İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi

Ve Müellifi hakkında

Şahısların, bilhassa ansiklipedilere geçen ve haklarında eserler yazılan kişilerin hayat hikâyeleri gibi bazen eserlerin de bir hayat hikâyesi meydana geliyor ve bir biyografisi teşekkül ediyor. Bu gibi hikâyeler ve biyografiler -ister şahısların, ister eserlerin olsun- zamanını, çevresini, toplumun hâlini, telâkkilerini, zihniyetini de, dar bir sahada da olsa, fakat iyice aydınlatmağa yarıyor.

Biz burada, dünyamızdan bir çehre olarak artık silinmiş olan fakat eserleriyle yaşamak bahtiyarlığına erenlerden İsmail Hâmi Dânişmend 'in ikinci baskısını yaptığımız (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi) nin de bir hikâyesi, 25 yıllık bir biyografisi ve (Çileli kitaplar) arasında bir yeri vardır.

Bu eserin hazırlanıp neşredilmesine müellifi ile 7 Aralık 1944 de bir anlaşma imzalanarak karar verilmişti. Fakat Hâmi Bey eserin son cildini teşkil eden 4. cildin 470 inci sahifesinde «bu dört cildin telifi 1943 senesi 14 Ağustos Cumartesi gününden 1952 senesi 20 Nisan Pazar gününe kadar 8 sene, 8 ay, 8 gün sürdü» diyor. Bu kayda göre bizimle vardığı anlaşmadan bir yıldan fazla bir zaman evvel bu eser üzerindeki çalışmalarına başlamıştır, ki bu devre daha evvel Tasvir Yayınları ile yaptığı anlaşma devresine aittir. Fakat o zaman meydana getirilmek istenilen; kısa tarihlerin dizisinden, izahsız ve cep kitabı boyu tek cildten ibaret bir eserdi ve tatbikatta mesafe katedilememişti.

Biz, İsmail Hâmi Beyle müşterek dostlarımız olan Abdülkadir Karamürsel ve Sadettin Arel'in himmet ve delâletiyle bir araya gelip konuyu hep birlikte ele alınca, ciddî bir müracaat eseri olarak her Türk'ün, her münevverin başvuracağı bir esaslı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, izahlı olarak, ve işin gerektirdiği seviyede ve ölçüde meydana getirilmesine karar verdik. Fakat bu kararın tatbik mevkiine konulması ve başarılması son derece güç bir işti. Bunu, İsmail Hâmi Dânişmend 'in sırtına olduğu gibi yüklememiz ise gerçekten bir insafsızlık, onun da bu teküfi kabûl etmesi gerçekten bir cesaretti. O sırada elinde bulunan ve bir yıldan fazla emek harcıyarak meydana getirdiği, bir kısmı dizili kolonlar haline getirilmiş olan müsveddeleri, kararlaştırdığımız plân muvacehesinde fazla bir değer ifâde etmiyordu. İşe yeniden başlamak icabetti.

Eserin birinci cild esas metni sahifeleri basılıp henüz tamamlanmış ve sıra endekslere gelmişdi ki, o cildi içine alan zamanın Sadrıâzamlarını, Şeyhülislâmlarını, Kaptan-ı Deryâlarını ve diğer Devlet erkânını biyografileriyle birlikte esere ilâve edilmesi fikrini ortaya attım. Kronolojide sık sık adları geçen bu erkânı okuyucunun tanıyabilmesi için elinde toplu bir müracaat kitabı bulunmadığından bu erkân cetvellerini esere ilâve etmek faydalı olmaktan da ileri yâni bir zaruretti. Müellif de bu zarureti kabul etti.

İsmail Hâmi, kendi çetin karakterine uygun çetinlikte bir dev işle esasen karşı karşıya idi, yeni kararımızdan sonra âdeta bir savaşa girdi. Onun bu savaşı dördüncü cildin ana metinlerinin ikmâline kadar (Nisan 1952); son kısımların ikmâli de 13.IX.1954 tarihine kadar sürdü. Bu hesaba göre İsmail Hâmi bu eser için 8 sene, 8 ay, 8 gün değil, iki yıl şukadar ayın ilâvesiyle (tamam onbir yıl) çalışmıştır. Kendisi 1892 doğumlu olduğuna göre işe 51 yaşında başlamış,

62 yaşında ikmâl etmiştir ki, bu eseri, hayatının olgun çağının mahsûlü olmuştur. Eserlerinin listesi tetkik edilince görülür ki, bu onbir yıl içinde İsmail Hâmi Dânişmend başka esaslı bir eser vermemiş, sadece Türkiye Yayınevi'nin tarih serilerinin hazırlanmasında, transkripsiyonların tashihinde ve nezaretinde emeği geçmiştir. İkinci Dünya Harbini takip eden ve Türkçülerin mahbeslerinden kurtuluşuyla birlikte kol kol başlıyan Türk tarih ve edebiyatı çalışmaları 10 yıldan fazla sürmüştür. Burada hemen teessürle kaydedeyim, ki hazırlanmış olan yüz kadar eser, bir kaçı müstesna, transkripsiyonları yapılmış fakat basılmamış olarak durmaktadır. Bunun sebeplerini burada araştıracak değiliz.

Burada, o eserler arasında sadece (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi) söz konusu olduğuna göre, bu büyük eserin 4. cildi tamamlanıp satışa çıktığı zaman başından geçen bir (olay) ı, hayat hikâyesini tamamlayabilmek için, kaydedeceğiz.

Yeni Yayınlar dergisinin sahibi bibliyografya uzmanı Mercanlıgil bir Ankara gazetesinde (1955 yılının çileli kitapları) umumî başlığı altmda yazdığı makalelerin ilkini (Yakılan Kitap) diye bu Kronoloji'ye hasretmişti. Muharrir, yazısında 22 Temmuz 1955 tarihli gazetelerde çıkan yazılardan başlıyarak bir ay kadar Basında sürüp gelen münâkaşaları kronolojik bir sıra üzerinden pasajlar vererek belirttikten sonra ; «ileride, konuyu ele alacak tarihçi, bu kitap vesilesiyle beliren bir çok meselelerde, fikir hayatımızı derinlemesine tetkik için ip uçları bulacaktır. Onu yanıltmamak vazifemizdir.»

«Eser, Osmanlı Tarihini 1924 yılına kadar işlediği halde Atatürk'ün adını hiç anmıyordu. Meziyetleri de vardı. Osmanlı Tarihinin en mühim olaylarını sıra ile veren bir kaynaktı. Bilhassa Eski Türk harflerini bilmeyen ve Osmanlı Tarihinin seyrini bir kül hâlinde takip etmek isteyenler için yegâne müracaat kitabı olacaktı.»

«15 gün kadar kitabı masamın üzerinde beklettikten sonra nihayet radyoda İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi'nin son cildini teşkil eden 4. cildin çıktığını kitap saatinde haber verdim. Bir hafta sonra basında ilk yazı Akis dergisinde çıktı, bu da benim bir yazımdı.

Onbeş gün sonra Türk Sesi gazetesinde Nahit Sırrı Örik'in bir yazısı çıktı. Bu yazıda eserin bir iki zühulüne işaret edildikten sonra methediliyordu. Dördüncü yazı Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılmıştır.»

Mercanlıgil böylece devam ederek hem genişleyen alâkayı ve hem şiddetini arttıran tepkiyi anlatıyor. Bütün bu yazılar ve neticede 4. cildin ve sadece kapağının bir kutu içinde bir kısım öğrenciler tarafından yakılması olayı ile sonuçlamyor. O zaman bu bir kısım öğrenci gerçekten kitabın sadece dış örtü kabını yakmışlar ve her nedense kitabı son dakikada yakmağa elleri, gönülleri varmamıştır. Bununla beraber olay bir (kitabı yakma olayı) olarak söylenip ve böylece bizim toplum ve kültür hayatımıza kaydolunmuştur. O günden sonra konu şekil değiştirmiş ve (kitap yakma-fikre karşı yumruk) gibi başlıklar altında epeyce bir zaman devam etmiş bunlara Amerikadan dahi katılanlar olmuştur. 15 Kasım 1955 tarihli Forum dergisinde Kaliforniya'dan gönderilmiş, Sami Nabi Özerdim imzasını taşıyan bir makale yayınlandı. Makalenin başlığı «kitap yakanlara katılmayınız» idi. Bu söz Eisenhower'in 14 Haziran 1953 de bir Kollejde yaptığı mühim bir konuşmanın başhğından alınmıştı. Konuya şöyle giriliyordu: «İsmail Hâmi Dânişmend 'in izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi adlı eserinin 4. cildi, dedikodulara sebep oldu. Bunu gazetelerden öğrendik. Dânişmend , Kronolojisini 1924'e kadar yâni hilâfetin kaldırılmasına kadar getiriyor. Fakat 1919-1923 yılları arasında Ankara Hükümetinin yaptıklarından söz açmıyor. Kronolojinin yalnız Osmanlı Devletine ait olan olayları içine aldığını, Türkiye Cumhuriyetini (bu arada

Kurtuluş Savaşını başaran T.B.M.M. Hükümeti) çağına ait olayların ise ayrı bir kitapta sıralanmasının gerektiğini açıklıyor. Kitapta Atatürk adı geçmiyor.»

«Kitabın bu eksikliği yazarın Atatürk'e olan sevgisizliğine verildi.»

«Eserde taraf tuttuğunu, lüzumsuz tenkitlere saptığını söyleyenler de var. İşin bu yönü doğrudan doğruya kendisine ait.»

«Gelelim kitabın törenle yakılmasına. Bu garip ceza kimin aklının eseri acaba?. Elbette önce bir kişi teklif etmiş, yüzlerce kişi de kabul etmiştir. Kitabı yakmakla ne elde edildi?. Hiç... Sadece, bir gösteri yapıldı. Ne yazık ki öğrenim çağındaki gençlerin gösteriye düşkünlüğü pek fazla, lüzumundan fazla. Ama bu onların suçu mu? Acaba bizde o yaşta böyle bir törene seve seve koşmıyacak mıydık?. Birdenbire parlıyacağımıza, kitabı incelemek, tarihle uğraşan öğrenci arkadaşlarımızı harekete getirmek, öğreticilerimize koşmak aklımıza gelecek mi idi?. Kimbilir?.»

«Eski çağlarda veya yeni çağların hürriyetsiz rejimlerinde bol bol kitap yakılmış, yeni kuşaklar bu törenlerde bilhassa harekete getirilmiştir. Fakat, bütün bu olaylar sadece ayıplanmış, kötü sansürcülük örnekleri olarak kaydedilmiştir.». «Kitaba saygı gösteren, onun içindeki fikirlere de saygı göstermesini öğrenir. Bir kitabın aykırı görülen fikirlerini karşılamanın en iyi yolu başka bir kitap veya yazı yazmaktır.»

«Halbuki kitap çıktıktan aylarca sonra bir tenkit yazısı üzerine bir fırtına kopuyor. Arkasından bir yangın; sonra mesele kapanıyor. îşin kalan tarafı gelecek nesillerin tarafsız tetkik ve tenkitlerine bırakılmıştır. Bugün için bundan fazlasını yapacak kudrette değildik. Terakki ve tekâmülde ulaştığımız yer. Bundan fazlasını görmemize müsait değildi.»

Muhterem okuyucu; mesele aslında son derece basit ve tabiî idi. Osmanlı olarak başlayan bir kronoloji Osmanlı olarak bitirilmek istenilmişti. Bu görüş ve istek kitabm sonunda bir çerçeve içinde açıklanmış bulunuyordu. Dünyamızın dağdağasından çoktan uzaklaşmış ve vatan topraklarına uzanıp ebedî uykusuna dalmış bulunmaktadır. Fakat muhakkak, ki az veya çok vazife yapmış olmanın huzuru ile...

Bugün bize düşen, her zaman olduğu gibi, bildiğimiz gerçekleri olduğu gibi söylemektir. İsmail Hâmi Dânişmend sadece (Osmanlı Tarihi Kronolojisi) ni telif edecek değildi. Bir seri halinde Türk ve İslâm Kronolojileri meydana getirilecekti. Bu husus mukavelesinde de tafsilâtlı olarak konulmuştu. Kronolojinin 4. cildinden hayli evvel çıkan (50 Yıllık Türk Musikisi) kitabımızın benim imzam ile çıkan önsözünün bir yerinde aynen şöyle deniliyordu: «Türkiye Yayınevi, 1944 de başlayan (Canlı Tarihler) çalışmalarına ve yayınına devam ederken, buna muvazi olarak, XX. yüzyılın ilk 50 yılına ait diğer bir seri kitabın hazırlığına geçti. Başta 50 yılın geniş ve izahlı bir kronolojisi olmak üzere...»

Açıkça görülüyor ki, «XX. yüzyılın Türkiye Kronolojisi» ayrıca çıkacaktır ve bu, 1901 Ocak 1 den başlıyacaktır. Bu defa Osmanlı Tarihi arka plânda kalacak yüzyılın başından memleketi Mütarekeye kadar getiren olaylar ve âmilleri, ve Mütarekeden 1922 Zaferine kadar olan Kurtuluş Savaşı, önderleri Başkumandanları ile birlikte bütün ayrıntılariyle gösterilecek ve o suretle de, izahlı olarak, devam edecektir. İsmail Hâmi daha evvelki devirlere ait kronolojileri hazırlarken XX. yüzyıl ile de ben meşgul olacaktım. Nitekim hayli zaman meşgul de olmuştum; araya uzun yıllar girdikten sonra hâlen yeni bir gayretle bu işi tekrar ele almış bulunuyorum

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi'nin, maddî olduğu kadar manevî bakımdan da haklarını korumak tamamen bana bırakılmıştır. Merhum müellifi bunu bir mukavele ile de tevsik etmek istemiş, bu da yapılmıştır.

Eserin hayat hikâyesi için şimdilik bu özet ile yetiniyorum. Bu yeni baskı ile eserin hayatı devamlılık kazandığına göre ileride daha geniş izahatı, yenileriyle birlikte vermeyi ümit ederim.

Kaybettiğimiz değerli müellif İsmail Hâmi Dânişmend 'in hayat hikâyesi

İsmail Hâmi Dânişmend 1892 de (H. 1308), Merzifon'da doğmuştur. Babası Ahmet gazi soyundan ve Cebel-i Garbî mutasarrıflarından Emir Mehmet Kâmil Bey ile Melek Hanımın oğludur. Tahsilini özel olarak yapmış, Şam îdadisinin son sınıfına imtihanla girip bu îdadide lise tahsilini tamamlamıştır. İstanbul'a gehp Mülkiye (Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu) na girmiş ve Temmuz 1912 de bu yüksek okulu (iyi) derece ile bitirmiştir. Paris'te «College de France» a girmişse de pek az kalabilmiş İstanbul'a dönüp Eylül 1912 de Hariciye Nezaretinde tahrirat-ı hariciye kaleminde üçüncü kâtip olarak çalışmağa başlamıştır.

İsmail Hâmi, mizacı ve yetişme şekli ve özellikleri bakımmdan iyi bir memur olmaktan ziyade bir ilim adamı ve yazar olmaya elverişli olduğundan öğretmenliği tercih etti. Aralık 1912 de (Maliye Yüksek Okulu) nda Yakın çağ öğretmenliği ile işe başladı. Bir yıl sonra 14 Aralık 1913 de Darülfünûn Edebiyat Şubesi (Fakültesi) Dinler Tarihi Müderris Muavinliğine; 14 Mart 1914 de Mülkiye Mektebine yani iki yıl evvel mezûn olduğu okulun (Siyasî ve Medenî Tarih) muallim muavinliğine getirildi. 30 Kasım 1914 de Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğüne nakledildi. Bu görevde Birinci Dünya Savaşında Bağdat'ın kaybına kadar kaldı. İstanbul'a döndükten sonra kendisine I. Damat Ferit Hükümeti tarafından bir vazife verilmedi.

Memleket Gazetesi

İsmail Hâmi Nisan 1919 da (Memleket Gazetesi) ni çıkardı ve bu gazetenin Başyazarlığını yaparak çok ateşli ve milliyetçi tandanslı yazılariyle mütarekenin karanlık günlerinde İstanbul'da bir ümit ışığı oldu. Bu ışık da dört ay sonra, Temmuz 1919 da gazetesi kapatılmak suretiyle söndürüldü. (Memleket Gazetesi) nin gizli olarak Ağustosta basılıp, milliyetçi gençler eliyle dağıtılan son sayısı cidden fevkalâde bir nüsha, bir millî beyanname değerinde idi. Bu fevkalâde nüshanın -Kadıköy ve havalisinde dağıtma vazifesi bu satırları yazana verilmiş olduğundan- o karanlık işgâl günlerinde nasıl bir tesir yaptığını, her tanesinin kaç el dolaştığını bugün dahi aynı heyecanla hatırlamaktayım.

Sıvas Kongresinde

İsmail Hâmi'yi İstanbul'da, Hükümet, geniş ölçüde araştırmağa koyulmuştu, fakat ele geçiremiyecekti; çünkü o Anadolunun bağrında, cedlerinin yurdunda, doğduğu Merzifon'a doğru çoktan yola çıkmıştı. Nitekim az sonra İsmail Hâmi Dânişmend 'i Sıvas Kongresinde, İstanbul temsilcisi olarak görüyoruz. Neşredilmiş olan Sıvas Kongresi tutanaklarına ve bir iki hatırat kitabına göre İsmail Hâmi Sıvas Kongresinin 38 üyesi arasında 8. olarak ve «İstanbul delegesi, Mülkiyeli, gazeteci» diye gösterilmiştir. Kongrenin açıldığı 4 Eylül 1919 Perşembe günü yapılan Başkanlık Dîvanı seçiminde de Başkanlık Dîvanı Kâtipliğine seçilmiştir. İsmail Hâmi, kongre süresince Genel Sekreterlik ve «Kongre İstihbarat Şubesi Şefliği» görevlerini de ifa etmiştir. Bu görevlerinin yanısıra sonradan (Hâkimiyet-i Millîye) ve (Ulus) adlarını

alacak olan ve ilk defa kongre sırasında Sıvas'ta (İrade-i Millîye) adı ile kurulan gazetenin ilk günlerinde başyazarlığını yapmıştır. Büyük zaferden sonra resmî vazifelerden ve politikadan çekilerek kendini tamamen yazı hayatına verdi.

İsmail Hâmi Dânişmend 'in Nesli

Sadece İsmail Hâmi Dânişmend için değil, her hangi bir şahsiyeti tanıyabilmemiz, tanıtabilmemiz için filân yılda şu okullarda okudu, mezûn oldu demek fazla bir şey ifâde etmez. Kişinin bilhassa Yüksek Öğrenimi nasıl bir muhitte yaptığı ve arkadaşlarının kimler olduğu da bilinirse şahsiyeti bir derece daha aydınlanır. Bu görüşledir, ki İsmail Hâmi'nin smıf arkadaşlariyle bir evvelki ve bir sonraki sınıflardan okul arkadaşları olarak bazi isimler vermeği faydalı görüyorum.

Kendi sınıfından (1912 mezûnları): Feyzullah Sacit Ülkü; idareci ve şair; Münir Mazhar Kamsoy: Öğretmen, bankacı ve bestekâr; Hasan Yaman: Maarifci, gazeteci. Milletvekili, idareci; İhsan Hâmid Tigrel: Türk Parlâmentosunun tamnmış siması, idareci; Burhan Cahit Morkaya: Gazeteci, Romancı, Milletvekili; Abdullah Akşin: Diplomat, Büyükelçi, eser sahibi; Hasan Basri Bostar: Hariciyeci, Elçi, eserleri var; diğer pek çok İdareci ve Maliyeci.

Bir evvelki (1911) mezûnları sınıfından; Habib Edip Törehan: İş adamı, tüccar (Yeni İstanbul) gazete ve matbaası ve Başyazarı, 9 parça eser sahibi; Namık Zeki Aral; Bankacı, Maliyeci, İktisatçı, yazar, değerli eserler sahibi; M. Ekrem Yalçınkaya; İdareci, Tarihî eserler sahibi: Ahmet Hâlit Yaşaroğlu; Maarifci, yazar, nâşir, 1918 de ilk Muallimler Cemiyeti'nin kurucularından; Zeynel Âbidin Özmen; İdareci, Milletvekili, Millî Eğitim Bakanı; İsmail Hikmet Ertaylan; Maarifci, yazar, Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörü, pek çok eser sahibi; Mehmet Nazmi Topcuoğlu: Ziraatçi, İdareci, Milletvekili, Ticaret Bakanı.

Bir sonraki sınıftan : İbrahim Rükneddin Nasuhioğlu: İdareci, Milletvekili, İçişleri ve Adalet Bakanı, eser sahibi; Hâşim Râfet Hakarar: İktisat Profesörü, değerli eserler sahibi; Hasan Reşit Tankut: İdare Amirlikleri, Milletvekillikleri, Dilci, Profesör, eserler sahibi; M. Avni Doğan; İdareci, Siyaset adamı, Milletvekili, eserler sahibi; Enis Behiç Koryürek; İdareci, şair; Hıfzı Tevfik Güvensoy; Maarifci, yazar, değerli eserler sahibi; M. Fazlı Güleç; Valilikler, Milletvekilliği; Hasan Hüsnü Çakır; İdareci, Valilikler, Milletvekili, İktisat ve Millî Savunma Bakanı.

Osmanlı Türkiye'sinin son felâketli yılları içinde Mülkiye Mektebinin sadece üç yıllık ve bir avuç mezûnu içinden bu derece çeşit sahalarda başarılar göstermiş gençler çıkmıştır. Yalnız Mülkiye, yalnız o üç sınıf genç mi?. Yüzyılımızın başında yetişen adetleri az, fakat memleket sevgileri yüksek olan gençleri bugünün gençlerine topluca tanıtmak her halde pek faydalı olacaktır. İsmail Hâmi Dânişmend 'in hayatını, eserinin başına kısaca yazarken neslinden ve sınıf, okul arkadaşlarından bir küçük örnek vermeği fırsat bildim. İsmail Hâmi Dânişmend de onlardan biri ve belki biraz da fazla atılganı idi. Bu yüzden felâketlere marûz kaldı, hayatı boyunca sıkıntı çekti.

İsmail Hâmi aile bakımından da çeşitli talihsizliklere uğradı, bir evlâda da sahip olamadı. Kendisine her bakımdan müzahir olan, hassas, şair, kültürlü bir kadın olan refikası Nazan'ı çok genç ve çok vakitsiz kaybetti. Nazan Dânişmend tarihimizde (Eğinli) ve İngiltere'de tahsil ettiği için (İngiliz) lâkabiyle anılan Sait Paşa'nın torunudur. İsmail Hâmi'nin son zevcesi de bir tarihçi olan İcIâl Hanımdır.

İsmail Hâmi Dânişmend Fransızca, Arapça ve Farsçaya çok kuvvetle vakıftı; okuyup faydalanacak kadar da Almanca, Lâtince ve Sümerce bilirdi.

İsmail Hâmi Dânişmend 12 Nisan 1967 Çarşamba gecesi saat 23.10 da kalb yetersizliğinden, tedavi edilmekte olduğu hastahanede vefat etti. 15 Nisan Cumartesi günü de Şişli Camiinde kılınan namazdan sonra Zincirlikuyu'da Nazan'ın yanında toprağa verildi. Allah gufranına nâil eylesin.

Tahsin DEMİRAY

İSMAİL HÂMÎ DÂNİŞMEND

Türkiye Basın Ailesi yine kıymetli A'zâsından birini daha kaybetti.

Türk ilim hayatının, bu telâfi edilmez kıymeti, İsmâil Hâmî Dânişmend'dir. Bir böbrek rahatsızlığı ile hastaneye kaldırılmış ve yine o böbrek rahatsızlığı ile hayata gözlerini kapamıştır.

İsmail Hâmî Dânişmend, kuvvetli tarihçi ve Türkçü idi. Tarihî bahislerde fikirleri bir «hakem» kararı gibi telâkki edilirdi. Türkçülüğü yalnız ilmî değil, nesebî idi de.

İsmâil Hâmî, Anadolu'da Dânişmend'ler adında Devlet kuran Türkmen prenslerinin sülâlesinden «Melik Dânişmend»in torunlarındandır. Bu zat, Horasan Selçuk'larından, Alparslan'ın kumandanlarındandı. Malazgirt Meydan Muharebesi'nde mühim bir kuvvete kumanda etmiş ve Bizans İmparatorunun esir düştüğü o zaferde büyük yararlık göstermişti. Dânişmend ismi, hem büyük bir kahraman, hem de âlim ma'nâsına gelir. Melik Dânişmend, Bizanslılara karşı büyük muvaffakiyetler kazandı ve Sıvas'ı merkez yaparak «Dânişmendîler» namı altında kuvvetli bir devlet kurmuştur.

Melik Dânişmend, bir kal'a muhâsarasında şehid oldu. Yerine oğlu Melik Gazî Mehmed Gümüştekin geçmiş; ondan sonra da oğlu «Yağıbasan» lâkabı ile tanınmış Ebû Muzaffer, Sıvas'ta hüküm sürmüştür.

Sıvas Dânişmend'leri, ancak yüz sene saltanat sürebildiler; ondan sonra Devlet inkırâz buldu; yalnız Dânişmend'lerin Malatya Şu'besi daha bir müddet, hükümran olmuştur.

İsmâil Hâmî, Ecdâdı Dânişmend'îlerden olduğunu ilmi, irfânı medenî cesareti ile ve tam eski Türk'lüğe yakışan misafirperverliği ile de bir «Prens» olduğunu ispat etmiştir.

Rahmetli, her Cumartesi akşamı, evinde misafir kabul ederdi. Memleketin kalburüstü şahsiyetleri, Osmanlı Hânedânı'ndan ba'zı prensler, şâirler, edîbler, muharrirler toplanırdık. Müsâfir adedi ne kadar çok olursa İsmâil Hâmî o kadar memnun olurdu. Refîkası İclâl Hanım, nefîs yemekler hazırlar ve herkesi ayrı ayrı nasıl ağırlıyacağını bilemezdi. Zâten İsmâil Hâmî'nin kabul salonu târihî bir «müze» halinde idi.

Bu değerli ilim adamının vefâtı ile münâkaşalar yapılan «İsmâil Hâmî Dânişmend'in Encümen-i Dâniş'i» de kapanmış oldu. Allah o'na rahmet etsin...

Rahmetli, fikir zenginliği kadar şiir alanında da çok kuvvetli bir yeteneğe sâhibdi. Küçük yaşından beri şiirle uğraşmış, ba'zan «İsmâil Hâmî», ba'zan «Muhtî», ba'zan de «Râbia Hâtûn» mahlasları ile şiirler yazmışdır.

ULUNAY

İsmail Hami Dânişmend'in basılmış eserleri

1 — Türklerle Hind Avrupalıların Menşe' Birliği

1. C.: İstanbul, Devlet Basımevi; 1935; 374 sf.
2. C.: İstanbul, Devlet Basımevi; 1936; 255 sf.

2 — Türkçe-Osmanlıca-Fransızca Sözlük
İstanbul, 1935; 262 sf.

3 — Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu (Reşat Nuri, Ali Sühâ, Nurullah Ataç ile birlikde.)
1. C.: İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1935; 808 sf.
2. C.: İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1935; 809-1600 sf.
3. C.; İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1935; 1601-2192+10 sf.

4 — Osmanlıca-Türkçe-Fransızca Sözlük İstanbul; 1936; 528 sf.

5 — Fransızca Kıyâsı ve Gayr-ı Kıyâsî Fiiller (A. Sühâ ile)
İstanbul; 1936; 276 sf.

6 — Târih ve Coğrafyaya âit Değişik İsimler Lügatı
İstanbul; 1937; 286 sf.

7 — Seyyid (Corneille'den tercüme)
İstanbul; 1938; 85 sf.

8 — Nikomed (Corneille'den tercüme)
İstanbul; 1938; 88 sf.

9 — Destan ve Dîvân Edebiyatında İstanbul Sevgisi
İstanbul, Cumhuriyet Matbaası; 1941; 25 sf.

10 — Ali Suâvî'nin Türkçülüğü
İstanbul, Vakit Basımevi; 1942; 32 sf.; 1 planş.

11 — Cimri (Moliere'den tercüme)
Ankara, Maârif Basımevi; 1943; 15 + 132 sf.

12 — Hastalık Hastası (Moliere'den tercüme)
Ankara, Maârif Basımevi; 1943; 117 sf.

14 — Türk Tarih Kurumuna Açık Mektup (Türk kahramanlarına ermenilik isnâdı münâsebetiyle)
İstanbul, Yeni Matbaa; 1945; 67 sf.

15 — İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi
1. C.: İstanbul Türkiye Yayınevi; 1947; 14 + 534 sf.
2. C.: İstanbul Türkiye Yayınevi; 1948; 565 sf.
3. C.: İstanbul Türkiye Yayınevi; 1950; 2 + 770 + 2 sf.
4. C.: İstanbul Türkiye Yayınevi; 1955; 893 sf.

16 — İstanbul Fethinin İnsanî ve Medenî Kıymeti
İstanbul, Halk Basımevi; 1953; 51 sf.

17 — Baltacının Prut Zaferi
İstanbul, İstanbul Mat.; 1955; 15 sf.; 1 planş.

18 — Türkiyât ve İslâmiyât Tedkikleri Külliyâtı
1. C.; 1-3. Fasikül; İstanbul, Hüsn-i Tabiat Matbaası; 1956; 96sf.

19 — Türk Irkı Niçin Müslimau Olmuştur?
İstanbul, Okat Yayınevi; 1959; 219 sf.

20 — Garb Menba'larına göre Garb Medeniyeti'nin Menba'ı olan İslâm Medeniyeti
İstanbul, Bâb-ı Âlî Yayınevi; 1961; 90+2 sf.

21 — Garb Menba'larına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı
İstanbul, İstanbul Kitabevi; 1961; 200 sf.

22 — Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Husûsî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası
İstanbul, İstanbul Kitabevi; 1961; 274 + 1 sf.

23 — Râbia Hâtûn Şiirleri (Kendisinin telif şiirleri)
İstanbul, Bâb-ı âlî Yayınevi; 1961; 43 sf.

24 — İzâhlı İslâm Târihi Kronolojisi
1. C.: İstanbul, Bâb-ı âli Yayınevi; 1962; 312 + 2 sf.

25 — Garb Menba'larına Göre Eski Türk Demokrasisi
İstanbul, Sucuoğlu Mat.; 1964; 183 + 1 sf.

26 — Türk Mes'eleleri
İstanbul, Fâtih Mat.; 1966; 240 sf.

27 — Târihî Mes'eleler ve Menkabeler Lûgati
İstanbul, 1966; 376 sf.

28 — Garb Menba'larına Göre Garb Âleminin Kur'ân-ı Kerîm Hayranlığı
İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1967; 148 sf.

29 — Sümer-Türk Dil Birliği (iki cildi)
İstanbul; 1967; 1. C.: 423; 2. C.: 428=951 sf.

30 — Fâtihin Hayâtı ve Fetih Takvimi (1. Kısım)
İstanbul, Fâtih Mat.; 1967; 254 sf.

31 — Târih ve Efsâneye Göre Arablar'ın İstanbul Seferleri (tercüme)
İstanbul, Fâtih Mat.; 1967; 112 sf.

Bu eserde tâkip edilen usul

Büyük bir seri hâlinde izahlı kronolojilerini hazırlamakta olduğumuz Türk, İslâm, Osmanlı ve Dünya tarihleri külliyâtından ilkönce bu Osmanlı tarihi kronolojisini neşre başlamamızın sebebi, kendi devletimizin en uzun ve en mühim tarih devrine karşı diğerlerinden fazla duyulması pek tabiî ve millî bir alâka hissinden ibarettir.

İstanbul'un fethine kadar Osmanlı tarihi zaptedilmemiş ve eğer zaptedilmişse bile elde mühim bir şey kalmamış olduğu için, Osman Gazi'nin doğumundan itibaren iki asırlık uzun bir devir âdetâ baştanbaşa karanlıklar içindedir. Bu ilk devrin bir çok vukuâtı bizce büsbütün meçhul olduğu gibi, az çok mâlûm olanların da gerek seneleri, gerek rivâyet şekilleri itibariyle müellifler arasında büyük farklar vardır. Tabiî bu vaziyet, eserlerini İstanbul'un fethinden sonra yazan ilk Osmanlı müverrihlerinin umumiyetle menkulâta istinâd etmelerinden mütevellit pek tabiî bir netice demektir. Bizans, Arap vesair ecnebi menbâlarının çok defa birbirine uymıyan izahları da bu karanlık devri tamamiyle aydınlatabilecek kuvvette değildir. Bilhassa dâhilî vukuâtımız ecnebi menbâlarma pek az aksetmiştir.

Böyle bir vaziyette Osmanlı tarihinin kronolojisini tertib etmek için vak'aları henüz münâkaşalı bir vaziyette bulunan ilk devri, bilhassa kronoloji bakımından, baştanbaşa şüpheli ve ihtilâflı bir devre olarak ele almak lâzımdır.

Bu ilk karanlığın Osman ve Orhan Gazi'lerden sonra pek hafif bir nisbette aydınlanmıya başladığı muhakkak olmakla beraber, o nisbî aydınlık da kronolojiden ziyâde vukuâtı biraz tenvir edecek mâhiyettedir: İşte bundan dolayı Fatih devrinin sonlarına kadar hemen her vak'a için muhtelif millî ve ecnebi menbâlarda muhtelif sene rivayetlerine tesadüf edilmekte ve bilhassa ay ve gün tarihleri büsbütün karanlık kalmaktadır. Hattâ İkinci Bâyezid devrinin kronolojisinde bile bir çok ihtilâflı noktalar vardır.

Bu eserde Osman Gazi'nin itibarî doğum tarihi olan 1258=656 senesinden İkinci Bâyezid'in 1512=918 tarihindeki sukutuna kadar geçen 254 senelik devrin **«İhtilâflı seneler»** devri diye ayrılması işte bundan dolayıdır.

Tabiî böyle bir eser hiç bir yeni tez müdâfaasiyle alâkadar olamıyacağı için burada hiç bir şahsî fikir tâkib edilmemiş, indî nazariyyeler serdinden büyük bir dikkatle ictinâb edilmiş ve yalnız vukuâtın tarih sırasıyla tesbitine çalışılmıştır: Hattâ her hangi bir vaziyetin tenviri veyahut her hangi bir şahsiyyetin hakikî mâhiyyeti iyice belirtilmesi lâzımgeldikçe muhtelif müverrihlerin icâbında aynen iktibas ettiğimiz mütâlâaları kendi mülâhazalarımıza tercih edilmiştir. Azamet devrimizin en muhteşem timsalleri olan Fatih, Yavuz ve Kanunî gibi en

büyük imparatorların veyahut şahsî menfaatlerini devletin emniyet ve selâmetinden bile üstün tutmuş bir takım devşirme vezirlerin şahsiyyetlerini ansiklopedik izâhâtımız içinde tavzihe çalışırken verdiğimiz mâlûmatta bile muhtelif menbâların mukayesesinden ve hâdisâtın neticelerini mümkün olduğu kadar objektif olarak tesbite çalışmaktan başka bir şey yapılmamıştır. Eğer bu eserin küçük bir değeri varsa, o da işte bu hususiyetindedir.

Bu kronolojide Osmanlı tarihinin ancak mühim vak'aları tâkib olunmuştur. Tarihin umumî cereyaniyle alâkadar olmıyan hâdiseler ve meselâ Osmanlı vakayi'nâmelerini dolduran teferrüâta ait meseleler pek tabiî olarak ihmal edilmiştir: O gibi teferrüâtı da ihmal etmiyecek bir eserin böyle dört ciltten ibaret değil, hiç ohnazsa sekiz on ciltten mürekkep büyük bir seri teşkil etmesi lâzımgelir.

Bir de bu eserde ancak Osmanlı tarihini doğrudan doğruya alâkadar eden vak'alar bulunabilir: Dolayısıyla alâkadar edebilecek ecnebi vukuâtına temas edilmiş değildir. Meselâ Bizans imparatorluğunun dahilî vakayiinden bâzılan netice itibariyle Osmanlı devletini alâkadar etmiştir: Doğrudan doğruya Bizans tarihine ait olan bu gibi vukuât alınmamış, yalnız bunların Osmanlı tarihine giren neticeleri esas ittihâz edilmiştir. Hattâ Anadolu Türk beyliklerini alâkadar eden vakayi'de bile ayni prensip tâkib edilmiş ve o gibi vak'alar Osmanlı devrine ait olan bu ük dört ciltle beraber bir Kronoloji külliyâtı teşkil etmek üzere aynca hazırlamakta olduğumuz Türk, İslâm ve Dünya tarihi kronolojilerine bırakılmıştır.

Bu eserde tarihleri tesbit edilen vak'alar yalnız zikredilip geçilmekle iktifâ edilmiş değildir: Okuyucuların hâfızalarına yardım olarak her mühim vak'anın en esaslı noktalan ansiklopedik mâlûmat şeklinde hulâsa edilmiş ve yukarda da söylediğimiz gibi bu hulâsalarda şahsî telâkkilerden mümkün olduğu kadar ictinâb edilerek vukuâtın her hangi bir yeni tez müdâfaası külfetlerinden âzâde bir çıplaklıkla sıralanıp gitmesine bilhassa ehemmiyet verilmiştir.

Osmanlı tarihinin büyük muharebelerinde ordularla donanmaların karşılıklı vaziyetleri ve harekât sâhaları hakkında icab eden askeri ve coğrafî izâhât ihmal edilmemiş olmakla beraber, her vak'anın bütün teferrüâtı gözden geçirilmiş değildir: Her halde bu eserin umumî ve mufassal bir Osmanlı tarihi olmadığı ve nihayet izahlı bir Osmanlı imparatorluğu kronolojisinden ibaret olduğu unutulmamalıdır.

Takriben dokuz asırlık Türkiye tarihinin altı asrı Osmanlı devriyle geçmiştir: Osmanlı tarihi demek Türkiye tarihinin üçte ikisi ve ayni zamanda garbî Asya, şarkî Avrupa ve şimalî Afrika milletlerinden bir çoğunun bir kaç asırlık tarihi demektir. Bu kadar uzun ve karışık bir devrin izahlı kronolojisini yukarda arzettiğimiz esaslara riâyet etmek şartiyle bir tek cilde sığdırmak imkânsız olacağı için, dört cilde ayırmak suretiyle her cilde o cilt vukuâtının ehemmiyetiyle mütenâsip sene adedi tahsis etmek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Meselâ birinci cilt Osman Gazi'nin en kuvvetli rivayete nazaran doğum tarihi sayılan M. 1258=H. 656 senesinden İkinci Bâyezid'in sukutuna tesadüf eden M. 1512=H. 918 tarihine kadar 254 senelik uzun bir devre aittir; Fakat bu ilk devirde Osman Gazi'nin 1258=656 tarihine müsâdif sayılan doğumundan Ertuğrul Gazi'nin en kuvvetli rivayete nazaran 1281=680 tarihine tesadüf eden ölümüne kadar geçmiş yirmi üç senelik fâsıla Osmanlı tarihinden evvelki zamanlara ait olmak itibariyle meskût geçildikten başka, Ertuğrul Bey'in ölümünden itibaren tarih sahnesine çıkan Osman Gazi'ye ait vukuât seneleri arasında da uzunca fâsılalar bulunduğu ve hattâ bu gibi fâsılalara daha sonraları da tesadüf edilmekte olduğu için, bu birinci cilt hakikatte ancak iki asırlık vukuâat ihtivâ ediyor demektir.

İkinci cilt 1512=918 senesinden 1574=982 tarihine kadar yalnız 62 senelik bir devre aittir; Yavuz'la Kanûnî'nin büyük ve parlak fütûhâtiyle İkinci Selim zamanında Kıbrıs'la Tunus'un fethine tesadüf eden bu kısa devir hem ihtivâ ettiği vukuâtın, hem bu vukuâta ait tafsilâtın ehemmiyeti bakımından Osmanlı tarihinin en mühim devrini teşkil ettiği için, ikinci cilt yalnız buna hasredilmiştir. Bu suretle ilk iki ciltte Osmanlı tarihinin takriben ilk üç asrı gözden geçirilmiş ve 1924=1342 tarihinde Hilâfetin ilgasına kadar geçen son üç buçuk asırlık devir de diğer iki cilde ayrılmıştır. Her cildin sonu bir saltanat devrinin sonuna müsâdiftir.

Her hangi bir vak'anın hangi tarihte vukua geldiğini derhâl bulabilmek için her cildin sonundaki coğrafî ve tarihî isim cedvelleriyle tahlilî fihristlere bakmak kâfidir.

Bunlardan başka, gene her cildin sonuna o cildin ihtivâ ettiği devre ait «Vezir-i-a'zamlar», «Şeyh-ül-Islâmlar», «Kapdan-ı-Deryâlar, «Defterdarlar» ve «Reîs-ül-Küttâblar» için de birer izahlı cedvel ilâve edilmiştir: Sıra numaralarıyla tertib edilen bu cedvellerde alâkadarların tâyin, azil ve ölüm tarihleriyle memuriyet müddetleri, milliyetleri ve şahsiyetleri de gözden geçirilmektedir.

Her tarih rakamı ve bilhassa ayni bir vak'a rivâyet edilmiş muhtelif tarih rakamları hakkında ayrı ayrı me'hazlar göstermek büyük tafsilâta ve bundan dolayı da hacim müşkilâtına sebeb olabileceği gibi Kronolojilerde tâkib edilen umumî teâmüle de mugayir olacağı için, me'hazlarımızı son cildin sonundaki Bibliyografya kısmında göstermekle iktifâ ettik. Yukarda da söylediğimiz gibi, bu eserde hiç bir yeni dâvâ güdülmemekte ve hiç bir yeni tez müdâfaa edilmemekte olduğu için, yâni yegâne maksadımız en mühim vukuâtın sentetik bir takvimini arzetmekten ibaret bulunduğu için, her rakam başına bir kaç me'haz zikrederek her tarih rakamını tevsika esasen lüzum olmadığı kanaatindeyiz. Mehazlarımızı yalnız Bibliyografyamızda zikretmekle iktifâ edişimiz işte bundan dolayıdır. Bununla beraber, rivayetlerin mukayesesi veyahut bâzı mühim fıkraların aynen iktibası gibi vaziyetlerde me'haz zikri ihmâl edilmemiştir: Bunlar, son cildin sonundaki umumî Bibliyografyadan ayrı olarak her cildin Sonundaki «Kitaplar ve müellifler» endeksinde aynca gösterilmiştir; tabiî bu endeksler o cildin umumî bibliyografyası demek değildir.

Bir kronolojide esas olan mesele, vukuâtın senelere göre sıralanmasıdır: Ay ve gün tarihleri ikinci derecede kalır. Zaten **«İhtilâflı seneler»** diye ayırdığımız ilk devir kronolojisinde bir çok vak'aların sene tarihleri bile şüpheli olduğu için, birinci cilde tesadüf eden o devre ait ve pek nâdir ay ve gün tarihlerinin büyük bir ihtiyatla telâkkisi zarurîdir: Yalnız İstanbul'un fethiyle Cem-Sultan'ın Avrupa mâcerâlarında olduğu gibi Bizans ve Garp menbâlarındaki sarâhatlerle sâbit olan ay ve gün tarihleri umumiyetle doğru olduğu için, bunlar fıkra başlarında siyah yazılarla gösterilmiştir. Bu ilk devir karanlıklarını tâkib eden ve ikinci ciltten itibaren başlıyan vuzuh devrinde ise umumiyetle Hicrî ve Milâdî ay ve gün tarihleri de tesbit olunmuş ve ancak bâzı vaziyetlerde bunlar mâlûm olmadıkça yalnız senelerin kaydiyle iktifâ edilmiştir.

Dikkat edilecek noktalardan biri de **«İhtilâflı seneler»** le **«İhtilafsız seneler»** arasındaki hudut meselesidir: Osmanlı tarihçiliği İstanbul'un fethinden itibaren teşekkül etmiş ve ondan evvelki zamanlardan bâzı manzum destanlarla fetihten sonra zaptedilmiş bir takım şifahî menkulâttan başka bir şey kalmamış olduğu gibi, ecnebi menbâlarında da Osmanlı tarihinin bu ilk devri ayni müphemiyeti muhâfaza etmiş olduğu için, İkinci Bâyezid'in sukutu tarihini Osmanlı kronolojisinin bu iki devri arasında itibarî bir sınır saymakta büyük bir mahzur olmadığı kanâatindeyiz. Bununla beraber, ihtilâflı devirde vâzıh ve kat'î tarihler bulunduğu

gibi, vuzuh devrinde de bâzı ihtilâflı sene rakamlarına ve bilhassa ay ve gün tarihlerinde bir çok ihtilâflara tesadüf edilebileceği unutulmamalıdır. Tabiî her şey gibi bu da nisbî bir şeydir.

Senelerin tesbitinde tâkib ettiğimiz usul için şu esasların göz önünde tutulması kâfidir :

1 — Osmanlı ve diğer müslüman menbâlarında Hicrî takvim esas olduğu halde, bu kronolojide o Hicrî senelerin karşılığı olan Milâdî rakamlar Hicrilerden evvel gösterilmiştir; bunun sebebi Hicrî takvimin memleketimizde artık terkedilmiş olmasından ibaret değildir; Müslüman menbâlarına mukabil Hıristiyan menbâlarında da Milâdî takvimin esas ittihâz edilmesi çok karışık bir vaziyet ihdâs etmekte ve meselâ Osmanlı menbâlarına istinâd eden bir vak'ada Hicrî sene rakamı Milâdî rakamdan evvel kaydedildiği takdirde, Garp menbâlarına dayanan vak'alarda da bilâkis Milâdî rakamın Hicrî rakamdan evvel kaydedilmesi lâzımgelmektedir! İşte bu gibi karışıklıklara meydan vermemek için Milâdî sene rakamları dâima Hicrîlerden evvel gösterilmiştir: Yalnız siyah yazılı fıkra başlarının altındaki izâhât kısımlarmda her hangi bir tarih rivayetinin Hicrî takvime istinâd ettiğini belirtmek icab ettiği takdirde, Hicrî rakam Milâdî karşılığından evvel gösterilmiştir.

2 — Bilhassa birinci ciltteki **«İhtilâflı seneler»** devrinde hemen dâimâ tesadüf edileceği gibi, ayni bir vak'a için muhtelif sene rakamlan rivâyet edildiği takdirde en mûteber ve nisbeten en mevsuk rakam esas ittihâz edilip serlevha şeklinde başâ alınmış ve ikinci derecedeki rivayetlerin en mühimleri de parantez içindeki izâhât kısmında ayrıca gösterilmiştir.

3 — Osmanlı ve diğer müslüman menbâlarında esas ittihâz edilen Hicrî tarihlerin Milâdîye tahvilinde mühim bir nokta vardır: Çok defa bir Hicret senesi iki Milâd senesiyle karşılaşmakta ve meselâ Hicretin 735 senesi Milâdın hem 1334, hem 1335 tarihlerine tesadüf etmektedir. Böyle vaziyetlerde ay ve gün tarihleri belli olmıyan vak'aların bir Hicret senesi içinde sıralanan iki Milâd senesinden hangisine tesadüf ettiğini tâyin etmek tabiî kabil değildir. İşte bundan dolayı Hicretin 735 senesinde gösterilen bir vak'a Milâdın hem 1334, hem 1335 tarihlerine tesadüf edebilir. Milâdî tarihin böyle kat'iyyetle tâyinine imkân olmıyan vaziyetlerde umumî teamüle ittibâ edilerek iki Milâd senesinin yalnız birincisi zikredilmekle iktifâ edilmiştir: Meselâ Hicretin 735 tarihine tesadüf eden Milâdın 1334 ve 1335 senelerinin yalnız birincisi olan 1334 tarihi esas tutulmuştur. Bilhassa birinci cilde tesadüf eden bütün bu gibi vaziyetlerde müteakip Milâd senesi de dâimâ göz önünde tutulmalıdır.

4 — Bir Hicrî seneye tekabül eden iki Milâd senesinden birincisinin bâzan yalnız son günleri o Hicrî seneye girmektedir: Meselâ Hicretin 724 senesinin ilk günü Milâdın 1323 senesi Kânunuevvelinin otuzuna müsâdiftir; yâni bu Milâd senesinin yalnız son iki günü o Hicret yılının ilk iki gününe tesadüf etmektedir. Bu gibi vaziyetlerde, vak'anın ay ve gün tarihleri mâlûm olmadıkça, tabiî birinci Milâd senesinin bir kaç günü hesab edilmiyerek ikinci Milâd senesi esas ittihâz edilmiştir; yâni bu kronolojide Hicretin 724 senesinin karşılığı Milâdın 1323 senesi değil, 1324 tarihidir. Tabiî bu vaziyet, ancak aylarıyla günleri belli olmıyan vak'alara münhasırdır ve bu gibi vak'alar da bilhassa birinci cildi teşkil eden **«İhtilâflı seneler»** devrine müsâdiftir.

5 — Hicrî takvimdeki ay ve gün tarihleri mâlûm olan vak'alarda tabiî doğrudan doğruya muâdil Milâd tarihi tesbit edilmiştir; fakat bunda da bâzı güçlükler vardır: Meselâ bâzan «Rü'yet-i hilâl»den dolayı bir Ramazan ayı bir gün kısalmakta ve bâzan da bunun aksine olarak «Tekmîl-i selâsîn» hesabı yürütülmektedir; bu gibi vaziyetlerde bir müverrihin kaydettiği gün tarihiyle umumî takvim hesabı arasında bir günlük bir fark olabilir; meselâ Yavuz'un Mısır seferi menzilnâmelerinden birinde işte böyle bir «Rü'yet-i hilâl» farkı vardır;

hattâ Sadâret «Hatt-ı Hümâyun» larında bile bu hâle tesadüf edilir: Bu gibi farklar, gün rakamiyle beraber gün ismi de mâlûm olan vaziyetlerde müteakip gün tarihleriyle beraber kâmilen tesbit ve tashih edilmiş, öyle olmıyan vaziyetlerde ise umumî takvim hesabı yürütülmüştür.

6 — Ayni bir sene içinde muhtelif vak'alar teselsül ettiği takdirde her vak'a siyah yazı ile ayrı bir paragraf hâlinde gösterilmiş ve her vak'aya ait izâhât kısmı da bu siyah yazıların altına parantez içinde umumî metin yazısıyla dercedilmiştir: Bunların sırası ay ve gün tarihlerine göredir; bu tarihlerin mâlûm olmadığı vaziyetlerde hâdisâtın cereyânına ve muhtelif menbâların mukayesesine müstenit takribî bir kronolojik tertip tâkib edilmiştir.

7 — Bir Hicret senesi içinde teselsül eden vak'aların o Hicrî tarihe tekabül eden iki Milâd senesinin her ikisine de tesadüf etmek ihtimâli olan vaziyetlerde Hicrî sene hizâsına Milâdî senelerin her ikisi de kaydedilmiştir.

8 — Ay ve gün tarihleri mâlûm olmıyan ve birbirini tâkib eden iki muhtelif Hicret senesi içindeki vak'alar ayni bir Milâd senesine tekabül ettiği takdirde, karışıklığa meydan vermemek için ikinci Hicret yılının hizasına iki Milâd senesi yazılmıştır: Meselâ 1361=762 tarihini tâkib eden 1361-1362=763 tarihlerinde böyle yapılmıştır.

9 — İki Hicret ve iki Milâd senesine tesadüf etmiş olmak ihtimâli bulunan vak'alarda ise hem Hicret, hem Milâd senelerinin her ikisi birden gösterilmiştir: Meselâ 1300-1301=700-701 vukuâtında öyledir.

10 — Ayni bir Hicret senesi içinde teselsül eden vak'alar ay ve gün tarihleri itibariyle iki muhtelif Milâd senesine tesadüf ettiği takdirde Hicrî tarih tekrar edilip yalnız Milâdî tarih değiştirilerek seneler birbirinden ayrılmıştır; Meselâ Hicretin 845 senesi ilkönce 1441 ve ondan sonra da 1442 Milâd tarihlerine mukabil iki defa tekrar edilmiştir.

11 — Cülûs başlarında seneler tekrar edilmiştir.

12 — Her sahife başlığında o sahifenin ihtivâ ettiği en son Milâdî sene rakamı Hicrî karşılığıyla beraber gösterilmiş ve her hangi bir sene vukuatı muhtelif sahifeler işgâl ettiği takdirde o sene rakamı her sahife başlığında tekrar edilmiştir.

13 — Milâdî takvim meselesinde bilhassa dikkat edilecek çok mühim bir nokta vardır: Bu takvim iki devre ayrılır; birine «ere julien», birine «ere gregorien» denir. Bunların birincisine «Julien» denilmesi, eski Romalılar devrinde ve Milâttan evvel 46 tarihinde meşhur «Jules Cesar»ın emriyle İskenderiyyeli «Sosiğenis» isminde bir müneccim tarafından tertib edilmiş olmasından ve İkincisine de «Gregorien» isminin verilmesi birincisinin XVI ncı asırda Papa Onüçüncü «Gregoire» in emriyle ıslâh edilmesindendir. İşte bundan dolayı biri eski, biri yeni olmak üzere iki Milâd takvimi var demektir. «Calendrier julien» denilen eski takvim bilhassa «Kebîseler» tertibindeki hatâlardan dolayı hakikî güneş senesine nisbetle dokuz asırda yedi gün kadar geri kaldığı için, Milâdın XVI ncı asrında bu fark tam on günü bulmuştur; bu hâl tıpkı bir saatin geri kalması gibidir. Papa Onüçüncü Gregoire, «Kalâbrialı Lilio» isminde bir âlimin işte bu on günlük farkı itibarî olarak izâle etmek ve bir daha tekerrürüne meydan vermemek üzere yaptığı ıslâhâtı resmen kabul edip «Julien» takviminin 1582 senesi Teşrinievvel ayının 5 inci Cuma gününü birdenbire on gün ilâvesiyle «15 Teşrinievvel» ilân etmiştir. Eski Milâd takviminin 5 ve yeni Milâd takviminin 15 Teşrinievvel itibar ettiği bu tarihî gün, Hicretin 990 senesi Ramazan ayının 17 nci Cuma gününe müsâdiftir. Bununla

beraber, «Lilio» nun ıslâhatına rağmen yeni takvim tamamiyle hatâsız değildir: Senede 24 sâniyelik bir yanlışlığı vardır; fakat bu yanlışhk o kadar ehemmiyetsizdir ki, senede 24 sâniye hesabiyle bir günlük bir hatâ derecesini bulabilmesi için tam 3600 yıl geçmesi lâzımdır! İşte bundan dolayı «Calendrier gregorien» denilen bu yeni takvim nisbeten en doğru güneş senesine müstenit sayılır. Onüçüncü Gregoire'ın bu ıslâhatı Katolik milletler tarafından kolayca kabul edilmişse de, Protestan milletlerin uzun bir mukâvemetiyle karşılaşmış, bu memleketlerin bâzılarında ancak 1700 de ve hattâ İngiltere'yle İsveç'de 1752 ve 1753 tarihlerinde kabul edilmiş ve ortodoks Yunanlılar tarafından hiç kabul edilmemiştir: Rusya'da kabulü Çarlık devrinden sonradır. Onun için Ortodoks kilisesi hâlâ eski «Julien» takvimini kullanır, iki takvim arasındaki fark asırdan asra çoğalmaktadır: XVI ncı asırda on günden ibaret olan bu fark 1700, 1800 ve 1900 tarihlerinde birer gün artarak nihayet 13 güne çıkmıştır! Osmanlı hükümetinin Tanzimât'dan sonra kullandığı «Rûmî» takvim işte bu eski «Julien» takviminden alınmadır. Bu vaziyete göre bugün bir «Gregorien» tarihini «Julien» e tahvil için birincisinden 13 gün tarhetmek ve bilmukabele bir «Julien» tarihini de «Gregorien» e tahvil için 13 gün ilâve etmek lâzım demektir; fakat geriye doğru gidildikçe bu nisbet asırdan asra azalmak suretiyle nihayet Milâd'ın 300 tarihinde tamamiyle zâil olmaktadır: Bugün 13 günü bulan fark XIX uncu asırda 12, XVIII inci asırda 11, XVII-XVI ncı asırlarda 10, XV inci asırda 9, XIV üncü asırda 8 ve nihayet son seneleri Osmanlı tarihinin ilk yıllarına tesadüf eden XIII üncü asırda da 7 güne inmektedir. Fakat buna rağmen, bütün tarihî eserlerde Milâdın 1582 senesine tesadüf eden «gregorien» ıslâhatından evelki vukuât için «julien» takviminin esas ittihâz edilmesi umumî bir teâmül hâlindedir; işte bu âdetten dolayı yeni takvim eski asırlara teşmil edilmemektedir : Tabiî bu kronolojide de ayni usul esas ittihâz edilmiş ve ancak 1582=990 senesi 6 Kânunuevvel=10 Zülka'de Pazaresi günü Üçüncü Murad'ın Vezir-i-a'zamlarından Koca-Sinan Paşa'nın azli hakkındaki fıkradan itibaren «Gregorien» denilen yeni Milâd takvimi tâkib edilmiye başlamış ve bu nokta o fıkranın altında bir hâşiye ile de belirtilmiştir. İşte bundan dolayı 1582 senesinden evvel vukua gelmiş her hangi bir vak'anın bugün kullanmakta olduğumuz «gregorien» takvimine göre ay ve gün tarihlerini tam ve doğru olarak tesbit etmek için, o vak'anın müsâdif olduğu asırda eski ve yeni takvimlerin kaç gün farkettiğini hesab etmek lâzımdır: Meselâ İstanbul'un fethi «Julien» takvimine göre Milâdın 1453 senesi Mays ayının 29 uncu Salı gününe müsâdiftir; fakat o zaman iki takvim arasında 9 günlük bir fark vardır; onun için hakikî fetih tarihi ancak işte bu günün 29 Mayıs tarihine ilâvesiyle elde edilebilir ve bu suretle İstanbul'un şimdiki takvime göre «29 Mayıs» da değil, «7 Haziran» da fethedilmiş olduğu anlaşılır; bilhassa yıl-dönümleri kutlanırken bu «Julien-Gregorien» farkının mutlaka tesbiti lâzımdır; Hattâ bu mühim noktaya dikkat edilmediği için son zamanlarda tes'îd edilen yıl-dönümlerinin hepsi yanlıştır.

14 — Kronolojilerde vukuâtın birbiriyle alâkası umumiyetle ihmal edilir: Bu eser izahlı bir krolonoloji olmak itibariyle her hangi bir vak'anın geçmiş ve gelecek vak'alarla alâka ve irtibâtı ihmal edilmemiş ve o gibi alâkadâr vak'alar sene, ay ve gün tarihleriyle zikredilerek hangi fıkraya mürâcaat edilmesi lâzımgeldiği belirtilmiştir. Birinci ciltte olduğu gibi ay ve gün tarihleri mâlûm olmıyan fıkralar da âid oldukları sene içindeki sıralarına göre zikredilmektedir.

15 — Bâzı vak'alar için âdetâ klâsik bir mâhiyet almış bir takım yanlış sene rakamları rivâyet edilir: Yanlışlıkları bilhassa son tetkiklerle sâbit olan bu vak'aların bâzan o klâsik sene rakamları altında gösterilmesi bir zaruret hükmünü almaktadır: İşte bundan dolayı Osman Gazi'nin ölümü umumiyetle kabul edilen 1326=726 vukuatı içinde gösterilmiş ve Karası beyliğinin işgâli de 1336=737 senesinde tetkik edilmiştir; fakat birinci cildin ihtivâ ettiği **«İhtilaflı seneler»** devrine münhasır olan bu gibi istisnaî vaziyetlerde o klâsik rivayetlerin yanlışlığı ve son tetkikatın neticeleri dâimâ tasrih ve izah edilmiştir.

16 — Hicrî ve Milâdî tarihlerin birbirine tahvilinde «Wüstenfeld-Mahler» cedvelleri esas ittihâz edilmiştir.

Osmanlı tarihinin muhtelif devirlerine âit tetkikler mütemâdiyen ilerlemekte, her gün yeni vesikalar bulunmakta ve bir çok karanlık meseleler gerek bizde, gerek başka memleketlerde mütemâdiyen münâkaşa edilmektedir ve bundan sonra da dâimâ edilecektir. Bu eser yazılırken tabiî bu son tetkiklerle yeni bulunmuş vesikalardan da mümkün olduğu kadar istifâde edilmiştir. Bununla beraber, insan hayatı bir ilmin yalnız bibliyografyasını bile tamamiyle tetkike kâfi gelemiyeceği için, bizim görmemiş olabileceğimiz menbâlar ve her nasılsa haberdâr olmamış bulunabileceğimiz bâzı yeni tetkikler ve hattâ eski eserler de olabilir ve her halde vardır ve pek çoktur; fakat unutmamalıdır ki bu vaziyet, hiç bir istisnâsı olmamak şartiyle her müellif ve her te'lif için her zaman vâridtir. Her halde şurası muhakkaktır ki bu kronoloji hazırlanırken en mühim yerli ve ecnebi, eski ve yeni, basma ve yazma menbâların pek çoğundan istifâde edilmiştir. Tabiî böyle söylemekle bu eserin her zühulden ve noksandan münezzeh olduğunu iddiâ etmek istemeyiz. İnsan elinden çıkmış her eserde olduğu gibi bunda da bir takım zühuller ve eksiklikler bulunabilir ve bulunması tabiîdir; Fakat ilim de ancak işte bunların tashih ve ikmâliyle ilerlemektedir.

1945

İSMÂİL HÂMÎ DÂNİŞMEND

M. 1258-1512
H. 656- 918

İHTİLÂFLI SENELER
(M. 1258=H. 656 — M. 1512=918)

BİRİNCİ OSMAN
(Osman Gazi)
— M. 1258-=H. 656 — M. 1326=H. 726 —

1258=656

Osman Gazi'nin doğumu.

(Cumâda-l-ûlâ'nın dördüne tesâdüf eden 9 Mayıs Perşenbe günü doğmuş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da, bu ay ve gün tarihleri tamamiyle itibârî ve çok şüpheli olduktan başka, sene olarak 1252=650, 1254=652, 1256=654, 1259=657 ve 1260=658 tarihleri de rivâyet edilir. — Osman Gazi'nin ölüm tarihinde bile ihtilâf vardır: 1326=726 vukuâtına bakınız. — Doğduğu yerde ihtilâflıdır: En kuvvetli rivâyete göre Söğüt'de doğmuş olduğundan bahsedilirse de Pasin'de doğduğu hakkında da zayıf bir rivâyet vardır. — Muhtelif menbâlarda Osman Gazi'den «Osmancuk=Osmancık» ve «Osman Bey» şekillerinde de bahsedilir. — Eski Garp menbâlarında bu ismin «Othman», «Othoman» vesaire gibi değişik şekillerine de tesâdüf edilmektedir. — Bu eserde her hükümdar devrine başlangıç olarak cülûs tarihi esas ittihaz

edilmişse de yalnız Osman Gazi için buna imkân olmadığından dolayı doğum tarihi esas tutulmuştur).

1281=680

Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Bey'in ölümü.

(1288=687 ve 1290=689 tarihlerinde öldüğünden de bahsedilir. Ertuğrul Gazi 1281=680 tarihinde vefât etmiş olduğu takdirde, Osman Gazi en kuvvetli doğum tarihine göre takriben yirmi üç yaşındayken babasını kaybetmiş demektir. — Ertuğrul Bey'in 92, 93, 96 veyâhut o kadar yaşamayıp 52 yaşlarında öldüğü hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Mezarı Söğüt civârındadır. — Ertuğrul Gazi'nin ölümü üzerine inhilâl eden aşîret beyliğine «Savcı», «Gündüz» ve «Osman» isimlerindeki üç oğlunun en büyüğü veyâhut en küçüğü olan Osman Bey'in geçtiği rivâyet edilir; Tabiî Osmanlıların ilk zamanlarına ait olan bütün rivâyetler gibi bu da ayrıca tetkik edilmelidir. — Osmanlı menbâlarında efsanelerle karışan bir an'aneye göre Ertuğrul Bey'in babası ve Osman Gazi'nin dedesi «Süleymanşah» Oğuz Türklerinden «Kayı-Han Kabîlesi»nin beyi ve gûyâ Horasan yâhut İran'daki «Mâhân» şehrinin pâdişahı iken Çingiz devrindeki Mongol istilâsı üzerine kabilesiyle beraber Garb'a doğru hicret edip Ahlat, Erzincan ve Amasya taraflarına gittikten sonra «müzâyaka» yüzünden tekrar vatanına dönmek üzere Elbistan ve Halep özerinden Ca'ber kalesinin önüne gelmiş ve burada Fırat ırmağını geçerken boğulup bugün «Türk mezarı» diye meşhur olan yere gömülmüştür. Süleymanşâh'ın dört oğlundan «Sungur-Tekin» le «Gün-doğdu» bu vak'a üzerine vatanlarına dönmüşlerse de «Dündar» ve «Ertuğrul» ismindeki diğer iki oğlu Pasin ovasıyla Sümerli-Çukur taraflarına gitmişlerdir. Fakat oralardan memnun olmıyan Ertuğrul, oğullarından «Savcı Bey»i Konya'ya gönderip Selçukî pâdişahı «Birinci Alâüddin Keykobâd» dan kendisine bir yer gösterilmesini istemiş ve bunun üzerine «Ankara civârında Karacadağ» verilmiştir. Ertuğrul burada iken gerek Mongollara, gerek Bizans Rumlarına karşı Selçukîlere mühim hizmetlerde bulunmuş olduğu için nihayet kendisine mükâfat olarak «uc» da, yâni Bizans hududunda «Söğüt kışlağı» ile «Domaniç yaylağı» iktâ' edilmiş ve işte bunun üzerine burası müstakbel Osmanlı imparatorluğunun beşiği olmuştur. Ana hatlarını kısaca naklettiğimiz bu menşe an'anesinin teferrüatı itibariyle Osmanlı menbâları arasında bir çok ihtilâflar vardır ve hattâ o menbâlar bile bu efsanelerin naklinde ihtiyatkâr bir lisan kullanmışlardır. — Bu klâsik rivâyetlerden başka Osmanlı sülâlesi ecdâdının XI inci asırdaki Anadolu fethi esnâsında Dânişmendîler veyâhut Selçukîlerle beraber gelmiş oldukları hakkında da bâzı münferid rivâyetler vardır. — «Söğüt malikânesi» ne eski Osmanlı menbâlarında «Söğütçük», «Söğütlü Saraycık» ve hattâ bâzan Acemce terkip şeklinde «Hıtta-i Bîd» isimleri verilir. — Bütün bu efsaneler içinde muhakkak olan nokta, Anadolu Türkleri nazarında hudud boylarının bir «Dâr-ül-cihâd» olması ve bilhassa Selçukîlerin son zamanlarında uğradıkları Mongol istilâsı üzerine bir çok Türkmen aşîretlerinin Garb'a doğru hicret edip Uc gazâlarına atılmasıdır: Son tetkiklere göre evvelce Abbasîler devrinde inkişâf etmiş olan «Uc gazileri» teşkilâtı sonraları Selçukî-Bizans hududunda da inkişâf etmiştir: Hattâ bu arada Selçukî devletinin bazı mühim şahsiyetlerine de tesâdüf edilmektedir. Ertuğrul Bey'in de işte bunlardan olması lâzımgelir. — Bu ihtiyar gazinin buralarda geçirdiği müddet hakkında yirmi veyâhut elli seneden yetmiş seneye kadar muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir. Her halde Ertuğrul Bey'in tarihî şahsiyeti tamamiyle müphemdir; Hattâ Osmanlı menbâlarında bir uc gazâsı şeklinde tasvir edilmiş olmasına mukabil, bazı ecnebi menbâlarında büyük deniz akınları yapmış bir Türk korsanı şeklinde bile gösterilir ve oğlu Osman'ın da kendisi gibi denizci olduğundan bahsedilir. — Osmanlıların asıl ve menşeleri üzerinde toplanan bu mütenâkız rivâyetler karanlığı tabiî ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilecektir. — Ertuğrul Gazi'nin gazâ yoldaşlarından Gazi Abdurrahman, Akça-

Koca, Konur-Alp, Turgud-Alp, Hasan-Alp, Saltuk-Alp, Aygud-Alp, Ak-Timür, Kara-Mürsel, Kara-Tekin, Samsa-Çavuş, Şeyh Mahmud vesaire gibi bir çok beylerin Osman Gazi devrinde de hizmet ettikleri ve hattâ bâzılarının Orhan Gazi devrindeki fütuhâta da iştirâk ettikleri rivâyet edilir. — Son tetkikler bu gazilerin umumiyetle «Ahi» teşkilâtına mensub olduklarını ve Osmanlı devletinin teşekkülünde Ahilerin büyük bir rol oynadıklarını göstermektedir: Fakat bu tetkiklerden henüz kat'î neticeler elde edilmiş değildir).

Osman oğlu Orhan Gazi'nin doğumu.

(1274=673, 1279=678, 1287=686 ve 1288=687 tarihleri de rivâyet edilir).

1284=683

Osmanlı tarihinde ilk muharebe: Ermeni-Beli müsâdemesi.

(Osmanlı tarihinde ilk askerî hareket sayılması lâzımgelen bu müsâdemenin ilk bahara tesâdüf ettiği rivâyet edilir. — Bu vak'a hakkındaki izahata göre Osman Bey'in kendi üzerine yürüdüğünü haber alan İnegöl tekfuru «Nikola» bir pusu kurmuş, fakat Osman Gazi Ermeni-Beli'nde pusu kurulduğunu bir casustan öğrendiği için büyük bir felâketten kurtulmuş ve pusudakilerle harbi kabul etmekte tereddüd etmemiştir. Neticesiz kalan bu müsâdemede Osman Bey'in yeğeni ve Savcı Bey'in oğlu Bay-Hoca'nın şehîd düşmesi üzerine Osmanlılar geri çekilmişlerdir. — Bu ilk askerî hareketteki Osmanlı cengâverlerinin hep piyâde olduğu rivâyet edilir. — Osmanlı tarihi işte bu küçük müsâdeme ile başlamış demektir. — Bu vak'a için 1285=684 tarihi de rivâyet edilir).

Selçukî sultanı (Üçüncü Alâüddin Keykobâd) tarafından Osman Gazi'ye Söğüt Uc Beyliğinin tevcihine dair bir ferman gönderilmiş olmak iddiâsı.

(Osman Gazi'ye Üçüncü Alâüddin'den bir kaç ferman geldiği ve bu ilk fermanın da 7 Ramazan tarihli olduğu rivâyet edilir: Halbuki 1284=683 tarihinde Anadolu Selçukî sultanı üçüncü Alâüddin değil, ikinci Gıyâsüddin Me'sud'dur. Fazla olarak muahhar tetkikler bu fermanların sahte olduğunu ve Münşeât sâhibi Feridun Bey tarafından uydurulmuş olduklarını meydana çıkarmıştır; onun için bu klâsik rivâyet doğru değildir).

1285=684

Osman Gazi'nin ilk muvaffakiyeti: Kulaca-Hisar'ın fethi.

(Ermeni-Beli pususundan intikam almak istiyen Osman Gazi'nin İnegöl'e bir iki fersah mesafede ve Emirdağı eteğinde bulunan bu hisarı 300 kişilik bir kuvvetle bir gece baskını yaparak fethettiği rivâyet edilir. — Osmanlı tarihinde ilk kale fethi sayılması lâzımgelen bu muvaffakiyetin 1284=683, 1286=685 veyâhut 1288=687 tarihinde elde edildiğinden de bahsedilir. — Osman Gazi'nin Ertuğrul Gazi'den vâris olduğu Söğüt-Domanıç mâlikânesi işte bu Kulaca-Hisar fethi üzerine İznik gölü istikametinde şimale doğru genişlemiye başlamıştır).

1286=685

Osmanlılara karşı ilk ittifak ve müttefiklere karşı İkizce zaferi.

(Kulaca-Hisar'ın fethi üzerine telâşa düşen İnegöl ve Karacahisar tekfurlarının Osman Gazi'ye karşı ittifak ettikleri ve işte bunun üzerine iki tarafın İkizce, Ekizce, Eğrice veyâhut Ekinci denilen yerde karşılaştıkları rivâyet edilir: Tarihî atlaslarda İkizce mevkii Bilecik'le, İnegöl arasında görülmektedir. Bazı menbâlarda bu muharebeye «Domalıç/Domanıç harbi» de denilmektedir. Bu müsâdemede Osman Gazi'nin kardeşi ve Ermeni-Beli'nde şehîd olan Bay-Hoca'nın babası Savcı-Bey şehîd düşmüş, Müttefiklerin kumandanı Philatos öldürülmüş ve nihayet harbi Osman Gazi kazanmıştır: Bay-Hoca'nın şahâdeti için 1284=683 vukuâtına bakınız. — İkizce muharebesi bazı menbâlarda 1287=686 tarihine de müsâdif gösterildiği gibi, bundan evvelki Ermeni-Beli ve Kulaca-Hisar vak'alariyle beraber bu ilk üç muharebenin 1284=683 senesine tesâdüf ettiğinden bile bahsedilir).

1288=687

Karacahisar'ın fethi.

(Eskişehir civârında ve Porsuk çayı üzerinde bulunan Karacahisar'ın uzun bir muhâsaradan sonra fethi Osman Gazi'nin ilk büyük muvaffakiyeti sayılır. Bâzı menbâlarda Karacahisar'a Karacaşehir denildiği gibi, bâzılarında da bu kasaba İnönü ile karıştırılır. — Burada ilk defa olarak Osmanlılar tarafından bir kilisenin câmiye tahvil edildiği, ilk hutbanın okunduğu ve ilk defa «Kadı» ve «Sübaşı» tayin edildiği rivâyet edilir ve ilk Kadı ve Hatib olarak da «Dursun-Fakîh» den bahsedilir. — Karacahisar'ın 1286=685, 1287=686, 1290=689, 1291=690 ve 1292=691 tarihlerinde fethedilmiş olduğuna ait muhtelif rivâyetler de vardır).

1289=688

Selçukî sultanı (Üçüncü Alâüddin Keykobâd) tarafından Osman Gazi'ye Söğüt mâlikânesine ilâveten Eskişehir ve İnönü taraflarının da verildiği hakkındaki ferman rivâyeti.

(«Osman-Şâh» elkabiyle gönderildiği iddiâ edilen bu fermandan itibaren Osman Gazi'nin bütün vergilerden muâf tutulduğu ve fermanla beraber Tablhâne, Tuğ, Alem, altın kılıç, gümüş takımlı at, silâh ve yüz bin dirhem para gibi hediyelerle Beylik alâmetleri de gönderildiği rivâyet edilir: Bunları getiren zâtın ismi muhtelif menbâlarda «Karaca Balaban Çavuş», «Ak-Timür» ve «Vezir Abd-ül'Aziz» gibi muhtelif şekiller alır. — Bir rivâyete göre de 1287=686 tarihine müsâdif görünen bu tevcihâtın hakikatte hiç aslı yoktur; Bir kere bu tarihlerdeki Selçukî sultanı üçüncü Alâüddin değil, İkinci Gıyâsüddin Mes'ud'dur; zaten 1284=683 tarihinde gönderildiği iddiâ edilen ilk ferman gibi bu ikinci fermanın da «Münşeât» sâhibi Feridun Bey tarafından uydurulmuş olduğu son tetkiklerle sâbit olmuştur. Onun için Eskişehir-İnönü taraflarının bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyetine geçtiği hakkındaki rivâyet doğru değildir: Bu mıntaka Selçukîlerin inkırâzı sıralarında Germiyan oğullarının eline geçmiştir: Osmanlılar tarafından zaptı için 1361=762 vukuâtına bakınız).

1292=691

Osman Gazi'nin Sakarya şimaline akın hareketi.

(Göynük ve Taraklı-Yenicesi üzerine tevcih edilen bir çok ganîmetler almakla neticelenen bu akın için 1291=690 tarihi de rivâyet edilir).

1298=698

Bilecik ve Yarhisar kalelerinin fethi ve esir alınan Nilüfer Hatun'un Orhan Gazi'ye verilmesi.

(Efsanelerle karışık rivâyetlere nazaran Yarhisar tekfurunun kızını alacak olan Bilecik tekfurunun düğününe Osman Gazi de dâvet edilmiş ve aleyhine bir takım gizli tertibat kurulmuş, fakat bu tertibattan haber alan Osman Gazi kırk cengâveri kadın kıyâfetiyle Bilecik hisarına sokmak ve bir takım pusular kurmak gibi harp hileleriyle Bilecik ve Yarhisar kalelerini fethettikten başka «Çakır-Pınar» da toplanan düğün halkını gelinle beraber esir etmiştir. Bir rivâyete göre de Yarhisar tekfurunun kızı olan bu gelini Bilecik tekfuru kendisi için değil, oğlu için istemiştir. Bilecik tekfurunun bu düğün vesilesiyle tertib ettiği suikasdı Osman Gazi'ye ötedenberi dostu olan Harman-Kaya tekfuru Köse-Mihal'in ihbar ettiği rivâyet edilir: Sonradan ihtidâ ederek Osman Gazi'nin hizmetine giren bu Köse-Mihal için 1313=713 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Esaretinden sonra Osman Gazi tarafından oğlu Orhan Gazi'ye verilmiş olan Nilüfer Hatun'un asıl ismi «Holofira» olduğu halde Türkler tarafından «Ülüfer» ve nihayet «Nilüfer» şekillerine sokulduğu rivâyet edilir. Osmanlı hânedanına giren ilk ecnebi kız işte bu hatundur: Şehzâde Süleyman Paşa ile Murad Hudâvendigârın anası budur. Bursa ovasındaki «Odryses» çayının üstüne Nilüfer Hatun bir köprü yaptırdığı için bu çay onun ismini taşımaktadır).

İnegöl kalesinin fethi.

(1286=685 tarihinde Osmanlılara karşı ilk ittifak hareketini tertib edip Karacahisar tekfuruyla beraber İkizce muharebesinde mağlûb edilmiş olan İnegöl tekfuru, Bilecik ve Yarhisar kalelerinin fethi üzerine ilk temizlenecek düşman vaziyetine geldiği için Osman Gazi bu kaleleri aldıktan sonra o düşmanın yeni bir ittifak tertibine zaman bırakmamak için ümerâsından Turgut-Alp'ı İnegöl muhâsarasına göndermiş ve arkasından kendisi de yetişerek kaleyi zaptetmiştir. Osman Bey bu kaleyi Turgud-Alp'a verdiği için buraya «Turgud-ili» denildiği hakkında bir rivâyet vardır. — Bilecik, Yarhisar ve İnegöl kalelerinin fethi için 1289=688, 1290=689, 1292=691, 1293=692, 1298=698 ve 1299=699 tarihleri de rivâyet edilir).

1299=699

Osmanlı an'anesinde Selçukî hâkimiyetinin inhilâli üzerine Osman Gazi'nin istiklâline müsâdif gösterilen itibarî tarih başı.

(Klâsik telâkkide Osmanlı idâresi işte bu tarihten itibaren müstakil bir devlet mahiyetini almış sayılır. — Bununla beraber 1289=688, 1296=696, 1297=697 ve 1300=700 tarihlerini esas ittihaz eden rivâyetler de vardır: Devlet Salnâmelerinde mehaz gösterilmeksizin 699 Cumâda-l-ûlâsının dördüncü, yâni 1300 senesi Kânunusâni ayının 27 nci Çarşanba günü esas ittihaz edilir; Osman Gazi'nin doğum günü olarak da böyle bir «4 Cumâda-l-ûlâ» gününden bahsedilmesi bu meselede ayrıca dikkat edilecek bir nokta teşkil etmektedir: 1258=656 vukuâtına bakınız. — Osman Bey'in ilk devlet teşkilâtını işte bu istiklâl tarihinde kurmuş olduğu da rivâyet edilir. — Hakikatte ise Osmanlı istiklâli hakkındaki klâsik rivâyetlerin hepsi yanlış tır: Bu tarihlerde ve bilhassa 1299=699 tarihinde Anadolu Selçukî devleti munkarız olduğu için Osmanlı Beyliği müstakil kalmış gibi gösterilirse de, son Selçukî sultanı «İkinci Gıyâsüddin Mes'ud» 1308=708 tarihinde ölünceye kadar Selçukî saltanatı devam etmiştir. Her halde bütün bu istiklâl rivâyetlerinin 1299=699, 1301=701 tarihleri arasında, yâni Selçukîlerin son yıllarında Anadolu Türk Beyliklerinin teşekkül etmesinden ve Mongol

tahakkümü altındaki Selçukî hâkimiyetinin artık tamamiyle inhilâle yüz tutmuş olmasından galat olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Garbı Anadolu'da teşekkül eden bütün bu Türk Beylikleri ilk zamanlarında İran Mongol hâzinesine haraç vermişler ve Mongollar tarafından kendi «Uc Beylikleri» şeklinde telâkki edilmişlerdir. Osmanlı Beyliği de işte bunların biridir. Onun için Osmanlıların istiklâli Mongol tahakkümü altındaki Selçukî idaresinin inkırâzından değil, 1335=736 tarihinde İran Mongol hükümdarı «Ebu-Saîd Bahadur Han» ın doğrudan doğruya vâris bırakmıyarak ölmesi üzerine zuhur eden saltanat mücâdelelerinden dolayı Anadolu Mongol hâkimiyetinin inhilalinden ve bütün bu Türk Beyliklerinin işte o vaziyet üzerine müstakil kaldıkları tarihten itibaren başlamış sayılabilir).

1300-1301=700-701

Yondhisar ve Yenişehir kalelerinin fethi ve Yenişehir'in merkez ittihazı.

(Yenişehir'in fethi üzerine Osmanlı arâzisi İznik gölünün cenup sâhiline dayanmıştır. Bu ilk Osmanlı fütuhâtı hep şimale müteveccih hamleler şeklindedir: Karadeniz ve Marmara umumî hedef vaziyetindedir. — Bu son fütuhât için 1290=689, 1298=698 ve 1299=699 tarihleri de rivâyet edilir).

Koyunhisar muzafferiyeti.

(Bizanslıların «Baphaeon» dedikleri «Koyunhisar» kalesi İzmit'in biraz şimali şarkîsindedir. — Buralara kadar sokulan Osmanlılarla iki bin kişilik bir Bizans kuvveti arasındaki muharebeyi Osman Gazi kazanmış ve yeğenlerinden «Aydoğdu Bey» bu harpte şehit düşmüştür. — Bizans kuvvetlerine imparator «İkinci Andronikos Paleologos» un hassa kumandanı «Musalon» kumanda etmiştir. — Bizans menbâlarına göre bu muharebe 1301=700 senesi 27 Temmuz=20 Zülka'de Perşenbe günü olmuştur: 1302=702 ve 1307=707 tarihleri de rivâyet edilir).

Not: Yalova'da "Baphaeus" adlı bir yer vardır ve kasıt burası ise İzmit'e göre Cenubi garbi denmesi gerekirdi.

İkinci yer Bursa'ya bağlı Yenişehir ilçesinde "Baphaeon=Koyunhisar" dadır. Burası İznik Gölünün güneyinde, Yenişehir'in ise batısındadır.

Wikipedi "Koyunhisar/ Baphaeus Muharebesi" maddesi: Köyünhisar Muharebesi diye tanımlanan savaş bugün Bursa ili Yenişehir ilçesine bağlı Koyunhisar ya da diğer adı ile Hamidiye köyünün bulunduğu ovada gerçekleşmiştir.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Bafeus_Muharebesi#cite_note-1

İki yer arasında uzaklık fazladır.

1302=702

Osman Gazi'nin amcası Dundar Bey'i okla vurup öldürmesi.

(Osman Bey'in Köprühisar üzerine bir sefer açmak için topladığı harp meclisinde doksan yaşındaki ihtiyar amcası Dundar Bey'in bu sefere muhâlefet etmesi üzerine yeğeninin kendi eliyle bir ok atarak bu doksanlık ihtiyarı idâm ettiği rivâyet edilir. Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Osmanlı hânedanında âile cinayetleri Osman Gazi devrinden başlamış sayılabilir).

Köprühisar'ın fethi.

(Köprühisar Yenişehir'in şarkındadır. — Dundar Bey'in katli ve bu kalenin fethi için 1289=688, 1290=689, 1298=698, 1299=699 ve 1301=701 tarihleri de rivâyet edilir).

1303=703

İznik Ablukası.

(Osman Gazi'nin İznik şimalinde ve Katırlı dağının eteğinde kale müdafilerini mütemadiyen tazyik ve tâciz için bir havâle yaptırıp ümerâdan «Dargan», «Dardağan» veyâhut «Taz-Ali» Beyi dizdar tayin ettiği ve o havâle hisarına işte bu kumandanın ismi verildiği rivâyet edilir. — İlk İznik muhâsarası için 1307=707 vukuâtıda bakınız).

Marmaracık kalesinin fethi.

(Marmaracık, Yenişehir'in cenûbugarbîsindedir: Köprühisar'la bu kalenin fethi, Osman Gazi'nin merkez ittihaz ettiği Yenişehir'in etrafını emniyet altına almak demektir. — Marmaracık fethi için 1300=700, 1301=701, 1302=702 ve 1307=707 tarihleri de rivâyet edilir).

1306=706

Bursa Tekfurunun idaresindeki müttefiklere karşı Osman Gazi'nin Dinboz zaferi: Kestel, Kete ve Ulubad kalelerinin fethi.

(Osmanlı fütuhâtından telâşa düşen Bursa tekfurunun etrâfına topladığı Atranos, Madenos, Kete ve Kestel tekfurlarının müttefik kuvvetlerine karşı Osman Gazi'nin kazandığı bu Dinboz yâhut Dimbaz zaferi bundan sonraki Osmanlı fütuhâtına yol açan mühim bir muvaffakiyet sayılabilir. Bu kaleler den Atranos'un şimdiki ismi «Orhaneli»dir; Madenos, Mednos yâhut Bednos şekillerinde anılan kalenin Osmanlı devrinde «Beled-i Yunus» ismini aldığı rivâyet edilir. — Dinboz muharebesinde Kestel ve Madenos tekfurlarının maktûl düştükleri rivâyet edilmektedir. — Tekfuru maktûl düşen Kestel kalesi kolayca zaptedilmiş ve ayni muharebede esir edilen Kete tekfurunun bir rivâyete göre kendi kalesi önünde idâm edilmesi üzerine de bu kale teslim olmuştur. — Kete tekfuru hakkındaki diğer rivâyetle Ulubad'ın teslimi için aşağıdaki fıkraya bakınız).

Osmanlılarla ecnebiler arasında ilk askerî mukavelenin akdi.

(Dinboz zaferi üzerine Kete tekfuru harp meydanından kaçıp Ulubad'a ilticâ ettiği için takipçilerin oraya kadar dayandıkları ve Ulubad tekfurunun da müdafaaya cesaret edemediği için şehrin önündeki köprüden Osman oğulları geçmemek şartiyle kalesini teslim ettiği ve hattâ bundan dolayı Osmanlı pâdişahlarının hiç bir zaman Ulubad köprüsünden geçmeyip icab ettikçe hep kayıkla geçtikleri hakkında bir an'ane vardır: İşte bu efsanevî teslim mukavelesi, Osmanlılarla ecnebiler arasında akdedilmiş ilk askerî mukavele sayılır: İlk sulh muâhedesi için 1330=731 vukuâtına bakınız. — Bu rivâyete mukabil Ulubad'ın daha sonra Orhan Gazi devrinde fethedilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Bu rivâyete göre Ulubad Orhan Bey tarafından Kirmasti ve Mihalıç kasabalarıyla beraber fethedilmiştir; fakat tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ hem 1334=735, hem 1336=737, hem de 1339=740 tarihlerinden bahsedilir;

1336=737 vukuâtına da bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Dinboz zaferiyle Kestel, Kete ve Ulubad fethi için 1302=702 ve 1307=707 tarihleri de rivâyet edilir).

1307=707

İlk İznik muhâsarası ve Yalova akını.

(İznik ablukası için 1303=703 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Yalova'nın ismi eski Osmanlı menbâlarında «Yalak-âbâd» ve «Yalak-ova» şekillerini almaktadır).

1308=708

İmralı adasının fethi ve Osmanlıların Marmara denizine dayanmaları.

(Marmara denizindeki «Bes bycos» yâhut «Kalolimni» adası ümerâdan Aygud-Alp oğlu Kara-Ali veyâhut Ahmed Ağa oğlu Emîr-All tarafından fethedildiği için fâtihinin isminden dolayı «Emîr-Ali» tesmiye edildiği rivâyet edilir: «İmralı» şekli işte bundan muharreftir. — Osmanlıların ilk fethettikleri ada olan «İmralı» nın zaptı Osman Gazi'ye Marmara denizinde mühim bir üs temin etmiş ve bu suretle Bizans'ın Bursa ile deniz muvâsalası tehdid edilmeye başlamış demektir).

İznik civârında Koçhisar'ın fethi.

(1313=713 tarihi de rivâyet edilir).

1310=710

Bazı Bizans ve Garp menbâlarına göre Osman Gazi'nin Rodos deniz seferi.

(Osman Bey'in Rodos adasını «Saint-Jean» Şövalyelerinden almak için gemilerle asker götürüp kaleyi muhâsara ettiği halde fethine muvaffak olamadığı rivâyet edilirse de Osmanlı menbâlarında böyle bir Rodos muhâsara ve muharebesinden bahis yoktur; Fakat buna mukabil Bizans ve Garp menbâlarında ilk Osmanlıların denizcilik ve korsanlıkları hakkında çok mühim kayitlere tesâdüf edilmektedir. Bâzı müslüman menbâlarında da bunları teyid edecek ifâdeler vardır. Osmanlı tarihinin ilk zamanlarındaki karanlıkları hiç olmazsa biraz aydınlatabilmek için bu gibi meselelerin ehemmiyetle tetkiki lâzımdır).

1313=713

Harman-Kaya tekfuru Köse-Mihal'in ihtidası ve Osman Gazi'nin maiyyetine girmesi.

(İhtidasından evvelki ismi «Mihail Kosses/Michel Koeze» şekillerinde kaydedilen ve ihtidasından sonra «Abdullah Mihal» ismini alan Köse-Mihal'in dinini değiştirip Osmanlı hizmetine girmesi hakkında 1304=704, 1308=708, 1310=710, 1314=714, 1317=717 ve hattâ 1324=724 tarihleri de rivâyet edilir. — Osman Gazi'nin fütuhâtında mühim hizmetleri görülen bu zatın hüviyetinde bir takım karanlık noktalar vardır; Meselâ Edirne'deki mezar kitâbesine göre 1435=839 tarihinde vefât etmiştir! Bu takdirde 1313=713 tarihindeki ihtidasından yüz yirmi iki sene sonra vefât etmiş, yâni Osman Gazi devrinde rol oynamış bir şahsiyetin iki asır kadar yaşadıktan sonra İkinci Murad devrinde ölmüş olması lâzımgelir: Fakat Edirne'den başka Sakarya üzerinde de bir «Mihal Gazi» mezarı bulunduğundan

bahsedilir: İşte bundan dolayı son tetkiklerde iki «Mihal Gazi» veyâhut bir «Köse Mihal» ile bir «Mihal Gazi» bulunmak lâzımgeldiğine hükmedilmektedir).

Akhisar, Geyve, Lüblüce, Lefke, Hisarcık, Tekfur-pınarı, Yenikale, Karagöz ve Yanıkçahisar kalelerinin fethi.

(Şimaligarbîde Marmara denizine dayanmış olan Osmanlı hududu, bu kalelerin fethi üzerine ICaradeniz istikametinde şimale doğru da mühim bir nisbette genişlemiştir; bunlardan bazı menbâlarda «Leblebci» tahrifine uğrıyan «Lüblüce» kasabası Bursa civârındaki Kestel'in cenubuna, yâni o zamanki Osmanlı arazisinin Garp istikametine tesâdüf etmektedir; Onun için Harman-Kaya'nın iltihakıyle Lüblüce'nin zaptı Osmanlı ölkesini Garp tarafında da genişletmiş demektir. — Bu kalelerin fethi için 1304=704 ve 1308=708 tarihleri de rivâyet edilir).

1314=714

Bursa muhâsarasının başlaması.

(Marmara istikametindeki şimal ciheti müstesnâ olmak şartiyle her taraftan Osmanlı arazisiyle çevrilmiş olan Bursa şehrini askerî vesâitle derhâl zaptetmek imkânı olmadığı için Osman Gazi bu kalenin ancak uzun bir abluka ile teslime icbâr edilebileceğini düşünmüş ve işte bu maksatla Bursa'yı tecrit ve tazyik için biri Kaplıca ve biri de Uludağ taraflarında olmak üzere iki ve hattâ bir rivâyete göre de üç havâle hisarı yaptırmıştır; Kaplıca tarafındaki havâle dizdarlığına yeğenlerinden «Aktimür»ü ve dağdaki havâleye de ümerâdan «Balaban» yâhut «Balabancık» Bey'i tayin ettiğinden bahsedilir; bir rivâyete göre de bu kalelere kumandanlarının ismi verilmiştir. — Bursa ablukasının başladığı tarih hususunda ihtilâf vardır; Meselâ 1307=707, 1315=715, 1317=717 ve 1307-1313=707-713 tarihleri de rivâyet edilir).

1316=716

Orhan Gazi'nin büyük oğlu şehzâde Süleyman Paşa'nın doğumu.

(Osmanlı tarihinde ilk Rumeli fatihi sayılan bu meşhur kahramanın doğum tarihinden başka ölüm tarihi bile şüphelidir; ölümü için 1359=760 vukuâtına ve Rumeli'ye geçiş hareketi için de 1354=755 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız.

1317=717

Karatekin, Ebesuyu, Karacebeş, Tuzpazarı, Kapucuk ve Keresteci kalelerinin fethi.

(Bu kalelerin Osman Gazi nâmına oğlu Orhan Gazi ile ümerâdan Konur-Alp tarafından fethedildiği rivâyet edilir. Bunlar hep şimale müteveccih olmak itibariyle Osmanlı hududu artık Sakarya boylarını tâkiben Kocaeli yarım adasıyla Karadenize doğru mühim bir nisbette genişlemiş demektir. — ilk Osmanlı fütuhâtında bir çok kalelere fâtihleri olan ümerânın ismi verilmiş ve bu kalelerden bir kısmının sonraları harab olması üzerine hem Türklerden evvelki isimleri unutulmuş, hem bir çoklarının mevkileri kaybolmuştur; hattâ «Karacebeş» gibi bâzılarının okunuşunda bile ihtilâf vardır; Meselâ bazı müellifler bu ismi «Karaceyş» veyâhut «Karaciş» şeklinde de kaydetmişlerdir; ecnebi menbâlarında da «Karaciyus», Karadjebes»

vesaire gibi şekillere tesâdüf edilmektedir: Tabiî bütün bunlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bu kalelerin fethi için 1305=705, 130=709, 1318=718 ve 1323=723 tarihleri de rivâyet edilir).

Akça-Koca'nın ilk Kocaeli fütuhâtı.

(Bu fütuhâtın o tarihteki nisbet ve şümul derecesi çok müphemdir: Hattâ bu rivâyetin bir akın hareketiyle alâkadar olmak ihtimâli bile vardır).

1320=720

Damla illetinden muztarib olan Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'yi kendi yerine vekil tayin etmesi.

(Orhan Gazi'nin bütün hükûmet işlerinde Beylik nâibi gibi bir vaziyete mi, yoksa yalnız Baş-kumandan vekili gibi bir vazifeye mi getirildiği pek belli değildir: Yalnız Osman Gazi'nin bu tarihten sonra da oğluna bazı emirler vermekte devam ediyor gibi görünmesi ikinci ihtimâlin daha kuvvetli olduğuna delâlet edebilir; tabiî bütün bu rivâyetler ihtiyatla karşılanacak şeylerdir. Hattâ Osman Gazi'nin ölümünde ve Orhan Gazi'nin cülûs tarihinde bile ihtilâf vardır: 1326=726 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

1321=721

Mudanya fethi.

(Bursa'nın denizle muvâsalasını kesmek için Osman Gazi'nin verdiği emirle Orhan Bey'in işte bu tarihte Mudanya'yı fethetmiş olduğu rivâyet edilir).

Gemlik seferi.

(Orhan Bey'in Mudanya fethi sırasında Gemlik fethine memur edilmiş olan ümerâdan Kara-Timürtaş Bey'in şehri fethe muvaffak olamadığından bahsedilirse de Birinci Murad'la Yıldırım devirlerinde rol oynamış olan Kara-Timürtaş Bey'in Osman Gazi devrinde kumandanlık etmiş olması pek muhtemel olamıyacağı için her halde babası Kara-Ali Bey'le karıştırılmış olması lâzımgelir: 1333=734 vukuâtına da bakınız).

Trakya üzerine onsekiz ay süren ilk Osmanlı akını.

(Bir kaç bin kişilik bir Osmanlı kuvvetinin Trakya ve Makedonya sâhillerine hücum edip Bizans şehirlerini yağma ve tahrip ettikleri için Bizans'ın iktisadî bir buhrâna uğradığı rivâyet edilir: İlk Osmanlılara izâfe edilen deniz aşırı seferleri için 1310=710 vukuâtına da bakınız).

1323=723

Akyazı'nın fethi ve Mudurnu akını.

(Bu mevkiler Sakarya'nın şarkındadır: O sırada Sakarya nehriyle Paflâgonya denilen Kastamonu havâlisindeki «Candar oğulları» Beyliği arasında bulunan arazide «Umur-Han Beyliği» vardır; Bilhassa Şark hududu çok müphem ve hele tarihi pek karanlık olan bu Türk Beyliği daha o devirden itibaren Candar oğullarıyla Osmanlıların tecavüzlarına uğrayarak bunlar tarafından taksim edilmiye başlamıştır: Sakarya'nın şarkında bulunan Akyazı'nın işte

bu Umur-Han Beyliğine aid olduğu anlaşılmaktadır; bu vaziyete göre Akyazı'nın zaptı, o zamana kadar yalnız Bizanslılarla mücâdele eden Osman Gazi'nin ilk defa olarak bir Türk Beyliğine tecavüz etmesi demektir. Osmanlıların Orhan Gazi devrinde ve 1336=737 tarihinde Karası Beyliğini ilhâk etmek suretiyle ilk defa olarak bir Türk ölkesine tecavüz etmiş oldukları hakkındaki rivâyet doğru değildir: 1336=737 vukuâtındaki izahata bakınız. Her halde Osmanlıların ilkönce Umur-Han ölkesine tecavüz ettikleri ve bu Beylik Osman ve Orhan Gaziler devrinde tedricen ortadan kaldırıldıktan sonra Orhan Bey tarafından Karası arazisinin de gene tedricen işgâl edilmiş olduğu muhakkaktır. — Osmanlı istilâsına uğramış ilk Türk Beyliği olan Umur-Han hükûmetinin pâyıtahtı «Göynük» kasabasıdır. Bu Beylik arazisinde bulunan bazı kalelerin Bizans tekfurları elinde bulunduğu da rivâyet edilir: Meselâ «Taraklı» kasabası için böyle bir rivâyet vardır. — Umur-Han Beyliği arazisinin son parçası da işgâl edilerek bu Beyliğin mevcudiyetine nihayet verilmesi hakkında 1331=732 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — «Akyazı» nın 1317=717 tarihinde zaptedildiği hakkında bir rivâyet vardır).

Ayanköy'ün fethi.

(Sapanca gölünün garp müntehasında bulunan bu mevkiin Akça-koca tarafından fethedildiği rivâyet edilir. — Bazı menbâlarda buraya Ayan-gölü ismi de verilmektedir. — Ayanköy'ün zaptı için 1313=713 tarihi de rivâyet edilir).

1324=724

Karamürsel'in fethi.

(Bu kasabanın ismi, fatihi olan «Kara-Mürsel» Bey'in adından gelir: Eski ismi «Pronectus/Prenetos» şeklindedir. — Karamürsel'in fethiyle Osmanlılar İzmit körfezinden cenup'sahiline yerleşmişlerdir: Bu sâhil boyunun da Kara-Mürsel Bey tarafından fethedildiği ve bu kahramanın fethettiği yer gibi ismini taşıyan sür'atli bir gemi tipi icad ederek teşkil ettiği hafif donanma ile sâhillere hâkim olduğu rivâyet edilir. Yakın zamanlara kadar kullanılan ve hattâ Akdeniz'de de görülen bu gemi tipine «Karamürsel gemisi» denilmiştir. — Karamürsel kasabasının fethi için 1326=726 tarihi de rivâyet edilir).

1325=725

Atranos=Orhaneli'nin fethi.

(Bu kasabanın ismi Osmanlı devrinde «Adranos» ve «Adranas» şekillerinde de yazılmıştır; Bu şekiller Bizans devrindeki «Adrinos» dan muharreftir; bugün «Orhaneli» denilir. — Askerlikçe Bursa'nın cenup tarafından anahtarı sayılan bu kalenin fethi için 1312=712, 1313=713, 1317=717 ve 1323=723 tarihleri de rivâyet edilir).

1326=726

Bursa'nın fethi.

(Bursa'nın 6 Nisan=2 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü fethedildiği hakkında bir rivâyet vardır. — Osmanlı menbâlarında Bursa'nın fethi için 1316=716, 1322=722, 1323=723, 1325=725 ve 1329=730 tarihleri gibi bazı yanlış rivâyetlere de tesâdüf edilir. — Bursa'nın 12 sene kadar abluka altında kaldıktan sonra fethedildiği anlaşılmaktadır: 1314=714 vukuâtına bakınız. —

Osmanlı arazisinin ortasında tıpkı bir ada gibi kalan Bursa kan dökülmeden teslim olmuş ve bu teslimde rivâyete nazaran Köse-Mihal mühim bir rol oynamıştır: Teslim şerâiti mucibince Bursa tekfuru «Evrenos» veyâhut «Burus/Barsuk/Bursuk» otuz bin duka altını fidye mukabilinde askerleriyle beraber Gemlik üzerinden Istanbul'a sevkedilmiştir: Tekfurun ismi için 1361-1362=763 vukuâtı içinde «Edirne fethi» fıkrasına bakınız. — Bursa'nın teslîminde Osman Gazi nâmına Orhan Bey'in bulunduğu ve Osman Gazi'nin fetih müjdesini aldıktan sonra veyâhut almadan evvel öldüğü hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Osman Gazi'nin ölümü için aşağıdaki fıkraların sonuncusuna bakınız. — Bursa'nın fethi üzerine veyâhut bir müddet sonra Beylik merkezinin Yenişehir'den buraya nakledildiği rivâyet edilir: 1326-1327=727 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Bu suretle Söğüt'den sonra Yenişehir ve ondan sonra da Bursa merkez olmuş demektir: Bununla beraber Söğüt'den sonra Karacahisar'ın da bir aralık merkez ittihaz edildiği rivâyet edilir; her halde bütün bu rivâyetler ihtiyatla karşılanacak ve ayrıca tetkik edilecek meselelerdir).

Bolu, Kandıra, Ermenipazarı ve Devehisarı kalelerinin fethi.

(Bolu'nun Konur-Alp ve diğerlerinin de Akça-Koca tarafından fethedildiği rivâyet edilir. — Bolu kasabasının Umur-Han Beyliği arazisinden zaptedildiği anlaşılmaktadır: Bu Beylik için 1323=723 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bununla beraber Bolu'nun o saha dahilinde küçük bir beylik teşkil ettiği veyâhut Bizanslılardan fethedildiği hakkında da müphem rivâyetler vardır: Her halde Bolu'nun bu devri çok karanlıktır. Şehrin fethi tarihinde de ihtilâf vardır; Meselâ Osman Gazi'nin ölümünden iki sene evvel 1324=724 tarihinde veyâhut Orhan Gazi devrinde ve 1327=727 tarihinde işgâl edilmiş olduğu da rivâyet edilir. Her halde Osman Gazi'nin 1326=726 tarihinden evvel vefât etmiş olduğu hakkında kuvvetli rivâyetler mevcud olduğu için, Orhan devrinde zaptedilmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: 1333=734 tarihinde Bolu'dan geçmiş olan meşhur Arap seyyâhı «İbni-Batûta» bu şehrin o tarihte kime aid olduğundan bahsetmemekle beraber, ifâdesinin tarzından Osmanlı şehirleri sırasında zikrettiği anlaşılmaktadır).

Osman Gazi'nin kaynatası (Şeyh Ede-Bâli) ile karısı (Mal Hatun) un ölmeleri.

(İkisinin bir ay fâsıla ile Bilecik'de ve Osman Gazi'nin sağlığında öldükleri rivâyet edilir. — Yüz yirmi yaşında öldüğü rivâyet edilen ve efsanevî bir şahsiyete benziyen bu «Şeyh Ede-Bâli/Ede-Balı» nın Orhan Gazi devrinde ve 1327-1328=728 tarihinde öldüğü hakkında bile bir rivâyet vardır. Diğer bir rivâyete göre de Şeyh Ede-Bâli «Mal-Hatun» un babası değildir; Meselâ bir vakıf kaydine nazaran Mal Hatun'un babası «Ömer Bey» isminde biridir! — Mal-Hatun'un ismi de «Malhun Hatun», «Bâlâ Hatun» veyâhut «Râbia Hatun» gibi şekiller almaktadır).

Osman Gazi'nin ölümü.

(En kuvvetli rivâyete göre Söğüt'de damla illetinden ölmüştür: Bununla beraber Yenişehir'de, Bilecik'de ve hattâ Bursa'da ölmüş olduğuna ait muhtelif rivâyetler de vardır, öldüğü yerde ve en kuvvetli ihtimâle göre Söğüt'de muvakkat bir mezara gömüldükten sonra kendi vasiyeti mucibince oğlu Orhan Gazi tarafından Bursa'daki Gümüşlü-Künbed'e naklettirilmiş olduğu rivâyet edilir. — Osman Gazi'nin ölümü hakkında 1310=710, 1311=711, 1318=718, 1320=720, 1321=721, 1325=725, ve 1327=727 tarihleri de rivâyet edilmiş olduğu gibi, ölüm günü olarak da Hicretin 726 senesi Ramazan ayının birinci, onuncu ve yirmi birinci günlerinden bahsedilir: Bu günler Milâdın 1326 senesi Ağustos ayının birinci Cuma, onuncu Pazar ve yirmi birinci Perşenbe günlerine tesâdüf etmektedir. Tabiî bütün bu rivâyetlerin

tahkiki kabil değildir. Yalnız 1323=723 tarihli bir vakfiyyeden Osman Gazi'nin o tarihte sağ olduğu ve 1324=724 tarihli bir vakfiyyeden de Osman ölüp yerine Orhan'ın geçmiş olduğu anlaşıldığına göre, bu vakfiyyelerdeki gibi doğru olduğu takdirde Osman Gazi'nin işte bu iki sene arasında ölmüş olması lâzımgelir. — Umumiyetle Osman Bey'in 26-27 sene hükûmet sürmüş olduğundan bahsedilir; bu müddet, itibarî istiklâl tarihine göredir; 1299=699 vukuâtına bakınız. — Kaç yaşında ölmüş olduğu hakkında da muhtelif rivâyetler vardır; hakikatte ise ölüm ve doğum tarihleri ihtilâflı olduğu için kaç yaşında öldüğü belli değildir: Doğum tarihi için 1258=656 vukuâtına bakınız. Ayni bir vak'anın muhtelif müverrihler tarafından hem Osman, hem Orhan devirlerine izâfesinde bu vaziyetin tabiî büyük bir tesiri vardır. Her halde en mûteber doğum tarihi sayılan 1258=656 rivâyeti doğru olduğu takdirde, Osman Gazi'nin vakıf kayitlerindeki ölüm tarihine göre 66 ve Osmanlı tarihlerinde umumiyetle kabul edilen 1326=726 tarihine göre de 68 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. — Osmanlı menbâlarında devlet müessisi olarak tebcil edilen Osman Gazi'nin şahsiyeti ve tâkib ettiği büyük fikirle oynadığı rolün zamanına göre azameti maatteessüf henüz tamamiyle tebârüz ettirilememiştir: Hattâ fütuhâtı bile bir takım Rum tekfurlarından gelişi güzel kaleler fethine münhasır gösterilmiş ve netice itibariyle «Gazevât-ı Battal Gazi» den daha vazih bir şey yapılamamıştır. Halbuki Osman Gazi'nin askerî harekâtını tarihî bir harita üzerinde en sathî bir nazarla bile tâkib eder etmez bu büyük adamın her şeyden evvel muayyen ve muntazam bir plân tâkib ettiği ve bütün hareketlerinin işte bu mükemmel plân dâiresinde atılmış hesaplı adımlardan başka bir şey olmadığı derhâl anlaşılır. İlk Osmanlı fütuhâtının buraya kadar en mühim noktalarını gözden geçirdiğimiz safhalarına dikkat edilecek olursa, Osman Bey'in büyük bir i'tinâ ve intizamla tâkib ettiği plânın ana hatları kolayca sezilebilir: Her şeyden evvel bir kere denizlere dayanmak en büyük hedeftir; Karadeniz ve Marmara istikametleri işte bundan dolayı tâkib edilmiştir, inkırâza doğru giden Bizans imparatorluğunun vaziyetini çok iyi takdir eden Osman Gazi, bu imparatorluk karşısında diğer Türk Beyliklerine nisbetle en kuvvetli rakîb şeklini alabilmek için onu iki denizden tehdid etmek lüzumunu çok iyi takdir etmiş görünmektedir. Osman Gazi'nin plânında göze çarpan hususiyetlerden biri de Bizans arazisinin arasına kama şeklinde girintiler yaparak muhtelif parçalara ayırmak ve bu parçalar arasında muvâsala ve irtibatı kesmektir: İşte bu suretle İzmit ve Gemlik körfezlerine dayanan Osmanlı kamaları Bizans'ın bu mıntakada o zamana kadar yekpâre olan arazisini üç muhtelif parçaya ayırmakla neticelenmiştir. Bizans imparatorluğunun Anadolu arazisinde İzmit, İznik ve Bursa şehirleri askerî ehemmiyeti hâiz ve o devre göre çok müstahkem üç büyük merkez halindedir: Osman Gazi'nin elindeki vesâitle bunlar diğer küçük ve ehemmiyetsiz kaleler gibi birer hamlede zaptedilemiyeceği için, büyük asker bu merkezleri «havâle» denilen mukabil istihkâmlarla tecrid edip senelerce süren ablukalarla ıskat etmek tedbirini ittihaz etmiş ve her üç mevkie de tatbik ettiği bu plân sâyesinde kendisinden sonra Orhan Gazi nihayet buraları sırayla fethe muvaffak olmuştur: Bir çok menbâlarda Osman Bey'in 1326=726 tarihinde bu üç kaleden Bursa'nın fethini idrâk ettikten sonra öldüğünden bahsedilirse de, yukarda gene bu sene vukuâtı içindeki Bursa fethi fıkrasında gördüğümüz gibi bu rivâyet şüphelidir).

ORHAN GAZİ
M. 1326=H. 726 — M. 1360=H. 761

1326=726

Orhan Gazi'nin cülûsu.

(Babası Osman Gazi'nin ölümünden bir gün sonra cülûsu hakkında bir rivâyet vardır. — Osman Bey bu tarihte ölmüş olduğu takdirde Orhan Gazi kırk beş yaşında cülûs etmiş demektir: Fakat Osman'ın ölüm tarihi gibi Orhan'ın cülûs tarihi de şüphelidir. — Orhan Bey'in doğum tarihi için 1281=680 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Orhan Gazi'nin oğlu Murad'ın doğumu.

(Orhan'ın bu oğlu, sonradan babasının yerine geçen ve «Hudâvendigâr» ünvaniyle şöhret bulan Birinci Murad'dır).

Orhan Gazi'nin büyük kardeşi sayılan Ali yâhut Alâüddin Bey yâhut Paşa'yı kendisine vezir tayin etmesi.

(Osmanlı tarihindeki an'aneye göre «Vezir» ünvaniyle ilk Baş-vekil sayılan Alâüddin Paşa'nın vezâret tarihini 1328=728 senesine müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır: Vezâret meselesi için 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Alâüddin Paşa'nın şahsiyeti çok karanlıktır: Bu mesele için 1331=732 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Aydos ve Samandıra fethi.

(Bu fütuhâtın Akça-Koca ile Konur-Alp tarafından yapıldığı ve bu havâliye işte o tarihten itibaren «Kocaeli» isminin verilmiş olduğu rivâyet edilir. — Aydos fethine ait bir aşk efsanesine göre buradaki Rum tekfurunun kızı ümerâdan Abdurrahman Gazi'ye gönül verip bir gece pencereden ip atarak sevgilisini içeri almak suretiyle Aydos'un teslimine, sebep olmuş yâni kale içerden fethedilmiştir. — Bu vak'aların gene o sene Osman Gazi'nin ölümünden biraz evvel vukuuna ait bir rivâyetle 1327=727 tarihinde gösteren diğer bir rivâyet daha vardır).

1326-1327=727

Beylik Merkezinin Yenişehir'den Bursa'ya nakli.

(1326=726 ve 1327-1328=728 tarihleri de rivâyet edilir. 1326=726 vukuâtının başındaki «Bursa fethi» fıkrasına da bakınız).

Orhan Gazi nâmına ilk Osmanlı parasının basılması.

(Bu tarihe kadar Osmanlı idaresindeki yerlerde Selçukî ve Bizans meskûkatı tedavül etmiştir. — İsmail Galip Bey merhumun «Takvîm-i Meskûkât-ı Osmaniyye»sinde isimsiz bir sikkenin Osman Gazi'ye aid olmak ihtimâli üslûbuna istinâden tahmin edilmişse de bu tahmin sâbit olmamıştır. Muhtelif menbâlarda Orhan Gazi nâmına ilk basılan paranın 1327=728 ve 1328=729 tarihlerine tesâdüf ettiğinden de bahsedilir. — Meskûkât mütehassısı Ali Bey merhumun en eski Osmanlı sikkesi hakkındaki tetkikine göre Orhan Gazi'nin ilk parası Bursa'da basılmış bir gümüş akçadır: üstünde Hicretin 727 tarihi vardır; bununla beraber bu rakamın 729 olmak ihtimâlinden de bahsedilmiştir. — Osmanlılarda altın paranın Fatih devrinden itibaren basılmıya başladığı kabul edilirse de bâzı yeni tetkiklerde altının Çelebi Sultan Mehmet devrinden itibaren ortaya çıkmış olduğuna hükmedilmektedir).

1327-1328=728

Akça-Koca ile Konur-Alp'in ölümleri.

(Bu ihtiyar kahramanların fethettikleri yerler muhtelif menbâlarda birbirine karıştırılmakla beraber, umumiyetle birincisinin Sakarya garbında ve ikincisinin de şarkında rol oynadıkları anlaşılmaktadır: Onun için Sakarya'nın garbından Boğaziçine doğru uzanan yarımadaya Akça-Koca'nın isminden dolayı «Koca-eli» ve Sakarya'nın şimalişarkîsindeki sahaya da Konur-Alp'ın isminden dolayı «Konurapa» yâhut «Konrapa» denilmiştir; bu «Konurapa» şeklinin Konur-Alp» adından muharref olmak ihtimâli bulunduğu gibi, «Konur» ismiyle eski Türkçede «baba» mânâsına gelen «apa» kelimesinden mürekkep bir tesmiye tarzından ibaret olmak ihtimâli de vardır).

1328-1329=729

Vezir Ali yâhut Alâüddin Paşa'nın ilk Osmanlı kanunlarını tedvin etmesi.

(Bu kanunların para, arazi, kıyafet ve ordu teşkilâtı gibi muhtelif meselelere aid olduğu rivâyet edilir. — Bunların tedvini için 1327-1328=728 tarihi de rivâyet edilmiştir: Tabiî bütün bu rivâyetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — Şahsiyeti mühim bir muammâ teşkil edecek kadar karanlık olan bu Alâüddin Bey yâhut Paşa'ya izâfe edilen kıyafet nizamı Osmanlı askerinin serpuşunu kırmızıdan beyaza çevirmek ve askeri teşkilât sahasında da daimî bir ordu esasını kurmak gibi şeylerdir: Alâüddin Paşa'nın şahsiyeti için 1331=732 vukuâtının üçüncü fıkrasına Ve daimî ordu meselesi için de aşağıki fıkraya bakınız).

«Yaya» ismiyle daimi ordu teşkili.

(Böyle bir piyâde ordusunun teşkili Vezir Alâüddin Paşa ile Çandarlı Kara-Halil'in müşterek eseri gibi gösterilir. — «Yaya» ordusunda her nefere seferde iki akça yevmiye tâyin edilmiş ve bu asker daimî surette bütün vergilerden muâf tutulmuştur. — Bu piyâde kuvvetinin yanında «Müsellem» ismiyle ulûfeli bir suvâri teşkilâtı vücuda getirildiğinden de bahsedilir. — Yeniçeri ocağının teşkili bu devre isnâd edilirse de doğru delildir; bu meşhur ocak daha sonra Birinci Murad devrinden itibaren kurulmuştur; 1361-1362=763 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

Maltepe zaferi.

(Bizans menbâlarına göre bu «Pelekanon=Maltepe» muharebesi Milâdın 1329 senesi Mayıs ayına tesâdüf etmiştir: Bu tarih, Hicretin 729 senesi Recep ayına müsâdiftir. — Harbin sebebi, Bizans imparatoru üçüncü «Andronikos Paleologos» un Orhan Gazi tarafından muhâsara edilen İznik şehrini kurtarmak için aleâcele bir ordu toplayıp harekete geçmesidir; Üsküdar'dan Maltepe'ye ancak üç günde gelebilen Bizans ordusu burada Türklerle karşılaşıp muharebeye tutuşmuş, bu muharebede imparator yaralanıp bir halı içinde sahile nakledilerek gemi ile kaçırılmış, Bizans ordusu panikle bozulmuş ve bir çok Rum asılzâdeleri maktûl düşmüştür. — Maltepe muharebesinde Osmanlı ordusuna Osman Gazi'nin oğullarından ve Orhan Gazi'nin kardeşlerinden Pazarlu Bey'in kumanda ettiği rivâyet edilir. — Bizanslılara göre bu muharebedeki Osmanlı kuvvetinin mikdarı sekiz bin kişidir. — Maltepe zaferi için 1330=731 tarihi de rivâyet edilir. — Bu muharebenin «Philokrini=Tavşancıl» da vukua geldiği hakkında da zayıf bir Bizans rivâyeti vardır).

İznik şehrinin ilk fethi.

(Maltepe muzafferiyeti üzerine İznik kalesinin Orhan Gazi'ye teslim olduğu rivâyet edilirse de tarihinde ihtilâf vardır: Bir rivâyete göre de 1330=731 tarihinde teslim olmuştur. — İznik şehrinin ikinci ve kat'î fethi için 1331=732 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1330=731

Osmanlı Beyliği ile Bizans imparatorluğu arasında ilk sulh muâhedesi.

(İzmit şehrini muhâsara etmekte olan Orhan Gazi'ye karşı donanma ile gelen Bizans imparatoru üçüncü Andronikos Paleoğolos'un Osmanlı hükümdariyle akdettiği bu muâhede mucibince Orhan Bey'in muhâsarayı kaldırıp İzmit şehrini Bizans'a bıraktığı rivâyet edilir: Osmanlı devletinin bir ecnebi hükûmetiyle akdettiği ilk sulh muâhedesi olan bu musalâha, için 1327=728 ve-1332-1333=733 tarihleri de rivâyet edilir. — Osman Gazi devrinde bir kale kumandanı ile aktedildiği rivâyet olunan ilk askerî mukavele için 1306=706 vukuâtının ikinci fıkrasına ve bir Avrupa devletiyle akdolunan ilk «daimî sulh» muâhedesi için de 1365=767 vukuâtına bakınız).

1331=732

İznik şehrinin ikinci defa olarak kat'î surette fethi.

(O zaman büyük ve mâmur bir şehir olan İznik Osman Gazi devrinden itibaren abluka altında kaldıktan sonra ilk defa olarak «Pelekanon=Maltepe» muzafferiyeti üzerine fethedilmişse de sonradan tekrar Bizanslıların eline geçmiştir: 1328-1329=729 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — «Meğali Elliniki Engiklopedia» ismindeki büyük Yunan Ansiklopedisinde İznik muhâsarası 1330=730-731 tarihinde başlamış gösterilmekte ve iki sene mukâvemet eden bu şehrin 1332=732-733 de açlıktan teslim olduğu zaman Orhan Gazi'nin şehirden çıkıp gitmekte serbest bıraktığı Rumların kendi arzulariyle Türk idaresini tercih edip kaldıklarından bahsedilmektedir; gene bu ansiklopediye göre İznik fethedilince Orhan Gazi tarafından bir müddet merkez ittihaz edilmiştir «Cilt 18, 1932 Atina tab'ı, s. 276». — İznik şehrinin 1303=703 tarihindenberi abluka altında bulunduğu hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde, bu seferki kat'î fethine kadar yirmi sekiz sene abluka altında kalmış demektir. — Vaktiyle bir aralık Anadolu Selçukîlerine ve ondan sonra da Istanbul'un Lâtinler tarafından zaptı üzerine Rum imparatorluğuna Pâyıtaht olan bu tarihî ve müstâhkem şehrin fethi Osmanlı beyliği için Bursa'nın fethi kadar büyük bir muvaffakiyet sayılır. — Osman Gazi devrinde İznik ablukasının tesisi için 1303=703 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Hıristiyanlıktaki «Tasvirperestlik» akîdesini tesbit eden meşhur İznik konsilinin toplandığı Ayasofya kilisesinin câmiye tahvili.

(1330=731 ve 1333=734 tarihleri de rivâyet edilir. — İznik şehri hıristiyanlık tarihinin en mühim merkezlerindendir; Bu telâkkinin sebebi burada hıristiyan akaidini tesbit ve ilân eden iki büyük «Concile=Konsil» toplanmış olmasıdır. Bütün hıristiyanlık âleminin umumî akidelerini tesbit için içtimâ eden bu konsillerin birincisi Milâdın 325 senesi Haziran ayının 19 uncu günü meşhur imparator Büyük Konstantin'in riyâsetinde toplanmaya başlamıştır. İznik'de toplanan ikinci Konsil de hıristiyanlık tarihindeki Konsillerin yedincisidir; bu ilk yedi Konsil hem katoliklerce, hem Ortodokslarca mûteber sayılır: İznik'de toplanan Konsillerin her ikisi de işte bu müşterek mahiyettedir. Milâdın 325 tarihinde ve Büjrük Konstantin'in riyâsetinde toplanan birinci İznik Konsili İsâ'nın ülûhiyetini reddeden «Arius» ismindeki papasın neşrettiği «Arianisme» mezhebine karşı Teslîs akîdesine bugünkü kat'î

şeklini vermiştir; bu ilk Konsil'in bir kilisede değil, imparatorluk sarayında toplandığı rivâyet edilir. Milâdın 787 tarihinde toplanıp «İconoclasme» yâhut «İconoclasie» denilen resim düşmanlığına karşı «Tasvirperestlik» esasını bir akîde haline getiren ikinci Konsil İznik kiliselerinden birinde ve en kuvvetli rivâyete göre Ayasofya kilisesinde toplanmıştır: Sûr içindeki şehrin merkezine tesâdüf etmekte olan bu meşhur kilise şimdi enkaz halindedir: Son zamanlarda burada bâzı araştırmalar yapılmış, iki metre derinliğinde mermer bir zemin bulunmuş ve duvarlar temizlettirilerek bâzı resimler meydana çıkarılmıştır. Orhan Gazi devrinde ve en kuvvetli rivâyete nazaran 1331=732 tarihinde câmiye tahvilinden bahsedilen tarihî kilise işte bu Ayasofya kilisesidir: Hattâ burada eski Türk tezyînâtına ait bâzı oymalı taşlar bile bulunmuştur. Bununla beraber ikinci İznik konsilinin Ayasofya'da değil, başka bir kilisede toplanmış olmak ihtimâli de unutulmamalıdır; fakat bu ihtimâle mukabil Orhan Gazi'nin câmiye tahvil ettirdiği kiliselerin de bir değil, bir kaç tane olduğuna ait bir takım rivâyetler vardır).

Orhan Gazi'nin kardeşi ve Osmanlı devletinin ilk veziri sayılan Alâüddin yâhut Ali Paşa'nın ölümü ve yerine ikinci vezir sayılan Şehzâde Süleyman Paşa'nın tâyini.

(Bursa'da veyâhut Biga'da öldüğü rivâyet edilir ve ölüm tarihi olarak 1332=733 senesinden de bahsedilir. — Yukarda Orhan Gazi devrinin 1326=726 ve 1328-1329=729 vukuâtında da gördüğümüz gibi hüviyyet ve şahsiyeti çok karanlık olan bu Alâüddin veyâhut Ali Paşa hakkında Osmanlı menbâlarındaki klâsik telâkki ile Vakıf kayitlerine istinâd eden son tetkiklerden çıkan neticeler arasında çok mühim farklar vardır: Klâsik telâkkide Alâüddin ve yâhut Ali Paşa Osman Gazi'nin oğlu ve Orhan Gazi'nin büyük yâhut küçük kardeşidir. Osmanlı tarihinde Paşa ünvanını taşıyan ilk şahsiyat işte bu Alâüddin sayılır; babası öldüğü zaman saltanat kendisine teveccüh ettiği halde büyük bir feragât göstererek Orhan Bey lehine hukukundan vazgeçip kardeşine vezir olarak ilk devlet teşkilâtını vücuda getirmiştir; teşkilât işini başardıktan sonra vezâretten istifa edip Bursa'da veyâhut zayıf bir rivâyete göre de Biga'da oturmuş olduğundan bahsedilir. — İşte bu klâsik telâkkiye mukabil bir de son tetkiklerin verdiği bâzı neticeler vardır: Bir takım vakıf kayitlerine istinâd eden ve henüz kat'î bir mahiyet alamıyan bu yeni istintaclara nazaran biri Osman Gazi'nin oğullarından bir Alâüddin Bey ve biri de Orhan Gazi'nin veziri olup hânedana mensup olmıyan diğer bir Alâüddin Paşa vardır; bu iki Alâüddin'in birincisi Beylerbeyi, ikincisi vezirdir; Osman-oğlu Alâüddin'in ünvânı «Bey», vezir Alâüddin'in ünvânı «Paşa»dır; bunlardan Alâüddin Bey 1333=734 tarihinde veyâhut biraz sonra vefât etmiştir. Osmanlı menbâlarında işte bu iki Alâüddin'in birbirine karıştırılmış olması lâzımgelir. Bursa'da öldüğü veyâhut bir harp meydanında şehit olduğu rivâyet edilen Alâüddin Bey'in mezarı Bursa'daki Osman Gazi türbesindedir. Osman Gazi'ının işte bu Alâüddin Bey'le Orhan Gazi'den başka «Çoban», «Melik», «Hamid» ve «Pazarlu» isimlerinde dört oğlu daha olduğu anlaşılmıştır: Bunlardan Pazarlu Bey'in 1328-1329=729 tarihindeki «Pelekanon=Maltepe» muharebesini kazandığı rivâyet edilir. — Vezâret meselesi için 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Taraklı, Mudurnu ve Göynük kasabalarının zaptı.

(Buraların fethi üzerine Umur-Han Beyliği arazisinin son bakiyesi de ortadan kaldırılmış demektir. — Bu fütuhât için 1330=731 ve 1333=734 tarihleri de rivâyet edilir. — Umur-Han Beyliği için 1323=723 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1332=733

Âşık Paşa'nın ölümü.

(Anadolu Türklüğünün en eski mutasavvıf şairlerinden olan Âşık Paşa'nın asıl ismi «Şeyh Ali ibni Muhlis Paşa» dır; Orhan Gazi devrinde şöhret bulmuş ve Kırşehir'de vefât etmiştir: 1271=670 tarihinde doğduğuna göre altmış bir yaşında ölmüş demektir. — Yirmi dört bin mısrâdan mürekkep «Garîbname» yâhut «Maârifname» ismindeki mesnevisi Türk dili için en kıymetli vesikalardandır. — Eski Osmanlı müverrihlerinin en meşhurlarından «Âşık Paşa-zâde Derviş Ahmed Âşıkî» bunun torununun oğludur).

1333=734

Gemlik fethi.

(1330=731, 1331=732 ve 1335=735 tarihleri de rivâyet edilir. — Gemlik Kara-Ali Bey tarafından fethedilmiştir: Bunun oğlu olan Kara-Timürtaş'dan da bahsedilirse de ikisinin birbirine karıştırılmış olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: 1321=721 vukuâtı içinde «Gemlik seferi» fıkrasına bakınız. — Gemlik'in Kara-Mürsel Bey tarafından fethedildiği hakkında da zayıf bir rivâyet vardır: Belki de bu rivâyet «Kara» sıfatının her iki şahsiyete de izâfe edilmesinden galattır).

1335=736

Bursa'da Osmanlı mimârîsinin ilk inşaâtı.

(Bursa'yı imar eden Orhan Gazi'nin ilk Osmanlı câmiiyle medrese ve imâretini bu sene yaptırmış olduğundan bahsedilir ve Osmanlı tarihinde ilk defa medrese yaptırıp evkaf tayin eden hükümdar Orhan Gazi sayılır. — Burada esas ittihaz edilen 1335=736 senesi bâzı Osmanlı menbâlarının gösterdiği tarihtir: Halbuki Bursa'da Orhan Gazi devrine aid olarak mâlûm olan en eski câmi kitâbesi 738=1337-1338 tarihini taşımaktadır. Bununla beraber Orhan devrinin bâzı eserleri sonradan harab olmuştur: Bunların içinde 1335=736 tarihine ait bir mescid veyâhut câmi ile bir medrese de olabilir. Nitekim İznik'de de 1335=736 tarihinde bir medrese yapılmış ve ilk müderrisliğe Kayserili Davud tayin edilmiştir).

1336=737

Kirmasti, Mihalıç ve Ulubad kasabalarının Bizanslılardan fethi ve klâsik rivâyete göre Karası Beyliğinin işgâli.

(Bunlardan «Kirmasti» şimdiki «Mustafakemalpaşa» ve «Mihalıç» da bugünkü «Karacabey» kasabalarıdır. — Ulubad evvelce Osman Gazi devrinde fethedildiği halde sonradan Bizanslılar veyâhut onlar nâmına hareket eden Katalanlar tarafından istirdâd edildiği için Orhan Gazi devrinde tekrar fethedildiği hakkında bir rivâyet vardır; bununla beraber bu sefer ilk defa olarak fethedilmiş olduğu da rivâyet edilir; fakat tarihinde ihtilâf vardır: 1334=735 ve 1339=740 senelerinden de bahsedilir. Ulubad'ın ilk fethine ait rivâyet için 1306=706 vukuâtına bakınız. Bizans hizmetindeki Katalanlar için de 1364=766 vukuâtının ikinci fıkrasında izâhat vardır. — Osmanlı menbâlarındaki: klâsik rivâyete göre Orhan Gazi Karası Beyliğinin arazisini de işte bu sene fethetmiştir: Bu klâsik rivâyete göre Karası-oğlu Aclan Bey'in vefatı üzerine «Demür-Han», «Yahşı-Han» ve «Dursun Bey» isimlerindeki üç oğlu arasına verâset ihtilâfı girmiş ve Orhan Gazi işte bu vaziyetten istifâde etmiştir. Bu üç kardeşten Demür-Han Balıkesir'i, Şücâüddin Yahşı-Han Bergama'yı merkez ittihaz edip babalarının ölkesini paylaştıkları halde, Dursun Bey Osmanlı ve Karası hânedanları arasındaki

samimî münasebetten dolayı ötedenberi bulunmakta olduğu Osmanlı sarayındadır; fakat Balıkesir emiri olan Demür-Han'dan memnun olmıyan ahali Orhan Gazi'ye mürâcaat ederek Dursun Bey'i istemiş, Dursun Bey de babasının tahtına çıkmak üzere memleketine gitmişse de kardeşi tarafından öldürülmüş ve işte bunun üzerine Orhan Gazi Karası arazisini boydan boya işgâl etmiştir. Hattâ Osmanlı menbâlarında Osmanlıların Anadolu Türk Beyliklerinden ilk zaptettikleri ölke olarak bu Karası Beyliğinden bahsedilir ve bu vak'a için 1334=735, 1335=736 ve 1337=738 tarihleri de rivâyet edilir. — Son tetkiklere göre bu rivâyetlerin mühim bir kısmı yanlıştır; Her şeyden evvel bir kere Osmanlıların ilk aldıkları Türk toprağı Karası ölkesi değil, tedricen zaptetmiş oldukları Umur-Han Beyliğidir: Bunun için 1323=723 vukuâtının birinci ve 1331=732 vukuâtının dördüncü fıkralarına bakınız. Bu vaziyete göre Karası Beyliği Osmanlı tecavuzuna uğrıyan ikinci Türk Beyliği demektir. Fazla olarak Karası ölkesinin 1336=737 tarihinde veyâhut yukarda gördüğümüz diğer seneler içinde zaptedilmiş olması da doğru değildir: 1336=737 tarihinde ancak Osmanlı ve Karası Beylikleri arasında ve Bizans idaresinde bulunan Mihalıç, Kirmasti ve Ulubad kasabaları feth edilmiştir. — Osmanlı menbâlarının yukarda kısaca gözden geçirdiğimiz klâsik rivâyetleriyle Bizans ve Garb menbâlarının mukayesesinden anlaşıldığına göre Karası ölkesi Osmanlılar tarafından bir iki seferde parça parça işgâl ve ilhâk edilmiştir; fakat ilk ilhâkın hangi tarihe tesâdüf ettiği pek belli değildir; bunun için 1337=738 ve 1339-1340=740 tarihlerinden bahsedilmektedir; hattâ bâzı muahhar tetkiklerde 1341-1342=742 tarihi bile tahmin ediliyor. Balıkesir havâlisine münhasır olan bu ilk ilhâktan sonra Ka rası hükûmetinin mütebâki arâzisi de 1347=748 tarihinde Osmanlı idaresine geçmiştir. — Karası Beyliği takriben 1300=700 tarihlerinde kurulmuştur: Anadolu Selçukîlerinin inkırâzı devrine tesâdüf eden bu tarihte Türk Beylikleri kurulurken Dânişmendî sülâlesine mensub olan Kalem Bey'le oğlu Karası ve Anadolu'nun şimaligarbîsinde henüz Bizans'ın hâkim olduğu Marmara havâlisine taarruz ederek buraları fethedip bu yeni Türk devletini tesis etmişlerdir. Marmara ve Çanakkale sâhillerine hâkim olan Karası Türkleri kuvvetli ordular ve donanmalar tertib edip Bizanslılarla hem karada, hem denizde çarpışarak Selânik havâlisine kadar taarruzlarda bulunmuşlardır. Karası Bey'in ölümünden sonra ölkesinin yukarda gördüğümüz gibi oğulları arasında taksimi üzerine Bergama havâlisine Yahşı-Han hâkim olduğu için bu sahaya «Yahşi-eli denilmiştir. Bu üç kardeşin Karası Bey oğlu Aclan Bey'in oğulları, yâni Karası'nın torunları olduğu da rivâyet edilir; hattâ Demür-Han'ın Yahşı-Bey oğlu olduğu hakkında bile bir Bizans rivâyeti vardır. — ilk zamanlarda Kapudağ yarımadasına kadar ilerlemiş olan Karası hududu Katalan istilâsı devrinde bir müddet bu sahilden cenuba doğru çekilmiştir. — Ölkenin taksimi devrinde Balıkesir ve Bergama Beyliklerinden hangisinin umumî metbû vaziyetinde bulunduğu kat'î surette mâlûm değildir. — Balıkesir'in en kuvvetli ihtimâle göre 1339-1340=740 ve 1341-1342=742 tarihleri arasında Orhan Gazi tarafından işgâlinden sonra Yahşi-eli'nin bir müddet daha mevcudiyetini muhâfaza ettiği anlaşılmaktadır; Çünkü 1342=743 tarihinde Bergama prensi Yahşı-Han henüz Bizanslılarla mücâdele halindedir ve hattâ o tarihten sonra da Karası-oğullarından Süleyman Bey Saruhan-oğullarıyla beraber Bizans'ın dahilî siyasetine müdahalede bulunmuştur. Karası hânedanının son hükümdarı işte bu Süleyman Bey sayılır: Bir rivâyete göre bunun elinde kalan ölke ancak 1347=748 tarihinde Osmanlılar tarafından işgâl edilmiştir).

1337-1338=738

İzmit ve Koyunhisar kalelerinin fethi.

(Osmanlı menbâları İzmit'in fethini 727=1326-1327, 728=1327-1328 ve bazan da 731=1330-1331 tarihlerine müsâdif gösterirler; bâzı Bizans rivâyetlerine istinâd eden Garp menbâlarında ise Hicretin 738 senesine tesâdüf eden 1337-1338 tarihlerinde hemen hemen ittifak edilir. Bu

ihtilâfın sebebi Istanbul'un fethinden sonra yazılmış olan Osmanlı menbâlarının bilhassa Osman ve Orhan devirlerine ait müphemiyetlerinde gösterilebileceği gibi, İznik misâlinde görüldüğü vechile bâzı yerlerin Osmanlılarla Bizanslılar arasında bir iki defa alınıp verilmiş olmasıyla da alâkadar olabilir; zaten «Meğali Eliniki Engiklopedia» ismindeki büyük Yunan Ansiklopedisinin 18 inci cildinde İzmit fethinin 1326 tarihine müsâdif gösterilmesi de bunu teyit etmektedir. Her halde 1337-1338=738 tarihi İzmit'in ikinci defa olarak kat'î surette fethi tarihi olmak lâzımgelir; Hammer de bu fikirdedir — İzmit'le beraber fetholunduğu rivâyet edilen Koyunhisar kalesi İzmit civârında ve şehrin biraz şimalişarkîsindedir: Osman Gazi'nin vaktiyle bu kale civârında kazandığı zafer için 1300-1310=700-701 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — İzmit muhâsarasına Akça-Koca tarafından başlandığı ve bu ihtiyar kahramanın 1327-1328=728 tarihinde ölürken başladığı işin her halde bitirilmesini vasiyet ettiği hakkında bir rivâyet vardır. — İzmit muhâsarası esnâsında kale muhâfızı olarak Bizans'ın Paleologros hânedânına mensub olan prens «Kalo-Yoannis/Yoannis/Kalo-Yani» den bahsedilir; bu prensle beraber İzmit'de bulunan kızkardeşi prenses «Marika» nın «İlhânîler» denilen İran Mongol hükümdarlarından birine veyâhut her ikisine sırayla nişanlanmış olduğu ve bu suretle Osmanlılara karşı bir Bizans-Mongol ittifakı akdine teşebbüs edildiği hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde prenses Marika'nın Olçaytu yâhut Ebu-Saîd Bahadur-Han'la veyâhut bunların her ikisiyle nişanlandığı halde evlenememiş olması lâzımgelir. — Osmanlı menbâlarındaki rivâyete göre «Kalayon» yâhut «Kalyon» denilen prens Kalo-Yani İzmit muhâsarası esnâsında veyâhut muhâsaradan biraz evvel Koyunhisar kalesine çekilmiş ve İzmit'in idaresini kızkardeşine bırakmıştır: Osmanlı menbâlarında bu prensesin ismi de «Belkonda» ve «Belâkonya» gibi şekiller alır. — Rivâyete nazaran ilkönce Aygud-Alp ile oğlu Kara-Ali tarafından Koyunhisar kalesi fethedilip muharebede maktûl düşen Kalo-Yani'nin kesik başı İzmit kalesinin önüne getirilip dikilmiş ve işte bu manzara karşısında prenses Marika artık nevmîd olarak Istanbul'a gitmesine müsaade edilmek şartiyle İzmit kalesini Orhan Gazi'ye teslim etmiştir. — Bursa ile İznik'den sonra İzmit'le aşağıda görülecek kasabaların da fethedilmesi üzerine Osmanlı arâzisi içinde Bizans'ın artık Şile ile Boğaziçinin Anadolu sâhillerinden başka bir yeri ve alâkası kalmamıştır: Hattâ bu tarihten itibaren Türklerin Boğaz kıyılarına kadar dayandıkları ve bilhassa Anadolu sâhilinin şimal taraflarına hulûl ettikleri bile rivâyet edilir; İzmit ve Koyunhisar fethi üzerine Bizans'ın Anadolu'da kalan son bir iki kasabasının da zaptı için aşağıki fıkraya bakınız).

Hereke, Yalova ve Armutlu kasabalarının fethi.

(Hereke ile Yalova'nın Kara-Ali Bey tarafından fethedildiği rivâyet edilir: Bu iki kalenin fethi için 1326=726 ve 1327=728 tarihleri de rivâyet edilmiştir; hattâ bu iki kalenin iki defa elden ele geçmiş olmak ihtimâli de vardır. — Armutlu'nun fethi için 1330=731 tarihi de rivâyet edilir. — Bu kalelerin her üçü hakkında 1339=740 rivâyetine de tesâdüf edilmektedir).

1341=742

Bizans imparatorluğu ile sulh akdi.

(Bir taraftan dahilî buhrânlarla ve bir taraftan da Rumeli cihetinde Sırp ve Bulgar gaileleriyle meşgul olan Bizans imparatorluğunun Anadolu tarafndan rahat kalmak için Orhan Gazi ile evvelce akdedilmiş olan sulh muâhedesini tecdide mecbur olduğu rivâyet edilir: 1330=731 tarihinde akdedildiğinden bahsedilen ilk muâhede mucibince İzmit şehri Bizans'a bırakılmış ve sonradan 1337-1338=738 tarihinde bu şehir Orhan Gazi tarafından fethedilmiş olduğu için, ayni esaslara istinâd ettiğinden bahsedilen bu seferki muâhede mucibince her halde Şile ile Üsküdar havâlisinin taarruzdan masuniyeti temin edilmiş olmak lâzımgelir).

1346=747

Bizans imparatoru (Altıncı Yoannis Kantakozinos) un kızı (Teodora) yı Orhan Gazi'ye vermesi ve damadiyle ittifakı.

(Orhan Gazi'nin ilk karısı Yarhisar tekfurunun kızı olan «Holofira/Nilüfer» Hatun'dur; 1298=698 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu sefer aldığı prenses «Teodora» ile bir vakıfnâmesi mevcud olan «Asporça» Hatun da hıristiyandır; yâni Orhan Gazi üç hıristiyan kızı almış demektir. Bir de İbni-Batutâ'nun bahsettiği «Bayalun» Hatun varsa da bunun hüviyeti belli değildir. Nilüfer Hatun'la Prenses Teodora arasında kırk sekiz senelik bir fâsıla vardır: Orhan Bey ilkinde on yedi, sonuncusunda altmışbeş yaşlarındadır. — Prenses Teodora'nın babası Altıncı Yoannis Kantakuzinos Bizans tacını gasbetmiş çok harîs bir şahsiyettir: Esasen eski imparator üçüncü Andronikos Paleologos'un Başvekil ve müşâviri olan bu adam 1341 tarihinde imparatorun ölümü üzerine onun vasiyeti mucibince küçük yaşta yetim kalan oğlu Beşinci Yoannis Paleologos'un vasiliğini der'uhde etmiş ve işte bu vaziyetinden istifâde ederek bir iki ay sonra Dimetoka'da saltanatını ilân etmişse de Istanbul'da ve Edirne'de «gâsıp» telâkki edilmiştir. O tarihten itibaren altı sene Paleologos'lara karşı mücâdele ile uğraşıp bir çok maceralar geçiren Kantakuzinos bu müddet zarfında Sırplar ve Türkler gibi en şiddetli Bizans düşmanlarından bile yardım istemiş ve 1343 de Aydın-oğlu Umur Bey'in yardımıyla Selânik'e hücum ettiği gibi 1345 Kânunusânisinde de Orhan Gazi'ye mürâcaat edip kızı Teodora'yı teklif ederek mukabilinde altı bin Osmanlı askeri istemiştir. Orhan Gazi bu gâsıp imparatorun teklifini Istanbul'daki meşrû imparatorun tekliflerine tercih ettiği için Kantakuzinos'a yardım etmiş ve onun yardımı sâyesinde gâsıp imparator Karadeniz sâhillerine kadar Trakya'nın zaptettiği gibi Istanbul'u da muhâsara etmiye başlamıştır. Prenses Teodora'nın 1346=747 tarihinde Orhan Gazi'ye verilmesi işte bu vaziyet üzerinedir. — Bundan sonraki Osmanlı-Bizans münasebetlerinin iyi anlaşılması için şu noktayı da tavzih edelim ki, Kantakuzinos ancak ertesi sene şehirdeki taraftarlarının gizlice açtıkları bir kapıdan istifâde ederek hile ile Istanbul'a girebilmiştir: Bu vak'anın tarihi 1347=748 dir. Bu vaziyet üzerine Kantakuzinos'un diğer kızı Eleni Istanbul'daki meşrû imparator Beşinci Yoannis Paleologos'a nişanlanmak suretiyle Kantakuzinos ve Paleologos hânedanları birbirine bağlanmış, Beşinci Yoannis Paleologos'la Altıncı Yoannis Kantakuzinos müştereken saltanat sürmek üzere ayni zamanda imparator olmuş, Kantakuzinos'un karısı İrini ile Beşinci Yoannis'e verilen kızı Eleni «İmparatoriçe» ünvanını aldıkları gibi Beşinci Yoannis'in anası imparatoriçe Anna da esasen bu ünvânı hâiz olduğu için birdenbire ortaya iki imparatorla üç imparatoriçe çıkmıştır! Hattâ bunların beşi birden tetvic edildiği rivâyet edilir! Tabiî bu vaziyette Orhan Gazi de o iki imparatordan birinin damadı ve birinin de bacanağı vaziyetine gelmiştir: üç imparatoriçenin birisi kaynanası, birisi baldızı ve birisi de bacanağının anası vaziyetindedir. Orhan Gazi'nin aşağıki 1347=748 vukuâtında bahsedilen Üsküdar ziyareti işte bu yeni sıhriyet havası içinde cereyân etmiştir. — Altıncı Yoannis Kantakuzinos kendi devrine ait hâtırâtını yazmış olduğu için son Bizans müverrihlerinden sayılır: Bu eser çok kıymetli bir menbâ olmakla beraber bir çok yanlış noktaları vardır).

1347=748

Orhan Gazi'nin Üsküdar'da Bizans imparatoru Altıncı Yoannis Kantakuzinos'la mülâkatı.

(Orhan Gazi'nin karısı Teodora ve oğullarıyla beraber Üsküdar'a gelip kaynatası olan Kantakuzinos'la mülâkat ettiği, bu münasebetle ziyâfetler ve şenlikler tertib edildiği, bu esnada imparatorun kızı Teodora'yı alıp Orhan Gazi'nin başka kadınlarından olan dört oğluyla beraber Istanbul sarayına götürdüğü ve bunların orada üç gün kaldıkları rivâyet edilir. Orhan Gazi askerinden ayrılmamış ve Üsküdar'dan Istanbul'a geçmemiştir; üvey analarıyla beraber Istanbul'a geçen ve Bizans sarayında üç gün misafir kalan dört oğlunun isimleri belli değildir: Orhan Gazi'nin Süleyman, Kasım, Murad, Halil ve İbrahim isimlerinde beş oğlu mâlûm olduğuna ve bunlardan Kasım'ın o sırada vefât etmiş olduğu bâzı karinelerden anlaşıldığına göre, Istanbul'a gidenlerin diğer dört kardeş olması lâzımgelir. — Osmanlı-Bizans ittifâkının işte bu şerâit içinde tahkim edildiği ve hattâ imparatorluğunu ilân ederek Rumeli tarafındaki Bizans şehirlerini zaptetmekte olan meşhur Sırp kralı «Duşan» a karşı Kantakuzinos'un Orhan Gazi'den işte bu Üsküdar mülâkatında bir mıkdar yardım temin ettiği de rivâyet edilir. Bununla beraber Kantakuzinos Orhan Gazi'nin yardımıyla saltanatını tahkim ve temin edip Istanbul'a girdiği tarihten itibaren Osmanlılara karşı bir takım gizli teşebbüslere girişmiş ve hattâ bir Haçlı seferi tertib edilmesi için Papa'ya bile müracâatta bulunmaktan geri kalmamıştır. Bundan bir müddet sonra kaynata ile dâmadın arasını açan sebepler içinde her halde bu vaziyetin de bir tesiri olmak lâzımgelir. — Üsküdar mülâkatı için 1348=749 tarihi de rivâyet edilir).

1352=753

Üsküdar ve Kadıköy'le Marmara adalarının fethi.

(Orhan Gazi'nin kaynatası ve müttefiki olan Bizans imparatoru Altıncı Yoannis Kantakuzinos Cinivizlilere karşı Venediklilerle ittifak etmiştir: Bu ittifakın sebebi, Galata'daki Ciniviz kolonisinin yukarda bahsi geçen saltanat mücâdeleleri esnâsında Kantakuzinos'a karşı Bizans tahtının meşrû sahipleri sayılan Paleologos hânedanını iltizam etmiş olmasıdır. Esasen gâsıp vaziyetinde bulunan Kantakuzinos uzun mücâdelelerden sonra bilhassa damadı Orhan Gazi'nin yardımıyla tahta çıkabilmiştir: 1346=747 vukuâtına bakınız. Cinivizler işte bu uzun saltanat mücâdelelerinde Paleologoslara yaptıkları yardım mukabilinde bâzı imtiyâzlar elde etmişlerdi; Bu imtiyâzların en mühimmi Boğaz'dan geçecek bütün gemilerden gümrük ve transit resmi almak salâhiyetidir; bu vaziyet, Karadeniz iskelelerinde ticarî alâkaları bulunan Venediklilerin menfaatine dokunduğu için, ötedenberi birbirine rakîb olan bu iki İtalyan Cumhuriyeti arasında deniz muharebeleri başlamış ve işte bu muharebelerde Kantakuzinos saltanat mücâdelesinde kendisine karşı cephe almış olan Cinivizler aleyhine Venediklilerle ittifak etmiş ve hattâ onlara beş on gemi vererek yardımda bile bulunmuştur. Fakat Kantakuzinos'un bu vaziyeti, damadı Orhan Gazi ile olan ittifakına mugayirdir: Çünkü Orhan Gazi Cinivizlerin müttefikidir! Hattâ Venediklilerle Cinivizlerin Boğazında giriştikleri bir deniz harbinde Orhan Gazi kaynatasının müttefikleri olan Venediklilere karşı kendi müttefikleri olan Cinivizlere yardım etmiş, Üsküdar ve Kadıköy'e bir suvâri kuvveti yollıyarak bilvesile Boğaz'ın bu mühim noktalarına yerleşmiştir. Bununla beraber Kadıköy'ün işgâli için 1337=738 ve 1338=739, Üsküdar'ın fethi için 1331=732 tarihleri de rivâyet edilir: Her halde ikisinin birlikte fethine ait en kuvvetli rivâyet olan 1352=753 tarihine göre Üsküdar'la Kadıköy Istanbul'dan 101 sene evvel fethedilmiş demektir. — Orhan Gazi ile Kantakuzinos arasında evvelce akdedilmiş olan ittifak muâhedesi mucibince Osmanlı hükûmetinin Anadolu'daki Bizans arazisine tecavüz etmemeyi taahhüd ettiği hakkında bir rivâyet vardır: Fakat buna mukabil Bizans imparatoru Osmanlılar aleyhine bir Haçlı seferi tertib ettirmek için Papa'ya mürâcaat etmek suretiyle iki yüzlü bir siyaset tâkib etmiş olduktan başka, bu sefer Venedik-Ciniviz harbinde bu ittifakı bizzat ihlâl etmiş vaziyetinde de kaldığı için, Orhan Gazi'nin bu hareketi meşrû bir mukabele mahiyetinde olmak lâzımgelir;

1347=748 vukuâtına da bakınız. — Marmara Adasıyla yanındaki küçük adaların da bu sırada işgâl edildiği rivâyet edilir).

Karası Beyliğinin son parçası olan «Yahşı-eli»nin zaptı.

(1336=737 vukuâtına bakınız).

1354=755

Ankara'nın ilk işgâli.

(Orhan Gazi nâmına oğlu Süleyman Paşa'nın en kuvvetli ihtimâle göre orta Anadolu'daki Ertana oğullarından bu tarihte ilk defa olarak Ankara'yı zaptetmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Bu ilk fethi müteâkip Karaman oğullarının teşvikiyle Ankara'nın Ahiler tarafından işgâl edildiği de rivâyet edilir; her halde Ankara'nın bu devri çok karanlıktır: İlk Osmanlıların «Ahi» teşkilâtiyle alâkası için 1281=680 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Ankara'nın bu ilk fethi hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde, daha sonra Birinci Murad devrindeki fethinin bir istirdât mahiyetinde olması lâzımgelir: 1361=762 vukuâtına da bakınız).

Gerede Beyliğinin işgâli:

(Bolu'nun şarkında küçük bir Türk hükûmeti olan Geredebolu=Gerede Beyliğinin işte bu tarihte zaptedildiği rivâyet edilir. Orhan Gazi devrinde Ankara'nın zaptı hakkında bilhassa bir Bizans menbâına dayanan yukarıki rivâyet, belki de bu Gerede fethiyle Osmanlıların şarka doğru genişlemiş olmalarından galattır. — Gerede Beyliği, Osmanlıların Umur-Han ve Karası hükûmetlerinden sonra zaptettikleri üçüncü Türk beyliğidir; Bu küçük beyliğin tarihi çok karanlıktır).

Şehzâde Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişi.

(Osmanlı menbâlarının «Rumeline mürur» ismiyle andıkları bu hâdise Türk tarihinin çok rnühim bir dönüm noktası sayılabilir. Avrupa kıt'asında Osmanlı-Türk hâkimiyyeti işte bu vak'a ile başlamıştır. — Orhan oğlu Süleyman Paşa'nın maiyyetinde Rumeli fütuhâtına memur olarak Çanakkale boğazından karşı yakaya geçen ümerânın en mühimleri olmak üzere «Hacı İlbey» yâhut «İlbeyi», «Ece Bey», «Gazi Fazıl bey», «Evrenos Bey», «Balabancık-oğlu», «Akça-Koca-oğlu» ve «Kara-Hasan-oğlu» gibi şahsiyetlerden bahsedilir: Bunlardan ilk dördünün daha evvel zaptedilmiş olan Karası Beyliği ümerâsından olduğu ve hattâ «Hacı İlbey» in o Beylikte vezirlik ettiği rivâyet edilmekle beraber «Evrenos Bey'in Bursa'yı Osmanlılara teslim etmiş olan Bizans tekfuru olup sonradan ihtidâ ederek Osmanlı hizmetine girdiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Tarihten ziyade şiir ve edebiyata yakışabilecek bir «Sal» masalına mevzû teşkil eden bu büyük hareketin eski Osmanlı tarihlerindeki efsanevî şekline göre, Şehzâde Süleyman Paşa iki büyük sal yaptırıp bir gece «seksen dilâver» den mürekkep bir müfrezecikle karşı yakaya geçmiş ve bir Bizans kalesini zaptedip bir takım rum gemilerini de eline geçirerek Anadolu'dan bir miktar asker daha celbetmek suretiyle Bizans'ın oralardaki şehirlerini fethe başlamıştır. Hemen bütün Osmanlı menbâlarında teferrüâta ait ehemmiyetsiz bir takım farklarla tekrar edilen bu masalda Süleyman Paşa'nın Anadolu sâhilindeki hareket noktası üzerinde ihtilâf vardır: Meselâ «Aydıncık/Edincik» civârındaki «Balkız/Belkis» yâhut «Temaşalık» harâbelerinden, Biga kazâsındaki «Kemer» iskelesinden, «Viranca-Hisar» mevkiinden, «Çardak», «Güvercinlik» ve «Lâpseki» den ve nihayet «Naara» burnundan bahsedilir! Bunlardan «Aydıncık/Edincik» kasabası Kapudağ yarımadasının

cenubunda ve eski «Cyzicus/Cyzique» şehri civârındadır: Bu şehrin harâbelerine «Balkız/Belkıs» ve «Temaşalık» isimleri verilir; hakikatte ise bunların birincisi bir kule ve ikincisi de bir tiyatro harâbesidir. «Kemer» iskelesi şimdiki idare teşkilâtımızda Çanakkale vilâyetinin Biga kazasında ve eski «Parium» yâhut «Kamarae» kasabasının yerinde bir köydür. «Viranca-Hisar», Türklerden evvel «Colonae» denilen «Gorucuk=Gürece» civârında ve Gelibolu'nun karşısındadır: Bu mevkiin eskiden «Paesus» denilen nokta olmak ihtimâli vardır. «Çardak» ve «Güvercinlik» «Lapseki» nin biraz şimalindedir. Daha cenupta bulunan «Naara» nın eski ismi «Abydus/Abydos» şeklindedir. Tabiî bu vaziyette Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye yerleşmek üzere karşı yakaya geçerken hangi limandan hareket etmiş olduklarını tamamiyle tâyin ve tavzih etmek imkânı yoktur: Ancak coğrafî vaziyete göre Çanakkale boğazının Anadolu sâhilindeki noktaların birinden hareket etmiş olmaları lâzımgelir. — Hareket noktasındaki ihtilâfa mukabil, ihraç noktasında umumiyetle ittifak edilir; Bu nokta, Gelibolu yarımadasının Osmanlı menbâlarında «Çemen», «Çemenlik», «Çemelnik», «Çin», «Çimni», «Çimnik», «Çimbicik», «Çimpe» ve «Cimbin/Çimpin» gibi muharref isimlerle anılan «Tzympe/Tsympe/Zympa» mevkiidir; ilkönce işte bu kalenin fethedildiği rivâyet edilir. Fakat bu mevkiin coğrafî vaziyeti hususunda ihtilâf vardır: Bir rivâyete göre «Gelibolu'dan yukarı», yâni daha şimalde ve «Gorucuk=Gürece» karşısındadır; diğer bir rivâyete göre Gelibolu'dan aşağıda, yâni daha cenupta ve Naara burnu karşısındadır ve hattâ üçüncü bir rivâyete göre de Çanakkale boğazının Akdeniz müntehâsından bir kaç mil ötededir! Bu kalenin Gelibolu'ya olan mesafesi hakkında da «on mil», «iki mil», «bir buçuk fersah» ve «atla altı saat» gibi muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir! Tarih atlaslarının bir çoğunda «Çimpe» kalesinin mevkii gösterilmemiştir: Bununla beraber bâzı eski haritalarda ve bunlardan naklen «Putzgers» in atlasiyle «A. de la Jonquiere» in Osmanlı tarihindeki haritaların birinde «Sestus» harâbeleri civârında gösterilmektedir; «Gibbons» un izahatı da bunu teyid edecek mahiyettedir. Şehzâde Süleyman Paşa ilkönce işte bu noktada bir «köprü başı» kurmuş gösterilir. — Sal masalındaki rivâyete nazaran «Çimpe» zaptedildikten sonra limanda bulunan bâzı rum gemilerinden istifâde edilmiş, ondan sonra «Akça-Limon=Akça-Liman» da zaptedilip burada da bir takım gemiler bulunmuş, işte bu gemiler müsâdere edilmiş veyâhut kiralanmış ve bu sâyede üç gün içinde Anadolu'dan Rumeli'ye üç bin asker nakledilmiştir. — Hakikatte ise bu hareket sallarla değil, muntazam gemilerle ve hattâ o zaman için büyük bir donanma ile karşı yakaya asker ihracından ibarettir; hattâ bu «mürur» Osmanlıların Rumeli'ye ilk geçişleri de değildir: Ondan evvel de Osmanlılar bazan dost, bazan düşman şeklinde Rumeli tarafına muhtelif akınlar ve seferler yapmışlardır; bilhassa «Altıncı Yoannis Kantakuzinos» la «Beşinci Yoannis Paleoloğos» arasındaki saltanat mücâdelelerinin Osmanlılara Rumeli kapılarını açan bir fırsat teşkil ettiği ve işte o zamandan itibaren Süleyman Paşa'nın Gelibolu yarımadasında tutunmıya başladığı Garp menbâlarında umumiyetle kabul edilen bir hakikattir. Hattâ imparator Kantakuzinos'un işte o sıralarda Süleyman Paşa tarafından işgâl edilmiş Bizans şehirlerini tazminat mukabilinde geri almak için Orhan Gazi'ye mürâcaat ettiği ve pek çok tazminat vererek bu şehirleri istirdâd edebildiği halde Süleyman Paşa'nın Çimpe kalesini iade etmeyip ihtiyâten elinde bulundurduğu rivâyet edilir; bu vaziyete göre 1354=755 tarihinde Çimpe esasen Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu için burasının o tarihte fethedilmiş olması doğru olmamak lâzımgelir: Buraya o tarihten evvel yerleşmiş olan Osmanlı Türkleri 1354=755 tarihinde Trakya'nın cenup sâhillerindeki şehirlerle kaleleri baştanbaşa yıkan büyük zelzele den istifâde ederek derhâl Gelibolu'yu zaptedip Çimpe ile Gelibolu arasındaki sâhilleri boydan boya işgâl etmişler ve Anadolu'dan getirdikleri Türkleri işte bu sâhil boyuna yerleştirmişlerdir; hattâ Süleyman Paşa'nın başta Gelibolu olmak üzere bu sahadaki kaleleri derhâl tâmir ettirip muhâfızlar koydurduğu ve buraların rum ahâlisini Anadolu'ya tehcir ettirip bu mıntakayı derhâl türkleştirdiği bir çok menbâların ittifakıyle rivâyet edilir; bu vaziyet üzerine imparator Kantakuzinos buraların tahliyesi için tekrar Orhan Gazi'ye mürâcaat etmişse de, büyük bir zelzele ile bütün kaleleri

yıkan Allahın ihsan ettiği yerlerden Türklerin artık çıkmalarına imkân kalmadığı şeklinde bir cevap almıştır. Bâzı Bizans menbâlarına göre bu vaziyetten telâşa düşmüş olan Bizanslılarda Avrupa'ya muhâceret cereyânı işte o tarihten itibaren başlamıştır. Bu vaziyete nazaran 1354=755 tarihinde Anadolu'dan Rumeli'ye ilk defa olarak geçilmemiş, belki bir «köprübaşı» şeklinde elde bulunan Çimpe kalesine Rumeli fütuhâtı için taze kuvvetler ihraç edilmiş ve ayni zamanda sâhil boylarına iskân edilmek üzere «Türk kütleleri geçirilmiştir: En kuvvetli rivâyetlere göre meşhur «mürur» hadisesi işte bundan ibarettir. Hammer, Osmanlı müverrihlerinin ilk geçiş saydıkları bu hareketi Anadolu Türklerinin on dokuzuncu ve Osmanlı Türklerinin on yedinci ve sonuncu hareketi saymaktadır. Her halde bu hareketle bundan evvelkilerin farkı, onların muvakkat olmasına mukabil bunun kat'î ve daimî mahiyetinde gösterilebilir. Osmanlı menbâlarının bu hareketi «ilk mürur» saymaları belki de bu kat'î mahiyetinden dolayıdır. — İşte bu tarihten itibaren Osmanlı Beyliğini diğer Anadolu Türk Beyliklerinden üstün bir hâle getiren muhtelif âmillere yeni bir vaziyet daha inzimâm etmiş demektir: üç denizde sâhilleri bulunan Osmanlı Beyliği bundan sonra artık iki kıt'a üzerinde bir devlet şeklini de almıştır. Anadolu'nun muâsır Türk Beyliklerinden hiç biri Bizans imparatorluğunun tam karşısında teşekkül eden Osmanlı ölkesinin üç deniz ve iki kıt'a üzerindeki bu jeopolitik üstünlüğü ile karşılaştırılabilecek vaziyette değildir. — Osmanlı menbâlarında bu büyük vak'a umumiyetle 1357=758 tarihine müsâdif gösterilir; hattâ 1359=670 tarihinden bile bahsedilmiştir; fakat buna mukabil Garp ve Bizans menbâlarında umumiyetle bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 1354=755 tarihi kabil edilir; kale duvarlarını yıkarak Osmanlı istilâsını kolaylaştıran meşhur Trakya zelzelesi de bu tarihte vukua gelmiştir).

1356=757

Orhan Gazi'nin oğullarından Halil Bey'in Foça korsanları tarafından esir edilmesi.

(Orhan Gazi'nin beş oğlunun üçüncüsü olan Halil Bey'in İzmit sancak beyliğinde bulunduğu rivâyet edilir: Orhan'ın diğer oğulları için 1347=748 vukuâtına bakınız. — Halil Bey'in esâreti Osmanlı-Bizans münasebetlerine tesir etmiş bir hâdise teşkil ettiği için siyasî ve tarihî bir ehemmiyeti vardır. Bizans menbâlarındaki izahata göre Halil Bey Temmuz iptidâlarında bir gün Boz-burun taraflarında veyâhut İzmit körfezinde kayıkla gezerken Foça Ciniviz korsanlarının ânî bir hücumuna uğrayıp esir edilerek Foça'ya götürülmüştür. O sırada Foça bir Ciniviz kolonisi halinde bulunmakla beraber Bizans imparatorluğu bu kasaba üzerinde hukuk iddiâsından vazgeçmiş değildir: İşte bundan dolayı Orhan Gazi oğlunun kurtarılması için Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'a mürâcaat edip fidye vermek şartiyle Halil Bey'in kurtarılmasına delâlet etmesini istemiştir. Bu müracâatin «Beşinci Yoannis Paleologos»a yapılması, Orhan Gazi'nin kaynatası olan Altıncı Yoannis Kantakuzinos'un 1355 tarihinde çıkan bir ihtilâl üzerine tahtından feragât mecburiyetinde kalarak Aynaroz'a çekilmiş olmasındandır: Bu gâsıp imparator Kantakuzinos için 1346=747 vukuâtına bakınız. — Bizans tahtında Beşinci ve Altıncı Yoannis'lerin müşterek saltanatı nihayet pek tabiî bir mücâdele ile neticelenmiş, bu mücâdelede ilkönce galip gelen Altıncı Yoannis Kantakuzinos 1353 tarihinde rakîbi Beşinci Yoannis Paleologos'u Bozca-ada'ya nefyedip saltanat şeriki olarak Edirne valiliğinde bulunan kendi oğlu «Matheos Kantakuzinos» un imparatorluğunu ilân etmiş ve nihayet Süleyman Paşa'nın 1354=755 vukuâtında görüldüğü vechile Gelibolu kalesiyle sâhil boyunu işgâl etmesi üzerine pâyıtaht ahalisi tarafından hıristiyan memleketlerini damadı olan müslüman hükümdarına teslim etmekle ithâm edilen Altıncı Yoannis Kantakuzinos 1355 tarihinde halkın istediği Beşinci Yoannis Paleologos lehine saltanattan feragâte mecbur edilmiştir. Bu vaziyet üzerine Bozca-ada'daki Beşinci Yoannis tekrar tahta çıkmışsa da Altıncı Yoannis'den sonra oğlu Matheos Kantakuzinos'la da

mücâdele mecburiyetinde kalmıştır. Orhan oğlu Halil Bey'in esâreti işte bu Matheos Kantakuzinos ve Yoannis Paleologos mücâdelesine müsâdiftir: Bu iki imparatordan birincisi Orhan Gazi'nin kayın biraderi ve ikincisi de bacanağıdır! Osmanlı hükümdarı oğlunun kurtarılması için müddai vaziyetinde bulunan kayın biraderine değil, meşrû imparator sayılan bacanağına mürâcaat etmiştir. Beşinci Yoannis Paleologos şahsî vaziyetini tahkim için bu müracâati fırsat ittihaz etmiş ve Orhan Gazi'nin kayın biraderi Matheos Kantakuzinos'a karşı kendisini himâye etmesi şartiyle Halil Bey'in kurtarılması işini der'uhde edip bizzat sefere çıkmış ve hattâ Foça'yı muhâsara bile etmişse de şehri zaptedip şehzâdeyi kurtarmıya muvaffak olamamıştır. — Halil Bey'in esâretten kurtuluşu için 1358=759 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

1358=759

Şehzâde Süleyman Paşa'nın Trakya fütuhâtı.

(Osmanlı menbâlarında bu fütuhât için en kuvvetli rivâyet olarak ileri sürülen 759 senesinin yalnız ilk on altı günü Milâdın 1357 senesine tesâdüf ettiği için burada o Hicret senesine karşılık olarak 1358 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Süleyman Paşa ile maiyyetindeki ümerânın bu tarihte Bolayır, Ece-ova, Konur-Hisar, Tekirdağ, İpsala, Malkara, Hayrebolu, Keşan ve hattâ bâzı menbâlarda Dimetoka, Çorlu ve Edirne şehirleriyle kasabalarını fethettiği rivâyet edilir. Bunlardan Dimetoka, Keşan, Çorlu ve Edirne'nin Süleyman Paşa öldükten sonra Bizanslılar tarafından istirdâd edildiği için sonradan Birinci Murad devrinde tekrar fethedildikleri anlaşılmaktadır: 1361-1362=763 vukuâtının ikinci ve üçüncü fıkralarına bakınız. Hattâ Süleyman Paşa'nın vefâtında bütün Trakya fütûhâtının elden çıktığı ve Osmanlıların yalnız sâhil boylarında tutunabilmiş oldukları bile rivâyet edilir. — Bu fütuhâtın kısmen Süleyman Paşa ve kısmen de kardeşi ve Orhan Gazi'nin halefi Murad Bey tarafından idare edilmiş olduğu da rivâyet edilir. — Her halde bu ilk Trakya fütûhâtının genişlik derecesi tamamiyle belli değildir. — Keşan, Dimetoka, Çorlu ve Edirne'nin bu tarihte alınmış olmayıp 1361-1362=763 tarihinde ilk defa olarak fethedilmiş oldukları da rivâyet edilmektedir; diğer Trakya şehirlerinin 1357=758 tarihinde fethedilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Her halde ne Osmanlı, ne de Bizans menbâlarına istinâden bu fütuhâtın tam ve kat'î bir kronolojisini tertibe imkân olmadığına göre, bütün bunların 1354=755 tarihinde Süleyman Paşa'nın Gelibolu sâhillerinde tutunmasından itibaren bu 1358=759 tarihine kadar geçen dört sene içinde tedricen fethedilmiş olduklarına hükmetmekte büyük bir mahzur olmamak lâzımgelir).

Orhan oğlu Halil Bey'in esâretten kurtulması.

(Halil Bey'in esâreti hakkındaki izahatın sonunda Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un Türk prensini kurtarmak için bizzat sefere çıkıp Foça'yı muhâsara ettiği halde muvaffak olamadığından bahsetmiştik: 1356=757 vukuâtına bakınız. Sonradan Orhan Gazi'nin emriyle tekrar sefere çıktığı halde kendi donanmasına bile söz geçiremediği için bir kere daha geri dönen Bizans imparatorunun beceriksizliğine kızan Orhan Gazi bizzat Kadıköy'e gelip ordu kurarak oğlunun mutlaka kurtarılması için imparatora şiddetli emirler vermiştir: İşte bu vaziyet üzerine Beşinci Yoannis'in Halil Bey'i fidye ile kurtarmasını ve hattâ bu fidyenin yarısını bizzat kendisi tesviye etmeyi taahhüd ettiği gibi Trakya'daki Osmanlı fütuhâtını da bir sulh muâhedesiyle tasdik ederek Orhan Gazi'yi teskin edebildiği rivâyet edilir. Bizans imparatoru kuvvetle halledemediği işi nihayet para ile halletmiş ve Foça'ya tekrar gidip yüz bin altın fidye vererek Halil Bey'i esâretten kurtardıktan sonra Istanbul'a getirip on yaşındaki kızı İrini'ye nişanladıktan başka tıpkı bir lala gibi bizzat

İzmit'e götürüp babasına teslim etmiştir: Bu vaziyette Bizans İmparatoru artık Orhan Bey'in bir maiyet memuru haline gelmiş demektir. — Halil Bey'in esâreti iki sene üç ay sürmüştür).

1359=760

İlk Rumeli fatihi şehzâde Süleyman Paşa'nın ölümü.

(Süleyman Paşa'nın bir avda veyâhut bir cirit oyununda atıyla beraber düşerek veyâhut bir ağaca çarparak öldüğü rivâyet edilmekte olduğu gibi, eceliyle öldüğü hakkında da bir rivâyet vardır. — Ölüm tarihi ihtilâflıdır: Meselâ 1350=751, 1357=758, 1358=759 ve 1360=761 senelerinden birinde öldüğü hakkında da muhtelif rivâyetler vardır. — En kuvvetli rivâyete göre Rumeli tarafında ve daha zayıf bir rivâyete göre de Biga taraflarında kazaya uğramıştır: 1316=716 tarihinde doğduğu ve 1359=760 tarihinde öldüğü hakkındaki rivâyetler doğru olduğu takdirde kırk üç yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. — Bu parlak kahramanın Bolayır'daki meşhur türbesi Osmanlı tarihinde millî bir âbide heybet ve ehemmiyetini kazanmıştır. — Süleyman Paşa Orhan Gazi'nin en büyük oğludur: Diğer oğulları için 1347=748 vukuâtına bakınız).

1359-1360=761

Orhan Gazi'nin ölümü.

(İhtiyar Orhan Gazi'nin genç ve kahraman oğlu Süleyman Paşa'nın ölümüne dayanamıyarak evlât acısına kurban gittiği rivâyet edilir. — Süleyman Paşa ile Orhan Gazi'nin ölümleri arasında geçen fâsılayı bir senden iki aya kadar gösteren muhtelif rivâyetler vardır. — Hicretin 761 senesinin ilk günleri Milâdın 1359 senesine tesâdüf ettiğinden dolayı, Bâzı Garp müverrihleri Orhan Gazi'nin ölüm tarihi olarak işte bu son rakamı kaydetmişlerdir. — Orhan Gazi 1281=680 tarihinde doğmuş olduğu takdirde 78-79 yaşlarında ölmüş demektir; O sene vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bununla beraber, muhtelif doğum ve ölüm tarihleri gösterilmiş olduğu için, ömrünün yekûnu hakkında yetmiş küsurdan seksen küsura kadar muhtelif rakamlara tesâdüf edilebilir. — Osman Gazi umumiyetle kabul edildiği vechile 1326=726 tarihinde ölmüş ve Orhan Bey de işte o tarihte cülûs etmiş olduğu takdirde hükûmet müddeti Milâdî hesapla takriben otuz dört sene olmak lâzımgelir; fakat bâzı vakıf kayitlerine nazaran Osman Gazi 1324=724 tarihinde vefât etmiş olduğuna göre, bu kayitler doğru olduğu takdirde Orhan Gazi otuz altı sene hükûmet sürmüş demektir; 1326=726 vukuâtında «Osman Gazi'nin ölümü» fıkrasına bakınız. — Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında Orhan Bey'in ölüm tarihi olarak 1350=751, 1357=758, 1358=759 ve 1359=760 senelerine ve hattâ 1362=763 senesinin Mart=Cumâda-l-ûlâ ayına da tesâdüf edilmektedir. Fakat bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 1359-1360=761 tarihi en kuvvetli rivâyettir. — Orhan Gazi'nin vefâtında Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı ölkesinin mesahası altmış bin kilometre murabbaı kadar tahmin edilmektedir. — Babasından vâris olduğu araziyi iki misli kadar büyütmüş, Osman Gazi'nin bir kıt'a ve iki deniz üzerinde bırakmış olduğu Osmanlı Beyliğini iki kıt'a ve üç deniz üzerinde en mühim Türk Beyliği haline getirmiş, Istanbul ve Çanakkale boğazlarına hâkim olmuş, tâbi bir devlet şekline soktuğu Bizans imparatorluğunun Anadolu'daki alâkasını Şile ile Biga ve Osmanlı hududu haricindeki Alâşehir'le Karadeniz Ereğlisi gibi bir kaç kasabaya münhasır bırakmış ve Umur-Han, Karası ve Gerede Türk Beyliklerini de sırayla işgâl etmek suretiyle Rumeli tarafında ki fütûhâtının artırdığı Rum nüfusuna mukabil Anadolu tarafındaki fütûhâtiyle de Türk nüfusunu artırarak anâsır müvazenesini temin etmiş olan Orhan Gazi Osmanlı tarihinin en mümtâz şahsiyetlerindendir. — «Yeniçeri» ocağının Orhan Gazi devrinde kurulduğu hakkındaki rivâyet doğru değildir; bu

ocak biraz sonra Birinci Murad devrinde kurulmıya başlamıştır: 1361-1362=763 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Orhan Gazi'nin türbesi Bursa'da, babası Osman Gazi'nin yanındadır).

BİRİNCİ MURAD
(Murad Hudâvendigâr)
— M. 1360= H. 761 — M. 1389=H. 791 —

1360=761

Birinci Murad'ın cülûsu.

(Yaş sırası itibariyle Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa'dan sonra ikinci oğlu olduğu rivâyet edilen Birinci Murad Osmanlı tarihlerinde «Murâd-ı Evvel», «Murad-Hudâvendigâr» ve bazan da «Gazi-Hünkâr» ünvanlarlyle anılır: «Hünkâr» kelimesinin işte bu «Hüdâvendigâr» tâbirinden muharref olmak ihtimâli vardır. Birinci Murad'ın cülûsundan yirmi iki sene sonra «Hudâvendigâr» ünvaniyle anılmıya başladığı ve ünvanın Bursa şehriyle vilâyetine de işte o tarihten itibaren teşmil edildiği rivâyet edilir: 1382=784 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Bununla beraber bâzı vakıf kayitlerine göre Orhan Gazi'ye de «Hudâvendigâr» denildiği anlaşılmaktadır. — Osmanlı menbâlarında Birinci Murad'ın doğumu Osman Gazi'nin ölümüne ve Orhan Gazi'nin cülûsuna tesâdüf eden 1326=726 tarihine müsâdif gösterilir: O rivâyet doğru olduğu takdirde bu üçüncü Osmanlı hükümdarının otuz dört yaşlarında tahta çıkmış olması lâzımgelir. — Orhan Gazi'nin beş oğlundan Süleyman Paşa ile Kasım Bey babalarından evvel ölmüş oldukları için Birinci Murad'ın cülûsunda sağ olan diğer iki kardeşi Halil ve İbrahim Beylerin saltanat dâvasına kalkıştıkları için ikisinin de öldürülmüş oldukları hakkında bir rivâyet vardır: Hattâ bundan dolayı Birinci Murad'ın cülûsu bir kaç ay gecikmiş olabilir. Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Birinci Murad'ın Osmanlı pâdişahları içinde ilk kardeş katili sayılması lâzımgelir. Bununla beraber Osman Gazi'nin de amcası Dündar Bey'i kendi eliyle öldürdüğü hakkında bir rivâyet vardır: 1302=702 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Garp tarihlerinde Birinci Murad'ın ismi «Amurat I» tahrifine uğramıştır).

Birinci Murad oğlu Bâyezid Bey'in doğumu.

(Bu şehzâde sonradan «Yıldırım» lâkabiyle şöhret bulan ve babasının yerine geçen Birinci Bâyezid'dir; Murad Hudâvendigâr'ın tahta çıktığı gece doğmuş olduğu hakkında bir rivâyet vardır; Bununla beraber 1347=748 veyâhut 1357=758 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu da rivâyet edilir. — Anasının ismi Gülçiçek'dir).

Karadeniz Ereğlisi'nin fethi.

(Bizans'ın Anadolu'da artık bir iki kasabadan başka yeri kalmamıştır: Bunlar da Karadeniz sâhilinde Ereğli ve Şile, Marmara havzasında Biga ile sâhili. Adalar denizinde Foça ve Garbî Anadolu'nun iç tarafında Alaşehir kasabalariyle limanlarından ibarettir. Bu mevkilerden Biga şehriyle Marmara sâhilindeki arâzisi Bizans'a artık itâat etmiyen Katalanların ve Foça limanı da Bizans hâkimiyetini tarihi bir hâtıra sayan Cinivizlerin elindedir. Bu itibarla doğrudan doğruya Bizans idaresinde yalnız Karadeniz sâhilindeki Ereğli ile Şile ve garbî Anadolu'daki Alaşehir kalmış demektir: Bu sefer Ereğli ile hinterlandını teşkil eden az bir mıkdar arazinin

de Osmanlılar tarafından fethi üzerine Bizans idaresinde artık Şile ile Alaşehir'den başka bir şey kalmamıştır. — Karadeniz Ereğlisi'nin 1360=761 tarihinde fethedildiği hakkındaki Bizans rivâyeti doğru olduğu takdirde, bu muvaffakiyet Birinci Murad devrinin ilk fethi sayılmak lâzımgelir. — Yukarıda bahsi geçen Katalanlar için 1364=766 vukuâtında «Biga'nın fethi» fıkrasına bakınız).

1361=762

Ankara ile Sultan-önü havâlisinin işgâli.

(Osmanlı menbâlarındaki klâsik rivâyete göre Ankara kalesi ilk defa olarak işte bu tarihte zaptedilmiştir: Bu harekete sebep olarak o sırada Ahilerin idaresinde gösterilen Ankara'nın Karaman oğullarıyla birleşerek Osmanlılara karşı cephe almak ihtimâlinden bahsedilir; bununla beraber bu senenin yaz mevsiminde yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle Ankara üzerine yürüyen Murad Bey'e karşı Ahilerin şehri müdafaaya lüzum görmiyerek derhâl teslim oldukları da rivâyet edilmektedir. Bir rivâyete göre de Birinci Murad'ın Rumeli'ye geçmesinden istifâde eden bâzı Anadolu Beyliklerinin Karaman oğulları idaresinde Osmanlılara karşı ittifak edip Mongol hâkimiyetinden kalan Çavdar tatarlarını Osmanlı arazisinin yağmasına sevkettikleri ve işte bundan dolayı Murad Bey'in şark hududunu Ankara kalesiyle derhâl tahkim etmiye lüzum gördüğü ileri sürülmektedir. Bununla beraber Ahilerin Osmanlılar aleyhindeki ittifaka dahil olup olmadıkları pek belli değildir: Ankara'yı Murad Bey'e karşı müdafaaya lüzum görmedikleri hakkındaki rivâyet düşmanlık ihtimâliyle biraz güç telif edilebilir; fazla olarak ilk Osmanlı Beylerinin Ahi teşkilâtına mensub oldukları ve Osmanlı devletinin kurulmasında bu teşkilâtın büyük bir rol oynadığı bile tahmin edilmektedir. — Ankara'nın 1354=755 tarihinde ilk defa olarak Şehzâde Süleyman Paşa tarafından fethi hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde bu seferki ikinci işgâlinin bir istirdâd mahiyetinde olması lâzımgelir: Her halde bu şehrin o devre tesâdüf eden tarihi çok karanlıktır. Ankara'nın o ilk işgâlinden sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Orhan Gazi'nin vefâtında Karaman oğullarının teşviki üzerine Ahilerin istiklâllerini ilân etmiş olmalarıyla izah edilmektedir; fakat bu izah şüphelidir: Çünkü şehir idaresinin o sırada Ahiler elinde bulunduğu mâlûm olmakla beraber, bu idarenin Ankara ile mülhakatından mürekkep müstakil bir hükûmet şeklini alıp almadığı kat'î surette belli değildir; her halde şehir idâresi Ahilerin elinde olduğu halde bu havâlinin orta Anadolu'da Mongol hâkimiyetini istihlâf etmiş olan «Er-Tana» Türk devletine aid olmak ihtimâli daha kuvvetlidir. — Ankara'nın zaptı Osmanlı ölkesini şarka doğru mühim bir nisbette genişletmiş olduktan başka, Rumeli fütuhâtında istifâde edilebilecek Türk nüfusunun çoğalmasına da sebep olmuştur: Hattâ Rumeli fütuhâtiyle Anadolu fütuhâtı arasında nüfus bakımından bir nevi müvâzene gözetildiği hakkında bile bir nazariye vardır. — Ankara'nın bu kat'î fetih tarihi Hicretin 762 senesi yaz mevsimine müsâdif gösterilir; Bu hicret senesinin ilk ayları Milâdın 1360 senesinin son kış aylarına tesâdüf etmekte ve Hicrî senenin üçüncü ayından itibaren Milâdın 1361 senesi başlamış olduğu için, burada 1360 yerine 1361 senesi esas ittihaz edilmiştir. — Bâzı Garp müellifleri Ankara'nın bu kat'î fethini 1362=763 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Ankara, Birinci Murad'ın Anadolu'da Karadeniz Ereğlisi'nden sonra aldığı ikinci şehirdir. — Ankara'nın Şehzâde Süleyman Paşa tarafından ilk işgâli için 1354=755 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — İlk Osmanlı pâdişahlarından bahseden meşhur destânını Yıldırım devrinde nazma çeken Ahmedî ile Osmanlı tarihine âit mensur eserlerini Fatih devrinde yazan ve Osmanlı müverrihlerinin en eskilerinden olan «Şükrullâh-ı Rumî» ve «Tevkiî Mehmed Paşa»ya göre «Sultan-önü» sancağı da Birinci Murad'ın işte bu Ankara seferinde zaptedilmiştir. Eskiden «Sultan-öyüğü» denilen «Sultan-önü» sancağı Dîvan kayitlerine göre Eskişehir, İnönü, Seyyitgazi, Karacahisar ve havâlisinden mürekkep geniş bir

mıntakadır. İkinci Bâyezid devrinden itibaren yazılmıya başlıyan daha muahhar Osmanlı tarihlerinin çoğunda ve bilhassa Feridun Bey'in «Münşeât»ındaki 1289=688 tarihli fermanda Eskişehir'le İnönü'nün Selçukî sultanı «Üçüncü Alâüddin Keykobâd» tarafından mâlikânesine ilâveten Osman Gazi'ye verilmiş olduğundan bahsedilir; hattâ «Tarih-i Osmanî Encümeni»nin neşrettiği Osmanlı tarihinde Eskişehir'le İnönü'nün Osman Gazi'ye verilmesi, Selçukî sultanının Germiyanlılara karşı Osmanlıları takviye siyasetiyle izah ve tefsir edilmektedir; Germiyanlılar Selçukîlere karşı ısyan ederek Beylik kurdukları ve bilhassa ilk zamanlarında diğer Türk Beylikleri üzerinde de nüfuz kazandıkları için, Selçukî sultanı o sırada Osman Gazi'yi kuvvetlendirmekle Germiyanlılara mühim bir rakîb hazırlamış gibi gösterilmiştir! Halbuki 1289=688 tarihinde Eskişehir'le İnönü'yü Osman Gazi'ye verdiğinden bahsedilen «Üçüncü Alâüddin» o tarihte henüz tahta bile çıkmış olmadıktan başka, Feridun Bey «Münşeât» ındaki ilk fermanların sonradan uydurulmuş oldukları da Hammer devrinden itibaren meydana çıkmış bir hakikattir: 1289=688 vukuâtına da bakınız. Her halde «Sultan-önü» mıntakasının Selçukîlerden sonra Germiyan Beyliğine intikal ettiği, onun için Osman ve Orhan Gaziler devrinde Eskişehir'le İnönü'nün Germiyan arazisinden olduğu muhakkaktır ve son tetkikler de bu neticeye varmaktadır; Hattâ Osman Gazi ile muâsır olan Eskişehir beyi «Alişîr», «Alişar» yâhut «Alış» Bey'in Germiyan oğullarından veyâhut ümerâsından olduğu tahmin edilmektedir. Neşri ile Lûtfi Paşa'nın Osman Gazi ile ihtilâfından bahsettikleri Eskişehir beyi işte bu Germiyan valisidir. Eskişehir'in o sırada Germiyanlılara aid olduğu Âşık Paşa-zâde tarihinde de musarrahtır: Yalnız bu menbaa göre Osman Gazi Eskişehir'i Germiyanlılardan cebren almıştır. Oruç Bey tarihinde ise Eskişehir'in Selçukî sultanı tarafından Osman Gazi'ye verilmesi veyâhut Osman Gazi tarafından Germiyanlıların elinden alınması hakkında hiç bir şey yoktur: Bu menbâda yalnız İnönü'nün Osman Bey'e aid olduğundan bahsedilmekteyse de bu «İnönü» İsmiyle «Karahisar» denilen «Karacahisar» ın kasdedilmekte olduğu da ayrıca tasrih edilmektedir: Bu vaziyete göre Oruç Bey İnönü ile Karacahisar'ı birbirine karıştırmış demektir. Her halde Eskişehir ve İnönü ile beraber Karacahisar da «Sultan-önü» mıntakasına dahil sayıldığı ve bunlardan Karacahisar Osman Gazi tarafından zaptedilmiş olduğu için, eski Osmanlı menbâlarının bir kısmında Karacahisar gibi Eskişehir'in de Osman Gazi tarafından zaptedilmiş olduğuna hükmedilmiş olması lâzımgelir. Halbuki son tetkiklere göre Eskişehir'in o sırada Germiyan hâkimiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Fazla olarak yukarda bahsi geçen en eski Osmanlı müverrihleri Sultan-önü'nün Ankara seferinde Birinci Murad tarafından fethedilmiş olduğunda müttefiktir: Tabiî bu «Sultan-önü» nden maksat, evvelce Osman Gazi tarafından fethedilmiş olan Karacahisar değil, o tarihe kadar henüz Osmanlı hâkimiyetine girmemiş olan Eskişehir ve İnönü taraflarıdır. Şükrullâh-ı Rumî bu havâlinin Osmanlılara karşı ittifak eden Anadolu Türk Beyliklerinden zaptedildiğini söylemekle Germiyanhlardan alınmış olduğunu kasdetmiş demektir: Osmanlı tarihinin en eski menbâlarından olan bu esere göre Birinci Murad Ankara'yı işgâl ettikten sonra Sultan-önü mıntakasını zaptetmiş ve oradan Bursa'ya dönmüştür. Tevkiî Mehmed Paşa'nın ifâde tarzından da böyle olduğu anlaşılmaktadır. — Eskişehir'in Lâtin ve Bizans menbâlarındaki «Doryleon/Dorlaîum» ismi Arap menbâlarında«Durûliyye» tahrifine uğramıştır — Bizim burada Eskişehir ve İnönü havâlisinin Osmanlılara intikalini 1361=762 Ankara seferine müsâdif gösterişimiz Ahmedî ve Şükrullah-ı Rumî ile Tevkiî Mehmed Paşa'nın «Sultan-önü» hakkındaki kaydine istinâd etmektedir: fakat «Sultan-önü» ismiyle anılan mıntakanın itibarî hududu devir devir değişmiş olduğu için Eskişehir tarihi bakımından bu meselenin ayrıca tetkiki lâzımdır: Her halde şurası muhakkaktır ki Şükrullâh-i Rumî ile Tevkiî Mehmed Paşa'nın eserlerini yazdıkları Fatih devrinde Eskişehir ve İnönü tarafları «Sultan-önü» mıntakasına dahildir. — Ankara ile Sultan-önü havâlisinin işgâline kadar Osmanlı Beyliğinin Anadolu hudutları şimalişarkîde Candar-oğulları, şarkta Er-Tana, cenubuşarkî ve cenupta da Germiyan ve Saruhan Beyliklerine dayanırdı: Fakat bu son fütuhât üzerine Osmanlı hududunun ilk defa olarak

Karaman ve Hamîd Beyliklerine de dayandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı-Karaman hududunun ittisali umumiyetle 1381=783 tarihinde Germiyan ve Hamîd Beyliklerinden «cihâz» ve «mübâyaa» suretleriyle bir takım yerlerin Osmanlı ülkesine ilhâkı üzerine tahakkuk etmiş gösterilir: Fakat bu telâkkinin doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Anadolu'da Mongol hâkimiyetinin inhilâli üzerine Konya şehrini zapteden Karaman-oğulları oradan şimale doğru hudutlarını genişleterek Ankara havâlisine kadar dayamışlardır. Hattâ «Şikârî»nin Karaman tarihinde Ankara'nın Er-Tana oğlu Gıyâsüddin Mehmed devrinde Karaman-oğulları tarafından bir iki defa zaptedildiği ve Ankara beylerinin bazan Er-Tana oğullarına ve bazan da Karaman-oğullarına temâyülleri hakkında biraz müphem olmakla beraber pek mühim an'aneler vardır.

Fazla olarak, yukarda gördüğümüz gibi, Osmanlı menbâlarında da Birinci Murad'ın Ankara fethine sebeb olarak Ahilerin Karaman nüfuzuna tâbi olmak suretiyle Osmanlılara karşı cephe almak istediklerinden ve Osmanlı hükûmetine karşı bir ittifak hey'eti vücuda getiren Karaman-oğullarının bu havâlideki Çavdar tatarlarını Osmanlı arazisinin yağma ve tahribine sevkettiklerinden bahsedilir: Tabiî bütün bunlar ancak Karamân hududunun Ankara havâlisine dayanmış olmasıyla ve bu havâlinin Karaman tarihi için mühim bir cereyân sahası teşkil etmesiyle izah edilebilir; Onun için Sultan-önü ve Ankara fethi demek, her halde Osmanlı arazisinin Karaman ülkesiyle ittisali demektir. Zaten «E. de Zambaur»un «Manuel de genealogie»sine eklediği Anadolu Beylikleri haritasiyle «Rene Grousset»nin «L'empire des steppes» indeki 1360 vaziyetine ait haritada ve diğer bâzı tarih atlaslarında vaziyet böyle gösterilmekte ve hattâ Karaman ölkesinin şimal hududu Candar oğulları ölkesine kadar bile çıkarılmaktadır. — Birinci Murad'ın gene ayni Sultan-önü-Ankara fütuhâtı üzerine Osmanlı hududunun Sakarya cenubuna doğru da genişliyerek Hamîd-oğulları Beyliğinin şimal hududuna dayanmış olduğu anlaşılmaktadır: Tabiî bu vaziyet üzerine Osmanlıların Germiyan ve Karaman Beylikleri arasına kama şeklinde girmiş olmaları lâzımgelir; bundan bir müddet sonra Hamîd-oğullarından Yalvaç, Karaağaç, Beyşehri, Seydişehri, Akşehir ve İsparta kasabalarının «mübâyaa» suretiyle alınıp Osmanlı ölkesine eklenebilmesi için her halde ondan evvel Osmanlı hududunun Hamîd Beyliğine dayanmış olması lâzımdır: Bâzı menbâlarda Şehzâde Bâyezid'in bir Germiyan prensesiyle izdivacı üzerine gelin cihâzı olarak Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı kasabalarının Osmanlılara verilmiş olması hem Osmanlı-Karaman hudutlarının birleşmesine, hem Hamîd-oğullarından arazi alınabilmesini temin edecek coğrafî bir vaziyet hâsıl olmasına yol açan bir hâdise gibi gösterilmekteyse de, Kütahya-Tavşanlı-Eğrigöz-Simav mıntakası Germiyan Beyliğinin şimaligarbî köşesini teşkil etmek itibariyle bu mıntakamn cenubuşarkî taraflarıyla ittisal temin etmesi kabil değildir; onun için her halde bu ittisalin Sultanönü-Ankara seferinde Şükrullâh-i Rumî'nin ifâdesine göre müttefik beylikler mağlûb edildiği zaman temin edilmiş olması lâzımgelir. Bununla beraber, coğ rafî zaruretlerle tarihî delâletlerin bu müşterek neticesi ihtiyatla karşılan malı ve o karanlık devre ait rivâyetlerin tenâkuzlariyle müphemiyetleri içinde bu gibi noktaların kat'î vesikalarla isbat ve tesbitine imkân olamıyacağı unutulmamalıdır. — Bundan bir müddet sonra Germiyan ve Hamîd ölkelerinden alınmış olan yerler için 1381=783 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına bakınız).

1361-1362=763

«Kadı-asker»lik makamının ihdâsı ve Beylerbeylik makamına hânedandan olmıyan kumandanların tâyin edilmiye başlaması.

(Türkçede «Kazasker» şeklinde telâffuz edilen «Kadı-asker» en büyük askerî hâkim ve ordu kadısı demektir: Bununla beraber sivil hâkim vaziyetin de bulunan kadıların da âmir ve

merciidir. «Kadı-l-asker», «Kadı-asker» ve «Kadı-leşger» gibi ünvanlarla Abbâsîlerde, Mısır Kölemenlerinde, Hârzem-şahlar devletinde, Selçukîlerde, Eyyubîlerde ve Karaman-oğulları hükûmetinde de mevcud olan bu makamın o devletleri takliden Osmanlılar tarafından da ihdâs edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İlk zamanlarda en mühim ilmiyye makamı olarak bir tek Kazaskerlik mevkii bulunduğu halde sonradan Fatih devrinde ve 1480=885 tarihinde ikiye ayrılarak Anadolu ve Rumeli için iki Kazasker tayin edilmiştir; hattâ Yavuz devrinde şarkî Anadolu ile Suriye'nin fethi üzerine bir de «Arap ve Acem Kadı-askerliği» ihdâs olunup bu üçüncü Kazaskerliğe de Âmid=Diyarbekir şehri merkez ittihaz edilmiştir. Mısır fethinden sonra Istanbul'a nakledilen bu üçüncü Kazaskerliğin Yavuz ve Kanunî devirlerinde Vezir-i-a'zam olan Pirî Paşa tarafından ilgâsı üzerine gene iki Kazaskerlik kalmış ve bunlar saltanatın ilgasına kadar devam etmiştir. Birinci Murad devrinde ihdâs edilen bu makama ilk Kazasker olarak Çandarlı Kara-Halil'in tâyin olunduğu rivâyet edilir: «Çandarlı» âilesinin menşei Sivrihisar'ın «Cendere» köyüdür. — Kazaskerlikten başka bir de «Mesned-i îftâ» denilen «Müftilik» makamı vardır: Baş-müftilik demek olan bu makama da 1424=828 tarihinde ilk defa olarak «Şemsüddin-i Fenârî»nin tâyin edildiğinden bahsedilir ve bu zat ilk «Şeyh-ül-İslâm» sayılır; bu vaziyete göre «Meşîhat-i İslâmiyye» denilen Şeyh-ül-İslâmlık makamı Kazaskerlikten 63 sene sonra ihdâs edilmiş demektir. Bununla beraber ilk zamanları Kazaskerler Şeyhülislâmlara takaddüm etmiş ve nihayet tedricen Şeyhülislâmlık ehemmiyet kesbederek İlmiyye mesleğinin en büyük makamı haline gelmiştir. — İlk zamanlarda Baş-kumandanlık vaziyetinde bulunan «Beylerbeyi» makamında Alâüddin ve Süleyman Paşalardan sonra Birinci Murad da bir müddet bulunmuş olduğuna göre bu vazifenin ilkönce hep hânedan azasına verildiği anlaşılmaktadır; Hattâ Birinci Murad cülûs ettikten sonra yetişkin bir şehzâde bulunmadığı için hânedan haricinden birinin Beylerbeyi tâyinine zaruret hâsıl olduğundan bahsedilir; işte bu mecburiyetten dolayı Çandarlı Kara-Halil Kazaskerlik makamına tâyin edilirken Beylerbeylik makamına da Lala Şahin Bey tayin edilmiştir: Paşalık ünvanını daha sonra aldığı rivâyet edilen bu zate «Lala» denilmesi, Birinci Murad'ın lalası olmasıyla izah edilir. Lala Şahin Bey Rumeli Beylerbeyi olmuştur: Daha sonraları Kazaskerlik gibi bu vazife de ikiye ayrılarak Anadolu için de bir Beylerbeyliği ihdâs edilmişse de bunun tarihi pek vâzıh değildir. Osmanlı menbâlarında «Beylerbeyi» mânâsına arapça terkip olarak bazan «Emîr-ül-ümerâ» tâbiri de kullanılır. Sonraları bu ünvan eyâlet valilerine de verilmiştir: Bu valiler ayni zamanda kumandanlık sıfatını da hâizdir. Osmanlı fütuhâtı ilerledikten sonra Filibe Rumeli Beylerbeyliğine, Kütahya şehri de Anadolu Beylerbeyliğine merkez ittihaz edilmiştir).

Çorlu, Keşan, Dimetoka, Pınar-Hisar, Babaeski ve Lüleburgaz kasabalarının fethi.

(Birinci Murad'ın Rumeli fütuhâtı işte bu yerlerin zaptiyle başlamış gösterilir; Bir rivâyete göre bunlardan Keşan, Dimetoka ve Çorlu ilk defa olarak Orhan Gazi devrinde Şehzâde Süleyman Paşa tarafından fethedildiği halde Şehzâdenin fecî ölümü üzerine Bizanslılar tarafından istirdâd edilmiş olduğu için Birinci Murad devrinde ikinci defa kat'î surette fethedilmiştir: 1358=759 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Keşan'ın Evrenos Bey ve Dimetoka'nın da Hacı-İlbey tarafından fetholunduğu rivâyet edilir. — Bu fütûhât için 1358-1359=760, 1359=761 ve 1360=762 tarihleri de rivâyet edilmiştir).

Edirne fethi.

(Edirne'nin ilk defa olarak Şehzâde Süleyman Paşa tarafından fethedildikten sonra Şehzâdenin ölümü üzerine Bizanslılar tarafından istirdâd edildiği için Birinci Murad tarafından tekrar fethedildiği hakkında bir rivâyet vardır; 1358=759 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Yeni Trakya fütûhatının Rumlar arasında hâsıl ettiği panikten derhâl

istifâde etmek istiyen Birinci Murad Edirne'nin fethine Rumeli Beylerbejri Lala Şahin Bey'le Hacı İlbey'i memur edip önden sevketmiştir. Osmanlı menbâlarında «Tekfur Andriya» veyâhut «Adrenos» gibi isimlerle anılan Edirne muhâfızı Türk ordusuna dışarda mukabele etmek üzere «Sazlıdere» boyuna kadar ilerleyip orada giriştiği muharebeyi kaybettikten sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür. Bu tekfurun Osmanlı menbâlarındaki ismi her halde bir yakıştırmadan ibaret olmak lâzımgelir: Meselâ «Cevrî tarihi» ndeki izaha göre: «Edirne tekfuru ki Andriya demekle meşhurdur ve ba'del-feth» Edirne'ye sebeb-i tesmiye Andriya'dandır»! Tıpkı bunun gibi ayni menbâda Filibe tekfuru için de: «ismi Filispoli olmağla ol şehir bu münasebetle Filibe tesmiye olundu» izâhına tesâdüf edilir! 1326=726 vukuâtının birinci fıkrasında görüldüğü gibi Bursa tekfuru için de «Burus/Barsuk/Bursuk» gibi şehrin adından çıkarılmış isimler rivâyet edilmiştir. Tabiî bütün bunlar bir takım iştikak oyunlarından başka bir şey değildir. — Edirne'yi muhâsara eden Lala Şahin ve Hacı İlbey kuvvetlerine Birinci Murad'ın da iltihâkı üzerine kale muhâfızınm mukâvemet imkânı göremiyerek ve bir rivâyete göre de ihânete uğrıyarak bir gece maiyyetiyle beraber sallar ve sandallarla Meriç üzerinden Adalar denizi sâhilinde ve Cinivizlerin elinde bulunan Enez/Aynos limanına ilticâ ettiğinden bahsedilir: Edirne Rumları işte bu vaziyet üzerine Türk ordusuna şehrin kapılarını açmışlardır. — Trakya kıt'asının merkezi ve Bizans'ın Istanbul'dan sonra ikinci şehri olan Edirne'nin fethi Türklerin bu kıt'aya kat'î surette yerleşmelerini temin etmiş olduğu gibi, askerlik bakımından da en mühim üssülhareke elde edilmiş demektir: Edirne'nin askerî ehemmiyeti Tunca ile Meriç nehirlerinin kavşağında, Balkan yollarının birleştiği noktada ve Istanbul-Viyana yolunun üstünde olmasındandır. — Edirne'nin pâyıtaht ittihazı için 1368=770 vukuâtına bakınız: O tarüıe kadar Edirne'de bir saray yapılmış ve bu müddet zarfında Edirne Lala Şahin Bey'in Rumeli Beyler-beylik merkezi olmuştur. — Edirne sarayının inşaâtı bitinceye kadar Birinci Murad Dimetoka'da oturmuş ve muvakkaten merkez ittihaz ettiği bu şehirde de bir saray yaptırmıştır: bu vaziyete göre Dimetoka 1361-1362=763 den 1368=770 tarihine kadar takriben yedi sene Osmanlı devletinin muvakkat merkezi olmuş demektir. — Edirne fethinin zafernâmelerle müslüman devletlerine tebşir edildiği ve tebriknâmeler geldiği rivâyet edilir. — Edirne'nin fethi için Osmanlı menbâlarında 761=1359-1360, 762=1350-1361 ve 763=1361-1362 tarihlerine tesâdüf edilir. Bizans ve Garp membâlarında da ihtilâf olmakla beraber umumiyetle Milâdın 1361 tarihi esas ittihaz edilmektedir; Bu Milâd senesi Hicretin hem 762, hem 763 senelerine müsâdiftir).

Gümülcüne, Eski-Zağra ve Yenice fethi.

(Bunlardan şimal tarafındaki Eski-Zağra'nın Lala Şahin Bey ve garp tarafındaki Gümülcüne ile Yenice'nin de Evrenos Bey tarafından fetholunduğu rivâyet edilir. — Bu fütuhât içindeki «Yenice» umumiyetle «Vardar-Yenicesi» gibi gösterilmekteyse de, aradaki mesafenin uzaklığından ve Osmanlı fütûhatının henüz oralara varmamış olmasından dolayı bu rivâyetin ihtiyatla karşılanması lâzımdır: Herhalde Selânik'in garbındaki Vardar-Yenicesi ile Gümülcüne'nin garbındaki Karasu-Yenicesi birbirine karıştırılmış olmalıdır. Coğrafî vaziyete göre Gümülcüne ile beraber fethedilen Yenice'nin Karasu-Yenicesi olması pek tabiîdir).

Yeniçeri ocağının tesisine esas olan «Pencik» resminin ihdâsı.

(Bazan «İspenc» ismiyle de anılan «pencik» vergisi muharebelerde alınan esirler üzerine tarhedilmiştir; «pencik» kelimesinin «Penc-ü-yek» tâbirinden muharref olduğu rivâyet edilir. Bu vergi, esirler üzerine tarhedilmiş beşte bir vergisidir: «Pencik kanunu» mucibince muharebelerde alınan esirlerin beşte biri «Hums-i şer'î» şeklinde «Beyt-ül-mâl»e verilir. Bu vergi aynen veyâhut nakden tahsil edilebilir: Nakden tesviyesi takdirinde esir başına yüz yirmi beş akça kıymet üzerinden «pencik», yâni beşte bir nisbetinde yirmi beş akça verilmesi

esas ittihaz edilmiştir. Aynen tesviye edildiği takdirde ise her beş esirden birinin verilmesi lâzımdır. İşte bu suretle devletin elinde toplanan esir çocuklarına «Pencik oğlanları» denilmiştir. Bu oğlanlar toplandıkça Türk evlerine dağıtılır, hem çalıştırılır, hem Türkçe öğrenirlerdi. İşte bu suretle üç dört sene Türk terbiyesi görüp Türk dilini öğrendikten ve bir müslüman kültürü aldıktan sonra «Acemi ocağı» denilen askerî terbiye müesseselerine girerlerdi: Bu ocak efradına «Acemi oğlanları» denir ve bunlar askerlik öğrendikten sonra «Yeniçeri» ocağına geçirilirdi. «Acemi ocağı» nın ne zaman teşkil edildiği pek belli değildir. Yeniçeri ocağının ilk menbaı işte bu Pencik oğlanlarıdır. Bundan başka bir de «Devşirme» usuliyle hıristiyan tebaadan alınan oğlanlar zümresi vardır. — Yeniçeri kanunnâmeleri zamanla bir çok tâdilâta uğramıştır. — Her halde bu meşhur ocağın Pencik oğlanlarıyla teşekküle başladığı muhakkaktır: Bununla beraber, Yeniçeri ocağı bu devirde birdenbire kurulup kat'î şeklini almış değildir; esası Birinci Murad devrinde «Pencik kanunu» ile kurulan bu tarihî ocak, bâzı tetkiklere göre İkinci Murad devrine kadar devam etmiş bir tekâmülün mahsulüdür. — «Pencik kanunu»nun 764=1362-1363 tarihinde vaz'edildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Böyle bir kanun vaz'i fikrinin kime aid olduğu hakkında ihtilâf vardır: En kuvvetli rivâyete nazaran ulemâdan Karamanlı Kara-Rüstem'in teklifi üzerine Kadı-asker=Kazasker Çandarlı Kara-Halil'in verdiği fetvâ esas olmuştur; bununla beraber ilk fikrin Kara-Timürtaş Paşa'ya, Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'ya, Hacı Bektaş sülâlesinden Timürtaş-Dede'ye, Mevlâna Celâlüddin-i Rumî sülâlesinden Emir-Şâh'a veyâhut vezir Bektaş Paşa'ya aid olduğu hakkında da muhtelif rivâyetler vadır; Yeniçeri ocağının Hacı Bektaş tarafından takdis edilmiş olduğu hakkındaki an'anenin o sülâleden Timürtaş-Dede ile Bektaş Paşa'nın isimlerinden galat olmak ihtimâli pek zayıf değildir. Her halde Çandarlı Kara-Halil ile Karamanlı Kara-Rüstem'in en mühim rolleri ilk fikri vermiş olmaktan ziyade ilk icrâata geçmiş olmaktan ibaret gibi görünüyor: Çünkü Çandarlı'nın Kazasker sıfatiyle fetvâ vermiş olması pek tabiîdir ve Kara-Rüstem'in de ilk defa olarak «Pencikçi», yâni «Pencik» tahsildarı olduğu muhtelif rivâyetlerle sâbittir).

1363=765

Filibe'nin fethi.

(Filibe ile beraber Eski ve Yeni Zağraların da fetholunduğu rivâyet edilir: Bunlardan Eski-Zağra'nın iki sene evrel fethedildiği hakkında da bir rivâyet vardır: 1361-1362=763 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bu kalenin iki sene evvel bir akın hareketiyle zaptedildikten sonra tekrar elden çıktığı için bu sefer yeniden fethedilmiş olmak ihtimâli de vardır. — Filibe rum muhâfızının kaleyi Lala Şahin Paşa'ya teslim ettikten sonra Sırp kralı Beşinci Uroş nezdine ilticâ edip Türkler aleyhine bir hareket vücuda getirmiye çalıştığı rivâyet edilir. — Bu fütuhâtın ehemmiyeti, Rumeli Türk hududunu Meriç ve Sazlıdere boyunca şimale doğru genişletip o zamana kadar Istanbul'a ittisali olan Bizans arazisini birbirinden ayrı iki parçaya bölmesinde ve Osmanlıların kat'î surette Bulgaristan hududuna dayanmasında gösterilebilir. — İktisadî ehemmiyeti de çok büyüktür: Meriç vâdisi ziraat bakımından bu havâlinin en mühim anbarı vaziyetindedir ve bilhassa Filibe etrafındaki pirinçlikler yalnız Bizanslılar için değil, Bulgarlarla Sırplar için de büyük bir ehemmiyeti hâizdir; senede dört milyon akça getiren bu vâridat menbâının Türklere intikali Bizans'ın askerî kudreti kadar iktisadı vaziyetini de sarsmış ve o tarihten itibaren imparatorluk hazînesinin başlıca vâridat menbâları Istanbul ve Selânik gibi büyük limanların gümrük ve belediye rüsumuna münhasır kalmıştır — Dimetoka ile Edirne'den sonra Istanbul-Viyana şosesi üzerinde bulunan Filibe'nin fethi, askerlik bakımından Bulgaristan'a karşı en mühim üssülharekenin ele geçmesi demektir: Tabiî Türkler bu vaziyetten istifâde etmekte kusur etmemişlerdir).

Bizans imparatorluğunu Osmanlı Beyliğine tâbi bir devlet haline getiren muâhedenin imzası.

(Birinci Murad'la Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos arasında akdedilen bu meşhur muâhedenin 1362 sonlarında veyâhut 1363 baharında imzalanmış olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da, Filibe'nin fethinden sonra imzalanmış olduğu için her halde 1363=765 tarihine müsâdif olması lâzımgelir. — Bu muâhede mucibince Bizans imparatoru Rumeli'deki Osmanlı fütuhâtını kabul ve tasdik edip bunlan doğrudan doğruya veyâhut bilvâsıta istirdâda teşebbüs etmiyeceğini, hiç bir zaman Osmanlı düşmanlarıyla birleşmiyeceğini ve Anadolu Beyliklerinin muhtemel taarruzlarına karşı Birinci Murad ne zaman isterse asker vereceğini taahhüd etmek suretiyle istiklâlinden vazgeçip Türk nüfuz ve hâkimiyeti altına girmiştir. Bizans imparatorluğunu Osmanlı Beyliğine tâbi bir devlet haline getiren bu muâhedenin imzasından itibaren Birinci Murad resmî ve hukukî eşkâliyle Bizans imparatorunun metbûu vaziyetine geçmiş demektir).

1364=766

Sırp-sındığı.

(Papa Beşinci Urbain'in teşviki ve Sırbistan'a ilticâ etmiş ilan Filibe muhâfızının tahrikiyle Macar kralı Birinci Layoş'un idaresinde Sırb kralı Beşinci Uroş, Bosna kralı Tvrtko, Ulah prenslerinden Bassarab ve Layko'dan mürekkep müttefikler ordusuna karşı Meriç boyunda ve Edirne civârında büyük Türk kahramanı Hacı İlbey'in bir gece baskını yaparak kazandığından bahsedilen muhteşem zafere Osmanlı menbâlarında «Sırb-sınduğu/Sırp sındığı» ismi verilir. — Bu meşhur zafer için gerek Osmanlı, gerek Garp menbâlarında 1363=765 tarihi de rivâyet edilmiştir. — O sırada Edirne üzerine yürüyen müttefikler ordusunun 60-100 bin ve Hacı İlbey kumandasındaki Türk kuvvetinin de on bin kadar olduğu rivâyet edilir: Bununla beraber yirmi bine karşı on iki bin rivâyeti de vardır. Her halde bütün bu rivâyetlerden Türklerin çok üstün kuvvetlere karşı muzaffer oldukları anlaşılmaktadır. — Müttefiklerin Edirne üzerine yürümelerinden telâşa düşen Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Bey'in bir taraftan o sırada Anadolu'da bulunan Birinci Murad'dan yardım istemekle beraber, bir taraftan da Hacı İlbey'i bir keşif hareketi yaptırmak için gönderdiği rivâyet edilir; Hacı İlbey düşman ordusunu Meriç kıyılarında ve Edirne civârında bir gece gaflet içinde bulduğu için alelâde bir keşif hareketiyle iktifâ etmiyerek ânî bir baskın yapmış, karanlıkta birbirini kırarak kaçışan düşman askerlerinin çoğu Meriç'de boğulmuş, bâzı prensler telef olmuş ve hattâ Macar kralı «Büyük Louis=Layoş I» her nasılsa canını kurtardığı için memleketine döndüğü zaman İstirya'da «Maria-Zell» kilisesini yaptırmış veyâhut bu kiliseye kıymetli eşyalar bağışlamıştır. — Bir senedir Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Bizanslıların bu muharebeye iştirâk etmedikleri rivâyet edilir. — Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin istikbalini temin eden bu parlak zaferin çok çirkin bir cinayete sebeb olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; Sırp-sındığı'nın ihtiyar ve şanlı kahramanı Hacı İlbey'i bu büyük muvaffakiyetini çekemiyen Rumeli beylerbeyi Lala Şahin Bey o büyük askeri zehirleterek öldürmüş gösterilir! Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Osmanlı tarihinde zehirle öldürülmüş ilk devlet adamı Hacı İlbey olmak lâzımgelir. — Türklerle Macarlar Osmanlı tarihinde ilk defa olarak işte bu muharebede karşılaşmış sayılır. — Sırp-sındığı kahramanı Hacı İlbey esasen Karası-oğullarının veziri olduğu halde, bu hükûmetin Orhan Gazi tarafından ilhâkı üzerine Osmanlı hizmetine girmiş ve Rumeli fütuhâtında büyük yararlıklar göstermiştir. — Osmanlı menbâlarında bu «Sırp-sındığı» zaferiyle bundan yedi sene sonra kazanılan «Tschrnomen=Çirmen» muzafferiyeti umumiyetle birbirine karıştırılır: «Çirmen» zaferi için 1371=773 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. —

Her halde gerek Çirmen muharebesi, gerek Sırp-sındığı harbi bir takım efsanevî rivâyetler altında kalmış çok karanlık vak'alardır: Son zamanlarda bu iki zafer birbirinden ayrı gösterilmiş olmakla beraber, her ikisinin de tıpkı eski Osmanlı menbâlarında görüldüğü gibi ayni yerde cereyân etmiş ayni bir vak'adan ibaret olmak ihtimâli bile vardır. Bâzı Garp müdekkikleri bu muharebede Macar kralının bulunmamış olduğuna, Macar zannedilenlerin o sırada Macaristan himâyesinde bulunan Ulaklılardan ibaret olması lâzımgeldiğine ve hattâ böyle bir vak'anın hiç vukua gelmemiş ve sonradan uydurulmuş olduğuna bile hükmetmişlerdir! Bâzı tarihçilerin de bu harbi başka muharebelerle izah eden bir takım nazariyeleri vardır: Meselâ bir nazariyyeye göre bu muharebe Macarlara karşı Bulgar kralı «Şişman»ı himâye eden Türklerin ilk defa olarak Tuna nehrini geçmelerinden ve buna benzer diğer bir nazariyyeye göre de Milâdın 1365 tarihinde Macar kralının yaptığı Vidin seferi üzerine eski Katolik menbâlarında Ortodoks Bulgarlarla müslüman Türklerin birbirine karıştırılmasından çıkmış bir efsanedir! Bununla beraber son zamanlarda «G. İ. Bratianu» bu meseleyi tetkik ederek bâzı Garp vesikalarına istinâden Macar kralı «Louis I d'Anjou — Birinci Layoş» un Milâdî 1377, yâni Hicrî 779 tarihinde Türklerle olan bir harbini tesbite muvaffak olmuştur: Bratianu'nun izâhına göre «Transilvanya=Erdel» de vukua gelen bu muharebe, evvelce Macar himâyesindeyken sonradan Osmanlı himâyesine geçmiş olduğu rivâyet edilen Bulgar çarı «Stratschimir» yüzünden zuhur etmiş ve Bulgarlar da Türklerle beraber Macarlara karşı harbetmişlerdir. Yalnız Bratianu'nun bu izahiyle Osmanlı menbâlarının «Sırp-sındığı» dedikleri vak'ayı ve Meriç üzerindeki «Tschrnomen=Çimen» mevkiini telife imkân yoktur. Bu vaziyette ancak Macar kralının «Sırp-sındığı» muharebesine iştirâk etmemiş olmak ihtimâli kabul edilebilir ve tabiî bu takdirde Bratianu'nun bahsettiği Türk-Macar muharebesiyle Sırp-sındığı sonradan birbirine karıştırılmış olmak lâzımgelir. Her halde 1377 Macar seferiyle Sırp-sındığı ve Çirmen zaferi birbirinden ayrı vak'alar olabileceği gibi, birbirine karıştırılmış iki vak'adan ibaret olmak ihtimâli de vardır. Tabiî bu gibi meseleler ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir).

Biga'nın fethi.

(Yukarıki fıkrada görüldüğü vechile Sırp-sındığı vak'asından evvel Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Bey büyük bir düşman ordusunun yaklaşmakta olduğunu Anadolu cihetinde bulunan Birinci Murad'a bildirip imdad istemiştir: Murad Bey müttefiklere karşı Rumeli'ye geçmeden evvel Katalanların elinde bulunan Biga şehriyle havâlisini fethederek Rumeli tarafında düşman hücüm ederken bunların da Anadolu tarafında bir gaile çıkarmalarının önüne geçmek istemiş ve rivâyete nazaran işte bu mülâhaza ile Biga kalesini Marmara sâhiline kadar uzanan arazisiyle beraber karadan ve denizden sıkıştırarak fethetmiye muvaffak olmuştur: Biga'nın bundan evvel de zaptedildiği halde sonradan gene Katalanların eline geçtiği için bu sefer ikinci defa olarak kat'î surette zaptedildiği hakkında da bir rivâyet vardır; hattâ Orhan Gazi'nin kardeşi ve Osmanlı devletinin ilk veziri sayılan Alâüddin yâhut Ali Paşa'nın burada vefât ettiğinden bile bahsedilirse de bu rivâyet biraz zayıftır: 1331=732 vukuâtına da bakınız. — Biga'nın Birinci Murad tarafından fethi için 1363=765 tarihi de rivâyet edilir. — Bu vaziyet üzerine Anadolu'daki Osmanlı arâzisi içinde Bizans imparatorluğunun artık yalnız Şile'de alâkası kalmıştır: Bu noktadan başka Alaşehir kalesi de henüz Bizans hâkimiyetinde ise de o nokta Osmanlı hududu haricindedir — Garp menbâlarında «Almughavares» ve «Compagnies catalanes» gibi isimlerle anılan bu Katalonya cengâverleri 1303=703 tarihinde ve Bizans imparatoru İkinci Andronikos Paleologos devrinde Türklere karşı harbetmek üzere Bizans hizmetine girmişlerdir. Bu ücretli asker teşkilâtı hakikatte yalnız Katalonyalılardan teşekkül etmiş değildir; içlerinde Sicilyalı, Aragonlu, Navarlı, Fransız, İtalyan; Alman ve daha bir çok Avrupa memleketlerine mensup sürülerle serseriler vardır! Bunlar para ve yağma için askerlik hesabına ve her kime karşı olursa olsun harbetmekte tereddüt etmemişlerdir! Bu

serseriler için harp demek, bir nevi san'at ve daha doğrusu ticaret demektir: Kim bunlara para verirse, istediği düşmana karşı sevkedebilir! Bu kan ve can bezirgânlarına bilhassa Ortazamanların sonlarında pek sık tesâdüf edilir. Bizans hizmetine giren Katalan teşkilâtı da işte bunlardan biridir. Bu teşkilâtın başında «Roger de Flor» isminde genç bir Alman serserisi vardır: Bu adamın almanca soyadı «çiçek» mânâsına «Blum» olduğu halde, Katalan teşkilâtının başına geçtikten sonra bu isim İspanyolcaya terceme edilerek «Flor» şeklini almıştır. Başına topladığı on bin kadar serseri ile ilkönce Sicilya kralının hizmetine girip Napoli'ye karşı harbettikten sonra sulh akdedilince işsiz kalan Blum yâhut Flor Bizans imparatoruna hizmet teklif etmiş ve imparator da Anadolu Türklerinin hücumlarından çok bunaldığı için, şerâitinin ağırhğına rağmen bu teklifi kabul etmiye mecbur olmuştur. İşte bunun üzerine yirmi altı gemiye doldurduğu askerlerle Sicilya'dan Istanbul'a gelen «Roger de Flor» mukavele mucibince imparatordan «Meğadukas» yâni «Grand-duc» ünvanını almış ve üstelik imparatorun yeğeni olan bir prensesle de evlenmiştir! Maiyyetine bir Bizans müfrezesi de verilen Roger'in Katalan teşkilâtı 1304=703 baharın da Kapudağ yarımadasındaki Erdek kasabasına çıkarılmış ve işte bu andan itibaren Katalanlar iki sene kadar garbî Anadolu Türk Beyliklerinin arazisine akınlar yapmışlardır. Bu sırada Karası Beyliğinin şimal hududu kısmen cenuba doğu çekilmiş, Marmara sâhillerinde bir mıkdar arazi kaybedilmiş, hattâ Roger'in yaptığı büyük bir akın hareketinde Bizans'ın Alaşehir kalesi Türk muhâsarasından kurtulmuş, fakat bu akınlardan Türk halkı kadar Bizans Rumları da zarar görmüş ve haraca kesilmiştir! Roger'nin garbî Anadolu'da bir Katalan prensliği kurmak istediğinden bile bahsedilir!

Fakat bu vaziyet Istanbul'da Katalanlar aleyhine pek fena akisler yaptığı için imparator nihayet Roger'yi Bulgarlara karşı sevketmek bahânesiyle Rumeli tarafına geçirmek mecburiyetinde kalmıştır. Anadolu'nun Marmara havzasında Erdek ve Biga gibi bir iki yerde muhâfız kıt'alar bırakan Katalanlar 1306 tarihinde Rumeli yakasına geçtikten sonra Gelibolu yarımadasını boydan boya işgâl etmişler ve hattâ Istanbul istikametinde Marmara sâhillerinin bâzı yerlerine de yayılmışlardır: Mütemadiyen Avrupa'dan gelip duran Fransız, İtalyan ve İspanyol serserileriyle mevcutları kabaran Katalan teşkilâtının elinden bu havâlideki Rumların çekmediği kalmamıştır. Bir taraftan da Anadolu'daki son Bizans arazisinin Türklere karşı büsbütün müdafaasız kalması üzerine imparator nihayet Bizans'ın baş belâsı olan bu serserileri tekrar Anadolu yakasına geçirmek kararını vermiş, Roger ile yeni bir mukavele daha yapmış ve kendisine Bizans'ın imparator payesinden sonra en mühim rütbesi olan «Cdsar=Kaysar» ünvanını da tevcihe mecbur olmuştur! Roger, Bizans tarihinde bu parlak rütbeyi alan ilk ecnebi sayılır. Fakat imparatorun o sırada Edirne'de bulunan oğlu ve saltanat şeriki «Mihail=Michel» Katalanların düşmanıdır. Onun için Hicretin 706 senesi Şevvâl ayına tesâdüf eden Milâdın 1307 senesi Nisan ayında Roger de Flor Anadolu'ya hareketinden evvel Edirne'ye gidip imparatorun saltanat ortağı olan oğluna tâzimatını arzederken şerefine verilen bir ziyâfet esnâsında bâzı arkadaşlarıyla beraber kılıçtan geçirilmiştir; O sırada yirmi yedi yaşlarında olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Bu vak'a Rumlarla Katalanlar arasında bir çok müsâdemelere sebep olduğu için Gelibolu ve Marmara sâhillerinin yıkılıp yakıldığı ve hattâ bu tahribâtın tıpkı 1354=755 zelzelesi gibi Rumeli yakasındaki ilk Osmanlı fütuhâtını çok kolaylaştırmış olduğu rivâyet edilir. — O tarihten itibaren Katalanların bir kısmı Anadolu'nun Kapudağ yarımadasıyla Biga havâlisinde kaldığı halde, Rumeli'deki külli kısımları Trakya ve Makedonya'yı yağma ve tahrib ederek Selânik'e tecavüz etmişler, fakat burada bir muvaffakiyet kazanamadıkları için Yunanistan'a giderek Fransızların Haçlı seferlerinden kalan Atina dukalığını 1311 tarihinde zaptetmişlerdir. Bir müddet sonra bu Atina Katalan Dukalığı Floransalı «Acciajuoli» âilesinin eline geçmiştir. Anadolu'daki Katalanlar'da Orhan Gazi'nin darbelerine uğradıktan sonra Biga şehriyle şimalindeki Marmara sâhillerinin küçük

bir kısmında tutunabilmişler ve nihayet 1364=766 tarihinde bunlar da Murad Hudâvendigâr'ın himmetiyle ortadan kaldırılmışlardır).

1365=767

«Raguza=Dubrovnik» cumhuriyetinin bir ticaret muâhedesiyle Osmanlı himâyesine girmesi.

(Avrupalıların Ortazamanlarda «Rangia» ve ondan sonra da «Ragusa/Ragusi/Raguse» dedikleri küçük İslâv cumhuriyetine Osmanlı menbâlarında «Dubrovnik» ismi verilir: Sırpçadan Osmanlıcaya geçen ve «ağaçlık» mânâsına gelen bu isim gittikçe «Dubravenedik» ve «Dubrovenedik» gibi yanlış şekillere de sokulmuştur. İslâv ve bilhassa Sırp unsurlarının teşkil ettikleri bu ufak cumhuriyet Bosna'nın cenubugarbîsinde ve Dalmaçya sâhilinin aşağı kısmındadır. Arazisi ziraate elverişli olmadığı ve bilhassa kâfi gelmediği için ahalisi eskidenberi deniz ticaretine atılmıştır. — En kuvvetli rivâyete göre 1365=767 tarihinde akdedilen muâhede mucibince Raguza cumhuriyeti senede beş yüz duka altını haraç mukabilinde Şark sularında ticaret serbestîsi kazanıyor ve Osmanlı himâyesine giriyordu. — Osmanlı menbâlarından Garp tarihlerine de geçen bir an'aneye göre, okuyup yazma bilmediği rivâyet edilen Birinci Murad elini mürekkepliyerek bu muâhedeye basmış, imzâsını işte böyle atmış ve sonraları Osmanlı «Tuğra/Tura» sı işte bu el şekli taklid edilerek vücuda gelmiştir! Fakat son tetkikler bu an'anenin doğru olmadığını ve «Tuğra»nın Selçukîlerle Anadolu Beyliklerinde de mevcud olduğunu ve hattâ Osmanlılarda bile Orhan Gazi devrinden itibaren kullanılmıya başladığını meydana çıkarmıştır. Bilhassa Osmanlı devrinde Tuğracılık mühim bir san'at haline gelmiş ve asırdan asra tekâmül eden bu san'atın mütehassıslarına «Tuğrâ-keş» ismi verilmiştir. — Birinci Murad'ın el bastığından bahsedilen muâhede metninin Raguza Evrak hâzinesinde mevcut olduğu bile rivâyet edilmiştir. — Bu muâhede, Osmanlı Beyliğinin bir Avrupa hükûmetiyle akdettiği ilk «daimî sulh» muâhedesi ve Avrupa'nın Osmanlı devletini Bizans vârisi olarak tanımasına ait ilk vesika sayılır. — Bundan evvel Orhan Gazi'nin de Cinivizlerle bir mukavele akdettiği rivâyet edilirse de bunun ahkâmı mâlûm değildir. — Osman Gazi devrinde bir kale tekfuru ile akdedildiğinden bahsedilen ilk askerî mukavele için 1306=706 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Orhan Gazi devrinde Bizans imparatorluğuyla akdedilen ilk sulh muâhedesi için 1330=731 vukuâtına bakınız. — Raguza cumhuriyetiyle akdolunan muâhede için 1370=771 tarihi de rivâyet edilmişse de bu rivâyet zayıftır).

1366=767

Gelibolu'nun elden çıkması.

(1363=765 vukuâtının ikinci fıkrasında imzaladığını gördüğümüz sulh muâhedesiyle Birinci Murad'ın metbûiyyetini kabul etmiş olan Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos kara bahtına katlanıp rahat duracağı yerde Macarları Türklere karşı tahrik için gizlice Macaristan'a gidip «Buda=Budin» şehrinde Macar kralı Layoş ile görüştükten sonra Bulgaristan üzerinden Istanbul'a dönerken Birinci Murad'a hulûs çakmak istiyen Bulgar kralı Şişman'ın emriyle tevkif edilip Niğbolu kalesine hapsedilmiş ve işte bunun üzerine Savoya kontu «Altıncı Amedeo» akrabası olan imparatorunun intikamını almak ve hem Türkler, hem Bulgarlarla harbetmek üzere yola çıkmıştır; Şimdiki İtalya krallarının ecdâdından olan bu «Amedeo», Bizans imparatoru Beşinci Yoannis'in Savoya hânedanına mensup olan anasından dolayı akrabasıdır. Bu kontun Türklerle Bulgarlara karşı teşkil edip gemilerle denizden getirdiği kuvvet İtalyan Haçlılarından mürekkeptir. Çanakkale boğazından geçen «Amedeo» takımının

ilk aldığı yer Gelibolu kasabasıdır; Bunlar burayı 24 Ağustos=16 Zülhicce Pazartesi günü bir baskınla aldıktan sonra Bizanslılara teslim etmişler ve sonra doğru Bulgaristan'a gidip Sizebolu ve Burgaz gibi bâzı şehirleri zaptetmişlerdir. Bu şehirlerin şimalinde bulunan Ahyolu ve Misivri limanlarını da Bizanslılar Bulgarlardan zaptettikleri ve Haçlıların fütuhâtı da kendilerine verildiği için, Türk istilâsı yüzünden daralan Bizans hududu Karadeniz tarafından Bulgaristan aleyhine biraz genişlemiş demektir; bununla beraber az bir müddet sonra buralar da Türk istilâsına uğramıştır; 1367-1368=769 vukuâtına ve 1368=770 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Gelibolu kalesi işte bu Haçlı baskınından itibaren on sene Bizanslılarda kalmış ve nihayet 1377=779 tarihinde yeni bir himâye muâhedesi imzalıyan Bizans imparatorluğu tarafından Osmanlı devletine iade edilmiştir. — Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un sulh muâhedesini ihlâli için 1368=770 vukuâtının birinci fıkrasına ve Gelibolu'nun istirdâdı için de 1377=779 vukuâtına bakınız).

1366=768

Kızılağaç-Yenicesi, Yanbolu ve İslimye fethi.

(Birinci Murad'ın cülûsundan 1364=766 tarihindeki «Sırp-sındığı» zaferine kadar geçen dört senelik devir, bu büyük hükümdar zamanındaki Rumeli fütuhâtının birinci devri sayılabilir: Bu ilk devirde Meriç, Tuna ve Ergene boyları hemen baştanbaşa işgâl edilerek Trakya'nın en büyük kısmı fethedilip türkleştirilmiş, Osmanlı hududu cenubugarbîde «Mesta=Karasu» kıyılarına dayanmış ve «Sırp-sındığı» zaferiyle hem bu yeni fethedilen sahanın emniyeti temin edilmiş, hem asıl Balkan fütuhâtına yol açılmıştır. Birinci Murad'ın Rumeli tarafında ikinci fütuhât devri «Sırp-sındığı»ndan biraz sonra işte bu 1366=768 tarihinde Bizanslılardan Kızılağaç-Yenicesi veyâhut Yenice-Kızılağac'ı ve Bulgaristan'dan da Yanbolu ile İslimye'yi almakla başlamıştır: Bunların fethi için 1365=767 tarihi de rivâyet edilir. — Osmanlı ölkesinin şimaline ve Tunca ile Sazlıdere arasına tesâdüf eden bu fütuhâta Kara-Timürtaş Bey'in memur olduğ'undan bahsedilmektedir. — Bizans arazisine yeniden tecavüz edilmesi imparatorun 1363=765 sulhünü ihlâl etmesindendir: Bunun için 1368=770 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Lala Şahin Bey'in Samaku ve İhtiman akını.

(Bütün Balkanları fethetmek gibi büyük bir fikir takip ettiği muhakkak olan Birinci Murad Bey'in bu geniş fütuhâtta çok muntazam bir plânla hareket ettiği anlaşılmaktadır; bu büyük plân mucibince dört istikamet takib edilmiş ve daha doğrusu dört cephe açılmıştır: Şark cephesinin kumandasını bizzat deruhde eden Birinci Murad Kırkkilise «şimdiki Krklareli», Vize, Aydos, Burgaz ve Sizebolu vesaire gibi mevkileri işgâl ederek Karadeniz'e dayanacaktır. Garp cephesi kumandanlığına tâyin edilen Evrenos Bey Makedonya fütuhâtına memur edilmiştir. Şimal cephesi kumandanlığını der'uhde eden Kara-Timürtaş Bey Tunca boyunu tâkib ederek Balkan eteklerine kadar olan havâlinin fethine memur olmuş ve yukarıki fıkrada görülen Yenice-Kızılağaç, Yanbolu ve İslimye fütuhâtını işte bu meşhur kumandan başarmıştır. Şimaligarbî cephesine memur edilen Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Bey'e de Bulgaristan'da İhtiman, Şamaku ve Sofya taraflarının fethi vazifesi verilmiştir. Bununla beraber, bu muazzam fütuhât plânının hem tatbikat tarihlerinde, hem fatihlerin isimlerinde birçok ihtilâflar vardır: Meselâ bir rivâyete göre Lala Şahin Bey ilkönce Kırkkilise ile Vize'yi ve ondan sonra da Samaku ile İhtiman'ı fethetmiştir; halbuki diğer bir rivâyete göre Kırkkilise ile Vize'yi fetheden bizzat Birinci Murad'dır! Her halde şahsiyetlerle gibi üzerindeki ihtilâfa rağmen fütuhât plânının ana hatları oldukça vâzıhtır ve Samaku ve İhtiman akınlarının işte bu plândaki şimaligarbî cephesine müteveccih ilk hareketler demek olduğu anlaşılmaktadır).

1367-1368=769

Karınova, Aydos ve Burgaz kalelerinin fethi.

(Bizans-Bulgar hudut boylarında bulunan bu mevkilerin zaptı, Osmanlı arazisinin Anadolu'da olduğu gibi Rumeli tarafında da Karadeniz'e dayanmasıyla neticelendiği için büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Bununla beraber bu üç kaleden Karadeniz sâhilinde bulunan Burgaz'ın 1372=774 tarihinde fethedildiği de rivâyet edilir. 1367-1368=769 tarihinde fethedildiği hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde Osmanlı hududunun Karadeniz'e dayanması üzerine daha bu tarihten itibaren Bizans imparatorluğunun elindeki Istanbul ve mülhakatı boydan boya Türk topraklarıyla çevrilip tecrid edilmiş demektir. Zaten Birinci Murad'a yalnız Balkan yarımadasının değil, Istanbul'un fethi fikri de izâfe edilir: Bu çok büyük askerin Kosova zaferinde şehîd olması o muazzam tasavvurlarının hepsini tatbika maatteessüf imkân bırakmamıştır. Murad Bey'in fütuhât plânı için 1366=768 vukuâtın da «Samaku ve İhtiman akını» fıkrasına bakınız).

1368=770

Vize, Kırkkilise ve Sizebolu kalelerinin fethi.

(Bunlardan Sizebolu=Süzebolu=Sozopolis/Apollonia» Karadeniz sâhilinde ve Burgaz körfezine hâkim bir vaziyettedir. Rumların «Saranda-Eklesies» dedikleri Kırk-kilise'nin şimdiki ismi «Kırklareli» dir. Vize, eski «Bizua/Bizye» dir. — Bu kasabalardan Sizebolu 1366=768 tarihinde İtalya'dan gelen Haçlı kuvveti tarafından Bulgarların elinden alınıp Bizanslılara devredilmiş olduğu için, bu sefer Osmanlılar bunu da Vize ile Kırkkilise gibi Bizans imparatorluğundan fethetmişlerdir. — Sizebolu'nun 1372=774, Kırkkilise'nin 1361=763 ve Vize ile beraber Kırkkilise'nin 1366=768 tarihinde fethedilmiş olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır. — Bu vaziyet üzerine artık Burgaz körfezinin yukarısından Istanbul yarımadası hizâlarına kadar şimalden cenuba doğru uzayan Karadeniz sâhilleri umumiyetle Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Istanbul yarımadası etrafındaki Türk çenberi daha fazla daralmış demektir: Bununla beraber buralarda bâzı kalelerin henüz Bizans hâkimiyetinde bulunduğu da rivâyet edilir. — Gerek nüfus, gerek iktisadî vaziyet ve gerekse iâşe bakımlarından bu hal Bizans imparatorluğunu artık tamamiyle inkırâza mahkûm bir vaziyete getirmiştir. O sırada Istanbul saraylarında eski altın ve gümüş takımlardan eser kalmamış olduğu gibi, imparatorların saltanat taçlarına bile kıymetli taşlar yerine renkli camlarla boncuklar takılmıya başlamıştır! Bu devrin sefil imparatorları ellerindeki mukaddes emanetleri rehin bırakıp ödünç para kaldırmak ve hattâ kışın ısınabilmek için odun yerine sarayın ahşap kısımlarını koparıp yakmak gibi mecburiyetinde bile kalmışlardır! Tabiî artık Bizans ordusu işte bu malî vaziyetle mütenâsip bir ordu taslağıdır! Onun için İmparatorluk artık askerine değil, diplomasisine dayanarak can çekişebilmektedir! Fatih'in 1453=857 tarihindeki fethine kadar Bizans imparatorluğunun 85 sene daha bu elîm vaziyette sürünüp kalması Osmanlı devletinin bir taraftan Balkan ve Anadolu muharebeleriyle meşguliyetinden ve bir taraftan da Aksak-Timur'un istilâsı ve Ankara felâketi üzerine hâsıl olan «Fetret» devrinin araya girmiş olmasındandır: 1363=765 vukuâtının ikinci fıkrasında görüldüğü gibi Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos çok fecî bir sulh muâhedesi imzalamıya mecbur olarak Birinci Murad'ın hâkimiyyet ve tâbiiyyeti altına girmiştir: Bu vaziyete rağmen Türklerin Bizans arazisini fethetmekte devam etmeleri imparatorun tâbiiyyet vazifelerini ifada kusur etmesinden, malî mükellefiyetlerini edâ etmekte ihmal göstermesinden ve bilhassa Türkler aleyhine Avrupalıların yardımını temin etmek için Papalık makamiyle Macar

krallığına mürâcaat edip durmasından ve hattâ Macar kralıyla Türkler aleyhine ittifak etmek için bizzat Macaristan'a gitmesinden dolayı aradaki muâhede ahkâmının artık hiç bir kıymeti kalmamış olmasındandır: Bu muâhedeyi ihlâl eden Türkler değil, Türkler aleyhine Avrupa'yı ayaklandırmak için hiç bir resmî ve hususî teşebbüsten hiç bir zaman geri kalmıyan Bizanslılardır. Fazla olarak 1366=768 tarihinde şarka gelip Gelibolu'yu zapteden İtalyan Haçlılarından teslim aldıkları bu Türk şehrini derhâl Türklere iade etmeyip on sene muhâfaza etmek suretiyle de Bizanslılar sulh muâhedesini büsbütün hükümsüz bırakmışlardır: Türklerin Bizans arazisine taarruzları işte bu vaziyetin pek tabiî bir neticesidir. — Bu devrin Balkan vukuâtı çok karanlık ve karışıktır: Meselâ bir taraftan Bizanslılar İtalyan Haçlılarının yardımıyla Bulgar sâhillerine hulûl ederken, bir taraftan da Bulgarların Vize ve Kırkkilise taraflarına yayılmış oldukları hakkında da bir takım rivâyetler vardır; her halde bu sıralarda Bizans-Bulgar hududu pek mütehavvil bir vaziyettedir: İki taraf arasında mütemadî bir ilerleyip gerileme hareketi vardır).

Pâyıtahtın Edirne'ye nakli.

(Edirne'nin fethi üzerine inşasına başlanmış olan sarayın işte bu tarihte ikmâl edilmesi üzerine pâyıtahtın Bursa'dan buraya naklolunduğu rivâyet edilir; bununla beraber Edirne'den evvel yedi sene kadar Dimetoka'nın da muvakkaten merkez ittihaz edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: 1361-1362=763 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız. — Edirne sarayı 1366=768 tarihinde tamamlandığı için pâyıtahtın işte o tarihte nakledilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da zayıftır: 1367=769 tarihinde bile inşaâtın devam ettiği ve ancak o senenin sonlarına doğru tamamlanıp 1368=770 den itibaren Birinci Murad'ın yeni hükûmet merkezine yerleştiği hakkındaki rivâyet daha kuvvetlidir. — Edirne pâyıtaht oluncaya kadar Rumeli Beylerbeyliğine merkez ittihaz edilmiş ve ondan sonra Beylerbeylik Filibe'ye naklolunmuştur. — Edirne'nin pâyıtaht İttihazı tarihinden itibaren Osmanlı hânedanı Anadolu'dan ayrılmıya başlamış ve Bursa'nın ehemmiyeti ikinci dereceye inmiştir).

Çandarlı Kara-Halil'in Vezir-i-a'zam olması.

(Osmanlı tarihinde ilk Kadı-asker=Kazasker sayılan Çandarlı Kara-Halil Başvekillik demek olan «Vezâret-i-uzmâ» makamına tayin edilmekle «İlmiyye» mesleğinden siyaset ye idare mesleğine geçmiş demektir: Kazaskerliğe tâyini için 1361-1362=763 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Çandarlı'nın «Hayrüddin Paşa» ünvaniyle Vezir-i-a'zam olduğu rivâyet edilir. — Osmanlı tarihlerinde Şehzâde Süleyman Paşa'nın 1359=760 tarihinde vefatındanberi Hicrî takvim hesabiyle on senedir münhal gösterilen Vezâret makamı, bu tarihten itibaren «Vezâret-i-uzmâ», «Sadâret-i-uzmâ» ve son zamanlarında bir aralık «Baş-Vekâlet» ünvanlariyle saltanatın ilgasına kadar devam etmiştir. — Çandarlı'ya «Vezir» yerine «Vezir-i-a'zam» denilmesinin sebebi. Lala Şahin Paşa'ya da Vezâret pâyesi verilmiş olmasından dolayı Baş-vezirin diğerinden tefrikine lüzum hâsıl olmasıyla izah edilir. — Klâsik an'aneye göre hânedandan olmıyan ilk vezir Çandarlı'dır: Bu zat, Osman, Orhan ve Hudâvendigâr Gaziler devrinde mütemadiyen Kadılık, Kadı-askerlik=Kazaskerlik ve nihayet Vezir-i-a'zamlık etmiştir. İdaresinin intizamı ve Yeniçeri ocağı gibi askerî tesisatiyle meşhurdur. Fatih devrine kadar Vezir-i-a'zamlık makamında irsî olarak bunun sülâlesi bulunmuş gibi gösterilir. — Bâzı rivâyetlere göre de Çandarlı'nın Vezârete tâyini bu tarihten beş yâhut yedi sene evveldir: Bununla beraber bu tarihten beş şene sonra, yâni 1373=775 tarihinde ve hattâ daha sonra tayin edildiği hakkında da bâzı rivâyetler vardır. — Zaten son tetkiklere göre Vezâret hakkındaki Osmanlı an'anesi çok yanlıştır; Her şeyden evvel bir kere Hayrüddin Halil Paşa hânedandan olmıyan ilk vezir olmadıktan başka, Vezâret makamının Fatih devrine kadar bu âilede ırsen teselsülü de doğru değildir; bâzı vakıf kayitlerine nazaran ilk Osmanlı

veziri 1323=723 tarihinden evvel tayin edilen ulemâdan Alâüddin Paşa'dır: Osman Gazi'nin oğlu olan Alâüddin Bey'le işte bu Alâüddin Paşa'nın Osmanlı menbâlarında birbirine karıştırılmış olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: Bu mesele için 1331=732 vukuâtına «Alâüddin yâhut Ali Paşa'nın ölümü hakkındaki fıkraya bakınız. Alâüddin Paşa'dan sonra ikincisi 1340=741 de tayin edilen Mahmud oğlu Ahmed Paşa, üçüncüsü 1348=749 da tayin edilen Hacı Paşa, dördüncüsü de 1360=761 de vezir olan Sinânüddin Yusuf Paşa'dır ve bu da İlmiyye mesleğindendir: Hattâ bununla Çandarlı Hayrüddin Paşa arasında daha başkalarının da bulunmak ihtimâli vardır. Dördüncü vezir olan Sinânüddin Yusuf Paşa, Orhan Gazi devrinin son veziridir. Çandarlıların Fatih devrine kadar fâsılasz olarak bu makamı işgâl etmiş olmadıkları da, Hayrüddin Paşa'nın oğulları olan Ali Paşa ile İbrahim Paşa arasında ve Çelebi Sultan Mehmed devrinde Osmancıklı İmam-zâde Halil Paşa ile Bâyezid Paşa'nın ve daha sonra Çandarlı İbrahim ve Halil Paşalar arasında da Amasyalı Hızır-dânışmend oğlu koca-Mehmet Paşa'nın bu makamı işgâl etmiş olmalarından anlaşılmaktadır. — Osmanlı devletinde «Vezâret-i-uzmâ» makamının «Vekâlet-i mutlaka» salâhiyetini alması bilhassa Fatih'in Kanun-nâmesinden itibaren tavazzuh etmiş bir vaziyettir; Bu makamın ondan evvel ki, hukukî tekâmülü hakkında kat'î bir şey söylemek kabil değildir. Muhakkak olan nokta, Vezir-i-a'zamlığın Fatih'ten evvel de en büyük makam olarak teşekkül etmiş olduğudur. Diğer vezirlerin sayısı zamanla değişmiştir: Meselâ Birinci Murad devrinde iki vezir görülmekte olduğu halde Birinci Mehmed devrinde beş vezir bulunduğu rivâyet edilir; hattâ bir rivâyete göre de vezirlerin teaddüdünden dolayı kullanılmasına lüzum hâsıl olan «Vezir-i-a'zam» ünvânı Birinci Murad devrinden sonra ortaya çıkmıştır. Her halde Osmanlı devletinde Vezâret makamının teşekkül ve tekâmülü ayrıca tetkik edilmesi çok faydalı olacak büyük ve mühim bir mevzûdur).

1369=771

Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un Türklere karşı bir Haçlı seferi açılmasını temin için Roma'ya gidip Papa'nın huzurunda Katolik mezhebine girmesi.

(Osmanlı Türklerinin Anadolu tarafında Boğaziçi sâhillerine yerleştikten başka Rumeli tarafında da nihayet Istanbul yarımadasına dayanmaları karşısında artık hiç bir kurtuluş imkânı göremiyen Bizans imparatorluğunun bütün ümidi Hıristiyan devletlerinin yardımlarını temin edebilmektedir. Bizans diplomasisinin bu hususiaki mesâisi Avrupa ve Balkan devletlerine müteveccih olmak üzere iki cepheye ayrılır: Avrupa'da en büyük merci Papalık makamıdır; fakat Bizans'ın Ortodoks ve Roma'nın Katolik mezhepleri arasındaki ayrılık Bizans imparatorlarının bu hususiaki gayretlerine daimî bir engel teşkil etmiştir; bununla beraber bu mesâi her zaman neticesiz kalmamış, Avrupalılar mezhep hissi haricinde dinî, iktisadî ve siyasî bir takım sebeplerle zaman zaman Haçlı sürüleri göndererek Bizans'a yardım etmişlerdir; Burgaz, Sizebolu vesaireyi Bulgarlardan alıp Bizanslılara veren İtalyan Haçlı kuvveti bu Avrupa yardımlarının en son misallerindendir; 1366=767 vukuâtına bakınız. 1363=765 tarihinde imza ettiği bir muâhedeyle Birinci Murad'ın metbûiyyetini kabul etmiş olan Beşinci Yoannis Paleoloğos bu muâhedeye rağmen Avrupa'dan ümidini kesmiyerek diplomatik mesâisine devam etmiş ve hattâ Macarları Türkler aleyhine tahrik için bizzat Macaristan'a bile gitmekten çekinmemiştir: 1368=770 vukuâtının birinci fıkrasındaki izahata bakınız. Gene ayni imparator işte 1369=771 tarihinde de Avrupa hıristiyanlığını Türklere karşı ayaklandırmak için Bizans idaresini büyük oğlu Andrenikos Paleoloğos'a bırakarak Roma'ya gidip Papa ile görüşmüş, Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirilmelerini kabul etmiş, Teşrinievvel ayının 18 inci günü dört kardinalden mürekkep ruhâni bir meclid huzurunda Katolik mezhebini resmen tasdik edip bir tasdiknâme bile vermiş ve bunun ertesi gün de Saint-Pierre kilisesinde büyük mihrâba karşı Papa'nın ellerini tutarak Ortodoks

mezhebinin dalâletlerinden resmen istiğfar etmiştir! Fakat Bizans halkının umumî hissiyatına hiç uymıyan bu fedakârlıklar mukabilinde Papa Beşinci Urbain kendisini «kilisenin evlâdı» ilân ederek Türklerden kurtarılacağını vâdedip Hıristiyan hükümdarlarına hitâben eline bir takım tavsiye mektupları vermekten başka bir şey yapmamıştır! İşte bu kuru tavsiyelerle seyâhatini Fransa'ya kadar temdid eden Bizans imparatoru hiç bir netice alamıyarak elleri boş dönerken Venedik tüccarlarından bâzılarına olan borçlarını ödeyememiş olduğu için orada bir müddet tevkif bile edilmiş ve nihayet oğullarından birinin para verip babasının borçlarını temizlemesi üzerine serbest bırakılmıştır: Pâyıtahtına acı bir muvaffakıyetsizlikten başka bir netice getiremiyen Beşinci Yoannis artık Birinci Murad'ın merhametine güvenerek zillet içinde yaşarken bile el altından siyasî faaliyetine devam etmiş, metbûunun aleyhine çahşıp durmaktan tabiî vazgeçmemiştir).

1371=773

Samaku meydan muharebesi, müttefik Sırp-Bulgar ordularının bozulması ve Samaku ile İhtiman kalelerinin fethi.

(Bütün Bulgaristan'ın son kralı Aleksandr'ın 1365=767 tarihinde öldüğü rivâyet edilir: Bu kral ölünce ölkesi oğullarıyla akrabası arasında taksim edilmiş ve bu taksimden Orta-Bulgaristan, Garbî-Bulgaristan, Dobruca ve Köstendil prenslikleri ortaya çıkmıştır: Kral Aleksandr'ın en kuvvetli rivayete nazaran yukarda zikrettiğimiz 1365=767 tarihinden başka 1353=754, 1356=757 ve 1371=773 tarihlerinde öldüğü hakkında da muhtelif rivâyetler mevcut olduğu için, bu inkısamın 1353 den 1371 tarihine kadar geçen on sekiz sene içinde tahakkuk etmiş olması lâzımgelir. Bunların en mühimmi Orta-Bulgaristan'dır: Buranın hükümdarı meşhur «Şişman» kral ünvaniyle anılır: Bu kralın şahsiyeti mes'elesi için 1376=778 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Her halde bu Bulgar hükûmetlerinin rekâbet ve ihtilâfından Osmanlı Türklerinin çok istifâde ettikleri anlaşılmaktadır. Birinci Murad'ın Balkan fütuhâtı plânında şimali garbî cephesine memur edildiğini 1366=768 vukuâtında gördüğümüz Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın Samaku ve İhtiman akınındanberi mâruz olduğu tehlikenin büyüklüğünü anlıyan kral Şişman, komşusu olup ayni tehlikeye mâruz bulunan Makedonya Sırp kralı Uyliyeşa'dan istimdâd etmiş, bunun üzerine iki kral Samaku=Samakow ovasında birleşmiş, fakat üzerlerine yürüyen Lala Şahin Paşa'ya mukâvemet edemiyerek müdhiş bir bozguna uğramışlardır; Türk ordusunun bu parlak zaferi müttefik Sırp-Bulgar ordularının tamamiyle ezilmesini ve işte bunun üzerine Samaku ve İhtiman kalelerinin fethini temin etmiştir. Bu vaziyet üzerine İhtiman ovasında bulunan ve Türkler tarafından «Kapulu-derbend» ismi verilen meşhur «Porte-Trajane» geçidi de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir: Bu geçid, asıl Balkan dağlarının kapısı hükmündedir. — Köstendil Bulgar prensinin aşağıki fıkrada görülecek teslim ve inkıyâdı da işte bu Samaku zaferinin en mühim neticelerindendir. — Samaku ve İhtiman fethi için 1368=770 tarihi de rivâyet edilir).

Köstendil Bulgar prensinin teslim olması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Samaku zaferi ve bu kale ile İhtiman'ın fethi üzerine kendisi için artık mukâvemet imkânı kalmadığını anlıyan Köstendil Bulgar prensi Konstantin'in mevkiinde ibka edilmek ve vergiden muâf tutulmak şartiyle teslim olup Osmanlı hizmetine girdiği rivâyet edilir: Prensin bu teklifine büyük bir ehemmiyet veren Birinci Murad'ın oradaki ordu karargâhına gelip Konstantin'i huzuruna kabul ettiği ve şartlarını da kabul ederek bir Türk valisi vaziyetinde olmak üzere mevkiinde ibkasına muvafakat gösterdiği hakkında da kuvvetli rivâyetler vardır. — Köstendil'in teslimi için 1373=775 tarihi de rivâyet edilir).

Çirmen zaferi.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un Balkanlarda Türklere karşı bir hareket uyandırmak için mütemadî surette el altından faaliyette bulunduğu rivâyet edilir. Bu zelil imparatorun Avrupa'da bir Haçlı hareketi vücuda getirmek için gittiği Roma'dan nasıl döndüğünü 1369=771 vukuâtında görmüştük. O siyasî hezimetten bir türlü ibret alamıyan Beşinci Yoannis ondan sonra da Balkanlarda bir gaile çıkarıp istifâde etmek ümidine kapılmıştır: Vaktiyle Balkan yarımadasının büyük bir kısmını zaptettikten sonra Bizans imparatorluğuna göz diken ve hattâ kendini «Sırplar ve Romalılar imparatoru» ilân eden Sırbistan kralı Duşan tarafından 1352 tarihinde siyasî mülâhazalarla Bizans kilisesinden ayrılmış olan Sırp kilisesi bu sefer Beşinci Yoannis'in gayretiyle tekrar Istanbul Ortodoks patrikliğine bağlanmış, Duşan imparatorluğunu aralarında paylaşan Makedonya ve şimalî Sırbistan hükümdarları Uyliyeşa, Vukaşin ve Voyko ismindeki üç kardeş Bizans imparatoriyle anlaşmış ve işte bunun üzerine Sırp kuvvetleri Edirne üzerine yürümiye başlamıştır; Bu Sırp ordularıyla Türk ordusu Edirne ile «Mustafa-Paşa=Svilengrad» arasında ve Meriç boyundaki «Çirmen=Tschrnomen» mevkiinde karşılaşmış ve işte burada Sırp kuvvetlerinin 26 Eylül Cuma günü uğradığı müdhiş bozgun netice itibariyle Türklere Makedonya kapılarını açmıştır. — Bu muharebede Uyliyeşa ile Voyko suda boğulmuş, Vukaşin de kaçarken öldürülmüştür. — Bu Çirmen zaferiyle bundan yedi sene evvelki «Sırp-sındığı» muzafferiyeti Osmanlı menbâlarında umumiyetle bir birine karıştırılır: «Sırp-sındığı» için 1364=766 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Yedi sene fâsıla ile kazanıldığından bahsedilen bu iki zafer, Osmanlı istilâsına karşı Balkan mukâvemetini kökünden kırmış demektir).

1372=774

Adriyatik deniziyle Yunanistan'ın Atik havâlisine kadar ilk Büyük Osmanlı akınları.

(Osmanlı akıncılarının bir taraftan Vardarı geçip Sırbistan, Bosna, Arnavutluk ve Dalmaçya'ya kadar uzanarak ilk defa olmak üzere Adriyatik denizine dayandıkları ve bir taraftan da Tesalya'dan geçerek Yunanistan'ın Atik havâlisine kadar sarktıkları rivâyet edilir. — Osmanlı askerî teşkilâtında «Akıncılık» ayrı bir sınıf ve hattâ babadan oğula geçtiği için bir Ocak halindedir. Akıncıların düşman arazisini tahrib edip zayıflatmak, ânî baskınlarla düşmanı tedhiş edip mâneviyâtını kırmak, keşif hareketleri yapmak, düşmanın pusu kurmasına mâni olmak, ganîmet ve esir almak, yollarla köprüleri emniyet altında bulundurmak gibi muhtelif vazifeleri vardır. — İşte bu tarihten itibaren büyük hareketleri görülmiye başlıyan bu sınıf mevcudunun en fazla kabardığı devir on beşinci ve on altıncı asırlardır: Fakat on altıncı asrın sonlarından itibaren bu sınıf artık zayıflamıya başlamıştır. — XV-XVI ncı asırlarda akıncı mevcudu bir rivâyete göre 70-80 bin kadardır. — Akıncıların hepsi atlıdır, Rumeli Akıncı teşkilâtı başlıca üç kola ayrılır: Merkezleri Bulgaristan, Sırbistan ve Mora'dır. — Akıncılar umumiyetle Türk ırkındandır. — Osmanlı tarihinin büyük akınları işte bu seneden itibaren Balkan memleketleriyle Macaristan, Avusturya ve İtalya arazisine kadar sık sık tekerrür etmiş, fakat XVI ncı asır sonlarından itibaren artık ehemmiyetini kaybetmiştir. — Memlekete mütemadiyen hariçten servet getiren akıncılığın iktisadî cephesi ayrıca tetkike değecek kadar ehemmiyetlidir).

Şimalî Sırbistan hükümdarı Lâzar Grebliyanoviç'in tâbiiyet ve haraç altına girmesi.

(1371=773 vukuâtındıaki «Çirmen zaferi» fıkrasında bahsi geçen ve bir aralık imparatorluğunu ilân eden Sırbistan kralı Duşan 1355=756 tarihinde ölmüş, yerine geçen ve babasına lâyık olmıyan oğlu Beşinci Uroş 1367=769 da öldürülmüş ve işte bu suretle bunların mensub oldukları «Nemania» hânedanı tarihe karışmıştır. Bundan sonra küçük bir Dalmaçya asilzâdesinin oğulları olan Uyliyeşa ile kardeşleri Voyko ve Vukaşin Sırbistan'la Makedonya'da hâkimiyet kurmuşlarsa da 1371=773 tarihindeki «Çirmen=Tschrnomen» muharebesinde bunlar da telef olmuş ve işte bunun üzerine kral Duşan'ın gayri-meşrû torunu olduğundan bahsedilen «Lâzar Grebliyanoviç» bu 1372=774 tarihinde yukarı Sırbistan'da kendisini zorla hükümdar intihab ettirmişse de, artık kral ünvanını bile almıya cesaret edemiyen bu yeni hükümdar «prens» mânâsına «Kenez» ünvaniyle iktifâ mecburiyetinde kalmıştır. Bizans imparatoru gibi Osmanlı hâzinesine haraç vermeyi kabul eden bu Lâzar'ın ismi eski Osmanlı menbâlarında «Las oğlu» ve «Laz oğlu» gibi tahriflere uğramakta ve hattâ bu muharref isim Lâzar'ın milletine de teşmil edilerek «Sırplar» yerine «Lazlar» kelimesi bile kullanılmaktadır! — Bu sırada Makedonya tarafları da bir takım Sırp prenslerinin elindedir: Fakat Çirmen muharebesinden itibaren bunlarda artık mühim bir mukâvemet kabiliyeti kalmamıştır).

Çatalca, İnciğiz ve Firecik fethi.

(Bilhassa 1371=773 Çirmen zaferindenberi Türk istilâsına karşı durabilecek mühim bir kuvvet kalmamış olduğu halde, Bizans aristokrasisine mensup bâzı gençler arasında hâlâ bir mukavamet fikri mevcud olduğundan ve hattâ imparatorun ihtiyat tavsiyelerine rağmen bu genç aristokratların bir takım taşkınlıklar yaptıklarından bahsedilir: Meselâ Istanbul civârındaki son Bizans kalelerine hâkim olan bu taşkın asilzâdelerin Türk topraklarına tecavüz edip çapulculuğa kalkıştıkları hakkında bir rivâyet vardır; Köstendil prensliğini teslim aldıktan sonra teşkilât ve imar işleriyle meşgul olmak üzere Bursa'ya gitmiş olan Birinci Murad, Vize Türk muhâfızının bu tecavüzlardan şikâyeti üzerine 1372=774 tarihinde Anadolu askeriyle Çanakkale'den Rumeli'ye geçip lüzumundan fazla şımaran Bizanslıların cezasını vermek üzere Istanbul yarımadasına yürümüş ve Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'yı da Enez civârında bulunan ve 1362=763 fütuhâtından beri Türk arazisinin ortasında âdetâ bir Bizans adası gibi kalan Firecik ve havâlisinin fethine yollamıştır. — Istanbul yarımadasına yürüyen Birinci Murad'ın bu seferinde Çatalca ve İnciğiz kalelerini Bizanslılardan fethederek Kara-burun ve Kilyos havâlisine kadar akın edip Istanbul ahâlisini dehşet içinde bıraktığı rivâyet edilir. — Eski Osmanlı menbâlarının bâzılarında İnciğiz'den sonra fethedilen kalenin ismi «Çatalca» yerine «Çatal-Burgaz» şeklinde kaydedilir: Ahmed Vefik Paşa'nın «Lehce-i Osmanî»sinde «Çatal-Burgaz» Lüleburgaz'ın eski ismi gibi gösterilmekteyse de Lüleburgaz'ın 1361-1362=763 tarihinde fethedilmiş olmasından ve Âşık-Paşa-zâde, Lütfi Paşa vesaire gibi bâzı menbâlarda «Çatal-Burgaz» yerine «Çatalca» denilmesinden ve bilhassa Istanbul civârında gösterilen bu şehrin İnciğiz'den sonra fethedilmiş olması gibi sarâhatlerden anlaşıldığına göre «Çatal-Burgaz» dan maksat «Çatalca» dır. — Bu kalenin fethi üzerine Osmanlı hududu artık Istanbul yarımadasının içerilerine doğru uzanıp Büyük-Çekmece gölüne dökülen «Karasu=Athyras» ya dayanmış, yalnız cenupta ve Marmara sâhilindeki Silivri ve Ereğli gibi bir iki liman Bizanslılarda kalmıştır: Bu suretle Rumeli'de Osmanlı ölkesinin hem cenubuşarkî, hem cenubugarbî hudutları birer «Karasu»ya dayanmış demektir. — Sizebolu limanının da işte bu sefer esnâsında zaptedilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde, ilk fethini 1368=770 vukuâtında gördüğümüz bu limanın bir aralık elden çıktıktan sonra bu sefer istirdâd edilmiş olmak ihtimâli vardır; bu devir vukuâtının karanlığından dolayı kat'î bir şey söylemek kabil değildir. — Her halde artık Bizans'ın Karadeniz sâhilinde Anadolu'nun Şile limanıyla Rumeli'nin

Istanbul civârından ve Bulgaristan taraflarında da Ahyolu ve Misivri limanlarından başka alâkası kalmamıştır).

1373=775

Bizans imparatorunun tâbiiyet muâhedesini tecdid etmesi.

(Roma'ya kadar gidip Papa'nın huzurunda mezhebini bile değiştirdiği halde pâyıtahtına elleri boş dönen Bizans imparatoru Beşinci Yoannâs Paleoloğas bu siyasî hezimetinden sonra da rahat durmayıp Bizans ve Sırp kiliselerini birleştirdikten sonra Sırpları Türklere karşı kışkırtmışsa da Çirmen zaferi üzerine bu ümidi de suya düşmüştür: Beşinci Yoannis'in Roma seyâhati için 1369=771 vukuâtına ve Çirmen zaferi için de 1371=773 vukuâtına bakınız. İşte bu muvaffakıyetsizlikler üzerine genç Bizans asilzâdelerinin taşkınlıkları yüzünden Çatalca ve İnciğiz'in de Türkler tarafından işgâl edilmesi Bizans imparatorunu artık pâyıtahtından çıkamıyacak bir vaziyete sokmuş, hiç bir yerden hiç bir ümidi kalmıyan imparator nihayet Murad Hudâvendigâr'a elçiler gönderip dehâlet etmekten başka çare bulamamıştır. Birinci Murad o zelil imparatorun geçmiş günahlarını affettiği için, evvelce akdedilip Bizanslılar tarafından ihlâl edilmiş olan tâbiiyet muâhedesi bu sefer teminatlı olmak şartiyle tecdid edilmiştir; Bundan evvelki muâhede için 1363=765 vukuâtına bakınız. — Bu yeni muâhedenin tatbikine teminat olarak Bizans imparatoru oğullarından Theodoros'u rehine şeklinde Osmanlı hükümdarının sarayına gönderdikten başka haraç mikdarının tezyidini ve resmen matbûu ilân ettiği Birinci Murad ne zaman emrederse askeriyle beraber gelip hizmet etmek mecburiyetini de kabul etmiştir; Tabiî bu vaziyette Bizans imparatoru artık Birinci Murad'ın bir nevi emirber neferi demektir).

İlk Makedonya fütuhâtı ve İskeçe, Drama, Kavala, Zihne, Serez, Avrethisarı, Vardar-Yenicesi ve Kara-Firye kasabalarıyla şehirlerinin fethi.

(Bu sırada Makedonya, Duşan imparatorluğunun enkazını paylaşmış bir takım Sırp prenslerinin elindedir; fakat Çirmen zaferinden itibaren bunlarda artık mühim bir mukâvemet kabiliyeti kalmamıştır: 1371=773 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. işte bu vaziyetten istifâde eden Vezir-i-a'zam Çandarlı Kara-Halil ve Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşalarla Gazi Evrenos ve Deli Balaban Beyler Türklerin «Despot dağı» dedikleri «Rodop» balkanlarından aşarak olgun bir meyve haline gelen Makedonya'nın fethine başlamışlardır. — Makedonya şehirlerinin fetih tarihleri itibariyle Osmanlı, Bizans ve Sırp menbâları arasında çok büyük farklar vardır: Her halde bu şehirlerin 1371=773deki Çirmen zaferinden itibaren burada esas ittihaz ettiğimiz 1373=775 tarihine kadar geçen iki sene içinde tamamiyle fethedilmiş olmaları en kuvvetli ihtimâl olarak kabul edilebilir. — Bu yeni fütuhâtın en mühim neticeleri Türk hâkimiyetinin Trakya'dan sonra Makedonya'ya da teşmili, bir sene evvel «Mesta=Karasu» boyunda bulunan Osmanlı garp hu dudunun «Struma=Karasu» nehrini bile aştıktan sonra Vardar'ın garbına dayanması, bu vaziyet üzerine Selânik limanının bulunduğu Halkidikya yarımadasının çenber içine alınması ve nihayet Adalar denizi şimal sâhillerinden büyük bir kısmının Türk hâkimiyetine girmesi gibi daha sonraki kara ve deniz fütuhâtını kolaylaştıracak askerî imkânlar şeklinde sıralanabilir).

1374=776

Serez vak'ası ve Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın Selânik seferi.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos en sevgili oğlu Manuil Paleoloğos'u Selânik valiliğine tayin etmiş olduktan başka kendisine «imparator» ünvanını da vererek saltanat şeriki ittihaz etmiştir. Bir taraftan babasının Birinci Murad'a karşı katlandığı zilletlere, bir taraftan da Türklerin Makedonya fütuhâtına tahammül edemiyen bu şımarık ve basîretsiz prens, Osmanlıların Sırplardan fethetmiş oldukları Serez şehrinin eski bir Bisans mülkü olmasına istinâden bir takım hayallere kapılıp Serez rumlarını oradaki muhâfız Türk askerlerine karşı isyâna ve bütün muhâfızları kılıçtan geçirip Serez'in kendisine iltihakını temine teşvik etmiştir. Bu vaziyetten vaktinde haberdar olan Birinci Murad derhâl Çandarlı Hayrüddin Halil Paşa'yı bir ordu başında Serez'e sevkedip fesatçıları idâm ettirerek meseleyi tesviye ettirmiş ve ondan sonra da Hayrüddin Paşa Manuil Paleoloğos'un te'dibi için Selânik üzerine yürümüştür: Selânik'in Türkler tarafından ilk defa olarak işte bu vaziyette işgâl edilmiş olduğu rivâyet edilir. — Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Manuil Paleoloğos hemen bir gemiye binip Istanbul'a ilticâ etmişse de, metbûu olan Birinci Murad Bey'in gazabından korkan Bizans imparatorunun sevgili oğlunu kabul edemediği, hattâ bu yüzden baba ile oğulun arası açılmış olduğu ve işte bundan dolayı Manuil'in evvelâ Midilli Ciniviz Dukası «François Gattilusio» ya ilticâ ettikten sonra bir müddet de Limni'de vakit geçirdiği ve nihayet başka çare bulamadığı için Bursa'ya veyâhut Edirne'ye gidip Birinci Murad'ın ayaklarına kapanarak affını istihsal ettiği ve ancak eline verilen bir kabul emriyle nihayet Istanbul'a girebildiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır; bununla beraber baba ile oğul arasındaki ihtilâfın çok uzun sürdüğü de rivâyet edilir. — Bu vak'anın tarihi ihtilâflıdır: O devrin en meşhur Bizans âlimlerinden «Dimitrios Kidonis» in 1930 da neşredilen mektuplarından anlaşıldığına göre, Çandarlı Hayrüddin Paşa Milâdın 1383-1387 tarihleri arasında Selânik'i ilk defa olarak işgâl etmiş ve Manuil Paleoloğos işte bunun üzerine Istanbul'a kaçmıştır. Her halde bu şehrin kat'i surette fethine kadar bir iki defa alınıp verildiği anlaşılmaktadır: Bâzı menbâlarda 1382=784 tarihinde bir kaç gün sürmüş bir Selânik muhâsarasından ve hem 1391=793, hem 1394=796 tarihlerinde şehrin fethedildiğinden bahsolunmaktadır. Bu vaziyete göre Selânik şehrinin ilk defa olarak 1383=785-1387=789 tarihleri arasında zaptedildikten sonra elden çıkmış, 1391=793 veyâhut 1394=796 tarihinde ikinci defa fethedildiği halde Ankara muharebesini tâkib eden Fetret devrinde bir rivâyete göre Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a iade edilmiş ve nihayet 1430=833 tarihinde İkinci Murad tarafından üçüncü ve belki de dördüncü defa olarak kat'î surette fethedilmiş olması lâzımgelir: Bu muhtelif tarihlerdeki vukuâta da bakınız).

1375=777

Niş fethi ve Sırp kralının tâbiiyet muâhedesini tecdit etmesi.

(1372=774 vukuâtının ikinci fıkrasında hüviyetinden ve Sırp anarşisi içinde fırsattan istifâde ederek «Kenez/Kiniaz» ünvaniyle şimalî Sırbistan hükümdarlığına geçtiğinden bahsettiğimiz «Lâzar Grebliyanoviç»in Osmanlı hâzinesine haraçgüzar olmayı kabul ederek tâbiiyyet ve itaat altına girdiği halde resmen taahhüd etmiş olduğu haracın tesviyesinden imtinâ etmesi Osmanlı ordusunun işte bu Sırbistan seferine sebep gösterilir. — Yerlilerin zahireleri yakmış olmalarından dolayı çekilen büyük müşkilâta rağmen Niş şehrinin fethiyle neticelenen bu sefer için 1376=778 ve hattâ 1386=788 tarihleri de rivâyet edilmektedir; Bâzı Garp müellifleri Niş şehrinin Istanbul-Viyana şosesi üzerinde bulunmasından ve bu şosenin de Niş'den evvel Sofya'ya uğramasından dolayı Niş'in Sofya'dan sonra fethedilmiş olmak ihtimâlini coğrafî vaziyet bakımından daha muhtemel gördükleri için 1386=788 tarihini tercih etmekte iseler de, askerî harekâtın mutlaka büyük şoselerle alâkadar olamıyacağı ve bilhassa Morava mecrâsı üzerinden de Niş kalesine varılabileceği düşünülerek burada en kuvvetli rivâyet olan 1375=777 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Askerlik bakımından Niş kalesi Sırbistan'ın cenup

tarafından anahtarı sayılır ve bu mahiyeti itibariyle şimaldeki Belgrad kalesiyle karşılaştırılabilir. Niş'in Istanbul-Viyana şosesiyle Belgrad-Selânik yolunun üzerinde bulunması da Türk ordusunu bu büyük merkezler arasındaki muvâsalaya tamamiyle hâkim bir vaziyete getirmiştir. Fazla olarak Osmanlı arazisinin Niş fethi üzerine şimaligarbîye doğru teşkil ettiği çıkıntı Bulgaristan'la Sırbistan arasına girerek bu iki memleketin ittisalini kesmiye başlamıştır: Sırp ve Bulgar ordularının Türklere karşı birleşme teşebbüslerine Osmanlı ordusunun bundan sonra kolayca mâni olabilmesinde bu coğrafî vaziyetin tabiî büyük bir tesiri olmuştur. — Sırp kralı ünvaniyle de anılan Lâzar Grebliyanoviç'in işte bu vaziyet üzerine sulh talebinde bulunduğu ve bu talebi kabul edilerek «senede bin libre gümüş» veyâhut «elli okka altun» haraç vermek şartiyle vaziyetini kurtarabildiği rivâyet edilir. — Osmanlı ölkesinin ilk defa olarak Morava kıyılarına dayanması da işte bu Niş seferindedir).

1376=778

Bulgaristan krallığınınOsmanlı hâkimiyetine girmesi ve Bulgar prensesi Tamar'ın Birinci Murad'a verilmesi.

(Prenses Tamar, Osmanlı menbâlarında «Sasmanos» ve «Susmanos» gibi muharref isimlerle anılan Bulgar kralı «Şişman/Sisman»ın kızkardeşidir; Bulgar krallığı için 1371=773 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu Şişman'ın şahsiyetinde biraz şüpheli noktalar vardır: Bir rivâyete göre 1371=773 tarihindeki Samaku muharebesinde maktûl düşmüş veyâhut kaybolmuş, diğer bir rivâyete göre 1373=775 tarihinde Napoli'de ölmüş ve nihayet son bir rivâyete göre de 3 Haziran 1395=13 Şa'ban 797 tarihinde Yıldırım Bâyezid'in emriyle idâm edilmiştir! Bu rivâyetlerin birbirini tutmaması son zamanlarda üç Şişman mevcud olmak ihtimâli hakkında bile bir nazariyyeye yol açmıştır: Bu nazariyye doğru olduğu takdirde prenses Tamar bunlardan birinin kızı ve birinin de kızkardeşi olmak lâzımgelir; bâzı menbâların bu prensesi kralın kızı ve bâzılarının da kızkardeşi gibi göstermesi belki de bu vaziyetle alâkadardır; Bununla beraber Tamar eski kral Aleksandr'ın bir yahudi karısından olma kızı şeklinde de gösterilir. — Bu siyasî izdivacın tarihinde de ihtilâf vardır; Meselâ bir rivâyete göre 1366=768 tarihindeki Yanbolu fethini müteâkıp ve bir rivâyete göre de 1370=772 tarihine müsâdiftir. — Bulgar krallığının Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Osmanlılara tâbi devletlerin sayısı dördü bulmuştur: Bu devletlerden Bizans imparatorluğu için 1363=765 ve 1373=775, Raguza=Dubrovnik cumhuriyeti için 1365=767, Sırp krallığı için 1372=774 vukuâtına bakınız; Bulgaristan bu silsilenin dördüncüsü demektir. Bunlardan başka bir de Köstendil Bulgar prensliği varsa da, orasının tâbi bir devletten ziyade bir Osmanlı eyaleti haline geldiğinden bahsedilir: 1371=773 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bulgar kralı Şişman'ın kızkardeşini Birinci Murad'a vermekle haraç mükellefiyetinden kurtulduğu hakkında bir rivâyet vardır).

Kara-Timürtaş Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine tayini.

(Rumeli fütuhâtındaki büyük hizmetleriyle meşhur olan Lala Şahin Paşa'nın işte bu tarihte vefatı üzerine Beylerbeylik makamına Kara-Ali oğlu Kara-Timürtaş Paşa'nın tayin edilmiş olduğu rivâyet edilir: Bu Kara-Timürtaş Paşa'nın şahsiyet ve hüviyeti için 1403-1404=806 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Lala Şahin Paşa'nın 1375=777 tarihindeki Niş fethi esnâsında öldüğü hakkında da bir rivâyet vardır: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Rumeli Beylerbeyliğinin bir kaç ay açık kalmış olması lâzımgelir. — Osmanlı hânedanına mensub olmıyanlar içinde ilk defa olarak «Paşa» ünvanını alan devlet adamının Lala Şahin Paşa olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir: 1368=770 vukuâtında «Çandarlı-Kara-Halilin Vezir-i-a'zam olması» hakkındaki fıkraya bakınız. — Lala Şahin Paşa'nın ilk Rumeli

fütûhat plânındaki rolü için 1366=768 vukuâtının ikinci fıkrasında izâhat vardır. Bâzı menbâlarda Lala Şahin Paşa'nın parlak şahsiyeti çirkin bir siyasî cinayetle lekelenir: Bunun için 1364=766 vukuâtındaki «Sırp-sındığı» izahâtına bakınız. — Kara-Timürtaş Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine tâyini için 1375=777 tarihi de rivâyet edilir; Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Lala Şahin Paşa'nın Niş fethi esnâsında ölmüş olduğu hakkındaki rivâyetin de doğru olması ve netice itibariyle birinin ölümü üzerine diğerinin derhâl tayin edilmiş bulunması lâzımgelir).

«Zeâmet» in ihdâsı ve «Voynuk» sınıfının tesisi.

(Tımar, zeâmet ve hâs isimleriyle üç dereceye ayrılan arazi rejimi ilk defa olarak Osmanlılar tarafından ihdâs edilmiş değildir: Abbâsîlerden itibaren bir çok Müslüman ve Türk devletlerinde ve bilhassa Anadolu Selçukîleriyle bunların inkırâzından hâsıl olan Türk Beyliklerinde de buna benzer rejimler tatbik edildiği muhakkaktır. Onun için tımar usulü daha Osman Gazi devrinden itibaren âdetâ millî ve umumî bir teâmül şeklinde tatbik edilmiye başlamıştır. Yalnız bu sistemin Rumeli'ye tatbik ve teşmili Osmanlılar devrindedir. — Bâzı menbâlarda Kara-Timürtaş Paşa'ya izâfe edilen yeni tesisât, Tımarla Hâs arasında bir de «Zeâmet» derecesinin ihdâsına ve bu iki derece hukukunun irsîleştirilmesine münhasırdır: Fakat Osmanlılardan evvel Zeâmet'in de mevcud olduğu bâzı kayitlerden anlaşılmakta olduğuna göre, Kara-Timürtaş Paşa'nın yaptığı şey o zamana kadar Osmanlılarda iki dereceden ibaret olan arazi rejimini eski Müslüman-Türk devletlerini takliden üç dereceye çıkarmak ve verâset usulünü de kabul etmek gibi bir takım teferrüâta münhasır olmak lâzımgelir. Timürtaş Paşa'nın bu icrâatı hakkında 1375=777 rivâyeti de vardır. — Tedricî bir tekâmül tâkib ettiği anlaşılan bu arazi rejimi toprağın tasarruf ve mülkîyyet haklariyle alâkadar değildir: Bunda esas, devlete aid olan «A'şâr» vergisiyle «Tapu» rüsumunun bir takım askerî şartlar mukabilinde bâzı eşhasa tevcihinden ibarettir. Bu rejimde en büyük derece olup pâdişahlarla vüzerâya ve büyük devlet adamlarına tahsis edilen «dirlik» şekline «Hâs» ismi verilir: Vâridâtı 100 bin akçadan fazla olan dirlikler «Hâs» dır; her hâs sâhibi vâridâtının her beş bin akçası için bütün masarifi kendisine aid olmak şartiyle bir «cebelü» suvâri yetiştirmek mecburliyetindedir. Hâslar irsî değildir, ikinci dereceyi teşkil eden ve 20 binden 100 bine kadar vâridâtı olan dirliklere «Zeâmet» ismi verilir: Bu vâridâtın yirmi bin akçası «Kılıç» hakkı sayıldığı için, yirmi binden fazlası için her beş binde bir «cebelü» verilmesi şarttır. En küçük dereceyi teşkil eden ve «Tımar» denilen dirliklerin vâridâtı üç bin akçadan yirmi bin akçaya kadardır; Bunun üç bini «kılıç», üst tarafı «hisse» ismini alır; her tımarlı «Mâl-i mukabele» denilen vâridâtının «kılıç» ı müstesnâ olmak üzere «hisse» si üzerinden her üç bin akça için bir «cebelü» vermekle mükelleftir. Bununla beraber tımar şerâiti Anadolu ve Rumeliye ve hattâ bâzı eyaletlere göre değişir. «Ayn-î Ali» risâlesinde tasrih edildiği vechile bu rejim «A'dâ ile ceng itmek mukabelesinde ta'yin olunmuştur»: Onun için seferlerde tımar ve zeâmet sahipleri cebelülerini alıp Sancak Beylerinin maiyyetinde toplanmak mecburiyetindedir; bu suretle 140-150 bin cebelü temin edilir: Bununla beraber sefere eşen «eşkinci» tımarıyla kale muhâfazasına memur olan «müstahfız» tımarından başka bir de imamlık, hatiblik ve Istanbul'da saray hizmetleri gibi muhtelif sivil vazifeler için «Hizmet tımarı» da vardır. Mahlûl kalan tımarların tevcihi için de bir takım kanunî esaslar tesbit edilmiştir. — Tabiî bütün bu kanunî mevzuat uzun bir tekâmül mahsulüdür: Onun için Kara-Timürtaş Paşa'nın bu meseledeki rolü tamamiyle vâzıh değildir; her halde bu rolün Anadolu'da ötedenberi tatbik edilmekte olan bir sistemi, Rumeli'nin mahallî şerâitine tatbikten ibaret olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. — Gene Kara-Timürtaş Paşa'ya İzafe edilen tesisattan biri de «Voynuk» teşkilâtıdır: Voynuk sınıfı, bir nevi askerî seyis teşkilâtı demektir; hıristiyan unsurlardan toplanan bu sınıf efrâdı vergiden muâf tutulmuştur; bunların vazifesi suvârinin atına bakmak ve ahır işleriyle meşgul olmaktır: Bu suretle suvârilikle at uşaklığı

birbirinden ayrılmış demektir; suvârinin vazifesi yalnız ata binmekten ve harbe gitmekten ibarettir; bu askerî vazifelerin istilzam ettiği bütün âdî hizmetler voynuklara bırakılmıştır; bunların çoğu Bulgar cinsindendir).

Bizans imparatoru Dördüncü Andronikos Paleoloğos'un bir himâye muâhedesi mukabilinde Gelibolu kalesini Osmanlılara iade etmesi.

(İtalyan Haçlıları tarafından bir baskınla zaptedilip Bizanslılara verilen Gelibolu'nun on sene müddetle elden çıkması için 1366=768 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Gelibolu'nun bu sefer kan dökülmeden istirdâdı Bizans'daki saltanat mücâdelelerinin siyasî bir neticesidir: Çok yaşamış ve uzun zaman saltanat sürmüş olan Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un üç oğlu vardır; bunların en büyüğü Andronikos, ortancası Manuil ve en küçüğü de Teodoros'dur. Vaktiyle Beşinci Yoannis Türkler aleyhine yardım dilenmek için Avrupa seyâhatine çıktığı zaman borç yüzünden Venedik'de tevkif edilince Istanbul'da vekil bıraktığı büyük oğlu Andronikos'dan para istemiş ve babasının kurtulmasını istemiyen Andronikos alâkadar olmadığı için bu parayı ortanca kardeşi Manuil tesviye ederek ihtiyar imparatoru kurtarmıştır: 1369=771 vukuâtına da bakınız. İşte o tarihten beri Beşinci Yoannis'le büyük oğlu Andronikos'un arası açık olduğu gibi ortanca oğlu Manuil de babasının gözüne girmiştir. Büyük oğlunu verâset hakkından mahrum etmek istiyen ihtiyar imparator nihayet 1373=775 tarihinde ortanca oğlu Manuil'i saltanatına teşrik edip kendisine «imparator» ünvanını bile vermekten çekinmemiş ve bu vaziyet üzerine babasına büsbütün düşman kesilen Andronikos da Bizans menbâlarına göre işte o tarihte ve bir rivâyete göre de iki sene sonra 1375=777 tarihinde Birinci Murad'ın oğullarından şehzâde Savcı Bey'le el birliği ederek babasına karşı ısyan etmiştir! Savcı Bey'in de bu el birliğinden maksadı babasını devirip yerine geçmektir: Fakat Osmanlı menbâlarında Savcı Bey isyânı 1385=787 tarihine müsâdif gösterilir; işte bundan dolayı Savcı Bey'in iki defa ısyan etmiş olmak ihtimâli de vardır: 1385=787 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bir rivâyete göre Beşinci Yoannis bir aralık metbûu olan Birinci Murad'ın maiyyetinde sefere çıkmış ve Andronikos işte bu vaziyetten istifâde ederek ısyan etmiştir. Bu ısyan hareketinde Dimetoka kalesine kapanan Andronikos çarçabuk tenkil edilmiş ve Birinci Murad'ın emriyle gözlerine mil çektirilmiştir: Fakat cellâtlar prense acıdıkları için yalnız bir gözüne mil çekildiği rivâyet edilir. Bu vak'a üzerine Andronikos babasının emriyle Istanbul sûrunun zindan ittihaz edilen «Anemas» kulesine hapsedilmiştir. Istanbul ve Çanakkale boğazları Türk hâkimiyetinde olduğu için bu sırada Venediklilerle Cinivizler nazarında «Tenedos» denilen Bozcaada'nın askerî ehemmiyeti artmış ve birbirine rakîb olan bu iki cumhuriyet o adaya göz dikmiştir: «Anemas» zindanında bulunan Prens Andronikos'un işte bu vaziyetten istifâde ederek Cinivizlerle gizlice münasebete girişip 1376=778 tarihinde Bozcaada'yı onlara va'dettiği ve işte bunun üzerine Galata Cinivizlerinin Istanbul'da bir ihtilâl çıkarıp Beşinci Yoannis'i devirerek zindandan kurtardıkları büyük oğlunu «Dördüncü Andronikos» ünvaniyle onun yerine imparator ilân ettirdikleri rivâyet edilir. Yeni imparatorun ilk işi babasıyla kardeşlerini yakalatıp kendisinin çıktığı «Anemas» zindanına attırmak olmuştur! — Bir rivâyete göre de bu saltanat tebeddülünde Cinivizlerden başka, Bizans'ta çıkacak karışıklıklardan istifâde etmesini çok iyi bilen Birinci Murad'ın da büyük bir rolü olmuştur: Hattâ Andronikos tahta çıkınca kızkardeşini Birinci Murad'a şükrân hediyesi şeklinde takdim ettiği hakkında bile bir rivâyet vardır! Her halde bu yeni imparatorun 1377=779 tarihinde Osmanlı himâyesini temin için Murad Bey'le bir muâhede imzaladığı ve işte bu muâhede mucibince tıpkı babası gibi haraç altına girdikten başka Gelibolu kalesini de Türklere iade ettiği muhakkaktır; Bu nokta, o devrin meşhur Bizans âlimlerinden «Dimitrios Kidonis» in 1377 tarihli bir mektubundaki izahatla sâbittir; Neşri tarihinde Gelibolu fethi için «asahh rivâyete göre Murad Han fethitti» denilmesi her halde bu vaziyetle alâkadardır. —

Eski imparator Beşinci Yoannis'le oğullarının zindandan kurtulup tekrar iş başına gelmeleri için aşağıki 1379=781 vukuâtına bakınız).

1379=781

Eski Bizans İmparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un zindandan kaçıp Birinci Murad'a ilticası ve Osmanlı himâyesinde tahtını istirdâdı.

(Bizanstaki saltanat mücâdeleleri ve Beşinci Yoannis'in sukûtu için 1377=779 vukuâtına bakınız. — Dördüncü Andronikos Paleoloğos babasını devirip tahtını zaptedebilmek için 1378=778 tarihinde Bozcaada'yı Cinivizlere va'dettiği halde Venedikliler daha evvel davranıp «Marco Giustiniani» isminde bir kumandan göndererek adayı Bizanslı muhâfızından teslim almışlardır: 1377=779 teşrinisânisine tesâdüf eden bu hareketin ihtiyar imparator Beşinci Yoannis tarafından evvelce Venediklilere verilmiş bir ferman sâyesinde temin olunduğu rivâyet edilir! Bu suretle Bizans tahtı uğrunda Bozcaada'yı Venediklilere pîşkeş çeken bir baba ile ayni maksat için ayni adayı Cinivizlere vermek istiyen bir oğul arasında şiddetli bir mücâdele başlamış demektir! Bu mücâdelede Beşinci Yoannis Venediklilere ve Dördüncü Andronikos da Cinivizlere istinâd etmiş olmakla beraber, vatanlarından birer parça ikram etmek suretiyle Türklerden her ikisi de yardım dilenmiştir! 1377=779 vukuâtında görüldüğü vechile Dördüncü Andronikos Osmanlı himâyesine mukabil Gelibolu kalesini vermiş olduğu gibi, babası Beşinci Yoannis de bu sefer «Anemas» zindanından kaçıp kurtulunca Anadolu'daki Alaşehir kalesini va'detmiştir! İşte bundan dolayı Birinci Murad ilkönce Gelibolu için oğlunu himâye ettikten sonra bu sefer Alaşehir için de babasını himâye etmiştir! — Dördüncü Andronikos'un 1376=778 den 1379=781 tarihine kadar üç sene süren saltanat müddetince Beşinci Yoannis'in diğer iki oğluyla beraber «Anemas» zindanında kaldığı rivâyet edilir: Bir rivâyete göre de en küçük oğlu Teodoros rehîne olarak Birinci Murad'ın elinde bulunduğu için, ihtiyar imparatorun zindan arkadaşı yalnız ortanca oğlu ve saltanat şeriki olan Manuil Paleoloğos'dan ibarettir. Venediklilerin bunları zindandan kaçırmak için yaptıkları ilk teşebbüs muvaffakıyetsizlikle neticelendikten sonra, nihayet işte bu 1379=781 senesinin Haziran=Safer ayında hepsi birden kaçmıya muvaffak olmuş ve doğru Üsküdar'a geçip orada vaziyeti kollayan şehzâde Bâyezid'e ilticâ etmişlerdir. — Askerlikteki kudreti nisbetinde haricî siyasette de mehareti olan Birinci Murad bu vaziyet üzerine birbirinin düşmanı olan iki mahmisinin her ikisini de memnun etmekle beraber kendi menfaatini çok mükemmel temin eden bir tesviye şekli bulmuştur; îşte bu tesviye tarzı mucibince ihtiyar imparator Beşinci Yoannis yeniden Bizans tahtına oturtulmuş ve imparatorluğun Silivri, Ereğli vesaire gibi Marmara sâhilinde kalan son bir iki kasabası da Dördüncü Andronikos'a verilmiştir! Bu suretle hem baba, hem oğul memnun edilmiş olduktan başka Türkler için her zaman, her ikisini birbirinin aleyhine sevkedebilmek imkânı da hazırlanmış demektir! Fakat bu işde Türk menfaati buna da münhasır kalmış değildir: Beşinci Yoannis bu güzel tesviye şekline mukabil Birinci Murad'a senede otuz bin altın haraçla on iki bin asker vermeyi ve fazla olarak garbi Anadolu'da Bizans'ın son kalesi olan Alaşehir'in teslimini de taahhüd etmiştir! Tabiî bu suretle ortada memnun edilmiyen kimse kalmamış demektir! — Alaşehir'in işte bu tarihte ve bu vaziyet üzerine Beşinci Yoannis tarafından Birinci Murad'a teslim edilmiş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir: Kale muhâfızları imparatorun teslim emrini dinlemedikleri ve zaten bu tarihte henüz Osmanlı hududu o havâliye dayanmamış olduğu için Alaşehir'in işgâli en kuvvetli rivâyete göre Yıldırım devrinin bidâyetine müsâdiftir: 1390=792 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız; onun için her halde bu 1379=781 tarihindeki teslim rivâyeti ihtiyar imparatorun bu şehre ait bir taahhüdünden galat olmak lâzımgelir).

1381=783

Germiyan Beyliğinden gelin cihâzı olarak Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı kasabalarının alınması.

(Sonradan «Yıldırım» ünvaniyle şöhret bulan şehzâde Bâyezid Bey'in en kuvvetli rivâyete göre işte bu tarihte ve diğer bir rivâyete göre de 1378=780 tarihinde Germiyan hükümdarı «Şah Çelebi» ve daha doğrusu «Süleymanşah» kızı «Sultan Hatun», yâhut «Devlet Hatun» veyâhut «Devletşah Hatun» la evlenmesinden dolayı bu şehirlerin «gelin cihâzı» olarak verildiği rivâyet edilir. Bu suretle Germiyan ölkesinin şimaligarbî kısmı Osmanlı Beyliğine intikal etmiş demektir. Bundan evvel Germiyan Beyliğinin şimalişarkîsini teşkil eden Sultan-önü havâlisinin işgâli için 1361=762 vukuâtına bakınız. — Bu «cihâz» rivâyeti doğru olduğu takdirde Osmanlı Beyliği Anadolu Türk birliğinin temini bakımından mühim bir adım daha atmağa muvaffak olmuş demektir. Bilhassa bu şehirlerin başında Kütahya'nın bulunması Germiyan pâyıtahtının bile Osmanlılara geçmesi demek olduğu için büyük bir ehemmiyeti hâizdir: Bu vaziyet üzerine Germiyan Beyinin Kula'ya veyâhut Karahisar'a çekilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Tabiî bu rivâyetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — Cihaz olarak alınan yerlerin idâresi şehzâde Bâyezid Bey'e tevdi edilmiştir. — Her halde Germiyan oğlunun Osman oğluna karşı bu kadar fedakârlık göstermesi Karaman oğluna karşı duyduğu korkudan mütevellid olmak lâzımgelir. — Bursa kadısı «Koca Mahmud Ağa» nın riyâsetinde gelin getirmiye giden hey'etle beraber iki üç bin asker de gönderilmiş ve rivâyete nazaran Osmanlılara terkedilen Germiyan kasabaları işte bunlara teslim edilmiştir. — Çelebi Sultan Mehmed'in anası olan bu Germiyan prensesi Devlet Hatun'un türbesi Bursa'da Yeşil künbed civârındaki Meydancık'dadır ve halk arasında yanlış olarak «Hundi Hatun Türbesi» diye anılır: Halbuki kitâbesinde «Devlet Hatun» ismi ve Çelebi Sultan Mehmed'in anası olduğu musarrahtır; bâzı menbâlarda «Sultan Hatun» ve «Devletşah Hatun» şekillerinde de bahsedilen bu prensesin kitâbesine göre Hicretin 816 senesi Şevvâl ayında, yâni Milâdın 1413 Kânunuevvelinde veyâhut 1414 Kânunusânisinde ölmüş olduğu anlaşılmaktadır — Mısır Sultaniyle Anadolu Türk Beylerinin Bursa'da yapılan parlak düğüne dâvet edildikleri ve bunların hepsinden elçilerle muhteşem hediyeler geldiği rivâyet edilir. Bilhassa Evrenos Bey'in altın ve gümüş tepsiler içinde murassâ takımlar ve paralar taşıyan yüz cariye ile yüz köleden mürekkep hediyeleri pek meşhurdur: Tabiî bunlar zafer ganîmetleridir. Birinci Murad'ın bu hediyeleri o düğüne bir elçi gönderen Mısır Sultanına yolladığı ve Sultanın hediyelerini de Evrenos Bey'e verdiği rivâyet edilir. Mısır Kölemenleriyle ilk siyasî münasebetin tesisi için 1386=788 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Hamîd oğulları Beylîğinden altı şehir satın alınması.

(Rivâyete nazaran bu alışverişin esası yukarıki fıkrada bahsi geçen Bursa düğününde hazırlanmıştır: Şark hududu boydan boya Karaman devletine bitişik olan Hamîd Beyliği, Karaman oğullarının tecavüzîarından dolayı bir nevi müvazene siyaseti tâkib edip şimal ve şimaligarbî taraflarında bulunan Osmanlılarla Germiyanlılara istinâd ederek mevcudiyetini muhafazaya çalıştığı sırada Bursa düğünü olmuş ve bu düğüne Hamîd oğlu Kemâlüddin Hüseyn Bey de elçiler ve hediyeler göndererek iştirâk etmiştir. Birinci Murad'ın işte bu vaziyetten istifâde ederek Bursa'daki elçilere memleketlerinden bir mıkdar yer satın almak istediğinden bahsedildiği ve buna sebeb olarak da Karaman oğullarının muhtemel taarruzlarına karşı askerlik bakımından böyle bir tedbire lüzum gösterdiği rivâyet edilir; Murad Bey'in istediği yerler Yalvaç, Akşehir, İsparta, Karaağaç, Seydişehir ve Beyşehir kasabalarıdır; coğrafî vaziyet bakımından bu altı şehrin İsparta'dan mâadâsı Hamîd ve Karaman Beylikleri arasında şimalden cenuba doğru sıralanır: Tabiî bunlar alınınca Osmanlı

arâzisi tıpkı bir kama gibi o iki Beyliğin arasına girmiş olacaktır. Her halde Murad Bey işte bu suretle Hamîd oğlunu Karaman tehlikesinden daimî surette kurtarmak teklifinde bulunmuş olmalıdır! Zavallı Hamîd oğlu Kemâlüddin Hüseyn Bey bu tuhaf teklifi ilkönce sudan bir cevapla geçiştirmek istemişse de Birinci Murad'ın ordu başında Kütahya'ya kadar gelmesi üzerine ister istemez kabule mecbur olduğu rivâyet edilir! İşte bu vaziyet üzerine iki tarafın kadıları birleşerek bir «Hüccet-i şer'iyye» tanzim etmişlerdir: Bu «mübâyaa» hücceti mucibince Hamîd oğlu Kemâlüddin Hüseyn Bey yukarda bahsi geçen altı şehri seksen bin altın mukabilinde Osman oğlu Murad Bey'e gûyâ kendi rızâsiyle satmış gibi gösterilmiştir! — Bu suretle ayni bir sene içinde Osmanlı devleti bir düğün vesilesiyle Germiyan Beyliğinin şimaligarbîsini ve bir «mübâyaa» hüccetiyle de Hamîd Beyliğinin şark tarafını bir damla kan dökmeden ele geçirmiş demektir! — Tabiî bu coğrafî vaziyet üzerine Osmanlı ve Karaman Beylikleri artık rekâbet tarihlerinin en şiddetli devrine girmişlerdir. — Bu tarihten itibaren Kemâlüddin Hüseyn Bey o zaman «Felek-âbâd» ismi verilen ve ecdâdından «Feleküddin Dündar Bey» devrindenberi pâyıtaht olan Eğridir şehri ve mülhakatiyle iktifâ mecburiyetinde kalmıştır. — Osmanlıların Hamîd Beyliğinden arazi ilhâk edebilmeleri yirmi senedenberi bu beyliğin şimal hududuna dayanmış olmalarındandır: Bu mesele için 1361=762 vukuâtına bakınız).

Osmanlılarla Karamanlılar arasında sıhriyet.

(Gelinle güveyinin isimlerinde ve düğünün tarihinde ihtilâf vardır: Birinci Murad'ın kızı olduğunda ittifak edilen gelinin ismi Osmanlı tarihlerinde umumiyetle «Nefîse Sultan» şeklinde gösterildiği halde Karaman=Lârende kasabasındaki «Hatuniyye» medresesinin 783 tarihli kitâbesinde «Sultan-Hatun» şeklindedir: Halil Edhem Bey merhum bu ikinci şeklin isim olmayıp ünvan olmak ihtimâlinden bahsetmişse de o devirlerde «Sultan» kelimesinin isim şeklinde de kullamidığı mâlûm olduğuna göre bu tahminin doğru olmaması lâzımgelir; muahhar müverrihlerin ileri sürdükleri «Nefîse»isminde en mühim menbâları olan Feridun Bey «Münşeât» ının bu devirlere ait vesikaları da şüphe altında olmak itibariyle gelinin ismini kitâbede olduğu gibi «Sultan-Hatun» olarak kabul etmekte mühim bir mahzur olmasa gerektir. Bu sene vukuâtının başındaki fıkrada gördüğümüz gibi, şehzâde Bâyezid'in aldığı Germiyan prensesinin ismi de «Sultan-Hatun» yâhut «Devlet-Hatun» dur: Bu vaziyete göre birinci Murad'ın geliniyle kızı adaş olmak ihtimâli vardır. — Osmanlı prensesiyle evlenen Karaman oğlunu ismiyle hüviyeti de biraz karanlıktır; Bu siyasî izdivaç için en kuvvetli rivâyet olarak ileri sürülen 1381=783 tarihindeki Karaman hükümdarının «Sultan Alâüddin Halil» olduğu yukarda bahsi geçen «Hatuniyye» kitâbesiyle sâbittir; Osmanlı menbâlarında Sultan-Hatun'un vardığı Karaman oğlunun ismi de «Alâüddin» yâhut «Ali» gösterilir; fakat Sultan Alâüddin'in ayni isimde bir oğlu da vardır: Sonradan babasının yerine geçmiş olan bu prensin adı her halde «Alâüddin Ali» olmak lâzımgelir; bu nokta, 812 tarihli bir kitâbe ile 859 tarihli bir vakfiyyeye ve Şikârî'nin Karaman tarihiyle diğer bir takım menbâlara istinâden Halil Edhem Bey'in «Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası»ndaki etüdlerinde isbat edilmiştir. Bu vaziyete göre Sultan Hatun'un kocası, 1381=783 tarihindeki Karaman hükümdarı Sultan Alâüddin Halil'in oğlu ve sonradan halefi olan Alâüddin Ali Bey olmak lâzımgelir. — Feridun Bey'in kaydettiği bir vesikaya göre bu izdivaç teşebbüsünde önayak olan Birinci Murad değil, Karaman-oğludur. Fakat düğün tarihi şüphelidir: «Münşeât» ın 1264 tarihinde basılan birinci cildindeki «Hutba-i nikâh» ın tarihi 787 Ramazanının son günlerine, yâni 1385 Teşrinievvelinin sonlarına müsâdiftir; fakat bu tarihin doğru olmaması lâzımgelir; Çünkü Sultan Hatun'un yaptırdığı Hatuniyye medresesinin yukarda bahsi geçen kitâbesinde 783, yâni 1381 tarihi vardır; tabiî Osmanlı prensesinin izdivacından dört sene evvel Karaman'da bir medrese yaptırmış olması kabil değildir. Zaten Halil Edhem Bey'in tetkik ettiği yazma bir «Münşeât» nüshasında 780=1378 tarihine de tesâdüf edilmiş olması bu tarihin müstensihler

elinde tahrife uğramış olduğunu da meydana çıkarmıştır. Onun için en kuvvetli rivâyet, «Tâc-üt-tevârîh» in Hatuniyye kitâbesine de uygun olarak kaydettiği 1381=783 tarihidir. Muahhar menbâlardan birinde prensesin işte bu tarihte nişanlandığı halde bundan dört sene sonra 1385=787 tarihinde evlenmiş olmak ihtimâlinden bahsedilmişse de, bu tahmini Hatuniyye medresesinin inşâsiyle telif etmek kabil değildir. — Her halde Birinci Murad'ın Karaman-oğluna kız vermekle Anadolu cihetinden emin olarak Rumeli fütuhâtiyle meşgul olmak siyasetini tâkib ettiği muhakkaktır; fakat «Tâc-üt-tevârih» in de kaydettiği gibi, Osmanlı hükümdarının bu tahmini tahakkuk etmemiştir).

1383=784

Birinci Murad'ın «Hudâvendigâr» ünvaniyle anılmıya başlaması.

(Bazı menbâlarda böyle bir rivâyet varsa da bunün vakıf kayitleriyle telifi kabil değildir: Çünkü vakfiyyelerde Orhan Gazi'ye bile «Hudâvendigâr» denildiği görülmektedir. — Osmanlı menbâlarının bâzılarında işte bu tarihten itibaren «Hudâvendigâr» kelimesinin Bursa şehrine de teşmil edildiğinden bahsedilir. Daha sonraları Osmanlı idare teşkilâtında bu tesmiye şekli bütün vilâyete teşmil edilerek «Bursa vilâyeti» yerine «Hüdâvendigâr vilâyeti» denilmiştir).

İştip, Manastır ve Pirlepe şehirlerinin fethi.

(Bu fütuhât Rumeli Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'ya izâfe edilir. — Buraların fethi üzerine Osmanlılar Vardar nehrinin garbiyle şimaline doğru ilerlemişler ve müstakbel Arnavutluk fütuhâtının en mühim üslerini ele geçirmişler demektir. — Bu devrin vukuâtı çok karanlık olduğu için Osmanlı» Bizans ve Balkan vesikalarının karşılaştırılmasından bile kat'î bir kronoloji çıkarmak imkânı yoktur. Burada nisbeten en kuvvetli rivâyet esas ittihâz edilmiştir: Bununla beraber 1380=782 ve 1385=787 tarihleri de rivâyet edilir).

Selânik muhâsarası.

(Bu sene Selânik üzerine yapılan bir akın neticesinde şehrin bir kaç gün muhâsara edildiği hakkında bir rivâyet vardır. — Muhtelif Selânik seferleri ve bu şehrin bir kaç defa işgâli meselesi için 1374=776 vukuâtına ve İkinci Murad devrindeki kat'î fethi için de 1430=833 vukuâtına bakınız).

1383=785

Kara-Timürtaş Paşa'nın Arnavutluk akını.

(Bu akına sebeb olarak Arnavutluk'taki dahilî karışıklıklardan ve bu anarşi içinde bâzı Arnavut sergerdelerinin Osmanlılara temâyülünden bahsedilir: Zaten 1382=784 tarihinden, yâni bir senedenberi Osmanlılar Arnavutluk işlerine müdahale ediyorlar ve meselâ Yanya despotu Thomas'a yardım için asker gönderiyorlardı. Bir müddet sonra Thomas'ın öldürülmesi Osmanlı müdahalelerini fazlalaştırmış ve hattâ Arnavutlarla beraber Yanya kalesi muhâsara edilmiştir. Tabiî bu vaziyet, Balkanlarda hâkim rolün artık Türklere intikal etmiş olmasından mütevellit zarurî bir netice demektir. — «Jean G. Kersopoulos» un «Chronologie Albanaise» ismindeki eserinde Türklerin Arnavutluk'ta ilk görünüşleri Milâdın 1385, yâni Hicretin 787 tarihine müsâdif gösterilir: Her halde bu müellifin aşağıda 1385=787 vukuâtında görülecek ikinci Arnavutluk seferini ilk sefer zannetmiş olması lâzımgelir. — Arnavutluğun

ismi, bir kabile adından gelen «Albanopolis» şehrinin isminden gelir: Milâdın on birinci asrından itibaren bu isim bütün Arnavutluğa teşmil edilmiştir; meselâ Bizans menbâlarında bu isme ilk defa olarak işte o asırdan itibaren tesâdüf edilir. Eski Garp menbâlarında memleketin ismi Albania, Albanum, Albanon, Albanopolis, Arbania, Arbanon ve Raban gibi muhtelif şekiller alır; millet ismi olarak da Lâtince Albanenses/Arbanenses, Yunanca Albanoi/Arbanoi ve İslâvca Arbanasi şekillerine tesâdüf edilir. Eski Arnavutlar memleketlerine Arbenia ve kendilerine de Arbenuer yâhut Arbereşe isimlerini verirlerdi. Yeni yunanlılar işte bunlardan muharref olarak memlekete Arvania ve ahalisine de Arvanitis dedikleri için Türkler işte bu son Yunan telâffuzunun tahrifiyle «Arnavut» şeklini tesbit etmişlerdir. Şimdiki Arnavutlar memleketlerine «Şkipnia» ve kendilerine de «Şkipetar» derler: Bu son şekil «müsellah adam» yâhut «müsellah millet» mânâsına gelir. Bununla beraber hariçteki Arnavutlar arasında eski isimler hâlâ kullanılmaktadır. — Arnavutlar tarihte hiç bir zaman millî ve umumî bir idare kuramamışlar, hep yerli ve ecnebi derebeylerinin idaresinde dağınık yaşamışlardır. Bilhassa Milâdın XIV ncü asrından itibaren Thopia ve Balsa âileleri merkeziyet tesisine çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. XIV üncü asır sonlarından itibaren gerek bunların sukutu, gerek Osmanlı istilâsının başlaması üzerine Arnavutluk'daki İdarî ve siyasî buhrân büsbütün fazlalaşmış ve işte bu buhrân içinde Türk hâkimiyetine karşı mücadeleye çalışan Kastriota ve Araniti âileleri de netice itibariyle muvaffakiyetsizlik içinde sönüp gitmiştir. — Arnavutluğun yerli ve yabancı beyler elinde asırlardanberi devam eden perişanlığı halkın bu derebeylerinden bıkıp osanmasiyle neticelenmiş ve bu vaziyete karşı beyler de kendi idarelerindeki ahaliye karşı hariçte bir istinat noktası aramıya başlamışlardır. Birinci Murad'ın 1383=785 tarihinde Kara-Timürtaş Paşa'yı Arnavutluk seferine memur etmesi Arnavut beylerinin Osmanlılara temâyül göstermelerinden mütevellid olduğu gibi, 1385=787 tarihinde de orta Arnavutluğa hâkim olan «Charles Thopia» Venediklilere karşı Türkleri Arnavutluğa dâvet etmiş ve işte bu gibi dâvetler Türklerin nihayet bütün Arnavutluğu hâkimiyetleri altına alarak halka muntazam bir idare yüzü göstermesiyle neticelenmiştir. Muhtelif Garp ve hattâ Arnavut menbâlarında Türklerin Arnavutluğu muhtelif tarihlerde dâvet edilmeleri hakkında bir hayli malûmata tesâdüf edilebilir).

1384=786

Bosna-Hersek akını.

(Bu akını Rumeli Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'nın idare ettiği rivâyet edilir. — Bahar mevsimine tesâdüf eden bu büyük hareket bir çok esir ve ganîmet almakla neticelenmiştir. — Akınlar ve akıncılar için 1372=774 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1385=787

Ohri fethi.

(Vezir-i-a'zam Çandarlı Hayrüddin Paşa'ya izâfe edilen bu fetihten itibaren Türkler Arnavutluk hududuna artık kat'î surette yerleşmişlerdir).

Arnavutluk'da Savra zaferi.

(Savra ovası Devol nehrinin sol sâhilinde ve Elbasan civârındadır. — Draç beyi Thopia'nın dâvet ve istimdâdı üzerine Vezir-i-a'zam Çandarlı Hayrüddin Paşa Şimalî Arnavutluk prenslerinden Balşa'ya karşı hareket edip işte bu ovada büyük bir zafer kazanmıştır. Türklerin Arnavutluk'da ilk büyük muzafferiyetleri budur. — Bu muharebede Arnavutlarla müttefik

olarak Sırplar da bulunmuşlardır: Sırp prensi Vukaşin oğlu İvaniç ile Balşa maktûl düşmüştür. — Arnavutluk'da Türk hâkimiyetine başlangıç sayılabilecek kadar mühim olan bu zafer için 1386=788 tarihi de rivâyet edilir. 1383=785 vukuâtına da bakınız).

Savcı Bey isyânı.

(Şehzâde Savcı Bey Birinci Murad'ın bir rivâyete göre en küçük ve daha zayıf bir rivâyete göre de en büyük oğludur. — İsyanın sebebi saltanat iddiâsıdır: Bununla beraber Rumeli'yi babasına bırakıp Anadolu'yu kendisi alarak Osmanlı devletini kıt'alara göre taksim etmek istediği hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu hususta Osmanlı menbâlariyle Bizans ve Garp menbâları arasında zaman ve mekân rivâyetleri bakımından büyük farklar vardır: 1377=779 vukuâtındaki izahata da bakınız. — Osmanlı rivâyetine nazaran vak'a Rumelide değil, Anadolu'da olmuş, Savcı Bey babasının Balkan seferine çıkarken Bursa'yı kendi idaresine bırakmasından istifâde ederek saltanatını ilân edip nâmına «hutba» okutmuş ve bunun üzerine derhâl geri dönen babasıyla Bursa'nın Kete ovasında harbe tutuşup mağlûb olarak gözlerine mil çekilmiş ve ondan sonra da idâm edilmiştir. Fakat Bizans ve Garp menbâlarındaki rivâyet büsbütün başkadır: Bunlara göre vak'a Anadolu'da değil, Rumeli tarafında geçmiştir; tarihi de 1385=787 değil, 1373=775 veyâhut 1375=777 dir. Bu Bizans rivâyetinde Savcı Bey yalnız başına hareket etmemiş, Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un saltanattan mahrum ettiği büyük oğlu Andronikos'la beraber ısyan etmiştir. Biri Osmanlı, biri Bizans tahtını istiyen bu iki prens, babalarının da kendilerine karşı birleştiklerini anlayınca Dimetoka kalesine kapanmışlar ve mağlûb olduktan sonra gözlerini kaybetmiye mahkûm edilmişlerdir. Fakat Savcı Bey'in ameliyatı tam yapıldığı halde Andronikos'unki yarım yamalak yapıldığından, Bizans prensi sonradan iyileşmiş veyâhut yalnız bir gözünü kaybetmiş ve hattâ Cinivizlerin yardımıyla babasını devirerek bir aralık imparator bile olmuştur; 1377=779 ve 1390=792 vukuâtına bakınız. — Muahhar Osmanlı müverrihleri işte bu Osmanlı ve Bizans rivâyetlerini telife çalışmışlardır; fakat her halde zaman, mekân ve hattâ vak'a teferrüâtı bakımlarından o kadar aykın farklar gösteren bu iki rivâyetin telifi doğru olmasa gerektir. — Her şeyden evvel bir kere Osmanlı menbâlarında Savcı Bey isyânına müsâdif gösterilen 787=1385 tarihi Feridun Bey «Münşeât» ındaki vesikalara da uygundur. Bu menbâda Savcı Bey'e ait üç vesika sureti vardır: Üçü de 787=1385 tarihinde yazılmıştır. Biri Murad Hudâvendigâr'ın Savcı Bey ahvâline dikkat edilmesi için şehzâde Bâyezid'e yazdığı mektup, diğeri Bayezid'in bu mesele hakkında Bursa kadısından aldığı tezkireyi leffederek gönderdiği cevap ve üçüncüsü de Birinci Murad'ın Savcı Bey'i «Nûr-ı bâsıradan mehcûr» ettiği hakkında Karaman-oğlu'na gönderdiği nâmedir. Bu üç vesikanın ikincisi her ne kadar tarihsizse de, birincisiyle üçüncüsü arasında ve bir cevap mahiyetinde olmak itibariyle aynı tarihte yazılmış olduğu muhakkaktır. Bu vaziyete göre 1373=775 tarihindeki Andronikos isyâniyle 1385=787 tarihindeki Savcı Bey isyânının ayrı ayrı iki vak'a olarak kabulü zarurî demektir. Bununla beraber Savcı Bey'in 1373=775 tarihindeki Andronikos isyânına iştirâk ettikten sonra affedilmiş olmak ihtimâli de vardır; Birinci Murad'ın şehzâde Bâyezid'e Savcı ahvâlinin tarassud edilmesi hakkında emir vermesi belki de eskiden ısyan edip affedilmiş olan bu şehzâdenin şüphe altında bulunmasındandır. Tabiî bütün bunlar ancak bir takım ihtimâllerden ibarettir. Yalnız Andronikos isyâniyle bu seferki Savcı Bey isyânının birbirinden ayrı vak'alar olduğu muhakkak sayılabilir).

1386=788

Sofya'nın fethi.

(İnce-Balaban Bey'in tertib ettiği bir hileyle zaptedildiğinden bahsedilen Sofya'nın fethi için 1385=787 tarihi de rivâyet edilir. — Sofya fatihi İnce-Balaban Bey, Osman Gazi'nin Bursa'yı tazyik için yaptırdığı «Balabancık» kalesinin Kumandanı Balaban Bey'in oğludur: 1314=714 vukuâtına bakınız. — İki sene kadar muhâsara edildiğinden bahsolunan Sofya'nın fethi Bulgaristan'da Türk hâkimiyetini tahkim etmekle beraber Sırbistan yolunu da tamamiyle açmış demektir. — Sofya şehri o zaman Bulgaristan'ın en mühim merkezlerinden olmakla beraber pâyıtaht değildir: Devlet merkezi Tırnova'dır. — Sofya fethi hakkında Osmanlı menbâlarında rivâyet edilen hileye göre İnce-Balaban Bey'in maiyyetinden «Uzunca-Sündük» kendisini kaçak göstererek Sofya muhâfızına ilticâ edip «Doğancılık» hizmetine girmiş ve günden güne gözüne girdiği Bulgar kumandanını günün birinde bir av peşine düşürüp tenha bir yerde atına bağlıyarak İnce-Balaban Bey'e getirmiştir! İşte bunun üzerine elleri ayaklan bağlı olarak Sofya kalesinin önünde teşhir edilen muhâfızlarının bu halinden nevmîd olan Sofyalılar kaleyi Türk kumandanına teslim etmişlerdir).

Mısır Kölemen devletiyle Osmanlılar arasında ilk siyasî münasebetin tesisi.

(Bu sırada Mısır sultanlığında «El-melik-üz-Zâhir Seyfüddin Barkuk» bulunmaktadır. Sultan Barkuk'un Birinci Murad'a Osmanlı muzafferiyetlerini tebrik için bir «nâme» ile kıymetli atlar, kılıçlar ve kumaşlar gönderdiği ve Mısır elçisinin getirdiği nâmede Murad Bey'e «Sultân-ül-ğuzât» elkabiyle hitab edilmiş olduğu rivâyet edilir. Bundan evvel şehzâde Bâyezid'in düğününe de Mısır'dan elçiler geldiği hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde siyasî bir münasebet tesisinden ziyade bir dâvete icâbet mahiyetinde olması lâzım geldiği için ilk siyasî münasebetin tesisini bu seferki zafer tebriknâmesiyle başlamış saymak daha doğrudur: Şehzâde Bâyezid'in düğünü için 1381=783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — İlk Osmanlı hükümdarlarının resmî ünvanı «Sultan» değil, «Bey»dir; Her ne kadar Birinci Murad'ın bâzı sikkelerinde «Sultân-ül-âdil» ve bir kitâbede «Sultân-ül-ğuzât» ünvânı varsa da bunlar henüz resmî mahiyette değildir hattâ Orhan Gazi'ye ait bâzı vesikalarda bile bu gibi ünvanlara tesâdüf edilir. Her hangi bir ünvanın İslâm devletleri arasında muteber sayılması için Halîfe tarafından resmen tasdiki lüzumuna ait eski an'ane o sırada henüz mer'iyyetini muhâfaza etmektedir: Hattâ bundan dolayı Yıldırım Bâyezid'in Mısır'daki Abbasî halifesi tarafından kendisine «Sultan» ünvanının resmen tevcihine delâlet etmesi için Sultan Barkuk nezdine elçi göndermiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır. Bir rivâyete göre de bu ünvan ilk defa olarak Niğbolu zaferi üzerine Yıldırım'a tevcih edilmiştir. Bununla beraber Osmanlı hükümdarları için de «Sultan» ünvânı alan ilk pâdişahın Birinci Mehmet olduğuna ait de bir nazariyye vardır: Bütün bunlar için 1395=797, 1396=798 ve 1413=816 vukuâtına bakınız. — İşte bundan dolayı Mısır sultanının Birinci Murad'a gönderdiği nâmede «Sultân-ül-ğuzât» elkabiyle hitab etmesinden ziyade Rumeli fütuhâtını tebrik etmek suretiyle Osmanlı-Kölemen siyasî münasebetlerine yol açması ehemmiyeti hâizdir. Bu siyasî münasebetlerin daha evvel başlamış olduğu hakkında da bâzı emâreler yok değildir: Meselâ «Tâc-üt-tevârîh» sâhibi Hoca Sa'düddin şehzâde Bâyezid'in 1381=783 tarihindeki düğününe Mısır sultanının bir elçi ile hediyeler göndermesinden bahsederken iki taraf arasındaki dostluk münasebetlerinin eskiliğini imâ eden bir ifâde kullanır; fakat bu ifâde pek vâzıh değildir. Meşhur Arap müverrihi Makrizî'nin «Kitâb-üs sülük li-ma'rifeti düvel-il mülûk» ismindeki büyük eserinin üçüncü cildindeki bir fıkra bu bakımdan büyük bir ehemmiyeti hâiz olmakla beraber onun da tarihindeki yanlışlık kat'î bir fikir hâsıl etmiye imkân bırakmamaktadır: Bu müellife göre 5 Şevvâl 767=15 Haziran 1366 tarihinde Orhan Gazi tarafından Mısır sultanına gelen bir elçi Kıbrıs kralına karşı ikiyüz gemiden mürekkep bir donanmanın Mısırlılara yardım edeceğini bildirmiştir! Fakat Makrizî'nin gösterdiği tarih Orhan Gazi'nin ölümünden altı sene sonradır; fazla olarak Menteşe ve Saruhan oğulları arasında da birer Orhan vardır: Bunlardan Menteşe oğlu

Şücâüddin Orhan Bey Makrizî'nin gösterdiği tarihten 30 sene evvel ölmüş ve Saruhan oğlu Orhan da 40 sene sonra sikke kestirmiştir! Onun için Arap müverrihinin kaydettiği tarihe en yakın Orhan, Osman oğlu Orhan'dır: Bu vaziyete göre Makrizî ya tarih rakamını yanlış yazmış veyâhut Orhan Gazi ile Birinci Murad'ı birbirine karıştırmıştır. İşte bir taraftan bu gibi noktaların müphemiyetinden, bir taraftan da 1381=783 tarihindekidüğüne gelen elçinin hediye getirmekten başka bir vazifesi malûm olmamasından dolayı burada Osmanlı-Mısır münasebetlerinin başlamasına 1386=788 tarihinde zafer tebriki için bir elçi gelmiş olduğu hakkındaki rivâyet esas ittihâz edilmiştir).

Konya ovasında ilk Osmanlı-Karaman muharebesi.

(Ayni millet ve ayni vatana mensup iki ordu başında bir kaynata ile bir dâmadın karşılaşması demek olan bu muharebe en kuvvetli rivâyete göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1386=788 tarihine müsâdif olmakla beraber, diğer bir rivâyete göre de 1387=789 tarihinde vukua gelmiştir. Hattâ ay ve gün tarihleri bile rivâyet edilir: Bu rivâyetlere göre Konya muharebesi 1386=788 senesi 30 Teşrinievvel=5 Şevvâl Salı veyâhut 19 Teşrinisâni=Şevvâl Pazartesi gününe müsâdiftir. Her halde büyük bir ihtiyatla karşılanması lâzımgelen bu ay ve gün rivâyetlerinin birbirinden galat olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: Şevvâl ayının 25 inci ve 5 inci günleri arasında böyle bir yanlışlık bir rakamın fazla veyâhut eksik yazılmasıyla her zaman hâsıl olabilir. — Birinci Murad'la harbeden Karaman hükümdarının ismi Alâüddin Ali'dir: Bunun Hudâvendigâr kızı «Sultan-Hatun» la evlenmesi için 1381=783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Şehzâdeliği zamanında evlenmiş olan Alâüddin Ali Bey, babası Sultan Alâüddin Halil'in ölümü üzerine Karaman hükümdarı olmuştur: Bununla beraber babasıyla kendisi arasında kardeşlerinden bir ikisinin de saltanat sürmüş oldukları hakkında bir rivâyet vardır; fakat bu nokta çok karanlıktır. — Osmanlı menbâlarında Birinci Murad'ın damadı Alâüddin Ali Bey'le muharebesi bir «isyan tenkili» şeklinde tasvir edilir! Bu klâsik Osmanlı rivâyetine göre Birinci Murad'ın Rumeli işleriyle meşguliyetinden istifâde eden Karaman oğlu, Osmanlıların 1381=783 tarihinde Hamîd oğlu Kemâlüddin Hüseyn Bey'den seksen bin altına satın aldıkları altı kazayı Sırp kralı Lâzar'ın teşvikiyle zaptetmiş ve işte bunun üzerine Birinci Murad Osmanlı haraçgüzarları olan Bizans, Sırp ve Bulgar devletlerinden aldığı askerlerle ordusunu takviye ederek Karaman diyârına hücum edip Konya ovasında Karaman oğlu Alâüddin Ali'yi mağlûp ve perişan etmiştir; hattâ Konya bile muhâsara veyâhut zaptedilmiştir. Bu vaziyet üzerine Karaman oğlu dehâletten başka çare bulamamış, Konya ulemâsından mürekkep bir hey'etle Osmanlı menbâlarının «Nefîse Sultan» ismini verdikleri karısı «Sultan-Hatun» u muzaffer kaynatasına şefâatçi olarak göndermiş, Nefîse Sultan/Sultan Hatun babasının ayaklarına kapanıp gözyaşları dökmüş. Birinci Murad da sevgili kızının ağlayıp sızlamasına dayanamıyarak âsi damadının ölkesini iade edip kusurunu affederek geri dönmüş! Tabiî bu izaha göre Karaman devleti tıpkı Bizans, Sırp ve Bulgar hükûmetleri gibi bir «vassal=tâbi» devlet vaziyetindedir! Halbuki o tarihe kadar Karaman oğullarının Osmanlılara tâbiiyyetini temin eden hiç bir hâdise geçmiş değildir. Fazla olarak, kendisine ısyan etmiş bir oğlunu idâm ettirecek kadar şiddet gösteren Birinci Murad'ın âsi damadını, şefkat yüzünden affetmiyeceği de muhakkaktır; 1385=787 vukuâtında «Savcı Bey isyânı» fıkrasına bakınız. — Osmanlı müverrihlerinin bu klâsik rivâyetine mukabil, bir de «Şikârî»nin Karaman tarihinde büsbütün başka bir rivâyet vardır: Bu eserin muhtelif müstensihler elinde tahrif edilmiş muhtelif nüshalarındaki mukabil ve muhâlif rivâyete göre Birinci Murad'la damadı Alâüddin arasında iki sene fâsıla ile iki büyük muharebe olmuştur. Harp sahneleri Akşehir ve Konya önleridir. Birinci muharebe için 1369=771 ve ikinci harb için de 1371=773 tarihleri gösterilirse de bunlarda müstensih yanlışı veyâhut zühul olmak lâzımgelir. Bu muharebelerin ikisi de muhtelif müsâdemeler şeklinde günlerce devam etmiştir. Karaman Türklerini en çok müteessir eden şey, Osmanlı ordusunda Sırp, Rum vesair

ecnebi askerlerinin bulunmasıdır. Hattâ Karaman ümerâsından «Turgud oğlu Ali Bey» harp meydanında Osmanlı hükümdarına şöyle haykırır:

— Ey Murad Bey! Bu lâyık mıdır ki bunca kuvvet gelüp İslâm üzerine kâfir askeriyle gelinür mü? Müslüman olan hiç kâfir askeri cem'ider mi?

Birinci Murad'ın ilk muharebeye Aydın ve Saruhan oğullarını da dâvet ettiği halde onların;

— Karaman oğlu bizim şâhımız, velinimetimizdir!

diye reddettikleri de iddiâ edilir: Bu muharebede Hamid ve Teke Beylerinin de Karamanlılarla el birliği ettikleri hakkında bir takım Osmanlı rivâyetleri bile vardır; tabiî bu vaziyet Anadolu hegemonyasının Osmanlılardan ziyade Karamanlıların elinde bulunduğunu gösterir: Her halde bu nokta asm bir tetkik mevzûudur. Karaman an'anesine göre Birinci Murad bu ilk muharebede dört yerinden yaralanmış, zafer kazanamamış, nihayet iki tarafın beyleri araya girmiş, bir sulh akdedilmiş ve işte bu sulh şerâiti mucibince Osmanlı hükümdarı Karaman hükümdarına «Arpa akçası» ismiyle senevî bir haraç tesviyesini taahhüde mecbur olmuş ve hattâ kardeşlerinden birini rehine olarak Karamanlılara teslim etmek mecburiyetinde bile kalmıştır! İsmi mâlûm olmıyan bu rehine «Beyşehir» kalesine kapatılmış olduğuna göre, Hamîd oğullarından satın alınan ve Karamanlılar tarafından işgâli Osmanlı menbâlarına göre harp zuhuruna sebeb olan şehirler kısmen veyâhut kâmilen Karaman oğluna kalmış demektir; Halbuki Osmanlı menbâlarında Konya muharebesinin Birinci Murad tarafından kazanılması üzerine bu altı şehir tekrar Osrnanlı hâkimiyetine geçmiş gibi gösterilir. — «Şikârî» ye göre bundan iki sene sonra olan ikinci muharebe ise Akşehir'de başlayıp Konya önlerinde nihayet bulmuştur: Her ne kadar bu sefer Osmanlı ordusu bir zafer kazanmışsa da netice itibariyle galip mağlûp pek belli olmıyarak Osmanlılar Karaman diyârından çekilmişlerdir! Bu ikinci harbin başlıca hususiyeti Karaman ordusunda yalnız ok ve kılıç kullanıldığı halde Osmanlı ordusunda tüfek kullanılması ve hattâ bir de «demir top» bulunmasıdır! Bu bir tek topun 1364=766 tarihinde Bursa'da dökülmüş olduğu rivâyet edilir: Yalnız Osmanlı ordusunda tüfek bulunduğu halde barut pek az olduğundan o yegâne top «Her cenkte atılmaz, ara sıra atılur» muş! Bu rivâyet çok mühimdir: Çünkü umumiyetle Osmanlı ordusunda ilk defa olarak top kullanılması, birinci Murad'ın şehâdetiyle neticelenen 1389=791 Kosova meydan muharebesinde ve tüfeğin ilk istimali de Yıldırımla Timur arasındaki 1402=804 Ankara muharebesinde gösterilir: Halbuki Karaman tarihine göre ateşli silâhların bu tarihlerden daha evvel Osmanlı-Karaman muharebelerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Her halde bu mühim mesele askerlik tarihimiz bakımından ayrıca tetkik edilmelidir. — Birbirini tutmıyan bu Osmanlı ve Karaman rivâyetlerine mukabil bir de bâzı muahhar Avrupa müelliflerinin tenkid usulleriyle vardıkları neticeler vardır: Bu son telâkkilere göre Osman, Orhan ve Birinci Murad devirlerinde Karaman oğullarının Anadolu Türk devletleri içindeki vaziyeti Osmanlılardan daha mühimdir: Osmanlıların ehemmiyeti, ancak Birinci Murad devrin de büyük bir nisbet alan Rumeli fütuhâtiyle başlamış ve Anadolu'da ise Umur-Han, Karası, Gerede, Germiyan ve Hamîd illerinin kâmilen veyâ kısmen ilhâkı ve Ankara'nın zaptı Osman oğullarını Karaman oğulİarma rekâbet edebilecek bir vaziyete getirmiştir. Bununla beraber Osmanlılar bu devirde henüz Karaman oğullarını ortadan kaldırabilecek bir kuvvet ve kudret gösterememişlerdir. İşte bundan dolayı Osmanlı hükümdarı Karaman hükümdarını kendisine müsavi görmüş ve öyle muâmele etmiştir: Hattâ Feridun Bey «Münşeât» ında Savcı Bey isyânının tenkili üzerine Birinci Murad'ın Karaman oğlu Alâüddin Ali Bey'e 787=1385 tarihiyle gönderildiğinden bahsedilen nâmede Osmanlı hükümdarı Karaman hükümdarına «Karındaşum Ali Beğ» diye hitab etmektedir. Karaman oğlu Alâüddin Ali'nin mağlûp ve perişan edilmesi, ölkenin zaptı ve nihayet «Nefîse Sultan» denilen «Sultan-Hatun» un gözyaşları sâyesinde kurtulması her

halde Osmanlı müelliflerinin sonradan uydurdukları bir efsane olmak lâzımgelir. Rumeli'de Bizans, Sırp ve Bulgar devletlerini tâbiiyyet altına alacak kadar şevket ve kudret gösteren Osmanlıların Anadolu'daki Karaman Türk devletine karşı pek âciz olmasalar bile herhalde tamamiyle kaadir ve kaahir olamadıkları muhakkaktır: Çünkü Birinci Murad gibi bir hükümdarın en kuvvetli rakîb ölkesini bunca kan bahasına istilâ ettikten sonra hissî sebeplerle birdenbire iâde edivermesi akla sığacak şeylerden değildir. Her halde bütün bu muhtelif rivâyetlerden çıkan kat'î bir netice varsa o da bu muharebenin Osmanlı menbâlarında iddiâ edildiği gibi bir «isyan tenkili» demek olmadığıdır. — Konya muharebesinde Osmanlı ordusuna Rumeli'den iki bin Sıp askeri de getirilmiş olduğundan bahsedilir: Rivâyete nazaran bunlar Anadolu Türklerine karşı bir takım çapulculuklar ve sarkıntılıklarda bulunmuş oldukları için mühim bir kısmı Birinci Murad'ın emriyle derhâl idâm edilmiştir. Bu tedbirin Sırplar üzerinde yaptığı tesir için 1388=790 vukuâtının başındaki «Ploşnik bozgunu» fıkrasına bakınız).

Birinci Murad oğlu Bâyezîd'in «Yıldırım» ünvanını kazanması.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Konya muharebesinde Osmanlı ordusunun merkezine Birinci Murad, sağ cenâhına Şehzâde Ya'kub Bey, sol cenâhına Şehzâde Bâyezid Bey kumanda etmiş ve bu iki cenaha icabında yardım etmek vazifesi de Rumeli Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'ya verilmiştir. — Rivâyete nazaran Konya muharebesinin Osmanlı menbâlarında iddiâ edildiği şekilde bir zaferle neticelenmesi Şehzâde Bâyezid'le Kara-Timürtaş Paşa'nın gayret ve şecâatleriyle mümkün olabilmiştir: İşte bundan dolayı Bâyezid Bey'in harekâtında gösterdiği sür'atten kinâye olarak «Yıldırım» ünvanını kazandığı ve Kara-Timürtaş Paşa'ya da Rumeli Beylerbeylik vazifesine ilâveten Vezirlik payesinin bu hizmetine mükâfat olarak verildiği rivâyet edilir. — Şehzâde Bâyezid'in «Yıldırım» ünvânı için 1397-1398=800 vukuâtına da bakınız).

1387=789

Vezir-i-a'zam Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın ölümü.

(Yenişehir-Fener'ini fethe giderken Vardar-Yenicesi'nde yâhut Serez'de eceliyle öldüğü rivâyet edilir. — On sekiz sene Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan bu meşhur adamın o mevkie tâyini ve Vezâret meselesi için 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Hayrüddin Halil Paşa'dan sonra oğlu Ali Paşa, ondan bir müddet sonra diğer oğlu İbrahim Paşa ve nihayet torunu Halil Paşa Vezir-i-a'zam olduğundan, Çandarlı âilesi Istanbul'un fethine kadar âdetâ irsî bir Vezâret hânedanı teşkil etmiş gibi gösterilir. — Her halde bu meşhur âile bilhassa 1368=770 tarihinden 1453=857 tarihine kadar seksen beş sene devletin en mühim makamlarında bulunmuş ve nihayet Fatih devrinde menkûb olmuştur. Bununla beraber İkinci Bâyezid devrinde bunlardan Çandarlı İbrahim Paşa bir müddet Vezir-i-a'zamlık etmiştir. — Çandarlıların hepsi İlmiyye mesleğinden yetişip Müderrislik, Kadılık ve Kadı-askerlikten vezârete geçmişlerdir. 1386=788 tarihinde ölen ve sülâlenin müessisi vaziyetinde bulunan Birinci Çandarlı'nın ismi «Kara-Halil»dir; «Hayrüddin» ismi değil, ünvanıdır. — Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın mezarı İznik'dedir; Vardar-Yenicesi'nde hastalandığı veyâhut öldüğü için orada da makamı vardır. — Hayrüddin Paşa'nın ölüm tarihi olarak 1386=788 ve hattâ 10 Şevvâl 800=26 Haziran 1398 tarihleri de rivâyet edilir; Fakat bunlar yanlıştır).

Çandarlı Ali Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması.

(Ali Paşa,yukarıki fıkrada bahsi geçen babası Hayrüddin Halil Paşa'nın ölümü üzerine Vezir-i-a'zam olmuş gösterilir. — Çandarlıların ikincisi olan Ali Paşa Kadı-askerlik makamından Vezâret makamına geçmiştir. — Osmanlı tarihinde Vezâret debdebe ve ihtişâmının işte bununla başladığı rivâyet edilir. — Vezâret meselesi için 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

1388=790

Ploşnik bozgunu.

(1372=774 tarihinde Osmanlı hâkimiyetini kabul edip haraç altına girdiği ve 1375=777 tarihindeki Niş fethi üzerine bu tâbiiyyet muâhedesini daha ağır şartlarla tecdide mecbur olduğu halde Türk düşmanlığından bir an bile vazgeçmemiş olan Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç'in Osmanlılara karşı Karaman oğullarıyla ittifak etmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyete göre Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey, yukarıki maddelerde bahsi geçen Konya muharebesi esnâsında veyâhut ondan sonra kral Lâzar'ı Rumeli tarafından taarruza teşvik etmiştir. Bununla beraber Karamanlılarla Sırplar arasında bir hareket birliği olmamıştır. Hattâ Konya seferinde çapulculuğa kalkıştıklarından dolayı idâm edilen Sırp askerlerinin silâh arkadaşları memleketlerine döndükten sonra başlarına gelen felâketleri milletdaşlarına anlatıp umumî bir heyecana sebeb oldukları için kral Lâzar'ın Osmanlılara karşı ayaklanmış olduğundan bile bahsedilir. — Her halde 1375=777 tarihinde Niş'in fethinden ve Osmanlı hududunun Morava boylarına dayanmasından itibaren nasıl bir tehlikeye mâruz olduklarını anlamıya başlıyan Sırbistan ve Bosna İslâvları arasında müşterek bir mukâvemet fikrinin uyanmış olduğu anlaşılmaktadır: Lâzar Grebliyanoviç işte bu vaziyetten istifâde ederek Bosna kralı «Tvrtko» ile birleşmiş ve o zamana kadar kendisini tanımıyan bâzı Sırp sergerdelerini de etrafında toplamıya muvaffak olmuştur. — Bu iki kralın kumandasında 30 bin kişilik bir Sırp ve Boşnak ordusu toplanmıştır. — O sırada Vardar boylarından ilerliyen bir Türk ordusu Bosna'yı istilâya başlamıştır: Bu ordunun 20 bin kişilik bir kuvvet olduğu rivâyet edilir. Sırp ve Boşnak krallarının idaresindeki 30 bin kişilik müttefik kuvveti işte bu 20 bin mevcutlu Osmanlı kuvvetini Toplika vâdisindeki Ploşnik mevkiinde ânî bir baskınla bozmuş ve rivâyete nazaran bu vak'ada on beş bin Osmanlı askeri şehîd olmuştur. — Müttefik kuvvetler içinde Bulgar ve Arnavut askerleri de bulunduğu rivâyet edilir; Hattâ Bulgar kralı Şişman'ın da ittifaka dahil olduğu hakkında bir rivâyet vardır. — Ploşnik vak'ası yıllardanberi Osmanlı darbeleri altında mâneviyatı bozulup şaşkın bir hâle gelmiş olan Balkan İslâvlığına yeni bir hayatiyyet vermiş ve hattâ Sırp, Bulgar ve Boşnak unsurlarının İslâv ittihadına bâzı Arnavut beylerinin de iltihakına sebeb olmuştur. — Bu ittifak için aşağıki fıkraya bakınız. — Ploşnik bozgunu için 1386=788 ve 1387=789 tarihleri de rivâyet edilmiştir).

Osmanlılara karşı Balkan ittifakı.

(Ploşnik bozgununun Balkan İslâvlarında uyandırdığı umumî heyecan Türkleri Balkanlardan büsbütün tardetmek için Sırplar, Bulgarlar, Ulahlar, Boşnaklar ve hattâ kısmen Arnavutlar arasında büyük bir ittifak akdiyle neticelenmiştir. — Birinci Murad'ın bu vaziyete karşı siyasî ve askerî iki türlü tedbir ittihâz ettiği rivâyet edilir: Siyasî tedbir olarak bâzı Sırp beyleriyle Arnavutluk prenslerinden Balşa'yı gizli muhâberelerle Balkan ittifakından ayırıp kendi tarafına çekmiş ve hattâ bir rivâyete göre Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç'i kaçırıp kendisine teslim edecek bir takım Sırp kumandanlarını gizlice elde etmiş ve askerî tedbir olarak da Bulgar ve Sırp ordularının birleşmelerine vakit bırakmadan Vezir-i-a'zam Çandârlı Ali

Paşa'yı Bulgaristan'ın istilâsına memur etmiştir. — Bulgaristan istilâsı için aşağıki fıkraya bakınız).

Bulgaristan'ın işgâli.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Balkan ittifakının Türklere karşı müşterek bir hareket ihtimâlini önlemek için büyük bir sür'atle Bulgaristan üzerine yürüyen Vezir-i-a'zam Çandalı Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Aydos'un şimalindeki «Nadir» geçidinden Balkan dağlarını geçerek Pravadi ve Şumnu şehirlerini zaptetmiş ve ondan sonra da Bulgaristan'ın o zamanki pâyıtahtı olan Tırnova'yı almıştır. Kral Şişman'ın bu vaziyet üzerine Tuna boyuna kadar şimale çekilip Niğbolu kalesine kapandığı rivâyet edilir. İşte bu sırada Birinci Murad da ordusuyla gelib Niğbolu önüne yetişmiş ve kral Şişman artık mukâvemet imkânından ümidini kesmiştir. Bulgar Kralının işte bu vaziyet karşısında bir kere daha itaat ve inkıyâd altına girdiğinden bahsedilir. Fakat geçmiş haraçlarını vermek ve Silistre ile diğer bir kaç kaleyi teslim etmek gibi taahhütler altına girdiği halde Birinci Murad oradan çekilir çekilmez kral Şişman'ın yeniden ısyan bayrağını açması Bulgaristan'ın kat'î felâketiyle neticelenmiş ve Silistre, Hezargrad, Rusçuk şehirleri zaptedildiği gibi kayıtsız şartsız teslim olan kral da karısı ve çocuklarıyla beraber esir edilip Birinci Murad'ın karargâhına sevkedilmiştir: Tabiî bu vaziyet üzerine Şişman'ın son melcei olan Niğbolu kalesi de Osmanlı fütûhatına katılmıştır. — Orta Bulgaristan'ın bu suretle boydan boya işgâli, Balkan ittifakına vurulan ilk darbe demektir. — Birinci Murad'ın karargâhına götürülmüş olan Bulgar kralı Şişman her halde Osmanlı hükümdarının kayın biraderi olmasından istifâde etmiş olacak ki hiç bir cezâya uğramamış ve hattâ Osmanlı tâbiiyyetine girerek adetâ bir Türk valisi şeklinde mevkiini muhâfaza etmesine bile müsaade edilmiştir: Fakat tabiî artık yukarda isimlerini gördüğümüz Bulgar kaleleri Türk işgâlindedir. — Kral Şişman'ın şahsiyet ve hüviyyetiyle kızkardeşi Tamar'ın Birinci Murad'a takdimi meseleleri için 1376=778 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu fütuhât için 1376=778, 1379=781 ve 1389=791 tarihleri de rivâyet edilmiştir. Bir rivâyete göre de 1388=790 tarihinde başlıyan Bulgaristan işgâli 1389=791 tarihinde nihayet bulmuştur: 1393=795 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

Mora şehirlerinden bâzılarının işgâli.

(Dördüncü Ehl-i-salîb devrindenberi Bizanslıların elinden çıkıp Lâtinlerin eline geçmiş olan Mora yarımadası ilkönce «Villehardouin» ismindeki Fransız âilesinin idaresinde «Achaie=Ahaiya» isminde bir prenslik şeklini almıştır: Fakat bu ailenin bütün Mora'ya hâkimiyeti Türk istilâsına kadar devam etmiş değildir; Bizans imparatoru «Sekizinci Mihail Paleoloğos» bir muharebede esir ettiği Mora Fransız prensi «Guillaume» dan 1262 tarihinde fidye olarak Mistra=İsparta, Maina ve Monemvasia şehirlerini almış ve işte o tarihten itibaren bu Bizans mıntakası gittikçe genişletilerek Mora'nın takriben yarısını kaplamıştır. Bu mıntakanın «Despotluk» ismiyle bir Rum prensliği haline gelmesi, Orhan Gazi'nin kaynatası olan Bizans imparatoru Altıncı Yoarmis Kantakuzinos devrinde ve 1348=749 tarihindedir: Buraya ilk despot olarak Altıncı Yoannis'in küçük oğlu Manuil Kantakuzinos tayin edilmiş ve işte o devirden itibaren bu mıntaka Lâtinliğe karşı Rumluğun en mühim melcei haline gelmiştir. Bizans'ın inhitât devrinde Mora despotluğunun Yunan kültürü için de son ocak rolünü oynadığı muhakkaktır. 1380=782 tarihinde ilk Mora despotu Manuil Kantakuzinos ölünce yerine büyük kardeşi olan ve bir aralık babasına saltanat şeriki olduğu için «imparator» ünvanını bile aldıktan sonra meşrû imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos'la mücâdele mecburiyetinde kalan Mateos Kantakuzinos geçmiştir: Bu Mateos'un imparatorluğu için 1356=757 vukuâtındaki izahata bakınız. 1383=785 tarihinde de Mateos Kantakuzinos'un ölmesi üzerine Mora despotluğu artık Kantakuzinos'lardan Paleoloğos'lara geçmiş ve bu

mühim mevkie imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos'un en küçük oğlu Teodoros tayin edilmiştir: Bu Teodoros için de 1377=779 ve 1379=781 vukuâtındaki izahata bakınız. — Osmanlıların Mora'yı kısmen veya muvakkaten işgâl etmeleri işte bu «Birinci Teodoros Paleoloğos» un dâveti üzerinedir: Bu, dâvetin sebebi Teodoros'un Lâtinlere karşı kendisini müdafaaya muktedir olamadığı için Osmanlı himâyesine dehâletten başka çare bulamamış olmasıyla izah edilir. O sırada Vardar-Yenicesi'nde bulunan Evrenos Bey işte bu vaziyet üzerine Mora'ya girip bâzı kalelerle şehirleri işgâl etmişse de ertesi sene zuhur eden Kosova meydan muharebesi bu ilk işgâlin pek az sürmesine sebeb olmuştur).

1389=791

Birinci Kosova muharebesi ve Murad Hudâvendigâr'ın şahâdeti.

(1388=790 tarihindeki Ploşnik bozgununun Balkan İslâvlan arasında uyandırdığı umumî heyecan üzerine teşekkül eden Balkan ittifakı, Birinci Murad'ın gene o tarihte Bulgar krallığını ortadan kaldırmasıyla bozulup dağılmış değildir: Yalnız Hudâvendigâr'ın bâzı Sırp Beylerini gizli muhâberelerle elde ettiğinden bahsedilir; bu mesele için 1388=790 vukuâtı içindeki «Balkan ittifakı» fıkrasına da bakınız. Müttefikler ordusunda Sırplardan başka Boşnak, Bulgar, Ulah, Arnavut ve hattâ Leh ve Macar askerleri de bulunduğrundan bahsedilir. — Türk ordusuna bizzat Birinci Murad, müttefiklere de Sırp kralı Lâzar kumanda etmiştir: Bu kralın şahsiyeti için 1372=774 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Müttefik prensler içinde Bosna kralı Tvrtko, Kosova voyvodası ve kral Lâzar'ın damadı Vuk Brankoviç, Ulah prensi Büyük Mirçe ve şimali Arnavutluk beylerinden Georges Kastriota bulunduğu rivâyet edilir. Bunlardan Bosna kralının ismi bâzı menbâlarda «Tvertko» «Thwartko» şekillerinde de yazılmaktadır. Athanase Gegaj'in «L'Al-banie et l'Invasion turque au XVe siecle» ismindeki eserine nazaran o sırada İşkodra'nın şimalişarkîsinde bir mıkdar arâzisi bulunan Georges Kastriota, Birinci Murad'ın siyasî tedbirleriyle bu muharebede bîtaraflığı temin edilmiş olan Arnavut prenslerinden Üçüncü Balşa kadar ehemmiyetli bir şahsiyet değildir: Bu küçük derebeyi, İkinci Murad ve Fatih devirlerinde ısyan ederek senelerce sürmüş bir Arnavutluk gailesi çıkarmış olan meşhur İskender Bey'in dedesidir; İskender Bey için 1423=826 vukuâtının ikinci ve 1447=851 vukuâtının da birinci fıkrasına bakınız. — Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos Osmanlı tâbiiyyeti altında bulunduğundan ve Bizans imparatorluğunun artık kımıldanacak hâli kalmadığından ve bilhassa o tarihte Makedonya ve Sırbistan'la coğrafî ittisali de olmadığından Kosova muharebesine iştirâk edememiştir. — Bu tarihten bir sene evvel işgâl edilmiş olan Bulgar krallığı da aynı vaziyettedir: Bununla beraber müttefikler içinde bilhassa Makedonya Bulgarlarından bâzı kıt'alar bulunduğu rivâyet edilir. — Birinci Murad bu vaziyet karşısında yalnız kalmış değildir: Rumeli tarafında Osmanlı idaresine girmiş plan Köstendil Bulgar prensi Konstantin'le bâzı Sırp beyleri Türk ordusuna iltihak etmiş olduktan başka, Anadolu Türk Beyliklerinden de yardımcı kuvvetler geldiği rivâyet edilir: Köstendil Bulgar prensinin Osmanlı idaresine girmesi için 1371=773 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Anadolu Türk Beyliklerinden Kosova muharebesine Candar, Germiyan» Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamîd, Teke ve hattâ Karaman hükûmetlerinin iştirâk etmiş oldukları hakkında muhtelif yerli ve yabancı menbâlarında muhtelif rivâyetler vardır: Fakat Karaman oğullarının iştirâki hakkındaki rivâyet biraz şüphelidir. Her halde garbî Anadolu Beyliklerinden mühim bir kısmının iştirâki muhakkak olduğu için, Kosova meydan muharebesinde Balkan müttefikleri Anadolu Türk müttefikleriyle karşılaşmışlar demektir. — Osmanlı ordusundaki Hıristiyan beyleri içinde efsanevî İslâv kahramanı «Marko Kraliyeviç» yâhut «Krali-Marko» nun da bulunduğu rivâyet edilir: Bu adam Sırp ve Bulgar destanlarında sihirli işler ve askerî mûcizeler yapan millî bir kahraman rolünde görülürse de hakikatte Osmanlı ordusuna hizmet etmiş ve İslâvlara karşı harbetmiştir! — İki taraf kuvvetleri

hakkında Şark ve Garp menbâlarında o kadar mütenâkız rivâyetler vardır ki bunların telifi imkânsız gibidir. Bununla beraber, nisbeten en kuvvetli rivâyetlere göre müttefikler yüz bin, Türkler altmış bin askerle harbe girmişlerdir. — Müttefikler için a'zamî rivâyet üç yüz bin, Osmanlılar için asgarî rivâyet de kırk bindir. — Harp meydanı olan «Kosova sahrası» Mitroviçe ile Üsküp arasında ve Priştine'nin garbındadır: Buraya «Kossovapol=Karatavuk ovası» denir; Birinci Murad işte burada şehîd olduğu için sonradan bu ovaya «Meşhed-i Hudâvendigâr» denilmiştir. — Muharebenin başında Osmanlı ordusu sol cenahının bozulmıya yüz tuttuğu halde bizzat ileri atılan şehzâde Yıldırım Bâyezid'in büyük yararlıkları sâyesinde vaziyetin düzeldiği rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre de harbin kat'î neticesi henüz tamamiyle belli olmadığı sıralarda Sırp kralı Lâzar'ın damadı olan Kosova voyvodası «Vuk Brankoviç» 10-12 bin atlıdan mürekkep maiyyetiyle beraber birdenbire harp meydanından çekilivermiş ve işte bu vaziyet Sırp ordusunun maneviyatını bozarak müthiş bir panik zuhuruna sebeb olmuştur! Vuk Brankoviç'in bu hareketi iki suretle izâh edilir: Bir rivâyete göre kaynatası mağlûb olduktan sonra tahtını zaptetmek istemiş ve ikinci bir izâha göre de evvelce Birinci Murad'la gizlice muhâbere edip ondan aldığı vaitler üzerine böyle bir harekete girişmiştir! Bununla beraber, bir rivâyete göre de Kosova muharebesinde ihânet eden «Vuk Brankoviç» değil, «Vlâdko» isminde bir Boşnak beyidir; Fakat bu ikinci rivâyet birincisinden daha zayıftır. — İşte bu vaziyet üzerine müttefiklerin daha fazla mukâvemet edemiyerek kaçışmıya başladıkları ve bir taraftan bunlar Türklerin kılıcı altında can verirken bir taraftan da müttefik ordular başkumandanı ve Sırbistan kralı Lâzar Grebliyanoviç'in maiyyet beyleri ve bin kişilik kıt'asıyla beraber esir alındığı rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre kral Lâzar yaralı olarak Birinci Murad'ın huzuruna getirilip metbûuna karşı ısyan etmiş bir âsi vaziyetinde bulunduğu için onun emriyle idâm edilmiştir: Bununla beraber Lâzar'ın harp esnâsında şehzâde Bâyezid tarafından kılıçla kafası kesilerek öldürüldüğü ve doğru olmıyan diğer bir izâha göre Yıldırım Bâyezid'e kızkardeşini takdim ederek canını kurtardığı hakkında da bir takım rivâyetler vardır. Fakat her halde kral Lâzar'ın Kosova muharebesinden sağ kurtulmadığı muhakkaktır. — Bu muharebe, mağlûp Sırp kralı gibi galip ve muzaffer Türk hükümdarının da hayatına mal olmuştur: O devre ait bütün meselelerde olduğu gibi büyük Murad'ın nasıl şehîd olduğunda da ihtilâf vardır. Zayıf bir rivâyete göre Birinci Murad harb esnâsında aldığı mühlik bir yara üzerine can vermiştir. Fakat daha kuvvetli rivâyetlere göre bir Sırp kahramanı tarafından öldürülmüş olduğu muhakkaktır; bu hususdaki Osmanlı, Sırp ve Bizans rivâyetleri iki esasa ayrılabilir: Bir rivâyete göre Murad Hudâvendigâr Kosova zaferini kazandıktan sonra harb meydanını teftiş ederken ve diğer bir rivâyete göre de zaferden evvel, yâni harb henüz devam ederken şehîd edilmiştir. Birinci şekle nazaran Osmanlı hükümdarı muharebe meydanında yaya gezerken düşman cesetlerinin içinden kalkan bir Sırp fedaîsi müslüman olacağını söyliyerek Hudâvendigâr'ın ayaklarını öpmek bahânesiyle yanına gelmiş ve koynunda yâhut kolunda gizlediği zehirli hançerle büyük Türk askerini kalbinden veyâhut karnından vurup vatanının intikamını almıştır; ikinci rivâyete göre de Sırp fedaîsi bir firarî şeklinde Türk ordusuna gelip gizli bir şey söyliyeceğinden bahsederek pâdişahın huzuruna kabul edilmiş ve işte o sırada ayak öpmek bahânesiyle o tarihî cinayetini irtikâb etmiştir: Birinci Murad'ın vurulduktan sonra ancak iki saat kadar yaşadığı rivâyet edilir. — Fedaî bir Sırp asilzâdesi olan kaatilin ismi «Miloş Kapiloviç» dir: Bunun soy adı «Kabiloviç», «Kobiliç», «Obiliç» ve «Obraviç» şekillerinde de yazılır; Osmanlı menbâlarında da «Bilüş Kübile», «Miloş Kobile», «Viloş Kobile», «Miloş Nikola» ve «Milos Kobliş» gibi muharref şekiller vardır. Bir rivâyete göre bu adam Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç'in damatlarındandır: Sırp destanlarında Kosova muharebesinin bir kahramanıyla bir haininden bahsedilir; bunların ikisi de kral Lâzar'ın damadıdır: Kahraman işte bu Miloş, hain de yukarda bahsi geçen ve askeriyle beraber birdenbire çekilip gitmesi müttefiklerin felâketine sebep gösterilen Kosova voyvodası «Vuk Brankoviç»dir; tabiî o destanlarda bu iki dâmadın birine lânet okunup ötekine duâ edilir! Bununla beraber Miloş'un ismi etrafında da bir ihânet

an'anesi yok değildir: Bu an'aneye göre kral Lâzar muharebeden bir akşam evvel verdiği bir ziyâfette kadehini kaldırıp hâin olduğunu ilân ettiği Miloş'la beraber şarap içmiş ve bunun üzerine Miloş da sadakatinin ertesi gün anlaşılabileceğini söylemiştir! — Büyük cesaretini inkâra imkân olmıyan Sırp kahramanının Birinci Murad'ı vurduktan sonra kaçmıya kalkıştığı, fakat derhâl tâkib edilip yakalanarak parçalandığı rivâyet edilir. Kosova sahrâsında Miloş'un kurtulup kaçtığı nokta ile yakalanıp parçalandığı noktaya birer taş dikilmiştir. — Son zamanlarda Sırpların millî kahraman saydıkları Miloş için Sırbistan'da bir âbide yapılmıştır. — Bâzı menbâlarda rivâyet edildiğine göre Osmanlı pâdişahlarının huzuruna kabul edilecek yabancıların üzerlerinde silâh olup olmadığını anlamak için yoklama yapmak âdeti, Miloş'un işte bu tarihî cinayetinden itibaren takarrür etmiştir. Huzura kabul edilen kimselerin kollarına iki kişi girmek âdetinin de bu vak'adan başladığı rivâyet edilir: Bununla beraber bu âdetin Arnavutluk seferlerinden birinde İkinci Bâyezide yapılan bir suikasd üzerine takarrür ettiği hakkında da bir rivâyet vardır; bu rivâyet için 1492=897 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Birinci Murad'ın cesedi eski Türk âdetince tahnit edilmiş, ahşâsı şehîd olduğu noktada kurulan türbeye defnedilmiş ve mumyalanan vücudu da Bursa'daki türbesine naklolunmuştur. — En kuvvetli rivâyete göre 1326=726 tarihinde dünyaya gelmiş olan Birinci Murad Milâdî hesapla 63 yaşında şehîd olmuş ve 1360=761 tarihinde cülûs etmiş olduğuna göre 29 sene saltanat sürmüş demektir. — Murad Hudâvendigâr Türk tarihine şeref veren en büyük askerlerden ve en muktedir devlet adamlarındandır: Babası Orhan Gazi ona Rumeli yakasında küçük bir köprübaşı bırakmış ve o da işte bu ufak mirasa istinâden Balkan yarımadasının en büyük kısmına hâkim olmuştur. Osmanlı pâdişahlarının en büyüklerinden olan Birinci Murad Bizans imparatorluğunu kat'î surette Türk hâkimiyeti altına aldıktan başka Bulgar ve Sırp krallıklarının da siyasî mevcudiyetlerine nihayet vererek Balkan yarımadasında beş asırdan fazla Türk hâkimiyetini kurmuştur: Onun için bu büyük adam Osmanlı tarihinde hem imparatorluğun ilk müessisi, hem Rumeli'nin hakikî fatihi demektir. Her halde vakitsiz şehîd olması Türk tarihi bakımından büyük bir ziyandır. — Kosova meydan muharebesinin en mühim neticesi, Sırbistan istiklâlinin nihayet bulması ve Balkan İslâvlığının Türk hâkimiyetine girmesidir; Birinci Murad'ın Tuna boylarına dayamış olduğu Osmanlı hududunun önünde artık en mühim kuvvet olarak Macaristan kalmıştır; Balkan yarımadasının Eflak, Bosna, Arnavutluk ve Yunanistan gibi henüz tamamiyle fethedilmemiş yerleri büyük Murad'ın himmetiyle artık yeni vârislerini bekliyen birer mirâs haline gelmiştir! — Kosova zaferiyle Birinci Murad'ın şahâdet tarihinde sene itibariyle umumiyetle ittifak edilirse de ay gün itibariyle ihtilâflar vardır: Meselâ 19 Cumâda-l-âhire=15 Haziran Salı, 24 Cumâda-l-âhire=20 Haziran Pazar, 14 Şa'ban=8 Ağustos Pazar, 15 Şa'ban=9 Ağustos Pazartesi ve 4 Ramazan=27 Ağustos Cuma tarihleri de rivâyet edildikten başka, harbin bahara tesâdüf ettiği hakkında da rivâyet vardır; hattâ sene olarak 1388=790 tarihi bile rivâyet edilmişse de doğru değildir: Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında görülen ay ve gün tarihlerinin hepsi 1389=791 senesine aittir. — Birinci Murad'ın Hak yolunda ve er meydanında muzafferen şehîd olması o devrin İslâm âleminde büyük bir teessür uyandırmış ve hattâ Mısır sultanı Barkuk Birinci Murad'ın Bursa'daki türbesine kıymetli bir şamdan, bir tas ve bir kur'an vakfetmiştir. — Osmanlı tarihinde iki Kosova muharebesi vardır; Bunların biri Birinci Murad'ın bu birinci Kosova muharebesi, öteki de İkinci Murad'ın ikinci Kosova muharebesidir: O ikinci Kosova muharebesi için 1448=852 vukuâtına bakınız).

BİRİNCİ BÂYEZİD
(Yıldırım Bâyezid)
—M. 1389=H. 791 — M. 1402=H. 804—

1389=791

Birinci Bâyezid'in cülûsu.

(Birinci Bâyezid Kosova muharebe meydanında babası Birinci Murad'ın şehâdeti üzerine hükümdar ilân edilmiştir. — En kuvvetli rivâyete nazaran dedesi Orhan Gazi'nin ölümüne ve babası Murad Hudâvendigâr'ın cülûsuna tesâdüf eden 1360=761 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre milâdî hesapla yirmi dokuz yaşında cülûs etmiş demektir: Diğer doğum rivâyetleri için 1360=761 vukuâtına bakınız. — Birinci Bâyezid'in ismi Garp menbâlarında «Bajazet I» şeklinde tahrif edildiği gibi, «Yıldırım» lâkabı da «liderim» vesaire gibi şekiller alır: Bâzı Fransız müverrihleri bu lâkabı «L'Eclair=Şimşek» kelimesiyle yanlış yâhut mecazî şekilde terceme etmişlerdir. — Birinci Bâyezid'e «Yıldırım» ünvanının ne zaman ve ne münasebetle verilmiş olduğu kat'î surette belli değildir; Bu mesele için 1386=788 ve 1397=800 vukuâtına bakınız. Her halde şurası muhakkaktır ki bu ünvan resmî mahiyette bir şey olmayıp Birinci Bâyezid'in muharebelerde gösterdiği şecâat ve sür'atten dolayı askerle halkın taktığı bir lâkaptan ibarettir: Zaten tarihî kıymeti de işte bu hususiyetindedir. — Eski İslâm an'anesi mucibince Birinci Bâyezid'in «Celâlüddin» ünvanını da almış olduğu bâzı vesikalardan anlaşılmaktadır. — Birinci Bâyezid'in meskûkâtında cülûs tarihi olarak 1390=792 senesi görülmektedir: «Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası» nın 1 Eylül 1340 tarihli ve 5/82 numaralı nüshasında Yıldırım'ın meskûkâtını tetkik eden Ali Bey merhum bu tarih farkının Kosova muharebesinden sonra yeni hükümdarın Rumeli işleriyle bir müddet meşgul olduktan sonra Edirne'ye gelebildiği için cülûs merâsiminin biraz gecikmiş olmasıyla izah edilebileceği fikrindedir. Kosova muharebesinden sonra Yıldırım'ın Sırbistan istilâsiyle uzun zaman meşgul olması mümkün olmakla beraber, cülûs tarihinin Edirne'ye avdet tarihiyle izah edilmesi pek kuvvetli bir tahmin olmasa gerektir: Her halde kardeşini boğdurarak babasının yerine geçmiye teşebbüs etmesi üzerine zuhur eden karışıklıkların bu vaziyette mühim bir tesiri olmak ihtimâli vardır; bu mesele için aşağıki fıkraya bakınız).

Şehzâde Ya'kub Çelebi'nin idâmı.

(Birinci Murad'ın Bâyezid, Savcı, Ya'kub ve İbrahim isimlerinde dört oğlu vardır; bunlardan Savcı Bey evvelce babasına karşı ısyan ettiği için idâm edilmiştir: 1385=786 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. İbrahim Bey'in vaziyeti belli değildir. Karası valisi Ya'kub Bey'le Sultan-önü valisi Bâyezid Bey Kosova muharebesine iştirâk etmişlerdir. En kuvvetli rivâyetlere göre Bâyezid Bey Ya'kub Bey'den daha büyüktür: Bununla beraber Ya'kub Bey'in Veliahd olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; fazla olarak asker ve halk arasında çok sevildiği ve hattâ pek çok taraftarı bulunduğu da anlaşılmaktadır. Onun için Şehzâde Bâyezid kuvvetli bir ihtimâle göre kardeşinin hakkını gasbederek tahta çıkmış gibidir! Yıldırım bu muvaffakiyetini babası şehîd olduğu zaman yanında bulunmasına ve kardeşi Ya'kub Çelebi'nin de düşman artıklarını tâkib ederek ordugâhtan uzaklaşmış olmasına medyun görünmektedir: İşte bu vaziyetten istifâde edip kendisine tarafdar olan ümerânın müzâheretiyle derhâl hükümdarlığını ilân eden Birinci Bâyezid saltanatını sağlayabilmek için müthiş bir hileye teşebbüs ederek Ya'kub Bey'i ordugâh'a dâvet ettirmiştir; Oruç Bey bu meseleyi şöyle anlatır: «Ya'kub Çelebi'ye haber gönderdiler, gel seni baban ister diyüp getürdüler, çadır içinde kaydını gördüler! « Eski Osmanlı menbâlarının hemen hepsinde tesâdüf edilen bu izahtan da anlaşılacağı gibi Ya'kub Çelebi babasının şahâdetinden haberdar olmadığı için bu fecî tuzağa düşmüştür. Bâzı menbâlarda «Savcı Bey isyânı» kabilinden bir gaileye meydan vermemek için Ya'kub Bey'in devlet ve millet selâmetine fedâ edildiğinden bahsedilmekteyse de bu izahın bir tevilden ibaret olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. — Müverrih

Lûtfi Paşa «Osmanluda beyliğinden ötürü birbirine kıymak andan berü oldu» diye hânedan azası arasında kardeş, evlât ve akraba katilliğini Ya'kub Çelebi'nin idâmiyle Yıldırım devrinde başlamış gibi göstermekte ve daha bir takım menbâlarda da bu telâkkiye tesâdüf edilmekteyse de doğru değildir; Osmanlı menbâlarındaki rivâyetler doğru olduğu takdirde bu fecî an'anenin daha Osman Gazi devrinden itibaren başlamış olması lâzımgelir: Osman Gazi'nin amcası Dündar Bey'i kendi eliyle vurup öldürmesi hakkındaki rivâyet için 1302=702 vukuâtının birinci fıkrasına, Birinci Murad'ın cülûsunda sağ olan kardeşlerinden Halil ve İbrahim Beyleri idâm ettirmesi hakkındaki rivâyet için 1360=761 vukuâtının birinci fıkrasına ve gene Birinci Murad'ın kendi oğlu Savcı Bey'i idâm ettirmesi hakkındaki rivâyet için de 1385=787 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Tabiî bu rivâyetler kâmilen veyâhut kısmen doğru olduğu takdirde kardeş katilliği an'anesinin Yıldırım devrinde başlamış olduğu hakkındaki iddiânın yanlış olması lâzımgelir. — Osmanlı hânedanında «Nizâm-ı âlem içün» kardeş katilliğine kanunî bir mahiyet verilmesi Fatih zamanındadır: 1451=855 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Birinci Bâyezid'in Ya'kub Çelebi'yi tuzağa düşürmek için tertib ettiği hileyi tıpkı Oruç Bey'in yukarıki ifâdesinde olduğu gibi anlatan Âşık-Paşa-zâde, mağdur şehzâdenin cenâzesi hakkında da şu izahatı verir: «Heman kim geldi, anı dahî babası gibi ittiler. Oğluyla götürdüler, anları hallü haline yetürdüler»! Bu ifâdeden de anlaşılacağı gibi Birinci Murad'la oğlu Ya'kub Çelebi'nin cenâzeleri tahnit edildikten sonra ikisi bir arada Bursa'ya nakledilmiştir. — Bu iki tabutun gizli nakledildiği hakkında bir rivâyet vardır: Tabiî bu rivâyet, askerle halk arasında çok sevilen ve bir çok tarafdarları bulunan Ya'kub Çelebi'nin fecî akıbetinden dolayı hâsıl olabilecek umumî teesürden korkulmuş olduğunu gösterir. Âşık-Paşa-zâde bu hâli «ol gice askere ıztırab düştü» ibâresiyle kısaca kaydedip geçmektedir. Fakat Esterâbâdî'nin «Bezm-u-Rezm» indeki izâhat daha vâzıhtır: Birinci Bâyezid'in cülûsunda karışıklık çıktığını söyliyen bu müellif, diğer bir fıkrasında da Birinci Murad ümerâsından bir kısmının Bâyezid'den yüz çevirip itâattan çıkarak kendi başlarına hareket etmiye başladıkları için sonradan tekrar iâat altına alınmış olduklarından bahsetmektedir. Her halde Yıldırım'ın meskûkâtında cülûs tarihinin 1390=792 senesine müsâdif gösterilmesi işte bu gailelerle alâkadar olabilir: Fakat bu hususta kat'î bir şey söylemek kabil değildir. — Gene bu cinayetin Anadolu efkârıumumiyyesinde uyandırdığı derin teessür, Karaman oğulları idaresinde Osmanlılara karşı aktedilmiş olan ittifakın da en mühim sebebi gibi gösterilir: Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının son fıkrasıyla 1390=792 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Ya'kub Bey fâciası Avrupa edebiyatında bile akisler uyandırmış ve meselâ anonim bir Katalan muharriri bu fâciadan bir kaç sene sonra «La historia de İacob Xalabin» isminde tarihî bir roman yazmıştır; Müverrih İorga'nın bir tetkikine mevzû teşkil eden bu tarihî romanda Ya'kub Çelebi Birinci Murad'ın büyük oğlu ve Veliahdi gösterilmekte ve Yıldırım Bâyezid de kardeşini öldürerek hakkını zaptetmiş bir gaasıp şeklinde tasvir edilmektedir. Her halde bu Ya'kub Çelebi meselesi çok mühim ve meraklı bir tetkik mevzûudur).

Yıldırım Bâyezid oğlu Mehmet-Çelebi'nin doğumu.

(Yıldırım'ın Ankara muharebesini tâkib eden «Fetret» devrinden sonra «Birinci Mehmet» ünvaniyle Osmanlı pâdişahı olan ve kendisinden sonraki pâdişahların büyük dedesi vaziyetinde bulunan bu şehzâdenin doğumu için 1375=777, 1379=781, 1388=790 ve 1390=792 tarihleri de rivâyet edilir. Osmanlı menbâlarında en fazla 1379=781 tarihinden bahsedilmektedir. Fakat Germiyan oğlu Süleymanşah'ın kızı olan anası «Devlet Hatun» yâhut «Devletşah Hatun» veyâhut «Sultan Hatun» la babası Yıldırım Bâyezid'in düğünü en kuvvetli rivâyete nazaran 1381=783 tarihine tesâdüf etmekte olduğuna göre, 1375=777 ve 1379=781 tarihlerinin doğru olmaması lâzımgelir: Zaten bu rakamlar bâzı Osmanlı menbâlarında da tenkid edilmiştir. Fazla olarak bu şehzâdenin Timur vak'asında 14 yâhut 15 yaşlarında

bulunduğuna ait rivâyetler de mevcud olmak itibariyle burada esas ittihaz ettiğimiz 1389=791 tarihinin her halde en kuvvetli rivâyet olması lâzımgelir: Bununla beraber bu kuvvetli rivâyet bile ihtiyatla telâkki edilmelidir. — Fetret devrinden sonraki Osmanlı pâdişahları hep bu Mehmet Çelebi'nin neslinden geldiği ve Ankara felâketini tâkib eden anarşiye de bu prens nihayet verip Osmanlı birliğini yeniden kurmıya muvaffak olduğu için, muahhar menbâlarda Çelebi Sultan Mehmet Osmanlı devletinin ikinci müessisi gibi gösterilir. — Orhan Gazi'den Çelebi Sultan Mehmed'e kadar dört Osmanlı hükümdarının doğum tarihleri hakkındaki en kuvvetli rivâyetlere nazaran bunlar hep babalarının cülûs tarihinde dünyaya gelmişlerdir: Ertuğrul Gazi'nin vefâtında yerine aşîret beyi olarak Osman Gazi geçtiği zaman Orhan Gaz'inin doğuşu için 1281=680 vukuâtının ikinci fıkrasına, Orhan Bey'in cülûsunda Birinci Murad'ın dünyaya gelişi için 1326=726 vukuâtının ikinci fıkrasına. Birinci Murad'ın cülûsunda Yıldırım Bâyezid'in doğumu için de 1360=761 vukuâtının gene ikinci fıkrasına bakınız).

Sırbistan'ın tâbiiyyet altına alınması.

(Ya'kub Çelebi fâciasından dolayı Yıldırım Bâyezid'e yüz çevirmiş olan Rumeli beyleri tekrar itâat altına alındıktan sonra Sırbistan meselesiyle meşgul olan yeni hükümdar büyük bir siyasî meharet göstererek Sırpları büsbütün ezmekten ictinâb etmiş ve Kosova muharebesinde öldürülen kral Lâzar'ın oğulları Stefan=Etienne ve Vuk ile müzakereye girişmiştir: Bu müzakere neticesinde imzalanan muâhede mucibince Stefan her sene haraç vermek, her emredildikçe askeriyle beraber metbûunun maiyyetinde hizmet etmek ve kızkardeşi Olivera'yı nikâhla Birinci Bâyezid'e vermek şartiyle şimalî Sırbistan krallığına tayin edilmiştir. Bu suretle Kosova zaferini büyük bir basîretle istismar etmiş ve zafer sarhoşluğuna kapılmıyacak kadar olgun bir devlet adamı olduğunu göstermiş olan Yıldırım Bâyezid Sırp milletinin memleketinden sonra kalbini de fethe muvaffak olmuştur; işte bu sâyede Sırplar artık samimî bir sadakatle Osmanlı idaresine bağlanmış ve bilhassa Anadolu Beyliklerinin zaptında, Bosna'nın istilâsında, Niğbolu muharebesinde ve nihayet Timur'a karşı Ankara harbinde Sırp ordusu Osmanlı hükümdarına sadakatle hizmet etmişti. — Bununla beraber kral Lâzar'ın bütün mirası oğluna verilmiş değildir: Priştine şehri merkez olmak üzere bu mirasın yarısı da Lâzar'ın damadı Vuk Brankoviç'e verilmiştir. Kosova muharebesinde kaynatasına ihânet ederek askeriyle beraber harp meydanından savuştuğu rivâyet edilen bu eski Kosova voyvodası için Birinci Murad devrinin sonunda ve 1389=791 vukuâtının başındaki «Birinci Kosova muharebesi» fıkrasına bakınız. Bu suretle Sırbistan iki idareye ayrılarak Osmanlı hâkimiyyetine girmiş demektir. — Prenses Olivera'nın Yıldırım'la izdivacı için aşağıda 1390=792 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Bulgaristan ve Bosna fütahâtı.

(Sırbistan meselesi tesviye edilirken askerî harekâta devam edilmiş ve şimalî Bulgaristan'ın henüz fethedilmemiş olan taraflarıyla Bosna üzerine kuvvetler sevkedllmiştir; Hoca-Firuz Bey kumandasında şimalî Bulgaristan'a giden kolun Vidin'i aldıktan sonra Tuna'yı geçerek Eflak içerilerine doğru akın ettiği ve Paşa-Yiğit Bey kumandasındaki kuvvetin de Bosna üzerine büyük bir akın hareketi yapıp ganîmetler aldığı rivâyet edilir: Bosna krallığının ilk defa olarak işte bu tarihte haraca bağlandığı hakkında bir rivâyet vardır. — Bir taraftan da Yıldırım Bâyezid Üsküp ve Karatova şehirlerini fethetmiştir. — Bâzı menbâlarda bu fütuhât için 1390=792 tarihi de rivâyet edilir).

İtalya hükûmetlerinden elçiler gelmesi.

(Venedik, Ciniviz vesair İtalyan hükûmetlerinden hem cülûs tebriki, hem ticaret mukavelelerinin tecdidi için gelen elçileri Edirne sarayında huzuruna kabul eden Yıldırım Bâyezid'in ticaret serbestîsini kabul etmekle beraber bunlara hiç yüz vermediği ve hattâ «Roma'ya kadar gidip Saint-Pierre kilisesinin mihrâbında atıma yem yedireceğim! « dediği rivâyet edilir. Bu suretle tahta çıkar çıkmaz Hıristiyanlığa karşı açıktan açığa cephe almış olan Yıldırım'ın Mısır Kölemen Sultanlığı ile de ittifaka teşebbüs ederek Avrupa'daki Ehl-i-salîb cereyânlarına karşı bir Müslüman cephesi kurmak istediğinden de bahsedilmektedir).

Anadolu Türk Beyliklerinin Osmanlılara karşı ittfakı.

(Karaman devletinin hegemonyası altında vücuda gelen bu ittifaka sebep olarak Ya'kub Bey fâciasının uyandırdığı umumî teessürden bahsedilir; Her halde mühim bir kısmının Kosova muharebesine iştirâk etmiş olduğundan bahsedilen bu Beylikleri böyle bir ittifaka alabilmek için Karaman oğullarının öyle bir vesileden istifâde etmiş olmaları pek tabiîdir. — Bu ittifaka Kadı Bürhânüddin hükûmetlerinin dahil oldukları anlaşılmaktadır. Kastamonu havâlisine hâkim olan Candar oğullarının ilkönce bîtaraf kaldıktan sonra nihayet Osmanlı tarafını iltizam ettikleri rivâyet edilir. Bu suretle Karaman hükûmetiyle beraber sekiz Beylikten mürekkep bir blok vücuda gelmiş demektir. — Yıldırım Bâyezid'in Kosova muharebesini tâkib eden Rumeli gaileleriyle meşguliyetinden istifâde eden bu hükûmetlerin Anadolu tarafındaki Osmanlı hudutlarına derhâl tecavüza başladıkları muhtelif rivâyetlerden anlaşılmaktadır: Meselâ Karamanlılar Beyşehri'ni, Germiyanlılar evvelce Osmanlıların kendilerinden almış oldukları yerleri ve Kadı Bürhânüddin de Kırşehir'i zaptetmiş olduğu gibi, Mongol istilâsı devrinden kalan Kara-Tatarların reisi Mürüvvet Bey de Osmanlı arazisine musallat edilmiştir. — Yıldırım Bâyezid'in bu tecavüzlara mukabelesi ancak ertesi sene Rumeli gailelerinin tesviyesinden sonra başlamıştır).

1390=792

Yıldırım Bâyezid'in Bizans imparatorlarını azil ve nasbetmesi.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos ile büyük oğlu Dördüncü Andronikos Paleologos'un saltanat hırsiyle Birinci Murad'a ilticâ ederek birbirlerini nasıl devirmiş oldukları ve nihayet Bizans tahtının ne gibi şerâitle Beşinci Yoannis'e bırakılmış olduğu bundan evvel tarih sırasıyla izah edilmiştir: 1377=779 ve 1379=781 vukuâtına bakınız. — Ayni vaziyetin bu sefer de oğulla baba yerine dede ile torun arasında tekerrür ettiğini görüyoruz:

Birinci Murad tarafından Bizans imparatorluğundan azledilip tahtı babası Beşinci Yoannis'e verildikten sonra kendisine de Silivri ve Marmara Ereğlisi gibi bâzı yerler arpalık olarak bırakılmış olan Dördüncü Andronikos 1385=787 tarihinde ölmüştür; bu harîs prensin «Yoannis» isminde bir oğlu vardır. O sırada Bizans tahtında ihtiyar imparator Beşinci Yoannis Paleologos ile saltanat şeriki olan oğlu Manuil Paleologos bulunmaktadır: Genç Yoannis bunlardan birincisinin torunu ve ikincisinin de yeğeni olduğu ve kendisi de evvelce babası imparator olduğu zaman saltanat şeriki ilân edilmiş bulunduğu halde, dedesiyle amcası onu hiçe saymış ve hattâ bir rivâyete göre de zindana atmışlardır. Yıldırım Bâyezid cülûs ettiği zaman işte bu menkûb veyâhut mahbus prens Yoannis kendisine mürâcaat veyâhut ilticâ etmiş, işte bunun üzerine Yıldırım altı bin suvâri ve dört bin piyâde ile Istanbul üzerine yürümüş, tehlike yaklaşınca Istanbul'da bir ihtilâl çıkıp dede ile torun hal'edilerek prens Yoannis «Yedinci Yoannis Paleologos» ünvaniyle tahta çıkarılmıştır: Buna «Yedinci Yoannis» denilmesi, dedesi Beşinci Yoannis'in çok uzun süren saltanat devrinde bir aralık

imparator olan Kantakuzinos'un «Altıncı Yoannis» sayılmasındandır. — Fakat yeni imparator Yedinci Yoannis Paleoloğos'un saltanatı ancak birkaç ay sürebilmiştir; Vaktiyle babası Dördüncü Andronikos'un yaptığı gibi bu sefer de kendisinin zindana attığı Beşinci Yoannis'le oğlu İkinci Manuil her nasılsa kaçıp kurtularak alelusul Osmanlı pâdişahına ilticâ edip eskisinden fazla haraç vermek ve Türk ordusunda hizmet etmek şartiyle bir muâhede akdine muvaffak olmuşlardır. İşte bu muâhede mucibince Yedinci Yoannis Bizans imparatorluğundan azledilip Silivri ve Marmara Ereğlisi prensliğine tayin edilmiş ve Beşinci Yoannis ile oğlu ve saltanat şeriki İkinci Manuil tekrar Bizans tahtına oturtulmuştur! — Tabiî bu vaziyette artık bütün o imparator gölgeleri Yıldırım Bâyezid'in dama taşları demektir: Hattâ bundan dolayı Venedik Senatosunun bu 1390=792 tarihinde Istanbul'a gönderdiği elçilere verdiği tâlimâtta Bizans'a vardıkları zaman eğer orada Paleoloğos'lar yerine Türklere tesâdüf edecek olurlarsa evvelce Rumlar tarafından el konmuş olan Venedik gemilerinin kurtarılmasına çalışmalarından bahsedildiği bile rivâyet edilir).

Yıldırım Bâyezîd'in Sırp prensesi Olivera ile evlenmesi.

(Despina ismiyle de anılan bu prensesin izdivacı için 1389=791 ve 1391=793 tarihleri de rivâyet edilir. — İzdivaç kararı için 1389=791 vukuâtında «Sırbistan'ın tâbiiyyet altına alınması» fıkrasına bakınız. — Nikâhın Niş civârındaki «Kruşevaç=Alacahisar» câmiinde kıyıldığı rivâyet edilir. — Bu Sırp kızının Osmanlı sarayına girmesi, içki ve sefâhetin de beraber girmesi gibi bir felâket sayılır! Bu andan itibaren Yıldırım'ın kayınbiraderleri vaziyetine geçen Lâzar oğulları Stefan'la Vuk samimî bir sadakat göstermiye başlamışlar ve hattâ her sefer askerlerini alıp enistelerinin maiyyetinde hizmet etmişlerse de, her sene Osmanlı sarayına gelip kızkardeşleriyle muntazam bir temas halinde bulunmaları bunların nihayet Birinci Bâyezid üzerinde ihmâl edilemiyecek bir nüfuz kazanmaları ve Osmanlı sarayına ecnebi nüfuzunun girmesiyle neticelenmiştir. Bu prensesin bundan evvelki ecnebî prenseslerinden farkı, âilesi ve memleketiyle mütemadî temasında gösterilir. Yıldırım Bâyezid'i devlet mukadderâtına tesir edecek derecelerde içki ve eğlenceye alıştıran da işte bu Sırp prensesidir. — Bundan evvel Osmanlı sarayına girdikleri mâlûm olan ecnebî kadınları için 1298=698 vukuâtının birinci fıkrasına, 1346=747 vukuâtına, 1376 778 vukuâtının birinci fıkrasına, 1358=759 vukuâtının ikinci fıkrasına ve 1377=779 vukuâtına bakınız).

Yıldırım'ın ilk Anadolu seferi: Saruhan, Aydın, Germiyan ve Menteşe Beyliklerinin zaptı.

(1389=791 vukuâtının son fıkrasında görüldüğü gibi Karaman devletinin hegemonyası altında Osmanlılara karşı Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan, Hamîd, Teke ve Kadı-Bürhânüddin hükûmetlerinden mürekkep bir Anadolu Türk ittifakı vücuda gelmiş ve bu ittifaka dahil olan Beylikler tarafından Osmanlı arazisinin bâzı yerleri zaptedilmiştir. Rumeli ve Bizans gailelerini tesviye eden Birinci Bâyezid artık bu Anadolu vaziyetini de kat'î bir şekle bağlamak üzere cülûsunun ertesi sene harekete geçmiştir. Osmanlı menbâlarında bu Anadolu seferine sebeb olarak yalnız Karaman-oğlunun teşvikiyle yapılan tecavüzlardan bahsedilir: Halbuki bu ittifakın hakikî sebebini Ya'kub Bey fâciasının uyandırdığı umumî teessürde gösteren rivâyetler de vardır; bu rivâyetler için 1389=791 vukuâtında «Şehzâde Ya'kub Çelebi'nin idâmı» fıkrasına bakınız. — Yıldırım Bâyezid Anadolu seferine çıkarken Rumeli'den büyük bir kuvvet toplamıştır: Bu kuvvetin başında Rumeli Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'nın maiyetindeki ordu vardır; bundan başka Osmanlı devletine tâbi hükümdarlardan Bizans imparatoruyla Sırp kralı da askerleriyle beraber gelmişlerdir: Bir rivâyete göre Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos oğlu ve saltanat şeriki olan İkinci Manuil ile beraber gelmiş ve daha doğru bir rivâyete göre de ihtiyar imparator

Istanbul'da kalıp yalnız oğlu İkinci Manuil gelmiştir. Osmanlılar aleyhindeki Anadolu ittifakına dahil olmıyan Kastamonu hükümdarı Candar-oğlu İkinci Süleyman'ın da bu harekete iştirâk ettiği rivâyet edilir. — Yıldırım'ın Karaman devletinden evvel müttefiklerine saldırması her halde o küçük hükûmetleri daha kolayca avlıyarak Karaman-oğlunu tecrid edip zayıf bırakmak mülâhazasiyle izah edilebilir. — En kuvvetli rivâyetlere göre ilkönce Saruhan ölkesine taarruz edilmiştir: Bir hamlede zaptediliveren bu ölkenin beyi «Hızır-Şâh» esir edilip Bursa'ya gönderilmiş ve ondan sonra da Aydın Beyliğine girilmiştir. Yıldırım'a dehâletten başka çare bulamıyan Aydın Beyi İsâ Bey düşmanına kızını da verip dâmad edinmek suretiyle elinde yalnız Tire'yi muhâfaza edebilmişse de biraz sonra öldüğü için orası da işgâl edilmiştir. Bu sırada İzmir limanı Rodos Şövalyelerinin elindedir: Bunun sebebi, vaktiyle Aydın-oğullarıyla diğer sâhil Beyliklerinin Adalar denizine hâkim olmaları ve hattâ Rumeli'ye tecavüzları üzerine o zamanki Bizans imparatoru üçüncü Andronikos Paleologos'un istimdâdı, Papalık makamının teşviki ve Rodos Şövalyelerinin iştirâkiyle teşkil edilen bir haçlı donanmasının İzmir limanıyla kalesini basıp 1344=745 tarihinde zaptetmesi ve burasının Rodos Şövalyelerine verilmiş olmasıdır, işte bu vaziyet üzerine biraz geride yeni bir İzmir kurularak «Müslüman İzmiri» denilmiş ve hıristiyanların eline düşen sâhil şehri de «Gâvur İzmiri» tesmiye edilmiştir! Sâhil İzmirinin istirdâdı için Aydın-oğulları bir hayli uğraşmışlarsa da çok müstahkem olduğu için muvaffak olamamışlardır. Yıldırım Bâyezid Aydın Beyliğini işgâl ettiği zaman vaziyet işte böyledir: Bunun üzerine «Müslüman İzmir» Beyliğine Osmanlı ümerâsından «Kara-Sübaşı Hasan Ağa» tayin edilmiş ve rivâyete nazaran «İzmir-oğulları» denilen âile işte bundan türemiştir. — Saruhan ve Aydın Beyliklerinden sonra sıra itibariyle bir rivâyete göre Germiyan ve bir rivâyete göre de Menteşe Beyliğine hücum edilmiştir. O sırada Germiyan beyliğinde bulunan ikinci Ya'kup Bey, Yıldırım Bâyezid'in kayınbiraderidir; 1381=783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Fakat Germiyan beyi akrabalığa ehemmiyet vermediği için Yıldırım da o meseleyi hesaba katmıyarak bütün Germiyan ölkesini zaptetmiş ve kayınbiraderini esir edip Rumeli tarafına göndererek İpsala kalesine kapattırmıştır. O sırada Menteşe Beyliği bu sülâleden Ahmed ve Mehmed isminde iki kardeş arasında taksim edilmiş bir vaziyettedir: Yıldırım Bâyezid bu Beyliğin her iki parçasını da ilhâk etmiştir; bunlardan Mehmet Bey Mısır'a kaçmıştır. Ahmet Bey'in işte bu sıralarda öldüğü rivâyet edilir: Fakat bir rivâyete göre de bir sene sonra ölmüş ve ölünceye kadar Milâs ve Muğla havâlisinden mürekkep olan ölkesini muhafazaya muvaffak olmuştur. — Bütün bu garbî Anadolu Beylikleri sırayla işgâl edilirken Karaman-oğullarının bunlara yardım için ilerledikleri ve hattâ Osmanlılarla bir muharebeye bile giriştikleri hakkında bir rivâyet varsa da ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir. — Her halde bu Beyliklerin ilhâkı hem Anadolu Türk birliğinin temini, hem Karamanlılara karşı Osmanlı hegemonyasının tesisi bakımından çok mühim bir muvaffakiyet demektir; Bununla beraber Osmanlı düşmanlarının sayısı çoğalmış ve Timur istilâsı devrinde bu vaziyet büyük gailelere sebeb olmuştur. — Bu Beyliklerin 1389=791 ve 1390=792 tarihlerine müsâdif iki seferde zaptedildiğine ait rivâyetler de vardır: Bu rivâyetlere göre ilkönce Saruhan, Aydın ve Menteşe sâhil Beylikleri ve ondan sonra da Germiyan Beyliği zaptedilmiştir).

Alaşehir'in fethi.

(Saruhan, Aydın ve Germiyan Türk beyliklerinin ortasında tıpkı bir ada gibi kalmış olan bu Bizans kalesine Bizanslılar saldırılarak fethettirilmiştir! Bu hususta Bizans imparatorlarından istifâde edildiği ve hattâ her iki imparatorun bizzat hizmet ettikleri rivâyet edilirse de yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Yıldırım'ın bu ilk Anadolu seferinde Beşinci Yoannis Paleologos'un ihtiyarlığından dolayı Istanbul'da kaldığı ve yalnız oğlu İkinci Manuil Paleologos'un geldiği hakkındaki rivâyet daha kuvvetlidir. Bu İkinci Manuil o sırada Bizans imparatorluğunda bulunan ve bundan evvel muhtelif vesilelerle bahsi geçen Beşinci Yoannis Paleologos'un

ortanca oğlu ve saltanat şerikidir. Babası Beşinci Yoannis ilk defa 1341=742 den 1376=778 tarihine kadar 35 sene ve ikinci defa olarak da 1379=781 tarihinden 1391=793 tarihine kadar 12 sene saltanat sürmüş, çok yaşamış, iki defada cem'an 47 sene imparatorluk etmiş, fakat Osmanlı Türklerinin gittikçe artan şevket ve kudretleri altında ezilerek zilletten zillete sürüklenmiş ve bilhassa saltanat hırsıyle her hakâret ve zillete katlanmış sefil ve zelil bir şahsiyettir. Birinci saltanatının bir çok seneleri gaasıp imparator Altıncı Yoannis Kantakuzinos ile oğlu Matheos Kantakuzinos'a karşı mücâdeleyle geçtikten sonra, 1376=778 tarihinde bizzat kendi oğlu Dördüncü Andronikos Paleologos tarafından hal'edilip zindana atılmıştır: 1377=779 ve 1379=781 vukuâtındaki izahata bakınız. Bu Dördüncü Andronikos, Şehzâde Savcı isyânında bahsi geçen âsi prenstir: 1385=787 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Beşinci Toannis ortanca oğlu Manuil ile beraber 1379=781 Haziranında büyük oğlu Dördüncü Andronikos'un zindanından kaçarak Birinci Murad'a ilticâ edip onun hâkimiyyeti altına girmek on iki bin askerle otuz bin altın haraç vermek gibi ağır şartlarla büyük oğlu Dördüncü Andronikos'u devirtip Osmanlı hükümdarının sâyesinde yeniden tahta çıkmıştır: 1379=781 vukuâtına bakınız. Bu sene vukuâtının başındaki fıkrada gördüğümüz gibi Beşinci Yoannis'le sevgili oğlu ve saltanat şeriki İkinci Manuil nihayet dördüncü Andronikos'un oğlu Yedinci Yoannis Paleologos tarafından da zindana atılmış ve bu sefer de Yıldırım'a ilticâ ederek tahtını kurtarmıştır: Bu suretle Beşinci Yoannis hem oğlu, hem torunu ile mücâdele etmiş ve hem Altıncı, hem Yedinci Yoannis'lerin sukûtunu görmüş demektir! Fakat bütün bu şahsî muvaffakiyetlerini hep Osmanlı hükümdarlarının himâyeleri sâyesinde elde etmiştir! Tabiî bu himâyeler çok zelilâne fedakârlıklara mal olmuştur: Meselâ Bizans'ın garbî Anadolu'da son şehri olan Alaşehir'in Yıldırım'a teslimi işte bu kabîl fedakârlıklardandır! — Muahhar Garp menbâlarında Beşinci Yoannis'in büyük oğlu Dördüncü Andronikos'dan tahtını istirdâd ederken 1379=781 tarihinde temin ettiği Osmanlı himâyesine mukabil işte o zaman Alaşehir'i metbûu olan Birinci Murad'a terkettiğinden ve hattâ Alaşehir Rumları imparatorun bu kararını kabul etmedikleri için Beşinci Yoannis'in ortanca oğlu ve saltanat şeriki İkinci Manuil de beraberinde bulunduğu halde Türk ordusuyla birleşerek kendi tebaasının Osmanlılara zorla teslim olmasına çalışmak zilletini bile irtikâb ettiğinden bahsedilir. Fakat Osmanlı menbâlarında bu vak'a Birinci Murad devrine değil, Yıldırım Bâyezid devrine ve bu devrin 1389=791 ve 1390=792 senelerine müsâdif gösterilmektedir. Bizans menbâları da kısmen bu Osmanlı rivâyetini teyid edecek mahiyettedir. Onun için bâzı müsteşrikler ve meselâ Paul Wittek 1390=792 tarihini esas ittihaz etmiştir. Bununla beraber 1381=783 veyâhut 1391=793 tarihini kabul eden müellifler de vardır. Her halde yukarda gördüğümüz 1379=781 rivâyetine nisbetle bu 1390=792 ve 1391=793 rivâyetleri Osmanlı Beyliğinin o tarihlerdeki coğrafî vaziyeti bakımından daha kuvvetlidir. — Yıldırım'ın bu ilk Anadolu seferinde sıra itibariyle ilk önce Saruhan Beyliği işgâl edildikten sonra İkinci Manuil Paleologos kumandasındaki Bizans kuvvetlerinin Alaşehir üzerine sevkedilmiş olması lâzımgelir: Çünkü Saruhan ili fethedilmeden evvel Osmanlı hududu henüz Alaşehir havâlisine dayanmış değildir. — Bir Bizans imparatorunun bir Bizans şehrini Türkler nâmına fethetmesi her halde tarihin kaydedebileceği en garip vak'alardan sayılabilir).

Hamîd Beyliğinin zaptı.

(Bu Beyliğin merkezi, eskiden «Felek-âbâd» ismi verilen «Eğirdir/Eğridir» şehridir. Merkezleri Antalya olan Teke Beylerinin de bu âileden oldukları rivâyet edilir. — Hamîd Beyliği arazisinin mühim bir kısmı daha Birinci Murad devrinde Hamîd oğlu Kemâlüddin Hüseyn Bey'den zorla satın alınmıştır: 1381=783 vukuâtına bakınız. — Karaman-oğullarının kurdukları 1389=791 ittifakına Kemâlüddin Hüseyn Bey'in de dahil olduğu rivâyet edilir. — Bu ittifakın akdi üzerine evvelce Osmanlıların satın almış oldukları altı şehirden Beyşehri'nin Karamanlılar tarafından işgâli esnâsında Hamîd oğlunun da fırsattan istifâde ederek bâzı

yerleri istirdât etmiş olmak ihtimâli vardır; hattâ Yıldırım'ın bu Beyliği de işgâle kalkışması belki de böyle bir sebeptendir. Bununla beraber bâzı Osmanlı menbâlarında Hâmîd ölkesinin işgâline sebeb olarak Karaman-oğullarının tecavüzlarına karşı askerî bir emniyet tedbirinden de bahsedilir. Her halde Kemâlüddin Hüseyn Bey'in ölkesi kolayca zaptedilmiş ve hattâ bir rivâyete göre de Hüseyn Bey her nedense Yıldırım'ın emriyle idâm edilmiş veyâhut eceliyle ölmüştür. — Bu Beyliğin işgâli için 1391=793, 1392=794 ve 1394=797 tarihleri de rivâyet edilmiştir).

Teke Beyliğinin zaptı.

(Hamîd oğulları sülâlesinin bir şubesi olduğu rivâyet edilen Teke Beyliğinin merkezi Antalya şehridir: O sırada buranın hükümdarlığında Osman Çelebi gösterilirse de daha kuvvetli bir rivâyete göre Mustafa Bey bulunmaktadır. Osmanlı istilâsı üzerine bu Bey'in Mısır'a kaçıp. Kölemenlere ilticâ ettiği rivâyet edilir. — Teke Beyliğinin de Osmanlılara karşı 1389=791 ittifakına dahil olduğu hakkında bir rivâyet vardır. — Bu Beyliğin işgâli üzerine Antalya Osmanlı devletinin Akdeniz'de en mühim limanı olmuştur. — Antalya sancak Beyliğine Firuz Bey'in tayin edildiği rivâyet olunursa da bâzı vesikalarda bu Beyliğe Yıldırım'ın oğullarından İsâ Çelebi tayin edilmiş gösterilmektedir: Belki Firuz Bey bu şehzâdenin lalasıdır. — Bununla beraber bu seferde itaat altına alınan Teke Beyinin bir müddet daha mevkiini Osmanlı hâkimiyeti altında muhâfaza ettiği ve hattâ Birinci Bâyezid nâmına sikke kestirdiği hakkında da bir rivâyet vardır. Bâzı rivâyetlere göre de Teke Beyliği 1391=793 veyâhut 1392-1393=795 tarihlerinin birinde işgâl edilmiştir: Her halde bu vaziyet biraz karanlıktır).

Karaman seferi ve Konya muhâsarası.

(Saruhan, Aydın, Menteşe, Germiyan, Hamîd ve Teke Beyliklerinin çok büyük bir sür'atle üstüste işgâli, 1389=791 ittifakını kurmuş olan Karaman devletini garbî Anadolu'daki müttefiklerinin hepsinden mahrum etmekle neticelenmiş demektir. Bu vaziyette Karaman hükûmetinin şimalişarkîsindeki Kadı-Bürhânüddin Beyliğinden başka müttefiki kalmamıştır; Bununla beraber o zamana kadar Osmanlılarla birlikte hareket eden Kastamonu hükümdarı Candar-oğlu İkinci Süleyman Bey'in bu sırada Yıldırım'dan ayrılıp karşı tarafa geçtiği rivâyet edilir. Fakat bu üç müttefik Yıldırım'ın Konya seferinde ordularını birleştirerek tek bir cephe teşkiline muvaffak olamamışlardır: Birinci Murad'ın damadı ve Yıldırım Bâyezid'in eniştesi olan Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey eskiden Lârende denilen Karaman kasabasına çekilmiş ve Kırşehir'e kadar gelen Kadı-Bürhânüddin'le Candar-oğlu İkinci Süleyman onunla birleşmiye imkân bulamamışlardır. İşte bu vaziyette bir taraftan Konya'nın Osmanlı muhâsarasına mukâvemet etmesi ve bir taraftan da Yıldırım'ın muhtelif Anadolu ve Rumeli işleriyle meşgul olmak mecburiyeti, eniştesi Alâüddin Ali'nin teklif ettiği sulhü kabul etmesine sebeb olmuştur; bu teklifin kabulünde, merkezinden uzaklaşmış olan Osmanlı ordusunun mâruz olduğu iâşe müşkilâtının da tesiri olduğundan bahsedilir. — Yıldırım'la eniştesi arasında akdedilen sulhün şerâiti tamamiyle belli değildir: En kuvvetli rivâyetlere göre Akşehir'le Beyşehri Osmanlılara verilmiş ve Konya ovasındaki Çarşanba suyu hudut ittihaz edilmiştir. —Bu seferde Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un ortanca oğlu ve saltanat şeriki olan İkinci Manuil Paleologos ile Yıldırım'ın kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan da bulunmuştur. — Bu muvaffakıyyet üzerine Karamanlılardan alınan arazi Ankara'ya ilhâk edilerek sancak beyliğine Gazi Sarı-Timürtaş Paşa ve Anadolu Beylerbeyliğine de Kara-Timürtaş Paşa tayin edilmiştir: Bunların birincisi Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa kölelerindendir ve «Muînüddin Timürtaş İbni Abdullah» künyesiyle de anılır bir mühtedîdir; ikincisi de Aygud-Alp oğlu Kara-Alioğlu Kara-Timürtaş Paşa'dır ve en

meşhuru işte bu Türk ırkından olandır; bunlar umumiyetle birbirine karıştırılır; 1403-1404=806 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Yıldırım'ın eniştesi olan Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in Birinci Murad kızı «Sultan-Hatun» la evlenmesi hakkında 1381=783 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Adalar denizinde donanma faaliyeti.

(Saruhan, Aydın ve Menteşe ölkelerinin fethi Osmanlı devletini Adalar denizinin şark sâhillerine boydan boya hâkim bir vaziyete getirmiş olduğu gibi. Teke Beyliğinin zaptı da Antalya limanını Akdeniz'de Osmanlı bahriyesi için askerî bir üs olarak kullanmak imkânını temin etmiştir. Yıldırım Bâyezid'in bu müsâid vaziyetten derhâl istifâde için lâzımgelen tedbirlerin ittihazında kusur etmediği anlaşılmaktadır: Her şeyden evvel bir kere Çanakkale boğazının askerî ve ticarî ehemmiyetini tamamiyle takdir eden Yıldırım bu boğazın tahkimine Saruca Paşa'yı memur etmiş ve bilhassa Gelibolu kalesini yeniden yaptırdığı gibi liman, havuz ve tersâne tesisatı da vücuda getirmiştir. İşte bu 1390=792 tarihinde başlıyan inşaâtın senelerce sürdüğü rivâyet edilir. Her halde Gelibolu'nun Osmanlı denizcilik tarihindeki ehemmiyeti Yıldırım devrinde ve bilhassa bu tarihte başlamış demektir. — Gelibolu inşaâtının devamı Osmanlı donanmasının faaliyetini geciktirmiş değildir: Son bahar mevsiminde Saruca Paşa kumandasında hareket eden 60 gemiden mürekkep bir filo ilkönce Cinivizlerin Sakız adasını yağma ve tahrib ettikten sonra Venediklilerin Eğriboz adasıyla Yunanistan'ın şark sâhillerine taarruz etmiş ve bütün buralardan ganîmetler alınmıştır. Bu vaziyet üzerine Venediklilerle Cinivizler adaların tahkim ve takviyesine başladıkları sırada Yıldırım Bâyezid de Anadolu'dan adalara hububât ihrâcını men'etmiştir).

1391=793

Istanbul sûrunda tâmir edilen yerlerin Yıldırım'dan gelen şiddetli bir emir üzerine yıktırılması.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos Yıldırım Bâyezid'in Anadolu seferiyle meşguliyetinden istifâde ederek Istanbul sûrunun bâzı harap yerleriyle «Aurea porta=Yaldızlı kapu» denilen «Yedi-Kule» kapısının iki yanındaki kuleleri tâmir ve hattâ eskisinden fazla tahkim ettirmiş, bu tâmirat ve inşaât için bâzı kiliseleri yıktırmış ve tahkimâtı belli etmemek için bunları bir takım süslerle gizlemeye de kalkışmıştır! Tabiî bu vaziyet derhâl Yıldırım'a aksetmiş ve ihtiyar imparatorun bu tedbirine çok kızan Osmanlı hükümdarı bütün tâmirat ve inşaâtın derhâl yıkılmasını, eğer yıkılmıyacak olursa Türk ordusunda bulunan oğlu ve saltanat şeriki İkinci Manuil Paleoloğos'un gözlerine mil çekileceğini Beşinci Yoannis'e tebliğ ettirmiştir. Yapılan şeylerin hepsi işte bu şiddetli emir üzerine derhâl yıkılmıştır. — Bu acı mecburiyet, ihtiyar imparatorun uğradığı son zillet sayılır ve hattâ bu hacâletin ölümünü bile tesri ettiğinden bahsedilir).

Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un ölümü ve yerine Bursa'dan kaçan oğlu İkinci Manuil Paleoloğos'un cülûsu.

(İhtiyar imparator Beşinci Yoannis'in yukarıki fıkrada bahsi geçen sûr tâmiratının Yıldırım'dan gelen emir üzerine yıktırılmasından müteessir olarak öldüğü rivâyet edilir. — Bu imparatorun saltanat müddeti ve hayatı için 1390=792 vukuâtında «Alaşehir'in fethi» fıkrasına bakınız. — Beşinci Yoannis'in ortanca oğlu ve saltanat şeriki olan İkinci Manuil Paleoloğos babasının ölümünü işitince Bursa'dan gizlice Istanbul'a kaçıp Bizans tahtına oturmuştur. O zamana kadar kendi maiyyetinde hizmet eden ve bir taraftan da rehine

vaziyetinde bulunan yeni imparatorun izin almadan cür'et ettiği bu münasebetsiz harekete çok kızan Yıldırım Bâyezid derhâl Istanbul'a bir elçi gönderip:

— Eğer emirlerime itâat edip rahat yaşamak istiyorsan şehrin kapılarını kapatır, içerde istediğin gibi saltanat sürersin: Şehir hâricinde ne varsa hepsi benimdir!

sözlerini tebliğ ettirmiş ve ayni zamanda Istanbul'da bir Türk mahallesi, bir câmi ve bir mahkeme tesisiyle bir de Kadı tayinini, Beşinci Yoannis devrindeki haracın tezyidini ve tâbiiyet muâhedesinin tecdidini istemiştir. Tabiî bu talepler bir nevi ültimatom mahiyetindedir. — Istanbul sûrlarıyla Avrupa'nın yardımına güvenen yeni imparator İkinci Manuil bu talepleri reddetmiş ve işte bunun üzerine Türk ordusu Istanbul üzerine yürümiye başlamıştır).

Istanbul'un Türkler tarafından ilk muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Türk metâlibinin Bizans imparatoru tarafından reddedilmesi üzerine Istanbul üzerine yürüyen Osmanlı ordusu ilkönce şehir cıvarını Bizanslılardan temizlemiş, sûrların önüne kadar her taraf işgâl edilmiş ve ondan sonra da sıkı bir muhâsara kurulup yedi ay sürmüştür. — Türk çenberi içinde mahsur kalan ahali açlıktan kırılır ve fırınlarda odun yerine yakılmak üzere ahşap evler yıkılırken imparator Manuil'in bir taraftan Hıristiyanlık nâmına Avrupa'dan istimdâd ettiği ve bir taraftan da ilk Türk ültimatomundaki şartların daha ağırlarını kabul etmek mecburiyetinde kaldığı rivâyet edilir: Bu şartlar için aşağıki fıkraya bakınız. — Istanbul'un Yıldırım devrindeki ikinci muhâsarası için 1395=797, üçüncü muhâsarası için 1396-1397-799 ve dördüncü muhâsarası için de 1400=802 vukuâtına bakınız).

İlk Istanbul muhâsarasının ablukaya tahvili.

(Yedi ay süren ilk Istanbul muhâsarası enasında Macar kralı Sigismond'un Bulgaristan üzerine tecavüz hazırlıklarına başlamış olmasından dolayı Rumeli cephesinde fazla askere ihtiyacı olan Yıldırım Bâyezid, bir rivâyete göre Bizans imparatoruna eskisinden daha ağır şartlar kabul ettirdikten sonra muhâsaranın çözülmesine ve onun yerine şehrin uzaktan abluka edilmesine râzı olmuştur. Bizans imparatorunun işte bu tarihte kabul etmiş olduğundan bahsedilen şartlar şöyle sıralanabilir: 1) Istanbul'da bir Türk mahallesi tesis edilmek üzere Bizans hükûmeti tarafından 700 ev verilmesi; 2) Sirkeci'de bir Türk mahkemesi tesisi; 3) Bu mahkemeye Osmanlı devleti tarafından bir Kadı tayini; 4) Bir câmi yapılması; 5) Şehrin dışında Galata'dan Kâğıthane'ye kadar olan arazinin Türklere terki ve buraya bir Türk garnizonu konulması; 6) Eski imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos devrinde ki haracın tezyidi; 7) Şehir haricindeki bağlarla bostanların hâsılâtından Osmanlı hâzinesine onda bir nisbetinde vergi verilmesi. — İkinci Manuil bu şartları kabul ettiği ve işte bunun üzerine Cinivizler'in idaresindeki Galata'dan Kâğıthâne'ye kadar uzayan Türk askerî mıntakasına yeni muâhede mucibince altı bin kişilik bir garnizon konulduğu rivâyet edilir: Istanbul sûrunun önüne kadar olan yerler zaten Türk nüfuzuna girmiş olduğundan, netice itibariyle Istanbul harpsiz bir abluka çenberi içine düşmüş demektir. Bu vaziyete göre Bizans'ın o kadar fedakârlık mukabilinde elde edebildiği şey, ateşli muhâsaranın ateşsiz ablukaya tahvilinden ibarettir. — Her taraftan muhtelif Türk garnizonlarının idame ettikleri bu daimî abluka hâli 1391=793 tarihinden itibaren bir rivâyete göre 1396=798 Niğbolu muharebesine kadar beş sene ve diğer bir rivâyete göre de 1402=804 Ankara felâketine kadar on bir sene devam etmiştir. — Selçukîler devrindenberi Rumcadan muharref olarak Türkçede kullanılan «Istanbul» isminin işte bu devirden itibaren halk arasında da yayıldığı hakkında bir rivâyet

vardır. — Istanbul'da bir Türk mahallesiyle cami ve mahkeme tesisinin 1396=798 Niğbolu zaferi üzerine takarrür etmiş olduğu da rivâyet edilir; 1396-1397=799 vukuâtında «Üçüncü Istanbul muhâsarası» fıkrasına bakınız).

Selânik fethi.

(Selânik şehrinin bu 1391=793 tarihinde ve Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un ölümünden üç ay sonra Türkler tarafından fethedildiği hakkında bir rivâyet vardır: Eu şehrin bir kaç defa fethi hakkındaki rivayetler için 1374=776 vukuâtındaki izahata, bundan üç sene sonraki fetih rivâyeti için 1394=796 vekayiine ve İkinci Murad devrinde son defa olarak kat'î surette fethi için de 1430=833 vukuâtına bakınız).

İkinci Mora seferi.

(Bu sırada Mora despotluğunda eski Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un en küçük oğlu ve yeni Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un küçük kardeşi Theodoros bulunmaktadır; Bizans'ın Mora despotları içinde «Birinci Theodoros» ismiyle anılan bu prensle Mora despotluğu ve Mora'nın Osmanlı Türkleri tarafından ilk işgâli için 1388=790 vukuâtına bakınız. — Birinci seferde olduğu gibi bu ikinci seferde de Mora tamamen değil, kısmen işgâl edilmiştir. Bu muvakkat işgâlin sebebi. Birinci Theodoros Paleoloğos'un Venedikliler tarafından gördüğü tazyik üzerine Türkleri Mora'ya davet etmesidir; işte bu dâvet üzerine Evrenos Bey'in ikinci Mora seferinde bâzı sâhil şehirlerini tahrib ettiğinden bahsedilir. Her halde birinci seferde olduğu gibi bu ikinci seferde de Türkler Mora despotunun davetiyle hareket etmişlerdir).

Almanya'ya kadar dayanan büyük bir akın hareketi.

(Rumeli'nin şimal ve şimaligarbî hudutları boyunca dört kol üzerinden yapılan bu büyük akın hareketlerinde bir kol Bosna'ya saldırmış, diğer üç kol da yıldırım sür'atiyle Macaristan üzerinden Almanya'ya kadar uzamıştır: Akın hareketleri için 1372=774 vukuâtının ilk fıkrasına bakınız).

Macaristan'da ilk Osmanlı zaferi.

(Türk akıncılarının Macarlara karşı giriştikleri bu muharebenin o tarihten üç asır sonra akdedilmiş ağır bir muâhedeyle meşhur olan «Karlovitz=Karlofça» civârındaki «Nagy-Olosz» mevkiinde Osmanlı zaferiyle neticelendiği rivâyet edilir. Osmanlı Türklerinin Macaristan'da kazandıkları ilk zafer işte budur).

Eflak voyvodası Mirçe'nin esir edilmesi ve Osmanlı tâbiiyyetini kabul ederek esâretten kurtulması.

(1390)=792 tarihinde garbî Anadolu Beyliklerini boydan boya işgâl etmiş olan Yıldırım Bâyezid'e karşı Anadolu'da artık Karaman, Kadı-Bürhânüddin ve Candar Beyliklerinden ibaret üç rakîp kalmıştır: Bunlardan Kastamonu hükümdarı Candar oğlu İkinci Süleyman Bey veyâhut Süleyman Paşa Yıldırım'ın garbi Anadolu Beyliklerini istilâsı esnâsında Osmanlılara tarafdarlık ettikten sonra kendisine de sıra geleceğini anladığı için Osmanlılardan ayrılıp Karaman oğlu Alâüddin ve Kadı-Bürhânüddin'le ittifak ettiği malûmdur: 1390=792 vukuâtında «Karaman seferi ve Konya muhâsarası» fıkrasına bakınız. Anadolu Beyliklerini birer birer avlamak siyasetinde o zamana kadar kolaylıkla muvaffak olan Yıldırım o üç

müttefikten ilkönce işte bu Candar oğulları Beyliğine taarruz etmiştir: Bunun sebebi Candar oğlunun ihânet etmiş sayılmasıdır. Yıldırım Bâyezid bu sırada bir taraftan Kadı-Bürhânüddin'in düşmanı olan Amasya Beyi Hacı-Şâdgeldi oğlu Ahmed Beyle ittifak ederken, bir taraftan da Kadı-Bürhânüddin'e elçi gönderip kendisinin Kastamonu seferinde onun bîtaraf kalmasını istemiştir: fakat ayni zamanda Kastamonu hükümdarı İkinci Süleyman da Kadı'dan istimdâd etmiş ve pek tabiî olarak Kadı-Bürhânüddin müttefikini iltizam ederek Yıldırım'ın bîtaraflık teklifini reddetmiştir. Eflak voyvodası Mirçe'nin Rumeli tarafında Osmanlı arazisine tecavüzü işte bu vaziyete tesâdüf etmektedir: Rivâyete nazaran prens Mirçe Tuna nehrini geçip Bulgaristan arazisini şimalden cenuba doğru kat'ederek Aydos'un cenubundaki Karın-ova şehrini yağma ve tahrib etmiştir. Mirçe'nin bu cür'etine üç muhtelif sebep gösterilir; Bir rivâyete göre Macar kralı Sigismond'un teşvikine kapılmış, diğer bir rivâyete nazaran Vidin fatihi Firuz Bey'in bundan bir müddet evvel yaptığı Eflak akınının intikamını almak istemiş ve son bir rivâyete göre de Yıldırım'ın tecavuzuna uğrıyan Candar oğlu İkinci Süleyman'ın teşvik ve tahrikine uymuştur; Firuz Bey'in Eflak akını için 1389=791 vukuâtı içinde «Bulgaristan ve Bosna fütuhâtı» fıkrasına bakınız. Eflaklılarla Candar oğullarının Karadeniz tarikiyle münasebette bulundukları mâlûm olduğuna göre İkinci Süleyman'ın böyle bir teşvikte bulunmuş ve hattâ Mirçe ile gizli bir ittifak akdetmiş olması çok kuvvetli bir ihtimâl dahilindedir. — Yıldırım Bâyezid'in işte bu vaziyet üzerine Kastamonu seferini bırakıp Rumeli'ye geçtiği rivâyet edilir: Silistre civârında Tuna'dan geçen Türk ordusu Eflak kuvvetleriyle kanlı bir muharebeye girişip büyük bir zafer kazanmış ve işte bu zafer üzerine prens Mirçe esir edilmiştir. — Eflak voyvodasının Bursa'ya sevkedilip bir müddet mevkuf tutulduğu ve nihayet üç bin duka altını, otuz at ve yirmi şâhin fidye vermek, Osmanlı hâkimiyetine girmek ve bilhassa Macarlara karşı Türklere yardım etmek şartlarıyla serbest bırakılıp memleketine iade edildiği rivâyet edilir. — Bu vaziyet üzerine o tarihten itibaren Balkan hükûmetlerinden biri daha Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetine girmiş demektir; fakat Mirçe'nin bu itâat ve inkıyâdı çok sürmüş değildir: 1396=798 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

1392=794

Kastamonu Beyliğinin zaptı.

(Ölkeleri ellerinden alınmış olan Aydın, Saruhan ve Menteşe Beylerinin Kastamonu'ya gelip Candar-oğlu İkinci Süleyman'a iltică ettikleri rivâyet edilir; bir rivâyete göre de Menteşe oğlu Mehmet Bey ilkönce Mısır'a kaçtıktan sonra Kastamonu'ya gelmiştir. Bu rivâyetler doğru olduğu takdirde Kastamonu Yıldırım'ın muhâlifleriyle dolmuş demektir. Fazla olarak Candar-oğlu Süleyman Osmanlılara karşı Kadı-Bürhânüddin'le de ittifak etmiş ve hattâ Kadı'yı müşterek harekete dâvet ettiği için o da ordusunun başında harekete geçmiştir. İşte bu vaziyet üzerine Kastamonu Beyliğini istilâya başlıyan Yıldırım Bâyezid, evvelce de yaptığı gibi, müttefiklerin birleşmesine meydan vermeden büyük bir sür'atle bu beyliği baştanbaşa işgâl ettikten başka Candar-oğlu İkinci Süleyman Bey veyâhut Süleyman Paşa'yı da yakalatıp idâm ettirmiştir. Esterâbâdî'nin «Bezm-ü-Rezm» ine göre Yıldırım Bâyezid bu muvaffakiyet üzerine Kadı Bürhânüddin'e bir nâme yazıp müttefikini öldürerek bütün memleketini zaptetmiş olduğundan bahsetmiştir: Kadı'nın da bu zafernâmeye cevap vererek Bâyezid'e meydan okuduğu rivâyet edilir. — Bu vaziyet üzerine artık Anadolu'da Osmanlı devletiyle hemhudud olarak Karaman ve Kadı-Bürhânüddin hükûmetlerinden ibaret iki mühim düşman ölkesi kalmıştır).

Sinop Beyi Candar-oğlu İsfendiyar'ın Osmanlı hâkimiyyeti altına girmesi.

(Candar-oğlu İsfendiyar Bey, Yıldırım'ın idâm ettirdiği Kastamonu Beyi İkinci Süleyman'ın kardeşidir: Bunlar, Candar-oğlu Kötürüm-Bâyezid'in oğullarıdır. İsfendiyar Bey 1385=787 tarihinde babası Kötürüm-Bâyezid Bey'in vefatındanberi bu sülâlenin Sinop şubesi beyliğinde bulunmakta ve Kastamonu hükümdarı olan kardeşiyle mücâdele etmektedir. Bu sefer Kastamonu Beyliği işgâl edilip İkinci Süleyman Bey Yıldırım'ın emriyle idâm edilince Sinop Beyi İsfendiyar'ın Osmanlı hükümdarına dehâlet ettiği ve ancak Yıldırım'ın hâkimiyeti altında mevkiini muhafazaya muvaffak olabildiği rivâyet edilir. — Bâzı ecnebi rivâyetlerine göre Yıldırım Bâyezid bu sırada Osmanlı donanmasını Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un kumandası altında Sinob'a sevkederek İsfendiyar Bey'i tazyik ettirmiştir: Sinop Beyinin tâbiiyyet altına girmesi belki de bu tazyik üzeri nedir. — Kastamonu Beyliğinin zaptı ve Sinop Beyliğinin itâat altına alınması için 1393=795 tarihi de rivâyet edilmiştir).

Çorumlu bozgunu.

(Esterâbâdî'nin «Bezm-ü-Rezm» indeki izaha göre Kastamonu vak'asından sonra Yıldırım Bâyezid'le Kadı-Bürhânüddin arasında bir takım muhâbereler cereyân etmiş, Yıldırım Kadı'dan Osmancık kalesini istemiş, Kadı vermemiş ve işte bunun üzerine iki taraf Çorumlu ovasında karşılaşmıştır. Fakat Yıldırım Bâyezid etrâfına Amasya Beyi Hacı-Şâdgeldi oğlu Ahmed Bey'le Cânik beylerini, Taşan ve Tâcüddin oğulları gibi bâzı derebeylerini topladığı halde harbi kazanmaya muvaffak olamamış, Osmanlı askeri bozulmuş ve Yıldırım Bâyezid ric'ate mecbur olmuştur. Hattâ Kadı-Bürhânüddin'in bu muvaffakiyet üzerine Ankara havâlisine kadar Osmanlı arazisine akın ettiği bile rivâyet edilir. — Esterâbâdî, Sıvas hükümdarı Sultan Kadı-Bürhânüddin'in resmî müverrihi olduğu için bu rivâyetlerde biraz mübâlağa bulunmak ihtimâli unutulmamalıdır).

Macarların Bulgaristan'a tecavüzü ve Niğbolu'nun Macarlarla Türkler arasında alınıp verilmesi.

(Bizans imparatorluğu ile Bulgar ve Sırp krallıklarının Balkanlardaki arazisine hâkim olduktan sonra Tuna boylarına dayanan Türklerin karşısında artık en büyük ve en kuvvetli düşman olarak Macaristan vardır: O sırada Macar krallığı Dalmaçya sâhilleriyle şimalî Sırbistan'da Belgrad havâlisine hâkim olduktan başka Eflak ve Boğdan üzerinde metbuiyyet hukuku iddiâ ediyor ve Venedik Cumhuriyetinden haraç alıyordu. 1387=789 tarihindenberi Macar tahtında meşhur kral Sigismond vardı: Esasen «Luxembourg» hânedanına mensup olan bu hükümdar, son Macar kralı «Büyük Layoş» un erkek vâris bırakmadan ölmesi üzerine onun damadı olduğu için Macar krallığına seçilmişti. Fakat Sigismond için Balkan cephesi ikinci plânda kalıyordu; Almanya imparatorluğu ile Lehistan ve Bohemya krallıklarını da nefsinde toplamak istiyen bu kral Balkan işlerinden fazla Avrupa işlerine ehemmiyet vermiş olmakla tenkid edilir. Bir taraftan kral Sigismond'un işte bu şahsî temâyülleri ve bir taraftan da Macaristan'da eski askerî teşkilât bozulurken mezhep ihtilâflarının da araya girmesi Osmanlı siyaseti için çok müsâit bir vaziyet ihdâs etmiştir. Bununla beraber Macar kralı Türk tehlikesine karşı büsbütün lâkayd kalmış değildir: Hattâ Bulgaristan üzerinde himâye hakkı olduğunu iddiâ eden Sigismond'un Yıldırım Bâyezid'e bir mektup yazarak Türklerin Bulgaristan işlerine ne hakla müdahale ettiklerini sorduğundan bile bahsedilir! Rivâyete nazaran Yıldırım Macar elçisinin bu tarzdaki sözlerine hiç bir cevap vermeyip otağında asılı duran silâhlarına doğru hafif bir el işareti yapmakla iktifâ etmiştir! Kral Sigismond'un Niğbolu seferi işte bundan mütevellit gösterilir. — Macar kralı uzun bir muhâsaradan sonra Niğbolu kalesini bir aralık işgâle muvaffak olmuşsa da, Anadolu'dan derhâl Rumeli'ye geçen Yıldırım Bâyezid'in ilerlemekte olduğunu duyunca Türklerin eline esir düşmemek için

Niğbolu'yu tahliye edip çekilmiş ve perişan bir halde ric'at ederken Türk ordusuna esir olmaktan güçlükle kurtulabilmiştir).

İşkodra'nın işgâli.

(Ohri'nin fethiyle Savra zaferinin kazanılmasından itibaren Arnavutluk'da vaziyete hâkim plan Türklerin yedi senedir bu memleketin içerilerine doğru yayılmakta oldukları anlaşılmaktadır; Savra zaferi için 1385=787 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bu sırada İşkodra şehrinin işgâli işte o tedricî hulûlün çok ilerlemiş olduğunu gösterir. Bununla beraber büyük kuvvetlere dayanmıyan bu ilk işgâl muvakkat bir mahiyettedir ve İşkodra şehri bir müddet sonra Venediklilerin eline geçmiştir. — Bu şehrin bundan sonraki muhâsaraları ve işgâlleri için 1396=798, 1474=879 ve 1478=883 senelerine ve Fatih devrinde kat'î surette işgâl ve ilhâkı için de 1479=883 vukuâtına bakınız. — Türkler tarafından tehdid edilmekte olan Draç şehrinin işte bu sırada Georges Thopia tarafından Venediklilere terkedilmiş olduğu rivâyet edilir: Bu Thopia, evvelce Türkleri Arnavutluğa dâvet etmesi Savra muharebesinin kazanılmasına sebeb olan Draç beyidir).

1393=795

Amasya'nın işgâli.

(Esterâbâdî'nin «Bezm-ü-Rezm» indeki izaha göre evvelce Osmanlılara tarafdar olan Anadolu beyleri Yıldırım Bâyezid'in «Çorumlu bozgunu» ndan itibaren Kadı Bürhânüddin tarafına meyletmişlerdir: «Çorumlu bozgunu» için 1392=794 vukuâtına bakınız. Siyaset değiştiren bu beylerin en mühimmi, evvelce Osmanlı hâkimiyyeti altına girmiş olan Sinop Beyi Candar-oğlu İsfendiyar Çelebi'dir: 1392=794 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Çorumlu vak'asından sonra İsfendiyar Bey Kadı-Bürhânüddin'e bir elçi ile kıymetli hediyeler göndermişse de bu elçi Amasya'dan geçerken Kadı-Bürhânüddin'in düşmanı ve Osmanlı tarafdarı olan Amasya emîri Hacı-Şâdgeldi oğlu Ahmed Bey tarafından tevkif edilmiş ve Ahmed Bey elçi ve hediyeleri Yıldırım Bâyezid'e göndermek istemiştir. Bu vaziyetten haber alan Kadı-Bürhânüddin derhâl Amasya üzerine yürüyüp şehri zaptetmişse de, Ahmed Bey kaleye çekilip müdafaasında devam ederken Kastamonu'ya gelmiş olan Yıldırım'dan da istimdat etmiştir. Bu sırada kalenin fethi kolay olmıyacağını anlıyan Kadı-Bürhânüddin'in Amasya'dan Tokad'a çekilmesi çok müsait bir vaziyet hâsıl etmiş ve işte bu fırsattan istifâde eden Ahmed Bey Amasya'yı Yıldırım Bâyezid'e teslim ederek Osmanlı hizmetine girmiştir. — Bundan sonra Kadı-Bürhânüddin Amasya'nın istirdâdına teşebbüs etmişse de Merzifon'a kadar gelen Osmanlı ordusuyla çarpışmaya cesaret edemediği için Amasya mülhakatiyle beraber Osmanlılarda kalmıştır. — Amasya valiliğine Yıldırım Bâyezid'in oğullarından Mehmet-Çelebi tayin edilmiştir: Bu şehzâde, Ankara felâketini tâkib eden «Fetret» devrinden sonra Osmanlı pâdişahı olan Çelebi Sultan Mehmet'dir. — Bu muvaffakiyet üzerine Bafra beyi ile Tâcüddin ve Taşan oğulları gibi nüfuzlu beyler Osmanlı tâbiiyyetine girmişlerdir).

Türk tâbiiyyeti altındaki Bulgar hükûmetinin ilgâsı ve Bulgaristan'ın siyasî mevcudiyetine nihayet verilmesi.

(Bu tedbire sebeb olarak Macar Kralı Sigismond'un 1392=794 tarihindeki Niğbolu seferindenberi Bulgaristan üzerinde emeller beslemiye başlamasından ve Bulgarların da bu vaziyetten istifâde ederek onlarla birleşmek ihtimâlinden ve hattâ bu yolda bâzı temâyüllerinden bahsedilir: Evvelce Ploşnik bozgunu üzerine Bulgarların nasıl Türklere karşı cephe almış oldukları mâlûmdur ve Yıldırım'ın işte öyle bir vaziyete karşı böyle bir tedbir

ittihazına mecbur olduğu anlaşılmaktadır: Ploşnik bozgunu ve siyasî neticeleri için 1388=790 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. — O sırada Bulgar krallığında Osmanlı müverrihlerinin «Sasmanos» ve «Susmanos» gibi muharref isimlerle andıkları «Şişman» bulunmaktadır: Birinci Murad'ın kayınbiraderi olan bu kralın şahsiyeti için 1376=778 vukuâtına bakınız. Bu kral evvelce Ploşnik bozgunu üzerine Türklere ihânet etmiş, fakat derhâl tenkil edilerek başta pâyıtahtı olan Tırnova olmak üzere Niğbolu, Silistre, Rusçuk, Hezargrad, Pravadi ve Şumnu şehirlerinin işgâl edilmesine sebeb olmuştur; 1388=790 vukuâtında «Bulgaristan'ın işgâli» fıkrasına bakınız. O zaman sırf eniştesi Birinci Bâyezid'in merhameti sâyesinde âdeta bir Osmanlı valisi sıfatiyle ölkesinde bırakılmış olan kral Şişman'ın vaziyetini biraz tahkime muvaffak olduğu, o şehirlerden bir kısmının bu sefer tekrar fethedilmesine lüzum hâsıl olmasından anlaşılmaktadır: Yıldırım Bâyezid bu vazifeye büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi memur etmiştir. Bu senenin bahar mevsiminde Süleyman Çelebi kumandasında hareket eden Türk ordusu ilkönce Bulgaristan'ın pâyıtahtı olan Tırnova'yı muhâsara ve fethetmiştir: O sırada kral Şişman Niğbolu kalesine kapanmış olduğu için Tırnova müdafaasını Bulgar tarihinin en mühim simâlarından sayılan son Bulgar patriki «Eftim=Euthymius» idare etmiştir; Tırnova kalesi üç ay müdafaadan sonra 13 Temmuz=3 Ramazan Pazar veyâhut 17 Temmuz=7 Ramazan Perşenbe günü feth edilmiştir. Umumî bir hücum üzerine elde edilen bu zaferden itibaren Bulgar devletiyle kilisesinin istiklâli tarihe karışmıştır. Tırnova müdafaasının ruhu olan Patrik Eftim'in şehir fethedilince esir edildiği rivâyet edilir. — Tırnova'dan sonra Tuna boyundaki Niğbolu, Silistre ve Vidin kaleleri de feth edilmiştir: Bunlardan Vidin'in ilk fethi için 1389=791 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Niğbolu'nun fethi üzerine evvelce oraya kapanmış olan Bulgar kralı Şişman'la oğlü Aleksandr esir edilmiştir; Kralın işte bu tarihte ve yâhut 1395=798 tarihinde idâm edilmiş olduğu rivâyet edilir; bir rivâyete göre de esarette eceliyle ölmüştür. Kralla beraber esir olan oğlu Aleksandr'ın bir müddet sonra ihtidâ edip Osmanlı hizmetine girdiği ve hattâ Samsun valiliğine tayin olunduğu rivâyet edilir. — İşte bu vak'adan itibaren artık bir Bulgaristan kalmamış ve bu krallığın arâzisi doğrudan doğruya Türk toprağı haline gelmiştir).

Mahkeme rüsumunun ihdâsı.

(Yıldırım devrinde üstüste kazanılan parlak zaferlerle Osmanlı devletinin hudutları baş döndürücü bir sür'atle genişlerken, henüz teşekkül devrinde bulunan idare makinesinin yeni ihtiyaçlara tekabül edemeyen sadeliğindeki saffet Bizans ve Balkan ahlâkıyatiyle bozulmıya başlamıştır. Eski Osmanlı menbâlarında bu vaziyet Sırp prensesi Olivera'nın saray ahlâkıyatı üzerindeki fena tesirleriyle devlet kadrolarına bir takım ahlâksız ulemânın hulûlünden mütevellit gösterilir: Meselâ Âşık-Paşa-zâde bu vaziyeti şöyle anlatır; «Tâ Timür vartasına değin Bâyezid Han sohbet esbâbın Las kızı elinden öğrendi. Ali Paşa muâvenetiyle şarap ve kebap meclisi kuruldu»! Bu fıkrada bahsi geçen «Las kızı» Birinci Murad'ın Kosova muharebesinde öldürülen Sırp kralı Lâzar'ın kızı Olivera'dır: 1389=791 vukuâtında «Sırbistan'ın tâbiiyyet altına alınması» ve 1390=792 vukuâtında «Yıldırım Bâyezid'in Sırp prensesi Olivera ile evlenmesi» fıkralarına bakınız. Âşık-Paşa-zâde'nin yukarıki fıkrasında bahsi geçen «Ali Paşa» da «Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'dır; İlmiyye mesleğinden yetişmiş olan bu meşhur vezir sefâhat düşkünlüğü ile mâruftur: 1386=788 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Gene ayni menbâda bu sefih Paşa «Ali Paşa zevvâk kişiydi, müsâhibleri dahi zevvâk oldu» şeklinde tasvir edilir! Eski Osmanlı menbâlarının bir çoklarında fetvâ bezirgânlığı eden ahlâksız ve müfsit ulemânın ilk Çandarlılar devrinden itibaren devlet bünyesine hulûl etmiye başlamış olduklarından şikâyet edilmektedir. Yıldırım gibi bir kahramanın bile ahlâkını işte bu vaziyet bozmuştur: Âli'nin «Künh-ül-ahbâr» ında Yıldırım Bâyezid'in «Memleket mâldârların müsâdere edüp malların almağa ve bâc-u-harâc ve tekâlif-i urfiyyede reâyâya ecdâd-ı izâmından ziyade teklifler kılmağa» başladığından şikâyet edilir;

hattâ «Vüzerâ ve ümerâsının kibr-ü-gururlarından halkın münfail ve müteneffir» olduğundan bile bahsedilmektedir, idarenin bu umumî bozukluğu içinde bilhassa Kadıların soygunculukları nihayet Yıldırım'a kadar aksetmiş ve hattâ tuhaf bir rivâyete göre halkın şikâyetlerinden çok müteessir olan pâdişah bütün Kadıların Yenişehir'de bir eve doldurulup hepsinin birden yakılmasını bile emretmiştir! Bu emrin icrasına Çandarlı Ali Paşa'nın mâni olduğundan bahsedilir. Kadıların o zamana kadar resmî vâridat menbâlarından mahrum oldukları için yolsuzluklar olduğunu Yıldırım'a arzeden Ali Paşa bu hâle nihayet vermek için Mahkeme rüsumunu ihdâs etmiştir: Bu yeni usule göre hüccetler için 25, tescil için 7, nikâh için 12 ve mirâs taksimi için de binde 20 akça vergi tarhedilmiştir. Her halde Osmanlı idareciliğinin bilhassa Kanunî devrinde en yüksek derecesini bulan tekâmül tarihinde bu gibi ıslâhatın büyük bir ehemmiyeti olmak lâzımgelir).

1394=796

Selânik ve Yenişehir havâlisinin fethi.

(Bu senenin Cumâda-l-âhire=Nisan ayında Selânik, Yenişehir ve havâlisinin fethedilmiş olduğu rivâyet edilir: Eski Osmanlı menbâlarında kaydedilen bu rivâyete yalnız bir Bizans menbâında tesâdüf edilmektedir. Selânik'in 1403=806 tarihinde Bizanslılar tarafından Venediklilere satılmış olduğu mâlûm olduğuna göre, o tarihten sonra her halde elden çıkmış olması lâzımgelir: Zaten gene aynı rivâyeti kaydeden menbâlarda Ankara hezimetinden sonra Edirne'de hükûmet süren Süleyman Çelebi tarafından Bizans imparatoruna iade edilen Selânik'in elden çıkmış olduğu hakkında da bir kayıt bulunduğuna göre, bu eski Osmanlı rivâyetinin doğru olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Fakat Selânik'in 1383=785-1387=789 tarihleri arasında ve 1391=793 tarihinde de fethedilmiş olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Bu karışık mesele için 1374=776 vukuâtındaki izahata ve Selânik'in İkinci Murad devrindeki son ve kat'î fethi için de 1430=833 vukuâtına bakınız).

Arnavutluk istilâsı.

(Bu sırada Arnavutluk'da iki rakîb devletin terakkisi görülmektedir: Şarktan ve karadan Türkler, garptan ve denizden Venedikliler hulûl etmektedir. Yerli ve yabancı ırklara mensup derebeyleri şahsî menfaatlerine göre bu iki kuvvetten birine istinâd etmekte ve hattâ bazan ölkelerini bile vermektedir; Meselâ 1393=795 tarihinde bunlardan Georges Thopia Draç şehrini ve gene 1393=795 tarihinde Dukagin-oğulları Leş şehrini Venediklilere terketmişlerdir. Bu vaziyeti dikkatle tâkib etmekte olan Türkler de işte bu sene daha geniş nisbette bir mukabil harekete geçerek Boyana ve Drina boylarında ilerlemek suretiyle şimalî Arnavutluk'da İşkodra gölünün cenub ve cenubugarbî taraflarını işgâl etmişlerdir. Arnavutluk'da Osmanlı-Venedik rekabeti işte bu devirden itibaren şiddetlenmiye başlamıştır. Ankara felâketinden sonra bu yerlerin elden çıkması Osmanlıların Arnavutluk hâkimiyyetini bir müddet geciktirmiştir. — Arnavutluğun umumî vaziyeti için 1383=785 vukuâtındaki izahata bakınız).

1395=797

İkinci Istanbul muhâsarası.

(Istanbul dört senedenberi abluka altındadır; 1391=793 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bu vaziyetten çok muazzeb olan Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos Avrupa Hıristiyanlığına mürâcaat etmişse de pâyıtahtını müdafaa için bir avuç askerden başka bir

imdat alamamıştır. Fazla olarak Paleoloğos hânedanı arasında çok şiddetli ihtilâflar da vardır; Meselâ Dördüncü Andronikos Paleoloğos'un oğlu ve İkinci Manuil'in yeğeni olup bir aralık «Yedinci Yoannis Paleoloğos» ismiyle imparatorluk bile etmiş olan prensin amcasına karşı Türklere istinâd ettiğinden bahsedilir: Bu prensin bir kaç ay süren imparatorluğu için 1390=792 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Hattâ bir rivâyete göre Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa 1393=795 tarihinde Bizans ahalisine İkinci Manuil hal'edilip yerine işte bu «Yedinci Yoannis» iclâs edildiği takdirde Istanbul ablukasının kaldırılabileceğini bile va'detmiştir. Bir taraftan da imparator İkinci Manuil'in Mora despotluğunda bulunan küçük kardeşi «Birinci Theodoros» un Osmanlı himâyesinde bulunan bâzı Hıristiyan beylerine tecavüzundan şikâyet edilmektedir. Sırp prensleri arasında da ayni şekilde bir takım ihtilâflar bulunduğundan bahsedilir. — Bu karmakarışık vaziyet Suriye ile Anadolu'yu tehdid etmiye başlıyan yeni bir tehlike devrine tesâdüf etmektedir: 1394=796 tarihindenberi Osmanlı devletiyle Suriye kıt'asına da sahib olan Mısır Kölemen imparatorluğu Timur-Leng'in tehdidi altında demektir. Bu kadar büyük bir tehlike ânında Rumeli tarafından pek haklı olarak emin olmak istiyen Yıldırım Bâyezid her halde o tehlike yaklaştığı zaman Paleoloğos'larla irili ufaklı Balkan prenslerinin arkadan gaile çıkarmalarına bir an evvel mâni olacak tedbirler ittihazını düşünmüş olmalı ki bütün bu prensleri Serez'de umumî bir içtimâ akdine dâvet etmiş ve hepsini huzurunda toplamıştır: Bunların en mühimleri Bizans imparatoru İkinci Manuil, bunun yeğeni ve Osmanlı tarafdarı olan sâbık imparator Yedinci Yoannis Paleoloğos, İkinci Manuil'in kardeşi ve Mora despotu Birinci Theodoros'la Sırp prensleri Stefan Lâzareviç ve Vuk Brankoviç gibi bir takım hükümdar gölgeleridir. Yıldırım'ın riyâsetinde çok gürültülü geçtiği anlaşılan bu ictimâda bilhassa Paleoloğos'ların birbirine girmelerinden gazaba gelen Yıldırım Bayezid'in bu hâle karşı en kesdirme çare olarak Osmanlı tarafdarı olan Yedinci Yoannis Paleoloğos'dan mâadâ bütün Bizans prenslerini kılıçtan geçirip işi esasından halletmek istediği rivâyet edilir. Yıldırım'ı bu fikrinden caydıran, Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'dır; Çandarlı âilesinin Osmanlı tarihindeki vaziyeti için 1368=770 vukuâtında «Çandarlı Kara-Halil'in Vezir-i-a'zam olması» ve 1386=788 vukuâtında «Vezir-i-a'zam Çandarlı Hayruddin Paşa'nın ölümü» fıkralarına ve Çandarlılarla Paleoloğos'lar arasındaki samimî münasebetler için de 1453=857 vukuâtı içindeki «10 Temmuz=3 Receb, Salı» fıkrasına bakınız. — Çandarlı Ali Paşa'nın sâyesinde Serez toplantısından sağ kurtulan Bizans ve Sırp prenslerinin birbirleriyle bir ittifak akdedip sebât ve sadakat yeminleri de ederek bir daha hiç bir ictimâa iştirâk etmemiye ve hattâ Türklere karşı müttahit bir cephe teşkil etmiye karar verdiklerinden bahsedilir! Bu karara yalnız Yedinci Yoannis Paleoloğos'un iştirâk etmemiş olduğu anlaşılmaktadır. — Pâyıtahtına işte bu zihniyetle dönen Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un derhâl bir takım müdafaa tedbirlerine tevessül ettiği ve Istanbul'da bir Türk mahallesiyle bir mahkeme ve câmi tesisi hakkında evvelce der'uhde etmiş olduğu şartların ifâsından da imtinâa kalkıştığı rivâyet edilir: İmparatorun bu taahhüdâtı için 1391=793 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bu seferki ikinci Istanbul muhâsarasının sebebi işte bu vaziyettir. Tabiî Türk ordusunun bu muhâsarası, esasen dört senedir devam etmekte olan ateşsiz abluka halinin sıkı ve ateşli bir çenber haline kalbedilmesi demektir: Bu muhâsaraya İkinci Manuil'in yeğeni olan sâbık imparator Yedinci Yoannis Paleoloğos'un da bir mıkdar askeriyle beraber iştirâk etmiş olduğu rivâyet edilir. 1395=797 yaz mevsiminin sonuna kadar devam eden bu ikinci Istanbul muhâsarasında bir kaç umumî hücum yapıldığı halde sûrların mukâvemetinden dolayı şehir fethedilememiştir. Nihayet kış mevsiminin hulûlü üzerine muhâsara harekâtı durmuşsa da abluka hâli devam etmiştir. — Istanbul'un Yıldırım devrinde başlamış olan muhâsaralarının birincisi için 1391=793, üçüncüsü için 1396-1397=799 ve dördüncüsü için de 1400=802 vukuâtına bakınız).

Yıldırım Bâyezid'in Mısır'daki Abbasî halifesinden «Sultan» ünvanını istemesi.

(Bundan evvel de görüldüğü gibi ilk Osmanlı hükümdarları «Sultan» ünvanını resmen hâiz değillerdir: 1386=788 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Her ne kadar Orhan Gazi ile Birinci Murad devirlerine ait bâzı kitâbe, sikke ve vakfiyye gibi vesikalarda «Sultân-ül-ğuzât» ünvanına tesâdüf edilmekteyse de «Gaziler reisi» gibi bir mânâya gelen bu ünvan imparatorluk mefhumunu ifâde eden sultanlıkla alâkadar değildir. Zaten İslâm âleminde bu gibi ünvanların halifeler tarafından resmen tevcih edil mek şartiyle mûteber olmasına ait an'ane o sırada henüz mer'iyyetini muhâfaza etmektedir ve Birinci Bâyezid devrine kadar Mısır'daki Abbâsî halifeleri tarafından hiç bir Osmanlı hükümdarına böyle bir ünvan tevcih edildiği mâlûm değildir. — Anadolu ve Rumeli'deki fütuhâtiyle muazzam bir devlet haline gelmiş ve bilhassa Hıristiyanlara karşı kazandığı büyük zaferlerle bütün İslâm âleminin teveccühünü kazanmış olan Osmanlı devletinin hükümdarına hâlâ «Bey» denilmesi bilhassa milletler arasındaki teşrifat bakımından çok tuhaf bir vaziyet ihdâs etmektedir; Çünkü bu «Bey» in maiyyetinde kendisine resmen tâbi ve haraçgüzâr olarak imparatorlar ve krallar vardır! Halbuki Birinci Bâyezid'in meskûkâtında «Bâyezid ibni Murad» şeklinde kendi ismiyle babasının adından başka hiç bir ünvan yoktur! — Yıldırım'ın işte bu sene içinde tamamiyle haklı olduğu «Sultan» ünvanını almak için Mısır'a elçiler ve hediyeler göndermesi işte bu gayritabiî vaziyete artık bir nihayet vermek içindir: O sırada Abbasî halifeliğinde «Birinci El-Mütevekkil-al-Allâh» bulunmaktadır; fakat Yıldırım Bâyezid doğrudan doğruya bu halifeye mürâcaat etmeyip Mısır Sultanı Barkuk'a elçi göndermiştir. Zaten o sırada Osmanlı-Mısır siyasî münasebetleri çok sıkı bir dostluk halinden daha ileri giderek günden güne yaklaşan Timur istilâsının ortaya çıkardığı müşterek tehlike karşısında bir ittifak şeklini bile almıştır: Onun için Yıldırım bu suretle müttefikine mürâcaat etmiş demektir. Hediyelerle giden Osmanlı elçilerinin vazifesi, halifenin Yıldırım Bâyezid'e «Sultan», ünvanını tevcih ettiğine ait bir «Teşrîf» vermesi hususunda Mısır hükümdarı Sultan Barkuk'un delâletini temin etmektir. Bağdat Abbâsîlerinin Mongol istilâsı altında yıkılmasından itibaren bu hilâfet hânedanının Mısır'a ilticâ eden şubesi hiç bir siyasî nüfuzu hâiz olmıyarak yalnız din reisliği vaziyetindedir: Onun için Mısır sultanlarının bu halifeler üzerinde kat'î bir nüfuzları vardır; işte bundan dolayı Yıldırım'ın arzusunu Sultan Barkuk'un halifeye kabul ettirdiği rivâyet edilir. Bununla beraber Yıldırım'ın bu ünvânı daha sonra ihraz ettiği ve hattâ «Sultan» ünvanını ilk defa olarak Birinci Mehmed'in aldığı hakkında da rivâyetler vardır: Bunlar için 1396=798 vukuâtının ikinci ve 1413=816 vukuâtının Birinci Mehmet devrine müsâdif ilk fıkrasına bakınız).

1396=798

Niğbolu zaferi.

(En sağlam rivâyetlere göre bu parlak zafer 25 Eylül=21 Zülhicce Pazartesi günü kazanılmıştır. — Bulgaristan ve Sırbistan'ın fethiyle Tuna boylarına ve Macaristan hudutlarına dayanmış olan Osmanlı Türklerinin bir taraftan Macar krallığını tehdit ederken bir taraftan da Avrupa'da Şarkî-Roma şöhretini hâlâ muhâfaza eden Bizans'ı muhâsara etmeleri Garp Hıristiyanlığını umumî bir heyecan içinde bırakıyordu. Macar kralı Sigismond ile Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un Avrupa'dan istimdatları ve Papa Dokuzuncu Bonifacius'un Katolik hükümdarlarını bir Haçlı seferine dâvet etmesi işte bu vaziyetten dolayı artık tesirsiz kalmamış ve başta Fransızlar olmak üzere bir çok Avrupa milletleri silâha sarılmıştır. Bu suretle Fransa, İngiltere, İskoçya, Almanya, Polonya, Bohemya, Avusturya, Macaristan, İtalya, İsviçre, Belçika ve sair Avrupa memleketlerinden ve Venediklilerle Rodos Şövalyelerinden büyük bir Ehl-i-Salip ordusu toplanmıştır. — Bu Hıristiyan ordusunda Macar kralı Sigismod'dan başka Fransa kralı ikinci Jeân le Bon'un torunu ve Burgonya dukası Philippe le Hardi'nin oğlu olan Nevers kontu «Jean sans Peur=Korkusuz Jan» ile ayni kralın

akrabasından Henri ve Philippe de Bar, Fransa Başkumandanı Philippe d'Artois, Comte de la Marche, Comte d'Eu, Amiral Jean de Vienne, Sire de Coucy, Marechal Boucicault ve Guy de la Tremouille gibi en meşhur Fransız asilzâdeleriyle kumandanları da bulunmuşlardır. Fransızlar Almanya'dan geçerken son imparatorluk hânedanının ecdâdından «Graf Priedrich von Hohenzollern» vesaire gibi birçok Alman asilzâdeleriyle Töton şövalyeleri de askerleriyle iltihak etmişlerdir. Macaristan'dan itibaren Macar kralı Sigismond'un ordusuyla takviye edilen bu Haçlı kuvvetlerine Boşnak, Hırvat, Ulah vesaire gibi Balkan unsurlarından da gönüllüler katılmıştır. — Haçlı ordusunun mevcudu hakkındaki muhtelif rakamlar 60-200 bin arasında tehalüf etmektedir; Son tetkiklere göre bu ordunun 100- 120 binden aşağı olmadığı muhakkak sayılabilir. Buna karşı çıkan Osmanlı ordusunun mikdarı hakkında da 50 binden 120 bine kadar muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir: Fakat en kuvvetli tahminlere göre Türk ordusunun mevcudu 60-70 bin arasındadır. Her halde Garp menbâlarında Türk ordusunun mıkdarı çok şişirilmekte, Haçlıların mevcudu da çok indirilmektedir. — Haçlılar Macaristan'dan itibaren iki kola ayrılıp biri Sırbistan ve biri de Eflak üzerinden ilerliyerek Tuna'nın sağ sâhilindeki Niğbolu kalesi önünde birleşmişlerdir. Bunlar oraya gelinceye kadar ve geldikten sonra Garp menbâlarının ittifakıyle sâbit iki büyük cinayet irtikâb etmişlerdir: İlkönce yolda gelirken Vidin ve Rahova'da esir ettikleri silâhsız Türkleri vahşiyane bir surette kılıçtan geçirdikleri gibi, Niğbolu önünde de Yıldırım'ın yaklaşmakta olduğunu haber aldıkları zaman kendilerini zaptedemiyerek ellerinde bulunan bin Türk esirini hiç bir sebeb olmaksızın boğazlamışlardır; Aşağıda görüleceği gibi zaferden sonra Yıldırım Bâyezid bu vahşiyâne cinayetlerin hak ettiği tarihî cezayı derhâl vermekte kusur etmemiştir. — Haçlı ordusu geldiği zaman Niğbolu muhâfızlığında meşhur ümerâdan Doğan Bey bulunmaktadır; Düşman ordusunun büyüklüğüne ehemmiyet vermiyen bu kahraman tabiî müdafaa vaziyetine geçmiştir. — Haçlıların o sırada Istanbul muhâsarasiyle meşgul olan Yıldırım Bâyezid'i Anadolu'da zannettikleri ve kendilerini bir an evvel karşılamıya yetişebileceğini ümid etmedikleri kuvvetle rivâyet edilir: Tabiî bu vaziyet istihbarat bakımından bunların ne kadar zayıf olduklarını gösterir; hattâ içlerine birçok Türk casuslar girmiş olduğu hakkında bile bir takım rivâyetler vardır. — Karmakarışık ve itâat ve intizamdan mahrum bir güruh olan Haçlılar Yıldırım'ı henüz Anadolu'da zannettikleri için on beş gün gaflet ve sefahet içinde ihtiyatsızca vakit geçirip gûyâ kalenin muhâsarasını kurmakla meşgul olmuşlar ve o sırada Istanbul muhâsarasını bırakıp şimşek gibi üzerlerine gelmekte olan Yıldırım'ın yaklaştığından pek geç haberdar olabilmişlerdir. — Haçlıların gaflet derecesi hakkındaki rivâyetlerin birine göre, bir gece Yıldırım Bâyezid bir at üstünde tek başına Niğbolu kalesinin dibine kadar sokularak kale muhâfızına seslenmiş ve sûrun üstüne gelen Doğan Bey'le askerî vaziyet hakkında konuştuktan sonra doludizgin dönüp gitmiştir! — Bu Haçlı ordusuna bir takım deniz kuvvetleri de yardım etmiştir: Meselâ Amiral Mocenigo kumandasındaki Venedik donanması Bizans ve Rodos donanmalarıyla takviye edilerek Karadeniz'den Tuna ağzına kadar gelmiş ve Haçlı ordusu karadan Istanbul'a giderken bu deniz kuvvetleri de Boğazları tutmak vazifesini almıştır. — Türk ordusu yaklaştığı zaman Macar kralının itidal ve ihtiyat tavsiyelerine rağmen zafer şerefini Macarlardan evvel kazanmak istiyen taşkın Fransızların çılgıncasına atılganlık edip Yıldırım'ın pusularına düşerek perişan oldukları ve işte bu vaziyet üzerine biraz gerideki Macar ordusunun sağ cenâhına kumanda eden Transilvanya=Erdel voyvodası Lazkovitz ile sol cenaha kumanda eden Eflak prensi Mircea=Mirçe'nin askerleriyle beraber kaçıp giderek Macar ordusunun panikle bozulmasına sebeb oldukları rivâyet edilir: Evvelce 1391=793 tarihinde Osmanlı hâkimiyyetine girmiş olduğu halde sonradan Haçlı ordusuna iltihak ederek Türklere ihânet etmiş olan Mirçe'nin harp esnasındaki vaziyeti görür görmez bu sefer de Haçlılara ihânet edip askerlerini Tuna'dan aşırmak suretiyle sıvıştığı rivâyet edilir; Transilvanya voyvodası Lazkovitz de ayni ihânetle ithâm edilmektedir. — Niğbolu zaferinde Avrupa asilzâdeleriyle kumandanlarının bir çoğu telef olmuş, «Eğer gökyüzü yere düşecek olsa Hıristiyan ordularının süngülerine takılıp kalır! « diye böbürlenerek büyük söyliyen

Macar kralı Sigismond her nasılsa bir balıkçı kayığına can atarak bir rivâyete göre tek başına ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de bir kaç Alman asilzâdesiyle beraber Tuna ağzında bekliyen Venedik donanmasına ilticâ etmiş ve oradan Istanbul'a gitmiştir. Kral Sigismond ondan sonra gene deniz yoluyla Adriyatik sâhillerine çıkarak çok uzun bir seyâhatten sonra memleketine dönebilmiştir: Türklere esir olup bir müddet Gelibolu'da kalmış olan Bavyeralı Schiltberger'in kendi gözüyle görerek hâtıratına kaydetmiş olduğu izaha göre Macar kralının bindiği gemi Çanakkale boğazından geçerken Türkler Niğbolu muharebesinde yakaladıkları Hıristiyan esirlerini sâhillere dizmişler ve Sigismond'a gemiden inip milletdaşlarını kurtararak beraber götürmesini haykıra haykıra söyleyip alay etmişlerdir! — Bir rivâyete göre Niğbolu muharebesinde Yıldırım Bâyezid'in atı vurulmuş, kendisi de başından yaralanmış, fakat yiğit pâdişah yarasına ehemmiyet vermiyerek başka bir ata binip harbe devam etmiştir. — Haçlılar Niğbolu'ya gelirken ellerine geçirdikleri silâhsız ve mâsum esirlerini hiç bir sebeb olmaksızın sırf taşkınlıklarından dolayı vahşiyâne bir surette öldürdükleri için» zaferden sonra Türklere esir olan 3-10 bin kadar Haçlı askeri Yıldırım'ın emriyle bilmukabele idâm edilmiş ve Fransa kralının şımarık torunu Korkusuz Jean'la beraber esir olan yirmi dört veyâhut yirmi yedi Fransız asilzâdesi de fidye vermek şartiyle sağ bırakılıp Bursa ve Mihaliç'e sevkedilmişlerdir. — Fransız prensiyle zâdegânının iki yüz bin altın gibi o zaman için muazzam bir para tutan fidyeleri bütün Fransa'ya ağır vergiler tarhedilmek ve bir taraftan da Venedik Cumhuriyetiyle Macaristan ve Kıbrıs krallıklarından da para toplanmak suretiyle tedarik edilmiş ve bu paralar Fransa kralının bir çok hediyeleriyle beraber Türkiye'ye gönderilip bir seneden fazla esârette kalan şımarık prensle taşkın maiyyeti kurtarılmıştır. — Niğbolu muharebesindeki Osmanlı şehitlerinin sayısı hakkında 30, 40 ve 60 bin gibi muhtelif büyük rakamlar rivâyet edilir; Tabiî bunlar çok mübalâğalıdır; her halde zaferin Türkler tarafından kazanılmış olmasına ve Osmanlı ordusunun umumî mevcuduna göre bütün zâyiâtın bir kaç bin şehitten ibaret olması lâzımgelir. — Yıldırım Bâyezid Niğbolu muzafferiyyetini İslâm devletlerine zafernâmelerle bildirmiş ve bâzı hükümdarlara hediye olarak esirler göndermiştir. — Bu Niğbolu zaferi Balkan yarımadasında Türk hâkimiyetini kat'îleştiren büyük muvaffakiyetlerin en mühimlerindendir).

Niğbolu zaferinden dolayı Abbasî halifesi tarafından Yıldrnm Bâyezid'e «Sultân-ı Rûm» ünvanının tevcihi.

(Osmanlı menbâlarına göre Mısır'daki Abbâsî halifesi Birinci Mütevekkil-al-Allâh'a gönderilen zafernâmeye gelen cevapta halîfe Yıldırım Bâyezid'e «Sultân-ı iklîm-i Rûm» ünvaniyle hitâb etmiş ve işte bu tarihten itibaren Osmanlı pâdişahlarına «Bey» yerine «Sultan» denilmiye başlamıştır. Fakat Yıldırım'ın meskûkâtında «Sultan» ünvânı yoktur; Onun için bu rivâyet ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bu mesele için 1395=797 vukuâtının ikinci fıkrasıyla 1413=816 vukuâtının Birinci Mehmet devrine müsâdif ilk fıkrasına bakınız).

Arnavutluk fütuhâtı.

(Bu sırada Arnavutluk vaziyeti çok karışıktır: Şarktan ve karadan Türklerin, garptan ve denizden de Venediklilerin hulûlü sırasında birbirini çekemiyen bir takım derebeylerinin elinde bulunan bu memleket başlıca üç kısma ayrılabilir: Şimalî Arnavutluğa kısmen «Balşa» ve İşkodra havâlisindeki Mirdita arazisine de «Dukagin» âilesi hâkimdir; orta Arnavutluk'da «Kastriota» ve «Thopia» âileleri vardır; cenubî Arnavutluk'da da Avlonya civarına «Araniti» ve Epir mıntakasına da «Spata» ve «Zenebisi» âileleri hâkimdir; bunlardan başka bir sürü ufak derebeyleri daha vardır. Sâhilde Venediklilerin tutundukları noktalar «Antivari=Bar», «Dulcigno=Ülgün», «Alessio=Leş» ve «Draç» kasabalarıdır; bunlardan başka İşkodra'nın da o sırada Venedikliler elinde bulunduğu rivâyet edilir: Bu şehrin Türkler tarafından ilk işgâli

için 1392=794 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Türklerin vaziyetine gelince, 1385=787 tarihindeki Savra zaferiyle Arnavutluk'da kurulan Türk hâkimiyyeti 1394=796 istilâsından itibaren Adriyatik denizine dayanmıştır: o tarihlerdeki Arnavutluk vukuâtına bakınız. Bu Türk istilâsı bâzı Arnavut beylerinin davetiyle başlamıştır: Meselâ Savra muharebesi, Balşa âilesinin tahakkümüne karşı Türklere mürâcaat eden Thopia âilesinin dâveti üzerine vukua gelmiştir. Şimalî Arnavutluk'da İşkodra'yı merkez ittihaz ederek tutunan Balşa âilesinden Birinci Georges Balşa Arnavut birliği uğrunda bir çok muharebelere giriştikten sonra 1379=781 tarihinde ölmüş ve yerine küçük kardeşi İkinci Balşa geçmiştir: 1385=787 tarihindeki Savra zaferi işte buna karşı kazanılmış ve bu prens o muharebede telef olunca yerine «Strasimir» lâkabiyle anılan yeğeni İkinci Georges Balşa geçmiştir. Birinci Murad'ın Kosova muharebesinde telef olan Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç'in damadı olan bu İşkodra beyi yukarda bahsi geçen ve şimalî Arnavutluğun Mirdita havâlisine hâkim olan Dukagin oğullarıyla da müttefiktir. Seleflerinin Türk düşmanlığına tamamiyle vâris olan bu Arnavut beyi Türklere karşı Venediklilere tarafdarlığı ve Haçlılara temâyüliyle şöhret bulduğu için, Niğbolu zaferinden sonra Yıldırım Bâyezid bunun arazisine bir ordu sevketmiş, bu kuvvete mukâvemet edemiyen İkinci Georges canını kurtarmak için kaçmıya mecbur olmuş ve nihayet akrabasından güzel bir kızı Birinci Bâyezid'e takdim etmek suretiyle itaat ve tâbiiyyet altına girmiştir. İşte bu sefer esnâsında başta İşkodra olmak üzere «Croia=Akçahisar», «Castoria=Kesriye», «Dulcigno=Ülgün», Draç ve Berat şehirleriyle kasabalarının işgâl edildiği rivâyet edilir; Bunların bazıları Venediklilerden ve bazıları da Arnavutlardan alınmıştır; meselâ İşkodra'nın o sırada Venediklilerde bulunduğuna ait bir rivâyete mukabil Balşa'lardan alındığı hakkında da kuvvetli bir rivâyet vardır; fakat Draç 1393=795 tarihindenberi Venediklilerdedir. Bir rivâyete göre de İkinci Georges Balşa'nın akrabasından bir kız takdim ederek inkıyâdı üzerine «Dulcigno=Ülgün» ve «Scutari=İşkodra» şehirleri kendisine iade edilmiş ve işte bunun üzerine İkinci Georges İşkodra'yı Venediklilere satmıştır).

Eflak ve Macaristan akınları.

(Niğbolu zaferi üzerine Yıldırım Bâyezid bir taraftan Macarları büsbütün tedhiş etmek için Macaristan'a ve bir taraftan da evvelce Türk hâkimiyyetini kabul ettiği halde sonradan Niğbolu muharebesinde Haçlılarla elbirliği ettikten sonra harbin neticesini anlayınca askeriyle beraber kaçan Eflak prensi Mirçe'nin memleketine birer akıncı kolu sevketmiş, bu iki kolun birincisi İstirya'ya kadar ilerliyerek muvaffakiyetle dönmüşse de, Evrenos Bey kumandasında bulunan ikinci kol Mirçe'nin şiddetli mukâvemeti üzerine ric'at etmek mecburiyetinde kalmıştır).

1396-1397=799

Şile'nin fethi.

(Istanbul boğazının şarkında ve Karadeniz sâhilinde bulunan Şile'nin Hicrî 799=Milâdî 1396-1397 tarihinde veyâhut bundan biraz evvel Hicrî 798=Milâdî 1395-1396 senesinde fethedildiği rivâyet edilmektedir: Bizans imparatorluğunun Anadolu'da son kasabası olduğu anlaşılan bu iskelenin o tarihe kadar nasıl olup da Bizanslıların elinde kaldığı belli değildir. Şile'nin Gazi-Timürtaş-oğlu Yahşi Bey tarafından fethedildiği rivâyet edilir: Niğbolu zaferinden sonra Istanbul'u fethederek Bizans imparatorluğunu kat'î surette tasfiyeye karar vermiş olan Yıldırım Bâyezid'in Şile fethini bu tasfiyeye başlangıç olarak emretmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir).

Anadoluhisarı'nın inşâsı.

(Eski Osmanlı menbâlarında «Güzelhisar», «Güzelcehisar», «Nîkhisar», «Yenihisar», «Yenicehisar» ve «Akçahisar» gibi isimlerle anılan bu kale Istanbul boğazının en dar yerinde yapılmıştır: Burada boğazın genişliği 700 metre kadar tahmin edilir. — Bu hisarın isimleri içinde görülen «Yenice» sıfatı Rumeli-hisarı'na da tatbik edilmiştir; belki bu sıfat ikisinin de yeni yapıldığı devirlerle alâkadardır: 1452=856 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Eskiden sahilde bulunan Anadoluhisarı'nın Göksu ağzında bulunması, bu derenin gittikçe sâhili doldurmasından dolayı bugün hisarın biraz içerde kalmasına sebeb olmuştur. — İki üç metre yüksekliğinde bir kayanın üzerine kurulan Anadoluhisarı'nın kutru 20, irtifâı 20 ve duvar kalınlığı bir buçuk metredir; yedi kuleyle tahkim edilmiştir. — Bu hisarın inşâsı için 1395-1396=798 tarihi de rivâyet edilir: İnşaâtın o sene başlayıp ertesi sene bitirilmiş olmak ihtimâli de vardır. Garp menbâlarında Anadoluhisarı'nın inşâ tarihi olarak bir çok yanlış rakamlara tesâdüf edilir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Şile fethiyle Anadoluhisarı'nın inşâsı Yıldırım Bâyezid'in Istanbul fethi hakkındaki büyük plânının tatbikine doğru atılmış ilk adımlar demektir. Her halde Yıldırım'ın bu suretle Istanbul boğazına kat'î surette hâkim olmak ve Bizans'ın Karadeniz'le muvâsalasını kesmek istedip muhakkaktır: Niğbolu muharebesinde Venedik ve Rodos donanmalarının boğazlardan geçip Karadeniz'de Tuna ağzına kadar gelebilmiş olmaları da bu hisarın inşâsında başlıca sebeblerden biri olabilir).

Istanbul'un üçüncü muhâsarası.

(Istanbul'un Birinci Bâyezid devrindeki ilk iki muhâsarası için 1391=793 ve 1395=797 ve dördüncü muhâsarası için de 1400=802 vukuâtına bakınız. 1396=798 tarihinde Istanbul'un hücumla fethine karar verdiği halde Niğbolu muharebesinin zuhurundan dolayı o büyük fikrini tatbika imkân bulamıyan Yıldırım Bâyezid'in Haçlı ordularını mağlûb ettikten ve Anadolu hisarının inşâsiyle Boğaziçi'ne hâkim olduktan sonra Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'a bir ültimatom vererek Istanbul'un derhâl teslimini istediği rivâyet edilir. Yıldırım'ın bu hareketine Bizans imparatorunun tıpkı Macar kralı Sigismond gibi Avrupa'dan istimdâd ederek Niğbolu seferinin açılmasına sebeb olması da mühim bir âmil sayılabilir. — Bir rivâyete göre Istanbul'un uzaktan abluka hâli 1396=798 Niğbolu muharebesinin zuhuru üzerine kaldırılmış ve diğer bir rivâyete göre de Haçlıların hücumuna rağmen kaldırılmamıştır: Bu mesele için 1391=793 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Istanbul şehri Türk hücumiyle sukut ettiği takdirde başlarına gelecek felâketlerden korkan Bizans ahalisinin Osmanlı ültimatomunu kabule tarafdar olmasına rağmen imparator İkinci Manuil Fransa'dan altı yüz şövalye ile bir mikdar para gelmiş olmasına, büyük oğlu Yoannis Paleologos'un bir Rus prensesiyle izdivacı üzerine Rusya'dan gelen cihâzın kâmilen altın oluşuna, Venediklilerden on ve Cinivizlerden beş kadırga gelmesine, Ayasofya hâzinesinin zenginliğine ve nihayet Avrupa'nın Istanbul müdafaası için her türlü yardım vaitlerine güvenerek Yıldırım Bâyezid'in teslim teklifini reddetmiştir. İşte bunun üzerine Istanbul'un Türkler tarafından üçüncü muhâsarası başlamış ve şehrin kara tarafından şiddetli taarruzlar olmuştur. — Bu üçüncü muhâsara 1397=799 senesi bahar mevsiminde başlamıştır. — Bizans imparatoru İkinci Manuil bu muhâsara esnâsında Rusya'dan, İngiltere'den, Fransa'dan ve daha bir takım Avrupa memleketlerinden istimdat etmiş, Fransa'dan bir vait almış ve Rusya'dan da bir mıkdar para gönderilmiştir. Bu sırada Papalık makamının da Istanbul müdafaası için Hıristiyanlık âlemini yeniden harekete geçirmek üzere telkinâta başladığı rivâyet edilir. — Her halde bu üçüncü Istanbul muhâsarasının muvaffakiyetle neticelenemeyip sürüncemede kalması, Istanbul'un müstahkem sûrlarını derhâl yıkabilecek büyük topların henüz icad edilmemiş olmasıyla alâkadar olabilir: Bâzı müelliflere göre de Türk deniz kuvvetlerinin kifayetsizliğinden dolayı şehrin ıskatı kabil olamamıştır. Her halde mahsurların

deniz tarafından tamamiyle tazyik edilemedikleri ve hattâ Avrupa ile muvâsalada bulundukları anlaşılmaktadır. Zaten Yıldırım'ın bütün kuvvetleriyle Istanbul'un üstüne yüklenmemiş olduğu da muhakkaktır. Hattâ bâzı tefsirlere göre o sırada Istanbul fethinin yeni bir Haçlı seferine yol açabileceği, denizlerin Venedik ve Ciniviz hâkimiyyetinde bulunması da Osmanlılar için çok müşkil vaziyetler ihdâs edeceği düşünülerek kat'î bir hareketten içtinap edilmiştir. Bilhassa Venedik, Ciniviz, Fransız ve Macar hükûmetlerinin yeni bir müşterek sefer tasavvurunu da hesab etmek lâzımdır. Balkanlarda da henüz fethedilecek bir çok yerler vardır: İşte bu gibi bir takım mülâhazalardan dolayı Istanbul muhâsarasının kat'î bir mahiyet almamış olduğu rivâyet edilir. — Bu üçüncü muhâsaranın ne kadar sürmüş olduğu da ihtilâflı bir meseledir: Bâzı Osmanlı menbâlarında harp hareketleri başlar başlamaz veyâhut başlamasından pek az sonra Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos derhâl sulha talib olmuş gibi gösterilir ve hattâ bu sulhün Istanbul'da bir Türk mahallesiyle bir câmi, bir mahkeme tesisi ve bir de Kadı tâyini gibi şartlarından bile bahsedilir; bu şartlar içinde senede on bin altın haraç tesviyesi, câmide hutbanın Birinci Bâyezid namına okunması, Bizans sikkelerinde Osmanlı pâdişahının ismi bulunması ve imparatorların fermanla tâyini gibi bâzı maddeler de vardır. Osmanlı rivâyetlerine göre Bizans imparatoru işte bu şartlarla teklif ettiği sulhü kabul ettirebilmek için Yıldırım Bâyezid'e on bin «filori» ile «nefâyis-i esbân» göndermiştir! Bundan başka Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa ile diğer Osmanlı ricâline de muhteşem hediyeler takdiminde kusur etmemiştir! Hattâ bir rivâyete nazaran imparator Çandarlı Ali Paşa'ya resmî hediyelerinden başka «on adet büyük mâhî» içinde altın ve gümüş «pişkeşler» takdim etmek suretiyle Osmanlı vezirini gizlice elde etmiştir! Nihayet işte bu esaslarla mesele tesviye edilerek Istanbul'un o tarihte fethinden vazgeçildiği rivâyet edilir! Yalnız Göynük'le Taraklı'dan getirilen Türklerin Istanbul'daki Türk mahallesine iskâniyle iktifâ edildiğinden bahsedilmektedir. O zamanki câmiin şimdiki Sirkeci Gümrük binasının yerinde olduğu ve hattâ kiliseden tahvil edildiği hakkında bir rivâyet vardır. İmparatorun büyük balıklar içinde altınlar göndermek suretiyle Osmanlı Vezir-i-a'zamını satın almasına ait şüpheli rivâyetin mahiyeti için 1453=857 vukuâtı içinde «10 Temmuz=3 Receb, Salı» fıkrasına bakınız. Bu Osmanlı rivayetinde muhâsara ile sulhün ayni sene içinde olmuş gibi gösterilmesi doğru değildir! Bizans ve Garp menbâlarından anlaşıldığına göre Istanbul'un bu üçüncü muhâsarası iki seneden fazla sürmüştür: Osmanlı rivâyetindeki şartların mühim bir kısmı tatbik edilerek yapılan uzlaşma için 1400=802 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Yıldırım'ın Yunan seferi.

(Bu seferin tarihinde ihtilâf vardır: Bâzı Bizans menbâlarında 1395=797 tarihinden bahsedilirse de 1397=799 rivâyeti Osmanlı menbâlarındaki rivâyetlere de uygun olduğu için burada bu ikinci tarih esas ittihaz edilmiştir. — Yıldırım Bâyezid'in bu Yunan seferine sebeb olarak Yunanlıların bir dâvetinden bahsedilir; Bu rivâyete göre pâdişah Karaferye'de bir cami yaptırmakla meşgul olduğu sırada Yunanistan'daki «Amphissa=Salona» şehrinin piskoposu bizzat gelip Türkleri Yunanistan'ın işgâline davet etmiş ve Yunan seferi işte bu dâvet üzerine başlamıştır. — Piskopos'un bu müracâatına sebeb, Kantakuzinos âilesinden olan Salona düşesi Heleni'nin âşıkıyla beraber sefâhate dalıp halka zulmetmesi ve ahalinin artık dayanamıyacak hâle gelmesidir: Bu vaziyette kilise halka önayak olmuş ve Birinci Bâyezid Yunanistan'a bir halâskâr olarak dâvet edilmiş demektir. — Yıldırım'ın bu seferinde ilkönce Tesalya'nın en mühim merkezleri olan «Pharsala=Çatalca» ile «Larissa=Yenişehir» ve «Tricala=Tırhala» şehirlerini fethetmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu ilk fütuhât üzerine Termopil geçidinden hiç bir mukâvemet görmeksizin geçen Yıldırım ordusunu bizzat karşılıyan Salona düşesi Heleni ölkesiyle kızını Osmanlı Pâdişahına takdim etmiş, bu hareketinden dolayı düşes serbest bırakılmış, güzel kızı hareme alınmış ve Salona dukalığı da derhâl işgâl edilmiştir. — Bundan sonra işgâl edilen «Lokris=Locride», «Fokis=Phocide» ve

«Doris=Doride» dukalıkları da Tesalya'ya ilhâk edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Medînet-ül-hükemâ» denilen Atina şehri de Türkler tarafından ilk defa olarak işte bu Yunan seferinde fethedilmiştir: Fakat Bizans ve Garp menbâlarında bunu teyid edecek bir kayıt mevcud olmadığı için bu Osmanlı rivâyeti ihtiyatla karşılanmalıdır. O sırada bir dukalık halinde bulunan Atina havâlisi Floransalı «Acciajuoli» âilesinin elindedir: Bu dukalığı Katalanlardan zaptetmiş olan Acciajuoli âilesi için 1364=766 vukuâtı içinde «Biga'nın fethi» fıkrasına da bakınız. Osmanlı menbâlarının Atina fethi hakkındaki rivâyeti doğru olduğu takdirde bu mıntakanın bir müddet sonra elden çıkmış ve ayni âile tarafından tekrar istirdâd edilmiş olması lâzımgelir: Çünkü Istanbul'un fethinden beş sene sonra Fatih Sultan Mehmed bu meşhur şehri Acciajuoli âilesinden son dukası olan Franco'dan zaptetmiştir: 1458=862 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bâzı Osmanlı menbâlarında Atina'nın bu ilk fethi için 1397-1398=800 tarihi de rivâyet edilir. — Yenişehir'in ilk işgâli hakkındaki rivâyet için 1394=796 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Üçüncü Mora seferi.

(Birinci Murad devrindeki İlk Mora seferi için 1388=790 vukuâtının son fıkrasına ve Yıldırım devrindeki ikinci Mora seferi için de 1391=793 vukuâtının altıncı fıkrasına bakınız. — Yıldırım Bâyezid'in Yunan seferi esnâsında Evrenos ve Ya'kub Beyler kumandasında elli bin kişilik bir Türk ordusunun da Mora seferine memur olduğu rivâyet edilir: 1397=799 yaz mevsimine tesâdüf eden bu büyük hareket esnâsında Ya'kub Bey itaatten çıkmış olan Mora despotu ve imparator İkinci Manuil'in kardeşi olan Birinci Theodoros Paleloğos'u tâbiyyet ve itâât altına alıp haraca bağlıyarak cenubî Mora'ya kadar ilerlemiş ve Evrenos Bey de Argos kalesini hücumla fethedip on dört bin esir almış ve bunlar Anadolu'ya nakledilerek yerlerine Tatar muhâcirleri iskân edilmiştir; Argos'un Haziran ayında fetholunduğu rivâyet edilir. — Evrenos ve Ya'kub Beylerin Mora harekâtı 1397=800 senesi Teşrinievvel ayına kadar devam ettikten sonra mevsimin ilerlemesinden dolayı bu iki kumandan Makedonya'ya çekilmiştir).

1397-1398=800

Akçay zaferi ve Karaman ölkesinin işgâli.

(Yıldırım Bâyezid'in Akçay muzafferiyetl üzerine Karaman ölkesini zaptetmesi Osmanlı menbâlarında 793=1391, 794=1392, 796=1394, 797=1395 ve 800=1397-1398 tarihlerine müsâdif gösterilir; hattâ Lûtfi Paşa ile Âşık-Paşa-zâde gibi bâzı müellifler de hiç bir tarih rakamı göstermemişlerdir. Bizim burada bu muhtelif rivâyetlerin sonuncusu olan 800=1397-1398 senesini esas ittihaz edişimiz bu tarihin doğruluğu bir çok deliller ve vesikalarla sâbit olmasındandır. Yıldırım'ın Akçay zaferi üzerine Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in idâm edildiğinde umumiyetle ittifak edilir: Bu sebeble Akçay muharebesinin tarihi, Alâüddin Ali Bey'in ölüm tarihine tesâdüf etmektedir. Halbuki Alâüddin Ali Bey'in 800=1397-1398 tarihine kadar sağ olduğu muhtelif vesikalarla sâbittir: Bunların en mühimmi, kendisiyle muâsır olan Kadı-Bürhânüddin'in resmî müverrihi Esterâbâdî'nin «Bezm-ü-Rezm» ismindeki meşhur tarihidir; 800=1397-1398 tarihinde telif edilmiş olan bu menbâa göre Alâüddin Ali Bey o tarihe kadar hayattadır ve muhtelif senelerde cereyân etmiş hâdiseler münasebetiyle ismi geçmektedir. Bundan başka Şikâri'nin muhtelif yazma nüshaları bulunan «Karaman tarihi» ne göre de Alâüddin Ali Bey 798=1395-1396 tarihinde Kadı-Bürhânüddin'le yaptığı bir muharebede almış olduğu bir tüfek yarasının tesiriyle o tarihten bir buçuk sene sonra, yâni 800=1397 tarihinde vefât etmiştir. Hususî kütüphanemizde 961=1554 tarihinde yazılmış bir «Tevârîh-i âl-i Osman» var: Müellifinin ismi silik olduğu için okunamıyan ve 932=1525-1526 senesine kadar Osmanlı vukuâtını ihtivâ eden bu menbâa göre Yıldırım'ın Akçay zaferiyle

Karaman oğlunun ölümü 800=1397-1398 tarihine müsâdiftir; bu mühim menbâda mesele şöyle izah edilir; «Karaman oğlu Ali Bey vefât eyledi, oğlu Mehmet Bey Yıldırım Bâyezid elinde esir oldu, ba'dehu Yıldırım Bâyezid Mehmet Bey'i âzâd idüp Karaman vilâyetin ana virdi Hicretin 800 senesinde». Daha fazlasının zikrine lüzum görmediğimiz bütün bu sarîh delillerden dolayı burada Karaman-oğlu Alâüddin Ali Bey'in hayatiyle ölkesine mal olan Akçay zaferi için 1397-1398=800 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Bu vak'anın Osmanlı menbâlarındaki izâhına göre Yıldırım'ın Rumeli işleriyle meşgul olmasından istifâde eden Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey bundan evvelki Osmanlı-Karaman muharebesinde Osmanlılara terketmek mecburiyetinde kaldığı yerleri istirdâd etmiş ve ondan sonra da Germiyan vilâyetindeki Osmanlı ordusunu ansızın bastırıp Anadolu Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'yı esir ederek iki koldan Ankara ve Bursa üzerine yürümüştür. Vaziyetten derhâl haberdar edilen Yıldırım Bâyezid'in Rumeli'deki ordusunu fevkalâde bir sür'atla karşıya geçirip Anadolu kuvvetleriyle birleştirerek Karamanlıların üzerine yürüdüğü rivâyet edilir: Hattâ Birinci Bâyezid'in işte bu seferde gösterdiği sür'atten dolayı «Yıldırım» lâkabiyle anıldığı hakkında bile bir rivâyet vardır; Bu m.esele için 1386=788 vukuâtının son fıkrasına ve 1389=791 vukuâtında «Birinci Bâyezid'in cülûsu» fıkrasına da bakınız. — Osmanlı ordusunun böyle umulmaz bir sür'atle Bursa'ya gelmesinden çok telâş ettiği rivâyet edilen Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey bir müddet evvel esir etmiş olduğu Anadolu Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'yı esâretten âzâd edip hil'at giydirmiş ve yanına kendi elçilerini de katarak bir takım hediyelerle Yıldırım Bâyezid'e gönderip sulh istemişse de bu talebinin reddedilmesi üzerine harbi kabule mecbur olmuştur. İki Türk devleti çarpıştığı için her iki taraftan da Türk kanı akmasına sebeb olan bu büyük ve fecî muharebede harp meydanı, eski Germiyan ölkesindeki Akçay ovasıdır: Bir rivâyete göre Yıldırım'ın sulh teklifini reddetmesi, buraya kadar gelerek üssünden uzaklaşmış olan Karaman ordusunu kolayca mağlûp edebileceğini düşünmesindendir; fakat bu izah biraz zayıftır. Muhakkak olan nokta, Anadolu hegemonyası için yapılan bu kanlı meydan muharebesini Yıldırım Bâyezid'in kazanmış olduğudur. Harbi kaybettikten sonra Konya'ya kapanıp müdafaaya geçmek istiyen Karaman hükümdarının ahali itâat etmediği için buna muvaffak olamıyarak Osmanlılara esir düştüğü rivâyet edilir. Bir rivâyete göre de Alâüddin Ali Bey, Yıldırım Bâyezid'in kardeşinden olan oğulları Mehmet ve Bengi-Ali Beylerle beraber Akçay'da mağlûb olur olmaz esir edilmiştir. Karaman hükümdariyle prenslerinin Anadolu Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'ya esir oldukları da rivâyet edilir: Bu rivâyete göre Kara-Timürtaş Paşa evvelce kendisini esir etmiş olan Karaman hükümdarına karşı beslediği kine kapılarak Yıldırım'dan izin almaksızın keyfî bir emirle onu derhâl astırıp idâm ettirmiş ve hattâ bu hareketinden dolayı Yıldırım tarafından şiddetle tekdir edilmiştir. Alâüddin Ali Bey'in oğulları Mehmet ve Ali Bey'lerin de Bursa'ya sevkedilip orada hapsedildikleri rivâyet edilir. — Bütün bu tafsilât ve teferrütta bir çok ihtilâflı noktalar vardır: Bunların en mühimmi, Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in hakikaten idâm edilip edilmediği ve eğer idâm edilmişse bu hareketin kimin emriyle yapıldığı meselesidir. Niğbolu muharebesinde esir olduktan sonra uzun zaman Türkler içinde yaşayan Bavyeralı, Schiltberger'in meşhur hâtıratına göre Karaman hükümdarı Yıldırım Bâyezid'in emriyle idâm edilmiştir. Halbuki Karaman müverrihi Şikârî'nin elde bulunan nüshalarına göre Alâüddin Bey evvelce Kadı-Bürhânüddin'le yaptığı bir muharebede aldığı yaranın tesiriyle ölmüş, yâni Osmanlılar tarafından idâm edilmemiştir. Hususî kütüphanemizde bulunan elyazması «Tevârîh-i âl-i Osman» nüshasından yukarda iktibas ettiğimiz fıkraya göre de eceliyle ölmüş olduğu anlaşılmaktadır; Tabiî bu muhtelif ve mütenâkız rivâyetlerin en kuvvetlisi, vak'a ile muâsır olan Schiltberger'in ifâdesi olmak lâzımgelir. — Alâüddin Ali Bey oğulları Mehmet ve Bengî-Ali Beyler meselesi de ihtilâflıdır: Bir rivâyete göre bunlar Akçay muharebesinde babalarıyla beraber esir düşmüşler ve diğer bir rivâyete göre de Akçay muharebesinden sonra Yıldırım Bâyezid Karaman oğullarının ilk âile ocağı olan «Lârende=Karaman» kalesini muhâsara ve zaptettiği zaman kendi yeğenleri olan

bu iki prensi Alâüddin Ali Bey'in haremi olan kızkardeşi «Nefîse-Sultan» ve daha doğrusu «Sultan-Hatun» la beraber Bursa'ya göndermiştir: Bir rivâyete göre bu iki prens Timur ordusunun Bursa'yı zaptına kadar beş seneye yakın bir zaman Bursa'da kalmışlardır; fakat buna mukabil bir müddet Bursa'da kaldıktan sonra serbest bırakılıp Lârende=Karaman ve İçel taraflarına çekilmiş oldukları da rivâyet edilir. Hattâ üçüncü bir rivâyete göre Yıldırım Bâyezid yeğeni Mehmet Bey'i babasının yerine Karaman hükümdarlığına tayin etmiş ve Mehmet Bey sonradan dayısına ısyan ettiği için tekrar esir edilmiştir! Akçay muharebesinde yalnız Mehmet Bey'in esir edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Her halde bu ihtilâflı mesele ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir. — Akçay zaferi üzerine başta Selçukiler devrindenberi Anadolu Türklüğünün en mühim sitesi olan ve Karaman oğulları tarafından da pâyıtaht ittihaz edilen Konya olmak üzere Lârende=Karaman, Niğde, Akşehir vesaire gibi orta Anadolu'nun en mühim merkezleri hemen bütün Karaman ölkesiyle beraber Osmanlılara intikal etmiştir: Bunlardan Akşehir, eskiden Hamîd Beyliğine aid olduğu halde sonradan Osmanlılarla Karamanlılar arasında bir iki defa alınıp verilmiş olan kasabalardandır. — Bu vaziyetten dolayı bâzı muahhar menbâlarda Akçay muharebesi Karaman devletinin mevcudiyetine bir müddet için nihayet vermiş gibi gösterilir ve bu fâsılanın 1402=804 tarihindeki Ankara felâketi üzerine Timür-Leng tarafından eski Anadolu Beyliklerinin yeniden kurulmasına kadar devam ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber Akçay muharebesi üzerine Karaman devletinin mevcudiyetine tamamiyle nihayet verilmiş değildir: Osmanlı istilâsından sonra Karaman hânedanının Akçay muharebesine iştirâk etmemiş veyâhut esir düşmemiş olan efrâdı İçel'in şimaline tesâdüf eden Taşel'e çekilmiş ve hattâ eğer Karaman tarihindeki rivâyet doğru ise bunlarla Kadı-Bürhânüddin arasında bir muharebe bile olmuştur. Karaman hânedanının başlıca âzası Alâüddin Ali Bey'in kardeşleriyle amcazâdeleri ve kendi oğullarıdır: Alâüddin Bey'in beş oğlu olduğu rivâyet edilir; isimleri Mehmet, Oğuz-Han yâhut Orhan, Pîr-Ahmed, Ali ve Kasım Beylerdir; bunlardan Birinci Murad kızı «Nefîse» yâhut «Sultan-Hatun» un oğulları ve Yıldırım Bâyezid'in yeğenleri olanlar üzerinde de ihtilâf vardır: Bir rivâyete göre Osmanlı prensesinden olanlar Mehmet ve Ali Beylerdir ve diğer bir rivâyete göre de Mehmet ve Orhan yâhut Oğuz-Han'dır! Mehmet Bey'in Akçay muharebesinden evvel bir Selçukî prensesiyle evlenip İbrahim isminde bir oğlu olduğu rivâyet edilir: Hattâ Şikârî'ye göre Niğbolu muharebesinden biraz sonra Anadolu Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'yı işte bu İbrahim Bey esir etmiş ve bu vak'a Kara-Timürtaş Paşa'nın Karaman arazisine yaptığı bir tecavüz esnâsında olmuştur! Bu izahta vak'a doğru olabilir; fakat İbrahim Bey'e izâfesi doğru değildir: Çünkü o sırada bu prensin babası olan Mehmet Bey bile ancak on beş, on altı yaşlarında olmak lâzımgelir! Bütün bu rivâyetler içinde muhakkak olan nokta, Alâüddin Ali Bey'in oğullarından bir kısmıyla diğer hânedan âzasının İçel taraflarında tutunmuş olduklarıdır; bunlardan bâzılarının sonradan hü kümdarlık etmiş olmaları bu hususta hiç bir tereddüde imkân bırakmamaktadır. — Birinci Murad devrindeki ilk Osmanlı-Karaman muharebesi için 1386=788 vukuâtının üçüncü fıkrasına, Yıldırım Bâyezid devrindeki ikinci Karaman seferi için 1390=792 vukuâtının yedinci fıkrasına ve Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in Birinci Murad kızı Sultan-Hatun'la izdivacı için de 1381=783 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

1398=800

Karadeniz Beyliklerinin zaptı.

(Karadeniz'in cenup havzasında ve şimalî Anadolu sâhillerinde Osmanlı müelliflerinin «Müteferrikîn» dedikleri bir takım küçük Beylikler vardır: O zamana kadar bunlar Kadı-Bürhânüddin hükûmetiyle Amasya emâreti, Candar-oğulları Beyliği ve Osmanlı devleti gibi büyük hükûmetlere icabında istinâd etmek ve icabmda tâbi olmak suretleriyle

mevcudiyetlerini muhâfaza edebilmişlerdir. Bunlara umumî bir surette «Cânik Beyleri» de denir: Fakat bu tesmiye doğru değildir; çünkü «Cânik» yâhut «Cânit» ismi Samsun şehriyle mülhakatına münhasırdır. Bu Karadeniz Beylikleri başlıca dört ailenin elindedir: Cânik ve havâlisine Kubad-oğulları, Ordu-Giresun mıntakasına Emir-oğulları, Terme-Çarşanba havâlisine Tâcüddin-oğulları ve Merzifon-Havza sahasına da Taşan-oğulları hâkimdir. Bunlardan Kubad-oğullarının Selçukîlerden oldukları rivâyet edilir. — Bu dört Beylikten ilk ikisi sahilde, diğerleri de dahildedir; fakat üçüncüsünün bir mıkdar sâhili de vardır: Tabiî bunların hudutları hakkında kat'î bir şey söylemek kabil değildir. — O sırada Cânik Beyliğinde Kadı-oğlu Cüneyd, Ordu ve Giresun Beyliğinde Emir-oğlu Süleyman, Terme ve Çarşanba havâlisi Beyliklerinde Tâcüddin-oğulları Mahmud Çelebi ile kardeşleri Alp-Arslan ve Kılıc-Arslan Beyler ve Merzifon'la Havza taraflarında da Taşan-oğulları Hasan ve Ali Beyler vardır. Bunlardan başka Bafra şehri de küçük bir Beylik halindedir. — Garbî Anadolu Beylikleriyle Candar ve Karaman hükûmetlerini boydan boya zaptederek Anadolu'nun yarısını idâresi altında toplayıp birleştiren Yıldırım Bâyezid ana vatanın millî ve siyasî birliğini temin etmek istediği için, bu sene de şimalî Anadolu'nun bu sâhil Beyliklerini işgâle karar vermiş ve ilkönce Cânik Beyliğine taarruz etmiştir: Yıldırım'ın zaptettiği Samsun, Selçukîler devrinde tesis edilmiş olan şimdiki «Müslüman Samsunu» dur; bundan başka bir de o sırada Ciniviz kolonisi halinde bulunan «Kara-Samsun» yâhut «Gâvur-Samsunu» vardır; Türklerden evvel «Âmidus/Aminsus» ve «Piree» gibi isimlerle anılan ve şimdiki Samsun şehrinin bir kaç kilometre şimalinde bulunan bu kara-Samsun'a bugün «Eski-Samsun» denir. Ciniviz Cumhuriyetiyle sulh halinde bulunan Yıldırım Bâyezid o sırada bu sulhü bozmak istemediği için buraya dokunmamış, yalnız Kubad-oğlunun ölkesini işgâl etmekle iktifâ etmiştir. Bundan sonra diğer beylikler de kolayca ilhâk edildiği için Karadeniz havzasında Osmanlı hududu Trabzon Rum imparatorluğuna dayanmıştır. — Bu sâhil boyunun işgâli üzerine orta Anadolu'daki Kadı-Bürhânüddin ölkesi şimal, garp ve cenubu-garbî cihetlerinden boydanboya bir Osmanlı çenberi içine alınmış demektir; fazla olarak evvelce fethedilmiş olan Amasya'nın Karadeniz'le muvâsalası da temin edilmiştir: Amasya'nın işgâli için 1393=795 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Kadı-Bürhânüddin'in ölümü ve ölkesinin Osmanlı devletine iltihakı.

(Kadı-Bürhânüddin'in orta Anadolu'nun evvelce Er-Tana=Er-Dana oğullarına aid olan Sıvas, Kayseri, Tokat, Niksar, Şarkî-Karahisar, Aksaray ve Kırşehir havâlisine hâkim olarak «Sultan» ünvanını almış ve Sıvas şehrini payi taht ittihaz etmiş bir Türkmen hükümdarıdır; ismi Ahmed, ünvânı Bürhânüddin'dir. Esasen bir saltanat hânedanına mensub olmıyan Bürhânüddin Ahmed Kayseri Kadısı Şemsüddin Mehmed'in oğludur; kendisi de bu makamda bulunduktan sonra Er-Tana oğullarının inkırâzı devrinde ilkönce vezir ve ondan sonra da saltanat naibi olmuş ve nihayet bu hânedanın son hükümdarı olan sekiz yaşındaki Mehmet Çelebi'yi bertaraf ederek 1381=783 tarihinde saltanatını ilân etmiştir. İşte bu suretle orta Anadolu'da on yedi sene saltanat süren Kadı-Bürhânüddin en fazla Mısır sultanlığı, Osmanlı ve Karaman devletleri ve Dulgadır Beyliği ile harp ve sulh münasebetlerinde bulunmuş ve bir çok muvaffakiyetler kazanarak devletine kuvvetli bir mevki temin etmiştir. Anadolu Türk edebiyatının en eski şairlerinden olan bu münevver ve mümtâz adamın Türkçe divanı son zamanlarda Türk Dil Kuru mu tarafından neşredilmiştir; evvelce neşredilmiş eski bir tab'ı daha varsa da tam değildir. Kadı-Bürhânüddin divanı bilhassa XIV üncü asır Anadolu Türkçesi bakımından çok kıymetli ve büyük bir âbide demektir. — İlk mühim vazifesinin Kadılık olmasından dolayı bu ünvanla anılan Sultan Bürhânüddin Ahmed kendi saltanat devrinin tarihini «Aziz ibni Erdeşîr-i Esterâbâdî» isminde bir müellife yazdırmıştır: Istanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından 1928 de neşredilen ve «Bezm-ü-Rezm» ismiyle meşhur olan bu büyük eser, Acem inşâsının tekellüflerinden mütevellit haşviyâtına rağmen o

devrin Anadolu Türk tarihi için çok mühim bir menbâdır. — Kadı Bürhânüddin'i «Kara-Yölük» lâkabiyle meşhur olan Akkoyunlu Beyi «Bahaüddin Kara-Osman» öldürmüştür: Bir müddet sonra Akkoyunlu devletini kurmuş olan bu Türkmen Beyinin lâkabı eski yazıda «Kara-Yoluk», «Kara-Yölük», «Kara-Yülük», «Kara-Yılük», «Kara-İlük» ve «Kara-İlik» gibi okunabilecek muhtelif imlâlarla yazılmaktadır; hattâ «Kara-Yuluk» ve «Kara-Yölek» telâffuzları da mümkündür. O sırada henüz bir hükümdar vaziyetini almış olmıyan Kara-Yölük'ün beylerinden olduğu Akkoyunlu aşîreti Erzincan, Harput ve Diyarbekir havâlisine yayılmıştır. Kara-Yölük'ün kardeşleri Ahmed ve Pîr-Ali Beylerden ayrılarak bir miktar maiyyetiyle beraber Sıvas hükümdarı Kadı-Bürhânüddin'in maiyyetine girip senelerce hizmetinde buludnuğu malûm olmakla beraber bunun sebebi hakkında kardeşlerinin kendisini kıskanması, aşîret tarafından rehine olarak gönderilmesi veyâhut kardeşlerinden korkarak kendisinin Kadı-Bürhânüddin'e ilticâ etmiş olması gibi muhtelif rivâyetler vardır. Senelerce maiyyetinde bulunup seferlerine iştirâk ettiği Sıvas sultaniyle bozuşup nihayet onu öldürmesiyle neticelenen düşmanlığına sebeb olarak da, bir aralık Kadı-Bürhânüddin'e ısyan etmiş olan ve Kayseri valiliğinde bulunan yeğeni Şeyh Müeyyed'in idâmından bahsedilir; rivâyete nazaran Kadı-Bürhânüddin yeğenini Kayseri kalesinde muhâsara etmiş ve kendisine Kara-Yölük vasıtasiyle haber göndererek teslim olduğu takdirde hayatına dokunmıyacağı hakkında da söz verdiği halde Şeyh Müeyyed teslim olduğu zaman Kadı-Bürhânüddin sözünde durmıyarak kızkardeşinin oğlu olan bu valiyi idâm ettirmiştir. Kara-Yölük'ün işte bu vaziyet üzerine Kadı-Bürhânüddin'den ayrıldığı, Bürhânüddin'in de onu tâkib edip mağlûp ve esir olduğu veyâhut Kara-Yölük'ün bir baskınla eski metbûunu esir edip öldürdüğü hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Osmanlı menbâlarında bu vak'a için 794=1392, 798=1395 ve 799=1396-1397 tarihlerinden bahsedilirse de Kadı-Bürhânüddin'in hayatında yazılmış olan «Bezm-ü-Rezm»in 800=1397-1398 tarihinde telif edilmiş olmasına nazaran bu rivâyetlerin doğru olmadığı muhakkaktır. «Bezm-ü-Rezm»in Kadı-Bürhânüddin'e takdim edilmek üzere yazıldığı anlaşılan en muhteşem nüshasının istinsahı Hicretin 800 senesi Recep ayının birinci günü ikmâl edilmiştir: Bu Hicrî tarih, Milâdın 1398 senesi Mart ayının yirminci gününe tesâdüf etmektedir: Kadı-Bürhânüddin işte bu tarihte hayattadır; fakat meşhur Arap müverrihi «İbni-Hacer» e göre Bürhânüddin işte bu Hicret senesinin sonlarında öldürülmüştür: Bu senenin son ayları da Milâdın 1398 senesi Temmuz ve Ağustos aylarıdır; işte bundan dolayı burada 1398=800 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Kadı-Bürhânüddin'i Sıvas haricinde öldürdüğü muhakkak olan Kara-Yölük, neresi olduğunda ihtilâf edilen vak'a mahallinden Sıvas'a gelmiş ve bir rivâyete göre maktûl hükümdarın kesik başını teşhir ederek şehrin teslim olmasını istemiştir. Akkoyunlu Beyinin bu teklifini reddeden Sıvas hükûmet erkânı Sultan Bürhânüddin Ahmed'in yerine Osmanlı tarihlerinin «Zeyn-ül-Âbidîn» ismiyle bahsettikleri genç oğlu «Alâüddin Ali Bey»i hükümdar ilân ederek şehri müdafaaya başlamışlar ve bir taraftan da Selçukîlerin son devirlerindeki Mongol istilâsından kalan Kara-Tatar'lardan istimdâd etmişlerse de imdada gelen bu Tatar kuvvetleri Akkoyunlu Türkmenleri tarafından mağlûp edilmiştir. — İşte bu vaziyet üzerine artık çaresiz kalan Sıvas ümerâsının Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'e mürâcaat ederek kendilerini muhâsaradan kurtardığı takdirde teslim ve iltihaka âmâde bulunduklarını bildirdiklerinden bahsedilir. Yıldırım bu teklifi derhâl kabul ederek büyük oğlu şehzâde Süleyman Bey'in kumandasında bir ordu sevketmiş, bu ordu Akkoyunlu Beyini mağlûb edip Erzincan'a doğru çekilmek mecburiyetinde bırakmış ve işte bu suretle orta Anadolu'daki Kadı-Bürhânüddin ölkesi de nihayet Osmanlı devletine ilhâk edilmiştir. — Garbî Anadolu Beyliklerinden sonra Candar ve Karaman hükûmetlerinin ve ondan sonra da Kadı-Bürhânüddin ölkesinin işgâli artık Osmanlı devletini hemen bütün Anadolu'ya hâkim bir vaziyete getirmiş oluyordu: Bu vaziyette artık Karadeniz sâhilinde küçük bir şerit gibi uzanan Trabzon Rum imparatorluğu ile Erzincan Beyliğinden, Maraş ve Elbistan havâlisindeki Dulgadır emâretinden ve Malat ya'dan Kilikya'ya kadar hulûl etmiş olan Mısır Kölemen hâkimiyyetiyle Foça, Amasra ve Samsun gibi bâzı sâhil noktalarında

kalan Ciniviz kolonilerinden başka ilk hamlede alınabilecek bir yer kalmamıştır: O zamana kadar Osmanlılarla dostluk münasebetlerinden ayrılmamış olan Mısır ve Suriye Kölemen sultanlığını gittikçe bir rakîp devlet ve hattâ bir düşman haline getiren en mühim âmil, işte bu jeopolitik vaziyettir. — Osmanlılarla Mısırlılar arasında ilk dostluk münasebetlerinin tesisi için 1381=783 vukuâtının birinci fıkrasiyle 1386=788 vukuâtının dördüncü fıkrasına ve Kadı-Bürhânüddin'le olan ihtilâflar için de 1389=791 vukuâtının son fıkrasına, 1390=792 vukuâtının birinci ve üçüncü fıkralarına ve 1393=795 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1399=801

Türk ordusunun Galata Ciniviz kolonisine taarruzu.

(Istanbul şehri 1397=799 senesinin bahar mevsimindenberi takriben iki senedir üçüncü defa olarak Osmanlı ordusu tarafından muhâsara edilmektedir: Bu muhâsaranın işte bu 1399=801 senesi yaz mevsiminde şiddetlendiği ve busırada on bin kişilik bir Türk kuvvetinin Cinivizlerle müsâdeme ederek Galata'ya girmek teşebbüsünde bulunduğu rivâyet edilir: Galata üzerine yapılan bu tazyikten maksat, her halde bir kere burasını ele geçirdikten sonra Istanbul'a daha kolay girebilmek imkânını temin etmekten ibarettir. Fakat aşağıki fıkrada izah edilen vaziyetten dolayı bu teşebbüsten bir netice alınamamıştır).

Mareşal Boucicaut kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Bizans'a muvâsalatı.

(Mareşal «Jean de Boucicaut» Niğbolu muharebesinden sağ kurtulabilen bir kaç Fransız kumandanından biridir: Nevers kontu Korkusuz-Jean'la arkadaşlarının esâretten kurtulmaları için verilen fidye mıkdarını işte bunun müzakere ettiği ve hattâ bir aralık Türk hizmetine bile girmek istediği halde reddedildiği rivâyet edilir. Bu tarihten bir buçuk sene kadar evvel, yâni o sırada hâlâ devam etmekte olan üçüncü Istanbul muhâsarasının ilk aylarında Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un imdat dilenmek için gönderdiği elçilere muvafık cevaplar veren Fransa kralı Altıncı Charles Istanbul Rumlarına yardım için işte bu tecribeli kumandanını seçmiş ve ihtiyar Mareşal on yedi kadırga ile bir çok Fransız, Venedik ve Ciniviz cengâverleri getirerek yaz mevsiminin sonlarına doğru Istanbul limanına vasıl olmuştur. — Bu imdad kuvvetlerinin muvâsalatı, Türklerin Galata'ya taarruz etmekte oldukları zamana tesâdüf etmiştir: Galata Cinivizleriyle Bizans Rumlarının işte bu vaziyet üzerine geniş bir nefes aldıkları rivâyet edilir. Bilhassa Yıldırım Bâyezid'in o sıralarda Fırat boylarında Mısırlılara karşı bir sefere girişmiş olması ve Rumeli beylerinin de akınlarla meşguliyeti, Avrupa'dan gelip Galata'nın Ciniviz ve Bizans'ın Rum kuvvetleriyle birleşen yardımcıların işlerini çok kolaylaştırmış ve bunların bir takım kolay muvaffakiyetler kazanmalarına ve hattâ İzmit'e kadar bir akın hareketinde bulunmalarına bile meydan vermiştir. — Mareşal Boucicaut Istanbul'da bir seneden az kalmıştır. — Bir rivâyete göre Mareşalin ilk işlerinden biri, Türklere karşı müttahid bir cephe teşkil edebilmek için imparator İkinci Manuil ile rakîbi olup Yıldırım'ın himâyesinde Silivri prensliğinde bulunan yeğeni Yedinci Yoannis Paleoloğos'u barıştırmak olmuştur: Evvelce bir aralık Bizans imparatorluğunda bulunmuş olan bu Yedinci Yoannis için 1390=792 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Fransız Mareşalinin yaptığı şey, saltanat hırsiyle amcasına karşı Türklere istinâd eden bu Silivri prensini gizlice elde edip İkinci Manuil'e saltanat şeriki olarak tekrar Bizans tahtına çıkarmaktır: İşte bu suretle Paleologoslar arasındaki ihtilâf ortadan kalkmış ve iki rakip Türklere karşı birleşmiş demektir. Bununla beraber Yedinci Yoannis'in bu üçüncü Istanbul muhâsarasının kaldırılması için Bizanslılara kabul ettirilen şartlar mucibince Yıldırım Bâyezid tarafından Bizans tahtına teşrik edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Her

halde Yedinci Yoannis Paleoloğos'un işte bu 1399=801 tarihinde saltanat şeriki ilân edildiği muhakkaktır).

Dulgadır Beyliğinin tâbiiyyet altına alınması.

(Mısır ve Suriye Kölemen sultanı «El-melik-üz-zâhir Seyfiddin Barkuk» un bu sene ölmesi ve yerine tecribesiz bir genç olan oğlu «El-melik-ün-Nâsır Nâsıruddin Farac» ın cülûsu üzerine hâsıl olan müsait vaziyetten istifâde etmek istiyen Yıldırım Bâyezid bu sırada şark seferine çıkmıştır. — Osmanlılarla Mısırlılar arasındaki siyasî münasebetler bilhassa Sultan Barkuk zamanında inkişâf etmiş ve hattâ Şark âlemini altüst eden Timür istilâsının her iki devleti de tehdid etmesinden dolayı Birinci Bâyezid'le Sultan Barkuk arasında tedâfüi bir ittifak bile akdedilmiştir: 1395=797 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Fakat buna rağmen Barkuk'un Osmanlı muvaffakiyetlerini çekemediği rivâyet edilir: 1398=800 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Tabiî bu vaziyetin sebebi, bilhassa Kadı-Bürhânüddin ölkesinin ilhâkından itibaren Mısır Sultanlığının Anadolu'daki arazisine yaklaşmış olan Osmanlı devletinin artık bu araziyi doğrudaki doğruya tehdide başlamış olmasıdır.

Sultan Barkuk'un işte bu gergin vaziyette ölmesi ve bir taraftan da Timur'un Hindistan'da meşgul olmasından dolayı müşterek tehlikenin artık uzaklaşmış gibi görünmesi, Yıldırım Bâyezid'in Osmanlı-Mısır ittifakını ihmal ederek Mısırlıların çok yakından alâkadar oldukları Dulgadır Beyliği ile o civardaki Mısır arazisine karşı bir sefer açmasiyle neticelenmiştir. — Anadolu Türk Beylikleri içinde en çok pâydâr olanlardan biri olan bu Dulgadır Beyliğinin ismi, Oğuz Türklerinden bir boy beyinin adından gelir: Bu Türk ismini Osmanlı müellifleri umumiyetle «Zü-l-kadr» şeklinde arapçalaştırmışlardır! Halbuki bâzı Arap menbâlarında Türkçe telâffuziyle «Dulgadır» şeklinde yazılır! Dulgadır Beyliğini «Hasan Dulgadır Bey» in oğlu «Zeynüddin Karaca-Ahmed Bey» kurmuştur: İlk zamanlarında Elbistan ve Maraş havâlisine münhasır olan bu Beyliğin teşekkülü 1339=740 tarihinden itibaren başlamış sayılır. Karaca Bey Elbistan'ı orta Anadolu'daki Mongol idaresini istihlâf etmiş olan Er-Tana Türk devletinden zaptetmiş ve ilkönce Mısır Kölemenlerinin himâyesine dayanarak ve Kilikya Ermenileriyle harbederek işe başlamışsa da sonradan onlarla da muharebe etmiştir, Dulgadır Beyliği Karaca'nın halefleri zamanında gittikçe genişliyerek oldukça büyük bir devlet şeklini almışsa da Mısırlılar bu hânedan prenslerini saltanat mücâdelelerinden istifâde ederek ve hattâ kendilerine boyun eğmiyenlere karşı siyasî cinayetler yaptırarak burasını benimsemek politikasını tâkib etmişlerdir. Meselâ Yıldırım Bâyezid'le muâsır olan ve kızlarından Emine-Hatun'u Yıldırım'ın oğullarından Mehmed-Çelebi'ye vererek Osmanlı hükümdariyle sıhriyet tesis eden Dulgadır beyi Süli Bey'in işte bu sıralarda Mısırlılar tarafından tertib edilmiş bir sûikasda kurban gittiği rivâyet edilir: Suli Bey 1398=800 tarihinde bıçaklanarak öldürülmüştür. En kuvvetli rivâyete göre 1389=791 tarihinde doğmuş olan Mehmet-Çelebi bu sırada ancak on yaşın da bulunduğundan evlenmiş olması kabil değildir; Onun için eğer bu sıhriyet iki çocuğun babaları zamanında tesis edilmişse her halde yalnız yavuklanmış olmaları lâzımgelir. Mehmet-Çelebi'nin bu Dulgadır kızıyla izdivacı için 1403=805 vukuâtının sondan evvelki fıkrasına bakınız. Dulgadır hükümdarı Süli Bey'in katli üzerine bu âile prensleri arasında saltanat mücâdeleleri başladığından ve bu mücâdelelerde Mısırlılara tarafdar ve muhâlif olanlar bulunduğundan bahsedilir: Meselâ bunlardan Kadı-Bürhânüddin'in damadı olan Nâsıruddin Mehmed'in Mısır nüfuzuna muhâlefet ettiği hakkında bir rivâyet vardır. Yıldırım'ın Dulgadır ölkesine yürüyüp Elbistan'ı zaptetmesi belki de bu Nâsıruddin'in dâvet ve istimdâdı üzerinedir. Her halde Süli Bey'den sonra Dulgadır Beyliğinde Nâsıruddin Mehmet Bey'in takarrürü, Yıldırım'ın bu seferinde onun Osmanlı tâbiiyyetini kabul etmiş olmasıyla izah edilebilir. — Osmanlı-Mısır mücâdelesi işte bu vak'a ile başlamış ve Yavuz'un Suriye ve Mısır fethiyle nihayet bulmuş demektir).

Osmanlı hududunun Fırat boylarına dayanması.

(Yıldırım Bâyezid Dulgadır Beyliğini itâat altına aldıktan sonra Darende, Malatya, Kâhta, Behesni ve Divriği kalelerini fethetmiştir: Bunlardan Malatya 1315=715 tarihinde ve Mısır sultanı «El-melik-ün-Nâsır Nâsıruddin Muhammed» devrinde «İlhânîler» denilen İran mongollarının za'fından istifâde eden Kölemenler tarafından zaptedilmiştir. Gittikçe hâkimiyetlerini tevsi eden Mısırlılar 1339-1340=740 tarihinde de Darende'yi orta Anadolu'da Mongol idaresini istihlâf etmiş olan Er-Tana Türk devletinden zaptetmişlerdir. Bu civarda bulunan diğer kaleler de Mısırlıların eline geçmiş ve bu suretle Kölemen hâkimiyeti Anadolu'nun içerilerine kadar nüfuz etmiştir. 1389=791 tarihinde Kölemenlerin Malatya valisi Mintaş Mısır sultanına ısyan ve Dulgadır hükümdarına ilticâ etmiş olduğu için, Malatya'nın o tarihten itibaren Dulgadır Beyliğine intikal ettiği hakkında bir rivâyet vardır; hattâ Osmanlı menbâlarında bütün bu kasabalarla şehirler hep Türkmenlerden alınmış gibi gösterilirse de doğru değildir; Bunlar, Kölemenlere karşı harp haline geçmiş olan Yıldırım Bâyezid tarafından Mısırlıların ellerinden alınmıştır. — Bu havâlinin fethi üzerine Osmanlı devletinin Anadolu hududu Fırat boylarına dayanmış ve Anadolu Türk birliğine doğru mühim bir adım daha atılmış demektir. Bâzı Osmanlı menbâlarında Yıldırım'ın bu Şark seferi için 798=1395-1396 ve 802=1399-1400 tarihlerinden de bahsedilirse de doğru değildir).

1399=802

Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'nn Türklere karşı yardım temin etmek için Avrupa seyâhatine çıkması.

(Yukarda bu sene vukuâtının ikinci fıkrasında bahsi geçen Fransız mareşali Jean de Boucicaut'nun aylarca uğraştıktan sonra Bizans imparatorluğunu kurtarmak için kendi kuvvetlerinin kâfi gelemiyeceğine kani olması, daha büyük kuvvetler toplıyabilmek için imparatorla beraber bir Avrupa seyâhatine çıkmak kararını vermesine sebeb olmuştur. Otuz sene evvel babası Beşinci Yoannis Paleoloğos'un boş yere yapmış olduğu seyâhattan ibret almamış olan İkinci Manuil Paleoloğos Mareşal Boucicaut'nun bu teklifini derhâl kabul ettiği için, Istanbul tahtında kendisine vekil olarak saltanat şeriki ve yeğeni Yedinci Yoannis'i bırakıp bu 1399=802 senesi 10 Kânunuevvel=10 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü Fransız mareşaliyle beraber Venedik gemileriyle Istanbul limanından hareket etmiştir: Beşinci Yoannis Paleoloğos'un bu tarihten otuz sene evvelki Avrupa seyâhati için 1369=771 vukuâtına bakınız. — İkinci Manuil, karısı imparatoriçe İrina ile üç küçük oğlunu da beraber alıp Mora sâhillerine uğramış ve bunları Mora despotu olan küçük kardeşi Birinci Theodoros Paleoloğos'un «İsparta=Mistra»daki sarayına göndermiştir. İmparatorun Avrupa'dan avdetine kadar bunların orada kaldıkları rivâyet edilir. — Mareşal de Boucicaut Avrupa'ya hareket ederken Bizans'ın müdafaasına devam edilmek üzere arkadaşlarından «Seigneur de Châteaumorand»ı bir mıkdar askerle Istanbul'da bırakmıştır. — İkinci Manuil'in bu uzun seyâhatinde en büyük ümidi Fransa kralı Altıncı Charles'in gösterebileceği alâkadır: Hattâ imparatorun kendisinde kalmıyacağından emin olduğu tahtını Türklere kaptırmaktansa işte bu krala terketmek tasavvurunda bulunduğundan bile bahsedilir! — İkinci Manuil yalnız Fransa'ya değil, İtalya ve İngiltere'ye de mürâcaat etmek üzere yola çıkmış ve bir çok hediyeler götürüp Venedik, Cenova, Paris ve Londra'ya kadar gitmiştir. Dört sene kadar süren bu Avrupa seyâhatinde umduğunu bulamıyan Bizans imparatoru her taraftan bir sürü vaitler toplamakla vakit geçirmiş nihayet Yıldırım Bâyezid'in Ankara felâketini haber alıp Osmanlı fetretinden istifâde etmek üzere pâyıtahtına dönmüştür).

Timur-Bâyezid ihtilâfının zuhuru.

(Bu ihtilâfın hakikî sebebi, Timur-Leng'in cihangirliğiyle Yıldırım Bâyazid'in zafer sarhoşluğu arasındaki ruhî tezâdda gösterilebilir: Bütün diğer sebebler işte bu mukadder tezâdın tezâhür ve tecelli vesileleri demektir. İlk vesile, ölkeleri Osmanlı istilâsına uğrıyan Anadolu beylerinin Timur'a ve Timur'un gadrine uğramış hükümdarların da Yıldırım'a ilticasıdır. Timur-Leng bu sene Hindistan'dan Garba dönüp Gürcistan'ı istilâ ettikten sonra Erzurum civârındaki Pasinler'e geldiği zaman Germiyan oğlu İkinci Ya'kub, Menteşe oğlu İlyas, Aydın oğlu İsâ ve Saruhan oğlu Hızırşah Beyler gibi ölkeleri Yıldırım tarafından zaptedilmiş eski Anadolu Türk prensleri kendisine de halet ve ilticâ edip memleketlerinin istirdâdını istirham etmişlerdir; Yıldırım Bâyezid'in tehdidine uğramış bir takım şarkî Anadolu beylerinin de bu şikâyetlere iştirâk ettikleri rivâyet edilir. Buna mukabil Aksak Timur'un istilâsına uğrıyarak memleketlerinden kaçmak mecburiyetinde kalan Irak hükümdarı Sultan Ahmed-i Celâyirî ile Âzerbaycan hükümdarı Kara-Koyunlu Kara-Yusuf da Bursa'ya gidip Birinci Bâyezid'e ilticâ ederek himâye ve ikramına mazhar olmuştur. — Bu vaziyet üzerine Timur-Leng Osmanlı hükümdarına bir nâme gönderip nezdindeki mülteci hükümdarların iğvâlarına kapılmamasını tavsiye etmiş ve bunların kendisine teslimini isteyip eğer teslim edilmiyecek olurlarsa ihtilâfın silâhla halledileceğini bildirmiştir: Tabiî bu suretle Timur-Leng Yıldırım Bâyezid'e şahsî, askerî ve millî namusuna mugayir bir teklifte bulunmuş demektir ve tabiî Yıldırım bu çirkin teklifi reddetmiştir. Nihayet Ankara felâketiyle neticelenen meşhur ihtilâf işte böyle başlamıştır).

1400=802

Istanbul'da bir Türk mahallesiyle bir Şer'iyye mahkemesi ve bir câmi tesisi.

(Istanbul şehri 1397=799 senesi bahar mevsimindenberi üçüncü defa olarak muhâsara altındadır: Bu muhâsaranın bazan şiddetlenmek suretiyle iki seneden fazla sürdüğü anlaşılmaktadır. Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un istimdâdı üzerine Avrupa'dan Mareşal Jean de Boucicaut kumandasında bir mıkdar yardım kuvveti gelmişse de bununla vaziyetin kurtarılamıyacağı anlaşıldığı için imparatorla mareşal nihayet Avrupa seyâhatine çıkarak her taraftan imdât toplamıya kalkışmışlardır: 1399=801 vukuâtının ikinci ve beşinci fıkralarına da bakınız. — İkinci Manuil seyâhate çıkarken yeğeni ve saltanat şerîki olan Yedinci Yoannis Paleoloğos'u kendi yerine vekil bırakmıştır: Evvelce bir aralık Bizans imparatorluğunda bulunduktan sonra mevkiini amcasına bırakmak mecburiyetinde kalan ve bunun üzerine Yıldırım Bâyezid'in himâyesi altında Silivri Prensi olan bu harîs adamın bu sefer nasıl olup da saltanat şerîki sıfatiyle tekrar Bizans'a girebildiği hususunda ihtilâf vardır; Şerik sıfatiyle ikinci defa olarak 1399=801 tarihinde cülûs ettiği muhakkak olan Yedinci Yoannis bir rivâyete göre metbûu ve hâmisi olan Birinci Bâyezid'in cebriyle amcasının ortaklığına kabul edilmiş, kendisi Istanbul'a girip saltanat şeriki olunca Silivri taraflarını himâye hakkı olarak Türklere terketmiş ve Istanbul'da bir Türk mahallesiyle bir mahkeme ve bir de câmi işte o zaman tesis edilmiştir; bâzı Bizans menbâlarına dayanan ikinci bir rivâyete göre de Bizans'da bu Türk müesseseleri imparator İkinci Manuil'in Avrupa seyâhatine çıkması üzerine saltanat ortağı ve vekili olan Yedinci Yoannis tarafından «ilk iş» olmak üzere tesis edilmiştir, İkinci Manuil'in Avrupa'ya hareketi 1399=802 senesi 10 Kânunuevvel=10 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe müsâdiftir: Yâni imparator Milâdî 1400 senesi yılbaşından 21 gün evvel yola çıkmış demektir. İşte bundan dolayı bâzı Garp menbâlarında bu Türk müesseselerinin tesis tarihi olarak 1400 senesinin ilk günlerinden bahsedilir. Çok ihtilâflı olan bu meselede en kuvvetli rivâyet işte budur. Diğer rivâyetlere göre bu tesisat 1391=793 tarihindeki ilk Istanbul muhâsarasının uzaktan ablukaya tahvilinde veyâhut Niğbolu

muharebesinden sonra Istanbul'un 1398-1397=799 tarihindeki üçüncü muhâsarası üzerine tatbik edilmiştir. Hattâ 1395=797 tarihindeki ikinci Istanbul muhâsarasının sebepleri içinde, evvelce bunlara muvafakat etmiş olan imparatorun sonradan sözünde durmamış olmasından bile bahsedilir; O seneler vukuâtına bakınız. Her halde imparatorun bu şartları evvelce kabul ettiği halde sonradan bir takım bahânelerle tatbik etmemiş olduğu için Istanbul'un tazyikine devam edilmiş olduğunu ve nihayet Yedinci Yoannis'in «ilk iş» olarak bunların tatbikine geçmekle Yıldırım'ı teskin ve tatyib etmek istemiş olabileceğini tahmin etmekte büyük bir mahzur olmasa gerektir. — Bir rivâyete göre de Yedinci Yoannis Paleologos yukarda gördüğümüz gibi Yıldırım'ın himâyesiyle değil, hânedan arasındaki ihtilâfları hallederek Türklere karşı müttahit bir cephe vücuda getirmek istiyen Fransız mareşali Boucicaut'nun delâletiyle Istanbul'a girip saltanat şerîki olmuş ve amcası İkinci Manuil'in Avrupa'ya hareketi üzerine Yıldırım'dan gördüğü tazyika boyun eğerek Türk müesseselerini vücuda getirmiştir. — Istanbul'da tesis edilen Türk mahallesine Göynük ve Taraklı taraflarından getirilen Türklerin yerleştirildiği rivâyet edilir: 1402=804 Ankara felâketi üzerine zuhur eden Fetret'den çok istifâde etmiş olan Bizans hükûmeti bu müslüman mahallesindeki Türk ahaliyi şehirden tardetmiş ve kiliseden tahvil edildiği rivâyet edilen câmi de tahrip edilmiştir. Osmanlı menbâlarına göre bu ilk Istanbul Türkleri şehirden ihraç edilince Tekirdağına gidip Anadolu'daki menşelerinin ismini verdikleri «Göynüklü» köyünü tesis etmişlerdir. — Yedinci Yoannis'in kabul ettiği şartlar içinde bu Türk müesseselerinden başka senede on bin yâhut otuz bin altın haraç şartı da vardır. — Muhâsara hareketlerinin işte bu vaziyet üzerine durduğu rivâyet edilir. Fakat bu sükûnet çok sürmemiş ve üç dört ay sonra aşağıda bahsedilen dördüncü Istanbul muhâsarası başlamıştır).

Bursa'daki Ulu-câmi inşaâtının ikmali.

(Eski Osmanlı mimarîsinin en zarif eserlerinden olan bu câmi Yıldırım devrinin en güzel eseridir. Yirmi kubbesiyle iki minaresi vardır. Binâsının kitâbesi olmamakla beraber minberindeki kitâbeye göre Hicretin 802 tarihinde tamamlanmış olduğu muhakkaktır: Bu Hicret senesi Milâdın 1399-1400 senelerine müsâdiftir; burada 1399 yerine 1400 tarihinin esas ittihaz edilmesi, inşaâtın 802 senesi Receb ayında ikmâl edilmiş olduğu hakkında bir rivâyet mevcud olmasındandır; bu Hicret senesinin Receb ayı da 1400 senesinin Mart ayına müsâdiftir. Çivisiz ve geçme abanozdan yapılmış çok ince ve zarif bir eser olan minberdeki kitâbede Birinci Bâyezid'in ismiyle inşâ tarihinden başka bir şey yoktur).

Istanbul'un dördüncü muhâsarası.

(Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un Türklere karşı imdat kuvvetleri toplamak üzere Fransız mareşali Jean de Boucicaut ile beraber Avrupa'ya gitmiş olması Istanbul'un bu dördüncü muhâsarasına sebeb olmuştur: Her halde Yıldırım Bâyezid'in yukarda bu sene vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Türk müesseselerinin ihdâsiyle avutulmaya râzı olmadığı ve Avrupa'da gene bir Ehl-i-salîb teşkiline çalışan Bizans imparatorluğunun bu iki yüzlü siyasetini alelâde bir savsaklama politikasından başka bir şey saymadığı muhakkaktır. İşte bundan dolayı bu senenin bahar mevsiminde Osmanlı pâdişahı kendisinin eski mahmîsi ve hattâ senelerce oyuncağı olan Yedinci Yoannis Paleologos'a elçiler göndererek Istanbul şehrini derhâl kendisine teslim etmesini, şimdiye kadar kendisini himâye etmekten maksadı Bizans tahtına çıktığını görmekten ibaret olmadığını, eğer şehri teslim emrine itâat edecek olursa kendisine güzel bir sancak beyliği verilerek taltif edileceğini ve söz dinlemeyip itaatsizlik ettiği takdirde muhâsaranın bütün şiddetiyle derhâl başlıyacağını bildirmiştir. Yedinci Yoannis'in bu teklifi reddedip Allaha sığındığından bahsettiği rivâyet edilir. Dördüncü Istanbul muhâsarası işte bu vaziyet üzerine başlamıştır. — Büyük bir şiddetle tatbik

edilen muhâsara harekâtı muvaffakiyetle neticelenebilecek bir inkişâf gösterdiği halde, aşağıki fıkrada bahsedilen Sıvas vak'ası Istanbul önünden kuvvet çekilmesine sebeb olduğu için bu şiddetli muhâsara gene abluka haline inkılâb etmiş ve nihayet 1402=804 Ankara felâketi üzerine o da kaldırılmıştır. — Bu dördüncü Istanbul muhâsarası takriben dört ay kadar devam etmiştir. — Timur istilâsının hâsıl ettiği buhrândan istifâde etmiş olan Bizans imparatorluğu işte bu 1400=802 senesinden Fatih'in fetih tarihi olan 1453=857 tarihine kadar elli üç sene daha yaşamıştır. — Istanbul'un ilk muhâsarası için 1391=793, ikinci muhâsarası için 1395=797 ve bundan evvelki üçüncü muhâsarası için de 1396-1397=799 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1400=803

Sıvas fâciası.

(Bundan evvel görüldüğü gibi Yıldırım Bâyezid'le Timur-Leng arasındaki tarihî ihtilâf mülteciler meselesiyle ortaya çıkmış ve Osmanlı pâdişahının kendisine ilticâ etmiş olan Irak ve Âzerbaycan hükümdarlarını Timur'a teslim etmekten pek haklı olarak imtinâ etmesi iki taraf arasında bir nevi harp hâli hâsıl olmasına sebeb olmuştur: 1399=802 vukuâtına bakınız. O tarihten bu 1400=803 tarihine kadar takriben bir seneye yakın bir zaman geçtiği halde Osmanlı ordusu maatteessüf işin ciddiyet ve vehâmetiyle mütenâsip bir surette hazırlanmamıştır: Meselâ Istanbul muhâsarası ve Balkan akınları hâlâ devam etmekte, Asya'dan gelen tehlikenin büyüklüğüne rağmen Arnavutluk seferlerine devam edilip durmakta ve tabiî bu vaziyet Osmanlı ordusunu hem dağınık bulundurmakta, hem yıprandırmaktadır. — Bâzı menbâlarda bu hâle sebeb olarak Yıldırım'ın bir Sırp prensesi olan karısı Olivera'nın Osmanlı sarayına soktuğu içki ve eğlence düşkünlüğünden bahsedilir: 1390=792 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Hattâ Ulu-câmi tamamlandığı zaman «Emir-Sultan» lâkabiyle meşhur Buhârâlı mutasavvıf Şemsüddin Mehmed'e bir eksiği olup olmadığını soran pâdişaha bu büyük velînin «Her köşesine kendiniz için bir meyhâne yaptırsanız hiç bir eksiği kalmaz!» şeklinde verdiği cevap muhtelif menbâlara aksetmiş bir tevâtür halindedir. Osmanlı sarayının bu vaziyetiyle Rumeli ordusunun dağınık vaziyetini casusları vasıtasiyle muntazaman tâkib etmemiş olmasına imkân olmıyan Timur bir sene evvelki tehdidini nihayet îkaa başlıyarak Pasinler'den Erzincan tarîkiyle Sıvas'a gelmiştir. Hicretin 802 senesi Zülhicce ayının 17 nci ve Milâdın 1400 senesi Ağustos ayının 9 uncu Pazartesi günü Sıvas önlerine vasıl olduğu rivâyet edilen Timur ordusu o zaman küçük bir kalesi ve muntazam sûrlarıyla müstahkem ve mâmur bir şehir olan bu zavallı vilâyet merkezini 18 gün muhâsara etmiştir. Evvelce Kadı-Bürhânüddin'in pâyıtahtı iken 1398=800 tarihinde Osmanlı devletine ilhâk edilmiş olan Sıvas valiliğinde o tarihtenberi Yıldırım'ın büyük şehzâdesi Süleyman Çelebi bulunmaktadır. Asya'nın muhtelif milletlerinden mürekkep bir mahşer şeklinde gelen bu orduya karşı şehrin fazla bir mukâvemet göstermesine imkân olmadığını takdir eden Süleyman-Çelebi düşman ordusu yaklaşırken Sıvas'tan ayrılmış ve kale muhâfızlığına Malkoç-Mustafa Bey'i bırakmıştır. — Yukarda gördüğümüz gibi on sekiz gün müdafaa eden şehir, bu müddet zarfında Hicrî sene değişmiş olduğu için 803 senesi Muharrem ayının 6 ncı, yâni Milâdın 1400 senesi Ağustos ayının 27 nci Cuma günü daha fazla mukâvemet imkânı kalmadığı ve bilhassa düşman cebren girdiği takdirde halkın hayatı tehlikede kalacağı için, askerle ahalinin hayatına dokunulmamak şartiyle teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. Timur-Leng, hiç kimsenin kanına girilmiyeceği hakkında bizzat söz vermiş olduğu halde, şehir teslim olur olmaz dört bin kişi tutan kale müdafilerini diri diri toprağa gömdürmüş ve bu suretle gûya sözünde durarak kan dökmekten ictinâb etmiştir: Beşer tarihinin sayıh zalimlerinden olan bu fecî adamın zulmü bu kadarla da kalmış değildir: Ahalinin «rahlelerle başlarına mushaflar verip Timur'a karşı zikrullâh ile gönderdikleri» bin

kadar çocuk da suvârilere çiğnetilerek ve kılıç çalınarak öldürtülmüştür! Bunu böyle yaptıran adam, meşhur «Tüzükât» ın başında kendisinin en büyük ve birinci umdesi İslâm dininin neşrinden ibaret olduğunu söyleyip kendisini bir müslüman kahramanı gibi göstermek istiyen adamdır! Gene ayni «Tüzükât» ın Sıvas fâciasından bahseden kısmında da bütün Sıvaslıların kılıçtan geçirilmiş olduğundan bahsedilmektedir! Bu çok tuhaf müslüman kahramanı, o devrin en büyük ve en şanslı mücâhidi olan Yıldırım Bâyezid'in hıristiyan düşmanlarıyla ittifak etmekten de çekinmemiştir! — O zamana kadar kaç Türk devletine pâyıtaht olarak mütemadiyen imar edilen ve Anadolu Türk medeniyetinin en güzel merkezlerinden biri haline gelen Sıvas şehri işte bufâcia esnâsında yıkılmış ve artık bir daha eski haline gelememiştir. — Anadolu Türk medeniyetini yıkan iki âfet vardır: Biri Selçukîlerin son devirlerindeki Mongol istilâsı, biri de Osmanlıların ilk zamanlarındaki bu Timur istilâsıdır. — Anadolu'dan Mısır sultanına gönderdiği elçinin tevkif edildiğini duyan Timur, Elbistan ve Malatya havâlisini de zaptettikten sonra Mısır Kölemen sultanlığına tâbi olan Suriye'ye geçmiş ve orada da Halep, Şam ve havâlisini zaptetmekle meşgul olmuştur. — Yıldırım Bâyezid'in işte bu Sıvas fâciası üzerine artık ciddiyetle hazırlanmıya başladığı rivâyet edilir; Timur'la ilk ihtilâfın zuhurundanberi geçen bir sene içinde siyasî ve askerî hazırlıklarını ihmal etmiş ve ancak kanlı bir ihtâr mahiyetinde olan bu Sıvas fâciası üzerine toparlanmıya başlamış olması pek kolay mâzur görülebilecek hatâlardan değildir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Sıvas fâciasına «Ebced» hesabiyle «harab» kelimesi tarih gösterilir: Bu kelimenin harf kıymetleri 803 tutmaktadır ve bu da o fâciânın Hicrî tarihidir).

1401=803

Erzincan Beyliğinin işgâli.

(Erzincan Beyliği, Mongol hâkimiyetinden sonra ve Kadı-Bürhânüddin hükûmetinden evvel orta Anadolu'ya hakim olan Er-Tana âilesinin son bakıyyesidir: Erzincan Beyi Mutahharten yâhut Taharten Bey, Alâüddin Er-Tana Bey'in yeğenidir. Osmanlı istilâsının şarka doğru gelişmesinden kuşkulanan bu bey, bir müddettenberi Timur'un himâyesinde hükûmet sürmektedir. Yıldırım Bâyezid 1399=801 tarihindeki Malatya seferinde Fırat boylarına dayandığı zaman Mutahharten Bey'in Timur'dan ayrılıp kendisine tâbi olmasını istemişse de Erzincan Beyi bu teklifi kabul etmemiş ve hattâ Timur'un 1400=803 Sıvas seferine de iştirâk etmiştir. Yıldırım Bâyezid'in Sıvas fâciasına karşı ilk mukabelesi, işte bu Erzincan beyliği üzerine yürümesidir. Birinci Bâyezid'in bu hususta Kara-Koyunlu hükümdarı Kara-Yusuf'un teşvikine kapıldığı da rivâyet edilir. — Erzincan Beyliği kolayca istilâ edilmiş ve Mutahharten Bey de teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. Fakat bu Beylik arâzisi doğrudan doğruya Osmanlı ölkesine ilhâk edilmiş değildir: Beylerinden memnun olan Erzincanlıları tatyip etmek istiyen Yıldırım Bâyezid Osmanlı hâkimiyetini ister istemez kabul eden Mutahharten Bey'i mevkiinde ibka etmiş, yalnız askerî ehemmiyetinden dolayı Kemah kalesini almış ve Mutahharten Bey'in ailesini de rehine olarak elinden alıp Bursa'ya göndermiştir. — Bu Erzincan seferinde evvelce Yıldırım'a ilticâ etmiş olan Irak ve Âzerbaycan hükümdarları Sultan Ahmed'le Kara-Koyunlu Kara-Yusuf'un da Osmanlı ordusunda bulundukları rivâyet edilir. — Birinci Bâyezid'in Erzincan seferi Hicretin 803 senesi Zülhicce ayının ortalarına tesâdüf etmektedir; Bu tarih, Milâdın 1401 senesi Temmuzuna müsâdiftir. — **Bu vak'a** tıpkı Sultan Ahmed'le Kara-Yusuf'un Yıldırım'a ilticası gibi, 1402=804 Ankara muharabesinin en mühim sebeplerinden sayılır: Meselâ Bâyezid'le Timur arasında elçiler ve nâmelerle yapılan muhâberede Timur'un en mühim şartlarından biri de işte bu Mutahharten âilesinin iâdesi, biri de Yıldırım'ın oğullarından birinin rehine olarak kendi nezdine gönderilmesi gibi şeyler olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Tabiî bu gibi şartlar, kabul edilmiyeceği mâlûm olduğu için harp vesilesi olarak ortaya atılmış bir takım bahâneler demektir; Her halde

Timur'un Ankara muharebesinden evvel Bâyezid'le olan münasebâtında İslâm efkârıumumiyyesine ve tarihe karşı kendisini mâzur göstermek için ne mümkünse yaptığı muhakkaktır. Garp cephelerinde Ehl-i-salîb ordularını deviren ve Hıristiyanlığa karşı İslâmın en büyük mücâhidi vaziyetinde bulunan bir kahramanı Şark'dan, yâni arkadan vurmak istiyen bir kan tiryâkisi için en tabiî siyaset işte budur).

1402=804

Çubuk-ova bozgunu ve büyük Türk kahramanı Yıldırım Bâyezid'in ihânet yüzünden mağlûbiyet ve esâreti.

(Umumiyetle «Ankara muharebesi» ismiyle de anılan bu millî felâketin senesinde ittifak edilirse de ay ve gün tarihlerinde büyük ihtilâflar vardır: Meselâ muhtelif menbâlarda 19 Zülka'de=20 Haziran Salı, 13 Zülhicce=14 Temmuz Cuma, 19 Zülhicce=20 Temmuz Perşenbe, 26 Zülhicce=27 Temmuz Perşenbe, 27 Zülhicce=28 Temmuz Cuma ve 28 Zülhicce=29 Temmuz Cumartesi tarihlerinden bahsedilir; hattâ Hicret senesini 805=1402 gösteren rivâyetler bile varsa da Milâdî tarih değişmemektedir; bu 805=1402 rivâyetleri de Hicret senesinin ilk ayı olan Muharreme aittir; Meselâ 1 Muharrem 805=1 Ağustos 1402 Salı ve 5 Muharrem 805=5 Ağustos 1402 Cumartesi günlerinden de bahsedilmiştir. Bu muhtelif rivâyetler içinde Milâdî sene itibariyle ittifak var demektir; Hicretin 804 senesiyle Zülhicce ayında da ekseriyet vardır; bu ay Temmuza tesâdüf etmektedir; şu halde Ankara muharebesinin 1402=804 senesi Temmuz=Zülhicce ayında vukua gelmiş olduğu muhakkak sayılabilir. Gün tarihlerine ait rivâyetlerin en kuvvetlisini tayin hususun da da yegâne istinat noktamız bu harbin bir Cuma gününe tesâdüf ettiği hakkındaki rivâyetlerdir: Meselâ Aşık-Paşa-Zâde, Lûtfi Paşa, Oruç Bey, Hoca Sa'düddin ve Âli Çelebi gibi müverrihlerin hepsinde Cuma gününden bahsedilir. Yukarda gözden geçirdiğimiz günler içinde yalnız iki Cuma rivâyeti vardır: Bunların birincisi 13 Zülhicce=14 Temmuz ve ikincisi de 27 Zülhicce=28 Temmuz tarihine müsâdiftir; Timur'a izâfe edilen bir mektupta bunların ikincisine tesâdüf edilmekte olduğu için, Türkiye tarihinin bu millî felâketi en kuvvetli ihtimâle göre Hicretin 804 senesi Zülhicce ayının 27 nci ve Milâdın 1402 senesi Temmuz ayının 28 inci Cuma gününe müsâdiftir. Zaten Ankara muharebesinde bizzat bulunmuş olan Sultaniye Baş-piskoposu «Jean» ın hâtırâtında ve Bizans müverrihlerinden Francis'in eserinde de bu tarih gösterilir. 1400=803 vukuâtında gördüğümüz gibi Timur-Leng Sıvas fâciasından sonra Elbistan ve Malatya'yı zaptetmek suretiyle Suriye'ye geçmiştir: Bunun sebebi, Mısır sultanı Barkuk oğlu Farac nezdine tâbiiyyet ve inkıyâd istemek için göndermiş olduğu elçinin Halep'deki Kölemen valisi tarafından zindana atılmış olmasıdır. Timur'un Suriye seferine işte bu hâdisenin sebeb olduğundan bahsedilir: Bununla beraber bu sür'atli harekette Mısır Sultanlığının Osmanlılarla elbirliği etmesine meydan vermeden ezilmesi gibi daha mühim bir maksat ta'kib edilmiş olmak ihtimâli de vardır. Timur bu büyük seferinde Halep, Hama, Humus, Baalbek ve Şam şehirlerini zaptetmiş ve bilhassa Halep'le Şam'ı tamamiyle yakıp yıkarak harâbe haline getirdikten başka ahaliyi de kâmilen kılıçtan geçirmiştir. Evvelce ölkeleri Timur'un istilâsına uğradığı için Yıldırım'a ilticâ etmiş olan Irak ve Âzerbaycan hükümdarları Sultan Ahmed'le Kara-Koyunlu Kara-Yusuf Osmanlı pâdişahının Erzincan seferinden sonra memleketlerinin istirdâdına gitmişler ve bâzı muvaffakiyetler elde etmişlerdir; Meselâ Bağdad tekrar Sultan Ahmed'in eline geçmiştir. İşte bundan dolayı Suriye'den sonra Irak'a geçen Timur-Leng Bağdad'ı istirdâd edip baştanbaşa tahrib ettiği gibi ahâlisini de hemen her yerde yaptığı gibi katliâm etmiştir: Hattâ doksan bin insan kafasından bir kule kurdurduğu bile rivâyet edilir! Timur'un bu Suriye ve Irak seferleri 803=1400-1401 senesine müsâdiftir. Irak'dan sonra Karabağ'a geçen Timur 804=1401-1402 kış mevsimini işte burada şenlikler ve eğlenceler içinde geçirmiştir. Yıldırım'la olan muhaberatına burada da

devam ettiği ve iki taraf arasında elçilerle nâmeler teâti edildiği rivâyet edilir: Bütün bu mektuplarda her iki tarafın da noktainazarlarında ısrâr ettikleri muhakkaktır. Timur'un başlıca şartları Mutahharten âilesinin iâdesi, Osmanlı şehzâdelerinden birinin rehine olarak gönderilmesi, mülteci Irak ve Âzerbaycan hükümdarlarının tardı veyâhut bir daha kabul edilmemesi, eski Anadolu Türk Beylerine ölkelerinin iâdesi ve nihayet Yıldırım Bâyezid'in tâbiiyyet altına girmesi gibi kabul edilmesine imkân olmıyacak şeylerdir: Bu mesele için 1401=803 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Fakat buna mukabil Bâyezid'in Timur'dan hiç bir şey istediği yoktur: O yalnız Timur'un haksız taleplerini pek haklı olarak reddederken mağrur bir ifâde kullanmakla iktifâ etmiş ve Timur'un kan dökmiye bahâne aradığını söylemiştir. — Timur 1402=804 baharında Gürcistan hududuna gelmiş ve muhtelif ırklarla milletlerden mürekkep muazzam ordusunu tahşide başlamıştır. Osmanlı arazisine bıı senenin Haziran=Zülka'de ayında girdiği rivâyet edilir. — Erzurum ve Erzincan üzerinden hareket eden Timur ordusu bir müddet evvel Birinci Bâyezid'in işgâl etmiş olduğu Kemah kalesini zaptedip o zaman mecburiyetle Osmanlı hâkimiyyetini kabul ettikten sonra şimdi tekrar eski metbûuna iltihak etmiş olan Erzincan Beyi Mutahharten'e iâde etmiştir: Yıldırım'ın Erzincan seferi için 1401=803 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Oradan Sıvas önlerine gelen Timur'un kırmızı, sarı ve beyaz teçhizâtlı ve zırhlı ordularına muhteşem bir geçit resmi yaptırdığından bahsedilir. — Bu sırada ordusunu toplayıp düşmanına karşı ilerlemiye başlamış olan Yıldırım da Tokad'a hareket etmiştir. — Gerek «Tüzükât» a, gerek diğer menbâlara göre Timur'un bu ileri hareketinde iki maksat tâkib ettiği anlaşılmaktadır: Biri orta Anadolu şehirlerini yağma ve tahrib etmek, biri de Osmanlı ordusunu mümkün olduğu kadar döndürüp dolaştırarak yorgun düşürmektir. Onun için Timur Sıvas'da durmıyarak ilkönce Kayseri'ye gelmiş ve Osmanlı ordusunu peşine düşürerek Kırşehir üzerinden Ankara'ya doğru ilerlemiştir: Bu suretle Osmanlı ordusu Bursa havâlisinden Tokad'a, Tokat'dan Kırşehir taraflarına ve nihayet oradan da Ankara üzerine dönüp dolanarak muazzam, bir kavis tâkib etmiş ve tabiî çok yorulmuş demektir. — Timur Ankara önlerine gelir gelmez kaleyi muhâsara etmişse de Yıldırım'ın yaklaştığını haber alınca muhâsarayı kaldırıp Çubuk çayı ile ovasını tutmuş ve etrafta Osmanlıların istifâde edebilecekleri ne kadar su menbâları varsa hepsini tahrib ettirmiştir. Bu vaziyetten dolayı Türk ordusunun çok büyük sıkıntılar çektiği ve hattâ bu yüzden bâzı telefât bile olduğu rivâyet edilir. — Bâzı menbâlara göre Yıldırım Ankara önüne muharebeden bir gün evvel, yânL 1402=804 senesinin 27 Temmuz=28 Zülhicce Perşenbe günü gelmiştir: Osmanlı ordusunun muvâsalatında düşman ordusunun dağınık bulunduğu ve Yıldırım Bâyezid işte bu vaziyetten istifâde ederek derhâl harbe başlamadığı için hatâ etmiş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da, Osmanlı ordusunun bütün harekâtını casusları vasıtasiyle tâkib etmekte olan Timur'un gafil bir vaziyette bulunması kabil değildir ve zaten Osmanlıların yaklaştığını haber alır almaz kale muhâsarasını kaldırıp Çubuk ovasını tutmuş olduğu hakkındaki rivâyetler de öyle bir gaflet halinden hiç bir eser bulunmadığını gösterir. Bilâkis Timur-Leng o kadar uyanık davranmıştır ki, yalnız Osmanlı harekâtını tâkib etmekle de iktifâ etmiyerek ilk Mongol istilâsı devrinden kalan ve son zamanlarda Osmanlı hâkimiyyetine giren Kara-Tatarlar içine casuslar gönderip muharebe esnâsında bunların Osmanlılara ihânet ederek kendi tarafına geçmelerini bile harpten evvel temin etmiştir! Hattâ Yıldırım Bâyezid işte bu Kara-Tatarları ordusuna kabul etmiş, ve ayni zamanda Beyleri Timur ordusunda bulunan eski Anadolu Türk Beyliklerinden de asker almış olduğu için basîretsizlik etmiş olmakla tenkid edilir. — İki tarafın ordu mevcudu hakkında çok mübalâğalı rakamlar rivâyet edilir; Meselâ Ankara muharebesinde bir milyon insanın boğuştuğu hakkında bir takım rivâyetler vardır. Bütün bu rivâyetlerden düşman ordusunun Osmanlı ordusundan bir kaç misli fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Timur'a izâfe edilen «Tüzükât» da Osmanlı ordusunun mıkdarı suvâri ve piyâde olarak dört yüz bin kadar gösterilmekteyse de bu bir düşman mübalâğasından başka bir şey değildir.

Hakikatte ise Timur ordusu 2-3 yüz bin ve Yıldırım ordusu da pâdişahın kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan Lâzareviç'in getirdiği Sırp kuvvetleriyle beraber ancak 100 bin kadardır. — Ankara muharebesinde Timur'un oğullarıyla torunları ve Yıldırım'ın da beş oğlu bulunmuştur. Her iki tarafta bunların muhtelif kıt'alara kumanda ettikleri hakkında bir takım mütenâkız rivâyetler vardır. Sağ ve sol cenahların kumandanları hakkında da ayni ihtilâflara tesâdüf edilir. — Düşman ordusunda 31 yâhut 32 veyâhut 50 harp fili vardır: Osmanlı ordusuna bu kuleli fillerin üstünden oklar ve ateşler atıldığı rivâyet edilir; harp için yetiştirilmiş olan bu filler bilhassa piyâdeler için ezici bir kuvvet şeklinde de kullanılır. Yıldırım'ın ordusunda da bir kaç fil bulunduğu hakkında bir rivâyet vardır. — Osmanlı ümerâsı içinde bu harbe muhâlif bir cereyân mevcud olduğu rivâyet edilir; Meselâ Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa ile bâzı kumandanların siyasî fedakârlıklarla bu bâdirenin atlatılmasına tarafdar oldukları ve buna mukabil Yıldırım Bâyezid'le en meşhur ümerâdan Hoca-Firuz Bey harp taraftarı oldukları için işin silâhla tesviyesine karar verildiği hakkında bir takım rivâyetler vardır. — Muharebe Cuma sabahı takriben saat altıda ve bir rivâyete göre de onda başlamış ve bütün gün devam ettikten sonra gece saat on yâhut on iki raddelerinde nihayet bulmuştur. Harp meydanı olan «Çubuk-ova» ya eski Osmanlı menbâlarında «Çubuk-âbad» ismi de verilir. 14-15 saat kadar süren bu meşhur muharebenin öğle zamanına kadar geçen ilk altı saatinde Osmanlı ordusunun üstün bir vaziyet kazandığı rivâyet edilir: Hattâ bu sırada bir aralık Timur'un itidalini kaybederek diz üstü çöküp kendisinin sulh istediğine Allahı işhâd ettiği hakkında bile bir takım rivâyetler vardır! Fakat ne yazık ki biraz sonra Türk ordusundaki Kara-Tatarların Yıldırım'a ihânet ederek düşman tarafına geçmeleri bu üstünlüğe nihayet veren fecî bir vaziyet ihdâs etmiş ve ondan sonra da eski Beylerinin sancaklarını karşı tarafta gören Anadolu Beylikleri efradının ayni şekilde hareket etmesi Osmanlı ordusunu daha müşkil şerait içinde bırakmıştır; fakat buna rağmen muharebe birkaç saat daha bütün şiddetini muhâfaza etmiştir. Akşamüstü artık hiç bir ümid kalmadığı anlaşılmış, Sırp kralı Stefan Lâzareviç askerleriyle beraber kaçmış ve nihayet Yıldırım'ın oğullarından Mehmet ve Süleyman Çelebilerle Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa da ric'ate mecbur olduğu için Osmanlı ordusu tamamiyle inhilâl etmiştir. Bu sırada Yıldırım Bâyezid'e kaçıp kurtulması tavsiye edilmişse de o büyük ve nâmuslu asker ölmeyi kaçmıya tercih ettiği için, elinde kalan üç bin kişilik bir kuvvetle Çataltepe'ye çekilmiş ve orada Şahnâme kahramanları gibi döğüşen bu şanlı kumandanın o son kuvveti de erimiştir. — Yıldırım'ın ne suretle esir olduğunda ihtilâf vardır: Bir rivâyete göre etrafından kaçan askerleri geri çevirmek için gecenin karanlığında at sürerken, diğer bir rivâyete göre ağır bir harp baltasıyla düşman saflarını yarıp geçerken ve başka bir rivâyete göre de Timur-Leng'i kendi eliyle öldürmek için tek başına düşman ordusunun merkezine hücum ederken bir gürz darbesiyle atından düşürülmüş veyâhut altındaki at kapaklandığı için Türk tarihinin bu unutulmaz kahramanı yaya kalıp yakalanmıştır. Yıldırım Bâyezid'in bir tâkib müfrezesine kumanda eden Sultan Mahmud-Han tarafından esir edilmiş olduğu rivâyet edilir: Sultan Mahmud-Han tuhaf bir hükümdar gölgesidir! Çingiz hânedanının Oktay-Kaan koluna mensub olan bu bedbaht prens hiç bir saltanat hânedanına mensub olmadığı halde iş başına geçip cihangirliğe kalkışan Timur tarafından hükûmete bir «meşrûiyyet» rengi sürülmüş olmak için hükümdar ilân edilmiş bir oyuncaktır: Resmen Timur'un metbuu olan ve hattâ sikkelere ismi basılan bu oyuncak imparator hakikatte Timur'un maiyyetinde bir ordu kumandanıdır ve Ankara muharebesinde de işte bu rolünden dolayı bir tâkip müfrezesiyle Yıldırım'ın peşine düşmüştür. — Bir iki saat evveline kadar Avrupa ve Asya'yı titreten, garbi ve şarkî Roma'ları tehdid eden Yıldırım Bâyezid'in mübârek elleri bir câni gibi arkasından bağlanarak Timur'un çadırına götürüldüğü rivâyet edilir: Timur'un büyük ve şanlı mağlûbu hürmetle karşılayıp yanına oturtarak tesliyeye çalıştığı, çok iyi muâmele ettiği ve bununla beraber harp mes'uliyetini bu vaziyette bile Bâyezid'e yüklemek istediği hakkında muhtelif rivâyetler, vardır. — Birinci Bâyezid'in Ertuğrul ismindeki oğlu daha evvel bir muharebede ölmüş olduğu için Süleyman, Mustafa,

Musâ, İsâ, Mehmet ve Kasım isimlerinde altı oğlu vardır; Bunlardan Kasım-Çelebi küçük bir çocuk olduğu için harbe gelmeyip Bursa'da kalmıştır. Sıvas valisi Süleyman-Çelebi ile Amasya valisi Mehmet-Çelebi mağlûbiyet tahakkuk edince askerleriyle beraber savuşmuşlardır. Diğer üçünde ihtilâf vardır: Bir rivâyete göre İsâ ve Musâ Çelebiler bozgun gecesi aranıp bulunmuş ve Mustafa-Çelebi de kaybolmuştur fakat bu klâsik rivâyete mukabil o gece bulunup babalarıyla beraber esir olanların İsâ ve Mustafa veyâhut Musâ ve Mustafa Çelebiler olduğu hakkında da muhtelif rivâyetler vardır. Mustafa-Çelebi'nin Niğde'ye gittiği veyâhut Bizans'a ilticâ ettiği hakkında da bâzı zayıf rivâyetlere tesâdüf edilir. Osmanlı menbâlarındaki klâsik rivâyette Mustafa-Çelebi'nun kaybolmuş gösterilmesi, sonradan saltanat iddiâ ederek Birinci Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde büyük gailelere sebeb olduğundan dolayı kendisine takılmış olan «Düzmece» lâkabı haklı göstermek içindir; hattâ bâzı menbâlarda Mustafa-Çelebi'nin Ankara muharebesinde şehîd olduğundan bile bahsedilir! Tabiî bütün bu rivâyetler sonradan tertib edilmiştir. Her halde Mustafa-Çelebi'nin babasıyla beraber esir olduğu hakkındaki rivâyetlerin doğru olduğu muhakkaktır. — Bir çok menbâlarda Yıldırım Bâyezid umumiyetle gurura kapılıp Timur'u istihfaf etmiş, lüzumu kadar hazırlanmamış ve bilhassa en sevgili karısı olduğu anlaşılan Sırp prensesi Olivera'nın tesirine kapılarak sefahetle içkiye dalmış olmakla tenkid edilir ve onun bu hâli Ankara felâketinin başlıca âmili gibi gösterilir: Yıldırım'ın vaktinde hazırlanmamış olması ve bilhassa Timur'a karşı akdedilmiş olan Osmanlı-Mısır ittifakına ehemmiyet vermiyerek Mısırlıların Anadolu'daki arazisine taarruz etmesi birer hatâ ve hattâ gaflet eseri olmakla beraber, Ankara muharebesinin ihânet yüzünden kaybedilmiş olduğu da muhakkaktır; Yıldırım'ın en büyük hatâsı, Kara-Tatar denilen Mongol artıklarının o fecî ihâneti her halde irtikâb edeceklerine hiç ihtimâl vermemiş olmasıdır. Eski hükümdarları karşı tarafta bulunan ve henüz Osmanlı idaresine ısınamamış olan Anadolu Beyliklerinden topladığı askerlerin sadakatine itimad etmesi de bu millî felâketin en mühim sebeblerindendir. — Yukarda gördüğümüz gibi Timur-Leng Yıldırım Bâyezid'i çok iyi karşılamış, hayatını bağışlamış ve hattâ bir rivâyete göre kendisine ölkesini iade edeceğinden bile bahsetmiştir: Fakat bir müddet sonra keşfedilen bir kaçırma teşebbüsü'üzerine muhterem esirin çok sıkı bir muhâfaza altında tutulmıya başladığı anlaşılmaktadır. Rivâyete nazaran Yıldırım Bâyezid'i kaçırmak için Amasya valisi şehzâde Mehmet-Çelebi bâzı adamlar göndermiş ve bu tertibâta Yıldırım'la beraber esir olan Hoca-Firuz Bey de iştirâk etmiştir; fakat Mehmet-Çelebi'nin adamları Bâyezid'in bulunduğu yere girebilmek için yer altında lâğım kazarlarken yakalanıp bu teşebbüste alâkadar olduğu meydana çıkan Hoca-Firuz Beyle beraber idâm edilmişlerdir. Yıldırım'a karşı ittihaz edilen sıkı muhâfaza tedbirlerinin işte bu vak'a üzerine başladığı rivâyet edilir. Hattâ Timur'un artık Bâyezid'e çok fena muâmelelerde bulunduğu hakkında bile bir takım mübâlâgalı rivâyetler vardır; bu fena muâmeleler hakkında Şark ve Garp menbalarındaki rivâyetler başlıca üç esasa ayrılabilir; 1) Timur ata binerken Yıldırım'ı binek taşı gibi kullanarak sırtına basar ve işret sofralarında da ayaklık gibi kullanırmış! 2) Kaçmasına veyâhut kaçırılmasına meydan vermemek için yollarda bir demir kafese koydururmuş! 3) Yıldırım'ın Sırp prensesi olan güzel karısı Olivera Mongol âdeti mucibince çırçıplak soyularak işret meclislerinde Timur-Leng'e sâkıyelik etmiye mecbur tutulur ve bu müdhiş manzara o kahraman esire de seyrettirilirmiş! Bâzı Garp müelliflerinin son tetkiklerine göre bütün bunlar hep sonradan uydurulmuş veyâhut yakıştırılmış şeylerdir: Meselâ «Demir kafes» efsanesinin kafesli bir tahtırevan rivâyetinden çıkmış olduğu anlaşılmaktadır; Yıldırım'ın binek taşı gibi kullanılmasına ait efsane de Timur'un topallığından kinâye olabilir. Hakikatte muhâfaza tedbirlerinin sıkılaşmasından başka bir şey yoktur ve diğer çirkin rivâyetlerin kat'î vesikalarla isbatı kabil değildir. — Türkiye tarihi bakımından bu millî felâketin neticeleri çok elîm olmuştur; Her şey den evvel bir kere Yıldırım'ın kurmuş olduğu millî birlik binâsı yeniden yıkılmış ve başta Karaman hükûmeti olmak üzere bütün garbî Anadolu Beylikleri tekrar kurulmuştur; bilhassa Osmanlıların en mühim rakîbi olan Karaman devleti Kayseri, Kırşehir,

Sivrihisar, Beypazarı ve Antalya havâlisi de ilhâk edilerek eskisinden daha büyük bir hâle getirilmiştir. Bir taraftan bu irili ufaklı Beyliklerin canlanması millî birliği bozarken bir taraftan da Timur'un Osmanlı şehzâdelerini babalarının tahtı için birbirine katan siyaseti Rumeli tarafının bile anarşi içinde kalmasına ve Osmanlı menbâlarında «Fâsıla-i saltanat» ve «Fetret» gibi isimlerle anılan bir dahilî mücâdele devri açılarak hem memleketin harab olmasına, hem Rumeli fütuhâtından bâzı yerlerin elden çıkmasına sebeb olmuştur. Ankara felâketinin en mühim neticelerinden biri de Bizans imparatorluğunun yarım asır daha yaşamasına sebeb olmasıdır: Bütün Garp müellifleri bu noktada müttefiktir. Bu müdhiş yekûna Anadolu'nun o kara gününden sonra uğradığı tahribâtı da bütün fecâatiyle ilâve etmelidir: Başta Bursa olmak üzere bir çok Türk mâmureleri yağma ve tahribe uğrıyarak viran olmuş, bilhassa bir zaman Anadolu Selçukîleriyle Bizans imparatorlarına pâyıtaht olacak kadar mühim ve mâmur bir merkez olan İznik şehri o felâketten sonra bir daha eski günlerine kavuşamamıştır. Otuz bin kişilik bir akın ordusunun hücumuna uğrıyan Bursa'da Osmanlı hâzinesi zaptedilmiş, ahali kılıçtan geçirilmiş ve şehir tamamiyle yakılıp kül haline getirilmiştir. Karaman ölkesinin işgâlindenberi esir olarak Bursa'da bulunan Mehmet ve Ali Beylerin işte bu fâcia esnâsında Timur'un kuvvetleri tarafından kurtarıldıkları rivâyet edilir. Yıldırım'ın sevgili karısı olan Sırp prensesi Olivera da işte bu sırada Bursa'da ve diğer bir rivâyete göre de iki kızıyla beraber Yenişehir'de esir edilip götürülmüştür. Ankara muharebesi kaybedilince bir mıkdar kuvvetle ve büyük bir sür'atle Bursa'ya kaçan büyük şehzâde Süleyman Çelebi burada bulunan kızkardeşi Fatma Sultan'la en küçük biraderi Kasım-Çelebi'yi beraber alıp Rumeli tarafına götürdüğü için onlar düşman eline geçmemişlerdir. — Ankara muharebesindeki Osmanlı telefâtı hakkında muhtelif rakamlara tesâdüf edilir; Bu rakamlar 15 binden 45 bine kadar büyük yekûnlar halindedir; tabiî bunların hepsi Türk şehidlerinden ibaret değildir; Osmanlı ordusunda Sırplar ve sair bir takım Balkanlılar da mevcud olduğu gibi, Suriye ve Irakdan gelmiş yardım kuvvetleri bile bulunduğundan bahsedilir. — Bursa'nın yıkılması millî tarihimiz bakımından da büyük birfâciadır: Bilhassa ilk Osmanlılar devrini tenvir edebilecek bir çok mühim vesikalar tabiî kül olup gitmiştir. — Birinci Bâyezid 1389=791 tarihinde cülûs edip 1402=804 tarihinde esir olduğuna göre 13 sene hükümdarlık etmiş ve en kuvvetli rivâyete nazaran 1360=761 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre de 42 yaşında sukut etmiş demektir: Cülûs tarihi için 1389=791 vukuâtındaki izahata bakınız).

FETRET DEVRİ
(Süleyman, İsâ, Musâ ve Mehmet Çelebiler)
— M. 1402=H. 804 — M. 1413=H. 816—

1402=804

Osmanlı ölkesinde anarşi başlangıcı.

(Muahhar Osmanlı menbâlarında «Fetret» ve «Fâsıla-i saltanat» gibi isimlerle anılan ve şehzâdelerin saltanat mücâdelelerine tesâdüf eden anarşi devri, Ankara civârındaki «Çubuk-ova» bozgunu üzerine 1402=804 senesi 28 Temmuz=27 Zülhicce Cuma akşamından itibaren başlamış sayılabilir; Yıldırım Bâyezid'in esâreti Osmanlı Devletini birdenbire başsız bırakmış olduğu gibi, Süleyman-Çelebi'nin Edirne'ye ve Mehmet-Çelebi'nin de Amasya'ya kaçması saltanat mücâdelelerine ve Osmanlıların elinde kalan arazinin şehzâdeler arasında parçalanmasına mukaddime teşkil etmiştir. Muahhar Osmanlı müelliflerinden bazılarıyla bir

takım Garp müelliflerinin Edirne'de cülûs eden Süleyman-Çelebi'yi «Birinci Sultan Süleyman» ve onun yerine geçen kardeşi Musâ-Çelebi'yi de «Sultan Musâ» ismiyle Osmanlı pâdişahı sayarak Ankara felâketinden sonra bir Fetret vukua gelmemiş gibi göstermeleri doğru değildir; Çünkü bunlar Rumeli ve Anadolu cihetlerindeki Osmanlı arazisinin hepsi üzerinde hâkimiyyet kurarak rakipsiz bir saltanat sürmiye muvaffak olamamışlardır. Onun için Çelebi Sultan Mehmed'in saltanatta takarrürüne kadar geçen mücâdele devrini hakikaten bir Fetret devri saymak yanlış değildir. — Mehmet-Çelebi'nin Rumeli'de Emir Süleyman'ı istihlâf etmiş olan Musâ-Çelebi'yi ortadan kaldırıp bütün memlekete hâkim olarak saltanat makamında tek başına istikrârı 1413=816 senesi 5 Temmuz=5 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe müsâdiftir: «Çubuk-ova» bozgunu üzerine «Fetret» devrinin başlamasına tesâdüf eden 28 Temmuz 1402=27 Zülhicce 804 Cuma gününden itibaren Mehmet-Çelebi'nin saltanatta istikrârına müsâdif olan işte bu 5 Temmuz 1413=5 Rebî'ül-âhir 816 Çarşanba gününe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 10 sene, 11 ay ve 8 gün geçmiştir; bu vaziyete göre Osmanlı tarihindeki Fetret devri takriben on bir sene kadar sürmüş demektir. — Dikkat edilecek noktalardan biri de Ankara felâketinden üç gün sonra Hicrî senenin değişmesidir: Çünkü Zülhicce ayı Hicrî takvimde senenin son ayıdır ve Ankara muharebesi o sene 30 gün tutan bu ayın sonundan üç gün evvel vukua gelmiştir; işte bundan dolayı Fetret devrinin aşağıda gözden geçirilen İlk vukuâtı 805=1402-1403 senesine müsâdiftir. — Kendini İslâmiyetin en büyük mücâhidi ve müdâfii gibi göstermek istiyen Timur'un «Çubuk-ova» muharebesini kazanır kazanmaz ilk işi, bütün garp hıristiyanlığını titreten Osmanlı devletini büsbütün zayıf düşürmek için Anadolu'daki arazisinin her tarafına yağma ve tahrip müfrezeleri saldırmak olmuştur; 1382=784 tarihindeki Moskova seferiyle o zamanki Rus devletini sarsmış olan Altın-Ordu Hanlığını 1391=793 ve 1395=797 seferleriyle yıkarak Rus hıristiyanlığını en büyük tehlikeden kurtarmış olan Timuçin, şimdi de başta Bizans imparatorluğu olmak üzere boydan boya bütün Garp Hıristiyanlığını Osmanlı tehlikesinden kurtarıp Avrupa devletlerine bu gün hâlâ şükrânla anılan büyük bir hizmette bulunmuştur! Hattâ bu sırada muhtelif Hıristiyan devletleriyle siyasî münasebetlere girişen Timur-Leng'in Bizans tahtında amcası İkinci Manuil'i temsil eden Yedinci Yoannis Paleologos'a bir mektup gönderip bir kaç senedir Avrupa'da bulunan amcasını derhâl Bizans'a dâvet etmesini ve İkinci Manuil gelince Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olan eski Bizans arazisinin kendisine iade edileceğini bildirdiğinden bile bahsedilir! — Dikkat edilecek noktalardan biri de Timur'un Anadolu'yu fethedip doğrudan doğruya kendi idaresine almış olmamasıdır: Timur'un yaptığı iş, bir fetih değil, kanlı ve yıkıp yakıcı bir istilâdan ibarettir; bu müdhiş müstevli Anadolu Türklüğünü ezip parçalamaktan başka bir şey yapmamıştır, Anadolu'nun parçalanması, aşağıda görüleceği gibi, hem eski Beyliklerin canlandırılması, hem Osmanlı arazisinin şehzâdeler arasında paylaşılması şeklinde olmuştur. Osmanlı ve diğer Türk Beyliklerinin Timur'a tâbiiyyeti itibarî bir mahiyette kalmış ve o da pek az sürmüştür; Osmanlılardan Mehmet-Çelebi ile Karaman hükümdarı İkinci Mehmed'in ilk meskûkâtında tâbiiyyet alâmeti olarak Timur'un ismine tesâdüf edilirse de diğer beylerden bazıları bunu bile yapmıya lüzum görmemişlerdir. Bu vaziyete göre Timur-Leng'in Anadolu seferi memleketin baştanbaşa kana bulanıp anarşi içinde kalmasından başka hiç bir netice vermemiş demektir: Timur'un bütün kazancı, her tarafı soyup aldığı yağma malından ve bilhassa Bursa'daki Osmanlı hâzinesini ele geçirmiş olmaktan ibaret değildir; hattâ bir rivâyete göre Bursa hazînesi, Ankara muharebesinden kaçıp Timur kuvvetlerinden evvel Bursa'ya uğramış olan büyük şehzâde Süleyman-Çelebi tarafından Edirne'ye nakledilmiştir. — Ankara felâketi üzerine bir taraftan eski Anadolu Beyliklerinin canlandırılması ve bir taraftan da Mısırlıların Malatya ve havâlisini istirdât etmeleri Osmanlı arazisinin birdenbire küçülüp daralmasına sebeb olmuş ve netice itibariyle Yıldırım'ın bu taraftaki fütuhâtından yalnız Amasya, Çorum ve Tokat sancakları Osmanlı idaresinde kalabilmiştir. — Yukarda gördüğümüz gibi Yıldırım Bâyezid'in altı oğlundan Mustafa ve Musâ Çelebiler babalarıyla beraber esir edilmişlerdir; en küçükleri olan Kasım

Çelebi de en büyük ağabeysi olan Süleyman-Çelebi tarafından Rumeli yakasına geçirilmiştir. Onun için Fetret devrinin başında Mustafa, Musâ ve Kasım Çelebiler henüz mücâdele sahnesine çıkmamışlardır: Bunlardan Musâ-Çelebi biraz sonra babasının ölümü üzerine esâretten âzâd olunca meydana çıkacak, Mustafa-Çelebi ancak Çelebi Sultan Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde rol oynayıp «Düzmece» lâkabını alacak ve küçük Kasım Çelebi ise büyük ağabeyisi Süleyman-Çelebi tarafından rehine olarak bırakıldığı Bizans'da ölünceye kadar kalacağı için mücâdele sahnesinde hiç görünmiyecektir. İşte bundan dolayı o fecî sahnenin ilk eşhâsı İsâ, Süleyman ve Mehmet Çelebilerdir; fâcianın şiddetlenmesi de biraz sonra Musâ-Çelebi'nin ortaya çıkıp bunlara katılmasından itibarendir).

1402=805

Üç şehzâde idaresinde üç Osmanlı Hükümeti.

(Bunların biri Rumeli'de, ikisi Anadolu'dadır: Rumeli'deki Edirne'de cülûs eden büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'nin hükûmeti, Anadolu'dakiler de Amasya'da idareyi eline alan Mehmet-Çelebi ile Balıkesir ve Bursa'ya hâkim olan İsâ-Çelebi'nin hükûmetleridir. — Ankara felâketinden, kaçıp kurtulanlar işte bunlardır: En büyükleri olan Süleyman-Çelebi Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa ile Yeniçeri-ağası vaziyetinde bulunan Segban-başı Hasan Ağa ve diğer bâzı ümerâ ile beraber Bursa'ya uğrayıp oradaki küçük kardeşleri Kasım-Çelebi ile Fatma-Hatun'u ve bir rivâyete göre babasının haremlerini de aldıktan sonra Edirne'ye geçip veliaht sıfatiyle tahta çıkmıştır. — Mehmet-Çelebi sonradan vezir olan lalası Bâyezid Bey'le beraber kendi sancağı olan Amasya'ya çekilmiştir. — İsâ-Çelebi'nin de Gazi Timurtaş Paşa ile beraber ilkönce kendi sancağı olan Balıkesir'e gittiği rivâyet edilir; fakat bu İsâ-Çelebi hakkında ihtilâf vardır; Bir rivâyete göre Timur Anadolu'dan çekilip gidinceye kadar bu şehzâde Balıkesir taraflarında «ihtifâ» etmiştir; daha kuvvetli bir rivâyete göre de Timur-Leng tarafından Balıkesir Beyliğine tayin edilmiş olduğu gibi, Bursa'yı da zaptedip saltanatını ilân etmiştir. — Bu üç şehzâdeden Amasya ve Tokat havâlisine hâkim olan Mehmet-Çelebi'nin Edirne'de cülûs etmiş olan büyük kardeşi Süleyman-Çelebi'yi ilk zamanlarda metbû tanıdığı ve hattâ elçiler ve hediyelerle bir nâme göndererek tâbiiyyetini arzetmiş olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. — Gerek Osmanlı, gerek Bizans, Garp vesaire menbâlarında bu meselelere ait rivâyetler çok karışık, karanlık ve mütenâkızdır).

Bursa, İznik ve İzmit şehirlerinin yağma ve tahribi.

(Bâzı Garp müdekkiklerine göre Timur'un yıkıcılık hırsı en fazla işte bu Anadolu seferinde şiddetlenmiştir: Onun bu hırsından en ziyade zarar gören şehirler Bursa ile İznik'dir. Bursa ilkönce yağma edilip ahalisi kılıçtan geçirilmiş, bu sırada câmilerle medreseler ahır şekline sokulup içlerine atlar bağlanmış. Birinci Bâyezid devrinin en zarif eseri olan Ulu-câmi'nin yedi yüz gümüş kandili çapulcuların eline geçmiş ve nihayet bütün şehre ateş verilmiştir! O zamana kadar bu havâlinin en güzel mâmurelerinden olan İznik şehri de ayni âkıbete uğradığı gibi, İzmit ve diğer sâhil şehirlerinin de yağma ve tahrib edildiği ve ahalinin kılıçtan geçirildiği rivâyet edilir. — Yıldırım'ın Akçay zaferinde esir edilip Bursa'ya sevkedilen eski Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in oğulları Mehmet ve Bengî-Ali Beyler'in işte bu Bursa istilâsında esâretten kurtarılıp Timur'un nezdine götürüldükleri rivâyet edilir: Akçay muharebesi için 1397-1398=800 vukuâtına bakınız. Karaman devletini eskisinden daha geniş hudutlarla canlandıran Timur-Leng işte bu iki kardeşten Mehmet Bey'i Karaman hükümdarlığına tayin etmiştir. — Yıldırım Bâyezid âilesinin de Bursa fâciasında esir edildiği hakkında bir rivâyet vardır: Bununla beraber Bâyezid'in en sevgili karısı olan Sırp prensesi Olivera'nın Yenişehir'de esir edildiği veyâhut bunların büyük şehzâde Süleyman-Çelebi

Edirne'ye geçerken Osmanlı hâzinesiyle beraber götürülmüş oldukları da rivâyet edilir; fakat Olivera'nın esir olduğu hakkındaki rivâyet daha kuvvetlidir. — Yıldırım Bâyezid'in Erzincan seferinde rehîne olarak alınıp Bursa'ya sevkedilmiş olan Mutahharten Bey âilesinin de gene bu istilâda kurtarılmış olduğu rivâyet edilir: bu ailenin esâreti için 1401=803 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Osmanlı istilâsına uğramış Anadolu Beyliklerinin eski beyleriyle vârislerine iâdesi.

(Bunların en mühimmi, 1397-1398=800 vukuâtı içinde bahsi geçen Akçay zaferinden itibaren umumî mevcudiyetine nihayet verilip İçel havâlisine münhasır bir hâle getirilen Karaman devletidir; Karaman prensleri Mehmet ve Ali Beylerin yukarıki fıkrada görüldüğü vechile esâretten kurtulmaları üzerine bunlardan Mehmet Bey Timur'un emriyle Karaman hükümdarı ilân edilmiş ve Kayseri, Kırşehir, İsparta, Eğridir, Sivrihisar, Beypazarı ve Antalya şehirleri de buna verilerek Karaman devleti eskisinden daha geniş hududlarla yeniden kurulmuştur; Timur-Leng'in bu hükûmeti diğer Türk Beyliklerinin başında mühim bir siyasî kuvvet haline getirerek müstakbel Osmanlı inkişâfına mâni olmak istediği muhakkaktır. — Timur'un genişleterek canlandırdığı hükûmetlerden biri de Candar-oğulları Beyliğidir: Son zamanlarında Osmanlı hâkimiyyetini kabul etmek şartiyle Sinop havâlisine münhasır bir hâle gelen bu küçük hükûmet Kastamonu ve Çankırı hâvâlisinin de ilhâkiyle eski haline getirilmiş ve hükümdarlığında bulunan Candar-oğlu İsfendiyar Bey Timur'a hediyeler takdim ederek tâbiiyyetine girmiştir. — Diğer Beyliklerden Menteşe eski hânedanına mensub olan İlyas Bey'e, Aydın Musâ Bey'e, ve Saruhan da Hızır-Şah Bey'e verilmiştir. Aşağıdaki fıkrada görüleceği gibi Haçlılardan zaptedilen «Gâvur-İzmiri» de Aydın Beyliğine ilhâk edilmiştir., Bu sâhil Beyliklerinden biri de eskisinden biraz daha küçük olmak üzere diriltilmiştir: Antalya müstesnâ olmak üzere yeniden kurulan bu eski Teke Beyliği de Osman Bey'e verilmiştir: En kuvvetli rivâyete göre Teke Beyleri Hamîd-oğulları sülâlesindendir. — Bu sâhil Beyliklerinden başka, eskiden iç Anadolu Beyliklerinin en kuvvetlilerinden olan Germiyan hükûmeti de vaktiyle Yıldırım'ın emriyle hapsedilmiş olduğu İpsala kalesinden kaçıp Timur-Leng'e ilticâ ederek Ankara muharebesinde Timur'un maiyyetinde bulunmuş olan ikinci Ya'kub Bey'e verilmiştir. — Eski Osmanlı hududları haricindeki şarkî Anadolu arazisinde Timur'un mahmisi olan Mutahharten Bey'in Erzincan Beyliği ibka edilmiş olduktan başka, Suriye, Irak ve Anadolu seferlerinde Timur ordusuna pişdarlık etmiş olan Akkoyunlu Beyi Kara-Yölük ismiyle meşhur Kara-Osman'a da hizmet mükâfatı olarak Diyarbekir havâlisi iktâ olunmuştur; Akkoyunluların ilk hükümdarı olan Kara-Yölük için 1398=800 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Birinci Bâyezid'in 1390=792 Anadolu seferinde işgâl etmiş olduğu Beyliklerden bu sefer yalnız Hamîd-oğulları beyliği dirilmemiştir; Bir kısmı daha Birinci Murad devrinde Osmanlı ölkesine katılmış olan bu küçük Beyliğin İsparta ve Eğridir havâlisinden ibaret olan son toprakları yukarda gördüğümüz gibi Karaman devletine verilmiştir. — Timur'un dirilttiği Anadolu Beylikleri hep Yıldırım Bâyezid'in zaptetmiş olduğu ölkelerdir: Karası, Umur-Han ve Gerede Beylikleri gibi daha evvel ilhâk edilmiş olanlar diriltilmemiştir. — Ankara felâketi üzerine canlanan bütün bu Anadolu Beyliklerinin o felâketten pek az sonra hemen dirilmiş oldukları anlaşılmaktadır: Muâsır bir Rum vesikasına göre Saruhan-oğlu Hızır-Şah Bey'in pâyıtahtı olan Mağnisa'ya girmesi Milâdın 1402 senesi Ağustos ayının 17 nci gününe tesâdüf etmektedir: Bu tarih Hicretin 805 senesi Muharrem ayının 17 nci Perşenbe gününe müsâdiftir; yâni Hızır-Şah Bey Ankara muharebesinden tam yirmi gün sonra pâyıtahtına girmiş demektir. Bu vaziyete göre diğer Beylerin de hep işte o günlerde, yâni kıştan evvel memleketlerine dönmüş oldukları anlaşılmaktadır. — Bu Beylerin isimlerinde bir takım ihtilâflara tesâdüf edilmektedir: Burada en kuvvetli rivâyetler esas ittihaz edilmiştir. — Yeniden dirilen bütün Anadolu Beylikleri ancak Osmanlı Fetret'inden istifâde ederek birer müddet daha yaşıyabilmişlerdir).

Timur-Leng'in İzmir fethi.

(İzmir limanı 1344=745 tarihinde Rodos Şövalyeleri tarafından Aydın-oğullarından zaptedilmiş ve o zamandanberi elli sekiz sene bunların elinde kaldığı için Türkler arasında «Gâvur-İzmiri» ismini almıştır; Aydın-oğulları buna mukabil biraz daha içerde bir «Müslüman-İzmiri» kurmuşlardır: 1390=792 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Hıristiyanlığa karşı İslâmın en şanlı gazâ kuvveti olan Osmanlı devletine karşı irtikâb etmiş olduğu çirkin hareketin Müslümanlar arasında uyandırdığı fena tesirleri mümkin olduğu kadar izâleye lüzum gördüğü muhakkak olan Timur Kütahya üzerinden Garbî-Anadolu'ya doğru ilerliyerek Gâvur-İzmiri'ni fethetmiye karar vermiştir. — İzmir muhâsarası en kuvvetli rivâyete göre 805=1402 senesi Cumâda-l-ulâ ayının 6 ncı ve Kânunuevvel ayının 2 nci Cumartesi günü başlamıştır. Timur'un harp harekâtına başlamadan evvel İzmir Şövalyelerinin reisi ve kale kumandanı olan «Frere Guillaume de Munte» e haber gönderip bütün arkadaşlarıyla beraber derhâl ihtidâ edip müslüman olmasını teklif ettiği ve bu teklifin kat'î surette reddi üzerine harekâtın başladığı rivâyet edilir. — Timur İzmir kalesini deniz tarafından da tazyik için iskeleler kurdurup her taraftan muhâsara etmiştir. — Bu vaziyet üzerine İzmir Şövalyeleri kendi merkezleri olan Rodos Haçlı hükûmetiyle Kıbrıs krallığın dan yardım istemişlerse de gemilerle yardım kuvvetleri gelirken kale sukut etmiştir. — İzmir fethi hakkındaki muhtelif rivâyetlerin en kuvvetlisi 2 Cumâda-l-âhire 805=28 Kânunuevvel 1402 Perşenbe tarihidir; bununla beraber 13 Cumâda-l-ûlâ 805=9 Kânunuevvel 1402 Cumartesi tarihi de rivâyet edilir; birinci rivâyet doğru olduğu takdirde muhâsaranın 26 gün, ikinci rivâyete göre ise yalnız 7 gün sürmüş olması lâzımgelir; bâzı Garp menbâlarında da iki hafta sürdüğünden bahsedilmektedir. — Timur ordusunun umumî hücumu üzerine kale sukut ederken Şövalyeler gemilerle kaçmış, ahali yüzüstü bırakılmış ve galip ordu sekiz gün yağma ve katliam yapmıştır. — Timur-Leng İzmir'i Aydın-oğulları ölkesine ilhâk etmiştir. — O müdhiş düşmanın bunca fenâlıklardan sonra Anadolu Türklüğüne yegâne iyiliği işte bundan ibarettir. ve bu da bir kan deryâsına dökülmüş bir damla devâdan başka bir şey değildir. — İzmir fethinden sonra Cinivizlerin elinde bulunan Foça limanıyla Sakız adası da haraca bağlanmıştır).

1403=805

Yıldırım Bâyezid'in ölümü.

(Niğbolu kahramanı ve Osmanlı tarihinde Anadolu Türk birliğinin ilk bânisi muhterem Yıldırım Bâyezid'in ölüm tarihinde gün ihtilâfı vardır: Bir rivâyete göre 805 senesi Şa'ban ayının 13 üncü Çarşanba ve diğer bir rivâyete göre de 14 üncü Perşenbe günü Allâhın rahmetine kavuşmuştur; bu Hicrî gibi Milâdın 1403 senesi Mart ayının 8 inci ve 9 uncu günlerine müsâdiftir; ancak o sene Martının sekizinci ve dokuzuncu günleri Çarşanba ve Perşenbe değil, Perşenbe ve Cuma günleridir: Merhumun geceleyin irtihal ettiği de rivâyet edilmekte olduğuna göre gün isimlerindeki yanlışın bundan mütevellid olmak ihtimâli vardır, işte bu gece rivâyetinden dolayı o iki günün telif edilmesi lâzımgelir: Yâni Yıldırım Bâyezid Hicretin 805 senesi Şa'ban ayının 13/14 üncü ve Milâdın 1403 senesi Mart ayının8/9 uncu Perşenbe/Cuma gecesi ölmüş demektir. — Birinci Bâyezid en kuvvetli rivâyete göre 1360 — 761 tarihinde doğmuş olduğuna göre 43 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir: Diğer doğum rivâyetleri için o sene vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Saltanat müddeti 13 senedir ve 42 yaşında esâreti üzerine saltanattan sukut etmiştir: 1389=791 vukuâtının birinci fıkrasiyle 1402=804 vukuâtının sonundaki «Çubuk-ova bozgunu» fıkrasının sonlarına bakınız. — 1402=804 senesi 28 Temmuz=27 Zülhicce Cuma günü akşamı esir olduğuna göre 7 ay, 11

gün esârette kalmış demektir. — Şanlı adı Türk ordusunun tarihine şeref veren bu büyük askerin o kadar genç yaşında neden öldüğü kat'î surette belli değildir. Hastalık, zehir ve intihâr gibi üç muhtelif sebeb rivâyet edilir. Hastalıktan bahsedenlere göre Birinci Bâyezid «Angine=Hunâk», «Asthme=Nefes darlığı», «Esquinancie=İltihâb-ı levze/Bez iltihâbı», «Apoplexie=Sekte» veyâhut «Causus=Hummây-i muhrika» dan ölmüştür: Bunların sonuncusundan evvelkileri hep ayni mahiyette şeylerdir. İkinci rivâyete göre Yıldırım, Timur tarafından zehirletilmiştir: Zehirlendikten sonra iki üç gün kadar yaşıyabildiği rivâyet edilir; fakat bâzı Osmanlı menbâlarında tesâdüf edilen bu rivâyet muâaır menbâlarda mevcud değildir. İntihardan bahsedenlere göre de Yıldırım Bâyezid Timur-Leng'in kendisini Semerkand'a götürmek istemesinden müteessir olarak yüzüğünün kaşındaki zehri içmek, yâhut başını demir kafese vurmak veyâhut meçhul bir vasıtaya başvurmak suretiyle hayatına hâtime çekmiştir: Fakat evvelce görüldüğü gibi «demir kafes» rivâyeti bir efsaneden başka bir şey olmadığı için büyük kahramanın başını kafes demirlerine vurarak intiharından bahsedilmesi bir yakıştırmadan ibaret olmak lâzımgelir: «Demir kafes» ve buna benzer diğer efsaneler için 1402=804 vukuâtı içinde «Çubuk-ova bozgunu» fıkrasına bakınız. Bu üç rivâyetten hangisinin doğru olduğunu hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak bir kat'iyyetle isbat etmek kabil değildir; yalnız şu kadar söylenebilir ki muâsır menbâlar umumiyetle hastalık rivâyetini esas ittihaz ettiklerine göre merhumun eceliyle ölmüş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir; buna nisbetle intihâr rivâyeti ikinci derecede kalır. Timur'un emriyle zehirlenme rivâyeti de ilk ikisine nisbetle çok zayıftır. Her halde Yıldırım Bâyezid ister hastalıktan ölmüş, ister intihâr etmiş olsun, tabiî vaktinden çok evvel gelen ve öyle geldiği için her türlü rivâyete meydan veren bu ecelin en büyük sebebi, muhterem kahramanın izzetinefsine çok ağır gelen esârettir, — Bir rivâyete göre Yıldırım Bâyezid'in hastalığı bir ay kadar sürmüş ve Timur-Leng büyük hastanın tedavisine husûsî hekimlerinden «Celâlüddin-i Arabî» ile «İzzüddin Mes'ûd-ı Şirâzî» yi memur etmişse de her türlü ihtimamlara rağmen zavallı hasta kurtarılamamıştır. — Yıldırım'ın ölüm haberini aldığı zaman Timur'un ağladığı rivâyet edilir: Eğer bu rivâyet doğru ise, her halde merhumu Semerkand'a götürüp teşhir edemediğine ağlamış olmalıdır! — Yıldırım Bâyezid Akşehir'de ölmüştür: Mubârek cesedi tahnit edilmiş ve Bursa'daki türbesine nakledilinciye kadar tabutu Akşehir'deki «Şeyh Mahmud Hayrânî» türbesine konulmuş ve bu sırada Timur'un emriyle hükümdarlara mahsus cenâze merâsimi yapılmıştır; merhumun zaferden zafere koşturduğu Türk ordusu tabiî bu merâsime iştirâk edememiştir. — Yıldırım Bâyezid'in bütün meziyyeti o devrin Şark ve Garp âlemlerini titretmiş büyük bir fatih ve hattâ Aksak-Timur'dan çok büyük bir asker olmaktan ibaret değildir: Babasının şehîd olduğu Kosova muharebe meydanında cülûs ettiği zaman zafer sarhoşluğuna ve intikam hırsına kapılmıyarak büyük bir siyasî basîret göstermiş ve Sırpların memleketlerinden evvel kalblerini fethetmiş olmak için Kosova muharebesinde maktûl düşen kral Lâzar Grebliyanoviç'in oğlunu babasının tahtına çıkararak Sırp devletini bir kere yıktıktan sonra tekrar yapmıştır: Sırbistan'ı Yıldırım Bâyezid'e sarsılmaz bir sadakatle bağlıyan ruhî râbıtanın sırrı işte bu insanî siyasette gösterilir. Kaç defa Yunanistan'a, Mora'ya ve Arnavutluğa davet edilmesi ve muhtelif Balkan unsurları tarafından bir halâskâr olarak beklenmesi hep işte bu siyasetin yer yer tecelli eden akisleridir. Anadolu Türklüğünün millî birliğini siyasî ve resmi bir ideal şekline sokan ilk Osmanlı pâdişahı da Yıldırım Bâyezid'dir; Rumeli gazâlarında kazandığı şan ve şöhretin bütün Türk ve İslâm âlemlerinde temin ettiği umumî teveccühden bu millî idealin tahakkukunda da istifâde ettiği muhakkaktır: Meselâ Kadı-Bürhânüddin ölkesi Osmanlı devletine kendiliğinden iltihak etmiş ve diğer bâzı küçük beylikler de onun bu büyük tesirine kapılmıştır. Timur tehlikesi belirdikten sonra Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Kölemen imparatorluğuyla sonuna kadar elbirliği etmesi lâzımgelirken bu büyük imparatorluğun Anadolu'daki arazisine saldırması tabiî bir siyaset hatâsıdır: Fakat bu hatâda, Mısırlıların Osmanlılara temâyül ettiği ve hattâ Yıldırım'a dünür olduğu rivâyet edilen Dulgadır hükümdarı Süli Bey'i bıçaklatarak öldürtmüş olmaları gibi mühim bir tetkik

mevzûu teşkil edebilecek bir sâik bulunduğu da unutulmamalıdır: 1399=801 vukuâtı içinde «Dulgadır Beyliğinin tâbiiyyet altına alınması» fıkrasına da bakınız. — Yıldırım Bayezid askerî ve siyâsî tarihlerimiz gibi idare tarihimizin de en mümtâz simâlarından sayılabilir: Devletin İdarî tekâmüliyle alâkadar ıslâhâtında hak ve adalet mefhumlarından a'zamî nisbette mülhem olduğu muhakkaktır; Osmanlı Adliyesinin ilk ıslâhâtı onun emriyle yapılmıştır. Yıldırım Bâyezid'in kendi aleyhinde bile adalete ne kadar hürmet ve riâyet ettiğini gösteren meşhur bir vak'a vardır; muhtelif Osmanlı menbâlarında mevcud olan bu vak'ayı Osman-Zâze Tâib «Hadîkat-üs-salâtin» inde şöyle anlatır:

«Bursa Kadısı Mevlâna Şemsüddin-i Fenârî huzurunda ma'lûm-ı Hümâyunları olan bir madde içün edây-ı şehâdet ettiklerinde kabulde tereddüd idüp terk-i cemâat bâis-i cerh idüğün arzeyledikde sarây-ı Hümâyunları pîşgâhında bir câmi'-i şerîf binâ idüp evkaat-ı hamsede cemâate müdâvemet buyurdular».

Tâib Efendi'nin bu fıkrasından da anlaşılacağı gibi, Bursa Kadısı bir meselede şâhit gösterilen Yıldırım Bâyezid'in mahkemeye gelip edâ ettiği şahâdeti reddetmiştir: Bunun sebebi. Hakka ibâdette kusur eden Yıldırım'ın halk hukukunda da lâübâliliğe kapılıp yalan yere şahâdet edebilmek ihtimâlidir; Kadı bunu Yıldırım'ın yüzüne karşı söylemiş, mahkemede söylediği için tabiî herkes dinlemiş ve adâlet huzurunda hiç kimseden hiç bir farkı olmadığına kani'olan Birinci Bâyezid de hâkimin hükmüne râzı olup hiç ses çıkarmamıştır. Bir orta-çağ hükümdarı olan Yıldırım için böyle bir hâkimi istediği gibi cezalandırmaktan kolay bir şey olamıyacağı halde hiç ses çıkarmaması kanun huzurunda kendisiyle tebaası arasında hiç bir fark gözetmediğini gösteren kıymetli bir delil demektir. — Yıldırım Bâyezid Ankara felâketine kadar mağlûbiyet bilmiyen ve ordularını daima zaferden zafere koşturan büyük bir askerdir: Yirmi dokuz yaşında cülûsundan kırk iki yaşında esâretine kadar giriştiği büyük meydan muharebelerinin hepsini kazanmıştır; bu on üç senelik zaferler silsilesi içinde muvaffakıyetsizlik sayılabilecek vak'alar Istanbul muhâsaralarının neticesiz kalması ve bir kere de Kadı-Bürhânüddin kuvvetleri karşısında ric'at mecburiyeti hâsıl olmasıdır. Fakat Istanbul'un fethedilememiş olması bir hezimet sayılamıyacağı gibi, Kadı-Bürhânüddin'e mağlûb olduğu rivâyet edilen kuvvet de bütün Osmanlı ordusu değildir ve fazla olarak bu rivâyetin râvisi olan «Esterâbâdî» Bürhânüddin'in resmî müverrihi olmak itibâriyle mübâlâgaya kapılmamış olması da kabil değildir; Bu vak'a için 1392=794 vukuâtı için de «Çorumlu bozgunu» fıkrasına bakınız. Yıldırım'ın «Çubuk-ova» mağlûbiyeti bile askerî sebeblerden ziyade Kara-Tatar'larla Anadolu Beylikleri askerlerinin ihâneti gibi bir takım fecî vak'aların siyasî bir neticesidir: Hakikatte askerî üstünlüğü Türk ordusu kazanmış, susuzluk ve yorgunluk gibi bir takım müşkilâta rağmen sabahtan öğleye kadar galip vaziyete geçilerek Osmanlı kuvvetlerinin bir kaç misli olan düşman ordusu bozulacak bir hâle getirilmiş ve nihayet öğle vaktinden sonra başlıyan ihânetler silsilesi üzerine ilkönce kazanılmış bir muharebe sonradan maatteessüf kaybedilmiştir; dünya tarihinin en büyük kumandanlarından hiçbiri için böyle bir vaziyette harbi kaybetmemek imkânı yoktur: İşte bundan dolayı Çubuk-ova muharebesinin bütün şerefi Birinci Bâyezid'e ve yalnız zafer semeresi Timur-Leng'e nasîb olmuş demektir. Hiç şüphesiz ki Yıldırım Bâyezid merhum, Timur-Leng'in cihangirliğine rağmen o devrin en büyük askeridir. — Osmanlı menbâlarında Birinci Bâyezid'in ölüm tarihi olarak 805=1403 senesi 15 Receb=8 Şubat Perşenbe, 13 Şa'ban=8 Mart Perşenbe, 15 Şa'ban=10 Mart Cumartesi, 16 Şa'ban=11 Mart Pazar, 15 Ramazan=8 Nisan Pazar ve 27 Zülhicce=18 Temmuz Çarşanba günlerinden bahsedilirse de doğru değildir; Hattâ sene olarak 804=1401-1402 tarihinden bile bahsedilmiştir! Doğrusu bu fıkranın başında esas ittihaz edilen ve muâsır menbâlara istinâd eden tarihtir).

Bizans imparatorluğu ile Mısır Sultanlığının Timur'a tâbiiyyeti.

(Timur-Leng 805-1402-1403 kış mevsimini garbî Anadolu'da ve bilhassa Tire, Ayaslug=Selçuk ve Balat'da geçirmiştir: Bu sırada muhtelif Şark ve Garp devletlerinden elçiler geldiği rivâyet edilir; bunların en mühimleri Bizans imparatoru Yedinci Yoannis Paleoloğos'la Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Farac'ın elçileridir: O sırada asıl Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos henüz Avrupa'dan avdet etmemiş olduğu için Istanbul'da yeğeni ve saltanat şeriki olan Yedinci Yoannis hem asaleten, hem vekâleten saltanat sürmektedir: İkinci Manuil'in Türklere karşı yardım bulmak için senelerce süren bu Avrupa seyâhatine çıkışı için 1399=802 vukuâtının birinci fıkrasına ve Istanbul'a dönüşü için de aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un Avrupa seyâhatinden avdeti» fıkrasına bakınız. — Çubuk-ova felâketi Osmanlı devleti için ne kadar sarsıcı bir darbe olmuşsa, Bizans imparatorluğu için de o kadar kurtarıcı bir hâdise teşkil etmiştir; Bu tarihî fırsattan derhâl istifâde etmek istiyen Istanbul'daki imparator «Yedinci Yoannis Timur-Leng'e hemen bir sefâret hey'eti gönderip tâbiiyyetini arzetmiş ve hattâ evvelce Osmanlı devletine karşı der'uhde ettiği haracı bundan sonra Timur'a vereceğini bildirmiştir. Timur-Leng'in bu tekliflere karşı ordusunu Avrupa'ya geçireceği için donanma hazırlanmasını emrettiğinden ve bu korkunç cevap üzerine Istanbul'un Yıldırım'dan kurtulduktan sonra nihayet Timur'un eline geçeceğini anlıyan Yedinci Yoannis'in telâşa düştüğünden bahsedilir; hattâ Bizans imparatoru bu vaziyet karşısında Papalık makamiyle Venedik Senatosuna elçiler göndererek yeni tehlikeye karşı imdat istemiştir! Fakat deniz geçerek Asya ile irtibatını kesmek istemiyen ve her halde bir takım tehlikelerden çekindiği anlaşılan Timur sonradan fikir değiştirerek bu Avrupa seferinden vazgeçmiş ve uzak Şark'da Çin seferine çıkmayı böyle bir Garp mâcerâsına tercih etmiştir. Hattâ Mısır ve Suriye sultanı Farac'la uzlaşması da hep bu Çin projesiyle izah edilir; Ankara muharebesi üzerine Timur Mısır sultanlığına tâbiiyyet teklif etmiş ve işte bunun üzerine Sultan Farac bir sefâret hey'eti göndererek bu teklifi kabul edip Timur'un hâkimiyyetini tanımak mecburiyetinde kalmıştır; yalnız evvelce Yıldırım Bâyezid'e ilticâ etmeleri Ankara muharebesinin en mühim sebeblerinden olan ve Ankara muharebesinden evvel Mısır Sultanına sığınan Irak hükümdarı Sultan Ahmed'le Âzerbaycan hükümdarı Kara-koyunlu Kara-Yusuf mülteci oldukları için Timur'un talebine rağmen kendisine gönderilmeyip Mısır'da mahbus tutulmuşlardır. Kölemen sultanlığının Timur'a tâbiiyyetiyle neticelenen bu muharebeler esnâsında Sultan Farac'ın Timur'a bir Habeşistan zürâfesi ve Timur'un da Farac'a bir Hindistan fili hediye ettiği rivâyet edilir! İşte bu tarihten itibaren Mısır ve Suriye'de Timur-Leng'in ismi metbû sıfatiyle hutbalarda zikredilmiye başlamıştır).

Osmanlı şehzâdelerinin Timur'a tâbiiyyetleri.

(Edirne'de saltanatını ilân eden büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'den Şeyh Ramazan, Balıkesir ve Bursa'ya hâkim olan İsâ-Çelebi'den Kutbüddin ve Amasya'da hükûmet süren Mehmet-Çelebi'den de Sofu-Bâyezid isimlerinde birer elçi gelerek Timur-Leng'e bu üç şehzâdenin tâbiiyyetlerini arzetmişlerdir: Timur'un bu elçileri ustalıklı cevaplarla iade ederek şehzâdeleri birbirine düşürecek bir siyaset tâkip ettiğinden bahsedilir! Bu rivâyete göre Timur her şehzâdeye yegâne vâris olarak saltanat iddiâ etmesini tavsiye etmiştir! Bunlara birer Beylik fermânı göndermiş olduğu hakkında da muhtelif rivâyetler vardır: Bununla beraber bunlardan yalnız Mehmet-Çelebi'nin 806=1403-1404 tarihli ilk meskûkâtında Timur'un ismi «Demür Han Körgen» şeklinde musarrah olduğu halde diğerlerinin sikkelerinde metbû ismi yoktur. — Aşağıdaki fıkrada görüleceği gibi Timur-Leng bu sıra da Yıldırım Bâyezid'in cenâzesiyle beraber esârette bulunan oğullarından Musâ-Çelebi'yi de salıverip onun da eline bir ferman vermiş ve işte bu dördüncü şehzâdenin de meydana çıkması, Birinci Bâyezid oğulları arasındaki saltanat mücâdelelerinin büyük bir şiddetle başlamasına sebeb olmuştur).

Yıldırım Bâyezid'in cenâzesini Akşehir'den Bursa'ya nakletmek üzere serbest bırakılan şehzâde Musâ-Çelebi'nin Kütahya'ya gelmesi.

(Bu mesele hakkındaki rivâyetler ikiye ayrılabilir: Bâzı menbâlara göre Timur-Leng Anadolu'dan hareket edeceği sırada şehzâde Musâ-Çelebi ile Yıldırım Bâyezid'in cenâzesini Germiyan beyi ikinci Ya'kub Bey'e tevdi etmiş 've bir takım menbâlara göre de Musâ-Çelebi'yi esâretten âzâd edip babasının tabutunu Ya'kub Bey'le beraber nakle memur ettikten başka, kendisine kıymetli hediyeler ve atlar vererek taltif ettiği gibi Bursa Beyliğini de tevcih etmiştir, ikinci rivâyetin daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır: Tabiî Timur'un bundan maksadı Osmanlı anarşisine yeni bir âmil daha katmaktan ibarettir. Bunula beraber birinci rivâyete göre Timur-Leng cenâze ile şehzâdeyi Germiyan Beyinin muhâfazasına tevdi etmekle iktifâ etmiş ve ikinci Ya'kub Bey de bir müddet sonra Mehmet-Çelebi Amasya'dan gelip İsâ-Çelebi'nin idaresindeki Bursa'yı zaptettiği zaman, onun talebi üzerine babasının cenâzesiyle kardeşi Musâ-Çelebi'yi Bursa'ya göndermiştir. — Bu muhtelif rivâyetler içinde muhakkak olan yegâne nokta, Yıldırım'ın cenâzesiyle beraber Musâ-Çelebi'nin Akşehir'den Kütahya'ya gelmiş ve orada biraz kalmış olduğudur).

Timur-Leng'in Anadolu'dan çekilip gitmesi.

(Anadolu'yu baştanbaşa yağma ve tahrib eden ve asırlardanberi muhtelif Türk devletleri tarafından kurulmuş mâmûreleri viraneye çeviren bu müdhiş müstevli Hicrî takvimin Şevvâl ayı içinde ve Mart ayının sonlarında tıpkı bir kâbus gibi çekilip gitmiştir. Son defa Anadolu'ya gelişi 1402=804 senesi Haziran=Zülka'de ayına tesâdüf etmiş olduğuna göre 1403=805 senesi Mart=Şevvâl ayına kadar on ay Anadolu'da kalmış ve bu on ay Anadolu Türk tarih ve medeniyeti için en büyük felâketlerden biri olmuştur. Timur Anadolu Türk servetinin menkul kısmını hemen kâmilen yağma ve müsâdere edip götürdükten başka, gayrimenkul servetini de hemen baştanbaşa tahrib etmiştir. Zaten onu Anadolu'ya çeken en kuvvetli câzibe, Balkan fütuhâtının buraya yığmış olduğu büyük servettir: Evvelce de söylediğimiz gibi bu bir fetih değil, yağma için yapılmış bir istilâdır; hattâ müstevli istilâ ettiği memleketlerin istikbal ve bunların kendi idaresinde kalması gibi noktalarla pek alâkadar olmamıştır; Meselâ bu son Anadolu seferinden evvel kan ve ateş içinde bıraktığı Suriye seferinden avdet ettiği zaman Mısır Kölemenleri oraları derhâl istirdât ettikleri gibi, Anadolu'dan çekilip gitmesi de anarşi içinde bıraktığı bu memleketi kendi mukadderâtına terketmesi demektir. Her halde Timur'un yıkacağını yıktıktan ve alacağını aldıktan sonra üst tarafını düşünmediği muhakkaktır).

Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un Avrupa seyâhatinden avdeti.

(1399=802 vukuâtının birinci fıkrasında görüldüğü gibi Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos Fransız mareşali Boucicaut'nun teşvikiyle Türklere karşı yardım toplamak üzere o senenin 10 Kânunuevvel=10 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü Venedik gemileriyle Istanbul'dan hareket etmiştir. İtalya ve Fransa'dan İngiltere'ye kadar gittiği halde hiç bir muvaffakiyet elde edemeyip yalnız bir takım vaitler toplamakla vakit geçiren Bizans imparatoru 1402=805 tarihinde Fransa kralı Altıncı Charles'ın müsafiri olarak Paris'de otururken Yıldırım Bâyezid'in Ankara muharebesinde esir olduğunu haber almıştır: Bu haberin o felâketten üç ay sonra, yâni Teşrinievvele doğru Paris'e vardığı rivâyet edilir. Bütün Avrupa'yı kurtuluş hissinin verdiği umumî bir sevinç içinde bırakan bu haber tabiî en fazla İkinci Manuil'i sevindirmiştir. Bizans imparatoru artık imdat toplamak için beklemiye lüzum görmiyerek derhâl Fransa'dan harekete karar vermiş ve 1402 senesi Teşrinisânisinin 21 inci Salı günü

Paris'den ayrılmıştır. Fransa kralının Bizans imparatoruna yol masrafından başka bir çok hediyeler verdiği ve maiyyetine 200 kişilik bir müfreze de tefrik ettiği rivâyet edilir. İkinci Manuil Cenova, Floransa ve Venedik şehirlerine karadan gitmiş, Cinivizlerden üç ve Venediklilerden de dört kadırga almış ve ondan sonra deniz yolunu tâkib ederek Mora'ya uğrayıp oradan despot olan kardeşi Birinci Theodoros'un yanında bıraktığı ailesini aldıktan sonra Istanbul'a hareket etmiştir. İkinci Manuil'in Mora'da ve kardeşinin pâyıtahtı olan Mistra=İsparta şehrinde bulunduğu sırada Edirnede saltanat süren büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'den kendisine bir sefâret hey'eti geldiği ve iki taraf arasında bir ittifak esasları hazırlandığı rivâyet edilir. — İkinci Manuil Yıldırım Bâyezid'in vefatiyle Timur'un Anadolu'dan gitmiş olduğunu Istanbul'a avdetinden sonra haber almıştır: İmparatorun pâyıtahtına avdeti 1403 bahar mevsimindedir; Bu vaziyete göre İkinci Manuil'in Avrupa seyâhati üç buçuk sene kadar sürmüş demektir. — İmparator Istanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak Yıldırım devrinde şehre yerleştirilmiş olan Türkleri tardetmiş, mahkeme ile camiyi yıktırmış, bütün Türk imtiyâzlarını kaldırmış ve derhâl Osmanlı şehzâdelerini birbirine katacak bir siyaset tâkibine başlamıştır. Bununla beraber Türk imtiyâzlarının İkinci Manuil gelmeden evvel yeğeni ve saltanat şeriki olan Yedinci Yoannis Paleologos tarafından Ankara felâketi üzerine derhâl kaldırılmış olduğu da rivâyet edilir: Bu imtiyâzlar meselesi için 1400=802 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Mehmet-Çelebi'nin muvaffakıyetleri ve Sıvas'ın istirdâdı.

(Timur-Leng Anadolu anarşisini büsbütün alevlendirmek için aşîret reisi yâhut derebeyi vaziyetinde bulunan bir takım Türkmen Beylerinin ellerine de birer beylik menşûru vermiştir: Bunların başlıcaları Kara-Devletşâh, Kubad-oğlu, İnal-oğlu, Gözler-oğlu, Köpek-oğlu ve Mezid Bey gibi bir takım Türkmen beyleridir. Osmanlı menbâlarına göre bütün bunlar Ankara felâketini tâkib eden sene içinde Amasya hükümdarı Mehmet-Çelebi tarafından tenkil edilmişlerdir: Her birinin maiyyetinde binlerce Türkmen bulunduğundan bahsedilen bu beylerin o kadar az bir zaman içinde tenkil edilebilmeleri tabiî ihtiyatla karşılanacak bir rivâyettir. Bunlardan Cânik beylerinden olan Kubad-oğlunun Niksar'a, İnal-oğlunun Tokat taraflarına ve Gözler-oğlunun da Şarkî-Karahisar'a taarruz ettikleri rivâyet edilir. En mühimleri Mezid Bey'dir: Her halde Timur'dan bir menşur almış olduğu anlaşılan bu Türkmen beyi Ankara muharebesini müteakip Sıvas'a hâkim olmuş ve hükûmetini genişletmiye çalışmıştır. Mezid Bey, Tokat'daki mezar kitâbesine göre «Hacı-Bey Çelebi» isminde bir zatin oğludur; bu mezar Kadı-Bürhânüddin'in kızı Râbia-Hatun'un türbesinde ve onun yanında olduğu için, Mezid Bey'in eski Sıvas hükümdarı Kadı-Bürhânüddin'in damadı olduğu tahmin edilmektedir: Şecâat ve cesaretine Mehmet-Çelebi'yi bile hayran etmiş olan Mezid Bey 836=1433 senesi Ramazan=Nisan-Mayıs ayında vefât etmiştir. Her halde kaynatasının devletini devam ettirmek istediği anlaşılmaktadır. Fakat Mehmet-Çelebi bunun üstüne ümerâsından Bâyezid Bey'i sevketmiş, Osmanlılar kaleyi almış ve bu vaziyet karşısında Ulu-Câmi'ye çekilen Mezid Bey orada da kendisini müdafaa ettikten sonra minareye çekilip mukâvemette devam etmişse de minare ateşlenince teslime mecbur olmuştur. İşte bu suretle Sıvas'ın istirdâdı üzerine Amasya'ya sevkedilen Mezid Bey'in şecâatinden dolayı hayatı bağışlanmış ve hattâ Osmanlı hizmetine girerek Sıvas valiliğine tayin edildiği için Timur'un harap ettiği bu büyük şehri i'mâr etmiştir. — Her halde Sıvas'ın bu tarihte istirdâdı hakkındaki rivâyet ihtiyatla karşılanmalıdır: Hattâ Amasya tarihi müellifi Hüsâmüddin Efendi'nin rivâyetine göre Mezid Bey'in Sıvas emâreti 810=1407 tarihine kadar devam etmiş olmak lâzımgelir).

İsâ ve Musâ Çelebiler mücâdelesi.

(Ankara felâketinden kurtulmuş olan İsâ-Çelebi'nin Balıkesir ve Bursa havâlisinde hükûmet kurduğu rivâyet edilir: 1402=804 vukuâtı içinde «Osmanlı ölkesinde anarşi başlangıcı» fıkrasına, 1402=805 vukuâtı içinde «Üç şehzâde idaresinde üç Osmanlı hükûmeti» fıkrasına ve yukarda bu sene vukuâtı içindeki «Osmanlı şehzâdelerinin Timur'a tâbiiyyetleri» fıkrasına bakınız. — Gene bu sene vukuâtı içinde gördüğümüz gibi Timur-Leng Anadolu'dan hareket edeceği sırada Yıldırım Bâyezid'in cenâzesiyle esâretten âzâd ettiği Musâ-Çelebi'yi Kütahya'ya göndermiş ve kuvvetli bir rivâyete göre bu şehzâdeye Bursa hükûmetini tevcih etmiştir. İşte bu suretle meydana atılan Musâ-Çelebi nihayet Süleyman, İsâ ve Mehmet-Çelebilerden sonra dördüncü bir âmil olarak Fetret sahnesine çıkmıştır. — Şehzâde mücâdeleleri hakkındaki rivâyetler ve gösterilen gibi çok karışık ve karanlıktır: Burada nisbeten en kuvvetli rivâyetler esas ittihaz edilmiş olmakla beraber, bütün bunlar büyük bir ihtiyatla karşılanmalıdır; Fetret devrinin bilhassa ilk vukuâtında Bizans ve Osmanlı menbâları hep birbirini nakzetmektedir. — Kuvvetli bir rivâyete göre esâretten kurtulan Musâ-Çelebi Bursa hükûmetini zaptetmek için Karası taraflarında İsâ-Çelebi'ye karşı muhtelif muharebelere girişmiş ve netice itibariyle muvaffak olarak Bursa'da cülûs etmiştir. Hâttâ İsâ-Çelebi'nin işte bu muharebelerde telef olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü aşağı da görüleceği gibi İsâ-Çelebi'nin bundan sonra da muhtelif roller oynadığı ve bilhassa Mehmet-Çelebi ile mücâdele ettiği hakkında çok kuvvetli rivâyetler vardır. İsâ-Çelebi'nin âkıbeti hakkındaki ihtilâf üç türlü rivâyet şeklinde tecelli etmektedir: Bir rivâyete göre İsâ'yı Musâ, diğer bir rivâyete göre Mehmet ve nihayet üçüncü bir rivâyete göre de Bizans gemileriyle Rumeli'den Anadolu'ya geçen Süleyman-Çelebi izâle etmiştir! Netice itibariyle İsâ-Çelebi'nin Musâ tarafından mı, yoksa daha sonra Mehmet veyâhut Süleyman Çelebiler tarafından mı öldürülmüş olduğu kat'î olarak belli değil demektir! Ancak en kuvvetli rivâyetlere göre bu şehzâdenin Musâ Çelebi ortaya çıkar çıkmaz giriştiğinden bahsedilen muharebelerde telef olmayıp bir müddet daha yaşadığı anlaşılmaktadır. Musâ'nın bu tarihte İsâ'yı devirip Bursa tahtına culûsu doğru olduğu takdirde, Amasya'daki kardeşi Mehmet-Çelebi ile müttefik olması lâzımgelir: Çünkü Musâ'nın Edirne'deki Süleyman'ı devirip onun yerine geçinceye kadar hep Mehmet'le müttefik davrandığı ve hattâ onun nâmına hareket ettiği görülmektedir. Bu takdirde Musâ'nın Bursa beyliği her halde pek az sürmüş olmak lâzımgelir; Çünkü evvelce de görüldüğü gibi, Mehmet-Çelebi'nin Timur nâmına Bursa'da basılmış 806=1403-1404 tarihli bir parası vardır; şu halde o tarihte Bursa'ya Mehmed'in hâkim olduğu muhakkak demektir. Mehmet-Çelebi'nin Bursa'yı Musâ'dan değil, İsâ'dan zaptetmiş olduğunda da bir çok menbâlar birleşmektedir: Bu vaziyete göre Musâ-Çelebi Bursa'ya pek az zaman hâkim olduktan sonra İsâ-Çelebi tekrar gelip şehri istirdât etmiş ve işte bunun üzerine Musâ ile müttefik görünen Mehmet-Çelebi İsâ'ya hücum edip Bursa'yı almış olmak lâzımgelir).

Birinci Bâyezid oğlu Mehmet-Çelebi'nin Dulgadır kızı Emine Hatun'la evlenmesi.

(Amasya hükümdarı Mehmet-Çelebi'nin bu sene Dulgadır-oğlu Süli Bey kızı Emine-Hatun'la evlendiği rivâyet edilir; Dulgadır Beyliği, Süli Bey'in şahsiyeti ve bu izdivacın tarihi için 1399=801 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız. — En kuvvetli rivâyete göre 1389=791 tarihinde dünyaya gelmiş olan Mehmet-Çelebi'nin bu sırada on dört yaşlarında olması lâzımgelir: Onun için eğer bu izdivaç tarihi doğru ise çok erken evlenmiş demektir. — Fatih Sultan Mehmed'in babası İkinci Murad'ın işte bu izdivacdan dünyaya geldiği rivâyet edilir).

Süleyman Çelebi'nin Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'la ittifakı ve Rumeli'de Bizanslılara arazi terki.

(Yukarda ve bu sene vukuâtı içinde İkinci Manuil'in Avrupa seyâhatinden avdetine ait fıkrada görüldüğü gibi Edirne'de saltanatını ilân etmiş olan büyük şehzâde Süleyman-Çelebi Rumeli'den sonra Anadolu'ya da hâkim olabilmek için Bizanslılarla anlaşmak mecburiyetini hissetmiş ve işte bu maksatla İkinci Manuil daha Mora'da iken bir sefâret hey'eti gönderip müzakereye girişmiştir. Mora'da başlıyan bu müzakerenin Istanbul'da neticelendiği anlaşılmaktadır. Çünkü iki taraf arasındaki ittifak muâhedesinin Istanbul'da akdedildiği rivâyet edilir. — Bu muâhedenin esasları Türkler için çok ayıp daraltmış olduğu halde, o müdhiş felâketin neticesi olan saltanat mücâdelesi Rumeli tarafında da çok mühim yerlerin zıyâına mal olmuştur. Süleyman-Çelebi Bizans imparatorunun ittifakını temin edebilmek için Istanbul civârında son zamanlarda işgâl edilmiş olduğu rivâyet edilen Silivri ve Marmara Ereğlisi gibi yerleri Bizans'a iade ettikten başka Selânik'le Tesalya'yı, Yunanistan ve Mora fütuhâtını ve hattâ bir rivâyete göre Anadolu cihetinde Pendik ve Kartal gibi yerleri geri vermek mecburiyetinde kalmıştır: Bizanslıların buraları derhâl işgâl ettikleri rivâyet edilir; Selânik prensliğine İkinci Manuil'in yeğeni ve saltanat şeriki olan Yedinci Yoannis Paleoloğos tayin edilmiştir. Süleyman-Çelebi bütün bu fedakârlıklardan başka, muâhede ahkâmına daima riayet edeceğine teminat olarak Rumeli'ye geçerken Bursa'dan alıp getirdiği küçük kardeşleri Kasım-Çelebi ile Fatma-Hatun'u Bizans imparatoruna rehine şeklinde teslim etmeyi de kabul etmiştir! Zavallı Kasım-Çelebi 1417=820 tarihinde vebâdan ölünceye kadar Bizans sarayında kalmış ve rivâyete nazaran o zaman kilise olan «Emir-âhur=İmrahor» câmiine defnedilmiştir. — Osmanlı ölkesinin Rumeli tarafındaki ziyanları bunlardan ibaret değildir: Arnavutluk'ta alınan yerler Venediklilerle yerli beylere bırakılmış ve fazla olarak Venedik cumhuriyetine bir takım ticarî imtiyâzlar da verilmiştir. — Süleyman-Çelebi'nin Bizans'la ittifakını büsbütün tahkim için imparatorun kardeşi olan Mora despotu Birinci Theodoros Paleoloğos'un kızıyla evlendiği de rivâyet edilir: Bu surette Süleyman Bey Paleoloğos'larla akrabalık da tesis etmiş demektir).

1403-1404=806

Amasya hükümdarı Mehmet-Çelebi'nin Bursa ve Balıkesir havâlisini zaptetmesi.

(Orta-Anadolu'nun muhtelif yerlerinde birer emâret kurmaya çalışan Türkmen beylerini tenkil edip Sıvas'ı da işgâl etmiş olduğundan bahsedilen Mehmet-Çelebi'nin vaziyetini tahkim ettikten sonra Anadolu'ya hâkim olmak istediği anlaşılmaktadır: Çelebi'nin bu muvaffakiyetleri hakkındaki rivâyetler için 1403=805 vukuâtının yedinci fıkrasına bakınız. Fetret devrinden sonra tek başına Osmanlı Pâdişahı olan ve bu anarşi devrine nihayet vermiş olmak meziyetini gösteren bu şehzâde, saltanat mücâdelesinde ilk hareket olarak Bursa'ya hâkim olan kardeşi İsâ Çelebi'nin üstüne yürümüştür: İsâ ve Musâ Çelebi'lerin vaziyeti için 1403=805 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız. — Bu kardeş muharebelerinde henüz on beş yaşlarında olan Mehmet-Çelebi'nin ordusuna Ankara muharebesindeki kahramanlıklarıyla şöhret bulan Firuz Bey oğlu Ya'kub Bey ve İsâ-Çelebi'nin kuvvetlerine de Gazi-Timurtaş Paşa kumanda etmiştir. — Mehmet-Çelebi'nin ilkönce Ermeni-beli'nde ve ondan sonra da Ulubad civârında iki zafer kazanarak İznik, Bursa ve Balıkesir'i zaptettiği rivâyet edilir: Bu prensin Bursa'da basılmış 806=1403-1404 tarihli meskûkâtına nazaran bu rivâyetin doğru olduğu muhakkaktır. — İsâ-Çelebi'nin Ulubad hezimeti üzerine ordu kumandanı olan Gazi-Timürtaş Paşa kendi adamları tarafından öldürülmüş, kesik başı Mehmet-Çelebi tarafından Edirne'de saltanat süren büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'ye gönderilmiş ve işte bundan dolayı bu kumandan ayni zamanda hem Anadolu'ya, hem Rumeli'ye defnedilip vücudu için Bursa'da, başı için Vize'de birer mezar yapılmıştır! iki Timürtaş Paşa vardır: Biri Çandarlı Ali Paşa kölelerinden olup işte bu Ulubat muharebesinde telef olan ve künyesi «Muînüddin Timürtaş İbni Abdullah» şeklinde de yazılan «Gazi Sarı-Timürtaş Paşa», öteki de Yıldırım

Bâyezîd zamanında Anadolu Beylerbeyi iken Ankara muharebesinde Yıldırım'la beraber esir düşen «Aygud-Alp oğlu Kara-Ali oğlu Kara-Timürtaş Paşa» dır. Birincisi mühtedî, ikincisi Türktür; ikisinin de Bursa'da mezarları vardır; en meşhuru Kara-Timürtaş Paşa'dır; bunlar çok defa birbirine karıştırılmıştır. — Mehmet-Çelebi'nin bu seferinde kazandığı iki muharebeden birincisine sahne olan «Ermeni-beli» 1284=683 tarihinde Osman Gazi'nin İnegöl tekfuruna karşı olan ilk askerî hareketinin cereyân ettiği yerdir. — Bu muharebeler için 805=1403 ve 807=1404-1405 tarihleri de rivâyet edilmişse de, Bursa'da basılan 806=1403-1404 tarihli Mehmet-Çelebi sikkesine nazaran doğru olmadığı muhakkaktır).

Büyük Türk askeri Yıldırım Bâyezid merhumun Bursa'daki türbesine defni.

(Mehmet-Çelebi Bursa'ya hâkim olduktan sonra ilk iş olarak Germiyan hükümdarı İkinci Ya'kub Bey'den babasının Kütahya'da muhâfaza edilmekte olan cenâzesini istemiştir: Ya'kub Bey bu talebi derhâl kabul ederek muhterem ölüyü Bursa'ya göndermiş ve işte bu suretle Yıldırım'ın cenâzesi Akşehir ve Kütahya'dan sonra son konağı olan Bursa'ya getirilip şimdiki türbesinde Allahın rahmetine tevdî edilmiştir. Cenaze şehir haricinden karşılanmış ve büyük merâsim yapılmıştır. — Şehzâde Musâ-Çelebi'nin ilk defa olarak işte bu sefer babasının cenâzesiyle beraber Bursa'ya geldiği ve Mehmet-Çelebi'nin talebi üzerine Germiyan Beyi tarafından cenazeye terfik edildiği hakkında da bir rivâyet vardır: Musâ-Çelebi'nin vaziyeti hakkındaki rivâyetler için 1403=805 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız. — Yıldırım Bâyezid'in Bursa'daki türbesine defni için 805=1403 tarihi de rivâyet edilmişse de doğru değildir).

Mehmet-Çelebi oğlu şehzâde Murad'ın doğumu.

(Sonradan İkinci Murad ismiyle Osmanlı tahtına çıkan bu şehzâde Fatih'in babasıdır. — Anasının Dulgadır hükümdarı Süli Bey kızı Emine-Hatun olduğu rivâyet edilir: Bu hatun için 1399=801 vukuâtının üçüncü ve 1403=805 vukuâtının dokuzuncu fıkralarına da bakınız. — Her halde bu doğum tarihi ihtiyatla telâkki edilmelidir).

1404=807

İsâ Çelebi'nin Mehmet-Çelebi'ye taarruzu.

(İsâ-Çelebi'nin Ulubad bozgunu üzerine Istanbul üzerinden Edirne'ye gidip büyük kardeşi Süleyman-Çelebi'ye ilticâ ettiği rivâyet edilir: Ulubad bozgunu için 1403-1404=806 vukuâtına bakınız. — Rumeli'den sonra Anadolu'ya da hâkim olarak Osmanlı devletini kendi idâresi altında toplamak istiyen Süleyman-Çelebi'nin bu maksadını temin için İsâ'yı Mehmed'e musallat etmek istediği anlaşılmaktadır: Çünkü Mehmed'in Amasya, Tokat ve Sıvas'dan sonra Bursa ve Balıkesir havâlisine de hâkim olması, Anadolu'daki Osmanlı arazisinin hepsini eline alarak kendisine rakîb olması demektir. Süleyman-Çelebi işte bundan dolayı İsâ'yı himâye edip maiyyetine kuvvetler vererek Anadolu'ya sevketmiştir. Bu vaziyet, Osmanlı şehzâdelerini birbiriyle boğuşturarak mevcudiyetini muhâfaza etmek istiyen Bizans siyasetine de uygundur. — Bununla beraber İsâ-Çelebi Mehmet-Çelebi'ye karşı bu üçüncü muharebesinde de muvaffak olamamış, ordusu bozulmuş ve kendisi de Kastamonu hükümdarı İsfendiyarBey'e ilticâ etmek mecburiyetinde kalmıştır. — İsâ-Çelebi'nin bu sefer de İsfendiyar Bey'den yardım gördüğü ve onunla beraber Ankara civârında Mehmet-Çelebi tarafından bir kere daha mağlûb edildiği için nihayet İzmir'e ilticâ ettiği rivâyet edilir).

1405=807

Timur-Leng'in ölümü.

(Timur Hicretin 807 senesi Şa'ban ayının 17 nci ve Milâdın 1405 senesi Şubat ayının 18 inci Çarşanba günü vefât etmiştir: Geceleyin yâhut sabaha karşı öldüğü hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Bâzı Garp menbâlarında 19 Kânunusâni, 19 Mart ve 1 Nisan gibi rivâyetlere de tesâdüf edilirse de doğru değildir: Bu yanlışlıkların Hicrî tarih Milâdiye tahvil edilirken zühul edilmiş olmasından mütevellid olmak ihtimâli vardır. — Timur en kuvvetli rivâyete göre 27 Şa'ban=10 Nisan 736=1336 Çarşanba günü Buhârâ'nun Keş yâhut Şehr-i-Sebz kasabasında doğmuş olduğuna göre Milâdî hesapla 68 sene, 10 ay, 8 gün yaşamış demektir: Yâni Timur-Leng 69 yaşında ölmüştür. Şark Menbâlarında 70-71 yaşlarında ölmüş gösterilmesi Hicrî takvime göredir. — Çingiz âilesinin inkırâz halinde bulunan devletini 771=1369-1370 tarihinde eline almış olduğu için saltanat müddeti 36 sene itibar edilir. — Timur'un ismi Şark menbâlarında Timur-Körgen, Timur-Leng ve Aksak-Timur şekillerinde zikredilir: Birinci şekildeki «Körgen» kelimesi Mongolcada «damat» mânâsına gelir ve bu tesmiyenin sebebi Timur'un Mâverâünnehir Hanlarından Emir Hüseyn'in kızı Türkân Hatun'la evlenip bu hükümdara dâmad olmasıyla izah edilir; ikinci şekildeki «Leng» kelimesi de Timur'un topallığından kinâye olarak Acemcede «Aksak» mânâsına gelen kelimedir. Avrupalılar bu ismi «Tamerlan» şeklinde tabir etmişlerdir. — Timur-Leng'in Semerkand'daki mezar kitâbesine göre nesebi Çingiz nesebiyle birleşmekteyse de bunun sonradan kendisine bir asalet izâfesi için uydurulmuş olduğu muhakkak sayılmaktadır; tabiî bu nesebnâmeye göre Mongol olması lâzımgelir; halbuki Türk olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; bir rivâyete göre de babası Türk olduğu halde anası Çingiz ailesindendir. Babasının adı Taragay'dır. — Timur-Leng Mongol idaresinde valilikle siyasî hayata girdikten sonra vezir olmuş ve nihayet yukarda gördüğümüz gibi 771=1369-1370 tarihinden itibaren devleti eline almışsa da kendi elinde birer oyuncaktan başka bir şey olmıyan Mongol hükümdarları nâmına hareket etmiştir: Bu hükümdarların sonuncusu olup Ankara, muharebesinde Yıldırım Bâyezid'i esir almış olan Sultan Mahmud Han için de 1402=804 vukuâtının başındaki «Çubuk-ova bozgunu» fıkrasına bakınız. — Anadolu seferinden bir Çin fethi projesiyle pâyıtahtı olan Semerkand'a dönmüş olduğundan bahsedilen Timur-Leng'in bu muazzam projeyi tatbik için 807=1404 senesi Cumâda-l-ûlâ ayının 23 üncü ve Teşrinisâni ayının 27 nci Perşenbe günü iki yüz bin kişilik bir ordu ile Çin hududuna doğru hareket ettiği rivâyet edilir: Daha çok asker toplamak için Otrâr şehrinde duran Timur ölüm hastalığına işte burada tutulmuştur. Bu sırada Çin imparatorluğunda Ming hânedanından Yong-lo bulunmaktadır; Timur'un Otrâr'da hastalanıp ölmesi bu imparatoru en büyük felâketten kurtarmıştır. — Timur-Leng'in ölüm hastalığı bir rivâyete göre 10 Şa'b an=11 Şubat Çarşanba gününden ölüm tarihi olan 17 Şa'ban=18 Şubat Çarşanba gününe kadar bir hafta sürmüştür. — Ölünceye kadar kendini bildiği için ümerâsını etrâfına toplayıp vasiyetlerini söylemiş olduğundan bahsedilir. — Timur'un cenâzesi tahnit edildikten sonra vasiyeti mucibince abanozdan bir tabuta konulup pâyıtahtı olan Semerkand'a götürülmüş ve oradaki türbesine gömülmüştür. — Timur'un Hindistan'dan Suriye ve Anadolu'nun Akdeniz sâhillerine kadar imtidat eden muazzam imparatorluğunda hiç bir zaman bir idare birliği olmamıştır; Bilhassa Suriye ve Andaolu hareketleri büyük ganîmetlerle neticelenmiş birer akından başka bir şey değildir. — Timur'un ölümü, evvelce onun tâbiiyyetini kabule mecbur olan Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Farac'ın fırsattan istifâde ederek eski istiklâlini yeniden kazanmasıyla neticelenmiş olduğu gibi, Mısır'da mevkuf tutulan Irak hükümdarı Sultan Ahmed'le Âzerbaycan hükümdarı Kara-Koyunlu Kara-Yusuf'un tahliyesine de sebeb olmuştur: 1403=805 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bu iki hükümdar derhâl eski ölkelerine avdet etmişlerdir. — Timur-Leng'in memleketine avdetiyle büyük bir ıztıraptan halâs olan Anadolu, bilhassa onun ölümünden çok istifâde etmiş ve şehzâde mücâdelelerine rağmen Osmanlı devleti için eski şevket ve kudretini iadeye yol

açacak bir fırsat çıkmış demektir: Bilhassa Timur'un ölümü üzerine ölkesinin oğullarıyla torunları arasında parçalanması bu büyük Şark tehlikesini çok hafifletmiştir; fazla olarak Timur-Leng'in canlandırdığı garbî Anadolu Beylikleri artık en büyük istinat noktalarını kaybetmişlerdir. Aşağıda görüleceği gibi Mehmet-Çelebi bu yeni vaziyetten istifâde etmekte kusur etmemiştir).

1405=808

Garbî Anadolu Beyleriyle ittifak eden İsâ-Çelebi'nin Mehmet-Çelebi ile son mücâdelesi ve Saruhan ölkesinin zaptı.

(Sıvas, Amasya ve Tokat havâlisinden Bursa ve Balıkesir taraflarına kadar Anadolu'nun mühim bir kısmına hâkim olan Mehmet-Çelebi'nin gittikçe artan kuvvet ve kudretini kendi mevcudiyetleri için tehlikeli gören Saruhan, İzmir, Menteşe ve Teke Beylerinin İzmir'e ilticâ etmiş olan İsâ-Çelebi ile ittifak ettikleri rivâyet edilir. İzmir Beyliği Timur'un Anadolu'dan çekilip gitmesi üzerine ortaya çıkmıştır: Evvelce de gördüğümüz gibi, biri «Müslüman-İzmiri» ve biri de «Gâvur-İzmiri» isminde iki İzmir vardır; bunlardan evvelce Rodos Şövalyelerinin işgâlinde bulunan «Gâvur-İzmiri» ni Ankara muharebesinden biraz sonra Timur-Leng feth edip Aydın-oğullarına vermiştir; 1402=805 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. 1390=792 tarihinde Yıldırım Bâyezid Aydın ilini zaptettiği zaman «Müslüman-İzmiri» muhâfızlığına «Kara-Subaşı Hasan Ağa» isminde birini tayin etmiştir: Timur-Leng eski Anadolu Beyliklerini canlandırdığı zaman her iki İzmir de Aydın-oğlu Musa Bey'in eline geçmiş ve Kara-Subaşı Hasan Ağa oralardan çekilmiştir; fakat Timur Anadolu'dan çekilir çekilmez Osmanlı menbâlarında Kara-Subaşı'nın oğlu gösterilen ve «İzmir-Oğlu» lâkabiyle meşhur olan «Cüneyd Bey» Aydın-oğlu İkinci Umur Bey'in elinden İzmir havâlisini alıp bir Beylik kurmuştur: Son tetkiklere göre Cüneyd Bey'in de Aydın-oğulları âilesinden olmak ihtimâli vardır ve Kara-Subaşı Hasan Ağa bunun babası değil, kardeşidir; babalarının ismi de İbrahim Bey'dir; fakat bu mesele henüz tamamiyle aydınlanmış değildir. Cüneyd Bey 1404=807 tarihinde Ayaslug=Selçuk şehrini de aldığı gibi Aydın-oğulları ölkesinin büyük bir kısmını da zaptederek gittikçe ehemmiyet kazanmıştır. Cüneyd'in Osman oğullarına karşı olan vaziyeti hakkındaki rivâyetler karışıktır; Bir rivâyete göre Edirne'deki Süleyman-Çelebi nâmına hareket etmiş ve bir rivâyete göre de Süleyman'a karşı Karaman ve Germiyan hükümdarlarıyla ittifak etmiştir; her halde en kuvvetli ihtimâle ve vukuâtın cereyânından anlaşıldığına göre ilkönce kendi nâmına hareket etmiş ve ancak Süleyman-Çelebi'nin Anadolu seferinde ona ilticâ etmek mecburiyetinde kalmıştır. — İsâ-Çelebi'nin işte bu Cüneyd Bey'e ilticâ ettiği ve bunun üzerine diğer Anadolu Beylerinin de iltihâkı üzerine Mehmet-Çelebi'ye karşı kuvvetli bir cephe teşekkül ettiği rivâyet edilir. — İsâ-Çelebi ile müttefikleri hakkındaki rivâyetler 20-25 bin arasındadır: Müttefikler işte bu kuvvetle Bursa üzerine yürümüşlerse de Mehmet-Çelebi'nin on bin kişilik muntazam kuvvetine dayanamıyarak bozguna uğramışlardır. Bu muvaffakiyet üzerine Mehmet-Çelebi'nin Saruhan ilini zaptedip Mağnisa'ya hâkim olduğu, Saruhan oğlu Hızır-Şah Bey'i idâm ettirdiği, şehzâde İsâ-Çelebi'nin Karaman dağlarına kaçıp telef olarak tarih sahnesinden silindiği, diğer Anadolu Beylerinin Mehmet-Çelebi'ye itaat ettikleri ve bilhassa Germiyan-oğlu İkinci Ya'kub Bey'in kale anahtarlarını Mehmed'e takdim etmek suretiyle tâbiiyyet altına bulunmakta ihtimâli çok kuvvetlidir. Muhakkak olan nokta, Saruhan ilinin işgâliyle son hükümdarı Hızır-Şah Bey'in idâmı ve İzmir-oğlu Cüneyd'in de ismen ve resmen Mehmet-Çelebi'ye tâbiiyyetidir. — Bununla beraber, bâzı menbâlarda Saruhan-oğlu Hızır-Şâh Bey'in 813=1410 veyâhut 815=1412 tarihlerinde idâm edildiğinden de bahsedilir; fakat bu rivâyetler zayıftır; her halde bu beyin meskûkâtında tarih olmadığı için kat'î bir şey söylemek kabil değilse de, en kuvvetli rivâyete nazaran ölkesinin işgâli üzerine idâm edilmiş olması lâzımgelir. Osmanlı

menbâlarında Hızır-Şâh Bey'in Timur istilâsı ve Yıldırım'ın esâreti devrinde Osmanlı âilesinin şerefini ihlâl eden bir cinayet irtikâb ettiğinden ve Mehmet-Çelebi'nin de işte bu meçhul cinayetin intikamını almış olduğundan bahsedilir; Şeref ve namusla alâkadar gösterilen bu cinayetin her halde bir kadın meselesiyle alâkası olsa gerektir. — Bu vaziyet üzerine biri Anadolu'da, biri de Rumeli'de olmak üzere iki Osmanlı hükûmeti kalmış demektir; Anadolu Osmanlı hükûmetine Mehmet-Çelebi, Rumeli Osmanlı hükûmetine ise Süleyman-Çelebi hâkimdir! Gerek İsâ-Çelebi gibi bir rakibin ortadan kalkması, gerek garbî Anadolu Beyliklerinin sindirilmesi ve bilhassa Saruhan ölkesinin işgâli bir taraftan Mehmet-Çelebi'yi Anadolu'nun en mühim hükümdarı vaziyetine getirmiş, bir taraftan da Rumeli'deki Osmanlı hükümdarının husûmetini büsbütün alevlendirmiştir; Bu devirden itibaren «Fetret» devrinin sonuna kadar süren mücâdele, artık Osmanlı Türklüğünün Anadolu-Rumeli mücâdelesi şeklindedir. İsâ-Çelebi'nin akıbeti hakkındaki diğer rivâyetler için 1403=805 vukuâtı içinde «İsâ ve Musâ Çelebiler mücâdelesi» fıkrasına bakınız).

1406=809

Süleyman ve Mehmet Çelebiler mücâdelesi.

(Evvelce Süleyman-Çelebi Ankara felâketi üzerine Rumeli'ye geçerken Bizans imparatorluğuna karşı dostâne bir siyaset tâkibine mecbur olmuş ve biraz sonra da Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'la bir ittifak muâhedesi akdetmiş, bu muâhede mucibince Istanbul civariyle Selânik havâlisini ve Tesalya ile Mora fütuhâtını Bizans'a iade etmek mecburiyetinde kalmış, en küçük kardeşi Kasım-Çelebi ile kızkardeşi Fatma-Hatun'u rehine olarak İkinci Manuil'e bırakmış, imparatorun yeğeni olan Mora despotu Birinci Theodoros'un kızını alarak Paleologos hânedaniyle sıhriyet tesis etmiş ve daha sonra Varna'ya kadar Karadeniz sâhillerini de Bizans'a terketmek gibi muhtelif fedakârlıklara katlanmak mecburiyetinde kalmıştır: 1403=805 vukuâtının onuncu fıkrasına bakınız. Süleyman-Çelebi Rumeli'de ki vaziyetini işte böyle tahkim, etmiş ve bu sâyede istediği zaman Anadolu'ya asker geçirebilmek imkânını elde etmiştir: Tabiî bu siyaset, Osmanlı şehzâdelerini birbiriyle boğuşturarak Türk İmparatorluğunu parçalatmak istiyen Bizans'ın da menfaatine muvafıktır. — Süleyman-Çelebi'nin bu Anadolu seferine sebeb, Anadolu'da en mühim hükümdar vaziyetine gelen Mehmet-Çelebi'nin artık Rumeli'yi bile tehdid edebilecek bir şevket ve kudret kazanmış olmasıdır: ikinci bir sebeb olarak da Aydın iline hâkim olduktan sonra Osmanlı şehzâdelerinin mücâdelelerinden istifâde etmek istiyen ve nihayet Mehmet-Çelebi'ye inkıyâd eden İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i tedib etmek istediğinden bahsedilir. — Süleyman-Çelebi Rumeli kuvvetlerini Çanakkale üzerinden Anadolu'ya geçirip Bursa üzerine yürümüş ve şehri zaptetmiştir: Büyük kardeşine mukâvemet edebilecek kadar kuvvete malik olmıyan Mehmet-Çelebi bu vaziyet üzerine Amasya'ya çekilmek mecburiyetinde kalmıştır, işte bu suretle Süleyman-Çelebi Rumeli'den sonra Anadolu'ya da ayak atmışsa da, hiç bir zaman bütün Osmanlı arazisine hâkim olamamıştır. — Mehmet-Çelebi'nin ilk zamanlarda Süleyman-Çelebi'yi metbû tanıdığı hakkında bir rivâyet vardır; Her halde Mehmet-Çelebi'nin Anadolu'da kuvvetlendikten sonra artık Edirne hükûmetini tanımamıya ve bilhassa İsâ-Çelebi'nin Süleyman-Çelebi'den yardım görmesi üzerine Edirne hükûmetine karşı cephe almıya başladığı muhakkaktır. — Süleyman-Çelebi'nin Anadolu seferi Osmanlı ölkesinin Anadolu ve Rumeli parçaları arasındaki eski birliği kendi lehine olarak iade maksadiyle yapılmış bir hareket olduğu için yalnız Mehmet-Çelebi'yi değil, ayni zamanda diğer Anadolu Beyliklerini de tehdid eden bir vaziyet demektir).

Süleyman-Çelebi'ye karşı neticesiz bir ittifak teşebbüsü ve İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in Süleyman'a ilticası.

(Rumeli hükümdarı Emir Süleyman'ın Anadolu seferi üzerine telâşa düşen Karaman hükümdarı İkinci Mehmet, Germiyan Beyi ikinci Ya'kub ve Aydın Beyi İzmir-oğlu Cüneyd'in derhâl ittifak edip kırk elli bin kişilik bir ordu hazırladıkları rivâyet edilir. — Bu müttefikler ordusu Ayaslug=Selçuk'da tahşid edilmiştir: Fakat müttefik hükümdarların birbirlerinden emin olmamaları ittifakın neticesiz kalmasına sebeb olmuştur; bu hususstaki rivâyetlere nazaran müttefiklerinin kendisini Süleyman-Çelebi'ye teslim edeceklerini haber alan İzmir-oğlu Cüneyd Bey bir gece ordugâhından gizlice çıkıp Süleyman'a dehâlet ve ilticâ ederek ayaklarına kapanmış ve onun bu hareketinden kuşkulanan müttefikleri de harbetmeden dağılmışlardır! Halbuki müttefik kuvvetleri Süleyman-Çelebi'nin yirmi beş bin kişilik ordusunun iki misli kadardır: Onun için bu vaziyet Süleyman-Çelebi'yi hem büyük bir tehlikeden kurtarmış, hem hiç kan dökmeden muzaffer bir hâle getirmiştir! Çok sefih olan Süleyman'ın bu kolay muvaffakiyet üzerine Ayaslug'da sefâhate daldığından ve zaten her yerde böyle yaptığından bahsedilir: Süleyman-Çelebi başına gelecek âkıbeti kendi eliyle hazırlamış bir adamdır).

Ankara'nın Süleyman-Çelebi nâmına Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa tarafından işgâli.

(Süleyman-Çelebi, Ankara üzerinden Amasya'ya çekilmiş olan kardeşi Mehmet-Çelebi'nin tâkibine babasının Vezir-i-a'zamı olup Ankara felâketi üzerine kendisiyle beraber Rumeli'ye geçmiş olan Çandarlı Ali Paşa'yı memur etmiştir: Ali Paşa doğru Ankara üzerine yürümüş ve kaleyi teslim suretiyle işgâle muvaffak olmuştur. Bir rivâyete göre de Süleyman-Çelebi Ankara seferine bizzat gitmiştir; fakat bu rivâyet biraz zayıftır. — Mehmet-Çelebi Amasya'ya giderken Ankara'nın müdafaasını Firuz Bey oğlu Ya'kub Bey'e tevdi etmiştir: Ankara kalesini Süleyman-Çelebi kuvvetlerine teslim eden işte bu Ya'kub Bey'dir; fakat bu bey Mehmet-Çelebi'ye ihânet etmiş değildir: Rivâyete nazaran muhâsara esnâsında Ya'kub Bey Mehmet-Çelebi'den istimdâd etmiş ve o da yakında imdada geleceğini bildiren bir mektup göndermiştir; bu mektubu getiren adamlar Süleyman-Çelebi kuvvetleri tarafından yakalanmış, Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa mektubu değiştirip Mehmet-Çelebi ağzından Ya'kub Bey'e kalenin tesliminden başka çare olmadığını bildiren sahte bir mektup yazmış ve Firuz Bey oğlu Ya'kub Bey işte bu sahte mektuba inanıp Ankara'yı teslim etmiştir. — Çandarlı Ali Paşa'nın Ankara'da içki ve eğlence hayatına dalmasından istifâde eden Mehmet-Çelebi bu sırada Ankara ve Bursa'yı istirdâd için sefere çıkmışsa da kuvvetinin azlığından dolayı muvaffak olamıyarak Amasya'ya dönmüştür).

Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'nın ölümü.

(Çandarlı Ali Paşa bu senenin 7 Receb=18 Kânunuevvel Cumartesi gecesi vefât etmiştir. Muhtelif menbâlarda 810=1407, 813=1410 ve 814=1411 tarihlerinden de bahsedilirse de bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarih mezar kitâbesine istinâd ettiği için en doğrusudur. — İçkili eğlence ve tantana düşkünü olmakla beraber âlim, fâzıl ve tecribeli bir devlet adamı olan bu kıymetli vezirin ölümü Süleyman-Çelebi için büyük bir felâket ve mahrumiyet olmuş, o sefih şehzâde bu suretle en mühim istinat noktasını kaybetmiş sayılır. — Çandarlı Ali Paşa'nın mezarı İznik'de babasının yanındadır. — Ali Paşa, babası Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın 1387=789 tarihinde vefatı üzerine Vezir-i-a'zam olmuş. Birinci Murad devrinde iki sene. Yıldırım Bâyezid'in bütün saltanat müddetince on üç sene ve Fetret devrinde de Süleyman-Çelebi maiyyetinde dört sene hükûmeti idare etmiş olduğuna göre cem'an on dokuz sene Vezâret-i-uzmâ makamını işgâl etmiş demektir. — Osmanlılarda Vezâret meselesi için 1368=770 vukuâtına bakınız).

Karaman-oğlu İkinci Mehmet'le Osman-oğlu Mehmet Çelebi'nin Süleyman Çelebi'ye karşı ittifakı.

(Mehmet-Çelebi'nin Bursa ve Ankara'yı istirdâda muvaffak olamıyarak Amasya'ya çekilmesi üzerine meydanı boş bulan Süleyman-Çelebi Karamanlıların elinde bulunan Sivrihisar üzerine yürümüştür: Sivrihisar kalesi, Ankara felâketi üzerine Timur tarafından canlandırılmış olan Karaman devletine ilhâk edilen yerlerdendir: 1402=805 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Süleyman-Çelebi yukarda bu sene vukuâtı içinde gördüğümüz gibi kendisine karşı Germiyan Beyi İkinci Ya'kub ve İzmir-oğlu Cüneyd Beylerle ittifâkındanberi Karaman-oğlu İkinci Mehıned'e karşı düşman vaziyetindedir; bu seferki Sivrihisar muhâsarası işte bu vaziyetin neticesidir. — Süleyman'ın tecavüzü üzerine Karaman hükümdarı harekete gelmişse de Süleyman'ın sevkettiği Evrenos Bey kuvvetleriyle uğraşmıya mecbur olmuştur. — İşte bu sırada Kırşehir havâlisine gelmiş olan Mehmet-Çelebi ile Karaman-oğlu İkinci Mehmed'in Cemele kalesinde mülâkat ederek Süleyman-Çelebi'ye karşı bir ittifak muâhedesi akdetmiş ve hattâ bu muâhede mucibince Karaman-oğlu'nun Mehmet-Çelebi'ye bir mıkdar arazi vermiş olduğu rivâyet edilir. — Emir Süleyman tarafından takibe memur edilen Evrenos Bey, Aksaray'a kadar ilerledikten sonra Cemele ittifakı üzerine müttefik kuvvetlerle başa çıkamıyacağını anlayıp Ankara'ya dönmüştür).

Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçirilmesi ve mücâdele sahnesinin Anadolu'dan Rumeli'ye intikali.

(Rumeli'den sonra Bursa, Ankara ve havâlisini efe geçirdikten başka İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i tâbiyyet altına alarak Aydın iline de hâkim olan ve hattâ garbî Anadolu Beyliklerinden bâzılarını da itaat altına almış olduğundan bahsedilen büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'ye karşı koyabilecek kuvvetten mahrum olan Mehmet-Çelebi'nin Karaman-oğlu İkinci Mehmet'le akdetmiş olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Cemele ittifakı kat'î bir emniyet tedbiri sayılamıyacağı için, Mehmet-Çelebi bu sırada çok kurnazca bir tedbir ittihazına mecbur olmuştur: Tâkib edilen maksadı lüzumundan fazla temin etmiş olan bu tedbir şehzâde Musâ-Çelebi'nin Edirne hükûmetini zaptetmek vazifesiyle Rumeli'ye geçirilmesidir; tabiî bu suretle Süleyman-Çelebi'yi Rumeli'ye geçip Musâ-Çelebi ile mücâdeleye mecbur etmek ve harp sahnesini Anadolu'dan Rumeli'ye naklettirmek maksadı tâkip edilmiştir. — Musâ-Çelebi'nin esâretten kurtulduğu tarihtenberi Mehmet-Çelebi nezdinde bulunduğu ve ona itâatten ayrılmadığı rivâyet edilir: Bu şebzâdenin vaziyeti hakkındaki diğer rivâyetler için 1403=805 vukuâtı içinde «İsâ ve Musâ Çelebiler mücâdelesi» fıkrasına bakınız. — Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçirilmesi için Kastamonu hükümdarı İsfendiyar Bey'in Karadeniz üzerinden Rumeli ile temas halinde bulunmasından istifâde edilmiş ve Eflak voyvodası Mircea=Mirçe ile muhâbere edilerek bu hıristiyan prensi elde edilmiştir; bundan başka Yıldırım'ın kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan Lâzareviç'in de elde edilmiş olduğundan bahsedilir. — İsfendiyar Bey'in elinde ki-Sinop limanından Eflak sâhillerine deniz yoluyla geçen Musâ-Çelebi'nin Anadolu'dan Rumeli'ye geçiş tarihiyle Rumeli'deki muharebelerinin tarihleri üzerinde Osmanlı, Bizans, Sırp ve Bulgar menbâları arasında çok mühim farklar vardır: Bu ihtilâf karşısında bâzı muahhar Garp müdekkikleri Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçiş tarihinin 1409=812 senesine müsâdif olması lâzımgeleceğine hükmetmektedirler. Osmanlı menbâlarındaki 1406=809 tarihi doğru olduğu takdirde Musâ-Çelebi'nin Rumeli'de Emir Süleyman'la mücâdele edebilecek derecede kuvvet toplayıncaya kadar bir iki sene uğraşmış olmasını kabul etmek lâzımgelir. Bununla beraber Osmanlı menbâlarında Musâ'nın Süleyman'la yaptığı ilk muharebelerin 809=1406 tarihine tesâdüf ettiği de rivâyet edilir. Bu takdirdeyse Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçer geçmez ilk muharebelerini yapmış olması lâzımgelir. Her halde bütün bu mütenâkız rivâyetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — Osmanlı

menbâlarına göre Musâ-Çelebi Rumeli'ye geçerken kendisine yardım etmiş olan kardeşi Mehmet-Çelebi'ye karşı Edirne hükûmetini zaptedince tâbiiyyet göstereceğini ve hutba ile sikkede Mehmed'in ismini zikrettireceğini taahhüd etmiştir: Tabiî Mehmet-Çelebi için o vaziyette en mühim mesele, Musâ-Çelebi'nin bu gibi taahhütlerinden ziyade Rumeli'de bir gaile çıkarıp Süleyman-Çelebi'yi Anadolu'dan avdet mecburiyetinde bırakmasıdır).

Süleyman-Çelebi'nin Musâ-Çelebi ile mücâdele etmek üzere Anadolu'dan Rumeli'ye geçişi.

(Süleyman-Çelebi'nin bu hareketi, bir rivâyete göre Musâ-Çelebi'nin hareketiyle ayni seneye tesâdüf ettiği için, yukarıki fıkrada gözden geçirdiğimiz tarih ihtilâfı tabiî buna da şâmildir: Hattâ 1409=812 tarihinden başka 1408=811 ve 1410=812 tarihleri de rivâyet edilmiştir; 1410=812 vukuâtına da bakınız. — Süleyman-Çelebi'nin Bizanslılarla ittifakından dolayı Üsküdar üzerinden alelâcele Rumeli'ye geçtiği rivâyet edilir; hattâ bir rivâyete göre de Süleyman'ın Varna'ya kadar Karadeniz sâhillerini işte bu münasebetle Bizans imparatorluğuna tâvizat olarak vermek mecburiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır: Bu mesele için 1406=809 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Süleyman-Çelebi, İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i de beraber Rumeli'ye götürmüş ve Ohri beyliğine tayin etmiştir).

1408=811

İstirya akını.

(Osmanlıların Akıncı ismiyle Rumeli'de kurdukları Gaziler teşkilâtı o kadar sağlam esaslara dayanmaktadır ki, ne Ankara felâketi üzerine Anadolu arazisinin parçalanması, ne şehzâdeler mücâdelesi ve hattâ ne de Rumeli tarafında bâzı yerlerin Bizans imparatorluğuna iade edilmiş olması bu mükemmel teşkilâtın hudut boylarındaki faaliyetini ihlâl edememiştir; Akıncı Beyleri merkezî hükûmetteki inhilâle rağmen vaziyetlerini muhafazaya muvaffak olmuşlar ve hattâ bu senenin 18 Cumâda-l-ûlâ=9 Teşrinievvel Salı günü İstirya'nın şimalindeki «Krain=Carniole» eyâletine girip Moettiling şehrini işgâl ederek bir çok ganîmetler ve esirler almışlardır. — Osmanlı menbâları bu büyük akın hareketinden bahsetmemektedir).

1409=812

Venedik Cumhuriyetiyle Süleyman-Çelebi arasında bir muâhede akdi.

(Bu muâhede için 1408=811 tarihi de rivâyet edilir. — muâhede mucibince Osmanlıların Arnavutluk'daki Venedik arazisine tecavüz etmemek taahhüdüne mukabil, Venedik Cumhuriyetinin senede bin altı yüz duka altını haraç vermesi takarrür etmiştir. — Bu mukavele, Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk muâhede sayılırsa da bu telâkki ihtiyatla karşılanmalıdır; çünkü daha Birinci Murad devrinde bile bu Cumhuriyetle ticaret mukaveleleri akdedilmiş olduğu anlaşılmaktadır: 1389=791 vukuâtı içinde «İtalya hükûmetlerinden elçiler gelmesi» fıkrasına da bakınız).

«Mevlid» manzumesinin ikmali.

(Büyük şair Süleyman-Çelebi «Mevlid» i Bursa'da yazmıştır: İkmali işte bu tarihtedir. — Dinî edebiyatımızın bugün hâlâ merâsimle okunan bu eşsiz şâheserinin asıl ismi «Vesîlet-ün-necât» dır. Türk dilinde otuzdan fazla «Mevlid» yazıldığı halde hiç biri Süleyman-Çelebi'nin eseri gibi cemiyetin ruhunda yer tutamamıştır. —Süleyman Dede'nin Mevlid'i Arap, Yunan,

Boşnak, Arnavut, Çerkes ve son zamanlarda İngiliz ve sâir bâzı Garp dillerine de terceme edilmiştir. —1422=825 vukuâtına da bakınız).

1410=812

Musâ-Çelebi'nin Edirne tahtını zaptetmesi.

(Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in delâletiyle Sinop limanından Eflak sâhillerine geçirilmiş olan Musâ-Çelebi, Eflak voyvodası Mirçe'nin kızını almak suretiyle Rumeli'de vaziyetini tahkim etmiş, babasının kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan Lâzareviç'ten de yardım görmüş ve işte bu sâyede hazırlıklarını ikmâl ederek Türk, Ulah, Sırp ve Bulgar askerlerinden mürekkep bir ordu ile Rumeli hükûmetini zaptetmek üzere harekete başlamıştır. — Emir Süleyman'ın bu sıradaki vaziyeti hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Meselâ bir rivâyete göre Bursa'da, bir rivâyete göre Ankara'da ve bir rivâyete göre de Edirne'dedir; Anadolu'da bulunduğu hakkındaki rivâyetlere nazaran hamam âlemlerinde «Sâkî-i serv-endâm ve câm-ı gülfâm» ile vakit geçirmektedir! Bununla beraber Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçtiğini haber alır almaz kendisinin de derhâl Istanbul üzerinden Edirne'ye geçtiği rivâyet edilir; her halde bu iki şehzâdenin Rumeli'ye hareket tarihleri çok ihtilâflıdır: 1406=809 vukuâtının son iki fıkrasına da bakınız. Bir rivâyete göre de Musâ-Çelebi 1406=809 tarihinde geçmiş, bir müddet hazırlanmakla meşgul olmuş ve nihayet Rumeli'de vaziyete hâkim olunca Süleyman-Çelebi Anadolu'da uykusundan uyanıp işte bu 1410=812 tarihinde Rumeli'ye geçmiştir: Vukuâtın teselsülü bakımından bu son rivâyet pek kuvvetsiz değildir. — Musâ-Çelebi yukarda bahsi geçen müttefiklerinden topladığı ordu ile bu senenin 13 Şubat=8 Şevvâl Perşenbe günü Emir Süleyman'ın kuvvetlerine karşı büyük bir zafer kazanarak Rumeli'ye hâkim olmuştur; Bu muharebede Süleyman-Çelebi'nin bizzat bulunmayıp onun kuvvetlerine Rumeli Beylerbeyi Mihal-oğlu Mehmet Bey'in kumanda ettiği rivâyet edilir. Musâ-Çelebi'nin muharebeden evvel Rumeli Beylerine mektuplar yazarak Süleyman-Çelebi'nin sefâhetinden bîzar olan bu beyleri elde ettikten sonra kolayca muzaffer olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır. — İşte bu vak'adan itibaren şehzâde mücâdelelerinin sahnesi, artık Rumeli'ye intikal ettiğini kanlı hâdiselerle göstermiye başlamış demektir).

1410=813

Süleyman-Çelebi'nin «Kosmidion=Eyüp» zaferi.

(Bu sene Musâ ve Süleyman Çelebiler arasında geçen iki muharebenin birincisi olan bu «Kosmidion=Eyüp» harbi 15 Haziran=11 Safer Pazar günü Istanbul sûrlarının önünde olmuştur; Bir rivâyete göre Süleyman-Çelebi müttefiki olan Bizans imparatorundan da yardım görmüş, bâzı beylerle askerler Musa'dan ayrılıp Süleyman tarafına geçmiş ve netice itibariyle harbi Süleyman-Çelebi kazandığı için Musâ-Çelebi Edirne üzerine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. — Bu muharebenin Istanbul önlerinde olmasından da anlaşılacağı gibi Süleyman-Çelebi Musâ'dan çok sonra Rumeli'ye geçmiştir: Bu mesele için 1406=809 vukuâtının son iki fıkrasiyle 1410=812 vukuâtına ve Süleyman'la Musâ arasında bu sene vukua gelen ikinci muharebe için de aşağıki fıkraya bakınız).

Süleyman-Çelebi'nin Edirne zaferi.

(Bu muharebe Temmuz ayının 11 inci ve Rebî'ül-evvel ayının 8 inci Cuma günü vukua gelmiş olduğuna göre, yukarıki fıkrada gördüğümüz «Kosmidion=Eyüp» harbinden yirmi altı gün sonra olmuş demektir. Bâzı Osmanlı menbâlarında bu iki muharebe 809=1406 tarihinde

vukua gelmiş gibi gösterilirse de doğru değildir. — Istanbul önlerindeki birinci muharebeyi kazanan Süleyman-Çelebi Edirne üzerine çekilen kardeşi Musa'yı tekrar kuvvetlenmeden evvel ezmiye karar verdiği için hemen üzerine yürümüş ve bu sefer de iki taraf Edirne önlerinde karşılaşmıştır; Bu ikinci muharebeyi de gene Süleyman-Çelebi kazanmış olduğu için Musâ-Çelebi altı ay kadar ortadan kaybolarak gizli bir faaliyetle yeni bir ordu daha toplamıya çalışmıştır: Tabiî Musâ-Çelebi bu yeni hazırlığında da kaynatası olan Eflak voyvodasının müzâheretinden istifâde etmiştir. — Edirne muharebesinin neticesi üzerine Sırp askerlerinin Süleyman-Çelebi tarafına geçmiş olmaları büyük bir tesir icrâ etmiştir. — Musâ-Çelebi yeni bir ordu toplamıya çalışırken Süleyman-Çelebi'nin Edirne'de gene hamam âlemlerine dalıp gece gündüz sarhoşlukla vakit geçirerek ümerâsını kendisinden büsbütün soğutmuş olduğu ve bu tehlikeli devri derin bir gaflet içinde geçirerek âkıbetini kendi eliyle hazırladığı rivâyet edilir).

1411=813

Edirne'yi bir baskınla zapteden Musâ-Çelebi'nin Rumeli'de Osmanlı tahtına cülûsu.

(Bu mühim vak'a için bu senenin 13 Şubat=18 Şevvâl Cuma ve 17 Şubat=22 Şevvâl Salı tarihleri rivâyet edilir; İkinci rivâyet daha kuvvetlidir. — Yeni bir ordu toplamakta bilhassa kaynatası olan Eflak voyvodası Mirçe'nin müzâheretinden istifâde etmiş olan Musâ-Çelebi, büyük kardeşi Süleyman'ın sefâhetinden dolayı efkârıumumiyede hâsıl olan nefret ve muhâlefeti de istismar etmiştir. — Musâ-Çelebi'nin büyük bir ordu ile Edirne üzerine yürüdüğü rivâyet edilir. — Musâ-Çelebi'nin ordusu Edirne'yi kuşatırken sarhoş Süleyman'ın gene bir hamam âlemiyle meşgul olduğunda bir çok menbâlar ittifak etmektedir: Kendisine vaziyeti arzetmek için huzuruna giren Mihal-oğlu Mehmet Bey'i azarlıyarak koğmuş, ondan sonra giren ihtiyar Gazi Evrenos Bey'in acı sözlerine karşı:

— Ey Hacı lalam, nedir bu kelâm-i pür âlâm? Musâ kimdür ki benüm üstüme leşger çeküp da'vây-ı saltanat eyliye?

gibi sözlerle onu da savmış ve nihayet kendisinin en mahrem müşâviri vaziyetinde bulunan ve Yeniçeri-ağalığı vazifesini gören Yaya-başı Hasan Ağa hamama girip nasihate başlayınca onun da sakalını bıyığını tıraş ettirmiştir! Bilhassa Hasan Ağa'nın bu vaziyeti üzerine bütün ümerânın Süleyman-Çelebi'den yüz çevirip Musâ-Çelebi'yi istikbale gittiklerinden bahsedilir: Her halde Musâ-Çelebi'nin kolayca Edirne'ye girmiş olduğu muhakkaktır. Başına gelen felâketi çok geç anlamış olan Süleyman-Çelebi tam işte o sırada gece karanlığından istifâde ederek Istanbul'a ilticâ etmek üzere üç sadık adamıyla alelâcele Edirne'den çıkıp gitmiştir. — Süleyman-Çelebi'nin hükûmet müddeti bâzı Osmanlı menbâlarında 8 sene, 2 ay, 10 gün gösterilir: Tabiî bu hesap Hicrî takvime göredir; bu şehzâdenin 1402=805 tarihinde Edirne'ye gelip tahta çıktığı mâlûm olmakla beraber ay ve gün tarihleri belli olmadığı için bu hesabın ne dereceye kadar doğru olabileceği hakkında bir şey söylemek kabil değildir: Her halde ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bir takım Bizans ve Garp müverrihleri gibi son Osmanlı tarihçilerinden bâzıları da Süleyman-Çelebi'yi Rumeli'den başka Anadolu'nun bir kısmına da hâkim olduğu için «Birinci Süleyman» ismiyle Osmanlı Pâdişahlarından sayarlarsa da bu telâkkî doğru değildir: Çünkü Süleyman-Çelebi Rumeli ve Anadolu'da ki Osmanlı ölkesinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamamıştır).

Süleyman-Çelebi'nin Istanbul yolunda öldürülmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Musâ-Çelebi Edirne'ye girerken Süleyman-Çelebi hamam âlemini bırakıp alelâcele Istanbul'a doğru kaçmıya başlamıştır; Gece karanlığından istifâde ederek Edirne'den kaçabildiği rivâyet edilir. Osmanlı menbâlarına göre Süleyman-Çelebi Döğenciler köyüne geldiği zaman kılavuzunun ihânetinden dolayı köylüler tarafından teşhis edilip derhâl öldürülmüş ve kesik başı Edirne'de culûs eden Musâ-Çelebi'ye gönderilmiştir: Musâ-Çelebi'nin bu kesik baş manzarasından çok müteessir olduğu ve hattâ köyü yaktırıp köylülerin hepsini idâm ettirdiği rivâyet edilir; tabiî bu rivâyet ihtiyatla karşılanmalıdır. Hattâ Süleyman-Çelebi'nin Musâ-Çelebi tarafından gönderilen takipçilerin eline düşerek idâm edildiği hakkında bile bir rivâyet vardır. Bir rivâyete göre de Süleyman-Çelebi'nin maiyyetindeki adamlar karanlıkta meş'aleler yakmış oldukları için şüpheyi dâvet ederek tâkib edilmişlerdir. — Bu vaziyete göre Emir-Süleyman kardeşi Musâ-Çelebi'nin Edirne'ye girmesine tesâdüf eden 13 Şubat=18 Şevvâl Cuma veyâhut 17 Şubat=22 Şevvâl Salı günü akşamı öldürülmüş demektir; 13 Muharrem 813=18 Mayıs 1410 tarihi de rivâyet edilmişse de doğru değildir. — Süleyman-Çelebi'nin ölümü üzerine Fetret fâciasının eşhâsı üçten ikiye inmiş, Osmanlı ölkesinin Anadolu kısmı Mehmet-Çelebi'nin, Rumeli kısmı da Musâ-Çelebi'nin elinde kalmış ve her iki kıt'a üzerindeki bütün Osmanlı devletinin pâdişahlığı işte bu tarihî mücâdeleden galip çıkacak olan şehzâdeye inhisar edebilecek vaziyete gelmiştir: Çünkü bu sırada Mustafa-Çelebi henüz esâretten dönmemiştir. — Köylüler yâhut takipçiler elinde can vererek mücâdele sahnesinden silinen büyük şehzâde Süleyman-Çelebi sefâhatiyle ayyaşlığına rağmen çok kuvvetli bir şahsiyet sayılabilir: Kardeşlerine karşı kazandığı muvaffakiyetlerle Rumeli'den sonra Anadolu Osmanlı arazisinin de mühim bir kısmına hâkim olduğu gibi diğer Beyliklerin bâzılarını da itaat altına alabilmesi ihmal edilemiyecek kadar büyük muvaffakiyetlerdir; her halde Ankara felâketinden doğan anarşiye bir an evvel nihayet vermekte bu şehzâde büyük bir rol oynamıştır; Rumeli tarafında Bizas'a muhtelif arazi parçaları vererek Istanbul imparatorluğunun bîtaraflığını temin etmesi vaziyetini tahkim için ihtiyar edilmiş siyasî bir tedbirden başka bir şey değildir: Çünkü Süleyman-Çelebi bu araziyi verirken herhalde Bizansın bunları muhâfaza edemiyeceğini ve ilk fırsatta derhâl istirdâdı kabil olduğunu takdir edemiyecek kadar zekâsız değildir; onun için bu kuvvetli şahsiyeti mahveden başlıca âmilin içki ve sefâhat yüzünden uyandırdığı umumî nefret olduğu muhakkaktır: Musâ-Çelebi asker ve ahali arasındaki propagandalarıyla bu vaziyeti çok mükemmel istismar etmiştir. — Emir Süleyman Osman-oğulları içinde ilim ve edebiyatın ilk hâmilerinden sayılır; devrinin en mühim şairleriyle âlimlerinden bâzılarını sarayında toplamıştır: Bunların içinde Mevlid sâhibi Süleyman-Dede, şair Niyazi, Ahmedî, Ahmed-Daî, Ahmedî'nin kardeşi Hamzevî ve tıbbî eserleriyle meşhur Aydınlı hekim Hacı-Paşa en mühimlerindendir).

Musâ-Çelebi'nin Edirne'de culûsu üzerine «Simavna Kadısı oğlu Şeyh-Bedrüddin Mahmud»un Kadı-askerlik makamına tayini.

(Bâzı Osmanlı menbâlarında «Şeyh Bedrüddin-i Simavî» ismiyle anılan bu Osmanlı kommünisti Anadolu Selçukîlerinden veyâhut Selçukî vezirlerinden birinin nesline mensub olduğu rivâyet edilen «Kadı-İsrâîl» isminde bir âlimin oğludur. Tahminen 1368=770 tarihlerine doğru Edirne civârındaki «Sımavna» veyâhut bir rivâyete göre de Kütahya vilâyetindeki «Simav» kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsili Konya, Mekke ve Kahire gibi o devrin en mühim ilim merkezlerindedir. Mısır Sultanı Barkuk, Timur-Leng ve muhtelif Osmanlı hükümdarlarıyla münasebet ve temasta bulunmuştur. İlmî seviyyesi ve büyük dehâsiyle yalnız Osmanlı Türklüğünün değil, on beşinci asırda tekmil İslâm âleminin en mühim ve mümtâz şahsiyetlerindendir. Bu ehemmiyeti hem tasavvuf, hem fıkıh, hem siyaset cephelerine şâmildir. Muhtelif eserleri vardır: En mühimleri Musâ-Çelebi'nin Kadı-askerlik=Kazaskerlik makamına geçince bir nevi «Mecelle» veyâhut «Medenî kanun»

mahiyetinde yazdığı ve Hicrî 814 Safer=Milâdî 1411 Haziran ayının 28=21 inci Pazar günü bitirdiği «Câmi'-ül-fusûleyn» ismindeki fıkha ait eseridir. Tasavvuftaki telâkkilerini gösteren bu meşhur eseri de «Vâridât» ismindekidir. Felsefesinin esası «Pantheisme=Vahdet-i-vücûd»a dayanır. Madde âleminin mahlûk olmayıp ezelî ve ebedî olduğunu müdafaa eder. İslâmiyetin «Haşr» ve «Âhiret» esaslarını reddettikten başka «Melek» ve «Şeytan» mefhumlarını da «İyilik» ve «Fenalık» kuvvetleri şeklinde anlatır. Bu vaziyete göre şiddetli bir «Materialiste=Maddeci» demektir. Cemiyeti alâkadar eden fikirleri de bütün mevzûâta mugayirdir; Şeyh Bedrüddin-Mahmud bu cephesi itibariyle çok şiddetli bir kommünisttir; arazi ve emvâlin taksimini, müslümanlık, hıristiyanlık ve yahudilik arasındaki farkların kaldırılmasını ve bunlar arasında müsavât olmasını ister ve İslâm dininde «Muharremât» ismi verilen memnûiyetlerin «istihlâl» ini, yâni helâl sayılmasını terviç eder. Yalnız kadın meselesinde iştirâki tecviz edip etmediği pek belli değildir; hattâ müridlerine izâfe edilen «Mum söndürme» âdedinin kendisiyle alâkadar olup olmadığı da şüpheli kalmış bir meseledir. — Şeyh Bedrüddin-Mahmud'un işte bu esaslara dayanan umumî propaganda hareketi Musâ-Çelebi'den sonra başlamış olmakla beraber, bu fikirlerin büyük bir siyasî hareket şeklini almadan evvel de halk arasında intişara başlamış olabileceği ve hattâ Musâ-Çelebi'nin Istanbul ve Edirne civarlarındaki ilk mağlûbiyetlerinden sonra Süleyman-Çelebi'nin vaziyetini sarsmak için yapılan siyasî propaganda da Müslümanlarla beraber Hıristiyanları da kazanmak için bu câzip fikirlerden istifâde edilmiş olmak ihtimâli de tahmin edilmektedir. Müslüman ve hıristiyan köylü kütlelerine dayanarak iş başına gelmiş olan Musâ-Çelebi'nin eski Osmanlı aristokrasisini temsil eden beylere karşı gösterdiği şiddetle onları kendisinden soğutup bâzılarının Bizans'la Sırbistan'a ve kimisinin de Mehmet-Çelebi'ye ilticası, Bizans imparatoruyla Sırp kralının ve Rumeli hudutlarındaki Türk Beylerinin bir müddet sonra Mehmet-Çelebi'ye tarafdar olması gibi vaziyetlerde de Garp müelliflerinden bâzıları hep bu inkılâp fikirlerinin tesirlerini sezmektedirler: Bâzı Osmanlı menbâlarında Musâ-Çelebi'nin beylere fena muâmele ettiği ve hattâ bir çoklarını öldürüp yerlerine kendi adamlarını tayin ettikten başka mallarıyla mülklerini de zaptettiği için yüksek sınıfın kendisinden yüz çevirdiği hakkında bir takım rivâyetler vardır; meselâ Cevrî tarihinin şu fıkrası bu bakımdan çok mühimdir:

«Taht-i hükmünde olan ümera bed-gümân olmağla ekserini katle meşgul olup kendi havâss-u-hüddâmını yerlerine nasb ve anların emvâl-ü-emlâkini gasbidüp Emir Süleyman'a ittikleri bi-vefâlığı bu hususa bahâne itmeğle her biri kendinden rûgerdân olmuşlar idi; Sultan Mehmed'in Rumeli cânibine teşrifini dil-ü-cân ile hâhân olmuşlar.. idi».

Bu fıkrada görüldüğü gibi Musâ-Çelebi'nin beylere düşmanlığı Osmanlı menbâlarında kardeşine ihânet etmiş olan bu beylerin nihayet kendisine de ihânet edeceğinden şüphelenmiş olmasıyla izah edilir: Fakat Cevrî bunun bir bahâneden ibaret olduğuna kaanidir. Âşık-Paşa-zâde ise Musâ-Çelebi'den bahsederken:

«Her sancağı kendinin bir kuluna virdi»

demek suretiyle eski beylerin mevkilerinden atılmış olduklarını anlatır. Lûtfi Paşa da:

«Musâ-Çelebi gayet yavuz idi ve hem Rumelini sevmezdi»

dedikten başka sancaklarına hep kendi kullarını tayin eden Musâ'nın ihtiyar Evrenos Bey'i bile öldürmek istediğinden bahsetmektedir. Her halde genç Musâ'nın gerek fikirlerinde, gerek bu gibi icrâatında Şeyh Bedrüddin-Mahmud'un büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır).

Musâ-Çelebi'nin istirdâd siyaseti.

(Musâ-Çelebi bir taraftan Süleyman-Çelebi'nin şahsî vaziyetini tahkim için evvelce Bizans imparatorluğuna iade etmiş olduğu arazinin istirdâdından ve bir taraftan da ona yardım eden Bizanslılarla kendisine Edirne muharebesinde ihânet eden Sırplardan intikam almıya karar vermiştir: Bizans'a arazi iâdesi için 1403=805 ve Edirne muharebesinde Sırpların ihâneti için de 1410=813 vukuâtının son fıkralarına bakınız. İşte bu maksatla Musâ-Çelebi Sırbistan üzerine yürüyerek bir çok esirler ve ganîmetler aldıktan sonra Makedonya'ya teveccüh etmiş ve Struma=Karasu üzerindeki şehirlerle kasabaları boydan-boya istirdâd ettiği gibi Selânik'i de muhâsara etmiştir. — Bu sırada Musâ-Çelebi'nin akıncı kolları Avusturya'nın «Carinthie=Karintiya» eyâletine kadar büyük bir akın yapmışlardır. — Musâ-Çelebi'nin bu suretle Süleyman-Çelebi devrinde atâlete mahkûm edilen hudut gazilerini memnun etmek istediği de tahmin edilmektedir. — Musâ-Çelebi Bizans imparatorluğundan bir çok zamandır tediye edilmiyen eski haracı da istemiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

Yıldırım Bâyezid devrindeki haracı istemek için Bizans'a elçi gönderilmesi.

(Musâ-Çelebi bu haraç meselesi için Istanbul'a merhum Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'nın kardeşi Vezir İbrahim Paşa'yı göndermiştir: Bir rivâyete göre de İbrahim Paşa Ali Paşa'nın oğludur; fakat bu ikinci rivâyet doğru değildir. — Bizans İmparatorluğunun Ankara muharebesinden evvel taahhüt etmiş olduğu senevî onbin yâhut otuz bin altınlık haraç o felâketten beri tediye edilmemiştir: Bu mesele için 1400=802 vukuâtnan birinci fıkrasına bakınız. — Çandarlı ailesiyle Bizans imparatorları arasında ötedenberi sıkı bir dostluk münasebeti vardır: Bu nokta için 1453=857 vukuâtı içinde 10 Temmuz=3 Receb Salı fıkrasına ve Çandarlı âilesinin siyasî ve tarihî vaziyeti için de 1368=770 vukuâtının üçüncü ve 1387=789 vukuâtının da birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. — Bir taraftan Çandarlılarla Bizanslılar arasındaki dostluk an'anesinin ve bir taraftan da Musâ-Çelebi'nin eski Osmanlı aristokrasisine karşı Şeyh-Bedrüddin'den mülhem fikirlerini bir türlü hazmedemeyişinin ve belki de bilmediğimiz diğer bir takım sebeplerin tesiri altında kalan Çandarlı-İbrahim Paşa elçilik vazifesini ve halline memur olduğu haraç meselesini bir tarafa bırakarak Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'la Rumeli'deki Musâ-Çelebi aleyhine ve Anadolu'daki Mehmet-Çelebi lehine bir itilâf akdetmiştir! Osmanlı aristokratları içinde Musâ-Çelebi'den yüz çevirip Mehmet-Çelebi'ye iltihak eden ilk şahsiyet işte bu Çandarlı-İbrahim Paşa'dır: Bu vak'a, Musâ-Çelebi'nin etrafında başlıyan inhilâlin mukaddimesi sayılabilir. Bizans imparatorunun Mehmet-Çelebi'ye temâyülü hem Musâ-Çelebi'nin Bizans'a karşı cephe almasının, hem de son tetkiklere göre Şeyh-Bedrüddln'in fikirlerinden yılmasının pek tabiî bir neticesidir. Edirne hükûmetine karşı cemiyet nizamı bakımından Türk, Bizans, Sırp vesaire aristokrasileri gittikçe elbirliği etmiye başlamışlardır. Çandarlı-İbrahim Paşa işte bu vaziyette Bizans imparatoruyla Mehmet-Çelebi lehine anlaşmış ve imparatordan bir mektup alarak Bursa'ya gitmiştir: Vaktiyle büyük şehzâde Süleyman-Çelebi Musâ-Çelebi'ye karşı hareket etmek üzere Rumeli'ye geçince Anadolu arazisini tamamiyle istirdâd etmiş olan Mehmet-Çelebi'nin o sırada Bursa'da bulunduğu rivâyet edilir. — Bizans imparatorunun bu hareketinde Osmanlı şehzâdelerini birbirine düşürme siyasetinin de mühim bir âmil olduğu muhakkaktır).

Istanbul'un beşinci muhâsarası.

(Bizans imparatorluğundan intikam almak istiyen Musâ-Çelebi Istanbulu sıkı bir muhâsara çenberi içine almış, çok şiddetli hücumlar yaptırmış ve şehri uzun müddet top ateşi altında bırakmıştır. Bu beşinci Istanbul muhâsarası için 1410=813 tarihi de rivâyet edilir. — Bâzı

menbâlarda bu hareket Istanbul'un üçüncü muhâsarası gibi gösterilirse de doğru değildir: Birinci muhâsara için 1391=793 vukuâtının üçüncü, ikinci muhâsara için 1395=797 vukuâtının birinci, üçüncü muhâsara için 1396-1397=799 vukuâtının üçüncü ve dördüncü muhâsara için de 1400=802 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Bizans imparatorunun Anadolu'daki Mehmet-Çelebi ile elbirliği etmesi bu beşinci muhâsarayı da neticesiz bırakmıştır).

1412=815

Mehmet ve Musâ Çelebiler arasında İnciğiz muharebesi.

(Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un Istanbul'u muhâsara eden Musâ-Çelebi'ye karşı müşterek bir harekette bulunmak üzere Mehmet-Çelebi'yi Bizans'a dâvet ettiği rivâyet edilir: Bu daveti kabul eden Mehmet-Çelebi Istanbul'a gelip üç gün kalarak imparatorla bir ittifak muâhedesi akdetmiş ve ondan sonra küçük bir Bizans müfrezesi de alarak Temmuz=Rebî'ül-âhir ayı içinde Istanbul civârındaki İnciğiz mevkiinde Musâ-Çelebi'ye karşı giriştiği muharebede mağlûb olmuştur. — Osmanlı menbâlarına göre Musâ ve Mehmet Çelebiler arasındaki ihtilâfın başlıca sebebi, vaktiyle büyük şehzâde Süleyman-Çelebi devrinde Rumeli'ye geçerken hutba ile sikkede Mehmed'in ismini zikrettirip ona itâat edeceğini ve onu Osmanlı devletinin umumî metbûu tanıyacağını taahhüd eden Musâ-Çelebi'nin Edirne'de cülûsundan sonra bu taahhütlerini ifa etmiyerek müstakil davranmasıdır: Bu mesele için 1406=809 vukuâtının altıncı fıkrasına da bakınız. — Bâzı muahhar Garp müelliflerine göre Şeyh-Bedrüddin'in tesiri altında kalan Musâ-Çelebi'nin halk kütlesine dayanarak Rumeli'deki Osmanlı aristokrasisine karşı cephe alması, Rumeli beylerinin Mehmet-Çelebi'ye iltihakıyla neticelenmiş ve Mehmet-Çelebi üzerinde Bizans imparatorunun daveti kadar bu vaziyetin de tesiri olmuştur: Bu mesele için 1411=813 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız. — Bu vaziyete göre İnciğiz muharebesi On beşinci asır başlarında demokrasi ile aristokrasinin mücâdelesi şeklinde tefsir edilmektedir. — Zaten Osmanlı menbâları da Musâ-Çelebi'nin Rumeli beylerine yüklediği ağır «tekâlif"«in ve bilhassa emlâk müsâderesinin bütün bu beyleri kendisinden soğutup Mehmet-Çelebi'ye meylettirdiğinden bahsetmektedir. Musâ-Çelebi'nin tazyikinden şikâyet eden beyler içinde Gazi Evrenos, Mihal-oğlu Yahşi, Borak ve Sinan Beyler gibi o devrin en mühim ümerâsı vardır. Bâzı beyler de Musâ-Çelebi'nin emriyle idâm edilmiştir. Bütün bunları tazyik ve tezlil eden Musâ-Çelebi'nin vezâret makamına aristokrat sınıfına mensub olmayıp halk tabakasından yetiştiği rivâyet edilen «Kör-Şahmelik» isminde birini getirmesi On beşinci asır Osmanlı aristokrasisine çok ağır geldiğinden bahsedilir. — İnciğiz muharebesinde bâzı beylerin Musâ-Çelebi'den ayrılıp Mehmet-Çelebi tarafına geçmeleri işte bu vaziyettendir; bununla beraber, asker üzerindeki nüfuzuna istinâd eden Musâ-Çelebi iki müsâdemeden sonra harbi kazanmış ve Mehmet-Çelebi muharebe meydanından yaralı çekilmiştir).

İzmir-oğlu Cüneyd'in Rumeli'den Anadolu'ya geçişi.

(Bundan evvel de gördüğümüz gibi büyük şehzâde Süleyman-Çelebi Musâ-Çelebi ile harbetmek üzere Anadolu'dan Rumeli'ye geçerken, ölkesini zapt etmiş olduğu Aydın Beyi İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i de beraber getirip Rumeli'de Ohri sancak beyliğine tâyin etmiştir: 1406=809 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Musâ ve Mehmet Çelebilerin mücâdelesi esnâsında İzmir-oğlu Rumeli'den Anadolu'ya geçip eski ölkesine yeniden hâkim olmuştur: Bu hâdise iki türlü izah edilir: Bir rivâyete göre Cüneyd'i Anadolu'ya gönderen Musâ-Çelebidir ve bundan maksadı da Mehmet-Çelebi'nin başına bir gaile çıkarıp Anadolu'ya dönmek mecburiyetinde bırakmaktır; fakat ikinci bir rivâyete göre Cüneyd Bey Osmanlı

şehzâdelerinin mücâdelesinden istifâde ederek kendiliğinden kaçmıya muvaffak olmuştur: Bu iki rivâyetin birincisi daha kuvvetlidir. — Mehmet-Çelebi'nin işte bu vaziyet üzerine Istanbul'dan Anadolu'ya dönüp İzmir-oğlu Cüneyd'i itâat altına aldığı rivâyet edilir).

1413=816

Mehmet-Çelebi'nin Çamurlu-ova zaferinde Musâ-Çelebi'yi izâle ederek Anadolu ve Rumeli'de bütün Osmanlı ölkesine hâkimiyyeti.

(Musâ-Çelebi'nin cemiyet nizamına uymıyan icrâatı muhtelif devletlerin Mehmet-Çelebi'ye yardım etmesiyle neticelenmiştir: Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos, Sırp kralı Stefan Lâzareviç ve Dulgadır hükümdarı Nâsıruddin-Mehmet Bey'in oğlu ve veliahdi Süleyman Bey Anadolu'daki Osmanlı hükümdarı Mehmet-Çelebi ile elbirliği ettikleri gibi, canlarıyla malları bakımından endişe içinde bulunan Rumeli beyleri de ekseriyetle Mehmet-Çelebi tarafını iltizam etmişlerdir. — Mehmet-Çelebi işte bu müsait vaziyette ikinci defa olarak Rumeli'ye geçmiş, çok üstün kuvvetler karşısında ric'ate mecbur olan Musâ-Çelebi Bulgaristan'ın Sofya dağlarına doğru çekilmiş, Mehmet-Çelebi kardeşini tâkib etmiş ve nihayet 5 Temmuz=5 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü iki ordu Samaku civârındaki «Çamurlu-ova» da karşılaşmıştır: Mehmet-Çelebi ile müttefiklerinin kuvvetleri çok üstün olduğu için Musâ-Çelebinin pek kolay mağlûb edildiği rivâyet edilir. Bununla beraber Musâ-Çelebi sonuna kadar kahramanca döğüştükten sonra harpten çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Harbi kaybettikten sonra Eflak taraflarına doğru kaçan Musâ-Çelebi'nin tâkibine Mehmet-Çelebi'nin ümerâsından Saruca-Paşa memur edilmiş ve bir rivâyete göre bu Paşa Musâ-Çelebi'yi bir bataklıkta ölü olarak bulmuştur: Musâ-Çelebi'nin kendi adamları tarafından vurulduğu veyâhut Saruca-Paşa'nın vurdurduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır; Musâ-Çelebi'nin Eflak taraflarına doğru kaçmak istemesinin sebebi, ilk Rumeli'ye geçtiği zamandanberi Eflak prensi Mirçe'nin damadı olması ve bu gibi vaziyetlerde hep ona istinâd etmesidir; 1410=812 vukuâtına bakınız. — Kardeşinin kesik başı Mehmet-Çelebi'ye getirilmiş ve rivâyete nazaran Mehmet-Çelebi bu kesik başı görünce kendini zaptedemiyerek ağlamıştır. — Maktul şehzâdenin cesedi Bursa'ya nakledilip Hudâvendigâr türbesine defnedilmiştir. — Musâ-Çelebi'nin Rumeli'de hükümdarlık müddeti en kuvvetli rivâyetlere nazaran 1411=813 senesi 17 Şubat=22 Şevvâl Salı gününden işte bu 1413=816 senesi 5 Temmuz=5 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe kadar iki sene, dört ay, on altı gün sürmüştür: Emir-Süleyman gibi Musâ-Çelebi de bâzı muahhar menbâlarda Osmanlı Pâdişahlarından sayılırsa da Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadığı için bu telâkki doğru değildir. — Osmanlı menbâlarında Musâ-Çelebi'nin Rumeli Beylerini «dilğîr» etmesinden mütevellit tabiî bir netice gibi gösterilen bu vak'a bâzı müsteşriklerce Musâ-Çelebi'nin temsil ettiği «içtimaî tehlike» ye karşı bütün aristokrat ve muhafazakâr kuvvetlerle devletlerin birleşmesinden hâsıl olmuş bir zafer şeklinde izah edilir: Bu mesele için 1411=813 vukuâtının üçüncü fıkrasına takınız. — Bu muharebede Dulgadır-oğulları'nın Mehmet-Çelebi'ye yardım etmeleri, Osmanlı menbâlarında Mehmed'in bu âile ile olan sıhrî münasebetinden mütevellit gösterilir: Mehmet-Çelebi'nin Dulgadır-oğlu Süli-Bey kızı Emine-Hatun'la izdivacı için 1403=805 vukuâtının dokuzuncu ve Dulgadır Beyliği için de 1399=801 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Bu vak'ada Musâ-Çelebi'ye sadık kalan bir kaç kişinin birincisi olarak meşhur Şeyh-Bedrüddin Mahmud'dan bahsedilir: Çamurlu-ova zaferi üzerine Mehmet-Çelebi bu tehlikeli şahsiyeti ailesiyle beraber İznik şehrinde ikamete memur etmiş ve geçinmesine kâfi tahsisat da vermiştir. — Musâ Çelebi'nin ölümü ve Mehmet-Çelebi'nin Osmanlı tahtında tek başına istikrâriyle Osmanlı tarihlerinin «Fetret» veyâhut «Fâsıla-i saltanat» dedikleri mücâdele ve umumî anarşi devri nihayet bulmuş sayılır: Osmanlı imparatorluğunun mevcudiyetini sarsan bu devrin, Yıldırım-Bâyezid'in

Çubuk-ova muharebesindeki esâretine tesâdüf eden 28 Temmuz 1402=27 Zülhicce 804 Cuma gününden Mehmet-Çelebi'nin Osmanlı tahtında tek başına istikrârına tesâdüf eden 5 Temmuz 1413=5 Rebî'ül-âhir 816 Çarşanba gününe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 10 sene, 11 ay, 8 gün sürmüştür).

BİRİNCİ MEHMET
(Çelebi Sultan Mehmet)
— M. 1413=H. 816 — M. 1421=H. 824—

1413=816

Birinci Mehmed'in Edirne'de cülûsu.

(Garp menbâlarında «Mahomet I» ismiyle anılan Birinci Mehmed'e Osmanlı menbâlarında «Muhammed-i Evvel» ve «Çelebi Sultan Muhammed» denir: Halk ağzında «Çelebi Sultan Mehmet» telâffuzu tekarrür etmiştir. Bâzı eski menbâlarda bu pâdişaha «Kirişçi» lâkabı da verilir; Arap yazısındaki «Kirişçi» kelimesini «Güreşçi» şeklinde okuyup Birinci Mehmed'in bu lâkabını «pehlivan» mânâsiyle izah etmek istiyen bir tevile rağmen bâzı menbâlarda Mehmet-Çelebi'nin kardeşi Musâ-Çelebi'yi yay kirişi ile boğdurduğundan dolayı «Kirişçi» lâkabını aldığından bahsedilmektedir: Zaten Arap menbâlarında bu Türkçe kelimenin telâffuzu hakkında verilen izahlarda «El-kirişçi» şeklindeki imlâsı da bu ikinci izahı teyid etmektedir. — Musâ-Çelebi'nin katli üzerine Mehmet-Çelebi'nin Edirne'de cülûsu tamamiyle itibarîdir: Çünkü Anadolu tarafında zaten senelerden beri hükûmet sürmekte olan bu şehzâdenin son muvaffakiyeti yeniden cülûsunu değil, Rumeli cihetine de hâkimiyyetini teşmil ederek tek başına hükümdarlığını temin etmiştir; onun için bu 1413=816 tarihi hakikatte Mehmet-Çelebi'nin cülûs tarihi değil, bütün Osmanlı ölkesine münferiden hâkimiyyet tarihidir. — Gerek «Fetret» devrine nihayet verip devletin bütünlüğünü kurtarması, gerek bundan sonraki Osmanlı pâdişahları hep bunun neslinden gelmiş olması bakımlarından Birinci Mehmet Osmanlı devletinin Osman Gazi'den sonra ikinci müessisi sayılır. — Çelebi-Sultan Mehmet en kuvvetli rivâyete göre 1389=791 tarihinde doğmuş olduğu için, Osmanlı ölkesinin mecmûuna hükümdar olduğu 1413=816 tarihinde takriben yirmi dört yaşlarında olması lâzımgelir: rivâyetler arasındaki büyük ihtilâflardan dolayı tabiî bütün bu rakamlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Birinci Mehmed'in bütün Osmanlı ölkesine hükümdar olarak bu sefer Edirne'de cülûsunu 2 Cumâda-l-âhire=30 Ağustos tarihine müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da, «Çamurlu-ova» muharebesi 5 Temmuz=5 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü vukubulduğuna göre iki ay kadar bir fark gösteren bu rivâyet çok şüphelidir. — Osmanlı menbâlarındaki umumî ve klâsik telâkkide Süleyman ve Musâ Çelebiler bütün memlekete rakipsiz ve müstakil olarak hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar silsilesine idhâl edilmediklerinden dolayı Birinci Mehmet, sıra itibariyle dördüncü gelen babası Yıldırım Bâyezid'den sonra beşinci pâdişah sayılır. — Bizans ve muhtelif Garp müverrihleriyle bâzı muahhar Osmanlı müelliflerinde olduğu gibi Süleyman'la Musâ Çelebiler de hesab edildikleri takdirde Birinci Mehmed'in yedinci Osmanlı pâdişahı sayılması lâzımgelir: Hattâ bâzı eski Osmanlı menbâlarında bile bu telâkkiye tesâdüf edilmektedir: bununla beraber, daha evvel de söylediğimiz gibi, o iki şehzâde hiç bir zaman Anadolu ve Rumeli arazisinin mecmûuna birden hâkim olamadıkları için bu telâkki doğru değildir. — Osmanlı menbâlarında Çelebi Sultan Mehmet'den evvelki hükümdarlar bile umumiyetle «Sultan» ünvaniyle anılır: Meselâ Lûtfi Paşa ile Oruç Bey Osman'la Orhan'dan «Gazi» ve «Bey» ünvanlariyle bahsettikten sonra Birinci Murad'dan itibaren «Sultan» ünvanını kullanmıya başlamış. Tevkiî Mehmet Paşa Osman Gazi'den itibaren hepsine «Sultan» lâkabını tevcih etmiş, Şükrullâh-ı Rumî

Birinci Mehmed'e kadar ilk hükümdarlara «Bey», «Hünkâr» ve «Sultan-ül-ğuzât» gibi ünvanlar vermekle iktifâ etmiş, «Âşık-Paşa-zâde Osman'la Orhan'a «Gazi» ve Birinci Murad'la Birinci Bâyezid'e umumiyetle «Han» ünvanını verdikten sonra Birinci Mehmet'den itibaren «Sultan» kelimesini kullanmış. Hoca Sa'düddin ise daha Osman Bey'den itibaren «Han» ve «Sultan» ünvanlarını bol bol kulanmakta hiç tereddüd etmemiştir. Son zamanlarda bu mesele ile meşgul olan müsteşriklerin fikirleri ikiye ayrılabilir: Bir izaha göre Osmanlı pâdişahları içinde «Sultan» kelimesini resmî ünvan olarak ilk defa Birinci Murad kullanmıya başlamıştır: O devre ait bâzı vesikalarda «El-melik-ül-muazzam», «El-hâkan-ül-mükerrem» ve «Es-sultân ibn-üs-sultân» gibi elkaba tesâdüf edilmesi bu telâkkiye delil gösterilebilir; fakat bu ünvanlar o devrin an'ane ve usulüne muvafık olarak Halîfe tarafından tasdik edilmiş ve İslâm devletleri arasında resmen takarrür etmiş bir mahiyette değildir: Hattâ işte bundan dolayı Yıldırım Bâyezid Mısır'daki Abbâsî halifesinden kendisine bu ünvanın tevcihini istemiş ve bir rivâyete göre de Niğbolu zaferi üzerine halîfe kendisine «Sultân-ı Rûm» ünvanını tevcih etmiştir; 1395=797 vukuâtının sonuncu ve 1396=798 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. Her halde bu ünvanın diğer bâzı Anadolu Türk Beyliklerinde de görüldüğü gibi hususî ve âdetâ keyfî surette kullanılmış olmasıyla o devrin usulünce Hilâfet makamı tarafından resmen tasdik edildikten sonra tekarrürü arasında büyük bir fark vardır: Onun için «Sultan» ünvanının Birinci Murad devrinden itibaren takarrürü hakkındaki izahın ihtiyatla karşılanması lâzımdır. İkinci bir izaha göre de bu ünvânı ilk alan hükümdar Birinci Mehmetdir: Ondan evvelkilerin ve meselâ Orhan Gazi ile Birinci Murad'ın bâzı kitâbelerle vesikalarda tesâdüf edilen «Sultân-ül-ğuzât» ve «Es-Sultân ibn-üs-Sultân» gibi ünvanları hep hususî mahiyette bir takım tazim ve tekrim kelimelerinden ibarettir; Karaman, Menteşe vesaire Beylerinde de bu gibi ünvanlara tesâdüf edilir. Onun için Osmanlılarda «Sultan» ünvanını resmen almış olan ilk hükümdar Çelebi Sultan Mehmet'dir: Birinci Mehmed'in Amasya. Bursa, Edirne, Serez vesairede basılmış bir çok meskûkâtında «Sultân», «Es-sultân-ül-a'zam» ve «Es-Sultân-ü-melik-il-a'zam» gibi ünvanlara tesâdüf edilmesi bunun en kuvvetli delilidir; çünkü ondan evvelki Osmanlı meskûkâtında «Sultan» ünvânı yoktur. Yalnız Çelebi Sultan Mehmed'in bu ünvânı hangi tarihten itibaren resmen kullanmaya başladığı belli değildir; Her ne kadar bu sikkelerden birinde 813=1410 tarihi okunmuşsa da, o tarihte Mehmet-Çelebi'nin henüz Rumeli'ye hâkim olmamış bulunması tereddüde sebeb olacak bir nokta demektir; hattâ Halil Edhem Bey merhumun «Meskûkât-i Osmâniyye» katalogunda «Sultan» ünvanlı tarihsiz sikkelerden birinin 807=1404-1405 senesine aid olmak ihtimâlinden bile bahsedilmektedir; Bu vaziyete göre Birinci Mehmed'in bu ünvânı daha «Fetret» devrinden itibaren hususî surette kullanmıya başlamış olmak ihtimâli de vardır. Muhakkak olan yegâne nokta, Osmanlı Pâdişahları içinde meskûkâtına «Sultan» ünvanını koyduran ilk hükümdarın Birinci Mehmet olmasından ibarettir. Her halde bu ihtilâflı mesele ayrı bir tetkik mevzûu mahiyetini hâlâ muhâfaza etmektedir. — Birinci Mehmed'in elkabı içinde eski İslâm an'anesi mucibince «Gıyâsüddin» lâkabını da kullandığı bâzı meskûkâtından anlaşılmaktadır).

Musâ-Çelebi tarafdarlarının muhtelif yerlere sürülmesi.

(Bunların en mühimleri, Musâ-Çelebi hükûmetinin Kommünist Kadı-askeri olan Şeyh-Bedrüddin Mahmud'la Rumeli Beylerbeyi Mihal-oğlu Mehmet Bey'dir: Bu 1413=816 vukuâtının birinci fıkrasında görüldüğü gibi Şeyh-Bedrüddin, oğlu, kızı vesair âile efrâdiyle beraber İznik şehrine sürülmüş ve kendisine ayda bin akça ve bir rivâyete göre de günde yüz akça dirlik tahsis edilmiştir. Mihal-oğlu Mehmet Bey de Tokad'a sevkedilip «Çâr-tâk» zindanında hapsedilmiştir).

Birinci Mehmed'in sulh siyaseti ve Musâ-Çelebi tarafından istirdâd edilen yerlerin Bizans'a iâdesi.

(Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'dan Çelebi Sultan Mehmed nezdine muvaffakiyet tebriki için elçiler geldiği ve bunların iki taraf arasındaki ittifak muâhedesi mucibince Musâ-Çelebi tarafından bir müddet evvel işgâl edilmiş olan yerlerin Bizans'a iâdesini istedikleri rivâyet edilir: Vaktiyle Süleyman-Çelebi tarafından Bizans'a terkedilen yerler için 1403=805 vukuâtının sonuncu ve Musâ-Çelebi tarafından istirdâd edilen yerler için de 1411=813 vukuâtının dördüncü fıkralarına bakınız. — Bizans imparatoru İkinci Manuil son defa Musâ'ya karşı Mehmet-Çelebi'ye yardım ederken Üsküdar'da bir muâhede akdedildiği rivâyet edilir: İşte bu Üsküdar muâhedesi mucibince Bizans imparatoru Mehmet-Çelebi'nin askerlerini Rumeli yakasına nakletmeyi ve ayrıca kendisine askerî yardımda da bulunmayı taahhüd etmiş ve buna mukabil Mehmet-Çelebi de Musâ-Çelebi tarafından istirdâd edilmiş olan Istanbul ve Selânik civarlarının iâdesini kabul etmiştir. Bu sefer Bizans elçilerinin istedikleri işte bu şartın tatbikidir. Mehmet-Çelebi muâhedeye sadakat göstermiş ve Istanbul civârındaki Karadeniz ve Marmara sâhilleriyle Selânik civârındaki yerleri imparatora iade etmiştir; Birinci Mehmed'in bu sulh siyaseti gerek Ankara felâketinden gerek Fetret devrinin kanlı mücâdelelerinden çok sarsılmış olan devlet bünyesinin sükûn ve âsâyiş ihtiyaciyle izah edilebilir. — Çelebi Sultan Mehmet, Sırp, Eflak, Yanya, Mora vesaire prensleriyle despotlarının elçilerine de sulhü teyid ederek haricî siyaset itibariyle umumî bir banş politikası tâkib etmiş sayılır: Bunlar için 1414=817 tarihi de rivâyet edilir).

Karaman-oğlu İkinci Mehmed'in Bursa muhâsarası.

(Karaman hükümdarının bu seferi Mehmet-Çelebi'nin Rumeli'de Musâ-Çelebi ile mücâdelesinden istifâde ederek açtığı rivâyet edilir. — Evvelce zaptetmiş olduğu Germiyan ölkesinden sonra Osmanlı arazisini de istilâ edip Bursa'ya kadar ilerliyen İkinci Mehmet şehri muhâsara etmiş ve rivâyete nazaran bu muhâsara otuz dört gün sürmüştür. — O sırada Bursa muhâfızlığında bulunan İvaz Paşa'nın çok şiddetli müdafaası ve huruç hareketleri karşısında Karaman-oğlunun muvaffakıyetsizliğe uğradığı, fakat babasının vaktiyle Kara-Timürtaş Paşa tarafından idâmından dolayı intikam almış olmak için Yıldırım Bâyezid'in mezarını açtırıp cesedini yaktırdığı ve nihayet Musâ-Çelebi'nin Bursa'da defnedilmek üzere gönderilen cenâzesi Rumeli'den gelince Mehmet-Çelebi'nin muzaffer olduğunu anlayıp şehrin bâzı mahallelerini ateşledikten sonra çekilip gitiği rivâyet edilir. — 1414=817 tarihi de rivâyet edilmiştir. — Germiyanın kurtarılması için 1415=818 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1414=817

İzmir-oğlu Cüneyd'in isyânı.

(Evvelce Süleyman-Çelebi tarafından ölkesi zaptedildikten sonra Rumeli'ye götürülüp Ohri Beyliğine tayin edilmiş olan İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in daha sonra Musâ-Çelebi tarafından Anadolu'da Mehmet-Çelebi'ye karşı gaile çıkarmak üzere salıverilip ölkesine döndüğü ve nihayet Mehmet-Çelebi'ye itâat mecburiyetinde kaldığı yukarda izah edilmiştir; 1412=815 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu sefer Karaman-oğlunun teşvikine kapılan Cüneyd Bey tekrar ısyan edip Osmanlı arazisine tecavüz ettiği için üzerine sefer açılmış ve İzmir kalesi muhâsara edilmiştir. — Osmanlı ordusuna mukâvemet edemiyeceğini anlıyan Cüneyd Bey Birinci Mehmed'e dehâlet etmek surtiyle affedilmiştir. — Foça, Sakız ve Midilli'deki Ciniviz kolonileriyle Teke ve Menteşe Beyliklerinin de bu muhâsarada Çelebi Sultan Mehmed'in hizmetine girip hâkimiyyetini kabul ettikleri rivâyet edilir. — Bu vak'a üzerine Cüneyd Bey'in elinde yalnız İzmir şehriyle civarı kalmış ve Aydın ilinin diğer tarafları tamamiyle işgâl edilmiştir. — 1416=819 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

Birinci Mehmed'in ilk Karaman seferi ve Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Said-eli=Kadınhan taraflarının istirdâdiyle Konya muhâsarası.

(Çelebi Sultan Mehmed'in bu Karaman seferi bir taraftan Anadolu'da bir istirdât siyasetine başlaması ve bir taraftan da Karaman hükümdarı İkinci Mehmet Bey'den Bursa muhâsarasının intikamını almıya kalkışması demektir. — İlkönce yukarda isimleri geçen şehirler zaptedilmiştir: Bunların ilk üçü evvelce Birinci Murad tarafından Hamid-oğlu Kemâlüddin Hüseyn Bey'den satın alınıp Osmanlı ölkesine ilhâk edilmiş olduğu halde, sonradan Ankara felâketi üzerine Timur-Leng tarafından Karaman ölkesine ilâve edilmiş olan şehirlerdendir: 1381=783 vukuâtının ikinci ve 1402=805 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Bu şehirler istirdâd edildikten sonra Osmanlı ordusu Konya üzerine yürümüş, fakat Osman-oğlu Birinci Mehmed'in bu Konya muhâsarası, tıpkı Karaman-oğlu İkinci Mehmed'in Bursa muhâsarası gibi muvaffakıyetsizlikle neticelenmiştir. — Bu muvaffakıyetsizlik üzerine bir sulh akdolunduğu rivâyet edilir. — Aşağıda 1415=818 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

1415=818

Birinci Mehmed'in ikinci Karaman seferi.

(Bu ikinci seferin sebebi, Karaman-oğlu İkinci Mehmed'in Osmanlı arazisine tekrar tecavüz etmiş olmasıyla izah edilir: Hakikatte ise Birinci Mehmed'in Osmanlı menbâlarında iki muhtelif sefer şeklinde gösterilen Karaman muharebelerinin muhtelif müsâdemeler şeklinde devam etmiş tek bir seferden ibaret olmak ihtimâli de vardır. — Bu sefer esnâsında Çelebi Sultan Mehmed'in Ankara'da hastalandığı ve Germiyan-oğlu İkinci Ya'kup Bey'in hususî hekimi Mevlânâ Sinan, yâni «Husrev-u-Şîrîn» nazımı meşhur şair Şeyhî tarafından tedavi edildiği rivâyet edilir. — İşte bu sefer esnâsında Karaman hükümdarı İkinci Mehmet'le oğlu Mustafa Bey'in Osmanlılara esir düştükleri hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyete nazaran bunlar Osmanlı veziri Bâyezid Paşa'nın bir hilesiyle esir edilmişlerdir; fakat bu mesele ayrıca tetkika muhtaçtır: Bâzı menbâlara göre İkinci Mehmet'le oğlu Mustafa Bey birlikte esir edilmiş ve bâzılarına göre de yalnız Mustafa Bey esir olmuştur. — Meşhur «Güvercin» hikâyesi işte bu vak'aya müsâdif gösterilir: Bu Osmanlı an'anesine göre Karaman şehzâdesi Mustafa Bey, Çelebi Sultan Mehmed'in huzurunda koynuna sakladığı bir güvercinin üstüne el basarak «Bu can bu tende iken» diye bir daha Osmanlı toprağına tecavüz edilmiyeceği hakkında yemin etmiş, fakat sonra güvercini öldürüp yeniden husumete başlamış ve işte bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmet tekrar Konya'yı muhâsara ve zaptettikten sonra Karaman-oğullarını tekrar affedip pâyıtahtlarını da iade etmiştir Elimizde bu karanlık vukuâtı tenvir edebilecek kat'î mahiyette vesikalar mevcud olmamakla beraber Konya fethiyle iâdesine ait iddiânın doğru olmadığı muhakkak sayılabilir. — 1413=816 vukuâtı içindeki «Karaman-oğlu İkinci Mehmed'in Bursa muhâsarası» fıkrasında görüldüğü gibi, Germiyan ölkesi bir müddettir Karamanlıların işgâlindedir: Bu işgâlin müddeti hakkında en mühim vesika, Germiyan-oğlu ikinci Ya'kub Bey'in Kütahya'da yaptırdığı imâretin kitâbesidir. İmâret inşaâtının 814=1411 tarihinde tamamlandığını söyliyen Ya'kub Bey meseleyi şöyle anlatır:

«Hicretün sekiz yüz on dördünde tamam oldu. Kapusu açıldı, işlendi. Biş ay işlendükten sonra Karaman-oğlu sebebiyle iki buçuk yıl muattal kaldı. Andan sonra, Tanrı Hudâvendigâr'un devletin artırsun, geldi, Karaman-oğlu sürdü, bu yirleri hep girü aldı, bana virdi».

İkinci Ya'kub Bey'in bu fıkrasında «Hudâvendigâr» dediği, Çelebi Sultan Mehmet'dir. 814=1411 tarihinde tamamlanan imâretin beş ay işledikten sonra Karaman istilâsı yüzünden kapandığı hakkındaki izah kronoloji bakımından pek vâzıh değildir: Çünkü 814=1411 senesinin hangi ayında imâretin tamamlandığı musarrah olmadığı için beş ay sonra vukua gelen istilânın hangi seneye tesâdüf ettiği belli değildir; bu izaha göre istilâ hem 814=1411, hem 815=1412 senelerinde vukua gelmiş olabilir; hattâ Hicretin 814 senesinin son üç ayı Milâdın 1412 tarihine tesâdüf etmekte olduğu için ikinci ihtimâl daha kuvvetlidir. Bu vaziyete göre iki buçuk sene sürmüş olan bu istilânın işte bu 818=1415 tarihinde nihayet bulmuş olması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında Çelebi Sultan Mehmed'in biri 817=1414 ve biri de bu 818=1415 tarihlerine müsâdif iki Karaman seferinden bahsedilmekte olduğuna göre, Germiyan ölkesinin her halde bu ikinci seferde tamamiyle kurtarılmış olduğu veyâhut iki sefer bir olduğu takdirde işte bu 1415=818 tarihine müsâdif bulunduğu anlaşılmaktadır. — Germiyan ölkesinin Karamanlılardan kurtarılıp ikinci Ya'kub Bey'e iâdesinden itibaren tabiî bu beylik artık tamamiyle Osmanlı hâkimiyyetl altına girmiş demektir).

Arnavutluk fütuhâtı.

(Rumeli gazâları tekrar başlamış ve bilhassa Arnavutluk en mühim hedeflerden biri olmuştur: Bu sene çok müstahkem bir mevki olan ve Türkler tarafından «Akçahisar» ismiyle anılan «Kroya» kalesi zaptedildiği gibi, meşhur Kastriyota âilesinin hemen bütün arâzisi işgâl edilmiştir. Kroya kalesi sonradan İskender Bey ismiyle meşhur olan «Georges Kastriota» nın eline geçmiş ve Osmanlılara karşı mücâdele merkezi ittihaz edilmiştir: 1447=851 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Mora'yı Osmanlı istilâsından kurtarmak için Korintos berzahında büyük bir sûr inşâsı.

(Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un kardeşi olan Mora despotu Birinci Theodoros Paleoloğos 1407=810 tarihinde ölmüş olduğu için yerine gene o tarihte İkinci Manuil'in ortanca oğlu ikinci Theodoros despot olmuştur. İmparator İkinci Manuil bir taraftan Türklerle zâhiren dost geçinmekle beraber, bir taraftan da Aragon kralı Birinci Ferdinand'dan istimdâd edip bu kralı Türklere karşı hareket etmek üzere bir ordu ile Mora'ya dâvet ettikten başka oğlunu ziyâret bahânesiyle İsparta'ya kadar gidip tahkimât işleriyle meşgul oluyordu, İmparatorun Korintos sûrunu yaptırması işte bu ziyaretindedir: Türklerin «Germe-hisar» dedikleri «Korintos=Gürdüs» sûru bütün berzah boyunca uzanan muazzam bir duvardır: Bir çok kulelerle tahkim edilen bu sûr Milâttan evvel Beşinci asırda Moralıların İranlılara karşı yaptıkları meşhur seddin yerindedir; bu sed Milâdın üçüncü asrında Roma imparatoru Valerien tarafından Gotlara karşı ve altıncı asırda da Justinien tarafından Hunlara karşı müdafaa için tâmir edildikten sonra, nihayet İkinci Manuil Paleoloğos tarafından da Türklere karşı yeniden inşâ edilmiş demektir. — Bizans imparatorluğunun Mora'ya bu kadar ehemmiyet vermesi, iktisaden ve siyaseten inkırâza doğru gitmekte olan Istanbul'un ümitsiz vaziyetine mukabil, Mora'nın Yunan kültür ve medeniyeti için son ocak sayılmasındandır: Hattâ bâzı Garp müelliflerince Bizans'ın bu son devrinde Romalılığı bırakıp Yunancılığa sarılması imparatorluğun inkırâz alâmetlerinden sayılır. — Germe-hisar'ın Türkler tarafından yıkılması için 1423=826 vukuâtının ikinci fıkrasıyla 1446=850 vukuâtına bakınız).

Şair Ahmedî'nin ölümü.

(815=1412, 816=1413 ve 817=1414 tarihleri de rivâyet edilir. — Kütahya veyâhut Amasya'da öldüğü hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Mezarının nerede olduğu belli değildir. — Ahmedî'nin asıl ismi «Tâcüddin İbrahim ibni Hızır»dır; «Ahmedî» isim değil,

lâkaptır. — Sıvaslı olduğuna ait bir rivâyet de mevcud olmakla beraber, hakikatte Amasyalı olan bu büyük âlim ve şairin 1334=735 tarihlerinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir: Bu ihtimâle göre seksen sene kadar yaşamış olması lâzımgelir. — En meşhur eserleri divanı ve «İskendernâme»siyle «Dâstân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman» ismiyle «İskendernâme» ye ilâve ettiği manzum Osmanlı tarihidir. — Ahmedî, Osmanlı âilesinden Yıldırım Bâyezid, Emir Süleyman ve Çelebi Sultan Mehmet'le temasta bulunmuş ve bilhassa Süleyman ve Mehmet Çelebilerin saraylarında yaşamıştır).

Osmanlı donanmasının Adalar seferi.

(Bu seferin sebebi, Kiklâd adalarına hükmeden Naksos=Nakşa dukası Venedikli Pietro Zeno'nun Türk gemilerine düşman muâmelesinde bulunması dır. — Kiklâd adaları dördüncü Ehl-i-salîb devrindeberi Venedik hâkimiyyetinde bir dukalık halindedir. Arnavutluk, Yunanistan ve Mora sâhillerin de ve bu sâhil boylarındaki adalarda bir çok koloniler kuran Venediklilerin asıl maksatları Şark deniz yollarına hâkim olmaktır; bir çok kaya parçalarından mürekkep bir küme teşkil eden bu adaların Venedik Cumhuriyeti nazarında bütün kıymeti işte bu askerî ehemmiyetindendir; Onun için bunların Cumhuriyet hâzinesine bâr olmadan idare edilebilmesini temin için bu adalar grupu hükûmet kurabilmek şartiyle Venedikli bir zengine satılmış, yalnız kurulacak dukalığın anavatana bağlı kalması şart ittihaz edilmiştir. — Naksos dukası Pietro Zeno'nun Türk gemilerine yaptığı fena muâmelelere karşı Gelibolu'da bir donanma hazırlanmış, ilkönce işte bu adalar basılmış ve ondan sonra da Eğriboz adasına baskın yapılarak esirler ve ganîmetler alınmıştır. — Bu deniz seferinde Osmanlı donanmasına kumanda eden amiralin ismi Bizans menbâlarında «Çalis» şeklindedir: Bu ismin «Çavlı» adından veyâhut «Çavuş» ünvanından muharref olmak ihtimâli varsa da kat'î bir şey söylemek kabil değildir).

1416=819

Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk deniz muharebesi.

(Bu muharebenin sebebi hakkındaki rivâyetlere nazaran Türk sularına ilticâ etmiş bir Ciniviz gemisinin Venedikliler tarafından taarruza uğraması üzerine Türklerin ateş açması veyâhut bir elçi getiren Venedik donanmasının harbetmek için gelmiş zannedilerek topa tutulması şiddetli bir deniz muharebesiyle neticelenmiştir. Her halde muhakkak olan nokta, amiral Pietro Loredano kumandasında bulunan Venedik donanmasının 29 Mayıs=1 Rebî'ül-âhir Cuma günü Gelibolu'ya kadar gelmiş olmasıdır. — 16 Mayıs=18 Rebî'ül-evvel Cumartesi tarihi de rivâyet edilmiştir. — Osmanlı donanmasının merkezi vaziyetinde bulunan Gelibolu'daki Türk gemileri âdetâ bir baskına uğramış oldukları için Venediklilerin üstün kuvvetlerine mağlûb olmuşlardır: Bu muharebede Osmanlı donanmasının 27 gemi kaybetmiş olduğu rivâyet edilir. Venedikliler Türk esirlerini vahşiyâne bir surette parçalıyarak öldürmüşlerdir. — Bu müsâdeme, Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk deniz muharebesi sayılır).

Eflak voyvodası Mirçe'nin haraca bağlanması.

(Vaktiyle şehzâde Musâ-Çelebi'nin kaynatası ve yardımcısı olan Eflak voyvodası Mirçe'ye karşı akrabasından «Dan» isminde bir müddai çıkmıştır: İşte bu Dan'ın Çelebi Sultan Mehmet tarafından iltizam edilmesine mukabil Mirçe de Macar kralı Sigismond'a istinâd etmektedir. — Çelebi Sultan Mehmet, gerek işte bu tehlikeli vaziyeti temizlemek, gerek Mirçe'nin vaktiyle Musâ-Çelebi ile elbirliği etmiş olmasının intikamını almış olmak üzere fırsattan istifâde ederek Eflak üzerine sefer açmış, Mirçe mağlûb edilmiş ve haraca bağlanarak

mevkiinde bırakılmıştır. Bu haracın senede üç bin veyâhut on bin duka altını olduğu rivâyet edilir. Bundan başka prens Mirçe oğlunu rehine vermek ve Osmanlı seferlerine asker göndermek şartlarını da taahhüd etmek mecburiyetinde kalmıştır. — Eflak voyvodasını daimî surette itâat altında bulundurmak için Tuna'nın öte yakasındaki «Yerköyü=Giurgiu» kalesi işte bu vaziyet üzerine yapılmıştır).

İzmir-oğlu Cüneyd'in Niğbolu beyliğine tâyini.

(Evvelce hemen bütün Aydın iline hâkim olduğu halde Fetret devrindeki entrikalarıyla isyânlarından dolayı elinde İzmir şehriyle civârından başka bir şey bırakılmıyan İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in hüviyeti için 1405=808 vukuâtına ve son isyânı için de 1414=817 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Rahat durmak bilmiyen bu beyin Anadolu'daki vaziyeti tehlikeli görüldüğü için İzmir'den kaldırılıp Rumeli'de Niğbolu muhâfızlığına tâyin edilmesi üzerine İzmir doğrudan doğruya Osmanlı idaresine geçmiştir).

Osmanlı Venedik sulhü.

(Gelibolu mağlûbiyetinin intikamını almak istiyen Osmanlı donanmasının tekrar denize açılıp Adaları vurmıya başlaması üzerine Venedikliler Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un tavassutuna mürâcaat mecburiyetinde kalmışlardır: Birinci Mehmet'le dost geçinen imparator bu tavassutu ifa etmiş, uzun müzakereler olmuş ve nihayet 9 Temmuz=13 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü sulh muâhedesi imzalanmıştır: 21 Temmuz=25 Cumâda-l-ûlâ Salı tarihi de rivâyet edilir. Hattâ bu sulhün 1417=820 tarihinde akdedildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu muâhede mucibince esirler mübadele edilmiş ve Türk korsan gemilerine Venedikliler tarafından düşman muâmelesi yapılabileceği kabul edilmiştir. — muâhedenin musaddak bir suretini 1417=820 tarihinde Venedik'e götüren Türk elçisi çok parlak merâsimle karşılanmıştır: Bu sefir, Avrupa'ya giden ilk Osmanlı elçisi sayılır).

Birinci Mehmed'in Macar seferi.

(Yukarda bu sene vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz Eflak meselesinde Macar kralı Sigismond'un Osmanlılara karşı ittihaz ettiği hareket tarzı bu seferin en mühim sebebi sayılır. — Osmanlı kuvvetlerinin ileri hareketinde Trajan köprüsü civârındaki «Saint-Severin» kalesi fethedilmiş ve Badkersburg şehri muhâsara altına alınmıştır: Bu şehrin Avusturya'dan gelen yardım kuvvetleri sâyesinde muhâsaradan kurtulduğu rivâyet edilir. — Bir çok esirler ve ganîmetler de temin eden bu seferin neticesinde Macar kralı Sigismond'un sulh istediği ve talebinin kabul edildiği rivâyet edilir).

Candar-oğulları Beyliğinden arazi alınması.

(Kastamonu ve Sinop havâlisindeki Candar-oğulları Beyliği Timur-Leng tarafından yeniden kurulduktan sonra Osmanlı Fetretinden istifâde ederek genişlemiş ve Samsun'la Bafra taraflarını da ilhâk etmiştir. Bu sırada Candar Beyliğinde meşhur İsfendiyar Bey bulunmaktadır: Bu beyin ismi sonradan sülâlesine teşmil edildiği için Candar-oğullarına «İsfendiyar-oğulları» denilmiştir. — İsfendiyar Bey'in oğullarından babasıyla arası açık olduğu için Osmanlılara ilticâ edip Eflak ve Macar seferlerinde yararlıklar göstermiş olan Kasım Bey'in teşviki üzerine Çelebi Sultan-Mehmet İsfendiyar Bey'e haber gönderip Kastamonu, Çankırı, Tosya, Kalecik ve Bakır-güresi taraflarının mâlikâne olarak Kasım Bey'e verilmesini istemiştir. Bu teklifi çok ağır bulmakla beraber Osmanlılara mukâvemet edebilecek kadar kuvveti de olmıyan İsfendiyar Bey, veziri Vâiz-Mehmed'i bir takım

hediyelerle Çelebi-Sultan Mehmed'e göndermiş, Kastamonu ile Bakır-güresi vâridâtının kendi büdcesi için zarurî olduğundan bahsetmiş ve yalnız Çankırı, Tosya ve Kalecik şehirleriyle iktifâ edilmesini rica etmiştir. Bir rivâyete göre de İsfendiyar Bey bu üç şehri Kasım Bey'e verilmemek şartiyle Osmanlı devletine terkedeceğini bildirmiştir: Her halde İsfendiyar Bey'in böyle bir rol oynıyan oğlu Kasım Bey'den çok kırgın olduğu muhakkaktır. Bununla beraber Çelebi-Sultan Mehmet bu üç sancağı Osmanlı hâkimiyyeti altında küçük bir Beylik şeklinde Kasım Bey'e vermekte tereddüt etmemiştir; bir rivâyete göre de Tosya ve Kalecik doğrudan doğruya Osmanlı ölkesine ilhâk edilmiş ,yalnız Çankırı Kasım Bey'e verilmiştir).

1417=820

Avlonya'nın fethi.

(Bundan evvel de gördüğümüz gibi Arnavutluk bir takım yerli ve yabancı beylerle Venedikliler ve Türkler arasında parçalanmış bir vaziyettedir: 1383=785 vukuâtına bakınız. Bu beyliklerden biri de Avlonya despotluğudur: 1372=774 tarihindenberi bu Beylik Balşa âilesinin elindedir; burada o âileden son hükümdar Regina Balşa isminde bir kadındır, 1416=819 tarihinde bu kadın Venedik Senatosuna mürâcaat ederek Türk istilâsına karşı müdafaasından âciz olduğu küçük ölkesini Venediklilere satmak teklifinde bulunmuştur: Fakat bu satış meselesi çabuk halledilememiş ve Senato prensese elçiler göndereceği sırada Türkler daha evvel davranıp Avlonya'yı işgâl etmişlerdir. — Arnavutluğun en mühim yerlerinden olan bu şehir 1912 deki Balkan harbinde elden çıkıncaya kadar 495 sene Türk idaresinde kalmıştır).

Şehzâde Murad Bey'in Amasya valiliğine tâyini.

(Birinci Mehmed'in oğlu olan bu şehzâde, sonradan Osmanlı tahtına çıkan ve Fatih'in babası olan İkinci Murad'dır. Anası da Dulgadır hükümdarı Süli Bey kızı Emine-Hatun'dur. 806=1403-1404 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu rivâyet edildiğine göre 13-14 yaşlarında Amasya valisi olmuş demektir; Bununla beraber 1418=821 tarihinde valiliğe tayin edildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Şehzâdenin lalalığına ümerâdan Hamze Bey tayin edilmiştir: Şehzâde yetişinceye kadar lala vilâyetin hakiki valisi vaziyetindedir).

1418=821

Anadolu beyleri arasındaki ihtilâfta Osmanlılardan istimdâd edilmesi.

(Evvelce Timur-Leng'e karşı Yıldırım Bâyezid'e ilticâ etmiş olan Kara-Koyunlu hükümdarı Kara-Yusuf'un Erzincan valiliğinde Pîr-Ömer isminde bir bey bulunmaktadır: Bu Pîr-Ömer etrafındaki küçük Beylikler zararına fütuhâta kalkışmış ve meselâ Şarkî-Karahisar beyi Melik-Ahmed oğlu Hasan Bey'i tehdide başladığı için Hasan Bey Amasya valisi şehzâde Murad'dan istimdâd etmiştir; bir rivâyete göre de doğrudan doğruya Çelebi-Sultan Mehmed'e mürâcaat ederek imdad istemiştir; fakat daha imdad kuvvetleri yetişmeden evvel Pîr-Ömer Hasan Bey'i esir ettikten başka muhtelif derebeylerinin elinde bulunan Cânik havâlisine doğru istilâya başlamıştır. Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in de Samsun ve Bafra taraflarını işte bu sırada zaptettiği rivâyet edilir: İsfendiyar Bey buraya küçük oğlu Hızır Bey'i vali tayin etmiştir. — Bu vukuâtın teferruatı üzerinde çok mühim ihtilâflar vardır. — Bu vaziyetten haberdâr edilen Çelebi-Sultan Mehmet derhâl bir Anadolu seferi açmıya karar vermiştir. — Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in Samsun ve Bafra havâlisini bundan evvel Osmanlı

şehzâdelerinin saltanat mücâdeleleri devrinde ele geçirmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: 1416=819 vukuâtının son fıkrasına da bakınız).

Samsun havâlisinin zaptı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karışıklıklar üzerine Anadolu seferine çıkan-Çelebi-Sultan Mehmet ilkönce Amasya'ya gelmiş ve buradan Samsun üzerine Hamze Bey'i sevkettiği gibi kendisi de ordu başında hareket etmiştir. Evvelce de gördüğümüz gibi, biri «Müslüman-Samsunu» ve biri de «Gâvur-Samsunu» isminde iki Samsun vardır: Bunlar için 1398=800 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. «Gavur-Samsunu» ötedenberi bir Ciniviz kolonisi halindedir. «Müslüman-Samsunu«da İsfendiyar-oğlu Hızır Bey'in elindedir: Yukarıki fıkraya da bakınız. — Birinci Mehmed'in bu seferinde her iki Samsun zaptedilmiş ve İsfendiyar-oğlu Hızır Bey Osmanlı pâdişahını istikbal edip kaleyi derhâl teslim ettiği kardeşi Kasım Bey gibi kendisinin de Osmanlı hizmetine girmesi teklif edilmişse de kardeşiyle dargınlığını bahâne ittihaz ederek özür dilemiştir. — Bu seferde alınan Cânik havâlisi şehzâde Murad Bey'in Amasya vilâyetine ilhâk olunmuştur. — Cânik havâlisinin zaptı için 1419=822 tarihi de rivâyet edilir).

Tatar aşîretlerinin Rumeli'ye nakli.

(Cânik fethinden sonra Bursa'ya dönmekte olan Çelebi-Sultan Mehmed'in İskilip taraflarında göçebe tatarlardan bir kaç bin çadır halkına tesâdüf etmiş olduğu rivâyet edilir: Bunların reisleri Minnet Bey'dir. Bu bey o sırada bir düğüne gitmiş ve Osmanlı pâdişahına karşı tâbiiyyet vazifesini edâ etmek üzere orduya gelmemiş olduğu için vaziyeti şüpheli görülmüştür. Hattâ Birinci Mehmed'in:

«Beyleri rikâb-ı Hümâyûnumuza gelmeyüp ziyâfete getmek da'vây-ı istiklâlde-olduklaruna delildür! «

dediği bile rivâyet edilir. Her halde Timur istilâsından sonra Osmanlıların Anadolu'da tatar görmek istememeleri pek tabiîdir. İşte bundan dolayı Çelebi-Sultan Mehmet bu Mongol döküntülerinin derhâl Rumeli'ye naklini emretmiş ve bu emir hemen tatbik edilerek bunlar Filibe civarına iskân edilmişlerdir; Oradaki «Tatar-Pazarcığı» işte bunlar tarafından tesis edilmiştir. — 1419=822 tarihi de rivâyet edilir).

1419=822

Bursa'da Yeşil-câmi inşaâtının ikmali.

(Osmanlı mimarisinin en güzel eserlerinden olan bu muhteşem câmi taştan yapılıp mermerle kaplanmıştır. Mimarı «Vezir Hacı İvaz Paşa İbni Ahi Bâyezid» dir. Tezyinat vesair teferruatı İkinci Murad devrinde tamamlanmıştır. Bundan başka Çelebi-Sultan Mehmet bir medrese ile bir imâret de yaptırmıştır. Câmi inşaâtının ikmâli kitâbesine göre 1419=822 senesi Zülhicce=Kânunuevvel-Kânunusâni ayına müsâdiftir. Bu sene Bizanslılardan istirdâd edilen Kocaeli şehirlerinin vâridatı bu i'mâr işlerine tahsis edilmiştir).

Hereke, Gebze, Danca, Kartal ve Pendik taraflarının istirdâdı.

(Evvelce fethedilmiş olduğu halde sonradan Osmanlı Fetretinden istifâde eden Bizanslılar tarafından istirdâd edilmiş olan bu yerlerin geri alınmasına Gazi Timürtaş-oğlu Umur Bey

memur edilmiş ve bu beyin derhâl işgâl ettiği bu şehirlerin vâridâtı yukarıki fıkrada bahsi geçen i'mâr işlerine tahsis edilmiştir).

1420=823

Anadolu'da Börklüce-Mustafa ile Torlak-Kemal ve Rumeli'de Şeyh Bedrüddin isyânları.

(Birinci Mehmet devrinin başlarında gördüğümüz gibi Musâ-Çelebi'nin meşhur kommünist Kadı-askeri Şeyh Bedrüddin Mahmud yeni pâdişahın cülûsu üzerine Edirne'den İznik'e sürülmüştür; 1413=816 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Şeyh Bedrüddin'in fikirlerini neşreden bir çok müridleri vardır; Şeyhin fikirleri için 1411=813 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Müridlerin en meşhuru, Şeyhin Kadı-askerliği zamanında Kethüdası ve sonradan da halîfesi olan Börklüce-Mustafa'dır. Bu kuvvetli propagandacı İzmir civârındaki Karaburun'da etrâfına binlerce tarafdar toplıyarak ısyan bayrağını açıp devletin başına büyük bir gaile çıkardığı sırada Şeyh Bedrüddin Mahmud da İznik'den kaçıp Kastamonu hükümdarı İsfendiyar Bey'in delâletiyle Sinop limanından bir gemiye binerek Eflak sâhillerine çıkmış ve ondan sonra da prens Mirçe'nin yardımiyle Silistre üzerinden Deli-orman'a geçip Rumeli'deki tarafdarlarının başında hükûmeti zaptetmek üzere Edirne üzerine yürümeye başlamıştır. — Bu komünist ihtilâlinin ayni zamanda hem Anadolu'da, hem Rumeli'de olması çok esaslı surette tertib edildiğini gösterir. Bilhassa İsfendiyar Bey'le prens Mirçe'nin bu tertibâta dahil oldukları ve müşterek maksatlarının da Fetret devrinden henüz çıkmış olan Osmanlı devletinin başına eskisinden daha büyük bir buhrân açmaktan ibaret olduğu muhakkaktır. — Börklüce-Mustafa'nın topladığı kuvvet hakkında üç binden on bine kadar muhtelif rivâyetler vardır. — Mağnisa taraflarında da gene bu teşkilâta mensup Torlak-Kemal isminde bir yahudi binlerce taraftar bulmuş ve bunlar da bâzı menbâlarda «Kemâlîler» ismini almıştır: Bu harekete bir yahudinin de iştirâk etmesi Şeyh-Bedrüddin'in din ve mezhep farklarına bakmamasındandır).

Börklüce-Mustafa ve Torlak Kemal isyânlarının bastırılması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Anadolu taraflarındaki kommünist hareketinin merkezleri Karaburun ve Mağnisa'dır: Birincisini Börklüce-Mustafa ve İkincisini de Torlak-Kemal idare etmektedir. — Bu Anadolu isyânlarının tenkiline Amasya valisi şehzâde Murad Bey'le vezir Bâyezid Paşa memur olunmuştur. — Bununla beraber Bâyezid Paşa'nın şehzâde Murad'la beraber olmayıp Rumeli tarafında Şeyh Bedrüddin Mahmud üzerine giden kuvvetlere kumanda ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Anadolu tarafında ilkönce Karaburun hareketi bastırılıp Börklüce-Mustafa idâm edilmiş, ondan sonra da Mağnisa taraflarındaki Kemâlîler tenkil edilip Torlak-Kemal öldürülmüştür).

Birinci Mehmed'in Şeyh-Bedrüddin üzerine hareketi ve Şeyhin Serez çarşısında idâmı.

(Çelebi-Sultan Mehmed'in Deli-orman üzerine bizzat yürüdüğü veyâhut bir rivâyete göre de kuvvet sevkettiği anlaşılmaktadır. Bedrüddin'in hile ile veyâhut baskınla tutulduğu rivâyet edilir. Bir rivâyete göre de Karaburun ve Mağnisa hareketlerinin tenkili Şeyhin etrafındaki tarafdarların dağılmasına ve bu suretle Bedrüddin'in kolayca tenkil edilebilmesine sebeb olmuştur. — Baskın hareketini Kapucubaşı Elvan Bey'in yaptığı rivâyet edilir. — Şeyh Bedrüddin yakalandıktan sonra şahsiyyetinin ehemmiyetinden dolayı Çelebi-Sultan Mehmed'in emriyle ulemâdan mürekkep bir heyet tarafından sorguya çekilip muhâkeme edilmiş ve hattâ pek tuhaf bir rivâyete göre idâm fetvâsını kendisi imza etmiştir. — Şeyh

Bedrüddin'in çıplak olarak idâm edildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Takrîben 770=1368-1369 tarihlerinde doğmuş olduğuna göre idâmında elli iki yaşlarında olması lâzımgelir).

Şehzâde Mustafa gailesi.

(Yıldırım Bâyezid'in oğullarından şehzâde Mustafa Osmanlı menbâlarında Ankara muharebesinden sonra kaybolmuş ve hattâ bir rivâyete göre telef olmuş gösterilir: 1402=804 vukuâtının birinci ve sonuncu fıkralarına bakınız. Timur tarafından esir edilip götürüldükten sonra esâretten kurtulmuş olması daha muhtemel görülen Mustafa-Çelebi, Eflak prensi Mirce ve Niğbolu muhâfızı İzmir-oğlu Cüneyd Bey'le ittifak ederek ve Gazi Timürtaş ve Evrenos oğullarını da etrâfına toplıyarak Birinci Mehmed'e karşı saltanat iddiâsiyle ortaya çıkmışsa da bu vak'anın tarihi biraz şüphelidir. — Osmanlı menbâlarında «Düzmece-Mustafa», «Düzme-Mustafa», «Sahte-Mustafa», «Nâbedid-Mustafa» ve «Ca'lî-Mustafa» gibi isimlerle anılan bu saltanat müddaisinin hakiki şehzâde Mustafa-Çelebi olduğu son tetkiklerle meydana çıkmaktadır. — Osmanlı menbâlarında umumiyetle Mustafa-Çelebi'nin Birinci Mehmet devrindeki bu ilk isyânı ihmal edilip İkinci Murad devrindeki isyânından ehemmiyetle bahsedilir. — Yukarda da söylediğimiz gibi bu ilk isyânın tarihi pek vâzıh değildir: Meselâ bir rivâyete göre bu gaile ilk defa olarak 1416=819 tarihinde ortaya çıkmıştır. İsmail Galip Bey'in «Meskûkât-i Osmâniyye» kataloğunda ve ondan naklen Halil Edhem Bey'in Osmanlı meskûkâtına ait eserinde «Mustafa İbni Bâyezid Han» nâmına 822=1419 tarihinde Edirne'de basılmış bir gümüş paranın izahı vardır: Bu vaziyete göre Mustafa-Çelebi'nin daha o tarihte Edirne'yi zaptedip saltanat sürmüş olması lâzımgelir. Hattâ bundan dolayı Meskûkât kataloglarında Mustafa-Çelebi'nin saltanat müddeti 822-825=1419-1422 seneleri arasında gösterilmektedir. Şehzâde Mustafa'nın Edirne'den başka Serez'de basılmış paraları da bulunup neşredilmiştir; Bu vaziyete göre Mustafa-Çelebi'nin Birinci Mehmet devrinde Rumeli'ye hiç olmazsa kısmen olsun bir kaç sene hâkim olduğunu kabul etmek zarurî demektir. Her halde bundan da anlaşılacağı gibi Osmanlı tarihinin bu devirleri çok karanlıktır. — Bizans menbâlarına göre Tesalya'da Birinci Mehmed'in ordularına mağlûb olan Mustafa-Çelebi, izmir-oğlu Cüneyd Beyle beraber Bizans'ın Selânik valisi Dimitrios Lâskaris'e ilticâ etmiş, Çelebi-Sultan Mehmet Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'dan kardeşinin kendisine teslimini istemiş, imparator mülteci teslim edilemiyeceğini ileri sürerek itizar etmiş ve nihayet Sultan Mehmed'in ömrü oldukça Bizanslılar tarafından salıverilmiyeceği hakkında bir itilâf akdedilerek Mustafa-Çelebi'nin otuz kişilik maiyyetiyle beraber masrafına karşılık olarak Bizans'a her sene üç yüz bin ve bir rivâyete göre de dokuz yüz bin akça tediye edilmek şartiyle mesele halledilmiştir. Bu itilâf üzerine şehzâde Mustafa Limni adasına gönderilip muhâfaza altına alınmış, Cüneyd Bey de bir manastıra kapatılmıştır. — Rumanyalı İorga'ya göre biri hakikî, biri sahte iki «Mustafa-Çelebi» vardır; bunların ikisi de ısyan çıkarmıştır; hakikî Şehzâde Mustafa-Çelebi 1426=829 tarihinde idâm edilmiş, ondan sonra 1429=832 tarihinde de «Düzmece-Mustafa» ortaya çıkmıştır; tabiî bütün bunlar ayrıca tetkika muhtaç şeylerdir. — Mustafa-Çelebi meselesi tesviye edildikten sonra Çelebi Sultan Mehmed'in Istanbul üzerinden Anadolu'ya geçerken Boğaz'da imparator İkinci Manuil Paleoloğos'la görüştüğü ve imparatorun adamları bu fırsattan istifâde edilerek Osmanlı pâdişahının tevkif edilmesini istedikleri halde imparatorun kabul etmediği ve nihayet Birinci Mehmed'in Gelibolu üzerinden tekrar Rumeli'ye geçip Edirne'ye döndüğü rivâyet edilir).

1421=824

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü.

(Bir rivâyete göre Birinci Mehmet 1 Cumâda-l-ûlâ=4 Mayıs Pazar ve diğer bir rivâyete göre de 23 Cumâda-l-ûlâ=26 Mayıs Pazartesi günü ölmüştür; gün tarihi zikredilmiyerek yalnız Cumâda-l-ûlâ=Mayıs ayının ilk günlerinden de bahsedilir. Bursa'da «Yeşil-türbe»deki kitâbesinde yalnız sene ile Cumâda-l-ûlâ=Mayıs ayından bahsedilmektedir, Çelebi-Sultan Mehmet Edirne'de vefât etmiştir. — Ölüm hastalığı hakkındaki rivâyetler de muhteliftir: En kuvvetli rivâyete göre bir kalp krizinden ölmüş olduğu anlaşılmakla beraber şiddetli bir başağrısından, ishalden ve hattâ teşhis edilememiş bir hastalıktan öldüğü hakkında da muhtelif rivâyetler vardır. — Umumiyetle bu hastalığın çok sürmeyip ölümle neticelenmiş olduğundan bahsedilmekle beraber Birinci Mehmed'in altı ay kadar hasta yattığı hakkında da bir rivâyet vardır. Nisbeten daha kuvvetli sayılabilecek bir rivâyete nazaran da Edirne civârında atla gezerken nüzûl isabet ederek birdenbire attan düşmüş, sarayına kaldırılıp tedavisine çalışılmış, fakat kurtarılması kabil olamadığı için ertesi gün ölmüştür, Edirne civârında avlanırken bir yaban domuzunun peşinden at sürdüğü sırada kalbine kriz geldiği de rivâyet edilir. — En kuvvetli rivâyete nazaran 1389=791 tarihinde dünyaya gelmiş olan Çelebi-Sultan Mehmet bu hesaba göre otuz iki yaşında ölmüş demektir: Diğer doğum rivâyetleri için o sene vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Birinci Mehmed'in anası, Germiyan hükümdarı Süleymanşah kızı Devlet yâhut Sultan-Hatun'dur: 1381=783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Kardeşleri İsâ, Süleyman ve Musâ Çelebilerin birer muharebede telef olmalarından sonra Çelebi-Sultan Mehmed'in bütün Osmanlı devletine tek başına hükümdarlık müddeti 1413=816 tarihinden itibaren sekiz sene sürmüştür. — Çelebi-Sultan Mehmed'in vezirleri «Yeşil-câmi» mimarı Hacı-İvaz, Bâyezid ve İbrahim Paşalardır; Bunlardan Çandarlı-İbrahim Paşa'nın vaktiyle Musâ-Çelebi nâmına haraç istemek için elçilikle Bizans'a gittiği halde Musâ-Çelebi aleyhine ve Mehmet-Çelebi lehine imparatorla uyuşarak Istanbul'dan Bursa'ya gidip Mehmed'e iltihak ettiği tarihtenberi Vezir-i-azam olduğu rivâyet edilirse de doğru değildir: 1411=813 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. Çelebi-Sultan Mehmed'in son Vezir-i-a'za-mı Amasyalı Bâyezid Paşa olduğu hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır. — Birinci Mehmet ölüm döşeğine Bâyezid Paşa'yı çağırtıp vasiyetlerini söylemiştir; Murad, Mustafa, Ahmed, Mahmud ve Yusuf isimlerindeki beş oğlundan Murad'ı kendisine halef tâyin ettiği ve Mahmud'la Yusuf için de samimî dostu olan Bizans imparatoru İkinci Paleoloğos'u vâsî tâyin etmiş olduğu rivâyet edilir; o sırada Mahmud sekiz, Yusuf yedi yaşlarındadır. Veliahd olan şehzâde Murad da Amasya valisidir. — Ölümünün yaklaştığını anlıyan Çelebi-Mehmed'in vüzerasını etrâfına toplıyarak onlara şu sözleri söylediğinden bahsedilir:

Tiz ulu oğlum Murad'ı getirdün. Ben hod bu döşekten kurtulmazun, Murad gelmedin ben ölürün. Memleket biribirine tokuşur. Tedârük idün. Benüm vefâtum duyulmuya!

Vezir-i a'zam Bâyezid Paşa Çelebi-Sultan Mehmed'in ölümünü büyük bir maharetle gizlemiş, saltanat vârisine ulaklar gönderip Edirne'ye dâvet etmiş, bu sırada bütün yollar tutulmuş, pâdişahın ölümü Edirne'de bile şâyi olmamış, hattâ rivâyete nazaran saray erkânı bile haberdâr edilmemiştir. — Birinci Mehmed'in cesedi eski Türk âdetince tahnit edilmiş ve hattâ şehzâde Murad Amasya'dan gelinceye kadar ölüm haberi kırk bir gün gizli tutulduğu için, bu müddet zarfında asker pâdişahı görmek isteyince cenâzeye elbise giydirilip loş bir yerden kollarıyla başı hareket ettirilerek vaziyet idare edilmiştir! Bu gibi rivâyetlerden de anlaşıldığına göre Birinci Mehmed'in ölümü büyük bir dikkat ve itinâ ile gizlenmiştir: Her halde bu tedbirlerin ittihazında Mustafa-Çelebi hâdisesinin büyük bir tesiri olması lâzımgelir: Ba hâdise için 1420=823 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Osmanlı devletini Fetret devri gibi tarihin en büyük vartasından kurtarmak dirâyet ve iktidarını göstermiş olan Çelebi-Sultan Mehmed'in muhtelif muharebelerde kırk yara aldığı rivâyet edilir. — Bu büyük Türkün

cenâzesi İkinci Murad Amasya'dan geldikten sonra Bursa'ya nakledilmiştir: «Yeşil türbe» de medfundur. — Osmanlı pâdişahları içinde ölümü gizlenen ilk hükümdar Birinci Mehmet'tir).

İKİNCİ MURAD
(İlk saltanatı)
—M. 1421=H. 824 — M. 1444=H. 848—

1421=824

İkinci Murad'ın Bursa'da cülûsu.

(Çelebi-Sultan Mehmed'in büyük oğlu ve veliahdi şehzâde Murad Bey babasının ölüm haberini alır almaz valiliğinde bulunduğu Amasya'dan hareketle Bursa'ya gelip Osmanlı tahtına cülûs etmiştir: Osmanlı menbâlarında bu pâdişahtan «Murâd-ı Sâni» ismiyle bahsedilir. — İkinci Murad 1403-1404=806 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre takriben on sekiz yaşlarında cülûs etmiş demektir: O sene vukuâtının son fıkrasına da bakınız. — Süleyman ve Musâ Çelebilerin saltanatlarını hesab etmiyen klâsik telâkkiye göre İkinci Murad altıncı Osmanlı pâdişahıdır; o iki şehzâde de hükümdarlar silsilesine idhâl edildikleri takdirde İkinci Murad'ın sekizinci pâdişah sayılması lâzımgelir: Fakat Süleyman'la Musâ hiç bir zaman Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı ölkesinin mecmûuna birden hâkim olamadıkları için bu ikinci telâkki doğru değildir. — İkinci Murad'ın anası Dulgadır hükümdarlarından Süli Bey kızı Emine-Hatun'dur: 1403=805 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. — Çelebi-Sultan Mehmed'in ölüm haberinin kırk bir gün saklanması ve İkinci Murad'ın Edirne'ye gelmeyip Bursa'da cülûs etmesi her halde bu sıralarda şehzâde Mustafa'nın ikinci defa ortaya çıkıp Rumeli hükûmetini zaptetmesiyle alâkadardır: İkinci Murad'ın saltanatı bu bakımdan âdetâ ikinci bir Fetret'le başlamış demektir).

Şehzâde Mustafa-Çelebi'nin Edirne'de cülûsu.

(Bursa'da İkinci Murad cülûs ettikten bir müddet sonra amcası Mustafa'nın da Edirne'de cülûsu Bizans siyasetinin tuhaf bir oyunudur: Rivâyete nazaran Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos ilkönce İkinci Murad'la uyuşmak teşebbüsünde bulunarak cülûsunu tebrik için elçiler göndermiş ve bu vesile ile Birinci Mehmed'in vasiyeti mucibince küçük kardeşleri Mahmud ve Yusuf Beylerin Bizans'a gönderilip kendi vesayeti altına tevdiini istemiştir: Tabiî imparatorun bu küçük şehzâdeleri istemesi babalarının vasiyetini yerine getirmekten ziyade bu zavallıları rehine olarak elinde tutmaktır. Bu talep karşısında Bâyezid Paşa'nın Bizans elçilerine müslüman çocuklarının terbiye için hıristiyanlara tevdiine İslâm şeriatinin müsâid olmadığı şeklinde bir cevap verdiği rivâyet edilir. İşte bu red cevâbı üzerine evvelce Birinci Mehmet nezdinde elçilikle bulunmuş olan Dimitrios Lâskaris on kadırga ile Limni adasına gönderilip Çelebi-Sultan Mehmet devrindenberi orada muhâfaza edilmekte olan Yıldırım Bâyezid oğlu Mustafa-Çelebi maiyyetiyle beraber getirilip Gelibolu sâhilinde karaya çıkarılmıştır; evvelce bir manastıra kapatılmış olan İzmir-oğlu Cüneyd Bey de Mustafa-Çelebi ile beraber serbest bırakılmıştır; Mustafa-Çelebi'nin Birinci Mehmet devrinde çıkardığı ilk gaileden sonra Limni'ye sürülmesi için 1420=823 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bir rivâyete göre de Mustafa-Çelebi Istanbul'a getirilip kendisiyle bir muâhede akdedilmiş ve bu muâhede mucibince Mustafa-Çelebi tahta çıkınca Gelibolu ile Tesalya ve Karadeniz sâhillerinde bâzı yerlerin Bizans'a iâdesini taahhüd etmiştir. — Mustafa-Çelebi işte bu suretle Bizans yardımına da istinâd etmiş, Rumeli Beylerinden bir çoklarını etrâfına toplamış ve Edirne'ye girerek saltanatını ilân etmiştir. İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in de Mustafa-Çelebi'ye

vezir olduğu rivâyet edilir. — Bu vaziyet üzerine Bizans imparatoru İkinci Manuil derhâl Mustafa-Çelebi'ye mürâcaat ederek taahhütlerinin ifâsiyle Gelibolu vesairenin imparatorluğa iâdesini istemişse de gerek Mustafa-Çelebi, gerek vezirliğinde bulunan İzmir-oğlu Cüneyd Bey müslüman memleketlerinin hıristiyanlara verilmesine İslâm şeriatinin müsâid olmadığından bahsederken kat'î surette reddetmişler ve hattâ diğer hıristiyan memleketlerini bile fethetmiye dinen mecbur olduklarını söylemişlerdir. — Bu red cevâbı üzerine Bizans elçileri kuru bir selâmla geri dönünce imparator bu sefer de Anadolu'daki İkinci Murad'la müzakereye girişmiş, fakat şehzâdeler meselesin de ısrâr ettiği için bu müzakere neticesiz kalmış ve nihayet İkinci Murad amcasına karşı Rumeli'ye asker nakletmek hususunda Foça Cinivizleriyle anlaşmıştır. Tabiî bu vaziyette İkinci-Murad hem Bizans imparatoruna, hem amcası Mustafa-Çelebi'ye karşı cephe almış demektir).

«Azeb» ismiyle yeni bir piyâde sınıfı teşkili.

(Bundan sonraki Osmanlı muharebelerinde çok mühim roller oynıyan bu yeni sınıfı haksız yere «Düzmece» denilen hakikî şehzâde Mustafa-Çelebi Edirne'de cülûsunu müteâkıb ihdâs etmiştir. Bu yeni sınıfa elli akça harçhk tayin olunduğu rivâyet edilir, Mustafa-Çelebi'den sonra da devam eden Azeb teşkilâtı için 1473=878 vukuâtı içinde 11 Ağustos=16 Rebî'ül-evvel fıkrasına bakınız).

1422=825

İkinci Murad'la Mustafa-Çelebi arasında Ulubad vak'ası.

(Amca ile yeğen arasındaki ilk husûmet hareketinin İkinci Murad'dan sâdır olduğu rivâyet edilir: Bu rivâyete göre daha 1421=824 tarihinde Mustafa-Çelebi Rumeli'de görünür görünmez İkinci Murad derhâl Vezir-i-a'zam Bâyezid Paşa kumandasında bir mikdar kuvvet sevketmiş, bu kuvvetle Mustafa-Çelebi Sazlıdere'de karşılanmış, askerin karşısına geçip bir kaç söz söyleyince bütün asker Mustafa-Çelebi'ye iltihak etmiş ve işte bunun üzerine Bâyezid Paşa esir olup idâm edilmiştir: fakat ikinci bir rivâyete göre de Bâyezid Paşa harbederek şehîd olmuştur; hattâ üçüncü ve dördüncü rivâyetler de vardır; üçüncü rivâyete nazaran Bâyezid Paşa Sazlıdere'de değil, Mustafa-Çelebi'ye karşı Gelibolu müdafaasında maktûl düşmüş ve nihayet dördüncü bir rivâyete göre de 1421=824 tarihinde Rumeli'ye geçtiği zaman Mustafa-Çelebi'ye iltihak etmiş olan bu Paşa yeni efendisinin itimâdını kazanmadığı için işte bu 1422=825 tarihinde idâm edilmiştir. Herhalde bu Bâyezid Paşa teşebbüsünden İkinci Murad'ın hiçbir netice elde edemediği muhakkaktır. Bilâkis bu teşebbüs Mustafa-Çelebi'nin Anadolu seferine vesile teşkil etmiş ve Çelebi Rumeli Beylerinden bir çoklarını da maiyyetine alarak Çanakkale boğazından Anadolu'ya geçmiştir. — Bâyezid Paşa harbte telef olan ilk Vezir-i-a'zam'dır: 1511=917 vukuâtının sekizinci fıkrasına da bakınız. — Amca ile yeğen orduları Ulubad'da karşılaşmışlardır. — Ulubad köprüsünün bir başında bir taraf, öte başında öte taraf mevzi almış, fakat işin içine bir takım siyasî entrikalar karıştığı için iki Türk ordusu birbirine girmeden mesele halledilmiştir; İkinci Murad'ın çok üstün kuvvetlerle gelen amcasına karşı iki tedbire mürâcaat ettiği rivâyet edilir: Bunlardan biri, vaktiyle Musâ-Çelebi'nin Beylerbeyi olduğu için Tokad'a sürülmüş olan Mihal-oğlu Mehmet Beyin Tokad'dan getirilmesi, diğeri de Mustafa-Çelebinin veziri olan İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in gizlice kandırılmasıdır. Mihal-oğlu Mehmet Bey'in Mustafa-Çelebi ordusundaki Rumeli akıncıları üzerindeki nüfuziyle Rumeli beyleri üzerindeki tesirinden istifâde edilmiş ve hattâ bu vak'ada bizzat bulunmuş olan Âşık-Paşa-zâde'nin rivâyetine göre bu taraftaki Mihal-oğlu ile öte taraftaki Rumeli beyleri «su kenarında» sözleşmişlerdir! İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in de gizlice kandırılarak elde edildiği rivâyet edilirse de bunun tafsilâtında ihtilâf vardır. Bir

taraftan da İkinci Murad'ın vezirlerinden Hacı-İvaz Paşa'nın Mustafa-Çelebi'ye bir mektup gönderip kendisine tarafdar görünerek Rumeli beylerinin ihânetinden bahsettiği rivâyet edilir. İşte bütün bunlar nihayet Mustafa-Çelebi'nin tehlikeyi anlayıp ilkönce İzmir'e ve oradan da gemi ile Gelibolu'ya kaçmak mecburiyetinde kalmasıyla neticelenmiştir. Bir rivâyete göre de Mustafa-Çelebi İzmir'e gitmeyip Biga üzerinden üç günde Gelibolu'ya can atmış ve hattâ kaçarken kendisine yardım etmiş olan Biga kadısı, İkinci Murad'ın emriyle idâm edilmiştir).

İkinci Murad'ın Rumeli seferi ve Mustafa-Çelebi'nin idâmı.

(İkinci Murad Amcasını tâkib için Anadolu'dan Rumeli'ye Foça Cinivizlerinden tedârik ettiği gemilerle geçmiştir: Foça'nın Ciniviz muhâfazı Adorno ile yapılan uzlaşma için 1421=824 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Gelibolu'da bulunan Mustafa-Çelebi yeğeninin gemilerini topa tuttuğu halde o civara asker çıkarılmasına mâni olamamış ve işte bu suretle İkinci Murad derhâl Gelibolu'yu tazyike başlamıştır. Burada fazla bir mukâvemet imkânı görmiyen Mustafa-Çelebi'nin Edirne'ye kaçıp oradaki hâzinesini aldıktan sonra Eflak istikametine doğru yol aldığı rivâyet edilir. — Mustafa-Çelebi'nin nihayet Kızılağaç-Yenicesi'nde yakalandığı muhakkaksa da tafsilâtında ihtilâf vardır: Bir rivâyete göre buraya geldiği zaman kendisine ihânet eden adamları tarafından tâkipçilere teslim edilmiş ve diğer bir rivâyete göre de İkinci Murad bir çalılığın arkasına saklanmış olan amcasını bizzat kendi eliyle oradan çıkarıp Edirne'ye götürmüş ve kale burçlarından birine astırarak idâm ettirmiştir. — Müverrih İorgo'ya göre Mustafa-Çelebi bu tarihte değil, 1426=829 tarihinde idâm edilmiştir: Bu mesele için 1420=823 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Süleyman ve Musâ Çelebiler Osmanlı Pâdişahlarından sayıldığı takdirde bu Mustafa-Çelebinin de hesab edilmesi lâzımgelir: Bu da onlar gibi Rumeli'de hükümdarlık etmiş ve hattâ para bastırmıştır; fakat bunların hiç biri Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı ölkesinin mecmûuna birden hâkim olamadığı için her halde öyle bir telâkkinin doğru olmaması lâzımgelir).

«Mevlid» sâhibi Süleyman Çelebi'nin ölümü.

(Süleyman-Dede ismiyle de anılan büyük şair Süleyman-Çelebi dinî edebiyatımızın en parlak simâsıdır; Babası Birinci Murad vezirlerinden Ahmed Paşa, dedesi Şeyh Mahmud'dur. Kendisi Yıldırım'ın Bursa câmiinde imamlık etmiştir. Doğduğu tarih belli değildir. Mezarı Bursa'nın Çekirge yolundadır. — Türk cemiyetinin asırlardanberi takdisle dinlemekte olduğu ölmez ve eskimez eseri yalnız edebiyat tarihimiz için değil, ayni zamanda dil tarihimiz için de çok kıymetli bir vesikadır: 1409=812 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

Istanbul'un altıncı muhâsarası.

(Istanbul'un bundan evvelki beş muhâsarasının ilk dördü Yıldırım Bâyezid devrine ve beşincisi de Musâ-Çelebi zamanına müsâdiftir: Birinci muhâsara için 1391=793 vukuâtının üçüncü, ikinci muhâsara için 1395=797 vukuâtının birinci, üçüncü muhâsara için 1396-1397=799 vukuâtının üçüncü, dördüncü muhâsara için 1400=802 vukuâtının üçüncü ve beşinci muhâsara için de 1411=813 vukuâtının sonuncu fıkralarına bakınız. — İkinci Murad'ın Mustafa-Çelebi gailesini kasden ihdâs etmiş olan Bizans İmparatoru İkinci Manuil Paleologos'dan intikam almak için bu altıncı Istanbul muhâsarasına teşebbüs etmiş olduğu muhakkaktır: Hattâ o gaile teskin edilir edilmez imparator başına gelecek felâketi anladığı için İkinci Murad'a bir sefâret hey'eti gönderip fırtınayı geçiştirmeğe çalışmışsa da Fatih'in yiğit babası öyle şeylere kulak vermemiş ve hattâ muhâsara hazırlıkları bitinceye kadar elçileri salıvermemiştir. — Bu sırada Istanbul'un ihtiyar imparatoru İkinci Manuil Paleologos devlet işlerini saltanat ortağı olan oğlu Sekizinci Yoannis Paleologos'a havâle ederek bir

takım eserler telifiyle meşgul olmaktadır: Sekizinci Yoannis de Türk düşmanlığıyla meşhurdur; fakat memleket müdafaasına yalnız düşmanlık hissi kâfi gelemiyeceği için Türk ordusunun hareketinden babası kadar oğlu da telâşa düşmüştür. — Bir çok muhâsara âletleri ve büyük toplarla mücehhez olan Türk ordusu Istanbul civarını tamamiyle temizledikten sonra şehri şiddetli bir muhâsara altına alıp tazyika başlamıştır. — Bu altıncı Istanbul muhâsarası bu senenin Haziran=Cumâda-l-âhire başlarında Eylül=Şevvâl sonlarına kadar takriben dört ay sürmüştür. — «Emir-Sultan» ünvaniyle meşhur olan büyük velî «Şemsüddin-i Buhârî» de beş yüz dervişle bu muhâsaraya iştirâk ederek mânevî nüfuziyle askeri teşci etmiştir. — Bizanslılar memleketlerini çok iyi müdafaa etmişler, huruç hareketleri bile yapmışlar ve hattâ kadınlar bile harbe iştirâk etmişlerdir. — En şiddetli hücumun 24 Ağustos=6 Ramazan Pazartesi gününe tesâdüf etmiş olduğu rivâyet edilir; fakat bu hücumdan bir netice elde edilememiştir. — Nihayet şehir fethedilmeden muhâsaranın kaldırılması ve bilhassa fethin artık tahakkuk edeceği sırada böyle bir mecburiyet hâsıl olması İkinci Murad'ın küçük kardeşi şehzâde Mustafa'nın tam işte o sırada saltanat iddiâsiyle ısyan çıkarmasındandır: «Küçük-Mustafa» diye şöhret bulan bu şehzâde genç bir çocuk olduğu için düşman iğvâsına kapılmış, işin içine Bizans entrikaları karışmış ve hattâ Karaman ve Germiyan-oğulları da bu isyânın başlıca âmillerinden olmuştur. — İşte bu vaziyet üzerine muhâsara kaldırılmış ve Istanbul şehri Yıldırım'ın Ankara felâketinden tam yirmi sene sonra uğradığı bu vartadan da kurtulup Fatih'in fethine kadar otuz bir sene daha Bizans imparatorlarının elinde kalmıştır. — Istanbul'un bu altıncı muhâsarası fetihten evvelki son muhâsaradır. — Bizanslılar bu son kurtuluşlarını Hazret-i-Meryem'in şehri muhâfaza için harb esnâsında bizzat sûrların üstüne gelmiş olması gibi bir mûcize ile izah etmişlerdir! Hattâ Meryem'i kendi gözleriyle gördüklerinden bahsedenler bile olmuştur! Bizans'ın son devirlerinde bu gibi hurâfelere pek çok tesâdüf edilir).

1423=826

Küçük-Mustafa isyânının tenkili.

(Yukarıkı fıkrada gördüğümüz gibi, İkinci Murad'ın kardeşlerinden Küçük Mustafa Bizanslılarla Germiyan ve Karaman oğullarının teşvikine kapılmış küçük bir çocuktur: O sırada on üç yaşlarında olduğu rivâyet edilir. Babasının zamanındanberi Hamîd-ili valiliğinde bulunduğundan bahsedilen bu çocuğun Şarapdar-İlyas Bey isminde bir lalası da vardır; tabiî küçük şehzâdenin bütün işlerini idare eden işte bu laladır; fazla olarak Germiyan hükümdarı İkinci Yak'kub Bey'in Küçük-Mustafa'yı evlâtlık edindiğinden de bahsedilir. Her halde bu vaziyette isyânın bütün mes'uliyeti böyle bir çocukta değil, lalasında olmak lâzımgelir. Karaman, Germiyan ve Bizans iğvâsına kapılan işte bu laladır. — Nihayet müşevviklerin askerî yardımlarıyla ciddî bir şekil alan ısyan hareketi İznik'in zaptı ve Bursa'nın da muhâsarasıyla neticelenmiştir. — İkinci Murad işte bu vaziyet üzerine Istanbul muhâsarasını kaldırıp derhâl Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalmıştır. — İznik şehri derhâl muhâsara altına alınmışsa da mühim bir muharebe olmamıştır; Bunun sebebi, Şarapdar-İlyas Bey'in elde edilmesidir: Rivâyete nazaran bir taraftan ehemmiyetsiz bir müsâdeme olurken bir taraftan da İlyas Bey bir ata binip Küçük-Mustafa'yı kucağına almış, zavallı çocuk «Hey lala, beni niçün tutarsun?» diye sormuş, hâin İlyas «Kardaşuna ileteyün!»demiş, hattâ Küçük-Mustafa «Beni kardaşuma iletme kim bana kardaşum kıyar!» dediği halde kulak asmıyan hâin lala mâsum çocuğu doğru İkinci Murad'a götürüp teslim etmiştir. Zavallı Küçük-Mustafa İznik kapısının önünde bir incir ağacına asılmak suretiyle derhâl idâm edilmiştir! Netice itibariyle Bizans'ın altıncı Türk muhâsarasından kurtuluşu işte bu küçük çocuğun kanı bahasına temin edilmiş demektir: Bilhassa Ankara muharebesindenberi Osmanlı

düşmanlarının siyaseti hep işte böyle şehzâde muharebeleri çıkarmakdır. — Küçük-Mustafa vak'ası için 1424=827 tarihi de rivâyet edilmiştir).

Eflak, Arnavutluk ve Mora seferleri.

(Şimaldeki Eflak seferine ümerâdan Firuz Bey ve garple cenuptaki Arnavutluk ve Mora seferlerine de Evrenos-oğlu İsâ Bey memur edilmiştir: Bâzı ecnebi menbâlarında Evrenos oğlunun adı Turhan Bey şeklindedir. — Eflak prensliğinde bir değişiklik olmuş, Mirçe'den sonra bir aralık buraya hâkim olan «Dan» akrabasından Wlad-Drakul tarafından devrilip idâm edilerek Eflak voyvadalığı nihayet işte bu Wlad'ın eline geçmiştir: Bu prense takılan «Drakul» lâkabı «şeytan» mânâsına gelir. Rahat durmak bilmiyen bu şeytan voyvoda Osmanlı topraklarına akınlar yaparak fırsattan istifâde etmek istediği için tenkiline lüzum görülmüş ve Firuz Bey işte bundan dolayı gönderilmiştir. Türk kuvvetlerine mağlûb olan Drakul haraca bağlanıp tâbiiyyet altına alındıktan başka, bir rivâyete göre iki oğlunu rehîne vermek mecburiyetinde de bırakılmıştır. — Fetret devrinin elden çıkarmış olduğu Arnavutluk fütuhâtının istirdâdı ve hattâ bütün Arnavutluğun zaptı Balkan hâkimiyyeti bakımından zarurî olduğu için İkinci Murad bu meseleye hususî bir ehemmiyet vermektedir: Onun için Evrenos-oğlu İsâ Bey büyük bir kuvvetle Arnavutluğa gönderilmiş ve bu bey eskiden olduğu gibi Adriyatik sâhillerine kadar ilerlemiştir. İsâ Bey'in bu Arnavutluk seferinde kazandığı bir zafer üzerine sekiz yüz kafadan bir sütun yaptırdığı rivâyet edilir. — Şimalî Arnavutluk'daki Mirdita Beyi ve meşhur İskender Bey'in babası «Ghion Kastriyot» işte bu seferde mağlûb edilip itaat altına alınmış ve dört oğlunu rehîne vermek mecburiyetinde kalmıştır: Bir rivâyete göre de yalnız dördüncü oğlu Yorgi'yi rehîne vermiştir. Sonraları Osmanlıları senelerce kendisiyle uğraştırıp devletin başına mühim bir gaile çıkarmış olan meşhur Arnavut sergerdesi İskender Bey işte bu Yorgi Kastriyot'dur: Edirne sarayında ihtidâ edip İskender ismini almış olan Yorgi sonradan irtidâd etmiştir. 1447=851 vukuâtına da bakınız. — Evrenos-oğlu İsâ Bey Arnavutluk seferinden sonra cenuba teveccüh edip Bizanslıların Türk istilâsına mâni olmak için yaptırmış oldukları ve Osmanlıların «Gürdüs» dedikleri Korintos sûrunu yıkarak 1 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü Mora'ya girmiştir; Lâkedemonya havâlisi bu seferde zaptedilmiştir. — Korintos seddi için 1415=818 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Candar oğlu İsfendiyar Bey'in itâat altına alınması.

(İkinci Murad'ın Küçük-Mustafa gailesiyle meşguliyetinden istifâde eden Kastamonu ve Sinop hükümdarı Candar-oğlu İsfendiyar Bey, Çelebi-Sultan Mehmet zamanında Osmanlı ölkesine ilhâk edilen Çankırı, Tosya ve Kalecik taraflarını istirdâd ettikten sonra Bolu ve Taraklı havâlisini de istilâ etmiştir. İkinci Murad'ın İsfendiyar Bey'e karşı hareketi işte bundan dolayıdır. — Osmanlı pâdişahı bu seferinde oraları istirdâd etmiş ve İsfendiyar Bey'i mağlûp edip Sinop'a kaçırmıştır. Evvelce Birinci Mehmet tarafından Çankırı Beyliğine tayin edilmiş olan İsfendiyar Bey oğlu ve Osmanlı tarafdarı Kasım Bey'in bu seferde kendi babasına karşı İkinci Murad'a yardım ettiği rivâyet edilir: Birinci Mehmet devrinde alınan yerlerle Kasım Bey'in vaziyeti için 1416=819 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine İsfendiyar Bey Osmanlı pâdişahına dehâletten başka çare bulamamş, hem tazminat vermiş, hem Kastamonu dağlarındaki zengin bakır mâdenlerini Osmanlılara terketmek mecburiyetinde kalmış, hem de güzelliğiyle meşhur olan torununu İkinci Murad'a vermiştir. — Osmanlı pâdişahına nikâhlanan Candar prensesinin ismi bir vakfiyyeye göre Hatice olduğu halde bâzı menbâlardan Halime gösterilir: Her iki rivâyet de doğru olduğu takdirde bu Hatun'un adı «Hatice Halime» olmak lâzımgelir. İsfendiyar Bey oğlu İbrahim Bey'in kızı olan bu Türk prensesinin Istanbul fatihi İkinci Sultan Mehmed'in anası olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir: 1432=835 vukuâtına bakınız. — Bu münasebetle Candar

oğullarına da Osmanlı kızları verilmiştir: Meselâ İkinci Murad kızkardeşi Selçuk-Sultan'ı İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey'e ve diğer bir hemşiresini de İbrahim Bey'in Osmanlı tarafdarlığıyla meşhur kardeşi Kasım Bey'e vermiştir. Diğer bir rivâyete göre de İkinci Murad İsfendiyar-oğlu İbrahim Bey'in kızı Hatice-Hatun'u alıp bir hemşiresini İsfendiyar-oğlu Kasım Bey'e ve birini de Çandarlı-Halil Paşa'nın oğlu yâhut kardeşi Mahmud-Çelebi'ye vermiştir. Bu dâmad Mahmud-Çelebi için 1444=848 vukuâtına da bakınız: Tabiî bu rivâyet doğru olduğu takdirde İsfendiyar-oğlu İbrahim Bey Osmanlılara dâmad olmamış demektir. — İkinci Murad'ın İsfendiyar kızını 1426=830 tarihinde aldığı hakkında da bir rivâyet varsa da zayıftr. — Düğün Bursa'da olmuş, İkinci Murad gelini Kastamonu'dan getirmeye Çaşnigir-başı Elvan Bey'ler bir çok ümerâyı haremleriyle beraber göndermiş ve bilhassa yengelik vazifesini de Germiyan hükümdarı İkinci Ya'kub Bey'in haremi kabul etmiştir: Sultan Murad'ın bu hatun'a çok hürmet ettiği ve daima «Şah-ana» dediği rivâyet edilir).

Osmanlı Bizans sulhü.

(Bu sulhün 22 Şubat=21 Rebî'ül-evvel Salı günü akdedilmiş olduğu rivâyet edilir. — Bizans imparatorluğu için çok ağır şartlar ihtivâ eden bu sulh muâhedesi mucibince Terkos ve Silivri'den ötesinin tamamiyle Türklere terki ve Bizans'ın Osmanlı hâzinesine her sene otuz bin duka altını haraç vermesi takarrür etmiştir. — Tabiî bu suretle Bizans imparatorluğunun Ankara felâketinden temin ettiği istifâdeler artık nihayet bulmuş demektir).

Sırbistan, Eflak ve Macaristan'la muâhedeler akdi.

(Sırp kralı Stefan Lâzareviç'le Eflak voyvodası Wlad-Drakul'un bizzat Edirne'ye gelip tâbiiyyet muâhedelerini tecdid ettikleri rivâyet edilir: Bunların haraç mıkdarlarının da artırılmış olduğu hakkında bir rivâyet vardır. — Bundan biraz sonra Temmuz=Şa'bân ayı içinde Macar Kralı Sigismond'la da elçiler ve hediyeler teâti edilip Almanya imparatorluğuna intihab edilmiş olan bu kral tebrik olunmuş ve kendisiyle iki senelik bir sulh akdedilmiştir).

İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in tenkili.

(Evvelce de görüldüğü gibi İzmir-oğlu Cüneyd Bey «Düzmece-Mustafa» denilen hakikî şehzâde Mustafa-Çelebi ile elbirliği edip ona vezir olmuş ve nihayet Ulubad vak'asında gizlice kandırılarak İkinci Murad tarafına geçtiği için kendisine İzmir Beyliği verilmiştir; 1422=825 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — İşte bu suretle İzmir Beyliğine tekrar kavuşan Cüneyd Bey bir türlü rahat durmak bilmediği için Osmanlı arazisine mütemadî tecavüzlarda bulunmuş ve bilhassa Osmanlı tâbiiyyetine girmiş olan Ayaslug beyi Aydın-oğlu Mustafa Bey'i mağlûb ederek memleketini zaptetmiştir. Cüneyd'in tenkiline işte bundan dolayı lüzum hâsıl olduğu rivâyet edilir. — Bu hareketin idaresine Halil Yahşi Bey memur olmuştur: Yahşi Bey, Cüneyd'in Mustafa-Çelebi'ye vezir olduğu zaman idâm ettirildiğinden bahsedilen Bâyezid Paşa'nın enişte sidir. — Halil Yahşi Bey'in emrine verilen ordunun kırk bin kişilik olduğu rivâyet edilirse de her halde mübalâğa edildiği anlaşılmaktadır. — İlkönce Akhisar ovasında bir muharebe olup Cüneyd Bey'in üzerine kuvvet sevkedilmeden evvel kendisinden rehîne olarak oğlu veyâhut Edirne'ye sevkedilmişlerdir: Bunların bir müddet sonra orada boğularak öldürüldükleri rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre de Cüneyd Bey'in üzerine kuvvet sevkedilmeden evvel kendisinden rehîne olarak oğlu Kurt-Hasan Bey'i göndermesi istenilmiş ve bu teklifi kabul etmemesi üzerine harekâta başlanmıştır. — Cüneyd Bey'in idâmı için aşağıki fıkraya bakınız.

1425-1426=829

İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in idâmı.

(Yukarıki fıkrada görüldüğü gibi Halil Yahşi Bey kuvvetlerine karşı Akhisar muharebesini kaybeden Cüneyd Bey'in kardeşiyle oğlu esir alınıp idâm edilmişlerdir. Bu hezimet üzerine İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in Sisam adası karşısındaki Hypsela=İpsili kalesine kapandığı rivâyet edilir; bu rivâyete göre Cüneyd Bey hem karadan., hem denizden muvâsalası kesilmek suretiyle muhâsara edilerek teslim olmak mecburiyetinde bırakılmıştır: Cüneydin hayatına dokunulmamak şartiyle teslim olmasına rağmen Halil Yahşı Bey'in intikam hissine kapılarak hem kendisini hem bütün âile efradını boğdurmuş olduğu rivâyet edilir. Bu intikama sebep gösterilen Bâyezit Paşa meselesi için 1422=825 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Diğer bir rivâyete göre de Cüneyd Bey uzun bir mukâvemet göstermiş, Halil Yahşı Bey kuvvetleri Gazi Timürtaş-oğlu Oruç ve Bâyezit Paşa'nın kardeşi Hamze Beylerle takviye edilmiş, muhtelif müsâdemeler olmuş ve nihayet Cüneyd Bey hayatma dokunulmamak şartiyle teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır; Her halde Cüneyd Bey'in bu 1426=829 tarihine kadar mukâvemet ettiği anlaşılmaktadır. — Cüneyd Bey'le âile efradının idâmı üzerine İzmir-Oğullar sülâlesi artık tarihe karışmıştır).

Menteşe Beyliğinin işgâli.

(Ankara muharebesi üzerine Timur-Leng'in yeniden kurmuş olduğu Anadolu Türk Beylikleri içinde Menteşe Beyliği de vardır: Çelebi-Sultan Mehmet saltanatta istikrar ettiği zaman bâzı Beylikler gibi Menteşe emâretini de itaat altına almış ve hattâ evvelce Timur'a itâat etmiş olan Menteşe Beyi Muzafferüddin-İlyas Bey sonradan Osmanlı pâdişahı nâmına para bile bastırmıştır. İlyas Bey'in Leys ve Ahmed isimlerinde iki oğlu vardır: Bunlar da Osmanlı sarayına rehine olarak gönderilmişlerdir. 1421=824 tarihinde Çelebi-Sultan Mehmet öldüğü sırada Menteşe Beyi İlyas Bey de vefât etmiş ve işte bu fırsattan istifâde etmiş olan Leys ve Ahmed Beyler Osmanlı esâretinden kaçıp memleketlerine gelerek babalarının mirasını paylaşmışlardır: Her ikisinin de meskûkâtı mevcud olduğu için iki kardeşin de beylik ettiği muhakkaktır. — Leys Bey'den «Üveys» şeklinde bahseden Osmanlı menbâlarının izâhına göre bu iki Menteşe beyi hiç hükûmet sürmeden babaları İlyas Bey'in işte bu sene vefatı üzerine yakalanıp Tokad'a sürmüşler ve orada «Bedevî-çardağı» denilen zindana atılmışlardır: Fakat bu rivâyet doğru değildir ve İlyas Bey'in 1421=824 tarihinde öldüğü ve yerine geçmiş olan oğullarının da para bastırmış oldukları muhakkaktır; hattâ Leys Bey'in o tarihte basılmış bir sikkesi vardır. Onun için Osmanlı menbâlarındaki rivâyetler doğru olduğu takdirde bu iki kardeşin 827=1424 tarihinde yakalanıp Tokad'a sürülmüş olmaları lâzımgelir: Çünkü Tokat'da iki sene kadar kaldıkları hakkında da bir rivâyet vardır. Osmanlı menbâlarındaki izaha göre Leys ve Ahmed Beyler işte bu 1425-1426=829 tarihinde Tokat'dan firara teşebbüs etmişler, Leys Bey yakalanıp idâm edilmiş ve Ahmed Bey de kaçmıya muvaffak olup Akkoyunlulara ilticâ etmiştir. Bununla beraber Ahmed Bey'in İzmir-oğlu Cüneyd Bey gailesinden istifâde ederek memleketine gidip tahtını istirdâda muvaffak olduğu ve Cüneyd'in tenkili üzerine bunun Beyliğine de nihayet verildiği bâzı muahhar tetkiklerden anlaşılmaktadır; belki de Ahmed Bey ölkesini ikinci defa olarak kaybettikten sonra Akkoyunlulara ilticâ etmiştir. — Menteşe'nin bu kat'î işgâli üzerine İkinci Murad'ın burayı bir sancak şekline sokup beyliğine de Balaban Paşa'yı tayin etmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Her halde bütün bu rivâyetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — 1451=855 vukuâtına da bakınız).

1426=830

Teke Beyliğinin işgâli.

(Selçukîler devrinde Antalya havâlisine yerleşmiş olan Teke aşîretinin isminden dolayı «Teke Beyliği» denilen bu emâretin başındaki sülâle en kuvvetli ihtimâle göre Hamîd-oğulları âilesinin bir koludur. Ankara muharebesi üzerine Timur-Leng'in yeniden kurduğu beylikler içinde bu emâret de vardır; fakat eskiden buraya aid olan Antalya şehri o bâdirede Karaman oğullarına verilmiştir: 1402=805 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bununla beraber sonradan Antalya şehri tekrar Osmanlı idaresine geçmiş ve buraya Firuz Bey isminde bir muhâfız tayin edilmiştir. Teke beyi Osman-Çelebi'nin Antalya'yı Firuz Bey'den istirdâd için çok çalıştığı rivâyet edilir. Nihayet Firuz Bey'in vefatı üzerine Osman-Çelebi Antalya'yı zaptetmek için Karaman oğullarından yardım istemiş, fakat beklediği yardım gelmeden evvel Firuz Bey'in yerine geçmiş olan oğlu Hamze Bey tarafından Korkudeli taraflarında bir baskınla öldürülmüştür: İşte bu hâdise üzerine Teke Beyliği tamamiyle munkarız olmuş ve arâzisi Osmanlı idaresine geçmiştir. Yalnız tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ 826=1423 ve 827=1424 tarihlerinden de bahsedilir).

Karaman hükümdarı İkinci Mehmet Bey'in Antalya muhâsarasında maktûl düşmesi.

(İkinci Mehmet Bey'in Antalya seferi, mahmîsi olan Teke beyi Osman-Çelebi'nin Antalya muhâfızı Firuz Bey oğlu Hamze Bey tarafından katli üzerine yapılmış bir intikam hareketi şeklinde gösterilir: Tıpkı yukarıki fıkra da gördüğümüz Teke vak'ası gibi, o vak'anın neticesi olan bu seferin tarihinde de ihtilâf vardır; onun gibi bunun için de 826=1423 ve 827=1424 tarihleri dahi rivâyet edilir. — Karaman-oğlu İkinci Mehmet Bey işte bu muhâsarada isabet eden bir top güllesiyle şehîd olmuştur. — Mehmet Bey'in şahâdeti üzerine yerine kardeşi Alâüddin Ali Bey Karaman hükümdarı olmuşsa da, buna karşı İkinci Mehmet Bey'in oğulları İbrahim ve İsâ Beyler Osmanlı pâdişahı İkinci Murad'a ilticâ etmişler, Sultan Murad'ın birer hemşiresiyle evlenmişler, İsâ Bey'e Rumeli'de bir sancak beyliği verilmiş, İbrahim Bey eski Hamîd-ili arazisinden mürekkep olan İsparta havâlisini Osmanlılara bırakmak şartiyle babasının tahtına geçirilmiş ve tahtından indirilen Ali Bey'e de Sofya sancağı verilmiştir. — Tabiî bu vaziyette Karaman hükûmeti artık Osmanlı nüfuzu altına alınmış demektir).

1427-1428=831

Germiyan ölkesinin Osmanlı devletine iltihakı.

(İkinci Murad, Germiyan hükümdarı İkinci Ya'kub Bey'in kızkardeşinin torunudur: 1381=783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Evlâdı olmıyan Ya'kub Bey'in küçük yeğenini çok sevdiği rivâyet edilir; hattâ İkinci Murad İsfendiyar Bey'in torunuyla evlenirken Kastamonu'dan Bursa'ya gelin getirmek için Osmanlı pâdişahı nâmına İkinci Ya'kub Bey'in haremi gitmiştir: Sultan Murad'ın bu büyük yengesine «Şah-ana» diye hitab ettiği rivâyet edilir: 1424=827 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Her halde bu ihtiyar ailenin genç yeğenlerini çok sevdikleri anlaşılmaktadır. Bunun bir tezâhürü de Germiyan hükümdarı İkinci Ya'kub Bey'in bu sene içinde Bursa ve Gelibolu üzerinden Edirne'ye gelip İkinci Murad'ı ziyâret etmesidir: İhtiyar hükümdarın her geçtiği Osmanlı şehrinde ve bilhassa Edirne'de şerefine büyük ve muhteşem şenlikler yapıldığı ve bütün ikamet müddetince bu şenliklerin devam ettiği rivâyet edilir. İkinci Murad ihtiyar büyük dayısına fevkalâde hürmet ve riâyet etmiştir. — İkinci Ya'kub Bey o sırada seksen yaşını geçmiş bir ihtiyardır: Evlâdı olmadığı için doğrudan doğruya vârisi yoktur; İlyas ve Hızır isminde iki kardeşiyle yeğenleri varsa da kız tarafından küçük yeğeni olan İkinci Murad'ı erkek tarafından olan yeğenlerine tercih etmiştir: Tabiî bu tercihte Osmanlı devletine artık mukâvemet imkânı kalmamış olmasının da

büyük bir tesiri olmak lâzımgelir; fakat öyle bile olsa, her halde ihtiyar hükümdarın İkinci Murad'ı vâris gösteren bir vasiyetnâme bırakarak Edirne'den avdeti, bu muhterem pîrin hiç unutulmıyacak bir büyüklüğü demektir. — İkinci Ya'kub Bey merhum Edirne'den Kütahya'ya avdetinden bir müddet sonra vefât edince bütün ölkesi vasiyetnâmesi mucibince Osmanlı devletine iltihak etmiştir. Ya'kub Bey'in ertesi sene vefât ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Timur'ım yirmi altı sene evvel bozmuş olduğu Anadolu Türk birliği bu suretle gene Osmanlı hâkimiyyeti altında tahakkuk etmiye başlamış demektir).

1428-1429=832

Şair Şeyhî'nin ölümü.

(Divan edebiyatımızm en mümtâz şahsiyetlerinden olan Şeyhî'nin doğum tarihi belli değildir. Asıl ismi «Yusuf Sinan» dır: Edebiyatta «Şeyhî» mahlasiyle meşhurdur. Mesleği hekimliktir: Hattâ Birinci Mehmed'i Karaman seferinde tedavi etmiş ve bu muvaffakiyet üzerine Osmanlı sarayına intisab etmiştir: 1415=818 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Şeyhî'nin dinî ve tıbbî eserleri de vardır. Edebî eserlerinin başlıcaları, 1942 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından neşredilen divaniyle İkinci Murad'ın emri üzerine Nizâmi'den terceme ettiği «Husrev-u-Şîrîn» hikâyesi ve «Harnâme» ismindeki meşhur hicviyyesidir. — Şeyhî'nin nazım lisanı Türk dilinin tarihi için çok kıymetli bir menbâ sayılabilir. — Bu büyük şairin Kütahya'da öldüğü ve mezarının da Dumlupınar'da olduğu rivâyet edilir. — Şeyhî'nin ölüm tarihi eski menbâlarda 1423=826 gösterilirse de son tetkiklere göre bu tarihten beş sene sonra öldüğü anlaşılmaktadır).

1429=832

Çandarlı İbrahim Paşa'nın ölümü.

(Vezir-i-a'zam Çandarlı İbrahim Paşa, Ali Paşa'nın oğlu gösterilirse de doğru değildir, kardeşidir. — ölümü için muhtelif menbâlarda 831=1427-1428 ve 833=1429-1430 tarihleri de rivâyet edilir: Fakat İznik'deki mezâr kitâbesine göre 832=1429 senesi Zülka'de ayının 24 üncü ve Ağustos ayının 25 inci Perşenbe günü vefât etmiştir. — Vezir İbrahim Paşa'nın Fetret devrinde Çelebi Sultan Mehmet lehine ve Musâ-Çelebi aleyhine oynadığı rol için 1411=813 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine oğlu Halil Paşa'nın Vezir-i-a'zam olduğu rivâyet edilir: Halbuki son tetkiklere göre ikisinin arasında Amasyalı Hızır-Dânişmend oğlu Hoca Nizâmüddîn Mehmet Paşa 842=1438-1439 tarihine kadar on sene Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuştur).

1429-1430=833

Anadolu'nun mânevî muhâfızı sayılan büyük velî Hacı-Bayram'ın ölümü.

(Anadolu Türklüğünün mânevî ve ruhanî bekçisi sayılan Hacı-Bayram'ın 753=1352 tarihinde doğduğu rivâyet edildiğine göre Milâdî takvim hesabiyle takriben 78 yaşlarında vefât etmiş demektir. Bu büyük Türk velîsi Koyunluca-Ahmed isminde bir köylünün oğludur; memleketi Ankara'nın «Solfasol» köyüdür. — Asıl ismi «Nu'man» olduğu halde, mürşidi olan «Hâmid-i Aksarâyî» ile tamştığı gün bir Kurban bayramma tesâdüf ettiği için onun tarafından kendisine «Bayram» mâhlasının verilmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu büyük mutasavvıf kendi adını taşıyan «Bayrâmiyye» tarikatinin pîridir: En meşhur müridi, Istanbul fethinin mânevî kahramanı olan Ak-Şemseddin'dir. — Tarikati kendisinden sonra altı kola ayrılmış ve asıl

Bayrâmiyye tarikatini şanlı müridi Ak-Şemsüddin neşretmiştir. — Hacı-Bayram daima ziraatle meşgul olmuş, fukarâya bakmış ve müridlerini de ziraat ve san'ata teşvik etmiştir. — Bir aralık başına binlerce müridler toplanması hükûmeti kuşkulandırdığı için İkinci Murad tarafından Edirne'ye dâvet edilmişse de, siyasî emeller gütmediği anlaşıldığı için fevkalâde hürmet görmüştür. — Hacı-Bayram'ın türbesi Ankaradadır. — Son zamanlarda Bursalı Tahir ve Mehmet Ali Aynî Beyler Hacı-Bayram hakkında birer eser neşretmişlerdir).

Emir Sultan'ın ölümü.

(Büyük mutasavvıf Emir-Sultan'ın asıl ismi «Şemsüddin Muhammed» dir. «Emir-Sultan» lâkaptır. Buhârâ'da doğmuş olduğu için «Şemsüddin-i Buhârî» ve «Buhârâlı Emir Efendi» şekillerinde de anılır. Tahsilini memleketinde ikmâl ettikten sonra Anadolu'ya hicret edip Bursa'da yerleşmiş ve büyük ilmi, temiz ve yüksek ahlâkiyle halkın, devlet adamlarının ve hattâ pâdişahların hürmet ve riâyetini kazanmıştır. Babasının adı Ali'dir. Tasavvufda «Halvetiyye» şûbelerinden «Nûr-bahşiyye» tarikatinin en büyük şahsiyetlerinden sayılır. Etrafına bir çok müridler toplanmış ve tarikati kendisinden sonra da devam etmiştir. Bununla beraber Bursa'da asıl büyük rolü müderrisliğinde gösterilir: Bir çok talebe yetiştirmiş ve bilhassa halk üzerindeki telkinâtiyle o devrin ahlâkını ıslâh etmekte büyük bir rol oynamıştır: Bilhassa Yıldırım Bâyezid devrinde müverrihlerin çok şikâyet ettikleri bir ahlâk buhrânı vardır; Kadılar halkı soyacak derecelerde irtikâp ve irtişâya başlamış, devlet erkânı ve hattâ pâdişah içki ve sefâhat âlemlerine dalmış, Balkan unsurlarının ve Bizans'ın bozuk ahlâkiyâtı Osmanlı kanalından geçerek Anadolu'ya kadar aksetmiye başlamıştır. Emir-Sultan'ın hayırlı tesirleri işte bu devre müsâdiftir: Herkesin hürmet ve itikadını kazanmış olan büyük velî bir taraftan halkı irşâda çalışmakla beraber, bir taraftan da halka örnek olan hükûmetle sarayın ahlâkiyatına karşı cephe almış ve hattâ Yıldırım Bâyezid'e bile çok acı sözler söylemekten çekinmemiştir: Meselâ 1400=802 tarihinde Ulu-câmi inşaâtı tamamlanınca kendisine fikrini soran ve tabiî takdir sözleri beküyen Yıldırım'a:

— Bu camiin her köşesine kendiniz için bir meyhâne yaptırırsanız hiç bir eksiği kalmaz!

dediği meşhurdur: 1400=802 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bu söze hayret eden pâdişah «Beytullâhın etrâfına nasıl olup da meyhâneler kurulabileceğini» sorunca büyük mürşidin:

— Asıl beytullâh Allahın yaptığı insan vücududur: Sen onu meyhâne haline getirmekten utanmıyorsun da kendi yaptığın binânın etrâfına meyhâneler dizdirmekten mi utanyorsun

tarzında bir cevap verdiği rivâyet edilir! Her halde Yıldırım Bâyezid'in kendini toparlamasında ve bilhassa Adliyenin islâhına ehemmiyet vermesinde gerek bu büyük adamın, gerek Osmanlı tarihinde ilk Şeyhülislâm sayılan meşhur Bursa kadısı Şemsüddin-i Fenârî'nin büyük ve hayırlı tesirleri olduğu muhakkaktır: 1403=805 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Tabiî bu vaziyette Emir-Sultan'ın en nurâni cephesi ahlâk mücâhitliğinde gösterilebilir. — Emir-Sultan Yıldırım Bâyezid'in damadıdır: Yıldırımın Hondi-Hatun isminde bir kızı olduğu ve onu da bu büyük adama verdiği rivâyet edilir. Bu izdivaçtan Emir-Sultan'ın «Emîr Ali-Çelebi» isminde bir oğlu ile iki kızı olmuştur. — Emir Sultan Fetret devriyle Birinci Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde de tedris ve irşad rollerine devam etmiş ve hattâ İkinci Murad'ın Istanbul muhâsarasına beş yüz kadar müridleriyle iştirâk ederek askerin mâneviyyâtını yükseltmekte büyük bir rol oynamıştır: 1422=825 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Istanbul fethi için çalışmış iki büyük velî vardır: Biri budur, biri de Fatih'in fethine iştirâk eden büyük âlim Ak-Şemsüddin'dir: 1453=857 vukuâtına bakınız. — Bir

Osmanlı an'anesine göre Niğbolu muharebesi üzerine Mısır'daki Abbasî halifesinden Yıldırım Bâyezid'e «Sultânu iklîm-ir-Rum» ünvanını tevcih eden bir menşur gelmiş ve işte bunun üzerine Emir-Sultan kaynatasına saltanat kılıcını kuşatmıştır; tabiî bu an'ane ihtiyatla karşılanmalıdır; Saltanat menşûru rivâyeti için 1396=798 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Emir-Sultan'ın ölümü için 832=1428-1429, 834=1430-1431 ve 837=1433-1434 tarihleri de rivâyet edilir; fakat en doğru rivâyete göre işte bu 1429-1430=833 tarihinde takriben altmış üç yaşlarında vefât etmiştir. Türbesi Bursa'da şehrin şarkındaki mezarlıkların ötesindedir: Bu türbe Abdülmecid ve Abdül'Aziz devirlerinde tecdid ve tâmir edilmiş olduğu için mimarî kıymeti yoktur: kitâbesi de 1285=1868 tarihlidir).

1430=833

Selânik fethi ve Türk donanmasının Venediklilere karşı Gelibolu zaferi.

(Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos 1425=828 senesi 21 Temmuz=5 Ramazan Cumartesi günü yetmiş yedi yaşında ölmüş ve yerine saltanat şeriki olan büyük oğlu Sekizinci Yoannis Paleoloğos tek başına imparator olmuştur. Bu yeni imparatorun dört kardeşi vardır: Bunlardan İkinci Theodoros Mora despotluğunda, Andronikos da Selânik valiliğinde bulunmaktadır diğer ikisinin isimleri de Kostantinos ve Dimitrios'dur. Selânik despotu Andronikos Paleoloğos'un çok gevşek bir adam olduğu rivâyet edilir: Şehrin Türklere karşı müdafaası bakımından ne ahalinin buna, ne bunun kendine emniyeti olmadığı için, tuhaf bir ticaret muâmelesi yapılmış ve Selânik şehri para ile Venedik Cumhuriyetine satılmıştır! Venediklilerin bu ticaret iskelesini hem Türklere karşı müdafaa edeceklerinden, hem imar ederek ikinci bir Venedik haline getireceklerinden bahsettikleri rivâyet edilir. Fakat Selânikliler arası çok geçmeden ne kadar aldanmış olduklarını çok acı şekilde anlamışlardır: Şehir az zamanda Lâtin-Rum ve Ortodoks-Katolik geçimsizliğinin fecî bir sahnesi olmuş, Venedikliler Selânik Rumlarına çok fena muâmelelere kalkışmış ve hattâ Rumları koğup onların yerine Lâtin muhâcirleri getirmeye başlamışlardır: Selânik yerlilerinin Venediklilerden yüz çevirip Türklere tarafdar olmıya başlamaları işte bundandır. — Bir taraftan da İkinci Murad'ın Balkan statükosunda kendi haberi olmadan yapılan bu değişikliği kendi hukukuna tecavüz saydığı rivâyet edilir: Selânik seferinin sebebi işte bu vaziyettir. Meselenin sulhen tesviyesi için Venedikliler Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleoloğos'un tavassutuna mürâcaat etmişlerse de İkinci Murad kabul etmemiş ve Selânik üzerine yürüyerek şehri muhâsara etmiştir. Venediklilerden memnun olmıyan yerli Rumların bu muhâsarada Türklere tarafdarlık ettikleri rivâyet edilir. — Selânik muhâsarası Şubat=Cumâda-l-ûlâ içinde başlamış ve Mart=Cumâda-l-âhire içinde şehir fethedilmiş olduğu için, muhâsara bir ay kadar sürmüş demektir. — Bu muhâsara esnâsında Andrea Mocenigo kumandasındaki Venedik donanması Gelibolu'ya kadar gelerek Türk donanmasına taarruz etmişse de büyük bir kahramanlıkla harbeden Türk denizcileri Venediklileri müdhiş bir bozguna uğratmışlar ve hattâ amiral gemisini ikiye bölerek batırmışlardır: Bu suretle bundan on dört sene evvel Venediklilerle yapılan ilk deniz muharebesinde Osmanlı donanmasının uğramış olduğu mağlûbiyetin parlak intikamı alınmış demektir: Çelebi-Sultan Mehmet devrine tesâdüf eden ilk Osmanlı-Venedik deniz muharebesi için 1416=819 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Gelibolu deniz muzafferiyetinin Selânik muhâsarasıyla meşgul olan ordu üzerinde çok iyi bir tesir husule getirdiği ve hattâ işte bu gayretle yapılan hücumun muvaffakiyetle neticelenip şehrin fethinde âmil olduğu rivâyet edilir. — Selânik umumî hücumla zaptedildikten sonra bâzı kiliseler câmiye tahvil edilmiştir. — Bâzı Rum papasları bu münasebetle mersiyeler yazmışlar ve Avrupalılar Türk istilâsı korkusuyla heyecana kapılmışlardır. — Selânik fethi için 832=1429 tarihi de rivâyet edilmişse de doğru değildir. — Bundan evvel de bir iki defa Osmanlılar tarafından işgâl edilmiş olan Selânik şehri bu suretle

kat'î olarak Türk hâkimiyyetine girmiştir: Bundan evvelki Selânik fetihleri için 1374=776 vukuâtına, 1391=793 vukuâtının beşinci fıkrasına ve 1394=796 vukuâtının da birinci fıkrasına bakınız. — Selânik şehrinin son defa olarak elden çıkması, Fetret devrinde Edirne'de cülûs edip Bizans imparatorluğu ile bir ittifak muâhedesi akdetmiş olan Birinci Bâyezid oğlu Süleyman-Çelebi'nin o muâhede mucibince Bizans'a iade ettiği yerler içinde bu şehrin de bulunmasından dolayıdır: 1403=805 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

1431=835

Yanya fethi.

(Bu sırada Epir havâlisine İtalyanların Tocco âilesi hâkimdi: Bu âileden Birinci Carlo Tocco 1430=833 tarihinde ölünce yerine yeğeni ikinci Carlo Tocco Epir despotu olmuş, fakat müteveffâ Birinci Carlo Tocco'nun gayrimeşrû oğulları verâset kavgalarına başlamışlardır: Halk için bu kavgaların artık tahammül edilmez bir şekil aldığı ve bilhassa yerlilerin bu İtalyan sülâlesiyle alâkadar olmadkları rivâyet edilir, işte bundan dolayı Yanyalılar o sırada Selânik civârındaki Klidi mevkiinde bulunan İkinci Murad'a murahhaslar gönderip ahalinin hürriyetine ait bir ferman almak suretiyle şehrin anahtarlarını teslim etmişlerdir: Osmanlı menbâlarında bu gibi teslimlere «vire ile fetih» denilir. — Yanya tesliminin 9 Teşrinievvel=1 Safer Salı gününe tesâdüf ettiği rivâyet edilir. — Türk idare ve adaletinin Balkanlarda ne kadar iyi tesirler bırakmış olduğuna bu hâdise de mühim bir delil demektir. — Bununla beraber bu sırada bir taraftan da bâzı yerli ailelerin hususî menfaatleri ve Venediklilerin tahrik ve tesirleriyle Arnavutluk'ta Türk hâkimiyyetine karşı mücâdele hareketleri de başlamıştır: Bilhassa orta Arnavutluk beylerinden Andre Thopia'nın Dukagin ve Araniti aileleriyle elbirliği ederek giriştiği hareket işte bu 1431-1432=835 senesinden itibaren gelişmiye başlamış, gittikçe umumileşmiş ve Osmanlı idaresini Fatih devrinin sonlarına kadar işgâl eden büyük bir gaile halini almıştır).

1432=835

26/27 Receb=29/30 Mart, Cumartesi/Pazar gecesi: Dünya tarihinin en büyük adamlarından olan Istanbul fatihi ve ikinci Murat'ın oğlu İkinci Sultan Mehmed'in Edirne'deki Eskisaray'da dünyaya gelmesi.

(Receb 830=Nisan-Mayıs 1427, Recep 832=Nisan-Mayıs 1429, Receb 833=Mart-Nisan 1430 ve Receb 834=Mart-Nisan 1431 tarihleri de rivâyet edilir. — Sene tarihinde ihtilâf olduğu halde Hicret takviminin Receb ayında ittifak edilmektedir: Gün tarihinde Receb'in altısından yirmi yedisine kadar muhtelif rakamlara tesâdüf edilir. — Fatih'in doğduğu yer hususunda da ihtilâf vardır: En kuvvetli rivâyet olarak Edirne'den bahsedilmekle beraber Bursa, Mağnisa ve Dimetoka rivâyetlerine de tesâdüf edilmektedir. — Bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 835=1432 senesi 26/27 Receb=29/30 Mart Cumartesi/Pazar gecesi bir taraftan muhtelif Osmanlı menbâlarındaki kayitlere, bir taraftan da son tetkiklere istinâd etmektedir. Bu hususta en son tetkiki Profesör Dr. Süheyl Ünver yapmıştır. «Cumhuriyet» gazetesinin 16 Teşrinievvel 1943 tarihli nüshasında «Fatih nerede ve ne zaman doğdu» serlevhasiyle neşrettiği bir makalede Profesör Ünver iki eski zâyiçeye istinâd etmektedir: Bunların biri Fatih'le muâsır bir müneccimin Süleymaniye Kütüphanesindeki Esad Efendi koleksiyonunda 1997 numaralı bir yazma eseri, ikincisi de Ankaralı Sa'dullah Efendi isminde bir müneccimin Rasathane Kütüphanesinde «204/H. 49» numaralı bir mecmua içindeki risalesidir. Her iki müellif de Fatih'in tâliini çıkarmak için doğum tarihinden işe başlamışlardır: Fatih'le muâsır olan müneccim «Ceylânî» İkinci Mehmed'in doğum tarihini 835=1432 senesi Receb ayının

26 ncı, yâni Mart ayının 29 uncu Cumartesi gecesine müsâdif göstermiş, öteki müneccim de ayni senenin ayni ayının 27 nci, yâni Martın 30 uncu Cumartesi gecesine tesâdüf ettiğinden bahsetmiştir. Fazla olarak ikinci müneccim Fatih'in doğum saatini de «Seher vaktinde saat sekizi dört dakika geçe» göstermektedir. Bu iki rivâyet arasında bir günlük bir fark vardır: Profesör Süheyl Ünver bu noktayı doğumun geceye tesâdüf etmesiyle izah ederek 26/27 Receb Cuma/Cumartesi gecesini esas tutmaktadır; fakat Profesör Hicrî tarihi Milâdîye tahvil etmediği için bu noktada küçük bir zühule uğramıştır: Çünkü o sene Receb ayının 26 ncı günü bir Cuma günü değil, Martın 29 uncu Cumartesi günüdür ve 27 Receb günü de 30 Mart Pazar gününe müsâdiftir; işte bundan dolayı Fatih'in Cuma/Cumartesi gecesi değil, Cumartesi/Pazar gecesi doğmuş olması lâzımgelir. Birinci müneccimin «26 Receb Cumartesi gecesi» demiş olması 26 ncı günün Cumartesine tesâdüf etmesiyle ve ikinci müneccimin de «27 Receb Cumartesi gecesi» nden bahsetmesi Cumartesi gününü Pazar gününe bağlıyan geceyi kasdetmiş olmasıyla izah edilebilir. Bu iki müneccimin kaydettikleri doğum yılı, Nişancı tarihiyle «Mir'ât-i kâinât» vesair bâzı Osmanlı menbâlarındaki kayitlere de tevafuk ettiği gibi, ay tarihinde umumiyetle ittifak edilmesi ve fazla olarak Receb ayının 26 ncı ve 27 nci günlerinden ekseriyetle bahsedilmesi de Dr. Süheyl Ünver'in meydana çıkardığı müneccim kayitlerini her halde takviye edebilecek delillerdir. — Fatih'in anası meselesi de çok mühimdir: Çünkü bu bahtiyar kadının ecnebi olduğuna ait saçmasapan bir takım iddiâlar vardır! Hiç bir aslı faslı olmıyan ve hattâ gülünç sayılmıya bile değmiyen bu safsataların birine göre İkinci Murad'ın karılarından Sırp prensesi Mara gûya Fatih'in anası imiş! Sırp despotu Brankoviç'in kızı olan bu prensesi Fatih tahta çıktığı zaman derhâl memleketine iade etmiş olduğu için böyle hudut hâricine çıkarılmış bir kadının pâdişah anası olmak ihtimâli yoktur; bâzı muahhar Osmanlı müverrihlerinin bu asılsız iddiâyı hiç tetkik etmeden kitaplarına geçirivermiş olmaları çok esef edilecek bir hâldir. Henri Mathieu'nün «La Turque et ses differents peuples» ismindeki eserinin birinci cildinde bahsettiği ikinci bir iddiâya göre de Fatih'in anası Sırp değil, «Stella» isminde bir İtalyan kızıdır: Yedi yaşındayken Cezâyir korsanları tarafından esir edilen bu İtalyan kızı nihayet İkinci Murad'la evlenmiş, Fatih bu izdivacdan dünyaya gelmiş ve gûyâ ilk fikir terbiyesini de işte bu mevhum anasından almış! Hattâ İtalyanca bilmesi de işte bundanmış! Tabiî birinci iddiâ gibi bu ikinci iddiâ da hiç bir ciddî vesikaya istinâd etmiyor. Tıpkı bunlara benziyen üçüncü bir iddiâ da eski Osmanlı tarihlerinde reddedilmektedir: Fatih'in bir Fransız prensesinden dünyaya geldiğine ait olan bu son iddiâ ilkönce bir Fransız sefirinin hayâlhanesinden çıkmıştır! Peçevî tarihinin birinci cildiyle Cevrî tarihinin ikinci cildinde bu ecnebi iftirasının reddine ait birer fasıl vardır. Peçevî İbrahim Efendi'nin anlattığı Fransız masalına göre, günün birinde «Françe pâdişahı» peri kadar güzel kızını bir krala vermiş, güzel prenses çehiziyle beraber «bir azîm kalyona» bindirilip yola çıkarılmış, fakat yolda Türk denizcileri Fransız kalyonunu zaptetmiş, «Françe pâdişahı» nın güzel kızı İkinci Murad'a gönderilmiş, Sultan Murad kızı beğenip almış ve Fatih işte bu Fransız masalındaki kral kızından dünyaya gelmiş! Yalnız Fransız prensesi müslüman olmadığı için Galata'daki türbesi kapanmış, kapısına kilit vurulmuş ve ruhuna Kur'ân okunmazmış! Hattâ Peçevî İbrahim Efendi bir gün bu mesele hakkında o zamanki Fransa sefiriyle de görüşmüş bu tuhaf mülâkat şöyle olmuş;

«Bu hakîr-i kesîr-üt-taksîr Hâfız Paşa'nın vezâreti esnâsında Arz odasındâ câlis idim. Françe elçisi geldi. Vezir-i-a'zam taşra çıkınca bir sâat-i nücûmî mıkdârı elçi ile müsâhabet vâkı' oldu: Bununla gaayet tefahhur iderler ve — Sultan Mehmet'den sonra gelen pâdişâhân-ı zî-şân Françe pâdişâhlarının akrabalarıdır— dirler ve —Her zaman mülkümüz âl-i Osman mülküne muttasıl iken bizden kılâına ve hükkâmına dostlukdan gayri zâhir olmamıştır; pâdişâhlarımız hakkı karâbeti şöyle riâyet iderler ve ol duhter-i pâkîze-ahter İslâma gelmedi ve el'ân türbesi mukaffel ve mesdûddur. Ekser Galata'dan geldikçe câmi hareminden geçeriz ve türbesine nazar ideriz— dedi...».

Peçevî İbrahim Efendi Fransa krallarını Osmanlı hânedanına akrabâ çıkarmak için uydurulan bu tuhaf masal hakkında kendi arkadaşlarıyla da görüştükden sonra işi tetkike karar veriyor ve bir gün sefirin bahsettiği Galata'daki türbeye gidiyor, türbedarla görüşüyor, her yerde olduğu gibi orada da her sabah Kur'an okunduğunu ve Fransa elçisinin anlattığı hikâyeyi teyid edebilecek hiç bir hususiyetten eser olmadığını anlıyor ve hattâ sefire de anlatmak istiyor:

«Bunu elçiye takrîr ittim, kaabil olmadı, elçi inâdında musırr olup i'tikadından dönmedi»!

diyor. «Cevrî» tarihinin ikinci cildindeki bahis de bunun hulâsasından ibarettir. Fakat bu ecnebi masallarına mukabil millî menbâlarda Fatih'in anası Türk olduğunu gösteren sarâhatler vardır; Meselâ Hoca Sa'düddin'in «Tâc-üt-tevârîh» inin birinci cildinin 512 nci sahifesinde şu fıkraya tesâdüf edilir:

«Sultan Murad İsfendiyar oğlunun duhterini nikâhla Hatunluğa kabul eyledi; hattâ Fatih-i Istanbul Sultan Mehmet-Han ol duhterden vücûda gelmiştir».

Bu fıkrada Fatih'in anası gösterilen Türk prensesi, Kastamonu ve Sinop'da hükûmet süren Candar-oğulları hânedanından meşhur İsfendiyar Bey'in torunu Halime ve daha doğrusu Hatice-Hatun'dur: İkinci Murad'ın bu hanımla izdivacı için 1424=827 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Osmanlı müverrihleri işte bu İsfendiyar Bey'den dolayı Candar-oğullarına «İsfendiyar-oğulları» demişlerdir. Fatih'in anası olduğundan bahsedilen Hatun bir rivâyete göre İsfendiyar Bey'in kızı Halime ve diğer bir rivâyete göre de torunu, yâni oğlunun kızı Hatice-Hatun'dur: Halil Edhem Bey «Düvel-i İslâmiyye»sinde birinci rivâyeti, Ahmed Tevhid Bey de Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasında çıkan «İsfendiyar-oğulları veyâhut Kızıl-Ahmedliler» ismindeki etüdünde ikinci rivâyeti esas ittihaz etmektedir; Tevhid Bey 906=1500-1501 tarihli bir vakfiyyeye istinâden, Bursa'da-yeni Kaplıca karşısındaki türbesinde medfun olan Hatice-Sultan'ın İsfendiyar Bey oğlu İbrahim Bey'in kızı olduğunu isbat etmiştir; yalnız Fatih'in bu hatundan dünyaya geldiği hakkında hiç bir şey söylememiştir; Halil Edhem Bey ise Halime-Hatun'dan bahsederken «alâ-rivâyetin Fatih'in anası» olduğunu kaydetmekle iktifâ etmektedir. Bir rivâyete göre de İkinci Murad Dulgadır hânedanından Alime-Hatun isminde bir prensesle evlenmiş ve Fatih işte bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir. Fakat daha sonraları Bursa Mahkeme sicillerinde yapılan tetkiklere göre Fatih'in muhterem anası «Hümâ-Hatun» dur; Bu bahtiyar kadının türbesi Bursa'da Murâdiyye câmiinin şark tarafında Müze idaresince istimlâk edilen bir bahçe içindedir ve câmiden çarşıya doğru gidilirken yolun sağ tarafına düşmektedir. Bursalıların Hâtuniyye türbesi» dedikleri bu zarif âbide câmiden yüz metre kadar ilerdedir. Memduh Turgud Koyunluoğlu'nun Bursa Halkevi neşriyatı içinde çıkan «İznik ve Bursa tarihi»nin 152-153 üncü sahifelerinde «Hâtuniyye künbedi» ismiyle bahsedilen bu türbeyi Fatih, babası İkinci Murad hayatta iken ölen anası için 853=1449 tarihinde, yâni, Istanbul'un fethinden dört sene evvel yaptırmıştır kitâbesi arapçadır ve üç satırdır:

Bu kitâbenin en büyük kıymeti, Fatih'in anasının yukarda gözden geçirdiğimiz ecnebi rivâyetlerinde iddiâ edildiği gibi Istanbul'da medfun olmayıp türbesinin Bursa'da bulunduğunu ve gene ayni ecnebi masallarında iddiâ edildiği gibi hıristiyan olarak öldüğü için türbesi kapalı olmayıp müslüman olduğunun kitâbe ile sâbit olduğunu artık hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak bir kat'iyyetle ortaya koymasıdır. Yalnız kitâbede Hatun'un ismi yoktur fakat bu da yukarda söylediğimiz gibi Bursa Mahkeme sicillerinin 31,201 ve 370 sayılı defterlerinin 35, 64 ve 40 ıncı sahifelerinde bulunmuştur: Fatih'in anasının ismi «Hümâ-Hatun» dur).

1435-1436=839

Osmanlılar aleyhine Macaristan, Sırbistan ve Eflak hükûmetleriyle ittifak eden Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in tenkili.

(Bu ittifakın Macar kralı Sigosmond'un tahrik ve teşebbüsiyle akdolunduğu rivâyet edilir: Tabiî bu suretle Anadolu ile Rumeli'de aynı zamanda büyük bir gaile çıkmış demektir. — Bu sırada Sırp krallığında «Georges Brankoviç» ve Eflak voyvodalığında da «Wlad-Drakul» bulunmaktadır. — Bu dört müttefikten Macar kralı hariç olmak üzere diğer üçü evvelce Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş olanlardandır; Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in bir Osmanlı prensesiyle izdivacı ve tâbiyyet kabul etmesi için 1426=830 vukuâtının sonuncu ve Sırbistan'la Eflâk'ın tâbiiyyet altına girmesi için de 1424=827 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Yalnız o tarihten sonra Sırbistan'da bir değişiklik olmuş ve Stefan Lâzareviç'in yerine «Georges Brankoviç» geçmiştir. — Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in böyle bir ittifaka girmeyi kabul etmesi, istiklâli kalmıyan ve hattâ Osmanlılara bir mikdar arazi terketmek mecburiyetinde kalan devletinin eski vaziyetini iade etmek arzusiyle izah edilir. — Bu gizli ittifak akdolunduktan sonra İbrahim Bey bir at hırsızlığını harp vesilesi ittihaz ederek Osmanlı hududuna tecavüz etmiştir. — Bu vaziyet üzerine Dulgadır oğullarıyla birleşen İkinci Murad kuvvetli bir ordu ile Karaman seferine çıkmıştır: Dulgadır oğullarının bu seferde Karamanlılara karşı Osmanlılarla birleşmeleri, iki hânedan arasındaki sıhrî münasebetten ziyade Karamanlıların Dulgadır oğullarına ait olan Kayseri şehrini bir müddet evvel zaptetmiş olmalarındandır. Tabiî bu suretle Osmanlılarla Dulgadırlılar arasında bir menfaat birliği var demektir. — Dulgadır hükümdarı Nâsıruddin Mehmet Bey'in İkinci Murad'a oğlu Süleyman Bey'i göndermek suretiyle ittifak akdettiği rivâyet edilir. — Bu seferin vukuâtiyle neticesinde ihtilâf vardır: Umumiyetle Osmanlı menbâlarında Konya'nın zaptedildiğinden, İbrahim Bey'in Taş-ili'ne kaçmak mecburiyetinde kaldığından ve nihayet İkinci Murad'ın kızkardeşi olan karısının şefâatiyle ölkesi kendisine iade edilmekle beraber oğlunu rehine olarak Osmanlı sarayına göndermek mecburiyetinde kaldığından ve hattâ bir mıkdar da tazminat verdiğinden bahsedilir. Bir rivâyete göre Kayseri şehri de zaptedilip İkinci Murad tarafından Dulgadır oğullarına iade edilmiştir: Bununla beraber İkinci Murad'la Karaman-oğlu arasında sulh akdedilip Osmanlı ordusu çekildikten sonra bile Dulgadır-oğlu Süleyman Bey'in Kayseri muhâsarasıyla uzun uzadıya meşgul olduğu ve fethine muvaffak olamadığı da rivâyet edilir; her halde bu nokta karanlıktır. — Karamanlıların idaresinde bulunan Akşehir havâlisinin işte bu seferde Osmanlı ölkesine katıldığından da bahsedilmektedir. — Hıristiyan devletlerinin Osmanlıları Karamanlılarla uğraştırıp fırsattan istifâde etmek siyaseti bu suretle bir kere daha iflâs etmiş demektir).

Sırp ve Eflak hükümdarlarının te'dibi.

(İkinci Murad Karaman zaferinden sonra Sırbistan'la Eflak üzerine hareket etmiştir: Vaktiyle Yıldırım Bâyezid'in almış olduğu Sırp prensesinden dolayı Sultan Murad'ın Sırbistan üzerinde verâset hakkı bile iddiâ ettiğine ait bâzı rivâyetler vardır. — Osmanlı istilâsına mukâvemet edemiyeceğini anlıyan Sırp kralı Brankoviç, kızı Mara'yı İkinci Murad'a vermek, Osmanlı hâkimiyyetini kabul etmek ve bir mikdar arazi de bırakmak suretiyle başına gelecek fırtınayı önlemiye muvaffak olmuştur: Bu tesviye şekli için 1437=841 tarihi de rivâyet edilir. — Eflak voyvodası Wlad-Drakul da yeniden itâat ve hâkimiyyet kabul ettiği gibi, Osmanlı seferlerinde ordusuyla beraber hizmet etmek taahhüdüne de girmiştir. — Bu suretle Macaristan Anadolu ve Rumeli müttefiklerinden tecrîd edilerek yalnız bırakılmış demektir).

1437=841

Kırk beş gün süren büyük Macaristan akını.

(Macar kralı Sigismond'un müttefiklerini tedib edip kendi hizmetine almış olan İkinci Murad, Osmanlılara karşı akdedilmiş olduğunu 1435-1436=839 vukuâtında gördüğümüz ittifakın başında bulunduktan sonra artık yalnız kalmış olan bu kraldan intikam almıya karar vermiş ve Evrenos-oğlu Ali Bey'in büyük bir Macaristan akını yapmasını emretmiştir: Bu büyük akında Macaristan'ın Osmanlı hizmetine girmek mecburiyetinde kalan eski müttefikleri de askerleriyle beraber Evrenos-oğlu Ali Bey'in maiyyetinde bulunmak emrini almış oldukları için, hem Sırp kralı Brankoviç, hem Eflak voyvodası Wlad-Drakul derhâl Ali Bey'in maiyyetine iltihak etmişlerdir. — Semendire civârında Tuna'yı geçmiş olan Türk akıncıları Demirkapı'dan geçerek Transilvanya=Erdel kıt'asını kan ve ateş içinde bırakmıştır, Osmanlı müverrihlerinin «Zebine» dedikleri «Hermanstadt» ı muhâsara etmişler, «Mediasch» ve «Schoessburg» şehirlerine baskınlar yapıp yağma ve tahrib etmişler ve yetmiş bin esir aldıktan sonra kırk beş gün süren bu müthiş akından bir çok ganîmetlerle dönmüşlerdir. — Bu akın için 1438=842 tarihi de rivâyet edilmiştir).

«Tazarruât» sâhibi Sinan Paşa'nın doğumu.

(1440=844 tarihi de rivâyet edilir. — Osmanlı inşâsının ilk büyük üstâdı sayılan Yusuf Sinan Paşa, Fatih'in ilk Istanbul Kadısı olan meşhur Hızır Bey'in oğludur: Hızır Bey için, 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma» fıkralarının beşincisine bakınız. — Sinan Paşa Bursa'da dünyaya gelmiştir. — Bu büyük münşi Osmanlı inşâsına zarif bir âhenk vermiş, muahhar münşîlerin uzun ve yorucu cümlelerine düşmiyerek kısa cümleler yapmış ve Arap-Acem terkipleriyle kelimelerini muakkıpları kadar bol kullanmamıştır. — En mühim eseri «Tazarruât» ismiyle meşhur olan «Tazarru'nâme»sidir; Bu eser merhum Ebuzziyâ-Tevfik tarafından kısmen neşredilmiştir. — Sinan Paşa hem mutasavvıf, hem riyâziyecidir. — Fatih'in hocası, dostu ve veziridir; Hattâ Mahmud Paşa'nın 1473=878 tarihindeki ikinci azli üzerine bir müddet Vezir-i-a'zam olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır. — Sinan Paşa'nın ölümü için 1486=891 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

1439=843

Eflak voyvodası Drakul'un Gelibolu'da hapsi ve Macar kralına ilticâ eden Sırp kıralı Brankoviç'in pâyıtahtı olan Semendire'nin fethi.

(İkinci Murad'a kızını vermiş ve Osmanlı tâbiyyetine girip seferlerde ordusuyla beraber hizmet etmiye başlamış olan Sırp kralı Brankoviç pâyıtahtı olan Semendire'yi ihtiyâten tahkim etmiş olduğu gibi, Eflak voyvodası Wlad-Drakul da Macaristan'la münasebete girişmiş ve bu suretle Osmanlı devletine karşı yeni bir Macar-Sırb-Eflak ittifakı hazırlanmıya başlanmıştır. Bu sırada Macaristan'da saltanat tebeddülü olmuş ve Sigismond'un yerine geçen Almanya imparatoru ve Macar kralı ikinci Albert de selefinin Türklere karşı olan siyasetine yeni bir hız vermiştir, işte bu vaziyetten dolayı ümerâdan Firuz Bey oğlu İshak Bey'in şikâyeti üzerine İkinci Murad'ın Brankoviç'den Semendire'nin anahtarlarını istetmiş olduğu rivâyet edilir; Sırp kralı bu talebi kabul etmediği için ordu harekete geçmiş ve bunun üzerine Brankoviç pâyıtahtının müdafaasnı büyük oğlu Greguar'a bırakarak Macar kralı ikinci Albert'e ilticâ etmiştir. — Semendire muhâsarasının üç ay kadar sürdüğü rivâyet edilir: Kalenin fethi 27 Ağustos=16 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününe müsâdiftir. — Semendire fethedilince, Brankoviç'in burayı metbûuna karşı müdafaa eden büyük oğlu Greguar'ın

gözlerine mil çekilmekle iktifâ edilip hayatı bağışlanmıştır. Sırp kralının iki oğlu daha vardır: Lâzar ismini taşıyan küçük oğlu hakkında iki rivâyete tesâdüf edilir: bir rivâyete göre Lâzar babasının Osmanlı pâdişahına inkıyâdındanberi rehine olarak Edirne sarayında bulunduğu için onun da gözlerine mil çekilmiş ve ikinci bir rivâyete göre de babasiyle beraber Macaristan'a kaçmış olan Lâzar ceza görmemiş, fakat rehine olarak Edirne'de bulunan ortanca kardeşi Stefan cezalandırılmıştır: Her halde bu ısyan cezalarından anlaşıldığına göre İkinci Murad dedesi Yıldırım Bâyezid gibi karısı olan Sırp prensesinin nüfuz ve tesiri altında kalmış değildir. Gözlerine mil çekilen Sırp prenslerinin Tokat veyâhut Dimetoka kalelerinden birine gönderilip zindana atıldıkları rivâyet edilir. — Eflak voyvodası Wlad-Drakul Türk kuvvetine karşı gelemiyeceğini bildiği için orduya gelip İkinci Murad'ın merhametine sığınmaktan başka çare bulamamış ve işte bu sâyede hayatını kurtararak Gelibolu kalesine hapsedilmekle işin içinden sıyrılmıştır: Bu voyvoda bir müddet sonra iki oğlunu rehine vermek suretile tekrar eski mevkiine iade edilmiştir; rehinelerin Germiyan vilâyetindeki İğrigöz kalesine gönderilip hapsedildikleri rivâyet edilir. — Bu vak'alar için 1437=841 ve 1438=842 tarihleri de rivâyet edilmiştir).

Almanya imparatoru ve Macaristan kralı İkinci Albert'in mağlûbiyeti.

(Semendire'yi kurtarmak için ordusunun başına geçip sefere çıkan ikinci Albert'in yaklaşmakta olduğu kalenin fethinden sonra haber alınmış ve o sırada Macaristan seferine memur olan İshak Bey'le Timurtaş-oğlu Osman Çelebi kumandasındaki ordu derhâl düşmanın üzerine yürümüştür. Türk ordusu görünür görünmez Macarların «Kurt geliyor! « diye bağrışarak kaçışmaya başladıkları rivâyet edilir! Bununla beraber iki taraf birbirine girmiş ve çok şiddetli bir muharebe olmuştur. Macar ordusu müthiş bir bozguna uğradığı için, ikinci Albert dolu dizgin kaçarak canını kurtarabilmiştir. — Bu zaferde o kadar çok esir ve ganîmet alınmıştır ki Üsküp'de beş akçaya bir esir satıldığı rivâyet edilir: En eski Osmanlı müverrihlerinden meşhur Âşık-Paşa-zâde bu sefere bizzat iştirâk etmiş olduğu için, o devrin zaferlerini çok güzel tasvir eden şu izahatı en kıymetli vesikalardandır: «Gaziler ziyade doyum geldi ve bir çizmeye bir câriye virirlerdi. Fakir dahî yüz akçaya bir iyü oğlan aldum. Ve dahî İslâmun bünyâdı olandanberü bu kadar gazâ olmadu dirlerdi ve hem gerçekdür. Ben fakir dahî o seferde bile idüm. Bir gün Hünkâra vardum. Ben fakîre esir buyurdu. Ben didüm ki:

— Devletlü sultânum! Bu esiri götürmeğe at gerekdür ve bu yolda akça gerek! didüm. Beş bin akça ve iki at virdi. Dokuz baş esir, dört atla Edirne'ye geldüm; üçer yüz akçaya virdüm ve ba'zısın ikişer yüz akçaya virdüm». Yalnız Âşık-Paşa-zâde bu zaferi 842=1438 tarihinde gösterir; Bu zühûlün müstensihlere aid olmak ihtimâli de vardır. — Bâzı menbâlarda İkinci Murad'ın Belgrad muhâsarası işte bu zaferi tâkip edip bu sene olmuş gösterilirse de doğru değildir; 1441=845 vukuâtına bakınız).

Bosna haracının tezyidi.

(Semendire zaferi üzerine tehlikenin kendisine de yaklaşmakta olduğunu anlıyan Bosna kralı İkinci Tvrtko vaziyetini kurtarmak için haraç tezyidini bizzat teklif etmek mecburiyetinde kalmış ve o zamana kadar vermekte olduğu yirmi bin duka altını senede yirmi beş bin altına çıkarılmıştır).

1441=845

Belgrad muhâsarası.

(Almanya imparatoru ve Macaristan kralı İkinci Albert askerden aldığı sâri bir hastalık yüzünden 27 Teşrinievvel 1439=18 Cumâda-l-ûlâ 843 Salı günü ölmüş ve bunun üzerine Macaristan'da bir iki sene süren bir saltanat buhrânı hâsıl olmuştur. Belgrad muhâsarası işte bu buhrân devrine müsâdiftir. — Ölen Macar kralı ve Almanya imparatoru İkinci Albert, eski Macar kralı Sigismond'un damadıdır: Kendisi öldükten sonra karısının doğurduğu çocuğa «Ladislas» ismi takılıp kral ilân edilmişse de buna karşı Lehistan kralı Vladislas müddai çıkmış ve o da bir takım tarafdarlâra istinâd etmiştir. İkinci Murad'ın teklif ettiği ittifakı bu Polonya kralı Vladislas'ın kabul etmediği rivâyet edilir. Macar işgâlinde bulunan Belgrad'ın muhâsarası işte bu şerait altında olmuştur. — Evrenos oğlu Ali Bey'in idare ettiği bu muhâsaranın altı ay kadar devam etmiş olduğu rivâyet edilir. Ali Bey'e karşı Belgrad'ı Zowan isminde Raguzalı bir papas müdafaa etmiştir. Türklerin bir aralık şehre girmeğe muvaffak oldukları halde müdâfiler tarafından püskürtüldükleri rivâyet edilir. Muhakkak olan nokta, bu Belgrad muhâsarasının neticesiz kalmış olduğudur. — Belgrad muhâsarası için 1439=843 tarihi de rivâyet edilmiştir: O sene vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

1442=845

Yanko Hunyad'ın Osmanlılara karşı ilk zaferi.

(Macaristan'ın küçük bir asilzâde âilesine mensup sayılan «Hunyadi-Janos» Osmanlı menbâlarında «Yanko Hunyad» ismiyle meşhurdur; Garp menbâlarında da «Jean-Corvin Huniade» şeklinde anılır. Macarların millî kahramanı olan bu büyük askerin asliyle nesebinde ihtilâf vardır; Meselâ bir rivâyete göre aslen Eflaklı bir Ulahtır! Soy adı «Hunyadi» olmakla beraber gayr-i-meşrû olarak Bizans'ın Paleoloğos hânedanına mensup olduğu veyâhut eski Macar kralı Sigismond'un gizli oğlu sayıldığı hakkında da bir takım rivâyetler vardır: Bu son rivâyete göre Hunyadi-Janos kral Sigismond'un «Elisabeth Morsinay» ismindeki metresinden dünyaya geldiği için soy adı olarak babasının adını alamamış, doğduğu yerin ismini almıştır. Her halde bu nokta biraz karışıktır. — Yanko Hunyad takriben 1400=803 tarihlerinde doğup 1456=860 tarihinde elli altı yaşında ölmüştür. — Muharebelerde gösterdiği büyük yararlıklardan dolayı o zamanki Macar kralı Dördüncü Ladislas tarafından Transilvania=Erdel voyvodalığına ve Macar orduları Baş kumandanlığına tayin edilmiş, Dördüncü Ladislas Varna muharebesinde maktûl düşünce yerine geçen Beşinci Ladislas'ın küçüklüğünde on iki sene Kral nâipliğinde bulunarak memleketin bütün mukadderâtını eline almış ve Macar tarihinde oynadığı büyük rolden dolayı kendisinden sonra oğlu «Mathias» Macar kralı bile olmuştur. — Yanko Hunyad'ın millî kahraman şöhreti Türklere karşı kazanmıya muvaffak olduğu bâzı zaferlerden dolayıdır: Bununla beraber ilerde görüleceği gibi, Varna ve ikinci Kosova muharebelerinde çok fecî mağlûbiyetlerle hezimetlere uğramaktan da kurtulamamıştır: Varna muharebesi için İkinci Mehmed'in ilk saltanat devrinde 1444=848 vukuâtının beşinci fıkrasına ve ikinci Kosova muharebesi için de 1448=852 vukuâtına bakınız. — Yanko Hunyad Türklere karşı kazandığı bu ilk zaferinde İkinci Murad'ın baş Emir-âhuru Mezid Bey'i mağlûp etmiştir: Hammer bu Mezid Bey'in hüviyetini yanlış tayin ederek bunu kırk sene evvel Fetret devrinin başında Sıvas beyi iken Birinci Mehmed'in hizmetine girmiş olan Kadı-Bürhânüddin damadı Mezid Bey'le karıştırmıştır; halbuki o Mezid Bey'in Tokat'daki mezar kitâbesine göre vefatı bu tarihten dokuz sene evvel 1433=836 tarihindedir: 1403=805 vukuâtının yedinci fıkrasına bakınız. Yanko Hunyad'a mağlûp olan Mezid Bey İkinci Murad'ın Emir-âhurluğunda bulunduktan sonra Alacahisar muhâfızlığına tayin edilmiş olduğu rivâyet edilen başka bir Mezid Bey'dir. Bu bey yirmi beş bin kişilik bir akıncı kolunun başında 18 Mart=6 Zülka'de Pazar günü Transilvania=Erdel hududunu geçerek bir Macar kuvvetini mağlûp ettikten sonra Hermanstadt şehrini muhâsara etmiş ve işte bu muhâsara

esnâsında Yanko Hunyad'ın hücumuna uğrıyarak iki ateş arasında kaldığı halde kahramanca bir muharebeden sonra düşmanın üstün kuvvetlerine mağlûp olmuştur: Osmanlı ordusunun bu vak'ada yirmi bin şehîd verdiği rivâyet edilir; Mezid Bey kumandasındaki kuvvetin mecmûu yirmi beş bin kişiden ibaret olduğu için her halde bu rivâyetin mübalâgalı olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Mezid Bey yanında bulunan oğluyla beraber şehîd olmuştur. Yanko Hunyad Osmanlı akıncılarının mütebâkisini Tuna'nın öte yakasına kadar koğaladıktan sonra geri dönmüş ve kendisi sofrasında yemek yerken Türk esirlerini takım takım huzurunda idâm ettirerek eğlenmiştir! Macar kumandanının Türk başlarından kuleler yaptırdığı bile rivâyet edilir! — Bu muvaffakiyet üzerine Yanko Hunyad Eflâk'a kadar akın edip Tuna'nın iki sâhilini boydanboya ateş içinde bıraktıktan sonra memleketine dönmüştür: Yanko'nun «Vatan halâskârı» şöhretini işte bu ilk muvaffakiyetinde kazandığı rivâyet edilir. — Bu vak'a için 1440=844 tarihi de rivâyet edilmişse de doğru değildir).

1443=846

Yanko Hunyad'ın ikinci zaferi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hermanstadt bozgunundan intikam almak istiyen İkinci Murad Rumeli Beylerbeyi Kula-Şahin Paşa veyâhut Hadım-Şihâbüddin Paşa kumandasında ikinci bir ordu daha sevketmiştir: Bu ordunun seksen bin kişilik olduğu rivâyet edilir. — Bu ikinci ordu Eylül=Cumâda-l-ûlâ ayında «Jalomitcha» yâhut «Vasag» civârında Yanko Hunyad'ın taarruzuna uğramış ve tıpkı birincisi gibi bu da mağlûb olmuştur; Osmanlı menbâlarında bu ikinci hezimetin sebebi, ordusunun büyüklüğüne güvenen kumandanın ihtiyatsızca ilerlemesi ve bilhassa içki düşkünlüğü şeklinde gösterilir. — Yanko'nun bu muvaffakiyeti 20-25 bin kişilik bir kuvvetle kazandığı hakkında bir takım rivâyetler varsa da ihtiyatla karşılanmalıdır. — Hadım-Şihâbüdin yâhut Kula-Şahin Paşa esir olmuş ve Timürtaş-oğlu Osman-Çelebi gibi bir çok kıymetli ümerâ şehit düşmüştür. — Bu ikinci sefer de Osmanlı zâyiâtının birincisinden daha fazla olduğu rivâyet edilir. — Yanko Hunyad'ın bu muzafferiyyeti Macarlar arasında büyük bir sevinç uyandırmıştır. — Osmanlı ordusunun iki yüz sancakla beş bin beş yüz esir verdiği rivâyet edilir: Tabiî bütün bu rakamlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Yanko Hunyad'ın şöhreti bu tarihten itibaren bütün Garp âlemine yayılmış ve iktidarı kadar tâlii de olan bu meşhur kumandan müslümanlığa karşı hıristiyanlığın en büyük kahramanı sayılmıya başlamıştır).

1443=847

Yanko Hunyad kumandasındaki Haçlı ordusunun Niş ve İzlâdi-derbendi zaferleri.

(Macar millî kahramanı Hunyadi-Janos=Yanko Hunyad'ın 1442=845-846 tarihlerinde Türklere karşı üstüste kazandığı iki zafer Avrupa hıristiyanlığını büyük bir heyecan içinde bırakmış ve bu vaziyeti istismar etmek istiyen Papa Dördüncü Eugene eski selefleri gibi Ehl-i-salip teşkili için teşebbüslerde bulunmıya başlamıştır: Papa nâmına bu hususta en mühim rolü Kardinal «Caesarini» ismindeki mümessilinin oynadığı rivâyet edilir. Bu teşebbüsten maksat, Türkleri Avrupa'dan tardetmektir. Haçlı ordusunun en mühim şahsiyetleri içinde Macar kralı Ladislas, Başkumandan Yanko Hunyad, âsi ve firârı Sırp kralı Brankoviç, Eflak voyvodası Wlad-Drakul ve Papalık vekili kardinal Caesarini vardır. Bu sefere iştirâk edenlerin çoğu Macar, Sırp, Alman ve Ulah milletlerindendir: birer mikdar İtalyan ve Arnavut da bulunduğu rivâyet edilir. — Bu sırada Anadolu tarafında Karaman-oğlunun yeni bir taarruzu başlamış olduğundan, bir rivâyete göre İkinci Murad Haçlılara karşı müdafaa işini beylerine bırakıp Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalmıştır. — Bu haçlı seferi beş ay sürmüş ve

düşmanların biri Niş civârında ve biri de meşhur İzlâdi-derbendi'nde iki zafer kazanmasıyla neticelenmiştir. — Hıristiyan ordusu 22 Temmuz=24 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Budin'den hareket etmiş ve Semendire ile Belgrad civarlarında Tuna'yı geçerek Sırbistan arazisinde ilerlemiye başlamıştır. Osmanlı kuvvetleriyle ilk müsâdeme Niş civârında ve Morava sâhilinde olmuştur: Bu muharebenin tarihi 3 Teşrinisâni=10 Receb Pazar günüdür. Türk kumandanlarının en mühimleri Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa, Vezir-i-a'zam Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi Damad Mahmud-Çelebi, Timürtaş oğlu Ali Bey, Evrenos oğlu İsâ Bey ve Tokat Beyi Balaban Bey vesairedir. Düşman kuvvetlerinin üstünlüğü bu muharebenin kaybolmasına sebeb olmuş ve iki bin şehît, dört bin esir ve dokuz sancak kaybedilmiştir. Bir rivâyete göre bu muharebede İkinci Murad da bizzat bulunmuştur. Harp kaybedilmekle beraber bozgun olmamış ve Türk ordusu Balkan dağlarının arkasına çekilmiştir. — Düşman ordusunun bu tarafa geçmesine mâni olmak için Türklerin «Kapulu-derbend» dedikleri «Trajan» geçidinin iyice tahkim edilmiş olduğu rivâyet edilir: Bu meşhur geçitte iki dar boğaz vardır; birine «Succi=Sulu-derbend», ötekine «Slatitza=İzlâdi-derbendi» denir. O sırada bunların ikisinin de büyük kaya parçalarıyla tıkanmış olduğu ve hattâ Trajan kapısının bulunduğu Sulu-derbend'in yamacından bir gece sular döküldüğü için sabaha kadar buzdan bir duvar hâsıl olduğu rivâyet edilir. Niş muharebesinden sonra Türk ordusunun peşinden gelip Sofya'yı zaptetmiş olan Haçlı ordusu nihayet işte bu iki geçitle karşılaşmıştır. — Bir rivâyete göre Niş muharebesinde bizzat bulunmamış olan İkinci Murad'ın işte burada ordu başına gelmiş olduğundan bahsedilir. — Bir buz duvarı haline gelen Sulu-derbend'den geçmek ihtimâli olmadığını gören Yanko Hunyad, biraz daha geniş olduğu için o kadar müstahkem olmıyan İzlâdi-derbendi üzerine yürümüş ve 24 Kânunuevvel=2 Ramazan Salı günü burada çok şiddetli bir muharebeden sonra Haçlıların üstün kuvvetleri geçitten geçmiye muvaffak olmuşlardır. Tabiî bu suretle Haçlı ordusu artık Bulgaristan ve Trakya ovalarına hâkim bir vaziyet kazanmış demektir: Fakat dokuz gün sonra olan son muharebede düşman ordusunun ric'ate mecbur edilmesi nihayet vaziyeti kurtarmıştır).

1444=847

Yalvaç muharebesi.

(Yukarıdaki fıkrada gördüğümüz İzlâdi-derbendi muharebesinden sonra Haçlı ordusu ileri hareketine devam ederek «Yalowacz/Yalovaz=Yalvaç» civarına kadar gelmiş ve burada «Konovicza/Cunobizza=Konoviça» dağının eteğinde Osmanlı ordusuyla son muharebesine tutuşmuştur. Bu muharebe 2 Kânunusâni=11 Ramazan Perşenbe gününe müsâdiftir. — Burada Osmanlı ordusu çok kuvvetli bir mukâvemet göstermiş, Sırp kralı Brankoviç'in kuvvetleri Çandarlı Mahmud-Çelebi tarafından mağlûb edilmiş ve nihayet Mahmud-Çelebi ile Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa Yanko Hunyad'ın eline esir düşmüş tür. Yanko'nun yüz yetmiş Türk esirini derhâl idâm ettirdiği rivâyet edilir. Bununla beraber Osmanlı ordusu mağlûb edilemediği için Haçlılar daha büyük bir tehlikede kalmamak üzere ric'ate mecbur olmuşlar ve zafer alayında teşhir edilmek üzere Kasım Paşa ile Mahmud-Çelebi'yi idâm etmeden götürmüşlerdir. — Bu muhafebe netice itibariyle Rumeli'yi büyük bir tehlikeden kurtarmış sayılabilir. — Bâzı Garp menbâlarında Yalvaç muharebesi Haçlıların büyük bir zaferi gibi gösterilirse de doğru değildir: Haçlıların bu muharebe üzerine ric'ate mecbur oldukları muhakkaktır).

Karaman oğlunun tenkili.

(1443=847 vukuâtında gördüğümüz gibi Karaman hükümdarı İbrahim Bey Haçlıların istilâsı esnâsında metbûuna karşı ayaklanmış ve hattâ bir rivâyete göre İkinci Murad'ın Balkan

müdafaasını ümerâsına bırakıp Anadolu'ya geçmesine sebeb olmuştur. Bir rivâyete göre de Sultan Murad Anadolu'ya geçmeyip Karaman oğluna karşı kendi oğullarından şehzâde Alâüddin Bey'i göndermiştir. — Karaman oğlunun Balkanlarda elbirliği ettiği ve hattâ elçiler göndererek Macarların idaresindeki ittifaka girmiş olduğu için harekâta başladığı rivâyet edilir: Bu suretle İbrahim Bey ikinci defa olarak Balkan ittifakına girmiş demektir; bundan evvelki ittifak ve isyâniyle tenkili için 1435-1436=839 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Karaman-oğlu İbrahim Bey Balkan muharebeleri esnâsında Kütahya ile Ankara arasını tahrib ettiği gibi, Akhisar, Akşehir ve Beyşehri gibi Osmanlı kasabalarını da zaptetmiştir. İşte bundan dolayı İkinci Murad bu Karaman seferinde bilmukabele Konya'ya kadar olan yerleri yağma ve tahrib ettirmiş, İbrahim Bey gene Taş-iline çekilmek mecburiyetinde kalmış ve nihayet Osmanlı pâdişahının kızkardeşi olan karısıyla vezirini göndermek suretiyle dehâlet ederek ağır şartlarla bir sulh akdine muvaffak olmuştur: Bu sulhün şartları içinde istilâya uğrıyan Osmanlı arazisinin iâdesi, tazminat verilmesi ve Osmanlı tâbiiyyetinin kabulü gibi esaslar bulunduğu rivâyet edilir. — Bu Karaman seferinin tarihinde Osmanlı ve Bizans menbâları arasında ihtilâf vardır: Meselâ tamamiyle yanlış olarak 1442=846 tarihinden bahsedildiği gibi 1444=848 tarihi de rivâyet edilir. Osmanlı menbâlarında umumiyetle bu vak'a Balkan muharebelerini müteâkıp gösterilmektedir ve hâdisatın teselsül tarzı bakımından bunun doğru olması lâzımgelir).

1444=848

Szegedin sulhü.

(Osmanlı devletiyle Macaristan krallığı arasında akdedilen bu sulhün 12 Temmuz=25 Rebî'ül-evvel Pazar günü imzalandığı rivâyet edilir. — Bir taraftan Osmanlı mukâvemeti ve bir taraftan da kış mevsiminin Balkanlardaki büyük şiddeti karşısında beş aylık uzun seferine nihayet verip çekilmek mecburiyetinde kalan Macar kralı Ladislas baharda Avrupa'dan beklediği yeni kuvvetlerin gelmemesi üzerine İkinci Murad'ın teklif ettiği sulhü kabul etmiştir. Bu sulh Osmanlılar için çok ağırdır. On sene müddetle akdedilen muâhede mucibince Türk idaresinde bulunan Semendire ve sair şehirler Sırbistan'a iade edilip Brankoviç'in krallığı tasdik edilmiş ve rehine tutulan iki oğlu kendisine gönderilmiş, Wlad-Drakul'a iade edilen Eflak üzerinde Macaristan'ın yüksek hâkimiyyeti kabul edilmiş ve Vezir-i-a'zam Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi olan Damad Mahmud-Çelebi'nin fidyesi olarak Macaristan'a yetmiş bin duka altını tesviyesine mecburiyet hâsıl olmuştur. Tabiî bu suretle ordunun yeniden tensikine imkân temin edilmek maksadı tâkib edilmiştir).

İkinci Murad'ın saltanattan çekilmesi.

(Bir taraftan oğlu Alâüddin'in ölümünden, bir taraftan da üstüste uğradığı hezimetlerden müteessir olan İkinci Murad'ın kendi arzusiyle tahtını müstakbel Istanbul fatihi olan oğlu İkinci Mehmed'e terkederek saltanattan el çekip Mağnisa'da inzivâya çekildiği rivâyet edilir. Bu feragâtin başka sebepleri de olup olmadığı ayrıca tetkik edilmesi lâzım bir meseledir. — İkinci Murad Mağnisa'ya giderken en mûtemed adamlarından İshak Paşa ile Şarapdar Hamze Bey'i de beraber götürmüştür. — Bu büyük hükümdar en kuvvetli rivâyete göre 806=1403-1404 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 40-41 yaşlarında saltanattan çekilmiş demektir. — İkinci Murad'ın bu ilk saltanatı 1421=824 tarihinden itibaren yirmi üç sene sürmüştür. — Bu feragât için 1440=844, 1442=846, 1443=847 ve 1445=849 gibi bâzı gibi daha rivâyet edilmişse de, İkinci Murad'ın 847-848=1443-1444 tarihlerinde saltanatta bulunduğu kitâbeleriyle sâbit olduğu için o rivâyetlerin yanlış olduğu muhakkaktır).

İKİNCİ MEHMET
(Fatih)
«İlk saltanatı»

— M. 1444=H. 848 — M. 1445=H. 849 —

1444=848

İkinci Murad oğlu İkinci Mehmed'in ilk cülûsu.

(Babası İkinci Murad'ın feragât kararı üzerine Mağnisa valiliğinde bulunan şehzâde Mehmed'in tahta çıkmak üzere Edirne'ye dâvet edildiği rivâyet edilir: Bu dâvete icâbet edip gelen İkinci Mehmet Edirne'de babasının tahtına çıkmışsa da bu vak'anın ay ve gün tarihleri belli değildir. — Osmanlı menbâlarında «Muhammed-i Sâni» ismiyle anılan İkinci Mehmed'e şehzâdeliğinde «Mehmet-Çelebi» denildiği, anası Hümâ-Hatun'un Bursa'daki türbe kitâbesinden anlaşılmaktadır: 1432=835 vukuâtındaki arapça kitâbe suretine bakınız. İkinci Mehmed'in «Fatih» ünvaniyle anılmıya başlaması Istanbul fethinden sonradır: 1453=857 vukuâtı içinde 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Salı fıkrasına bakınız. — En kuvvetli rivâyete göre 1432=835 senesi 29/30 Mart=26/27 Receb Cumartesi/Pazar gecesi dünyaya gelmiş olan İkinci Sultan Mehmet bu ilk cülûsunda Milâdî takvim hesabiyle takriben on iki yaşlarında bir çocuk olmak lâzımgelir. İkinci Murad'ın Vezir-i-a'zamı Çandarlı-Halil Paşa ile Hadım Şihâbüddin, Zağanos Mehmet ve Saruca Paşalar gibi vezirleriyle Kadı-asker=Kazasker Molla-Husrev yeni pâdişahın zamanında da vazifelerini muhâfaza etmişlerdir. — İkinci Mehmed'in bu ilk cülûsunun tarihi bakımından müverrihler arasında çok mühim farklar vardır: Meselâ 844=1440 ve 846=1442 gibi tamamiyle yanlış veyâhut 847=1443 gibi şüpheli gibi zikredilir; halbuki İkinci Mehmed'in bu ilk cülûsunda Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif şehirlerinde basılmış gümüş ve bakır paralarının üstünde hep 848=1444 tarihi bulunduğu gibi, hâdisâtın teselsül tarzı da bu cülûsun her halde o tarihe tesâdüf etmiş olması lâzımgeleceğini göstermektedir. Yalnız Halil Edhem Bey merhumun «Meskûkât-i Osmâniyye»sinde bu ilk cülûsa ait 847=1443 tarihli bir sikkeden bahsedilmekteyse de Halil Bey bunun bir hakkâk hatâsı olduğuna hükmetmektedir. İşte bütün bunlardan dolayı 848=1444 tarihini esas ittihâz etmek zarurî demektir).

İkinci Murad'ın Edirne'den Mağnisa'ya hareketi.

(İkinci Mehmed'in cülûsu üzerine babası İkinci Murad Edirne'den Mağnisa'ya gitmiştir: Sultan Murad'ın ölünceye kadar orada yaşamak istediği rivâyet edilir. Bu suretle baba oğul yer değiştirmişler demektir. İkinci Murad Mağnisa'ya giderken İshak Paşa ile Hamze Bey'i de maiyyetinde götürmüştür. — Bir rivâyete göre Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarının ve diğer bir rivâyete göre de yalnız Saruhan sancağının vâridâtı «tekaüdiyye» olarak İkinci Murad'a tahsis edilmiştir).

Szegedin sulhünün ihlâli ve Osmanlı devletine harp ilânı.

(Osmanlı devletiyle Macar krallığı arasında biraz evvel akdedilen bu on senelik sulh muâhedesi için İkinci Murad devrinin sonunda ve bu 1444=848 vukuâtının başındaki fıkraya bakınız. — Büyük ve tecribeli bir asker olan İkinci Murad'ın devlet idaresini on iki yaşında bir çocuğun eline bırakıp Mağnisa'da inzivâya çekilmesi Türk düşmanları için hemen istifâde edilecek tarihî bir fırsat teşkil etmiştir; Bâzı müelliflerin tâbiriyle Szegedin muâhedesinin daha mürekkebi bile kurumadan ihlâl edilmesi işte bundan mütevellit gösterilir. — Bu «nakz-i

ahd» in ilk müteşebbisi, son Osmanlı- Macar muharebelerinde Papalık makamının mümessili olan meşhur kardinal «Caesarini/Cesarini» dir: Bu müteassıp papasın Lehistan ve Macaristan kralı «Wladislas/Vladislav/Ladislas» nezdinde derhâl teşebbüslere girişip bu büyük fırsattan istifâde ederek Türkleri Avrupa topraklarından tardetmek için elbirliği teklif etmiş olduğu ve hattâ dinî yeminlerle teyid edilerek teâti edilmiş olan muâhededen dolayı biraz tereddüd eden Macar kralına hıristiyanların müslümanlara verdikleri sözde durmak mecburiyetinde bulunmadıklarından bahsettiği muhakkaktır! Bu sırada 60, 65 veyâhut 70 gemiden mürekkep Papalık donanması Adalar denizindedir: Bu donanmanın kumandanı olan kardinal «Condolmieri» ismindeki papas da Macar kralına bir mektup yazıp fırsattan istifâde tavsiyesinde bulunmuş ve kendisinin Gelibolu'yu tutup İkinci Murad'ın Anadolu'dan Rumeli'ye geçmesine mâni olacağından bahsetmiştir. Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleologos'un da Macar kralına ayni şekilde bir mektup gönderdiğinden bahsedilir. Hattâ Karaman hükümdarı İbrahim Bey de işe karışmış ve o da Osmanlı hâkimiyyetinden kurtulmak için Macar kralına veyâhut Sırp despotuna ve belki de her ikisine elçiler ve mektuplar göndererek Rumeli tarafında hareket başlayınca kendisinin de Anadolu tarafında harekâta başlıyacağını bildirmiştir. İşte bütün bu müracâatlar, nihayet Macar kralı Ladislas'ın Szegedin muâhedesini imzasından elli gün sonra hiç bir meşrû sebeb olmadığı halde birdenbire ihlâl edip Osmanlı devletine harp ilân etmesiyle neticelenmiştir: Hattâ o elli günlük sabrın bile muâhede mucibince Osmanlıların Sırplara terkettikleri kalelerin tahliyesini beklemek maksadından mütevellîd olduğu rivâyet edilir! — Türkler aleyhindeki bu yeni ittifaka Lehistan ve Macaristan kralı Ladislas'dan başka Eflak prensi Drakul, Sırp kralı Brankoviç ve kardinal Caesarini'nin temsil ettiği Papalık da iştirâk etmiştir: Bu suretle muhtelif milletlerden ve bilhassa İtalyan, Alman, Macar, Leh, Sırp, Ulah vesaire askerlerinden mürekkep yeni bir Haçlı kuvveti teşekkül etmiş demektir. — Bu muharebenin 1 Eylül=17 Cumâda-l-ûlâ Salı günü ilân edildiği rivâyet edilir. — Müttefiklerin başkumandanı Macar kralı Ladislas'dır; Alman ve İtalyan Haçlılarının kumandasını da kardinal Caesarini der'uhde etmiştir; diğer milletlerin kumandanları da kendi hükümdarlarıdır. Bununla beraber hakikatte harekâtın umumî idaresini meşhur Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın der'uhde ettiği rivâyet edilir=Haçlı ordusu harbin ilânı üzerine, yâni Eylül=Cumâda-l-ûlâ ayı içinde harekete geçip Bulgaristan arazisini yağma ve tahrib ederek ilerlemiş ve bu ileri hareket Varna'ya kadar dayanmıştır).

İkinci Murad'ın Mağnisa'dan Edirne'ye davet edilmesi.

(Düşmanın taarruzunun hâsıl ettiği buhrân içinde Osmanlı vüzerâsının derhâl bir içtimâ akdedip vaziyeti müzakere ettikleri ve bu fevkalâde ictimâa küçük pâdişah İkinci Mehmed'in riyâset ettiği ve müzakere neticesinde İkinci Murad'ın iş başına dâvet edilmesinden başka çare olmadığına karar verildiği rivâyet edilir. — Osmanlı menbâlarında bu dâvet münasebetiyle tuhaf bir rivâyete tesâdüf edilir: Bu rivâyete nazaran İkinci Murad'ın itizar etmesi üzerine oğlunun ağzından yazılan ikinci bir dâvet tezkiresinde kendisini pâdişah telâkki ettiği takdirde devletini tehlikeden kurtarmıya gelmesi ve kendini pâdişah saymadığı takdirde ise tebaa sıfatiyle pâdişahına itâat ederek derhâl yola çıkması bildirilmiş ve İkinci Murad ancak işte bu mantık oyunu üzerine rahatından vazgeçip Mağnisa'dan Edirne'ye hareket etmiştir! Tabiî bu rivâyet ihtiyatla karşılanmalıdır. — O sırada Papalık ve Bizans donanmaları Çanakkale boğazını tutmuş oldukları için İkinci Murad'ın Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçmek imkânı kalmamış ve işte bundan dolayı eski pâdişah Istanbul boğazına gelmek mecburiyetinde kalmıştır: Osmanlı menbâlarında «İskender boğazı» ismiyle de anılan Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Yıldırım Bâyezid'in yaptırmış olduğu «Güzelcehisar=Anadolu-hisarı» en müsait geçit başı olduğu için, Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa bunun tam karşısında şimdiki Rumeli hisarının bulunduğu tepelere toplar

koydurarak boğazı emniyet altına almış ve İkinci Murad işte bu suretle Anadolu'dan Rumeli'ye geçebilmiştir. Sultan Murad bu radan derhâl Edirne'ye gitmiş ve bir rivâyete göre Çanakkale boğazında onun sahilden sahile geçmesine mâni olmak için bekliyen Papalık donanma kumandanı kardinal Condolmieri aldatılmış olduğu için şaşakalmış ve çok müteessir olmuştur).

Varna zaferi.

(İkinci Murad Mağnisa'dan Edirne'ye geldiği vakit bir rivâyete göre yeniden tahta çıkmış ve diğer bir rivâyete göre de İkinci Mehmet tahtında kaldığı halde kendisi yalnız Osmanlı ordusunun başkumandanlığını der'uhde etmiştir: Her halde ordunun başına geçip düşmana karşı hareket ettiği muhakkaktır. — On iki yaşlarında bir çocuk olduğu için bu harbe iştirâk etmemiş olan müstakbel Istanbul fatihi İkinci Mehmet Edirne'de kalmıştır. — Bâzı menbâlarda bu Haçlı seferi Avrupalıların Bizans imparatorluğunu kurtarmak için giriştikleri son teşebbüs sayılır. — Bu muharebede Türk ordusunun mevcudu hakkında 125 bine kadar mübalâğalı rakamlar rivâyet edilmiş olmakla beraber, son tetkikler 30-40 bin arasında tehalüf etmektedir: Hattâ bâzı menbâlarda 24 bin rivâyetine bile tesâdüf edilir. Haçlı ordusunun mevcudu hakkındaki rivâyetler de 40-125 bin arasında tehalüf etmektedir: En mûtedil hesaplara göre düşman ordusunun 50-60 bin kişilik olduğu anlaşılmaktadır. — Varna muharebesi 10 Teşrinisâni=28 Receb Salı günü vukua gelmiştir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle bu harbin tarihi Hicretin 848 senesi Receb ayının 9 uncu Salı gününe müsâdif gösterilir: fakat bu tarih, Garp menbâlarının tesbit ettikleri 10 Teşrinisâni 1444 tarihine uygun değildir: Çünkü 848 senesi Receb ayının 9 uncu günü, 1444 senesi Teşrinievvel ayının 22 nci Perşenbe gününe tesâdüf etmektedir! Fakat buna mukabil bâzı menbâlarda ve meselâ Oruç Bey tarihinde hakikate daha yakın bir Hicrî rivâyet vardır; 848 senesi Receb ayının 29 uncu Salı günü diye kaydedilen bu tarih Milâdın 1444 senesi Teşrinisâni ayının 11 inci Çarşanba gününe tekabül etmektedir: «Salı» kaydine istinâden 29 rakamı 28 yapıldığı takdirde Varna muharebesinin Hicrî tarihi de 28 Receb 848 Salı günü şeklinde tashih edilmiş olur. — İkinci Murad'ın Szegedin muâhedenâmesini bir mızrağın ucuna taktırıp en önde teşhir ettiği rivâyet edilir. — Osmanlı ordusuna ilkönce Yanko Hunyad hücum edip sol cenahı bozmuş, ondan sonra Ulahlar sağ cenaha yüklenip geriye püskürtülmüş ve bunun üzerine Macar kıralı Ladislas İkinci Murad'ın kumandasındaki merkeze hücum etmişse de bir kargı darbesiyle, yâhut okla vurularak veyâhut atının ayağı bir çukura gelip kapaklanarak yere yuvarlanmış ve işte bunun üzerine «Koca-Hızır» isminde ihtiyar bir asker kralın kafasını kesip İkinci Murad'a takdim etmiştir: Bu kesik başın derhâl bir mızrak ucuna takılıp teşhir edilmesi Macar askerlerinin dağılıp kaçmasına sebeb olmuş ve bu vaziyetten derhâl istifâde edip mukabil hücuma geçen Sultan Murad bir taraftan Macarları tâkib ettirirken bir taraftan da Ulahların üzerine yüklenerek onları da perişan etmiş, düşman ordusunun kılıç artıkları ordugâhlarına doğru kaçmış ve meşhur Macar kahramanı Yanko Hunyad da etrâfına toplayabildiği askerleriyle Macaristan'a doğru kaçıp giderek eski şöhret ve itibarını artık kaybetmiştir. — Haçlı ordugâhının zaptı ertesi güne, yâni 11 Teşrinisâni=29 Receb Çarşanba gününe müsâdif gösterilir: Kardinal Caesarini müdafaaya kalkışmışsa da kolayca mağlûb edilmiş ve kafası kesilerek henüz imza edilmiş bir muâhedeyi nakzettirip bu kadar kan dökülmesine sebeb olan fecî taassubunun cezasını çekmiştir. — Macar kralı Ladislas'ın kesik başı çürümemek için bal içine konularak Bursa Sübaşısı «Cebe-Ali» Bey'e gönderilmiş ve şehir donatılıp kesik başın teşhiri emredilmiştir; Bu «Cebe-Ali Bey» için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma» fıkralarının dördüncüsüne bakınız. — Varna muharebesinde şehîd olan Osmanlı ümerâsının en mühimmi, Çelebi-Sultan Mehmed'in damadı ve İkinci Murad'ın eniştesi olan Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa'dır. — Osmanlı devletini büyük bir vartadan kurtarmış olan Varna muzafferiyeti İslâm devletlerine zafernâmelerle tebşir edilmiştir. — Bu

tarihten itibaren Bizans İmparatorluğunun artık dokuz senelik ömrü kalmıştır: Her halde Varna zaferi, Istanbul fethini hazırlıyan en mühim muvaffakiyetlerden sayılabilir).

1445=849

«Buçuk-Tepe» isyânı üzerine İkinci Mehmed'in tahtını babası İkinci Murad'a terkedip Mağnisa'ya çekilmesi.

(Müstakbel Istanbul fatihinin çocukluğuna tesâdüf eden bu ilk saltanatının ne kadar sürdüğü günü gününe belli değildir; Cülûs senesinde bile ihtilâfa düşen müverrihler ay ve gün tarihlerinden hiç bahsetmemişlerdir, İkinci Murad'ın on iki yaşlarındaki oğlu İkinci Mehmet lehine tahtından feragâti 12 Temmuz=25 Rebî'ülevvel 1444=848 tarihli Szegedin sulhü üzerine oğlunu Mağnisa'dan Edirne'ye dâvet suretiyle olduğuna göre, yol vesaire müddetleri itibariyle bu sulhün akdinden takriben bir buçuk ay kadar sonra tahmin edilecek olursa, İkinci Mehmed'in bu takribî hesaba göre 1444 Ağustosunun sonlarında ve 848 Cumâda-l-âhiresinin ilk yarısında cülûs etmiş olması lâzımgelir. İkinci Murad'ın ikinci cülûsu hakkında da Hicretin 849 senesi «evâhir» inden bahsedilmekte olduğuna göre, Milâdın 1445 senesi Kânunuevveline müsâdif olduğu anlaşılmaktadır: Bu iki takribî tarih arasında tahminen bir buçuk sene kadar bir zaman geçmiş olması lâzımgelir; fakat bunun bir tahmin ve istidlâlden ibaret olduğu unutulmamalıdır; her halde orta bir hesapla bu müddeti bir sene farzetmek daha ihtiyatlı bir harekettir: Bu mesele için ve bilhassa meskûkât üzerindeki gibi meselesi için İkinci Murad'ın bundan sonra gelen ikinci cülûsuna ait fıkraya da bakınız. — İkinci Mehmed'in bu ilk saltanatından çekilip tekrar Mağnisa'ya gönderilmesine sebeb olan hâdise, Osmanlı menbâlarında «Buçuk-Tepe» vak'ası ismiyle anılır: Osmanlı tarihinde Yeniçerilerin ilk isyânı işte bu vak'adadır. Bu isyânın sebebi, İkinci Murad'ın ilk saltanat devrinde 5,3/4 vezninde olan Osmanlı akçasının İkinci Mehmet ilk defa olarak cülûs ettiği zaman basılmış olan meskûkâtta 5,1/4 veznine indirilmesi üzerine askerin mutazarrır ve piyasanın müteessir olmasıdır. Rivâyete nazaran o sırada Edirne'de büyük bir yangın olmuş, şehrin mühim bir kısmiyle çarşılar yanmış, akça vaziyetinden memnun olmıyan Yeniçeriler işte bu fırsattan istifâde ederek vezir Hadım-Şihâbüddin Paşa'nın konağını yağma ettikten sonra bu hâdise yüzünden «Buçuk-Tepe» ismini alan mevkie çekilmiş ve nihayet Yeniçeriye «buçuk akça» zam yapılarak vak'a teskin edilmişse de asker artık küçük pâdişahtan yüz çevirtip babasına tarafdar olmuş ve başta Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa olmak üzere devlet erkânı da İkinci Murad'ı yeniden tahta çıkarmaktan başka çare olmadığına kani olmuştur. Hattâ Halil Paşa'nın on iki yaşlarında bir çocuk olan İkinci Mehmed'i kolayca kandırarak babasına saltanat teklif ettirmiş olduğu bile rivâyet edilir: Bu rivâyete göre Halil Paşa küçük pâdişaha tekrar Mağnisa'ya gitmek istiyen babasının kat'iyyen kabul etmiyeceğinden bahsederek sırf gönlü alınmış olmak için böyle bir teklifte bulunmak lâzımgeldiğini söylemiş ve ve İkinci Mehmet de işte bu söze inanarak saltanatı babasına teklif etmiştir! Fakat netice Paşa'nın dediği gibi çıkmamış ve İkinci Murad oğlunun teklifini kabul etmiştir. Diğer bir rivâyete göre de Sultan Murad Varna muharebesinden avdetinde şehre girmeden evvel, yâhut girdikten sonra bir avda ve yâhut Buçuk-Tepe'de askerle temas etmiş ve onların kendisini istediklerinden emin olduktan sonra saltanatı kabul etmiştir; hattâ İkinci Murad'a şehir haricinde bîat edildiği hakkında bile bir rivâyet vardır. Diğer bir rivâyete göre de Varna'dan Mağnisa'ya döndüğü halde hükûmetçe görülen lüzum üzerine Edirne'ye dâvet edilip tahta çıkarılmıştır. Bütün bu karışık ve karanlık rivâyetler içinde muhakkak olan nokta, İkinci Mehmed'in tahtından indirilip Mağnisa'ya gönderilmiş ve yerine İkinci Murad'ın ikinci defa olarak cülûs etmiş olduğudur: Bundan sonraki cülûs fıkrasına da bakınız).

İKİNCİ MURAD
«İkinci saltanatı»

— M. 1445=H. 849 — M. 1451=H. 855 —

1445=849

Edirne'de İkinci Murad'ın cülûsu.

(847=1443 ve 848=1444 tarihleri de rivâyet edilir: Bu iki tarihten birincisinin yanlış olduğu, İkinci Mehmed'in ilk saltanatına ait meskûkât üzerindeki 848=1444 tarihiyle sâbittir; ikinci rivâyet de zayıftır: Her ne kadar Miralay Ali Bey merhum «Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası»nda çıkan bir yazısında İkinci Murad'ın 848=1444 tarihinde Tire, Amasya ve Bursa'da basılmış mangırları mevcud olmasına istinâden o tarihte ikinci defa olarak cülûs etmiş olmasına hükmetmekteyse de, bu mangırların ayni tarihe tesâdüf eden ilk feragâtinden biraz evvel basılmış olmak ihtimâli de vardır. — En kuvvetli rivâyete nazaran 806=1403-1404 tarihinde dünyaya gelmiş olan İkinci Murad'ın bu ikinci cülûsuna 41-42 yaşlarında olması lâzımgelir. — Sultan Murad'ın ilk saltanatı 1421=824 senesinden 1444=848 tarihine kadar yirmi üç sene sürmüştür. Birinci ve ikinci saltanatları arasında geçen ve İkinci Mehmed'in ilk saltanatına tesâdüf eden müddet de bir sene veyâhut biraz fazladır: Bu sene vukuâtının bundan evvelki birinci fıkrasına da bakınız. — İkinci Murad'ın ilkönce saltanattan çekilip sonra tekrar cülûsu Osmanlı menbâlarında iki türlü izah edilir; Bir rivâyete göre Varna muharebesinde Sultan Murad pâdişah sıfatiyle değil, Edirne'de saltanat sürmekte olan oğlu İkinci Mehmet nâmına başkumandan olarak bulunmuş, harbi kazanmış, Varna'dan Edirne'ye avdetinde yeniden saltanat meyli olduğu hissedilmiş, bunun üzerine Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın telkiniyle İkinci Mehmet saltanatı babasına teklif etmiş, bütün devlet erkânı yalvarmış, asker de İkinci Murad'ı istemiş, bir hayli tereddütten sonra nihayet Sultan Murad tekrar saltanatı kabul edip oğlu İkinci Mehmed'i derhâl Mağnisa'ya göndermiş! Fakat Çandarlı-Halil Paşa'nın telkinine kapılıp kendisi teklif ettiği halde babasının saltanatı kabul etmiyeceğini zanneden İkinci Mehmet hiç ummadığı bu neticeden hiç memnun olmamış; Hattâ kendisini teşyi eden veyâhut Mağnisa'ya beraber giden meşhur Kadı-asker Molla-Husrev'e Halil Paşa'dan şikâyetle:

— Şu herif bana ne aceb mekrelyledi!

demiş ve Molla da teselli sözleri söylemiş. Fakat Çandarlı-Halil Paşa'nın bu oyunu İkinci Mehmed'in gönlünde yer etmiş, sonuna kadar Paşa'ya kin bağlamış ve hattâ Paşa'nın âkıbetinde bu kinin büyük bir tesiri olmuş: Çandarlı-Halil Paşa'nın sadâretten azli için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma» fıkralarının üçüncüsüne ve idâmı için de gene o sene vukuâtının «10 Temmuz=3 Receb, Salı» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarındaki ikinci rivâyet bu ilk izah şeklinden çok farklıdır: Bu ikinci rivâyete göre Sultan Murad Mağnisa'dan Edirne'ye gelip ikinci defa cülûs etmiş ve Varna muharebesine pâdişah sıfatiyle gidip geldikten sonra ikinci defa olarak tahtından feragât edip tekrar Mağnisa'ya çekilmiş; bu suretle Varna zaferi üzerine İkinci Mehmet ikinci defa tahta çıkmış; fakat aradan biraz zaman geçince Edirne'de çıkan büyük bir yangın kargaşalığından istifâde eden ve İkinci Mehmet devrinde basılmış eksik vezinli akçalardan memnun olmıyan Yeniçeriler «buçuk akça terakki» istiyerek ısyan etmiş; bu «terakki» verilip ısyan bir derece yatıştırılmış: Yukarda İkinci Mehmed'in ilk saltanat devrinin son fıkrasına da bakınız. Fakat bu buhrânın böyle devam edemiyeceğini anlıyan Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa ile diğer vezirler tarafından Mağnisa'ya gizli davetnâmeler gönderilmiş: İkinci Murad işte bunun

üzerine «ale-l-acele» Gelibolu'ya geçip Edirne'ye gelerek oğlu İkinci Mehmet tahtından indirildikten sonra şehre girip üçüncü defa cülûs etmiş ve İkinci Mehmet de lalalığına tâyin edilen Saruca Paşa ile beraber tekrar Mağnisa'ya gönderilmiş! Küçük pâdişahın tarafdarlarından Zağanos Paşa'nın bu münasebetle tekaüde sevkedilip Balıkesir'e gönderildiği de rivâyet edilir. Çandarlı-Halil Paşa'nın bu meseledeki rolünü sonradan anlıyan İkinci Mehmed'in kalbinde o andan itibaren Paşa'ya karşı daimî bir ukde kaldığı hakkında da bir takım rivâyetler vardır. — Tabu bu son izah doğru olduğu takdirde İkinci Murad'la İkinci Mehmed'in ikişer değil, üçer defa cülûs etmiş olmaları lâzımgelir: Bu iki izah şeklinin her ikisi de baba ile oğul arasında bir saltanat ihtilâfı ve hattâ rekabeti mevcud olduğunu göstermekte birleşiyor demektir. — Her halde bütün bu karışık ve tuhaf rivâyetler karanlığı ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir).

1446=850

İkinci Murad'ın Mora seferi ve Mora despotluğunun haraca bağlanması.

(Mora despotu ikinci Theodoros Paleologos 1443=847 tarihinde ölmüş ve yerine Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleologos'un kardeşlerinden Konstantinos Dragasis ile Thomas Paleologos geçmiştir: Esasen bu prensler ötedenberi Mora'nın birer kısmında tutunmakta oldukları için ikinci Theodoros'un ölümü üzerine Bizans'ın buradaki arâzisi yalnız bunların elinda kalmış demektir; işte bundan dolayı o sırada Mora iki despot elindedir: Bunlardan «Dragasis/Dragaş» ismiyle de anılan Konstantinos Paleologos Istanbul tahtında Sekizinci Yoannis Paleologos'un halefi ve Bizans'ın Fatih'e mağlûb olan son imparatorudur; Bizans tahtına bu tarihten iki sene sonra kardeşi Sekizinci Yoannis öldüğü zaman çıkmıştır. — İkinci Murad'ın bu Mora seferinin sebebi, despot Konstantinos'un Balkan muharebelerinden istifâde ederek Türk hâkimiyyetindeki Mora şehirlerini zaptettikten başka şimalî Yunanistan'a doğru da fütuhâta kalkışması, Tesalya'da bâzı yerler alması ve hattâ bir rivâyete göre İkinci Murad'dan Korintos berzahının şimalindeki arazinin kendisine terkini istiyecek kadar ileri gitmesidir. — Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos devrinden beri Türklerin Mora istilâsına mâni olmak için Korintos berzahında boydanboya imtidad eden büyük bir sed vardır; Bu seddin inşâsı için 1415=818 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bizanslıların «Eksamilion» ve Türklerin de «Germe-hisar» dedikleri bu büyük sed kulelerle tahkim edilmiş olduğu gibi, etrâfına geniş ve derin bir hendek de kazılmıştır; Türklerin «Gürdüs» dedikleri Korintos kasabası işte bu seddin arkasındadır: Gerek berzahın, gerek bu şehrin isminden dolayı Germe-hisar'a «Gürdüs seddi» de denir. Fakat bu büyük tahkimât ilk inşâsından sekiz sene sonra Türkler tarafından yıkılmıştır: 1423=826 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bu sefer Mora despotları Konstantinos ve Thomas kardeşler memleketlerini Türk istilâsına karşı müdafaa için bu muazzam seddi yeniden tâmir ve imâr ettirmişlerdir, İkinci Murad işte bu vaziyet üzerine Mora seferine çıkmıştır. — Bu sırada bütün Mora Bizans prenslerinin elinde değildir; Lâtinlerin idaresindeki son Mora şehirlerini bu iki kardeş istirdâd etmiş olmakla beraber, cenuptaki Koron ve Modon gibi yerler hâlâ Venedik müstemlekesi şeklindedir; Hattâ Venediklilerin Mora'yı Türklere karşı Bizanslılardan daha iyi müdafaa edebilmek için Germe-hisar'ı bile onlardan istedikleri rivâyet edilir. Bir taraftan da Atina dukası Floransalı «Neri» Mora despotlarının tehdidi altında kaldığı için İkinci Murad'ın himâyesine girmiştir. — İkinci Murad şiddetli bir topçu ateşiyle Germe-hisar'da gedikler açtırarak ilkönce Korintos=Gürdüs kasabasını zaptetmiş, ondan sonra Mora boydan-boya istilâ edilmiş ve «bir mahbûbe câriye yüz akçaya» satılabilecek kadar çok esir alınmıştır. Türklerin «Balyabadra» dedikleri «Patras» şehri istirdâd edilip muhâfız kıtalar konulmuştur. — Vaziyet bu şekli alınca Mora despotu Konstantinos Paleologos Sultan Murad'a ilticadan başka çare bulamamış, Germe-hisar seddinin sağlam kalan yerlerini bizzat yıktırmaya,

Osmanlı hâkimiyyetini kabul etmiye ve her sene Türk hâzinesine haraç vermiye râzı olarak mevcudiyetini muhâfaza edebilmek imkânını temin etmiştir).

1447=851

Arnavutluk'da İskender-Bey isyânı ve «Kroya=Akçahisar» ın ilk muhâsarası.

(Türklerin «Akçahisar» dedikleri «Kroja=Kroya» şehri, İkinci Murad ve Fatih devirlerinde Türklere karşı girişmiş olduğu muharebelerle şöhret bulan ve Garp menbâlarında «Scanderbeg/Skanderbeg» ismiyle anılan meşhur Arnavut sergerdesi İskender-Bey'in merkezidir. Arnavutların «Skanderbega» dedikleri bu İskender-Bey şimalî Arnavutluğun bir kısmına hâkim olan «Kastriot=Kastriyot» ailesindendir; Asıl ismi «Georges Kastriot» dur; şimalî Arnavutluk'daki «Mirdita» beyi «Ghion Kastriot»un oğludur. Bu tarihten 24 sene evvel yapılan bir Arnavutluk seferinde işte bu «Ghion Kastriot» Osmanlı hâkimiyyetini kabul edip bir rivâyete göre dört oğlunu ve diğer bir rivâyete göre de yalnız en küçük oğlu «Georges Kastriot»u rehine vermek mecburiyetinde kalmıştır: 1423=826 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. O tarihten itibaren Osmanlı sarayında terbiye edilip ihtidâ bile etmiş olan bu «Georges Kastriot» müslüman ismi olarak «İskender-Bey» adını almış, Türk ordusunda senelerce istihdâm edilmiş ve hattâ bâzı kıt'a kumandanlıklarında bile kullanılmıştır. — İskender-Bey'in babası «Ghion Kastriot» öldüğü zaman, Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartiyle idare etmekte olduğu Mirdita Beyliği İskender'e verilmeyip doğrudan doğruya ilhâk ve işgâl edilmiştir: İskender-Bey'in işte bundan müteessir olarak isyâna kalkıştığı rivâyet edilir. — İskender'in Osmanlı ordusundan kaçıp Arnavutluğa gitmesi, 1443=847 tarihindeki «İzlâdi-derbendi» muharebesine müsâdif gösterilir: Bir rivâyete göre o senenin 3 Teşrinisâni=10 Receb Pazar günü vukua gelen bu muharebeden bir hafta sonra, yâni 10 Teşrinisâni=17 Receb Pazar günü düşman zaferinin hâsıl ettiği karışıklıktan istifâde ederek ordudan kaçmıştır; bununla beraber o muharebeden biraz evvel, yâni ayni sene Teşrinievvelinin 28 inci ve Receb ayının 4 üncü Pazartesi günü kaçmış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; hattâ kaçarken İkinci Murad'ın Reîs-ül-küttâbını ve yâhut Nişancısını hançerle tehdid ederek Akçahisar'ın kendisine teslim edilmesi hakkında sahte bir ferman yazdırıp koynuna koyduktan ve yazan adamı öldürdükten sonra hareket ettiği bile rivâyet edilir. Bu tuhaf rivâyete göre İskender-Bey yeğeni Hamze ile beraber doğru Arnavutluğa gidip koynundaki sahte fermânı kale muhâfızı Hasan Bey'e göstermek suretiyle Akçahisar'a yerleşmiş, ondan sonra bütün Türkleri öldürmüş, Arnavut beylerini etrâfına toplamış, resmen irtidad edip yeniden hıristiyan olmuş, «İskender-Bey» ismini bırakıp tekrar eski «Georges Kastriot» adını almış ve işte bu suretle Arnavut millî hareketi denilen isyânın başına geçmiştir. — İskender bu teşebbüste muvaffak olabilmek için Venediklilere istinâden ilkönce 1 Mart 1444=11 Zülka'de 847 Pazar günü Venedik idaresindeki Alessio=Leş kasabasının «Saint-Nicolas» kilisesinde muhtelif Arnavut ailelerinin mümessillerini toplayıp kendisini başkumandan intihab ettirmişse de bu sıfatını hiç bir zaman bütün Arnavutluğa kabul ettirememiş ve meselâ meşhur «Dukagin» âilesi İskender'in böyle bir sıfat ve salâhiyetini hiç bir zaman tanımamıştır. Bununla beraber mühim bir yekûn tutan tarafdarlarına istinâden harekete başlıyan İskender-Bey kendisini tenkil için Evrenos oğlu Ali Bey kumandasında sevkedilen bir Türk kuvvetiyle 29 Haziran 1444=12 Rebî'ül-evvel 848 Pazartesi günü Debre civârındaki «Torviolli» köyünde ilk mühim muharebesini yapmış ve bu harpte dört bin kadar maktûl verdiği halde kendisi sağ kurtulduğu için Arnavutlarca bu bir muvaffakiyet sayılmıştır! — İkinci Murad'ın bir kaç ay süren Arnavutluk seferi işte bu daimî ısyan yüzünden açılmış, bâzı yerler istirdâd ve işgâl edilmiş, Kroya=Akçahisar kalesi muhâsara altına alınmışsa da çok sarp ve müstahkem bir mevki olduğu için zaptedilememiş ve bu sırada dağlara çekilen sâbık İskender-Bey yakalanamadığı için İkinci Murad ve Fatih devirlerinde

yirmi beş sene kadar süren bir Arnavutluk gailesi çıkmıştır: 1423=826 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Osmanlı menbâlarına göre Akçahisar iki ay muhâsaradan sonra susuzluk yüzünden teslim olmuştur. — Bu İskender'in hem baba tarafından, hem ana soyundan İslâv cinsinden olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır; mensub olduğu «Kastriot» âilesinin asıl malikânesi «Matia» dır: Bu aile, İskender'in sahte bir ferman göstererek elde ettikten sonra kendisine merkez ittihâz etmiş olduğu «Kroya=Akçahisar» kalesine ondan evvel hiç bir zaman hâkim olamamıştır; onun için İskender'in bir rivâyete göre 1443=847 senesi 13 Teşrinisâni=20 Receb Çarşanba günü Akçahisar'ı hile ile zaptetmiş olmasının bâzı menbâlarda babasının mirasını istirdâd etmiş olması gibi gösterilmesi doğru değildir. Buna benzer bir efsane daha vardır: Bu masala göre Alessio=Leş kasabasında toplanan Arnavutluk mümessilleri Îskender-Bey'i «Arnavut kralı» ilân etmişlerdir: Halbuki İskender hiç bir zaman kral olmamış, yalnız Türklere karşı Arnavut başkumandanı sıfatını takınmıştır).

İkinci Mehmed'in oğlu şehzâde Bâyezid'in doğumu.

(Bu şehzâde Bâyezid, sonradan Osmanlı tahtına Fatih'in yerine geçen ve Yavuz Sultan Selim'in babası olan İkinci Bâyezid'dir. Doğumu için 856=1452 ve 857=1453 tarihleri de rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre anasının adı «Gül-bahar-Hatun»dur; bununla beraber İkinci Bâyezid'in Dulgadır prenseslerinden «Mükerreme-Hatun»dan dünyaya geldiği hakkında daha kuvvetli bir rivâyet vardır: Fakat babasının bu prensesle evlenmesi 853=1449 tarihine tesâdüf ettiği için, bu ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde Sultan Bâyezid'in tabiî o tarihten sonra, yâni yukarda bahsi geçen iki senenin birinde dünyaya gelmiş olması lâzımgelir. Bu noktanın ancak sağlam vakıf kayitleriyle aydınlanmak ihtimâli vardır. — 1449=853 vukuâtının birinci ve 1512=918 vukuâtının ikinci fıkralarına da bakınız).

1448=852

İkinci Kosova muharebesi.

(Macar millî kahraman Hunyadi Janos=Yanko Hunyad Arnavutluk gailelerinden istifâde ederek Varna'da yediği darbenin intikamını almak istemiştir: 1444=848 senesinin İkinci Mehmet devrine tesâdüf eden vukuâtı içinde üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkralara bakınız. İkinci Kosova meydan muharebesi Macaristan'ın işte bu intikam siyasetinden mütevellittir. Yanko Hunyad bu sefer de Avrupalılardan istimdâd ederek Alman, İtalyan, Macar, Leh, Çek ve Ulahlardan mürekkep bir Haçlı ordusu teşkiline muvaffak olmuştur. Bu ordu da bir mıkdar Arnavut bile bulunduğu rivâyet edilir; hattâ meşhur Arnavut sergerdesi İskender-Bey bile bir ordu başında yardıma gelmek taahhüdünde bulunmuşsa da Türk ordusunun sür'atli hareketi buna imkân ve zaman bırakmamıştır. Bu sefer İkinci Murad'a sadık kalan Sırp kralı Brankoviç'le Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleologos bu ittifaka iştirâk etmedikleri için ikinci Kosova muharebesinde Rum ve Sırp askerleri bulunmamıştır. — Bundan evvelki birinci Kosova muharebesi Birinci Murad devrindedir: 1389=791 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bâzı Garp menbâlarında ikinci Kosova muharebesindeki Türk ordusunun mevcudu 150 bin ve Haçlı ordusunun mevcududa yalnız 24-25 bin kadar gösterilirse de son tetkiklere göre bu rakamların doğru olmadığı muhakkaktır: Her iki tarafın mevcudu ancak ellişer bin kadardır. — Karaman Hükümdarı İbrahim Bey bu muharebede Osmanlı ordusuna yardım kuvvetleri göndermiştir: Hattâ bu kuvvetlerin İkinci Murad istemediği halde gönderilmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu sırada Macar kralı Beşinci Ladislas henüz çocuk olduğu için Yanko Hunyad krallık nâibi sıfatını da hâizdir. — Belgrad üzerinden Tuna'yı geçip ilerliyen Macar ordusu Osmanlı himâyesinde bulunan Sırbistan'ı istilâya başlamış ve İskender-Bey'in getireceği kuvvetle birleştikten sonra Makedonya istilâsına girişmek

maksadını tâkib etmiştir. — İkinci Murad bu Macar teşebbüsünden vaktinde haberdar olduğu için Türk ordusunun başında Kosova sahrâsına kadar ilerleyip düşmanı orada karşılamıştır: İşte bu vaziyet üzerine Yanko Hunyad'ın Arnavut İskender'i beklemiyerek harbi kabule mecbur olduğu rivâyet edilir. — İkinci Kosova muharebesi üç gün sürmüştür: Harbin birinci gününe tesâdüf eden 17 Teşrinievvel=18 Şa'ban Perşenbe günü muhtelif müsâdemelerle geçmiş, 18 Teşrinievvel=19 Şa'ban Cuma günü vukua gelen büyük meydan muharebesinde düşman ordusu çevrildiği için Ulahlarla Macarlar perişan bir halde kaçışmış ve hattâ Yanko Hunyad bile o gece kaçıp canını kurtarmaktan başka çare bulamamış ve nihayet 19 Teşrinievvel=20 Şa'ban Cumartesi günü de son mukâvemetlerini yapan ve topçu kuvvetlerine dayanan Alman kıt'aları imhâ edilip bir çok esir alınmıştır. — Müstakbel Istanbul fatihi İkinci Mehmed'in de bu muharebede babasıyla beraber bulunduğu rivâyet edilir. Meşhur müverrih Âşık-Paşa-zâde harbe bizzat iştirâk ettiğinden ve hattâ kendi eliyle «bir kâfir depelediğinden» bahsetmektedir. — Yanko Hunyad Varna muharebesinde olduğu gibi Kosova muharebesinden de birkaç kişiyle kaçıp canından başka bir şey kurtaramadığı için eski parlak şöhreti artık tamamiyle sönmüş ve hattâ ihânetle bile ithâm edilmiye başlamıştır).

1449=853

İkinci Mehmed'in Edirne düğünü.

(Müstakbel Istanbul fatihi İkinci Mehmed'e Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in kızı «Sitti Mükerreme-Hatun» alınmıştır. Bu münasebetle Edirne'de yapılan parlak düğünün üç ay sürdüğü rivâyet edilir: Bu müddet zarfında her gün şenlikler yapılmış ve bunlara askerle ahali de iştirâk etmiştir. — Bunun da tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ 850=1446 ve 854=1450 senelerinden de bahsedilir. — Bu parlak düğünün 15 Eylül=27 Receb Pazartesi gününden 15 Kânunuevvel=29 Şevvâl Pazartesi gününe kadar tam üç ay sürdükten sonra İkinci Mehmed'in Edirne'den eyâlet merkezi olan Mağnisa'ya döndüğü rivâyet edilir: En kuvvetli rivâyete göre 1432=835 tarihinde dünyaya gelmiş olan İkinci Mehmet bu sırada on yedi yaşındadır. — Bu suretle Osmanlılar Karaman oğullarıyla Akkoyunlulara karşı Dulgadır oğullarıyla ikinci defa olarak siyasî bir karâbet kurmuşlardır: Bu âileden ilk kız alan Osmanlı pâdişahı Birinci Mehmet'dir; bunun Dulgadır hükümdarı Süli Bey kızı Emine-Hatun'la evlendiği ve hattâ İkinci Murad'ın işte bu izdivaçtan dünyaya geldiği rivâyet edilir: 1403=805 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre İkinci Mehmet ninesinin âilesinden bir kızla evlenmiş demektir. — İkinci Bâyezid'in anası işte bu «Mükerreme» yâhut «Mükrime» Hatun olduğu rivâyet edilir: Hattâ bu rivâyet bâzı vakıf kayitlerine de istinâd etmekteyse de, buradaki tarihle telifi kabil değildir: Çünkü en kuvvetli rivâyete göre İkinci Bâyezid bu tarihten iki sene evvel 1447=851 tarihinde doğmuştur; her halde anası Mükerreme-Hatun olduğu takdirde bu hatunla Fatih'in izdivaç tarihi hakkında gösterilen rakamlardan 1446=850 senesinin doğru olması ve ondan daha kuvvetle rivâyet edilen 1449=853 tarihinin de yanlış olması lâzımgelir. — Diğer bir rivâyete göre de İkinci Bâyezid'in anası Mükerreme» yâhut «Mükrime» Hatun değil, «Gülbahar Hatun» dur: Bu mesele için 1447=851 vukuâtının son fıkrasına da bakınız).

Arnavutluk fütuhâtı.

(Arnavut sergerdesi «Georges Kastriot=İskender-Bey» bir taraftan Türk kuvvetlerine karşı mücâdelesinde devam etmekle beraber bir taraftan da Türklere karşı Venediklilerle birleşiyor ve hattâ ücretli bir Venedik memuru vaziyetine giriyordu: Meselâ 1448=852 senesi 4 Teşrinievvel=5 Şa'ban Cuma günü Venedik cumhuriyetiyle akdettiği bir mukavele mucibince şahsına ve erkek vârislerine senede 1400 duka altını maaş tahsis ettirmiş ve bu kadar az bir

para mukabilinde Venediklilere bir şehir terkettikten başka müstemlekelerine taarruz etmiyecğini de taahhüd etmiştir. İkinci Murad'ın Arnavutluk seferi işte bu vaziyetin pek zarurî bir neticesi demektir. Bu seferde Debre ve Svetigrad şehirleri zaptedilmiş ve bir çok esir alınmışsa da İskender dağlarda çete harbi yaptığı için ele geçirilememiştir),

1450=854

İkinci Murad'ın son Arnavutluk seferi ve Kroya=Akçahisar'ın ikinci muhâsarası.

(Bu sefer için 1449=853 tarihi de rivâyet edilmekte olduğu için, yukarıki maddede görülen Arnavutluk fütuhâtiyle bu son seferin ayni bir hareket olmak ihtimâli de vardır: Şark ve Garp menbâlarında bütün bunlar birbirine karışmaktadır. — İkinci Murad'ın bu son Arnavutluk seferindeki ordusu 100 ve hattâ 200 bin kişilik gösterilirse de bu rakamlarda çok mübalâğa edildiği muhakkaktır. — Kroya=Akçahisar muhâsarasının beş ay kadar sürdükten sonra Teşrinisâni=Şevvâl ayında kaldırıldığı rivâyet edilmekte olduğuna göre Temmuz=Cumâda-l-âhire ayında başlamış olması lâzımgelir. — Mahsurlar içinde Arnavut müdâfilerinden başka Alman, Fransız, İngiliz ve Sırp yardımcıları da bulunduğu rivâyet edilir: Kale müdafaasında kullanılan otuz topu Fransızlar idare etmişlerdir. Bu sarp ve müstahkem mevkii mukâvemet merkezi ittihâz etmiş olan âsi İskender-Bey ve daha doğrusu Gorges Kastriot o sırada dışardan çete baskınlarıyla Türk ordusunu iz'âc etmek vazifesini der'uhde etmiştir: Onun için kale kumandanlığında kont «Urana» isminde biri vardır. — Akçahisar muhâsarasında İkinci Murad'la beraber veliahdi İkinci Mehmed'in de bulunduğu rivâyet edilir. — Orada dökülen büyük topların iki kantarlık gülleleriyle beş ay döğülen ve çok yüksek bir tepenin üstünde bulunan kalenin fethin den evvel muhâsaranın kaldırılması, yeni bir Macar taarruzu hakkında bir takım haberler alınmasındandır; işte bundan dolayı İkinci Murad'ın bu son Arnavutluk seferi yalnız Berat fethiyle neticelenmiştir. — Bâzı Garp menbâlarında Sultan Murad'ın bu muhâsarada öldüğü hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir).

1451=855

İkinci Murad'ın ölümü.

(Sultan Murad Edirne'de vefât etmiştir: ölümüne sebeb olan hastalık hakkındaki rivâyetler muhteliftir; bir rivâyete göre bir gün Meriç nehri üzerindeki Kirişçi adasında gezindikten sonra atla dönerken soğuk aldırıp hastalanmış ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de nüzul isabet ederek ölmüştür; babası Birinci Mehmed'in de nüzulden öldüğü rivâyet edilir: 1421=824 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Ölüm tarihinin senesinde umumiyetle ittifak edilirse de ay ve gün tarihlerinde ihtilâf vardır: Osmanlı menbâlarına göre Muharrem ayının birinci Çarşanba veyâhut üç gün hasta yattıktan sonra üçüncü günü ölmüştür: Muharremin birinci günü Şubat ayının üçüncü Çarşanba ve 3 Muharrem de Şubatın beşinci Cuma günlerine tesâdüf etmektedir; bâzı Garp menbâlarında da 9 Şubat=7 Muharrem Salı gününden bahsedilir; fakat Bursa'daki kitâbesine nazaran en doğru rivâyet 1 Muharrem=3 Şubat Çarşanba tarihidir; İkinci Murad o gün «kuşluk vaktinde», yâni zevâlî saat 10-11 sularında vefât etmiştir. — Sultan Murad en kuvvetli rivâyete nazaran 806=1403-1404 tarihinde doğmuş olduğuna göre 47-48 yaşlarında ölmüş demektir; anası Dulgadır hükümdarı Süli Bey'in kızı Emine-Hatun'dur. — İkinci Murad'ın ilk saltanatı 1421=824 tarihinden 1444=848 tarihine kadar yirmi üç yıl ve ikinci saltanatı da 1445=849 tarihinden 1451=855 tarihine kadar altı sene sürmüş olduğuna göre, iki defada cem'an yirmi dokuz sene pâdişahlık etmiş olması lâzımgelir. — Sultan Murad'ın daha sıhhatteyken bir vasiyetnâme tanzim ettiği, bu vesikada kendisine halef olarak oğlu İkinci Mehmed'i ve ona vasî olarak da Vezir-i-a'zam

Çandarlı-Halil Paşa'yı tâyin etmiş olduğu, ölüm hastalığında bu vasiyetnâmeyi vüzerasına gösterip onlara da şahitlik ettirdiği ve hattâ bu vesikada Istanbul'un fethi en mühim esas olarak tavsiye edildiği rivâyet edilir. — Osmanlı pâdişahları içinde ilk defa olarak Hicaz'a «Sürre» göndererek Arabistan halkını Osmanlılara ısındıracak İslâmî bir siyaset tâkibine başlıyan hükümdar da İkinci Murad sayılır: Bununla beraber o an'anenin babası Birinci Mehmet devrinde başlamış olduğuna ait bir rivâyet de vardır. — İkinci Murad'ın imar eserleri içinde Edirne'deki üç şerefeli cami ile meşhur Ergene köprüsü en mühimlerinden sayılır. — Sultan Murad Türkçülük tarihi bakımından da çok mühim bir simâdır: Terceme ve telif suretiyle bir çok Türkçe eserler yazdırmış, Türk âlimleriyle şairlerini himâye etmiş ve bu suretle bâzı müsteşriklerin «ilk Türk romantizmi» dedikleri millî kültür hareketine önayak olmuştur. Bu devirde İkinci Murad'ın emriyle yazılmış en mühim Türkçe eserler içinde Yazıcı-oğlu Ali Efendi'nin Oğuz an'anelerini de ihtivâ eden «Tevârih-i âl-i Selçuk»u, Molla Ârif Ali'nin on birinci asırdaki Anadolu fethine ait «Dânişmendnâme»si, Şeyhî'nin «Husrev-u-Şîrîn»i ve Mercimek-Ahmed'in «Kâbusnâme»si gibi Türk dilinin tarihi bakımından çok kıymetli menbâlar vardır; bunların en mühimlerinden biri de Yazıcı-oğlu Mehmed Efendi'nin dinî edebiyatımızda bir âbide sayılan «Muhammediyye»sidir; o devre alt daha bir çok eserler sayılabilir. İkinci Murad açık Türkçe tarafdarıdır: Kendisinin emriyle «Kâbusnâme»yi Acemceden terceme eden Mercimek-Ahmed, daha evvel bir başkasının yaptığı mustalah bir tercemeden pâdişahın memnun olmadığını ve bir gün Gelibolu'da huzuruna çıktığı zaman;

— Bir kişi Türkiye terceme itmüş, veli rûşen değül!

dediğini ve ondan sonra da:

— Bir kişi olsa ki bu kitabı açuk terceme iste!

dediği için kendisinin açık Türkçe ile yeni bir terceme yaptığını anlatır. Bâzı Osmanlı meskûkâtına ilk defa olarak Oğuz Türklerinin Kayı boyuna ait damgayı vurduran da İkinci Murad'dır; zaten Osmanlı nesebinin ilk defa olarak Kayı-Han nesline bağlanması da bu devre müsâdiftir. Hattâ daha sonraları Osmanlı şehzâdelerine «Oğuz» ve «Korkud» gibi Türk mitolojisine ait isimler takılması da İkinci Murad'ın açmış olduğu Türklük ve Türkçülük çığrının bir devamı gibi gösterilir. «P. Wittek»in fikrine göre İkinci Murad bu milliyet fikrini gençliğinde valilikle bulunduğu Amasya muhitinden almıştır: Dânişmend liler devrindenberi eski Türk an'anelerini muhâfaza eden bu mıntaka, Yıldırım Bâyezid'in Ankara felâketinden sonra ilkönce Çelebi-Sultan Mehmed'e verdiği milliyet ruhiyle Osmanlı devletinin toparlanmasında en mühim âmil olmuş, ondan sonra da oğlu İkinci Murad'a böyle bir Türkçülük cereyânı açtıracak kadar kuvvetli bir millî şuûr telkin etmiştir. Her halde İkinci Murad Türk milliyetçiliği tarihinde çok mühim ve parlak bir mevki sahibidir ve bu bakımdan ayrıca tetkiki lâzımdır. — İkinci Murad Osmanlı pâdişahları içinde ilk şair sayılır. — Sultan Murad'ın ölümü, oğlu ve veliahdi İkinci Mehmed'in Mağnisa'dan Edirne'ye muvâsalatına kadar 12-13 ve bir rivâyete göre de 16 gün gizli tutulduktan sonra cenâzesi Bursa'ya nakledilmiştir; Bursa'da defnedilen son Osmanlı pâdişahı İkinci Murad'dır; ondan sonrakiler hep Istanbul'dadır. — Çelebi Sultan Mehmet'den sonra ölümü gizlenen ikinci pâdişah Sultan Murad'dır; 1421=824 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

İKİNCİ MEHMET
(Fatih)
«İkinci saltanatı»

— M. 1451=H. 855 — M. 1481=H. 886 —

1451=855

İkinci Mehmed'in cülûsu.

(Müstakbel Istanbul fatihi İkinci Sultan Mehmet 18 Şubat=16 Muharrem Perşenbe günü Edirne'de cülûs etmiştir; bunu İkinci Mehmed'in üçüncü cülûsu sayanlar da vardır; 1445=849 vukuâtı içinde «Edirne'de İkinci Murad'ın ikinci cülûsu» fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında «Muhammed-i Sâni» ismiyle anılan İkinci Mehmet Garp menbâlarında «Mahomet II le Conquerant» diye meşhurdur: «Fatih» tâbirinin fransızca tercemesi olan bu «Conquerant» kelimesi diğer Avrupa dillerinde de mukabil tâbirlerle ifâde edilir. — Süleyman ve Musâ Çelebilerin Fetret devrindeki saltanatları hesab edilmemek şartiyle İkinci Mehmet yedinci Osmanlı pâdişahı sayılır. — En kuvvetli rivâyete göre 1432=835 senesi Mart ayının 29-30 uncu ve Receb ayının 26-27 inci Cumartesi/Pazar gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ikinci ve kat'i cülûsunda Milâdî takvim hesabiyle yaşının 18 sene, 10 ay ve 20 gün olması, yâni 19 yaşının içinde bulunması lâzımgelir; 1432=835 vukuâtına da bakınız. — Bununla beraber, Fatih'in bu ikinci cülûsunda 20, 21, 22, 23, 24 ve 25 yaşında olduğuna ait daha zayıf bir takım rivâyetler de vardır. — İkinci Mehmet Mağnisa'dan Edirne'ye gelinceye kadar babası İkinci Murad'ın gizli tutulan ölümüyle Fatih'in bu kat'î cülûsu arasında geçen on küsur gün hakikatte pâdişahsız kalmış olan devlet, Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa tarafından sağ gösterilen İkinci Murad nâmına idare edilmiştir. — Yeni pâdişahın Edirne'den haber gelir gelmez Mağnisa'dan derhâl yola çıkıp iki günde Gelibolu'ya vardığı ve oradan da ayni sür'atle Edirne'ye geldiği hakkında bir rivâyet vardır: Fakat Edirne'den Mağnisaya haber gidinceye kadar da bir kaç gün geçmiş olması lâzımgeldiği için, İkinci Murad'ın ölümüyle İkinci Mehmed'in cülûsu arasında geçen fâsılanın en aşağı hesapla yedi sekiz gün sürmüş olduğu muhakkaktır; fakat sür'atin bu derecesi hakkındaki rivâyetin kat'î surette tevsikine imkân olmadığı için, burada Osmanlı menbâlarının umumiyetle kabul ettikleri 16 Muharrem=18 Şubat Perşenbe günü esas ittihâz edilmiştir; İkinci Murad 1 Muharrem=3 Şubat Çarşanba günü vefât etmiş olduğuna göre, İkinci Mehmet en kuvvetli rivâyete nazaran babasının ölümünden 15 gün sonra cülûs etmiş demektir. Bununla beraber Fatih'in bu ikinci cülûsunu babasının ölümünden beş, altı veyahut on gün sonra, yâni 6 Muharrem=8 Şubat Pazartesi, 7 Muharrem=9 Şubat Salı ve 11 Muharrem=13 Şubat Cumartesi tarihinde gösteren rivâyetler de vardır).

İkinci Murad'ın Bursa'da defni.

(İkinci Mehmed'in valiliğinde bulunduğu Mağnisa'dan Edirne'ye gelişine kadar ölümü gizli tutulmuş olan İkinci Murad'ın tahnit edilmiş cesedi Bursa'ya nakledilip şimdiki türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Bu türbenin bulunduğu semte «Murâdiyye» denir: Türbenin üstü kısmen açık ve camlıdır; lâhdi sandukasızdır).

Şehzâde Küçük-Ahmed'in «nizâm-ı âlem için» boğularak öldürülmesi.

(Küçük-Ahmed İkinci Murad'ın henüz kundakta bulunduğu rivâyet edilen en küçük oğludur: Fatih Mağnisa'dan Edirne'ye gelir gelmez, müstakbel bir saltanat müddaisi saydığı bu küçük kardeşini boğdurup tabutunu babasının cenazesiyle beraber Bursa'ya göndermiştir. — Osmanlı tarihindeki amca, evlât ve kardeş katilliği an'anesine ait vak'alar için 1302=702 vukuâtının birinci, 1360=761 vukuâtının gene birinci, 1385=787 vukuâtının üçüncü ve 1389=791 vukuâtının Birinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkralarına bakınız. — Fatih

devrinden itibaren bu siyasî idamlar kanunî bir mahiyet almış ve şehzâdelerin saltanat muharebelerine mâni olmak için «Kanunnâme-i âl-i Osman»a şöyle bir madde konulmuştur:

«Ve her kimesneye evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem içün katlitmek münâsibdür; ekser-i ulemâ tecviz itmiştür; anunla âmil olalar».

Her halde bugünkü zihniyetimizle bize çok çirkin görünen bu fecî an'anenin şehzâdeler arasındaki saltanat mücâdeleleri yüzünden devlet bünyesinin ikide bir sarsılıp durmasına mâni olmakla büyük bir tesiri olduğu da inkâr edilemez. Zaten bu elîm âdet yalnız Osman oğullarına da münhasır değildir: Şarkla Garbın bir çok müslüman ve hıristiyan hânedanlarında mevcud olduğu muhtelif müellifler tarafından tesbit edilmiş acı bir hakikattir. — İkinci Murad'ın Fatih'den başka Ahmed, Alâüddin, Hasan, Orhan ve Küçük-Ahmed isimlerindeki beş oğlundan ilk dördü babalarının hayatında vefât etmiş oldukları için, Küçük-Ahmed'in idâmı üzerine Fatih artık rakîbsiz kalmış demektir. — İkinci Mehmed'in ilk işlerinden biri de İkinci Murad'ın karısı, Sırp kıralı Georges Brankoviç'in kızı ve kendisinin de üveyanası olan Mara Brankoviç'i babasına yollamasıdır: O sırada elli yaşlarında bulunduğu rivâyet edilen bu Sırp prensesini son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos almak ve bu suretle Osmanlı hânedaniyle bir nevi sıhriyet kurup siyâseten istifâde etmek istemişse de prenses reddetmiştir).

Cülûs tebriki için gelen ecnebi elçileriyle sulh muâhedelerinin tecdidi.

(Son Bizans imparatoru Konstantinos Paleologos, Trabzon Rum imparatoru Dördüncü Yoannis Komninos, Macar krallık nâibi Hunyadi Janos=Yanko Hunyad, Sırp kralı Georges Brankoviç ve Eflak, Raguza=Dubrovnik, Cenova hükûmetleriyle Midilli Ciniviz Beyliği, Mora despotları, Rodos Şövalyeleri, Sakız ve Galata Ciniviz kolonileri İkinci Mehmed'in cülûsunu tebrik için birbirleriyle yarışırcasına elçiler göndermiştir. — Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos'un Fatih'i tebrik için Mora despotu olan kardeşi Dimitrios'u göndermiş olduğu ve Istanbul'a karşı beslediği fikri belli etmek istemiyen Fatih'in de bu despota teveccüh ve iltifâtta bulunduğu rivâyet edilirse de bu rivâyet zayıftır: Bizans elçileri Istanbuldan gelmişlerdir. — Sondan evvelki Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleologos 31 Teşrinisâni 1448=3 Ramazan 852 Perşenbe günü 58 yaşında ölmüş ve oğlu olmadığı için Mora despotluğunda bulunan ve yaşça kendisinden sonra gelen kardeşi Konstantinos Paleleoğos Istanbul'dan giden bir hey'et tarafından 6 Kânunusâni 1449=11 Zülhicce 852 Pazartesi günü Mistra=İsparta şehrinde «Onbirinci Konstantinos Paleologos» İsmiyle Bizans imparatoru ilân edilmiştir: Büyük kardeşi Sekizinci Yoannis'in ölümünden iki ay altı gün sonra imparator olan bu bedbaht prens Bizans'ın son hükümdarıdır; anası İrina'nın soyadından dolayı «Dragasis» yâhut «Dragaş» ismiyle de anılan bu son imparatorun cülûsu İkinci Murad devrine tesâdüf etmiş ve Bizans'ın metbûu vaziyetinde bulunan bu Osmanlı pâdişahı da imparatorluğunu tasdik etmiştir. Bu suretle Onbirinci Konstantin İkinci Mehmed'den 2 sene, 1 ay, 13 gün evvel cülûs etmiş demektir. — Istanbul'u fethederek ölkesiz bir pâyıtahta benziyen bu şehir imparatorluğunun Türk toprakları ortasındaki gayritabiî vaziyetine artık bir nihayet vermek, İkinci Mehmed'in cülûsundan itibaren gece gündüz zihnini işgâl eden sâbit bir fikir halindedir. Hattâ Istanbul'un bizzat bir plânını çizerek mütemadiyen bunun üstünde çalıştığı ve tahkimâtın zayıf noktalarını tâyin edip muhâsara harekâtının esaslarını tesbit etmekle meşgul olduğu rivâyet edilir. Bununla beraber hazırlıklarını bitirinceye kadar bütün devletlerle olduğu gibi Bizans imparatorluğu ile de iyi geçinmek mecburiyetindedir: İmparatorun elçilerine işte onun için iltifât ettiği rivâyet edilir. O sırada Bizans'da mülteci olarak «Orhan-Çelebi» isminde bir Osmanlı şehzâdesi vardır: Fatih bu şehzâdenin masrafına karşılık olarak Bizans hâzinesine her sene «üç yüz bin akça»

tediyesini bile kabul etmek suretiyle Bizans elçilerine karşı büyük bir sulh temâyülü göstermiştir. Bu şehzâde Orhan-Çelebi'nin hüviyetinde ihtilâf vardır: Bâzı Bizans menbâlarına göre bu prens İkinci Murad'ın dört kardeşinden biri ve Fatih'in amcasıdır; hattâ Bizans'a ilticâ etmesine sebeb olarak da İkinci Murad'ın kendisini öldürmek ihtimâlinden korkmuş olduğu söylenir. Fakat diğer bir takım rivâyetlere göre de Fetret devrinde Edirne'de saltanat sürmüş olan Birinci Bâyezid oğlu Süleyman-Çelebi'nin oğlu veyâhut bu Süleyman'ın Kasım ismindeki oğlunun oğludur; her halde bu rivâyetin doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Süleyman-Çelebi'nin oğlu olan Orhan-Çelebi 832=1428-1429 tarihinde, yâni Fatih'in cülûsundan 22 sene evvel Bursa'da vebâdan ölmüş ve Murad Hudâvendigâr türbesine defnedilmiştir. İkinci Murad'ın kardeşleri içinde de bir «Orhan-Çelebi» mâlûm değildir. İşte bir taraftan bu vaziyete ve bir taraftan da Fatih'le muâsır olan Orhan-Çelebi'nin babasını «Kasım-Çelebi» gösteren rivâyete göre, bu şehzâdenin vaktiyle Fetret devrinin başında büyük şehzâde Süleyman-Çelebi tarafından Bizans imparatoruna rehine olarak teslim edilen ve 1417=820 tarihinde takriben 20-21 yaşlarındayken Istanbul'da vebâdan ölen Yıldırım Bâyezid oğlu Kasım-Çelebi'nin oğlu olmak ihtimâli vardır: 1403=805 vukuâtının son fıkrasına da bakınız. — Istanbul fethinin selâmetini temin için bütün devletlere karşı umumî bir sulh siyaseti tâkibine karar veren İkinci Mehmet, bilhassa en mühim düşman olan Macaristan'la «Smederevo=Semendire»de üç senelik bir mütâreke akdetmiştir: Bu muvakkat Macar sulhünün gene bu sene vukuâtı içinde aşağıda bahsedilen Karaman seferinden sonra akdolunduğu da rivâyet edilir. — Raguza=Dubrovnik elçileri de senevî haraç mıkdarının tezyid edildiğini arzetmişlerdir).

«Muhammediyye» nâzımı Yazıcı-oğlu Mehmed Efendinin Gelibolu'da vefatı.

(Dinî edebiyatımızın en güzel eserlerinden olan «Muhammediyye» 1449=853 tarihinde ikmâl edilmiştir: Süleyman-Çelebi'nin «Mevlid»i gibi bestelenerek asırlarca dinî toplantılarda hürmetle okunup dinlenen bu manzum eser Türk edebiyatiyle dil tarihi bakımından da büyük bir kıymeti hâizdir. — Yazıcı-zâde Mehmed Efendi büyük velî Hacı-Bayram'ın müridlerindendir. Gelibolu'da yaşamış ve orada ölmüş olduğu için, asırlarca ziyâret edilen kabri de oradadır. — «Muhammediyye» yalnız Türkiye'de değil, bütün Türk âleminde asırlarca okunmuş ve halk nazarında tıpkı «Mevlid» gibi kudsiyet kazanmıştır).

Karaman isyânının tenkili ve Menteşe Beyliğinin istirdâdı.

(Osmanlı devletindeki saltanat tebeddülünden istifâde etmek istiyen Karaman hükümdarı İbrahim Bey Osmanlılardan eski arazisini istirdâd etmek için metbûuna karşı ısyan etmiş, Germiyan, Aydın ve Menteşe Beyliklerinin vârislerini de memleketlerine saldırtıp Anadolu'da büyük bir gaile çıkarmıştır: Fatih'in bu iki seferi işte bu vaziyetin tesviyesi içindir. Bu seferde Akşehir'e kadar ilerliyen İkinci Mehmet'le başa çıkamıyacağını anlıyan Karaman oğlu İbrahim Bey Osmanlı pâdişahına kızını vermek, hâkimiyyetini kabul etmek ve evvelce İkinci Murad'ın tâyin ettiği hududu bir daha tecavüz etmemek şartlariyle sulh istemek mecburiyetinde kalmış ve Istanbul fethinin hazırlıklarıyla meşgul olmak istiyen Fatih bu teklifleri kabul etmiştir. Bununla beraber İkinci Mehmed'in en mühim düşüncelerinden biri de Karaman devletini büsbütün ortadan kaldırmaktır:

Bizimle saltanat lâfın idermüş ol Karâmanî
Hudâ fırsat virirse ger karâ yîre karam ânî

beytiyle bu düşüncesini tatbik için daima fırsat beklediğini bizzat ifâde etmiş demektir. — Osmanlı menbâlarında Fatih'in bu Karaman seferinden Bursa'ya döndüğü sırada Anadolu

Beylerbeyi İshak Paşa'yı Aydın ve Menteşe üzeıine gönderip oralardaki isyânları tenkil ettirdiğinden ve bilhassa Menteşe'yi yeniden zaptettirerek Osmanlı arazisine ilhâk ettiğinden ve bunun üzerine Menteşe oğlu İlyas Bey'in de Rodos'a kaçtığından bahsedilir: Bu İkinci İlyas Bey, 1421=824 tarihinde vefât etmiş olan Birinci İlyas Bey'in torunudur: Birinci İlyas Bey'in «Leys» ve «Ahmed» isimlerinde iki oğlu vardır: İkinci İlyas Bey bir rivâyete göre Ahmed'in. bir rivâyete göre de Leys'in oğlu gösterildiği için kat'î bir şey söylemek kabil değildir. Bunlar için 1425-1426=829 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

Bizans imparatorunun Karaman seferinden istifâdeye kalkışması.

(Fatih Karaman seferine çıktığı zaman, Osmanlı devletinin Anadolu gailesinden istifâde etmek istiyen Bizans imparatoru Onbirinci Konstantin Anadolu'daki Osmanlı ordugâhına elçiler göndererek Bizans sarayında mülteci bulunan şehzâde Orhan Bey'in iâşe masarifine karşılık olarak evvelce taahhüd edilmiş olan senevî üç yüz bin akçanın iki mislini istemiş ve bu para verilmediği takdirde şehzâdenin serbest bırakılıp saltanat dâvasına yardım edileceğini bildirmiştir! İmparatorun bu tuhaf teşebbüsü büyük bir basîretsizlik sayılır. Bir rivâyete göre Fatih Istanbul muhâsarasından evvel bir gaile çıkarmak istemediği için bu meseleyi Edirne'ye avdetinde halledeceğini söyliyerek Bizans elçilerini savmış ve bir rivâyete göre de derhâl red cevabını vermiştir; Istanbul muhâsarasının teşriinde Bizans imparatorunun bu çocukça gafletinin de müessir olduğu hakkında bir rivâyet vardır).

«Cülûs bahşişi» âdetinin başlangıcı.

(Karaman seferinden dönen İkinci Mehmet Bursa'ya girerken Yeniçeriler dar bir yerde yolunu kesip cülûs bahşişi istemişler ve kendilerine «on kese akça» dağıtılmadan pâdişaha yol vermemişlerdir; Sonraları Osmanlı tarihinde bir çok münasebetsizliklerle malî buhrânlara sebeb olan «Cülûs bahşişi» âdetinin işte bu suretle başlamış olduğu rivâyet edilir. Yaygarayla ve zorla bahşiş koparma usulüne yol açan bu münasebetsiz hâdise bâzı menbâlarda Yeniçeri ocağının bozulmasına başlangıç sayılırsa da doğru değildir; İlk ısyan teşebbüsü «Buçuk-Tepe» vak'asındadır: 1445=849 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu vak'a üzerine Fatih'in Yeniçeri-ağası Kazancı-Doğan Bey'i kendi eliyle döğüp azlettiği ve bâzı Yaya-başılarının da tedib edildiği rivâyet edilir. — Bu zamana kadar Ocak'dan yetişen yeniçeri ağalarının bu tarihten itibaren Ocağa ilhâk edilen Segbanbaşılardan seçilmiye başladığı hakkında da bir rivâyet vardır; 1515=921 vukuâtının «18 Ağustos=8 Receb» fıkrasına da bakınız).

Kütahya'nın Anadolu Beylerbeyliğine merkez ittihâzı.

(Karaman seferinde Aydın ve İMenteşe taraflarındaki karışıklıklar teskin edildikten sonra Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'nın Kütahya'yı merkez ittihâz etmek emrini aldığı rivâyet edilir; Bu tarihe kadar Beylerbeylik merkezi Ankara'dır).

1452=856

Rumeli-hisarı'nın inşâsı ve Anadolu-hisarının tâmiri.

(Karadeniz boğazını kapatıp Bizans'ın o taraftan iâşe yolunu kesmek, Istanbul boğazına hâkim olmak ve Anadolu-Rumeli geçidini emniyet altına almak istiyen Fatih elli bin kişilik bir ordu başında Mart ayının 26 ncı ve Rebî'ül-evvel ayının 5 inci Pazar günü Rumeli-hisarı'nın bulunduğu noktaya gelmiş, hisarın mevkiini bizzat tâyin etmiş, orada bulunan

«Saint-Michel» kilisesini yıktırıp enkazını Anadolu'dan getirttiği malzemeye katmış, Karadeniz-Ereğlisi ile İzmit'den kereste getirtmiş ve Ağustos sonlarına kadar burada kalıp inşaâta bizzat nezaret ederek takriben 3-5 bin işçi ve on bin yamak çalıştırmak suretiyle Ağustos sonlarında hisarın ikmaline muvaffak olmuştur. — Fatih Rumeli-hisarı'nı yaptırırken Anadolu-hisarını da bâzı ilâveler ve tamirlerle tahkim ettirerek top ve asker ikame etmiş ve bu suretle boğazın en dar yerinde her iki sahile karşılıklı olarak hâkim olmuştur: Anadolu-hisarı'nın inşâsı için 1396-1397=799 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında eski ismiyle «Boğaz-kesen» denilen Rumeli-hisarı inşaâtının dört ayda ve hattâ bir rivâyete göre kırk günde ikmâl edildiğinden bahsedilirse de, Bizans menbâlarına göre pâdişahın hisar yerine gelişi 26 Mart=5 Rebî'ül-evvel tarihine ve hisarın Bebeğe nâzır kule kapısının iç tarafındaki kltâbeye göre de inşaâtın ikmâli Receb=Temmuz ayına tesâdüf etmekte olduğu için bu muazzam işin takriben üç buçuk ayda bitirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hisar kurulup muhâfızlar yerleştikten sonra Fatih'in Edirne'ye avdeti de 28 Ağustos=12 Şa'ban Pazartesi gününe müsâdif gösterilir. — Hisar duvarlarının kalınlığı 20-25 ve üzerleri kurşunla örtülü kulelerin duvar kalınlığı da 30-32-35 kadem gösterilir. — İnşaât bitince muhtelif çapta toplar konulmuş, Fatih'in en çok itimad ettiği ümerâdan Firuz Ağa kumandasında dört yüz seçme asker ikame edilmiş ve Firuz Ağa'ya Boğaz'dan geçecek bütün gemilerin durdurulması, sancak selâmına mecbur tutulması, teftiş ve muâyene edilip geminin mahiyetine göre bir transit resmi alınması ve emre itâat etmiyenlerin derhâl batırılması emredilmiştir; Firuz Ağa bu emri aynen tatbik etmiş ve meselâ Ağustos=Şa'bân ayı içinde tâlimâta riâyet etmiyen bir Venedik gemisini derhâl batırmıştır. — Bizans imparatorunun inşaât esnâsında protesto için gönderdiği elçilere Fatih bu işin haklı bir emniyet tedbiri olduğunu, Hisar yerinin Bizans'a yâhut Galata Cinivizlerine aid olmayıp ötedenberi Türklere ait bir geçit noktasından başka bir şey olmadığını, fazla olarak Boğaz'ın bu suretle emniyet altına alınması hem Türk, hem Bizans ticaretine zarar veren Rodos, Venedik ve Katalan korsanları gibi müşterek düşmanların harekâtına nihayet vereceği için imparatorun da bundan memnun olması lâzımgeldiğini ve bilhassa İkinci Murad'ın Varna muharebesine gitmek için Çanakkale boğazından geçmesine Lâtin donanması mâni olduğu zaman Istanbul boğazından ne kadar güçlükle geçilebileceğini anlattıktan sonra elçilerin hâlâ ısrâr edip durduklarını görünce:

— Benim kudretimin yettiği yerlere imparatorunuzun ümit ve emeli bile yetişemez! Bu seferlik sizin avdetinize müsaade ediyorum: Fakat bundan sonra da sizin söylediğiniz sözleri söyliyecek elçiler gelecek olursa, diri diri derilerini yüzdüreceğim!

diye defettiği rivâyet edilir: İmparator bundan sonra aklını başına toplamış ve hattâ bir rivâyete nazaran hisarda çalışan ameleye yiyecek bile göndermek suretiyle Fatih'i teskine çalışmıştır. — Istanbul boğazının 700 metrelik en dar yerinde kurulan Rumeli-hisarı'nın plânları mimar Muslihüddin'in eseridir. — Evliyâ-Çelebi seyâhatnâmesinden naklen bâzı muahhar menbâlarda bu hisarın umumî şekli Peygamberimizin Arap yazısındaki ismi şeklinde olduğu ve her «mim» harfinin yerine bir kule kurulduğu, «hâ» ve «dal» harflerinin yerlerine de birer istihkâm yapıldığı hakkında şüpheli bir rivâyet vardır. — Bu hisar hakikatte üç köşeli ve üç kulelidir: Kulelerinden ikisi denize, biri karaya hakimdir; deniz kenarındaki köşeli kuleyi Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa, Hisar köyüne nâzır olan kuleyi Saruca Paşa ve Bebeğe nâzır kuleyi de Zağanos-Mehmet Paşa yaptırmıştır. Hattâ bütün vezirlerle beylerin işçilere örnek olarak bizzat çalıştıkları bile rivâyet edilir. — Bâzı menbâlarda Rumeli-hisarı'nın eski isimleri içinde «Yenice-Hisar» ve «Yenice-kale» şekillerine de tesâdüf edilir: Anadolu-hisarı'nın eski isimleri içinde de «Yeni-hisar» ve «Yenice-hisar» şekilleri mevcud olduğuna göre bu «yeni» sıfatının ilk inşâ devirlerinde her ikisine de tatbik edilmiş olmak ihtimâli vardır. Bununla beraber eski menbâlarda bir zühul olmak ihtimâli de akla gelebilir).

Bizans imparatorluğuna harp ilânı ve imparatorun Istanbul kapılarını ördürmesi.

(Haziran=Cumâda-l-ûlâ ayında bir Türk seyisinin hayvanlarını otlatmasına mâni olmak istiyen bir Rumu döğmesi üzerine Rumlarla bu bir tek Türk arasında bir kavga çıkmış ve Hisar inşaâtına engel çıkarmak için imparatorun emriyle bu gibi hâdiselerin ameleye karşı da sık sık tekerrür etmiye başlaması aradaki sulhün Bizans imparatorluğu tarafından ihlâli demek olduğu için Fatih nihayet son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'a harb ilân etmek mecburiyetinde kalmıştır: İmparatorun Rum tarlalarına tecavüz edildiğinden şikâyet ettiği ve bu şikâyete ehemmiyet verilmeyince ekinlere zarar veren Türklerin sopa ile koğulmasını emretmiş olduğu için bu hâdisenin çıkmış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Her halde harp ilânına imparatorun sebebiyet verdiğini son zamanların Türk düşmanlığıyla meşhur Avrupa müellifleri bile itirâf etmektedir: Misâl olarak Gustave Schlumberger'nin «Les sigege, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs» ismindeki eserinin 1915 Paris tab'ının 26 ıncı sahifesine bakınız. — Rumlardan gördüğü hakâret Bizans'a karşı harp ilân edilmesine ve netice itibariyle de bin yıllık Şarkî-Roma imparatorluğunun ortadan kaldırılmasına vesile teşkil eden Türk seyisinin ismi belli değildir: Yalnız Osmanlı hânedanına dâmad olan bir İsfendiyar prensinin seyislerinden olduğu rivâyet edilir; dâmad olan ve Osmanlı sarayında bulunan İsfendiyar prensi, Kastamonu havâlisine hâkim olan Candar-oğullarından İsfendiyar Bey oğlu Kasım Bey'dir; bu Kasım Bey o sırada Kastamonu hükümdarı olan İsmail Bey'in amcasıdır. İkinci Murad devrinde Çelebi Sultan Mehmed'in kızlarından biriyle evlenmiştir: 1424=827 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu ilk karısı öldükten sonra İkinci Murad'ın kızlarından birini aldığı için Fatih'in eniştesi olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Bâzı Bizans menbâlarında o sırada İsfendiyar hükümdarı olan İsmail Bey'in de Istanbul muhâsarasında bulunduğundan bahsedilirse de bu rivâyet şüpheli olduktan başka İsmail Bey'in Osmanlı hânedanına dâmad olmaması, mevzûubahs olan İsfendiyar prensinin ondan başka biri ve bilhassa Kasım Bey olması lâzımgeldiğine delâlet edebilir: İsmail Bey'in Istanbul muhâsarasına iştirâki hakkındaki rivâyet için 1453=857 vukuâtı içinde 23 Mayıs=14 Cumâda-l-ûlâ fıkrasına ve Kasım Bey'in Osmanlılar tarafından himâyesi için de 1416=819 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Rivâyete nazaran İsfendiyar oğlu bir mıkdar askerle Marmara sâhilinde ve Silivri'nin şarkındaki «Epibation/Epivatos/Epibados» yâni «Bigados» kasabasına çıkmış, seyislerinden biri Bizanslı bir Rumun bahçesinde veyâhut çayırında hayvanlarını otlatmıya başlamış, fakat otlağın sâhibi olan Rum mâni olmak isteyince Türk Rumu döğmüş, bunun üzerine bir çok rumlar Türkün başına üşüşüp elbirliğiyle dayak atmıya kalkışmış, nihayet Kâhya Bey'e, yâni Osmanlı Dahiliye Nâzırına mesele hakkında bir rapor verilmiş ve Kâhya Bey de bu lâyihayı Fatih'e takdim edince Türk seyisinin uğradığı hakâret Bizans imparatorluğuna derhâl harp ilân edilmesiyle neticelenmiştir! Tabiî bu vaziyet, Fatih'in nazarında bir Türk seyisinin bir Şarkî-Roma imparatorluğundan daha kıymetli olduğunu gösterir. Bu vak'a üzerine Fatih'in emriyle Bigados Rumlarından kırk kişinin idâm olunduğu da rivâyet edilir. — Bizans imparatorluğuyla siyasî münasebetlerin kesilmesine sebeb olan bu hâdise 1452=856 senesi Haziran=Cumâda-l-ûlâ/Cumâda-l-âhire ayına müsâdif olmasına göre Rumeli-hisarı inşaâtının ikmalinden bir ay kadar evvel demektir. — Bir de Istanbul muhâsarasına bizzat iştirâk etmiş olan müverrih Dursun Bey'in «Târîh-i Ebu-l-feth» ismindeki eserinde büsbütün başka bir izah vardır: Bu izaha göre «Boğaz-kesen» hisarı yapıldıktan sonra ordu Edirne'ye dönerken koyun almak istiyen Kapu-kullarından bir kaç kişi ile Istanbul çobanları arasında kavga çıkmış, bu kavgaya bâzı sarhoş Rumlar da karışmış ve netice itibariyle Rumların bu taşkınlığı siyasî münasebetlerin kesilmesine sebeb olmuştur. Tabiî bu iki vak'anın her ikisi de doğru olabilir. Her halde bunlar Fatih'in bir Türk seyisiyle bir kapu-kuluna bile ecnebiler tarafından hürmetsizlik gösterilmesine tahammül edemiyen ve bu gibi taşkınlıkları harp ilânına bile kâfi bir sebep veyâhut vesile sayan

zihniyetini tamamiyle tavzih etmektedir. — Bu sırada Galata Ciniviz kolonisiyle akdedilen bir mukavele mucibince bu koloni Türk-Bizans muharebesinde bîtaraf kalmak, taahhüdünde bulunmuştur; Bu mukavelenin 1453=857 tarihinde akdolunduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

Fatih'in Istanbul önlerinden Edirne'ye hareketi.

(28 Ağustos=12 Şa'ban Pazartesi günü elli bin kişilik ordusuyla Rumeli-hisarı'ndan hareket eden Fatih Sultan Mehmet Istanbul sûrlarının karşısında ordu kurmuş ve üç gün kalıp arazi vaziyetiyle Bizans tahkimâtını tetkik ettikten sonra 1 Eylül=16 Şa'ban Cuma günü Edirne'ye hareket etmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu münasebetle Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın imparatordan gizlice aldığı rüşvet üzerine Fatih'i Istanbul fethinden vazgeçirmiye teşebbüs ettiği hakkında tuhaf bir rivâyet vardır; Bu rivâyete göre İmparator «ebâ-an-ced dostu» olan Paşa'ya içleri altın dolu «mâhîler=balıklar» göndermiş ve Paşa da işte bu balıkların «derûnunda olan mebâliği bel'idüp» pâdişahı fikrinden caydırmıya teşebbüs etmiş, fakat Fatih işin içyüzünü bildiği için «Kışı Edirne'de geçirelim de bahar olunca düşünürüz!» gibi baştan savma bir cevapla Paşa'yı idare etmiş!... Bizans menbâlarına göre de Türkler Halil Paşa'ya «Gâvur ortağı» derlermiş! Çandarlı âilesinin bundan evvelki nesilleri hakkında da böyle bir takım «balık» masalları söylenmiş olduğunu evvelce de görmüştük: 1396-1397=799 vukuâtının üçüncü fıkrasında imparator İkinci Manuil Paleologos'un Çandarlı-Ali Paşa'ya gönderdiğinden bahsedilen «on aded büyük mâhîler içinde altun ve gümüş pişkeşler» bahsine bakınız. Tarihin muhtelif devirlerinde muhtelif şahsiyetlere isnâd edilmiş bir takım altınlı balık, karpuz vesaire hikâyeleri vardır! Bununla beraber Halil Paşa'nın Istanbul seferine muhâlif olduğunda da umumiyetle ittifak edilmektedir: Hattâ daha ileri gidilerek Paşa'nın imparatora casusluk ettiği bile iddiâ edilir: Fakat bütün bu rivâyetlerin artık iyice sivrilmiye başlıyan devşirmelerle dönmeler tarafından yapılmış ustalıklı bir propagandadan çıkmış olmak ihtimâli de vardır: Çandarlılarla Bizanslıların tarihî münasebetleri için 1453=857 vukuâtı içinde «10 Temmuz=3 Receb, Salı» fıkrasına bakınız).

1453=857

2 Nisan=22 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Istanbul halicinin ağzına zincir gerilmesi.

(Bu meşhur zincir son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos'un emriyle Venedikli Bartholomeo Soligo tarafından konulmuştur. — Türk donanmasının içeri girmesine mâni olmak için gerilen bu büyük zincirin bir ucu Sarayburnu'na, bir ucu da şimdiki Galata rıhtımının olduğu yere tesbit edilmiştir. Zincirin su yüzünde durması için tahtadan dubalar kullanıldığı ve bu tahta dubaların yuvarlak olduğu rivâyet edilir. Sarayburnu'ndaki nokta Yalı-köşkü'nde, Galata'daki nokta da şimdiki Deniz Ticaret dâiresinin hizâsında gösterilir. Istanbul Askerî Müzesi'nde teşhir edilmekte olan büyük zincirin işte bu tarihî zincirden bir parça olmak ihtimâli vardır: Bununla beraber bu zincirin Kanunî devrindeki Rodos fethinde Şövalyeler tarafından oradaki limana gerilmiş olan büyük zincirin bir parçası olduğu da rivâyet edilir: 1522=928 vukuâtının «29 Temmuz» fıkrasına bakınız).

2 Nisan=22 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: «Şahî» denilen büyük topun Istanbul önlerine getirilmesi.

(Fatih'in Istanbul muhâsarası için Edirne'de döktürdüğü muazzam top Kânunusâni=Muharrem sonunda veyâhut Şubat=Safer başında Edirne'den hareketle iki ayda Istanbul önlerine gelip Bizans sûrunun beş mil mesafesinde ve İğrikapı karşısında

muvakkaten mevzi almıştır. — Orban, Orben yâhut Urbani isminde bir Macar ve daha zayıf bir rivâyete göre de bir Ulah ustasının döktüğü bu meşhur top o zamana kadar misli görülmemiş bir harp âletidir: Osmanlı ve Bizans menbâlarında bu müthiş top bir «ejder»e benzetilir, üç ayda yapıldığı rivâyet edilir. Sesinin on üç millik bir muhite yayıldığı söylenir. Tunçtan yapılan bu muazzam topun çapı, kutru, güllesi vesair hususiyetleri hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Bâzı menbâlara göre muhiti 12 karış, granit güllelerinin sıkleti 12 kantar, yâni 1200 okkadır. İki saatte doldurulabildiği için günde ancak yedi sekiz defa atılabildiği ve her defasında bir çok zeytinyağı sarfedildiği rivâyet edilir. Elli çift öküzle çekilir ve müvazenesini temin için iki tarafında ikişer yüz kişi bulunmak lâzımdır. Bu topun hizmetinde cem'an yedi yüz ve hattâ bin kişi gösterilir. Bu muazzam âlete «Vasiliki=Şâhî» ismi verilmiştir. Edirne'de yapılan ilk tecribesinde bütün şehir duman içinde kalmış ve güllesi bir mil mesafeye gidip altı kadem derinliğinde yere gömülmüştür, işte bundan dolayı elli arabacı ile iki yüz kazmacı önden gidip yolları düzeltmek şartiyle ancak iki ayda Edirne'den Istanbul'a getirilebilmiştir. — Bu meşhur topun Orban isminde bir ecnebi tarafından dökülmüş olmasını bir takım Türk düşmanları lüzumundan çok fazla istismar etmişlerdir: Her şeyden evvel bir kere bu Orban Fatih'in istihdâm ettiği bir sürü ustalardan ancak biridir. Pâdişah Rumeli-hisarı'nı yaptırırken kendisine mürâcaat edip hizmetine giren bu adamdan başka, en başta Saruca Paşa ve mimar Muslihüddin gibi Istanbul muhâsarası için çok büyük toplar dökmüş ve döktürmüş bir çok Türk mühendisleriyle ustaları da vardır: Hoca Sa'düddin: «Saruca Paşa döktüğü top üç yüz kantar bakırdan» hâsıl olduğunu söylemektedir; ayni izahata Âlî'nin «Künh-ül-ahbâr»ında da tesâdüf edilir. Zaten Orban'ın bütün ustalığı dökmeciliktedir: Halbuki bu top meselesinin bütün ehemmiyeti ve bilhassa Avrupa şatolarının yıkılmasını temin ederek Derebeylik sistemine nihayet vermek suretiyle Ortaçağ'ı sona erdirip Yeniçağ'ın başlamasına sebeb olan kıymet ve mahiyeti Balistik hesaplarının yapılabilmesindedir ve bunu da Orban değil, bizzat Fatih Sultan Mehmet yapmıştır: Türklerin Istanbul fethini bir Barbar istilâsı şeklinde gösteren Schlumberger bile bu hesaplardaki aczini bizzat itirâf eden Orban'ın alelâde bir dökmecilikten ibaret olan basit rolünü ve buna mukabil Balistik hesaplarının bizzat Fatih tarafından yapıldığını Bizans müverrihlerinden «Dukas»ın izahatına istinâden yazdığı şu fıkrasiyle tesbit etmektedir:

«İl [=Orban] avouait cependant ne pas connaîtrs les questions de jet et de protee des projectiles, on dirait aujourd'hui les guestions de balistique. Mais Mahomet se fit fort de regler par lui-meme ces details, pourvu qu'Orban lui fournît l'instrument tant desir'e».

Bu mesele için müellifin «Le siege et la prise de Constantinople par les Turcs» ismindeki meşhur eserinin 1915 Paris tab'ının 57 nci sahifesine bakınız. Fazla olarak Orban'ın yaptığı top daha ilk atışlarında çatladığı ve hattâ kendisini de öldürdüğü için Istanbul muhâsarasında ancak Türk dökmecilerinin büyük toplarından istifâde edilmiştir. — Büyük Türk topunun Istanbul önlerine gelmesiyle Haliç zincirinin gerilmesi ayni güne müsâdiftir).

Istanbul civarının işgâli.

(Büyük topu getiren müfrezelere nezaret etmiş olan Rumeli Beylerbeyi Dayı-Karaca Paşa Istanbul civârında henüz Bizanslıların elinde bulunan yerlerin işgâline de memur olmuştur. — İmparatorun kardeşleri tarafından idare edilen ve pâyıtahtla ittisali kalmıyan Mora'daki arazisinden başka Bizans imparatorluğunun Istanbul civârındaki mülhakatı iki kısma ayrılır: Pâyıtaht arazisine muttasıl olmıyan bir kısım toprakları şimalde ve Karadeniz sâhilindedir; bu kısım «Anchialos=Ahyolu» ve «Mesembria=Misivri» kasabalarıyla etrafındaki bir mıkdar arazi parçasından ibarettir. Istanbul arazisine ittisali olan diğer kısım da Marmara sâhilinde Istanbul'dan Ereğli'ye kadar şerit gibi uzayan sahadır; bu saha içinde bulunup o sırada

fethedilen başlıca yerler garptan şarka doğru «Perinthos=Marmara-Ereğlisi», «Epibation/Epivatos=Bigados», «Kartero=Kum-Burgaz» ve «Hagios-Stephanos/Ayastefanos=YeşiIköy» mevkileridir: Yalnız «Selymbria=Silivri» kasabası tahkimâtına güvenerek teslim teklifini reddetmiş ve ancak Istanbul fethinden sonra artık hiç bir ümit kalmayınca teslim olmuştur; Bu sene vukuâtı içinde sondan iki evvelki fıkraya bakınız. Bu sâhil şeridinin iç tarafında da Bizans'ın bir mıkdar arâzisi vardır; Istanbul muhâsarasından evvel bütün bunlar işgâl edilip şehir tamamiyle tecrid edilmiş, buradaki Bizans Rumlarının bir kısmı kaçıp Istanbul'a ilticâ etmiş ve bir kısmı da esir edilmiştir. — Bu halin Bizans Rumlarını dehşet içinde bıraktığı rivâyet edilir. Rumeli Beylerbeyi Dayı-Karaca Paşa Şubat ayından itibaren şimale ve cenuba doğru hareket ederek bu iki sahayı fethetmiş ve büyük topları Istanbul önüne getirirken de temizleme hareketini ikmâl etmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu yerler Istanbul'un fethinden sonra alınmış gibi gösterilirse de, yukarda bahsi geçen Silivri meselesinden galat olan bu rivâyet doğru değildir. — Fatih Mora'daki Bizans despotlarının Istanbul müdafaasına yardım etmelerine imkân bırakmamak için Mora'ya da bir akın hareketi yaptırmıştır).

5 Nisan=25 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Türk ordusunun Istanbul önlerine gelişi.

(Muhtelif menbâlarda Fatih'in Edirne'den 23 Mart=12 Rebî'ül-evvel Cuma günü hareket edip 5 yâhut 6 Nisan=25 yâhut 26 Rebî'ül-evvel Perşenbe yâhut Cuma günü Istanbul önünde bulunduğu rivâyet edilir: Bununla beraber 2 Nisan=22 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü geldiği hakkında da zayıf bir rivâyet vardır. Halbuki Fatih'in Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Mirza'ya gönderdiği fetihnâmenin Feridun Bey «Münşeât» ındaki suretinde kendisi Edirne'den hareketini 12 Rebî'ül-evvel 857 Cuma gününe müsâdif gösteriyor ki bu Hicrî tarih Milâdın 23 Mart 1453 Cuma gününe tesâdüf etmektedir. Gene ayni vesikada muhâsaranın da 26 Rebî'ül-evvel 857=6 Nisan 1453 Cuma günü başladığı musarrahtır; Bu vaziyete göre Fatih Edirne'den Istanbul'a on beş günde gelmiş ve 5 Nisan=25 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü muhtelif kıt'alar vasıl olduktan sonra 6 Nisan'da ordu karargâhiyle kendisinin muvâsalat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Bununla beraber, Mart'ın son günlerinden ve Rebî'ül-evvel ortalarından itibaren Istanbul önünde muhtelif Türk müfrezeleri görünmiye başlamıştır. — Istanbul'u fetheden Türk ordusunun mevcudu hakkında biribirinden çok farklı rivâyetler vardır: Bizans ve Garp menbâlarında 140 binden başlıyarak 150, 160, 165, 187, 200, 217, 240, 250, 258, 265, 300 ve nihayet 400 bin rakamlarına tesâdüf edilir; Osmanlı menbâları bu hususta vazıh değildir: Yalnız bâzılarında 30 bin ve 70 bin gibi ecnebî rivâyetleriyle telif edilemiyecek rakamlara tesâdüf edilir; son devir müelliflerinde ise 80 binden 200 bine kadar değişen rakamlar vardır. Yeni Avrupa müelliflerinde de umumiyetle 150-165 bin rakamlarına tesâdüf edilir. — Buna mukabil Bizans'ın Rum ve Lâtin müdâfilerinin sayısı gerek son Bizans menbâlarında, gerek muahhar Avrupa tarihlerinde pek az gösterilir: 6973 den başlıyan bu rakamlar 8000 ve nihayet 9000 şeklinde teselsül etmektedir! Muahhar Osmanlı müelliflerinden bâzıları da müdâfilerin sayısını 50 bin gösterir. Istanbul'da eli silâh tutanlardan pek çok istifâde edildiği malûm olmakla beraber, her halde bu vaziyette hakikati tamamiyle tesbite imkân yoktur. Bizans ve Garp rivâyetlerine nazaran imparator Rumlardan ancak 4973 asker toplıyabilmiş ve üst tarafı da gerek Bizans'da bulunan, gerek o sırada hariçten gelen Ciniviz, Katalan, Venedikli ve Giritli ecnebilerden toplanmıştır. Bu ecnebi yardımcılarının en mühimmi Galata kolonisinden dolayı Istanbul mukadderâtiyle alâkadar olan Ciniviz cumhuriyetinin meşhur «Giovanni Longo di Giustiniani» kumandasında iki gemi ile gönderdiği 500-700 kişilik kuvvettir: Müdafaada muvaffak olduğu takdirde imparatorun bu adama Limni adasını vermek va'dinde bulunduğu rivâyet edilir! Bu ecnebi müdâfilerinin mecmûu 5-6 bin kadar olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır. İmparator, müdafaa başkumandanlığına «Giustiniani»yi tâyin etmiştir. Her halde son devir müelliflerinden

«Vasiliev»in Bizans tarihinde söylediği gibi, sûrlarda açılan gedikleri kum torbalarıyla doldurmakta papaslar, râhibeler ve hattâ ihtiyarlarla kadınlar ve çocuklar bile başlarına gülleler yağarken gece gündüz çalıştırılmış olduğuna göre, Bizans'ı bütün Bizanslılar müdafaa etmiş demektir. — Istanbul önündeki Türk toplarının sayısında da ayni ihtilâfa tesâdüf edilir: Bâzı Bizans menbâlarından Avrupa'ya akseden rakamlara göre her biri dört toptan mürekkep on dört batarya, yâni, 56 top kabul edilmek lâzımgelir; bununla beraber 200 toptan bahsedenler de vardır: Her halde Istanbul fethinde Türk topçuluğu en mühim âmil sayılır. — Bizanslıların da top kullandıkları mâlûm olmakla beraber bunların çap itibariyle Türk toplarından çok aşağı oldukları muhakkaktır. — Kara kuvvetlerinde gösterilen nisbetsizlik deniz kuvvetlerin de de gösterilir: Balta-oğlu Süleyman Bey'in kumandasındaki Türk donanması irili ufaklı 150 gemiden 480 gemiye kadar yükseltilir ve Haliç'deki zincirin arkasına sığınan Bizans ve Lâtin gemileri de ancak 14-34 arasında sayılır: Türk donanması sayı bakımından üstün olmakla beraber cesâmet itibariyle düşman gemileri çok üstündür. — Son Bizans müverrihlerinden Kritovulos'un kaydine göre Türk gemileri zırhlı, yâni bakır kaplıdır: Fakat bunların çoğu kürekle hareket eden küçük gemilerdir. — Istanbul'un fethinde Galata hariç olmak üzere Bizans'ın sûr içindeki nüfusu hakkında ileri sürülen rivâyetler arasında da büyük farklar vardır: Meselâ 60 bin, 65 bin, 180 bin, 250 bin ve hattâ 300 bin gibi birbirini tutmaz rakamlara tesâdüf edilir; her halde son büyük rakamların çok mübalâğalı şeyler olduğu muhakkaktır: Her şeyden evvel bir kere Fatih'in fetihten sonra yaptırdığı emlâk tahririne göre o zamanki Istanbul'un ancak 70-80 bin nüfus barındırabilecek bir vaziyette bulunduğu anlaşılmaktadır; muhâsaraya takaddüm eden günlerde Istanbul civârından şehre bâzı muhâcirler ilticâ etmişlerse de bunlar mühim kütleler değildir ve zaten bu hal son günlere münhasır ârızî bir vaziyettir. Buna mukabil gene muhâsaraya takaddüm eden günlerde Avrupa'ya kaçan aileler olduğu gibi, daha Orhan Gazi devrinde Osmanlıların Gelibolu'ya yerleşmesinden itibaren korkuya kapılan Bizanslılarda bir muhâceret cereyânı başlamış olduğuna ait kayıtler de vardır: 1354=755 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

6 Nisan=26 Rebî'ül-evvel, Cuma: Istanbul sûrunun önünde Fatih'in karargâh kurması.

(Fatih'in karargâhı, en kuvvetli rivâyete nazaran sûrun bir buçuk mil mesafesinde ve şimdiki Maltepe askerî hastanesinin olduğu yerdedir; Bizanslıların «Kaligaria» dedikleri ««İğrikapı» karşısında kurulduğuna ait bir rivâyet daha varsa'da zayıftır. Karargâhın etrafı hendekler ve siperlerle tahkim edilmiş ve çok sıkı muhâfaza tertibatı vücuda getirilmiştir. — Karagâh kurulması için 2 ve 5 Nisan=22 ve 25 Rebî'ül-evvel Pazartesi ve Perşenbe tarihleri de rivâyet edilir).

6 Nisan=26 Rebî'ül-evvel, Cuma: Bütün ordusuyla beraber Istanbul sûrunun önünde Cuma namazını kılan Fatih Sultan Mehmed'in muhâsara harekâtına başlamasını Türk ordusuna münâdilerle emretmesi.

(Maddî kuvvet kadar mânevî kuvvete de ehemmiyet veren Fatih Istanbul muhâsarasına büyük ve meşhur mutasavvıf ve hekim Ak-Şemsüddin'le Istanbul mahallelerinden birine ismi takılan Akbıyık-Dede gibi büyük velîleri de getirmiştir. Fatih'in meşhur hocası Molla-Gûrânî ve büyük âlim Molla-Husrev de beraberdir: Bütün bu âlimlerle veliler ayni zamanda mücâhittir. Müverrih Oruç Bey'in dediği gibi, bunlardan başka «Şeyhlerden ve tekyenişinlerden ve dervişlerden ve ebdâllerden» bir çokları daha vardır. Muhâsaranın ilânı üzerine bunlar askerin içine dağılarak fetih propagandası yapmışlardır; yâni bunlar Fatih'in gazâ propagandacılarıdır. Bilhassa Ak-Şemsüddin'in Çandarlı-Halil Paşa'ya isnâd edilen menfi role karşı cephe alarak ve mütemâdiyen zafer tebşir ederek ordunun manevî kuvvetini daima yükseltip artırdığı ittifakla rivâyet edilir. — Bu sırada sırf yağma, sadaka, bahşiş ve ihsan ümitleriyle gelmiş bir

takım derviş kılıklı mahlûklardan da bahsedilir ki bunlar o devirlerde büyük orduların peşine takılan kuru kalabalıklardır. Ayrıca bir sürü satıcılar da vardır: Türk ordusu mevcudunun mübalâğalı rakamlarla ifâdesinde her halde bu vaziyetin mühim bir tesiri olmak lâzımgelir. — Istanbul muhâsarasının başladığı gün çok ihtilâflıdır: Burada en doğru rivâyet olarak esas ittihâz ettiğimiz 26 Rebî'ül-evvel=6 Nisan Cuma gününden başka 15 Rebî'ül-evvel=26 Mart Pazartesi, 17 Rebî'ül-evvel=28 Mart Çarşanba ve 21 Rebî'ül-evvel=l Nisan Pazar günlerinden de bahsedilir; fakat bunlar doğru değildir).

6 Nisan=26 Rebî'ül-evvel, Cuma: Haliç'den Marmara'ya kadar muhâsara hattının kurulması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Fatih Cuma namazını ordusuyla beraber açıkta kıldıktan sonra münâdîler çağırtarak muhâsara harekâtının derhâl başlamasını emretmiş ve işte bu ilân üzerine Haliç'den Marmara sâhiline kadar bütün sûr boyu derhâl işgâl edilmiştir: Eski menbâlarda «toprak sürme» denilen siper kazma ameliyatına bir rivâyete göre işte bu ilk günden itibaren ve diğer bir rivâyete göre de muhâsaranın üçüncü gününden itibaren başlanmıştır; her halde birinci rivâyetin daha doğru olması lâzımgelir. — On, on beş bin kadar gösterilen Yeniçeri ve Sipâhi kıt'alarıyla Maltepe'yi merkez ittihâz eden Fatih'in Marmara sâhiline kadar uzayan sağ cenahını Anadolu ve Halic'e kadar inen sol cenahını da Rumeli askeri tutmuştur. — Galata Cinivizlerinin her hangi bir hareketine mâni olmak için Zağanos Paşa da şimdiki Beyoğlu sırtlarını işgâl etmiştir: Bu Zağanos-Mehmet Paşa'nın Rum yâhut Arnavut dönmesi olduğu hakkında bâzı rivâyetler varsa da bunların «Zağanos» isminden çıkmış olduğu tahmin edilmektedir; halbuki bu «Zağanos/Zağanoz» kelimesi eski Türkçede bir nevi «şâhin» mânâsına geldiği için bunun bir lâkaptan ibaret olmak ihtimâli vardır. Zağanos-Mehmet Paşa İkinci Murad'ın damadıdır: Başka bir hareminden olan kızlarından birini de Fatih'e vermiş olduğu için pâdişahın hem eniştesi, hem kaynatası vaziyetindedir. Istanbul fethinde Zağanos Paşa'nın bir çok yararlıkları görülmüştür. İkinci Mehmed'e tarafdar olduğu için evvelce İkinci Murad tarafından Zağanos Paşa'nın Balıkesir'e sürülmesi hakkındaki rivâyet için 1445=849 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Bununla beraber Fatih ilk saltanatından sonra Mağnisa'ya giderken Zağanos Paşa'nın kendisine lala tâyin edildiği hakkında da bir rivâyet vardır).

6 Nisan=26 Rebî'ül-evvel, Cuma: Teslim teklifinin Bizans imparatoru tarafından reddi üzerine harp harekâtının başlaması.

(Muhâsara hattı tutulduktan sonra Fatih Istanbul'a karşı ateş açmadan evvel son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos nezdine vezir Mahmud Paşa'yı elçilikle gönderip kan dökülmesine meydan vermemek üzere Istanbul'un derhâl teslimini istemiş ve teslim edildiği takdirde bütün ahalinin canına ve malına hürmet edileceğini bildirmiştir: Son imparator işte bu teklifi reddedip harp mes'uliyetini yüklendiği için derhâl ateş açılıp harekâta başlanmıştır. — Istanbul'un bu son muhâsarasından evvel gerek Araplar, gerek Türkler tarafından muhtelif muhâsaraları vardır. Istanbul fethine ait bir çok hadîsler rivâyet edilir: Müslüman devletlerinin dahilî ve haricî siyasetlerinde ve umumiyetle eski İslâm kütleleri üzerinde din kuvveti en büyük müessir vaziyetinde olduğu için, Istanbul fethine ait hadîsler müslümanlarca tâkib edilecek haricî ve askerî siyaset hakkında Hazret-i Peygamber'in birer işareti sayılmıştı. Bu vaziyet, Arap halifeleri nazarında Istanbul'a bir nevi kudsiyet izâfe ediyordu: Teokratik bir sistemin başında bulunan bu halifeler için «Kostantîniyye» yolu, dünyevî olduğu nisbette uhrevî bir saâdet yoluydu; Istanbul üzerine yürümek, bir din ve dünya cennetine gitmek gibiydi. Bu telâkki, Hilâfet tarihinin daha ilk yıllarından itibaren Arapların Bizans topraklarına bir çok seferler açmalarıyla ve bu akınların bâzılarını Istanbul

sûrlarına kadar temdid etmeleriyle neticelendi. Bunun için bir de donanma lâzımdı: Deniz seferlerinde Suriye ve Mısır sâhillerinden istifâde edildi. Alman «Wellhausen», İngiliz «Brooks» ve Fransız «Marius Canard» gibi âlimlerin Arap ve Bizans menbâlarına istinâden tetkik ettikleri bu seferlerin en mühimleri beşi bulur: Emevîlerle Abbâsîlerin H. 34=M. 655 ve H. 169=M. 785 tarihleri arasında tam beş Istanbul seferi tesbit edilmiştir; fakat bu beş seferden yalnız ikisinde Istanbul ciddî bir muhâsaraya uğramıştır: Bunların biri ve birincisi Muâviyye devrinde, yâni Hicretin 48-49 ve Milâdın 668-669 tarihinde halifenin oğlu olup İslâm âleminin ebedî lânetine uğrayan ve ismi Türklerce hâlâ bir hakâret kelimesi şeklinde kullanılan «Yezîd»in kumandasındaki ikinci seferdi: Bu meşhur sefere iştirâk eden bâzı ashâb içinde Istanbul önündeki kabrinin Fetih devrinde Ak-Şemsüddin tarafından keşfedildiği rivâyet edilen «Ebu-Eyyûb-il-Ensârî» de vardı., İkinci muhâsara da gene Emevîlerden «Süleyman ibnü Abdülmelik» devrinde, H. 97-99=M. 715-717 tarihlerinde ve bu halifenin kardeşi «Mesleme»nin kumandasındaki dördüncü seferde oldu. Bizanslıların Istanbul'da ilk defa olarak bir câmi inşâsına mecbur olmaları işte bu seferin neticelerinden sayılır. Ondan sonra ve Osmanlılardan evvel Istanbul'da bir kaç defa daha câmi yapılmış ve hattâ bunların birinde büyük Selçukî pâdişahı Sultan Tuğrul-Beğ nâmına hutba bile okunmuştur. — Osmanlılar devrinde Istanbul yedi defa muhâsara edilmiş ve yedincisinde fetholunmuştur. ilk dört muhâsara Yıldırım Bâyezid, beşinci muhâsara Musâ-Çelebi ve altıncı muhâsara da Fatih'in babası İkinci Murad devirlerindedir. Birinci muhâsara Istanbul fethinden 62, ikinci muhâsara 58, üçüncü muhâsara 56, dördüncü muhâsara 53, beşinci muhâsara 42 ve altıncı muhâsara da 31 sene evveldir: Bunlar için 1391=793 vukuâtının üçüncü, 1395=797 vukuâtının birinci. 1396-1397=799 vukuâtının üçüncü, 1400=802 vukuâtının gene üçüncü, 1411=813 vukuâtının sonuncu ve 1422=825 vukuâtının da dördüncü fıkralarına bakınız. — Son Bizans imparatoru ve Fatih'in Istanbul muhâsarasındaki hasmı Onbirinci Konstantinos Paleoloğos imparator İkinci Manuil Paleoloğos'un oğludur; evvelce de gördüğümüz gibi, anası «İrina Dragaş»ın soyadından dolayı «Konstantinos Dragasis» yâhut «Dragaş» ismiyle de anılır. Bu bedbaht imparator Milâdın 9 Şubat 1404 tarihinde doğmuş ve büyük kardeşi Sekizinci Yoannis Paleoloğos'un imparatorluğu devrinde 1443 den 1449 tarihine kadar takriben altı sene Mora despotluğunda bulunarak İsparta'da oturmuştur. 21 Temmuz 1425 tarihinden 31 Teşrinievvel 1448 tarihine kadar yirmi üç sene Bizans imparatorluğunda bulunduktan sonra İkinci Murad'ın kazandığı ikinci Kosova meydan muharebesinden duyduğu teessüre dayanamıyarak öldüğünden bahsedilen büyük kardeşi Sekizinci Yoannis'in evlâdı olmadığı için Bizans tahtına sağ kalan kardeşlerinin en büyüğü olan bu Mora despotu Konstantinos Dragasis seçilmiş ve Istanbul'dan Mistra=İsparta'ya gönderilen bir hey'et tarafından 6 Kânunusâni 1449=11 Zülka'de 852 Pazartesi günü tetvic edilerek 12 Mart 1449=17 Muharrem 853 Çarşanba günü deniz yoluyla Istanbul'a gelmiştir. Bu vaziyete göre kırk beş yaşında imparator olmuş ve Istanbul'un sukutuna kadar dört sene, dört ay, yirmi dört gün çok acı bir saltanat sürmüş demektir. Bunun Bizans tahtına cülûsu, Fatih'in Osmanlı tahtına ikinci cülûsundan iki sene, bir ay, on üç gün evveldir. Onbirinci Konstantin vaktiyle Mora despotluğunda bulunduğu zaman Korintos berzahındaki meşhur «Germe-hisar» seddini İkinci Murad'a karşı bir haftadan fazla müdafaa edememiştir: 1446=850 vukuâtına bakınız. Tâliin ne tuhaf bir cilvesidir ki yedi sene evvel Mora'da babasına mağlûb olduktan sonra, nihayet Istanbul'da da oğluna mağlûb olarak tarih sahnesinden silinip gitmiştir. — Tahta çıkar çıkmaz ilk işinin Istanbul fethi olacağı daha şehzâdelik zamanındanberi şâyi olan Fatih'in cülûsu Bizanslıları derin bir teessür ve hattâ umumî bir dehşet içinde bırakmıştır: İmparator Konstantin bu korkunç vaziyette hıristiyanlık nâmına Papa Beşinci Nicolas=Nikola'dan alelusul imdad dilenmekten başka çare bulamamış ve hattâ asırlardanberi birbirine düşman olan Istanbul ve Roma kiliselerinin birleştirilmesine bile râzı olmuştur. Garp menbâlarında Papa Nikola Istanbul'a yardım kuvvetleri yerine iki mezhebi birleştirecek bir kardinalden başka bir şey göndermemiş olmakla tenkid edilir: Aslen Selânikli veyâhut Moralı bir Rum

olduğu rivâyet edilen bu kardinal İsidore=İzidor büyük bir gemiye iki yüz İtalyan askeri doldurarak Istanbul'a gelmiş ve 12 Kânunuevvel 1452=30 Zülka'de 856 Salı günü Ayasofya kilisesinde imparatorla devlet erkânı da hazır bulunduğu halde büyük bir âyin yaparak Rum patriki Grigorios Mammas'la beraber Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirildiğini ilân etmiştir. Zaten bu patrik Grigorios ötedenberi birleşme tarafdarı olduğu için halkın nefretine uğrayıp mevkiinden atılmışsa da son zamanlarda Papa'nın tavsiyesiyle tekrar patrik ilân edilmiş menfur bir tiptir: Mezheplerine vatanlarından çok fazla bağlı olan Bizanslılar imparatorun bu fedakârlıklarını «küfür» saymışlar ve Istanbul sokaklarında Türk sarığı görmeyi kardinal şapkası görmiye tercih ettiklerinden bahse başlamışlardır! Hattâ bu cereyânın başında Başvekil Lukas Notaras'la patrikin en şiddetli düşmanı sayılan meşhur papas Gennadios Skholarios gibi halkın çok sevdiği mühim şahsiyetler vardır: Bu Skholarios'un mütemadiyen bozgunculuk ettiği rivâyet edilir; hattâ Fatih'in adamı olmak ihtimâli bile vardır: Fetihten sonra «Gennadios» ismiyle patriklik makamına getirilmiş olması bu ihtimâli az çok teyid edebilecek bir delil bile sayılabilir. — Bizans imparatoru Avrupa katolikliğine karşı bu kadar fedakârlıklara katlandığı halde hemen hiç bir yardım görememiş ve netice itibariyle mezhep meselesinden dolayı kendi tebaası arasına bir tefrika ilka etmiş veyâhut esasen mevcud olan bir tefrikayı büsbütün alevlendirmiş demektir. — Bu korkunç buhrân içinde imparatorun bütün yapabildiği, muhâsara başlamadan evvel Istanbul sûrlarının mümkün olduğu kadar tâmiriyle Adalar'ın tahkiminden ve şehre erzak yığmaktan ibarettir: Onun için Bizanslılar bu son muhâsarada iâşe buhrânı çekmemişlerdir).

11 Nisan=1 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Büyük topların mevzilerine yerleştirilmesi.

(Osmanlı ve Bizans menbâlarında «ejder»e benzetilen ve «Vasiliki=Şâhî» denilen en büyük top Fatih'in karargâhı civârında bir noktaya konulduğu ve etrafına da altışar kantarlık gülleler atan büyük toplar yerleştirildiği için, bu müthiş âletlerin tam karşısına tesâdüf eden «Ayos-Romanos=Saint-Romain» kapısına Türkler «Top-kapusu/Topkapu» ismini vermişlerdir. İlkönce İğrikapu hizâlarında bulunan bu büyük topun o noktaya 23 Nisan=13 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü getirilmiş olduğu da rivâyet edilir).

12 Nisan=2 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Şafakla beraber bütün sûr boyunca Istanbul bombardımanının başlaması.

(Bu bombardıman ordunun şehre girdiği güne kadar mütemâdiyen devam etmek şartiyle kırk sekiz gün sürmüş ve çok müstahkem olan Istanbul'un bâzı yerde iki ve bâzı yerde üç sûrdan mürekkep tahkimâtı işte bu sâyede yer yer yıkılarak şehir fethedilebilmiştir. — Topçu atşlerine çok defa Fatih bizzat nezaret etmiştir).

13 Nisan=3 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Türk donanmasının Dolma-bahçe önlerinde tahaşşüdü.

(Bu sırada donanma Balta-oğlu Süleyman Bey'in kumandasındadır. Türk gemilerinin Kabataş'da veyâhut Balta-limanı'nda toplanmış olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır; hattâ Balta-limanı'nın ismi amiral Balta-oğlu'nun bu noktayı üssülhareke ittihâz etmiş olmasıyla izah edilir. Bununla beraber ilk günü Dolmabahçe önünde demir atıldığı kuvvetle rivâyet edilmektedir: O devirde Dolmabahçe bir koy halindedir. O gün donanmanın tahaşşüdü zevâlî saat birde tamamlanmıştır).

18 Nisan=8 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Adalar'ın fethi.

(Kızıl-Adalar'ın işgâline donanma kumandanı Balta-oğlu Süleyman Bey memur edilmiştir: Bu adalardan müstahkem olan yalnız «Prinkipos=Büyükada»dır; Büyükada kalesi muhâsaradan biraz evvel imparatorun emriyle tâmir ve tahkim edilmiştir; Istanbul'da olduğu gibi buraya da yerli ve ecnebi muhâfızlar konulduğu rivâyet edilir; onun için diğer adalar kolayca işgâl edildiği halde Büyükada kalesi mukâvemet etmiş ve hattâ bombardımana da dayanmıştır: Bu vaziyet üzerine işi uzatmamak istiyen Balta-oğlu sûrun etrâfına bir çok ağaç, ot, kükürt, katran vesaire koydurup büyük bir yangın çıkarmış ve bu yangının alevleri kale içine sarkınca çaresiz kalan müdâfiler teslim olmuşlardır; Bu müdâfilerden yerli Rumların esir edilmesiyle iktifâ edildiği halde ecnebiler idâm edilmiştir. — Adaların işgâli için 19 Nisan=9 Rebî'ül-âhir Perşenbe tarihi de rivâyet edilir).

20 Nisan=10 Rebî'ül-âhir, Cuma: Bizans'a yardım için gelen dört Lâtin ve bir Rum gemisinin Osmanlı donanmasından kurtulup Halic'e girmesi.

(Bu büyük gemilerin dördü Papalık makamından gönderilen erzak ve mühimmatı getirmiştir; Rum gemisinin bunlara yolda iltihak ettiği rivâyet edilir. Papa'nın gönderdiği gemiler Cinivizlere aittir; bunlarda bir mıkdar asker de vardır. — Umumiyetle Lâtin gemilerinin parlak bir zaferi ve Osmanlı donanmasının müthiş bir mağlûbiyeti şeklinde tasvir edilen bu hâdise hakikatte iddiâ edildiği kadar mühim bir şey değildir; Mahsur Bizanslılarla onlara yardım eden Avrupalılar muhâsaranın kendilerini biraz sevindirebilen bu yegâne vak'asından çok büyük hayallere kapılıp bir aralık Avrupa yardımı hakkında bir takım ümitler bile beslemiye başlamışlar, son Bizans müverrihleri de tabiatiyle meseleyi lüzumundan çok fazla izam etmişlerdir. O zamanki Lâtin ve Bizans menbâlarına dayanan Avrupa müverrihlerinin mübalâğalı izahları son Osmanlı müelliflerine bile intikal etmiştir. Halbuki muâsır Bizans ve Lâtin menbâlarının izahatı dikkatle tahlil edildiği takdirde hâdisenin Lâtin gemileri için bir muzafferiyetten ziyade tâliin yardımından mütevellit bir muvaffakiyet ve Türk gemileri için de bir mağlûbiyetten ziyade havanın müsaadesizliğinden çıkmış bir muvaffakıyetsizlik demek olduğu kolayca anlaşılır; Her şeyden evvel bir kere bu düşman gemileri Türk gemilerinden çok büyük ve bilhassa çok yüksektir ve müsâdemede bu yüksekliklerinden çok istifâde etmişlerdir. Fakat Lâtin muvaffakiyetinin en mühim âmilleri o günkü lodos rüzgâriyle Boğaz'daki akıntıdır; Onlar Sarayburnu'ndan Halic'e doğru rüzgârla akıntıdan istifâde ederek kolayca gidebildikleri halde Beşiktaş tarafından gelen Türkler muhâlif rüzgârdan istifâde edemedikten başka akıntıya karşı kürek çekmek mecburiyetinde kalmışlardır. Hattâ bir aralık rüzgâr şiddetini biraz kaybettiği halde Lâtinler bu sefer de akıntıdan istifâde ederek Halic'e doğru ilerlemekte devam etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen kürek kuvvetiyle düşmanlarına yaklaşan Türkler nihayet onların yanında hep bir araya geldikleri zaman tekne kalabalığından dolayı kürek çekemiyecek hâle gelmişlerdir, işte bu çetin şartlar içinde Sarayburnu ile şimdiki Tophane arasındaki mesafede şiddetli bir harp olmuş, bu harp gemilerden ziyade tayfalar arasında cereyân etmiş ve Lâtinlerle Rumlar gemilerinin yüksekliğinden işte bu vaziyette istifâde ederek ve bilhasa çanaklıklarla direklere çıkarak mukabele etmişlerdir. Bu nisbetsiz müsâdeme düşman muvaffakiyetinin en mühim âmillerinden biri de meşhur «Gregeois» ateşidir. Fakat bütün bu aksiliklerle nisbetsizliklere rağmen Balta-oğlu'nun Amiral gemisi Lâtin gemilerinin arasındaki büyük Bizans gemisine baştan bindirip mahmuzlamış, Türk gemicileri düşman gemilerine atlayıp şiddetli bir boğuşma başlamış ve Bizans menbâlarının da itirâf ettikleri gibi Lâtinlerle Rumlar için artık teslimden başka bir çare kalmadığı sırada birdenbire çıkan şiddetli bir lodos rüzgârı birbirine bağlanmış olan düşman gemilerini büyük bir sür'atle Halic'e doğru götürdüğü için hepsi birden kurtulup Haliç'den içeri alınmıştır. — Lâtinlerle Rumların rüzgârla akıntıdan istifâde ederek muazzam gemilerle kaçıp kurtulmalarından ibaret olan bu vak'ayı Türk donanmasının büyük bir mağlûbiyeti gibi göstermek tabiî doğru değildir. — Bu deniz harbini bir taraftan Bizans'ın mahsur Rumları

heyecanla seyrederlerken, şimdiki Galata rıhtımının bulunduğu sâhilin bir noktasından da Fatih Sultan Mehmet maiyyetiyle beraber vak'ayı başından sonuna kadar tâkib etmiş ve hattâ bir aralık gemiler bir taş atımı kadar sahile yaklaştıkları zaman heyecanından kendini zaptedemiyen Fatih atını denize sürüp kaftanının etekleri ıslanıncaya kadar suların içinde ilerliyerek Balta-oğlu'na bağırıp çağırmış, bir takım heyecanlı emirler vermiş ve bu hareketiyle karşı sahilden seyreden Bizanslıları hayretler içinde bırakmıştır. — Bu vak'a için 16 Nisan=6 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü de rivâyet edilmişse de bu rivâyet çok zayıftır).

21 Nisan=11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Balta-oğlu Süleyman Bey'in azliyle Derya Kapdanlığına Hamze Bey'in tâyini.

(Balta-oğlu'nun yukarıki fıkrada bahsi geçen muvaffakıyetsizliğinden dolayı azlolunduğu rivâyet edilir; Fakat bunda da ihtilâf vardır; bir rivâyete göre Balta-oğlu o günkü müsâdemede bir gözünü kaybetmiş olmasına rağmen azledilip Fatih'in huzurunda yüz değnek yemiş veyâhut Fatih bizzat dayak atmış ve hattâ malını da müsâdere ettirmiştir; fakat diğer bir rivâyete göre de azledilmemiş ve muvaffakıyetsizliğine rağmen büyük şecâatinden dolayı mevkiinde ibka edilmiştir; bununla beraber azil rivâyeti daha kuvvetlidir; her halde Fatih'in fevkalâde sebepler yüzünden çıkmış muvaffakıyetsizliklere bile tahammül edemiyecek bir mizaca malik olduğu muhakkaktır. — Donanmanın bu muvaffakıyetsizliği üzerine Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa ile tarafdarlarının ordu içinde yeniden propaganda yaparak muhâsaranın kaldırılmasına çalıştıkları ve bilhassa Avrupa'dan Bizans'a gittikçe daha fazla yardım geleceği hususunda Fatih'i iknâ etmek istedikleri, fakat bütün bu menfi telkinlere karşı büyük Fatih'in mânevî bir kale gibi durduğu rivâyet edilir. — Süleyman Bey'in yerine Hamza Bey yâhut Paşa'nın değil, Hâs-Yunus Bey'in tâyin edildiği hakkında bir rivâyet daha varsa da zayıftır).

22 Nisan=12 Rebî'ül-âhir, Pazar: Gece karadan geçirilen Türk filosunun gündüz Haliç'de görünmesi.

(Bu filonun «Boğaz denizinden Limon denizine» karadan geçirilmesi 21/22 Nisan=11/12 Rebi'ül-âhir Cumartesi/Pazar gecesine tesâdüf etmiştir: Geçirme hareketinin takriben akşam saat altıdan sabah saat altıya kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. — Boğaz sâhilinden Haliç sâhiline karadan nakledilen gemilerin sayısı hakkında 67, 68, 70, 72 ve hattâ 80 rakamları rivâyet edilir: Umumiyetle 70 rakamı esas tutulmaktadır. — Karadan geçirilen gemilerin uzunlukları 50-70 kadem gösterilir; bunlar umumiyetle 15-22 sıra kürekli ve yelkenli harp gemileridir. — Karada kat'edilen mesafe için de 3 mil, 8 mil ve 8 stadion gibi muhtelif rivâyetler vardır: Bu rivâyetlerdeki «mil» bin kadem ve «stadion'da altı yüz kadem olmak itibariyle bunların te'lifine imkân yoktur. — Bu gemilerin Boğaz sâhilindeki hareket noktasiyle karadaki güzergâhı hakkında muhtelif rivâyetlerle tahminler vardır; Bâzı Osmanlı menbâlarında donanma üssü olan Balta-limanı'ndan veyâhut Rumeli-hisarı'ndan hareket edildiği hakkında pek zayıf bir iki rivâyet varsa da mesafenin uzaklığından dolayı bunların doğru olmadığı muhakkaktır; diğer bâzı menbâlarımızda da Beşiktaş rivâyeti vardır. Bu meselede Bizans menbâları da sarîh değildir: Yalnız muâsır bir Bizans menbâında «Diplokionion=Çifte-direk» ismiyle anılan bir hareket noktasından bahsedilmektedir; fakat bu nokta neresidir Bunda bile ihtilâf vardır: Bir tahmine göre «Kabataş», bir rivâyete göre «Dolmabahçe» ve hattâ bir nazariyye göre de «Tophane» olması lâzımgelir; ilk iki tahmin en kuvvetlileridir. Zaten Tophane'den hareket edilmiş olduğu takdirde Boğazkesen yokuşundan şimdiki Galatasaray hizâlarına çıkıldıktan sonra Altıncı-dâire taraflarından Halic'e inilmiş olması lâzımdır: Fakat bu mahrek tâkib edildiği takdirde yol tesviyesi hazırlıklarının Galata Cinivizleri tarafından görülmek mahzuru vardır: Muâsır bir menbâ olan «Dursun Bey

Tarihi»nde her ne kadar Osmanlı kadırgaları Galata kalesinin «ensesinden» geçirilmiş gösterilmekteyse de, eski Türkçede «arka taraf» mânâsına gelen bu «ense» kelimesinin yakınlık ve uzaklık mefhumlarından ziyâde istikamet ifâde eden bir tâbir olduğu unutulmamalıdır. Onun için en kuvvetli tahminlere göre o zaman bir koy şeklinde olan şimdiki Dolma-bahçe hizâsından ve Maçka'nın önündeki dereden geçirilerek ve bugünkü Harbiye binâsından itibaren de takriben şimdiki Dolapdere istikameti tâkib edilerek Kasımpaşa deresinden Haliç sâhiline inilmiştir. Bugükü Vali-konağı caddesinde ve Harbiye Mektebi tarafında son zamanlara kadar mevcud olan ve yakında yıkılan bir karakolun şimdi Istanbul Belediye Müzesi'nde muhâfaza edilen kitâbesinde bu güzergâhı teyid eden şöyle bir beyit vardır:

Cenâb-î Fâtih'in Istanbul'u fethettiği demde
Bu yerden berren sefine sevkine bir rehgüzâr oldu

İkinci Abdülhamîd'in irâdesiyle müverrih Cevdet Paşa'nın riyâsetinde teşekkül eden bir komisyonun ilmî tetkikatı üzerine oraya konulan bu kitâbe son zamanlara âit olmakla beraber en kuvvetli rivâyete istinâd ediyor demektir; bununla beraber son zamanlarda Dolmabahçe-Taşkışla-Taksim istikametine ait yeni bir nazariyye de serdedilmiştir: Fakat bu da bir tahminden ibarettir. — Fatih bu gemi geçirme hazırlıklarını büyük bir mehâretle gizlemiş ve 21 Nisan=11 Rebî'ül-âhir Cumartesi sabahından itibaren Beyoğlu tepelerine yerleştirdiği bataryalarla Haliç'deki Bizans gemilerini bombardıman ettirerek ve Istanbul tarafındaki sûrlara karşı da büyük toplarla şiddetli bir ateş açtırarak düşmanın dikkatini hep o taraflara çekip gemilerin nakli hareketini tamamiyle setre muvaffak olmuştur. — Bu hareket, bütün güzergâhın toprak tesviyesi yapılıp taşlar döşendikten sonra üzerine ray gibi kızaklar konularak bunların üstünde makaralar ve tekerleklerle müteharrik beşiklere gemileri koyup çekmek suretiyle tatbik edilmiştir. Gemilerin çekilmesinde ordunun arabacı, lâğımcı ve baltacı bölükleriyle binlerce asker kullanılmış ve gemi beşiklerine öküzlerle mandalar koşulmuştur. — Türk gemilerinin tepeye çıkınca karadan yelken açtıklarına ait bir takım kayitlere de tesâdüf edilmektedir: Tabiî bunlar alay için tayfalar tarafından yapılan neş'eli hareketlerden kinâyedir; hattâ eğlence olarak karada kürek çekme hareketleri yapan şakrak askerlerin kahkahalar attıklarından, gemilerini fenerler ve rengârenk bayraklarla donattıklarından ve «tabl-u-nekkare» çaldıklarından bahsedilir. — Garp menbâlarında bile bir hârika sayılan bu hareket o şekilde tanzim ve tertib edilmiştir ki ilk yola çıkan gemiler Kasımpaşa deresinden Halic'e indikleri sırada son gemiler de Boğaz sâhilinden karaya çekilmiye başlamıştır. — Istanbul tarihinde buna benzer bir hareketten daha bahsedilir: Milâdın 626 tarihinde ve Hicretin beşinci senesinde, yâni imparator Hiraklios devrinde seksen bin kişilik bir ordu ile Tuna boylarından gelip Istanbul'u muhâsara eden Avar hakanı binlerce oyma kayıktan mürekkep iptidaî bir donanmayı karadan geçirerek şimdiki Eyüp taraflarında Halic'e sokmuştur: Fatih'in işte bu hâtıradan mülhem olduğunu farzedenler bile vardır! Fakat her halde Osmanlı pâdişahının yelkenli ve zırhlı donanması, Avar hakanının oyulmuş kütüklerden ibaret iptidaî kayıklarından çok farklıdır. — Fatih'in bu fevkalâde muvaffakiyeti bütün düşmanlarını hayretler içinde bırakmış, o zamanki Türk mühendislerinin büyük kudret ve iktidarını Bizans müverrihleri bile hayranlıkla takdir etmiş ve bu andan itibaren Bizanslıların mâneviyyâtı artık tamamiyle sarsılmıştır. — Sabahlayın gözlerini açınca Halic'in ağzındaki meşhur zincir yerinde durduğu halde Türk donanmasının içerde olduğunu gören mahsurlan dehşet içinde bırakmış olan bu hareket, Istanbul muhâsarasında ikinci bir cephenin açılması demektir: Bu suretle Bizanslıların «Khrysokeras=Altın-Boynuz» ve o zamanki Türklerin de «Limon=Liman» dedikleri Halic'in şimdiki Kasımpaşa'dan Eyüb'e kadar olan kısmı Türk hâkimiyetine girdiği için Istanbul sûrunun bu taraftan da topa tutulması temin edilmiş, müdâfiler kuvvetlerinden bir kısmını ayırıp buraya getirmek mecburiyetinde

kaldıkları için arkadaki büyük cepheleri biraz daha zayıflamış ve bilhassa Halic'in hem içinden, hem dışından iki ateş arasında kalan Bizans ve Lâtin gemilerinin vaziyeti vahim bir şekle girmiştir. Hattâ bundan dolayı bir gece Haliç'teki Türk filosunu gizlice ateşleyip yakmıya karar verdikleri halde bir taraftan Bizanslılara yardım ve bir taraftan da Türklere casusluk eden iki yüzlü Cinivizlerin düşman tertibâtını haber vermesi bu sûikasdı suya düşürmüştür. — Haliç'deki düşman donanmasına karşı karadan gemi yürüten Fatih, gene o düşman donanmasına karşı büyük dehâsının ihtiyaç karşısında bulduğu fevkalâde bir keşfi de tatbika muvaffak olmuş, Haliç'deki Bizans ve Lâtin gemilerini vurmak için «Havan topu»nu bizzat icad edip ilk örneklerini Istanbul önlerinde döktürerek Beyoğlu sırtlarından ve Galata üzerinden aşırma endahtla Halic'in içindeki düşman gemilerini batırmıya başlamıştır. Bu yeni keşfin gerek hesapları, gerek plânı bizzat Fatih'indir: Osmanlı ve Bizans menbâlarının bâzılarında buna ait izâhat vardır).

23 Nisan=13 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Türk gemilerinin kara yolundan Halic'e girmesiyle ikinci bir cephe açılmasındaki vahâmeti anlıyan Bizans imparatorunun en ağır şartlarla sulh akdi için Fatih'e müracâatı.

(Artık mâneviyyâtı tamamiyle kırılmış olan Bizans imparatoru Onbirinci Konstan'in bu müracâatından bahseden Osmanlı menbâlarında gün tarihi yoktur: Yalnız Bizans müverrihlerinden Dukas bu teşebbüsün Türk gemileri Halic'de görülmesi üzerine derhâl yapıldığını tasrih ettiğine göre 23 Nisan 13 Rebî'ül-ahir Pazartesi gününe müsâdif olması lâzımgelir; Bununla beraber 22 Nisan=12 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdif olmak ihtimâli de vardır. — İmparatorun teklifleri içinde Istanbul sûruna kadar olan yerlerin tamamiyle Türklere terki, Fatih'in tâyin edeceği en yüksek haracın derhâl kabulü ve hattâ Bizans'daki emniyet ve inzibat memurlarının Türkler tarafından tâyini gibi çok ağır şartlar rivâyet edilir; fakat Bizans elçilerine:

— Ya ben Bizans'ı alırım, yâhut Bizans beni alır! '

diyen şanlı hakan şartsız teslimden başka şart kabul edemiyeceğini söyliyerek bu zelilâne müracâatı kat'î surette reddetmiştir).

23 Nisan=13 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Türk ordusunun Haliç'de köprü kurması.

(En kuvvetli tahmine göre Kumbarahane ile Defterdar iskelesi arasında kurulan bu köprünün genişliği beş kişinin yanyana geçmesine müsait olacak kadardır; uzunluğu takriben iki bin kademdir. Bu köprü için binden fazla duba kullanılmıştır; bu dubaların üstüne demir çengellerle bağlanan kalaslar tesbit edilmiş ve onların üzerlerine de döşeme tahtaları kaplanarak çok muntazam ve sağlam bir köprü vücuda getirilmiştir. Bu müstahkem köprünün iki yanına tesbit edilen dumbazlara toplar yerleştirildiği gibi, karadan getirilen gemilerden bazıları da buraya çekilmiş ve bu suretle Istanbul sûrunun en alçak ve en zayıf noktası döğülmiye başlıyarak muhâsaranın ikinci cephesi de açılmıştır., Haliç köprüsünün büyük faydalarından biri de askerin iki sâhil arasında en kısa yoldan geçebilmesidir. — Karadan filo geçirilmesi gibi Haliç'de birdenbire bir köprü kuruluvermesi de mahsurların mâneviyyâtı üzerinde çok sarsıcı bir tesir icrâ etmiş ve bu yeni tehlikeye karşı da Bizanslıların «Kıyneğion» dedikleri şimdiki Ayvansaray taraflarına arka cepheden ayrılan bir takım Rum ve İtalyan kuvvetleri getirilmiştir. — O zamanki Türk tekniğinin yüksekliğine yeni bir delil olan bu büyük ve müstahkem köprünün önünde bulunan ve Istanbul sûrunun en alçak ve en zayıf tarafı olan nokta, Milâdın 1204 tarihinde Lâtinlerin Rumlardan Istanbul'u aldıkları zaman şehre girmiş oldukları cihettedir. — Haliç köprüsünün 19 Mayıs=10 Cumâda-l-ûlâ

Cumartesi günü kurulmuş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Istanbul muhâsarasında bizzat bulunmuş olan Dursun Bey'in «Târîh-i Ebu-l-feth»inde «Gemi üzerinde muhkem köprü yaptırıp denizden kal'aya yol oldu» denilmekte ise de köprünün gemiler üzerinde değil, Türk mühendislerinin bilhassa yaptırmış oldukları bin küsur duba üzerinde kurulmuş olduğu Bizans müverrihlerinin verdikleri izahâtla sâbittir: Zaten Dursun Bey'in «gemi» tâbiriyle «duba»ları kasdetmiş olmak ihtimâli de vardır).

16 Mayıs=7 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Yer altı muharebesi.

(Fatih büyük bir lâğım kazdırarak yer altından Istanbul'a girmek teşebbüsünde de bulunmuştur: İşte bu maksatla Bizanslıların «Kaligaria» dedikleri İğrikapı tarafındaki sûrun yarım mil ilerisinden büyük ve derin bir tünel kazdırmıya başlamış, çok gizli tutulan bu lâğım hendekle sûrun altından geçirilerek şehrin içine doğru ilerlemiye başlamış, fakat kayaların kırılmasından hâsıl olan kazma sesleri nihayet akisler yapıp duyulduğu için derhâl mukabil bir lâğım açılmıya başlamıştır; İki taraf yer altında karşılaşınca Bizanslılar Türklerin kullandıkları direklerle traversleri ateşlemek suretiyle bu yer altı yolunun çökmesine ve Türk lâğımcılarının enkaz altında ezilmesine sebeb olmuşlardır. — Bununla beraber bu korkunç teşebbüs mahsurları umumî bir dehşet içinde bırakmış ve mütemadiyen Türk ordusunun yer altından çıkıvermek ihtimâlini düşünerek daimî bir korku içinde yaşamalarına sebeb olmuştur. — Istanbul'un fethine kadar daha bir çok lâğımlar kazılmışsa da şehre yeraltından girmek imkânı olmamıştır).

18 Mayıs=9 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Tekerlekli kulenin ortaya çıkması.

(Istanbul'un fethi, o zamanki Türk tekniğinin Ortazamanlara nihayet verip Yenizamanları başlatan keşifleri ve yenilikleriyle elde edilmiş bir muvaffakiyettir. Bu yenilikler içinde o zamana kadar misli görülmemiş büyük toplar için bu sene vukuâtının 2 Nisan fıkrasına, yelkenli zırhlılar için 5 Nisan fıkrasına, havan topunun icadiyle karadan donanma yürütülmesi için 22 Nisan fıkrasına, Haliç'de kurulan müstahkem köprü için 23 Nisan fıkrasına ve nihayet Türk ordugâhından şehrin altına kadar giden büyük yer altı yolu için de 16 Mayıs fıkrasına bakınız. — Türk tekniğinin bu büyük muvaffakiyetlerinden biri de Fatih'in bir gece içinde yaptırdığı müteharrik kulede gösterilebilir. Bizans ve Garp menbâlarında bu meşhur kuleye ait bir çok izâhat ve mâlûmat vardır: 17/18 Mayıs=8/9 Cumada-l-ûlâ Perşenbe/Cuma gecesi Topkapı sûrunun önünde ki hendeğin kenarında yüzlerce mühendislerin, ustaların ve işçilerin dört saat içinde, yâni bir hamlede yaptıkları bu muazzam kule Istanbul sûrundan daha yüksektir: Altında tekerlek yerine büyük makaralar bulunduğu için müteharriktir. Istanbul sûrunun on adım ötesinde yapıldığı halde bu muazzam inşaâtın geceleyin hiç farkında bile olmıyan müdâfiler şafak sökerken karşılarında o heybetli heyûlâyı gördükleri zaman «şeytânî bir eser» sayıp hayret ve dehşet içinde kalmışlardır. Istanbul muhâsarasında bizzat bulunup harp harekâtının bir ruznâmesini yazmış olan meşhur Barbaro bütün Istanbul ahalisinin elbirliği ile bir ayda yapamıyacakları muazzam bir eseri Türk ustalarının bir gecede ve dört saat içinde yaptıklarından hayretle ve hayranlıkla bahsetmektedir. Ahşaptan yapılan bu mükemmel ve muazzam kulenin çatı keresteleri iki kat deve, manda ve öküz derisiyle kaplanmış ve ateşe karşı mukavim olması için boşluklarına toprak doldurulmuştur. Üst katlarına çıkmak için içinden ve dışından muntazam ve mahfuz merdivenleri vardır. Tepesinde mazgallı bir dam olduğu gibi alt katlarında da endaht için büyük pencereler yapılmıştır. Toplar, mancınıklar ve «Gregeois» ateşi atacak diğer bir takım âletlerle tahkim edilmiş ve içine asker doldurulmuştur. Bunlardan başka Istanbul sûrunun üstüne geçilmek için indirilip kaldırılacak müteharrik köprülerle de mücehhezdir. Bu kulenin inşâsından maksat hem askerin o müteharrik köprülerden sûrun üstüne geçebilmesi, hem kulenin içine yığılan

ağaçlar ve topraklarla sûrun önündeki büyük hendeğin doldurulmasıdır. Ordugâhtan kuleye kadar askerin emniyetle gelip gitmesi için yarım mil uzunluğunda üstü kapalı bir yol da yapılmıştır. — Türk tekniğinin bir hârikası olan bu muazzam kule ile Istanbul sûru arasında o gün akşam karanlıklarına kadar çok şiddetli bir muharebe olmuş ve Topkapı sûrunun bir kulesi bu sâyede yıkılmıştır: Tabiî bu vaziyete göre müteharrik kule, sâbit kuleyi mağlûb etmiş demektir! Gece olunca Bizanslılar «Gregeois» ateşiyle Türk kulesini yakmıya muvaffak olmuşlarsa, da, harbin sonuna kadar muhtelif cephelerde mütemâdiyen böyle kuleler yapılmış ve düşman mukâvemetinin kırılmasında bunlardan çok istifâde edilmiştir).

23 Mayıs=14 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Umumî hücumdan evvel Fatih'in Bizans imparatoruna son defa olarak teslim teklif etmesi ve imparatorun red cevahı.

(Artık Istanbul'un âkıb'eti iyice belirmiştir; Gece gündüz devam eden şiddetli bombardımanlar büyük sûrun muhtelif yerlerinde gedikler açtıkça Bizans'ın fedakâr ve kahraman imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos kum ve yün torbalarıyla telâfiye çalışırken bu âkıbeti o da anlamıştır; sûr boyunda Türk ordusunun, Marmara'da donanmanın ve nihayet Haliç'de karadan gelen filo ile müstahkem köprünün üç taraftan kurduğu ateş çenberinden kurtulmak için tabiî kum torbaları kâfi değildir. Bununla beraber Fatih son Bizans imparatorunun ne kadar şerefli bir asker olduğunu tamamiyle takdir etmektedir; Hattâ bu takdirini umumi hücumdan evvel ona son bir kurtuluş yolu göstermekle de isbat etmiştir; imparatora elçi gönderip artık boş yere kan dökülmesine meydan vermemek üzere teslim olmasını teklif etmesi işte bundan dolayıdır; zaten Onbirinci Konstantin şahsî ve askerî şerefini kahramanca bir müdafaa ile tamamiyle kurtarmış demektir; onun için Fatih'in bu son teklifini kabul etmesi artık kılıcının şerefine de pek mugayir değildir. — Bâzı Bizans menbâlarına göre Fatih'in bu son teklifini tebliğ ettirmek için gönderdiği elçi İsfendiyar-oğlu İsmail Bey'dir: İsmail Bey o sırada İsfendiyar hükümdarıdır. Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Istanbul muhâsarasına onun da iştirâk etmiş olması lâzımgelir. Fakat bâzı Osmanlı menbâlarında İsfendiyar-oğlu Kasım Bey'in gönderildiğinden bahsedilmektedir. — Fatih'in elçisi imparator tarafından merâsimle kabul edilmiş ve imparatorun eski dostu olan elçi, Istanbul derhâl teslim edildiği takdirde Onbirinci Konstantin'in Fatih tarafından Mora despotluğuna tâyin olunacağını, halkın canına malına dokunulmıyacağını ve ahaliden istiyenlerin istedikleri yere gitmekte serbest olacaklarını tebliğ etmiştir. Bir rivâyete göre de bu şartlar kabul edildiği takdirde elçi Fatih'in öfkesini yatıştırıp imparatorla bir mülâkat teminine de çalışacağından bahsetmiştir. — Türk elçisinin bu tebliğatı üzerine toplanan harp meclisinde Fatih'in teminatına itimat göstermiyenler ekseriyeti teşkil ettikleri için teslim teklifi reddedilip yalnız haraç verileceği ve tâbiiyyet kabul edileceği bildirilmiş ve tabiî bu mukabil teklifi de Fatih kabul etmemiştir. — Bu karşılıklı tekliflerin 24 Mayıs=15 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününe tesâdüf ettiği hakkında daha zayıf bir rivâyet de vardır).

26 Mayıs=17 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Türk ordugâhına gelen Macar elçilerinin bir takım tehditlerle Istanbul muhâsarasının kaldırılmasını istemeleri.

(Macar kralı Beşinci Ladislas rüşdünü idrâk edip devlet işlerini saltanat naibi olan Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın elinden almış olduğu için işe başladığını bildirmek bahânesiyle bu elçileri göndermiştir. — Zaten bir müddet evvel Yanko Hunyad devlet idaresini genç krala tevdi eder etmez kendi nâmına da Istanbul muhâsarasının ilk günlerinde Fatih nezdine bir elçi gönderip Macaristan'daki değişiklikleri bildirmiş ve kendi nâipliği zamanında Fatih cülûs ettiği zaman imzalanan üç senelik «Smederevo=Semendire» sulh muâhedesinin artık hükmü kalmadığını ve Fatih'in yeni kralla ayrıca anlaşması lâzım geldiğini bildirip muâhedenin kendisindeki nüshasını iade ederek Fatih'deki nüshasını geri istemişse de Fatih bu tuhaf

teklife ehemmiyet vermemiştir: Çünkü «Smenderevo=Semendire» muâhedesi iki kişi arasında hususî bir mukavele değil, iki devlet arasında resmî bir muâhededir. Tabiî Yanko Hunyad'ın bu oyundan maksadı Türk-Macar sulhünün bozulduğunu ve işte bundan dolayı Macar ordusunun Istanbul muhâsarası esnâsında harekete geçebileceğini anlatarak Fatih'i muhâsaradan caydırmaktır. Fakat o ilk teşebbüsten bir netice çıkmamasından dolayı bu sefer kral nâmına gelen ikinci elçi Istanbul muhâsarasının kaldırılmasını açıktan açığa istiyerek bu talep kabul edilmediği takdirde Macaristan'ın Bizans'ı kurtarmak için silâha sarılmak mecburiyetinde kalacağını söylemiş ve Avrupa'dan bir yardım donanması gelmekte olduğundan da bahsetmiştir; Bâzı Bizans ve Garp menbâlarında Papa'nın Istanbul müdafaasına yardım için otuz gemiden mürekkep bir filo gönderdiği ve hattâ Sakız adasına kadar gelen bu yardım filosunun yoluna devam etmek üzere müsait rüzgâr beklediği sırada Istanbul'un sukûtu haber alındığı için oradan geri döndüğü hakkında bir takım rivâyetlere tesâdüf edilir. Fakat son tetkiklere göre bu rivâyetin aslı olmadığı anlaşılmaktadır; onun için Macar elçisinin bu meseleye ait sözü o yolda bir tasavvurdan kinâye olabileceği gibi, sırf bir blöf ten ibaret olmak ihtimâli de vardır: Fatih'in bu tehdide cevaben Macar elçisine Türk toplarını göstermekle iktifâ ettiği rivâyet edilir! — Semendire sulhü için 1451=855 vukutının dördüncü fıkrasına bakınız).

27 Mayıs=18 Cumâda-l-ulâ, Pazar: Fatih'in riyâsetinde toplanan harp meclisinde uzun bir münâkaşadan sonra fethe kadar muhâsaranın devamına karar verilmesi.

(Bir taraftan yukarıki fıkrada bahsi geçen Macar tehdidi ve bir taraftan da harp aleyhinde bir fikir cereyânının ötedenberi mevcudiyeti nihayet Fatih'in böyle bir meclis toplantısını bir zaruret haline getirmiştir; her halde bu suretle büyük pâdişahın hükûmet ve ordu erkânı arasında hüküm süren tereddüde artık bir nihayet verdirmek için iki fikri çarpıştırmak istediği anlaşılmaktadır. Fatih'in temsil ettiği fetih fikriyle Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın temsil ettiği ric'at fikrinden Osmanlı menbâları biraz müphem surette bahsetmektedir. Bu harp meclisi hakkında bilhassa Bizans menbâları tafsilât verir. Müsbet ve menfi fikirler hakkında Osmanlı menbâlarının verdikleri malûmatla Bizans menbâlarındaki tafsilât karşılaştırıldığı takdirde, büyük ve kahraman veliyyullâh Ak-Şemsüddin'le Molla-Gûrânî, Molla-Husrev ve Zağanos-Mehmet Paşa gibi bir çok mühim şahsiyetlerin Fatih'le beraber muhâsarayı fethe kadar devam ettirmek istedikleri ve gûyâ imparatordan gizlice rüşvet aldığı için ona casusluk etmekle ithâm edilen Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa ile bâzı tarafdarlarının da Avrupa'dan ve Macaristan'dan yardım kuvvetleri geldiği takdirde iki ateş arasında kalınmış olacağından ve hattâ Istanbul fethedilse bile hıristiyan Avrupa'nın böyle bir şehri Türklerin elinde bırakmıyacağından bahsederek muhâsaranın bir an evvel kaldırılmasına çalıştıkları ve nihayet Fatih'in bükülmez azmi ve muhterem Ak-Şemsüddin'in büyük tesir ve nüfuziyle sonuna kadar harbe devam kararı verildiği anlaşılır. Hattâ Vezir-i-a'zam Çandarlı Halil Paşa'nın imparatoru meclis mukarrerâtından gizlice haberdar edip mukâvemet tavsiyesinde bulunduğu hakkında bile bir takım rivâyetler varsa da tevsiki kabil değildir. Her halde Avrupa'dan Bizans'a yardım kuvvetleri gelip Türk ordusunun iki ateş arasında kalacağına ait şâyiaların Macaristan'dan gelen tehdid üzerine müteredditruhlu kimseler tarafından büsbütün alevlendirildiği sırada, Ak-Şemsüddin'in mânevî nüfuziyle oynadığı büyük rol, bu mübârek şahsiyeti Istanbul fethinin en nurânî simâsı haline getirmektedir. — Tuhaf bir tesâdüf eseri olarak mahsurlar arasında da menfi ve müsbet şekilde iki fikir cereyânından bahsedilir: Hattâ Başvekil Lukas Notaras'ın Türk kavuğunu Katolik kardinallerinin şapkalarına tercih ettiğinden bahseden sözü pek meşhurdur. Bu adamın Fatih'e, Çandarlı-Halil Paşa'nın da imparatora casusluk ettiği ve her iki hükümdarın da Başvekillerini işte bundan dolayı azledemedikleri, çünkü biri azlettiği takdirde ötekinin de azledeceği hakkında bir rivâyet vardır! Tabii bütün bunlar ayrıca tetkiki lâzım çok şüpheli

meselelerdir. Muhakkak olan şey, ateş altındaki Bizans'ı Fatih'in güllelerinden daha fazla kavuran Ortodoks taassubunun bozgunculuk derecesine varması ve meselâ Türk hâkimiyyetinin Rum-Lâtin birliğine tercih edilmesidir; Evvelce de söylediğimiz gibi, bu cereyânın başında Fatih'in sonradan patrik yaptığı «Skholarios» vardır; bozguncu şâyialar umumiyetle bunun tarafdarlarından çıkmıştır; bu şâyiaların en meşhurlarından biri Türkler şehrin içine girinceye kadar mukâvemet edilmemesi, çünkü ancak işte o zaman gökyüzünden bir melek gelip Türk ordusunu mağlûb edeceği hakkındaki safsatadır! Bu gibi şâyiaların mukâvemet ruhunu kırmak için Fatih'in adamları tarafından işâa edilmiş olmak ihtimâli bile vardır. Yeni Garp müelliflerinden birinin dediği gibi, bu vaziyette Bizanslıların bekledikleri melek Türk meleğidir! Tam işte bu sırada bir taraftan da papaslar «ziyânın mahlûk olup olmadığını» ve «Meryem ananın göbeğinin kudsiyet derecesini» münâkaşa ederek gülünç safsatalar üzerinde bir takım tefrikalar çıkarmışlardır: Fatih'in gülle yağmurları altında cereyân eden bu iğrenç münâkaşalar Bizas'ın tefessüh derecesini ölçmek için en sağlam ölçülerdendir).

28 Mayıs=19 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Umumî hücumdan evvel ordunun dinlenmesi.

(Bundan bir gün evvel veyâhut bu gün umumî hücumun günüyle saati askere tebliğ edildikten sonra, Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin «Mahrûse-i Istanbul fetihnâmesi»nde anlattığına göre;

«Münâdîler ordûy-ı Hümâyunda nidâ kıldılar ki her kim mukaddem gedüğe çıksa eğer dirlik tasarruf itmemüş kimse ise âlî himmetler olup ziyâde cihet ola. Ve eğer dirlik yiyenlerden ise, tımar eri ise böyük subaşı ola. Subaşı ise sancak beyi ola. Sancak beyi ise, Beylerbeyi ola. Elüne Hükm-i Şerîf dahî sadaka oluna: Tâ neslü munkarız oluncaya değin evlâd-u-ekbâdı Devlet-i âl-i Osmânîde, ki tâ kıyamet bâkî ve payende olsun, her zamanda mer'î ve muhterem ola».

Bu suretle Istanbul'a ilk girecek Türk kahramanının bütün nesline de şâmil olmak üzere nail olacağı büyük mükâfat ilân edildikten sonra, askerin bütün gün çadırlarına çekilip kapanması üzerine Türk ordugâhında hâsıl olan tenhalıkla derin sükûnet Bizanslıları kısmen ümide, kısmen de ye'se düşürmüş, kimisi bu hâli muhâsaranın kaldırılacağına, kimisi de kat'î hücumun yapılacağına alâmet saymış ve mahsurlar arasında bu mütenâkız tefsirler yürütülürken birbirleriyle helâllaşan Türk askerleri o günü akşama kadar vasiyetnâmelerini yazmak ve uyuyup dinlenmekle geçirmişlerdir).

28/29 Mayıs=19/20 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi/Salı gecesi: Türk ordusunun «Mum donanması», Bizans'ın son gecesi.

(Osmanlı ordusunda «Mum donanması» demek, ateş ve ışık şenliği demektir: Hava karardığı sırada «Sûr» ismindeki büyük borular çalınarak başlıyan bu tarihî donanmanın ilânı üzerine Marmara'dan Halic'in müntehâsına kadar bütün muhâsara hattı boyunca ve bu hattan başka Halic'in Galata ve Kasım Paşa sırtlarıyla Boğaz'in muhtelif sâhillerinde ve Türk donanmasının bütün gemilerinde hep birden kandiller, fenerler, mumlar, meş'aleler ve öbek öbek ateşler yakılmış, Istanbul'un etrafında birdenbire ateşten bir kuşak hâsıl olmuş, tükenmez bir yangın hattını andıran bu alevden kuşak parlamıya başlar başlamaz Türk ordusunun tekbirleriyle tehlilleri Bizans tarihinin son gecesini korkunç bir kıyâmet gününe benzetmiştir. Tâcî-zâde bu heybetli şenliği şöyle tasvir eder;

«Ahşam olup felek ordusunda nücûm-i münevvirden hezârân şem-i ziyâ-küster zuhûr idicek Ordûy-ı Hümâyunda dahi şenlikler ve şâdilikler suretin gösterüp âmme-i leşger çadurları

önünde firâvân şem'ler yakup her kûşeden tehlîl-ü-tekbîr âvâzı göklere direk direk oldu: Belki bu şem' sûretünde zâhir olan gökdeki yıldızlar idi ki ol gavga ve galebeden serâsîme olup yeryüzüne dökülmüş idi».

Bizans müverrihlerinin de kendilerine göre haşyetle tasvir ettikleri bu manzara mahsurların mâneviyyâtını büsbütün altüst etmiş ve bütün Istanbul'un içinde hıçkırıklarla gözyaşları korku çığlıklarına karışmıştır. Dışarda Türk ordusunun «Mum donanması» gökyüzünü aydınlatırken içerde çok acı sahneler cereyân ettiği rivâyet edilir: Bunların en mühimmi Ayasofya kilisesinde yapılan son âyindir; imparatorla bütün devlet ve saray erkânının gözyaşlarıyla iştirâk ettikleri bu fecî âyin hıçkırıklar içinde geçmiştir. Bundan başka sokaklardan da papasların idare ettiği âyin alayları geçirilmiş, bütün halk bu alaylara katılmış, Istanbul'un içi «Kyrie, eleison=Yâ Rabbî, bize merhamet et!» duâlariyle çınlamış, kadınlar saçlarını yolup elbiselerini yırtmış, çocuklar feryâd etmiş ve işte bu vâveylâlar içinde yoluna devam eden alay sûrlara kadar ilerliyerek büyük salipler, tasvirler ve mukaddes emanetlerle Bizans'ın son tahkimâtını takdis etmiştir! Bilhassa imparatorun Bizanslıları ümitsiz bir mukâvemete teşvik eden son nutkunda Şarkî-Roma'nın uzun bir inhitât ahlâksızlığından sonra bu âkıbete lâyık olduğunu belirten şöyle bir cümle vardır:

— Eğer bu tavsiyelerime riâyet edecek olursanız, Allahın bize yolladığı haklı cezadan belki kurtuluruz!

Tebaasına son sözlerini söyledikten sonra maiyyetiyle beraber oturduğu «Blachernes=Tekfur-sarayı»na son defa olarak giden Onbirinci Konstantin orada uşaklarıyla hizmetçilerine varıncıya kadar herkesle hıçkırıklar içinde helâllaşıp hepsinden kusurlarının affini dilemiş, iyi günlerini geçirdiği odalara son bir nazar atfetmiş ve bütün saray halkının feryâdlariyle figanları arasında atına binip maiyyetiyle beraber Istanbul sûrundaki şerefli vazifesinin başına gitmiştir. — Türk ordusunun «Mum donanması» esnâsında sûrların bombardımanı da büyük bir şiddetle devam etmiştir. Bâzı menbâlarda gündüz açılan gediklerin gece karanlığında müdâfiler tarafından doldurulmasına mâni olmak için böyle bir ışık şenliği yapıldığından bahsedilirse de doğru olmaması lâzımgelir; Çünkü «Mum donanması» tam gece yarısına kadar sürmüş ve zevâlî saat on iki sularında birdenbire bütün ateşlerle ışıklar söndürülerek Istanbul'un etrafını zifiri bir karanlıkla derin bir sükût kaplamıştır: O sırada şehrin üstüne yığılan kara bulutların döktüğü iri yağmur taneleriyle Türk ordusundan akseden ayak seslerinden başka bir şey duyulmadığı rivâyet edilir. Biraz evvelki aydınlık kadar biraz sonraki karanlık da mahsurların gözlerini kamaştırmıştır: Türk ordusunun büründüğü bu koyu karanlık içinde bir Türkmen atına binen genç Fatih hücum hattını boydanboya teftiş ederken, tepeden tırnağa beyazlar giydiği için «Ak-Şemsüddin» denilen ak sakallı veliyyullah da nûrânî bir hayalet gibi saf saf dolaşarak Hakk'ın askerlerine şahâdet lezzetini telkin etmiştir).

29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ, Salı sabahı, saat 7-8: Istanbul'un fethi.

(Türk ordusu Başkumandanı Fatih Sultan Mehmed'in ipek ve sırma işlemeli büyük ve muhteşem kırmızı otağı Topkapı'nın ilerisindeki Maltepe hizâlarındadır; bu ordu merkezinde hepsi 10-12-15 bin kadar Yeniçeri ile Sipâhi bulunduğu rivâyet edilir; Başkumandan sıfatiyle bütün kara ve deniz cephelerini idare eden Fatih, Edirne-kapı ile Top-kapı arasındaki merkez cephesini bizzat idare ettiği halde diğer cepheleri muhtelif kumandanlar vasıtasiyle idare etmiştir; Istanbul sûrunun Edirne-kapı ile Top-kapı arasındaki orta kısmı Bizanslılarca «Mesoteikhion» ismiyle anılır; doğrudan doğruya pâdişahın kumandasında bulunan bu merkez cephesinin mevziî olarak sağ ve sol cenahlarını Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil ve vezir Saruca Paşalar idare etmişlerdir. Bu merkezin sağ tarafında Marmara sâhiline kadar uzayan ve

umumî cephenin sağ cenahını teşkil edip Anadolu askerleri tarafından işgâl edilen mıntaka Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'nın ve merkez cephesinden Haliç sâhiline kadar uzayıp Rumeli askerleri tarafından işgâl edilen sol cenah da Rumeli Beylerbeyi Dayı-Karaca Paşa'nın kumandasındadır: Bu Karaca Paşa'ya «Dayı» denilmesi, Fatih'in İkinci Murad devrinde ölen kardeşi şehzâde Alâüddin'in dayısı olmasındandır: 1444=848 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Istanbul sûrunun karşısındaki bu üç cepheden başka bir de Marmara ve Haliç mıntakalarına ayrılan deniz cepheleri vardır: Bunlardan kara ile alâkadar olmıyan Marmara cephesi donanma kumandanı Hamze Bey yâhut Paşa'nın idaresindedir; hem kara, hem deniz harekâtına sahne olan Haliç cephesi de Zağanos-Mehmet Paşa kumandasındadır. — Umumî hücumda bütün bu cephelerin hep birden harekete geçmesi emredilmiştir: Marmaradaki donanmanın vazifesi, sâhil boyunda ki sûra mümkün olduğu kadar yaklaşıp mütemâdî bir ateş açmaktır. — Türk ordusu şafaktan çok evvel ve kuvvetli bir rivâyete göre gece yarısından sonra saat birle iki arasında karanlıkları tekbirlerle inleterek bütün cephe boyunca umumî hücuma kalkışmış, ilk hamlede iki bin merdivenle elli bin yiğit ileri atılmış, bunlar tekbir getirerek ilerlerken eskiden «Tablhâne» ve ondan sonra «Mehterhâne» denilen ordu bandosu cenk havaları çalmıya başlamış, harbin en şiddetli zamanında bir aralık Ak-Şemsüddin'le Molla-Gürânî ateş hattına atılıp Hak yolunda askere önayak olmuş ve bu umumî hücum muhtelif dalgalar halinde bir iki saat sürdükten sonra «Vasiliki=Şâhî» denilen büyük toplardan birinin o sırada açtığı bir gediğe saldıran Anadolu Türk neferlerinden «Ulubadlı Hasan» Top-kapı sûruna tekbirlerle çıkıp sancak dikerek Istanbul'a ilk giren Türk askeri olmak şan ve şerefini kazanmış, kendisini tâkib eden otuz kadar arkadaşıyla beraber harbederek içeri girmiş ve bir rivâyete göre de sûrun üstünden devrilerek Türk ırkının asırlardanberi gördüğü büyük rü'yâyı tahakkuk ettirdikten sonra Allahına kavuşmuştur: Bu muhteşem neferin Türk tarihindeki şanlı şahsiyeti, büyük ve kahraman veliyyullah Ak-Şemsüddin'in nûrânî simâsı kadar parlaktır. — Bu vaziyet üzerine askerine dönüp:

— Evlâtlarım, ben de sizinle beraber ölmiye hazırım!

diyen yiğit Fatih yeni bir dalganın en başında kılıcını çekip at sürerek bizzat Top-kapı gediğine atılmış, o sırada Edirne-kapısı ile Türklerin «Canbazhâne-kapısı» dedikleri «Kerkoporta» arasında açılan gediğe hücum edenler iki sûr arasında bir müddet savaştıktan sonra şehrin içine girip Edirne-kapısındaki son müdâfileri arkadan çevirmiş ve netice itibariyle Türk ordusu ayni zamanda üç noktadan düşmanlarını mağlûb ederek zorla şehre girmiştir. — Bizans müdafaasının en mühim kumandanı olan Cenovalı «Giovanni Giustiniani» bu sırada aldığı bir yaradan dolayı imparatorun ricalarına rağmen adamlarıyla beraber Haliç'deki Lâtin gemilerinden birine can atmış ve artık bu andan itibaren Istanbul müdafaası büsbütün kırılmıştır; Giustiniani'nin bir Osmanlı rivâyetine göre sûr dibine saklanmış bir Azeb neferi tarafından karnından ve bir takım ecnebî rivâyetlerine göre de göğsünden, kasığından veyâhut elinden vurulduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır; bâzı menbâlarda bu Ciniviz kumandanının yarası hafif olduğu halde son dakikada korkudan kaçıp gitmiş olmasının Istanbul müdafaasında kazanmış olduğu şerefli şöhreti lekelemiş olduğundan bahsedilirse de, gemi ile gittiği Sakız adasında veyâhut yolda giderken gemide ölmüş olması yarasının ağır olduğu hakkındaki rivâyeti teyid etmektedir; mezarı Sakızda'dır. — Sûrlar zaptedilir edilmez Bizans bayrakları sökülüp atılarak onların yerlerine derhâl Türk bayrakları çekilmiş ve bu sırada sûrun üstünden ezan sesleri yükselmiye başlamıştır: Osmanlı fütuhâtında kaleler fethedildiği zaman sûrların üstünden derhâl ezan okumak umumî bir an'ane hükmündedir. — Bu muhteşem fetih manzarasını görür görmez büyük Fatih'in derhâl atından inip sûrun önünde şükrân secdesine kapandıktan sonra otağına çekilip devlet erkânının tebriklerini kabul ettiği rivâyet edilir. — Bu sırada donanma kumandanı Hamze Paşa Halic'in ağzındaki zinciri kırdırıp gemilerini içeri sokmuş, mukâvemet etmek istiyen bir

iki Bizans gemisini batırmış, Haliç'deki sûr kapılarının bir ikisini kırıp Bahriye askerlerini o cepheden şehre sokmuş ve Haliç kapılarının bâzılarını da müdâfileri açıp teslim olmuşlardır; bu taraftaki kapılardan bâzılarının da şehrin buralarına kadar yayılmış olan ordu efrâdı tarafından açılmış olduğu rivâyet edilir. Gene bu sırada Bursa sübaşısı Cebe-Ali Bey Haliç kapılarından birini kırdırıp girdiği için o kapı onun ismini almış ve bu isim halk ağzında «Cibâli» tahrifine uğramışıtr. — Türk ordusunun Istanbul şehrine Bizanslıların yanlışlıkla açık bıraktıkları «Kerkoporta=Canbazhâne kapısı»ndan tesadüfen girdiği hakkında tuhaf bir iddiâ vardır; mağlûbların izzetinefis acısıyla uydurdukları bu masal gülünç bir safsatadan başka bir şey değildir: Dünyanın en büyük toplarıyla açılmış muazzam gedikler dururken Bizanslıların yanlışlıkla açık bıraktıkları bir kapıdan girilmiş olduğunu iddiâ edebilmek için elli üç gün süren muhâsara tarihinden tamamiyle bîhaber olmak lâzımgelir. — Son Bizans imparatoru Onbirinci ve hattâ bir hesaba göre de Ondördüncü Konstantinos Paleologos veyâhut anasının soyadıyla «Kostantinos Dragasis»in âkıbeti hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Istanbul muhâsarasında bulunmuş müverrihlerin hiç biri bu bedbaht ve kahraman imparatorun nasıl telef olduğunu görmemiş olduğu için meseleye bir çok efsaneler karıştırılmıştır. Bu hususstaki muhtelif rivâyetler şöyle sıralanabilir:

1) Topkapı tarafında bulunan imparator, Edirne-kapısı tarafında Türk bayrakları çekilince vaziyeti anlamak için o tarafa doğru at koşturup Türklerin oradan içeri girdiklerini görünce tekrar Topkapı'ya dönmüş ve Türk askerinin buradan da girmekte olduğunu görüp atından inerek maiyyetindeki bir kaç kişi ile beraber sokak muharebesi yaparak telef olmuştur;

2) Bir Türk askeri sokak muharebesinde imparatoru yere yıkmış, Konstantin kalkınmış, fakat ikinci bir darbe hayatına son vermiştir;

3) Son Bizans imparatoru sûrlardan kaçan Rum askerlerinin ayakları altında ezilerek can vermiştir;

4) İmparator gürz sallıyarak Türk askerinin içine atılmış ve harbederek ölmüştür;

5) Sokak muharebesinde kendisini teşhis eden iki Türk askeri tarafından öldürülmüş ve kesik başı Istanbul'da teşhir edildikten sonra tahnit edilerek Anadolu'ya gönderilip orada da teşhir ettirilmiştir;

6) Türk askerleri tarafından öldürüldükten sonra kesik başı Bizans esirlerinden seçilen kırk oğlan ve kırk kızla beraber Anadolu'ya gönderilip zafer alâmeti olarak teşhir edilmiştir;

7) İmparatorun başını bir Türk neferi getirmiş, Fatih bu kesik başı Rum esirlerine teşhis ettirdikten sonra kahramanlığını takdir ettiği için öpmüş ve ondan sonra da Patrikhâneye göndermiştir;

8) İmparatorun kesik başı bir gümüş mahfaza içinde Ayasofya mihrâbının dibine gömülmüş ve bedeni de ayrıca defnedilmiştir;

9) Bir Türk askeri imparatorun başını Fatih'e götürmüş ve «Saâdetlü Pâdişâhım, işte en müdhiş düşmanının kellesi!» diye ayaklarına doğru atmış ve bu kesik başın hakikaten imparatora aid olduğu esirler tarafından teşhis edilince o Türk askeri Anadolu'da bir sancak beyliğine tâyin edilmiştir;

10) İmparator İğrikapı veyâhut Topkapı tarafında Türklerin şehre girdiğini görünce; «Şehir elden gitti, ben hâlâ sağ mıyım?» diyerek birkaç kişi ile beraber sokak muharebesine girişmiş, adamları telef olmuş ve nihayet tek başına vatanını adım adım müdafaa ederek her nâmuslu asker gibi şan ve şerefiyle ölmüştür;

11) Bâzı Osmanlı tarihlerinde görülen bir rivâyete göre Türk askerinin içeri girdiğini görünce artık kaçmaktan başka çare kalmadığını anlıyan imparator atına binip Halice doğru gideceği sırada yaralı bir Azeb neferini öldürmek istemiş, fakat bu yaralı Azeb birdenbire yerinden sıçrayıp imparatoru atından aşağı devirdikten sonra kafasını kesmiş ve ondan sonra da kendisi can verip şehîd olmuştur; imparatorun cesedi bir müddet orada kaldıktan sonra «Kaysarlara mahsus olan» kıyâfetinden anlaşılarak bulunmuştur.

— Bu muhtelif rivâyetlerin umumiyetle ittifak ettikleri nokta, son Bizans imparatorunun şehir düştükten sonra sokak muharebesi yaparak ve arslan gibi çarpışarak şanlı kılıcını muazzam ve muhteşem düşmanına teslim etmeden şerefiyle can vermiş olmasıdır: Bizans inhitâtının umumî tefessühüyle alâkadar olmıyan ve kahramanca ölümü Fatih'i bile çok müteessir eden bu şanlı şahsiyetin hâtırasını hürmetle anmak Türk tarihinin vazifesidir. Garp müelliflerinin son telâkkilerine göre Fatih imparatorun cesedini aratmış başı kesilip üstübaşı kan çamurlarına bulanmış olduğu için ancak imparatorlara mahsus olan altın kartallı kızıl pabuçlarından hüviyeti anlaşılarak bulunabilmiştir: Fatih'in bu kahramanı merâsimle defnettirdiği rivâyet edilir; mezarı Istanbulda'dır. — Son Bizans imparatoru 49 sene, 3 ay, 20 gün yaşamış, yâni elli yaşının içinde ölmüştür. O gün Fatih'in yaşı da en kuvvetli rivâyete göre 21 sene, 2 ay, 1 gündür: Doğum tarihi için 1432=835 vukuâtına bakınız. — Bâzı Osmanlı menbâlarında muhâsara esnâsında Istanbul'da mülteci bulunan ve tıpkı Yıldırım Bâyezid'in oğullarından Mustafa-Çelebi gibi siyaseten «Düzmece» gösterilen şehzâde Orhan'ın da işte bu sırada «tu'me-i şemşîr» kılındığı ve Bizans menbâlarında da kesik başının Fatih'e götürüldüğü rivâyet edilir: Istanbul muhâsarasına iştirâk etmiş ve hattâ sûrun bir kısmına kumanda etmiş olduğundan bahsedilen bu şehzâdenin hüviyyeti kıyâfetinden anlaşılarak tâkib edilmiş ve ele geçmemek için kendisini sûrun üstünden aşağı atınca kafası kesilmiştir; her halde Orhan-Çelebi'nin muhâsara esnâsında vaziyeti ayrıca tetkik edilmesi lâzım bir meseledir: Bu şehzâdenin hüviyyeti için 1451=855 vukuâtının İkinci Mehmet devrine tesâdüf eden dördüncü fıkrasına bakınız. Türk ordusu 5 Nisan=25 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Istanbul önlerine gelmiş olduğuna göre, muvâsalat günüyle fetih günü sayılmamak şartiyle muhâsara müddeti tam elli üç gündür: Fatih, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşâh-Mirzâ'ya gönderdiği zafernâmede fetih günü de dahil olmak üzere Istanbul muharebesinin 54 gün sürdüğünden bahsetmektedir; bu yekûndan fetih günü çıkarılınca 53 gün kalır. Bâzı muahhar Garp menbâlarında Istanbul muhâsarasının 54 ve hattâ 55 gün sürmüş gösterilmesi her halde muvâsalat ve fetih günlerinin de hesab edilmesinden mütevellid olmak lâzımgelir. — Istanbul Hicretin 857 senesi Cumâda-l-ûlâ ayının 20 nci ve Milâdın 1453 senesi Mayıs ayının 29 uncu Salı günü zevalden evvel takriben saat yedi ile sekiz arasında fethedilmiştir: O gün işte o saat ten itibaren Ortaçağ nihayet bulup beşer tarihinin Yeniçağ'ı başlamış sayılır. Osmanlı-Türk devleti bu andan itibaren Şarkî-Roma imparatorluğunun yerine geçmiştir: Milâdın 11 Mayıs 330 tarihinde, yâni Hicretten 292 sene evvel Roma imparatoru Birinci Konstantin tarafından «Nea-Roma=Yeni Roma» ismiyle pâyıtaht ittihâz edildiği günden itibaren Fatih'in 1453=857 senesi 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Salı gününe tesâdüf eden fethine kadar 1123 sene 18 gün sürmüş olan Şarkî-Roma imparatorluğunun bu tarihî merkezi Birinci Konstantin'den sonra onun ismine nisbetle «Konstantinopolis/Constantinople» diye şöhret bulmuştur; Büyük-Konstantin'den evvelki ismi «Vizantion/Byzantium» olduğu için Garp dillerinde «Byzance» ismiyle de anılır; Arapların «Konstantinopolis» şeklinden muharref olan «Konstantîniyye» tesmiyesi Türkler

tarafından da kullanılmış ve hattâ Istanbul'da basılan Osmanlı paralarına bu şekil kaydedilmiştir. Bizans rumları Istanbul'a umumiyetle kısaca «Polin=Şehir» dedikleri ve «şehre/şehirde» mefhumlarını da «Stin-polin» şeklinde ifâde ettikleri için bu son şekil Türkler tarafından tahrif edilmiş ve daha Selçukîler devrinden itibaren «Istanbul» ismi takarrür etmiştir: Bu şekle Selçuknâmelerde de tesâdüf edilir. — Osmanlı menbâları arasında Istanbul'un fethi gününde bile ihtilâf vardır: Meselâ 20 Rebî'ül-evvel=31 Mart Cumartesi, 21 Rebî'ül-evvel=l Nisan Pazar, 7 Cumâda-l-âhire=15 Haziran Cuma, 20 Cumâda-l-âhire=28 Haziran Perşenbe ve 27 Cumâda-l-âhire=5 Temmuz Perşenbe vesaire gibi bir çok yanlış gibi de rivâyet edilmiştir; doğru olan 20 Cumâda-l-ûlâ=29 Mayıs Salı tarihine pek nadir tesâdüf edilir. — İkinci Sultan Mehmed'e «Fatih» denilmesi Istanbul fethinden ve bu büyük fethin ehemmiyetinden dolayıdır: Osmanlı menbâlarında «Ebul-l-feth» ünvanına da tesâdüf edilir. — Bâzı menbâlarda Istanbul muharebesinin saat 10-11 sularına kadar devam ettikten sonra Türklerin ancak işte o saatlerde şehre girmiş olduklarından bahsedilirse de bu rivâyetin şehre girildikten sonra ötede beride tesâdüf edilen mevziî ve münferit mukâvemetlerin tenkilinden kinâye olmak ihtimâli vardır. — Istanbul sokaklarını düşman artıklarından temizliyerek ilerliyen Türk müfrezeleri nihayet Ayasofya kilisesine dayanmışlardır: O sırada cepheden kaçan bir çok Rumlar ve Lâtinlerle ahaliden, zâdegândan ve papaslardan bir çokları buraya tahassun edip kilisenin büyük tunç kapılarını kapamışlar ve açmaktan imtinâ etmişlerdir; işte bundan dolayı son bir mukâvemet ocağı haline gelen Ayasofya'nın büyük kapıları Baltalarla sökülerek açılmış ve içerdekiler öldürülmeyip yalnız esir edilmekle iktifâ edilmiştir. Son Bizans patriki Grigorios'un da işte bu sırada esir edilmiş olması lâzımgelir. Bâzı Türk düşmanlarının bu vak'ayı bir mâbede sığınmış bir takım kadınlarla çocuklara tecavüz ve taarruz şeklinde tasvir etmeleri hakikatin istenildiği gibi tevil ve tahrifinden mütevellit bir iftiradan başka bir şey değildir: İçerde bir takım cephe kaçakları bile bulunduğu ve bilhassa kapılar kapatılarak bir nevi mukâvemet vaziyetine geçildiği için cebren içeri girmek mecburiyetinde kalan Türk askerleri hiç kimsenin hayatına dokunmamış ve yalnız esir almakla iktifâ etmişlerdir: Bugünkü Avrupa'da bile muzaffer ordular bu kadar mûtedil ve medenî değildir. — Mağlûp Rumların kendilerini avutmak için uydurdukları meşhur bir hurâfeye göre Türk askeri Ayasofya kilisesine girerken son Bizans patriki Grigorios içeride âyin yapıyormuş: Birdenbire mihrap tarafındaki duvar açılmış ve patrik duâsını yarım bırakarak açılan duvardan içeri girip kaybolmuş; o kaybolunca duvar tekrar kapanıp eski halini almış! Fakat günün birinde Türkler gûyâ Istanbul'dan tardedilip Ayasofya tekrar kilise olunca ayni patrik ayni duvardan tekrar içeri girip asırlarca evvel yarım bıraktığı duâyı sözde tamamlıyacakmış! Sonraları işte böyle bir efsaneye kahraman yapılan bu patrik Grigorios, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesine tarafdar olduğu için o zamanki Bizanslıların nefret ettiği patriktir! Bu Rum safsatası muahhar Avrupa menbâlarına bile aksetmiştir. — Bir çok Garp menbâlarında Istanbul'un fethi üzerine Fatih'in izniyle Türk ordusunun üç gün üç gece şehri yağma ve Rumları katliâm ettiğinden acı acı şikâyet edilir ve hattâ mersiye kılıklı şeyler yazılır! Her şeyden evvel bir kere şu noktayı tesbit edelim ki teslim tekliflerini reddetmiş şehirlere bu gibi muâmelelerin tatbiki eskiden hem Şark'da, hem Garp'da bir çok misalleriyle sâbit umumî bir âdet hükmünü almıştır. Hattâ Fatih'in 23 Mayıs=14 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü imparatora elçi göndererek teslim olmasını teklif etmesi, şehre cebren girildiği takdirde pek tabiî olarak vukua gelebilecek şiddetli hareketlere meydan bırakmamak içindir: Fakat imparator, o zamana kadar süren müdafaasiyle askerî şerefini kurtarmış ve artık hiç bir ümit kalmamış olduğu halde bu insanî teklifi reddetmiştir; işte bundan dolayı o zamamn usul ve âdeti mucibince Türk ordusuna üç gün yağma müsaadesi verilmiştir: Tabiî bu gibi tedbirler bugünün zihniyetine göre değil, o devrin telâkkileriyle âdetlerine göre muhâkeme edilmelidir; o zamanki telâkkiye göre ganîmet, gazânın hakkıdır. Fakat günlerce sürmüş bir katliâm rivâyetinin bir efsaneden başka bir şey olmadığı muhakkaktır; son tetkikler de bu neticeye varmaktadır: Meselâ «Fernand Grenard» Türk ordusu Istanbula girdiği zaman

yalnız silâhla mukâvemet gösterenlerin ve bir de vaziyetleri şüpheli görülenlerin öldürüldüklerini ve mütebâkisinin esir edildiğini söylemek suretiyle bu hakikati teslim etmiştir; zaten son Bizans müverrihlerinden «Kritovulos» yerlilerle ecnebilerden Istanbul muharebesinde telef olanların mecmûunu dört binden ibaret gösterir: Buna mukabil ayni müverrih mıkdarı elli binden fazla tutan Bizans Rumlarının esir edildiklerinden bahsetmektedir; hattâ diğer Bizans müverrihlerine göre esir mıkdarı altmış binden fazladır; muhâsaraya takaddüm eden günlerde Avrupa'ya kaçmış olan ailelerle fetih sıralarında Galata Ciniviz kolonisine ilticâ edenler, gene o sırada Lâtin gemileriyle adalara kaçanlar, şehrin içinde saklanmıya muvaffak olabilenler, cephede telef olanlar ve şehirde mukâvemet ettikleri için öldürülenler istisnâ edilmek suretiyle bu mıkdar o zamanki Bizansın bütün nüfusu demektir: Son Bizans nüfusu için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan=25 Rebî'ül-evvel, Perşenbe» fıkrasına bakınız. Fatih'in bilhassa Ortodoks Rumları vatan müdafaası prensipine bağışlamış olduğu anlaşılmaktadır: Meselâ muhâsaranın ilk günlerinde Büyükada fethedildiği zaman yerli Rumlar yalnız esir muâmelesine tâbi tutulduğu halde Bizanslı olmayan Katolik Lâtinler hiç alâkadar olmadıkları bir memleketin müdafaasına iştirâk edip Türk kanı dökmüş oldukları ve bilhassa kendi devletleri Türkiye ile sulh halinde bulunduğu halde böyle bir harekete cür'et ederek hukukî vaziyetlerini ihlâl etmiş sayıldıkları için idâm edilmişlerdir: Bu sene vukuâtı içinde «18 Nisan=8 Rebî'ül-âhir, Çarşanba» fıkrasına da bakınız. Zaten Fatihin Rum patrikliğine bir takım imtiyâzlar verip himâye etmesi ve fazla olarak gene Kritovulos'un dediği gibi esir sayılan Rum halkının kendikendilerini fidye vererek satın almak suretiyle eski hürriyetlerini istirdâd edebilmek hakkına malik olmaları, Istanbul Rumluğunun muvakkat bir iktisadî mükellefiyyetten başka hiç bir fena muâmeleye mâruz kalmamış olduğunu gösterir. Bir taraftan işte bu esâret fidyesi, bir taraftan da şehrin üç gün sürdüğü rivâyet edilen yağması netice itibariyle Istanbul'un hemen bütün servetini Rumlardan Türklere intikal ettirmiştir: Tabiî bu vaziyet, Istanbul'un iktisaden de Türkleştirilmesi demektir. Bununla beraber Rum halkının mülkiyet hakkına dokunulmamış ve yalnız Istanbul'dan kaçıp geri dönmek istemiyenlerle zâdegân sınıfından bir çoklarının ve bilhassa idâm edilenlerin emlâki zaptedilmiştir; hattâ bir rivâyete göre halk emlâkine dokunulmadığı halde bütün zâdegân emlâki Hazine'ye geçmiştir; Rum halkına Haliç tarafında meskenler gösterildiği hakkında da bir takım rivâyetler vardır: Her halde Istanbul'un fethi üzerine yerli Rumların mülkiyet hakkı bakımından tâbi tutuldukları ahkâm ayrıca tetkik edilmesi lâzım hukukî bir meseledir. Fatih'in altmış binden fazla gösterilen Rum esirlerine fidye hususunda bir takım kolaylıklar göstermiş olduğu hakkında da bâzı rivâyetler vardır: Meselâ fidye tesviyesi mecburiyetinin bir müddet için tecil edilmesi ve o müddetin nihayetinden itibaren de muhtelif taksitlerle tedricen tesviye edilebilmesi gibi bir takım müsaadeler gösterildiği anlaşılmaktadır. Her halde Türk düşmanlarının iddiâ ettikleri gibi Bizans Rumları üç gün üç gece katliâm edilmemiş ve Bizans'ın san'at ve kültür eserleri de Türkler tarafından tahrib olunmamıştır: Altmış binden fazla Rum halkının esir edilmiş olduğu hakkında son Bizans müverrihlerinin verdikleri mâlûmat üç gün üç gece sürmüş bir katliâm efsanesiyle telif edilebilecek rakamlardan olmadığı gibi, san'at ve kültür eserlerini tahrib edenlerin de Türklerden iki buçuk asır evvel bir aralık Istanbul'u Bizanslılardan zaptetmiş olan Avrupa Haçlılarından başka kimse olmadığı bâzı Garp müelliflerince bile teslim edilmiş bir hakikattir; hattâ Rus müelliflerinden «Uspenski» san'at ve kültür eserlerine karşı müslüman Türklerin 1204 Haçlılarından bin kat insaflı ve İnsanca davranmış olduklarını söylemiştir. Her halde Fatih çok perişan ve harap bir halde eline geçen Istanbul'un eski eserlerini muhâfaza ve hattâ himâye ettikten başka şehrin derhâl imârına başlamıştır; başta Ayasofya olmak üzere bâzı kiliselerin câmiye tahvili de bunların asırlar boyunca daimî bir itina ile muhâfaza edilmesine sebeb olmuştur. Her halde şurası muhakkaktır ki Türk fethi Bizans imparatorluğunu yıkmış, fakat Istanbul'u kurtarmıştır).

29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Fatih'in Istanbul'a girişi.

(Bâzı menbâlarda Fatih Sultan Mehmed'in fetihden bir gün sonra, yâni 30 Mayıs=21 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü şehre girdiğinden bahsedilirse de kendi maiyyetinde Istanbul fethine iştirâk edip şehre girerken de beraber bulunan müverrih Dursun Bey fetih günü girilmiş olduğunu söylediği için burada onun bâzı Bizans menbâlarına da uygun olan rivâyeti tercih edilmiştir, öğle yâhut ikindi vakti girilmiş olduğuna ait muhtelif rivâyetler de vardır. — Fatih'in Istanbul'a Edirne-kapısından veyâhut Topkapı'dan girmiş olduğu hakkında da muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilirse de ikinci rivâyet daha kuvvetli dir. — İlkönce Ayasofya kilisesine veyâhut imparatorun sarayına gittiği hususunda da müverrihler arasında ihtilâfa tesâdüf edilir: Fakat o sırada maiyyetinde bulunmuş olan Dursun Bey'in dediği gibi doğru Ayasofya'ya gidilmiştir. — Büyük ve muhteşem bir alayla alkışlar içinde şehre giren Fatih'in geçtiği sokaklarla caddeleri, evleri, konakları çok dikkatle gözden geçirerek ve şehrin harap halinden müteessir olarak Ayasofya'ya doğru ilerlediği rivâyet edilir. — Fatih Sultan Mehmet, Istanbul'da yirmi gün süren bu ilk ikameti esnâsında Bizanslıların «Vlakherne» ve Avrupalıların «Blachernes» dedikleri «Tekfur saray»nda oturmuştur; Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos'un muhâsara esnâsında oturduğu saray da budur).

29 Mayıs=20 Cumâda-1-ûIâ, Salı:, Ayasofya kilisesinin câmiye tahvili.

(Aya-Sofya=Sainte-Sophie katedrali Bizans mimarîsinin şâheseri sayılır: Bu muhteşem kilise imparator «Justinien» devrinde Milâdın 532 senesinden 537 tarihine kadar beş senede yapılmış ve 25 Kânunuevvel 537 Noel günü büyük merâsimle halka açılmış olduğu için, 1453=857 senesinin 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Salı günü Fatih tarafından câmiye tahvil edilinceye kadar 915 sene, 5 ay, 5 gün kilise halinde kaldıktan sonra câmi olmuş demektir. — «Justinien» devrine kadar Ayasofya'nın yerinde bulunan ve ayni ismi taşıyan küçük kilise Milâdın 532 tarihinde çıkan bir ısyan hareketinde yanmış ve işte bunun üzerine imparator şimdiki büyük Ayasofya'yı yaptırmıştır: İnşaât için bütün vilâyetlerden eski âbidelerin en güzel parçaları getirtilmiş, en güzel renkli mermerler kullanılmış, on bin amele çalıştırılmış ve efsanevî yekûnlar tutan hazineler sarfedilmiştir: Hattâ bu uğurda sarf edilen altınların kilise plâniyle beraber gökyüzünden indiği hakkında bile bir takım halk efsaneleri teşekkül etmiştir! Hakikatte ise «Justinien» Ayasofya'nın inşâsını «Anthemius» ve «İsidore» isimlerinde Anadolulu iki mimâra havâle etmiştir: Bunların birincisi Aydınlı, ikincisi «Milet»lidir. Bu mimarlar hem binânın plânını tanzim etmişler, hem inşaâtı nezaret altında bulundurmuşlardır. — Ayasofya'nın en kıymetli hususiyeti sayılan orta kubbesinin kutru 31 ve yerden yüksekliği 50 metredir: Fakat ilk kubbe daha Justinien devrinde yıkılıp tekrar yapılmıştır. Büyük ve parlak şenlikler içinde resmiküşâdı yapıldığı gün imparator Justinien içeri girip eserinin azametini görünce büyük bir heyecan içinde kalmış ve bir rivâyete göre eski zamanlardaki «Ma'bed-i Süleymân»ı hatırlıyarak:

— Ey Süleyman, ben seni bile mağlûb ettim!

demiştir. Bununla beraber daha sonraki Türk âbideleri de Ayasofya'yı mağlûb etmiştir. — Fatih Ayasofya'ya girdiği zaman, bütün Şark'da «Büyük kilise» diye meşhur olan bu muhteşem-mâbedi «mürûr-i dühûr ile tevâbi' ve levâhıkı hâne-i hasûd-i devletmendân gibi harâba varmuş» perişan bir halde görmüştür: Onun için Ayasofya'ya yeni bir hayat veren Türk idaresidir. — Bu sırada pâdişahın yanında bulunan müverrih Dursun Bey Fatih'in alt katı gördükten sonra üst kata çıktığını ve oradaki teessürünü şöyle anlatır:

«Vaktâ ki bu binây-ı hasîsün tevabi’ ve levâhikın harâb-u-yebâb gördü, âlemün sebâtsızlığın ve kararsızlığın ve âhir harâb olmasın fikridüp müteessifen nutk-ı şeker-pâşundan bu beyt sem’-i fakire yitişüp levh-i dilde münakkaş oldu:

Perdedâr-ı mikunet der tâk-i kesrâ ankebût
Yevm-i nevbet-i mi zend-i der kal’a-i efrâsyâb

Fatih’in Ayasofya kilisesine girince «Secde-i şükrân»a kapandığı ve ondan sonra da iki rek’at namaz kıldığı ve ilk ezanın da işte o sırada okunduğu rivâyet edilir: Ayasofya katedrali işte bu tarihî andan itibaren câmi haline gelerek büsbütün harab olmaktan kurtulmuştur. — Osmanlı imparatorluğunun azamet ve istilâ devrinde her kale ve her şehir fethedildikçe riâyet edilmiş eski bir an’ane vardır: Ordu içeri girip burçlara bayrak çekilirken sûrların üstünden ezan sesleri yükselir ve şehrin en büyük kilisesi derhâl câmiye tahvil edildikten sonra ilk cuma namazı bu ilk camide kılınır: 1523=929 vukuâtının «2 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. İşte bu tarihî ve millî an’ane mucibince câmiye tahvil edilmiş bir kilise demek, Türk fethini asırlar ve nesiller boyunca temsil edecek bir zafer timsâli demektir. Kilise devrindeki ismini fetihten sonra da muhâfaza eden «Ayasofya câmii» işte bundan dolayı Istanbul fethinin en büyük âbidesidir. — Kilise tertibatının kaldırılıp câmi tertibatının kurulması Fatih’in emriyle üç günde ikmâl edilmiştir: Aşağıda 1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ fıkralarının birincisine bakınız).

29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Istanbul’un pâyıtaht ittihâzı.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle Fatih’in Istanbul şehrini pâyıtaht ittihâzına derhâl karar verdiğinden bahsedilir: Bununla beraber saraylar yapılıncaya kadar Edirne’nin merkez vaziyeti devam etmiş ve pâdişah yirmi gün Tekfur-sarayın’da kaldıktan sonra oraya dönmüştür: Hattâ Istanbul sarayları yapıldıktan sonra da Edirne ikinci pâyıtaht şeklinde siyasî ehemmiyetini uzun zaman muhâfaza etmiştir; Anadolu tarafında da Bursa şehri Osmanlı hânedanının tarihî merkezi vaziyetindedir. Istanbul’un kât’î surette pâyıtaht ittihâzını 1457=861 tarihine müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Galata Ciniviz kolonisinin teslim olması.

(Bizans tarihinde bir Lâtin imparatorluğu devri vardır: Milâdın 1204 senesi 12 Nisan ve Hicretin 600 senesi 9 Şa’ban Pazartesi günü Haçlılar Istanbul’u zaptedip Ortodoks Rum imparatorluğunun yerine bir Katolik Lâtin imparatorluğu kurmuşlar ve işte bu tarihten itibaren Milâdın 1261 senesi 25 Temmuz ve Hicretin 659 senesi 25 Şa’ban Pazartesi günü Rumların Istanbul’u istirdâdına kadar 57 sene, 3 ay, 13 gün Istanbul’a hâkim olmuşlardır. Bu müddet zarfında Rum imparatorluğu İznik şehrine nakledilmiş ve Istanbul’un 25 Temmuz 1261=25 Şa’ban 659 tarihinde istirdâdına kadar İznik’de beş Rum imparatoru teselsül etmiştir. Istanbul ve civarını Lâtinlerden istirdâd eden, işte bu beş imparatorun beşincisi olan «Sekizinci Mihail Paleologos»dur. Bu imparator Istanbul’un istirdâdında Venediklilerle Cinivizlerin arasındaki rekabetten istifâde ettiği gibi, Istanbul’u aldıktan sonra da hâkimiyyetini takviye için Cinivizlere istinâd etmekte ve bu suretle Lâtinlerin Rumlar aleyhine birleşip Istanbul’u istirdâd siyasetlerine karşı onları tefrikaya düşürmekte devam etmiş ve işte bu politikanın neticesi olarak nihayet Milâdın 1267 tarihinde Galata’yı bir takım imtiyâzlarla Cinivizlere vermiştir. Zaten Lâtin imparatorluğu devrindeberi Galata’da Venediklilerle Cinivizler vardır. Bu vaziyete göre Galata Lâtin kolonisi XIII üncü asır Istanbul Lâtin imparatorluğunun XV inci asra kadar devam etmiş bir serpintisi demektir: Galata’daki Ciniviz idâresi Milâdın 1267 tarihinden Istanbul’un 1453 tarihindeki fethine kadar 186 sene sürmüştür. Yalnız bu iki asra yakın zaman zarfında Galata’nın ticarî, askerî ve idarî imtiyâzları Bizans inhitâtiyle mütenâsip

surette tedricen fazlalaşmıştır: Meselâ ilk zamanlarda Galata müstahkem olmadığı halde Venediklilerin Cinivizlere XIV üncü asır başlarında yaptıkları bir taarruz üzerine Bizans imparatoru «İkinci Andronikos» Galata'nın bir sûr ve hendekle tahkim edilmesine müsaade etmiş ve bilhassa «Üçüncü Andronikos» devrinden itibaren bu Ciniviz kolonisinin idarî ve iktisadî imtiyâzları büsbütün fazlalaşarak Galata âdeta ayrı bir devlet halini almıştır. Bu vaziyet gittikçe Istanbul Rumlarıyla Galata Cinivizlerinin münasebetlerinde bir takım gerginlikler husule getirmiş ve hattâ Bizans İmparatoru Altıncı Yoannis Kantakuzinos devrinde Galata ile Istanbul arasında bir muharebe bile olarak Galata Cinivizlerinin şimdiki Beyoğlu tepelerini ilhâk etmeleriyle neticelenmiştir. Bu Ciniviz sahası gittikçe Boğaz sâhillerine doğru da uzanmış ve hattâ Fatih Rumeli-hisarı'nı yaptırırken son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos bir rivâyete göre o havâlinin Bizans'a değil. Galata Lâtinlerine ait olduğunu bildirmiştir! Bu vaziyetten anlaşılacağı gibi Istanbul fethi zamanında Fatih'in karşısında iki hıristiyan hükûmeti vardır: Biri Istanbul Rum imparatorluğu ve biri de Galata Ciniviz hükûmetidir. Yalnız bu Lâtin kolonisi tamamiyle müstakil değildir: Siyaseten İtalya'daki Cenova cumhuriyetine bağlıdır ve Galata «Podestat»sı Cumhuriyet tarafından bir sene müddetle tâyin ve tasdik edilir. Bundan başka bir Belediye meclisiyle bir de Ticaret mahkemesi vardır: Belediye meclisinin 24 âzâsı yarı yarıya zâdegân ve halk sınıflarından seçilir; Ticaret mahkemesi de altı âzâdan mürekkeptir. Galata'nın Istanbul imparatorluğu ile alâkası ehemmiyetsiz bir vergi bağından ibarettir: Bâzı Bizans menbâlarına göre Galata gümrük vâridâtı senede iki yüz bin altını bulduğu halde, Bizans'a verilen para yalnız otuz bin altından ibarettir! — Istanbul muhâsarasına bîtaraf kalacaklarını bir muâhedeyle taahhüd etmiş olan Galatalılar Bizanslılara askerle yardım ettikleri gibi, fetihten sonra bir çok Istanbul Lâtinleriyle Rumlarının Galata'ya ilticasını kabul etmişler ve Galata'daki bir çok Cinivizler de Haliç'deki Lâtin gemilerine ilticâ edip Türk donanması efradının o sırada karaya çıkmış olmasından istifâde ederek Akdeniz adalarına kaçmışlardır: Tabiî bütün bunlar bîtaraflık muâhedesinin ihlâli demektir. Fatih pek haklı olarak bu vaziyeti hoş görmediği ve umumî bir muhâcerete meydan vererek Avrupa'yı büsbütün heyecana da düşürmek istemediği için, Istanbul'un fethedildiği gün itâat ve inkıyâdını arzeden Galata Ciniviz «Podestat»sı «Angelo Zaccharia»dan kaçanların geri çağırılmasını istemiş ve her türlü can ve mal masuniyetinden istifâde edeceklerini vâdederek üç ay mühlet vermiştir. — Podestant'nun göndermiş olduğu murahhasların Fatih'e inkıyâd arzetmeleri ve tâbi tutulacakları şerait hakkında malûmat istemeleri 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Salı gününe tesâdüf ettiği halde, çok meşgul olan ve yâhut bu adamları istihfaf eden Fatih'in o gün ve hattâ ertesi gün bu müracâata hiç bir cevap vermemesi ve yalnız muhâceretin men'ini bilvasına emretmekle iktifâ etmesi üzerine telâşa düşen Podestat Mayısın 31 inci ve Cumâda-l-ûlânın 22 nci Perşenbe günü bizzat mürâcaat mecburiyetinde kalmış, fakat Istanbul muhâsarası esnâsında Galata Cinivizleri bîtaraf kalacaklarını taahhüd ettikleri için muhtariyetlerinin fetihten sonra da ibka edileceği vâdedilmiş olduğu halde Cinivizlerin sözlerinde durmayıp Bizans'a fi'len yardım etmiş olmalarından ve hattâ Podestat Angelo Zaccharia'nın kendi torunu «Imperialis»in bile Bizans askerleri içinde esir edilmiş olmasından dolayı muhârip vaziyetinde bulunduğu sâbit olan Galata Cinivizlerinin muhtariyet hakları tamamiyle ilga edilmiş ve Cenova cumhuriyetinin Galata üzerindeki hukukuna nihayet verilmiş olduğu ve Galata'dan kaçan firarîler üç ay içinde dönmedikleri takdirde mallarının zaptedileceği kendisine tebliğ ettirilmiş ve nihayet 1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü Zağanos Paşa tarafından imzalanan bir şartnâme mucibince Galata kulelerinden bâzılarının yakılması, hendeklerin doldurulması ve muntazam vergi verilmesi şartlariyle Galatalılara yanız din ve ticaret serbestîsi temin edilmiştir. — Bu ilk şartnâmeden bir iki gün sonra Galata ahalisine bir de ferman verilmiştir; bu fermanda şu esaslar vardır: Galatalıların arzettikleri tâbiiyyet kabul edilip bu kasaba Türk topraklarına ilhâk edilmiştir; Galatalıların canlarıyla mallarına dokunulmıyacaktır; din ve ticaret serbestisine malik olacaklardır; fakat vergi ve

gümrük meselelerinde hiç bir imtiyâzları olmayıp bütün memleketin mükellef olduğu esaslara tâbi tutulacaklardır; mevcut kiliselerine dokunulmamakla beraber yeniden hiç bir kilise yapamıyacaklardır; Yeniçeri ocağı için Galatalılardan devşirme çocuk alınmıyacaktır; Belediye işleri için de bir reis intihab etmek hakkına malik olacaklardır. «Evâhir-i Cumâ-da-l-ûlâ 857» tarihini taşıyan ve 1453 Haziranının ilk günlerine tesâdüf etmesi lâzımgelen bu ferman mucibince Galata'nın artık Cenova cumhuriyetiyle hiç bir alâkası kalmamış, hattâ Bizans devrindeki imtiyâzları da tamamiyle kaldırılmış ve doğrudan doğruya bir Türk toprağı haline getirilmiştir: Tabiî bu suretle Bizans devrine ait bir pürüz ortadan kaldırılmış demektir. — Bu ferman mucibince kilise çanlarının çalınması bile men' edilmiştir: Bu memnûiyet Tanzimat devrine kadar bütün kiliselere teşmil edilerek devam ettikten sonra, Tanzimatta müslüman ekseriyetinin rahatsız olacağı hiç düşünülmiyerek maatteessüf ilga edilmiştir).

1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Ayasofya câmiinde ilk Cuma namazının kılınması.

(Büyük ve parlak bir alayla Istanbul'da ilk Selâmlık resmine çıkan Fatih Sultan Mehmet, üç gün evvel fethettiği Bizans'ın câmiye tahvil edilen «Büyük Kilise»sine gelip ilk Cuma namazını askerleriyle beraber kılmıştır. İmâmete Istanbul'un fethinin mânevî kahramanı olan Ak-Şemsüddin geçmiş ve ilk defa olarak Fatih nâmına okunan hutbayı da bu nûrânî ve yiğit velî okumuştur. — Fatih'in iradesiyle bu Cuma gününden evvel Ayasofya'daki tasvirlerle heykeller ve putlar kaldırılıp kıble tarafına mihrâb yapıldığı ve minber konulduğu ve bilhassa bütün bu hazırlıkların Cuma gününe kadar ikmâli için mimarlarla ustaların gece gündüz çalıştıkları rivâyet edilir: Yukarda 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ vukuâtı içinde «Ayasofya kilisesinin câmiye tahvili» fıkrasına da bakınız. — Hutbanın bizzat Fatih tarafından okunduğu ve yalnız namazın Ak-Şemsüddin tarafından kıldırıldığı hakkında da bir rivâyet vardır. Diğer bir rivâyete göre de Fatih yalnız Ayasofya'nın câmiye tahvil edildiği gün askerine bir hitâbe irad etmekle iktifâ etmiştir: Tabiî bu rivâyetlerin ayrıca tetkiki lâzımdır).

1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Bizans'ın son günlerindeki Ortodoks-Katolik birliğini parçalıyan Fatih'in Garp hıristiyanlığına karşı Şark hıristiyanlığını himâyesi altına alarak yeni bir Rum-Ortodoks patrik tâyin etmesi.

(Yeni patrikin işte bu tarihte tâyin edilmiş olduğunda umumiyetle ittifak edilmekle beraber, bâzı Bizans menbâlarındaki ifâdelerle son tetkikler patrikin bu tarihten yedi ay sonra gene bu senenin Kânunuevvel=Zülhicce sonlarında tâyin edilmiş olduğunu göstermektedir. Onun için bu tarihte yalnız Ortodoks patrikliğinin yeniden tesisine karar verilmiş ve patrikin de bir müddet sonra tâyin edilmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Bununla beraber umumiyetle kabul edilen klâsik rivâyet de bir Bizans menbâına dayanmakta olduğu için burada ihtiyat kaydiyle o tarih esas ittihâz edilmiştir. — Bizans imparatorluğu devrinde Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirip aradaki mezhep ihtilâfını kaldırarak Avrupa'dan Türklere karşı yardım temin etmek istiyen kuvvetli bir «Birlik» cereyâniyle buna karşı bilhassa halk tabakasının dinî taassubuna istinâd ederek Ortodoks mezhebinin istiklâlini muhâfaza etmek istiyen bir muhâlefet cereyânı vardı: Bizans'ın son günlerinde imparator Onbirinci Konstantinos Paleologos'la son patrik Grigorios Mammas birlik fikrini ve Başvekil Lukas Nortaras'la Ortodoks kilisesinin en mühim şahsiyetlerinden Gannadios Skholarios istiklâl cereyânını temsil ediyordu; hattâ Notaras'ın Istanbul'da kardinal şapkası görmektense Türk sarığı görmeyi tercih ettiğinden bile bahsetmiş olduğu ve Skholarios'un da sırf işte bundan dolayı bozgunculuk ettiği rivâyet edilir; buna mukabil imparator Papalık makamiyle anlaşmış ve Papa'nın gönderdiği kardinal «İsidore» tarafından 12 Kânunuevvel 1452=30 Zülka'de 856 Salı günü Aya sofya kilisesinde büyük bir âyin yapılarak iki mezhebin birleştirildiği ilân olunmuştur: Yukarda bu sene vukuâtı içinde «6 Nisan=26 Rebî'ül-evvel, Cuma» fıkralarının

sonuncusuna da bakınız. Bu vaziyete göre Istanbul muhâsara ve fethi esnâsında Katolik ve Ortodoks ihtilâfı ortadan kalkmış ve Şark hıristiyanlığı Garp kilisesinin hükmüne girmiş demektir. Halbuki bu vaziyet bir taraftan Istanbul Rumlarının dinî temâyüllerine, bir taraftan da Bizans'ı istihlâf eden Türk imparatorluğunun haricî siyasetine kat'iyyen uygun değildir, Fatih'in câmiye tahvil ettiği Ayasofya'da ilk Cuma namazını kıldığı gün yâhut biraz sonra Katolik-Ortodoks birliğine karşı mücâdeleleriyle meşhur olan Gennadios Skholarios'u tantana ve debdebe ile patriklik makamına oturtuvermesi işte bundan dolayıdır; Tabii bu andan itibaren Ortodoks kilisesi Katolik kilisesinden tekrar ayrılıp eski istiklâline yeniden kavuşmuş ve netice itibariyle Şark hıristiyanlığı Türk himâyesi altında Garp hıristiyanlığına karşı cephe almış demektir; her halde Fatih'in hıristiyanlık âlemini ikiye böldüğü ve bu suretle Ortodoks tebaasını Roma nüfuzundan ayırdığı muhakkaktır; bilhassa Balkanlarda yapılacak fütuhât bakımından o zaman bu tedbirin çok büyük bir ehemmiyeti vardır; patrikhaneye verilen imtiyâzların siyasî sebepleri işte budur; bu tedbir ayni zamanda Bizans Rumlarının yeni Türk idaresine ısınmasını da temin etmiş ve hattâ evvelce Avrupa'ya kaçan bâzı Rum ailelerinin avdetine bile sebeb olmuştur. — Gennadios Skholarios Patrikhâne meclisi tarafından Patrik seçilmiş, intihab usulü dâiresinde cereyân etmiş ve Fatih de bu intihâbı tasdik etmiştir: Asıl adı «Yeorğiyos Kurtesis» olduğu halde papaslık mesleğinde ki «Gennadios» ismiyle patrik olan Skholarios Bizans imparatorları devrinde ki merâsimle pâdişahın huzuruna kabul edilmiş ve bir rivâyete göre Fatih kendisine murassâ bir asâ hediye edip pek çok teveccüh ve iltifât göstermiştir. Yeni patrikin Osmanlı teşrifatınca vezir pâyesinde sayıldığı ve hattâ maiyyetine muhâfız şeklinde bir Yeniçeri kıt'ası bile verilmiş olduğu rivâyet edilir. Fatih'in patrik Gennadios'u makamında ziyâret ettiği hakkında bile bir rivâyet vardır. Patrikhaneye verilen imtiyâzların en mühimleri âile hukukunda kazâ salâhiyetiyle vergi ve haraçtan muafiyet gibi şeylerdir. — Fatih'in bu münasebetle Rum kilisesine bahşettiği imtiyâzlar sonraları tenkid edilmişse de, bir çok Garp müellifleri bu tedbirin o zaman için siyasî bir zaruret olduğunda ve bu suretle Fatih Sultan Mehmed'in büyük bir basîret göstermiş bulunduğunda ittifak etmektedir; Sırpların Macarlara karşı gittikçe Türklere meyletmesi ve Mora kilisesinin bundan bir müddet sonra Osmanlı müdahalesini istemesi de büyük Fatih'in bu siyasî tedbirinde ne kadar isabet etmiş olduğunu gösterir; 1455=859, 1456=861 ve 1458=862 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. — Gennadios gibi Katolik düşmanlarının Istanbul muhâsarasında Türklere el altından yardım etmiş olmak ihtimâli bile vardır; meselâ Ebussuûd Efendi'nin «Mecmûa-i fetâvâ»sındaki şu fetvâ öyle bir ihtimâli teyid edebilecek bir vesika sayılabilir;

«Mes'ele — Merhum ve mağfûrün-leh Sultan Muhammed Han aleyhi-r-rahmeti ve-l-ğufrân Hazretleri mahrûse-i Istanbul'u ve etrâfında vâkı' olan karyeleri anveten feth mi etmişlerdür?

«El-cevâb — Ma'rûf olan anveten fethdür. Emmâ kenâis-i kadîme hâli üzerine ibka olunmak sulh ile fethe delâlet ider. Sene hamse ve erbain ve tis'amie tarihinde bu husûs teftiş olunup yüz on yedi yaşında bir kimesne ile yüz otuz yaşında bir kimesne bulunup Yahûd-u-Nasârâ el altından Sultan Muhammed ile ittifak idüp Tekfu'a nusrat itmiyecek olup Sultan Muhammed dahî anları sebyitmeyüp hâlleri üzerine mukarrer idecek oldu. Bu vechile fetholundu diyü Müfettiş mazharunda şahâdet idüp bu şehâdet ile kenâis-i kadîme hâli üzre kalmuşdur».

Bu fetvâdaki izaha göre Istanbul cebren fethedilirken bir takım Rumlar «el altından» Fatih'le münasebette bulunmuşlar ve fetihten sonra işte bu hizmetlerine mükâfat olarak kiliselerinin ibkasını temin etmişlerdir! Tabiî bütün bu casusluk etmeleri ayrıca tetkik edilecek ve bilhassa yeni vesikalar bulundukça aydınlanacak mühim noktalardır. — Fatih Sultan Mehmet yeni bir patrik gibi yeni bir patrikhane de tâyin etmiştir; Bizanslılar devrinde Ayasofya'nın yanında bulunan patrikhane bu büyük kilisenin câmiye tahvili üzerine oradan kaldırılmış ve şimdiki Fatih câmiinin yerinde bulunan «Ayion-Apostolon=Saint-Apôtres=Havâriyyûn» kilisesine

nakledilmiştir; fakat eski Bizans imparatorlarının türbesi bulunan bu ikinci kilisenin yerini de Fatih câmiinin inşâsı takarrür ettiği için iki sene sonra, yâni 1455=859 tarihinde Fatih'in irâdesiyle Rum patrikhânesi buradan «Panmakaristos» ismindeki rahibeler manastırına nakledilmiştir: 1470=875 vukuâtı içinde «Fatih câmiinin ikmâli» fıkrasına da bakınız. Osmanlı devrindeki ikinci patrikhâne işte bu eski manastırdır ve Rum patrikleri 132 sene burada kalmışlardır; bu müddetin sonunda ve Üçüncü Murad devrine tesâdüf eden 1587=995 tarihinde «Panmakaristos» manastırı «Fethiyye» ismiyle câmiye tahvil edildiği için, patrikhâne nihayet oradan da kaldırılıp Haliç-Feneri'nde üçüncü merkezi olan «Panaiya» kilisesine nakledilmiş ve 1597=1005 tarihine kadar on sene de burada kalmış, ondan sonra Balat'taki «Aya-Dimitri» kilisesi dördüncü merkez olarak üç sene patrikhâne ittihâz edilmiş ve nihayet 1601=1009 tarihinde beşinci merkez olarak Fener'deki «Aya-Yorgi» manastırına nakledilmiş: Şimdiki patrikhâne işte budur ve Ortodoks patrikleri 346 senedir işte bu beşinci ve sonuncu patrikhanededir. Fakat o tarihtenberi bu son patrikhâne muhtelif yangınlara uğrayıp bir kaç defa tâmir ve tecdid edilmiştir).

1 Haziran=Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın azil ve hapsi.

(29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Salı gününden 2 Haziran=24 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe kadar muhtelif gibi rivâyet edilirse de en kuvvetli bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ Cuma günüdür. Halil Paşa'nın babası Çandarlı-İbrahim Paşa'nın 1429=832 senesi 25 Ağustos=24 Zülka'de Perşenbe günü vefatı üzerine Vezir-i-a'zam olduğu rivâyet edildiğine göre, o tarihten bu tarihe kadar İkinci Murad ve İkinci Mehmet devirlerinde 23 sene, 9 ay, 6 gün mütemâdiyen iş başında bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu ihtiyar Vezir-i-a'zam, Fatih'in o günkü yaşından 2 sene, 7 ay, 2 gün fazla iş başında bulunmuş, yâni Fatih'in doğumundan o kadar zaman evvel iktidar mevkiine gelmiş demektir. Bununla beraber son tetkiklerden anlaşıldığına göre ikisinin arasında Amasyalı Koca Mehmet Nizamüddin Paşa da on sene kadar vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuştur: Bu vaziyete nazaran Halil Paşa'nın sadâreti 13-14 sene kadar sürmüş olması lâzımgelir: «Vezir-i-a'zam1ar» cedvelinde 10 numaraya bakınız. Her halde çok tecrübeli dirâyetli ve zeki bir devlet adamı olduğu muhakkaktır. — Candarlı-Halil Paşa'nın Temmuz=Receb bidâyetlerinde Edirne'de tevkif edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır.— Halil Paşa'nın hapsine muhtelif sebepler gösterilir: Bir rivâyete göre Bizans imparatorundan rüşvet alarak Istanbul'un fethine muhâlefet etmesi muhâsaranın kaldırılmasını istemesi ve harekât esnâsında bozguncu rolü oynaması ve bilhassa fetihten sonra Fatih Istanbul'da Bizans'ın son Başvekili Lukas Notaras'dan bu kadar kan dökülmesine niçin sebebiyet verildiğini sorunca Notaras'ın imparatora gelen bâzı mektuplarda mukâvemet tavsiye edildiğini Fatih'e ifşâ etmesi Çandarlı-Halil Paşa'nın nihayet tevkifiyle neticelenmiştir. Diğer bir rivâyete göre de Fatih vaktiyle kendisinin ilk saltanatında tahtından indirilip babası İkinci Murad'ın ikinci defa tahta çıkarılmasından mes'ul tuttuğu Halil Paşa'ya karşı beslediği garazı bir türlü unutamamış ve nihayet aleyhindeki dedikoduları istismâr ederek intikamını almıştır: 1445=849 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bu hususdaki muhtelif rivâyetlerin en mühimleri işte bunlardır. — Her halde bu Halil Paşa meselesi henüz tamamiyle tenevvür etmemiş karanlık meselelerden biridir: Aşağıda bu sene vukuâtının 10 Temmuz=3 Receb fıkrasına da bakınız).

1 Haziran=23 Cumada-l-ûlâ, Cuma: Çandarlı-Halil Paşa'nın yerine Mahmud Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması.

(Mahmud Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına getirilmesi için 1454=858 tarihi de rivâyet edilir: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Fatih'in Vezâret makamını bir sene kadar münhal bırakmış olması lâzımgelir; Bununla beraber, bir Bizans rivâyetine göre Halil Paşa'nın yerine

ilkönce İshak Paşa Vezir-i-a'zam olmuştur; halbuki Osmanlı menbâlarında İshak Paşa'nın sadâreti 1469=874 tarihine müsâdif gösterilir; bu vaziyete göre Bizans rivâyeti doğru olduğu takdirde İshak Paşa'nın Çandarlı-Halil Paşa'dan sonra bir sene kadar ilk olarak Vezir-i-a'zam olduktan sonra azledilmiş ve yerine Mahmud Paşa getirilmiş olduğunu kabul etmek lâzımgelir; fakat bu rivâyet şüpheli olduğu için burada Osmanlı menbâlarındaki umumî rivâyet tercih edilmiştir. — Çandarlı-Halil Paşa'nın iş başından atılması demek, Osmanlı devletinde Türk unsurunun yerine dönmeler ve devşirmeler zümresinin kat'î olarak iş başına gelmeleri demektir: Bu devre kadar muhtelif kumandanlıklarla büyük memuriyetlerde bir takım dönmelerle devşirmeler bulunduğu muhakkaktır: Fakat devletin en büyük makamı olan ve hemen bütün salâhiyetleri toplıyan Vezâret-i-uzmâ mevkii hep Anadolu Türklerinin elindedir. Bu vaziyete mukabil Yeniçeri ocağının teşekkülünden itibaren bir dönmeler ve devşirmeler sınıfı da teşekküle başlamış ve hâdisâtın cereyânından anlaşıldığına göre Anadolu Türk aristokrasisiyle bu dönme ve devşirme köleler zümresi arasında gittikçe şiddetlenen siyasî bir mücâdele cereyân etmiştir: Çandarlı âilesinin menkûbiyetinde en mühim âmil işte bu vaziyette aranmalıdır; çünkü bu tarihten itibaren iş başında teselsül eden Mahmud, Rum-Mehmet, İshak ve Gedik-Ahmed Paşalar gibi Vezir-i-a'zamların hiç biri Türk değildir ve bilâkis hepsi devşirme ve dönmedir. — Çandarlı-Halil Paşa'yı istihlâf etmiş olan ve bâzı menbâlarda «Velî» lâkabiyla anılan Mahmud Paşa'nın milliyeti hakkında muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir: Meselâ bir rivayete göre bir Hırvat dönmesidir, başka bir rivâyete göre babası Rum, anası Hırvattır ve nihayet son bir rivâyete göre de hem anadan, hem babadan hâlis Rumdur; hattâ son Bizans müverrihlerinden Kritovulos'a göre anadan, babadan Bizans'ın eski ailelerine mensub olan Mahmud Paşa, Anadolu'da Türklere karşı mücâdeleleriyle meşhur olan «Filântropinos»un torunlarındandır! Her halde Türk olmadığında ittifak edilir. Istanbul fethinden itibaren Osmanlı imparatorluğunun iş başında umumiyetle yabancı unsurların teselsülü işte bu Mahmud Paşa ile başlamış ve bu tarihten saltanatın ilgasına kadar Vezâret-i-uzmâ ve yâhut Sadâret-i-uzmâ denilen Başvekillik makamında pek az Türke mukabil hep Rum, Hırvat, Arnavut, Boşnak, Pomak, İtalyan, Arap, Ermeni ve muhtelif Kafkas milliyetlerine mensup yabancı vezirler teselsül etmiştir., Bunların içinde daha Fatih devrinden itibaren iplikleri tarihin pazarına çıkmış bir takım Türk düşmanı hâinler bile vardır; hattâ bu döküntüler Istanbul'u Türkleştirmek için Anadolu'dan gelip yerleşecek Türk halkını «Mukataa» denilen ve arsalar üzerine tarhedilen emlâk vergisinden muâf tutulmuş olan Fatih'in bu tedbirine karşı bile cephe almaktan çekinmemişler ve Istanbul'un Türkleşmesine mâni olmak için ellerinden geldiği kadar çalışmışlardır; Osmanlı müverrihlerinin en eskilerinden olan meşhur Âşık-Paşa-zâde bu meseleyi şöyle anlatır;

Padişah Istanbul'u kim fethetti, Sübaşılığını kulu Süleyman Bey'e virdi ve cemî' vilâyetine kullar gönderdi. (Hâtırı olanlar gelsün, evler, bağlar, bağçeler, mülkler virelüm) didiler ve her kim geldiyse virdiler, bu şehri ma'mûr ittiler. Pâdişâh yine emritti kim ganîden ve fakirden evler sürdüler ve her vilâyetin Sübaşılarına ve Kadılarına âdemler gönderdiler. Anlar dahî mübalâğa evler sürdüler ve bu gelen halka dahî evler virdiler. Şehir kim ma'mûr oldu, bu virdikleri evleri mukataaya virdiler. öyle olucak bu halka dahî güç geldi. Ayuttular kim:

— Bizi memleketümüzden sürdünüz, getürdünüz bu kâfir evlerine, girü virmek içün mü getürdünüz?

didiler ve ba'zısı avretini oğlanunu kodu kaçdı. Kula-Şâhin dirlerdi, atasundan kalmış bir Vezir-i âkil vardı, Pâdişâha aydur;

— Hey devletlü Sultânum! Atan, deden nice memleketler fethitti, hiç birine mukataa vaz'itmedi, Sultânuma dahî lâyık budur kim itmiye...

didi. Pâdişâh dahî anun sözünü kabul itti, yine hüküm buyurdu kim:

— Her ev kim virirsüz mülklüğe virün!

didi. Andan sonra mektuplar virdiler kim mülkleri ola; şehir yine ma'mûr olmağa yüz duttu. Mescidler yapmağa başladılar ve bu şehrün hâli eyülüğe döndü. Sonra Pâdişâha bir Vezir geldi kim bir kâfirin oğluydu, Pâdişaha gayet mukarreb oldu ve bu Istanbul'un eski kâfiri Vezirin eski dostları idi. yanuna girdiler kim:

— Hey neylersün! Bu Türkler bu şehri yine ma'mûr itti, senün gayretün kanı? Atan yurdunu ve bizüm yurdumuzu aldular, gözümüze karşu tasarruf iderler! İmdi sen hod Pâdişâhun mukarrebüsün, cehdeyle kim bu imâretten halk vazgeçe, yine evvelki gibi bu şehir bizüm elümüzde ola!

Vezir dahî aydur;

— Bu şol mukataat kim evvel komuşlardu, anı yine koduralum, bu halk dahî mülkler yapmıyalar, bu şehir yine haraba yüz tuta, âhir yine bizüm tâifemüz elünde kala!

didi. Bir gün Pâdişâhın kalbine münasebetle ilka etti, yine mukataa ilka ittirdi ve bu mahfî kâfirlerün biri ile bir adı müslüman bir kul koşdu ve bu mahfî kâfir her ne kim didiyse öyle itti, anı yazdu.

Suâl; — Ol Vezir kimdür?

Cevâb; —Rum Mehmet Paşa'dur kim sonra [Sultan Mehmet] anu it gibi boğdurdu»

Bütün bu dönme ve devşirme vezirlerin bilhassa Anadolu seferlerinde Türk halkına karşı irtikâb ettikleri zulümlerle cinayetler hakkında Osmanlı menbâlarında bir çok mâlûmat ve tafsilât vardır).

1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Istanbul Valiliğine Karışdıran-Süleyman Bey'in ve Kadılığına da meşhur âlim Celâl-zâde Hızır-Bey Çelebi'nin tâyini.

(Sübaşı ünvanını hâiz olan bu Süleyman Bey Istanbul'un ilk muhâfızı ve valisi vaziyetindedir; Fatih bu Bey'e başlıca iki vazife vermiştir: Biri sûrların tâmiri, biri de Anadolu'nun muhtelif yerlerinden san'at sahipleriyle muhtelif sınıflara mensup sair Türk nüfusunun celbi ve Istanbul'a iskânıdır. İlkönce beş bin âile getirildiği rivâyet edilir. Ondan sonra da muhtelif tarihlerde devam eden bu iskân siyaseti Karadeniz sâhilleriyle Karaman, Aksaray, Eğridir, Bursa, Mağnisa, Tire, Çarşanba, Kastamonu, Samsun, Sıvas, İzmir vesaire taraflarından gelen Türk aileleriyle Istanbul'un az zamanda Türkleşmesine sebeb olmuş ve hattâ şehrin muhtelif mahallelerine işte bu Türk kütlelerinin men'şeleri olan Anadolu kasabalarının isimleri verilmiştir: Meselâ «Aksaray», «Karaman», «Çarşanba» vesaire gibi isimler hep o devirden itibaren takarrür etmiş ve bu suretle Istanbul şehri Anadolu kasabalarının bir çoğunu temsil eden millî bir harita haline gelmiştir. — Bununla beraber muhtelif tarihlerde Istanbul'a Balkanlardan da bir mıkdar muhâcir getirilip iskân edilmişse de bunların yekûnu o kadar mühim değildir. — Istanbul'a iskân edilen Türklere evler, dükkânlar ve bağlarla bahçeler verilmiş ve bunlar «Mukataa» denilen vergiden vesair mükellefiyetlerden muâf tutularak hem Türk halkının Istanbul'a rağbet etmesi, hem bu halkın iktisadı hâkimiyyeti temin edilmek

istenilmiştir; Dönmelerle devşirmelerin bu Türkleştirme siyasetine karşı çevirdikleri entrikalar için bundan evvelki fıkraya bakınız. — Istanbul'a iskân edilmiş olan Türk nüfusuna verilmiş emlâkin tahririne Bursa Sübaşısı Cebe-Ali Bey'le yeğeni müverrih Dursun Bey memur edilmiştir: En kuvvetli rivâyete göre «Cibâli» semtinin ismi, Istanbul muhâsarasına iştirâk edip o cihetteki kapıdan şehre girmiş olan bu Cebe-Ali Bey'in adından gelir: 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ vukuâtı içinde «Istanbul'un fethi» fıkrasına da bakınız. — Cebe-Ali Bey Bursa'da çok meşgul olduğu için biraz sonra Istanbul emlâkinin tahririni hemen kâmilen yeğeni Dursun yâhut «Tûr-i-Sînâ» Bey'e bırakmış ve Fatih'in de tasvibiyle bu büyük ve tarihî vazifeyi Dursun Bey ifa etmiştir. Istanbul muhâsarasında Fatih'in maiyyetinde bulunan ve sonradan Baş-Defterdar yâni Maliye Nâzırı olan bu Dursun Bey «Târîh-i Ebu-l-feth» ismindeki Fatih devri tarihiyle meşhurdur: Çok mustalah bir lisanla yazılan bu tarihin en kıymetli cephesi, Istanbul muhâsarasiyle fethini kendi gözüyle görmüş bir Türk müverrihinin eseri olmasıdır: Bu kıymetli vesika «Târih-i Osmânî Encümeni» tarafından 1330 tarihinde neşredilmiştir. — İlk Istanbul Kadısı olan «Celâl-zâde Hızır-Bey-Çelebi» Osmanlı tarihinin en meşhur ve mümtâz âlimlerindendir. Sivri-hisarlıdır. Meşhur Nasrüddin Hoca'nın sülâlesinden olduğu rivâyet edilir. Sivrihisar Kadısı «Molla Celâlüddin Ali»nin oğlu ve «Tazarruât» sâhibi büyük ve meşhur münşî Sinan Paşa'nın babasıdır: Bu sırada 16 yaşlarında bulunan Sinan Paşa'nın doğumu için 1437=841 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hızır-Bey-Çelebi memleketinde ve daha bâzı yerlerde Kadılık ve Bursa'da Müderrislik etmiş ve Osmanî kültüründe mevki sâhibi bir çok talebe yetiştirmiştir. Arap, Acem ve Türk dillerinde zarif şiirleri vardır. Gençliğinde askerlik mesleğinde bulunduğu da rivâyet edilir. Hızır Bey kendi zamanında «ilim dağarcığı» diye şöhret bulmuştur; fakat ilminin yüksekliği kadar ahlâkiyle adaletinin ciddiyetiyle de meşhurdur; Hattâ Istanbul Kadılığı zamanında Fatih'i mahkemeye celbedip bir dâvâda mahkûm ettiği hakkında bile kuvvetli bir an'ane vardır. — Osmanlı edebiyatmda «Ebced» hesabiyle manzum tarih yazmak âdetinin bununla başladığı rivâyet edilirse de bu nokta ayrıca tetkik edilmelidir. — Hızır-Bey-Çelebi altı sene Istanbul Kadılığına şeref verdikten sonra 863=1458-1459 tarihinde vefât etmiş ve yerine kendisi gibi o devrin en büyük ve en mümtâz âlimlerinden meşhur Molla-Husrev tâyin edilmiştir. — Hızır-Bey-Çelebi'nin mezarı Istanbul'da, Zeyrek'le Vefâ arasındadır).

18 Haziran=10 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Fatih'in Istanbul'dan Edirne'ye dönüşü.

(Fatih Sultan Mehmet büyük fethi üzerine Istanbul'da yirmi gün kalmış ve bu müddet zarfında Bizans imparatorlarının «Vlakherne=Blashernes» denilen sarayında oturmuştur; Bu saraya Türkler «Tekfur-sarayı» ismini vermişlerdir. — Muhâsaranın hidâyetinden fethe kadar geçen günler de hesab edilmek şartiyle Fatih Istanbul'un dışında ve içinde cem'an 74 gün kalmış demektir. — Istanbul fethinden dönen Fatih'in Edirne'ye parlak bir zafer alayı ile girdiği ve bir çok seçme esirler götürdüğü rivâyet edilir).

10 Temmuz=3 Receb, Salı: Eski Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın idâmı.

(Bu senenin 1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü, yâni Istanbul'un fethinden üç gün sonra Vezâret-i-uzmâ makamından azli üzerine Istanbul sûrundaki Yedi-kule zindanında hapsedildiği rivâyet edilen Çandarlı-Halil Paşa bu zindanda kırk gün mahpus kaldıktan sonra Edirne'ye nakledilip orada idâm edilmiştir; Bu suretle Halil Paşa Osmanlı tarihinde Yedi-kule zindanına atılmış ilk devlet adamı demektir. Bununla beraber o sırada henüz Yedikule Bizanslılardan kalmış üç kuleden ibaret bulunduğuna ve dört kule daha ilâvesiyle hepsinin yedi kuleli bir iç-kale şeklini alması bundan beş sene sonra olduğuna göre bu rivâyetin yanlış olmak ihtimâli de vardır; 1458=862 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Çandarlı-Halil Paşa'nın 21 Haziran=13 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü idâm edilmiş olduğu hakkında da bir

rivâyet vardır; bu ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde sonradan Yedi-kule ismini alan zındanda kırk gün değil, yirmi gün kalmış olması lâzımgelir. — Bu meselede sene ihtilâfı bile vardır; Meselâ bir rivâyete göre Halil Paşa 1454=858 tarihinde idâm edilmiştir; bilhassa Paşa'nın İznik'deki mezarının biraz müphem ibârelerle yazılmış olan kitâbesinde Hicretin 834 senesi Rebî'ül-evvel ayının 12 nci günü vefât etmiş gösterilmesi meseleyi büsbütün karıştırmaktadır; Memduh Turgud Koyunluoğlu'nun Bursa Halkevi neşriyâtı içinde 1937 de çıkan «İznik ve Bursa tarihi»nin 139 uncu sahifesindeki izaha göre bu kitâbedeki 834 senesi, «Kamerî» değil, «Şemsî» Hicret senesidir ve Kamerî'ye tahvil edildiği takdirde 859-860 tarihine tekabül etmektedir! Kamerî Hicret takviminin 859-860 seneleri de Milâdın 1455-1456 tarihlerine müsâdiftir; Bu izah doğru olduğu takdirde ise, 1453=857 tarihinde hapsedilmiş olan Paşa'nın 2-3 sene zindanda kaldıktan sonra idâm edilmiş olması lâzımgelir. İznik kitâbesindeki tarihte Rebî'ül-evvel ayının 12 nci Çarşanba gecesinden bahsedilmektedir: Kamerî Hicret takviminin 860=1456 senesi Rebî'ül-evvel ayının 12 nci gecesi, Şubat ayının 18/19 uncu Çarşanba/Perşenbe gecesine müsâdiftir; Eğer bu bir tesadüften ibaret değilse, her halde yukarıki tahmini teyid edebilecek bir delil demektir. Zaten Oruç-Bey tarihinde de Halil Paşa'nın idâmı «Enez fethünden dönücek», yâni 1456=860 senesinde gösterilir. Bununla beraber bütün bu noktalar ayrıca tetkik edilmelidir. — Halil Paşa'nın idâm edildiği yerde de ihtilâf vardır: Meselâ bir rivayete göre Edirne'de, diğer bir rivâyete göre de Istanbul'da idâm edilmiştir. — Çandarlı-Halil Paşa Osmanlı tarihinde ilk idâm edilen Vezir-i-a'zam sayılır. — Paşa'nın idâmiyle beraber bütün serveti de müsâdere edilmiş ve işte o tarihten itibaren servet müsâderesi âdet hükmünü almıştır. — Halil Paşa'nın para olarak yüz yirmi bin duka altını çıktığından bahsedilir: Bu para, istilâ ve ganîmet devrinin devlet adamları için o kadar izâm edilecek bir servet değildir; bilhassa Çandarlı âilesinin bir asra yakın bir zamandanberi iş başında bulunan çok zengin bir sülâle olduğu da unutulmamalıdır. — Osmanlı tarihinde vezir mallarının müsâderesi âdetine karşı vezirler arasında da servetlerini emniyet altına almak için «Evlâdiyye» şeklinde vakıflar tesis etmek âdeti başlamıştır. — Halil Paşa'nın idâmiyle Çandarlı âilesinin Osmanlı tarihindeki parlak rolü de nihayet bulmuş sayılır: Bununla beraber Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa İkinci Bâyezid devrinde bir müddet Vezir-i-a'zam olmuştur: 1498=903 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Birinci Murad devrinde ve 1368=770 tarihinde Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa'nın Vezâret-i uzmâ makamına tâyininden bu 1453=857 tarihinde torunu ve adaşı İkinci Halil Paşa'nın azil ve idâmına kadar 85 sene devletin vezirlik ve Vezir-i-a'zamlık makamlarında bulunan Çandarlı sülâlesinden Birinci Halil, oğlu Ali, diğer oğlu İbrahim ve nihayet İbrahim'in oğlu İkinci Halil Paşalar iş başında bulunmuşlardır. Bu suretle bir asra yakın bir zaman mütemâdiyen iktidar mevkiinde bulunan Çandarlı âilesinden dört vezir yetişmiş demektir; işte bundan dolayı Osmanlı menbâlarında Vezâret'in ilk devri irsi gibi gösterilir: Bu mesele için 1368=770 vukuâtının üçüncü ve 1387=789 vukuâtının da birinci fıkralarına bakınız. Fatih'in İkinci Halil Paşa'yı idâm ederek bu aileyi iş başından uzaklaştırması, İkinci Bâyezid devrinde bir aralık bu sonuncusu Halil Paşa'nın oğlu İkinci İbrahim Paşa'nın Vezir-i-a'zam olmasına rağmen Osmanlı müverrihlerinin umumiyetle Çandarlılar aleyhinde bir lisan kullanmalarına ve bilhassa Ali Paşa ile İkinci Halil Paşa'yı ihânetle ve Bizans imparatorlarına satılmış ve hattâ casusluk etmiş olmakla ithâm etmelerine sebeb olmuştur! Meselâ meşhur bir balık hikâyesi vardır: Bu masala göre Bizans imparatorları Istanbul'u Türklerden kurtarmak için Çandarlı Paşalara arasıra «mâhîler», yâni «balıklar» içinde altınlar göndermişler ve işte bu suretle o Türk vezirlerini parayla satın alıp vaziyetlerini kurtarmışlardır: 1396-1397=799 vukuâtının üçüncü fıkrasiyle 1452=856 vukuâtının «28 Ağustos=12 Şa'ban, Pazartesi» fıkrasına bakınız. Hattâ bâzı Osmanlı menbâlarında Çandarlılar Bizanslıların «Ebâ-an-ced dostu» gösterilir ve bâzı Bizans menbâlarında da Türk halkının bu aileye «Gâvur ortağı» dediğinden bahsedilir! Eğer bu gibi rivâyetler doğru olsa, Osmanlı devletinin teşekkül devrinde hükûmetin ecnebilere satılmış bir takım hainler tarafından idare edilmiş olması ve ilk Osmanlı pâdişahları gibi büyük mücâhitlerin de bu hain

«gâvur ortakları» iş başından ayırmamış olmaları lâzımgelir! Tabiî bu isnatlar âmiyâne birer yakıştırmadan başka bir şey değildir: İmparatorların Çandarlılara rüşvet vermeleri için balıkların içine altın doldurmalarına ihtiyaç yoktur! Çandarlılar Bizans imparatorlarından rüşvet değil, hediye almışlardır: Fakat bu hediyeler muhtelif vesilelerle hem pâdişahlara, hem bütün vezirlere açıktan açığa gönderilmiş ve tarihlere de geçmiştir. Çandarlı sülâlesinin sukutundan sonra Osmanlı tarihlerinde bu açık hediyelerin onlara münhasır gizli bir rüşvet şekline sokulmuş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Bâzı Bizans menbâlarına göre o zamanki Türklerin Fatih devrindeki İkinci Halil Paşa'ya «gâvur ortağı» demeleri de her halde Çandarlı âilesinin ötedenberi Bizans piyasasıyla olan alâkasından kinâye olabilir: İstilâ devrinin ilk asrında mütemâdiyen iş başında bulunarak zenginleşen ve bilhassa gazâ ganîmetleriyle muhtelif hıristiyan hükümdarlarının takdim ettikleri hediyeler sâyesinde büyük bir servet yapan bu sülâlenin Bizans piyasasıyla iktisadî münasebetlerde bulunduğu muhakkaktır; bâzı Garp müelliflerinin son tetkiklerine göre, inhitât devrinde bile Şark ticaretinin en mühim merkezi olan Bizans piyasası Çandarlıların servetlerini işlettikleri bir saha vaziyetindedir; bu ailenin Bizans tarafdarlığıyla ithâm edilmesi işte bu yüzdendir. İslâv, Rum ve Lâtin elçilerinin siyasî teşebbüslerinde hep bu sülâleden olan vezirlere başvurmak mecburiyetinde bulunmaları, nihayet Çandarlıları o devrin haricî âlemle en sıkı münasebetlerde bulunan en mâhir diplomatları haline getirmiş ve pâdişahların askerî şiddetlerine karşı bunlar siyasî itidal ve ihtiyat zaruretlerini temsil etmişlerdir, ilk Osmanlı istilâsının yalnız kuvvet prensipine değil, ayni zamanda siyasî basîret esaslarına dayanması Çandarlıların diplomasideki uzun tecribeleriyle büyük meziyetlerinden mütevellit bir netice demektir. Çandarlıların «İlmiyye» sınıfından yetişmiş olmaları da kendilerine karşı servetleriyle haricî münasebetleri kadar huşunet uyandırmış bir âmil sayılır: İstilâ gazâlarını idare eden Gaziler zümresinin böyle bir «Ulemâ» sülâlesini iş başında görmekten pek memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Bilhassa Fatih devrinde artık tamamiyle kuvvetlenmiş olan Dönmeler ve Devşirmeler partisinin iş başında bir Türk âilesinin mevcudiyetine daha fazla tahammül edemiyeceği de muhakkaktır. Son Bizans müverrihlerinden Kritovulos, Halil Paşa'nın hapis ve idâmından bahsederken Fatih'in ilk saltanatındanberi Paşa'ya karşı beslediği garazla Istanbul muhâsarasında Bizanslılarla gizli münasebetlerde bulunmuş olması gibi Osmanlı menbâlarında da tesâdüf edilen umumî rivâyetleri kaydettikten sonra:

— Maamâfih keyfiyet-i katlinde bu esbâb-ı zâhireden başka esbâb-ı hafiyye bulunmak ihtimâli de vardır!

demek suretiyle belki de Devşirmeler partisinin gizli entrikalarına imâda bulunmak istemiştir, işte bütün bu sebeplerin bir araya gelmesi, ilk saltanatı devrindeki mâcerâsındanberi Halil Paşa'dan hoşlanmadığı rivâyet edilen Fatih'in bir takım siyasî mülâhazalarla Istanbul fethine muârız olduğundan bahsedilen bu devlet adamını ortadan kaldırmıya karar vermesiyle neticelenmiş demektir: Fatih'in Halil Paşa'dan soğumasına sebeb olan saltanat meselesi için 1445=849 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına da bakınız).

Silivri kalesinin teslim olması.

(Bu sene vukuâtının başındaki üçüncü fıkrada görüldüğü gibi, muhâsaradan evvel Istanbul civan Bizanslılardan temizlenirken tahkimâtının sağlamlığına güvenen Silivri kalesi teslim olmaktan imtinâ etmiştir. Bizans idâresi devrinde bazan saltanat müddailerinin ve bazan da imparatorluk hânedanından bir takım prenslerin merkezi olduğu için mühim bir şehir sayılan Silivri'de Kantakuzinos hânedanının sonradan harab olmuş bir saray da vardır. — Muhâsaradan evvel buraya Bizans'dan kaçmış bir çok mühim adamların toplanmış olduğu da

rivâyet edilir. — Istanbul'un sukûtu üzerine artık hiç bir ümitleri kalmıyan Silivri müdafileri hayatlarına dokunulmamak şartiyle teslim olmuşlardır).

İmroz, Limni ve Taşoz adalarının itâati; Enez ve Midilli Ciniviz beylerinin tâbiyet kabulü.

(Bu sırada Ege denizindeki adalar muhtelif idareler arasında paylaşılmış bir haldedir; Bunların çoğu şimalden cenuba doğru Ciniviz ve Venedik cumhuriyetleriyle Rodos Şövalyelerinin elindedir. Istanbul'un fethine doğru Bizans imparatorluğunun idaresinde yalnız İmroz, Limni ve Taşoz adaları kalmıştır. Bizans'ın sukutiyle son imparator Onbirinci Konstantin'in maktûl düşmesi ve bir taraftan da Istanbul limanındaki Türk donanmasının Gelibolu'ya gelişi bu Bizans adalarını dehşet içinde bırakmış ve panike kapılan ahali İtalyan gemileriyle Eğriboz, Sakız ve Girit adalarına doğru muhâceret etmiye başlamıştır. Son Bizans müverrihlerinden İmrozlu Kritovulos bu sırada vatanında bulunduğu için İmroz ve Limni halkını teskin edip muhâceretin önüne geçmiş ve Gelibolu'da bulunan donanma kumandanı Hamze Bey'e adam göndererek hem bu adaların ânî bir taarruzdan masun kalmasını temin etmiş, hem bunların iltihakını arzetmek üzere Fatih nezdine gönderilecek elçilerin kabulüne delâlet etmesini istemiştir. — Kritovulos'un yolladığı hey'et bu senenin yaz mevsiminde Edirne'ye vardığı zaman Enez ve Midilli Ciniviz Beylerinin itaatlerini arz için gönderdikleri murahhaslar da gelmiş, bütün bunların tâbiiyetleri kabul edilmiş ve bu vaziyet üzerine İmroz adası Enez beyi Palamidi'nin ve Limni ile Taşoz adaları da Midilli Ciniviz dukası Rodrigo'nun idaresine verilmiştir: Tabiî bu suretle hem o üç Bizans adası, hem bu iki Ciniviz Beyliği Türk hâkimiyyetine girmiş demektir. Enez ve Midilli Ciniviz Beylikleri için 1456=860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Müverrih Kritovulos'un eseri Fatih'in ikinci cülûsuna tesâdüf eden 1451 senesinden 1467 tarihine kadar on altı senelik vukuâta aittir; Müellifin Fatih'e takdim ettiği bu kıymetli eserin Topkapı sarayındaki nüshası ilk defa olarak 1870 tarihinde Paris'de neşredilmiş ve 1328 tarihinde de İzmir Meb'usu Karolidi Efendi'nin Türkçe tercemesi «Tarih-i Osmanî Encümeni» tarafından bastırılmıştır).

Muhtelif hıristiyan devletlerinin haraca bağlanması.

(Istanbul'un fethi zafernâmelerle İslâm devletlerine tebşir edilmiş olduğu için bunlardan tebrik hey'etleri gelmiştir. — Etrafta bulunan muhtelif hıristiyan devletlerinden de tebriklerini arzetmek için elçiler gelmiş ve bunlardan Trabzon Rum imparatorluğu 2000, Sırbistan krallığı 12000, Raguza=Dubrovnik cumhuriyeti 3000, son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos'un kardeşleri Dimitrios ile Thomas idaresinde bulunan Mora despotluğu 10000, Sakız Ciniviz kolonisi 6000 ve Midilli Ciniviz dukalığı da 3000 duka altını haraca bağlanmak suretiyle Osmanlı hâzinesine mühim bir irat temin edilmiştir: Bu haraçların yekûnu senede 36 bin duka altını tutmaktadır; o zamanki altın piyasasına göre bu para, çok mühim bir gelir sayılabilir., Bu suretle komşu devletlere karşı bir sulh siyaseti tâkib edilmiş demektir: Zaten Fatih'in Istanbul fethinden evvel olduğu gibi fetihten sonra da bir müddet sulh siyaseti tâkib etmek istediğinden bahsedilir; Aşağıki fıkraya da bakınız).

1454=858

18 Nisan=19 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Venedik Cumhuriyetiyle buna tâbi Naksos=Nakşa Dukalığının Osmanlı imparatorluğu ile sulh akdi.

(Bu sulh muâhedesi mucibince Venediklilere Osmanlı iskelelerinde ticaret serbestisî verilmiş ve Istanbul'da «Baîle=Balyos/Balyoz» ünvaniyle bir Venedik konsolosu bulunmasına

müsaade edilmiştir. Venedik hükûmetinin de vaktiyle İkinci Murad devrinde olduğu gibi, Arnavutluktaki arazisinin emniyet ve masuniyeti mukabilinde her sene iki yüz bin duka altını haraç vermesi takarrür etmiştir. Bundan başka Cumhuriyet Istanbul fethinde Türklere esir olan Venediklilerin serbest bırakılması için büyük bir fidye vermek mecburiyetinde de kalmıştır; yukarıki fıkrada muhtelif Hıristiyan hükûmetlerinden alındığını gördüğümüz 36 bin duka altını ile Venediklilerden alınan bu 200 bin altının 236 bin altın tutan yekûnu Osmanlı hâzinesi için çok büyük bir vâridât demektir; Haraçlar, ganîmetler ve esir fidyeleri istilâ devrinde hem devlet hâzinesini, hem memleketin iktisadî seviyesini yükseltip zenginleştiren en mühim menbâlardandır. — Bu malî ve ticarî şartlardan başka Venediklilerle akdedilen muâhede mucibince her iki taraf tebaalarının can ve mal masuniyeti de mütekabilen taahhüt ve temin edilmiş ve bu esaslar Venedik himâyesinde bulunan Yunan adalarındaki Naksos=Nakşa dukasiyle âile ve tebaasına da teşmil edilmiştir: Naksos Dukalığı için 1415=818 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Istanbul fethini tâkib eden bu Osmanlı-Venedik sulhü dokuz sene sürmüştür; 1463=867 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

Eski-saray inşaâtının ikmali.

(Fatih Sultan Mehmed'in Istanbul'da yaptırdığı ilk saray şimdiki Üniversite binasının yerindedir; «Eski-saray» denilen bu binânın inşâsını Istanbul fethinden yirmi gün sonra Edirne'ye giderken emrettiği ve şehrin merkezine tesâdüf eden yerini de bizzat kendisinin intihab ettiği rivâyet edilir; bu Eski-saray bir manastır harâbesinin yerine yapılmıştır. — inşaât bir senede ikmâl edilmiş ve Fatih burada bir rivâyete göre iki sene ve diğer bir rivâyete göre de on beş sene kadar oturmuştur. — Her halde o zaman buna nisbetle «Yeni-saray» denilen şimdiki «Topkapı sarayı»nın ilk yapıları yapılıncaya kadar Istanbul'a geldikçe bu Eski-saray'da oturduğu muhakkaktır. — Fatih Yeni-saray'a naklettikten sonra Enderun halkının Kanunî devrine kadar Eski-saray'da kaldığı rivâyet edilir. — «Yeni-saray» için 1472=877 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

Birinci Sırp Seferi.

(Istanbul fethinden sonra Fatih'in ilk büyük hareketi işte bu Sırbistan seferidir. Bu sefer için muhtelif menbâlarda rivâyet edilen sebeplerin en mühimleri Sırp kralı «Corci/Georges Brankoviç»in Macarlara güvenerek Osmanlı arazisine sarkıntılık etmek suretiyle tâbiiyyet muâhedesini ihlâle kalkışması, Macaristan'a karşı askerlik bakımından Sırbistan fethinin artık bir zaruret halini alması ve bilhassa Fatih'in bütün Balkan yarımadasını tamamiyle Türk hâkimiyyeti altına almak siyaseti gibi şeylerdir. — O zamanki Sırbistan'ın anahtarları vaziyetinde iki kale vardır: Bunlardan biri kral Brankoviç'in pâyıtahtı olan «Smederevo=Semendere/Semendire» ve diğeri de tahkimâtının metânetinden dolayı Sırp hâzinesinin mahfuz bulunduğu «Ostrowitz/Ostroviça=Sivrihisar/Sivricehisar» kalesidir. Bunlardan Sivricehisar büyük toplarla döğülerek fethedilmiş ve Semendire de muhâsara edilip istihkâmlar zaptedildiği halde iç kale mukâvemet ettiği için muhâsara kaldırılarak Edirne'ye avdet edilmiştir. Bu seferde elli bin esir ve bir çok ganîmet alınmış ve Osmanlı menbâlarına göre Brankoviç'in Ostroviça=Sivricehisar'da sakladığı Sırp krallığı hâzinesi bu kalenin fethi üzerine Türklerin eline geçmiştir. — Sırbistan seferinde Türk ordusuna bizzat Fatih Sultan Mehmet kumanda etmiştir. — Evvelce Osmanlı işgâlinde bulunan Semendire şehri İkinci Murad devrindeki «Szegedin» sulhü üzerine Sırbistan'a iade edilmiştir: 1444=848 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Ordu çekilirken Sırbistan'da işgâl edilmiş olan yerlerin muhafazası ve mümkün olan yerlerin de istilâsı için ümerâdan Firuz-Bey oğlu Mehmet Bey kumandasında otuz bin kişilik bir kuvvet bırakılmıştır).

Kruşevaç bozgunu ve Firuz-oğlu Mehmet Bey'in esâreti üzerine Sırbistan'ın itaat altına alınması.

(Yukarıki fıkrada görüldüğü gibi Fatih ilk Sırbistan seferinden Edirne'ye dönerken Sırplardan alınan yerlerin muhâfazasiyle fütuhât sahasının tevsiine Firuz-Bey oğlu Mehmet Bey'i memur etmiş ve maiyyetinde 20-30 bin kişilik bir kuvvet bırakmıştır: Mehmet Bey'in ordugâhı Kruşevaç civârında gösterilir. — Fatih'in Sırbistan'da ehemmiyetsiz bir kuvvet bırakıp çekilmesini fırsat ittihâz eden Macar Başkumandanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'la Sırp kıralı Brankoviç Macar ve Sırp ordularının başında birdenbire taarruza geçip Mehmet Bey'in kuvvetlerini sayıca üstünlükleri sâyesinde bozguna ve hattâ Mehmet Bey'i esir etmiye bile muvaffak olmuşlardır. — Bu vak'a üzerine Fatih tekrar düşman üzerine yürümüşse de Yanko Hunyad Macaristan'a kaçmış ve Sırp kralı da senede otuz bin duka altını haraç vermek ve Türk hâkimiyyetini kabul etmek şartlariyle yeniden itâat ve inkıyâda mecbur olmuştur. — Aşağıdaki 1455=859 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

1455=859

İkinci Sırp seferi.

(Bu ikinci Sırbistan seferinin hudut kumandanı Evrenos-oğlu İsâ Bey tarafından gösterilen lüzum üzerine açıldığından bahsedilir. — Fatih'in idare ettiği bu seferde gümüş mâdenleriyle meşhur ve son derece müstahkem bir mevki olan «Novobrdo/Novoberda» şehri kırk gün muhâsaradan sonra Haziran başlarında ve Cumâda-l-âhire ortalarında hücumla zaptedilmiştir: «Novoberda» şehri Üsküb'ün garbındadır, O civarda bir kaç kale daha alındıktan ve bu suretle Sırbistan'daki Türk fütuhâtı genişletildikten sonra Fatih Kosova sahrâsındaki Hudâvendigâr meşhedini ziyâret ederek Selânik üzerinden Istanbul'a avdet etmiştir. — Bir rivâyete göre de «Novoberda» kalesi yalnız yedi gün dayanabildikten sonra sukut etmiştir. — Bu sırada Macar Başkumandanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın Sırp kralı Brankoviç'e sonuna kadar mücâdeleye devam teklifinde bulunduğundan bahsedilir: Fakat Sırpların Ortodoks ve Macarların da Katolik olmaları bu iki millet arasındaki elbirliğini nihayet bozmıya başlamış ve bilhassa Fatih'in Istanbul fethinde Ortodoks kilisesini Katolik tâbiiyyetinden kurtarması bu vaziyete çok tesir etmiştir; hattâ bundan dolayı Sırplarla Macarlar arasındaki mezhep geçimsizliği, Bizans Rumlarıyla katolik Lâtinler arasındaki ihtilâfa benzetilir. Yanko Hunyad'ın meşhur bir sözü vardır: Türkler mağlûb edildiği takdirde Sırp Ortodoksluğuna karşı ne muâmelede bulunacağım kendisinden soran kral Brankoviç'e Macar kahramanının:

— Bütün Sırbistan'da Katolik kiliseleri kurduracağım!

dediği rivâyet edilir; halbuki ayni suali Fatih'e sormuş olan Sırp elçileri ondan şu cevâbı almışlardır:

— Her câmiin yanına bir Ortodoks kilisesi kurulabilir!

işte bir taraftan Istanbul fethi üzerine Ortodoks patrikliğine eski istiklâlinin iade edilmesi, bir taraftan da Fatih'in Sırplara Katoliklerin vermek istemedikleri mezhep hürriyetini en geniş şekilleriyle temin etmesi Macar-Sırp ittifakını sarsan en mühim âmil olmuştur. Her halde Türklerin istilâ devrinde Balkan milletlerine karşı en keskin silâhları adaletleridir).

Arnavutluk'da Berat zaferi.

(Fatih'in Arnavutlara karşı böyle bir tedip hareketine lüzum görmesi, kendisinin Istanbul fethi hazırlıkları ve bilhassa Istanbul muhâsarasıyla meşgul olduğu sıralarda Arnavutların fırsattan istifâde ederek oradaki Türk kuvvetleriyle mütemâdiyen çarpışıp durmalarıdır: Bilhassa 1452=856 tarihinde iki muharebe açmışlar ve Istanbul muhâsarası esnâsında da 22 Nisan 1453=12 Rebî'ül-âhir 857 Pazar günü bir Türk kuvvetini bozguna uğratmışlardır. Fatih bir taraftan işte bu fırsat düşkünlüklerinin cezasını vermek ve bir taraftan da bütün Balkanların Türk idaresinde toplanması fikrine karşı bir çıban şeklinde işleyip duran Arnavutluk meselesini artık tesviye ve tasfiyeye başlamak mecburiyetinde kalmıştır. — ikincisi Sırbistan seferinden sonra Evrenos-oğlu İsâ Bey kırk bin kadar suvâriden mürekkep bir kuvvetle Arnavutluğa girip 26 Temmuz=10 Şa'ban Cumartesi günü âsi Arnavut sergerdesi İskender-Bey'in Napoli kralından aldığı yardım kuvvetleriyle birleştirmiş olduğu ordusunu Berat şehrinin önlerinde perişan etmiş, Arnavut-İtalyan ordusunun yarısından fazlası imhâ edildikten sonra mütebâkisi kısmen esir olmuş ve kısmen kaçmış, bu muharebede bir çok Arnavut Beyleri maktûl düşmüş ve bu tarihten itibaren Arnavut âsilerinin mâneviyyâtı gibi İskender'in nüfuz ve itibarı da artık sarsılmıya başlamıştır. — Bu muharebenin Berat önlerinde olması, o sırada İskender'in İtalyan müttefikleriyle beraber şehri muhâsara etmiş olmasındandır).

Rodos Şövalyelerine harb ilânı ve Osmanlı donanmasının Adalar seferi.

(Bâzı menbâlarda bu deniz seferinin sebebi, Rodos'daki «Saint-Jean» şövalyeleri hükûmetinin Lâtince «Magnus Magister», Rumca «Meğas Mastoris» Fransızca «Grand-Maître» ünvanlarıyla anılan ve muahhar Osmanlı menbâlarında «Üstâd-ı-a'zam» denilen reisi «Jacques de Milly»nin elçiler ve hediyeler gönderip bir ticaret muâhedesi akdini istemesi ve bu teklife karşı diğer adalar gibi haraç vermesi lâzımgeldiğinden bahsedilince mağrurâne bir ifâde ile reddetmesi şeklinde gösterilir: Hakikatte ise vaziyet büsbütün başkadır; Istanbul'un Türkler tarafından fethi üzerine Papa Üçüncü Calixtus'un riyâsetinde Macar, Aragon ve Fransa krallıklarıyla Burgonya dukalığından ve Ciniviz ve Venedik cumhuriyetlerinden teşekkül eden Hıristiyan ittifakına Rodos Şövalyeleri de dahil olmuş ve zaten bir «Korsanlar cumhuriyeti=Republique de corsaires» vaziyetinde bulunan bu Şövalyeler deniz yollarının emniyetini ihlâl ettikten başka Türk sâhillerini vurmıya ve Türk ticaret gemilerini zaptetmiye başlamışlardır! Rodos zindanlarının Türk esirleriyle dolduğu rivâyet edilir. Hattâ bu vaziyetten dolayı daha 1454=858 tarihinde Fatih'in emriyle Adalar denizine açılan otuz kadırgadan mürekkep bir Osmanlı filosu Rodos Şövalyelerine ait küçük adalardan bâzılarına karşı baskınlar yaparak mukabelede bulunmuştur. — Eski Haçlı döküntülerinden olan ve 1309=709 tarihindenberi Rodos'da tutunup o civarda bulunan diğer bir takım adaları da ellerine geçiren bu Şövalyeler teşkilâtı «Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes» ismiyle anılır. Muhtelif Avrupa milletlerine mensub olan bu Şövalyelerin idaresinde başta Rodos olmak üzere «Les İles de la Religion» denilen dokuz ada ile Anadolu sâhilindeki «Bodrum=Petreon» kalesi vardır; bunlar «Rodos=Rhodes», «Herke/Hereke=Charki/Chalki», «İlyaki/İleki=Tilos/Piskopi», «İncirli=Nissiros», «İstanköy=Cos/Stanchio» «Leryoz/İleroz=Leros», «Sümbegi=Symia/Simi», «Kalimnos=Calymnos» ve «Limonya=Limniona» adalarıdır. Bu suretle Rodos Haçlı devleti dokuz ada ile Bodrum kalesinden mürekkep on parça araziye hâkim bir deniz cumhuriyeti demektir. Bu sırada 147 nci senesine giren tarihî mevcudiyeti hep korsanlık fâcialarıyla ve deniz yollarının emniyetini ihlâl edip durmakla geçen ve Kanunî tarafından söndürülünceye kadar daha 66 sene sürecek olan bu Haçlı şakavet ocağı hakkında daha fazla tafsilât için 1522=928 vukuâtının «4 Haziran=9 Receb, Çarşanba» ve 1522=929 vukuâtının da «20 Kânunuevvel=1 Safer, Cumartesi» fıkralarına bakınız. — Fatih'in bu ilk Rodos seferine gönderdiği donanmanın seksen gemiden ibaret olduğu ve ihraç hareketleri için bu gemilere 15-18 bin kadar asker

bindirildiği rivâyet edilir; donanma kumandanının kim olduğunda ihtilâf vardır: Zayıf bir rivâyete göre Balta-oğlu Süleyman Bey'den sonra Hamze-Bey değil, Hâs-Yunus Paşa yâhut Bey kapdan olmuş ve bu Adalar seferini işte o idare etmiştir: 1453=857 vukuâtının «21 Nisan=11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi» fıkrasına da bakınız. Halbuki umumiyetle bu sefere Hamze Bey'in kumanda ettiğinden bahsedilir: Her halde bu ikinci rivâyet daha kuvvetlidir. — Osmanlı donanması bu Adalar seferinde Rodos Şövalyelerinin İstanköy, İncirli, Sümbegi, Leryoz ve Kalimnos adalarına baskınlar yapmış, bunlardan İstanköy adasının cenubuşarkîsindeki «Andimachia» kalesi muhâsara ve tahrib edilmiş, diğer adalardan ganîmetler ve esirler alınmış ve bilhassa Rodos adasının şarkındaki «Archangelos» istihkâmı yıkılıp yakılmış, muhâfızları kılıçtan geçirilip buradan da esirler alınmış, fakat hiç bir ada zaptedilememiştir. — Gene bu deniz seferinde Cinivizlerin Sakız adasına da taarruz edilmiştir: Bunun sebebi, evvelce haraca bağlanmış olan bu Ciniviz kolonisinin Osmanlı donanmasına yardım etmemesi ve bilhassa Galata tüccarlarından birine olan bir ticaret hesabının tesviye edilmemesidir; halbuki bu tüccar da aslen Cinivizdir ve ismi de Draperis'dir; fakat Galatalı olmak itibariyle Fatih'in tebaasındandır ve işte bundan dolayı Sakız'daki milletdaşlarına karşı bile himâye edilmiştir: Sakızlıların Draperis'e olan borçları kırk bin duka altınıdır: Hattâ Fatih'in bu parayı o tüccara karşı taahhüt bile ettiği rivâyet edilir. İşte bundan dolayı Sakız adasına bir ihraç hareketi yapılmış, mahallî kuvvetler mağlûb edilmiş, şehrin etrafındaki bağlarla bahçeler tahrib edildikten sonra bir çok ganîmetler ve esirler alınmıştır: Sakız Cinivizlerine karşı kazanılan zaferin 24 Kânunuevvel 1455=14 Muharrem 860 tarihine tesâdüf ettiği rivâyet edilir; bâzı menbâlarda bu Sakız zaferi Adalar seferinin en mühim hâdisesi sayılmaktadır. — Osmanlı donanmasının bu faaliyeti esnâsında Rodos ve Ciniviz donanmaları hiç görülmemişlerdir. — Bununla beraber hiç bir adanın zaptedilmemiş olması ve ayni zamanda bir mıkdar asker ve gemi zâyiâtına uğratılması Fatih'in canını sıkmış, Kapdan Hamze Bey tekdire uğrayıp vazifesinden azledilmiştir: Hâs-Yunus Bey'in işte bu vaziyet üzerine donanma kumandanlığına tâyin edilmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu sefer üzerine Rodos Şövalyeleri evvelce Fatih'in cülûsunda kabul etmiş oldukları şeraitle sulhü tecdid etmek mecburiyetinde kalmışlardır).

1456=860

Enez Ciniviz Beyliği ile idaresindeki adaların fethi.

(Osmanlı menbâlarında bu seferin sebebi Firecik Kadısının Enez/Aynos Ciniviz dukası «Doria» tarafından İpsala ve Firecik Türklerine fena muâmeleler yapılmasından ve Rumların Türklerden başkasına tuz satmalarının ticarî ve iktisadî zararlarından şikâyet etmiş olmasıyla izah edilir: Fakat bu iktisadî sebepten başka bir takım siyasî sebepler de vardır. — Meriç ırmağının ağzındaki «Aenos=Enez/Aynos» iskelesiyle Midilli, Limni, İmroz, Semendirek ve Taşoz adalarına bu sırada «Gattillusio» isminde bir Ciniviz âilesi hâkimdir: Bu İtalyan sülâlesini buralarda hâkimiyyetini kuran «Francesco Gattilusio» vaktiyle Orhan Gazi'nin kaynatası olan gâsıp imparator Altıncı Yoannis Kantakuzinos'a karşı meşrû imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos'a yardım ettiği için kendisine mükâfat olarak hem Beşinci Yoannis'in kızkardeşi prenses Maria verilmiş hem 1354=755 tarihinde Enez ve Midilli Beyliği tevcih edilmiş ve işte o tarihten itibaren tam 102 sene bu âile Osmanlı fütuhâtının ortasında ancak Beylik vâridâtının üçte ikisini her sene haraç şeklinde Türk hazînesine vermek suretiyle istilâdan kurtulup hâkimiyyetini idame edebilmiştir. Istanbul fethi esnâsında «Gattilusio» âilesinden Palamidi Enez iskelesiyle Semendirek adasına, Rodrigo da Midilli'ye hâkimdir; 1453=857 vukuâtının sondan evvelki fıkrasında görüldüğü gibi, Istanbul fethi üzerine Bizans'ın İmroz, Taşoz ve Limni adaları Fatih'e murahhas gönderip tâbiiyyetlerini arzettikleri sırada bu Ciniviz dukaların elçileri de tebrikleriyle itâatlarını arzetmek üzere Edirne'ye gelmiş

olduklarından, o Bizans adaları Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartiyle bu Ciniviz Beylerine verilmiştir. Fakat bu tesviye suretinden bir müddet sonra Enez Beyliğinde bir değişiklik olmuş, Palamidi öldüğü için yerine küçük oğlu «Doria» geçmiş ve işte bu Doria İtalyanların teşvikine kapılarak Türklere karşı tahkimât yapmıya başladığı gibi, evvelce ölmüş olan büyük kardeşin karısıyla küçük oğlu babasının vasiyeti mucibince memleketin bir kısmında hisse sâhibi oldukları halde bunları da haklarından mahrum bıraktığı için yengesi tarafından Fatih'e şikâyet edilmiştir; Her halde Firecik Kadısının şikâyetiyle bu kadının şikâyeti ayni zamana tesâdüf etmiş olmalıdır. — Kânunusâni=Safer ayında kış mevsiminin şiddetine rağmen donanma kumandanı Hâs-Yunus Bey on kadırgayla denizden ve bizzat harekete geçmiş olan Fatih de karadan muhâsara edince Enezliler derhâl teslim olmuşlardır. — Pâdişah Enez sarayında bir iki gün kaldıktan sonra Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'yı bu Beyliğe tâbi adaların işgâline memur ederek Edirne'ye dönmüştür. — O sırada Semendirek'de bulunan Doria Gattilusio Edirne'ye gidip Fatih'e dehâlet edince kendisine geçimi için bir iki köy tahsis edilmişse de bir müddet sonra Midilli'ye gitmiştir. — Bu vaziyet üzerine Çanakkale boğazının medhaline hâkim olan İmroz, Taşoz ve Semendirek adalarıyla Ciniviz İdaresinden memnun olmıyan ahalisi Türk idaresini istediği için Limni adası kolayca işgâl edilmiş ve işte o sırada Mahmud Paşa müverrih Kritovulos'u İmroz adasının idaresine memur etmiştir; Bu Kritovulos için 1453=857 vukuâtının sondan evvelki fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine Gattilusio âilesinin diğer kolunda yalnız Midilli adası kalmış ve o da altı sene sonra zaptedilmiştir; 1462=866 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Limni'nin işgâli üzerine bu adanın valiliğine eski deryâ kapdanı Hamze Bey'in tâyin edilmiş olduğu rivâyet edilir. Sonraları Osmanlı-Venedik harbinde bir aralık Venediklilerin işgâl etmiş oldukları bu adanın kat'î surette ilhâkı için 1479=883 vukuâtına bakınız).

Üçüncü Sırbistan seferi ve Belgrad muhâsarası.

(Sırp toprakları boydanboya istilâ edilmek suretiyle Belgrad kalesine kadar dayanan bu üçüncü Sırp seferini bizzat Fatih idare etmiştir. — Bu seferde Osmanlı ordusunun mevcudu yüz elli bin kadardır; Tuna nehrinden de iki yüz çektirmeden mürekkep bir filo gelmiştir; Fatih'in topçu kuvveti irili ufaklı üç yüz toptan mürekkep gösterilir. Bu sefer tâkib edilen hedef Belgrad'ın fethidir; O sırada Belgrad Macar hâkimiyyetindedir ve Osmanlılarca Macaristan'ın kapısı sayılır; fazla olarak bu kapının tutulması, son Sırbistan seferlerinde görülen Macar-Sırp hareket birliğine de mâni olabilir. Belgrad'ın 44 kilometre cenubuşarkîsinde bulunan «Smederewo/Semendria=Semendire/Semendere» şehri de Sırbistan'ın pâyıtahtıdır: Sırbistan'a hâkim olabilmek için bu iki müstahkem mevkiin zaptı zarurîdir. — Belgrad muhâsarası 13 Haziran=9 Receb Pazar gününden 22 Temmuz=18 Şa'ban Perşenbe gününe kadar 39 gün sürmüştür: Bununla beraber 14 Temmuz=10 Şa'ban Çarşanba gününe kadar 31 gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Meşhur «Borgia» âilesinden Papa «Üçüncü Calixtus» un teşviki ve aslen Ulah olduğu rivâyet edilen İtalyan papaslarından «Glovanni di Capistrano» isminde bir râhibin gayretiyle Belgrad müdafaasına İtalya'dan, Almanya'dan ve Bohemya'dan altmış bin kişilik bir yardım kuvveti de gelmiştir; bundan başka Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad mühim kuvvetlerle iki yüz gemiden mürekkep bir nehir donanması da getirmiştir: içerden «Capistrano» kuvvetleri şiddetli bir müdafaaya giriştikleri sırada dışardan da büyük kuvvetler ve gemilerle Yanko Hunyad'ın yetişmesi Belgrad'ın kurtulmasıyla neticelenmiştir. Bu sırada Osmanlı donanması bir takım gemiler kaybederek çekilmiye mecbur olduğu için Tuna'ya Yanko hâkim olmuştur. — Türk ordusu bu muhâsarada üç umumî hücum yapmıştır: Bilhassa Temmuzun 22 nci ve Şa'banın 18 inci Perşenbe gününe tesâdüf eden son hücumda Türk ordusu ilkönce varoşlara ve oradan da şehrin içine kadar girmiye muvaffak olmuş ve bu suretle Belgrad bir aralık alınmışsa da, müdâfilerin başında bulunan râhip «Capistrano»nun

arkadan aldığı yeni takviyelerle yaptığı mukabil hücumlarla Türklere karşı yaktırdığı kükürtlü çalılar nihayet ordunun ric'atine sebeb olmuştur; hattâ «Capistrano» kuvvetlerinin Türk ordugâhına kadar ilerledikleri bile rivâyet edilir: İşte bu vaziyet üzerine Fatih bizzat askerin başına geçip Ordugâha sokulan düşmanı püskürtmüş ve orduyu tekrar şehre sokacağı sırada bir düşman kargısıyla kalçasından veyâhut baldırından yaralanması harekâtın durmasına sebeb olmuştur: Fatih'in bu yarasından çok şiddetli ıztıraplar çektiği rivâyet edilir. — Rumeli Beylerbeyi Dayı-Karaca Paşa ile Yeniçeri-ağası Hasan Ağa bu muharebede şehîd olmuşlardır. — Belgrad muhâsarasında yaralanan yalnız Fatih değildir: Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad ölümüne sebeb olan yarayı işte bu muharebede aldığı gibi, râhip «Glovanni di Capistrano»nun da yaralandığı rivâyet edilir: Bu müdhiş düşmanların her ikisi de biraz sonra ölmüşlerdir; aşağıki fıkraya da bakınız. — Fatih'in Belgrad muhâsarası işte bu vaziyet üzerine 22 Temmuz=18 Şa'ban Perşenbe günü kaldırılmıştır. — Her halde Fatih'in yaralanması üzerine muhâsaranın neticesiz kalmasına rağmen Yanko Hunyad gibi o devrin en şiddetli ve en kuvvetli Türk düşmanının ortadan kalkmasına sebep olan bu muharebe Macaristan'ın temel direğini yıkmış demektir. — Belgrad'ın ilk muhâsarası İkinci Murad devrinde Evrenos-oğlu Ali Bey tarafından idare edilmiş ve takriben altı ay kadar sürmüştür; o zaman da ordu bir aralık şehre girdiği halde tekrar çıkmak mecburiyetinde kaldığı rivâyet edilir: 1441=845 vukuâtına ve Belgrad'ın fethi için de 1521=927 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız).

Hunyadi Janos=Yanko Hunyad ve Giovanni di Capistrano'nun ölümleri.

(Macar millî kahramanı ve meşhur Türk düşmanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad yukarıki fıkrada gördüğümüz ikinci Belgrad muhâsarasında aldığı mühlik yaranın tesiriyle 11 Ağustos=9 Ramazan Çarşanba günü ölmüştür: Bu. vaziyete göre Yanko Hunyad Belgrad muhâsarasından sonra ancak yirmi gün yaşıyabilmiş demektir. — Bu müdhiş düşmanın ölümü ondan sonraki Osmanlı fütuhâtını kolaylaştıran bir hâdise sayılır. Bununla beraber, Yanko'nun İkinci Murad devrindeki Varna ve ikinci Kosova muharebelerindeki hezimetleri Türklerin Balkan hâkimiyyetlerini kafileştiren en mühim vak'alardır; 1444=848 vukuâtının yedinci fıkrasına ve 1448=852 vukuâtına bakınız. — Macar millî kahramanından iki ay on üç gün ve Belgrad muhâsarasından üç ay üç gün sonra 23 Teşrinievvel=23 Zülka'de Cumartesi günü Belgrad müdafaasının Yanko'dan sonra en mühim kahramanı sayılan meşhur İtalyan papası «Giovanni di Capistrano» da Belgrad'da bir rivâyete göre eceliyle ve diğer bir rivâyete göre de muhâsarada aldığı bir yara sebebiyle ölmüş ve sonradan Papalık makamınca «Aizze» zümresine ithal edilmiştir. — Yanko Hunyad'ın hüviyyeti için 1442=845 vukuâtına bakınız).

1456=861

Sırbistan verâseti meselesi.

(Sırp kralı «Corci/Georges Brankoviç» 24 Kânunuevvel=26 Muharrem Cuma günü ölmüştür: Babası «Vulk» un isminden dolayı Osmanlı menbâlarında bu kraldan umumiyetle «Vuluk-oğlu» veyahut «Vılık-oğlu» şeklinde bahsedilir. Brankoviç ölünce yerine küçük oğlu «Lazar» geçmişse de iki ay sonra o da öldüğü için Sırbistan üzerinde bir takım verâset hakları iddiâ edilmiye başlamış ve bu suretle ortaya bir Sırp verâseti meselesi çıkmıştır. — En kuvvetli rivâyetlere göre kıral Brankoviç'in üç oğlu ile iki kızı vardır: Bunlardan Prenses Mara vaktiyle İkinci Murad'la evlenmiş olduğu için Sırplar arasında «Çariçe=imparatoriçe» ünvanını taşır; bunun İkinci Murad'la izdivacı için 1435-1436=839 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Maranın üç erkek kardeşinden Lazar iki ay krallık edip öldükten sonra, evvelce Türkler tarafından gözlerine mil çekildiği için kör olan diğer iki kardeşine karşı bir takım

verâset iddiâları başlamıştır; Bu prenslerin gözlerine mil çekilmesine sebeb olan vaziyet için 1439=843 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. O zaman Tokat yâhut Dimetoka kalelerinden birine hapsedilmiş olan bu kör prensler sonradan İkinci Murad devrinde akdedilen «Szegedin» sulhü üzerine iade edilmişlerdir: 1444=848 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İşte bu iki kör prensle kızkardeşleri ve Fatih'in üvey anası «Çariçe Mara»ya karşı ortaya iki müddai çıkmıştır: Bunların biri iki ay kralık eden Lazar'ın dul karısı «Eleni» diğeri de Lazar'ın damadı olan Bosna kralıdır; fakat kraliçe Eleni Sırbistan'ı kendi başına Türklerden kurtaramıyacağını bildiği için bütün hukukunu Papa'ya terketmiş ve o da bir kardinal göndererek Sırbistan hükimiyyetini kabul ettiği için üçüncü bir müddai daha çıkmış demektir! — Bununla beraber en kuvvetli müddai Fatih'dir: O zamana kadar Osmanlı hânedanı bir iki defa Sırp krallarıyla sıhriyet tesis etmiştir; hattâ Fatih'in babası İkinci Murad'ın vaktiyle Yıldırım Bâyezid'le evlenmiş olan Sırp prensesi Olivera'dan dolayı Sırbistan üzerinde verâset hakkı iddiâ etmiş olduğundan bahsedilir: 1435-1436=839 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bu sefer bizzat Fatih de kendi babası İkinci Murad'ın karısı «Çariçe Mara»dan dolayı ayni hukuku iddiâya başlamıştır; Fatih'in bu iddiâsını «Çariçe Mara» nâmına ileri sürmüş olduğundan da bahsedilir; çünkü Mara «Greguar» ve «Stefan» ismindeki iki kör kardeşiyle ve bir rivâyete göre de yalnız büyük kardeşi «Gregnar»la beraber Fatih'e ilticâ etmiş ve o da üvey anasının hukukunu müdafaa edeceğine söz vermiştir. — Bir taraftan da Ortodoks olan Sırplar kraliçe Eleni'nin Sırbistan'ı Katolik Papasına pîşkeş çekmiş olmasına tahammül edememişlerdir; Hattâ Sırp asilzâdelerinin Katolik hâkimiyyetine müslüman Türk hâkimiyyetini tercih etmiş olduklarından bile bahsedilir; tabiî bu vaziyette Fatih'in Istanbul fethinde Ortodoks kilisesinin istiklâlini ilân edip Şark hıristiyanlığını himâyesi altına almış olmasının çok büyük bir tesiri vardır; işte bundan dolayı Sırp Ortodoksları Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın kardeşi «Mihali Abogoviç»i Sırbistan despotluğuna intihab etmişlerdir; Bu intihaba sebeb olarak Mahmud Paşa'nın babası Rum olduğu halde anasının Sırp yâhut Hırvat olduğundan bahsedilir; Bu mesele için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma» fıkralarının dördüncüsüne bakınız. Bununla beraber kral Lazar'ın dul karısı kraliçe Eleni yeni despot «Abogoyiç» i Sırbistan'ın pâyıtahtı olan Smenderewo=Semendire'ye merâsimle kabul edip içeri aldıktan sonra derhâl esir ettirip Macaristan'a göndermiş ve kendisi Semendire'de kalmıştır; Bu vaziyet üzerine Sırbsitan verâseti meselesi en buhrânlı safhasına girmiş demektir. Fatih'in dördüncü bir Sırp seferi açmasına işte bu vaziyet sebeb olmuştur; 1458=862 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

1457=861

Arnavutluk'da Mat bozgunu.

(Arnavutluk'da âsi İskender-Bey'in Osmanlı kuvvetlerine karşı olan mücâdelesi Fatih'in cülûsundan beri mütemadî surette devam etmektedir; Âsiler bilhassa arazinin dağlık vaziyetinden ve çete muharebelerinden istifâde etmişlerdir; bununla beraber bâzı büyük muharebeler de olmuş ve meselâ 1456=860 tarihinde İskender büyük bir mağlûbiyete uğrayıp beş bin maktûl vermiş, adamlarından bâzıları Türk tarafına geçmiş ve bilhassa o sırada İskender'in bir oğlu olduğu için mirasından ümidini kesen yeğeni Hamze Bey bile Fatih'e ilticâ etmiştir. Bu seferki Arnavutluk hareketi işte bu vaziyet üzerine başlamıştır; Her halde Hamze Bey'den istifâde edilmek istenildiği anlaşılmaktadır. Fatih işte bu Hamze Bey'i Evrenos-oğlu Ali Bey'in maiyyetine vererek mühim bir kuvvetle Arnavutluğa sevketmişse de, Türklerin Mat dedikleri «Mati» nehri civârındaki «Albulena» ovasında 7 Eylül=17 Şevvâl Çarşanba günü vukua gelen muharebede Napoli kralı Beşinci Alphonso'dan mühim takviyeler almış olan İskender-Bey bu Osmanlı kuvvetini mağlûb edip kendisine ihânet etmiş olan yeğeni Hamze Bey'i de esir almıştır; İskender'in Hamze'yi Napoli'ye gönderdiği veyâhut

affettiği rivâyet edilir; her halde canına kıymadığı muhakkaktır. — Bâzı menbâlarda bu muharebede Alessio=Leş'de vukua gelmiş gösterilir. — Osmanlı kuvvetlerine «İshak-Davud Paşa»nın kumanda ettiği hakkında da bir rivâyet vardır).

Papalık donanmasının Limni ve Taşoz adalarını işgâl etmesi.

(Istanbul'un fethinden biraz evvel birleştirilmiş olan Şark ve Garp kiliseleri ittihadının fetihten sonra Fatih tarafından bozulup Istanbul Ortodoks patrikliğinin eski istiklâliyle diriltilmesini tanımak istemiyen Papa Üçüncü Calixtus kendi yeğenlerinden kardinal Ludovico'yu Şark patrikliğine tâyin etmiş ve bir donanmayla Adalar denizine göndermiştir. İlkönce Rodos'a uğrıyan Papalık donanması oradan da takviye alarak Limni adasına asker çıkarmış ve burada bulunan yüz kadar Yeniçeri'yi esir ettikten sonra yalnız 60 muhâfız tarafından müdafaa edilen Taşoz kalesini de işgâl altına almıştır! — Bu sırada İmroz adasını da teslim almak üzere on gemiden mürekkep bir filo gönderilmişse de, Türk hükûmeti nâmına bu adayı idare etmekte olan Bizans müverrihlerinden Kritovulos filo kumandanına hediyeler vererek ve Kardinale de ustalıklı mektuplar yazarak tehlikeyi savuşturup İmroz adasını Lâtin işgâlinden kurtarmıştır; Bu adalar bir müddet sonra Türkler tarafından tekrar zaptedilmiş ve 1463=867 de başlayıp senelerce süren Osmanlı-Venedik harbinde iki taraf arasında elden ele geçmiştir. — Fatih'in Ortodoks kilisesini Katolik birliğinden ayırması için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma» fıkralarının ikincisine bakınız).

1458=862

Mora seferi.

(15 Mayıs=1 Receb Pazartesi günü Mora seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet, Vezir-i-a'zam Mahmud Paşayı da Sırbistan üzerine sevketmiştir: Sırp verâseti meselesi için 1456=861 vukuâtına ve Mahmud Paşa'nın Sırbistan seferi için de aşağıki fıkraya bakınız. — Eski Bizans imparatorluğunun biri Avrupa'da ve biri de Asya'da olmak üzere yalnız iki döküntüsü kalmıştır: Avrupa tarafında Paleoloğos hânedanının elinde bulunan Mora despotlukları ve Asya tarafında da Komninos hânedanının elinde bulunan Trabzon imparatorluğu artık can çekişiyor demektir. Bu gayritabiî vaziyetlere çok haklı olarak bir nihayet vermek istiyen Fatih ilkönce Mora despotluklarından işe başlamıştır: Burada son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un kardeşleri Dimitrios ve Thomas birer despotluk sahibidir. Bunlardan Dimitrios'un merkezi Mistra=İsparta, Thomas'ın merkezi Patras şehridir. Bunların her ikisi de Osmanlı imparatorluğunun haraçgüzarlarıdır: 1453=857 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fakat bir taraftan bu iki kardeş birbiriyle uğraşmak gafletinde bulunuyor, bir taraftan hizmetlerine aldıkları Arnavutlar ısyan ediyor ve bir taraftan da bir takım yerli derebeyleri fırsattan istifâde ederek despotlara karşı cephe alıyordu. İşte bu umumî anarşi içinde Mora kilisesi Ortodoks mezhebini himâyesi altına almış olan Fatih'e mürâcaat edip bu hâle bir nihayet vermek için Mora işlerine müdahale etmesini istemişti. Fatih işte bu vaziyet üzerine Türk ordusunun başında Mora'ya girdi. Temmuz=Ramazan ayına kadar bütün şimalî Mora zaptedildi; bu yarımadanın cenup tarafları da tekrar haraca bağlanan iki kardeşe bırakıldı: Tabiî bu müstereddî despotlar Osmanlı hâkimiyyeti altında beylik edeceklerdi. Fakat aşağıda görüleceği gibi bu mecburî ahenk ancak bir kaç ay kadar devam edebildi: 1459=863 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Sırbistan fütuhâtı.

(Nasıl başlayıp ne suretle inkişâf ettiğini 1456=860 vukuâtında gördüğümüz Sırbistan verâseti buhrânında Türk hukukunu muhâfaza için kuvvetli bir ordu başında gönderilen Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa az zamanda Tuna boylarına kadar dayanmış ve Ressava, Kuruca, Rudnik, Branikvaç=Branice ve Türklerin «Güvercinlik» dedikleri Golumbaç şehirlerini fethedip Macaristan'ın içerilerine kadar akın ettikten sonra Sırbistan'ın pâyıtahtı olan Smendrewo=Semendire kalesini de muhâsara altına almıştır: Bu suretle artık Sırbistan kat'î şekilde fethedilmiye başlamış ve o devrin hukukî telâkkisine göre bu fütuhatta verâset hakkına istinâd edilmiş demektir; zaten ancak işte bu Türk fütuhâtı sâyesinde Sırbistan muhtelif saltanat müddailerinin açtıkları anarşi devlinden ve bilhassa Ortodoks ahalinin istemediği Katolik Lâtin boyunduruğundan kurtulabilmiştir. — Bu büyük işgâl hareketi esasında Türk hâkimiyyetine muhâlif olan ve mıkdarı ehemmiyetsiz bir yekûn tutan bâzı Sırplar Macaristan'a hicret etmişler ve bunlar orada Avusturya ordularının daima istifâde ettikleri insan anbarları sayılmışlardır! — Bu seferden Fatih'e bir çok kıymetli esirlerle ganîmetler gönderilmiştir. — Mahmud Paşa'nın Sırbistan seferi ertesi seneye kadar devam etmiş ve Semendire kalesinin fethiyle nihayet bulmuştur: Semendire fethi için 1459=864 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Yedi-kule'nin inşâsı.

(Yedi-kule Istanbul'un iç-kalesidir: Eskiden sûr içinde bulunan şehirlerde umumiyetle bir iç-kale bulunur ve Anadolu Türkleri buna «Ahmedek» derlerdi; bu kelimenin Çağatay lehçesinde ayni mânâya gelen «Açmadek» tâbirinden muharref olduğu tahmin edilmektedir. — Istanbul'un fethinden itibaren sûrları tâmir ettiren Fatih şehir tahkimâtının bu kısmındaki üç Bizans kulesine dört kule daha ilâvesiyle mecmûuna bir iç-kale şekli verdirmiş ve işte bundan dolayı «Yedi-kule» ismi takarrür etmiştir. — Osmanlı devrinde saray hâzinesiyle devlet evrakı burada muhâfaza edilmiş ve Yedi-kule ayni zamanda siyasî mücrimler için zindan ittihâz olunmuştur. — Yedi-kule'nin inşâsına kadar siyasî mücrimler umumiyetle Rumeli-hisarı'na hapsedilmişlerdir: Hattâ bu vaziyetin İkinci Selim devrine kadar devam ettiği hakkında bile çok sarîh vesikalar vardır. — Osmanlı tarihinde devletlerine harp ilân edilen elçiler de Üçüncü Selim devrine kadar Yedi-kule'de mevkuf tutulmuşlardır).

Atina'nın fethi.

(Eski Yunan medeniyetinin en parlak merkezi olan ve Osmanlı menbâlarında «Medînet-ül-hükemâ» denilen Atina şehri Yunan halkının arzu ve temennisi üzerine son İtalyan dukası olan «Franco Acciajuoli»nin elinden alınarak Osmanlı ölkesine ilhâk edilmiş ve bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet bizzat Atina'ya gidip Akropol'a çıkarak eski Yunan âbidelerini ziyâret ve tetkik etmiştir. — Atina şehri 1204=600 tarihindenberi tam 254 senedir Ortodoks Yunan halkını esir gibi kullanan bir takım Katolik Fransız, Katalan ve İtalyan ailelerinin hâkimiyyetleri altında ezilmiş olduğu için, Yunanlıları Lâtin tahâkkümünden kurtaran Türkler buraya kurtarıcı olarak girmişler ve o zamanki Osmanlı idaresinin bütün milletleri imrendiren adalet ve intizamını getirmişlerdir. — 1204=600 tarihinde «Dördüncü Ehl-i-Salîb» Lâtinleri Istanbul şehrini Rumlardan zaptedip Bizans imparatorluğunu paylaştıkları zaman Atina şehri ilkönce «La Roche» ve ondan sonra da «Brienne» ismindeki Fransız ailelerinin ellerine geçmiş ve bir dukalık halini almıştır. 1311=711 tarihine kadar 107 sene Fransız hâkimiyyetinde kalan bu dukalık bir müddet Bizans hizmetinde bulunan Katalanlar tarafından işte o tarihte zaptedilmiş ve ondan sonra da Acciajuoli/Acciaioli=Açyaoli» isminde Floransalı bir İtalyan âilesinin eline geçmiştir; 1364=766 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Atina Lâtin dukalığının Türklerden evvelki son hânedanı işte bu İtalyan sülâlesidir. Fatih devrinde bu ailenin sondan evvelki dukası «Rainier» küçük yaşta bir vâris bırakarak ölünce dul kalan genç

karısının geçirdiği bir aşk mâcerâsı Atina halkını Türk idaresinin adalet ve intizamına imrendirip hasret çektirecek bir hâle getirmiştir: Bu kadının genç bir Venedik asilzâdesini çılgın bir ibtilâ ile sevdiğinden bahsedilir; o sırada bu genç asilzâde Venedik'in şarkî Mora müstemlekelerinden olup Türklerce «Anadolu» denilen «Napoli di Romania/Nauplion» valisidir: Atina'nın dul düşesi işte bu valiye haber gönderip hem kendisini, hem Atina dukalığını teklif etmiş, fakat evlenebilmeleri için genç valinin Venedikli karısını öldürüp serbest kalmasını istemiştir! Nihayet bu fecî şartı kabul edip hem düşesi, hem dukalığı elde eden valiye karşı pek haklı bir nefret duyan Atinalılar Fatih'e mürâcaat edip şikâyette bulundukları ve bu rezil idareden kurtarılmalarını istirham ettikleri için korkuya kapılan Venedikli âşık Atina düşesinin eski kocasından olan küçük oğlunu da yanına alarak Pâdişaha ilticâ etmişse de canından başka bir şey kurtaramamış ve bu vaziyet üzerine Atina dukalığı o sırada Fatih'in yanında bulunan ve son duka «Rainier»in yeğeni olan «Franco Acciajuoli»ye verilmiştir. O İtalyan sülâlesinin son dukası işte budur: Fakat bu Franco Fatih'in nüfuzu sâyesinde Atina hükûmetini eline alır almaz ilk iş olarak eski yengesi olan düşesi idâm ettirdiği için, bu sefer de düşesin ikinci kocası olan Venedikli asilzâde Fatih'e şikâyette bulunmuş ve zaten Atina halkı da bütün bu İtalyan cinayetleriyle rezaletlerinden bıkmış olduğu için, Fatih tarafından bu tarihî şehrin işgâline memur olan Mora beyi Turhan-oğlu Ömer Bey «Franco Acciajuoli»yi bir takım tatlı vaitlerle tatmin ederek hâzineleriyle beraber Atina'dan çıkıp gitmesine müsâade etmiş ve işte bu suretle Atina şehri kan dökülmeden fethedilmiştir. — Osmanlı menbâlarına göre Atina bu tarihten 61 sene evvel ilk defa olarak Yıldırım Bâyezid devrinde işgâl edilmiştir: 1396-1397=799 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Atina şehri işte bu 1458=862 tarihinden 1829=1245 tarihindeki Yunan istiklâline kadar 371 sene Türk hâkimiyyetinde kalmıştır).

1458-1459=863

Eyüp cami ve türbesinin inşâsı.

(Fatih'in emriyle Istanbul'da yapılan ilk câmi işte budur. — İsmi «Hâlid ibnü Zeyd» ve künyesi «Ebu-Eyyûb-il Ensârî» şeklinde olan büyük sahâbî, Peygamberimizin alemdârı olmakla meşhurdur; Hazret-i Peygamber Mekke'den Medîne'ye hicretinde bu Medîneli sahâbînin evinde müsâfir olmuştur. — Çok yaşamış olan «Ebu-Eyyûb», Emevîler devrinde Istanbul'un Hicrî 48-49 ve Milâdî 668-669 tarihindeki muhâsarasına iştirâk etmiştir; yalnız bu hususta Türk ve Arap rivâyetleri arasında çok mühim farklar vardır: İbnü-Sa'd, İbnü-Kuteybe, İbnü-l-Esîr, Tabarî ve Mes'ûdi gibi Arap müellifleri Ebu-Eyyûb'u bu sefer esnâsında Istanbul'a gelirken yolda ölmüş ve vasiyeti üzerine cenâzesi Istanbul önlerine getirilip sûrun dibine defnedilmiş gösterdikleri halde, Türk menbâları onu bilâkis muhâsarada büyük bir rol sâhibi gösterir; fazla olarak Türk rivâyetinde Ebu-Eyyûb Bizanslıların bir ok darbesiyle şehîd olmuş gösterildiği halde, Arap rivâyetinde eceliyle ölmüş gösterilir! Bununla beraber Türk menbâlarında da teferruat itibariyle bir kaç kola ayrılabilecek rivâyetler tesbit edilmiştir. On altıncı asrın sonlarında ölen Alman âlimlerinden «Leunciavius=Loewenklau», «Historiae muslumanae Turcorum» ismindeki eserinde bu Türk rivâyetlerini gözden geçirmiş ve son zamanlarda ilkönce «Mordtmann», ondan sonra da «Marius Canard» bunları tetkik etmiştir. Bu rivâyetlerden birine göre Ebu-Eyyûb muhâsara esnâsında başına bir ok isabetiyle vurulup Rumlara belli edilmeksizin defnini vasiyet ettiği halde, bir diğerine göre mahsurlarla uzlaşıp Ayasofya'ya girmiş ve kilisede namaz kılıp çıkarken mukaveleye hiyânet eden Rumların attıkları bir taş ve bir okla şehîd edilmiştir! Arap ve Türk rivâyetlerinin birleştikleri nokta, bu büyük ve meşhur sahâbînin Istanbul'da medfun olmasından ibarettir. — Fatih devrinde mezarının keşfi meselesi bir çok efsanelerle karışmaktadır; bütün bu efsaneler bir noktada toplanır: Keşfin bütün sırrı, Istanbul muhâsarasıyla fethinin mânevî kahramanı Ak-

Şemsüddin'in kerâmetindedir. Bununla beraber «Hadîkat-ül-cevâmi» gibi bâzı menbâlarda bu keşfin tarihî müeyyidelere de uygun olduğu ve nihayet büyük velînin gösterdiği yer iki kulaç kadar kazılınca bir mezar taşı çıktığı ve bu taşın üstünde «Hâzâ kabr-i Ebu-Eyyûb» şeklinde kısa bir kitâbe bulunduğu rivâyet edilir. Bu izaha göreEbu-Eyyûb'un mezarı 49=669 tarihinden 857=1453 tarihine kadar 784 sene yer altında kaldıktan sonra Istanbul fethinde meydana çıkmış demektir. Bununla beraber Tabarî, İbnü-Sa'd ve İbnü-Kuteybe gibi bâzı Arap müelliflerine göre Ebu-Eyyûb'un kabri Bizanslılarca da takdîs edilmiş ve hattâ Rumlar yağmur duâsı için buraya gelmeyi âdet edinmişlerdir! Fakat Bizans menbâlarında buna ait bir kayde tesâdüf edilmemiştir. — Fatih ilkönce türbeyi, ondan sonra da câmiyi yaptırmış ve inşaât 863=1458-1459 tarihinde ikmâl edilmiştir. Ondan sonra muhtelif tarihlerde tâmirler ve ilâveler yapılmış olmakla beraber, şimdiki câmi Fatih'in yaptırdığı câmi değildir: Üçüncü Selim devrinde ve 1798=1213 tarihinde harap bir hâle gelen eski câmi tamamiyle yıktırılmış, yalnız iki minare bırakılmış ve işte o tarihte ayni plâna uygun olarak şimdiki câmi yeniden yapılıp 1800=1215 tarihinde ikmâl edilmiştir. Türbenin en mühim tâmiri de 1819=1234 tarihindedir. — Bizans devrinde «Kosmidion» denilen Eyüb'ün Müslümanlar nazarındaki kudsiyeti bu muhteşem şehre ruhanî bir câzibe kuvveti de vermiştir).

1459=863

Cenubî Mora fetreti.

(Kânunusâni=Rebî'ül-evvel ayından itibaren cenubî Mora despotları birbiriyle yeniden mücâdeleye başlayıp yekdiğerinden bir takım şehirler alıp vermiye kalkışmışlardır: Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un kardeşleri olan bu iki despotun şimali Mora fethedildikten sonra tâbi tutuldukları şerâit için 1458=862 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartiyle ellerinde bırakılan küçücük beyliklerin bu mücâdele yüzünden mâruz kalacağı büyük tehlikeyi görememiş olmalarına imkân olmıyan bu iki kardeş kendi âkıbetlerini kendi elleriyle hazırlamışlardır: Fakat asıl kabahat hem Türk hâkimiyyetine ısyan ederek, hem kardeşi Dimitrios'a taarruz etmiye kalkışarak işe başlıyan Thomas'dadır; Dimitrios Türklere istinâd ettiği halde Thomas haline bakmadan istiklâl sevdâsındadır: Bu vaziyette Papalık makamiyle Venediklilerin de parmağı olduğundan bahsedilir. — Bu iğrenç mücâdele bir taraftan cenubî Mora'yı altüst edip harâbeye çevirirken bir taraftan da halk artık bu müstereddî prenslerden büsbütün yüz çevirmiye başlamış ve şimalî Mora'ya hâkim olan Türkler de pek tabiî olarak vaziyetten istifâde ederek bir çok ganîmetler almışlardır. — Daha fazla devamına imkân olmıyan bu vaziyetten dolayı Fatih tarafından cenubî Mora despotluklarının ilgâsı için 1460=864 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Istanbul fethinin manevî kahramanı büyük velî Ak-Şemsüddin'in ölümü.

(Türk tarihinin daima tebcil ve takdis edeceği bu kahraman ve âlim veliyyullâhın irtihâli için 864=1459-1460 ve 880-1475 tarihleri de rivâyet edilir: Fakat en kuvvetli rivâyete göre bu senenin 10 Rebî'ül-evvel=15 Kânunusâni Pazartesi günü öldüğü anlaşılmaktadır. — Asıl ismi «Mehmet» olan Ak-Şemsüddin Göynük'de vefât etmiş olduğu için türbesi oradadır. — Bu muhterem ve mubârek pîr hem mutasavvıf, hem hekimdir: «Maddet-ül-hayât» ismindeki eserinde hastalıkların vücuda giren bir takım nâmer'î tohumlardan hâsıl olduğunu «Tefrih=incubation» devirleriyle beraber tesbit ve izah ederek bir nevi Bakteriyoloji nazariyyesi kurmuştur; bu bakımdan yalnız Türk tabâbet tarihinde değil, bütün dünya tıb tarihinde çok mühim bir mevki sahibidir. — Ak-Şemsüddin tasavvufta Hacı-Bayram müridlerindendir; Hacı-Bayram için 1429- 1430=833 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. —

Dîvan edebiyatımızın en büyük şahsiyyetlerinden «Yusûf ve Züleyhâ» nâzımı meşhur Hamdullah Hamdi, Ak-Şemsüddin'in küçük oğludur: 1390=792 tarihinde dünyaya geldiği rivâyet edilen Ak-Şemsüddin'in takriben 69 yaşlarında vefât etmiş olması lâzımgelir).

1459=864

Semendire'nin fethiyle Sırbistan'ın bir Türk vilâyeti haline gelmesi.

(Sırbistan'ın pâyıtahtı olan Smenderewo=Semendire müstahkem mevkii Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusuna teslim olmak mecburiyetinde kalmış ve bu suretle Sırbistan fütuhâtı ikmâl edilerek bu memleket artık bir Türk vilâyeti haline gelmiştir: Semendire kalesi 8 Teşrinisâni=12 Muharrem Perşenbe günü teslim olmuştur. Bu vaziyete göre Istanbul'un fethinden 6 sene, 5 ay, 10 gün sonra Semendire'nin teslimiyle Sırbistan krallığı tarihe karıştırılmış demektir: Yalnız Belgrad kalesi bu fütuhât haricinde kalmışsa da orası Macar hâkimiyyetindedir. — Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa 1458=862 senesi 15 Mayıs=1 Receb Pazartesi günü Istanbul'dan hareket etmiş olduğuna göre, ancak Haziran başlarında ve Receb ayının ortalarında Sırbistan harekâtına başlamış demektir: Bu harekât 1459=864 senesi 8 Teşrinisâni=12 Muharrem Perşenbe günü Semendire'nin zaptiyle nihayet bulmuş olduğuna göre bütün Sırbistan'ın fethi 1 sene, 5 ay sürmüş sayılabilir. — Belgrad'ın 44 kilometre cenubuşarkîsinde çok müstahkem bir mevki olan Semendire kalesi ilk defa olarak İkinci Murad devrinde fethedilip beş sene Osmanlı hâkimiyyetinde kaldıktan sonra «Szegedin» sulhü mucibince Sırbistan'a iade edilmiştir: 1439=843 ve 1444=848 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Bu şehir o zamanki ilk fethiyle bu seferki ikinci fethi arasında on beş sene Sırp idaresinde kalmıştır: Bu müddet zarfında ve Fatih'in ilk Sırp seferinde bir kere muhâsara edilip dış istihkâmlar zaptedildiği halde iç kale alınamadığı için muhâsara kaldırılmıştır: 1454=858 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Sırbistan'ın fethi üzerine Sırplar muhtelif saltanat müddailerinin hâsıl ettikleri büyük bir anarşiden kurtulmuşlardır: Bu mesele için 1456=861 vukuâtına bakınız. — İki ay saltanat süren son Sırp kralı Lazar'ın bu sırada Semendire'de bulunan ve Sırbistan'ın son kraliçesi olan karısı Eleni, kalenin teslim şerâiti mucibince hâzinelerini alarak çıkıp gitmiştir).

Cem-Sultan'ın doğumu.

(Fatih'in hazin mâcerâlariyle meşhur oğlu ve meşrû veliahdı Cem-Sultan 26/27 Safer=22/23 Kânunuevvel Cumartesi/Pazar gecesi sabaha bir saat kala Edirne sarayında dünyaya gelmiştir: 20/21 Safer=16/17 Kânunuevvel Pazar/Pazartesi gecesi doğmuş olduğu hakkındaki diğer rivâyet zayıftır; bilhassa 863=1458-1459 tarihinde Istanbul'da dünyaya gelmiş olduğu hakkında bir rivâyet daha varsa da o büsbütün yanhştır. — Cem-Sultan'ın anası «Çiçek-Hatun» dur: Bu Hatunun milliyeti hakkında muhtelif rivâyetler vardır; rumluk, sırplık, fransızlık, İtalyanlık, macarlık gibi bir çok milliyetler isnâd edilmiş ve hattâ Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın yeğeni olduğundan bile bahsedilmiştir; Osmanlı menbâlarında buna ait bir şey yoktur; yalnız Cem-Sultan'ın Ali Bey isminde bir dayısından bahsedilmekte olduğuna göre, birbirlerini tutmıyan ecnebilik rivâyetlerinin şüpheli olması lâzımgelir; Osmanlı hânedanından bir çoklarının ve hattâ Fatih'in bile anasına böyle bir takım ecnebi milliyetleri isnâd edilmiş ve hemen her millet kendisine mal etmek istemiştir; 1432=835 vukuâtına bakınız. — Cem-Sultan Dîvan edebiyatımızın en mühim şahsiyetleri içinde sayılabilecek kadar kıymetli bir şairdir: Türkçe ve Acemce divanları vardır).

1460=864

Cenubî Mora despotluklarının ilhâkı.

(Eski Bizans imparatorluğunun son döküntüleri olarak Rumeli'de Mora despotlukları ile Anadolu'da Trabzon Rum imparatorluğu kalmıştır. Bunlardan Mora despotlukları son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un kardeşleri olan Dimitrios ile Thomas'ın idaresindedir: Fakat bu iki kardeş hem birbiriyle, hem yerli derebeyleriyle mücâdele ederek Mora'yı kan ve ateş içinde bırakmış oldukları için. Mora kilisesi Ortodoks mezhebini himâyesi altına almış olan Fatih'e mürâcaat edip bu çekilmez anarşiye bir nihayet vermek üzere müdahalede bulunmasını rica etmiş ve işte bu mürâcaat üzerine ilk Mora seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet bu yarımadanın şimalini Türk topraklarına ilhâk edip cenup taraflarını Türk hâkimiyyeti altında iyi geçinmek şartiyle Paleoloğos kardeşlerin idaresine tevdi etmiştir; 1458=862 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bununla beraber Fatih oradan çekilir çekilmez bu iki despot tekrar mücâdeleye başlamış ve bilhassa Thomas Paleoloğos Türklere karşı cephe almaktan bile çekinmemiştir; 1459=863 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Fatih'i bu son Mora seferine çıkıp o iki despotluğun mevcudiyetlerine nihayet vermek mecburiyetinde bırakan sebep işte bu vaziyettir; — Fatih Sultan Mehmed'in 13 Nisan=21 Cumâda-l-âhire Pazar günü Mora seferine hareket etmiş olduğu rivâyet edilir; Türk ordusu şimalî Mora'dan cenuba doğru ilerlemiye başlamıştır. — Birbiriyle mücâdeleye tutuşan iki kardeşten Dimitrios sadakatini muhâfaza ettiği halde Thomas Venediklilere dayanıp Papalık hükûmetinden yardım beklediği için Türk kasabalarına taarruz etmekten bile çekinmemiştir; Fakat Fatih'in ordusu yaklaşınca Dimitrios derhâl pâdişaha ilticâ etmiş ve Thomas da bir Venedik gemisiyle Roma'ya kaçmıştır. — Bu seferde mukâvemet gösteren kaleler tamamiyle yıkılmıştır. — Mora despotluklarını kat'î surette ilga etmiş ve bütün arazisini Türk ölkesine ilhâk edip bu perişan memlekette senelerdenberi hüküm süren anarşiye artık nihayet vererek Ortodoks kilisesinin temennisini yerine getirmiş olan Fatih, firarî Thomas'a karşı mücâdele ederken Türk hâkimiyyetine karşı sadakatini muhâfaza etmiş olan Dimitrios Paleoloğos'a dirlik olarak Meriç nehrinin ağzındaki Enez beyliğini ihsan etmiştir; Bununla beraber Dimitrios'un bir müddet sonra dünyadan vazgeçip papas olarak bir manastıra girdiği rivâyet edilir. İtalya'ya kaçıp Papa'ya ilticâ etmiş olan Thomas da artık tarih sahnesinden tamamiyle silinmiştir; bu Thomas'ın oğullarından Andria sonraları Katolik mezhebine girip Bizans imparatorluğu üzerindeki muhayyel hukukunu Fransa kralı Sekizinci Charles'e satmıştır; 1494=899 vukuâtına bakınız. — İşte bu suretle Sırbistan'dan sonra cenubî Mora da fethedilip Rum despotlukları ortadan kaldırılmış ve artık bu yarımadada yalnız Venediklilerin Koron, Modon ve Pylos gibi İkinci Bâyezid devrinde fethedilecek bir kaç iskelesi kalmıştır. — Bizans imparatorluğu devrinde Mora despotluğunun kurulması ve Birinci Murad devrindeki ilk Mora seferi için 1388=790 vukuâtının sonuncu, Birinci Bâyezid devrindeki ikinci Mora seferi için 1391=793 vukuâtının altıncı, gene Birinci Bâyezid devrindeki üçüncü Mora seferi için 1396-1397=799 vukuâtının sonuncu, İkinci Murad devrindeki dördüncü Mora seferi için 1423=826 vukuâtının sonuncu, gene İkinci Murad devrindeki beşinci Mora seferi için 1446=850 vukuâtının birinci ve Fatih devrindeki altıncı Mora seferi içinde 1458=862 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Mahallî ve mevzîî hareketler hesab edilmemek şartiyle bunlar Mora seferlerinin en mühimleridir. — Mora'nın fethi üzerine Bizans'ın son imparatorluk hânedanı olan «Paleoloğos» sülâlesinin hâkimiyyeti artık tamamiyle nihayet bulmuş ve eski Bizans tarihinin son bakıyyesi olarak yalnız «Komninos» hânedanının elindeki Trabzon Rum imparatorluğu kalmıştır: Bu imparatorluğun fethi için aşağıda 1461=865 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Mora despotluğu, devletler deviren şanlı devin yıktığı beşinci devlettir; İkinci cülûsundanberi 1453=857 de Bizans imparatorluğunu, 1456=860 da Enez Ciniviz dukalığını, 1458=862 de Atina İtalyan dukalığını, 1459=864 de Sırbistan krallığını ve nihayet işte bu 1460=864 tarihinde de Mora despotluğunu devirmiştir: Fatih bu beş hükûmeti yedi senede yıkmıştır!).

Eflak prensliğinin himâye altına alınması.

(Bu mesele için aşağıda 1462=866 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1461=865

Arnavutluk mütârekesi.

(Umumiyetle bunun bir mütârekeden ibaret olmayıp İskender-Bey'in Arnavutluk ve Epir hâkimiyyetini tasdik eden bir sulh akdedilmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: Son tetkiklere göre Fatih'in bu sıralarda tasarlamakta olduğu Anadolu seferinde Rumeli cihetinin sükûn ve emniyetini temin etmek için Arnavutluk hareketinin reisi İskender-Bey'le sırf bir mütâreke akdetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fatih'i böyle bir mütâreke akdine sevkeden sebep aşağıki fıkralarda izah edilen şimalî Anadolu seferinden ibaret olduğu gibi, Papalık, Venedik vesair Hıristiyan devletlerine âlet olarak Arnavutluk dağlarında çete muharebelerini kendine bir meslek ittihâz etmiş olan İskender'in mütâreke akdine mecbur olması da en büyük yardımcısı ve 1451=855 tarihindenberi metbûu olan Napoli ve Aragon kralı Beşinci Alphonse'un ölümü üzerine oğlu ve halefi Ferdinand'a karşı çıkan muhâlefetten dolayı yeni krala yardım etmek üzere Napoli'ye gitmek mecburiyetinde bulunmasındandır: İşte bundan dolayı İskender bir mütâreke teklifinde bulunmuş ve Fatih de Anadolu seferi münasebetiyle bu teklifi kabul etmiştir; sulh akdi ve bilhassa tekmil Arnavutluk ve Epir'in İskender'e terki gibi rivâyetlerin aslı yoktur. İskender'in müracâati üzerine kabul edilen Arnavutluk mütârekesi 22 Haziran=13 Ramazan Pazartesi günü akdedilmiştir: Bu mütârekenin müddeti hakkında altı ay veyâhut üç sene olmak üzere iki rivâyet varsa da bir müddet sonra tekrar başlıyan Arnavutluk harekâtına nazaran birinci rivâyetin daha doğru olması lâzımgelir. — Bu mütârekenin bir sulh zannedilmesi, bununla bundan İki sene sonra akdedilen bir sulhün birbirine karıştırılmasından mütevellid olabilir: İki sene sonraki Arnavutluk sulhü için 1463=867 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Şimalî Anadolu seferinin birinci safhası: Amasra Ciniviz kolonisinin fethi.

(Istanbul'un fethi bir taraftan Avıuıpa'yı bir Türk tehlikesi içinde titretmekte olduğu gibi, bir taraftan da Akdeniz'le Karadeniz arasındaki ticaret yolunun Türk hâkimiyyetine girmesi en başta Venediklilerle Cinivizler gibi deniz ticareti ve müstemlekecilikle geçinen devletler olmak üzere bütün garp piyasasını uzun bir heyecan ve hattâ bir buhrân içinde bırakmıştır: Bu vaziyet, Şark'la Garb'ın Osmanlı düşmanlığında birleşen Müslüman ve Hıristiyan devletleri arasında geniş bir ittifak çenberi teşekkülüne yol açmış, bir taraftan Papalık makamiyle Venedik ve Ciniviz Cumhuriyetleri Trabzon Rum imparatorluğuyla gizli anlaşmalar yaparken, bir taraftan da Trabzon imparatoriyle sıhriyet tesis edip ittifak akdeden Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan Venedik Cumhuriyetiyle siyasi münasebetlere girişip Garp Hıristiyanlığı ile de elbirliği etmiye başlamıştır; hattâ Karaman ve İsfendiyar hükûmetlerinin de Uzun-Hasan'la gizli münasebetlerinden bahsedilir: Tabiî bu suretle Osmanlılara karşı büyük bir husûmet çenberi hazırlanmakta demektir. Fatih'in şimalî Anadolu'yu üç safhada fethetmesi, işte bu düşman tertibâtına karşı ilk darbelerini indirmiye başlamasıyla izah edilebilir. — Anadolu'nun Karadeniz sâhilinde o zaman boydanboya üç hükûmet vardır: Garptan şarka doğru birincisi bir Ciniviz kolonisi ve bu havâlide Ciniviz ticaretinin en mühim antreposu olan «Amastris=Amasra» Lâtin hükûmeti, ikincisi Candar yâhut İsfendiyar oğullarının Sinop ve Kastamonu Türk Beyliği ve üçüncüsü de eski Bizans hânedanlarından «Komninos» sülâlesinin elinde bulunan Trabzon Rum imparatorluğudur. Fatih'in Anadolu

seferi işte bu üç hükûmetin üstüste ve garptan şarka doğru sırayla fethedilerek cenubî Karadeniz sâhillerinin boydanboya Osmanlı hâkimiyyetine alınmasıyla neticelenmiş ve bu suretle bir taraftan da Anadolu Türklüğünün siyasî birliği tamamlanmıya başlamıştır. — Şimalî Anadolu seferi için ordu ve donanma hazırlıyan Fatih, o mıntakadaki üç hükûmetten hangisinin hedef ittihâz edileceğini ilk zamanlarda kendi maiyyetinden bile gizli tutmuştur: Fatih bütün siyasî ve askerî hareketlerini sonuna kadar gizli tutmakla meşhurdur; hattâ bu Anadolu seferine çıkıldığı zaman hangi istikamete gidileceğini bir münasebet düşürüp kendisinden sormak cür'etini göstermiş bir Kadı-asker=Kazasker'e:

— Bana bak Hoca, eğer sakalımın tellerinden biri zihnimden ne geçtiğini bilecek olsa, onu bile hemen koparıp yakarım!

dediği rivâyet edilir, işte bundan dolayı kendisi ordu başında karadan hareket ettiği vakit donanmanın başında denizden sevkettiği Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın eline Istanbul boğazından Karadeniz'e çıkıldıktan sonra açılıp okunmak üzere tâlimâtını kapalı zarfla verdiği hakkında bir rivâyet vardır: Bu usul bugünkü ordularda da bâzan tatbik edilmektedir. — Amasra'yı Fatih karadan ve Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa da 100-150 gemiden mürekkep bir donanmayla denizden muhâsara etmiş ve birdenbire bu vaziyete düşen Ciniviz kolonisi Pâdişahın ilk ihtarı üzerine derhâl teslim olmaktan başka çare bulamamıştır. Bâzı Osmanlı menbâları Amasra'nın İsfendiyar-oğullarından fethedildiğini kaydederlerse de doğru değildir. — Amasra halkının üçte ikisi Istanbul'a nakledilip imar işlerinde istihdâm edildiği hakkında bir rivâyet vardır. — Amasra'nın fethi Osmanlı menbâlarında 864=1460, 864-865=1460-1461 ve 865=1461 gibi muhtelif tarihlerde gösterilir; Bizans ve Garp menbâlarında umumiyetle 1461=865 tarihine tesâdüf edilir; Doğrusu da budur).

Şimalî Anadolu seferinin ikinci safhası: Candar yâhut İsfendiyar oğulları hükûmetinin istiklâline nihayet verilip tâbiiyet altına alınması.

(Amasra gibi Sinop da hem karadan, hem denizden muhâsara edilmiştir. — O sırada bu Türk hükûmetinin başında İsfendiyar oğullarından İkinci İbrahim'in oğlu İsmail Bey vardır; Bu hükümdarın kardeşi ve rakîbi olan Kızıl-Ahmed Bey daha evvelce Osmanlılara ilticâ etmiş olduğu için, Fatih'in işte bu seferinde Kastamonu Beyliğine tâyin edilmiş ve bunun üzerine İsmail Bey çok müstahkem olan Sinop kalesine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: İsmail Bey burada kalenin metânetine ve donanmasının kuvvetine istinâden çok kuvvetli bir müdafaada bulunabilmek imkânına malik olduğu halde, kendisiyle müzakereye girişen Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın verdiği teminat üzerine hiç bir mukâvemette bulunmaksızın teslim olmak büyüklüğünü göstermiştir. İlmî ve ahlâkî fazilet ve meziyyetleriyle meşhur olan İsmail Bey, Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın delâletiyle Fatih'in karargâhına gelirken bütün Osmanlı vüzerâ ve ümerâsı tarafından hürmet ve tâzimle karşılanmış, Fatih bile istikbal için ayağa kalkıp bir kaç adım yürümüş ve İsmail Bey el öpmek isteyince:

— İsmail Beğ, sen benüm ulu kardaşumsun, revâ mudur kim elüm öpesün?

diye Candar-oğulları ocağına şeref veren bu münevver Türk prensinin elinden tutup tahtında kendi yanına oturtmuştur. Fatih'ten fevkalâde hürmet ve riâyet gören İsmail Bey'e dirlik olarak Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar kazaları verildiği gibi, oğlu Hasan-Çelebi de Bolu sancağına tâyin edilmiştir: Hasan-Çelebi'den evvel Bolu Beyliğinde amcası Kızıl-Ahmed Bey bulunduğu halde, onun bu sefer Kastamonu Beyliğine tâyini üzerine Bolu Beyliğinin yeğenine tevcih edildiği anlaşılmaktadır. İsmail Bey sonradan Rumeli'de Filibe sancağına tâyin edilmiş ve 1479=884 tarihinde orada vefât etmiştir: Mezarı Filibe'dedir. — İsmail

Bey'in Karaman-oğulları ve Akkoyunlularla ittifak ettiği için bu âkıbete uğradığı rivâyet edilirse de bu nokta ayrıca tetkike muhtaçtır. Her halde Sinop gibi son derece müstahkem bir mevkide dört yüz topu, iki bin topçusu, limanındaki donanması içinde o zamanki dünyanın 900 toniatoluk en büyük harp gemileri ve on bin muntazam askeri bulunan İsmail Bey gibi kuvvetli bir hükümdarın karadan ve denizden her türlü müdafaa imkânına malik olduğu halde Türkü Türke kırdırmıyarak ölkesini feda etmesi her türlü takdire lâyık bir büyüklük demektir ve zaten bu büyüklüğü Fatih de takdir etmiştir. — İsmail Bey 847=1443 senesi Muharrem=Mayıs sonlarından bu tarihe kadar on sekiz sene saltanat sürmüştür. İlmiyle meşhur olan ve hattâ telifâtı da bulunan İsmail Bey muhtelif müelliflere eserler yazdırarak Türk kültürüne çok büyük hizmetlerde bulunmuş olduğu gibi, memleketini de baştanbaşa imâr etmiştir. — İsmail Bey'in kardeşi ve rakîbi Kızıl-Ahmed Bey Kastamonu'da bir sene kadar Osmanlı hâkimiyyeti altında hükûmet sürdükten sonra azledilmiş ve o tarihten itibaren İsfendiyar ve daha doğrusu Candar-oğulları hükûmeti artık büsbütün tarihe karışmıştır; İsfendiyar ölkesinin Osmanlı imparatorluğuna ilhâkı için Osmanlı menbâlarında 864=1459-1460 tarihi rivâyet edilirse de doğru değildir. — Bu meselede dikkat edilecek bir nokta vardır: Fatih'in bu istilâsı üzerine Candar yâhut İsfendiyar oğulları hükûmeti büsbütün munkarız olmamış, yalnız istiklâlinden mahrum edilip doğrudan doğruya Osmanlı tâbiiyyeti altında bir Beylik haline getirilmiştir; İsmail Bey'in yerine tâyin edilen son hükümdar Kızıl-Ahmed Bey'in azliyle bu Beyliğe kat'î surette nihayet verilmesi için 1461-1462=866 vukuâtına bakınız. — Osmanlı menbâlarında bu sülâleye ilk hükümdarının ünvanından dolayı «Candar-oğulları», yedinci yâhut sekizinci hükümdarının adından dolayı «İsfendiyar-oğulları» ve son hükümdarının isminden dolayı da «Kızıl-Ahmedlüler» denir).

Şimalî Anadolu seferinin üçüncü safhası: Trabzon Rum imparatorluğunun fethi.

(Trabzon Rum imparatorluğunun siyasî vaziyeti Şarkî-Anadolu'ya hâkim olan Akkoyunlu Türkmen devletiyle çok yakından alâkadardır; Trabzon fethini anlamak için ilkönce bu alâkayı göz önüne getirmek lâzımdır: Akkoyunlu devletinin müessisi sayılan ve Kara-Yölük» ismiyle şöhret bulan «Bahâüddin Kara-Osman» vaktiyle Sıvas hükümdarı Kadı-Bürhânüddin'in hizmetinde sivrilmiye başlamış ve nihayet Kadı'yı öldürerek büsbütün kuvvetlenmiştir: 1398=800 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız; rakipleri olan Karakoyunlu Türkmenlerinin Osmanlılara temâyül etmesine mukabil Timur-Leng'e hizmet eden Kara-Yölük, Fetret devrinin başında hizmetine mükâfat olarak Timur'dan Diyarbekir taraflarını almış ve işte o tarihten itibaren Şarkî-Anadolu'da Akkoyunlu hâkimiyyeti artık siyasî bir teşekkül mahiyetini almıya başlamıştır: 1402=805 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bu Türkmen devletini en çok genişletip bütün Şarkî-Anadolu'ya hâkim bir vaziyete getiren, Kara-Yölük'ün Fatih devrinde saltanat süren torunu Uzun-Hasan'dır. Fatih'in şimalî Anadolu seferine çıkmasından evvel Uzun-Hasan bir taraftan son Trabzon imparatoru «David Komninos» un güzelliğiyle meşhur yeğeni ve sondan evvelki imparator «Dördüncü Yoannis» yâhut «Kalo-Yani=Güzel Yani»nin kızı «Kyra Katherina» ile evlenerek Trabzon imparatorluğu ile ittifak etmiş ve daha doğrusu bu büyük isimli küçük devleti himâyesine almış ve bir taraftan da Venedikliler ve Cinivizlerle münasebete girişerek Avrupa Hıristiyanlığının da Osmanlılar aleyhindeki vaziyetinden istifâde etmiye başlamıştır; bundan on iki sene sonra Fatih'le Uzun-Hasan arasında vukua gelecek «Otluk-beli» muharebesini hazırlıyan sebebler işte bu vaziyette aranmalıdır; Yukarda bu sene vukuâtının ikinci fıkrasiyle 1473=878 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Uzun-Hasan'ın Trabzon Komninoslarıyla akrabalığı yalnız şahsî sıhriyetine de münhasır değildir: Ninesinin de Komninoslardan olduğu hakkında bir rivâyet vardır; Uzun-Hasan'ın bir baldızı da Venedik asilzâdelerinden birinin karısıdır: Tabiî bu sıhrî münasebetlerin o zamanlar büyük bir siyasî kıymeti vardır; işte bütün bunlardan ve bilhassa coğrafî vaziyetinin husule getirdiği jeopolitik sebeplerden dolayı

Osmanlı devletinin Şark'da en mühim rakîbi haline gelen Uzun-Hasan'ın bir taraftan da Karaman ve İsfendiyar-oğullarıyla gizli münasebetlere girişmiş olduğundan bahsedilir: 1459-1460=864 tarihinde Şebin-Karahisar Beyliğini zaptetmiş olan Uzun-Hasan Trabzon imparatorluğunun cenubunda Osmanlı hududuna dayanmış ve işte bu vaziyette Fatih nezdine yeğenlerinden Murad Bey'i elçilikle göndererek kendi mahmîsi ve haraçgüzârı olan bu Rum imparatorluğunun Osmanlı hâzinesine haraç vermekten affini rica etmiştir; bu hususta müsbet bir cevap alamıyan Uzun-Hasan nihayet Osmanlı hududunu aşarak 1461=865 tarihinde Koyunluhisar yâhut Koyulhisar kalesini zaptedip açıktan açığa muhâsım vaziyetine geçmiştir. Bu vaziyet üzerine Fatih Anadolu Beylerbeyi Şarabdar-Hamze Bey kumandasında gönderdiği bir kuvveti Koyunluhisar'ın istirdâdına memur etmişse de Hamze Bey Akkoyunlulara mağlûb olmuş ve işte bunun üzerine Anadolu Beylerbeyliğinde Hamze Bey'i istihlâf ettiği anlaşılan Gedik-Ahmed Paşa ileri sürülmüştür: Gedik-Ahmed'in bir Akkoyunlu kuvvetini mağlûb ettiği sırada ordusunun başına gelen Fatih ilk iş olarak Koyunluhisar'ı istirdâd etmiş ve ondan sonra da Bulgar dağına doğru ilerlemiştir; Gümüşhâne dağlarından olan bu yüksek tepenin önünde Uzun-Hasan'ın Osmanlı menbâlarında «Saru-Hatun» ve «Sitâre-Hatun» gibi isimlerle de anılan anası «Sâre-Hatun» bir takım elçilerle Fatih'in ordugâhına gelip oğlunun sulh istediğini arzetmiş ve bâzı hediyeler de getirmiştir; Fatih'in bu Hatuna çok hürmet ve riâyet ederek «Ana» diye hitâb ettiği rivâyet edilir; Uzun-Hasan Trabzon seferinde bîtaraf kalmak şartiyle istediği sulhe muvafakat edilmişse de «Sâre-Hatun» rehine olarak seferin sonuna kadar Osmanlı ordusunda alıkonulmuştur. Tabiî bu vaziyet Fatih için Trabzon seferinin selâmetini temin etmiş ve Uzun-Hasan için de ordusunun yıpranmamış bir halde kalmasına ve Avrupa'da müttefikler temin edebilmesine sebeb olmuştur. Uzun-Hasan'ın bu bîtaraflığında yalnız son hezimeti âmil olmuş değildir: Karakoyunlularla olan rekabetinin de bu vaziyette büyük bir tesiri vardır; Timur istilâsındanberi Şarkî-Anadolu'da Osmanlılara karşı cephe almış olan Akkoyunlulara karşı gene o istilâdanberi Osmanlılarla hoş geçinen Karakoyunlular bir nevi müvâzene âmili vaziyetinde bulunduğu için, Akkoyunlu Uzun-Hasan'ın hem Karakoyunlu hükümdarı Cihan-şâh'ı, hem Osmanlı pâdişahı Fatih Sultan Mehmed'i ayni zamanda istihfâfına imkân yoktur: Uzun-Hasan'ın ilkönce Trabzon imparatoru David Komninos'u himâye etmek istediği halde sonradan daha ileri gidemiyerek bîtaraf kalması işte bu siyasî vaziyettendir. — Gümüşhane'nin sarp ve karlı dağlarından yollar tesviye ettirerek ve ormanlar yıktırarak ordusunu aşırıp geçiren Fatih'in bu çetin hareketi Istanbul muhâsarasında karadan gemi yürütmesi kadar büyük bir muvaffakıyyettir: Hattâ Trabzon imparatorunun böyle bir harekete hiç ihtimâl vermediği bile rivâyet edilir! Bu çok güç hareket esnâsında Fatih'in Bulgar dağı yamaçlarından yayan tırmanmak mecburiyetinde kaldığını gören «Sâre-Hatun» fırsattan istifâde ederek;

— Hey oğul, bu Trabzon'a bunca zahmet nedendür?

demişse de Fatih'den şu kestirme cevâbı almıştır:

— Hey ana, bu zahmet din yolundadur; Zira bizüm elüzümde İslâm kılıcı vardur, eğer bu zahmeti ihtiyâr itmeseyüz bize Gâzi dimek yalan olur!

Trabzon Rum imparatorluğu Istanbul'un dördüncü Ehl-i-Salîb Lâtinleri tarafından zaptına tesâdüf eden 1204=600 tarihinde Bizans prenslerinden ve Komninos hânedanından «Birinci Aleksios» tarafından müstakil bir Rum prensliği şeklinde tesis edilmiştir, Istanbul'daki Lâtin imparatorluğuna mukabil Rumların Anadolu'da kurdukları imparatorluklar iki tanedir: Biri İznik imparatorluğu, biri de Trabzon imparatorluğu ismini almıştır. Yalnız Karadeniz sâhilinde şerit gibi bir toprak parçasından ibaret olan Trabzon Rum devleti ilkönce bir dukalık mahiyetinde olduğu halde, üçüncü hükümdar olan «Birinci Yoannis Komninos'un İznik

imparatorluğunu kıskanarak takındığı «Vasilevs=İmparator» ünvanından itibaren Trabzon Rum beyliği «Trabzon imparatorluğu» ismiyle şöhret bulmuştur. Yarım asır devam eden İznik imparatorluğu Milâdın 1261 tarihinde Rumlar tarafından Istanbul'un Lâtinlerden istirdâdiyle nihayet bulduğu halde, Trabzon imparatorluğu Fatih devrine kadar iki buçuk asır sürmüş ve bu müddet zarfında yirmi hükümdar teselsül etmiştir: Birincisi «Aleksios Komninos» sonuncusu «David Komninos» dur. Bu zayıf imparatorluğun bu kadar uzun zaman devam edebilmesine sebep, etrafındaki kuvvetli hânedanlarla tesis ettiği sıhriyet münasebetlerinin tesiridir; Trabzon imparatorcukları Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen hükümdarlarına, Bizans imparatorlarma, Kafkas prenslerine ve hattâ Timurîlere bile kız vererek onlardan istifâde etmişlerdir: Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan bu şevketli damatların sonuncusudur; Istanbul'un fethinden sonra bir çok Bizans Rumlarının Trabzon'da toplanıp o zamanki ve sondan evvelki imparator «Dördüncü Yoannis Komninos'u Şarkî-Roma'nın meşrû vârisi saymak istemelerinden hoşlanmıyan Fatih, Hızır-Bey kumandasında bir ordu sevkedince Dördüncü Yoannis üç bin altın haraçla tehlikeyi savdıktan sonra güzel kızı Katherina'yı Uzun-Hasan'a nişanlıyarak kendisine yeni bir hâmi temin etmiştir; 1548=862 tarihinde Dördüncü Yoannis'in vefatı üzerine dört yaşındaki küçük oğlu Beşinci Aleksios'un tahtını zapteden amcası David bir taraftan da Venedik ve Ciniviz Cumhuriyetleriyle ittifaka kalkışmış ve ayrıca Papalık makamından da hıristiyanlık nâmına yardım istemiştir, işte bunun üzerine Papa «İkinci Pie» Mantoue'da bir konsil toplıyarak Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi açılması için propaganda yapmıya başlamıştır: Fakat son Trabzon imparatoru bütün bunlardan hiç bir fayda görmeden pâyıtahtının hem karadan, hem denizden kuşatıldığını görmek felâketine uğramıştır! İmparator David bu vaziyet üzerine hiç bir mukâvemet imkânı göremediği için Fatih'e kızlarından birini vermek ve bir takım ağır şartlar kabul etmek suretiyle müzakereye girişmek istemişse de Fatih öyle şeylere yanaşmadığı için, kayıtsız, şartsız teslim olmaktan başka çare bulamamıştır: İmparator David, karısı imparatoriçe Eleni, sekiz oğlu, tekmil âile efradı, maiyyet adamları ve hâzinesiyle beraber gemilere bindirilerek Serez'e sevkedilmek üzere Trabzon'dan Istanbul'a gönderilmiştir. Milâdın on üçüncü asrından on beşinci asrına kadar iki buçuk asır süren «Trabzon Rum imparatorluğu» ismindeki ocak da büyük Fatih'in bir nefesiyle nihayet işte böyle birdenbire sönüp gidivermiştir. Bu suretle Fatih Sultan Mehmet «Paleologos» hânedanından Bizans imparatorluğuyla Mora despotluğundan sonra «Komninos» hânedanının Trabzon imparatorluğunu da ortadan kaldırarak tarih sahnesini tereddi ve tefessüh etmiş bir takım Rum devletlerinden temizlemiş demektir. — Fatih, Uzun-Hasan'ın anası Sâre-Hatun'u Trabzon'a kadar muhterem bir rehine şeklinde beraber götürdükden sonra, şehir işgâl edilince kendisine bir çok ganîmetler vererek izaz ve ikramla oğluna iade etmiştir. — Garp menbâlarına göre Trabzon Rumları şehirden çıkarılmış, bir kısmı Istanbul'a gönderilmiş, bir kısmı esir olarak askere dağıtılmış ve bir kısmı da şehir hâricine sürülmüştür. Osmanlı menbâlarında bilâkis halkın yerinde bırakıldığından bahsedilir: Bâzı Garp müdekkiklerinin son tetkikleri de bu Osmanlı rivâyetini teyid etmektedir. — Trabzon fethi için Osmanlı menbâlarının bir çoğunda 1460=864 tarihinden bahsedilirse de doğru değildir. Amasra ve Sinop'dan sonra Trabzon imparatorluğunun da fethi üzerine Anadolu'nun Karadeniz sâhilleri boydanboya Osmanlı hâkimiyyetine girmiş ve bu suretle o denizi bir Türk gölü haline getirmek istiyen Fatih, büyük plânının birinci kısmını şaşılacak bir sür'atle tahakkuk ettirmiş demektir. — Bir Ciniviz kolonisinden ibaret olan Amasra müstemlekesiyle başındaki hânedanın hâkimiyyetine henüz tamamiyle nihayet verilmiş olmıyan İsfendiyar Beyliği sayılmamak şartiyle Trabzon imparatorluğu Fatih'in devirdiği Hıristiyan devletlerinin altıncısıdır: Bundan evvelki beş devlet için 1460=864 vukuâtının sonuna bakınız. — Bir iki Bizans ve Lâtin menbâından Garp tarihlerine intikal etmiş ve bilhassa Türk düşmanları tarafından pek çok istismar edilmiş bir rivâyet vardır: Bu rivâyete göre Trabzon imparatoriyle hânedanı bundan bir müddet sonra Fatih'in emriyle idâm edilmişlerdir; yalnız imparatoriçe Eleni ile bir oğlu ve bir kızı bu

cezadan kurtulmuştur; hattâ işe büsbütün fecâat karıştırmak için idâm edilenlerin cesetleri kurtlarla kuşlara yedirilmek üzere açıkta bırakıldığı halde imparatoriçenin bir gece eline bir kazmayla kürek alarak kocasıyla çocuklarını bizzat defnetmek mecburiyetinde kalmış olduğundan bile yana yakıla bahsedilir; Hıristiyanhk taassubiyle fecî bir roman şekline sokulmuş olan bu vak'a doğru olduğu takdirde, cezâya sebep gösterilen cürmün de istihfaf edilmemesi lâzımgelir: Gene ayni rivâyete nazaran bu tedbirin sebebi, Uzun-Hasan'ın karısı olan Katherina yâhut «Ekatherini Komnini» den Rumeli'de bulunan son Trabzon imparatoruna gelmiş olan mühim bir mektubun ele geçmiş olmasıdır; bu mektupta Komninoslardan birinin Uzun-Hasan nezdine kaçırılıp gönderilmesinden bahsedilmektedir; Tabiî bu dâvetten maksat, Rum prensini Uzun-Hasan'ın kuvvetleriyle Trabzon'a göndermektir. Evvelce de izah etmiş olduğumuz gibi Uzun-Hasan Osmanlılar aleyhine Avrupa'da hazırlanmakta olan geniş bir düşman şebekesiyle daha bu devirden itibaren irtibat tesisine başlamış ve bilhassa Venedik'den nezdine elçiler gelip giderek bir müddet sonra akdedilecek Venedik-Akkoyunlu ittifakının esasları daha o zamandan hazırlanmıştır: Böyle bir vaziyette Osmanlı imparatorluğunun emniyet ve hattâ mevcudiyetini tehdid eden bir muhâberenin meydana çıkması yalnız o zaman değil, bugün bile hiç bir devletin cezasız bırakamıyacağı siyasî bir cürümdür; her halde bu muhâbere, canlarıyla malları bağışlanarak Türk topraklarında kendilerine üç yüz bin akça dirlik verilmek şartiyle yaşatılan Komninos'ların millî selâmeti tehdid edecek gizli faaliyetlerini meydana çıkarmış demektir; imparatorla oğullarından bir kısmının idâmı işte bundan dolayıdır. Bilhassa Fatih gibi memleketin selâmeti nâmına Osmanlı şehzâdelerinin bile idareten idâmını «nizâm-ı âlem içün» kanun şekline sokmuş bir pâdişahın devlet aleyhine gizli muhâbereleri yakalanmış düşman prenslerine karşı hissiyâta kapılıp şiddet göstermemesini istemek, Osmanlı imparatorluğunun o sırada mâruz olduğu tehlikeleri kavrıyamamak veyâhut körükörüne Türk düşmanlığı etmektir: Fatih'in kanunundaki «Nizâm-i âlem» esası için ikinci cülûsuna tesâdüf eden 1451=855 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

1461-1462=866

Candar-oğulları Beyliğinin ilhâkı.

(Fatih bundan bir müddet evvelki Anadolu seferinde Candar yâhut İsfendiyar oğullarının son müstakil hükümdarı İsmail Bey'in saltanatı ve istiklâline nihayet verdiği zaman onun yerine Osmanlı himâyesine ilticâ etmiş olan rakîbi ve kardeşi Kızıl-Ahmed Bey'i tâyin etmiştir; 1461=865 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Tabiî bu vaziyette Kızıl-Ahmed Bey artık bir Osmanlı valisi demektir. Bununla beraber Candar-oğulları sülâlesinden olduğu için bu hânedânın son hükümdarı sayılır. — Aradan bu kadar az bir zaman geçtiği halde Kızıl-Ahmed'in neden dolayı beyliğine nihayet verildiği kat'î surette mâlûm değildir; Yalnız Osmanlılara karşı Karaman-oğullarıyla gizli münasebetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır, işte bundan dolayı Fatih kendisini Mora sancağına tâyin etmek suretiyle Anadolu'dan uzaklaştırmak istemiş ve bu vaziyet üzerine Candar-oğulları hükûmeti artık tamamiyle munkarız olup arâzisi doğrudan doğruya Osmanlı ülkesine ilhâk edilmiştir. — Mora'ya gitmek istemiyen Kızıl-Ahmed Bey Bolu'da bulunan eşyasını almak üzere oraya gitmesine müsaade istemiş ve Bolu'ya vardığı gece derhâl yola çıkıp Karaman-oğluna ilticâ etmiştir; orada da durmıyan Kızıl-Ahmed nihayet Uzun-Hasan nezdine gidip Fatih'in en kuvvetli düşmaniyle birleşmiştir; Fatih Sultan Mehmet ölünceye kadar Akkoyunlular nezdinde kalan Kızıl-Ahmed ancak İkinci Bâyezid devrinde Osmanlı ölkesine gelerek ölünceye kadar burada yaşamıştır. — Kızıl Ahmed Bey'in Fatih Trabzon seferinden dönerken Mora sancağına tâyin edilmiş olduğundan da bahsedilir. — Ahmed Bey'in firârı üzerine kardeşi İsmail Bey'in de kaçmak ihtimâlini düşünen Fatih işte bundan dolayı İsmail Bey'i Yenişehir'den kaldırıp Filibe

sancağına tâyin etmiştir. — Bu vaziyet üzerine hâkimiyyetlerini kat'î surette kaybetmiş olan Candar yâhut İsfendiyar-oğulları sülâlesinden sonraları muhtelif Osmanlı vezirleri yetişmiştir).

1462=866

Eflak prensliğinin tâbiiyet altına alınması.

(Bugünkü Rumanya devletinin başlıca arazisini teşkil eden Eflak=Valachie ve Boğdan=Moldavie kıt'aları o sırada birbirinden ayrı iki prenslik halindedir. Osmanlı menbâlarında Moldavya'ya «Boğdan» denilmesinin sebebi bu memlekete hâkim olan sülâlenin müessisinden dolayıdır. Bu iki Voyvodalık Osmanlı menbâlarında «iki memleket» mânâsına «Memleketeyn» ismiyle anılır. — ötedenberi hem birbiriyle mücâdelelerinden, hem prenslik müddailerinin dahilî kavgalarından dolayı büsbütün zayıf düşen bu küçük hükûmetle rin etrafındaki Lehistan, Macaristan ve Osmanlı imparatorluğu gibi büyük devletler bunları nüfuz ve hâkimiyyet altına almak istiyor ve bu küçük prenslikler de hâdisâtın cereyânına göre o büyük devletlerin bâzan birine, bâzan diğerine dayanarak ve hattâ haraç vererek muvâzene siyasetiyle mevcudiyetlerini idame etmiye çalışıyorlardı: Eflak prensliğinin Çelebi-Sultan Mehmet devrinde haraca bağlanması için 1416=819 vukuâtının ikinci fıkrasına ve İkinci Murad devrindeki haraç muâmeleleri için de 1423=826 vukuâtının ikinci ve 1424=827 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. Her halde Fatih devrine gelinceye kadar bu iki prenslik Osmanlı imparatorluğuna kat'î surette ilhâk edilmiş değildir. — O sırada Eflak voyvodalığında Osmanlı menbâlarının «Kazıklı Voyvoda» ve Ulahların da gene ayni mânâya «Çepeş» dedikleri «Dördüncü Vlad» bulunuyordu. Seleflerinden Üçüncü Vlad gibi «Drakul=Şeytan» lâkabiyle de anılan bu zâlim prense «Kazıklı» denilmesinin sebebi keyf için adam kazıklatmak âdetidir: Meselâ yemek yerken kazıklara oturtulmuş insanların çığlıklar içinde can çekişmelerini seyredip zevk aldığından, eşeğe binmiş bir papası eşekle beraber kazıklatıp kahkahalar attığından, beş yüz asilzâdeyi birden kazıklara geçirttiğinden, altı yüz ecnebi tüccarını kazığa oturtup neş'eyle seyrettiğinden, büyük bir ateş yaktırıp içine dört yüz talebe attırdığından ve hattâ kendisini selâmlamak için huzurunda baş açmaktan imtinâ eden Türk elçilerinin kavuklarını üçer çivi ile kafalarına çaktırdığından, öldürttüğü anaların kızartılmış etlerini çocuklarına zorla yedirdiğinden, bâzı anaların memelerini kestirip yerlerine çocuklarının başlarını diktirdiğinden, memleketinin bütün dilencilerini toplatıp karınlarını doyurduktan sonra hepsini yaktırdığından, Türk esirlerinin taban derilerini yüzdürdükten sonra tuzla oğdurup keçilere yalattığından, velhasıl keyfi uğruna yirmi otuz bin adam öldürttüğünden bahsedilir: Onun için Fatih'le muâsır olan müverrih Dursun Bey bu zâlime «Keferenün Haccâc'ı» demektedir! — Fatih'in Kazıklı-Voyvoda'ya karşı açtığı seferin sebebi Kazıklı'nın Osmanlılara karşı Macarlarla uyuşup Fatih'in emrini dinlememesi ve tâbiiyyet vazifesi olarak bâzı harekâtı hakkında hesap vermiye gelmekten imtinâ etmesidir: 1460=864 tarihinde Fatih'e itâat ve inkıyâd eden bu Kazıklı-Voyvoda'ya bir takım imtiyâzlar verilerek bir muâhede akdedilmiştir; bu muâhede mucibince Osmanlı imparatorluğu senede on bin duka altını haraç mukabilinde Eflak prensliğinin daimî surette himâye ve müdafaasını der'uhde etmiş ve Eflak prensliği de Osmanlı pâdişahını daimî metbû tanımıştır; fakat buna mukabil bir çok imtiyâzlar verilmiştir: Meselâ dahilî idaresine müdahale edilmemesi, mahallî kanunların mer'iyette devamı ve memleketin adlî istiklâli, Voyvodanın Piskoposlar ve Boyarlar meclisince intihâbı ve harp ilân edip sulh akdedebilmek salâhiyetiyle tebaasının can ve malına istediği gibi tasarruf edebilmesi, dahilî icrâatından dolayı Türkiye'ye karşı hiç bir mes'uliyyeti olmaması, Türk topraklarına gelecek Ulahların haraçtan muâfiyyeti ve Türklerin Eflak topraklarında yerleşememeleri gibi bir çok imtiyâzlar rivâyet edilir. Fakat bu vesika imzalanır imzalanmaz Kazıklı-Voyvoda Macar kralı ve meşhur Hunyadi Janos=Yanko

Hunyad'ın oğlu «Mathias Korvin»le de ikinci bir muâhede imzalıyarak Türklere hücum etmek taahhüdüne girişmiştir! Hattâ Fatih şimalî Anadolu seferiyle meşgul olduğu sırada fırsattan istifâde ederek Türk hududuna sarkıntılıklarda bulunduğundan şikâyet edilmiştir: Anadolu seferinden sonra Fatih'in kendisini dâvet etmesi ve onun da korkuya kapılıp icâbet etmemesi ve parası olmadığından bahsederek haraç vermemesi işte bundan dolayıdır. Rivâyete nazaran kendisi mevkiinden ayrılacak olursa memleketinin Macar istilâsına uğrıyacağından bahsederek kendi yerine bir muhâfız gönderdiği takdirde gelebileceğini bildirmiş ve işte bunun üzerine Vidin Muhâfızı Hamze Paşa gönderilmiştir: Bir rivâyete göre de Hamze Bey yâhut Paşa Kazıklı'yı yola getirmek veyâhut hile ile yakalamak için gönderilmişse de Drakul bir gece Paşa ile bütün maiyyetini birdenbire bastırıp elleriyle ayaklarını kestirdikten sonra hepsini kazıklatmış ve bilhassa Hamze Paşa'yı «hürmeten» yüksek bir kazığa oturtmuştur! Bu vahşeti irtikâb ettikten sonra Türk hududunu aşarak Bulgaristan'a giren Kazıklı-Voyvoda ortalığı kan ve ateş içinde bırakıp 25 bin esir almış ve Fatih'in ikinci defa gönderdiği elçiler bir rivâyete göre işte bu sırada gelip huzurunda baş açmadıkları için yukarda söylediğimiz gibi kavuklarını çivilerle kafalarına çaktırmıştır! Eflak seferinin sebebi Kazıklı'nın işte bu müthiş vahşetleriyle iğrenç cinayetleridir. — Bu seferde Fatih'in kuvvetleri 150 yâhut 200 bin kişilik bir ordu ile Karadeniz'den Tuna'ya giren yirmi beş büyük ve yüz elli küçük gemiden mürekkep gösterilir. — Fatih'in bu Eflak seferinde Bükreş civarına vardığı zaman her birine bir insan çakılmış yirmi bin kazıktan mürekkep bir cenâze ormanına tesâdüf ettiği ve bu müdhiş ormanın ortasındaki en yüksek kazıkta ipekli elbiseleriyle zavallı Hamze Paşa'nın cesedini gördüğü rivâyet edilir! — Kazıklı-Voyvoda bir takım müsâdemelerden sonra Macaristan'a kaçmış, Macar kralının emriyle orada zindana atılmış, memleketi baştanbaşa yağma ve tahrib edilmiş ve işte bu suretle doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyyeti altına alınıp mümtâz bir eyâlet haline gelen ve dünyanın en müthiş zâlimiyle zulmünden kurtulan Eflak beyliğine Kazıklı'nın Fatih'e ilticâ etmiş olan kardeşi Güzel-Radul bir Osmanlı valisi şeklinde tâyin edilip senede on bin duka altını haraca bağlanmıştır. — On beş sene kadar Macaristan'da mahpus kalan Kazıklı-Voyvoda nihayet kardeşi Radul'un vefatı üzerine 1479=884 tarihinde zindandan kaçıp gelmişse de iki sene sonra öldürülerek kesik başı Türk memleketlerinde teşhir edilmiştir).

Midilli adasının fethi.

(O sırada Midilli adası «Gattilusio» ismindeki Ciniviz âilesinin elindedir: Bu âile için 1456=860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu Ciniviz sülâlesinden son Midilli dukası, «Nicolas Gattilusio» isminde bir Türk düşmanıdır. — Midilli seferinin sebebi, büyük kardeşi «Dominico»yu zindana attırıp boğdurarak tahtını zaptetmiş olan son duka Nicolas'nın Osmanlı haraçgüzârı olduğu halde Türkiye aleyhine hemcinsi olan İtalyanlarla gizli bir ittifak akdetmesi ve Midilli'yi Lâtin korsanlarının hareket merkezi haline getirip bunlara kılavuz gemileri de vererek Anadolu ve Rumeli Türk sâhillerine akınlar yaptıracak kadar düşmanlık etmiye kalkışmasıdır. — Bir rivâyete göre 67, bir rivâyete göre 125 ve bir rivâyete göre de 200 gemi ile Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa denizden gitmiş ve Fatih de bir mıkdar Yeniçeri ile Anadolu askerinin başında karadan ve Bursa üzerinden gidip adaya asker geçirmiş ve işte bu suretle sonbaharda yirmi yedi gün süren bir muhâsaradan sonra sûrlar yıkılıp umumî hücum başlıyacağı sırada kale teslim olmuştur. — Midilli'nin fethi üzerine burada ele geçen ve evvelce Türk sâhillerine taarruzda bulunup bir çok can ve mal zararına sebeb olan üç yüz kadar İtalyan ve Aragon korsanı Fatih'in emriyle kâmilen idâm edilmiştir: Midilli müdafaasına da iştirâk etmiş olan bu korsanların idâmı, Midilli Dukalığı ile tâbiiyyet bakımından hiç bir alâkaları ve hukukî vaziyetleri olmamasından ve fazla olarak o zamana kadar her türlü hukuk esaslarına mugayir deniz haydutluklarıyla bir çok cinayetler irtikâb etmiş olmalarındandır. Zaten Fatih «vatan müdafaası» ile alâkadar olmadıkları halde

kendisine karşı harbe girişen ecnebileri daima idâm cezasına tâbi tutmuştur: Bu hukukî mesele için 1453=857 vukuâtının «18 Nisan=8 Rebî'-ül-âhir, Çarşanba» fıkrasına ve «29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ, Salı» fıkralarının birincisine bakınız. Fakat buna mukabil yerli ahalinin hayatı bağışlanmış ve bunlar üç sınıfa ayrılarak zenginleri Istanbul'a sevkedilip kendilerine evler ve arsalar verilmiş, fakirler yerlerinde bırakılıp vergiye bağlanmış ve orta tabakaya mensup gençler de esir edilmiştir; Bu muâmelenin sebebi, muhâsaranın başında yapılan teslim teklifi reddedilerek kan dökülmesine meydan verilmiş olmasıdır. — Istanbul vesairede olduğu gibi Midilli fethi üzerine orada da derhâl emlâk tahriri yapılmıştır).

Çanakkale boğazının tahkimi.

(Anadolu-hisarı'nın karşısında kurdurduğu Rumeli-hisarı ile Istanbul boğazını tahkim etmiş olan Fatih, bu sefer de Çanakkale boğazının iki sâhiline yaptırdığı istihkâmlarla bu ikinci boğazı tahkim ederek Boğazlar meselesini kat'î surette halletmiştir; Çanakkale boğazının Yıldırım Bâyezid devrindeki ilk tahkimâtı için 1390=792 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Çanakkale istihkâmları boğazın en dar yerinde karşılıklı olarak yapılmıştır: Anadolu sâhilindeki tahkimâta «Kal'a-i Sultâniyye=Çanakkale» ve Rumeli sâhilindeki tahkimâta da «Kilîd-ül-bahr/Kilid-i-bahr» isimleri verilmiştir. Bu istihkâmların o sırada Gelibolu Sancak beyi ve donanma kumandanı olan Ya'kub Bey tarafından yaptırıldığı rivâyet edilir. — Tabiî bu suretle Venedik, Ciniviz, Papalık ve Rodos donanmaları gibi o devrin en mühim deniz kuvvetlerine karşı Istanbul şehri tamamiyle emniyet altına alındıktan başka Akdeniz'le Karadeniz arasındaki ticaret yolu da kat'î surette Türk hâkimiyyetine girmiş demektir. Fatih'in bu sırada donanmayı kuvvetlendirip tersâneler yaptırmıya ehemmiyet vermesi de bu maksatladır: Gelibolu'dan sonra ilk defa olarak Istanbul halicinde de bir tersâne kurulmuş ve gene bu sırada Kadırga limanı yapılmıştır; yeni yapılan gemiler içinde büyüklük itibariyle dünyada birinci dereceyi bulanlar mevcud olduğu gibi, bu devirden itibaren Osmanlı donanmasının en büyük deniz kuvveti haline gelmiş olduğu da rivâyet edilir. — Çanakkale istihkâmları bir rivâyete göre bu sene başlanıp 1463=867 tarihinde ikmâl edilmiştir).

1463=867

Fatih câmiinin temel-atma merâsimi.

(İnşaâta bu senenin Cumâda-l-âhire=Şubat-Mart ayında başlanmıştır: İkmâl tarihiyle diğer tafsilât için 1470=875 vukuâtı içinde «Fatih câmiinin ikmâli» fıkrasına bakınız).

Arnavut sulhü.

(Bu sulhün 27 Nisan=7 Şa'ban Çarşanba günü akdolunduğu rivâyet edilir. — Bu zamana kadar Papalık makamiyle Napoli krallığından ve Venedik cumhuriyetinden yardım görüp memleketinin dağlık vaziyetinden istifâde ederek mukâvemet göstermiş olan ve «İskender-Bey» denilen «Yorgi Kastriyota»yı böyle bir sulh talebine mecbur eden âmillerin en mühimleri neticeden ümitlerini kesmiş olan maiyyetinin ısrarı ve kendi âkıbeti hakkındaki endişeleri gibi bir takım şahsî mülâhazalar şeklinde gösterilir. Zaten İskender'in metbûu ve başlıca yardımcısı olan Napoli kralı Beşinci Alphonse'un 1458 tarihinde ölmesi üzerine oğlu Ferdinand'a karşı çıkan muhâlefetten dolayı artık o menbâdan yardım göremiyen bu Arnavut sergerdesi bilâkis Ferdinand'a yardım etmek mecburiyetinde kalmış ve hattâ bir aralık altı aylık bir mütâreke akdedip Papa'nın emriyle Napoli'ye gitmiştir: 1461=865 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İskender o seferinden avdetinden sonra tekrar mücâdeleye başlamışsa da mağlûb olacağını anladığı için sulh taleb etmiş ve Papalıkla Venedik cumhuriyetini endişeye

düşürdüğünden dolayı ilk fırsatta yeniden silâha sarılacağından bahsederek bunlara teminat vermiştir. — Fatih'in bu sulh teklifini kabul etmesi de Bosna fütuhâtında Arnavutluk cihetinden emin olmak içindir. — Şerâiti pek belli olmıyan bu sulhün İskender tarafından ihlâli için 1464=868 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

Bosna krallığının fethi.

(Bundan evvel de gördüğümüz gibi Istanbul'un fethi, Akdeniz'le Karadeniz arasındaki ticaret yolunun Türk hâkimiyyetine geçmesi ve nihayet Sırbistan'la Mora'nın fethi Avrupa hıristiyanlığını büyük bir heyecan ve telâşa uğratmış ve Papalık makamı Türk istilâsını önlemek için yeni bir Haçlı seferi propagandasına giriştiği gibi Venediklilerle Osmanlı düşmanı olan Akkoyunlular arasında bile gizli münasebetler tesis edilmiye başlamıştır: 1461=865 vukuâtının ikinci ve dördüncü fıkralarına bakınız. — O sırada Papalık makamında bulunan «İkinci Pie»nin Ehl-i-Salîb propagandasına en çok kapılanlar, Bosna krallığı ile «Saint-Sabbas» denilen Hersek dukalığıdır: Bunlar bir müddettenberi Macar kralı Mathias'dan, Venedik cumhuriyetinden ve hattâ Arnavut sergerdesi İskender'den yardım istemiye başlamışlardır; bilhassa 1461=866 Kânunuevvel=Rebî'ül-evvel ayında Bosna kralının elçileri Roma'ya giderek Papalık makamından Türklere karşı takviye edilmelerini istemişler ve bundan bir müddet sonra 1462=866 tarihinde de ayni kralla ayni duka İskender'le anlaşmışlardır: Bütün bu gizli münasebetlerde Osmanlı haraçgüzârı olan küçük Raguza=Dubrovnik cumhuriyetinin de miyânecilik ve hattâ bâzı devletlerin verdikleri harp masraflarına veznedarlık etmiş olduğu rivâyet edilir. — İstihbaratı çok mükemmel olan ve her tarafta casusları bulunan Fatih bu düşman hazırlıklarını tabiî büyük bir dikkatle tâkib etmiş ve Balkan fütuhâtını tamamlamak için bu küçük devletler meselesinin artık kat'î surette tesviyesine karar vermiştir: Fakat 1462=866 vukuâtının başında gördüğümüz son Eflak seferi bu kararın derhâl tatbikine mâni olduğu için o seferden evvel Bosna kralı «Stipan/Stefan Tomaşeviç» nezdine elçiler gönderilip birikmiş olan haraçlar istenmişse de kral reddetmiş, Türk elçilerini zindana atmış ve bu suretle artık açıktan açığa düşman vaziyeti almıştır; zaten son Sırp kralının damadı olan Bosna kralı Sırbistan verâseti meselesinde müddailik edip bir takım haklar iddiâ etmiş ve Sırp meselesinde Osmanlılara karşı cephe almıştır: 1456=861 vukuâtına bakınız. — Bâzı menbâlarda Bosna krallığından ilk defa olarak haraç istenmiş gibi bir ifâde tarzına tesâdüf edilirse de doğru değildir: Bu krallığın ilk defa olarak haraca bağlanması için 1389=791 vukuâtının Birinci Bâyezid devrindeki beşinci fıkrasına ve son defa İkinci Murad devrinde bu haracın tezyidi için de 1439=843 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız: 1462=866 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarında gördüğümüz Eflak gailesi temizlendikten ve Midilli adası fetholunduktan sonra Bosna seferine hazırlanan Fatih 150 bin kişilik bir ordu ile 1463=867 senesi Mayıs=Şa'bân-Ramazan ayında Bosna krallığı üzerine yürümüş, bu küçük krallığın pâyıtahtı olan «Jajcza/Jajce/İaîtse=Yayça/Yayçe» kalesinin fethi üzerine diğer mühim şehirler anahtarlarını takdim ederek veyâhut pek az müdafaada bulunarak teslim olmuş ve «Kliacza/Glutz/Kliutch» kalesine kapanmış olan son Bosna kralı bu kalenin tesliminden sonra «Musannifek» lâkabiyle mârûf «Şeyh Ali Bastâmî» fetvâsiyle idâm edilmiştir: 1474=879 vukuâtının dördüncü fıkrasına da bakınız. Bu kralın idâmı muhtelif sebeplere müstenittir; her şeyden evvel bir kere kendisinden haraç istemek için gönderilmiş olan Türk elçilerini zindana attırmış ve hattâ bir rivâyete göre de idâm ettirmiştir; bir Bizans rivâyetine göre de Türk ordusu geldiği zaman pâyıtahtında bulunan bu kral umumî hücumdan evvel ahalinin kendisine haber vermeden elçiler göndererek teslim olmaları üzerine kaçmış ve takipçiler tarafından yakalanarak ordugâha getirilince teslim meselesiyle alâkadar olmadığı için idâm edilmiştir; fazla olarak son zamanlarda Macaristan'ı, Papalığı, Venedik cumhuriyetini ve hattâ Arnavut İskender'i Türkler aleyhine kışkırtmış olduğu gibi, Sırp verâseti meselesinde ve Sırbistan fethinde Türklere karşı cephe almıştır; o devrin en şiddetli

Türk düşmanlarından olan Bosna kralının idâmı işte bu gibi bir takım hukukî ve siyasî sebeplerden mütevellittir. — Fatih'in bu seferinde bütün Bosna fethedilmiş ve bir rivâyete göre üç yüzden fazla müstahkem mevki zaptedilmiştir. — Milâdın yedinci asrından beri bir krallık vaziyetinde bulunan ve yalnız arada bâzı istilâlara uğramış olan Bosna işte bu tarihten itibaren artık bir Osmanlı vilâyeti haline gelmiştir. — Tıpkı Midilli fethinde olduğu gibi Bosna şehirlerinin ahalisi de üç sınıfa ayrılarak fakir sınıf yerinde bırakılmış, zenginler kısmen Istanbul'a nakledilmiş ve orta sınıf gençleri de esir edilmiş veyâhut kısmen orduya alınmıştır. İşte bu tarihten itibaren Boşnaklar az zamanda ihtidâ etmek suretiyle «zımmî» muâmelesine tâbi olmaktan kurtulmuşlardır. — Bosna krallığının fethi üzerine Venedik cumhuriyetinin Adriyatik sâhillerindeki müstemlekelerinden başka asıl İtalya bile Türk tehdidi altında kalmış ve aşağıda görülecek Macar-Venedik ittifakiyle Osmanlı-Venedik harbi işte bu vaziyetten doğmuştur: 1453=857 tarihinden işte bu 1463=867 tarihine kadar geçen on sene içinde Fatih Sultan Mehmet irili ufaklı on devlet devirmiştir; Bunlar sırayla 1453=857 de Bizans imparatorluğu, 1456=860 da Enez Ciniviz dukalığı, 1458=862 de Atina İtalyan dukalığı, 1459=864 de Sırbistan krallığı, 1460=864 de Mora despotluğu, 1461=865 de Trabzon Rum imparatorluğu, 1461-1462=866 da Candar-oğulları Türk Beyliği, 1462=866 da Eflak prensliği, gene aynı tarihte Midilli Ciniviz dukalığı ve nihayet işte bu 1463=867 tarihinde de Bosna krallığı şeklinde bir liste teşkil etmektedir! Bunların haricinde Amasra Ciniviz kolonisi vesaire gibi bir takım müstemlekelerle şehirler daha vardır).

Hersek dukalığının tâbiiyet altına alınması.

(Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın memur olduğu bu seferde bâzı kalelerin fethi üzerine Hersek dukası «Stipan/Stefan Kossariç» küçük oğlunu rehine vererek inkıyâdını arzettiği için yerinde bırakılmış ve işte bu oğlu Fatih'in maiyyetinde ihtidâ edip «Ahmed» ismini alarak sonraları «Hersek-zâde Ahmed Paşa» ismiyle dâmad ve Vezir-i-a'zam olmuştur! — «Saint-Sabbas dukalığı»denilen bu küçük hükûmetin «Hersek=Herzegovine» ismi Almancanın «dukalık» mânâsına gelen «Herzogthum» kelimesinden muharreftir. — Bundan dört sene sonra 1467=871 tarihinde Stefan Kossariç vefât ettiği zaman, yanında kalan oğullarından Vlâdislas yukarı Herseği, Vladko aşağı Herseği almış, fakat arası biraz geçince bütün Hersek Osmanlı idaresine girmiştir: 1480=885 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Karada ve denizde on altı sene süren Osmanlı-Venedik harbinin başlaması.

(Bu uzun harbin zâhirî sebebi, bir Türk kölesinin Atina'daki Osmanlı hâzinesinden on bin veyâhut yüz bin akça aşırarak cenubî Mora'nın Venedik hâkimiyyetindeki Koron şehrine iltică edip oradaki Venedikli muhâfızla parayı paylaşması ve Mora beyi Evrenos-oğlu İsâ Bey köleyle paranın iâdesini istediği halde kölenin hıristiyan olduğunu bahâne eden ve parayı da inkâra kalkışan Venedikliler tarafından bu haklı taleplerin reddedilmesi üzerine Mayıs=Şa'bân-Ramazan ayında Venedik hâkimiyyetindeki Argos şehrinin zaptı ve «Lepanto=İnebahtı» civârındaki Venedik arazisinin işgâlidir. Venedik cumhuriyeti işte bu vaziyet üzerine Osmanlı devletine harp ilân etmiştir. — Bununla beraber, 1463=867 den 1479=883 tarihine kadar on altı sene süren bu büyük muharebenin hakikî sebebi, Istanbul ve Trabzon imparatorluklarıyla Balkan devletlerinin üstüste devrilmesi karşısında gerek Papalık makamının, gerek Macar krallığıyla Venedik ve Ciniviz cumhuriyetleri gibi hıristiyan devletlerinin umumî telâş ve heyecanında gösterilebilir: Fakat Papalık makamı Istanbul'un sukutundan itibaren Macaristan, Lehistan, Bohemya, Aragon, Venedik ve Ciniviz devletleri gibi hıristiyan hükûmetlerinden başka Osmanlıların tabiî düşmanları olan Akkoyunlular, Karaman-oğulları ve Kırım Tatarları gibi müslüman devletleriyle bile müzakereye giriştiği halde umumî ve müşterek bir hareket vücuda getirmiye muvaffak olamamıştır. En mühim

hareket, Venedik cumhuriyetinin Arnavutluk'da İskender-Bey'i kışkırtması, Macaristan'ın Bosna'ya tecavüzü ve Papalık makamiyle Aragon ve Rodos gemilerinin de Venedik donanmasını takviye ederek Karaman-oğullarına yardım etmeleri gibi bir takım elbirlikleri gösteren işte bu uzun mücâdeledir. Fakat bunun kat'î ve umumî bir hareket mahiyetini alamamasından dolayı netice itibariyle Fatih'in fütuhât dâiresi büsbütün genişlemiş, Osmanlı hâkimiyyeti daha sağlam temellere dayanmıştır. — Venedik cumhuriyetiyle Macar krallığının Türklere karşı tedâfüî ve tecavüzî ittifakı 1463=867 senesi 12 Eylül=28 Zülhicce Pazartesi günü «Peterwardein» şehrinde imzalanmıştır: Bu muâhede mucibince Venedikliler Arnavutluk ve Mora cepheleriyle denizlerde ve Macarlarda Bosna'da taarruza başlamak taahhüdünde bulunmuşlardır; bu münasebetle Venedik cumhuriyeti Arnavut İskender'i de hizmetine almış ve para, asker ve mühimmatça yardım etmiştir. — Venedik donanma kumandanlığına «Luigi Loredano» ve kara orduları başkumandanlığına da «Bertoldo d'Este» tâyin edilmiştir. — Venedik amirali Loredano ile ordu kumandanı Bertoldo harp başlar başlamaz Mora'nın bir çok yerlerini işgâl etmiş, mahallî isyânlar çıkartmış ve Korintos berzahında Osmanlıların yıkmış oldukları «Germe-hisar» seddini iki hafta içinde otuz bin işçi kullanarak altı mil uzunluğunda 136 kuleli bir istihkâm şeklinde yeniden yaptırmışlardır: Bu müstahkem sed için 1415=818 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — İlk mühim muharebe işte bu civarda, Venediklilerin muhâsara altına aldıkları Korintos kalesinin önlerinde 1463=868 senesi 20 Teşrinievvel=6 Safer Perşenbe günü vukua gelmiş, bir taraftan da Macar kralı Mathias Bosna'ya girip bu memleketin eski pâyıtahtı olan «Jajce=Yayça»yı zaptetmiş, fakat ertesi sene Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa yaklaşırken Macar kralı alelacele memleketine kaçmıştır: 1464=868 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Ondan sonra Bosna'dan Yunanistan'a yürüyen Türk ordusu bütün Mora şehirlerini kolayca istirdâd etmiştir: Netice itibariyle Venediklilerin elinde harpten evvelki kalelerinden başka bir şey kalmamış, başkumandanları Bertoldo maktûl düşmüş ve kara orduları tamamiyle bozulmuştur).

1464=868

Karaman verâseti meselesinin zuhuru.

(Karaman hükümdarı Sultan İbrahim Bey bir rivâyete göre 30 Zülka'de=16 Ağustos Salı ve diğer bir rivâyete göre de 1 Zülhicce=17 Ağustos Çarşanba günü vefât etmiştir. — İbrahim Bey'in eceliyle veyâhut vezirliğinde bulunan Ahmed Paşa'nın Fatih tarafından elde edilmesi üzerine zehirli üzüm yedirilerek canına kıyılmak suretiyle öldüğü hakkında iki rivâyet varsa da ikincisi zayıftır. — Osmanlı menbâlarına göre Sultan İbrahim Bey'in İshak, Pîr-Ahmed, Kasım, Alâüddin, Karaman, Süleyman ve Nûre-Sûfî yâhut Nura-Sofu isimlerinde yedi oğlu vardır ve bunların en büyükleri olan İshak Bey bir câriyeden olduğu halde ötekilerin hepsi Çelebi-Sultan Mehmed'in kızı, İkinci Murad'ın kızkardeşi ve Fatih'in halası olan Osmanlı prensesinin çocuklarıdır: 1426=830 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Fakat «Şikârî»nin «Karaman tarihi»ne göre İshak Bey de Osmanlı prensesinden olmuştur, yâni hepsinin anası birdir; fazla olarak, gene ayni menbaa göre diğer altı oğlundan son üçünün isimleri Karaman, Süleyman ve Nûre-Sûfî değil, Halil, Ya'kub ve Küçük-Mustafa'dır. Umumî rivâyete göre Sultan İbrahim Bey kendisine veliahd olarak en sevgili oğlu İshak Bey'i tâyin etmiştir; Fakat Şikârî'ye göre en büyük şehzâde Kasım Bey'dir ve babası da onu veliahd göstermiştir. — Osmanlı menbâlarına nazaran İbrahim Bey ölünce Konya tahtına Osmanlı prensesinden olan altı kardeşin en büyükleri Pir-Ahmed Bey cülûs etmiş, câriyeden olan İshak Bey İçel'e gidip orada tutunmuş, Süleyman'la Nûre-Sûfî Fatih'e ilticâ edip birer tımar almış, fakat İçel'deki İshak Bey hakkının gasbedilmesine tahammül edemiyerek Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ı imdâdına çağırmış, nihayet Uzun-Hasan Erzincan ve Sıvas üzerinden Karaman iline gelince mukâvemet edemiyeceğini anlıyan Pîr-Ahmed Bey yanında ki kardeşleriyle beraber

Fatih'e ilticâ etmiş ve işte bunun üzerine İshak Bey Uzun-Hasan'ın himâyesinde olarak babasının tahtına çıkmıştır. — İshak Bey bir taraftan da Osmanlılarla anlaşmıya teşebbüs etmişse de Fatih'in teklif ettiği «Çarşanba suyu» hududunu kabul etmediği için, üzerine Antalya beyi Hamze Bey sâbık hükümdar Pîr-Ahmed Bey'le beraber sevkedilerek Ermenek veyâhut Dağ-pazar'ında mağlûp edilip Pîr-Ahmed Bey 869=1464-1465 tarihinde ikinci defa olarak Karaman tahtına çıkarılmış ve İshak Bey de bir rivâyete göre Uzun-Hasan'a ilticâ etmiş ve diğer bir rivâyete göre de karısı, oğlu ve hâzinesiyle beraber Silifke kalesine kapanmıştır. — Pîr-Ahmed Bey Fatih'in himmetiyle tekrar tahta çıkınca Akşehir, Beyşehri, Ilgın ve Saklan-hisarı şehirlerini şükrân hediyesi olarak Osmanlı devletine terketmiştir. — Bununla beraber, Pîr-Ahmed Bey'in sonradan Osmanlı düşmanlarıyla ve bilhassa Venediklilerle ittifakı Karaman devletinin büsbütün ortadan kaldırılmasıyla neticelenmiştir: 1466=871 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Macar kralının Bosna'dan kaçırılması.

(Venediklilerle müşterek hareket eden Macar kralı ve meşhur Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın oğlu Mathias Korvin 1463=867 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz ittifak muâhedesi mucibince Bosna istilâsına kalkışarak bir rivâyete göre 1463=868 senesi Eylül ayının sonlarına ve Safer ayının ortalarına doğru ve diğer bir rivâyete göre de Kânunuevvelin 16 ncı ve Rebî'ül-âhirin 4 üncü Cuma günü Bosna krallığının eski pâyıtahtı olan «Jajce=Yayça» şehrini zaptedip kale muhâfızı Hurrem Bey'le iki yüz Türk esirini zafer alayı ile memleketine götürmüş olduğu için 1464=868 baharında açılmış olan ikinci Bosna seferinde «Yayça/Yayçe» muhâsara edilmiş ve bu sırada kral Mathias'ın tekrar gelip İzvornik kalesini kuşattığı haber alınmıştır: İşte bunun üzerine Macar ordusuna karşı sevkedilen Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın hücumu üzerine Macar kralı muhâsarayı bırakıp toplarıyla ağırlıklarını terkederek büyük bir sür'atle kaçmış, Sava nehrine kadar tâkib edilmiş ve bir çok ganîmetlerle esirler alınmıştır. — Bu sefer için Osmanlı menbâlarında 869=1464-1465 ve 870=1465-1466 tarihleri de rivâyet edilir).

Arnavutluk sulhünün Arnavutlar tarafından bozulması.

(Papalık, Napoli krallığı ve Venedik cumhuriyeti gibi hıristiyan devletlerinin elinde bir oyuncak haline gelen Arnavut sergerdesi İskender-Bey ve daha doğrusu Yorgi Kastriota'nın gördüğü yardım kesilince başına gelecek akıbetten korkarak sulh istemiş olduğunu ve Fatih'in de Bosna seferinde Arnavutluk cihetinden emin olmak için bu talebi kabul etmiş olduğunu yukarda görmüştük: 1463=867 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Gene o sene vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Venedik harbinde Venediklilerle Macarların Türklere karşı ittifakı üzerine bu devletler Arnavut İskender'i de kendileriyle beraber harekete teşvik etmişler ve yeniden yardıma başlamışlardır. İskender-Bey'in müslüman Türklere karşı olan sulh yeminini de Hıristiyanlık nâmına Papa'nın bozmuş olduğu rivâyet edilir! İşte bu vaziyet üzerine Arnavut sergerdesi İskender 13 Nisan 1464=5 Şa'ban 868 tarihine müsâdif Cuma günü Türk askerine taarruz etmek suretiyle kendisinin tâlib olduğu sulhü ihlâl etmiştir; Bu tuhaf Arnavut sulhü 1463=868 senesi 13 Nisan=5 Şa'ban Cuma gününe kadar 11 ay, 16 gün devam edebilmiştir! İşte bu tarihten itibaren başlıyan müsâdemeler içinde bilhassa 9 Ağustos 1464=5 Zülhicce 868 tarihine tesâdüf eden Perşenbe günkü muharebe Balaban Bey'in Arnavutlar üzerinde büyük bir zaferiyle neticelenmiştir. — İskender'in üzerine sevkedilen beş on bin kişilik kuvvetleri Ohri, Tiran ve Debre taraflarında ara sıra muhtelif müsâdemelere tutuşmuşlar, bir defasında yeğenlerinden birini esir edip Istanbul'a göndermişler, hattâ bir müsâdemede bizzat İskender'i yaralayıp atından aşağı devirmişler, fakat bu âsi Arnavutları tamâmiyle temizlemiye muvaffak olamamışlardır. Bilhassa son müsâdemede Osmanlı

kumandanı Ya'kub Bey'in şehît düşmesi Fatih'i bizzat harekete sevkeden bir sebep sayılır: Bu hareket için aşağıki fıkraya bakınız).

1466=870-871

Fatih'in Arnavutluk seferinde Elbasan kalesinin inşâsı ve bir çok Arnavut kalelerinin fethi.

(Bu seferde bâzı mühim kaleler işgâl edildikten sonra İskender'in merkezi olan Kroya=Akçahisar muhâsara edilmiş, İskender bir takım çete harpleriyle Türk ordusunu tâciz etmekten başka bir şey yapamamış, idaresindeki yerler boydanboya tahrib edilmiş ve Arnavutluğu askerî nüfuz altında tutmak üzere Elbasan kalesi yapılıp çok sarp ve müstahkem bir mevki olan Kroya=Akçahisar'ın muhâsarası Balaban Bey idaresinde bir ablukaya tahvil edildikten sonra avdet edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında bu Arnavutluk seferi için 870=1465-1466, 871=1466-1467 ve 872=1467-1468 tarihleri de rivâyet edilir. — Bâzı Garp müelliflerinin son tetkiklerine göre Kroya=Akçahisar muhâsarası Milâdın 1466 senesi Haziran-Ağustos aylarında, yâni Hicretin 870 senesi Zülka'de ve 871 senesi Safer ayları içindedir: Bu kadar mukâvemetini mevkiinin sarplığına medyun olan bu çok müstahkem hisarın İkinci Murad devrindeki ilk muhâsarası için 1447=851 vukuâtının birinci fıkrasına ve ikinci muhâsarası için de 1450=854 vukuâtına bakınız. — Fatih'in bu seferin de müstakbel Arnavutluk harekâtında üs ittihâz edilmek üzere inşâ ettirdiği Elbasan kalesi eski bir Bizans hisarı olan «Valmora» harâbelerinin yerine yapılmıştır: Bu mevki orta Arnavutluk'daki «İşkumbi=Shkumbi» nehri civârındadır; inşaât biter bitmez etraftan getirilen ahalinin buraya yerleştirildiği rivâyet edilir).

1466=871

Fatih'in Karaman seferi ve Konya'nın zaptiyle Karaman-ili'nin bir Osmanlı vilâyeti haline getirilmesi.

(1464=868 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Karaman verâseti meselesi bu Türk devletinin arazisini Osmanlılarla Akkoyunlular arasında bir rekâbet sahnesi haline getirmiştir: Konya'da saltanat süren Pir-Ahmet Bey'le Silifke'ye çekilen İshak Bey'in bir taraftan Uzun-Hasan ve bir taraftan da Venediklilerle anlaşarak Fatihe karşı cephe aldıkları ve hattâ Pîr-Ahmed Bey'in Osmanlılara harp ilân ettiği rivâyet edilir. Fatih işte bu vaziyet üzerine büyük bir ordu ile ve Karaman devletini büsbütün ortadan kaldırmak maksadiyle Anadolu'ya geçmiş Selçukîlere vâris olan bu Türk devletinin pâyıtahtı olan Konya'yı zaptederek ve ondan sonra da Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'yı tâkibe gönderip Karaman-oğullarının âile ocağı olan «Lârende=Karaman» şehrini zaptettirerek Taşeli tarafları hariç olmak üzere Karaman ölkesini bir Osmanlı vilâyeti haline getirmiştir. — Fatihin bu 1466=871 tarihinde Konya'da basılmış bir sikkesi vardır. — Pîr-Ahmed Bey ilkönce Niğde taraflarına çekildikten sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'a ilticâ etmiştir. — Bununla beraber, Karaman-oğullarının nüfuz ve hâkimiyyeti bu tarihte tamamiyle zâil olmuş değildir: Pîr-Ahmed Bey Uzun-Hasan'ın yanından dönüp Taşeli taraflarında kardeşlerinden Kasım Bey'le müştereken saltanatını ilân etmiş ve hattâ Lârende'yi istirdâda bile teşebbüs etmiştir. — Osmanlı menbâlarına göre Karaman-ili'nin fethinden sonra Fatih'in oğullarından şehzâde Mustafa buraya vali tâyin edilmiştir; fakat tarihinde ihtilâf vardır: Bu tâyini istilâ tarihine müsâdif gösterenler olduğu gibi daha sonra 873=1468 tarihinde gösteren rivâyetler de vardır).

Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın azliyle yerine Rum-Mehmet Paşa'nın tâyini.

(Osmanlı menbâlarında bu tebeddül umumiyetle 872=1467-1468 tarihine müsâdif gösterilir: Fakat Karaman seferinde azledildiği sâbit olduğuna göre 1466=871 rivâyeti daha kuvvetlidir; hattâ 870=1465 rivâyeti bile vardır. — Mahmud Paşa'nın azline sebep, yerine göz diken Rum-Mehmet Paşa'nın bir entrikasıdır: Rivâyete nazaran Fatih Konya ve Karaman Türklerinin Istanbul'a naklini emretmiş, Mahmud Paşa bir kısım ahaliyi naklettirmiş ve Rum-Mehmet Paşa da Pâdişaha zenginler rüşvet verip yerlerinde kaldıkları için yalnız fakirlerin nakledildiğini söyleyip Mahmud Paşa'nın çadırı başına yıkılarak azledilmesine sebeb olmuş! — Sadr-ı-â'zamların çadırları başlarına yıkılarak azledilmeleri bu vak'a ile başlamış gösterilir. — Azgın bir Türk düşmanı olmakla mârûf olan bu Rum-Mehmed'in mahiyeti için 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1466-1467=871

Türk denizciliğinin şanlı pîri Barbaros-Hayrüddin Paşa'nın muhtemel doğum tarihi.

(Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında Barbaros'un doğum tarihi olarak 855=1451, 870=1465-1466, 871=1466-1467, 873=1468-1469, 878=1473-1474, 881=1476-1477 ve 888=1483 vesaire gibi birbirini tutmaz bir çok tarihler gösterilir: Bunların birincisiyle sonuncusu arasında tam 32 senelik bir fark vardır! Tabiî bu vaziyette hakiki doğum tarihinin tesbit edilebilmesi için ancak sarîh ve ciddî vesikalar bulunmasını beklemek lâzımdır ve belki de böyle vesikalar hiç bir zaman bulunamıyacaktır. — Burada «muhtemel» kaydiyle 871=1466-1467 tarihinin esas ittihâz edilmiş olması, Hayrüddin-Reis'in kardeşi Oruc-Reis'le beraber ilk deniz seferine 887=1482 tarihinde çıkmış olduğu rivâyet edilmesindendir; Bu ilk seferde Oruç 18, küçük kardeşi Hızır yâni müstakbel Barbaros da 16 yaşlarında gösterilir; 16 yaşından evvel bir deniz seferine çıkılamıyacağına göre, 887=1482 tarihinde o yaşta bulunan Barbaros'un muhtemel doğum tarihi her halde 871=1466-1467 senesine tesâdüf etmek lâzımgelir: Zaten yeni Garp müelliflerinden bâzılarıda bu tarihi esas ittihâz etmişlerdir; bu doğum tarihi doğru olduğu takdirde büyük denizcinin seksen yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. Bununla beraber, bu hesabın bir ihtimâlden başka hiç bir istinat noktası olmadığı unutulmamalıdır: Meselâ ilk deniz seferi hakkında gösterilen 887=1482 tarihi doğru olmadığı takdirde bizim burada «muhtemel» kaydiyle esas ittihâz ettiğimiz doğum tarihinin de tabiî doğru olmamak ihtimâli olabilir; her halde kat'î olarak hiç bir rakam göstermek kabil değildir. — Barbaros'un Midilli adasında doğmuş olduğunda umumiyetle ittifak edilir: Zaten üzerinde ittifak edilen bir kaç noktadan biri de budur.

Büyük Türk kahramanının ailesi, ırkı ve menşei hakkında da bir çok ihtilâflara tesâdüf edilir; Garp menbâlarında umumiyetle babasının Sicilyalı bir İtalyan, Provanslı bir Fransız, Rumeli taraflarından gelmiş bir Rum ve hattâ Osmanlı hizmetine girmiş bir Arnavut dönmesi olduğu hakkında hiç biri isbat ve tevsik edilememiş muhtelif rivâyetler vardır. Şark menbâlarında da umumiyetle Barbaros'un bir müslüman âilesine mensub olduğu zikredilmekle iktifâ edilir; halbuki Barbaros ne Rum, ne Arnavut, ne İtalyan, ne de Fransızdır: Dünyanın en büyük denizcisini yetiştirmiş olmak şerefi Türk ırkına aittir ve bu da bizzat kendisinden kalan bir vesikayla sâbittir. Bu vesika, Barbaros'un Cezâyir'i zaptedip orada hükümdar olduğu zaman 926=1519 tarihinde yaptırmış olduğu camiin kitâbesidir. Barbaros bu Arapça kitâbede kendini, babasını ve ırkını şöyle anlatır

Essultan El-mücahidu fi sebili Rabb-il âlemin Mevlanâ Hayreddin
İbni emîr-il şehri mücahidi ebi Yusuf Ya'kub-ut Türkî

Şimalî Afrika'daki Arapların Hıristiyan Avrupalılarla elbirliği ederek Türklere karşı cephe aldıkları bir devirde babasının Türk ırkına mensub olduğunu bir câmi kitâbesine koydurarak Arap âlemine ilân etmiş bir zatin Türk olmadığını iddiâ edebilmek için yalnız ecnebi olmak kâfi değildir; Daha başka bir takım maksatlarla garazlar da lâzımdır. Her halde böyle bir kitâbe karşısında Barbaros'un Türk olmadığını iddiâ edebilmek demek, her şeyden evvel bir kere Barbaros'un bizzat kendisini tekzibe kalkışmak demektir! — Büyük denizci yukarıda «muhtemel» kaydiyle gösterdiğimiz 871=1466-1467 tarihinde Midilli adasında doğmuş olduğu takdirde, bu adamın Fatih devrinde ve 1462=866 tarihindeki fethinden 4-5 sene sonra dünyaya gelmiş demektir: Hattâ babasının Midilli fethine iştirâk ettikten sonra burada bırakılan muhâfızlar için de kalıp yerleştiği, yâni Midillili olmadığı ittifakla rivâyet edilir; bu bahtiyar babanın menşei hakkındaki rivâyetler de muhteliftir; Umumiyetle Vardar-Yenicesi'nden veyâhut Gelibolu'daki Ece-ova'dan gösterilir. Osmanlı imparatorluğunun istilâ devrinde askerlik etmiş Türkler için muhtelif vesilelerle muhtelif yerlerde yerleşmiş olmaktan tabiî birşey olamıyacağı için Barbaros'un bir Sipahî olan babası da bu iki yerin birinden Midilli'ye gelmiş olabilir; fakat o devirlerde Rumeli'ye yerleşmiş bir Türk âilesi için her halde Anadolu'da bir menşe aranmak lâzımdır; Râmiz-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harîta-i Kapdanân-ı deryâ» ismindeki eserinin 26 ncı sahifesinde Barbaros'un «Anadolu ahalisinden» olduğu kaydedilmekte ve Hayrullah Efendi tarihinin 11 inci cildinin 115 inci sahifesinde de «Hayrüddin-Kapdan, Karasi sancağı ahalisinden Ya'kub nâm bir şahsın dört evlâdından biri» denilerek bu şanlı Türk âilesinin ocağı Balıkesir'de gösterilmektedir; bu vaziyete göre aslen Balıkesirli bir Anadolu Türkü olan Ya'kub'un ilkönce Rumeli'de yerleştikten sonra fethinde bulunduğu Midilli adasında tavattun etmiş olması lâzımgelir. Bir rivâyete göre de Balıkesirli Yakub Midilli adasının Bonava köyüne yerleşmiş ve burada evlenip askerlikten evvelki san'atı olan çanakçılıkla geçinmiye başlamıştır; hattâ sonraları oğullarının da bu san'atta kendisine yardım ettikleri ve ticaretleri inkişâf ettikçe ihrâcât yapmak için bir gemi tedarik ederek denizciliğe başladıkları rivâyet edilir.

Barbaros'un babasının ismi de ayrı bir mesele teşkil etmektedir: Şark ve Garp menbâlarında umumiyetle «Ya'kub» isminde ittifak edilir. Fakat son zamanlarda büsbütün başka bir isim gösteren resmî ve muâsır bir vesika keşfedilmiştir: «Yeni Sabah» gazetesinin 24 Ağustos 1943 tarihli nüshasında «Barbaros'un vakfiyyesi» serlevhasiyle İbrahim Hakkı Konyalı'nın neşrettiği makale de izah edildiğine göre, Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde 571 numaralı Istanbul «Sâni» defterinin 184. 190 ıncı sahifelerinde Barbaros-Hayrüddin Paşa merhumun Türkçe bir vakfiyyesi vardır; bu vakfiyye Hicretin 941 senesi Rebî'ül-evvel ayının 12 nci, yâni Milâdın 1534 senesi Eylül ayının 21 inci Pazartesi günü Kapdan Paşa'nın Tersâne'deki odasında Galata Kadısı tarafından tanzim edilmiş ve içlerinden dördü o devrin mârûf kapdanlarından olmak üzere yirmi iki şâhit tarafından imzalanmıştır. Paşa'nın vefatından 17 sene sonra Hicretin 970 ve Milâdın 1562-1563 tarihinde tekrar tetkik ve tasdik edilmiş olan bu vakfiyye ile Barbaros Beşiktaş'daki türbesi ve medresesi için bir takım vakıflar tahsis etmektedir. Büyük denizcimizin huzurunda tanzim edilmiş olduğu için tarih metodu bakımından birinci derecede kıymeti hâiz olan bu resmî vesikada Barbaros'la babasının ve dedesinin İsimleri şöyle kaydedilmektedir:

«Hayrüddin Paşa ibni Nûrullah ibni Abdullah...».

İşte bu kayde istinâd eden İbrahim Hakkı Konyalı bütün müverrihlerin müttefikan rivâyet etmekte oldukları «Ya'kub» isminin doğru olmadığına ve Barbaros'un babası «Nûrullah» isminde bir zat olduğuna hükmetmektedir. Eğer «Ya'kub» ismi hiç bir muâsır vesikaya istinâd etmeyip de yalnız müverrihler tarafından ileri sürülmüş bir rivâyetten ibaret olsaydı, tabiî o zaman böyle bir vakfiyye karşısında öyle bir rivâyetin artık hiç bir kıymeti kalmazdı; yalnız

«Ya'kub» isminin de muâsır ve hattâ bizzat Barbaros'la büyük kardeşi Oruc-Reis'e ait iki vesikada musarrah bulunması bu ismin yanlış bir rivâyetten ibaret olmak ihtimâlini tamamiyle izâle etmektedir: Çünkü büyük denizcinin Cezâyir'de yaptırmış olduğu câmiin yukarda gördüğümüz kitâbesinde babasının ismi «Ya'kub-üt-Türkî» şeklinde zikredilmiş olduktan başka, kardeşi Oruc-Reis'in 924=1518 tarihinde Cezâyir'in «Şerşel=Cercel» kalesinde yaptırmış olduğu bir burcun üstüne koydurmuş olduğu şu Arapça kitâbede de ayni isme tesâdüf edilmektedir;

Fi Hilâfet-il emir-il kaaimi bi emrillâh-il mücâhidi fi sebilillâhi
Oruç ibn-i Ya'kub bülend nümâ

Bunlar muâsır vesikalardır ve bu vesikalarda o meşhur iki kardeş babalarının adını Istanbul'daki vakfiyyede olduğu gibi «Nûrullah» değil, bütün tarihlerde olduğu gibi «Ya'kub» diye kaydettirmişlerdir! Ayni bir şahsiyetin ismi muâsır Cezâyir kitâbelerinde «Ya'kub» diye geçtiği halde, Barbaros'un huzurunda tertib edilen Istanbul vakfiyyesinde nasıl olup da «Nûrullah» şeklini almıştır? Bu muammânın ancak bir tek izahı olabilir: Konyalı'nın ortaya çıkardığı vakfiyye suretinde hiç bir yanlışlık olmadığı takdirde herkes gibi bu bahtiyar babanın da iki ismi olmak lâzımgelir; yâni Barbaros'un babasının adı «Nurullah-Ya'kub»dur. Tabiî bu vaziyetin başka türlü izâhına imkân yoktur. — Cezâyir kitâbelerinde ismi zikredilmediği halde vakfiyyede zikredilen «Abdullah»a gelince: Eskiden mühtedîlerin ihtidâlarını belli etmemek için babalarının hıristiyan ismi yerine «Allahın kulu» mânâsına «Abdullah» tesmiyesi âdetiyle vakfiyyede Barbaros'un dedesi gösterilen Abdullah'ın hiç bir alâkası olmadığı muhakkaktır; çünkü her Abdullah mutlaka bir mühtedî babası hıristiyan demek değildir; zaten Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmesinden evvel tertib ettirmiş olduğu Cezâyir kitâbesinde babasının Türk ırkından olduğu musarrahtır; fazla olarak ilim âlemine ilk defa olarak merhum Necib Âsım'ın tanıtmış olduğu muâsır bir vesika daha vardır: «Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın dördüncü nüshasının 233 üncü sahifesinde başlıyan «Gazevât-ı Hayrüddin Paşa» serlevhalı makalesinde Necib Âsım'ın bahsettiği eserin asıl ismi «Fethnâme»dir. Topkapı sarayındaki Revan-odası kütüphanesinde yazma bir nüshası bulunan bu manzum eser Hicretin onuncu ve Milâdın on altıncı asrında «Murâdî» isminde bir müellif tarafından nazmedilmiştir. Müellif, Barbaros'un Preveze muharebesinde bizzat bulunmuştur. Bu mühim vesikanın başında büyük denizcimizin babasıyla dedesinden şöyle bahsedilmektedir:

Siyyemâ Vardar Yenicesinden ol
Nâmi Ya'kub bir Sipâhi pür-ukul
Kendüsî de bir sipâhî zâda hem
Cümle gamlerden dili âzâde hem

Bu mısrâlardan anlaşılıyor ki Barbaros'un hem «Ya'kub» ismindeki babası, hem «Abdullah» ismindeki dedesi Sipâhidir: Bu vaziyete göre vakfiyyede görülen «Abdullah» isminin hıristiyanlıkla hiç bir alâkası yok demektir; yâni Barbaros'un dedesi Abdullah, oğlu Ya'kub'un mühtedîliğinden dolayı bu isimle anılmış bir hıristiyan değildir; Abdullah isminde Balıkesirli bir Türk Sipâhisidir. Barbaros'un babası Ya'kub'un gemici, çanakçı veyâhut kavaf olduğu hakkında bâzı rivâyetler varsa da yukarıki izahattan anlaşılacağı gibi uzun zaman Sipâhi ocağında bulunduğu muhakkaktır: Bununla beraber, Midilli'de yerleşip tekaüd edildikten sonra gemicilik ve ticaretle iştigal etmiş olmak ihtimâli de kuvvetlidir.

Ya'kub'un dört oğlu olmuştur: Yaş sırasıyla bunların isimleri İshak, Oruç, Hızır ve İlyas'dır; dördünün de 887=1482 tarihinden sonra dünyaya geldiği hakkında zayıf bir rivâyet vardır. —

Bu dört kardeşin üçüncüsü olan Hızır, sonraları «Barbaros-Hayrüddin» ismiyle bütün dünyaya ün salmıştır. Büyük kahramanın denizcilik hayatı, kendisinden iki yaş büyük olduğu rivâyet edilen kardeşi Oruc'la elbirliği şeklinde başlamıştır: Hattâ bir rivâyete göre Oruc-Reis'e «Baba-Oruc» denir ve «Barbaros» lâkabı da işte bundan muharreftir; bu izaha göre ilkönce büyük kardeşe aid olan bu lâkap Avrupalılar tarafından sonraları küçüğüne de izâfe edilmiştir. Bununla beraber her iki kardeş de kızıl sakallı olduğu için ikisinin de ayni lâkapla anıldığına ait bir rivâyet de vardır; fakat Oruc-Reis'e muasırları tarafından «Baba» lâkabı verilmiş olduğu sâbit olmadığına göre ikinci izahın birincisinden daha kuvvetli olması lâzımgelir. — Hızır-Reis'in oğlu Hasan Paşa'ya bile «Barbaros» lâkabını teşmil edenler vardır: Bu vaziyete göre Oruç, Hızır ve Hasan isimlerinde üç «Barbaros» sıralanıyor demektir; umumiyetle Avrupa müellifleri ilk ikisini birbirinden ayırd etmek için Oruc-Reis'e «Barbarousse I» ve Hızır Reis'e de «Barbarousse II» isimlerini vermişlerdir. — Lâtin dillerinde «Kızıl sakallı» mânâsına gelen bu ünvânı Fransızlar «Barberousse» yâhut «Barberosse», İspanyollar «Barbarojas», İtalyanlar «Barbarossa» ve onlardan naklen Yunanlılar da «Barbaros/Varvaros» şeklinde kullanırlar.

Hızır-Reis'in «Hayrüddin» ünvânı da Avrupa dillerinde pek çok tahrif edilmiş ve meselâ «Hairadin», «Haradin», «Cheredin«, «Airadin», «Hariadan», «Tcheredine», «Hariaden», «Ariodant», «Ariadeno» ve «Cairodino» gibi şekillere sokulmuştur: Lâtince menbalârda da «Hariadenus» şekline tesâdüf edilir. — Bâzı menbâlarda Hızır-Reis'e bu ünvanın Yavuz Sultan Selim veyâhut Kanunî Sultan Süleyman tarafından tevcih edilmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: Çünkü Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmeden evvel yaptırmış olduğu Cezâyir câmiindeki kitâbesinde ismi «Sultan-Hayrüddin» şeklinde geçmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bu ünvan Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmeden evvel kardeşiyle beraber Cezâyir'i zaptedip orada hükümdar olduğu devirden kalmıştır. Bir rivâyete göre de Hızır-Reis bu ünvânı ilk Tunus'a gittiği zaman oranın hükümdarından almıştır. Zaten Lûtfi Paşa da «Tevârîh-i âl-i Osman»ında Barbaros'un Kanunî devrinde Istanbul'a gelip «Deryâ Beylerbeyliği»ni der'uhde etmesinden bahsederken:

Adı Hayrüddin-Reis iken Hayrüddin Paşa oldu»

demek suretiyle bu ünvanın eskiliğini göstermektedir., «Univers» külliyâtının Afrika cildindeki «Tunis» bahsinde «S. 176» Barbaros nâmına basılmış bir madalyanın resmi vardır; Bunun bir yüzünde Barbaros'un güzel bir resmiyle İtalyanca Barbarossa» kelimesi ve bir yüzünde de Arap harfleriyle:

Hayrüddin-i şâh-i Cezâyir-i sultân-ı Tunus

ibâresi görülmektedir: Her halde bütün bunlar «Hayrüddin» ünvanının eskiliğini gösteren kat'î delillerdir.

Yukarda gördüğümüz gibi, umumiyetle Barbaros'un babası Ya'kub Ağa yâhut Y a'kub Bey'in İshak, Oruç, Hızır ve İlyas isimlerinde dört oğlu olduğundan bahsedilir; Halbuki Barbarosun Cezâyir'deki câmi kitâbesinde babasının ismi «Ebu-Yûsuf Ya'kub-it-Türkî» şeklinde geçtiğine göre beş oğlu olduğu ve en büyüklerinin ismi «Yûsuf» olması lâzımgeldiği anlaşılmaktadır. Her halde Barbaros'un âile tarihinde pek çok karanlık noktalar vardır; meselâ annesinin «Catalina» isminde Midillili bir hıristiyan kızı olduğu hakkında bâzı Osmanlı ve Garp menbâlarında görülen rivâyet de bu cümledendir: Halbuki bu Hanımın Endülüslü bir müslüman kızı olduğu da rivâyet edilir. Tabiî bütün bu noktalar ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilecektir.

Barbaros'un Arapça, Yunanca, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca vesaire gibi bir çok ecnebî dilleri bildiği rivâyet edilir. Dilinin biraz peltek olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Gazi-Hayrüddin Paşa'nın Yavuz Sultan Selim'e inkıyâdını arzetmesi için 1519=925 vukuâtı içinde «15 Mayıs=15 Cumâda-l-ûlâ» fıkrasına, Kanunî devrinde Istanbul'a gelip ölkesini Türkiye'ye devretmesi için 1533=940 vukuâtının «27 ve 28 Kânunuevvel» fıkralarına, Kapdan-ı-Deryâ makamına tâyini için 1534=940 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına ve ölümü için de 1546=953 vukuâtı içinde «4 Temmuz=5 Cumâda-l-ûlâ fıkrasına bakınız).

1467=872

Kroya=Akçahisar'ın dördüncü muhâsarası.

İskender-Bey'in merkezi olan bu çok sarp ve müstahkem mevki Fatih'in emriyle Ağustos=Muharrem ayında tekrar muhâsara edilmişse de fetholunamamıştır. Bu kalenin fethi için 1478=883 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1468=872

Arnavut İskender-Bey'in ölümü.

(İkinci Murad ve Fatih devirlerinde 1443=847 senesinden bu tarihe kadar yirmi beş sene sürmüş bir ısyan hareketi açıp boş yere bir çok insan kanı akmasına sebeb olan İskender-Bey Kânunusâni ayının 17 nci ve Cumâda-l-âhire ayının 21 inci Pazar günü Türklerin «Leş» dedikleri «Alessio/Lissa» kasabasın da 63-65 yaşlarında eceliyle ölmüştür: İskender'in sıtmadan öldüğü rivâyet edilir; cenâzesi Leş'deki «Saint-Nicolas» kilisesine defnedilmiştir. — Evvelce rehine olarak Osmanlı sarayındâ bulunduğu zaman ihtidâ ederek «İskender» ismini almışsa da sonradan memleketine kaçıp ısyan ettiği vakit irtidâd etmiş olduğu için hıristiyan olarak ölmüştür; İskender'in asıl ismi «Georges/Yergi Kastriota»dır; Âilesi, hayatı ve şahsiyeti için 1447=851 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — İskender-Bey'in ölüm tarihinde ihtilâf vardır; Meselâ bir rivâyete göre de 1467=871 senesi 14 Kânunusâni=7 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü ölmüştür; hattâ 1466=870-871 tarihi bile rivâyet edilir; bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih son tetkiklere müstenit en kuvvetli rivâyettir. — İskender'in ölümü üzerine vaktiyle kendisini Türklere karşı âlet ittihâz etmiş olan İtalyan hükûmetleri arasında bir Arnavutluk verâseti meselesi zuhur etmiştir: Meselâ Venedik Cumhuriyeti İskender'in oğlu «Jen/Ghion Kastriota»yı babasına vâris ilân edip himâyesi altına almak istemiş ve eğer ihtilâf çıkacak olursa bütün arazisini derhâl işgâl edeceğini ilân etmekle beraber «Capello» isminde bir kumandanla asker göndermekte de kusur etmemiştir! Hattâ İskender'in bütün arazisini bir vasiyetnâmeyle Venedik cumhuriyetine terkettiği bile kuvvetle iddiâ edilmiştir. Fakat bu iddiâlara mukabil İskender'in metbûu ve hâmisi vaziyetinde bulunan Napoli krallığı da kendi hukukundan bahse başlamış, Papalık makamı işin içine karışmış ve nihayet İskender'in dul karısı «Donika» Napoli krallığını tercih ederek oğlu «Ghion»la beraber bu sene içinde Napoli'ye gitmiştir. Bu sırada Türk istilâsından endişe hisseden Papalık hükûmeti Hıristiyan devletlerini elbirliğine davet etmiş ve hattâ hıristiyan kuvvetlerine «Calleone» isminde bir kumandan bile tâyinine kalkışmışsa da istediği birlik vücuda gelmemiş ve bu vaziyetten bilhassa Fatih istifâde etmiştir: Hattâ aşağıda görülecek Eğriboz ve Arnavutluk seferleri işte bu vaziyetle izah edilir. — Arnavut çeteleriyle Osmanlı imparatorluğuna karşı durulamıyacağını takdir edemiyecek kadar şahsî ihtiraslarına kapılmış olan bu İskender-Bey Osmanlılara mukâvemet edebilmek için ötedenberi Arnavutluk'da gözü ve hattâ eli olan İtalyan hükûmetlerine istinâd etmek suretiyle vatanının bir Türk-İtalyan harp

sahnesi haline gelmesine, büyük devletler arasında küçük Arnavutluğun boş yere ezilip büsbütün zayıf düşmesine ve nihayet kendi maiyyetinin bile şikâyetleriyle muhâlefetlerine mâruz olmuştur).

1468=873

Şehzâde Cem'in Kastamonu valiliğine tâyini.

(Fatih'in bu bedbaht ve mümtâz oğlu o sırada tam dokuz yaşındadır: Doğum tarihi için 1459=864 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Yaşı dört sene, dört ay olduğu zaman tahsile başlatıldığı rivâyet edilir. — Kastamonu valiliğine tâyini Hicretin 873 senesi Receb ayının ilk günlerine ve bu da Milâdın 1468 senesi Kânunuevvel ayının sonlarına müsâdiftir: Cem-Sultan burada hem tahsiline devam etmiş, hem lalasının nezaretinde ilk idare tecribelerini görmüştür. — Kastamonu'da altı sene kalan Cem-Sultan on beş yaşına bastığı zaman 1474=879 senesi Şa'ban ayının 15 inci ve Kânunuevvel ayının 25 inci günü kardeşi Mustafa'nın vefatı üzerine inhilâl eden Karaman valiliğine nakledilmiştir. — Cem-Sultan'ın Kastamonu valiliğine tâyini hakkında 874=1469-1470 tarihi de rivâyet edilmişse de doğru değildir).

1469=874

Vezir-i-a'zam Rum-Mehmet Paşa'nın Karaman-oğullarına karşı Kilikya seferi.

(1466=871 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz gibi Karaman ölkesini zaptedip bir Osmanlı vilâyeti haline getiren Fatih bu Türk hânedanının pâyıtahtı olan Konya'dan başka âile ocağı olan «Lârende=Karaman» şehrini bile fethetmiş ve o zaman Karaman-oğullarının elinde Kilikya'nın İçel ve şimalindeki Taşeli mıntakasından başka bir şey kalmamıştır: Bu mıntakada müştereken beylik eden Karaman-oğulları Pir-Ahmed ve Kasım Beyler o tarihten sonra âile ocakları olan «Lârende» yâni şimdiki Karaman kasabasını istirdâda muvaffak olmuşlar ve bu suretle Niğde-Karaman-Silifke müsellesiyle sâhil boylarına hâkim bir vaziyet temin etmişlerdir. Bir taraftan Akkoyunlular ve bir taraftan da Venediklilerle müttefik olan bu prensler Osmanlı imparatorluğuna karşı cephe almış vaziyettedir; Bu sırada Osmanlı imparatorluğu Venedik cumhuriyetiyle altı senedir harp halinde bulunduğu gibi Akkoyunlu devletinin siyasî ve askerî faaliyetlerini de büyük bir dikkatle tâkib etmektedir. Karaman seferi işte bu nâzik vaziyetin zarurî bir neticesi demektir; Bu sefere memur edilen Vezir-i-a'zam Rum-Mehmet Paşa eski Osmanlı menbâlarında uzun uzadıya izah edilen ırkî ve millî temâyüllerine kapılarak Anadolu Türklerini fır sattan istifâde edip ezmek istemiş ve Lârende=Karaman âbidelerini tahrib edip bir çok zulümler yapmış ve ondan sonra da Silifke üzerine yürümüşse de Varsak aşîretine mağlûb olup bir çok telefât vererek geri kaçmak mecburiyetinde kalmıştır; işte bu hezimet üzerine o hâin Vezir-i-a'zam azledilip yerine gene kendisi gibi devşirme takımından Rum yâhut Hırvat İshak Paşa tâyin edilmiştir! — Azgın bir Türk düşmanı olan bu Rum-Mehmed'in mahiyeti için 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Venediklilerin Adalar denizindeki işgâl hareketleri.

(Bir senelik bir mütârekeden sonra Istanbul'a David isminde bir yahudi gönderip sulh istiyen Venedikliler bu müracâatlarının şiddetle reddi üzerine askerî muvaffakiyetler elde ederek ağır basmak ve bir tesir yapmak istemişler ve işte bu maksatla «Nicolo Canale» isminde bir amiralin kumandasındaki donanmalarını Adalar denizinde faaliyete memur etmişlerdir; Bir çok vaziyetlerde ve meselâ aşağıki fıkrada görülecek Eğriboz muharebesinde cebânet

göstermiş olan bu Venedik amirali ancak tahkimâtı harap ve muhâfızları az olan yerlere saldırmış ve meselâ Limni ve İmroz adalarıyla Rumeli sâhilindeki Enez ve Anadolu sâhilindeki Foça iskelelerini işgâl ve yağma edip Türk memurlarını esir almıştır! Osmanlı menbâlarında bu hareket 872=1467-1468 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Fatih'in aşağıki fıkrada görülecek Eğriboz fethi işte bu Venedik taarruzunun mukabelesi sayılır. — Bu sırada bir taraftan da Osmanlı akıncıları Esklâvonya, Krain=Karniyol ve İstirya üzerine büyük bir akın yaparak 20 binden fazla esir ve bir çok ganîmetler getirmişlerdir. — 16 sene süren Osmanlı-Venedik harbinin başlangıcı için 1463=867 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

1470=875

Eğriboz adasının fethi.

(Yunanistan'ın şarkında Ege denizinin en büyük adası olan Ağrıboz/Eğriboz 172 kilometre uzunlugrunda ve 8-40 kilometre genişliğindedir; Yunanlıların «Evvia» ve İtalyanların da «Negroponte» dedikleri bu adayla Yunan sâhilleri arasındaki deniz kanalının ismi olan «Evripos» kelimesi gittikçe adaya da teşmil edilmiş ve Türklerln kullandıkları Ağrıboz/Eğriboz ismi işte bu son şekilden çıkmıştır. Adanın Yunan sâhiline en yakın ve «Evripos/Evripus» kanalının en dar yerinde bulunan merkezinin adı «Khalkis»dir: Türkler buraya da Ağrıboz demişlerdir. — Eğriboz adası 1210=607 tarihindenberi 260 senedir Venediklilerin işgâlindedir ve Adalar denizindeki Venedik müstemlekelerinin en mühim merkezi vaziyetindedir. — Fatih'in bir taraftan yukarıki fıkrada gördüğümüz Venedik taarruzlarına karşı şiddetli bir mukabelede bulunmak ve bir taraftan da 1468=872 vukuâtında gördüğümüz Arnavutluk buhrânında en mühim rakîbi olan bu denizci devleti karadan evvel suda vurmak için Eğriboz seferine karar vermiş olduğu rivâyet edilir. — Osmanlı menbâlarında bu sefer için umumiyetle Hicretin 873 evâilinden, yâni Milâdın 1468 senesinden bahsedilirse de doğru değildir: Ağrıboz/Eğriboz kalesi 1470=875 senesi 12 Temmuz=13 Muharrem Perşenbe günü fethedilmiştir; muhâsaranın 17 gün sürdüğü rivâyet edildiğine göre Fatih 1470=874 tarihinde, yâni bir Hicret senesinin son ayı olan Zülhicce=Haziran ayında yola çıkmış ve ertesi Hicret senesinin ilk ayı olan Muharrem=Temmuz ayında kaleyi fethetmiş demektir. — Eğriboz seferine hem karadan, hem denizden gidilmiştir; Fatih Sultan Mehmet 70 yâhut 100 bin kişilik bir ordunun başında karadan Yunanistan'a geçmiş ve Vezâret-i-uzmâ'dan azlinden sonra Deryâ Kapdanlığıyla Gelibolu sancağına tâyin edilmiş olan eski Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'yı da üç yüz gemi ile denizden sevketmiştir: Bu donanmanın yüz harp gemisiyle iki yüz nakliyyeden mürekkep olduğu rivâyet edilir. — Yukarda gördüğümüz gibi Ağrıboz adasının merkezi olan «Khalkis» kalesi bu adayı Yunan sâhilinden ayıran «Evripos» kanalının en dar yerindedir: O devrin en yüksek teknik seviyyesine istinâd eden Fatih, kanalın işte bu dar yerinde «keştîler üzerine köprü bağlatup» kara ordusunu Yunan sâhilinden derhâl ada sâhiline geçirmiştir: Gerek köprü kurulurken, gerek kale muhâsara edilirken kanalın medhalinde bekleyip duran Venedik donanmasının korkak kumandanı «Nicolo Canale» Türk ordusuyla donanmasının harekâtını kalenin sukutuna kadar seyrettikten ve hattâ mahsurların mütemadî istimdatlarına bile seyirci kaldıktan sonra çekilip gitmiştir! — «Khalkis» kalesinin beş umumî hücumdan sonra fethedilmiş olduğu rivâyet edilir. Bu muhâsara esnasındaki Venedik valisinin İsmi «Paolo Erizzo»dur. — Kale fethedildiği zaman yerli Rumlara dokunmıyan Fatih Venediklilerin bir kısmını esir alıp bir kısmını da idâm ettirmiştir: Fatih Sultan Mehmed'in Ortodoks Rumlarla Katolik Lâtinlere karşı tatbik ettiği muâmeleler arasındaki farkın hukukî mahiyyeti için 1462=866 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — «Khalkis»den sonra Ağrıboz adasının cenubunda müstahkem bir mevki olan ve Türklerce «Kızıl-hisar» denilen «Karistos/Carystus»

kalesi de fethedilip bütün ada kat'î surette işgâl altına alınmıştır. — Eğriboz fethi yalnız Venedik'de değil, bütün İtalya hükûmetleri arasında büyük bir heyecan ve telâşa sebeb olmuş, Şarkî-Roma'dan Garbî-Roma'nın da elden gideceğine hükmeden Papa «İkinci Paul» İtalya hükûmetlerini müşterek bir harekete dâvet etmişse de bu hükûmetler arasında ihtilâflar olduğu için hiç bir netice istihsal edememiş, yalnız Napoli krallığının bütün limanları müdafaa vaziyetine sokulmuştur).

Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın Karaman seferi.

(Karaman Beyliğinin son vaziyeti için 1469=874 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Eski Vezir-i-a'zam Rum-Mehmet Paşa'nın o tarihteki seferinde bu Beyliğin mevcudiyetine nihayet verememiş ve bilâkis bozguna uğramış olması, Karaman-oğullarının Akkoyunlularla Venediklilere istinâd etmelerinden mütevellit tehlikeli vaziyetin devam etmesine sebeb olduğu için İshak Paşa bir ordu başında Kilikya'ya sevkedilmiş, Niğde, Varköy, Uchisar ve Ortahisar kaleleri zaptedilip Karaman Beyliği artık yalnız Silifke civarına münhasır bırakılmıştır: Karaman ölkesinin Konya ve mülhakatiyle beraber Fatih tarafından zaptı için 1466=871 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Eskiden mühim bir merkez olan Aksaray kasabasının ahalisi işte bu sırada Istanbul'a sevkedilip Anadolu'daki vatanlarının ismini alan «Aksaray» mahallesine yerleştirilmiştir; Bu mesele içia 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ, Cuma» fıkralarının sonuncusuna bakınız. — Bu vaziyete rağmen Karaman-oğulları Silifke civârında bir müddet daha tutunmuşlardır; 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Yavuz Sultan Selim'in doğumu.

(Fatih Sultan Mehmed'in torunu ve İkinci Bâyezid'in oğlu olan Yavuz Sultan Selim babasının valilikle bulunduğu Amasya'da dünyaya gelmiştir; Anası Dulgadır hânedanından Ayşe-Hatun'dur. — Yavuz'un doğumu için Osmanlı menbâlarında 872=1467-1468 ve 874=1469-1470 tarihlerine de tesâdüf edilir; Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1470=875 tarihi en kuvvetli rivâyettir).

Fatih câmiinin ikmâli.

(İlk Fatih câmii Bizanslıların «Ayion-Apostolon=Saints-Apotres=Havâriyyûn» kilisesiyle Bizans imparatorlarının türbesi olan yerde yapılmıştır; Fatih câmiiyle türbesinin burada yapılması Türk fethini temsil maksadiyle izah edilir. Şimdiki câmiin pek yakınında olan Bizans kilisesi Istanbul'un fethi üzerine bir aralık Patrikhâne olmuşsa da 1455=859 tarihinde Patrik buradan bir müddet sonra «Fethiyye» ismiyle câmiye tahvil edilen «Panmakaristos» manastırına nakletmiş ve zaten harap bir halde bulunan kiliseyle imparatorlar türbesi işte bunun üzerine tamamiyle yıktırılmıştır; 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının ikincisine bakınız. — Fatih câmiinin inşâsına Hicretin 867 senesi Cumâda-l-âhire ayı ve Milâdın 1463 senesi Şubat-Mart ayları içinde başlanmış, inşaât 7 sene, 10 ay kadar sürmüş. Hicretin 875 Receb ve Milâdın 1470 Kânunuevvel veyâhut 1471 Kânunusâni ayında ikmâl edilmiştir. — Bu ilk camiin birer şerefeli iki minaresi, bir şadırvanı ve etrafında meşhur «Sahn-ı semân=Sekiz avlu» medresesiyle buna mahreç olarak sonradan ilâve edilen «Tetimme» yâhut «Mûsıla-i-Sahn» medreseleri, imârethâne, tâbhâne ve «Dâr-üş-şifâ» denilen hastahâne vardı. «Sahn-i-semân» yüksek tahsil için, «Mûsıla-i-Sahn» orta tahsil içindir ve câmiin şimal ve cenup taraflarına tesâdüf eden bu müesseseler sekizer medreseden mürekkeptir. Bunlarda yalnız din dersleri değil, riyâzî, tabiî ve edebî ilimler de okutulduğu için «Sahn-ı-semân» Istanbul'un ilk Türk Üniversitesi mahiyetindedir. «Sahn»daki yüksek

tedrisât profesörlerine «Müderris» ve doçent vaziyetinde bulunan «Mûsila» yâhut «Tetimme» hocalarına da «Muîd» ünvânı verilir ve Sahn talebesine «Dânişmend», Tetimme talebesine de «Softa» denir: Fatih bu medreselere müderris olarak memleketin her tarafından zamanının en muktedir âlimlerini getirmiştir. — Sekiz Sahn'ın biri Tıbbiye ittihâz edilmiş ve buraya ilhâk edilen hastahânede yetmiş hasta koğuşu yapılmıştır: Hekimler günde iki defa hastaları muâyene ile mükelleftir. Bu hastahâneye hekim olabilmek için din ve mezhep farkına bakılmıyarak ilim ve ihtisâsa ehemmiyet verilmiştir. — Bu ilk Fatih câmiiyle müştemilâtının mimarı «Atîk-Sinân»dır. Fatih'de Kumrulu-Mescid'deki mezar taşına göre bu mimar 17 Rebî'ül-evvel 876=3 Eylül 1471 tarihinde ölmüştür. Bundan başka Saraçhâne mescidindeki mezar taşına göre 18 Rebî'ül-âhir 892=13 Nisan 148T tarihinde ölen «İlyâs» isminde bir mimardan daha bahsedilir. — Fatih'in kurduğu bu ilk câmi 1766=1179 Kurban bayramının üçüncü Perşenbe günü vukua gelen büyük zelzelede kubbesi çökerek harab olmuş, bunun üzerine temeline kadar tamamiyle yıkılıp Üçüncü Mustafa'nın emriyle şimdiki câmi eskisinden daha geniş olarak yeniden yapılmıştır: Bu ikinci câminin inşâsına 4 Rebî'ül-evvel 1181=31 Temmuz 1767 tarihinde temel atılarak başlanmış ve 10 Muharrem 1185=25 Nisan 1771 tarihinde ikmâl edilmiştir: İnşaât üç sene, sekiz ay, 25 gün sürmüştür. Zelzelede yıkılan ilk câmiin kitâbesi bu ikinci câmiin cümle kapısının üstüne konmuştur. — Bu vaziyete göre Fatih'in yaptırdığı ilk câmi 296 sene pâydâr olduktan sonra yıkılmış olduğu için, onun yerine yapılan şimdiki câmi ikmâl tarihinden itibaren 175 senelik bir binâ demektir).

1471=875

Karniyol akını.

(Bu senenin bahar mevsiminde Bosna Beylerbeyi İshak Bey'in 15-25 bin kişilik bir akıncı kolunun başında yaptığı bu büyük harekette ilkönce Hırvatistan yağma ve tahrib edilip yirmi bin esirle bir çok ganîmetler alınmış ve ondan sonra da ikinci bir seferde bütün «Krain=Karniol» eyâleti ayni âkıbete uğratılmıştır: Bu büyük Osmanlı akınları Avrupa'yı mütemadî bir haşyet ve dehşet içinde bırakan ve müstakbel fütuhât sahalarının mukâvemetini azaltan çok mühim neticeli hareketlerdir. — Akıncılık meselesi için 1372=774 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1471=876

Alâiyye Beyliğinin zaptı.

(Halk âğzmda «Alanya» denilen ve bugün Antalya vilâyetine tâbi bir kazâ merkezi haline gelen «Alâiyye» kasabası eskiden çok parlak devirler geçirmiş mühim bir iskeledir: Eski Yunanlılarla Lâtinlerin «Korakesion/Coracesium» dedikleri bu mühim şehir Ortaçağ'da «Kalonoros» ismini almıştır; bu şekle Selçukî menbâlarında da tesâdüf edilir; gene o devirde Avrupalıların kullandıkları «Kandeloros» ve «Skandeloros» şekilleri işte bundan muharreftir; Selçukîler devrinden itibaren takarrür eden «Alâiyye» ismi de bu müstahkem limanı Anadolu Selçukîlerinin en büyük hükümdarı olan «Birinci Alâüddin Keykobâd»ın fethetmiş ve ondan sonra da imâr ederek büyük bir tersâne bile yaptırmış olmasındandır: O devirden itibaren Alâiyye Selçukî sultanlarının kışlağı haline gelmiştir. — Selçukîlerden sonra bir müddet Karaman-oğullarının idaresine geçen Alâiyye devrinde müstakil görünen bir Türk Beyliği halindedir: Hattâ buraya hâkim olan sülâlenin ana yâhut baba tarafından Anadolu Selçukîleri nesline mensub olduğu rivâyet edilir. — Bu tarihte Alâiyye Beyliğinde bir Selçukî ismi taşıyan Kılıç-Arslan Bey vardır: Bu bey bir rivâyete göre kendisinden evvel beylik etmiş olan Lûtfi yâhut Abdüllatif Bey'in oğludur ve diğer bir rivâyete göre de babasının ismi «Âlî

Bey»dir; bununla beraber en kuvvetli rivâyetlere göre bu âileden Alâiyye Beyliğinde bulunan son hükümdarlar Karaman Bey, kardeşi Lûtfi Bey ve bunun oğlu Kılıc-Arslan Bey'dir. — Alâiyye'yi Karaman valisi şehzâde Mustafa'nın lalalığında bulunan Rum yâhut Arnavut cinsinden devşirme vezir Gedik-Ahmed Paşa muhâsara etmiş ve Kılıc-Arslan Bey de memleket eşrâfının teklifiyle müdafaasız teslim olmuştur. — Âilesiyle beraber Istanbul'a götürülen Alâiyye Beyine tımar olarak Gümülcüne sancağı verilmişse de Kılıc-Arslan Bey istiklâle alışmış olduğu için sancak beyliğinde rahat edememiş, bir müddet sonra Gümülcüne'den Mısır'a kaçmış, oradan da Akkoyunlu hükümdarı ve Fatih'in en büyük düşmanı olan Uzun-Hasan'a ilticâ etmek üzere İran'a gitmiş ve rivâyete nazaran işte bu seyâhatinde ölmüştür; Bu vaziyete göre Fatih'in Alâiyye Beyliğini işgâl ettirmesi, Kılıc-Arslan Bey'in daha memleketindeyken Akkoyunlular ve Karaman-oğulları gibi Osmanlı düşmanlarıyla münasebette bulunmuş olmasından da mütevellid olabilir. — Kılıc-Arslan Bey'in oğluyla karısı Türkiye'de kalmıştır. — Fatih'in son Vezir-i-a'zamı olan meşhur Tevkiî-Mehmet Paşa işte bu Kılıc-Arslan Beyin damadıdır).

Dulgadır meselesinden dolayı Osmanlı devletiyle Mısır ve Suriye Kölemen Sultanlığı arasında ilk büyük ihtilâfın zuhuru.

(Maraş ve Elbistan havâlisindeki Dulgadır Türkmen Beyliği bu sırada Osmanlı ve Kölemen devletleri arasında bir rekâbet ve ihtilâf sahnesi halindedir: Dulgadır hânedanına mensup prenslerin bâzıları ötedenberi Osmanlı hânedaniyle kurmuş oldukları sıhriyet münasebetlerinden dolayı bu tarafa ve bâzıları da bu Beyliğin Kölemen devleti hududunda bulunmasından dolayı o tarafa meylederek tahta çıkmışlardır; bilhassa Fatih'in kaynatası olan Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in 1454=858 tarihinde vefatı üzerine oğulları arasındaki saltanat mücâdelelerinde hep işte bu iki siyasî temâyül görülmektedir; Süleyman ölünce yerine geçen Arslan-Bey ismindeki oğlu bir aralık Kahire'ye gitmiş ve orada kardeşlerinden Şah-Budak Bey'in tertibâtiyle öldürülmüş, bu vaziyet üzerine Mısır sultanı Hoşkadem işte bu Şah-Budak Bey'i, Fatih Sultan Mehmet de bunun diğer kardeşi Şehsüvar Bey'i Dulgadır hükümdarı ilân etmiş, Şah-Budak Maraş'da ve Şehsüvar da Elbistan'da beylik etmiye başlamış, fakat ahali kardeş katili olan Şah-Budak Bey'i istemediği için Şehsüvar Bey lehinde Osmanlı devletine mürâcaat etmiş ve işte bunun üzerine Şehsüvar Bey Osmanlı himâyesi altında bütün Dulgadır ölkesine hâkim olduğu için Şah-Budak Bey Mısır'a kaçmıştır. — İşte bu suretle cülûsundan itibaren Mısırlılara karşı cephe alan ve hattâ Mısır'a tâbi Suriye topraklarına akınlar yapan Şehsüvar Bey nihayet bu 1471=876 tarihinde sevkedilen bir Kölemen ordusuna Antep'de mağlûb olduktan sonra tahassun ettiği Zamantı kalesinde muhâsara edilip teslim olmak mecburiyetinde bırakılmış ve Mısır'a sevkedilmiştir: Bilhassa Şehsüvar Bey'in cülûsundan itibaren çok gergin bir hâle gelen Osmanlı-Kölemen münasebetlerinde bu hâdise büyük bir buhrân açmış demektir. — Mısır'a götürülen Osmanlı mahmîsi ve Fatih'in kayınbiraderi Şehsüvar Bey 1472=877 tarihinde Kahire'deki «Bâb-üz-Züveyle» de asılarak idâm edildikten sonra Osmanlı-Mısır gerginliği büsbütün şiddetlenmiştir: 1517=923 vukuâtı içinde 13 Nisan=21 Rebî'ül-evvel fıkrasına da bakınız. — Mısırlılar Şehsüvar'ın yerine Şah-Budak Bey'i ikinci defa olarak tahta çıkarmışlardır. — Bundan sonra Osmanlılar da Mısırlılara karşı Şah-Budak Bey'in kardeşlerinden Alâüddevle Bey'i iltizama başlamışlardır: Meselenin bu safhası için 1479=884 vukuâtının son fıkrasına ve Osmanlı-Mısır münasebetlerinin tarihçesi için de 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif 26 Eylül=2 Şa'ban fıkrasına bakınız. — Bütün bu Dulgadır prensleri Fatih'in karısı Mükerreme yâhut Mükrime-Hatun'un kardeşleridir).

1472=877

Karaman hânedanının elinde kalan Silifke havâlisinin işgâli.

(Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın son seferindenberi Karaman-oğullarının elinde Silifke havâlisinden başka bir şey kalmamıştır: 1470=875 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Anadolu'da Akkoyunlularla Venedikliler gibi büyük Osmanlı düşmanlarıyla elbirliği edebilecek bir kuvvet bırakmak istemiyen Fatih Silifke havâlisinin işgâline devşirme vezir Gedik-Ahmed Paşa'yı memur etmiştir. — Bu seferde İçel kalelerinin bir kısmı evvelce Uzun-Hasan'a ilticâ etmiş olan Karaman prenslerinin âileleri tarafından teslim edilmiş ve bir kısmı da hücumla zaptolunmuştur: Bu suretle ele geçen kalelerin en mühimleri Silifke, Gorgos ve Mokan'dır; Gedik-Ahmed, Karaman hânedanından buralarda bulduklarını Istanbul'a göndermiş ve fırsattan istifâde ederek o havâli Türklerine bir çok zulümler yapmıştır: Bu sefer için 876=1471-1472 tarihi de rivâyet edilir. — 1469=874 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Karaman seferini yapan Rum.Mehmet Paşa gibi bu Rum yâhut Arnavut Gedik-Ahmed Paşa da salâhiyetini sûiistimal ederek Türk halkını ezmek suretiyle ırkî ve cibillî temâyüllerini tatmine kalkışmıştır; gerek o Rum-Mehmet, gerek bu Gedik-Ahmed hakkında tarihin çok fecî notları vardır; meselâ Âşık-Paşa-zâde, bundan evvel de bahsi geçen Rum Mehmet Paşa hakkında:

— Bu Rum veziri Istanbul'un intikamın almağa gayet müştak idi kim ehl-i İslâm incideydi!

dedikten sonra bu Türk düşmanının Anadolu'daki cinayetlerini şöyle tasvir etmektedir:

«Rum Mehmet yörüdü, Lârende'ye vardu; mescidlerün ve medreselerün yıktu; şehrün avretini ve oğlanunu soydurdu, uryân ittirdü; ve Lârende'den vardu, Ereğli'ye çıktu, Ereğli'nün vilâyetünü harâb ittü; ol vilâyetün halku ayıttu:

[Bu Allah Resulünün vakfudur, imdi sen bunu böyle harâb ittün, sen Allahun Resûlüne ne cevab virürsün?] didiler; bunun gibi söz diyenlerü öldürdü».

«Müneccim-başı» da şair Nedim'in terceme ettiği tarihinde bu dönme veziri şöyle anlatır:

«Birh zâlim âdem olmağla ol memâlik pençe-i gadrine giriftâr oldukda mâldâr olan kimseleri zulmen müsâdere etmekle çok şey tahsil eyledi ve dönüp gelürken Varsak beylerinden Uyuz-Bey nâm kimse Varsak taifesinden bir mıkdar yaya asker ile bir dar derbendde Mehmed Paşa'nın yolunu basup ekser-i etbâını ve tahsîl ettiği mâl-i habisi elinden ahzeyledi; kendüsü hezâr meşakkat ile halâs oldu».

Kemal-Paşa-zâde tarihinde bu hâin Rum dönmesinin şöyle bir sözü vardır:

— Pâdişahun bizüm vatanumuz hakkunda ittüğü hasâretün intikamunu ben de Lârende ve Karaman ölkesünde icrâya muvaffak olayum!

Solak-zâde de Rum yâhut Arnavut Gedik-Ahmed Paşa'nın bu seferki Silifke seferinde işgâl ettiği kalelerdeki Türk zabitlerini «bâlây-ı burcdan perrân» ettiğini anlatır! Osman-zâde Tâib'in «Hadîkat-ülvüzerâ» sındaki izâhına göre, bu devşirme vezirin İkinci Bâyezid devrindeki idâmı bile Türklere karşı:

«hilâf-ı rızây-ı Şehriyârî gılzet ve huşûnet ile harekât-u-atvârı bâis-i terâküm-i esbâb-ı gazab-ı Şehriyârî»

olmakla tefsir edilmektedir. Her halde bu devirde devşirmelerle Türkler arasında çok şiddetli bir gerginlik olduğu ve iktidar mevkiini elde eden devşirmelerin Anadolu seferlerinde askerî salâhiyyetlerini Türk halkı ve Türk medeniyet âbideleri aleyhine kullanarak millî kin ve garazlarını tatmin ve teskine çalıştıkları Osmanlı menbâlarının şahâdetleriyle sâbit ve muhakkaktır: 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ» fıkralarının dördüncüsüne de bakınız. Bununla beraber, çok tuhaf bir Osmanlılık gayretiyle bu zâlim ve fecî devşirmelerin lehinde bulunan menbâlar da yok değildir).

Akkoyunlu-Venedik ittifakının ilk mühim neticesi Osmanlı-Akkoyunlu sulhünü ihlâl eden Uzun-Hasan'ın Karaman-ilini eski sahiplerine iade ettirmek için bir ordu sevketmesi ve Gedik-Ahmed'în mağlûbiyyeti.

(Fatih'in başta Bizans ve Trabzon imparatorlukları olmak üzere irili ufaklı bir çok Hıristiyan devletlerini üstüste devirip durması Şarkın ve Garbın bir çok Müslüman ve Hıristiyan devletlerini umumî bir heyecan ve telâş içinde bırakmış, Şarkta ve Garpta bir çok devletler emniyet tedbirleri almıya başlamış, Osmanlılar aleyhine çok geniş ittifak sistemleri teşekkül etmiş ve hattâ din ayrılığına rağmen Şarkın müslüman ve Garbın hıristiyan devletleri arasında müşterek tehlikeye karşı elbirliği edilmiye bile başlamıştır. Papalık makamı Istanbul'un fethindenberi Hıristiyan devletlerini bir Ehl-i-Salîb şeklinde birleştirmek için mütemadî bir gayret sarfından hiçbir an hâli kalmamış ve bu gayretin ilk neticeleri Macar krallığıyla Venedik cumhuriyetinin ittifakı, on altı sene süren Osmanlı-Venedik harbinin başlaması, Macar kralı Mathias'ın Bosna seferi ve Arnavut sergerdesi İskender'in bu Hıristiyan devletlerine hizmet etmek üzere sulh muâhedesini ihlâl edip harekâta başlaması gibi hep birbiriyle alâkadar vak'alardır; Bunlar için 1463=867 vukuâtının dördüncü ve 1464=868 vukuâtının ikinci ve üçüncü fıkralarına bakınız. Fatih'in Şarkî-Roma'dan sonra Garbî-Roma'yı da fethedeceğinden korkan Papalık makamının bu daimî gayreti nihayet 1471=875 senesi Kânunusâni=Ramazan ayında Papa «İkinci Paul»ün riyâsetinde Napoli ve Aragon krallıklarıyla Venedik, Floransa, Sienne ve Lucques cumhuriyetleri, Milano, Ferrare, Modena ve Savoya dukalıkları ve Mantoue ve Monferrat markilikleri arasında bir ittifak akdiyle neticelenmiştir. Bu Garp Hıristiyan ittifakı bir taraftan da Şark Müslüman devletlerinden bazılarıyla zaten irtibat halindedir: Çünkü Venedik cumhuriyeti bu Hıristiyan ittifakının akdinden evvel Akkoyunlular ve Karaman-oğullarıyla senelerdenberi münasebet ve müzakere ederek bir Şark-Garp ittifakı hazırlamıştır. — Çok büyük fütuhât sâhibi olan ve 1453=857 den itibaren on yedi sene içinde Şarkî-Anadolu, İran, Irak ve kısmen Gürcistan ölkelerinden mürekkep çok büyük bir imparatorluk kuran Akkoyunlu hükümdarı «Es-Sultân-ül-a'zam Ebû-n-Nasr Emir Hasan Bahadur Han»ın tam bir cihangir olması için artık karşısında Fatih'den büyük bir rakîp kalmamış demektir. Zaten bu 1472=877 tarihine kadar bu iki muazzam rakîp iki ihtilâf sahnesinde karşılaşıp birbirlerini tartar gibi olmuşlardır; bu iki sahnenin birincisi Trabzon imparatorluğu, ikincisi Karaman verâseti meselelerinde görülmüştür: 1461=865 vukuâtının dördüncü ve 1464=868 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Bunların birincisinde muvaffakıyyetsizliğe uğradığı için rakibine meydanı boş bırakan Uzun-Hasan İkincisinde Fatih'e karşı Karaman-oğullarını himâye ederek Yıldırım Bâyezid'e karşı Timur-Leng'in rolünü tekrar oynamaya başlamıştır! Fakat bu vaziyette Fatih yalnız olduğu halde Uzun-Hasan'ın Avrupa'da müttefikleri vardır: Bunların en mühimleri olan Venedikliler senelerdenberi Osmanlılara karşı Akkoyunlularla siyasî münasebetlerde bulunmuşlar ve Uzun-Hasan nezdine «Leopardo Bettini», «L. Quirini», «Catherino Zeno», «Paolo Ognibene», «İosafa/Giosafa Barbaro» ve «Antonio Contarini» isimlerinde muhtelif elçiler göndermişlerdir; bunlardan «Catherino Zeno» Uzun-Hasan'ın Trabzon imparatorluğu hânedanından bir Rum prensesi olan karısı «Katherina Komnini»nin yeğeni, yâni bir Venedik asilzâdesiyle evlenmiş olan kızkardeşinin oğludur: Uzun-Hasan'ın pâyıtahtı olan Tebriz'de

Akkoyunlu-Venedik ittifakını 1471=875 baharında işte bu «Catherino Zeno» imzalamıştır: Bu muâhedeye göre Uzun-Hasan bütün Anadolu'yu Osmanlılardan zaptedip Istanbul boğazına dayanıncaya kadar iki tarafın müşterek hareketlerine devam etmek taahhüdünde bulundukları ve Venediklilerin top ve tüfek gibi ateşli silâhlarla mütehassıslar göndereceklerine ait maddeler bulunduğu rivâyet edilir. Uzun-Hasan da Venedik'e muhtelif tarihlerde «Hacı-Mehmet», «Murad» «Gaffâr-Şâh» ve «Nieolo» isimlerinde müslüman ve hıristiyan elçiler göndermiştir. Akkoyunlu-Venedik ittifakının bir taraftan Karaman-oğullarına ve bir taraftan da Venedik'le müttefik olan diğer hıristiyan hükûmetlerine de teşmil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Her halde denizcilikte o zamanki Avrupa'nın en kuvvetli devleti olan ve hattâ 3600 gemisi ve 36000 gemicisi bulunduğu rivâyet edilen Venedik cumhuriyetiyle Asya'nın en mükemmel ordularına istinâd eden Akkoyunlu devletinin ittifakı ve bu ittifaka irili ufaklı bir takım yardımcılar da girmiş olması, Osmanlı imparatorluğunun karadan ve denizden çok tehlikeli bir düşman çenberi içine alınması demektir. İşte bu vaziyetin neticesi olarak meşhur Venedik amirali «Ketro Mocenigo»nun kumandasındaki 60 gemilik donanmaya bu 1472=877 senesi 15 Haziran=8 Muharrem Pazartesi gününden itibaren bir kaç gün içinde amiral «Roqueseus» kumandasında 16-17 Napoli kadırgası, kardinal «Caraffa» kumandasında 16-19 Papalık gemisi katılmış ve bunlara Kıbrıs krallığından 5 ve Rodos Şövalyelerinden de 2 gemi daha iltihak etmiştir: Uzun-Hasan'a top, tüfek vesair mühimmat götürmiye memur edilen «Giosafa Barbaro» da dört kadırga ile bir müddet sonra bu donanmaya iltihak etmişse de Osmanlı-Akkoyunlu muharebesinden evvel silâh yetiştirmiye muvaffak olamamıştır. — Yüz harp gemisinden fazla tutan bu donanmaya Akkoyunlular ve Karamanlılarla elbirliği etmek vazifesi verildiğinden bahsedilir. İlk tâlimâta göre Uzun-Hasan karadan hücum ederken bu müttefik donanmasının da Çanakkale boğazını zorlayıp Istanbul'a hücum etmesi takarrür etmiştir: Hattâ bundan dolayı Fatih 1473=878 tarihinde Uzun-Hasan'a karşı sefere çıkarken bir Macar rivâyetine göre Istanbul kapılarının üç tanesinden mâadâsını kâmilen ördürmüş olduğu gibi, biri takriben Sarayburnu ile Üsküdar arasında Boğaz'ın ağzına ve biri de Halic'in medhaline iki büyük zincir gerdirmiştir. Müttefikler donanmasından çok üstün olduğu rivâyet edilen Osmanlı donanması da ihtiyâten Çanakkale boğazında tahşid edilmiştir. Bununla beraber müttefiklerin bir taraftan bu vaziyet karşısında tereddüd etmeleri ve bir taraftan da Karaman-oğullarının amiral Mocenigo'dan yardım istemeleri ilk plânın sonradan değişmesine sebeb olmuş, çok müstahkem olan Çanakkale boğazı yerine pek müstahkem olmıyan bir takım adalarla sâhil şehirlerine hücum edilerek silâhsız ahali vahşiyâne bir surette katliâm edilmiştir; amiral Mocenigo'nun Karaman-oğullarına yardımı bu fâcialardan sonradır: Bunlar için 1473=878 vukuâtının ikinci ve 1474=879 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. — Uzun-Hasan'ın bu sırada en büyük siyasî hatâsı, bir hayli zamandır Osmanlı imparatorluğunu istirkab eden Mısır Sultanlığı ile anlaşıp elbirliği etmek istememesi ve hattâ Avrupa müttefiklerine istinâden ayni zamanda hem Mısır Sultanlığına, hem Osmanlı devletine taarruz etmek istemesidir! Hattâ o zaman Mısır Kölemenlerine tâbi olan Suriye üzerine muhtelif akınlar yapmaktan bile çekinmemiştir; Bir rivâyete göre Fatih Uzun-Hasan'ın Venediklilere hitâben hem Osmanlı, hem Kölemen devletlerine karşı karadan ve denizden müşterek bir hareket teklif eden bir mektubunu yakalatıp Mısır Sultanı Kayt-bay'a göndermiştir! Fakat buna rağmen Akkoyunlulardan ziyade Osmanlılardan çekinen Mısır hükûmetinin bütün bunlara karşı büyük bir teenni ve temkinle mukabele ettiği rivâyet edilir. Bâzı Arap menbâlarında Kölemenlerin Osmanlılara karşı Akkoyunlularla ittifak ettiklerinden bahsedilmekteyse de bu rivâyeti Akkoyunluların Mısır mülhakatına mükerrer tecavüzlariyle telif etmek kolay değildir: Bu mesele için 1479=884 vukuâtının sonuncu ve 1481=886 vukuâtının da İkinci Bâyezid devrine müsâdif «26 Eylül=2 Şa'ban» fıkralarına bakınız. — Akkoyunluların Anadolu cephesindeki harekâtı Osmanlı arazisine büyük bir akın hareketiyle başlamıştır: Uzun-Hasan'a ilticâ etmiş olan İsfendiyar-oğlu Kızıl-Ahmed Bey'le Karaman-oğulları Pîr-Ahmed ve Kasım Beylerin teşvikiyle yapıldığından bahsedilen bu istilâda

Akkoyunlu ordusuna Uzun-Hasan'ın veziri Bektaş-oğlu Emîr Bey'le yeğeni Yusufça-Mirzâ kumanda etmiş, Karaman-oğulları Kasım ve Pîr-Ahmed Beyler de beraber bulunmuş ve Sıvas'la Tokat yağma ve tahrib edildikten sonra Kayseri üzerine hareket edilmiştir. İşte bu vaziyet üzerine Kilikya'dan Akkoyunlulara karşı hareket eden Gedik-Ahmed Paşa Yusufça-Mirzâ ile bir harbe girişmişse de mağlûb olarak Konya'ya kaçmış ve orada vali bulunan şehzâde Mustafa'nın maiyyetine iltihak etmiştir).

Kıreli zaferi ve Yusufça-Mirzâ'nın esâreti.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Akkoyunlu ordusunun harekâtına mukabele vazifesini Fatih Sultan Mehmet Konya valisi olan oğlu şehzâde Mustafa'ya tevdi etmiştir: Şehzâdenin maiyyetinde Akkoyunlu ordusuna mağlûb olduktan sonra Konya'ya ilticâ eden Gedik-Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa da vardır; bunların biri sağ cenaha, biri de sol cenaha kumanda etmiştir. — Ak koyunlu hükümdarı Uzun-Hasan, Karaman ölkesinin işgâliyle eski sahipleri olan Pîr-Ahmed ve Kasım Beylere iâdesi vazifesini kendi kardeşi Cihangir Bey'in oğlu Yusufça-Mirzâ'ya tevdi etmiş ve bu da Gedik-Ahmed'i mağlûb ettikten sonra Kilikya'ya doğru ilerlemiye başlamıştır: Şehzâde Mustafa'nın mukabelesi işte bu ileri hareketine mâni olmak içindir. — İki ordu Beyşehir gölünün şimalişarkîsinde ve sâhil civârında bulunan «Kıreli=Kır-ili» mevkiinde karşılaşmıştır: Muharebenin işte bu 1472=877 senesi 18 Ağustos=13 Rebî'ül-evvel Salı veyâhut 19 Ağustos=14 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü vukua geldiği rivâyet edilir; ikinci rivâyet daha kuvvetlidir. Akkoyunluların mağlûbiyetiyle neticelenen bu muharebede esir edilen Türkmen beylerinden bir çokları idâm edilmiş ve Yusufça-Mirzâ da boynuna ip takılarak Istanbul'a gönderilmiştir. — Akkoyunlu ordusundaki Karaman-oğullarının ikisi de kurtulmuştur: Bunlardan Pîr-Ahmed Bey hâmisi olan Uzun-Hasan nezdine kaçmış, kardeşi Kasım Bey de İçel'e giderek kendisine tarafdar olan ve bilhassa Rum-Mehmet ve Gedik-Ahmed gibi Osmanlı devşirmelerinin mezâliminden dolayı eski Beylerini hasretle karşılıyan ahalinin yardımıyla o mıntakaya tekrar hâkim olmuştur; netice İtibariyle Akkoyunlular mağlûb olduğu halde Karamanlılar maksatların da kısmen olsun muvaffak olmuş demektir),

İçel'in istirdâdı.

(Kıreli muharebesinden kurtulup kaçan Karaman-oğlu Kasım Bey'in İçel havâlisine yeniden hâkim olması Gedik-Ahmed'in ikinci bir Kilikya seferine sebeb olmuştur: Büyük bir ordu başında hareket eden Gedik-Ahmed Paşa Silifke vesair İçel kalelerini istirdâda muvaffak olmuşsa da Karaman-oğlu Kasım Bey'i ele geçirememiş ve Kasım Bey bundan sonra da faaliyetine devam etmiştir).

Uzun-Hasan gailesinin zuhuru üzerine İshak Paşa'nın azliyle Vezâret-i-Uzmâ makamına ikinci defa olarak Mahmud Paşa'nın tâyini.

(Bu Mahmud Paşa'nın ilk sadâreti Istanbul'un fethinden itibaren on üç sene sürmüştür: 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ» fıkralarının dördüncüsüne ve 1466=871 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bir Rum yâhut Hırvat dönmesi olmakla beraber Türklere karşı Gedik-Ahmed ve Rum-Mehmet gibi şiddet göstermiyen ve hattâ itidaliyle mârûf olan Mahmud Paşa birinci sadâretinden sonra Gelibolu valiliği ile Deryâ Kapdanlığında bulunmuş ve Ak-koyunlu gailesi çıkınca tecribe ve iktidârından dolayı ikinci defa olarak iş başına getirilmiştir).

Topkapı sarayının inşâsı.

(Topkapı sarayına o zaman «Yeni-Saray» denilmiştir: Bu tesmiyenin sebebi, daha evvel şimdiki üniversite binâsının yerinde yapılmış olan İlk saraya nisbetle bu ikincisinin yeniliğidir; «Eski-Saray» denilen o ilk saray için 1454=858 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Yeni Saray'a «Top-kapu» isminin tatbiki Lâle devrinden itibarendir: O devrin meşhur pâdişahı Üçüncü Ahmed, bu saray sûrunun deniz tarafında toplarla mücehhez olduğu için «Top kapusu» denilen bir kapının yanında ve sâhil boyunda büyük bir yalı yaptırmış, ilkönce yalnız bu yalıya «Top-kapu sarayı» denilmiş ve ondan sonra da bu isim tekmil Yeni-Saray'a teşmil edilmiştir. «Vak'a-i-Hayriyye»den itibaren Eski-Saray'ın askerî daire ittihâzı artık «Yeni» ve «Eski» sıfatlariyle saray tefrikine hâcet bırakmamıştır. On dokuzuncu asırda Pâdişahların Dolmabahçe'ye geçmelerinden itibaren de bilhassa Avrupalılar Yeni-Saray'a «Vieux-Serail=Eski-Saray» demiye başlamışlardır. — Muhtelif binâlardan mürekkep olan Topkapı sarayı tabiî muhtelif tarihlerde tedricen inşâ edilmiştir. Fatih devrindeki inşaâtın tarihleri tamamiyle belli değildir: Bizim burada 1472=877 senesini esas ittihâz edişimiz, kat'î olarak mâlûm olan yegâne tarihin bundan ibaret olmasındandır: Fatih devrinde yapılmış olan «Çinili-Köşk»ün kitâbesinde bu tarih mevcud olduğu gibi, Fatih'in şair veziri Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa da:

Bünyâd-ı sa'râyîne budur ahsen-i târih
Kim îde mubârek tapunâ Hayy-ü-Tüvânâ

beytinin ikinci mısrâinda «Ebced» hesabiyle işte bu tarihi göstermektedir. Bununla beraber muhtelif menbâlarda Yeni-Saray'ın inşâsına 866=1461, 872=1467 ve 873=1468 gibi gibi gösterilir: Muhtelif inşaât itibariyle bunların da doğru olmak ihtimâli vardır. Hattâ bundan dolayı «Târih-i Osmanî Encümeni» mecmûasında «Topkapu Sarây-ı Hümâyûnu» başlıklı bir etüd neşreden Abdurrahman Şeref Bey merhum, Fatih devrindeki inşaât için 870=1465 den 880=1475 tarihine kadar on senelik bir devir kabul etmektedir: Bu devirde muhtelif binalar yapılmıştır; bunlardan yalnız «Çinili-Köşk»ün inşâ tarihi kat'î olarak gerek Ayasofya tarafındaki «Bâb-ı-Hümâyûn» kitâbesine, gerek bâzı menbâlardaki kayde göre 883=1478 senesidir. — Fatih'in hangi tarihten itibaren Eski-Saray'dan Yeni-Saray'a naklettiği kat'iyyetle belli değildir: Hayatını er meydanlarında geçiren bu büyük asker Istanbul'a vakit bulabildikçe gelmiş ve her halde hem eski, hem yeni saraylar kendisiyle maiyyetine meskenlik etmiştir).

1473=878

11 Ağustos=16 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Otluk-beli zaferi.

(Bu kadar mühim bir muharebenin bile tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ sene itibariyle 1472=877 rivâyetine tesâdüf edilirse de doğru değildir; hattâ bâzı İran menbâlarında 876=1471 tarihine bile tesâdüf edilir! Ay ve gün tarihlerinde ise Osmanlı menbâları 1 Rebî'ül-evvel=27 Temmuz Salı, 6 Rebî'ül-evvel=l Ağustos Pazar, 16 Rebî'ül-evvel=11 Ağustos Çarşanba ve 19 Rebî'ül-evvel=14 Ağustos Cumartesi rivâyetlerini gösterir: Bunların içinde en doğrusu 16 Rebî'ül-evvel=11 Ağustos Çarşanba tarihidir. Feridun Bey «Münşeât»ında Fatih'e ait gösterilen vesikaların birinde bu muharebenin Rebî'ül-evvel ortalarında vukua geldiğinden bahsedilmesi ve Osmanlı menbâlarında Uzun-Hasan'ın uğurlu gün saydığı Çarşanba günü mağlûb edilmiş olmasının tuhaf bir tesâdüf gibi gösterilmesi hep bu tarihi teyid eden delillerdir: Fazla olarak Fatih'in Topkapu sarayında bulunup Reşid Rahmetî tarafından neşredilen Uygur yazılı bir yarlığında da bu tarih vardır. Son zamanlarda da «La Perse au XVe siecle entre la Turquie et Venise» ismiyle neşrettiği bir broşürde Uzun-

Hasan'ın hayatını tetkik eden «V. Minorsky» 12 Ağustos=17 Rebî'ül-evvel tarihini esas ittihâz etmişse de o gün bir Çarşanba'ya değil, bir Perşenbe'ye tesâdüf ettiği ve Osmanlı menbâlarında ise umumiyetle Çarşanba gününden bahsedildiği için 11 Ağustos=16 Rebî'ül-evvel tarihi daha doğrudur. — Fatih Sultan Mehmet Istanbul'dan 1473=877 senesi Mart=Şevvâl ayında hareket etmiştir: 878=1473 baharında hareket etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da Hicretin 878 senesinin birinci ayı olan Muharrem, Milâdın 1473 senesi Haziran ayına tesâdüf etmekte olduğu için birinci rivâyetin daha doğru olması lâzımgelir: Mart ayından Ağustos ayına kadar geçen zaman Rumeli ve Anadolu ordularının tahşidi, hazırlıkların ikmâli ve şarka doğru yol müddeti gibi şeylerle geçmiş olabilir. — 1472=877 vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz gibi Uzun-Hasan bu sırada Osmanlılara karşı Venedikliler vesair bâzı Hıristiyan devletleriyle ittifak ve elbirliği etmiş ve onlar da donanmalarıyla deniz harekâtına çıkmış oldukları için Fatih'in Anadolu seferine giderken Istanbul muhâfazasına büyük bir ehemmiyet vererek bir takım tedbirler ittihâz ettiği rivâyet edilir; Meselâ bir Macar rivâyetine göre Istanbul sûrunun üç kapısından başka bütün kapıları örülmüş ve deniz tarafında da hem Halic'in ağzına, hem Boğaz medhaline muazzam bir zincir gerilmiştir. — Fatih'in sefere çıkarken saltanat kaymakamlığını küçük oğlu Cem-Sultan'a tevdi ettiği ve şehzâdenin de Istanbul ve yâhut Edirne'de oturduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır: 1459=864 tarihinde doğmuş olan Cem-Sultan bu sırada 14 yaşlarındadır; en büyük kardeşi olan Amasya valisi şehzâde Bâyezid'le ondan küçük ve Cem'den büyük olan diğer kardeşi Karaman valisi Mustafa vilâyet askerleriyle Anadolu'da babalarının maiyyetine iltihak etmişlerdir. — Osmanlı ordusunun bu seferdeki mevcudu hakkında yüz binden iki yüz bine kadar muhtelif rivâyetler vardır. — Akıncı olarak önden gönderilen Mihal-oğlu Ali Bey Tokad'ın intikamını almak üzere Akkoyunlular idaresindeki Kemah'ı yağma ve tahrib etmiştir: Tokat meselesi için 1472=877 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bu sırada Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Hâs-Murad Paşa ileri hareketine memur edilmiştir: Hâs-Murad Paşa bu hareket esnâsında Fırat nehrini geçip Uzun-Hasan ordusuna doğru pervâsızca ilerleyince gerisindeki pusu kuvvetleriyle ilerisindeki ordu kuvveti arasında kalıp mağlûp ve maktûl düşmüş, bu mağlûbiyet üzerine Turhan-oğlu Ömer Bey, Rumeli Defterdarı Ahmed-Çelebi, Aydın-Bey oğlu Hacı Bey ve Fenâri-zâde Ahmed Paşa gibi bir çok Osmanlı ümerâsı esir olarak mühimleri Uzun-Hasan ordugâhına ve mütebâkisi de Bayburd kalesine sevkedilmiştir; on iki bin askerin hayatına mal olduğu rivâyet edilen çılgınca hareketiyle bu hezimete sebebiyet veren ve bu ihtiyatsızlığını kendi hayatiyle ödeyen Rumeli Beylerbeyi Hâs-Murad Paşa'nın Rum dönmelerinden ve hattâ Bizans'ın Paleologos hânedanından olduğu rivâyet edilir. — Akkoyunluların bu zaferi Osmanlı menbâlarında Otluk-beli muharebesinden yedi gün evvel gösterildiğine göre 1473=878 senesi Rebî'ül-evvel ayının 9 uncu ve Ağustos ayının 4 üncü Çarşanba günü vukua gelmiş olması lâzımgelir; Zaten Fatih'in yukarda bahsettiğimiz yarlığında da bu tarih vardır. — Fatih Sultan Mehmet'le Uzun-Hasan arasındaki asıl büyük muharebe Otluk-beli yâhut Baş-kend mevkiinde vukua gelmiştir: Bu mevki, Erzurum vilâyetinin Tercan ovasında ve «Üç-ağızlu» denilen yer civârındadır. — Otluk-beli muharebesinde Fatih Osmanlı ordusunun merkezinde bulunuyor, sağ cenaha sonradan «İkinci Bâyezid» ismiyle Osmanlı tahtına çıkacak olan şehzâde Bâyezid ve sol cenaha da Karaman valisi olan küçük kardeşi şehzâde Mustafa kumanda ediyordu: Şehzâde Bâyezid'in maiyyetinde Gedik-Ahmed Paşa, şehzâde Mustafa'nın maiyyetinde de Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa vardı. Karşı tarafta merkeze bizzat Uzun-Hasan kumanda ederek Fatih'le karşı karşıya bulunuyor, sağ cenahında küçük oğlu Zeynel Bey ve sol cenâhına da büyük oğlu Uğurlu-Mehmet Bey kumanda ediyordu: Bu suretle Osmanlı sağ cenahındaki şehzâde Bâyezid Akkoyunlu sol cenahındaki Uğurlu-Mehmet Bey'le ve Osmanlı sol cenahındaki şehzâde Mustafa da Akkoyunluların sağ cenahındaki Zeynel Bey'le karşılaşmış demekti. Uzun-Hasan'ın maiyyetinde en mühim Türkmen beylerinden bâzıları da vardı. — Umumiyetle Oğuz Türklüğü ve bilhassa Anadolu Türklüğü için acı bir matem günü olan bu

büyük savaş gününde iki Türk devleti, iki Türk hükümdarı ve iki Türk ordusu devlet mefhumunun tabiî ve zarurî bir neticesi olarak karşılaşmış demekti. Uzun-Hasan'ın maksadı Fatih'i mağlûp edip Osmanlı ölkesini zaptederek Istanbul'a yerleşmek arzusiyle izâh edilir; hattâ Akkoyunluların Osmanlıları «çıtak» diye tahkir edip yalnız kendilerini hakikî Türk saydıkları ve netice itibariyle bu harbi Türklüğün Çıtaklıkla mücâdelesi telâkki ettikleri rivâyet edilir. Bununla beraber Türk tarihinin bu acıklı muharebesini Akkoyunlu pâdişahı Uzun-Hasan değil, Osmanlı pâdişahı Fatih Sultan Mehmet kazanmıştır: Harbin kazanılmasında en büyük âmil, Osmanlıların silâh üstünlüğüdür. — Akkoyunlu ordusunun sağ cenâhına kumanda eden Uzun-Hasan oğlu Zeynel Bey Osmanlı Azebleri tarafından şehîd edilmiş ve Azeb-ağası Mahmud Ağa bu kahraman Türkmen prensinin başını keserek şehzâde Mustafa'ya ve o da Fatih'e takdim etmiştir. Eski Osmanlı ordusunda üç türlü Azeb vardır: Hicretin dokuzuncu ve Milâdın On beşinci asrından itibaren bu ismi taşıyan ve bundan evvel 1421=824 vukuâtının İkinci Murad devrine müsâdif üçüncü fıkrasında görüldüğü gibi Osmanlı müverrihlerinin haksız olarak «Düzmece» dedikleri «Mustafa-Çelebi» tarafından tesis edilmiş olan bu asker ocağı Tersane Azebleri, Yaya Azebleri ve Kale Azebleri sınıflarına ayrılır. «Tersane halkı» denilen Bahriye Azebleriyle bâzı kalelerin muhâfazasında kullanılan Kale Azebleri daimî olmakla beraber, hafif bir Okçu sınıfı teşkil eden Yaya Azebleri sefer açıldıkça ihtiyaç nisbetinde toplanıp seferden sonra dağılır; Bunlar umumiyetle Türk ırkındandır. Azeb sınıflarının en kalabalığı Yaya Azebleridir. En az mevcudlusu da Tersane Azebleri denilen sınıftır: «Ayn-i Ali»nin «Risâle-i Vazife-hârân» ismindeki eserinde bunların Birinci Ahmed devrinde ve H. XI=M. XVII nci asır başlarındaki mevcudu 2364 kişiden ibaret gösterilir. Yaya Azebleri muharebelerde saff-ı-harbin en önünde yer alarak düşman üzerine ok yaylımı açmakla mükelleftir: Yâni en tehlikeli vazife bunlara verilir. Otluk-beli muharebesinde Azeb mıkdarı otuz bin kadardır: Uzun-Hasan'ın küçük oğlu Zeynel Bey işte bunların ok yaylımlarında vurulduktan sonra Azeb-ağası Mahmud Ağa tarafından başı kesilmiştir. — Uzun-Hasan Otluk-beli muharebesini kaybettikten sonra pâyıtahtı olan Tebriz'e çekilmiştir: Evvelce de gördüğümüz gibi Uzun-Hasan'ın devleti Şarkî-Anadolu, Âzerbaycan, İran ve Irak ölkelerinden mürekkep ve muazzam bir imparatorluktur; bu Oğuz Türk İmparatorluğuna «Bayındıriyye» yâhut «Akkoyunlu» devleti denilir. Akkoyunlular, Karakoyunluların tarihî rakipleridir: Timur istilâsında Karakoyunlular Osmanlı tarafını iltizam etmişler, Akkoyunlular Timur'a iltihak etmişlerdir. Uzun-Hasan bu tarihten bir müddet evvel Karakoyunlu devletini ortadan kaldırmış, fakat nihayet Otluk-beli muharebesi de Osmanlılarla Akkoyunlular arasındaki tarihî husumeti tasfiye ettiği için Akkoyunlu devleti ondan sonra artık belini doğrultamamış ve bilhassa Uzun-Hasan'ın ölümünden sonra inkırâza doğru gitmiştir. — Fatih Otluk-beli muharebesinden sonra Akkoyunlu ordusunu tâkib etmemiştir: Bu muharebe bir fütuhât harbi değildir; bütün mesele, Şark'daki en kuvvetli düşmanın zararsız bir hâle getirilmesidir ve bu maksat da temin edilmiştir. Onun için Fatih harp meydanında üç gün kaldıktan sonra Istanbul'a avdet etmiştir. — Düşmanın tâkib edilmemesinde Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın âmil olduğu rivâyet edilir: Bâzı Osmanlı menbâlarında bunun sebebi İslâmî duygularla izâh edilmekteyse de bu mühim nokta ayrıca tetkik edilmelidir; Aşağıda bu sene vukuâtının son fıkrasına da bakınız. — Akkoyunlu âlimleriyle san'atkârlarından Osmanlılara esir olanlara Fatih hürmet ve riâyet göstermiş ve bunlardan Kadı Mahmud'la münşî Seyyid-Mehmed vesaire gibi bâzı kıymetli adamları Istanbul'a gönderip kendi hizmetine almıştır. — Osmanlı ordusunun avdetinde Akkoyunlulara tâbi olan «Şebin-Karahisar/Şarkî-Karahisar» 24 Ağustos=29 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü teslim suretiyle işgâl edilmiş ve bu suretle harbten evvel Niksar'a kadar uzayan Akkoyunlu hududu harbten sonra buralara kadar gerilemiştir. — Otluk-beli zaferinin en mühim neticelerinden biri de Osmanlılar aleyhine kurulan Şark-Garp müslüman ve hıristiyan ittifakının en şiddetli darbeyle sarsılmış ve Garb'ın artık Şark'a istinâd edemiyecek bir hâle getirilmiş olmasıdır: Onun için bu zafer hakikatte yalnız Akkoyunlulara karşı değil, belki

bütün müttefiklere karşı kazanılmış ve Otluk-beli'nde Akkoyunlularla beraber Venedikliler ve diğer hıristiyan devletler de mağlûb edilmiş demektir: Evvelce de gördüğümüz gibi Venedikliler Uzun-Hasan'a dört kalyonla toplar ve topçular göndermişlerse de bunların Otluk-beli muharebesine yetiştirilemediği rivâyet edilir; muharebeden sonra gerek Venedik, gerek Papalık ve Napoli elçileri ertesi sene için yeniden yardım temin etmek üzere Uzun-Hasan tarafından memleketlerine iade edilmişlerdir; fakat Akkoyunlu devleti en şiddetli darbeyi yemiş olduğu için artık belini doğrultamamıştır: Bu ittifaklarla elçiler için 1472=877 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. İşte bütün bunlardan dolayı Fatih'in Otluk-beli zaferinden çok memnun olduğu için kırk bin erkek ve kadın esir âzâd ettiği rivâyet edilir. — Osmanlı menbâlarında Uzun-Hasan'ın ismi «Hasan-ı Tavîl» ve «Hasan-ı Dirâz» şekillerine de sokulmuştur; Bunların her ikisi de Uzun-Hasan» mânâsına gelir).

Osmanlılara karşı Akkoyunlular ve Karaman-oğullarıyla ittifak etmiş olan Hıristiyan müttefikler donanmasının Adalar denizindeki taarruzları.

(Evvelce de gördüğümüz gibi bu donanma Venedik cumhuriyetiyle Papalık makamının, Napoli, Aragon ve Kıbrıs krallıklarıyla Rodos Şövalyelerinin verdikleri gemilerden mürekkeptir ve Venedikli Pietro Mocenlgo'nun kumandasındadır: Bir taraftan Anadolu'da Otluk-beli muharebesi olurken bir taraftan da bu müttefikler donanması taarruza başlıyarak Antalya, İzmir ve Midilli limanlarını yağma ve tahrib etmiştir; bilhassa İzmir'de câmilerle beraber kiliseler bile yıkılıp yakılmış, müslümanlarla beraber hıristiyanlar da kılıçtan geçirilmiş, câmilere ilticâ eden müslüman kadınları en fecî taarruz ve tecâvuzlara uğramış, velhasıl irtikâb edilmiyen vahşet ve rezalet kalmamıştır; Bu şenî vahşetlerde din nâmına hareket eden Papalık kuvvetlerinin önayak olması bu müessesenin tarihinden hiç bir zaman silinmiyecek lekelerdendir).

Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın azli.

(Fatih'in Otluk-beli muharebesinden Istanbul'a gelir gelmez Mahmud Paşa'yı derhâl azlettiği rivâyet edilir ve buna sebeb olarak da Paşa'nın Pâdişahı Uzun Hasanı takip etmekten vazgeçirmiş olması gösterilir: Her halde bu mesele ayrıca tetkik edilmelidir. — Mahmud Paşa'nın azlinden sonra kendisinin imâr ettirmiş olduğu Hasköy'e nefyedildiği veyâhut arzusiyle çekildiği ve bu köyün Filibe civârında «Uzunca-ova Hasköyü» olduğu rivâyet edilir. — Paşa'nın bundan biraz sonraki idâmı için 1474=879 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Bir rivâyete göre de Mahmud Paşa idâm edildiği tarihe kadar vazifesine devam etmiştir).

1474=879

Venediklilerle elbirliği eden Karaman-oğullarının İçel mıntakasını istirdâd etmeleri.

(Uzun-Hasan'la beraber Otluk-beli muharebesinde bulunduktan sonra Akkoyunlu hükümdarı pâyıtahtına dönerken ondan ayrılıp İçel taraflarına gelen Karaman-oğulları Pîr-Ahmed ve Kasım Beylerin bundan evvelki son vaziyetleri için 1472=877 vukuâtının üçüncü ve dördüncü fıkralarına bakınız. — Amiral Pietro Mocenigo'nun kumandasında bulunan Hıristiyan müttefikler donanması 1473=878 vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz İzmir vesaire fâcialarından sonra Kilikya sâhillerine bir ihraç hareketi yapmış ve bu ihraç kuvvetleri Silifke kalesini muhâsara altına almıştır: Venedikliler işte bu sırada zaptettikleri Silifke ile diğer bir takım kaleleri müttefikleri olan Karaman-oğlu Kasım Bey'e teslim ettikleri gibi, Pîr-Ahmed Bey de Ermenek, Minan vesair şimalî İçel kalelerini işte bu fırsattan istifâde ederek işgâl etmiştir. Gerek Venediklilerin gerek Akkoyunluların Karaman-oğullarını himâye etmeleri,

Akkoyunlu-Venedik irtibat ve muvâsalasında Kilikya sâhillerinden istifâde edebilmek maksadiyle izâh edilir).

Büyük Türk riyâziyyecisi Ali-Kuşçu'nun ölümü.

(İsmi «Alâüddin-Ali ibni Muhammed»dir; babası Mehmet, Aksak-Timur'un meşhur torunu Uluğ-Beğ'in Doğancı-başı'sı olduğu için kendisine «Kuşçu» denilmiştir. — Uluğ-Beğ'in Semerkand'daki meşhur Rasadhânesini ikmâl ettiren bu zat olduğu gibi, Bursalı Kadı-zâde-i Rûmî'nin ikmaline muvaffak olamıyarak ölmesi üzerine meşhur Zeyc'i İkmâl eden de bu büyük âlimdir. — Uluğ-Beg'in ölümünden sonra Tebriz'e gelip Uzun-Hasan'a intisab eden Ali-Kuşcu sefâretle Fatih nezdine gönderilmiş, Fatih fırsattan istifâde ederek kendisini hizmetine almak istemiş, o da sefâret vazifesini ifâdan sonra geleceğini va'detmiş ve gelirken günde bin akça harcirah aldığı gibi bir hey'et tarafından istikbal edilip hürmet ve riâyetle Istanbul'a getirilmiş ve Ayasofya Medresesine günde iki yüz akça ile müderris tâyin edilmiştir. — Ali-Kuşcu'nun «Risâlet-ül-Muhammediyye» ve «Risâlet-ül-Fethiyye» isimleriyle Fatih nâmına yazdığı riyâziyye ve hey'et kitapları Tanzimat devrine kadar Osmanlı maarifinde klâsik bir ehemmiyet almıştır. — Osmanlı riyâziyyecilerinin pîri sayılan bu büyük adamın Istanbul'a gelmesi Osmanlı hey'et ve riyâziyyesine yeni bir inkişâf vermiştir. — Ali-Kuşçu merhumun mezarı Eyüp'dedir).

Gedik-Ahmed Paşa'nın üçüncü Kilikya seferi ve İçel'in istirdâdı.

(Yukarda bu sene vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz gibi Otluk-beli muharebesinden sonra Karaman-oğulları Pîr-Ahmed ve Kasım Beyler memleketlerine dönüp Venediklilerin yardımıyla İçel mıntakasını istirdâd etmişlerdir: Gedik-Ahmed Paşa'nın üçüncü Kilikya seferi işte bu vaziyet üzerine açılmıştır. — Gedik-Ahmed bir takım hileler ve muharebelerle Silifke, Ermenek, Minan, Develi-Karahisar vesaire gibi mevkileri ele geçirmiş, bu sefere Karaman, valisi şehzâde Mustafa da iştirâk etmiş ve nihayet Konya'ya dönen bu hasta şehzâde yolda ve Niğde civârındaki Beypazarcığı mevkiinde vefât etmiştir. Şehzâdenin ölüm haberi üzerine Konya'ya dönen Gedik-Ahmed Paşa, Mustafa-Çelebi'den sonra Kastamonu'dan Karaman valiliğine nakledilen Sultan-Cem'in lalalığına tâyin edilmiştir. — Karaman-oğlu Pîr-Ahmed Bey'in ailesiyle hâzinesinin bulunduğu Minan kalesinin Gedik-Ahmed'e teslim oluşunu yüksek bir tepenin üstünden seyreden bu Türkmen prensinin son mukâvemet ümidiyle beraber âilesinin de elden gittiğini görünce kendisini tepeden ve bir rivâyete göre de kale mazgallarından aşağı atarak intihara teşebbüs ettiği halde ölmediği rivâyet edilir. — Gedik-Ahmed'in birinci ve ikinci Kilikya seferleri için 1472=877 vukuâtının birinci ve dördüncü fıkralarına bakınız).

Eski Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın idâmı.

(Mahmud Paşa bir rivâyete göre 1473=879 senesinde Otluk-beli muharebesini müteakip azledildikten sonra bu tarihte idâm edilmiş ve diğer bir rivâyete göre de bu tarihe kadar vazifesinde devam ettikten sonra idâm olunmuştur: İdam gününde de ihtilâf vardır; meselâ bir rivâyete göre 3 Rebî'ül-evvel=18 Temmuz Pazartesi ve diğer bir rivâyete göre 3 Rebî'ül-âhir=17 Ağustos Çarşanba günü idâm edilmiştir. 1473=879 tarihinde azledilmiş olduğu hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde Vezâret-i-uzmâ makamının bir müddet açık kalmış olması lâzımgelir: Bu makama Gedik-Ahmed Paşa'nın tâyini için aşağıda bu sene vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Istanbul'daki Mahmud Paşa çarşısı, mahallesi ve câmii bu vezirin ismini taşır. — «Mahmud Paşay-ı Velî» denilen bu Paşa, Istanbul'un fethinden sonra ilk Osmanlı Vezir-i-a'zam olduğu gibi, devşirme ve dönme Sadr-ı-a'zamlar silsilesinin de

başında gelir. — Osmanlı menbâlarında Paşa'nın idâmı hakkında gösterilen başlıca sebep, kendisiyle arası açık olan Karaman valisi şehzâde Mustafa'nın vefâtında matem tutmamış ve hattâ sevinç alâmetleri göstermiş olmasıdır: Rivâyete nazaran şehzâdenin ölüm haberi üzerine herkes gibi o da Fatih'e ta'ziyesini arza gelmiş, fakat rakipleriyle düşmanları bu vesileyle tekrar iş başına getirilmek ihtimâlinden korktukları için aleyhinde tezvirat olmuş, evlât acısıyla yüreği yanan Fatih'e Mahmud Paşa'nın bu matemden sevinç duyduğu ve hattâ eğlenceler için de yaşadığı arzedilmiş, bunun üzerine Fatih bir gün Paşa'nın evine birden bire bir casus göndermiş ve bu casus da Paşa'yı siyah yerine beyaz elbiseyle satranç oynarken görüp Pâdişaha arzetmiş; Mahmud Paşa'nın felâketine işte bu tahkikat sebeb olmuş; Fatih'in emriyle Paşa tevkif edilip Yedikule zindanına atılmış; on yedi yâhut on sekiz gün zindanda kalmış ve ondan sonra da kafası kesilerek idâm edilmiş. — Diğer bir rivâyete göre de yakışıklı ve çapkın bir genç olan şehzâde Mustafa Mahmud Paşa'nın karısını baştan çıkarmış ve işte bundan dolayı Paşa şehzâdeyi zehirleterek intikam aldığı için Pâdişah da Paşa'yı idâm ettirmiştir! — Bununla beraber Paşa'nın idâmında muhtelif sebepler olduğu, meselâ vaktiyle Bosna fethedildiği zaman eline geçmiş olan kralın hayatını Pâdişahdan müsaade almıyarak bağışladığı için muhtelif suçlarla ithâm edilen bu kralın sonradan ancak bir fetvâ ile idâm edilebilmesine sebeb olmak, Karaman seferinde İshak Bey'in firarına meydan vermek, son defa Otluk-beli zaferi üzerine Uzun-Hasan'ın tâkib edilmesine mâni olmak vesaire gibi bir çok hareketleriyle Fatih'in gözünden düşmüş ve nihayet Şehzâde Mustafa meselesi idâmına vesile teşkil etmiş olduğu da rivâyet edilir: Bunlar için 1463=867 vukuâtının ikinci, 1466=871 vukuâtının birinci ve 1473=878 vukuâtının gene birinci fıkralarına bakınız. — Edebiyatta «Adnî» mahlasını kullanan Mahmud Paşa'nın şairlik cephesi de vardır; meselâ şu beytinde düşman şerrinden uğrıyacağı âkıbeti âdetâ keşfetmiş gibidir:

Rûyine hâil olan dîde-i hûnâbumdur
Bana düşmenlik idenler yine ahbâbumdur

Mahmud Paşa'nın haftada bir kere âlimlerle şairleri sofrasına topladığı ve öğle ziyâfetlerde pilâvına altın nohutlarla hakikî nohutları karışık koydurarak herkesin kısmeti kaşığında çıktığı rivâyet edilir. — Mahmud Paşa iki defa Vezir-i-a'zam olmuştur: Birinci defasında 1453=857 den 1466=871 tarihine kadar on üç sene ve ikinci defasında da 1472=877 den 1473=878 tarihine kadar bir sene yâhut 1474=879 tarihine kadar bir buçuk sene iş başında bulunmuş ve bu suretle iki sadâretinin mecmuû 14 sene kadar tutmuştur. Halbuki bâzı Osmanlı menbâlarında ve meselâ Osman-zâde Tâib'in «Hadîkat-ül-vüzerâ»sında ilk defa on beş ve ikinci defa bir sene hesabiyle mecmuû on altı sene gösterilir: Mahmud Paşa'nın ilk sadâreti için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ» fıkralarının dördüncüsüne, ilk azli için 1466=871 vukuâtının ikinci fıkrasına, ikinci sadâreti için 1472=877 vukuâtının beşinci fıkrasına ve son defa azli için de 1473=878 vukuâtının sonuncu fıkrasına bakınız. — Paşa'nın birinci ve ikinci sadâretleri arasında 1466=871 den 1472=877 tarihine kadar süren altı senelik fâsıla Gelibolu sancak beyliği ve bu vazifeyle müşterek olan donanma kumandanlığıyla geçmiş olduğu için Mahmud Paşa Osmanlı menbâlarında üçüncü yâhut dördüncü «Kapdan-ı-Deryâ» sayılır: Çünkü bir rivâyete göre kendisinden evvel Balta-oğlu Süleyman Bey, Hamze Paşa ve Has-Yunus Paşa bu makamda bulunmuşlardır; daha zayıf bir rivâyete göre de Hamze Bey yâhut Paşa bu vazifede bulunmamıştır: Halbuki Bizans menbâlarına göre Mahmud Paşa'dan evvel Hadım-İsmail Bey'le Zağanos Paşa da bu makamda bulunduğu için Mahmud Paşa altıncı Kapdandır).

İşkodra muhâsarası.

(İşkodra şehri ilk defa olarak Yıldırım Bâyezid devrinde Türkler tarafından işgâl edilmişse de sonradan Venediklilerin eline geçmiştir: 1392=794 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bir taraftan Venedik Cumhuriyetiyle olan harp halinin devam etmekte olması ve bir taraftan da Akkoyunlularla ittifak etmiş olan bu cumhuriyetin Otluk-beli muharebesi esnâsında garbi Anadolu sâhillerine yaptığı taarruzlarla Karaman-oğullarına yaptığı yardımların mukabelesiz kalmaması bakımlarından açılan bu sefere Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa memur edilmiştir; bununla beraber Fatih'in bizzat hareket ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Venedik hâkimiyyetinde bulunan İşkodra'yı Antonio Loredano ismindeki Venedikli muhâfız müdafaa etmiştir. — On üç kantarlık gülleler yağdıran muazzam Türk topları kalede gedikler açtıktan sonra umumî bir hücum olmuş, Türk askeri iki yerden kaleye girmiş, fakat şiddetli bir müdafaa ile karşılaşıp bir hayli telefât vermiş olduğu için İşkodra zaptedilememiştir. — İşkodra'nın bu muhâsarası Mayıs=Muharrem ayından Ağustos=Rebî'ül-âhir ortalarına kadar üç buçuk ay sürmüş ve bu sırada Mihal-oğlu Ali Bey on beş bin atlıdan mürekkep bir akıncı kuvvetiyle Dalmaçya ve Karniol taraflarına akın ederek oraları yağma ve tahrib ettikten sonra yirmi bin esir getirmiştir).

Cem-Sultan'ın Karaman valiliğine tâyini.

(Kastamonu valiliğinde bulunan Cem-Sultan'ın 15 Şa'ban=25 Kânunuevvel Pazar günü Karaman valiliğine nakledildiği rivâyet edilir. — Fatih Sultan Mehmed'in ortanca oğlu olan Karaman valisi şehzâde Mustafa-Çelebi'nin Otluk-beli muharebesinden sonra vefatı üzerine açık kalan Karaman valiliğine küçük şehzâde Cem-Sultan tâyin edilince Gedik-Ahmed Paşa da kendisine lala olmuştur. — Karaman eyâletinin merkezi, Selçukîlerle Karaman-oğullarının pâyıtahtı olan Konya şehridir. — En kuvvetli rivâyete göre 1459=864 senesinin 26/27 Safer=22/23 Kânunuevvel Cumartesi/Pazar gecesi doğmuş olan Sultan-Cem Karaman valiliğine tâyin edildiği zaman yaşı 15 sene 2 gündür. — Cem-Sultan 9 yaşındayken Kastamonu valiliğine tâyin edilmiş ve orada geçirdiği altı sene içinde bir taraftan da tahsil etmiştir: 1488=873 vukuâtına bakınız. — Fatih'in vefatı üzerine tahta çıkan büyük kardeşi İkinci Bâyezid'e karşı hareket ettiği tarihe kadar Cem-Sultan altı buçuk sene Konya valiliğinde bulunmuş ve bu sırada etrâfına bir çok âlimlerle şairler toplamıştır).

Vezâret-i-uzmâ makamına Gedik-Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Mahmud Paşa'nın yerine Gedik-Ahmed Paşa'nın gelmesi demek, Türk devletinin başında Türk olmıyan bir devşirmenin yerine Türk olmıyan bir devşirme gelmesi demektir: Mahmud Paşa Hırvat yâhut Rum, Gedik-Ahmed Paşa Arnavut yâhut Rumdur ve her ikisi de devşirme ve dönmedir; bununla beraber İslâmî hislerinden dolayı halka karşı mûtedil davranan Mahmud Paşa'ya mukabil Gedik-Ahmed Anadolu Türklerine karşı bir çok zulümleriyle mâruftur: 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1475=879

Boğdan bozgunu.

(Eflak'la beraber şimdiki Rumanya'yı teşkil eden ve Eflak'ın şimalinde bulunan Boğdan'ın asıl İsmi «Moldava»dır: Avrupalıların «Moldavia/Moldavie» gibi isimlerle andıkları bu Prensliğe Osmanlı Türklerinin «Boğdan» demeleri, devlet müessisi olan bir voyvodanın isminden dolayıdır;'bununla beraber gene Osmanlı menbâlarında «Kara-Boğdan» tesmiyesine de tesâdüf edilir: Bu terkipteki «Kara» sıfatı «tâbi» ve «mahkûm» mânâlariyle izah edilmektedir. — 1455=859 tarihinde Türk kuvvetine karşı durulamıyacağını takdir eden

Boğdan voyvodası «Petru Aaron» senede iki bin altın haraç altına girmek suretiyle tâbiiyyet kabul etmiş ve o tarihten itibaren bu haraç verilmekle beraber, o voyvodanın kuvvetli bir şahsiyet olan halefi «Dördüncü Ştefan cel Mare» ordusunu tensik ederek mukâvemet ve istiklâl fikirlerine kapılmıştır; Hattâ bundan dolayı son zamanlarda haraç vermemiye veyâhut haracını bizzat getirip metbûuna tâzimâtını arzetmekten imtinâ etmiye başladığı rivâyet edilir. — Tıpkı Eflak gibi ötedenberi Macaristan, Lehistan ve Osmanlı imparatorluğu arasında nüfuz ve hâkimiyyet mücâdelesine sahne olmuş küçük bir hükûmet için müstakil yaşamak imkânı olamıyacağını hesab etmiyecek kadar hissine mağlûp olan Ştefan'a karşı sefer açılması işte bundan mütevellit gösterilir: Bununla beraber Boğdan voyvodasının Türk hâkimiyyetinde bulunan Eflaklılara taarruz etmesi gibi bir takım husumet sebepleri daha vardır. Zaten Fatih için Boğdan'ın zaptı, Boğazlarla şimalî Anadolu sâhillerinin fethinden sonra Karadeniz hâkimiyyetini tamamlamak için artık bir zaruret halini almış demektir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa Fatih'in emriyle Arnavutluk'dan Kara-Boğdan üzerine yürümüş ve hattâ bir rivâyete göre 1474=879 vukuâtının beşinci fıkrasında gördüğümüz İşkodra muhâsarasını işte bundan dolayı kaldırmış, fakat Süleyman Paşa'ya karşı bir meydan muharebesine girişmekten çekinen voyvoda ustalıklı bir hareketle Paşa'yı Türklerin «Ağaç-denizi» dedikleri «Roboeni/Rasboieni» ormanlarından geçirip «Berlatu/Berlad» ırmağına kadar çekerek kendi askerinden başka Macar ve Leh yardım kuvvetlerinden mürekkep elli bin kişilik bir orduyla «Vaslui» nahiyesindeki «Racova/Rakovitza» da hücuma geçmiş, ilk hamlede bozguna uğradığı halde sonradan vaziyetini düzeltip İşkodra muhâsarasından gelen Osmanlı kuvvetinin yorgunluğundan, mevsimin şiddetli soğuklarından ve mevkiin bataklıklarından istifâde etmiş, Süleyman Paşa kuvvetleri bozulmuş ve Paşa güçlükle esâretten kurtulmuş, Türk esirlerinin hemen hepsi kazıklanmış ve Hıristiyan âleminde büyük bir sevinçle karşılanan bu zafer Tuna üzerindeki kalelerden bâzılarının da bu âsi voyvodanın eline geçmesiyle neticelenmiştir: Bu muharebe 17 Kânunusâni=9 Ramazan Salı gününe müsâdiftir; bununla beraber 7 Kânunusâni=28 Şa'ban Cumartesi ve 10 Kânunusâni=2-Ramazan Salı rivâyetleri de vardır. — Bu vak'adan çok memnun olan Papalık makamı «Büyük Ştefan» denilen bu voyvodaya «Athleta Christi=Athlete du Christ=Hristos'un pehlivanı» ünvanını tevcih etmiştir; bununla beraber aşağıda 1476=881 vukuâtının birinci fıkrasın da görüleceği gibi Hristos'un Pehlivanı biraz sonra Fatih'den müthiş bir sille yemiştir. — Dördüncü Ştefan bu seferlik muharebeyi kazanmış olmakla beraber Osmanlılardan fazla telefât vermiş ve ordusu çok yıpranmıştır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Süleyman Paşa'nın bu hezimeti ordusunun yağma ile meşgul olduğu sırada gafil avlanmış olmasıyla izâh edilir).

Şimalî Karadeniz'deki Ciniviz kolonilerinin fethi, Karadeniz'in bir Türk gölü halini alması ve Kırım Hanlığının tâbiiyyeti meselesi.

(Fatih'in bir taraftan Boğdan=Moldava Prensliğini iki yanından sıkıştırmak ve bir taraftan da gittikçe kuvvetlenmekte olan Moskova Büyük-Prensliğinin daha fazla genişlemesine sed çekmek için bu seferi açmış olduğundan bahsedilir. — Bu sırada Moskova tahtında çok mühim bir şahsiyet vardır: «Büyük İvan» ismiyle şöhret bulan ve «Veliki-Kniyaz» yâni «Büyük-duka» yâhut «Büyük-prens» ünvanını taşıyan bu Rus prensinin asıl adı «Üçüncü İvan Vasilyeviç» dir. Çingiz hânedanının Kıpçak Hanlığına tâbi olan Moskova Prensliği, bilhassa o Hanlığın parçalanmasındanberi kuvvetlenmiye başlamış ve bu vaziyetten istifâde etmek istiyen Üçüncü İvan artık Mongol hâkimiyyetinden kurtulmayı en büyük hedef ittihâz etmiştir. Bu tarihten ancak beş sene sonra o maksadında muvaffak olan Moskova prensi bu sırada ölkesini şimale ve garba doğru genişletmekle meşguldür, Üçüncü İvan'ın siyasî fikirlerinde bilhassa karısının büyük bir tesiri olduğundan bahsedilir: Bizans imparatorluğunun son saltanat hânedanı olan «Paleologos» sülâlesine mensub olan bu prenses

son imparator Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'us kardeşlerinden Thomas'ın kızıdır; 1460=864 vukuâtında gördüğümüz gibi, Fatih Sultan Mehmet cenubî Mora despotluklarını fethettiği zaman oranın despotlarından olan bu Thomas Paleoloğos bir Venedik gemisiyle İtalya'ya kaçıp Papalık makamına ilticâ etmiştir; Prens Thomas Roma'da ölmüş ve «Sophia» ismindeki kızı Papa'nın himâyesinde kalmıştır; Papa «İkinci Paul» ün bu kızı Türklere karşı rol oynıyabilecek birisiyle evlendirmek istediği rivâyet edilir: İşte bundan dolayı aslen Rum olan Kardinal «Bessarion» Papa'ya Moskova Prensi Üçüncü İvan'ı tavsiye etmiş, Prense elçiler gönderilmiş, İvan memnuniyetle kabul etmiş ve nihayet Papalık tarafından çehizlenen Bizans prensesi mühim bir maiyyetle Moskova'ya gönderilmiştir; bu münasebetle Yunanistan'dan, Istanbul'dan ve Roma'dan bir çok Rum ve İtalyan âlimleriyle san'atkârları, asilzâdeleriyle siyaset adamları Moskova'ya gitmiş ve işte bu suretle Üçüncü İvan'la prenses Sophia'nın düğün tarihi olan 1472=877 senesinden itibaren Rus pâyıtahtı Bizans ve İtalyan kültürlerinin yeni bir merkezi olmıya başlamıştır. Rusya'nın teşekkül tarihinde bu düğün mühim bir dönüm noktasıdır: Bir taraftan prenses prense Mongol hâkimiyyeti aleyhine telkinatta bulunurken, bir taraftan da Avrupa devletleriyle elçiler teâti edilmiş ve hattâ Üçüncü İvan ayni zamanda Akkoyunlu hükümdarı ve Fatih'in şarkta en büyük düşmanı olan. Uzun-Hasan'la da münasebette bulunmuştur; fazla olarak Moskova prensi Bizans prensesiyle izdivacından itibaren artık kendisini Şarkî-Roma'nın meşrû vârisi farzetmiye başlamış, iki başlı bir kartal şeklindeki Bizans armasını benimsemiş, Moskova'yı Ortodoksluğun yeni merkezi haline getirmek istemiş ve hattâ bu fikirler Çarlık devrinin sonuna kadar Rus diplomasisinde bir an'ane halini alıp asırlarca devam etmiştir. Dünya siyasetini ve bilhassa siyaset âleminin Türkiye aleyhindeki tertibâtını çok büyük bir dikkatle tâkib eden Fatih gibi bir şahsiyet için böyle bir vaziyete karşı icab eden tedbirlerin ihmali tabiî kabil değildir. — Istanbul'un fethi üzerine Paleoloğos hânedanı yüzünden iki verâset meselesi çıktığından bahsedilir: Bu iki iddiânın her ikisi de yukarda bahsi geçen Bizans prenslerinden Thomas Paleoloğos'un çocuklarına aittir: Bunlardan biri kocasına böyle bir fikir veren prenses Sophia'ya ve biri de Şarkî-Roma imparatorluğu üzerindeki mevhum hukukunu sonraları Fransa kralı Sekizinci Charles'e parayla satmış olduğundan bahsedilen Thomas oğlu Andria'ya aittir! Andria'nın bu hukuk alışverişi için 1460=864 vukuâtına ve Sekizinci Charles'in İkinci Bâyezid devrinde girişmek istediği teşebbüsler için de 1494=899 vukuâtına bakınız. Birbirini nakzeden ve ayni bir mevhum hakkın iki kardeş tarafından iki muhtelif devlete devredilmesinden dolayı ortaya çıkan bu iki iddiânın Fransa'ya isnâd edilen safsatanın bilhassa coğrafî vaziyeti itibariyle İkinci Bâyezid için hiç bir kıymet ve ehemmiyeti olmayacaksa da, ölkesini mütemadiyen genişletip ordusunu yeni silâhlarla kuvvetlendirmekte olan Moskova Büyük-Prensinin verâset dâvâsı Fatih için günün birinde ciddî bir gaile şeklini alabilecek mühim bir vaziyet demektir; Şimalî Karadeniz sâhillerinin fethi ve Kırım Hanlığının himâye altına alınması her şeyden evvel işte bu vaziyetle alâkadardır; fazla olarak Boğdan Beyliği bu fütuhât üzerine hem şimalden hem cenuptan tehdid edilebileceği gibi, cenup ve garp sâhillerinden sonra şimal sâhilleri de işgâl edilmek suretiyle Karadeniz bir Türk gölü haline gelecektir. — Vezir-i-a'zam Gedik-Ahmed Paşa'nın memur olduğu bu sefer onun askerî bir muzafferiyyeti olmaktan ziyade Fatih'in siyasî bir muvaffakıyyeti demektir: Çünkü Kefe vesaire gibi Ciniviz kalelerinin teslimi Gedik-Ahmed'in bu sefere çıkmasından evvel temin edilmiştir. — Bu meşhur seferde Gedik-Ahmed Paşa kumandasında üç yüz gemiden mürekkep bir donanma 1 Haziran=26 Muharrem Perşenbe günü Cinivizlerin şimalî Karadeniz sâhilinde en mühim müstemlekesi olan Kefe önlerine asker çıkarmış, yardımcı Tatar kuvvetleriyle beraber kale muhâsara edilmiş, fakat üç gün mukâvemetten sonra Fatih'in bu seferden evvel elde etmiş olduğu «Squerciafico» isminde bir Cinivizle şehirdeki Tatarlarla Ermenilerin Cinivizlere ihânetleri üzerine Kefe teslim ediliverince Azak vesair Ciniviz kaleleri artık mukâvemetsiz teslim olmuş ve nihayet «Mankup/Menkup» kalesi de ânî bir hareket üzerine teslim alınmıştır. — Şimalî Karadeniz sâhillerini Osmanlı hâkimiyyetine

sokan ve Fatih'in siyasî tedbirleriyle evvelden temin edilmiş olan bu sür'atli ve kolay muvaffakiyet, 1461=865 tarihinde cenubî Karadeniz sâhillerinin işgâliyle neticelenen şimalî Anadolu seferindeki harekâtın ikinci safhası sayılabilir: Istanbul'un fethinden itibaren Boğazların hâkimiyyeti tamamlandıktan sonra cenubî ve şimalî Karadeniz sâhillerinin de işgâli bu denizin artık bir Türk gölü haline gelmesiyle neticelenmiş demektir. Karadeniz'de henüz Osmanlı hâkimiyyetine girmemiş sâhiller pek fazla değildir; Hattâ Osmanlı menbâlarına göre bu seferde «Çerkezistan'a kadar» şimalişarkî sâhilleri de işgâl edilmiştir; Bundan maksat «Anapa» ya kadar olan sâhil boyunun işgâlidir; bu vaziyete göre henüz ele geçmemiş olan yerler, cenubî Kafkas ve Boğdan sâhillerinden ibaret demektir. — Karadeniz'in şimalindeki Ciniviz müstemlekelerinin fethi Kırım Hanlığının şiddetli bir saltanat buhrâniyle karşılaşır: Klâsik rivâyete göre Kırım hanı Hacı-Giray'ın vefatı üzerine on iki oğlu arasında başlıyan saltanat kavgaları içinde bir aralık tahta çıktıktan sonra kardeşi Ahmed-Giray'a mağlûb olarak Cinivizlerin Kefe kolonisine ilticâ etmiş olan Mengli/Benli-Giray bu seferki Osmanlı istilâsında esir olarak Istanbul'a sevkedilmiştir: Ahmed-Giray'a karşı Kırımlılar işte bu Mengli-Giray'ı Fatih'den istedikleri için bu prens Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartiyle Kırım Hanlığına tâyin edilmiş ve rivâyete nazaran kendisine tuğ ve sancak verilerek bir mıkdar askerle memleketine gönderilmiştir. — Kırım Hanlığı kuvvetli bir rivâyete nazaran işte bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyyet ve himâyesi altında istiklâlsiz bir krallık şeklini almış ve saltanat mücâdelelerinden dolayı anarşi içinde kalan bu memleket bir taraftan Rusların, bir taraftan da Cinivizlerin tahakkümleri altında yıkılıp gitmekten kurtulmuştur: Her halde bu Hanlık o tarihten itibaren daha üç asır yaşıyabilmesini sırf Osmanlı himâyesine medyundur. — Mengli-Giray'ın Fatih tarafından Kırım Hanhğına tâyinini 1478=883 ve 1485=890 tarihlerine müsâdif gösteren rivâyetler de vardır, fakat son tetkiklere göre bütün bu klâsik rivâyetler çok yanlıştır; bu tetkiklerden çıkan neticeler şöyle sıralanabilir: 1 — Sâhil boylarındaki Ciniviz kolonilerini zaptetmek isteyen eski Kırım hanı Hacı-Giray muhâsara âletlerinden mahrum olduğu için Fatih'le ittifak etmiş ve hattâ 1454=858 senesi Temmuz=Receb ayında Osmanlı donanmasıyla Kırım ordusu Kefe'yi muhâsara edip Cinivizleri haraca bağlamışlardır; 2 — O tarihten itibaren akıbetlerini anlıyan Cinivizler muhâcerete başladıkları için bu koloniler gittikçe zayıflamıştır; 3 — Hacı-Giray'ın ölümünden sonra oğullarının saltanat mücâdelesinde Mengli-Giray iki defa Hanlık tahtına çıkmış ve ikinci hanlığında çıkan karışıklıklar üzerine Kefe Cinivizlerine ilticâ etmişse de zindana atılmıştır; 4 — İşte bu vaziyet üzerine Osmanlılar Kırım'a dâvet edilip Ciniviz kolonileri zaptedilmiş ve Kefe zindanından tahtına avdet eden Mengli-Giray da bu 1475=880 tarihinden itibaren Osmanlı himâyesine girmiştir; 5 — Bir sene sonra tahtından indirilen Mengli-Giray Istanbul'a gidip iki sene kadar kalmış ve nihayet Kırım beylerinin ricası üzerine 1478=883 tarihinde Fâtih tarafından tekrar Kırım Hanlığına tâyin edilmiştir: Klâsik rivâyette işte bu 1478=883 vukuâtiyle bundan evvelki 1475=880 vukuâtı birbirine karıştırılmıştır. Mengli-Giray'ın Topkapu sarayın da bulunup son zamanlarda neşredilen bâzı arızaları da bu notları teyid etmektedir).

1476=881

Fatih'in Boğdan zaferi.

(Osmanlı haraçgüzarlığından silkinip kurtulmak için Fatih'in iradesine karşı cephe almış olan Moldava=Boğdan/Kara-Boğdan voyvodası «Dördüncü Ştefan cel Mare»nin tedibine gönderilmiş olan Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa kuvvetlerini bozarak Papalık makamından «Athleta Christi=Hristos'un pehlivanı» şeklinde bir ünvan alması Fatih'in cezasız bırakacağı bir cür'et değildir: 1475=879 vukuâtına da bakınız. — Bilhassa yukarıki fıkrada gördüğümüz şimalî Karadeniz fütuhâtı Boğdan'ın şimalden ve cenupten tazyikine

imkân verdiği için Fatih Sultan Mehmet ordusunun başında Tuna'yı geçerek Boğdan'a girerken 300 gemiden mürekkep donanması da Besarabya sâhillerini işgâl ederek Akkerman'ı zaptettikten sonra Tuna ağızlarına hâkim olmuştur. Fatih'in Ştefan'la muharebesi 26 Temmuz=3 Rebî'ül-âhir Cuma gününe müsâdiftir: O gün Ştefan'ın ordusuyla tahassun ettiği «Roboeni/Rasboieni=Ağaçdenizi» ormanlarına kadar ilerliyen ve askerin en önünde onlara örnek olarak ormanların içine atılan Fatih Sultan Mehmet nihayet «Valea-Alba=Akdere» mevkiinde şiddetli bir muharebeden sonra Boğdan ordusunu tamamiyle mağlûb etmiş ve atından devrilen âsi voyvoda bin müşkilâtla kaçıp canını kurtarabilmiştir. — Bu seferde Eflak Beyi Radul da pâdişahın maiyyetinde bulunmuştur; hattâ Kırım Hanının da iştirâki hakkında bir rivâyet varsa da doru değildir. — Bu muzafferiyet üzerine bütün Boğdan'ın kat'î surette fetih ve işgâli mümkün olduğu halde öyle bir imkândan istifâde edilmiyerek düşmanın mağlûbiyetiyle iktifâ edilip geri dönülmesi Türk ordusunda vebâ çıkmış olmasındandır. Bâzı muahhar Garp menbâlarında hastalık yüzünden olan bu zarurî avdetin bir ric'at şeklinde gösterilmesi kat'iyyen doğru değildir: Düşman ordusu tamamiyle bozulup yere serildikten sonra Türk ordusu avdet etmiştir).

Macar kralının Semendire muhâsarası ve Türklere karşı yaptırdığı üç ahşap kalenin yakılması.

(Macar kralı ve meşhur nyadi Janos'un oğlu Mathias Korvin Türklere karşı gerek Macar hududunu, gerek Belgrad'ın emniyetini temin için Morava'nın Tuna'ya karıştığı nokta karşısında üç ahşab kale kurdurduğu gibi Türklerin şarktan ve garptan Belgrad'ı tehdid eden iki mühim kalesine karşı da taarruza geçmiştir: Bu iki Türk kalesinin biri Belgrad'ın garbında ve Sava nehri üzerinde bulunan «Sabacz/Schabatz=Böğür-delen» istihkâmı ve biri de gene Belgrad'ın biraz cenubuşarkîsinde bulunan ve Sırbistan krallığının ilhâkına kadar pâyıtahtı olan «Semederevo=Semendire» kalesidir; bunların birincisi 1470=875 yâhut 1471=876 tarihinde Fatih'in emriyle birdenbire sevkedilen yirmi bin asker tarafından Macarların taarruzlarına rağmen büyük bir sür'atle inşâ edilmiş bir Türk eseridir; Son zamanlarda Türk ordusunun muhtelif cephelerindeki meşguliyetinden istifâde eden Macar kralı işte bu Böğür-delen kalesini işgâl ettikten başka Semendire'yi de muhâsara etmiştir; Böğür-delen'in istirdâdı için 1521=927 vukuâtı içinde «7 Temmuz=1 Şa'ban, Pazar» fıkrasına bakınız. Macar kralını Semendire muhâsarasından vazgeçirmek için Fatih Dalmaçya ve Hırvatistan taraflarına akıncılar gönderip kralın Napoli'den getirilmekte olan nişanlısı prenses Beatrix'in geçeceği yolları yağma ve tahrib ettirip kan ve ateş içinde bıraktırmış, prenses yangınlar ve harâbeler içinden bin türlü korkular ve tehlikeler içinde geçebilmiş ve mevsimin şiddetli soğuklarına rağmen buz tutan Tuna'nın üstünden geçerek karşı yakaya saldıran Türk akıncıları Macar kralının ahşab kalelerini kâmilen yakmışlardır).

Rumeli müslümanlarının beş vakit namaz kılmaları hakkında bir irade neşri.

(Fatih'in böyle bir irade neşretmekle henüz ihtidâ etmiş, fakat İslâmiyete tamamiyle ısınmamış olan Rumeli unsurlarını müslümanlaştırmak istediği rivâyet edilir; muhtelif tarihlerde Türkçeden başka dil konuşulmasını men'etmek için neşredilen bâzı fetvâlar da işte bu Türkçeleştirme ve müslümanlaştırma tedbirlerindendir).

Arnavut Vezir-i-a'zam Gedik-Ahmed Paşa'nın Arnavutluk seferine gitmekten imtinâ etmesinden dolayı azil ve hapsi.

(Arnavutluğun en mühim merkezlerinden olan İşkodra şehri bu sırada Venediklilerin elindedir: Bir taraftan Osmanlı-Venedik harbinin sürüncemede kalması ve bir taraftan da

Balkan hâkimiyyetinin tamamlanması için Arnavutluk meselesinin artık tasfiyesine lüzum görülmesi Fatih'in yeni bir Arnavutluk seferine karar vermesiyle neticelenmiş ve işte bunun üzerine Pâdişah Işkodra'nın Venediklilerden fethine Vezir-i-a'zam Gedik-Ahmed Paşa'nın memur etmiştir. Evvelce de gördüğümüz gibi Gedik-Ahmed Arnavut yâhut Rumdur ve belki de bir çok emsâli gibi Arnavut-Rum melezidir: Her halde Fatih gibi bir Pâdişah'ın emrettiği Arnavutluk seferine gitmekten imtinâ edip temerrüd etmesi ancak işte bu millî vaziyetiyle izah edilebilir. Osmanlı menbâlarında Gedik-Ahmed'in «Teallül idüp bahâneler gösterdiğinden», bir takım «ma'zeretler» serdettiğinden veyâhut İşkodra kalesinin fethine imkân olmadığını ileri sürdüğünden bahsedilir! Âşık-Paşa-zâde kısaca «Ahmed ihmâl itti, Pâdişah Ahmed'i tuttu» demektedir: Her halde Anadolu Türklerine karşı bu gibi tereddütlerle ihmallere kapıldığı hiç görülmemiş olan Gedik-Ahmed'in Arnavutluğa karşı bir sefer açılınca Fatih'in emrini bile dinlememesi bu devşirme vezirin ruhî vaziyeti bakımından bilhassa dikkat edilecek bir noktadır. — İş başından uzaklaştırılmış olan Türk devlet adamlarına karşı dönmeler ve devşirmeler zümresinin en mühim şahsiyyeti olan bu Gedik-Ahmed için 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Gedik-Ahmed o zaman «Boğaz-kesen» denilen şimdiki Rumeli-hisarında zindana atılmıştır).

Devşirmelerden sonra Türklerin yeniden iktidar mevkiine gelmesi ve Karamânî-Mehmet Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini.

(Arnavutluk seferine muhâlefet eden Arnavut Gedik-Ahmed'in yukarıki fıkra da gördüğümüz azil ve hapsi üzerine inhilâl eden Vezâret-i-uzmâ makamına «Nişânî» yâhut «Tevkiî» ve «Karamânî» lâkaplariyle meşhur Konyalı Türk vezir Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. — Tevkiî-Mehmet Paşa Mevlânâ sülâlesindendir. İlmî ve edebî seviyyesinin yüksekliğiyle o devrin en muhterem ve mümtâz adamlarındandır. Ayasofya kütüphânesinde 3204 numarada mukayyed arapça Osmanlı tarihinde kendi kullandığı künye «Muhammed ibn-ül-Ârif-it-Tevkiî» şeklindedir. — Karamânî-Mehmet Paşa'nın Vezir-i-a'zam olmasıyla Istanbul'un fethindenberi devleti idare etmekte olan Devşirmeler zümresinin yerine Anadolu Türkleri tekrar iş başına geçmiştir: Çandarlı-Halil Paşa'nın idâmiyle Karamânî-Mehmet Paşa'nın sadâreti arasında sırayla iş başına gelen Rum yâhut Hırvat Mahmud Paşa, Rum-Mehmet Paşa, Rum yâhut İlliryalı İshak Paşa ve Rum yâhut Arnavut dönmesi Gedik-Ahmed Paşa gibi Vezir-i-a'zamlar hep devşirmeler ve dönmeler takımındandır; bütün bu adamların müslümanlaşmaları ve Türkleşmeleri hep kendi şahıslarından başlar! Aradan tek bir nesil bile geçmiş olmadığı için bunların asıllarını unutmuş olmaları kabil değildir: Bilâkis yukarki fıkrada bahsi geçen Gedik-Ahmed misalinde görüldüğü gibi asıllarına bağlılıklarını muhtelif vesilelerle göstermişlerdir! İşte bundan dolayı Devşirmeler Türkler arasında mütemadî bir ihtilâf olduğu için Fatih devrin de dahilî siyaset itibariyle Türklerle yabancılardan mürekkep iki parti vaziyeti vardır: Devşirmelerin en mühim şahsiyyeti ve âdetâ reisi olan Gedik-Ahmed'e mukabil Türk devlet adamlarının en mühimmi de işte bu Karamânî-Mehmet Paşa'dır. — 1453=857 tarihinde Çandarlı-Halil Paşa'nın azlinden bu 1477=882 tarihine kadar Devşirmeler zümresi 24 sene mütemâdiyen iş başında kalmıştır: Fakat buna mukabil Karamânî-Mehmet Paşa merhumun temsil ettiği Türkler partisi ancak dört sene iktidar mevkiinde kaldıktan sonra sukut etmiştir! — Aşağıda görüleceği gibi Karamânî-Mehmet Paşa'ran gerek Arnavutluk, gerek Venedik harbi gibi meselelerin hallinde büyük hizmetleri görülmüş ve idare tarihimizde de muhtelif kanunlar tedvin ederek çok mühim bir mevki tutmuştur; Osman-zâde Tâib onun bu muvaffakıyyetini;

«Hâlâ düstûr-ül-amel olan kavânîn-i nâfianın ekseri netîce-i tedbîr-i isâbetpeziridir»

şeklinde anlatır: 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasında görüleceği gibi Karamânî-Mehmet Paşa Fatih'in ölümü üzerine çıkan kargaşalıkta Devşirmeler tarafından öldürtülerek iktidar mevkii tekrar onların eline geçmiştir).

İnebahtı=Lepanto muhâsarası.

(Tam on dört senedir devam etmekte olan Osmanlı-Venedik harbi artık müzminleşmiştir: 1463=867 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Muhtelif vesilelerle arasıra şiddetlendikten sonra tekrar gevşiyen bu uzun sefer Venedik hâzinesine pek çok zarar verdikten başka deniz ticaretini de çok sarsmış ve bilhassa Şark müttefikleri olan Akkoyunluların mağlûbiyetinden itibaren Venediklilerin artık hiç bir ümitleri kalmamıştır, işte bundan dolayı kendi müracâatleri üzerine kabul edilen bir senelik bir mütâreke esnâsında bir takım sulh müzakereleri cereyân etmişse de anlaşmak imkânı olmadığı için neticesiz kalmıştır. Bu vaziyete karşı harbi tekrar şiddetlendirerek askerî muvaffâkiyetler elde etmek istiyen Venedikliler «Antonio Loredano» kumandasındaki donanmalarını Adalar denizinde faaliyete memur etmişler ve garbî-Anadolu sâhillerine yeniden tecavüzlarda bulunmuşlardır. Şimalî Yunanistan'ın cenup sâhilinde bir Venedik müstemlekesi olan Lepanto=İnebahtı kalesinin muhâsarası işte bu harekâtın mukabelesidir. — İnebahtı muhâsarasına Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa memur olmuşsa da Antonio Loredano'nun kale müdafilerine donanmayla yardım etmesinden dolayı yalnız kara kuvvetlerine istinâd eden Süleyman Paşa fethe muvaffak olamamış ve nihayet avdetinde azledilerek Rumeli Beylerbeyliğine Davud Paşa tâyin edilmiştir).

Arnavutluk'da Kroya=Akçahisar muhâsarası.

(Müteveffa İskender-Bey'in merkezi olan bu sarp ve müstahkem kalenin seksen bin kişilik bir kuvvetle Mihal-oğlu Ali Bey tarafından muhâsara edildiği rivâyet edilir. İskender'in ölümünden sonra Venediklilerin eline geçen bu kalenin muhâsarası 15 Mayıs=1 Safer Perşenbe günü başlamıştır. On üç ay süren bu muhâsara nihayet kalenin teslimiyle neticelendiği için son ve kat'î muhâsaradır: Aşağıda 1478=883 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — 2 Eylül=23 Cumâda-l-ûlâ Salı günü Venedikliler yardım kuvvetleri göndermişlerse de mağlûb edilmişlerdir. — Akçahisar'ın Türker tarafından ilk fethi için 1415=818 vukuâtının ikinci fıkrasına ve İskender tarafından hile ile zaptından sonraki ilk muhâsarası için 1447=851 vukuâtının birinci, ikinci muhâsarası için 1450=854 vukuâtının gene birinci fıkralarına, üçüncü muhâsarası için 1466=870-871 ve dördüncü muhâsarası için de 1467=872 vukuâtına bakınız).

Turhan-oğlu Ömer Bey'in Venedik civarına kadar uzayan İtalya akını.

(Türk akıncıları Venediklilerin muhtelif tahkimâtına rağmen İsonzo nehrini geçtikten ve «Geronimo Novello» kumandasındaki Venedik ordusunu mağlûb ettikten sonra Piave sâhillerine kadar dehşet saçarak ve her tarafı yıkıp yakarak ilerlemişler ve hattâ Venedikliler Türklerin yaktıkları yangınları çan kulelerinden görmüşlerdir! — Türk akıncıları bir çok ganîmetler ve esirler alarak muvaffakıyyetle yerlerine dönmüşlerdir. — Tekmil İtalya'yı haşyet ve dehşet içinde titreten bu korkunç akın hareketi Teşrinievvel başlarından ve Cumâda-l-âhire sonlarından Teşrinisâni başlarına ve Receb sonlarına kadar takriben bir ay sürmüştür. — Gerek bu hareket, gerek yukarıki fıkrada bahsi geçen Akçahisar muhâsarası, ondan evvelki fıkrada gördüğümüz Venedik taarruzlarının mukabelesidir).

1478=883

Arnavutluğun eski merkezi olan Kroya=Akçahisar kalesinin teslim olması.

(Yukarda 1477=882 vukuâtının dördüncü fıkrasında görüldüğü gibi evvelce İskender-Bey'in merkezi olan bu çok sarp ve müstahkem kalenin muhâsarasına o senenin 15 Mayıs=l Safer Perşenbe günü başlanmış ve muhâsara harekâtı tam on üç ay sürdükten sonra bu senenin 16 Haziran=15 Rebî'ül-evvel Salı günü kale teslim olmuştur: Bir rivâyete göre de teslim tarihi bundan bir gün evveline, yâni 15 Haziran=14 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe müsâdiftir. — Mahsurların erzak buhrânından dolayı kedi, köpek bile yediklerinden bahsedilir. — Müteveffa İskender-Bey'in müdâfiler içinde bulunan bâzı arkadaşlarının burada yakalanıp idâm edildikleri hakkında bir takım rivâyetler vardır. — Bu çok sarp mevkiin sukûtu Arnavutluk meselesinde en mühim pürüzün temizlenmesi ve bu meselenin Venedikliler aleyhine ve Türkler lehine halledilmiye başlanması demektir. — Evvelce Türk hâkimiyyetine girmiş olan bu meşhur kale, âsi İskender-Bey Arnavutluğa kaçtığı zaman hile ile onun eline geçmiş ve o zamandanberi Arnavutlarda kaldıktan sonra İskender'in ölümü üzerine Venediklilere intikal etmiştir: 1447=851 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — İskender-Bey, İkinci Murad ve Fatih devirlerinde yirmi beş sene işte bu sarp ve müstahkem kaleyi merkez ittihâz etmiştir. — «Kroya» kelimesi Arnavutçada «çeşme» mânâsına gelir. O sırada Fatih Sultan Mehmet Arnavutluğa gelmiş olduğu için Kroya=Akçahisar'ı bizzat kendisi teslim almıştır. — Bu kalenin bundan evvelki muhtelif muhâsaraları için 1477=882 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız.

İşkodra muhâsarası.

(Venediklileri Arnavutluk'da vurmak suretiyle hem on beş senedir müzminleşen Osmanlı-Venedik harbini bitirmek, hem Arnavutluk meselesini Türkler lehine halletmek istiyen Fatih, yukarıdaki fıkrada gördüğümüz Kroya=Akçahisar muhâsarasının sonlarına doğru İşkodra'yı muhâsara ettirmiş ve Akçahisar teslim olduktan sonra kendisi de İşkodra önlerine gitmiştir. — Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa şehrin etrafını zaptettikten sonra 8 Haziran=7 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren muhâsara hattını kurmıya ve 22 Haziran=21 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren de teslim teklifini reddetmiş olan kaleyi bombardımana başlamışlardır. Fatih Sultan Mehmet Akçahisar'dan İşkodra'ya 1 Temmuz=30 Rebî'ül-evvel Çarşanba gecesi gelmiştir. — Bu muhâsarada on bir büyük top kullanılmıştır: Bunların en büyüklerinin gülleleri on üç kantar ağırlığında olduğuna göre Istanbul muhâsarasında kullanılan en büyük güllelerden bir kantar fazla demektir; Bu vaziyetten de anlaşılacağı gibi, Istanbul muhâsarasındanberi Türk topçuluğu mütemadî bir tekâmül halindedir. Istanbul muhâsarasındaki «Şâhî»lerden daha büyük olan bu muazzam toplar İşkodra önlerinde döktürülmüştür; Müneccim-başı bunu şöyle anlatır:

«Kal'anın yollarında olan sa'b dağlarından ve derbendlerden top geçürmek bir vechile mümkin olmamağla emr-i Hümâyûn ile vâfir bakır bile götürülmüş idi. Kal'aya vusûl müyesser oldukda üzerine havâle olunan dağlarda top furunları ihdâs olunup toplar döküldü".

Bu topların en büyüğüne «Muhammed» ismi verilmiş ve bütün masrafları Fatih'in muhterem refikası Mükerreme-Hatun tarafından tesviye edilmiştir. Tabiî bu vaziyet o zamanki Osmanlı ordusunun harp sanâyii itibariyle de ne kadar yüksek bir seviyyede bulunduğunu gösterir: Istanbul muhâsarasında kullanılan büyük toplar için 1453=857 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa'nın bundan evvelki İşkodra muhâsarasında da on üç kantarlık gülleler atan büyük toplar kullanıldığı rivâyet edilir: 1474=879 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Bu muhâsarada zeytinyağı, kükürt, balmumu ve daha bir takım

maddelerden mürekkep bir yangın bombası da kullanılmıştır: Geceleri kuyruklu yıldız gibi bir iz bırakan ve ince bir ses vererek seyreden bu yangın bombasının her şeyi yaktığı ve hattâ düştüğü kuyuların suyunu bile kuruttuğu rivâyet edilir! Askerlik tarihinde infilâklı tahrip bombalarının ilk defa olarak kullanılması da gene Fatih devrindeki Rodos muhâsarasındadır: Aşağıda 1480=885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — İşkodra üzerine büyük toplarla günde yüz yetmiş sekiz büyük gülle yağdırıldığı ve 22 Temmuz=21 Rebî'ül-âhir Çarşanba günüyle 27 Temmuz=26 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü umumî hücumlar yapılıp bâzı tabyalar zaptedildiği halde mukâvemet devam etmiştir. — 27 Temmuz=26 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü umumî hücumda on bir «Ejder» topun hepsi birden şehrin büyük kapısına tevcih edilmiş, fakat bu kapıdan şehre giren Yeniçeriler de mahsurlarla beraber bombardımandan müteessir oldukları için, içeri girenler tekrar dışarı çıkmış ve işte bundan dolayı o gün İşkodra zaptedilememiştir. — Bu vaziyet üzerine akdedilen bir harb meclisinde İşkodra'nın tamamiyle tecridi için o civarda bulunan ve bâzı Osmanlı menbâlarında «Deregvas» yâhut «Dergos» gibi muharref isimlerle anılan «Drivasto» ve İşkodra gölünün sâhilinde bulunduğu için «Gölbaşı» denilen «Kabiacco/Schabibak» ve bilhassa Türklerin «Leş» dedikleri «Alessio/Lissa» kalelerinin işgâline, karar verilmiştir: O sırada Venediklilerin elinde bulunan bu kalelerin birincisi on altı gün müdafaadan sonra fethedilmişi, ikincisi hiç mukâvemet etmeden derhâl teslim olmuş ve üçüncüsü de muhâfızlarının hayatına dokunulmamak şartiyle teslimiyet göstermiştir; bu kasabada âsi İskender-Bey'in gömülmüş olduğu «Saint-Nicolas» kilisesi derhâl câmiye tahvil edilmiştir; 1468=872 vukuâtına da bakınız. İşte bu tedbirlerle beraber İşkodra'ya karşı bir havâle kalesi yapılmış ve bu suretle muhâsara hâli daimî ve sıkı bir ablukaya tahvil edildikten sonra mevsim ilerlemiş olduğu için 18 Eylül=20 Cumâda-l-âhire Cuma gününden itibaren muhâsara tedricen kaldırılmıştır; Fatih'in bu tarihten dokuz gün evvel 8/9 Eylül=10/11 Cumâda-l-âhire Salı/Çarşanba gecesi karargâhını kaldırıp Istanbul'a hareket etmiş olduğu rivâyet edilir. — İşkodra ablukasında kırk bin kişilik bir kuvvetle Evrenos-oğlu Ahmed Bey'in bırakıldığı anlaşılmaktadır. — İşkodra muhâsarası 8 Haziran=7 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden 18 Eylül=20 Cumâda-l-âhire Cuma gününe kadar üç ay dokuz gün sürmüştür: Fakat umumî bombardıman 22 Haziran=21 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden Ağustos=Cumâda-l-ûlâ başlarına kadar takriben bir buçuk ay devam etmiştir. — Bu muhâsarada müdafaa harekâtını kalenin Venedikli kumandanı «Antonio de Lezze» idare etmiştir).

Rumeli-hisarı'nda mahpus olan Gedik-Ahmed'in affiyle Selânik sancağına tâyini.

(Fatih İşkodra muhâsarasına giderken o sırada Emîr-i-alem ve sonradan Vezir-i-a'zam olan Hersek-zâde Ahmed Bey yolda bir münasip fırsat bularak kendisi gibi dönme ve devşirme olan Gedik-Ahmed hakkında şefâatte bulunmuş ve işte bunun üzerine derhâl Istanbul'a çavuşlar gönderilerek Gedik-Ahmed zindandan çıkarılmıştır: Hersek-zâde'nin bu şefâati, devşirmeler arasındaki tesânüdün unutulmaz delillerindendir. — Gedik-Ahmed biraz sonra veyâhut ayni zamanda Deryâ Kapdanlığına da tâyin edilerek deniz seferlerine memur edilmiştir: 1479=884 vukuâtının beşinci ve 1480=885 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Hersek dukası «Stipan Kossariç» in oğlu olan Hersek-zâde Ahmed için 1463=867 vukuâtının üçüncü ve Gedik-Ahmed'in Arnavutluk seferine gitmekten imtinâ etmesi üzerine azil ve hapsi için de 1477=882 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1479=883

Karada ve denizde on altı sene süren uzun bir seferden sonra Osmanlı-Venedik sulh muâhedesinin imzası ve başta İşkodra olmak üzere Arnavutlukla diğer bâzı yerlerin Türklere teslimi.

(Bu büyük muharebenin ilânı için 1463=867 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Osmanlı-Venedik sulh muâhedesi Milâdın 1479 senesi Kânunusâni ayının 26 ncı ve Hicretin 883 senesi Zülka'de ayının 3 üncü Salı günü Istanbul'da imza edilmiştir: Bir gün evvel imza edildiği hakkında da bir rivâyet vardır; fakat bâzı menbâlarda tesâdüf edilen 1478=882 tarihi tamamiyle yanlıştır. Bu muâhedeyi Venedik Cumhuriyeti nâmına Istanbul'a gelen «Giovanni Dario» isminde bir murahhas imzalamıştır: Türkiye için unutulmaz bir zafer vesikası olan bu muâhedenin akdi, büyük ve kıymetli Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa merhumun daima şükrânla anılacak hizmetlertndendir. — Evvelce Osmanlılara karşı akdedilmiş olan Papalık-Venedik-Napoli-Macaristan-Akkoyunlu-Karaman ittifakının netice itibariyle hiç bir muvaffakıyyet temin etmemiş olması, bilhassa Akkoyunlularla Karaman-oğullarının Fatih tarafından birer birer ezilmesi, Arnavutlukla Mora'da Osmanlı muvaffakiyetlerinin tevâlisi ve bilhassa hıristiyan müttefikler arasında sıkı bir elbirliği temin edilememesi yüzünden nihayet Napoli kralı Ferdinand ile damadı olan Macar kralı ve meşhur Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın oğlu Mathias Korvin'in Fatih'le ayrı ayrı sulh akdine teşebbüs etmeleri ve bilhassa abluka altında bunalan İşkodra'nın da artık kurtulmak yâhut kurtarılmak imkânı kalmamış olması gibi siyasî ve askerî sebeplerle mali, iktisadî ve ticarî zarar ve ziyanlarla buhrânların da inzimâmı artık daha fazla dayanamıyacak bir hâle gelen Venedik cumhuriyetini nihayet mağlûp vaziyette bir sulh akdine mecbur etmiştir. — Osmanlı-Venedik sulh muâhedesi mucibince Mora ve Dalmaçya'da iki tarafın bu on altı senelik harp esnâsında birbirlerinden aldıkları yerlerin mütekabilen iâdesi, ancak Arnavutluk'da «Kroya=Akçahisar» kalesinin Venediklilere iade edilmeyip Osmanlılarda kalması, abluka altında bulunan İşkodra ile havâlisinin Osmanlı ordusuna teslimi, Venedik cumhuriyeti tarafından Osmanlı imparatorluğuna iki senede iki yüz bin duka altını harp tazminatı verilmesi, ayrıca Venedik hükûmetinin Türk limanlarında ticaret serbestîsine mukabil Osmanlı devletine senede on iki bin duka altını haraç vermesi, Venedikliler tarafından zaptedilmiş olan Limni ve Bozcaada'nın da diğer yerler gibi Türkiye'ye iâdesi, Eğriboz/Ağrıboz adasının Türklerde kalması, esirlerin mütekabilen iâdesi ve bütün bunlara mukabil Istanbul'da bulunacak Venedik Balyozuna kendi tebaalar üzerinde eski salâhiyetlerinin tecdidi takarrür etmiştir. — Limni adasının ilk ilhâkı için 1456=860 vukuâtının birinci fıkrasına, Venedikliler tarafından işgâli için 1469=874 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Eğriboz fethi için de 1470=875 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu muâhede mucibince İşkodra şehri Türk ordusuna teslim edilmiş ve şehirden çıkıp gitmek istiyenlere serbest bırakıldığı için 450 erkek ve 150 kadından mürekkep altı yüz kişilik bir kafile gemilerle Venedik'e gitmiştir. — Eski menbâlarda «Arnavut İskenderiyyesi» ismiyle de anılan İşkodra'nın Türkler tarafından ilk işgâli için 1392=794 vukuâtının son fıkrasına ve son iki muhâsarası için de 1474=879 vukuâtının beşinci ve 1478=883 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. — Osmanlı menbâlarında İşkodra'nın işgâli için 1477=882 tarihine dahî tesâdüf edilirse de doğru değildir. — Bu sulhün en mühim neticesi, Arnavutluk meselesinin Türkler lehine kat'î surette halledilmiş olmasıdır: Artık Türk ordusunu işgâl edebilecek bir Venedik-Arnavut mukâvemeti kalmamıştır; bu tarihten itibaren Venediklilerin elinde şimalî Arnavutluk sâhillerindeki «Antivari=Bar», «Dulcigno/Ulicin=Ölgün» ve «Durazzo=Dıraç» kasabalarından başka birşey kalmamış ve netice itibariyle Venedik cumhuriyeti tekmil Arnavutluğu Türklere terketmiş demektir. — İşte bu suretle Arnavutluğa kat'î şekilde hâkim olan Türk kuvveti için İtalyan yarımadası artık ilk adım atılacak bir istilâ sahası haline gelmiştir: Zaten Osmanlıların Yıldırım devrindenberi Roma'ya göz dikmiş oldukları rivâyet edilir: 1391=796 vukuâtının Birinci Bâyezid devrine müsâdif altıncı fıkrasına bakınız. Şarkî-Roma fatihine nihayet Garbî-Roma yolunu da açan bu vaziyet bir sene sonra cenubî İtalya'da bir köprübaşı kurulmakla neticelenmiştir: 1480=885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Arnavutluk işte bu 1479=883 tarihinden 1912=1330 Balkan harbine kadar 433 sene Türk hâkimiyyetinde kalmıştır).

1479=884

Osmanlı-Venedik ittifakı.

(Sulh muâhedesinin akdi üzerine Venedik'e gönderilip fevkalâde muhteşem ve parlak merâsimle kabul edilen Osmanlı elçisi Lûtfi Bey'le Venedik cumhuriyeti arasında 25 Nisan=2 Safer Pazar günü imzalanan bu ikinci ve gizli muâhede mucibince iki taraftan biri bir hücuma uğradığı takdirde Venedik cumhuriyetinin yüz harp gemisinden mürekkep bir donanmayla ve Osmanlı imparatorluğunun da yüz bin atlıdan mürekkep bir suvâri kuvvetiyle yardım etmeyi taahhüd etmiş olduğu hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır: Bu ittifak muâhedesi bâzı Garp müelliflerince müslüman Osmanlıların hıristiyan Avrupalılarla ilk ittifak vesikası sayılırsa da doğru değildir; bundan evvel Bizans imparatorluğu ile akdedilen ilk ittifak için 1346=747 vukuâtına ve Orhan Gazi devrindeki Ciniviz ittifakı için de 1352=753 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu Osmanlı-Venedik ittifakı üzerine Fatih bilhassa deniz seferlerinde tam bir serbesti temin ediyor ve Venedik de düşmanlarına karşı Osmanlılara dayanmak imkânını temin etmiş oluyordu. — Osmanlı imparatorluğu bilhassa bu devirden itibaren Avrupa işlerinde artık en mühim âmil vaziyetini almıya başlamıştır).

Transilvanya-Erdel akıncılarının bozulması.

(Mihal-oğulları Ali ve İskender, Evrenos-oğlu İsâ ve Malkoç-oğlu Bali Beyler gibi Rumeli Akıncı ocaklarının irsî beyleri kumandasında 30-40 bin kişilik bir kuvvet büyük ganîmetlerle Macaristan'dan avdet ederken «Karlsburg» civârındaki «Kenger-Mezoe/Kenger-Mesoe/Kenger-Mesir» ovasında ric'at hattını kesen Transilvanya=Erdel voyvodası «Etienne/Stefan Bathori» ve Timişoara/Temeswar=Tımışvar kontu «Kiniş» tarafından mağlûb edilmiştir: Bu hezimetin sebebi Akıncı beylerinin ittifaksızlığına ve askerin yağma için etrafa dağılmış olmasına atfedilir. — Bununla beraber Macarlar da 8-10 bin telefât vermiş ve hattâ «Bathori» maktûl düşmüştür. — Bu vak'a 13 Teşrinievvel=26 Receb Çarşanba gününe tesâdüf etmektedir. — Kont Kinis'in zaferden sonra gösterdiği iğrenç vahşet Garp menbâlarında bile nefretle kaydedilir: Şehîd cesetlerinin üstüne içki sofraları kurdurmak, yemek yeyip dans etmek, Bathori'nin mezarında Türk esirlerini baltayla parçalatmak ve şehîd başlarından kuleler kurdurmak gibi vahşiyâne hareketlerden başka Kontun bir şehidi dişleriyle kavrayıp kaldırarak çok fecî bir nevi cengâver raksına kalkışması tabiî tarihin daima nefretle anacağı unutulmaz vahşetlerdendir).

Turul beyliğinin zaptı, ilk Gürcistan ve Çerkezistan fütûhâtı.

(Fatih'in emriyle Amasya valisi şehzâde Bâyezid'in lalası Rakkas-Sinan Bey tarafından işgâl edilmiştir. — Turul-Durul şimdiki Gümüşhane vilâyetinde bir kazadır: Merkezi «Ardasa» kasabasıdır: Fatih devrinde burası küçük bir Beylik halindedir; fakat buranın beyi Uzun-Hasan'ın hâkimiyyetini kabul etmiş ve hattâ Otluk-beli muharebesinde bu Bey ona yardım etmiştir: İşte bundan dolayı memleketinin zaptolunduğu rivâyet edilir. — Tevkiî-Mehmet Paşa'nın Osmanlı tarihine göre Turul fethedildikten sonra «Gürcistan»dan da bir yer alınmıştır: Fakat bu yerin ismi çok muharref olduğu için neresi olduğu belli değildir; diğer Osmanlı menbâlarında da buna ait bir şey yoktur: Gürcistan'daki küçük hükûmetlerle siyasî ve askerî münasebetler bilhassa Yavuz ve Kanunî devirlerinde inkişâf etmiş ve nihayet Üçüncü Murad devrinde büyük bir Gürcistan seferi açılmıştır: 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. — Gene Tevkiî-Mehmet Paşa'nın kaydine göre bu sırada diğer bir

ordu da «Kuban» ve «Anapa» taraflarını fethetmiştir: Her halde bu «Çerkezistan» seferinin Kefe üzerinden yapılmış olması lâzımgelir).

Deryâ Kapdanlığına ilâveten Avlonya sancağına tâyin edilmiş olan Gedik-Ahmed Paşa'nın Limni ve Bozcaada'yı tahkim ve Anadolu'dan getirdiği ahali ile iskân etmesi.

(Kaleleri yıkılmış ve bir müddettir ıssız kalmış olduğu için korsan yatağı haline gelen ve sulh muâhedesi mucibince Venedikliler tarafından iade edilen bu adalarda tahkimât yapıldığı ve her türlü vergiden muâfiyet şartiyle Anadolu'dan ahali getirilip buralara yerleştirildiği rivâyet edilir: Bâzı Osmanlı menbâlarında bu adaların Gedik-Ahmed tarafından zaptedilmiş olduğu şeklinde bir rivâyete tesâdüf edilirse de doğru değildir; 1479=883 vukuâtında gördüğümüz gibi bunlar Venedikliler tarafından muâhede mucibince Türkiye'ye iade edilmiştir; Gedik-Ahmed'in yaptığı şey, iskân ve tahkim işlerinden ibarettir).

Yunan adalarından Aya-Mavri, Kefalonya ve Zanta dukalığının işgâli.

(Yunanistan'ın garp sâhiline müvâzi olarak şimalden cenuba doğru sıralanan «Santa-Maura/Aya-Mavri», «Cephalonia/Kefalonya» ve «Zenta» adaları o sırada bir dukalık halindedir ve burada Venedikli «Leonardo» isminde bir duka vardır: Leonardo metbûları veziyetinde bulunan Osmanlı imparatorluğu ile Venedik cumhuriyetinin müsaadesini almadan Napoli kralı İkinci Ferdinand'ın âilesinden bir prensesle evlendiği ve Venedik cumhuriyetiyle Napoli krallığı o sıra da harp halinde bulunduğu için 1479=883 vukuâtında gördüğümüz Osmanlı-Venedik sulh muâhedesinin ahkâmı bu adalara teşmil edilmemiştir. Fazla olarak Leonardo Osmanlı hâzinesine tesviye etmekte olduğu haraçtan başka Yanya sancak beylerine de beş yüz duka altını harcirah vermekle mükellef olduğu halde o sırada tâyin edilen sancak beyine bu paranın yerine yemiş göndermekle iktifâ ettiği için tedibine lüzum görüldüğünden bahsedilir: Fakat bu adalar Gedik-Ahmed Paşa kumandasında 29 gemiden mürekkep bir filo tarafından işgâl edildiği zaman Leonardo hâzinesini alıp Napoli'ye kaçmış olduğu için yakalanamamış ve adalar müdafaasız teslim olmuştur. Bununla beraber, asıl lüzumu olan şey bu adamın yakalanması değil, o adaların alınmasıydı; Fatih'in tasavvur ettiği İtalya seferi için bu adaların her halde işgâli lâzımdı; bu ihtiyaç kansız temin edildi).

Hac yolundaki su bentlerinin tamiri ve Dulgadır meselelerinden dolayı Osmanlı-Mısır ihtilâfının şiddetlenmesi.

(Dulgadır meselesinden dolayı sekiz senedir gergin bulunan Osmanlı-Mısır siyasî münasebetleri bu sırada yeni bir ihtilâf mevzûunun zuhurundan ve bir taraftan da eski ihtilâfı yeniden şiddetlendirecek hâdiseler vukuundan dolayı büsbütün fenalaşmıştır: Yeni ihtilâf mevzûu, muhteşem fütuhâtiyle İslâm âlemi üzerinde büyük bir nüfuz kazanmış olan Fatih'in dinî bir siyaset tâkibine başhyarak müslümanları Osmanlı imparatorluğuna daha fazla meylettirmek için Hac yolundaki su menbâlarıyla bend vesaire gibi tesisatı kendi hesabına tâmir ettirmek istemesidir: Fakat Suriye ve Filistin kıt'aları Mısır sultanlığına tâbi olduğu için Anadolu'dan itibaren bütün Hac yolu boydanboya Mısır hâkimiyyetinde demektir: İşte bundan dolayı Fatih o sıradaki Mısır Kölemen sultanı «El-Melik-ül-Eşref Seyfüddin Kayıtbay»a mürâcaat ederek su yollarının bütün masrafı kendisine aid olmak üzere tâmirine müsaade istemişse de bu meselenin siyasî neticelerinden çekindiği anlaşılan Mısır sultanı bunu bir izzetinefis meselesi yaparak reddetmiştir; zaten Osmanlıların Suriye'yi istilâsından çekindiği için ötedenberi hudut boylarında askerî tedbirler ittihâz etmekte kusur etmiyen ve fazla olarak Fatih'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'a karşı 1473=878 tarihindeki «Otluk-beli» zaferinden itibaren endişeleri büsbütün artmış olan Kayıtbay'ın su yolları

meselesinde böyle bir vaziyet alması pek tabiîdir. İki taraf arasında bir rekâbet sahnesi haline gelen Dulgadır ölkesindeki son hâdiselerin de bu zamana tesâdüf etmesi, aradaki gerginliği büsbütün şiddetlendirmiştir. — Dulgadır prenslerinden Şah-Budak Mısır Kölemen devletinin, Alâüddevle de Osmanlı imparatorluğunun mahmisidir: Zaten ötedenberi iki büyük devlet arasında şehzâde kavgalarıyla sarsılan Dulgadır Türkmen hükûmetinin coğrafî vaziyeti saltanat vârislerinin kısmen bir tarafa, kısmen diğer tarafa istinâd etmeleriyle neticelenmektedir. — Fatih, eski Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in kızı Mükerreme yâhut Mükrime-Hatun'la evlenmiş olduğu için, bu prensler kendisinin kayın-biraderleridir. — Bundan evvel Mısırlılar Osmanlı mahmîsi olan Şehsüvar Bey'i mağlûp ve esir ederek kendi mahmîleri olan Şah-Budak Bey'i tahta çıkarmışlar, fakat Osmanlılar Avrupa işleriyle meşgul oldukları için bu tarihe kadar Dulgadır işlerine müdahale edebilecek vakit bulamamışlardır: Fakat bu sefer Alâüddevle bir ordu himâyesinde sevkedilip tahta çıkarılmış ve Şah-Budak da Mısır'a kaçmıştır. — Osmanlı-Mısır ihtilâfının en mühim sebeplerinden sayılan bu mesele için 1471=876 vukuâtının ikinci fıkrasına ve iki taraf arasındaki siyasî münasebetlerin tarihçesi için de 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif «26 Eylül=2 Şa'ban» fıkrasına bakınız).

1480=885

Kenger-Mezoe baskınının intikamı.

(Transilvanya=Erdel akıncılarının bundan evvel uğramış oldukları Kenger-Mezoe/Kenger-Mesir baskınındaki fecî vahşetler için 1479=884 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bu sefer yapılan şiddetli akın hareketi işte o baskının mukabelesidir: Karniol, Karinthia ve İstirya içerlerine kadar uzayan ve güzergâhını boydanboya yağma ve tahrib eden bu büyük akın hareketi bir çok ganîmetler ve içlerinden beş yüzü papas olmak üzere binlerce esirler alınarak muvaffakiyetle neticelenmiş ve büyük zararlara uğrıyan Macarlardan müthiş bir intikam alınmıştır).

Hersek dukalığının ilhâki.

(Küçük oğlunu rehîne vererek Osmanlı devletine inkıyâd eden Hersek dukası «Stipan/Stefan Kossariç» in ölümü üzerine bu memleketin diğer iki oğlu Vladislas ve Vladko idaresinde ikiye bölünmesinden bir müddet sonra Vladislas tutunamıyacağını anlıyarak Macaristan'a kaçmış, memleketi işgâl edilmiş, kardeşi Vladko'nun elinde ancak bir iki kale kalmış ve nihayet onlar da alınarak bu dukalığın artık lüzumsuz olan siyasî mevcudiyetine nihayet verilmiştir: 1463=867 vukuâtının üçüncü ve 1483=888 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

İtalya seferi ve Otranto'nun fethi.

(Gedik-Ahmed Paşa kumandasında gönderilen yüz gemiden mürekkep Osmanlı filosu 28 Temmuz=20 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü Otranto limanına girmiş. Yeniçerilerle Azebler sahile çıkarılmış, ancak on dört gün ehemmiyetsiz bir mukâvemet gösteren şehir nihayet 11 Ağustos — 4 Cumâda-l-âhire Cuma günü fethedildikten sonra etrafındaki mülhakat da işgâl edilmiştir: Bu vak'a için 26 Temmuz=18 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba tarihi de rivâyet edilirse de doğru değildir. — Osmanlı menbâlarında bu sefere «Pulya seferi» denir: Bu tesmiyenin sebebi cenubi İtalya'nın bu kısmına «Apulia/Puglia/Pouille» denilmesidir. — Fatih'in bu deniz seferini açmakla tâkib ettiği ilk maksat Napoli krallığının fethidir; Venedik cumhuriyeti o sırada Napoli krallığıyla harp halinde bulunduğu ve Türkiye ile de müttefik olduğu için Venedikliler Fatih'e «Sebastiani Gritti» isminde bir sefir göndererek böyle bir sefere teşvik

etmişler ve bu suretle düşmanları olan Napoli kralı Ferdinand'ı Osmanlılarla uğraşmak mecburiyetine düşürmek istemişlerdir; Bu teşebbüse Papalık makamı da iştirâk etmiştir! — Bununla beraber bâzı Bizans ve Garp menbâlarında Fatih'in asıl maksadı Şarkî-Roma'dan sonra Garbî-Roma'yı da fethederek bütün İtalya'ya hâkim olmak şeklinde izah edilir; Zaten bu büyük fikrin ona ecdâdından intikal ettiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır; meselâ Yıldırım Bâyezid'in «Saint-Pierre» mihrâbında atına ot yedireceğinden bahsetmesi hakkındaki rivâyet için 1391=796 vukuâtının Birinci Bâyezid devrine müsâdif altıncı fıkrasına bakınız. Fatih'in de bu sözü tekrar ettiği hakkında bir rivâyet vardır. Zaten eski Türklerce Roma «Kızıl-Elma» sayılır; Fatih Sultan Mehmed'in bu Kızıl-Elma'ya varmak için basamak ittihâz ettiği «Puglia=Pulya» ve «Calabria=Kalavriyye/Kıllevriye» gibi cenubî İtalya eyâletleri vaytiyle Şarkî-Romalılarla müslüman Arapların elinde bulunmuş olduğu için Bizans'ın Türk fatihi hem Şarkî-Roma'nın vârisi, hem İslâm gazâ cihâdının en büyük mümessili sıfatiyle bu memleketler üzerinde tarihî haklar iddia edebilecek bir vaziyettedir ve hattâ bu haklarından bizzat bahsetmiş olduğu ve fazla olarak Venedik cumhuriyetinin de bu tarihî hukuku tasdik ve teyid ettiği rivâyet edilir. Bâzı eski Garp menbâlarında Fatih'in İtalya'dan başka diğer Avrupa memleketlerini de boydanboya fethetmek ve hattâ Paris'deki «Notre-Dame» katedralinin meşhur kulelerine Türk bayraklarını dikmek fikrinden bile bahsedilerek İtalya seferinin o zamanki Hıristiyanlık âleminde uyandırmış olduğu büyük korku ve heyecan çok telâşlı ifâdelerle tasvir edilmektedir. Zaten İtalyan seferinin Kızıl-Elma fikriyle açıldığı hâdisâtın cereyânından da anlaşılmaktadır. Fakat Fatih'in bu sefer başladıktan ve cenubî İtalya'da sağlam bir köprübaşı kurulduktan biraz sonra maatteessüf ölmesi bu ilk muvaffakiyeti neticesiz bir teşebbüs halinde bırakmıştır. — Türklerin İtalya'ya ayak basmaları en fazla bu kıt'a halkını müthiş bir heyecan ve telâş içinde bırakmış, bir çok İtalyan şehirlerinde muhâceretler başlamış, bilhassa Napoli'de büyük bir panik olmuş ve hattâ Papa «Dördüncü Sixtus» bile canını kurtarmak için Roma'dan Fransa'ya kaçmak istemişse de nihayet müdafaa masraflarına karşılık olarak gümüş takımlarını satıp ve bâzı ümitlere kapılıp yerinde kalmıştır! — Otranto'da alınan binlerce esirlerle kıymetli ganîmetler Istanbul'a sevkedilmiştir).

Rodos muhâsarası.

(Saint-Jean Şövalyeleri teşkilâtının elinde bulunan Rodos adasıyla irili ufaklı bir takım adalardan mürekkep olan mülhakatı o sırada bu teşkilâtın «Grand-Maître» denilen «Üstâd-ı-a'zam»ı «Pierre d'Aubusson de la Feuillade»ın idaresindedir. Bu dinî ve askerî teşkilât muhtelif Avrupa milletlerine mensup Haçlı Şövalyelerden mürekkeptir: Bu teşkilâtın tarihçesi ve mahiyeti için 1522=928 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Rodos kalesi o devirde dünyanın en. müstahkem kalelerindendir: Fazla olarak Osmanlı taarruzundan evvel Üstâd-ı a'zam her türlü müdafaa hazırlıklarını da yapmıştır; çünkü taarruzdan evvelki müzakere devresi çok uzadığı için Şövalyeler harb hazırlıklarına bol bol vakit bulmuşlardır. Din perdesi altında bir korsanlık ve haydutluk ocağından başka birşey olmıyan, deniz ticaret yollarını kesen ve zindanlarını sivil Türk esirleriyle dolduran bu Şövalyeler teşkilâtından Fatih'in istediği şeyler esirlerin mübâdelesinden, Türk ve diğer Hıristiyan devletleri gibi Türk hâzinesine her sene muayyen bir haraç tesviyesinden ibarettir: İşte bu esaslar dahilinde bir sulh akdine Karaman valisi şehzâde Cem-Sultan memur edilmiş ve hattâ bir aralık Anadolu sâhilinin Rodos hizâlarına kadar gelen şehzâde oradan Rodos Üstâd-ı-a'zam'ına «Dimitrios Sofianos» isminde bir Rum murahhas göndererek meselenin tesviyesine çalışmışsa da Rodos Şövalyeleri haraçgüzârlığa yanaşmak istemedikleri için çok uzun süren bu müzakereler neticesiz kalmıştır: Şövalyelerin harp hazırlıkları işte bu sâyede ikmâl edilmiştir; hattâ bunların hazırlıklarını bitirebilmek için sulh müzakerelerini kasden sürüncemede bırakmış oldukları bile rivâyet edilir. Bununla beraber, gene bu sırada Fatih'in casusları da Rodos

istihkâmlarının muhtelif plânlarını elde edip getirmişler ve ayrıca keşifler de yaparak askerî istihbârâtı tamamlamışlardır. — Sulh müzakerelerinin neticesiz kalması üzerine 1479=884 senesi 4 Kânunuevvel=19 Ramazan Cumartesi gününden itibaren bir Türk filosu Rodos'la mülhakatı olan küçük adalardan bâzılarına akınlar ve ihraçlar yaparak müdafaa tertibatını zayıflatmakla meşgul olmuş ve nihayet işte bu 1480=885 senesinin bahar mevsiminde Osmanlı donanması vezir Mesih Paşa'nın kumandasında 100-160 harb gemisiyle bir çok nakliyelerden mürekkep ve bilhassa kuvvetli toplarla mücehhez bir filo halinde Gelibolu'dan hareketle 23 Mayıs=13 Rebî'ül-evvel Salı günü Rodos'a varmıştır: Bu donanmaya 70-100 bin kişilik bir kara ordusu da bindirilmiş olduğu rivâyet edilir. — Rodos kalesi karadan ve denizden kuşatılmış ve muhâsara harekâtı iki aydan fazla sürmüştür. — Umumî hücum 28 Temmuz=20 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü, yâni yukarıki fıkrada gördüğümüz İtalya seferine memur olan filonun Otranto limanına girdiği gün yapılmış, büyük toplarla döğülen kalede muhtelif gedikler açılmış, nihayet Yahudi mahallesi tarafından sûrlara girilip bayrak dikilmiş ve hattâ Osmanlı menbâlarına göre «yedi alem nasbedilmiş», Rodos artık sukut etmiş, fakat tam işte bu sırada devşirme ve dönme Mesih Paşa'nın bu büyük muvaffakiyet karşısında birdenbire cimrilik damarları veyâhut eski hıristiyanlık duyguları kabarıp şehrin yağma edilemiyeceği ve bütün malların Hâzineye aid olduğu ilân edilir edilmez dışardaki asker artık içeri girmekten vazgeçip içerdekiler yardımsız kaldıkları için kâmilen telef olmuş ve işte bu suretle bir ân için Rodos alındıktan sonra devşirme Mesih Paşa'nın hasisliği ve tedbirsizliği yüzünden tekrar elden çıkarak aylarca dökülen Türk kanları boşa gitmiştir! Bundan evvel de başka bir münasebetle söylediğimiz gibi o devrin telâkkisince «Ganimet gazânın hakkıdır»: Bilhassa kalelere yapılan umumî hücumlarda bu esas daima ilân ve teyid edilir; ancak «vire ile» kendiliklerinden teslim olan kaleler için mal masuniyyeti ilân edilebilir; o devrin Avrupa muharebelerinde de ayni esasların tatbik edildiğini gösteren bir çok misaller vardır: İşte bundan dolayı Mesih Paşa'nın kale duvarlarına Türk bayrakları çekilirken ve bilhassa asker içeri girerken bu kaideyi iptâle kalkışması affedilir suçlardan değildir; hattâ Paşa'nın hücumdan evvel ganîmet ilân ettikten sonra muvaffakiyet üzerine vazgeçmiş olduğundan bile bahsedilir! Rodos seferinin bir fâcia şeklinde nihayet bulması işte bu densizliktendir. — Bu uzun muhâsarada Osmanlı ordusunun umumî zâyiâtı dokuz bin şehîd ve 15 bin yaralı gösterilir; Tabiî bütün bu kanların vebali devşirme Mesih Paşa'nın boynundadır. — O sırada Kastamonu valiliğinde bulunan sâbık Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa da Rodos muhâsarasında şehîd düşenlerdendir. — Askerî teknik bakımından Rodos muhâsarasının en mühim hususiyyeti dünyada ilk defa olarak infilâklı tahrip bombaları kullanılmış olmasında gösterilir: Hattâ mahsurların bunlardan tahaffuz için kale ve kilise mahzenlerini «sığınak» ittihâz ettikleri ve halktan başka askerlerin bile çok defa sığınaklara inmek mecburiyetinde kaldıkları hakkında kuvvetli rivâyetler vardır. Bâzı muahhar Garp menbâlarında bu çeşit bombaların ilk defa olarak Kanunî'nin Rodos fethinde kullanılmış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir; 1522=929 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. — Cimri vezir Mesih Paşanın hücumdan evvel yağmaya müsaade ettiği halde asker içeri girerken sözünü geri alıp birdenbire yağma yasağı ilân ettiği için yeni bir hücum yaptıracak kadar yüzü kalmadığı rivâyet edilir! — Osmanlı donanması bu muvaffakıyetsizlikten sonra Rodos'da fazla kalmıyarak 3 Ağustos=26 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü avdet etmiştir: Bu suretle Osmanlı donanması Rodos'da 23 Mayıs=13 Rebî'ül-evvel Salı gününden 3 Ağustos=26 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününe kadar 2 ay 12 gün kalmış demektir; bununla beraber 18 Ağustos=11 Cumâda-l-âhire Cuma gününe kadar Rodos'da kalındıktan sonra avdet edildiği hakkında da kuvvetli bir rivâyet vardır: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde 3 Ağustos=26 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü muhâsara kaldırılmış ve bu tarihten on beş gün sonra 18 Ağustos=11 Cumâda-l-âhire Cuma günü de donanma Rodos önlerinden hareket etmiş olmak lâzımgelir. — Bu vak'a üzerine, Bizans'ın Paleoloğos hânedanından bir Rum dönmesi olduğu hakkında bir rivâyet bulunan cimri Mesih Paşa vezâretten azledilerek Gelibolu sancağına tâyin edilmiştir!

— Osmanlı menbâlarında Rodos muhâsarası için 1479=884 tarihine de tesâdüf edilirse de doğru değildir. — Rodos ve mülhakatından mürekkep Haçlı Şövalyeler hükûmetinin Kanunî Sultan Süleyman devrinde fethi için 1522=929 vukuâtının birinci fıkrasına ve Fatih devrindeki ilk Rodos seferi için de 1455=859 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Kadı-askerlik makamının Anadolu ve Rumeli'ye mahsus olmak üzere ikiye ayrılması.

(Bu tarihe kadar yalnız bir Kadı-askerlik=Kazaskerlik mevcud olduğu halde, o sırada bu makama tâyin edilen «Kastalânî» lâkabiyle meşhur «Kestelli» allâme Muslihüddin'den hoşlanmıyan Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın dört vezire mukabil bir tek Kadı-asker bulunması doğru olamıyacağını ileri sürerek bu makamın ehemmiyet ve salâhiyetini tahdid için iki Kadı-askerlik ihdâs ettiği rivâyet edilir: Bu makamın Osmanlı devletinde ilk ihdâsı ve tarihçesi için 1361-1362=763 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1481=886

3 Mayıs=4 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ortaçağa nilhâyet veren muhterem Fatih Sultan Mehmed'in Maltepe civârında «Hünkâr-çayırı» mevkiinde ikindi vakti Allâhın rahmetine ve Türk milletinin ebedî şükrân ve minnetine kavuşması.

(Hedefi biraz şüpheli kalmış bir Şark seferine çıkmak üzere 27 Nisan=27 Safer Cuma günü o zamana kadar misli görülmemiş en muazzam toplarla mücehhez 300 bin kişilik ordusunun başında Istanbul'dan Üsküdar'a geçen Büyük Türk orada hastalanıp bir kaç gün kaldıktan sonra hareket etmiş ve Üsküdar'la Gebze arasında «Tekfur-çayırı» ve «Sultan-çayırı» isimleriyle de anılan «Hünkâr-Çayırı» mevkiinde tekrar hastalanıp Allâhına kavuşmuştur. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Üsküdar'la Gebze arasındaki Hünkâr-çayırı'nın Maltepe'de olduğundan bahsedilmektedir. — Fatih Sultan Mehmet en kuvvetli rivâyete nazaran 29/30 Mart 1432=26/27 Receb 835 Cumartesi/Pazar gecesi sabaha karşı dünyaya gelmiş olduğuna göre 49 sene, 1 ay, 5 gün yaşamış demektir: Doğum tarihi hakkındaki muhtelif rivâyetler için 1432=835 vukuâtına bakınız. Her halde çok genç ölmüş olan Fatih eğer on sene daha yaşamış olsaydı, dünya tarihi büsbütün başka bir şekle girmiş olurdu: Büyük Türkün ölüm haberi üzerine geniş bir nefes alan Avrupa hıristiyan âleminin bütün kiliselerinde Allaha şükür duâları yapılmış olması işte bundandır. — Fatih'in 1444=848 senesinden 1445=849 tarihine kadar bir seneden biraz fazla süren ilk saltanatiyle 1451=855 den 1481=886 tarihine kadar 30 sene, 2 ay, 14 gün süren ikinci saltanatının mecmûu 31 buçuk sene kadar tutmakta ve belki de 32 seneye yaklaşmaktadır: Kendisiyle muâsır olan müverrih Dursun Bey'in «Târih-i Ebul-feth»inde Fatih'in saltanat müddeti 32 sene, 1 ay, 19 gün gösterilir; tabiî bu hesap Hicrî takvime göredir: Fatih'in ilk saltanatı için 1444=848 vukuâtının üçüncü, ferâgati için 1445=849 vukuâtının birinci ve bu ikinci saltanatı için de 1451=855 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. — Fatih Sultan Mehmet Istanbul'un fethi gününden Maltepe civârında öldüğü güne kadar 27 sene, 11 ay, 6 gün yaşamıştır. — Fatih, Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in damadıdır; karısının adı «Sitti Mükerreme» yâhut «Mükrime-Hatun»dur: Düğünleri için 1449=853 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Büyük kahramanın ölümüne sebeb olan hastalık Osmanlı menbâlarında umumiyetle meskût geçilmekle beraber, bâzı menbâlarda babasından vâris olduğu «Nikris» yâni «Goutte=Damla» hastalığından bahsedilir. Yalnız Âşık-Paşa-zâde biraz şüphe uyandırabilecek bir ifâde kullanmakta ve bilhassa hekimleri ithâm etmektedir; Fatih'le muâsır olan bu müverrihin mensur ve manzum izahı şöyledir:

«Vefatuna sebeb ayağunda zahmet vardı. Tabibler ilâcundan âciz oldular. Âhir tabibler cem'oldular, ittifak ittüler, ayağundan kan aldular. Zahmet ziyâde oldu. Şarâb-ı fâriğ virdüler: Allah rahmetine vardı:

Tabibler şerbeti kim virdi Hâne
O Han içdi şarâbı kaane kaane
Ciğerün doğradı şerbet o Hânun
Hemin dem zâri itti yâne yâne
Didi neyçün bana kıydı tabibler
Boyâdûlar ciğeri canı kaane
İsâbet itmedi tâbib şarâbı
Tımarlârı kamû vardı ziyâne
Tabibler Hâna çok taksirlik itti
Budur doğrû kavil düşme gümâne".

Kim bilir Âşık-Paşa-zâde'nin «Şarâb-i fâriğ» dediği ilâç nedir, bu ilâcı içince Fatih niçin «ciğeri doğranarak» hemen can vermiştir ve müverrih neden dolayı Fatih'in ağzından hekimlerin kendisine «kıydıklarını» kaydetmek lüzumunu hissetmiştir? Bütün bunlar yanlış veyâhut faydasız bir tedaviden şikâyet mahiyetinde olabileceği! gibi, şüpheli bir ilâca ait bir takım imâlarla tefsir edilebilmek imkânı da yok değildir; diğer bâzı menbâlarda da bu şüpheyi teyid edebilecek ifâdeler vardır; her halde bu mesele ayrıca ve ehemmiyetle tetkik edilmelidir. — Fatih'e kadar bütün Osmanlı hükümdarları Bursa'da medfun oldukları halde, Fatih'den itibaren bütün pâdişahlar Istanbul'da medfundur. — Fatih Sultan Mehmet irili ufaklı on yedi devlet fethetmiştir; Bunların beşi müslüman, on ikisi hıristiyan hükûmetidir. Bu on yedi devletin ikisi imparatorluk, dördü krallık, altısı prenslik, beşi dukalıktır. Milliyetlere göre tasnif edildiği takdirde, Fatih'in 4 İtalyan, 3 Rum, 4 Türk, 3 İslâv, 1 Tatar-Türk, 1 Ulah ve 1 Arnavut ölkesi fethetmiş olduğu anlaşılır. Tarih sırası itibariyle 1453=857 de Bizans İmparatorluğunu, 1456 860 da Enez Ciniviz dukalığını, 1458=862 de Atina İtalyan dukalığını, 1459=864 de Sırbistan krallığını, 1460=864 de Mora despotluğunu, 1461=865 de Trabzon Rum imparatorluğunu, 1461-1462=866 da Candar-oğulları Beyliğini, 1462=866 da Eflak prensliğini, gene aynı tarihte Midilli Ciniviz dukalığını, 1463=867 de Bosna krallığını, 1466=871 de bir krallık vaziyetinde bulunan Karaman Türk devletini, 1471=876 da Alâiyye Beyliğini, 1475=880 de bir krallık şeklinde olan Kırım Hanlığını, 1478-1479=883 de Arnavutluk ölkesini, 1479=884 de Turul Beyliğini, gene aynı tarihte Yunan adalarından Zanta vesaire dukalığını ve nihayet 1480=885 de Hersek dukalığını fetih ve ilhâk etmiştir. Bunlardan başka Dulgadır Beyliğiyle Boğdan prensliğini de hâkimiyyet altına almıştır. Bütün bu irili ufaklı, müstakil ve yarı müstakil deniz ve Kara devletlerinden başka Cinivizlerin Galata, Amasra ve şimalî Karadeniz Kolonileriyle başta Ağrıboz/Eğriboz olmak üzere Kızıl-Adalar, Limni, Taşoz, Semendirek=Samothraki, İmroz vesaire gibi Marmara ve Ege adaları da Fatih'in fütuhâtındandır. Ayrıca sıralanabilecek bir çok kalelerle şehirler ve Otranto havâlisi gibi müstemlekeler bu hesaba dahil değildir. Bunlardan başka Fatih'in ölkelerini tamamiyle zaptetmemek şartiyle mağlûb ettiği devletlerin en mühimleri Akkoyunlu imparatorluğu, Venedik ve Ciniviz cumhuriyetleri, Macaristan ve Napoli krallıklarıdır. Bütün Balkan yarımadasını Türk hâkimiyyetine sokan, Karadenizi bir Türk gölü haline getiren ve Boğazlar hâkimiyyetini tamamlayıp Çanakkale ve Istanbul boğazlarını kapatan da Fatih'dir; Her halde Fatih Sultan Mehmet Osmanlı devletinin değil, fakat Osmanlı imparatorluğunun müessisidir. — Fatih büyük bir fikrin ana hatlarını tahakkuk ettirdiği halde ikmaline ömrü yetmediği için ölüm günü Türk tarihinin en acı matem günlerinden biri sayılabilir. — Dünya tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan bu muazzam dâhinin İtalya seferiyle başladığı son Garp ve hakikî hedefi kat'i surette malûm olmıyan son Şark seferinin çok büyük ve geniş bir

plânla alâkadar olduğu muhakkak olmakla beraber, tasavvurlarını en yakınlarından bile daima gizli tuttuğu ve hattâ çok defa sefere çıkıldığı zaman bile nereye gidileceği pek belli olmadığı için bu büyük plânın ne olduğunu bütün teferrüâtiyle tâyin etmek kabil değildir; Her halde bu meselenin mümkün olduğu kadar tetkik ve tesbiti zarurîdir. Bizzat idare ettiği son seferin Kölemenler elinde bulunan Suriye ve Mısır'a müteveccih olduğu muhakkak gibidir: Kendisiyle muâsır olan ve hattâ Istanbul fethinde maiyyetinde bulunmuş olan müverrih Dursun Bey bu seferin Suriye ve Mısır'a müteveccih olduğundan bahsetmekle beraber «Cihet-i sefer taraf-ı Anadolu olduğu ma'lûm olundu, emmâ Arab mı, Acem mi ma'lûm olmadı» demektedir; bu sırada Cem-Sultan'ın bir kuvvet başında Suriye tarafına sevkedilmiş olması o istikamete delâlet edebileceği gibi, Dursun Bey'in imâ ettiği Akkoyunlu semti de hatıra gelebilir; bununla beraber donanma hazırlıklarına istinâd eden bâzı muahhar Garp menbâlarında Rodos hedefinden de bahsedilmektedir. — Fatih'in medenî eserleri içinde en mühimleri «Sahn-ı semân» ismindeki Istanbul Üniversitesiyle iki mecelleden mürekkep olan «Kanunnâme»leridir; dünyamn en parlak kültür ocaklarından biri haline gelen bu ilk Istanbul üniversitesi için 1470=875 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fatih'in iki Kanunnâmesi vardır: Bunlardan biri devletin teşkilât ve teşrifâtına, biri de şahsî hukuka aittir; Viyana kütüphanesindeki nüshasından iktibas edilerek 1330 tarihinde «Tarih-i Osmanî Encümeni» tarafından neşredilen birinci Kanunnâme'nin ismi «Kanunnâme-i âl-i Osman» şeklindedir. Fatih devrinin son yıllarında, Karamânî-Mehmet Paşa'nın sadâreti zamanında ve takriben 1477=882 ve 1481=886 seneleri arasında tertib ve tanzim edildiği tahmin edilmektedir. Bu kanun, Istanbul'un fethine kadar an'ane halinde riâyet edilen ahkâmın tedvininden hâsıl olmuş sayılır. Kanunnâmenin metni, «Tevkiî» yâni «Nişancı» Leys-zâde Muhammed-ibni-Mustafa tarafından yazılmıştır. Devletin teşkilât ve teşrifâtına, memurların merâtip silsilesiyle vazifelerine, âidâta, bâzı resmî elkaba ve bir takım ceza hükümlerine aid olan bu meşhur kanun üç bâba ayrılır; bu kanunnâme devletin «Teşkilât-i esâsiyye» kanunu mahiyetindedir; bundan başka bir de içtimaî ve şahsî hukukla vergilere ait ve dört fasıldan mürekkep ikinci bir kanunnâme daha vardır ki o da Almanya'da neşredilmiştir: Sonradan Kanunî Sultan Süleyman devrinde yeni esaslar ilâvesiyle tevsi edilen bu ilk Osmanlı müdevvenâtının bir çok ahkâmı Tanzimât devrine kadar mer'iyyette kalmıştır: 1566=974 vukuâtının «6/7 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Fatih'in ana dilinden başka Yunan, Lâtin, İtalyan, Fransız, Arap ve Acem dillerini bildiği rivâyet edilir: Her halde Şark ve Garp kültürlerini cem'etmiş olduğu muhakkaktır; bilhassa riyâziyye ile felsefedeki büyük iktidarı son Bizans müverrihlerinin de i'tiraflariyle sâbittir; balistik sahasındaki keşifleri yeni topçuluğun temel taşları sayılabilir; Ortaçağ sûrlarını yıkan büyük çaplı toplarla havan topu, yangın ve tahrip bombaları hep onun bulduğu şeylerdir. Fatih ilmi ve âlimleri, şiiri ve şairleri daima himâye etmiş, tahsisat vermiş ve bunları muhtelif memleketlerden getirip Istanbul'da toplamıya çalışmıştır. Zaten kendisi de şâirdir: Divanının Fatih'deki «Millet» kütüphanesinde «Ali-Emirî» koleksiyonunda 305 numarada mukayyet bir nüshası vardır; bâzı Tezkirelerle Atâ tarihinde bir kaç şiiri neşredilmiş olduğu gibi, Emirî merhumun «Cevâhir-ül-mülûk» ismindeki eserinde hemen bütün gazelleri tahmîs edilmiştir. Fatih'in şiirde mahlası «Avnî» olduğu için 1904 tarihinde Profesör Dr. Georg Jacob yalnız on dört gazelini «Divân-ı Avnî» ismiyle ve 1 sahifelik bir mukaddime ve bir lügatçe ilâvesiyle Berlin'de neşretmiştir. Her halde Fatih divanı yalnız edebiyat tarihimiz için değil, dil tarihimiz için de çok kıymetli bir vesikadır. — Fatih'in bir kızıyla üç oğlu olmuştur: Kızının ismi «Gevher-Han Sultan»dır; bu sultan, bir arahk Fatih'e ilticâ edip Türkiye'de kaldıktan sonra memleketine gidip öldürülmüş olan Uzun-Hasan oğlu Uğurlu-Mehmet Bey'le evlenmiş ve Ahmed isminde bir oğlu olmuştur: Sonradan İkinci Bâyezid'in kızı «Ayn-i-Şâh Sultan»la evlenen, yâni dayısının kızını almış olan bu prens İran'a gidip «Sultan Ahmed» ismiyle Akkoyunlu imparatoru olmuştur. Fatih'in oğullarından şehzâde Mustafa babasının hayatında ölmüş, sağ kalanlardan büyük oğlu İkinci Bâyezid babasının yerine pâdişah olmuş ve küçük oğlu ve veliahdi Cem-Sultan da saltanat

mücâdelelerinden sonra gurbet illerinde zehirlenerek tarihte hazin bir hâtıra bırakmıştır. — Askerî, siyasî, İlmî, edebî ve medenî eserlerinin azameti ve parlaklığıyla milî mefâhirimizin ön saffında yer alan büyük Fatih'in idarî sahada bıraktığı eser, netice itibariyle Osmanlı devletinin milliyetini bozup bu Türk devletini kozmopolit bir müessese haline getirmiştir; Fatih devrine kadar hükûmetin başında hep Türkler vardır ve hattâ devletin bünyesine umumiyetle Türk unsuru hâkimdir; fakat Fatih'den itibaren Enderun teşkilâtı Türkten başka her milleti Osmanlı idaresine teşrik eden bir makine haline gelmiştir! «Netâic-ül-vukuât» sâhibi Mustafa Paşa bu tuhaf makineyi şöyle anlatır:

«Merâtib-i Devlete vusûlün yolu dahi şu vechile idi ki devşirme çocuklarının ve seferlerde alınan üserâ etfâlinin güzideleri ifrâz ve Edirne ve Bursa ve Gelibolu ve Galata saraylarında terbiye ve telkîn-i şerâit-i İslâmiyye olunduktan sonra sarây-ı Pâdişâhîye alınır ve bir müddet hidmet-i Hümâyûnda bulunup liyakatine göre kesb-i derecât ederek ba'dehu Bölük ağalıklarından veyâhut Üzengi ağalıklarından, ki Mîr-i-alem ve Mîr-âhûr-i evvel ve sâni ve Kapucubaşılıktan kinâyettir, biriyle çırâğ olup bir zaman dahî o hidmetlerde isbât-i liyâkat ettikten sonra hallerine göre Mîr-i-livâlık veyâhut Beylerbeylikle taşraya gönderilür ve bir vakit dahî idâre-i mülkiyye ve ordular maiyyetinde ahvâl-i harbiyyeye kesb-i vukuf ederek ba'dehu tâlii müsâid olup da hidemât-ı celîleye muvaffak olur ise mansıb-i Vezâret ile ikrâm kılınır ve Dîvân-ı-Hümâyûn'da kaaid olur idi. Nişancı ve Defterdar gibi erbâb-i kalemiyyeden ve tarîk-i ilmiyyeden ve tavâif-i askeriyye işgüzarlarından dahî kat'-ı merâtib ederek nâil-i Vezâret olanlar var ise de ekseriyyeti bâlâda beyân olunan tarîk ile olduğu terceme-i-hallerinden ma'lûmdur».

Tabii böyle bir makinenin kurulması demek, Türk unsuru hâriç olmak üzere bütün milletlerin iştirâk edebileceği bir yabancı köle idâresi kurmak demektir. Bütün unsurların elbirliğine müstenit bir imparatorluk siyaseti belki faydalı ve hattâ zarurî olabilir; Fakat bu gibi imparatorlukların hepsinde bir hâkim millet esâsı vardır; Osmanlı sisteminin eksik tarafı işte bu hayatî esasın ihmalinde gösterilebilir. Bu vaziyet, bilhassa Fatih devrinden Kanunî devrine kadar Türklerle devşirmeler arasında şiddetli bir gerginlik ve hattâ bir siyasî mücâdele zuhuruna sebeb olmuştur; 1453=857 tarihinde Istanbul'un fethini müteâkıp Çandarlı-Halil Paşa'nın azliyle iş başından uzaklaştırılmış olan Türk unsurunun yerine Mahmud Paşa ile Dönmeler ve Devşirmeler zümresi geçmiş, 24 sene süren bu devşirme köleler idaresinde Vezâret-i-uzmâ makamına Rum yâhut Hırvat-Mahmud Paşa'dan sonra sırayla Rum-Mehmed Paşa, Hırvat yâhut Rum İshak Paşa ve Arnavut yâhut Rum Gedik-Ahmed Paşa getirilmiş ve nihayet bu serkeş kölenin Arnavutluk meselesinde Fatih'e bile itaatsizlik etmesi 1477=882 tarihinde onun azil ve hapsine ve Karamânî-Mehmet Paşa ile Türk unsurunun yeniden iş başına gelmesine sebeb olmuştur; fakat bu sene vukuâtının aşağıda İkinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasında göreceğimiz gibi, Devşirmeler saltanat tebeddülündeki karışıklıklardan istifâde ederek Karamânî-Mehmet Paşa'yı öldürtmek suretiyle dört sene kadar mahrum kaldıkları iktidar mevkiini tekrar ele geçirmişlerdir! Her türlü vatan ve millet şuurlarından tamamiyle mahrum oldukları için Osmanlı devletine karşı samimiyeti her türlü münâkaşaya müsâit bir din hissinden başka bir alâka beslemelerine imkân olmıyan bu yabancılar kerhen ihtidâ ettirildikten sonra Osmanlı cem'iyyetine kölelikle intisab etmiş ve bundan dolayı Türk unsuruna daima kötü gözle bakmış adamlardır; Meselâ bunlardan Mahmud Paşa ile Gedik-Ahmed Paşa Fatih'in şehzâdelik devrindeki kölelerindendir; içlerinde Türk millet ve milliyetine kasdetmekle şöhret bulmuş olanlar vardır; Meselâ Âşık-Paşa-zâde, Kemal-Paşa-zâde vesaire gibi eski Osmanlı müverrihlerinin «Türk düşmanı» diye damgaladıkları ve «Istanbul fethinin intikamını» Anadolu Türklerinden almak için işlediği müthiş cinayetlerden acı acı bahsettikleri müseccel hâinler hep bu güruhtandır. Türk aristokrasisini iş başından uzaklaştıran Fatih'in yüze çıkardığı zümre işte bu fecî mahsulleri

vermiş ve bu çirkin vaziyet nihayet Osmanlı hükûmetiyle Türk milleti arasında kanlı bir mücâdele açılmasıyla neticelenmiştir! Osmanlı menbâlarında «Celâlîlik» ismiyle birer şakavet vak'ası şeklinde tasvir edilen Anadolu Türk ihtilâllerinin başlıca hedefleri Hüsâmeddin Efendi'nin «Amasya tarihi» nde şöyle anlatılır;

«Erbâb-ı ihtilâlin makaasıdı, cereyân eden ahvâle bakılırsa iki şeyden ibaret olduğu görülür; Birincisi o zaman Devlet Mektebi demek olan Enderun'a Türklerin de kabulü, ikincisi Gayr-i-Türkler derecesinde Türklerin de menâsıb-ı âliye-i Devleti işgâli. Anadolu'da mükemmel teşkilâta malik olan erbâb-ı ihtilâl, kendi gayelerine ermek için kimseyi dinlemiyorlar, Osmanlı hânedanını tanımıyorlardı»

Enderun makinesinin o karmakarışık mahsulâtı yalnız devlet merkezinde kalmamış, memleketin her tarafına yayılmıştır; Hüsâmüddin Efendi bu noktayı da şöyle anlatır;

«Şâyân-ı dikkattir ki Anadolu sancaklarına, vilâyetlerine Mir-i-livâ, Beylerbeyi olan Gayr-i-Türkler içinde Türkçeyi bilmiyen, akaaid-i İslâmiyyeden bîhaber, koyu cahil adamlar da vardı... Hele zaîmler, sipâhîler ekseriyetle Gayr-i-Türklerdi. Halbuki Tımar ve Zeâmet, Anadolu'da Türklere hâs bir dirlikti. Gayr-i-Türklerin nazarında Türkler, reâyâdandı. Türklerin en ziyade gücüne giden, Gayr-i-Türklerin tahakküm ve istibdâdı idi»,

Anadolu'da bu ısyan ruhunun bir edebiyatı bile vücuda gelmişse de henüz etrafiyle tetkik edilmemiştir. — Ecnebi esirleriyle devşirmelerinden devlet adamları yetiştiren «Enderun» Fatih'in kurduğu bir müessese değildir: Hakikatte bu müessese daha Birinci Murad devrinde «Pencik» ismindeki esir vergisinin ihdâsından itibaren Yeniçeri ocağıyla beraber teşekküle başlamış ve bilhassa pâyıtahtın Edirne'ye naklinden itibaren gittikçe inkişâf etmiştir; 1361-1362=663 vukuâtının beşinci ve 1368=770 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. Bununla beraber Istanbul'un fethinden itibaren bu müessese mahsullerine hükûmet kapılarını tamamiyle açan Fatih'dir. Yeniçeri ismindeki devşirme kuvvete dayanarak Türklüğe karşı kozmopolit bir cephe teşkil eden bu dönmeler ve devşirmeler gürûhunu Fatih kıymetinde bir devlet reisinin nasıl bir imparatorluk, yâhut hânedan zihniyetiyle veyâhut Kölemen teşkilâtını taklit suretiyle devlet ve milletin başına musallat ettiği her halde çok büyük bir dikkat ve ehemmiyetle tetkiki zarurî pek mühim ve elîm bir meseledir. — Osmanlı tarihinde dönmelerle devşirmelerden mühim roller oynamış kuvvetli şahsiyetler yok değildir: Fakat bilhassa devletin şevket ve azamet devirlerinde yetişmiş olanların ehemmiyeti pek izâm edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun kuvvet ve kudretinden mütevellit muvaffakiyetlerle muzafferiyetlerin bir çoğu bunların şahsî meziyetlerinden mütevellit gibi gösterilmiştir! Meselâ bâzı menbâlarda şahsiyyeti pek çok şişirilerek âdetâ bir agrandisman şeklini almış olan Gedik-Ahmed Paşa'ya izâfe ve isnâd edilen askerî kıymet ve ehemmiyet işte bu kabildendir: 1482=887 vukuâtının «18 Teşrinisâni=6 Şevvâl, Pazartesi» fıkrasına bakınız. — Askerlik tarihinin en parlak simâlarından olan Fatih Sultan Mehmet, haricî siyaset bakımından da o devrin en büyük adamıdır: Son Bizans imparatorunun birleştirmiş olduğu Şark ve Garp kiliselerini birbirinden ayırıp Şark hıristiyanlığını Garba karşı himâye altına alması Ortodoks milletlerin Katolik idaresinde mezheplerini kaybetmektense Türk hâkimiyyetinde din ve mezhep hürriyetine sahib olarak yaşamayı tercih etmelerine sebeb olmuş ve meselâ Sırbistan ve Mora işte bundan dolayı Osmanlı idaresini Katolik Macar ve İtalyan hâkimiyyetlerine tercih etmiştir: 1456=861 vukuâtiyle 1458=862 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. O zaman henüz bir Moskova prensliğinden ibaret olan Rus Çarlığının ilerde Osmanlı devleti için ne büyük bir tehlike teşkil edebileceğini daha o zamandan anlıyan Fatih'in ona göre tedbirler ittihâz etmiş olması da ancak asırlardan aşmış bir nazar nüfuziyle izah edilebilir: 1475=880 vukuâtına bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD
(Bâyezîd-i Veli)

— M. 1481=H. 886 — M. 1512=H. 918 —

1481=886

İki şehzâdenin birden saltanata dâvet edilmesi.

(Fatih'in üç oğlundan şehzâde Mustafa babasının hayatında vefât etmiş olduğu için Bâyezid ve Cem isminde iki oğlu kalmıştır. — Bunlardan Bâyezid en kuvvetli rivâyete göre 1447=851 tarihinde doğmuş olduğu için, 1459=864 tarihinde dünyaya gelen küçük kardeşi Cem-Sultan'dan on iki yaş büyüktür: Bu iki sene vukuâtının son fıkralarına bakınız. Bununla beraber, İkinci Bâyezid'in 1452=856 ve 1453=857 tarihlerinde doğmuş olduğu hakkında da bir takım rivâyetler mevcud olduğuna göre, kardeşinden altı yâhut yedi yaş büyük olmak ihtimâli de olabilir. — En kuvvetli rivâyete göre İkinci Bâyezid Hicretin 851 senesinin iki bayram arasında, yâni Şevvâl ve Zülka'de ayları içinde doğmuş olduğuna ve bu aylar da Milâdın 1447 senesi Kânunuevvel ve 1448 senesi Kânunusâni aylarına tesâdüf etmekte olduğuna göre, cülûsunda Milâdî hesapla yaşının 33 sene, 5 ay kadar olması, yâni 34 yaşının içinde bulunması lâzımgelir; Osmanlı menbâlarında umumiyetle 35 yaşında cülûs etmiş gösterilmesi Hicret takvimine göredir. — Fatih'in vefâtında büyük oğlu Bâyezid «Eyâlet-i Rûm» veyâhut «Rûmiyye-i Suğrâ» denilen Amasya ve küçük oğlu Cem-Sultan da «Karaman Vilâyeti» denilen Konya valiliğindedir: Fatih'in «Kanunnâmesi»sinde Cem-Sultan'dan «Vâris-i mülk-i Süleymânî» şeklinde bahsedilmiş olmasından ve bâzı İtalyan vesikalarındaki sarâhatlerden anlaşıldığına göre Fatih Sultan Mehmet bu iki oğlundan Cem-Sultan'ı veliahd tâyin etmiştir: Anadolu'nun en mühim merkezi olan Konya valiliğine büyük şehzâde dururken küçük şehzâdenin tâyin edilmiş olması da bu noktayı te'yid eden bir vaziyet sanılabilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Mayıs=29 Rebî'ül-evvel, Pazartesi» fıkrasına da bakınız. Bununla beraber Fatih ölür ölmez devlet erkânı büyük şehzâde Bâyezid'i saltanata dâvet için Kapucularından Leylek yâhut Keklik-Mustafa'yı Amasya'ya göndermişlerdir! Halbuki o sırada Sadâret makamında bulunan ve Fatih'in son Vezir-i-a'zamı olan Karamânî-Mehmet Paşa küçük şehzâde Cem-Sultan tarafdarıdır; işte bundan dolayı Bâyezid tarafdarları Keklik-Mustafayı Amasya'ya gönderdikleri sırada Karamânî-Mehmet Paşa da onlardan gizli olarak Konya'ya bir dâvetçi yollamıştır; her halde bu vaziyet biraz karanlıkçadır).

3/4 Mayıs=4/5 Rebî'ül-evvel Perşenbe/Cuma gecesi Istanbul'da bir Yeniçeri ihtilâli çıkaran Devşirmelerin siyasi cinayetlerle hükûmeti zaptetmeleri ve Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın şahâdeti.

(Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa merhum, büyük şehzâde Bâyezid'in aleyhine olarak, meşrû veliahd olduğu anlaşılan küçük şehzâde Cem-Sultan'ın cülûs etmesine tarafdardır. Bu Türk vezire karşı Bâyezid'i istiyenlerin çoğu devşirme ve dönme vezirlerle onların dayandığı Yeniçeri ocağıdır: Tabiî bunların maksadı, kuvvetli bir şahsiyet olan Sultan-Cem'in yerine zayıf bir şahsiyet olan Bâyezid'i bir oyuncak gibi kullanmak ve o sırada pek şiddetli olan Türk-Devşirme mücâdelesini kendi lehlerine neticelendirmektir. — Osmanlı menbâlarına göre Karamânî-Mehmet Paşa büyük şehzâde Bâyezid'i tahta davet için Keklik-Mustafa'nın Amasya'ya gönderilmesine zâhiren muvâfakat etmiş olmakla beraber, hususî adamlarından

birini de gizli bir mektupla Konya'ya göndererek şehzâde Cem'i hemen yola çıkıp sür'atle yetişmek üzere Istanbul'a dâvet etmiş, bu suretle Bâyezid gelmeden evvel meşrû veliahdi iclâs ederek bir emr-i-vâkı yapmak istemiş, Yeniçerilerin her hangi bir hareketine mâni olmak için de Fatihin ölümünü gizlemiş ve tabutunu bütün perdeleri kapalı bir arabaya koydurup pâdişahın hasta olduğunu ilân ederek derhâl Istanbul'a götürmüştür. Fakat Paşa'nın tedbirli davranamadığı rivâyet edilir: Üsküdar'la Istanbul arasındaki muvâsalayı keserek Maltepe'deki orduyu Istanbul'a geçemiyecek bir vaziyette tutmak istemesi ve hattâ Istanbul'daki Acemi-oğlanlarını da bir iş bahânesiyle şehirden çıkarması meselenin derhâl anlaşılmasına sebeb olarak Yeniçeriler pâyıtahta akın etmiş, o sırada Istanbul muhâfızlığında bulunan eski Vezir-i-a'zam devşirme İshak Paşa'nın tahrik ve teşvikiyle Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın konağı yağma edilip Fatih'in bu kıymetli veziri şehîd edilmiş, diğer bir takım Türk devlet adamlarının konakları da yağma ettirilip diğer bir takım cinayetler daha irtikâb edilmiş ve işte bu suretle devşirme ve dönme İshak Paşa Istanbul'da Yeniçeri kuvvetine istinâden kendikendine vaziyete ve hükûmete hâkim olmuştur! — Fatih'in son Vezir-i-a'zamı olan Karamânî-Mehmet Paşa merhum Yeniçerilerin parçalayıp öldürdükleri ilk Sadr-ı-a'zam sayılır. — Fırsattan istifâde ederek hükûmeti eline geçiren ve Yeniçerilerle ulûfe pazarlığına girişerek kendi Sadâretini temin eden devşirme İshak Paşa, o sırada Otranto'da bulunan sâbık Vezir-i-a'zam devşirme ve dönme Gedik-Ahmed'in kaynatasıdır; bu devşirme damadla devşirme kaynata Türk devlet adamlarına karşı Devşirmeler zümresinin en mühim simâlarıdır: Bu vaziyete göre milliyetinin kurbanı olan Karamânî-Mehmet Paşa merhumun öldürtülmesi demek, iş başına tekrar dönmelerle devşirmelerin gelmesi ve İkinci Bâyezid gibi zayıf bir pâdişahın gevşek idaresinde bir takım kanlı katillerin hükûmete musallat olması demektir. — Devşirme İshak Paşa bu tarihî cinayetini işledikten sonra Yeniçeri ocağıyla anlaşarak İkinci Bâyezid Istanbul'a gelir gelmez Vezir-i-a'zamlık makamına kendisinin tâyini için pâdişahın tazyik edilmesini ve bilhassa Türk milliyetinin büyük şehidi Karamânî-Mehmet Paşa partisinden olan Hamze Bey-oğlu vezir Kara-Mustafa Paşa'nın da azil ve nefyettirilmesini temin etmiştir; bundan bir müddet sonra Gedik-Ahmed de bu zavallı Mustafa Paşa'nın hapsine ve idâmına sebeb olmuştur: Bu sene vukuâtının sondan evvelki iki fıkrasına bakınız).

4 Mayıs=5 Rebî'ül-evvel, Cuma: Istanbul'da vaziyete hâkim olan İshak Paşa'nın İkinci Bâyezid Amasya'dan Istanbul'a gelinceye kadar Istanbul sarayında bulunan oğlu ve Fatih'in torunu şehzâde Korkud'u «Saltanat nâibi» olarak tahta çıkarması.

(Cem-Sultan'ın oğlu Oğuz-Han'la Bâyezid'in oğlu Ebu-l-Hayr Mehmet Korkud o sırada dedelerinin sarayındadır: Devşirme diktatör İshak Paşa, şehzâde Korkud'u saltanat nâibi diye tahta çıkarmakla tabiî Cem'in ve Cem tarafdarlarının her hangi bir hareketine karşı Bâyezid'in saltanatını ordunun kefâleti altına almak istemiştir! Hattâ şehzâde Korkud'a «Naib» sıfatiyle bîat edilmiş olduğu bile rivâyet edilir. — Bu şehzâde, babası İkinci Bâyezid'in Amasya'dan Istanbul'a geldiği güne kadar on yedi gün saltanat nâibliğinde bulunmuştur: Tabiî bu müddet, hakikatte devşirme İshak'ın diktatörlüğü ile geçmiştir).

7 Mayıs=8 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Merhum Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın Cem-Sultan'ı tahta davet için gizlice gönderdiği ulağın Konya'ya varması.

(İkinci Bâyezid'in kaynatası Sinan Paşa o sırada Anadolu Beylerbeyidir: Bu Sinan Paşa Bâyezid'in eniştesi ve hatâ ayni anadan olan bir kızkardeşinin kocası olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; fakat Fatih'in Uzun-Hasan oğlu Uğurlu-Mehmet Bey'le evlenen Gevher-Han'dan başka bir kızı olduğunu bilmediğimiz için birinci rivâyet bizce daha kuvvetlidir; zaten bâzı Osmanlı menbâlarında şelızâdeyle Paşa arasında yalnız sıhriyet bulunduğundan

bahsedilmekle iktifâ edilir. — Karamânî-Mehmet Paşa merhumun Cem-Sultan'ı saltanata dâvet için gönderdiği memurun büyük şehzâde ile akrabalığı olan bu Sinan Paşa'nın adamları tarafından yakalanıp hapsedildiği veyâhut idâm olunduğu rivâyet edilirse de, Cem-Sultan'ın maiyyet erkânından biri ve belki de Defterdarı Haydar Bey tarafından yazılmış olan «Vâkıât-ı Sultan Cem» İsmindeki muâsır menbâda Rebî'ül-evvel=7 Mayıs Pazartesi günü, yâni Fatih'in ölümünden dört gün sonra «ulak gelüp haber getürdü» denildiğine göre o rivâyette bir yanhşlık olması lâzımgelir).

21 Mayıs=22 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Büyük şehzâde İkinci Bâyezid'in Amasya'dan Istanbul'a gelip tahta çıkması.

(Osmanlı menbâlarında «Sultan Bâyezid Hân-ı Sâni» ünvaniyle anılan ve sofuluğundan dolayı «Bâyezid-ı Velî» ve «Sofu-Bâyezid» şekillerinde de şöhret bulan İkinci Bâyezid dört bin suvâri ile Bolu üzerinden Üsküdar'a gelmiş ve Üsküdar'dan Istanbul'a geçerken kayığının etrafını alan Yeniçerilerin tazyikiyle devşirme diktatör İshak Paşa'nın Vezir-i-a'zam olmasına ve bu kaatil devirmenin rakîbi olan Hamze-Bey oğlu vezir Kara-Mustafa Paşa'nın da azil ve nefyedilmesine muvafakat etmiştir! — Pâdişah saraya girerken Yeniçeriler Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa ile tarafdarlarından bâzılarını öldürmek ve bunlarla bir takım zenginlerin konaklarıyla evlerini yağma etmek gibi cinayetlerinin affini ve ulûfelerinin de attırılmasını isteyip bu arzularını da kabul ettirmişlerdir; Bu suretle İkinci Bâyezid saltanatının daha ilk ânından itibaren Devşirmeler partisiyle bu partinin âleti olan Yeniçeri ocağının elinde bir oyuncak olmuş demektir. — İkinci Bâyezid'in Istanbul'a muvâsalatı için 17 Rebî'ül-evvel=16 Mayıs Çarşanba, 19 Rebî'ül-evvel=18 Mayıs Cuma ve 20 Rebî'ül-evvel=19 Mayıs Cumartesi tarihleri de rivâyet edilir: Fakat bâzı muâsır menbâlarda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 22 Rebî'ül-evvel=21 Mayıs Pazartesi tarihi vardır. — Şanlı babasının büyük meziyyetlerine pek az vâris olabilen İkinci Bâyezid zayıf ruhlu ve gevşek huylu olduğu için «halîm-ü-selîm» bir şahsiyet sayılır: Her halde Osman Gazi'den Kanunî Sultan Süleyman'a kadar teselsül eden büyük Osmanlı pâdişahlarının arasında böyle bir şahsiyyetin bir nisbetsizlik teşkil ettiği muhakkaktır; Sultan Bâyezid, babasıyla oğluna pek az benziyen bir şahsiyyettir. — İkinci Bâyezid'in anası bir rivâyete göre Gülbahar, diğer bir rivâyete göre de Mükerreme-Hatun'dur; 1447=851 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Fetret devrindeki Süleyman ve Musâ-Çelebiler sayılmamak şartiyle İkinci Bâyezid sekizinci Osmanlı pâdişahıdır).

22 Mayıs=23 Rebî'ül-evvel, Salı: Fatih Sultan Mehmed'in cenâze merâsimi.

(İkinci Bâyezid Istanbul'a gelinceye kadar on dokuz gün bekletilen mubârek cenâze büyük merâsimle kendi câmiinin avlusuna defnedilmiştir. — Tabutun altına ilkönce oğlu ve halefi Sultan Bâyezid'le vezirler girmişlerdir. — Bu münasebetle resmî ve millî matem ilân edilmiş ve siyah elbiseler giyilmiştir. — Şanlı ölünün cenâze namazını «Şeyh Vefâ» ismiyle meşhur büyük velî ve büyük âlim Konyalı «Şeyh Muslihüddin Mustafa» kıldırmıştır: Istanbul'un bir mahallesiyle meydanı bu meşhur Türk âliminin ismini taşır).

28 Mayıs=29 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Bir Istanbul kuvvetini mağlûb eden Cem-Sultan'ın Bursa'da tahta çıkması.

(Cem-Sultan'ın Konya'dan kalkıp Bursa tarafına yürümesi Istanbul'daki kardeşiyle devşirmeler partisini büyük bir telâşa düşürmüş ve Bursa'nın müdafaası için Ayas Paşa kumandasında iki bin kişilik bir Yeniçeri kuvveti gönderilmiştir. — 8 Mayıs=9 Rebî'ül-evvel Salı günü Konya'dan hareket etmiş olan Cem-Sultan İnegöl üzerinden Bursa'ya doğru

yürümüş ve şehrin önlerine vardığı zaman ümerâsından Gedik-Nasuh Bey'in kumanda ettiği dört bin kişilik ordusuyla Ayas Paşa kumandasındaki Istanbul kuvvetleri arasında işte bu 28 Mayıs=29 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü şiddetli bir muharebe olmuştur: Bir rivâyete göre de Cem-Sultan bu muharebeyi bizzat idare etmiştir; muâsır bir vesika olan «Vâkıât-ı Sultan Cem»in ifâdesi bu rivâyeti teyid edecek şekildedir; bununla beraber Cem-Sultan'ın zaferden üç gün sonra Bursa'ya girdiği hakkında da muhtelif rivâyetler vardır; Burada «Vâkıât» müellifinin rivâyeti esas ittihâz edilmiştir. — Cem-Sultan'ın kardeşine karşı saltanat iddiâ ederken kendisi babasının pâdişahlığı zamanında dünyaya geldiği halde Sultan Bâyezid'in Fatih tahta çıkmadan evvel şehzâde iken doğmuş olmasını ileri sürdüğünden bahsedilir. Bununla beraber, bundan evvel de gördüğümüz gibi Fatih'in «Kanunnâme-i âl-i Osman»ının sonundaki elkaab bahsinde Cem-Sultan için «Vâris-i mülk-i Süleymânî, nûr-ı hadeka-i Sultanî» tâbirlerinin kullanılması, bu küçük şehzâdenin babası tarafından büyük şehzâdeye tercihan veliahd ittihâz edilmiş olduğunu gösteren sarîh bir delil demektir. Cem-Sultan'ın yaşça kardeşinden küçük olduğu halde Fatih'in onu veliahd ittihâz ettiği muâsır Garp menbâlarına da aksetmiştir; meselâ Venedikli müverrih Sanuto şu fıkrasında bu noktaya da temas etmektedir:

«Allah istemedi amma eğer istemiş olsaydı da Cem Bâyezid'e galip gelip Türk iline pâdişah olsaydı ve kardeşinden küçük olduğu halde Fatih'in kendisine bıraktığı baba mirasını alsaydı, tekmil Hıristiyanlık âleminin ve hattâ bütün yeryüzünün çekmediği kalmazdı. Fakat her derde devâsını ihsan buyuran Allah öyle olmasını istemediği için onu bizim elimize geçirdi».

İşte bu delillerden ve fazla olarak o zamanki Anadolu'nun en mühim merkezi ve Selçukîlerle Karaman-oğullarının pâyıtahtı olan Konya valiliğine Cem-Sultan'ın tâyin edilmiş olmasından anlaşıldığına göre Fatih'in veliahdı büyük şehzâde Bâyezid değil, küçük şehzâde Cem-Sultan'dır. — Sultan Cem Hicretin 864 senesi Safer ayının 26/27 nci ve Milâdın 1459 senesi Kânunuevvel ayının 22/23 üncü Cumartesi/Pazar gecesi sabaha karşı doğmuş olduğuna göre, Bursa'da saltanatını ilân ettiği zaman yaşı 21 sene, 5 ay, 6 gündür; yâni 22 yaşının içindedir. — Sultan Cem'in Bursa'ya girip nâmına hutba okutması bâzı Osmanlı menbâlarında 15 Rebi'ül-âhir 13 Haziran Çarşanba gününe müsâdif gösterilirse de, şehzâdenin maiyyetinde bulunmuş bir müellifin eseri olan «Vâkıât-ı Sultan Cem» de «Rebî'ül-evvel'in 28 inci günü nısf-ul-leylde İnegöl'den» hareketle «Işraak vaktinde» yâni sabaha karşı Bursa'ya varıldığı musarrah bulunduğu için, burada Istanbul kuvvetlerinin mağlûb edilmesine müsâdif olan bu 28 Mayıs=29 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü esas ittihâz edilmiştir. — Sultan Cem nâmına Bursa'da hem hutba okunmuş, hem sikke kesilmiştir: Cem'in şimdiye kadar bulunabilen meskûkâtı dört gümüş akçadır; bunlar için İsmail Galib ve Halil Edhem Beylerin «Meskûkât-ı Osmaniyye» kataloglarına bakınız. Bu sikkelerin hepsinde yer ismi olarak «Bursa» kelimesi ve tarih olarak da 886=1481 rakamı vardır. Cem'in bu sikkelerdeki ünvânı «Cem ibnü Sultân Muhammed Hân» şeklindedir; fakat Cem-Sultan bütün, memlekete hâkim olamadığı için Osmanlı pâdişahları silsilesine girmemektedir. — Osmanlı menbâlarında Sultan Cem'in Bursa'da ilân ettiği saltanat 18-20 gün sürmüş gösterilir: Bununla beraber, kendisine karşı yürüyen İkinci Bâyezid'le Yenişehir'de tutuştuğu muharebe Rebi'ül-âhir ayının 22 nci ve Haziran ayının 20 nci Çarşanba gününe tesâdüf ettiği için, Cem'in o tarihten bir gün evveline kadar 23 gün Bursa'ya hâkim olduğu anlaşılmaktadır).

14 Haziran=16 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Cem-Sultan'ın büyük halası ve Çelebi-Sultan Mehmed'in kızı Selçuk-Hatun riyâsetinde bir sefâret hey'eti göndererek İkinci Bâyezid'e Anadolu ile Rumeli'nin iki Türk devletine ayrılmasını teklif etmesi ve bu teklifin reddi.

(Selçuk-Hatun Birinci Mehmed'in kızı, İkinci Murad'ın kızkardeşi, Fatih'in halası, İkinci Bâyezid'le Sultan Cem'in büyük halaları Varna muharebesinde şehîd olan Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa'nın karısıdır: 1444=848 vukuâtının son fıkrasına da bakınız. Tabiî Selçuk-Hatun küçük yeğenlerinin saltanat kavgaları devrinde artık çok ihtiyardır: Bununla beraber bu tarihten sonra dört sene daha yaşamış ve öldüğü zaman babasının Yeşil-Türbe'sine defnedilmiştir. — Selçuk-Hatun'la beraber ulemâdan Molla İyâs ile Şükrulah oğlu Ahmed-Çelebi isminde iki elçi daha vardır. — Evvelce Bursa üzerine Ayas Paşa kumandasında gönderdiği Yeniçeri kuvvetlerinin mağlûb olması, Ayas Paşa'nın esâreti, Cem-Sultan'ın Bursa'yı işgâli ve orada saltanatını ilânı üzerine telâşa düşen İkinci Bâyezid Istanbul'dan yirmi bin kişilik bir kuvvetle kardeşinin üzerine hareket edince, kâfi mıkdar kuvvetten mahrum olan Cem Anadolu kendisine bırakılmak ve İkinci Bâyezid yalnız Rumeli'de pâdişah olmak üzere bir'paylaşma teklif etmişse de:

— Lâ erhâme beyn el-mülûk

esasını ihtâr eden İkinci Bâyezid saltanat işinde kardeşlik düşünülemiyeceğini söyliyerek bu teklifi reddetmiştir. — Cem-Sultan'ın teklifinde kurmak istediği Anadolu Sultanlığının tamamiyle müstakil olmayıp İkinci Bâyezid'in yüksek hâkimiyyetini tanımak da bulunduğu rivâyet edilir: Her halde bu teklifin Anadolu'da kuvvetleninceye kadar vakit kazanmak düşüncesiyle alâkadar olmak ihtimâli çok kuvvetlidir).

20 Haziran=22 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Sultan-Cem'le Sultan Bâyezid arasında Yenişehir muharebesi ve İkinci Bâyezid'in zaferi.

(Osmanlı menbâlarında bu muharebenin tarihi 22 Rebî'ül-âhir Cumartesi gösterilirse de bu Hicret ayının 22 nci günü Cumartesi değil, Çarşanba'dır. — Yenişehir ovasında ve Göksu çayının sağ yakasında vukua gelen muharebe «işraak vaktinden zeval vaktine değin», yâni sabahın beşinden öğleyin saat on ikiye kadar yedi saat sürmüştür: İkinci Bâyezid ordusuna o sırada Otranto'dan gelip Yenişehir önlerinde Pâdişahın maiyyetine iltihak etmiş olan Gedik-Ahmed Paşa'nın kumanda etmiş olduğu rivâyet edilir. — Cem-Sultan'ın mağlûbiyetinde başlıca iki büyük sebep vardır: Biri kuvvetler arasında 3-4 bine karşı 20 bin derecesinde gösterilen korkunç nisbetsizlik, biri de Cem-Sultanın lalası Aştın/Âstîn-oğlu Ya'kub Bey'in Vezir-i-a'zam devşirme İshak Paşa'dan aldığı gizli bir mektupta yüz bin akça rüşvetle Anadolu Beylerbeyliğinin teklif edilmesi üzerine irtikâb ettiği iğrenç ihânettir: Harp esnâsında Aştın-oğlu maiyyetindeki kuvvetlerle karşı tarafa geçmiştir. Sultan-Cem'in maiyyetindeki Türkmen aşîretlerinin de işte bunun üzerine dağılmış oldukları rivâyet edilir. — Bu hezimet üzerine Sultan-Cem büyük bir sür'atle Eskişehir üzerinden âilesinin bulunduğu Konya'ya doğru kaçarken bir yerde bir at tekmesiyle sol ayağından yaralanmış ve nihayet 25 Haziran=27 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü maddî ve mânevî ıztıraplar içinde kuşluk vakti Konya'ya girmiştir).

28 Haziran=1 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Sultan Cem'in Mısır Sultanına ilticâ etmek üzere âilesi ve maiyyetiyle beraber Konya'dan Suriye'ye doğru yola çıkması.

(Konya'da üç gün kaldıktan sonra İkinci Bâyezid'in oraya doğru hareketini işiterek anası Çiçek-Hatun'la karısını, kızlarıyla oğlu küçük şehzâde Murad'ı, câriyelerini, kırk kişilik maiyyetini ve hâzinesini alıp kendisini çok seven halkın çığlıklarıyla hıçkırıkları içinde hasta ve yaralı olduğu halde yola çıkan talihsiz prens Adana'da Ramazan-oğullarına müsâfir olduktan ve burada kendisine iltihak edenlerle beraber maiyyeti üç yüz kişiyi bulduktan sonra Mısır Kölemen sultanlarının idaresindeki Suriye'ye geçip 19 Temmuz=22 Cumâda-l-ûlâ

Perşenbe günü Haleb'e varmış ve gerek burada, gerek bundan sonra geçtiği yerlerde çok parlak tezâhürlerle karşılanarak Hama-Hums-Baalbek-Şam-Kudüs-Gazze üzerinden Kahire'ye gitmiştir. — Sultan Cem Anadoludan ayrılırken halkın gösterdiği teessür çok samimîdir: Çocukluğundanberi Kastamonu ve Konya'da valilik ederek kendisini candan sevdirmiş olan bu prensin şahsiyetinde meşruiyet dâvasının verdiği tesir ve nüfuz da vardır, fazla olarak Devşirmelerle Yeniçerilerin son Istanbul ihtilâlinde irtikâb ettikleri cinayetler bütün Anadolu Türkleri arasında derin bir nefret hissi uyandırmış olduğu için Cem-Sultan halkın nazarında Devşirmeliğe karşı mücâdele eden millî bir kahraman şeklini almıştır).

Konya'ya gelen İkinci Bâyezid'in oğlu Abdullah'ı Karaman valiliğine tâyin etmesi ve Gedik-Ahmed'i Sultan Cem'in tâkibine göndermesi.

(Kaynatası olan Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın tavsiyesiyle Otranto'dan çağırılmış olduğu rivâyet edilen Gedik-Ahmed, İkinci Bâyezid'in Cem-Sultan'a karşı açtığı Yenişehir seferinde pâdişahın maiyyetine bir çok hediyelerle gelip iltihak etmiştir: Bu suretle Türk devlet adamlarına karşı Yeniçeri ocağına istinâden cephe almış olan devşirmeler gürûhunun İshak Paşa, Gedik-Ahmed Paşa ve Hersek-zâde Ahmed Paşa gibi en mühim elebaşıları Fatihin ölümünden hâsıl olan buhrândan istifâde edip bir araya gelerek vaziyete tamamiyle hâkim olmuşlardır. — Gedik-Ahmed Paşa Konya'dan Cem-Sultan'ın tâkibine gitmişse de yetişememiştir. — Bu devşirmenin Cem-Sultan tarafdarı olduğu hakkında bir rivâyet varsa da bu rivâyetin vaktiyle Fatih zamanında şehzâde Bâyezid'le Gedik-Ahmed'in askerî bir münâkaşa yüzünden araları açılmış ve bilhassa bu sefer Cem-Sultan'ın tâkibine memur olduğu halde ele geçirilememiş olmasından çıkmış bir şayiadan ibaret olmak ihtimâli daha kuvvetlidir: Her halde Gedik-Ahmed'in diğer devşirmelerden başka türlü düşünmesine imkân yoktur; Zaten Cem-Sultan'a iltihak edebilmesine müsait bir çok vaziyetlerde bulunduğu halde Istanbul hükûmetine sadakatten ayrılmaması da bu noktayı teyid etmektedir).

10 Eylül=16 Receb, Pazartesi: Cenubî İtalya fütuhâtının elden çıkması.

(Cenubî İtalya'nın Otranto havâlisi Fatih'in son zamanlarında Gedik-Ahmed Paşa tarafından işgâl edilmiş ve mükemmel istihkâmlar yapılarak kuvvetli bir köprübaşı kurulmuştur: 1480=885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Fatih'in vefatı ve Devşirmelerin yeniden iş başına gelmeleri üzerine Gedik-Ahmed Istanbul'a çağırılmış ve artık Otranto Türk müstemlekesi hem başsız, hem yardımsız bırakılmıştır. Türkiye'deki saltanat buhrânından dolayı artık oralara yeni kuvvetler gönderilemiyeceğini anlıyan İtalyanların istirdât teşebbüsleri işte bu tarihî fırsattan istifâde ettikleri için muvaffakiyetle neticelenmiştir: Otranto kalesine denizden Napoli krallığı ve Papalık donanmaları taarruz edip şehri muhâsara etmişlerdir. Ana vatandan hiç bir yardım ümidi kalmıyan Otranto müdâfileri nihayet kaleyi mülhakatiyle beraber Papalık donanmasına kumanda eden kardinal «Fregose» ismindeki papasa teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Buradaki Türk bölüklerinden bir ikisi Napoli kralının hizmetine alınmış ve sonraları Napoli krallığının Papalık hükûmetiyle olan mücâdelelerinde bunlardan çok istifâde edilmiştir. — Garp menbâlarında İtalyanların kalecilik ve istihkâm fenlerini Türklerin Otranto'da yapmış oldukları tahkimâtın tetkikinden öğrenmiş olduklarına ait muhtelif itirâflar vardır.— Otranto havâlisi bir sene bir ay Türk hâkimiyyetinde kalmıştır).

26 Eylül=2 Şa'ban Çarşanba: Cem-Sultan'ın Kahire'de şâhâne merâsimle karşılanması.

(Bu sırada Mısır sultanlığında «El-Melik-ül-Eşref Seyfüddin Kaytbay» bulunmaktadır: Mısır ve Suriye sultanlığına «Memlûk» yâhut «Kölemen» devleti denilmesinin sebebi,

Eyyûbîlerden sonra onların hizmetinde askerlik eden Türk ve Çerkes kölelerinin nihayet bu devlete hâkim olmasıdır. Bunlar iki kısma ayrılır: Türk Kölemenlerinin kışlası Nil nehrinin üstündeki «Ravza» adasında olduğu için Türklere «Bahriyyûn» ve umumiyetle «Çerâkise» denilen diğer zümrenin kışlası da Kahire kalesinde olduğu için bunlara da «Burciyyûn» denir; bununla beraber Çerkes denilen Kölemenler içinde de bir çok Türkler vardır. «Kaytbay» işte bu ikinci zümredendir. Bunlarda saltanat bâzan babadan oğula intikal etmekle beraber umumiyetle orduya istinat eden kumandanlar tarafından işgâl edilmiştir. Mısır'dan başka Filistin'le Suriye de bunların idaresindedir. — Mısır sultanlarıyla Osmanlı pâdişahları arasındaki siyasî münasebetler Birinci Murad devrinde başlayıp bilhassa Yıldırım devrinden itibaren dostâne bir şekilde inkişâf ve devam ettikten sonra Fatih devrinde bu iki büyük devletin arasında bocalıyan Dulgadır-oğullarının ihdâs ettikleri buhrândan ve Hicaz su yolları meselesinden itibaren fenalaşmış ve Osmanlılara karşı Ak-koyunlularla ittifak ettiği bile rivâyet edilen Mısır sultanı Kaytbay Anadolu işlerini büyük bir dikkatle tâkibe başlamıştır: Birinci Murad devrinde başlıyan ilk Osmanlı-Mısır siyasî münasebetleri için 1386=788 vukuâtının dördüncü fıkrasına, Fatih devrinde Dulgadır-oğulları yüzünden çıkan ilk ihtilâf için 1471=876 vukuâtının ikinci fıkrasına, gene Fatih devrindeki Hicaz su yolları ve Dulgadır Beyliği ihtilâfı için 1479=884 vukuâtının son fıkrasına ve nihayet İkinci Bâyezid devrinde Osnıanlı-Mısır muharebelerinin başlaması için 1485=890 vukuâtının ilk fıkrasına bakınız; bu vaziyete göre 1471=876 tarihinden 1485=890 tarihine kadar Fatih ve İkinci Bâyezid devirlerinde on dört sene süren şiddetli bir ihtilâf devri nihayet harple neticelenmiş demektir; muharebenin bu kadar gecikmiş olması Osmanlıların Avrupa tarafındaki meşguliyetlerindendir: Bununla beraber, Fatih'in ölümü üzerine geri kalan son seferinin Mısır Kölemenlerine karşı açılmış olduğu hakkında çok kuvvetli rivâyetler vardır. Bu kadar gergin bir vaziyette Cem-Sultan'ın Kahire'ye ilticası tabiî Sultan Kaytbay için iyi bir fırsat demektir. — Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Kahire'de çok parlak merâsimle karşılanmış, ahali şehir haricinden itibaren tezâhürlerde bulunmuş. Kahire caddeleri baştanbaşa donanmış ve Sultan Kaytbay da müsâfirini sarayında karşılayıp kucaklıyarak kendisine:

— Sen oğlumsun! Gamkîn olma!

diye hitâb etmiştir. — Tabiî halkın tezâhürlerinde siyasî mülâhazalardan ziyade Şarkî.Roma fatihinin şanlı hâtırasına karşı İslâm âleminin beslediği hayranlık duygularının tesiri vardır. — Kahire'de Sultan Cem'in ikametine bir saray tahsis edilmiştir. — Cem'in Kahire'ye muvâsalatı için 6 Şa'ban=30 Eylül Cumartesi tarihi de rivâyet edilir).

Gedik-Ahmed Paşa'nın Istanbul'a çağırılıp hapsedildikten sonra Devşirmelerin şefâatiyle serbest bırakılması.

(Gedik Paşa'nın gözden düşmesine sebep, Cem-Sultan'ın tâkibine memur edildiği halde vazifesinde muvaffak olamaması, Fatih zamanında Kırım'la Otranto'da istihsal ettiği kolay muvaffakiyetlerden ve bir aralık Vezir-i-a'zamlık etmiş olmasından dolayı çok fazla mağrur davranarak bir takım sertlikler, serkeşlikler ve şımarıklıklar göstermesi, hattâ pâdişaha bile kafa tutacak kadar ileri gitmesi ve bilhassa Yeniçerilerin taşkınlıklarında parmağı olduğunun sezilmesi gibi şeylerdir. Bir de bu tevkifte Hamze-Bey oğlu vezir Kara-Mustafa Paşa'nın büyük bir tesiri olduğu rivâyet edilir: Fatih'in devşirmeler tarafından şehîd ettirilen son Vezir-i-a'zamı Karamânî-Mehmet Paşa merhumla beraber dönmeler ve devşirmeler hâkimiyyetine karşı cephe almış olan Hamze-Bey oğlu Mustafa Paşa'nın İkinci Bâyezid Amasya'dan Istanbul'a gelirken devşirme İshak Paşa'nın tertibiyle ayaklanan Yeniçerilerin talebi üzerine nefyedildiği yukarda «21 Mayıs=22 Rebî'ül-evvel» fıkrasında anlatılmıştır. Karamânî-Mehmet Paşa'nın şahâdetinden itibaren devşirmelere karşı mücâdelenin en mühim şahsiyeti

olan vezir Kara-Mustafa Paşa o gaileden sonra Sultan Bâyezid tarafından Istanbul'a getirtilip ikinci Vezirliğe tâyin edilmiş ve bu sefer Gedik-Ahmed'in tevkifinde mühim bir rol oynamıştır. — Gedik Paşa tevkif edilince Kapucular odasına hapsedilmiştir: Umumiyetle bu odaya girenlerin sağ çıkmadıkları rivâyet edilir! — Bu tevkif hâdisesi Devşirmeler partisini telâşa düşürmüş, Gedik-Ahmed'in kaynatası olan Vezir-i-a'zam İshak Paşa ile Hersek dukasının oğlu olan mühtedî Hersek-oğlu Ahmed Paşa'nın teşebbüsleriyle Gedik Paşa Kapucular odasından çıkarıhp serbest bırakılmıştır! — Gedik-Ahmed serkeşliğinden ve bilhassa askerî emirlere itâatsizlik ettiğinden dolayı vaktiyle bir kere de Fatih tarafından Rumeli-hisarı'na hapsedilmiş olduğu için, bu sefer ikinci defa tevkif edilmiş demektir: ilk tevkifinde şefâat edip kurtaran da gene Hersek-oğlu Ahmed Paşa'dır. Her halde artık Yeniçerilere istinâd eden ve aralarında sıkı bir tesânüt bulunan bu devşirmeler gürûhu devletin başına müthiş bir belâ kesilmiştir. — Gedik-Ahmed'in ilk hapsi için 1477=882 vukuâtının birinci fıkrasına ve Hersek-zâde'nin şefâatiyle affi için de 1478=883 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

Karaman-oğlu Kasım Bey'in Konya muhâsarası.

(Evvelce Uzun-Hasan'a ilticâ etmiş olan Kasım Bey, Uzun-Hasan'ın 1478=882 tarihinde Tebriz'de vefatı üzerine yerine geçen oğullarından Sultan Ya'kub'un muvafakatiyle İçel taraflarına gelip Osmanlıların saltanat kavgalarından istifâde ederek ecdâdının hükûmetini canlandırmaya kalkışmış ve etrâfına Varsak ve Turgutlu aşîretleriyle eski Karaman ümerâsını toplamıştır. — Kasım Bey ilkönce Konya valisi ve İkinci Bâyezid'in oğlu şehzâde Abdullah'ın lalası Hadım-Ali Paşa'yı mağlûb etmiş ve ondan sonra da Karaman devletinin eski pâyıtahtı olan Konya üzerine yürüyüp şehri muhâsara etmiştir).

Gedik-Ahmed Paşa'nın İkinci Vezir Kara-Mustafa Paşa hapsedilmek şartiyle çıktığı Karaman seferinde Konya'nın muhâsaradan kurtulması.

(Evvelce Karaman-oğullarının inkırâz devrinde bir kaç defa Kilikya seferine çıkarak ve Karaman prensleriyle uğraşarak o tarafların ahvalini öğrenmiş olduğu için bu sefere memur edilen Gedik-Ahmed, kendisinin son defa hapsedilmesine sebeb olan ikinci Vezir Hamze-Bey oğlu Kara-Mustafa Paşa'dan intikam almak için Yeniçeri ocağıyla elbirliği ederek pâdişahın emrine karşı gelmiş, ancak Mustafa Paşa hapsedilmek şartiyle sefere gidebileceğini ve aksi takdirde Yeniçerilerin itâat etmiyeceğini söyliyerek pâdişahı tehdid etmiş ve işte bu küstahça tehdid üzerine zavallı Mustafa Paşa azil ve hapsedilip Gediğin hareketi temin edilebilmiştir! — Bununla beraber, İkinci Bâyezid Gedik Paşa'nın ordu başında ihânetinden çekindiği için «ihtiyâten oğlunu der-i Devlette alıkoymuş», yâni rehine ittihaz etmiştir! — Gedik-Ahmed'in bu vaziyeti artık devlet için bir emniyet meselesi teşkil etmiş ve pâdişahla devşirmelerin münasebetleri son derece gerginleşmiş demektir; Fakat Devşirmeler Yeniçeri ocağına istinâd ettikleri için İkinci Bâyezid bunlara karşı âciz vaziyettedir. — Gedik-Ahmed'in kumandasında Istanbul'dan ordu geldiğini haber alan Karaman-oğlu Kasım Bey iki ateş arasında kalmamak için Konya muhâsarasını kaldırıp Kilikya'ya çekilmiş, birkaç muharebe olmuş, Kasım Bey hep geri çekilerek kurtulmuş ve nihayet kış bastırdığı için Gedik-Ahmed Lârende=Karaman kalesine gidip orada kışlıyarak baharda harekâta devam edeceğini Istanbul'a bildirmiştir).

Gedik-Ahmed'in ısrârıyle hapsedilen İkinci Vezir Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı.

(Yahşi Bey-zâde Hamze-Bey oğlu Kara-Mustafa Paşa, devşirmelerin şehîd ettirdikleri Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa ile beraber Dönmeler ve Devşirmeler zümresine karşı

cephe alan ve Fatih devrindeki Vezir-i-a'zam Rum yâhut Hırvat Mahmud Paşa devrindenberi onlarla mücâdele eden en muktedir devlet adamlarındandır. — Umumî rivâyete göre pâdişahın emriyle ve bir rivâyete göre de hileyle idâm ettirilmiştir: İkinci Bâyezid Mustafa Paşa'yı çok sevdiği için, bu sebepsiz idâm cezasında en mühim rolü Devşirmeler tarafından oynandığı muhakkaktır. — Fatih'in vefatı ve İkinci Bâyezid'in cülûsu sıralarında Karamânî-Mehmet Paşa, Yeniçerileri kışkırtan devşirme İshak Paşa'nın kurbanı olduğu gibi, bu sefer Hamze-Bey oğlu Kara-Mustafa Paşa da devşirme İshak'ın damadı olan devşirme Gedik-Ahmed'in kurbanı olmuş ve bu suretle bir iki ay fâsılayla Devşirmeler partisi iki büyük siyasi cinayet irtikâb etmiş demektir. — Mustafa Paşa'nın bu tarihte idâm edilmeyip zindandan çıkarılarak Bursa sancak Beyliğine tâyin edildiği ve ancak 1483=888 tarihinde Bursa'da öldürüldüğü hakkında da bir rivâyet vardır: Merhumun mezarı Bursa'da, babasının yanındadır. — Mustafa Paşa'nın idâmı o devrin Türk halkı ve bilhassa umumiyetle Türk olan Ulemâ sınıfı üzerinde çok fena bir tesir bırakmıştır: Hattâ pâdişahın da bu umumî teessüre tâbi olduğu, Gedik-Ahmed'in 1482=887 vukuâtı içindeki «18 Teşıinisâni=6 Şevvâl» fıkrasında izâh edilen haklı idâmında görülecektir).

1482=886

16 Kânunusâni=26 Zülka'de, Çarşanba: Osmanlı-Venedik sulh muâhedesinin tecdidi.

(Saltanat tebeddülü münasebetiyle sulh muâhedesi o zamanın teâmülü mucibince tecdid edilirken Anadolu'daki kardeş kavgalarından istifâde eden Venedikliler bu yeni muâhedeye göre senede on bin duka altını tutan haraç mükellefiyyetinden kurtulup yalnız gümrük borçları olan elli bin altının üç taksitte tediyesini taahhüd etmişlerdir; şartların biri de elde kalan esirlerin iâdesidir; Osmanlı devleti Venedik ticaretinin himâyesini de temin etmiştir. — Fatih devrinde akdedilen son sulh muâhedesi için 1479=883 vukuâtına ve Osmanlı-Venedik ittifakı için de 1479=884 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1482=887

1 Mart=21 Muharrem, Salı: Mısır'dan Hacc'e gitmiş olan Cem-Sultan'ın Kahire'ye avdeti.

(Cem-Sultan Osmanlı hânedanından Hacc'e giden yegâne şehzâdedir: Cem'in çok dindar olduğu muhakkaktır. — Fatih'in bedbaht oğlu Mekke'de «Hasan ibnü Mahmud-i Bayatî» ismindeki Türk âlimiyle tanışmış ve bu âlim Osmanlı nesebini Oğuz-Han'a çıkaran «Câm-ı Cem-âyîn» ismindeki meşhur eserini Cem-Sultan'ın emriyle 1481=886 senesinin sonlarında ve bir hafta içinde Mekke'de yazmıştır: Matbû nüshası 5 sahife tutan bu küçük eser 1331 tarihinde Istanbul'da merhum Ali Emirî Efendi tarafından neşredilmiştir. Müellifin bu eserini bir hafta içinde yetiştirmesi şehzâdenin alelacele Mısır'a dönmek mecburiyetinde bulunmasındandır. — Cem-Sultan Kahire'ye döner dönmez Karaman-oğlu Kasım Bey'le Ankara sancak Beyi Mehmed ve bir rivâyete göre de Mahmud Bey'den ve hattâ o sene Karaman ve Ereğli'de kışlıyan Gedik-Ahmed Paşa'nın maiyyetindeki ümerânın bâzılarından dâvet mektupları almış, çok zayıf ve şüpheli bir rivâyete göre Gedik Paşa bile bir mektup yazmış, hattâ üstüste adamlar gelmiş ve siyasî vaziyetin müsâld olduğu bildirilerek derhâl Anadolu'ya dâvet edilmiştir. — Hâdisâtın bundan sonra görülecek cereyânına göre daha kuvvetli ve bilhassa daha mâkul bir rivâyete göre de Osmanlı kumandanlarının imzalarıyla gelen mektuplar sahtedir ve bunları Karaman-oğlu Kasım Bey tertib etmiştir! — Cem-Sultan'ın tâliini bir kere daha tecribe etmek için Anadolu'ya hareket kararını vermesi işte bu vaziyet üzeri nedir).

26 Mart=5 Safer, Salı: Cem-Sultan'ın Anadolu'dan aldığı dâvetnâmeler üzerine Kahire'den hareketi.

(Mekke'de Cem-Sultan'la görüşüp onun emriyle «Câm-ı Cem-âyîn»i yazmış olan «Beyatî» şehzâdenin «sekiz yüz seksen yedi Muharreminün evâhirinde» yâni Milâdın 1482 senesi Mart ayının ortalarında yola çıktığından bahsetmekteyse de, Cem-Sultan'ın maiyyetinden biri tarafından yazılan «Vâkıât-ı Sultan Cem» de 5 Safer=26 Mart tarihi gösterilmektedir. — «Câm-i Cem-âyîn»e göre Mısır sultanı Kaytbay Cem-Sultan'a hem paraca, hem askerce yardım etmiştir: «Câm-ı Cem-âyîn»in sonunda Cem'in Avrupa'dan Kahire'deki annesine yazdığı manzum bir mektup vardır; Bayatî bu «Nâme-i manzûm»u tahmîs etmiştir; bâzı yeni tetkiklerde bu mektubun müellif tarafından şehzâdeye izâfe edilmiş olmak ihtimâlinden ve bu ihtimâlin en mühim delili olarak da bu manzumenin üslûbu Cem'den ziyade Bayatî'nin üslûbuna benzediğinden bahsedilmekteyse de, bizim kanâatımızca tahmîsin Cem-Sultan'a ait beyitleri daha kuvvetli ve biraz daha mütekâmil bir lisanla yazılmış olduğu halde Bayatî'nin ilâveleri âhenk ve lisan itibariyle daha iptidaîdir. Cem'in manzumesinde Bayatî'nin «Sultan Bâyezid» fıkrasındaki izahatiyle tenâkuz teşkil eden noktalar da vardır. Zaten Bayatî'nin böyle bir mektup uydurmasına hiç bir sebep de yoktur: Fazla olarak o zaman Cem'in annesiyle çocukları ve bütün maiyyet erkânı henüz hayatta oldukları için onlar tarafından tekzib edilmek ihtimâli de müellife isnâd edilen bu ahlâkî lâübâliliğe mâni olması lâzımgelen bir vaziyettir. İşte bütün bunlardan dolayı bu «nâme-i manzûm»u Cem'in son günlerinde yazdığı son eseri saymakta hiç bir mahzur olmadığı kanâatindeyiz. Cem-Sultan'ın felâket devri hakkında bizzat yazdığı en mühim vesika demek olan bu manzum mektupta şöyle bir mısraa tesâdüf edilir:

Sığînup Hakka Şâm'ın leşgeriyle Rûm'a azm ittük

Bu mısrâda Sultan Cem Kölemenlerin askerî yardımından bizzat bahsetmekte olduğu gibi, Bayatî de eserinin «Sultan Bâyezid» fıkrasında Cem-Sultan'dan bahsederken:

«Mısır'a varup ve Kaytbay'dan yardım istemeğin Şam ve Haleb leşgerin bile koşup»

demektedir; Bunlardaki «Şâm» kelimesi o zaman Mısır sultanlarının idaresinde bulunan «Suriye» mânâsına kullanılmış olmalıdır: Tabiî bu askerî yardım pek mahdut bir şey olmak lâzımgelir. — Mısır sultanının Osmanlı şehzâdesine verdiği paraların mecmûu altmış beş bin duka altıındır).

6 Mayıs=17 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Cem-Sultan'ın Haleb'e varması.

(Karaman-oğlu Kasım Bey'le beraber Cem-Sultan'a dâvet mektupları yazan Ankara sancak-beyi Mehmet Bey Haleb'e kadar gelip şehzâdeyi karşılamıştır).

14 Mayıs=25 Rebî'ül-evvel, Salı: Cem-Sultan'ın Adana'da Karaman-oğlu Kasım Bey'le bir ittifak muâhedesi akdedip kuvvetlerini birleştirmesi.

(Bu ittifak muâhedesi mucibince Cem-Sultan Karaman-oğlu Kasım Bey'in yardımıyla tahta çıktığı takdirde Karaman-oğluna eski ölkesini iade etmeyi ve Kasım Bey de Cem-Sultan'ın metbûiyyetini kabul etmeyi taahhüd etmiştir).

19 Mayıs=30 Rebî'ül-evvel, Pazar: Adana'dan hareket eden Cem-Sultan'la Kasım Bey'in Osmanlı hududuna girmeleri.

(Bu sırada Adana şehri Mısır Kölemenlerinin nüfuzu altında bulunan Ramazan-oğullarının Beylik merkezidir). |

İkinci Bâyezid'in Anadolu'ya geçerek Aydos ovasında ordugâh kurması.

(Anadolu'da bulunan Gedik-Ahmed Paşa'nın maiyyetinden bâzı Beylerin Cem-Sultan'a iltihâkı ve Cem'in Kapucu-başısı Sinan Bey'i Adana'dan Gedik-Ahmed Paşa'ya gönderip bir anlaşmaya teşebbüs etmek istemesi pâdişahın bu devşirme Paşa hakkındaki şüphelerini büsbütün artırmıştır. — İkinci Bâyezid işte bundan dolayı Gedik-Ahmed'e Konya valiliğinde bulunan şehzâde Abdullah'ı Afyon-Karahisar'a götürüp emniyetini temin ettikten sonra derhâl gelip kendi maiyyetine iltihak etmesini emretmiştir. — Her halde Gedik Paşanın Cem tarafdarlığı hakkındaki şüphenin esassız olması lâzımgelir; Çünkü Cem-Sultan'a iltihak için en müsait vaziyette bulunduğu halde iltihak etmemiştir. — Gedik-Ahmed'in Pâdişah nazarındaki son vaziyeti için 1481=886 vukuâtının son fıkralarına bakınız).

27 Mayıs=8 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Sultan Cem'in Konya muhâsarası.

(Bu muhâsaradan evvel Cem'in maiyyetinde bulunan Ankara sancak-beyi Trabzonlu Mehmet Bey Ankara'da bıraktığı ailesini almak için bin kadar atlı ile Ankara kalesine gitmişse de âilesinin oradan kaldırılıp Istanbul'a götürülmüş olduğunu anlamış, kaleye girememiş ve Bâyezid'in kuvvetlerine mağlûb olduktan sonra maktûl düşmüştür. — Konya'nın mukâvemeti, Trabzonlu Mehmet Bey'in akıbeti ve İkinci Bâyezid'in bizzat ilerlemesi üzerine Cem-Sultan'la Karaman-oğlu Kasım Bey Konya muhâsarasını bırakıp Ankara'ya gitmişlerdir. — Konya muhâsarasının başlangıcını 18 Rebî'ül-âhir=6 Haziran tarihine müsâdif gösteren zayıf bir rivâyet de vardır).

8 Haziran=20 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Cem-Sultan'ın Ankara muhâsarası.

(Bu muhâsara esnâsında İkinci Bâyezid'in ordusuyla yaklaşmakta olduğunu haber alan Cem-Sultan, Karaman-oğlu Kasım Bey'le beraber büyük bir sür'atle Taşeli'ne doğru kaçmış ve arkalarından tâkipçiler gönderilmişse de yetişememişlerdir).

17 Haziran=29 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Cem-Sultan'la Kasım-Bey'in Kilikya'da Karaman hâkimiyyetindeki Taşeli'ne muvâsalatları.

(Bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid kardeşine elçi göndererek muhâbere ve müzakereye girişmiş, her sene vâridâtını tamamiyle almak şartiyle mücâdeleden vazgeçerek Kudüs şehrine çekilip orada oturmasını teklif etmiş, fakat Cem-Sultan her iki teşebbüsünde de muvaffak olamadığı halde bu müsait teklifi kabul etmemiştir. Sultan Cem'in bu vaziyette bile Anadolu ve Rumeli taksiminde ısrâr ettiği ve hiç olmazsa kendisine de bir ölke verilmesini istediği rivâyet edilir; bu münasebetle İkinci Bâyezid'in kardeşine şöyle bir cevap verdiği hakkında da bir rivâyet vardır:

«Kişver-i Rûm bir ser-pûşîde arûs i pür-nâmûsdur ki iki dâmâd hutbesine tâb getürmez ve müşâreket kahrın götürmez! «

Tabiî bu güzel sözün bir yakıştırmadan ibaret olmak ihtimâli de vardır. Her halde muhakkak olan nokta, Cem-Sultan'ın böyle bir vaziyette inâd etmekle hayatının en büyük hatâsını işlemiş olmasıdır: Bundan sonraki felâketleri hep işte bu tarihî hatâsının acı neticeleridir. Cem-Sultan'ın bu vaziyetinde Karaman-oğlu Kasım Bey'in büyük bir tesiri olduğu gibi, bir taraftan Mısırlılara bel bağlamasının ve bir taraftan da Rumeli'ye geçebildiği takdirde muvaffak olacağını ümid etmesinin mühim bir rol oynadığı muhakkaktır. İkinci Bâyezid'le olan manzum muhâberesi belki de bu sıralara tesâdüf etmiştir; Cem'in Bâyezid'e yazdığı beyit şöyledir:

Sen pister-i gülde yatasun şevk ile handân
Ben kül döşenem külhan-i mihnetde sebeb ne?

Sultan Bâyezid'in de şöyle cevap verdiği rivâyet edilir:

Çün rûz-i ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdire rızâ virmiyesün böyle sebeb ne?
Hacc-ül-Haremeynüm diyüben da'vi kılursun
Bû saltanat-î dünyeviye bunca taleb ne?

Bir taraftan da Karaman-oğlu Kasım Bey'in iki kardeş arasında bir entrika, çevirdiği ve meselâ Bâyezid'in Kudüs'de oturmak şartiyle Cem-Sultan'a bütün vâridâtını muntazaman göndermek şeklindeki teklifini Cem'den gizlemiş olduğu bile rivâyet edilirse de doğru olmaması lâzımgelir. Her halde Karaman-oğlunun bütün maksadı Osmanlılar arasındaki mücâdeleyi devam ettirerek kendi menfaatini temin etmektir. Hattâ Cem'in nihayet Rodos Şövalyelerine ilticası bile Kasım Bey'in tavsiyesiyle olmuştur: Karaman-oğlunun bundan maksadı, Cem-Sultan'ın Şövalyeler delâletiyle Rumeli hududuna geçip, vaktiyle Fetret devrinde Musâ-Çelebi'nin yaptığı gibi o tarafta ısyan çıkararak pâdişahı oraya çekmesi ve bu suretle Anadolu'da eski Karaman topraklarının istirdâda müsait bir zemin hâsıl olması şeklinde gösterilir. Sultan-Cem esasen Mısır'a dönmek fikrinde olduğu halde Karaman-oğlunun bu telkinâtına kapılmış ve Rodos'a elçi göndererek Şövalyelerle muhâbereye girişmiştir. Bununla beraber Avrupa'dan anasına yazdığı manzum mektuptaki:

Çü fırsat bulmayup Mısr özleyüp Rodos'a vârıldı

mısraından kendisinin doğru Mısır'a gitmek istediği halde imkân bulamadığı için Rodos'a ilticâ mecburiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır. Hattâ şehzâdenin Rodos'a gitmekten maksadını da oradan Mısır'a geçmek arzusiyle izah eden şöyle bir beyit daha vardır:

Bizî Mısr'a salivirdirmedi âlîkodû âhir
Sıdî ahdî Megal-Mâlistorî bî-şekk ü reyb ancak

Buradaki «Megal-Malistori» tâbiri Rumların Rodos Şövalyeleri «Grand-Maître=Üstâd-ı-a'zam»ına verdikleri «Meğalo-Maistor/Meğas-Mastoris» ünvanından muharreftir. — Cem-Sultan'ın Kilikya'ya kadar geldiği halde karadan Suriye'ye geçmeyip denizden ve bilhassa Rodos üzerinden geçmek isteyişinin sebebini eldeki vesikaların vuzuhsuzluğu içinde kat'iyyetle tâyine imkân yoktur: Yalnız hâdisâtın cereyânından anlaşıldığına göre şehzâde Cem, Sultan Bâyezid'in Kudüs'de ikamet teklifini Karaman-oğlunun telkinâtına ve her halde bir takım ümitlere kapılıp reddettikten sonra bir taraftan Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasındaki tâkip kuvvetlerinin büyük bir sür'atle Kilikya üzerine ilerlemesi ve bir taraftan da İkinci Bâyezid'den aldığı tahrirî bir emir üzerine Dulgadır hükümdarı Alâüddevle

Bey'in Cem-Sultan'ı tevkif ettirmek için bir takım tedbirler ittihâz etmiş olması kara yolunu çok tehlikeli bir hâle getirmiş olmak lâzımgelir. Sultan Bâyezid'in Alâüddevle'ye yazdığı tevkif emrinin Feridun Bey «Münşeât»ındaki suretinde «evâsıt-ı Muharrem-ül-harâm» tarihi mevcud olduğuna göre bu emrin 1482=887 senesi Mart ayının ilk haftası içinde Cem-Sultan henüz Mısır'dayken yazılmış olduğu anlaşılmaktadır: Mektubun bir yerinde «Karındaşum Cem inhizam bulup dört beş yüz âdemiyle çukup gidüp ol-cânibe müteveccih oldu» denilmesi her halde Suriye istikametiyle alâkadardır; çünkü Cem-Sultan doğrudan doğruya Dulgadır ölkesine gitmiş değildir. Fakat buna rağmen Alâüddevle Mısır Kölemenlerinin himâyesinde gelen Cem'in son defa Mısır'dan Anadolu'ya avdet edebilmesine mâni olamamıştır: Yalnız bu sefer Anadolu'dan tekrar Suriyeye kaçarken ona göre bir takım tedbirler ittihâz etmiş olması coğrafî vaziyet bakımından imkânsız değildir; hattâ Alâüddevle Bey Sultan Bâyezid'e verdiği cevapta Cem-Sultan o havâliden geçtiği takdirde «der-kemîn idüp fırsat ile ele getürülüp ahz-ü-kabz» edileceğini va'detmiş ve kuvvetli bir rivâyete göre de Cem'in bu ikinci Anadolu seferinde Alâüddevle Bey Sultan Bâyezid'in maiyyetine iltihak etmiştir: Tabiî bu vaziyet, o bedbaht şehzâdenin bir taraftan Kilikya'ya giren Hersek-zâde kuvvetleri ve bir taraftan da Dulgadır-oğlunun Suriye tarafındaki pusuları arasında kalmış olmasıyla izah edilebilir. Böyle bir vaziyette en emin yol, ancak deniz yoludur. Bununla beraber, yukarda gördüğümüz gibi, Cem-Sultan Karaman-oğlu Kasım Bey'in teşvikiyle Rumeli'ye geçip orada bir rol oynamak fikrine de kapılmıştır. Her halde bir taraftan Mısır kara yolunun tehlikeli vaziyeti ve bir taraftan da Rumeli'de bir rol oynamak ümidi Fatih'in zavalı veliahdini nihayet Rodos'un ahlâksız ve şerefsiz Şövalyelerine ilticâ mecburiyetinde bırakmış olmak lâzımgelir).

17 Temmuz=30 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Cem-Sultan'ın bir gemiye binip tehlikeden kurtulması.

(Cem-Sultan Silifke sâhilinde eskiden «Karahisar» ve şimdi «Korgos» yâhut «Çok-ören» denilen eski «Corycus» iskelesinden 30-37 kişilik maiyyetiyle beraber küçük bir gemiye binmiştir: Karadan ayağını çekerek tehlikeden kurtulmak ve Rodos'a gönderdiği elçi Süleyman Bey'in getireceği cevâbı gemide beklemekle Cem'in ihtiyata riâyet ettiği anlaşılmaktadır; çünkü o sırada Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasındaki tâkip kuvvetleri artık Kilikya'ya girmişlerdir. — Cem-Sultan'ın elçisi ertesi gün Anamur açıklarında Şövalyelerin muvafakat cevabiyle ve 12 Temmuz=25 Cumâda-l-ûlâ Cuma tarihli bir emniyet ve masuniyet senediyle efendisine iltihak etmiştir: Fakat Şövalyelerin bu taahhüdnâmeye riâyet etmiyeceklerini daha o zamandan anlamış olan elçi Süleyman Bey Cem-Sultan'a:

— Hele ben bu kâfirlerün evzâundan hayr anlamazam: Anlara varmağı dahî vech görmezsem. Bakîsin siz bilürsüz!

demişse de şehzâdenin diğer maiyyet erkânı bu çok doğru söze inanmayıp:

— Kâfirler ahdinde müstakîm olurlar!

dedikleri için zavallı Cem-Sultan ilk kararında maattessüf ısrâr etmiştir. — Cem-Sultan'ın Korgos'dan gemiye binmesi için 19 Temmuz=2 Cumâda-l-âhire Cuma tarihi de rivâyet edilir).

20 Temmuz=3 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Cem-Sultan'ın kendi küçük gemisinden büyük bir Rodos harp gemisine geçerek maiyyetiyle beraber Anadolu sâhillerinden hareketi.

(Rodos Şövalyeleri Cem-Sultan'la maiyyetini getirmek için «Don Alvarez de Zuniga» kumandasında biri büyük, ikisi küçük üç harp gemisi göndermişlerdir: Bu gemilerin 19 yâhut 20 Temmuz=2 yâhut 3 Cumâda-l-âhire Cuma yâhut Cumartesi günlerinden birinde gelmiş olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. — Cem-Sultan'ın maiyyeti yukarda da gördüğümüz gibi 30-37 kişi arasındadır: İşte bunlardan biri ve en kuvvetli tahmine göre defterdarı Haydar Bey tarafından yazılmış olan «Vâkıât-ı Sultan Cem» ile bunu mehaz ittihâz etmiş olan Hoca Sa'düddin'in «Tâc-üt-tevârih»inde ve Solak-zâde tarihinde Cem'in Anadolu sâhilinden Rodos'a hareketi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 20 Temmuz=3 Cumâda-l-âhire tarihine müsâdif gösterildiği halde, Sultan-Cem hakkında Avrupa'da yazılmış eserlerin en mevsuku sayılan «Djem-Sultan» müellifi «L. Thuasne» 1892 de basılan bu kıymetli eserinin 63 üncü sahifesindeki 2 numaralı haşiyede Sa'düddin'in 20 Temmuz tarihinde yanılmış olduğunu iddiâ edip Cem'in 26 Temmuz'da hareket etmiş olduğunu ileri sürmektedir. Halbuki hakikatte yamimış olan Hoca değil, Thuasne'dır; Çünkü bu hususta yalnız Hammer'e istinâd etmiştir. Hoca ise Cem'in maiyyetinde bulunmuş bir müellifin ifâdesine istinâd etmektedir. Fransız müellifinin diğer bir zuhulü daha vardır: Rodos hükûmetinin Sultan-Cem'e gönderdiği 12 Temmuz 1482 tarihli mektupla emniyet ve masuniyet senedini getiren Rodos filosunu 3 Temmuz tarihinde, yâni mektupla senedin yazılmasından dokuz gün evvel yola çıkmış gösterir! Eğer bu bir tertip hatâsı değilse, fâhiş bir zühuldür. Fazla olarak Rodos filosunun Anamur önlerinde Cem-Sultan'ın gemisiyle 20 Temmuz tarihinde karşılaştığını kabul eden Thuasne, şehzâdenin neden dolayı altı gün bu limanda bekledikten sonra 28 Temmuz tarihinde hareket etmiş olduğunu da izâh etmemiştir; İşte bütün bunlardan dolayı burada Türk menbâlarının gösterdiği tarih esas ittihâz edilmiştir).

29 Temmuz=12 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Cem-Sultan'ın Rodos'a muvâsalatı.

(Bütün dünyaya ün salan şanlı Fatih'in oğlu Rodos'a vasıl olduğu zaman çok parlak merâsim yapılmış kaleden ve limandaki harp gemilerinden toplar atılarak Türk prensi selâmlanmış ve büyük müsâfir hususî bir iskeleden karaya çıkıp Üstâd-i-azam «Pierre d'Aubusson» başta olduğu halde bütün Şövalyeler tarafından karşılanmış, şehir baştanbaşa bayraklar, halılar ve çiçeklerle donatılmıştır. — Cem-Sultan'ın diğer maiyyet efrâdı daha sonra gelmiştir. — Rodos'da prensin şerefine muhteşem ziyâfetler verilmiş ve av eğlenceleri tertib edilmiştir. — Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz «Vâkıât-ı Sultan Cem» müellifiyle onu mehaz ittihâz eden Hoca Sa'düddin 13 Cumâda-l-âhire=30 Temmuz tarihini kaydettikleri halde, «Djem-Sultan» müellifi Thuasne bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 29 Temmuz=12 Cumâda-l-âhire tarihini kaydetmektedir; arada bir günlük bir fark vardır: Bununla beraber Türk müelliflerinin her ikisi de Rodos'a muvâsalatın bir Pazartesi gününe tesâdüf ettiğinden bahsederler; Pazartesi 30 Temmuz'a değil, 29 Temmuz'a müsâdiftir).

31 Ağustos=16 Receb, Cumartesi: Cem-Sultan'la Rodos Üstâd-ı a'zamı arasında bir muâhede akdi.

(Bu muâhede mucibince Sultan Cem günün birinde tahta çıktığı takdirde Şövalyeleri gümrük ve tuz resimlerinden muâf tutacağını, her sene üç yüz hıristiyan esirini serbest bırakacağını ve kendisi için yapılan masraflara mukabil yüz elli bin duka altını tesviye edeceğini taahhüd etmiştir. — Bu muâhede için 20 Ağustos=5 Recep tarihi de rivâyet edilir. Neşredilen metinlerde 31 Ağustos tarihi bulunduğu halde bâzı müelliflerin 20 Ağustos'dan bahsetmelerini «Djem-Sultan» müellifi Thuasne muâhedenin 20 Ağustos'da yazılıp prensin 31 Ağustos'da imza etmiş olmak ihtimâliyle izah etmektedir).

Karaman-oğlu Kasım Bey'in İkinci Bâyezid'e dehâleti ve kendisine İçel hükûmetinin tevcihi.

(Cem-Sultan'ın Rodos'a ilticası esnâsında henüz Anadolu'da bulunan İkinci Bâyezid'den affini rica eden Karaman-oğlu Kasım Beyin İçel Beyliği tasdik edilerek Anadolu gailesi tamamiyle yatıştırılmış ve Lârende=Karaman kasabasının cenubunda bulunan «Hocendî=Hocantı» belinden hudut kesilerek İçel kıtası Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak üzere kendisine bırakılmıştır. — Kasım Bey'in ölümü için 1483=888 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

1 Eylül=17 Receb, Pazar: Cem-Sultan'ın maiyyetiyle beraber Rodos'dan Fransa'ya hareketi.

(Parlak merâsimle teşyi edilen Cem-Sultan, otuz kişilik maiyyeti ve Şövalyelerden satın alıp esâretten kurtardığı yirmi müslümanla beraber «Nef du Tresor» isminde büyük bir Rodos gemisine binmiş ve muhâfazasına memur Şövalyelerle beraber hareket etmiştir. — Cem'in Fransa'ya gönderilmesine sebep, Rodos Şövalyelerinin Bâyezid'den korkmaları ve bilhassa zavallı şehzâdeyi bu Şövalye teşkilâtının Fransada malik olduğu şatolarda mahfuz tutarak kardeşinden para çekmek istemeleridir: Yâni Cem-Sultan, bundan sonra artık Rodos Şövalyelerinin dolandırıcılık âleti haline gelmiştir. Rodos'a gelmeden evvel kendisine gönderilen emniyet ve masuniyet senedi mucibince istediği zaman Rodos'dan istediği yere gidebilmesi lâzımgeldiği halde, her türlü ahlâk, şeref ve vicdan esaslarını ayaklar altına alan sefil Üstâd-ı-a'zam zavallı Türk prensini tuzağa tutulmuş bir av saymakta tereddüt etmemiş ve tabiî Cem-Sultan artık muhteşem bir esir vaziyetine düşmüştür. Bu mazlûm esir hem Osmanlı pâdişahından para çekmiye, hem Hıristiyanlık nâmına müslüman Türklere karşı hareket teşebbüslerine âlet ittihâz edilecektir, işte bundan dolayı Üstâd-ı-a'zam bir taraftan Osmanlı devletiyle müzakereye girişirken, bir taraftan da Papalık makamiyle bâzı hıristiyan devletlerine mektuplar yazarak Türklerin Avrupa'dan tardı için onları müşterek bir harekete dâvet etmiştir! Cem-Sultan'a söylenen sözler de kendisinin Fransa'da daha emin bir vaziyette bulunacağı, orada da gene Şövalyelerin müsâfiri olacağı ve hattâ istediği zaman oradan Macaristan'a geçip Osmanlı tahtını elde etmek için lâzımgelen teşebbüslere girişebileceği gibi bir takım parlak vaitlerdir. Fakat Cem-Sultan daha Rodos'dayken hakikî vaziyetini artık anlamıya başlamış ve hattâ Sultan Bâyezid'e bir mektup yazıp «esîr-i küffâr» olduğunu bildirerek kurtarılmasını rica etmişse de kuru bir cevaptan başka bir netice çıkmamıştır! Avrupa'dan yazdığı manzum mektupta Cem-Sultan Rodos felâketini şöyle anlatır:

Çü fırsat bulmayup Mısr özleyüp Rodos'a varıldı
Garazla yazmağın Balyos kitâ-î dilfirîb ancak
Bizî Mısr'â salıverdirmedi âlîkodû âhir
Sıdî ahdî Megal-Mâlistorî bî-şekk ü reyb ancak

Sultan Cem'in muhtelif Şark ve Garp menbâlarındaki izahlara tercih ettiğimiz bu sarîh ifâdelerinden anlaşılıyor ki, kendisi Rodos'da nasıl bir tuzağa düştüğünü anlayınca artık Rumeli hülyalarından vazgeçip Mısır'a gitmek istemişse de, hürriyet ve emniyet taahhüdlerini her türlü ahlâk, vicdan, hukuk ve hattâ şeref ve nâmus kaidelerini ayaklar altına alarak ihlâl eden Üstad-ı-a'zam bırakmadığı için Fransa seferini mecburiyetle kabul etmiştir. Hattâ gene ayni manzum mektubunda:

Belâya mübtelâ olduk Rodos'un hîlesin anma
Bu derde çâre bulmaz Îsevîden bin tabîb ancak

beytiyle Şövalyelerin elinden artık kurtulmak imkânı kalmadığına kâni olduğunu da anlatmaktadır. — Cem-Sultan'ın Rodos'da ikamet müddeti 29 Temmuz=12 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden 1 Eylül=17 Receb Pazar gününe kadar tam otuz dört gündür. — Rodos'tan Fransa'ya kadar çok fena şartlar içinde geçen deniz yolculuğundan Fatih'in bu felekzede oğlu o manzum mektubunda şöyle şikâyet etmektedir:

Girüp kalyona gittük fûçıdan kokmuş sular içtük
Gıdâmuz beksimet zeytûn ile kasb-ul-habîb ancak

Cem-Sultan'ın burada vezne uydurmak için birinci kelimesini «kasb» şekline soktuğu «kasab-ul-habîb» şeker kamışının arapçasıdır: Felek, Fatih'in zarif veliahdini yemek yerine şeker kamışı çiğnemek mecburiyetine bile sokmuş demektir!).

16 Teşrinievvel=3 Ramazan, Çarşanba: Cem-Sultan'ın «Villa-franca=Villefranche» limanına muvâsalatı.

(Bu liman Nice şehrinin 3 kilometre kadar şarkındadır: O sırada burada vebâ salgını olduğu için Türk prensi karaya çıkarılmamıştır. — Şehzâdenin bu Avrupa seyâhatinde maiyyet erkânından olan «Vâkıât-ı Sultan Cem» müellifinin kaydettiği 3 Ramazan tarihi Teşrinievvelin 16 ncı Çarşanba gününe tesâdüf ederse de, Garp menbâlarında 15 Teşrinievvel tarihinden bahsedilir).

17 Teşrinievvel=4 Ramazan, Perşenbe: Cem-Sultan'ın Nice şehrinde karaya çıkması ve Fransa'daki aşk mâcerâsı.

(Deniz seyâhati 1 Eylül=17 Receb Pazar gününden 17 Teşrinievvel=4 Ramazan Perşenbe tarihine kadar 47 gün sürmüştür: «Vâkıât» müellifinin gösterdiği 4 Ramazan=17 Teşrinievvel tarihine mukabil Garp menbâlarında 16 Teşrinievvel=3 Ramazan tarihinden bahsedildiğine göre, işin içinde bir hesap yanlışı olmadığı takdirde denizde geçen müddetin 46 gün olmak ihtimâlide vârid olmakla beraber, Cem-Sultan'ın seyâhatine bizzat iştirâk etmiş olan «Vâkıât» müellifi günlerin tarihlerinden başka isimlerini de doğru olarak kaydetmiş olduğu için burada onun rivâyeti esas ittihâz edilmiştir. — Cem-Sultan Avrupa'nın serbest ahlâkıyatını ilkönce Nice'de görmüş ve o sırada maiyyetinde bulunan «Vâkıât» müellifi bu hâli şöyle tasvir etmiştir;

«Merhumu dört ay mıkdârı eğlendürdüler: Şehrün bakire mahbûbelerin getürüp horus [=hora] deperlerdi. Anlarun âdetleründe setr olmaz. Belki öpüşmek, kocuşmak fahrleridür. Oynayup dinlenmelü olucak yâd erlerün dizleründe otururlardı boyun kulak açuk, Aralarunda bir gaayet mahbûbeye merhumun taalluku olmuşdu».

Cem-Sultan da bu vaziyeti:

Acâyib şehr imiş bû şehr-i Nitse
Ki kaalur yânunâ her kim neyitse

diye ifâde etmiştir. «Vâkıât-ı Sultan Cem»de Nice=Nis şehri şöyle tasvir edilir:

«Deryâ kenârunda bir mahbûb şehr idi: Mahbûb ve mahbûbesi çoğ idi; bâğ ve bağçelerinün hisâbı yoğ idi».

Sultan Cem Rodos Şövalyeleri tarafından Papalık makamına satılıp İtalya'ya nakledilinceye kadar 6 sene, 3 ay, 26 gün Rodoslu'ların Fransa'daki malikânelerinde kaleden kaleye ve kuleden kuleye nakledilerek ve hattâ adamları bile maiyyetinden alınarak mâcerâ romanlarına benzer bir esâret hayatı yaşamıştır: «Sassenage» baronunun güzel kızı «Philippine-Helene» isminde bir fransız dilberiyle geçen aşk mâcerâsı Türk şehzâdesinin en mühim esâret eğlencesi sayılabilir. «Vâkıât» müellifi bu mâcerâyı şöyle kısaca anlatır:

«Sasonaja nam bir hisâra götürdüler. Anda ol hisâr beyinün bir mahbûbe lânazîre duhteri vardı: Merhumla muâşaka vâkı' olup arada hayli mahabbet ve vedâd ve mürâsele olunurdu...».

«Djem-Sultan» müellifi Thuasne'ın tetkikine göre şehzâdenin bu meşhur aşk mâcerâsı 1484=889 tarihinde «Rochechinard» şatosunda bulunduğu zamana aittir: Umumiyetle zannedildiği ve bilhassa Osmanlı menbâlarının yazdığı gibi Cem-Sultan «Sassenage» şatosunda bulunmuş değildir; fakat «Rochechinard» şatosunda bulunduğu zaman civardaki Fransız asilzâdeleri Fatih'in oğluna tâzimlerini arzederlerken içlerinden en mühimleri olan «Baron Jacques de Sassenage» Türk prensinin teveccühüne mazhar olmuştur: Bu asilzâdenin «Sassenage» şatosundan başka «Bastie» ve «Montelier«isminde iki şatosu daha vardır; kendisi bunlardan «Bastie» şatosunda oturmaktadır. Sultan Cem Madmazel «Philippine-Helene de Sassenage»ı işte bu şatoya yaptığı ziyaretlerin birinde görmüştür: Bu kız, baronun bir kaç kızının en güzelidir. Şatodaki resmine göre «çehresi armudî, ağzı hokka gibi, gözleri iri, zekâsı nazarlarından belli, güzel olduğu kadar câzibeli» bir kızdı: Dîvan edebiyatının ideal dilberlerine benziyen bu tip o şair şehzâdenin hoşuna gittiği kadar şanlı Fatih'in zarif ve mümtâz oğlu da Fransız dilberini teshir etmekte gecikmedi. Bunların aşkı o civarın mahallî an'anelerine bile intikal ederek asırlarca sonra toplanıp romanımsı bir tarihe mevzû oldu: On yedinci asırda «Guy-Allard» isminde bir müellif «Zizimi prince ottoman, amoureux de Philiphine—Helene de Sassenage» isminde bir tarihî roman neşretmiştir. — Cem-Sultan'ın Fransa'da geçirdiği altı buçuk seneye yakın çile devrinde muhtelif Hıristiyan devletleri mühim bir vâridât menbâı ve ayni zamanda siyasî entrika âleti haline gelen zavallı şehzâdeyi ellerine geçirmek için pek çok uğraşmışlardır. — Fatih'in bedbaht oğlu bu felâket yıllarının kendince bir felsefesini yaparak avunmaya çalışmış, etrafındaki dilberlerle yaşadığı içki ve eğlence âlemlerini dünya saltanatından daha parlak bulmıya başlamış ve hem kendisine, hem kendisiyle beraber bulunduğu için «Sa'dî-i-Cem=Cem Sa'dîsi» ismiyle meşhur maiyyet şairine izâfe edilen bir kasidede Sultanlarla saltanatların fâniliğinden bahsederek yâhut ettirerek kendini avutmuş veyâhut avutturmuştur:

Husrevâ gönlîni hoş dut ayşe meşguul ol müdâm
Çünki bû dünyâ evînün âhiri virândur
Hükm idenler bû cihan mülkîne şark-û-gaarbdan
Ger Süleyman ger Sikender cümlesi mihmândur

Gene ayni manzumede zavallı Cem'in bütün bu felâketlerine sebeb olan kardeşine de şöyle bir hitâp vardır:

Yörü var ey Bâyezid sen sûre gör devrânunu
Saltanat bâkî kalur dirlerse ol yâlândur

Cem-Sultan Fransa'dan Rumeli'ye gitmek için Şövalyelere mütemâdiyen mürâcaat edip serbest bırakılmasını istemişse de bir takım hileler ve kaçamaklı cevaplarla esâret hayatı

senelerce uzatılmıştır: Bu ahlâksız ve dolandırıcı Şövalyelerin zavallı Cem'i mevkuf tutmak için İkinci Bâyezidle bir muâhede akdederek çektikleri paralar hakkında aşağıda bu sene vukuâtının 7 Kânunu evvel=25 Şevvâl fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisâni=6 Şevvâl, Pazartesi: Gedik-Ahmed Paşa'nın idâmı.

(Fatih'in ölümü üzerine çıkan Yeniçeri ihtilâlinden istifâde edip Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa merhumu şehîd ettirerek hükûmeti zorla zapteden Devşirmeler partisinin en mühim adamları Gedik-Ahmed Paşa, İshak Paşa ve Hersek-zâde Ahmed Paşa'dır. Bu dönme ve devşirme Paşalar İkinci Bâyezid'in cülûsundanberi Yeniçeri ocağına istinâden bir nevi «Triumvirat=Üçler idaresi» kurup devletle hükûmete ve hattâ pâdişaha bile hâkim olmuşlardır! Bunların en mühimmi Gedik-Ahmed'dir: Bir Arnavut yâhut Rum dönmesi olan bu zorba vezir mizacının sertliği, serkeşliği ve küstahlığıyla meşhurdur. Bu hodbin dönmenin büyük bir asker ve fütûhât sâhibi bir kumandan şeklinde tasvir edilmesi hakikatle te'lifine imkân olmıyan efsanelerdendir; Osmanlı tarihine Gedik-Ahmed'in biçimsiz şahsiyyeti aslına hiç mutâbık olmıyan çok rötuşlu bir agrandisman şeklinde aksetmiştir! Hakikatte askerî kıymet itibariyle pek alelâde bir kimseden başka bir şey olmıyan bu adamın tercemeihaline bakılırsa Alâiyye Türk Beyliğinin, şimalî Karadeniz Ciniviz kolonilerinin, Kırım Hanlığının, Limni ve Bozcaada'nın, Aya-Mavri-Kefalonya-Zanta adalarından mürekkep İtalyan dukalığının ve nihayet cenubî İtalya'da Otranto sancağının fatihi gibi görünür ve hattâ Cem-Sultan'la İkinci Bâyezid arasındaki Yenişehir meydan muharebesinde Sultan Bâyezid'in muzafferiyyetini temin etmiş bir kahraman gibi gösterilir! Görünüşe aldananlar için bu kadar fütûhât sâhibi bir kahramanın büyük bir asker sayılması pek tabiîdir! Fakat bu fütûhâtın askerî mahiyetlerine şöyle bir göz gezdirilecek olursa, bütün bunları Gedik-Ahmed'in şahsî kıymet ve meziyetlerinden mütevellit göstermek istiyenlerin ne kadar zevâhire kapılıp yanıldıkları derhâl anlaşılır: Gedik-Ahmed Alâiyye Beyliğinin fatihi değildir, çünkü bu Beylik muhterem Fatih Sultan Mehmed'in şevket ve azametini temsil eden kuvvetlere hiç harbetmeden derhâl teslim oluvermiştir: 1471=876 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Şimalî Karadeniz Ciniviz kolonilerinin fethi de böyle olmuş, Gedik-Ahmed'in donanma başında sevkinden evvel Fatih Kefe kalesinin teslimini Cinivizlerden bazılarıyla Tatarları ve Ermenileri elde ederek temin etmiş, yâni kaleyi içinden fethettikten sonra 300 gemilik muazzam donanmasını göndermiş ve bu kale üç günlük bir muhâsaradan sonra içerdeki «Beşinci-kol» tarafından teslim ediliverince diğer kaleler de kendiliklerinden teslim olmuşlardır: 1475=880 vukuâtına bakınız. O sırada şehzâdelerinin saltanat mücâdeleleri yüzünden anarşi içinde kavrulan Kırımlılar da işte bu vaziyet üzerine bir damla kan dökülmeksizin hâkimiyyet altına alınmıştır: Gene ayni 1475=880 vukuâtına bakınız. Fatih devrinde on altı sene süren Osmanlı-Venedik harbinde Venedikliler tarafından işgâl edilmiş olan Limni ile Bozcaada'nın bâzı Osmanlı menbâlarında Gedik-Ahmed tarafından gûyâ harben istirdâd edilmiş gibi gösterilmesi de tamamiyle yanlıştır; çünkü bu adalar o uzun harbin sonunda akdedilen sulh muâhedesi mucibince Türkiye'ye iade edilmiş ve o sırada Donanma Kumandanı olan Gedik-Ahmed bunların yalnız tahkim ve iskân işleriyle meşgul olmuştur: 1479=884 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bundan sonra işgâl edilen Aya-Mavri, Kefalonya ve Zanta dukalığı da Gedik-Ahmed'in kumandasındaki Osmanlı filosu gelmeden evvel «Leonardo» ismindeki İtalyan dukası ölkesini bırakıp korkusundan kaçmış olduğu için hiç mukâvemet etmeden derhâl teslim olmuştur: 1479=884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. Buraya kadar gözden geçirdiğimiz bütün bu Alâiyye Beyliği, şimalî Karadeniz Ciniviz kolonileri, Kırım Hanlığı, Limni ve Bozcaada ve Venedik müstemlekeleri ve Zanta vesaireden mürekkep Yunan adalarının İtalyan dukalığı fütûhatında Gedik-Ahmed'in yegâne rolü, muazzam donanmalarla ordular başında gidip Şarkî-Roma fatihinin dünyaları titretmiş şanlı adına teslim olan bu memleketleri tesellüm etmiş olmaktan ibarettir!

Gedik-Ahmed'in o muhayyel ve mevhum askerî kıymetiyle bu teslimler ve tesellümler silsilesinin tabiî hiç bir alâka ve münasebeti yoktur. Bununla beraber Gedik-Ahmed Paşa'nın az çok harbederek işgâl etmiş olduğu yerler de yok değildir: Meselâ Fatih Sultan Mehmet 1466=871 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz seferinde Karaman devletinin mevcudiyyetine nihayet verdikten sonra bu Türk sülâlesinin son prensleri İçel kalelerine ilticâ etmiş oldukları için üzerlerine Rum-Mehmet, devşirme İshak ve Gedik-Ahmed kumandalarında üstüste ordular sevkedilmiş ve artık hiç bir kuvvetleri kalmıyan Karaman-oğulları birbirini tâkib eden bu Osmanlı dalgalarına karşı büyük bir kahramanlıkla göğüs germişlerdir; İçel'in bir avuçluk müdâfilerine karşı muazzam bir devletin muhteşem ordularıyla yapılan bu istilâ hareketlerinin üçüne Gedik-Ahmed kumanda etmiş, bâzı kaleleri Karaman hânedanına mensup Hanımlardan teslim almak suretiyle, bâzılarını hileyle ve nihayet bâzılarını da nisbetsiz muharebelerle zaptetmiştir: Bunlar için 1472=877 vukuâtının birinci ve dördüncü fıkralarıyla 1474=879 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Gedik-Ahmed'in büyük ordular başında yaptığı bu seferlerde oraların Türk halkına yapmadığı zulüm kalmamıştır: Eğer bu zulümlerle cinayetler askerî muvaffakiyet sayılmak lâzımgelirse, Arnavut yâhut Rum Gedik-Ahmed'in de hemcinsi olan Rum-Mehmet kadar büyük bir asker olduğu muhakkaktır: Her ikisinin hakikî mahiyetleri ve Türklere karşı zulümleri için 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasındaki izâhâta bakınız. Gedik Paşa'nın askerî hayatında az çok harbederek işgâl ettiği yerlerin biri de yüz gemiden mürekkep bir donanmayla gittiği Otranto şehridir; Bu şehir, o zaman muhtelif hükûmetler halinde bulunan İtalya'nın Napoli krallığına tâbidir; fakat o sırada Napoli krallığı Venedik cumhuriyetiyle harp halinde bulunduğu için Otranto şehri ancak on dört gün mukâvemet edebilmiştir. Gedik-Ahmed'in bütün askerlik hayatında en büyük muvaffakiyeti işte bundan ibarettir. ve bu muvaffakiyetini de o zamanki Osmanlı ordusunun teknik üstünlüğü kadar Venedik-Napoli harbine medyundur. Gedik Paşa'nın meydan muharebelerindeki askerî kabiliyeti de bundan parlak değildir: Meselâ Uzun-Hasan'ın yeğenlerinden Yusufça-Bey kumandasında sevkettiği bir kuvvete karşı çıkmışsa da müthiş bir mağlûbiyyete uğrayıp derhâl Konyaya kaçmış ve bir çok Osmanlı topraklarının istilâsına sebeb olmuştur: 1472=877 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Cem-Sultan'la İkinci Bâyezid arasındaki Yenişehir meydan muharebesinde Sultan Bâyezid kuvvetlerine kumanda ederek temin ettiği zafer de o mağlûbiyetten daha şerefli değildir: Çünkü Cem'in maiyyetinde alelâcele toplanabilmiş 3-4 bin kişilik derme çatma bir kuvvetten başka bir şey olmadığı halde Gedik-Ahmed'in kumanda ettiği Sultan Bâyezid ordusu 20 bin kişilik muntazam bir kuvvettir ve fazla olarak Cem-Sultan'ın en mühim kumandanı satın alınmış olduğu için harp esnâsında Sultan Bâyezid tarafına geçmiştir! Eğer 20 bin kişilik muntazam bir kuvvetle 3-4 bin kişilik derme çatma bir kuvveti mağlûb etmek büyük bir askerî iktidara delâlet edebilirse, Gedik-Ahmed'in o bakımdan belki en büyük asker olduğu muhakkaktır: Yenişehir meydan muharebesi için 1481=886 vukuâtının «20 Haziran=22 Rebî'ül-âhir» fıkrasına bakınız. İşte Gedik-Paşa'nın askerî hayatında müstakil kumandan olarak bulunduğu belli başlı vak'alar bunlardan ibarettir: Hattâ Fâtih'in vefatı üzerine Gedik-Paşa'nın kaynatası İshak Paşa tarafından dâvet edildiği için Istanbul'a geldiği hakkında bir rivâyet mevcud olmakla beraber, Kâtib-Çelebi'nin «Esfâr-ül-bihâr» ında kaydettiğine göre bu rivâyet doğru değildir ve Gedik-Paşa'nın Otranto'nun istirdâdı için düşman kuvvetleri hazırlandığını haber alıp telâşa düşmüş ve bu kuvvetlerin:

«Vilâyetine teveccüh ettiği Pâşây-ı mezbûrun ma'lûmu oldukda Sultan Muhammed Han dahî intikal etmeğle tehniye-i cülûs bahânesiyle gemiye girüp der-i Devlete azîmet etmiştir!».

Kâtib-Çelebi'nin bu izâhına göre Gedik.Ahmed korkakhğından dolayı Otranto'daki vazifesini terketmiş demektir! Bu vaziyette bulunan tuhaf bir tipe kahramanlık, büyük kumandanlık veyâhut fütûhât sahipliği isnâd etmek, tarihî şahsiyetleri tahrif edip istenilen şekle sokmak

demektir; her halde Gedik-Ahmed'in askerlik tarihimizdeki rolü kaleler ve ölkeler fethetmek değil, ölkeler ve kaleler teslim almaktan ibarettir ve bu da sivillerin bile ayni muvaffakiyetle başarabilecekleri bir iştir. — Gedik-Ahmed'in idâmına gösterilen sebeplerin en mühimleri Sultan Bâyezid'in onu Cem tarafdarlığıyla ithâm etmesi ve bir de Anadolu Türklerine karşı işlemiş olduğu zulümlerin bu şımarık ve küstah devşirme hakkında bırakmış olduğu acı hâtıraların henüz unutulmamış olmasıdır. Bu iki sebebin birincisi esassız, ikincisi doğrudur. Gedik-Paşa'nın Cem tarafdarlığı hakkındaki şüphenin menşei, vaktiyle Fatih devrinde Cem-Sultan Karaman valiliğinde bulunurken Gedik-Ahmed'in bu küçük şehzâdeye lalalık etmiş ve bir taraftan da Otluk-beli muharebesinde Bâyezid'le bir münâkaşaya girişip o büyük şehzâdeyi de incitmiş olmasında gösterilir. Cem-Sultan'ın son saltanat mücâdelelerinde Gedik-Ahmedle mektuplaşmış olduğu hakkındaki şâyialar da İkinci Bâyezid'in kuruntularını büsbütün takviye etmiştir. Halbuki 1481=886 vukuâtında da gördüğümüz gibi Gedik-Ahmed Anadolu'da Cem-Sultan'a iltihak edebilecek vaziyetlerde bulunmuş olduğu halde Istanbul hükûmetine sadakatten ayrılmamıştır. Gedik-Paşa'nın Sultan Cem'e hiç bir garazı olmadığı halde Otluk-Beli muharebesindenberi Bâyezid'e karşı kalbinde kin beslediği doğrudur; fakat bu harîs adam menfaatini kanâatine fedâ edecek insanlardan değildir: Onun için kaynatası olan devşirme Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın davetiyle Otranto'dan gelir gelmez eskiden sevdiği Cem'e karşı hiç sevmediği Bâyezid'i tahta çıkmış bulduğu için derhâl bîat edip sadakat göstermekte hiç tereddüd etmemiş ve İshak Paşa ile Hersek-zâde Ahmed Paşaya iltihak ederek devşirmeler «Triumvirat»sının en mühim rüknü olmuştur. Fakat yukarda gözden geçirdiğimiz askerî hayatından dolayı gittikçe ele avuca sığmıyacak kadar şımarıklık ve küstahlık eden bu kahraman taslağı nihayet Yeniçeri ocağına istinâden pâdişaha bile kafa tutacak kadar azgınlık etmiye başlamış ve hattâ Karaman-oğlu Kasım Bey'in muhâsara ettiği Konya'yı kurtarmak için Anadolu seferine memur edildiği zaman İkinci vezir Kara-Mustafa Paşa'nın hapsedilmesini şart koşup hapsedilmediği takdirde Yeniçerilerin ısyan edeceklerini söyliyerek pâdişahı tehdid etmiş ve işte bunun üzerine devşirme düşmanı olan zavallı Mustafa Paşa bîgünah olduğu halde bilmecburiyye hapis ve idâm edilmiştir: 1481=886 vukuâtına bakınız. Konya seferine işte bu cinayetle tatmin edilerek çıkan Gedik-Ahmed'in ihânetinden de korkulduğu için oğlunun Istanbul'da rehine ittihâz edilmiş olması, bu devşirme Donkişot'unun devlet için artık nasıl bir gaile teşkil ettiğini çok güzel gösterecek bir vaziyettir: O sırada Cem-Sultan mağlûb olup Mısır'a kaçmış olduğu için bu ihânetin ona iltihak ihtimâliyle izahı biraz müşkildir; Gedik-Ahmed'in Anadolu'da kendi başına bir gaile çıkarmak ihtimâlinden de korkulmuş olabilir; her halde bu nokta biraz karanlıktır. — Gedik-Ahmed'in askerî emirlere bile itâat etmiyecek kadar ileri giden serkeşlikleriyle küstahlıklarından dolayı ilk defa olarak Fatih devrinde zindana atılması için 1477=882 vukuâtının birinci fıkrasına ve İkinci Bâyezid devrindeki hapsi için de 1481=886 vukuâtının on dördüncü fıkrasına bakınız: Bunların her ikisinde de Gedik-Ahmed hemcinsleri olan devşirmelerin şefâatleriyle zindandan ve hattâ cellât satırından kurtulmuştur. Onun için nihayet idâm edilmesi çok gecikmiş ve umumî selâmet nâmına artık bir zaruret hükmünü almış siyasî bir temizlik ameliyyesinden başka bir şey değildir. — Gedik-Ahmed Paşa Edirne'de idâm edilmiştir: Bunun sebebi, Devşirmelerin devlet mukadderâtına hâkim olmalarını temin eden Yeniçeri Ocağının merkezi Istanbul'da olmasıdır; böyle bir idâm üzerine Istanbul'da çıkabilecek bir Yeniçeri ihtilâlinin bastırılması, Edirne'ye nisbetle tabiî daha güçtür: Bu tedbir de ne kadar isâbet edilmiş olduğu, Gedik-Ahmed'in idâmı üzerine Edirne'deki Yeniçerilerin isyâna kalkışıp oranın Sübaşısını öldürmeleriyle tahakkuk etmiştir. — 14 Teşrinievvel=1 Ramazan Pazartesi günü Edirne'ye gelen İkinci Bâyezid bayramdan sonra Yeni-saray'da vüzerâsına bir akşam ziyâfeti vermiş ve ziyâfetten sonra gece yarısına doğru alelusul herkese hil'at giydirilirken Gedik-Ahmed'ın sırtına idâm alâmeti olarak bir kara kaftan geçirilmiş ve bunun üzerine İkinci Bâyezid saray dilsizlerinden birine işaret ederek Paşa'yı hançerle idâm ettirmiştir; bununla beraber hançerle vurulmayıp boğdurulmuş

olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Gedik-Ahmed'in idâmı üzerine kaynatası devşirme İshak Paşa da Vezâret-i-Uzmâ makamından azledilerek Selânik'e sürülmüş ve bu suretle devşirmelerin en mühimleri bertaraf edilerek devletin başından büyük bir belâ kaldırılmış demektir: Bu vaziyette Gedik-Ahmed'in eski yârânından olup iki defa kendisini zindandan kurtaran Hersek-zâde Ahmed Paşa Gediğin idâmiyle kaynatasının nefyinden itibaren artık kolsuz kanatsız kaldığı için zararsız bir hâle getirilmiş sayılabilir; zaten Hersek-zâde gerek mevkii, gerek Yeniçeriler üzerindeki nüfuzu itibariyle ötekiler kadar azılı değildir. Her halde Fatih'in ölümünden Gedik-Ahmed'in idâmiyle kaynatasının azil ve nefyine kadar Osmanlı devletinin büyük bir varta geçirmiş olduğu ve bir Devşirme diktatörlüğü şeklinde geçen bu dahilî buhrânın netice itibariyle Osmanlı imparatorluğunu bir Kölemen saltanatı şekline doğru sürüklemek istidadını bile gösterdiği anlaşılmaktadır: Onun için İkinci Bâyezid'in Devşirmeliği değil, fakat Devşirme Diktatörlüğünü yıkan bu hamlesi onun lehine kaydedilecek en mühim harekettir. Zaten bâzı Osmanlı menbâlarının ifâdelerinden anlaşıldığına göre Sultan Bâyezid'in bu tedbiri Devşirmeleri müteessir ettiği kadar Türk devlet adamlarıyla ekserisi Türk olan Ulemâ sınıfını çok sevindirmiş ve Karamânî-Mehmet Paşa ile Mustafa Paşa gibi en mühim Türk vezirlerinin intikamı alınmış olmasından hepsi memnun olmuştur. Her ne kadar İshak Paşa'nın yerine bir Arnavut dönmesi olan Davud Paşa Vezir-i-a'zam olmuşsa da bu vezir artık bir diktatör değildir: Yukarda da söylediğimiz glbî İkinci Bâyezid'in yıktığı şey Devşirmelik değil, Devşirme diktatörlüğüdür. Onun için Sultan Bâyezid'in bundan sonraki devşirme vezirleri artık nüfuz ve kuvvetlerini Yeniçeri ocağından ahp Pâdişaha karşı kullanan şahsiyetler değil, bilâkis vaziyetlerini Pâdişahın itimâdına medyun kimselerdir. — Gedik-Ahmed'in Ramazan=Teşrinievvel-Teşrinisâni içinde idâm edildiği hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Istanbul'un «Gedikpaşa» mahallesi bu devşirmenin lüzumsuz adını taşımaktadır. — 1481=886 vukuâtının «20 Haziran=22 Rebî'ül-âhir» fıkrasında gördüğümüz Yenişehir meydan muharebesinden sonra Gedik-Ahmed'in bir aralık ikinci defa olarak Vezir-i-a'zam olduğu hakkında çok zayıf bir rivâyet varsa da hâdisâtın cereyân tarzına göre doğru olmaması lâzımgelir: Zaten Osman-zâde Tâib de «Hâdîkat-ül-vüzerâ»sında bu ikinci Sadâret meselesinden «alâ-kavlin» diye bahsetmektedir).

7 Kânunuevvel=25 Şevvâl, Cumartesi: İkinci Bâyezid'le Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı-a'zamı Pierre d'Anbusson arasında Cem-Sultan'a âid bir muâhede akdi.

(Bu muâhede ahkâmını müzakere için Istanbul'dan Rodos'a Garp menbâlarının ismini «Cagritaim» şeklinde tahrif ettikleri bir murahhas gönderilmiştir: Bu ismin «Çakır-Edhem» gibi bir şey olmak ihtimâli akla gelebilirse de bunun bir yakıştırmadan başka bir şey olamıyacağı unutulmamalıdır. — İki taraf arasında tesbit edilen şerâite göre İkinci Bâyezid her sene Ağustos ayının birinci günü Rodos hükûmetine kırk beş bin Venedik duka altını tesviye edecek ve geçmiş seneye mahsuben ilk taksit de muâhedenin akdinden itibaren kırk gün içinde verilecektir. — Buna mukabil Üstâd-ı-a'zam da Sultan-Cem'i muhâfaza ve iâşe ederek İkinci Bâyezide karşı her hangi bir harekette bulunmasına meydan vermiyeceğini taahhüd etmiştir. — Eline bir emniyet ve hürriyet senedi verilerek ilticası kabul edilmiş âciz bir mülteci hakkında girişilen bu süflî pazarlıkla ahlâksız Pierre d'Aubusson şahsî, millî ve dinî namusuna ilticâ eden bir müsâfirin hürriyetini ve hattâ hayatını o zavallının düşmanına satmış demektir! Bundan dolayı o sefil Üstâd-ı-a'zam bâzı Garp menbâlarında bile tenkid edilir: Cem-Sultan'a verilen masuniyyet senedi için yukarda bu sene vukuâtının «17 Temmuz=30 Cumâda-l-ûlâ» fıkrasına bakınız. — Bu gizli ve kirli muâhede senelerce tatbik edilmiş, yâni Rodos Şövalyelerine senelerce kırk beş bin duka altını verilmiştir).

1483=888

İkinci Bâyezid'in Morava seferi.

(Bahar mevsiminde Filibe üzerinden Morava kıyılarına giden Sultan Bâyezid'in bu seferinde bir muharebe olmamış, yalnız Macarlara karşı Morava nehri üzerindeki kaleler ihtiyâten tâmir edilmiştir. — İkinci Bâyezid bu seferinde Köstence, Samaku, Çamurlu, Sarıyar ve Sofya şehirlerine de uğramıştır. — Aşağıda görülecek Macar sulhü işte bu Morava seferinde akdedilmiştir).

Hersek sancağının kat'î surette işgâl ve ilhâkı.

(Eski Hersek dukası «Stipan Kossariç»in ölümünden sonra memleketin bir kısmını paylaşan iki oğlu 1480=885 vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz fütûhât esnâsında kaçmış oldukları halde sonradan Anadolu gailelerinden istifâde ederek tekrar tutunmıya kalkıştıkları için Bosna'dan sevkedilen kuvvetler bu sancağı ikinci defa olarak kat'î surette işgâl etmişlerdir; Hersek'de tutunmak istiyen bu Kossariç-oğulları Osmanlı hizmetinde bulunan Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın kardeşleridir: 1463=867 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Osmanlı-Macar sulhü.

(Beş senelik bir mütâreke mahiyetinde olan bu sulh İkinci Bâyezid'in yukarda bu sene vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Morava seferinde akdedilmiş ve o zaman Bohemya'da muharebeyle meşgul olan Macar kralı Mathias Korvin sulh teklifini memnuniyetle kabul etmiştir).

Karaman-oğlu Kasım Bey'in ölümü.

(Cem-Sultan'la ittifak ettikten sonra onun Rodos'a ilticası üzerine İkinci Bâyezid'e dehâlet ederek İçel Beyliğini Osmanlı hâkimiyyetl altında olmak şartiyle muhâfazaya muvaffak olan Karaman-oğlu Kasım Bey'in vefatiyle Karaman hânedanı ve bu sülâlenin hâkimiyyeti artık tamamiyle ve kat'î surette nihayet bulmuş sayılır: Bununla beraber Karaman-oğullarıyla bu hânedan mensuplarından birinin gerek bu sırada, gerek bundan sonra bâzı faaliyetleri görülmemiş değildir: Aşağıki fıkrayla 1501=906 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Kasım Bey'in türbesi Lârende=Karaman kasabasındadır ve kitâbesinde yalnız sene tarihi vardır, ay ve gün tarihleri yoktur: Osmanlı menbâlarındaki en kuvvetli rivâyete göre Kasım Bey Muharrem ayının ortalarında, yâni Şubat sonlarında vefât etmiştir. — Bir rivâyete göre de Kasım Bey üç oğlu ve bâzı âile efrâdiyle beraber İkinci Bâyezid'in emriyle zehirlenmiştir ve zehirliyen de Kasım Bey'in «Hocendî/Hocanti-oğlu» ismindeki veziridir: Fakat bu rivâyetin ne dereceye kadar mevsuk olduğu belli değildir. — Karaman-oğlu Kasım Bey'in İkinci Bâyezide dehâlet edip İçel Beyliğinde ibkası için 1482=887 vukuâtının on dördüncü fıkrasına bakınız).

Karaman-oğullarının İçel Beyliğine Turgud-oğlu Mahmud Bey'in intihabı.

(Bu Mahmud Bey Kasım Bey'in kızından torunudur, doğrudan doğruya Karaman sülâlesinden değildir; Kasım Bey'in yukarıki fıkrada gördüğümüz ölümü üzerine Karaman beylerinin bu zati intihab ettikleri ve İkinci Bâyezid'in de bu intihâbı tasdik etmiş olduğu rivâyet edilir. — Bâzı menbâlarda bu Mahmud Bey'e «Mehmet» ismi verilirse de doğru değildir. — Mahmud Bey Osmanlı devletine karşı daima itâat altında kalmamış ve nihayet üzerine asker sevkedilmiştir: 1487=892 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Karaman valisi şehzâde Abdullah'ın ölümü.

(İkinci Bâyezid'in büyük oğlu olduğu rivâyet edilen şehzâde Abdullah, Cem-Sultan'ın Konya'dan kaçıp Mısır Kölemenlerine ilticası üzerine Karaman valiliğine tâyin edilmiştir: 1481=886 vukuâtının on birinci fıkrasına bakınız. Bu şehzâdenin babasını çok müteessir eden ölümü üzerine Karaman valiliği kardeşlerinden Şehenşâh'a tevcih edilmiştir: Şehenşâh'ın doğrudan doğruya amcası Cem-Sultan'ın yerine geçtiği ve büyük kardeşi Abdullah'ın da Karaman valisi olmayıp Mağnisa valiliğinde bulunmuş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir).

1484=889

1 Mayıs=4 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: İkinci Bâyezid'in Istanbul'dan Boğdan seferine hareketi.

(Bu sefere çıkmak için Sultan Bâyezid Istanbul'dan Edirne'ye hareket etmiştir. — Türklerin «Boğdan» dedikleri «Moldava» üzerine Fatih devrinde iki sefer açılmıştır: Bunların birincisinde Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa'nın Arnavutluk'dan gelen yorgun kuvvetleri Boğdan voyvodası «Dördüncü Stefan» tarafından bozguna uğratılmıştır: 1475=879 vukuâtına bakınız. Ertesi sene bunun intikamını almak için bizzat sefere çıkan Fatih Sultan Mehmet Boğdan ordusunu müthiş bir hezimete uğratarak parlak bir zafer kazanmışsa da Türk ordusunda vebâ çıktığı için Boğdan prensliği kat'î surette işgal ve ilhâk edilmeksizin avdet mecburiyeti hâsıl olmuştur: 1476=881 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu memleketin işgâli hem Kırım Hanlığı arazisiyle ittisal temini, hem Fatih'in tahakkuk ettirdiği Karadeniz hâkimiyyetinin ikmâli bakımlarından zarurî olduğu için İkinci Bâyezid devrinde yeniden sefer açılmıştır. — Bu seferde büyük toplarla sair ağırlıklar hem karadan, hem denizden nakledilmiştir).

6 Temmuz=11 Cumâda-l-âhire, Salı: «Kili=Kilya» kalesinin Muhâsarası.

(Bu kale Tuna nehrinin şimal ağzındadır ve o zaman Boğdan Prensliğine tâbidir. — İkinci Bâyezid'in bu seferine Eflak voyvodası da tâbiiyyet vazifesini ifâ ederek yirmi bin askerle iştirâk etmiştir. — Muhâsara hem karadan, hem denizden yapılmıştır).

15 Temmuz=20 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Kilya kalesinin teslim olması.

(Ancak dokuz gün müdafaa edilebilen bu müstahkem mevki nihayet «vire ile», yâni teslim suretiyle fethedilmiştir. — Buradaki büyük kiliseyi câmie tahvil ettiren Sultan Bâyezid fethin ertesi gün Cuma namazını bu yeni câmide kılmıştır. — İkinci Bâyezid'in ilk fethettiği kale burasıdır).

24 Temmuz=29 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Akkerman kalesinin muhâsarası.

(Besarabya'da bulunan Akkerman kalesi o sırada Kilya gibi Boğdan hâkimiyyetindedir. — Kilya fethinden sonra Kırım Hanı Mengli-Giray elli bin askerle pâdişahın maiyyetine iltihak ederek tâbiiyyet vazifesini ifâ etmiştir: Osmanlı pâdişahlarının maiyyetinde harbe iştirâk eden ilk Kırım Hanı İşte bu Mengli-Giray'dır; bu Han'ın Fatih devrindeki Boğdan seferine de iştirâk etmiş olduğu hakkında yanlış bir rivâyet vardır; 1476=881 vukuâtının birinci fıkrasına

bakınız. — Kilya gibi Akkerman kalesi de hem karadan orduyla, hem denizden donanmayla muhâsara edilmiştir).

9 Ağustos=16 Receb, Pazartesi: Akkerman fethi.

(Bu kale on altı gün müdafaa ettikten sonra on yedinci gün fethedilmiştir. — Burada pek çok levâzım elde edildiği rivâyet edilir. — Kilya ile Akkerman'ın fethi üzerine hem Osmanlı İmparatorluğunun Kırım Hanlığı ile ittisâli temin edilmiş, hem Karadeniz'in garp sâhilleri tamamiyle işgâl edilerek bu denizin Fatih tarafından kurulan hâkimiyyeti tamamlanmıştır: Artık Osmanlı hâkimiyyeti haricinde Kafkas sâhillerinin bir kısmından başka bir şey kalmamıştır. — Kilya ve Akkerman kaleleri sonradan Lehistan akınlarında üssülhareke ittihâz edilmiştir. — Akkerman fethi için 5 Ağustos=12 Receb Perşenbe tarihi de rivâyet edilir. — Kafkas sâhilleri için 1579=987 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1485=890

Osmanlı-Kölemen muharebelerinin başlaması.

(Osmanlılarla Mısır Kölemenleri arasındaki siyasî münasebetler Birinci Murad devrinde başlayıp bilhassa Yıldırım devrinden itibaren dostâne bir şekilde inkişâf ettikten sonra Fatih devrinde Karaman ölkesinin işgâli üzerine tamamiyle hemhudud olan bu iki imparatorluk arasındaki Dulgadır Beyliği ve Hicaz su yollarının tamiri gibi meseleler yüzünden bozulmıya başlamıştır: Bilhassa İkinci Bâyezid devrinde Mısır sultanı Kaytbay'ın Cem-Sultan'la Karaman-oğlu Kasım Bey'e asker ve parayla yardım edip Cem'i tekrar Anadolu'ya göndermesi, Fatih'in vefatından dolayı ta'ziyede bulunmamış olması ve Osmanlı himâyesindeki Dulgadır arazisine ikide bir taarruzlar ve akınlar yaptırması Osmanlı-Mısır gerginliğini büsbütün fazlalaştırmış ve artık en küçük bir vesileden harp çıkacak hâle gelmiştir: Birinci Murad devrinde başlıyan ilk Osmanlı-Mısır siyasî münasebetleri için 1386=788 vukuâtının dördüncü fıkrasına, Fatih devrinde Dulgadır-oğulları yüzünden çıkan ilk ihtilâf için 1471=876 vukuâtının ikinci fıkrasına, gene Fatih devrindeki Hicaz su yolları ve Dulgadır Beyliği ihtilâfları için 1479=884 vukuâtının son fıkrasına ve İkinci Bâyezid devrinde Cem-Sultan'ın Mısır'a ilticası üzerine hâsıl olan vaziyet için de 1481=886 vukuâtının «26 Eylül=2 Şa'ban» fıkrasına bakınız; bu vaziyete göre 1471=876 tarihinden bu 1485=890 tarihine kadar Fatih ve İkinci Bâyezid devirlerinde on dört sene süren şiddetli bir ihtilâf devri nihayet harple neticelenmiş demektir; hattâ Fatih'in ölümüyle neticesiz kalan son seferinin bile Mısır Kölemenlerine karşı açılmış olduğu hakkında kuvvetli rivâyetler vardır. — Bu gergin vaziyette bir iki «Casus belli=Harp vesilesi»nin zuhuru pek gecikmemiştir: Hindistan'daki «Dekkan» kıt'asına hâkim olan «Behmeniyye» sülâlesinden «İkinci Muhammed-Şâh» veyâhut «İkinci Mahmud-Şâh»ın Sultan Bâyezid'e gönderdiği murassâ ve kıymetli hediyeler Memlûk sultanı tarafından zaptedilmiş ve her ne kadar bunlar bir müddet sonra iade edilmişse de artık sulhün idâmesi kabil olamamıştır; fazla olarak Mısırlıların Hicaz'a giden Türk hacılarından vergi almaları ve hattâ bâzı hüccâc kafilelerine tecavüzlarda bulunmaları da Osmanlılarca harp vesilesi ittihâz edilmiştir. — İşte bu devirde başlıyan Osmanlı-Kölemen husûmeti, Yavuz Sultan Selim devrinde Mısır'ın fethiyle nihayet bulmuş sayılır. — İkinci Bâyezid devrindeki harekâtın sahnesi Kilikya'dır: Bu sahnedeki hareketler Hicretin 890 senesi Cumâda-l-ûlâ ve Milâdın 1485 senesi Mayıs-Haziran aylarından 1491=896 senesi Cumâdal-âhire=Nisan-Mayıs aylarına kadar altı sene sürmüş ve umumiyetle Osmanlı kuvvetlerinin hezimetleriyle neticelenen dokuz vak'a olmuştur. — Osmanlı menbâlarında bu muharebelere «Ceng-i Rûm-u-Arab» ismi verilir).

Osmanlı-Kölemen harbinde birinci vak'a: Karaman Beylerbeyi Karagöz-Mehmet Paşa'nın Külek kalesiyle civârındaki kalelerden üçünü zaptetmesi ve Adana ile Tarsus'a muhâfızlar ikamesi.

(Külek kalesi, ayni ismi taşıyan meşhur boğazın medhaline hâkimdir; diğer üç kalenin isimleriyle mevkileri ihtilâflıdır. — Adana, Tarsus ve havâlisi esasen Ramazan-oğullarına aid olmakla beraber, o devre kadar bu âile Mısır Kölemenlerinin nüfuzu altındadır ve hattâ Ramazan-oğulları arasındaki ihtilâflar esnâsında Tarsus, Adana, Misis vesaire gibi bâzı mevkiler nihayet Mısırlılar tarafından işgâl edilmiştir. Bu sırada Ramazan-oğulları Beyliğinde Halil Bey bulunmaktadır. — Adana, Tarsus ve diğer bâzı şehirler Karagöz-Mehmet Paşa'ya kendiliklerinden teslim olmuşlardır: Bu iki şehre hudud kumandanlarından Musâ ve Damad-Ferhad Beyler idaresinde muhâfızlar ikame edilmiştir. — Tabiî bu vaziyet, o zaman Mısırlılara tâbi olan Suriye yoluna hâkim kalelerle Külek boğazının Osmanlı işgâline girmesi ve askerlik bakımından Kölemen emniyetinin sarsılması demektir).

Osmanlı-Kölemen harbinde ikinci vak'â: Malatya bozgunu.

(Mısır Kölemenleri Suriye'den başka şarkî Anadolu'da Divriği kazâsına kadar Malatya vilâyetine de hâkim oldukları için Kilikya'daki Ramazan Beyliğinden başka Elbistan ve Maraş havâlisindeki Dulgadır Beyliği ile de hemhuduttur; Tıpkı Ramazan Beyliği gibi Osmanlı imparatorluğuyla Kölemen sultanlığı arasında bocalıyan Dulgadır hükûmetinin o sırada Osmanlı himâyesinde bulunan hükümdarı Alâüddevle Mısırlıların taarruzuna uğrayıp İkinci Bâyezid'den istimdâd ettiği için Kayseri beyi Ya'kub Bey yâhut Paşa kumandasında Dulgadır arazisine bir kuvvet gönderilmiş, Mısırlılar mağlûb edilip bâzı mühim valileriyle kumandanları maktûl ve esir düşmüş ve bunun üzerine Malatya civarına kadar Kölemenlerin tâkibine koyulan bu Osmanlı ordusu Mısırlıların meşhur Emîr-Özbek kumandasında takviye kuvvetleri almış olmalarından ve Biş-Beg ismindeki Kölemen kumandanının kurduğu pusuya da düşmesinden dolayı mağlûb olmuş ve hattâ imhâ edilmiştir: Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin Kölemen pususundan haberdar olarak memleketine kaçtığı ve Ya'kub Bey'e haber vermediği için bu felâkete sebeb olduğu kuvvetle rivâyet edilir. — Bundan evvelki birinci seferle bu ikinci sefer takriben ayni zamana tesâdüf etmektedir. Ya'kub Bey'in bu muharebede şehîd düştüğü hakkında bir rivâyet varsa da, yaralı kurtulmuş olduğu hakkındaki rivâyet daha kuvvetlidir).

Osmanlı-Kölemen harbinde üçüncü vak'a: Kilikya'daki Osmanlı işgâl kuvvetlerinin Mısırlılara mağlûbiyeti.

(Kölemenlerin meşhur başkumandanı Atabek Emîr-Özbek kumandasında birdenbire Kilikya'ya taarruz eden Mısır ordusu Adana ve Tarsus muhâfızları Musâ ve Damad-Ferhad Beyleri mağlûb ve şehîd etmiştir: Bu hezimetin sebebi Osmanlı kuvvetlerinin ihtiyatsızca etrafa dağılmış olmalarıyla izâh edilir).

1486=891

Osmanlı-Kölemen harbinde dördüncü vak'a: Anadolu Beylerbeyi Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın Kilikya mağlûbiyeti ve ilk esâreti.

(Bu seferde Hızır Bey-oğlu Mehmet ve Karaman Beylerbeyi Karagöz-Mehmet Paşalarla Kayseri yâhut Trabzon sancak beyi Sinan ve Ankara sancak beyi Ahmed Beyler gibi mühim kumandanlar da Hersek-zâde'nin maiyyetinde bulunmuş, umumî rivâyete göre bunlar Hersek-

zâde'yi çekemedikleri için Adana civârında vukua gelen harbe iştirâk etmemiş ve nihayet Osmanlı başkumandanı Mısırlılar tarafından esir edilip yaralı olarak Kahire'ye sevkedilmiş, öteki Paşalarla Beyler de kaçmışlardır: Bununla beraber kuvvet ve kudretine güvenen Hersek-zâde'nin büyük bir gaflet gösterdiği ve düşmanın ânî taarruzu üzerine çadırından çıkıp atına bininceye kadar diğer Paşalarla Beylerin mağlûb oldukları hakkında da bir rivâyet vardır. — Tarsus'la Adana işte bu vaziyet üzerine Mısırlıların eline geçip Kölemen muhâfızları konulmuştur: Bu iki şehrin son seferler esnâsında alınıp verildiği de rivâyet edilir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu hezimetin 1487=892 tarihine tesâdüf ettiği rivâyet edilmekteyse de doğru değildir. — Hersekzâde Ahmed Paşa'nın bu Osmanlı-Kölemen muharebelerinde iki defa esir olduğu rivâyet edilir: İlk esâreti işte bu seferkidir; ikinci esâreti için 1489=894 vukuâtı içinde «Dokuzuncu vak'a»ya bakınız. Ahmed Paşa'nın esâretinden bahseden bir Kölemen kitâbesi varsa da onun bundan üç sene sonraki ikinci esâretine aid olduğu tahmin edilmektedir. — Hersek-zâde ile diğer bir takım Osmanlı ümerâsı daha esir olmuş, Mısırlılar Osmanlı ordugâhlarını ele geçirip bir çok silâh ve ganîmet almış ve hattâ rivâyete göre yüz yirmi kadar sancak bile iğtinâm etmişlerdir! — Hersek-zâde'yle diğer mühim esirlerin hepsine zencir ve kelepçe vurularak hepsi Mısır'a götürülmüş, bütün bunlar işte bu şekilde Sultan Kaytbay'ın huzuruna çıkarılmış ve Kahire'de büyük zafer şenlikleri yapılmıştır. — Hersek-zâde Ahmed Paşa 1486=891 Kânunusâni=Muharrem ayında esir olup bu ilk esâretinde bir sene kaldıktan sonra 1487=892 Kânunusâni=Rebî'ül-evvel ayında Osmanlılarla sulh akdine vesile olmak üzere Sultan Kaytbay tarafından tahliye ve diğer Osmanlı esirleriyle beraber Türkiye'ye iade edilmiştir).

«Tazarruât» sâhibi Sinan Paşa'nın ölümü.

(En kuvvetli rivâyete göre 1437=841 tarihinde doğmuş olduğuna nazaran 49 yaşında ölmüş demektir. — Mezarının Gelibolu'da olduğu söylenmekle beraber, daha kuvvetli bir tahmine göre Istanbul'da, Eyüp kabristanındadır. — Sinan Paşa'nın doğumu ve şahsiyyeti için 1437=841 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Osmanlı-Kölemen harbinde beşinci vak'a: Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın İçel Beyliğini işgâl etmesi.

(1483=888 vukuâtında gördüğümüz gibi, Karaman-oğullarının son yurdu olan bu sancak Kasım Bey'in vefatı üzerine kız tarafından torunu olan Turgut-oğlu Mahmud Bey'e verilmişse de, son hâdiselerden istifâdeyle Mısırlılara dayanarak Osmanlı hâkimiyyetinden çıkan Mahmud Bey ölkesinin işgâli askerlikçe zarurî görülmüş ve Davud Paşa'yı istikbale çıkan Dulgadır hükümdarı Alâüddevle Bey de bu fikri ileri sürdüğü için İçel kıt'ası üç taraftan çevrilince Turgut-oğlu Mahmud Bey ailesiyle beraber Haleb'e kaçmış, Rumeli Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa Mısırlılara karşı Tarsus üzerine gönderilmiş ve Varsak beyleri itâat altına alınıp bunları devlete ısındırmak için hepsine hil'atler giydirildikten sonra Istanbul'a avdet edilmiştir. — Bu seferde Mısır Kölemenleriyle doğrudan doğruya temas edilmediği anlaşılmaktadır. — Turgut-oğlu Mahmud Bey'in İçel Beyliğine tâyini için 1483=888 vukuâtının beşinci fıkrasına ve Karaman-oğullarının son faaliyetleri için de 1501=906 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Kıbrıs'da muvakkat bir deniz üssü talebinin Venedikliler tarafından reddi.

(Bu sırada Kıbrıs adasındaki «Famagouste=Magosa» limanının Osmanlı donanmasına üssülhareke olarak kullanılmasına müsaade edilmesi için Venedik cumhuriyetine mürâcaat edilmişse de Venedikliler muvâfakat etmemişlerdir. — Senelerdenberi Kıbrıs krallığına

muhtelif siyasî ve askerî tedbirlerle hâkim olan Venedik cumhuriyeti, Osmanlı-Kölemen muharebesinin zuhuru üzerine iki taraftan birinin bu büyük ve güzel adayı birdenbire işgâl edivermek ihtimâlini bahâne ittihâz ederek Kıbrıs sâhillerine bir çok askerler ve gemiler tahşid etmiş ve bütün bu kuvvetler «Francesco Priuli» isminde bir kumandanın idaresine vermiştir. — 1192=588 tarihinde Ehl-i-salîb Lâtinlerinin eline geçmiş olan Kıbrıs adası o tarihten bu 1487=892 tarihine kadar 295 senedenberi aslen Fransız olan «Lusignan» sülâlesinin hâkim olduğu bir krallık halindedir; fakat bu krallık üzerinde bir Şark müslüman ve bir de Garp hıristiyan devletinin alâkası vardır: Bir taraftan Mısır ve Suriye Kölemen sultanlığı Kıbrıs krallığının metbûu ve Kıbrıs krallığı da Mısır sultanlarının haraçgüzârı olduğu gibi, bir taraftan da Venedik cumhuriyeti bilhassa son zamanlarda krallık hânedanının saltanat ihtilâflarından istifâde ederek bütün adayı nüfuz ve hâkimiyyet altına almıştır: Zaten son kral «Jacques» ölürken aslen Venedikli olan kraliçe «Catherina» ile Kıbrıs krallığını Venedik cumhuriyetinin himâyesine tevdi etmiş olduğu da rivâyet edilir; onun için bu cumhuriyet o sırada Kıbrıs tahtında bulunan Venedikli kraliçeyi «evlâtlık» ilân etmiş ve muhtelif bahânelerle sâhillere filolar gönderdikten sonra, nihayet Osmanlı-Mısır muharebesini vesile ittihâz ederek geniş bir işgâl hareketine girişmiştir: İkinci Bâyezid'in Magosa limanını Osmanlı donanması için muvakkat bir deniz üssü olarak istemesi işte bu vaziyettendir. Bununla beraber bu talep Osmanlı-Mısır seferlerinin devamı müddetine münhasır olduğu halde Venedik Senatosu Kölemen devletiyle sulh halinde bulunmasını bahâne ederek reddetmiş ve tabiî bunun üzerine Osmanlı-Venedik münasebetleri yeniden gerginleşmiye başlamıştır. — İkinci Selim devrinde Kıbrıs'ın fethiyle neticelenen sefer için 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız).

İspanya müslümanlarının Türklerden istimdâdı.

(Bu sırada İspanya'nın «Grenada=Gırnâta» şehrindeki son müslüman hükümdarı «On birinci Ebu-Abdullah Muhammed» İkinci Bâyezid'e elçi ve nâme göndererek Aragon ve Kastil kralı Ferdinand'ın hücumları karşısında sekiz asırlık İslâm hâkimiyyet ve medeniyetinin yıkılmak üzere olduğunu haber verip imdad istemiştir. Bu «Ebu-Abdullah» Avrupa tarihlerinde «Boabdil» ismiyle meşhur olan son Endelüs hükümdarıdır ve nihayet bu tarihten beş sene sonra 1492=897 tarihinde pâyıtahtını bırakıp Afrika'ya kaçarak sekiz asırlık İslâm hâkimiyyetine hâtime çekmiştir: Gırnâta'dan kaçıp giderken bir tepenin üstünden pâyıtahtına son defa olarak baktığı sırada yanında bulunan anası «Ayşe»nin bu sefih oğluna;

— Erkek gibi müdafaa edemediğin vatan için şimdi kadın gibi ağla!

dediği rivâyet edilir; bu söz edebiyata bile geçmiştir; İkinci Bâyezid'den istimdâd eden işte bu bedbaht hükümdardır. — Ebu-Abdullah'ın istimdâdı üzerine Sultan Bâyezid'in Kemal-Reis kumandasında bir donanma gönderdiği ve İspanya sâhillerini yakıp yıktırarak hıristiyanları dehşet içinde bıraktığı hakkında bir rivâyet vardır. — Grenada'nın meşhur «El-Hamrâ» sarayı işte bu Ebu-Abdullah'ın mensub olduğu «Benî-Ahmer» hânedanının eseridir).

1488=893

Osmanlı-Kölemen harbinde altıncı vak'a: Hadım-Ali Paşa'nın Kilikya fütuhâtı ve «Ağa-çayırı» mağlûbiyeti.

(Vezirliğe terfi eden eski Rumeli Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa bu altıncı sefere Serdar olmuş ve yeni Rumeli Beylerbeyi Halil, Anadolu Beylerbeyi Sinan ve Karaman Beylerbeyi Ya'kub Paşalarla diğer bir çok mühim kumandanlar da maiyyetinde bulunmuşlardır. — Mısır

sultanlarının esâretten tahliye edip Türkiye'ye iade ettiği Hersek-zâde Ahmed Paşa Kölemenlerin geçecekleri Payas-İskenderun sâhil boylarını topa tutmak vazifesiyle donanma kumandanı olarak gönderilmişse de kara ordusuna müzâheret edeceği sırada fırtına çıktığı için bir şey yapamamıştır; Hersek-zâde'nin esâreti için 1486=891 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu altıncı seferde Adana, Tarsus. Anavarza, Sis=Kozan, Ayas ve diğer bâzı kaleler işgâl edildikten sonra Emir Özbek kumandasındaki Mısır ordusu yetişmiş, 16 Ağustos=8 Ramazan Cumartesi günü Tarsusla Adana arasındaki «Ağa-çayırı» meydan muharebesinde ilkönce galip görünen Osmanlı ordusu nihayet mağlûb olmuş, Kölemenlerin eline bir çok ganîmetler geçmiş ve Hadım-Ali Paşa «Lârende=Karaman»a çekilerek ordusunun artıklarını toplamıya çalışmıştır. — Mısırlılar bu muvaffakiyet üzerine derhâl Adana'yı muhâsara etmişlerdir: Şehrin sukûtu için aşağıda 1489=894 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu altıncı sefer, Osmanlı-Kölemen muharebesinin en mühim vak'ası sayılır. — Gerek bu muharebede, gerek bundan evvelki seferlerde mes'uliyetleri görülen kumandanlardan bazıları cezalandırılmış ve meselâ Karagöz-Mehmet Paşa idâm edilmiş olduğu gibi, Kayseri sancak beyi Yularkısdı-Sinan Bey'le Rumeli'de Kızılca mütesellimi Karaca-Bey oğlu İskender-Çelebi vesaire Boğaz-kesen hisarında hapsedilmişlerdir. — Bu hezimet için 1487=892 tarihi de rivâyet edilirse de doğru değildir).

10 Teşrinisâni=5 Zülhicce, Pazartesi: Rodos Şövalyeleri tarafından Papalık makamına satılan Cem-Sultan'ın Fransa'dan Roma'ya götürülmek üzere yola çıkarılması.

(Cem-Sultan Fransa'nın «Creuse» departmanındaki «Bourganeuf» kulesinden alınıp yola çıkarılmıştır. — Bu sırada Papalık makamında «Sekizinci İnnocent» vardır. — İki taraf arasında yapılan iğrenç pazarlık mucibince Papalık makamı Rodos Şövalyelerinin İkinci Bâyezid'den her sene almakta oldukları kırk beş bin duka altınına mukabil bir takım imtiyâzlar vermiş ve Üstâd-ı-A'zam'a da «Kardinal» rütbesi tevcih edilmiştir! Ayrıca senede on bin altın tazminat verilmek şartı da rivâyet edilir. Bu mülevves mukavele mucibince iki taraf arasındaki alışverişten doğabilecek her türlü zarar ve ziyanın tazmini ve Osmanlılar tarafından yapılabilecek tecavüzlara karşı Rodos'un müdafaası da müşteri vaziyetinde bulunan Papalık makamına aittir! Cem-Sultan'ın muhâfazasına mukabil İkinci Bâyezid'in Rodos Şövalyelerine karşı her sene tesviyesini taahhüd ettiği kırk beş bin altın için 1482=887 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Sultan Cem işte böyle bir takım iğrenç şartlarla Hıristiyan dininin en büyük mümessili tarafından tıpkı bir mal gibi satın alınmış ve mevkuf bulunduğu kuleden muhâfızlarla çıkartılıp deniz yolundan İtalya'ya götürülmek üzere Fransa'nın «Toulon» limanına doğru kış mevsiminin bin türlü müşkilâtı içinde sevkedilmiştir).

1489=894

Osmanlı-Kölemen harbinde yedinci vak'a: Adana kalesinin Mısırlılara teslim olması.

(Hadım-Ali Paşa ordusunun 1488=893 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz hezimetinden sonra Mısır başkumandanı Emîr-Özbek tarafından muhâsara edilen kale bir müddet mukâvemet etmişse de, barut mahzeninin infilâkı üzerine daha fazla müdâfaaya imkân kalmadığı için müdâfilere aman verilmek şartiyle 2 Nisan=1 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Adana teslim olmuştur: 1488=894 senesi Muharrem=Kânunuevvel tarihi de rivâyet edilir).

12 Şubat=11 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Sultan Cem'in Toulon limanından İtalya'ya hareketi.

(Rodos Şövalyeleri tarafından Papalık makamına satılmış olan Cem-Sultan Roma'ya götürülmek üzere gemiye bindirilmiştir: 1488=893 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. — 17 Teşrinievvel 1482=4 Ramazan 887 tarihinde Fransa toprağına ayak basmış olan Cem-Sultan bu suretle 6 sene, 3 ay, 26 gün bu memlekette uzun bir esâret hayatı geçirip çile doldurmuş demektir. — «Djem Sultan» müellifi Thuasne şehzâdenin Toulon'dan hareket tarihini 21 Şubat=20 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe müsâdif gösterir).

13 Mart=10 Rebî'ül-âhir, Cuma: Cem-Sultan'ın Roma'ya muvâsalatı.

(Aralarında bâzı ihtilâflar da tesbit edilmiş olan İtalyan vesikalarında umumiyetle bu tarih mevcud olmakla beraber, şehzâdenin maiyyetinde bulunmuş olan «Vâkıât-i Sultan Cem» müellifi 1 Rebî'ül-âhir=4 Mart Çarşanba gününden bahsetmektedir. — Sultan-Cem'in Roma'ya muvâsalatında hükümdarlara mahsus fevkalâde parlak istikbal merâsimi yapılmış, Papa'dan başka bütün Roma Türk prensini karşılamış, Papa'nın oğlu «Francesco Cybo» babasını temsil etmiş, bu merâsimde Mısır sultanının sefiriyle maiyyet erkânı da bulunup Türk prensinin huzurunda uzaktan yer öptükten sonra yanına yaklaşınca atının nallarını ve şehzâdenin ayaklarıyla dizlerini öpmüşlerdir. — Sultan Cem maiyyetiyle beraber Vatikan sarayının hükümdarlara mahsus dâiresine müsâfir edilmiştir. — Türk prensi o gün istirahat ettikten sonra ertesi gün Papa «Sekizinci İnnocent» ile görüşmüştür: Bu resmî mülâkattan evvel Vatikan teşrifatçıları kendisine hükümdarların bile Papa'nın ayaklarını öptüklerinden ve başlarını açtıklarından bahsetmelerine karşı şanlı Fatih'in mümtâz oğlu ölümü bile böyle bir zillete tercih edeceğinden bahsederek şiddetle reddetmiş ve mülâkat salonuna girdiği zaman başını açmamış, iğilmemiş, Papa ile etrafındaki Kardinaller hey'eti kâmilen ayağa kalkmış ve Papa kendisini kucaklamıştır. — Cem-Sultan'ın Papa'ya söylediği sözlerin en mühimmi, Hıristiyan devletleri tarafından Türk vatanı aleyhine yapılabilecek her hangi bir teşebbüse kat'iyyen âlet olamıyacağına ve yalnız Osmanlı saltanatı değil, cihan saltanatı bile verilse râzı olamıyacağına ait muhteşem sözdür; Her halde bununla da sâbittir ki Fatih'in oğlu kendi nâmına ve müstakil olarak hakkını istihsal etmek için kardeşiyle mücâdele etmek istediği halde, düşman âleti olmayı kat'iyyen kabul etmemiştir),

Osmanlı-Kölemen harbinde sekizinci vak'a: Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin Osmanlı tâbiiyyetinden ayrılıp Mısırlılarla birleşmesi ve üzerine sevkedilen kardeşi Şâh-Budak Bey'in mağlûbiyeti.

(Dulgadır-oğlu Alâüddevle vaktiyle Mısırlılara istinâd eden kardeşi Şâh-Budak Bey'e karşı saltanat hırsını tatmin edip tahta çıkmasını Fatih Sultan Mehmed'in himâyesine medyundur; 1479=884 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fakat Osmanlı-Kölemen muharebeleri esnâsında vaziyet tersine dönmüştür: Bir taraftan Osmanlı mağlûbiyetleri Alâüddevle'nin Mısırlılara temâyül etmesiyle neticelenirken, bir taraftan da Kölemenlerin Şam kalesinde mahpus tuttukları kardeşi ve rakîbi Şâh-Budak Bey 1487=892 tarihinde zindandan kaçıp Istanbul'a ilticâ etmiş ve kendisine Vize sancak beyliği verilmiştir; bu suretle iki kardeş metbû değiştirmiş demektir! Nihayet Alâüddevle'nin oğullarından birini sadakat rehinesi olarak Kahire'ye göndermesi ve kızlarından birini de Kölemen başkumandanı Emîr-Özbek'in oğluna vermesi, yeniden alevlenen Dulgadır buhrânının tasfiyesi için bir sefer daha açılmasına sebeb olmuştur. İşte bu vaziyet üzerine Alâüddevle'ye karşı Dulgadır Beyliğine tâyin edilen Şâh-Budak Bey'in refâkatine o sırada Kayseri sancak Beyliğine tâyin edilmiş olan Mihal-oğlu İskender Bey ve diğer bâzı kumandanlar verilmiş, Budak Bey ilkönce Kırşehir'e uğrayıp oranın beyliğinde bulunan Alâüddevle oğlu ve kendi yeğeni Şâhrukh Bey'in gözlerine mil çektirmiş, ondan sonra Dulgadır arazisinde ilerlemiye başlamış ve nihayet Elbistan civârında Alâüddevle'nin ordusuyla karşılaşıp mağlûp ve esir olmuştur: Bu vaziyet üzerine Mısır'a

sevkedilen Şah-Budak Bey orada hapis ve sonra idâm edilmiştir. — Bu vak'a için 895=1490 tarihi de rivâyet edilir).

1490=895

Lehistan sulhü.

(İkinci Bâyezidle Polonya=Lehistan kralı Dördüncü Casimir Jagellon arasında akdedilen bu sulh muâhedesi Türkiye ile Lehistan arasında ilk muâhede sayılır: Üç sene için akdedilmiş olduğu rivâyet edilen bu sulhün bir mütâreke sayılması daha doğrudur. — İkinci Bâyezid'in 1484=889 vukuâtında gördüğümüz Boğdan seferinde bu küçük devletin Karadeniz sâhillerindeki kalelerinin işgâl edilmiş olması ve bir taraftan da cenubî Boğdan arazisinin Osmanlı hâkimiyyetindeki yerlerle hemhudut bulunması, Osmanlı imparatorluğunu Boğdan ölkesiyle en fazla alâkadar devlet vaziyetine getirmiştir; bununla beraber Boğdan prensliğinin garbında Macaristan ve şimaligarbîsinde de Polonya=Lehistan krallıkları vardır ve o sırada bunların da gözleri Boğdan'dadır: Hattâ ötedenberi Boğdan voyvodaları Macar krallarının haracgüzârıdır; tabiî bu vaziyete göre Boğdan üzerinde üç rakip var demektir; İkinci Bâyezid'in bunlardan Lehistan'la sulh akdetmesi bilhassa işte bu Boğdan meselesinden dolayı ehemmiyeti hâizdir. — Bu sulh üçer sene sonra gene ayni müddetlerle tecdid edilmiştir.)

Osmanlı-Kölemen harbinde dokuzuncu ve sonuncu vak'a: Kölemenlerin Kayseri muhâsarası ve Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ikinci esâreti.

(Mısır Kölemenlerinin Kayseri muhâsarasına Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin teşvikiyle teşebbüs etmiş oldukları rivâyet edilir: Alâüddevle'nin son vaziyeti için yukarda 1489=894 vukuâtının sonuncu fıkrasına bakınız: 1485=890 senesindenberi devam etmekte olan Osmanlı-Kölemen harbinin bütün vak'alarında olduğu gibi bu sefer de Mısır ordusuna meşhur Emîr-Özbek kumanda etmiştir: Kahire'deki Özbekiyye işte bu büyük Kölemen kumandanının ismini taşır. Kölemen ordusu çok büyük bir kuvvet olmakla beraber, Dulgadır hükümdarı Alâüddevle de kendi kuvvetleriyle bu büyük düşman ordusuna iltihak etmiştir. — Mısırlılar bu son seferde ilkönce Kayseri şehrini muhâsara altına almışlar ve Niğde, Ereğli, Lârende=Karaman vesaire taraflarını da yağma ve tahrib etmişlerdir: Bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasında bir ordu sevketmiş ve bu ordunun yaklaştığını haber alan Emîr-Özbek zayıf bir rivâyete göre etrafı yağma tahrib ederek çekilip gitmiştir; fakat daha kuvvetli bir rivâyete göre Hersek-zâde bu sefer de Kayseri civârında giriştiği bir muharebeyi kaybedip ikinci defa olarak Mihal-oğlu İskender Bey vesair bâzı Osmanlı kumandanlarıyla beraber Mısırlılara esir olmuş ve 1486=891 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz ilk esâretinde olduğu gibi gene zencirler ve kelepçeler vurularak Kahire'ye sevkedilmiştir: Her halde ertesi sene sulhün akdi üzerine Mihal-oğlu İskender Bey esâretten tahliye edilmiş olduğuna göre Osmanlıların bu sefer son bir bozguna daha uğramış oldukları muhakkaktır; Mısır'da bulunan ve Hersekzâde'nin esâretinden bahseden arapça bir Kölemen kitâbesinin işte bu ikinci esârete aid olduğu tahmin edilmektedir. — Osmanlı-Kölemen muharebeleri işte bu dokuzuncu vak'a ile nihayet bulmuştur: 1485=890 tarihinden itibaren sulhün akdine kadar altı sene süren bu dokuz harp devresinde galip gelen Kölemenler, bâzı geçici muvaffakiyetler sayılmamak şartiyle mütemadiyen mağlûb olan Osmanlılardan daha çok sarsılmışlar ve bilhassa Anadolu ile ticarî münasebetlerinin kesilmesinden dolayı iktisaden çok müteessir olmuşlardır. Bu altı yıllık husûmet devrinin hususiyetlerinden biri de iki büyük devletin bütün kuvvetleriyle değil, yalnız birer orduyla çarpışmış olmalarında gösterilebilir; Hattâ bir aralık İkinci Bâyezid'in bütün kuvvetleriyle Kölemenler üzerine yüklenmek tehdidinde bulunduğu ve Mısır sultanının da öyle bir ihtimâlden çok çekindiği

rivâyet edilir. Kayseri mağlûbiyyeti üzerine Sultan Bâyezid bu tehdidini icrâ için ordusunu toplayıp sefer hazırlıklarına başlamış ve hattâ bir takım ağırlıklar Üsküdar tarafına geçirilmiştir; Fakat bir taraftan pâdişahın sulhü teşvik edilmesi ve bir taraftan da Tunus hükümdarının araya girip tavassutta bulunması bu büyük Osmanlı seferinin geri kalmasına sebeb olmuştur. — Osmanlı- Kölemen sulhü için aşağıdaki fıkraya bakınız).

1491=896

Osmanlı=Kölemen sulhü.

(Bu sulhe «Benî-Hafs» hânedanından Tunus hükümdarı «Üçüncü Ebu-Zekeriyyâ Yahyâ» delâlet etmiştir: Bâzı menbâlarda bu hükümdarın selefi olan «El-Mütevekkil-al-Allâh Ebu-Omar Osmân»ın delâlet etmiş olduğundan bahsedilirse de «Ebu-Omar Osmân» bu tarihten üç sene evvel 1488=893 tarihinde vefât etmiş ve yerine «Üçüncü Yahyâ» geçmiş olduğu için sulh tavassutunu bunun yapmış olması lâzımgelir; bununla beraber böyle bir fikrin ve belki de ilk teşebbüsün selefi zamanına aid olmak ihtimâli de vardır. — Müslüman devletleri arasında kan dökülmesinin önüne geçmek istiyen ve Sultan Kaytbay'ın talebiyle araya girmiş olduğu da tahmin edilen Tunus hükümdarının bir nâme ve bir takım hediyelerle gönderdiği elçi, Istanbul'da ötedenberi böyle bir sulh için çalışan ve hattâ pâdişahı bile teşvik eden «Molla-Arab» lâkabiyle meşhur ulemâdan «Mevlânâ Zeynüddin Ali«ile müzakereye girişmiş, İkinci Bâyezid de bir taraftan Mısırlıların Anadolu'dan çekilip gitmiş olmalarından ve bir taraftan da sulh tavassutunun araya girmiş olmasından dolayı Kilikya seferinden vazgeçmiş ve nihayet Çukur-ova'da Haremeyn evkafından olan üç kale Mısırlılara terkedilmek şartiyle Cumâda-l-âhire=Nisan-Mayıs ayında sulh akdedilmiştir: isimleri mâlûm olmıyan bu kalelerden ikisinin Adana ile Tarsus olduğu hakkında bir rivâyet vardır).

1492=897

Macar seferi, Belgrad muhâsarası ve büyük akın hareketleri.

(Macar kralı ve Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın oğlu Mathias Korvin'in ölümü üzerine Macaristan'da zuhur eden buhrândan istifâde ve bir tahmine göre de Osmanlı-Kölemen harbindeki hezimetlerin hâsıl ettiği fena tesirleri izâle için açılan bu seferde en mühim hâdise Belgrad muhâsarasıdır: O sırada Macar hâkimiyyetinde bulunan Belgrad'daki kale kumandanının Osmanlı pâdişahına teslim olmayı kabul ettiği için Sultan Bâyezid'in Sofya'ya kadar geldiği rivâyet edilir; fakat Macar kumandanı sözünde durmadığı için İkinci Bâyezid bâzı ısyan hareketlerini tenkil etmek için Manastır üzerinden Arnavutluğa gitmiş ve Belgrad muhâsarasına da Semendire muhâfızı Hadım-Süleyman Paşa'yı memur etmiştir: Bu muhâsaraya Arnavutluk'dan da asker gönderildiği rivâyet edilir. Hadım-Süleyman Paşa Belgrad muhâsarasını kurduktan sonra Transilvanya=Erdel üzerine büyük bir akın hareketi açmış ve ayni zamanda Hırvatistan, Karniyol ve Karintiya taraflarına da muhtelif akıncı kolları sevkedilmiştir. Almanya'ya kadar dehşet salan bu akın hareketleri iki bozgunla neticelenmiştir: Bunların biri Hadım-Süleyman Paşa'nın Transilvanya=Erdel dağlarında mağlûbiyeti, biri de Karintiya akınında baskına uğrıyan Mihal-oğlu Ali Bey'in şahâdetidir; her ikisinin de askerleri bozulmuş ve bir çok telefât verilmiştir. Bu akınlarda Macar müdafaasının en mühim şahsiyeti, bundan evvel de bahsi geçmiş olan meşhur Kont Kinis'dir: Almanya imparatoru Maximillian'dan takviyeler alan Kont Kinis, bundan evvel olduğu gibi bu sefer de Türk esirlerini ağızları dikilmiş çuvallarla suya attırmak, derilerini yüzdürmek, değirmen taşları altında ezdirmek, ateşte kızartıp aç domuzlara yedirmek şeklinde bir takım vahşetler irtikâb etmiştir; Bu canavarın bundan evvelki vahşetleri için 1479=884 vukuâtının

ikinci fıkrasına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa mağlûb olduktan sonra alelacele Tuna'dan beriye geçmiş ve daha fazla devamına imkân kalmıyan Belgrad muhâsarasını kaldırmıştır: Belgrad'ın İkinci Murad devrindeki ilk muhâsarası için 1441=845 vukuâtına, Fatih devrindeki ikinci muhâsarası için 1456=860 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Kanunî devrinde şehirle kalenin sırayla fethi için de 1521=927 vukuâtının «8 Ağustos» ve «29 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu sırada İkinci Bâyezid Temmuz=Ramazan ayını Arnavutluk'da geçirmiş ve Pirlepe civârında dar bir geçitten geçerken Kalender dervişleri kıyâfetinde «Işık» lâkaplı bir sûikastçının taarruzuna uğramışsa da İran'dan gönderilen bu Şii fedâîsi bir şey yapamadan parçalanmıştır; Osmanlı pâdişahlarının huzuruna giren kimselerin silâhları alındıktan sonra koltuklarına iki kişi girmesinin işte bu vak'adan itibaren âdet olduğu rivâyet edilir: 1389=791 vukuâtında «Kosova meydan muharebesi» fıkrasına da bakınız. Bu vak'adan itibaren pâdişahların hususî hizmetlerinde bulunan hademe takımının silâhlandırıldığı ve ötede beride derviş kıyâfetiyle gezen serserilerin toplattırıldığı hakkında bir takım rivâyetler vardır. — Osmanlı-Kölemen harbindeki mağlûbiyetlerden sonra bu seferki Macar seferinde de üstüste hezimetler olması ve Belgrad muhâsarasının bu yüzden kaldırılması şanlı Fatih'in muhteşem devrinden sonra İkinci Bâyezid devrini pek sönük gösteren acı vaziyetlerdir).

İlk Osmanlı-Rus siyasî münasebeti.

(Bu sırada Moskova prensi yâhut Büyük-dukası olan Üçüncü İvan Vasilyeviç Osmanlı imparatorluğuyla siyasî münasebet tesisine teşebbüs etmiştir: Kırım Hanı Mengli-Giray'ın tavassutiyle yapılan bu teşebbüs, Osmanlı-Rus münasebetlerinin başlangıcı sayılır. — Üçüncü İvan, etrafındaki küçük Rus prensliklerinin bir çoğunu ilhâk ederek büyük Rusya'nın temelini kurmuş olan adamdır: 1475=880 vukuâtına da bakınız. Bu prensin Osmanlılarla münasebet tesisine teşebbüsü. Karadeniz'in Osmanlı hâkimiyyetine girmesi üzerine Ruslar için hâsıl olan ticarî ihtiyaçlardan dolayıdır. — Üçüncü İvan İkinci Bâyezid'e 31 Ağustos tarihli bir nâmeyle mürâcaat ederek ticaret serbestisînin teminini rica etmiştir: 1495=900 ve 1499=904 vukuâtının ikinci fıkralarına da bakınız).

1493=898

Bosna Beylerbeyi Ya'kub Paşa'nın İstirya=Styrie akını ve Kırbova zaferi.

(1492=897 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz akın felâketlerinin intikamını almak için sekiz bin kişilik bir kuvvetle İstirya=Styrie içerilerine büyük bir akın yapıp bir çok ganîmetler ve esirler alan Ya'kub Paşa seferden dönerken Hırvatistan'da «Sadbar/Sadhor» geçidinin Hırvat beyleri tarafından çevrilmiş olduğunu görünce müzakereyle yol verilmesini temin etmek istemişse de uyuşamadığı ve sürüncemede kalan bu müzakerede vakit kazandığı için koca bir ormanı yıktırarak başka bir yol açıp ilerlemiş ve bunun üzerine tâkibine çıkan Hıristiyan ordusuyla Osmanlı menbâlarına göre «Kırbova» ve «Karatova» şekillerinde bahsedilen «Krbava/Corbava» da ve Garb menbâlarına göre de o civardaki «Adbina/Udbina/Udwine» mevkiinde harbe tutuşup parlak bir zafer kazanmış, bir Garp rivâyetine göre 25 bin Macar telef etmiş ve bilhassa düşman kumandanı «Derencseny»yi esir almıştır. — Osmanlı menbâlarında bu kumandandan «Derencil-Ban» ismiyle bahsedilir. Ya'kub Paşa'nın bu kumandanla diğer bir takım mühim esirleri Istanbul'a gönderirken Kont Kinis'in vahşetlerine mukabele olmak üzere zafer alâmeti olarak beş bin yedi yüz burun yolladığı hakkında da bir rivâyet vardır! Bu zafer üzerine Ya'kub Paşa murassâ kılıç, hil'at ve bir çok para ihsanlarıyla taltif edildikten başka, terfian Rumeli Beylerbeyliğine de tâyin edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında çok üstün kuvvetlere karşı kazanılan bu parlak zaferin tarihi 7 Zülhicce=19 Eylül Perşenbe gününe müsâdif gösterildiği halde, bâzı Garp

menbâlarında 9 Eylül=27 Zülka'de Pazartesi tarihinden bahsedilir. — Ya'kub Paşa kahraman olduğu kadar şairdir ve kendi zaferi hakkında çok güzel bir şiiri vardır; bu muhteşem zafernâmenin en güzel parçaları şunlardır:

Buluşduk düşmana çün «Kırbovâ»da
Nida îrişdi kim «Kır bû ovâda! «
Hakin emriyle ittüm bir gazâ kim
Murad Hân itti ancak «Kosova»dâ
Ururduk kâfirün boynûna şemşir
Melekler bağlayup saflar havâdâ
Aceb mî bû zafer, çün gayb erenler
Muâvindür bize arz-û-semâdâ
«Derencil-Ban» kıral beylerbeyîsî
Bile çok ban tutuldû ol arâdâ
Şehenşeh devletinde ol melâîn
Yatur mahbûs olup bend-î belâda
Ko çeksün mihnet-u-renc-û-belâyı
Yarâşur câhilün cânî cezâdâ
Fenâyâ vîreyüm iklîm-i küfrü
lilukîm oldukça bû dâr-î fenâdâ
Kılam ednâ kulûmû Voyodâ ben
Huda fırsat virürse «Belgırâd«â

Kahraman şair bu güzel şiirinin sonunda kendini şöyle takdim etmektedir:

Benüm bosnâ beği derviş Ya'kûb
Hudâ avniyle irdüm bû cihâda
Makâm îde banâ cennât-ı Adnî
Umârım ol Ganî Dâr-ül-bakaadâ

Ya'kub Paşa'nın bu zarif eserini kendisi gibi şair olan İkinci Bâyezid'e takdim ettiği rivâyet edilir: Askerî edebiyatımızın en güzel eserlerinden olan bu şiirin muhtelif menbâlarda bâzı kelime tahavvülleriyle bir takım değişik şekillerine tesâdüf edilir).

1494=899

Ahlâksızlıkları ve cinayetleriyle meşhur Papa «Altıncı Alexandre Borgia»nın Cem-Sultan hakkında bir takım gizli tekliflerle İkinci Bâyezid'e elçi ve nâme göndermesi. — Türkiye'nin taksimi hakkında Fransız ve Alman projeleri.

(Papa'nın elçisi, Vatikan teşrifatçılarından «Boceiardo/Buzardo» isminde bir Ciniviz papasıdır. — İnsanlık tarihinin en kara yüzlü şahsiyetlerinden olan Borgia, İkinci Bâyezid'e Fransa kralı Sekizinci Charles'in İtalya'yı tehdid etmekte olduğunu ve Roma'yı alıp Cem-Sultanı eline geçirdikten ve Yunanistanı da zaptettikten sonra Cem'i tahta çıkarmak için donanmayla Türkiye'ye göndereceğini bildiriyor ve bu büyük tehlike karşısında müşterek düşmana karşı askerî masraflar için gelecek senenin taksiti olan kırk bin duka altınını peşin olarak koparmıya çalışıyor veyâhut Cem-Sultan'ın vücudunu izâle mukabilinde bir defaya mahsus olarak üç yüz bin duka altını istiyordu! — Bir takım mâcerâ romanlarıyla başı dönmüş hayalperest bir genç olan Fransa kralı Sekizinci Charles'in Şarkî-Roma imparatorluğu hülyasına ve hattâ «Makaamât-ı mubâreke»yi kurtarmak sevdâsına kapılmış

olduğu yalan değildir: Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos'un yeğenlerinden Thomas oğlu Andriya, Bizans tahtı üzerinde iddiâ ettiği mevhum hakları senede üç bin dört yüz duka altını mukabilinde işte bu akılsız krala satmıştır: 1460=864 ve 1475=880 vukuâtına da bakınız. Sekizinci Charles'in tasarladığı muazzam projeye göre Rodos Üstâd-ı-a'zamı Haçlı ordusuna kumanda edecekti; Macaristan, Lehistan, İspanya ve İskoçya kralları da yardım edeceklerdi; Arnavutluk'la Makedonya ayaklandırılacak, Fransa kralının elde ettiği Draç piskoposu bu işde önayak olacak ve Cem-Sultan da Türkler arasında dahilî bir mücâdele çıkarmakta kullanılacaktı. — Buna mukabil bir de Almanya imparatoru Birinci Maximillian'ın projesi vardı; Bu ikinci projeye göre Almanya, Macaristan, Lehistan ve Papalık makamı müşterek bir harekete geçecek, bu Hıristiyan hareketine bir Müslüman devleti olan Mısır ve Suriye Kölemen Sultanlığı da iştirâk edebilecek ve ancak iştirâk ettiği takdirde Cem-Sultan Mısır Sultanına teslim edilip Osmanlı ölkesinde dahilî mücâdeleler çıkartılacak ve bu büyük seferin sonunda her müttefik Osmanlı ölkesinden zaptedebildiği kadar arazi alacaktı! Hattâ bu maksatla imparatordan Roma'ya bir elçi gelmiş ve Macaristan'la Lehistan'ın Türkiye ile sulh akdetmemeleri için Papa'nın bu hükûmetler üzerinde tesir icrâ etmesini istemiye başlamıştı! Her halde hem Fransız, hem Alman projelerinde Cem-Sultana kendisinin kabul etmediği fecî bir rol oynatılmak istenildiği muhakkaktır. — İkinci Bâyezid bu geniş projelerden haberdar edildiği sırada kendisi harp hazırlıkları yaparken Fransa kralı da 18 Eylül=17 Zülhicce Perşenbe günü İtalya'ya giriyordu. — Sultan-Bâyezid'in işte bu şerait içinde fâni kardeşini bir an evvel «Dâr-ı fenâ»dan «Dâr-i bakaa»ya göndermekten başka çare bulamadığı rivâyet edilir! — Pâdişahın Papa'ya gönderdiği cevap, «Borgia»ların düşmanları tarafından yakalanmış ve Fransa kralına verilmiştir: Bu fecî cevapta Bâyezid kardeşi Sultan Cem'in cenâzesini kendisine teslim edecek memura üç yüz bin altının tesviyesine hazır olduğunu yeminlerle temin etmiş ve ayni zamanda kırkar bin altından, iki senelik ve bir rivâyete göre de yalnız bir senelik taksit parası göndermiştir! Fakat bu cevabın hakikî veyâhut sahte olduğu ve Borgia'ların düşmanları tarafından uydurulup uydurulmadığı hususlarında ihtilâf vardır).

1495=900

Macaristan'la üç senelik bir sulh akdi.

(Bu sulh şerâitine göre üç sene müddetle Türk akınlarına fâsıla verilecek ve tecdidi için müddetin hitâmından üç ay evvel teşebbüs edilecektir: Tabiî bu sulh bir mütâreke mahiyetindedir. — Bu muâhedenin imzası üzerine Osmanlı akıncıları artık Venedik arazisini harekât sahnesi ittihâz etmişlerdir).

24/25 Şubat=28/29 Cumâda-l-ûlâ, Salı/Çarşanba gecesi: Cem-Sultan'ın ölümü.

(Ölüm tarihi 29 Cumâda-l-ûlâ=25 Şubat Çarşanba günü sabaha karşıdır: Sabah, olmadan evvel ölmüş olduğuna göre 24/25 Şubat=28/29 Cumâdâ-l-ûlâ Salı/Çarşanba gecesini esas ittihâz etmek daha doğrudur. Bununla beraber bâzı Osmanlı menbâlarında 29 Cumâda-l-âhire=27 Mart Cuma gününden de yanlış olarak bahsedilmekte olduğu gibi, sene itibariyle bile büyük yanlışlar yapılarak 897=1492 veyâhut 904=1498-1499 tarihlerinden de bahsedilir! Bâzı Garp menbâlarında 24 Şubat=28 Cumâda-l-ûlâ Salı tarihine tesâdüf edilmesi ölümün 24/25 Şubat=28/29 Cumâda-l-ûlâ Salı/Çarşanba gecesine tesâdüf etmesinden galat olsa gerektir. — Cem-Sultan 26/27 Safer 864=22/23 Kânunuevvel 1459 Cumartesi/Pazar gecesi sabaha karşı dünyaya gelmiş olduğuna göre yeryüzünün üç kıt'asında cem'an 35 sene, 3 ay, 3 gün yaşamış, yâni 36 yaşının içinde ölmüş demektir. — Hıristiyan devletlerinin elinde esir olarak geçen ve acı bir roman mevzûuna benziyen felâket ve esâret hayatı üç devre ayrılabilir:

Deniz yollarında geçen sıkıntılı seyâhat günleri dahil olmamak şartiyle 1482=887 senesi 29 Temmuz=12 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden 1 Eylül=17 Receb Pazar gününe kadar 34 gün Rodos'da, gene 1482=887 senesi 17 Teşrinievvel=4 Ramazan Perşenbe gününden 1489=894 senesi 12 Şubat=11 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününe kadar 6 sene, 3 ay, 26 gün Fransa'da ve gene 1489=894 senesi 6 Mart=3 Rebî'ül-âhir Cuma günü İtalya toprağına ayak basmasından bu 1495=900 senesi 25 Şubat=29 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü vefatına kadar 5 sene, 11 ay, 20 gün de İtalya'da yaşamıştır. Bu suretle yol müddetleri hariç olarak bu üç Hıristiyan ölkesinde cem'an 12 sene, 4 ay, 29 gün çok acı bir gurbet ve esâret hayatı geçirmiş demektir: Deniz yollarında geçen günler de ilâve edildiği takdirde bu müddet 13 seneye yaklaşır. Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'da mülteci sıfatiyle hür olarak geçirdiği günler tabiî bu hesaba dahil değildir. — Bu on üç sene içinde Osmanlı hazînesi ilkönce Rodos Şövalyelerine senede kırk beş bin, ondan sonra Papalık makamına senede kırk bin duka altını vermiştir: Rodos Şövalyeleriyle muâhede akdedildiği zaman geçmiş seneye mahsuben de bir taksit verilmiş olduğu için, bu paraların mecmûu altı yüz bin duka altını tutmaktadır; tabiî fevkalâde paralar bu hesaba dahil değildir. — Türkiye'nin Edirne şehrinde doğmuş olan Cem-Sultan, İtalya'nın Napoli şehrinde ölmüştür. — Ölüm sebebi zehirdir; yanında bulunanlardan «Vâkıât-ı Sultan Cem» müellifi, kendi gözleriyle görmüş olduğu a'râzı şöyle anlatır:

«Merhumun yüzü gözü, boynu şişti; emmâ kendüyü bilürdü, söylerdi. Çok hâzık tabibler getürüp envâ'-ı muâlece ittiler, fâyide itmedi».

Cem-Sultan'ın zehirlenmesi meselesinde henüz karanlık noktalar vardır. — Bu meselede bir çok menbâların umumiyetle ittifak ettikleri nokta, Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde İkinci Bâyezid'le Altıncı Alexandre Borgia'nın elbirliği etmiş olmalarıdır! Osmanlı menbâlarına göre zavallı şehzâde zehirli bir usturayla tıraş edilmiş, Garp menbâlarına göre de kullandığı şekere beyaz bir toz karıştırılmıştır. — Usturayla zehirlenme rivâyetinin fecî kahramanı Kapucu-başı «Mustafa» isminde Frenk yâhut Rum dönmesi bir devşirmedir! Bu karanlık ruhlu devşirme bir rivâyete göre hamam tellakliğinden yetişmedir! Solâkzâde bunu şöyle anlatır:

«Bir dellâk-i nâ-pâki hezâr güne mekr-ü-âl ile yanına gönderdiler: Ol mel'un neylerse eyledi, şehzâdenin tıraşına yol bulup bir zehirlü ustura ile tıraş eyledi...».

Osmanlı rivâyetinde bu süflî ve iğrenç cinayeti işliyen devşirme Mustafa, Fatih'in bedbaht oğluna berberlikle hulûl edip o kapkaranlık rolü oynadıktan sonra Roma'dan Istanbul'a kaçarken derece derece yükselip nihayet «Koca-Mustafa Paşa» ismiyle Vezir-i-a'zam olan Frenk yâhut Rum Mustafa'dır ve hattâ Istanbul'un bir mahallesi maatteessüf hâlâ bu karanlık devşirmenin kirli adını taşır! Osman-zâde Tâib, «Hâdîkat-ül-vüzerâ»Sının «Koca-Mustafa Paşa» fıkrasında bu iğrenç dönmenin çirkin hüviyyetini şöyle anlatır;

«Sultan Bâyezid Hân-i Velî'nin nazargerde-i hâssı ve ni'met-horde-i bâhir-ül-ihtisâsı olmağın Kapucubaşı iken Cem-Sultan Hazretin rehrev-i ıklîm-i adem itmeğiçün hey'et-i ser-tırâşîde Roma şehrine şemşîr-beste-i azîmet olup mersûm-i rüvât-ı kalem-i ahbâr olduğu üzere hizmetine duhûl ve zehr-âlûd ustura ile zühre-i ayşin karîn-i zuhûl itmeğin bad'el-kufûl Âstâne-i Saâdet'e vusûlünde hizmeti mukaabili maa-l-vezâre Rumeli eyâleti ile nâil-i me'mûl oldu.»

«Hadîkat-ül-cevâmi'»in birinci cildinde de buna benzer bir izah vardır. Bütün bu izahlara göre devşirme Mustafa o meş'um rolünü berberlik ederek ve zehirli ustura kullanarak oynamıştır:

Halbuki muâsır bir menbâ olan Âşık-Paşa-zâde tarihinde bu zehirli ustura Papa'nın adamlarına mal edilerek;

«Başını ağulu ustura ile yölüdüler, başı göğdesi şişdi, ilâca kaabil olmadı, Allah rahmetine vâsıl oldu».

denilmektedir. Fakat yukarda da söylediğimiz gibi Garp menbâlarına göre zehir usturayla aşılanmamış, şekere katılmıştır; bu ikinci rivâyet daha kuvvetlidir; çünkü devşirme Mustafa'nın Roma'ya berber sıfatiyle değil, İkinci Bâyezid'den Papa'ya elçi sıfatiyle gittiği ve hattâ Cem-Sultanla da görüştüğü «Vâkıât» müellifinin şehâdetiyle sâbittir; bundan da anlaşılır ki frenk Mustafa o gizli cinayetini berber sıfatiyle değil, elçi sıfatiyle bir rol oynıyarak işlemiştir. O devirde zehircilik çok ileri bir sanat halindedir: Türlü türlü zehirler içinde azar azar verilerek tesirini tedricen gösterenler veyâhut geç tesir edenler de vardır ve zaten Cem-Sultan'ın işte böyle bir zehirle öldürüldüğü rivâyet edilir. Tabiî bu zehirin hangi tarihte verilmiye başladığını ve ne kadar zamanda tesir ettiğini tâyin etmek kabil değildir. Yalnız Osmanlı menbâlarındaki umumî an'aneye göre devşirme Mustafa'nın her halde fecî bir rol oynadığı anlaşılmaktadır; Cem-Sultan'ın o sırada Mısır'da bulunan annesinin de bu kanâatte bulunduğu rivâyet edilir. — İkinci Bâyezid'in bu işde yegâne mâzereti, Cem'in Avrupa hıristiyan devletlerince Türkiye aleyhine kullanılacak bir âlet haline getirilmiş olmasıdır: Bir taraftan Almanya imparatoru Birinci Maxmillian ve bir taraftan da Fransa kıralı Sekizinci Charles Türkiye'nin taksimi için bir takım siyasî ve askerî teşebbüslere girişiyor ve hattâ Fransa kralı İtalya'da Bizans imparatorlarının kıyâfetine girip kendisini alkışlatıyor, öte taraftan da bütün Avrupa devletleri Cem-Sultan'ı ele geçirip Türk hâzinesini dolandırmıya vasıta ittihâz etmek istiyor ve hattâ Mısır sultanı bile Roma'ya elçi göndererek Cem'i Papa'dan satın almak ve Osmanlı ölkesine satmak için bir takım pazarlıklara girişiyordu! Tabii İkinci Bâyezid kardeşinin izâlesiyle siyaseten devletinin üstünden bütün bu tehlikeleri defetmiş olacak ve şahsen de saltanatın meşrû vârisinden kurtulacaktı. — O sırada Fransa kralı Sekizinci Charles ordusunun başında Roma'ya girmiş ve Altıncı Alexandre Borgia ile galip vaziyette bir muâhede akdetmişti; Bu muâhede mucibince Papa yirmi bin duka altını mukabilinde altı ay müddetle Sultan Cem'i Fransa kralına teslim etmek mecburiyetinde kaldı: Altı ay sonra iade edileceğine de Venedik ve Floransa bankaları kefalet edecekti! Bu suretle zavallı Cem bir iki kere satıldıktan sonra bir kere de kiraya verilmiş oluyordu! İşte bu mukavele mucibince Fransa kralına teslim edilen Cem-Sultan kralla beraber Napoli'ye gitmiş, İtalya'dan Draç ve Avlonya'ya geçerek Istanbul üzerine yürümek istiyen kralın elinde bir siyaset âleti haline gelmiş, fakat meçhul zehir daha yoldayken tesirini göstermiye başladığı için Fatih'in bu talihsiz oğlu sekiz gün hastalık çektikten sonra nihayet Napoli'de can vermiştir. — Şehzâdenin bu kısa hastalık devrinde Fransa kralı daima gelip hatır sormuş, hastaya bir çok teselli sözleri söylemiş ve hattâ

— Beyim, hâtırın hoş dut, gayret eyle, şimdiden sonra sen âzâdsun, kendünü mahbûs ve esir tasavvur itme!

dediği için zavallı Cem:

— Elhamdülillah âzâd ve halâs savtı kulağumuza girdi!

diye Allaha şükretmiştir. — Cem-Sultan'ın göğüs nezlesinden ölmüş olduğuna ait bir Venedik vesikasına istinâden zehirlenmesine inanmıyarak eceliyle öldüğüne hükmeden müellifler de vardır: Fakat bu nezle rivâyeti, şehzâdenin yanında bulunan «Vâkıât»

müellifinin bahsettiği a'râza uygun olmadığı için her halde doğru olmaması lâzımgelir. — «Vâkıât» müellifine göre son zamanlarında:

— Yâ Rab! Eğer bu kâfirler beni bahâne idüp ehl-i İslâm üstüne hurûc itmek kasdın iderlerse beni ol günlere erişdirme, cânumu kabzeyle!

duâsını diline dolamış olan zavallı Cem-Sultan'ın ölürken söylediği vasiyet sözleri de şunlardır:

— Elbette elbette benüm mevtüm haberin intişar idesüz: Mebâdâ ki küffâr benüm aduma Müslemanlar üzerine hurûc eyliye! Benden sonra karındaşum Hudâvendigâr Sultan Bâyezid Hazretlerine varasuz, diyesüz ki beni redditmesün, ne vechile olursa benüm tâbûtumu kâfir memleketünde komasun! Ehl-i İslâm memleketine çıkarsun ve cemî' borçlarum edâ eylesün ve benüm anamı ve kızımı ve sâyir teallükaatümu ve benüm üstümde hidmette sâbıkası olan huddâmumu ortarmayup hallü hâline göre riâyet eyliye!

Merhumun bu meâlde bir vasiyetnâme bırakmış olduğu da anlaşılmaktadır. Son demlerinde Mısır'daki annesinden gelen bir mektubu ne kendisi okuyabilmiş, ne de maiyyet beyleri okuyunca anlıyabilmiş, aradan bir müddet daha geçmiş, nihayet o maddî zehirlerle mânevî zehirler şehidi, şahâdet getirmiye başlamış ve sabaha karşı Allahına kavuşmuştur. — Cem-Sultan'ın cenâzesini maiyyet erkânından Celâl ve Sinan Beyler yıkayıp kendi kavuk tülbendiyle kefenlemişler ve namazını da hepsi altı yedi kişiden ibaret kalan bu maiyyet adamları saf bağlayıp kılmışlardır. — Bundan sonra Fransa kralının emriyle merhumun cenâzesi tahnit edilerek bir kurşun tabuta konulmuş ve ahşâsı da Napoli sarayının bahçesine bir kutu içinde defnedilmiştir. — Cem-Sultan'ın ölümü Istanbul'a aksedince İkinci Bâyezid'in sarayında üç gün matem tutulmuş, herkes siyah elbise giymiş, pâdişah siyah sarık sarmış, Istanbul ve Galata'da bütün dükkânlar üç gün kapanmış ve Sultan Bâyezid'in irâdesiyle bütün Türkiye câmilerinde «gaaib» cenâze namazı kılınmıştır: İkinci Bâyezid'in bu tedbirlerle memlekette çok büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılan Cem tarafdarlarının gönüllerini yaparak onları kendisine celbetmek istediği hakkında bir rivâyet vardır. — Cem-Sultan doğduğu zaman Bâyezid ve Mustafa isimlerinde iki oğlu olan Fatih'in üçüncü bir saltanat müddaisinden memnun olmıyarak zavallı çocuğun beşiğine bir tekme vurduğu ve hattâ bu sarsıntıdan dolayı küçük şehzâdenin şaşı kaldığı hakkında bir rivâyet vardır: Eğer bu zayıf rivâyet doğru değil de Cem-Sultan doğduğu gün babasının tekmesini yememişse, her halde hayatın tekmesini öldüğü güne kadar yemiş demektir. — «Cem»ismi Garp menbâlarında «Zizimi», «Zizim», «Dzim», «Tschem», «Dschem», «Gem», «Gemes» vesaire gibi bir çok tahriflere uğramıştır; Bugün umumiyetle «Djem» şekli kullanılmaktadır. — Cem-Sultan'ın İtalya'da tahnit edilen cenâzesinin Bursa'ya nakli için 1499=904 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

İlk Rus elçisinin Istanbul'a gelişi.

(Bu elçinin ismi «Mihail Plechtcheef/Plesttschejeff» şekillerinde kaydedilir. Kırım Hanı Mengli-Giray'ın tavsiye mektuplarıyla bir ticaret muâhedesi akdetmek için gelen bu elçi kaba bir adam olduğundan İkinci Bâyezid'in emriyle iade edilmiş ve eline verilen cevapta muâşeret âdabını bilmediğinden bahsedilmiştir: 1492=897 vukuâtının son fıkrasıyla 1499=904 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

27 Nisan=1 Şa'ban, Pazartesi: «Kanunî Sultan Süleyman» ünvaniyle en parlak Osmanlı pâdişahı olan şehzâde Süleyman'ın Trabzon'da doğumu.

(Süleyman'ın babası şehzâde Selim «=Yavuz Sultan Selim» o sırada Trabzon valisidir. Anası da güzelliğiyle meşhur Hafsa-Hatun'dur: Bu Hatun'un türbesi Sultan-Selim'dedir; Süleyman'ın anası bâzı menbâlarda «Ayşe-Hatun» ismiyle de anılır. — İstikbali çok parlak olan bu şehzâdenin 6 Safer 900=6 Teşrinisâni 1494 Perşenbe günü sabaha karşı veyâhut 901=1946 senesi Şa'ban=Nisan-Mayıs ayında doğmuş olduğu hakkında da birer rivâyet vardır: Fakat bu son rivâyet çok zayıftır).

1496=901

Bosna fütûhâtı.

(Fatih devrinde fethedilmiş olan Bosna ile Sırbistan'ın bâzı kaleleri sonradan Macarlar tarafından işgâl edilmiştir: Türklerle Macarlar arasında muhtelif seferlerde alınıp verilmiş olan bu kalelerden Bosna'nın «Komothya», «Thersaz», «Nerethva» ve «Koszoruwar» mevkileri bu sırada istirdâd edilmiştir).

1497=902

Dalmaçya akını.

(Osmanlı akıncıları Venedik cumhuriyetinin «Friuli» eyâletine kadar ilerleyip bir çok şehirleri yakıp yıkarak esirler ve ganîmetlerle dönmüşlerdir; bu hareketin sebebi o sırada Venedik'le siyasî münasebetlerin gerginleşmiş olmasıdır: 1495=900 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

Karadağ'ın himâye altına alnması.

(O tarihte Karadağ ölkesi Venedik himâyesinde bir Beyliktir ve «Georges Czernoviz» isminde bir prensin idaresinde bulunan bu Beylik'de Venediklilerin bir mıkdar işgâl kuvvetleri de vardır. Bu küçük memleketin kendi mevcudiyeti kadar Türk topraklarının emniyetini de tehdid eden bu vaziyete karşı İşkodra beyi Firuz Bey Kattaro'ya gidip oradaki Venedik kumandanına Czernoviz'in ölkesini Pâdişahın emriyle muhâfaza için geldiğini tebliğ ederek Karadağ prensliğini Venediklilere karşı himâye altına almıştır: Venedik kumandanı «Trevisani» de bu tebliğe verdiği cevapta Venedik cumhuriyetinin Karadağ'a karşı hiç bir tecavüz emeli bulunmadığı hakkında teminat vermiştir. Yukarıki fıkrada gördüğümüz akın hareketiyle bu Karadağ meselesi Osmanlı-Venedik sulhünün bozulmasına başlangıç sayılır: Napoli ve Floransa hükûmetleri de Osmanlı devletini Venediklilere karşı gizlice tahrik etmişlerdir).

On beşinci asrın en büyük divan şairlerinden Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa'nın ölümü.

(Fatih'in hocası, nedimi ve veziri olan Ahmed Paşa Kadı-asker=Kazasker Veliyüddin ibni İlyas Efendi'nin oğludur. «Bursalı Ahmed Paşa» şöhretiyle mârûf olmakla beraber Edirne'de doğmuş olduğu rivâyet edilir; hattâ Dimetoka'da doğduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Doğum tarihi belli değildir. Müderrislikte, Edirne Kadılığında, Kadı-askerlikte ve nihayet vezirlikte bulunmuştur; İkinci Bâyezid devrinde son resmî vazifesi Bursa sancak beyliğidir ve orada vefât edip Murâdiyye camii karşısında yaptırdığı medresenin yanındaki türbesine defnedilmiştir. Şeyhî ile beraber Onbeşinci asır divan şiirinin en mümtâz mümessillerinden olan Ahmed Paşa, Şeyhî'den çok fazla nisbette Acem dil ve edebiyatının tesirini gösterir;

bununla beraber divan edebiyatımızın Bâkı'ye kadar devam eden devrinde Ahmed Paşa'nın büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır. Ahmed Paşa'nın Arapça ve Acemce şiirleri de vardır, İkinci Bâyezid'in emriyle Ahmed Paşa şiirlerini toplayıp divan halinde tertib etmiştir; Istanbul'un muhtelif kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır: Bu güzel divanın henüz basılmamış olması Türk edebiyatı için büyük bir mahrumiyettir).

3 Mart=28 Cumâda-l-âhire, Cuma: Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın azli.

(18 Teşrinisâni 1482=6 Şevvâl 887 Pazartesi günü devşirme İshak Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan bu devşirme Davud Paşa o tarihten itibaren 14 sene, 3 ay, 15 gün mütemadiyen bu mevkide bulunmuş ve muazzam bir servet sâhibi olmuştur: Vefatından sonra yalnız nakdî servetinin taksim harcı olarak «beş yük akça» verildiği rivâyet edilir! O zaman bir «yük» yüz bin akça itibar edildiğine göre, beş yüz bin akça harç vermek için lâzımgelecek para mıkdarının azameti her halde kolay ölçülecek şeylerden değildir! — İshak Paşa'nın 1482=887 tarihinde damadı olan Gedik-Ahmed Paşa'nın idâmı üzerine derhâl azledilmeyip ertesi sene, yâni 1483=888 tarihinde azledildiği ve Davud Paşa'nın da işte o zaman iş başına getirildiği hakkında da bir rivâyet vardır; bu rivâyet doğru olduğu takdirde Davud Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ müddeti 14 seneden biraz eksik olmak lâzımgelir: 1482=887 vukuâtının «18 Teşrinisâni=6 Şevvâl» fıkrasına da bakınız. — Davud Paşa esasen Arnavut ve hıristiyandır: Gençliğinde Osmanlılara esir düştükten sonra ihtidâ etmiş ve Fatih devrinde Rumeli Beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. — Istanbul'un Davudpaşa mahallesiyle Davudpaşa kışlasının bulunduğu sahraya bu devşirmenin ismi verilmiş ve burası vaktiyle Rumeli seferlerine giden ordular için hareket noktası ittihâz edilmiştir: Anadolu seferlerinin hareket noktası Üsküdar ve donanmanın hareket noktası da Beşiktaş'daki Barbaros türbesinin önüdür. — Istanbul'un Gedikpaşa, Koca-Mustafapaşa ve Davutpaşa gibi en mühim mahalle ve semt isimleri maatteessüf hep bu devşirme hâkimiyyetinin acı hâtıralarıdır. — Davud Paşa azledildiği zaman «üç yüz bin akça» tekaüdiyye ile Dimetoka'ya çekilmiştir. — Azlinden sonra iki sene yaşamıştır: Ölümü 904=1498-1499 tarihindedir).

Vezâret-i-uzmâ makamına Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Eski Hersek dukası Stefan Kossariç'in oğlu olan bu dönme Paşa, Fatih devrinde Osmanlı sarayına rehine şeklinde alındıktan sonra ihtidâ edip «Ahmed» ismini almış ve Cem-Sultan'a karşı Bâyezid'in cülûsuna hizmet ettiği için kendisine bir de sultan verilerek dâmad bile olmuştur; 1463=867 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

1498=903

Bali Bey'in birinci Lehistan akını.

(Bu meşhur akının sebebi Lehistan=Polonya kralı Jean-Albert'in 1497=902 tarihinde Boğdan'a taarruz edip Bukovina geçitlerinde mağlûb olarak çekilmesidir; tabiî bu suretle iki devlet arasındaki sulhü Lehliler ihlâl etmiş demektir: Bu sulh için 1490=895 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Silistre sancak beyi Malkoç-oğlu Bali Bey'in Lehistan akınları işte bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid'in emriyle yapılmıştır. Bali Bey'in iki akını vardır: Mayıs=Ramazan başlarına tesâdüf eden bu birinci seferdeki kuvvetleri Macar menbâlarında altmış bin gösterildiği halde, Osmanlı ve Leh menbâlarında kırk bin gösterilir. «Dniestr» nehrinden geçip Polonya'ya giren Bali Bey «Czarnkow», «Gologory» ve «Glemiany» kalelerini zaptetmiş, «Leopol/Lwow» ve «Sandomir» şehirlerini yağma ederek yıkıp yakmış, ondan sonra «Radom» civarına kadar ilerleyip «Brzeziny» ve hattâ «Varşova» şehirlerini

tahrib ederek dönerken Lehlilerin «Vistül» sâhillerinde kurdukları tahkimâtı yarmış, buradaki Leh kuvvetlerini mağlûb etmiş ve nihayet «San» nehrini geçerek Temmuz=Zülka'de ayında Akkerman'a vâsıl olmuştur; yeni fethedilmiş olan Kilya ve Akkerman kaleleri bu Lehistan akınlarında üssülhareke ittihâz edilmiştir: Bunların fethi için 1484=889 ve ikinci Lehistan akını için de 1498=904 vukuâtına bakınız. — Bali Bey bu ilk seferinden on bin esir ve bir çok kıymetli ganîmetlerle dönmüştür).

Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına Çandarlı-İbrahim Paşa'nın tâyini.

(İbrahim Paşa Istanbul'un fethi üzerine idâm edilen Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın oğludur. Tuhaf bir rivâyete göre babasının idâmından sonra bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak şartiyle Edirne Kadılığından azledilip uzun zaman sefalet çekmiş, kimse yüzüne bakmamış ve hattâ «deli»diye iftira edilerek tımarhaneye bile atılmıştır! Nihayet aklı başında olduğu anlaşılıp serbest bırakılınca Fatih'e dehâlet edip Amasya Kadılığını istemiş ve Fatih de derhâl tâyin edip Amasya'ya yollamıştır: Hattâ evvelce müsâdere edilmiş olan baba mirasının bile iade edildiği hakkında bir rivâyet vardır. İbrahim Paşa'nın İkinci Bâyezid'e intisâbı işte bu Amasya Kadılığında gösterilir: Orada vali olan şehzâde sonradan pâdişah olunca İbrahim Paşa'ya Kadı-askerlik ve vezirlik vermiş ve nihayet Hersek-zâde'nin yerine Vezir-i-a'zam tâyin etmiştir. Halbuki son tetkikler Paşa'nın böyle bir menkûbiyet geçirmemiş ve hattâ Fatih devrinde Kadılık, Kadı-askerlik ve nihayet vezirlik ettikten sonra Şehzâde Bâyezid'e lala olarak Amasya'ya gönderilmiş olduğunu göstermektedir. — İbrahim Paşa, âlim, fâzıl, zeki ve son derece nezih ve nâmuslu bir devlet adamıdır: Devşirme Davud Paşa öldüğü zaman parasının veresesine taksimi bile bir mesele teşkil ettiği halde, bu Türk vezir öldüğü zaman Osman-zâde Tâib'in tâbiriyle «... Kemâl-i nezâhetinden hîn-i intikaalinde sekiz bin akçadan gayri nakd istihlâf eylemedi». — Çandarlı-İbrahim Paşa Vezâret-i-uzmâ makamında iki sene kadar kaldıktan sonra vefât etmiştir: 1499=905 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

1498=904

Bali Bey'in ikinci Lehistan akını.

(Teşrinisâni=Rebî'ül-evvel ayında başlıyan ikinci akın hareketinde tekrar «Dniestr» nehrinden geçen Bali Bey «Halicz», «Zydaczew», «Sambor» ve«Drohobycz» şehirlerini baştanbaşa yağma ve tahrib ettikten sonra kışın şiddetinden ve iâşe müşkilâtından dolayı daha ileri gidemiyerek üssüne dönmek mecburiyetinde kalmıştır. — Leh menbâlarında kışın şiddetinden dolayı bu akında kırk bin Türk telef olduğundan bahsedilirse de, esasen Bali Bey kuvvetlerinin mecmûu bundan ibaret olduğu için bu rakamda ölçüsüz bir mübalâğa vardır. — Bu ikinci seferden de bir çok esirlerle ganîmetler getirilmiştir: Herhalde bu büyük akınların iktisadî vaziyet üzerindeki tesirleri ehemmiyetle tetkik edilecek mühim bir meseledir. — Bu vaziyet üzerine Lehistan kralı Türklere karşı bir takım siyasî teşebbüslere girişmiştir: 1499=904 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu Lehistan seferlerinde geçen şehir isimleri Osmanlı menbâlarında çok tahrife uğramıştır).

1499=904

Türklere karşı Lehistan-Macaristan-Lituanya ittifakı.

(Macar kralı Ladislas ve Lituanya büyük-dukası Alexandre o sırada Lehistan krallığında bulunan Jean-Albert'in kardeşleri olduğu için Lehistan akınlarıyla şiddetlenen Türk tehlikesi karşısında bunlar kolayca birleşmişler ve 19 Nisan=8 Ramazan Cuma günü bir ittifak akdetmişlerdir; Hattâ bu vaziyetten gözü yılan Boğdan voyvodası Ştefan bile Lehistan'la hemen sulh akdedip Türklere karşı müttefikleri iltizam edeceğini taahhüd etmiştir; fakat bu sırada Türkiye-Lehistan sulhünün akdi harbe meydan bırakmamıştır. — 1498=903 vukuâtının birinci fıkrasıyla 1498=904 vukuâtına da bakınız).

İkinci bir Rus elçisiyle ticaret hey'etinin Istanbul'a gelişi.

(Osmanlılarla Ruslar arasında ilk siyası münasebet 1492=897 tarihinde başlamıştır: Bunun için o sene vukuâtının son fıkrasına ve bu ilk münasebetten üç sene sonra Istanbul'a gelen ilk Rus sefiri «Mihail Plesttscheff» için de 1495=900 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Bu sefer gelen «Alexis Golokvastoff» ismindeki ikinci sefir de birincisi gibi bir takım ticarî müsaadeler istemiş ve bâzı hükümdarların Rus çarı nezdine elçi gönderdiklerinden bahsederek Rusya'nın siyasî ve iktisadî münasebette bulunabilecek bir devlet olduğunu arzedip memleketinin devletler manzumesine girebilmesini temin etmiye çalışmıştır. — Bu münasebetle Ruslara yalnız bâzı ticarî müsaadeler verilmiştir).

31 Mayıs=20 Şevvâl, Cuma: Osmanlı-Venedik harbi ve İkinci Bâyezid'in Istanbul'dan Yunan seferine hareketi.

(Sultan Bâyezid'in hareketi için 1 Haziran=21 Şevvâl Cumartesi tarihi de rivâyet edilir. — Tamamiyle Türk hâkimiyyetine girmiş olan Mora'da Venedikliler ancak Navarin, Modon, Koron vesaire gibi bâzı limanlarda tutunabilmişlerdir: Şimalî Yunanistan'da da Türklerin «İnebahtı» dedikleri «Lepanto» henüz Venedik hâkimiyyetindedir. Osmanlı imparatorluğuna karşı iki yüzlü bir siyaset tâkib eden ve bir taraftan da Mora'da bâzı tahrikâta kalkışan Venediklilerin bu sâhil şehirlerinde tutunmaları Osmanlı hâkimiyyeti için izâlesi artık zaruret haline gelmiş bir tehlike vaziyetindedir. Fazla olarak Venedik'le ihtilâf içinde bulunan Papalık'la Milano, Floransa ve Napoli hükûmetleri de Osmanlı-Venedik sulhünün bozulmasına çalışmaktan geri durmamışlardır. — İki devlet arasındaki siyasî münasebetler bir müddettenberi zaten gergin bir vaziyettedir: 1497=902 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına da bakınız. Bu vaziyetten dolayı donanma kuvvetlendirilmiş ve ordu hazırlanmıştır. — Osmanlı donanmasının irili ufaklı 260-270 gemiden mürekkep olduğu rivâyet edilir; bunların ikisi o devrin en büyük gemilerindendir: Büyük Türk denizcisi Burak-Reis'le Kemal-Reis'in bindikleri bu iki geminin her biri 2500 ve bir rivâyete göre de 4000 tonluktur; kara ordusunun mevcudu da, 63 bin kadardır. — Cenubî Mora limanlarının fethi için ilkönce Yunanistan'daki Korintos körfezinde şimal sâhilinde bulunan «Lepanto/Naupaktos=İnebahtı»nın fethine lüzum görüldüğü için, Osmanlı-Venedik harbinde Türklerin ilk hedefi işte bu şimaldeki liman olmuştur. — Venediklilerin bu sefer esnâsında Bosna üzerinden bir taarruzda bulunmalarına mâni olmak için, evvelce de ayni vazifede bulunarak oraların ahvâline vâkıf olan İskender Paşa Bosna eyâletine tâyin edilip «İsonzo» nehrinin ötesindeki Venedik arazisine büyük akınlar yaptırılmış ve bu suretle hem Osmanlı-Venedik harbi başlamış, hem muhtemel düşman hareketlerinin önü alınmıştır. — İkinci Bâyezid ordu başında Vardar-Yenicesi'ne vardığı zaman, Cem-Sultan'ın zehirlenmesindeki karanlık rolünden dolayı Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilen Rum yâhut Frenk dönmesi Mustafa Paşa'yı İnebahtı'nın karadan muhâsarasına bir an evvel başlamak vazifesiyle önden göndermiş ve Osmanlı donanması da Küçük Davud Paşa kumandasında hareket etmiştir).

28 Temmuz=19 Zülhicce, Pazar: Burak-Reis'in «Sapienza» zaferi.

(Türk donanması şiddetli fırtınalardan dolayı cenubî Mora açıklarına ancak Temmuz sonlarında ve Zülhicce ortalarında varabilmiştir. — Kara ordusu İnebahtı civarına vardığı sırada donanma henüz «Sapienza» adasının önlerindedir; «Sapienza» Mora'daki Modon limanının cenup tarafında küçük bir adadır. — İşte burada Türk donanmasının karşısına İnebahtı yolunu kesmek istiyen amiral Antonio Grimani kumandasında 150-200 gemiden mürekkep Venedik donanması çıkmıştır: Bu amiralin maiyyetinde Loredano ve Alban-Armenio isminde iki meşhur kapdan da vardı. Davud Paşa'nın kumandasındaki Türk donanmasında da sağ ve sol filo kumandanı olarak meşhur Burak-Reis'le Kemal-Reis bulunuyordu. — «Sapienza» önlerinde geçen büyük deniz muharebesinde Alban-Armenio ile Loredano Burak-Reis'in bulunduğu büyük gemiye iki taraftan hücum edip kancalar atarak rampa etmişler ve kendi gemilerinden daha küçük iki Venedik gemisinden de yardım görmüşlerdir: Düşman gemilerinin büyüklerinde biner, küçüklerinde beşer yüz asker bulunduğu rivâyet edilir; gemiler borda eder etmez bu askerler Türk gemisinin güvertesine saldırıp şiddetli bir harbe tutuşmuşlar, Türkler kancalardan kurtulup sıyrılmak istemişlerse de muvaffak olamamışlar, fakat düşmanın küçük gemilerini derhâl top ateşiyle batırmışlardır. — Muhterem Burak-Reis'in Türk denizcilik tarihine şan ve şeref veren muhteşem menkabesi işte bu ümitsiz vaziyettedir: Düşman askerinin nisbetsiz kalabalığı ve kendi gemisinin iki taraftan sımsıkı kancalanması üzerine artık hiç bir kurtuluş imkânı kalmadığını gören büyük Türk gemicisi o ümitsiz vaziyette bile zaferden vazgeçmiyerek düşmanları yakmak için onlarla beraber yanmaktan başka çare kalmadığını düşünüp her iki düşman gemisine de «neft ve ateş» ve bir rivâyete göre de «Gregeois» ateşi atarak tutuşturmuştur: ilk önce yelkenlerin ateşlendiği rivâyet edilir. Biraz sonra denizin ortasında birbirine çengelli üç büyük geminin muazzam bir ateş külçesi haline geldiği ve iki düşman gemisiyle beraber o şanlı Türk kalyonunun da kendi yaktığı yangının içinde istiyerek yandığı görülmüştür; Bütün Akdeniz milletlerinin gözlerini kamaştıran bu zafer yangının da Türk ırkının eşsiz ve mukaddes fedâisi Burak-Reis'le bindiği geminin şerefli suvârisi Kara-Hasan, maiyyetlerindeki beş yüz yiğitle beraber Türk milleti için yanmışlardır. — Tabiî bu muhteşem yangın Venedik gemileriyle içlerindeki askerleri ve Loredano'larla Armenioları da bir ân içinde yakıp yok etmiş ve bu müthiş manzara karşısında korkuya kapılan Venedikli amiral Grimani bütün kuvvetleriyle kaçıp gittiği için Türk donanmasına İnebahtı yolu açılmıştır; Alevler içinde Allahına kavuşan Burak-Reis'le şanlı arkadaşlarının bu tüyler ürpertici zaferi Türk tarihinin en parlak mefâhirindendir. — Bu şanlı yangından itibaren Türkler «Sapienza» adasına muhterem Burak-Reis'in mübârek ismini takmışlardır. — Sapienza zaferi için 905=1499 seftesi 5 Muharrem=12 Ağustos Pazartesi tarihi de rivâyet edilir. — Bu zafer yangınında denize atılabilen bâzı gazilerin kayıklarla kurtarıldıkları hakkında bir rivâyet vardır).

İtalya'dan Bursa'ya getirilen Cem-Sultan'ın defni.

(Avrupa devletleri Cem-Sultan'ın cenâzesini bile bir ticaret metâı ittihâz etmişlerdir; İkinci Bâyezid 1495=900 senesi Mayıs=Şa'bân ayında Napoli'ye bir elçi gönderip oraya hâkim olan Fransızlardan kardeşinin tabutunu istetmişse de verilmemiş, 1496=901 senesi Şubat=Cumâda-l-ûlâ ayında ikinci bir Türk elçisi daha gönderilmişse de Fransızlar cenâzeyi elli bin duka altınına satacaklarını söyledikleri için bu elçi de boş dönmüş ve nihayet zavallı cenâze Fransızları memleketinden koğan Napoli kralı Frederic'in eline geçmiş, buna da bir elçi gönderilmişse de bu da beş bin duka altını istemiş, hattâ Papa bile pâdişahtan para koparmak için cenâzeyi kraldan istemişse de alamamış ve nihayet İkinci Bâyezid 1499=904 senesi Kânunusâni=Cumâda-l-ûlâ ayında Napoli kralına bir harp gemisiyle gönderdiği son bir elçi ile sekiz gün mühlet vererek bu mühlet içinde cenâze teslim edilmediği takdirde Türk ordusunun İtalya sâhillerini derhâl işgâl edeceğini tebliğ ettirmesi üzerine o ayın 29 uncu

günü zavallı Cem-Sultan'ın talihsiz tabutu Türkiye'ye sevkedilmek üzere merâsimle «San-Cataldo» iskelesine nakledilmiştir; Sultan Bâyezid'in tehdidinden korkan kral Frederic «Giacomo Pignatelli» ismindeki elçisine tevdi ettiği cenazeyi Avlonya'ya göndermiştir; Cem-Sultan'ın tabutunu Avlonya'da bir Türk filosu beklemiş ve bu filonun refâkatiyle ilkönce Gelibolu'ya ve oradan da Mudanya'ya götürülen cenâze büyük merâsimle Bursa'ya nakledilip Fatih devrinde ölen büyük kardeşi şehzâde Mustafa'nın «Murâdiyye»deki türbesine defnedilmiştir. — Cem-Sultan'ın bütün memlekette derin bir teessür uyandıran hazin âkıbetiyle ölümü için 1490=900 vukuâtının ikinci fıkrasına ve çocuklarının akıbeti için de 1522=929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1499=905

30 Ağustos=23 Muharrem, Cuma: İnebahtı fethi.

(Karadan muhâsara başladığı zaman kale muhâfızı Venedikli Zuano Mori teslim teklifini reddetmişse de, Burak-Reis'in muhteşem zaferi üzerine Türk donanmasının İnebahtı önlerine gelmesi ve Venedik Amirali Antonio Grimani'nin Fransızlardan yardım kuvvetleri bile aldığı halde korkusundan Korfu'ya kaçması üzerine ümitsiz kalarak teslim olmuştur. — İnebahtı fethi için 26 Ağustos=19 Muharrem Pazartesi tarihi de rivâyet edilir).

Vezir-i-a'zam Çandarlı-İbrahim Paşa'nın ölümü ve yerine Mesih Paşa'nın tâyini.

(İnebahtı seferi esnâsında vefât eden Çandarlı-İbrahim Paşa için 1498=903 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam olan devşirme Mesih Paşa muhtelif muvaffakıyetsizlikleri ve bilhassa Rodos muhâsarasındaki beceriksizlikleriyle meşhurdur: 1480=885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Her halde Bâyezid-i-Veli'nin nazarında bu devşirmenin en büyük meziyeti sofuluğundan ibaret olmak lâzımgelir: Bir aralık Hacc'e bile gitmiş olan Mesih Paşa dindarlığıyla meşhurdur).

Bosna valisi İskender Paşa'nın Venedik akını.

(Teşrinievvel=Rebî'ül-evvel ayında yapılan bu büyük akında. İsonzo nehrinden geçen Türkler düşmanın yüz otuz iki şehir ve kasabasını kül haline getirmişler, Venedik civarına kadar ilerlemişler ve bir çok ganîmetlerle altı bin esir almışlardır. Bu akın, Avusturya, Macaristan, Transilvania=Erdel, Lehistan ve Venedik arazisine otuz senedir yapılmakta olan büyük Türk akınlarının yirmi birincisi sayılır. Bu büyük akınlar XVI ncı asrın sonlarına kadar gittikçe hafifliyerek devam etmiştir).

Kefalonya adasının Venedikliler tarafından zaptı.

(Pisani isminde Venedikli bir kapdanın yanında İspanyol gemileri de bulunduğu halde ada merkezini işgâl etmesi, o sırada Türk donanmasının o civarda olmamasından ve ada muhâfızlarının da azlığındandır: Bu adanın fethi için 1479=884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

Venediklilerin Preveze baskını.

(İkinci Bâyezid'in emriyle Preveze beyi Mustafa Bey'in yaptırmakta olduğu yirmi geminin inşaâtı ikmâl edilmeden evvel Osmanlı tersânesi Venedik amirali Bartholomeo Pesaro'nun bir gece baskınına uğramış ve kızaktan yeni çıkan gemilerden bazıları yanmıştır. Hepsinin

yandığı hakkında da bir rivâyet vardır. Buna rağmen Mustafa Bey kızaktaki gemilerin ikmalini tesri etmiştir).

1500=906

10 Ağustos=14 Muharrem, Pazartesi: Modon fethi.

(Mora'nın cenubugarbî sâhilinde bulunan bu Venedik müstemlekesi hem karadan, hem denizden muhâsara edilmiştir; kara ordusuna bizzat pâdişah kumanda etmiştir. — Ya'kub Paşa kumandasındaki Türk donanmasına muhâsara esnâsında Venedik donanması hücum etmişse de mağlûb olmuştur. — Modon kalesi topla döğüldükten sonra umumî hücumla fethedilmiştir).

Navarin fethi.

(Osmanlı menbâlarında bu şehrin ismi «Anavarin», «Anavarina» vesaire gibi değişikliklere uğramaktadır. — Modon zaferinden yılmış olan Navarin muhafızları aman verilmek suretiyle teslim olmuşlardır. — Osmanlı donanması çekildikten sonra bir aralık Venedikliler Navarin'i istirdâd etmişlerse de tekrar donanma sevkedilip geri alınmıştır. — Feridun Bey «Münşeât»ındaki zafernâmeye göre Navarin kalesiyle beraber Milona, Fener ve diğer bir takım kaleler de teslim olmuşlardır).

16 Ağustos=20 Muharrem, Pazar, Koron fethi.

(Modon kalesinin uğradığı âkıbetten yılan Koron mukâvemetsiz teslim olmuştur: Bu teslim için 15 Ağustos=19 Muharrem Cumartesi tarihi de rivâyet edilir. — Bu kalelerin fethi hakkında zafernâmeler yazılmıştır).

1501=906

Karaman hânedanının son faaliyeti ve Mesih Paşa'nın İçel seferi üzerine tarih sahnesinden silinmesi.

(Osmanlı pâdişahının Mora seferiyle meşguliyeti Karaman hânedanının son mümessiline ecdâdının devletini canlandırmak için müsait bir fırsat gibi gelmiştir: Bu son mümessil, Karaman hükümdarlarından İkinci İbrahim'in kardeşi «İmirze» ve daha doğrusu «Mirza» Beyin oğlu Hacı-Hamze Bey'in «Mustafa Bey» ismindeki oğludur. Osmanlı-Karaman mücâdelelerinde daha çocukken İran'a götürülmüş olan Mustafa Bey Mora seferi esnâsında Anadolu'ya gelip sülâlesinin son ocağı vaziyetinde bulunan İçel'e yerleşip âilesinin tarafdarları olan Varsak ve Turgudlu beyleri tarafından Karaman hükümdarı ilân edilmiştir: Karaman hânedanından son hükümdar işte budur. Bâzı Osmanlı menbâlarının haksız olarak «düzmece» dedikleri Mustafa Bey ecdâdının tahtına çıktıktan sonra Osmanlı ordusuyla donanmasının Mora'da bulunmasından istifâde ederek ailesinin eski ve tarihî merkezi olan «Lârende=Karaman» kalesini muhâsara ve etrafını yağma ve tahrib etmiştir. — Bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid'in emriyle Amasya valisi şehzâde Ahmed ve Konya valisi şehzâde Şehenşâh'ın oğlu olan Beyşehir valisi şehzâde Mehmet-Şâh mukabeleye gönderilmişlerse de Karaman-oğlu Lârende muhâsarasını bırakıp İçel'e çekilmiş, şehzâdeler tarafından tâkib edilmişse de mağlûb edilememiş ve nihayet kış mevsimini bahâne eden şehzâdeler yerlerine dönmüşlerdir. — Vezir-i-a'zam Mesih Paşa'nın İçel seferi işte bu vaziyet üzerinedir; Osmanlı menbâlarında bu sefer Ramazan=Mart-Nisan aylarına müsâdif gösterilir. — Mesih Paşa'nın

büyük bir kuvvetle hareketi üzerine İçel beylerinden bir çokları dehâlet mecburiyetinde kalıp affedilmiş, İçel'de bir kale yaptırılıp muhâfızlar konulmuş, etrafa muhtelif kollardan takip kuvvetleri çıkarılmış ve bu vaziyette artık tutunamıyacağını anlıyan Mustafa Bey Tarsus üzerinden Mısır Kölemenlerinin idaresinde ki Haleb'e ilticâ etmek mecburiyetinde kalmıştır. — Osmanlı menbâlarına göre Mısırlılar İkinci Bâyezide bir cemîle olarak Mustafa Bey'i hapsettikten sonra yok etmişlerdir; bir rivâyete göre de bu son Karaman prensi Kozan dağlarında kaybolmuştur: Lârende'deki «Emir Musâ» türbesinde «Eş-şehîd Mustafa Beg ibn...» kitâbeli kırık mezar taşının işte bu son Karaman-oğluna aid olmak ihtimâli vardır. — Karaman hânedanına kız tarafından mensub olan Turgud-oğlu Mahmud Bey'in elinden İçel'in zaptı hakkında 1487=892 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Karaman-oğlu Mustafa Bey'in İçel hükûmeti bir sene ve belki de biraz fazla sürmüştür).

Osmanlılara karşı Papalık-Venedik-Macaristan ittifakı.

(Yunanistan'la Mora'daki son Osmanlı fütuhâtı üzerine Venediklilerin Hıristiyan devletlerinden istimdâdı nihayet Roma kilisesinde böyle bir ittifakın ilâniyle neticelenmiş ve bu ittifaka Fransa ile İspanya da donanmalarıyla yardım ederek iştirâk etmişlerdir. Ahlâksızlıklarıyla meşhur Papa Altıncı Alexandre Borgia'nın böyle bir ittifaka girmesi, Cem-Sultan'ın ölümünden sonra artık İkinci Bâyezid'den senede kırk bin altın dolandırmak ümidi kalmamış olmasındandır).

Bâyezid câmiinin temel-atma merâsimi.

(Bu güzel camiin inşâsına bu senenin Temmuz ortalarına tesâdüf eden Zülhicce sonlarında başlanmıştır: İkmali için 1505=911 vukuâtına bakınız).

1501=907

Fransızların Midilli muhâsarası.

(Türklere karşı akdedilen Hıristiyan ittifakının en mühim hareketi işte bu muhâsaradır. — Osmanlı menbâlarında iki yüz gemiden mürekkep gösterilen Fransız donanmasına «Ravenstein» kumanda etmiş ve on bin kişilik bir ihraç kuvveti getirmiştir. — Midilli muhâsarası Eylül ortaları ve Rebî'ül-evvel başlarından Teşrinievvel sonlarına tesâdüf eden Cumâda-l-ûlâ başlarına kadar takriben bir buçuk ay sürmüştür: Bâzı Osmanlı menbâlarında 906=1500-1501 tarihinden bahsedilirse de doğru değildir. — Mahsurlara yardım için Midilli'ye en yakın vaziyette bulunan Mağnisa valisi şehzâde Korkud bir gece Ayazmend iskelesinden kayıklarla sekiz yüz kadar asker sevketmiş ve bunların bir kısmı kaleye girmeden evvel kumandanlarıyla beraber şehîd olmuşsa da ekserisi içeri girmiye muvaffak olmuştur. — İkinci Bâyezid bu sırada Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasında Midilli'ye donanma göndermiş ve Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa da bu sefere iştirâk etmiştir. — Türk donanmasının yaklaştığını haber alan Fransız amirali Ravenstein korkuya kapılıp Rodos Üstâd-ı-a'zamı Pierre d'Aubusson'un yardım kuvvetlerini beklemeksizin savuşup gitmiş, yolda fırtınaya tutularak donanması batmış ve rivâyete nazaran adamlarından ancak bir kaç kişi kurtulabilmiştir. — Bu sırada meşhur İspanyol amirali Gonzalvo de Cordova kumandasındaki İspanya filosuyla Pierre d'Aubusson kumandasındaki Papalık donanması da Anadolu sâhilleriyle Çanakkale'ye taarruz etmişlerse de hiç bir netice elde edememişlerdir).

Hadım-Ali Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini.

(Vezir-i-a'zam Mesih Paşa Galata Baruthanesine yıldırım isabetinden çıkan bir yangının söndürülmeslne nezaret ederken uğradığı bir kazada telef olduğu için yerine geçen bu Hadım-Ali Paşa da selefi gibi devşirmedir; bu hadım Paşa'nın Osmanlı-Kölemen muharebeleriyle Mora fütûhâtında temayüz ettiğinden bahsedilir. — Sadr-ı-a'zamlarla Yeniçeri ağalarının Istanbul yangınlarında bulunmak âdetinin işte bu devirden kaldığı hakkında bir rivâyet vardır: 1515=921 vukuâtı içinde 25 Ağustos=15 Receb fıkrasına da bakınız).

13 Ağustos=28 Muharrem, Cuma: Dıraç fethi.

(Venedik hâkimiyyetinde bulunan Dıraç, Evrenos-oğullarından İsâ Bey oğlu Mehmet Bey tarafından fethedilmiştir; Mehmet Bey o sırada Elbasan sancak beyidir. — Osmanlı menbâlarında 908=1502-1503 tarihinden de bahsedilirse de doğru değildir. — Adriyatik sâhilinin bu mühim limanı o tarihten itibaren Osmanlı donanması tarafından üssülhareke ittihâz edilmiştir).

«Avârız» vergisinin ihdâsı.

(Avrupa Hıristiyan müttefiklerine karşı açılan seferin fevkalâde masraflarını karşılamak için ihdâs edilen bu vergi «İmdâdiyye-i seferiyye» nev'inden ve «Örfî tekâlif» takımındandır. İlkönce muvakkat mahiyette konulduğu halde sonradan daimîleşmiştir. Hâne başına on akçayla başlıyan bu vergi gittikçe üç yüz akçaya kadar çıkarılmıştır. Bunun mahalle sandıkları gibi ictimaî tesânüde esas olan çok faydalı bir nev'ine mukabil, muhâceret vesaire gibi sebeplerle boşalmış evlerin vergilerini kalanlara yüklemekten mütevellit haksız ve zararlı bir tarafı da vardır. — Tanzimat devrine kadar devam eden Avârız vergisi gittikçe muhtelif şekillere ayrılmıştır).

1502=908

Aya-Mavri adasının müttefikler tarafından işgâli.

(Osmanlı hâkimiyyetindeki Yunan adalarından «Aya-Mavri=Santa-Maura» adasına Papalık, Venedik ve Fransız donanmalarının getirdiği kuvvetlerle hem karadan, hem denizden hücum edilmiş ve kale Azeblerinin muhâlefetlerine rağmen Yeniçeriler teslim olmuştur! — Bu ada Fatih devrinde fethedilmiştir: 1479=884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Azeblerin muhâlefetine rağmen düşmana teslim olan Yeniçeriler sonradan İkinci Bâyezid'in emriyle idâm edilmişlerdir).

Lofça ve Brusça kalelerinin fethi.

(Bu mevkiler Macarların işgâlindeki Bosna kalelerindendir. — Brusça kalesine Türkler «Akhisar» ismini vermişlerdir. — Bu iki kale, Bosna Beylerbeyi İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından fethedilmiştir. — Bulgaristan'da da bir «Lofça» kasabası olduğu için bâzı menbâlarda Mustafa Bey'in fethettiği kaleye «Bosna Lofçası» denir).

14 Kânunuevvel=13 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Osmanlı-Venedik sulh esaslarının imzası.

(1499=904 tarihindenberi üç buçuk senedir devam eden uzun bir seferden sonra nihayet mağlûb vaziyette bir sulh akdine mecbur olan Venedikliler işte bu tarihte bir «mukaddimât-i sulhiyye» muâhedesi imzalıyarak Aya-Mavri adasını Türkiye'ye iade etmişler ve yalnız

Kefalonya adasını muhâfaza edip Mora'nın Koron ve Modon şehirleriyle Yunan sâhilindeki İnebahtı üzerinde iddiâ ettikleri haklardan vazgeçmişlerdir. — Diğer siyasî ve ticarî teferruatı da ihtivâ eden kat'î sulh muâhedesi 1503=908 senesi 20 Mayıs=23 Zülka'de Cumartesi günü imzalanmıştır).

1503=909

20 Ağustos=26 Safer, Pazar: Osmanlı-Macar sulhü.

(Macar kralı Ladislas'la yedi sene için akdedilen bu sulh muâhedesinin ahkâmı İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Lehistan ve Napoli krallıklarıyla Rodos Şövalyeleri hükûmetine de teşmil edilmiştir. — Bu muâhede mucibince Eflak, Boğdan ve Raguza=Dubrovnik hükûmetlerinin Türkiye'den başka Macaristan'a da haraç vermeleri takarrür etmiştir).

Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa'nın azliyle yerine Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Bu suretle Hersek dukasının dönme oğlu ikinci defa olarak Türk devletinin başına geçiyor demektir! Birinci sadâreti için 1497=902 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu sırada diğer vezâret makamlarında da frenk yâhut rum dönmesi Mustafa Paşa ile Dalmaçya'lı dönme Davud Paşa bulunmaktadır!).

1505=911

Bâyezid camii inşaâtının ikmâli.

(İnşaât dört yâhut dört buçuk sene kadar sürmüştür: Temel-atma tarihi için 1501=906 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Istanbul'daki Türk âbidelerinin en güzellerinden olan bu zarif camiin birer şerefeli iki minaresi arasındaki mesafe fevkalâde olarak 87 metredir. — Bugün Belediye Müzesi olan medresesiyle mektep ve imâret gibi mülhakaatı camiden sonra yapılmıştır. — Kitâbesi meşhur hattat Şeyh Hamdullah'ın eseridir. — Bâyezid camiini mimar Hayrüddin yaptırmıştır. — Mihrab tarafındaki bahçede bulunan İkinci Bâyezid türbesi Yavuz Sultan Selim'in emriyle yapılmıştır. — Cenup cihetindeki Şeyh-ül-İslâm Veliyüddin Efendi kütüphânesinin inşâsı 1768=1182 tarihindedir. — İkinci Bâyezid bu câmiye ilhâk ettiği medresenin müderrisliğini Şeyh-ül-İslâmlara şart ittihâz etmiştir; İlk müderris Zenbilli-Ali Efendi'dir).

1506=912

Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle yerine ikinci defa olarak Hadım-Ali Paşa'nın tâyini.

(Bir devşirme gidip bir devşirme gelmekten ibaret olan ve 7 Eylül=18 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününe tesâdüf eden bu değişikliğin sebebi memleketin vebâdan, kıtlıktan ve korsan tahribâtından perişan bir halde bulunduğu sırada esrarkeş pâdişahın kendini tamamiyle afyona verip devlet işlerini devşirme ve dönme vezirler elinde yüzüstü bırakmasından ve o devşirme gürûhunun da kese doldurmaktan başka bir şey düşünmemelerinden hâsıl olan umumî memnuniyetsizliktir: Bu vaziyet bir taraftan hariçte bâzı ihtirasların uyanmasına, bir taraftan da dâhilde şehzâdelerin saltanat sevdalarına yol açmıştır. — Sadâret tebeddülü için 8 Ağustos=18 Rebî'ül-evvel Cumartesi tarihi de rivâyet edilir).

1507-1508=913

Şâh-İsmail-i Safavî'nin Anadolu akını.

(İran'da büyük bir değişiklik olmuş, Akkoyunlu Türkmen hânedanı yıkılıp gene Türk ırkından olan Safavî hânedanı saltanat kurmuştur: Şâh İsmail işte bu Türk hânedanının ilk hükümdarı ve bu yeni saltanatın müessisidir. — Safavîlerin soy adı büyük dedeleri olan «Şeyh Safîyyüddin-i Erdebilî»nin adından gelir. — İran ve Anadolu Türkleri üzerindeki dinî nüfuzunu siyasî bir hâkimiyyet şekline kalbetmek için Şâh-İsmail'den evvel dedesi Şeyh-Cüneyd ile babası Şeyh-Haydar da bir çok uğraşıp mücâdele etmiş ve her ikisi de bu yolda can vermiştir: Hattâ bunlardan sonra Şah-İsmail'in kardeşi Yâr-ı-Ali de ayni gayeye kurban gitmiş ve nihayet şehzâde kavgalarıyla zayıflamış olan Akkoyunlu hânedanının hâkimiyyeti Şâh-İsmail'in 1502=907 tarihinde Nahcivan civârındaki «Sürür» muharebesinde Uzun-Hasan'ın torunu Elvend-Mirzâ'ya indirdiği müthiş bir darbeyle büsbütün yıkılmıştır. — O tarihten itibaren Tebriz'i pâyıtaht ittihâz eden Şâh-İsmail boydanboya tekmil İran'la etrafından bâzı yerleri bir kaç sene içinde zaptederek Ceyhun'dan Basra körfezine kadar muazzam bir imparatorluk kurmuştur. — Bu büyük imparatorluğun temeli, Erdebil'de yatan Şeyh-Safîyüddin'in kurduğu ve kendisinden sonra evlâtlarının genişlettiği mezhep ve tarikat nüfuzuna dayanır. Fakat bunlardan Şeyh-Cüneyd'in Uzun-Hasan'a intisâb ederek hemşiresi Hadice-Begüm'le evlenmesi ve ondan sonra da Şâh-İsmail'in babası Şeyh-Haydar'ın Uzun-Hasan kızı Alemşâh-Bânû'yu alması bu Şiî Türk sülâlesine Akkoyunluların hâkim oldukları Şarkî-Anadolu, Âzerbaycan ve İran Türkmenleri arasında siyasi bir nüfuz ve itibar da temin etmiştir; bu itibarla Şâh-İsmail baba tarafından Şeyh-Safîyüddin'in torunu sıfatiyle vâris olduğu dinî nüfuz nisbetinde ana tarafından Uzun-Hasan'ın hem torunu, hem küçük yeğeni sıfatiyle de siyasî bir nüfuza vâristir. — İran Şiîliğinin Anadolu içerilerine yayılması bilhassa Mongol istilâsından kaçan Oğuz Türklerinin daha Selçukîler devrinde İran ve Âzerbaycan'dan Anadolu'ya hulûliyle başlamış ve bir zaman Şarkî-Anadolu'ya hâkim olan Şiî ve Ca'ferî Karakoyunlular devrinde büsbütün fazlalaşmıştır: Nihayet Safavî sülâlesinin Sünnî olan Akkoyunlu hânedaniyle sıhriyeti sâyesinde mazhar olduğu müzâheret, Şiîlikle beraber bu âile nüfuzunun da Anadolu içerilerine yayılmasını temin etmiş ve hattâ Anadolu Şiîleri için Erdebil şehri haccedilen bir mukaddes makam ehemmiyetini almıştır. Anadolu'da «Kızılbaşlık» demek, işte bu suretle hulûle başlamış bir Safavî tarafdarlığı demektir: Bir rivâyete göre Şâh-İsmail ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de babası Şeyh-Haydar, tarafdarlarına on iki imâm'a alâmet olarak on ikişer «terk»li kızıl külâhlar giydirdiği için «Surkh-ser=Kızılbaş» tâbiri yayılmış ve bu kıyafet hususiyeti gittikçe bir tarikat mefhumu ifâde etmiye başlamıştır. — Şâh-İsmail'in saltanatını temin eden kuvvetler içinde bir çok Anadolu Şiîleri de vardır: Bunların mühim bir kısmı siyasî istiklâliyle devletini kaybetmiş olan Karakoyunlu Türkmenleridir; bunlar zaten Şiîdir ve eskidenberi mezheb itibariyle Safavîlerin Erdebil merkezine tâbidir, işte bir taraftan bu dinî sebep Karakoyunluları ve bir taraftan da kendi devletlerinin inhilâlinden mütevellit siyasî sebep de Akkoyunlulardan bir çok kimseleri Şâh-İsmail'e yaklaştırmakta âmil olmuştur. Bunlardan başka Safavîlerin etrafında Yıldırım Bâyezid devrinde götürülmüş Anadolu Türklerinin Şiîleşmiş nesilleri de vardır: Bunların ecdâdı, vaktiyle Timur'un esir olarak götürüp Şâh-İsmail'in dedelerinden Hâce-Ali'ye verdiği Anadolu Türkleridir. İşte bütün bu tabaka tabaka Türk kütleleriyle kabilelerinden dolayı Safavî imparatorluğu demek, bilhassa ilk iki hükümdar olan Birinci İsmail ile Birinci Tahmâsb devirlerinde tamamiyle bir Türk imparatorluğu demektir; Bu iki hükümdar valiliklerle kumandanlıkları hep Türk beylerine vermişler ve «Dîvân-ı Âlî»lerini hep bu Türk ve Türkmen beylerinden teşkil etmişlerdir; onun için ilk devirlerde Türk unsuru hâkim, İranî unsur mahkûm vaziyetindedir. Şiîlik işte bu Türk imparatorluğunun resmî dinidir. — İran'da Şiîliği resmî devlet mezhebi haline getiren Şâh-İsmail'in gözlerini

Anadolu'ya dikmesi işte bu vaziyetin pek tabiî bir neticesidir. Anadolu'daki Safavî tarafdarları «halîfe» ve «ahbâb» isimlerini taşımışlar ve bunlar İran'a «Nezr» ismiyle bir nevi vergi bile göndermiye başlamışlardır, İkinci Bâyezid bu tehlikeli vaziyete karşı gerek Anadolu Türklerinin ziyâret maksadiyle İran'a gitmelerini, gerek Safavî halîfelerinin Anadolu'ya gelmelerini men'etmiş ve hattâ bütün muvâsalanın men'i için Anadolu ve bilhassa hudut vilâyetlerine emirler vermiştir; Feridun Bey «Münşeât»ında Şâh-İsmail'in bu memnûiyet üzerine İkinci Bâyezide yazdığı bir nâme vardır: Şâh-İsmail bu nâmesinde Anadolu Türklerinin eskidenberi Safavîlere karşı besledikleri muhabbet ve itikattan bahsederek memnûiyetin kaldırılmasını istemişse de Sultan Bâyezid verdiği red cevabında halkın askerî ve içtimaî faaliyetine sekte veren bu ziyaretlerden şikâyet etmek suretiyle işin ne kadar geniş bir nisbet aldığını göstermiştir. — Hattâ Sultan Bâyezid yalnız muvâsalayı kesmekle de iktifâ etmiyerek Safavîlerin en müteassıp tarafdarları bulunan Hamîd ve Teke havâlisinden bir çok Şiîleri Mora'nın yeni fethedilen Modon ve Koron şehirlerine naklettirmiştir. — Bununla beraber iki taraf arasında siyasî münasebetler kesilmiş değildir: Onun için 913=1507-1508 tarihinde Şâh-İsmail'in Anadolu'ya yaptığı büyük akın resmen Osmanlılara karşı değil, Dulgadır hükûmetine karşıdır; Şâh-İsmail Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin güzel kızını istemiş, Şiîliğinden dolayı red cevâbı almış ve işte bunun üzerine Osmanlı toprağından geçip Kayseri üzerinden Dulgadır arazisine girerek Alâüddevle'yi mağlûp ve firara mecbur etmiş bir oğluyla iki torununu esir edip idâm ettirmiş, memleketini ve ecdâdının mezarlarını yıkıp yakmış ve Alâüddevle'nin Akkoyunlulardan bir aralık zaptettiği Diyarbekir'i istirdâd ederek memleketine dönmüştür. — Şâh-İsmail Osmanlı arazisinden geçmek mecburiyetinde kaldığı için İkinci Bâyezid'e bir itizarnâme göndermiş ve Osmanlı pâdişahı da ihtiyâten Ankara'ya Yahya Paşa kumandasında bir ordu gönderip vaziyeti kollamaktan başka bir şey yapamamıştır. — Şâh-İsmail'in bu Anadolu seferini Hicretin 913 senesi Ramazan ayına müsâdif gösteren bir rivâyet vardır: O senenin Ramazan ayı Kânunusâniye tesâdüf ettiği için, bu rivâyet doğru olduğu takdirde Şâhın seferi Milâdın 1508 senesinin ilk günlerine tesâdüf etmiş demektir).

1508=914

«Yusuf ve Züleyhâ» şairi Hamdullah-Çelebi'nin ölümü.

(909=1503 ve 926=1520 tarihleri de rivâyet edilir. «Lâtifi» tezkiresine göre meşhur şair Necatî ile beraber 914=1508 senesinde vefât etmiştir; fakat Kâtib-Çelebi «Keşf-üz-zunûn»unun muhtelif yerlerinde hep 909=1503 tarihini gösterir. — Hamdullah-Çelebi, Istanbul fethinin mânevî kahramanı Ak-Şemsüddin'in küçük oğludur. — Hamdullah'ın ismi «Ahmed Hamdullah-Çelebi»dir; «Şeyh Hamdullah» şeklinde de anılır; şiirde mahlası «Hamdî» olduğu için «Hamdullah Hamdî» diyenler de vardır. — Göynük'de doğmuş olan bu büyük şair kendi âleminde yaşamış, resmi vazife kabul etmemiş, hayatını dinî ve edebî eserler yazmakla geçirmiştir. En fazla Mesnevi tarzında muvaffak olduğu için «Yusuf ve Züleyhâ» ismindeki manzum romanı en güzel eseri sayılır: bu mevzûu muhtelif şairler yazdığı halde hiç biri Hamdullah kadar muvaffak olamamıştır. Ayni zamanda hekim ve hattat olan Hamdullah'ın İşte bu eserini istinsah edip satmakla geçindiği rivâyet edilir; büyük şair bu güzel eserini 897=1491-1492 tarihinde ikmâl etmiştir. Diğer eserlerinin en mühimleri «Leylâ ve Mecnun», «Muhammediyye», «Mevlid» ve «Tuhfet-ül-uşşaak» ismindekilerdir).

1509=915

Şehzâde Korkud'un Mısır'a ilticası.

(İkinci Bâyezid'in sekiz oğlu olmuştur: Bunlardan Saruhan valisi Abdullah ile Mehmet, Mahmud ve Alemşâh ismindeki dört şehzâde evvelce muhtelif tarihlerde vefât etmişlerdir; bu tarihte sağ olanlar Amasya valisi Ahmed, Teke ve Hamîd valisi Korkud, Karaman valisi Şehenşâh ve Trabzon valisi Selim ismindeki diğer dört şehzâdedir. — Sağ olan bu dört şehzâdeden hangisinin en büyük olduğu kat'î surette mâlûm değildir: Bir rivâyete göre Ahmed, bir rivayete göre Korkud ve bir rivâyete göre de Şehenşâh en büyükleridir; bununla beraber «ekberiyyet» kaidesi o devride henüz kat'î şekilde takarrür etmiş değildir. — Bu vaziyette yegâne muhakkak olan nokta, İkinci Bâyezid'in bu dört oğlundan en fazla Amasya valisi Ahmedi sevdiği için onu veliahd ittihâz etmek istediğidir. — 1447=851 tarihinde doğmuş olan Sultan Bâyezid o sırada altmış iki yaşlarında bulunduğu için pek ihtiyar olmamakla beraber gençliğindeki sefâhatinden, yaşlılığındaki esrarkeşliğinden ve gittikçe artan ruhî bir inhitât içinde gösterdiği halvet ve i'tikâf meyillerinden dolayı devlet işleriyle meşgul olamıyacak bir hâle gelmiş ve bütün idareyi vezirlerinin eline bırakmıştı. Bilhassa Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa âdetâ sonsuz bir salâhiyet sahibiydi: Pâdişahın üzerinde bile büyük bir nüfuzu vardı. Amasya Valisi şehzâde Ahmed'in veliahdliğini babası kadar bu hadım vezir de istiyordu: Çünkü Ali Paşa'nın şehzâde Korkud'la bir dirlik meselesinden dolayı arası açıktı; Trabzon valisi Selim de çok sert ve mütehakkimdi; halbuki Amasya valisi Ahmed babası gibi yumuşak ve uysal olduğu için onun saltanatı vüzerânın vaziyetini diğerleri kadar sarsmazdı. İşte bu gibi bir takım mülâhazalardan dolayı gerek pâdişah, gerek Vezir-i-a'zam şehzâde Ahmed'in veliahdliğine tarafdardı. Hattâ bu tarafdarlığın açığa vurulmasından bile çekinilmiyor, şehzâde Ahmed'in her istediği derhâl yerine getiriliyordu. Meselâ bir aralık Trabzon valisi Selim'in 14 yaşına basan oğlu şehzâde Süleyman, yâni müstakbel Kanunî Sultan Süleyman Bolu sancağına tâyin edilmişti; fakat Amasya valisi Ahmed bu tâyine râzı olmadı: Bolu şehri Amasya'dan Istanbul'a gelen yolun üzerinde bulunduğu için şehzâde Süleyman günün birinde kendisinin yolunu kesebilirdi! İşte bundan dolayı Ahmed'in:

14 yaşına basan oğlu şehzâde Süleyman, yâni müstakbel Kanunî Sultan Süleyman

— Bu oğlan benüm yolum üzerinde neyler?

diye itirazı üzerine Süleyman nihayet Kırım'da Kefe sancağına nakledildi. — Tabiî bu vaziyette bütün şehzâdeler Sultan Ahmed'i kıskanıyor ve hepsi de ihtiyâten Istanbul'a yakın olmak istiyordu! — ilk ihtilâfı çıkaran şehzâde vaktiyle babasının cülûsunda 17 gün saltanat nâibliği ederek tahtın tadını biraz tatmış olan Teke ve Hamîd valisi Korkud oldu: 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif üçüncü fıkrasına bakınız. — Eskiden Vezir-i-a'zamların «hâss»ı iken şehzâdeye hürmeten terkedilen bir limanla etrafındaki araziyi Hadım-Ali Paşa pâdişahın müsaadesiyle şehzâdeden istirdâd edip oraya kendi adamlarını göndermişti; Korkud-Sultan bu hareketi hakâret saydı. Fakat şehzâdeyi en fazla müteessir eden şey, Teke'den Mağnisa'ya nakli hakkındaki talebinin kabul edilmemesiydi: Evvelce Mağnisa valisi olan Korkud'un tekrar orasını istemekten maksadı Istanbul'a daha yakın olmak, pâyıtahta olan mesafesini ihtiyâten yarı yarıya indirip Amasya'daki Ahmed'den, Trabzon'daki Selim'den ve Konyadaki Şehenşâh'dan fazla tahta yaklaşmış olmaktı! Aidatının tezyidi gibi bâzı menfaatler gösterilerek nasihatçiler gönderildiyse de söz dinlemedi; zaten Antalya'ya gelmişti: «Bana saltanat gerekmez» kinâyesinden başka bir şey söylemiyor, hiç bir nasihat dinlemiyordu. Şehzâde Korkud âlim, şair ve bilhassa musikişinastı; İlmî eserleri ve güzel besteleri vardı: Fakat ilmiyle san'atı saltanat hırsını dindiremedi; hattâ kendisinden sonra tahta çıkacak evlâdı olmadığı halde âdetinden ına mağlûb olmaktan kurtulamadı; 915=1509 senesi Muharrem=Nisan-Mayıs ayında elli kişilik maiyyet erkânı ve seksen yedi kölesiyle ve Hacc'e gitmek bahânesiyle gemiye bindi; beş yâhut sekiz gemiden mürekkep bir

kafile halinde Antalya'dan İskenderiyye'ye doğru hareket etti: Bu suretle Korkud-Sultan babasına karşı amcası Cem-Sultan'ı taklid etmiş oluyordu).

29 Mayıs=9 Safer, Salı: Korkud-Sultan'ın parlak merâsimle Kahire'ye girişi.

(Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Kansu-Gavri Osmanlı şehzâdesine âdeta bir hükümdar muâmelesi yapmış olmakla beraber, İkinci Bayezid'le sulh vaziyetini ihlâl etmek istemediği için Korkud'un Hacc'e gitmesine ve diğer bir takım siyasî metâlibine muvafakat etmemiş ve nihayet şehzâde bir mektupla Vezir-i-a'zam Ali Paşa'ya mürâcaat ederek affi için delâlette bulunulmasını isteyip Mısır sultanının tahsis ettiği yirmi gemi ile tekrar Teke sancağına dönmüştür: 1511=917 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

14 Eylül=29 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: «Kıyamet i suğra=Küçük kıyamet» zelzelesi.

(25 Rebî'ül-âhir=12 Ağustos Pazar tarihinden de bahsedilir; fakat bu ikinci rivâyet çok zayıftır. — Istanbul'u harâbeye çeviren bu müthiş felâketin geceleyin olduğunda ittifak edildiğine göre 13/14 Eylül=28/29 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe/Cuma gecesine tesâdüf etmiş ve muhtelif fâsılalarla 30 yâhut 45 gün sürmüştür. — Çok tuhaf bir rivâyete göre de İkinci Bâyezid Istanbul'un muhtelif semtlerinde dört yüz kuyu kazdırmış ve gûyâ işte bunun üzerine sarsıntıların arkası alınmıştır! — Bu zelzelede beş bin kadar insan telef olmuş, 109 câmi ve mescitle 1070 veyâhut 1300 ev yıkılmış ve Istanbul sûrlarıyla Topkapu sarayının bir çok yerleri harab olmuştur. — Istanbul ahalisi 45 gün kadar bahçelerle açık yerlerde yatmış ve pâdişah için saray bahçesinde «Çatma odalar» kurulmuştur. — Bu felâket esnâsında bir çok anaların evlâtlarını, âile efrâdının birbirini kaybettiği rivâyet edilir. — Anadolu'da Çorum şehrinin bir çok yerleri yıkılmış, ahalisinin üçte ikisi toprağa göçmüş, Rumeli'de Gelibolu ve Silivri istihkâmlarıyla Edirne ve Dimetoka şehirleri harâbeye dönmüştür. — Istanbul'un medrese, mektep, hastahâne, imâret, çarşı, su-bendi vesaire gibi umumî binâları da harab olduktan başka, deniz suları kabarıp Istanbul ve Galata sûrlarından aşarak bir çok mahalleleri seller içinde bırakmıştır. — Receb ayının başlarında ve Teşrinievvel sonlarında İkinci Bâyezid Istanbul'un fecî manzarasına dayanamıyarak Edirne ve Dimetoka'ya gitmişse de oralarını da perişan bir halde bulmuştur).

1510=915

«Küçük kıyamet» den yıkılan Istanbul'un yeniden inşâsına başlanması.

(Ev başına yirmişer akça toplanarak Anadolu ve Rumeli'den getirilen 77 bin işçi ve 3 bin ustadan mürekkep 80 bin kişiyle şehrin yeniden inşâsına başlanmıştır: Amele mıkdarı hakkında muhtelif rakamlar rivâyet edilir. — Zelzeleye karşı ahşap inşaâtın işte bu tarihten itibaren başladığı hakkında da bir rivâyet vardır).

1510=916

1 Haziran=33 Safer, Cumartesi: Istanbul inşaâtının ikmâli.

(Osmanlı menbâlarındaki tarih rivayetlerine göre Istanbul'un yeniden inşâ ve tâmiri 2 ay, 4 gün, yâni 65 gün sürmüş demektir. — Bu tâmir ve inşâdan sonra Istanbul'un «eskisinden daha güzel» olduğu rivâyet edilir: Tabiî bu vaziyet şehircilik bakımından Bizans devrindeki Istanbul'un sonu ve Türk Istanbul'un başlangıcı demektir).

1511=916

Mart=Zülhicce: Rumeli sancaklarından birine naklini istiyen Trabzon valisi şehzâde Selim'in müracâatı reddedilmesi üzerine oğlu Süleyman'ı ziyâret bahânesiyle Karadeniz'den gemilerle Kefe'ye geçmesi.

(Şehzâdeler arasındaki saltanat mücâdelelerinin başlangıcı için 1509=915 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız — Pâdişahla vüzerânın şehzâde Ahmed'i açıktan açığa iltizam etmeleri ve hattâ onun talebiyle Selim'in oğlu Süleyman'ı Anadolu'dan Kefe'ye atmaları ve bilhassa İkinci Bâyezid'in şehzâde Ahmed lehine saltanattan çekilmiye karar vermesi üzerine Rumeli'de yerleşip icabında Edirne ve Istanbul üzerine yürüyebilecek bir vaziyette bulunmak istiyen Selim'in Kefe seyâhati Istanbul'da telâşa sebeb olmuş ve derhâl Trabzon'a dönmesi emredilmişse de dinlememiştir. — O zamana kadar şehzâdeler hep Anadolu valiliklerinde istihdâm edilmiş oldukları için, Selim'in Rumeli'de sancak istemesi kanun ve an'aneye mugayir gösterilerek reddedilmiştir.— Bu vaziyet üzerine Kefe ile Istanbul arasında elçilerle nasihatçiler gelip gitmiş, kahraman şehzâde bir türlü kandırılamamış, babasıyla görüşmek istediğini söylemiş, fakat kabul edilmemiş ve işte bunun üzerine kaynatası olan Kırım Hanı Mengli-Giray'dan da yardım görerek on yâhut yirmibin kadar askerle Edirne üzerine yürümiye başlamıştır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Selim'in Kırım Hanından yardım kabul etmediği ve hattâ Hanın kızını teklif ettiği halde şehzâdenin reddettiği rivâyet edilirse de doğru değildir: Sultan Selim Tranbzon'dan Kefe'ye asker ve levâzımla doldurduğu bir filo ile gitmiş ve orada hem oğlundan, hem kaynatasından yardım görerek Edirne'ye hareket etmiştir; yalnız bu yardımların derece ve mıkdarı kat'î surette belli değildir).

1511=917

Şehzâde Korkud'un Istanbul'a yakın olmak için Saruhan valiliğini kendiliğinden işgâl etmek üzere Teke'den hareketi.

(Bu âlim ve san'atkâr şehzâde evvelce Mağnisa'ya iâdesini istediği halde kabul edilmediği için Mısır'a ilticâ ettikten sonra tekrar yerine dönmüştür: 1509=915 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu sefer Amasya valisi şehzâde Ahmed'in veliahd ittihâz edilmesi ve Trabzon valisi şehzâde Selim'in Kırım'dan Rumeli'ye geçmesi üzerine Korkud-Sultan da artık Istanbul'a yakın olmak için derhâl yola çıkıp Mağnisa valiliğini kendiliğinden işgâl etmiştir; Bu suretle Istanbul hükûmetinin resmî namzedine karşı biri Rumeli'de, biri de Anadolu'da iki müddaî harekete geçmiş demektir).

9 Nisan=10 Muharrem, Çarşanba: Teke Kızılbaşlarının akdettikleri bir ictimâda «Kara-bıyık oğlu Hasan» ismindeki Safavî halîfesini «Şâh-kulu» ünvaniyle reis intihab edip ısyan bayrağını açmaları.

(Teke havâlisinin bir Kızılbaş ocağı haline geldiği evvelce izâh edilmiştir; 1507-1508=913 vukuâtına bakınız. — Şehzâde Korkud'un yukarıki fıkrada gördüğümüz ânî hareketi bu sancağın idaresini başsız bırakmış, şehzâdenin bir gece adamlarıyla beraber birdenbire çıkıp meçhul bir istikamete gitmesi İkinci Bâyezid'in vefatından dolayı tahtı elde etmek için Istanbul üzerine bir hareket şeklinde tefsir edilmiş ve işte bu vaziyetten istifâde etmek istiyen Kızılbaşlar, Şiîlerce mubârek sayılan 10 Muharrem günü toplanmışlardır. — Kızılbaşların ilk hareketi, şehzâdenin hareketinden sonra yola çıkarılan hâzineleriyle ağırlıklarının «Elmalı» köyü civârında yağması olmuştur. — Bu suretle Istanbul'daki miskin hükûmetin başına iki şehzâde gailesinden başka üçüncü bir ısyan hareketi de çıkmış demektir. — Osmanlı

menbâlarında «Şâh-kulu»nun ünvânı «Şeytan-kulu» şekline sokulmuştur. — Şâh-kulu'nun maksadı, Osmanlı buhrânından istifâde ederek tekmil Anadolu'yu zaptetmektir. — Bâzı menbâlarda bu ısyan 1510=916 Muharrem=Nisan ayında başlamış gösterilir).

Şâh-kulu'unun Anadolu Beylerbeylik merkezi olan Kütahya üzerine yürüyerek hükûmet kuvvetlerini mağlûb etmesi.

(O sırada Anadolu Beylerbeyliğinde bâzı Osmanlı menbâlarının «Çeşm-i-siyâh Paşa» dedikleri «Karagöz Paşa» bulunmaktadır: Bu Paşa Kızılbaşlara karşı bir kuvvet göndermiş, fakat gidenler mağlûb olup hemen hepsi kılıçtan geçmiş ve işte bu ilk zaferinden kuvvet alan Şâh-kulu doğru Kütahya üzerine yürümüştür. — Kızılbaşlardan mâada Istanbul hükûmetinin Tımar vesaire gibi bâzı meselelerden dolayı gücendirdiği bir çok muhâliflerin de âsilere iltihak ettikleri ve bu suretle ısyan ordusunun on bin yâhut yirmi bini bulduğu rivâyet edilir).

Şâh-kulu'nun Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı kazıklatması.

(Gönderdiği kuvvetlerin âsilere mağlûb olması üzerine Kızılbaşları Kütahya önlerinde bizzat karşılıyan Karagöz Paşa da mağlûp ve esir olmuş, ordusu dağılmış ve kendisi de Şâh-kulu'nun emriyle derhâl kazıklanmıştır: Asılarak idâm edildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu vak'a, Şâh-kulu'nun Osmanlılara karşı ikinci zaferidir. — Sultan Bâyezid devrinde iki Karagöz Paşa'ya tedadüf edilir: Biri Mısırlılarla olan Kilikya muharebelerindeki hezimetlerinden dolayı idâm edilen birinci Karagöz Paşa, biri de bu sefer kazıklanan ikinci Karagöz Paşa'dır: Birinci Karagöz Paşa'nın idâmı için 1488=893 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız; bununla beraber «Müneccim-başı» bu iki Karagöz Paşa'nın ayrı bir Karagöz Paşa olmak ihtimâlinden de bahsetmektedir. — Bu ikinci zaferden sonra Kütahya'nın etrafı yakılıp yıkılmış, Kızılbaşlar Bursa üzerine yürümek için Marmara sâhillerine kadar yayılmış, fakat pâdişahın ölmediği anlaşılmış ve işte bunun üzerine Şâh-kulu'nun her şeyden evvel bir kale zaptedip merkez ittihâzına lüzum görerek Antalya veyâhut Alaşehir üzerine yürümüş olduğu rivâyet edilir).

Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa'nın Anadolu seferi.

(İkinci Bâyezid'in emriyle Karagöz Paşa'nın intikamını almak üzere Kızılbaşlara karşı yola çıkan Ali Paşa'nın asıl maksadı Amasya valisi şehzâde Ahmed'le elbirliği edip Şâh-kulu'na karşı kazanılacak bir zafere istinâden şehzâdeyi Istanbul'a getirip tahta çıkarmaktır).

Baba-oğul sulhü.

(Bu sırada Kefe'den Edirne üzerine yürüyen şehzâde Selim «Çukur-çayır»da babasının ordusuyla karşılaşmış ve şehzâdeye Rumeli'de Semendire sancağı verilerek babayla oğul arasında bir sulh akdedilmiştir. Selim'in bu hareketine sebeb olarak devletin mâruz olduğu tehlikeler hakkında babasıyla görüşüp mâruzâtta bulunmak istediği halde vüzerânın tezviriyle İkinci Bâyezid'in mülâkattan ictinâb etmiş olmasından bahsedilir; tabiî en mühim sebeplerin biri de Amasya valisi şehzâde Ahmed'in veliahdliği meselesidir: 1509=915 ve 1511=916 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. — İkinci Bâyezid hasta olduğu halde küçük oğlunun bu hareketine karşı arabayla sefere çıkarıldığı rivâyet edilir: İki tarafın karşılaştığı «Çukur-çayır» Edirne civârındadır; Sultan Bâyezid işte buraya kadar gelmiş ve şehzâde Selim de bu mevkiin karşısına tesâdüf eden «Ak-pınar»da mevzi almıştır. — Bu vaziyet üzerine iki taraf arasında elçiler gidip gelerek yapılan uzun bir pazarlık neticesinde İkinci Bâyezid kendi hayatında oğullarından hiç birini veliahd ilân etmiyeceği hakkında bir taahhütnâme imza etmiş, Selim'in

Rumeli'de sancak talebi kabul edilerek Sırbistan'ın eski pâyıtahtı olan «Smederevo=Semendire» verilmiş, hattâ bu sancağa gene Sırbistan'ın eski merkezlerinden olan «Kruşevaç=Alacahisar» sancağıyla Bulgaristan'ın Vidin sancağı da ilâve edilerek teşkil edilen büyük bir prensliğin emâret menşûru derhâl yazılıp sunulmuş, Sultan Bâyezid oğluna bir çok hediyeler de göndermiş, fakat mülâkata gene muvafakat etmemiştir. — Bu tuhaf sulhün akdi üzerine pâdişah Istanbul'a, şehzâde Semendire'ye doğru hareket etmiştir).

Haziran=Rebî'ül-evvel: Semendire yolundan geri dönen şehzâde Selim'in Edirne'yi işgâl etmesi.

(Eski-Zağra'dan geri dönen Selim'in bu hareketine iki sebep gösterilir: Biri Kızılbaşların Kütahya zaferini işte burada haber alıp müteessir olması, biri de kendisinin «Çukur-çayır» sulhünden telâşa düşen vüzerânın şehzâde Ahmed'le Hadım-Ali Paşa'ya mektuplar yazıp Şâh-kulu gailesini hemen bertaraf ederek muzaffer ordularıyla Istanbul üzerine yürümelerini istemiş olmalarıdır. — Selim'in en şiddetli düşmanı, Ahmed'in en kuvvetli tarafdarı olan Hadım-Ali Paşa'nın maksadı Şeytan-kulu=Şâh-kulu gailesinin bastırılmasını şehzâde Ahmed'in iclâsına vesile ittihâz etmektir; fakat ayni gaileyi Selim de Semendire yolundan dönmiye resmen vesile ittihâz etmiş gösterilir! — Saltanatını ilân eden Sultan Selim'in Edirne'de hâzineyle idareye el koyduğu, hapishaneleri açtırdığı ve kendi nâmına memurlar tâyin ettiği rivâyet edilir.

Temmuz=Rebî'ül-âhir: Hadım-Ali Paşa'nın «Gökçay» muharebesinde maktûl düşmesi ve Hersek-zâde'nin üçüncü sadâreti.

(Vezir-i-a'zam Ali Paşa şehzâde Ahmed'le Germiyan arazisinde buluştuktan sonra Teke'de «Kızıl-kaya» boğazına çekilen Şâh-kulu üzerine yürüyüp Kızıl-başları bu dağlık çevrede muhâsaraya çalışmışsa da Şah-kulu muhâsarayı yarıp çıkmış, Ali Paşa tâkib etmiş ve nihayet Kayseri ile Sıvas arasındaki «Gök-çay» civârında harbe girişerek maktûl düşmüştür. — Bu muharebede Şah-kulu'nun da maktûl düştüğü, yâhut «nâbedîd» olduğu veyâhut yaralandığı ve Kızılbaşların İran'a kaçtıkları rivâyet edilir. — Harbin «Sarmısaklı» köyünde cereyân ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Hadım-Ali Paşa harp meydanında şehîd olmuş ilk Osmanlı Vezir-i-a'zamı sayılırsa da doğru değildir: 1422=825 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Paşa tâkibe giderken ordunun mühim bir kısmını şehzâde Ahmed'in maiyyetinde bıraktığı halde, Gökçay bozgunu üzerine şehzâdenin düşmanı tâkib etmiyerek Amasya'ya kaçıp gitmesi ve Anadolu'nun yağma ve tahribine korkaklığından dolayı meydan vermesi kendisini askerin gözünden büsbütün düşürmüş ve artık ordu tamamiyle Şehzâde Selim'e tarafdar olmuştur; Bilhassa şehzâde Korkud'un da kendi vilâyetindeki Kızılbaşlara karşı birşey yapamamış olması kahraman Selim'i asker nazarında rakipsiz bırakmıştır. — Hadım-Ali Paşa'nın bu muharebesini Cumâda-l-ûlâ=Ağustos ayına müsâdif gösteren bir rivâyet bulunduğu gibi, sene itibariyle 916=1510 tarihinde gösteren rivâyetler de vardır: Bu ihtilâflardan dolayı bâzı menbâlara göre Ali Paşa aşağıda «3 Ağustos» fıkrasında göreceğimiz «Uğraş-deresi» muharebesinde bulunmuş ve bâzılarına göre de bulunmamıştır; burada en kuvvetli rivâyetler esas ittihâz edilmiştir. — Bu sefer esnâsında şehzâde Ahmed'in Yeniçerilerle Sipâhileri kendisine bîat ettirmek istediği halde askerin reddettiği rivâyet edilir. — Ali Paşa'nın şahâdeti üzerine Vezâret-i-uzmâ makamına üçüncü defa olarak Hersek-zâde Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. — Ali Paşa iki defa Vezir-i-a'zam olmuştur: Birinci defası için 1501=907 vukuâtının ikinci fıkrasına, bu ikinci ve sonuncu defası için 1506=912 vukuâtına ve Hersek-zâde'nin bundan evvelki sadâreti için de 1497=902 ve 1503=909 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

Temmuz=Rebî'ül-âhir: Karaman valisi Şehzâde Şehenşâh'ın ölümü.

(Şehenşâh'ın işte bu sırada eceliyle öldüğü rivâyet edilir; yerine oğlu Mehmet tâyin edilmiştir: Aşağıda «21 Ağustos=26 Cumâda-l-ûlâ» fıkrasına da bakınız. — Bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid'in artık üç oğlu kalmıştır: Biri Trabzon valiliğini bırakıp Kefe üzerinden Rumeli'ye geçen Selim, biri Teke valiliğini bırakıp Mağnisa'yı işgâl eden Korkud ve biri de saltanat kendisine va'dedildiği için yerinde kalan Amasya valisi Ahmed'dir. Bu üç şehzâdeden cengâver ve kahraman Selim Yeniçeri ocağının, fıkha ait eserleri ve dindarlığıyla şöhret bulan Korkud ulemâ sınıfının ve gevşekliğinden dolayı babasına benzetilen Ahmed de vüzerâ zümresinin teveccüh ve müzâheretlerine istinâd ediyordu: Tabiî en kuvvetli müddaî, bir taraftan ordunun teveccühüne, bir taraftan da Kırım Hanlığına dayanan cengâver Selim'di).

3 Ağustos=8 Cumâda-l-ûlâ, Pazar, «Uğraş-deresi» nde baba-oğul muharebesi ve şehzâde Selim'in mağlûbiyeti.

(Edirne'yi işgâl ettikten sonra Istanbul üzerine yürüyen şehzâde Selim babasının ordusuyla Çorlu civârında karşılaştığı zaman iki taraf arasında gene elçiler gidip gelmişse de bu sefer artık anlaşmak imkânı olmamıştır. — Selim'in bu hareketine üç sebep gösterdiği rivâyet edilir: 1. Babasının kendisine verdiği taahhütnâmeye rağmen şehzâde Ahmed'in iclâsına karar vermesi; 2. Bâyezid'in Istanbul'a avdet ettikten sonra ordusunu terhis etmiyerek şehzâde Ahmed'i tahta çıkarıp kendi üzerine sevketmek için silâh altında tutması 3. Şâh-kulu harekâtının tehlikeli bir şekil alması. — Sultan Selim işte bu sebeplerden dolayı Semendire'ye gidemiyeceğini bildirmiş, silâh altında asker tutmaktan maksat şehzâde Ahmed'i tahta çıkarmaksa bunun taahhütnâmeye mugayir olduğunu ve eğer öyle değil de Kızılbaşları te'dîb etmekse kendisinin otuz bin askeriyle o vazifeyi ifâya âmâde bulunduğunu arzetmiş, babasını görüp bu hususlara ait mâruzâtta bulunmaktan ve elini öpmekten başka maksadı olmadığını söylemiş, fakat devlet erkânı artık çocuk gibi olan hasta pâdişahın bindiği arabanın perdelerini açarak kendisine oğlunun askerlerini gösterip:

— Böyle gelen bir evlât babasının elini mi öpmiye, yoksa tahtından indirip yerine mi geçmiye gelir?

demiş ve İkinci Bâyezid şehzâde Selim'e muhâlif vüzerânın işte bu gibi telkinleri altında nihayet ordusuna hücum emri vermiştir. — Bu muharebede baba tarafının kırk bin kadar, oğul tarafının da otuz bin kadar askeri olduğu rivâyet edilir: Fakat bu rakamlar a'zamî rivâyetlerdir. — Sultan Bâyezid'in ordusunda top da kullanılmıştır. — Bâzı menbâlar şehzâde Selim'in babasına hürmeten mukabele etmiyerek çekildiğinden bahsederlerse de doğru değildir. — Harbin başında ihtiyar ve hasta Bâyezid askerlerine hitâben:

— Beni sevüp yolumda sâdık olan ceng itsün!

dediği için Selim'in uğradığı bozgun öyle müthiş olmuştur ki o yavuz şehzâde kendi canını bile bin müşkilâtla kaçarak kurtarabilmiştir. Bu noktada Osmanlı menbâları eski Türk vesikalarındaki an'aneyi hatırlatır: Atlarına tarihî bir kıymet veren eski Türk kahramanlarında harp atlarını isimleriyle anmak âdeti vardır; Uğraş-deresi muharebesinde Yavuz'u kurtaran meşhur atın ismi «Kara-bulut«dur; rüzgâr gibi giden ve müstakbel Suriye ve Mısır fatihini muhakkak bir ölümden kurtaran bu tarihî at Osmanlı menbâlarında «esb-i sabâ reftâr» ve «semend-i rehvâr» gibi terkiplerle medhedilir. — Kara-bulut'un peşinden saldıran atlılara karşı şehzâdenin sonradan vezir olan ümerâsından Ferhad Bey araya girerek mukâvemet göstermiş ve işte bu sâyede zaman kazanan Kara-bulut uçup gitmiştir. — Şehzâde Selim çok

tedbirli davranarak Karadeniz'deki filosunu Bulgaristan sâhilindeki Burgaz körfezinin şimalinde bulunan Ahyolu limanında bekletmiş ve kendisi maiyetiyle beraber işte buradan gemilerle Kefe'ye gittiği gibi, Ferhad Bey'i de askerinin bakiyyesini toplayıp kara yolundan oraya getirmiye memur etmiştir. — Sultan Selim'in bu muharebede iki bin telefât verdiği rivâyet edilir. — Uğraş-deresi mulıarebesinin 2 Cumâda-l-ûlâ=28 Temmuz Perşenbe tarihinde olduğuna ait bir rivâyet daha vardır. — Bu muharebenin cereyân ettiği yer, Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Uğraş-deresi» ve «Uğraş-köyü» gibi isimlerle anılır; «Uğraş» kelimesi eski Türkçede «harp» mânâsına geldiği için bu tesmiyenin o muharebe münasebetiyle takarrür etmiş olduğu anlaşılmaktadır; zaten Lûtfi Paşa tarihinde ayni mânâya «Savaş-köyü» tâbiri de kullanılmaktadır; bu mühim eserle diğer bâzı menbâlarda bu yerin asıl ismi «Sırt-köy» şeklindedir; şimdiki Tekirdağ vilâyetinin Çorlu kazâsına tâbi Muradlı nahiyesinde «Aşağı-Sırt» ve «Yukarı-Sırt» isimlerinde iki köy vardır; «Uğraş-deresi» de her halde bu civar da olmak lâzımgelir. Bununla beraber hususî kütüphânemizdeki el yazması «Tevârîh-i âl-i Osman» nüshalarının birinde bu harbin yeri «Çorlu beraberinde Pozapa yöresinde» gösterilmektedir; Buradaki «Pozapa» belki de «Uğraş-deresi»nin eski ismidir. Bu köy Fatih devrinde ilk Istanbul vali ve Sü-başısı olan Karışdıran-Süleyman Bey'in malikânesi olduğu için bâzı menbâlarda «Karışdıran«ismiyle de anılır).

21 Ağustos=26 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Istanbul hükûmeti tarafından tahta davet edilen şehzâde Ahmed'in Maltepe'ye kadar gelmesi üzerine Yeniçerilerin isyânı ve devşirme Koca-Mustafa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini.

(Uğraş-deresi zaferinden sonra Istanbul'a gelen İkinci Bâyezid sevgili oğlu Ahmed'i Istanbul'a dâvet edip tahtı ona terketmekte artık hiç bir mahzur kalmadığına hükmetmiştir: Hattâ vüzerânın bu fikre imâle ettikleri Rumeli beyleriyle beraber şehzâde Ahmed'e «gıyaben» bîat ettikleri bile rivâyet edilir! Fakat Ahmed'in Istanbul'a girmek üzere Maltepe'ye geldiği ve Istanbul'daki tarafdarlarının da istikbale hazırlandıkları şâyi olunca derhâl bir içtimâ akdeden Yeniçeriler Şâh-kulu vak'asında korkaklığından dolayı Hadım-Ali Paşa'ya yardım etmiyen ve Amasya'ya kaçarak devletin namusunu lekeliyen bir şehzâdenin pâdişahlığı kabul edilemiyeceğine karar verip ısyan bayrağını açmışlar, kahraman Selim'in saltanatına karar vermişler, Ahmed'in Boğazdan geçmesine mâni olmak için Üsküdar'la Istanbul arasında her türlü muvâsalayı keserek bütün iskeleleri işgâl etmişler ve o gece en mühim Ahmed tarafdarlarından Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed, Vezir-i-sâni Koca-Mustafa ve Beylerbeyi Hasan Paşa'larla Kadı-asker Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin ve Nişancı Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin evlerini yağma ederek adamlarını yaralayıp öldürmüşler ve sabaha kadar Sultan Selim lehinde tezâhürlerde bulunmuşlardır. Ertesi günü bütün Ocak takımı Bâb-ı-Hümâyûn önünde toplanıp evleri yağma edilen beş kişinin azlini istemiş, pâdişah kabul etmiş ve yalnız vaktiyle Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rollerle meşhur Koca-Mustafa'yı rica ve minnetle azilden kurtarmış ve hattâ Hersek-zâde'nin yerine Vezir-i-a'zam yapmıştır! — O sırada Gebze yâhut Maltepe'de bulunan şehzâde Ahmed Istanbul'da ihtilâl çıkıp iskelelerin tutulduğunu haber alınca, Anadolu'ya hâkim olduktan sonra Istanbul'a girmiye karar vererek Gebze'den çekilmiş ve Konya üzerine yürüyüp biraz evvel ölen Şehenşâh'ın oğlu ve halefi şehzâde Mehmed'i, hayatına dokunmamak şartiyle, şehrin teslimine mecbur etmiştir. — Bu vaziyet üzerine Anadolu'da, saltanatını ilân eden şehzâde Ahmed kendi nâmına memurlar tâyin etmiş ve hattâ babasının kendisine nasihat için gönderdiği elçiyi bile idâm ettirmiştir. — Vaziyet bu şekli alınca Yeniçerileri yatıştırmak için Sultan Selim'e Semendire valiliği iade edilip Kırım'dan Rumeli'ye gelmesine müsaade edilmek mecburiyeti hâsıl olmuştur).

Saruhan valisi şehzâde Korkud'un gizlice Istanbul'a gelip Yeniçeri ocağına ilticası.

(Saruhan valiliğini kendiliğinden işgâl ettiği bu sene vukuâtının başında izah edilen Korkud-Sultan «tebdil-i kıyâfet»le ve üç sadık adamıyla Istanbul'a gelip Kumkapu'dan şehre girerek Yeniçeri kışlası civârındaki Orta-Câmi'ye inmiş ve ocağa dehâlet etmiştir. — Korkud'un bu hareketine iki sebeb gösterilir: Biri Konya'daki yeğeni şehzâde Mehmed'in uğradığı akıbet karşısında Amasya valisi şehzâde Ahmed'den korkması ve biri de Istanbul'daki tarafdarlarının ve bir rivâyete göre de kendisini aldatmak istiyen şehzâde Ahmed tarafdarlarının gizlice mektuplar gönderip Selim'in saltanatına karar verildiğini haber vermeleri ve acele davranıp Yeniçerilere ilticâ edecek olursa kendisinin pâdişah olabileceğini bildirmeleridir. — Korkud-Sultan mülteci ve müsâfir sıfatiyle hürmet ve riâyet görmüşse de Ocağı saltanatına iknâ edememiştir: Yeniçeriler yalnız Sultan Selim cülûs ettiği takdirde hayatına dokunulmıyacağını temin etmişler ve kendisini babasına götürüp elini öptürerek Mısır seyâhati ve Saruhan'ın işgâli gibi kusurlarını affettirmişlerdir).

1512=917

6 Mart=17 Zülhicce, Cumartesi: Yeniçerilerin saray önünde toplanıp şehzâde Selim'in saltanatını istemeleri ve şehzâdeye dâvetnâme gönderilmesi.

(Bir taraftan Amasya valisi şehzâde Ahmed'in Konya'yı zaptedip saltanatını ilân etmesi ve bir taraftan da «Nûr-i-Ali», «Mir Ali» veyâhut «Nûrüddin» gibi lâkaplarla anılan bir Safavî halîfesinin başına topladığı 20-30 bin kişilik bir Kızılbaş kuvvetiyle şehzâde Ahmed'in veziri Yular-kasdı yâhut Yular-kısdı Sinan Paşa'yı mağlûb edip Amasya, Tokat, Niksar ve Karahisar taraflarını yağma ve tahrib etmesi Yeniçerilerin şehzâde Selim lehindeki bu ikinci ihtilâline sebeb olmuştur: Tabii işin içinde Selim'in de parmağı vardır. — Yeniçeriler Kızılbaşlara karşı âciz kalan Ahmed'le, büyük bir âlim olduğu halde iyi bir ceng eri olmadığı gibi evlâdı da olmıyan kısır Korkud'un pâdişah olamıyacaklarını söyliyerek kahraman Selim'in saltanatını istemişler, Sultan Bâyezid'i bu arzularının kabulüne mecbur etmişler ve derhâl Selim'e dâvetnâme göndermişlerdir).

1512=918

19 Nisan=2 Safer, Pazartesi: Şehzâde Selim'in parlak merâsimle Istanbul'a girip Yeni-Bahçe'de kurulan otağa inmesi.

(O sırada Istanbul'da bulunan şehzâde Korkud da Selim'i karşılıyanlar içinde gösterilir. — Sultan Selim bir kaç gün burada Ocaklılarla görüşüp onlara kendi zamanında askerin büyük sefer yorgunlukları çekeceğini önceden söyliyerek muvafakatlarını almış ve bir taraftan da babasıyla bilvâsıta bâzı müzakerelere girişmiştir: Vaziyet o şekle girdikten sonra bile hâlâ «tahtında ölmek» istiyen İkinci Bâyezid oğluna rüşvet vererek Semendire'ye savmak istemişse de kabul ettirememiş, ondan sonra kendisi ölünceye kadar tahtında kalmak şartıyle Selim'i veliahd ilân etmek teklifinde bulunmuş, fakat «günde üç akça terakki» va'dederek Yeniçerileri elde etmiş olan Sultan Selim buna da râzı olmamıştır. — Selim'in cülûsundan bir gün evvel babasıyla at üstünde görüştüğü ve Bâyezid'in kendisini Şâh-İsmail'e karşı göndermek teklifinde bulunduğu halde Selim'in şâha karşı ancak pâdişah olarak gidebileceğinden bahsettiği hakkında da bir rivâyet vardır).

24 Nisan=7 Safer, Cumartesi: İkinci Bâyezid'in saltanattan feragâti.

(Yeniçerilerle Sipâhilerin saray önünde yaptıkları nümâyişlere halk da iştirâk etmiş, vezirler pâdişaha gönderilip saltanattan çekilmesi istenmiş ve artık çaresiz kalan yaşlı ve hastalıklı pâdişah «Oğlum Sultan Selim Han'ı yerime nasbeyledim; Allah mubârek eyliye!» diyerek saltanattan ferâgat etmiştir. — Bu vaziyet üzerine Sultan Selim gelip büyük bir hürmetle babasının elini öpmüş ve tekbir sesleri içinde Osmanlı tahtına cülûs etmiştir. — İkinci Bâyezid derhâl Yeni-saray'dan Eski-saray'a gitmiş ve oğlu da kendisini teşyi etmiştir. — Sultan Bâyezid'in ferâgati hakkında umumiyetle 8 Safer Cumartesi tarihi gösterilir; Fakat bu 8 Safer=25 Nisan günü bir Cumartesi değil, bir Pazar günüdür; halbuki cülûs gününün Cumartesiye tesâdüf ettiğinde umumiyetle ittifak edilmektedir; fazla olarak bâzı menbâlarda «Saferin yedinci Sebt günü» denildiğine göre, her halde işte bu son tarihin doğru olması lâzımgelir. — İkinci Bâyezid en kuvvetli rivâyete nazaran 1481=886 senesi 21 Mayıs=22 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Amasya'dan Istanbul'a gelip tahta çıkmış olduğuna göre 30 sene, 11 ay, 4 gün saltanat sürmüş demektir: Kendisi Amasya'dan gelinceye kadar oğlu şehzâde Korkud'un 17 gün süren saltanat nâibliği bu hesaba dahil değildir. — İkinci Bâyezid devrinin ilk seneleri kardeş gailesiyle, son yılları da evlât gaileleriyle geçmiştir. — En kuvvetli rivâyete göre Hicretin 851 senesi Şevvâl ye Zülka'de ayları içinde, yâni Milâdın 1447 senesi Kânunuevvel ve 1448 senesi Kânunusâni aylarında Dimetoka'da doğmuş olan İkinci Bâyezid 1481=886 senesi 21 Mayıs=22 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Amasya'dan Istanbul'a gelip tahta çıkmış olduğuna göre, culûsunda yaşının takriben 33 sene, 5 ay olması ve 30 sene, 11 ay, 4 gün saltanat sürmüş olduğuna göre de tahtından indiği gün ömrünün 64 sene, 4 ay kadar olması lâzımgelir; Osmanlı menbâlarında umumiyetle saltanat müddetinin 32 ve yaşının da 67 gösterilmesi Hicrî ve Kamerî takvime göredir — Fatih'le Yavuz'un büyük ve kanlı seferlerle geçen parlak ve şanlı devirleri arasında İkinci Bâyezid'in otuz bir yıla yaklaşan sönük devri ehemmiyetsiz seferlerle geçmiş nisbî bir durgunluk devresi sayılabilir).

1. cildin sonu

M. 1513-1573=H. 919-981

İHTİLAFSIZ SENELER
(M. 1513=H. 919-1573=981)

BİRİNCİ SELİM
(Yavuz Sultan Selim)
— M. 1512=H. 918 — M. 1520=H. 926 —

1512=918

24 Nisan=7 Safer, Cumartesi: İkinci Bâyezid oğlu şehzâde Selim'in Osmanlı tahtına cülûsu.

(8 Safer=25 Nisan tarihi de rivâyet edilir: İkinci Bâyezid devrinin son fıkrasına bakınız. — Fetret devrinde saltanat süren Süleyman ve Musâ Çelebiler sayılmamak şartiyle Birinci Selim Osmanlı pâdişahlarının dokuzuncusu sayılır. — Eski Osmanlı menbâlarında «Selim-i Kadîm» şeklinde de zikredilen Yavuz'un tahtından indirdiği babası tarafından kendi eliyle tahta çıkarıldığı hakkında bir rivâyet vardır. — Yeni pâdişah, bîat merâsimi tamamlandıktan sonra cülûs bahşişi olarak her yeniçeriye elli altın verdirmiş ve bu mıkdar o tarihten itibaren usul hükmünü almıştır: O tarihte bir altın, altmış akça tuttuğuna göre nefer başına üç bin akça isabet ediyor demektir; tabiî bu büyük para hem bir hal'in, hem bir iclâsın ücretidir. — Sultan Selim'in sarayda babasından saltanatı aldıktan sonra Yeni-Bahçe'deki otağına gittiği ve bîat merâsiminin orada yapıldığı rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre de İkinci Bâyezid saltanatı oğluna devrederken kardeşlerini öldürmemesini nasihat etmiş ve Sultan Selim de kendisine bîat eden kardeşi Korkud-Sultan'ı tekrar Mağnisa valiliğine tayin edip Midilli adasını da onun sancağına ilhâk etmiştir. — Yeni pâdişahın Kefe valisi olan oğlu ve veliahdı şehzâde Süleyman derhâl Istanbul'a dâvet edilmiştir. Osmanlı menbâlarında «Selim Hân-ı Evvel» ünvaniyle anılan Yavuz Sultan Selim en kuvvetli rivâyete nazazan 1470=875 tarihinde Amasya'da doğmuş olduğuna göre, kırk iki yaşının içinde cülûs etmiş demektir).

23 Mayıs=7 Rebî'ül-evvel, Pazar: İkinci Bâyezid'in Istanbul'dan Dimetoka'ya hareketi.

(Yeni-saray'dan Eski-saray'a nakleden Sultan Bâyezid'in artık Istanbul'da rahat edemiyerek Dimetoka sarayına nakletmek için oğlundan izin aldığı rivâyet edilir. — Eski pâdişahın maiyyetine kendi adamlarından olan Rumeli Beylerbeyi Yûnus Paşa ile Defterdar yâni Maliye Nâzırı Kasım Paşa tâyin edilmiş ve İkinci Bâyezid tahtından indikten bir ay kadar sonra Istanbul'u terketmiştir. — Yavuz Sultan Selim devlet erkâniyle beraber babasını şehir hâricine kadar teşyi etmiş, babasının bindiği arabanın sağ tarafında yayan yürüyerek büyük bir hürmetle nasihatlerini dinlemiş ve bir rivâyete göre de şehirde atla babasını tâkib ettikten sonra Edirne-kapısından çıkınca atından inip yayan yürümeğe başlamış ve nihayet Sultan Bâyezid arabasını durdurup oğluna, artık dönmesini söyliyerek vedâ etmiştir).

26 Mayıs=10 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: İkinci Bâyezid'in ölümü:

(27 Mayıs=11 Rebî'ül-evvel Perşenbe ve 2 Haziran=17 Rebî'ül-evvel Çarşanba tarihleri de rivâyet edilir. — Istanbul'dan Dimetoka'ya giderken yolda ölen İkinci Bâyezid'in öldüğü yer meselesinde de ihtilâf vardır: Muhtelif rivâyetlere göre Çekmece'de, yâhut Sazlı-dere'de, yâhut Söğütlü'de, yâhut Hafsa civârındaki Abalar köyünde veyâhut oğluyla muharebe ettiği Uğraş-deresinde vefât etmiştir. — Sultan Bâyezid'in ölüm sebebi de ihtilâflıdır: Bazı menbâlarda hastalık ve ihtiyarlık yüzünden eceliyle ölmüş gibi gösterilmekle beraber, muhtelif menbâlarda Yavuz'un emriyle zehirlendiği hakkında da bir takım rivayetler vardır: Bir rivâyete göre hususî hekimliğinde bulunan bir yahudi tarafından Sultan Selim'in emriyle zehirlenmiş ve bir rivâyete göre de «Sultan Selim'den ecel şerbeti gelüp bile bile pederi nûş ve [Oğul, kılıcın keskin olsun emmâ ömrün kasîr olsun!] duasın idüp vefât itmiş» ve diğer bir rivâyete göre de Çekmece'ye geldiği zaman yüzünü yıkarken başının bütün saçları elinde kalmış ve neye uğradığını anlayıp odasına çekilmiştir. Her halde bu zehir rivâyetinin ecel rivâyetinden daha kuvvetli olduğu ve bâzı Osmanlı menbâlarının bu meselede siyaseten sükût ettikleri anlaşılmaktadır. — İkinci Bâyezid en kuvvetli doğum tarihine göre 64 sene, 5 ay kadar yaşamış ve tahtından indirildikten sonra 32 gün sağ kalmıştır. — Sultan Bâyezid'in cenâzesi oğlunun emriyle Istanbul'a getirilmiş ve kendisi Eyüp'de kubbesiz bir mezara defnini vasiyet ettiği halde bu arzusu icrâ edilmiyerek Istanbul'daki câmisinin yanında Yavuz'un yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. — Eğer muhtelif zehir rivâyetleri doğru ise,

İkinci Bâyezid kardeşi Cem-Sultan'a yaptığı muâmeleyi oğlu Sultan Selim'den aynen görmüş demektir).

29 Temmuz=15 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'da saltanatını ilân etmiş olan kardeşi Sultan Ahmed'e karşı hareketi.

(Sultan Ahmed'in Anadolu'da saltanatını ilân etmesi hakkında 1511=917 vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Sultan Ahmed'in oğlu Alâüddin kumandasında gönderdiği bir kuvvetle Bursa'yı işgâl ettirip kendi nâmına hutba okutması Sultan Selim'in bu ilk Anadolu seferine sebeb olmuştur. — Yavuz yaklaşırken şehzâde Alâüddin Bursa'yı bırakıp babasının yanına çekilmiş olduğu için Sultan Selim 70 bin kişilik bir orduyla Ankara'ya gidip Malkoç-oğlu Ali Bey'i Sultan Ahmed'in tâkibine göndermiştir: Ahmed Amasya'ya çekilmek istemişse de muvaffak olamadığı için Malatya ve Dârende taraflarına kaçmış ve bir taraftan da oğullarından ikisini Şâh İsmail'e göndererek yardım istemiştir. — Bu sırada Sultan Ahmed'le İsmail-i Safavî, Dulgadır hükümdarı Alâüddevle ve Mısır sultanı Kansu-Gavri arasında Yavuz'a karşı bir menfaat birliği vardır: Fakat bu siyasî menfaat birliği askerlik sahasında bir elbirliği şeklini alamadığı için Sultan Selim bunları birer birer avlamıştır. — Bu vaziyet üzerine Anadolu'daki Osmanlı arazisinin hâkimiyyeti Sultan Ahmed'den Sultan Selim'e geçmiş ve Amasya sancağı Davud Paşazade Mustafa Bey'e tevcih edilmiştir).

Teşrinisâni=Ramazan: Yavuz'un kış geçirmek için Bursa'ya gelişi.

(Devşirme Vezir-i-a'zam Koca-Mustafa Paşa'nın kış mevsimini sebeb göstererek avdet tavsiyesi üzerine pâdişahın Bursa'ya geldiği rivâyet edilir: Her halde Yavuz'un Istanbul'a dönmemekle ihtiyata riâyet etmek istediği anlaşılmaktadır; Sultan Ahmed taraftarı olan Koca-Mustafa'nın en mühim rolü askere izin verilip kışlaklarına gönderilmesinde gösterilir: Aşağıki fıkralara da bakınız).

Sultan Ahmed'in Amasya baskını.

(Anadolu'da bir çok tarafdarı bulunan Sultan Ahmed bu sırada Kemah'dan kalkıp Niksar üzerinden Amasya'ya gelmiş ve bir baskınla şehri zaptetmesi üzerine Yavuz'un tayin ettiği sancak beyi Mustafa Bey de kendisine iltihak ederek Sultan Ahmed'e vezir olmuştur! Yavuz'un şiddet ve dehşetinden dolayı bir çok kimselerin ve hattâ hükûmet erkânından bâzılarının büyük şehzâdeye temâyül gösterdikleri rivâyet edilir: Bunların başında Vezir-i-a'zam Koca-Mustafa Paşa vardır! Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rollerle şöhret bulan bu devşirme ve dönme vezir esasen İkinci Bâyezid devrinde de Yavuz'un veliahdliğine muhâlefet edip şehzâde Ahmed'e tarafdarlık etmiştir. Sultan Selim'in cülûsunda mevkiinde ibkâ edilmişse de yeni pâdişahtan emin olmadığı için şehzâde Ahmed'le gizlice muhâbere ettiği, hattâ bir mektubunun yakalandığı ve Amasya baskınında bile parmağı olduğu rivâyet edilir: Onun için Amasya baskını bir danışıklı döğüş demektir).

Vezir-i-a'zam Koca-Mustafa Paşa'nın idâmı.

(Bu cezanın sebebi Koca-Mustafa'nın kış mevsimini bahâne ederek ordunun terhisinde âmil olması ve şehzâde Ahmed'le muhâbere ederek Amasya'nın işgâlini temin etmesi şeklinde izah edilir. Yavuz'un bu vesileyle amcası Cem-Sultan'in intikamını almak istediğinden de bahsedenler vardır. — Her halde memlekette ikiliğe sebeb olan Sultan Ahmed gailesini esasından temizlemek istiyen Yavuz'un bu şiddeti zarurî bir tedbir demektir. — Sultan

Selim'in ilk idâm ettirdiği Vezir-i-a'zam işte bu Koca-Mustafa'dır. — Bu vaziyet üzerine Vezâret-i uzmâ makamına dördüncü defa olarak Hersek-zâde Ahmed Paşa tayin edilmiştir).

16 Kânunuevvel=7 Şevvâl, Perşenbe: Yavuz'un emriyle beş şehzâdenin birden idâmı.

(Bu şehzâdeler Yavuz'un yeğenleri ve İkinci Bâyezid'in torunlarıdır: Bunlardan şehzâde Alemşâh'ın oğlu Osmanşâh Çankırı beyi, Şehenşâh'ın oğlu Mehmet Niğde beyi ve şehzâde Mahmud'un oğulları Musa, Orhan ve Emir de muhtelif sancakların beyleridir. Babaları evvelce ölmüş olan ve yedi ile yirmi yaşları arasında bulunan bu genç şehzâdelerin Anadolu'yu istilâ eden büyük amcaları Sultan Ahmed'den korkarak küçük amcaları Yavuz Sultan Selim'e ilticâ etmiş oldukları rivâyet edilir. Bunların idâm edildikleri yer ve tarih hususunda ve hattâ babalarının isimlerinde bile ihtilâf vardır: Bir ecnebi rivâyetine göre Bursa'dan Istanbul'a götürülerek pâyıtahtta idâm edilmişlerdir; halbuki umumiyetle Osmanlı menbâları Bursa'da idâm edildiklerinde müttefiktir; gene ecnebi menbâlarında idâm tarihi Teşrinisâni=Ramazan ayına müsâdif gösterildiği gibi, Osmanlı menbâlarında da 15 Cumâda-l-ûlâ=29 Temmuz Perşenbe ve 27 Şevvâl=5 Kânunusâni Çarşanba gibi bazı tarihlere tesâdüf edilirse de bunların bilhassa birincisi tamamiyle yanlıştır: Çünkü bu 15 Cumâda-l-ûlâ=29 Temmuz tarihi, Yavuz'un Istanbul'dan Anadolu seferine hareket ettiği günün tarihidir. — Bu beş şehzâdeden Osmanşâh'la Mehmet şehzâde Şehenşâh'ın, Musâ, Orhan ve Emir de şehzâde Mahmud'un oğulları olduğuna ait bir rivâyet de vardır: Son üçü hakkındaki rivâyet doğruysa da Osman'la Mehmed'in kardeş gösterilmesi doğru değildir. — Bunlardan şehzâde Emir'in ismi muhtelif menbâlarda «Mîr» ve «İmir» olarak da gösterilir. —Bu zavallıların idâmına sebeb olarak «Hâtır-ı Hümâyûn ümerâdan hayfe düşüp umûr-ı saltanata nizâm virmek» lüzumundan bahsedilir: Her halde Yavuz'un şahsı aleyhindeki dedikodulardan, ahali ve ümerâ nazarında «gaasıb» sayılmasından ve bu genç prenslerin de muhâlifler tarafından kendisine karşı «müddaî» şeklinde ortaya çıkarılmak ihtimâlinden dolayı Fatih'in Kanunnâmesini tatbik ederek saltanatta rakipsiz kalmak istediği muhakkaktır. — Pâdişahın gezinti bahânesiyle kıra çıkıp bir takım bölük ağalarını cinayetin icrasına memur ettiği hakkında bir rivâyet olduğu gibi, Sultan Selim'in o fecî sahneyi bitişik bir daire penceresinden seyretmiş olduğu da rivâyet edilir. — Şehzâdeler sarayın Kapucular odasına konulup geceleyin cellâtlar içeri girdikleri zaman yedi yaşındaki en küçük şehzâde Mehmed'in yere diz çöküp hayatının bağışlanmasını istirham ederek günde bir akçayla pâdişaha hizmet edeceğini söylemesine ait rivâyet, en hissiz cânileri bile müteessir edecek bir sahnedir. — Yirmi yaşında olan en büyük şehzâde Osmanşah'ın hayatını çok pahalıya satarak cellâtlarla boğuştuğu ve birinin kolunu kırıp birini de tehlikeli surette bıçakladığı ve nihayet Sultan Selim'in gönderdiği yardımcılar sâyesinde işin bitirildiği rivâyet edilir.— Bu mazlûm ve mâsum çocukların cenâzeleri Bursa'da İkinci Murad türbesinin bulunduğu «Murâdiyye» ye defnedilmiştir. Bir rivâyete göre de o gün idâm edilen şehzâdeler beş değil, yedidir. Bu zavallılar kemend atılıp boğulmak suretiyle «Dâr-i cinâna irsâl» olunmuşlardır).

1513=918

Saruhan valisi şehzâde Korkud'un idâmı.

(Bursa'da toplanan şehzâdelerin idâmı üzerine âlim, şair ve bestekâr şehzâde Korkud-Sultan artık kendisine de sıra geldiğini anlamakta gecikmemiştir; Feridun Bey «Münşeât»ında Korkud'un Yavuz'a gönderdiği bir mektup vardır: Bu mektupta izah edildiğine göre bir takım münâfıkların tezviri üzerine Korkud-Sultan karadan, denizden sımsıkı bir abluka çenberi içine alınmıştır! İşte bu vaziyet üzerine «gereklü esbâbiyle kitaplarını» ihtiyâten kaleye koymak mecburiyetinde kalan şehzâde pâdişaha yanıp yakılmakta ve kendisine cülûs zamanındaki

taahhütlerini hatırlatmaktadır: Sultan Selim'in verdiği cevapta da kendisinin Şark seferine hazırlanmakta olduğundan bahsedilmekte ve «Mâdâmki siz ahd-i sâbık üzre olasuz, bu cânibden endîşe itmeyüp duâya iştigal buyurasız vesselâm» denilmektedir! Bununla beraber Osmanlı menbâlarına göre Sultan Selim kardeşinin saltanat sevdâsına kapıldığını haber almış, bu haberin ne dereceye kadar doğru olduğunu anlamak için bazı devlet erkânı nâmına sahte mektuplar yazdırıp Korkud-Sultan'ı tecribe için davet ettirmiş ve zavallı Korkud işte bu sahte mektupları ciddî zannedip kabul cevapları verdiği için Sultan Selim artık harekete geçmek mecburiyetinde kalmıştır! Her halde bu izah pâdişahı mâzur göstermek içindir. — Kış mevsiminde Sultan Selim av bahânesiyle ve on bin kişilik bir kuvvetle birdenbire Bursa'dan çıkıp beş günde Mağnisa'ya varmış ve kardeşinin sarayını muhâsara etmişse de Korkud-Sultan «Piyâle Bey» ismindeki nedimiyle gizli bir kapıdan çıkıp dört nala at sürerek dağlara kaçmış ve Sultan Selim de bu vaziyet üzerine bütün yollarla geçitlere muhâfızlar koyarak Bursa'ya dönmüştür. — Korkud-Sultan yirmi gün kadar o civarda bir mağaraya ilticâ ettikten sonra, evvelce valiliğinde bulunduğu Teke havâlisine geçmiş ve burada da bir mağaraya sığınarak Sultan Cem'in hareketini taklid edip Frenklere ilticâ etmek üzere bir gemi tedârikine teşebbüs etmiştir: Piyâle Bey gizlice erzak taşıyan bir Türkmenle anlaşmış, fakat büyük bir gaflet gösterip fakir Türkmeni şehzâdenin muhteşem takımlı atına bindirerek yola çıkarmış, tabiî atın suvâriden daha süslü olması göze batmış, zavallı Türkmene işkence edilerek şehzâdenin yeri anlaşılmış ve nihayet Korkud-Sultan Piyâle Beyle beraber yakayı ele vermiştir. — Yavuz'un emriyle Bursa'ya sevkedilen Korkud, şehrin bir kaç konak ilerisinde pâdişah nâmına Kapucu-başı Sinan Ağa tarafından hürmetle karşılanmış, fakat konak yerinde Piyâle Bey ustalıkla efendisinden uzaklaştırıldıktan sonra zavallı şehzâde uykudayken kemend atılarak boğulmuştur. — Korkud-Sultan'ın cenâzesi Bursa'ya nakledilerek Orhan Gazi civarına gömülmüştür. — Bu altıncı cinayetten sonra artık Yavuz'un karşısında büyük kardeşi Sultan Ahmed'le oğullarından başka rakip kalmamıştır. — Babasının zehirlenmesine ait rivâyet de hesab edilecek olursa, Sultan Selim'in bu tarihe kadar olan kurbanları baba, kardeş ve yeğen olmak üzere yediyi bulmuş demektir. — Korkud-Sultan'ın defninden sonra sadık nedimi Piyâle Beyin ölünceye kadar efendisine türbedarlık ederek mezarından ayrılmadığı rivâyet edilir. — Barbaros'un büyük kardeşi Oruç-Reis'i mesleğinin bidâyetlerinde himâye ve hizmetine almış olan Korkud-Sultan en büyük İslâm âlimlerinden olduğu gibi, divan sâhibi bir şair ve büyük bir bestekârdır: Eserlerindeki künyesi «Ebu-l Hayr Muhammed Korkud» şeklindedir).

1513=919

24 Nisan=17 Safer, Pazar: Sultan Selim'le Sultan Ahmed arasında Yenişehir meydan muharebesi ve Ahmed'in esâret ve idâmı.

(9 Safer=16 Nisan Cumartesi tarihi de rivâyet edilir. — Osmanlı menbâlarına göre Yavuz tıpkı Korkud'a yaptığı gibi Ahmed'e de kendi ümerâsı ağzından sahte mektuplar yazdırıp saltanata dâvet ettirmiş, eğer ordu çekip gelecek olursa Selim'den müteneffir olan kumandanlarla askerlerin derhâl kendisine iltihak ve inkıyâd edeceklerini bildirmiş, o kış mevsimini Amasya'da geçirmiş olan Sultan Ahmed de işte bu sahte mektuplarla tıpkı Korkud gibi inanıp saltanat hulyâsiyle harekete geçmiştir! Halbuki Yavuz'un kardeşlerini böyle sahte mektuplarla imtihan etmesine hâcet yoktur: Onların her ikisi de saltanat dâvalarını o zamana kadar muhtelif siyasî ve askerî teşebbüsleriyle ortaya koymuş müddaîlerdir ve bilhassa Sultan Ahmed Anadolu'da saltanatını ilân etmiştir. Sultan Selim'in maksadı da babasının elinden zorla aldığı saltanat üzerinde hiç bir müddaî bırakmamaktır. — Sultan Ahmed bahara doğru 20-30 bin kişilik bir orduyla Bursa'daki kardeşinin üzerine hareket etmiş, ilkönce Selim'in pişdar kıt'alarına karşı mühim bir zafer kazanıp binlerce telefât verdirdikten sonra bu zaferden

istifâde etmesini bilmemiş, sekiz on bin kişilik bir kuvveti kalan küçük kardeşinin muhtelif imdat kuvvetleri almasına vakit ve imkân bırakmış ve işte bu büyük gaflet üzerine giriştiği Yenişehir meydan muharebesini kaybedip kaçarken atının ayakları kapaklandığı için yere yuvarlanıp takipçilerin eline geçmiştir. — Bir müddet evvel Korkud-Sultan'ı idâm eden Kapucu-başı Sinan Ağa tarafından nihayet Sultan Ahmed'in de «Nizâm-ı âlem içün kavâid-i âl i Osman üzere kaydi görülmüş», yâni mağlup şehzâde yay kirişiyle boğulmuştur! Rivâyete nazaran Sinan Ağa işini bitirince Yavuz Sultan Selim ağlamış ve:

— Neslümüzde bu bid'ati çıkaran rahmet-i Hak'dan baîd olsun!

demiş. — Sultan Ahmed'in oğullarından Osman'ın Yenişehir meydan muharebesinde telef olduğu, Murad'ın İran'a ve Süleyman'la Alâüddinin de Mısır'a ilticâ ettikleri rivâyet edilir: Gene Sultan Ahmed oğullarından iki şehzâdenin de Yenişehir muharebesinden evvel Şah İsmail'e ilticâ etmiş olduğu, bu suretle İran'da Ahmed'in üç oğlu toplandığı ve bunlardan Murad'ın İran'dan Mısır'a geçtiği hakkında da bir rivâyet vardır; fakat bu şehzâdelerin isimleri ihtilâflıdır; bunlar gittikleri memleketlerde hürmetle karşılanmışlardır, İran'a ilticâ eden şehzâde Murad'ın bir kaç sene sonra Şâh İsmail'in emriyle zehirlendiği, yâhut Türkiye'den giden bir fedaî tarafından öldürüldüğü veyâhut eceliyle öldüğü hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Fakat bu rivâyetlerin hepsi şüphelidir; çünkü Yavuz'un vefatından bir müddet evvel bu şehzâdenin İran'dan Amasya'ya gelip saltanat iddiâsına teşebbüs etmiş olduğu da rivâyet edilir: 1519=925 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Mısır sultanına ilticâ edenlerin âkıbetleri hakkındaki rivâyetler de muhteliftir. — Sultan Ahmed'in cenâzesi Bursa'ya nakledilerek «Murâdiyye» ye defnedilmiştir. — Yenişehir zaferi Yavuz'u bütün rakiplerinden kurtarmış, ona her türlü gaileden ve müddaîden âzâde bir saltanat temin etmiştir: Artık tahtında rakipsiz kalan bu müdhiş hükümdarın yegâne oğlu Süleyman'dan başka vârisi yoktur. Ahmed Tevhid Bey merhumun T. O. E. mecmûasında bahsettiği bir rivâyete göre Yavuz'un Süleyman'dan başka «Murad», «Mahmud» ve «Abdullah» isimlerinde üç oğlu daha olmuşsa da bunlar 820=1514 senesi 2 Şevvâl=20 Teşrinisâni Pazartesi günü idâm edilmişlerdir: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde, Yavuz Sultan Selim son kardeşinin idâmından 18 ay, 24 gün sonra kendi oğullarını da idâm ettirerek şehzâde Süleyman'ı yegâne vâris bırakmış demektir! Bununla beraber, bu şehzâdelerin Kanunî devrinde idâm edildikleri de rivâyet edilir. Herhalde Yavuz'un bu isimlerde oğulları olup olmadığı ayrıca tetkik edilecek mühim bir meseledir. — Sultan Selim'in sekiz seneden biraz fazla süren saltanatının ilk senesi tamamiyle dahilî mücâdeleler ve muharebelerle geçtikten sonra, nihayet haricî fütuhât plânlarının tatbikine müsâit bir vaziyet temin edilebilmiştir: Bu ilk senenin son günü Yavuz bir baba, kardeş ve yeğen katili vaziyetindedir: Onun için bu bir senelik tarihî simâsı her halde sevimli bir çehre değildir! Fakat bundan sonra gelecek yedi yıllık fütuhât devri bizi bütün millî tarihimizin en şanlı ve sevimli simâlarından biriyle karşılaştırır. Sultan Selim'in bu iki çehresi arasındaki zıddiyyet, ancak onun tekmil o müthiş cinâyetleri belki de samimî gözyaşları dökerek büyük bir gaye uğrunda işlemiş olmasıyla izah edilebilir: Tabiî o zarurî cinâyetler işlenmedikçe ve memleket saltanat kavgalarıyla sarsıldıkça Şarkî-Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz ülkelerinin bir kaç sene içinde fetih ve ilhâkı kabil değildir).

Eflak, Boğdan, Macar, Venedik ve Mısır elçileriyle sulh halinin teyidi.

(Bunlardan eski imtiyâzları ibka edilen Eflak ve Boğdan elçileri haraçlarını getirmiş, diğerleri kıymetli hediyelerle gelmişlerdir; Venedik sulhü 17 Teşrinievvel=16 Şa'ban Pazartesi günü tecdid edilmiştir: İkinci Bâyezid devrindeki sulh esasları için 1502=908 vukuatının son fıkrasına bakınız. 1503=909 vukuatının birinci fıkrasında bahsi geçen Macar sulhü de üç sene

müddetle, tecdid edilmiştir. — İkinci Bâyezid devrinde akdedilen Osmanlı-Mısır sulhü için 1491=896 vukuâtına bakınız. — Yavuz'un fütuhât plânları hep Şark'a aid olduğu için Garp devletleriyle bu sırada hoş geçinmek siyaseti tâkib edilmiştir).

1514=920

20 Mart=23 Muharrem, Pazartesi: Yavuz'un Edirne'den İran seferine hareketi.

(22 Muharrem=19 Mart Pazar tarihi de rivâyet edilir. — Veliahd şehzâde Süleyman evvelce valilikle gönderilmiş olduğu Saruhan'dan celbedilip saltanat nâibi olarak Edirne'de bırakılmıştır. — Bu meşhur sefere muhtelif sebebler gösterilir: Bunların başlıcaları her taraftan Sultan Selim'e cülûs tebriki ve sulhün teyidî için elçiler gönderildiği halde İran şâhı İsmail-i Safavî'nin elçi göndermemesi, Yavuz'un kardeşleriyle mücâdelelerinde şâhın büyük şehzâde Ahmed tarafını iltizam edip onun idâmından sonra oğullarını himâyeye kalkışarak İran'a ilticâ etmiş olan şehzâde Murad'ı iltizam için Osmanlı arazisine taarruz etmesi, Yavuz'a karşı Mısır sultaniyle ittifaka kalkışarak müşterek bir hareket temin etmek üzere Kahire'ye elçiler ve hediyeler göndermesi, geniş ölçüde harb hazırlıklarına girişmesi ve Osmanlı arazisine Şiîlik propagandacılarıyla casuslar göndermekte devam etmesi gibi şeylerdir. — Hakikatte bu iki Türk hükümdarını birbiriyle çarpıştıran en mühim sebeb, çok büyümüş olan bu iki devletin fütuhât siyasetlerinde en şiddetli devirlerine girmiş ve artık birbirinin toprağına göz dikmiş olmalarında gösterilebilir. Başta Sünnilik ve Şiîlik ihtilâfı olmak üzere evvelce gözden geçirdiğimiz bütün sebebler işte bu tarihî ve coğrafî mukadderâtın en tabiî neticeleridir: 1507-1508=913 ve 1511=917 vukuatına bakınız. Zaten Yavuz şehzâdelik devrindeki Trabzon valiliğindenberi Safavî düşmanlığıyla şöhret bulmuş ve meselâ 1508=914 tarihinde babasının izni olmadan fütuhâta kalkışarak Bayburd'a kadar geniş bir istilâ hareketinde bulunduğu için o devrin kendisine muhâlif vüzerâsı tarafından babasına şikâyet edilmiş ve hattâ sonradan bu hareket onu babasının gözünden düşürmek istiyenler tarafından büyük bir kabahat şeklinde aleyhine istismâr edilmiştir. — Efganistan'dan Şarkî-Anadolu'ya kadar yayılan Safavî imparatorluğunun elinde mezhep bir siyasî kuvvet şeklindedir: Şâh İsmail'in bütün hedefi, bu mezhebi garbî Anadolu Türkleri arasına da yayarak Anadolu'nun Osmanlı idaresinde bulunan ikinci yarısını da kolaylıkla ele geçirmektir. — Şarkî Anadolu Safavî tarihinde âdetâ bir beşik rolü oynadığı gibi, garbî Anadolu da Osmanlı imparatorluğunun beşiğidir: Halbuki Anadolu'nun coğrafî ve ırkî bir bütünlüğü vardır; Yavuz devrine gelinceye kadar Osmanlı pâdişahları işte bu birliği temin için uğraşmışlardır; meselâ Fâtih Uzun-Hasan'la işte bu gaye uğrunda çarpışmıştır. Onun için Yavuz'un elinde Sünnîlik dâvâsı demek Şarkî-Anadolu dâvâsı demek olduğu gibi, Şâh İsmail'in elinde de Şiîlik dâvâsı demek Garbî-Anadolu dâvâsı demektir: İşte bundan dolayı Yavuz Çaldıran seferine Osmanlı ulemâsının fetvâlarını alarak çıkmıştır. — 1487=892 tarihinde doğmuş olan Şâh İsmail o sırada henüz 27 yaşında olduğu gibi, en kuvvetli rivayete göre 1470=875 tarihinde dünyaya gelmiş olan Birinci Selimde 44 yaşındadır. — Yavuz'un İran seferine hazırlanırken ilk ittihaz ettiği tedbir, Osmanlı arazisindeki Şiîlerin gizli defterlerini tanzim ettirmek ve isimleri bu defterlere geçen kırk bin şiîyi kılıçtan geçirmek ve zindanlara attırmak olmuştur: Bu müthiş tedbirin en mühim sebebi, İran seferi esnâsında Türkiye şiîlerinin her hangi bir hareketine meydan bırakmamak mülâhazasıdır. Osmanlı menbâlarının izâhına göre Yavuz'un gizli defterlerine yalnız yedi yaşından yukarı olan Şiîler yazılmış, küçük çocuklar istisna edilmiş ve bu kırk bin kişinin hepsi idâm edilmiyerek bir kısmı yalnız hapsedilmekle iktifâ edilmiştir: Bununla beraber idâm emrinin tatbikinde memurların ifrâtı yüzünden bir takım sûiistimaller olduğu ve meselâ isimleri defterlere geçmemiş kimselerde kılıçtan geçirilerek idâm yekûnunun kırk binden çok fazla tuttuğu da rivâyet edilir. — Bu şiddet hem Anadolu'da, hem Rumeli'de tatbik edilmiştir).

20 Nisan=24 Safer, Perşenbe: Yavuz'un İran seferi için Beşiktaş'dan Üsküdar'a geçişi.

(Padişah Edirne'den Istanbul'a geldikten sonra 22 gün kalmış ve ordu kayıklar ve gemilerle tedricen karşıya geçirilmiştir. — Anadolu'da iltihak edecek askerlerin Yenişehir ovasında toplanması emredilmiştir. — Bu sırada Şah İsmail'in de gerek idâm edilen mezhebdaşlarının intikamını almak, gerek şehzâde Murad'ın saltanat dâvasına müzâheret etmek üzere büyük bir orduyla tecavuzlara başlamış olduğuna ait haberler alınmıştır).

23 Nisan=27 Safer, Pazar: Yavuz'un Üsküdar'dan Maltepe'ye hareketi.

(Ordu Maltepe'de toplanmış olduğu için, Sultan Selim buradan itibaren askerinin başına geçmiştir).

28 Nisan=3 Rebî'ül-evvel, Cuma: Harp ilânına ait beyannâmenin İzmit'den Şâh İsmail'e gönderilmesi.

(Muhtelif tarih menbâlarıyla Feridun Bey «Münşeât» ında sureti bulunan bu vesika acemce yazılmış ve ordunun bir gün evvel vâsıl olduğu İzmit'den yola çıkarılmıştır. — «Kılıç» isminde bir Safavî casusu yakalanmış ve harb beyannâmesi işte bu adama teslim edilerek yollanmıştır: Maltepe'den gönderildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Yavuz bundan sonra iki nâme daha göndermiş ve Şâh İsmail'den bu üç mektubuna iki cevap almıştır: Bunlar için aşağı, da bu sene vukuâtının «18 Temmuz=25 Cumâda-l-ûlâ» ve «5 Ağustos=13 Cumâda-l-âhire» fıkralarına bakınız. — Yavuz Sultan Selim Safavîlerle mücâdele edip duran Akkoyunlu bakıyyelerinden Pulur beyi Korkmaz Bey oğlu Ferahşâd Bey'e de bir teşvik mektubu yazmıştır: Çaldıran seferinden itibaren Osmanlı tâbiyyetine giren bu beyin ismi son tetkiklerde «Ferruhşâd» şeklinde yazılmaktaysa da kendi câmi kitâbesine göre «Ferahşâd» okunması lâzımgelir).

6 Mayıs=11 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Yenişehir ovasında ordu toplanması.

(Gelibolu'dan Anadolu'ya geçmiş olan Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa ile maiyyetindeki kuvvetler pâdişahın ordusuna burada iltihak etmiş olduğu gibi Anadolu'nun. Kütahya, Karası, Hamîd, Menteşe, Aydın, Çankırı, Bursa, Bolu, Kastamonu, Ankara vesair sancak askerleri de burada orduya katılmıştır).

27 Mayıs=2 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Pişdar kuvvetlerinin Akşehir'den Sıvas'a gönderilmesi.

(Dukagin-oğlu Ahmed Paşa kumandasında sevkedilen bu talîa 20 bin kişiliktir).

1 Haziran=7 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Ordunun Konya'ya muvâsalatı.

(Parlak merâsimle karşılanan Yavuz burada üç gün kalıp türbeleri ziyâret etmiştir).

2 Temmuz=9 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Sıvas'da ordu yoklaması.

(Burada bir yoklama yapılarak ordu mevcudunun yüz kırk bin olduğu anlaşılmış ve bunlardan «amelmânde» olan kırk bin kişi Sıvas'la Kayseri arasında bırakılarak hem ilerde iâşe müşkilâtını hafifletmek, hem Anadolu'nun ortasında ordunun gerisini temin edecek bir ihtiyat

kuvveti bulundurmak maksadı tâkib edilmiştir — Sıvas yoklamasında dört yüz bin kişi bulunduğu hakkında da mübalâğalı bir rivâyet vardır, — Sıvas'dan itibaren vaziyet müşkilleşmiştir; bunun iki sebebi vardır: Biri Şâh İsmail'in Şarkî-Anadolu valisi Ustaclu Mehmet Han'ın o havâliyi baştanbaşa tahliye ve tahrib edip hem insan, hem hayvan için her türlü iâşe esbâbından mahrum bir hâle getirmiş olmasıdır: Bu ihtimâl evvelce düşünülerek Trabzon'a gemilerle erzak nakledilmişse de bunların katır sırtında sevki tabi çok müşkil olmuştur; hattâ Yeniçeri takımının mırıldanmıya başlayıp bâzı ısyan hareketlerine kadar taşkınlık göstermelerinin en mühim sebebi işte bu iâşe müşkilâtıdır. İkinci sebeb de Dulgadır oğlu Alâüddevle'ye Çubuk-ova'dan elçi gönderilerek orduya iltihak etmesi tebliğ edildiği halde Mısırlılar ve İranlılarla beraber Osmanlılara karşı cephe almış olan bu ihtiyar Türk hükümdarının itizar etmekle kalmıyarak ordunun güzergâhına tecavuzlarda bulunmıya başlamasıdır. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim Alâüddevle'nin cezasını sonraya bırakmıştır).

13 Temmuz=20 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Osmanlı ordusunun Safavî hududuna dayanması.

(Sıvas'la Erzincan arasındaki «Çaysu» ırmağının hudut teşkil ettiği rivâyet edilir: Bu ırmağın Kelkit kollarından Enderes çayı olmak ihtimâli vardır: Çünkü ordunun burada «Suşehri-çayırı»nda konaklamış olduğundan bahsedilir; Suşehri'nin merkezi de Enderes kasabasıdır).

14 Temmuz=21 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Erzincan muhafızının itaat ve inkıyâdı.

(Osmanlı ordusuna gelerek ahaliye aman verilmek şartiyle itâat ve inkıyâdını arzeden bu muhafızın orduya bir mıkdar erzak verdiği ve mevkiinde ibka edildiği rivâyet edilir).

18 Temmuz=25 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Yassı-Çemen'de Şâh İsmail'den elçi ve cevap gelmesi.

(Yavuz'un bu tarihe kadar yolladığı üç mektubun bu ilk cevabiyle beraber afyonlu «ma'cûn-i mükeyyif» dolu bir altın hokka da gelmişti: Şâh İsmail, «Şâh-kulu Aka» isminde bir elçiyle gönderdiği bu cevapnâmesinde Yavuz'un nâmelerindeki sert tâbirleri esrârkeş kâtiplerin neş'esiz vakitlerinde yazmış olmaları lâzımgeleceğinden bahsederek neş'elerini tazelemek için bir hokka macun gönderdiğini söylüyor ve Sultan Selim'in neden dolayı harbetmek istediğini bilmediğinden, kendisinin sulh tarafdarı olduğundan, Yavuz'un kullandığı ifâde tarzının bir pâdişaha yakışmıyacağından ve bununla beraber kendisinin harbe hazır olduğundan bahsediyordu. — Sultan Selim bu cevaba kızarak ve evvelce kendisinin İran'a ilticâ etmiş olan yeğeni Murad'ın iâdesini istemek için göndermiş olduğu elçiye yapılmış olan muâmelerinin intikamını alarak Şâhın sefirini idâm ettirmiştir. — Yavuz'un bu vaziyette en çok çekindiği şey, şâhın İran içlerine doğru çekilerek harbi kabul etmemesi ve bu suretle kendisini iâşe buhrânı yüzünden muvaffakıyetsizliğe uğratmasıdır: Zaten bu sırada Yeniçeriler artık iyice homurdanmıya, düşmanın bomboş bıraktığı yerlerde sefalet çekmekten sızlanmıya başlamışlardır! Sultan Selim bu vaziyette düşmanı kendi üstüne çekmek için tahrikten başka çare bulamamıştır; Şâh İsmail'in cevapnâmesine gönderdiği son cevapta görülen şu fıkra işte bu maksadı temin içindir :

«... Pâdişahlarun taht-i tasarrufunda olan memleket menkûhası mesâbesündedür: Recûliyyetden hissesi ve fütüvvetden behresi, belki derûnunda filcümle zühresi olan kimesneler kendüden gayri ferd ana taaruz ittüğüne tahammül itmek ihtimâli yoktur».

Yavuz Sultan Selim bu kadarla da iktifâ etmiyor :

«Eger min-ba'din dahi ber-karâr-ı vaz'ı sâbık künc-i zâviye-i ru'b-u-hirasda münzevî olasun, erlük adı sana harâmdur...»

diyordu;

Yavuz bu nâmesiyle beraber bir de çarşafla kadın elbisesi göndermişti: Tabiî bu hareketler tesirsiz kalmadı. — Şâhın son cevâbı için aşağıda bu sene vukuatının «5 Ağustos=13 Cumâda-l-âhire» fıkrasına bakınız).

19 Temmuz=26 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Akkoyunlu Korkmaz Bey oğlu Ferahşâd Bey'in orduya iltihakı.

(Safavîlerden evvelki Akkoyunlu hânedânından Ferahşâd Bey ötedenberi Safavî hâkimiyyetine karşı mücâdele eden Sünnî Türkmen beylerinin en mühimlerindendir: Yavuz'un bu beyle muhârebesi ve «Ferahşâd» ismi için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «28 Nisan=3 Rebî'ül-evvel» fıkrasına bakınız. — Safavîlerin Tercan muhâfızı Emir Ahmed'i esir edip getiren Ferahşâd Bey pâdişahtan pek çok iltifât görmüş ve mükâfat olarak kendisine o civarda bir çok arazi iktâ edilmiştir. — Bu beyin orduya Erzincan konağında iltihak ettiği hakkında da bir rivâyet vardır).

21 Temmuz=28 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Fırat boyunda Mısır sultanından elçi ve nâme gelmesi.

(Osmanlılara karşı İranlılarla ittifak etmiş olan Mısır Kölemenlerinin bu tavassut teşebbüsünden hiç bir netice çıkmamış ve gelen elçi izzet ve ikramla iki gün müsâfir edildikten sonra bir cevapnâmeyle iâde edilmiştir).

24 Temmuz=1 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Erzincan'da Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'nın idâmı.

(Çocukluğundanberi sarayda Yavuz'un beraber büyümüş olan Hemdem Paşa pâdişahın en yakın adamlarındandır: Bomboş bir memlekette iâşe sıkıntıları çekerek ilerlemekten sızlanmıya başlıyan Yeniçerilerle bâzı kumandanlar artık geri dönülmesini istedikleri için, bu zavallı Hemdem Paşa'yı bir takım vaitlerle elde ederek o ıssız çöllerde daha ileri gitmekten vazgeçmesi için pâdişaha bir takım sözler söyletmişlerse de Sultan Selim çocukluk arkadaşını derhâl idâm ettirerek bu çok tehlikeli muhâlefet cereyânını tedhiş siyasetiyle sindirmek mecburiyetinde kalmıştır. Her halde Yavuz'un bu çok nâzik vaziyette gösterdiği zarurî şiddeti haksız bulmak doğru değildir. — Hemdem Paşa'nın yerine Zeynel Paşa tayin edilmiş ve diğer bir takım değişiklikler daha yapılmıştır).

5 Ağustos=13 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Yavuz'un Erzurum'a muvâsalatı.

(Erzurum konağında Yavuz'un bir kaç gün kaldığı rivâyet edilir. Pâdişahın o civarda «Kara-Çingene» veyahut «Kara-Kank» mevkiinde konaklamış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Erzurum havâlisi bu sırada «Avşarlu Sevündük-Han Korçu-başı» isminde bir Türkmen beyinin elindedir; evvelce Safavî nüfuzuna tâbi olan bu Türkmen Beyliği bir rivâyete göre Yavuz'un valiliği devrine tesâdüf eden 1509-1510=915 tarihinde Osmanlı nüfuzûna girmiş ve bilhassa işte bu Çaldıran seferinden itibaren doğrudan doğruya Osmanlı tâbiîyyetinde bir

beylik haline gelmiştir. — Şâh İsmail'in son cevâbı işte burada gelmiştir; şâhın bu nâmesinde Yavuz için:

Bizi âteş bilsün ol kendini mûm!

diye meydan okuduğundan bahsedilir! — Şâh İsmail'in bundan evvelki cevâbı için yukarda bu sene vukuâtının «18 Temmuz=25 Cumâda-l-ûlâ» fıkrasına bakınız).

10 Ağustos=18 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Ahıska Atabeğinin ordu iaşesine yardımı.

(Çoruh boyuna hâkim olan bu atabeğin ismi muhtelif menbâlarda «Mirza Çabuk», «Çabük». ve hattâ «Çanik/Cânik» şekillerini alır. Brosset'nin terceme ettiği Gürcistan vakayi'nâmesinde bu ismin doğru şekli «Taze güneş» mânâsına «Mzedchabouc» şeklindedir: İstiklâli olmayan hükûmetler sayılmamak şartiyle, o sırada Gürcistan üç müstakil hükûmet halindedir; ikisi krallık, biri Atabeğliktir: Şarktaki «Kharthli» krallığının pâyıtahtı Tiflis, garptaki «İmerethi» krallığının pâyıtahtı Kutais ve Çoruh boyundaki «Samtskhe» Atabeğliğinin merkezi de Akhaltzikhe/Ahıska şehridir; bu hıristiyan Atabeğlerin «Qwarqware» şeklindeki soy adı Osmanlı menbâlarında «Korkora/Gorgora» şeklini alır, «Mirzâ Çabuk» işte bunlardandır: Bu prensin elçisi «Sögmen/Sökmen» konağında gelmiş, bir mıkdar zahireyle yağ, bal ve iki bin koyun getirmiştir. Dulgadır oğlu Alâüddevle'nin Şâh İsmail nezdinde bulunan iki oğlu ve bir rivâyete göre de iki yeğeni oradan kaçıp Ahıska atabeğliğine ilticâ ettikleri için atabeğ bunları da Yavuz'a göndermiş ve bu hizmetlerinden dolayı iltifâta mazhar olmuştur).

14 Ağustos=22 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Geri dönmek istiyen Yeniçerilerin isyânı.

(Bu ısyan şimdi Ağrı vilâyetine tâbi olan Eleşgirt=Toprakkale kazâsının «Sakallu» köyünde olmuştur. — Yeniçeriler burada ümerâdan bâzılarının da teşvikiyle:

— Düşman yok! Harâb memlekette nice bir seyâhat iderüz?

diye ayaklanmışlar, aylardanberi bin türlü mahrumiyyet ve meşakkat içinde boş yere ilerleyip durmaktan artık osanmış olduklarını söyliyerek gürültü çıkarmışlar ve hattâ bir rivâyete göre Yavuz'un otağına kurşun atacak kadar ileri gitmişlerdir: Bununla beraber bu kurşun atma hâdisesinin daha sonra İran seferinden avdet edilirken Aras sâhillerinde vukua geldiğine ait rivâyet daha kuvvetlidir: Bu sene vukuâtı içinde «21 Eylül=1 Şa'ban» fıkrasına bakınız. Bu çok vahim anda büyük bir soğukkanlılık gösteren yiğit pâdişah âsilerin ortasına atılarak Osmanlı menbâlarının birbirine yakın şekillerle kaydettikleri şu güzel sözleri söylemiştir:

— Ehl-ü-ıyâl kaydünde olanlara destûrdür, gerü karularunun yanuna getsünler! Biz buraya gerü dönmek içün gelmedük! Râhat istiyen bu yola yaraşmaz. Bizi isteyüp yolumuzda can ve baş fidâ idecek yiğitler ölümden havfitmez: Ölümden korkanlar gerü dönsün! Düşmanla çarpuşacak merdler benümle gelsün: Eger içünüzde er yoğ ise ben yalunuz giderüm!

Yavuz işte böyle sözler veyâhut bunlara benzer şeyler söyliyerek o küstah kütlenin ruhuna birdenbire hâkim olmak dirâyet ve metânetini göstermiş, çok büyük bir felâketin önüne geçmiş ve o sırada şâhın Çaldıran'a doğru ilerlemekte olduğuna ait haberler gelmesi, çekilen zahmetlerin boşa gitmiyeceğini anlıyan askeri büsbütün yatıştırmıştır. — Bu Yeniçeri gürültüsünün Tercan'da veyâhut Hasankale kazâsındaki «Sögmen/Sökmen» köyünde olduğuna ait rivayetler de vardır. — Bu hâdisede Safavîlerin ne dereceye kadar tesiri olduğu

ayrıca tetkik edilecek bir meseledir: Çünkü asker içinde ve bilhassa Akıncılar arasında gizli Şiîler bulunduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır).

20 Ağustos=28 Cumâda-l-âhire, Pazar: Bâyezid kalesinin teslim olması.

(Yavuz Sultan Selim Ağrıdağı civârındaki Karapunar'ın yanında bulunan Karaköy konağına geldiği zaman Bâyezid ahalisinin murahhasları gelip itâat ve inkiyâdlarını arzetmişlerdir).

22 Ağustos=1 Receb, Salı: Tebriz üzerine yürüyen Osmanlı ordusunun akşama doğru Çaldıran ovasında mevzi alması.

(Çaldıran sahrası İran.Âzerbaycanı'nda, Maku'nun cenubunda ve Hoy'un şimaligarbîsinde uzun bir vâdidir: Şarkî-Anadolu'da da bu isimle anılan yerler bulunduğu için bunlar birbirine karıştırılmamalıdır. — Yavuz Sultan Selim Şâh İsmail'in pâyıtahtı olan Tebriz üzerine yürümekte olduğu için Bâyezid civârından buraya gelmiş ve Şâhın da kendisini burada karşılıyacağını casuslarından anlamıştır. — Osmanlı ordusu Çaldıran sahrâsının şimaligarbîsine hâkim tepelere arka vermiş, ovanın şark tarafında da Şâh İsmail mevzi almıştır. — O gece Yavuz'un riyâsetinde Dîvan toplanmış ve bu ictimâda askerin yorgunluğu ve yemsizlikten bîtâb bir hâle gelen hayvanların bitkinliği bakımından orduya yirmi dört saat istirahat verilmesi lüzumundan bahsedenlere karşı Rumeli Defterdarı Pîrî Mehmet Çelebi'nin asker içinde bir çok gizli Şiîler bulunduğu için vakit geçirmenin tehlikeli olacağından ve derhâl harbe başlanması lüzumundan bahsetmesi Yavuz'un takdiriyle karşılanmış, pâdişah kendisine işte böyle bir vezir lâzım olduğunu söylemiş ve bunun üzerine sabaha karşı harekâta başlanması kararlaştırılmıştır. — O gece Çarhacıların, yâni ileri karakolların sabaha kadar birbiriyle çarpıştıkları rivâyet edilir. — Harb hareketi ortalık ağarırken başlamıştır).

23 Ağustos=2 Receb, Çarşanba: Çaldıran zaferi.

(Muharebe gün doğarken başlamıştır. — Her iki tarafın ordu mevcutlarını 80-100 bin arasında gösteren muhtelif rivâyetler vardır: Hattâ 150 binden bahseden mübâlâgalı rivâyetlere de tesâdüf edilir. — Gece işgâl ettiği tepelerden şafak sökerken harb nizâmında ovaya doğru inen Osmanlı ordusunda pâdişah Yeniçerilerle beraber alelûsul merkezde ve Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa ile vüzerâdan Dukagin-oğlu Ahmed ve Mustafa Paşalar ve Kadı-askerler de yanındadır; Yeniçerilerin önüne siper olarak arabalar ve develer dizilmiştir. Anadolu Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa ile Karaman Beylerbeyi Zeynel Paşa Anadolu kuvvetleriyle sağ cenahın başındadır. Sol cenahı teşkil eden Rumeli kuvvetlerine de Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumanda etmektedir. Anadolu ve Rumeli Azebleri iki cenaha taksim edilerek en tehlikeli yerde, yâni mikdarı beş yüz tutan topların önünde vaziyet almışlardır, iki cenahın müntehâlarında ve Azeblerin arkasında bulunan toplar zincirlerle birbirine bağlandıkları için geçilmez bir sed halindedir: Azebler sağa ve sola hareket edip önlerinden çekildikçe «Darbzen=Darbe-zen» denilen topların ateş etmesi emredilmiştir: Tabiî bu hareket büyük bir manevra kabiliyyeti gösterir. — Safavî ordusundaki harb nizâmı biraz farklıdır: Burada İran sağ cenahının kumandasını bizzat Şâh İsmail der'uhde etmiştir. Sol cenah Diyarbekir valisi Ustaclu oğlu Mehmet Han'ın kumandasındadır; merkezde de Vekil-üs-Saltana, yâni Baş-vezir Seyyid Ni'met-Ullâh oğlu Mîr Abdülbâkî vardır. Bununla beraber Şâhın sol ve Ustaclu'nun sağ cenaha kumanda ettiği de rivâyet edilir; hattâ şâhın merkezde bulunduğuna ait bir rivâyet de vardır. Bağdad, Meşhed, Horasan. Hemedan vesaire valileri de bu harbe iştirâk etmişlerdir. O zamana kadar zaferden zafere koşarak muazzam bir imparatorluk kuran kahraman Şah İsmail'in ordusu er meydanlarında pişkinleşmiş ve dinî bir heyecan içinde yetişmiş mükemmel bir ordudur ve pek cüz'î piyâdeye mukabil umumiyetle suvâri olan askerlerinin

çoğu Türk ırkındandır. — Safavî ordusu bolluk içinde ve kendi memleketindedir: Aç ve yorgun değildir; levâzım ve teçhizâtı da mükemmeldir; bilhassa kuvây-i-külliyesini teşkil eden suvâri kıt'aları çok medhedilir. Osmanlı ordusu ise Yavuz'un Istanbul'dan hareket tarihi olan 20 Nisan=24 safer tarihinden Çaldıran muharebesine tesâdüf eden 23 Ağustos=2 Receb tarihine kadar dört ay üç gün Anadolu'yu garptan şarka doğru boydaıboya kat'ederek ve her türlü mahrumiyyetler içinde bozuk unlar ve ham yemişlerle geçinerek yorgun ve bitkin bir halde yabancı bir memlekete gelmiş ve dinlenecek vakit bulamamıştır: Ordunun ekseriyetini teşkil eden suvârilerin hayvanları yemsizlik ve yorgunluktan perişan bir haldedir. Fazla olarak asker içinde gizli din taşıyan bir çok Şiîler bulunması mânevî birliği sarsan tehlikeli bir vaziyettir. Fakat bütün bunlara mukabil Osmanlı ordusunun çok mühim bâzı üstünlükleri de vardır: Bunların en başında topçu kuvveti gösterilebilir: Safavî ordusunda hiç bir top olmadığı halde Osmanlı ordusu Istanbul fethini temin etmiş muhteşem bir topçuluğa vâristir. Hattâ şâhın askerleri, tüfek vesaire gibi küçük ateşli silâhlardan bile mahrum ve yalnız okla mücehhez gösterilir. Fakat buna mukabil Osmanlı ordusunda Yeniçerilerin «Mousquet à mèche=Fitilli muske» denilen ağır tüfekleri ilk defa olarak işte bu Çaldıran muharebesinde kullandıklarına ait bir rivâyet vardır: Bununla beraber Osmanlıların Birinci Bâyezid devrinden itibaren tüfek kullandıkları mâlûm olduğuna nazaran, bu rivâyet doğru olduğu takdirde fitilli tüfeğin ilk defa olarak kullanılmasına değil, Kapu-kulları tarafından umumiyetle kullanılmasına aid olmak lâzımgelir. Her hade bu nokta ayrıca tetkik edilmelidir. Çaldıran muharebesinde Osmanlı askeri tüfekle beraber ok da kullanmıştır. Osmanlıların ikinci bir üstünlüğü de piyâde kuvvetidir: Yaya askeri pek cüz'î olan ve hattâ hiç olmadığı bile rivâyet edilen Safavîlerin piyâdesizliği mühim bir mahrumiyyet sayılır. Fazla olarak Osmanlı ordusunun başında çelik gibi iradesiyle bütün mukâvemetleri yıkıp deviren bir dev vardır: Çaldıran muharebesi işte bu şartlar içinde başlamıştır. — Devletler devirmiş büyük bir Türk kahramanı olan Şâh İsmail ilk hamlede Rumeli ordusunu bozup Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın şehâdetine sebeb olmuş, Osmanlı ordusu büyük bir tehlike geçirmiş, Osmanlıların «Allah» ve Safavîlerin «Şâh» naaraları yükselerek iki taraf birbirine girmiş, fakat Osmanlı sağ cenahında Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa çok süratli ve ustalıklı bir hareket yaparak askerini birden, bire topların arkasına çekip Ustaclu'nun kuvvetlerini bütün topların birden işlemesinden mütevellit müthiş bir topçu ateşi karşısında bırakmış, bu cenahta birdenbire Safavî safları devrilmiye başlamış ve hattâ Ustaclu'nun maktûl düşmesi Safavîleri büsbütün bozguna uğratmıştır: Osmanlı menbâlarında bu Türkmen beyinin ismi Ustaclu, Ustacalu, Ustaca'lu ve Ustaca-oğlu Mehmet Han gibi şekiller alır; doğrusu Ustaclu şeklidir. Rumeli ordusunun mağlûbiyetini telâfi eden Anadolu ordusu Çaldıran zaferini temin ettiği sırada Yavuz Sultan Selim, Şâh'ın kumandasındaki kuvvetler üzerine Yeniçerileri saldırtıp tüfek yaylımları açtırmış ve bu aralık Şâh İsmail'in hem kolundan, hem ayağından yaralanıp atından düşmesi Yavuz'un zaferini tamamlamıştır: Bu meşhur muharebe o gün sabahtan akşama kadar takriben on iki saat sürmüştür. — Şâh İsmail esir edileceği sırada «Hızır» isminde bir seyisin kendi hayatını tehlikeye koyarak atını efendisine vermesi üzerine muhakkak bir esâretten kurtulup dolu dizgin kaçmıştır: İsmail-i Safavî sonradan Hızır'a bir türbe yaptırmış ve rivâyete nazaran bu fedakâr seyis «At-çeken Hızır» ismiyle şöhret bulmuştur. — Şâhın kaçması bütün ordusunun da ona imtisâliyle neticelendiği için Safavî ordugâhı bütün levâzımiyle Osmanlıların eline geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Şâh İsmail'i tâkib etmek istediği halde Yeniçerilerin muhâlefetinden dolayı bu maksadında muvaffak olamadığı hakkında bir rivâyet vardır; hattâ Solakzâde'ye göre bütün şiirlerini acemce yazmış olan Yavuz'un yalnız iki Türkçe beyti vardır ve bunların biri işte bu vaziyetten şikâyet içindir:

Cihânun gerçi nûş ittüm yedî tasdan geçen zehrin
Velâkin zehr-i kaatilden beter buldum meğer kahrin

Yavuz'un şairliği için 1520=926 vukuâtı içinde «21/22 Eylül=8/9 Şevvâl» fıkrasına bakınız. — Çaldıran muharebesinde iki taraftan da büyük telefât olmuş ve bilhassa Safavîlerden on dört han, Osmanlılardan da bir Beylerbeyi ile on sancak beyi maktûl düşmüştür: Bununla beraber Safavî zâyiâtı tabiî çok fazladır; hattâ bundan dolayı Osmanlıların Çaldıran sahrâsına «Sûfî-Kıran» ismini verdiklerinden bile bahsedilir! — Şâhın ordugâhı zaptedilirken harem kadınları da yakalanmış ve bilhassa bu muharebede maktûl düşen ümerâsından Bağdad valisi Hulefâ Beyin kızı olan en sevgili haremi «Taclu Hanım»la diğer haremi «Bihrûze Hatun» bu arada esir edilmiştir: Gerek esâretinden, gerek şiîlerdeki «müt'a»nın gayri-meşrû' sayılmasından dolayı nikâhı «münfesih» sayılan bu iki hatunun biri, Yavuz'un emriyle, Nişancılık ve Kadı-askerlik gibi büyük makamlarda bulunmuş olan ve bir müddet sonra idâm edilen «Mahrûse-i Istanbul Fethnâmesi» müellifi Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'ye nikâh edilmiş gösterilir. Bu hatunlarla diğer ümerâ haremlerinin harb meydanına getirilmesi ve ordugâhın arkasında bir Harem karargâhı teşkil edilmesi ötedenberi muhtelif memleketlerde görülen eski bir âdet icabıdır. Solakzâde, şâhın bundan maksadını şöyle anlatır:

«Hemîşe tedbiri bu vechile idi ki her kaçan bir cânibe asker ile revân olsa yanınca ol haşerâtın ehl-u-ıyâllerin maen hemrâh ider idi, tâ ki her biri anların hâzır bulunması ile gayyûrâne ceng itsünler deyü mülâhazada idi; bu sebebden ol gürûh-i dâll içinde nâzenîn perî-çehreler mâlâmâl idi...»

Esir edilen hanımların hapsedildikleri rivâyet edilir. Yalnız «Taclu Hanım» meselesi biraz ihtilâflıdır. Bu mesele hakkında Hoca Sa'düddin kendi babasının Çaldıran muharebesinde Şâh İsmail'in maiyyetinde bulunmuş olan dedesinden duyduğu mühim bir rivâyeti nakletmektedir: «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Şeyh-ül-İslâm Sa'düddin Efendi, Yavuz'un meşhur nedimi Hasan-Can'ın oğludur; Yavuz Sultan Selim, Hasan-Can'ı babası Isfahanlı müezzin Hâfız-Mehmet'le beraber Tebriz'den Istanbul'a getirmiştir; onun için Hoca Sa'düddin'in Yavuzla Şâh İsmail hakkında babasından ve dedesinden naklettiği rivâyetler çok kıymetlidir. Bu büyük Osmanlı müverrihi «Taclu Hanım» mes'elesini kendi dedesinin ağzından şöyle anlatır:

«Biz dahî Tebriz'e doğru ılgar ile firâr ittük. Şeb-i târda firâr iderken ba'zı Kızılbaşlara râst gelür idük; biz anlardan şâhı sorar idük; Şâh ilerüdedür emmâ Taclu Hanum'dan haberünüz var mıdır? dirler idi. Âhir Helvacıoğlu Hüseyn Bey'e mülâki olduk ki sonra risâlet tarîki ile Rûm'a gelüp Yedi-kule'de nice zaman mahbûs olmuştur; sâbıka-i vedâd ve alâka-i ittihâd olmağın tefâsîl-i ahvâli andan istifsâr ittük: Şâhın mecrûh olup eşhâs-ı ma'dûde ile kaçduğun ve Taclu Hanum bulunmaduğundan gaayetde âzürde ve hâtırı pejmürde olduğun ve kendüsün anı tefahhusla me'mûr ittüğün hikâyet eyledi. Akıbet biz varup Tebriz'de muhtefi olduk; sonra işittük ki Taclu Hanım kaçup Hoy melikine varmuş: Hoy meliki dahi acele ve şitâb ile şâha göndermüş».

Hoca Sa'düddin'in o vak'ada hazır bulunan dedesinden naklettiği bu rivâyete göre Taclu Hanım esir olmadan veyâhut esir olduktan sonra kaçmıya muvaffak olmuş ve sevgili kocasına kavuşmuş. Fakat gene Hoca Efendi dedesinden sonra bir de babası Hasan-Can'ın rivâyetini anlatır; bu ikinci rivâyet Taclu Hamm'ın nasıl kaçabildiğine aittir:

«... Emmâ merhum vâlid ba'zı sikaattan rivâyet eyler idi ki Taclu Hanum hengâm-ı şiddet-i hengâmede Mesîh Paşa oğlunun elüne girmüş ve bir gice çadurunda hıfz itmüş: Yanunda olan bî-mânend cevahiri, hattâ lâl'-i Bûkrek pârelerinün güzidesini ana virüp tazarru'lar itmüş ki âzâd ide; paşa-zâde dahî uzûbet-i lisânuna ve dîde-i giryânuna aldanup ıtlâk eylemüş: Andan sonra kaçup Hoy'a varmuş...».

Hoca Sa'düddin bundan sonra «La'l-i Bûkrek» dediği yakutun mâcerâsını anlatır: Orta bir el büyüklüğünde olan bu kıymetli tek-taşı Şâh İsmail bir gün sarhoşlukla mermere çalıp kırmış; vezirine söylemiş; vezir kuyumculuktan anlarmış: Pâdişahtan pâdişaha intikal edip duran bu faydasız taşın işte şimdi faydalı olacağını söyleyip parçalarını Taclu Hanım'a küpe yaptırmış; Çaldıran vak'asından sonra Taclu Hanım'ın Mesih Paşa-zâde'ye verdiği mücevherler işte bu giranbahâ küpelermiş! Şâhın güzelliğiyle meşhur karısı bir yâhut iki gece kaldığı düşman çadırından işte bu sâyede kurtulmuş: Halbuki Şâh İsmail'in Yavuz Sultan Selim'e elçiler ve hediyeler göndererek sevgili karısının iâdesini istediğinden de bahsedilir! Hoca Sa'düddin bu tenâkuzu şöyle izah etmektedir: «Bu hikâyet kabilinde, zikrolunan zevcesi egerçi Taclu Hanım değüldür, emmâ ol dahî gaayetde makbûlesi imüş: Hattâ sonra taleb-i sulh içün gönderdüğü elçi ile anı dahî istemüştür; emmâ Hudâvendigâr Hazretleri anun husûsunu Ulemâ ile meşveret ittükde Kadı-asker olan Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi istemüş, Pâdişâh Hazretleri dahî ana virmüşler, nikâh idüp muâşeret eylemüş...»

Hoca Sa'düddin'in dedesiyle babasından sonra kendi izâhına ve diğer bâzı menbâlardaki izahlara göre Yavuz'a esir olup Tâcî-zâde'ye nikâh edilen hatun Taclu Hanım değil, bu Hanımın ortağı olan «Bihrûze Hatun»dur. — Şâh İsmail'in karısından başka hazineleri de zaptedilmiştir; bu hazineler kısmen ordugâhından ve kısmen de Tebriz'deki sarayından alınmıştır: Top-kapu sarayı Müzesindeki muhteşem ve murassâ taht bu ganîmetlerin en kıymetlisi sayılırsa da Şâh İsmail'e aid olduğu sâbit değildir. — Çaldıran zaferi ne İran'ın fethiyle neticelenmiş, ne de Safavî hâkimiyyetiyle Şiî mezhebi ortadan kaldırılabilmiştir; fakat bu büyük zaferin netice itibariyle temin ettiği şey bunların hepsinden daha mühim ve daha kıymetlidir: Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferiyle Şarkî-Anadolu'yu da Garbî-Anadolu'ya ekliyerek anayurdumuzun Selçukîlerden sonra bozulan birliğini ebedî surette temin etmiş, siyasî haritamızın bugünkü şekli işte o gün dökülen Türk kanlarıyla çizilmiştir. — Çaldıran zaferinden itibaren, Sultan Selim «Şâh» ünvanını da kullanmıya başlamış, hattâ bu ünvan «Sultan Selim Şâh» şeklinde meskûkâtına bile geçmiş ve halefleri de kullandıkları için XVI ncı asrın sonlarına kadar bu ünvanla basılan altın paralara «Şâhî» denilmiştir. — Yavuz'un Feridun Bey «Münşeât»ındaki Çaldıran fetihnâmelerinde muharebe tarihi Receb ayının birinci Çarşanba günü gösterilmişse de Osmanlı menbâlarında umumiyetle Receb'in ikinci Çarşanba günü esas ittihaz edilir).

25 Ağustos=4 Receb, Cuma: Yavuz'un Çaldıran'dan Tebriz'e hareketi.

(Tebriz Şâh İsmail'in pâyıtahtıdır ve o zaman Şarkın en büyük ve en mâmur şehirlerindendir. — Safavî ordusundan artık eser kalmadığı için bu hareket bir seyâhat gibi geçmiştir).

6 Eylül=16 Receb, Çarşanba: Yavuz'un Tebriz'e girmesi.

(Dukagin-oğlu Ahmed ve Defterdar Piri Çelebi ile meşhur müverrih İdris-i Bitlisî bir mıkdar kuvvetle önden gönderilmiş, şehir teslim alınmış ve istikbal hazırlıkları yapılmıştır: Şehrin dışındaki «Surkhâb» a kadar ahali yol boyunu şallar ve kıymetli kumaşlarla döşemiş, güzergâha dizilen asker ve halk büyük pâdişahı hürmetle selâmlayıp alkışlamıştır. — Bundan 20 sene sonra Tebriz'in Kanunî devrindeki ikinci işgâli için 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

8 Eylül=18 Receb, Cuma: Tebriz'de Cuma selâmlığı ve Yavuz nâmına hutba okunması.

(Sünnîliğin Şiîliğe karşı zaferini temsil eden bu tarihî merâsimin Sultan-Ya'kub yâhut Hasan-Han câmiinde yapıldığı rivâyet edilir. — Pâdişah ihmal yüzünden harab olan camilerin

tâmirini emretmiştir. — Bu Cuma selâmlığında Sünnîlerin büyük tezâhürat yaptıkları rivâyet edilir).

12 Eylül=22 Receb, Salı: Bin kadar ilim ve san'at ehlinin Tebriz'den Istanbul'a sevkı.

(Bunların çoğu Şâh İsmail'in Horasan'dan Tebriz'e naklettiği san'atkârlardır ve bir çoğu Türk ırkındandır. — Fatih devrindenberi her memleketten ilim ve san'at sahiplerini Istanbul'a celbetmek âdetâ bir an'ane halini almıştır; Sultan Selim bu an'aneye Mısır fethinde de riâyet etmiştir: 1517=923 vukuâtı içinde «15 Şubat=23 Muharrem» fıkrasına bakınız. — Yavuz, sesinin güzelliğiyle meşhur Isfahanlı müezzin Hâfız Mehmed'i de oğlu Hasan-Can'la beraber Istanbul'a götürmüştür: Pâdişahın nedimi olan Hasan-Can, meşhur Osmanlı müverrihi ve «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin babasıdır; Hoca Efendi, «Selim-nâme»sini babası Hasan-Can'ın rivâyetlerine istinâden yazmıştır. — Yavuz'un Tebriz'den Istanbul'a götürdüğü tarihî şahsiyetlerin en mühimmi, Timurîlerden Horasan hükümdarı meşhur Hüseyn Baykara'nın oğlu ve halefi «Bedî'üzzaman-Mirzâ» dır: Âlim ve şair bir hükümdar olduğu kadar «Ali Şîr Nevayî» yi devletinin vezâret makamında istihdâm etmiş olmaklada mârûf olan Hüseyn Baykara 1506=912 tarihinde vefât ettiği zaman kardeşi Muzaffer'le müştereken tahta çıkan Bedî'üzzaman, biraderinin vefatından sonra Özbeklerin hücumu üzerine Şâh İsmail'e ilticâ edip Tebriz sarayında yaşamıya başlamıştır. Yavuz Tebriz'e girerken Bedî'üzzaman istikbale çıkmış, Timur'un torunu Yıldırım Bâyezid'in torunundan fevkalâde hürmet görmüş, pâdişahın tahtının yanında ona da bir taht kurulmuş ve günde bin akça tahsisat tayin edilerek Yavuz'la beraber Istanbul'a gelip 1515=921 yâhut 1517=923 tarihinde vebâdan ölmüş ve Eyüb'e defnedilmiştir).

15 Eylül=25 Receb, Cuma: Yavuz'un Tebriz'den Karabağ'a hareketi.

(Yavuz Tebriz'de dokuz gün kaldıktan sonra onuncu gün hareket etmiştir: Kış mevsimini Tebriz'de geçirmek istediği halde Yeniçerilerin dırıltılarından dolayı yola çıkmak mecburiyetinde kaldığına ait bir rivâyet olmakla beraber, Şiîlerin pâyıtahtında kendisini emniyette hissetmediği veyâhut orada ordu beslemek imkânı olmadığı için kendi arzusiyle Karabağ'da kışlamak üzere hareket ettiği de kuvvetle rivâyet edilir. — Yavuz'un tekmil İran'ı fethetmek ve hattâ daha ileri gitmek fikrinde olduğu halde askerin vaziyetinden dolayı buna muvaffak olamadığı hakkında da bir takım rivâyetler vardır).

21 Eylül=1 Şa'ban, Perşenbe: Osmanlı ordusunun Aras nehrinden geçmesi.

(Sular taşkın olduğu için nehirden çok müşkilâtla geçildiği ve hattâ bir hayli insan ve hayvan telef olduğu rivâyet edilir. — Yeniçeriler burada tekrar ısyan ederek Karabağ'da kışlamak istemediklerini, artık dönmek istediklerini söylemişler ve parçalanmış pabuçlarıyla elbiselerini mızraklarının uçlarına takarak pâdişahın etrafında bağırışmışlardır! Hattâ Yavuz'un çadırına kurşun atıldığı hakkında bile kuvvetli bir rivâyet vardır. — Bu sene vukuâtı içinde «14 Ağustos=22 Cumâda-l-âhire» fıkrasına da bakınız. — Bu isyânda Yeniçerilerin ümerâdan bazıları tarafından teşvik edildikleri rivâyet edilir: pâdişahın Karabağ'da kışlamaktan vazgeçmesine sebeb olarak işte bu hâdise gösterilmektedir; her halde bu devşirme askerin daha o zaman bile zararı faydasından çok fazladır).

15 Teşrinievvel=25 Şa'ban, Pazar: Defterdar Pîrî Mehmet Çelebi'nin üçüncü vezirlik makamına tayini.

(Yavuz devrinin sonlarıyla Kanunî devrinin başlarında Vezir-i-a'zam olan Pîrî Mehmet Paşa merhum Anadolu'nun eski Türk ailelerinden birine mensub olmak itibariyle Osmanlı tarihinde pek nâdir tesâdüf edilen Türk Vezir-i-a'zamlardan ve en büyük devlet adamlarındandır. Çaldıran muharebesine karar veren harb meclisinde oynadığı hayırlı rol için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «22 Ağustos=1 Receb» fıkrasına bakınız. Yavuz'un bu büyük adamı daha o zamandan itibaren Vezir-i-a'zam yapmak istediği halde kıdemsizliğinden ve mevkiinin henüz müsâid olmamasından dolayı yapamadığı rivâyet edilir: Bu büyük makamı ihrâz edebilecek vaziyette bulunanlar, Yeniçerileri Yavuz'un aleyhine kışkırtan dönme ve devşirme vezirlerdir; onun için Yavuz Sultan Selim bu fecî güruha karşı bir Türk vezir yetiştirmekle dahilî siyaset bakımından en mühim tedbirini ittihaz etmiş demektir; işte bundan dolayı Yavuz'un «Vüzerâya kemâl-i gayzlarından nâşî rağmen-alâ-enfihim Aksarayî evlâdından Defterdar Pîrî Çelebi'ye rütbe-i vezâret ihsân» etmiş olduğundan bahsedilir! — Pîrî Mehmet Paşa merhumun Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini için 1518=924 vukuâtı içinde «25 Kânunusâni=13 Muharrem» fıkrasına ve azliyle tekaüde sevkı için de 1523=929 vukuâtı içinde «27 Haziran=13 Şa'ban» fıkrasına bakınız).

17 Teşrinievvel=27 Şa'ban, Salı: Baş-Emîr-Âhûr Bıyıklı-Mehmet Ağa'nın Bayburt fethi.

(Bayburt kalesi hücumla zaptedilmiştir. — O civarda diğer bir takım kaleler daha fethetmiş olan Bıyıklı Ahmed Ağa paşalıkla Erzincan beyliğine tayin edilmiş ve Trabzon, Karahisar, Cânik sancakları da ilâve edilerek mükâfatını derhâl görmüştür).

28 Teşrinievvel=9 Ramazan, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın çadırı başına yakılarak azledilmesi.

(Amasya'ya gidilirken Yeniçerilerin yağmacılığı üzerine halkın şikâyetinden gazaba gelen Yavuz'un bu hâli vüzerâsının beceriksizliğine atfederek Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa ile vezir Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın azillerine alâmet olarak çadırlarını başlarına yıktırdığı rivâyet edilir: Fatih devrinde başlıyan bu âdet için 1466=871 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Umumiyetle Hersek-zâde'nin yerine Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa tayin edilmiş gösterilir: Halbuki Hoca Sa'düddin Sinan Paşa'nın 1515=921 tarihinde Dulgadır ölkesinin fethi üzerine 6 Cumâda-l-ûlâ=18 Haziran Pazartesi günü ve Haydar Çelebi de daha doğru olarak 1516=922 senesi 26 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Vezir-i-a'zam olduğundan bahsetmektedir; Haydar Çelebi «Rûz-nâme»sinde Hersek-zâde'nin azlinden bir müddet sonra, yâni gene bu senenin Zülka'de=Kânunuevvel başında Vezâret-i-uzmâ makamına Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın tayin edilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Hususî kütüphanemizde bulunan eski bir Osmanlı nesebnâmesinde de Dukagin-oğlu 920=1514 tarihinde Hersek-zâde'yi istihlâf etmiş gösterilir; Hayrullah Efendi tarihiyle Haber-i-Sahîh gibi bâzı muahhar menbâlar da bu noktayı kabul etmişlerdir. Halbuki umumiyetle Vezir-i-a'zamlar silsilesinde bu Paşa'nın ismi yoktur: Meselâ Osman-zâde Tâib'in «Hadîkat-ül-vüzerâ» sında Dukagin-oğlu'nun ismi mevcut değildir. Bu Dukagin-oğlu aslen Normand, Fransız veyâhut Almandır: «Jean» ismindeki büyük dedesi Arnavutluğun İşkodra taraflarında bir dukalık kurmuş, «Duka-Gin» ismi işte bu «Duc Jean» dan kalmış, gittikçe bu âile Arnavutlaşmış, Osmanlı istilâsından sonra bir kısmı İtalya'ya kaçmış ve Ahmed Paşa da müslümanlaşmıştır; bu vaziyete göre Hersek dukasının oğlu gibi İşkodra dukasının torunu da Türk Vezir-i-a'zamı olmuş demektir!).

24 Teşrinisâni=6 Şevvâl, Cuma: Yavuz'un kış mevsimini geçirmek üzere Amasya'ya muvâsalatı.

(Yollarda kıtlıkla soğuktan çok sıkıntı çekilerek yüz binden fazla hayvanla binden fazla insan telef olduğu için Sipâhiler kısmen terhis edilmiş ve askerin bir kısmı da Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa ile kış mevsimini geçirmek üzere Ankara'ya sevkedilmiş olduğu halde, Yavuz'un maiyyetinde kalan askerler Amasya'ya gelinceye kadar pek çok iâşe müşkilâtı çekilmiştir. — Sultan Selim Amasya'ya girdiği gün, maiyyetinde bulunan Dulgadır hânedanından Şehsüvar oğlu Ali Bey'i Kayseri beyliğine tayin etmiştir: Bu Ali Bey vaktiyle Fatih tarafından Dulgadır hükümdarlığına tayin edilip Mısırlılara mağlûp ve esir olduktan sonra Kahire'ye götürülerek Kölemen Sultanı Kaytbay'ın emriyle orada idâm edilen Şehsüvar Bey'in oğludur. Şehsüvar Bey idâm edildikten bir müddet sonra Fatih onun yerine kardeşi Alâüddevle Bozkurt'u tayin etmiş, bu hükümdar ilkönce Osmanlılara itâat ederek hüküm sürmüş, hattâ kızı Ayşe Hatun'u İkinci Bâyezid'e vermiş ve Yavuz Sultan Selim işte bu prensesten dünyaya gelmiştir: Onun için Alâüddevle Yavuz'un ana tarafından büyük babasıdır; Şehsüvar oğlu Ali Bey de Alâüddevle'nin yeğeni ve Yavuz işte bu Ali Bey'in amcasının torunudur. Fakat Alâüddevle sonradan Osmanlı nüfuzundan çıkıp Kölemen himâyesine girmiş ve Yavuz'a karşı Mısırlılar ve İranlılarla beraber cephe alıp Çaldıran seferinde Sultan Selim'e asker vermedikten başka Osmanlı arazisine tecavüzlarda bulunmuş olduğu için, Yavuz artık büyük babasının düşmanı vaziyetindedir! Şehsüvar oğlu Ali Bey'e gelince, babasını idâm etmiş olan Mısır Kölemenlerinin tabiî düşmanı olan bu prensin Kölemen himâyesinde bulunan amcasına karşı Yavuz'a hizmet etmesi ve onun sâyesinde babasının tahtını istirdâda çalışması pek tabiîdir. Ali Bey, amcası Alâüddevle'nin Bozok valisi olan oğlu Süleyman Bey'in de şahsî düşmanı ve rakibidir: Yavuz Sultan Selim Ali Bey'i Kayseri sancağına tayin ederken işte bu Süleyman Bey'e karşı hareket vazifesini de vermiştir. Ali Bey bu vazifeyi derhâl ifâ edip amcazadesi Süleyman Bey'in başını pâdişaha gönderdiği için Bozok sancağı da kendi idaresine eklenmiştir: Tabiî bu hâdise, Yavuz'un Mısır himâyesinde bulunan Dulgadır hükûmetine ve dolayısıyla Mısırlıların Anadolu'daki nüfuz mıntakasına indirdiği ilk darbe demektir).

29 Teşrinisâni=11 Şevvâl, Çarşanba: Şah İsmail'in sulh talebi.

(Şâhın sulh talebiyle bir çok hediyelerini getiren heyet Safavî saltanatının en yüksek mevkilerini işgâl eden Seyyid Abdülvehhâb «Kadı-Paşa» lâkabiyle meşhur Kadı İshak, Molla Şükrüllâh-i Moganî ve Şâh İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halîfelerinden Hamze isimlerinde dört elçiden mürekkeptir: Bunlar hem sulh akdini, hem Şâhın haremi «Bihrûze Hatun» un iâdesini istemişlerdir: Bu Hatun için yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos=2 Receb» fıkrasına bakınız. — Yavuz bu taleplerin hiçbirini kabul etmiyerek dört elçiden Kadı Paşa'yla Seyyid Abdülvehhâb'ı Amasya'dan Istanbul'a gönderip Rumeli-Hisarı'nda hapsettirmiş ve Hamze-Halîfe'yle Molla Şükrullâhı da Dimetoka zindanına attırmıştır).

1515=921

22 Şubat=8 Muharrem, Perşenbe: Amasya'da Yeniçerilerin isyânı üzerine Yavuz'un Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'yı kendi eliyle hançerledikten sonra kafasını kestirmesi.

(Ocağın Istanbul'a dönmek için ısyan ettiği ve bu isyânda Yeniçerilerin geceleyin vezir Pîrî Paşa ile pâdişahın hocası Halimi Çelebi'nin evlerini bastıkları rivâyet edilir; bir rivâyete göre de basılan evler içinde Dukagin-oğlu'nun evi de vardır: Halbuki o sırada Vezir-i-a'zam olan bu dönme Paşa isyânda muharrik ve hattâ en mühim âmil olmak itibariyle Yavuz kendisini bizzat hançerledikten sonra Kapu-oğlanları'na kafasını kestirmiştir; pâdişahın bu hareketine sebeb olarak Dukagin-oğlu'nun Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'yle gizli muhâberede bulunduğundan ve hattâ mektupları yakalandığından bahsedilir: Her halde bu Amasya

isyânının içyüzü henüz tamamiyle aydınlanmış değildir. — İsyan hareketi o gece derhâl bastırılıp bir çok âsiler idâm edilmiş, müsebbipler hakkında tahkikat açılmış ve işte bunun üzerine Dukagin-oğlu'nun alâkası meydana çıkarak hâdiseden on gün sonra, yâni 4 Mart=18 Muharrem Pazar günü bu hâin dönme cezâsını çekmiştir. — Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa'nın işte bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir: 1514=920 vukuâtının «28 Teşrinievvel=9 Ramazan» ve aşağıda bu sene vukuâtının «12 Haziran=29 Rebî'ül-âhir» fıkralarına da bakınız).

19 Nisan=5 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Yavuz'un Amasya'dan Kemah seferine hareketi.

(Kemah kalesi vaktiyle Yıldırım Bâyezid tarafından zaptedilmiş olduğu halde Timur istilâsından itibaren elden çıkmıştır: Bu sırada Safavîlerin elindedir. — Çaldıran zaferinin en mühim neticesi olarak Anadolu'nun şarkını garbına ekliyerek anavatan birliğini kurmak istiyen Yavuz, Şarkî-Anadolu'da kış mevsiminden dolayı henüz zaptedilmemiş olan kalelerin fethiyle buralarda artık ecnebi hâkimiyyetine nihayet vermek gibi çok zarurî ve haklı bir fikir peşindedir: O sırada Anadolu'nun şarkıyla cenubuşarkîsinde Osmanlılara karşı ittifak etmiş olan Safavîler, Dulgadırlılar ve Kölemenler vardır. Tabiî bu vaziyet karşısında Yavuz bir taraftan Şarkî-Anadolu'daki ecnebî kuvvetlerini temizlemekle beraber, bir taraftan da İran seferini Dulgadır ve Mısır seferleriyle ikmâl etmek mecburiyetindedir. — Müttefiklerin müşterek hareket nâmına yapabildikleri yegâne şey, siyasî teşebbüslerle arasıra birbirine müzâheretten ibarettir! Meselâ Çaldıran seferi esnâsında Mısır sultanı Fırat boylarına kadar elçiler gönderip böyle plâtonik bir teşebbüste bulunmuşsa da tabiî hiç bir netice çıkmamıştır: 1514=920 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. Tıpkı bunun gibi, bu. sefer de Yavuz'un Kayseri ve Bozok beyliğine Şehsüvar oğlu Ali Bey'i tayin edip Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin Bozok valiliğinde bulunan oğlu Süleyman Bey'i idâm ettirerek Dulgadır hükûmetine ilk darbeyi indirmesi Mısır sultanının yeni bir siyasî teşebbüsüne daha sebeb olmuştur: Süleyman Bey'in idâmı için 1514=920 vukuâtının «24 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Mısır elçileri Yavuz'un Kemah seferinde «Karacabey-çayırı» na vardığı zaman gelmişlerdir: Sultan Kansu Gavri'den bir nâme getiren bu elçiler Osmanlı himâyesinde bulunan Şehsüvar oğlu Ali Bey'in Kayseri ve Bozok valiliğine tayin edilip Mısır himâyesinde bulunan Alâüddevle'nin oğlu Süleyman Bey'in idâm edilmesini protesto etmişler, Ali Bey'in azlini istemişler, hutbalarında Mısır sultanının ismi zikredilmek itibariyle Kölemen devletine aid olması lâzımgelen Kayseri ve Bozok sancaklarının Dulgadır hükûmetine iâdesini taleb etmişlerdir. Bu taleplerden gazaba gelen Yavuz'un Mısır elçilerine:

— Eger sultanınız merdse, hutba ve sikkede isminin zikri gibi saltanat haklarını artık Anadolu'da değil, Mısır'da muhâfaza etsin!

dediği rivâyet edilir: Tabiî bu müthiş söz, pek yaklaşan Mısır seferinin ilânı değilse de ihbârı demektir. — Sarp bir kaya üstünde çok müstahkem bir mevki olan Kemah kalesinin fethine büyük bir ehemmiyet veren Yavuz daha kış ayları içinde Amasya'dayken Erzincan valisi Bıyıklı-Mehmet Paşa'ya emir vererek muhâsara kurdurmuş ve bahar gelince bizzat hareket etmiştir: Bıyıklı-Mehmet Paşa için 1514=920 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Mayıs=5 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Kemah kalesinin fethi.

(Kıştanberi muhâsara altında bulunan bu müstahkem kale pâdişahın muvâsalat günü umumî hücumla ikindi vakti fethedilmiş ve muhâfızlığına ümerâdan Karaçin-oğlu Ahmed Bey tayin edilmiştir. — Kemah kalesi şiddetli bir bombardımandan sonra altı saat süren umumî bir hücumla zaptedilmiş olduğu için Şiî müdâfiler kılıçtan geçirilmiş ve kadınlarla çocuklar esir

alınmıştır. — Kemah'ın fethi askerlikçe Şarkî-Anadolu'ya hâkimiyet bakımından çok mühim bir muvaffakiyet sayılır).

12 Haziran=29 Rebî'ül-âhir, Salı: Turna-dağ zaferi ve Dulgadır ölkesinin ilhâkı.

(Kemah'dan Sıvas'a gelen Yavuz, İran'dan sonra ve Mısır'dan evvel aradan kaldırılmasını zarurî gördüğü Dulgadır hükûmeti üzerine sefer açmış ve Hadım-Sinan Paşa kumandasında sevkettiği on üç bin kişilik bir kuvvetle Şehsüvar oğlu Ali Bey'i de terfih etmiştir. — Bu kuvvetin arkasından bizzat pâdişah da yürüyerek İncesu kenarında ordugâh kurmuştur. — Bu vaziyet üzerine Dulgadır hükümdarı ihtiyar Alâüddevle harem kadınlarıyla hazinelerini Göğsun ovasına hâkim olan Turna-dağ tepelerine yolladıktan sonra Osmanlı menbâlarında otuz bin kadar gösterilen askeriyle bu dağın eteklerinde mevzi almış, rivâyete nazaran harbin başında Şehsüvar oğlu Ali Bey ortaya atılarak:

— Merhum babamın ekmeğini yiyenler sancağımın altına gelsin!

diye seslendiği için Dulgadır ordusundaki Şehsüvar tarafdarlarından bir çok askerler Ali Beye iltihak etmiş, işte bu vaziyette başlıyan muharebenin daha ilk anlarında doksan yaşlarında bulunan ihtiyar Alâüddevle maktûl düşünce ordusu dağılmış, kardeşi Abdürrezzak'la dört oğlu esir düşmüş, bir rivâyete göre bu dört prens idâm edilip başları babalarının ak sakallı başıyla beraber pâdişaha gönderilmiş ve o da ihtiyar Alâüddevle'nin kesik başını bir fetihnâmeyle beraber merhumun hâmisi olan Mısır sultanına zafer alâmeti olarak göndermiştir: Tabiî bundan maksat Kölemen sultanına yakında uğrıyacağı müdhiş âkıbeti ihtâr etmektir. — Bir rivâyete göre de bu muharebede Alâüddevle'nin yalnız iki oğlu bulunup bunlar idâm edilmişlerdir: Bununla beraber bu prenslerin idâmından hiç bahsetmiyen menbâlar da vardır. — Dulgadır hükümdarı Alâüddevle, Yavuz'un ana tarafından büyük babasıdır: 1514=920 vukuâtının «24 Teşrinisâni=6 Şevvâl» fıkrasına bakınız. Yavuz'un Dulgadır sulâlesiyle akrabalığı bundan da ibaret değildir: Kendi anası Ayşe Hatun bu muharebede öldürülen Alâüddevle'nin kızı olduğu gibi, babasının anası ve Fatih'in karısı olan Mükerreme Hatun da Alâüddevle'nin kızkardeşidir! Onun için Alâüddevle Yavuz Sultan Selim'in hem anadan dedesi, hem ninesinin kardeşidir! Bununla beraber büyük bir ideal uğrunda kendi babasıyla kardeşlerini bile idâm ettirmekten çekinmemiş olan Yavuz için millî ideal yolunda düşmanlarıyla birleşmiş olan büyük babasıyla dayılarını ortadan kaldırmak büyük hedefe doğru yol açmak demektir. — Alâüddevle'nin esir edilen kardeşi Abdürrezzak Istanbul'a sevkedildikten sonra Köstendil sancak beyliğine tayin edilmiştir. — Turnadağ muharebesi Dulgadır devletinin sancak mevcudiyyetine nihayet vermiştir: Bu tarihten itibaren Şehsüvar oğlu Ali Bey Dulgadır beyliğine tayin edilmişse de artık bir Osmanlı valisi vaziyetindedir; hutba ve sikke Osmanlı pâdişahları nâmınadır; hattâ Ali Bey'e üç tuğlu vezir rütbesi bile tevcih edildiği hakkında bir rivâyet vardır. Tabiî bu mühim hâdise, Anadolu siyasî ve millî birliğinin teşekkülünde Çaldıran muharebesi kadar mühim bir vak'a demektir: Çaldıran zaferi Şarkî-Anadolu hâkimiyyetini, Turna-dağ zaferi de Anadolu'nun cenubuşarkî hâkimiyyetiyle beraber Suriye ve Mısır kapılarının da açılmasını temin etmiş demektir. — Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa'nın işte bu parlak muzafferiyyet üzerine Vezir-i-a'zam olduğu rivâyet edilirse de doğru değildir: 1514=920 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasıyla bu sene vukuâtının birinci fıkrasına, «8 Eylül» fıkrasına ve 1516=922 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Bazı menbâlarda «Turna-dağ muharebesi»ne «Göğsün muharebesi» denilmektedir).

11 Temmuz=29 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Yavuz'un Istanbul'a avdeti.

(Turna-dağ muharebesinden sonra Kayseri'ye geldiği zaman Anadolu askerlerini terhis eden pâdişah Istanbul yolunu tutarak dil iskelesine gelmiş ve oradan maiyyetiyle beraber ikindi vakti Istanbul'a geçip Bahçe-kapı'dan saraya gitmiştir).

12 Ağustos=2 Receb, Pazar: Eski Horasan hükümdarı Bedî'üzzaman-Mirzâ'nın ölümü.

(Timur sülâlesinden olan bu bedbaht hükümdar için 1914=920 vukuâtının «12 Eylül fıkrasına bakınız. — Istanbul'da ölen Bedî'üzzaman hükümdarlara mahsus fevkalâde merâsimle Eyüp civarına defnedilmiştir. — 1517=923 tarihinde vebâdan öldüğü de rivâyet edilir).

18 Ağustos=8 Receb, Cumartesi: İran seferindeki Yeniçeri isyânlarından mes'ul olanların idâmı ve Yeniçeri ağalarının saraydan tâyini hakkında kanun tedvini.

(İran seferinde yalnız düşman ordularıyla değil, bir taraftan da Yeniçeri ocağıyla uğraşan Yavuz'un o sene Karabağ'da kışlıyarak baharda Safavî imparatorluğunu büsbütün ortadan kaldırmak üzere İran seferine devam etmek kararı tatbik edilememiş, sık sık tekerrür eden Yeniçeri isyânları büyük pâdişahın istikbale ait projelerini tehlikeye sokacak bir hal almıştı. Bir seferde dört isyânla iki yağmacılık vak'ası çıkaran bir asker ocağına büyük fütuhât yollarında emniyetle istinâd edilemezdi. Müzmin bir hastalık şeklini alan bu vaziyetin ıslâhı için Yavuz, Istanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak önayak olanların tahkikine başlayıp yeniçeri ihtiyarlarını günlerce istinak etti: Bunlar elebaşılarını ele vermek istemiyorlardı; nihayet Yavuz saltanattan çekilmek tehdidini ortaya atmak mecburiyetinde kaldı. Buna karşı Ocak ağaları aralarında müzakere ettikten sonra:

— Cümlemüz mücrimüz devletlü Hudavendigârdan afvümüzü recâ eylerüz!

şeklinde ustalıklı bir cevapla fırtınayı atlatmak siyasetine sarılıyorlardı. Fakat tabiî Yavuz kolay atlatılacak adamlardan değildi! Bir taraftan da devlet adamları sorguya çekiliyordu. Nihayet ortaya bir takım isimler atıldı: Vezir İskender Paşa, Segban-başı Bal-yemez Osman Ağa ve Kadı-asker Tâcîzâde Ca'fer Çelebi işte bu vaziyet üzerine idâm edildi. — Bunlardan Ca'fer Çelebi'nin bîgünâh olduğu ve hattâ Yavuz'un sonradan nedâmet gösterdiği bile rivâyet edilir: Bu vaziyetten de anlaşılır ki Yeniçeriler herhalde Ocak gayreti göstererek pâdişaha isim vermek istememişler ve belki de idâm edilenler birer şüphe üzerine pâdişahın zarurî gördüğü tedhiş siyasetine kurban gitmişlerdir. Meselâ Ca'fer Çelebi hakkındaki bir rivâyete göre bu zavallı, Hadım-Sinan Paşa'nın tezvirâtına kurban gitmiştir. Bunlardan başka ikinci derecede bir takım şahsiyetlerin de idâm edildiği ve hattâ Yavuz'un bazı suçluları kendi eliyle öldürüp Yeniçeri ocağını sindirdiği hakkında da bir takım rivâyetler vardır. Her halde Osmanlı menbâlarının bu hususlardaki izahları pek vâzıh değildir. Yavuz'un tedbiri yalnız tedhişten ibaret kalmış değildir: Bir rivâyete göre Yeniçeri ocağı kanununda da bir takım değişiklikler yapılmıştır; meselâ Fatih devrindenberi Yeniçeri ağalarının Ocağa mülhak olan Segban-başılardan seçilmesi âdet olduğu halde, bu tarihten itibaren saraydan bir Yeniçeri-ağası tayin edilmesi usul ittihaz edilmiş ve bu suretle Ocak pâdişahça mûtemed bir kumandanın emri altına girmiştir; netice itibariyle Yeniçeri ocağı artık eski istiklâlini kaybetmiş ve Ağalık bakımından saraya bağlanmış demektir: 1451=855 vukuâtının sondan evvelki fıkrasına da bakınız. Bununla beraber Yeniçeri ağalarının saraydan tayinine İkinci Bâyezid devrinden itibaren başlandığı ve Yavuz'un bu sefer yalnız bir takım aziller ve idamlarla Ocağı tedhiş etmiş olduğu hakkında da kuvvetli bir rivâyet vardır. Ocağın ağasından başka en mühim erkânı da saraydan tayin edilir; Yeniçeri ağasının Erkân-i-harbiyye heyeti vaziyetinde dört büyük zâbit vardır: Unvanları av tâbirlerinden alınan bu büyük zâbitler heyeti Segban-başı, Sağarcı-başı, Samsuncu-başı ve Turnacı-başı'ndan mürekkeptir; Yeniçeri ağası

gibi bunların da pâdişah tarafından tayin edilmesi, bu yüksek kumanda heyetinin saltanat makamına bağlılığını ve bilhassa Ocağın itâat ve sadakatini temin içindir).

25 Ağustos=15 Receb, Cumartesi: Büyük Istanbul yangını.

(Bu yangın sabaha karşı Bedesten civârından çıkıp bir çok dükkânlarla mahalleleri kül ettikten sonra öğle vaktine doğru Gedikpaşa hamamına dayandığı sırada söndürülmüştür. — Yangında «cümle a'yân-ı Devlet, vüzerây-ı Saltanat ve erkân ve Yeniçeriler» bulunduğu rivâyet edilir. — Istanbul yangınlarında umumiyetle Sadr-ı-a'zam'la Yeniçeri-ağası'nın bulunması İkinci Bâyezid devrinde başlayıp Osmanlı saltanatının sonlarına kadar devam etmiş bir an'anedir: 1501=907 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bazı büyük yangınlarda pâdişahlar da bulunmuşlardır: Meselâ bu seferki yangına Yavuz'un da geldiği rivâyet edilir. — Bu tarihten Istanbul'un büyük yangınları artık Osmanlı vakayi'nâmelerinde sık sık yer alan bir felâket silsilesi şeklindedir: Bu yangınlar şehircilik bakımından Istanbul'un çehresini pek sık değiştirdiği gibi, hem bir çok'san'at eserlerinin, hem millî kültürümüzle tarihimizi tenvir edecek pek çok kitaplarla vesikaların kül olup gitmesine sebeb olmuştur, Istanbul'da bu müdhiş âfetin bu kadar sık olması ve hemen daima geniş nisbetler alması İkinci Bâyezid devrinden itibaren kâgir yerine ahşap inşaâtın esas olmasındandır: Bunun sebebi o devrin «Küçük-Kıyâmet» ismiyle meşhur büyük zelzelesidir; — Pâyıtahtı baştanbaşa harâb eden bu müthiş felâketin tekerrür etmek ihtimâli inşaât usulünde bir değişikliğe sebeb olmuştur: 1509-915 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte o tarihten itibaren ahşap inşaât mahallî bir an'ane halini almıştır: 1510=915 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız. — Yavuz'un bu 25 Ağustos=15 Receb yangınından teşe'üm ederek:

— Bu yangun Tâcî-zâde bâçaresinün âteş-i âhıdur!

dediği rivâyet edilir).

8 Eylül=29 Receb, Cumartesi: Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın son sadâreti.

(Dukagin oğlu Ahmed Paşa'nın 4 Mart=18 Muharrem Pazar günü Amasya'da idâmındanberi 6 ay 4 gündür açık bulunan Vezâret-i-uzmâ makamına beşinci ve sonuncu defa olarak Hersekzâde tayin edilmiştir: Azli için 1516=922 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasına bakınız).

Haliç tersânesinin tevsii ve Osmanlı bahriyesine merkez ittihazı.

(Türk donanmasının Venedik ve İspanya donanmalarından üstün olmasını istiyen Yavuz eskiden Bizans tersânesinin bulunduğu Haliç sâhilindeki mezarlıkları kaldırtarak vaktiyle Fatih'in kurmuş olduğu Istanbul tersânesini yüz altmış gözden mürekkep büyük bir tersâne haline getirmiş ve o tarihten itibaren Gelibolu'nun yerine burası Osmanlı bahriyesinin merkezi olmuştur: Fatih'in kurduğu ilk tersâne için 1462=866 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu yeni tersânede büyük bir donanma inşâsına başlanması, Avrupa devletleri nazarında Osmanlı sulhüne daha büyük bir kıymet verilmesiyle neticelendiğinden ve hattâ bâzı devletlerin donanma inşaâtı bitmeden sulh muâhedelerini tecdit ettiklerinden bahsedilir: Yavuz'a bu fikri veren, o devrin en kıymetli veziri Pîrî Mehmet Paşa'dır. — Tersânenin inşâsı 1516=922 tarihinde tamamlanmıştır. — Bununla beraber Gelibolu tersânesi eski ehemmiyetini bu tarihte birdenbire kaybetmiş değildir: Donanmanın en mühim üssülharekesi gene Gelibolu limanıdır; hattâ bu mıntaka Kanunî devrinde Osmanlı donanmasının başına Barbaros gelinceye kadar Kapdan paşalara ait bir sancak beyliği vaziyetinde kalmış ve

ancak Barbaros'dan itibaren Deryâ Kapdanlarına Cezâyir Beylerbeyliği verilmiş olduğu için Gelibolu sancağı artık «Kapdan-ı-Deryâ» Kethudâlarına tevcih edilmiye başlamıştır: Yavuz devrinden itibaren Haliç tersânesine nisbetle ikinci derecede olmakla beraber eski ehemmiyetini gene muhâfaza etmekte devam eden Gelibolu üssünün bu vaziyeti bir buçuk asır daha sürdükten sonra, XVII nci asır sonlarından itibaren artık nihayet bulmıya başlamıştır. — Haliç tersânesine «Kasımpaşa tersânesi» isminin verilmesi, Kanunî devrinde Mısır valisi olan «Güzelce-Kasım Paşa» nın bu mahallede câmi, medrese, mektep, hamam vesaire gibi hayrat inşâ ettirmesinden itibarendir: Kasım Paşa'nın bu hayrâtı kendisinin ölüm tarihine tesâdüf eden 1533=940 tarihinde ikmâl edilmiş olduğu rivâyet edilir. — 1519=925 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

19 Eylül=10 Şa'ban, Çarşanba: Diyarbekir eyâletinin merkezi olan Âmid kalesinin fethi.

(Şarkî-Anadolu'nun Diyarbekir kıt'ası Akkoyunlulardan Safavîlere intikal etmiş ve Osmanlı menbâlarında yanlış bir tesmiye şekli olarak «Kürdistan» denilen mıntakayla beraber Şâh İsmail'in hükmüne girmiştir. İtibarî olarak «Kürdistan» denilen saha «Rumya/Urmiye» gölünden Fırat boylarına kadar uzayıp İran Âzerbaycanı'nın bir kısmiyle Şarkî-Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alır; «Âmid» şehri bu sahanın en mühim merkezidir. Boydanboya Türklerle meskûn olduğu için «Kürdistan» denilmesi fahiş bir hatâ teşkil eden bu sahada dağınık olarak bir takım Kürtler de vardır: Mezheb itibariyle bunlar umumiyetle Sünnîdir. Yavuz İran seferinden dönerken işte bu vaziyetten istifâde için «Heşt-Bihişt» müellifi meşhur müverrih İdris-i-Bitlisî'yi Osmanlı menbâlarında «ümerây-ı Ekrâd» denilen itibarî Kürdistan beylerine gönderip bunları Safavî hâkimiyyetinden ayrılmıya dâvet ettirmiş, İdris işte bunun üzerine Bitlis, Diyarbekir, Sasun, Hîzân, İmâdiyye vesaire gibi bu havâli memleketlerini dolaşarak yerli beylerin itaatlarını temin etmiştir: Hattâ «Hısn-Keyf/Hasankeyf» ve Siird Eyyûbî meliki İkinci Halil, Bitlis emîri Dördüncü Şeref-Han, Hizân emiri Dâvud Bey, Sasun emiri Ali Bey, İmâdiyye hâkimi emir Seyfüddin vesaire gibi mühim şahsiyetlerden yirmi beş emîrin bir içtimâ akdederek Osmanlı tâbiiyyetini kabule karar verdiklerinden bile bahsedilir. Bunlardan İkinci Halil için 1517=923 vukuâtının «7 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu beyler İranlılara karşı mücâdelelerinde pâdişahın kendilerine yardım etmesini ve başlarına umumî bir reis koymasını istemişlerdir. İdris'in bu muvaffakiyeti bir taraftan Çaldıran zaferinin umumî tesirinden ve bir taraftan da kendisinin esasen Bitlisli olup vaktiyle Akkoyunluların hizmetinde bulunarak o havâlinin siyasî şerâitine tamamiyle vâkıf olmasındandır: İdris İkinci Bâyezid devrindenberi Osmanlı hizmetindedir; «Heşt-Bihişt» ismindeki acemce eseri Osmanlı tarihinin en eski ve en mühim menbâlarındandır. — Şâh İsmail'in Diyarbekir valisi Ustaclu Mehmet Han'ın Çaldıran muharebesinde maktûl düşmesi üzerine bu vilâyet ahalisi mağlûp İran'dan yüz çevirip Osmanlı devletine itâat etmişlerse de, Yavuz'un İran'dan çekilmesi üzerine pâyıtahtı olan Tebriz'e girmiş olan Şâh İsmail Şarkî-Anadolu'nun bu taraflarını tekrar itâat altına almak için maktûl Ustaclu Mehmet Han'ın kardeşi Kara-Han'ı beş bin atlı ile Diyarbekire gönderip Âmid kalesini muhâsara ettirmiştir. — Bu vaziyet üzerine Âmidliler o zaman Amasya'da bulunan Yavuz'dan istimdâd ettikleri için kendilerine o taraf ahalisinden Müteferrika Yiğit-Ahmed kumandasında bir yardım kuvveti gönderilmiş ve bu müfreze bir gece karanlığında muhâsara hattını yararak kaleye girmiştir. Bununla beraber bir taraftan Kemah ve Dulgadır muharebelerinden ve bir taraftan da kuvvet gönderilmediği için Safavîlerin Âmid muhâsarası bir sene kadar devam etmiş, bu müddet zarfında bir taraftan Şâh İsmail Kara-Han'a takviye kuvvetleri gönderdiği gibi, bir taraftan da Kara-Han İran'a tarafdar kalan bazı yerli beylerin yardımlarından istifâde etmiştir. Bu vaziyette en mühim rolü müverrih İdris oynamıştır: Âmid'i kurtarmak için derhâl muntazam kuvvetler gönderilmesinden başka çare kalmadığını pâdişaha bildiren bu büyük adamın gösterdiği lüzum üzerine Erzincan valisi Bıyıklı-Mehmet Paşa ile Amasya Beylerbeyi Şâdî

Paşa kumandasında büyük kuvvetler gönderilmiş, bir taraftan da müverrih İdris on bin kadar yerli cengâver toplayıp Paşalara iltihak etmiş ve işte bunun üzerine Osmanlı ordusunun o civardaki Kara-köprü'ye geldiğini duyan Kara-Han iki ateş arasında kalacağını anladığı için derhâl muhâsarayı kaldırıp Mardin üzerine çekilmiş ve Bıyıklı-Mehmet Paşa ordusu harbetmeden Âmid kalesine girmiştir. — Bu muvaffakiyet üzerine Bıyıklı-Mehmet Paşa Diyarbekir Beylerbeyliğine tayin edilmiştir).

1516=922

26 Nisan=23 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle Hadım-Sinan Paşa'nın tâyini.

(İkinci Bâyezid devrinde iki defa Vezir-i-a'zam olan Hadım-Ali Paşa'dan sonra ikinci hadım vezir olan bu Sinan Paşa'nın sadâretini bu tarihten evvel gösteren bir takım rivâyetler daha varsa da doğru değildir).

Mayıs=Rebî'ül-âhir ibtidâları: Eski-Koçhisar zaferi üzerine Şarkî-Anadolu'nun yanlış olarak «Kürdistan» denilen mıntakasının işgâli.

(Eski-Koçhisar kasabası şimdiki Mardin vilâyeti merkez kazâsına bağlı bir nâhiye merkezidir: Bu kasaba Mardin'in 16 kilometre cenubugarbîsindedir. Burada Safavîlerle Osmanlılar arasında vukua gelen ve Osmanlı menbâlarında «Koçhisar harbi» ismiyle anılan büyük muharebe Eski-Koçhisar kasabasının şarkına tesâdüf eden Kargan Dede yâhut Dede-Kargın mevkiinde cereyân etmiş bir meydan muharebesidir. — İtibarî «Kürdistan» ın İran hâkimiyyetinden Osmanlı idaresine geçmesiyle neticelenen bu meşhur muharebede Osmanlı ordusuna Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa ve Safavî ordusuna da Şâh İsmail'in eniştesi ve Çaldıran muharebesinde maktûl düşen Ustaclu Mehmet-Han'ın kardeşi Kara-Han kumanda etmiştir. — Âmid kalesinin zaptı üzerine Bıyıklı-Mehmet Paşa Amasya Beylerbeyi Şâdî Paşa ile beraber Kara-Han'ı Mardin'e kadar tâkib etmiş ve hattâ müverrih İdris'in delâletiyle kapılarını açan Mardin şehrini bir aralık işgâle bile muvaffak olmuşsa da, iç-kaleye çekilen İranlı müdafileri muhâsara etmek zarureti karşısında Paşalar arasına ihtilâf düşmüş ve Şâdî Paşa «Benim vazifem Diyarbekir'e kadardır!» diyerek askerini alıp gitmiş olduğu için Bıyıklı-Mehmet Paşa da Âmid'e çekilip müverrih İdris'le beraber vaziyeti pâdişaha bildirmek mecburiyetinde kalmıştır: İşte bunun üzerine Şâdî Paşa cezalandırılmakla beraber Bıyıklı-Mehmet Paşa'ya yardım için Karaman Beylerbeyi Husrev Paşa gönderilmiş ve Istanbul'dan da ayrıca yardım kuvvetleri sevkedilmiştir. Diyarbekir'e giden bu kuvvetler yolda Harput kalesini üç gün muhâsaradan sonra Safavîlerin elinden zaptedip Bıyıklı-Mehmet Paşa'ya iltihak etmişler ve bütün bu kuvvetler Diyarbekir civârından Mardin üzerine yürüyerek «Eski-Koçhisar» civârında düşmanla karşılaşmışlardır. İşte bu noktada başlıyan büyük muharebe çok şiddetli olmuş, fakat harb esnâsında Kara-Han'ın kurşunla vurulup düşmesi üzerine Osmanlı askeri tarafından kafasının kesilmesi Safavîleri büyük bir bozguna uğratmış, Şâh İsmail'in kızkardeşi ve Kara-Han'ın karısı olan hatun bin müşkilâtla Tebriz'e kaçmış ve Çaldıran zaferini tamamhyan bu muvaffakiyyetten itibaren Mardin şehriyle Ergani, Sincar, Çermik, Birecik vesaire Osmanlı idaresine geçmiş, yalnız Kara-Han'ın kardeşi Süleyman-Han-Mardin'in çok müstahkem olan kalesine kapanarak bu sarp mevkii daha bir sene kadar müdafaa etmiş ve netice itibariyle Anadolu'nun yanlış olarak Kürdistan denilen kısmında İran'ın askerî hâkimiyyeti artık temelinden sarsılmıştır: Mardin kalesinin fethi için 1517=923 vukuâtı içinde «7 Nisan» fıkrasına bakınız. — Safavî Başkumandanı Kara-Han'ın kesik başı o devrin usulünce zafer alâmeti olarak on bin kadar Kızılbaş maktullerinin burunları ve kulaklarıyla beraber Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir! — Bu büyük muvaffakiyet,

Anadolu Türk birliğinin tahakkukunda en mühim dönüm noktalarından biridir: Bu birliğin temeli Çaldıran zaferiyle atılmış, çatısı da Eski-Koçhisar muzafferiyyetiyle kurulmuş demek, tir: Artık geri kalan iş, Musul, Kerkük, Hısn-Keyf=Hasankeyf ve Rakka gibi bâzı kalelerin fethiyle bir takım aşîretlerin itâat altına alınmasından ibaret mevziî hareketlerle temin edilebilecek mahiyettedir. — Anadolu Sünnîliğinin İran Şiîliğine karşı Çaldıran zaferiyle başlayıp Eski-Koçhisar zaferiyle şiddetlenen, ısyan ve kıyamının itibarî «Kürdistan» kıt'asını kurtarmakla neticelenmesinde en mühim rolleri oynamış olmakla şerefli Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa ile müverrih İdris-i Bitlisî'ye aittir).

5 Haziran=4 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Mısır seferine çıkan Yavuz'un Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Veliahd şehzâde Süleyman Edirne, üçüncü vezir Pîrî Mehmet Paşa Istanbul ve Hersek-zâde Ahmed Paşa Bursa muhâfazasına memur edilmiştir: Pîrî Paşa'nın 31 Mayıs=28 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü Istanbul muhâfızlığına tayin edildiği hakkında bir rivâyet vardır. — Vezir-i-a'zam Sinan Paşa daha evvelce 28 Nisan=25 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Istanbul'dan çıkarak Kayseri de toplanan kırk bin kişilik bir ordunun başında ileri hareketine geçmiştir. Osmanlı menbâlarında bu sefer ilkönce İranlılara karşı açılmış olduğu halde Malatya'ya hâkim olan Kölemenlerin Sinan Paşa'yı kendi topraklarından geçirmedikleri için Suriye ve Mısır üzerine hareket etmek mecburiyeti hâsıl olduğundan bahsedilir. — Mısır sultanının Suriye hududuna bir ihtiyat kuvveti sevketmiş olduğu hakkında Hadım-Sinan Paşa'nın gönderdiği haber üzerine Sultan Selim sefere çıkmadan evvel Dîvan toplayıp ittihaz edilecek hareketi müzakereye koymuş ve bu mecliste Mısır sultanının müttefiki olan Şâh İsmail'e yardım ederek iki düşmanın Osmanlılara karşı elbirliği etmek ihtimâlinin önüne geçilmek üzere Vezir Pîrî Mehmet Paşa'nın teklifiyle Mısır Kölemenlerine karşı hareket edilmesi takarrür etmiş, fakat bu hareketin hakikî hedefi gizli tutularak zâhiren ikinci İran seferine çıkıldığı işâa edilmiş ve hattâ Mısır sultanına iki elçi ile bir nâme ve bir takım hediyeler gönderilerek seferin hedefi şiîliğin izâlesi şeklinde gösterilmiştir: Bu elçiler Istanbul'dan 4 Haziran=3 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü, yâni Yavuz'un hareketinden bir gün evvel yola çıkmışlardır; bununla beraber elçilerin 5 Haziran=4 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe ve Yavuz'un da 6 Haziran=5 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü hareket ettiğine ait bir rivâyet de vardır. — Yavuz'un elçileri Rumeli Kadı-askeri Zeyrek-zâde Mevlânâ Rüknüddin ile ümerâdan «Karaca Paşa» lâkabiyle meşhur Ahmed Beydir. — Fatih devrinden itibaren gittikçe artarak devam eden Osmanlı-Kölemen ihtilâfı bilhassa Yavuz zamanında en buhrânlı devrine girmiştir: Bu tarihî ihtilâfın Fatih devrindeki ilk tezâhürleri için 1471=876 ve 1479=884 vukuâtının son fıkralarına ve Osmanlı-Mısır münasebetlerinin tarihçesi için de 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif «26 Eylül» fıkrasına bakınız. — 1513=919 senesinin Mayıs-Haziran aylarında Mısır sultanı Osmanlı pâdişahına bir nâme gönderip İran Şiîliğine karşı iki Sünnî devletin ittifakını teklif etmiş ve Yavuz da bu teklife karşı çok nâzigâne ve müsâit bir cevap vermişse de, iki taraf arasındaki tarihî ihtilâfın derin sebepleri bu dostâne muhâbereyi neticesiz bırakmıştır: Hattâ bu dostluk tezâhürlerinin birbirini aldatma siyasetinden mütevellid olmak ihtimâli bile yok değildir; nitekim bu sefer Yavuz'un gönderdiği elçiler Mısır Sultanına Osmanlı pâdişahının dostâne bir cevabını götürmüşlerdir: Çünkü Kansu-Gavri Yavuz'a 1516=922 «evâhir-i Saferinde», yâni Mart sonlarında yazılmış bir nâme göndermiştir. Halil Edhem Bey merhumun Topkapı sarayı kütüphanesinde bulup T. O. E. mecmûasında neşrettiği bu nâmede Mısır sultanı Osmanlı pâdişahına Dulgadır arazisinin zaptından beri Osmanlı-Mısır münasebetlerinin kesilmesinden ve Yavuz'un Mısır'a karşı harp hazırlıklarından şikâyet etmiş ve Sultan Selim de bu sefer elçilerine tevdi edip gönderdiği mektupta bir sürü sulh teminâtı vermiş, hazırlıkların ikinci İran seferine aid olduğundan bahsetmiş ve ticarî münasebetlerin kesilmesini de sırf İran'a karşı bir tedbir gibi gösterip ellerinde İran malı bulunmıyan

tüccarların muâmelelerinde serbest bırakılmış olduğunu temine çalışmıştır! Bu muhâberede ihtiyar Kansu-Gavri genç düşmanına «Oğlum Hazretleri» ve Yavuz da ona «Babam Sultan Hazretleri» diye hitâb etmiştir! Bununla beraber her iki taraf da birbirine karşı hazırlanmakta kusur etmemiş ve hattâ bu dostâne mektuplara rağmen hükümdarlar da, ordular da hazırlıklarını bitirip hemen yola çıkmışlardır. Mısır sultanı Osmanlı pâdişahından 18 gün evvel davranıp 18 Mayıs=15 Rebî'ül-âhir Pazar günü Kahire'den hareket etmiş ve Mısır Abbâsî Halîfelerinin sonuncusu olan «Üçüncü El-Mütevekkil-al-Allah Muhammed» ile dört mezheb Kadılarını da maiyyetine almıştır. — Osmanlı elçilerinin avdeti için aşağıda bu sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız).

26 Haziran=25 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Yavuz'un ordu başında Akşehir'e muvâsalatı.

(Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'ya mağlûb olan Safavî kumandanı Ustaclu Kara-Han'ın kesik başıyla Kızılbaş maktullerinin kulakları ve burunları işte burada Yavuz'a takdim edilmiştir: Eski-Koçhisar zaferinin bu fecî alâmetlerini Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın Kethudâsı İznik'li Ali Ağa getirmiştir. Bu münasebetle ordugâhta toplar atılıp şenlikler yapıldığı rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre de bu zafer alâmetleri Konya konağında gelmiştir. — Eski-Koçhisar zaferi için bu sene vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1 Temmuz=30 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Konya ovasından Mısır sultanına Kara-Han'ın başıyla bir zafernâme gönderilmesi.

(Feridun Bey «Münşeât» ında bu arapça zafernâmenin yanlış tarihli bir suretiyle tarihsiz bir cevâbı vardır: Mısır sultanı bu cevabında Yavuz'un tebşir ettiği zafer üzerine Mısırlıların çok sevindiklerinden ve sokakların kıymetli kumaşlarla donatıldığından bahsetmektedir! Tabiî bu vesikanın doğruluk derecesi ayrıca tetkik edilecek bir meseledir).

15 Temmuz=14 Cumâda-l-âhire, Salı: Ordunun Kayseri önünde konaklaması.

(Yavuz burada bir gece kalıp ertesi gün hareket etmiştir).

23 Temmuz=22 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Elbistan ovasında Hadım-Sinan Paşa kuvvetlerinin orduya iltihakı.

(Kırk bin kişilik bir kuvvetle önden sevkedilmiş olan Hadım-Sinan Paşa orduyu burada beklemiş ve pâdişah istikbal edilerek asker tarafından alkışlanmıştır. — Burada iki gece konaklandıktan sonra hareket edilmiştir).

25 Temmuz=24 Cumâda-l-âhire, Cuma: Mısır sultanına Kara-Han'ın başını götüren Silâhdar Hasan Bey'in Söğütlü-burnu konağında orduya avdeti ve harbe karar veren Mısır sultanının elli bin kişilik bir orduyla Haleb'e geldiğini haber vermesi.

(Daha evvel Kölemen sultanına sulh teminâtiyle bir nâme götürmüş olan elçiler hapsedilmiş oldukları için bu tarihte henüz avdet etmemişlerdir: Bu iki elçinin hareketi için bu sene vukuâtının 5 Haziran=4 Cumâda-l-ûlâ ve avdetleri için aşağıda 10 Ağustos=11 Receb fıkralarına bakınız).

27 Temmuz=26 Cumâda-l-âhire, Pazar: Türk ordusunun Kölemen hududundaki Sultan-suyu'nda konaklaması.

(Suriye ile Anadolu'nun cenubuşarkîsinden bir kısım arazi henüz Mısır hâkimiyyetinde bulunduğu için Kölemen devletinin hududu buralara kadar dayanmaktadır. — Evvelce Mısır himâyesinde bulunan Dulgadır Beyliği Çaldıran zaferinden sonra işgâl ve ilhâk edilmiş ve aynı vaziyette bulunan Adana'daki Ramazan oğulları da Mısırlılardan ayrılıp Osmanlı himâyesine girmiş ve hattâ Istanbul'a giden Ramazan oğlu Mahmud Bey Yavuz'un Mısır seferine bizzat iştirâk etmiş olduğu için, bu sırada Kölemenlerin Anadolu arâzisi ancak Malatya havâlisine kadar doğrudan doğruya hâkim oldukları sahaya münhasırdır).

28 Temmuz=27 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Ordunun Malatya ovasında konaklaması.

(Mısırlıların elinde bulunan Malatya henüz işgâl edilmemiştir: Buraların zaptı için aşağıda «28 Ağustos» fıkrasına bakınız).

30 Temmuz=29 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Tokhma-çayırı harp meclisinin tarihî kararı.

(Bütün Anadolu ve Rumeli beylerinin iştirâkiyle akdedilen bu meclisde Mısır ordusunun harekâtı hakkındaki istihbârâta istinâden derhâl cenuba teveccühle Kölemenlere karşı hareket edilmesine karar verilmiştir).

1 Ağustos=2 Receb, Cuma: Mısır ordusunun Haleb'den şimale doğru hareket etmiş olduğu hakkında haber gelmesi.

(Kölemen sultanının bu hareketi Malatya civârında gösterilen Tokhmâ-çayırı'nda haber alınmıştır).

3 Ağustos=4 Receb, Pazar: Mısır sultanının Şâh İsmail'i müşterek harekete davet etmiş olduğu hakkında bir haber gelmesi ve Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın askeriyle gelip orduya iltihakı.

(Yavuz'un gösterdiği sür'at düşmanlarının elbirliğine meydan bırakmamıştır: Zaten Safavîler, Dulgadırlılar ve nihayet Kölemenler bu zamana kadar böyle bir elbirliği temin edemedikleri için teker teker avlanmışlardır).

5 Ağustos=6 Receb, Salı: Türk ordusunun Malatya arazisinden Haleb üzerine hareketi.

(Mısır ordusundan kaçan bazı askerlerin bu gün Osmanlı ordusuna iltihak ettikleri rivâyet edilir).

10 Ağustos=11 Receb, Pazar: Bucak-dere konağında Osmanlı elçilerinin orduya iltihâkı ve Behesni/Besni kalesinin teslim olması.

(Mısır sultanına elçilikle gönderilmiş olan Karaca Paşa ile Kadı-asker Zeyrek-oğlu Rüknüddin Haleb'de sultana mülâki olmuş ve devletler hukukuna mugayir olarak tahkir ve hapsedilmişlerdir: Hattâ bazı Osmanlı menbâlarında Mısır ümerâsının bunları idâm ettirmek istedikleri halde sultanın hapsettirmekle iktifâ ettiği rivâyet edilir! Yavuz'un yaklaşmakta olduğunu haber alan Mısır sultanının bu elçileri zindandan çıkartıp iâde etmekten maksadı, Yavuz'la Şâh İsmail arasında sulh müzakeresinin açılmasına çalışmaları şeklinde gösterilir! — Osmanlılara teslim olan Behesni/Besni kalesinin anahtarları da işte bu konakta Yavuz'a takdim edilmiştir: Bu kale, artık bir Osmanlı eyâleti haline gelmiş olan Dulgadır beyliğine

ilhâk edilmiştir. — Elçilerin avdeti için 9 Ağustos=10 Receb Cumartesi tarihi de rivâyet edilir).

18 Ağustos=19 Receb, Pazartesi: Kölemenlerin Ayntâb/Antep muhâfızı Yûnus Bey'in kale anahtarlarını getirip Yavuz'a takdim ederek inkıyâdını arzetmesi.

(Yûnus Bey Merzümân/Merzbân-suyu konağında ordugâha gelmiştir. — Bu tarihten itibaren Yûnus Bey Osmanlı hizmetine girmiş ve orduyu Anteb'e ve hattâ oradan da Haleb'e götürmeyi taahhüd etmiştir. — Behesni/Besni gibi Anteb de Dulgadır Beyliğine ilhâk edilmiştir).

20 Ağustos=21 Receb, Çarşanba: Ordunun Ayntâb/Anteb'e muvâsalatı.

(Şehrin önünde kurulan ordugâhtan Dîvan toplanıp «sûret-i ceng tasvir olunduğu», yâni harp plânları kurulduğu rivâyet edilir. — Yavuz burada iki gün konaklayıp 22 Ağustos=23 Receb Cuma günü hareket etmiştir. — Buradan itibaren Bursa beyi Koçu Beyle Teke beyi Ferhad Bey pişdarlık vazifesine tayin edilmişlerdir).

23 Ağustos=24 Receb, Cumartesi: Ordunun Tel-Habeş'e muvâsalatı.

(Burada düşman ordusuna tamamiyle yaklaşılmış olduğu için her türlü ihtiyat tertibatı ittihaz edilmiş, gece asker silâhlı ve atlar eğerli geçirilmiş, baskın ihtimâline karşı ordu tetikte durmuş, etrafta suvâri devriyeleri dolaşmış ve münâdiler:

— İnşallah yarın rûz-ı muhârebedür!

diye nidâ edip askerler birbirleriyle helâllaşmışlardır).

24 Ağustos=25 Receb, Pazar: «Merc-i-Dâbık» zaferi.

(«Merc» kelimesi arapçadır ve «çayırlık» demektir; «Dâbık» yer ismidir: «Merc-Dâbık/Merc-i-Dâbık» terkibi «Dâbık çayırı» mânâsına gelir; burası Haleb şehrinin dört fersah mesafesinde bir ovadır: «Dâbık» isminde bir çayla bir köy de olduğu için çayıra bu ismin verildiği rivâyet edilir. Bir rivâyete göre de Dâvud peygamber'in mezarı işte buradadır ve ona izâfe edilen bir türbe de vardır. — Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Kansu-Gavri ve bir telâffuza göre de Kansuh-ul-Gûrî Yavuz Sultan Selim'i işte burada karşılamıştır. — Hicretin 906 ve Milâdın 1501 tarihinde Mısır ve Suriye Kölemen devleti tahtına cülûs etmiş olan Kansu-Gavri bu sırada 80, 84 yâhut 86 yaşlarında bir ihtiyardır: Saltanat müddeti 15 senedir. — Bu ihtiyar sultan harbe girişmeden evvel son bir sulh teşebbüsünde bulunmak üzere ümerâsından «Mogolbay» ı on kişilik bir maiyyetle Yavuz'un ordugâhına göndermiş, pâdişahın huzuruna pür-silâh giren bu Kölemen elçisi Yavuz'un sinirine dokunmuş kendi elçilerine yapıldığını bu senenin 10 Ağustos=11 Receb fıkrasında gördüğümüz muâmelenin mukabele-i-bil-misli olmak üzere Sultan Selim bu azametli Mısır sefirinin sakalını, bıyığını tıraş ettirip uyuz ve topal bir eşeğe bindirerek geri göndermiştir! Harb hâli işte bunun üzerine artık kat'iyyet kesbetmiştir. — Merc-i-Dâbık muharebesinde Yeniçerilerle beraber merkezde duran Yavuz Sultan Selim, sağ cenahı Anadolu Beylerbeyi Zeynel ve Karaman Beylerbeyi Husrev Paşaların kumandasına verip Dulgadır beyi Şehsüvar oğlu Ali Beyle Ramazan oğlu Mahmud Bey'i de askerleriyle beraber bu cenaha memur etmiş ve sol cenah kumandanlığını da Rumeli Beylerbeyi Küçük-Sinan Paşa'ya tevdi edip Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'yı da bu cenaha koymuştur: Ordunun önüne toplar yerleştirilmiş ve en önle arkaya arabalar

konularak siper ittihâz edilmiştir. — Kölemen ordusunun harb nizâmı da şöyledir: Merkezde Sultan Kansu-Gavri durmuş, sağ cenahını Haleb Emîr-ül-ümerâsı Hayr-Bay'a, sol cenahını da Şam Emîr-ül-ümerâsı Sibay'a tevdi etmiştir. — Yalnız Mısır sultanının bâzı ümerâya ve meselâ Haleb valisi Hayr-Bay ile Trablus valisi Canbirdi-Gazâlî'ye itimadı olmadığı ve bilhassa Hayr-Bay'ın Yavuz'la gizlice münasebete giriştiği hakkında bir takım rivâyetler mevcut olduğu gibi, ihtiyar sultanın bir aralık Şam valisi Sibay'dan da şüphelendiği rivâyet edilmektedir; Kölemen ordusunun muhtelif sınıfları arasındaki karşılıklı emniyetsizlik ve istirkab hisleri de ihtiyar bir sultan idaresindeki Mısır ordusunun zaaf sebebleri olarak zikredilir. — Düşman kuvvetinin maddî mahrumiyyetlerinden en mühimmi topçudan mahrumiyyettir: Osmanlı ordusunda irili ufaklı olmak üzere beş yüz kadar top bulunduğu hakkında muhtelif rivayetler olduğu halde, Kölemen ordusu bu hayatî silâhtan tamamiyle mahrumdur; onun için Türk ordusu Çaldıran muharebesindeki topçu üstünlüğünden Merc-i-Dâbık muharebesinde de kat'î surette istifâde etmiştir: Bu iki Türk zaferinin her ikisinde de topçuluk en büyük rolü oynamış sayılabilir. Her iki tarafın ordu mevcudu hakkında rivâyet edilen muhtelif rakamlar içinde en kuvvetlileri Osmanlı ordusunu 50-60 bin, Mısır ordusunu 70-80 bin gösteren rivâyetlerdir. — İşte bu şerâit altında Merc-i-Dâbık meydan muharebesi sabahlayın güneşle beraber başlayıp ikindi vaktine kadar takriben 8-9 saat devam etmiş ve ikindi vakti Türk ordusunun tam ve kat'î zaferiyle neticelenmiştir. — Bu meşhur muharebede Sultan Kansu-Gavri telef olmuş ve Kölemen devletinin bir çok büyük ümerâsı maktûl düşmüştür; Şam valisi Sibay da maktuller içindedir: Yavuz'un bunlara rütbe ve dereceleriyle mütenâsip cenâze merâsimi yaptırdığı rivâyet edilir; bir rivâyete göre de Mısır sultanının cenâzesi dört gün sonra bulunarak «Haleb'de Akyol canibinde Baba-Bayram makberesine» defnedilmiştir. — Sultan Kansu-Gavri'nin ölümü hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Bâzı Osmanlı menbâlarındaki rivâyete nazaran harb esnâsında ihtiyar sultanın kulağının dibinden bir top güllesi geçmiş, sultan sersemleyip harbe devam edemiyecek bir hâle geldiği için abdest alacağını bahâne ederek sâdık bir kölesiyle beraber harb meydanından çekilip bir su kenarına gitmiş, köle bir seccâde sermiş, sultan yatmış, fakat bir daha kalkamamış! Diğer bir takım rivâyetlere göre de ihtiyar hükümdar harbde maktûl düşmüş, ye'sinden zehir içerek intihâr etmiş, kaçarken maiyyetinden biri tarafından öldürülmüş yâhut atından düşüp suvâri hayvanlarının ayakları altında ezilmiş veyâhut teessüründen nüzul isâbet ederek ölmüş: En kuvvetli ihtimâl olarak işte bu son iki rivâyetten bahsedilir. Mısır ordusunun büyük bir kısmı darmadağın kaçmış, kumandanları muhtelif istikametlere can atmıştır: Meselâ Hayr-Bay'ın Haleb, Can-birdi'nin Şam ve diğer bir çoklarının da Mısır taraflarına kaçtıkları hakkında, muhtelif rivâyetler vardır; en mühim mesele Haleb valisi Hayr-Bay'ın vaziyetidir: Bu zatin Hama ve Humus taraflarına kaçtığı hakkında bir rivâyet mevcud olmakla beraber, daha kuvvetli kayitlere göre kendisini takibe memur edilen Yûnus Paşa'ya adam gönderip inkıyâdını arzetmiş ve bu Paşa'nın delâletiyle Yavuz'un huzuruna kabul edilerek Osmanlı hizmetine girip Köstendil sancak beyliğine tayin edilmiştir: Her halde muhakkak olan nokta, bu kumandanın Mısır seferine iştirâk edip Osmanlı ordusuna hizmet ettiği ve hattâ sonradan Mısır valiliğine bile tayin edilmiş olduğudur. — Sultan Kansu-Gavri'nin zaptedilen karargâhında yüz kantar altın ve iki yüz kantar gümüş bulunduğu rivâyet edilir: Bâzı Osmanlı menbâlarının kaydine göre Mısır sultanının bu hazineyi getirmekten maksadı, Yavuz'u mağlûb ettikten sonra Istanbul'un zaptı için lâzımgelen askerî masrafları karşılamaktır! — Bu muharebede Kansu-Gavri'nin maiyyetinde Mısır'ın en mârûf ulemâsiyle kadılarından başka, son Abbasî Halîfesi «Üçüncü Mütevekkil» de bulunmuş ve bu zat Mısır ordusunun mağlûbiyyeti üzerine Yavuz Sultan Selim'e teslim olmuştur: Yavuz'dan hürmet ve riâyet görerek Kahire'ye gönderilmiş olan bu Halîfe için aşağıda 1517=923 senesi vukuâtının «15 Şubat=23 Muharrem» fıkrasına bakınız. — Merci-Dâbık zaferi üç büyük netice temin etmiştir:

1. Şarkta Osmanlı imparatorluğuna karşı ittifak eden iki büyük İslâm devletinden biri daha devrilmiş, bu suretle son müslüman rakîb de bir daha belini doğrultamıyacak surette ezilmiştir: Bu iki büyük müslüman devletinin biri Şiî İran, biri Sünnî Kölemen imparatorluğudur; bu Sünnî devletin şiîlerle ittifakı, Sünnîliğin alemdârı olarak ortaya atılan Yavuz Sultan Selim nazarında siyasî davasına meşrûiyyet veren bir sebeb teşkil etmiştir;

2. Merc-i-Dâbık zaferi Osmanlı imparatorluğuna dört asırlık bir zaman için Suriye, Lübnan ve Filistin hâkimiyyetini temin etmiş ve ayni zamanda Mısır ve Arabistan yolunu açmıştır;

3. Bu muhteşem zafer Anadolu'nun cenubuşarkîsin-de Safavîlerden başka Kölemenlerin de hâkim oldukları yerlerin ilhâkiyle neticelenerek Anadolu Türk birliğinin tamamlanmasına âmil olmuştur:

Bu son nokta için aşağıda «28 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Kansu-Gavri'nin ölüm haberi Mısır'a gidince yerine ordunun intihabiyle kardeşinin oğlu Tumanbay Mısır sultanı olmuştur: Kölemenlerin son hükümdarı işte budur. — Türk ordusu Merc-i-Dâbık'da iki gün kaldıktan sonra Haleb üzerine hareket etmiştir. — Merc-i-Dâbık muharebesi için 25 Ağustos=26 Receb tarihi de rivâyet edilir, fakat doğru değildir).

28 Ağustos=29 Receb, Perşenbe: Yavuz'un Haleb'e girmesi.

(Halebliler muzaffer pâdişahı şehir haricinden karşılayıp itaat ve tâbiiyyetlerini arzetmişlerdir. — Haleb hazinesinde bir milyon Mısır «Eşrefî» altınıyla iki yüz okkadan fazla külçe altın ve bunların mecmûu kıymetinde mücevherlerle kıymetli kumaşlar ve kürklerden mürekkep bir çok eşyâ ele geçtiği rivâyet edilir. — Yavuz Haleb'de 19 gün kalmış, idare teşkilâtiyle meşgul olmuş ve Haleb valiliğine Karaca Paşa, Kadılığına da Çömlekçi-zâde Kemal Çelebi tayin edilmiştir. — 30 Receb=29 Ağustos Cuma günü Sultan Selim'in Haleb Câmi-i-Kebîrin-de Cuma namazını kıldığı ve hatibin hutbada kendisini «Khâdim-ül-Haremeyn-iş-şerîfeyn» ünvaniyle yâd etmesi üzerine bin altın değerindeki kaftanını sırtından çıkarıp hatîbe ihsan ettiği rivâyet edilir: Bir rivâyete göre de bu hutba ve ünvan sahnesi Haleb'de değil, Mısır'ın fethinden sonra Kahire'de olmuştur: 1517=923 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. — Merc-i-Dâbık zaferi ve Haleb'in işgâli üzerine Anadolu'nun cenubuşarkîsinde o zamana kadar Mısır Kölemenlerinin hâkim olduğu Malatya, Divrik/Divriği, Darende, Antakya, Kal'at-ür-Rûm/Rum-Kale vesaire gibi bir çok yerler tedricen teslim alınarak Anadolu'dan yabancı ayağı çekilmiye başlamış ve anayurdumuzun millî birliği artık tamamlanmış gibidir: Bu sırada İran'ın elinde en mühimmi Mardin olmak üzere bir iki yerden başka bir şey kalmamıştır; fakat bu büyük muvaffakiyet üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa Mardin fethine memur edilip Haleb'den yola çıkarılmıştır).

15 Eylül=17 Şa'ban, Pazartesi: Yavuz'un Haleb'den Şam'a hareketi.

(16 Eylül=18 Şa'ban Salı tarihi de rivâyet edilir. — «Şâm» kelimesi esasen Suriye kıt'asının ismidir: Bunun «Damascus/Damas=Dimişk/Dimeşk» şehrine alem ittihazı Türk devrindedir).

19 Eylül=21 Şa'ban, Cuma: Yavuz'un Hama'ya muvâsalatı ve şehrin teslim suretiyle işgâli.

(Hama sancak beyliğine Güzelce-Kasım Paşa tayin edilmiştir: Sonradan Kanunî devrinde Mısır valisi olan bu Paşa, Haliç'deki tersânenin bulunduğu mahalleyi imâr ettiği için o mahalleye onun isminden dolayı «Kasımpaşa» denilmiştir. — Merc-i-Dâbık zaferinden sonra

Suriye'de artık bir Kölemen ordusu kalmadığı için bu ölkenin mühim merkezleri olgun meyveler gibi toplanmış ve meselâ Hama muhâfızları Yavuz'un geldiğini görür görmez şehrin anahtarlarını getirip teslim olmuşlardır).

21 Eylül=23 Şa'ban, Pazar: Yavuz'un Humus'a muvâsalatı ve şehrin teslim suretiyle işgâli.

(Humus muhâfızları da Hama'dakiler gibi Türk ordusunu görür görmez teslim olmuşlardır. — Humus sancak beyliği ümerâdan İhtiman-oğlu'na verilmiştir).

27 Eylül=29 Şa'ban, Cumartesi: Yavuz'un Şam'a muvâsalatı.

(Padişah şehrin dış mahallelerinden olan «Mastaba» ya inmiştir. — Şamlıların Sultan Selim'e parlak bir istikbal alayı yaptıkları rivâyet edilir. Bununla beraber Kölemenlerin Şam muhâfızı inkıyâdını arzetmekte birkaç gün gecikmiş ve nihayet Mısırlıların Osmanlı hizmetine girmiş olan eski Haleb valisi Hayr-Bay araya girerek muhâfızı yola getirmiş ve inkıyâd ettirmiştir; bu muhâfızın itaatte geciktiği için idâm edildiği rivâyet edilir. — Yavuz on bir gün Mastaba'da kaldıktan sonra on ikinci gün şehre girip Suriye Atabeglerinden kalan «El-Kasr-ül-Ablak» ismindeki saraya inmiştir. — Sultan Selim 6 Ramazan=3 Teşrinievvel Cuma günü büyük merâsimle «Câmi-i Emevî» ye gidip Cuma namazını kılmış ve Haleb'de olduğu gibi burada da nâmına hutba okunmuştur. — Muzaffer pâdişah bu sene kış mevsiminin bir kısmını Şam'da geçirmiş ve bu müddet zarfında Arap şeyhleriyle Lübnan Dürzü beylerinin itâat ve irıkıyâdlarını kabul ettiği gibi, Suriye'nin yeni idare teşkilâtiyle de meşgul olarak Trablus, Kudüs, Safed ve Gazze'ye sancak beyleri tayin etmiştir: Bu son mevki Suriye hududunda ve henüz Mısırlıların elinde bulunduğu için, buraya sancak beyi tayin edilen Uzgurlu İsâ Paşa oğlu Mehmet Bey'e iki bin suvâri verilerek sancağının zaptına memur edilmiş ve Mısırlıların harekâtı hakkında istihbârat vazifesi de bu beye tevdi edilmiştir. — Yavuz Sultan Selim Şam'da en büyük İslâm mutasavvıflarından «Şeyh-ül-Ekber» ünvaniyle meşhur «Muhyiddin ibn-il-Arabi»nin harab olan mezariyle alâkadar olmuş ve şehrin Sâlihiyye mahallesinde bulunan bu mühmel mezarın üstüne sonradan güzel bir türbe yaptırmıştır: 1518=924 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız).

15 Kânunuevvel=20 Zülka'de, Pazartesi: Yavuz'un Şam'dan Mısır seferine hareketi [1].

(Padişah büyük merâsimle teşyi edilerek ordusunun başında yola çıkmıştır. — Yavuz'un Şam'da ikamet müddeti 27 Eylül=29 Şa'ban Cumartesi gününden 15 Kânunuevvel=20 Zülka'de Pazartesi gününe kadar 2 ay, 19 gün sürmüştür.

— Bu müddet zarfında yeni Mısır sultanı Tumanbay vatanının müdafaası için hazırlıklar yaptığı gibi, Yavuz da ordusunu Tîh ve Sînâ çöllerinden geçirebilmek için bir kaç bin deve ile su kırbaları gibi zarurî levâzımını temin ettirmiştir. — Sultan Selim Şam'dan Mısır seferine hareket etmeden evvel yeni Kölemen sultanı «El-Melik-ül-Eşref Tumanbay» nezdine Çerkes Murad Bey riyâsetinde bir kaç murahhas göndermiştir: 10 Teşrinisâni=14 Şevvâl Pazartesi günü Şam'dan hareket eden elçilerle gönderilen «Nâme-i Hümâyûn» da hutba ve sikke Yavuz nâmına olmak ve Mısır sultanı tâbiiyyet kabul etmek şartiyle tahtında ibka edileceği bildirilmiş, boş yere müslüman kanı dökülmesine meydan verilmemesi tavsiye edilmiş ve ibret misali olarak da Kansu-Gavri'nin uğradığı âkıbetten bahsolunmuştur: Mısır sultanının huzurundan çıktıktan sonra bu elçilerin Kölemen beyleri tarafından idâm edilmesi harbi artık ictinâb edilemiyecek bir zaruret haline getirmiştir: Bu elçilerin ordu hareket ettikten sonra 19 Kânunuevvel=24 Zülka'de Cuma günü yoldan gönderilmiş oldukları da rivâyet edilir. —

Pâdişahın hareketinden 14 gün evvel, yâni 1 Kânunuevvel=6 Zülka'de Pazartesi günü Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa'ya beş bin atlıdan ve bir kaç toptan mürekkep bir kuvvet verilerek evvelce Gazze beyliğine gönderilmiş olan Uzgurlu İsâ Paşa oğlu Mehmet Bey'in imdâdına yollanmıştır: Mehmet Bey için yukarda bu sene vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

[1] Bu sene Şam'da Ramazan ayı «Tekmîl-i selâsîn» ile 30 gün sürmeyip «Rü'yet-i hilâl» sebebiyle 29 gün itibar edilmiş olduğu için, Şevvâl ayından itibaren hakikî takvime nazaran bir günlük bir fark hâsıl olmuştur: İşte bundan dolayı bu 922 senesinin son gününe kadar Hicrî gün tarihleri bakımından hakikî takvimle «Rü'yet-i hilâl» den hâsıl olan itibarî takvim arasında bir günlük bir fark vardır: Meselâ hakikî takvimin «20 Zülka'de Pazartesi» günü, itibarî takvimde «21 Zülka'de» ye müsâdiftir; Rûznâmelerde, Selimnâmelerde, resmî vesikalarda ve diğer menbâlarda umumiyetle işte bu itibarî takvim günleri esas ittihaz edilmiş olduğu için, bunlardaki Hicrî gün tarihleri hakikî takvime nisbetle bir gün ileridir: Meselâ Mısır'ın fethini temin eden «Rîdâniyye» meydan muharebesinin Hicrî tarihi bütün vesikalarla tarih menbâlarında «29 Zülhicce Perşenbe» gününe müsâdif gösterilir; halbuki hakikî takvimde o ayın bu son Perşenbe günü 29 değil, 28 dir; onun için burada hakikî takvim hesabı esas ittihaz edilmiştir.

21 Kânunuevvel=26 Zülka'de, Pazar: Sinan Paşa'nın Hân-Yûnus zaferi.

(«Hân-Yûnus=Yûnus hanı» Gazze civârındadır. — Mısır sultanı Tumanbay on bin kişilik bir kuvvetle Canbirdi-Gazâlî'yi Gazze üzerine sevketmiş. Kölemenlerin bir çok ünlü beyleri de bu sefere iştirâk ettiği gibi Gazze taraflarındaki Araplardan da yardımcı kuvvetler toplanmıştır: Hadım-Sinan Paşa kumandasında sevkedilen beş bin kişilik Türk kuvvetiyle onun iki mislinden fazla tutan bu düşman kuvveti arasındaki muharebe sabahtan ikindi vaktine kadar 7-8 saat sürmüş, Çaldıran ve Merc-i-Dâbık meydan muharebelerinde olduğu gibi burada da top ve tüfek kabilinden ateşli silâhlar kat'î neticenin istihsalinde en büyük rolü oynamıştır; Kölemen beylerinin en mühimlerinden bir çokları telef olmuş, bir kısmı esir edilmiş ve kılıç artıkları kaçışmıştır: Kaçanların başında başkumandan Canbirdi vardır. — Bu muharebede Mısır ordusunun ancak onda bir kadarının kurtulabildiği rivâyet edilir).

26 Kânunuevvel=1 Zülhicce, Cuma: Yavuz'un ordugâhında zafer şenliği.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hân-Yûnus zaferi Türk ordusunun Mısır kapılarını açmış olduğu için Yavuz'un emriyle ordugâhta zafer topları atılıp şenlikler yapılmıştır).

30 Kânunuevvel=5 Zülhicce, Salı: Yavuz'un Kudüs'e muvâsalatı.

(Padişah o geceyi ordugâhında geçirip ertesi gün, yâni 31 Kânunuevvel=6 Zülhicce Çarşanba günü şehre girmiş, bu tarihî merkezin âbidelerini ziyâret etmiş, «Mescid-i-Aksâ» da namaz kılmış, o gece câmilerle minâreler kandillerle donatılmış ve nihayet Sultan Selim şehrin her tarafını gördükten sonra karargâhtaki otağına dönmüştür).

1517=922

2 Kânunusâni=8 Zülhicce, Cuma: Yavuz'un Gazze'ye muvâsalatı.

(Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'yla ileri sevkedilen diğer ümerâ Pâdişahı Gazze civârındaki «Ayn-us-safâ» mevkiinde karşılayıp Hân-Yûnus zaferinden dolayı iltifâta mazhar olmuşlardır. —

Yavuz Gazze'de üç gün kalıp dördüncü günü, yâni 6 Kânunusâni=12 Zülhicce Salı günü akşamı «Hazret-i İbrâhim» in kabrini ziyâret için Halîl-ür-Rahmân'a hareket etmiştir).

9 Kânunusâni-=15 Zülhicce, Cuma: Mısır seferine itiraz edip Sînâ çöllerinden ordu geçirmek imkânı olmadığını iddiâ eden vezir Hüseyn Paşa'nın idâmı.

(Gazze ile Hân-Yûnus arasındaki «Deyr-ül-belah» konağında vezir Hüseyn Paşa susuz çöllerden ordu geçirmek imkânı olamıyacağı için artık geri dönmekten başka çare kalmadığından bahsetmiş, bu gibi itirazları bozgunculuk sayan Yavuz bu cür'etkâr vezirin çadırını başına yıktırdıktan sonra Kapucu-başı Hasan Bey'i cellâtlarla gönderip Paşa'yı derhâl boğdurarak idâm ettirmiş ve boğulduğu yere gömdürmüştür. — Eski fatihlerin geçemedikleri ve hattâ Mısır kölemenlerinin de Osmanlı ordusu için geçilmez sandıkları kurak ve çorak bir çölün başında yükselen itiraz seslerini boğmak, Sultan Selim için en tabiî zarurettir).

22 Kânunusâni=28 Zülhicce, Perşenbe: Rîdâniyye zaferi.

(Bu büyük zafer umumiyetle Hicretin «922 senesi Zülhiccesinin 29 uncu Perşenbe» gününe müsâdif gösterilir: Hattâ Zafernâmelerle Rûznâmelerde bile böyledir; halbuki o Hicret ayının bu son Perşenbe günü 29 uncu değil, 28 inci günüdür. Bu bir günlük farkın sebebi, Yavuz'un Şam'da geçirdiği Ramazan ayının «Rü'yet-i-hilâl» den dolayı 30 yerine 29 günde nihayet bulmuş olmasıdır: Bu mesele için yukarda 1516=922 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasındaki haşiyeye bakınız. Bâzı Arap menbâlarında «29 Zülhicce Cuma» gününden bahsedilirse de bunun hakikî takvimde 29 uncu günün Cumaya tesâdüf etmesinden mütevellit bir zühul olması lâzımgelir: Çünkü Yavuz'un zafernâmelerinde bile harbin Perşenbe gününe tesâdüf ettiği musarrahtır. «Rü'yet-i hilâl» den mütevellit itibarî hesapla hakikî takvim arasında hâsıl olan bu bir günlük fark, «Zülhicce»nin 29 yerine 30 sayılması üzerine bu 922 Hicret senesinin son Cuma günü, yâni «Rîdâniyye» muharebesinin ertesi günü zâil olmuştur. — Türk ordusu Hân-Yûnus ve El-Arîş üzerinden Mısır'ın Suriye tarafında en mühim anahtarı sayılan «Sâlihiyye» mevkiine gelmek suretiyle susuz çölden kurtulmuştur:
11 Kânunusâni=17 Zülhicce Pazar günü El-Arîş'e varan ordu, 16 Kânunusâni=22 Zülhicce Cuma günü «Salâhüddin-i Eyyûbî»nin ismini taşıyan «Sâlihiyye» ye varmak suretiyle beş günde çölün en çetin yerlerini geçmiş demektir; Yavuz'un bütün ağırlıkları ve yüzlerce toplarıyla başardığı bu hareket, Türk ordusunun tarihine şeref veren büyük bir muvaffakiyettir. — Bu çetin hareketin kış mevsimine tesâdüf ettirilmesi ve şiddetli yağmurlardan dolayı kumların katılaşması ağırlıkların nisbeten kolay geçirilmesine sebeb olmuştur: Ağır arabalara dörder ve hattâ altışar hayvan koşulmuştur. — Sâlihiyye konağından itibaren Kahire önlerine kadar Araplar orduya musallat olup bilhassa su tedarikine mâni olmak ve baskınlar yapmak gibi tâciz hareketlerinde bulunmuşlarsa da pusular kurularak ve topla döğülerek bertaraf edilmişlerdir. — Sâlihiyye'den itibaren Kahire üzerine yürüyen Türk ordusu 21 Kânunusâni=27 Zülhicce Çarşanba günü şehre bir kaç saat mesafede bulunan «Birket-ül-Hacc» konağına varmıştır. — Altı bin kadar atlı ile keşif hareketine memur edilen Sinan Paşa'nın orduya işte burada iltihak ettiği rivâyet edilir: Mısır seferinde iki Sinan Paşa görülmektedir; biri Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa, biri de Rumeli Beylerbeyi Küçük-Sinan Paşa'dır; bâzı menbâlarda bunlar birbirine karıştırılır. — Mısır sultanı Tumanbay otuz bin kişilik bir orduyla Birket-ül-Hacc'den Kahire'ye giden yol üzerindeki Rîdâniyye köyünün önünde mevzi almıştır. — Kölemenlerin merdliğe mugayir buldukları için topla topçuluğu istihfaf etmelerine rağmen, Tumanbay «Frengistan'dan getürülmüş» topçular idaresinde bulunan iki yüz İtalyan topunu Canbirdi-Gazâli'nin tavsiyesiyle bu civarda bulunan Âdiliyye mevkiinde hendeklerle siperlere yerleştirmiştir: Bu tabiyeden maksat, Türk ordusu buradan geçerken birdenbire top ateşi altına almaktır; fakat bir rivâyete göre, Osmanlı hizmetine

girmiş olan eski Haleb valisi Hayr-Bay'ın yeni Mısır sultanı Tumanbayla arası açık olan eski dostu Canbirdi ile gizlice muhâbere edip bu meşhur Kölemen kumandanının ihânetini temin etmesi sâyesinde ve diğer bir rivâyete göre de Sinan Paşa'nın kuvvetli istihbârâtı üzerine Mısır ordusunun mevzii keşfedilmiş ve işte bunun üzerine Yavuz ilkönce Âdiliyye'ye doğru yürür gibi bir gösteriş hareketi yaptıktan sonra birdenbire Kahire'nin cenubundaki Mukattara dağının etrafından büyük bir sür'atla dolanarak Rîdâniyye'deki Kölemen ordusuna yüklenmiştir. — Yavuz'un bu ustalıklı hareketi üzerine Tumanbay'ın ihânete uğradığını anladığı halde öyle vahim bir anda ordu içinde tefrika çıkarmamak için ses çıkarmadığından ve bir rivâyete göre de ümerâsından bâzılarıyla münâkaşa ettiğinden bahsedilir. — Osmanlı ordusunun merkezinde alelûsul Yeniçeri askeriyle pâdişah, sağ cenahta Anadolu askeriyle Vezir-i-a'zam Sinan Paşa, Dulgadır beyi Şehsüvar oğlu Ali Bey, Kölemenlerin Osmanlı hizmetine giren Haleb valisi Hayr-Bay ve Akkoyunlulardan Ferahşâd Bey ve sol cenahta vezir Yûnus Paşa, Ramazan oğlu Mahmud Bey, Osmanlı hizmetine giren Ayn-tâb/Antep Kölemen muhâfızı Yûnus Bey vardır: Dîvan kâtibi Haydar Çelebi rûznâmesine göre de sağ cenaha Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa ve sol cenaha da Rumeli Beylerbeyi Küçük-Sinan Paşa kumanda etmiştir. — Muharebe kuşluk vakti başlayıp takriben 7-8 saat sürdükten sonra akşama doğru nihayet bulmuştur. — Harbin başlarında zırhlı bir Kölemen suvâri fırkasının Yavuz Sultan Selim'i öldürmek için ordunun merkezine ve bir rivâyete göre de sağ cenaha saldırdığından ve bunun başında Sultan Tumanbay'la en cesur beylerinden Alanbay ve Kurtbay bulunduğundan bahsedilir; diğer bir rivâyete göre de bu suvâri kıt'asının başında Canbirdi-Gazali vardır ve maksadı da kendisini Gazze'de müthiş bir bozguna uğratmış olan Hadım-Sinan Paşa'dan intikam almaktır. Birinci rivâyete göre Sinan Paşa pâdişah zannedilerek öldürülmüştür; Paşa ile beraber o sırada yanında bulunan Adana beyi Ramazan oğlu Mahmud Bey, Baş-Hazinedar Ali Ağa ve evvelce Kölemenlerin Antep muhâfızı iken Osmanlı hizmetine girmiş olan Yûnus Bey de şehîd olmuştur: Fakat ikinci rivâyete nazaran bunlar Sinan Paşa'dan ayrı olarak şehît düşmüşlerdir. — Kölemenlerin harbi kaybetmelerinde Âdiliyye'deki topların muattal kalmasına mukabil Osmanlı topçusunun Çaldıran ve Merc-i-Dâbık muharebelerinde olduğu gibi rakîbsiz bir faaliyetle işlemesi en mühim âmil sayılır: Bununla beraber Rîdâniyye muharebesinde Kölemen ordusu topçudan büsbütün mahrum değildir; bir mikdar top kulianmışlarsa da mühim bir tesir icrasına muvaffak olamamışlardır. — Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'nın şahâdeti sırasında Osmanlı sağ cenahının bozulma tehlikesi göstermesi üzerine Yavuz'un sipâhi-ağası Bali Ağa kumandasında sürdüğü yardım kuvvetlerinin bu cenahta vaziyeti kurtarmış olduğu rivâyet edilir. — Rîdâniyye harb meydanında Kölemen ordusunun maktûl ve mecruh olarak 25 bin kadar zâyiât verdiğine ait bâzı rivâyetler vardır. — Her halde bu muhteşem zaferin Türk milletine Mısır fethiyle beraber, netice itibariyle bir taraftan şimalî Afrika ve bir taraftan da Hicaz'ın iltihâkı üzerine Arabistan yarımadası hâkimiyyetini de temin ettiği muhakkaktır. — Bu muharebeden Sultan Tumanbay kaçarak kurtulmuşsa da en mühim kumandanlarıyla devlet adamlarının bir çoğu maktûl düşmüştür. Tumanbay'ın kaçtığı yer hakkında muhtelif rivâyetler vardır: En kuvvetli rivâyete göre o civarda bulunan Adeviyye'de saklanmıştır. Cenup tarafındaki «Sa'id» semtine kaçan Kölemen dökûntüleri tâkib edilip bir çok beyleri yakalanmış ve idâm edilmiştir — Kölemen sultanının ordugâhı zaptedilip pek çok ganîmetler alınmıştır. — Kahire henüz işgâl edilmiş olmadığı için Yavuz Sultan Selim dört gecesini Âdiliyye'de kurulan karargâhında geçirmiştir: Rîdâniyye'de konakladığı da rivâyet edilir).

23 Kânunusâni=29 Zülhicce, Cuma: Hadım-Sinan Paşa ile arkadaşlarının cenaze merâsimi.

(Sinan Paşa ile beraber veyahut ondan ayrı olarak şehîd olan Ramazan oğlu Mahmud Bey, Osmanlı hizmetine girmiş olan Antep Kölemen muhâfızı Yûnus Bey ve Baş-Hazinedar Ali Ağa «Şeyh-Timurtaş» tekkesine defnedilmiştir. — Sinan Paşa'nın şahâdetinden dolayı Yavuz'un çok müteessir olduğu ve hattâ Paşa'nın ismi «Sinânüddin Yûsuf» olduğu için «Kısas-ı-Enbiyâ» daki «Kıssa-i Yûsuf»a telmihte bulunarak :

— Mısır'ı alduk emmâ Yûsuf'u gaaib ittük!

dediği rivâyet edilir — Hadım-Sinan Paşa'nın şahâdeti üzerine Vezâret-i-uzmâ makamına devşirme vezirlerden Yûnus Paşa tayin edilmiştir: 1517=923 vukuatının «30 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1517=923

24 Kânunusâni=1 Muharrem, Cumartesi: Kahire'nin işgâli ve bir muhâfız kıt'a konulması.

(26 Kânunusâni=Muharrem Pazartesi rivayeti de vardır. — Bu sırada Kölemen kılıç artıkları Kahire evlerine gizlenip hemen her evi bir istihkâm haline getirmişlerdir, — Sultan Selim kendiliklerinden gelip teslim olacaklara aman verileceğini ilân ettirmiş ve bâzıları teslim olmuşlardır).

25 Kânunusâni=2 Muharrem, Pazar: Eski Mısır sultanı Kansu-Gavri'nin oğlu Mehmed'in ordugâha gelip itâat ve inkıyâdını arzetmesi.

(Sâbık Sultan Kansu-Gavri'nin bu tarihten beş ay evvel Merc-i-Dâbık muharebesinde vefatı üzerine Mısır tahtına iki namzed gösterilmiştir: Biri merhum sultanın yeğeni Tumanbay, biri de işte bu oğlu Mehmed'dir. Her ikisinin de orduda tarafdarları bulunduğu halde, nihayet Tumanbay'ın iclâsına ekseriyyet hâsıl olmuştur. — Siyasî rakîbi olan yeni sultan harbi kaybedip kaçtıktan sonra bu prensin itâat ve inkıyâdı mahallî siyaset bakımından tabiî mühim bir hâdise demektir: Bu emîr bir müddet sonra Mısır'ın diğer bir takım mühim şahsiyetleriyle beraber Istanbul'a sevkedilmiştir).

26 Kânunusâni=3 Muharrem, Pazartesi: Ordugâhın Vastâniyye'ye nakli.

(Vastâniyye mevkii, Kahire'nin iki kilometre şimaligarbîsinde ve Nil üzerinde iskelesi olan Bulak kasabası civârındadır: Pâdişahın karargâhı burada kurulduğu halde ordunun Bulak kasabasında ve Nil sâhillerinde konaklamasından dolayı bâzı menbâlarda Yavuz'un Âdiliyye veyahut Rîdâniyye'den Bulak kasabasına nakletmiş olduğundan bahsedilir. — Bu naklin 1 Muharrem=24 Kânunusâni Cumartesi gününe tesâdüf ettiğine ait bir rivâyet varsa da zayıftır. — Pâdişah Vastâniyye'ye naklederken Kahire'den geçip şehrin görülecek yerlerini seyretmiş ve ahali tarafından alkışlanmıştır. Yavuz'un Kahire'de oturmamasına sebeb, henüz yakalanmamış olan Mısır sultanı Tumanbay'ın bir baskın hareketi hazırlamakta olduğu hakkında haberler alınmasıdır).

27/28 Kânunusâni=4/5 Muharrem, Salı/Çarşanba gecesi: Sultan Tumanbay'ın bir gece baskınıyla Kahire'yi istirdâd etmesi.

(Tumanbay'ın bu kahramanca hareketi 7-10 bin kişilik bir kuvvetle yaptığı rivâyet edilir. — Mısır sultanı Kahire'de bulduğu Osmanlı muhafızlarının hepsini kılıçtan geçirmiş, şehre

tamamiyle hâkim olmuş ve derhâl müdafaa hazırlıkları yapmıştır. — Bu hareket için 6/7 Muharrem=29/30 Kânunusâni Perşenbe/Cuma tarihi de rivâyet edilir).

28 Kânunusâni=5 Muharrem, Çarşanba: Yavuz'un Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'yı Kahire'nin istirdâdına memur etmesi.

(Yûnus Paşa ile beraber Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa, Yeniçeri-ağası Ayas Ağa ve Emîr-i-alem Ferhad Ağa da gönderilmiştir. — Bir koldan Yûnus Paşa ve bir koldan da Ayas Ağa yürümek suretiyle şehir üzerine iki koldan taarruz edilmiş ve o gün sabahtan ikindi vaktine kadar şiddetli bir muharebe olmuştur: Tumanbay'ın askerlerine ahali de iltihak ettiği için mukâvemet şiddetlenmiş, sokaklarda meterislerle siperler kurulmuş, toplar tabiye edilmiş, evlerin pencereleriyle damlarından ve duvarların arkasından tüfekle ve okla Osmanlı askerine taarruz edilmiş, neft ve kaynar su gibi yakıcı maddeler atılmış, şehir sokak sokak, ev ev, adım adım müdafaa edilmiştir. — Kahire bu gün istirdâd edilememiştir: O gün yalnız yol ağızları tutularak toplar konulmuş, tüfekçilerle okçulardan karakollar ikame edilmiş ve gündüz işgâl edilen mahallelerle sokaklar gece ancak bu kuvvetlerle muhâfaza edilebilmiştir. — Kölemen kadınlarıyla çocuklarının bile müdafaaya iştirâk edip Osmanlı askerinin üzerine damlarla pencerelerden taşlar ve kızgın maddeler attıkları rivâyet edilir. — Bu sırada dellâllar çağırtılarak şehir ahalisine teslim olanların affedilecekleri ve inad edenlerin veyahut evlerinde Kölemen barındıranların idâm olunacakları ilân edilmiştir).

29 Kânunusâni=6 Muharrem, Perşenbe: Kahire'de sokak muharebesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ilk gün gibi bu ikinci gün de sokak muharebesi devam etmiş, Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa yaralanmış ve sabahtan yatsıya kadar mücâdele devam edip durmuştur. — Yavuz ikindi vakti şehre girmiş ve kalenin önüne kadar gelip rivayete nazaran yatsıya kadar harekâtı bizzat idare etmiştir. — Bugün düşman meterislerinden bir çokları yıkılmış, bâzı siperler işgâl edilmiş ve yeni sokaklar zaptolunmuştur. — Bu muharebelerde Kahire sokaklarının suvâri harekâtını güçleştirecek kadar cesedlerle dolduğundan bahsedilir).

30 Kânunusâni=7 Muharrem, Cuma: Kahire'nin teslimi ve Tumanbay'ın firarı.

(Şehir, muharebesinin bu üçüncü günü Yavuz Sultan Selim suvâri ve piyâde askerleriyle tekrar şehre girip sabahtan itibaren kumandayı eline almış, ilk iki günkü sokak muharebeleri gene ayni şiddetle devam etmiş, müdafaa eden evler yakılıp yıkılmış, bâzı evlere merdivenler dayanarak asker çıkarılmış, Kölemenlerle Araplardan dört bin kişi maktûl düşmüş, Osmanlı ordusundan da bir çok Türk şehîd olup Kahire topraklarının hemen her karışı Türk kanıyla ıslanmış ve nihayet daha fazla mukâvemet imkânı kalmadığını gören Tumanbay'ın küçük bir maiyyetle firârı üzerine Kahire halkı aman dileyip teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. — Teslimin ikindi vaktine tesâdüf ettiği rivâyet edilir: Bununla beraber muharebenin bu üçüncü gün de devam ettikten sonra şehrin ertesi gün, yâni 8 Muharrem=31 Kânunusâni Cumartesi günü teslim olduğuna ait bir rivâyet de vardır. — Vezir Yûnus Paşa'nın işte bu Kahire muharebesinde yaralanması üzerine Vezir-i-a'zam olduğu da rivâyet edilir: 1517=922 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. — Kahire'nin istirdâdı üzerine Hayr-Bay'ın tavsiyesiyle kendiliklerinden teslim olanlar hakkında bir afv-i-umumî ilân edildiği ve teslim olmıyanların cezalandırıldığı rivâyet edilir. — Şehir teslim olduktan sonra yakalanan Kölemen beyleriyle zâbitlerinden 400, yahut 800 veyahut 1500 kişi Yavuz'un huzurunda ve şehir meydanlarından birinde idâm edilmiştir: Ahaliden harbe iştirâk edenlerle beraber idâm cezasına uğrıyanların elli bin kişiyi bulduğu ve sokakları dolduran cesedlerin havayı ifsâd etmemesi için Yavuz'un emriyle bütün bunların Nil nehrine atıldığı hakkında da bir takım

mübalâğalı rivayetler de vardır. — Kahire istirdâd edildikten sonra Yavuz tekrar Bulak civârındaki karargâhına çekilmiştir).

4 Şubat=12 Muharrem, Çarşanba: Tumanbay'ın takibi.

(Divanda verilen karar üzerine Sultan Tumanbay'la Arap şeyhlerine ilticâ eden Kölemen beylerinin yakalanması için her tarafa tâkip müfrezeleri çıkarılmıştır).

8 Şubat=16 Muharrem, Pazar: Canbirdi-Gazâlî'nin dehâleti ve Osmanlı hizmetine girmesi.

(Bu meşhur Kölemen kumandanının bir müddet ötede beride dolaştıktan sonra Yavuz'a dehâletnâme gönderdiği ve dehâleti kabul edildiği için bu gün gelip huzura çıkarak iltifâta mazhar olduğu ve hattâ Sofya sancak beyliğine tayin olunduğu rivâyet edilir. — Bununla beraber Canbirdi'nin son Mısır sultanı Tumanbay'a muhâlefetinden dolayı Kölemen devletine ihânet etmiş olduğu, daha evvelce Osmanlı hizmetine girmiş olan eski Kölemen beylerinden Hayr-Bay'la gizlice muhâberede bulunarak Rîdâniyye muharebesinde Osmanlılara casusluk ettiği hakkında da çok kuvvetli rivayetler ve hattâ vesikalar vardır: 1517=922 vukuâtı içinde «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Canbirdi'nin dehâleti için 18 Muharrem=10 Şubat tarihi de rivâyet edilir).

9 Şubat=17 Muharrem, Pazartesi: Sultan Tumanbay'ın aman dilemek için elçi göndermesi.

(Elçinin ismi Kadi Abdüsselâm'dır. —- Tumanbay'ın bu elçi ile bir nâme gönderip kendisine aman verildiği takdirde teslim olacağından bahsettiği rivâyet edilir. — Osmanlı menbâlarına göre Tumanbay'ın bundan maksadı, Osmanlı askerinin tâkibinden kurtularak Filistin ve Suriye taraflarına geçip oralarda tutunmak ve ikinci bir mücâdele safhası hazırlamaktır: Bununla beraber Tumanbay'ın bu sırada tâkib ettiği maksatlarla giriştiği teşebbüsler hakkında Türk, Arap ve Garp menbâlarındaki izahlar arasında mühim farklar vardır).

10 Şubat=18 Muharrem, Salı: Tumanbay'a emannâme gönderilmesi.

(Bu vesikanın Osmanlı Paşalarıyla Kölemenlerin eski Haleb valisi Hayr-Bay tarafından yazılan teminât mektuplarıyla beraber Sultan Tumanbay'ın elçisi Kadı Abdüsselâm'a tevdi edilerek gönderildiği rivâyet edilir).

15 Şubat=28 Muharrem, Pazar: Yavuz'un parlak bir alayla Kahire'ye girişi ve Hilâfet meselesi.

(Şehrin 30 Kânunusâni=7 Muharrem Cuma günü kat'î surette fethinden sonra sokakları dolduran cesedler Nil nehrine atılarak Kahire'nin temizlenmesi emredilmiş ve o gündenberi geçen on beş gün içinde bu iş bitirilmiş olduğu için Sultan Selim artık karargâhtan şehre nakletmek istemiş ve çok parlak merâsim yapılmıştır. — Pâdişah Mukattam dağındaki «Kasr-ı-Yûsuf»a inmiştir. — Bu tarihten itibaren Yavuz ayni zamanda Mısır sultanı vaziyetindedir ve Kahire'de nâmına altın sikkeler basılmış ve hutbada ismi «Khâdim-ül-Haremeyn-iş Şerîfeyn» ünvaniyle zikredilmiye başlamıştır: Bu rivayete göre bu elkabın ilk defa olarak Yavuz'a izâfesi 20 Şubat=28 Muharrem Cuma günü «Melik Müeyyed» câmiinde olmuş ve hâtîb hutbada bu ünvanı Yavuz'un ismine izâfe edince Pâdişah başından destârını ve altından seccâdesini atıp toprağın üstünde şükür secdesine kapanarak

heyecanından ağlamış ve hutbadan sonra hatibe iki yüz dînâr ile üç hil'at ihsan etmiş; fakat diğer bir rivayete göre de bu sahne Kahire'de değil, daha evvelce Haleb'de olmuş: 1516=922 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız. Üçüncü bir rivayete göre de o zamana kadar «Hâkim-ül-Haremeyn-iş-Şerîfeyn» şekli kullanıldığı ve hattâ o tarihî hutbada hatîb Yavuz'un ismine de işte bu şekli izâfe ettiği halde, Pâdişah bu noktada dinî bir tevazu göstererek bizzat seslenip hatibe «hâkim» yerine «khâdim» demesini emretmiş ve o tarihten itibaren artık bu son şekil takarrür etmiş: Her halde bütün bunlar ayrıca tetkik edilecek meselelerdir. Muhakkak olan nokta, Osmanlı pâdişahlarının Haremeyn'e, yâni İslâm dininin mukaddes şehirleri olan Mekke ile Medîne'ye hâkim olmalarının Kahire'de okunduğu rivâyet edilen tarihî hutbada bu ünvanın kullanılmasından tam dört buçuk ay sonra Mekke şerifinin tâbiiyyet ve inkıyâdından itibaren tahakkuk etmiş olduğudur: Aşağıda bu sene vukuatının «6 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Mısır'ın fethi münasebetiyle Osmanlı menbâlarının ehemmiyetle kaydettikleri meselelerden biri de Hilâfet meselesidir: Yavuz Sultan Selim o tarihten itibaren Halîfeliği der'uhde ederek Osmanlı saltanatiyle İslâm hilâfetini birleştirmiş ve ondan sonra Osmanlı pâdişahları ayni zamanda «Emîr-ül-Mü'minîn» ünvaniyle İslâm âleminin umumî reisi sayılmıştır. Bizi burada alâkadar eden mesele, «Hilâfet» denilen müessesenin dinî ve siyasî mahiyyeti değil, tarihî cephesidir: Malûm olduğu veçhile Hicretin 656 ve Milâdın 1258 tarihinde Mongol hükümdarı Hulagu Bağdad'ı zaptettiği zaman Abbâsî hilâfetini yıkmış ve son halîfe «El-Musta'sım-billâh Ebu-Ahmed Abdullâh» ı oğullarıyla beraber idâm ettirince Hilâfet tarihinde üç sene kadar bir fâsıla olmuştur. Bağdad fâciasından saklanarak kurtulan Abbasî prenslerinden «Ahmed» isminde biri Mısır'a kaçıp oranın o zamanki Türk hükümdarı meşhur Sultan Baybars'a ilticâ ederek neseb ve hüviyyetini isbat etmiş olduğu için, 1261=659 senesinin 9 Haziran=9 Receb Perşenbe günü «El-Mustansır-billâh» ünvaniyle halîfe ilân edilmiştir: Mısır'daki Abbâsî halîfelerinin birincisi işte budur, içlerinden dördü ikişer defa hilâfette bulunmak suretiyle teselsül eden Mısır Abbâsî halîfeleri on yedi kişidir. Fakat bunlar eski halîfeler gibi hükümdar vaziyetinde değildir; devlet işleriyle alâkaları yoktur: Sıfatları din reisliğinden ibarettir. Mısır ve Suriye Memlûk devletinin idâresi doğrudan doğruya Kölemen sultanlarının elindedir. Tabiî bu vaziyette halifelik demek, bir nevi rûhânî reislikten ve hattâ bir ünvandan ibaret demektir. Yavuz Sultan Selim'le muâsır olan son Mısır Abbâsî halîfesi «Üçüncü El-Mütevekkil-al-Allâh Muhammed» dir. Kölemen sultanı Kansu-Gavri ile beraber Merc-i-Dâbık muharebesinde bulunmuş olan bu son halîfe Osmanlı zaferi üzerine Yavuz'a teslim olup ondan hürmet ve riâyet görmüş ve tekrar Kahire'ye iâde edilmiştir: 1516=922 vukuâtının «24 Ağustos» fıkrasına bakınız. Yavuz Mısır'ı fethettikten bir müddet sonra bu son Abbâsî halîfesi Mısır'ın bir çok âlimleri, san'atkârları ve daha bir takım mühim şahsiyetleriyle beraber Istanbul'a gönderilmiştir; Sultan Selim Çaldıran muharebesinden sonra Tebriz san'atkârlarını da Istanbul'a sevketmiş olduğu için, Osmanlı pâyıtahtını İslâm ilimleriyle san'atlarının en mühim merkezi haline getirmek istediği anlaşılmaktadır: 1514=920 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Yavuz'dan evvel Fatih de böyle yapmıştır: 1473=878 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. Hilâfet makamının işte bu son halîfe tarafından Istanbul'da Yavuz Sultan Selim'e resmen devredildiği hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivayete nazaran Yavuz'un Kahire'den Istanbul'a sevkettiği «Câmi'ül-Ezher» Arap ulemâsiyle Istanbuldaki Türk ulemâsı bir meclis akdetmiş, bu mecliste İslâm hilâfetinin Sultan Selim'e devredilmesi lehindeki dinî esaslar tesbit edildikten sonra halîfe «El-Mütevekkil» Ayasofya câmiinde minbere çıkıp hilâfeti Sultan Selim'e devrettiğini ilân ederek arkasındaki hil'ati çıkarıp kendi eliyle Osmanlı pâdişahına giydirmiş ve bir rivayete göre de Eyüp câmiinde halîfe pâdişaha hilâfet kılıcını kuşatmış: Tabiî bütün bu rivayetler tevsik ve tetkike muhtaç meselelerdir. Muhakkak olan nokta, Yavuz'un Mısır fethi üzerine Hilâfet makamını der'uhde etmiş olmasından ve o zamana kadar Arab halîfeler teselsül ettikten sonra onların yerine artık Osmanlı-Türk halîfelerinin geçmiş bulunmasından ibarettir).

4 Mart=10 Safer, Çarşanba: Tumanbay'dan ikinci defa olarak elçi gelip sulh müzakeresi için murahhaslar gönderilmesini istemesi.

(Bu elçi, yukarda bu sene vukuâtının 9 ve 10 Şubat fıkralarında bahsi geçen Kadı Abdüsselâm'dır. — Tumanbay'ın elçisi evvelce bir emannâme ile bir takım teminât mektupları götürmüşse de eski Mısır sultanı bunlara rağmen Kölemen döküntülerini başına toplamış, Araplardan yardımcı kuvvetler almış ve bir baskın yapmıya kalkışmış, fakat vaktinde haber alındığı için üzerine sevkedilen kuvvetlerle Nil sâhillerinde müsâdemeye mecbur edilerek büsbütün zayıf düşürülmüştür. — Kadı Abdüsselâm işte bu vaziyet üzerine tekrar gelip efendisinin şifâhen müzakerede bulunmak üzere murahhaslar istediğini arzetmiştir. — Bu mürâcaat üzerine Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa pâdişaha itidal telkin edip müzakere esasını kabul ettirdiği rivâyet edilir).

5 Mart=11 Safer, Perşenbe: Tumanbay nezdine murahhas gönderilmesi hakkında Dîvan kararı.

(Mısır'daki son Abbâsî halîfesi Üçüncü Mütevekkilin Kahire'deki dört mezheb Kadılarıyla beraber Yavuz'a mürâcaat edip sulh için çalıştıkları da rivâyet edilir. Şiddet tarafdarı olan Hayr-Bay'a rağmen Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın itidal siyasetinden dolayı Divan'ın bu celsede müzakere teklifini kabul ettiğine ait bir takım rivayetler vardır. — Murahhaslığa sâbık Anadolu Defterdârı Mustafa Çelebi tayin edilmiş ve bir rivayete göre Kahire'deki dört mezheb Kadıları da refâkatine verilmiştir).

6 Mart=12 Safer, Cuma: Osmanlı murahhaslarının beş yüz muhafızla hareketi.

(Bunlara pâdişahın bir nâmesiyle halîfenin ve ümerânın bâzı mektupları da tevdi edilmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu elçilerin tıpkı evvelce Şam'dan gönderilen murahhas Çerkes Murad Bey vasıtasiyle yapılan teklifte olduğu gibi hutba ve sikke Yavuz nâmına olmak ve Osmanlı pâdişahının metbûiyyeti kabul edilmek şartiyle Tumanbay'ın Mısır sultanlığında ibkası gibi çok mûtedil tekliflerle gönderildikleri hakkında bir rivâyet vardır; fakat tıpkı Murad Beyle arkadaşları gibi, bu sefer de Mustafa Çelebi ile Türk arkadaşları tecâvuza uğrayıp öldürülmüşlerdir: Murad Bey hey'eti için 1516=922 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Osmanlı elçilerinin beş yüz muhâfızla beraber çok çirkin bir surette kılıçtan geçirilmeleri üzerine bilmukabele Kölemen esirlerinden altmış kumandanla bir kaç bin askerin idâm ettirildiği rivâyet edilir. — Türk elçileriyle muhafızlarının uğradığı bu çirkin tecavuz kahraman Tumanbay'a fecî bir âkıbet hazırlamıştır: Aşağıki fıkralara bakınız).

15 Mart=21 Safer, Pazar: Yavuz'un Tumanbay üzerine bizzat hareketi.

(13 Mart=19 Safer Cuma tarihi de rivâyet edilir. — Yavuz «Birket-ül-Habes» menzilinde ordu kurmuştur. — Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın kırk bin askerle Kahir e muhafazasında kaldığı rivâyet edilir. — Evvelce «Cîze» ye kadar sokulmuş olan Tumanbay'ın bu vaziyet üzerine Nil deltasına doğru çekildiği haber alınmış ve Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa tâkibine memur edilmiştir).

25 Mart=2 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Nil'in karşı yakasına geçen Rumeli askerleri üzerine Tumanbay'ın baskını.

(Şiddetli bir muharebeden sonra Tumanbay'ın şimal tarafında Garbiyye mıntakasına çekildiği rivâyet edilir).

26 Mart=3 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Yavuz'un Nil nehrinden Cîze'ye geçişi.

(Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa da pâdişahın maiyyetine iltihak etmiştir. — Bu andan itibaren Tumanbay bir kaç koldan şiddetle tâkib edilmiye başlanmıştır: Bizzat pâdişahın da bu geceden itibaren tâkip hareketine iştirâk ettiği rivâyet edilir. — Şehsüvar oğlu Ali Beyle Anadolu ve Rumeli Beylerbeylerinin kumandasında ileri gönderilen kuvvetler Kölemen beyleriyle askerlerinden bir çoklarını imhâya muvaffak olmuşlarsa da Tumanbay gene ele geçmeden kaçmıştır. Cîze, Bulak'ın karşısındadır).

29 Mart=6 Rebî'ül-evvel, Pazar: Yavuz'un Tumanbay'ı tâkib ederek «Ümm-üd-Dînâr» menziline varması.

(Bu mevki Mısır'ın şimaligarbîsinde ve Nil'in garp tarafındadır. — Buradan Kapucu-başı Mahmud Ağa ile Garib-Yiğitler-ağası Sinan Ağa da tâkibe çıkarılmışlardır. — Nil üzerinden de gemiler sevkedilmiştir).

30 Mart=7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Sultan Tumanbay'ın yakalanması.

(Kahraman Tumanbay'ın esâreti hakkında iki rivâyet vardır: Bir rivayete göre kendisine sâdık kalan bir kaç Kölemen beyi ile beraber Hasan-ibnü-Mer'î isminde bir Arab şeyhine ilticâ etmiş ve vaktiyle Kansu-Gavri tarafından zindana atıldığı halde Tumanbay'ın cülûsunda onun emriyle tahliye edildiği için kendisine karşı minnetdâr olması lâzımgelen bu Arab şeyhi tarafından büyük bir mağaraya götürülüp saklanmış: Fakat nankör şeyh ondan sonra Osmanlı takipçilerine gidip Yeniçeri-ağası Ayas Ağa'ya haber vermiş! Ağa askerleriyle beraber mağaraya gelmiş: Sultanın huzuruna hürmet ve tâzimle girmiş; ellerini bağlamış; sonra muhteşem esirini bir ata bindirmiş ye muhâfızlar arasında Yavuz'un huzuruna götürmüş. — İkinci rivayete göre Tumanbay mukâvemetten ümidi kestikten sonra Buhayra taraflarına doğru kaçmak için Nil nehrinden yüzerek geçerken arkasından yetişen Şehsüvar oğlu Ali Bey, Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa, Hayr-Bay ve Canbirdi-Gazâlî kuvvetleri tarafından görülmüş, hemen bir kemend atılıp sudan çıkarılmış, elleri bir mendille bağlanmış, bir ata bindirilip üç yüz kadar Kölemen esiriyle beraber Yavuz'un huzuruna sevkedilmiş: Bu iki rivayetin birleştiği nokta, Kölemen sultanının elleri mendille bağlanıp ata bindirilmesinden ibâret kalıyor. — Tumanbay'ın nihayet yakalandığını haber alınca Yavuz'un çok sevindiği ve hattâ :

— Elhamdülillah! İşte şimdi Mısır fethedildi!

dediği rivâyet edilir: Her halde Yavuz bu telâkkisinde haksız değildir).

31 Mart=8 Rebî'ül-evvel, Salı: Türk ordusuna esir olan son Kölemen imparatoru «El-Melik-ül-Eşref Tumanbay» ın büyük merâsimle Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkarılması.

(Büyük kahraman Sultan Tumanbay, Yavuz'un huzuruna «Ümm-üd-Dînâr» karargâhında çıkarılmıştır. — Bu münâsebetle «âyîn-i Osmanî üzre» parlak merâsim yapılmış, devlet erkânı pâdişahın huzurunda yerli yerine dizilmiş» bir taraftan nevbet çalarken bir taraftan da toplar atılmıya başlamıştır: «Tabl-ı beşâret» gümbürtüleriyle top gürültüleri birbirine karışırken, vatanını sokak ve ev muharebeleri yaparak karış karış müdafaa ettikten sonra iyilik ettiği Arapların kemliğinden dolayı esir düşen zavallı Tumanbay kafese sokulan bir arslan gibi

«Otağ-ı-Hümâyûn» a sokulmuştur! — Tarihin bu çok acı ânında milletlerin mukadderâtiyle oynamış iki kahraman karşılıklı bir saygı içinde karşılaşmış, Tumanbay Yavuz'u hürmetle selâmlamış, büyük dedesi Yıldırım Bâyezid'in akıbetini bu anda hatırlamamış olmasına her halde imkân olmıyan Yavuz da şanlı mağlûbunun selâmına ayni hürmetle mukabele etmiş. — Sultan Selim Tumanbay'a yer gösterip oturtmuş; bir müddet ikisi de susmuş, otağın içinde acı bir sükût olmuş; Tumanbay derin bir düşünceye, Yavuz da onun o hazin halini seyre dalmış. — Bu acı sükûta ev sâhibi vaziyetinde bulunan Yavuz nihayet vermiş: Galiple mağlûp arasındaki tarihî muhavereye muhtelif menbâlarda ehemmiyetsiz tahavvüllerle tesâdüf edilir; iki taraf da birer hukukî tez müdafaa etmektedir. Bu tezlerin müdafaasına her iki tarafın da Sünnî müslüman olması ve müslüman kanı dökülmüş olması sebeb olmuştur. Tabiî bu sözler aynen zaptedilmiş değildir: Bunların bütün kıymet ve ehemmiyeti her iki tarafın zihniyetleriyle dâvalarını temsil etmesinden ibârettir. Yavuz'un Tumanbay'a verdiğinden bahsedilen cevapta iki mühim nokta vardır: Biri Sünnî olan Kölemenlerin İran'daki şiîlerle ittifâk ederek aradaki din ve mezheb birliğini ihlâl etmiş olmaları, biri de Osmanlı ölkesine göz dikerek harekete hazırlanmalarıdır, ikinci derecede bir harb sebebi olarak da Dulgadır meselesinden bahsedilmektedir. Bu izâha göre Osmanlı tezi hem dinî, hem siyasî esaslara istinâd ediyor demektir. Buna mukabil Kölemen tezinde vatan müdafaası bir siper gibi kullanılmakta ve tabiî Kölemenlerin Fatih devrindenberi Osmanlı imparatorluğu aleyhindeki gayretleri meskût geçilmektedir. Her halde Yavuz'a izâfe edilen tezin Tumanbay'a isnâd edilen tezden çok kuvvetli olduğu şüphesizdir. Bilhassa Türk elçilerinin iki defa idâmını mâzur gösterebilecek hiç bir sebeb tasavvuru mümkün değildir: Bu siyasî cinayetlerde Tumanbay'ın şahsen mes'ûl olmayıp kendisinin haberi olmadan Osmanlı elçilerini idâm eden ümerâsının mes'ûl olduğu hakkında ileri sürdüğü iddiâ tabiî Kölemen devletini o hukukî mes'ûliyetten kurtaramaz. — Son Mısır sultanının Yavuz'la geçen bu acı mülâkattan sonra Yeniçeri-ağası Ayas Ağa'nın çadırına müsâfir edildiği ve hattâ son derece hürmet ve riâyet gördüğü rivâyet edilir: Her halde Tumanbay'ın her türlü istirahat esbâbının temin edildiği muhakkaktır. — Sultan Tumanbay'a yapılan hürmetkâr muâmele Yavuz'un emriyledir. Rivâyete nazaran kahramanlığını er meydanlarında takdir ettiği Kölemen sultanının merdâne sözlerinden çok mütehassis olmuştur; bilhassa bu ilk mülâkatta hazır bulunan Hayr-Bay'la Canbirdi-Gazâlî'yi parmakla gösteren Tumanbay'ın:

— Ey Sultân-ı Rûm, bizim devletimizi yıkan sen değilsin: İşte şu hâinlerdir!

demesinden Sultan Selim'in çok müteessir olduğu rivâyet edilir: Bunlardan Canbirdi Kanunî devrinde Osmanlılara da ihânet ve ısyan etmiştir: 1521=927 vukuatının «6 Şubat» fıkrasına bakınız. — Yavuz'un emriyle Osmanlı vezirleri esir sultanın şerefine günlerce ziyâfetler çekmişler ve ona muhterem bir müsâfir muâmelesi yapmışlardır. Hattâ Yavuz'un eski Mısır sultanını Osmanlı hizmetine alıp kendisine büyük bir valilik vermek istediği hakkında bile bir takım rivayetler vardır: Fakat netice böyle çıkmamıştır).

7 Nisan=15 Rebî'ül-evvel, Salı: Mardin kalesinin fetih müjdesi, Şarkî-Anadolu ve şimalî Irak fütuhatı.

(Ümm-üd-Dînâr karargâhında yedi gün kaldıktan sonra Cîze üzerinden avdet eden Yavuz bu müjdeyi Bulak konağında almıştır. — Mardin şehri fethedildiği halde kaleye kapanarak bir senedir müdafaaya devam eden Safavî kumandanı Süleyman Han için 1516=927 vukuâtının «Mayıs=Rebî'ül-âhir» fıkrasına bakınız. — O havâlinin en müstahkem mevkii olan Mardin kalesinin fethi, ŞarkîAnadolu'nun eskiden yanlış olarak «Kürdistan» denilen sahasında Safavîlerin elinde kalan Hısn-Keyf/Hasankeyf, Musul, Kerkük, Urfa ve Rakka gibi son kalelerin de kolayca fethiyle neticelenmiştir. Bunlardan Hasankeyf kalesi Eyyûbîlerin son

Beylik merkezidir: Bu Beyliğin ikinci şehri de Siirt'dir. O sırada emâret makamında bulunan İkinci Halil, Şâh İsmail'in eniştesi olduğu halde Safavîler bu beyliği zaptedip Melik Halil'i Tebriz'de zindana atmış oldukları için, Çaldıran zaferi üzerine memleketine dönen İkinci Halil Siird'i istirdâda muvaffak olmuşsa da, müstahkem bir mevki olan Hasankeyf'i ancak Mardin kalesi fethedildikten sonra Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın himâyesiyle ele geçirebilmiş ve Yavuz'un emriyle eski tahtına tekrar oturtulmuştur. Melik Halil'in Çaldıran zaferinden itibaren Safavîlere karşı mücâdelede Osmanlılara büyük hizmetleri olmuştur: 1515=921 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına da bakınız).

10 Nisan=18 Rebî'ül-evvel, Cuma: Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın Mısır valiliğine tayini.

(Bu tayinin 8 Nisan=16 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü takarrür ettiği ve iki gün sonra kat'iyyet kesbedip Yûnus Paşa'nın huzura çıkarak el öptüğü rivâyet edilir. — Bir rivayete göre Mısır Beylerbeyliği Yûnus Paşa'ya Vezâret-i-uzmâ uhdesinde kalmak şartiyle ilâveten tevcih edilmiş ve bir rivayete göre de Paşa'nın Mısır'da yalnız Beylerbeyi, yâni vali sıfatiyle kalması takarrür etmiştir. — Bu valilik meselesinde Yûnus Paşa ile Kölemenlerin eski Haleb valisi Hayr-Bay arasında rekabet olduğu rivâyet edilir: İlkönce Yûnus Paşa rakîbini mağlûb etmişse de sonradan Hayr-Bay bu büyük valiliği Paşa'nın elinden almıya muvaffak olmuştur: Aşağıda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına, bakınız. Her halde Yûnus Paşa Mısır valilerinin birincisidir).

13 Nisan=21 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Son Mısır sultanı «El-Melik-ül-Eşref Tumanbay» ın idâmı.

(Tumanbay'ın esâreti için bu sene vukuâtının «30 Mart» ve Yavuz'la mülâkatı için de «31 Mart» fıkralarına bakınız. — Yavuz'un kahramanlığını takdir ettiği Tumanbay'ı Osmanlı hizmetine alarak kendisine mühim bir Beylerbeylik vermek arzusunu izhâr ettiği ve hattâ idare ve maliye işlerinde kendisiyle istişârede bulunduğu halde beş on günlük bir esâretten sonra birdenbire idâm ettirivermesine sebeb olarak eski sultanlarının Osmanlılar tarafından yakalandığına inanmıyan Mısırlıların Tumanbay lehindeki tezâhürlerinden bahsedilir: Rivâyete nazaran Kahire sokaklarında ve bâzı köylerde kasabalarda sâbık sultanı hâlâ Mısır'ın meçhul bir tarafında millî müdafaa ile meşgul zanneden ahali nihayet onun lehinde nümâyişler yaparak:

— Sultan Tumanbay'a Allah yardım etsin!

diye bağırışmıya başlamış ve hattâ Yavuz'un geçtiği caddelerde bile bu gibi sesler yükselmiştir! Bir rivayete göre de bu nümâyişler müretteptir ve tertib edenler de memleketlerine ihânet ederek Osmanlı hizmetine girmiş olan eski Kölemen beylerinden Hayr-Bay'la Canbirdi-Gazâlî'dir: Tumanbay'ın şahsî düşmanları olan bu beyler, Yavuz'un esirini affedip hizmetine almak temâyüllerine karşı bir iki arabı parayla kandırarak pâdişahın geçtiği yerlerde bağırtmışlar, halkı heyecanlandırmışlar ve Yavuz'u kuşkulandırmışlardır; bu vaziyet üzerine pâdişah Hayr-Bay'ı çağırtıp sebebini sormuş: O da Tumanbay'ın pek çok tarafdarları olduğundan, halkın hâlâ gizli ümitler beslediğinden ve sâbık sultan hayatta oldukça Mısır'da ihtilâlin eksik olmıyacağından bahsetmiş! Sultan Selim işte bunun üzerine o müthiş kararı vermiş gösterilir: Bir katıra bindirilen Sultan Tumanbay Kahire sokaklarında dokuz kere dolaştırılıp halkın esaretine inanması için teşhir edildikten ve münâdilerle etrafa ilân olunduktan sonra Kahire'nin «Bâb-üz-Zuveyle» denilen kapısına götürülmüştür. Rivâyete nazaran sâbık sultan Kahire sokaklarında dolaştırılıp teşhir edilirken:

«Halk-ı âlem Tumanbay'un bu hâlde olduğun görücek gıriv-u-feryâd-u-vâveylâ koparup yüzü-koyu kapandular: Ol rûz-i ibret-endûzu görenler kıyamet kopdu sandular».

Tumanbay eski tebaasının bu heyecanlı tezâhürleri içinde götürülmüş olduğu Bâb-üz-Zuveyle'de kurulmuş bir dar ağacına veyâhut kapı kemerinde son zamanlara kadar mevcud olduğu rivâyet edilen bir demir çengele iple asılarak idâm edilmiştir. — İdam hükmünün infâzına Şehsüvar oğlu Ali Bey'in memur edildiği rivâyet edilir; bunun sebebi vaktiyle Ali Bey'in babası olan Dulgadır hükümdarı Şehsüvar Bey'in 1472=877 tarihinde ayni kapıya asılarak Kölemenler tarafından idâm edilmiş olmasıdır: 1471=876 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Sultan Tumanbay'ın esâret müddeti bu senenin 30 Mart=7 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden 13 Nisan=21 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe kadar on dört gün sürmüş ve on beşinci gün idâm edilmiştir. — Mısır sultanına idâm hükmünün Bulak'daki karargâhta Yavuz'un otağının önüne celbedilerek içerden çıkan Kapucu-başı tarafından tebliğ edildiği rivâyet edilir. Bir rivâyete göre de Yavuz mecburiyetle verdiği bu emirden dolayı çok müteessir olmuştur. — Ahalinin tamamiyle görüp emin olması için Tumanbay'ın cesedi üç yahut sekiz gün dar ağacında yâhut çengelde asılı bırakılmıştır. — Bununla beraber yalnız bir saat asılı kaldıktan sonra defnedildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Tumanbay'ın idâmı için bâzı Türk ve Arap menbâlarında 11 Rebî'ül-evvel=3 Nisan Cuma, 19 Rebî'ül-evvel=11 Nisan Cumartesi, 20 Rebî'ül-evvel=12 Nisan Pazar ve 23 Rebî'ül-evvel=15 Nisan Çarşanba tarihlerinden de bahsedilir).

16 Nisan=24 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Tumanbay'ın cenâze merâsimi.

(Sultan Selim Tumanbay'ın hükümdarlara mahsus merâsimle defnedilmesini irâde ettiği için maslûb kahramanın cesedi dar ağacından yâhut çengelden indirilip yıkandıktan sonra Yavuz'un gönderdiği «fâhir kefenler» e sarılarak techîz edilmiş, cenâze namazını Mısır Kadısı kıldırmış» namazda Sultan Selim de bulunmuş ve hattâ tabutun altına girdikten başka merhumun ruhu için üç gün fukaraya sadaka olarak altın paralar ve yemekler dağıttırmıştır. — Sultan Tumanbay'ın bütün cenâze masrafını Yavuz Sultan Selim tesviye etmiştir. —15 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Çarşanba tarihi de rivâyet edilir).

19 Mayıs=27 Rebî'ül-âhir, Salı: Osmanlı donanmasının İskenderiyye'ye muvâsalatı haberi.

(Kapdan Ca'fer Ağa kumandasında gelen donanma ordu için erzak getirmiştir).

28 Mayıs=7 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Yavuz'un donanmayı teftiş için Kahire'den İskenderiyye'ye hareketi.

(Yavuz maiyyetine Nişancı Mehmet Paşa, Yeniçeri-ağası Ayas Ağa, Dîvan kâtibi Haydar Çelebi vesair bir kaç kişiyle 500 Yeniçeriden ibaret bir muhâfız kıt'a alarak Nil üzerinden gemilerle hareket etmiş ve 2 Haziran=12 Cumâda-l-ûlâ Salı günü kuşluk vaktinde atla İskenderiyye'ye girip toplar atılarak selâmlanmıştır. — Sultan Selim ertesi gün donanmayı teftiş etmiş, bir çok gemileri gezmiş ve bem donanmadan, hem kaleden atılan toplarla selâmlanmıştır. — Yavuz İskenderiyye'de dört gün kaldıktan sonra beşinci gün Kahire'ye hareket etmiştir).

12 Haziran=22 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Yavuz'un İskenderiyye'den Kahire'ye avdeti.

(Padişah ikindi vakti vâsıl olmuş ve merâsimle karşılanmıştır: Yavuz'un bu seyâhati gidiş geliş müddetleriyle beraber 15 gün sürmüştür. — Sultan Selim avdetinde Kahire'de oturmayıp meşhur Nil mikyâsının bulunduğu ve vaktiyle en eski İslâm tersânesinin kurulduğu Ravza adasına inmiştir).

6 Temmuz=16 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Hicaz'ın Osmanlı imparatorluğuna iltihâkı ve «Emânât-ı mubâreke» meselesi.

(O sırada Hicaz emâretinde Kutâde sülâlesi vardır: ötedenberi Mısır sultanlarına tâbi olan Hicaz emirlerine Osmanlı menbâlarında «Mekke şerîfi» denir. Kölemen ölkesinin ilhâkı üzerine Mekke şerifinin kendiliğinden iltihâka teşebbüsü çaresizlikten mütevellit pek tabiî bir harekettir: Hattâ Mısır'ı fethettikten sonra Hicaz'ın da zaptına karar veren Yavuz'un asker sevkedeceği sırada Şerîf Berekât'ı itâata davet için bir mektup yazdığı ve işte bunun üzerine Şerîf'in oğlunu göndermek mecburiyetinde kaldığı da rivâyet edilir. — Mekke şerîfi Berekât'ın oğlu ve hükûmet şeriki «Ebu-Numeyy» babası nâmına Haremeyn'in, yâni Mekke ile Medîne'nin anahtarlarıyla babasının tebrik ve itâat arızasını «Emânât-ı mubâreke» ile beraber getirerek 3 Temmuz=13 Cumâda-l-âhire Cuma günü gelip merâsimle karşılanmış ve üç gün sonra da Yavuz'un huzuruna kabul edilerek el öpmüş ve pek çok teveccühe mazhar olmuştur. — Hicaz emâretinin iltihâkı Osmanlı imparatorluğunu genişletmiş olduğu gibi, Yavuz'un Haleb veyâhut Kahire fethindenberi takınmış olduğu «Khâdim-ül-Haremeyn» ünvânı da artık bir hakikat şeklini almıştır. — Sultan Selim Mekke şerifini makamında ibka etmiş ve kendisine «Hil'at» ve «Teşrîî» göndermiştir. — Istanbul'a getirilip Topkapı sarayında muhâfaza edilen ve bir çoğunun Peygamber Efendimiz Hazretlerine aid olduğu söylenen «Emânât-ı mubâreke» den hangilerinin Mekke şerîfi tarafından gönderildiği tamamiyle mâlûm değildir: Mühim bir yekûn tutan bu mukaddes emânetlerin en meşhurları, halkın «Hırka-i Şerîf» dediği «Bürde-i Saadet» le halkın «Sancâğ-ı Şerîf» dediği «Livây-ı Saâdet»dir; bunlardan birincisinin Mekke'den değil, Kahire'den alındığı ve ikincisinin de Kanunî devrinde. Mısır'dan getirilmiş olduğu rivâyet edilir: 1522=929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Topkapu sarayında bulunan ve bâzılarının şerîf Ebu-Numeyy tarafından getirilmiş olması lâzımgelen diğer emanetlerden en mühimlerinin resmî ve tarihî isimleri şöyledir: «Dendân-i Saadet», «Kadem-i Şerîf», «Na'leyn-i Saâdet», «Seyf-i Saâdet», «Asây-i Saâdet», «Kavs-i Saâdet», «Seccâde-i Saâdet», «Gasl-i Nebevi suyu», «Miftâh-ı Beyt-i-Muazzam», «Kamîs-i Fahrün-Nisâ», «Kamîs-i Seyyid-üş-Şühedâ», «Süyûf-i Çehâr Yâr», «Kelâma Kadîm bâ-hatt-ı Osmân» ve «Kelâm-i-Kadîm ba-hatt-ı Ali» Topkapı sarayının «Hırka-i-Şerîf dâiresinde bunlardan başka gerek İslâm ulularına, gerek İslâmiyyetten evvelki Peygamberlerden bâzılarına izâfe edilen bir çok emânetler daha vardır. Tabiî bunların hepsi Yavuz'un Mısır seferinde elde edilmiş değildir: Bununla beraber muhtelif tarihlerde muhtelif İslâm memleketlerinden toplanan bu emânetlerden ekserisinin Mısır fethinde Kölemen devletinin, Abbasî Hilâfetinin ve Hicaz emâretinin hazinelerinden toplanarak getirildiği muhakkak sayılır).

15 Temmuz=25 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Donanmanın Istanbul'a avdeti.

(Mısır'daki son Abbasî halîfesiyle âilesi ve Mısır'ın mühim ailelerinden 1800 kişi donanmayla ihtiyâten Istanbul'a tehcir edilmiş ve Osmanlı ordusunun yaralıları da gönderilmiştir: Yukarda «19 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

21 Temmuz=2 Receb, Salı: Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ölümü.

(Beş defa Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuş olan bu dönme vezir eski Hersek dukalarından «Stipan Kossariç»in oğludur: 1463=867 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Yavuz Mısır seferine çıkarken bu ihtiyar devşirmeyi Bursa muhâfızlığına tayin etmiştir: 1516=922 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu ölüm haberi Kahire'ye 14 Ağustos=26 Receb Cuma günü gelmiş ve müteveffanın yerine Karaman Beylerbeyi Husrev Paşa tayin edilmiştir).

29 Ağustos=11 Şa'ban, Cumartesi: Hayr-Bay'ın Mısır valiliğine tayini.

(Bundan bir gün evvelki tarih de rivâyet edilir. — Yeni valinin emrinde muhtelif sınıflara mensup 4-5 bin asker bırakılması takarrür etmiştir. — Hayr-Bay'ın 31Ağustos=13 Şa'ban Pazartesi günü işe başladığı rivâyet edilir. — Eskiden Kölemenlerin Haleb valisi olan Hayr-Bay, rakîbi olan Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın azli üzerine Mısır valisi olmuştur: Yukarda bu sene vukuâtının «10 Nisan» ve aşağıda «13 Eylül» fıkralarına da bakınız — Bir rivâyete göre Hayr-Bay'ın karılarıyla çocukları rehine olarak alınıp Filibe'ye gönderilmiştir).

10 Eylül=23 Şa'ban, Perşenbe: Yavuz'un Mısır'dan Suriye'ye hareketi.

(9 Eylül=22 Şa'ban Çarşanba tarihi de rivâyet edilir. — Pâdişahın Mısır seferinde ganîmet olarak aldığı bin deve yükü altın ve gümüşü de beraber götürdüğü hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır. — Yavuz 1517=922 senesi 22 Kânunusâni=29 Zülhicce Perşenbe gününe tesâdüf eden Rîdâniyye movdan muharebesinden Suriye'ye hareket tarihi olan bu 1517=923 senesi 10 Eylül=23 Şa'ban Perşenbe gününe kadar 7 ay 20 gün Mısır'da kalmış, bu müddeti Kahire ve civârında geçirmiş ve bir aralık da İskenderiyye'ye gidip gelmiştir. — Yavuz'un bir takım fütuhât fikirlerinden dolayı Mısır'da bir müddet daha kalmak istediği halde Yeniçerilerle Rumeli askerlerinin sızıltı ve dırıltılarından dolayı avdet etmek mecburiyyetinde kaldığı hakkında muhtelif rivâyetler vardır).

13 Eylül=26 Şa'ban, Pazar: Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın idâmı.

(Bidâyetten beri Mısır seferine muhâlif olduğu rivâyet edilen Yûnus Paşa'nın bilhassa valilik meselesinden dolayı Hayr-Bay'la arası açılmış ve evvelce kendisine verilmiş olan bu büyük valilik sonradan rakîbi Hayr-Bay'a tevcih edildiği için Mısır'dan teessür içinde ayrılmış olan Paşa'nın yolda ve bir rivâyete göre Sâlihiyye konağında dilini tutamayıp:

— Ordunun yarısı kum çöllerine gömüldükten sonra fethedilen Mısır'ın bir hâin Kölemene verileceğini kullarınız bilselerdi, peşinize takılıp gelmezlerdi! ..

gibi bir şey söylediği rivâyet edilir. Bu küstahça sözleri haksız bulan pâdişah hemen atının dizginini çekip Vezir-i-a'zamn idâmını emretmiş ve derhâl Paşa'nın boynu vurulmuştur: Yavuz'un Yûnus Paşaya çok kızdığından dolavı başını gövdesinden ayırtıp üç gün mızrak ucunda taşıttıktan sonra defnettirdiği rivâyet edilir. Birinci Selim'in bu gibi şiddetleri:

Rakibin ölmesüne çâre yoktur
Vezîr olsun meğer Sultan Selîme

beytiyle divan şiirine ve hattâ darbımesel şeklinde halk ağzına geçmiştir: Paşa'nın başı Suriye-Mısır hududunda bir hana defnedilmiş olduğu için o tarihten itibaren bu menzile «Hân-Yûnus» denildiği rivâyet edilir. — Bundan evvelki vüzerâ idâmlarının mühimleri için 1514=920 vukuâtının «24 Temmuz», 1515=921 vukuâtının «22 Şubat» ve 1517=922

vukuâtının «9 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — Yûnus Paşa, rakîbi Hayr-Bay'ı «hâin bir Kölemen olmakla ithâm etmişse de, kendisi de devşirmedir ve hattâ idâmının sebebleri içinde ihânetinden de bahsedilir: Rivâyete nazaran Yûnus Paşa Mısır valiliği esnâsında maktûl Kölemen beylerinin «haremlerini müsâdere» etmek ve bâzı Arap şeyhlerini de Kölemen tarafdarı diye tâkibata uğratmak gibi münasebetsiz hareketlerinden dolayı küçük bir hükümdarlığa benziyen bu büyük valilikten azledildiği için Şâh İsmail ile gizlice muhâbere edip ihânete kalkışmış ve Yavuz da meseleyi casuslarından öğrenip Paşa'yı idâm ettirmiştir: Tabiî bunlar ayrıca tetkik edilecek meselelerdir Çok meşhur bir rivâyete göre Yûnus Paşa idâm edildikten sonra pâdişah yolda giderken sohbet etmek üzere o sırada Anadolu Kadı-askerliğinde bulunan büyük âlim Kemal-Paşa-zâde'yi yanına çağırmış: öteden beriden konuşarak giderlerken Kemal-paşa-zâde'nin atı birdenbire bir su çukuruna bastığı için Yavuz'un üstübaşı tepeden tırnağa çamur içinde kalmış! Zavallı Hoca telâşa düşmüş; fakat büyük pâdişah:

— Bir âlim atının ayağından sıçırıyan çamur benim için şereftir: öldüğüm zaman bu kaftanı böylece sandukamın üstüne koysunlar!

demiş ve sırtından çıkarıp saklatmış: Yavuz öldükten sonra çamurlu kaftanı vasiyyeti mucibince sandukasının üstüne örtülmüştür).

17 Eylül=1 Ramazan, Perşenbe: Kıbrıs haracı.

(Kıbrıs adası bu sırada Venedik hâkimiyyetindedir: Mısır'ın fethi üzerine Kahire'ye «Aloisio Mocenigo» ve «Bartolomeo Contarini» isimlerinde iki Venedik elçisi gelmiş, bunların birincisi Mısır'dan Istanbul'a gitmiş ve ikincisi de Pâdişahın maiyyetinde Kahire'den Şam'a gelmiştir. Tebrik vesilesiyle gelen bu murahhasların asıl vazifeleri Kıbrıs meselesinin hallidir: Venedikliler 1489=894 tarihinde bu adayı işgâllerinden itibaren vaktiyle Kıbrıs krallarının Kölemen sultanlarına vermekte oldukları haracı Mısır hazinesine tesviye etmekte devam ettikleri için, bu sefer akdedilen muâhede mucibince senede sekiz bin duka altını tutan bu haracın artık Osmanlı hazinesine tesviyesi takarrür etmiştir).

25 Eylül=9 Ramazan, Cuma: Canbirdi-Gazâlî'nin Kudüs valiliğine tayini.

(Gazze konağında takarrür eden bu tayin için bir gün evvelki tarih de rivâyet edilir. — Yavuz, Osmanlı hizmetine girmiş Kölemen beylerini memnun etmek siyasetini tâkib ettiği için Hayr-Bay'ı Mısır valiliğine, Canbirdi'yi Gazze, Safed ve Nâblus sancakları da ilhâk edilerek büyük bir eyâlet şekli verilen Kudüs valiliğine ve diğer bir takım Kölemen beylerini de muhtelif sancak beyliklerine tayin etmiştir).

7 Teşrinievvel=21 Ramazan, Çarşanba: Yavuz'un Şam'a muvâsalatı.

(Padişah Şamlılar tarafından büyük tezâhürlerle karşılanmış, bir müddet şehir haricindeki ordugâhında kalmış ve bu kış mevsimini Şam'da geçirmiye karar vermiştir).

22 Teşrinievvel=6 Şevvâl, Perşenbe: Yavuz'un ordugâhtan şehre taşınması.

(Sultan Selim 15 gün ordugâhında kaldıktan sonra eski Atabeglerinden kalan «El-Kasr-ul-Ablak» ismindeki saraya yerleşmiştir. — Yavuz'un Şam'da geçirdiği bu kış mevsiminde yaptırdığı işlerin en mühimlerinden biri Suriye'nin tahrirî, yâni mufassal istatistiklerinin tertibidir: Bu tahrîr defterlerinde bütün köylerin evleri, nüfusları, ziraat hayvanları ve her türlü

hâsılâtı yazılıdır; işte bunlara istinâden vergiler tarhedilmiş, tımar, evkaf, emlâk ve idare işleri tanzim olunmuştur; Hammer mütercimi Atâ Bey bu eski defterlerden birini Haleb'de görmüş olduğundan ve intizamından hayret ve takdirle bahsetmektedir).

6 Kânunuevvel=22 Zülka'de, Pazar: Bir Macar tecavüzü.

(Şark seferlerinden dolayı Garba karşı sulh siyaseti tâkib eden Yavuz'un Macaristan'la akdettiği üç senelik mütâreke için 1513=919 vukuâtının son fıkrasına bakınız: bu müddetin hitâmına tesâdüf eden 1516=922 ve ondan sonra bu 1517=923 tarihlerinde de birer sene müddetle tecdid edilen sulhe rağmen Macarlar ânî bir baskınla Bosna'nın «Swornik=İzvornik» sancak beyi Hacı-Mustafa Bey'i şehîd etmişlerdir: Şehzâde Süleyman'dan gelen bu haberin bir gün sonra gelmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Mustafa Bey'in yerine Çirmen beyi Mihal oğlu Mahmud Bey tayin edilmiş ve hudut boylarında askeri tedbirler ittihaz olunmuştur).

1518=924

25 Kânunusâni=13 Muharrem, Pazartesi: Üçüncü vezir Pîrî Mehmet Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına tayini.

(Sâbık Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın 1517=923 senesi 13 Eylül=26 Şa'ban Pazar günü Mısır — Suriye yolunda idâmındanberi devletin en büyük makamı 4 ay 11 gün açık kalmıştır: Bunun sebebi pâdişahın üçüncü veziri Pîrî Mehmet Paşa'yı tayin etmek istemesi ve onun da Istanbul muhâfızlığında bulunmasıdır. Pîrî Paşa 1517=923 senesi 14 Teşrinievvel=28 Ramazan Çarşanba günü gönderilen bir emir üzerine Istanbul'dan Şam'a gelmiştir. — Çok büyük bir devlet, adamı olan Pîrî Mehmet Paşa merhum Çaldıran muharebesine karar veren harp meclisindeki isâbetli fikirleriyle Yavuz'un teveccüh ve takdirini kazanmış, hattâ pâdişah bu mecliste kendisine onun gibi bir Vezir-i-a'zam lâzım olduğunu açıkça söylemiş ve Çaldıran muharebesinin derhâl başlanmasında onun re'yi âmil olmuştur: 1514=920 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. Devşirmeler partisine rağmen Vezâret-i-uzmâ makamına bir Türk devlet adamı yetiştirmek istiyen Yavuz Sultan Selim, o tarihten bir ay 24 gün sonra Pîrî Paşa'yı üçüncü vezirlik makamına tayin etmiştir: 1514=920 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Haliç tersânesinin inşâsı ve donanmanın takviyesiyle Avrupa devletlerini sindirerek Mısır seferinin emniyetini temin eden de Pîrî Paşa'dır: 1515=921 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. — Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Pîrî Paşa merhumun Karamanlı veyâhut Amasyalı olduğu rivâyet edilir; hattâ Hicretin sekizinci ve Milâdın on dördüncü asrında yaşayan meşhur âlim Cemâlüddin-i Aksarayî'nin nesline mensup olduğu hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır. Pîrî Paşa merhum ilmi, fazlı, ahlâkının temizliği, mazlumlarla muhtaçlara karşı merhamet ve şefkatiyle tanınmış, hem hükümdarın, hem halkın daimî ve umumî emniyet ve itimadını kazanmış çok mümtâz bir şahsiyyettir. Hem âlim, hem şair olan Pîrî Paşa şiirde «Remzî» mahlasını kullanır. Yavuz'un son ve Kanunî'nin ilk Sadr-ı-a'zamı işte bu büyük Türk veziridir: Peçevî'nin izâhına göre Pîrî Paşa'nın öyle bir vekarı vardı ki «arza girdikçe Saâdetlü Pâdişah kendünden hicâb çeker ve ziyâde tevkîr-ü-ihtirâm iderdi». — Pîrî Paşa merhumun 3 Şubat=22 Muharrem Çarşanba günü Sadâret makamına tâyini hakkında da zayıf bir rivâyet vardır).

5 Şubat=24 Muharrem, Cuma: Büyük mutasavvıf Şeyh Muhyiddin ibn-il-Arabî türbesiyle câmiinin merâsimle açılması.

(Yavuz bu büyük mutasavvıfın çok mühmel ve harâp bir halde bulunan kabriyle Şam'a ilk girdiği zaman alâkadar olmuş ve bir türbe ile yanında bir câmi yapılmasını emretmiştir: 1516=922 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. Bir rivâyete göre de inşaât pâdişahın işte bu ikinci ziyaretinde başlayıp bitirilmiştir. — Yavuz o gün Cuma selâmlığını bu yeni câmide yapmış ve bu suretle türbe ile câmi o tarihten itibaren halka açılmıştır).

15 Şubat=4 Safer, Pazartesi: Şâh İsmail'in sulh talebi ve Canbirdi-Gazâlî'nin Şam valiliğine tayini.

(Sulh akdi ricasiyle gelen «Saru-Şeyh» ismindeki İran elçisi Yavuz'a kıymetli hediyeler getirmiştir. — Bu elçinin Mısır fethinden dolayı bir tebriknâme ile hâlâ hayatta zannedilen Hadım-Sinan Paşa ile Yûnus Paşa'ya mektuplar getirerek pâyıtaht olan Tebriz İran'da kalmak ve Türkiye lehine bir hudut tashihi yapılmak şartiyle sulh istediği rivâyet edilir. — Yavuz tekmil İran'ı zaptederek Safavî hâkimiyyetine ve Şiî mezhebine nihayet vermek istediği için bu sulh teşebbüsü neticesiz kalmış ve şâhın elçisi Istanbul'da Yedi-kule'ye gönderilip hapsedilmiştir. — Gene bu gün Kudüs valisi Canbirdi-Gazâlî'nin «kayd-i-hayat» ile Şam valiliğine tâyini üzerine eski Kölemen imparatorluğunun en mühim arâzisi iki Kölemen beyinin idaresine tevdi edilmiş demektir: Mısır Hayr-Bay'ın, Suriye Canbirdi'nin idaresindedir. Bununla beraber gerek Mısır'ın gerek Suriye'nin diğer sancaklarına da hem Osmanlı, hem eski Kölemen ricâlinden muhtelif beyler tayin edilmiştir).

22 Şubat=11 Safer, Pazartesi: Yavuz'un Şam'dan Haleb'e hareketi.

(Yavuz 1517=923 senesi 7 Teşrinievvel=21 Ramazan Çarşanba gününden itibaren 4 ay 16 gün Şam'da kalmıştır. — Pâdişahın hareketini 8 Şubat=27 Muharrem tarihine müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır. — Sultan Selim'in maksadı Istanbul'a dönmeden İran üzerine yürüyüp bâzı askerî hazırlıkları hakkında haberler gelen Safavî imparatorluğunu ortadan kaldırmaktır: Fakat Yeniçerilerin yollarda yorgunluk bahâne ederek muhâlefetleri yüzünden pâdişah bu fikrini tatbika muvaffak olamamış ve nihayet hiddet içinde Istanbul yolunu tutmuştur. Aşağıda bu sene vukuâtının «6 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

5 Mart=22 Safer, Cuma: Yavuz'un Şam'dan Haleb'e gelişi.

(Sultan Selim bahar mevsimini Haleb'de geçirmiştir).

24 Nisan=13 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Lübnan isyânının tenkil haberi.

(Bu isyânı çıkaran şeyhin ismi muhtelif menbâlarda İbnü-Habeş, İbnü-Haneş, İbnü-Habeş ve İbnü-Hânûş şekillerini alır. — Büyük bir ısyan hareketi hazırlıyan ve ötedenberi Beyrut, Sayda ve havâlisine hâkim olduğu için başına bir çok kuvvetler toplıyan bu şeyhin üzerine Şam valisi Canbirdi-Gazâlî ile Trablus beyi Güzelce Kasım Paşa, Hama beyi İskender-Paşa-zâde Mustafa Bey ve diğer bir takım ümerâ kumandasında toplanan kuvvetler hücum ederek Humus ovasında bir saatlik bir muharebeden sonra âsiler perişan edilmiş ve maktûl düşen Lübnan emîrinin kafası kesilerek Haleb'de bulunan pâdişaha gönderilmiştir: Bir rivâyete göre de bu kesik baş Yavuz Edirne'ye döndükten sonra gelmiştir. Bu muharebenin 7 Nisan=26 Rebî'ül-evvel Çarşanba gününe tesâdüf ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu isyânın sebebi, Merc-i-Dâbık muharebesinden sonra Osmanlı hâkimiyyetini kabul etmiş olan Lübnan şeyhinin Mısır seferi esnâsında itâattan çıkmış olmasıdır: Bu vaziyet üzerine daha tenkil hareketinden evvel Lübnan sancak beyliği Akkoyunlu sülâlesinden Korkmaz-oğlu Mehmet Bey'e tevcih edilmiştir).

6 Mayıs=25 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Yavuz'un Haleb'den Istanbul'a hareketi.

(Sultan Selim bu senenin 5 Mart=22 Safer tarihindenberi 2 ay, 2 gün Haleb'de kalmış, bu müddet zarfında Şâh İsmail'in hudud üzerindeki askerî hazırlıkları hakkında muhtelif haberler almış, hudud beylerine icab eden emirler verilmiş ve hattâ bâzı rivâyetlere nazaran Yavuz Haleb'den ikinci İran seferine çıkmak üzere hareket etmişse de Yeniçerilerin itirazlarından dolayı hedef değiştirmek mecburiyetinde kalıp istemiyerek Istanbul yolunu tutmuştur).

17 Mayıs=7 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: İbrişim yasağı.

(Osmanlı menbâlarında bu tarihî ismiyle anılan tedbir, ipek ticaretinde İran'a ilân edilen boykotajdır. Yavuz bu tedbiriyle Safavîlere karşı siyasî münasebetlerden sonra iktisadî münasebetleri de kesmiş ve Antep konağından valilere bir tâmim göndererek yasağı dinlemiyen tüccarın malları müsâdere edilmesini emretmiş ve bu yüzden bir çok büyük tüccarlar zarar gördüğü gibi, müsâderelerde bâzı haksızlıklar da olduğu için pâdişah Edirne'ye avdet etikten sonra şikâyetler başlamış ve bir çok memurlar cezalandırılmıştır. — Bütün bu zararlar Kanunî devrinde tazmin edilmiştir: 1520=926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — İran'a silâh ihracı da bu tarihte men' edilmiştir).

19 Mayıs=9 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Pîrî Mehmet Paşa'nın şimalî Irak üzerine hareketi.

(Maiyyetine iki bin Yeniçeri ile Anadolu ve Rumeli askerlerinden birer mıkdar kuvvet verilen Pîrî Paşa Fırat boylarında ordudan ayrılmıştır: Yavuz Yeniçerilerin münasebetsizliklerinden dolayı Istanbul'a avdet mecburiyetinde kaldığı ve ikinci İran seferine çıkamadığı için, Şah İsmail'in hudud boylarındaki faaliyetine karşı ancak bu kadar bir tedbir ittihâz edilebilmiştir).

25 Temmuz=17 Receb, Pazar: Yavuz'un Istanbul'a avdeti.

(Yavuz Sultan Selim Istanbul'a yaklaşırken yatsı vaktini bekliyerek karanlık bastıktan sonra Boğaz'dan karşı yakaya geçip Topkapu sarayına sessiz ve merâsimsiz girmiştir. — Lübnan, Suriye, Filistin, şimalî Irak, Mısır ve Hicaz ölkelerini fethedip gelen büyük Türk'ün bu şanlı seferi 1516=922 senesi 5 Haziran=4 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününden bu 1518=924 senesi 25 Temmuz=17 Receb Pazar gününe kadar tam 2 sene, 1 ay, 20 gün sürmüştür: Sultan Selim yalnız bu seferiyle babasından vâris olduğu ölkeye bir mislinden fazlasını katmış, bu devlet artık o tarihten bin yıl evvelki Şarkî-Roma imparatorluğu kadar genişleyip Akdeniz'in şark havzasına boydanboya hâkim olmuş, o zamana kadar dünyanın yalnız iki kıt'ası üzerinde bulunan Osmanlı imparatorluğu üçüncü bir kıt'aya daha yerleşerek üç kıt'a üzerinde dört denize hâkim muazzam bir-teşekkül haline gelmiştir; hattâ Mısır'ın fethi üzerine Barbaros kardeşlerin hâkimiyyetinde bulunan Cezâyir'le evvelce Kölemen nüfuz sahalarından olan Yemen'in de kısmen Osmanlı nüfuzuna girdiği anlaşılmaktadır; Yavuz'un oğlu Süleyman'a yazdığı Mısır fetihnâmesinde Osmanlı ölkesine ilhâk edilen yerler içinde Yemen'le Mağrıb'dan da bahsedilmesi herhalde bu vaziyetle alâkadardır: Cezâyir meselesi için 1519=925 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına ve Yemen meselesi için de 1521=927 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Yavuz'un bu seferinde fethettiği yerler 1518 den 1918 tarihine kadar tam 400 sene Osmanlı hâkimiyyetinde kalmıştır: Mühim bir kısmı Çaldıran seferi üzerine fethedilmiş olan Şarkî-Anadolu tabiî bu hesaba dahil değildir).

4 Ağustos=27 Receb, Çarşanba: Yavuz'un Istanbul'dan Edirne'ye hareketi.

(Büyük kahraman Istanbul'da dokuz gün dinlendikten sonra onuncu gün Edirne'ye hareket etmiştir).

13 Ağustos=6 Şa'ban, Cuma: Yavuz'un Edirne'ye muvâsalatı.

(Mısır seferi esnâsında Edirne'de saltanat kaymakamlığında bulunan Saruhan valisi veliahd Süleyman babasını istikbal etmiş ve dokuz gün sonra eyâlet merkezi olan Mağnisa'ya gönderilmiştir. — Yavuz Edirne'de bulunduğu sırada Macaristan ve Venedik devletleriyle sulh ahkâmını tecdid etmiş ve İspanya devletiyle de dostâne münasebetlere girişmiştir: Yeni bir İran seferi Yavuz'da sâbit bir fikir halinde olduğu için Avrupa'ya karşı sulh siyasetinden ayrılmamıştır).

20 Kânunuevvel=17 Zülhicce, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Pîrî Mehmet Paşa'nın Edirne'ye avdeti.

(Pîrî Paşa Irak üzerine yürüyerek Bağdad'ın şimaligarbîsinde ve Fırat nehrinin sağ sâhilinde o zaman şimdikinden çok mâmur olan Ane ve Hit kasabalarını zaptedip Safavî idaresindeki Bağdad'ı tehdid eden bir» vaziyet temin ettikten sonra pâdişahın emriyle avdet etmiştir. — Paşa'nın Istanbul'a veyâhut Edirne'ye muvâsalatı için 1519=925 senesi 28 Kânunusâni=26 Muharrem Cuma tarihi de rivâyet edilir: İki rivâyet arasında 39 gün fark vardır).

1519=925

Nisan=Rebî'ül-âhir: Anadolu'da ilk Celâlî isyânı, Bozoklu Celâl'in tenkili ve kesik başının Istanbul'a gönderilmesi.

(Kânunusâni=Muharrem tarihi de rivâyet edilir, fakat doğru değildir. — Bu ısyan hareketinin başında bulunan Bozoklu Şeyh Celâl rivâyete nazaran kalender kıyâfetiyle Turhal taraflarına gidip bir mağarada yaşamıya, i'tikâf ve ibâdetle halkın kendisine itikadını celbetmiye ve yakında bir Mehdi yâhut Mesîh zuhur edeceğini haber vermiye başlamış, müridleriyle tarafdarları gittikçe çoğalmış ve nihayet kendisini Mehdî ilân ederek 20 bin suvâri ve piyâdeden mürekkep bir kuvvetle etrafı istilâya ve hattâ «Şâh-Velî» ünvaniyle dünya saltanatını eline alıp istediği gibi hüküm sürmiye başlamış ve bilhassa Osmanlı idaresinin bir çok beyleriyle memurları da ister istemez maiyyetine iltihak ettikleri için nihayet iş çok tehlikeli bir renk almıştır. — Tenkil hareketine vezâret pâyesi verilen Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa memur edilmiş ve Dulgadır beyi Şehsüvar-oğlu Ali Bey de maiyyetine verilmiştir. — Ferhad Paşa Istanbul'dan hareket ederken Şehsüvar-oğlu da Elbistan'dan çıkıp âsilerin üzerine doğru büyük bir sür'atle harekete başlamıştır. — Tenkil kuvvetlerine mukâvemet edemiyeceğini anlıyan Şeyh Celâl'in ilticâ etmek üzere Sıvas taraflarına doğru çekildiği rivâyet edilir: Celâlîler Karahisar'a vardıkları zaman Ferhad Paşa kuvvetleri henüz Ankara civârındadır. — Şehsüvar-oğlu Ali Beyin bu sırada Sıvas'a yakın bir yerde olduğu veyâhut âsilerin yolunu kesmek için o taraflara sarktığı rivâyet edilir; başkumandan Ferhad Paşa'nın yetişemiyeceğini hesab eden Şehsüvar-oğlu, Celâlîleri kaçırmamak için Paşa'yı beklemiyerek Şarkî-Karahisar üzerine yürüyüp o civarda harbe tutuşmuş, Celâlîler mağlûb olmuş, Şeyh Celâl kaçmıya kalkışmışsa da arkasından yetişilip öldürüldükten sonra kesik başı ihtiyâten Edirne'den Istanbul'a gelmiş olan Yavuz'a gönderilmiştir. — Şehsüvar-oğlunun bu muvaffakiyetinden çok memnun olan pâdişah kendisine bir hil'atle bir murassâ kılıç göndermiştir. — Ali Bey'in böyle parlak bir muvaffakiyet kazanması Ferhad Paşa'yı son derece kıskandırdığı için o tarihten itibaren bu Paşa'nın kalbinde zavallı Ali Bey'e karşı

müthiş bir kîn başlamış ve nihayet bu kinini Kanunî devrinde o ailenin ocağını söndürmekle teskin etmiştir: 1522=928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bir rivâyete göre de Celâlîlerin mağlûbiyyetleriyle neticelenen muharebe Akşehir civârında olmuştur. — Âsilerin erkekleri kılıçtan geçirilmiş ve kadınlarıyla çocukları da esir edilerek Yavuz'a büyük bir endişe veren bu hareket tamamiyle bastırılmıştır. Bu isyânın bir Şiî hareketi olduğu ve hattâ bundan dolayı Celâl'in İran üzerine çekilmek istediği rivâyet edilir: Diğer bir izah için de aşağıki fıkraya bakınız. Osmanlı idaresinin Anadolu ihtilâllerini hep «Celâli» hareketi sayması ve İhtilâlcilere «Celâlîler» denilmesi işte bu vak'adan itibaren takarrür etmiştir).

«Düzmece Murad» denilen şehzâde Murad meselesi.

(Şehzâde Murad, Yavuz'un Yenişehir meydan muharebesinde esir edip idâm ettirdiği Amasya valisi şehzâde Ahmed'in oğullarındandır: 1513=919 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. — Anadolu'daki Celâlî isyânının tenkiline memur edilen vezir Ferhad Paşa rivâyete nazaran şehzâde Murad'ın İran'da ölmüş veyâhut öldürülmüş olduğu hakkındaki şâyianın doğru olmadığını ve şehzâdenin dört sene İran'da kaldıktan sonra vaktiyle babası Sultan Ahmed'in eyâlet merkezi olmak itibariyle iddiâsına tarafdarlar bulabileceği Amasya'ya gelmiş olduğunu ve orada etrafında bir çok adamlar topladığı için yakında mühim hâdiseler çıkarabileceğini işitmiş ve meseleyi derhâl pâdişaha arzetmiştir. — Osmanlı menbâlarının pek müphem ifâdelerle izah ettikleri bu vaziyet üzerine Yavuz Amasya'ya müfettişler göndermiş: Bu yüzden bir çok kimseler idâm edilmiş. Nihayet Amasya'daki müfettişler bu işin içyüzünü bilen bir nalbant bulup Istanbul'a göndermişler. Zayıf bir rivâyete göre de bu nalbant Amasya'da değil, Istanbul'da Bahçekapısı'ndaymış; Yavuz'un huzuruna çıkarılan bu nalbandın itirâflarına göre kendisi Amasya'daki dükkânında otururken yanına gelen bir derviş şehzâde Murad'ın «babası ahibbâsından muâvenet» görmek ümidiyle Amasya'ya gelmiş olduğunu ve bir evde hasta yattığını söylemiş; nalbant şehzâde Ahmed tarafdarlarından olduğu için Sultan Murad'ı ziyâret etmiş; iyi oluncaya kadar yemek göndermiş ve nihayet iyileştikten sonra da Amasya zenginlerinden Sabuncu İbrahim Çelebi şehzâdenin bütün levâzımını temin ederek meçhul bir semte göndermiş: Yavuz bu izâhat üzerine Sabuncu İbrahim Çelebi'yi celbettirmiş; o da prensin bir kaç adamla Istanbul'a gittiğini söylemiş; şahısları hakkında verilen izâhat üzerine nihayet bu adamlar da bulunup sorguya çekilmiş ve şehzâdenin «on beş gün evvel» ölüp Üsküdar'da defnedildiği anlaşılmış: Sultan Selim saraydan adamlar gönderip mezarı açtırmış, içindeki ölünün başını kestirmiş, kesik baş saraya getirilmiş, Amasya'dan beraber gelen arkadaşlarına gösterilmiş ve onlar da tanımış; fakat bu baş şehzâde Murad'ın başı olmadığı için pâdişah yeğeninin her halde İran'da ölmüş olması lâzımgeldiğine ve o kesik baş sahibinin de «düzme» bir şehzâde Murad olduğuna hükmedip müsterih olmuş ve hattâ bu meseleden dolayı tevkif edilmiş olanların hepsini tahliye ettirip memnun etmiş! — Osmanlı menbâlarındaki resmî şekil işte bundan ibaret olan bu hikâyenin ciddî bir tahlile mukâvemet edemiyecek bir çok zayıf noktaları vardır. — Son zamanlarda bu meseleyle Amasya müverrihi merhum Hüseyin Hüsâmüddin Efendi meşgul olmuş ve tarihinin üçüncü cildinde Fatih kütüphanesinde gördüğü müphem bir vesikaya müstenit yeni bir nazariyye serdetmiştir: Efendi'nin izâhına göre şehzâde Murad 1518=924 senesi Safer=Şubat-Mart ayları içinde Şâh İsmail'in yardımıyla Şarkî-Karahisar havâlisinde saltanatını ilân etmiş, ahali kendisine bîat ettiği için Sultan Selim telâşa düşmüş ve Amasya Beylerbeyi Şâdî Paşa'yı Şarkî-Karahisar üzerine sevketmiş; hattâ Celâlî hareketi bile işte bu şehzâde Murad'ın çıkardığı bir hareketmiş: Şehzâde İran'dan Anadolu'ya 1516=922 tarihinde derviş kıyâfetiyle gelip gizlice Amasya'ya girmiş, orada babasının tarafdarlarından Sabuncu-oğlu İbrahim Çelebi'nin evine inerek gizli müzakereler yapmış ve ondan sonra gidip Celâlîlerin başına geçmiş; Yavuz'a gösterilen kesik baş onun başı değilmiş: Şâdî Paşa pâdişahı tatmin için ona benziyen birinin başını kesip göndermiş; hattâ şehzâde Murad

1523=930 tarihinde, yâni Yavuz'un ölümünden üç sene sonra hâlâ hayattaymış! Fakat Amasya müverrihinin bütün bu iddiâları müphem bir vesikadan çıkarılmış bir takım neticelerden başka bir şey değildir. Bununla beraber, şehzâde Murad'a Osmanlı menbâlarında alelûsul izâfe edilen «düzmece»liğin şüpheli bir isnâd olmak ihtimâli de çok kuvvetlidir).

15 Mayıs=15 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Cezâyir hükümdarı Sultan Hayrüddin Barbaros'un Yavuz'a elçi gönderip inkıyâdını arzetmesi üzerine Cezâyir hükûmetinin tasdiki.

(Barbaros'un doğum tarihi, ailesi, milliyeti ve menşei için 1466-1467=871 vukuâtına bakınız. — Her ikisine de Avrupa'lıların «Barbaros» dedikleri Oruç ve Hızır kardeşlerin korsanlıkla tarih sahnesinde görünmiye başladıkları devir, garbi Akdeniz sâhillerinde büyük değişikliklere tesâdüf eden karışık bir buhrân devridir. Endülüs'de İslâm hâkimiyyetinin inkırâz tarihi olan 1492=897 senesinden itibaren İspanyollar gerek İspanya'da kalan, gerek şimalî Afrika'ya geçip orada tutunmak ve hattâ İspanya sâhillerine intikam akınları yapmak istiyen Müslümanları Afrika'ya kadar tâkibe kalkışıyorlar ve meselâ Cezâyir kıt'ası civârında «Penyon» ismiyle bir kale kurduktan başka Trablus, Becâye vesaire gibi bâzı mühim noktaları zaptedip istihkâmlar kuruyorlardı. Bu suretle Mağrıb müslümanlığı büyük bir tehlike altında kalmış demekti. Yıllardanberi Akdeniz'i yıldırıp duran iki Türk çocuğunun Mağrıb Türk Ocaklarını kurmıya başlamaları işte bu devre tesâdüf eder. Hızır-Reis'in denizciliğe çıkması Oruc-Reis'den sonradır. Ondan evvel büyük kardeşleri Oruç ve İlyas reisler ortaya atılıp deniz ticaretiyle meşgul olurlarken bir kaç defa Rodos Şövalyelerinin Korsan gemileriyle müsâdemeye mecbur olmuşlardır: Hattâ bir sefer Trablus yolunda gene Rodos korsanlarıyla çarpışırlarken İlyas-Reis şehîd ve Oruc-Reis de esir olmuştur. Oruç işte bu esâretten kurtulduktan sonra garbî Akdeniz'e gitmiş ve Midilli'deki küçük kardeşi Hızır da şehîd olan büyük kardeşi İlyas'ın intikamını almak için bir müddet sonra denizciliğe başlayıp Mağrıb'a giderek Oruc-Reis'e iltihak etmiştir. — Barbaros kardeşlerin Mağrıb sâhillerinde ilk hareket üssü Tunus'un cenubuşarkîsindeki Cerbe adasıdır. O zaman Tunus'a hâkim olan «Benî-Hafs» hânedanından «Beşinci Ebu-Abdullâh Muhammed» Barbaroslarla uyuşmak mecburiyetinde kalmış ve onlar da düşmandan alacakları ganîmetlerin, beşte birini bu hükümdara vermek şartiyle Tunus'un «Halk-ul-Vâd» kalesini ellerine geçirmişlerdir, Barbarosların emrinde Türk gemicileri vardı: İşte bu sâyede 1510=916 tarihinden itibaren Cerbe adasında tutunduktan sonra Cezâyir tarafına el atarak Şerşel, Cezâyir, Tenes ve Tlemsân şehirlerini fethedip Mağrıb Ocaklarının temelini kurmuşlar ve Cezâyir'de bir Türk devleti tesis etmişlerdir. — Oruc-Reis bir muharebede şehîd olduktan sonra Cezâyir hükûmeti yalnız Hızır-Reis'in elinde kalmıştır: Oruc'un şehâdeti hakkında en kuvvetli rivâyet 1518=924 senesidir; bununla beraber kendisinin daha hayatında Cezâyir hükûmetini küçük kardeşi Hızır-Reis'e bıraktığı da rivâyet edilir. — Cezâyir câmiindeki kitâbesinden anlaşıldığına göre Hızır-Reis bu memlekete hükümdar olduğu zaman «Sultan» ünvanını almıştır: Sultan Hayrüddin bir taraftan İspanyollarla, bir taraftan da Türk hâkimiyyetine karşı hıristiyan İspanyollara yardım etmek nankörlüğünü gösteren müslüman Araplarla uğraşır ve zaferler kazanırken en büyük Türk devletine dayanarak vaziyetini daha fazla tahkim etmek için Yavuz Sultan Selim'e Hacı-Hüseyn isminde bir Türk elçi gönderip ölkesiyle beraber tâbiiyyet ve inkıyâdını arzetmiştir. — Barbaros'un bu hareketinden çok mütehassis olan Yavuz» bir rivâyete göre kendine bir hükümdarlık menşûru ile bir murassâ kılıç ve bir hil'at göndermiş ve elçiye de sancak beyliği payesini tevcih etmiştir: Diğer bir rivâyete göre de Yavuz Barbaros'a yalnız Cezâyir Beylerbeyliğini tevcih etmiş ve işte bu tarihten itibaren Cezâyir ölkesi doğrudan doğruya bir Osmanlı eyâleti haline gelmiştir; fakat birinci rivâyet daha kuvvetlidir. İşte bunun üzerine Barbaros'a yardım olarak iki bin Yeniçeri ile birkaç top ve gemi gönderildiği ve muhterem gazinin Anadolu'dan istediği kadar asker toplıyabilmesine salâhiyet verildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Yavuz'un menşûru yukarda esas ittihâz ettiğimiz 15 Mayıs=15 Cumâda-l-

ûlâ Pazar günü Cezâyir'e avdet eden Hacı-Hüseyn Bey tarafından merâsimle Barbaros'a tevdi edilmiştir. — Mısır fethi üzerine Cezâyir'in de inkıyâdı, şimalî Afrika'da Osmanlı hâkimiyyetini büsbütün tahkim etmiştir. — Hızır-Reis'le merhum kardeşi Oruc-Reis'in bundan evvel de Yavuz'la münasebette bulundukları hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Meselâ 1517=923 senesi 28 Ağustos=10 Şa'ban Cuma günü Yavuz Mısır'da iken zafer tebriki için Kurd-oğlu Muslihüddin-Reis isminde bir elçi ile bir takım hediyeler gönderdiklerinden ve bu alâkadan çok mütehassis olan Yavuz'un da kendilerine bir mıkdar yardım kuvveti yolladığından bahsedilir; hattâ o tarihten daha evvel 1516=922 senesi 20 Mart=15 Safer Perşenbe günü Edirne'ye Muhyiddin-Reis isminde bir elçi gönderilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Yalnız bu elçilerin isimleriyle muvâsalat'tarihleri ihtilâflıdır. — 1518=924 vukuâtının «25 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

Yüz elli gemi inşâsiyle donanmanın takviyesi, Rodos ve İran meseleleri.

(Yavuz bu gemilerden üç tanesinin yedişer yüz tonluk olmasını emretmiş ve bir taraftan da büyük toplar döktürmüştür. — Bu yeni gemilerle evvelce Haliç tersânesinin inşâsı üzerine yapılan filoyu takviye ederek büyük bir Türk donanması vücuda getirmek maksadı tâkib edilmiştir: 160 gözlü Haliç tersânesi için 1515=921 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu büyük donanma ve denizler hâkimiyyeti fikri, Suriye ve Mısır'ın fethinden sonra Istanbul-İskenderiyye deniz yolunun ortasında bir şakavet ocağı gibi kalan ve ötedenberi Türk sâhillerinin emniyetiyle deniz ticareti için daimî bir tehlike teşkil eden Rodos Şövalyeler hükûmetini ortadan kaldırmak istiyen büyük Vezir-i-a'zam Pîrî Mehmet Paşa merhumun fikridir: Bilhassa Suriye ile Mısır'ın fethinden itibaren aradaki deniz yolunun temizlenmesi artık bir zaruret hükmünü almıştır; bununla beraber Yavuz'un yapılan hazırlıkları kâfî görmediği, meselâ Rodos kalesinin dört ay muhâsarasına yetebilecek mıkdarda hazırlanan barutun sekiz ay yetecek mıkdara çıkarılmasını emrettiği ve aynı zamanda ötedenberi zihnini kurcalıyan ikinci İran seferini Rodos seferine tercih ettiği de rivâyet edilir. Hattâ Dîvan toplayıp Rodos'dan evvel İran üzerine hareket edilmesi hususunda karar aldığı hakkında da bir rivâyet vardır: Çaldıran zaferi Şarkî-Anadolu'nun fethini temin etmiş ve Safavî tehlikesini önlemiş olmakla beraber İran'daki Şiî saltanatını ortadan kaldıramamıştır; Şâh İsmail'in o zamana kadar baş vurduğu sulh teşebbüslerinin hep reddedilmesi işte bundan dolayıdır: Bunlar için 1514=920 vukuâtının «29 Teşrinisâni» ve 1518=924 vukuâtının «15 Şubat» fıkralarına bakınız. — Tabiî Şâh İsmail'in hudud üzerinde almakta olduğu askerî tedbirlerle gösterdiği faaliyetler de Yavuz'un ikinci bir İran seferine kat'î surette lüzum göstermesiyle neticelenen mühim sebeblerdendir. — İşte bundan dolayı Anadolu'da 60-70 bin kişilik bir ordu toplandığı ve bir çok toplarla takviye edilen bu ordunun ilk işarette hareket edebilecek bir hâle getirildiği de rivâyet edilir).

1520=926

18 Temmuz=2 Şa'ban, Çarşanba: Yavuz'un son hareketi.

(Yavuz Istanbul'dan Edirne'ye gitmek üzere hareket etmiştir: Hareket gününde ihtilâf vardır: 15 Şa'ban=31 Temmuz Salı, 21 Şâ'bân=6 Ağustos Pazartesi, 22 Şa'ban=7 Ağustos Salı ve 24 Şa'ban=9 Ağustos Perşenbe tarihleri de rivâyet edilir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında pâdişahın hükûmetçe hazırlanan muhâsara levâzımını kâfi görmediği için yukarıki fıkrada bahsi geçen Rodos seferini geri bıraktırdığından bahsedilirken:

— Bizüm şimdensonra sefer-i Âhiret'den gayri seferümüz yokdur!

demiş olması bir kerâmet gibi gösterildiği halde, bir taraftan da İran seferini Rodos muhâsarasına tercih etmek istediğinden bahsedilir ve hattâ üçüncü bir rivâyet olarak Istanbul'dan Edirne'ye hareketinin sebebi «Engerûs kralından ahz-i intikaam» diye bir Macaristan seferi şeklinde gösterilir ve tabiî bu takdirde hedefin Belgrad olması lâzımgelir: Pâdişahın ordu başında hareket etmesi, ağırlıkları önden göndermesi ve Vezir-i-a'zam Pîrî Mehmet Paşa ile diğer vüzerâyı kendisinden evvel Edirne'ye sevketmiş olması bâzı menbâlarda işte bu Macar seferiyle izah edilmektedir; «ahz-i intikaam» dan maksat, Yavuz'un Mısır seferi esnâsında Macarların sulh haline rağmen Osmanlı arazisine tecavüz etmiş olmalarının intikamıdır: 1517=923 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Her halde bütün bunlar ayrıca tetkiki lâzım meselelerdir. — Sultan Selim Istanbul'dan sırtında bir çıban başı olduğu halde hareket etmiştir: Bir rivâyete göre Edirne'ye hareketinden bir gün evvel, yâni 17 Temmuz=1 Şa'ban Salı günü ve Hasan-Can'ın rivayetine göre de hareketinden bir kaç gün evvel bu çıbanın farkında olmuş; Yavuz daha Istanbul'dayken bir gün saray bahçesinde bir yokuş çıktığı sırada Hasan-Can'a:

— Arkamda gûyâ bir khâr batup âzâr virir!

demiş; Hasan-Can hemen muâyene edip etrafı kızarmış küçük bir çıban başı bulmuş ve bir merhem sürülmesini teklif etmişse de kabul ettirememiş. O geceyi ıztırâb içinde geçiren pâdişah ertesi gün hamama girip henüz tamamiyle olgunlaşmış olmıyan çıbanı Hasan-Can'ın orada olmamasından istifâde ederek lüzumundan fazla sıktırıp «zedeletmiş»! Hamamdan sonra Hasan-Can huzuruna girmiş. Canı çok yanan pâdişah onu görünce:

— Hasan-Cân, sözünle amel itmedük emmâ kendümüzü ihlâk ittük!

demiş; fakat o günden itibaren bu tarihî çıban sür'atle büyüyüp azdığı halde Yavuz gene ehemmiyet vermeyip işte bu 18 Temmuz=2 Şa'ban Çarşanba günü sefere çıkmış. — Yavuz'un çıbanına-eski menbâlarda «Yanı-kara» ismi verilir: Kamuslarda «Yanık-kara» tahavvülü da görülen bu tâbirin mânâları «Cemre» veyâhut «Yumrucuk», «Yumrucak» ve «Yumurcak» gibi ayni bir kelimenin muhtelif tahavvülleriyle izah edilir ve bütün bunlar «Tâûn=Vebâ çıbanı» mânâsına gösterilir. Halbuki halk ağzında «davun» şeklini de alan «tâûn» çıbanı umumiyetle koltuk altı ile kasıklarda çıktığı halde, Yavuz'un çıbanı Hasan-Can'ın izâhına göre sırtındadır ve Haydar Çelebi'nin rivâyetine göre de «Ol Hazretün iki omuzu arasunda sağ cânibüne mâil mervârîd dânesi misâl bir nesnedür»; fazla olarak iki ay kadar sürmüş olmasına nazaran da tâûn olmaması lâzımgelir; zaten eski menbâlarda tesâdüf edilen «Yanı-kara» tâbirinin muhtelif devirlerle yerlere göre muhtelif mânâları ve bunların içinde «sârî hastalık», «Şirpençe» vesaire gibi mukabilleri de vardır; Yavuz'un çıbanı bâzı Garp menbâlarında «Kanser» şeklinde gösterilir; bâzı Osmanlı menbâlarında da «Şîrpençe=Anthrax» olduğundan bahsedilir; her halde en kuvvetli ihtimâl işte budur. — Sultan Selim Istanbul'dan Edirne'ye giderken hiç kimseyi dinlemeyip ata bindiği için rahatsızlığı gittikçe fazlalaşmış, çıban açılmış ve nihayet, Çorlu civârında Sırt köyüne vardığı zaman daha ileri gidemiyecek bir hâle geldiği için orada ordugâh kurulmuştur: Bu Sırt köyü şimdiki Tekirdağ vilâyetine tâbi Muradlı kazâsındadır ve vaktiyle Yavuz Sultan Selim şehzâdeliği zamanında babası İkinci Bâyezid'le işte burada muharebe ettiği için eski Osmanlı menbâlarında bu tarihî köye «Uğraş-deresi» veyâhut «Savaş-köyü» gibi isimler verilmiştir: 1511=917 vukuâtının «3 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bir rivâyete göre de İkinci Bâyezid tahtını oğluna terketmek mecburiyetinde kaldıktan sonra Istanbul'dan Dimetoka'ya giderken Yavuz'un emriyle işte burada zehirlenip ölmüştür: 1512=918 vukuâtının «26 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlarda Yavuz'un babasıyla muharebe ettiği ve bir rivâyete göre de

babasını zehirletip öldürttüğü yerde ölmesi İkinci Bâyezid'in oğluna ettiği inkisârın tesiri şeklinde tefsir edilir!).

21/22 Eylül=8/9 Şevvâl, Cuma/Cumartesi gecesi: Şarkî-Anadolu, şimalî Irak, Lübnan, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz fatihi muhterem Yavuz Sultan Selim'in ölümü.

(Büyük kahraman Istanbul'dan Edirne'ye giderken iki aya yakın bir zaman konaklamak mecburiyetinde kaldığı Sırt köyündeki otağında Reîs-ül-etibbâ «Akhi Çelebi», saray hekimlerinden «Hamze-oğlu İsâ», «Osman Çelebi» ve Kazvinli «Şâh-Muhammed» tarafından tedavi edilmiştir: Müverrih Lûtfi Paşa «Etıbbâ ilâcunda hatâ» etmiş olduğundan bahsetmektedir; fakat Paşa'nın bu sözü muhterem hastanın kurtarılamamış olduğu için söylenmiş olmak ihtimâli de vardır. — Yavuz'un hastalığıyla ölümünde gece gündüz yanında ve hizmetinde bulunmuş olan Hasan-Can'ın ifâdesini nakleden meşhur oğlu Hoca Sa'düddin, o sırada Edirne'de bulunan Vezir-i-a'zam pîri Mehmet, Vezir-i-sânî Mustafa ve «Hâin» lâkabiyle meşhur Rumeli Beylerbeyi Arnavut Ahmed Paşaların hastalık ilerlediği sıralarda pâdişahın emriyle Sırt köyüne dâvet edilmiş olduklarını ve nihayet Hâin-Ahmed Paşa'nın «hıfz-ı esrâra iktidârı olmadığı» için tekrar Edirne'ye gönderildiğini anlatır. — Yavuz'un hastalığı ağırlaştığı sırada Hasan-Can'la aralarında şöyle bir muhavere geçmiştir:

— Hasan-Cân, ne hâldür?

— Sultânum, Cenâb-ı Hakk'a teveccüh idüp Allahla olacak zamandur!

— Bizi bunca zamandanberü kimün ile bilür idün? Cenâb-i Hakk'a teveccühümüzde kusur mu fehm ittün?

— Hâşâ ki bir zaman zikr-i Rahman'dan gufûl müşâhede itmüş olam: Lâkin bu zaman gayri ezmâna benzemedüğü cihetden ihtiyâten cesâret eyledüm!

Hasan-Can bu hürmetkârâne sözleriyle Yavuz'a artık eceli geldiğini anlatınca; Çaldıran, Merc-i-Dâbık ve Rîdaniyye er meydanlarında devletler deviren muhteşem kahraman:

— Sûre-i Yâsin tilâvet eyle!

demiş, kendisi de Hasan-Can'la beraber bütün sûreyi bir kere okumuş, Hasan-Can tekrar okumıya başlamış ve bu sefer «Selâm» âyetine geldikleri zaman, şanlı hastanın büyük rûhu Kibriyâ'ya kavuşmuş. — Yavuz'un ölüm tarihi Osmanlı menbâlarında 21 Eylül=8 Şevvâl veyahut 22 Eylül=9 Şevvâl günlerine müsâdif gösterilir ve gün ismi olarak da «Şenbih=Cumartesi» gecesi sabaha karşı veyahut seher vaktinden bahsedilir: Bâzı menbâlar arasında görülen 8 ve 9 Şevvâl ihtilâfının sebebi, Yavuz'un bu iki günü birbirine bağlıyan gece içinde sabaha karşı can vermiş olmasıdır; Kanunî'nin Osmanlı tahtına cülûsunu Kırım Hanına tebliğ için gönderdiği nâmenin Feridun Bey «Münşeât» ındaki suretinde 926 senesi Şevvâl ayının sekizi vâkı' olan Cum'a gününün akşamı hengâmunda» denilmesi de ölüm tarihinin 8/9 Şevvâl==21/22 Eylül Cuma/Cumartesi gecesine tesâdüf ettiğini göstermektedir. — En kuvvetli rivayete göre 1470=875 tarihinde Amasya'da dünyaya gelmiş olan Yavuz Sultan Selim'in Milâdî takvim hesabiyle tam elli yaşında ölmüş olması lâzımgelir: Bâzı menbâlarda 51, 53 veyahut 54 yaşlarında ölmüş gösterilmesi hem Hicrî takvime, hem muhtelif doğum tarihlerine göredir. — Sultan Selim 1512=918 senesinin 24 Nisan=7 Safer Cumartesi günü tahta çıkmış ve 1520=926 senesinin 21/22 Eylül=8/9 Şevvâl Cuma/Cumartesi gecesi sabaha karşı ölmüş olduğuna göre Milâdî hesapla 8 sene, 4 ay, 28 gün saltanat sürmüş

demektir: Bâzı menbâlarda saltanat müddetinin 8 sene, 9 ay yahut 9 sene veyahut 9 sene, 9 ay gösterilmesi Hicrî takvime nazaran bile yanlıştır. — Yavuz'un ölümünden biraz evvel Vezir-i-a'zam Pîrî Mehmet Paşa ile yanındaki vüzerâya bâzı vasiyetlerini söylediği rivâyet edilir: Meselâ oğlunun İran seferinden vazgeçip Şark'dan Garb'a dönmesini vasiyet etmiş olduğuna ait bir rivâyet vardır. — Osmanlı pâdişahları öldükleri zaman cenazelerinin saklanıp ölümlerinin gizlenmesi ve Anadolu vilâyetlerinden birinde valilik ederek tecribe gören saltanat vârisi pâyıtahta gelip tahta çıkıncaya kadar vüzerânın ölmüş pâdişahı sağ göstererek her türlü karışıklığa mâni olmak siyaseti âdetâ bir an'ane haline gelmiştir; Birinci Selim ölümü gizlenen dördüncü pâdişahtır: Ondan evvel ölümü 41 gün gizlenen Birinci Mehmet için 1421=824, 12-13 veyahut 16 gün saklanan İkinci Murad için 1451=855 ve ancak bir gün gizlenebilen Fatih için de 1481=886 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. — Yavuz Sırt köyündeki ordugâhında can verdiği zaman, Osmanlı saltanatının yegâne vârisi olan veliahdi Süleyman Saruhan vilâyet merkezi olan Mağnisa şehrindedir: Şehzâde Mağnisa'dan Istanbul'a gelinceye kadar geçecek günler içinde Pâdişahın ölümünü ilân etmekte en büyük mahzur, Yavuz'un ordugâhında kıymetli hazineler bulunmasında gösterilir; yeni pâdişah tahta çıkıncaya kadar bu hazinelerin fırsattan istifâde etmek istiyen Yeniçeriler tarafından yağma edilmek ihtimâli vardır! En kuvvetli rivayetlere göre Sultan Selim oğluna karşı saltanat iddiâ edebilecek hiç bir şehzâde bırakmadığı için ölümünün gizlenmesinde en mühim sebeb işte bu endişedir. Bu korkuya ilk kapılanlar, cenazenin başında bulunanlardır: Pâdişah ölür ölmez «havâss-ı huddâm» ının vâveylâyı koparması herkesten evvel «Hâs-oda-başılık» vazifesi de uhdesinde bulunan Hazînedâr-başı Süleyman Ağa'yı ürkütmüştür: Sonradan Kanunî devrinde Vezâret-i-uzmâ makamına kadar yükselen bu ak-ağa, muhafazasından kendisinin mes'ûl olduğu hazinelerin Yeniçeriler tarafından, yağma edilmek ihtimâli karşısında dehşet içine düştüğü için derhâl Kapucular-Kethudâsı Fil-Ya'kub'u Vezir-i-a'zam Pîrî Paşa'ya göndermiş; Süleyman Ağa'nın otak kapısında durduğunu ve gece karanlığında bir takım fenerli adamların koşuştuğunu gören meşhur Hasan-Can, bir taraftan ağlaşıp bağırışanları bir dereceye kadar susturmakla beraber, bir taraftan da Süleyman Ağanın vezirlere adam göndermesinin sebebini anlayıp hemen Fil-Ya'kub'un peşinden koşmuş, «Senin bu saatta vezirlere gidişin askeri kuşkulandırır!» diye onu geri çevirmiş, sonra otağa dönüp Hazînedâr Süleyman Ağa'yı teskin etmiş, feryad edenleri tamamiyle susturmuş ve zaten sabah yaklaştığı için o gece vükelâyı bile büyük matemden bîhaber tutmak mecburiyetinde kalmıştır. — Vezir-i-a'zam Pîrî Mehmet Paşa ile diğer Paşalar ancak ertesi gün, yâni 22 Eylül=9 Şevvâl Cumartesi sabahı otağa geldikleri zaman Yavuz'un öldüğünü öğrenmişlerdir. — Gözyaşlarını zaptedemiyen Pîrî Paşa, Hasan-Can'ın geceki tedbirlerini çok takdir edip elini sıkmış, şehzâde Süleyman Mağnisa'dan Istanbul'a gelip babasının tahtına cülûs edinceye kadar ölümün tamamiyle gizli tutulmasını emretmiş, askeri aldatmak için hiç bir şey olmamış gibi Divanı toplamış, bâzı vazifelere yeni tayinler yapmış ve pâdişahı tedavi eden dört hekime gûyâ muvaffakiyet göstermişler gibi hil'atler giydirmiştir! Vezir-i-a'zam bir taraftan bu göz boyama tedbirlerini ittihâz ederken, bir taraftan da veliahd Süleyman'a vaziyeti arzedip son sür'atle Istanbul'a yetişmesi için mektup yazarak Silâhdar-Kethudâsı Süleyman Ağa'ya tevdi edip «kemâl-i isti'câl ile» yola çıkarmıştır. — Pîrî Paşa bu siyasî tedbirlerle meşgul olduğu sırada Yavuz'un otağında ve sâdık nedîmi Hasan-Can'ın nezâreti altında büyük ölünün teçhiz ve tekfin işleri yapılmıştır: Yavuz'un cenazesini tedavisinde bulunan saray hekimlerinden Kazvinli Şâh-Muhammed, İzmitli Hamze-oğlu İsâ ve Osman Çelebiler yıkamışlardır. Tekfin işi bittikten sonra cenaze bir tabuta konulup bu bir kaç kişi tarafından gizlice namazı kılınmış ve ondan sonra da otağın içinde merhumun yatağının olduğu yer kazılıp muvakkaten işte oraya gömülmüştür: Birinci Selim'in ilk mezarı Sırt köyündeki karargâhta bugün yeri meçhul olan otağının içindedir. —- Bu büyük pâdişahın muâsırlarınca «Yavuz» lâkabiyle ifâde edilen ve .Avrupa dillerine de «Féroce», «İnflexible» vesaire gibi sıfatlarla intikal eden şiddet ve dehşeti, bâzı muahhar Osmanlı müverrihlerinin yapmak istedikleri gibi saltanat müddetince dökmüş olduğu kanları

az çok ört-bas etmiye çalışmakla tahfif edebilecek bir şey değildir: Yavuz kendi babasına ısyan ederek tarih sahnesine çıkmış, onunla harbetmiş, nihayet babasını tahtından devirerek zorla tahta çıkmış ve ondan sonra da fütuhât projelerini tatbika başlamadan evvel müstakbel seferlerinde dahilî karışıklıklarla şehzâde isyânlarına imkân bırakmamak için kendi öz babasından başlıyarak kardeşleriyle yeğenlerini ve bir rivayete nazaran kendi oğullarından üçünü sırayla ortadan kaldırmıştır! Hattâ nihayet bu yekûna ana tarafından dedesi olan ihtiyar Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin kesik başını da ilâve etmekten çekinmemiştir: Bu açık hesaba göre Yavuz dede katili, baba katili, kardeş katili, yeğen katili, belki de evlât katili, velhasıl bütün âilesinin katilidir; fakat unutmamalıdır ki keyf için insan öldüren bir Caligula yahut bir Neron değildir: Âilesinin her ferdini öldürdükçe müteessir olduğu ve hattâ samimî gözyaşları döktüğü rivâyet edilir; bu rivayetlere inanmamak pek haklı değildir: Çünkü Yavuz, daha şehzâdeliği zamanında babasına karşı harekete başladığı zaman, devlet ve milleti kurtarmak iddiâsiyle ortaya atılmış, maksadının kuru bir saltanattan ibaret olmadığını muhtelif vesilelerle ilân etmiş ve hattâ devleti içerden, dışardan tehdid eden büyük tehlikeleri daha o zamandan itibaren gösterip durmuş, fakat esrarkeş babasıyla devletin sarsılan mukadderâtını beceriksiz ellerine bıraktığı vicdansız vezirlerine söz dinletememiştir. Yavuz babasına karşı ısyan ettiği zaman, devlet şarktan ve cenuptan gelen iki müdhiş tehdidin ilk darbeleriyle âdetâ temelinden sarsılmıya başlamış bir vaziyettedir: İran'da kurulan Safavî imparatorluğunun garbî Anadolu sâhillerine kadar sokmıya muvaffak olduğu Şiîlik bir taraftan Şâh İsmail'in Osmanlı arazisine kadar yaptığı büyük bir Anadolu akınına zemin hazırlayan haricî bir tehlike şeklini aldıktan başka, bir taraftan da Teke Kızılbaşlarının çıkardıkları «Şâh-Kulu» isyâniyle dahilî bir tehlike mahiyetini de almıştır: Bunlar için 1507-1508=913 vukuâtına ve 1511=917 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. İkinci Bâyezid devrinde cenuptan gelen ikinci büyük tehdit de Kilikya muharebelerinde Osmanlı ordularını üstüste mağlûb edip Dulgadır devletini himâyeleri altına alan Mısır Kölemenlerinin şarktaki Safavî tehlikesiyle beraber Anadolu'yu sarsan vaziyetleridir: 1485=890 vukuâtına ve 1486=891, 1487=892, 1488=893, 1489=894 vukuâtının birinci, 1490=895 vukuâtının ikinci ve 1491=896 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Bu iki büyük tehlike devletin bilhassa istikbalini tehdip edip dururken, imparatorluğun bütün mukadderâtını Hadım-Ali Paşa ile harîs arkadaşlarının eline bırakıp bir nev'i i'tikâfa çekilen İkinci Bâyezid'in kuklalığından cür'et alan şehzâdelerin saltanat iddiâlarına başlamaları ve bilhassa şehzâde Korkud'un Kölemen sultanına ilticâ edecek kadar ihtirâsa kapılması, vüzerânın da kendi menfaatleri bakımından en gevşek şehzâde olan Amasya valisi Sultan Ahmed tarafını iltizam etmeleri, mezheb işlerinden çıkan dahilî tehlikeye bir de siyasî inhilâl tehlikesi ilâve etmiştir: 1509=915 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. — Yavuz babasına karşı ayaklandığı zaman bütün bu tehlikeleri ileri sürdüğü ve babasıyla bunlar için görüşmek istediği halde vüzerânın tezviri yüzünden reddedildiği rivâyet edilir: 1511=917 vukuâtının altıncı ve onuncu fıkralarına bakınız. Yavuz'u saltanat iddiâ eden kardeşlerinden derhâl ayırd ettirebilecek en büyük fark, işte bütün bu dahilî ve haricî tehlikeler içinde temelleri çatırdamıya başlıyan devleti kurtarmak gibi millî bir dâvâ ile ortaya atılmasıdır. Böyle bir dâvada tabiî ilkönce dahilî tehlikeleri bertaraf ettikten sonra haricî tehlikelere karşı cephe alınabilir ve bunun içinde Yavuz'un demir pençesi lâzımdır. Her milletin hayatında şiddetin en hayatî zaruret halini aldığı demler vardır: Yavuz işte böyle bir devrin adamıdır; her halde öyle bir idealistin en sevdiği insanları bile büyük gayesi uğrunda feda ederken samimî teessürler duyduğuna ait rivayetlere inanmamak doğru değildir. Tabiî herkesten evvel kendi âile efradını feda etmiş bir insan için ideal yolunda kendisine muhâlefet göstermiye kalkışan ve onu seferlerinden geri çevirmek veyahut hiç sefere çıkarmamak istiyen vezirleriyle Yeniçerilere karşı mülâyemet beklemek abestir: İşte bundan dolayı Sultan Selim ecnebilerden evvel kendi adamlarını tedhiş etmiş ve düşman ordularından evvel kendi ordusunu mağlûb etmiştir! Yavuz'la Yeniçeri ocağı arasında mütemadî bir gerginlik vardır: Çaldıran seferinden itibaren Yeniçeriler Yavuz'un ileri

hareketlerine hemen daima engel olmak istemişler ve bâzan da olmuşlardır; meselâ İran seferinin devam etmemesinde ve hattâ Mısır'dan biran evvel avdet edilmesinde en mühim âmil bunların mukâvemet ve muhâlefetidir. Tabiî böyle hem kendi ordusu, hem düşman ordularıyla mücâdele etmek ve hem kendi vüzerâsı, hem düşman devlet adamlarıyla uğraşmak mecburiyetinde kalan bir ideal adamı için şiddet en büyük meziyyet, mülâyemet en büyük kusurdur. Bir ecnebi devletine âlet olarak Anadolu'da bir düşman istilâsına zemin hazırlıyacak isyânlar çıkaran Şiîlere karşı yapılan büyük tenkil hareketi de bilhassa işte bu bakımdan tetkik edilmelidir: 1514=920 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına bakınız. Her halde şurası muhakkaktır ki Yavuz'un yavuzluğu bir çok kana mal olmuş, fakat içerde dökülen kanların boşa gitmediği dışarda istihsal edilen büyük neticelerle sâbit olmuştur: Bu neticelerin en başında Şarkî-Anadolu'nun zaptiyle Anadolu Türk birliğinin temini gelir. Yavuz'un büyük eseri, anayurdumuzun ebedî birliğini kat'î surette temin etmiştir. Birinci Selim'in en büyük eseri ve Türk milletine en hayırlı hizmeti işte budur. Tam dört asır Türk hâkimiyyetinde kalan diğer fütuhatının ehemmiyeti de yalnız o zamanki Osmanlı imparatorluğunu bir mislinden fazla genişletmiş olmasından ibaret değildir: Mısır, Hicaz, Filistin ve Suriye'ye hâkim olan ve hattâ Kilikya'yı bile nüfuz altına alan Kölemen imparatorluğunun ortadan kaldırılması asırlarca Anadolu'nun cenup ve cenubuşarkîden emniyetini temin etmiş ve bir taraftan da Irak'ın fethine yol açmıştır. Çaldıran zaferinin neticesi de Şarkî-Anadolu ile şimalî Irak'ın zaptından ibaret kalmış değildir: Yeniçerilerin küstahlıklarından dolayı Safavî imparatorluğu büsbütün ortadan kaldırılamamışsa da, o zaman siyasî bir kuvvet mahiyetini almış olan Şiîlik, bir darbede İran hududuna sokulmuş ve artık genişleme kabiliyeti kırılmıştır. Türkiye'nin varlığı bakımından tarihî birer zaruret hükmünü alan bu muazzam işlerin şiddetsiz teminine ve meselâ daha babalarının zamanında saltanat dâvâsına kalkışmış şehzâdelerin tatlılıkla itâat altına alınmasına, İran yahut Arabistan seferlerine mâni olmak için Yeniçerileri isyâna sevkeden veyahut düşmanlarla gizli muhârebelere girişen bir takım hâin vezirlerin sadâkatini mülâyemetle temin veyahut ecnebilerle elbirliği eden Şiîleri nasihatle yola getirmiye imkân mı olabilir? Milletlerin hayatında büyük işler çok defa kanla temin edilmiş, ideal peşinde koşan büyük adamlar umumiyetle kan dökmüşlerdir: Muhterem Yavuz Sultan Selim işte bunların en mühimlerinden biridir. Her halde İkinci Bâyezid'in aczinden doğan anarşi devrine nihayet vermek için Yavuz şiddetinde bir tip, tarihî bir zaruret demektir. Bâzı muahhar Osmanlı müellifleri Yavuz'un yaptığı işlerden, söylediği rivâyet edilen bâzı sözlerden ve hattâ bâzı şiirlerindeki imâlardan hükümler çıkararak onun idealini tayin ve tesbite çalışmışlar ve meselâ bütün İslâm âlemini bir idare altında toplıyan siyasî bir «İttihâd-ı İslâm» gayesi tâkib ettiğinden, Hindistan'ı almak istediğinden, bütün Asya'yı fethetmek gayesinden, bütün dünyayı kendisine az gördüğünden ve bunlara benzer daha. bir takım maksatlarından bahsetmişlerdir: Yavuz'un islâmî bir siyaset tâkib ettiği ve bilhassa Sünnîliğin başına geçerek Şâh İsmail'in resmî bir devlet dini haline getirdiği Şiîliğe karşı cephe aldığı muhakkak olmakla beraber, kendisine izâfe edilen idealin târifinde biraz ihtiyatlı davranmak zarureti vardır. Her halde Sultan Selim'in garb'ı ihmal edip şarkla uğraşması tarihî bir zaruret ve mecburiyet neticesidir: Çünkü o zaman Osmanlı imparatorluğunu tehdid eden en yakın ve en korkunç tehlikeler, şarktaki Safavî ve Kölemen tehlikeleridir. Bilhassa Safavî imparatorluğunun Şiîliğine karşı Sünnîliği mânevî bir silâh şeklinde kullanmak en tabiî bir zaruret hükmündedir: Onun için Sultan Selim'i hiçbir siyasî hudut tanımıyan bir din mücâhidi şeklinde tasvir etmiye kalkışmakla mübâlâgaya düşülmüş olabilir; her halde Yavuz dinci olduğu kadar devletçi ve milletçidir. — Ölünceye kadar hizmetinde bulunan meşhur nedîmi Hasan-Can'ın rivayetine nazaran gecelerini tetebbüe hasreden Yavuz Sultan Selim'in kütüphanesindeki kitapların hemen hepsini gözden geçirmiş sayılacak kadar kuvvetli bir kültürü vardır; Arap ve Acem dillerini bütün incelikleriyle çok mükemmel bilir. Edebî şahsiyyetinin yüksekliği Almanya'da basılan Fârsî divanındaki şiirlerin kuvvet ve zarafetiyle sâbit olmakla beraber, Türkçe şiir yazmadığı ve kendisine izâfe edilen Türkçe şiirlerin

isnâttan ibaret olduğu rivâyet edilir; hattâ Sehî teskiresine göre «Eğerçi avâm-ün-nâs anlara Türkî eş'âr ısnâd iderler emmâ anlar aslâ Türkî şi'r dimemüşlerdür» ve Lâtifi tezkiresine göre de: «Nâmına okunan Türkî eş'ârun ekseri avâm-ün-nâs iftirâsı ve isnâdudur». Solakzâde'ye göre Türkçe olarak yalnız iki beyti vardır: Bunların biri Çaldıran muharebelerinden sonra Yeniçerilerden gördüğü serkeşlik karşısında söylenmiştir: 1514=920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız; biri de ölüm hastalığında Hekimbaşısı Akhi Çelebi ile alay etmek için «bi-l-bedâhe» söylediği:

Bana dermân ider sanurdum Akhî
Onulursam hakîm imiş o dahî

beytidir. Bununla beraber Ali Emirî Efendi'nin «Cevâhir-ül-Mülûk» ündeki tetkiklerine göre Yavuz'un bâzı Türkçe şiirleri bulunduğu muâsır vesikalarla sâbittir: Her halde bu noktanın esaslı surette tetkiki edebiyat tarihimiz bakımından zarurîdir. — Yavuz'un Istanbul'daki türbesine defni için bu sene vukuâtının Kanunî devrine tesâdüf eden «1 Teşrinievvel=18 Şevvâl» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN
(Kanunî Sultan Süleyman)
— M. 1520=H. 926 — M. 1566=H. 974 —

1520=926

30 Eylül=17 Şevvâl, Pazar: Birinci Selim'in oğlu şehzâde Süleyman'ın Istanbul'da Osmanlı tahtına cülûsu.

(24 Eylül=11 Şevvâl Pazartesi ve 4 Teşrinievvel=21 Şevvâl Perşenbe tarihleri de rivâyet edilir, fakat bunlar doğru değildir. — Sultan Süleyman valilik ettiği Mağnisa'dan payitahta gelerek Istanbul'da cülûs etmiştir; Çorlu civârında Yavuz'un vefât etmiş olduğu Sırt köyünden Mağnisa'ya haber gidip saltanat vârisinin oradan Istanbul'a gelmesi için yalnız üç gün kifayet edemiyeceğinden dolayı 24 Eylül=11 Şevvâl tarihi tabiî yanlıştır: Çünkü Yavuz 21/22 Eylül=8/9 Şevvâl gecesi vefât etmiştir. 4 Teşrinievvel=21 Şevvâl tarihi de Sultan Selim'in ölümünden 13 gün sonra olmak itibariyle, işin sür'atiyle mütenâsip değildir: Zaten Kanunî'nin cülûs nâmelerinde kendisinin gösterdiği tarih 30 Eylül=17 Şevvâl Pazar günüdür. — Tantana ve ihtişâmından dolayı Avrupa dillerinde Sultan Süleyman'a «Le Magnifique/The Magnificent» yâni «Muhteşem» ünvanı verilir: Bununla beraber «Kanunî» kelimesini «Le Législateur» şeklinde terceme eden müellifler de vardır. — Osmanlı menbâlarında Fetret devrindeki Süleyman ve Musâ Çelebilerin Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin hepsine şâmil olmıyan saltanatları umumiyetle hesaba katılmadığı için Kanunî Sultan Süleyman onuncu pâdişah sayılır ve Süleyman Çelebi bu telâkkiye göre hükümdar sayılmadığı için Kanunî'ye «Süleymân-ı Evvel=Birinci Süleyman» denir: Bununla beraber bir iki Osmanlı menbaı ile Garp menbâlarının birçoğunda Süleyman ve Musâ Çelebilerin saltanatları da hesab edildiği için «Kanunî» Osmanlı pâdişahlarının on ikincisi olan «Süleymân-ı Sâni=İkinci Süleyman» şeklinde gösterilir: Fakat tabiî bu hesab resmî telâkkiye uygun değildir. Resmen onuncu pâdişah olan Birinci Süleyman, saltanatla Hilâfet'i cem'eden Osmanlı pâdişahlarının ikincisidir. — Yavuz Sultan Selim 21/22 Eylül=8/9 Şevvâl

Cuma/Cumartesi gecesi ölmüş olduğuna göre, oğlu ve veliahdı Sultan Süleyman babasının ölümünden dokuz gün sonra tahta çıkmış demektir: Bu dokuz günlük fâsıla, Sırt köyünden Mağnisa'ya ulak gitmesi ve şehzâdenin Mağnisa'dan Istanbul'a gelmesiyle geçmiştir. Bu müddet zarfında devlet, ölümü gizlenen Yavuz Sultan Selim nâmına Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa tarafından idare edilmiştir. — Kanunî Sultan Süleyman en kuvvetli rivayete göre 1495=900 senesinin 27 Nisan=1 Şa'ban Pazartesi günü Trabzon'da doğmuş olmak itibariyle tahta çıktığı gün yaşının Milâdî takvim hesabiyle 25 sene, 5 ay, 4 gün olması, yâni 26 yaşının içinde bulunması lâzımgelir. — Eski Şark telâkkisince 10 adedi uğurlu sayıldığı için, Hicretin onuncu asrının başında doğmuş olan Sultan Süleyman'ın onuncu Osmanlı pâdişahı olması bâzı menbâlarda saltanatının parlaklığına delâlet eden hayırlı bir alâmet gibi gösterilir ve hattâ isminin «Süleyman» olması da tahtı havalarda gezen Süleyman-Peygamber'e teşbihiyle neticelenmiştir: Bu teşbihe bilhassa edebiyatta tesâdüf edilir. — Sultan Süleyman'ın cülûsunda göze çarpan mühim noktalardan biri de kendisinden başka saltanat müddaisi kalmadığı için taht kavgaları ve şehzâde muharebeleriyle memleketin sarsılmamış olmasıdır: Bu mesele için 1513=919 vukuatının birinci fıkrasına da bakınız. — Yavuz devrinin sonunda ve gene bu sene vukuatının Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa 22 Eylül=9 Şevvâl Cumartesi günü Çorlu civârındaki Sırt köyü ordugâhından Silâhdarlar Kethüdası Süleyman Ağa'yı müstâcel bir mektupla Mağnisa valisi şehzâde Süleyman'a göndermiş ve işte bu mektuptan babasının öldüğünü anlıyan şehzâde derhâl yola çıkıp son sür'atle karadan Istanbul'a hareket etmiştir: Bâzı Garp menbâlarında şehzâdeye ilkönce vezir Perhad Paşa'nın bir ulakla mektup göndererek tahta davet ettiğinden, fakat şehzâdenin bunu bir düşman tuzağı zannederek babasının ölümüne inanmadığı için hareket etmemiş olduğundan ve nihayet Vezir-i-a'zam Piri Paşa'dan ikinci bir ulakla ikinci bir dâvetnâme gitmesi üzerine veliahdın tereddüdü zâil olup artık yola çıktığından bahsedilirse de Sırt köyünde babası öldükten dokuz gün sonra Sultan Süleyman Mağnisa'dan Istanbul'a gelip tahta çıkmış olduğu için, bu kadar az bir zamanda o kadar uzun muhâberelerden sonra öyle bir seyâhat yapılabilmiş olmasına o zamanki vesâitle imkân olamıyacağı tabiîdir; zaten Osmanlı menbâları yalnız Pîrî Paşa'nın mektubu üzerine veliahdin derhâl yola çıkmış olduğunda umumiyetle müttefiktir. — Sultan Süleyman, cülûsuna tesâdüf eden Pazar günü Üsküdar'a vâsıl olup bir Yeniçeri kıt'ası tarafından selâmlandıktan sonra maiyyetiyle beraber gemilerleTopkapu sarayına geçmiştir. — Yeni pâdişah saraya girerken güzergâhına dizilmiş olan Yeniçeriler Fatih devrindenberi âdet olan cülûs bahşişini istemişlerdir: 1451=855 vukuâtının Fatih devrine müsâdif dokuzuncu fıkrasına bakınız. Yavuz'un cülûsunda Yeniçerilere üçer bin akça, yâni ellişer altın verilmiştir: 1512=918 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu sefer Yeniçeriler beşer bin akça istemişlerse de, Pâdişahın cülûsundan üç gün sonra yapılan tevziâtta gene ellişer altın dağıtılmış, diğer sınıflara bunun ancak üçte biri nisbetinde bahşiş verilmiş, fakat hepsinin gündeliklerine zamlar yapılmıştır. — Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa yeni pâdişahın Mağnisa'dan yola çıkması üzerine Sırt köyünde Yavuz'un ölümünü ilân etmiş, bunun üzerine askerler külâhlarını yerlere atıp feryâd ederek matem alâmeti olmak üzere çadırlarını yıkmışlardır. — Pîrî Paşa, Yavuz'un cenazesiyle hazinelerinin ordu ile beraber Istanbul'a nakli vazifesine ikinci vezir Mustafa Paşa ile üçüncü vezir Ferhad Paşa'yı memur edip hazine arabalarını mühürledikten sonra büyük bir sür'atle Istanbul'a hareket etmiş ve Sultan Süleyman'ın muvâsalatına tesâdüf eden Pazar günü öğleden sonra payitahta vâsıl olarak doğru saraya gidip yeni pâdişaha bîat etmiştir).

1 Teşrinievvel=18 Şevvâl, Pazartesi: Çaldıran, Merc-i-Dâbık ve Rîdâniyye kahramanı Yavuz Sultan Selim'in cenaze merâsimi.

(Öğleden evvel sarayda yeni pâdişaha Bîat merâsimi yapılmış ve bu merâsimde Sultan Süleyman siyah matem elbisesiyle tahtına oturmuştur: Eski Türklerde matem rengi beyaz

olduğu ve bu an'aneye Anadolu Türklerinde de tesâdüf edildiği halde, bilhassa Istanbul'un fethinden itibaren beyaz yerine siyah kullanılmıya başlamıştır; bununla beraber bu istihâlenin kat'î tarihi henüz tamamiyle tayin edilmiş değildir. — Yavuz'un cenazesi öğleden sonra Istanbul'a gelmiş, Sultan Süleyman vüzerâ ve ulemâ ile beraber babasının mübârek tabutunu şehir haricinden karşılamış, cenazeyi yayan tâkib etmiş, vezirlerle diğer paşalar tabutun altına girmiş, cenaze namazı Fatih câmiinde kılınmış ve oradan da Istanbul'un yedi tepesinin altıncısı üzerinde bugün «Sultanselim» denilen «Mirzâ-sarayı» semtine götürülerek şimdiki türbesinin bulunduğu yerde Allâh'ın rahmetine tevdi edilmiştir. — Sultan Süleyman kahraman babasının mezarı üzerine türbe, türbenin yanına câmi, imâret ve mektep yapılmasını emretmiş ve Sultan Selim câmii işte bu emir üzerine yapılmıştır. — Yavuz Sultan Selim ilkönce Sırt köyündeki otağının içinde yatağının bulunduğu yere muvakkaten defnedildikten sonra oradan çıkarılıp Istanbul'a getirilerek bu ikinci ve daimî medfenine konulmuştur: Yukarda bu sene vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Teşrinievvel=20 Şevvâl, Çarşanba: «Adl-ü-ihsan» siyasetiyle işe başlıyan Kanunî'nin hak ve adalet yolunda ilk icrâatı, Mısır menfilerinin vatanlarına iâdesi ve devlet tarafından müsâdere edilmiş malların tazmini: İdare tarihimizde Kanunî devri.

(Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra oranın Osmanlı hâkimiyyeti için tehlike teşkil edebileceğine hükmettiği nüfuzlu şahsiyetleriyle ailelerinden bir çoklarını İskenderiyye'ye gelmiş olan Osmanlı donanmasıyla Istanbul'a tehcir etmiştir; bunların içinde âlimlerle san'atkârlar da vardır; hepsinin altı yüz âile veyahut bin sekiz yüz kişi kadar olduğu rivâyet edilir: 1517=923 vukuâtının «15 Şubat»ve «15 Temmuz» fıkralarına bakınız. Yavuz'un siyasî bir emniyet tedbiri olarak ittihâzına lüzum gördüğü bu örfî karardan başka Osmanlı menbâlarında «İbrişim yasağı» denilen fevkalâde bir tedbiri daha vardır: 1518=924 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız. İpek ticaretinde İran'a karşı bir boykotaj mahiyetinde olan bu tedbirin tatbikinde gösterilen şiddet bir çok ticarethanelerin zarar etmesine sebeb olmuş, haksız yere bir çok kıymetli mallar müsâdere edilmiş ve bâzı memurların bir takım sûiistimâlleri bir hayli şikâyetlere sebeb olmuştur. Bundan başka bir de İran'la silâh ticaretinin men'i meselesi vardır: Safavîlerin evvelce Amasya havâlisinden aldıkları silâhlardan ordu teçhizinde istifâde ettikleri rivâyet edilir: Yavuz Sultan Selim bu ticareti de menetmiş ve bu memnûiyyetin tatbikinde de bir takım ifratlar olduğu için silâh ticareti memleket dahilinde de tahdidata uğrıyarak bir çok tüccarlar zarar görmüş ve bir çok müsâdereler olmuştur; Kanunî'nin cülûsuna kadar bu vaziyetten de pek çok şikâyet edilmiş olduğu halde kimseye derd anlatılamadığı rivâyet edilir. Yavuz devrinde müsâdere edilmiş olan malların bir kısmı devlet anbarlarında muhâfaza edilmişse de bir kısmı o zaman satılarak paraya tahvil edilmiştir. — Kanunî tahta çıktığı zaman gerek tehcir edilmiş Mısırlıların, gerek malları müsâdere edilmiş tüccarların bu yeni vaziyet karşısında bir kere daha yükselen şikâyet sadâlariyle karşılaşmıştır; henüz tahta çıkmış tecribesiz bir genç olan yeni pâdişahın hak mefhumuna karşı daima duyduğu hürmetin ilk tezâhürü işte bu vaziyette gösterilir: Kanunî, babasının tehcir ettirdiği Mısırlıların memleketlerine dönmekte serbest olduklarını derhâl ilân etmiş ve «İbrişim yasağı» ndan mağdur olanların da zararları aynen veyahut nakden tazmin edilmesini emretmiştir; bu iki emir tabiî derhâl tatbik edilmiş, Mısırlılardan istiyenler memleketlerine dönmüş, müsâdereye uğrayan ticarethanelere de devlet anbarlarında mevcud malları aynen iâde edilmekle beraber sarfedilmiş mallar için de para tazminâtı verilmiştir: Bu tazminâtın bir milyon akçadan fazla tuttuğu rivâyet edilir. — Sultan Süleyman'ın hak ve adalet nâmına giriştiği ilk icrâat bu kadarla da kalmış değildir: Yavuz devrinde bir çok şiddetler gösterip haksız yere bir çok kanlar döktüğü için halkın lânet ve nefretini celbeden ve hattâ «Kanlı-Ca'fer» diye şöhret bulan donanma kumandanı Ca'fer Ağa hakkında yükselen şikâyetler üzerine Sultan Süleyman babasının Deryâ Kapdanına derhâl işten el çektirip

sorguya çekilmesini emretmiş ve isnâd edilen cinâyetler sâbit olduktan sonra da idâm ettirmiştir. Hür insanları esir diye satmıya kalkışmış bâzı sancak beyleriyle saltanat tebeddülünden istifâde için bâzı mühim adamları tehdide kalkışan bir takım silâhdarların idâmı da Sultan Süleyman'ın bu ilk icrâatı içinde zikredilir. Bütün bunlar o muazzam imparatorluğun üç kıt'a üzerindeki hudutlarına kadar cülûs haberleriyle beraber aksetmiş ve her tarafta halk kütlelerine emniyet ve adalet duyguları vermiştir. — Kanunî'nin kanuniliği, yâni Osmanlı tarihinde cihangirliğinden ziyade adaletini gösteren bir isim bırakmış olması yalnız kâğıt üstünde bir takım kanunlar tedvin ettirmiş olmasından değil, bilhassa nizâma ve hakka riâyet etmiş ve ettirmiş olmasındandır: da Sultan Süleyman'ın en büyük cephesi, tahta çıkar çıkmaz ilk icrâatiyle tezâhüre başlıyan işte bu adalet cephesidir; zaten Yavuz devriyle Kanunî devrinin en büyük farkı işte bu cephededir: Osmanlı tarihinde Yavuz'un şiddet devrini Kanunî'nin adalet devri tâkib etmiştir. Bu iki devrin her ikisi de imparatorluğun teşekkül ve tekâmülünde zarurî birer merhaledir: İkinci Bâyezid'in devleti inhilâle ve memleketi anarşiye doğru götüren gevşekliğinden sonra Yavuz'un lüzumundan fazla sürmüş olmıyan şiddet devri büyük bir ihtiyaca tekabül etmiş ve bu ihtiyaç temin edilip devlet kurtarıldıktan sonra Kanunî'nin adalet devri artık nizam ve intizam ihtiyacını karşılamıştır. Osmanlı imparatorluğunun ondan sonra dört asır yaşıyabilmesi işte bu iki zarurî devrin temin ettiği hayatiyyet sâyesindedir. Birbirini tâkib eden bu devirler arasındaki fark, Selim'le Süleyman arasındaki zihniyet farkının tabiî bir neticesidir; Hoca-Sa'düddin'in «Tâc-üt-tevârîh» inde bu zihniyet farkını çok güzel gösteren tarihî bir münâkaşa vardır; bu münâkaşa o büyük müverrihin babası ve Yavuz'un meşhur nedîmi Hasan-Can'ın ağzından nakledilir. Bir gün Kanunî'nin huzurunda Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa, pâdişahın kendi babasını tenkid etmekte olduğundan bahsederek Sultan Selim'i çok yakından tanıyan Hasan-Can'dan şu üç noktanın izâhını istemiştir:

1 — Elçiye zevâl olmadığı halde Yavuz Sultan Selim İran şâhının elçilerini ne hakla hapsettirmiştir?

2 — Şâh İsmail'in Çaldıran'da esir edilen nikâhlı karısı ne hakla bir başkasına nikâhlanmıştır?

3 — İpek tüccarlarının malları hangi hak ve kanuna istinâden müsâdere edilmiştir?

Efendisini müdafaa etmek istiyen Hasan-Can'ın bu üç suâle verdiği cevaplar Hoca-Sa'düddin'e göre Sultan Süleyman'ı tatmin etmiştir! Tabiî bu bir tatminden ziyade bir sadâkatin takdirinden ibaret olmak lâzımgelir. Her halde şurası muhakkaktır ki gerek devletler hukuku, gerek şahsî hukuk bakımından bu üç hareket Kanunî'nin havsalasına sığacak şeylerden değildir: Hattâ sefirlerin hapis ve idâmı gibi bâzı hareketler birer mukabele-i-bi-l-misilden ibaret olduğu halde bunları bile hoş görmediği anlaşılmaktadır; zaten kendisi babasının bu şiddetli icrâatından telâfisi mümkün olanları derhâl tashih etmiştir. Muhtelif Osmanlı menbâlarında Kanunî'nin «Adalet ve nasfet»i, «Reâyâya müdârâ ve istimâlet» leri hakkında fasıllarla menâkıbı vardır. Gerek bunların, gerek Sultan Süleyman devrindeki muhtelif icrâatın tetkikinden çıkarılabilecek belli başlı neticeler şöyle sıralanabilir :

1— Yavuz'un şiddetli ve örfî hareketlerine mukabil Kanunî devrinde halkın can, mal ve nâmus masûniyyeti vardır ve bu insanî haklar itibariyle din ve milliyet farkı yoktur; meselâ pâdişahın bir seferinde Tuna nehrinin öte yakasında görülen bir levha şöyle tasvir edilir :

«Asker-i mûr-şümâr ile Saâdetlü Pâdişâh.ı Âlî-mıkdâr giderken yemîn-u-yesârında çift sürüp ekin eken, tavuk ve puğaçasın askere fürukht içün yola ğetüren reâyâya ve bu ticâreti iden avretlerüne dahî avuç avuç altın ihsâniyle gınâya irişdirirlerdi».

Harbe giden bir istilâ ordusuna peşin parayla öteberi satmak üzere hıristiyan tebaanın kadınlarıyla beraber yol boylarına kendiliklerinden üşüşmeleri için can, mal, ırz ve nâmus masuniyyetlerinin tamamiyle müemmen olması ve netice itibariyle Kanunî devrindeki içtimaî nizâmın bugünkü Avrupa devletlerine bile örnek olabilecek bir dereceye varmış bulunması lâzımgelir. Sultan Süleyman zamanında bu hukukî vaziyet kanunî hükümlerle de teyid edilmiştir. Meselâ «Kanun-nâme-i Âl-i Osman» da tarlaya girip ekinleri çiğnemek ve hattâ hayvanlara çiğnetmek dayak ve para cezalariyle karşılanır:

«Ve eger bir kişinin atı ya katırı ve öküzü ya hımârı ekine girerse davar başına beş çomak urup beşer akça cerîme alına»

şeklinde muhtelif maddeler vardır; fakat bu hafif cezaların yalnız sulh zamanlarınla münhasır olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü Kanunî'nin muhtelif seferlerine ait ruznâmelerde halkın malına ve tarlasına zarar veren ordu mensuplarının derhâl idâm edildikleri görülmektedir! — Meselâ 1526=932 Macar seferinde ordu Meriç boylarından geçerken 10 Mayıs=28 Receb Perşenbe günü «Atı ekine girdiğiyçün bir herifin boynu urulmuş» olduğu gibi, 1529=935 Viyana seferinde de Türk ordusu Belgrad'ın ötesinde «Eski-Hisarlık» mevkiine geldiği zaman 20 Temmuz=14 Zülka'de Salı günü «Atı tarlaya girdiğiyçün bir Sipâhi'nin boynu urulmuştur»! 1538=945 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Bu misallerde cürme nisbetle cezanın şiddetli olması,; harb halinin hâsıl ettiği fevkalâde vaziyetten dolayıdır: Hattâ bu kadar adalet karşısında bâzı düşman kalelerinin müdafaasız teslim oldukları ve bâzı Avrupa memleketlerinden bir takım hıristiyan âilelerinin muntazam bir idare altında yaşamak için Türkiye'ye muhâceret ettikleri hakkında bile muhtelif rivayetler vardır! Her halde şimdiki Garp medeniyeti henüz o seviyyeden çok uzaktır, işte bir taraftan hak ve kanun zihniyetinin harb meydanlarında bile hüküm sürmekten hâlî kalmaması, bir taraftan da Türk adliyesinin bütün dünyaya örnek olacak mükemmel bir müessese haline gelmesi, yeni İngiliz müelliflerinden «Fairfax Downey»nin dediği gibi nihayet İngiltere kralı «Sekizinci Henri» nin İngiliz adliyesini ıslâh için Türkiye'ye bir tetkik heyeti göndermesiyle neticelenmiş ve bu suretle Türk adliyesi İngiliz adliyesine ilk örnek olmak şerefini kazanmıştır.

2 — Kanunî devrinde devlet idâresi çok sıkı bir nizâm altındadır: Memurların terakkisi, tâyini, azli ve becâyişi pâdişahın bile bizzât riâyet edip ihlâlinden büyük bir dikkatle içtinâb ettiği bir takım mevzûâtâ tâbidir. «Peçevî» bu noktayı şöyle anlatır:

«Cümle hükkâm adl-u-insâf ile hareket idüp azilden khavf iderdi ve töhmet ile ma'zûl olursam bir dahî mansıb yüzün görmezemdir idi»

İşte bundan dolayı hiç bir memur sebebsiz olarak azledilemez ve kanunî bir sebebten dolayı azledilenler de umumiyetle bir daha istihdâm olunmazdı. Tabiî bu vaziyet memurların her türlü haksız muâmeleleriyle irtikâp ve irtişalarına maddeten imkân bırakmıyordu:

«Zamân-ı Şerîfleründe irtişânun nâmı yoğ idi».

Memuriyetlerin tevcihinde ehliyet ve iktidardan başka hiç bir şeye kıymet verilmediği ecnebilerin ve hattâ düşmanların bile itirâfiyle sâbittir; meselâ Kanunî'nin son devirlerinde senelerce Türkiye'de bulunmuş olan meşhur Avusturya sefiri «Busbek» bu noktayı şöyle anlatır:

«Hiç kimse sırf filanın neslinden gelmiş olmak dolayısıyle diğerlerinden mümtâz bir mevkie çıkamaz... Sultan herkesin vazife ve memuriyetini tevcih ederken ne servete ehemmiyet verir ve ne de boş ricalarla iddiâlara kulak asar: Yalnız liyakate bakar, seciye arar, fıtrî kabiliyet ve istidâdı düşünür; işte bu suretle herkes kendi liyakat ve istihkakına göre mükâfat görür. Her memuriyetin başında o vazifeyi ifaya muktedir bir kimse vardır: Türkiye'de herkes kendi mevki ve ikbalinin bânisidir... Türkler insanlarda meziyyetin ırsen intikal ettiğine ve bir mirâs gibi elde edildiğine inanmazlar... Namussuz, tenbel ve âtıl olanlar hiç bir zaman yükselemezler, itibarsız ve hakîr bir halde kalırlar. Türklerin her teşebbüslerinde muvaffak olarak hakim bir ırk haline gelmelerinin ve her gün hududlarını genişletib durmalarının sırrı işte bu noktadadır.»

Kanunî devrinde uzun zaman Vezir-i-a'zam olduktan sonra «Vezâret-i-uzmâ âdâbın» daha evvelki devirlerle kendi devrinde «gördüğü ve işittüğü üzre» kaleme alıp «Âsafnâme» isminde küçük bir risale tertib eden meşhur müverrih Lûtfi Paşa o parlak devrin bu hususiaki zihniyyetini şu cümleyle ifâde etmektedir:

«Ashâb-ı devlete rüşvet marazı kebâir ve mel'un bir illet-i bî-ilâcdur ve devletün ihtilâline bâisdür».

Lûtfi Paşa halkın dedikodusuna sebeb olabilecek erzak istifçiliğinden bile haşyetle bahsedip Allaha sığınır:

«Erbâb-ı menâsıbbun kimi pirinç bezirgânı ve kiminün hânesi attâr dükkânı olmamak gerektür: Bakkalluk ve naûzu-billâhi-teâlâ sarrafluk eylemek gibi».

İşte bundan dolayı devlet erkânının kapıları beş vakit cemâatle namaz kılmak vesilesiyle halka açıktır ve bu vaziyet vüzerânın hususî hayatını bile halkın daîmî kontrolü altında bulundurmak demektir; Lütfi Paşa bu güzel âdeti bir kaide şeklinde ifâde etmektedir:

«Vezir-i-a'zam ve sâir vüzerây-i izâm behemehal salavât-ı hamseyi cemâat ile hânesünde edâ idüp ve kapusu açuk olup ibâdullâh ile buluşması âsân olmak gerekdür».

İşte bundan dolayı:

«Vezir-i-a'zam olanlarun evkaatı mühimmât-ı saltanata masrûf gerekdür: Takayyüd-i-binâ ve saz ve söz ve maâzallâh ayş-u-işret münâsib değüldür. Müdebbir bunları ittüğü vakitde sair nâsun zaptu güç olur. Ol makama geldükten sonra münâsib olan sükût ve tekvâdur: Erbâb-i hükûmete sükût kadar bir büyük vekar olmaz; mümkün mertebe nefsini salâha ve âlemi ıslâha sa'yitmek gerekdür».

İşte bu gibi kaidelere riâyet etmediklerinden dolayı azledilen memurlar sefâlette bırakılmamak için bu gibilere bir nevi mâzuliyet maaşı şeklinde «arpalık» verilirdi. Azil gibi becâyiş için de kanunî ve meşrû sebeb lâzımdı. — İşte bundan dolayı ayni bir yerde ve ayni vazifede 20, 30 ve hattâ 35 sene kalan valilerle hâkimler görülmüştür.

3 — Sarayın hükûmet işlerine keyfî müdâhalesini hükümsüz bırakarak bir vazife ve salâhiyet ayrılığı temin edilmişti. «Selânikî» tarihinde bu vaziyet bütün vuzuhiyle tenvir eden bir fıkra vardır: Sonraki devirler için âdetâ bir ibret dersine benziyen bu fıkraya göre bâzan Kâğıthâne taraflarından ava çıkan Sultan Süleyman oralarda Bizans devrinden kalma su yollarına ait bâzı enkaza tesâdüf edip bunları imâr ederek Istanbul'a akıtmak istemiş, pâyıtahtın gittikçe artan

nüfusiyle mütenâsip bir su siyaseti tasarlamış ve bu işlerde ihtisâsiyle tanınmış «Nikola» isminde bir mühendisi bir kaç kere Kâğıthâne'ye celbedip kendisinden izâhat almış: Fakat pâdişahın hükûmet işlerine müdâhalesi demek olan bu hareket Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya aksedince işin rengi değişmiş; paşanın emriyle su mühendisi derhâl tevkif edilip bir kaç gün nezaret altına alınarak pâdişahla temasına meydan verilmemiş; mesele halkın diline düşmüş; Kanunî bir gün Kâğıthâne'ye gidip işi anlayınca «Ayak-divânı idüp» Rüstem Paşa'ya serzenişte bulunmuş; «Selânikî» tarihinde Pâdişahla Paşanın bu unutulmaz muhâveresi şöyle kaydedilir:

— Su yolcu zimmînin habsine bâis nedür?

— Ben kulunun haberi yoğ iken izz-i Huzûr-i Hümâyunda küllî Hazîne masârifiyçün yol açup mukaddimât bast ittüğünün sıdk-u-istikaametine vâkıf olmak içün bir kaç gün saklanmışdır. Görülsün, söyledüp bilelüm ne minvâl üzre olacakdur!

Rüstem Paşa'nın bu sözleri, Sarayın Hükümet işlerine müdâhalesi karşısında bir «salâhiyyet» meselesi çıkarmak demektir; Sadr-ı-a'zam, Osmanlı tarihinin en muhteşem ve en şanlı pâdişahına karşı:

— Benim haberim olmadan sen böyle şeylere karışamazsın ve devletin başına keyfî kararlarınla bir masraf kapusu açamazsın! Bu işi hükûmet tetkik edecek ve eğer icab ederse hükûmet yapacaktır: Seninle temasına mâni olmak için mühendisi nezaret altına aldırdım; çünkü benim salâhiyetim dahilinde olan işlere sen müdâhale edemezsin!

demek istiyor; yalnız bu fikrini bir hükümdar huzurunda kullanılabilecek en hürmetkâr ifâdelerle arzediyor. Kanunî devrinin en büyük kuvveti, vezirine işte bu sözleri söyleten ve pâdişahına da bunları dinleten kanun zihniyetinin hâkimiyyetindedir. Rüstem Paşa'nın pâdişahı mühendisle ihtilâftan men'ettikten sonra ona böyle bir hitabda bulunabilmesi demek, Saltanatla Hükümet arasındaki vazife ve salâhiyet hududunu bütün vuzuhiyle tayin etmesi demektir: Tabiî kanunun bu derece hâkimiyyeti, mutlakıyyet içinde âdetâ meşrutî bir zihniyet gibidir. Sarayla Hükümet arasında görülen bu vazife ve salâhiyet ayrılığı hakkında Koçu Bey de bir çok izahât verir; onun izâhına göre: «Dokuz yüz seksen iki [=1574-1575] tarihine gelince vüzerây-i izâmda istiklâl-i tâm olup Vezâret-i-uzmâ sadrında olanların umûruna bir ferd müdâhaleye kaadir değil idi; kabz-u-bast ve azl-ü-nasb ellerinde olup pâdişah ile kendiler beyninde olan muâmelâta kimesne vâkıf değil idi ve bir maslahata müdâhaleye kimesnenin zöhresi yoğ idi».

Hattâ Koçu Beyin kanâatince eski Osmanlı şevket ve kudreti işte bu vaziyetin neticesidir:

«Selâtin-i âl-i Osman bunca azîm-üş-şân ve kişver-sitân olduklarının hikmeti, budur ki vüzerâsından birisi mesned-nişîn-i Vezâret-i-uzmâ ve sadr-nişîn-i Vekâlet-i-Kübrâ oldukda zimâm-i istiklâl eline virülüp umûr-i saltanata andan gayri bir ferd müdâhale itmez».

Zaten Osmanlı müesseselerinin bilhassa XVII inci asırdan itibaren inhitâta başlamasından evvel vüzerâ ile ulemânın en şiddetli pâdişahlara karşı bile vazife ve salâhiyet bakımından cephe aldıklarına ve hattâ kanun hâkimiyyetini saltanat nüfuzundan üstün tuttuklarına ait bir çok misaller vardır: Meselâ Bursa Kadısı Molla Fenârî Yıldırım Bâyezid'in mahkeme huzurunda şâhidliğini reddetmiş, meşhur Şeyh-ül-İslâm Zenbilli.Ali Efendi Yavuz'un siyaseten verdiği bâzı idâm cezalarını şeriat ahkâmına mugayir görerek uzun ve şiddetli bir vazife ve salâhiyet münâkaşasından sonra geri aldırmış ve nihayet Kanunî Sultan Süleyman

bâzı kimseleri terfi ettirmek istediği halde kanun müsâid olmadığı için hükûmetin itirazına uğramıştır! Bu kanun hâkimiyyeti ve hükûmetin saraya itiraz salâhiyeti bilhassa Kanunî devrinde kat'î ve umumî bir kaide mahiyetini almış ve Vezir-i-a'zam Lûtfi Paşa «Âsafnâme»sinde Osmanlı medeniyetinin bu güzel teamülünü şöyle ifâde etmiştir:

«Vezir-i-a'zam Pâdişâh-ı âlempenâh Hazretlerine umûr-i din-ü-devlete lâzım olanı tevkif itmeyüp hakkı söylemek gerekdür... Vezir-i-â'zam Pâdişâh-i âlempenâh Hazretlerine ekseri sözünde [Saâdetlü Pâd'işâhum, ben boynumdaki yükü ayırdum, doğrusun söyledüm, Rûz-i-cezâ'da simden sonra cevâbı siz virün!] dimekdür». Paşa kendisinin Sultan Süleyman'a karşı işte böyle davrandığını anlatır.

4 — Sultan Süleyman malî adalet, yâni vergilerin tarh ve tahsilinde halkı her türlü zulüm ve tazyikten siyâset hususunda da bütün devirlerle devletlere örnek olacak bir titizlik göstermiştir. «Hammer» onun bu zihniyetini çok güzel gösteren bir misal anlatır: Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa bu vilâyetin vergisini «Mısır hazînesi» ismiyle Istanbul'a göndermiye başlıyan ilk validir; gönderdiği vergi mıkdarı senede sekiz yüz bin duka altını tutmaktadır. Fakat Süleyman Paşa oradan başka bir vazifeye nakledildikten sonra yerine tayin edilen Husrev Paşa bir sene vazife gördükten sonra sekiz yüz bin yerine bir milyon iki yüz bin duka altını göndermiştir! Bu mıkdar, eskisinden dört yüz bin altın fazladır: İşte bu fazlalık Kanunî'nin derhâl işe müdâhale etmesine sebeb olmuş ve Husrev Paşa'nın halka zulmederek fazla para toplayıp toplamadığının hemen tahkikini emretmiştir. Husrev Paşa kendisini müdafaa etmek için bu fazlalığın Mısır'daki irvâ ve iska tedbirlerinden dolayı mahsulün fazlalaşmasından ve selefi zamanında bir donanma inşâ edilerek büyük masraflara girişildiği halde kendi zamanında öyle bir masraf olmadığından bahsetmişse de bunlar Kanunî'yi tamamiyle tatmin etmediği için Husrev Paşa azledilmiş, yerine tekrar Süleyman Paşa gönderilmiş ve dört yüz bin altın tutan fazla para devlet hazinesine mal edilmiyerek su işlerine sarfedilmiştir.

İdare tarihimizde Kanunî devrini Yavuz devrinden ayıran en mühim fark, işte bu gibi tedbirlerle tezâhür eden bir zihniyet farkıdır).

1521=927

6 Şubat=27 Safer, Çarşanba: Saltanat tebeddülünü fırsat ittihaz eden Şam valisi Canbirdi-Gazâlî'nin isyânı ve istiklâlini ilânı üzerine sevkedilen kuvvetlere karşı Mastaba muharebesinde mağlûbiyyeti ve kesik başının Istanbul'a gönderilmesi.

(Bu muharebe için 7 Safer=17 Kânunusâni Perşenbe, 17 Safer: 27 Kânunusâni Pazar ve 20 Safer=30 Kânunusâni Çarşanba tarihleri de rivâyet edilir; bir rivayete göre de muharebe 17 Safer=27 Kânunusâni Pazar günü vukua gelmiş, ve bu tarihten on gün sonra 27 Safer=6 Şubat Çarşanba günü de Canbirdi yakalanıp kafası kesilmiştir. — Vaktiyle Kölemen sultanına ihânet ederek Osmanlılara hizmet ettiği için Yavuz Sultan Selim tarafından Şam valiliğine tayin edilmiş olan Canbirdi bu sefer de Yavuz'un vefatiyle Kanunî'nin cülûsunu ve bilhassa yeni metbûunun tecribesiz bir genç oluşunu fırsat ittihâz ederek Osmanlı pâdişahına ısyan ve istiklâlini ilân etmiştir. Bu adamın Hırvat cinsinden bir İslâv olduğu rivâyet edilir: Bu rivâyete göre İkinci Bâyezid devrinde Osmanlı akıncıları tarafından esip edilip Istanbul'a sevkedildikten sonra Mısır sultanına hediye edilen yirmi esir içinde Kahire'ye gönderilerek Kölemen hizmetine girmiştir. Canbirdi bu sefer ısyan hareketlerine başlamadan evvel, bir taraftan İran Şâhı İsmail-i Safavî ile münasebâta girişmiş, bir taraftan Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı-a'zamı «Fabrizio de Carretto» ya adam gönderip ittifak ederek silâh ve cephânece

yardımlar gördükten başka topçuluk mütehassısları bile getirilmiş ve bir taraftan da kendisi gibi Kölemenlerden ayrılarak Osmanlılara hizmet ettiği için Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır valiliğine tayin edilmiş olan Hayr-Bay'a mektup yazıp onu da kendisiyle beraber harekete dâvet etmiş, Hayr-Bay Canbirdi'ye verdiği cevapta bu teşebbüsün muvaffakiyeti için her şeyden evvel bir kere bütün Suriye'nin ve bilhassa Haleb'in işgâli lüzumundan bahsederek onu idare etmekle beraber, Canbirdi'nin mektubunu derhâl Sultan Süleyman'a göndermiştir. — Canbirdi'nin ısyan hareketinde topladığı ordu mıkdarı üzerinde ihtilâf vardır: Şark ve Garp menbâlarında zikredilen rakamlar on beş bin sekiz yüzden kırk bine kadar çıkmaktadır. Bu meşhur âsinin ilk hareketi Hama ve Humus taraflarını yağma etmekle başlamış ve ondan sonra da Haleb'i muhâsara etmiştir. Halep Beylerbeyi Karaca Paşa Trablus, Hama, Humus vesaire sancak beylerini de etrâfına toplıyarak şiddetli bir mukâvemet gösterdiği sırada Kanunî'nin tenkil kuvvetleri de mevsimin kış olmasına rağmen büyük bir sür'atle harekete geçmiştir. — Tenkil kuvvetlerinin baş-kumandanlığına üçüncü vezir Ferhad Paşa tayin edilmiş ve Dulgadır beyi Şehsüvar-oğlu Ali Bey de yardıma memur edilmiştir. Ferhad Paşa'nın maiyyetindeki kuvvetler, dört bini Yeniçeri olmak üzere sekiz bin kadar gösterilir; Ali Beyin kuvvetleri de nihayet işte bunlarla birleşmiştir: Fakat Şehsüvar-oğlu Ali Bey Ferhad Paşa'dan evvel Haleb'e varmış, Ferhat Paşa sonradan yetişmiş ve hattâ bir rivâyete göre Ali Bey Hama ve Humus yolunda Canbirdi'yi tâkib ederken Ferhad Paşa arkadan yetişebilmiştir. — Ferhad Paşa'nın Haleb'e muvâsalatı 23 Kânunusâni=13 Safer Çarşanba gününe, Haleb'den Şam'a hareketi 27 Kânunusâni=17 Safer Pazar gününe ve Mastaba'ya muvâsalatı da 5 Şubat=26 Safer Salı gününe müsâdif gösterilir; bununla beraber Haleb'e muvâsalat ve oradan hareket günlerini bu tarihlerden ikişer gün evvel gösteren bir rivâyet daha vardır. — Canbirdi bu tenkil kuvvetlerinin büyük bir sür'atle yaklaşmaka olduğunu haber alınca Haleb muhâsarasını bırakarak Şam'a çekilmiş, Yavuz'un Şam muhâfazasına memur ettiği Yeniçerileri bir ziyâfete dâvet ederek yemek yerlerken birdenbire hepsini kılıçtan geçirmiş ve nihayet Haleb üzerinden Şam'a gelen tenkil kuvvetlerini karşılamak üzere şehirden çıkıp «Mastaba» meydanında giriştiği muharebede sabahtan öğleye kadar altı saatte mağlûb olduktan sonra canını kurtarmak için bir iki adamıyla beraber kaçmıya mecbur olmuştur. — Canbirdi-Gazâlî'nin bir kaç gün derviş kıyâfetiyle ötede beride dolaştıktan sonra «Ali» ismindeki hazinedârının ihânetine uğradığı ve Ferhad Paşa'nın ilân ettiği mükâfata imrenen Ali'nin Osmanlı kuvvetlerine mürâcaat ederek efendisinin gizlendiği yeri haber verdiği rivâyet edilir. Diğer bir rivâyete göre de Canbirdi Arapların meşhur Aneze aşîretine ilticâ etmek üzere kaçarken takipçiler tarafından okla vurularak öldürülmüştür; fakat en kuvvetli rivâyete nazaran Mastaba muharebesinden bir kaç gün sonra yakalanıp kafası kesilmiş ve kesik başı o zamanın usulünce Istanbul'a gönderilip teşhir edilmiştir. — Canbirdi-Gazâlî'nin istiklâlini ilânından Mastaba muharebesine kadar takriben iki ay Şam'da saltanat sürdüğü rivâyet edilir. — Yavuz'un Kudüs, Gazze, Safed ve Nablus sancaklarından teşkil ettiği eyâlet valiliğine 1517=923 senesi 25 Eylül=9 Ramazan Cuma günü tayin edilmiş olan Canbirdi 1521=927 senesi 6 Şubat=27 Safer Çarşanba günü vukua gelen Mastaba muharebesine kadar 3 sene, 4 ay, 12 gün valilik etmiştir: Kudüs'ten Şam'a nakli için 1518=924 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. — Kanunî bu sür'atli tenkil hareketinin muvaffakiyetle neticelendiğini haber alınca Şam valiliğine Anadolu Beylerbeyi Ayas Paşa'yı tayin etmiş ve Ferhad Paşa'yı da Canbirdi isyânının inkişâfına göre hareket etmek üzere hudut boylarına asker toplamış olan Şah İsmail'e karşı Kayseri civârında ordu kurup beklemiye memur etmiştir).

17 Mayıs=9 Cumâda-l-âhire, Cuma: «Sultan-Selim» camiinin temel atma merâsimi.

(«Selimiyye» ismiyle de anılan Sultan-Selim camiini Kanunî Sultan Süleyman babasının nâmına yaptırmıştır; mimârının Sinan olduğu rivâyet edilir; Sultan Selim'in türbesi de bu

câmi ile beraber yapılmıştır. Temel atına merâsiminde ilk taşı Kanunî kendi eliyle koymuştur. — İnşaâtın ikmâli için 1522=929 vukuâtının «Teşrinisâni-Kânunuevvel=Muharrem» fıkrasına bakınız).

18 Mayıs=10 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Birinci «Sefer-i Hümâyûn»: Kanuni Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan «İlk Engerus seferi» denilen Belgrad seferine hareketi.

(Feridun Bey «Münşeât» ındaki Belgrad seferi ruznâmesinde Kanunî'nin Istanbul'dan «11 Cumâda-l-âhire sene 927 yevm-üs-Sebt fî 18 Mayıs» tarihinde hareket etmiş olduğundan bahsedilmektedir; Peçevî ile Nişancı ve Solakzâde tarihlerinde de hep «11 Cumâda-l-âhire» den bahsedilir; fakat bu Hicret ayının 11 inci günü Mayıs'ın 18 inci gününe değil, 19 uncu gününe müsâdiftir ve fazla olarak 19 Mayıs «Cumartesi» değil, «Pazar» dır; halbuki Ruznâmede «18 Mayıs Cumartesi» gününden bahsedilmektedir; burada bir taraftan işte bu noktaya ve bir taraftan da «Müneccim-başı» tarihinde 11 inci gün yerine 10 uncu gün esas ittihâz edilmiş olmasına istinâden 18 Mayıs Cumartesi gününe tesâdüf eden 10 Cumâda-l-âhire tarihi tercih edilmiştir. — Kanunî'nin bu Macar seferi çok meşrû bir sebebin pek haklı ve tabiî bir neticesidir: Macaristan'ın taahhüd etmiş olduğu haracı istemek için gönderilmiş olan Türk elçisi Behram-Çavuş bir rivâyete göre tahkir ve hapsedilmiş ve diğer bir rivâyete göre de idâm edildikten sonra burnuyla kulakları kesilip Kanunî'ye gönderilmiştir! Dahilî siyasetinde kanun ve adalet prensiplerini esas ittihâz eden Kanunî, haricî siyasetinde de devletler hukukuna tamamiyle riâyeti prensip ittihâz etmiş olmakla meşhurdur ve hattâ onun bu zihniyeti Garp menbâlarında bile teslim edilmektedir. Bu kadar dürüst bir zihniyet için Behram-Çavuş'un uğradığı akıbet tabiî harb ilânının en vahşiyâne şekli demektir. Bu vahşet Macar kralı «İkinci Lajos» un emriyle yapılmıştır: Bohemya'da saltanat süren «Jagellon» hânedanına mensub Macar krallarının ikincisi ve «Vladislas» ın oğlu olan «Lajos» un ismi Osmanlı menbâlarında «Layoş» ve «Lavoş» gibi şekiller alır ve Garp Menbâlarında da «Louis II» diye anılır, idaresizliği ve acziyle Macar krallığını inkırâza sürükliyen bu toy kralın Türk elçisine yaptığı muâmelenin hakikî sebebi bir vatan ve milliyet duygusu değil, alelâde bir para meselesidir: Macaristan o sırada pek müşkil bir malî ve iktisadî buhrân içindedir; memleketin bütün parası halkın aşağı tabakalarını ezerek zenginleşen zâdegân ve Ruhbân sınıflarının kasalarındadır; hattâ bu yüzden kral ve hükûmet hudut boylarındaki kalelerin askerî masraflarını bile temin edemiyecek hâle gelmiştir; tabiî böyle bir vaziyette Türk hazinesine verilecek haracın Ruhbân ve Zâdegân kasalarından çıkması lâzımgelir: «İkinci Lajos» un Türk elçisine yaptırdığı çirkin muâmele işte bu zengin sınıfların tesirine kapılmış olmasından mütevellit sayılır. O zamanki dünyanın en muntazam ve kudretli ordusunu temsil eden bir elçiye karşı böyle bir muâmelenin ne müdhiş bir çılgınlık olduğunu izaha tabiî lüzum yoktur. — Bâzı Garp menbâlarında Kanunî'nin dahilî gaileleri tesviye ettikten sonra Macar seferine çıkması, Yavuz'un ölüm döşeğinde kendisine Şark'ı bırakıp Garb'a teveccüh etmesini vasiyet etmiş olmasıyla izah edilmek istenirse de, Türk sefirine yapılan muâmele ortada dururken bu gibi tevillerin tabiî hiç bir kıymet ve ehemmiyeti olamaz: Yavuz'a izâfe edilen vasiyetler için 1520=926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız. — Kanunî'nin hayatını Garp menbâlarına istinâden tetkik etmiş olan «Fairfax Downey» Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan bu ilk seferine, hareketinden bahsederken, dünyanın hiç bir devrinde hiç bir ordunun o zamanki Türk ordusu kadar intizam içinde kuvvet ve kudret gösterememiş olduğundan bahseder. — Pâdişahın hareketinden evvel Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa Istanbul'dan İpsala'ya hareket etmiş ve Anadolu'da bulunan üçüncü vezir Ferhad Paşa'ya da Rumeli'ye hareket emri verilmiştir. — «Dânişmend-Reis» kumandasında kırk elli gemiden mürekkep bir hafif filo da Karadeniz'den Tuna'ya sevkedildiği gibi, Tuna ve Sava civârındaki sancak beylerine de dört yüz «At kayığı» hazırlanması emredilmiştir. — Bu seferin hedefi, vaktiyle Fatih devrinde zaptedilemediği için Macarların elinde kalan Belgrad'ın fethiyle Macaristan'ın

Türkiye tarafındaki en mühim kapusunu açmaktır: Bu plân büyük Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumundur).

27 Mayıs=19 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Kanunî'nin Istanbul'dan Edirne'ye gelişi.

(Padişahın Edirne'ye muvâsalatı Belgrad seferi ruznâmesinde bu Hicret ayının 20 nci Pazartesi gününe müsâdif gösterilir: Halbuki Pazartesi günü o ayın 19 uncu gününe tesâdüf etmektedir. Kanunî'nin bu ilk seferine ait olarak aşağıda gelecek tarihlerde de ruznâme ile hakikî takvim arasında bu bir günlük fark teselsül edecektir: Fakat bu fark günlerin isimlerinde değil, yalnız rakamlarındadır; bu mesele için yukarıki fıkranın baş tarafındaki izahata bakınız. — Sultan Süleyman Edirne'de asker, ahali ve Rumeli beyleri tarafından karşılanmış, Edirne sarayına inmiş, beylerin kendisine takdim ettikleri «pişkeş»leri kabul etmeyip kendilerine bırakmış ve sefer hazırlıklarıyla meşgul olarak beş gün Edirne'de kalmıştır).

1 Haziran=24 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Kanunî'nin Edirne'den hareketi.

(Edirne softaları da sancak çekip pâdişahın ordusuna gönüllü olarak iltihak etmişlerdir).

9 Haziran=3 Receb, Pazar: Kanunî'nin Filibe'ye muvâsalatı.

(Pişdar olarak hareket etmiş olan Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, pâdişahı işte burada karşılamış ve ahali de istikbale çıkmıştır. Kanunî Filibe'de iki gün kaldıktan sonra üçüncü günü yoluna devam etmiştir).

10 Haziran=4 Receb, Pazartesi: Filibe'de Dîvan kurulup hareket plânının müzakeresi.

(Muhtelif menbâlardaki izahatın mukayesesinden anlaşıldığına göre bu hususta iki cereyân vardır: Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'nın temsil ettiği fikre göre bu seferin hedefi, Macaristan'ın askerlikçe kapusu demek olan Belgrad'ın fethinden ibaret olmalı ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın fikrine göre de Belgrad arkada ve ablukada bırakılıp Budin üzerine gidilmelidir. Netice itibariyle bu iki fikrin birincisi kabul ve tatbik edilmiştir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «17 Temmuz» fıkrasında görüleceği gibi, bir aralık Kanunî ikinci fikre temâyül etmişse de hükûmet erkâniyle ümerâdan bâzılarının birinci fikri müdafaada ısrâr etmeleri üzerine bu temâyülünden vazgeçmiştir).

11 Haziran=5 Receb, Salı: Kanunî'nin Filibe'den hareketi.

(Edirnede olduğu gibi Filibe'de de softalar sancak çekip gönüllü olarak orduya iltihak etmişlerdir).

16 Haziran=10 Receb, Pazar: Sultan Süleyman'ın Sofya'ya muvâsalatı.

(Padişah Sofya'da altı gün kalmış ve bu müddet zarfında Anadolu'dan gelen üçüncü vezir Ferhad Paşa üç bin deve yükü barut, kurşun vesair mühimmât getirerek askerleriyle beraber işte burada orduya iltihak etmiştir. Paşa'nın arkasından otuz bin deve daha gelmiştir. Sofya, Semendire, Alacahisar ve Vidin reâyâsı on bin araba un ve arpa vermekle mükellef tutulmuşsa da hepsinin parası ve nakliye ücretleri peşin olarak hazineden tesviye edilmiştir: Kanunî'nin harb halinde bile müsâdere usulüne tenezzül etmemesi idâresinin adâleti bakımından bilhassa tetkik edilecek mühim bir noktadır; hattâ onun bu hususiyyeti:

gibi mısralarla edebiyata bile aksetmiştir).

22 Haziran=16 Receb, Cumartesi: Sultan Süleyman'ın Sofya'dan hareketi.

(Son tedbir Sofya'da ikmâl edildikten sonra Pâdişah hareket ederken Edirne ve Filibe'de olduğu gibi Sofya softaları da sancak çekip gönüllü olarak orduya iltihak etmişlerdir. Tabiî böyle hareketler, bu sınıfın o zaman henüz tereddi ve inhitâta uğramamış olmasıyla izah edilebilir).

23 Haziran=17 Receb, Pazar: Tekfur-pınarı konağından Semendire'ye bin yeniçeri gönderilerek Semendire beyi Husrev Bey'in Belgrad ablukasına memur edilmesi.

(Tâkib edilen plânın ana hatları şöyle hulâsa edilebilir: Belgrad abluka altına alınıp muvâsala yolları kesilmekle beraber doğrudan doğruya bu hedef üzerine hareket edilmeyip şehrin şarkında ve garbında iki koldan Tuna ve Sava nehirleri geçilerek Belgrad kalesi Macaristan'dan tecrid edildikten sonra muhâsara ve hücum edilecektir. Semendire beyinin ablukaya memur edilmesi işte bundandır. Belgrad'ın cenubuşarkîsinde Semendire üzerinden Tuna'nın geçilmesi ve garbında da Türklerin «Böğür-delen» dedikleri «Sabacz» kalesi alındıktan sonra Sava nehrinden geçilip Belgrad önlerine sarkılması takarrür etmiştir. Bu plân, aşağıda sırasıyla görülecek tatbikatından anlaşılmaktadır).

27 Haziran=21 Receb, Perşenbe: Niş civârında Dîvan müzakeresi.

(Bu harb meclisinde verilen kararlar mucibince Dânişmend-Reis'in kumandasındaki Tuna filosunu takviye için beş yüz Yeniçeri gönderilmiş ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa da yukarıki fıkrada izah edilen plân mucibince «Böğür-delen=Sabacz» üzerine sevkedilmiştir. Bundan başka Bosna valisi Yahyâ Paşa oğlu Bâli Bey kumandasında Hırvatistan'a ve Mihal-oğlu Mehmet Bey kumandasında Osmanlıların «Erdel» dedikleri Transilvanya'ya Akıncı kolları da sevkedilmiştir: Bu Akıncıların Sofya'dan sevkedildikleri de rivâyet edilir).

2 Temmuz=26 Receb, Salı: Kanunî'nin «Sabacz/Schabatz=Böğür-delen» üzerine teveccühü.

(Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa muhâsarayı kurmak üzere önden sevkedildikten sonra pâdişahın da bu nokta üzerine teveccühü kalenin askerlikçe ehemmiyetindendir. Mora beyi Ömer Bey oğlu Hasan Bey de pişdarlık vazifesini almıştır).

3 Temmuz=27 Receb, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'nın Belgrad şehriyle civârındaki «Zemlin» kalesi üzerine hareketi.

(Eski Osmanlı menbâlarında «Zemin» ismiyle de anılan «Zemun/Zemuni/Zemlin/Semlin» kalesi Tuna üzerinde ve Belgrad'ın karşısındadır. Belgrad'ın fethi için tabiî ilkönce bu kalenin zaptı lâzımdır; onun için Pîrî-Mehmet Paşa hem bu kalenin fethi, hem Belgrad'ın tazyiki vazifesiyle gönderilmiştir).

7 Temmuz=1 Şa'ban, Pazar: «Sabacz/Czabacz/Schabatz=Böğür-delen» kalesinin fethi.

(Belgrad'ın garbında ve Sava üzerinde bulunan bu kalenin ismi Osmanlı menbâlarında «Böğür-delen» şeklindedir: Eski yazıda bu isim «Böğürtlen» şeklinde bile okunabilirse de bâzı menbâlardan birinci şeklin daha doğru olduğu anlaşıldığı gibi, Ahmed Vefik Paşa'nın «Lehce-i Osmânî»sinden de kelimenin askerî bir ıstılâh olarak «yandan vuran tabya ve istihkâmât» mânâsına geldiği anlaşılmaktadır; bu izaha Şemsüddin Sami'nin «Kamus-i Türkî»sinde de tesâdüf edilir. Bununla beraber gene Osmanlı menbâlarında «Şabac/Şabaç» ismi de vardır: 1476=881 vukuâtının ikinci fıkrasında görüldüğü gibi, vaktiyle Fatih devrinde ve 1470=875 yâhut 1471=876 tarihinde Belgrad'ı tazyik için Türkler tarafından kurulan bu kale bir müddet sonra Macarların eline geçmiş olduğu için Peçevî «Şabaç» isminden bahsederken «Kefere tevârîhlerinde mukayyed buldum: Şa'ban nâm kimesne binâ itmekle nâmından iştikak ile bu nâm vaz'olundu diyü yazmışlar» demektedir! — Bu kalenin fetih tarihi Belgrad seferi ruznâmesinde 2 Şa'ban Pazar gününe müsâdif gösterilirse de Pazar günü Şa'ban ayının ikinci gününe değil, birinci gününe tesâdüf ettikten başka, Peçevî tarihinde fetih gününün «Gurre-i Şa'ban» a, yâni ayın birinci gününe tesâdüf ettiğinden bahsedilmektedir: Bu seferin gün tarihleri için yukarda bu sene vukuâtının «18 Mayıs=10 Cumâda-l-âhire» fıkrasına bakınız. — Böğürdelen'de Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın kurmuş olduğu muhâsara harekâtı Kanunî o civara geldikten sonra büsbütün şiddetlenmiş, pâdişah o zamanın usulü mucibince şehir malının askere aid olduğunu ilân ettirmiş, «Simon Logodi» ismindeki kale muhâfızının kumandasında bulunan müdâfilerin şiddetli mukâvemetlerine rağmen Osmanlı askerleri hendekleri doldurduktan sonra ağaçtan ve ipten merdivenlerle sûrların üstüne tırmanarak şiddetli bir muharebe ile kaleyi fethetmişlerdir).

8 Temmuz=2 Şa'ban, Pazartesi: Kanunî'nin ilk fethettiği şehir olan «Sabacz=Böğür-delen» kalesine girişi.

(Padişah şehir civârındaki ordugâhından gelip Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa ile sancak beylerinin tebriklerini kabul ettikten sonra muhteşem bir alayla şehre girmiş ve:

— Evvel fethettüğüm kal'adur, ma'mûr olmak gerekdür!

dediği için şehrin derhâl tahkim ve imârına başlanmıştır).

9 Temmuz=3 Şa'ban, Salı: Sava nehri üzerinde büyük bir köprü kurulmıya başlaması.

(Nehrin karşı yakasına Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa kumandasında gemilerle asker geçirilip o sâhil işgâl edildikten sonra köprünün bir an evvel yapılması için Sava'nın her iki sâhilinden inşaâta başlanmış ve kâfi mıkdar duba yâhut mavna mevcud olmadığı için kazıklar üzerinde ayaklı bir köprü yapmak mecburiyeti hâsıl olmuştur. — İnşâatın tesrii için pâdişah için sahilde kurulan bir çardakta oturarak her gün sabahtan akşama kadar vezirleriyle beraber işlere nezaret etmiştir).

12 Temmuz=6 Şa'ban, Cuma: «Zemun/Zemlin» kalesinin fethi.

(Tuna üzerinde ve Belgrad'ın karşısında olan bu kalenin isimleri için yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz=27 Receb» fıkrasına bakınız. — O sırada büyük toplarla Belgrad kalesini tazyik etmekte olan Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa Sırpların «Zemun» dedikleri Zemlin yâhut Semlin kalesine Semendire beyi Husrev Beyi topçu kuvvetleriyle göndermiş ve kale şiddetli bir bombardımanla fethedilmiştir).

17 Temmuz=11 Şa'ban, Çarşanba: Belgrad muhâsarasının kaldırılmasını emrederek doğrudan doğruya Macaristan üzerine hareket kararını veren Kanunî'nin bu kararından vazgeçerek muhâsaranın devamını emretmesi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «10 Haziran» fıkrasında izah edildiği gibi, Kanunî'nin bu ilk Macar seferine Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa tâkib edilecek hedefin Belgrad fethi olmasını Ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa da Belgrad'ın geride bırakılıp doğru Budin üzerine gidilmesini tavsiye etmişlerdir: İlkönce Pîrî Paşa'nın fikri kabul edilerek ona göre tedbirler ittihâz edilmişse de, Pîrî-Mehmet Paşa'nın Belgrad muhâsarasıyla meşgul olmasına mukabil «Sabacz=Böğür-delen» kalesinin fethindenberi ekseriyetle pâdişahın yanında bulunan Ahmed Paşanın mütemadî telkinleri üzerine Kanunî Belgrad muhâsarasının kaldırılmasını ve Macaristan üzerine hareket edilmesini emretmiştir. Fakat bu meselede çok doğru düşünen Pîrî-Mehmet Paşa'nın kuvvetli tarafdarları da vardır: Bunların en mühimleri ikinci vezir Mustafa Paşa ile o sırada muvaffakiyetli bir akın hareketinden dönmüş olan Yahyâ Paşa-zâde Bâli Bey'dir. Böğür-delen'de bunlar pâdişahın huzuruna çıkarak meseleyi münâkaşa etmişler ve nihayet Kanuni'yi her şeyden evvel bir kere Belgrad'ın fethiyle Macaristan kapusunun açılmasına iknâ ederek muhâsaranın kaldırılması hakkındaki emri geri aldırmışlardır).

18 Temmuz=12 Şa'ban, Perşenbe: Sava üzerinde kurulan köprü inşaâtının ikmâli.

(Bu köprünün uzunluğu bin sekiz yüz kulaç gösterilir: 9 Temmuz=3 Şa'ban Salı günü inşâsına, başlanan bu büyük köprü tam on günde ikmâl edilmiştir. Tabiî maksat asker ve ağırlıkların karşı yakaya geçirilmesidir).

26 Temmuz=20 Şa'ban Cuma: Kanunî'nin Sava nehrinden karşı yakaya geçip «Syrmium=Sirem» arazisine girmesi.

(Padişah toplar atılarak ve Mehter çalarak şenlikler ve alkışlar içinde karşı sahile geçmiştir. Karşı sahil, Tuna ve Sava nehirleri arasındaki arazidir: Takrîben yedi bin kilometre murabbaı tutan bu kıt'aya Osmanlı menbâlarında «Cezîre-i Sirem», «Memleket-i Sirem» veyâhut «Siremiyye» gibi isimler verilir; bu isimler Romalılar devrinden kalan «Syrmium» tesmiyesinden muharreftir; Fransızcada «Syrmie» ve İtalyancada «Sirmia» şekilleri vardır. Bu arazinin vaktiyle ayni ismi taşıyan idare merkezi civârında sonradan «Mitroviça» şehri kurulmuştur. Kanunî'nin Sava nehrinden buraya geçmesi Belgrad üzerine yürümek içindir).

1 Ağustos=26 Şa'ban, Perşenbe: Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad önündeki ordugâha muvâsalatı.

(O sırada Belgrad muhâsara altındadır: Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet kumandasındaki Türk ordusu büyük toplarla kaleyi bombardıman ettiği sırada pâdişah gelmiş, harekâtın şiddetlendirilmesi ve kalenin tamamiyle kuşatılmasını emretmiştir).

8 Ağustos=4 Ramazan, Perşenbe: Üç koldan yapılan umumî hücumla Belgrad şehrinin fethi.

(Bu gün fethedilen yer yalnız dış hisardır; iç-kale mukâvemette devam etmiştir: Yâni şehir fethedilmiş, fakat iç-kale sebât etmiş demektir. — Umumî hücum üç koldan yapılmıştır: Sava nehri sâhilinden Pîrî-Mehmet Paşa, Tuna tarafından ikinci vezir Mustafa Paşa hücum ettiği gibi, cepheden de Belgrad'ın şimal tarafındaki «Vojno Ostrovo» adasını işgâl eden Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa taaruz etmiştir. — Türk ordusu büyük toplarla açılan gediklerden

içeri girdiği zaman «de Croissy», «Blasius-OIah», «Janus-Bothius» ve «Jean Morgsy» isimlerindeki kumandanların idaresinde bulunan Macar, Sırp ve Bulgar müdâfiler derhâl iç-kaleye çekilmişlerdir. Bundan sonraki taaruzlar iç-kale üzerine teksif edilmiştir).

17 Ağustos=13 Ramazan, Cumartesi: Belgrad önünde Sava nehri üzerine kurulan köprü inşaâtının ikmâli.

(Kanunî'nin emriyle Karaca Paşa'nın nezaretinde yapılan bu büyük köprü dubalar üzerine kurulmuş ve inşaâtı on iki günde ikmâl edilmiştir: Gerek burada, gerek bundan evvel «Sabacz=Böğür-delen» de yapılan köprüler, tabiî o zamanki Türk ordusunun teknik itibariyle ne kadar yüksek bir seviyyede bulunduğunu gösterir).

29 Ağustos=25 Ramazan, Perşenbe: Belgrad kalesinin fethi.

(8 Ağustos=4 Ramazan Perşenbe günü dış hisar içindeki şehir fethedildikten sonra bu gün de iç-kale «vire ile», yâni teslim olmak suretiyle işgâl edilmiştir. — Belgrad'ın tamamiyle muhâsarası Kanunî'nin 1 Ağustos=26 Şa'ban Perşenbe günü ordugâha muvâsalatından itibaren başlamış olduğuna göre, dış hisar sekiz günde ve iç-kale de 8 Ağustos=4 Ramazan Perşenbe gününden itibaren yirmi bir günde fethedilmiş, yâni dış ve iç kalelerin tamamiyle zaptı yirmi dokuz gün sürmüş demektir. — İç-kalenin tazyiki esnâsında kulelerden biri lâğımla yıkılmış ve müdâfiler pek çok telefât vermişlerdir. Gene bu sırada mahsur kumandanlardan bâzılarının ihânet ettikleri anlaşılmaktadır. «Belgrad seferi ruznâmesi»nde bunlara «kaftan» giydirildlğinden bahsedilir: Hammer de «François de Hederwar» ve «Valentin Toeroek» isminde iki kumandanın ihâneti üzerine diğerlerinin teslime mecbur olduklarından bahsetmektedir. Bundan başka bir de Ortodoks mezhebine mensup olan Sırp papaslarıyla ahaliden bâzılarının Katoliklerle Macarlara karşı dinî husûmetlerine kapılarak müdâfilerin tedbirlerini Türklere haber vermek suretiyle neticeyi tesri etmiş olduklarından da bahsedilir: Her halde Türk ordusunun çok kuvvetli bir casus teşkilâtı bulunduğu muhakkaktır. — Teslim şartlarına göre istiyenler aileleriyle beraber çıkıp gitmekte ve gitmek istemiyenler de Türk tâbiiyyetini ihtiyâr etmekte serbest bırakılmış olduğu için, gidenler öğleden sonra kadınları ve çocuklarıyla beraber kaleden çıkmışlardır. Kaleye ilkönce Yeniçeriler girip bayrak çekmişler, pâdişahın müezzinleri sûrların üstünden ezan okumuşlar, ondan sonra Mehter takımları zafer alâmeti olarak nevbet çalmışlar ve bu sırada Yeniçeriler kendi ocaklarının «sarılu kızıllu» sancaklarını da çekmişlerdir. Bu suretle vaktiyle Fatih'in otuz dokuz gün muhâsara ettiği halde Yanko Hunyad=Hunyadi Janos'un elinden almıya muvaffak olamadığı Belgrad şehrinin fethi nihayet 65 sene sonra torununun oğluna nasîb olmuş demektir: 1456=860 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Fatih'den evvel İkinci Murad zamanında Belgrad kalesi Evrenos oğlu Ali Bey tarafından altı ay kadar ve Fatih'den sonra İkinci Bâyezid devrinde de Hadım-Süleyman Paşa tarafından bir müddet muhâsara edilmiştir: 1441=845 vukuâtına ve 1492=897 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu seferki parlak fethin asıl kahramanı, büyük ve muhterem Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumdur: Belgrad fethi onun ısrâriyle olduğu gibi bu fikri pâdişaha kabul ettiren ve zafere kadar tatbikatına nezaret eden de hep o mubârek ve şanlı vezirdir. Genç pâdişahın bu meselede gösterdiği büyük meziyyet de, tıpkı bir baba gibi hürmet edip hatırını saydığı bu büyük devlet adamının sözünü dinlemesinde ve muhâlif tesirlere kulak vermemek metânetini göstermiş olmasındadır. Eğer Sultan Süleyman Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın fikrine kapılıp da Belgrad'ı arkada bırakıp doğrudan doğruya Macaristan'a yüklenmiş olsaydı, hem ordunun gerisi tehlikede kalmış, hem yapılan sefer ancak bir akın mahiyetini almış olurdu. Fakat büyük Vezir-i-a'zamın himmetiyle Belgrad'ın fethi Balkanlarda Türk hâkimiyyetini tamamladıktan başka bize Macaristan ve orta Avrupa yollarını da açmış oldu. — Türk

tâbiiyyetini ihtiyâr eden Belgrad ahalisinin birkısmı pâdişahın emriyle Istanbul'a sevkedilmiştir: Bunların bir mıkdarı Büyükdere'nin arkasındaki «Belgrad-köyü» nü kurmuş ve Belgrad ormanı da o ismi işte bu münasebetle almıştır; bir kısmı da Yedi-kule ile Silivri-kapusu arasındaki «Belgrad-kapusu» civarına iskân edilmiştir — Belgrad fethi her tarafa parlak zafernâmelerle tebşir edilmiştir. — Belgrad muhâfızlığına Yahyâ Paşa-zâde Bâli Bey tayin edilmiş, maiyyetine üç bin Yeniçeri ile istihkâmların tâmirinde istihdâm edilmek üzere yirmi bir bin Ulah amelesi verilmiştir. — Belgrad seferinde «Zemun-Zemlin» ve «Sabacz=Böğür-delen» kalelerinden başka «Syrmium=Sirem» kıt'asındaki «Kulpenik», «Bariç», «Perkas», «Uylok», «Mitroviça», «Karlofça» ve «Slankamen-Salankaman» kaleleri de fethedilmiştir).

30 Ağustos=26 Ramazan, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın muhteşem bir alayla Belgrad şehrine girip câmiye tahvil edilen aşağı kale kilisesinde Cuma namazını kılması.

(Padişah Sava üzerinde kurdurduğu köprüden geçerek şehre girmiştir. Câmiye tahvil edilen aşağı kilise o zamanki Belgrad'ın en büyük kilisesidir. — Kanunî ümerâsiyle askerlerine zafer mükâfatları ihsan ettikten sonra, iki yüz topla tahkim edilmesini emrettiği şehrin imârı için de hazineden yirmi bin altın verdirmiştir: Bu suretle o zamanki sefil Belgrad, Türk medeniyetinden daha ilk anda istifâdeye başlamış demektir: Bu şehir bilhassa XVI ncı ve XVII inci asırlarda büyük ve parlak bir ticaret merkezi halini almıştır).

18 Eylül=15 Şevvâl, Çarşanba: Kanunî'nin Belgrad'dan Istanbul'a hareketi.

(Belgrad önündeki ordugâha 1 Ağustos=26 Şa'ban Perşenbe günü gelmiş olan Sultan Süleyman Istanbul'a hareket edinceye kadar şehrin dışında ve içinde cem'an 49 gün kaldıktan ve bayramı da Belgrad'da geçirdikten sonra ellinci gün yola çıkmıştır).

19 Teşrinievvel=17 Zülka'de, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad fethinden Istanbul'a avdeti.

(18 Mayıs=10 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Istanbul'dan hareket etmiş olan Kanunî'nin bu ilk seferi beş ay üç gün sürmüştür. — Pâdişah Belgrad'dan Istanbul'a otuz iki günde gelmiştir: Bunun sebebi bâzı konaklarda bir kaç gün kalıp yorgunluk almasıdır. — Teşrinievvel'in 19 uncu ve Zülka'de'nin 17 nci Cumartesi günü Silivri'ye vâsıl olup oradan kayıkla Topkapu sarayına geçmiştir).

Raguza=Dubrovnik ve Venedik cumhuriyetleriyle Moskof Çarlığından Belgrad'ın fethini tebrik için elçiler gelmesi.

(Parlak bir zaferle başlıyan Kanunî devrinin azameti daha ilk ânından itibaren Hıristiyan devletlerini Türkiye'ye tâzimât arzetmek mecburiyetinde bırakıyordu. Tebriknâmeler getiren elçiler ayni zamanda ticarî ve siyasî muâhedeler akdine de memur edilmişlerdi: Bu sırada Venediklilerle akdedilen muâhede için aşağıda 1521=928 senesi 1 Kânunuevvel=1 Muharrem fıkrasına bakınız. — İki asırdanberi Osmanlı himâyesinde ve haraçgüzâr bir devlet vaziyetinde bulunan Raguza=Dubrovnik cumhuriyetine Osmanlı limanlarıyla pazarlarında rüsûmdan muâfiyyet hakkı ve Türkiye'den buğday satın almak salâhiyeti verilmiştir. — Fakat Ruslar maksatlarında muvaffak olamamışlardır: O zamanki Moskof Çarı «İkinci Wassiliji/Wasili» maiyyet zabitlerinden ve zâdegândan «İwan Morozow» ismindeki elçisiyle Kanunî'ye tebriklerini arzeden nâmeler gönderip hulûskârlık ederek Osmanlı imparatorluğu ile tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifak muâhedesi akdine bu sâyede devletler manzûmesine

girebilmek ve bilhassa Lehistan'a karşı Türkiye'den istifâde etmek imkânını temine çalışmışsa da Sultan Süleyman «öyle bir barbarla ittifak edilemiyeceğini» söyliyerek reddetmiştir: Rus Çarlığının siyasî vaziyeti için 1475=880 vukuâtına da bakınız. Kanunî'nin bu Rus teklifini reddetmesine siyasî bir sebeb olarak da Kırım Hanlığının vaziyetinden bahsedilir: Osmanlı himâyesinde bulunan Kırım Hanlığı Moskof çarlığı ile rekâbet ve hattâ mücâdele devresine girmiştir; bu vaziyette Çarlıkla tedâfüî ve tecavüzî bir ittifak akdedildiği takdirde tabiî Moskofların Kırım Hanlığına karşı icabında silâhla müdafaası bile lâzımgelebilir! Kanunî'nin kararında en mühim mülâhazalardan biri de işte budur).

Yemen'de Kanunî Sultan Süleyman nâmına hutba okunması.

(Mısır'daki Kölemen devletinin son zamanlarındanberi Yemen anarşi içindedir: Kölemenlerin evvelce buraya göndermiş oldukları kumandanlarla yerli emirler, imamlar ve şeyhler daimî bir mücâdele halinde ve birbirine girmiş gibi bir vaziyettedir. 1517=923 senesi 15 Şubat=23 Muharrem Pazar günü Yavuz Sultan Selim'in kat'î surette Kahire'ye yerleşip Kölemen saltanatına nihayet vermesi tabiî Yemen'deki vaziyet üzerine de tesir göstermekten hâli kalamazdı: O sıralarda «San'â» yı işgâl etmiş olan ve İmâm Şerefüddin ile mücâdele halinde bulunan Kölemen kumandanı «Emîr İskender» Kâhire'nin zaptı üzerine başsız kalmıştı; fakat Yavuz'un Mısır valiliğine tayin ettiği Hayr-Bay Osmanlı hâkimiyyetini tanımak şartiyle İskender Beyi Yemen'de ibka etti;. hattâ rivâyete nazaran İskender Bey Yavuz nâmına hutba bile okutmuştu; bu vaziyet üzerine Yemen'de Türklerin nüfuz ve itibarı artıyor ve hattâ Kölemen askerleriyle zâbitlerî Osmanlı kıyâfetine giriyordu! Fakat İskender Bey Osmanlı hâkimiyyetini siyasî bir zaruret şeklinde kabul etmişti; onun için Yavuz'un vefatını haber alınca bu itibarî hâkimiyyeti tamamiyle unuttu, işte bunun üzerine Hayr-Bay'ın Cidde muhâfızlığına yollamış olduğu «Rûmî-Hüseyn Bey» Kanunî'nin cülûsuna tesâdüf eden 1520=926 tarihinde İskender'i tenkil için Yemen'e gitti; fakat harb edecek kadar kuvvetli olmadığı için orada «Rûmî-Kemal Bey» isminde bir zâbit bırakıp Cidde'ye avdet etti. İskender'i Yeniçeri ocağından yetişmiş olan işte bu Kemal Bey'in öldürdüğü rivâyet edilir: Bu rivâyete göre Kemal Bey askeri gizlice elde ettikten sonra bir iş bahânesiyle İskender'in divânına girip birdenbire kılıcını çekerek kafasını kesmiş ve kesik başı Hayr-Bay vasıtasiyle Istanbul'a göndermiştir; bu hâdiseden itibaren İskender'in yerine geçen Kemal Bey hutbayı Kanunî nâmına okutmıya başlamıştır. Fakat tabiî bu hâdise henüz Yemen'in fethi mahiyetinde değildir. Kanunî'nin bu haberi Belgrad fethinden Istanbul'a avdet ettiği zaman aldığı rivâyet edilir. — 1538=945 vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1521=928

1 Kânunuevvel=1 Muharrem, Pazar: Venedik Cumhuriyetiyle yeni bir muâhede imzalanması.

(Kanunî'nin cülûsundanberi Osmanlı imparatorluğuyla ve ticarî münasebetlerinin yeniden tanzimine büyük bir ehemmiyet veren Venedik Cumhuriyeti «Marco-Memmo» ismindeki sefiri vasıtasiyle otuz maddelik bir muâhede akdine muvaffak olmuştur: Askerî, siyasî, ticarî ve adlî meseleleri yeniden tanzim eden bu muâhede mucibince iki devlet arasında eski hudutlar ibka edildikten başka mücrimlerin iâdesi, deniz ticaretinin serbestisi, her iki taraf tebaasına ait muhâkemelerde mütekabilen tercemanlar bulundurulması hakkında mühim maddeler vardır. Bu maddelerin bâzıları sonradan başka devletlere ve meselâ Fransa ve İngiltere ile akdedilen muâhedelere ve bilhassa Kapitülâsyonlara esas olmuştur; bununla beraber o devirde bu hükümler henüz Osmanlı imparatorluğunun umumî hukukunu ihlâl edebilecek bir mahiyet almış değildir ve hattâ almasına maddeten imkân yoktur; fazla olarak

Venedik cumhuriyeti o zaman henüz hâkimiyyeti altında bulundurduğu Kıbrıs adası için senede on bin ve Zanta adası için de beş yüz duka altını masûniyyet haracı tesviyesini taahhüü ederek haraçgüzâr bir devlet vaziyetinde kalmıştır: Yavuz devrinde sekiz bin altın olan Kıbrıs haracı için 1517=923 vukuâtının «17 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Ticarî ve siyasî masûniyyet esaslarını tanzim eden bu yeni muâhede o zamanki Avrupa'da Türkiye lehine çok iyi bir tesir uyandırmıştır: Bununla beraber o zamana göre bu muâhedenin Türkiye için en büyük faydası, Kanunî'nin Rodos seferinde Venediklilerin bîtaraflığını temin etmiş olmasında gösterilir; Rodos seferi için aşağıdaki 1522=928 vukuâtına bakınız).

1522=928

4 Haziran=9 Receb, Çarşanba: Osmanlı donanmasının Rodos seferine çıkışı.

(5 Haziran=10 Receb Perşenbe, 8 Haziran=13 Receb Pazar, 16 Haziran=21 Receb Pazartesi ve 18 Haziran=23 Receb Çarşanba tarihleri de rivâyet edilir: Kanunî'nin Bursa Kadısına gönderdiği Rodos fetihnâmesinin Feridun Bey «Münşeât» ındaki suretinde donanmanın pâdişahtan evvel hareket ettiğinden bahsedilmesine ve pâdişahın da 16 Haziran=21 Receb Pazartesi günü yola çıktığı sâbit olmasına göre, yukarıki tarih rivâyetlerinin son ikisi yanlıştır; ilk iki tarih de zayıftır. Çünkü, gene «Münşeât» da bir sureti bulunan Rodos seferi ruznâmesinde donanmanın hareketi, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 9 Receb=4 Haziran Çarşanba gününe müsâdif gösterilir. — O sırada Rodos adası «Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes» denilen ve Ortaçağ Haçlı döküntülerinden bakıyye kalan Şövalye teşkilâtının elindeydi; Milâdın 1309 tarihinden itibaren, 213 senedenberi bu Haçlı teşkilâtı adaya hâkimdi; hattâ Rodos'un etrafında bulunan bâzı küçük adalarla Anadolu sâhilindeki Bodrum kalesini bile ellerine geçirmişler ve «Petreon» yâhut «Château Saint-Pierre» ismini takmışlardır; bunların idarelerindeki adaların mecmûuna da «Les İles de la Religion» derlerdi: Bu adalar için 1522=929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Fakat Adalar deniziyle Akdeniz arasındaki muvâsala yollarına hâkim olan bu dinî teşkilât hakikatte Hıristiyanlık kisvesi altında bir şakavet ocağından başka birşey değildi: Civar sâhillere sarkıntılık etmekten ve bilhassa korsanlıkla esircilik ederek servet toplamaktan başka bir şey yaptıkları yoktu. Yeni Garp müelliflerinin itirâf ettikleri gibi, bu bir «République de Corsaires=Korsanlar cumhuriyeti» nden başka birşey değildi. Hattâ Anadolu Türk sâhillerine bile sarkıntılık ederlerdi. Vaktiyle bunların verdikleri tahrirî teminâtla şeref ve nâmus sözlerine inanmış olan zavallı Sultan Cem'in başına getirdikleri belâlar ve o sâyede temin ettikleri süflî menfaatler bu teşkilâtın mahiyetini tenvir edebilecek rezaletlerin en meşhurudur: 1482=887 vukuâtının «1 Eylül» fıkrasına bakınız. Rodos Şövalyelerinin reisine «Magnus Magister/Meğas Mastoris/Grand-Maître=Üstad-ı-a'zam» denirdi; Kanunî'nin Rodos seferi esnâsında on dokuzuncu ve sonuncu Üstad-ı-a'zam olan «Philipe Villiers de l'isle-Adam» 22 Kânunusâni 1521 tarihinde intihab edilmiş olduğu için, Türk donanmasının Istanbul'dan Rodos seferine hareket ettiği gün bu Fransız şövalyesi bir sene, dört ay, on üç gündenberi teşkilâtın başında bulunuyordu. — Rodos Şövalye teşkilâtı muhtelif Avrupa milliyetlerine mensup sekiz dil grupundan mürekkepti: Bunların her birine bir «Langue=Dil» denirdi. En mühimleri Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan dilleri, yâni dil gruplarıydı. — Sultan Süleyman dahilî siyasetinde Kanunilikle meşhur olduğu kadar, harici siyasetinde de devletler hukukuna hürmet ve riâyetiyle şöhret bulmuştur: Harbci olmaktan ziyade sulhcüdür. Tabiî bu zihniyette bir hükümdarın hiç bir sebeb olmadan taarruza kalkışması kabil değildir; Belgrad'ın fethiyle neticelenen ilk seferinde böyle olduğu gibi, bu seferki Rodos muharebesinde de öyledir; bu ikinci seferin hukukî sebebleri şöyle sıralanabilir:

1 — Rodos Şövalyeleri Kanunî'nin cülûsu üzerine ısyan etmiş olan Şam valisi Canbirdi-Gazâlî ile ittifak edip ona silâh, mühimmat, ve topçu göndermek suretiyle aradaki sulhü ihlâl, ederek Osmanlı devletine karşı cephe almışlardır: 1521=927 vakuâtının başındaki «6 Şubat» fıkrasına bakınız;

2 — Mütemâdi korsanlıklarıyla Istanbul-Suriye. Mısır deniz ticaret yolunu kesmişlerdir;

3 — Anadolu ve Rumeli'den Suriye ve Mısır tarikiyle Hicaz'a gidecek hacıların yolunu kapatmışlardır;

4 — Hac ve ticaret gemilerinden esir edilmiş bir çok Türkler Rodos zindanlarında ve ağır hizmetlerinde çürütülmektedir;

5 — Son Rodos Üstad-ı-a'zamı «Villiers de l'isle-Adam» bu makama intihab edildiği zaman Kanunî'nin kendisine lûtfen ve nezâketen yazmak tenezzülünde bulunduğu tebrik mektubunda hüsnüniyetinden bahsetmesine karşı Üstad-ı-a'zam'ın verdiği cevapta küstahça bir ifâde kullanmak cür'etinde bulunduğu ve hattâ Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumun bundan dolayı «Villiers»ye bir nasihat mektubu gönderdiği de rivâyet edilir.

İşte bütün bunlardan dolayı Rodos korsan yatağı izâlesi artık zaruret halini almış bir çıban vaziyetindeydi. Zaten bu gaile Osmanlı devletini ötedenberi işgâl ediyordu: Meselâ Fatih devrinde Rodos kalesi iki aydan fazla muhâsara edildikten sonra açılan gediklerden asker içeri girerken devşirme vezir Mesih Paşa'nın cimriliği tutup şehrin yağması memnû olduğunu birdenbire ilân ettirmiş olması muvaffakiyetsizliğe sebeb olmuş ve dokuz bin şehidle on beş bin yaralıya mâl olan o meşhur muhâsara kaldırılmıştı: 1480=885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bilhassa Suriye ile Mısır'ın fethinden, sonra Rodos'un deniz yollarını tehdid eden askerî vaziyetine artık bir nihayet vermek zaruret halini aldığı için Yavuz'un son günlerinde hükûmet donanmayı, hazırlamıya başlamıştı: 1519=925 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Rodos seferinin o zaman da en mühim tarafdarı Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa idi: Paşa'nın Rodos seferine tarafdâr olmadığı hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Hem artık Avrupa hıristiyanlığının siyasî vaziyeti de bu sefer eskisinden daha müsaitti: Papa Onuncu Léon katolikliği sarsan «Réforme» cereyânına karşı mücâdeleyle meşguldü; Almanya imparatoru «Charles-Quint»le Fransa kralı «Birinci François» rekâbet yüzünden boğuşuyorlardı; İngiltere kralı «Sekizinci Henri» müslüman Türklerden evvel katolik Fransızlara bir darbe indirmek istiyor, Katolikliğe karşı cephe alarak «Anglikan» mezhebine esas olacak temâyüller gösteriyor ve bilhassa 16 Haziran 1522 tarihinde, yâni Kanunî'nin Rodos seferine hareket ettiği gün akdettiği bir muâhede mucibince Fransa kralına karşı «Charles-Quint» i iltizâm ediyordu. Belgrad seferinde Türklere mağlûb olan Macaristan da «İkinci Lajos=Louis II» ismindeki genç kralın tecribesiz ve kuvvetsiz idaresinden dolayı derebeylerinin elinde dahilî bir buhrân devri geçiyordu. Tabiî böyle bir vaziyette Rodos Şövalyelerinin Avrupa hıristiyan devletlerinden yardım görmek ihtimâli yoktu: Rodos seferi işte bu muhtelif sebeblerle şartlar altında takarrür etti. — Kış mevsimi Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'nın gayretiyle donanmanın takviyesi için yeni gemiler inşâ ve techiziyle geçti; bir taraftan da ordu ve levâzım hazırlandı. — Rodos seferine çıkan donanmanın gemi ve asker mevcudu hakkında muhtelif rakamlar gösterilir: İrili ufaklı gemi sayısı hakkındaki rakamlar Şark ve Garp menbâlarında 300, 400, 600, 664 ve 700 gösterildiği gibi, donanmadaki efrâd mevcudu hakkında da 40,000 kürekçi ile 10,000, 12,000, 20,000 veyâhut 25,000 Azeb rakamlarına tesâdüf edilir: Bu suretle efrâd mevcudu cem'an 50, 60 veyâhut 65 bin tutuyor demektir; bununla beraber, bâzı Garp menbâlarında kürekçilerle Azeblerin mecmûunu 100-150 bin gösteren mübalâğalı rakamlara da tesâdüf edilir; fakat en kuvvetli rivâyetlere göre

donanma 300 harb gemisiyle 400 kadar da mavna ve kayık kabilinden küçük nakliyye gemilerinden mürekkeptir ve kürekçilerle Azeblerin mecmuû da 50-60 bin arasındadır. — Rodos seferi Serdarlığına ikinci vezir Damad-Mustafa Paşa tayin edilip donanmayla hareket etmiştir: Gelibolu'da donanmanın mevcudu tamamlanmış ve Kapdan-ı-Deryâ «Parlak-Mustafa Paşa» da işte burada iltihak etmiştir: Bu paşanın lâkabı muhtelif menbâlarda «Yaplak», «Yaylak», «Yapalak»,«Çıplak», «Bılak» yâhut «Baylak» ve hattâ «Bılan» yâhut «Baylan» şekillerinde okunabilecek muhtelif imlâlarla kaydedilmektedir. Bununla beraber donanmaya bu zatin değil, Akdeniz seferlerinde tecribeleriyle meşhur «Kurd-oğlu Muslihiddin-Reis»in kumanda ettiği rivâyet edilir: Barbaros'un ümerâsından olan bu kıymetli kapdan için 1519=925 vukuâmın «15 Mayıs» fıkrasına da bakınız. — Kara ordusu da pâdişahın kumandasında Anadolu üzerinden hareket etmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

16 Haziran=21 Receb, Pazartesi: İkinci «Sefer-i-Hümâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bâzı menbâlarda Kanunî'nin Rodos seferine bizzat gitmesi, vaktiyle Fatih bizzat gitmediği için kalenin fethedilememiş olduğuna kanâat getirmiş olmasıyla izah edilir. — Pâdişahın hareketi hakkında 18 Receb=13 Haziran Cuma ve 29 Receb=15 Haziran Pazar tarihlerine de tesâdüf edilirse de Rodos seferi ruznâmelerinde bizim burda esas ittihâz ettiğimiz 21 Receb=16 Haziran Pazartesi tarihi tesbit edilir).

18 Haziran=23 Receb, Çarşanba: Kanunî'nin Marmaris'e gitmek üzere Üsküdar'dan ordusu başında hareketi.

(Sultan Süleyman Üsküdar'da iki gün kalıp askerle ordu levâzımı tamamiyle geçirildikten sonra hareket etmiştir).

24 Haziran=29 Receb, Salı: Osmanlı donanmasının Rodos adasına muvâsalatı ve ihraç hareketi.

(Donanmanın bu gün geldiği yer Rodos limanı değil, adanın garp sâhilinde bir noktadır: Hammer bu noktayı «Fawez» hisarı civârında gösterir; «Edouard Biliotti» ile râhip «Cottret»nin «L'île de Rhodes» ismindeki Rodos tarihinde «Hâfız Ahmed» isminde bir müellifin On altıncı asırda yazdığı Türkçe bir muhâsara ruznâmesine istinâden bu noktanın «Villanova» karşısına tesâdüf ettiğinden bahsedilmektedir. Umumiyetle Osmanlı menbâlarında da donanmanın ilkönce «Cem-bahçesi» denilen noktaya yaklaştığından bahsedilir. Hammer'in bahsettiği «Fawez» isminin doğru şekli «Phanaes=Fanes» dir: Gerek bu nokta, gerek «Villanova» Rodos adasının şimaligarbîsindedir: Yalnız «Villanova» biraz daha şimaldedir; «Cem-bahçesi» denilen yer işte buradadır. — Donanmanın Rodos'a muvâsalat tarihinde de ihtilâf vardır: Bir çok Osmanlı menbâlarında 4 Şa'ban=29 Haziran Pazar gününden bahsedilirse de bu tarihte bir kaç günlük hatâ vardır; Garp menbâlarında ise umumiyetle 26 Haziran=1 Şa'ban Perşenbe gününden bahsedilir: Fakat bu da donanmanın adaya değil, şehrin civarına geldiği tarihtir; adaya muvâsalat tarihi «Saint Jean-Baptiste» yortusuna tesâdüf eden 24 Haziran=29 Receb Salı gününe müsâdiftir. — Osmanlı menbâlarına göre donanma Rodos sâhilindeki «Cem-bahçesi» karşısında demirlediği zaman, serdâr Mustafa Paşa'nın riyâsetindeki tecribeli kapdanlardan mürekkep bir harb meclisi toplanıp tâkib edilecek hareket tarzı müzakere edilmiştir; muhtelif menbâlardaki izahatın mukayesesinden anlaşıldığına göre, bu mecliste şu üç esas takarrür etmiştir:

1 — Kanunî'nin kumandasında Marmaris limanına gelmekte olan kara ordusunun muvâsalatına kadar muhâsara hazırlıklarıyla meşgul olup harb harekâtına girişmemek;

2 — Donanmanın büyük gemilerini «Cem-bahçesi» önünde ihtiyat kuvveti olarak bırakıp Garp'dan Rodoslulara yardım için gelebilecek düşman gemilerine karşı emniyet tertibâtı almak;

3 — Hafif gemilerden mürekkep bir filo ile Rodos kalesinin önünden geçip şehrin öte tarafındaki «Öküz burnu» nda demirliyerek karaya asker ve top çıkarmak suretiyle muhâsara tertibâtını hazırlamak.

— İşte bu kararlar verildikten sonra bir taraftan «Cem-bahçesi» ne asker çıkarılmış ve bir taraftan da «Öküz-burnu» na gidecek filo hazırlanmıştır).

26 Haziran=1 Şa'ban, Perşenbe: Serdâr Mustafa Paşa idaresinde ve Kurd-oğlu Muslihüddin-Reis kumandasındaki filonun Rodos kalesi önünden geçip «Öküz-burnu»nda demirliyerek karaya asker çıkarması.

(Öküz-burnu «Cavo-Bovo» Rodos şehrinin biraz cenubuşarkîsindedir: Türk donanmasından «Villanova» da ayrılan filo, adamn sâhillerini tâkib ederek şimalişarkîye doğru çıkıp Rodos kalesinin önünden geçmek suretiyle şarka doğru kıvrılıp «Öküz-burnu» na gelmiştir. Bâzı Garp menbâlarında Türk filosunun «Parabolins» yâhut «Parambolin» ismindeki koyda demirlediği rivâyet edilir ve bu mevki Rodos'un altı mil şimalinde gösterilir: Tabiî bu rivâyet doğru olduğu takdirde donanma üssünün cenubuşarkîdeki «Öküz-burnu» nda değil, şimaldeki «Kum-burnu» taraflarında olması lâzımgelir. Daha zayıf bir rivâyete göre de Osmanlı donanması ilkönce adanın şark sâhilinde bir üs temin ettikten sonra garba doğru geçmiştir! Bu vaziyete göre donanmanın Rodos kalesi önünden geçişini hem garptan şarka, hem şarktan garba doğru gösteren rivâyetler var demektir; Hattâ «Cem-bahçesi» denilen yerin cihet ve mevkii hakkında bile çok tuhaf ihtilâflara tesâdüf edilir: Fakat Rodos Maarif Müdürü Ziver Bey'in «Rodos tarihi»nde kaydedilen mahallî an'aneye göre halkın «Cem-bahçesi» dediği yer «Villanova» kalesinin karşısındaki bahçedir. «Biliotti» ye göre vaktiyle bu civardaki «Erimo-castro» şatosunda Cem-Sultan'ın oğlu şehzâde Murad'la âilesi oturmuştur: Kanunî Rodos'u fethettiği zaman bu şehzâdenin iki oğluyla beraber idâm edildiği rivâyet edilir. Buraya «Cem-bahçesi» denilmesi işte bundan dolayı olsa gerektir. Her halde en kuvvetli rivâyetlere nazaran Türk donanması ilkönce adanın şimaligarbîsinde bulunan «Villanova» sâhiline gelmiş ve sonra buradan büyük bir filo ayrılarak şehrin önünden geçip «Öküz-burnu=Cavo-Bovo» civârında demirlemiş olmak lâzımgelir. Bu filonun 300-400 gemiden mürekkep olduğu rivâyet edilir: Tabiî bunun bir kısmı nakliyye gemilerindendir. Türk filosunun bu hareketinde Kurd-oğlu Muslihüddin-Reis'in gösterdiği büyük mehâret ve muvaffakiyet, kalenin önünden hemen hiç bir zarara uğramaksızın geçebilmesindedir: «Saint-Nicolas=Mendirek» ve «Saint-Jean=Kızıl-Kapu» istihkâmlarından açılan şiddetli ateşe rağmen bu büyük Türk amiralinin zararsızca geçebilmesi, birbiri arkasına bir dizi halinde sıraladığı gemilerini kalenin dibinden ve «top altından» yâni «zâviye-i meyyite» den geçirerek düşman ateşinden masun tutmuş olmasıyla izah edilir. Tabiî bu tehlikeli hareketin bu kadar muvaffakiyetle tatbiki Türk denizcilerinin manevra kabiliyyeti sayesindedir. «Saint-Nicolas=Mendirek» istihkâmından atılan mermilerden bâzıları bir iki Türk gemisinin direklerini kırmışsa da, başka bir zarar olmadığı için bunlar derhâl diğer gemilere bağlanarak yedekte götürülmüştür; Kurd-oğlu'nun amiral gemisine isâbet eden bir güllenin de yalnız bir kürek kırmaktan başka bir zararı olmamıştır. — Türk filosu «Öküz-burnu»nda demirledikten sonra, Rodos kalesinin o zaman «Saint-Jean» yâhut «Coskinou» denilen «Kızıl-Kapu» tarafındaki en büyük düşman topunun

gülleleri «Öküz-burnu» na kadar gelmekte olduğu için, bu tehlikeli noktadan Anadolu sâhilindeki Marmaris limanına geçilip ordunun orada beklenmesi müzakere edildiği sırada Rodos'dan kaçıp gelmiye muvaffak olan fedakâr bir Türk esiri o büyük topun patlayıp parçalandığını haber verdiği için filonun artık o noktadan ayrılmaması takarrür etmiştir. — «Öküz-burnu» nda yapılan ikinci ihraç hareketi işte bunun üzerine olmuştur: Buradaki ihraç «Cem-bahçesi»ndekinden daha mühimdir; donanmadaki askerin çoğu burada karaya çıktığı gibi, muhâsara topları da işte burada çıkarılmıştır; bu topların büyükleri yetmiş kadardı: Bunların gülleleri taştan ve demirdendi; bu büyük topların 12 tanesi «Şâhî=Vasiliki» denilen en muazzam harb âletleriydi: Bunlar 11-12 «palme», yâni takriben 120 santimetre muhitinde gülle atardı. Bu hesaba göre Kanunî'nin Rodos muhâsarasında kullandığı topların en büyükleri, Fatih'in Istanbul muhâsarasında kullandığı büyük toplar nev'inden demekti: 1453=857 vukuâtı içinde «2 Nisan» fıkralarının ikincisine bakınız; — «Öküz-burnu»nda karaya asker, top, erzak ve mühimmât çıkarıldıktan sonra Rodos kalesinin etrafında meterisler kazılıp bataryalar yerleştirilerek ve ordunun karargâh yerleri tanzim edilerek muhâsara hazırlıkları yapılmıştır. Bu hazırlıkların en mühimlerinden biri de muntazam şoseler ve kaldırımlı yollar yapılmasıdır: Bunun için Serdâr Mustafa Paşa'nın nezareti altında mühendisler, taşçılar ve işçiler derhâl harekete gelmiş ve bir ay içinde her türlü harekât ve nakliyyâta müsâid mükemmel bir yol şebekesi vücuda getirilmiştir. Bu vaziyette Türk ordusu yıkıcı değil, yapıcı bir ordudur. Bir taraftan fethedilecek ada imâr edilirken, bir taraftan da insanî, sıhhi ve içtimaî muâvenet vazifeleri ifâ edilmiş, askerin işgâl ettiği köylerin fakir ve sefil halkına her türlü ihtiyaçlarıyla beraber paralar bile tevzi edilmiştir: Bugünkü Garp orduları henüz bu seviyyeyi bulamamışlardır. Rodos adasının medenî bir ordudan iyilik gören yerli ahalisi Türklere karşı tabiî hiç bir husûmet hareketi göstermeyip işleri ve güçleriyle meşgul olmuşlardır. — Zaten adanın yerlileri olan Ortodoks Rumlar, Avrupa milletlerinin katolik şövalyelerinden mezheb ihtilâfı sebebiyle de memnun değillerdir: Ortodokslar, katoliklere nisbetle mahkûm millet vaziyetinde bulundukları için ve bilhassa Kanunî'nin âdil idâresi her tarafta câzib akisler yaparak dünyaya ün saldığı için Türk ordusu onlara kurtarıcı gibi gelmiştir. — Pâdişahın kumandasındaki kara ordusu gelinceye kadar harb hareketinden ictinâb edilerek kaleye ateş açılmamıştır; ordunun muvâsalatına kadar geçen 32 gün yalnız muhâsara hazırlıklarıyla geçirilmiştir; tabiî bu müddet zarfında Şövalyeler de müdafaa hazırlıklarıyla meşgul olmuşlardır. — Kanunî'nin kumandasındaki kara ordusunun Marmaris'den geçerek Rodos'a muvâsalatı için aşağıda bu sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz=6 Şa'ban, Salı: Kanunî'nin Kütahya'ya muvâsalatı.

(Kütahya ovasında ordugâh kurulup üç gün kalındıktan sonra dördüncü gün hareket edilmiştir. Anadolu-Beylerbeyi Kasım Paşa ile Gelibolu üzerinden gelen Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa, Yeniçeri-ağası Bâli Ağa ve Azeb-ağası Alî Bey pâdişahın maiyyetine burada iltihak etmişler ve paşalar bâzı Anadolu ve Rumeli beyleriyle askerlerini de getirmişlerdir).

4 Temmuz=9 Şa'ban, Cuma: Kanunî'nin Kütahya'dan hareketi.

(Ordu mevcudu burada ikmâl edilmiştir: Sultan Süleyman'ın kumandasında Rodos seferine giden ordu bâzı Garp menbâlarında iki yüz bin mevcudlu gösterilirse de, en kuvvetli rivâyetlere nazaran ancak yüz bin kadardır).

7 Temmuz=12 Şa'ban, Pazartesi: Sandıklı ovası konağında Rodos seferi serdârı vezir Mustafa Paşa'dan bir çavuş gelip Şövalyelerin teslim teklifini reddettikleri hakkında haber getirmesi.

(Bu haberin 14 Şa'ban=9 Temmuz Çarşanba günü Kavak köyü konağında geldiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Kanunî, donanmayla ordunun hareketinden evvel 1 Haziran=6 Receb Pazar günü Rodos Şövalyeleri Üstâd-i-a'zamı «Villiers de l'isle-Adam» a bir mektup göndererek kaleyi sulhen teslim ettiği takdirde Şövalyelerin canlarıyla mallarına dokunulmıyacağı hakkında teminât vermiştir. Fakat hem bu teminâta, hem donanmanın Rodos'a varmış olmasına rağmen kalenin metânetine güvenen Şövalyeler teslim teklifini reddetmişlerdir; tabiî o menfaatperest adamların böyle bir karar vermelerinde cengâverlik veyahut vatanperverlik hislerinden ziyade Rodos gibi o zamanki dünyanın en müstahkem korsanlık üssünü elden kaçırmamak gayreti âmil olmuş ve bilhassa Fatih devrindeki muhâsaranın neticesiz kalmış olması kendilerine cesaret vermiştir).

15 Temmuz 12 Şa'ban, Salı: Rodos'un garbındaki «Kharki=Herke» adasının fethi.

(12 Temmuz=17 Şa'ban Cumartesi ve 18 Temmuz=23 Şa'ban Cuma günü fethedilmiş olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır: Fakat ruznâmelere nazaran Kanunî bu küçük adanın fethedildiğini 18 Temmuz=23 Şa'ban Cuma günü Bozdoğan konağında almış olduğuna göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin mesafe bakımından daha doğru olması lâzımgelir. — Bu adanın Garp menbâlarında «Kharki», «Charki», «Halki», «Chalcia» ve «Chalki» tahavvüllerine uğrıyan ismi Türkçede «Herke» ve «Herkit» şekillerini almıştır. — Bu ufak ada Rodos'un garbındadır ve o zaman Şövalyelerin elinde müstahkem bir mevki halindedir. Rodos'a yakınlığından dolayı evvelâ buranın alınması lâzımgeldiği için deniz gazilerinden «Kara-Mahmud-Reis» bir kaç gemi ile gidip lâğım açarak bir günde kaleyi fethettikten sonra bütün adayı işgâl etmiştir).

21 Temmuz=26 Şa'ban, Pazartesi: Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in oğullarıyla beraber üçüncü vezir Ferhad Paşa tarafından idâm edildiği hakkındaki haberin Çine ovası konağında Kanunî'ye arzedilmesi.

(25 Şa'ban=20 Temmuz Pazar tarihi de rivâyet edilir. — Elbistan, Maraş ve havâlisindeki Dulgadır devleti Osmanlı idaresine girdikten sonra Yavuz Sultan Selim tarafından beylik makamına tayin edilmiş olan Şehsüvar-oğlu Ali Bey Dulgadır hükümdarlarının sonuncusudur: Ali Bey müstakil olmayıp adetâ bir Osmanlı valisi vaziyetinde bulunmakla beraber Osmanlı teşrifâtında ehemmiyet itibariyle Kırım Hanlarına müsâvi sayılmıştır. Hükümet müddeti 1515=921 den 1522=928 tarihine kadar yedi senedir. — Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in Osmanlı devletine çok büyük hizmetleri vardır: Yavuz'un İran, Suriye ve Mısır seferlerine iştirâk edip bir çok yararlıklarıyla pâdişahın hürmet ve teveccühünü kazandığı gibi, Yavuz devrinin sonlarına, yâni 1519=925 tarihinde çıkan Bozoklu Celâl isyâniyle Kanunî devrinin başlarında, yâni 1521=927 tarihinde çıkan Canbirdi-Gazâlî ısyânını büyük bir sür'atle bastırarak Osmanlı imparatorluğunu birbiri üstüne iki büyük tehlikeden kurtarmıştır. Başına gelen felâketin sebebi de işte bu isyânların tenkilinde gösterdiği sür'attir: Çünkü her iki isyânda da kendisiyle beraber tenkil hareketine memur olan üçüncü vezir Ferhad Paşa'dan evvel yetişmiş, Yavuz devrindeki Celâl'i Ferhad Paşa gelmeden evvel kendi kuvvetleriyle tenkil edip ısyan reisinin kesik başını pâdişaha gönderdiği için pek çok teveccüh kazanmış ve Kanunî devrindeki Canbirdi ısyânında da gene ayni Ferhad Paşa'dan evvel davranıp âsi kölemenin tâkibine koyulmuştur. Ali Bey'in bu iki sür'atli hareketle temin ettiği muvaffakiyet, şöhret ve teveccüh Ferhad Paşa'yı kıskandırıp kin ve garazını kabartmış ve bu ahlâksız adam daha Yavuz devrindeki ısyânın tenkilindenberi Ali Bey'e karşı diş bilemiye başlamıştır: 1519=925 vukuâtının «Nisan=Rebî'ül-evvel» fıkrasına bakınız. Hırvat cinsinden ve devşirme takımından olan bu dönme Ferhad Paşa muhtelif menbâlarda «tama'kâr», «harîs», «hasûd»,

«zâlim», «gaddar», «cellât» ve «şirrîr» gibi pek fecî sıfatlarla tavsif edilir. Gerek Yavuz gerek Kanunî devirlerinde ısyan tenkili veyahut İran'a karşı emniyet tedbirleri vazifeleriyle uzun zamanlar Anadolu'da bulunmuş olan bu devşirme ve dönme vezirin elinden Anadolu Türklerinin çekmediği kalmamıştır; meselâ Dulgadır hânedânının uğradığı akıbet, bir çok menbâlarda bu zâlim Hırvatın kin ve garazından hâsıl olmuş siyasî bir cinayet şeklinde tasvir edilir, Devşirme Ferhad bu müdhiş cinayeti ustalıkla hazırlamış ve her şeyden evvel Kanunî'nin adalet hissini istismâr ederek işe başlamıştır. Muhtelif menbâlardaki izahâtın mukayesesinden anlaşıldığına göre, Rodos seferinin hazırlandığı sıralarda «Anadolu muhafazasında bulunan» Ferhad Istanbul'a gelip Sultan Süleyman'a Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in halka zulmettiğinden, bir mecliste pâdişahın aleyhinde bulunduğundan ve hattâ yakında ısyan edeceğinden bahsetmiş ve ahaliden bâzılarım da Ali Bey'den şikâyet ettirmiş; yalnız bir tarafın şikâyetiyle iktifâ etmiyen Kanunî de meseleyi tahkik için «bir Kadı ile iki çavuş» dan mürekkep bir tahkik heyeti göndermiş. Fakat bu heyet âzâsının Anadolu'da derhâl itlâf edilmesi nihayet Kanunî'yi Ferhad'ın tezvirâtına tamamiyle inandırmış: Çünkü Ferhad tahkikat memurlarının Şehsüvar-oğlu Ali Bey tarafından öldürüldüğünü arzetmiş ve işte bütün bu fecî entrikalar sâyesinde nihayet Kanunî'den Ali Bey'in tenkil ve idâmına irâde istihsâl edebilmiş! Halbuki bâzı muahhar menbâlarda tahkik hey'etinin imhâsından Ali Bey'in haberi bile olmadığı halde bu cinayetin Ferhad Paşa tarafından Ali Bey'e isnâd edilmek üzere tertib ettirilmiş olmak ihtimâlinden bahsedilmektedir. Aşağıda görüleceği gibi Ali Bey'in kendisinden hiç bir şüphesi olmadığını söylemesi ve Ferhad Paşa'nın ordusuna dâvet edildiği zaman tamamiyle mâsumâne bir icâbet göstermesi de bu tahmini teyid edecek mühim bir vaziyettir. Tahkikat için gönderdiği hey'et âzâsının imhâ ve izâlesi üzerine Ferhad'ın tezvirâtına tamamiyle inanmış ve bu şeytânî tertibâta aldanmış olduğu anlaşılan Kanunî Sultan Süleyman bahar mevsiminin hululünde yâni kendisi Rodos seferine çıkmadan biraz evvel Ferhad Paşa'yı bir mıkdar Yeniçeri askeriyle takviye ederek İran'a karşı hudut muhafazası bahânesiyle tekrar Anadolu'ya göndermiş ve Şehsüvar-oğlu Ali Beye de bir «Emr-i-Şerîf» ısdâr ederek ittihaz edilecek tedbirler hususunda Ferhad Paşa ile «müşâvere» edip müştereken hareket etmelerini bildirmiştir. Ferhad Paşa Istanbul'dan Anadolu'ya geçince işte bu «Emr-i-Şerîf» ısdâr ederek ittihaz edilecek tedbirler hususunda Ferhad Paşa ile «müşâvere» edip müştereken hareket etmelerini bildirmiştir. Ferhad Paşa Istanbul'dan Anadolu'ya geçince işte bu «Emr-i-Şerîf» mucibince Ali Bey'i Tokad'ın «Artık-âbâd=Artık-ova» nahiyesindeki karargâhına dâvet etmiş ve hiç bir şeyden haberi olmıyan zavallı Ali Bey de «cümle evlâd-u-ahfâdı ve kabâil-ü-aşâiri ile» bu dâvete icâbet edip devlete hizmet vehmiyle ve büyük bir ma'sûmiyyetle Hırvat vezirin tuzağına düşmüştür! Hattâ Âlî Çelebi'nin «Künh-ül-akhbâr»ındaki rivayetine göre Ali Bey'in oğulları kendisine .

— Mecmûumuz getmek alâmet-i hayr değuldür, siz gidersenüz biz galalum!

dedikleri halde Ali Bey hiç bir tehlikeden şüphelenmediğini gösteren bir ma'sûmiyyetle:

— Ben Âl-i-Osmân'un doğrusuyum, kimden ne bâkim vardur?

cevabını vermiş ve bütün oğulları, torunları, akrabaları ve adamlarıyla beraber metbûunun emrini yerine getirmek için Hırvat dönmesinin karargâhına gitmekte tereddüt etmemiştir! Türklüğe çok büyük ve parlak hizmetleri olan bu kahraman ihtiyarın kendisiyle beraber bütün neslini de götürmesi ve bilhassa oğullarının ihtârına kulak asmaması tabiî ancak sadâkat ve ma'sûmiyyetinden tamamiyle emin olduğunu bütün vuzuhiyle gösteren merdâne bir harekettir: Fakat bu hareket ne kadar temizse, ordugâha varır varmaz bu muhterem ve kahraman ihtiyarı bütün oğulları ve adamlarıyla beraber şehîd ettiren Hırvat dönmesinin kahbece cinayeti de o kadar mülevvestir. Tabiî bu iğrenç devşirme cinayeti Kanunî'nin o

muhteşem adalet devrine yakışmıyan bir zulüm lekesidir: Bu leke ancak Sultan Süleyman'ın büyük bir ustalıkla aldatılarak Anadolu'da mühim bir ısyan çıkacağına inanmış, sırf işte bu muhayyel isyânın önüne geçmek için Ferhad Paşa'ya istediği salâhiyyeti vermiş ve nihayet Ferhad'ın mahiyeti anlaşıldıktan sonra da kendi eniştesi olduğu halde cezasını vermekte tereddüd etmemiş olduğu hesab edilmek şartiyle silinebilir: Bu mülevves Ferhad Paşa'nın idâmı için 1524=931 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Şehsüvar-oğlu Ali Bey'le beraber idâm edilen oğullarının sayısı muhtelif menbâlarda üç, dört ve beş gösterilir: Bunlardan isimleri malûm olanlar «Saru-Arslan» yahut «Saru-Arslanşâh», «Dîvâne-Veled» ve «Üveys» Beylerdir. Bir rivayete göre «Zülkadirlü'den bey nâmuna bir kimse kurtulamamuşdur»; fakat bu rivâyet doğru olduğu takdirde bütün Dulgadır hânedânına değil, yalnız Şehsüvar-oğlu Ali Bey koluna münhasır olması lâzımgelir: Çünkü diğer Dulgadır oğullarından bâzıları daha sonraki devirlerde muhtelif Osmanlı hizmetlerinde bulunmuşlardır. Ferhad Paşa'nın Ali Bey'le oğullarından başka akrabâsıyla adamlarından altı yüz kişinin daha kanına girdiği ve o Hırvat vezirin bu suretle hem kendi içindeki hunharlık hissini teskine çalıştığı, hem bütün bu mâsum Türk şehidlerinin mallarını zaptederek kanlı bir servet temin ettiği hakkında bir çok rivayetler vardır. — Ferhad Paşa'nın bu cinayeti irtikâb ettikten sonra Ali Bey'le oğullarının kesik başlarını Kanunî'ye gönderdiği de rivâyet edilir. — Bu tarihten itibaren Dulgadır ölkesi beş sancaktan mürekkep alelâde bir Osmanlı vilâyeti haline gelip «Beylerbeylik» şeklinde idare edilmiştir. — Bir aralık Maraş, Elbistan, Antep, Malatya ve Harput taraflarını ihtivâ edecek kadar genişlemiş olan Dulgadır hükûmeti 1339=740 tarihinden 1522=928 tarihine kadar 183 sene devam etmiş, fakat coğrafî vaziyetinden dolayı devir devir Mısır Kölemenleriyle Osmanlıların nüfuz ve hâkimiyyetleri altında mevcudiyetini muhâfaza edebilmiştir. Bir Türk ismi olan «Dulgadır» kelimesi Osmanlı tarihlerinde telâffuz müşabehetinden dolayı «Zü'l-Kadr» şekline sokulmuştur. — Yavuz devrinde Dulgadır Beyliğinin Osmanlı tâbiiyyeti altına alınması ve Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in beylik makamına tâyini için 1515=921 vukuâtının «12 Haziran» fıkrasına bakınız).

26 Temmuz=2 Ramazan, Cumartesi: Kanunî'nin ordusunu Rodos adasına geçirmek üzere Marmaris limanına gelişi.

(Marmaris kasabası «Menteşe=Muğla» vilâyetinin Adalardenizi sâhilinde, Rodos'un karşısında ve her tarafı kapalı bir liman teşkil eden Marmaris körfezinin içindedir. Eski ismi «Physcus/Physco» şeklinde olduğu halde sonradan «Marmaras/Marmaris» ve Garp menbâlarında «Marmorice» tesmiye edilen bu iskelenin ismi eski Osmanlı menbâlarında «Marmaros» şeklinde de kaydedilir. — Kanunî buraya geldiği zaman otağı «Kara-Pınar» denilen yere kurulmuştur. — Sultan Süleyman burada iki gece kalmıştır).

28 Temmuz=4 Ramazan, Pazartesi: Kanunî'nin Marmaris'den Rodos'a geçişi.

(Kâtib-Çelebi «Esfâr-ül-Bihâr» ında 3 Ramazan=27 Temmuz» Pazar tarihini rivâyet ederse de doğru değildir. — Sultan Süleyman «Kharki=Herke» adası fâtihi Kara-Mahmud-Reis'in gemisine binerek geçmiştir: Bu geminin büyüklüğü ve sür'ati eski Osmanlı menbâlarında çok medhedilir; meselâ Kara-Çelebi-zâde Abdül'Aziz Efendi mustalah inşâsiyle :

«Sür'atde peyk-i endîşe-vu-khıyâlden esra' ve vüs'atde sahrây.ı recâ gibi evsa'»

olduğundan bahsettiği, Lûtfi Paşa da sâde ve zarif nesriyle :

«Şehün bir perrende kadırgası vardı ki Nûh'un tahtasından idi esâsı»

diye medhetmektedir. Evliyâ-Çelebi bu geminin ismi «Yeşil-Melek» olduğundan ve kendi zamanında Rodos tersânesinin karadaki gözlerinde muhâfaza edildiğinden bahsetmektedir. — Rodos'la Anadolu sâhili arasındaki mesâfe on iki kilometre kadardır. — Pâdişahın gemisi harb nizâmında sıralanan Osmanlı donanmasının muhâfazası altında hareket etmiş ve Kanunî Süleyman hem karadaki muhâsara topları, hem donanmanın top şenlikleriyle selâmlanmıştır. — Bu sırada kaleden şiddetli bir top ateşi açılmışsa da Türk donanması ayni şiddetle mukabele etmiş ve hiç bir zarar olmadan pâdişah karaya çıkmıştır. — Kanunî'nin hangi noktada karaya ayak bastığı pek belli değildir: «Biliotti» ile «Cottret»nin mahallî tetkikata da istinâd eden Rodos tarihine göre bu nokta «Trianda» koyundaki iki çeşme arasında olmak lâzımgelir; burada Sultan Süleyman'ın yaptırdığı bir câmi harâbesine tesâdüf edilmesi ve fazla olarak Kanunî'nin işte bu sâhil boyundaki köylere bâzı imtiyâzlar vermiş olması böyle bir tahmine delil sayılmaktadır. — Pâdişahın kumandasında gelen ve mevcudu yüz bin kadar olan kara ordusunun ağırlıklarıyla beraber Marmaris'den Rodos'a nakli 26 Temmuz=2 Ramazan Cumartesi gününden 28 Temmuz=4 Ramazan Pazartesi gününe kadar üç gün sürmüştür. — Kanunî Rodos'a geldiği zaman her türlü muhâsara tertibatını hazır bulmuştur).

29 Temmuz=5 Ramazan, Salı: Rodos muharebesinin başlaması.

(Kara ordusunun Marmaris'den Rodos'a geçirilmesi üzerine muhâsara çenberi derhâl kurulmuş ve askerler tayin edilen yerleri işgâl etmişlerdir. Sultan Süleyman kaleye karşı ateş açmadan evvel Şövalyelere derhâl teslim olup kan dökülmesine meydan vermedikleri takdirde canlarıyla mallarının bağışlanacağını son defa olarak teklif etmek büyüklüğünü gösterdiği halde Şövalyeler bu insanî teklife cevap bile vermedikleri için işin artık sulhan halline imkân kalmamıştır. — Harb tarihinin en mühim vak'alarından sayılan bu meşhur muhâsarada Türk ordusu Rodos şehrinin şimalinden cenubuşarkîsine doğru beş kola taksim edilerek mevzi almıştır: 1 — Şimalde ve «Porte de la Victoire» denilen «Zafer-Kapusu» karşısında Fransız ve Alman burçlarına karşı Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa ile Yeniçeri-ağası Bâli Ağa; 2 — Türklerin «İğri-kapu» dedikleri «Porte d'Amboise» önünde ve İspanyollarla Overniyalılar karşısında üçüncü vezir İnad-Ahmed Paşa; 3 — Merkezde ve Türklerin «Beçne» dedikleri İngiliz burcu karşısında Rodos seferi serdârı olan ikinci vezir Mustafa Paşa; 4 — Cenupta ve Provans burcu karşısında Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa; 5 — Cenubuşarkîde, «Acandia=Akandiya» sâhiliyle Türklerin «Kızıl-kapu» dedikleri «Porte Saint-Jean» yahut «Porte de Coskinou/Koskinu» önünde ve İtalyanların karşısında Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa mevzi almıştır. Kanunî'nin otağı da merkeze kumanda eden serdâr Mustafa Paşa cephesinin arkasında Türklerin «Kızıl-Tepe» dedikleri «Saint-Cosme et Saint-Damien» tepesine kurulmuştur. — Bu beş kolun her birine kâfi mıkdar top tevzi edilmiştir. — Muhâsara çenberi kurulur kurulmaz Kanunî derhâl teftişe çıkıp her tarafı gözden geçirerek harekâtın derhâl başlamasını emretmiştir. — 28/29 Temmuz=4/5 Ramazan Pazartesi/Salı gecesi çavuşların bu emri ilân etmeleri üzerine askerin büyük bir sevinç içinde tekbir getirdiği rivâyet edilir. — On üç yahut on beş büyük kulesi olan ve «Şark'ın incisi» denilen Rodos kalesi Ortaçağın sonlarıyla Yeniçağın başlarında dünyanın en müstahkem kalelerinden sayılırdı; o zamanki nüfusu altmış bin kadardı. Şark ve Garp menbâlarında bu müstahkem mevkiin «Mümteni'-üt-teskhîr=İmprenable» gibi tâbirlerle ifâde edilen bir şöhreti vardı. Hattâ:

— Rodos kapularını ancak Rodoslular açabilir!

derlerdi. Kanunî'nin bir sene evvel, 1521=927 senesi 29 Ağustos=25 Ramazan Perşenbe günü fethettiği Belgrad kalesi bile askerlik bakımından buna nisbetle ikinci derecede sayılırdı. «Saint Jean» Şövalyeleri bu kaleyi mütemâdiyen tahkim etmişler ve bilhassa Istanbul'un

fethindenberi sür'atle inkişâf eden topçuluğun en büyük ve en yeni silâhlarıyla teçhiz etmekte hiç kusur etmemişlerdir. Fazla olarak daha muhâsara başlamadan evvel Rodos limanının ağzına çifte zincir gererek ve bir çok gemiler batırıp liman medhalini tıkayarak Türk donanmasının tecâvuzuna karşı deniz tarafını da emniyet altına almışlardır; bu vaziyet Istanbul muhâsarasında imparatorun emriyle Halic'in ağzına zincir gerilmesini andırır; hattâ şimdi Istanbul Askerî Müzesinde teşhir edilen büyük zincirin ya Rodos yahut Istanbul muhâsarasından kalmış olmak ihtimâli vardır: 1453=857 vukuatının birinci fıkrasına bakınız. — Eski Garp menbâlarında tesâdüf edilen bâzı mübalağalı rakamları bir tarafa bırakan muahhar Avrupa müelliflerinde bile Rodos'u muhâsara eden Türk ordusunun mevcudu 110-115 bin kadar gösterilmesine mukabil müdâfilerin kuvveti 6000, 7100 ve nihayet 12100 kadar gösterilir: Tabiî bu rakamlarda Hıristiyan kahramanlığını yükseltmek için mevcudlarını daima az gösteren eski vesikalardaki zihniyetin büyük bir tesiri vardır. Hakikatte ise Şövalyeler Rodos'un ve bir çok köylerin eli silâh tutan bütün Rum ve Lâtin erkeklerini milis teşkilâtına alarak mühim bir müdafaa kuvveti toplamışlar, kadınlarla çocukları bile harb işlerinde kullanmışlar ve muhâsara başlamadan evvel Napoli, Sicilya, Kıbrıs, Girit ve civardaki adalardan çok zaman kifayet edecek erzak ve mühimmât getirmişlerdir. Buna mukabil Osmanlı ordusu kâmilen muhâsara hattında toplanmayıp gerek Rodos adasının muhtelif yerlerini, gerek civardaki küçük adaları tedricen işgâl etmek mecburiyetinden dolayı kısmen dağılmak zarûretinde kalmıştır: Kanunî'nin kumandasında karadan gelen ordunun mevcudu yüz bin ve donanmayla nakledilen kuvvetin mıkdarı da 50-60 bin kadar olduğu halde muhâsara hattında ancak 10 bin kişi toplanabilmesi işte bundan dolayıdır. Şu noktayı da unutmamalıdır ki açıkta harbeden muhâsara ordularının kuvvetli tahkimât arkasında müdafaa eden mahsurlara nisbetle ve mevkiin ehemmiyetine göre bir kaç misli fazla olması her yerde görülen askerî bir zarurettir. — Yukarda 1521=927 senesinin «6 Şubat» fıkrasında gördüğümüz gibi, Şam valisi Canbirdi-Gazâlî'nin ısyânında ona yardım etmiş olan Şövalyeler bu ısyânın tenkili üzerine Kanunî'nin gazabından korkarak telâşa düşmüşler, Türk ordusuyla donanmasının kendilerine karşı hazırlandığını casuslarından haber almışlar ve her halde uğrıyacakları haklı mukabeleye karşı daha o zamandan itibaren hummâlı bir müdafaa hazırlığına girişmişlerdir; gerek işte bu hazırlıklar, gerek sonradan muhâsara esnâsında oynadığı mühim roller bakımından Rodos müdafaası tarihinde «Villiers de l'isle-Adam» dan sonra ikinci derecede ehemmiyeti hâiz sayılan şahsiyet, meşhur Venedikli mühendis «Gabriele Martinengo» yahut «Martinenghi» dir: Evvelce Venedik Cumhuriyeti nâmına Girit'de mühim bir mevki işgâl eden Martinengo Rodos muhâsarası başlamadan evvel Venedik hükûmetinin resmî muhâlefetine rağmen Şövalyelerin dâvetini kabul ederek Rodos'a gelmiş, «Saint Jean» teşkilâtına girip bu teşkilâtın «Grand-Croix» pâyesini almış ve kendisine pek çok tahsisât tayin edilmiştir. Avrupa'nın en büyük istihkâm ve topçuluk mütehassısı sayılan bu mühendis derhâl işe başlıyarak kalenin icab eden yerlerini daha fazla tahkim ettirip ikinci bir iç-sûr yaptırdığı gibi, ileri mevziler arasında yer-altı yolları açtırarak muvâsalayı da temin etmiştir. Fakat Martinengo'nun en mühim rolü muhâsara esnasındadır: Türk toplarının açtığı gedikleri muvakkat tahkimâtla derhâl tıkamakta büyük mehâret gösterdikten başka, kale toplarının endahtını idare etmiş ve bilhassa Türk askerlerinin kazdıkları lâğımları da davulların üstüne serpilen ince kumların ihtizâzlarını tâkib etmek suretiyle keşfedip mukabil lâğımlar kazdırarak Rodos müdafaasına çok mühim hizmetlerde bulunmuştur. — Şövalyelerin müdafaa tertibatında en mühim vazifeler beş büyük «Bastion=Burç» kumandanına verilmiştir; bunlar şöyle sıralanır: 1 — İtalyan burcuna «Andelot Gentili»; 2 — Provans burcuna «Bérenger de Lincel»; 3 — İngiliz burcuna «Nicholas Huzy»; 4 — İspanyol burcuna «Francisco de Carreras»; 5 — Overniya burcuna «Chevalier du Mesnil» kumanda etmiştir. Bunlardan başka Rodos sûrları da Şövalyelerin «Sekiz-Dil» e ayrılan milliyetlerine göre şu sekiz mıntakaya taksim edilmiştir: 1 — Şimaldeki Fransız mıntakasına «Commandeur Joachim de Saint-Simon»; 2 — Şimaligarbîdeki Alman mıntakasına «von Waldner»; 3 —

Garptaki Overniya mıntakasına «Vicomte Raymond Roger»; 4 — Cehubugarbîdeki Aragon mıntakasına «Hernandez Soller»; 5 — Cenuptaki İngiliz mıntakasına «Sir William Whatson»; 6 — Cenubuşarkîdeki Provans mıntakasına «Raymen de Picard»; 7 — Cenubuşarkî ve şark tarafındaki İtalyan mıntakasına «Giorgio Emara»; 8 — Şimalişarkîdeki Kastil «Castille» mıntakasına da «don Juan de Barberan» kumanda etmiştir. Başkumandan vaziyetinde bulunan Üstâd-i-a'zam «Villiers de l'isle-Adam» da sûrun en zayıf tarafı sayılan «Zafer-kapusu»nda yer almıştır. Bunlardan başka bir de Erkân-i-harb reisi vaziyetinde olarak «Gabriel de Pomerols» isminde mühim bir kumandan daha vardır, ihtiyat kuvveti olarak da bir iki müdafaa mıntakasını takviye etmek üzere dört fırka ayrılmıştır. Ayrıca şehrin âsâyiş ve inzibâtını temin etmek üzere askerî bir polis teşkilâtı da vücuda getirilmiştir: Bunlar da yüz ellişer kişilik dört takıma ayrılıp şehrin muhtelif mahallelerine taksim edilmiştir; bu teşkilâtın başlıca vazifesi, Ortodoks hıristiyanlar ve yahudilerle mühim bir yekûn tutan Türk vesair müslüman esirlerin ayaklanıp karışıklık çıkarmalarına mâni olmaktır. — Yukarda bu fıkranın başında görüldüğü gibi Rodos muharebesi 29 Temmuz=5 Ramazan Salı günü başlamıştır: Bâzı menbâlarda 1 Ağustos=8 Ramazan Cuma gününden bahsedilirse de bu tarih kale üzerine ilk hücum tarihidir ve bunu da «von Waldner» in kumandasındaki Alman mıntakasına karşı Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa yapmıştır: Bu vaziyete göre 26 Haziran=1 Şa'ban Perşenbe günü «Öküz-burnu»nda karaya asker çıkmasıyla ilk muhâsara hazırlıkları başlamış, 29 Temmuz=25 Ramazan Salı günü ilk müsâdeme olmuş ve 1 Ağustos=8 Ramazan Cuma günü de ilk hücum yapılmış demektir: Bâzı menbâlarda görüldüğü gibi bu tarihler birbirine karıştırılmamalıdır).

4 Eylül=12 Şevval, Perşenbe: «İllaki=İleki» adasının fethi.

(Yunanlılarla Avrupalıların «Tîlos», «Episkopi», «Piskopi» ve «İllaki» gibi isimlerle andıkları bu ada Rodos Şövalyeler devletinin mülhakatındandır ve Rodos adasının şimaligarbîsindedir. — Bunun fethi için 3 Eylül=11 Şevvâl tarihi de rivâyet edilir: Rodos seferi ruznâmesinde bu tarihin bir «Salı» gününe müsâdif olduğundan bahsedilmekteyse de hakikatte «Çarşanba» ya müsâdif olduğu için aradaki bir günlük farkın «Rüyet'i hilâl» den mütevellid olması ve «Salı» rivayeti doğru olduğu takdirde fethin hakikî takvim hesabiyle 2 Eylül=10 Şevvâl Salı gününe müsâdif bulunması lâzımgelir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında «İllek» ismiyle de anılan İleki adasını o devrin deniz kahramanlarından «Kara-Mahmud-Reis» fethetmiş, fakat kendisi harb esnâsında bir tüfek kurşunuyla şehîd olmuştur. Kara-Mahmud'un Rodos seferinde büyük hizmetleri görülmüş ve meselâ Herke adasını da bu muhterem kahraman fethetmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakınız. Kanunî Marmaris'den Rodos'a geçerken bu kahraman şehidimizin gemisine binmiştir: Gene bu sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

6 Eylül=14 Şevvâl, Cumartesi: İncirli adasının teslim olması.

(Türklerin «İncirli» dedikleri «Nisyros/Nissiros» adası Rodos mülhakatındandır ve yukarıki fıkrada bahsi geçen «İleki/İlyaki» adasının şimaligarbîsindedir. Rodos muhâsarasının şiddetinden ve İlyaki adasının fethinden gözleri yılan bu ada muhâfızlarının kendiliklerinden teslim oldukları rivâyet edilir. Bu vak'a için 5 Eylül=13 Şevvâl Cuma tarihi de rivâyet edilir: Hicrî tarih meselesi için yukarıki fıkraya da bakınız).

1522=929

Teşrinisâni-Kânunuevvel=Muharrem: Sultan-Selim câmiinin ikmali.

(Istanbul şehrine millî bir simâ veren Selâtin câmileri içinde sâde bir güzellikle yükselen bu zarif âbideyi Kanunî Sultan Süleyman muhterem babasının nâmına ve onun türbesiyle beraber yaptırmıştır:. En kuvvetli rivayete göre temel atma merâsimi 1521=927 senesinin «17 Mayıs — 9 Cumâda-l-âhire Cuma» gününe müsâdif olduğu için, bir buçuk senede ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kapı kitâbesine göre inşaâtın ikmâl tarihi bu senenin Muharrem ayına müsâdifse de gün tarihi belli değildir: Onun için burada o Hicret ayına tesâdüf eden Milâd aylarının her ikisi de kaydedilmiştir. — Sultan-Selim câmiinin mimârı belli değildir: Mimar Sinan'a isnâd eden bâzı muahhar rivayetler varsa da zayıf sayılır. — Asıl câmi murabbâ bir plân üstünde zarif bir kubbeden ibarettir. İki yanında dokuzar kubbeli birer ilâve ile birer şerefeli iki minâresi vardır. Murabbâ plânın her dıl'ı 24 buçuk ve merkezî kubbe irtifâı da 32 buçuk metredir. Burada Yavuz'un güzel çinileriyle meşhur türbesinden başka imâret, tâbhâne, mektep ve medrese gibi eserler de yapılarak Istanbul'un bu tepesi bir mamure hâline getirilmiştir).

20 Kânunuevvel=1 Safer, Cumartesi: Rodos kalesinin teslim olması ve Saint-Jean Haçlı devleti arazisinin Osmanlı imparatorluğuna ilhâkı.

(Garp menbâlarında 20 Kânunuevvel=1 Safer Cumartesi ve 21 Kânunuevvel=2 Safer Pazar tarihlerine ve Osmanlı menbâlarında da 5 Safer=24 Kânunuevvel Çarşanba ve 6 Safer=25 Kânunuevvel Perşenbe tarihlerine tesâdüf edilir; bâzı muahhar Garp menbâlarında 21 Kânunuevvel=2 Safer Pazar tarihi esas ittihâz edilmektedir. Halbuki «Jacques de Bourbon» ve «Jacob Fontanus» gibi Rodos müdafaasına bizzat iştirâk etmiş veyahut bunların eserleriyle de eski vesikaları tetkik ederek eser yazmış bâzı eski müelliflere göre teslim muâhedesi 20 Kânunuevvel=1 Safer Cumartesi günü imza edilmiştir; 21 Kânunuevvel=2 Safer Pazar tarihi bu muâhede mucibince Rodos'un tahliyesi için Şövalyelere verilen 12 günlük mühletin o gün başlamış, yâni muâhedenin o gün mer'iyyete girmiş olmasıyla alâkadar olabilir. Osmanlı menbâlarında tesâdüf edilen 5 Safer=24 Kânunuevvel Çarşanba ve 6 Safer=25 Kânunuevvel Perşenbe tarihlerine gelince, her halde bunlar da en büyük kilise olan «Saint Jean» katedralinin 25 Kânunuevvele tesâdüf eden Noel günü câmiye tahvil edilip ilk defa olarak ezan okunmasından ve bilhassa Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos'a o gün yahut ertesi gün sırf şehri görmek için girmiş olduğu hakkındaki zayıf rivayetlerden galat olabilir; halbuki Kanunî'nin ancak 10 Safer=29 Kânunuevvel Pazartesi günü şehre girdiği daha kuvvetle ve daha doğru olarak rivâyet edilir. 21 Muharrem=10 Kânunuevvel Çarşanba günündenberi birkaç defa inkıtâa uğrıyan on günlük bir müzakere devresinden sonra akdedilen teslim muâhedesinin başlıca şartları şunlardır:

1 — Rodos'da bulunan bütün müslüman esirlerin iâde ve teslimi;

2 — Bütün Şövalyelerin eşyalarını ve silâhlarını alarak on iki ve bir rivayete göre on gün içinde limandaki gemilerine binerek Rodos adasıyla Rodos'a tâbi adaları kamilen tahliye edip gitmeleri;

3 — Bu on iki günlük mühlet zarfında Yeniçeri-ağası'nın dört bin kişilik bir kuvvetle Rodos'un istihkâmlarıyla limanlarını işgâl etmesi;

4 — Türk ordusunun bu müddet zarfında şehirden bir mil mesâfeye çekilmesi;

5 — Muâhedenin tamamiyle tatbikine teminât olarak içlerinden ikisi «Grand-Croix» pâyesini hâiz olmak şartiyle 25 Şövalye ile şehir ahalisinin ileri gelenlerinden 25 kişinin rehine olarak Türk ordusuna gönderilmesi;

6 — Şehirde Türk idâresi kurulduktan sonra din ve mezheb hürriyetine riâyet edilmesi;

7 — Rodos ahalisinin beş sene müddetle vergiden muâf tutulması;

8 — Ahaliden arzu edenlerin Şövalyelerle beraber çekilip gitmekte serbest olması.

— Bu muâhedenin neticesi, Haçlı seferlerinden kalan Adalar devletinin nihayet bulması, tekmil arazisinin Türk hâkimiyyetine girmesi ve bir din perdesi altındaki şakavet ocağının ortadan kalkmasıyla ticarî nakliyyât için emniyet ve inzıbâtın kurulması demektir. Şövalyelerin Hıristiyanlık lehine istihsal etmiş olmakla iftihar ettikleri şartlardan din ve mezheb hürriyeti hakikatte Osmanlı idaresinin o zamana kadar bütün fütuhâtında kendiliğinden riâyet ettiği bir esastır. Yerli Hıristiyanlardan arzu edenlerin Şövalyelerle beraber çekilip gidebilme serbestîsi de hakikatte Türk hâkimiyyetinin lehinedir: Çünkü dört beş bin kadar olduğu rivâyet edilen bu yerli muhâcirlerin yerine Anadolu'dan getirilen Türk nüfusu iskân edilerek Rodos'un Türkleşmesi daha o zamandan itibaren başlamıştır. Rodos yerlilerinden beş sene müddetle vergi alınmamasına ait madde de aylarca sürmüş şiddetli bir bombardıman altında harâb olmuş bir şehir için pek tabiî bir müsâadedir; zaten Kanunî'nin malî siyaseti halkın sulh içindeki yerlerde bile bu yüzden sıkıntı çekmesine müsâid değildir: Bunun için 1520=926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — 1522=928 senesi 26 Haziran=1 Şa'ban Perşenbe günü «Öküz-burnu»nda karaya asker çıkarılmasından itibaren başlıyan Rodos muhâsarası 1522=929 senesi 20 Kânunuevvel=1 Safer Cumartesi günü kalenin teslimine kadar 5 ay 25 gün sürmüştür. İlk müsâdeme 1522=928 senesi 29 Temmuz=5 Ramazan Salı günü vukua gelmiş olduğuna göre, kalenin teslim olduğu gün harb harekâtı başlıyalı 4 ay 23 gün olmuş demektir: bü vaziyete göre Rodos muhâsarası altı ay kadar, Rodos muharebesi de beş ay kadar sürmüş sayılabilir; muhtelif menbâlarda muhâsara müddeti olarak beş ve altı aydan bahsedilmesi işte bundan dolayıdır. — İlk müsâdemeden teslim tarihine kadar geçen 4 ay 23 günlük zaman zarfında vukua gelen hâdiselerin en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Rodos Saint-Jean devleti başta Rodos adası olmak üzere dokuz adayla Anadolu sâhilinde küçük bir müstemlekeden, yâni on parça araziden mürekkeptir; bunlardan Herke ve İlyaki adaları Kanunî'nin bu Rodos seferi esnâsında Türk deniz kahramanlarından «Kara-Mahmud-Reis» tarafından fethedilmiştir: Yukarda 1522=928 vukuâtının «15 Temmuz» ve «4 Eylül» fıkralarına bakınız. Bunlardan sonra Türklerin «İncirli» dedikleri «Nisyros/Nissiros» adası da kendiliğinden teslim olmuştur: 1522=928 vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına bakınız. Rodos hükûmetinin diğer müstemlekeleri «Cos/Kos/Stanco/Stanehio=İstanköy», «Leros=Leryoz/İleros», «Symi/Symia/Syme=Sömbeki/Sümbegi», «Calymnos=Kalimnoz» ve «Limniona=Limonya/Alimniya» adalarıyla Anadolu sâhilinde ve eski «Halicarnassus/Halycarnasse» şehrinin yerindeki «Petreon=Bodrum» kalesidir: Bunlar da yukarda bahsi geçen teslim muâhedesi mucibince işgâl edilmiştir. Bilhassa Bodrum'un işgâli Anadolu Türk tarihi bakımından çok mühimdir: Çünkü bu suretle anayurdumuzdan ecnebi hâkimiyyetinin en son bakıyyesi de sökülüp atılmış demektir.

2 — Rodos muharebesi esnasındaki dahilî vukuâtın en mühimmi Mısır valisi Hayr-Bay'ın ölümüdür: Esasen Kölemenlerden olan bu zat Yavuz'un Mısır seferinde Osmanlı hizmetine girip Kahire'nin fethinden sonra Sultan Selim tarafından Yûnus Paşa'nın yerine Mısır valiliğine tayin edilmiş, Kanunî'nin cülûsunda sadâkatten ayrılmamış ve bilhassa Canbirdi-Gazâlî'nin kendisini ısyâna teşvik etmesini pâdişaha haber vermiştir: Mısır vilâyetine ilk Osmanlı valisi olarak Yûnus Paşa'nın tâyini için 1517=923 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına,

Yûnus Paşa'nın azliyle yerine Hayr-Bay'ın tâyini için ayni senenin «29 Ağustos» fıkrasına ve Hayr-Bay'ın Canbirdi ısyânındaki vaziyeti için de 1521=927 vukuâtının «6 Şubat» fıkrasına bakınız. Hayr-Bay'ın ölüm haberi Rodos'a gönderilen bir gemiyle 1522=928 senesi 22 Teşrinievvel=1 Zülhicce Çarşanba günü gelmiştir: 23 Teşrinievvel=2 Zülhicce Perşenbe rivayeti de mevcud olmakla beraber aradaki bir günlük fark «Rü'yet-i hilâl» den mütevellitdir. Mısır'ın Osmanlı idaresine henüz tamamiyle ısınamamış olduğu ve istiklâl hâtıralarının henüz canlı bulunduğu bir sırada Osmanlı hâkimiyyetini temsil eden bu eski Kölemenin Rodos muhâsarası gibi büyük bir gaileye tesâdüf eden ölümü tabiî çok mühim bir hâdisedir. Kanunî bu meselenin ehemmiyetiyle mütenasip bir sür'at göstererek Mısır valiliğine derhâl ikinci vezir Mustafa Paşa'yı tayin etmiştir; Mustafa Paşa bidâyette Rodos seferine serdâr olan vezirdir: 1522=928 vukuatının birinci fıkrasına bakınız. Bu tayinin 3 yahut 4 Zülhicce=24 Teşrinievvel Cuma gününe tesâdüf ettiği ve paşanın da 6 yahut 7 Zülhicce=27 Teşrinievvel Pazartesi günü maiyyetine beş yüz yeniçeri alarak on beş gemiyle Mısır'a hareket ettiği rivâyet edilir: Bu Hicrî tarih rivayetleri arasında görülen birer günlük fark «Rü'yet-i hilâl» den mütevellittir. Mısır valiliğine tayin edilen vezir Mustafa Paşa Boşnaktır ve Yavuz'un damadı, Kanunî'nin de enîştesidir. Bu tarihten biraz evvel veyahut bu tarihte Kanunî, Mustafa Paşa'nın yerine Serdârlık vazifesini ikinci vezir olan Ahmed Paşa'ya tevdi etmiştir:

3 — Rodos muhâsarası esnâsında harb harekâtıyle doğrudan doğruya yahut dolayısıyla alâkadar vukuâtın en mühimlerinden biri Mısır valisi Hayr-Bay'dan 1522=928 senesi 9 Ağustos=16 Ramazan Cumartesi günü yirmi dört kadırga ile yardım kuvvetleri gelmesidir: Bu kuvvetler Hayr-Bay'ın damadı Kaytbay kumandasında gelmiş ve Peygamberimizin Mısır'da bulunan «Ukaab» ismindeki sancağını da getirmişlerdir; bu sancak eski Osmanlı menbâlarında «Livây-i-Saâdet» ve halk arasında da «Sancağı-Şerîf» isimleriyle meşhurdur: Bu gibi mukaddes emânetler için 1517=923 vukuatının 6 Temmuz=16 Cumâda-l-âhire fıkrasına bakınız. Kale üzerine yapılan hücumlarda bu Mısır kuvvetlerinden çok istifâde edildiği Kanunî'nin bir zafernâmesinden anlaşılmaktadır. — Celâl-zâde-Mustafa Hayr-Bay'ın bizzât geldiğinden bahsederse de bu rivâyet zayıftır.

— En mühim harb hareketi de 1522=928 senesi 2 4 Eylül=3 Zülka'de Çarşanba günü yapılan umumî hücumdur: Kaleye karşı en şiddetli hücum işte budur; o gün Yeniçeri-ağası Bâli Ağa İspanyol burcuna girip bayrak dikmiye muvaffak olmuşsa da diğer cepheler mukâvemet ettiği için nihayet ric'ate mecbur olmuştur. Bu müdhiş hücumun en mühim neticesi, sûrların bir hayli tahribine ve müdâfilerin manen ve maddeten sarsılıp zayıflamalarına sebeb olmasıdır. Bundan başka bir çok mevziî hücumlar da yapılmıştır; umumî hücumların sayısı onu bulur; hattâ bâzı menbâlarda umumî ve mevziî hücumların yekûnu yüzden fazla gösterilir. Rodos muhâsarasında Osmanlı donanması mütemâdi bir faaliyet göstermişse de nihayet kış mevsiminin şiddetlenmesi üzerine 1522=928 senesi 31 Teşrinievvel=10 Zülhicce Cuma günü Marmaris limanına gidip orada kışlamak mecburiyetinde kalmıştır. Müddet itibariyle Fatih'in Istanbul muhâsarasına nisbetle üç mislinden fazla devam etmiş olan Rodos muhâsarasının askerlik tarihi bakımından en mühim hususiyeti, Türk ordusunun tarihte ilk defa olarak infilâklı tahrip bombaları kullanmış olmasında gösterilir: Bakırdan yapılan bu bombalar hususî âletlerle surların üstüne atıldıkça bir çok tahribât yapmıştır; halbuki tahrip bombaları ilk defa olarak bu tarihten kırk iki sene evvel Fatih devrindeki Rodos muhâsarasında kullanılmıştır: 1480=885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Zaten tahrip bombalarından başka yangın bombalarının da ilk defa olarak kullanılması gene Fatih devrindeki İşkodra muhâsarasındadır: 1478=883 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Rodos muhâsarasında Fatih'in icâd ettiği havan toplarıyla «Şâhî-Vasiliki» denilen büyük toplardan da çok istifâde edilmiştir; fakat bunlar o zamandanberi taammüm etmiş olduğu için mahsurlarda da mevcud olduğu halde bomba yalnız Türk ordusunda vardır.

— Bu meşhur muhâsara esnâsında Türk ordusu şehirdeki casus teşkilâtından da çok istifâde etmiştir: Rodos'daki Osmanlı casuslarının reisi Yahudi ismi taşıyan bir hekimdir; Yavuz devrinde Rodos'a gönderildiğinden bahsedilen bu becerikli casusun hakikatte bir Türk olduğu anlaşılmaktadır. Bu adam bir taraftan diğer casuslarla teması temin ediyor, bir taraftan da müdafaa vaziyeti hakkındaki raporlarını oklara bağlıyarak Türk ordusuna atıyordu; hattâ Şövalyelerin itimâdını kazanmak için din değiştirip Hıristiyan bile olmuştu! Fakat 1522=928 senesi 14 Eylül=22 Şevvâl Pazar günü raporunu gene okla atarken yakalanıp derhâl parçalanarak idâm edildi. Bu hekimden başka Rodos'da şimdiki tabiriyle bir nevi «Beşinci-kol» da vardı: Bu teşkilâtta bilhassa esir Türk kadınları çok mühim ve unutulmaz bir rol oynamışlardır. Hıristiyan evlerinde câriye gibi kullanılan bu kahraman kadınlar bir aralık yahudi kılıklı hekim vasıtasıyla Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'dan aldıkları bir emir üzerine ayni günün ayni saatinde şehrin muhtelif semtlerinde hep birden yangınlar çıkarmıya teşebbüs etmişlerdir; fakat bunların reisleri vaziyetinde bulunan muhterem Türk hanımı bir rivayete göre bir zahîre yahut ot anbarlarını kundakladığı sırada yakalanmış ve bir iki arkadaşıyla beraber işkenceler içinde parçalanarak öldürüldükleri halde hiç bir sırlarını ifşâ etmiyerek Şâhnâme kahramanlarını gölgede bırakacak muhteşem bir metânet içinde Allahın rahmetine ve Türk tarihinin hürmet ve minnetine kavuşmuşlardır. Diğer bir Türk kızı da ordu ile muhâbere ettiği için en şiddetli işkenceler içinde âzâsı parçalandığı halde hiç bir sırrını ifşâ etmemiş, hiçbir arkadaşını ele vermemiş ve işkencecilerle cellâtları bile hayretler içinde bırakarak şehîd olmak suretiyle Türk cinsine şeref vermiştir.

— Rodos'daki müslüman esirlerinin bin beş yüz kadar olduğu rivâyet edilir; bunların erkekleri Türk toplarının açtığı gediklerin tıkanma işlerinde istihdâm edilmişler ve tabiî zorla çalıştırılmışlardır. — Kanunî'nin Şövalyeler içinde de casusları bulunduğu rivâyet edilir: Bunların en meşhuru, «Saint-Jean» teşkilâtının en büyük reislerinden «Grand-Croix» pâyesini hâiz «don Andréa d'Amaral» ismindeki şövalyedir: «Villiers de l'isle-Adam» ın Üstâd-ı-a'zam seçilmesini çekemiyen bu şövalyenin daha Rodos seferinden evvel Kanunî'ye gizli arîzalar takdim ettiğinden ve muhâsara esnâsında da muhâberesi yakalandığı için şövalyelikten tardedildikten sonra idâm edildiğinden bahsedilir.

— Rodos muhâsarasının en altında muharebeler olmasıdır: Venedikli mühendis Martinengo, Türklerin kazdıkları lâğımları toprağın üstüne koydurduğu hassâs davulların derilerine serilen ince kumların ihtizâzını tâkib etmek suretiyle keşfedip mukabil lâğımlar kazdırmış ve bu suretle yer-altı muharebeleriyle şehrin müdafaasını temine çalışmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen beş ay kadar süren bir mücâdeleden sonra sûrlarda büyük gedikler açılması, bâzı müdafaa tertibâtının Türk ordusu tarafından cebren işgâl edilmesi, yirmi bin kadar telefât veren müdâfilerin daha fazla dayanamıyacaklarını anlamaları ve bilhassa Kanunî'nin oklarla şehre yağdırdığı beyannâmelerde ancak şehrin derhâl teslimi şartiyle halkın can ve mal masûniyyetine mazhar olabileceğini bildirmesi üzerine Rodosluların Üstâd-i-a'zam «Villiers» ye Türk ordusu cebren içeri girmeden teslim olması için mürâcaatta bulunmaları nihayet Şövalyelerin Rodos'la beraber bütün ölkelerini teslime muvafakat etmeleriyle neticelenmiştir.

— Son derece müstahkem bir mevki olduğu için o devrin askerlik mütehassıslarınca fethi imkânsız sayılan Rodos kalesinin çok uzun süren muhâsarasında o kadar büyük müşkilâta uğranılmıştır ki bir aralık Kanunî'nin muhâsarayı kaldırmak fikrine bile temâyül ettiğinden bahsedilir: Fakat Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa genç pâdişahı daima sebâta teşvik etmiş, bütün güçlüklere göğüs germiş ve bu suretle Rodos muhâsarasının âdetâ ruhu olan bu muhterem ve büyük vezir nihayet Belgrad seferi gibi Rodos seferinin de zaferle neticelenmesine sebeb olmuştur. — Rodos seferine kanlı bir fâcia da karışmıştı: Bu fâcia,

Fatih'in felâketleriyle meşhur veliahdi Cem-Sultan'ın Rodos'da mülteci bulunan oğlu şehzâde Murad'ın bir veyahut iki oğluyla beraber gene Fatih'in koyduğu kanuna fedâ edilmesi şeklinde târif edilebilir: Fatih'in Kanun-nâme'si için 1481=886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına bakınız. «Kanun-nâme-i Âl-i-Osman» ın bundan evvel de bahsi geçen o fecî maddesi işte şöyledir :

«Ve her kimesneye evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşlarun nizâm-i âlem içün katlitmek münâsibdür; ekser-i Ulemâ dahî tecvîz itmüşdür; anunla âmil olalar».

Bu madde için 1451=855 vukuâtı içinde Şehzâde Küçük-Ahmed'in idâmı hakkındaki fıkrayada bakınız. — Cem-Sultan'ın Avrupa'da ölünceye kadar geçirdiği felâket ve esâret günlerinde anasıyla çocukları Kölemen sultanlarının himâyesi altında Kahire'de yaşıyorlardı: Bunların içinde «Murad» isminde bir oğlu da vardı. Fatih 1481=886 tarihinde öldüğü zaman bu şehzâde Murad mevcud olduğuna göre, Kanunî'nin Rodos fethinde takriben 45-50 yaşlarında olması lâzımgelir. Bu prensin hangi tarihte Mısır'dan Rodos'a gelip Şövalyelere ilticâ ettiği belli değildir; fakat her halde babasının Rodos Şövalyelerine ilticâ yüzünden uğradığı felâket kendisi için müdhiş bir ibret dersi teşkil ettiği halde Rodos'a ilticâ etmesi için pek mühim ve mücbir bir sebeb olmak lâzımgelir: Belki de Yavuz'un Mısır seferi esnâsında Kahireden kaçıp Rodos'a can atmıştır. Şehzâde Murad Rodos'da pek iyi karşılanmış ve kendisine «Erimocastro» yahut «Fondo» veyahut «Faracle/Féracle» isminde bir şato tahsis edilmiştir: 1522=928 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına da bakınız. Bu şatoların birincisi şehir haricinde ve «Aphandos» tarafındadır; diğer isimlerin ayni şatoya mı, yoksa mevkii malûm olmıyan başka bir şatoya mı aid olduğu belli değildir. Karısıyla çocukları da yanında bulunan şehzâde Murad Rodos muhâsarasında şehrin içine çekilmiş ve şehir teslim olduğu zaman mağlûplarla beraber Avrupa'ya kaçmak üzere Şövalye kıyâfetine girip bir yahut iki oğluyla beraber yolculuğa hazırlanmıştır. Fakat bir rivayete göre şehzâdenin Rodos'da bulunduğunu ötedenberi bilen ve diğer bir rivayete göre de casusları vasıtasıyla haber alan Sultan Süleyman, Fatih'in Kanun-nâme'sini «nizâm-i âlem içün» Cem-Sultan'ın vârislerine tatbik etmek kararını vermiştir. Hattâ bâzı garp menbâlarında tesâdüf edilen başka bir rivayete göre de Rodos'un teslimine ait muâhedenin gizli maddelerinden biri bu meseleye aittir ve «Villiers de l'isle-Adam» işte bu madde mucibince zavallı şehzâde Murad'la ailesini Kanunî'ye teslim etmiştir: Sultan-Cem'in dünyaya gelmiş olmaktan başka bir kabahati olmıyan o bedbaht vârisi bir yahut iki oğluyla beraber 27 Kânunuevvel=8 Safer Cumartesi günü boğularak idâm edilmiş ve karısıyla iki kızı da Istanbul sarayına gönderilmiştir. Bu kanunî cinayetin gününde ihtilâf vardır: En kuvvetli rivâyet bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihtir. Her halde Cem-Sultan gibi oğluyla torunlarının da Şövalyelerin vicdansızlıklarına kurban gittikleri muhakkak sayılabilir. Kanunî Sultan Süleyman gibi her cephesi büyük bir kahramanı bu cinayetten dolayı pek haklı olarak tenkid etmek tabiî çok kolaydır: Fakat o devrin umumî şerâitine göre devletin dahilî emniyeti bakımından bu fecî tedbirin çok çirkin bir zaruret olduğu da unutulmamalıdır; herhalde Fatih'in Kanun-nâme'sindeki «nizâm-ı âlem» kaydi o zamanlar için pek yanlış değildir: Bilhassa «Fetret» devrindeki kardeş kavgalarının devlet bünyesinde hâsıl ettiği korkunç sarsıntılar bu fecî hakikatin en müdhiş delilleridir.

— Kanunî devrinde Türk ordusu her gittiği yere üstün bir medeniyet götüren yapıcı ve imârcı bir ordudur; bu imârcılık yalnız harb zaruretleriyle yıkılan askerî inşaâtın yeniden yapılmasına münhasır bir tamircilikten ibaret değildir: Bilhassa şehircilik bakımından çok mühim ve ayrıca tetkiki lâzım büyük bir imâr siyasetidir; meselâ Kanunî'nin ilk Belgrad seferinde «Sabacz=Böğür-delen» fethedildiği zaman pâdişah ilk iş olarak bu sefil şehrin derhâl imârını emretmiş ve hattâ ilk imâr işinin ilk fethiyle başlamasını istemiştir: 1521=927 vukuatının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız. Tıpkı bunun gibi Belgrad fethedildiği zaman da harap ve berbad

bir halde bulunan bu şehrin derhâl imârı için hazineden yirmi bin altın verdirmiştir: 1521=927 vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına bakınız. Daha sonra Rodos seferinde Türk donanması «Öküz-burnu»nda karaya asker çıkarır çıkarmaz derhâl muntazam şoseler ve kaldırımlı yollar yapılmıya başlamış, bu işlerde binlerce asker çalıştırılmış, bir taraftan da adanın yerli halkına insanî ve içtimaî yardımlar yapılmıştır: 1522=928 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. Tabiî Rodos'daki imâr hareketi yalnız adanın yollarına münhasır kalmış değildir: Kanunî bir taraftan o devrin en müstahkem kalesine karşı en müdhiş bir muharebeyle uğraşırken, bir taraftan da imâr ve temdîn işleriyle meşgul oluyor ve toplarıyla yeni Rodos'u yıkarken Koca-Sinan ve daha bir çok mimarlarıyla Eski-Rodos'u yapıyordu! Eski-Rodos adanın şimalîşarkîsinde, şimdiki Rodos Şehrinin cenubugarbîsinde ve «Philerimo» yahut «Philermos» denilen yerdedir: Buraya Rumlar «Rhodini», Türkler «Sünbüllü» demişlerdir. Burası bâzı haritalarda «Eski-Rodos» ismiyle gösterilir. Kanunî Rodos muharebeleri devam ederken 1522=928 senesi 11 Eylül=19 Şevvâl Perşenbe ve 3 Teşrinievvel=12 Zülka'de Cuma günleri atla bu mevkie gidip uzun uzadıya tetkik ettikten sonra 13 Teşrinievvel=22 Zülka'de Pazartesi günü Eski.Rodos'un yeniden yapılmasını emretmiş ve bunun üzerine 14 Teşrinievvel=23 Zülka'de Salı günü Defterdar Abdüsselâm Çelebi ile Karası ve Menteşe sancak beylerinin nezaretleri altında inşaâta başlanmıştır: Sultan Süleyman 1 Teşrinisâni=11 Zülhicce Cumartesi günü tekrar gidip inşaâtı teftiş ederek bâzı emirler vermiştir. Harb hareketleriyle imâr hareketlerinin birbirine müvâzi giden bu manzarası tarihte ender tesâdüf edilen levhalardandır. Kanunî'nin imâr ettirdiği bu Eski-Rodos sonradan tekrar harab olmuş ve iki devrin harâbeleri birbirine karışmıştır. — Rodos toprakları 40-50 bin Türkün kanıyla yuğurulmuştur: Garp menbâlarında bu mıkdar yüz bine kadar çıkarılır: Fatih devrindeki Rodos seferlerinde dökülen kanlar tabiî bu son hesaba dahil değildir; bunların birincisi için 1455=859 vukuâtının üçüncü ve diğeri için de 1480=885 vukuâtının dördüncü fıkralarına bakınız).

26 Kânunuevvel=7 Safer, Cuma: Mevcudiyetine nihayet verilen Rodos Haçlı hükûmeti Üstâd-ı-a'zamı «Villiers de l'isle-Adam» ın huzura kabulü.

(Yanında «Grand-Croix» pâyesini hâiz bir kaç büyük Şövalye bulunduğu halde Türk ordugâhına gelen mağlûp devlet reisi, Kanunî Sultan Süleyman'ın riyâsetinde Dîvan toplanmış olduğu için otağın kapusunda ve yağmur altında saatlerce beklemiye mecbur olmuş ve nihayet Dîvan içtimâi bittikten sonra sırtına bir hil'at giydirilerek maiyyetiyle beraber huzura kabul edilmiş ve tahtın önünde yere diz çökerek Türk pâdişahının muzaffer elini öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olabilmiştir: Bu sırada Sultan Süleyman'ın murassâ tahtı som altından iki arslan heykelinin arasında parlıyarak Şövalyelerin görgüsüz gözlerini kamaştırmıştır! — Kanunî «Villiers» in ihtiyarlığına merhamet edip bâzı tesliye sözleri söylemek tenezzülünde bulunacak kadar insâniyet göstermiş ve hattâ ihtidâ ettiği takdirde kendisine münâsip bir vazife bile ihsan edileceğini bildirmişse de «Villiers de l'isle-Adam» ihtiyarlığını bahâne ederek özür dilemiştir).

29 Kânunuevvel=10 Safer, Pazartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın şehri görmek için Rodos'a girmesi.

(Padişahın şehre hangi kapıdan girdiği hakkında ihtilâf vardır. — Şehrin muhtelif yerlerini gezen Kanunî bir aralık Üstad-ı-a'zamın sarayına da uğramış ve hattâ Şövalyelerin yemek salonuna girerek huzurunda diz çöküp elini öpen «Villiers» ye tenezzülen iltifâtta bulunduktan sonra ordugâhına avdet etmiştir. — Kanunî'nin şehre girmesi hakkında 25 Kânunuevvel=6 Safer Perşenbe ve 26 Kânunuevvel=7 Safer Cuma tarihleri de rivâyet edilmişse de bunlar doğru değildir).

1523=929

1 Kânunusâni=13 Safer, Perşenbe: Mevcudiyetine nihayet verilen Rodos Haçlı hükûmeti Üstâd-ı-a'zamı «Villiers de l'isle-Adam» ın arz-ı vedâ için ordugâha gelip huzura kabul edilmesi.

(1522=929 senesi 31 Kânunuevvel=12 Safer Çarşanba gününe tesâdüf eden bir gün evvelki tarih de rivâyet edilir. — «Villiers» vedâı münasebetiyle Kanunî'ye hediye olarak dört altın vazo ile diğer bir takım altın kaplar ve kupalar takdim edip teslim muâhedesi şerâîtine Türk ordusunun tamamiyle riâyet etmiş olmasından dolayı minnet ve şükrânlarını arzetmiş, yeniden iltifâta mazhar olup sırtına bir hil'at daha giydirilmiş ve tahtın önünde yere diz çökerek muzaffer pâdişahın elini son defa olarak bir kere daha öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olmuştur, Üstâd-ı-a'zam huzurdan çıkarken mağlûbiyyetten mütevellit perişan hâli Kanunî'nin Türklük merhametine dokunduğu için etrafında bulunanlara:

— Şu kâfiri bu yaşında yerinden yurdundan ettiğim için müteessir olmuyor değilim!

gibi bir şey söylediği rivâyet edilir. — 1522=929 senesi 20 Kânunuevvel=1 Safer Cumartesi günü akdedilen teslim muâhedesi mucibince Rodos Şövalyelerine verilen tahliye müddeti bugün nihayet bulmakta olduğu için, mağlûplar bütün eşyalarını limandaki gemilerine doldurup akşam karanlığında harekete hazırlanmışlardır).

1/2 Kânunusâni=13/14 Safer, Perşenbe/Cuma gecesi: Rodos Şövalyelerinin Türk ordusuna teslim ettikleri Rodos'dan çıkıp gitmeleri.

(Bu hareketin hem gününde, hem saatinde ihtilâf vardır: Meselâ bir gece evveline tesâdüf eden 12/13 Safer=31 Kânunuevvel/l Kânunusâni Çarşanba/Perşenbe tarihinden de bahsedilmiş olduğu gibi, hareket saatinin gece 9, 12 ve hattâ sabaha karşı olduğu da rivâyet edilmiştir. En kuvvetli rivâyetlere göre 9-12 arasında hareket etmişlerdir. Şövalyelerle beraber giden Rodos hıristiyanlarının dört beş bin kadar olduğundan bahsedilir. — İşte bu andan itibaren «Saint-Jean» teşkilâtının kırmızı zemin üzerine beyaz bir salipten ibaret asırdîde bayrağı artık değişmiş ve Rodos'dan cenubugarbî'ye doğru hareket eden donanmalarının Amiral gemisine uğradıkları büyük felâketi temsil etmek üzere «Çarmıhtan inen oğlunun cesedini kucağında tutan bir Meryem» tasvirini muhtevi büyük bir musîbet bayrağı çekilmiştir. — Din perdesine bürünmüş bir şakavet ocağının söndürülmesinden başka bir şey olmıyan bu vak'a, hakikatte zulme karşı adalet ve medeniyetin zaferi demektir: 1522=928 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Rodos ve mülhakatını elden çıkaran «Saint.Jean» Şövalyelerine imparator «Charles-Quint» Papalık makamının tavassut ve delâletiyle Malta adasını vermiş ve 1530 tarihinden itibaren bu teşkilâta «Ordre des Chevaliers de Malte=Malta Şövalyeleri teşkilâtı» denilmiye başlamışıtr).

2 Kânunusâni=14 Safer, Cuma: Rodos'un câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde Kanunî'nin ilk Cuma namazını kıldıktan sonra Rodos'tan Istanbul'dan hareketi.

(Kanunî'nin ısdâr ettiği bir «Hatt-ı-Şerîf» üzerine câmiye tahvil edilen ve eski Osmanlı menbâlarında «San-Civan» denilen «Saint-Jean» kilisesi Şövalyelerin Rodos'da yaptırdıkları kiliselerin en büyüğüdür; 1856 tarihinde bir barut deposunun infilâkı üzerine bu tarihî âbide tam 333 sene müslüman mâbedi olduktan sonra Şövalyelerin sarayı ile beraber harab olmuştur. Kiliselerin câmiye tahvili zafer timsâli mahiyetinde bir an'anedir: Osmanlı

fütuhâtında bu eski an'aneye daima riâyet edilmiştir; fethedilen kalenin burçlarına bayrak dikilirken sûrların üstünden ezan sesleri yükselir ve şehrin en büyük kilisesi derhâl câmiye tahvil edilerek hem dinî, hem millî bir zafer âbidesi hâlini alır; pâdişahların ilk Cuma namazını işte bu câmilerde kılmaları da âdettir; Bâkî'nin Kanunî mersiyesinde:

Aldun hezâr bütkedeyi mescid eyledün
Nâkuus yerlerinde okuttun ezanları

beytinde işte bu eski zafer an'anesine imâ vardır. — Kanunî'nin Rodos Cuma selâmlığında Türklerin «Arab-kulesi» dedikleri «Tour de Naillac» da ezan okunmuş ve Sultan Süleyman Cuma namazını câmiye tahvil edilen eski «Saint-Jean» katedralinde kılmıştır; Namazda Osmanlı tarihinin en büyük ve en mümtâz âlimlerinden meşhur Müfti-l-Enâm yâni Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendi imâmet etmiştir: Ali Efendi için «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde «9» numaraya bakınız. — Rodos'da derhâl idarî ve askerî teşkilât yapılmış, tâmiri emredilen kaleye lüzumu kadar muhâfızlar bırakılmış, memurlar tayin edilmiş ve medreseler, mektepler ve mescidler yapılması ve bir imâret açılması emredilerek bunlar için vakıflar tayin edilmiştir: Yerli fakirlere yemek dağıtan imâretin yabancı fukarâya da günde elli çift somun ve katık tevziine müsâid olacak bir büdceye mâlik olması takarrür etmiştir. — Kanunî Cuma namazını kıldıktan sonra, Herke ve İlyaki adalarını fethederek şehîd olan «Kara-Mahmud-Reis» in kadırgasına binerek orduyla donanmanın top şenlikleri içinde Marmaris'e hareket etmiştir; Sultan Süleyman evvelce Marmaris'den Rodos'a geçerken de bu gemiye binmiştir: 1522=928 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kanunî'nin Rodos'dan 6 yâhut 7 Kânunusâni=17 yâhut 18 Safer Salı yâhut Çarşanba günü hareket etmiş olduğu hakkında da zayıf rivâyetler vardır. — Sultan Süleyman 1522=928 senesi 28 Temmuz=4 Ramazan tarihinden 1523=929 senesi 2 Kânunusâni=14 Safer tarihine kadar beş ay beş gün Rodos adasında kalmıştır).

3 Kânunusâni=15 Safer, Cumartesi: Marmaris'e vâsıl olan Kanunî'nin Rodos imârına ait tedbirleri.

(Sultan Süleyman Karası, Aydın, Menteşe ve Saruhan sancak beyleriyle Emîr-Âhur İskender Bey'i muhâsara esnâsında harab olan Rodos istihkâmlarının sür'atle tâmirine ve Eski-Rodos inşaâtının da bir an evvel ikmâline memur ederek buradan tekrar Rodos'a göndermiştir: Bütün bu beyler kendi sancaklarının askerleriyle Rodos'a geçmişlerdir. İdare bakımından Rodos adası Midilli beyi Dizdar-zâde Mehmet Çelebi'nin sancağına ilhâk edilmiş olduğu için tâmir ve imâr işlerine onun da yardım etmesi emredilmiştir. Yukarda bahsi geçen Emîr-Âhur İskender Bey'in ayni zamanda Menteşe sancak beyi olmak itibariyle bu işe memur edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu tedbirlerin bir gün sonraya tesâdüf eden 16 Safer=4 Kânunusâni Pazar günü ittihâz edilmiş olduğu da rivâyet edilir. —18 Safer=6 Kânunusâni Salı günü verilen bir emirle Anadolu askerleriyle beylerinden bir kısmı daha Rodos'un tâmirine memur edilmiştir. — Eski-Rodos'un yeniden inşâsı bir rivâyete göre de 1522=929 senesi 19 Kânunuevvel=30 Muharrem Cuma günü ikmâl edilmiştir: Bu mesele için yukarda o sene vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

28 Kânunusâni=11 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Rodos fethinden dönen Kanunî'nin Dil iskelesine muvâsalatı.

(Sultan Süleyman kış mevsiminin şiddetine rağmen mümkün olduğu kadar sür'atle hareket ederek 25 günde Dil iskelesine gelmiş ve burada bir gece kaldıktan sonra ertesi gün Istanbul'a hareket etmiştir).

29 Kânunusâni=12 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: «Saint-Jean» Haçlı devletini yıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos'dan Istanbul'a avdeti.

(Padişah ve maiyyeti İzmit körfezindeki Dil iskelesinden Topkapu sarayına gemilerle geçmişlerdir: Osmanlı pâdişahlarının Anadolu tarafındaki seferlerinden dönerken Dil iskelesinden gemilerle Saray-burnu'na geçmeleri bir müddettenberi âdet hükmünü almıştır; misal olarak 1515=921 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — 1522=928 senesi 16 Haziran=21 Receb Pazartesi günü Istanbul'dan hareket etmiş olan Sultan Süleyman'ın Rodos seferi 7 ay 13 gün sürmüştür).

27 Haziran=13 Şa'ban, Cumartesi: Büyük ve muhterem Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumun tekaüde sevkiyle Vezâret-i-uzmâ makamına Hâs-Oda-Başı ve İç-Şâhinciler-ağası Pargalı devşirme İbrahim'in tayini.

(Pîrî-Mehmet Paşa merhum 1518=924 senesi 25 Kânunusâni=13 Muharrem Pazartesi gününden 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi gününe kadar fâsılasız olarak 5 sene, 5 ay, 4 gün Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuştur: Bu müddet, Yavuz devrinin sonlarıyla Kanunî devrinin ilk senelerine müsâdîftir. — Tarihin daima hürmetle anacağı bu büyük devlet adamının Yavuz Sultan Selim devrinde Çaldıran muharebesine karar veren harb meclisindeki hayırlı rolü için 1514=920 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına, üçüncü vezirlik makamına tâyini için gene o sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, Haliç tersânesinin inşâsı ve donanmanın takviyesiyle Avrupa devletlerini sindirerek Mısır seferinin emniyetini temin etmesi için 1515=921 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına, Yavuz'un Mısır seferinde Istanbul Muhafızlığına tâyini için 1516=922 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına, Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini için 1518=924 vukuâtının «25 Kânunusâni» fıkrasına, Irak'ın «Âne» ve «Hît» kasabalarını fethetmesi için gene o sene vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına, Yavuz'un vefatiyle Kanunî'nin cülûsu esnâsında ittihâz ettiği tedbirler için 1520=926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına, Belgrad seferindeki büyük hizmetleri için 1521=927 vukuâtının «10 Haziran», «3 Temmuz», «12 Temmuz», «17 Temmuz», «8 Ağustos», «29 Ağustos» fıkralarına ve Rodos seferindeki rolü için de 1522=928 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasına bakınız. — Takrîben 870=1465-1466 tarihine doğru Amasya'da dünyaya gelmiş olan Pîrî-Mehmet Paşa merhum o sırada elli sekiz yaşlarında, yâni devlete daha pek çok seneler hizmet edebilecek bir çağdadır. — Pîrî-Mehmet Paşa ahlâkının temizliği, haysiyet ve vekarı, ilmi ve fazlı, millet ve memlekete büyük hizmetleri, siyasî, idarî, malî ve askerî işlerdeki tecribesi, yalnız fukarâyı değil, hattâ kendi rakiplerini bile himâye edecek dereceye varan insaniyyeti ve bilhassa doğruluğu ve adaletiyle herkese hürmet telkin etmiş, Yavuz ve Kanunî gibi en büyük hükümdarlarla bütün halk tabakalarının emniyet ve itimâdını kazanmış eşsiz bir devlet adamıdır. Yavuz Mısır seferinden dönerken kendisini Şam'a davet edip hükûmetin başına geçirdiği andan itibaren o şiddetli Pâdişahı derhâl itidâle sevketmek kudretini gösterdiği için halkın minnet ve şükrânını kazanarak işe başladığı rivâyet edilir. Paşa'nın bilhassa Kanunî üzerindeki tesir ve nüfuzu hakkında muhtelif menbâlarda birbirini te'yid eden izahlar vardır; meselâ «Peçevî» de şu fıkraya tesâdüf edilir:

«Gaayet âkıl-u-dânâ,sâhib-fazl-u-zekâ ve müdebbir-u-kâr-âzmâ pîr-i vakur idi. Hattâ arza girdikçe Sâadetlu pâdişâh kendüden hicâb çeker ye ziyâde tevkîr-u ihtiram iderdi».

Kanunî'nin Pîrî-Mehmet Paşa'ya gösterdiği hürmet ve tâzimden dolayı ne kadar müşkil bir vaziyette kaldığını da «Müneccim-başı» şöyle anlatır:

«Müşârünileyh-bir âlim ve fâzıl ve vakuur pîr olup aslında pederleri vaktinde Vezir-i-a'zam bulunmağla Şehriyâr Hazretleri andan hicâb idüp istedikleri gibi kullanamazlardı. Kendüleri genç Pâdişâh olup umûr-i saltanatda istiklâl-u-istibdâd hevesinde idiler».

Bu fıkranın sonundaki «istibdâd» kelimesi «istiklâl» mânâsınadır. Bundan anlaşılacağı gibi, genç ve tecribesiz pâdişah çok hürmet ve riâyet ettiği tecribeli ve vakur Vezir-i-a'zam iş başında bulundukça saltanat nüfuzunu istediği gibi kullanamamıştır. «Hayrullah Efendi» aşağıki fıkrasında Paşa'nın azlini bile işte bundan mütevellit tabiî bir netice gösterir:

«Sadır-ı-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'nın zâhirde azl-ü-teb'idine bir sebeb olmayup fakat Pâşây-ı müşarünileyhin zâtinde olan asâlet iktizâsınca sâhib-haysiyyet olmağla huzûr-i Hümâyuna girüp mesâlih-i müikiyye müzâkeresine giriştikçe pâdişâh noksân-ı tecribesi ve belki kabl-el-cülûs ya'ni şehzâdelikleri vaktinde Pîrî Paşa'ya olan müdârası cihetiyle dâimâ hicâb altında kalup ma'rûzâtına müsâade itmeğe kendüsünü mecbûr gibi zanneder idi. Hattâ:

— Pîrî Paşa'yı Sadâretten azlitmeyince Pâdişâhlıkda olan istiklâl lezzetini bulamadım; zîrâ her ne zaman Pîrî Paşa huzûra girse ben kendümü her şeyde cesaretsiz ve umûr-i icrâiyyede müterediddid görür idim!

diyü buyurmuşlardır. Filhakika burası umûr-i tabîiyyedendir: zîrâ her bir şahıs kendüsünün zamân-ı evâili evâsıtına veyâ evâhirine nazaran ne kadar dûn ise o kadar az halkın bildiğini ister».

Osman-zâde Tâib, Hayrullâh Efendi vesaire gibi bâzı müellifler Pîrî-Mehmet Paşa merhumun azliyle tekaüde sevkını «bî-îcâb» veyâhut «zâhirde sebebsiz» göstermiş olmakla beraber, diğer bir çok menbâlarda muhtelif sebeblerden bahsedilir. Bu sebeblerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: 1 — Yukarda gördüğümüz gibi Pîrî-Paşa'nın mânevî büyüklüğü karşısında Kanunî'nin kendini küçük görmekten muazzeb olması; 2 — Pâdişahın şehzâdeliğindenberi teveccüh ve itimâdını kazanıp o sırada sarayın en zînüfuz şahsiyyeti haline gelen Hâs-Oda-başı, yâni Baş-Mâbeynci İbrahim Ağa'yı hükûmetin başına geçirmek istemesi; 3 — «İnad» ve «Hâin» lâkaplariyle meşhur ikinci vezir Arnavut Ahmed Paşa'nın temsil ettiği Devşirmeler zümresinin Anadolu Türk aristokrasisini temsil eden Pîrî-Mehmet Paşa merhumu ıskaat edip devlet idaresini kendi ellerine geçirmek için bir takım gizli entrikalar çevirmeleri; 4 — İşte bu entrikalar cümlesinden olarak bütün memleket nazarında tertemiz ahlâkı ve gün gibi namusiyle lekesiz bir şeref ve haysiyet timsâli sayılan bu muhterem ve büyük veziri irtikâb ve irtişâ gibi suçlarla lekeliyecek şenî isnâtlar ve fâhiş iftirâlar tertibi!

— Pîrî-Mehmet Paşa'nın Yavuz devrindeki hizmetlerinden sonra Kanunî devrinde Türk ordusuna orta Avrupa yolunu açan Belgrad fethine ve Türk donanmasına Şarkî.Akdeniz hâkimiyyetini temin eden Rodos seferindeki büyük ve unutulmaz hizmetlerine rağmen azledilip tekaüde sevkedilmesinde işte bütün bu sebeblerin hepsinden istifâde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hâin-Ahmet Paşa ile etrafındaki devşirmelerin tezvirleri daha Belgrad seferinden başlamış ve Pîrî-Paşa'nın mevkii işte bu Devşirme ahlâksızlığından dolayı gittikçe sarsılmıştır. Hâin-Ahmed'i:

«Hadd-i zâtinde şiddet-i şakaavet muzmar, meşreb-i şiddet-nişânı envâ'-i fesâd-u-mazarrâta mazhar»

şeklinde tasvir eden Celâl-zâde Mustafa Çelebi, bu müfsid ve ahlâksız dönme ile etrafındaki devşirmelerin bu hususdaki faaliyetlerini şöyle anlatır:

«Zamân-ı devlet-i Selim-Hânîde mahrûsa-i Mısr a'yânından Istanbul'a sürgün olan eşhâsın rüşvetleri alınup anlara destûr virildi diyû Düstûr-i bî-günâha cerâyini isnâd idüp ba'zı eşhâs-ı şakaavet-istînâs dakhî Ahmed Paşa'ya muîn-u-zahir olup Kadı-asker Fenârî-zâde Muhyiddin Çelebi bu hususa müfettiş ta'yîn olup şân-i Şer'e teşviş virdi, tarîk-i hakdan çıkup taassub ve teseyyüb yollarına sülük itti; erbâb-ı zulm-u-hayf olan bî-dinlere mutî'-u-tâbi'olup nakd-i adli zâyi' eyledi; müfsidîn her cihetten Paşa'ya hücum idüp envâ'-ı tezvîr-ü-telbîsler peydâ ittiler».

Bu fıkrada, bahsi geçen «Erbâb-i zulm-u-hayf olan bî-dinler»le «müfsidîn» den maksat tabiî Devşirmelerdir. Bu ahlâksız gürûhun başında bulunan Hâin-Ahmed bu meselede bir saray entrikası da çevirmek üzere pâdişahın en gözde adamı olan Hâs-Oda-başı Rum yâhut Frenk İbrahim Ağa ile de elbirliği etmiştir. Hayrullâh Efendi bu noktayı şöyle anlatır:

«Ahmed Paşa devr-i ebvâb itmekten üşenmez ve söz söylemekten osanmaz, kizbi meydana çıkdıkda te'vîle sapup aslâ utanmaz, istiskaali kaydetmez, tahkiri anlamaz, maskaralığı vesîle-i takarrüb addidüp kendü işini bırağup ekâbir kapularında dolaşmağı iş idinmiş mekkâr-u-hîlekâr yalancı olmağla Sadr-ı-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa buna emniyet câiz olmadığını bildiğinden uzûbet-i lisânına firîfte olanları ıslâh ile meşgul iken Sadr-ı-a'zamın hasmı olan Baş-Mâbeynci İbrahim Ağa ki Pâdişâhın nedîm-ü-yârı ve mahrem-i esrârı idi, ana çatup Sadr-ı-a'zamın aleyhinde tertîb eylediği mukaddimâtı bastiderek İbrahim Ağa'yı Sadârete heveslendirüp kendüsüne mükâfat olarak Mısır eyâletini va'dittirdi».

Bununla beraber Hâin-Ahmed'in ikinci vezir olmak itibariyle derece bakımından Sadâret mevkiini kendisi için istemiş olduğu ve bu maksadında muvaffak olamayıp o mevkie İbrahim Ağa tayin edilince Mısır valiliğine sonradan tâlib olduğu daha kuvvetle rivâyet edilir. Her halde sarayın içinde ve dışındaki dönmelerle devşirmelerin o büyük Türk vezirine karşı elbirliği ettikleri muhakkaktır. Muhtelif milletlerle milliyetlerin söküntü ve döküntülerinden mürekkep olan bu karmakarışık gürûhun o genç ve henüz tecribesiz pâdişahta gördükleri kanun ve adalet duygularını istismâr etmek, yâni adaleti zulmün âleti haline getirmek için Pîrî Paşa aleyhine tertib ettikleri iftirâların başlıcaları, Anadolu'nun bâzı yerlerindeki iskân işlerinde sûistimâl edilmiş olması ve Yavuz devrinde Istanbul'a tehcir edilmiş olan Mısır sürgünleri Kanunî devrinde serbest bırakılırken Paşa'nın gûyâ bunlardan rüşvet alması gibi hiç birinin aslı faslı olmıyan bir takını çirkin ve şenî isnatlardır. Kanunî'nin zihnine içerden, dışardan hep işte böyle birtakım tezvirlerle iftirâlar doldurulmuştur. Bununla beraber, kararlarında yalnız isnadı kâfi görmiyen Sultan Süleyman bu iddiâların tahkiki için Kadı-asker «Fenârî-zâde Muhyiddin Çelebi» yi müfettiş tayin etmiş, fakat bu vaziyet üzerine Devşirmeler derhâl o seciyyesiz müfettişi elde etmiye muvaffak olmuşlardır: Fenârî-zâde'nin tahkikatında adâletsizlik etmiş olduğunda bütün müverrihler müttefiktir. Fakat buna rağmen isnatların hiç biri kat'î delillerle sâbit olamadığı ve hiç bir iftirâ isbât edilemediği için o ma'sûm ve «bi-günâh» Türke hiç bir ceza verilmemiş, fakat azli ve tekaüde sevkı suretiyle siyasî hayattan uzaklaştırılması Devşirmeler gürûhunun en mühim maksatlarını tamamiyle temin etmiştir: Yavuz Sultan Selim'in Devşirmeler partisine rağmen ve onların burunlarını kırmak için derece derece yetiştirip Sadâret mevkiine kadar çıkardığı bu mümtâz Türk vezirinin iş başından uzaklaştırılması Vezâret-i-uzmâ makamını artık bütün tarih boyunca bir devşirme arpalığı haline getirmiş ve bundan sonra tek tük görülen Türk Vezir-i-a'zâmlar şuûrsuz bir tesâdüf eseri olarak iş başına gelebilmişlerdir! Yavuz'un Pîrî Paşa'yı nasıl bir şuûrun tesiriyle yetiştirmiş olduğu hakkında 1514=920 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Her halde Pîrî-Mehmet Paşa iş başında bulundukça pâdişahlıktan lezzet duymıyan Sultan Süleyman'ın Oda-başısını hükûmet başına geçirip devlet idaresinde istiklâlini temin

ederek âdeta vesâyet altından kurtulmak için bu tezvir ve iftirâ meselesinden de istifâde ettiği anlaşılmaktadır: Zaten bir çok müellifler ötedenberi Pîrî Paşa'yı azle vesile arayan Kanunî için bu meselenin bir «bahâne» teşkil ettiğinde müttefiktir. Hattâ o sırada bir gün Kanunî'nin Pîrî-Mehmet Paşa'ya:

— Kullarımdan birini mühim bir mevkie tayin etmek istiyorum: Sen hangi mevkii münâsip görürsün?

gibi bir şey söylemesi üzerine, pâdişahın Oda-başı İbrahim Ağa için Vezâret-i-uzmâ makamını kasdetmekte olduğunu anlıyan ve Sultan Süleyman'ın bu temâyülüne bir müddettenberi vâkıf olan Pîrî Paşa'nın:

— En münâsip mevki kulunuzun mevkiimdir!

şeklinde mukabele ettiğinden bile bahsedilir. — İki yüz bin akça ile tekaüde sevkedilen Pîrî-Mehmet Paşa merhum artık Istanbul'da durmayıp Silivri'deki çiftliğine çekilmiş ve yalnız bâzı münasebetlerle ara sıra Istanbul'a gelip gitmiştir: Paşa'nın böyle bir inzivâya çekilmesi, iş başına geçen devşirmelerin hayatına kasdetmek endişesinden de mütevellid olabilir; nitekim bu tarihten on sene sonra Pîrî-Mehmet Paşa devşirmeler tarafından zehirlenerek şehîd edilmiştir: 1532=939 vukuâtının «13 Teşrinisâni-14 Rebî'ül-âhir» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Pîrî Paşa'nın göz önünden uzaklaştırılmasında yeni Vezir-i-a'zam devşirme İbrahim Paşa'nın da tesiri olmak ihtimâli vardır. Pîrî-Mehmet Paşa'nın Kanunî devrindeki Sadâreti 1520=926 senesi 30 Eylül=17 Şevvâl Pazar gününden 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi gününe kadar 2 sene, 8 ay, 27 gün sürmüştür. Ondan evvel Yavuz devrinde ve nihayet Yavuz Sultan Selim'in vefatiyle Kanunî'nin cülûsu arasındaki geçen günler zarfında 2 sene, 8 ay, 7 gün süren sadâreti de Kanunî devrindeki yekûna zammedildiği takdirde, Pîrî-Mehmet Paşa'nın bu iki pâdişah zamanında 1518=921 senesi 25 Kânunusâni=13 Muharrem Pazartesi gününden bu 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi gününe kadar cem'an 5 sene, 5 ay, 4 gün Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuş olduğu anlaşılır. Sultan Süleyman'ın 1523=929 senesi 29 Teşrinisâni=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Rodos'dan Istanbul'a gelmesinden itibaren Pîrî Paşa ancak 4 ay 29 gün iş başında kalabilmiştir. — Osmanlı tarihinde âdetâ bir dönüm noktasına benziyen bu tebeddülün büyük bir ehemmiyeti vardır: İmparatorluk idaresinde Fatih devrindenberi Türk devlet adamlarıyla Devşirmeler gürûhu arasında cereyân eden uzun ve tarihî mücâdele Pîrî-Mehmet Paşa'nın sükutiyle nihayet bulmuş, Devşirme takımı dalkavukluk entrika ve iftirâ silâhlarını kullanarak artık kat'î surette iş başına gelmiş, idare makinası tamamiyle kozmopolit ellere geçmiş ve Türk pâdişahlarıyla Türk milleti arasına beynelmilel bir idare zümresi girmiştir: Bu tarihten itibaren Kanunî devrinde artık hiç bir Türk Vezir-i-a'zam görülmiyecektir! Hattâ İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri de böyledir; onun için Türkler tarafından kurulmuş muazzam bir imparatorluğun şevket ve kudretinden mütevellit büyük zaferlerle muvaffakiyetler hep Devşirmelere mal edilecek ve hep onların dirâyet ve iktidarlarından mütevellit gibi gösterilecektir! Bundan sonra Osmanlı tarihinde bir Türk Vezir-i-a'zam yüzü görebilmek, tesadüfün biraz nâdir bir lûtfuna bağlıdır. Bu halin neticesi olarak daha sonraları tek bir kelime Türkçe bilmiyen Sadr-ı-a'zamlar bile görülecektir! Fatih'den beri teselsül eden büyük Osmanlı pâdişahlarının küçük ve zayıf tarafları, devlet idaresine işte böyle kozmopolit, bir mahiyet vererek Osmanlı tereddi ve inhitâtının en mühim sebebini daha o zamandan itibaren kendi elleriyle hazırlamış olmalarında gösterilebilir. Kanunî devrinin bir tarihini yazan «Fairfax Downey»nin dediği gibi artık Osmanlı imparatorluğunu idare edenler, bizzat ihtidâ etmiş hıristiyanlar ve müslüman kıyâfetine girmiş yabancılardır: Saray ve hükûmet hep bu türedilerle dolduğu için

Osmanlı câmiasında artık hâkim millet kalmamıştır! İnhitâtın en büyük sebebi işte budur: Çünkü artık Türk ölkesinde her türlü siyasî hukuku ihrâz edebilmek için bir «Kelime-i şahâdet» den başka birşey lâzım değildir! Bu fecî gürûhun en meşhur örneklerinden biri de Pîrî-Mehmet Paşa merhumun yerine yekten Vezir-i-a'zam olan Hâs-Oda-başı devşirme İbrahim Ağa'dır. Osmanlı menbâlarında «Frenk İbrahim Paşa», «Makbûl İbrahim Paşa» ve uzun bir ikbal devresinden sonra müstahak olduğu âkıbetten dolayı da «Maktûl-İbrahim Paşa» gibi isimlerle anılan bu muhteşem serseri menşe itibariyle Arnavutluk sâhilinin cenubunda ve Korfu adasının karşısında bulunan Parga kasabasındandır; babasının gemici yâhut balıkçı olduğu rivâyet edilir. Irkı hakkında ihtilâf vardır: Eski Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Efrencîyy-ül-asl» ve «Firengîyy-ül-asl» gösterilir; bâzı muahhar menbâîarda da babasının Parga'da tavattun etmiş bir Ciniviz, yâni Cenovalı bir İtalyan olduğundan bahsedilmektedir; fakat bu Frenklik rivâyetine mukabil Rumluk ve Hırvatlık rivâyetleri de vardır: Meselâ Hammer'e nazaran İbrahim Paşa Rumdur Osman-zâde Tâib «Hadikat-ül-vüzerâ» sında «Efrencîyy-ül-asl» olduğunu söyledikten sonra:

«Silsile-i nesebi Istanbul'un sûr-i kadîmine bânî olan Yanko ibni Mâdyân'a vâbeste olmak üzere meşhurdur».

şeklinde efsanevî bir ifâde kullanarak Rumluk rivâyetini de ihmal etmemiş gibidir. Tâib'in işte bu ifâdesini me'haz ittihâz eden Atâ tarihinde İbrahim Paşa'nın «Fransâvîyy-ül-asl» terkibiyle Fransız gösterilmesi «Efrencî;, kelimesinin «Frenk=Avrupalı» yerine «Fransız» mânâsına alınmasındandır. Bâzı menbâlarda da Hırvat devşirmelerinden gösterilir. Her halde İbrahim Paşa'nın milliyeti pek karışık bir meseledir. Bu zeki ve kurnaz kölenin İkinci Bâyezid devrindeki akınlardan birinde daha çocukken esir edildiği rivâyet edilir. Kanunî Sultan Süleyman'la yaşıt olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; fakat Kanunî'ye nerede ve nasıl intisâb ettiği ihtilâflıdır. Bir rivâyete göre kendisini esir eden «ümerây-i guzât-i İslâmiyyeden biri» güzelliğinden dolayı «Rikâb-i Hümâyûna ithâf» ettiği için Enderun'da, terbiye görmüş, diğer bir rivâyete göre Kanunî Sultan Süleyman dedesi İkinci Bâyezid'in saltanat devrinde Kefe valisi iken Pargalı İbrahim orada kendisine «ihdâ» edilmiş ve nihayet fazla Garp menbâlarında rağbet bulan başka bir rivâyete göre de Türk korsanları tarafından Mağnisa'da zengin bir dul kadına satılıp evlâtlık gibi terbiye edildikten sonra Yavuz devrinde Mağnisa valisi olan Sultan Süleyman'a sırf bir tesâdüf eseri olarak intisâb etmiş! Bu son rivâyete nazaran şehzâde Süleyman bir gün bir gezinti esnâsında ağaçların arasından güzel bir keman sesi işitmiş: Bu kemanı çalan Pargalı İbrahim'miş! Sultan Süleyman hemen huzuruna getirtmiş: Kıyâfetini, zarâfetini, zekâsını ve güzelliğini çok beğendiği için derhâl maiyyetine almış; kurnaz köle genç prensin o kadar gözüne girmiş ki gittikçe efendisine daimî bir arkadaş olmuş: ikisi beraber tahsil etmiş, beraber yetişmiş. Her halde bütün bu rivâyetlerin birleştiği nokta, Pargalı İbrahim'in Sultan Süleyman'a şehzâdelik devrinde intisâb edip son derece teveccühünü kazanmış olmasıdır: İşte bundan dolayı Kanunî tahta çıkar çıkmaz bu parlak serseriyi usul harici olarak birdenbire Hâs-Oda-başı ünvaniyle Baş-Mâbeyinciliğe tâyin etmiş ve bu mühim memuriyete İç-Şâhinciler Ağalığını da ilâve etmek suretiyle bu dönme ve devşirme köleyi birdenbire parlatmıştır. Pargalı İbrahim'in Osmanlı sarayındaki bu parlak mevkii Pîrî-Mehmet Paşa merhumun Kanunî devrindeki Sadâret müddetince 2 sene, 8 ay, 28 gün sürmüştür. İbrahim'in üç seneye yaklaşan bu saray amirliği, pâdişahın teveccühünü her gün biraz daha fazla kazanmasından dolayı nüfuz ve itibarının büsbütün artmasına sebeb olmuştur. Bununla beraber bir çok kıdemli ve tecribeli devlet adamları dururken tecribesiz saray adamlarının Vezir-i-a'zam olması usul ve teâmüle mugayirdir: Onun için Kanunî o devşirme kölesini birdenbire devletin en yüksek makamına çıkarmakla bu asırdîde teâmülü çiğnemiş ve Osmanlı tarihinde o zamana kadar misli görülmemiş bir siyasî «bid'at» ihdâs

etmiş demektir! Dördüncü Murad'a takdim ettiği lâyihaların birinde meşhur Koçu-Bey Kanunî'nin daha sonraki devirlerde de zararları görülen bu bid'atini şöyle tenkid etmektedir:

«Harem-i hâss huddâmından silâhdârı olan İbrahim Paşa'yı def'aten Vezir-i-a'zam idüp evvelki kaideyi gözetmedi. Giderek her pâdişâh mahsus bendelerini ilerü çeküp az zamanda Vezir-i-a'zam itmekle ol makuulelerin ahvâl-i âleme vukufları olmayup tâzeliğe ve iltifât-ı Pâdişâhîye mağrûr olmağla vukuufu olanlara dakhî suâl itmeğe tenezzül eylemeyüp gafletleri kemâlde olmağın âlemin intizâmı bozuldu».

Yirmi sekiz yaşındaki serseri kölesini birdenbire Vezir-i-a'zam yapmakla iktifâ etmiyen Kanunî, biraz sonra veyâhut derhâl bu türedi Sadr-ı-a'zamına Rumeli Beylerbeyliğini de ilâveten tevcih etmek suretiyle teveccühünün ne kadar büyük olduğunu göstermiş, fakat aşağıda görüleceği gibi bu gösteriş devletin başına mühim gaileler çıkarmış ve hattâ Mısır'da kan dökülmesine bile sebeb olmuştur! Kanunî Sultan Süleyman gibi bir çok büyük cephelere mâlik bir hükümdarın bu za'fını hiç bir mülâhaza ile affetmek imkânı yoktur: Bilhassa en süflî devşirme dalkavuklarına aldanarak böyle bir za'fa kapılması, tarihte kendisine büyük ve parlak bir mevki temin etmiş oîan adalet ve hakkaniyet şiâriyle de mütenâsip değildir; çünkü Pargalı İbrahim şahsî meziyetlerinden ziyâde köpekçe dalkavukluklarıyla Kanunî'nin gözüne girmiştir;

«Müneccim-başı» onun bu halini şöyle anlatır:

«Şehriyâr Hazretlerinin tırnaklarını kesüp pây-ı Şerîflerini gaslettikleri suyu nûş ider idi»!

Bu vaziyete göre Pargalı'nın saraydan çıkarılıp Vezâret-i-uzmâ makamına oturtulması demek, Osmanlı tarihinde belki ilk defa olarak dalkavukluğun iş başına geçmesi demektir! Kanunî Sultan Süleyman her sefer ayağa kalkarak hürmetle karşıladığı büyük Türk veziri Pîrî-Mehmet Paşa merhuma karşı ayak suyu içen dalkavuk devşirmeyi tercih etmekle artık imparatorluğun mukadderâtına dönmelik ve devşirmelikle beraber dalkavukluğun da kat'î surette hâkim olmaya başladığını gösteren inhitât kapısını kendi eliyle açmış gibidir. Osmanlı tarihine dalkavukluğu devşirmeler sokmuştur. Aşağıda sırayla görüleceği gibi saray entrikalarıyla yabancı kadınlar saltanatı da işte bu dönme ve devşirme dalkavuklar saltanatiyle beraber Osmanlı tarihinin o en parlak azamet ve kudret devrinde devlet bünyesini bozmıya sebeb olarak müstakbel tereddi ve inhitât asırlarını hazırlamıya başlamıştır. Hükümetin başında bundan sonra hemen fâsılasız bir şekilde teselsül edecek olan dönmeler ve devşirmelerle dalkavuklar büsbütün meziyetsiz adamlar değildir: Fakat devletin azamet devrindeki kuvvet ve kudretinden mütevellit olan büyük muvaffakiyetlerle muzafferiyetleri hep. bunların zekâ ve dirâyetlerinden ve Yeniçeri ocağının şecâat ve cesaretinden mütevellit gibi görmek ve göstermek tarihin kanunlarını anlamamaktan mütevellit en büyük gaflettir. Meselâ Pargalı İbrahim cidden zeki, zarif, güzel sesli ve güzel yüzlü, az çok san'attan anlar, güzel keman çalar ve bilhassa göz boyamak için mükemmel çalım satar cerbezeli, becerikli bir şahsiyettir: Orta boylu, esmer tenli, beyzî çehreli ve ön dişlerinin hayvânî bir ihtirâs ifâde edecek kadar sivriliği herkesin dikkatini çeken bu yakışıklı delikanlı, ikisinden biri ana dili olması lâzımgelen Rumca ile İtalyancadan başka Türkçe, Arapça ve Acemce de bilir! Fakat Türk ordusunun meselâ Mohaç muzafferiyetini bu muhteşem serserinin o yaldızlı meziyetleri temin etmiş değildir. Bu gibi zaferlerin o gibi şahsiyetlere izâfesi, devletlerin azamet ve inhitât kanunlarından bîhaber olmak demektir. — Pargalı'nın iş başına gelmesiyle hâsıl olan vaziyette dikkat edilecek mühim bir nokta vardır: Böyle bir saray memurunun hükûmet başına geçirilmesi demek, Osmanlı mutlakıyetinin inhitât devirlerinde görüldüğü gibi, sarayla hükûmetin birleştirilmesi ve bu suretle devletin saraydan idâresi demek değildir: Pargalı

İbrahim çok büyük salâhiyetlerle iş başına gelmiştir. Onun için saltanatla hükûmet henüz birbirinden ayrılığını muhâfaza eden iki müessese gibidir. Sultan Süleyman Makbûl-İbrahim Paşa'ya o kadar fazla salâhiyet vermiştir ki 1533=939 senesi 27 Mayıs=3 Zülka'de Salı günü At-meydanı'ndaki meşhur sarayında Avusturya elçilerini kabul eden İbrahim Paşa'nın bunlara söylediği şu sözler o muhteşem pâdişahın yalnız saltanat sürdüğünü ve devletin de hükûmet reisi olan Vezir-i-a'zam tarafından idare edildiğini gösterdiği için, idare tarihimiz bakımından çok mühimdir:

— Bu muazzam devleti idare eden benim. Ben her ne yaparsam yapılıp bitmiş olur, zîrâ bütün kuvvet ve kudret benim elimdedir. Memuriyetleri ben veririm; eyâletleri, mâlikânelerî ben tevzi ederim. Verdiğim verilmiş, vermediğim verilmemiştir! Hattâ pâdişah bile bir şey ihsan etmek ister veyâhut eder de ben tasvib etmiyecek olursam onun ihsanı hükümsüz kalır! Çünkü harb, sulh, servet, kuvvet ve kudret hep benim elimdedir!

Bir taraftan da kanun hâkimiyyeti çok kuvvetlidir: Bu vaziyet için 1520=926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. Kanunî'nin nizam ve kanuna riâyet zihniyeti ölünceye kadar devam etmiştir; onun bu sefer yaptığı şey yalnız devlet reisi sıfatiyle istediği adamı iş başına geçirmiş olmaktan ibaret kalmış, fakat kanunla teâmülün tayin ettiği diğer haklarla salâhiyetlere riâyet etmekte devam etmiştir. Bâzı vaziyetlerde hükûmetle fikir ihtilâfına bile düşmüş ve hattâ hükûmet reisi olan Vezir-i-a'zam kendisine karşı kanunî salâhiyetlerini müdafaa bile etmiştir: 1520=926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasındaki 3 numaralı paragrafa bakınız. Osmanlı ölkesinin o zamanki üstünlüğünü temin eden en mühim âmillerin biri de ilk inhitât mikroplarına rağmen devam etmekte olan bu vazife ve salâhiyet ayrılığı ve kanun hâkimiyyetidir: Bu hâkimiyyet, Pargalı İbrahim'in bâzı keyfî icrâatı yüzünden mevkiinin sarsılmasına bile sebeb olacak kadar kuvvetli sayılabilir. — O zamana kadar devam eden siyasî teâmüle göre Vezâret-i-uzmâ makamına vüzerâdan birinin ve bilhassa «Vezir-i-sânî» denilen ikinci vezirin tâyini lâzımgelir: Kanunî'nin bu teâmülü bozarak kendi kölesi olan Hâs-Oda-başısını birdenbire Vezir-i-a'zam yapması, Türk devlet adamlarına karşı elbirliği etmiş olan Devşirmeler partisinde derhâl bir tefrika hâsıl etmekle neticelenmiştir; devletin emniyetini sarsacak ve Osmanlı imparatorluğunu bir parçalanma tehlikesine bile mâruz bırakacak dereceleri bulan bu vahîm tefrika için aşağıda 15 Temmuz=2 Ramazan ve 20 Ağustos=8 Şevvâl fıkralarına bakınız. — Bu devre gelinceye kadar Vezâret-i-uzmâ makamı için Türklerle Devşirmeler arasında muhtelif mücâdeleler olmuş ve bu makam iki taraf arasında bir kaç kere alınıp verilmiştir: Istanbul'un fethine kadar Türklerin elinde bulunan Vezâret-i-uzma'nın o tarihten itibaren Devşirmelere intikali için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının üçüncü ve dördüncüsüyle «10 Temmuz» fıkrasına ve ondan sonraki hâdiseler için de 1477=882 vukuâtının ikinci fıkrasına, 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasına ve 1518=924 vukuâtının da «25 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

15 Temmuz=2 Ramazan, Çarşanba: İkinci vezir Hâin-Ahmed Paşa'nın Mısır valiliğine tayini.

(Evvelce Yavuz Sultan Selim'in Mısır valiliğine tayin etmiş olduğu Hayr-Bay'ın Rodos muhâsarası esnâsında vefatı üzerine bu büyük valiliğe ikinci vezir Mustafa Paşa'nın tayin edilmiş ve maiyyetine 15 gemiyle 500 Yeniçeri alarak Rodos'dan Mısır'a hareket etmiş olduğunu görmüştük: 1522=929 vukuâtı içinde «20 Kânunuevvel» fıkrasının 2 numaralı paragrafına bakınız. Vezir-i-a'zam Yûnus paşa ile Hayr-Bay'dan sonra Mısır'ın üçüncü Osmanlı valisi olan Boşnak Mustafa Paşa Yavuz Sultan Selim'in damadı ve Kanunî'nin eniştesidir. — 1517=923 tarihinde fethedilmiş olan Mısır, henüz altı senelik bir mâziye

mâlik olan Osmanlı hâkimiyyetine tamamiyle ısınamamış ve bilhassa Kölemen beylerinin gönüllerindeki istiklâl hâtıraları henüz silinmemişti; Hayr-Bay'ın valiliği zamanında ısyan çıkmaması kendisinin de esasen Kölemen beylerinden ve hattâ bunların en mühimlerinden olmasındandı; fakat Boşnak Mustafa Paşa gibi kendilerinden olmıyan bir Osmanlı vezirinin Mısır valiliğine tâyini Kölemen döküntülerini ısyâna sevkeden bir sebeb teşkil etti. Hayr-Bay'ın maiyyet beylerinden «Kansu» yu Mısır tahtına çıkarmak üzere «Cânum», «İnal», «Budak» vesaire gibi bâzı beyler arasında bir ittifak vücuda geldi. Fakat bu ısyan hareketi çabuk bastırıldı. Mustafa Paşa'nın tenkil hareketlerindeki muvaffakiyeti, maiyyetindeki kumandanlardan Kara-Musâ ile Hızır Ağa'nın dirâyet ve cesaretlerinden mütevellit gösterilir. Fakat buna rağmen Mustafa Paşa Mısır'da bırakılmıyarak 27 Mayıs=12 Receb Çarşanba günü geri çağırılmıştır: Bu suretle Damad Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyliği 1522=929 senesi 24 Teşrinievvel=3 Zülhicce Cuma gününden 1523=929 senesi 27 Mayıs=12 Receb Çarşanba gününe kadar beş ay yedi gün sürmüş demektir. Mustafa Paşa'nın Rodos seferi esnâsında vefât eden Hayr-Bay yerine Mısır valiliğine tâyini için 1522=929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Mısır'dan kaldırılmasına sebeb olarak Kanunî'nin kızkardeşi olan hareminin Paşa'yı Istanbul'a aldırmak için yaptığı tesirden bahsedilir; yâni Damad Mustafa Paşa muvaffakıyetsizliğinden dolayı azledilmiş değildir, işte bunun üzerine Mısır valiliğine «Güzelce-Kasım Paşa» tayin edilmiştir: Haliç'deki «Kasımpaşa» mahallesi bu paşanın ismini taşır: 1515=921 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. Güzelce-Kasım Paşa, Yûnus Paşa ile Hayr-Bay ve Mustafa Paşa'dan sonra Mısır'ın dördüncü Osmanlı valisidir: Fakat valilik müddeti pek az sürdüğü için bâzı menbâlarda isminin zikri bile ihmal edilir; Kasım Paşa'nın bu ilk Mısır valiliği 27 Mayıs=12 Receb Çarşanba gününden 30 Haziran=16 Şa'ban Salı gününe kadar 34 gün sürmüştür; Güzelce-Kasım Paşa'nın ikinci defa Mısır valiliği için 1524=930 vukuâtının Ağustos=Şevvâl fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında «İnad» ve «Hâin» lâkaplarıyla damgalanan devşirme vezir Ahmed Paşa'nın entrikaları işte bu zamana tesâdüf etmektedir: Pîrî-Mehmet Paşa merhum aleyhine Hâs-Oda-başı Pargalı İbrahim'le elbirliği ederek tertib ettiği tezvirler ve desîselerle o kıymetli vezirin sukutuna zemin hazırlıyan bu Hâin-Ahmed Türk devlet adamlarına karşı mücâdele eden mâhud devşirmeler gürûhunun en mühim şahsiyetidir; Hâin-Ahmed Arnavut dönmesidir. Türk devletinin ikinci vezirliğine kadar yükseltilen bu yabancı ve yalancı türedinin meşrep ve tıyneti için yukarıki 27 Haziran=13 Şa'ban fıkrasına bakınız. Pîrî-Mehmet Paşa merhumun azliyle tekaüde sevki üzerine, ikinci vezir olmak itibariyle usûlen kendisinin Vezir-i-a'zam olacağını ümid ederken hükûmetin başına Pargalı İbrahim'in geçirildiğini gören Hâin-Ahmed son derece müteessir olarak «Solak-zâde»nin dediği gibi:

«İbrahim Ağa'nın kendüye takaddümüne tahammül idemeyüp Mısır hükûmetine tâlib ve râğıb»

olmuştur: Bununla beraber Hâin-Ahmed'in Mısır valiliğine kendiliğinden tâlib olmayıp her türlü fitne ve fesâdına mâni olmak için kendisini Istanbul'dan uzaklaştırmak istiyen yeni Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın tensibiyle bu memuriyete tayin edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Her halde artık Pargalı İbrahim'le Hâin-Ahmed'in arası açılıp Devşirmeler içinde tefrika hâsıl olduğu muhakkaktır; hattâ «Peçevî»nin tâbiriyle bu hâinin elinden ve dilinden «cümle ehl-i Dîvân» âciz kalmış ve «Mısır'a uzalmasına herkes râgıb» olmuştur. Bir rivâyete göre de Pargalı Vezir-i-a'zam olunca, onun başa geçmesine tahammül edemiyen Hâin-Ahmed Paşa Anadolu'daki mezalimiyle meşhur üçüncü vezir Ferhad Paşa ile beraber Makbûl-İbrahim Paşa'ya karşı cephe alarak Divan'da kavga çıkarmış ve işte bunun üzerine gazaba uğrıyarak Istanbul'dan uzaklaştırılmak üzere Mısır valiliğine tayin edilmiştir! Bu rivâyetler pek karışıktır: Fakat her halde aşağıki fıkralarda görüleceği gibi, Devşirmeler arasındaki rekâbet ve ihtilâf nihayet devletin başına Hâin-Ahmed'in Mısır'da ısyânı ve bu

ısyânın tenkili gibi kanlı gaileler açılmasına sebeb olmuştur: Tabiî bütün bunlar genç ve tecrübesiz pâdişahın vakur ve tecribeli bir Türk Vezir-i-a'zamına tahammül edemiyerek ayaklarını yıkadıkça suyunu içen dalkavuk devşirmeyi iş başına geçirmesinden hâsıl olmuş fecî neticelerdir).

2 Ağustos=20 Ramazan, Pazar: Hâin-Ahmed Paşa'nın Istanbul'dan Mısır'a hareketi.

(15 Temmuz=2 Ramazan Çarşanba günü Mısır valiliğine tayin edilmiş olan ikinci vezir Hâin-Ahmed Paşa on sekiz gün sonra yeni memuriyet yerine hareket etmiştir: Bununla beraber 10 Ramazan=23 Temmuz Perşenbe ve 27 Ramazan=9 Ağustos Pazar tarihleri de rivâyet edilir. — Hâin-Ahmed Paşa bir kaç kadırga ve bir mıkdar askerle gönderilmiştir).

20 Ağustos=8 Şevvâl, Perşenbe: Mısır valisi Hâin-Ahmed Paşa'nın Kahire'ye muvâsalatı.

(Muhtelif ve umumiyetle mütenâkız rivâyetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre Hâin-Ahmed Paşa'nın Mısır'daki ısyânı hakkında iki türlü izah vardır: Bunların birine göre Ahmed Paşa Istanbul'da Vezir-i-a'zamlıktan mahrumiyyetini Kahire'de Mısır sultanlığı ile telâfi etmiye karar vermiş olduğu için, yeni vazifesinin başına işte böylebir niyetle gelir gelmez veyâhut geldikten bir ay sonra ısyan hazırlıklarına başlamıştır. Henüz Osmanlı idaresine ısınamamış, altı sene evvelki istiklâl günlerini unutmamış ve bilhassa Boşnak Mustafa Paşa'nın valiliği zamanındaki isyânlardanberi büsbütün karışmış olan Mısır ölkesi bu yeni valinin istiklâl emellerine en müsâid bir zemin vaziyetindedir; onun için Hâin-Ahmed Paşa Kahire'ye varır varmaz oradaki Yeniçerileri Istanbul'a göndermek istemiş, Osmanlı memurlarını azledip onların yerine Kölemen döküntülerini tayin etmiş, Mısır'ın büyük tımarlarını bunların beylerine vermiş ve kendisine tarafdar toplamak için bir takım esâfile Mısır hazinesinden birçok paralar tevzi etmiştir! Yalnız bütün bu tedbirlerden kuşkulanan Yeniçerileri Istanbul'a göndermek maksadında muvaffak olamamıştır. Hâin-Ahmed'in bu ısyan hazırlıkları rivâyete nazaran altı ay kadar devam etmiştir: Tabiî bütün bu hazırlıklar daha ilk ânından itibaren Istanbul hükûmetinin hiçe sayılması demektir. — Fakat bu birinci izaha mukabil ikinci bir izah şekli daha vardır: Bu ikinci rivâyete göre de Hâin-Ahmed Paşa Mısır'a ısyan fikriyle gelmiş değildir; bilâkis ilkönce mutî bir vali sıfatiyle vilâyet işleriyle meşgul olmuş yalnız aradan bir müddet geçince Istanbul'dan kendisinin idâmı hakkında gizli bir ferman gelmiş, bu fermanla bunun icrâsı hakkında Kahire ümerâsına hitâben yazılmış bir takım mektuplar Hâin-Ahmed Paşa'nın eline geçmiş ve işte bunun üzerine rakîbi olan Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın kendisini sağ bırakmıyacağını anlıyarak başını kurtarmak için isyândan başka çâre bulamamıştır! Fakat umumiyetle birinci rivâyete daha fazla kıymet verilir; bununla beraber bâzı Arap menbâlarında ikinci rivâyet esas ittihâz edilmiştir. — Bu meselede dikkat edilecek en mühim nokta, her iki rivâyete göre de bir çok kanlara mal olan Mısır isyânının Vezâret-i-uzmâ makamı yüzünden iki devşirme arasında çıkmış iğrenç bir rekabetten doğmuş olmasıdır: Bu ahlâksız devşirmelerin bütün mukaddesâtı menfaatlerden ibarettir).

1524=930

Kânunusâni=Rebî'ül-evvel: Mısır valisi Hâin-Ahmed'in saltanat ve istiklâlini ilân ederek nâmına hutba okutup sikke kestirmesi.

(1523=929 senesi 20 Ağustos=8 Şevvâl Perşenbe günü Kahire'ye gelmiş olan Hâin-Ahmed, muvâsalatından itibaren altı buçuk ay kadar geçtikten sonra açıktan açığa ısyân edip Istanbul

hükûmetiyle alâkasını keserek saltanat ve istiklâlini ilân etmiştir. Bununla beraber ısyan tarihi olarak gene bu senenin Rebî'ül-âhir=Şubat ayından da bahsedilir: Fakat bu ikinci tarihin tenkil tarihi olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Her halde bu iki rivâyete göre 6-7 aylık bir hazırlık devresi geçmiş demektir: Yukarıki fıkraya da bakınız. Hâin-Ahmed bu müddet zarfında Osmanlı memurlarını azledip onların yerine Kölemenlerden memurlar tayin etmiş, Osmanlı idaresine henüz ısınamamış olan bir çok gayr-i-memnunlara Mısır hazinesinden ihsanlar dağıtıp tarafdarlar toplamış, Kölemen beylerine tımarlar vermiş, Mısır sâhillerinin bütün iskelelerini tutmuş ve bir rivâyete göre Yeniçerileri Istanbul'a göndermek istemişse de bunlara söz geçirememiştir. İşte bu sırada Istanbul'dan bir gemiyle gizli bir ferman gelmiştir: Boşnak Mustafa Paşa'nın valiliği zamanındaki isyânların süratle tenkilinde büyük bir muvaffakiyet gösteren ümerâdan «Kara-Musâ» Bey'e Hâin-Ahmed Paşa'nın idâmı şartiyle Mısır valiliğini tevcih için gönderilen bu fermânı getiren çavuş yakalanmış ve hem Kara-Musâ Bey, hem zavallı çavuş Hâin-Ahmed'in emriyle derhâl idâm edilmiştir. Bir rivâyete göre de Istanbul'dan biri gizli ve biri de alenî olmak üzere iki ferman gönderilmiştir: Alenî ferman Ahmed Paşa'nın Mısır'dan Diyarbekir Beylerbeyliğine nakli hakkındadır; fakat Kara-Musâ Bey'e gönderilen gizli ferman bunu hükümsüz bırakmaktadır! Bunlardan başka diğer bir takım ümerâya da gizli mektuplar geldiği rivâyet edilir, İşte bu vaziyet üzerine ısyan bayrağını resmen kaldıran Hâin-Ahmed'in Istanbul hükûmetiyle alâkasını büsbütün kesmiş olduğu rivâyet edilmektedir. Diğer bir rivâyete göre de Hâin-Ahmed saltanatını ilân etmemiş, yalnız kendi başını kurtarmak için ısyâna mecbur olmuş, fakat Istanbul'daki rakîbi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa onu saltanat ve istiklâlini ilân etmiş gibi göstererek tenkil ettirmiştir! Hâin-Ahmed Kara-Musâ Bey'i idâm ettirip açıktan açığa ısyân ettiği sırada Kahire kalesi Osmanlı devletine sâdık kalan Yeniçerilerin elindedir; onun için Mısır tahtına çıkmak istiyen hâin devşirme, ordugâhını Enbâbe mevkiinde kurduktan sonra, kaleyi muhâsara etmiştir. İşte bu suretle iki devşirmenin mevki hırsı devletin başına kanlı bir gaile açmış ve altı sene evvel büyük fedakârlıklarla fethedilen bir ölkenin tekrar elden çıkmasına sebeb olabilecek vahîm bir vaziyet hâsıl olmuştur. — Kahire kalesine kapanan Yeniçerilerin mevcudu beş bin kadar gösterilir. Buna mukabil Hâin-Ahmed ekserisi Arap ve bir mıkdarı da Kölemen döküntüleriyle zencilerden mürekkep olmak üzere takriben yüz bin kişilik bir kuvvet toplamıştır. — Kahire kalesinin âsiler tarafından muhâsarası esnâsında Yeniçeriler şiddetli bir huruç hareketi yaparak muhâsırlara dört bin telefât verdirdikten sonra tekrar kaleye kapanmışlardır. Fakat bu sırada Hâin-Ahmed eski Kölemen beylerinin birinden iki yüz senedir muattal duran, büyük bir lâğımdan kale içine girilebileceğini öğrenip bu yer-altı yolundan bir baskın yaparak kaleyi zaptetmiş ve bu suretle Yeniçerilerin ekserisini kılıçtan geçirmiştir. Hâin-Ahmed'in işte bu muvaffakiyet üzerine «El-Melik-ül-Mansûr Sultan Ahmed Han» ünvâniyle Mısır tahtına çıkıp saltanatını ilân ederek kendi nâmına hutba okutup sikke kestirdiği ve başta dört mezheb Kadıları olmak üzere bir çok mühim şahsiyetleri zorla kendisine bîat ettirdiği rivâyet edilir! Fakat kabına sığmıyacak kadar şımaran hâin devşirmenin bâzı zenginleri hapsettirip servetlerini müsâdere etmesi ve buna benzer bir takım taşkınlıkları efkârıumumiyyenin bir galeyânına sebeb olmuş ve daha ilk ânından itibaren hâin gaasıbın mevkii sarsılmıştır. — Osmanlı imparatorluğu devlet teşkilâtını taklide yeltenen Hâin kendisine üç vezir tayin etmiştir: Bunların başında gûyâ «Vezir-i-a'zam» olarak Kadı-zâde Mehmet Bey vardır; bu Mehmet Bey'in Yavuz Sultan Selim devrindenberi Kahire'de bulunduğundan bahsedilmekle beraber, bu sefer Hâin-Ahmed'le beraber Istanbul'dan gönderildiği hakkında da bir rivâyete tesâdüf edilir. Fakat Hâin'in sözde Vezir-i-a'zamlığına tayin edilmiş olmakla beraber, Kadı-zâde Mehmet Bey Osmanlı pâdişahına sadâkatini muhafâza etmiştir: Mehmet Bey'in Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'dan tâlimât aldığı bile rivâyet edilir; hattâ Mısır'ın bu seferki kurtuluş kahramanı işte bu Kadı-zâde Mehmet Bey'dir. — Kahire kalesinin yer-altı yolundan zaptı sırasında kaçıp kurtulabilmiş olan bir mıkdar askerin Mehmet Bey tarafından bâzı evlere saklanmak suretiyle muhâfaza edildiği ve Mehmet Bey'in

Hâin-Ahmed tarafından tayin edildiği vezâret vazifesine artık gitmediği ve Dîvan ictimâlarına da devam etmediği rivâyet edilir. Kadı-zâde Mehmet Bey işte bu vaziyette el altından tertibât alarak harekete geçmek için müsâid bir fırsat kollamıya başlamıştır. — Bu sırada Hâin'in Suriye tarafına da el atmak için Gazze'yi zaptetmek üzere beş yüz kişilik bir kuvvet sevkettiği hakkında da bir rivâyet vardır).

22 Mayıs=18 Receb. Pazar: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın muhteşem düğünü.

(Pargalı bir Rum yâhut Ciniviz balıkçısının bu dönme dölüne Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşi olan Hatice Sultan'ın verildiği rivâyet edilir! Bu münasebetle yapılan ve 22 Mayıs=18 Receb Pazar gününden 5 Haziran=2 Şa'ban Pazar gününe kadar tam on beş gün on beş gece süren bu tarihî düğün «Bin bir gece» masallarını andıran bir ihtişâm içinde geçmiştir: Bu merâsimin tafsilâtı, eski Osmanlı düğünleri ve düğün âdetleri hakkında küçük bir fikir verebileceği için ehemmiyetten hâlî değildir. — Düğün şenlikleri, eskiden «At-meydanı» denilen şimdiki «Sultan-Ahmed» meydanında yapılmıştır. O sırada 29-30 yaşlarında bulunan genç Vezir-i-a'zam son zamanlarda yıktırılan ve asırlarca «İbrahim Paşa sarayı» ismiyle anılan meşhur konağını yeni yaptırmış, bütün inşaât masrafını Kanunî vermiş ve Yavuz'un kızı Pargalı balıkçı oğlunun işte bu muhteşem sarayına götürülmüştür! — At-meydanı'nın Mehterhâne tarafında Sultan Süleyman için kurulan muhteşem otağın içine pâdişahın tahtı konulmuş, meydanın etrâfına da vüzerâ, ümerâ vesair davetliler için «otaklar», «çardaklar», «sâyebanlar» ve «sofalar» kurulmuştur. Bütün bunların döşenip süslenmesinde Çaldıran, Otluk-beli, Merc-i Dâbık ve Rîdâniyye zaferlerinin en muhteşem ganîmetleri, Uzun-Hasan'ın, Şâh-İsmail'in, Kara-Han'ın, Kansu-Gavri'nin ve Tumanbay'ın «müzehheb kaalîçeler»i, «giranbahâ şallar»ı, «dîbâlar»ı, «atlaslar» ı «kadifeler» i kullanılmıştır! — Sağdıçlık vazifesini gören ikinci vezir Ayas Paşa Yeniçeri-ağası ile beraber sıraya girip pâdişahı resmen düğüne «okumuş,» yâni dâvet etmiş ve Kanunî de enişteliğe seçtiği soysuz Vezir-i-a'zamını uzun uzadıya medhederek dâveti kabul etmiştir. — Bu eski Osmanlı düğünlerinin teâmül bakımından göze çarpan en mühim hususiyyetleri bir çok günler gece gündüz devam etmeleri, sınıf sınıf bütün devlet adamlarıyla memurlarının ve hattâ askerlerle pâyıtaht ahalisinin dâvet edilmeleri, pâdişahın huzurunda en mühim ulemâya dinî mübâhaseler yaptırılması, geceleri «mum donanmaları» ve hava fişekleriyle şenlikler yapılması, harb oyunlarıyla «mudhikeler» temsili, her türlü müsâbakalarla köçek rakısları, ve nihayet düğün evine «Nakhl» denilen altın ve gümüş ağaçlar gönderilmesi gibi şeylerdir. Bunların içinde en mühimleri harb temsilleriyle mudhikeler ve «Nakhl» denilen altın ve gümüş ağaçlardır. — Harb oyunlarıyla mudhikelerde sahnelerde dekorlar bile kurulduğu için, bu gibi temsiller doğrudan doğruya tiyatro mahiyetindedir ve hattâ o zamanki Osmanlı tiyatrosu, sahne dekorundan umumiyetle mahrum olan Avrupa tiyatrosuna bile fâıktir; muhtelif asırlarda Istanbul'a gelmiş ecnebi seyyahlarının seyâhatnâmelerinde buna ait bir çok mâlûmât vardır; bu meseleye temas eden muhtelif menbâların mukayesesinden anlaşıldığına göre, o zamanki Türk tiyatro san'atında en çok rağbet gören oyunlar Osmanlı zaferlerine ait askerî temsillerle halkı güldüren mudhikeler ve kısmen de Opera tarzında çalgılı ve şarkılı oyunlardır. Anadolu Selçukîleri devrindenberi devam ettiği en kuvvetli ve en ciddî vesikalarla sâbit olan bu eski Türk tiyatrosu On sekizinci asrın sonlarına kadar devam ettikten sonra munkarız olmuş ve On dokuzuncu asrın Tanzimat cereyânından itibaren Avrupa tiyatrosu taklid edilmiye başlamıştır. Bu meselede dikkat edilecek noktalardan biri de eski Türk ve Osmanlı tiyatro san'atiyle muahhar devirlerdeki «Orta-oyunu» arasındaki farktır: Eski Osmanlı tiyatrosun da dekor ve sahne mevcud olduğu ve oyun mevzuları bâzan hayattan bile alındığı halde Orta-oyunu'nda sahne yoktur ve mevzular da muayyen ve mahduttur. — «Nakhl» denilen ve altınla gümüşten yapılan ağaçlar düğünün ihtişâmiyle mütenâsip bir cesâmette yapılır: Her düğünde böyle bir kaç ağaç vardır; bâzan bunların o kadar büyüklerine

tesâdüf edilmiştir ki dar sokaklardan geçirilebilmek için çatılarla yapıların yıktırıldığından bile bahsedilir! Hammer bu ağaçların kuvvet timsâli olduğuna hükmetmişse de doğru değildir: Nesep şeceresinin timsâli olduğu hakkında daha doğru bir rivâyet vardır; bu ağaçların kıymetli mâdenlerden yapılması da «cihâz» içinde mühim bir servet bulunması demektir. Bu ağaçlar büyüklüklerine göre hayvan yâhut arabayla ve parlak alaylarla nakledilir. Halk ağzında «nakil» tahrifine uğrıyan «Nakhl»in balmumundan yapıldıktan sonra altın ve gümüş yapraklarla tezyin edilenleri de vardır; fakat eski saltanat düğünlerindekiler umumiyetle som gümüş ve altındandır. Bunlar çiçek, meyve, kuş vesaire şekilleriyle de süslenir ve düğün evinde gelin odasına konulur. Makbûl-İbrahim Paşa'nın düğünündeki «nakhl»lerden birinin altmış bin ve birinin de kırk bin parçadan yapılmış olduğu rivâyet edilir: Bunlar «Sîmurg», ve «Ankaa» gibi esâtiri kuşlarla da süslenmiş çok muhteşem san'at eserleridir. — Kanunînin kız kardeşi İbrahim Paşa sarayına düğünün onuncu günü parlak bir alayla götürülmüştür. — Eski Osmanlı düğünlerinin en meşhur hususiyetlerinden biri de muhteşem şekerlemeler yapılmak âdetidir: Bunların içinde câmi, saray, çeşme, bahçe, ev vesaire maketleri şeklinde olanlar da vardır; bu şekerlemeler umumiyetle dâvetlilere hediye edilir. — Osmanlı devrinde böyle düğünleri bütün tafsilâtiyle günü gününe tasvir eden bir çok manzum ve mensur eserler yazılmıştır: Bu düğün tarihlerine «Sûrnâme» denir. — Makbûl-İbrahim Paşa'nın bu muhteşem düğünü, Mısır'da kendi yüzünden kan döküldüğü devre tesâdüf etmektedir).

28 Mayıs=24 Receb, Cumartesi: Kanunî'nin ölümünden sonra «Selim-i Sâni» ismiyle Osmanlı tahtına çıkan şehzâde Selim'in doğumu.

(6 Receb=10 Mayıs Salı, 20 Receb=24 Mayıs Salı ve 26 Receb=30 Mayıs Pazartesi tarihleri de rivâyet edilir; gene bu senenin Şevvâl=Ağustos ayında veyâhut 1523=929 senesi 21 Mayıs=6 Receb Perşenbe günü doğduğu hakkındaki rivâyetler tamamiyle yanlıştır: Çünkü Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın yukarıki fıkrada bahsi geçen düğünü esnâsında doğmuş olduğu muâsır vesikalarla sâbittir; onun için düğünden bir sene evvel veyâhut iki ay sonra dünyaya gelmiş olması kabil değildir, İkinci Selim Istanbul'da doğmuştur. Anasının Osmanlı sarayında Kadınlar saltanatını kurmuş olan ve Garp menbâlarında «Roxelane» ismiyle anılan meşhur Rus dönmesi «Hurrem-Sultan» olduğu rivâyet edilir; bununla beraber başka bir kadından doğduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Her halde Kanunî devrinden itibaren Osmanlı sülâlesine ecnebi anaların artık tamamiyle hülûl ettiği muhakkaktır; hem artık bu yabancı kadınlar ilk Osmanlılar devrinde bir iki misâline tesâdüf edildiği gibi prenses değil, câriyedir: Hattâ müslüman olanlar da bu vaziyettedir; onun için Osmanlı hânedanı bilhassa Kanunî devrinden itibaren baba tarafından pâdişah sülâlesi ve ana tarafından da halayık ve câriye nesli şeklini alarak çok tuhaf bir ihtilât manzarası göstermiye başlamıştır! Bu ihtilâfın bir hususiyeti de yalnız erkek tarafından gelen Türk kanına kadın tarafından asırlarca hep ecnebi kanı karışmış olmasında gösterilebilir. — Hurrem-Sultan için 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına da bakınız).

Ağustos=Şevvâl: Mısır'da ısyân edip saltanat ve istiklâlini ilân eden Hâin-Ahmed'in idâmı ve kesik başının Istanbul'a gönderilmesi.

(Bu tenkil hareketi için Rebî'ül-âhir=Şubat tarihi de rivâyet edilir: Tabiî bu ikinci tarih doğru olduğu takdirde Makbûl-İbrahim Paşa'nın yukarda bu senenin 22 Mayıs=18 Receb fıkrasında bahsi geçen şâhâne düğünününden üç ay kadar evvel Mısır gailesi bertaraf edilmiş olmak lâzımgelir. — Hâin-Ahmed'in isyânı ve kendisini Mısır sultanı ilân ederek nâmına hutbe okutup sikke kesdirmesi hakkındaki rivâyetler için yukarıda bu sene vukuâtının başındaki Kânunusâni=Rebî'ül-evvel fıkrasına, Mısır Beylerbeyliğine tâyini ve Istanbul'dan hareketle Mısır'a muvasâlatı hakkında da 1523=929 vukuâtının «15 Temmuz», «2 Ağustos» ve «20

Ağustos» fıkralarına bakınız. — İsyan hareketinin başlamasından bahseden Kânunusâni=Rebî'ül-evvel fıkrasında görüldüğü gibi, Hâin-Ahmed'in tenkilinde en büyük rolü oynıyan zat, Kadı-zâde Mehmet Beydir: Bâzı menbâlarda ismi Mahmud gösterilen bu Mehmet Bey'in Yavuz devrinden, beri Mısır'da bulunduğuna aid bir rivâyet olmakla beraber, Hâin-Ahmed'in maiyyetine me'mur edilerek Istanbul'dan onunla beraber geldiği, hattâ Makbûl-İbrahim Paşa'dan gizli tâlimât almış olduğu ve ısyan hareketleri esnâsında İbrahim Paşa ile muhâberede bulunduğu da rivâyet edilir. Hâin ısyan ettiği zaman işte bu Mehmet Bey'i «Vezir-i-a'zam» tâyin etmişse de, bir müddet bu vazifeyi ifa eder gibi görünen Mehmet Bey nihayet Hâin'e karşı cephe almış, Yeniçerilerin sağ kalanlarını muhtelif evlere gizlemiş ve yerli Araplardan da kuvvet toplamak için el altından tertibât ittihâz etmiştir. Mehmet Beyin ilk tenkil teşebbüsü bir hamam baskını şeklinde gösterilir. Bir gün Kahire kalesinden çıkıp şehirde hamama gitmiş olan sahte Sultan birdenbire baskına uğradığını anlayınca tıraşını yarım bırakıp damdan atlıyarak kurtulmuş, maiyyet askerleri kılıçtan geçirilmişse de kendisi derhâl kaleye can atmıştır. O sırada Mısır hazinesi kalededir: Mehmet Bey Arapların yağma hırsını tahrik için «Hâinlerin başları benim, malları sizin!» diye bağırınca muhâcirler duvarlara tırmanıp kapıları zorlamışlarsa da Hâin-Ahmed o kargaşalıkta yirmi kişilik bir maiyyetle kaleden kaçıp Şarkıyye tarafına giderek «Benî-Bakar» kabilesinin reisi «Hâris» isminde bir Arap Şeyhine ilticâ etmiştir. Mısır'daki hazinenin işte bu vak'ada yağma edildiği rivâyet edilir. Mehmet Bey Hâin'in peşinden üç bin atlı sevketmişse de bu müfreze hiç bir netice elde edemeden geri dönmüştür. Nihayet tâkip kuvvetlerinin başına bizzat Mehmet Bey geçmiş ve Hâin'in ilticâ ettiği arap şeyhinden Osmanlı İmparatorluğunun başına büyük bir gaile açmış olan o türedi mülteciyi zincirler içinde teslim almıştır. Bir rivâyete göre de Mehmet Bey Hâin'in üstüne bizzat atılarak kılıçla kafasını uçurmuştur: Her halde Hâin-Ahmed'in nihayet kafası kesildiği muhakkaktır. Bu kesik baş Kahire'deki «Bâb-üz-Züveyle» de teşhir edildikten sonra zafer delili olarak Istanbul'a gönderilmiştir. Hattâ bu gaileyi basdırmak için üç bin Yeniçeri ile Istanbul'dan gönderilen İkinci Vezir Ayas Paşa karadan Mısır'a giderken Hâin'in başına yolda tesâdüf ettiği için geri dönmüştür. — Kadı-zâde Mehmet Bey bu muvaffakiyetine mükâfat olarak Mısır Defterdarlığına tâyin edilmiş ve uhdesindeki tımarlar da fazlalaştırılmıştır. — İsyanın, teskini üzerine Mısır Valiliği ikinci defa olarak Güzelce-Kasım Paşa'ya tevcih edilmiştir: Bu mühim vazifede Hâin Âhmed'in selefi olan Kasım Paşa'nın 34 gün süren ilk Mısır Valiliği için 1523=929 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakınız).

30 Eylül=1 Zülhicce, Cuma: Mısır ıslâhâtına memur olan Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Istanbul'dan hareketi.

(Maiyyetine devlet erkânından bâzılarıyla beş yüz Yeniçeri alan Makbûl-İbrahim Paşa on kadırgadan mürekkep bir filo ile hareket etmiştir; beş yüz Yeniçeriden başka diğer sınıflara mensup iki bin asker daha aldığı hakkında da bir rivâyet vardır. — Bâzı menbâlarda Makbûl-İbrahim Paşa'nın Sadâret makamına ilâveten Mısır valiliğine de tâyin edilmiş olduğundan bahsedilirse de, Vali sıfatını hâiz olmayıp fevkalâde salâhiyetlerle yalnız ıslâhata memur olduğu anlaşılmaktadır. — Kanunî, Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir teveccüh göstererek çok sevdiği Vezir-i-a'zamını adalara kadar teş'yî etmiştir! — İbrahim Paşa'nın sonsuz salâhiyetlerle Mısır seyâhatine çıkması, bilhassa Hâin-Ahmed'i» yukarıki fıkralarda gördüğümüz isyâniyle bu isyânın tenkilinden itibaren Mısır'da hâsıl olan karışıklıklardan, bâzı arap şeyhlerinin itaatsizliklerinden ve nihayet Mısır valisi Güzelce-Kasım Paşa ile defterdar Kadı-zâde Mehmet Bey arasında zuhur eden ihtilâflardan dolayı memleketin anarşi içinde kalmış olmasıyla izah edilir. — İbrahim Paşa'nın 1 Teşrinievvel=2 Zülhicce tarihinde hareket etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Belki de bu rivâyet, İbrahim Paşa'nın

Silivri'ye kadar gittikten sonra fırtına yüzünden Büyükada'ya dönmek mecburiyetinde kalmış olmasıyla alâkadardır).

1524=931

1 Teşrinisâni=4 Muharrem, Salı: Damad Ferhad Paşa'nın idâmı.

(Devşirme takımından bir Hırvat dönmesi olan bu ahlâksız ve zâlim Vezirin meş'um ve menfûr şahsiyeti. için 1522=928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bundan iki sene evvel bir takım şenî iftiralar tertib ederek Dulgadır Beyi Şehsüvar-oğlu Ali Beyin idâmına irade istihsal ettikten sonra zavallı Ali Beyi oğulları, akrabaları ve maiyyet adamlarıyla beraber kılıçtan geçirip mallarını müsâdere eden ve ondan sonra da Anadolu Türklerinden altı yüzden fazla adam öldürüp servetlerini zaptetmekten çekinmiyen bu câni devşirmenin o müdhiş cinayetleri nihayet Sultan Süleyman'a aksedip hakkındaki şikâyetlerin sâbit olması üzerine idâmı emredilmişse de, Pâdişah'ın kızkardeşi olan karısıyla Vâlide-Sultan'ın şefâatleri üzerine affedilip Rumeli'ye nakledilerek derecesi tenzil edilmek suretiyle Semendire sancak Beyliğine tâyin edilmiştir. Fakat buna rağmen Ferhad o son vazifesinde de cinayetleriyle yağmacılıklarına devam etmekte tereddüt etmediği için halkın şikâyetleri tekrar Kanunî'ye aksetmiş ve bu sefer artık affedilmiyerek Edirne'ye celbedilip o mülevves mevcudiyetine çok haklı olarak nihayet verilmiştir. — Sultan Süleyman'ın kendi enîştesini bile hak ve adalete feda etmekte tereddüt etmemesi garp menbâlarında takdirle karşılanır. — Bâzı menbâlarda Ferhad'ın 1525=932 tarihinde idâm edilmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir Bir rivâyete göre de Ferhad Paşa izinsiz gelmiş olduğu Istanbul'da idâm edilmiştir).

28 Teşrinisâni=1 Safer, Pazartesi: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Mısır seyâhatine kara yolundan devam etmek üzere Marmaris'e çıkması.

(Sakız ve Rodos adalarına uğradıktan sonra İskenderiyye'ye doğru hareket eden İbrahim Paşa filosu havanın muhâlefetinden dolayı yoluna devam edemediği için kara yolundan ve Suriye üzerinden hareket mecburiyeti hâsıl olmuştur: Bu suretle 30 Eylül=1 Zülhicce Cuma günü Istanbul'dan hareket eden İbrahim Paşa takımı tam altmış gün denizde bocaladıktan sonra Marmaris limanında karaya çıkmış demektir).

1525=931

25 Mart=30 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Istanbul'da Yeniçeri isyânı.

(Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Mısır'a hareketinden sonra Sultan Süleyman'ın kış mevsimini geçirmek üzere Edirne'ye gidip orada avla vakit geçirmesi, devlet ve hükûmet reislerinin uzaklaşmasından istifâde eden Yeniçerilerin hareketsizlikten sızlanmalarına yol açtığı rivâyet edilir. Kanunî'nin 1523=929 senesi 29 Kânunsâni=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Rodos seferinden Istanbul'a dönüşündenberi tam iki sene, bir ay, yirmi sekiz gün sulh içinde kalan ocak, üçüncü senesine giren bu uzun müddeti harb ganîmetlerinden mahrumiyet içinde geçirmiştir: Ocağın nazarında sulh demek, ganîmetsizlik demektir! — Bâzı menbâlarda Yeniçerilerin bu sefer işte bundan dolayı ayaklandıklarından bahsedilir. Bununla beraber Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya muhâlif devlet adamlarından mürekkep bir zümrenin fırsattan istifâde ederek Ocağı ısyâna teşvik edip Paşa'yı azlettirmek istedikleri muhakkaktır; Zaten Kanunî'nin bu isyânda ittihâz ettiği tedbirler de bu noktayı te'yid edecek mahiyettedir. — Sultan Süleyman 22 Mart=27 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Edirne'den Istanbul'a gelmişse de

sarayına inmeyip Kâğıthâne ve Terkos taraflarında avlanmakla vakit geçirdiği için, bu vaziyetten istifâde eden Yeniçeriler üç gün sonra ayaklanıp ikinci Vezir Ayas Paşa ile Defterdar Abdüsselâm Çelebinin ve hattâ kuvvetli bir rivâyete göre de Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın konaklarıyla gümrükleri ve bâzı evleri yağma etmişlerdir. Bu vak'ada Kanunî büyük bir sür'atle hareket edip âsilerden üç kişiyi kendi eliyle öldürmüş, vak'ada müşevvik oldukları anlaşılan Yeniçeri-ağası Mustafa ağa ile Reîs-ül-küttâb Haydar Efendiyi ve diğer bir kaç kişiyi idâm ettirip ocağı sindirmiş ve ondan sonra da askere yüz bin ve yâhut iki yüz bin duka altunu tevzi'ettirerek galeyânı teskin etmiştir. İdam edilen devlet adamlarından Reîs-ül-küttâb yâni Hariciyye Mektupçusu Haydar Çelebi, Yavuz devrinde Dîvan kâtibi olup Mısır seferinin mufassal bir ruznâmesini yazmış olan kıymetli müelliftir).

2 Nisan=8 Cumâda-l-âhire, Pazar: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın muhteşem bir alayla Kahire'ye girişi.

(24 Mart=29 Cumâda-l-ûlâ Cuma ve 16 Nisan=22 Cumâda-l-âhire Pazar tarihleri de rivâyet edilir. — Halep ve Şam tarîkiyle gelen İbrahim Paşa'nın eski Kölemen sultanlarını gölgede bırakan bir tantana ile Kahire'ye girdiği ve bu Osmanlı ihtişâmının yerliler üzerinde büyük bir te'sir bırakdığı rivâyet edilir).

14 Haziran=22 Şa'ban Çarşanba: Mısır ıslâhatından sonra Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Kahire'den Istanbul'a hareketi.

(İbrahim Paşa en kuvvetli bir rivâyete göre 2 Nisan=8 Cumâda-l-âhire Pazar günü Kahire'ye varmış olduğuna göre, Mısır'da 2 ay 13 gün, yâni 73 gün kalıp 74 üncü gün yola çıkmış demektir. — Bu müddet zarfında âsi arap şeyhlerinden ikisi emsaline ibret olarak idâm edilmiş, Habeşistan hududuna kadar bütün şeyhlere sadâkat yemini ettirilip hepsinin itaat ve inkıyâdı temin olunmuş, mahallî hükûmetten şikâyeti olanlar münâdilerle dâvet edilip hakları yerine getirilmiş, borç yüzünden mahbus olan fakirlerin borçları hazineden verilip hepsi tahliye edilmiş, Kahire'nin harap olan âbideleriyle binâları derhâl tâmir edilip şehrin imârına başlanmış, son valiler devrinde yükseltilen vergileri son Kölemen sultanları devrindeki defterlere göre eski nisbetlerine indirilmiş, Maarif ve eytâm işleri tanzim edilmiş ve Mısır vilâyetinin hususî şerâitine uygun mahallî kanunlar tanzim edilmiştir, İbrahim Paşa'nın en mühim tedbirlerinden biri de, Umman ve Hint denizlerindeki faaliyetleri Kızıldeniz'i tehlikede bırakan Portekizlilere karşı Süveyş limanı merkez olmak üzere bir «Mısır Kapdanlığı» ihdâs edip Kölemenler devrinde bu vazifede bulunmuş olan Türk denizcilerinden Selman-Reis'i bu mühim mevkie tâyin etmiş olmasında gösterilebilir: 1538=945 vukuâtının «13 Haziran» ve 1552=959 vukuâtının «Nisan=Rebî'ül-âhir» fıkralarına bakınız. Bu ıslâhâtın halkı çok memnun, edip Osmanlı idaresine ısındırdığı hakkında bir çok rivâyetler vardır. — Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa bu ıslâhat işleriyle meşgul olduğu sırada Kanunî'den aldığı bir emir üzerine derhâl Istanbul'a avdet etmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu emrin bir taraftan yukarıki fıkrada gördüğümüz Yeniçeri vaziyetinden ve bir taraftan da İran ve Macaristan meselelerinden dolayı verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — İbrahim Paşa, Sultan Süleyman'dan aldığı salâhiyet mucibince Mısır Valiliğine Şam Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa'yı tâyin edip kara yolundan ve Suriye üzerinden Istanbul'a hareket etmiştir).

6 Eylül=18 Zülka'de, Çarşanba: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Mısır seyâhatinden Istanbul'a avdeti.

(1 Eylül=13 Zülka'de Cuma ve 6 Eylül=19 Zülka'de Çarşanba tarihleri de rivâyet edilir: Fakat bunlar zayıftır. — Istanbul'daki Vezirlerle bâzı askerî kıt'aların Makbûl-İbrahim

Paşa'yı dört günlük yoldan karşıladıkları ve Pâdişahın sevgili Vezir-i-a'zamına murassâ takımları iki yüz bin duka altunu değerinde güzel bir arap atı gönderdiği rivâyet edilir. — İbrahim Paşa'nın Istanbul'a girişi, Kahire'ye girişi kadar tantanalı olmuştur. — 1524=930 senesi 30 Eylül=1 Zülhicce Cuma günü Istanbul'dan hareket eden Makbûl-İbrahim Paşa'nın bu Mısır seyâhati o tarihten bu tarihe kadar 11 ay, 6 gün, yâni takriben bir sene sürmüştür).

1525=932

6 Kânunuevvel=30 Safer, Çarşanba: İlk Fransız elçisinin huzura kabulü ve Türk istilâsı karşısında Avrupa vaziyeti.

(Fransa kralı «François I=Birinci Fransua» nâmına gelen bu ilk Fransız elçisi Kont «Jean Frangipani» isminde Fransız hizmetine girmiş bir Macar asilzâdesidir. Hakikatte bu elçi Fransa'nın Türkiye'ye gönderdiği ikinci elçi gibi gösterilir: Çünkü rivâyete nazaran gene bu senenin başlarında ismi meçhul bir Fransız elçisi bir takım kıymetli, hediyelerle ve on iki kişilik bir maiyyetle yola çıkarılmışsa da Bosna Beylerbeyinin emriyle bu ilk elçi maiyyetiyle beraber idâm edilmiştir: Her halde Kanunî'nin valileri ecnebi elçilerini kendiliklerinden idâm etmek salâhiyetini hâiz olmadıkları için, Fransızların bile ismini bilmedikleri bu meçhul elçinin Türk'lere isnâd edilen idâmı çok şüpheli ve karanlık bir meseledir; onun için Fransız menbâlarında bile bu seferki Jean Frangipani Istanbul'a kadar gelip vazifesini ifa etmiş ilk Fransız elçisi sayılır. Bu Elçi Kanunî'nin huzuruna merâsimle kabul edilebilmek şerefini ihraz etmiş, bir rivâyete göre hiç bir sefirin nâil olamadığı derecelerde teveccüh ve iltifâta mazhar olmuş ve hattâ kendisine bir mıkdar para bile ihsan edilmiştir. Gerek bu muâmelenin sebebini, gerek o zamanki muhteşem Türkiye'nin. Avrupa siyasetini ve bu siyasetten çıkacak hâdiselerin hakikî mahiyetlerini anlıyabilmek için, Kanunî devrinin başlarındaki Avrupa vaziyetini kısaca gözden geçirmek mecburiyetindeyiz. — O sırada Garp hıristiyanlığı biri dinî, biri de siyasî olmak üzere iki büyük buhrân içinde sarsılıp kıvranmaktadır:. Siyasî buhrân, Almanya İmparatoru «Charles-Quint=Beşinci Karlos» ile Fransa Kralı «François Ier=Birinci Fransua» arasındaki uzun mücâdeleden, dinî buhrân da «Luther»in ortaya attığı «Réforme» cereyânının Katolik birliğini inhilâle uğratıp Garp hıristiyanhğını mezhep ihtilâflarına düşürmüş olmasından mütevellittir. — Bu sırada Fransa krallığı her tarafdan Habsburg hânedanının ülkeleriyle çevrilmiş ve gerek Avrupa'nın diğer yerlerinden, gerek Akdeniz'den boydan boya tecrit edilmiş bir vaziyetteydi: Avusturya, Almanya, İspanya, Holânda ve hattâ İtalya Charles-Quint'in ölkeleri haline gelmişti. Ciniviz Cumhuriyetiyle Floransa hükûmeti imparator'un yüksek hâkimiyyetini kabul ediyor, Venedik Cumhuriyeti de imparatorluğun nüfuzu altında bir müttefik vaziyetini kabul etmek mescburiyetinde kalıyordu; hattâ Papalık bile bu büyük nüfuza tâbi'di! Tabiî bu vaziyet Almanya imparatorluğunu âdetâ bir Avrupa imparatorluğu haline getirmişti. Fransa işte bundan dolayı her taraftan tecrit edilmiş siyasî bir ada vaziyetindeydi. — Almanya imparatorluğunun bu vaziyeti, Charles-Quint devrinde muhtelif memleketlerin tedricen bu hükümdar elinde toplanmasından hâsıl olmuş gayr-i-tabiî bir teşekkül sayılır: Charles'in Holânda Kralı olan babası «Philippe le Beau=Güzel Filip» Milâdın 1506 tarihinde öldüğü zaman oğluna mirâs olarak ancak Holânda ve Franche-Comte eyâletleri kalmıştı; fakat 1516 da anasının babası olan «Ferdinand d'Aragon» ölünce İspanya'nın Castille=Kastil ve Aragon krallığı da kendisine intikal etti; işte bu suretle Charles-Quint hem Holânda, hem İspanya kralı olmuş ve hattâ o zaman Aragon krallığına ait olan Napoli krallığı ile Sardenya, Minorka ve Sicilya adaları ve öteden İspanya'nın Amerika müstemlekeleri de hep birden kendisine intikal etmişti! Charles-Quint'in baba tarafından dedesi olan Maximilien de Almanya imparatoruydu: Bu imparator 1519=925 tarihinde öldüğü zaman, mensup olduğu Habsburg âilesinin Avusturya arşidukalığı, Styrie=İstirya, Carniole=Karniyol ve Tyrol=Tirol eyâletleriyle cenubî Almanya'nın bir çok

dağınık yerleri de Charles-Quint'e kaldı. Yalnız imparatorluk intihaba tâbi'di. Fransa kralı Birinci François'nun büyük hatâsı, işte bu vaziyette bulunan bir hükümdâra karşı imparatorluk tahtına nâmzedliğini koymak düşüncesizliğiyle izah edilir; tabiî Alman prensleri için Fransa kralını intihap etmek milliyet bakımından imkânsız olduktan başka, Charles-Quint'in intihabında bâzı Alman bankalarının da mühim roller oynadıkları hakkında bir takım rivâyetler vardır, işte bu suretle 1519=925 tarihinde Fransa kralı Birinci François'ya karşı İspanya kralı Beşinci Karlos'un Almanya imparatorluğuna seçilmesi, bu iki rakîb arasındaki ihtilâfı en şiddetli devrine getirmiş ve araya diğer bir takım sebeblerle vesileler de karışmış olduğu için nihayet 1521=927 tarihinden itibaren Almanya, İtalya ve İspanya cephelerinde yıllarca süren şiddetli muharebeler olmuştur. Bu garbî Avrupa muharebeleri Charles-Quint'i o kadar işgâl etmiştir ki İmparator'un 1522=928 tarihinde şarkî Avrupa'daki Avusturya arazisini küçük kardeşi arşidük Ferdinand'a terk etmesi bile kendini temamiyle Garp işlerine hasretmek maksadıyla izah edilir. Bu meşhur muharebeler bilhassa Fransa için pek fecî olmuş, fransızlar mağlûbiyyetten mağlûbiyyete uğrayıp durmuş ve nihayet Birinci François'nun bizzat kumanda ettiği büyük Fransız ordusu 1525=931 senesi 24 Şubat=1 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü Şimalî İtalya'nın o zaman Fransa'ya ait olan «Milanais» eyâletindeki «Pavia/Pavie» şehrinin önünde müdhiş bir bozguna uğrıyarak Kral esir olmuş ve Madrid'e sevkedilip zindana atılmıştır! Fransa kralının bu esâret devri işte o tarihten 1526=932 senesi 14 Kânunusâni=30 Rebî'ül-evvel Pazar günü imzalanan Madrid muâhedesine kadar 10 ay 18 gün sürmüş ve o müdhiş muâhede mucibince Fransa kralı İtalya ve İspanya'daki topraklarıyla iddiâlarının hepsinden vazgeçmiş olduktan başka, Almanya imparatorunun yüksek hâkimiyyetini tanımak, imparator istediği zaman ordusu ve donanmasiyle hizmetine koşmak ve hattâ Osmanlı devletine karşı açılacak mücâdelede imparatora yardım etmek gibi istiklâl mefhumiyle hiç bir alâkası olmıyan çok ağır taahhütler altına girmek mecburiyetinde bile kalmıştı! Fakat ilk Fransa elçisi Jean Frangipani'nin Istanbul'a gelip huzura kabul edilmesi, Birinci François'nun esâretinden tam 9 ay 11 gün sonra, yâni Madrid muâhedesinin akdinden 1 ay 7 gün evveldi. O zaman Fransa kralı henüz Almanya imparatorunun zindanında bulunuyordu; onun için rakibine karşı dünyanın en büyük kuvvetini harekete getirmek ümidiyle Kanunî'ye sığınıyor ve «Solakzâde»nin izâhına göre «ubûdiyyetnâme» sinde:

«Engerûs kralı Pâdişâh-ı bâ-ikbâl tarafından bir gûşmâl görmek olursa biz İspanya kralına karşu mukaabil olup intikamımızı alurduk. Recâ ve temennâmız oldur ki ol mağrûrun define Sultan-ı-Cihan'ıdan inâyet ola, ba'd-el-yevm biz dakhî Sultân-i sâmî-mekân ve Sâhib-kırân-i zamân olan Pâdişâh Hazretlerinin bende-i ihsanı olalum»

diyordu! Tabiî Fransa kralının Osmanlılarla beraber Almanya imparatorluğuna karşı hareket edebilmesi için her şeyden evvel bir kerre zindandan kurtarılması lâzımdı: Hattâ bundan dolayı gene aynı tarihte kralın saltanat nâibliğinde bulunan, anası «Louise de Savoie» da Kanunî'ye bir arîza takdim edip oğlunun düşman zindanından kurtarılmasını istirham etmişti! İlk fransız elçisinin Kanunî'ye takdim ettiği ve fransız müverrihlerinin «très numble=pek hakîrâne» buldukları arîza muhteviyatı o zamanın Avrupa diplomasisinden gizli tutulmuştu: Çünkü Ehl-i-salîb asırlardanberi İslâm âlemine karşı Avrupa Katolikliğinin sözde bir mânevî birliği vardı; Fransa kralları Haçlı seferlerindenberi bu mânevî birliğin ön saffında yürümüşler ve hattâ bunu temsil bile etmek istemişlerdi: Halbuki şimdi bir hıristiyan hükümdârı diğer bir hıristiyan hükümdârına karşı İslâm âleminin Halîfesi olan Osmanlı Pâdişahına sığınıp onunla «hakîrâne» bir ittifak akdetmek istiyordu! Siyaset sahasında Katolik birliğini bozan böyle bir teşebbüs şâyi olduğu takdirde Avrupa hıristiyanlığınca «Salibin Hilâl ile ittifakı» sayılacaktı ve nitekim bir müddet sonra şâyi olunca öyle sayıldı ve hattâ Fransa hükûmeti tarafından resmen tekzib edildi! Zaten bu ilk fransız elçisi memleketine bir ittifak muâhedesiyle dönmüş

değildi: Tabiî zindanda inliyen bir esirle ittifak edilemezdi! Fazla olarak böyle bir ittifakın İslâm âlemine riyâset eden Kanunî için de dinî siyaset bakımından mahzurdan sâlim olmadığı rivâyet edilir ve hattâ bâzı fransız menbâlarında Osmanlı Pâdişâhı Fransa kralıyla ittifakı şevket ve kudretine mugayir bir tenezzül saymış gösterilir; Kanunî'nin Frangipani'ye verip gönderdiği cevapnâmede kullandığı azametli lisan da bu fransız tahminini te'yid edecek mahiyettedir. Her halde Fransa sefirinin elde ettiği netice, Avrupa muvâzenesini ihlâl etmiş olan Almanya imparatoruna karşı Fransa kralıyla krallığının Türkiye tarafından himâyesini te'min etmiş olmaktan ibarettir: Hattâ Kanunî'nin aşağıki fıkralarda görülecek Macar seferi bile bâzı menbâlarda işte bununla izah edilir; her halde Almanya, İtalya, Fransa ve İspanya'yı çok sarsan bu Fransız-Alman mücâdelelerinin Türk istilâsını çok kolaylaştıran bir vaziyet teşkil ettiği muhakkaktır. — Avrupa'nın geçirmekte olduğu dinî buhrân da Türk siyasetini Garb'a teveccüh ettiren âmillerin en mühimlerindendir: Tuna boylarından gelen Türk tehlikesi Katolik âlemini birleştirebilecek büyük bir sebep demekti; fakat bu sırada meşhur «Martin Luther» reform esaslarını ortaya atmış, Alman prensleri içinde tarafdarlar bulmuş ve 1520 tarihinde Papa «Onuncu Léon» da bu yeni mezhep nâşirini aforoz etmekten başka bir şey yapamamıştı! Artık Katolikliğin eski kuvvet ve kudreti yıkılmış demekti. «Luther» Türk milletini Allah tarafından Avrupa'nın cezasını vermek için gönderilmiş ilâhî bir kuvvet saymış ve hattâ Türklere mukâvemetin küfür olduğunu bile ilân etmiştir! Bu vaziyeti büyük bir alâka ile tâkib eden Kanunî'nin ikide bir Luther'in sıhhat ve muvaffakiyyet derecesi hakkında malûmat aldırdığı bile rivâyet edilir! Her halde Avrupa'nın siyasî vaziyeti gibi dinî vaziyetinin de on altıncı asır Türk diplomasisi tarafından en küçük teferruâtına kadar tetkik ve tâkib edildiği muhakkaktır. — Almanya'yı sarsan dinî buhrân gittikçe diğer memleketlere de sirayet ediyor ve bu hal Istanbul'un fethindenberi Türklere karşı bir Ehl-i-salîb teşkili hakkındaki fikir cereyânını artık zamanı geçmiş bir hulyâ şekline sokuluyor. O sırada bu hulyânın en büyük mümessili Almanya imparatoru Charles-Quint'di: Hattâ bir aralık imparatorun Luther'le Papa'nın arasını bulmıya çalışması bile işte bu Haçlı rüyâsiyle izah edilir! Fakat Fransa meselesi kadar Réforme cereyânı da artık her hangi bir siyasî ve dinî birlik fikrinin tatbikine hiç, bir suretle imkân bırakmıyacak en mühim âmil demektir. İşte bundan dolayı Fransa kralı Türk şevket ve kudretine el açarken, rakîbi olan Almanya imparatorunun da nihayet bu hakikati anlıyarak Kanunî'ye bir ittifak teklifinde bulunduğu halde reddedildiği hakkında bile bir rivâyet vardır! Kanunî'nin kuvvetli tarafa karşı zayıf tarafı iltizam etmesi çok esaslı mülâhazalara müstenittir: Macar krallarının mensup olduğu Jagellon hânedanıyla Habsburg hânedanı arasında 1515=921 tarihindenberi iki taraflı bir sıhriyyet münasebeti vardır: Macar kralı İkinci Louis, Almanya İmparatoru Charles-Quint'le Arşidük Ferdinand'ın kızkardeşi olan Arşidüşes «Marie» ile ve bilmukabele imparatorun kardeşi Arşidük Ferdinand da Macar kralı İkinci Louis'nin kızkardeşi prenses «Anne» ile evlenmişti: Bu suretle Arşidük Ferdinand'la kral Louis birbirinin hem eniştesi, hem kayınbiraderi oluyordu! O zaman bu siyasî izdivaçların verâset meselelerinde çok büyük bir ehemmiyeti vardı; bilhassa Türk'lere karşı düşman vaziyetinde bulunan Macar krallığının Almanya imparatorluğuna istmad etmesi Kanunî'nin Charles-Quint'le ittifakına imkân bırakmıyordu: Çünkü Türk kuvvetinin başlıca mecrâsı olan Tuna boyları Almanya imparatorluğunun alâkadar olduğu bir saha demekti. Fazla olarak İmparator ayni zamanda İspanya kralı olmak itibariyle bu krallığın gerek müslümanhğa karşı olan tarihî siyasetine, gerek Akdeniz hâkimiyyetine ait iddiâlarına da yegâne vâris vaziyetindeydi. Hattâ Charles-Quint'in bir Ehl-i-salîb teşkil etmek istemesi bile bir taraftan Tuna boylarıyla olan alâkasından ve bir taraftan da işte bu İspanyol siyasetinden mütevellid gösterilir. İlkönce Türkiye aleyhine bir hıristiyanlık siyaseti tâkib etmiş olan Fransa kralının sonradan Türkiye'ye yaltaklanması da öyle bir Haçlı teşebbüsüne iltihak etmekle rakîbinin Avrupa hâkimiyyetine âlet olmak endişesindendir. — 1517=923 tarihinde, yâni Charles-Quint'in imparatorluk tahtına intihabından iki sene evvel Almanya imparatoruna Türkiye'nin taksimini

teklif etmiş ve hattâ Lehistan ve Macaristan krallarına Osmanlı imparatorluğu aleyhine ittifak teklif etmek için elçiler göndermiş olan Birinci François'nın Madrid zindanından kurtulduktan sonra bile eski Katolik siyasetinden vazgeçmiş olması işte bütün bu sebeblerle izah edilir. — Vaktiyle Fatih'in Ortodoks mezhebini himâye altına alması, Istanbul'un fethinden bir az evvel birleştirilmiş olan Şark ve Garp kiliselerini birbirinden ayırarak hıristiyanlık âlemini ebedî surette ikiye bölmüştü: 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının ikincisine bakınız. Bu sefer de bir taraftan orta Avrupa'da Protestanlığın zuhuru ve bir taraftan da garbî Avrupa'daki Katolik Fransa'nın Müslüman-Türk himâyesine ilticası Garp hıristiyanlığının Türk istilâsını kolaylaştıracak bir tefrikaya düşmesi demekti: Kanunî Sultan Süleyman işte bundan dolayı kuvvetli tarafa karşı zayıf tarafı himâye ediyordu. — Bununla beraber, Almanya imparatorluğu ile müttefiklerine karşı yapyalnız kalıp karadan, denizden tecrit edilmiş bir hâle gelen zayıf Fransa, Birinci François'nın «Pavia» bozgunundaki esâretinden itibaren muhtelif müzâheretler te'min ederek diplomasi bakımından bir az kuvvetlenmiş ve buna mukabil Almanya İmparatorluğu da müttefiklerinden bâzılarını kaybederek biraz zayıflamıştır: Bu bakımdan kralın esâreti krallık için siyaseten az çok faydalı olmuş sayılabilir! Pavia zaferinin Avrupa muvâzenesini bozarak bütün kıt'ayı imparatorluk nüfuzu altına sokmasından korkan ilk hükümdar, İngiltere kralı Sekizinci Henri'dir: Birinci François'nın esâreti üzerine Alman ittifakından ayrılarak Fransa ile bir bîtaraflık muâhedesi akdeden Sekizinci Henri'nin bu hareketi İtalya hükûmetlerine de örnek olmuş ve Papalık, Venedik, Floransa ve hattâ İsviçre hükûmetleri de İmparatorluğa yem olmaktan korkarak Fransa kralını esâretten kurtarmak için İngiltere kralıyla birleşmişlerdir. Esir Kralla anasının Kanunî'ye ilticaları da işte bu siyasî vaziyete tesâdüf etmektedir: Onun için Sultan Süleyman Fransa'yı himâye etmekle İngiltere ve İtalya hükûmetleriyle de müşterek bir siyaset tâkib etmiş demektir).

1525-1526=932

Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendinin ölümü.

(Halk arasında «Zenbilli» lâkabiyle şöhret bulan Şeyh-ül-İslâm «Alâüddin Aliyy-il-Cemâlî Çelebi» Karamanlıdır ve Birinci Murad devrinin meşhur ulemâsından «Cemâlüddin-i Aksarâyî» sülâlesinden Ahmed-ibni-Mehmet Çelebi'nin oğludur; ilmî kıymeti ve ahlâkî metânetiyle bütün memleketin hürmet ve emniyetini kazanmış ve şanlı adı bir adalet timsâli hâline gelmiş olan bu büyük ve mümtâz âlim, Fatih devrinin meşhur ulemâsından Şeyh-ül-İslâm Molla Husrev'in talebesidir. Büyük meziyyetleri ve faziletleriyle daha o zamandan itibaren şöhret bulmuş ve hattâ İkinci Bâyezid tahta çıktığı zaman kendisiyle görüşüp tanışmak istemişse de Zenbilli-Ali Efendi:

— Selâtîn ile mülâkat ebğaz-ı mübâhâtdur!

diye pâdişahın bu talebini reddettiği için ilkönce müderrislikle Bursa'ya ve ondan sonra da müftîlikle Amasya'ya sürülmüştür: Zenbilli'nin Sultan Bâyezid'le görüşmek istememesi belki de Cem-Sultan tarafdarı olmasındandır. Amasya'dan sonra İznik ve tekrar Bursa Medreselerinde müderrislik eden Ali Efendi her halde pâdişahla barışmış olmalı ki nihayet Şeyh-ül-İslâm Efdal-zâde Hamîd-üd-din Molla'nın vefatı üzerine 908=1503 senesi Şa'ban=Şubat ayında Meşîhat makamına tâyin edilmiş ve ölünceye kadar mevkiini muhâfaza etmiştir. — Alâüddin Ali-Çelebi'ye «Zenbilli Müftî» denilmesinin sebebi, fetvâ istiyenlere kolaylık olmak üzere evinin penceresinden daimî surette bir zenbil sarkıtmak itiyâdıdır: Mürâcaat sâhibi «istiftâ» varakasını işte bu zenbile koyup ipi sallar ve Ali-Çelebi de hemen yukarı çekip fetvâsını yazdıktan sonra o tarihî zenbilini tekrar aşağı sarkıtırmış! — İkinci

Bâyezid devrinin son yıllarıyla Yavuz Sultan Selim devrinde ve Kanunî Sultan Süleyman devrinin ilk senelerin, de fâsılasız olarak 22-23 sene Şeyh-ül-İslâmlık eden Zenbilli-Ali Efendi Hicretin 932 tarihinde vefât etmişse de ay ve gün tarihleri kat'î surette mâlûm değildir: Meselâ muhtelif menbâlarda Rebî'ül-evvel=Kânunuevvel 1525, Cumâda-l-ûlâ=Şubat 1526, Şa'ban=Mayıs 1526 ve Zülhicce=Eylül 1526 rivâyetlerine tesâdüf edilir! İşte bundan dolayı burada o Hicret senesine tesâdüf eden Milâdî senelerin her ikisi de gösterilmiştir. — Zenbilli-Ali Efendi muâsır olduğu üç pâdişah üzerinde ilmî ve ahlâkî faziletleriyle büyük bir nüfuz kazanmış ve bilhassa Yavuz devrinde pervâsız müdahaleleriyle yüzlerce insanı idâmdan kurtarmış olmakla meşhurdur. — Kadı-askerlerin tâyininde Şeyh-ül-İslâmın re'yine mürâcaat usulünün Zenbilli-Ali Efendi devrinden başlamış olduğu rivâyet edilir. — Ali Efendi'nin dinî, ahlâkî ve hukukî eserleri vardır. — Mezarı Zeyrek'dedir).

1526=932

23 Nisan=11 Receb, Pazartesi: Üçüncü «Sefer-i-Hümâyûn»: Mohac seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan hareketi.

(Kanunî'nin Belgrad fethiyle neticelenen ilk Macar seferi için 1521=927 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız: Bu iki sefer arasındaki beş senelik fâsıla esnâsında Rodos ve mülhakatından mürekkep olan «Saint-Jean» Haçlı hükûmeti fethedilmiştir: 1521=928, 1522=928, 1522=929 ve 1523=929 vukuâtına bakınız. İşte bundan dolayı Osmanlı menbâlarında bu ikinci Macar seferi Kanunî'nin cülûsundan itibaren üçüncü sefer sayılır. — Bu sırada Osmanlı devletiyle sulh halinde bulunmıyan iki devlet vardır: Biri Şark'ta ve biri de Garb'da olan bu iki komşudan İran Safavî imparatorluğuyla Yavuz devrindeki Çaldıran muharebesinden ve Macar krallığı ile de Belgrad seferindenberi sulh akdedilmemiştir. 1524=930 tarihinde Safavîlerin ilk hükümdarı olup Çaldıran muharebesinde Yavuz Sultan Selim'e mağlûb olan Şâh-İsmail vefât etmiş ve yerine geçen oğlu Birinci Tahmâsb babasının ölümüyle kendi cülûsunu bir sefâret heyeti göndermek suretiyle Kanunî'ye bildirmemiş olduğu için, Sultan Süleyman'dan bir tebriknâme yerine şiddetli bir tehditnâme almıştır. Sünnîlik ve Şiîlik ihtilâfının şiddetinden ve bilhassa Çaldıran gerginliğinin henüz gevşememiş olmasından dolayı bir çok tahkirler ve tekdirlerle doldurulan bu tehditnâmeye karşı İran Şahı Tahmâsb Macar kralı İkinci Louis ve Almanya imparatoru Charles-Quint'e elçiler göndererek Osmanlılara karşı ittifak teklif etmiştir. Şark ve Garb düşmanları arasındaki tertibâtı büyük bir dikkatle tâkib eden Kanunî'nin Şah'a yazdığı tehditnâmede «an-karîb diyâr-ı Şark'a» teveccüh edeceğinden bahsetmiş olmasına rağmen şimdilik Şark'ı bırakıp Garb'a yürüyerek ilkönce Macar krallığına yüklenmesi hem yukarıki fıkrada gözden geçirdiğimiz Avrupa işlerine bir an evvel müdahale etmek, hem Macarların Eflak işlerine müdahale ederek Ulah zâdegânını Türk hâkimiyyetine karşı ayaklandırmak suretiyle çıkardıkları kargaşalıkların bir an evvel cezasını vermekti; hattâ Macar kralı İkinci Louis Avrupa yardımından ümid kesdiği için Osmanlılara karşı Lehistan krallığından başka Eflak ve Boğdan Prenslikleriyle de ittifak edip müttefiklerinden kuvvet toplamıya başlamıştı. Onun için Kanunî'nin bu ikinci Macar seferi de birincisi gibi meşrû sebeblere istinâd ediyordu: Belgrad fethiyle neticelenen birinci Macar seferi Kanunî'nin Krala gönderdiği Türk elçisinin idâm edilmesinden çıkmıştı; bu ikinci sefer de Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Eflak ve Boğdan Beyliklerinin Macar ittifakına alınmasından ve bir taraftan da Safavîlerle el birliği teşebbüslerinden çıktı: Zaten Belgrad'ın fethindenberi hudud müsâdemeleri ve akın hareketleri devam etmiş olduğu için iki taraf arasında harb hâli zâil olmuş değildi. Kanunî işte bu vaziyette Istanbul'dan hareket etti).

19 Mayıs=7 Şa'ban, Cumartesi: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Rumeli Beyleri Kanunî'yi Filibe sâhrasında karşılamışlar ve önden gidip Sofya'da toplanma emrini almışlardır).

29 Mayıs=17 Şa'ban, Salı: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Buraya gelinceye kadar şiddetli yağmurlardan dolayı bilhassa ağırlıkların naklinde çok sıkıntı çekilmiş ve bu yağmurlar Mohaç muharebesine kadar kısa fâsılalarla devam etmiştir).

3 Haziran=22 Şa'ban, Pazar: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Rumeli askeriyle ileri sevki.

(İbrahim Paşa Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Rumeli Beylerbeyliği vazifesini de hâiz olduğu için Eflaklar köyünden itibaren Pâdişâhın maiyyetinden ayrılıp Rumeli askeriyle ileri sevkedilmiştir).

19 Haziran=9 Ramazan, Salı [1]: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Petervaradin fethine memur edilmesi.

(İleri hareketine gönderilmiş olan İbrahim Paşa Morava boyunda tekrar orduya iltihak edip vaziyet hakkında mâruzâtta bulunduktan sonra Tuna üzerinde mühim bir mevki olan Peterwaradein/Petervarad=Petrovaradin kalesinin fethine memur edilmiştir: Bu kalenin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına bakınız).

[1] «Rüyet-i hilâl» meselesinden dolayı sefer ruznâmelerinde Şa'ban ayı 30 gün itibar edildiği içirn Ramazan'ın sekizinci günü Salı'ya müsâdif gösterilmişse de buradan itibaren aşağıki dört fıkrada hakikî takvim hesabı tâkib edilmiştir.

22 Haziran=12 Ramazan, Cuma: Sava köprülerinin ikmâli.

(Sava nehri üzerinde ordu için inşâsı emredilen köprülerin ikmâl edilmiş olduğu Semendire Beyi Yahya Paşa-zâde Bâli/Balı Bey tarafından arzedilmiştir).

9 Temmuz=29 Ramazan, Pazartesi: Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(Padişah bayramı ordu ile beraber burada geçirmiye karar vermiştir).

10 Temmuz=30 Ramazan, Salı: Tuna donanmasının Belgrad önlerine gelişi.

(Bu nehir donanması irili ufaklı sekiz yüz hafif gemiden mürekkeptir: Toplar ve Yeniçerilerle takviye edilmiştir).

14 Temmuz=4 Şevvâl, Cumartesi: Petervaradin muhâsarasının başlaması.

(Osmanlı menbâlarında «Varadin» ve «Petervaradin» isimleriyle anılan «Peterwaradein/Petervaradin/Petervarad» kalesinin askerlikçe olan ehemmiyetinden dolayı derhâl fethine karar verilmiş ve icab eden tedbirlerin ittihâzına Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa memur edilmiştir: Yukarıda bu sene vukuâtının «19 Haziran» fıkrasına bakınız. Kalenin etrâfına o günden itibaren müfrezeler sevkedilmiye başlamışsa da muhâsara harekâtı ancak bugünden itibaren ordunun gelmesiyle başlamıştır. — Bu kale Tuna üzerinde ve Belgrad'ın şimaligarbîsindedir).

15 Temmuz=5 Şevvâl, Pazar: Petervaradin şehrinin fethi ve kalesinin mukâvemette devamı.

(Tuna'nın sağ sâhilinde ve kale dışında bulunan şehir bu gün öğle vakti yapılan umumî hücumla zaptedilmişse de iç.kale mukâvemet ettiği için muhâsara devam etmiştir).

27 Temmuz=17 Şevvâl, Cuma: Petervaradin kalesinin fethi.

(14 Temmuz=4 Şevvâl Cumartesi gününden beri muhâsara altında bulunan bu meşhur kale on üç gün mukâvemetten sonra on dördüncü gün lâğımlar patlatılarak açılan gedikten hücum edilmek suretiyle fethedilmiştir).

8 Ağustos=29 Şevvâl, Çarşanba: İllok kalesinin fethi ve Eszek kalesinin teslim olması.

(Tuna üzerinde bulunan ve Osmanlı menbâlarında «İlok» ve «Uylok» isimleriyle anılan bu «İllok/Ujlak» kalesi 1 Ağustos=22 Şevvâl Çarşanba gününden itibaren yedi gün muhâsara edildikten sonra sekizinci gün fethedilmiştir: Bu muvaffakiyyet üzerine Drava nehri üzerindeki Eszek/Osiyek kalesi de kendiliğinden anahtarlarını göndermek suretiyle teslim olmuştur. — 28 Şevvâl=7 Ağustos Salı tarihi de rivâyet edilir).

19 Ağustos=11 Zülka'de, Pazar: Drava üzerinde kurulan köprü inşaâtının ikmâli.

(Bu köprünün inşâsına 15 Ağustos=7 Zülka'de Çarşanba günü başlanıp beş-günde bitirilmiştir: Uzunluğu 284 arşın, genişliği yalnız iki arşındır, inşaât esnâsında sahile çardak kurularak pâdişahla Vezir-i-a'zam işin teşriine bizzat nezâret etmişlerdir).

21 Ağustos=13 Zülka'de, Salı: Ordunun yeni köprüden karşı yakaya geçişi.

(Bütün askerle ağırlıkların nakli ancak 23 Ağustos=15 Zülka'de Perşenbe günü tamamlanmıştır).

23 Ağustos=15 Zülka'de, Perşenbe: Drava köprüsünün yıkılması.

(Ordu tamamiyle geçtikten sonra köprü yıkılmıştır: Bundan maksat askerin her türlü ricat ümidini kesmektir).

29 Ağustos=21 Zülka'de Çarşanba: Mohaç zaferi.

(28 Ağustos=20 Zülka'de Salı ve 30 Ağustos=22 Zülka'de Perşenbe tarihleri de rivâyet edilmişse de doğru değildir. — Macar krallığının istikbâline nihayet veren bu meşhur muharebeye sahne olan «Mohacz/Mohacs=Mohaç» ovası Tuna nehrinin garp sâhilinde bağlık bir yerdir: Burada bu ismi taşıyan bir kasaba ile Tuna'da bir adaya da tesâdüf edilir. Mohaç ovasının cenubuşarkîsinde Türk'lerin «Kara-su» dedikleri «Krasso/Krassehidscha» bataklığı vardır. Macar krallığının pâyıtahtı olan «Budin» üzerine yürümekte olan Türk ordusu, Macar kralı İkinci Louis'nun işte bu ovaya doğru ilerlemekte olduğuna ait haberler geldiği için 28 Ağustos=20 Zülka'de Salı günü, muharebeden bir gün evvel buraya gelmiştir. — İki tarafın ordu mevcudları hakkında Şark ve Garp menbâlarında tesâdüf edilen rakamlar arasında çok büyük farklar vardır: Meselâ Osmanlı ordusunun mevcudu hakkındaki rivâyetler 300 binden 57 bine kadar ve Macar ordusu hakkındaki rivâyetler de gene 300 binden 28 bine kadar

birbiriyle te'lif edilemiyecek telıalüfler gösterir; bâzı askerî tetkiklerde Türk ordusu 43 bin suvâri ile 24 bin piyâdeden mürekkep 67 bin kişilik bir kuvvet ve Macar askeri de 84 bin piyâde ile 14 bin suvâriden mürekkep 98 bin kişilik bir ordu şeklinde gösterilmekte ve top adedi de Türklerde 300, Macarlarda 80 parça görünmektedir. Muahhar Garp menbâlarında umumiyetle Türk ordusunun mevcudu yüz bin ve top adedi 300 gösterilir: Fakat buna mukabil Macar ordusu 20-30 bin kişiden ibaret gibi gösterilmektedir! Tabiî Macarlara ait olan rakam tamamiyle yanlıştır: Çünkü muharebeden sonra yalnız Türk askeri tarafından sayılabilen düşman cesedleri 24 bindir ve yaralılarla kaçaklar ve kayıplar bu yekûna dahil değildir. Her halde bütün bu rivâyetlerden her iki ordunun da orta hesabla yüzer bin mevcudu olduğu ve hattâ bâzı vesikalara göre Macar ordusu mevcudunun 150 binden aşağı olmadığı anlaşılmaktadır. Macar ordusunda Lehistan'dan, Bohemya'dan, Eflak'dan, Boğdan'dan ve hattâ Papalık makamından gönderilmiş yardımcı kuvvetler de vardır. Macaristan'a tâbi olan Transylvania=Erdel Voyvodası «Szapolya» nın 30 bin kişilik kuvvetleriyle yola çıktığı halde kralı kıskandığı için yardıma gelmeyip harbe iştirâk etmediği ve bu suretle Macaristan'ın felâketine sebep olduğu hakkında muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir. — Osmanlı ordusunun harb nizamı hakkında verilen izahata göre önde Rumeli Beylerbeyi olan Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa kumandasında Rumeli askeri, ondan sonra Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasında Anadolu askeri ve daha sonra Yeniçeri, Sipâhi vesair muhâfız kıt'aları ortasında Pâdişah mevzi' almıştır. Toplar birbirine zincirlerle bağlanmış 150 şer parçadan mürekkep iki dizi halinde Rumeli ve Anadolu askerlerinin gerilerine yerleştirilmiştir. «Çarhacılık» yâni pişdarlık vazifesi Semendire Beyi Yahya Paşa-zâde Bâli/Balı Beye ve dümdârlık vazifesi de Bosna Beylerbeyi ve İkinci Bâyezid'in kızından torunu, yâni Kanunî'nin halâsının oğlu Husrev Beye verilmiştir. — Merkezle sağ ve sol cenahlara taksim edilmiş olan Macar ordusu Osmanlı menbâlarında «Layoş» denilen Kral «İkinci Louis»nin kumandasındadır: Macaristan'ın son müstakil kralı olan İkinci Louis Jagellon sülâlesinin son hükümdârıdır. — Macarların bilhassa zırhlı suvârileri çok meşhurdur. — Pişdar kumandanı Balı Beyle dümdâr kumandanı Husrev Bey'in teklif etmiş olduklarından bahsedilen harekât plânına göre düşman hücum edinceye kadar beklenmesi ve bu hücuma uğrıyan ileri kıt'alar ikiye ayrılarak Macarlar gerideki toplara kadar ilerledikten sonra şiddetli bir top ateşine tutulması, bu sırada düşman ordusunun sağdan ve soldan sarılması ve Balı Beyle Husrev Beyin de suvâri kuvvetleriyle çevirme hareketi yapması takarrür etmiş ve bu plân aynen tatbik edilmiştir. — Türk ordusu düşman hücumunu saatlarce beklemiştir: Bu sırada Kanunî Sultan Süleyman zırhını giyip başındaki tulganın üstüne üç sorguç takarak askeri teftiş edip sancakları selâmladıktan sonra «Hünkâr-tepesi» yâhut «Türk tepesi» ismini alan yüksek bir tepeye çıkarak Mohaç ovasını göz altında bulunduracak bir vaziyet almıştır: Sonradan Budin Beylerbeyi Hasan Paşa'nın bu tepeye âbide şeklinde bir köşk kurdurduğu rivâyet edilir. Büyük Pâdişah işte bu tepede iken askerinin «umurdîde ihtiyarlarıyla» müşâvere etmek istemiş ve butum üzerine çağrılan ihtiyar gazilerden «Altuca» yâhut «Adl-Tuca» gelmiştir; «Peçevî» bu koca yiğidi şöyle tasvir etmektedir:

«Cebesi arkasında, tulgası başunda, kepeneği terkisinde bir kırçıl koca ve tıraş emmâ bıyıkları tulgasundan taşra zâhir, gûyâ adûya birer tir-i khunpâşdur».

O sırada Pâdişahın huzurunda bulunan Bosna Beylerbeyi Husrev Bey bu muhterem ihtiyara:

— Gel Adl-Tuca, Saâdetlü Pâdişâh müşâvere emritti!

demiş, fakat:

— Bunda müşâvere döğüşmekden özge var mudur? Beni Koca-Alaybeyi size gönderdi: Düşman alayları görünmüş; çarhacumuz elleşmeğe başlamuş; gelün sancağunuz dibinde bulunun!;

sözünden başka birşey söylemiyen bu koca gazi atını tepip er meydanına koşmuştur. — Bu sırada vakit ikindiyi bulmuş, zevâlî saat takriben dörde yaklaşmıştı: Ova yağmur altındaydı. Macar istiklâline nihayet veren Mohaç meydan muharebesi işte bu saatte pişdarların «elleşmesiyle» başladı. — Macar'ların suvâri hücumu çok müdhiş olmuştu: öndeki Rumeli askeri yarılmış ve belki de yukarıda gördüğümüz plâna uyarak ikiye ayrılmış, bir kısmı daha gerideki Anadolu askerinin üstüne doğru püskürtülmüş ve hattâ Macar asilzâdelerinden otuz beş kahraman tâ Sultan Süleyman'ın olduğu yere kadar sokulmuştu! Türk toplarının şiddetli ateşi işte bu sırada başladı: Zaten gene bu sırada Balı Beyin kumandasındaki suvâri kolları yıldırım gibi bir hareketle Macar ordusunu arkasından çevirmişti; Macarlar bir taraftan da cenahlardan çenber içine alınıyordu. Bilhassa topçu ateşinin şiddeti düşman ordusunu darmadağın etti: Kaçanlar ancak «Kara-su» bataklığına can atabiliyorlardı! Günlerdenberi süren fâsılasız yağmurların büsbütün kabarttığı bu müdhiş bataklık Macar ordusunun kılıç artıklarıyla Macaristan krallığına mezar oldu! Hattâ Macar kralı İkinci Louis bile maiyyetinde bir kaç kişiyle kaçıp giderken işte burada boğuldu: İkindi vakti başlayıp akşamdan evvel biten Mohaç meydan muharebesi ancak iki saat kadar sürmüştü: Bu kadar az bir zamanda koskoca bir devlet devrilmiş demekti! — Bâzı menbâlarda Mohaç muharebesinin «yatsıya kadar» ve hattâ «gece yarısına kadar» sürdüğünden bahsedilirse de doğru değildir: Bu rivâyetler tâkib hareketlerinden ve Sultan Süleyman'ın gece yarısına kadar at üstünde kaldıktan sonra otağına çekilmiş olmasından galat olabilir. — Ertesi günden itibaren defterdarların nezâretinde sayılabilen düşman cesedlerinin 24-25 bin kadar tuttuğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır).

31 Ağustos=23 Zülka'de, Cuma: Zafer tebriki.

(Osmanlı teşrifatında her zaferden sonra devlet ve ordu erkânının Pâdişâhı harb meydanında tebrik etmeleri âdettir: Hattâ bunun için hususî otak, taht vesaire getirilir. — Mohaç zaferinde Kanunî için muhteşem bir erguvânî «Otağ-ı-Hümâyûn» kurulmuş ve murassâ tahtına oturan pâdişah vüzerâ ve ümerânın tebriklerini kabul ederken derecelerine göre hepsine kıymetli ihsanlar ve zafer ganîmetlerinden de hisseler vermiştir: Osmanlı zaferlerinde ümerâya büyük para mükâfatları vermek âdeti de vardır; bu gibi mükâfatlar neferlere kadar teşmil edilir; gerek ganîmet, gerek bahşiş yüzünden eski zaferler asker için mühim bir servet menbâıdır).

1 Eylül=24 Zülka'de, Cumartesi: Macaristan'ın muhtelif taraflarına akın hareketleri.

(Zaferden sonra verilen bir Dîvan kararı üzerine ordunun Budin üstüne yürümesi ve Macar krallığı pâyıtahtının işgâli takarrür ettiği gibi, düşmanın her türlü mukâvemet imkânlarını kırmak için memleketin her tarafına Akıncı kolları da sevkedilmiştir: Yalnız Akıncıların ahaliyi esir almaktan men'edildikleri hakkında muhtelif rivâyetler vardır).

3 Eylül=26 Zülka'de, Pazartesi: Türk ordusunun Mohaç'dan Budin'e hareketi.

(Görülen lüzum üzerine Mohaç kasabası yakıldıktan sonra muzaffer ordu Macaristan krallığının pâyıtahtı olan Budin üzerine hareket etmiştir: Kanunî Sultan Süleyman 28 Ağustos=20 Zülka'de Salı günü Mohac'a gelmiş olduğuna göre, burada 1 gün kalındıktan sonra yedinci gün ileri hareket edilmiş demektir).

11 Eylül=4 Zülhicce, Salı: Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin'e girişi.

(10 Eylül=3 Zülhicce Pazartesi tarihi de rivâyet edilir: Fakat bunun şehir hâricine muvâsalat tarihinden galat olduğu anlaşılmaktadır. Mohaç seferi ruznâmesinde 10 Eylül'e müsâdif olan 3 Zülhicce tarihi esas ittihâz edilmişse de gün ismi «Salı» gösterilmektedir: Halbuki 10 Eylül=3 Zülhicce hakikî takvimde «Pazartesi» gününe tesâdüf etmekte olduğu için 11 Eylül=4 Zülhicce Salı tarihinin daha doğru olması lâzımgelir. Daha zayıf bir rivâyete göre de o gün şehrin önüne gelmiş olan Sultan Süleyman ertesi gün, yâni 12 Eylül=5 Zülhicce Çarşanba günü şehre girmiştir. — Mohaç muharebesinde Macarların «Lajos» ve Osmanlıların da «Layoş/Lağoş» dedikleri kral «İkinci Louis»nin hiç bir vâris bırakmıyarak maktûl düşmesi ve Macar ordusunun bir daha kalkınamayacak surette perişan olması, Osmanlı ordusu için artık bir olgun meyve haline gelen Macar pâyıtahtının müdafaasını Macarlar için imkânsız bir hâle getirmiş olduğu için, maktûl kraldan dul kalan ve Almanya imparatoru «Charles-Quint=Beşinci Karlos» un kızkardeşi olan kraliçe «Marie» maiyyetiyle beraber alelâcele kaçıp gitmiş, bir çok Macar asilzâdeleriyle devlet adamları pâyıtahttan savuşmuş ve işte bundan dolayı sahibsiz kalan şehrin anahtarları Türk ordusu Mohaç'dan kalkıp Budin üzerine yürürken ahali nâmına gelen bir hey'et tarafından «Foelward» kasabasında Kanunî'ye takdim edilmiştir. Budin'in karşısındaki Pesth=Peşte anahtarlarının da o gün ve yâhut ertesi gün takdim edildiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Solakzâde'ye göre Peşte ancak on gün sonra ordu karşı yakaya geçtiği zaman teslim olmuştur: Her halde bu rivâyetin karşı yakaya geçiş hareketinden kinâye olması lâzımgelir. — Halkın canına ve malına dokunulmamak şartiyle şehir teslim olduğu için asker her türlü yağma ve tahrip hareketlerinden men' edilmişse de, içeri girildikten sonra şehrin büyük kilisesiyle iki mahallesinde taşkınlık eseri olarak yangın çıkarılmasının önüne geçilememiş ve bundan çok müteessir olan Sultan Süleyman yangının söndürülmesine Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'yı memur ederek şehrin diğer taraflarını kurtardığı gibi bâzı kimselere de cezalar vermiştir. — Kanunî Sultan Süleyman Budin'de Macar krallarının sarayına yerleşmiş ve avcılık merakı olduğu için kralın av köşküne de gitmiştir. — Ramazan bayramını Belgrad'da geçirmiş olan Pâdişah Kurban bayramını da Budin'de geçirmiştir. — Budin şehrinin Almancadaki «Ofen» ismine mukabil lâtincesi «Buda», İslâvcası «Budin» dir ve Osmanlı menbâlarındaki muhtelif şekilleri de «Budin/Bud'un/Budim» gibi tahavvüller gösterir).

19 Eylül=12 Zülhicce, Çarşanba: Tuna üzerinde kurulan köprü inşaâtının ikmâli.

(13 Eylül=6 Zülhicce Perşenbe günü kurulmıya başlıyan bu köprünün 17 Eylül=10 Zülhicce Pazartesi günü ikmâl edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Bizim esas ittihâz ettiğimiz en kuvvetli rivâyete göre tam yedi günde yapılmış olduğu anlaşılan bu büyük köprünün uzunluğu 980 arşın kadar gösterilir: Türk ordusu Tuna'nın karşı yakasına işte bu köprüden geçmiştir).

21 Eylül=14 Zülhicce, Cuma: Kanunî'nin Budin'den Peşte'ye geçişi.

(11 Eylül=4 Zülhicce Salı günü Budin'e girmiş olan Sultan Süleyman burada tam on gün kaldıktan sonra, yukarıki fıkrada gördüğümüz köprüden karşı yakaya geçerek Peşte önünde kurulan otağına inmiştir. Müstakil Macar krallığının mevcudiyetine nihayet verilip pâyıtahtı işgâl edilmiş olduğu için, Kanunî artık Istanbul'a avdet etmek üzere ordusuyla beraber karşı yakaya geçmiştir. Ordunun karşıya nakli bir gün evvel, yâni 20 Eylül=13 Zülhicce Perşenbe günü başlamıştır. — Kanunî'nin Budin'de kaldığı on gün içinde Macar krallığı hazinesiyle iki büyük tunç şamdan, üç heykel, meşhur Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın oğlu olan kral Mathias Korvin'in kıymetli kütüphanesi ve sarayla kalenin topları Tuna üzerinden gemilerle Istanbul'a nakledilmiştir: Bunlar 15 Eylül=8 Zülhicce Cumartesi

günü yola çıkarılmıştır. Bu tarihî ganîmetlerden tunç şamdanlar Ayasofya mihrâbının iki tarafına konulmuş ve gene tunçtan «Hercule=Herkül», «Apollon» ve «Diane=Diyana» heykelleri de sonradan «Sultan-Ahmed meydanı» denilen «At-meydanı» ndaki İbrahim Paşa sarayının önünde mermer kaideler üzerine dikilmiştir; hattâ bundan dolayı bâzı müteassıpların dedikodu ettikleri ve «Trabzon'lu Figanî Ramazan Çelebi» isminde bir şairin Frenk-İbrahim Paşa'yı:

Dü İbrâhîm âmed be-deyr-i cihân;
Yekî büt-şiken şüd, yekî büt-nişân

beytiyle tehzil ettiği rivâyet edilir: Bu beytin Figanî'yi gözden düşürmek için rakipleri tarafından kendisine isnâd edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; bu acemce beytin türkçesi de tertib edilmiştir:

Bir Halîl evvel gelüp asnâmı kılmışdı şikest
Sen Halîlim şimdi geldin halkı kıldın butperest

tabiî burada görülen iki «Halîl» den birincisi İbrahim-Peygamber, ikincisi de Vezir-i-a'zam Frenk-İbrahim Paşa'dır: Her halde bunlar Pargalı devşirmenin vezâretini hoş görmiyen Türk halkının millî duygularını dinî şekillerle ifâde etmesi demektir. Budin kalesiyle sarayından alınıp Istanbul'a sevkedilen toplar içinde vaktiyle Fatih'in Belgrad muhâsarasını kaldırdığı zaman orada bırakmış olduğu iki büyük top da bulunduğu rivâyet edilir: O zamanki neticesiz muhâsara için 1456=860 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız; o vakit Macarların Belgrad'dan kaldırıp götürmüş oldukları bu büyük topların Istanbul'a kadar götürülmeyip tekrar Belgrad'a nakledilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Kanunî Budin'de yangından kurtulmuş olan yerlerin ve bilhassa kral sarayının muhâfazası için bir mıkdar asker bırakmıştır. — Ordunun avdetinde Buda-Peşte ile diğer taraflardan toplanan yüz bin kadar sivil esirin gemilerle önden sevkedilerek Istanbul ve Selânik taraflarına iskân edildikleri ve bunlardan bilhassa Yahudilerin umumiyetle Selânik'e yerleştirildikleri rivâyet edilir).

24 Eylül=17 Zülhicce, Pazartesi: Ordunun Peşte'den hareketi.

(25 Eylül=18 Zülhicce Salı tarihi de rivâyet edilir. — Budin'de on gün kalmış olan Kanunî, Peşte konağında da 21 Eylül=14 Zülhicce tarihinden itibaren üç gün kalıp dördüncü gün hareket etmiştir; Sultan Süleyman bu üç günü şehir önündeki otağında geçirmiş olmakla beraber şehire de girmiş ve hattâ burada Macar zâdegânından bir çoklarını huzuruna kabul ederek kendilerine Macaristanın alelâde bir vilâyet haline sokulmayıp Türkiye'ye tâbi bir krallık şeklinde idare edileceğini ve kral olarak da Transylvania=Erdel voyvodası «Szapolyai»yi tâyin edeceğini söylemiştir: Macar milliyetperverlerinin namzedi olan bu Szapolyai için aşağıda 1526=933 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Netice itibariyle Mohaç zaferi Macar krallığının istiklâline nihayet verip bu ölkeyi Türk hâkimiyyetinde bir tâbi devlet şekline sokmuş ve bu suretle artık Osmanlı imparatorluğu Orta-Avrupa'da Habsburg hânedanının hâkim olduğu o zamanki Almanya imparatorluğuyla doğrudan doğruya temas edecek coğrafî bir vaziyete gelmiş demektir. Bununla beraber, Macaristan'da henüz fethedilmemiş bâzı kaleler de vardır: En mühimlerinden bâzıları aşağıki fıkralarda görüleceği gibi, bunların bir kaçı ordunun Peşte'den avdetinde fethedilmiştir. — Budin'de bırakıldığını yukarıki fıkrada gördüğümüz muhâfızların da bu gün orduyla beraber hareket ettikleri ve Budin muhafazasının Zapolya tarafdarlarına bırakıldığı rivâyet edilir).

28 Eylül=21 Zülhicce, Cuma: Szegedin fethi.

(Theisz=Tisa nehri üzerinde bulunan bu kasabanın ahalisi kaçmış ve kalesi derhâl işgâl edilmiştir: 29 Eylül=22 Zülhicce tarihi de rivâyet edilir. — Vaktiyle İkinci Murad'ın ilk saltanat devrinin sonlarında uğranılan mağlûbiyetler üzerine burada «Szegedin sulhü» denilen ağır bir muâhede imzalanmıştır: 1444=848 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu kalenin ismi «Szeged» şeklinde de yazılır ve Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Segedin» şekline tesâdüf edilir).

29 Eylül=22 Zülhicce, Cumartesi: Baç kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Bac/Baç/Başka» isimleriyle bahsedilen «Bacs» kasabasının müdâfileri, kadınları ve çocuklarıyla beraber bir kiliseye tahassun ederek mukâvemet etmek istemişlerse de bir günde mağlûp ve esir edilmişlerdir).

5 Teşrinievvel=28 Zülhicce, Cuma: Beçne zaferi.

(Osmanlı menbâlarının «Becne/Beçne/Başna» dedikleri «Becsne/Bacsania» mevkii, «Bacs=Baç» ve «Peterwaradein/Petervaradin» kaleleri arasında bataklıklarla muhât bir ovadır: Binlerce Macar asilzâdeleriyle askerleri en kıymetli eşyaları ve aileleriyle buraya çekilip mevkiin müsâadesinden istifâde ederek müstahkem bir ordugâh vücuda getirmişlerdir. — Macarlar burada çok şiddetli bir mukâvemet göstererek mevcudiyetlerini kahramanca müdafaa etmişler ve Osmanlı ordusuna bir çok zâyiât verdirmişlerdir: Hattâ Yeniçeri-ağası Şucâ Ağa ile Samsuncu-başı, Yeniçeri-çavuşu ve bir kaç Yaya-başı bu şiddetli muharebede şehîd olmuştur. Garp menbâlarında Osmanlı ordusunun bu günkü zâyiâtı Mohaç muharebesindekine muâdil gösterilir! Tabiî Macar telefâtı da o nisbette olmuş ve netice itibariyle Macarlar mağlûb edilerek pek çok esir ve ganîmet alınmıştır).

1526=933

9 Teşrinievvel=2 Muharrem, Salı: Anadolu'da ısyan çıktığı hakkında haber gelmesi.

(Bu haber Kanunî'nin Petervaradin önünde konakladığı zaman gelmiş ve Pâdişah derhâl Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'yı tenkil hareketine memur ederek bir mıkdar kuvvetle alelâcele sevketmiştir: Bu mesele için aşağıda 1527=933 vukuâtının «30 Nisan» fıkrasına bakınız).

12 Teşrinievvel=5 Muharrem, Cuma: Türk ordusunun Macaristan'dan Belgrad'a gelişi.

(Kanunî burada bir gece kalıp ertesi gün Istanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

16 Teşrinievvel=9 Muharrem, Salı: Erdel voyvodası Szapolya'nın Macar krallığına intihabı.

(Yukarda 1526=932 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, Mohaç muharebesinde telef olan son Macar kralı «Louis II=İkinci Lajos» hiç bir vâris bırakmıyarak ölmüş ve Almanya imparatoru Charles-Quint'in kızkardeşi olan kraliçe «Marie» de Türk ordusu gelmeden evvel Budin'den kaçıp gitmiştir; işte bu vaziyetten dolayı sahipsiz kalan Macar tahtına göz dikmiş iki müddai. vardır: Biri Transylvania=Erdel voyvodası «Szapolyai Janos» biri de son kral İkinci Lajos'un hem kayınbiraderi, hem enîştesi ve Almanya

imparatoru Charles-Quint'in de küçük kardeşi, olan arşidük Ferdinand'dır. Bunlardan Osmanlı menbâlarında «Sapolayi Yanoş,» «Yanoş-kral» ve «Zapóla» gibi isimlerle bahsedilen ve garp menbâlarında da «Jean Szapolya/Szapolyai/Zapoly» denilen Transylvania=Erdel voyvodası, Macar asilzâdelerinin en zengin ve en nüfuzlusudur: Başka milletlerden kral seçilmesini istemiyen Macar milliyetperverlerinin namzedi işte budur; bir taraftan Macar tahtını yıkmamak ve bir taraftan da Macar milliyetçilerinin namzedini iltizam etmek suretiyle Macaristan'ın toprağından sonra gönlünü de fethetmek istiyen Kanunî Sultan Süleyman bu sefer Peşte'de Macar asilzâdelerini huzuruna kabul ettiği zaman onlara işte bu Szapolya'nın kral tâyin edileceğini va'detmiş ve bu suretle yabancı kral tarafdarlarına karşı milliyetçiler partisini açıktan açığa iltizam etmiştir: Yukarda 1526=932 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız. Szapolya'ya karşı Macar tahtında bir takım verâset hakları iddiâ eden Ferdinand'ın istinâd noktaları da son Macar kralı İkinci Layoş'un hem kayınbiraderi, hem eniştesi sıfatıyla kendisini yegâne vâris sayması, Macaristan'da bir takım tarafdarları bulunması ve nihayet büyük kardeşi olan Almanya imparatoru Charles-Quint'e dayanmasıdır: Macaristan'daki tarafdarlarının Macar ırkından olmıyan bu Avusturya Arşidükünü iltizam etmekten maksatları, Türklere karşı Almanlardan yardım görmektir. Her halde netice itibariyle «Szapolyai Janos» Kanunî'nin, Arşidük Ferdinand da Charles-Quint'in namzedi demektir, işte bu vaziyetten dolayı Macaristan'ın Tokay şehrinde toplanan bir Diyet meclisi 16 Teşrinievvel=9 Muharrem Salı günü Translvania=Erdel voyvodası Szapolya'yı Macar krallığına intihab etmiş ve tabiî bu intihabda bilhassa Kanunî Sultan Süleyman'ın müzâheretine istinâd edilmiştir; bununla beraber krallık buhrânı bu suretle nihayet bulmuş değildir: Aşağıda bu sene vukuâtının «16 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız. — Bu intihab için 11 Teşrinisâni=5 Safer Pazar tarihi de rivâyet edilir).

24 Teşrinievvel=17 Muharrem, Çarşanba: Macar seferinden dönen Kanunî'nin Sofya'ya muvâsalatı.

(Sultan Süleyman Sofya konağında beş gün istirahat edip altıncı gün Istanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

2 Teşrinisâni=26 Muharrem, Cuma: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Padişah Edirne sarayında sekiz gün istirahat ettikten sonra dokczuncu gün Istanbul'a hareket etmiştir).

13 Teşrinisâni=7 Safer, Salı: Macaristan fatihi Kanunî Sultan Süleyman'ın Mohaç seferinden Istanbul'a avdeti.

(9 Teşrinisâni=3 Safer Cuma günü Edirne'den hareket eden muzaffer Pâdişah beşinci gün Istanbul'a vâsıl olmuştur: 14 Teşrinisâni=8 Safer Çarşanba tarihi de rivâyet edilmişse de doğru değildir. — Kanunî'nin Macaristan istiklâline nihayet vermekle neticelenen bu ikinci Macar seferi 1526=932 senesi 23 Nisan=11 Receb Pazartesi günü Istanbul'dan hareket edip bu 1526=933 senesi 13 Teşrinisâni=7 Safer Salı günü Istanbul'a evdetine kadar tam 6 ay 21 gün sürmüştür. — Belgrad'ın fethiyle neticelenen ilk Macar seferi için 1521=927 senesi «18 Mayıs» fıkrasına bakınız).

16 Kânunuevvel=11 Rebî'ül-evvel, Pazar: Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi Ferdinand'ın «Pressburg=Pozsony» Diyet meclisi tarafından Macar krallığına intihabı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi, Macar milliyetçilerinin krallık namzedi olan ve Kanunî tarafından da iltizam edilen Transylvania=Erdel voyvodası «Szapolyai Janos» Macaristan'ın Tokay şehrinde toplanan bir Diyet meclisi tarafından Macar kralı ilân edilmiştir: Hattâ bir ay kadar sonra Budapeşte'nin cenubişarkîsine tesâdüf eden «Szekesfehervar» şehrinde bu yeni kralın tetvic merâsimi bile yapılmıştır! Fakat Tokay Diyetinin o tarihî kararından tam bir ay yirmi yedi gün sonra Budin'in şimaligarbîsinde ve Viyana'nın 75 kilometre şarkında Macaristan'ın eski merkezlerinden olan «Pressburg/Pozsony/Bratislava» şehrinde toplanan ikinci bir Diyet meclisi de Almanya imparatoru Beşinci Karlos=Charles-Quint'in küçük kardeşi olan Arşidük Ferdinand'ı Macar kralı ilân etmiştir! Bu suretle Türklerin Mohaç muharebesinde Macar krallığını yıkmalarından üç buçuk ay sonra ortaya iki Macar kralı çıkmış demektir! Bunların biri Türklerle Macar milliyetperverlerine, biri de Türklere karşı Almanlardan yardım bekliyen bâzı Macarlarla Habsburg imparatorluğuna güvenmektedir! Artık Macaristan iki büyük devletin, yâni Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının rekabetleriyle bu iki Macar kralının saltanat mücâdelelerine sahne olmuş demektir: Bu vaziyet üzerine Macaristan iki parçaya bölünmüş, bunlardan şimaligarbî ve garp hudut boyları Ferdinand'ın ve orta Macaristan'la Transylvania=Erdel Osmanlı nüfuzu altında Szapolya'nın hâkimiyyet sahası haline gelmiştir: Bu ikinci sahanın mühim bir kısmı da doğrudan doğruya Osmanlı işgâlindedir! Bundan sonraki hâdiselerle değişiklikler için 1528=934 vukuâtının «28 Şubat» fıkrasiyle 1529=935 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına ve 1529=936 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. — Arşidük Ferdinand'ı Macar krallığına intihab etmiş olan Diyet meclisinin toplanmış olduğu «Pressburg/Bratislava» şehri ötedenberi Diyet meclislerinin toplandığı ve kralların tetvic edildiği yerdir; O zaman burada bir sarayla tetvic merâsiminin yapıldığı bir kilise de vardır. — Bu intihab için 26 Teşrinisâni=20 Safer Pazartesi tarihi de rivâyet edilir).

1527=933

30 Nisan=28 Receb, Salı: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Anadolu isyânlarını bastırmak için Istanbul'dan hareketi.

(Kanunî'nin Macar krallığını devirmekle neticelenen Budin seferi esnâsında Anadolu Osmanlı idaresine karşı bir ısyan sahası haline gelmiştir; Osmanlı menbâlarında bu geniş ısyan hareketlerinin sebeblerine pek az temas etmekle iktifâ edilmekte ve yalnız hükûmet kuvvetleriyle Yavuz devrindeki ısyâna kıyâsen «Celâlîler» denilen âsiler arasındaki müsâdemeler ve muharebeler hakkında bir sürü tafsilât verilmektedir: Yavuz devrindeki Celâlî hareketi için 1519=925 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Budin seferine tesâdüf eden bu son isyânlar için Osmanlı menbâlarının gösterdikleri en mühim sebeb, Pâdişahın aylarca pâyıtahtında bulunmaması gibi ehemmiyetsiz bir vesileden ibarettir! Bununla beraber, gerek ayni menbâlarda hakikatin sızıntıları kabilinden tesâdüf edilen bâzı dağınık ifâdeler, gerek bâzı muahhar tetkiklerde görülen mütâlâalar tetkik edilecek olursa, 1526=932 Mohaç seferi esnâsında başlayıp bu 1527=933 senesine kadar devam eden ve hep birbiriyle alâkadar gözüken isyânların umumî ve müşterek sebeblerden çıktığı anlaşılır. Bu sebeblerin en mühimleri şunlardır:

1 — Safavîlerin Anadolu'da kuvvetli bir Şiîlik propagandası ve bu propagandanın çok muntazam teşkilâtı vardır: Bu teşkilât içinde Safavî «halîfe»lerine bile tesâdüf edilir; Şiî propagandasının bilhassa son zamanlarda büyük bir faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. 1526=932 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz gibi, İran'la 1514=920 tarihindeki Çaldıran muharebesindenberi on üç senedir sulh akdolunmamış ve siyasî münasebetler iade edilmemiştir: Bu on üç sene içinde Türkiye'de Yavuz Sultan Selim ve İran'da Şâh-İsmail

vefât etmiş ve burada Kanunî Sultan Süleyman, orada Birinci Tahmâsb cülûs etmiş olduğu halde babalarının karşılıklı düşmanlıkları oğullarına büsbütün şiddetlenerek intikal etmiştir! Hattâ 1524=930 tarihinde Birinci Tahmâsb tahta çıktığı zaman Kanunî kendisine bir tehditnâme göndererek yakında haddini bildireceğinden bile bahsetmekte tereddüt etmemiş ve buna karşı İran şâhı da Almanya imparatoru Charles-Quint'le sonradan Mohaç muharebesinde telef olan Macar kralı İkinci Lajos nezdine elçiler gönderip Osmanlılara karşı ittifak teklif ederek daha o zamandan itibaren Avrupa ile elbirliği etmiye kalkışmıştır: Garp menbâlarında da Almanya imparatorunun İran şâhını Osmanlılara karşı kışkırtmasına ait muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir: Anadolu'daki Şiî propagandasının son zamanlardaki faaliyetinde ve bilhassa Kanunî'nin Budin seferi esnâsında Anadolu isyânlarının çıkmasında bu siyasî âmillerin te'sirsiz kalmış olması hiç muhtemel değildir.

2 — O sırada Anadolu Türklüğü Şiîlik propagandaları ve tarikat faaliyetleri gibi dinî sebeblerden başka idarî ve siyasî bir takım sebebler yüzünden de Istanbul hükûmetine karşı cephe almıya son derece müsâit bir vaziyettedir: Fatih devrindenberi Devşirmelerin elinde bulunan kozmopolit Istanbul hükûmeti, vaktiyle Karaman-oğullarının, sonra Şiîlerin ve ondan sonra da Dulgadır Beylerinin tenkil ve te'dibi gibi bir takım vesilelerle Türklerin başına muhtelif milletlerden devşirilmiş ve birer müslüman ismi takınmış bir takım vatansız serserileri serdâr olarak musallat edip binlerce âileleri matem içinde bıraktırmış, servetler müsâdere edilmiş, ocaklar yıkılmış, şehirler ve köyler yıkılıp yakılmış, tımarlar zaptedilmiş ve hattâ tehcirler bile yapılarak anavatan fecî bir müstemleke muâmelesi görmüştür: Azamet devrinin en parlak zamanlarında bile Osmanlı idaresinin müstakbel inhitât asırlarını hazırlıyan en zayıf tarafı işte budur. Dinî şekillerle ortaya çıkan Anadolu isyânları her şeyden evvel işte bu millî felâketlerin pek tabiî bir takım aksül'amelleri demektir.

3 — Anadolu'daki devşirme ve dönme âmirlerle memurların yer yer işledikleri iktisadî ve mâlî zulümler de bu isyânların en mühim sebeblerinden gösterilir: Meselâ 1522=928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî'nin sonradan idâm ettirmiş olduğu Hırvat Vezir Ferhad Paşa sırf şahsî garazından dolayı Dulgadır hânedanından Şehsüvar-oğlu Ali Beyle oğullarını, akrabalarını ve adamlarını toptan öldürtüp servetlerini müsâdere ettiği zaman, Dulgadır Beyliğindeki tımarları ibtâl edip bu yüzden geçinen bir çok kimseleri haksız yere sersefil bırakmış ve tabiî bunlar Budin seferi esnasındaki isyânlara bütün maiyyetleriyle beraber iştirâk etmişlerdir: Bunların içinde çok nüfuzlu bir takım Türkmen Beyleri de vardır. Tıpkı bunun gibi, Osmanlı menbâlarında bu ısyan hareketlerinin birincisine sebeb olarak da bir devşirme oğlunun vergi işlerindeki zulmünden bahsedilir: «Baba-Zünnûn» isminde bir reisin idare ettiği ilk ısyan Bozok'da çıkmış ve bu ihtilâlin zuhuruna da orada sancak beyi olan Hersek-zâde Ahmed Paşa oğlu Mustafa Bey ismindeki zalimin «Süğlün-Koca» yâhut «Süğlün-oğlu» isminde bir ihtiyarın tarlasına nisbetsiz bir vergi tarhettirmesi ve ihtiyar Türk bunun biraz indirilmesini isteyince de hakâret olarak sakalını tıraş ettirmesi sebeb olmuştur! Her halde Şiîlik ve Safavîlik propagandacılarının bu vaziyetlerden istifâde etmemiş olmaları kabil değildir: Zaten Osmanlı menbâlarında birbirinden ayrı ve mahallî bir takım hareketler şeklinde gösterilen bu isyânların hemen hep ayni zamana tesâdüf etmesi ve hâdisâtın cereyânından anlaşıldığına göre ihtilâlcilerin birbirlerine yardım etmeleri bu hareketlerin muntazam bir plân dâiresinde ve belki de bir elden idare edilmiş olduğuna delâlet edebilir.

— En kuvvetli rivâyetlere göre ilk ısyan hareketi 1526=932 senesi 20 Ağustos=12 Zülka'de Pazartesi günü Bozok'da çıkan «Baba-Zünnûn» ihtilâlidir: Bâzı menbâlarda bu ısyan 1527=933 senesine müsâdif gösterilirse de doğru değildir; bunun İçel taraflarına da yayılan büyük bir hareket olduğu da rivâyet edilir. Zaten bu vak'a münferid kalmış değildir: Çünkü

ayni zamana tesâdüf etmek üzere Adana havâlisinde «Domuz-oğlan=Tonguz-oğlan» ve Kızılbaş halîfelerinden «Velî-halîfe», Tarsus taraflarında da «Yenice-Bey» isimlerindeki ihtilâl reisleri de harekete geçmiştir. Bu birinci safhadan sonra da 1527=933 tarihine tesâdüf eden meşhur Kalender isyânı başlamıştır. Bütün bu hareketlerin en mühim reisi işte bu Kalenderdir; yukarda bahsi geçen «Baba-Zünnûn» buna nisbetle ikinci derecededir: İçel'den Tokad'a kadar büyük bir sahada hareket eden Zünnûn'un tenkili çok müşkil olmuş ve Osmanlı kuvvetleri muhtelif mağlûbiyetlere uğradıktan ve bir çok mühim şahsiyetler maktûl düştükten sonra isyânın bu ilk safhası bastırılabilmiştir. Bu ilk safha altı vak'aya ayrılabilir:

1 — 1526=932 senesi 20 Ağustos=12 Zülka'de Pazartesi günü «Baba-Zünnûn» Bozok sancak Beyi Hersek-zâde Mustafa Beyle bunun zulüm âletleri olan Kadı Muslihüddin ve kâtip Mehmet'i idâm ettirerek ısyan bayrağını açmıştır;

2 — Bu vaziyet üzerine Karaman Beylerbeyi İskender Paşa-zâde Hurrem Paşa maiyyetine Kayseri Beyi Behram Beyle İçel Beyi Bostancı-Ali Bey'i alarak âsiler üzerine yürümüşse de Kayseri civârında «Kurşunlu» boğazında ordusu mağlûb olmuş ve hem kendisi, hem maiyyetindeki sancak Beyleri maktûl düştükleri için Baba-Zünnûn Tokad tarafına yürüyüp Artıkovâ» ve Kazova cihetlerini istilâ etmiştir;

3 — Bu tehlikeli vaziyetten telâşe düşen Sıvas Beylerbeyi Hüseyn Paşa âsilere karşı Malatya Beyi Yular-kısdı-oğlu İskender Bey'i göndermişse de müdhiş bir bozguna uğrıyan bu sancak beyi canını kurtarıp kaçmaktan başka bir şey yapamamıştır; bu suretle Baba.Zünnûn Osmanlılara karşı üstüste üç muvaffakiyet kazanmış demektir;

4 — Nihayet Sıvas Beylerbeyi Hüseyn Paşa Adana Beyi Ramazan-oğlu Pîrî-Bey'le beraber harekete geçip 1526=932 senesi 26 Eylül=19 Zülhicce Çarşanba günü «Höyüklü» mevkiinde âsileri mağlûb etmiş ve Baba-Zünnûn işte bu vak'ada maktûl düşmüşse de maiyyetindeki kuvvetler dağılmamış ve hattâ o gece Hüseyn Paşa ordusuna baskın yaparak ve galipleri mağlûb ederek reislerinin intikamını almışlardır: Hüseyn Paşa bu hâdiselerden yaralı olarak Sıvas'a kaçmış ve orada ölmüştür;

5 — Bu vaziyet üzerine Diyarbekir valisi Husrev Paşa büyük bir sür'atle hareket edip başsız kalan âsileri kolayca tenkile muvaffak olmuştur;

6 — Kilikya'da «Veli-halîfe», «Yenice-Bey» ve «Tonguz-Oğlan» idaresindeki mahalli hareketler de nihayet Adana Beyi Ramazan-oğlu Pîrî-Bey'tarafından bastırılmıştır.

Anadolu isyânlarının bu birinci safhası sona erdiği sıralarda «Kalender» yâhut «Kalender-Şâh» isyânı denilen ikinci safha başlamaktadır. Bu ikinci safhanın hangi tarihte başlamış olduğunu tamamiyle tâyin etmek kabil değildir. Yalnız lıâdisâtın cereyân tarzına nazaran iki safha arasında mühim bir fâsıla geçmediği anlaşılmaktadır. Budin seferinden avdet eden Kanunî'ye Petervaradin önlerinde arzedilen ısyan haberi umumiyetle birinci safhaya ait gösterilir: 1526=933 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sultan Süleyman Istanbul'a geldiği zaman Kalender isyânı büyük bir şiddet göstermiye başlamış olduğu ve Petervaradin konağından tenkil hareketine memur edilerek ileri sevkedilmiş olan Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'nın da bir şey yapamıyacağı anlaşıldığı için, nihayet Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın 3 bin Yeniçeri ve 2 bin Sipâhiden mürekkep beş bin kişilik bir takviye kuvvetiyle harekâtın başına gönderilmesi zaruret şeklini almıştır. — Aşağıki fıkralara da bakınız).

8 Haziran=8 Ramazan, Cumartesi: Kalenderin Karaçayır zaferi.

Âsilerin bu muvaffakiyetine sahne olan Karaçayır Sıvas'ın şimalindedir. — O zamana kadar hükûmet kuvvetleriyle muhtelif müsâdemelerde bulunan, umumiyetle muvaffak olan ve her halde tenkil edilemiyen «Kalender» yâhut «Kalender-Şâh» çok mühim bir şahsiyettir: Hacı-Bektâş-i-Velî sülâlesinden olmak itibariyle Anadolu'da Bektaşiliğin yayılmasına yıllarca çalışmış, etrâfına binlerce müridler, abdallar, dervişler ve halk arasından tarafdarlar toplamış ve rivayete nazaran otuz bin kişilik bir kuvvetle ortaya atılmıştır; Kalender'in en mühim cephesi, maddî kuvvetle manevî kuvveti cem'etmesidir; onun için halk kütlelerinden daimâ yeni kuvvetler toplıyabilecek bir vaziyettedir. Bu müdhiş şahsiyetin Osmanlılara karşı saltanat dâvâsiyle ortaya atıldığı ve hattâ «Kalender-Şâh» ünvanını bile takındığı rivâyet edilir; Safavîlerle münasebette bulunduğunu gösteren deliller de vardır. Devşirmelerin Osmanlı idaresinden soğutmuş oldukları Sünnî Türklerle «Çiçeklü», «Masadlu», «Akçakoyunlu» ve «Bozoklu» Türkmen aşîretleri ve bunlardan başka Baba-Zünnûn isyânının kılıç-artıkları da Kalender'in maiyyetine iltihak etmiş, netice olarak Anadolu'nun ortasından şarkına kadar büyük bir saha ısyan sahnesi haline gelmiştir. Bütün bu ısyan ve tenkil hareketlerinden dolayı anavatanı muazzam bir harâbeye çeviren ve mütemadiyen Türk kanı dökülmesine sebeb olan bu fecî vaziyetin bütün tarihî mes'ûliyeti Anadolu Türklerini en müdhiş zulümlerle Osmanlı idaresinden soğutmuş olan Devşirme zümresinin boynundadır. Daha Fatih devrinden itibaren, Istanbul fethinin veyâhut mensub oldukları yabancı milliyetlerin intikamını Anadolu Türklüğünden almak istediklerini kendi dilleriyle açıkça söylemiş bir takım vatansız ve hâin serseriler Paşalık; Vezirlik ve Serdarlık sıfatlarıyla Anadolu Türkünün başına musallat edilmiş, Karaman oğullarının, Şiîlerin, Dulgadır Beylerinin vesairenin tenkili bahânesiyle bu serserilerin işlemedikleri cinayet kalmamıştır: 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının dördüncüsüne bakınız. İşte bundan dolayı bu seferki vaziyet Anadolu'da rüzgâr ekmiş olan Osmanlı idaresinin fırtına biçmesi demektir! — Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa Istanbul'dan beş bin kişilik bir kuvvetle Aksaray'a geldiği zaman âsilere karşı Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasında büyük bir ordu sevketmiştir: Karaçayır muharebesinde Kalender'e mağlûb olan ordu işte budur. Bu müdhiş bozgunda en mühim Osmanlı ümerâsından bir çokları maktûl düşmüş, Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa ile Alâiyye Beyi Sinan, Amasya Beyi Kocu, Birecik Beyi Mustafa, Anadolu Tımar-defterdarı Nuh ve Karaman Defterdar-kethudâsı Mehmet Beyler telef olmuş ve başkumandan vaziyetinde bulunan Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa da bin müşkilâtla kaçıp canını kurtarmıştır).

22 Haziran=22 Ramazan, Cumartesi: Kalender'in mağlûbiyeti ve kesik başının teşhiri.

(Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Karaçayır bozgununu Adana vilâyetindeki Kars kalesine geldiği zaman haber almış ve oradan maiyyetindeki beş bin askerle derhâl Elbistan'a gitmişse de muzaffer ihtilâlcilerin üzerine yürüyecek kadar cüret gösterememiştir: Bundan evvelki Karaçayır muharebesine bizzat iştirâk etmemiş olan Frenk-İbrahim Paşa'nın bu sefer de kendisini tehlikeye atmaması bilhassa dikkat edilecek bir noktadır! İbrahim Paşa Elbistan'da ancak bâzı siyasî tedbirler ittihâz etmekle meşgul olmuştur. Bu tedbirlerin en mühimlerinden biri Karaçayır bozgunundan kurtulup kaçabilen mağlûp ve perişan Osmanlı askerlerinin henüz harbe girmemiş olan askerle temasına müsaade edilmemesi ve bu suretle taze kuvvetlerin mâneviyyâtını bozabilecek te'sirlerden uzak tutulması, biri de vaktiyle Hırvat devşirmesi Ferhad Paşa'nın Şehsüvar-oğlu Ali Beyle oğullarını ve taraftarlarını imhâ ettiği zaman ibtâl ettirmiş olduğu tımarların eski sahiplerine iâdesi ve Beylerine mükâfatlar va'dedilen Türkmen aşîretlerinin de gizli muhârebelerle Kalender'in maiyyetinden uzaklaştırılması gibi şeylerdir: İşte bu siyasî tedbirlerin neticesi

olarak Kalender ordusunun birdenbire tenhalaştığı ve ısyan reisinin yeni kuvvetler toplamasına veyâhut İran'a kaçmasına vakit bırakılmadan Vezir-i-a'zam'ın en çok itimad ettiği zâbitlerden «Bilâlî-Mehmet» veyâhut «Belâlı-Mehmet» ve «Deli-Pervâne» kumandasında bir kuvvet sevkedildiği rivâyet edilir: Bu Osmanlı kuvvetlerinin kazandığı son muharebe «Baş-saz» dağlarında âsilerin tenkili ve Kalender'in maktûl düşmesiyle neticelenmiştir. Kalenderle beraber Dulgadır hânedanından «Veli-Dundar» isminde bir prensin de maktûl düştüğü rivâyet edilir: Tabiî bu Türkmen Beyinin o isyâna iştirâki, Dulgadır oğullarının Devşirmelerden gördüğü zulümlerden dolayıdır: 1522=928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Netice itibariyle bir çok kanlar dökülüp bir çok ocaklar sönerek nihayet isyânlar tenkil edilmiş fakat sebepler izâle edilemediği için, hemen bütün Osmanlı tarihi boyunca Anadolu daimâ ayaklanmıştır).

11 Ağustos=13 Zülka'de, Pazar: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Anadolu'dan Istanbula avdeti.

(İbrahim Paşa'nın Anadolu seferi bu 1527=933 senesi 30 Nisan=28 Receb Salı gününden itibaren tam 3 ay 11 gün sürmüştür. — Âsilerin Sancakları zafer alâmeti olarak Istanbul'a getirilmiştir. — Kanunî bu neticeden çok memnun olmuş ve Makbûl-İbrahim Paşa'nın o zamana kadar «on iki yük» yâni bir milyon iki yüz bin akça tutan tahsisatını «sekiz yük» ilâvesiyle iki milyon akçaya çıkardıktan başka murassâ kılıç, hançer vesair bir takım kıymetli hediyeler de ihsan etmiştir).

1527=934

3 Teşrinisâni=8 Safer, Pazar: Kaabız meselesi.

(İlmiyye mesleğine mensub olan Molla Kaabız İranlıdır ve İran'dan Istanbul'a gelip Osmanlı ulemâsı arasına katılmış şüpheli bir adamdır: Bu adamın bir müddettenberi umumî yerlere ve hattâ bir rivâyete göre bâzı meyhânelerde ortaya attığı tuhaf fikirler nihayet .Istanbul halkını büyük bir teessür ve heyecan içinde bırakmıştır; Kaabız-Molla'nın fikirlerinde hiç bir kıymet yok, yalnız halkın itikadına dokunacak bir mahiyet vardır: Bu adamın ortaya attığı nazariyyeye göre Hazret-i İsâ bütün Peygamberlerden üstündür ve hattâ Peygamberimizden bile «efdal» dir! İşin en tuhaf tarafı, acem mollasının bu vâhî ve havaî davâsını şahsî bir fikir şeklinde serdetmeyip islâmî bir şekle sokması ve bir takım âyetlerle hâdîsleri istediği gibi te'vil ve tefsir ederek meseleyi İslâmiyet esaslariyle isbat ediyor gibi görünmesidir! Bu vaziyete göre Kaabız-Molla İslâm dinini reddedip hıristiyanlık propagandası yapmış olmuyor, müslümanlığı kabul etmekle beraber hıristiyanlığı ondan üstün tutmuş oluyor demektir! O zaman İslâm hilâfetinin merkezi olan Istanbulda, yâni İslâmiyet nâmına hıristiyanlıkla mücâdele edip duran bir Sünnî müslüman devletinin pâyıtahtında böyle bir mugalatanın ortaya atılması, tabiî memleketin mâneviyyâtını sarsacak tehlikeli bir oyundur: Bu mühlik oyunda Şark'ın ve yâhut Garb'ın ne dereceye kadar te'siri bulunduğu belli değilse de çok muhtemeldir. — O zamana kadar bir takım câhillerin fikirlerini çelerek memleketin mânevî birliğini bozmıya başlıyan Kaabız'ın oynadığı rol bâzı ulemânın şikâyetleri üzerine hem saraya, hem hükûmete aksetmiş, fakat meselenin fikrî mahiyetinden dolayı Molla birdenbire cezalandırılmıyarak Divân'da nazariyyesini izaha dâvet edilmiştir: Avrupa Katolik âleminde imanlarından en hafif şekilde bile şüphe edilen insanların diri diri yakıldıkları bir devirde İslâm dininin en mühim esaslarını aylarca açıktan açığa baltalıyan bir şahsın nihayet ilmî bir münâkaşaya ve nazariyyesinin isbâtına dâvet edilmesi, on altıncı asırda fikir hürriyetinin Avrupa'ya nisbetle Türkiye'de ne kadar esaslı olduğunu göstermesi bakımından bilhassa dikkat edilecek bir noktadır. — Kaabız-Molla iki gün üstüste Divâna getirilmiş ve 2

Teşrinisâni=7 Safer Cumartesi gününe tesâdüf eden ilk celsede «Sadreyn» denilen Rumeli ve Anadolu Kadı-askerleriyle karşılaştırılmıştır: O sırada «Sadr-ı-Rûm», yâni Rumeli Kadı-askeri «Fenârî-zâde Muhyiddin Çelebi», «Sadr-ı-Anadolu» yâni Anadolu Kadı-askeri de «Kaadirî-Çelebi» dir. Kaabız-Molla bütün vüzerânın huzurunda işte bu iki din âlimine nazariyyesini uzun uzadıya izah etmiş, Kanunî bu izahâtı kafes arkasından dinlemiş, fakat bu mevzû üzerinde hazırlıksız olan Kadı-askerler nazariyye sâhibiyle ilmî bir münâkaşaya girişmekten ictinâb ederek yalnız:

— Hikemtü bi-katlihî

yanî «idâmına hükmettim» demekle iktifâ etmişlerdir: İslâm esaslarına taarruz eden bir müslüman şer'an idâm edilir; bilhassa Kaabız'ın yaptığı yalnız din esaslarıyla oynamaktan ibaret değil, ayni zamanda Osmanlı imparatorluğunun İran şiîliğiyle Avrupa katolikliği arasında tutunabilmek için istinâd ettiği sistemi de temelinden baltalamak demektir! Fakat buna rağmen nazariyyesinin yanlışlığı ilmî delillerle isbât edilip çürütülmüş olmadığı için Kadı-askerlerin müştereken verdikleri idâm hükmünü Divân âzâsı kabul etmemiş, Kaabız serbest bırakılmış ve «Peçevî»nin tâbiriyle «mülhid mülzem olmayup Dîvân-ı Hümâyûn'dan çekilüp gitmiş» dir! Kafes arkasından bu sahneyi seyreden Sultan Süleyman hayret etmiş ve İbrahim Paşa'yı çağırtıp:

— Bir mülhid Dîvânumuza gelür, hezeyâna cür'et kılar ve mülzem olmaz, çıkar gider, buna bâis nedür?

dediği zaman ondan şu cevâbı almıştır:

— Nice idelüm? Kadı-askerlerümüz mesâil-i şer'iyyeye âlim değüller ki mel'ûnu ilzâm-u-iskât ideler!

Bu telâkkiye göre, mukaddesâta bile dil uzatmış bir adamın fikri ancak fikirle mağlûb edilebilir, fikre karşı kılıçla mukabele etmek doğru değil demektir! Osmanlı medeniyetinin azamet devrindeki büyük cephelerinden biri de işte bu fikir hürriyetidir. Bu telâkkiye Sultan Süleyman da iştirâk ettiği için ertesi gün ikinci bir celse akdedilmesini emretmiş, o zamana kadar yaptığı propagandalarla bir takım tarafdarlar peydâ etmiş olan Kaabız-Molla o gece ihtiyâten nezâret altına alınmış ve Kanunî'nin emriyle ertesi gün, yâni 3 Teşrinisâni=8 Safer Pazar günü akdedilen ikinci Divân ictimaına 1525-1526=932 tarihindenberi Zenbilli-Ali Efendi'ye halef olan ve dine, edebiyata, lisaniyata ve tarihe ait iki yüz kadar eseriyle ilim tarihimizin en büyük şahsiyetlerinden sayılan «İbni-Kemal» lâkabiyle meşhur Şeyh-ül-İslâm Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi ile o devrin en büyük âlimlerinden Istanbul Kadısı «Sa'düddin Çelebi» dâvet edilmiştir. İbni-Kemal, Kaabız-Molla'nın nazariyyesini «kemâl-i hilm üzere» dinledikten sonra kendisiyle uzun bir münâkaşaya girişip İslâm esaslarına istinâd ettirmek istediği dâvanın çürüklüğünü ilmî delillerle isbât ettiği için nihayet söyliyecek söz bulamıyan Kaabız «Hatâsını iz'ân idinüp başın zemine salmışdır» Aylarca propaganda yapıp bir takım câhillerin zihinlerini çelerek kendi vatanı olmıyan bir memleketin mânevî birliğini bozan bir entrikacı mollanın safsataları birer birer meydana çıkarılıp boynunu bükmekten başka çaresi kalmadığı zaman bile kendisine hatâsından rücû ettiği takdirde serbest bırakılacağı hem Şeyh-ül-İslâm, hem Istanbul Kadısı tarafından teklif edilmişse de, kabul etmediği için nihayet idâmına hükmedilmiştir: Kaabız'ın idâmı yalnız bir din meselesi değil, ayni zamanda bir millî emniyet ve selâmet meselesidir; o zamana kadar bir takım câhillerden tarafdarlar te'min eden bu şüpheli adamın fikrinde ısrâr ettiği halde cezasız bırakılması içtimaî bir tehlikenin beslenmesi demektir).

1527-1528=934

Bosna, Hırvatistan, Esklâvonya ve Dalmaçya fütuhâtı.

(Bosna vilâyetinde henüz Macarların elinde bir takım kaleler vardır ve bunların en mühimmi de eski Bosna krallığının pâyıtahtı olan «Jajcza/Jaicsa=Tayça» şehridir; bu müstahkem mevki vaktiyle Fatih devrinde fethedilmişse de bir müddet sonra Macarlar tekrar işgâl etmişlerdir: 1463=867 ve 1464=868 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. Kanunî'nin Mohaç zaferinde Macar krallığının yıkılması ve ortaya bir takım krallık müddaîlerinin çıkması üzerine başsız kalan bu müstahkem şehirle diğer Bosna, Dalmaçya vesaire kaleleri Osmanlı kumandanlarının taarruzlarına uğrıyarak birer birer fethedilmiye başlamış ve Istanbul şehri bu kış mevsimini hep fetih müjdeleriyle geçirmiştir. Bu fütuhâtın en mühim kahramanları, İkinci Bâyezid'in kızından torunu olan Bosna Beylerbeyi Husrev Bey'le Mohaç muharebesindeki çevirme hareketiyle şöhret bulan Semendire Beyi Yahyâ paşa-zâde Bali/Balı Bey'dir. Bosna'da fethedilen kalelerin en mühimleri, yukarda bahsi geçen Yayça'dan başka Banyaluka/Banaluka, Sokol, Belojesero, Orbovatz, Levatz, Serepwar, Aparuç, Perga, Bassatz ve Greben mevkileri de, bunlardan başka Hırvatistan'da Türklerin «Kırbova» dedikleri Urana kaleleri fethedilmiştir. — Bu fütuhâtın ay ve gün tarihlerinde ihtilâflara tesâdüf edildiği gibi, bâzılarınınki tamamiyle karanlıktır: her halde bunların fethi umumiyetle Hicretin 934 ve Milâdın 1527-1528 kış mevsimine müsâdifdir ve bir çoğu mukâvemet etmeden teslim olmuştur).

1528=934

28 Şubat=7 Cumâda-l-âhire, Cuma: Osmanlı himâyesine giren Macar kralı Szapolya ile muâhede akdi.

(Mohaç muharebesinde Macar istiklâlinin yıkılması, Macaristan'ın Osmanlı istilâsına uğraması ve son Macar kralı İkinci Lajos'un vâris bırakmadan maktûl düşmesi anarşi içinde kalan bu krallık üzerinde iki saltanat müddaîsinin zuhuruna sebeb olmuş, Macar milliyetperverleri Transylvania=Erdel voyvodası Szapolya'yı ve Almanya imparatoru Charles-Quint'den Türk istilâsına karşı yardım ümid eden bâzı Macar asilzâdeleri de imparatorun küçük kardeşi ve maktûl kral Lajos'un hem eniştesi, hem kayınbiraderi olan arşidük Ferdinand'ı iltizam etmişlerdir: 1526=933 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bir taraftan da Kanunî Sultan Süleyman Peşte'den Istanbul'a dönerken huzuruna kabul ettiği Macar zâdegânına Szapolya'yı kral tâyin edeceğini va'detmiştir: 1526=932 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız. Fakat buna rağmen o zamandanberi Macar krallığının yeni vaziyeti resmî ve hukukî vesikalarla tesbit edilmiş değildir; zaten bütün Macaristan işgâl edilmemiştir: Yalnız sevkülceyş bakımından lüzum görülen kalelerin işgâliyle iktifâ edilmiş ve bu suretle Macaristan'ın mühim bir kısmı iki rakîp kral arasında bir mücâdele sahnesi haline gelmiştir. Szapolya ile Ferdinand arasında vukua gelen Tokay meydan muharebesinde Szapolya mağlûb olmuşsa da mücâdeleden vazgeçmemiş ve bir tarafdarı kaynatası olan Lehistan kralı Birinci Sigismond'a başvurmakla beraber, en mühim tedbir olarak da Istanbul'a bir elçi gönderip Kanunî'ye dehâlet etmiştir. Szapolya'nın gönderdiği elçi «Lasczky» isminde bir Leh asilzâdesidir. Bu elçi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın delâletiyle 27 Kânunusâni=5 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü Kanunî'nin huzuruna kabul edilebilmek şerefine nâil olmuş ve Sultan Süleyman Macaristan'ın kendi kılıç hakkı olduğunu, fakat Szapolya kendisine sâdık bir bende olmayı kabul ettiği için bu ölkeyi Osmanlı himâyesi altında olmak şartıyla ona terkettiğini ve Ferdinand'a karşı onu daima

müdafaa ve himâye edeceğini ve binaenaleyh Szapolya'nın artık müsterih olmasını söylemek tenezzülünde bulunmuş ve işte bunun, üzerine tam bir ay süren bir müzakereden sonra 28 Şubat=7 Cumâda-l-âhire Cuma günü Macar krallığını Türk himâye ve hâkimiyyeti altına sokan meşhur muâhede imza edilmiştir. Fakat bu sırada bir tarafdarı Avusturya'ya karşı sefer hazırlıkları yapılırken, bir taraftan da kral Ferdinand'dan üç kişilik bir sefâret hey'eti gelmiştir: Bu hey'etin vazifesi yardım veyâhut himâye istemek değil, Macaristan'da işgâl edilmiş olan kaleler iâde edilmek şartiyle sülh istemektir: Hattâ elçilerin iâdesini istedikleri kalelerin bir listesini bile getirip Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya takdim ettikleri ve onun da bu çılgınca cür'etkârlığa karşı alay etmiş olduğu rivâyet edilir! Avusturya elçilerinin küstahça ifâdeleri hiç hoşa gitmemiş ve kendilerinden Fransa, Lehistan, Venedik, Transilvania vesair hıristiyan hükûmetleri gibi Türk himâyesine ilticâ etmek dururken neden dolayı böyle yüksekten atıp tuttukları sorulmuş ve ondan sonra da ikametgâhlarında mevkuf tutulmaları emredilmiştir: Bu mevkufiyet dokuz ay kadar sürmüştür. — Zapolya ile akdedilen muâhede için 29 Şubat=8 Cumâda-l-âhire Cumartesi tarihi de rivâyet edilir).

1529=935

28 Mart=18 Receb, Pazar: Makbûl-İbrahim Paşaya Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten «Ser-askerlik» tevcihi.

(Feridun Bey «Münşeât» ındaki berât suretinde «evâil-i şehr-i Şa'ban=Nisan ortaları» tarihinde yazıldığından bahsedilirse de gün rakamı yoktur. Muhtelif Osmanlı menbâlarında 8 Receb=18 Mart Perşenbe, 10 Şa'ban=19 Nisan Pazartesi vesaire tarihlerine de tesâdüf edilir: Burada esas ittihâz edilen «28 Mart=18 Receb Pazar» tarihi Ser-askerlik berâtını Kanunî'nin emriyle yazmış olan Celâl-zâde-Mustafa'nın «Tabakaat-ül-memâlik» indeki rivâyetine müstenittir. — «Ser-asker» ünvânı o zaman «Baş-Kumandan» mânâsına kullanılmıştır. Daha sonraları ordu ve cephe kumandanlarına da verilmiş olan bu ünvanın Harbiye Nâzırlarına alem olması Tanzimât'dan sonradır; onun için Sadr-ı-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten işte bu ünvanla Baş-Kumandan olmuş demektir. — Böyle bir makam ihdâs edilip bunun İbrahim Paşa'ya tevcihine sebeb olarak Kanunî'nin:

«Eknâf-ı memleketümüz uzayıp masâlih-i Müslimin ile mühimmâtumuza nihâyet yok: Her hususda bizzât kendümüz mübâşeret itmek münâsib olmayup»

diye Baş-Kumandanlık vazifesini Pâdişahlıktan ayırmış olduğu rivâyet edilir: Tabiî bu tedbirin ittihâzında İbrahim Paşa'ya olan teveccüh ve itimadın da büyük bir tesiri vardır. — Ser-askerlik berâtına nazaran bu sıfatla beraber bir takım fevkalâde salâhiyetler de verilmiştir; bunlar şöyle sıralanabilir:

1 — Pâdişahın bizzat iştirâk ettiği ve etmediği seferlerin hepsinde İbrahim Paşa «umûmen Ser-asker»dir;

2 — Ser-asker «Her ne ki dirse ve her ne vech görürse» Pâdişahın emir ve irâdesi gibi itâat edilecektir;

3 — Ser-asker gerek pâyıtahtta, gerek taşrada Beylerbeylerinden itibaren bütün memurları azil ve nasbetmek salâhiyetini hâizdir: Yâni İbrahim Paşa vüzerâdan başka herkesi irâde istihsâline hâcet görmeden azil ve nasbedebilir ve tımar tevcihinde de ayni salâhiyeti hâizdir;

4 — İdam cezasına varıncaya kadar her türlü idarî, siyasî ve askerî cezalar vermek salâhiyeti de vardır.

Bu suretle Pâdişah kendi salâhiyetlerinden bir çoklarını Ser-askerlik makamıyla beraber Vezir-i-a'zamına devretmiş demektir: «Peçevî»nin rivâyetine göre İbrahim Paşa'ya yalnız «terakkî-i âm ve bahşiş ve ihsan» gibi mâlî salâhiyetler verilmemiştir. Bu fevkalâde tevcihe ait «Berât-ı-Hümâyûn» la beraber Makbûl-İbrahim Paşa'ya «Tabl-u-alem», yâni Mehter takımıyla altı tuğ ve dört yerine yedi sancak, beş yüz bin akça ihsân-ı Şâhâne, birinin bütün takımları murassâ olmak üzere dokuz at, bir murassâ kılıç, dört «hil'at-i-fâhire», bir «murassa çeleng» yâni elmaslı taç, dokuz bohça kıymetli kumaş göndermiş ve bütün bunlardan başka o zamana kadar «yirmi yük» yâni iki milyon akça tutan tahsisâtı da «otuz yük» e, yâni üç milyon akçaya çıkarılmıştır! Fakat fakir bir Parga balıkçısının o devşirme ve dönme dölü üç milyonu az görüp dört milyon istemek soysuzluğunu da göstermişse de uzun uzadıya ısrarlarına rağmen Kanunî kat'iyyen muvâfakat etmemiştir! Makbûl-İbrahim'in bu tarihten 1 sene, 8 ay, 10 gün evvel bir milyon iki yüz bin akça olan tahsisatının iki milyona çıkarılması için 1527=933 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bâzı Osmanlı ve ecnebi menbâlarında İbrahim Paşa'nın Ser-askerliği bu sırada hazırlanmakta olan birinci Viyana seferine münhasır gibi gösterilmekte ve hattâ yalnız «Alman seferine serdâr» tayin edildiğinden bahsedilmekteyse de doğru değildir: Yukarda gördüğümüz gibi, Ser-askerlik berâtına nazaran Pâdişahın iştirâk edeceği ve etmiyeceği seferlerin hepsine şâmil olarak Baş-Kumandan olmuştur. Zaten yalnız bir sefere serdâr tâyini bundan evvel de bir çok defalar görülmüş eski bir âdet demektir: Kanunî'nin bu sefer yaptığı yenilik, İbrahim Paşa'yı bütün seferler için daimî ve umumî surette Baş-Kumandan tâyin etmiş olmasında gösterilebilir. — Ser-askerlik berâtiyle tuğlar, sancaklar ve diğer hediyeler Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa'ya ve bir rivâyete göre de Yeniçeri-ağası Ferhad Ağa'ya tevdi edilerek Davudpaşa çayırında ordugâh kurmuş olan İbrahim Paşa'ya gönderilmiş, «Berât-ı.Hümâyûn» bütün vüzerâ ve devlet erkâniyle ordu müvâcehesinde muhteşem merâsimle okunmuş ve ikbâl devrinin en parlak gününü idrâk eden Sadr-ı-a'zam ve Ser-asker Dâmâd-İbrahim Paşa «El-öpme» merâsimi yapılarak, tebrik edilmiştir. — Yirmi sekiz yaşında Vezir-i-a'zam olan bu Makbûl-İbrahim Paşa o sırada otuz dört yaşındadır ve 5 sene, 9 ay, 1 gündenberi Sadâret makamındadır: Pîrî-Mehmet Paşa'nın yerine Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini ve hüviyeti için 1523=929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız).

27 Nisan=18 Şa'ban, Salı: Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği makamının da ilâveten tevcihi.

(İbrahim Paşa 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi günü Pîrî-Mehmet Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam tâyin edildiği zaman Rumeli Beylerbeyliği de Sadârete ilâveten kendisine tevcih edilmiş ve hattâ 1526=932 Mohaç seferine hem Sadr-ı-a'zam, hem Rumeli Beylerbeyi sıfatlarıyla iştirâk etmiştir: O sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Fakat o seferden sonra Rumeli Beylerbeyliği Sadâretten ayrılarak Kasım Paşa'ya tevcih edilmiştir. Bu sefer ikinci Vezir Mustafa Paşa vefât edince onun yerine Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa tâyin edilmiş ve bu Beylerbeyliği de tekrar Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya verilmiştir: Bu suretle İbrahim Paşa hem Sadr-ı-a'zam, hem Ser-asker, hem Rumeli Beylerbeyi olmuş, yâni o muazzam devletin siyasî, idarî ve askerî bütün salâhiyetlerini nefsinde toplamış demektir).

10 Mayıs=2 Ramazan, Pazartesi: Dördüncü «Sefer-i-Hümâyûn»: Kanunî'nin Istanbul'dan «Gazây-ı-Bec» denilen birinci Viyana seferine hareketi.

(Birinci Viyana muhâsarasıyla neticelenen bu meşhur seferin ne gibi şerâit altında açıldığını anlamak için 1525=932 vukuâtının «6 Kânunuevvel», 1526=932 vukuâtının «24 Eylül», «16 Teşrinievvel» ve «16 Kânunuevvel» fıkralarıyla 1528=934 vukuâtının «28 Şubat» fıkrasına bakınız. Bu fıkralardan anlaşılacağı gibi, Mohaç meydan muharebesinde Macaristan'ın son müstakil kralı «Louis II=İkinci Lajos» un vâris bırakmadan maktûl düşmesi Macar tahtı üzerinde iki müddaî zuhuruna sebeb olmuştur: Biri Macar asilzâdelerinin en mühimmi olan Transylvania=Erdel voyvodası «Szapolyai Janos», biri de Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi ve maktûl Macar kralının hem eniştesi, hem kayınbiraderi olan Arşidük Ferdinand'dır; bunların birincisi ecnebî kral istemiyen Macar milliyetperverlerine, ikincisi de Türklere karşı Almanlardan yardım ümid eden bâzı Macarlara istinâd etmektedir; Macaristan haricinde de Almanya imparatorunun kendi kardeşini iltizâm etmesine mukabil Kanunî Sultan Süleyman milliyetçilerin istedikleri Szapolya'yı iltizam ederek Alman müdahale ve nüfuzuna karşı gelmektedir. Bu iki müddaîden Szapolya 1526=932 senesi 16 Teşrinievvel=9 Muharrem Salı günü Tokay şehrinde toplanan bir Diyet meclisi tarafından ve rakîbi Ferdinand da gene o senenin 16 Kânunuevvel=11 Rebî'ül-evvel Pazar günü Pressburg'da toplanan diğer bir Diyet meclisi tarafından Macar kralı ilân edilmiş ve bu suretle ikisinin arasındaki rekâbet en şiddetli devresine girmiştir: Bunlardan Szapolya esasen voyvodalığında bulunduğu Transylvania=Erdel eyâletiyle orta Macaristan'ın bir kısmına, Ferdinand da garbi ve şimaligarbî Macaristan'da şerit gibi uzayan bir mıntakaya hâkimdir; fakat Arşidük Ferdinand Macar krallığına seçildikten iki ay sonra, yâni 1527=933 Şubat=Cumâda-l-ûlâ ayında son Macar kralı İkinci Lajos'un hâkim olduğu Bohemya krallığına da sıhriyyet bakımından vâris sıfatıyla intihab edilmiş ve bu suretle Avusturya, Bohemya ve garbi Macaristan'ı hükmü altında toplıyarak Szapolya'dan çok kuvvetli bir vaziyete gelmiştir. Osmanlı menbâlarında bunlardan Szapoîyai Janos'a «Yanoş-kral» ve Ferdinand'a da «Ferendûş» ismi verilir! — İki rakîb arasındaki Tokay meydan muharebesi işte bu vaziyet üzerine vukua gelip Szapolya mağlûb olmuş ve Ferdinand da o 1526=933 senesi 20 Ağustos=22 Zülka'de Salı günü muzafferen Buda-Peşte'ye girip yerleşmiştir: Tabiî bu vaziyet üzerine Szapolya orta Macaristan'ı kaybetmiş ve elinde kendi Beyliği olan Erdel=Transylvania'dan başka bir şey kalmamış gibidir. Szapolya'nın Istanbul'a elçi gönderip Kanunî'ye dehâlet ve ilticâ ederek bir tâbiiyyet ve himâye muâhedesi akdetmek mecburiyetinde kalması işte bu vaziyet üzerinedir: 1528=934 vukuâtının «28 Şubat» fıkrasına bakınız. Evvelce de gördüğümüz gibi Mohaç zaferi üzerine Türk ordusu Buda-Peşte'ye girmişse de Macar krallığının Osmanlı himâyesi altında ibkası takarrür ettiği için bütün Macaristan işgâl edilmemiş, yalnız sevkûlceyş bakımından lüzum görülen bâzı kalelerin işgâliyle iktifâ edilmiş ve hattâ Budin'deki kral sarayını muhâfaza için ilkönce bir mıkdar asker konulmuşsa da sonradan bu bile çekilerek şehrin idâresi Macarlara bırakılmıştır: Bu hareket tarzının o sırada Anadolu'da zuhur eden «Baba.Zünnûn» ve «Kalender» isyânlarından dolayı ihtiyâr edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; bununla beraber Kanunî'nin Macaristan'ı iki rakîb arasında bir mücâdele sahnesi hâline getirerek olgun bir meyve şekline sokmak ve ondan sonra da istediği zaman müdahale etmek siyasetini tâkib etmiş olmak ihtimâli de çok kuvvetlidir. Nihayet Szapolya'yı himâye için Birinci Ferdinand'a karşı açılan bu ilk Viyana seferi işte o siyasetin tabii bir neticesidir: Bu vaziyette Kanunî için bütün mesele, Viyana'nın fethinden ziyade Macaristan'ı işgâl ederek Balkan'lara doğru yaklaşmakta ve hattâ Türk işgâlindeki Macar kalelerinin ve meselâ Belgrad'ın iâdesini bile istiyecek kadar tehdidkâr bir vaziyet almakta olan Alman nüfuz ve hâkimiyyetini tekrar Garb'a sürmektir. İşte bundan dolayı kral Ferdinand'ın 1528=934 de «Hobordansky» isminde bir elçi riyâsetinde gönderdiği üç kişilik hey'et ikametgâhlarında dokuz ay kadar mevkuf tutulduktan sonra Kanunî'nin sefere başlamak üzere olduğunu Efendilerine bildirmek vazifesiyle memleketlerine iâde edilmişlerdir).

20 Mayıs=12 Ramazan, Perşenbe: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa askeriyle beraber orduya burada iltihak etmiştir).

30 Mayıs=22 Ramazan, Pazar: Ordunun Edirne'den hareketi.

(Kanuni Edirne'de on gün kalıp son hazırlıklar ikmâl edildikten sonra Filibe'ye hareket etmiştir).

5 Haziran=28 Ramazan, Cumartesi: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Ramazan bayramı burada geçirilmiş ve çok şiddetli yağmurlardan dolayı derhâl hareket edilmiyerek Filibe'de on gün konaklandıktan sonra on birinci güne tesâdüf eden 15 Haziran=8 Şevvâl Salı günü yola çıkılmıştır).

20 Haziran=13 Şevvâl, Pazar: Kanunî'nin Sofya'ya muvâsalatı.

(Burada altı gün kalınıp yedinci güne tesâdüf eden 26 Haziran=19 Şevvâl Cumartesi günü hareket edilmiş ve o gün Sofya'dan sonra ilk konak olan Eflaklar köyünden itibaren Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa ayni zamanda Rumeli Beylerbeyliği sıfatını da hâiz olduğu için Rumeli askeriyle ordudan, ayrılıp ileri harekete geçmiş ve Viyana önlerine kadar arasıra orduya iltihak etmek suretiyle önden gitmiştir. — Sofya'da altı gün konaklanması şiddetli yağmurlardan dolayıdır. — Muvâsalat için 14 Şevvâl=21 Haziran Pazartesi tarihi de rivâyet edilir).

17 Temmuz=11 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Begrad'a muvâsalatı.

(Ordu ertesi gün Sava nehri üzerinde kurulan köprüden Osmanlı menbâlarında, «Sirem» ve «Siremiyye» ve Garp menbâlarında da «Syrmium/Syrmia» denilen ve Tuna ile Sava arasındaki araziden mürekkeb olan karşı yakaya geçmiştir: Bu mıntaka için 1521=927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

15 Ağustos=10 Zülhicce, Pazar: Macar asilzâdelerinin ordugâha gelip itâat ve iltihak etmeleri.

(Bugün ve bunun ertesi gün bir çok Macar zadegânı «Mohaç» sahrâsına doğru ilerlemekte olan Türk ordusuna gelip Kanunî Sultan Süleyman'a itâat ve sadakat arzetmişlerdir: Bunlar, Macar ırkından olan kral Szapolya'ya tarafdar ve Avusturyalı Ferdinand'a muhâlif milliyetperverlerdir: Yukarda bu sene vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına da bakınız. — Ordunun ileri hareketi esnâsında bundan sonra da bâzı mühim şahsiyetler daha iltihak etmiştir).

18 Ağustos=13 Zülhicce, Çarşanba: Mohaç ovasında orduya iltihak eden Macar kralı Szapolya'nın istikbal merâsimi.

(Ordunun bugün vâsıl olduğu Mohaç sahrası, o tarihten tam iki sene, on bir ay, yirmi bir gün evvel Kanunî'nin Macar istiklâline nihayet veren parlak zaferine sahne olmakla meşhurdur: 1526=932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. 28 Şubat 1528=7 Cumâda-l-âhire 934 Istanbul muâhedesiyle Türk himâye ve hâkimiyyetine girmiş olan Macar kralı «Szapolyai Janos» işte bu tarihî sahrâda altı bin Macar atlısından mürekkep bir kuvvetle Türk ordusuna

iltihak etmiştir. — Kralın ordugâha yaklaşmakta olduğu mâlûm olduğu için, ikindi vaktine doğru Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa Yeniçeri ve diğer sınıflardan beş yüz askerle istikbale memur edilip yolda gelirken karşılamış ve ordugâhda hazırlanan otağa getirilmiştir).

19 Ağustos=14 Zülhicce, Perşenbe: Macar kralı Szapolya'nın huzura kabulü.

(İkindi vakti yapılan merâsimde muhtelif sınıflara mensup Türk askerlerinin selâm vaziyetinde teşkil ettikleri muhteşem saflar arasından geçen Macar kralı «Otâğ-ı Hümâyûn» a yaklaşırken büyük metbûuna hürmeten atından inip yayan yürümiye başlamış ve Otağ'ın önünde Rumeli Beyleri tarafından karşılanarak huzura çıkarılmıştır: Kral içeri girince Kanunî Sultan Süleyman büyük bir nezâket eseri göstererek tahtından kalkıp lûtfen ve tenezzülen üç adım atarak Haşmetlü mahmîsini karşılamış ve Macar kralı da büyük bir tazimle eğilerek dünyayı titreten muhteşem Türk'ün şanlı elini öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olmuştur. Sultan Süleyman tahtına oturunca kralla Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa da karşısına konulan altın sandalyalara oturtulmuş ve diğer vüzerâ ayakta divan durmuştur. — Bir müddet teveccühe ve iltifâta mazhar olduktan sonra tekrar el öpüp huzurdan çıkan Macar kralı dışarı çıkınca dört muhteşem hil'at ihsanına nâil olmuş ve bunun üzerine tekrar içeri girip minnet ve şükrânını arz için bir daha el öpmüştür. Kral ikinci defa dışarı çıktığı zaman da altın takımlı üç yâhut dört Arab atı ihsan edilmiştir. — Mohaç'dan «Buda-Peşte» üzerine bu merâsimin ertesine tesâdüf eden 20 Ağustos=15 Zülhicce Cuma günü hareket edilmiş ve Macar kralı Szapolya da askeriyle beraber metbuûnun maiyyetinde bulunmuştur).

20 Ağustos=15 Zülhicce, Cuma: İzvornik Beyi Küçük-Bâli Beyin Macar krallığı tacının getirilmesine memur edilmesi.

(Ordu Mohaç'la Osmanlı menbâlarında «Soksar» denilen «Sexard» arasındaki «Szekso» konağına geldiği zaman Macar krallık tâcının muhâfızıyla beraber bir kale Beyi tarafından ele geçirilmiş olduğu haber alındığı için, «Swornik=İzvornik» sancak beyi Küçük-Bâli/Balı Bey kendi maiyyet askerine ilâve edilen beş yüz Sipâhiden mürekkep bir kuvvetle büyük bir tarihî kıymeti hâiz olan bu meşhur tacın getirilmesine memur edilmiştir. — Macar krallık tacı, Macaristan'ı hıristiyan dinine soktuğu için Papalık makamından Milâdın 1000 ve Hicretin 390 tarihinde «Kral» ünvaniyle bu tarihî tacı alan ve daha sonra Katolik kilisesi tarafından «Saint-Etienne» ismiyle «Aizze» den olduğu ilân edilen ilk Macar kralı «Birinci Etienne» e aittir: Fakat sonraları bu tac iki parçadan ve daha doğrusu iki tacın birleştirilmesinden dolayı çifteleşmiştir; mineli bir altın tas şeklindeki üst kısmı Papalık makamının göndermiş olduğundan bahsettiğimiz eski taçtır: Onun altına, da 1073=465 tarihinde Bizans imparatoru Yedinci Mihail Dukas'ın hediye ettiği murassa çelenk eklenmiştir; Bu çifte tacı tılsımlı sayan Macarlar nazarında bir kralın millî hükümdar sayılabilmesi için mutlaka buna malik olması şarttır. — Arpad hânedanının müessisi sayılan ilk kraldan bu seferki Türk istilâsına kadar bütün Macar kralları «Tetevvüc» merâsimlerinde hep işte bu tacı giymişlerdir ve hattâ ondan sonra da bu an'aneye riâyet edildiği için bu meşhur tac zamanımıza kadar o tarihî kıymet ve ehemmiyetini muhâfaza etmiştir. Kanunî'nin birinci Viyana seferinde resmî muhâfızı olan «Claude Pereny» tarafından kral Ferdinand'a kaçırılırken Drava boylarında ele geçirilen meşhur tac işte budur ve Küçük-Bâli Bey kuvvetli bir muhâfız kıt'ayla işte bu tarihî emâneti getirmiye memur edilmiştir).

3 Eylül=29 Zülhicce, Cuma: Budin muhâsarası.

(Türklerin «Budin» dedikleri «Buda/Ofen» şehrinin Osmanlı ordusu tarafından ilk işgâli için 1526=932 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasına ve ondan sonra Bohemya kralı ve Charles-Quint'in

küçük kardeşi Birinci Ferdinand tarafından işgâli için de yukarda bu sene vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Budin şehri 1527=933 senesi 20 Ağustos=22 Zülka'de Salı günündenberi tam iki sene on beş gündür kral Ferdinand'ın işgâlindedir ve şehrin müdafaası Alman ve Macar askerlerine bırakılmıştır: Türk ordusu gelip şehrin etrafındaki bağlık sırtları işgâl ettiği zaman bu müdâfilere teslim teklif edilmişse de kabul etmedikleri için muhâsara tertibâtiyle harb harekâtına derhâl başlanmış ve daha zayıf bir rivâyete göre de iki gün muhâsara tertibâtiyle geçtikten sonra Hicrî sene başına tesâdüf eden 1 Muharrem 936=5 Eylül 1529 Pazar günü muharebe başlamıştır. — Budin'in teslimi için aşağıda «8 Eylül «fıkrasına bakınız. — Bir gün evvel esir edilmiş olan bir Alman askeri bugün serbest bırakılmış ve Türk ordusunun eşsiz intizâmiyle kuvvet ve kudretini mahsurlara anlatıp mâneviyyatlarını bozması için Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa bu esire:

— Var, gördüğün anlat! demiştir).

4 Eylül=30 Zülhicce, Cuma: Macar tacının Türk ordusuna getirilmesi.

(Küçük-Bâli Beyin getirmiye memur olduğu bu tarihî tac için yukarda bu sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bu kıymetli tac Viyana seferinden sonra, Kanunî tarafından Macar tahtına çıkarılmış olan kral Szapolya'ya verilmiştir).

1529=936

7 Eylül=3 Muharrem, Salı: Budin kale kapılarından birinin zaptı.

(Bu kapıya muhtelif menbâlarda «Aşağı-kapu» denilmektedir: Her halde böyle bir kapı işgâli mahsurların mâneviyyâtını büsbütün bozmuştur).

8 Eylül=4 Muharrem, Çarşanba: Budin kalesinin Türk ordusuna teslimi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, bir gün evvel kale kapılarından birinin işgâli bugün topçu ateşine lüzum görülmeksizin «yürüyüş» yâni umumî hücum yapılmasına sebeb olmuş ve sabahtan öğle vaktine kadar harbe devam edildikten sonra, kapılardan birinin zaptedilmiş olmasına rağmen henüz kale bedeninde hiç bir gedik açılmış olmadığı için mukâvemet ve müdafaa imkânları mevcud olduğu halde korkuya kapılan Alman kumandanları «Besserer» ve «Taubinger» birdenbire «Aman dilemiş», yâni tatlı canlarına dokunulmamak şartıyla teslim olmuşlardır! Bu teslimden Macar kumandanı «Nadsky»nin haberi olmadığı rivâyet edilir. Teslim şerâiti mucibince şehrin yağma edilmemesi ve ertesi günden itibaren istiyenlerin çıkıp gitmeleri takarrür etmiştir. Yalnız bu şerâit kale muharebelerini birer yağma ve ganîmet menbâı sayan Yeniçerilerin hoşuna gitmemiş, bunlar şehir yağmasından mahrumiyetlerine mukabil bahşiş istiyerek gürültü çıkarmış ve hattâ Segban-başı'nın kafasını yarıp bâzı zâbitleri taşlamışlarsa da Kanunî'den zorla bahşiş koparmıya muvaffak olamamışlardır! Bununla beraber ertesi gün, yâni 9 Eylül=5 Muharrem Perşenbe günü mağlûb Almanların çıkarmış oldukları münasebetsiz bir vak'a Yeniçerilerin tamahkârlıklarını bir dereceye kadar tatmin etmiştir: O gün teslim şerâiti mucibince kaleden çıkıp memleketlerine doğru yola düzülen Alman askerlerinden biri hâline bakmadan bir Yeniçeri neferine birdenbire kılıç saplıyarak aradaki mukaveleyi ahmakça bir cinayetle ihlâl etmiş olduğu için bağların içinde Yeniçeriler Almanlardan bir çoklarını öldürmüşler, mağlûplardan ancak kaçabilenler kaçmışlar ve Yeniçerler de Almanlarla Macarlardan esir aldıkları bir çok oğlanlarla kızları satarak ve mallarını yağma ederek bir hayli kazanç te'min etmişlerdir! — Bu seferki Budin muhâsarası 1529=935 senesi 3 Eylül=29 Zülhicce Cuma gününden bu 1529=936 senesi 8

Eylül=4 Muharrem Çarşanba gününe kadar beş gün sürmüş ve altıncı gün şehir teslim olmuştur; bununla beraber iki gün muhâsara hazırlıklarıyla geçip üçüncü gün, yâni 5 Eylül=1 Muharrem Pazar günü ateş açıldığı hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde altı gün muhâsara ve dört gün muharebe olmuş demektir. — Bâzı garp menbâlarında Budin'in 29 Ağustos 1529=24 Zülhicce 935 Pazar günü teslim olduğundan bahsedilirse de doğru değildir).

10 Eylül=6 Muharrem, Cuma: Boğdan Prensliğinin tâbiîyyet muâhedesi.

(Bâzı menbâlarda bu muâhedenin metinlerine tesâdüf edilirse de aralarında farklar vardır. Buradaki imza tarihi en kuvvetli rivâyete göredir. — Devlet müessisi olan bir voyvodanın isminden dolayı Türklerin «Boğdan» dedikleri «Moldavia/Moldava» prensliği Eflak'ın şimalinde ve Lehistan, Macaristan ve Osmanlı imparatorluğu gibi büyük devletler arasında ötedenberi bunların nüfuz mücâdelesine sahne olmuş ve bu muhtelif nüfuzların bâzan birine, bâzan diğerine ve hattâ bâzan da bir ikisine boyun eğerek mevcudiyetini muhâfaza edebilmiş küçük bir hükûmettir. Çelebi Sultan Mehmet devrindenberi Osmanlı akınlarına maruz kalan Boğdan voyvodalığı nihayet Fatih devrinde ve 1455=859 tarihinde senede iki bin altın haraca bağlanmışsa da Osmanlı düşmanlarıyla elbirliği etmekten geri kalmamıştır: 1475=879 vukuâtına bakınız. Hattâ bundan dolayı nihayet Fatih bizzat sefere çıkarak bu prensliğe çok şiddetli bir darbe indirilmiştir: 1476=881 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Ondan sonra İkinci Bâyezid devrinde açılan Boğdan seferinde Kilya ve Akkerman kaleleri fethedilmiştir: 1484=889 vukuâtına bakınız. Fakat buna rağmen Boğdan voyvodası Osmanlı düşmanlarıyla elbirliği siyasetinden ayrılmamışlar ve hattâ Kanunî'nin Mohaç muharebesinde Macarlarla beraber bir kerre daha mağlûb edilmişlerdir: 1526=932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Mohaç meydanında Macar kralı gibi Boğdan voyvodası da telef olmuş ve yerine kardeşi «Beşinci Petru Rareş» geçmiştir: Bu yeni voyvodanın nikâhsız bir kadından doğduğu ve «Dördüncü Ştefan cel Mare»nin gayr-i meşrû oğullarından olduğu rivâyet edilir. Macaristan'ın yıkılması ve Lehistan'ın da artık Osmanlı imparatorluğuna karşı gelemiyecek bir vaziyette kalması Boğdan prensliği için Türk siyasetine boyun eğmekten başka bir çare bırakmamış ve işte bundan dolayı «Beşinci Petru Rareş» Viyana seferine Osmanlı ordusuna galip bir tâbiiyyet muâhedesi akdetmek mucburiyetinde kalmıştır. «Beşinci Petru» nun ilkönce bir elçi gönderdikten sonra bizzat gelip tâbiiyyet ve inkiyâdını arzetmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: muâhedenin en mühim esaslarına göre Boğdan prensliği o tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyyetini kabul etmiş ve senede dört bin altın haraçla o devrin usulünce her sene metbûuna tâbiiyyet hediyesi olarak kırk gebe kısrak ve yirmi dört şâhin takdimini taahhüt etmiş ve hattâ bunların ilk taksitini beraber getirmiştir. İşte bunun üzerine lûtfen huzura kabul edilen «Beşinci Petru Rareş» Kanunî Sultan Süleyman'ın kudretli elini öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olmuş ve hil'at insaniyle taltif edilmiştir).

12 Eylül=8 Muharrem, Pazar: Karargâhın Budin'den «Alt-Ofen=Eski-Budin» e nakli.

(Budin civârında olan bu mevkide Sultan Süleyman bir iki gün avla vakit geçirmiş ve Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa bu sırada bir konak ileri gitmiştir. Budin fethinden dolayı Kanunî ümerâsının tebriklerini işte burada kabul etmiş ve «El-öpme» merâsimi yapılmıştır: O devirlerde saçak yerine el öpmek âdeti vardır. — Pâdişah Budin'den ayrılırken şehir muhâfazasına elli Yeniçeri ile Elbasan Beyi Hasan Beyi memur etmiştir).

14 Eylül=10 Muharrem, Salı: Budin sarayında Szapolya'nın Macar tahtına iclâsı.

(Osmanlı himâye ve hâkimiyyeti altında Macar krallığına tâyin edilen «Szapolyai Janos»un siyasî vaziyeti için 1528=934 vukuâtının «28 Şubat» ve 1529=935 vukuâtının da «10 Mayıs»

fıkralarına bakınız. — Macar kralını saraya götürüp tahta iclâs merâsiminin icrâsına Segban-başı memur edilmiş ve o da bir Yeniçeri müfrezesi alarak Osmanlıların «Yanoş-kral» dedikleri Szapolya'yı ordugâhındaki çadırından saraya götürüp eski Arpad hânedanının tarihî tahtına oturtuvermiştir: Bu merâsimde Yeniçeri-ağası bile bulunmayıp ona nisbetle ikinci derecede bir kumandan bulunması Macar kralının bir Osmanlı memurundan başka birşey sayılmadığını gösterir; hattâ bu sırada Sultan Süleyman Budin civârında avla meşguldür! Bununla beraber Transylvania=Erdel voyvodası o tarihe kadar müddaîsi bulunduğu Macar krallığını artık fi'len ele geçirmiş demektir: Fakat bu krallık hakikatte bir valilikten başka birşey değildir. — Szapolya kendisini tahta çıkaran Segban-başı'ya iki bin altın «in'âm» etmiş ve maiyyetindeki Yeniçerilere de bin altın dağıtmıştır).

22 Eylül=18 Muharrem, Çarşanba: Türk ordusunun Avusturya toprağına girişi.

(Bu gün Macaristan'ın Avusturya hududunda bulunan «Ovar» kasabasına varılmıştır: Almanların «Hungarisch-Altenburg» dedikleri bu. kasaba «Pressburg» un 30 kilometre cenubuşarkîsinde ve Tuna ile Leitha sularının kavşağında bulunan bir ada üzerindedir; burada eski Macar krallarının bir şatosu da vardır. Sultan Süleyman bu kasabayı işgâl edip konakladığı sırada asker Avusturya topraklarına da ayak basıp bir çok ganîmetler almış, fakat umumî hareketten evvel daha ileri gidilmemesi emrolunmuş ve ertesi gün harekete devam edilmiştir).

23 Eylül=19 Muharrem, Perşenbe: Pişdar kuvvetlerinin Viyana müdâfileriyle ilk müsâdemesi.

(Semendire sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey kumandasındaki akıncılardan mürekkep pişdar kuvvetiyle «Christophe von Zedlitz» kumandasındaki bir düşman kuvveti arasında vukua gelen bu muharebeyi Mehmet Bey kazanmış, «Zedlitz» altı arkadaşıyla beraber esir edilmiş ve «Leitha» üzerindeki «Bruck» kasabasına gelmiş olan Sultan Süleyman'a gönderilmiştir: Bu esirlerin ellerindeki kargılara kendi maktullerinin başları takılarak ordugâha sevkedildlkleri rivâyet edilir).

24 Eylül=20 Muharrem, Cuma: Kanunî'nin, Viyana müdâfilerine teslim teklifi.

(Yukarıki fıkrada bozguna uğratılıp esir edilerek ordugâha sevkedildiğini gördüğümüz «Christophe von Zedlitz» ile altı arkadaşı «Bruck» ordugâhında bizzat Kanunî Sultan Süleyman tarafından sorguya çekilip lâzımgelen mâlûmat alındıktan sonra bu zâbit bir çok hediyelerle Viyana müdafaa kumandanı Kont «Salm»e gönderilip boş yere kan akmasına meydan verilmemek üzere halkın ve askerin canına ve malına dokunulmamak şartıyla teslim teklif edilmiş ve bu insanî teklif kabul edilmediği takdirde şehrin tahrib edileceği bildirilmiştir. Viyana muhâsarası işte bu teklifin reddi üzerine başlamıştır).

26 Eylül=22 Muharrem, Pazar: İbrahim Paşa kumandasındaki Rumeli askerinin Viyana önlerine muvâsalatı.

(Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa, Ser-asker ve Rumeli Beylerbeyi sıfatıyla bir konak önden giderek muhâsara tertibâtını hazırlamak için mevzi almıştır).

27 Eylül=23 Muharrem, Pazartesi: Kanunî'nin Viyana'ya muvâsalatı ve şehrin muhâsarası.

(Padişahın muvâsalatı üzerine muhâsara tertibatı derhâl başlamış ve bilhassa gece çok şiddetli yağmurlar yağdığı halde büyük bir sür'at ve intizamla şehir kuşatılmıya başlamıştır. — Viyana şehrinin ismi almancada «Wien», fransızcada «Vienne» ve lâtince ile İtalyanca ve İspanyolca gibi Lâtin dillerinde «Vienna» şeklini alır: bugün bizim kullandığımız «Viyana» şekli işte bu Lâtin telâffuzundan muharreftir; eski Osmanlı menbâlarında tesâdüf edilen «Beç» şekli de bu şehrin macarcadaki «Becs» isminden alınmıştır. — O devirlerin hemen bütün muharebelerinde olduğu gibi bu ilk Viyana muhâsarasında da iki tarafın kuvvetleri hakkında birbirini tutmaz bir çok rakamlara tesâdüf edilir. Meselâ Osmanlı ordusunun mevcudu hakkındaki rivâyetler muhtelif menbâlarda 100 bin, 120 bin, 150 bin, 200 bin ve hattâ 250 bin gibi te'lifine imkân olmıyan rakamlarla ifâde edilir; en kuvvetli rivâyet 120 bindir; umumiyetle top mevcudu da muhtelif çaplarda 300-400 parça gösterilir; Tuna üzerinden gelen ve büyük toplardan bâzılarını taşıyan nehir donanmasının da 500-800 gemiden mürekkeb olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Fakat buna mukabil mahsurlar alelûsul pek az gösterilir: En aşağı rivâyet 16 bin, en çoğu da 30 bindir ve müdafîlerin top mevcudu da bâzı Garp menbâlarına göre 72-74 parçadan ibarettir! Halbuki Kanunî'nin «Rhin» nehrine kadar ilerliyeceğinden bahsettiği hakkındaki şâyialardan dolayı büyük bir heyecana kapılan Avrupa'nın muhtelif memleketlerinden akın akın yardımcı kuvvetler yetiştirilmiş ve hattâ Türk ordusu şehre yaklaşırken bile Almanya'dan bir imdat kuvveti gelip kaleye girmiştir. Türk tehlikesinin uyandırdığı umumî dehşet içinde Katolik.Protestan ihtilâfının bile yatıştığı ve Viyana muhâsarasında bu vaziyetten çok istifâde edildiği de rivâyet edilir. Fazla olarak kral Ferdinand Avusturyalıların yüzde onunu ve Bohemyalıların=Çeklerin de eli silâh tutan bütün erkeklerini müdâfaaya çağırmış ve bunların hepsi Viyana'ya gelmiş olmamakla beraber bu umumî seferberlikten çok istifâde edilmiştir. Zaten müdâfiler hakkındaki rakamlar bâzı Garp menbâlarında da tenkid edilir. — Viyana müdâfilerinin Türk ordusu gelmeden evvel ittihâz ettikleri tedbirlerin en mühimleri şehrin tahkimiyle sivil ahaliden tahliyesidir: Tahkimat işlerinin en mühimleri «Stuben» kapısıyla «Karnther» kapısı arasında altı metre irtifaında yeni bir iç-sûr inşâsı, eski Tuna seddiyle istihkâmlar arasında büyük bir hendek açılması ve icab eden yerlere topçu ateşine dayanabilecek yeni sûrlar yapılması gibi şeylerdir; bunlardan başka Osmanlı ordusunun yangın bombalarına karşı şehir damlarının çatı vesaire gibi aksâmı kâmilen sökülmüş ve top güllelerinin toprağa gömülmesi için de sokakların kaldırım taşları kaldırılmıştır! Şehrin sivil ahaliden tahliyesi de iâşe müşkilâtını önlemek ve Viyana sukut ettiği takdirde ahalinin esir olmasına meydan vermemek içindir: Zaten Viyanalılar daha Türk ordusu yolda iken müdhiş bir panik içinde kalmış ve hükûmetin tahliye tedbiriyle halkın muhâceret arzusu bir araya geldiği için ahali beşer bin kişilik kafileler halinde kadınları, çocukları ve en kıymetli eşyalariyle yollara dökülmüşlerdir; bununla beraber Türk Akıncılarının bu kafilelerden bir çoklarını daha yollarda giderken esir aldıkları da rivâyet edilir! Bu sırada bir taraftan da şehrin civar mahalleleri hem tahliye, hem tahrib edilmiştir: Fakat tahrib işine memur edilen askerler fırsattan istifâde ederek kendi milletdaşlarını yağma etmekte de kusur etmemişler, kavgalar çıkarmışlar ve hattâ şehrin içinde de yağmacılık ettikten başka sekiz yüz evle iki asırlık Belediye hastahanesini yakmışlardır: Bâzı menbâlarda bu tahribât alelûsul Türklere izâfe edilir! — Sultan Süleyman Viyana muhâsarasında karargâhını şehrin karşısındaki «Semmering/Simmering» sırtlarına kurdurmuş, burada on iki bin Yeniçeri mevzi almış ve Rumeli Beylerbeyi olan Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa'nın kumandasındaki Rumeli askeriyle Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasındaki Anadolu askerleri de şehri tamamiyle kuşatmışlardır. Topçu-başı'nın kumandasındaki üç yüz topun da «Saint-Marx» ve «Wieneberg» arasına yerleştirildiği rivâyet edilir. Viyana etrafında Türk ordusunun otuz bin çadırından mürekkep büyük ve heybetli bir kuşak vücuda geldiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır! Türk ordusu daha gelmeden evvel kral Ferdinand Sultan Süleyman'ın eline geçmemek için şehirden çıkıp gitmiş ve Viyana müdafaasını kale kumandanı Kont «Nicolás von Salm» e tevdi etmiştir: O sırada yetmiş

yaşında olduğu rivâyet edilen bu ihtiyar asker ömrünü harb meydanlarında geçirmiş ve bilhassa Fransa kralı «Birinci François» ya karşı kazandığı zaferlerle şöhret bulmuş tecribeli ve kıymetli bir kumandandır. Bu Baş-kumandanın emrindeki genarallerin en mühimleri Alman askerlerine kumanda eden «Wilhem von Wartemberg» le «Johann von Hardegg», «Landknechts Lansquenets» denilen Alman millî kuvvetlerine kumanda eden «Eck von Reisehach», Styrie=İstirya askerlerine kumanda eden «Abel von Holneck», Bohemyalılara=Çeklere kumanda eden «Ernst von Brandenstein», İspanyollara kumanda eden «Louis d'Avalos» ve suvâri kumandanı «Roggendorff» gibi o zamanın en mühim askerleridir. Muhâsaradan biraz evvel Almanya imparatoru ve kral Ferdinand'ın büyük kardeşi Charles-Quint'in gönderdiği yardım kuvvetleri de Kont Philippe de Bavière kumandasındadır. Bu Kontun amcası Dük «Frédéric» de Türk ordusunun üzerine dışardan hücum etmek üzere «Linz»de toplanan imparatorluk ordusu kumandanlığına tâyin edilmiştir. — Türk ordusu Viyana önlerine gelinceye kadar işgâl edilen şehirlerin en mühimleri «Comorn», «Gran», «Raab», «Martinsberg» ve «Altenburg/Ovar» kasabalarıdır. Gerek bu mevkiler, gerek Budapeşte ile Viyana arasında askerlikçe icab eden noktalar tutulmuş ve bu suretle ordu mevcudundan bir mıkdar kuvvet ayırmak mecburiyeti hâsıl olduktan başka, çok şiddetli ve mütemadî yağmurlarla sellerden dolayı büyük toplardan bir kısmı da Viyana'ya kadar götürülememiştir: hattâ bâzı Osmanlı menbâlarında işte bundan dolayı lâğımlar patlatılarak gedikler açmak mecburiyeti hâsıl olduğundan bahsedilir: Her halde iklim, hava ve arazi şerâitinden çok zarar görüldüğü muhakkaktır. — Viyana muhâsarasının en mühim hâdiseleri «Richard Kralik»in «Viyana tarihi» nde şiddetli lâğım muharebelerinden, mahsurların sık sık tekrar ettikleri huruç hareketlerinden ve Türklerin beş büyük hücumundan ibaret gösterilir. Türk hücumları lâğımlar patlatılarak açılan gediklere tevcih edilmişse de, müdâfilerin büyük kütleler halinde ayni gediklerden mukabil taarruzlara kalkışmaları çok defa iki tarafın birbirine karışmasıyla neticelenmiş ve bu yüzden müdâfilerin top ateşine tutulması kabil olmamıştır; tabiî bütün bunlarda Alman menbâlarının az gösterdikleri müdafaa kuvvetlerinin hakikatte mühim yekûnlar tutan adedleri de büyük bir rol oynamıştır. En şiddetli Türk hücumunun 14 Teşrinievvel=10 Safer Perşenbe günü açılan kırk kulaç, yâni takriben seksen arşın genişliğinde bir gediğe karşı teksif edilmiş olduğu rivâyet edilir: Sabahtan ikindiye kadar üç dalga halinde yapılan ve gene neticesiz kalan bu hücum Viyana muharebelerinin sonuncusudur).

14 Teşrinievvel=10 Safer, Perşenbe: Birinci Viyana muhâsarasının sonu.

(Bu senenin 27 Eylül=23 Muharrem Pazartesi günü başlıyan birinci Viyana muhâsarası, yukarıki fıkranın sonunda gördüğümüz son büyük hücumun yapıldığı 14 Teşrinievvel=10 Safer Perşenbe gününe kadar yalnız 17 gün sürmüş ve son hücumun da neticesiz kalması üzerine o gün toplanan Divan'da verilen karar üzerine ateş kesilip muhâsara kaldırılmıya başlamıştır. Garp menbâlarıyla bâzı Osmanlı tarihlerinde bu muvaffakiyetsizlik umumiyetle Viyana'nın kahramanca müdâfaası karşısında Türk ordusunun âciz kalmış olmasıyla izah edilmek istenirse de bu iddiâ kat'iyyen doğru değildir: Çünkü gene ayni menbâlarda Kanunî'nin Viyana gibi mühim bir mevkii ancak on yedi gün muhâsara ettikten sonra çekilip gitmesine beş büyük sebeb gösterilir: Bunların en mühimmi, zararları faydalarından çok fazla olan Yeniçerilerin harbetmek istememeleri, tehditler ve hattâ sopalarla ateş hattına sevkedilmeleri ve nihayet dırlanmıya başlıyarak artık dönmek istediklerini açıkça söylemekten bile çekinmemeleridir: Bu devşirme ocağı devletin o en parlak azamet devrinde bile bir baş belâsından başka bir şey değildir ve hattâ Yavuz'un İran ve Arabistan seferlerinde elini kolunu bağlıyan ve Pâdişahı daimâ Istanbul'a avdet mecburiyetinde bırakan hep o menhûs ocaktır: 1514=920 vukuâtının «15 Eylü» ve 1517=923 vukuâtının «10 Eylül» fıkralarına bakınız. Bu sefer de Budin kalesi teslim alındığı zaman şehrin yağmasına müsâade

edilmemesi ocağın Viyana muhâsarasına gönülsüz gitmesiyle neticelenmiş ve Yeniçeriler için bu muhâsara Budin'deki mahrumiyyetin intikamını almıya vesile teşkil etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. Her halde Viyana'nın kurtulmasında içerdeki müdâfilerin mukâvemeti kadar dışardaki Yeniçerilerin münasebetsizlikleri de hesaba katılmalıdır. Diğer mühim sebebler içinde o havâlide daha Eylül'den itibaren başlıyan şiddetli soğuklardan ve bilhassa kardan da bahsedilir: Hattâ mevsimin biraz daha ilerlemesi yalnız ordunun hareketini değil, mühimmât naklinde kullanılan yirmi bin devenin sevkini de imkânsız bir hâle getirebilir. Bu tehlikeli vaziyete iâşe müşkilâtı da inzimâm etmiş ve havaların fenalaşması üzerine erzak sıkıntısı da başlamıştır. Bir tarafdan da Dük «Frédéric» kumandasındaki imparatorluk ordusunun yola çıkmış olması ve Charles-Quint'in de Avrupayı Türk istilâsından kurtarmak için bütün ülkelerinden asker toplamıya başlaması mevcud müşkilâtı büsbütün artıran askerî tehlikeler demektir: Birinci Viyana muhâsarasının o kadar mühim bir teşebbüse kâfi gelmiyecek kadar az bir zaman sürdükten sonra birdenbire kaldırılması işte bütün bu mücbir ve mühim sebeblerin zarurî ve tabiî bir neticesidir. Bu elîm neticenin en acıklı tarafı, müdâfiler için belki on gün daha mukâvemet imkânı kalmamış olduğu sırada muhâsaranın kaldırılmasına mecburiyet hâsıl olmasıdır: Şehrin civar mahalleleri baştanbaşa ve merkezi de yarıyarıya yıkılmış, sûrlar delik deşik olmuş, müdâfiler birçok telefâta uğramış, Almanya'ya kadar ilerliyen Türk Akıncıları her tarafı yıkıp yakarak Avrupa'yı haşyet ve dehşet içinde bırakmış oldukları bir sırada birdenbire verilen bu avdet kararı çok mühim bir ihânet rivâyetine bile yol açmıştır: Bu fecî rivâyete göre Viyana muhâsarasının kaldırılması Vezir-i-a'zam ve Ser-asker Frenk-İbrahim Paşa'nın ihâneti yüzündendir ve bu devşirme Paşa Habsburglara, yâni kral Ferdinandla Charles-Quint'e satılmıştır! Bâzı muâsır Garp menbâlarından on sekizinci asrın meşhur İngiliz müverrihi «William Robertson»un «History of the reign of Charles the V» ismindeki Charles-Quint monografisine akseden bu ihânet rivâyeti o monografinin 1837 de basılan fransızca nüshasının 270 inci sahifesinde Viyana muvaffakiyetsizliğinin:

«la valeur des Allemands, la conduite prudente de Ferdinand et la trahison du visir»

şeklinde sayılan üç mühim sebebinden biri gösterilir! Hammer bu rivâyeti kat'i surette reddetmekte ve Avusturya evrak hazinesinde böyle bir isnâdı te'yid edebilecek hiç bir emâre bulunmadığından ve o tarihten altı buçuk sene sonra, yâni 1536=942 tarihinde İbrahim Paşa'nın idâmı sebeblerinden bahseden Osmanlı menbâlarının böyle bir ihânet meselesine hiç temas etmediklerinden bahsetmektedir. Fakat bir ihânetin mutlaka resmî vesikaları olması lâzım gelmiyeceği gibi, Osmanlı müverrihleri de Paşa'nın idâm sebebleri hakkında kâfi bir şey söylememişlerdir, muhtelif sebeblerin ancak idâm tarihine en yakın olanlarından kısaca bahsetmişler, «sebebinde ihtilâf olunmuştur» demişler, «mezburun nice evzâmdan» Pâdişahın rencide olduğundan bahsetmişler ve hattâ bâzen hiç bir sebepten bahsetmemişlerdir. Muhakkak olan nokta, muhâsaranın kaldırılmasında İbrahim Paşa'nın ilk müteşebbis ve başlıca âmil vaziyetinde bulunmasıdır: Viyana seferi ruznâmelerinde muhâsaranın kaldırılmasından iki gün evvel, yâni 12 Teşrinievvel=8 Safer Salı günü İbrahim Paşa'nın Rumeli Beylerbeyi sıfatıyla yalnız Rumeli Beylerinden mürekkep bir harb meclisi toplayıp ric'at fikrini nasıl ortaya attığı şöyle anlatılır:

«İki lâğıma od virilüp gaayetde eyü gedükler idüp emmâ yörüyüş olmayup te'hîr olundu ve Pâşâ Hazretleri Rumeli Beğlerin cem'idüp danuşuk idüp bî-vakt oldu diyu ve hem kahtdur seferden dönülmek münâsibdür didikleri eclden Pençşenbih günü yörüyüş olsun alunur alunmaz seferden dönülsün diyü emr mukarrer kıldular».

Bu fıkranın sonundaki «alunur alunmaz» tâbiri «alınsa da, alınmasa da» mânâsına kullanılmıştır. Bundan anlaşılacağı gibi İbrahim Paşa mevsimin ilerlemiş olmasından ve kıtlıktan bahsederek avdet fikrini ilk defa olarak Rumeli Beylerinden mürekkep bir mecliste ileri sürmüş ve hattâ bu vesikaya göre o gün açılan «gaayetde eyü» gedükler üzerine her nedense hücum yaptırmamıştır . Muharebenin son günü Pâdişahın huzurunda akdedilen Divanda muhâsaranın derhâl kaldırılıp avdet edilmesine karar verilmesi de işte o ilk harb meclisindeki iptidaî kararın tabiî neticesidir. Böyle menfi bir rolün ve bu role çok müsâid olan devşirmelikle dönmeliğin bâzı Garp menbâlarındaki ihânet rivâyetine pek uygun göründüğü âşikâr olmakla beraber, elde sarîh bir vesika bulunmadığı için bu hususta kâfi bir hüküm vermek kabil değildir; her halde muhakkak olan nokta, Frenk İbrahim Paşa'nın iyi bir Baş-Kumandan olmadığıdır: Türklerin Viyana kapılarına dayanması İbrahim Paşa'nın iktidârından değil, tarihin tekâmül kanunundandır. İbrahim Paşa işte bu kanundan istifâde etmesini bilmemiş ve Kanunî Sultan Süleyman da Belgrad ve Rodos seferlerini muvaffakiyetle başaran büyük Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'nın yerine bu şımarık ve harîs devşirmeyi getirmiş olmasının cezasını işte bu ilk muvaffakiyetsizliğiyle çekmiş demektir. — Bununla beraber birinci Viyana seferinin tamamiyle neticesiz kalmış gibi gösterilmesi doğru değildir. Her ne kadar Viyana şehri fethedilmemişse de Budapeşte istirdâd edilmiş Macaristan kat'i surette Türk hâkimiyyeti altına alınıp Macar tahtına bir Türk valisinden farkı olmıyan bir Macar asilzâdesi oturtularak Alman kral istemiyen milliyetperverler memnun edilmiş ve bilhassa yukarı ve aşağı Avusturya ve İstirya=Styrie arâzisi büyük ve şiddetli akınlarla baştanbaşa tahrib edildiği gibi, o zamanki Almanların «Sakman» dedikleri Türk Akıncıları «Lichtenstein» Prensinin şatosunu yakıp oğlunu esir aldıktan başka Almanya'ya kadar ilerliyerek Bavyera'nın «Regensburg=Ratisbonne» şehrini yıkıp bir çok esirler ve ganîmetler almış ve bilhassa Viyana şehri muhâsara esnâsında yakılıp yıkıldığı için artık Avusturyalılarda Macaristan'ı istirdâd ederek Balkanlar'a doğru sarkıp ilerliyebilecek bir kuvvet ve kudret bırakılmamıştır. Avusturya'nın bundan sonra Macaristan'a karşı olan teşebbüsleri artık mevziî veyâhut neticesiz hareketler mahiyetinde kalacaktır: İşte bundan dolayı birinci Viyana seferi Macaristan'da Türk hâkimiyyetinin istikbalini te'min eden sefer demektir: Hattâ Sultan Süleyman'la İbrahim Paşa'nın bu fikirde oldukları hakkında bir rivâyet vardır; meselâ İbrahim Paşa'nın muhâsarayı kaldırdıktan sonra şöyle bir söz söylediği rivâyet edilir:

— Saâdetlü Pâdişâhumuz Bec'i almak içün gelmemişidi: Ancak garaz-ı Hümâyûnları Ferdinand-kralın mıkdârın bildürmek idi; bundan sonra dahî mıkdârunu bilmezse bi-fadl-İllâhi-Teâlâ gelüp haddini bildürmekden aczi yokdur!

İbrahim Paşa'nın böyle bir şey söylediği doğru olmasa bile, her halde bu telâkki yanlış değildir. — Bâzı Garp menbâlarında birinci Viyana seferinde Osmanlı zâyiâtı kırk bin gösterildiği halde düşman zâyiâtı yirmi binden ibaret gösterilirse de doğru değildir: Gene Garp müelliflerinden bâzılarının son tetkiklerine göre Osmanlı zâyiâtının mecmûu on dört bin kadardır. Avusturya, Macar ve Alman zâyiâtı asker ve sivil olarak bunun bir kaç mislini bulmuş olduğunda hiç şüphe yoktur).

15 Teşrinievvel=11 Safer, Cuma: Büyük topların Tuna donanmasıyla nehir yolundan nakli.

(Mahsurlar gündüz iz'ac hareketlerinde bulundukları için toplar ortalık karardıktan sonra Anadolu askeri tarafından gemilere yükletilmiştir: Bu toplardan bâzılarının «içlerine adam sığacak kadar büyük» olduğu rivâyet edilir: Viyana muhâsarasında top mıkdarı ve nakli meseleleri için yukarda bu sene vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

16 Teşrinievvel=12 Safer, Cumartesi: Türk ordusunun Viyana'dan Buda-Peşte'ye hareketi.

(Viyana fethedilmemiş olmakla beraber, bu büyük seferin Macaristan işgâli ve Avusturya'nın da artık Macaristan'ı geri alamıyacak ve bilhassa Osmanlı imparatorluğu için mühim bir tehlike teşkil edemiyecek derecelerde sarsılmasıyla neticelenmesi çok büyük bir askerî muvaffakiyet sayıldığı için, Viyana civârındaki ilk konakta bugün tebrik merâsimi yapılmış, Vezir-i-a'zamdan itibaren bütün devlet ve ordu erkânına hil'atler ve ihsanlar verilmiş ve askere de bahşiş dağıtılmıştır. — Yeniçeri ocağının 250 bin duka altınını bulan bahşişi bundan bir gün evvel Viyana önünde tevzi edilmiştir).

25 Teşrinievvel=21 Safer, Pazartesi: Ordunun Viyana'dan Budin'e gelişi.

(Türk hâkimiyyet ve himâyesindeki Macar kralı «Szapolyai Janos» maiyyet askerleriyle pâyıtahtlarından çıkıp şanlı metbûunu karşılamıya koşmuş ve orduya yaklaşırken Osmanlı vüzerâsı tarafından istikbal edilip Kanunî Sultan Süleyman'ı selâmlamak şerefini ihrâz etmiştir).

27 Teşrinievvel=23 Safer, Çarşanba: Kanunî'nin Budin'den Peşte'ye geçişi.

(Ordu, iki gün evvel Viyana'dan Budin'e gelir gelmez Tuna üzerinde ve bu iki şehir arasında evvelce kurulmuş olan köprüden karşı yakaya geçirilmiye başlamış ve askerin geçişi tamamlandıktan sonra bugün de vüzerâsiyle beraber Pâdişah geçmiştir: Kanunî bu Viyana dönüşünde Budin'de iki gece kaldıktan sonra Peşte yakasına geçmiş demektir).

28 Teşrinievvel=24 Safer, Perşenbe: Macar kralının gazâ tebriki.

(Peşte ordugâhında bugün Dîvan kurulmuş ve Türk himâyesi altındaki Macar kralı «Szapolyai Janos» merâsimle huzura kabul edilip Macaristan'ı Avusturya istilâsından kurtaran gazâsını tebrik için Kanunî'nin kudretli ellerini bir kere daha öpebilmek şerefini, ihrâza muvaffak olmuştur: Bu büyük gazâdan şahsen en çok istifâde eden her halde Szapolya'dır, çünkü Avusturya'yı harâb eden Viyana seferi her şeyden evvel onun tahtını kurtarmıştır. — Bugünkü el öpme merâsiminden sonra Sultan Süleyman sâdık bendesi olan Macar kralına on «hil'at-i fâhire» ile altın takımlı üç at «in'âm» etmek lûtfunda bulunmuştur. — Bu merâsim için 29 Teşrinievvel=25 Safer Cuma tarihinden de bahsedilirse de doğru değildir: Çünkü o gün Peşte'den Istanbul'a hareket edilmiştir).

29 Teşrinievvel=25 Safer, Cuma: Kanunî'nin Peşte'den Istanbul'a hareketi.

(25 Teşrinievvel=21 Safer Pazartesi günü Viyana'dan Budin'e gelen Sultan Süleyman iki gece Budin'de ve iki gece de Peşte'de kaldıktan, yâni Buda-Peşte'de cem'an dört gün konaklayıp Macaristan işlerini tanzim ettikten sonra beşinci gün ordusuyla beraber yola çıkmıştır).

30 Teşrinievvel=26 Safer, Cumartesi: Macar tacının kral Szapolya'ya gönderilmesi.

(Eski Macar krallarının bu tarihî tacı için yukarda 1529=935 vukuâtının «20 Ağustos» ve «4 Eylül» fıkralarına bakınız. — Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın bugün yolda gelirken bu muhteşem tacı «At üstünde Beğleri Cemi'idüp» teşhir ettirerek:

— Nûşirevân zamânundan berü kalmuş!

dediği rivâyet edilir: Tabiî bu meşhur tacın ne İslâmiyetten evvel Milâdın altıncı asrında saltanat sürmüş olan o Sâsânî hükümdariyle, ne onun İran devletiyle ve ne de o Şark imparatorunun yaşadığı asırda hiç bir münâsebeti yoktur! Hakikatte bu tac, Milâdın 1000 ve Hicretin 390 tarihinde Papalık makamı tarafından Macarları hırıstiyan dinine sokan ve Arpad hânedanının müessisi sayılan ilk Macar kralı «Saint-Etienne»e krallık ünvanıyla beraber gönderilmiş olan tacdır. Kanunî'nin bu ilk Viyana seferinde Osmanlıların eline geçen o kıymetli hâtırayı Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa «At üstünde» teşhir ettirdikten sonra bu akşam konaklanan «bir susuz yerde» üç kişilik bir hey'ete tevdi ederek Osmanlı himâyesindeki Macar kralı Szapolya'ya verilmek üzere Budin'e göndermiştir! Bu tacın ordu Budin'de iken krala verilmeyip iki konak sonra gönderilmesinin sebebi pek belli değildir: Bununla beraber Buda-Peşte'de verildiği hakkında da zayıf bir rivâyet vardır).

10 Teşrinisâni=8 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

26 Teşrinisâni=24 Rebî'ül-evvel, Cuma: Sultan Süleyman'ın Sofya'ya muvâsalatı.

(Burada da bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

2 Kânunuevvel=30 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Kanunî'nin Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada da bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

6 Kânunuevvel=4 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Sultan Süleyman'ın Edirne'ye muvâsalatı.

(Padişah Edirne sarayında altı gece kaldıktan sonra yedinci güne tesâdüf eden 12 Kânunuevvel=10 Rebî'ül-âhir Pazar günü Istanbul'a hareket etmiştir).

16 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Kanunî Sultan Süleyman'ın birinci Viyana seferinden Istanbul'a avdeti.

(Padişah Edirne'den hareketinin beşinci günü Istanbul'a vâsıl olmuştur. — 1529=935 senesi 10 Mayıs=2 Ramazan Pazartesi günü Istanbul'dan hareket etmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın bu ilk Viyana seferi o tarihten bugüne kadar tam yedi ay, yedi gün sürmüştür. — Hem Macaristan'ın işgâliyle, hem Avusturya'ya kahir bir darbe indirilerek Macaristan'da Osmanlı hâkimiyyetinin istikbalini te'min etmekle neticelenmiş olan bu birinci Viyana seferi Kanunî'nin bizzat iştirâk etmiş olduğu seferlerin dördüncüsüdür: Belgrad fethiyle neticelenen ilk seferi için 1521=927 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına, Rodos ve mülhakatından mürekkep Haçlı Şövalyeler ölkesinin ilhâkiyle neticelenen ikinci seferi için 1522=928 vukuâtının «16 Haziran» fıkrasına ve Mohaç zaferi üzerine müstakil Macar krallığının yıkılması için de 1526=932 vukuâtının «23 Nisan» fıkrasına bakınız).

1530=937

17 Teşrinievvel=24 Safer, Pazartesi: Bir sulh akdi teşebbüsünde bulunmak üzere Avusturya'dan Istanbul'a elçiler gelmesi.

(Kanunî'nin bundan evvelki sene vukuâtında gördüğümüz Viyana seferindenberi Avusturya ve Almanya ile sulh akdedilmiş olmadığı için, imparator Charles-Quint'in kardeşi kral Ferdinand Istanbul'a Guns kumandanı «Nicolas Jurischitz» ile Lamberg Kontu «Joseph von Schneeberg» isminde iki elçi göndermiştir: Yirmi dört kişilik bir maiyyetle gelen bu murahhaslar Istanbul tarafındaki «Elçi-hanı»na misafir edilmişler ve Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın huzuruna kabul edilebilmek için sekiz gün nezâret altında beklemişlerdir).

25 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-evvel, Salı: Avusturya elçilerinin Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından kabulü.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Avusturya elçileri sekiz gün bekledikten sonra nihayet bugün Vezir-i-a'zamın huzuruna kabul edilmişlerse de, Ferdinand'ın kendilerini «Macar kralı» sıfatıyla göndermiş olduğundan dem vurdukları için çok ağır sözlerle tekdir edilmişler ve Ferdinand'ın «Macar kralı» ve yâhut «Bohemya kralı» olmayıp İspanya kralı Charles-Quint'in Viyana valisinden başka bir şey olamıyacağı ve hattâ büyük kardeşi Charles-Quint'in bile Türkiye nazarında «Almanya imparatoru» olmayıp ancak «İspanya kralı» olduğu şeklinde sert bir cevap almışlardır! — Bu ilk mülâkatta Avusturya elçileri ne maksatla gelmiş olduklarını İbrahim Paşa'ya söylemeyip ancak Pâdişaha arzedebileceklerinden bahsederek huzura kabul edilmeleri için Paşa'nın delâletini rica etmişlerdir: Aşağıla fıkralara da bakınız).

9 Teşrinisâni=18 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Avusturya elçilerinin Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından ikinci defa olarak kabul edilmeleri.

(Birincisinden on beş gün sonra ikinci mülâkatı istihsâle muvaffak olan Avusturya elçileri bu sefer de bir çok sert sözlerle ağır hakâretler işitmişlerdir: Hattâ İbrahim Paşa'nın Avusturya ve Almanya ile sulh akdedilebilmek için her şeyden evvel bir kere Ferdinand'ın Macar krallığı üzerindeki iddiâlarından vazgeçmesi ve büyük kardeşi Charles-Quint'in de Almanya imparatorluğunu bırakıp krallığında bulunduğu İspanya'ya çekilmesi şart olduğundan bahsettiği rivâyet edilir! Böyle bir vaziyette anlaşmak imkânı olmadığını gören Avusturya elçileri bir rivâyete göre İbrahim Paşa'ya rüşvet teklif etmişlerse de kabul ettirememişlerdir. Bununla beraber elçilerin bu ikinci mülâkatta da Vezir-i-a'zama Avusturya'nın sulh şartlarını söylemedikleri ve ancak Pâdişaha arzedebileceklerinden bahsettikleri de rivâyet edilir: Onun için uzun bir münâkaşadan sonra elde edebildikleri yegâne netice, lûtfen huzura kabul edilebilmeleri hususunda Paşa'nın delâletini te'min edebilmekten ibaret kalmıştır. — Bu ikinci mülâkatın birincisinden beş gün sonra 30 Teşrinievvel=8 Rebî'ül-evvel Pazar gününe tesâdüf ettiği hakkında da bir rivâyet vardır).

17 Teşrinisâni=26 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Avusturya elçilerinin huzura kabulü ve Macaristan'ın Avusturya'ya terki şartıyla sulh istemeleri.

(7 Teşrinisâni=16 Rebî'ül-evvel Pazartesi tarihi de rivâyet edilir. — Kanunî'nin huzurunda Kont «Von Lamberg» Almanca bir nutuk irad etmiş ve istedikleri sulh şartlarını ihtivâ eden Lâtince bir arîza takdim ederek cevabının bir an evvel tebliğini istirham etmiştir: Avusturya'nın sulh şartları içinde en mühim nokta, senevî bir haraç mukabilinde Macaristan'ın kral Ferdinand'a terk edilmesi gibi o zamana kadar dökülen Türk kanlarını hiçe sayan münasebetsiz bir taleptir: Sultan Süleyman teklifnâmenin tetkik edileceği hakkında tenezzülen bir iki kelime söylemekle iktifâ etmiş ve bunun üzerine elçiler huzurdan çıkarılmıştır).

19 Teşrinisâni=28 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Vezir-i-a'zamın huzuruna celbedilen Avusturya elçilerine Türk şartlarının tebliği.

(Türkiye ile sulh akdine kendiliklerinden teşebbüs ettikleri halde Macaristan'ın kendilerine terkini şart ittihâz etmek garâbetini gösteren Avusturyalıların bu gülünç cüretkârlıkları Kanunî'yi büsbütün gazaba getirmiş olduğu için Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa kral Ferdinand'ın elçilerini huzuruna celbedip kendilerine Mohaç ve Viyana seferlerinde iki defa fethedilmiş olan bir ölkenin hiç kimseye terkedilemiyeceğini ve Avusturya'nın Türkiye ile sulh akdine muvaffak olabilmek için Macaristan üzerindeki iddiâlarının hepsinden vazgeçmesi ve dünyada Osmanlı Pâdişahından başka bir kimsenin «imparator» ünvanını taşımasına müsaade edilemiyeceği için, Türk himâyesine ilticâ etmiş olan Fransa kralına karşı kendisini «Almanya imparatoru» ilân ettirmiş olan Charles-Quint'in de derhâl Almanya'dan çekilip İspanya'ya gitmesi lâzımgeldiğini kat'î bir lisanla tebliğ etmiş, ve krallık iddiâ eden Ferdinand'la imparatorluk iddiâ eden Charles-Quint'den istihfaf ve istihkarla bahsetmiştir. Tabiî bu vaziyette artık hiçbir sulh imkânı kalmadığı için, ellerine ayni meâlde tahrirî bir cevap da verilen Avusturya elçileri bir hafta sonra memleketlerine gitmekten başka çare bulamamışlardır).

1530-1531=937

Budin'in Alman muhâsarasından kurtarılması.

(Bu muhâsaranın hangi tarihte başlayıp hangi tarihe kadar kaç gün sürmüş olduğunda ihtilâf vardır: Meselâ altı hafta, yâni 42 gün sürmüş olduğu hakkındaki rivâyete mukabil 50 gün; 57 gün ve 60 gün rivâyetlerine de tesâdüf edilir. Hammer'e göre bu muhâsara Avusturya elçilerinin yukarıki fıkralarda gördüğümüz Istanbul müzakereleri esnasında, yâni Hicretin 937 senesine tesâdüf eden 1530 tarihinde ve diğer bâzı Garp menbâlarına göre de gene ayni Hicret senesine tesâdüf eden 1531 tarihinde vukua gelmiştir! Başlangıç tarihi olarak da 1530=937 senesi 21 Kânunuevvel=1 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba, 23 Kânunuevvel=3 Cumâda-l-ûlâ Cuma, 25 Kânunuevvel=5 Cumâda-l-ûlâ Pazar ve 1531=937 senesi 21 Şubat=4 Receb Salı vesaire tarihlerine tesâdüf edilir: Bu son rivâyeti esas ittihâz eden bâzı menbâlarda muhâsaranın nihayeti Nisan'a müsâdif gösterilmektedir; bununla beraber o tarihlerin bâzılarını muhâsaranın sonuna müsâdif gösteren rivâyetler de vardır. Her halde bütün bunlardan anlaşıldığına göre bu muhâsara Hicretin 937 tarihine tesâdüf eden 1530-1531 seneleri arasında olmuştur. — Osmanlı imparatorluğuna istinâd eden Macar kralı Szapolya ile Almanya imparatorluğuna istinâd eden Bohemya kralı Birinci Ferdinand arasındaki Macar tacı rekabetinin yeni bir tecellisi olan bu muhâsarayı kral Ferdinand 1529=936 Viyana muhâsarasında suvâri kumandanı olan «von Roggendorff»un kumandasına tevdi etmiştir. Bohemya kralının böyle bir teşebbüste bulunmasına sebeb olarak Türk himâyesindeki Macar kralı Szapolya'nın Budin'deki Osmanlı kumandanı Kasım Paşa'yı üç bin Yeniçeri ile on bin Macar askerinden mürekkep bir kuvvetle henüz kendisine itâat etmemiş olan «Szigetvar» kalesinin fethine göndererek pâyıtahtını askersiz bırakmış olmasından ve Ferdinand'ın da işte bu fırsattan istifâde etmek istediğinden bahsedilir. Fakat bu muhâsara iki mukabil hareketten dolayı neticesiz kalmış ve Roggendorff alelâcele çekilip gitmekten başka bir şey yapamamıştır: Bu mukabil hareketlerin biri Budin meselesi üzerine «Szigetvar» seferini bırakıp geri dönen Kasım Paşa'nın Alman muhâsarasını yararak şehre girmiye muvaffak olması, biri de Semendire sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Beyin diğer bir takım Akıncı Beyleriyle beraber Budin'i kurtarmak için Mohaç ovasına kadar ilerliyerek Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın bütün Osmanlı ordusuyla beraber ilerlemekte olduğu hakkında korkunç bir şâyia neşretmesidir! Roggendorff bir taraftan işte bu şâyiaya inandığı ve bir taraftan da iki

ateş arasında kalmaktan korktuğu için muhâsaradan vazgeçip bâzı ağırlıklarıyla büyük toplarını bırakarak büyük bir telâş içinde kaçıp gitmiştir. — Bu vaziyet üzerine Mehmet Beyin Alman işgâlinde bulunan Macar topraklarıyla Avusturya arazisine şiddetli bir akın hareketine girişip geçtiği yerleri yıkıp yakarak ve etrafını dehşet içinde bırakarak bir çok ganîmetler getirdiği ve «müstasnâ kızlar ve mahbûb oğlanlar» dan on beş bin kadar esir aldığı rivâyet edilir! Her balde Budin mâcerâsının Avusturyalılar için çok pahalıya mal olduğu muhakkaktır. Hattâ yeni bir «Alaman sefer-i-Hümâyûnu» açılmasında da en mühim sebeb Avusturya'nın işte bu Budin sergüzeştidir).

1532=938

25 Nisan=19 Ramazan, Perşenbe: Beşinci «Sefer-i-Hümâyûn»: Kanunî'nin «Alaman=Alman» seferine hareketi.

(Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan hareket günü olarak 18 Nisan=12 Ramazan Perşenbe ve 26 Nisan=20 Ramazan Cuma tarihleri de rivâyet edilmişse de doğru değildir. — Bu seferin açılmasına sebeb, Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi olan Avusturya ve Bohemya kralı Birinci Ferdinanden Istanbul'a elçiler gönderip Macaristan'ın kendisine terkini istemesi ve bir taraftan da Budin üzerine bir ordu sevkedip Osmanlı himâyesinde krallık eden «Szapolyai Janos=Yanuş-kral» ın pâyıtahtını muhâsaraya kalkması ve bilhassa 1529=936 daki birinci Viyana seferinde işgâl edilmiş olan Macar kalelerinden bâzılarını zaptedip Osmanlı devletine karşı daimî bir mücâdele vaziyetinde bulunmasıdır: Yukarda 1530=937 ve 1530-1531=937 vukuâtına bakınız. — Bundan evvel de gördüğümüz gibi, Charles-Quint'i «Almanya imparatoru» değil yalnız «İspanya kralı» ve küçük kardeşi Ferdinand'ı da Viyana valisi sayan Kanunî'nin bir «Vali» ye hitâb etmek tenezzülünde bulunamıyacağı için bu beşinci seferinde doğrudan doğruya Charles-Quint'e harb ilân ettiği rivâyet edilir: Tabiî bu suretle Osmanlı imparatorluğu başta Almanya, Avusturya ve İspanya olmak üzere Charles-Quint'in idaresindeki Avrupa memleketlerinin hepsine birden harb açmış demektir. — Bâzı Alman menbâlarında Kanunî'nin bu beşinci seferi Avusturya pâyıtahtına müteveccih görülerek «İkinci Viyana seferi» sayıldığı için Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın 1668=1094 tarihindeki Viyana muhâsarası «Üçüncü Viyana seferi» gibi gösterilmekteyse de bu telâkki doğru değildir: Çünkü 1529=936 seferinde olduğu gibi Viyana şehri bu sefer muhâsara edilmiş değildir; Sultan Süleyman'ın bu seferki maksadı Charles-Quint'i mağlûb edip Almanya imparatorluğunu yıkmaktır: Aşağıda 1532=939 vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Osmanlı ordusunun mevcudu hakkında çok ihtilâflı ve mübalâğalı rivâyetler vardır: Bu rivâyetler 100 bin, 200 bin, 300 bin ve hattâ 500 bin rakamlarıyla sıralanabilir; bununla beraber bâzı Garp menbâlarında yalnız 100-120 bini muhârip olmak üzere iki yüz bin kişiden bahsedilmektedir: Bunun 60 bini Akıncılardan ve mütebâkisi de Anadolu ve Rumeli askerleriyle Yeniçerilerden mürekkeptir. Top mevcudu hakkındaki rivâyetler de birinci Viyana seferinde olduğu gibi 300-400 arasında tehâlüf etmektedir: Fakat tâkib edilen maksad Alman ordusunu ezmekten ibaret olduğu için büyük muhâsara topları götürülmemiştir. — Türk tehlikesinin azameti, Almanya'da millî bir birlik ve hattâ tekmil Avrupa'da müşterek bir müdafaa ruhu teşekkül etmesinde en mühim âmil rolünü oynamıştır: Bu vaziyetin ilk neticesi Ratisbonne Diyetin'de Katolik-Protestan ihtilâfının bir tesviye şekli bulmuş olmasında, Protestanlığın dinî ve siyasî bir teşekkül sayılmasında ve buna mukabil Protestanların da Katoliklerle beraber Türklere karşı imparatora yardım taahhüt etmiş olmalarında gösterilebilir: Kanunî'nin hareketi hakkındaki haberler Ratisbonne meclisinin Katolik ve Protestan prensler tarafından verilecek asker ve para mıkdarlarını tesbit edip müzakerelerine nihayet vermesiyle neticelenmiş ve hattâ her iki mezhep mensupları taahhütlerinden çok fazla askerî ve malî yardımlarda bulunmuşlardır, işte bundan dolayı imparatorla kardeşinin

kumandalarında toplanan İspanya'nın, İtalya'nın, Holânda'nın, Bohemya'nın, Avusturya vesair Habsburg ülkelerinin bütün muntazam askerleri en aşağı yüz bin kişilik piyâde ve otuz bin kişilik suvâri kuvvetinden mürekkep 130 bin kişilik büyük ve muntazam bir ordu ile bundan daha kalabalık bir milis kuvveti teşkil etmiştir. Boydan boya bütün Avrupa halkı Charles-Quint'in işte bu 250-300 bin kişilik Hıristiyan ordusuyla Kanunî Sultan Süleyman'ın dünyayı titreten 120 bin kişilik muhteşem Türk ordusu arasında vukua gelecek ve Avrupa'nın mukadderâtını tâyin edecek büyük müsâdemeyi gittikçe artan bir heyecan içinde aylarca bekleyip durmuş, fakat imparator Hıristiyan ordusunun sayı üstünlüğüne rağmen Avusturya'ya girip Almanya'ya kadar sarkan Türk ordusuna karşı çıkmak cesaretini gösterememiştir! Onun için Kanunî'nin bu seferi düşman ordusunu değil, düşman ülkesini ezmekle ve Avusturyalılardan bir çok kaleler fethiyle neticelenmiştir).

3 Mayıs=27 Ramazan, Cuma: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Ramazan bayramını burada geçirdiği için on üç gece kalındıktan sonra on dördüncü güne tesâdüf eden 16 Mayıs=10 Şevvâl Perşenbe günü yola çıkılmıştır).

22 Mayıs=16 Şevvâl, Çarşanba: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada beş gece kalınıp altıncı güne tesâdüf eden 27 Mayıs=21 Şevvâl Pazartesi günü yola çıkılmıştır).

1 Haziran=26 Şevvâl, Cumartesi: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Burada da beş gece kalınıp altıncı güne tesâdüf eden 6 Haziran=2 Zülka'de Perşenbe günü hareket edilmiştir. — Sofya'da geçirilen bu beş gün içinde bâzı tedbirler ittihâz edilmiş ve meselâ 3 Haziran=28 Şevvâl Pazartesi günü ileri gönderilen Yeniçeri-ağasına Rumeli askerlerinin Niş'de toplanması ve bütün ordunun orada tahaşşüdü emredildiği gibi, 4 Haziran=29 Şevvâl Salı günü de Dîvan toplanarak harekât plânı müzakere edilmiştir).

12 Haziran=8 Zülka'de, Çarşanba: Kanunî'nin Niş'e muvâsalatı.

(Burada üç gece kalınıp dördüncü güne tesâdüf eden 15 Haziran=11 Zülka'de Cumartesi günü hareket edilmiştir: Niş'de huzura kabul edilen Avusturya elçileri için aşağıki fıkraya bakınız).

13 Haziran=9 Zülka'de, Perşenbe: Niş ordugâhına gelen Avusturya murahhaslarının mütâreke talebi ve bu talebin reddi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında gördüğümüz büyük müdafaa hazırlıklarına rağmen «Çâsâr nâmına olan bed-tebâr» yâni «imparator taslağı» sayılan Charles-Quint'le eski menbâlarımızda «Nemçe kralı» denilen küçük kardeşi Ferdinand Osmanlı fırtınasının bütün dehşetiyle üzerlerine yaklaşmasından telâşa düşerek bu müdhiş tehlikeyi siyasî tedbirlerle önlemek için son bir çare olarak Türk ordusuna elçiler gönderip mütâreke istemek mecburiyetinde kalmışlardır! Niş ordugâhına gelen iki Avusturya elçisinin biri bundan evvel 1530=937 tarihinde Istanbul'a gelmiş olan Kont «von Lamberg», biri de «von Nogarola» isminde bir Konttur. Çok soğuk bir muâmele gören ve hiç kimseden yüz bulamıyan bu elçilerin yalnız Ferdinand'ı değil, ayni zamanda imparator Charles-Quint'i de temsil ettikleri hakkında bir rivâyet vardır. Avusturya'nın Macaristan üzerindeki iddiâlarından ferâgatine ait hiç bir yeni haber getirmiyerek yalnız mütâreke istemekle hareket halindeki Türk ordusunu durdurabileceklerini zanneden bu murahhaslar her ne kadar Kanunî'nin

huzuruna alelûsul kabul edilmişlerse de taleplerinin hiç olmazsa tetkikini te'min edebilecek hiç bir fedâkârlıktan bahsetmedikleri için çok soğuk bir red cevabiyle karşılaşmışlardır! Hattâ kral Ferdinand'ın Macaristan üzerinde sırf bir sıhriyyet hakkı iddiâ etmesine mukabil Türk devletinin iki defa fetih hakkına istinâd etmekte olduğu kendilerine bir kere daha anlatılmış ve bu gibi hakların sözle değil, kılıçla ihkak edilebileceğinden bahsedilmiştir! — Mütâreke nimetini avuç açmakla elde edilebilecek bir sadaka zanneden Avusturya murahhasları bu red cevâbı üzerine ilkönce avdet ruhsatı almışlarsa da, o sırada Fransa'nın Türk azametine sığınan kralından da bir elçi gelmekte olduğu haber alındığı için Fransız murahhasına yapılacak fevkalâde muâmeleyi gözleriyle görüp Efendilerine anlatmaları için bir kaç gün daha alakonulmuşlardır).

25 Haziran=21 Zülka'de, Salı: Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Kanunî Belgrad önündeki ordugâhında iki gece kaldıktan sonra üçüncü güne tesâdüf eden 27 Haziran=23 Zülka'de Perşenbe günü Sava nehri üzerindeki köprüden Osmanlı menbâlarında «Sirem» denilen «Syrmium» yakasına geçmiş ve orada kurulan karargâhına yerleşmiştir: «Sirem» için 1521=927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

5 Temmuz=1 Zülhicce, Cuma: Fransa sefirinin Belgrad ordugâhında fevkalâde merâsimle huzura kabulü ve Kanunî'nin Avrupa'ya karşı hegemonya siyaseti.

(Almanya imparatoru Charles-Quint'in mağlûb ve bedbaht rakîbi «François I=Birinci Fransua» yedi senedir Türk himâyesine sığınmış ve Türklerin gerek Macaristan'da, gerek Avusturya'da Alman şevket ve kudretine indirdikleri müdhiş darbeler o zamanki mağlûb ve perişan Fransa'nın mevcudiyetini muhâfaza edebilmesinde en mühim âmillerden olmuştur: Fransa kralının Türk himâyesine ilk ilticası için 1525=932 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. O zamandanberi bir taraftan Fransa'yı himâye ederken bir taraftan da hemen bütün kıt'aya hâkim olan Habsburg imparatorluğunu üstüste indirdiği darbelerle temelinden sarsıp duran Süleyman'ın maksadı Avrupa'yı fethedip bütün kıt'ayı doğrudan doğruya Türk idâresi altına almak değil, Türk üstünlüğüne karşı gelebilecek hiç bir kuvvet bırakmayarak tekmil Avrupa üzerinde umumî bir hegemonya kurmaktır: Charles-Quint'in «İmparator» sıfatı kabul edilmiyerek yalnız «Kral» sıfatının kabul edilmesi, 1530=937 tarihinde Istanbul'a gelen Avusturya elçilerine Türk Pâdişahından başka hiç bir hükümdarın «İmparator» sayılamıyacağının kat'î bir lisanla ifâde ve tebliğ olunması, 1529=936 tarihinde birinci Viyana muhâsarası kaldırıldığı zaman Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Sultan Süleyman tarafından tâkib edilen büyük gayeyi «Beç kal'asunun fethi değül», kral Ferdinand'ın te'dibi şeklinde göstermesi ve nihayet vukuâtın gerek buraya kadar, gerek bundan sonra Avusturya'nın Türk üstünlüğünü kabul ederek sulh akdetmesine kadar tâkib ettiği cereyân tarzı ancak bu esaslarla izah edilebilir. Zaten Fransa'nın Osmanlı himâyesine ilticası da Habsburgların tahakkümüne karşı Türk hegemonyasını kabul eden bir ifâde ile yapılmıştır ve Kanunî Sultan Süleyman da Fransa, kralına yazdığı mektublarda bir metbûun tâbiine karşı kullanacağı ifâdeyi kullanmıştır: Onun için Belgrad ordugâhına gelen Fransa sefirine yapılan parlak kabulün Avusturya elçilerine gösterilmesi demek, Avrupa'da Türk hegemonyasını kabul edenlerin etmiyenlere karşı nasıl himâye ve hürmet göreceklerini en parlak şekilde belirtip göstermek demektir. İşte bundan dolayı «Birinci François»nın Katalonyalı elçisi «Rinçon» o zamana kadar hiç bir sefirin görmediği bir tantana ve debdebeyle karşılanmış, evvelce «Mohaç ovasında kral Yanuş el öptüğü nice tertib olunmuş ise ol üslûb üzere» istikbal merâsimi yapılmış, yâni Fransa elçisi Türkiye'ye tâbi bir kral muâmelesi görmüş, toplar atılıp «tabl-hâne» ler çalınmış ve işte bu muhteşem merâsimle huzura kabul edilen Rinçon Avrupa'nın mukadderâtını tâyin etmiye gelen ve hattâ Charles-

Quint'in zulmünden Avrupa hıristiyanlığının muztarib olduğunu söyliyen büyük Türk Pâdişahının şanlı ellerini öpebilmek şerefine bile lâyık görülmüştür. Niş konağında mütâreke talebleri reddedildiği halde 13 Haziran=9 Zülka'de Perşenbe günündenberi ordugâhta alıkonulan Avusturya elçilerine işte bu muhteşem sahne seyrettirildikten sonra avdetlerine ruhsat verilmiştir! — Fransa Kralının elçisine tevdi ettiği vazife, Almanya ile Fransa arasında harb başladığı takdirde Türk donanmasının Fransızlara yardım etmesini, yâni Fransa'nın Türkiye tarafından himâye edilmesini istirham etmektir; Kanunî'nin bu müracâata müsâit cevap verdiği ve hattâ bâzı himâye şartlarının da işte bu mürâcaat üzerine tesbit olunduğu rivâyet edilir).

8 Temmuz=4 Zülhicce, Pazartesi: Ordunun Belgrad önlerinden ileri hareketi.

(Kanunî burada Sava nehrinin iki yakasındaki ordugâhlarında 25 Haziran=21 Zülka'de Salı gününden bugüne kadar cem'an on üç gece kaldıktan sonra, on dördüncü gün hareket etmiştir).

21 Temmuz=17 Zülhicce, Pazar: Üç kale fethi.

(Bunlar «Siklos=Şikloş», «Egerszeg=Erşak» ve «Szerecsem-Janos=Sereçya-noş» kaleleridir: İlk ikisi hücumla, üçüncüsü «vire ile» yâni teslim suretiyle işgâl edilmiştir).

22 Temmuz=18 Zülhicce, Pazartesi: Bir kale fethi.

(Bu kalenin ismi «Kapolna»dır: Halkın esir edilmesi men' edilmiş, yalnız malları «ganîmet» ilân edilerek umumî bir hücumla fetholunmuştur).

25 Temmuz=21 Zülhicce, Perşenbe: Bir kale fethi.

(Bu kalenin ismi «Babocsa=Baboçka/Bobofca»dır).

26 Temmuz=22 Zülhicce, Cuma: Bir kale fethi.

(Bu kalenin ismi «Belevar/Belovar=Bilvar/Belvar»dır: Hücumla zaptedilmiştir).

27 Temmuz=23 Zülhicce, Cumartesi: Bir kale fethi.

(İsmi «Wutusch=Vutuş»dur: Hücumla fethedilmiştir).

28 Temmuz=24 Zülhicce, Pazar: Bir kale fethi.

(İsmi «Safade=Zafade»dir: Harb etmeden teslim olmuştur).

30 Temmuz=26 Zülhicce, Salı: Kanije kalesinin fethi.

(Macarların «Nagy-Kanisza» ve Almanların da «Gross-Kanisa» dedikleri «Kanice/Kanije» kalesi sonraları Tiryâki-Hasan Paşa'nın 1601=1010 tarihindeki muhteşem müdafaasiyle şöhret bulmuştur; bu meşhur kalenin tahkimi Türkler devrindedir: Kanunî fethettiği zaman tahkimâtının ehemmiyetsiz olduğu rivâyet edilir).

1 Ağustos=28 Zülhicce, Perşenbe: Üç kale fethi.

(Bugün «Kapornak=Kapornok/Kabarmak», «Poeloeske/Peleşke/Beleşker» ve «Tüskevar=Tüşarvar/Nüşarvar/Şarvar» kaleleri fethedilmiştir. Bunların canlarına dokunulmamak şartiyle teslim oldukları rivâyet edilir).

1532=939

3 Ağustos=1 Muharrem, Cumartesi: Bir kale fethi.

(Bugün fethedilen «Koermendvar=Kamendvar/Kermendvar» kalesinin muhâfızları hücuma dayanamıyarak kaçışmışlardır).

4 Ağustos=2 Muharrem, Pazar: Bir kale fethi.

(Muhâfızlarıyla ahalisi harbetmeden kaçan «Rum» kalesi yakılıp yıkılmış ve malları yağma edilmiştir).

5 Ağustos=3 Muharrem, Pazartesi: Raab nehri üzerinde; köprü kurulması.

(Tuna'ya dökülen «Raab/Raba» nehri üzerinde bugün bir köprü kurulmıya başlamış ve iki günde bitirilmiştir: Aşağıda «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bu nehre bâzı Osmanlı menbâlarında «Rama» ismi de verilir).

6 Ağustos=4 Muharrem, Salı: İki kale fethi.

(Bugün fethedilenler «İkerwar=Ekervar» ve «Mesteri=Meşter» kaleleridir).

7 Ağustos=5 Muharrem, Çarşanba: Bir kale fethi ve ordunun «Raab» köprüsünden karşı yakaya geçirilmesi.

(Bugün bir taraftan «Hidveg=Hidvik/Hedvik» kalesi fethedilirken, bir taraftan da «Raab/Raba» suyu üzerinde kurulan köprüden ordu karşı yakaya geçirilmiştir: .Bu köprü için yukarda «5 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

10 Ağustos=8 Muharrem, Cumartesi: Guns kalesinin muhâsarası.

(Macarların «Koeszegh/Köszeg/Koszeg» ve diğer Avrupa milletlerinin de «Guns/Güns» dedikleri bu müstahkem mevkie Osmanlı menbâlarında Macarcadan muharref olarak «Kösek/Köseki» ismi verilir; «Raab» suyunun sol kollarından olup ayni ismi taşıyan «Guns» çayının üzerinde bulunan bu kalenin mevkii Viyana'nın 100 kilometre cenubuşarkîsine tesâdüf etmektedir. — Birinci Viyana muhâsarasından sonra 1530=937 tarihinde sulh istemek için bir aralık Avusturya murahhası olarak Istanbul'a gelmiş ve hiç bir netice alamadan memleketine dönmüş olan «Nikolas Jurischitz» bu kalenin kumandanıdır: O sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Türk ordusu yaklaşmadan evvel burası takviye ve tahkim edilmiştir: Elinde fazla kuvvet bulunan «Jurischitz»in Osmanlı ordusuna pişdarlık eden Semendire sancak Beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Beyin askerlerine pusu kurup şiddetli bir harbe tutuştuktan sonra geri çekilip kaleye kapandığı için Kanunî'nin muhâsara emri verdiği ve bu tarihten bir gün evvel, yâni 9 Ağustos=7 Muharrem Cuma günü vâsıl olduğu «Gencs» köyünden Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa'yı «Guns» kalesi üzerine sevkettikten sonra kendisinin de geldiği rivâyet edilir. — Bundan evvel en mühimlerinden on yedisinin

birer günde kolayca fethedildiğini gördüğümüz kalelere nisbetle çok müstahkem olan bu mevkiin büyük muhâsara topları getirilmemiş olmasından ve bilhassa hiç arası kesilmiyen çok şiddetli yağmurların bataklık haline getirdiği çamurlar yüzünden bir çok günlerin hareketsiz geçirilmesinden dolayı on yedi gün mukâvemet edebilmiş olması Garp menbâlarında efsanevî mübâlâğalarla süslenerek çok parlak bir muvaffakıyyet şekline sokulmakta ve hattâ Kanunî'nin yanlış olarak Viyana'ya müteveccih gösterilen bu seferinde Avusturya pâyıtahtının muhâsara bile edilmeden kurtulmuş ve Türk ordusunun da avdet etmiş olması hep işte bu on yedi günlük «Guns» müdafaasının neticeleri gibi gösterilmektedir! En ciddî Garp menbâlarında bile bu safsatalar o kadar ileri götürülür ki, günün birinde mahsurların semâvî bir imdâda bile mazhar olduklarından ve hattâ o gün kaleye girmek üzere bulunan Türklerin cengâver kılıklı bir melekle karşılaştıkları için darmadağın ric'at ettiklerinden bile bahsedilir! Tabiî bütün bunlar birer günde fethedilmiş kalelere nisbetle on yedi gün mukâvemet edebilmiş bir kale karşısında duyulan nisbî hayranlığın göklere çıkarılmasından hâsıl olmuş bir takım safsatalardan başka birşey değildir: Hakikatte Kanunî'nin hedefi Viyana fethi olmadıktan başka, Osmanlı ordusu bu muhâsaradan sonra derhâl avdet etmeyip Avusturya topraklarında çok büyük hareketlere girişmiştir! Ancak on yedi gün süren «Guns» müdafaası da on sekizinci gün kalenin Türk ordusuna teslimiyle neticelenmiştir! Aşağıki fıkraya da bakınız).

28 Ağustos=26 Muharrem, Çarşanba: Guns kalesinin teslim olması.

(Bu sabah «kuşluk vaktinde» kale kumandanı «Jurischitz» in Türklere ve yâhut Türk ordusundan gönderilen memurların Avusturyalılara teklifi üzerine «Guns» kalesi ancak on yedi gün mukâvemet edebildikten sonra teslim .olmuştur. Şiddetli yağmurlarla çamurların harekâta mâni olmasından dolayı on yedi gün sürebilen bu müdafaanın Avusturyalılar için tabiî hiç bir şerefli tarafı yoktur: Bilhassa «Jurischitz»in Osmanlı hâkimiyyetindeki Macar kralı «Szapolya»ya tâbi olmak ve kalede bir Türk muhâfız kıt'ası da bulunmak şartıyla mevkiinde ibka edilmiş olması, kral Ferdinand'ın tâbiyyetinden çıkıp Türk hâkimiyyetindeki kral Szapolya'nın hizmetine girmesi demektir: Fakat bu adam bir müddet sonra, tekrar Avusturya hizmetine girmiştir. — Yukarıki fıkralarda sırayla fethedildiklerini gördüğümüz kaleler de Szapolya'nın idaresindeki Macar krallığına ilhâk edilmiştir).

30 Ağustos=28 Muharrem, Cuma: Kanunî'nin kral Ferdinand'ı meydan muharebesine davet eden bir Nâme-i-Hümâyûn göndermesi.

(Bir mütâreke akdini istirham için Niş konağında Türk ordusuna gelip Belgrad konağından red cevabiyle geri çevrilen «Lamberg» ve «Nogarola» ismindeki Avusturya elçileri «Guns» muhâsarası esnâsında ayni vazifeyle tekrar gelmişlerdir,: İlk teşebbüsleri için 1532=938 vukuâtının «13 Haziran» ve «5 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bunların bu sefer hangi gün geldikleri ihtilâflıdır: Muhakkak olan nokta, bundan evvelki gibi bu ikinci ricalarının da reddedilmiş olmasıdır. Bu murahhaslar memleketlerine iade edilirken ellerine bir «Nâme-i-Hümâyûn» tevdi edilmiş ve kral Ferdinand'a hitâb eden bu nâmeye «Peçevî»nin naklettiği şu ağır sözler doldurulmuştur:

«Bu kadar zaman erlik da'vâsın ider, merd-i meydânım dirsin: Şimdiye değin haç kerredir ki üzerine geliyorum ve mülküne dilediğim gibi tasarruf ediyorum, ne senden, ne de karındaşından nâm-u-nişan yok! Size saltanat ve erlik da'vâsı harâmdır! Askerinden, belki avretinden dakhî utanmaz mısın? Belki avretde gayret var, sende yokdur! Er isen meydana gelesin! Hak-Teâlâ Hazretinin takdiri ne ise yerine gelse gerek. Seninle saltanatı Beç sahrâsında ülüşelim, reâya fukarâsı dakhî âsûde olsun! Yokhsa meydanı arslandan khâlî

buldukça tilki gibi fırsatla şikâr almağı erlik sayma! Bu kerre dakhî meydana gelmezsen avretler gibi iğ ve çıkrık alup dakhî pâdişahlık tâcın urunmıyasın ve erlik adını diline getürmiyesin!»

Bu müdhiş dâvetnâmeden Garp menbâlarında da bahsedilir: Zaten «Peçevî» de bu bahsi «Kefere tarihlerinden» iktibas etmiştir. İşte bununla da sâbittir ki Kanunî'nin bu «Alaman seferi» nde tâkib ettiği hedef Viyana değildir, Avusturya arazisine girip düşman ölkesini yıkıp yakarak imparator Charles-Quint'le kral Ferdinand'ı bir meydan muharebesi kabulüne mecbur etmektir: Yukarda 1532=938 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına da bakınız. Fakat bugüne kadar yirmi kale fethedildiği, Viyana havâlisine kadar ilerliyen Türk ordusu Avusturya arazisinin mühim bir kısmını işgâl ettiği, her tarafa Akıncı kolları sevkedilip bütün memleket dehşet içinde bırakıldığı ve Avusturya'nın askerî, siyasî ve iktisadî varlığı temelinden sarsıldığı halde, vatanlarıyla devletlerini sözle müdafaa için bir kaç yüz bin mevcudlu muazzam bir Katolik-Protestan ordusu hazırlıyan imparatorla kral bir türlü meydana çıkmak cüretini gösteremiyor, Türk ordusu harb edecek bir kuvvet aradığı halde bulamıyor ve nihayet Sultan Süleyman vaktiyle şanlı babasının Çaldıran seferinde Şâh-İsmail'i bir meydan muharebesi kabulüne mecbur etmek için başvurduğu tedbire mürâcaat ederek Habsburg'ları korkaklıkla lekeliyen bir hakâretnâme yollayıp millî ve askerî şereflerine en ağır darbeleri indirmek suretiyle artık meydana çıkmak mecburiyetinde bırakmak istiyordu! Fakat Şâh-İsmail Çaldıran sahrâsında Yavuz Sultan Selim'e karşı meydana çıkmak mecburiyetinde bırakan hakâretler imparator Charles-Quint'le kardeşi Ferdinand üzerinde hiç bir te'sir hâsıl edemedi: Bunlar İran şâhındaki Türk ruhundan mahrumdu! Onun için Kanunî'nin Yavuzca yazdığı nâmeye rağmen imparatorla kral bir türlü meydana çıkamadı: Kanunî'nin yukarda bir hülâsasını gördüğümüz hakâretnâmesini Yavuz'un Şâh-İsmail'le olan muhâberesiyle mukayese için 1514=920 vukuâtının «28 Nisan», «18 Temmuz» ve «5 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Kanunî'nin çarpışacak bir düşman ordusu bulamadığı için Avusturya'yı baştanbaşa bir kere daha tahrip ederek mevsim sonunda nihayet verdiği bu «Alaman» seferinin neticesini Habsburg ordusuyla karşılaşmaktan çekindiği için mecbur olduğu bir ric'at şeklinde göstermek istiyen Garp menbâları, Türk Pâdişahının ancak on yedi gün mukâvemet edebilmiş olan Guns kalesinin uzun müdafaasından yılmış ve Habsburg ordusuyla çarpışmayı göze almamış olduğu hakkında hiç bir havsalaya sığmıyacak bir takım gülünç iddiâlarla doludur! Tabiî bu çocukça sözlerin hiçbir aslı faslı yoktur: Çünkü her şeyden evvel bir kere Guns kalesi uzun bir müdafaa yapamamış ve çok şiddetli yağmurlar altında arazinin bataklık haline gelmesinden dolayı Türk ordusunun günlerce hareketsiz beklemek mecburiyetinde kalmış olmasından istifâde ederek ancak on yedi gün mukâvemet edebildikten sonra teslim olmuştur: Bu kadarcık bir mukâvemet, o zamana kadar Istanbul, Rodos, Belgrad vesaire gibi dünyanın en müstahkem kalelerini fethetmiş bir orduyu yıldıracak ve hattâ düşündürecek bir şey değildir! Kanunî'nin Habsburg ordusundan çekindiği hakkındaki tuhaf iddiâyı da gene Garp menbâlarının bahsettikleri hakâretnâmesiyle te'life hiç imkân yoktur:

Avusturya'nın ortasına kadar gelip bir sürü kalelerini zaptettikten, her tarafa Akıncı kolları saldırdıktan ve Habsburg hükümdarlarının üstüste yaptıkları mütâreke tekliflerini reddettikten sonra onları meydan muharebesine dâvet eden ve o zamanki dünyanın en muntazam ve en cengâver ordusuna sahib olan muhteşem bir kahraman mütemadiyen meydan okuyup durduğu adamlarla karşılaşmaktan çekinmiş olduğunu iddiâ edebilmek için her şeyden evvel bir kere akıl ve mantıktan vazgeçmek lâzımdır. Zaten gene Garp menbâlarında imparator Charles-Quint'in de o kadar büyük hazırlıklarına rağmen Sultan Süleyman'la karşılaşmaktan çekindiği ve harekâtını hep ona göre idare ettiği umumiyetle itirâf edilen bir hakikattir. Bu sırada düşman kuvvetlerinin umumî vaziyeti şöyledir: Büyük bir orduyla tahkim edilen Viyana'nın müdafaası «Katzenstein» Baronu «Johann Katzianer»e tevdi edilmiştir; Hattâ Charles-Quint

de kardeşi Ferdinand'la beraber icab ederse şehre kapanmak üzere yukarı Avusturya'da ve Viyana'nın 154 kilometre garbında bulunan «Linz» şehrinden buraya gelmiştir. Türk ordusunun o sırada bulunduğu «Guns» önlerinden Viyana'ya gitmesi için de arada bulunan ve çok müstahkem bir mevki olan «Neustadt» kalesini fethettikten sonra Viyana üzerine yürümesi ve orada da ikinci bir Viyana muhâsarasına teşebbüs etmesi lâzımdır! Halbuki bu sefer büyük muhâsara toplarıyla âletleri getirilmemiştir: Kale muharebeleri yapmak için değil, Habsburg ordusuyla bir meydan muharebesine girişmek için gelmiş olan Kanunî işte bu vaziyet üzerine düşmanlarının kale müdafaasını vatan müdafaasına tercih ettiklerini anlamış ve artık Avusturya'yı boydanboya tahrip ettirip nihayet Türk hâkimiyyetini kabul etmekten başka çare bulamıyacak bir hâle getirdikten sonra mevsim sonunda avdet etmiye karar vermiştir: Türk ordusunun bundan sonra avdet tarihine kadar olan harekâtı hep işte bu plânla alâkalıdır. Bu harekât iki kısma ayrılır: Bir kısmı Akıncı kollarının muhtelif istikametlerde yaptıkları büyük akın hareketleri, biri de «İstirya=Styrie» üzerine ordu kuvây-ı-külliyyesiyle yapılan tahrip hareketidir. Bu hareketler büyük bir maharet ve muvaffakıyyetle idare edilmiş, Avusturya için artık Türk hâkimiyyetini kabul etmekten başka çare bırakılmamış, bu memleketin umumî servetinden büyük bir kısmı ganîmet şeklinde Türkiye'ye nakledilmiş ve 30 bin esir alınmıştır: imparatorla kral, ellerinde sayıca üstün kuvvetler bulunduğu halde er meydanına çıkmayışlarının cezasını işte böyle çekmişlerdir! — Bu seferde Kanunî'nin etrafa saldırdığı Akıncı Beylerinden bir ikisinin bâzı mevziî mukâvemetlerde şehîd olmuş ve bilhassa bunlardan Kasım Beyin altın üstüne murassâ tulgasının cenâzesinden alınabilmiş olmasını dillerine dolayan bâzı Garp menbâları hiç bir askerî, kıymet ve ehemmiyeti olmıyan bu pek tabiî hâdiseleri Avusturyalılar hesabına birer muvaffakiyet gibi gösterirlerse de bu gibi safsatalar Hıristiyanlık ve Türk düşmanlığı zihniyetlerinin her zaman görülen çocukça tezâhürlerinden başka birşey değildir: En büyük zaferlere en muvaffakiyetli seferlerde galiplerin de bir mikdar telefât vermesi pek tabiîdir; bütün Osmanlı akınlarında şehîd düşenler olmuştur ve olmaması kabil değildir: Yalnız bunları muvaffakiyet gibi göstermenin ve bilhassa Hammer'in yaptığı gibi bir kasabanın beş yüz kişilik bir Akıncı koluna karşı tek bir kişi tarafından müdafaa edilip Türk Akıncılarının çil yavrusu gibi dağıtmış ve perişan edilmiş olduğu hakkında bir takım safsatalar kaydetmenin yalnız ilim zihniyetiyle değil, akıl ve mantıkla da hiç bir alâkası yoktur; bu gibi iddiâlar ancak kendikendini avutmak hissiyle izah edilebilir).

11 Eylül=10 Safer, Çarşanba: Kanunî'nin «Gratz»da konaklaması.

(Osmanlı menbâlarında ordunun Gratz önlerine gelişi umumiyetle «11 Safer» tarihine müsâdif gösterilir ve sefer ruznâmesinde de bugünün bir «Çarşanba»ya tesâdüf ettiğinden bahsedilir: Halbuki 11 Safer Çarşanba'ya değil, Perşenbe'ye müsâdiftir; bu yanlışlık ruznâmede «Muharrem» ayının 30 gün yerine 28 gün hesab edilmiş, yâni Safer ayının bir gün evvel başlamış gibi gösterilmiş olmasından mütevellit olduğu için, burada o hatâ düzeltilerek 11 Eylül'e tesâdüf eden 10 Safer Çarşanba tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Habsburg hükümdarlarının bir meydan muharebesi kabulüne cüret edememelerinden dolayı Avusturya ülkesini baştanbaşa tahrib edip uzun zaman belini doğrultamıyacak bir hâle getirmekten başka çare bulamıyan Sultan Süleyman her tarafa Akıncı kolları sevketmiş olduktan başka kendisi de ordusuyla beraber «İstirya=Styrie» eyâletine girmiş ve «Friedberg», «Kirchberg», «Hartberg» ve daha bir takım kalelerle şehirleri yıkıp yakdıktan sonra bâzı Osmanlı menbâlarında «Mura» denilen «Muhr/Mur» nehri üzerinde eyâlet merkezi olan «Gratz=Graç» önüne gelmiştir: Müstahkem mevkii, eski İstirya dukalarının şatosu, gotik katedrali, ticarî ehemmiyeti ve mühim bir yekûn tutan nüfusuyla Avusturya'nın en mühim merkezlerinden oian bu şehir Viyana'nın 140 kilometre cenubugarbîsindedir. Kanunî'nin burasını fethettiği yâhut yalnız dış şehri işgâl edip kalenin

mukâvemet gösterdiği ve yâhut şehirle kalenin teslim olduğu hakkında muhtelif rivâyetlerle bâzı mahallî an'aneler varsa da, başta Hammer olmak üzere muahhar Garp müelliflerinden bâzıları bu rivâyetlerin doğru olmadığına kanidir: Fakat «Jonquiere»in Türk ordusunu burada bir muvaffakiyetsizliğe uğramış gibi göstermiye kalkışması kat'iyyen doğru değildir; çünkü ordu bu menzilde bir gece konakladıktan sonra ertesi gün yoluna devam etmiştir. — Her halde bu Gratz meselesi ayrıca tetkik edilmelidir).

12 Eylül=11 Safer, Perşenbe: Türk ordusunun «Mur=Muhr» nehrinden köprüsüz geçmesi.

(Köprüsüz ve kayıksız yapılan bu çetin hareketin ancak «bir kaç âdem telef olarak» başarılabilmesi ve bilhassa ordu ağırlıklarının geçirilmesi çok büyük bir askerî muvaffakiyettir).

20 Eylül=19 Safer, Cuma: Ordunun Drava nehrinden geçişi.

(16 Eylül=15 Safer Pazartesi günü «Drau=Drava» sâhiline varan ordu o günden itibaren dört günde bir köprü kurmuş, bugün asker geçmiye başlamış ve ertesi gün öğle vakti geçiş tamamlandığı için köprü yakılmıştır. — Bu muntazam hareket esnâsında yol boylarına tesâdüf eden Avusturya kaleleriyle kasabaları yıkılıp yakılmıştır).

21 Eylül=20 Safer, Cumartesi: Andrea Doria'nın Osmanlı sâhillerine ilk tecavüzü ve Koron kalesinin sukutu.

(Tarihin en büyük denizcisi ve Türk denizciliğinin şanlı pîri Barbaros Hayrüddin merhumun en mühim rakîbi sayılacak kadar şöhret bulan «Andrea Doria» milliyet itibariyle İtalyandır ve Milâdın on ikinci asrındanberi bir çok mühim şahsiyetler yetiştirmiş eski bir sülâle olan «Doria» ismindeki Ciniviz âilesine mensuptur. Milâdın 1468 tarihinde dünyaya gelen Andrea Doria 1560 tarihine kadar 92 sene yaşamıştır. Barbaros merhumun en kuvvetli doğum tarihi 871=1466-1467 senesine müsâdif bulunduğuna ve hattâ 873=1468-1469 tarihi de rivâyet edilmiş olduğuna göre, on altıncı asrın bu iki büyük denizcisi aşağı yukarı yaşıt sayılabilir: Her halde bu 1532=939 tarihinde Barbaros 65, Doria 64 yaşlarındadır. — Hayatı bin türlü mâcerâlarla geçen Andrea Doria renkten renge girmiş çok mütelevvin bir şahsiyettir: Tarih sahnesinde daha on dokuz yaşında iken Papalık hizmetine girerek çıkmış olan bu büyük mâcerâcı daha sonra Napoli ve bir aralık da Fransa krallarının hizmetlerinde bulunduktan sonra bir aralık kendi hesabına korsanlık etmiş ve ondan sonra da Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'le Fransa kralı «Birinci François» arasındaki mücâdele devrinde tekrar Fransız hizmetine girerek 1524 tarihinde bir imparatorluk donanmasını ve 1528 tarihinde de bir İspanyol filosunu mağlûb etmiş ve hattâ kendi vatanı olan Genova/Cenova'nın bile Fransız hâkimiyyetine düşmesinde mühim bir rol oynamıştır! Fakat gene o 1528 tarihinde Fransa kralıyla arası açılmış, hattâ kral o sırada Fransa nâmına Napoli şehrini denizden tazyik etmekte olan Doria'nın ustalıkla tevkifini emretmiş, fakat Amiral bu tertibattan vaktinde haberdar olduğu için mukabil tedbirler ittihâz edip kurtulmuş ve bir taraftan da Almanya imparatoru Charles-Quint'le münasebete girişerek bu sefer de Fransızlara karşı Almanların hizmetine girmiştir! İşte bu suretle Fransa hesabına Napoli'yi tazyik eden Andrea Doria nihayet Almanya hesabına Napoli'yi Fransızlardan kurtarmıya çalışmış ve hattâ evvelce Fransız hâkimiyyetine düşmesinde mühim bir rol oynadığı vatanının nihayet o hâkimiyyetten kurtulmasında da âmil olduğu için Cinivizliler arasında «Vatan babası» diye anılmıya başlamıştır! Her halde bu kıratta bir «Baba»nın pek şefkatli bir baba sayılması kolay değildir! Bu vaziyete göre, Kanunî Sultan Süleyman 1532=939 tarihinde

Avusturya'nın «İstirya=Styrie» eyâletini yıkıp yakdığı sırada Andrea Doria dört senedir imparatorluk hizmetinde demektir ve Yunanistan'la Mora'nın garp ve cenup sâhillerine saldırması işte bu sırada imparatorun emriyle yapılmış bir harekettir. — 123 gemiden mürekkep büyük bir donanma başında gelen Andrea Doria'nın ilk önce Mora'daki Modon kalesine taarruz ettiği halde burasının şiddetli müdafaasından dolayı çekilmek mecburiyetinde kaldığı ve işte bunun üzerine gene o civardaki Koron'a hücum ettiği rivâyet edilir: Hem karadan, hem denizden iki yüz kadar topla döğülen kale duvarlarının yıkılması düşmanın karadan da umumî bir hücumunu te'min etmiş, bir kaç yüz Türk muhâfızının mukâvemeti bin beş yüz kadar İtalyan askerinin hayatına mal olmuş, fakat daha fazla mukâvemet imkânı kalmadığı için Türkler âileleri ve eşyalariyle çekilmek şartiyle nihayet Koron kalesi denizden ve karadan saldıran çok üstün kuvvetlere teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır: Bâzı Osmanlı menbâlarında bu teslimden dolayı Koron müdafileri tenkid edilirse de, Garp menbâlarından anlaşıldığına göre muhâfızlar ancak mukâvemet imkânları tükendikten sonra teslim olmuşlardır. — Koron'un sukûtu için 22 Eylül=21 Safer Pazar tarihi de rivâyet edilir. — Andrea Doria bundan sonra Mora'nın şimaligarbî sâhilinde Türklerin «Balyabardra/Balıbadra» dedikleri «Patras» ve Yunanistan'ın cenubugarbî sâhilinde Türklerin «İnebahtı» dedikleri «Lepanto» limanlarını da zaptedip muhâfız kıt'alar koyduktan sonra Kapdan-ı-Deryâ Kemankeş-Ahmed Paşa kumandasında seksen gemiden mürekkep bir Osmanlı donanmasının denize açılmış olduğunu haber alarak çekilip gitmiştir! Türk ordusunun Avusturya seferiyle meşgul olmasından ve muhâfızlarının azlığından istifâde edilerek birer baskınla zaptedilen bu kalelerden İnebahtı ile Koron İkinci Bâyezid devrinde fethedilmiştir: 1499=905 vukuâtının «30 Ağustos» ve 1500=906 vukuâtının «16 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Kanunî ile Habsburg hânedanı arasındaki büyük mücâdele devrinde üç Türk kalesinin sukutuyla neticelenen bu deniz baskınlarının tarihî ehemmiyeti, kara muharebelerinden sonra deniz muharebelerinin de başlamasına vesile teşkil etmiş olmasında gösterilebilir. Bundan sonra bu Akdeniz mücâdelesinde Kanunî'yi Barbaros, Charles-Quint imparatorluğunu Andrea Doria temsil edecektir: Esasen bu iki denizci arasındaki mücâdele bu tarihten evvel başlamış ve imparatorun teşvikiyle Barbaros'un Afrika'daki Şerşel limanına muvaffakiyetsiz bir baskın yapan Andrea Doria Barbaros'la temasa gelmemek için o müdhiş rakibinden daima kaçmıştır! Zaten Doria'nın baskını Barbaros'un orada bulunmadığı bir zamana tesâdüf ettirilmiş, Barbaros Doria'nın peşine düşmüş, Doria Barbaros'dan mütemadiyen kaçmış ve kaçınmıştır! İmparatorluk amiralinin bu seferki Koron baskını da Şerşel baskınından farksızdır: Şerşel'de Barbaros'un bulunmamasından istifâde etmek istediği halde müdhiş bir hezimete uğrıyan Andrea Doria, Koron baskınında da Türk ordusunun Avusturya seferiyle meşgul olmasından istifâde etmiştir! Bu vaziyette Doria göze görünmek istemiyen bir fırsat avcısı demektir! Kanunî'nin baştanbaşa tahrib ettirdiği Avusturya'dan Istanbul'a dönmesinde mevsimin ilerlemiş olması kadar, işte bu vaziyetin de te'siri olduğu ve Koron cüretkârlığını yapan Andrea Doria'yı Barbaros'la te'dib ederek karadan sonra denizde de rakipsiz kalmak istediği muhakkaktır).

12 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada ordu yoklaması yapılmış ve beş gece kalındıktan sonra altıncı güne tesâdüf eden 18 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel Cuma günü Istanbul'a doğru yola devam edilmiştir).

3 Teşrinisâni=4 Rebî'ül-âhir, Pazar: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Şiddetli bir kar fırtınasından dolayı burada iki gece kalınıp üçüncü güne tesâdüf eden 5 Teşrinisâni=6 Rebî'ül-âhir Salı günü yola devam edilmiştir).

8 Teşrinisâni=9 Rebî'ül-âhir, Cuma: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada bir gece kalınıp Dîvan kurularak askerî ve siyasî meseleler gözden geçirildikten sonra ertesi gün hareket edilmiştir).

12 Teşrinisâni=13 Rebî'ül-âhir, Salı: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Avusturya tehlikesini izâle eden muzaffer Pâdişahı bütün Edirne ahalisi istikbal etmiş ve şehir baştanbaşa donanmıştır. — Sultan Süleyman Edirne sarayında beş gece kaldıktan sonra altıncı güne tesâdüf eden 17 Teşrinisâni=18 Rebî'ül-âhir Pazar günü Istanbul'a hareket etmiştir. — Eski Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumun vefatı Kanunî'nin işte bu sefer Edirne'de bulunduğu zamana tesâdüf etmektedir! Aşağıki fıkraya bakınız).

13 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Türk ordusuna Orta-Avrupa kapılarını açan ve Türk donanmasına Akdeniz hâkimiyyetini hazırlıyan eski Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumun hazin ölümü.

(Bu büyük Vezirin muhterem şahsiyeti ve Türk tarihinin daimâ şükrânla yâd edeceği parlak hizmetleri için 1523=929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Yavuz Sultan Selim'in son ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk Vezir-i-a'zamı Pîrî-Mehmet Paşa merhum bu iki büyük Pâdişah devrinde 1518=924 senesi 25 Kânunusâni=13 Muharrem Pazartesi gününden 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi gününe kadar fâsılasız olarak 5 sene, 5 ay, 4 gün Vezâret-i-uzmâ makamında kalmış ve Çaldıran, Belgrad ve Rodos seferlerinde başlıca âmil olarak ve bir taraftan da donanmayı takviye ve denizciliği inkişâf ettirerek Türklüğe unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur. İlmi, fazlı, temiz ve yüksek ahlâkı ve bilhassa Kanunî Sultan Süleyman gibi bir Pâdişaha bile hürmet ve tâzim telkin edecek derecelerdeki vekariyle bütün milletin emniyet ve itimâdını kazanmış olan bu şanlı Vezir Anadolu'nun eski bir Türk âilesine mensuptur ve takriben 870=1465-1466 tarihinde Amasya'da dünyaya; gelmiş olduğu için bu 939=1532 tarihinde vefât ettiği zaman takriben 66-67 yaşlarındadır; bu vaziyete göre 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi gününe tesâdüf eden azlinden bu 1532=939 senesi 13 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü vefatına kadar 9 sene, 4 ay, 16 gün mâzul yaşamış demektir. Pargalı bir devşirme olan Makbûl-İbrahim Paşa'nın Vezir-i-a'zam olabilmesi için azledilmiş olan Pîrî Paşa'nın on seneye yakın süren bu mâzuliyet devri kendisinden ziyade devlet için bir mahrûmiyyet sayılabilir. — İki yüz bin akça ile tekaüd edilmiş olan Pîrî-Mehmet Paşa Silivri'deki çiftliğine çekilip ömrünün sonuna kadar orada yaşamış ve Istanbul'a ancak resmî düğünlerle büyük alaylara dâvet edildikçe gelmiş ve bâzı seferlerde de Istanbul muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — Pîrî Paşa'nın ölümü bâzı rivâyetlere göre müdhiş bir fâcia seklindedir; Osman-zâde Tâib bufâciayı şöyle anlatır:

«Ferzend-i nâ-pesendi Edirne Kadısı Mehmet Efendi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın mevâîd-i arkubiyye ile firîbine firîfte olup ma'cûnuna zehr ta'biye itmeğin...»

Bu izahata göre Pîrî-Mehmet Paşa'yı Sadâret makamında halefi olan Pargalı Frenk-İbrahim zehirletmiş ve bu mülevves devşirmeye ondan da mülevves olması lâzım gelen Edirne Kadısı Mehmet Efendi âlet olmuştur: Frenk-İbrahim'in bir takım parlak vaitlerle kandırıp o müdhiş cinayete âlet ittihâz ettiği bu Edirne Kadısı Mehmet Efendi Pîrî-Mehmet Paşa'nın oğludur. Bu suretle Frenk-İbrahim her halde bu sıralarda sarsılmış olduğunu hissettiği mevkiini takviye için mubârek bir babanın mel'un bir oğlundan istifâde etmiş demektir! Tabiî Kanunî'nin bu gizli cinayetten haberdar olmadığı muhakkaktır: Belki de sonradan haber almış ve Frenk-

İbrahim'in idâmında bu iğrenç cinayetinin de te'siri olmuştur. Baba katili olan Edirne Kadısı Molla Mehmed Efendi'nin bu katmerli cinayetten istifâde etmesine imkân bırakmıyan âkibeti de pek fecî olmuştur; Nişancı-zâde o hâin evlâda çok lâyık olan bu elîm âkibeti şöyle anlatır:

«Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa hâtıriyçün pederini ma'zûl iken zehirleyüp ba'dehu gayret-i Hak irişüp kadîmden şürb-i araka mübtelâ olmağın kış gicesi ocak kenarında libâsı tutuşup mestâne uyanup hayretle arak destisin su sanup üstüne dökmeğin yağ dökülmüş gibi alevlenüp içinde helâk oldu»!

Her halde Mehmet Efendinin bu âkibeti ilâhî bir adaletin hiç unutulmıyacak bir tecellisi demektir. — Şiirde «Remzî» mahlasını kullanan Pîrî-Mehmet Paşa'nın müretteb bir dîvançesi olduğu rivâyet edilir: Bizim görebildiğimiz bir kaç şiirinden kuvvetli bir divan şairi olduğu anlaşılmaktadır; meselâ şu iki beyit edebî şahsiyeti hakkında fikir vermek için zikredilenlerdendir:

Zâhidi hasret-i mey şöyle zaîf eyledi kim
Elde tesbîh-ü-asâsı salevât ile yürür
Remziyâ kaddine benzer nice serv ola ki ol
Salınur şiveler ile harekât ile yürür

Pîrî Paşa merhumun Frenk-İbrahim tarafından tertib edilmiş bir cinayete kurban gitmesi, Istanbul'un fethindenberi devşirmelerin Türk devlet adamlarına karşı irtikâb ettikleri cinayetler silsilesine en fecîinin inzimâmı demektir: Bundan evvelki mühim cinayetler için 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci ve sonuncu fıkralarına bakınız. — Pîrî Paşa'nın mezarı Silivri'dedir).

21 Teşrinisâni=22 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Kanunî'nin Alaman=Alman seferinden Istanbul'a avdeti.

(17 Teşrinisâni=18 Rebî'ül-âhir Pazar günü Edirne'den yola çıkan Sultan Süleyman hareketinin beşinci günü Istanbul'a gelmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Alaman seferi» denilen bu büyük sefer 1532=938 senesi 25 Nisan=19 Ramazan Perşenbe gününden bugüne kadar tam 6 ay 26 gün sürmüştür. — Kanunî'nin bu seferi bâzı muahhar Garp menbâlarında iddiâ edildiği gibi netice itibariyle bir tahrip hareketinden ibaret kalmış değildir: Macaristan'ın garbında ve Avusturya'nın cenubuşarkîsinde bir çok kaleler fethedilmiş olduktan başka, Avusturya'nın ezilmesi bu düşman devleti askerî ve iktisadî bakımlardan o kadar zayıf düşürmüştür ki nihayet Osmanlı hâkimiyyetini kabul etmekten başka çare bulamamıştır: Aşağıda 1533=939 vukuâtının «22 Haziran» fıkrasına bakınız. Hattâ Kanunî'nin artık Garb'i bırakıp Şark'a teveccüh edebilmesi de ancak bu büyük seferin te'min edebildiği bir imkân demektir: Yukarda bu sene vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

22 Teşrinisâni=23 Rebî'ül-âhir, Cuma: Istanbul'da zafer şenliği.

(Alman seferinin Avusturya tehlikesini bertaraf etmiş olmasından dolayı pâyıtahtın bugünden itibaren beş gün beş gece donatılıp şenlikler yapılması emredilmiş, çarşılarla bedesten geceleri açık bulundurulmuş, ahali sabahlara kadar eğlenmiş, ziyâfetler ve eğlenceler tertib edilmiş ve Sultan Süleyman Vezir-i-a'zamiyle beraber tebdil, gezerek şehir ve bedesten donanmasını seyretmiştir. — Bu beş günlük donanma 26 Teşrinisâni=27 Rebî'ül-âhir Salı günü akşam üstü nihayet bulmuştur).

Osmanlı-Lehistan ittifakı.

(Bir rivavete göre Kanunî'nin Alman seferinden avdeti esnâsında ve diğer bir rivâyete göre de Istanbul'a döndükten sonra Lehistan kralı «Birinci Sigismond» dan «Pierre Opalinski» isminde bir elçi gelip bu tarihten 33 sene evvel İkinci Bâyezid devrinde akdedilmiş olan sulh esaslarının tecdit ve tevsiini istemiştir: 1499=904 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Türklerle Polonyalılar arasında ilk ittifak işte bunun üzerine akdedilmiştir: Birinci Süleyman ve Birinci Sigismond'la oğullarının saltanat devirlerine şamil olmak üzere akdedilen bu muâhede esaslarına göre Türkiye Kırım Hanlığı ile Boğdan voyvodalığı tarafından Lehistan hudutlarına tecavüz edilmemesini ve bir harb halinde Lehistan krallığına yardım edilmesini taahhüd etmiş ve buna mukabil Lehistan krallığıda Türkiye'nin düşmanlarıyla hiç bir zaman ittifak etmemek ve onlara doğrudan doğruya veyâhut bilvâsıta hiç bir yardımda bulunmamak taahhütlerini kabul etmiştir. — Bu muâhede Osmanlı himâyesinde bulunan Macaristan krallığının da Lehistan tarafından emniyet ve masuniyyetini te'min etmiş demektir: Çünkü 1526=932 Mohaç seferinde telef olan son müstakil Macar kralı «Louis/İkinci Lajos» işte bu Lehistan kralı «Birinci Sigismond»un yeğenidir ve hattâ Türklere karşı amcasından istimdâd edip o muharebede bir mıkdar yardım bile almış, fakat Türk zaferinden sonra Macar tacı yüzünden Szapolya ile Ferdinand arasında çıkan büyük mücâdelede Lehistan kralı tamamiyle bîtaraf kalarak Türklerle dostluk te'sisine çalışmıştır: Bu seferki ittifak işte o mâkul siyasetin neticesidir.

1533=939

10 Kânunusâni=13 Cumâda-l-âhire, Cuma: Avusturya'dan sulh istemek için Istanbul'a bir elçi gelmesi.

(9 Kânunusâni=12 Cumâda-l-âhire Perşenbe tarihi de rivâyet edilir. Bu elçi Kanunî'nin son seferinde «Guns» kalesini ancak 17 gün müdafaa edebildikten sonra Türklere teslim etmiş olan «Jurischitz» in büyük kardeşidir: 1532=939 vukuâtının «10 ve 28 Ağustos» fıkralarına bakınız; ismi «Jerome de Zara»dır. On iki atlıdan ibaret bir maiyyetle gelen bu mağlûp devlet mümessili çok sönük ve soğuk kabul edilmiştir).

12 Kânunusâni=15 Cumâda-l-âhire, Pazar: Avusturya elçisinin Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından kabulü.

(Bugün Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından kabul edilen Avusturya murahhası kat'î bir sulh akdetmek için geldiğini arzedip Kanunî'nin huzuruna kabul edilmesi için Paşa'nın delâletini rica etmiş ve bu ricası kabul edilmiştir: Zaten bu elçi daha memleketinden hareket etmeden evvel Avusturya hükûmeti Türkiye'nin müsâdesini almış ve Kanunî de İran seferi tasavvurundan dolayı Avusturya meselesinin artık halline karar vermiştir).

14 Kânunusâni=17 Cumâda-l-âhire, Salı: Huzura kabul edilen Avusturya elçisinin sulh istemesine mukabil yalnız mütârekeye muvafakat edilmesi.

(Kral Ferdinand'ı temsil eden «Jerome de Zara» bugün huzura kabul edilip sulh istemek için geldiğini arzetmiş, fakat Kanunî şimdilik yalnız bir mütârekeye muvafakat edebileceğini ve sulhün ancak Avusturya tarafından Türk hâkimiyyeti resmen kabul edilmek, «Gran» kalesinin anahtarları tâbiiyyet delili olarak kendisine gönderilmek ve Macaristan üzerindeki verâset iddiâlarından da vazgeçilmek şartıyla imzalanacak bir muâhede ile akdedilebileceğini tebliğ

etmiştir. — Avusturya'nın itâat ve inkiyâdına delil olarak anahtarları istenen «Gran» kalesi birinci Viyana seferi esnâsında Türk ordusu tarafından işgâl edilmiş olan kalelerdendir: 1529=936 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu mütâreke Pâdişah nâmına kral Ferdinand'a bir çavuş gönderilerek bildirilmiş olduğu gibi Avusturya elçisi tarafından da memleketinin valileriyle kumandanlarına ve bilhassa Amiral Andrea Doria'ya derhâl tebliğ edilmiştir: Tabiî bu vaziyet, Kanunî'nin son seferinde büsbütün sarsılan Avusturya'nın nihayet Türk kuvvet ve kudretine boyun eğmesi demektir: Yukarda 1532=939 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

22 Haziran=29 Zülka'de, Pazar: Türk hâkimiyyetini kabul eden Avusturya ile sulh akdi.

(Yukarıki fıkrada bir sulh müzakeresine mukaddime olarak Avusturyalılara bahsedildiğini gördüğümüz mütâreke haberi Viyana'ya varır varmaz kral Ferdinand Istanbul'da bulunan Jérôme de Zara ile beraber sulhün akdine çalışmak üzere «Cornelius-Dupplicius Schepper» isminde bir murahhasla Kanunî'nin itâat alâmeti olarak gönderilmesini emrettiği «Gran» kalesi anahtarlarını derhâl yola çıkarmıştır. Kral Ferdinand'dan başka onun kızkardeşi ve Mohaç muharebesinde telef olan son müstakil Macar kralı İkinci Lajos'un karısı olan kraliçe Maria'yı da temsil ettiği rivâyet edilen bu murahhas, imparatorla kralın birer nâmesini de getirmiştir: Bu nâmelerde pazarlık zihniyetiyle hareket edildiği için, imparator Macaristan'ın kardeşine iâdesini iltimâs ediyor ve kral da bu iltimâs kabul edildiği takdirde Amiral Adrea Doria'nın son zamanlarda zabtettiği «Koron» kalesinin Türkiye'ye iâdesi hususunda imparator nezdinde delâlette bulunacağından bahsediyordu: Koron meselesi için yukarda 1532=939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Istanbul'da Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile Avusturya murahhasları arasında uzun bir müzakere cereyân etmiş, yedi celse akdedilmiş, bu celselerde mağlûb Avusturya murahhaslarının hâlâ yüksekten atıp tutmalarına karşı hakikî vaziyetleri çok acı ve sert sözlerle ifâde edilmiş, Türkiyenin sulhe tâlip ve muhtaç olmadığı ve eğer kendileri sulh istiyorlarsa her şeyden evvel Macaristan üzerindeki esassız iddiâlarından vazgeçmeleri lâzımgeldiği anlatılmış, Koron şehrinin iâdesi için kralın delâletine ihtiyaç olmadığı ve Türk ordusunun istediği zaman cebren istirdâd edeceği tebliğ edilmiş ve netice itibariyle imparatorla kralın mektuplarındaki taleblerin hepsi reddedilerek kral Ferdinand için sancak Beyleri bile kendisinden daha zîkudret olan Sultan Süleyman'ın metbûiyyetini kabul etmekten başka çıkar yol olmadığı en kat'î ve en sarîh ifâdelerle anlatılmıştır. Bu müzakerelerin cereyân ettiği celselere gelen Avusturya murahhasları, muhteşem sedirinde kendilerini oturduğu yerden hiç kımıldamıyarak huzuruna kabul eden Vezir-i-a'zam'ın her sefer eteklerini öpüp ayakta durmuşlar ve ancak oturmalarına müsâade buyrulduğu zaman oturabilmişlerdir! — İmparatorluk sıfatı kabul edilmiyen Charles-Quint'in vaziyeti ayrı tutulmak ve o da sulh akdetmek istediği takdirde doğrudan doğruya kendi nâmına ayrıca murahhaslar gönderip başının çaresine bakmak şartıyla Avusturya meselesi Almanya meselesinden tamamiyle ayrıldıktan sonra, kral Ferdinand'ı temsil eden Avusturya murahhaslarına kabul ettirilen sulh esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Kral Ferdinand Osmanlı imparatorunu baba ve metbû bilecek ve ancak «kardeş» diye hitâb ettiği Vezir-i-a'zam'la müsavi sayılacaktır;

2 — İşte bu vaziyetin neticesi olarak kral Ferdinand Osmanlı ölkesine kendi arâzisi gibi riâyet edecek ve Pâdişah da Avusturya'yı kendi ölkesi ve tebaasını da kendi tebaası bilecektir;

3 — Kral Ferdinand Macaristan üzerindeki verâset iddiâlarından vazgeçmiş ve yalnız Macaristan'ın şimaligarbîsiyle garbında fi'len hâkim olduğu şerit gibi arazi kendisine bırakılmıştır;

4 — İşte bundan dolayı Osmanlı himâyesindeki Macar kralı Szapolya ile kral Ferdinand arasında Osmanlı mümessillerinin nezâreti altında bir hudut hattı çekilecek ve bu hudut Türkiye tarafından ayrıca tasvib edildikten sonra mûteber olabilecektir;

5 — Eski Macar kraliçesi ve kral Ferdinand'ın kızkardeşi Maria'nın kocasından vâris olduğu mâlikâne maişetine medâr olarak merhameten kendisine ihsan edilecektir.

6 — Bu sulh ahkâmı muvakkat değil, daimidir.

Son Alman seferinin en mühim semeresi olan bu muâhedenin akdi, Türkiye'nin Avrupa siyasetindeki nüfuzu bakımından çok büyük bir muvaffakiyettir: Bu. suretle Macaristan meselesi halledildikten başka Avusturya üzerinden gelen Alman tehlikesi de önlenmiş ve bilhassa Avrupa'nın garbında Türk himâyesine ilticâ etmiş olan Fransa'dan sonra Avusturya'nın da Türk hâkimiyyetini kabul etmesi Charles-Quint'in Avrupa imparatorluğu hülyasını altüst etmiştir. Kanunî'nin bu vaziyeti bile ancak İran seferi projesinden dolayı kabul ettiği rivâyet edilir).

23 Haziran=30 Zülka'de, Pazartesi: Sulh akdi üzerine Avusturya murahhaslarının huzura kabulü.

(Avusturya murahhasları «Jerome de Zara» ile «Cornelius-Dupplicius Schepper»in sulh akdi münasebetiyle bugün huzura kabul merâsiminde Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa da bulunmuş, elçiler Pâdişahın eteklerini öpüp ayakta durmuş, ilkönce «Cornelius» söze başlayıp kral Ferdinand'ın Türkiye'de «biraderi İbrahim Paşa» tarafından temsil edilmesine müsâade buyurulmasını istirhâm etmiş ve ondan sonra da «Jerome» söze başlıyarak Türk pâdişahının «oğlu» olmakla iftihar eden kral Ferdinand'ın şanlı babasıyla daima münasebet ve muhâberede kusur etmiyeceğinden ve eğer müsâde buyurulursa Istanbul'a bir Konsolos da göndereceğinden bahsetmiştir. Kanunî bu sözlere cevaben Ferdinand'ın artık Osmanlı ölkesini kendi babasının mülkü sayabileceğinden ve bilmukabele kendisinin de Avusturya'yı artık kendi toprağı bildiğinden bahsetmiş ve Avusturya devletine daimî bir sulh ihsan ettiğini ve bu sulhün Avusturya tarafından ihlâl edilmedikçe mûteber olacağını söylemek tenezzülünde bulunmuştur. Ondan sonra da Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa «Biraderi Ferdinand»ın bütün düşmanlarına karşı daimâ himâye edileceğinden bahsetmiş ve merâsime nihayet verilmiştir. — Ertesi gün İbrahim Paşa sarayına davet edilen Avusturya murahhasları sulh muâhedesinin bir suretini istemişlerse de;

— Bizim âdetimiz böyledir!

diye bu ricalarının reddedildiği rivâyet edilir! Tabiî Avusturya devleti böyle bir sulhu şerefiyle istiklâli pahasına elde edebilmiş ve Hammer'in dediği gibi bu tarihten itibaren kral Ferdinand artık bir Osmanlı Veziri derecesine inmiştir).

1533=940

21 Teşrinievvel=2 Rebî'ül-âhir, Salı: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Istanbul'dan Şark seferine hareketi.

(Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Macaristan ve Avusturya seferlerinin yukarıki fıkralarda gördüğümüz sulh muâhedeleriyle sona erip Garp vaziyetinin emniyet altına alınması,

Kanunî'nin cülûsundanberi tasavvur ettiği halde imkân bulamadığı Şark seferini artık kolayca mümkin kılacak bir vaziyet hâsıl etmiştir. Bu Şark seferinin hedefi İran Safavî devletidir ve bu sırada İran tahtında Safavîlerin İkinci hükümdarı ve meşhur Şâh-İsmail'in oğlu «Birinci Tahmâsb» bulunmaktadır: Çaldıran vak'asındanberi Osmanlılarla Safavîler arasında sulh akdedilmemiş olduğu için Birinci Tahmâsb 1524=930 tarihinde tahta çıkdığı zaman cülûsunu Kanunî'ye bildirmemiş ve hattâ bundan dolayı Sultan Süleyman yeni Şâha bir tehditnâme gönderip «an-karîb diyâr-ı Şarka» teveccüh edeceğinden bahsetmiştir: 1526=932 vukuâtının «23 Nisan» fıkrasına da bakınız. Bu tehditnâme tarihinden itibaren dokuz sene geçtiği halde Kanunî Garp seferleri yüzünden bir türlü Şark'a teveccüh edememiştir: Fakat şimdi Avusturya sulhu artık bu eski tehdidin ikaına en müsait fırsat demektir; bununla beraber böyle bir fırsat bir taraftan da Garb'ın bir müddet için Türk istilâsından kurtulup toparlanmasına meydan vermek gibi büyük bir mahzura da yol açmıştır: Zaten Kanunî'nin dokuz sene evvelki tehditnâmesini alan Birinci Tahmâsb o zamanki Macar krallığı ve Almanya imparatorluğuyla münasebete girişip Osmanlılara karşı elbirliği teklif etmiş, her ne kadar bu teklif resmî bir ittifak şeklini alamamışsa da Safavîler Habsburgların ve bilmukabele Habsburglar da Safavîlerin Osmanlılarla uğraşmasından pek çok istifâde etmişlerdir; hattâ bundan dolayı Papanın Türkler aleyhinde bâzı tekliflerde bulunmak üzere Charles-Quint nezdine elçilikle gönderdiği «Polo» isminde bir Kardinalin Avrupa hıristiyanlığını Türk istilâsından ancak Birinci Tahmâsb'ın kurtarmış olduğundan bahsettiği ve Charles-Quint'in de Tahmâsb'ı Osmanlılara karşı teşvik etmiş olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Herhalde Kanunî devrinde Osmanlı istilâsını Orta-Avrupa'da durduran en mühim sebeplerden biri de geopolitik zaruretlerin doğurduğu bu Şark ve Garp cephelerinin arayerdeki istilâ kuvvetini sırayla hırpalamış olmasında gösterilebilir. — Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Şark seferine çıkmasında bu tarihî ve siyasî vaziyetten başka bir takım âcil sebepler de vardır: Safavî valilerinden iki kişinin Osmanlılara ve Osmanlı tâbiiyyetinde bulunan bir Emirin de Safavîlere iltihâkı çok karışık bir vaziyet hâsıl etmiştir. Safavî valilerinden Osmanlı imparatorluğuna iltihak veyâhut ilticâ edenler «Halîfet-ül-Hulefâ» ünvanını taşıyan Bağdad Valisi «Zülfikar-Han»la Âzerbaycan Valisi «Ulama-Han»dır: Bunlardan Muslu/Musullu aşîretine mensub olan Zülfikar-Han Bağdad'da hutba ile sikkeyi Kanunî nâmına çevirmiş ve hattâ şehrin anahtarlarını da Istanbul'a gönderip itâat ve iltihakını arzederek asker istemişse de kendisine yardım gönderilmeden evvel Bağdad üzerine yürüyen Birinci Tahmâsb 1529=935 yaz mevsiminde şehri muhâsarâ ederken Zülfikar-Han'ın maiyyetinden bâzılarını ve hattâ bir rivâyete göre de kardeşlerini elde ederek bir gece yatağında kafasını kestirip Bağdad'ı bu âsi validen kurtarmış, yerine Tekeli Muhammed-Han isminde başka bir vali tâyin etmiş ve bu vaziyet o senenin 29 Temmuz=23 Zülka'de Perşenbe günü Sultan Süleyman'a birinci Viyana muhâsarasına giderken yolda arzedilmiştir: O zamandan-beri dört sene geçtiği halde mukabil bir hareket olamaması Garp seferlerinin tekerrür edip durmasındandır. Bundan başka bir de Osmanlı menbâlarının «Ulama Paşa» dedikleri Âzerbaycan valisinin ilticası meselesi vardır: Esasen Anadolu'nun Teke Sipâhilerinden olan «Ulama-Han» İkinci Bâyezid devrindeki «Şâh-kulu» ısyanına iştirâk ettikten sonra İran'a ilticâ edip Âzerbaycan valiliğine kadar yükselmiş ve nihayet Birinci Tahmâsb ile arası açılarak 1531=93T tarihinde Istanbul'a gelip Kanunî'ye dehâlet etmiştir: «Şâh-kulu» isyânı için 1511=917 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Buna mukabil, Yavuz devrindenberi Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Bitlis Kürd Emîri «Dördüncü Şeref-Han» da Osmanlı tâbiiyyetinden ayrılıp İran himâyesine ilticâ etmiştir: Şeref. Han'ın Yavuz devrinde itaât ve inkiyâdı için 1515=921 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. işte bu vaziyet üzerine Bitlis Beylerbeyliği Osmanlı menbâlarının «Ulama Paşa» dedikleri sâbık Âzerbaycan valisine tevcih edilip Diyarbekir, Karaman, Dulgadır ve Amasya Beylerbeyleri de Bitlis'in fethinde askerleriyle kendisine yardım etmiye memur edilmişlerse de, Ulama Paşa şehri muhâsara ederken Şeref-Han İran'dan aldığı yardım kuvvetleriyle yetişip 1532=938 tarihinde Ulama'yı ric'ata mecbur etmiştir. Bu suretle yukarda

gördüğümüz Bağdad muvaffakiyetsizliğinden sonra Bitlis teşebbüsü de muvaffakiyetsizlikle neticelenmiş ve Osmanlı ordularının Garp cephesindeki meşguliyetlerinden istifâde eden Birinci Tahmâsb iki mühim muvaffakiyet kazanmış demektir: 1533=939 vukuâtının «22 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Avusturya sulhünün akdi nihayet işte bu Şark meselesinin halline imkân vermiş ve Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ilk tedbirlerin derhâl ittihâzını ve bilhassa Bitlis'in işgâline memur edilerek Kanunî'nin hareketinden evvel yola çıkarılmıştır: Paşanın hareketi, Osmanlı-Avusturya sulhunun akdinden 3 ay, 28 gün sonradır. — İbrahim Paşa daha Konya'ya varmadan evvel «Çınarlı» konağında iken Bitlis'den müjdeciler gelip Ulama Paşa'nın bir zafernâmesiyle Bitlis civârında nihayet mağlûb edilen «Dördüncü Şeref-Han»ın kesik başını getirmişlerdir. Bu suretle Bitlis şehri tekrar Osmanlı hâkimiyyetine girmiş, fakat bu vaziyet üzerine Kürdleri memnun etmek siyasetine ehemmiyet veren İbrahim Paşa Ulama'nın Bitlis Beylerbeyliğine nihayet verip mağlûp ve maktûl Şeref-Han'ın oğlu «Üçüncü Şemsüddin»i babasının yerine tâyin etmiştir: Bu zarurî tedbir üzerine Beylerbeyliğinden mahrum kalan Ulama Paşa'ya daha mühim bir eyâlet va'dedilmiş ve o sırada mevsim ilerlemiş olduğu için Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ordusuyla beraber Suriye'ye doğru gidip 27 Kânunuevvel=10 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Haleb'e vâsıl olarak kış mevsimini geçirmek üzere şehre yerleşmiştir. İbrahim Paşa'nın esasen Istanbul'dan doğru Haleb'e gidip vaziyeti oradan idare etmek üzere yola çıkmış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

27 Kânunuevvel=10 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Barbaros'un Istanbul'a gelişi.

(Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Haleb'e vardığı gün Türk denizciliğinin şanlı pîri ve Cezâyir hükümdarı Barbaros Hayrüddin de Akdeniz milletlerini dehşet içinde bırakan donanmasıyla Istanbul'a gelmiştir. — «Sultan Hayrüddin Hızır» m doğum tarihi, ailesi, milliyet ve memleketi için 1466-1467=871 vukuâtına, Yavuz'la ilk münasebeti için 1518=924 vukuâtının «25 Temmuz» fıkrasına, Yavuz devrinde Osmanlı devletine inkıyâdı için 1519=925 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına, Amiral Andrea Doria'nın Türk sâhillerine ilk taarruzunda Kanunî'nin ona karşı Barbaros'tan istifâde etmiye karar vermesi için 1532=939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına ve o büyük kahramanımızın bu tarihten 13 sene sonra irtihâli için de 1546=953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Barbaros Hayrüddin'in Istanbul'a gelişi Kanunî'nin dâvetinden dolayıdır: Bu dâvetin sebebi, 1532=939 tarihinde ve Kanunî'nin Alman seferi esnâsında imparator Charles-Quint'in emriyle imparatorluk amirali meşhur Andrea Doria'nın Yunanistan'la Mora'daki Türk limanlarından İnebahtı=Lepanto, Patras ve Koron kalelerini ânî bir baskınla zaptetmiş olmasıdır; bu baskın, Almanya imparatorluğuna karşı karadaki mücâdelelerden sonra deniz mücâdelesinin de başlamasına sebeb olmuş ve Sultan Süleyman işte bundan dolayı Sinan-Çavuş'la Barbaros'a bir «Hatt-ı Şerîf» gönderip:

— İspanya'ya sefer murâdumdur; bir yarar âdemi yerine koyup gelesün; eğer muhâfazaya kaadir kimse yoğ ise i'lâm idesün!

şeklinde bir emir vermiştir. — Cezâyir'i tahkim edip sonradan «Paşa» rütbesini alan Hasan Ağa ismindeki evlâtlığını ve bir rivâyete göre de Ramazan-Çelebi isminde bir kumandanını muhâfız bırakan Barbaros muhtelif rivâyetlere nazaran 44, 40 ve hattâ 20, 19 veyâhut 18 gemiden mürekkep bir filo ile Cezâyir limanından şimalişarkîye hareket edip Sardinya ve Elba adalariyle Genova sâhillerini yıkıp yaktıktan ve bir hayli ganîmet ve esir aldıktan sonra cenubuşarkîye doğru inerek İtalya ile Sicilya adasının arasındaki Messina boğazının açıklarında ve Messinalıların gözleri önünde 18 gemiden mürekkep bir düşman filosunu mağlûp edip hepsini yakmış ve ondan sonra da Andrea Doria'nın Mora sâhillerinden kaçıp Preveze limanına ilticâ ettiğini haber alarak üzerine yürümüşse de bu hareketten telâşa düşen

Doria büyük bir sür'atle Adriyatik denizine doğru kaçarak Brindisi limanına ilticâ etmek mecburiyetinde kalmıştır! Bu vaziyet üzerine Barbaros Andrea'nın tâkibine 25 gemi göndermiş, bu Türk filosu düşman donanmasından geri kalan yedi gemiye hücum edip beşini kaçırmış ve ikisini de zaptetmiştir. — Barbaros bu muvaffakiyetli alan hareketinden sonra Zanta adasının önünden geçip cenuba doğru yoluna devam ederek Navarin limanında Kapdan-ı-Deryâ Kemankeş-Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasiyle birleşmiş, bu münasebetle Osmanlı donanması Cezâyir'in şanlı Türk Sultanını selâmlamış ve ondan sonra da iki donanma bir arada Çanakkale boğazından geçerek Istanbul limanına gelmiştir. — Akdeniz milletleriyle devletlerini yıllardanberi dehşet içinde titreten büyük Türk kahramanının şerefine donanmış pâyıtahta gelişi Istanbul tarihinin unutulmaz günlerinden sayılır: Sâhillere yığılan Istanbulluların yüreklerinden kopan alkış tufanları, karadan ve denizden atılan topların gümbürtüleri ve Mehter takımlarının selâm havaları birbirine karışırken en meşhur Türk kapdanlarından 18-19 kahramanla karaya çıkan muhterem Barbaros halkın tükenmez duâlarıyla minnet ve şükrân tezâhürleri içinde At-meydanı'nda ikametine tahsis edilen Kemankeş-Ahmed Paşa sarayına ve bir rivâyete göre Tersânede hazırlanan daireye inmiştir: Bu iki rivâyeti, Barbaros'un At-meydanı'ndaki saraya ve maiyyetindeki kahramanların da Tersâne'ye müsâfir edilmiş olmak ihtimâliyle te'lif etmek de kabildir. — Barbaros Hayrüddin bu sefer Istanbul'a çok mühim bir şahsiyet getirmiştir: Bu adam Tunus'da saltanat süren «Benî-Hafs» hânedanından «Er-Reşîd» isminde bir prenstir ve o sırada Tunus hükümdarı olan ve «Mûlây-Hasan» diye şöhret bulan «Ebu-Abdullah Hasan»ın kardeşidir. Zâlim ve sefîh bir hükümdar olan Mûlây Hasan 1525=932 tarihinde babası «Beşinci Muhammed»in yerine tahta çıktığı zaman 22 yâhut 34 veyâhut 45 kardeşinin hepsini öldürmüş ve ancak işte bu «Reşîd» aşîretlere ilticâ edip canını kurtarmıştır: Zâlim ve ahlâksız kardeşinin müslüman Türklere karşı Almanya imparatorluğuna istinâd etmesine mukabil Türk himâyesini te'min etmek istiyen bu prens de nihayet Cezâyir'e gelip Barbaros'a ilticâ etmiş olduğu için, Tunus meselesinde kendisinden istifâde edilmek üzere bu sefer Istanbul'a getirilmiş ve Kanunî'ye âdetâ bir ölke serveti değerinde hediyeler getirmiştir; şanlı Gazi'nin zafer ganîmetlerinden olan bu canlı ve cansız hediyeler şöyle sıralanır: En önde altın kupalarla gümüş sürâhiler taşıyan 200 seçme esir, bunların arkasından altın torbaları taşıyan ve muhtelif Avrupa milletlerinden esir alınan 30 asilzâde, daha sonra altın ve gümüş para torbaları taşıyan 200 genç köle, ondan sonra boyunlarında kıymetli gerdanlıklar parlıyan ve omuzlarında sırmalı kumaşlar taşıyan 200 esir çocuk, bunların arkasından altın ve gümüş tepsiler taşıyan ve Avrupa milletlerinin en güzel kızlarıyla kadınlarından seçilen 200 esire, daha arkada ipekli kumaş denkleri taşıyan 100 deve ve en arkada zincirlerle bağlı her türlü Afrika hayvanları geçirilmiştir).

28 Kânunuevvel=11 Cumâda-l-âhire, Pazar: Barbaros'un huzura kabulü ve Haleb seyâhati meselesi.

(Bu münasebetle fevkalâde merâsim yapılmış, Haleb'de bulunan Vezir-i-a'zam'dan mâadâ bütün Vüzerâ, Ulemâ ve Ümerâ bu merâsime dâvet edilmiş ve Türk denizciliğinin en şanlı kahramanı en muhteşem Osmanlı Pâdişahının huzuruna maiyyet erkânını teşkil eden on sekiz kaptanla beraber girmiştir: Akdenizin bu şanlı kahramanları Kanunî'nin elini öpmüşler ve muhteşem hil'atlerle taltif edilmişlerdir. — Barbaros, Yavuz devrindenberi Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Cezâyir Sultanlığının anavatana doğrudan doğruya ilhâkını rica etmek büyüklüğünü göstermiş, Sultan Süleyman memnuniyetle kabul etmiş ve bu suretle bir Osmanlı eyâleti hâline gelen Cezâyir beylerbeyliğine gene Barbaros'u tâyin ettiğinden bahsederek pek çok teveccüh ve iltifâtta bulunmuş ve Almanya imparatorluğuna karşı açılacak deniz seferinden bahsederek Barbaros'tan Andrea Doria hakkındaki fikrini sormuştur; Pâdişahın bu sualine şanlı Gazi'nin

— Her tarafta arıyorum; ben yaklaştıkça o kaçıyor!

gibi bir cevap verdiği rivâyet edilir. — Vezir-i-a'zam'in Haleb'de bulunması çok tuhaf bir vaziyet hâsıl etmiştir: Bir taraftan saltanatla hükûmet işlerinin ayrılığından bir taraftan da İbrahim Paşa'nın hükûmet reisliğinden başka «Serasker» sıfatiyle Başkumandan vaziyetinde bulunmasından dolayı gerek Cezâyir Beylerbeyliğinin Barbaros'a resmen tevcihi, gerek Akdeniz seferine ait askeri tâlimâtın tesbiti onun salâhiyeti dahilindedir: İşte bundan dolayı İbrahim Paşa'nın Pâdişaha mürâcaatla Barbaros'un kendisiyle temas edip bu meseleleri halletmek üzere Haleb'e gönderilmesini istediğinden ve bir rivâyete göre de Kanunî'nin kendiliğinden buna lüzum göstermiş olduğundan bahsedilir: Barbaros'un Haleb'e hareketi bir rivâyete göre Kânunuevvel içinde olduğuna ve Sultan Süleyman'la bugünkü mülâkatı da 28 Kânunuevvel Pazar gününe müsâdif bulunduğuna nazaran, ay sonuna kadar geçen üç gün içinde hareket etmiş olması lâzımgelir. Yirmi iki gün sürdüğünden bahsedilen bu Haleb seyâhati umumiyetle bir kara yolculuğu şeklinde gösterilirse de, Barbaros'un Istanbul'dan Şam-Trablus'una kadar denizden gitmiş ve sonra karadan atla dönmüş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; Haleb'de Vezir-i-a'zam tarafından çok muhteşem merâsimle karşılanan Akdeniz kahramanı şerefine iki gün şenlikler ve ziyâfetler tertib edilmiş, Cezâyir Beylerbeyliği resmen tevcih olunmuş ve açılacak sefer hakkında da müzakereler cereyân etmiştir: ilk iş olarak Osmanlı donanmasının yeni gemiler inşâsıyle takviye edilmesine karar verilmiş olduğu Barbaros'un Istanbul'a avdetinden itibaren bu işle meşgul olmasından anlaşılmaktadır. — Barbaros'un Cezâyir Beylerbeyliğine ilâveten Derya Kapdanlığına tâyini için aşağıda 1534=940 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına bakınız).

1534=940

19 Mart=4 Ramazan, Perşenbe: Vâlide-Sultan'ın ölümü.

(Yavuz Sultan Selim'in güzelliğiyle meşhur karısı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın anası olan Hafsa-Hatun kocasının türbesi civarına defnedilmiş ve üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır. — Osmanlı sarayında kadın entrikaları ve kadınlar saltanatı bu Hatunun ölümünden sonra başlamıştır. — Hafsa-Hatun için 1495=900 vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına da bakınız).

2 Nisan=18 Ramazan, Perşenbe: Koron kalesinin istirdâdı.

(Mora sâhilindeki Koron kalesi Kanunî'nin Alman seferi esnâsında imparatorluk amirali Andrea Doria tarafından zaptedilmiştir: 1532=939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine Mora Beyliğine tâyin edilen eski Semendire Beyi Yahyâ Paşa-zâde Gazi Mehmet Bey kaleyi bir ay kadar muhâsara ettikten sonra daha fazla mukâvemet edemiyeceklerini anlıyan mahsurlarla müzakereye girişip canlarına dokunulmamak ve çıkıp gitmelerine müsâade edilmek şartiyle kaleyi teslim almıştır. — Koron kalesi 1 sene, 6 ay, 11 gün düşman işgâlinde kalmıştır).

6 Nisan=22 Ramazan, Pazartesi: Cezâyir Beylerbeyi Barbaros Hayrüddîn Paşa'ya Kapdan-ı-Deryâlık tevcihi.

(Deryâ Kapdanlarına ayni zamanda Cezâyir Beylerbeyliğinin tevcihi işte bu tarihten itibaren âdet olmuştur: Bu tarihten evvelki Kapdan Paşalar yalnız Gelibolu sancak beyi vaziyetindedir. Fakat bu meselenin tarihinde ihtilâf vardır; Barbaros'un Kapdan-ı-Deryâ olması bir rivâyete göre bundan iki buçuk sene, sonra 1536-1537=943 tarihine müsâdiftir; fakat bir taraftan

umumiyetle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten bahsedilmesi ve bir taraftan da Paşa'nın Haleb seyâhatinden Istanbul'a döner dönmez Tersâneye yerleşip yeni bir filo inşâsiyle meşgul olması Deryâ Kapdanlığını işte bu tarihten itibaren der'uhde ettiğine delâlet etmektedir: Barbaros'un Cezâyir ülkesini Osmanlı imparatorluğuna bağışlayıp millî birlik nâmına hükümdarlıktan vazgeçerek Osmanlı Beylerbeyliğim kabul etmesi ve Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'dan tâlimât almıya bile tenezzül etmek büyüklüğünü göstererek yaptığı Haleb seyâhati için yukarda 1533=940 vukuâtının «28 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu tarihten itibaren Istanbul Tersânesinin ehemmiyeti büsbütün artmış, Gelibolu tersânesi eski ehemmiyetini biraz daha kaybetmiş ve eskiden Deryâ Kapdanlarına mahsus olan Gelibolu sancak Beyliği artık Kapdan-ı-Deryâ Kethüdalarına verilmiye başlamıştır. — Istanbul Tersanesinin Osmanlı bahriyesine merkez ittihâzı için 1515=921 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız).

16 Nisan=2 Şevvâl, Perşenbe: Şeyh-ül-İslâm İbni-Kemal'in ölümü.

(Osmanlı devrinin ve hattâ bütün İslâm, tarihinin en büyük âlimlerinden olan Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi ümerâdan Süleyman Beyin oğludur: ilkönce babası Süleyman Bey'le dedesi Kemal Paşa gibi askerliğe intisâb edip İkinci Bâyezid'in muhtelif seferlerinde yararlıklar göstermiş ve rivâyete nazaran nihayet bir gün teşrîfatta ulemânın ümerâya takaddüm ettiğini görerek askerlikten istifâ edip ilmiyye mesleğine girmiştir. O devrin en büyük âlimlerinden çok kuvvetli bir tahsil gördükten sonra büyük zekâsı ve temiz ahlâkiyle yeni mesleğinde mühim bir şahsiyyet hâline gelen ve «Kemal-Paşa-zâde» lâkabiyle şöhret bulan Şemsüddin Ahmed Çelebi muhtelif müderrisliklerde, Edirne Kadılığında ve nihayet Kadı-askerlikte bulunmuş ve 932=1525-1526 tarihinde meşhur Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendi'nin vefatı üzerine Meşîhat makamına getirilmiştir: O zaman bu makam en büyük âlimlere «kayd-i-hayât» ile tevcih edilmekte olduğu için, büyük selefi gibi bu şanlı âlim de ölünceye kadar sekiz sene Şeyh-ül-İslâmlık etmiştir. — İlmiyle iktidarının büyüklüğünden dolayı «Müfti-s-sakaleyn» ünvaniyle anılan İbni-Kemâl'in üç yüze yakın eseri vardır: Bu külliyatın bir kısmı muhtelif mevzulara ait risâlelerden ibaret olmakla beraber kitap şeklindeki eserleri de büyük bir yekûn tutacak kadar çoktur; tefsîre, hadîse, fıkha, tarihe, edebiyata, lisaniyata ve lûgate aid olan bu eserlerinden 36 sı İkdam neşriyâtı içinde ve bir kısmı da Beyrut'da neşredilmiştir; çok mühim bir menbâ olan Osmanlı tarihinin de bir an evvel neşri lâzımdır, ilim tarihimizde olduğu kadar edebiyat tarihimizde de mühim bir mevki işgâl eden İbni-Kemâl'in divanından başka on bin beyitlik «Yusuf ve Züleyhâ»sı da mevzûa ait manzum romanların en güzellerindendir. Şiirlerinin en meşhuru Yavuz Sultan Selim için yazdığı mersiyedir; bu zarif mersiyenin:

Şems-i asr idi asrda şemsin
Zılli memdûd olur zamânı kasîr

beyti âdetâ bir darbımesel gibi yayılmıştır. — Yavuz Sultan Selim Mısı» seferinden dönerken İbni-Kemal'in atının ayağından sıçrıyan çamurlara bulanmış kaftanını sırtından çıkarıp öldüğü zaman sandukasının üstüne örtülmesini vasiyet etmiş ve bu şerefli vasiyet yerine getirilip çamurlu kaftan sandukaya örtülmüştür: 1517=923 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına bakınız. — İbni-Kemâl Tokatlıdır: Tahsili Edirne'de olduğu için bâzı menbâlarda Edirneli gösterilir. — Mezarı Edirne-kapı hâricindeki Emîr-Buhârî tekyesi civârındadır).

14 Mayıs=1 Zülka'de, Perşenbe: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Haleb'den Diyarbekir'e gelişi.

(Diyarbekir vilâyet merkezinin eski ismi «Âmid» dir: Vilâyet isminin şehir ismi şeklinde kullanılmasından dolayı «Âmid» ismi gittikçe unutulmuştur. — 1533=940 senesi 27 Kânunuevvel=10 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Haleb'e vâsıl olan Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa Osmanlı menbâlarında umumiyetle ilk baharda, yâni Nisan içinde Haleb'den Diyarbekir'e hareket etmiş gösterilir: Bununla beraber 20 Zülka'de=2 Haziran Salı günü yola çıkdığı hakkında da bir rivâyet varsa da doğru olmadığı anlaşılmaktadır. 940=1533-1534 kış mevsiminin mühim bir kısmını Haleb'de geçirmiş olan İbrahim Paşa, üç buçuk ay kadar süren bu müddeti askerî hazırlıklar ve siyasî teşebbüslerle geçirmiştir: Bu siyasî faaliyetin ilk neticeleri. Paşa'nın henüz Haleb'de bulunduğu sıralarda elde edilmiye başlamış, Yavuz devrinden sonra Osmanlı nüfuzundan sıyrılıp İran hâkimiyyetine giren Türk ve Kürt Beylerini gizli vaitler, zımnî tehditler ve çok bol ihsanlarla elde etmiye muvaffak olan İbrahim Paşa en kuvvetli rivâyete göre henüz Haleb'de iken Adilcevaz, Erciş ve Ahlat kalelerinin anahtarlarını almıştır. — İbrahim Paşa'nın Diyarbekir'de ne kadar kalmış olduğunda ihtilâf vardır. Muhtelif menbâlarda bu müddet 40, .42 ve 50 gün gösterilirse de vukuâtın cereyânına nazaran bir aydan fazla kalmamış olduğu anlaşılmaktadır. Diyarbekir'de Anadolu askerleriyle ordusunu takviye ve son hazırlıklarını ikmâl etmiş olan İbrahim Paşa'nın ilk fikri Mûsul üzerinden Bağdad'a inib orayı fethetmek maksadıyla izah edilir: Fakat bu sırada araya bir takım entrikalar karışması üzerine bu ilk fikirden vazgeçilip doğrudan doğruya İran üzerine hareket edilerek Safavîlerin ilk pâyıtahtı olan Tebriz'in fethi Bağdad fethine takdim edilmiştir. Bu meselenin sebebi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'yla Baş-Defterdar, yâni Mâliye Nâzırı İskender-Çelebi arasındaki rekâbet ve husumetle izah edilir: Rivâyete nazaran İskender-Çelebi o zamanki devlet adamlarının en zenginidir ve Makbûl-İbrahim Paşa'nın tantana ve ihtişâmını bile gölgede bırakan bir debdebe ve dârâtı vardır: Meselâ İbrahim Paşa'nın sırmalı üsküflerle süslü köleleri ancak dört yüz kadar olduğu halde, İskender-Çelebi'nin tepeden tırnağa kadar sırmalar içinde gözleri kamaştıran altı yüz ve ayrıca altı bin iki yüz kölesi olduğundan bahsedilir! Hattâ Baş-Defterdar'ın bin iki yüz atlıdan mürekkep bir maiyyet alayı bulunduğu hakkında bile kuvvetli bir rivâyet vardır! Vezir-i-a'zamla Baş-Defterdar arasındaki ilk ihtilâf, işte bu sefer hazırlıkları yapılırken İbrahim Paşa İskender-Çelebi'ye haber göndererek bu muhteşem maiyyet alayından yüz on kişinin kendisine bağışlanmasını istediği halde Çelebi'nin ancak otuz kişi göndermesiyle başlamıştır! Fazla olarak İskender-Çelebi Pâdişahın teveccüh ve itimadına da mazhar olduğu için bu seferde Ser-asker Kethudalığına tâyin edilmiş ve hattâ bir rivâyete göre Sultan Süleyman İbrahim Paşa'ya Çelebi'nin sözünden çıkmamasını emretmiştir! Tabiî böyle bir vaziyet, İbrahim Paşa'nın üzerinde bir nevi vesâyet demektir. Haleb'den itibaren araya bir takım entrikacılar da karışmıştır: Bunlardan biri «Arap ve Acem Defterdarı» denilen ve İskender-Çelebi'nin mevkiine göz diken Suriye Defterdarı Nakkaş-Ali Bey, biri de evvelce Safavîlerin Âzerbaycan valisi iken Osmanlılara ilticâ edip Bitlis Beylerbeyliğine tâyin edilip İran'a tâbi olan bu şehrin fethine muvaffak olduktan sonra bir takım siyasî sebeblerle başka bir vazifeye tâyin edilmek üzere İbrahim Paşa tarafından azledilmiş olan Ulama Paşa'dır: Yukarda 1533=940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. Bunların birincisi İskender-Çelebi'ye rekâbet ettiği için İbrahim Paşa'ya, ikincisi de Paşa'nın gadrine uğradığı için İskender-Çelebi'ye hulûl etmiştir, işte bu suretle teşekkül eden iki partiden birincisi, yâni İbrahim Paşa Ali Bey tarafı müdhiş bir iftira tertib ederek bir gece ordu içinde bir gürültü çıkarıp Defterdarın Hazine develerini yağma ettirmiye kalkıştığını iddiâ ederek Çelebi'nin adamlarından otuz kişiyi haksız yere idâm ettirmiş ve buna mukabil İskender-UIama partisi de rivâyete nazaran Vezir-i-a'zam'ı askerî bir muvaffakiyetsizliğe sürükliyerek mahvetmiye karar vermiştir: Bağdad yerine Tebriz üzerine gidilmesi işte bu gizli karar üzerine İskender-Çelebi ile Ulama Paşa'nın Vezir-i-a'zamı kandırmış olmalarından mütevellit gösterilir. Hammer'in de iltizâm ettiği bu rivâyete göre Baş-Defterdar İran şâhının o sırada pâyıtahtından ayrılıp Horasan taraflarına gitmiş olmasından istifâde edilerek pâyıtahtının

kolayca zaptolunabileceğinden bahsetmiş ve işte bu suretle Vezir-i-a'-zam'ı Tebriz fatihliğine imrendirerek tehlikeli bir mâcerâya sevketmiştir: İran'ın en mühim kuvvetleri bu taraflarda bulunduktan başka, kış mevsiminin Diyarbekir'de geçirilmesini istiyen Pâdişahın henüz Istanbul'dan hareket etmemiş olması ve fazla olarak Tebriz işgâl edildikten sonra Âzerbaycan'ın muhtelif taraflarını tutmak için eldeki kuvvetleri etrafa dağıtarak zayıflatmak mecburiyeti tabiî bir takım tehlikeli vaziyetler ihdâs edebilir; bununla beraber İskender-Çelebi'nin böyle bir teklifi ihânet maksadiyle yapmış olmak ihtimâlini, kat'î surette tevsik ve isbât etmek kabil değildir: Çünkü şâhın o sırada hakikaten pâyıtahtından ayrılmış olduğu, bunun bir fırsat teşkil ettiği ve Tebriz'in de işte o fırsattan istifâde edilerek kolayca işgâl edildiği muhakkak olduğu gibi, ondan sonra uğranılan zâyiâtın da her şeyden evvel Vezir-i-a'zam'ın tedbirsizliğinden mütevellit olduğu ve Sultan Süleyman İran'a geldiği zaman İbrahim Paşa'nın mes'ûliyyeti rakibine yükliyecek sözler söylediği de muhtelif menbâların ittifakiyle sâbittir. Her halde böyle bir vaziyette İskender-Çelebi'yi kat'î surette ithâm etmek doğru olamıyacağı gibi, Çelebi'nin telkinine kapılarak aldanmış olmak da İbrahim Paşa'nın Başkumandanlık mes'uliyyetini izâle edecek bir sebeb değildir. — İbrahim Paşa'nın Âzerbaycan seferindeki hatâları için aşağıda 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Haziran=29 Zülka'de, Perşenbe: Altıncı «Sefer-i Hümâyûn»: Irâkayn seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle 28 Zülka'de tarihinden bahsedilirse de doğru olmadığı anlaşılmaktadır; çünkü sefer ruznâmesinde 28 Zülka'de Haziran'ın 11 inci Perşenbe gününe müsâdif gösterilir: Halbuki o sene Haziran'ın 11 inci Perşenbe günü Zülka'de ayının 28 inci değil, 29 uncu gününe müsâdiftir. — Kanunî'nin bu meşhur seferi Osmanlı menbâlarında «Irâkayn seferi» ismiyle anılır: Arapçada «iki Irak» mânâsına gelen «Irâkayn» dan maksat «Irak-ı-Arab» denilen Bağdad havâlisiyle İran'ın «Irâk-ı-Acem» denilen şimaligarbîsidir. — Kanunî'nin bu seferi 1533=939 vukuâtının «22 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Avusturya sulhünden itibaren takarrür etmiş ve hattâ Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ilk tedbirlerin ittihâzı ve icab eden kalelerin bir an evvel işgâli maksadıyla önden gönderilmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarında Pâdişahın İran'da bir takım müşkil vaziyetlerle karşılaşan Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından gösterilen lüzum. üzerine ve bilhassa askerin:

— Şâha karşı Şâh gerek!

şeklindeki dedikodusundan dolayı yola çıktığından bahsedilirse de doğru değildir: Çünkü Sultan Süleyman o İran hâdiselerinden evvel yola çıkmıştır, İbrahim Paşa'nın Âzerbaycan'a girdikten sonra Pâdişaha mürâcaatı, Horasan'dan avdet eden İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın büyük bir ordu başında yaklaşmakta olduğu hakkındaki haberlerden telâşa düşerek Efendisinin hareketini tesrî ettirmek içindir).

14 Haziran=2 Zülbicce, Pazar: Kanunî'nin Üsküdar'dan hareketi.

(Sultan Süleyman bugün ordusuyla Üsküdar'dan Maltepe konağına gitmiştir).

23 Haziran=11 Zülhicce, Salı: Van fethi.

(Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Haleb'de ve ondan sonra da Diyarbekir'de bir takım siyasî teşebbüslere girişerek ve İran'a tâbi kale kumandanlarını elde ederek bâzı müstahkem mevkilerin Osmanlılara teslimini te'mine çalışmış olduğundan ve ezcümle Âdilcevaz, Erciş

ve Ahlat kalelerinin işte bu suretle teslim alındığından yukarda bu sene vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasında bahsetmiştik. Gene ayni siyasetin neticesi olarak Van ve Avnik kaleleri de bugün teslim olmuştur: Âmid'den Âzerbaycan seferine çıkmış olan Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa Van ve Avnik kalelerinin anahtarlarını bugün veyâhut ertesi gün «Han-Suvar-Beg/Suvarig» konağında almış, Van muhâfızlığına tâyin ettiği Suriye Beylerbeyi Husrev Paşa'yı derhâl yola çıkarmış ve Sultan Süleyman'a da müjdeciler göndermiştir).

24 Haziran=12 Zülhicce, Çarşanba: Şarkî-Anadolu'da muhtelif kaleler teslim alınması.

(Anahtarları Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya getirilen bu kalelerin en mühimleri Bâyezid, Pasin, Oltu, Vastan, Siyavan/Sivan ve Aktamar mevkileridir).

1 Temmuz=19 Zülhicce, Çarşanba: Kanunî'nin Kütahya'ya muvâsalatı.

(Sultan Süleyman burada dört gece kalıp 5 Temmuz=23 Zülhicce Pazar gününe tesâdüf eden beşinci gün hareket etmiştir).

11 Temmuz=29 Zülhicce, Cumartesi: Sa'd-âbâd ovasında Tebrizlilerin İbrahim Paşa'ya itaat ve inkiyâdı.

(Sa'd-âbâd Tebriz civârındadır: İbrahim Paşa ordusu bugün burada konakladığı sırada Tebriz ahalisinin mümessilleri gelip Safavî pâyıtahtının itâat ve inkiyâdını arzetmek suretiyle teslim olmuşlar ve şehri yağma ve tahripten kurtarmışlardır).

1534=941

13 Temmuz=1 Muharrem, Pazartesi: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın, Tebriz'e girişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Tebriz mümessilleri iki gün evvel Sa'd-âbâd ordugâhına gelib itâatlarını arzetmiş oldukları için İbrahim Paşa bugün muhteşem bir alayla Safavîlerin pâyıtahtına girmiştir. Bu suretle Tebriz şehri Osmanlılar tarafından ikinci defa işgâl edilmiş demektir; bu büyük şehrin ilk işgâli Yavuz devrindedir: 1514=920 vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına bakınız. iki işgâl arasındaki fâsıla da 20 senedir. — İbrahim Paşa Tebriz'in idâresi için bir kadı ile muhtelif memurlar tâyin etmiş ve Safavî pâyıtahtı o zamanki Osmanlı adaletiyle idare intizamı sâyesinde hiç bir sarsıntıya uğramamıştır: Hattâ ordu Sa'd-âbâd konağında kalmıştır. — Bu sırada Kanunî de Akşehir konağındadır ve Van kalesiyle diğer müstahkem mevkilerin işgâli müjdesini işte orada almıştır. Yukarda 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, İbrahim Paşa'nın bu Âzerbaycan seferinde bir takım tedbirsizlikleri olmuş ve bunlar hem bir çok telefâta, hem ordudan kuvvet ayrılarak kuvây-ı-külliyenin zayıflamasına sebeb olmuştur. Paşa'nın başlıca hatâları şu iki tedbirsizlikte gösterilir:

1 — Tebriz şehrini daimî surette itâat altında tutmak istiyen İbrahim Paşa, bu şehrin cenubunda Çingiz-Han neslinden ve İran'ın İlhânî hükümdarlarından meşhur Gazan-Han'ın «Şenb-i Gazâ» denilen türbesi civârında bir kale yaptırmış, bu kalenin inşâsı için bir çok ağır masraflara girdikten sonra da hareket halinde bulunmak için gelmiş olan ordusundan bin kişi ayırıp bir takım ümerâ ile kale muhâfazasına memur ederek ordu mevcudunu zayıflatmıştır.

2 — Bir «Kızılbaş ocağı» sayılan «Kızılca-dağ» yaylasına on bin kişilik bir kuvvet sevkeden İbrahim Paşa bu kuvvetin hemen kâmilen telef olmasına sebep olmuştur:

Rivâyete nazaran gerek Tebriz muhâfazası için yukarıki maddede bahsi geçen lüzumsuz kalenin inşâsı, gerek bu Kızılca-dağ teşebbüsü İbrahim Paşa'nın düşmanı olan Baş-Defterdar İskender-Çelebi ile Vezir-i-a'zam'a karşı müttefiki olan Ulama Paşa'nın telkinleriyle olmuştur: İbrahim Paşa ile İskender-Çelebi arasındaki rekâbet ve husumet için yukarda 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. Çelebi ile Ulama'nın bu zararlı telkinlerinden maksadları İbrahim Paşa'yı muvaffakiyetsizliğe uğratarak gözden düşürüp mevkiini sarsmak arzusuyla izah edilir. Hattâ rivâyete nazaran Kızılca-dağ seferine Ulama Paşa kumanda etmiş ve evvelce Safavîlerin Âzerbaycan valiliğinde bulunmuş olduğu için arazi hakkındaki malûmatından istifâde ederek maiyyetindeki askeri dar bir boğaza sokup kendisi dışarıda kalarak hepsini kırdırmıştır! Fakat bütün bu ihânet rivâyetlerinin Sultan Süleyman Âzerbaycan'a geldiği zaman İbrahim Paşa'nın kabahati düşmanlarına yüklemek için söylediği sözlerden galat olmak ihtimâli de vardır: Çünkü Osmanlılara bu kadar ihânet etmiş olan Ulama Paşa'nın öyle bir hareketten sonra artık bir daha geri dönmemesi lâzımgeldiği halde, bilâkis derhâl avdet etmiş ve hattâ Âzerbaycan valiliğine bile tâyin edilmiştir! Her halde İbrahim Paşa'nın Âzerbaycan'da çok tedbirsizlik ettiği ve işin başında Kanunî Sultan Süleyman mevcud olmadıkça vaziyeti idare edebilecek kuvvette bir şahsiyet olmadığı muhakkaktır. Hattâ İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın bu sırada bir ordu başında Âzerbaycan'a doğru ilerlemesi bile İbrahim Paşa'nın işte bu tedbirsizlikleriyle izah edilir. Bu vaziyetten telâşa düşen Paşa'nın Sultan Süleyman'a müstâcel bir arîza göndererek hareketini tâcil etmesi istirhamında bulunduğu ve bir taraftan da asker arasında Ser-asker Paşa aleyhine dedikodular başladığı bile rivâyet edilir; hattâ bu halden çok bunalmış olan İbrahim Paşa'nın:

— Aceb Şah üzerümüze basup düşmeden Saâdetlü Pâdişâha irişmek ve asker-i İslâma kavuşmak müyesser ola mı?

diye «Hâfız» divânından tefe'ül ettiği hakkında bile bir rivâyet vardır. Bununla beraber İbrahim Paşa Kızılca-dağ mâcerâsında kaybettiği on bin kişilik kuvveti siyasî tedbirlerle bir dereceye kadar telâfi etmiye muvaffak olmamış değildir: «Muzaffer-Sultan», «Muzaffer-Han», «Muzaffer-Şâh» ve «Melik-i-Muzaffer» gibi ünvanlarla meşhur olan Gîlân Hanı «Dûbâc» işte bu sırada itâatini arzetmiş, hattâ on bin kişilik ordusunun emre âmâde olduğunu bildirmiş ve «Muzaffer-Sultan» Reşt şehrini merkez ittihâz ederek Gîlân'ın bir kısmında hükûmet süren «İshâkıyye» hânedanındandır: 1517=923 tarihinde Şâh-İsmail'e itâat ettiği için ondan işte bu «Muzaffer-Sultan» ünvânını almış ve nihayet Kanunî'nin «Irâkayn» seferinde kuvvetli tarafa temâyül ederek Osmanlı ordusuna iltihak etmiştir. İşte bu vaziyet üzerine Tebriz'den hareket eden İbrahim Paşa İran şâhının taarruz ihtimâline karşı Ûcân yaylasına gidip orada mevzi almıştır. — Aslını unutacak kadar şımarmış olan Pargalı İbrahim Paşa'nın bu seferindeki şımarıklıklarından biri de emirlerini dellâllarla orduya ilân ettirdikçe:

— Ser'asker-Sultan emridür!

dedirterek kendikendine bir «Sultanlık» ünvânı takınmış olmasıdır! Hattâ bu ünvânı «Evâmir ve ahkâma» da yazdırmıştır! Devşirme Paşa'nın bu cür'etine sebep olarak İran şâhının ümerâsına «Han» ve «Sultan» gibi ünvanlar tevcih etmesine karşı kendisinin «Paşalık» ünvânı pek sönük kaldığından bahseden dalkavuklarının telkinlerine kapılmış olduğundan ve hattâ kuvvetli bir rivâyete göre de saltanat hulyâlarına kapıldığından bahsedilir! Dellâlların kullandıkları «Ser'asker Sultan» ünvânına açıkça itirâz eden yegâne şahsiyet, İbrahim Paşa'nın düşmanı olan Baş-Defterdar İskender-Çelebi'dir Hattâ Çelebi'nin dellâllara:

— «Ser'asker-Sultan» demeyin, «Serasker Hazretleri» deyin!

şeklinde bir emir verdiği için İbrahim Paşa'nın Çelebi'ye düşman olduğu bile rivâyet edilir! Bununla beraber İbrahim Paşa kendikendine tevcih ettiği bu «Sultan» ünvanını Kanunî geldikten sonra da kullanacak kadar küstahlığı ileri götürmekten çekinmemiş ve hattâ bu cüretkârlık müstahak olduğu âkıbetin en mühim sebeplerinden olmuştur: 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. — Tebriz'in bu ikinci işgâli için 6 Ağustos=25 Muharrem Perşenbe tarihi de rivâyet edilir).

20 Temmuz=8 Muharrem, Pazartesi: Kanunî'nin Konya'ya muvâsalatı.

(Padişah burada iki gece kalıp üçüncü güne tesâdüf eden 22 Temmuz=10 Muharrem Çarşanba günü hareket etmiştir: Ordunun Konya'ya geldiği gün Şarkî-Anadolu'da teslim alınan kalelerden bir kısmının anahtarları gelmiş ve ertesi gün Sultan Süleyman Mevlâna'nın türbesini ziyâret edip şerefine yapılan bir Mevlevi âyininde bulunmuştur).

31 Temmuz=19 Muharrem, Cuma: Sultan Süleyman'ın Kayseri'ye muvâsalatı.

(Kanunî Kayseri'de iki gece kalıp 2 Ağustos=21 Muharrem Pazar günü yola devam etmiştir).

1 Ağustos=20 Muharrem, Cumartesi: Barbaros'un Tunus seferine hareketi.

(Akdeniz'de Türk hâkimiyyetini te'min için açılacak büyük sefer plânını Istanbul'da Sultan Süleyman ve Haleb'de Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile tesbit ettikten sonra Tersâneye yerleşen şanlı Barbaros kendi istediği evsâfı hâiz sür'atlı bir donanma inşâsına nezâret etmekle meşgul olmuştur: Yukarda 1533=940 vukuâtının «28 Kânunuevvel» ve 1534=940 vukuâtının «6 Nisan» fıkralarına bakınız. Barbaros'un yaptırdığı donanma 61 gemiden mürekkeptir: Bu yekûna kendisinin Cezâyir'den getirdiği 18 gemi ile 4 korsan gemisi de ilâve eden büyük denizci seksen dört parçayı bulan donanmasına 20 nakliye gemisi de ilâve edip sekiz yüzü Yeniçeri olmak üzere sekiz bin asker ve sefer masrafı olarak da sekiz yüz bin duka altını alarak İtalya sâhillerini vurduktan sonra Tunus'u işgâl etmek üzere bugün yola çıkmıştır. Barbaros'un Tunus'dan evvel İtalya sâhillerini vurmıya gitmesi, Türk himâyesinde bulunan Fransa kralı Birinci François'nın o sırada Genova ile harb halinde bulunduğu için istimdâd etmiş olmasındandır. — Büyük bir sür'atle hareket eden Barbaros İtalya'nın cenub sâhillerine gidip Andrea Doria'nın donanmasına güvendileri için gaflet içinde bulunan İtalyanları birdenbire bastırmış, ilkönce Reggio kalesini zaptedip yakmış ve bir çok esir ve ganîmet almış, ondan sonra Messina boğazından geçip Siglio, San-Lucido, Catraro ve Sperlonga kaleleriyle şehirlerini tamamiyle yıkıp yaktıktan ve bütün servetlerini zaptedip kadınlarıyla kızlarını esir aldıktan sonra Napoli arazisinde ve sahilden içeride bulunan Fondi kasabasını da bir ihraç hareketiyle zaptedip tamamiyle tahrib etmiştir! Hattâ o sırada Avrupa'nın en güzel kadını sayılan ve başta «Le Titien» olmak üzere bir çok İtalyan sanatkârlarına ilham menbaı olan Trajetto düşesi ve Fondi kontesi «Giulia Gonzaga» şehir civârındaki şatosundan bir at terkisinde gecelikle kaçırılarak Türklerin eline geçmekten bin müşkilâtla kurtarılmış, fakat bir rivâyete göre gece karanlığında kaçırıldıktan sonra bir aralık İtalyan haydutlarının eline düşmüştür! — Barbaros'un bu hareketinden büyük bir haşyet ve dehşete kapılan Papalık makamı şanlı Türkün Roma'yı fethetmek ihtimâlinden korkarak bir takım müdafaa hazırlıklarına bile başlamıştır; fakat hakikatte Barbaros'un hedefi Roma değil, Tunus'dur ve Türk donanması 15 Ağustos=4 Safer Cumartesi günü Arapların «Benzart» dedikleri «Bizerte/Bizerta» limanında demirlemiştir: O sırada Kanunî Irâkayn seferine gitmek üzere Sıvas'dan Erzincan'a doğru ilerlemektedir ve Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa da Tebriz'dedir).

8 Ağustos=27 Muharrem, Cumartesi: Kanunî'nin Sıvas'a muvâsalatı.

(Ordu burada dört gece kalıp beşinci güne tesâdüf eden 12 Ağustos=1 Safer Çârşanba günü hareket etmiştir. — 9 Ağustos=28 Muharrem Pazar gününden itibaren Yeniçeri-ağası pişdarlık vazifesiyle önden gitmiştir).

20 Ağustos=9 Safer, Perşenbe: Kanunî'nin Erzincan'a muvâsalatı.

(Burada üç gece kalınıp dördüncü güne tesâdüf eden 23 Ağustos=12 Safer Pazar günü yola devam edilmiştir. Kanunî'nin Erzincan'a geldiği gün Şirvan-şâhlardan «İkinci Halil» in elçisi gelip itâat ve inkiyâdını arzetmiştir: Bu suretle Gîlân'dan sonra Şirvan da Osmanlı nüfuzuna girmiş demektir. Gîlân için yukarda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

22 Ağustos=11 Safer, Cumartesi: Tunus'un fethi.

(Tunus'un sefih ve zâlim hükümdarı «Mûlây Hasan» ın şerrinden kaçıp Cezâyir'e ilticâ eden kardeşi «Mûlây Er-Reşîd» in Barbaros tarafından Istanbul'a götürülmüş olduğunu evvelce görmüştük: 1533=940 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Barbaros'un Tunus tahtından Hasan'ı indirip Reşîd'i çıkarmak için geldiğini zanneden Tunuslular Türklere ilkönce pâyıtahtın limanı olan ve Avrupalılarca «Goletta/La Goulette» gibi isimlerle anılan «Halk-ül-Vâd» kapularını açmışlar ve ondan sonra da bugün Tunus şehrini teslim etmişlerdir. Halbuki Reşîd Istanbul'da alıkonulmuş ve Barbaros öyle bir şey için gelmemiştir! Türk kahramanı beş bin askerle Tunus'a girerken çöllere kaçmış olan Mûlây Hasan işte bu vaziyetten istifâde ederek Arapları etrâfına toplayıp şehre taarruz etmek istemişse de Barbaros bir huruç hareketiyle bunları perişan etmiş ve ikinci bir ısyan hareketinde de top arabalarını yelkenle işleten büyük kahraman «Kayruân» civârında bir zafer daha kazanarak her tarafa hâkim olduktan sonra Tunus'u Cezâyir'e ilhâk etmiştir. Bu vaziyet üzerine İtalya artık doğrudan doğruya Türk tehdidi altına girmiş demektir. Avrupa'da umumî bir heyecana sebeb olan bu hâle karşı bir taraftan Mûlây Hasan İspanya'ya murahhaslar gönderip Charles-Quint'e tâbi olmak şartiyle müslüman Türklere karşı hıristiyanlardan istimdâd ettiği gibi, bir taraftan da Trablusgarb'a hâkim olan Malta Şövalyeleri imparatora başvurmaktan başka çare bulamamışlardır; Charles-Quint'in Barbaros'a karşı açtığı Afrika seferi işte bu vaziyet üzerine hazırlanmıya başlamıştır: Aşağıda 1535=941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

5 Eylül=25 Safer, Cumartesi: Kanunî'nin Erzurum'a muvâsalatı.

(Ordu şehir hâricinde konaklamış ve şehre girip gezen Sultan Süleyman burasını çok harap bir halde bulduğu için tâmir ve imârını emretmiştir. — Erzurum'da bir gece kalınıp ertesi gün Hasankale'ye gidilmiştir: Erzurum'un vaziyeti için 1514=920 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

16 Eylül=7 Rebî'ül-evvel, Çârşanba: Ordunun Erciş kalesine muvâsalatı.

(Burası son zamanlarda teslim olan kalelerdendir: Yukarda 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Burada altı gece kalındıktan sonra yedinci güne tesâdüf eden 22 Eylül=13 Rebî'ül-evvel Salı günü hareket edilmiştir: O gün hareket edilmesi, bir gün evvel Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'dan bir çavuş gelip İran ordusunun taarruza geçmek üzere bulunduğunu haber vermiş olmasındandır; İbrahim Paşa'nın en mühim hatâsı, Kanunî gelmeden evvel Tebriz fatihliğine kalkışıp İran'a girmesi ve bu suretle Osmanlı orduları birleşmeden evvel İranlıların taarruzuna imkân vermiş olmasıdır: Bununla beraber Sultan

Süleyman derhâl Dîvan toplayıp vaziyeti müzakere ederek sür'atle hareket edip İranlıların taarruzundan evvel İbrahim Paşa kuvvetleriyle birleşmiye karar vermiştir).

28 Eylül=19 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Kanunî'nin Tebriz'e muvâsalatı.

(Şehri şallar ve kumaşlarla donatan Tebrizliler büyük Pâdişahı Sa'd-âbâd ovasından karşılamışlardır. — Ordu buraya gelinceye kadar İbrahim Paşa bir an evvel yetişilmesi için bir çavuş daha göndermiş ve bir çok müşkilâtla hareket tesrî edilmiştir. — Bu sırada İbrahim Paşa ordusu Ûcân yaylasındadır: Her halde Kanunî'nin süratli hareketi büyük bir felâketin önünü almıştır).

29 Eylül=20 Rebî'ül-evvel, Salı: İki Osmanlı ordusunun Ûcân yaylasında birleşmesi.

(İran ordusunun yaklaşmakta olduğu hakkındaki istihbârât üzerine Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Tebriz civârındaki Sa'd-âbâd ovasından kaldırdığı ordusunu Ûrcân yaylasına götürüp ihtiyâten orada mevzi almış olduğunu yukarda görmüştük: Bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu Ûrcân yaylağı İran Şâhının yazlık ordugâhıdır, iki ordunun burada birleşmesi İran Şâhında artık taarruza ve hattâ muharebe kabulüne cesaret bırakmamıştır. Bu muvaffakiyet; Kanunî'nin büyük bir sür'atle yetişmekteki gayret ve himmetiyle elde edilmiştir. — Pâdişahın bu münasebetle İbrahim Paşa'yı muâheze etmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyete göre Sultan Süleyman İbrahim Paşa ordusunun bu kış mevsimini Diyarbekir'de geçirmesine ve kendisiyle orada birleştikten sonra bahara doğru İran üzerine toplu bir halde hareket edilmesine taraftardır. Bununla beraber iki ordunun zamanında birleşmesi, bâzı İran Beylerinin Osmanlılara iltihâkı ve nihayet Çaldıran hâtıralarının henüz canlılığını muhâfaza etmesi Birinci Tahmâsb'ın cesaretini kırmış olduğu için kan dökülmesine meydan kalmamış ve bu İran seferi âdetâ bir gezinti mâhiyetinde kalmıştır).

2 Teşrinievvel=23 Rebî'ül-evvel, Cuma: Gîlân hanı Muzaffer-Sultan'ın huzura kabulü.

(Sultan Süleyman Âzerbaycan'a gelmeden evvel on bin kişilik ordusuyla Safavî nüfuzundan çıkıp Osmanlılara iltihak ederek Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya itâat ve inkiyâdını arzetmiş olan bu hükümdar için yukarda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Muzaffer-Han bu sefer Ûcân ordugâhında Kanunî'nin huzuruna kabul edilip el öpmüş ve hil'at giydirilerek iltifâta mazhar olmuştur).

5 Teşrinievvel=26 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Kanunî'nin Ûcân yaylasından Sultâniyye'ye ve oradan Bağdad üzerine hareketi.

(Evvelce de gördüğümüz gibi Âzerbaycan valiliğine Ulama Paşa tâyin edilmiş, Tebriz muhâfızlığı yukarda bu sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasında Osmanlılara itâat ve inkiyâd etmiş olduğunu gördüğümüz Şirvan-şâh'ın Mehmet-Mirzâ ismindeki oğluna verilmiş, Tebriz'e bir Kadı tâyin edilmiş, İbrahim Paşa'nın Tebriz civârında büyük masraflarla yaptırmış olduğu yeni kaleye muhâfızlar konulmuş ve Şâhın maiyyetindeki ümerâdan bâzıları da elde edildikten sonra İran ordusunun bulunduğu Sultâniyye istikametinde cenubuşarkîye doğru gitmişse de düşmanın oralardan çekildiği anlaşılınca Bağdad istikameti takib edilmiştir. Bu hareket esnâsında Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa Rumeli askeriyle pişdar olarak önden ve Karaman askeri de dümdar olarak arkadan hareket etmiştir).

13 Teşrinievvel=4 Rebî'ül-âhir, Salı: Ordunun Sultâniyye'ye muvâsalatı.

(Âzerbaycan'ın cenubuşarkîsinde ve Kazvin'in 150 kilometre kadar şimaligarbî-sinde bulunan Sultâniyye şehri «İlhânîler» denilen İran Mongol hükümdarlarından Olçaytu tarafından te'sis edilip bir müddet pâyıtaht ittihâz olunmuşsa da sonradan Timur istilâsında harab olmuş bir kasabadır ve Olçaytu'nun meşhur türbesi de buradadır. — Ordu burada iki gece kalıp 15 Teşrinievvel=6 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü hareket etmiştir. — Bu iki gün içinde İran Şâhı Birinci Tahmâsb'ın artık ric'ate başlamış olduğu haber alınmış, bu suretle Osmanlı ordusu aradığı düşmanı bulamamışsa da harekâtında tamamiyle serbest kalmış ve Şâhın maiyyetinde bulunan Dulgadır-oğullarından «Şâhruh Bey oğlu Mehmet Bey» diğer iki Beyle beraber Sultâniyye'ye gelib Osmanlılara iltihak etmiştir: 1536=943 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. Gîlân hükümdarı Muzaffer-Han işte bu Sultâniyye konağında huzura kabul edilip metbûuna tâzimâtını arzettikten sonra memleketine avdet etmiştir).

14 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Erzurum ve Kars havâlisindeki Türkmen beyliğine nihayet verilerek teşkil edilen yeni Erzurum eyâleti valiliğine Dulgadır-oğullarından Mehmet-Han'ın tâyini ve kardeşi Ali Bey'e de Çemişgezek sancak beyliğinin tevcihi.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Dulgadır-oğullarından «Mehmet Bey» yâhut «Mehmet-Han» Yavuz devrindeki Turna-dağ muharebesinde öldürülmüş olan Dulgadır hükümdarı «Alâüddevle Bozkurt»un oğullarından «Şâhrukh Bey» in oğludur; Alâüddevle Bozkurt, Yavuz Sultan Selim'in anası «Ayşe-Hatun» un babası olduğu için, Mehmet-Han Yavuz'un dayısının oğlu ve Kanunî Sultan Süleyman da Mehmet-Han'ın halasının torunudur: Turna-dağ muharebesi ve Osmanlılarla Dulgadırlılar arasındaki sıhriyet râbıtaları için 1515=921 vukuâtının «12 Haziran» fıkrasına bakınız. — Mehmet-Han'la kardeşi Ali Bey Turna-dağ vak'ası üzerine İran'a kaçıp Şâh-İsmail'e ilticâ eden Dulgadır prenslerindendir: Bunlar orada valiliklerde istihdâm edildikten sonra Kanunî'nin işte bu İran seferinde gizli bir muhâbereden sonra «Sultâniyye» ye gelip Osmanlı pâdişahına ilticâ ederek pek çok iltifâta mazhar olmuşlardır; Sultan Süleyman'ın bu beylere o kadar ehemmiyet vermesi, Dulgadır oymaklarından bâzılarının İran'da bulunmasındandır. — İsmi mâlûm olmıyan diğer bir beyle beraber Kanunî'nin huzuruna kabul edilen bu iki kardeşten Mehmet-Han'a yüz bin ve Ali Bey'e yirmi bin akçayla bir takım hediyeler ve hil'atler verilmiş ve Mehmet-Han yeni teşkil edilen Erzurum Beylerbeyliğine, Ali Bey de Çemişgezek sancak beyliğine tâyin edilerek Osmanlı hizmetine alınmıştır. — 1514=920 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, İkinci Bâyezid ve Birinci Selim devirlerinde Safavî nüfûzu altında bir Türkmen beyliği şeklinde iken Yavuz'un Çaldıran seferinden ve hattâ bir rivâyete göre de İkinci Bâyezid devrine tesadüf'eden 915=1509-1510 tarihinden, yâni Yavuz'un Trabzon valiliği devrinden itibaren Osmanlı tâbiyyetine girmiş olan bu beyliğin arâzisi Erzurum, Kars ve Şüregel havâlisinden mürekkeptir: Çaldıran seferinde Yavuz Sultan Selim'e itâat ve inkiyâd etmiş olan Erzurum Türkmen beyinin ismi «Avşarlu Sevündük-Han Korçu-başı»dır. Bu bey Yavuz devrinden sonra tekrar Safavîlere temâyül etmiş ve nihayet işte bu «Irâkayn» seferinin başında Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Tebriz'e doğru giderken Erzurum Türkmen beyliğinin mevcûdiyyeti artık nihayet bulmuştur: Coğrafî vaziyetinden anlaşıldığına göre Kars'ın iltihâkı Bâyezid, Pasin, Oltu vesair bir takım kalelerin teslimi sırasında olmak lâzımgelir: Yukarda 1534=940 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Erzurum'la birlikte Kars'ın ilhâkı ve buralardaki Avşar beyliğinin ilgaası Kanunî'nin bu sefer esnâsında Erzurum'a girmesine müsâdif olmak ihtimâli de vardır. Yukarda bu sene vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız. — Erzurum ve Kars şehirleriyle kaleleri bu sırada pek harap bir hâlde bulunduğu için Sultan Süleyman ilkönce Erzurum'un imârını emretmiştir. — Bu sırada Kağızman, Ardahan, Şüregel Safavîlerde, Kars ovasıyla Pasin Osmanlılardadır: Onun için

Osmanlılarla Safavîler arasındaki hududun Kars Aladağı-Yahniler-Kısırdağı hizâlarından geçtiği anlaşılmaktadır. — Sultâniyye konağında Dulgadır-oğlu Mehmet-Han'ın Erzurum Beylerbeyliğine tâyini üzerine Erzurum-Kars havâlisi artık bir Osmanlı vilâyeti şeklini almış ve hattâ Mehmet-Han'ın kardeşi Dulgadır-oğlu Ali Bey bir müddet sonra Çemişgezek'den Pasin ve Kars sancak beyliğine nakledilmiştir. — İlk zamanları Kars havâlisi Erzurum vilâyetine tâbi tutulmuşsa da, gene Kanunî devrinde daha sonraları Kars ayrı bir vilâyet olmuş ve bu yeni vilâyete bâzıları sonradan fethedilmiş olan Pasin, Kağızman, Zaroşat=Arpaçay, Göle, Penek ve Oltu sancakları da ilhâk edilmiştir. — Bu sırada Erzurum şehri harap bir hâlde bulunduğu için, Dulgadır-oğlu Mehmet-Han Bayburd'u muvakkaten vilâyet merkezi ittihâz etmiştir. — Mehmet-Han'ın Erzurum valiliğine ve kardeşi Ali Bey'in de Çemişgezek sancak beyliğine tâyinini bu tarihten bir müddet sonra gösteren bir rivâyet de vardır: Bir çok menbâlarda tesâdüf edilen bu ikinci rivâyete nazaran Dulgadırlu-Mehmet-Han'la kardeşi Ali Bey Sultâniyye konağında Kanunî'nin huzuruna kabul edildikten bir kaç gün sonra Ulama Paşa ile beraber Tebriz, Van, Âdilcevaz vesaire kalelerinin Safavî taarruzlarına karşı müdafaa ve muhâfazasına memur edilmişler ve oralarda çalıştıktan sonra Erzurum ve Çemişgezek memuriyetlerine gönderilmişlerdir. — Erzurum Beylerbeyi Mehmet-Han'ın bundan iki sene sonraki «Gürcistan» fütuhâtı için aşağıda 1536=943 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bir müddet sonra İran şâhının Mehmet-Han'ı tekrar elde edip Osmanlılardan ayırmıya çalıştığı haber alındığı için bu Türkmen kahramanı ihtiyâten Erzurum valiliğinden kaldırılıp Rumeli tarafına nakledilmiş ve kendisine arpalık olarak Niğbolu ve Köstendil sancakları verilmiştir, Rumeli muharebelerine de iştirâk etmiş olan Dulgadır-oğlu Mehmet-Han'ın evlât bırakmıyarak orada öldüğü ve prens olduğu için kendisine fermanlarda «Cenâb-ı Eyâlet-nisâb» elkabiyle hitâb edildiği rivâyet edilir: Aşağıda 1566=974 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

24 Teşrinievvel=16 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin azli.

(Yollarda kardan ve şiddetli soğukla sisten dolayı ordu ağırlıklarının çok müşkilâtla nakledilebilmiş ve hattâ bâzı top arabalarının çamurlara saplanıp kalmış olmasını fırsat ittihâz ederek Serasker-Kethudâsı sıfatiyle bu işlerden mes'ul olan Baş-Defterdar İskender-Çelebi aleyhine Pâdişaha bir çok sözler söyliyen Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa nihayet Kanunî'yi iğfâle muvaffak olarak bu hususta bir taksiri olmıyan zavallı Çelebi'yi azlettirdikten başka uhdesindeki zeâmetleri de zaptettirmiştir. İleride görüleceği gibi İbrahim Paşa'nın bu tezvirâtı sonradan anlaşılarak idâmının başlıca sebeblerinden olmuştur: Bunun için aşağıda 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına ve İbrahim Paşa ile İskender-Çelebi arasındaki husûmet ve ihtilâf için de yukarda 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız).

29 Teşrinievvel=29 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Hemedan önlerinde ordu kurulması.

(Ordu Hemedan civârındaki «Destgîr» köyünde konaklamıştır. — Zahire tedâriki için burada iki gece kalındıktan sonra 31 Teşrinievvel=22 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü hareket edilmiştir).

15 Teşrinisâni=8 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Ordunun Kasr-ı-Şîrîn'de konaklaması.

(Burada bulunan Sâsânî devrine ait bir saray hârabesinin meşhur aşk efsânesindeki Şîrîn için yapılan saray enkazından olduğu rivâyet edilir: Kasabanın ismi de bu rivâyetle alâkadardır. — Burada bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

16 Teşrinisâni=9 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Hânıkîn konağında Bağdad valisinden mümessiller gelib itaat ve inkıyâd arzetmeleri.

(Bugün buraya Bağdad Kadısı ile beraber Safavî valisi Tekelü Muhammed-Han'ın bir mümessili gelip valinin itâat ve inkıyâdını arzetmişlerdir: Bu vali için 1533=940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Muhammed-Han iki gün sonra bütün askeriyle eşyâsını alıp Bağdad'ı boş ve müdafaasız bırakarak İran'a kaçmıştır).

23 Teşrinisâni=16 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Bağdad'ı işgâl için ileri hareketi.

(İbrahim Paşa bugün bir ovada konaklamış olan ordudan bir mikdar kuvvetle ayrılarak valinin boş bıraktığı Bağdad'ı bir an evvel işgâl etmek için önden gönderilmiştir).

28 Teşrinisâni=21 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Bağdad'ın ilk fethi.

(Bağdad şehri askersiz ve kumandansız olduğu için, Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa kumandasındaki Türk kuvveti tarafından hiç kan dökülmeden işgâl edilmiştir: Şehrin yağma ve tahribine meydan vermemek için İbrahim Paşa yalnız bir müfreze askerle Bağdad'a girip kaleyi işgâl ederek kapıları kapatmış ve orduyu şehir hâricinde kurulan ordugâhta bırakmıştır).

29 Teşrinisâni=22 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Bağdad anahtarlarının Kanunî'ye takdimi.

(Bağdad'ın Osmanlı Türkleri için ehemmiyeti yalnız «Irâk-ı-Arab»ın merkezi ve Abbasî Halîfelerinin eski pâyıtahtı olmasından ibaret değildir: En büyük Sünnî mezhebi olan Hanefîliğin muhterem müessisi İmâm-ı-A'zam'ın türbesi de burada ve şehir civârındaki «A'zamiyye» de bulunduğu için, Bağdad'ın fethi demek Hanefî Türkler için en mukaddes makamın Şiî hâkimiyyetinden kurtulması demektir. Kanunî işte bundan dolayı bugün İbrahim Paşa'nın Emîr-i-alemi olan Ca'fer Beyin Bağdad anahtarlarını getirmesinden çok memnun olmuş, Ca'fer Beye bir hil'atle beş yüz altın vermiş ve ayrıca İzvornik sancak Beyliğini de tevcih etmiştir: Zafer müjdecilerine ihsan vermek eski bir Osmanlı âdetidir).

30 Teşrinisâni=23 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdad'a girişi.

(Şehirde bulunan İbrahim Paşa ile şehir hâricinde bulunan askerleri Pâdişahı merâsimle karşılamışlar ve Beylerle Paşalar el öperek tebriklerini arzetmişlerdir. Kanunî şehre girmeden evvel «A'zamiyye» ye gidib İmâm-ı-A'zam'ı ziyâret etmiş ve derhâl muhteşem bir türbe yapılmasını emretmiştir. Bu dinî merâsimden sonra şehre giren Kanunî Sultan Süleyman Bağdad'ı gördükten sonra ordugâhtaki otağına yerleşmiş ve ümerâya hil'atler giydirib ihsanlar vermiştir: Bilhassa Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya yirmi bin altınla bir murassâ kılıç verdikten başka tahsisatına da senede yirmi bin altın zammetmiştir).

7 Kânunuevvel=30 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kanunî'nin Bağdad'da kışlamak üzere ordugâhtan şehre taşınması.

(30 Teşrinisâni=23 Cumâda-l-ulâ Pazartesi günündenberi bir hafta şehir haricindeki karargâhında kalmış olan Sultan Süleyman kış mevsimini burada geçirdikten sonra bahara doğru tekrar İran üzerine yürüyüp şahın henüz el değmemiş bir kuvvet mahiyetini muhâfaza etmekte olan ordusuna kat'î bir darbe indirmiye karar vermiştir: Aşağıda 1535=941

vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız. — Kanunî'nin Bağdad'da dört ay süren bu ikameti esnâsında Irâk'ın Basra havâlisinden mâadâ her tarafı istilâ edilmiş ve hattâ Basra Emîri Râşid de bizzat gelip itâat ve inkiyâdını arzettiği için Basra emâretine dokunulmamıştır. — Bu müddet zarfında Irak arazisinin tahriri yapılıp Tımar ve Zeâmet usulleri buraya da teşmil edilmiş ve çok muntazam bir idare teşkilâtı kurulmuştur).

9 Kânunuevvel=2 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Tebriz'in sukûtu ve Van kalesinin Safavîler tarafından muhâsarası üzerine Ulama Paşa'nın istimdâdı.

(İran şâhı Birinci Tahmâsb Osmanlı ordusunun Âzerbaycan'dan Irâk'a gitmiş olmasından istifâde ederek Tebriz üzerine yürüyüp Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın bir çok masraflarla yaptırmış olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz «Şenb-i-Gazân» kalesini zaptettikten sonra pâyıtahtını istirdâd etmiş, Osmanlıların Tebriz valiliğine tâyin ettikleri Ulama Paşa Van kalesine kaçmış ve bunun üzerine Birinci Tahmâsb Anadolu topraklarına girerek Van kalesini muhâsara altına almıştır: Kanunî'nin Bağdad'a yerleşmesinden iki gün sonra gelen bu haberlerle beraber Ulama Paşa'nın imdad istediği de Pâdişaha arzedilmişse de mevsim müsait olmadığı için ordunun hareketi bahara bırakılmıştır).

1535=941

13 Mart=8 Ramazan, Cumartesi: Sâbık Baş-defterdar İskender-Çelebi'nin Bağdad'da idâmı.

(O devrin en zengin ve en zînüfuz adamlarından olan İskender-Çelebi'nin bu felâketine Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa sebeb olmuştur: Çelebi'nin Paşa ile husumet ve ihtilâfı için yukarda 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına, bu ihtilâfın İran seferindeki tezâhürleri için 1534=941 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına ve İbrahim Paşa'nın tezyirâtı yüzünden İskender-Çelebi'nin defterdarlıktan azli için de gene o sene vukuâtının «24 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Çelebi'nin idâmı için Kanunî gibi âdil bir Pâdişahtan irâde istihsal edebilmek gayretiyle İbrahim Paşa'nın hiç bir tezvir ve iftirada kusur etmediği ve hattâ Sultan Süleyman'ın bir ân evvel yetişmek suretiyle büyük bir felâket şekline inkilâb etmekten kurtarmış olduğu Âzerbaycan seferinin bütün hatâlarını zavallı Çelebi'ye yüklediği ve bu hususta Pâdişahın kendisine her işte İskender-Çelebi'nin re'yine mürâcaat etmesi hakkındaki tavsiyelerine istinâd ederek Kanunî gelmeden evvel Âzerbaycan'a girilmiş olmasını Çelebi'nin öyle istemiş olmasıyla izah ettiği rivâyet edilir! Her halde İskender-Çelebi'nin haksız olarak idâm edildiği muhakkaktır. Çelebi Bağdad'ın At-pazarı'nda asılarak idâm edilmiş ve bütün serveti müsâdere olunmuştur. — İskender-Çelebi'nin kölelerinden yedi kişi sonradan Vezir-i-a'zam olmuştur: Bir rivâyete göre meşhur Sokullu Mehmed Paşa da bunlardandır. — Osmanlı menbâlarının ittifakla rivâyet ettikleri fecî bir rüyâ vardır: Bu; rivâyete göre İskender-Çelebi'nin idâm edildiği gece Sultan Süleyman rüyâsında Çelebi'nin bir nûr içinde kendisine hücûm ederek:

— Bre zâlim, ben bîgünâhı bir müfsidin sözüne uyup salbeyledün ve hayli zamandanberü hidmet-i sâbıkamı neden selbeyledün?

diye elindeki destarla Kanunî'yi boğmıya kalkışmış ve bu müdhiş rüyâdan feryâd ederek uyanan Sultan Süleyman ellerini açıp:

— İlâhi İbrahim, sen bana nice ki ol bîgünâhı berdâr ettirdin ise Allahdan dilerim ki sen dahî yılına varmayup katle sezâvâr olasun!

demiş.. Fakat bu rüyanın doğru olmadığı, İskender-Çelebi'nin idâmından on beş gün sonra kayınbiraderi Hüseyn-Çelebi'nin de idâm edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Her halde Vezir-i-a'zam tezvirâtını Kanunî bu tarihlerden çok sonra anlamış olmak lâzımgelir; hattâ bu mesele nihayet Makbûl-İbrahim Paşa'nın idâmında en mühim sebeblerden biri sayılmıştır: 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız).

1 Nisan=27 Ramazan, Perşenbe: Kanunî'nin Bağdad'dan ikinci Âzerbaycan seferine hareketi.

(Bu hareketin sebebleri için yukarda 1534=941 vukuâtının «7 ve 9 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Bu sırada Safavî ordusu Van ve Vastan taraflarında bulunduğu ve hattâ Van kalesine kapanmış olan Ulama Paşa'dan üstüste istimdâd haberleri geldiği için doğrudan doğruya Âzerbaycan üzerine gidilmeyip Şarkî-Anadolu üzerine hareket edilmiştir. — Kanunî Sultan Süleyman 1534=941 senesi 30 Teşrinisâni=23 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi gününden bugüne kadar dört ay bir gün Bağdad'da kalmış, bu müddetin yalnız ilk haftasını şehir hâricindeki karargâhında geçirdikten sonra şehre yerleşmiş, bir aralık ziyâret için Kerbelâ ve Necef'e gidip gelmiş ve bu sırada bir taraftan da şehir imâr ve tahkim edildiği gibi, Irâk'da Sünnîliğin mânevî kalesi olarak İmâm-ı-A'zam türbesi de yapılmıştır. — Ordunun hareketinden evvel Bağdad valiliğine Diyarbekir valisi Süleyman Paşa tâyin edilip maiyyetine bin tüfekçi ile bin okçudan mürekkep iki bin kişilik bir muhâfız kıt'a bırakılmıştır: Bağdad'ın ilk Osmanlı valisi işte bu Macar mühtedîsi Süleyman Paşa'dır).

14 Mayıs=11 Zülka'de, Cuma: Safavî ordusunun Van havâlisinden çekildiği hakkında haber gelmesi.

(Bu haber, ordunun 21 Nisan=17 Şevvâl Çarşanba günündenberi 24 gündür konaklamakta olduğu «Gök-Yurt» yâhut «Gök-Tepe» menzilinde gelmiştir: Bu konakta bu kadar uzun zaman kalınması muhtelif kışlaklara dağılmış olan bâzı kıt'aların burada toplanmaları emredilmiş olduğundan dolayıdır. İranlıların ric'ati Osmanlı ordusuyla harbe girişmemek içindir: Şâhın maksadı, Kanunî'nin kuvvetlerini Şarkî-Anadolu ve Âzerbaycan içlerinde boşuna dolaştırıp iyice yormak ve iâşe müşkilâtına uğratmak suretiyle avdet mecburiyetinde bırakmak ve ondan sonra da o zamana kadar kaybettiği yerleri hiç yıpratmadan muhâfaza ettiği kuvvetlerle kolayca istirdâd etmektir. — Bu vaziyet üzerine artık Tebriz'e doğru hareket edilmiştir).

29 Mays=26 Zülka'de, Cumartesi: Charles-Quint'in Barbaros'a karşı Tunus seferine hareketi.

(Yıllardanberi Avrupa hıristiyanlığını dehşet içinde bırakan Cezâyir sultanı Barbaros Hayrüddin'in nihayet Osmanlı donanmasını da idâresi altına alarak bütün Akdeniz'i Türk hâkimiyyetine sokacak yeni bir faaliyet devresine başlangıç olmak üzere İtalya sâhillerini kasıp kavurduktan sonra Tunus'u fethedip İtalya ile Malta Şövalyelerinin idaresinde bulunan Trablusugarb'ı daimî bir tehdid altına alması bütün Avrupa milletlerini büyük bir heyecan içinde bırakmıştır: Yukarda 1534=941 vukuâtının «1 ve 22 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Bu vaziyet üzerine bir taraftan Barbaros'un ölkesiz bıraktığı eski Tunus hükûmdarı «Mûlây Hasan» İspanya'ya elçiler göndererek Türklere karşı Charles-Quint'den istimdâd etmiş olduğu gibi, bir taraftan da mevcudiyetlerini kat'î bir tehlike altında gören Malta Şövalyeleri imparatora baş vurmaktan başka çare bulamamışlardır. Bu sırada Fransa kralı Birinci François'nun teşvikiyle Barbaros'un Sicilya ile Napoli'yi fethetmek istediği ve hattâ Malta

üzerine de bir hareket tasavvurunda bulunduğu hakkında bir takım rivâyetler vardır. Charles-Quint'in bizzat kumanda ettiği Tunus seferi işte bu vaziyet üzerine açılmış ve bilhassa Osmanlı ordusunun İran seferiyle meşgul olmasından istifâde edilmiştir. Barbaros'a karşı hemen bütün Avrupa milletlerinin harekete geldikleri ve imparatorun bayrağı altında Alman, İtalyan, İspanyol, Portekiz, Belçika, Papalık ve Malta askerlerinden mürekkep büyük bir ordu toplandığı Garp menbâlarının ittifakıyla sâbittir: Yeni bir Haçlı ordusuna benzetilen bu kuvvetin yalnız mıkdarında ihtilâf vardır; bu ordu, muhtelif devletlerle milletlerin verdikleri 500 gemiden mürekkep büyük bir donanmayla nakledilmiştir; bununla beraber, bütün sefer müddetince Avrupa'dan Afrika'ya mütemâdiyen asker, erzak ve mühimmat taşındığı hakkında da bir çok rivâyetler vardır: Netice itibariyle Charles-Quint'in kumandasında bütün Avrupa Barbaros'un üstüne yüklenmiş ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint'in İspanya'daki «Barcelone=Barselona» limanından Tunus'a hareket etmesi işte bu 29 Mayıs=26 Zülka'de Cumartesi gününe müsâdif gösterilir; bununla beraber 31 Mayıs=28 Zülka'de Pazartesi günü hareket edildiği hakkında biraz daha zayıf bir rivâyet de vardır. — Bu sırada Kanunî'nin ordusu Bağdad'dan ikinci defa olarak; Âzerbaycan üzerine yürümektedir. — Aşağıda 1535=942 vukuâtının «15 ve 21 Temmuz» fıkralarına da bakınız).

21 Haziran=19 Zülhicce, Pazartesi: Şâh Tahmâsb'ın sulh istemek için elçi göndermesi.

(Birinci Tahmâsb'ın elçilikle gönderdiği «Eşik-ağası» yâni Teşrifât Nâzırı «Ustaclu-Han» bugün «Saruca-kamış/Sarı-kamış» konağında orduya gelip şahın istenilen şerâitle sulh akdine hazır olduğundan bahsetmişse de Safavî ordusu henüz hiç dokunulmamış bir halde bulunduğu ve Kanunî'nin en mühim maksadı da bu orduyu ezerek uzun müddet kalkınamıyacak bir hâle getirmekten ibaret olduğu için bu talep reddedilmiştir: Aşağıda 1535=942 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

24 Haziran=22 Zülhicce, Perşenbe: Osmanlı ordusunun Merâga'ya muvâsalatı.

(Vaktiyle Hulâgu-Han'ın yaptırmış olduğu Rasadhâne ile meşhur olan bu kasaba Tebriz'in 80 kilometre cenubundadır. Burada Dîvâni toplanıp bir taraftan Tebriz işgâl edilmekle beraber, bir taraftan da Ûcân yaylasının tutulmasına karar verilmiştir).

30 Haziran=28 Zülhicce, Çarşanba: Tebriz'in üçüncü işgâli.

(Tebriz'in Yavuz devrindeki ilk işgâliyle Kanunî devrindeki ikinci işgâline mabetle bu seferki üçüncü defa işgâli sayılabilir: Birincisi için 1514=920 vukuâtının «6 Eylül» ve ikincisi için de 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1535=942

3 Temmuz=2 Muharrem, Cumartesi: Kanunî'nin ikinci defa Tebriz'e girişi.

(Sultan Süleyman muhteşem bir alayla şehre girip şâhın sarayına yerleşmiştir: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa Pâdişahla beraber sarayda kaldığı halde ikinci Vezir Ayas ve üçüncü Vezir Kasım Paşa'lar ihtiyâten S'ad-âbâd ordugâhında ve ordu başında kalmışlardır. Bu sırada Ulama Paşa kumandasında bulunan bir kuvvet de şâhın yazlık ordugâhı olan Ûcân yaylasını tutmuştur. — Kanunî bu sefer itan pâyıtahtında 18 gün kalmış ve bu müddet zarfında Şâh Tahmâsb'dan sulh istemek için Ustaclu-Han, isminde bir elçi gelip Vezir-i-a'zam'ın huzuruna kabul edilmişse de talepleri, bundan evvel Sarı-kamış'da olduğu gibi, gene reddedilmiştir: Yukarda 1535=941 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına da bakınız).

15 Temmuz=14 Muharrem, Perşenbe: Charles-Quint ordusuna bir ay mukâvemet eden Halk-ul-Vâd kalesinin sukutu.

(Avrupalıların «Goletta» ve «La Goulette» gibi isimlerle andıkları «Halk-ul-Vâd» limanı Tunus'un iskelesidir; Tunus'u fethedip İtalyayı tehdide başlıyan Barbaros'a karşı denizaşırı bir Afrika seferine çıkan Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint beş yüz gemiden mürekkep bir donanmayla naklettiği ordusunu işte bu kasaba civarına çıkarmıştır: 1535=941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Düşman donanmasının «Halk-ul-Vâd» önlerine gelişi 1535=941 senesinin 15 Haziran=13 Zülhicce Salı gününe müsâdif gösterilir: 16 Haziran=14 Zülhicce Çarşanba günü de ihraç hareketi yapılmıştır; bu seferde Hıristiyan donanmasına meşhur Adrea Doria kumanda etmiştir, imparatorun karargâhını Kartaca harâbeleri üzerine kurduğa rivâyet edilir. — Garp menbâlarında Halk-ul-Vâd muhâsarası ihraç hareketinden bir hafta sonra 23 Haziran=21 Zülhicce Çarşanba günü başlamış gösterilir: Bununla beraber ihraç gününden itibaren harb hareketleri başlamış ve meselâ Barbaros on iki bin kişilik bir kuvvet başında o muazzam Avrupa ordusuna hücum ederek şiddetli bir muharebeden sonra Charles-Quint'i ric'at mecburiyetinde bırakmıştır! Bu nokta Garp menbâlarının bile itirâfiyle sâbittir! Fakat tabii bu zafer düşmanın denize dökülmesi demek değildir ve zaten iki taraf arasındaki kuvvet nisbetsizliğinden dolayı öyle bir netice teminine imkân yoktur. Barbaros Hayrüddin Paşa Halk-ül-Vâd müdafaasını ümerasından Sinan-Reis'e tevdi etmiştir: Bu kahraman o nisbetsiz muhâsara esnâsında üç huruç hareketi yaparak düşmana bir çok telefâtı verdirmiş ve her seferinde de muntazam bir surette kalesine çekilmek muvaffakiyetini göstermiştir. — Bu vaziyette Barbaros'la maiyyetindeki bir avuç Türk askerinin mâruz olduğu müşkilât yalnız düşman ordusuyla donanmasının nisbetsiz üstünlüğünden ibaret değildir: Eski hükümdarları «Mûlây-Hasan» ın Charles-Quint'le ittifakından dolayı yerli Araplar da dindaşları olan müslüman Türklere karşı cephe almışlar, hattâ Barbaros'un maiyyetindeki Arap askerler harbe iştirâk etmek istememişler ve bir taraftan da Tunus'da bulunan on bin kadar Hıristiyan esirle elbirliği etmişlerdir! Tabiî bu suretle Barbaros bir taraftan hâricî düşman ve bir taraftan da dahilî ihânetle karşılaşmış demektir. Hattâ 29 Haziran=27 Zülhicce Salı günü eski Tunus hükümdarı «Mûlây-Hasan» çölden gelip düşman karargâhında Charles-Quint'in huzuruna kabul edilerek Türklere karşı onun hâkimiyyetini kabul etmek alçaklığını bile göstermiştir! Bununla beraber Sinan-Reis beşer kudreti fevkinde bir mukâvemet göstererek Halk-ül-Vâd kalesini bir ay müdafaaya muvaffak olmuş ve nihayet işte bu 15 Temmuz=14 Muharrem Perşenbe günü kalenin sukûtu Tunus şehrinin anahtarı sayılan bir mevkii düşman eline geçirmekle neticelenmiştir. Sinan-Reis bu felâket esnâsında maiyyetindeki kahramanlarla beraber oradan çekilip Barbaros'a iltihak etmiştir. Aşağıda «21 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

20 Temmuz=19 Muharrem, Salı: Kanunî'nin Tebriz'den İran ordusu üzerine hareketi.

(Bu hareketin sebebi, Osmanlı ordusu Bağdad'dan Âzerbaycan üzerine gelirken Şarkî-Anadolu'dan çekilmiş olan Birinci Tahmâsb'ın ilkönce Isfahan taraflarına kadar gittikten sonra ordusuyla beraber Sultâniyye'ye doğru ilerlemekte olduğu hakkında bir takım haberler alınmış olmasıdır. Bundan evvel de gördüğümüz gibi, Kanunî'nin bütün maksadı Safavî ordusuna kat'î bir darbe indirmektir ve bu maksad te'min edilmedikçe gerek Âzerbaycan'ın işgâli, gerek Irak fethi pek muvakkat birer muvaffakiyet halinde kalacağı gibi, Şarkî-Anadolu bile dâimî bir tehdid altında bulunabilir: Zaten şâhın o zamana kadar Osmanlı ordusuyla temasa gelmekten büyük bir dikkatle ictinâb etmiş olması da işte bundan dolayıdır. Hattâ Birinci Tahmâsb'ın yukarıki fıkralarda gördüğümüz sulh teşebbüsleri bile hep elindeki taze kuvvetleri olduğu gibi muhâfaza edebilmek maksadiyle izah edilebilecek bir takım siyasî

tedbirlerden başka bir şey değildir. Bir taraftan işte bu sulh tekliflerinin reddedilmiş olması ve bir taraftan da şâhın Sultâniyye'ye doğru ilerlemekte olduğu hakkında bir takım haberler alınması Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'da nihayet Safavî ordusuyla karşılaşabilmek ümidini uyandırmış, «Serasker-Sultan» bunun:

«Asker-i İslâmı beyâbâna çeküp bî-zâd-u-tûşe kılmağla mahall-i mehâlike ilkaa itmek»

üzere kurulmuş bir tuzak olduğunu takdir edemediği için orduyu Tebriz önlerinden kaldırıp yeni bir mâcerâ peşine sevketmiştir: Bu harekette Kanunî işin bütün mes'ûliyyetini ordu Başkumandanlığına bırakmış ve hâdisâtın cereyânından anlaşıldığına göre kendisi Başkumandanın kararlarına itiraz etmemekle iktifâ etmiştir; hattâ işte bundan dolayı Pâdişahın İbrahim Paşa'yı ancak sonradan tenkit ve muaheze etmiş olduğu ve Paşa'nın gözden düşmesinde bu meselenin de büyük bir te'siri bulunduğu rivâyet edilir).

21 Temmuz=20 Muharrem, Çarşanba: Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Sâm-Mirzâ'nın Osmanlılara iltihâkı. — Tunus'un sukutu.

(Bu sırada İran şâhiyle bâzı prensler ve nüfuzlu Beyler arasında bir takım ihtilâflar bulunması bunlardan bâzılarının Osmanlı himâye ve hâkimiyyetine girmeleriyle neticelenmiştir; meselâ bundan evvel Gîlân ve Şirvan Hanlarının itâat ve inkiyâd arzetmeleri işte bu vaziyetle alâkadardır: Yukarda 1534=941 vukuâtı. nın «13 Temmuz», «2 Teşrinievvel» ve «20 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu sefer Osmanlı ordusunun Safavî ordusuna karşı ileri hareketi esnâsında şâhın kardeşi Sâm-Mirza'nın «Başsuz-Künbed» konağına gelip Kanunî'ye itâat ve inkiyâd etmesi de Safavîler arasındaki dahilî mücâdelelerle siyasî rekabetlerin en mühim neticelerindendir: Sultan Süleyman'ın pek çok taltif ve iltifât ettiği Sam-Mirzâ'yı «oğul idindiği» ve Kızıl-özen nehrinin ötesini, yâni Irak tarafını Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartiyle ona verdiği rivâyet edilir. Kardeşine karşı cephe almış olan Sâm-Mirzâ uzun bir muhâbere ile bir anlaşma yapıldıktan sonra orduya gelmiştir: Tabiî bu suretle Sultan Süleyman bir taraftan Safavî devletinin, en mühim şahsiyetlerini Osmanlı nüfuzuna alırken, bir taraftan da İran'ın siyaset ve idare bakımlarından parçalanması maksadını tâkib etmiş demektir.

Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint'in Barbaros'a karşı açtığı Afrika seferi için 1535=941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına ve Tunus'un iskelesi olan «Halk-ul-Vâd» kalesinin sukûtu için de 1535=942 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Barbaros'un maiyyetindeki kuvvet bâzı Garp menbâlarında bile 9700 kişiden ibaret gösterilir: Bu mıkdarın 7-8 yüz kadarı Yeniçeridir ve mütebâkisinin de dörtte üçü Anadolu Türklerinden ve biri de yerli Arâplardandır; bu hesaba göre Tunus müdafaasında 6500 kadar Türk askeriyle 7-8 yüz Yeniçeriden ibaret bir kuvvetle sayısı elli binden çok fazla bir düşman ordusu karşılaşmış demektir! Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusunu bir takım fütuhât hulyâlariyle İran'da oyalayıp durması Afrika cephesinin bidâyettenberi yardımsız kalmasına sebeb olmuş ve zaten Charles-Quint bu sefere işte o fırsattan istifâde ederek çıkmıştır; fazla olarak Tunus seferinin başındanberi düşman ordusu Avrupa'dan mütemâdiyen takviye aldığı halde, Araplar Türklerle beraber harbetmek istemedikleri için Barbaros'un maiyyetindeki 9700 kişilik kuvvet Tunus civârında girişilen büyük meydan muharebesinde 7200 derecesine inmiştir! Bütün hayatı zaferler içinde geçen büyük denizcinin en şanlı kahramanlıklarından biri de işte bu vaziyette düşman ordusuna taarruz etmiş olmasında gösterilebilir: Hattâ bu nisbetsiz muharebe esnâsında Charles-Quint'in o muazzam ordusunu bir aralık denize doğru püskürtmiye bile muvaffak olan Barbaros, düşman ordusunun sayı dalgaları ve tükenmez mühimmâtı karşısında kendi

kuvvetinin; mütemâdiyen erimiş olmasından dolayı nihayet muntazam ve ustalıklı bir ricat hareketine geçmiş, Tunus'a kadar çekilip şehre kapanmak istemiş, fakat bu sırada şehirdeki Araplarla birleşen Hıristiyan ve bilhassa Avrupalı esirler bütün kapıları kapadıkları için büyük Türk kahramanı ihânet yüzünden Tunus'u terketmek mecburiyetinde kalmıştır! Barbaros bu vaziyet üzerine Cezâyir'e doğru çekilip Tunus'la Cezâyir arasında Arapların «Beled-ül-Unnâb» dedikleri «Bone» şehrine gelmiş ve evvelce ihtiyâten buraya göndermiş olduğu 14 büyük gemiden mürekkep bir filonun başına geçmiştir. Garp menbâlarından bir çoğunda Charles-Quint'in böyle bir vaziyetten istifâde ederek rakîbini tâkib etmemesi ve bilhassa Tunus'dan sonra Cezâyir üzerine de bir hareket yapmamış olması Barbaros'a karşı duyduğu korkunun derinliğinden mütevellit gösterilir! — Şehre giren imparatorluk ordusu Tunus müslümanlarından otuz bin kişiyi kılıçtan geçirmiş, tecavüz edilmemiş nâmus ve servet bırakmamış, Tunus kütüphâneleri yakılmış ve netice itibariyle Araplar Türk dindaşlarına ihânetlerinin cezâsını en acı ve en ağır şekilde çekmişlerdir. — Bununla beraber Tunus arazisinin mühim bir kısmı Barbaros'un elinde kalmış, 17 Ağustos=17 Safer Salı günü imparator Afrika'dan Avrupa'ya dönmüş ve yalnız Halk-ul-Vâd iskelesini işgâl altında bulundurmuştur. — Tunus tahtı eski hükümdar Mûlây Hasan'a iâde edilmiş ve Hasan da bir muâhede ile imparatora haraçgüzâr olmuştur).

3 Ağustos=3 Safer, Salı: İran şahından sulh akdi ricasiyle elçiler gelmesi.

(Taht-ı Süleyman ve Sultâniyye üzerinden geçilerek bugün varılan Der-güzîn konağında gelen Safavî elçilerinin Irâkayn'i iki devlet arasında taksim etmek, yâni Irâk-ı-Acem İran'da kalmak ve Irak-ı-Arab da Türkiye'ye bırakılmak şartiyle sulh teklif ettikleri rivâyet edilir: Hattâ diğer bir rivâyete göre de her iki Irak'la Şarkî-Anadolu'daki Van havâlisinin tamamiyle Türkiye'ye terki bile teklif edilmiştir! Fakat Safavî ordusu henüz hiç bir yerde bulunub ezilmemiş olduğu için Kanunî bu son teklifi de derhâl reddedib elçileri iâde etmekte tereddüd etmemiştir. Bununla beraber Osmanlı ordusunun dört gece konakladıktan sonra beşinci gün ayrıldığı bu son menzilde Şâh-Tahmâsb'ın tekrar Isfahan taraflarına çekildiği haber alınmış ve Safavî ordusuyla hiç bir zaman karşılaşmak imkânı olamıyacağı artık iyice anlaşılmış olduğu için boşuna dolaşıp iâşe müşkilâtına uğramamak üzere Tebriz'e avdet kararı verilmiştir. Buraya gelinceye kadar on beş gün süren bu sefer, yukarda bu sene vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Başkumandan vaziyetinde bulunan İbrahim Paşa'nın Safavî ordusuyla karşılaşabileceğini zannedip kuruntuya kapılmasından ve şâhın ileri, geri hareketleriyle oynadığı oyuna aldanmasından çıkmış lüzumsuz bir yorgunluktan başka bir netice vermemiştir).

7 Ağustos=7 Safer, Cumartesi: Ordunun Tebriz'e doğrıı geri hareketi.

(Osmanlı ordusunun harb edecek düşman bulamadığı için avdet mecburiyetinde kalması, elindeki kuvvetleri hırpalatmak istemiyen Birinci Tahmâsb için tabiî mühim bir muvaffakıyyet demektir: Çünkü Osmanlıların Âzerbaycan istilâsı netice itibariyle geçici bir fırtına mahiyetinde kalmış ve Osmanlı ordusu çekilir çekilmez İran şâhı Âzerbaycan'ı derhâl geri almıştır).

20 Ağustos=20 Safer, Cuma: Kanunî'nin Tebriz'e avdeti.

(Sultan Süleyman bu sefer Tebriz'de yedi gece kaldıktan sonra sekizinci gün ordusuyla beraber Istanbul'a avdet etmek üzere yola çıkmıştır: Pâdişahın bu bir haftayı bir bahçe içinde kurulan otağında geçirdiği rivâyet edilir).

25 Ağustos=25 Safer, Çarşanba: Safavîlerin Tebriz üzerine bir keşif hareketi.

(Şehir civarına kadar sokulan bir Safavî kuvvetine karşı Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa mukabeleye çıkmışsa da Kızılbaş atlıları derhâl kayboldukları için geri dönmüştür: Düşmanın bu keşif hareketi, Osmanlı ordusunun gerilerine karşı alınan tertibâtın ilk emâresi demektir).

27 Ağustos=27 Safer, Cuma: Kanunî'nin Tebriz'den Istanbul'a hareketi.

(Irâkayn seferinde Sultan Süleyman üç defa Tebriz'e gelmiş, birinci defasında yalnız bir gece, ikinci defasında on sekiz gün ve bu üçüncü defasında da yedi gün kaldıktan sonra sekizinci gün yola çıkmıştır: Yukarda 1534=941 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasiyle bu sene vukuâtının «3 Temmuz» ve «20 Ağustos» fikralarına bakınız. — Bu Irâkâyn seferinin te'min ettiği bütün netice yalnız Irâk-ı-Arab'ın fethinden ibaret kalmış, Âzerbaycan'ın işgâliyle İran'ın içlerine doğru yapılan seferler pek az süren askerî hareketler şeklinde geçmiş ve babasının Çaldıran felâketini bir ibret dersi ittihâz eden Birinci Tahmasb Osmanlı ordusuyla harbe tutuşmaktan büyük bir basîretle ictinâb ettiği için Osmanlılar çekilir çekilmez elindeki tâze kuvvetlerle Âzerbaycan'ı derhâl istirdâda muvaffak olduğu gibi Şarkî-Anadolu'da kaybettiği yerlerden bâzılarını da geri almıştır. Osmanlı ordusunun bütün kazancı da bu uzun seferi kan dökmeden bitirmiş ve bilhassa Irâk'ı kansız fethetmiş olmasında gösterilebilir. Fakat buna mukabil Safavî ordusuyla karşılaşabilmek için Âzerbaycan ve İran'da neticesiz hareketlerle vakit geçirilmesi Afrika cephesinde Barbarosla Charles-Quint arasında vukua gelen büyük mücâdelede Barbaros'un yardımsız bırakılmasıyla neticelenmiş ve bu suretle Irâkayn seferi Almanya imparatorluğunun da işine yaramış demektir: Yukarda bu sene vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. Tabiî bu vaziyetin bütün tarihî mes'ûliyyeti, kabına sığmıyacak kadar şımarıp büyük bir cihangir rolü oynamak istiyen Makbûl-İbrahim Paşa'ya aittir).

23 Eylül=25 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ordunun Ahlat'a muvâsalatı, Bitlis ve Van meseleleri.

(Evvelce Osmanlı tâbiiyyetini kabul etmiş olduğu halde sonradan İran hâkimiyyetine girmiş olan Bitlis Kürt Emîri Dördüncü Şeref-Han'ın Osmanlı kuvvetleriyle giriştiği muharebede mağlûp ve maktûl düşmesi üzerine Kürtleri memnun etmek istiyen Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından Bitlis Beyliğinin maktûl Şeref-Han oğlu Üçüncü Şemsüddin'e tevcihi için 1533=940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız: Osmanlı ordusunun İran'dan Bağdad fethine gitmesinden istifâde eden Birinci Tahmâsb'ın Şarkî-Anadolu'ya girmesi bâzı Beylerin tekrar Safavî hâkimiyyetine geçmeleriyle neticelenmiş ve ezcümle Bitlis Han'ı Üçüncü Şemsüddin gene o tarafa temâyül göstermiştir: Şâhın bu Şarkî-Anadolu hareketi için yukarda 1534=941 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bu sefer Osmanlı ordusu Tebriz'den Ahlat'a doğru gelirken 18 Eylül=20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Üçüncü Şemsüddin'in anası ordugâha gelip Bitlis'in anahtarlarını Kanunî'ye takdim ederek dehâlet etmiş olduğu için oğlunun kusuru affedilmek ve kendisine Bitlis yerine Malatya beyliği verilmek suretiyle Bitlis meselesi tesviye edilmişse de, Osmanlı ordusunun avdeti üzerine Âzerbaycan'ı derhâl istirdâd etmiş olan İran şâhının tekrar Anadolu'ya girmesi Van kalesinin sukutuyla neticelenmiştir. Bir rivâyete göre Van'ın sukutu, muhâfız bırakılan Yeniçerilerin orduya iltihak için kaleyi terketmiş olmalarındandır. Van'ın istirdâdı için Diyarbekir Beylerbeyi Mehmet Paşa ile Ulama Paşa kumandalarında bir kuvvet gönderilmişse de bunlar şâhın ordusuna mağlûb olmuş ve Kanunî de oralarda artık mevsim müsâit olmadığı için Van'ın istirdâdiyle Safavî ordusunun tâkibine imkân bulamamıştır).

20 Teşrinievvel=22 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Kanunî'nin Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Sultan Süleyman Diyarbekir vilâyetinin merkezi olan Âmid şehrinde 22 gün kalıp 11 Teşrinisâni=15 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Urfa üzerinden Haleb'e hareket etmiştir: Pâdişah bu müddetin 11 gününü şehir haricindeki karargâhında ve mütebâki 11 gününü de şehirde geçirmiş, 5 Teşrinisâni=9 Cumâda-l-ûlâ gününe tesâdüf eden Cuma selâmlığında Eski-Câmi'e gitmiş, «ba'zı mehâm iktizâsiyle» Diyarbekir'de geçirdiği 22 gün içinde Safavîlere karşı bir takım tedbirler ittihâziyle meşgul olmuş ve Anadolu ve Rumeli askerleri burada terhis edilmiştir).

16 Teşrinisâni=20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Sultan Süleyman'ın Urfa'ya muvâsalatı.

(Padişah Ruha=Urfa'da iki gece kalıp 18 Teşrinisâni=22 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Haleb'e hareket etmiştir).

24 Teşrinisâni=28 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı.

(Sultan Süleyman Haleb'de sekiz gün kalıp kaleyi ve şehrin görülecek yerlerini gezdikten sonra dokuzuncu güne tesâdüf eden 2 Kânunuevvel=6 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Antakya ve İskenderun üzerinden Adana'ya hareket etmiştir).

5 Kânunuevvel=9 Cumâda-l-âhire, Pazar: Sultan Süleyman'ın Antakya'ya muvâsalatı.

(Kanunî burada bir gece kalıb ertesi sabah hareket etmiştir).

7 Kânunuevvel=11 Cumâda-l-âhire, Salı: Kanunî'nin İskenderun'a muvâsalatı.

(Sultan Süleyman, «Irâkayn seferi» ruznâmesinde «İskender-pınarı» denilen İskenderun'da bir gece kalıb ertesi gün Adana'ya hareket etmiştir).

14 Kânunuevvel=18 Cumâda-l-âhire, Salı: Kanunî Sultan Süleyman'ın Adana'ya muvâsalatı.

(Padişah burada iki gece kalıp avla vakit geçirmiş ve üçüncü güne tesâdüf eden 16 Kânunuevvel=20 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Eskişehir üzerinden Istanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

29 Kânunuevvel=4 Receb, Çarşanba: Kanunî'nin Eskişehir'e muvâsalatı.

(Padişah burada bir gece kalıp ertesi sabah hareket etmiştir).

1536=942

4 Kânunusâni=10 Receb, Salı: Sultan Süleyman'ın İzmit'e muvâsalatı.

(Eski Osmanlı menbâlarında «İznikmid» denilen İzmit konağında iki gece kalan Pâdişah üçüncü güne tesâdüf eden 6 Kânunusâni=12 Recep Perşenbe günü Istanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

8 Kânunusâni=14 Receb, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın Irâkayn seferinden Istanbul'a avdeti.

(Türk imparatorluğuna Irak ülkesini katmış olan muzaffer Pâdişahın pâyıtahtına avdeti şerefine bütün Istanbul baştanbaşa donatılmış ve büyük Sultan Süleyman alkışlar içinde sarayına girdikten sonra beş gün, beş gece şenlikler ve ziyâfetler tertib edilmiştir. — Bâzı menbâlarda Kanunî'nin Istanbul'a avdeti 7 Kânunusâni=13 Receb Cuma gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Vezir-i-a'zam ve Ser-asker Makbûl-İbrahim Paşa da Pâdişahla beraber gelmiştir. — 1534=940 senesi 11 Haziran=29 Zülka'de Perşenbe günü Istanbul'dan hareket etmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın bu Irâkayn seferi Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 6 ay, 27 gün sürmüştür. Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ise pâdişahtan 7 ay, 21 gün evvel hareket etmiş olmak itibariyle onun gaybûbeti Istanbul'dan hareketine tesâdüf eden 1533=940 senesi 21 Teşrinievvel=2 Rebî'ül-âhir Salı gününden bugüne kadar tam 2 sene, 2 ay, 18 gün sürmüştür. — Irâkayn seferinin başlıca neticeleri için yukarda 1535=942 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına bakınız).

18 Şubat=25 Şa'ban, Cuma: Fransa'ya verilen ilk Kapitülâsiyon meselesi.

(Bu meselenin bir çok noktalarında olduğu gibi tarihinde de ihtilâf vardır: Meselâ bâzı menhâlarda ve hattâ bu ilk Kapitülâsyon'un. bâzı metinlerinde 1535=941 senesi Şubat=Şa'bân ayı içinde Istanbul'da imza edilmiş olduğundan bahsedilir ve hattâ imza günü «25 Şa'ban» a müsâdif gösterilir: Halbuki «25 Şa'ban» tarihi o senenin «Şubat» ayına değil, «1 Mart Pazartesi» gününe müsâdif olduktan başka, o tarihte Pâdişahla Vezir-i-a'zam Istanbul'da değil Bağdad'dadır: İbrahim Paşa 1534=941 senesi 28 Teşrinisâni=21 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü Bağdad'a girmiş ve Kanunî Sultan Süleyman da o senenin 30 Teşrinisâni=23 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi gününden 1535=941 senesi 1 Nisan=27 Ramazan Perşenbe gününe kadar tam dört ay bir gün Vezir-i-a'zam'la beraber Bağdad'da kalmıştır! Halbuki ilk Kapitülâsyon'un Istanbul'da imza edilmiş olduğu müttefikan rivâyet edilir! Ayni Kapitülâsyon'un bâzı metinlerinde de gene 1535=941 senesinin Şubat=Receb tarihine tesâdüf edilirse de, o sene Receb'in yalnız son dört gününe müsâdif olan Şubat'ın ilk dört gününde de Pâdişahla Vezir-i-a'zam Istanbul'da değil, Bağdad'dadır! Fazla olarak bu ilk Kapitülâsiyon'u elde etmiye muvaffak olan Fransız elçisinin 1535=941 tarihinde Kanunî Bağdad'dan kalkıp ikinci defa olarak Tebriz üzerine yürürken yolda veyâhut 1535=942 tarihinde Tebriz konağında gelmiş ve uzun bir müzakereden sonra bu tarihî vesikayı pâdişahın Istanbul'a avdetinden sonra imza ettirebilmiş olduğu da rivâyet edilir: Kanunî'nin Irakâyn seferinden Istanbul'a avdeti 1536=942 senesi 8 Kânunusâni=14 Receb Cumartesi gününe müsâdif olmak itibariyle ilk Kapitülâsiyon'un o tarihten evvel verilmiş olması tabiî kabil değildir: Zaten son tetkikler de bu vesikanın 1536=942 senesi Şubat=Şa'bân ayında imza edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu meselenin en çok hayret edilecek tarafı, şimdiye kadar hakikî metin diye muhtelif menbâlarda neşredilmiş olan ilk Kapitülâsiyon nüshalarındaki ay ve gün tarihlerinin birbirini tutmaması, sene rakamlarının hepsinde yanlışlar olması ve bilhassa 1535=941 tarihinde Bağdad'da bulunan Kanunî'nin Istanbul'da gösterilmesidir! Zaten bu ilk Kapitülâsiyon'un muhtelif menbâlarla muâhede mecmualarındaki metinleri arasında da bir çok farklar vardır: İşte bütün bunlardan dolayı bu vesikanın muhteviyâtı hakkındaki rivâyetler büyük bir ihtiyatla karşılanmalıdır. — Fransa'yı bu sefer Türkiye'ye daha sıkı bir surette bağlamış olan muhtelif sebeblerin en mühimmi, Charles-Quint'le Birinci François arasında yeniden alevlenen mücâdeleden dolayı Fransızlar Türkiye'ye yaltaklanırken, Osmanlı ordusunun İran seferinden istifâde eden imparatorun Tunus'daki son muvaffakiyeti üzerine gözlerini tekrar Garb'a çeviren Sultan Süleyman'ın da Fransa'yı Almanya'ya karşı kullanmak istemesidir. «Jehan de la Forest=Jean de la Foret» ismindeki Fransa sefiri işte böyle bir vaziyette Almanya'ya karşı müşterek bir Türk-Fransız hareketi te'min edebilmek ve bir de ticaret muâhedesi akdetmek vazifeleriyle Irâkayn seferi esnâsında Kanunî'nin ordugâhına

gelmiştir. Zâhiren yalnız bir ticaret muâhedesi akdine memur olduğundan bahsedilen bu elçinin aldığı gizli tâlimât içinde Fransa kralının Almanya'ya hücûm edebilmek için harb masraflarını karşılıyabilecek parası olmadığından, fakat Sultan Süleyman gibi bir Pâdişah için Fransa kralına bir milyon altın ihsan ederek onu bu sıkıntıdan kurtarmanın işten bile olmıyacağından, kralın sadakatle hizmet edeceğinden, kara orduları harekâta başladığı sırada Barbaros da Türk donanmasını harekete getirdiği takdirde muvaffakiyetin muhakkak olduğundan ve büyük Pâdişahın bu lûtuflarına mukabil Fransa kralının Türkiye'ye her sene muayyen bir haraç vererek minnet ve şükrânını ödeyeceğinden bahsedildiği de kuvvetle rivâyet edilir. Fransız müverrihlerinin bu münasebetle yüksekten atıp tutarak Kanunî Sultan Süleyman'la Birinci François arasında müsâvi şerâitle bir ittifak akdedilmiş olduğundan dem vurmaları tamamiyle asılsız ve imkânsız bir iddiâdır: Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'i bile «Beç kralı» sayan ve hattâ Osmanlı Vezir-i-a'zam'iyle bir derecede gören öyle muazzam bir Türk Pâdişahının ötedenberi himâyesine sığınan ve harb masrafı için kendisine el açan fakir ve zayıf bir hıristiyan hükümdariyle müsâvât kabul etmesi yalnız eldeki vesikalara değil, akıl ve iz'âna da mugayir bir tafrafüruşluktan başka bir şey değildir. Zaten Fransa kralı Osmanlı müzâheretine mukabil ancak haracgüzar olmak teklifinde bulunmuş ve sefirinin gizli tâlimâtı içinde bu nokta şöyle ifâde edilmiştir:

«Et davantage reconnaîtra ce bienfait et payera, par chaque an, convenable tribut et pension au Grand-Seigneur...»

Tabiî bu vaziyette Kanunî ile Birinci François'nun münâsebâtı âdetâ tâbi'le metbû münâsebeti gibidir. Pâdişahın Irâkayn seferinden Istanbul'a avdet ettiği zaman Fransa'ya ihsan ettiği ilk imtiyâz fermânı da işte bu müsâvâtsızlık telâkkisinin resmî bir tezâhüründen başka bir şey değildir: Çünkü Fransa gibi ehemmiyetsiz ve zayıf bir hıristiyan devletiyle iki taraflı bir ticaret muâhedesi akdine tenezzül edilmediği için yalnız bir taraflı bir «Hatt-ı Hümâyun» verilmiştir. Fransızların gerek bu ilk vesikaya, gereki bundan sonraki emsâline tatbik ettikleri «Capitulation» kelimesinin etimolojik mahiyeti bile işte bu vaziyetle izah edilir: Bu tâbir Lâtincenin «fasıl» ve «madde» mânâlarına gelen «Capitulum» kelimesinden çıkmıştır; bâzı müelliflere göre işte bu Lâtin kelimesinden teşekkül eden ve eski kralların emirnâmelerine tatbik edilen «Capitulaires» tâbiri on beşinci asırdan itibaren «Capitulation» kelimesinin teşekkülüne yol açmış ve bu kelime ilk zamanları galibin mağlûba, büyük devletin küçük devlete verdiği bir taraflı müsâadelerle imtiyâzlara tatbik edilmiştir. Kapitülâsiyonlara ait bir fransız menbâında bu nokta şöyle izah edilir: (Le régime des Capitulations, 1898, Paris, s-17):

«Pendant longtemps, il n'y avait de la part des sultanes que des concessions émanant de leur bon plaisir ou de leur générosité et sans aurte durée que celle de la vie du souverain qui les avait faites».

Muazzam bir devletin fakir, zayıf ve muhtaç bir millete bir takım siyasî ve askerî mülâhazalarla sadaka şeklinde vermiş olduğu bu müsâadelerin istiklâl mefhumunu ihlâl eden birer siyasî imtiyâz mahiyetini alması, Osmanlı imparatorluğunun inhitât devrinde kuvvetlenmiş olan Avrupa devletlerinin bu eski müsâadeleri gittikçe sûiistimâl etmelerinden mütevellit ve bilhassa son devirlere münhasır bir vaziyettir. Hattâ on yedinci asırda ve «Le roi-soleil=Güneş-kral» denilen «On dördüncü Louis» devrinde bile Kapitülâsiyonlar Fransa sefirlerinin «Huzûr-ı Sadâretpenâhî»de meydan dayağı yemelerine ve Fransa'ya harb ilân edilmediği halde münasebetsizliklerinden dolayı ikide bir zindana atılmalarına mâni olamamıştır. — Muahhar Osmanlı. müelliflerinin «Uhûd-i atîka» dedikleri Kapitülâsiyonların ilk örneği işte bu 1536=942 tarihinde Fransa'ya bahşedilen «Hatt-ı Hümâyûn» da gösterilir: Bununla beraber, o tarihten çok evvel Venediklilerle Cinivizlere de bir takım ticarî

müsâadeler verilmemiş değildir: Fakat bu sefer Fransızlara ihsan edilen müsâadeler sonraları başka devletlerin elde ettikleri Kapitülâsiyonlara örnek olduğu için bu çığırın ilk vesikası sayılır. Yalnız bu vesikanın şimdiye kadar neşredilen muhtelif metinleri arasında tarih yanlışından başka bir çok farklar ve hattâ mübâyenetler de vardır; meselâ bir metne göre her iki taraf tebaası karşılıklı olarak birbirinin memleketinde gümrük vergisinden başka hiç bir kayda tâbi olmıyarak ticaret serbestîsine malik olacak, Türkiye'deki Fransızlar arasında zuhur eden hukuk dâvâlarını konsoloslar fasledecek, Fransızlarla Türkler arasındaki hukuk dâvâları da bir tercüman getirilmek şartiyle Türk mahkemelerinde rü'yet edilecek, gene iki taraf tebaası arasındaki cinayet dâvâlarına Vezir-i-a'zam veyâhut onun bir mümessili bakacak, Türklere borçlu olan Fransızlar memleketlerine gittikleri takdirde Fransız konsolosları mes'ul tutulmayıp Fransa kralı borçluyu borcunun tesviyesine mecbur etmekle mükellef olacak, Türkiye'de ölen Fransızların mirasları kanunî vârislerine intikal edeceği gibi vasiyetnâmeleri de infâz edilecek, Fransız gemileri angarya işlerinde kullanılmayacak, esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacak ve yeniden esir alınmıyacak, Fransa'da oturacak Türklerle Türkiye'de oturan Fransızlar on sene hiç bir vergi ve angaryaya tâbi tutulmıyacak, Fransızlar cebren ihtidâ ettirilmiyecek, her iki taraf tebaası bütün bu esaslara riâyet mecburiyetinde bulunacak ve Papalık makamiyle İngiltere ve İskoçya krallıkları da sekiz ay içinde iltihaklarını bildirmek şartiyle bu müsâadelerden istifâde hakkına malik olabileceklerdir. Fakat bu «Hatt-ı Hümâyûn» ahkâmı daimî değildir: Kanunî ile Birinci François'nın hayatiyle kaim olduğu mukaddimede «durant la vie de chascun d'eulx» kaydiyle tasrih edilmiştir. Yalnız bu metne mukabil diğer bir metin daha vardır; birincisinden daha zayıf olan o ikinci metne göre Fransız ithâlâtı ancak yüzde beş gümrük resmine tâbi olacak, Türk limanlarında ticaret hakkı Fransızlara münhasır olduğu için diğer Avrupa milletlerinin gemileri ancak Fransız bandırasıyla işliyebilecek ve tekmil Osmanlı imparatorluğunda Avrupa ticareti Fransız himâyesi altında bulunacak, Kudüs'deki hıristiyan «Makamât-i mubâreke» si Fransız papazları tarafından muhâfaza edilecek, Fransız tebaasiyle kiliselerinin Türkiye'de emlâki bulunmıyacak ve bir Fransız baba ile yerli bir hıristiyan anadan doğan çocuklar Osmanlı tebaası sayılacaktır! Her halde bir taraftan iki metnin birbirini tutmaması ve bir taraftan da ayni bir metin muhtelif nüshaları arasında bile bâzı farklara tesâdüf edilmesi bütün bunların büyük bir ihtiyatla telâkki edilmesini zarurî kılacak mühim bir vaziyet demektir. — Fransa'ya verilen bu ilk Kapitülâsiyon, Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın son siyasî eseri sayılır: Paşa'nın idâmı için aşağıki fıkraya bakınız).

14/15 Mart=21/22 Ramazan, Salı/Çarşanba gecesi: Vezir-i-a'zam ve Ser'asker Makbûl-İbrahim Paşa'nın idâmı.

(Osmanlı menbâlarında «Makbûl» ve «Maktûl» lâkaplariyle şöhret bulan Pargalı İbrahim Paşa'nın idâmı Ramazan'ın «22 nci gecesi» he müsâdif gösterilir: Şa'ban ayının 29 uncu günü akşamı Ramazan'ın birinci gecesi sayıldığı için «22 nci gece» den maksad bu Hicret ayının 21/22 nci gecesi olmak lâzımgelir ve bu da Mart ayının 14/15 inci Salı/Çarşanba gecesine müsâdiftir; bu vaziyete göre İbrahim Paşa 1523=929 senesi 27 Haziran-13 Şa'ban Cumartesi gününden bugüne kadar tam 12 sene, 8 ay, 18 gün Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuş demektir; bu müddetin ilk 5 sene, 9 ayını yalnız Vezir-i-a'zam olarak geçiren Makbûl-İbrahim Paşa 1529=935 senesi 28 Mart=18 Receb Pazar gününden itibaren «Ser-asker» ünvaniyle ve büyük selâhiyetlerle tekmil Osmanlı ordularıyla donanmalarının Başkumandanlığını da ihrâz etmiş ve idâm tarihine kadar 6 sene, 11 ay, 18 gün Vezir-i-a'zam'lıkla Ser-askerliği cem'etmiştir. Gene bu 12 sene, 8 ay, 18 günlük ikbâl devrinde Makbûl-İbrahim Paşa daha hidâyetten itibaren iki defa Rumeli Beylerbeyliği vazifesini de ilâveten ifa etmiştir! Makbûl'ün ikbâli bu kadarla da kalmamış ve Pargalı bir balıkçının bu dönme ve devşirme dölüne Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşi Hatice.Sultan da

verilerek «Dâmâd-ı Şehriyârî» bile yapılmıştır! Vezir-i-a'zamlık, Rumeli Beylerbeyliği, Ser-askerlik ve Dâmadlık az geldiği için nihayet son İran seferinde kendikendine bir de «Sultanlık» tevcih edip «Serasker-Sultan» ünvanını alan ve daha doğrusu çalan bu doymak bilmez serserinin Hatice-Sultan'dan başka «Muhsine-Hatun» isminde bir karısı daha olduğu ve hattâ Kumkapu'daki «İbrahim Paşa câmii» ni hakikatte işte bu Hatunun yaptırdığı rivâyet edilir. Makbûl-İbrahim'in «Mehmet Bey» isminde bir oğlu olmuş, fakat bu çocuk genç yaşında ölüp Eyüb'e defnedilmiştir. — Makbûl-İbrahim Paşa'nın «26 Ramazan», yâni 18/19 Mart=25/26 Ramazan-Cumartesi/Pazar gecesi idâm edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da çok zayıftır. — Sultan Süleyman'ın ayaklarını yıkadığı suları içecek derecelerde dalkavuklukla işe başladıktan sonra en kuvvetli rivâyetlere göre 28 yaşlarında o muazzam devletin en büyük makamına çıkan ve nihayet 40-41 yaşlarında idâm edilen bu muhteşem serserinin şüpheli milliyeti, menşei, Kanunî'ye intisâbı ve ikbâli için 1523=929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — «Frenk-İbrahim Paşa» ismiyle de anılan bu makbul ve maktûl İbrahim Paşa Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük ve muhterem Vezir-i-a'zamı Pîrî-Mehmet Paşa merhumdan sonra gelen ikinci Sadr-ı-a'zamıdır ve sarayda Hâs-Odabaşı ve İç-Şâhinler-ağası iken usul hâricinde birdenbire Vezir-i-a'zam olması herkesi hayrette bırakan bir «bid'at» sayılmıştır. — Kanunî'nin gerek Istanbul'da, gerek seferde çok defa sevgili Vezir-i-a'zamiyle beraber yemek yediği ve hattâ gece sohbetlerinden dolayı İbrahim Paşa'nın sık sık sarayda kaldığı rivâyet edilir: İşte bundan dolayı Paşa'nın «Haremde bir höcresi», yâni Topkapu sarayının harem dâiresinde bir yatak odası olduğu gibi, bâzan Pâdişâhın odasında yattığı hakkında bile bir takım rivâyetler vardır; tabiî bu vaziyette Sultan Süleyman'la İbrahim Paşa gece gündüz birbirinden ayrılmıyan iki samimî dost gibidir. Onun için Ramazan'ın 21/22 nci ve Mart'ın 14/15 inci Salı/Çarşanba gecesi Vezir-i-a'zam ve Ser-asker-Sultan «üslûb-i sâbık üzre» sarayda alıkonmuş, «ber-kaide» gece yarılarına kadar Efendisiyle tatlı tatlı sohbet etmiş ve ondan sonra da Pâdişahın odasına bitişik olduğundan bahsedilen «hâbgâhına» çekilip «câmehâbına» girerek izzet ve ikbâl içinde derin ve emin bir uykuya dalmıştır! Kanunî'nin o gece sevgili Vezirine hiç bir şey belli etmediği ittifakla rivâyet edilir: Onun için İbrahim Paşa'yı «gece sarayına çağırıp» alıkoyduğu hakkındaki münferid rivâyetin doğru olmaması lâzımdır. Her halde Paşa'nın büyük bir emniyet ve huzur içinde derin bir uykuya daldığı sırada cellâd Kara-Ali'nin sessizce içeri girdiği muhakkaktır: Kuvvetli bir rivâyete göre cellâdın ilk hamlesinden ağır bir yarayla sıçrayan İbrahim Paşa can havliyle boğuşmıya başlamış, hattâ bu ecel gürültüsü bitişik odada yatan Kanunî'ye kadar aksetmiş, nihayet ses kesilmiş ve Parga'nın sefil bir balıkçı kulübesinde dünyaya gelen o tantanalı devşirme Istanbul'un muhteşem sarayında «Dâr-ı-baka'ya irsâl buyurulmuştur»! Osmanlı tarihinde tantanayla debdebenin, izzetle ikbâlin en yüksek ve en parlak derecelerine kadar yükselen adam işte budur. — İbrahim Paşa'nın mezarı hakkında iki rivâyet vardır: Bir rivâyete göre «Ok-meydanı ardında Nasuh Paşa ile bir soffadadır» ve diğer bir rivâyete göre de «Galatada vâki Cânfedâ tekyesi sâhilindedir» ve hattâ Solak-zâde «Başı ucunda erguvan ağacı dikilmiş bir makbere vardır; Vezîr-i zîşânın kabri idüğüne şübhe olunmaya» demektedir: «Hadîkat-ül-cevâmi'» de her iki rivâyet de doğru gibi gösterilir. Belki de Maktûl-İbrahim'in başı bir yere, bedeni başka bir yere defnedilmiştir: Umumiyetle İbrahim Paşa'nın uyurken boğulmuş olduğundan bahsedilirse de, bir taraftan cellâtla boğuşmuş olduğu ve hattâ bundan dolayı odasının duvarlarındaki kan lekelerinin on yedinci asırda bile parmakla gösterildiği hakkındaki rivâyetlere ve bir taraftan da «uyurken boğazlatılmış» olduğu hakkındaki diğer bir rivâyete göre başının bedeninden ayrılmış ve her halde Kanunî'ye alelûsul gösterilmiş olması lâzımgelir; nihayet «Maktûl» olan «Makbûl» e iki muhteif mezar isnâd edilmesi her halde işte bu vaziyetle alâkadar olmalıdır. — Makbûl-İbrahim Paşa niçin idâm edilmiştir? Osmanlı menbâlarının bâzılarında bu meseleye hiç temas edilmez ve meselâ müverrih Lütfi Paşa Kanunî'nin Vezir-i-a'zamlığında bulunduğu ve her halde işin iç yüzünü çok iyi bildiği halde «İslâmbul'a gelincek vezîri İbrahim Paşa'yı katleyledi» deyip geçer, kimisi «tafsile muhtaç

mevâdd-ı sâbıka iktizâsiyle» diye söylemek istemediğine delâlet eden bir ifâde kullanır ve nihayet söyliyenler de ancak söylenebilecek sebeblerden bâzılarına temas etmekle iktifâ ederler. Umumiyetle Osmanlı menbâlarında «Kemâl-i istiklâl buldukda rızây-ı Hümâyûna muhâlif bir nice hareket» irtikâb etmiş olmakla ittihâm edilen Makbûl-İbrahim Paşa'nın hep Irâkayn seferine müsâdif gösterilen en mühim suçları şöyle sıralanabilir:

1 — Bitlis'in ve Şarkî-Anadolu'da Safavî işgâline düşen diğer yerlerin işgâl ve istirdâdı gibi ilk askerî ve siyasî tedbirlerin ittihâzı için âdetâ pişdar gibi bir vaziyette Pâdişahtan evvel yola çıkarılmış olan İbrahim Paşa kendikendine cihangirliğe kalkışarak Sultan Süleyman gelmeden evvel İran'a girip kumandasındaki kuvvetleri tehlikeye atmış, o kış mevsiminin Diyarbekir'de geçirilmesini tavsiye eden pâdişahı dinlememiş ve nihayet Kanunî'nin bir an evvel yetişmesi vaziyeti kurtarmışsa da orduyu İran'da «kışa tutmak» imkânsızlığından dolayı Irak üzerine gidilirken mevsimin şiddetinden dolayı bir çok zâyiâta uğranılmış ve Vezir-i-a'zam bütün bunların mes'ûliyyetini bîgünâh olduğu sonradan anlaşılan Baş-Defterdar İskender-Çelebi'ye yüklemiştir: 1534=941Vukuâtının «3 Temmuz», «16 Eylül», «29 Eylül» ve «24 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

2 — Irâkayn seferi yalnız bir Irak'ın zaptiyle neticelenmiş, ondan evvel ve ondan sonra Âzerbaycan ve İran üzerine yapılan hareketlerin neticesiz kalması ve hattâ şâhın ordusuyla temas imkânı bile temin edilemeden avdet mecburiyetinde kalınması İbrahim Paşa'nın tedbirsizliklerinden mütevellit görülmüş ve bu nokta «delâille sâbit» olmuştur: 1535=942 vukuâtının «20 Temmuz» ve «3 Ağustos» fıkralarına bakınız.

3 — İbrahim Paşa Baş-Defterdar İskender-Çelebi'ye iftira ederek idâmına sebeb olmuş ve Çelebi'nin bîgünah olduğu sonradan yapılan tahkikatla meydana çıkmıştır: Bu suretle kendi şahsî garazına pâdişahı bile âlet etmekte tereddüt etmemiş olan Pargalı İbrahim'in İskender-Çelebi'ye düşmanlığı ve bu husûmetin sebepleri için 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» ve 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkralarına, Çelebi'nin bu yüzden azli için gene 1534=941 vukuâtının «24 Teşrinievvel» fıkrasına ve nihayet Bağdad'da idâmı için de 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız.

4 — Vezâret-i-uzmâ, Ser-askerlik ve Rumeli Beylerbeyliği gibi devletin en yüksek makamlariyle en büyük salâhiyetlerini nefsinde cem'etmiş olan İbrahim Paşa azamet ve ikbâlin bu derecesini bile az görerek nihayet saltanat tahtına da göz dikmiş ve bu maksadına doğru ilk adım olarak İran seferinde «Ser-asker» ünvanına «Sultan» ünvanını da ilâve edip resmî evrakta bile bu ünvânı kullanmaktan çekinmemiştir: 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bazı menbâlara göre İbrahim Paşa'nın maksadı «şirket-i saltanat», yâni vaktiyle Bizanslılarla bir aralık Anadolu Selçukîlerinde olduğu gibi saltanat ortaklığıdır ve bu rivâyet doğru olduğu takdirde Parga balıkçısının oğlu vaktiyle ayaklarının suyunu içerek gözüne girmek istediği Efendisiyle beraber Osmanlı tahtına oturmak sevdâsına kapılmış demektir! Bununla beraber İbrahim'in Kanunî ile hânedanını atarak kendi başına pâdişah olmak istediği, yâni «Âl-i Osman» ın yerine bir «Âl-i İbrahim» kurmak istediği de rivâyet edilir! Hattâ ona bu müdhiş fikri her halde mahvına sebeb olmak istiyen Ulama Paşa'nın telkin etmiş olduğu hakkında bile bir rivâyet yok değildir. Bununla beraber İbrahim Paşa'ya bu saltanat sevdâsının haksız olarak isnâd edilmiş olduğuna kani olan müellifler de vardır: Bunların izâhına göre İran seferinde Ser-askerin «Sultan» ünvanını takınması, İran'da bu ünvanın bâzı büyük ümerâya verilmek âdetinden dolayı onlara karşı küçük düşmemek içindir; fakat bu vaziyeti halk anlamadığı için İbrahim Paşa'ya öyle bir maksat isnâd edilmiştir. Zaten Paşa'nın bâzı hâlleri ötedenberi halk arasında bir çok dedikodulara sebeb olmaktadır: Meselâ Macaristan'dan getirilen heykelleri At-meydanı'ndaki konağının önüne

diktirmiş olması ve aşağıda görüleceği gibi bilhassa son zamanlarında dinî mübâlâtsızlıklar göstermesi, hele:

«Vezîr-i mezbûrun atvâr-ı acibesinden olarak Dîvân-ı.Alî'ye çıkdıkda rikâbında hânende ve sâzendeler icrây-ı makaamât iderek ve kendi dahî keyf-i bâde ile mest olarak Dîvan sürmesi»

efkâr-i-umumîyyeyi tamamiyle aleyhine çevirmiştir: «Serasker-Sultan» ünvanının saltanat fikriyle izah edilmesi bâzı menbâlarda halkın işte bu hissiyatından mütevellit gösterilir. Bununla beraber İbrahim Paşa'nın doğrudan doğruya «Sultan İbrahim nâmiyle fermanlar ısdârı vâsıl-ı sem'i Hümâyûn» olduğu hakkında da muahhar bir rivâyet vardır; fakat bunun eski rivâyetlerden galat olmak ihtimâli de yok değildir. Bununla beraber, aşağıda görüleceği gibi Kanunî'nin yaptığı tahkikatın da saltanat fikrini teyid etmiş olduğu rivâyet edilir.

5 — İbrahim Paşa bir çok kimseleri hiç bir kanunî sebep mevcud olmadığı halde sırf bir takım şahsî maksatlarla azil ve idâm ettirmiş ve fazla olarak kendine tarafdar toplayıp saltanatını temin etmek için son seferinde şuna buna ihsanlar dağıtarak devlet hazînesinden «seksen bin altun» isrâf etmiştir; hattâ Solakzâde tarihinde Kanunî'nin bu mesele hakkında şöyle bir sözü vardır:

— İbrahim'in bunca bin altunu erâzil-i eşhâsa in'âmı kasd-ı saltanata cür'et-ü-ıkdâmına delîl-i kat'î idüğüne bizce yakîn hâsıl olmuştur ve ind-et-tahkîk sübût bulmuştur!

Her halde İbrahim Paşa gibi en «Makbûl» vezirini idâm ettirmek için Kanunî Sultan Süleyman gibi bir pâdişahın çok sağlam bir kanâat hâsıl etmiş olması Iâzımgelir.

6 — Yukarda da gördüğümüz gibi İbrahim Paşa'nın son zamanlarında ve bilhassa Irâkayn seferinde bir takım dinî mübâlâtsızlıklar göstermiş olduğu rivâyet edilir: Meselâ eskiden Kur'âna karşı çok büyük bir hürmet gösterdiği ve hattâ kendisine bir Kelâm-i-Kadîm hediye edildiği zaman göğsünde ve başında tuttuğu rivâyet edilen bu devşirmenin sonraları Kur'âna ehemmiyet vermediği ve hattâ hediye edildiği takdirde kabul etmediği hakkında bir takım rivâyetler vardır; tabiî bu hâller ihtidasının samimî olmadığına delâlet ettiği için| herkesi müteessir etmiştir; hattâ Kanunî'nin bile bundan çok müteessir olduğu ve İbrahim Paşa'nın gazaba uğramasında dinsizliğinin de büyük bir tesiri olduğu rivâyet edilir,

İbrahim Paşa'nın idâmına Osmanlı menbâlarının gösterdikleri sebeplerin en mühimleri işte bunlardır. Fakat bunlara mukabil bir de Garp menbâlarında tesâdüf edilen büsbütün başka mahiyette bir takım sebepler daha vardır; bunlar da iki kısma ayrılabilir:

1 — Kanunî'nin anası ve Yavuz'un karısı Hafsa-Hatun'un bu tarihten iki sene evveline tesâdüf eden ölümü Osmanlı sarayında kadınlar saltanatının başlamasına vesile teşkil eden bir hâdise saylır: 1534=940 vukuâtının «19 Mart» fıkrasına bakınız Avrupa tarih ve edebiyatında «Roxelane» ismiyle bahsedilen meşhur «Haseki Hurrem-Sultan» işte o tarihten itibaren Kanunî üzerindeki büyük nüfuzunu saray entrikalarında şahsî ihtirâsâtına âlet etmiye başlamıştır: Bu suretle Osmanlı inhitâtının en mühim âmillerinden biri, azamet devrinin en parlak günlerinde ortaya çıkmis demektir. Bir çok Garp menbâlarında Makbûl-İbrahim Paşa'nın fecî âkıbeti işte bu meşhur Haseki'nin gizli tesirlerinden mütevellit gösterilir. — Hurrem-Sultan'ın hüviyyet ve milliyeti biraz karanlıktır: Muhtelif menbâlarda aslen Rus, Leh, Fransız ve hattâ Çerkes olduğuna ait bir takım rivâyetlere tesâdüf edilir; fakat her halde Fransız ve Çerkes olmadığı muhakkaktır; umumiyetle Rus gösterilmesi de Kırım Tatarlarının kendisini Dniestr uzerme yaptıkları bir akın hareketinde esir almış olmalarından mütevellit

olmak Iâzımgelir; nisbeten daha kuvvetli bir rivâyete göre Polonyalı=Leh cinsindendir; memleketinin Galiçya'da «Rohatyn/Rogatino» şehri okluğundan bahsedilir; bir rivâyete göre babası bir piskopostur; isminin Marsigli olduğu hakkında çok şüpheli bir rivâyet de vardır. Bütün bu rivâyetler içinde muhakkak olan nokta,'Garp menbâlarında «Rosanne» ismiyle de anılan «Roxelane» ın Osmanlı sarayında «Hurrem» ismini alarak terbiye edilmiş ve günün birinde güzelliğinden ziyâde câzibesiyle Kanunî'nin gözüne girmiş olmasından ibarettir. Kanunî'nin bundan evvelki gözdesi «Gülbahar» dan «Mustafa» ismindeki büyük oğlu dünyaya gelmiş olmasına mukabil, «Mehmet», «Cihangir» «Selim» ve «Bâyezid» ismindeki diğer üç oğluyla «Mihrimâh» ismindeki kızının hep Hurrem-Sultan'dan doğmuş oldukları rivâyet edilir: Bu vaziyete göre Sultan Süleyman'ın sarayında 1534=940 tarihine kadar Harem dâiresinin üç mühim simâsı var demektir; bunların en mühimmi olan ve oğlunun üzerinde büyük bir nüfuzu bulunduğundan bahsedilen Vâlide.Sultan bir rivâyete göre iki gelini arasında ölünceye kadar bir nevi muvâzene âmili olmuştur; bununla beraber Gülbahar-Hatun'un Mağnisa valisi olan oğlu büyük şehzâde Mustafa'nın yanına gönderilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; her halde Vâlide-Sultan ölünceye kadar Hurrem-Sultan'ın mühim bir rol oynıyamadığı ve bilhassa siyasî işlere karışamadığı anlaşılmaktadır. Hafsa-Hatun'un ölümü Harem-i-Hümâyun'da çok şiddetli bir takım âdetinden lar uyanmasıyla neticelenmiştir: Bu kapalı sahnenin en meşhur kahramanı da Hurrem Sultan'dır. Hurrem'in entrikaları büyük şehzâde Mustafa'ya karşı cephe almasıyla başlamıştır: Kanunî'nin Gülbahar-Hatun'dan olan bu oğlu saltanat vârisi olacağından başka parlak meziyetleriyle halkın ve bilhassa ordunun teveccühünü kazanmıya başlamış ve bu suretle Hurrem-Sultan'ın şehzâdelerini gölgede bırakmıştır! Hattâ Makbûl-İbrahim Paşa'nın da şehzâde Mustafa'ya tarafdar olduğundan bahsedilir: Hurrem-Sultan'ın Vezir-i-a'zama düşmanlığı işte bundan dolayıdır ve bu hisle Kanunî'ye daima İbrahim Paşa'nın aleyhinde telkinâtta bulunmuş ve bilhassa Irâkayn seferinden sonra «Serasker-Sultan» ünvânı meselesinden istifâde ederek Pargalı'nın Osmanlı tahtına göz diktiği hakkında nihayet Sultan Süleyman'ı iknâa muvaffak olmuştur! Hattâ Hurrem-Sultan'ın son İran seferine muhâlif olduğundan da bahsedilir ve bunun sebebi de Fransa sefiri «Jehan de la Forest=Jean de la Forêt»nin çevirdiği entrikalara atfedilir: Osmanlı ordusunun Garp cephesini bırakıp Şark cephesiyle meşgul olması Birinci François ile Charles-Quint arasındaki mücâdelede Sultan'a tesir edecek bir vasıta bulduğu ve onun da İbrahim Paşa'ya karşı bu fikirden istifâde etmekte kusur etmediği hakkında bir takım rivâyetler vardır. Tabiî bütün bu karanlık meseleler ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir.

2 — Garp menbâlarında İbrahim Paşa'nın ihânetine ait bir takım vesikalardan da bahsedilir: Meselâ Fransa sefiri «Jean de la Forêt»nin eline geçen bir takım vesikaları Hurrem-Sultan'a göndererek onun vasıtasiyle Kanunî'ye gösterilmek suretile Vezir-i-a'zamın izâle ettirilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır; buna benzer diğer bir rivâyete göre de Makbûl-İbrahim'in ihânet vesikaları Barbaros'un eline geçmiştir: Akdeniz'de bir Venedik gemisini zapteden büyük kahraman bu gemide Vezir-i-a'zamın Venedik dojuna yazdığı gizli bir mektup bulmuş, bu mektupta Hıristiyanlık lehine ve Türklük aleyhine bir takım gizli tertibattan bahsedildiği için Barbaros merhum Istanbul'a gelir gelmez mektubu Kanunî'ye göstermiş ve o da işte bunun üzerine İbrahim'in idâmım emretmiştir! Zaten İbrahim Paşa aslen Venedik tebaasından olduğu için Venediklilere karşı daima müsâit bir siyaset tâkib etmiş ve onlarla hoş geçinmiye büyük bir kıymet ve ehemmiyet vermiştir. Bu ihânet rivâyetlerini teyid eden diğer bir iddiâya göre de Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin Bağdat çarşısında haksız olarak idâm edilmesi, Vezir-i-a'zamın Almanya imparatorluğundan para alarak Türk ordusunu Garp'dan Şark'a sürüklemiş olduğundan bahsetmiş olmasındandır: Sonradan ele geçen ihânet vesikaları işte bu rivâyeti teyid eder mahiyette şeylerdir. İbrahim Paşa'nın ihânetine ait rivâyetler yalnız bu son Irâkayn seferine de münhasır değildir: Bu tarihten yedi sene evvel birinci Viyana

muhâsarasının ancak on yedi gün sürdükten ve şehrin fethine elverişli bir vaziyet hâsıl olduktan sonra birdenbire kaldırılıvermesi de bâzı menbâlarda devşirme Paşa'nın ihânetiyle izah edilmiştir: 1529=936 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında bütün bunların meskût geçilmesi belki de müverrihlerin siyasî mülâhazalarla ihtiyatlı bir lisan kullanmış olmalarındandır.

Her halde Makbûl-İbrahim'in siyasî cinayetlerle lekeli, son derece harîs, her türlü mukaddesâttan mahrum, ihtirâsı zekâsına galib olduğu için idaresiz ve bilhassa askerlik bakımından değersiz bir şahsiyet olduğu muhakkaktır: Meselâ istirkâb ettiği Baş-Defterdar İskender-Çelebi'yi gözden düşürmek için hazineyi yağma edeceklerini iddiâ ederek adamlarından otuz kişiyi haksız yere idâm ettirmesi için 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına, İskender-Çelebi ile kayınbiraderi Hüseyn-Çelebi'yi bîgünâh olarak astırıp kestirmesi için 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına ve bilhassa selefi olan sâbık Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumu zehirletmesi için 1532=939 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu katil devşirmenin çok uzun süren ikbâl devrinde bir takım parlak seferler sıralanır: İbrahim Paşa bunların çoğunda Serasker sıfatiyle ordunun başında bulunmuş olduğu için bütün o zaferleri onun askerî iktidârından mütevellit göstermek kat'iyyen doğru değildir: Tekmil o muvaffakıyetler, azamet ve kudret devrinin en parlak noktasına varmış muazzam bir imparatorluk teşkilâtının ve bilhassa Kanunî gibi kıymetli bir askerin müşterek eserleri demektir; halbuki İbrahim Paşa tek başına kumanda ettiği İran seferini yüzüne gözüne bulaştırmış ve ancak Kanunî geldikten sonra vaziyet kurtarılmıştır: Hattâ yukarda gördüğümüz gibi Osmanlı menbâlarında bu vaziyet İbrahim'in idâmında en mühim sebeblerden gösterilir. — Osmanlı imparatorluğu bilhassa Istanbul'un fethinden itibaren başına musallat ettiği devşirmelerle dönmelerden çok büyük zararlar görmüştür: Pargalı İbrahim de işte bu örneklerin en yaldızlılarından biridir; bundan evvelkilerin belli başlılarından Rum-Mehmed'in Türk düşmanlığı için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının dördüncüsüne, gene Rum-Mehmet'le Gedik-Ahmed'in Anadolu cinayetleri için 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına, Gedik-Ahmed'in Arnavutluk seferine gitmemek için Fatih'e bile kafa tutması hakkında 1477=882 vukuâtının birinci fıkrasına Istanbul'da bir devşirme hâkimiyyeti kurmak için Türk Vezir-i-a'zam Karamanî-Mehmet Paşa'yı bir Yeniçeri ihtilâli tertib ederek öldürten Devşirme İshak için 1481=886 vukuâtının İkinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasına, Gedik-Ahmed'in idâmı ve mahiyeti için 1482=887 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına, Yûnus Paşa'nın ihâneti hakkındaki rivâyetler için 1517=923 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına ve nihayet Mısır valisi Hâin-Ahmed'in» Kanunî devrinde ısyâniyle saltanatını ilânı için 1524=930 vukuâtının «Kânunusâni» ve «Ağustos» fıkralarına bakınız. Makbûl-İbrahim de işte bu meş'um zincirin unutulmaz halkalarndandır. — İbrahim Paşa Irâkayn seferinden Istanbul'a avdet ettikten 67 gün sonra idâm edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «8 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

15 Mart=22 Ramazan, Çarşanba: Makbûl-İbrahim Paşa'dan inhilâl eden Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir Ayas-Mehmet Paşa'nın tâyini.

(Avlonyah bir devşirme olan Ayas Paşa «Arnavudîyy-ül-asl» dır. Arnavutluk Rumlarından olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; kardeşlerinden üçünün Avlonya kilisesinde papas oldukları da rivâyet edilir. — Ayas Paşa selefi Maktûl-İbrahim gibi saray hizmetinden birdenbire Vezir-i-a'zam olmuş değildir: Yeniçeri ağalığında ve sırayla Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliklerinde bulunduktan sonra üçüncü ve ikinci vezirliklere geçmiş ve nihayet Vezâret-i-uzmâ makamına getirilmesi usul ve an'aneye muvâfık sayılmıştır. Yeni Vezir-i-a'zam pek silik ve sönük bir şahsiyettir ve hattâ hiç bir şahsiyet sâhibi değildir; tarihte siyasî

rolünden ziyâde çapkınhğıyla iz bırakmıştır! Osman-zâde Tâib onun dillere destân olan bu hususiyetini şöyle anlatır:

«Vâd-i zenperestîde benî-nev'ine galib olmağın hemîşe muâşeret-i nisvâna râğıb îdi. Esnây-ı râhda tâife-i zenânâ düçâr oldukça tecdid i vuzû'havfinden iğmâz-ı ayn îderdi. Dîvânında bir acûz-i köhensâle nigâh-endâz olsa derhâl maslahatı biterdi: Ya'nî hammâm iktizâ iderdi! Kesret-i serârîden haremsarâyında kırktan ziyâde perestâr-ı kehvâre-cünbân berzede-dâmen idüğü an'ane-i sikaat-ı rüvât ile resîde-i derece-i ikandır. Eyyâm-ı intikaalinde zükûr-u-inâs yirmiden ziyâde evlâd istihlâf itmişidi».

Ayas Paşa'nın bu hususiyyetini Peçevî de daha sâde bir lisanla şöyle anlatmaktadır:

«Zen-dostlukda nevi şahsına münhasır idi: Sarayında kırk beşik sallanmak vâkı'olmuş idi. Vefat ittikde yirmiden ziyâde evlâdı kaldı».

Gene ayni menbâda bu velûd Vezir-i-a'zam için «emmâ çandân re'y-ü-tedbîre malik değil idi» sözü de sarfedilmektedir: Onun için Ayas Paşa demek, Kanunî'nin silsile-i-merâtiple yetişmiş siyasî ve askerî bir gölgesi demektir. — Ayas Paşa'nın baba tarafından İşkodralı ve ana tarafından Avlonyalı olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Arnavutluğunu Osmanlılığından üstün tutması her halde işte bundan olmalıdır; Hayrullah Efendi onun bu vaziyetini şöyle anlatır:

«Bunun eyyâm-ı Sadâretinde takdir-ü-tahsine şâyan bir iş görülmedi, Kendüsü İşkodralı olduğundan, oralar ahalisinin me'lûf olduğu huşûnet-i tabîiyyelerinden tekevvün eden hasârâtı te'vîl eylediğinden Arnavutluk'da günden güne ihtilâl çoğalmakta idi. Eğer Zât-i-Pâdişâhî Fransa'lunun istid'âsına mebnî İtalya'ya geçmek içün Avlonya taraflarına inmemiş olaydı, Sadr-ı-a'zamın gayret-i vataniyyeden dolayı işi küçük tutmasından Arnavutluk'da büyük rahatsızlık zuhûra gelecek idi».

Bu fıkrada bahsedilen «gayret-i vataniyye»den maksat, tabiî Arnavutluk gayretidir).

1536=943

4 Temmuz=15 Muharrem, Salı: Erzurum valisinin «Gürcistan» muharebesi.

(O sırada Erzurum şehri harap bir halde ve tâmir halinde bulunduğu için vilâyet merkezi Bayburt'dur ve valiliğinde de Dulgadırlu Mehmet-Han vardır: 1534=941 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bu Türkmen kahramanının taarruz ettiği «Gürcistan», bu memleketteki üç müstakil hükûmetten Çoruh boyundaki «Samtskhe» Hıristiyan Atabeğliğidir ve bu küçük hükûmetin merkezi de Ahıska'dır: 1514=920 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Mehmet-Han'ın bâzı Osmanlı menbâlarında bir akın hareketinden ibaret gösterilen taarruzuna ordusuyla mukabele eden Ahıska Atabeği «Dördüncü Qwarqware» mağlûb olup kaçmış, Türklerin eline bir çok esir ve ganîmet geçmiş ve bu Atabeğlik arazisinden bir mıkdar yer alınmıştır: Peçevî'nin «üç dört sancaklık yer» dediği bu fütûhât sâhası Oltu, Narman, Kiskim ve Artvin havâlisidir).

18 Teşrinisâni=2 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Barbaros'un İtalya seferi.

(1535=942 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi Tunus'un sukutundan sonra Cezâyir'le Tunus arasındaki «Bâb-ül-Unnâb=Bone» limanına çekilmiş olan Barbaros

Hayrüddin Paşa merhum oradaki 14-15 gemisini alıp Cezâyir'e geçmiş, Cezâyir'de bulunan diğer dokuz gemisine yeniden yaptırdığı sekiz gemiyi de katarak 32 gemiden mürekkep bir filo teşkil etmiştir. Barbaros'un büyük bir sür'atle vücuda getirdiği bu filonun ilk hareketi Akdeniz'de İspanya'nın şarkına tesâdüf eden Minorka adasına yapılan bir baskındır: Bu hareket esnâsında bir takım İspanyol ve Portekiz gemilerinin Tunus'dan nakletmekte oldukları Türk ve Arap esirlerini düşman elinden kurtaran büyük kahraman nihayet Minorka adasının merkezi olan «Mahon» limanını zaptedip orada bulduğu bir kaç yüz Türk esirini kurtardıktan başka şehrin bütün servetini zaptetmiş, ahalisinden 5700 kişi esir etmiş ve bunları Cezâyir'e götürmüştür. Tunus muharebesinde Barbaros'un şehit veyâhut esir düştüğü hakkındaki rivâyetlerden dolayı sevinç içinde çalkanan Avrupa Hıristiyanlığı işte bu Minorka baskını üzerine uykusundan uyanmıştır! Hayrüddin Paşa Cezâyir'in idaresini Hasan-Ağa ismindeki evlâtlığına bıraktıktan sonra muhterem âilesinin bütün efrâdını alarak Istanbul'a nakletmiş ve Kanunî'nin Irâkayn seferinden henüz avdet etmiş olduğu günlerde pâyıtahta vâsıl olmuştur. — Osmanlı ordusunun İran seferinden istifâde eden Charles-Quint'in Tunus seferine mukabele etmek istiyen Sultan Süleyman Barbaros'a büyük bir donanma inşâsını emretmiş ve bir taraftan bu donanma yapılırken, bir taraftan da Hayrüddin Paşa otuz gemiden mürekkep sür'atli bir filo ile cenubî İtalya'ya akın edip Brindisi civârında «Castello» kalesini yıkıp yakmış ve bir çok esir ve ganîmet alarak Istanbul'a dönmüştür).

1537=943

12 Mart=30 Ramazan, Pazartesi: Klis kalesinin fethi.

(Çok sarp bir mevkide bulunan bu kale Bosna hududunda ve Avusturyalıların elindedir: O sırada bir eşkiyâ yatağı halinde bulunduğu ve bu yüzden Türk arazisinin çok zarar gördüğü rivâyet edilir. Bu hâle artık nihayet vermek istiyen Bosna Beylerbeyi Husrev Bey'le Kethudâsı Murad.Gazi o civarda iki havâle hisarı yaptırmak suretiyle bu müstahkem mevkii tazyika başlamışlar ve bir müddet tazyik ettikten sonra da taarruza geçmişlerdir: Bu haber üzerine kaleyi kurtarmak için «Crussich» isminde bir kumandan idaresinde beş bin asker gelmiş, bu kuvvet bir hamlede bozulup kumandanın kafası bir kargıya, takılı olarak mahsurlara teşhir edilmiş ve işte bu vaziyet üzerine Osmanlı menbâlarında «Kilis» denilen «Klis» kalesi teslim olmuştur. Husrev Bey bu muvaffakiyet üzerine/Hırvatistan ve Dalmaçya'da diğer bir takım fütûhâta girişerek Bozko, Beriszlo, Obrovaz vesaire gibi bir kaç kale daha işgâl etmiştir).

11 Mayıs=1 Zülhicce, Cumartesi: Osmanlı donanmasının İtalya seferine hareketi.

(Kanunî Sultan Süleyman Irâkayn seferinden Istanbul'a döndükten sonra ve Maktûl-İbrahim Paşa sadâretinin son günlerinde Fransa'ya ilk Kapitülâsiyon fermânı ihsan edilirken gizli bir ittifak akdedilmiş olduğu hakkında bir takım rivâyetler vardır: 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. Hakikatte bu bir ittifak olmaktan ziyâde askerlikçe zayıf ve maliyece çok muhtaç bir vaziyette bulunan Fransa'nın Türk himâyesine ilticası demektir: Fransa kralı Birinci François, Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint'e karşı mücâdele edebilmek için her şeyden evvel Kanunî'nin bir milyon altın ihsan etmesini istemiş, karada ve denizde himâye edilmesini rica etmiş ve bunlara mukabil Türkiye'ye haraçgüzâr olmak tekliflerinde bulunmuştur. Fransa kralının işte bu şerâitle başlıyacak müşterek harekâta İtalya'nın hedef tutulmasını teklif etmiş olduğundan da bahsedilir. Bir milyon altının verilip verilmediği kat'î surette belli değilse de, hâdisâtın cereyânına ve İtalya'ya karşı hem denizden, hem karadan sefer açılmış olmasına göre paranın da verilmiş olması lâzımgelir. Bu seferde Türklerin cenubî İtalya'da Napoli krallığına, Fransızların da şimalî İtalya'da Piemonte

eyâletine taarruz etmesi takarrür etmiştir. Böyle bir ittifak muâhedesinin 1536=942 Kapitülâsiyonlarından bir müddet sonra işte bu 1537=943 tarihinde akdedilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Fransızların sefer açıldıktan sonraki vaziyetleri için aşağıki fıkraya bakınız. — O sırada Osmanlı imparatorluğu 35 senedenberi Venedik Cumhuriyetiyle sulh halindedir: Bu son sulhün akdi için 1502=908 vukuâtının «14 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Venedik tâbiiyyetinde dünyaya gelmiş olan eski Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Venediklilerin son yıllardaki tecâvuzlariyle münasebetsizliklerini daima ört-bas edip sulhü muhâfaza etmiş ve halefi olan Ayas Paşa da onun bu siyasetinden ayrılmamıştır. İşte bu vaziyetten dolayı Osmanlı-Fransız ittifakı akdedilirken Venedik'e de elçi gönderilerek onun da iştirâki teklif edilmişse de Venedikliler bîtaraf kalmayı tercih etmişlerdir. — Osmanlı donanması irili ufaklı 280 parça gemiden mürekkep olarak kara ordusunun hareketinden bir hafta evvel yola çıkmıştır; bu donanma için memleketin her tarafından otuz bin kürekçi toplandığı rivâyet edilir; bunlardan başka 4000 Yeniçeri, 600 Topçu ve Sipâhileriyle beraber 10 sancak beyi de donanmayla hareket etmiş ve bu kuvvetlerin kumandanlığına sonradan Vezir-i-a'zam olan üçüncü vezir müverrih Lûtfi Paşa tâyin edilmiştir: Dikkat edilecek noktalardan biri de Lûtfi Paşa'nın yalnız donanmayla nakledilmekte olan askere serdâr olmasıdır: Donanma başkumandanlığını tabiî Kapdan-ı-Deryâ Barbaros Hayrüddin Paşa der'uhde etmiştir. Orduyla donanmanın Avlonya'da buluşmasına karar verilmiş olduğu için, Istanbul'dan hareket eden donanma Koron, Modon ve Preveze'den geçerek Avlonya'ya gitmiştir).

17 Mayıs=7 Zülhicce, Perşenbe: Yedinci «Sefer-i Hümâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan «Sefer-i Pulya» ve «Gazây-ı Korfos» denilen İtalya ve Adriyatik seferine hareketi.

(Bu seferde Kanunî'nin asıl hedefi Napoli krallığını fethettikten sonra Roma'ya girerek «Kızıl-Elma» yı elde etmekle izah edilir: Bu «KızıI-Elma» fikri Osmanlıların ilk devirlerindenberi nesilden nesle intikal etmiştir ve hattâ Fatih devrinin sonlarındaki İtalya seferi de ayni hedefe doğru atılmış ve büyük Fatih'in vakitsiz ölümü üzerine neticesiz kalmış bir adım demektir: 1480=885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında Kanunî'nin bu İtalya seferine tıpkı Fatih'in seferi gibi «Pulya seferi» denir: Bu tesmiyenin sebebi cenubî İtalya'nın bu kısmına «Apulia/Puglia/Pouille» denilmesidir; Pulya'nın en mühim şehri Fatih devrinde bir aralık zaptedilmiş olan Otranto kasabasıdır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Osmanlı-Fransız ittifakı mucibince Türk ordusuyla donanması cenubî İtalya'ya taarruz ettikleri sırada Fransızlar da Şimalî İtalya üzerine yürüyeceklerdir: Zaten Fransa kralı Birinci François ile İtalya'ya hâkim olan Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint arasındaki tarihî mücâdele Osmanlı ordusuyla donanmasının hareketinden evvel yeniden alevlenmiş ve Fransızlar 11 Şubat 1536 tarihinden itibaren «Savoja=Savoie» dukalığına girmişlerdir; bundan sonra gene o sene içinde Almanlar da Fransa'yı istilâ teşebbüsünde bulunmuşlar ve ordularında hastalık çıktığı için bir müddet sonra çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Böyle bir vaziyette Türklerin bir İtalya seferi açmaları tabiî Fransa için hayatî bir hareket demektir; bununla beraber Fransa kralı iki yüzlü bir siyaset tâkib etmekten hiç bir an hâlî kalmamış ve Almanya imparatoruyla daima gizli münasebetlerde bulunarak bir uzlaşma zemini hazırlamıya çalışmıştır! Bütün bu müzakerelerde Birinci François'nın yegâne hedefi, Türk ittifakından ayrılmasına mukabil İtalya'dan bir mıkdar arazi koparabilmekten ibarettir! Türk-Fransız ittifaklarından daima Fransızlar fayda görmüş ve Türkler hemen hep ihânetle karşılaşmışlardır: Nitekim bu sefer de Türkler cenubî İtalya'ya hücum ederlerken Katolik efkârına karşı Müslümanlarla birleşmiş görünmemek lüzumunu bahâne ittihâz eden Fransızlar Piemonte'ye girmek taahhüdünün ifâsını geciktirmişler ve ancak Türk ordusu İtalya'nın cenubundan çekilip Venedik'le harbe

tutuştuktan sonra harekâta başlamışlardır! Hattâ bu iki yüzlü Fransız siyaseti nihayet Papa Üçüncü Paul'ün tavassutiyle bu tarihten bir sene sonra 1538 Haziranının 18 inci günü Nis şehrinde Birinci François ile Charles-Quint arasında on senelik bir mütâreke akdiyle neticelenmiş ve Fransız menbâlarında «Treve de Nice» ismiyle meşhur olan bu mütâreke mucibince Almanya imparatorunun Savoie dukalığını Fransa'ya terketmesine mukabil Fransa kralı da Türk ittifakından ayrılmak taahhüdünde bulunmuştur! Halbuki bir taraftan da Birinci François Türkiye'deki sefiri vasıtasiyle Kanunî'ye ihtiyâten yaltaklanmakta devam etmekten hâlî kalmamıştır! Sultan Süleyman bu sefer Istanbul'dan «Pulya seferi» ne hareket ederken, o kadar himâye ettiği mahmîsi işte bu kıratta bir müttefiktir! — Kanunî bu sefere çıkarken oğullarından Mehmet'le Selim'i de beraber almıştır: Yollarda iltihak eden Rumeli kıt'alarıyla beraber bu seferki ordunun mevcudunu 100-200 bin kişi gösteren muhtelif rivâyetler vardır).

26 Mayıs=16 Zülhicce, Cumartesi: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Edirnelilerin şehir hâricinden istikbâl ettikleri pâdişah burada altı gece kalıp yedinci güne tesâdüf eden 1 Haziran=22 Zülhicce Cuma günü hareket etmiştir).

7 Haziran=28 Zülhicce, Perşenbe: Sultan Süleyman'ın Filibe'ye muvâsalatı.

(Kanunî burada üç gün kalıp dördüncü güne tesâdüf eden 10 Haziran 1537=1 Muharrem 944 Pazar günü yoluna devam etmiştir. — 8 Haziran=28 Zülhicce Cuma günü Macar kralı Zapolya'nın Filibe'ye gelen elçisi huzura kabul edilip efendisi nâmına büyük metbûuna tâzimât ve sadâkatini arzetmiştir).

1537=944

22 Haziran=13 Muharrem, Cuma: Kanunî'nin Üsküb'e muvâsalatı.

(Padişah burada dört gece kalıp beşinci güne tesâdüf eden 26 Haziran=17 Muharrem Salı günü hareket etmiştir. — Kanunî Üsküp'deyken 23 Haziran=14 Muharrem Cumartesi günü Rumeli beyleri huzura kabul edilip el öpmüşlerdir).

7 Temmuz=28 Muharrem, Cumartesi: Sultan Süleyman'ın Arnavutluk'da Elbasan kasabasına muvâsalatı.

(Kanunî burada iki gece kalıp üçüncü güne tesâdüf eden 9 Temmuz=30 Muharrem Pazartesi günü hareket etmiş ve bu iki günü Elbasan civârında avla geçirmiştir: Sultan Süleyman av meraklısı olduğu için fırsat buldukça ava gitmek en büyük eğlencesidir).

11 Temmuz=2 Safer, Çarşanba: Osmanlı donanmasının Avlonya'ya muvâsalatı.

(1537=943 senesi 11 Mayıs=1 Zülhicce Cumartesi günü Istanbul'dan hareket etmiş olan donanma 61 günde buraya gelmiştir: Bu kadar gecikmesinin sebebi, muhtelif iskelelere uğramak suretiyle kara ordusunun harekâtına uygun davranmaktır; her halde orduyla donanma arasındaki hareket birliğinin çok iyi hesab edildiği anlaşılmaktadır).

13 Temmuz=4 Safer, Cuma: Kanunî'nin Avlonya'ya muvâsalatı.

(Ordu, donanmadan iki gün sonra gelmiş demektir: Bunun sebebi Sultan Süleyman'ın Elbasan konağında iki gün avla vakit geçirmiş olmasıdır. — Kanuni 26 Ağustos=19 Rebî'ül-evvel

Pazar gününe kadar 44 gün Avlonya ile civârında kalmış ve bu müddet esnâsında bir aralık o civarda bir yaylaya çıkıp sonra tekrar şehre inmiştir. — Pâdişahın Avlonya'ya muvâsalatının ertesi günü Dîvan toplanıp askerî vaziyet tetkik edilmiş ve bu Dîvan toplantıları bir kaç defa tekerrür etmiştir. — Burada yapılan ilk işlerden biri, itâattan çıkıp düşmana yataklık eden dağlıların tenkiliyle tekrar itâat altına alınmasıdır; Peçevî bu vaziyeti, şöyle anlatır:

«Avlonya serhaddinin bir cânibi deryâya müntehî ve cânib-i âhari Arnabud-i anûd dağlarıyla mahdûd olup tâife-i mezbûre istikaamet ve sadâkatte alem.i vâlây-ı şecâatlerine istinâd ile kimesneye raiyyet olmağı kabul itmeyüp fesâd-u-şenâatte sâbit-kadem, etrâf-u-cevâniblerine ırak ve yakın dimeyüp muttasıl ehl-i İslâmı gaaret ve hasâret itmeğle bir mertebeye varmış idi ki eğer bir müddet dahî iğmâz olunsa tuğyanları bir mertebeye varup memâlik-i İslâma zarar-ı fahişleri mukarrer olmak zâhir olumuş idi...»

Hayrullah Efendi'nin de dediği gibi, Arnavut vesair devşirme vezirlerin millî hislerine kapılarak bu vaziyeti ihmâl etmeleri böyle mühim bir Şark-Garp mücâdelesinde devletin başına lüzumsuz bir gaile açmış ve bu gailenin yatıştırılmasına ikinci vezir Mustafa Paşa memur edilmiştir. Lûtfi Paşa tarihinde Barbaros için de «Arnavut mütemerridlerinin bâzılarının gereği gibi haklarından geldi» denilmektedir. Peçevî'ye göre işte bu suretle itâat altına alınan ısyan sahası «bir sancaklık yerki Delvina sancağıdır, meftûh olup Mîr-i-livâ ve Kadı ve Dizdar tayin olunup memâlik-i mahrusâdan olmuştur». — Kanunî'nin Avlonya'da topladığı Dîvanların askerî harekât hakkında verdikleri kararlar, hâdisâtın cereyânından anlaşıldığına göre, donanmanın büyük bir kısmiyle İtalya'nın Otranto sâhillerine üçüncü vezir Lûtfi Paşa kumandasında asker çıkarıp bir köprübaşı kurmak ve bu sırada imparatorluk donanması o havâlide bulunduğu için Mısır'dan erzak getirmekte olan yîrmi nakliye gemisinin himâyesine de Barbaros kumandasında bir filo göndermek suretiyle iki esasa ayrılmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi bu kararların ikisi de muvaffakiyetle tatbik edilmiştir).

22 Temmuz=13 Safer, Pazar: Andrea Doria kumandasındaki imparatorluk donanmasının küçük bir Türk filosuna galebesi.

(Bu Türk filosu yalnız on iki gemiden mürekkeptir ve Gelibolu Kethudâsı Ali-Çelebi'nin kumandasında donanmaya iltihak etmek üzere gelirken Messina boğazından çıkan düşman donanmasına tesâdüf edip nisbetsiz bir harbe girişmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu muharebenin gece sabaha karşı vukua geldiği rivâyet edilir. Bir buçuk saat süren şiddetli bir müsâdemeden sonra Türk gemilerinin hepsi batmış veyâhut zaptedilmiş ve efrâdının bir kısmı şehit ve bir kısmı da esir düşmüştür. — Bununla beraber düşman da bir çok telefâta uğramış ve hattâ Andrea Doria dizkapağından yaralanmıştır. — Bu sırada Barbaros'un kendi üzerine gelmekte olduğunu haber alan Doria artık oralarda tutunamıyarak Messina'ya kaçmıştır).

23 Temmuz=14 Safer, Pazartesi: İtalya'ya asker geçirilmesi.

(Kanunî Sultan Süleyman Avlonya'ya 13 Temmuz=4 Safer Cuma günü gelmiş olduğuna göre tam on gün sonra İtalya'ya asker geçirilmiye başlamış demektir: Her halde bu on günlük müddetin hazırlıklarla geçmiş olması lâzımgelir. Bununla beraber, bu sefere bizzat kumanda etmiş olan üçüncü vezir Lûtfi Paşa'nın Osmanlı tarihindeki müphem bir ifâdeyi bu tarihten bir kaç gün evvel Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşa kumandasında ilk sevkıyyât yapıldıktan sonra Başkumandan vaziyetinde bulunan Lûtfi Paşa'nın işte bu 23 Temmuz Pazartesi günü hareket etmiş olmasıyla izah etmek imkânı da vardır: Halbuki Pulya seferi ruznâmesinde Rumeli askerinin bu gün geçirilmiş olduğundan bahsedilmektedir. İtalya'ya nakledilen asker «Castro», «Otranto» ve daha bir kaç kale fethettikten başka, otuz kadar müstahkem mevkii

tahrib etmiş, binlerce esir ve ganîmet almıştır: Bu suretle İtalya'da istenilen köprübaşı tutulmuş demektir. Hattâ daha evvelce elde edilmiş olan Brindisi valisinin de, şehrini teslime âmâde bulunduğu rivâyet edilir: Fakat bu sırada Osmanlı-Venedik harbinin zuhuru bu İtalya teşebbüsünden vazgeçilmekle neticelenmiş ve bu ilk muvaffakiyet Otranto havâlisinin bir ay kadar işgâline münhasır kalmıştır).

13 Ağustos=6 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Lütfi Paşa. ordusunun İtalya'dan Avlonya'ya nakli.

(Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi bunun sebebi o sırada Venedik Cumhuriyetiyle Osmanlı devletî arasında harb çıkmış olmasıdır. Osmanlılarla uzun bir sulh devri geçirmiş olan Venedikliler bilhassa son senelerde bir takım Türk gemilerine taarruz etmiş olduktan başka, nihayet Kanunî'nin elçilikle gönderdiği Yûnus Bey'i götüren geminin bile tecâvuza uğraması ve hattâ elçiye fenâ muâmele edilmesi artık harbi ictinâb edilemiyecek bir hâle getirilmiştir. Osmanlılara karşı Venediklilerden istifâde etmek istiyen Andrea Doria'nın da iki taraf arasındaki münasebetleri bozmak için bir takım hilelere mürâcaat ettiği ve meselâ Venedik cumhuriyetini Almanya imparatorluğu ile müttefik göstererek bir vesika tertib edip bunu Türklerin eline düşürdüğü rivâyet edilir. Kanunî işte bu vaziyet üzerine İtalya seferinden vazgeçmiş ve hattâ Venediklilerin verdikleri tarziyeyi de reddederek cenubî İtalya'dan çektiği askerin Venedik hâkimiyyetinde bulunan Korfu adasına sevkedilip ilk darbenin işte bu deniz üssüne indirilmesi kararını vermiştir).

22 Ağustos=15 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Barbaros'un Avlonya'ya muvâsalatı.

(Barbaros Hayrüddin Paşa 60 gemiden mürekkep bir filo ile Mısır'dan gelmekte olan zahire gemilerini himâye etmiş ve ondan sonra da Preveze'ye giderek Arnavutların tenkili hareketlerine iştirâk etmiştir. — Sultan Süleyman bundan bir gün evvel yayladan Avlonya'ya inmiş olduğu için Barbaros'la burada görüşüp Korfu seferinin teferruatını kararlaştırmıştır).

25 Ağustos=13 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Osmanlı donanmasının Avlonya'dan Korfu üzerine hareketi.

(Avlonya'nın cenubunda ve pek yakınında bulunan bu adaya derhâl asker çıkarılmıştır. — Donanmaya Barbaros, orduya da üçüncü vezir Lûtfi Paşa kumanda etmektedir: Çıkarılan asker 25 bin kişidir; bu kolordunun otuz topu vardır. İlk iş olarak adanın her tarafı işgâl edilmiş ve ondan sonra da bir tepe üstünde başlıca müstahkem mevki olan «San-Angelo» kalesi muhâsara altına alınmıştır: Bu muhâsarada kullanılan top sayısının otuzdan fazla ve hattâ elli kadar olduğu da rivâyet edilir. Muhâsaraya denizden de donanma iştirâk etmiştir: Kalenin üç cepheden denize mâruz olması çok müşkil bir vaziyet sayılır. — Arnavutluk sâhilinden Korfu adasına asker naklinin gemilerle yapılmayıp muvakkat bir köprü kurulmuş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; bu rivâyeti Kâtib-Çelebi şöyle anlatır:

«Bir rivâyette sefâin üzerine bir buçuk mil boğazda, cisir bağlanup asker-i İslâm cezireye geçtiler»!

O zaman Korfu adasında ayni ismi taşıyan merkezinden başka 140 köy bulunduğu ve bunların kâmilen işgâl ve tahrib edilmiş olduğu rivâyet edilir: Bu tahribât muhâsara müddetince devam etmiştir. — Kale müdâfilerine teslim teklif edilmişse de reddetmişlerdir).

26 Ağustos=19 Rebî'ül-evvel, Pazar: Kanunî'nin Korfu adası karşısındaki sahilde mevzi almak üzere Avlonya'dan hareketi.

(Sultan Süleyman Tepedelen ve Ergeri üzerlerinden cenuba doğru hareketle 2 Eylül=26 Rebî'ül-evvel Pazar günü Korfu adası merkezinin tam karşısındaki sahilde ordugâh kurmuştur: Bu nokta, biraz içerde bulunan Konispolis kasabasının altındaki Bastia iskelesidir. Kanunî Avlonya'dan buraya yedi günde gelmiştir).

29 Ağustos=22 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Korfu adasına ikinci ihraç hareketi.

(Vezir-i-a'zam Ayas, ikinci vezir Mustafa ve Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşalar kumandasında ihraç edilen bu ikinci kuvvetin de birincisi gibi yirmi beş bin kişilik olduğu rivâyet edilir: Bu suretle Korfu'daki ordu mevcudu elli bini bulmuş demektir).

6 Eylül=30 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Korfu muhâsarasının kaldırılması.

(Kanunî'nin birdenbire böyle bir karar vermesi muhtelif sebeplerle izah edilir: Bir rivâyete göre mevsimin birdenbire değişmesi ve. çok şiddetli bir fırtına çıkıp «mecrûh olmadık çadır, belki at ve âdem kalmaması», misli görülmemiş bir yağmurdan hâsıl olan sellerin askerî harekâta imkân bırakmıyacak bir hâl alması ve diğer bir rivâyete göre de düşmanın bir top güllesiyle dört gazinin birden şehîd oluvermesi pâdişahı böyle bir karara sevketmiştir! Hattâ Sultan Süleyman'ın:

— Bir mücâhid kulumu böyle hezâr kal'aya bedel kılmam!

dediği bile rivâyet edilir ve bâzı Garp menbâlarında sonradan Bismarck'ın bu sözü Pomeranyalı bir Alman askerine tatbik ederek tekrar etmiş olduğudan bahsedilir. Bununla beraber Kanunî gibi er meydanlarında pişmiş bir kahramanın bir güllede dört asker telef olmasından dolayı bu kadar mühim bir kale fethinden vazgeçmiş olması akla sığacak rivâyetlerden değüdir; hattâ bu rivâyeti tenkid etmiş müellifler de vardır: Meselâ eskiler içinde Peçevî ve yeniler içinde Hayrullah Efendi bunlardandır; Peçevî'nin sebep göstermiyerek reddetmesine mukabil, Hayrullah Efendi şu izâhâtı verir:

«Bu madde üzerine tetebbü' olunan evrak meâlleri ile Frenk tarihlerinin hulâsalarında muhâsaranın feshine Venediklü'nün istirhamları ve Fransa devletinin tavassutu sebeb olup ve bu tavassut ve istirhamın kabulü dahî mevsim-i harbin güzarân etmesindendir».

Muhârîp düşman vaziyetinde bulunan Venedik cumhuriyetinin istirhamı böyle bir muhâsaranın kaldırılmasına sebep teşkil edemezse de Birinci François'nın iki yüzlü siyasetinden dolayı şefâata kalkışmış olmak ihtimâli bâzı Fransız menbâlarının ifâdeleriyle de telif edilebilir; bu gibi siyasî sebepler içinde Safavîlerin Şarkî-Anadolu'daki faaliyetlerinden de bahsedilir: Belki de hava şartlarıyla bütün bu siyasî ve askerî sebebler bir araya gelmiştir; her halde Kanunî'nin bu ânî kararı ayrıca tetkiki lâzım çok mühim bir meseledir. — O sırada «San-Angelo» kalesinde bâzı gedikler bile açılmış olduğu için Barbaros'un bu karara itiraz ettiği ve hattâ :

— Bu kadar emekler hebâ olmak revâ değüldür: Gedükler kolaylandı!

demiş olduğu da rivâyet edilir: Fakat buna rağmen, çok mühim bir takım sebeplere istinâd etmiş olması lâzımgelen Sultan Süleyman kararından dönmek istememiştir, işte bundan dolayı

6 Eylül=30 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü başlıyan Korfu tahliyesi 14 Eylül=8 Rebî'ül-âhir Cuma gününe kadar dokuz günde ikmâl edilmiştir. — Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında Korfu seferinin 8, 20 ve hattâ 43 gün sürmüş olduğu hakkında bir takım rivâyetler vardır: Halbuki bu hususta en esaslı vesika olan «Pulya seferi ruznâmesi» ne göre Korfu muharebeleri 18 Rebî'ül-evvel=25 Ağustos Cumartesi gününden bu güne kadar tam 12 gün sürmüştür; yalnız Ruznâme'deki Hicrî günlerle umumî takvim arasındaki bir günlük fark burada tashih edilmiştir. — Korfu adasına ilk ihraç hareketinin 18 Ağustos=11 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe tesâdüf ettiği hakkında da bir rivâyet vardır: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Korfu muharebelerinin 12 gün değil, 19 gün sürmüş olması lâzımgelir. — Osmanlı menbâlarında Korfu adasının ismine «Korfa» şeklinde de tesâdüf edilir: «Korfu» yerine «Korfo» telâffuzu da vardır).

15 Eylül=9 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Kanunî'nin Istanbul'a hareketi.

(Osmanlı-Venedik harbi Korfu muhâsarasının kaldırılmasıyla nihayet bulmuş değildir: Harb harekâtı karada ve denizde bütün şiddetiyle devam etmektedir; kara harekâtı Venediklilerin Mora'da son müstemlekeleri olan «Napoli di Romania/Nauplie de Romanie=Anabolu» ve «Monemvasia/Malvasia» limanlarına tevcih edilmiş ve bu harekâtın idaresine Mora beyi Kasım Paşa memur olmuştur: Kasım Paşa'nın 14 Eylül=8 Rebî'ül-âhir Cuma tarihinden itibaren çok sarp ve müstahkem bir mevki olan Anabolu'yu tazyika başladığı rivâyet edilir; aşağıki fıkrada görüleceği vechile Barbaros da Venedik hâkimiyyetinde bulunan Kiklâd ve Sporad adalarının fethine memur edilmiş ve tabiî bu vazifesini büyük bir sür'at ve muvaffakiyetle ifa etmiştir).

Eylül-Teşrinisâni=Rebî'ül-âhir-Cumâda-l-âhire: Barbaros'un Adalar fütuhâtı.

(Kanunî'nin kara ordusuyla Arnavutluk sâhilinden hareketine tesâdüf ettiğini yukarıki fıkrada gördüğümüz 15 Eylül=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü Barbaros'un kumandasındaki Donanma da cenuba doğru hareketle Mora sâhilindeki Modon limanına gelmiş ve burada Barbaros kendi emrine 60-70 kadırga seçip üst tarafını vezir Lûtfi Paşa kumandasında Istanbul'a göndermiştir. — Osmanlı donanması Korfu önlerinden Modon'a gelirken Kefalonya adasına «er döküp» yağma ve tahrib ederek bir çok esir ve ganîmet almıştır: Bu adanın Fatih devrinde Osmanlılar tarafından fethi için 1479=884 vukuâtının beşinci fıkrasına ve İkinci Bâyezid devrinde Venedikliler tarafından istirdâdı için de 1499=905 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Modon limanından donanmanın büyük bir kısmını Istanbul'a gönderdikten sonra kendi emrinde kalan 60-70 kadırgayla Adalar fethine çıkan Barbaros Hayrüddin şanlı isminin Akdeniz milletlerini titreten büyük ve müdhiş tesirinden istifâde ederek bir çok adaları yemiş toplar gibi istilâ ve işgâle muvaffak olmuştur. Bu adalar iki kısma ayrılır: Venedik hâkimiyyetinde bir dukalık şeklinde idare edilen Kiklâd grupu için 1415=818 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Sporad adaları da iki grup halindedir: Şimalî Sporad grupu Mora'nın şark sâhillerinde, Cenubî Sporad zümresi de Sisam'la Rodos arasındadır. Barbaros ilkönce Modon'dan aşağı doğru inerek Mora'nın cenubunda Türklerin «Çuka» dedikleri «Cerigo» adasını basıp esir ve ganîmet aldıktan sonra şimale doğru çıkarak Yunanistan'la Mora arasındaki «Egine» körfezinde ayni ismi taşıyan «Egine/Oenone» adasını zaptetmiş ve ondan sonra da Kiklâd grupundan «Syroz/Syra=Şira», «Nio/İos=İne», «Paros=Para», «Anti-paros=Antipara», «Tenos/Tine=İstendil», «Scyros/Skyra=İşkiros» ve «Zea=Mürted» adalarını harben veyâhut teslim suretiyle fethetmiştir: Bunların sonuncusu olan «Zea» adasına Türklerin «Mürted» ismini vermeleri evvelce Osmanlı idaresine girmiş olan bu adanın sonradan Venediklilere iltihak etmiş olmasındandır; Venedik hâkimiyyetinde ve Venedikli bir ailenin elinde dukalık şeklinde idare edilen bu Kiklâd grupunun merkezi, Türklerin «Nakşa»

dedikleri «Naxos/Naxia» adasıdır: O sırada dukalık makamında bulunan «Giovanni Crispo» Barbaros'un kuvvet ve kudretine boyun eğmekten başka çare bulamamış ve senede beş bin duka altını haraç kabul edip Osmanlı hâkimiyyetine girerek ilk taksiti derhâl tesviye mecburiyetinde kalmıştır: İşte bu tarihten itibaren «Naxos=Nakşa Dukalığı» artık Türk tâbiiyyetinde bir beylik demektir. — Bundan sonra Barbaros şimalî ve cenubî Sporad gruplarına taarruz ederek şimal grupundan «Jura/Gyarus=Şeytanlık» ve cenup gurupundan da «Pathmos=Patmos» ve «Stampâlia/Astypaloea=Istanpulla» adalarını fethetmiştir; Şanlı denizcinin bu suretle Kiklâd ve Sporad gruplarından bir hamlede fethetmiş olduğu adaların mecmûu tam on ikidir; bunlardan başka Kefalonya ve Çuka adalarını tahrip ve yağma etmiş ve Naxos=Nakşa dukalığının itâatından dolayı bütün Kiklâd grupunu Türk hâkimiyyetine sokmuştur. Eylül ortalarından Teşrinisâni ortalarına kadar takriben iki ay süren bu parlak fütuhâttan sonra mevsim ilerlemiş olduğu için Türk denizciliğinin muhterem pîri artık Istanbul'a avdet etmiştir. — Barbaros'un bu muvaffakiyeti Adalar denizini tamamiyle Türk hâkimiyyetine sokmuştur. — Bu muhteşem seferde vurulan ve fethedilen adalardan cem'an yirmi bin kadar erkek ve kadın esirle hazineler dolduracak kadar ganîmet alınmış ve bunların hepsi Istanbul'a getirilmiştir. Barbaros'un Istanbul'a gelince Kanunî'ye takdim ettiği zafer hediyelerini Kâtib-Çelebî «Esfâr-ül-bihâr»ında şöyle anlatır:

«İki yüz oğlana kırmızılar giydirüp ellerinde altun gümüş surâhiler ve kadehler, ardlarınca otuz dahî birer kese altun omuzunda, dahî ardında iki yüz âdem omuzlarında birer kese akça ve dahî sonra boynu bağlu iki bin kâfir, her biri sırtında bir pasta çuka pîşkeş çeküp el öptü ve fâhir hil'atler giyüp küllî iltifâta mazhar oldu: Zîrâ bir kapdan bir asırda bu hizmeti itmemiş idi».

Bütün bunlardan başka, alayın önünde «Bin nefer müzeyyen kızlar» da vardır! Barbaros'un Sultan-Süleyman'a hediye ettiği zafer hâsılâtı «beş yüz bin duka altını» gösterilir. Pâdişaha takdim edilen bu «pîşkeş» lerden 'başka «Guzât-ı zafer-makrûn hadden efzûn mâl-i ganâimden memnûn olmuşlardır»! Bu suretle o zamanki zengin Türkiye'ye yeni bir servet daha girmiş demektir; Peçevî bu vaziyetin esir piyasasına olan tesirini şöyle anlatır:

«Farza üç yüz altun değer zîbâ ve ra'nâ dûşîzeler ve hûbrû gulâmlar üçer yüz akçaya fürûht olundu»!

O tarihte bir altın takriben 60 akçaya muâdil olduğu için, Barbaros'un bu Adalar seferi üzerine üç yüz altın kıymetinde bir câriye beş altına satılmıya başlamış demektir!».

28 Eylül=22 Rebî'ül-âhir, Cuma: Kanunî'nin Manastır'a muvâsalatı.

(Sultan Süleyman burada dört gece kalıp beşinci güne tesâdüf eden 2 Teşrinisâni=26 Rebî'ül-âhir Salı günü yoluna devam etmiştir).

7 Teşrinievvel=2 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Kanunî'nin Selânik'e muvâsalatı.

(Padişah burada iki gece kalıp üçüncü güne tesâdüf eden 9 Teşrinievvel=4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü hareket etmiştir).

12 Teşrinievvel=7 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Sultan Süleyman'ın Serez'e muvâsalatı.

(Kanunî Serez'de bir gece kalıp ertesi gün yoluna devam etmiştir).

15 Teşrinievvel=10 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kanunî'nin Kavala'ya muvâsalatı.

(Padişah burada bir gece konakladıktan sonra ertesi gün yola çıkmıştır).

23 Teşrinievvel=18 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Sultan Süleyman'ın Dimetoka'ya muvâsalatı.

(Kanunî burada bir gece kalıp ertesi gün Edirne'ye hareket etmiştir).

25 Teşrinievvel=20 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(En kuvvetli rivâyetlere göre Sultan Süleyman bu sefer Edirne'deki sarayda 24 gün kalıp 25 inci güne tesâdüf eden 18 Teşrinisâni=14 Cumâda-l-âhire Pazar günü Istanbul'a hareket etmiştir; bununla beraber daha fazla kalmış olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır: Her halde Hammer'in pâdişahı 1 Teşrinisâni=27 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Istanbul'a varmış göstermesi doğru değildir ve Osmanlı menbâlarındaki umumî rivâyetlere muhâliftir. — Bu mesele için aşağıda 2 Kânunuevvel=28 Cumâda-l-âhire fıkrasına da bakınız).

22 Teşrinisâni=18 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Kanunî Sultan Süleyman'ın Pulya seferinden Istanbul'a avdeti.

(Padişah Edirne'den hareketinin beşinci günü Istanbul'a vâsıl olmuştur. — «Pulya seferi», Kanunî'nin bizzat iştirâk etmiş olduğu seferlerden yedincisidir: — 1537=943 senesi 17 Mayıs=7 Zülhicce Perşenbe günü Istanbul'dan hareket etmiş olan Sultan Süleyman'ın Bu seferi o tarihten bu güne kadar tam 6 ay 6 gün sürmüştür. — İtalya'nın cenubunu fethetmek maksadıyla başlayıp bir Osmanlı-Venedik harbi şekline inkılâb eden bu Pulya seferinin başlıca neticeleri Arnavutluk'da düşmanla elbirliği eden ısyan hareketlerinin tenkiliyle Delvine sancağının zaptı, cenubî İtalya'da Pulya havâlisinin tahribi, Kiklâd ve Sporad adalarından birçoklarının fethi ve Naxos=Nakşa dukalığının tâbiiyyet altına alınması üzerine Adalar denizinde Venedik hâkimiyyetine tamamiyle nihayet verilerek bu denizin Türk hâkimiyyetine sokulması ve gene Venedik hâkimiyyetinde bulunan Korfu, Kefalonya ve Çuka adalarının tahribiyle müdafaa bakımından zayıflatılması gibi muhtelif kara ve deniz muvaffakiyetleri şeklinde sıralanabilir. Bunlardan başka Kanunî'nin Istanbul'dan hareketinden biraz evvel yapılan Dalmaçya fütûhâtiyle kendisinin Istanbul'a avdetinden biraz sonra Avusturyalılara karşı kazanılan parlak zafer de hep bu seferle alâkadar muvaffakiyetlerdendir: Bunlar için yukarda 1537=943 vukuâtının «12 Mart» fıkrasıyla aşağıda «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu vaziyette Osmanlı devleti Almanya imparatorluğundan başka Avusturya ve Venedik hükûmetleriyle de harb hâline girmiş demektir).

2 Kânunuevvel=28 Cumâda-l-âhire, Pazar: Vertizo zaferi.

(Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi kral Ferdinand'ın Kanunî'yi metbû tanımak şartiyle 1533=939 senesi 22 Haziran=29 Zülka'de, Pazar günü akdine muvaffak olduğu Osmanlı-Avusturya sulhü ancak imparator Charles-Quint'in 1535=941 senesi 29 Mayıs=26 Zülka'de Cumartesi günü Barbaros'a karşı Tunus seferine bir çok Avrupa milletleri gibi Avusturyalılar da iştirâk etmiş oldukları için o seferden itibaren Osmanlı-Avusturya sulhü artık bozulmuş demektir; çünkü Barbaros'un Afrika'daki fütûhâtı Osmanlı imparatorluğuna aittir ve bilhassa Tunus ölkesi Kanunî'nin emriyle onun nâmına işgâl edilmiştir: 1534=941 vukuâtının «1 ve 22 Ağustos» fıkralarına bakınız. Osmanlı imparatorluğu bu vaziyete, yâni sulhün Avusturyalılar tarafından ihlâl edilmiş olmasına karşı denizde Charles-Quint'e ve

karada kardeşi Ferdinand'a taarruz etmiye başlamış, bir taraftan Barbaros cenubî İtalya sâhillerine saldırmış ve bir taraftan da Bosna Beylerbeyi Husrev Bey Avusturya hâkimiyyetindeki Hırvatistan ve Dalmaçya kalelerinden bâzılarını fethetmiştir: 1536=943 vukuâtının «18 Teşrinisâni» ve 1537=943 vukuâtının «12 Mart» fıkralarına bakınız. Tabiî bu vaziyet üzerine Osmanlı hudut beylerine gazâ kapıları yeniden açılmış ve Husrev Bey'den sonra Semendire sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey de Osmanlı müelliflerinin «Pojega» dedikleri «Posega» kalesini fethettikten başka etrafındaki Avusturya arazisini de akınlarla vurmıya başlamıştır. — «Vertizo zaferi» işte bu vaziyet üzerine kral Ferdinand'ın gönderdiği Avusturya ordusuna karşı kazanılmıştır: Bu ordunun mevcudu hakkındaki düşman rivâyetleri 16 bin piyâde + 8 bin suvâri=24 binden ibaret olduğu halde, Osmanlı menbâlarında mecmûu 45 bin kadar gösterilir; Avusturya ile Bohemya'nın en seçme askerleriyle kumandanlarından teşkil edilen bu «Nemçe» ordusunun Başkumandanlığına en meşhur Avusturya generallerinden «Katzianer» tayin edilmiştir; Osmanlı menbâlarında bu kumandanın ismi «Kocyan» ve «Koçyan» tahriflerine uğramaktadır; harb meydanı olan «Vertizo» ovası «Essek» civârındadır. — Semendire beyi Mehmet Bey Avusturyalıların bu teşebbüsünden haberdâr olur olmaz Bosna Beylerbeyi Husrev, «Swornik=İzvornik» beyi Ca'fer «Klis=Kilis» beyi Murad beylerle kendi kardeşi olan Alacahisar beyi Ahmet Beye derhâl ulaklar göndererek hemen yetişmelerini istemiş ve bütün bunlar büyük bir sür'atle gelip «Vukovar» da birleşmişlerdir. Bu sırada düşman ordusu sekizi büyük olmak üzere 49 topla Osmanlıların «Osek» dedikleri «Essek=Eszeg» kalesini muhâsara etmek üzere yaklaşmışsa da Mehmet Bey bunları her taraftan çevirmiye başladığı için ricatten başka çare bulamamışlardır. Bu ricat esnâsında ağır toplarının mühim bir kısmı Drava nehrine yuvarlanan düşman ordusu bir taraftan kar fırtınaları ve bir taraftan da Osmanlı atlılarının taarruzları altında Vertizo dağının eteğindeki ovaya kadar çekilmişlerdir. — Türklerle Avusturyalılar arasındaki meşhur muharebe işte burada olmuş, 1 Kânunuevvel=27 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü başlıyan bu şiddetli savaşta o gün düşman ordusunun mühim bir kısmıyla bir çok kumandanları yere serilmiş, Başkumandan «Katzianer» le diğer kumandanlardan bir kısmı da askerleriyle beraber o gece kaçmış ve nihayet ertesi gün Kont «Lodron» isminde bir kumandanın idaresinde harbeden mütebâki Avusturya kıt'aları esir edilmiş, ordugâhlarıyla bütün mühimmatları zaptolunmuş ve esirlerle beraber maktullerin burunlarıyla kulakları o devrin âdetince Istanbul'a gönderilmiştir! Semendire beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey'in bütün bunları o tarihten itibaren büyük bir şöhret kazanıp mühim mevkiler işgâl eden oğlu Arslan Bey'e tevdi ederek Sultan Süleyman'a göndermesini Peçevî şöyle anlatır:

«Mehmet Bey Hıristiyan kavminin eşedd-i adûsu idi. Hıristiyan kanına ol kadar kandı ki kendi dahî bir bölük âciz ve zebûnu kırmaktan osandı. Pes nice bir kâfirin burnun kulağın kestirdi ve yüzer yüzer birer sicime dizdirdi ve bin aded eli bağlı, ciğeri dağlı, ekseri cebe ve cevşenlü kâfiri oğlu Arslan Paşa ile Rikâb-ı-Hümâyûn'a gönderdi».

Bu fıkrada Arslan Bey'e «Paşa» denilmesi sonradan Paşa olmasındandır: Kanunî bu büyük zaferle ilk kahramanlığını göstermiş olan Arslan Bey'i o sırada yeni teşkil edilmiş olan «Pesega=Pojega» sancak beyliğine tayin etmiştir. — Osmanlı menbâlarında Arslan Bey'in Kanunî daha Edirne'deyken müjdesini oraya götürmüş olduğundan bahsedilirse de doğru olmaması Iâzımgelir: Çünkü yukarda da gördüğümüz gibi Sultan Süleyman «Vertizo» muharebesinden tam on gün evvel Pulya seferinden Istanbul'a dönmüştür; zaten Hammer de esirleri Istanbul'a getirilmiş gösterir. Yukarda bu sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

1538=945

7 Haziran=9 Muharrem, Cuma: Barbaros'un ikinci Adalar seferine hareketi.

(Bu hareketin ay ve gün tarihlerinde ihtilâf vardır: Bizim burada esas, ittihâz ettiğimiz 9 Muharrem=7 Haziran Cuma gününden başka 4 Safer=2 Temmuz Salı, 9 Safer=7 Temmuz Pazar ve hattâ 15 Safer=13 Temmuz Cumartesi tarihleri de rivâyet edilir! Barbaros, Kanunî'nin 10 Safer=8 Temmuz Pazartesi günü Boğdan seferine hareketinden evvel yola çıkmış olduğu için, «15 Safer=13 Temmuz» rivâyetinin yanlış olduğu muhakkaktır; bâzı menbâlarda da ay ve; gün tarihlerinden bahsedilmiyerek yalnız «evvel-bahâr» kaydiyle iktifâ edilir! Eski menbâlarda tesâdüf edilen bu muhtelif rivâyetleri yeni müellifler gelişi güzel kaydedip geçmişler ve ihtilâfı tetkik etmemişlerdir: Meselâ Kâtib-Çelebi'nin «Esfâr-ül-bihâr»ında esas ittihâz ettiği «9 Muharrem» tarihi Mehmet Şükrü'nün «Esfâr- Bahriyye-i Osmâniyye»sinde, Ali Rıza Seyfi'nin «Barbaros Hayrüddin» inde ve Süleyman Nutkî'nin «Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye»sinde aynen tekrar edilir ve buna mukabil Hayrullah Efendi de «evvel-bahâr» rivâyetini kaydetmektedir! Hattâ bâzı yeni Garp menbâlarında bile bu «printemps=İlkbahar» rivâyetine tesâdüf edilir: Tabiî bu rivâyet doğru olduğu takdirde Barbaros'un Nisan yâhut Mayıs aylarında Istanbul'dan çıkmış olması Iâzımgelir! Halbuki Kâtib-Çelebi'nin «9 Muharrem» rivâyetine mukabil Peçevî'de «9 Safer» tarihi vardır! Diğer bir takım yerli ve yabancı menbâlarda da hep bu gibi bir takım ihtilâflara tesâdüf edilmektedir. Bizim burada «9 Muharrem=7 Haziran» tarihini esas ittihâz edişimiz, Barbaros'un ilkönce bir takım adalar zaptettikten sonra «15 Safer=13 Temmuz» tarihinde Girit adasına taarruz etmiş olduğu mâlûm olmasındandır: Tabiî «9 Safer»de Istanbul'dan çıkıp Venediklilerden muhtelif adalar zaptettikten sonra «15 Safer» de, yâni altı günde Girid'e varmak kabil değildir. — Bu sırada Almanya imparatorluğu ve İspanya krallığı ve Papalık ve Venedik hükûmetleri harb hâlinde bulundukları Osmanlı devletine karşı ittifak etmiş oldukları için, Kanunî'nin emriyle Barbaros bu kış mevsimini yeni bir donanma inşâ ettirmekle geçirmiştir; fakat bu donanma henüz hazır olmadığı için büyük denizci elde bulunan kırk gemiyle alelâcele hareket etmek mecburiyetinde kalmıştır: Bunun sebebi, Salih-Reis kumandasında Mısır'dan getirilmekte olan bir Hint hazinesini Andrea Doria'ya karşı muhâfaza mecburiyetiyle izah edilir; çünkü Doria'nın o sırada kırk gemiyle Girit sularında bulunduğu haber alınmıştır: Mısır'dan nakledilen Hind hazinesi için aşağıki fıkraya bakınız. — Barbaros'un Boğazlardan çıktığını haber alan Andrea Doria alelûsul sırra kadem bastığı için büyük Türk denizcisi ilk iş olarak Adalar denizini Venediklilerden temizleme hareketinin son safhasıyla meşgul olmaya başlamıştır; yukarda 1537=944 vukuâtının «Eylül-Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, Pulya seferinin sonunda Barbaros Venediklilerin Adalar denizi hâkimiyyetine nihayet vermiş olmakla beraber, ötede beride henüz itâat altına alınmamış bir takım adalarla adacıklar kalmıştır; şanlı Türk amiralinin bu seferinde ilk faaliyeti işte bunlara karşıdır. — Barbaros kırk gemilik filosuna üç bin Yeniçeri ile Kocaeli sancak beyi Ali, Teke beyi Hurrem, Sayda beyi Ali ve Alâiyye beyi Mustafa Beyleri askerleriyle beraber alarak evvelâ İmroz adasına gitmiş ve orada:

«Sâbıkaa bir gemi batmış idi: içinde on yedi pâre topu var idi, çıkarup»

filosunu denizin dibindeki toplarla takviye ettikten sonra şimalî Sporad adalarına teveccüh etmiştir. Barbaros'un bunlardan ilk aldığı ada, Avrupa korsanlarına yataklık eden «Skiathos=İşketoz» adasıdır: Buradaki kaleyi yedi gün muhâsara ettikten sonra kılıcını çekip askerinin en başında hücuma kalkan büyük kahraman o sarp müstahkem mevkii bir hamlede zaptettikten sonra tamamiyle tahrib etmiştir, Istanbul'da inşâsı tamamlanan mütebâkî doksan geminin işte burada Paşa'nın maiyyetine iltihak ettiği rivâyet edilir; Mısır'dan Istanbul'a getirilen Hind hazinesini Salih-Reis kumandasında muhafazaya memur olan 20 gemi de o

vazifenin ifasından sonra buraya gelmiştir: Bu suretle Barbaros'un emrinde 150 gemiden mürekkep büyük bir donanma toplanmış demektir; fakat bunların 12 si işe yaramadığı için Gelibolu'ya gönderilmiş ve bir kısmı da Eğriboz adasına sevkedildiği için Paşa'nın emrinde 62 gemi kalmıştır. Bu vaziyet üzerine tekrar harekete geçen Barbaros cenubî Sporad grupundan «Skyros=İşkiroz», Kiklâd grupundan «Tenos=İstendil», «Andros=Andıra» ve «Seriphos=Koyunluca» adalarına uğrayıp bundan evvelki seferde zaptedilmiş olan ilk iki adadan birincisini bin ve ikincisini beş bin duka altını haraca bağlamış ve diğer ikisini de itâat altına aldıktan sonra biner altın haraç kesmiştir. Bu adalar seferinden Istanbul'a yedi gemi dolusu esir ve ganîmet gönderilmiş olmak şartiyle ilk büyük Girit seferi işte bu vaziyet üzerine Barbaros'un yaptığı şiddetli bir akın hareketi şeklindedir: Bunun için aşağıda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

13 Haziran=15 Muharrem, Perşenbe: Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa'nın Süveyş limanından Hint seferine hareketi.

(Hicretin X uncu ve Milâdın XVI ncı asrı Şark'la Garb'ın ve Müslümanlıkla Hıristiyanlığın en şiddetli mücâdeleleriyle sarsılmış büyük bir buhrân devridir: Bu devrin Haçlı seferleriyle geçen asırlardan farkı, bir taraftan Amerika'nın ve bir taraftan da Hint yolunun keşfi üzerine o tarihî mücâdelenin daha geniş sahalara yayılmasında gösterilebilir. Vaktiyle Haçlı seferlerinde en büyük rolü oynıyan Papalık makamı şimdi de Şark-Garp mücâdelesinin bu yeni şeklinde Hıristiyanlığa önayak rolündedir: «Christophe Colomb»un 1492deki ilk Amerika seyâhatinden iki sene sonra cinayetleri ve ahlâksızlıklarıyla meşhur Papa «Altıncı Alexandre Borgia» dünyanın Avrupa'ya nisbetle Garp tarafını İspanya'ya ve Şark tarafını da Portekiz'e tahsis etmiş**,** 1498 de «Christophe Colomb» İspanya nâmına Amerika'da dolaşırken Portekizli «Vasco de Gama» da ümid burnundan dolaşarak Hint yolunu keşfetmiş ve bu suretle Avrupa Hıristiyanlığı bir taraftan Yeni-Dünya'ya ayak basarken bir taraftan da Hindistan'a el atmış el demektir. Avrupa Hıristiyanlığı Amerika'da rakipsizdir: «Colomb»un ilk seyâhatinden yirmi beş sene sonra papa «İkinci Jules» Yeni-Dünya yerlilerinin de diğer insanlar gibi Âdem ve Havvâ nesline mensub olduklarını resmen ilân etmek suretiyle Hıristiyanlığın onlar arasında da neşrine ehemmiyet verdiğini göstermiştir; fakat Asya meselesi bu kadar basît değildir: Orada Müslümanlıkla mücâdele zarureti vardır ve hattâ Hint yoluna verilen ehemmiyetin asıl sebebi, Hıristiyanlığa karşı İslâmiyyeti temsil eden Osmanlı imparatorluğunu arkadan çevirmektir; işte bundan dolayı Papalık makamının Portekizlilere Mekke'nin tahribi, Müslümanlığın imhâsı ve Hıristiyanlığın neşri gibi büyük bir mücâdele vazifesi vermiş olduğundan bile bahsedilir. Bir taraftan Portekizliler Hindistan'ın Gucerat sâhillerine yerleşirlerken, bir taraftan da İmparator Charles-Quint'in Sünnî Osmanlılara karşı İran Şiîliği ile elbirliği etmek istemesi hep işte bu siyasetle alâkadardır. Fakat Kanunî bu vaziyette gafil değildir: 1525=931 vukuâtının «14 Haziran», 1552=959 vukuâtının «Nisan=Rebî'ül-âhir» ve 1554=961 vukuâtının «2 Temmuz» fıkralarına da bakınız. O zamanki Türk casus teşkilâtının geniş ve mükemmel faaliyeti bir çok müelliflerin dikkatini celbetmiştir; işte bu sâyede Sultan Süleyman Papalıkla Almanya imparatorluğunun Türkiye'yi arkadan vurmak için İran'la Hindistan'a kol atan siyasetlerini muntazam surette tâkib etmekten hâlî kalmamış ve bilhassa Portekizlilerin Hindistan teşebbüsleri hakkında Venedik'deki casuslarından muntazam haberler almıştır: Tabiî bu vaziyette Kanunî Sultan Süleyman İslâm halîfesi sıfatiyle Papalık makamına ve Osmanlı Pâdişahı sıfatiyle de Almanya imparatorluğu ile Portekiz krallığına karşı cephe almış demektir. Kanunî'nin Mısır valisine bir Hint seferi için kuvvetli bir donanma inşâsını emretmesi işte bu vaziyet üzerinedir: Bâzı menbâlara göre bu emir 937=1530-1531 tarihinde, yâni Hadım-Süleyman Paşa'nın Hint seferine hareketinden 7-8 sene evvel verilmiş, daha o zaman Anadolu'dan Mısır'a 60 gemi kereste gönderilmiş ve hattâ ondan sonra da kara yolundan ve Sînâ üzerinden geçirilerek bir çok levâzım ve bilhassa

kereste sevkıyâtı yapılmıştır. — 1536=943 tarihinde Sultan Süleyman bir aralık Edirne'de bulunduğu sırada Hindistan'daki Gucerat İslâm devletinin bedbaht hükümdarı Bahadur-Şâh'dan bir elçi gelip Portekizlilerin tasallut ve taarruzlarına karşı Hilâfet makamından yardım istemesi Kanunî'nin Hindistan işlerine müdâhalesini zarurî kılan bir dâvet sayılır: Gucerat ölkesi Hindistan'ın şimaligarbî sâhilindedir; Hicretin VIII inci ve Milâdın XIV üncü asırlarının sonlarından bu tarihe kadar takriben bir buçuk asırdanberi buraya hâkim olan İslâm hânedanına «Gucerat mülûkü» denir. O sırada saltanat süren Bahadur-Şâh sahilden Portekizlilerin, dahilden de «Hindistan Mongol imparatorları» denilen Timurîlerden Hümâyun-Pâdişâh'ın taarruzları arasında yegâne kurtuluş çaresini Hilâfet makamına dehâlet ve ilticada bulmuştur; hattâ Portekizlilerin Bahadur-Şâh'a karşı Hümâyun-Pâdişâh'la elbirliği ettiklerinden bile bahsedilir. O sırada Goa, Bassein vesaire gibi muhtelif sâhil noktalarında tutunmuş olan Portekizliler Gucerat'ın Diu kalesini de ele geçirmek için bir takım teşebbüslere girişmişler ve hattâ Bahâdur-Şâh'ın oğlu Mahmud'u bile elde etmiye muvaffak olmuşlardır! Bu mücâdele senelerdenberi devam etmekte olduğu için Bahadur-Şâh emniyet altında bulundurmak istediği hazinesini bir müddet evvel Mekke'ye göndermiştir: Bu hazinenin 110 ve hattâ 300 sandık altın ve cevâhirden mürekkeb olduğu rivâyet edilir. Kanunî'den istimdâd için elçi gönderdikten biraz sonra, yâni 1537=943 tarihinde Portekizliler Bahadur-Şâh'ı bir hîle ile öldürerek yerine hâin oğlu Muhammed-Şâh'i iclâs ettikleri için Sultan Süleyman Mekke'de muhâfaza edilen hazineyi Istanbul'a getirtmiş ve bunun Akdeniz'den sâlimen geçirilmesini Barbaros temin etmiştir: Yukarıki fıkraya bakınız. — Timur-Leng ahfâdından Babur-Şâh'ın 1526=932 tarihindeki istilâsındanberi Hindistan'ın büyük bir kısmı Timurîlerin elindedir: 1530=937 tarihinde Babur öldüğü zaman yerine geçen oğlu Hümâyun-pâdişâh Hindistan'ın diğer müstakil hükûmetlerini itâat altına almak için mücâdeleye girişmiş ve Gucerat devletine de işte bu maksatla taarruza başlamıştır; Timûrîlerin hücumlarına uğrıyan hükûmetlerden biri de «Dehli/Delhi» sultanlığıdır: Hattâ Kanunî'ye oradan da bir elçi gelip Hümâyun-Pâdişâh'a karşı imdâd istemişse de Müslüman devletleri arasındaki ihtilâflara müdâhale etmek istemiyen Sultan Süleyman yalnız Portekizlilere karşı hareket etmiştir. — Mısır'da kurduğu idare esasları XIX uncu asra kadar devam etmiş olan Hadım-Süleyman Paşa Kanunî devrinin en kıymetli devlet adamlarındandır: Süveyş donanmasını işte bu muktedir vali hazırlamış ve sefer kumandanlığını da kendisi der'uhde etmiştir: Kanunî'nin Süleyman Paşa'ya verdiği emrin İslâm ticaretine ve Hicaz yollarına zarar vereni Portekizlilerin Hint ve Arap denizlerinden koğulması şeklinde olduğu rivâyet edilir; tabiî Gucerat'ın Portekiz tasallutuna karşı himâyesi de bu büyük seferin başlıca hedeflerindendir. — Süleyman Paşa'nın donanması hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Umumiyetle 80 gemiden mürekkep olduğu rivâyet edilmekle beraber 72, 90 ve hattâ 100 rakamlarına da tesâdüf edilir; top adedi hakkındaki rivâyetlerde 90-100 arasındadır. Bu donanmanın naklettiği asker mıkdarı da ihtilâflıdır: Meselâ bir rivâyete göre Süleyman Paşa iki bini Yeniçeri olmak üzere dokuz bin ve diğer bir rivâyete göre de yedi bini Yeniçeri olmak üzere yirmi bin asker götürmüştür. — Bâzı menbâlarda bu sefer Barbaros'un Akdeniz'e hareketiyle Hadım-Süleyman Paşa'nın Kızıldeniz'den Hint denizine hareketi ayni güne müsâdif gösterilirse de, Barbaros 7 Haziran=9 Muharrem Cuma günü yola çıktığı halde Süleyman Paşa ondan altı gün sonra işte bu 33 Haziran=15 Muharrem Perşenbe günü hareket etmiştir: Bu suretle Türk donanmaları bir taraftan Adalar deniziyle Akdeniz hâkimiyyetini elde ederken, bir taraftan da Kızıldeniz, Umman denizi ve Hint okyânusu Türk satvet ve hâkimiyyetine açılıyor ve aşağıki fıkrada görüleceği gibi bir yandan Kanunî Sultan Süleyman Boğdan seferine çıkarken, bir yandan da Osmanlı ordusu Hindistan sâhillerine «er dökmek» üzere denizler geçiyor demektir. — Süleyman Paşa'nın Hindistan seferi için aşağıda «27 Temmuz» ve «27 Ağustos» fıkralarına da bakınız).

8 Temmuz=10 Safer, Pazartesi: Sekizinci «Sefer-i Hümâyûn»: Kanunî'nin Istanbul'dan «Gazây-ı Kara-Boğdan» denilen Boğdan seferine hareketi.

(Osmanlı Türklerinin «Boğdan» dedikleri «Moldavia/Moldava» Voyvodalığı ilk defa olarak Fatih devrinde haraca bağlanmıştır 1455=859 vukuâtına bakınız. Fakat o tarihten sonra bu hükûmet Türk düşmanlarıyla elbirliği etmiş olduğu için Fatih bizzat sefere çıkıp Boğdanlıları şiddetli bir mağlûbiyete uğratmıştır: 1476=881 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Daha sonra İkinci Bâyezid de Boğdan seferine çıkarak Kilya ve Akkerman kalelerini fethetmiştir: 1484 889 vukuâtına bakınız. Boğdan voyvodaları ondan sonra da fırsat buldukça Osmanlı düşmanlarıyla birleşmişler ve meselâ Kanunî'nin Mohaç seferinde Macarlarla elbirliği etmişlerdir: 1526=932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Mohaç muharebesinde Macar kralı gibi Boğdan voyvodası da maktûl düşmüş olduğu için yerine geçen yeni voyvoda «Beşinci Petru Rareş» Osmanlı hâkimiyyetini kabul etmekten başka çare bulamamış ve nihayet Kanunî'nin Viyana seferinde akdettiği bir muâhedeyle hem tâbiiyyet, hem haraç kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır: 1529=936 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bununla beraber, «Beşinci Petru Rareş» bir müddettir metbûuna karşı serkeşlik etmiye başlamış ve başına gelecek akıbeti hiç hesaba katmadan bir takım münasebetsiz hareketlerde bulunmak cür'etini göstermiştir! Bu münasebetsizlikler şöyle sıralanabilir:

1 — Rareş son zamanlarda Türklere haraç vermekten imtinâ ettiği halde Türk düşmanlarına paraca yardımda bulunmuştur;

2 — Bu tarihten altı sene evvel akdedilmiş olan Osmanlı-Lehistan ittifakı mucibince Kanunî Sultan Süleyman kendisine tâbi olan Kırım Hanlığı ile Boğdan voyvodalığının Lehistan arazisine tecâvüz etmiyeceklerini taahhüd etmiştir: 1532=939 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fakat buna rağmen Rareş Polonyalılarla harbetmiştir; hattâ bu yüzden azli bile taleb edilmiştir;

3 — Boğdan voyvodası son zamanlarda metbûunun kendisinden istediği 1000 suvâriyi vermekten imtinâ etmiştir;

4 — Beşinci Petru Rareş'in en mühim cür'etlerinden biri de Kanunî'nin himâyesi altında bir Venedik asilzâdesini idâm ettirmiş olmasıdır: Maktul yâhut Makbûl İbrahim Paşa'nın sadâreti devrinde göze girip Istanbul'da büyük'bir nüfuz kazanmıya muvaffak olan bu Venedikli türedinin adı «Aloisio Gritti»dir; bu parlak serseri 1524 den 1538 tarihine kadar Venedik dojluğunda bulunmuş olan «Andrea Gritti»nin gayrimeşrû oğludur; ilkönce Makbûl-İbrahim Paşa'ya çatan Alaisio gittikçe Sultan Süleyman'ın da gözüne girmiş, yalnız Venedik işlerinde değil, bütün Avrupa devletleriyle olan siyasî münasebetlerde mühim roller oynayıp Osmanlı imparatorluğunun âdetâ siyasî müşâviri kesilmiş, Macaristan meselesinde ve bilhassa Zapolya'nın Macar krallığına tayininde çok tesiri olmuş, hattâ bir aralık Macar tacına göz dikmiş ve bilhassa Makbûl-İbrahim Paşa'nın delâletiyle Kanunî Sultan Süleyman gibi bir pâdişah bu yaldızlı serserinin Istanbul'daki sarayına gidip bir iki gün misafir olmak tenezzülünde bile bulunmuştur: Bu hâdise halkın İbrahim Paşa aleyhine dönmesinde en mühim sebeplerden sayılır. Kanunî'nin Irâkayn seferi esnâsında Macaristan'a gidip Karpatlar'da Osmanlı hâkimiyyeti altında bir prenslik kurmak için «Transilvania=Erdel» taraflarında faaliyete geçen Aloisio Gritti nihayet Boğdan voyvodası Rareş'in hücumuna uğramış, «Mediaş» kalesinde muhâsara edilmi ve teslim olmaktan başka çare bulamadığı için Rareş'in emriyle idâm edilmiştir. Boğdan voyvodasının bu meselede Avusturya hükümdarı ve Charles-Quint'in kardeşi kral Ferdinand'la anlaşmış olduğu rivâyet edilir: Hattâ Kanunî bu meseleden dolayı Bağdad'dan kral Ferdinand'a bir nâme göndererek teessürlerini bildirmiştir;

5 — Petru Rareş bütün bunlardan başka Kral Ferdinand'la son zamanlarda tekrar gizli münasebetlere girişerek Osmanlılara karşı Habsburglarla elbirliği etmek teşebbüsünde bulunmuş ve tabiî bu vaziyet de Kanunî'ye aksetmiştir. Sultan Süleyman'ın Boğdan seferi işte bu muhtelif ve mühim sebeplerle izah edilir. — Her halde Beşinci Petru Rareş'in bütün bu münasebetsizliklerle kendi felâketini kendi elleriyle hazırlamış olduğu muhakkaktır).

13 Temmuz=15 Safer, Cumartesi: Barbaros'un Girit akını, Kerpe ve Kaşot adalarının fethi.

(7 Haziran=9 Muharrem Cuma günü Istanbul'dan ikinci Adalar seferine çıkmış olan Barbaros Kiklâd ve Sporad gruplarındaki işlerini bitirdikten sonra Girid'e taarruz etmek üzere bu gün bu adanın sâhillerine dayanmıştır: O sırada Girit 334 senedenberi Venedik hâkimiyyetindedir. — Vaktiyle Aydın-oğullarının ve ondan sonra da Osmanlı Türklerinin muhtelif akınlarına uğrıyan Girid'e karşı ilk büyük Osmanlı taarruzu, Barbaros'un bütün sâhil çevresine teşmil etmiş olduğu işte bu şiddetli akın hareketidir. — Barbaros Girid'e gelirken bir yâhut iki büyük Venedik gemisi zaptedip yedeğe aldığı rivâyet edilir. — Bir hafta süren bu Girit akını esnâsında Barbaros bütün adayı dolaşmış, muhtelif noktalarda karaya asker çıkarmış ve 15 bin esirle bir çok ganîmetler ve bâzı kalelerden toplar almıştır: Seferin sonunda bütün bunlar Istanbul'a gönderilmiştir. — Kalelerinin müstahkem olmasından dolayı mukâvemet edebilen mühim mevkiler «Candie=Kandiya», «Canee=Hanya» ve «Retimo=Resmo» hisarlarıdır: Bununla beraber bunların kale haricinde bulunan varoşlarıyla 300 kadar köyleri yıkılıp yakılmış ve ahalisi dağlara kaçmış olan «Milopotamo» ve «Scittia=İstiye» kalelerinin topları zaptedildiği gibi erzak ve servetleri de iğtinâm edilmiştir: Bu son iki mevki civârındaki köylerden de yüz kadarının yakıldığı rivâyet edilir. — Girid'in başında bu fırtına hüküm sürerken Venedik donanmasından veyâhut Andrea Doria'dan eser bile görünmemiştir. — Bir haftada bütün Girit devredilerek, tekmil sâhilleri kasılıp kavrulduktan sonra şimalişarkîde ve Rodos istikametinde bulunan «Skarpantho/Karpathos=Kerpe» adasına gidilmiş, bu adada bulunan üç kale işgâl edilip ahali haraca bağlanmış ve bu suretle Kerpe adasıyla yanındaki «Kasos=Kaşot» adacığı Türkiye'ye ilhâk edilmiştir. — Bundan sonra donanma Rodos civârında bir iki Türk adasına uğradıktan sonra, o sırada şiddetle esen sam yellerinden dolayı «Cos=İstanköy» adasına gidilerek bir müddet istirahat edilmiş, bu müddet zarfında Hıristiyanlardan kürekçi ve Anadolu Türklerinden kadro tamamlamak için asker toplanmıştır; ağır gemilerin de burada yağlandığı rivâyet edilir. Bu işler bittikten sonra Barbaros Eğriboz'a gitmiş ve Salih-Reis kumandasında adaların muhâfazasına memur olan filo orada donanmaya iltihak etmiştir).

17 Temmuz=19 Safer, Çarşanba: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan Boğdan seferine hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Pâdişah Edirne'de dokuz gece kalıp onuncu güne tesâdüf eden 26 Temmuz=28 Safer Cuma günü hareket etmiştir. — Basra'nın Osmanlı devletine iltihâkı Kanunî'nin işte bu sefer Edirne'de ikameti esnasındadır: Aşağıda «22 ve 24 Temmuz» fıkralarına bakınız).

22 Temmuz=24 Safer, Pazartesi: Basra'nın Türkiye'ye iltihakını arzetmek üzere Emir Mâni'in Edirne'ye gelmesi.

(Kanunî'nin Irâkayn seferinde Bağdad işgâl edildikten sonra Sultan Süleyman kış mevsimini orada geçirirken Basra emîri «Râşid ibnü Makaamis» in itâat ve inkıyâd arzettiğini

görmüştük: 1535=941 vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Irak'ın Türk işgâline girmesinden itibaren artık istiklâlini muhâfaza imkânı kalmamış olduğunu takdir eden Emîr Râşid Bağdad valisiyle muhâbere ve müzakerede bulunduktan sonra yegâne kurtuluş çaresini Osmanlı ülkesine iltihak etmekte görerek «Emîr Mâni'» ismindeki oğlunun riyâsetinde veziri «Muhammed» le Kadı-askerinden mürekkep bir hey'et teşkil etmiş ve bu hey'eti bir çok hediyeler ve Arab atlarıyla Kanunî'ye gönderip Basra'nın iltihakını arza ve anahtarlarının takdimine memur etmiştir. — Basra hey'eti bu gün Edirne'ye gelmişse de Sultan Süleyman'ın huzuruna iki gün sonra kabul edilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

24 Temmuz=26 Safer, Çarşanba: Basra anahtarlarının Kanunî'ye takdimi.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Basra hey'eti bu gün Edirne sarayında Kanunî Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul edilip Emîr Râşid'in tâzimâtiyle Basra'nın anahtarlarını takdim etmiş ve hey'et âzası iltifâta mazhar olmuştur:, Basra vilâyeti işte bu günden itibaren Osmanlı ülkesine resmen iltihak etmiş demektir. Bu suretle Irâk-ı-Arab tamamiyle Türk hâkimiyyetine girmiş olduktan başka, Osmanlı hududu Basra körfezine de dayanmıştır. — Bu vaziyet üzerine Basra havâlisi bir Osmanlı eyâleti sayılarak valiliği Emîr Râşid'e tevcih edilmiş ve kendisine «Berât-i-Hümâyûn» ve «Sancak» gönderilmiştir. — Hey'etin Edirne'den avdet etmiş olduğu rivâyet edilir).

27 Temmuz=29 Safer, Cumartesi: Hindistan seferine çıkan Hadım-Süleyman Paşa'nın Aden'e muvâsalatı ve Aden emâretinin zaptı.

(Aden limanı, Arabistan yarımadasının cenubugarbîsinde ve Kızıldeniz'den «Bâb-ül-Mendeb» boğazıyla ayrılan Aden körfezinin şimal sâhilinde eskiden beri işlek bir ticaret iskelesidir: O sırada Aden bir Arap emâreti şeklindedir ve bu emâret 1451=855 tarihinden 1517=923 tarihine kadar 66 sene Yemen'de saltanat süren ve. Emevîîer neslinden olduğunu iddiâ eden «Benî-Tâhir» sülelesinden «Âmir-ibnü-Dâvûd» isminde bir emîrin idaresindedir. — Yemen ölkesi Kölemenler devrindenberi anarşi içindedir ve burada yer yer bir takım imamlar, emirler, Kölemen bakıyyeleri ve hattâ Yavuz devrindenberi Türk askerleri hüküm sürmektedir: 1521=927 vukuâtının son fıkrasına da bakınız. Bütün bu muhtelif kuvvetler arasında hemen daimî bir mücâdele vardır: Ezcümle Aden emîri Âmir-ibnü-Dâvud ile Zeydî imâmı Şerefüddin arasında da husûmet bulunduğu için, Osmanlı donanması Süveyş'den «Kamaran» adasına geldiği zaman Emîr Amir bir elçi gönderip imâm Şerefüddin aleyhine Süleyman Paşa'dan yardım istemiş, fakat Paşa zaten Aden'e uğrıyacağı için bu talebe cevap vermeden Arab emîrinin o meşhur iskelesine dayanmıştır. — Süleyman Paşa'nın Aden emâretini ilhâk için ittihâz ettiği fecî tedbir Osmanlı menbâlarında umumiyetle tenkid edilir: Hattâ Paşa'nın bu hareketinden dolayı Kanunî'nin tekdirine uğradığı hakkında bile bir rivâyet vardır. — Süleyman Paşa Aden'e geldiği zaman şehrin valisi vaziyetinde bulunan «Emîr Ferhan» la metbûu olan «Emîr Amîr-ibnü-Dâvûd» arasında geçimsizlik olduğunu ve valinin hükümdarı çekemediğini anlayıp işte bu vaziyetten istifâde ederek Ferhan'la anlaşmış ve alış-veriş bahânesiyle karaya çıkardığı askeri Ferhan'ın kumandasına vererek Emîr Âmîr'i Amiral gemisine celbetmiştir: Bir rivâyete göre de Süleyman Paşa Aden emîrini görüşmek bahânesiyle aldatarak gemisine dâvet etmiş ve emîr de bu hîleli daveti kabul etmiştir. Beş altı kişilik bir maiyyetle Osmanlı Amiralinin gemisine gelen Aden emîri Paşa'nın emriyle derhâl serendireğine asılmış ve rivâyete nazaran üç gün kadar direkte teşhir edilmiştir! Fakat buna rağmen Aden «Emîr Ferhan» a bırakılmamış ve buraya sancak beyi olarak ümerâdan Behrem Bey tayin edilmiş ve maiyyetine bir mıkdar kuvveti de bırakılmıştır. — Hadım-Süleyman Paşa'nın bu çok çirkin hareketi Kanunî gibi düşman tarlasına girmiş askerlerini idâm edecek kadar âdil bir pâdişahın mümessiline yakışacak zulümlerden değildir: Hattâ bu haksızlığın

ondan sonra gittiği yerlerde Süleyman Paşa'ya karşı hiç kimsede emniyet ve itimat kalmamasına sebeb olduğundan ve bu yüzden bâzı zararlar bile görüldüğünden bahsedilir. — Osmanlı donanmasının Aden'e muvâsalatı için 3 Ağustos=7 Rebî'ül-evvel Cumartesi ve 11 Ağustos=15 Rebî'ül-evvel Pazar tarihleri de rivâyet edilir: Bizim burada en kuvvetli rivâyet olarak esas ittihâz ettiğimiz 27 Temmuz=29 Safer Cumartesi tarihi doğru olduğu takdirde, 13 Haziran=15 Muharrem Perşenbe günü Süveyş'den hareket etmiş olan Hadım-Süleyman Paşa donanmasının Kızıldeniz'i 44 günde kat'edip 45 inci gün Aden'e vâsıl olduğu; anlaşılır; bu uzun müddet ağır gidilmesinden değil, bâzı iskelelerde erzak vesaire tedariki için 10 gün ve bir hafta gibi uzun duraklar yapılmış olmasındandır).

16 Ağustos=20 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan seferinde Babadağ'a muvâsalatı.

(Babadağ kasabası Dobruca'da ve Silistre'nin 130 kilometre şimalişarkîsindedir: Bu kasabanın ismi, Selçukîler devrinde buraya hicret etmiş olan ve mezarı da burada bulunan «Saru-Saltuk-Baba» nın adından gelir. — Kanunî burada dört gece kalıp beşinci güne tesâdüf eden 20 Ağustos=24 Rebî'ül-evvel Salı günü ileri hareketine devam etmiştir. — Pâdişah'ın Babadağ'a muvâsalatının ertesi günü Boğdan voyvodası Beşinci Petru Rareş'in ordugâha gelmesi hakkındaki dâvetin kabulünden imtinâ ettiği hakkında haber gelmiştir: Bu haberi gene bu sefer esnâsında yoldan gönderilmiş olan Osmanlı elçisi Sinan-Çelebi getirmiştir: İtâattan çıkarak metbûuna kafa tutmak gafletini gösteren Rareş için yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız).

21 Ağustos=25 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Kanunî'nin Tuna üzerinde İsakçı konağına muvâsalatı ve köprü kurulması.

(Sultan Süleyman burada beş gece kalıp altıncı güne tesadüf eden 26 Ağustos=30 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Tuna üzerine kurulmuş olan köprüden geçip ileri hareketine devam etmiştir. — Semendire'nin kahramanlıklarıyla meşhur sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey askeriyle beraber işte burada orduya iltihak etmiştir. .— Tuna üzerinde kurulan köprünün muhâfazasına sâbık Defterdar Haydar-Çelebi memur olmuştur).

27 Ağustos=1 Rebî'ül-âhir, Salı: Hadım-Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının Hindistan'da Gucerat sâhillerine muvâsalatı.

(Peçevî tarihinde bir zühul vardır: Osmanlı donanması Hint sâhillerine «Rebî'ül-evvelin gurresinde» yâni «28 Temmuz Pazar» tarihinde vâsıl olmuş gösterilir! Halbuki gene Peçevî ayni donanmanın Arabistan'daki Aden iskelesine muvâsalatını doğru olarak Safer ayının sonuna, yâni «27 Temmuz Cumartesi» tarihine müsâdif gösterir: Bu zühule göre Osmanlı donanmasının Arabistan'dan Hindistan'a bir günde gitmiş olması lâzımgelir! Tabiî buna imkân olamıyacağı için, her halde Peçevî'deki «Rebî'ül-evvel gurresi» tâbirinin «Rebî'ül-âhir gurresi»nden galat olduğu muhakkaktır: Zaten «Kanunî Sultan Süleyman devrinde Amiral Hadım-Süleyman Paşa'nın Hint seferi» ismiyle Türkçe olarak neşrettiği kıymetli eserde meseleyi Portekiz vesikalarına göre tetkik eden Prof. Dr. Herbert Melzig «Ağustos sonunda» demek suretiyle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 27 Ağustos=1 Rebî'ül-âhir tarihini teyid etmektedir. Kâtib-Çelebi'den muahhar Osmanlı müelliflerine gelinceye kadar bir çok müverrihler Peçevî'deki zühulü hiç tetkik etmeden olduğu gibi kabul etmek suretiyle tenâkuza bile düşmüşlerdir: Meselâ Kâtib-Çelebi «Efsâr-ül-bihâr»ında Süleyman Paşa'yı «7 Rebî'ül-evvel=3 Ağustos Cumartesi» günü Aden'e vâsıl olmuş gösterdiği halde, Hindistan sâhillerine «1 Rebî'ül-evvel=28 Temmuz Pazar» günü varmış göstererek tenâkuza düşmüştür! —

Hadım-Süleyman Paşa'nın en mühim vazifesi, Kanunî'ye elçi gönderdikten sonra öldürülen eski Gucerat hükümdarı Bahadur-Şâh'ın Portekizlilerden kurtarılmasını rica etmiş olduğu Diu kalesinin fethidir: O sırada Portekizlilerin elinde bulunan bu kale Gucerat'ın «Khattiawar» yarımadasının cenubunda ayni ismi taşıyan küçük bir adanın şimalişarkîsindedir; sahilden dar bir boğazla ayrılan bu adanın mesâhası takriben 30 kilometre murabbaı kadardır. Hadım-Süleyman Paşa Diu istihkâmlarına taarruz etmeden evvel burayı himâye eden Kuka ve Kat kalelerine hücum etmiştir: Portekizliler bunların birincisine «Gogala» dedikleri için Peçevî'de bu isme tesâdüf edilir; Kâtib-Çelebi'de bunların yerine Goa ve Kâre kalelerinden bahsedilmesi doğru değildir. Hadım-Süleyman Paşa karaya asker dökerek ilkönce işte bu iki kaleyi hücumla fethetmiş ve Portekizlilere bin kadar telefât verdirmiştir. — Kuka ve Kat kalelerinin fethi Ağustos sonuna kadar bir iki gün içinde temin edilmiş olduğu için, Eylül başından itibaren asıl hedef olan Diu iskelesi hem karadan, hem denizden muhâsara altına, alınmıştır: En kuvvetli rivâyete göre 20 gün sürmüş olan bu şiddetli muhâsara muhtelif menbâlarda bir ay, iki buçuk ay ve hattâ üç ay kadar devam etmiş gösterilir. — Türk topçusunun şiddetli bombardımanına ve şehirle istihkâmların harâb olmasına rağmen, «Antonio de Sylveira» isminde bir kumandanın idaresinde bulunan Portekizliler çok kahramanca bir müdafaada bulunmuşlar ve hattâ kadınlar bile harbe iştirâk etmişlerdir; fakat buna rağmen, aradan yirmi gün geçtikten sonra müdâfiler daha fazla mukâvemet edemiyecek bir hâle gelmişlerdir. Hadım-Süleyman Paşa'nın birdenbire ordusuyla donanmasını toplayıp ric'at kararı vermesi işte böyle bir vaziyete tesâdüf etmektedir! Muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarına göre bu ânî ric'at kararının en mühim sebepleri şöyle sıralanabilir:

1 — Bu sırada Gucerat tahtında Portekizlilerle birleşerek kendi babasına bile ihânet etmiş olan Mahmud-Şâh bulunmaktadır: Osmanlı menbâlarına göre bu hükümdarın Kanunî'den istimdâd etmiş olan babası Bahadur-Şâh gibi Türklere itimâd etmemesinin sebebi Hadım-Süleyman Paşa'nın Aden emîri «Amir-ibni-Dâvûd»u aldatarak öldürdükten sonra ölkesini zaptetmiş olmasıdır: Yukarda bu sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına bakınız. Hattâ Portekizlilerin Mahmud-Şâh'a:

— Süleyman Paşa mukaddemâ Aden hâkimin salbeyledi: Size ne hayr itse gerek? Gaddardır!

dediklerinden bile bahsedilir: Her halde Aden meselesinin çok fena bir tesir hâsıl ettiği Osmanlı menbâlarının ittifakıyle sâbittir; bu menbâlar Mahmud-Şâh'ın Süleyman Paşa'ya emniyet etmediği için onunla görüşmiye gelmediğinden ve erzak da vermediği için iâşe buhrânı olduğundan bahsederler; hattâ Şâh'ın Paşa'ya «sâir umûrda da muhâlefet» ettiği rivâyet edilir; bununla beraber Mahmud'un esasen Portekizlilerle müttefik olduğu ve merhum babasının siyasetini tâkib etmediği de muhakkaktır.

2 — Osmanlı menbâlarının ifâdelerine rağmen, Mahmud-Şâh Süleyman Paşa'ya hiç yardım etmemiş değil, bilâkis yardım eder gibi görünmüştür: Meselâ Portekizlilerle gizlice anlaştıktan sonra beş bin Hintli asker vermiş, fakat bunların zâbitlerini Türk ordusunun mâneviyyâtını bozmıya memur etmiştir!

3 — İâşe meselesinde ilkönce bir mıkdar yardımda bulunan Mahmud-Şâh muhâsaranın en şiddetli ânında birdenbire yardımı keserek Osmanlı ordusunda açlık zuhuruna sebeb olmuştur.

4 — Aç kalan Yeniçerilerden bâzılarını on misli gündelikle gizlice elde etmiye muvaffak olan Mahmud-Şâh Osmanlı ordusunun inhilâline sebeb olacak tehlikeli bir vaziyet husûle getirmiştir.

5 — Muhâsara esnâsında Hintli askerlerden hiç istifâde edilmemiş, bunlar bilâkis Türk ordusunun başına birer gaile olmuş ve hattâ Türk ve Hint zabitleri arasında ikide bir kavgalar çıkarak muhâsara ordusu ihtilâflar içinde çalkanıp durmuştur.

6 — Mahmud-Şâh'ın en alçakça hilesi Portekizlilere izâfe ettiği sahte bir mektubu casuslar tarafından yakalanmış gibi Süleyman Paşa'nın eline geçirtmiş olmasıdır: Portekiz'in Goa valisinin ağzından uydurulan bu mektup Diu kumandanı «Antonio de Sylveira»ya hitâben Portekiz donanmasının yetişmekte olduğunu haber vermektedir! Halbuki bunun aslı yoktur! Hadım-Süleyman Paşa büyük bir safderunluk göstererek işte bu düzme vesikaya aldanıp Portekiz donanması gelince iki ateş arasında kalacağını düşünmüş ve yukarıki sebeblere inzimâm eden bu mevhum tehlike üzerine bir gece karanlığında ordusunu donanmasına yükleyip denize açılmıştır!

Süleyman Paşa'nın bu ânî ric'at esnâsında bir kaç topla bâzı ağır yaralılarını bırakıp gittiği bile rivâyet edilir! Çok muktedir bir idare ve siyaset adamı olduğundan bahsedilen Paşa'nın nasıl olup da böyle bir tuzağa düşmüş ve hiç farkında bile olmamış bulunmasına hayret etmemek kabil değildir! Hattâ Süleyman Paşa'nın avdetinden sonra bile Mahmud-Şâh'ın ihânetini anlıyamadığı Profesör Melzig'in Portekiz vesikalarından naklettiği bir mektubundan anlaşılmaktadır: Süleyman Paşa bu ihâneti Mahmud'un adamlarına yüklemiştir! Halbuki Portekiz vesikalarına göre baş hâin bizzat hükümdardır . — Bu nokta, Osmanlı menbâlarının ifâdelerine de uygundur. — Her halde Hadım-Süleyman Paşa'nın bu Hint seferinde iki büyük hatâsı olduğu muhakkaktır: Biri Aden emîrini idâm ettirerek muhtelif memleketlerin İslâm ahalisi arasında Osmanlı hâkimiyyetine karşı umumî bir itimatsızlık uyandırması, biri de Mahmud-Şâh'ın Diu muhâsarasında kurduğu tuzaktan hiç birini anlıyamıyarak hepsine birden kapılmış olmasıdır! Halbuki Hadım-Süleyman Paşa bir kaç gün sebât etmiş olduğu takdirde Diu kalesinin her halde fethedilmiş olacağı muhakkak sayılır. — Süleyman Paşa'nın bu sırada 80 yaşlarında bulunduğu ve çok şişman olduğu için ancak dört kölesinin yardımıyla yerinden kımıldanabildiği hakkında bir rivâyet vardır).

29 Ağustos=3 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Kanunî'nin Boğdan seferinde bir adalet eseri.

(Bu gün varılan «Kızıl-göl» konağında iki asker bir ev yaktıkları için idâm edilmişlerdir: Sefer hâlinde bir ordunun düşman vaziyetine geçmiş bir memlekette bile ahalinin canına, malına, mülküne ve hattâ tarlasındaki ekinine bile tecâvüz edemiyecek kadar sıkı bir inzibât altında bulundurulması yalnız o zamanki değil, şimdiki Avrupa medeniyetinin bile yüzünü kızartacak bir vaziyettir. — Bu gibi suçluların idamla tecziyesi sefer hâline münhasırdır: Ayni cürümlerin hazardaki cezaları daha hafiftir. — Bu mesele için 1520=926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

31 Ağustos=5 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Prut nehri üzerinde Mimar-Sinan'ın kurduğu köprüden Kanunî'nin ordu geçirmesi.

(Burası bataklık olduğu için ilk yapılan köprü tutturulamamış ve bunun üzerine ikinci vezir Lûtfi Paşa'nın Kanunî'ye tavsiye ettiği Mimar-Sinan sağlam bir köprü kurmuştur; Koca-Sinan bu meseleyi şöyle anlatır:

«Âb-ı Prut kenârına geldüklerinde asker geçmeğe köprü lâzım oldu; Nice kimseler mukayyed alup bir nice gün köprü binâsına mütekayyid oldular. Yapdıkları köprü âb-u-gilde batup bî-nişân oldu. Batak yeri olmağın köprü binasında âciz mütehayyir kaldular. Merhum Lûtfi Paşa Hazretleri:

— Saâdetlü pâdişâhum, köprü binâ olması Sinan-Sübaşı dinilen kulunuzun kadr-ü-i'tibârı ile olur: Haseki bendenüzdür. Emr eylen, yoldaşlaruyla mukayyed olsun; gaayet üstâd-ı cihan ve mi'mâr-ı kârdândür!

diyü i'lâm ittikde bu hakîre emr-i âlîşanları vârid olup on üç gün içinde bir âlî köprü binâ eyledüm: Asker-i İslâm ile Şâh-ı enâm saâdetle geçtüler».

Mimar-Sinan'ın bu ifâdesine göre ordu daha Prut sâhillerine gelmeden evvel ileri kollar tarafından köprü kurulmuş olması lâzımgelir: Çünkü ilk köprü yıkıldıktan sonra Sinan'ın yaptığı köprünün inşâsı bile 13 gün sürmüştür).

9 Eylül=14 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Kırım hanı Sâhib-Giray'ın orduya iltihakı.

(Tâbiiyyet vazifesini ifa ederek Boğdan seferine iştirâk etmiş olan Kırım hant Sâhib-Giray Yaş şehrini yıkıp yakmış ve bir çok ganîmet almıştır. Bu gün orduya iltihak ettiği yer «Yaş-pazarı» konağıdır. — Boğdan boyarları voyvodanın çılgınlığına iştirâk etmedikleri için Beşinci Petru Rareş bu sırada «Transylvania-Erdel» taraflarına doğru firâr hâlindedir).

15 Eylül=20 Rebî'ül-âhir, Pazar: Boğdan pâyıtahtının işgâli.

(O zaman Boğdan voyvodalığının pâyıtahtı «Suceava=Suçava» şehridir: Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, boyarlar mukâvemet tarafdarı olmadıkları için âsi voyvoda Beşinci Petru Rareş memleketinden kaçmak mecburiyetinde kalmış ve Translyvania=Erdel'de «Ciceu»ya gitmiştir. Tabiî bu suretle Boğdan meselesi âdeta askerî bir gezintiyle halledilmiş demektir. — Bu seferin neticeleri için aşağıki fıkraya bakınız).

21 Eylül=26 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Bucak sancağının ilhâkı ve Boğdan Beyliğinin yeni vaziyeti.

(Kanunî «Suceava=Suçava» da bulunduğu sırada bir taraftan Semendire suvârileriyle Tatar atlılarından mürekkep bir kuvvet üç yüz Ulah suvârisinin delâletiyle âsi ve firarî voyvoda Beşinci Petru Rareş'in tâkibine giderken, bir taraftan da bu gün Pâdişahın riyâsetinde Dîvan toplanıp Boğdan Prensliğinin yeni vaziyetini tesbît etmiştir; verilen kararlar şöyle sıralanabilir:

1 — Rareş ısyânına iştirâk etmemiş olan Boyarların Suçava'da akdettikleri bir ictimâda arzetmiş oldukları rica kabul edilerek Boğdan voyvodalığına firârî Beşinci Petru Rareş'in kardeşi «Ştefan Lacusta» tayin edilmiştir.

2 — Yeni voyvodanın maiyyetinde muhâfız ismi altında 500 Yeniçeri bulunacaktır.

3 — Yeni Boğdan voyvodası iki senede bir bizzat Istanbul'a gelerek Boğdan haracını metbûuna takdim edip tâzimatını arzedecektir.

4 — Beşinci Petru'nun yakmış olduğu Kilya kalesi yeniden yaptırılacak ve Akkerman kalesi de tahkim edilecektir.

5 — Türklerin «Turla» dedikleri «Dniestr» nehri üzerindeki «Tighina» kalesi «Bender» ismini alarak etrafındaki arazi ile beraber Türkiye'ye ilhâk edilmiştir: Bu suretle Karadeniz sâhiliyle

Prut ve Dniestr nehirleri arasında bulunan ve garp tarafındaki kara hududu Bender'in biraz şimalinden başlayıp cenuba doğru inerek Prut'un Tuna'ya döküldüğü noktaya varan sâha, yâni Türklerin «Bucak/Bucak» dedikleri Cenubî-Besarabya Boğdan'dan ayrılarak bir Türk sancağı hâline gelmiştir.

6 — Türkiye'ye ilhâk edilen Bucak hudutlarında Boğdanlıların tahkimât yapmaları men' edilmiştir.

Netice itibariyle Rareş ısyânı Boğdan için çok pahalıya mal olmuş demektir: Bütün bunlardan başka «Suceava=Suçava» kalesinin mahzenlerini dolduran Boğdan hazinesi de zaptedilmiştir. Bu hazinenin fıçılar dolusu altın ve gümüş paralardan başka kıymetli vazolar, murassâ kılıçlar vesair mücevherlerden mürekkep olduğu rivâyet edilir. Her halde Rareş'in Kanunî'ye ısyan gibi bir çılgınlığa kapılarak vatanına yaptığı fenâlık kolay ölçülecek şeylerden değildir).

22 Eylül=27 Rebî'ül-âhir, Pazar: Kanunî'nin Boğdan meselesini hallettikten sonra Istanbul'a hareketi.

(15 Eylül=20 Rebî'ül-âhir Pazar günü «Suceava=Suçava» ya girmiş olan Sultan Süleyman burada yedi gece kaldıktan sonra sekizinci güne tesâdüf eden bu 22 Eylül=27 Rebî'ül-âhir Pazar günü Istanbul'a hareket etmiştir).

25 Eylül=1 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Barbaros'la Andrea Doria'nın Preveze önlerinde karşılaşması.

(Hıristiyanlıkla Müslümanlığın bu en geniş mücâdele devrinde bir taraftan Hint denizinde, bir taraftan Akdenizde ve bir taraftan da Avrupa'nın Avusturya ve Boğdan cephelerinde Türk ordularıyla donanmaları zaferden zafere koşmaktadır; bu tarihî mücâdelenin son safhası Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint'in Tunus seferiyle başlamış ve ondan sonra birbirini tâkib eden İtalya, Venedik, Avusturya, Hindistan ve nihayet Boğdan seferleri hep ayni bir zincirin birbirine bağlı halkaları şeklinde teselsül etmiştir: Bunlar için 1535=942 vukuâtının «29 Mayıs», 1536=943 vukuâtının «18 Teşrinisâni», 1537=943 vukuâtının «11 ve 17 Mayıs», 1537=944 vukuâtının «13 Ağustos» ve «2 Kânunuevvel», nihayet bu sene vukuâtının «13 Haziran» ve «8 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Bu büyük ve şiddetli mücâdelenin en mühim safhalarından biri de Barbaros'un Adalar denizinden Venediklilerin alâkasını kestikten sonra Girit üzerine yaptığı hareketle başlayıp dünya tarihinin en mühim vak'alarından biri olan Preveze zaferiyle neticelenmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «7 Haziran» ve «15 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Bütün bu vukuât esnâsında Avrupa'da Türklere karşı ittifak temâyülleri baş göstermiş, ilkönce Almanya imparatorluğu ve İspanya krallığıyla Papalık ve Avusturya arasında vücuda gelen bu Hıristiyan ittifakı gittikçe Venedik, Portekiz, Malta ve Ciniviz hükûmetleriyle de takviye edilmiştir. Akdeniz mücâdelesinde Türklere karşı birlesen bu irili ufaklı müttefiklerin verdikleri filolar nihayet imparatorluk amirali Andrea Doria'nın kumandasında muazzam bir Hıristiyan donanması, hâlini almıştır. İşte bu suretle toplanan deniz kuvvetinin büyüklüğü karşısında müttefikler zaferden o kadar emin olmuşlardır ki, «Leon Galibert»in Venedik tarihinde dediği gibi «müstakbel fütuhâtı peşin olarak paylaşmakta» bile tereddüd etmemişlerdir! — Yalnız müttefiklerin hepsi ayni zamanda hazırlanmış değildir: Meselâ muhtelif filolar daha 1538=944 senesi Mart=Şevvâl ayının sonlarında Korfu adasında toplanmıya başlamış olduğu halde, İmparatorluk filosu ancak bu senenin 7 Eylül=12 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü tamamlanabilmiştir! Aradan geçen beş ay içinde Barbaros Adalar denizindeki Venedik müstemlekelerini kasıp kavurarak 25 ada zaptetmiş ve Venediklilerin bu

denizle alâkalarını kestiği halde İmparatorluk donanmasını bekliyen Venedik filosu yerinden bile kımıldanamamıştır! Hattâ bu yüzden Venediklilerle Doria'nın arası açılmış olduğundan bile bahsedilir! — Barbaros Girit seferinden sonra İstanköy adasında donanmasına istirahat verirken müttefiklerin hazırlıklarını ikmâl etmiş oldukları hakkında muhtelif haberler almış ve ondan sonra Eğriboz/Ağrıboz adasına geçtiği zaman Andrea Doria kumandasındaki düşman kuvvetlerinin Preveze'ye taarruz ederek kaleyi muhâsara etmiş olduklarını öğrenmiştir: Bu zamana kadar Akdeniz'de Barbaros'un takibinden bucak bucak kaçan Andrea Doria'nın nihayet büyük Türk kahramanıyla karşılaşmasına ve daha doğrusu hiç istemediği halde onun karşısında kalmasına sebeb olan hâdise işte bu Preveze muhâsarasıdır. — Barbaros bu muhâsara haberini alır almaz Eğriboz'dan hareket etmiş ve bir keşif hareketi yaptırmak üzere meşhur Turgud-Reis kumandasındaki yirmi gemilik hafif gönüllü filosunu önden göndermiştir: Turgud-Reis'in Zanta sularında kırk gemiden mürekkep bir düşman karakol filosuna tesâdüf edip bu vaziyeti Modon limanında Barbaros'a arzetmiş olduğu rivâyet edilir. Diğer cihetten Zanta'daki düşman filosu da derhâl Preveze önlerine yetişerek Türk donanmasının yaklaşmakta olduğunu Andrea Doria'ya haber verdiği için Hıristiyan donanması Preveze'den derhâl elçekip Venedik hâkimiyyetinde bulunan Korfu adasına ricat etmiştir. — İşte bu vaziyette Preveze'ye doğru ilerliyen Barbaros bu şehrin tahribine mukabele olmak üzere Kefalonya adasını yakıp yıktıktan sonra hedefine varıp Preveze kalesini derhâl tâmir ve tahkim ettirmiye başlamıştır. — Preveze kalesi, Adriyatik denizinin Arnavutluk sâhilinde teşkil ettiği Arta körfezinin ağzında ve medhalin şimal kıyısındadır: Medhalin darlığına nisbetle körfezin genişliği burasını âdetâ bir havuz hâline getirmektedir; bilhassa medhalin müstahkem olması Arta körfezini bir donanma için en emin sığınak şekline sokan bir vaziyet demektir. Osmanlı donanması bir rivâyete göre 24 Eylül=29 Rebî'ül-âhir Salı günü buraya gelmiş ve körfeze girip harekete hazır bir vaziyet almıştır. — Andrea Doria kumandasındaki düşman donanmasının bu hizâya gelip Preveze'nin iki mil kadar açıklarında demirlemesi de 25 Eylül=1 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba gününe müsâdiftir: İşte bu suretle Barbaros nihayet murâdına ermiş ve yıllarca aradığı halde bulamadığı Andrea Doria ile karşılaşmış demektir! — O zamana kadar Barbaros'dan daima haşyet ve dehşetle kaçmış ve kaçınmış olan Doria'nın bu seferki cür'eti, kumanda ettiği donanmanın gerek kemmiyet, gerek keyfiyet itibariyle Türk donanmasından çok üstün olmasıyla izah edilir. Hıristiyan donanmasının her bakımdan üstünlüğünde Türk ve ecnebi menbâları müttefiktir; yalnız rivâyet edilen adetler arasında mühim farklar vardır; Garp menbâlarında Doria'nın donanması hakkında tesâdüf edilen rakamların en mühimleri 166, 167, 200 ve nihayet 300 şeklinde sıralanabilir. Bu donanmadaki müttefik askerlerinin mecmûu da muhtelif Garp menbâlarında 54,500 ve 60,000 kadar gösterilmektedir; düşman toplarının mecmûu hakkında da 2500 ve 2594 gibi rivâyetler vardır. Türk menbâlarında ise Hıristiyan donanmasının 300, 400 ve nihayet 600 küsur gemiden mürekkeb olduğu hakkında muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir. Deniz muharebelerine ait bir çok Şark ve Garp menbâlarının ifâdelerinden anlaşıldığına göre bu son rivâyet yanlış değildir: Yalnız bu 600 küsur geminin yarısı büyük ve yarısı da küçük gemilerle nakliyelerden mürekkeptir. Bâzı rivâyetlere göre İspanya ile Portekiz krallıkları 80 kalyon, Venedik cumhuriyeti 10 kalyon ve 70 kadırga, Papalık hükûmeti 36 kadırga, Malta Şövalyeleri 10 kadırga, Genova hükûmeti 1 kalyonla 52 kadırga ve diğer bâzı Hıristiyan hükûmetleri de 49 kalyon vermiştir; bu hesaba göre yalnız büyük gemilerin sayısı 308 tutuyor demektir; bunların 15-20 kadarı «Karaka» denilen en büyük gemilerdendir ve her birinde 2000 asker bulunduğu rivâyet edilir; üst tarafı da «Çekdiri» denilen küçük gemilerden mürekkeptir. Fakat buna mukabil Barbaros'un kumandasındaki donanmanın hepsi çekdiri olmak üzere ancak 122 gemiden ibaret olduğunda umumiyetle ittifak edilir: Hattâ Garp menbâlarında bile bu rakam en fazla 150 ye kadar çıkabilmiştir; gene Garp menbâlarında Türk donanmasının 100 hafif gemiden ibaret olduğu hakkında bile bâzı rivâyetler vardır: Her halde donanma küçük, fakat Barbaros büyüktür. Bu küçük donanmanın 20,000 asker taşıdığı

rivâyet edilirse de her halde biraz mübâlâga edilmiş olmalıdır. Tabiî böyle bir vaziyette en çok göze çarpan şey, iki taraf arasındaki kuvvet nisbetsizliğidir. — İşte bu nisbetsizlikten dolayı vaziyetin müzakeresi için Barbaros'un riyâsetinde bir harb meclisi toplanmış, hiç kimse körfezden dışarı çıkılmasına târafdar olmadığı halde yalnız Barbaros bunun kaçırılmıyacak bir fırsat olduğunu ileri sürmüş ve kat'î karar ona aid olduğu için nihayet onun emrinde birleşilmiştir. Bu vaziyet âdetâ bir kale muhâsarasındaki huruç hareketlerine benzetilebilir: Çünkü bu sırada 122 gemiden mürekkep Türk donanması 600 düşman gemisinin tıkadığı Arta körfezinde kapanıp kalmış gibi bir vaziyettedir; fakat körfezin medhali sığlık olduğu için büyük düşman gemilerinin içeri girebilmek ihtimâli de yoktur; bilhassa medhalin her iki sâhili de tahkim edilmiş olmak itibariyle donanma tam bir emniyet içindedir: Bununla beraber Barbaros kurduğu plâna olan itimadını bu körfezdeki emniyete tercih etmiştir. — Bu gün düşman donanması bir ihraç hareketine teşebbüs etmek istemişse de Turgud-Reis, Murad-Ağa, Güzelce-Mehmet ve Sâdık-Reis gibi bir takım kahramanlar idaresinde körfezden çıkarılan Türk filosu düşman gemilerini derhâl püskürtmüştür).

27 Eylül=3 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Preveze önlerinde Barbaros'un İlk taarruzu ve düşman donanmasının ric'atı.

(Osmanlı menbâlarında Barbaros'un Preveze muharebesi umumiyetle bu gün vukua gelmiş gösterilmekle beraber bundan bir gün sonra vukuuna delâlet eden ifâdelere de tesâdüf edilir: Meselâ bu hususta en esaslı menbâlardan biri olan Kâtib-Çelebi'nin «Efsâr-ül-bihâr»ında düşmanın Preveze önlerine gelmesi «1 Cumâda-l-ûlâ=25 Eylül Çarşanba» gününe, Barbaros'un körfezden çıkıp düşmana ilk taarruz hareketine geçmesi bundan «iki gün sonra», yâni «3 Cumâda-l-ûlâ=27 Eylül Cuma» gününe ve zaferle neticelenen kat'î muharebe de onun ertesi gününe müsâdif gösterildiği halde, bu son günün tarihi «4 Cumâda-l-ûlâ=28 Eylül Cumartesi yerine tekrar «3 Cumâda-l-ûlâ=27 Eylül Cuma» diye kaydedilir; tabiî bunda bir zühûl olduğu ve Hicret ayının «dördüncü günü» denilecek yerde «üçüncü günü» denilmiş olduğu muhakkaktır. Diğer bâzı menbâlarda da böyle şüpheli ifâdeler vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi'den daha eski olan Edirneli Mehmed'in «Nuhbet-üt-tevârîh» inde de ayni zühûle ayni ifâdelerle tesâdüf edilir. Bazı menbâlarda ve meselâ Kara-Çelebi-zâde'nin «Süleyman-nâme» sinde daha muahhar tarihlere de tesâdüf edilmekte ve hiç doğru olmıyan «6 Cumâda-l-ûlâ=30 Eylül Pazartesi» tarihi ileri sürülmektedir! Osmanlı menbâlarının bu kadar mühim bir vak'ada bile düşmüş oldukları hatâlar tabiî ancak Garp menbâlarıyla tashih edilebilir: Onlarda da bir takım müphem ve hattâ yanlış rivâyetler mevcud olmakla beraber, umumiyetle Barbaros'un birinci taarruzu «27 Eylül=3 Cumâda-l-âhire Cuma» gününe ve zaferle neticelenen kat'î muharebe de «28 Eylül=4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi» tarihine müsâdif gösterilir. «3 Cumâda-l-ûlâ=27 Eylül Cuma» tarihini esas ittihâz eden Osmanlı menbâlarında belki de iki muharebe günü birbirine karıştırılmıştır. — Barbaros'un bu birinci muharebe günü donanmasını Arta körfezinden dışarı çıkarmasına sebeb olan hâdise, bir kaç düşman cemisinin körfez medhaline gelip orsa-alabanda ederek bir iki top atmak suretiyle yaptıkları nümâyiştir: İşte bunun üzerine donanma engine açılıp altı mil kadar gittikten sonra harb nizamı alarak hilâl şeklinde bir saf teşkil etmiş ve bütün gemilerin başlarında bulunan üçer top birden ateşlenerek düşmana taarruz edilmiştir; bu sırada Andrea Doria'nın yanlış bir manevra yaparak kendi donanmasını tehlikeli bir vaziyete düşürmüş olduğudan bahsedilir; Barbaros düşmanın bu şaşkınlığından derhâl istifâde ederek kırk gemilik bir filoyu Hıristiyan donanmasına saldırtıp ikiye ayırmak üzere ileri sürmüş ve işte bu vaziyet üzerine Andrea Doria derhâl ricat işareti vermiştir: Bu işaretten müttefik filo kumandanlarının memnun olmadıkları ve hattâ Doria'yı ihânetle ithâma başladıkları rivâyet edilir; her halde müttefikler arasında millî ihtilâflarla şahsî rekabetler bulunduğu muhakkak olmakla beraber, Barbaros'un manevralarına mukabele edebilecek kabiliyette olmadıkları da muhakkaktır. — Bu vaziyet üzerine düşman donanması

Korfu istikametine doğru çekilmiş ve ortalığa karanlık bastığı için Osmanlı donanması da Arta körfezinin dışarısında ve Preveze önlerinde mevzi almıştır. Bir rivâyete göre de düşman bir mıkdar tâkib edildikten sonra karanlıklara karışarak kurtulmuştur).

28 Eylül=4 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Barbaros'un Preveze zaferi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Türk donanması bir gün evvelki ilk taarruzunda düşmanı ricat mecburiyetinde bıraktıktan sonra Preveze önlerinde demirlemiştir: Fakat Barbaros'un burada çok kalmadığı ve daha ortalık kararmadan evvel düşmanı Korfu'da bulmak ümidiyle şimal istikametinde «Paksos» adasına doğru açıldığı rivâyet edilir; hattâ bu rivâyete göre direklerde bulunan «dîdebanlar» düşman donanmasının cenup istikametinde ve «Aya-Mavri=Santa-Maura» adasının cenubundaki «Porto-figo» önlerinde bulunduğunu Paksos civârında ortalık ağarırken farketmişlerdir: Bunun sebebi Andrea Doria'nın akşam karanlığında Korfu'ya doğru giderken orada bırakmış olduğu bir filoya yolda tesâdüf ederek Mora'nın şimaligarbîsindeki Patras körfezine girmek üzere gece karanlığında cenuba doğru inmiye başlamış olmasıdır. Bu vaziyet üzerine şanlı Barbaros 122 gemilik kuvvetiyle 600 gemilik düşman donanmasına karşı son sür'atle ilerlemiye başlamıştır: Onun bu ilerleyişi, denizler tarihinin en heybetli levhalarından biridir. — Düşman armadasının bulunduğu nokta, Aya-Mavri adasının cenubunda İtalyanların «Porto-figo», Rumların «Vasiliko» ve Türklerin de «İncirli-limanı» dedikleri yoldur. — Garp menbâlarında Andrea Doria'nın riyâsetinde toplanan bir harb meclisinden bahsedilir: Doria'nın Barbaros'a taarruz tarafdârı olmadığında ve hattâ ricat teklif etmiş olduğunda umumiyetle ittifak edilmektedir; fakat ayni rivâyetlere göre bütün filo kumandanları onun bu fikrine muhâlefet ettikleri için zavallı adam ekseriyete uymak mecburiyetinde kalmıştır! Hattâ onun bu vaziyeti, kendisinin Ciniviz olmak itibariyle Venediklilere karşı beslediği millî kin ve garazla veyâhut imparatordan aldığı bir takım gizli emirlerle alâkadar gösterilir: Tabiî bütün bu rivâyetler hep Garp müelliflerinin dinî ve millî hislerle yaptıkları bir takım tevillerle tefsirlerden başka bir şey değildir; çünkü o tarihe kadar Andrea Doria daima Barbaros'dan kaçmış ve kaçınmıştır: «Barbarossa» isminin en fazla titrettiği yürek hiç şüphesiz ki Andrea Doria'nın yüreğidir. Barbaros daha kendi hayatında Akdeniz milletlerinin efsânelerine karışmıştır: Hıristiyanlık mukadderâtının bütün mes'ûliyyeti Doria'nın üstünde olduğu için, en büyük tereddüdünde onda olması pek tabiîdir; hattâ bu tereddüt devresinin sabahtan itibaren üç saat kadar sürdüğü ve nihayet filo kumandanlarının söz dinlememelerinden dolayı harbi kabule mecbur olduğu rivâyet edilir. — İşte bu vaziyet üzerine düşman donanması Preveze üzerine yol almıya başlamıştır: Bu sırada Türk donanmasının sâhil tarafında bir dizi şeklini alarak ilerlediği rivâyet edilir; Barbaros'un hareketi gittikçe düşman istikametine doğru inkişâf etmiş ve nihayet Türk donanması tıpkı bir gün evvel olduğu gibi hilâli bir harb nizamı almıştır. Bu vaziyette merkeze Barbaros, sağ cenaha Sâlih-Reis, sol cenaha Seydî-Ali-Reis ve bu harb hattının arkasında mevzi alan gönüllü ihtiyat filosuna da Turgud-Reis kumanda etmektedir: Hammer'in Turgud Reis'i sağ cenaha kumanda etmiş göstermesi doğru değildir; bu rivâyet belki de harb esnâsında Turgud'un icabına göre her iki cenahta da rol oynamış olmasından galattır. Buna mukabil düşman tarafında Başkumandanlığı Andrea Doria der'uhde etmiş ve Venedik donanma kumandanı «Vicent Capelio» ile Papalık donanma kumandanı «Marco Grimani» de onun emrinde çalışmıştır. — Barbaros'un Türk donanmasına verdiği hilâlî harb nizamına mukabil düşman donanması borda nizamında ve birbirinin arkasında üç saf hâlini almıştır: Gemilerin büyüklüğüne göre sıralanan bu üç saffm birincisi kalyonlarla karakalardan, ikincisi kadırgalardan ve üçüncüsü de çekdiri vesaire nev'inden yâni en küçük gemilerden mürekkeptir. Tabiî bu vaziyette en öndeki kalyonlarla karakalardan mürekkep ağır filo bir nevi siper rolündedir ve Başkumandan Andrea Doria işte bundan dolayı ikinci saffı teşkil eden kadırgalar filosunun başındadır. — Preveze açıklarında iki taraf işte bu harb tertibâtiyle

birbirine doğru yaklaşırken rüzgârın cenuptan estiği için düşmana çok müsâid olduğu halde Türk donanmasına gittikçe muhâlif bir cereyân almış olduğu rivâyet edilir: Hattâ bir rivâyete göre Andrea Doria işte o rüzgârdan dolayı bu sefer Barbaros'un önünden kaçamamıştır! Fakat bu hâl ayni zamanda Türk donanmasında kürek kuvvetinden başka hareket kabiliyyeti bırakmamıştır: Hattâ donanma efrâdının büyük bir ye'se kapıldıkları bile rivâyet edilir. Askerinin maneviyyâtına fevkalâde ehemmiyet veren Barbaros bu sırada kendi amiral gemisinin iki yanına iri yazılı iki âyet astırmış ve bir rivâyete göre de bir Kur'an yapraklarını denize serpiştirmiştir. Kâtib-Çelebi büyük kahramanın bu tedbirini şöyle anlatır:

«Derhâl pâşây-ı Gaazi iki âyet yazup gemisinin iki tarafına bırakdıkda rüzgâr sâkin olup barçalar hareketten kaldı. Kıssadan hisse budur ki serdâr olan nâmdârlar yalnız esbâb-ı cismâniyyeye i'timâd itmeyüp kaadir oldukları kadar esbâb-i rûhâniyyeye dahî riâyet ve i'tibâr eylemek lâzımdır».

Bu sırada cenup rüzgârının birdenbire kesilmesi düşmanın ağır gemilerini hareketsiz bırakmış ve bunun üzerine Andrea Doria ön saftaki büyük gemilerinden şiddetli bir top ateşi açtırmıştır: Fakat kalyonlardaki büyük topların namlıları kısa olduğu için mesafeleri azdır ve işte bundan dolayı düşmanın bütün mermileri denize dökülmüş ve Türk askerini güldürmekten başka bir tesiri olmamıştır. Barbaros'un hücumu işte bu vaziyet üzerinedir: Donanma bandolarının cenk havaları içinde bütün askerin birden tekbir getirerek altı misli bir kuvvete karşı yalnız Allâha ve başlarındaki büyük adamın yıllardanberi Akdeniz'i sarsan dehâsına güvenerek yaptıkları bu muhteşem taarruz her halde tarihin hiç unutmıyacağı manzaralardandır. Hafif Türk gemilerindeki topların menzilleri daha uzun olduğu için ilkönce işte bu menzil hizâsına yaklaşılıp ateş açılacağı sırada ileri çıkan bir düşman kalyonu püskürtülmüş ve ondan sonra da Türk toplarının menzil üstünlüğünden istifâde edilerek düşmanın ön saffındaki ağır gemileri tahrip edilmiye başlamıştır. Bu vaziyet üzerine Andrea Doria ile Venedik amirali Capelio ikinci saftaki kadırgalarını harekete geçirmek ve Türk donanmasını iki ateş arasına almak istemişlerse de şiddetli bir top ateşiyle karşılaşmışlar ve tam işte bu sırada Turgud-Reis'in bir çevirme hareketiyle de karşılaştıkları için derhâl ric'ate mecbur olmuşlardır. Harbin bu en şiddetli ânında ortalığın duman ve ateş içinde kaldığı rivâyet edilir: Bu vaziyetten istifâde etmek istiyen Andrea Doria bir iki kere Türk donanmasını iki ateş arasına almak için manevralar yapmıya kalkışmışsa da daima Barbaros'un mukabil manevralarda karşılaşmış ve bir kaç saat süren bu şiddetli mücâdele esnâsında düşmanın birbirine çatılmış büyük bir hedef teşkil eden ön saf kalyonlarıyla karakaları artık işe yaramıyacak surette tahrib edilmiştir; Barbaros'un meşhur yarma hareketi işte bu vaziyet üzerinedir: Askerin tekbir sesleri içinde yapılan şiddetli bir hücum düşmanın ön saffmı ikiye ayırmış ve bu suretle Türk donanması ön saffın arkasına sığınmış olan Andrea Doria'nın idaresindeki kadırgalar filosunun üzerine yüklenmiştir: Bu sırada Turgud-Reis'in kumandasındaki hafif filo da düşmanın arkalarına saldırmış olduğu için Hıristiyan donanması bir taraftan yarılırken, bir taraftan da korkunç bir Türk çenberi içine düşecek bir hâle gelmiştir! Doria'nın donanmasına ricat emri vermesi işte bu vaziyet üzerinedir. Bir rivâyete göre Venedik amirali Capelio bu neticeye rağmen harbe devam etmek fikrinde olduğu için Doria'nın ric'at işareti üzerine Amiral gemisine borda ederek:

— Bedbaht! Bir zaferle bir donanma kaybediyorsun»!

diye bağırmıştır! Tabiî bu sözün o ateş içinde söylenmiş olmaktan ziyade hıristiyanlık gayretiyle sonradan yazılmış olmak ihtimâli daha kuvvetlidir: Çünkü bu müdhiş felâket üzerine Andrea Doria'nın iki eline iki gülle alarak döğündüğü de rivâyet edilir! Her halde Andrea gibi bir adamın son ümidini kaybetmeden ric'at emri verip bütün dünyaya ve tarihe

karşı kendini rezil etmek istemiyeceği muhakkaktır. Zaten Doria Preveze muharebesinde yalnız kalyon ve karaka gibi büyük gemilerinin 128 tanesini kaybetmiştir: Bu mıkdar, Türk donanmasının da bütün mevcudundan fazladır! Orta ve küçük gemilerle insan telefâtı hakkında da muhtelif rivâyetler vardır: Böyle bir vaziyette tabiî artık kaçmaktan başka bir çare bulamamıştır. Bilhassa Venediklilerin Andrea Doria'yı «hâin» likle ithâm ettikleri rivâyet edilir: Fakat Cinivizlilerle Venedikliler arasındaki tarihî rekabetten dolayı hiç bir kıymeti olmıyan bu ithâmı tabiî görmek lâzımgelir. Barbaros'un ne demek olduğunu herkesten iyi bilen Andrea Doria bu fecî âkıbeti harbten evvel sezmiş olduğu için yukarda bahsi geçen Amiraller meclisinde taarruz fikrine muhâlefet etmiş ve hattâ derhâl ric'at edilmesini istemiştir: Tabiî o vaziyette ric'at demek, Hıristiyan donanmasının şerefini fedâ edip mevcudiyyetini kurtarmak demektir; fakat harbin kabulü, hem şerefin, hem mevcudiyyetin suya düşmesiyle neticelenmiştir: Çünkü Avrupa'nın en muazzam donanması küçük bir Türk filosuna mağlûb olmuş demektir! Hattâ bundan dolayı Preveze muharebesinden hiç bahsetmiyen bir takım Garp menbâlarına bile tesâdüf edilir: Bu gibi menbâlarda dünya tarihinin bu fevkalâde vak'ası sanki hiç vukua gelmemiş gibi tamamiyle meskût geçilir! Bunlardan başka pek ehemmiyetsiz bir vak'adan bahseder gibi ancak bir iki satırla şöyle bir temas edip geçen menbâlar da vardır! Böyle eserlerde Barbaros'un iki kalyon batırıp bir kadırga zaptettiğinden dem vurulmakla iktifâ edilir! Tabiî bunların hiç bir ilmî kıymeti yoktur. Buna mukabil Preveze muharebesi hakkında bilhassa askerlik bakımından yapılmış ciddî tetkikler de vardır: Denizcilik mütehassıslarının fikirlerine göre Barbaros bu dehâ eseriyle deniz muharebeleri tarihinde bir inkılâp yapmış ve bilhassa ilk defa olarak yarma hareketleriyle düşman kuvvetlerini bölüp arkalarına sarkarak çevirmesi kendisinden sonra bütün dünya denizciliği için tarihî bir ders olmuştur. Bu manevranın esası, düşman donanmasını bir kaç parçaya bölerek aralarındaki irtibatı kesmek ve bunları birer birer imhâ ederken ihtiyat filolarıyla arkalarını çevirip ric'at hatlarından da ateş altına almaktır. Barbaros işte bu suretle büyük bir kuvveti küçük kuvvetler hâline getirdikten sonra kolayca imhâ etmiş demektir. Barbaros'dan sonra İngiliz Bahriyesinin Amiral «Rodney», «Saint-Vincent» ve «Nelson» gibi büyük şahsiyetleri hep Türk kahramanının işte bu parlak dersinden istifâde ederek zaferler kazanmış adamlardır. Orduların kara muharebelerinde tâkib ettikleri kaideler büyük fâtihlerin seferlerinden çıkarılmış olduğu gibi, deniz muharebelerinin bir çok esasları da Barbaros'un zaferlerinden çıkmıştır. — Preveze zaferinin en mühim neticesi Akdeniz'i Türk hâkimiyyetine sokmuş olmasında gösterilir: Bu büyük zaferden itibaren Türk ordusunun karalardaki hâkimiyyeti, Türk donanmasının denizlerdeki hâkimiyyetiyle tamamlanmış demektir; bu suretle daha Fatih devrinden itibaren bir Türk gölü hâline gelen Karadeniz'den sonra Kanunî devrinde de Hadım-Süleyman Paşa'nın Hindistan seferinden itibaren Kızıldeniz've Barbaros'un Preveze muharebesinden itibaren de Akdeniz birer Türk gölü şeklini almıştır. Bu büyük zaferin en mühim neticelerinden biri de Adalar denizi fütuhâtının âtisini temin etmiş olmasında gösterilebilir: Bu bakımdan en büyük darbeyi Venedik cumhuriyeti yemiş demektir. — Preveze muharebesi en kuvvetli rivâyetlere göre kuşluk vaktinden ikindi vaktine, yâni takriben zevalî saat ondan üçe kadar beş saat sürmüş ve ondan sonra da akşama kadar tâkip harekâtı devam etmiştir: Bu tâkip harekâtının gece karanlığına kadar devam ettiği ve hattâ Doria'nın bütün fenerlerini söndürerek zifiri karanlıklara bürünüp izini kaybettirmiye muvaffak olabildiği bile rivâyet edilir! Bir İtalyan menbâına göre bu münasebetle Barbaros:

— Aman şu Andrea Doria ne taraftan kaçtığını göstermemek için fenerlerini ne kahramanca vurup öldürüyor!

demiştir! Fakat buna rağmen Barbaros o tâkip hareketinde karanlıkla fırtınaya rağmen birkaç düşman kalyonuyla kadırgası daha zaptetmiye muvaffak olmuş ve ancak ondan sonra Preveze

önlerindeki üssüne dönmüştür. Bu meşhur zaferde Barbaros düşmandan irili ufaklı gemilerden başka bir çok esirler almış, Hıristiyan donanmasının bâzı mühim şahsiyetlerini esir etmiş ve bir takım Garp menbâlarının bile itirâf ettiği gibi çok «şâhâne ganîmetler» elde etmiştir. — Preveze zaferinin Kanunî'ye tebşiri için aşağıki fıkraya bakınız).

15 Teşrinievvel=21 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Yanbolu konağında Preveze zaferinin Kanunî Sultan Süleyman'a tebşiri.

(Padişahın Boğdan seferinden dönerken Yanbolu'ya 11 Cumâda-l-ûlâ=5 Teşrinievvel Cumartesi günü vâsıl olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da çok zayıftır. — Barbaros'un oğluna tevdi ederek gönderdiği Preveze zafernâmesiyle düşman kapdanlarından iki mühim esirin işte burada ordugâha vardığı rivâyet edilir. — Akdeniz'i bir Türk gölü hâline getiren bu büyük zaferden son derece memnun olan Sultan Süleyman derhâl Dîvânı toplamış ve büyük Barbaros'un muhteşem zafernâmesi merâsimle okunup hürmetle dinlenmiştir; Kâtib-Çelebi bu merâsimi söyle anlatır:

«Dîvan kurulup fethnâme ayağ üzere okundu: Hakk'a hamd-ü-şükr-i firâvân ittiler».

Kanunî Barbaros'un zafernâmesini vüzerâsiyle beraber kaimen dinledikten sonra bu deniz «Cihâd-ı ekber»ini bütün vilâyetlere tebşir ettirip her tarafta şenliklerle donanmalar yapılmasını emretmiş ve bütün memleket zafer tezâhürâtiyle çalkalanmıştır. — Bu münasebetle «Kapdan Paşa hâslarına yüz bin akça» ilâve edilmiştir: Fakat her halde Barbaros'un kazandığı en büyük mükâfat, Türk tarihinin ebedî minnet ve şükrânıdır).

23 Teşrinievvel=29 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Boğdan seferinden dönen Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın Edirne sarayında bir ay kadar kaldığı rivâyet edilir. — Barbaros Preveze zaferinden sonra Venediklilerin Arnavutluk sâhilindeki Parga kalesini yıktıktan sonra fırtınadan dolayı on gün kadar Avlonya'da kalmış ve ondan sonra da kışı geçirmek için şenlikler içinde Istanbul'a ve Sultan Süleyman'la görüşmek için de Edirne'ye gelmiştir: Bu mülâkatta Paşa Pâdişaha Preveze zaferi hakkında şifahî bilgi vermiş ve pek çok iltifâta mazhar olmuştur. — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı için 13 Teşrinievvel=19 Cumâda-l-ûlâ Pazar tarihi de rivâyet edilir).

27 Teşrinievvel=3 Cumâda-l-âhire, Pazar: «Castelnuovo» kalesinin sukutu.

(Preveze zaferine rağmen müttefik düşmanlarla kara ve deniz muharebeleri bütün şiddetiyle devam etmektedir: En mühim hâdiseler Dalmaçya sâhilleriyle Avusturya işgâlindeki Macaristan topraklarında cereyân etmiştir. — Dalmaçya'da taarruza geçmiş olan Venedikliler Türklerden Ostrovitz, Obrovaz ve Scardona kasabalarını zaptetmiş oldukları gibi, Türkler de gene bu havâlide Venediklilerden Nadin, Doubicza vesaire kalelerini ve Macaristan cephesinde de Avusturyalılardan Tokay vesaire gibi bâzı mühim yerleri fethetmişlerdir. — Bu mücâdelenin en mühim vak'ası, denizden yapılan bir taarruzla «Castelnuovo/Castel-Novo» kalesinin düşman eline geçmiş olmasıdır: Bu mühim mevki Dalmaçya'nın cenup müntehâsında ve Karadağ sâhilindeki «Gattaro/Kotor» körfezinin garp yakasındadır. — Preveze muharebesinden sonra düşmanı tâkibe kalkıp büyük bir fırtınaya tutularak ve hattâ bu fırtınada bâzı gemilerini de kaybederek Avlonya limanına ilticâ etmiş olan Barbaros'un orada bulunmasından istifâde eden Andrea Doria elinde kalan gemilerle «Castelnuovo»ya taarruz etmiş ve buradaki Osmanlı muhâfızınm tedbirsizliğinden istifâde ederek ânî bir hücumla

kaleyi işgâle muvaffak olmuştur: Doria'nın buraya 3, yâhut 4 veyâhut 6 bin İspanyol askeri bıraktığı rivâyet edilir: Barbaros'un bu kaleyi istirdâdı için aşağıda 1539=946 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız).

27 Teşrinisâni=5 Receb, Çarşanba: Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan seferinden Istanbul'a avdeti.

(Sultan Süleyman bu senenin 8 Temmuz=10 Safer Pazartesi günü Istanbul'dan hareket etmiş olduğuna göre, Türklerin «Boğdan» dedikleri «Moldava/Moldavia» seferi tam 4 ay, 20 gün sürmüş demektir. — Muzaffer pâdişah bu seferinde itâatten çıkmış olan Boğdan voyvodalığını mümtâz bir eyâlet hâline getirip askerî işgâl altına almış olduğu gibi Bucak sancağını da işgâl ve ilhâk ederek bu voyvodalık arazisini eskisine nisbetle bir hayli küçültmüştür. Bir taraftan karada bu muvaffakiyet temin edilirken bir taraftan da Akdeniz'le Kızıldeniz Türk hâkimiyyetine girmiş, Arabistan'da Aden emâreti zaptedilmiş ve Osmanlı bayrağı Hindistan sâhillerinde dalgalanmış olduğu için, bu 1538=945 senesi Türk tarihinin en paklak zafer yıllarından biri demektir).

1539=945

13 Mart=22 Şevvâl, Perşenbe: Hindistan seferinden dönen Hadım-Süleyman Paşa'nın Yemen'de bir Türk vilâyeti kurduktan sonra Cidde limanına avdeti.

(Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa'nın Süveyş limanından Hindistan seferine hareketi için yukarda 1538=945 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına, bu sefer esnâsında Aden emâretini işgâl ve illhakı için ayni senenin «27 Temmuz» fıkrasına ve Hindistan'daki harekâtı için de gene o senenin «27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Süleyman Paşa'nın bu meşhur seferi umumiyetle on ay sürmüş gösterilirse de burada esas ittihâz ettiğimiz en kuvvetli hareket ve avdet tarihlerine nazaran tam dokuz ay sürmüş olduğu anlaşılmaktadır. — Hindistan'da Gucerat hükümdarı Mahmud-Şâh'ın ihânetine uğrayıp tertib ettiği hilelere aldanmış olduğu için muvaffak olamıyan Hadım-Süleyman Paşa'nın bu büyük deniz seferi neticesiz bir maceradan ibaret kalmış değildir: En mühim neticeler Kızıldeniz'in Osmanlı hâkimiyyetine alınmasıyla Yemen sâhillerinin işgâlinde gösterilebilir: Daha Hindistan'a giderken Kızıldeniz'in hâricinde ve Arabistan yarımadasının cenubundaki Aden emâretini zaptetmiş ve bir Türk sancağı hâline getirip bir de sancak beyi tâyin etmiş olan Süleyman Paşa, Hint seferinden avdetinde de Kızıldeniz'de Hüdeyde'nin cenubuna tesâdüf eden Zebîd sâhillerinde durarak Yemen'in bu kısmını mülhakatiyle beraber işgâl edip ilk Osmanlı vilâyetini tesise muvaffak olmuştur. — O sırada umumî bir anarşi içinde bulunan Yemen'in bu havâlisinde Mısır Kölemen döküntülerinden «Nâhudâ-Ahmed» isminde bir emir hüküm sürmektedir: Süleyman Paşa Hindistan'dan avdetinde işte bu Beylik sâhillerine geldiği zaman Emîr-Ahmed'i Amiral gemisine dâvet etmişse de, evvelce Aden emîrinin başına gelmiş olan âkıbetten pek haklı olarak korkuya düşen Ahmed bu şüpheli dâvete icâbet etmek istememiş ve bunun üzerine Hadım-Süleyman Paşa Emîr-Ahmed'in maiyyetindeki beylerle askerlerden bâzılarını elde ederek emîri öldürtmüş, efendilerine sâdık kalan askerlerinden 300 kişiyi kılıçtan geçirtmiş ve işte bu suretle hem Zebîd emâretini, hem çok zengin olduğu rivâyet edilen Emîr-Ahmed'in hazinelerini zaptetmiştir; hattâ pek tamahkâr bir adam olan Süleyman Paşa'nın Zebîd emâretinden ziyâde işte bu hazineleri ele geçirmek için böyle bir harekette bulunduğu bile rivâyet edilirse de bunda biraz mübalağa olduğu muhakkaktır. — Adenden sonra Zebîd'in de işgâli üzerine bu iki beylik arazisinin mecmûunu bir Türk vilâyeti hâline getiren Hadım-Süleyman Paşa bu yeni Yemen valiliğine eski Gazze sancak beyi Mustafa Beyi tâyin etmiştir: Bu Mustafa Bey, Şarkî-Anadolu'daki fütûhâtiyle meşhur olan Bıyıklı-Mehmet

Paşa'nın oğludur: Mehmet Paşa için 1514=920 vukuâtının «17 Teşrinievvel», 1515=921 vukuâtının «19 Eylül» ve 1516=922 vukuâtının da «Mayıs=Rebî'ül-evvel» fıkralarına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa Osmanlı imparatorluğunun bu ilk Yemen valisi Mustafa Bey'e Taaz havâlisinin de fethi vazifesini verdikten ve Zeydî imâmı Şerefüddin'e Aden ve Zebîd fütûhâtiyle bu iki memleket emirlerinin itaatsizliklerinden dolayı idâm edilmiş olduklarını ve bu vesile ile Pâdişaha itâat ve inkıyâd lüzumunu bir mektupla bildirdikten sonra, Mustafa Bey'in maiyyetine bir mıkdar kuvvet bırakarak Cidde'ye gelmiş ve oradan donanmasını Süveyş limanına gönderip haccettikten sonra Istanbul'a gitmek üzere Mekke'ye hareket etmiştir. — Yemen meselesinin bundan evvelki safahâtı için 1521=927 vukuâtının son fıkrasıyla 1538=945 vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına ve bundan sonrası için de 1546=952 vukuâtının «12 Şubat» ve 1547=954 vukuâtının da «23 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1539=946

13 Temmuz=28 Safer, Pazar: Vezir-i-a'zam Ayas Paşa'nın vefatı üzerine Vezâreti-uzmâ makamına ikinci vezir Lûtfi Paşa'nın tâyini.

(Muhtelif Osmanlı menbâlarında Ayas Paşa'nın vefatiyle Lûtfi Paşa'nın Vezir-i-a'zamlığı umumiyetle 944=1537 senesi Receb=Kânunuevvel ayının ilk günlerine ve bâzı menbâlarda da o tarihten 5-6 ay sonra 944=1538 senesi Zülhicce=Mayıs ayına müsâdif gösterilirse de bu rivâyetler tamamiyle yanlıştır: Çünkü Lûtfi Paşa 1341 de basılmış olan «Tevarîh-i âl-i Osman» ının iki yerinde gerek Ayas Paşa'nın vefatını, gerek kendisinin tâyinini 1533=946 tarihine müsâdif gösterir. Bu eserin 370 inci sahifesine tesâdüf eden fıkrada Safer ayından bahsedilirken şöyle denilmektedir:

«Mâh-ı mezkûrun yirmi altısında Ayas Paşa mat'ûn olup vefât itti ve anun yerine bu fakir Vezir-i-a'zam oldu».

374 üncü sahifede de şu fıkraya tesâdüf edilir:

«İslâmbol'da tâûn-i ekber olup Ayas Paşa Vezir-i-a'zam tâûndan fevt olup Pâdişâh-ı âlempenâh Sultan Süleyman Vezir-i-a'zamlığı bu tarihin müellifine viricek...».

Diğer Osmanlı müelliflerinin bir iki senelik bir hatâya düşmüş oldukları Lûtfi Paşa'nın işte bu fıkralarıyla sâbittir. — O sırada Istanbul'da büyük bir şiddet gösteren tâun=vebâ hastalığından ölen Ayas-Mehmet Paşa, «Makbûl» yâhut «Maktûl» İbrahim Paşa'nın yerine 1536=942 senesi 15 Mart=22 Ramazan Çarşanba günü Vezir-i-a'zam olduğu için, Sadâret müddeti o tarihten bu güne kadar tam 3 sene, 3 ay, 29 gün tutmaktadır. — Ayas Paşa gibi Lûtfi Paşa da Arnavuttur: İşkodralı veyâhut Yanyalı olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Lûtfi Paşa umumiyetle hiddetli, şiddetli, mütehevvir, ilmine mağrur olduğu için kendini beğenmiş, geçimsiz ve serkeş olduğu içini herkesi istihfaf etmiş tuhaf bir tip şeklinde tasvir edilir ve «Arnabûd ve ol sebeple bed-hulk-u-anûd» gibi tâbirlerle hırpalanır; müverrih Peçevî ilmine lüzumundan çok fazla mağrur olan Lûtfi Paşa'nın şöyle bir za'fından bahsetmektedir:

«Bir mıkdar sarf-u-nahv görmeğle kendüyü allâme-i asr sanup kibâr-ı ulemâdan meclisine gelenlere kelime sorar dururdu...»

Bununla beraber diğer devşirmelere nisbetle bâzı meziyyetleri de vardır: Oldukça muktedir bir devlet adamı olduğu muhakkak olan Lûtfi Paşa ayni zamanda kuvvetlice bir ilim adamı,

orta derecede bir müverrih ve hattâ şöyle böyle bir şairdir; fıkha, kelâma, tarihe ve Osmanlı kanunlarına ait bir çok eserleri vardır; «Tevârîh-i âl-i Osman» ının en kıymetli tarafı kendi zamanına ait izâhâtından ibaret olmakla beraber, kuvvetli bir tarih görüşünden mahrum olduğu ve bilhassa hissiyatına çok kapıldığı için pek sağlam bir vesika kıymetini hâiz değildir: Meselâ hiç çekemediği Barbaros'un aleyhinde bile çok şiddetli, haksız ve hattâ münasebetsiz tenkitlere kalkışır! Bundan başka Paşa'nın devlet idaresine ait prensiplerini hulâsa eden «Âsaf-nâme» ismindeki risâlesi de idare tarihimiz için çok kıymetli bir vesika sayılabilir. — Makbûl-İbrahim Paşa gibi Lûtfi Paşa'ya da Yavuz Sultan Selim'in kızlarından ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşlerinden bir sultan verilmiş ve bu suretle Paşa Osmanlı hânedanına dâmad olmuştur: Lûtfi Paşa'ya verilen Osmanlı prensesinin ismi «Şâh-sultan» olduğu halde Hayrullah Efendi tarihinde «Hatice-Sultan» gösterilmesi her halde bir zühûl eseri olmak lâzımgelir; çünkü Hatice-Sultan Makbûl-İbrahim Paşa'nın haremidir: 1524=930 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Evvelce üçüncü vezir olan Lûtfi Paşa 1538=945 senesi 30 Mayıs=1 Muharrem Perşenbe günü Mustafa Paşa'nın vefâtı üzerine açılan ikinci vezirliğe tâyin edilmiş ve 1 sene, 1 ay, 14 gün bu vazifede bulunduktan sonra Ayas Paşa'nın vefatı üzerine alelûsul Vezir-i-a'zam olmuştur. — Lûtfi Paşa'nın çok çirkin bir taassup fâciası üzerine azli ve nefyi için aşağıda 1541=348 vukuâtının «Nisan=Muharrem» fıkrasına bakınız).

10 Ağustos=25 Rebî'ül-evvel, Pazar: «Castelnuovo» kalesinin istirdâdı.

(Dalmaçya'nın cenubunda bulunan bu sâhil kalesinin bundan 9 ay, 14 gün evvel düşman eline geçmesi için 1538=945 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Venedikliler sulh istemek için Istanbul'a murahhas göndermiş ve müzakereye başlamış olmak itibariyle bu müzakerelerin intâcından evvel «Castelnuovo»nun istirdâdına büyük bir ehemmiyet verilmiştir. — Çok müstahkem bir mevki olan bu kale üzerine karadan Rumeli Beylerbeyi Husrev Paşa ve denizden de 100-150 gemilik bir donanmayla Barbaros taarruz etmiş, muhâsara harekâtı üç hafta kadar sürmüş, bir kaç hücum yapılmış ve nihayet bugün umumî bir hücumla kale istirdâd edilip müdâfilerin kılıç artıklarıyla kumandanları esir alınarak Istanbul'a sevkedilmiştir. — Bu muvaffakiyet üzerine «Castelnuovo/Castel-Novo» muhâfızlığı evvelce Âzerbaycan ve Diyarbekir valiliklerinde bulunmuş olan yeni Bosna valisi Ulama Paşa'ya verilmiştir. — «Castelnuovo» kalesinin istirdâdı için 28 Rebî'ül-evvel=13 Ağustos Çarşanba tarihi de rivâyet edilir; hattâ 9 Rebî'ül-âhir=24 Ağustos Pazar tarihi bile rivâyet edilmişse de doğru değildir).

1540=947

20 Teşrinievvel=18 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Osmanlı-Venedik sulhü.

(Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint'in Türklere karşı tertib ettiği ittifaka girip Türkiye'ye karşı cephe almış olan Venedik cumhuriyeti Barbaros'un üstüste indirdiği şiddetli darbeler altında en fazla zarar gören devlet vaziyetindedir; bilhassa Preveze muharebesinden itibaren Akdeniz hâkimiyyetinin Türklere intikali Venedikliler için karadan sonra denizde de artık bütün ümitlerle hayallerin sukûtu demektir; fazla olarak Adalar denizindeki müstemlekâtını kaybetmiş olan Venedik için nihayet bir Girit ve hattâ bir Kıbrıs tehlikesi de belirmiştir; bir taraftan da aslen Ciniviz olan Andrea Doria'nın Venedik menfaatlerini muhâfazada tamamiyle lâkayd olduğu da son hâdiselerin isbât etmiş olduğu bir hakikat demektir. — İşte bütün bu mülâhazalardan dolayı zararın neresinden dönülse kâr olacağını takdir eden Venedik cumhuriyeti hiç olmazsa Girit ve Kıbrıs gibi büyük adalarının

selâmetini temin etmek ve şark ticaretini kurtarmak için her ne bahâsına olursa olsun bir sulh akdinden başka çare kalmadığına karar vererek 1539=945 senesi Nisan=Zülka'de ayından itibaren Istanbul'a Gritti, Pietro Zeno ve bunun yolda ölmesi üzerine Tomaso Contarini isimlerinde bir takım elçiler gönderip her türlü zilletlere ve hattâ Kanunî'nin istihfâfına bile katlanarak uzun müzakerelere girişmiştir; fakat pazarlık zihniyetiyle yapılan bu müzakereler bir türlü neticelenmediği için nihayet işte bu sene baharında «Luigi Badoero» isminde son bir murahhas daha gelip büyük salâhiyetlerle gönderildiği için meseleyi halletmeye muvaffak olmuştur. Bu sulhün başlıca ahkâmı şöyle sıralanabilir:

1 — Venedik cumhuriyetinin Osmanlı imparatorluğuna 300,000 duka altını harb tazminâtı vermesi;

2 — Venediklilerin Mora'da son müstemlekelerinden olan «Napoli di Romania/Nauplie de Romanie=Anabolu» ve bâzı Osmanlı menbâlarında «Manvasya» denilen «Monemvasia/Malvasia/Malvoisie» kalelerinin Türklere terki: Mora beyi tarafından tazyik edilen bu çok müstahkem ve sarp kaleler için 1537=944 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız;

3 — Dalmaçya'da Nadin ve Urana kalelerinin Türkiye'ye teslim edilmesi;

4 — Barbaros'un son seferlerinde fethetmiş olduğu adaların Türklere terki.

Tabiî bu suretle Venedik artık Adalar deniziyle Mora'yı Türk hâkimiyyetine devretmiş, Dalmaçya'da ağır fedâkârlıklara katlanmış, kendi harb zararlarına ve bilhassa haricî ticaretinin uğramış olduğu darbelere rağmen o zamana göre çok büyük bir para tazminâtma mahkûm olmuş ve bütün bunlara mukabil Girit ve Kıbrıs gibi büyük adalarının masûniyyetiyle Şark ticaretini kurtarabilmiştir. Osmanlı imparatorluğu ise sulh muâhedesinin temin ettiği büyük kazançlardan başka Venedik cumhuriyetini müttefik düşmanlardan ayırmak gibi büyük bir siyasî muvaffakiyet de kazanmış demektir).

1541=948

Nisan nihayetleri=Muharrem iptidâları: Vezir-i-a'zam Lûtfi Paşa'nın Dâmâtlıktan tardı ve Sadâretten azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına Hadım-Süleyman Paşa'nın tâyini.

(Osmanlı menbâlarında bu vak'a umumiyetle 947-1540 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Çünkü Lûtfi Paşa «Tevârîh-i âl-i Osman»ının 3 üncü sahifesinde:

— Tarih dokuz yüz kırk sekize gelicek Muharrem-ül-harâm ayınun evâyilinde pâdişâh-ı âlem-penâh bu hakîr uhdesinde olan Vezâret hidmetin âhar kimesnelere virüp...

dedikten başka 386 ncı sahifesinde de bu ifâdesini:

— Tarihin dokuz yüz kırk sekizi olucak bu yılda işbu tarihin müellifi uhdesinde olan Vezâret hidmetini Pâdişâh-ı âlem-penâh âhar kimesnelere virüp...

şeklinde teyid etmektedir: Paşa'nın bu ifâdelerine göre 1 Muharrem=27 Nisan Çarşanba günü azledilmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir; çünkü «evâyil» tâbiriyle bazan ayın birinci günü kasdedilir: Bununla beraber bu ihtimâli tevsik etmek kabil değildir. — Bu vaziyete göre Lûtfi Paşa 1539=946 senesi 13 Temmuz=26 Safer Pazar gününden bu tarihe kadar takriben bir sene

dokuz buçuk ay Sadârette bulunmuş demektir. — Paşa'nın azli, hânedan dâmatlığından atılmasıyla beraber olmuştur; bu hâdise Kanunî devrinin insanî ve ahlâkî telâkkilerini göstermesi bakımından çok mühimdir; Lütfi Paşa'nın çok mağrur olduğu ilmine rağmen vahşiyâne taassubuna kurban olduğunu gösteren fâcia şöyle izah edilir:

«Menkuldür ki zaman-ı Vezâretinde bir fâhişe er ile tutulmuş: Paşây-ı mesfûrun ta'yîni ile esnây-i siyâsetde ferci oyulmuş. Bu vaz'-i bî-edebâne ba'zı tavâşî lisânundan halîle-i celîlesi sem'ine vâsıl olmuş. Ol gice esnâ-i musâhabetde vech-i ma'kul ile kendüye nasihat kılmış:

— Kangı vezir zamanında bu yüzden keşf-i avret kılınmışdur ki senin asrunda vâkı' ola!

diyü fî-mâ-ba'd men'ine bezl-i himmet kılmuş. Hâlâ ki muânid-i mezbûr izâbeti da'vâsundan ferâgat itmemüş:

— Min ba'din kangı zâniye elüme girerse ol yüzden siyâsetüm mukarrrerdür! diyû söylemüş. Giderek ırk-ı gazab-ı sultanî müteharrik olmuş:

— Sen bir muânid ve zâlim-i bî-edebsün!

diyü âzârları tahakkuk bulmuş. Feemmâ Pâşây-i mesfûr bu mıkdâr itâba tahammül eylememüş. Hiddet ve tehevvür idüp hadîd cinsinden olan bozdoğanuna el urmuş Zu'm-i fâsidince hâher-i Şehriyârînün darb-u-te'dîbini câiz görmüş! Felâcerem ağayân-ı Harem ve cevâri-i haşem fi-l-hâl üşüşmüşler: Vezîr-i galizi sille ile taşra sürmüşler. Bu ma'nâ ki Pâdişâh-ı asra ma'rûz kılunmuş, hâherinün taleb-ü-rağbetine binâen tefriki vâcib bilinmüş».

Şaraptan dönme sirkeye benziyen Devşirmelerin bütün Osmanlı tarihi boyunca irtikâb ettikleri taassup fâcialarından unutulmaz bir örnek olan bu âile sahnesinin en tuhaf noktası, Lûtfi Paşa gibi dönme ve devşirme kölenin şımarıklıkla, taşkınlığı Yavuz Sultan Selim'in kızına el kaldıracak derecelere kadar götürmüş olmasıdır! Paşa'nın fâhişeye verdirdiği ceza, hem o zaman tatbik edilen Şerîat ahkâmına, hem Osmanlı kanunlarına mugayirdir: Fakat bunlardan daha fecî tarafı da insanlık hissiyle hayâ denilen duyguya mugayir olmasında gösterilebilir; Yavuz'un kızı dönme ve devşirme kocasına karşı Türklüğünün işte bu faziletlerini müdafaa etmiş, fakat karşısındaki adam öyle şeylerden anlıyacak kıratta olmadığı için mükemmel bir sopa çektirdikten sonra sarayından artırmıştır! — D'Ohsson'un rivâyetine göre Paşa'nın fâhişeye yaptırdığı canavarca ameliyât usturayla yapılmıştır! Lûtfi Paşa'nın Sadâret makamından derhâl atılması, Kanunî devrinde işte bu cezayı kanun hâline getirmek istemesindendir! Sultan Süleyman'ın bu fâcia karşısındaki nefret ve ikrâhını D'Ohsson şöyle anlatır:

«Süleyman blâma hautement la conduite de Lutfi, ordonna sa séparation de la sultane, le dépouilla de sa dignité et l'envoya en exil à Demotica».

Halbuki Lûtfi Paşa işlediği menfur ve müstekreh cinayetten, yediği dayaktan ve Dimetoka'ya nefyedildiğinden bahsetmeyip pek tabiî olarak te'vile sapmakta ve Osmanlı tarihinde bu meselelere hiç temas etmediği hâlde «Âsaf-nâme»sinde şöyle bir ifâde kullanmaktadır:

«Mağlûb-i nisâ olmayup anların mekrinden emîn olmak içün hüsn-i rizâm ile Sadâret-i-uzmâ'dan ferâgat evlâ görülmeğin temennî ile fâriğ olup Edirne'de çiftliğime gidüp gûşe-i inzivâda ferâğ-ı bâl ile Cenâb-ı Bârî'ye duâda olmuş idüm».

Taassubuna olduğu kadar Barbaros'a küfredecek dereceleri bulan ihtirâsâtına da mağlûb olan bu serkeş ve küstah devşirmenin «ferâgat» ten bahsetmesi her halde pek acemice bir te'vilden başka bir şey değildir. — Bu çirkin fâciaların çok güzel bir cephesi de vardır: O da Kanunî Sultan Süleyman'la muhterem hemşiresi Şâh-Sultan'ın insaniyet nâmına fâhişelerin bile! hukukunu müdafaada almış oldukları müşterek cephedir; Lûtfi Paşa işte bu hukuku bilmediği ve insanlık mefhumunun bütün insanlara şâmil olduğunu kabul etmediği için devrilmiş ve bir daha doğrulamamıştır. — Bu vak'a üzerine ikinci vezirlikten Vezir-i-a'zam olan Hadım-Süleyman Paşa bundan üç sene evvelki Hindistan seferiyle meşhurdur: 1538=945 vukuâtının «13 Haziran», «27 Temmuz», «27 Ağustos» ve 1539=945 vukuâtının da «13 Mart» fıkralarına bakınız: Hadım-Süleyman Paşa bu sırada seksen yaşını geçmiş çok ihtiyar bir vezirdir. Bu tebeddül esnâsında ikinci vezirliğe Kanunî'nin meşhur damadı ve «Mihrimâh» Sultanın kocası Rüstem Paşa, üçüncü vezirliğe «Hacı» yâhut «Sofu» Mehmet Paşa ve dördüncü vezirliğe de Rumeli Beylerbeyi Dîvâne-Husrev Paşa tâyin edilmiştir: Diğer bir rivâyete göre de Rüstem Paşa üçüncü, Husrev Paşa ikinci vezirdir. — Yeni Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa devşirmelerden ve saraydan yetişmiş ak-ağalarındandır: Çok sert, mağrur bununla beraber zeki ve müdebbir bir devlet adamıdır; fakat bu meziyyetleri Hint seferinde Gucerat hükümdarının tuzağına düşmekten kendisini kurtaramamıştır: 1538=945 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Hadım-Süleyman Paşa büyük servetinin dillerde destân olmasıyla da meşhurdur; Osman-zâde Tâib bu noktayı şöyle anlatır:

«Bîrûn-i küncâyiş-i şümâr servet-ü-yesârı, bin nefer-i zer-kemer direm-hırîde hidmetkârı ve bisyârî-i avene-i ensâr ile iftihâr-ı-iştihârı var idi».

Şarkın ve Garbın bütün serveti Türkiye'de toplandığı sırada büyük seferler yapıp şâhâne ganîmetler almış muzaffer devlet adamlarının bu efsanevî servetleri o zaman için pek tabiîdir).

20 Haziran=25 Safer, Pazartesi: Dokuzuncu «Sefer-i Hümâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan «Istabur seferi» denilen Budin seferine hareketi.

(Sultan Süleyman'ın Türk hâkimiyyeti altında olmak şartiyle Macar krallığına tâyin etmiş olduğu «Szapolyai Janos» 1538=945 tarihinde velinimeti olan metbûuna ihânet ederek Avusturya hükümdarı, Macar krallığı muddaîsi ve Charles-Quint'in küçük kardeşi Ferdinand'la gizli bir muâhede akdetmiş ve bu muâhede mucibince Kral Ferdinand'ın kendisini «kayd-i-hayat» ile Macar kralı tanımasına mukabil kendisi de o tarihte bekâr ve bu sebeple vârissiz olduğu için ölümünden sonra ölkesinin kral Ferdinand'a intikalini gizli bir muâhedeyle kabul etmiştir! Macar tahtını ancak Kanunî'nin irâdesine medyun olan ve Ferdinand'ın taarruzlarından hep Türk ordusunun himâyesine sığınarak kurtulan Szapolya'nın bu hareketi bir taraftan onu Efendisinin gözünden düşürmek istiyen yeni müttefiki Ferdinand'ın tezvirâtiyle Sultan Süleyman'a ifşâ edilirken, bir taraftan da kendi tebaası arasında şâyi olmuş ve Macaristan'ın Alman hâkimiyyetine girmesini istemiyen Macar milliyetperverleri arasında muhâlefet cereyânları başlamıştır: Hattâ Szapolya'nın işte bundan dolayı derhâl evlenip tahtına bir vâris bırakmıya dâvet edilmiş olduğu rivâyet edilir! Szapolya'nın Lehistan kralı Birinci Sigismond'un kızı «İsabelle» le evlenmesi işte bu vaziyet üzerinedir ve 1539 tarihinde Budin sarayında yapılan düğün Macar milliyetçilerini teskin eden bir hâdise sayılmıştır: Fakat aradan bir sene geçince Szapolya'nın bir oğlu olması ve «Szigmond-Janos» ismini alan bu çocuk doğduktan on beş gün sonra babasının ölmesi ortaya mühim bir verâset meselesi çıkarmıştır; bu mesele münasebetiyle ortaya atılan iddiâlar şu üç esasa ayrılabilir:

1 — 1487=892 tarihinde doğup 1540=947 senesi 22 Ağustos=18 Rebî'ül-âhir Pazar günü 53 yaşında ölmüş olan Szapolya'nın hiç çocuğu olmadığı ve İsabelle'den dünyaya gelen «Szigmond-Janos» un gayri-meşrû olduğu ileri sürülerek bu çocuğun verâset hakkı ibtâl edilmek istenmiştir: Çünkü, Ferdinand'la Zapolya arasındaki gizli muâhedede Zapolya'nın evlenmesi ve öyle muhtemel bir izdivaçtan böyle bir vâris dünyaya gelmek ihtimâli hesaba katılmamış olduğu için küçük prensin doğumu Ferdinand'ın hesaplarını altüst etmiştir;

2 — Zapolya'nın ölümü üzerine kral Ferdinand Macaristan'ın kendisine intikalini temin için bir kaç teşebbüse birden girişmiştir: Bir taraftan kraliçe İsabelle nezdine bir elçi gönderip kocasının imzalamış olduğu muâhede ahkâmı mucibince Macaristan kendisine bırakıldığı takdirde küçük prense Erdel=Transylvania prensliğinin terkedileceğini bildirmiş, bir taraftan Macaristan'a bir ordu sevkederek «Waizen», «Wissegrad» ve «Stuhlweiszenburg» kalelerini zaptettirmek suretiyle işgâl hareketine başlamış ve bir taraftan da Istanbul'a «Lasczky» isminde bir elçi göndererek Macaristan kendisine bırakıldığı takdirde Zapolya'nın zamanındaki haraç ve tâbiiyyet şartlarının hepsini kabul etmiye âmâde bulunduğunu arzederek her türlü zillete katlanmıştır;

3 — Bu vaziyet karşısında bir de Kanunî'nin temsil ettiği Türk hukuku meselesi vardır: Bu hukukun esası, Macaristan'ın Türk ordusu tarafından iki defa fethedilmiş ve ikinci fethinden itibaren Türkiye'ye tâbi bir krallık hâline getirilmiş olmasına istinâd etmektedir; Zapolya ancak bir Türk valisi vaziyetindedir ve kendisinin Macaristan'ı başka bir devlete mirâs bırakmak salâhiyyeti yoktur ve bundan dolayı Ferdinand'la akdettiği muâhede hukukî bir kıymeti hâiz değildir. Türklerin Macaristan'a karşı ihrâz ettikleri bu iki fetih hakkıyla Almanlara karşı Macar millî cereyânının iltizâmı, Zapolya'nın Türk ve Macar namzedi olarak kral intihabı, Almanlardan kurtarılan Budin tahtına Zapolya'nın iclâsı ve Kanunî'nin iki defa Budin'e girişi gibi meseleler için 1526=932 vukuâtının «29 Ağustos», «11 Eylül» ve «16 Teşrinievvel» fıkralarına, 1529=935 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına ve 1529=936 vukuâtının da «8 ve 14 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kanunî'nin bu hukukî vaziyetini takviye eden noktalardan biri de Türkiye ile harb hâlinde bulunan Ferdinand'ın bir taraftan Macaristan kendisine bırakılmak şartiyle haraçgüzâr olmak için Istanbul'a elçiler gönderirken bir taraftan da Türk himâyesi altında bulunan Macar topraklarını istilâya kalkışmış olmasıdır. Böyle bir vaziyette bir kadınla bir çocuğun elinde ve düşman istilâsı altında kalmış olan Macaristan'ın hâmisi ve metbûu sıfatiyle Kanunî'nin himâye ve müdafaa vazifesini ifaya kalkışması pek tabiîdir: Zaten Zapolya'nın Ferdinand'la akdetmiş olduğu muâhede Türkiye'nin müsâadesi alınmaksızın imza edilmiş olmak itibariyle «keen-lem-yekün» olduktan başka, o muâhede tarihinden sonra Zapolya'nın bir oğlu dünyaya gelmiş olmak itibariyle de hükümsüzdür ve hattâ işte bundan dolayı Zapolya ölürken bir vasiyetnâme bırakıp oğlunu krallık vârisi ilân etmiş ve rüşdünü idrâk edinciye kadar çocuğa vasî olarak kraliçe İsabelle ile Varadin piskoposu Utyeşenoviç Martinuzzi'yi seçmiştir. Hattâ Zapolya öldüğü zaman oğlunun krallığını senede 50 bin filorin haraç mukabilinde tasdik eden Sultan Süleyman'ın Budin'e bir saltanat menşûru göndermiş olduğu bile rivâyet edilir. Tabiî böyle bir vaziyet karşısında Habsburg tarafdarlarının küçük prens aleyhine ortaya atmış oldukları «gayr-i-meşrûiyyet» iftirâsının hiçbir hukukî ehemmiyet ve kıymeti yoktur.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan seferi işte bu buhrânlı vaziyetin hâsıl ettiği bir zaruretten mütevellittir; hattâ büyük bir sür'at göstermek lüzumu bile hâsıl olmuştur: Çünkü gene bu sırada kral Ferdinand «von Roggendorf» isminde bir kumandanın idâresi altında sevkettiği büyük bir Avusturya-Alman ordusuyla Budin'i muhâsara ettirmiş ve bu vaziyet üzerine bir taraftan piskopos Martinuzzi küçük kralın vasîsi sıfatiyle pâyıtahtını müdafaa ederken, bir taraftan da kraliçe İsabelle gene ayni sıfatla Macaristan'ın metbûu ve hâmisi olan

Sultan Süleyman'a Verboeczy isminde bir elçi göndererek istimdâd etmiş ve Türk ordusunun himâyesini istemiştir. Vaziyetin bu şekli alması üzerine Kanunî Sultan Süleyman kendi hareketinden evvel vezir Sofu-Mehmet ve Rumeli Beylerbeyi Husrev Paşalar kumandasında bir ordu sevketmiş, bu orduyla beraber Tuna üzerinden Kasım Paşa kumandasında hafif bir donanma da sevkedilmiş ve bu tedbirler ittihâz edildikten bir müddet sonra Kanunî harekete başlamıştır; hattâ önden sevkedilen Paşaların kumandasındaki ordu, yukarıki fıkrada gördüğümüz Vezâret-i-uzmâ tebeddülünden biraz evvel yola çıkmıştır. — Sultan Süleyman'ın bu seferine oğullarından Selim'le Bâyezid ve bir rivâyete göre de Selim'le Mehmet de iştirâk etmişlerdir: Hareket tarihi olarak 28 Safer=23 Haziran Perşenbe ve 15 Safer=10 Haziran Cuma günleri de rivâyet edilir fakat bunlar zayıftır. — Yeni Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa bu sefere iştirâk etmiyerek Safavîlerin tecavüz ihtimâline karşı bir ihtiyat kuvveti başında Anadolu muhâfazasına memur olmuştur: Bunun sebebi, o sırada İran şâhının Almanya ve Portekiz'e elçiler göndererek Avrupa ile Asya'yı paylaşma teklifiyle bir ittifak akdine teşebbüs etmiş olmasında gösterilir; Lûtfi Paşa tarihinde Tahmâsb'ın Charles-Quint'e yaptığı teklif şöyle izah edilir:

«Ve bu yılda Beç kralı Acem şâhı Tahmasb ile elçileşüp Tahmâs didi kim:

— Şöyle kim Rûm şâhı senün üzerüne vara, ben bu tarafdan yörüyem; şöyle kim benüm üzerüme gele, sen öteden yörüyesün!».

Bununla beraber Hadım-Süleyman Paşa'nın İran meselesi vesile ittihâz edilerek hakikatte Mağnisa valiliğinde bulunan büyük şehzâde Mustafa'nın şüpheli vaziyetini kontrol etmek vazifesiyle gönderilmiş olduğu ve Kanunî'nin bu oğlundan kuşkulanmıya başladığı hakkında da bir rivâyet vardır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Sultan Süleyman'ın bu seferine «Istabur seferi» denilmesinin sebebi için aşağıki fıkraya bakınız).

21/22 Ağustos=28/29 Rebî'ül-âhir, Pazar/Pazartesi gecesi: Istabur zaferi.

(Osmanlı menbâlarında «Istabur» yâhut «Tabur» tâbiri, askerin dört cepheden mürekkep bir murabba teşkil etmesinden hâsıl olan müstahkem ordugâh mânâsına kullanılır: Bu müstahkem ordugâhların etrâfına hendekler kazıldıktan başka top ve nakliye arabalarından sıralar teşkil edilmek suretiyle de tahkim edilir. — Vezir Mehmet ve Husrev Paşalar kumandasında önden sevkedilmiş olan Türk ordusunun Budin önlerine muvâsalatı üzerine kale müdâfileriyle Osmanlı askerinin iki taraflı ateşleri arasında kalmış olan «von Roggendorf» kumandasındaki Avusturya-Alman muhâsara ordusunun işte böyle bir «Istabur» vaziyeti almış olmasından dolayı, Kanunî'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz Budin seferiyle pâdişah gelmeden evvel Paşaların kazandıkları zafere «Istabur seferi» veyâhut «Istabur zaferi» gibi isimler verilir. — Osmanlı menbâlarında düşman ordusunun «Gürz-İlyas depesi dibinde» Istabur kurmuş olduğundan bahsedilir: Bu tepenin şimalde «Kalvaria» veyâhut cenupta «Gellert» tepelerinden biri olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Peçevî'nin izâhına göre düşmanın:

«Cenge çıkan suvâr ve piyâdesi top altından ayrılmayup asker-i İslâm ile ceng iderek galebe gördükçe tabura kaçup top mahalline geçerdi: Bu tarîk ile bir aydan ziyâde ceng oldu».

Fakat Kanunî'nin büyük bir ordu başında yaklaşmakta olduğunu haber alan düşman nihayet gece karanlığından istifâde ederek Tuna'dan geçip kaçmıya karar vermiş, fakat Türk ordusu da bu hareketi gözden kaçırmamış olduğu için şiddetli bir hücumla Alman ordusunun üstüne yüklenerek büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiş, bir çok düşman askeri Tuna'da boğulmuş,

Ferdinand'ın Zapolya ölür ölmez yaptırdığı istilâ hareketinde zaptettirmiş olduğu Peşte kalesi tahliye edilmiş ve bu kaleyi Tuna üzerindeki Türk filosu kumandanı Kasım Paşa derhâl işgâl etmiştir. — Başta «von Roggendorf» olmak üzere bu gece muharebesinde yaralanan düşman kumandanlarından bir çokları perişan bir hâlde kaçıp giderken yollarda telef olmuşlardır: Bu büyük zafer, Türk hâkimiyyetindeki Macar kralı Zapolya'nın 1540=947 senesi 22 Ağustos=18 Rebî'ül-âhir Pazar gününe tesâdüf eden ölümünün yıl dönümüne müsâdiftir! — Istabur zaferi Macaristan'ın Avusturya-Alman istilâsından kurtulmasını temin etmiş olmak itibariyle çok mühim bir vak'a demektir: Bundan evvel iki defa Macaristan'ı fethetmiş olan Türk ordusu bu krallığı nihayet üçüncü defa olarak da düşman istilâsından kurtarmıştır. Fakat buna rağmen Budin'deki mahsurlar Türk ordusuna kapılarını açmamışlar ve bu vaziyet karşısında Paşalar artık çok yaklaşmış olan pâdişahın muvâsalatını beklemeye karar vererek hiç bir harekette bulunmamışlardır).

26 Ağustos=4 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin önlerine muvâsalatı.

(Istabur zaferini kazanan Paşalarla askerler tarafından karşılanan Sultan Süleyman Türklerin «Eski-Budin» dedikleri «Alt-Ofen»de karargâh kurmuştur).

28 Ağustos=6 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Bir yaşındaki küçük Macar kralının ordugâha dâveti.

(İkinci Yanoş denilen küçük kral «Szigmond-Janos» bu sırada tam bir sene 21 günlük bir çocuktur! Türk ordusu Istabur zaferiyle gerek Budin'i, gerek Macaristan'ı Alman istilâsından kurtarmış olduğu ve zaten Macaristan Türk hâkimiyyetinde bulunduğu hâlde kapılarının açılmamış olması ve hattâ kralı temsil eden vasîlerinin Kanunî gelirken istikbâle çıkmamış olmaları tuhaf bir vaziyet hâsıl etmiş olduğu için, meselenin cebren halline lüzum görmiyen Kanunî küçük kralın metbûuna tâzimâtını arzetmek üzere karargâhına getirilmesini emretmiş, Çavuş-başı Ali Ağa vasıtasiyle ve kraliçeye kıymetli yüzükler vesair hediyeler gönderilmek suretiyle tebliğ edilen bu emir kraliçe İsabelle'i çok telâşa düşürmüştür: Hattâ o gece bir meclis toplıyan kraliçe meseleyi müzakereye koymuşsa da, kendisiyle beraber küçük krala vasî olan ve Almanlara karşı Budin müdafaasında büyük hizmetleri görülen piskopos Martinuzzi bu emre itaatten başka çare olmadığını anlattığı için ertesi gün çocuğun ordugâha götürülmesine karar verilmiştir).

29 Ağustos=7 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Küçük Macar kralı İkinci Yanoş'un Türk ordugâhına getirilmesi, Budin'in işgâli ve Macaristan'ın Türkiye'ye ilhâkı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz emre itâat eden kraliçe İsabelle bir yaşındaki oğlunu bir sütnine, iki dadı ve başta küçük kralın vasisi olan Varadin piskoposu Martinuzzi olmak üzere altı müşâvir refâkatinde Kanunî'nin ordugâhına göndermiştir: Bu sırada Sultan Süleyman'ın karargâhı Budin civârındaki «Alt-Ofen=Eski-Budin»dedir. Küçük kral Budin'den Eski-Budin'e altın yaldızlı bir saltanat arabasıyla götürülmüş ve sütninesiyle dadıları da yanına oturtulmuştur! Piskoposla diğer beş müşâvirin araba etrafında yayan yürüdükleri rivâyet edilir. — Küçük kral Türk ordugâhına gelirken Defterdar, Nişancı vesaire gibi büyük memurlarla bir çok sancak beyleri ve Yeniçeri kıt'aları tarafından karşılanıp selâmlanmıştır! — Ordugâhta hususî bir otak kurulmuş olduğu rivâyet edilir: İlkönce işte bu otağa alınan, İkinci Yanoş biraz sonra müşâvirleriyle beraber metbûunun huzuruna götürülmek üzere dışarı çıkarılmışsa da çocuk sütninesinden ayrılmamak için ağlamıya başlamış ve nihayet sütnine de beraber gelmiştir! — Küçük kralı okşamak lûtfunda bulunan Sultan Süleyman Krallık

müşâvirlerine Macaristan'ın bir kadınla bir küçük çocuk elinde bırakılmasından hâsıl olacak tehlikeleri anlatarak bu sahipsiz memleketi Osmanlı imparatorluğuna ilhâk ettiğini vüzerâsı vasıtasiyle tebliğ etmiş ve zaten o sırada kralın kaleden çıkarılması münasebetiyle hâsıl olan kalabalıklara karışmış Türk askerleri Budin'e girip kale kapılarını tutmuşlardır: İşte bu suretle bir kadın elinde bulunan Budin kalesi hiç kan dökülmeden işgâl edilivermiş, dellâllar ahaliye silâhlarını teslim etmek şartiyle can, mal, mülk ve mezhep masûniyyet ve hürriyeti ilân etmiş ve akşamdan evvel şehir Türk idaresine geçmiştir. Bu tarihî gün, 1526=932 senesi 29 Ağustos=21 Zülka'de Çarşanbâ gününe tesâdüf eden Mohaç meydan muharebesinin tam on beşinci yıl dönümüne müsâdiftir: Macar istiklâli işte o tarihte nihayet bulmuş olduğu gibi Macaristan'ın Türk himâye ve hâkimiyyeti altındaki siyasî mevcudiyeti de işte bu gün nihayet bulmuştur. — Budin şehriyle orta Macaristan bu tarihten itibaren tam 145 sene 4 gün bir Türk vilâyeti hâlini almıştır: Budin'in sukûtu için 1686=1097 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. Mohaç zaferinden bu güne kadar Macaristan'ın Türk himâye ve hâkimiyyeti altında geçirmiş olduğu 15 sene de bu müddete zammedildiği takdirde, bu memleketin tâbi devlet ve vilâyet şeklinde Türk hâkimiyyetinde geçirmiş olduğu müddetin tam 160 sene 4 gün olduğu anlaşılır. — Bâzı ecnebi menbâlarında Kanunî'nin bu ilhâk kararı tamamiyle haksız olarak tenkid edilir: Fakat Almanya ile Avusturya'nın Macaristan'a karşı olan iddiâlariyle ikide bir tekrar ettikleri istilâ teşebbüsleri karşısında böyle bir memleketi âciz bir kadınla küçük bir çocuk elinde bırakmak, Balkan yollarını düşman tehdidine açık bırakmaktan başka bir şey değildir; fazla olarak, yukarda bu sene vukuâtının «20 Haziran» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî'nin Macar millî cereyânlarına hürmet ederek krallık tahtına çıkarmış olduğu Zapolyai-Janos ölümünden iki sene evvel Türk himâye ve hâkimiyyetine ihânet ederek Macaristan'ın en müdhiş düşmanı olan kral Ferdinand'la gizli bir muâhede akdedip ülkesinin ona intikalini kabul etmiş olduktan başka, Budin kalesini Alman muhâsarasından kurtarmış olan Istabur zaferi üzerine kraliçenin Türk ordusuna karşı şehir kapularını kapalı bulundurması da Kanunî'nin itimâdını artık tamamiyle izâle etmiştir. Bununla beraber büyük pâdişah kendisine ihânet etmiş olan kral Zapolya'nın dul karısıyla yetim çocuğuna acıdığı için bunları büsbütün mahrum bırakmamış ve bir yaşındaki küçük kralı Türk hâkimiyyet ve himâyesi altında olmak şartiyle Transylvania=Erdel banlığına tâyin etmiştir: Bu vaziyet, üzerine Mohaç muharebesinden evvelki Macar toprakları üç mıntakaya ayrılmış ve netice itibariyle ortaya üç Macaristan çıkmış demektir; bunlar şöyle sıralanır:

1 — Budin şehri merkez olmak üzere orta Macaristan bir Türk vilâyeti hâline gelmiştir: Burası eski büyük Macaristan'ın en mühim kısmıdır;

2 — Şarkta Erdel=Translvania banlığı Türk himâye ve hâkimiyyeti altında haraçgüzar bir prenslik vaziyetindedir: Erdel banları Diyet meclislerinin intihâbiyle ve Osmanlı pâdişahları tarafından tasdik edilmek suretiyle tâyin edilir. Macar milliyet ve kültürü en fazla işte burada mahfuz kalmış ve bu milliyet Alman hulûliyle istilâsından ancak Türk himâyesi sâyesinde kurtulmuştur: Bu bakımdan Türk idâresi Macar milliyetine en zayıf devrinde bekçilik etmiş sayılabilir.

3 — Şimalde ve şimaligarbîde şerit gibi uzayan bir kısım arazi de Macaristan'ın Habsburg hâkimiyyetindeki kısmını teşkil etmiştir: Hattâ bu vaziyetten dolayı Habsburg hükümdarları kendilerini Macar kralı saymışlarsa da, hakikatte burası bir Alman vilâyetinden başka birşey değildir ve bu noktada bir çok Macar müellifleri de müttefiktir.

Orta Macaristan'da kurulan Türk idâresi için aşağıki fıkraya bakınız).

30 Ağustos=8 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Orta-Macaristan'da ilk idare teşkilâtı.

(Macaristan umumî valiliğine «Budin Beylerbeyi» ünvâniyle bu gün eski Bağdad valisi ve Anadolu Beylerbeyi Süleyman Paşa üç tuğlu vezir rütbesiyle ve büyük salâhiyetlerle tâyin edilmiştir: Hem Bağdad'ın, hem Budin'in ilk Osmanlı valisi olan Süleyman Paşa aslen Macar mühtedîsidir ve hattâ işte bundan dolayı Budin valiliğine tâyin edilmiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır. Kanunî'nin Süleyman Paşa'ya vermiş olduğu salâhiyetlerin hududu tamamiyle belli olmamakla beraber, daha sonraki vesikalardan anlaşıldığına göre mahlûl tımar tevcihi, kale muhâfızlarının tâyini, seferlerde komşu beylere başkumandanlık etmek salâhiyeti, Osmanlı hâkimiyyetindeki Transylvania=Erdel prensliği ve hattâ Avusturya ve Almanya devletleriyle olan münasebâtın idare ve tanzimi gibi şeylerdir. — Bunun yanında bir de Budin Kadılığı ihdâs edilmiş ve bu büyük makama da ulemâdan Hayrüddin-Çelebi tâyin olunmuştur: Bu büyük kadı bütün Macaristan'ın başhâkimi vaziyetindedir ve diğer şehirlerle kasabalarda hep buna tâbi bir takım «Nâib» ler vardır; bununla beraber, hıristiyan Macarlar için ayrıca bir Baş-hâkimlik ihdâs edilmiş ve bu makama da kraliçe İsabelle'in son defa istimdâd için Istanbul'a göndermiş olduğu elçi «Verboeczy» tâyin edilip günde 500 akça tahsisât bağlanmıştır. — Bunlardan başka Süleyman Paşa'nın maiyetine Hazine ve Tımar defterdarlarıyla muhtelif maliye memurları da verilmiştir — Muhâfız olarak bırakılan asker mıkdârı hakkında ihtilâf vardır: Umumiyetle Segbanbaşı Yusuf Ağa kumandasında muhtelif sınıflara mensup 6000 askerden bahsedilmekle beraber, 2-3 bin Yeniçeri, 1000 Sipâhi, 1000 Martoloz, 500 solak ve 500 gemiciden mürekkep 5-6 bin kişilik bir kuvvet bırakılmış olduğu ve hattâ, bu kuvvetin 20 bini bulduğu hakkında bile bir takım rivâyetlere tesâdüf edilir. Tuna'daki gemilerle gemiciler «Budin Kapdanı» isminde bir komodorun idaresindedir. — Her halde Macaristan bu tarihten itibaren Kanunî devrinin idare intizamından istifâde etmiye başlamış ve hattâ Kanunî'den sonra da Türk idaresinin Avrupa'yı çok geride bırakan hürriyet ve adaleti bir çok Avusturyalıların bile insan gibi yaşamak için Türk topraklarına hicretleriyle neticelenmiştir: Türkiyat mecmûasında «Tayyib Gökbilgin» imzasiyle neşredilen bir etüdde XVII nci asırdaki Budin Beylerbeylerinden Hasan Paşa'nın 1631=1041 tarihinde Palatin Eszterhazy'ye gönderdiği mektubun bu vaziyetle alâkadar şöyle bir cümlesi vardır:

«Tarafınızdan olan zulümleri andan kıyâs eyliyesiz ki reâyâ sizin dindaşınız iken sizden rûgerdân olalar ve Türk'e sığınmağı canlarına minnet bileler ve imdâd recâ eyliyeler...».

Fakat bu vaziyete rağmen bir çok Macar müellifleri Osmanlı idaresinin aleyhinde bulunmayı millî bir zevk ittihâz etmişlerdir).

2 Eylül=11 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kanunî'nin, Budin'e girişi ve ilk Cuma namazı.

(Osmanlı tarihinde daima riâyet edilen bir an'ane vardır: Yeni fethedilen şehirlerle kalelerin en büyük kiliseleri derhâl câmiye tahvil edilip ilk Cuma namazı büyük merâsimle işte o yeni câmide kılınır ve bu câmi bir fetih âbidesi mâhiyetini alır: Bu sefer Budin'de câmiye tahvil edilen kilise «Fethiyye» ismini almış ve Sultan Süleyman bu gün Cuma namazını iç tertibâtı bir iki günde ikmâl edilen bu câmide kılmıştır. Budin'de kılınan bu ilk Cuma namazına o sırada Rumeli Kadı-askerliğinde bulunan büyük ve meşhur âlim Ebu-s-Suûd Efendi imâmet etmiştir. — Bu tarihten 145 sene sonra Budin'in sukûtu gene böyle bir 2 Eylül gününe tesâdüf etmektedir: O acı gün için 1686=1097 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız).

4 Eylül=13 Cumâda-l-ûlâ Pazar: Küçük «Zsigmond-Janos» a tevdi edilen Transylvania=Erdel hanlığı fermanının kraliçe İsabelle'e gönderilmesi.

(Lehistan kralı Birinci Sigismond'un kızı, bu tarihten bir sene evvel ölen Macar kralı Zapolyai-Janos'un karısı ve Macaristan'ın Türkiye'ye ilhâkı üzerine saltanatı nihayet bulan ve bâzı menbâlarda «İkinci Janos» ismiyle anılan bir yaşındaki son kral «Zsigmond-Janos»un anası ve sâbık Macar kraliçesi «İsabelle» o sırada henüz Budin sarayındadır: Çocuk krala tevcih edilen Erdel banlığına ait ferman altın ve lâcivert yazılar ve tezhiplerle süslenerek Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi eliyle kraliçeye gönderilmiştir; bu fermanda çocuk rüşdünü idrâk ettiği zaman babasının tahtına iâdesi va'dedilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Küçük Erdel banının vasiliklerine Piskopos Martinuzzi ile müşâvir Petrovich tâyin edilmiş ve kraliçenin krallık sarayını bir an evvel tahliyesi lüzumu da tebliğ olunmuştur).

5 Eylül=14 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kraliçe İsabelle'in krallık sarayını tahliyesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tebliğ üzerine kraliçe İsabelle bu gün Budin sarayından ayrılmışsa da yol hazırlıkları henüz tamamlanmadığından, eski pâyıtahtında on sekiz gün daha kalıp on dokuzuncu gün yola çıkmıştır: Aşağıda «24 Eylül» fıkrasına bakınız).

7 Eylül=16 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Kral Ferdinand'ın elçiler göndererek Osmanlı hâkimiyyeti altında Macar krallığına tâlip olması ve bu talebin reddi.

(Kral Ferdinand yukarda «21/22 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Istabur felâketine rağmen, Macar krallığı sevdâsından hâlâ vazgeçememiş olduğu için Kont «Nicolas von Salm» ve «Sigismond von Herberstein» isminde iki elçiyle Sultan Süleyman'a çok kıymetli hediyeler takdimine cüret ederek kuvvet tecribesinden sonra zillet tecribesine de kalkışmış ve bütün Macaristan kendisine bırakıldığı takdirde senede yüz bin florin, yalnız Avusturya işgâlindeki yukarı Macaristan bırakıldığı takdirde ise kırk bin duka altını haraç taahhüd etmek şartiyle sulh teklif etmiştir: Fakat Türk silâhlarının temin etmiş olduğu bir netice üzerinde hiç bir pazarlığa lüzum olmadığı için bu teklifi getiren murahhaslara bir sulh akdedebilmek için her şeyden evvel Zapolya öldüğü zaman fırsattan istifâde edilerek zaptedilmiş olan Macar kalelerinin iâdesi lüzumundan bahsedilmiş ve bu suretle 10 gün müzakere edildikten sonra hiç bir neticeye varılamadığı için Ferdinand'ın murahhasları on birinci güne tesâdüf eden 18 Eylül=27 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü red cevabiyle iâde edilmişlerdir).

24 Eylül=3 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Eski Macar kraliçesi İsabelle'in Erdel=Transylvania hanlığına tâyin edilen oğluyla beraber Budin'den hareketi.

(Oğlunun vasiliklerine tâyin edilen Piskopos Martinuzzi ve Müşavir Petrovich'le beraber gözyaşları içinde yola çıkmış olduğundan bahsedilen sâbık kraliçe Tımışvar'ın şimalişarkîsindeki Lippa kalesine çekilmiştir).

28 Eylül=7 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin'den Istanbul'a hareketi.

(Padişahın hareketi için 24 Cumâda-l-ûlâ=15 Eylül Perşenbe ve 26 Cumâda-l-ûlâ=17 Eylül Cumartesi tarihleri de rivâyet edilirse de doğru değildir. Sultan Süleyman bu sefer 26 Ağustos=4 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü Budin önlerine gelmiş olduğuna göre bu güne kadar bir ay iki gün kalmış demektir: Fakat şehre girmesi 2 Eylül=11 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününe tesâdüf ettiği için, Budin sarayında geçirdiği müddet 27 günden ibarettir. — Kanunî'nin bundan evvelki Budin seferleri için 1526=932 vukuâtının «11 Eylül» ve 1529=935 vukuâtının «8 Eylül» fıkralarına bakınız: Bu seferlerin birincisiyle ikincisi arasında üç sene ve ikincisiyle

üçüncüsü arasında da on iki sene geçmiş ve pâdişahın Budin'de konaklaması her üç seferde de Eylül ayına tesâdüf etmiştir).

20 Teşrinievvel=29 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Barbaros'a karşı ikinci Afrika seferine çıkan Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'in Cezâyir sâhillerine ihraç hareketi.

(Bu ihraç hareketi bir rivâyete göre de 23 Teşrinievvel=3 Receb Pazar gününe müsâdiftir: İmparatorun asker çıkardığı yer, Harrâş ırmağının Akdeniz'e döküldüğü noktadır. — Bu seferin sebebi, Cezâyir'de Barbaros'a vekâlet eden Hasan-Ağa'nın İspanya sâhillerine mütemâdi akınlar yapması, İspanyolların imparatora şikâyetleri ve nihayet Charles-Quint'in Osmanlı imparatorluğuna karşı karada mücâdeleye cür'et edememesi gibi muhtelif âmillerle izah edilir. — Cezâyir'in Barbaros tarafından fevkalâde tahkim edilmiş olması ve ayni zamanda mevsimin de müsâid olmaması gibi bir takım mahzurlardan dolayı Papa ile amiral Andrea Doria'nın imparatoru bu sırada böyle bir seferden vazgeçirmek için çok uğraştıkları halde söz geçiremedikleri hakkında bâzı rivâyetler vardır. — Charles-Quint'in Andrea Doria kumandasındaki büyük donanmasında 12,330 gemiciden başka 20 bin piyâde, iki bin suvâri, İtalyan ve İspanyol zâdegânından iki bin gönüllü. 500 şövalye idaresinde bin Malta askeri bulunduğu ve bu suretle imparatorun 37,830 kişilik bir kuvvet getirmiş olduğu rivâyet edilir: Bunlardan başka Charles-Quint'in donanmasında zafer seyrine gelmiş bir çok zâdegân kadınlarıyla kızları da vardır! Bu kadınların getirilmesi, imparatorun Tunus üzerine yaptığı birinci Afrika seferinde elde etmiş olduğu kolay muvaffakiyetin gene aynı kolaylıkla kazanılabileceği vehmine kapılmış olmasındandır! Charles-Quint'in ilk Afrika seferi için 1535=941 vukuâtının «29 Mayıs «fıkrasına ve 1535=942 vukuâtının da «15 ve 21 Temmuz» fıkralarına bakınız. — İmparatorun bu büyük kuvvetlerine mukabil Kasan Ağa'nın emrindeki kuvvet bâzı Osmanlı menbâlarında 600 Türk ve iki bin Arab atlısından ibaret gösterilir: Garp menbâlarında da 800 Türk ve 5000 Arap rivâyetleri vardır. — Yetmiş gemilik bir donanmayla Akdeniz'e açılmış olan Barbaros'un bu sırada çıkan şiddetli bir fırtınadan dolayı Cezâyir'in imdâdına yetişemiyerek bir limanda beklemek mecburiyetinde kaldığı rivâyet edilir).

23/24 Teşrinievvel=3/4 Receb, Pazar/Pazartesi gecesi: Cezâyir müdâfii Hasan-Ağa'nın Charles-Quint ordusuna karşı zaferi.

(Bu gece çok şiddetli bir fırtına çıkmış, sahildeki düşman donanmasından muhtelif rivâyetlere göre 106, 140, 144 veyâhut 175 gemi parçalanmış, büyük bir şiddetle yağan yağmurlar ortalığı seller içinde bıraktığı için karadaki muhâsara ordusunun mühimmâtı sular içinde kalmış, donanmadan 800 kişi telef olmuş, karadaki askerler kımıldanamıyacak bir hâle gelmiş ve Cezâyir önlerinde tutunamıyan Andrea Doria yirmi mil kadar ilerde bulunan «Matifu/Metafuz/Monte-fuse» burnuna çekilmiştir! — Yukarıki fıkrada gördüğümüz ihraç noktasından Cezâyir önlerine kadar olan 12-15 millik mesâfeyi ancak üç günde kat'edebilmiş olan düşman ordusu üçüncü güne tesâdüf eden bu 23 Teşrinievvel=3 Receb Pazar günü şehre hâkim olan «Kudyat-us-Sabûn» tepesinde mevzi almış ve o geceki fırtınaya işte burada mâruz olmuştur. — İmparatorun bu tepeyi tutar tutmaz Hasan-Ağa'ya teslim teklifinde bulunduğu ve bu büyük kahramanın da reddettiği kuvvetle rivâyet edilir. — Hasan-Ağa'nın meşhur gece baskını işte bu fırtınadan istifâde için yapılmış çok mâhirâne bir harekettir. Barutları ıslanmış, erzakları kalmamış ve efrâdı da su içinde kalmış olan imparatorluk ordusu gece sabaha karşı uğradığı bu şiddetli hücumda binlerce telefâttân başka bir çok esir ve ganîmet vermiş, asker dağılmış ve bir daha toparlanamıyacak kadar perişan olmuştur. — Bu vak'anın ertesi günü Andrea Doria imparatora adam gönderip «Matafuz/Matifu» burnunun altındaki mahfuz koya çekildiğini bildirmiş ve ordunun da bir an evvel oraya çekilmesi lâzımgeldiğinden bahsetmiş

olduğu için askerinin kılıç ve fırtına artıklarını bin müşkilâtla toparlıyabilen Charles-Quint derhâl yola çıkıp ancak dört günde donanmasına kavuşabilmiştir! On iki millik bir yolun bu kadar uzun bir zamanda kat'edilebilmesi bir taraftan Hasan-Ağa'nın çok şiddetli ve mütemadî tâkip hareketinden ve bir taraftan da arazinin seller altında ve bataklık hâlinde bulunmasındandır: Bilhassa Harrâş suyu taşmış olduğu için oradan geçmekte çok müşkilât çekilmiş, tâkipçilerin taarruzlarından dolayı düşman askeri bir çok telefâta uğramış ve bir rivâyete göre de ancak Malta şövalyelerinin bu su boyunda gösterdikleri mukâvemet sâyesinde Alman, İtalyan ve İspanyol askerleri karşıya geçirilebilmiştir! — Kâtib-Çelebi «Esfâr-ül-bihâr» ında düşman ordusunun Cezâyir önlerinde bir çok günler kaldığından ve hattâ ilk gece baskınından beş gün sonra ikinci bir baskın daha yapıldığından bahsederse de bunun tâkip hareketindeki müsâdemelerden galat olması lâzımgelir. — İmparator Charles-Quint işte böyle perişan bir hâlde donanmasının barındığı sâhile vardığı zaman, bâzı Garp menbâlarının kaydettikleri bir rivâyete göre tacını denize atmış ve:

— Haydi git başımdan ey zavallı oyuncak! Bâri benden daha tâli'li bir hükümdarın eline geç de onun başına kon!

demiştir. — Charles-Quint'in bu müdhiş mağlûbiyyeti, Afrika Türk ocaklarının istikbâlini temin eden en mühim hâdise sayılır).

31 Teşrinievvel=11 Receb, Pazartesi: Charles-Quint'in Afrika sâhilindeki ordu döküntüsünü donanmasına yüklemesi.

(Cezâyir müdafii Hasan Ağa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz ilk gece baskınından itibaren dört büyük fırtınaya uğrıyan düşman donanmasının yarı nisbetinde zâyiâta uğradığı rivâyet edilir: 516 gemiden mürekkep olan bu büyük donanma nihayet 260-280 gemiden ibaret kalmıştır! Kara ordusunun zâyiâtı da ayni nisbettedir. — 37,830 kişiyi bulan bu ordudan sağ kalabilenler bâzı Garp menbâlarına göre ancak 18 bin kişiden ibarettir! Suvâri hayvanlarının büyük bir kısmı telef olmuş, kesilip yenilmiş ve mütebâkisi de Hasan-Ağa'nın eline geçmiştir! Bundan başka düşman ordusunun toplarıyla ağırlıkları ve daha bir çok levâzımı da Cezâyir müdâfilerine ganîmet olmuştur! Hattâ imparatorun denize attırmış olduğu topların bile sonradan çıkarılıp kullanıldığı rivâyet edilir! Düşmanın verdiği kadın ve erkek esirler o kadar mühim bir yekûn tutmuştur ki, bu vak'adan itibaren:

— Bir hıristiyan. esiri bir soğan değmez!

sözünün Cezâyirliler arasında bir darbımesel gibi kullanılmıya başladığı hakkında bile bir takım rivâyetler vardır! — Bu fecî teşebbüste düşmanın muhtelif milletlere mensup bir çok kumandanları, şövalyeleri ve zâbitleri telef olmuş ve hattâ meşhur Meksika fatihi «Hernando-Cortez» bin müşkilâtla canını kurtarmıştır. — Ordu döküntüsünün donanma artığına yüklenmesi bu gün başlayıp üç gün sürmüş ve bir rivâyete göre imparator Charles-Quint bütün askerini yükledikten sonra gemisine binmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

2 Teşrinisâni=13 Receb, Çarşanba: İmparator Charles-Quint'in mağlûb ordusunu perişan donanmasına yükliyerek Afrika sâhillerinden savuşması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi düşman ordusunun kılıç artıkları 31 Teşrinievvel=11 Receb Pazartesi günü «Mafitu/Metafuz» sâhilinde, gemilere yüklenmiye başlamış, düşman donanmasıyla topçusunun himâyesi altında yapılan bu çetin hareket Cezâyir kahramanlarının taarruzlarından dolayı bir çok telefâta mal olmuş, ve nihayet üçüncü güne tesâdüf eden bu

Çarşanba günü ikmâl edilerek perişan bir kafile hâlinde yola çıkılmıştır! Yeni-dünyada da arâzisi bulunduğu için ülkesinde güneş batmadığını söyliyen imparatorun bu hazin ve fecî mâcerâsı ordusuyla donanmasını büsbütün zayıf düşürmekten başka bir netice vermemiştir: Hattâ Fransa kralı Birinci François'nun Charles-Quint'e karşı yeni bir mücâdele safhasına atılmasında bu vak'anın en mühim âmil olduğu rivâyet edilir. — Düşman donanması denize açıldıktan sonra yeni bir fırtınaya daha mâruz olduğu için tekrar Afrika sâhillerine atılmış ve son bir gayretle yola çıktıktan sonra da darmadağın olup her gemi gidebildiği limana can atmıştır: Bu suretle o muhteşem donanmayla ordunun döküntüleri İspanya ile İtalya'nın muhtelif sâhillerine döküldüğü için bütün Avrupa'da büyük bir heyecana sebeb olmuştur. — İmparator Charles-Quint bu ikinci Afrika seferinde 20 Teşrinievvel=29 Cumâda-l-âhire Perşenbe gününden bu güne kadar 13 gün Cezâyir sâhillerinde kalmış ve on dördüncü gün hareket etmiş demektir: Bununla beraber, düşman donanmasının 20 Teşrinievvel=29 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Cezâyir sâhilinde demirlediği ve ancak 23 Teşrinievvel=3 Receb Pazar günü ihraç hareketi yapılmış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Bu ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde imparatorun ancak on gün karada kalıp on birinci günü hareket etmiş olması lâzımgelir. — Kâtib-Çelebi düşman donanmasının Cezâyir sâhillerinden ayrılması tarihini 26 Receb=15 Teşrinisâni Salı gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir).

27 Teşrinisâni=8 Şa'ban, Pazar: Kanunî Sultan Süleyman'ın Istabur seferinden Istanbul'a avdeti.

(Bu senenin 20 Haziran=25 Safer Pazartesi günü Istanbul'dan hareket etmiş olan büyük pâdişahın Macaristan'ı Türk topraklarına ilhâk etmekle neticelenen bu dokuzuncu seferi o tarihten bu güne kadar tam 5 ay 7 gün sürmüştür).

1542=949

9 Teşrinisâni=30 Receb, Perşenbe: Kral Ferdinand nâmına haraç mukabilinde Macar tacını istemiye gelen Avusturya elçisinin red cevabiyle iâdesi.

(Mohaç muharebesinde Macar istiklâline nihayet verildiği gündenberi Türklere karşı açtığı mücâdelede mütemâdiyen mağlûb olan ve buna rağmen Macar krallığını ele geçirmek için ikide bir Kanunî Sultan Süleyman'a elçiler gönderip hep ayni ricayı âdeta bir nakarat gibi tekrar edip durmaktan bıkıp osanmıyan kral Ferdinand'ın bu münasebetsiz mürâcaatleri artık bir siyasî dilencilik şeklini almıştır: Bundan evvelki mürâcaatler için 1530=937 vukuâtının «17 Teşrinievvel», 1532=938 vukuâtının «25 Nisan» ve «13 Haziran», 1533=939 vukuâtının «22 Haziran», 1541=948, vukuâtının da «20 Haziran» ve «7 Eylül» fıkralarına bakınız. — Ayni mürâcaati bu sefer gene tekrar etmekten çekinmiyen Ferdinad Istanbul'a «Tranquillus-Andronicus» isminde bir elçi daha göndermiş ve hükûmetle bir pazarlığa girişmek istiyen bu son elçi, Macar krallığı efendisine tevcih buyurulduğu takdirde senede elli bin ve nihayet yüz bin duka altını haraç teklif edip Ferdinand'ın da Zapolya gibi Türk hâkimiyyetine inkıyâd edeceğini arzetmiştir! — Osmanlı vüzerâsı bu lüzumsuz nakarâtı o kadar istihfaf etmişlerdir ki, Kanunî'nin huzuruna kabul edilmesini istiyen Avusturya elçisinin bu ricâsını bile reddetmişler ve ancak Ferdinand eğer Macaristan'ın Avusturya işgâlinde bulunan kalelerini iâde edip Avusturya devleti nâmına haraç vermek taahhüdünde bulunacak olursa, işte o zaman bir sulh müzakeresine başlıyabilmek imkânı olabileceğinden bahsetmişlerdir! Hattâ Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa bir gün huzuruna kabul ettiği Avusturya elçisine Ferdinand'ın artık Macaristan üzerindeki iddiâlarından vazgeçmek zamanı gelmiş olduğundan bahsedip:

— Eğer vazgeçmiyecek olursa bütün hânedaniyle beraber imhâ edilecektir: Vaktiyle oğullarıyla beraber kafası kesilen Alâüddevle'nin akıbetinden ibret almalıdır!

demiş ve hattâ bu müdhiş tehdit karşısında Ferdinand'ın elçisi kendi başının telâşına düşmüştür! Yavuz Sultan Selim devrinde oğullarıyla beraber idâm edilerek ölkesi zaptedilmiş olan Dulgadır hükümdarı Alâüddevle için 1515=921 vukuâtının «12 Haziran» fıkrasına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa'nın Habsburg hânedânını tehdid etmesine mukabil, o sırada ikinci veyâhut üçüncü vezirlikte bulunan Dâmâd-Rüstem Paşa da şu sözleriyle Viyana şehrini tehdid etmiştir:

— Bundan evvel Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa Viyana şehrine ancak parmak ucuyla şöyle bir temas edivermişti: Ben yapınca öyle yapmam, iki elimle tutarım!

Bu mülâkatlarda Osmanlı vezirleri Avusturya elçisine kral Ferdinand'ın iki yüzlülüğünden de bahsetmişler ve bir taraftan Istanbul'a elçi gönderip itâat ve inkıyâddan bahsederken, bir taraftan da Avrupa milletlerinden topladığı büyük bir orduyu Macaristan üzerine sevketmekte olduğunu söylemişlerdir: Ferdinand'ın müdhiş bir hezimetle neticelenen bu çılgınca teşebbüsü için aşağıda bu sene vukuâtının «24 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Tabiî bu vaziyet üzerine Avusturya, elçisi «Tranquillus-Andronicus» elçilere dokunmıyan Kanunî'nin adaleti sâyesinde canını kurtardığına şükrederek geri dönmekten başka çare bulamamıştır).

17 Teşrinisâni=8 Şa'ban, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan üzerine yürüyen müttefik Avrupa ordularına karşı Istanbul'dan Edirne'ye hareketi.

(Almanya, Avusturya vesair Avrupa askerlerinden mürekkep büyük bir ordunun Peşte üzerine yürümekte olduğu haber alınmış olduğu için, Kanunî bu gün ordusunun başında Istanbul'dan Edirne'ye hareket etmiştir: Sultan Süleyman'ın Edirne'den daha ileri gitmeyip bu kış mevsimini orada avla geçirmiş olması bâzı müelliflere bunun askerî bir sefer olmadığı zannını vermişse de, Peçevî, Edirneli Mehmet, Solâkzâde vesaire gibi muhtelif menbâlarda bu hareketin Peşte muhâsarası üzerine açılmış bir sefer olduğundan bahsetmektedir; Pâdişahın Edirne'den ileri gitmemiş olması da düşman ordusunun Peşte müdafileri tarafından mağlûb edilmiş olduğu hakkındaki müjdenin Edirne'de alınmış ve daha ileri gitmiye artık hâcet kalmamış olmasındandır: Peşte zaferi için aşağıki fıkraya ve Kanunî'nin Edirne'ye muvasâlatı için de onun altındaki «28 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Sultan Süleyman'ın oğullarından şehzâde Bâyezid de babasının bu seferine iştirâk etmiştir).

24 Teşrinisâni=15 Şâ'bân, Cuma: Peşte'yi muhâsara eden müttefik Avrupa ordularının on ikide bir nisbetindeki Türk müdâfilerine mağlûb olduktan sonra perişan bir hâlde kaçarken imhâ edilmesi.

(Harb tarihimizin en mühim vak'alarından olan bu Peşte zaferinin umumiyetle yalnız sene tarihi gösterilip ay ve gün tarihleri meskût geçilir: Düşman muhâsarasının ancak yedi gün sürmüş olduğundan bahseden Hammer bu vak'anın yukarda bu sene vukuâtının «9 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Istanbul müzakerelerine tesâdüf ettiğinden bahsederse de bunun bir zühul olması lâzımgelir ve her halde bu zühûl düşman ordusunun Eylül=Cumâda-l-âhire ayından itibaren yola çıkmış olmasından galat olmalıdır; çünkü Kanunî'nin bu düşman hareketine karşı sefere çıkmak üzere Istanbul'dan Edirne'ye hareketi Istanbul müzakerelerinin red cevabiyle neticelenmesinden tam sekiz gün sonradır: Yukarda bu sene vukuâtının «9 ve 17 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Tabiî o yedi günlük muhâsara Istanbul müzakerelerine tesâdüf etmiş olsaydı, her halde Pâdişahın kış başlarında ordusunun başına geçip alelacele

hareket etmemesi lâzımgelirdi. Bundan başka bir de bâzı muahhar Garp menbâlarında Peşte muhâsarasının 1541=948 senesi 15 Eylül=24 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününden 9 Teşrinievvel=18 Cumâda-l-âhire Pazar gününe kadar 25 gün sürmüş olduğundan bahsedilirse de bu rivâyet büsbütün yanlıştır: Çünkü o sırada Kanunî henüz Istabur seferinde ve bilhassa 26 Ağustos=4 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününden 28 Eylül=7 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününe kadar bir ay iki gün Budin civârındaki karargâhında veyâhut şehrin içindedir! Sultan Süleyman orada iken böyle bir muhâsara olamıyacağı ve bilhassa olmadığı için bu rivâyetin tamamiyle yanlış olduğu muhakkaktır: Kanunî'nin Istanbul'dan Istabur seferine hareketi için 1541=948 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına ve Istanbul'a avdeti için de gene o sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu vaziyeti bir dereceye kadar tenvir eden yegâne menbâ Lûtfi Paşa tarihidir: Bu vak'adan evvel Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuş olmak itibariyle kendi devrinden sonraki vukuâtı her halde başkalarından daha kuvvetli istihbârâta istinâd ederek kaydetmiş olması lâzımgelen bu sâbık Vezir-i-a'zam, «Tevârîh-i-âl-i Osman»ının 413 üncü sahifesinde Peşte zaferini «Şa'bân ayının evâsıtında» kazanılmış göstermektedir: Her ne kadar «evâsıt» tâbiri ayın ortasına tesâdüf eden 10-20 nci günlerine şâmil olmak lâzımgelirse de, eski Osmanlı müverrihlerinin çok defa «evâil» tabiriyle ayın birinci gününü «evâsıt» tabiriyle on beşini ve «evâhir» tâbiriyle de son gününü kasdetmek suretiyle fena bir itiyâda kapıldıkları da bir çok misallerle sâbittir. Lûtfi Paşa'nın «Şa'bân evâsıtı» demekle bu Hicret ayının on beşini kasdetmiş olduğu da Peşte muhâsarasının ancak yedi gün sürmüş ve Kanunî'nin de Peşte üzerine düşman gelmekte olduğunu Fransızlardan haber alarak 8 Şa'ban=17 Teşrinisâni Cuma günü Istanbul'dan Edirne'ye hareket etmiş olmasından anlaşılmaktadır. Bununla beraber bizim işte bu gibi delillere istinâd ederek burada esas ittihâz ettiğimiz bu «24 Teşrinisâni=15 Şa'ban Cuma» tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır. — Avrupa müttefiklerinin bu Peşte muhâsarası, Kanunî'nin 1541=948 tarihindeki «Istabur seferi»nde Macaristan'ı Türkiye'ye ilhâk etmiş olmasına mukabele sayılır: O sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Avrupa hıristiyanlığının bu teşebbüsünde önayak olanlar, Türk düşmanlığıyla meşhur olan Papa Üçüncü Paul, Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint ve bilhassa doğrudan doğruya alâkadar olan küçük kardeşi kral Ferdinand'dır: Bunlar Fransa ile Venedik müstesnâ olmak üzere Avrupa'nın hemen her milletinden asker toplamışlar ve 100,000 mevcutlu büyük bir ordu teşkil ederek Brandenburg elektörü «İkinci Joachim»in kumandasında Macaristan üzerine sevketmişlerdir; bu orduyla beraber Tuna üzerinden bir donanma da hareket etmiştir; muhtelif milletlerden bir çok büyük kumandanların da iştirâk etmiş oldukları bu taarruz hareketi, Avrupa hıristiyanlığının Müslüman-Türklüğe karşı yeni bir Ehl-i-Salîb seferi sayılabilecek adar mühim bir harekettir. — Osmanlı menbâlarında müttefik Başkumandanı «Joachim von Brandenburg»a «Kara-Hersek» yâhut «Kara-Hersek oğlu» denilmektedir: Her halde bu tesmiyenin Almancada «Duc=Duka» mânâsına gelen «Herzog» ünvanından muharref olması lâzımgelir. — Bu büyük seferin hazırlandığını hükûmete Fransa sefiri haber vermiştir: Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya Sofya'da tahaşşüd emri verildiği gibi, o sırada tâun hastalığından öldüğü veyâhut tekaüde sevkedildiği rivâyet edilen Budin Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın yerine Yahyâ-Paşa-zâde Bâli/Balı Bey tâyin edilmiş ve Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa ile Semendire sancak beyi Dukagin-zâde Mehmet Bey, Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey oğlu Arslan Bey, Köstendil sancak beyi Hızır Bey, Alaca-hisar sancak beyi Kej-dehan Mehmet Bey ve Posega=Pojega sancak beyi Murad Bey de Peşte müdâfaasına iştirâk emrini almışlardır; bunlardan başka Budin muhâfazasına memur olan Segbanbaşı Yusuf Ağa da üç bin Yeniçeri ile Peşte'ye geçmiştir. Ulama Paşa'nın üç bin suvâri ve Murad Bey'in de bin atlı getirdiği rivâyet edilir: Bununla beraber diğer beyler ancak maiyyet askerleriyle yetişebildikleri için Peşte'de toplanan asker mıkdarının sekiz binden fazla olmadığında Garp menbâları bile müttefiktir: İşte bu sekiz bin kahraman Peşte kalesini yüz bin kişilik bir düşman ordusuyla sayısında ihtilâf olan bir Tuna donanmasına karşı yedi gün müdafaa

ettikten sonra büyük bir zafer kazanmışlardır! — Düşmanın kırk büyük topla döğdüğü Peşte sûrlarında nihayet yüz arşın genişliğinde büyük bir gedik açılmış olduğu rivâyet edilir: Fakat kahraman müdâfiler bu gediğin boyunca geniş ve derin bir hendek kazıp bir çok meterisler de kurmuş oldukları için, düşmanın buradan yaptığı hücum çok kanlı bir mağlûbiyet şeklini almıştır; yedi gün sürmüş olan muhâsaradan evvel düşmanı Peşte hâricinde karşılamış olan Türk askeri Hıristiyan ordusunun çokluğuna ehemmiyet vermiyerek şiddetli bir harbe tutuşup Avrupalılara bir çok telefât verdirmiş, müdâfilerin kaleye çekildikten sonra yaptıkları şiddetli mukâvemet bu ilk telefât yekûnunun büsbütün kabarmasına sebeb olmuş ve bilhassa büyük gedikten yapılan şiddetli hücum da çok kanlı zâyiatla püskürtülmüş olduğu için müttefik kumandanları nihayet kılıç artıklarını toplayıp kaçmaktan başka yapılacak bir şey kalmadığına karar vermişlerdir. Gizli tutulan bu kararın tatbikine bir gece karanlığında geçilmiş, fakat düşmanın bütün harekâtını büyük bir dikkatle tâkib eden Türkler bu hareketi gözden kaçırmadıkları için derhâl taarruza girişmişlerdir: Bilhassa işte bu gece taarruzu düşman ordusunun büsbütün perişan olmasına sebeb olmuş, muhâsırların ric'at hareketi bozgun şeklini aldığı için darmadağın bir kaçışma başlamış ve bu müdhiş bâdire içinde tâkibe koyulan Türkler önlerine gelenleri kılıçtan geçirmişlerdir. — Bu gece düşman kumandanlarından bir çokları telef olmuş ve yaralanmış ve hattâ yaralananların bir kısmı yollarda can vermiştir; Osmanlı menbâlarına göre Başkumandan «Kara-Hersek» muhâsara esnâsında Budin kalesinden atılan bir top güllesiyle çadırında maktûl düşmüş ve bâzı rivâyetlere göre de işte bu bozgun gecesi telef olmuştur. — Macaristan'dan sonra Belgrad'ı bile zaptedip Balkanlara dayanmak iddiâsiyle yola çıkan müttefiklerin uğradıkları bu fecî âkıbet Kanunî Sultan Süleyman'la Charles-Quint'in temsil etmekte oldukları Şark-Garp mücâdelesinde Şark'ın mânevî cephe bakımından da üstünlüğünü gösteren ve bu itibarla 1541=948 vukuâtının «23/24 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Cezâyir müdâfaasına benzeyen çok mühim bir hâdise sayılabilir. — Cezâyir zaferi takriben ona karşı bir ve Peşte zaferi de hiç olmazsa on ikiye karşı bir nisbetinde kazanılmıştır. — Cezâyirde olduğu gibi Peşte'de de düşmandan pek çok esir ve ganîmet alınmıştır. — Bu büyük zafer müjdesi Kanunî'ye Edirne'de gelmiş ve işte bunun üzerine daha ileri gitmiyerek kış mevsimini orada geçirmiştir: Yukarıki fıkraya da bakınız).

26 Teşrinisâni=17 Şa'ban, Pazar: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(17 Teşrinisâni=8 Şa'ban Cuma günü Istanbul'dan hareket eden Sultan Süleyman mevsim müşkilâtından dolayı Istanbul-Edirne yolunu ancak dokuz günde kat'edip onuncu günü Edirne sarayına inmiştir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Peşte zaferinin müjdesi burada geldiği için Pâdişah Edirne'de kışlamış ve baharda Avusturya seferi açılmak üzere her tarafa hazırlık emri verilmiştir. — Ava çok düşkün olan Sultan Süleyman'ın bu kışı Edirne civârında avlanmakla geçirdiği rivâyet edilir).

1543=950

23 Nisan=18 Muharrem, Pazartesi: Onuncu «Sefer-i-Hümâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Edirne'den «Usturgon seferi» denilen Avusturya seferine hareketi.

(2 Muharrem=7 Nisan Cumartesi tarihi de rivâyet edilir: Fakat bu rivâyet zayıftır. — Bu sefere Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Usturgon seferi» denilmesi «Gran=Esztergom» kalesinin fethedilmiş olmasından dolayıdır: Aşağıda bu sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Kanunî'nin bu hareketine Avrupa müttefiklerinin son Peşte muhâsarası sebeb olmuş ve kış mevsimi askerî hazırlıklarla geçirilmiştir. — Bu sefer, Sultan Süleyman'ın bizzat idare ettiği büyük seferlerin

onuncusudur. — Kanunî 1542=949 senesi 26 Teşrinisâni=17 Şa'ban Pazar gününden bu güne kadar Edirne'de tam dört ay kalmıştır. — Gerek ordunun intizam ve inzibâtı gerek levâzımın mükemmeliyyeti bakımından Kanunî'nin bu seferi, bundan evvelkilerden daha parlak ve daha muntazam sayılır; Anadolu ve Rumeli ordularıyla pâdişahın doğrudan doğruya maiyetini teşkil eden muhtelif sınıfların aldığı sefer tertibi ve muazzam ordunun muhteşem sessizliği hakkında ecnebî menbâlarında bir çok tafsilât vardır. — Bu sırada 371 gemiden mürekkep bir donanmayla Karadeniz'den Tuna içerilerine erzak taşınmıştır).

28 Mayıs=23 Safer, Pazartesi: Barbaros'un Istanbul'dan «Nice=Nis» seferine hareketi.

(Donanmanın bu hareketi Osmanlı menbâlarında umumiyetle bahar mevsiminin başlarında ve bilhassa Kanunî'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz hareketinden biraz evvel olmuş gibi gösterilirse de, muhtelif Garp menbâlarında bizim binada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesâdüf eder. — Barbaros'un bu seferi, Fransa kralı Birinci François'nın bir müddettenberi üstüste yaptığı mürâcaatler üzerine açılmıştır: Muhtelif rivâyetlere nazaran 1541=948 tarihinde Sultan Süleyman «Istabur seferi» nden dolayı Belgrad'da bulunduğu sırada Birinci François'dan «Polin» yâhut «Paulin» isminde bir elçi gelmiştir; «Baron de la Gardé» ünvanını taşıyan bu elçi Pâdişahın maiyyetine katılarak Budin'den Belgrad'a veyâhut Istanbul'a kadar gelmiş ve Charles-Quint'in Cezâyir hezimetinden istifâde etmek istiyen efendisinin Almanya aleyhine harbe hazır olduğundan ve Türk donanması Fransa'ya yardım ettiği takdirde derhâl harekete geçeceğinden bahsederek yalvarıp yakarmıya başlamıştı; fakat François'nın mütemadî ihânetlerinden dolayı Türkiye nazarında Fransa'nın artık hiç bir haysiyyet ve itibârı kalmamıştır: Bu tarihe kadar zayıf ve fakîr Fransa'ya askerî ve malî yardımlar yapılmış, karada ve denizde en mühlik düşmanı olan Almanya'ya karşı daima himâye edilmiş, hattâ bir himâye muâhedesi akdedilerek «müttefik» sayılmak tenezzülünde bile bulunulmuş ve bilhassa Fransız ticaretinin inkişâf edebilmesi ve bu aç milletin biraz doyabilmesi için «Capitulation/Kapitülâsyon» ismi altında ve sadaka şeklinde bir takım ticarî imtiyâzlar bile verilmiş olduğu halde, Fransayı himâye için yapılmış muharebelerde bile Fransa'dan ihânet görülmüştür! Hattâ Fransa kralı 18 Haziran 1538 tarihinde Almanya imparatoru Charles-Quint'le Türkiye aleyhine gizli bir muâhede akdetmiş ve «Trêve de Nice» denilen bu muâhede mucibince Savoie dukalığı arazisinin Fransa'ya terki mukabilinde Birinci François Türk ittifakından ayrılmak taahhüdünde bile bulunmuştur: Bütün bunlar için 1536=942 vukuâtının «18 Şubat», 1537=943 vukuâtının «11 Mayıs» ve «17 Mayıs» fıkralarına bakınız. Onun için bu sefer Fransa sefiri çok ağır muâmeleler görmüş ve çok acı sözler işitmiştir: Cevdet tarihinde Vezir-i-sâni Hadım-İbrahim Paşa'ya izâfe edilen bir nutuk vardır: «Dîvân-i-âlî»de Fransa elçisine irâd edildiğinden bahsedilen bu resmî nutukta temas edilen hâdiselerden anlaşıldığına göre bunun İbrahim Paşa tarafından değil, ancak işte bu sırada Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan Hadım-Süleyman Paşa tarafından irâd edilmiş olması lâzımgelir; zaten Hayrullah Efendi tarihinde de Cevdet Paşa'nın bu zühulü Vezir-i-a'zam Maktûl-İbrahim Paşa'ya ait zannedilerek tenkid edilmiş ve nutkun Rüstem Paşa'ya aid olması lâzım geldiğinden bahsedilmiştir: Fakat Rüstem Paşa'nın Sadâreti daha sonradır; halbuki nutukta Fransa'nın donanma istediğinden bahsedilmektedir ve bu mürâcaat vezir Rüstem Paşa'nın Vezir-i-a'zam Süleyman Paşa'ya karşı Fransız mürâcaatini desteklemiş olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır; işte bunlardan dolayı öyle bir nutuk irâd edilmiş olduğu takdirde her halde Hadım-Süleyman Paşa'ya aid olması lâzımgelir. Polin, Istabur seferinden itibaren iki defa Türkiye'ye gelmiş, birinci defasında en kuvvetli rivâyetlere göre Belgrad'dan Fransa'ya dönmüş ve Süleyman Paşa da Istabur seferine iştirâk etmemiş olduğu için bu nutkun her halde Polin Istanbul'a geldiği ve Vezir-i-a'zam tarafından kabul edildiği zaman irad edilmiş olması lâzımdır. Zaten Fransız menbâlarına göre Polin'in bir çok tereddütler ve acı sözlerle karşılaştığı ve hattâ Vezir-i-a'zam «Trêve de Nice» hakkında izâhât istediği

muhakkaktır; onun için Cevdet tarihinde yanlışlıkla Hadım-İbrahim Paşa'ya izâfe edilen nutkun işte bu haklı telâkki tarziyle alâkadar olması lâzımgelir; meselâ Vezir-i-a'zamın Fransa elçisine şöyle sual irâd ettiği rivâyet edilir:

— Almanya imparatoru ve İspanya kralı olan Karlos Devlet-i-Aliyye aleyhine memâlik-i garbiyyenin bilcümle asâkirini Avusturya ve Macaristan'a celb-u-cem' ve cezîre-i Mora bilâdı üzerine ve Tunus muhâsarasına sevk-u-taslît etmişiken müşterek olan düşmanımızın işgâline müteallik kangı eser-i mahabbet ve iânetiniz zuhûr etti?

1537=943/944 İtalya seferinde Fransa'nın gösterdiği iki yüzlülükle döneklik hakkında da Vezir-i-a'zam elçiye şu acı sözleri söylemiştir:

— İtalya'ya geçmek ve size iânet ve hidmet etmek me'mûriyyetiyle Ser-askerimiz Avlonya'ya dek kat'i mesafe ve sevk-ı asâkir-i İslâmiyye etmişiken İtalya sevâhilinde asâkirimize muin olacak tarafdarlardan ve mütefâhirâne va'd-ü-haber verdiğiniz dostlardan hiç birisi görünmedi ve tarafınızdan dahî yek-demde bi-l-ittifak İtalya'ya li-ecl-il-işgal ta'yîn-i asker etmek muktezâ-i şürût-i dostîden iken sizlerden bir hareket rûnümâ olmayup şöyle ki bizler her ne kadar mukaddemen ve muahharen re'y-ü-tedbirinizden ve iânet-ü-himmetinizden müstağni olduk ise de sizler ne bize ve ne kendinize yarayacak tavırda bulunup daima iyilik ve dostluk etmek fırsatını fevtedegeldiniz!

Gerek Preveze muharebesinin temin ettiği Akdeniz hâkimiyyetinde, gerek diğer Osmanlı fütûhâtiyle muvaffakiyetlerinde Fransa'nın hiç bir hizmeti görülmemiş olduğu da Fransız elçisine şöyle anlatılmıştır:

— Tarafınızdan bir imdâd zuhûr etmeksizin bizler a'dâmızın savletini defe muvaffak ve Hayrüddin Paşa'nın himmetiyle düşmanın kuvvet-i bahriyyesini târmâr ve İspanya korsanlarını mahv-ü-izâle ve memâlikimizi ba'd-el-istihlâs müceddeden memâlik-i müteaddide dahî feth-ü-teshîre destres olduk; Ma'lûmunuz olsun ki bu fütûhâtdâ sizin medhal ve himmetiniz olmamak hasebiyle size arz-ı minnet ve teşekkür etmeyiz!

On altıncı asırda Fransa'nın Alman istilâsından kurtuluşu ancak Türk himâyesinin ve yıllarca Almanya üzerine saldıran Türk dalgalarının temin ettiği bir mu'cizedir; Charles-Quint'in zindanlarında inliyen Birinci François'yı kurtarmak için açılmış olan Mohaç zaferi Fransa'yı kurtaran hâdisât zincirinin baş halkası demektir: 1525=932 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Eğer o zaman Avrupa'ya hâkim olan Almanya imparatorluğu Türk'ün Şark'dan indirdiği darbeler altında sarsılmış olmasaydı, belki bugün dünyada bir Fransa mevcud olamazdı! Fakat buna rağmen Fransızlar Türk himâyesini daima nankörlüklerle karşılamışlar ve hattâ kendilerini kurtarmıya giden Barbaros'u bile asırlar boyunca «barbar» gösteren müellifler yetiştirmişlerdir! Daha Kanunî devrinde anlaşılmış olan bu vaziyete ve bilhassa Vezir-i-a'zam Süleyman Paşa'nın muhâlefetine rağmen, Fransız elçisi Polin, pâdişahın dâmâdı olduğu için büyük bir nüfuza sahib olan vezir Rüstem Paşa'nın müzâheretini temin etmiş ve bir rivâyete göre Barbaros da bu Fransız mürâcaatinin kabulünü Andrea Doria'ya karşı yeni bir hamleye vesîle saymış olduğu için, Fransa kralına bir kere daha yardım edileceği bildirilmiştir! — Bu yardım donanmasının Osmanlı menbâlarında 100 gemiden ibaret gösterilmesine mukabil Garp menbâlarının izâhâtına nazaran kalyon, kadırga ve çekdiri envâından irili ufaklı 150, 153 veyâhut 154 gemiden mürekkep olduğu anlaşılmaktadır. Barbaros'un kumanda ettiği bu kuvvetli donanmadaki efrad mecmûu da 30 bin kadar gösterilir. — Fransa sefiri Polin de Türk donanmasıyla hareket etmiştir).

4 Haziran=1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Edirne'den Avusturya seferine çıkan Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(5 Haziran=2 Rebî'ül-evvel Salı tarihi de rivâyet edilir. — 23 Nisan=18 Muharrem Pazartesi günü Edirne'den hareket etmiş olan Sultan Süleyman 1 ay 12 günde Belgrad'a gelmiş ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi İbrahim Paşa askerleriyle beraber orduya işte burada iltihak etmişlerdir).

6 Haziran=3 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Kanunî'nin Belgrad'dan ileri hareketi.

(Sultan Süleyman Belgrad'da iki gece kaldıktan sonra bu üçüncü gün hareket etmiş ve Sava üzerindeki köprüden geçip «Sirem=Syrmium» yakasına girmiştir: Sirem için 1521=927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

20 Haziran=17 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Messina ve Reggio kalelerini teslim aldıktan sonra tahrib eden Barbaros'un İtalya sâhillerindeki faaliyeti.

(Messina boğazının iki yakasında iki mühim kale vardır: Bunların biri Sicilya adasının şimalişarkî müntehâsındaki Messina kalesi ve öteki de İtalya'nın cenup müntehâsındaki Reggio kasabasıdır; Messina boğazına hâkim olan bu iki kale Barbaros'un bir işareti üzerine derhâl teslim olmuş ve istihkâmları yıkılmıştır: Barbaros'un Nice=Nis seferindeki ilk muvaffakıyyeti, Istanbul'dan hareketinin 24 üncü gününe tesâdüf eden işte bu Messina vak'asıdır: Yukarda bu sene vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Büyük Türk amirali bundan sonra şimale doğru teveccüh ederek İtalya'nın Garp sâhillerini tâkib etmiş ve ilkönce Napoli'nin 70 kilometre şimaligarbîsindeki «Gaeta/Gaete» limanına dayanmıştır: Bu müstahkem mevkiin valisi olan «Don Diego Gaetano» ismindeki İspanyol asilzâdesi Barbaros'un teslim teklifini reddedip bir iki gülle atarak üç Türk neferinin şehâdetine sebeb olmak cür'etinde bulunduğu için sahile derhâl on iki bin er döken şanlı Amiral şiddetli bir bombardımanla kaleyi yıkmış, şehri zaptetmiş ve bir çok esirle ganîmet almıştır: Esirlerin içinde «Don Diego Gaetano» ile karısı ve fevkalâde güzelliğiyle meşhur olan on sekiz yaşındaki kızı «Dona Maria» da vardır; derhâl ihtidâ eden bu güzel kızı Barbaros nikâhla almış ve gelini Amiral gemisine nakledip kendisine kaynata ve kaynana olmak şerefini ihrâza muvaffak olan «Don Diego» ile karısını affedip serbest bırakmıştır: «Dona Maria»nın eski nişanlısı olan «Don Alverez de Guyman»ın affedilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır! — Bundan sonra gene sâhil boylarını tâkib ederek daha şimale doğru çıkan Barbaros nihayet Roma'nın iskelesi olan ve Türklerin «Tiber», Fransızların «Tibre» ve İtalyanların da «Tevere» dedikleri nehrin ağzında bulunan Ostia limanına dayanmıştır! Bu liman Roma şehrinin 16 kilometre cenubu-garbîsindedir: Papalıkla Hıristiyanlığın. pâyıtahtı ve can evi demek olan Roma'nın kapısı vaziyetinde bulunan bu limanda, şanlı adı yıllardanberi Avrupa'yı titreten Barbaros'un kumandasındaki Türk donanmasının görünüvermesi ve hattâ Tiber nehrinin ağzına kadar sokularak, su almıya başlaması Roma'da müdhiş bir panik uyandırmış, ilkönce râhipler, râhibeler, kadınlar, kızlar ve çocuklar dağlara doğru kaçmış ve bilhassa gece olup ortalığa karanlık basınca:

— Barbaros geliyor!

vâveylâları içinde her tarafa kaçışan halk kütleleri artık zaptedilmez bir hâle gelmiştir: Büyük Türk amirali o gece «Kızıl-Elma»ya o kadar yaklaşmıştır ki, şanlı elini şöyle bir uzatmakla. ırkının asırlardanberi sayıkladığı o muhteşem meyveyi koparıvermek onun için artık işten bile değildir! Fakat donanmasında bütün kuvvetini zilletinden alan uğursuz bir tip vardır:

Müslüman Türklerden imdâd istediği için ötedenberi Hıristiyanlık âleminin nefret ve lânetine marûz olan Fransa kralının iki yüzlü sefiri Türk donanmasındadır! Efendisinin davet ettiği ve kendisinin de binip getirdiği bir donanmanın Fransa'ya giderken Ostia sâhillerine asker döküp Vatikan'ın kulelerine Müslüman-Türk bayraklarını dikmesi demek, François'yı da, Fransa krallığını da Katolik âleminden ebediyyen ayıracak bir hâdise demektir: İşte bundan dolayı sefir Polin meselenin siyasî mahzurlarından bahsederek Barbaros'a yalvarıp yakarmış, böyle bir hareketin Fransa'yı kurtaracağına büsbütün mahvedeceğinden bahsetmiş ve Barbaros da bütün ihânetlerine rağmen Fransa'yı kurtarmak vazifesiyle sefere çıkmış olduğu için sefirin Roma'ya bir teminat mektubu göndermesine müsaade etmiştir! Bu suretle «Kızıl-Elma» Barbaros'un elinden bir kere daha kurtulmuş demektir! Fakat Romalıların bu Fransız teminâtına itimâd etmedikleri için Türk donanması Ostia'dan çekilinciye kadar dehşet ve heyecan içinde kaldıkları ve hattâ Barbaros'un hareketinden sonra bile bu heyecanın bir müddet daha devam etmiş olduğu rivâyet edilir. — Bir taraftan Roma şehri panik içinde çalkalanırken, bir taraftan da Ostia ve Nettuno ahalisi Türk donanmasına erzak ve yemiş taşıyarak hizmet ve gayretleriyle Barbaros'un merhametini celbetmiye çalışmışlardır. — «Don Diego Gaetano»nun kızı «Dona Maria»nın Mesina veyâhut Reggio'da esir olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır).

22 Haziran=19 Rebî'ül-evvel, Cuma: Valpo kalesinin fethi.

(Kanunî Sultan Süleyman Avusturya seferine çıkmak üzere 23 Nisan=18 Muharrem Pazartesi günü Edirne'den hareket ettiği sırada Budin Beylerbeyi Bali ve Bosna Beylerbeyi Ulama paşalarla o taraflardaki sancak beylerinden bâzıları da ilk harekâta, girişmek üzere Macaristan ve Esklâvonya'nın Avusturya işgâlinde bulunan kalelerine karşı harekete başlamışlardır: Daha pâdişah gelmeden evvel bu hudut beylerinin Athina, Sophronica, Belostina, Rahoczsa ve Nana kalelerini fethettikten sonra bunlardan daha müstahkem bir mevki olan Valpo kalesini de muhâsara etmiş oldukları Sultan Süleyman'a yolda müjdelenmiş, ordunun pişdar kuvvetlerine kumanda eden Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa da askeriyle beraber muhâsara kuvvetlerine iltihak etmiş ve işte bunun üzerine yapılan umumî bir hücumla bu mühim mevki cebren fethedilmiştir. Bununla beraber Valpo'nun bir kaç gün mukâvemet ettikten sonra teslim olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Peçevî'ye göre kalenin teslimi Kanunî'nin buraya muvâsalatı üzerinedir: Fakat ondan evvel teslim olduğu ve Sultan Süleyman gelirken müjdesini aldığı hakkında daha kuvvetli bir rivâyet de vardır).

4 Temmuz=1 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Pecs kalesinin teslimi.

(Budin'in 166 kilometre cenubugarbîsinde bulunan bu kalenin ismi Osmanlı menbâlarında «Peçuy» şeklinde yazılır ve bu imlâ hem «Peçuy», hem «Peçevî» şeklinde okunabilir: Büyük Osmanlı müverrihi «Peçevî» buralıdır; Almanlar bu şehre «Fünfkirchen» ismini vermişlerdir; en eski Macar kilisesinin işte burada olduğu rivâyet edilir; bu kale evvelce Zapolya'ya aid olduğu halde onun ölümü üzerine sonradan Avusturyalılar tarafından işgâl edilmiştir: Peçevî'nin rivâyetine göre bu kasaba Mohaç beyi Kasım Beye teslim olmuştur ve teslim tarihi de Rebî'ül-evvel=Haziran ayının son günlerine müsâdiftir; fakat aşağıki fıkrada görülecek Siklos fethinden bir gün evvel teslim olduğu hakkında daha kuvvetli bir rivâyet mevcud olduğu için burada 4 Temmuz=1 Rebî'ül-âhir Çarşanba tarihi esas ittihâz edilmiştir).

5 Temmuz=2 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Siklos=Şiklos şehrinin teslimi.

(Sekiz gündür muhâsara altında bulunan bu şehir nihayet bu gün teslim olmuşsa da iç-kalesi mukâvemette devam etmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Şikloş şehrinin teslimi için 1 Rebî'ül-âhir=4 Temmuz Çarşanba tarihi de rivâyet edilir).

8 Temmuz=5 Rebî'ül-âhir, Pazar: Siklos=Şiklos kalesinin teslimi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz şehir tesliminden sonra iç-kale ancak üç gün mukâvemet edebildikten sonra nihayet bu gün teslim olmak mecburiyyetinde kalmıştır: Bundan evvel şehirle beraber müdafaa ettiği günler de hesab edilmek şartiyle kalenin Türk taarruzuna ancak 10 gün mukâvemet edip 11 inci gün teslim olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Şikloş kalesinin 14 Rebî'ül-âhir=17 Temmuz Salı gününe kadar mukâvemet ettiği hakkında da bir rivâyet vardır: Daha zayıf olan bu ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde kalenin 20 gün mukâvemet etmiş olması lâzımgelir).

20 Temmuz=17 Rebî'ül-âhir, Cuma: Fransa'ya yardım etmek için giden Türk donanmasının Marsilya'ya muvâsalatı.

(Barbaros'un kumandasında hareket eden Osmanlı donanmasının Istanbul'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasına ve İtalya sâhillerindeki faaliyeti için de «20 Haziran» fıkrasına bakınız. — İtalya üzerinden Fransanm cenup sâhillerine teveccüh eden Barbaros Toulon önlerinden geçerken ve bir rivâyete göre de ilkönce bu limana uğradığı zaman orada bulunan üç Fransız kadırgası tarafından bütün yelkenleri üç defa indirilip kaldırılmak suretiyle selâmlanmış ve bu kadırgaların direklerindeki Fransız krallığı bayrakları derhâl indirilerek onların yerlerine Türk bayrakları çekilmiştir. — Toulon üzerinden Marsilya'ya giden Barbaros burada çok parlak tezâhüratla istikbal edilmiş, Türk donanmasını «Comte d'Enghien» ve «François de Bourbon» kumandasında 30 gemiden mürekkep bir Fransız filosu karşılamış, Marsilya'nın 3 kilometre cenubugarbîsinde bulunan «İf» adasındaki istihkâmın önüne gelindiği zaman Türk gemileri ikişer selâm topu atmış ve buna gerek kalenin, gerek Fransız donanmasının bütün topları birden mukabelede bulunmuştur: — Barbaros'un donanmasını dışarda bırakarak otuz kalyonla limana girdiği rivâyet edilir. — Yıllardanberi bütün Avrupa Hıristiyanlık âlemini titreten şanlı Türkün Fransa'yı kurtarmak için Marsilya'ya gelişi Fransızlar için fevkalâde bir hâdise olmuş, saray zâdegânının bir çokları büyük kahramanı görebilmek için Marsilya'ya gelmiş ve hattâ Fransa'nın bir çok yerlerinden çok kalabalık halk kütleleri de Marsilya'ya akın etmiş olduğu için iâşe müşkilâtından dolayı Birinci François bir irâde neşrederek bu halk akınlarının önüne geçmek mecburiyetinde kalmıştır. — Barbaros'un kumandasındaki 30 gemilik Türk filosu Marsilya limanına girerken sâhillere birikmiş olan ahali Akdeniz fatihini en hararetli tezâhürlerle alkışlamıştır. — Krallık hânedanına mensub olan «Comte d'Enghien» Barbaros'un Amiral gemisine giderek büyük Türkü Fransa kralı, Fransız milleti ve Marsilya şehri nâmına selâmlayıp kralın buradaki köşküne davet etmiştir: Fransa donanmasının Başkumandanı olan bu prensin o sırada ancak yirmi yaşlarında olduğu rivâyet edilir. — Barbaros'un karaya çıkması muvâsalatının ertesi günüdür).

21 Temmuz=18 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Büyük Türk amirali Barbaros-Hayrüddin Paşa'nın Marsilya'da karaya çıkması.

(Filo kumandanlarıyla büyük Türk kapdanlarından mürekkep bir maiyyetle ve Fransızların gözlerini kamaştıran sırmalı elbiseler ve murassâ silâhlarla hem şehri ziyaret, hem kral nâmına yapılan resmî ziyâfete icâbet için bu gün karaya çıkan şanlı Barbaros Cezâyir hükümdarı sayıldığı için krallara mahsus merâsimle karşılanmış, halkın şiddetli alkışları

içinde karaya ayak bastığı zaman Kral nâmına «Comte d'Enghien» ve şehir nâmına da «Provence» valisi «Baron de Grignan» tarafından istikbâl edilmiştir. — Bu gün verilen resmî ziyâfetin çok parlak olduğundan bahsedilir: Fakat Barbaros Fransa'nın harb hazırlıklarını hiç de parlak bulmamış, henüz hiç bir şey yapılmamış olduğunu anladığı için Fransızları tekdir ederek bağırıp çağırmış ve nihayet «Comte d'Enghien» büyük kahramanı bin müşkilâtla teskin etmiye muvaffak olmuştur. — Ziyâfetten sonra Barbaros'un amiral gemisine büyük bir hiddet içinde dönmüş olduğu rivâyet edilir).

29 Temmuz=26 Rebî'ül-âhir, Pazar: Gran=Esztergom muhâsarası.

(Türklerin «Usturgon» dedikleri bu mühim ve müstahkem mevki, Gran ve Tuna nehirlerinin kavşağında, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Budin'in 45 kilometre şimaligarbîsinde bir vilâyet merkezidir: Ayni zamanda bir Başpiskoposluk merkezi olan bu şehir Zapolya'nın ölümünden evvel Avusturyalıların eline geçmiş ve Alman, İspanyol ve İtalyan askerlerinden muhâfızlar konulmuştur; bunlar teslim teklifine muvâfakat etmedikleri için bu günden itibaren şiddetli bir muhâsara başlamış ve kale 315 topla döğülmüştür: Aşağıki fıkraya bakınız).

10 Ağustos=9 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Gran=Esztergom fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Usturgon» ismiyle bahsedilen bu mühim mevki Türk muhâsarasına ancak 12 gün mukâvemet edebildikten sonra nihayet bu gün müdâfilerin çekilip gitmelerine müsâade edilmek şartiyle bir mukavele imza edilerek teslim olmuştur: Diğer bir rivâyete göre de bu muvaffakiyet 2 Cumâda-l-ûlâ=3 Ağustos Cuma gününe müsâdiftir; bu rivâyet doğru olduğu takdirde Usturgon'un ancak beş gün müdafaa edebildikten sonra altıncı gün teslim edilmiş olması lâzımgelir. — Şehrin büyük katedrali derhâl câmiye tahvil edilerek daima riâyet edilen eski Osmanlı an'anesi mucibince Kanunî Sultan Süleyman bu gün şehre girip Cuma namazını işte bu yeni câmide kılmış ve nâmına hutba okunmuştur. — Muhâsara esnâsında bu gotik katedralin tepesindeki altın haçın bir gülle isâbetiyle yıkılıp devrildiğini gören Sultan Süleyman'ın bu tesadüfü bir «fâl-i hayr» addederek:

— Artık şehri fethettik demektir!

diye haykırdığı rivâyet edilir. — Usturgon Budin Beylerbeyliğine ilhâk edilmiş ve bu mevkide bulunan Bali Paşa o sırada vefât etmiş olduğu için yerine Yahya-Paşa-zâde Mehmet Bey tâyin edilmiştir).

15 Ağustos=14 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Barbaros'un kumandasındaki Türk donanmasının Marsilya'dan Toulon'a hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Türk donanması Fransızlarla elbirliği ederek büyük bir harb hareketine geçmek üzere Marsilya'ya gelmiş olduğu halde Fransızlarda hiç bir hazırlık olmadığı için burada beklemek mecburiyeti hâsıl olmuş, Barbaros pek haklı olarak hiddetlenip kralın mümessillerini azarlamış, mevsim ilerlemeden evvel harekete geçilemiyeceği için çok kızmış ve bir taraftan da Türk donanmasının Marsilya önlerinde boşuna bekleyip durması bu şehirde iâşe bakımından bir çok müşkilâta sebeb olmuştur! Fransızların bu vaziyetine sebeb olarak Hıristiyanlara karşı Müslüman donanmasını imdâdına çağırdığından dolayı kralın Katolik âleminden korkmıya başlamış olduğundan bahsedilir! Bu vaziyeti bilhassa Charles-Quint pek çok istismâr etmiş ve bütün Hıristiyanlık âleminde Birinci François'yı bir din hâini telâkki ettirecek bir propaganda yapmıştır. Hattâ bundan dolayı Fransa kralının Türklerden istimdâd ettiğine pişman

olduğundan bile bahsedilir! Bununla beraber Barbaros'un hiç bir şey yapmadan geri dönmiyeceğini çok iyi bildiği için ehemmiyetsiz bir hareketle işi idare etmiye karar vererek hem Barbaros'u, hem Katolik âlemini tatmin etmek siyasetine sarılmak istemiştir: İmparatorluğa karşı büyük bir harekete girişmiyerek Nice=Nis şehri üzerine bir sefer açmakla iktifâ etmesi işte bundan dolayıdır. Barbaros bundan hiç memnun olmadığı ve hattâ kendisinin büyük bir sefer için geldiğini söylediği halde, Fransa krallığı nâmına kendiliğinden öyle bir sefer açamıyacağı için Nice=Nis hareketini ister istemez kabule mecbur olmuştur! Marsilya'dan Toulon'a gelmesi işte bundan dolayıdır: Zaten Birinci François Toulon limanını ve şehrin idaresini sefer nihayetine kadar Barbaros'a terketmiş ve bu hususta ahaliye hitâben bir irâde bile neşretmiştir; tabiî bu vaziyette Toulon muvakkaten bir Türk şehri olmuş ve hattâ Türk bayrağı çekilmiştir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

20 Ağustos=19 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: «Nice=Nis» fethi.

(Bu seferde Toulon'dan kalkan Barbaros'un maiyyetine ehemmiyetsiz bir Fransız filosu da iltihak etmiştir: Kendilerine ait şeyleri çok büyük göstermek za'afına müptelâ olan Fransız menbâları kuru bir gösterişten başka hiç bir mahiyet ve kıymeti olmıyan bu filoyu «François de Bourbon» kumandasında 22 kadırga ile Istanbul sefirliğinde bulunmuş olan «Paulin/Polin» kumandasında 18 küçük gemiden ve ayrıca Kont «de La Anguilara»ya ait dört kalyondan mürekkep gösterirler: Bunların mecmûu 44 gemi tutmaktadır; halbuki gene Fransız menbâlarından bâzılarında bu filonun yalnız 40 gemiden ibaret olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; fakat buna mukabil bâzı Osmanlı menbâlarında Fransız filosu dördü kalyon ve sekizi kadırga nevinden olmak üzere 12 gemiye münhasır gösterilir! Bu gemilerle nakledilen Fransız askerlerinin mıkdarı da onların menbâlarında yedi binden başlayıp 18 bine kadar çıkarılır! Bütün bu derme çatma kuvvetler krallık hânedanından «Comte d'Enghien»in kumandasına verilmiştir: Fakat tabiî bu prens doğrudan doğruya Barbaros'un emri altındadır. Söküntü ve döküntü makulesinden olan bu Fransız askerleriyle gemilerinin iki mühim eksikleri vardır: Bunların birincisi baruttan, ikincisi de tâlim ve terbiyeden mahrumiyyetleridir! Onun için daha Toulon'dan hareket eder etmez Barbaros'dan barutla gülle istemiye başlamışlar ve seferin sonuna kadar cephâneleri tükendikçe Türklerden isteyip durmuşlardır! Bu rezalet Fransız menbâlarının itirâfiyle de sâbittir! Hattâ bundan dolayı Barbaros'un şöyle bir sözüne de tesâdüf edilir:

— Şu Fransızların askerliğine diyecek yok doğrusu! Gemilerine şarap fıçıları doldurmayı unutmuyorlar da barut fıçılarını unutuyorlar!

Tabiî böyle bir vaziyette Barbaros gibi o devrin en yüksek medeniyyetiyle tekniğini temsil eden bir Başkumandan nazarında o kadar iptidaî bir seviyyede bulunan Fransız gemileriyle askerleri ancak nezâketen ve siyâseten tahammül edilen bir kuru kalabalıktan başka bir şey değildir! — «Nice» şehri o sırada Almanya imparatoru Charles-Quint'in hâkimiyyeti altında bulunan Savoie/Savoja dukasının elinde kalmış yegâne şehirdir: Barbaros donanmasını bu şehrin pek yakınında bulunan Villafranca/Villefranche limanına sokmuş ve burasını bombardıman edip işgâl ettikten sonra bataryalarını o civardaki dağlardan aşırmak suretiyle Nice/Nizza şehrine hâkim bir vaziyet almıştır: Şehir muhâfızları büyük Türkün insâniyet nâmına yaptığı teslim teklifini reddetmiş oldukları için derhâl şiddetli bir ateş açılmış ve bu müdhiş bombardıman altında mukâvemet imkânı kalmadığını anlıyan Nisliler nihayet teslim olmaktan başka çare bulamamışlardır! Şehri saran Türk kuvvetlerinin büyük bir sür'atle yerden fışkırır gibi vücuda getirdikleri meterislerle bataryalar karşısında Fransızların duydukları hayretler kendi menbâlarının itirâflarıyla sâbittir! «Nice» şehrinin tesliminde Fransız kumandanları bir entrika çevirip müdâfilerle gizli bir muhâbereye girişmişler ve şehir

servetinin ganîmet olarak Türk ordusuna intikal etmemesi için Fransızlara teslim olmalarını temin etmişlerdir! Türklerin haberi olmadan Fransızların Nislilere canlarıyla mallarını bağışlamaları Barbaros'un pek haklı olarak son derece hiddetlenmesine sebeb olmuş ve hattâ sefir Polin'le François de Bourbon idâm veyâhut dayak cezasından güç hâlle kurtulabilmişlerdir! Şehir işte bu suretle, teslim olduğu halde mukâvemette devam eden kalenin artık fethine lüzum görmiyen Barbaros'un birdenbire Toulon'a avdet emrini vermesi her halde bu Fransız ihânetinin hak ettiği bir mukabele demektir: Halbuki bâzı Fransız menbâlarında bu meselenin büsbütün başka bir izâhınâ tesâdüf edilir; bu tuhaf rivâyete göre o sırada bir mektup ele geçmiş ve kale muhâfızına yazılan bu mektuptan mahsurlara yardım kuvvetleri gelmekte olduğu anlaşıldığı için muhâsara kaldırılmıştır! Büyük bir sefer açmadıkları için Fransızlara söylemediğini bırakmamış ve Nis seferini hiçe saymış olan Barbaros'un öyle bir haber üzerine muhâsara kaldırmış olması akla sığacak iddiâlardan değildir! İşin hakikati Fransızların ihânetidir. — Nis muharebesindeki Türk telefâtının mecmûu yüz kişiden ibaret gösterilir. — Bu vaziyet üzerine Barbaros top bataryalarını tekrar dağlardan aşırıp Villafranca'ya getirmiş ve oradan da kış mevsimini geçirmek üzere Toulon'a gelmiştir. — Barbaros'un Toulon'da geçirdiği zaman boş geçmemiş, filo kumandanları olan Salih ve Hasan Reisler İspanya'nın Katalonya sâhillerini vurup bir çok esirler ve ganîmetler alarak Cezâyir'e götürmüşlerdir: Hattâ bundan dolayı o sırada Cezâyir Beylerbeyliğinde İspanyol kızlarının piyasası hiç bahasına kadar düşmüş olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır! — Gerek Nis seferinden evvel, gerek o sefer esnâsında ve gerekse ondan sonra Toulon'da geçirilen bütün bir kış mevsiminde Andréa Doria'nın kumandasındaki İmparatorluk donanması hiç görünmemiş ve hattâ Doria bilvâsıta Barbaros'la anlaşarak kendisine Cinivizlerin büyük kürekler satmasına bile delâlet etmiştir! Gene bu anlaşma mucibince imparatorluk donanmasında esir olan meşhur Turgut-Reis de hafif bir fidye mukabilinde Barbaros'a iâde edilmiştir! Nis seferini yapan Türk donanması Toulon limanında dururken ve bir taraftan da Salih ve Hasan Reisler İspanya ve Sardenya sâhillerini yıkıp yakarak binlerce esir alırken İmparatorluk donanmasının böyle bir vaziyet alması tabiî Preveze muharebesindenberi Akdeniz'in artık tamamiyle Türk hâkimiyyeti altına girmiş olmasındandır. — Bu sırada bir taraftan da İspanya'nın Valencia eyâletindeki müslüman Araplar İspanyol idaresine ısyan ederek Türklerle elbirliği etmek için mücâdeleye girişmişler ve Hattâ Barbaros'la irtibat temin etmişlerdir. — 8 Eylül=8 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Nis'de çıkan ve şehrin büyük bir kısmını yakan bir yangın bir çok Fransız menbâlarında Türklere isnâd edilirse de bunun alelûsul tertib edilmiş bir iftiradan başka bir şey olmadığı muâsır bir Fransız menbâının şu itirâfiyle sâbittir:

«Be quoi il ne faut blâmer Barbarousse ni les Sarrasins, car ils étoient déjà éloignés; toutefois on rejeta cette faute sur eux pour l'honneur de la France et de la Chrétienté».

Fransa ile Hıristiyanlığın şerefini kurtarmak için bu cinayetin Türklere isnâd edildiğini itirâf etmekten çekinmiyen bu menbâın verdiği ibret dersi, Türkler aleyhindeki iftirâların mahiyetlerine çok güzel bir miyar olabilir! Bundan başka Türk donanmasının Fransız limanlarında gösterdiği sıkı disiplin ve sessizlik içindeki intizam hakkında da bir çok itirâflar vardır. — Türk donanması Fransa'da bulunduğu müddetçe ayda elli bin duka altını tesviyesini taahhüd etmiş olan Fransa hükûmetinin tediyatta gösterdiği intizamsızlık Barbaros'un hiddetine sebeb olduğu için Fransa kralı hemen yola gelmek mecburiyetinde kalmış, bu vaziyet fakir Fransız hazinesini büsbütün sarsmış ve nihayet bahar mevsiminde Türk donanması artık avdet için Akdenize açılırken Birinci François Barbaros'a harb masrafı olarak sekiz yüz bin duka altını tesviye ettikten başka, hazinesinin en kıymetli kumaşlarıyla altın ve gümüş takımlarından bir çok hediyeler takdim etmek suretiyle kusurlarını affettirmiye çalışmıştır; büyük Amiral muhtelif tarihlerde Fransızların ellerine geçmiş olan Türk ve

müslüman esirlerin hepsini kurtarıp donanmasına almış ve hattâ bunlardan başka Fransızlardan da kürek çektirmek için bir mıkdar adam almıştır. — Toulon'da bulunduğu müddetçe Barbaros'un çan çalınmasını men'ettiği ve muvakkaten Türk şehri olan Toulon'da her gün beş vakit ezan okunduğu rivâyet edilir: Diğer bir rivâyete göre de Toulon ve havâlisinden vergi bile alınmıştır. — Barbaros'un Toulon'dan ertesi sene Ağustos'da ayrılmış olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir: En kuvvetli rivâyetlere göre yalnız kış mevsimini burada çıkarıp 1544=951 senesi Nisan=Muharrem ayında Fransa'dan ayrılarak İtalya sâhilleriyle adalarından bir çoklarını yıkıp yakmış ve bütün donanmasını dolduracak kadar esir ve ganîmet alarak Ağustos=Cumâda-l-ûlâ/Cumâda-l-âhire ayında Istanbul'a avdet etmiştir; biraz daha evvel döndüğü hakkında da bir takım rivâyetler vardır. — Barbaros'un bu seferinde Toulon şehri 1543=950 senesi 5 Ağustos=4 Cumâda-l-ûlâ Pazar gününden 1544=951 senesi Nisan=Muharrem ayına kadar takriben sekiz ay Türk idaresinde kalmıştır. — Büyük denizcinin Istanbul'a götürdüğü giranbahâ ganîmetlerden başka 14 bin esir de getirmiş olduğu rivâyet edilir).

20 Ağustos=19 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: «İstoni-i-Belgrad» muhâsarası.

(Türklerin «İstoni-i-Belgrad» veyâhut «İstolni-Belgrad» dedikleri bu Macarca ismi «Szekesfehervar» ve Almanca ismi de «Stuhlweissenburg» şeklindedir: Türklerin kullandıkları şekil için aşağıki fıkraya bakınız. — Bu meşhur kale Zapolya'nın ölümünde kral Ferdinand'ın fırsattan istifâde ederek işgâl ettirdiği yerlerdendir: 1541=948 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına bakınız. — Burada muhâfız olarak Alman, İtalyan ve Macar askerlerinden mürekkep imparatorluk kıt'aları vardır).

4 Eylül=4 Cumâda-l-âhire, Salı: «İstoni-i-Belgrad» fethi.

(3 Eylül=3 Cumâda-l-âhire Pazartesi rivâyeti de vardır. — Macarların «Szekesfehervar» ve Almanların da «Stuhlweissenburg» dedikleri bu büyük şehir eski Macar krallarının tetevvüç merâsimlerine tam beş asır sahne olan ve kralların mezarlarını da ihtivâ eden «Assomption» kilisesiyle meşhur bir eyâlet merkezidir. Budin'in 58 kilometre cenubugarbîsine tesâdüf eden bu mühim merkeze Türklerin verdikleri «İstoni-i-Belgrad» yahut «İstolni-Belgrad» ismini Peçevî şeyle izah etmektedir:

«Vasat-ı kal'ada bir kenîsây-ı âlî-tâk felek-i nüh-tıbâk gibi bî-mânend-i âfâk idi. Cânibi cenubda krallara medfen olmak içün bir azîm kubbe binâ olunup kenîse-î mezbûreye muttasıl idi. Belki on kralın lâşe-i murdârı anda medfun idi. Bâ'd-l-feth bu kenîse yine kefere elinde ibka olunmuş idi ve krallar cülûsu dahî bunda olmak mukarrer olmuş idi ve krallık ile bunda bîat olunurlar idi: Hattâ «İstoni» dimek Hırvat lisanında iskemle, ya'nî Taht ma'nâsınadır; ol eclden ki kralların medfeni ve cülûs idecek yeri olmağla içlerinde gaayet mu'teber yer idi».

Bu izaha göre «İstoni-i-Belgrad» terkibinin «Belgrad'ın pâyıtahtı» mânâsına gelmesi ve bunun da Belgrad şehrinin Macarlardan fethedilmiş olmasıyla alâkadar bulunması lâzımgelir. — Bu şehrin 15 gün süren muhâsarası esnâsında iki büyük hücum yapıldıktan sonra üçüncüsünde kale fethedilmiştir. — Kahramanca bir müdafaa yapmış olan Macar kumandanı «Varcocs» un fetihten sonra huzura kabul edilerek Sultan Süleyman'ın elini öpmek şerefini ihrâza muvaffak olduğu rivâyet edilir. — Kanunî şehre girdiği zaman «Assomption» kilisesiyle krallar medfenini gezmiştir; Solakzâde medfenin manzarasını şöyle anlatır:

«Ol medfen-i pür-fiten-i ma'bed-i mevfur-ül-hazen murassa' taçlı, parmakları mücevher yüzüklü kadîdler ve göğüslerinde ze'r-ü-sîmden zî-kıymet salîbler ile müzeyyen ve her birinin

mertebesince makam-ı muayyeneleri olup birer kûşeye vaz'itmişler: Ehl-i-nazar ve ibretbîn olanlar dünyâ ne makule dâr-ı fenâ idüğün bildiler ve düşmen-i nâkıs-ül-iyârın akılları olmadığın idrâk kıldılar».

Ahalinin ricası üzerine bu kilise kendilerine bırakılıp başka bir kilise câmiye tahvil edilmiş ve bu tarihten üç gün sonra 7 Eylül=7 Cumâda-l-âhire Cuma günü orada namaz kılınıp Kanunî'nin huzurunda hutba okunmuştur. — İstoni-i-Belgrad bir sancak merkezi ittihâz edilmiş ve Budin Beylerbeyliğine ilhâk edilen bu yeni sancak beyliğine «Lepanto=İnebahtı» beyi Ahmed Bey senede «altı kere yüz bin akça» yâni ayda takriben bin altın tahsisâtla tâyin edilmiştir: Bu Ahmed Bey, Budin Beylerbeyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın kardeşidir; maiyyetine muhâfız olarak bini Yeniçeri olmak üzere dört bin asker bırakıldıktan sonra mevsim ilerlemiş olduğu için artık avdet kararı verilmiştir).

9 Teşrinievvel=10 Receb, Salı: Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(5 Receb=4 Teşrinievvel Perşenbe tarihini gösteren zayıf bir rivâyet de vardır: Hammer Kanunî'nin Peşte üzerinden Belgrad'a muvâsalatını 21 Eylül=21 Cumâda-l-âhire Cuma gününe müsâdif gösterirse de doğru olmaması lâzımgelir: Zaten Osmanlı menbâlarında umumiyetle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesâdüf edilir).

5/6 Teşrinisâni=7/8 Şa'ban, Pazartesi/Salı gecesi: Kanunî'nin veliahdi ve Mağnisa valisi Şehzâde Mehmed'in ölümü.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın sekiz oğlu olmuştur: Bunlardan Şehzâde Murad 927=1520-1521, Mahmud 928=1521-1522 ve Abdullah da 932=1525-1526 tarihlerinde çocukken ölmüşlerdir. Sağ kalan diğer beş oğlundan Şehzâde Mustafa 921=1515 de, Mehmet 927=1520-1521 de, Selim 930=1524 de, Bâyezid 932=1525-1526 da ve en küçükleri olan Cihangir de 937=1530-1531 de doğmuştur: O sırada bunların birincisi 28, ikincisi 22, üçüncüsü 19, dördüncüsü 17 ve beşincisi de 12-13 yaşlarındadır. Bu şehzâdelerin ilmî, edebî ve askerî tahsil ve terbiyelerine son derece itinâ edilmiş ve eski Osmanlı âdetince Anadolu valiliklerinde istihdâm edilerek idare tecribesi görmelerine de imkân verilmiştir. Edebî kültürleri çok kuvvetli olan bu beş şehzâdenin beşi de şairdir ve çok güzel şiirleri vardır. — Osmanlı saltanatında o zaman henüz «Ekberiyyet» kaidesi takarrür etmemiş olduğu için, Sultan Süleyman bu beş oğlundan en çok sevdiği Şehzâde Mehmed'i veliahd ittihâz etmiş ve işte bundan dolayı onu Istanbul'a en yakın vilâyet olan Saruhan valiliğine tâyin etmiştir: Veliahdin pâyıtahta en yakın vilâyet valiliğine tâyini, pâdişah öldüğü zaman derhâl ve bilhassa diğer kardeşlerinden evvel Istanbul'a gelip cülûs edebilmesini temin fikriyle izah edilir. Kanunî'nin ikinci oğlu Mehmed'i veliahd ittihâz etmiş olduğu gerek işte bu en yakın vilâyete tâyin etmiş olmasından, gerek en sevgili oğlu olduğu hakkındaki rivâyetlerden ve gerekse türbesindeki mezarının üstüne ağaçtan bir taht şekli koydurmuş olmasından anlaşılmaktadır. — Ahlâkî fazîletleriyle de kendini sevdirmiş olan bu mümtâz prensin Mağnisa'da vefatı Osmanlı menbâlarında umumiyetle «8 Şa'ban Pazartesi gecesi»ne müsâdif gösterilir: Fakat Şa'ban'ın sekizinci günü Salı'ya müsâdif olduğu için «Pazartesi gecesi» tabiriyle her halde «7/8 Şa'ban Pazartesi/Salı gecesi»nin kastedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Kanunî Sultan Süleyman en kuvvetli rivâyete göre 1495=900 senesi 27 Nisan=1 Şa'ban Pazartesi günü dünyaya gelmiş olduğuna nazaran, bu sırada 49 yaşına basmış ve 23 senedir zaferler ve azametler içinde geçen muhteşem bir saltanattan sonra hayatının ilk büyük acısını işte bu yaşında görmüştür: Mukadderâtın o büyük adama ilk büyük darbesi işte budur. — Osmanlı menbâlarında bu kara-haberin Sultan Süleyman'a Macaristan'dan dönerken arzedildiğinden bahsedilirse de nerede geldiği pek belli değildir: Meselâ Edirne'ye gelirken,

Edirne'de, Çorlu civârında ve hattâ daha zayıf bir rivâyete göre Istanbul'a avdetinden sonra haber geldiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır; Edirne rivâyeti en kuvvetleridir ve hattâ bunun üzerine pâdişahın büyük bir sür'atle Istanbul'a geldiği ve ayni zamanda cenâzenin pâyıtahta naklini de emrettiği rivâyet edilir. — Şiirlerinden ancak bâzı parçalar görebildiğim Şehzâde Mehmed'in şu beyti üslûbunun kuvvetini göstermiye kâfi gelecek kadar güzeldir:

Dilber oldur ey Muhammed hışm idince âşıka
Boynuna bend eylerüm zülf-î hümâyûnum

diye Kanunî'nin bu sevgili oğlu için yaptırdığı «Şehzâde câmii» ile türbesi için aşağıki fıkralara bakınız).

16 Teşrinisâni=18 Şa'ban, Cuma: Kanunî'nin Istanbul'a avdeti ve veliahdinin cenâze merâsimi.

(Edirne üzerinden Istanbul'a gelen Sultan Süleyman'ın avdet tarihini 23 Şa'ban=21 Teşrinisâni Çarşanba gününe müsâdif gösteren bir rivâyet daha varsa da doğru olmadığı anlaşılmaktadır: Çünkü Şehzâde Mehmed'in bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 18 Şa'ban=16 Teşrinisâni Cuma günü defnedildiğinde ve babasının da cenâze merâsimine iştirâk etmiş olduğunda Osmanlı menbâları ittifak etmektedir: Yukarıki fıkrada'da gördüğümüz gibi, sevgili oğlunun ölümünü Edirne civârında haber almış olan Sultan Süleyman'ın büyük bir sür'atle Istanbul'a gelmiş olduğu rivâyet edilmekte olduğuna göre, cenâze merâsimi Pâdişahın geldiği gün yapılmış demektir; bu nokta bir çok menbâların ifâde tarzından da anlaşılmaktadır. — Kanunî'nin bu onuncu seferi Edirne'den bu senenin 23 Nisan=18 Muharrem Pazartesi günü hareketinden itibaren tam 6 ay 23 gün sürmüştür. — Veliahdin cenâzesi Mağnisa'dan arabayla nakledilmiş ve Üsküdar'da İbrahim-Ağa çiftliğinde tabuta konulduktan sonra Istanbul'a geçirilmiştir: Kanunî gelinceye kadar tabutun Bâyezid câmiinde durduğu ve pâdişah gelince cenâze namazı da orada kılındıktan sonra bütün devlet adamlarının ve Sultan Süleyman'ın iştirâkiyle çok muhteşem bir cenâze merâsimi yapılmış olduğu rivâyet edilir. — Şehzâde Mehmet Yeniçerilere aid olan «Eski-Odalar başı»nda hazırlanan bir mezara defnedilmiş ve işte o tarihten itibaren bu semte «Şehzâde-başı» denilmiştir: Kanunî'nin yaptırdığı türbeyle sevgili oğluna izâfe ettiği «Şehzâde câmii»'için aşağıki fıkraya bakınız. — Çok kuvvetli bir şair olan ve kalemi de kılıç gibi kullanan Kanunî Sultan Süleyman'ın bu büyük matem tarihini eski yazıdaki «Ebced» hesâbiyle tesbit eden iki mısrâı vardır; biri Türkçe, biri acemce yazılan bu mısrâların birincisi şöyledir:

Şehzâdeler güzidesi Sultan Mehemmedim

Acemce tarih mısrâı da şöyledir:

Merkad-i Sultan Muhammed bâd Firdevs-i ebed

Bu mısrâların her ikisi de «Ebced» hesâbiyle veliahdin ölüm tarihi olan «950» senesini gösterir: Bu Hicret yılının Milâdî karşılığı 1543 dür).

1544=951

Muharrem iptidâları: Şehzâde câmiinin inşâsına başlanması.

(Yukarıki fıkralarda vefatiyle defnini gördüğümüz Mağnisa valisi ve Kanunî'nin veliahdi Şehzâde Mehmed'in türbesiyle nâmına izâfe edilen câmiin inşâsına başlanması hakkında üç türlü rivâyet vardır:

1 — Câmiin inşâsına şehzâdenin ölümünden evvel başlanmıştır: Peçevî bu rivâyeti şöyle anlatır: «Ba'zı sâlhûrde pirlerden mesmûumuz olmuş idi: Ol câmi'-i şerifin binâsına mübâşeret ve esâsı yer yüzüne çıkmış idi, merhûmun meyyiti gelüp kurbünde defnolunmağla anlara izâfeyle itmâmâ eriştirildi». Fakat bu bir ağız rivâyetinden ibaret olduğu için ihtiyatla telâkki edilmelidir; bununla beraber «Tezkiret-ül-bünyân» ismindeki eserinde bizzat Mimar-Sinan da bu ağız rivâyetini teyid edebilecek bir ifâde kullanır: Bu müphem ifâdeye göre inşaâtın başlaması 950=1543 senesi Rebî'ül-evvel=Haziran iptidâlarına müsâdif olmak lâzımgelirse de, gene Mimar-Sinan bu câmiin şehzâde öldükten sonra onun ruhuna inşâsı emredilmiş olduğundan bahsetmekte olmasına ve şehzâdenin ölümü de o tarihten beş ay sonra olduğuna göre bu ifâdede her halde bir istinsah veyâhut tertip hatâsı olmak ihtimâli vardır:

2 — Osmanlı menbâlarında umumiyetle bu inşaâta 950=1543 tarihinde şehzâdenin defni üzerine başlandığından bahsedilir: Fakat ay ve gün tarihleri gösterilmediği gibi müphem bir ifâde kullanılmakta olduğu ve hattâ şehzâdenin ölümünden «sonra» tâbiri ertesi seneye de şâmil olabileceği için bu rivâyet de kat'î bir mahiyeti hâiz değildir;

3 — Bâzı yeni tetkiklere göre inşaâtın başlangıcı işte bu 1544=951 senesinin iptidâlarına müsâdiftir: Meselâ Halil Edhem Bey merhum bu fikirdedir; zaten şehzâdenin defni 950=1543 senesinin son aylarına müsâdif olduğu için burada ertesi senenin başları esas ittihâz edilmiştir. Herhalde temel atma merâsiminin tarihi mâlûm değildir: Bununla beraber Mimar-Sinan'ın yukarda gördüğümüz «Rebî'ül-evvel ibtidâsı» rivâyetinin bu 951 senesine aid olmak ihtimâli de yok değildir: Bu takdirde inşaâta Milâdın 1544 senesi Mayıs ayının 23 üncü Cuma günü başlanmış olması lâzımgelir; Celâl-zâde Mustafa'nın câmi inşâatını türbe ikmâl ediidikten sonra başlamış göstermesi de bu ihtimâli teyid edecek bir vaziyettir.

Koca-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılan bu muhteşem âbide'nin inşâsına «yüz elli yük akça» sarf edilmiş olduğu rivâyet edilir: bir «yük» yüz bin akçadır ve Kanunî devrinde bir altın takriben 50-60 akça tuttuğuna göre 150 yük akça 300,000 altın kadardır; yalnız o zamanki altının bugünküne nisbetle çok daha kıymetli olduğu da unutulmamalıdır. — Şehzâde câmii inşaâtının ikmâli için 1548=955 vukuâtının «Ağustos=Receb» fıkrasına bakınız).

23 Nisan=30 Muharrem, Çarşanba: Budin Beylerbeyi Yahyâ-Paşâ-zâde Mehmet Paşa'nın Macaristan'daki Avusturya kalelerine karşı hareketi.

(Kanunî'nin geçen 1543=950 seferindeki fütûhâtına mevsim sonundan dolayı fâsıla verilmiş ve şimdi sefer mevsimi olan baharın hulûlü geri kalan yerlerin de fethine fırsat vermiştir: İşte bundan dolayı Budin Beylerbeyi Mehmet Paşa kendi vilâyetine tâbi olan sancak beylerini askerleriyle beraber vilâyet merkezine toplamış ve bâzı kalelerden de birer mıkdar Yeniçeri alarak bu gün Budin'den harekete başlamıştır: Bu harekete bir çok muhâsara toplarıyla çıkan Mehmet Paşa'nın ilk hedefi, eski Macar krallığının en mühim ve mâmur merkezlerinden olan ve Zapolya öldüğü zaman Avusturyalıların eline geçen «Vişgrad» şehridir; ondan sonra da gerek bizzat Mehmet Paşa, gerek maiyyetindeki sancak beyleri tarafından muhtelif kaleler fethedilmiştir; Macaristan'ı Avusturyalılardan temizlemek için yapılan bu fütûhât şöyle sıralanabilir:

1 — İlk muhâsara edilen ve Osmanlı menbâlarında «Vişgrad» denilen büyük şehir Macarların «Wissegrad» ve Almanların da «Blindenburg» dedikleri kaledir: Bu müstahkem mevki ancak on gün mukâvemet edebildikten sonra teslim olmuştur:

2 — Eski Macaristan'ın eyâlet merkezlerinden olan ve Osmanlı menbâlarında «Noygrad» denilen «Neograd» kalesinin muhâfızları Türkler gelirken korkup kaçmış oldukları için bu mühim merkez hiç kan dökülmesine hâcet kalmaksızın işgâl edilmiştir;

3 — Ondan sonra gidilen «Hatwan=Hatvan» kalesinin muhâfızları da şehri ateşliyerek kaçmış oldukları için burası da harbsiz işgâl edilmiştir;

4 — Nihayet muhtelif kollardan hareket edilerek alınan yerler «Dombovar», «Daerbraekaez», «Simontornya» ve «Ozara» kaleleridir: Bunlardan Osmanlı men'bâlarının «Şimotorna» dedikleri «Simontornya» kalesi muhâsara edilirken Budin Beylerbeyi Mehmet Paşa Bosna ve Hırvatistan fütûhâtına yardım kuvvetleri göndermek emrini almış ve bunun üzerine bâzı sancak beylerinin kumandasında o cepheye de bir mıkdar asker yetiştirilmiştir: Bu yardımın sebebi, Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa'nın o taraftan sefere çıkmış olmasıdır.

Bu sırada Bosna cephesindeki fütûhâtın başında oranın Beylerbeyi olan Ulama Paşa ile beraber Hersek sancak beyi Malkoç Bey de vardır: Macaristan cephesinden aldıkları yardım kuvvetleriyle harekete geçen bu kumandanlar da Bosna'da Velika ve Hırvatistan'da Monoslo kalelerini fethetmişlerdir. — Gerek Macaristan, gerek Bosna ve Hırvatistan cephelerinde yapılan bu sür'atli fütühâtta zaptedilen yerler hep Avusturyalıların işgâlindeki kalelerdir. Tabiî bütün bu hareketler, Kanunî'nin geçen mevsimdeki fütuhâtının devamı demektir. — Her iki cephede fethedilen yerler hem Budin, hem Bosna vilâyetlerinde yeni sancaklar teşkiline sebeb olmuş ve bu suretle Osmanlı teşkilâtında «Budin Beylerbeyliği» denilen Orta-Macaristan on iki sancak beyliğine ayrılmıştır: Bu taksimât daha sonraları Osmanlı hududunun genişleyip daralmasına veyâhut bâzı sancakların başka vilâyetlere ilhâk edilişlerine göre bir takım değişikliklere uğramıştır; Budin vilâyetinin en çok genişlediği devirde sancakların sayısı on sekizi bulmuştur. Gene bu sırada Bosna vilâyeti de beş sancaktan mürekkeptir — Budin Beylerbeyliğinin malî teşkilâtına ve vergilerine esas olan tahrir defterleri Kanunî'nin işte bu sırada Budin Defterdarlığına tâyin etmiş olduğu Defterî-Halil Bey'in eseridir: Bu defterlerin Osmanlılar Macaristan'dan çekilinceye kadar esas tutulduğu rivâyet edilir).

28 Teşrinisâni=13 Ramazan, Cuma: Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa'nın azli ve «Kehle-i ikbâl» lâkabiyle meşhur Dâmâd-Rüstem Paşa'nın sadâreti.

(Osmanlı menbâlarında bu değişiklik umumiyetle 951=1544 tarihine müsâdif gösterilir: Ancak bâzı menbâlarda 952=1545 tarihi vardır; meselâ Hadım-Süleyman Paşa'dan evvel Vezâret'i-uzmâ makamında bulunmuş ve azlinden sonraki vukuâtı da tâkib ederek bir «Tevârîh-i âl-i Osman» yazmış olan Lûtfi Paşa bu meseleyi şöyle anlatır:

«Tarihin dokuz yüz elli ikisinde Süleyman Paşa ve Husrev Paşa pâdişâh-ı âlem-penâh huzurunda ba'zı husûsdan ötürü nâ-ma'kul ve nâ-sezâ kelimâtlar idüp-gaayetle edebsizlik ittiklerinden ötürü Pâdişâh-ı zaman dahî hayli bî-huzûr olup ikisin dahî vezâretden azleyledi».

Solakzâde tarihinin matbû nüshasında bu vak'a «Dokuz yüz elli bir senesinin evâili»ne müsâdif gösterilmekteyse de, bunun bir zühûl olduğu muhakkaktır: Çünkü o tarihten evvelki sene «951=1544» ve ondan bir sene sonrası da «953=1546» vukuâtına hasredilmektedir.

Hammer'in Atâ Bey tercemesinde de bu tebeddül «1544 Mart» ayına müsâdif gibi gösterilmişse de bunda da zühûl olduğu Fransızca nüshadaki «1545 Mart» tarihiyle sâbittir: Bir taraftan Solakzâdedeki «evâil» kaydinden ve bir taraftan da Avusturya vesikalarına istinâd eden Hammer'in bu ifâdesinden anlaşıldığına göre Hadım-Süleyman Paşa'nın azline sebeb olan kavga 1544=951 senesinin son günlerinde olmuş ve Rüstem Paşa'nın tâyini de 1545=952 senesinin ilk günlerine tesâdüf etmiştir; halbuki üniversite kütüphanesinde yazma bir nüshası bulunan Rüstem Paşa tarihinde bu tebeddül 951=1544 senesi 13 Ramazan=28 Teşrinisâni Cuma gününe müsâdif gösterilir: Bu rivâyetin sene rakamı umumiyetle kabul edilen tarihe uygun olduğu ve fazla olarak ay ve gün tarihlerini de gösterdiği için diğerlerinden daha doğru olduğu muhakkaktır. — Bu hesaba göre Hadım-Süleyman Paşa 1541=948 senesi Nisan nihayetlerinden bu güne kadar 3 sene 7 ay Sadârette bulunmuş demektir. — Hadım-Süleyman Paşa'nın azli hemen bütün menbâlarda hep ayni şekilde anlatılır; meselâ; Müneccim-başı'ya göre:

«Bir gün Dîvân-ı Hümâyûn'da Husrev Paşa ile müşâcere idüp üzerine hançer çekdi: Güc ile araladılar; bu sû'-i edebi içün Vezir-i-a'zamlıkdan azlolunmuşdur»!

Osman-zâde Tâib de «Hadîkat-ül-Vüzerâ» sında bu kavgayı şöyle anlatır:

«Dokuz yüz elli birde Dîvân-ı Hümâyûnda Dîvâne-Husrev Paşa ile muhill-i nâmûs-i Vezâret evzâa mübâderet itmeğin tâziyâne-i azl-ü-ib'âd ile te'dîb ve ta'yîn-i râtibe-i tekaaüd ile Mılgara'ya tağrîb olundu».

Hadım-Süleyman Paşa'yla Dîvân-ı-Hümâyun'da «münâzaa» ve «müşâcere» ettiğinden bahsedilen «Deli» yâhut «Dîvâne» Husrev Paşa Rumeli Beylerbeyliğinde ve Mısır valiliğinde bulunduktan sonra ikinci vezirliğe kadar yükselmiş bir Boşnak devşirmesidir ve Sokullu âilesindendir; bununla beraber Husrev Paşa'nın o sırada üçüncü vezir olduğu ve ikinci vezirlikte Dâmâd Rüstem Paşa bulunduğu hakkında'da bir rivâyet vardır. Bu ihtiyar vezirlerin birbirlerine hançer çekmeleriyle neticelenen ve Lûtfi Paşa'nın yukarda gördüğümüz ifâdesine göre Kanunî'nin huzurunda vukua gelen bu kavganın sebebi hakkında bir takım müphem izahlara tesâdüf edilir: Bütün bunlardan anlaşıldığına göre işin içinde hem kadın parmağı, hem üçüncü yâhut ikinci vezir Dâmâd-Rüstem Paşa'nın entrikası vardır! Rüstem Paşa Kanunî'nin sevgili kızı «Mihrimâh/Mihr-u-Mâh» sultanın kocasıdır. Gerek bu sultan, gerek bunun anası ve Sultan Süleyman'ın sevgili karısı Hurrem-Sultan Rüstem Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına getirilmesini temin için elbirliği etmişlerdir: Osmanlı sarayında kadınlar saltanatının ilk müessisi olan Hurrem-Sultan için 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. Fakat Sultanların arzusunu is'âfa usul ve an'ane müsâit değildir; çünkü Vezir-i-a'zamın sebepsiz azli usule mugayir olduktan başka, azledildiği takdirde yerine ikinci vezir olan Husrev Paşa'nın tâyini lâzımdır; tabiî bu vaziyette Rüstem Paşa'nın önünde iki büyük engel var demektir: İşte bu engelleri ortadan kaldırıp Vezir-i-a'zam oluvermek için Rüstem Paşa'nın Süleyman Paşa ile Husrev Paşa arasına fitne soktuğu ve ikisini birbirine düşürüp nihayet Dîvân-ı-Hümâyun'da kavga etmelerine sebeb olduğu rivâyet edilir! Bununla beraber diğer bir rivâyete göre bu kavga hakikatte alelâde bir münâkaşadan ibarettir: Fakat Rüstem Paşa meseleyi kavga şekline sokup işin içine hançer hikâyesini de katarak bir sürü mübâlağalarla Kanunî'ye anlatmış ve işte bunun üzerine her iki Paşa birden azledilerek Vezâret-i-uzmâ makamı usule muvafık olarak Rüstem Paşa'ya intikal etmiştir! Bir rivâyete göre de ikinci vezir olan Rüstem Paşa, üçüncü vezir Dîvâne-Husrev Paşa'yı Hadım-Süleyman Paşa'ya musallat etmek suretiyle Vezâret-i-uzmânın inhilâlini temin etmiştir. Süleyman ve Husrev Paşalar bir daha devlet hizmetinde kullanılmamışlar ve birer müddet sonra kederlerinden ölmüşlerdir: Hattâ Husrev Paşa'nın «Açlık grevi» yaparak intihâr etmiş olduğu

hakkında bile bir rivâyet vardır! — Yeni Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa, Peçevî'nin tabirleriyle «Kul cinsinden Hırvâtîyy-ül-asl» bir devşirmedir! Çirkinliği ve cehâletiyle meşhur olan ve yalnız iyi bir asker olduğu söylenen bu yeni Sadr-ı-a'zama «Kehle-i-ikbâl» lâkabı verilir: Bu lâkabın takılmasına sebep, Rüstem Paşa'nın bir bit yüzünden Dâmâd ve Dâmâd olduğu için de nihayet Vezir-i-a'zam olmasıdır! Umumiyetle rivâyet edildiğine göre Rüstem Paşa'nın askerliğini takdir eden Sultan Süleyman kendisine kızını vermiye karar vermiş, fakat Pâdişahın bu kararı şâyi olunca Paşa'nın düşmanları onda cüzzâm olduğunu iddiâ etmişlerdir! Osman-zâde Tâib Kanunî'nin bu iddiâ üzerine ittihâz ettiği tedbiri şöyle anlatır:

«Bed-hâhları hâşâ maraz-ı cüzâma mübtelâ ve âsârı çehresinde hüveydâdır diyü tenfîr-i kulûba dâir erâcîf îrâd iderler idi. İllet-i mezbûre emârâtı Ser-Etıbbâdan istifsar olundukda akvây-ı alâmâtından biri vücûd-i meczûmdan kehle ma'dûm olur diyü cevab vermeğin istikşâf-ı hâl içün etibbây-ı hâssadan Mehmet Ağa Diyarbekir'e irsâl olunmuş idi. Lede-l-vusûl pîşgâh-ı Rüstemî'ye ruhsat-yâfte-i müsûl oldukda ber-mûcib-i fermân-ı lâzım-ül-iz'ân visâk-i mahsûsda nihâî uryân ve pîrâhen-ü-endâmına tevcih-i-nazar-ı im'ân ittikde destyâri-i tâli'-i kârsâz ile bir kehlecik nümâyân olmağın gaaile-i ârıza-ı maraz-ı hâil zâil ve Anadolu eyâletine nâil oldu. Dokuz yüz kırk altıda Mihr-ü-Mâh Sultan'ın revâc-ı dîbâc-ı izdivâcı tırâz-ı teşrif-i balây-ı ibtihâcı kılındı».

Hattâ bundan dolayı muhtelif menbâlara geçmiş meşhur bir beyit vardır:

Olucak bir kişinin bahtı kavî tâlii yâr
Kehlesi dâhi mahallinde anun işe yarar

Dâmâd-Rüstem Paşa işte bundan dolayı «Kehle-i ikbâl» lâkabiyle şöhret bulmuştur! Paşa'nın gömleğinde bulunan uğurlu bit kendisini bulup çıkaran bahtiyar hekimi servete garketmiş olduğu için, hakikî olmaktan ziyâde mecazî bir bit olmak ihtimâli de vardır! — Eski Osmanlı menbâlarında Rüstem Paşa «ibtıdâ ebvâb-ı rüşveti fetheden» vezir olmakla da meşhurdur: Fakat devlet o kadar zengin, devlet adamları o kadar müreffeh ve kanunla nizâm o kadar sıkı ve ciddîdir ki, bu ilk Osmanlı mürteşîsinin aldığı rüşvetler ancak hediye kabilinden şeylerdir: Hattâ bu alenî rüşvetlerin bir nevi bareme bile tâb'i olduğu anlaşılmaktadır! Meselâ Peçevî «Vâz-ı irtişâ» dediği Rüstem Paşa'yı işte bu yüzden müdafaa bile eder:

«Mürteşîlerin gaayet ehl-i insafından idi: Menkuuldür ki bir def'a Erzurum Beylerbeyisi (At bahâsı) diyü beş bin altun ihdâ ider; üç binin alup iki binini reddider: Ol mansıbın bundan ziyâde tahammülü yoktur dir»!

Her halde Rüstem Paşa'nın, zararı kendi zamanından ziyâde kendisinden sonraki zamanlara şâmil bir ahlâksızlık kapısı açmış olduğu muhakkaktır: Devşirmelerin devlet bünyesine soktukları fesat tohumlarından biri de işte budur.

— Bu «Vâzı'-ı irtişâ» öldüğü zaman kaydedilen terekesi bilhassa Vezâret-i-uzmâ, makamında temin etmiş olduğu efsânevî servet hakkında küçük bir fikir verebilecek mahiyettedir: Fakat bütün bu servetin irtikâb ve irtişa mahsûlü olduğuna hükmetmemek de doğru değildir; krallarla imparatorlardan bile resmen ve hattâ muâhede mucibince şahsî haraç alan ve Kanunî devrinde yıllarca Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan bir devlet adamı için bu servetin mühim bir kısmını tabiî görmek zarurîdir; Rüstem Paşa'nın «muhallefât»ından en mühimleri şunlardır:

8000 yazma Kur'an. — 130 murassâ Kur'an. — 5000 yazma kitap. — 170 köle. — 2900 at. — 1160 deve. — 80,000 tülbent — 780,000 altın. — 5,000 hil'at. — 1.100 altın üsküf. — 2009 yük keçe. — 2000 zırh. — 600 gümüş eğer. — 500 murassâ altın eğer. — 130 çift altın üzengi. — 860 murassâ kılıç. — 1500 gümüş tulga. — 1000 gümüş şeşper. — 33 kıymetli taş. — 1000 yük gümüş külçesi. — Anadolu ve Rumeli'de 1000 çiftlik, 476 değirmen vesaire...

Bu liste, Rüstem Paşa terekesinin ancak bir kısmını göstermektedir! — Hadım-Süleyman Paşa'nın yerine Kehle-i-ikbâl'in tâyini demek, Kanunî'nin temsil ettiği azamet devrinde kadın nüfûziyle rüşvet mikrobunun devlet bünyesine girmesi demektir: Dâmâd-Rüstem Paşa işte bu iki fenalığın ilk mümessilidir).

1545=952

10 Teşrinisâni=5 Ramazan, Salı: Almanya ve Avusturya devletleriyle bir buçuk senelik bir mütâreke akdi.

(Karada ve denizde üstüste uğradıkları mağlûbiyetlerin altından artık harble kalkınamıyacaklarını iyice anlamış ve daha fazla zarara uğramamak için bir an evvel sulh akdinden başka çare kalmadığını tamamiyle takdir etmiş olan Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint'le küçük kardeşi kral Ferdinand geçen 1544=951 senesi Haziran=Rebî'ül-âhir ayındanberi Türklerle ilkönce bir mütâreke akdettikten sonra sulh teşebbüslerinde bulunmak üzere Budin Beylerbeyi Yahyâ-Paşâ-zâde Mehmet Paşa'ya mürâcaat etmişler ve evvelâ bir aylık bir mütâreke akdine muvaffak olmuşlardır. Ondan sonra Istanbul'a iki murahhas gelmiştir: Bunlardan «Nicolas Sıcco» kral Ferdinand'ı ve Holândalı «Veltwick» de imparator Charles-Quint'i temsil etmiştir. — Bir müddet müzakereden sonra Edirne'de akdedilmiş olan bir buçuk senelik mütâreke ahkâmına göre son Türk fütûhâtının tâyin ettiği hudud esas ittihâz edilerek harb harekâtına nihayet verilecek, bu müddet zarfında sulh şartları tesbit edilip bir muâhede akdolunacak ve gene bu müddet zarfında Sultan Süleyman'a senede on bin altın, Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya üç bin ve diğer vüzerâya da biner altın haraç verilecektir: Tabiî bu vaziyette Almanya ile Avusturya mütâreke nimetini parayla satın almak mecburiyetinde kalmışlar demektir).

1546=952

12 Şubat=10 Zülhicce, Cuma: Taaz'in fethi.

(1539=945 vukuâtının «13 Mart» fıkrasında gördüğümüz gibi, Hadım-Süleyman Paşa'nın Hindistan seferinde Yemen'in Aden ve Zebîd havâlisi bir Osmanlı vilâyeti hâline getirilmiş ve o zaman bu yeni vilâyete Gazze sancak-beyi Mustafa Bey vali tâyin edilmiştir: Mustafa Bey'den sonra Yemen Beylerbeyliğine tâyin edilen ve Yavuz devrindeki Şarkî-Anadolu fütûhâtiyle meşhur Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın kardeşi olan Üveys Paşa, Yemen imâmı Şerefüddin'le oğlu Mutahhar arasındaki ihtilâftan istifâde ederek vilâyet arâzisini genişletmiş ve nihayet işte bu gün Taaz'e girmiştir: Aşağıda 1547=954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

1546=953

4 Temmuz=5 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Barbaros'un ölümü.

(Bu millî matemin 6 Cumâda-l-ûlâ=5 Temmuz Pazartesi gününe tesâdüf ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Takrîben 80 yaşlarında bulunan şanlı kahramanımızın soğuk algınlığından hastalanarak irtihâl ettiği hakkında bir rivâyet vardır: Türk tarihinin en büyük mefâhirinden biri ve dünya denizcilik tarihinin en büyük ve en mümtâz şahsiyeti olan bu mübârek ve şanlı ihtiyarın doğum tarihi, âilesi ve menşei gibi meseleler için 1466-1467=871 vukuâtına, Yavuz devrinde Osmanlı devletiyle ilk münâsebeti için 1518=924 vukuâtının «25 Temmuz» fıkrasına, gene Yavuz devrinde Osmanlı hâkimiyyetini kabulü için 1519=925 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına, Kanunî Sultan Süleyman'ın Andrea Doria'ya karşı Barbaros'dan istifâdeye karar vermesi için 1532=939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına, Barbaros'un Istanbul'a gelişi için 1533=940 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına, ilk defa olarak Kanunî'nin huzuruna kabulü için gene o sene vukuâtının «28 Kânunuevvel» fıkrasına, Kapdan-ı-Deryâ makamına tâyini için 1534=940 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına, Tunus seferine hareketi için 1534=941 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, Tunus fethi için gene o sene vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına, Charles-Quint'in Barbaros'a karşı ilk Afrika seferine hareketi için 1535=941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına, Tunus'un sukûtu için 1535=942 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına, Barbaros'un birinci İtalya seferi için 1536=943 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına, ikinci İtalya seferi için 1537=943 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına, Korfu seferi için 1537=944 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına, ilk Adalar fütûhâtı için gene ayni senenin «Eylül=Teşrinisâni» fıkrasına, ikinci Adalar fütûhâtı için 1538=945 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına, Girit akını için gene o sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına, Preveze önlerinde Andrea Doria ile karşılaşması için gene ayni senenin «25 Eylül» fıkrasına, Preveze'de ilk muvaffakiyeti için gene ayni sene vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına, Preveze zaferi için gene o senenin «28 Eylül» fıkrasına, Castelnuovo kalesinin istirdâdı için 1539=946 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına, Charles-Quint'in Barbaros'a karşı ikinci Afrika seferinde Cezâyir sâhillerine yaptığı ihraç hareketi için 1541=948 vukuâtının «20 Teşrinievvel» fıkrasına, Cezâyir zaferi için gene o sene vukuâtının «23//24 Teşrinievvel» fıkrasına, Barbaros'un Nis seferine hareketi için 1543=950 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasına, bu seferde İtalya sâhillerindeki faaliyeti için ayni sene vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına, Marsilya'ya muvâsalatı için gene o senenin «20 Temmuz» fıkrasına, Marsilya'da karaya çıkması için ayni sene vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına Marsilya'dan Toulon'a hareketi için gene o senenin «5 Ağustos» fıkrasına ve nihayet Nis fethi için de ayni sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Şanlı adı Türk ırkına şeref veren Barbaros milletinin vicdaniyle tarihinde daima bir bayrak kudsiyetiyle yaşayacaktır. — Barbaros'un yerine Kapdan-ı-Deryâ olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın hüviyyet ve şahsiyyeti için 1565=972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına bakınız. — Barbaros'un Beşiktaş sâhilindeki türbesi asırlarca Türk donanmasının hareket merkezi olmuştur).

4 Temmuz=5 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Şehzâde Murad'ın doğumu.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra «Selîm-i Sânî=İkinci Selim» ismiyle tahta çıkan Saruhan=Mağnisa valisi şehzâde Selim'in oğlu olan bu şehzâde Murad, 1574=982 tarihinde babasının vefatı üzerine pâdişah olan «Murâd-i Sâlis=Üçüncü Murad» dır: Yahudi dönmesi olan anasının ismi «Nûr-Bânû»dur. — Bu şehzâdenin doğumu Barbaros'un öldüğü güne tesâdüf etmiştir. — Aşağıda 1561=968 vukuâtının «18 Mart» fıkrasına da bakınız).

14 Kânunuevvel=20 Şevvâl, Salı: Almanya ve Avusturya murahhası Veltwick'in Edirne'de huzura kabulü.

(Yukarda 1545=952 vukuâtının «10 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz bir buçuk senelik mütâreke ahkâmı mucibince sulh akdine memur olan ve hem Charles-Ouint'i, hem kral

Ferdinand'ı temsil eden Holândalı Veltwick ilkönce Istanbul'a gelmişse de Sultan Süleyman'ın Edirne'ye hareketi üzerine o da oraya gitmek mecburiyetinde kalmış ve huzura kabulü için bir buçuk ay kadar bekledikten sonra ancak bu gün kabul edilmiştir. — Bu merâsim esnâsında düşman elçisi Kanunî'ye imparatorla kralın altın ve gümüş vazolardan mürekkep kıymetli hediyelerini takdim ettikten sonra bir nutuk irâd edip sulh akdine müsâade buyurulmasını istirhâm etmiş, bu hususta bir de arîza takdim edip Sultan Süleyman'dan bir muvâfakat cevâbı ümid etmişse de Pâdişah kendisinden arazi meselelerine ait Türk metâlibinin kabul edilip edilmediğini sormuş, elçi bu cihetin vezirlerle müzakeresine müsâade buyurulmasını rica etmiş ve Sultan Süleyman da yalnız:

— Peki!

demekle iktifâ etmiştir. İşte bu cevab üzerine huzurdan çıkan elçi artık hükûmetle müzakere imkânını temine muvaffak olmuştur).

1547=954

13 Haziran=24 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Almanya ve Avusturya ile akdedilen sulh muâhedesi mucibince bu iki devletin haraca bağlanması.

(1546=953 senesi 14 Kânunuevvel=20 Şevvâl Salı gününden bu güne kadar tam yedi ay süren uzun ve çetin bir müzakereden sonra Almanya ve Avusturya ile nihayet sulh esaslarının tesbiti kabil olabilmiştir: Feridun Bey Münşeât'ında Kanunî'nin bu sulh ahkâmını kral Ferdinand'a bildiren bir Nâme-i-Hümâyunu vardır; Hicretin 954 senesi Şa'ban ayının 23 üncü Cumartesi günü yazılmış olan bu vesikada Milâdî tarih «Bin beş yüz kırk beş» gösterilmişse de bunun muahhar bir zühûl olması lâzımgelir: Çünkü Hicretin 954 senesi Milâdın 1545 tarihine değil, 1547 senesine müsâdiftir ve zaten bu sulh işte o tarihte akdedilmiştir; Garp menbâlarında muâhedenin akdi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe müsâdif gösterilir; yalnız imzâ ve tasdik günleri daha sonradır: İmzâ tarihi için aşağıda «19 Haziran» fıkrasına, Charles-Quint tarafından tasdiki için «1 Ağustos» fıkrasına ve sulh şartlarıyla Kanunî tarafından tasdiki için de «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu, muâhedenin müzakeresi esnâsında Fransızlar çok çirkin ve gülünç bir rol oynamışlardır: O sırada Istanbul'da Fransa kralı Birinci François'nın «Gabriel d'Aramon» isminde bir elçisi vardır; Barbaros'un 1543=950 Nis seferinden sonra Birinci François can ve kan düşmanı olan Charles-Quint'le Türkler aleyhine 18 Eylül 1544 tarihinde meşhur «Crespy» sulhünü akdetmiş olduğu halde iki yüzlü bir siyaset tâkib ederek Istanbul'a böyle bir elçi göndermiş ve hattâ Türkiye'den bir kaç yüz bin altınlık bir istikraz akdetmek teşebbüsüne bile girişmiştir! Fakat Fransa kralının ne mal olduğu lüzumundan fazla anlaşılmış olduğu için bu mürâcaati reddedilmiştir. Almanya ve Avusturya murahhası Veltwick'in sulh müzakereleri işte bu sıralara tesâdüf etmektedir; Fransa elçisi «Gabriel d'Aramon» malî sahadaki muvaffakıyetsizliğini siyasî bir muvaffakiyetle telâfi etmek istediği için, Fransa'yı çok müşkil vaziyetlere sokabilecek bir Türk-Alman sulhüne mâni olmak maksadiyle çok hararetli bir faaliyet sarfına başlamıştır! Fakat bu meselenin bir de gülünç tarafı vardır: Alman murahhası Veltwick Türkiye'ye gelirken sulh talebini tervic ettirmek için Birinci François'nın yolladığı «Jean de Montluc» isminde ikinci bir Fransız elçisiyle beraber gelmiştir! Birinci Fransız elçisi Türk-Alman sulhüne muhâlif olduğu halde ikinci Fransız elçisi bilâkis tarafdardır: Onun için bu ikinci elçinin yapmıya çalıştığını birinci elçi bozmıya çalışmış, iki Fransız sefiri birbiriyle darılmış ve bu gülünç adamların o tuhaf vaziyetleri Osmanlı vüzerâsını hem eğlendirmiş, hem tiksindirmiştir! İş bu şekli alınca «d'Aramon» derhâl Fransa'ya dönmüş ve o sırada Birinci François ile Charles-Quint'ın araları yeniden bozulmıya başladığı için tekrar Türkiye'ye gelip Türk-Alman müzakerelerini

bozmak üzere elinden geldiği kadar çalışıp çabalamışsa da tabiî artık ehemmiyet veren olmamıştır).

19 Haziran=1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Türk-Alman sulh muâhedesinin imzası.

(Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint'le Avusturya hükümdarı kral Ferdinand'dan başka Papalık makamiyle Fransa krallığına ve Venedik cumhuriyetine de teşmil edilen bu muâhedenin esasları yukarıki fıkrada gördüğümüz 13 Haziran=24 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü iki taraf murahhasları arasında tamamiyle takarrür ettikten sonra bu gün de imzâ merâsimi olmuştur: Tasdik muâmeleleriyle sulh şartları için aşağıda «1 Ağustos» ve «8 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

1 Ağustos=14 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Sulh muâhedesinin Charles-Quint tarafından tasdiki.

(Bundan evvelki iki fıkrada akdiyle imzâsını gördüğümüz Türk-Alman muâhedesinin imzâ tarihinden itibaren üç ay içinde Almanya ve Avusturya hükümdarları tarafından tasdiki şart ittihâz edilmiş olduğu için, derhâl Almanya'ya gönderilen muâhede sureti işte bu tarihte imparator tarafından Augsburg şehrinde tasdik edilmiştir: Bu suretle tasdik muâmelesi imzâ tarihinden 1 ay 11 gün sonra olmuş demektir. — Üç ay mühletle mukayyed olmıyan Kanunî'nin tasdiknâmesiyle sulh şartları için aşağıda «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

23 Ağustos=7 Receb, Salı: San'â'nın fethi.

(Yemen'in merkezi olan San'â kalesini Özdemir Paşa fethetmiştir: Meşhur Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın babası olan bu kumandanın Mısır Çerkeslerinden olduğu rivâyet edilir; Dağıstanlı olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. 1539=945 tarihindeki Hindistan seferiyle meşhur olan Hadım-Süleyman Paşa'nın maiyyetinde şecâatiyle kendini gösteren Özdemir Paşa ilkönce Mısır'da ve ondan sonra da Yemen'de muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra Yemen Beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. Özdemir Paşa Yemen ve Habeş fütûhâtiyle meşhurdur ve bu fütûhâtın en mühimmi de Osmanlı menbâlarında «Mutahhar-Leng» denilen Yemen imâmı «Mutahhar ibnü Şerefiddin»in elinde bulunan San'â kalesini bu senenin 17 Ağustos=1 Receb Çarşanba gününden bu güne kadar altı gün muhâsara ettikten sonra yedinci gün fethine muvaffak olmasıdır: Bu suretle Yemen kıt'asının mühim bir kısmı bir Osmanlı eyâleti hâline gelmiş demektir. Yukarda 1546=952 vukuâtının «12 Şubat» ve aşağıda 1567=975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkralarına da bakınız. — Özdemir Paşa 1554=962 Kânunuevvel=Muharrem'ine kadar Yemen'de kaldıktan sonra istifâ edip Istanbul'a gitmiş ve ondan sonra Habeşistan'da da bir eyâlet teşkil edecek kadar arâzi fethettiği için, yeni teşkil edilen Habeş Beylerbeyliğine tâyin edilmiştir: Vefatı 969=1561-1562 tarihindedir).

8 Teşrinievvel=23 Şa'ban, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın Almanya ve Avusturya ile akdedilen Sulh muâhedesini tasdik etmesi.

(Feridun Bey «Münşeât»ında bir sureti bulunan bu tasdiknâmenin tarihi için yukarda bu sene vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız. — Gerek Kanunî'nin bu tasdiknâmesine, gerek Garp menbâlarının şerâit hakkındaki izâhâtına göre Osmanlı- Habsburg sulhünün esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Macaristan'da Türkler tarafından son zamanlara kadar fethedilen yerler Türk idaresinde kalacaktır;

2 — Almanya, Avusturya ve onlarla müttefik ve dost devletler Türkiye'ye karşı «yaşdan ve kurudan», yâni karadan ve denizden hiçbir bahâneyle hiç bir taarruzda bulunmıyacaklardır;

3 — Şimalî Afrika'daki Türk arâzisi de bu masûniyyetten istifâde edecektir;

4 — Muâhedeye mugayir olarak bu Türk topraklarına tecavüz ve taarruz edenler alâkadar devletler tarafından derhâl cezalandırılacak ve ayni zamanda Türkiye'ye zarar ve ziyan verilecektir: Tabiî bu madde karada çete ve denizde korsan hareketlerine aittir;

5 — Macaristan'da Türkler tarafından henüz fethedilmiş olmayıp Avusturya işgâlinde kalmış olan yerler Türkiye'nin vâris olduğu eski Macar krallığı arazisinden olmak itibariyle bunların Avusturya işgâlinde kalmasına mukabil Türk hazinesine her sene «otuz bin sikke» altın haraç verilecektir;

6 — Bu haraç her sene «Mart ayının evvelinde», yâni birinci günü «Hızâne-i Âmire»ye yatırılmış olacaktır;

7 — Her iki taraf tebaası mütekabilen ticaret serbestisini hâiz olacak ve memleket kanunlarıyla gümrük nizamlarından başka hiç bir kayde tâbi tutulmıyacaktır;

8 — Türkiye'den karşı tarafa kaçan firarîler hangi din ve cinsiyetten olurlarsa olsunlar derhâl bulunup hiç bir bahâne ve mâzeret serdedilmemek şartiyle derhâl iade edileceklerdir;

9 — Almanya, Avusturya vesaireden Türkiye'ye kaçanlar hakkında Türk hükûmeti tahkikat yapıp icab eden «cezâsı ve sezâsı ne ise» tatbik edecek, fakat iâde ile mükellef olmıyacaktır;

10 — Macaristan ve Bosna sınırlarındaki haydut çeteleri Avusturyalılar tarafından tenkil edilip hudut boylarında âsâyiş iâde edilecektir;

11 — Her sene Martının başında tesviye edilecek olan otuz bin Macar altınından başka, 1545=952 senesi 10 Teşrinisâni=5 Ramazan Salı günü akdedilmiş olan bir buçuk senelik mütâreke mucibince her sene Vezir-i-a'zama verilmesi takarrür etmiş olan üç bin altınla diğer vüzerâya verilmesi kabul edilen biner altının da ayrıca tesviyesine devam edilecektir;

12 — Bu muâhede ahkâmı Fransa krallığıyla Papalık makamına, Venedik cumhuriyetine ve mütekabilen her iki tarafla dost olan memleketlere de teşmil edilmiştir:

13 — Bu muâhede beş yıl müddetle akdedilmiştir: Bu itibarla bir sulh muâhedesinden ziyâde uzun müddetli bir mütâreke sayılabilir;

14 — Bu müddet zarfında Türkiye tecavüza uğramadıkça muâhede esaslarına riâyet edilecektir: Tabiî bu vaziyette her hangi bir tecavüz muâhede ahkâmını tamamiyle hükümsüz bırakacak demektir;

15 — Bu muâhedenin Almanya ve Avusturya tarafından arzedilen istirham üzerine lûtfen verilmiş bir ihsan mahiyetinde olduğunu ve işte bundan dolayı iki taraf arasında bir «müsâvât» esasına istinâd etmediğini kral Ferdinand'dan bahsederken bilhassa tebârüz ettirmek istiyen Kanunî Sultan Süleyman bu mühim noktayı şöyle tasrih etmiştir:

«Bilfiil Engerûs vilâyetinden hıristiyan taifesinin ellerinde olan yerler mukabelesinde her yıl Saâdetlü Dergâhıma otuz bin sikke Macar altunu kesim virmek üzere emân-ı Şerîfim taleb idüp istid'ây-ı atıfet ve temennây-ı şefkat eyledüğü eclden kemâl-i inâyet-i Padişâhânemden kendüye ve müşârünileyh İspanya kralına beş yıla değin emân-ı Şerîfim ihsân eyleyüp...»

Bu fıkrada bahsi geçen İspanya kralından maksat Charles-Quint'dir.

16 — Charles-Quint'in Almanya imparatorluğu tasdik edilmemiş olduğu için yalnız İspanya krallığından bahsedilmekte ve hattâ:

«Romanlarun ve ana tâbi' olan yerlerün kralı olan Ferendüş kral... ve anun karındaşı vilâyet-i İspanya kralı Karlo...»

gibi pek kuru ve soğuk ifâdelerle istihfaf edilmektedir! Bunlardan birincisi «Romalılar kralı» ünvânını hâiz-olan kral Ferdinand ve ikincisi de «anun karındaşı» diye istihfaf edilen ve bütün sıfatı «vilâyet-i İspanya kralı» olmaktan ibâret gösterilen Charles-Quint'dir:

Almanya, İspanya, Holânda, Napoli ve diğer bir takım Avrupa memleketleriyle Amerika'daki İspanyol müstemlekelerine hükmeden Charles-Quint'in siyasî vaziyeti için 1525=932 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasına ve Osmanlı devletinin Almanya imparatorluğunu tasdik etmekten imtinâı için de 1530=937 vukuâtının «25 Teşrinievvel», «9 Teşrinisâni» ve «19 Teşrinisâni» fıkralarıyla 1532=938 vukuâtının «13 Haziran» ve «5 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bu sefer akdedilen sulh muâhedesinde Charles-Quint'e yalnız «İspanya kralı» denilmesi işte bundan dolayıdır. — Türkiye'yi bütün Avrupa devletleriyle sulh hâline sokup Garp cephelerindeki kara ve deniz mücâdelelerine bir müddet için fâsıla vermiş olan bu muâhededen Osmanlı imparatorluğunun başlıca istifâdesi Şark'a dönmek ve bilhassa Şarkî-Anadolu'yu tehdid eden Safavîlerin idaresindeki İran'a karşı hareket edebilmek imkânını temin etmiş olmasında gösterilebilir; bu vesikanın ikinci bir hususiyeti de Almanya ve İspanya ile Avusturya gibi en mühim Avrupa devletlerini tıpkı Fransa gibi Türk hegemonyası altına sokmuş olmasıdır: Türkiye artık hem Avrupaya, hem dünya siyasetine hâkim olan en muazzam devlet demektir).

İran şahı Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Elkas-Mirzâ'nın Türkiye'ye ilticası.

(Elkas-Mirzâ Şirvan valiliğindeyken saltanat sevdâsına kapıldığı için kardeşinin tazyikinden kaçarak veziri Seyyid Azîzullâh ve diğer bir takım adamlarıyla beraber Kıpçak ve Kırım'a geçip Kefe'den gemiyle Istanbul'a gelmiş ve o sırada Edirne'de bulunan Kanunî Sultan Süleyman bu Safavî prensinin bir sarayda misâfir edilip her türlü levâzımının teminini ve kendisi Istanbul'a gelinceye kadar hürmet ve riâyette kusur edilmemesini emretmiştir. Elkas-Mirzâ'nın bu sene sonlarında geldiği mâlûm olmakla beraber muvâsalat günü belli değildir — Bu Safavî prensinin Şirvan valiliğine tâyini, Tahmâsb-Şâh'ın Şirvan istilâsı üzerinedir: 1534=941 vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî'nin «Irâkayn seferi» esnâsında Şirvanşâhlardan «İkinci Halil» Osmanlı imparatoruna itaat inkıyâdını arzederek İran nüfuzundan çıkmıştır: «Halil-pâdişâh» denilen bu hükümdarın karısı Şâh-İsmail'in kızıdır; İkinci Halil öldükten sonra yerine geçen oğlu «Bürhân-ı-Ali» küçük bir çocuk olduğu için hükûmetini amcasının oğlu «Şâhrukh-Mirzâ» zaptetmiş ve Birinci Tahmâsb da işte bu vaziyetten istifâde ederek Şirvan'ı işgâl edip kardeşi Elkas-Mirzâ'yı buraya vali tâyin etmiştir. Bürhân-i-Ali'nin hükûmetini istirdâd için Elkas-Mirzâ'ya karşı giriştiği muharebelerde muvaffak olamadığı rivâyet edilir: İşte bundan dolayı bu Şirvan prensi babasının metbû ittihâz ettiği Kanunî Sultan Süleyman'a ilticâ etmek üzere Istanbul'a gelmiştir; nihayet Elkas da

Istanbul'a gelince iki düşman ayni yerde mülteci sıfatiyle karşılaşmış demektir! Bunların her ikisi de İran şâhı Tahmâsb'ın düşmanı olmak itibariyle nihayet menfaat birliğinden dolayı artık eski rekabetlerini unutmuşlar ve Türk şevket ve kudretinden müştereken istifâde yolunda birleşmişlerdir: Aşağıda görüleceği gibi, Kanunî bir müddet sonra açtığı İran seferinde bunların ikisini de önden sevketmiştir. — Elkas-Mirzâ'nın Istanbul'a ilticasından bir müddet sonra Sultan Süleyman Edirne'den Istanbul'a gelmiştir: Büyük Türk pâdişahının pâyıtahtına giriş alayını seyretmek istiyen Elkas-Mirzâ'nın güzergâhta hazırlanan münâsip bir yere oturtulduğu rivâyet edilir; Kanunî devrindeki Osmanlı ihtişâmından gözleri kamaşan İran prensinin altınlar ve elmaslar içinde geçen her Türk kumandanını Pâdişah zannederek yaptığı hareketleri Peçevî şöyle anlatır:

«Her geçüp giden üzengi ağasını, meselâ Arabacı ve Topçu ağalarını âyîn-i Osmânî üzre neferâtiyle zîb-ü-ziynet ile gördükde:

— Pâdişah bu mudur?

diyü ayağa kalkıp ta'zîm ve tekrîm iderek inhinâ ile selâmlayup sonra ki Yeniçeri-ağası ve Mîr-âhûrlar ve der-akab Vüzerâ-i-zâm manzûru oldu: Dehşet ve hayreti bir mertebeye irişdi ki Saâdetlü Pâdişâh.ı âlempenâh Hazretleri devletle güzer ittiklerinde mebhût-u-ya'kıl olmuşdu».

Yukarıki fıkrada gördüğümüz sulhün akdinden itibaren Garp cephesinden emin olduğu için artık Şark cephesiyle meşgul olmak istiyen Kanunî'nin Elkas-Mirzâ'ya çok ehemmiyet verip iltifât gösterdiği, Istanbul'a muvâsalatından bir iki gün sonra sarayda bir ziyâfet verdiği ve vezirlerine de ayrıca muhteşem ziyâfetler verdirdiği rivâyet edilir; bilhassa Pâdişahla karısı Hurrem-Sultan'ın Safavî prensine verdikleri şâhâne hediyeler Osmanlı menbâlarında uzun uzadıya izah edilmektedir: Kanunî'nin saraydaki ziyâfetinden bir gün sonra gönderdiği hediyeler içinde keselerle altın ve gümüş paralar, altın ve gümüş takımlar, «gözler görmedik yadigârlar», «boğça boğça zer-endûd hil'atler», kıymetli kumaşlar, nâdîde kürkler, altın ve murassâ eğerler, üzengiler, kılıçlar ve sair silâhlar, köleler, cârîyeler, atlar ve esterler sayılır! Hurrem-Sultan'ın hediyeleri de kendi eliyle dikilmiş ipekli gömlekler, sırmalı elbiseler, yataklar, döşemeler, yastıklar, altın işlemeli yorganlar ve çarşaflar şeklinde sıralandıktan sonra bunların o zamanki parayla «on bin altunlukdan ziyâde» tuttuğundan bahsedilmektedir; hattâ Pâdişahın emriyle vüzerâ ve diğer'devlet erkânı da hediye vermekte birbiriyle yarışır gibi davranmışlardır! Fakat İran prensinin Şiîliğinden dolayı bu ifrâtı fazla gören halkın Sünnîlik hissiyle dedikoduya başladıklarından da bahsedilir:

— Bu kadar masârif-i bîhûde neden icâb ider? Bu hod ehl-i Sünnete rağbete gelmedi, belki başın tahlîse geldi; maa-hâzâ hamîr-i mâye-i rafd-u-ilhâddur: Ehl-i İslâm içre vücûdu zarar-i mahzdur!

şeklindeki dedikodular Sultan Süleyman'a aksedince:

— Nâmûs-i saltanata düşeni biz ittük: Bir hiyânet iderse cezâsın dahî Cenâb-ı Bârî-Teâlâ'ya havâle ittük!

demiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Fakat buna mukabil Elkas-Mirzâ'nın mezhep değiştirip Sünnî olduğu ve hattâ aşağıda görülecek İran seferinde Kerbelâ'ya gittiği zaman tekrar eski mezhebine döndüğü için Kanunî'nin gözünden düşmüş olduğu da rivâyet edilir. — Osmanlı menbâlarında Elkas-Mirzâ'nın Sultan Süleyman'la daha ilk mülâkatından itibaren

pâdişahı İran seferine teşvik etmiş olduğu, böyle bir sefer açıldığı takdirde Tahmâsb'a karşı ısyâna âmâde bulunan Safavî Beylerinin derhâl iltihak edeceklerinden bahsettiği ve Kanunî'nin işte bundan dolayı Şark seferine karar verdiği söylenirse de, Garp sulhünü akdeden Sultan Süleyman'ın esasen Şark'a teveccüh etmek niyetinde bulunduğundan da bahseden menbâlar vardır: Hattâ Elkas-Mirzâ'nın ilticasından evvel elde edilmiş ve kendisine İran tahtı va'dedilmiş olduğu hakkında bile bir rivâyete tesâdüf edilmektedir; tabiî bundan maksat İran Şiîliğini yıkmak ve bu komşu memlekette Sünnîliği canlandırarak Şark tehlikesini ortadan kaldırmaktır).

1548=955

29 Mart=18 Safer, Perşenbe: On birinci «Sefer-i-Hümâyûn» İkinci İran seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Kanunî'nin «Irâkayn seferi» ismiyle meşhur olan ilk İran seferine hareketi için 1534=940 vukuâtının «11 Haziran» fıkrasına bakınız. O ilk seferden 1536=942 senesinin 8 Kânunusâni=14 Receb Cumartesi günü dönmüş olan büyük: pâdişah o zamandanberi geçen 12 seneyi hep Garp cephelerinde geçirmiş ve nihayet ancak bu gün ikinci İran seferine çıkabilmek imkânını bulmuştur: Bu ikinci seferin en mühim sebebi, Türkiye'nin Avrupa'da meşgul olmasından istifâde eden Safavîlerin Şarkî-Anadolu'ya yeniden hulûl edip başta Van kalesi olmak üzere bâzı yerleri işgâl ettikten başka Şiîliğin Anadolu içerilerinde intişârını temin edecek bir propaganda faaliyetinden geri durmamış olmalarıdır; Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Elkas-Mirzâ'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz ilticası, esasen mukarrer olan bu büyük seferin belki ancak tâcilinde âmil olabilmiştir: Her halde Elkas'dan istifâde edilmek istenildiği ve hattâ edilmiş olduğu muhakkaktır; fakat böyle bir seferin sırf o fırsattan istifâde için açılmış olduğunu zannetmek doğru değildir: hattâ bilhassa Garp menbâlarında ehemmiyetle kaydedilen bir rivâyete göre bu İran seferinin en mühim âmillerinden biri de Kanunî'nin sevgili karısı Hurrem-Sultan'dır! Sultan Süleyman'ın yaşı ilerledikçe bu kadının da nüfuzu artmış olduğundan bahsedilir: Bilhassa bu sıralarda Kanunî'ye tamamiyle hâkim olan Hurrem-Sultan'ın böyle bir sefer açtırmaktan maksadı saltanat verâsetini kendi istediği gibi halletmek fikriyle alâkadardır. Verâset meselesi bilhassa veliahd şehzâde Mehmed'in bundan beş sene kadar evvel vefatı üzerine alevlenmiye başlamıştır: 1543=950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Sultan Süleyman'ın şimdi artık Mustafa, Selim, Bâyezid ve Cihangir isimlerinde dört oğlu kalmıştır: Kanunî'nin bunlardan en büyük oğlu olan Amasya valisi Mustafa'ya mütemâyil olduğu rivâyet edilir; fakat şehzâde Mustafa Hurrem-Sultan'dan olmuş değildir; onun için Hurrem kendi oğullarından Bâyezid'in veliahd olmasını temine çalışmakta ve bu hususta kızı Mihrimâh-Sultan da kendisine yardım etmektedir: Mihrimâh-Sultan «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın haremi olduğu için Paşa da karısı ve kaynanasıyla beraber Karaman valisi Bâyezid'e tarafdar kesilmiştir! Bununla beraber bir rivâyete göre de Hurrem-Sultan gene kendi oğullarından olan şehzâde Selim'e tarafdardır ve hattâ İran seferinin açılmasını Selim'in saltanat kaymakamlığında bulunabilmesi için istemiş olduğundan bile bahsedilir; ikinci bir sebeb olarak da Kehle-i-ikbâl'in zaferler kazanarak mevkiini tahkim etmesine yol açmak istediği hakkında da bir rivâyet vardır; Elkas-Mirzâ'ya gösterilen ikram ve iltifâtta her halde bütün bunların tesiri olmak lâzımgelir. — Kanunî ordu başında hareketinden evvel Istanbul'da mülteci bulunan Şirvan ve İran prenslerini birer mıkdar kuvvetle önden yola çıkarmıştır: Fakat bunların ikisi beraber gitmiş değildir; Şirvan prensi Bürhân-i-Ali'nin kendi tahtını zaptetmek vazifesiyle ve Karadeniz tarikiyle gönderildiği rivâyet edilir; karadan giden İran prensinin Pâdişahtan kaç gün evvel hareket ettiği kat'î surette mâlûm olmamakla beraber iki üç gün evvel yola çıktığı anlaşılmaktadır; hattâ bir rivâyete göre bu 18 Safer=29 Mart Perşenbe günü Elkas-Mirzâ

hareket etmiş ve ondan iki gün sonra 20 Safer=31 Mart Cumartesi günü de Sultan Süleyman yola çıkmıştır: Fakat bu ikinci rivâyet daha zayıftır. — Bâzı Garp menbâlarında Elkas-Mirzâ'nın 25 Nisan=16 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü ve Kanunî'nin de ondan üç gün sonra 28 Nisan=19 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü hareket etmiş olduğu hakkında bir takım rivâyetler varsa da bunlar Osmanlı tarihlerinde umumiyetle kabul edilen günlere uymamaktadır ve hattâ iki rivâyet arasında bir ay kadar bir fark vardır: Bu fark, Kanunî'nin bu seferi tâcil etmiş olduğu hakkındaki rivâyete de münâfidir; meselâ Lûtfi Paşa bu isti'câli şöyle anlatır:

«Rûm şâhı Sultan Süleyman henüz sefer vakti olmadın Rumillü ve Anadollu beylerine ve sipâhilerine hükm ile âdemler gönderüp ale-t-ta'cîl bana yetişesiz benüm mühim seferüm vardur diyüp ve kendüsü dahî henüz bahar olmadın İslâmbol'dan deryâdan ubûr idüp...»

Paşa'nın burada «deryâdan ubûr» dediği Pâdişahın Istanbul'dan Üsküdar yakasına geçişidir. İşte bu gibi sarâhatlerden anlaşıldığına göre ecnebi menbâlarının bâzılarında tesâdüf edilen Nisan rivâyeti doğru değildir).

10 Nisan=1'Rebî'ül-evvel, Salı: Kanunî'nin Seyyid-Gazi konağına muvâsalatı.

(2 Rebî'ül-evvel=11 Nisan Çarşanba tarihi de rivâyet edilir. — Mağnisa valisi şehzâde Selim işte bu konakta babasının ordugâhına gelmiş ve sefer esnâsında «Rumeli muhâfazasına» memur olarak Istanbul'a gönderilmiştir. Bu vazife saltanat kaymakamlığı demektir: Yukarıki fıkraya da bakınız. Şehzâde Selim'in Edirne'yi merkez ittihâz etmek emrini almış olduğu da rivâyet edilir).

19 Nisan=10 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Sultan Süleyman'ın Akşehir konağına muvâsalatı.

(Konya'dan gelen Karaman valisi şehzâde Bâyezid babasını burada karşılamış ve bir kaç gün teşyi ettikten sonra vilâyet merkezine dönmüştür. — Sultan Süleyman Sıvas'a geldiği zaman da Amasya valisi olan büyük şehzâde Sultan Mustafa gelmiş ve o da bir kaç gün babasına refâkat ettikten sonra geri dönmüşse de tarihi belli değildir).

10 Temmuz=3 Cumâda-l-âhire, Salı: Kanunî'nin Âdilcevaz'a muvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın buradan Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa ile Karaman Beylerbeyi Pîrî Paşa'yı Safavîlerin işgâlinde bulunan Van kalesi üzerine sevkettiği rivâyet edilir: Ulama Paşa son zamanlara kadar Bosna Beylerbeyi olduğu halde, İran seferinin takarrürü üzerine Erzurum Beylerbeyliğine nakledilmiş ve hattâ bir rivâyete göre de bu vazifeye ilâveten Elkas-Mirzâ'nın Lalalığına tâyin edilerek onunla beraber Pâdişahtan bir iki gün evvel yola çıkarılmıştır; bu vaziyete göre Kanunî'nin ordusuna sonradan iltihak etmiş demektir. Ulama Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliğine tâyini, kendisinin evvelce Âzerbaycan valiliğinde bulunmuş ve burada mühim roller oynamış olmasıyla izah edilir. — Bu iki Paşa'nın Van'a karşı hareketi bâzı menbâlara göre çok müstahkem olan bu kalenin muhâsara ve fethinden ziyâde yollarının tutulması ve ablukası içindir).

21 Temmuz=14 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Kanunî'nin Hoy şehrine muvâsalatı.

(İlkönce Van kalesine yürüyüp orayı istirdâd ettikten sonra şarkî-Anadolu'yu Safavîlerden temizlemek istiyen Sultan Süleyman'ın bu kararından şimdilik vazgeçip İran üzerine hareket etmesi Elkas-Mirzâ'nın tesiriyle izah edilir: İran tahtını zaptetmek istiyen Elkas'ın Tebriz'de

iclâs edilmesine bile karar verilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır; tabiî bu vaziyette Elkas Osmanlı hâkimiyyeti altında Zapolya'nın vaktiyle Macaristan'da oynadığı rolü oynıyacak demektir: Kanunî'nin Hoy üzerinden Tebriz'e yürümesi işte bundan dolayıdır; fazla olarak bu sırada Birinci Tahmâsb'ın da Tebriz'de bulunduğu hakkında bir takım haberler alınmıştır: Vaktiyle «Irâkayn» seferinde Safavî ordusuyla karşılaşmıya muvaffak olamıyan Kanunî'nin şimdi bu vaziyetten istifâde etmek istemesi de pek tabiîdir).

27 Temmuz=20 Cumâda-l'âhire, Cuma: Sultan Süleyman'ın Şenb-i-Gazân'a muvâsalatı ve Tebriz'in işgâli.

(Tebriz civârında bulunan «Şenb-i-Gazân» mevkii için 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Şehir derhâl işgâl edilmiştir: Bu suretle Kanunî Sultan Süleyman dördüncü defa olarak Tebriz'e geliyor demektir; bundan evvelki üç defası «Irâkayn» seferindedir: 1534=941 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasıyla 1535=942 vukuâtının «3 Temmuz», «20 ve 28 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu sefer Pâdişah'n şehre asker gönderip işgâl ettirmekle beraber kendisinin ordugâhta kaldığı ve ancak bir iki defa gündüzleri Tebriz'e girdiği hakkında bir rivâyet vardır. — Şehirde öyle bir inzibat tesis edilmiştir ki, Osmanlı menbâlarının tasvirlerine göre hiç kimsenin bir yumurtası bile kırılmamış ve hiç bir kocakarı tavuklarının gasbından dolayı feryâd etmemiştir! — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Kanunî'nin ilk fikri Tebriz'i işgâl edince Elkas-Mirzâ'yı İran tahtına çıkarmaktır; fakat sonradan vazgeçtiği için bu karar tatbik edilmemiştir; bunun sebebini Peçevî şöyle anlatır:

«Elkas'ın hilkatinde ol lûtfa liyâkat olmadığından gayri mukaddemâ Şirvan'da vali iken envâ'-ı teaddîsinden fukarâ ve ağniyâsı câna yetmişler: Hâliyâ dahî Tebriz ahâlisine teklif-i mâl ile nice fakire azâb ve işkenceler itmişler ve dâimâ erâzil-nişîn ve erâzil-perest ve kendi zîr-i destinde olan merede ve evbâş zaptında süst-ü-bâzû-şikest olduğu ma'lûm-i Hümâyûn-i pâdişâhî olmağla ol dâiyeden ferâgat buyurdular».

Celâlzâde'nin rivâyeti de böyledir; fakat Müneccim-başı'nın izahı başka türlüdür:

«Murâd-ı Hümâyunları Elkas-Mirzâ'yı Acem tahtına iclâs etmek idi; lâkin mumâileyh mukaddemâ:

— Bilcümle Acem ümerâsı Tahmâsb'dan münhariflerdir: Ol tarafa hareket buyurulsa cümle gelüp itâat iderlerdi!

diyü kelimât etmiş idi; bu vakitde kizbi zuhûr edip anlar itâat etmek değil, Âzerbaycan'a vusûl esnâsında Elkas'ın yanında olan Acemler dahî Tahmâsb tarafına firâr ettiler: Bu husûs ve mezhebinin bedliği sebeb-i fesh-i azîmet olup...».

Bununla beraber bu sırada Elkas-Mirzâ'nın henüz gözden düşmüş olmadığı ve hattâ sadâkatle hizmet etmekte olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır. Lûtfi Paşa'ya göre Kanunî'nin Tebriz'de «üç dört gün» kaldıktan sonra çekilmesi ordu hayvanlarında hastalık çıkmasından ve iâşe müşkilâtındandır:

«Rûm leşgerine âfet-i semâvî yetişüp at kırgunu olup kimsede işe yarar at kalmayup ve hem kızlık olup zâd-u-zevâde bulunmayup Tebriz'den göçüp...».

Birinci Tahmâsb bu sefer de bundan evvelki «Irâkayn» seferinde olduğu gibi Osmanlılarla bir meydan muharebesi kabul etmekten ictinâb etmiş ve yalnız bir takım akıncı kollarıyla hafif müsâdemeler yaptırmışsa da püskürtülmüştür).

1 Ağustos=25 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Kanunî'nin Tebriz'den Van üzerine hareketi.

(Sultan Süleyman bu sefer yol değiştirmiş ve Selmas üzerinden Van'a gitmiştir. Van kalesi bu sırada abluka altındadır: Yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız).

Ağustos=Receb: Istanbul'da Şehzâde câmii inşaâtının ikmâli.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın 1543=950 senesi 5/6 Teşrinisâni=7/8 Şa'ban Pazartesi/Salı gecesi Mağnisa'da ölüp cenâzesi Istanbul'a nakledilmiş olan en sevgili oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmet nâmın
a izâfe edilen bu muhteşem câmiin inşâsı en kuvvetli rivâyete göre 1544=951 senesi Nisan=Muharrem iptidalarında başlamış olduğuna nazaran 4 sene 4 ayda ikmâl edilmiş demektir. Murabbâ bir plân üzerine kurulmuş olan bu güzel câmi Koca-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılır: İkişer şerefeli minâreleri çok süslüdür. Şehzâde Mehmed'in türbesi mihrab tarafındaki mezarlıktadır: Bu sekiz köşeli türbenin içindeki lâhdin üstünde ağaçtan yapılmış bir taht şekli vardır; bilhassa kubbeye kadar çıkan sarı zeminli çinileri eski Türk san'atının en zarif eserlerindendir. — Istanbul'un bu semtine «Şehzâde-başı» denilmesi işte bu türbeyle camiden dolayıdır. — Câmi gibi türbe de Mimar Sinan'ın eseridir).

15 Ağustos=10 Receb, Çarşanba: Kanunî'nin Van'a muvâsalatı.

(4 Receb=9 Ağustos Perşenbe tarihi de rivâyet edilirse de doğru değildir. Bu gün ordu gelir gelmez meterisler hazırlanıp muhâsaraya başlandığı hakkında bir rivâyet vardır: Muhtelif menbâlara göre kalenin tazyiki bir hafta, dokuz gün ve yâhut on gün sürmüştür. — Aşağıki fıkraya bakınız).

25 Ağustos=20 Receb, Cumartesi: Van kalesinin teslim olması.

(13 Receb=18 Ağustos Cumartesi tarihi de rivâyet edilirse de doğru değildir. — Dokuz gün mukâvemet eden kalenin tesliminde Elkas-Mirzâ'nın âmil olduğu rivâyet edilir. — Van kalesinin bundan evvelki fethi için 1534=941 vukuâtının «23 Haziran» fıkrasına ve sukûtu için de 1535=942 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bir daha Safavîlerin eline geçmesine mâni olmak üzere Van kalesi fevkalâde tahkim edilip kuvvetli bir muhâfız kıt'a konulmuş ve yeni bir Beylerbeylik merkezi ittihâz edilerek bu mühim mevkie Anadolu Defterdarı Çerkes-İskender Paşa tâyin edilmiştir. — Bu tedbirlerin ikmâlinden sonra mevsim artık ilerlemiş olduğu için Sultan Süleyman kışı geçirmek üzere Diyarbekir tarafına hareket etmiştir).

29 Eylül=25 Şa'ban, Cumartesi: Kanunî'nin Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın Diyarbekir'e hareketinden istifâde eden Şâh Tahmâsb Van fethinin intikamını almak üzere Âdilcevaz, Muş, Erciş ve Ahlat taraflarına taarruz ederek buraları yıkıp yakmış, ahaliyi kılıçtan geçirmiş ve bütün mallarını yağma etmiştir: Bu haber üzerine tekrar harekete geçen Kanunî üçüncü Vezir Ahmed Paşa'yı bir mıkdar kuvvetle gönderdikten sonra kendisi de ordusunun başında ilerlemiye başlamıştır. — Bu hareket esnâsında Vezir Ahmed Paşa'nın pişdar kuvvetlerine kumanda eden Çerkes-Osman Paşa Kemah civârında bir

düşman fırkasını baskınla perişan etmişse de maiyyetinde pek az asker bulunduğu için biraz daha ileri gidip Safavî ordusuna taarruz imkânını bulamamıştır: Bununla, beraber düşman ordusunda panik çıktığı için:

— Osmanlı geliyor!

diye dağılıp kaçtıkları rivâyet edilir; bir rivâyete göre Çerkes-Osman Paşa bu muvaffakıyetinden dolayı Haleb valiliğine tâyin edilmiştir. — Vezir Ahmed Paşa Harput civârında Kanunî'nin ordusuna iltihak edip düşman ordusunun firarını arzetmiş olduğu için Sultan Süleyman tekrar Diyarbekir'e gelmiş ve şâhın akın hareketine mukabele olmak üzere Elkas-Mirzâ'yı bir takım aşîret kuvvetleriyle İran içerilerine büyük bir akın yaparak Isfahan, Kum ve Kâşân taraflarının vurulmasına memur etmiştir: Bu harekette Elkas-Mirzâ'ya muntazam asker verilmeyip Türkmen ve Kürt aşîretleri verilmiş olması Kanunî'nin kendisinden şüphelenmiye başlamış olmasıyla izah edilir. Elkas İran'a Bağdad üzerinden hareket etmiş, yollarda maiyyetine iltihak eden çapulcularla kuvveti kabarmış ve bir rivâyete göre Şiîlerce mukaddes makamları ziyâret için ilkönce Kerbelâ'ya uğramıştır; burada, bulunan Şiîlerin:

— Sen Şîa'dan rûgerdân olup tesennün ittiğin içün ziyâretlerine rizây-ı şerifler yoktur!

diye türbelere girmekten men'etmeleri üzerine Elkas-Mirzâ'nın yeniden eski mezhebine döndüğü de rivâyet edilir; hattâ Kanunî'nin teveccühünü işte bu yüzden kaybetmiş olduğunu bile söyliyenler varsa da bütün bunlar ihtiyatla karşılanmalıdır).

25 Teşrinisâni=23 Şevvâl, Pazar: Kış mevsimini geçirmek için Kanunî'nin Haleb'e gelişi.

(25 Şevvâl=27 Teşrinisâni Salı tarihi de rivâyet edilirse de daha zayıftır: Belki de bu ikinci rivâyet Pâdişahın ordugâhtan şehre girmesine aittir. — Sultan Süleyman'ın Haleb'de geçirdiği kış mevsimi içinde cereyân eden vak'alar şöyle sıralanabilir:

1 — Yukarıki fıkrada akın için İran'a sevkedildiğini gördüğümüz Elkas-Mirzâ Kermenşâh üzerinden Hemedan, Kum, Kâşân ve İsfahan'a kadar büyük bir hareket dâiresi tâkip edip İran'ın en mâmur yerlerini yıkıp yakarak bir çok ganîmet ve esîr almış ve hattâ Birinci Tahmâsb ile diğer kardeşi Behrâm-Mirzâ'nın âile efrâdından bâzılarını bile eline geçirmiştir: Osmanlı menbâlarında bu hareket şâhın Pâdişah Diyarbekir'e geldiği zaman yaptığı Şarkî-Anadolu akınına mukabele sayılır: Yukarıki fıkraya bakınız. İran'dan tekrar Bağdad'a dönen Elkas-Mirzâ'nın veziri «Azîzullâh-ı Şirvânî» ile Haleb'de bulunan Sultan Süleyman'a gönderdiği giranbahâ hediyeler işte bu akında alınan ganîmetlerdendir: bu hediyelerin en mühimleri tezhibli ve minyatürlü Şahnâme, Divan, Tarih, Hadîs vesaire kitaplarıyla murassâ silâhlar, kıymetli taşlar, tabla tabla misklerle anberler ve muhteşem kumaşlardır; bunların bir kaç katar deve ve ester yükü tuttuğundan bahsedilir: Bunlara mukabil Sultan Süleyman da Elkas'a hil'atler ve hediyeler göndermiştir. — Elkas'ın yukarıki fıkrada gördüğümüz Kerbelâ ziyaretini işte bu sefer İran'dan avdetine müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır.

2 — Pâdişah Haleb'deyken Karaman valisi şehzâde Bâyezid'i dâvet etmiş ve çok meraklı olduğu av partilerine onu da iştirâk ettirmiştir: Kanunî'nin büyük şehzâde Mustafa'yı tercih etmesine mukabil Hurrem-Sultan'ın idare ettiği saray partisinin saltanat verâsetinde işte bu şehzâdeyi iltizâm etmekte olduğu hakkında kuvvetli bir rivâyet mevcud olduğu için bu dâvetin siyasî bir mâhiyeti de olmak ihtimâli vardır: Fakat bu gibi noktaların tenviri

maattessüf kabil değildir. Şehzâde Bâyezid'in vaziyeti ve rakipleri için yukarda bu sene vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız.

3 — Sultan Süleyman bu sene Haleb'de kışlarken av için Hama'ya da gitmiş, bu seyâhate şehzâde Bâyezid de iştirâk etmiş ve ondan sonra tekrar Haleb'e dönmüştür: Hama'ya hareketi 6 Kânunuevvel=5 Zülka'de Perşenbe gününe müsâdiftir.

4 — Gene bu sırada Van Beylerbeyi Çerkes-İskender Paşa İran'ın Hoy şehri üzerine bir baskın yapıp evvelce Osmanlı hizmetinde bulunduğu halde sonradan Safavîlere iltihak edip Hoy hanlığına tâyin edilmiş olan aşîret beylerinden «Dünbüllü Hacı-Han»ı mağlûb ve perişan ederek kafasını kestirip bir mızrağa taktırarak Haleb'e göndermiştir: İran şâhı bu Dünbüllü-Hacı'yı Van kalesinin istirdâdına memur etmiş olduğu için İskender Paşa'nın zaferi bu yeni vilâyet merkezini tehlikeden kurtarmış demektir; onun için Sultan Süleyman bu müjdeyi alınca çok memnun olmuş ve İskender Paşa'yı hil'atle taltif etmiştir. — Çerkes-İskender Paşa'nın Van Beylerbeyliğine tâyini için yukarda bu sene vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına bakınız.

5 — Çoruh boylarına açılan sefer de bu sırada bir çok kaleler fethiyle neticelenmiştir: Bu hareketin sebebi, daha mevsim başlarından itibaren Gürcistan Atabeğleriyle elbirliği eden Safavîlerin onlarla beraber yaptıkları taarruzlarda gösterilebilir; İranlılar Erzurum ve Kars havâlisine, Atabeğler de Artvin ve Oltu taraflarına saldırmışlardır. — Bu Atabeğ/Atabek devleti Gürcistan'ın üç müstakil hükûmetinden biridir: Merkezi Ahıska olan ve «Samtskhe Atabeğliği» denilen bu Hıristiyan-Gürcü hükûmeti için 1514=920 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu sırada Atabeğlik makamında «Qwarqware» sülâlesinden «Kaikhosro=Keyhusrev» isminde bir prens bulunmaktadır. — Osmanlı menbâlarında bu seferin sebebi evvelce Erzurum valisi İsfendiyar-oğullarından Sarhoş-Musâ Paşa'nın yaptığı bir akın hareketinden mağlûb edilip kafası kesilmiş ve bunun üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa'nın derhâl yetişip Gürcüleri püskürterek Musâ Paşa'nın kesik başını geri almış olmasıyla izah edilir: Rivâyete nazaran bu seneki Gürcistan seferi işte o vak'anın intikamını almak için açılmış ve Receb=Ağustos ayının başlarında Erzurum Beylerbeyi Mehmet Paşa bâzı sancak beyleriyle beraber Çoruh boylarına sevkedilmiştir: Bu seferde fetih ve teslim suretiyle Gürcülerden alınan kaleler Bırakan, Komuka/Komik, Banak/Penek, Pertek, Samagar ve Akha kasabalarıdır; bu muvaffakiyet Sultan Süleyman'a Haleb'de arzedilmiştir).

1549=956

6 Haziran=10 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Kanunî'nin Haleb'den hareketi.

(1548=955 senesi 25 Teşrinisâni=23 Şevvâl Pazar günü kış mevsimini geçirmek için Haleb'e gelmiş olan Sultan Süleyman burada tam altı ay on bir gün kalmış ve bu müddet zarfında bir aralık Hama'ya da gidip gelmiştir; Şimdi sefer mevsimi olduğu için İranlılara karşı harekâtına devam etmek üzere yola çıkmıştır. — Şehzâde Bâyezid 11 Haziran=15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü ordu Fırat'a doğru ilerlediği sırada babasından ayrılıp valiliğinde bulunduğu Karaman'a gitmiştir).

16 Haziran=20 Cumâda-l-ûIâ. Pazar: Ordunun Fırat'dan geçişi.

(Birecik civârında gemilerle geçildiği rivâyet edilir: Hareket Âmid=Diyarbekir istikametindedir).

3 Temmuz=7 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Elkas Mirzâ'nın Elmalı konağındaki ordugâha dâvet edilmesi.

(Elkas'ın evvelce Sünnîliği kabul ettikten sonra İran akınında Kerbelâ'ya gittiği zaman tekrar Şiîliğe döndüğü hakkındaki rivâyetler için yukarda 1548=955 vukuâtının «29 Eylül» ve «25 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Sultan Süleyman'ın teveccühünü işte bu yüzden kaybetmiş olduğu hakkında bâzı rivâyetler bulunmakla beraber, İran akınında kazanmış olduğu muvaffakiyetlerle toplamış olduğu kuvvetlere mağrur olarak Kanunî'nin emirlerini dinlemediği, kendi başına hareket etmek istediği ve bilhassa Istanbul'da va'dedilmiş olduğu halde Tebriz'de tahta çıkarılmamış olduğu için gücendiği hakkında da muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir: Bütün bunlardan başka Kanunî'nin Haleb'e gelirken üçüncü vezir Sofu-Mehmet Paşa'yı Bağdad muhâfazasına göndermiş olmasını da kendisine karşı bir tedbir gibi gören Safavî prensinin büsbütün kuşkulanmış olduğu da rivâyet edilir; işte bu gibi bir takım sebeblerden dolayı hayatını tehlikede gören Elkas-Mirzâ Kanunî'nin dâvetine icâbet etmekten çekinmiştir; Lûtfi Paşa bu meseleyi şöyle anlatır:

«Ba'zı husûdlar Elkas'ın kethudâsına hased ve ba'zı nâ-ma'kul nesneler isnâd idüp ve Sultan Süleyman'a gamzidüp çengâle urdular. Elkas dahî bu hâli işidicek can başına sıçrayup Rûm pâdişâhı Süleyman âstânesine gelmek sadedinde iken dembeste olup durduğu yerde ne yana gideceğin bilmedi».

Bu vaziyet üzerine bir Kürt beyine ilticadan başka çare bulamıyan Elkas-Mirzâ «Kesik-Çınar» mevkiinde ordu kurmuşsa da sıtmaya tutulup yattığı sırada Kürt beyinin «Sohrâb» ismindeki kardeşi ânî bir baskınla muhâfızlarını dağıtıp kendisini esir etmiş ve Tahmâsb-Şâh'a gönderip mükâfat olarak va'dettiği «ağırlığınca altın ve gümüş»ü almıştır! Birinci Tahmâsb âsi kardeşini «Kahkaha» kalesine yollamış ve işte orada hayâtına hâtime çektirmiştir).

25 Ağustos=1 Şa'ban, Pazar: Üçüncü vezir Ahmed Paşa'nın Ahıska Atabeğliği üzerine sevki.

(Elmalı'da hastalanan Sultan Süleyman o civarda ve Diyarbekir'in cenubugarbîsinde bulunan «Karacadağ» yaylasına gelmiş ve burada tebdilihava ettiği sırada Gürcülerin geçen sene fethedilen kalelerini istirdâd için taarruza başladıklarını haber almıştır: Yukarda 1548=955 vukuâtının «25 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Kanunî'nin Ahıska Atabeğliğine karşı bir sefer daha açması işte bundan dolayıdır: Bu sefere memur edilen ve o sırada ikinci veyâhut üçüncü vezir olduğunda ihtilâf olan Ahmed Paşa'nın maiyyetine Erzurum, Karaman, Dulgadır ve Sıvas Beylerbeyleriyle sancak beyleri ve bir kaç bin Yeniçeri ile Yeniçeri-kethudâsı'nın da verildiği rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre de Kanunî bu gün Karacadağ yaylasına gelmiş ve Ahmed Paşa da 29 Ağustos=5 Şa'ban Perşenbe günü yola çıkmıştır: Ahmed Paşa'nın emrine verilen kumandanların Erzurum'da toplanmaları emredilmiş olduğu için Paşa Karacadağ'dan oraya gitmiştir).

10 Eylül=17 Şa'ban Salı: Vezir Ahmed Paşa'nın Erzurum'dan Ahıska Atabeğliği üzerine hareketi.

(Yukarıki fıkrada maiyyetine verildiklerini gördüğümüz kumandanlar askerleriyle beraber Erzurum'da toplanmış oldukları için, burada bütün levâzım ikmâl edildikten sonra bu gün Çoruh boylarına doğru hareket edilmiştir).

13 Eylül=20 Şa'ban, Cuma: Ahmed Paşa ordusunun Tortum önlerine muvâsalatı.

(Çok müstahkem bir mevki olan Tortum kalesi derhâl muhâsara edilmiş ve harb harekâtı başlamıştır: Bu muhâsara esnâsında o civardaki Nihac/Nihak ve İmrahor/Emirâhur kaleleri üzerine de asker sevkedilmiş ve şiddetli bir bombardıman karşısında bunlar hemen teslim olmuşlarsa da Tortum kalesi bir kaç gün mukâvemet etmiştir).

17 Eylül=24 Şa'ban, Salı: Tortum kalesinin fethi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz muhâsara tarihindenberi dört gündür mukâvemet eden Tortum müdafileri nihayet bu gün teslim olmak mecburiyetinde kalmışlardır. — Bundan sonra Ahmed Paşa ordusu gene bu havâlide en mühimleri Akçakale, Eşkesor, Kâmhıs, Penesgert, Anzav ve Pertekrek olmak üzere 40 küsur kale daha fethetmiş ve bunların 15 kadarı tahkim edilerek mütebâkisi tahrib olunmuştur. — Bu fütûhât üzerine Tortum, Akçakale, Kâmhıs ve Livana-deresi isimlerinde dört sancak teşkil edilmiş ve bunlar yeni bir vilâyet sayılmıştır).

24 Teşrinievvel=2 Şevvâl, Perşenbe: Vezir Ahmed Paşa'nın Cülek'deki ordugâha iltihakı.

(Ahmed Paşa hil'atle taltif edilip pek çok iltifâta mazhar olmuştur. — Bu sırada Sultan Süleyman'ın bulunduğu Cülek mevkii Diyarbekir civârındadır).

5 Teşrinisâni=14 Şevvâl, Salı: Kanunî'nin Diyarbekir'den Istanbul'a hareketi.

(Padişahın bu kış mevsimini de Haleb'de geçirip ertesi bahar mevsiminde İran seferine devam etmek istediği halde Yeniçerilerin mırıldanmıya başlamalarından dolayı artık Istanbul'a avdet kararını verdiği hakkında bir rivâyet vardır. — Ordu Antep'de terhis edilmiş ve ondan sonra pâdişah pâyıtahtına doğru yoluna devam etmiştir).

21 Kânunuevvel=1 Zülhicce, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferinden Istanbul'a avdeti.

(Sultan Süleyman'ın bu ikinci İran seferi 1548=955 senesi 29 Mart=18 Safer Perşenbe günü Istanbul'dan hareketinden bu güne kadar tam bir sene, sekiz ay, yirmi üç gün sürmüştür. — Bu sefer hakkında kral Ferdinand'a gönderilen zafernâmede 31 şehir fethedildiğinden, 14 şehir tahrib olunduğundan ve evvelce müstahkem olmıyan mevkilerden 28 kasabanın tahkim edildiğinden bahsedilmekteyse de, her halde bunların en mühim yerler olması lâzımgelir: Çünkü yukarda bu sene vukuâtının «17 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, yalnız Ahmed. Paşa'nın son Çoruh seferinde fethedilen veyâhut zaptedildikten sonra lüzumsuz görüldüğü için tahrib olunan kalelerin sayısı bile kırktan fazla gösterilir. — Kanunî'nin bu seferinde elde edilen en mühim neticelerden biri de Van kalesinin Safavîlerden istirdâdı ve burasının yeni bir Beylerbeylik merkezi ittihâz edilip tahkimi sâyesinde İranlıların Şarkî-Anadolu'daki faaliyetlerine karşı mühim bir sed kurulmuş olmasıdır).

1550=957

13 Haziran=27 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Süleymâniyye câmiinin temel-atma merâsimi.

(Ay ve gün tarihleri ihtilâflıdır: Dünyanın en güzel eserlerinden biri olan bu muhteşem âbideyi hangi tarihte kurmıya başladığını şanlı mimârı Koca-Sinan bile maatteessüf

kaydetmemiştir; «Tezkiret-ül-bünyân» ismindeki eserinde diğer âbidelerinin bâzılarına başlama ve bitirme tarihleri göstermiş olduğu halde Süleymâniyye için yalnız:

— Bir vakt-i şerif ve bir sâat-i saîd-ü-lâtîfde ol câmi-i münîfe temel uruldu!

demekle iktifâ etmektedir. — Bizim burada en kuvvetli rivâyet olarak esas ittihâz ettiğimiz tarihten başka muhtelif membâlarda 19 Cumâda-l-ûlâ=5 Haziran Perşenbe, 21 Cumâda-l-ûlâ=7 Haziran Cumartesi ve 27 Cumâda-l-âhire=13 Temmuz Pazar günleri de rivâyet edilir; Hattâ Celâl-zâde Mustafa ve Âlî gibi muâsır müelliflerin muhtelif nüshaları arasında bile rakam ihtilâflarına tesâdüf edilmektedir; bu nüshalarda sene rakamı olarak 956=1549 tarihi bile vardır! — Temel-atma merâsiminde Sultan Süleyman'la vüzerâsı hazır bulunmuş ve ilk temel taşını meşhur Şeyh-ül-İslâm Ebu-s-Suûd Efendi koymuştur. — İnşaâtın ikmâli için 1557=964 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız).

1551=958

10 Temmuz=6 Receb, Cuma: Avusturyalılara karşı Macaristan serdârlığına tâyin edilen Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa'nın ordu başında Belgrad'a muvâsalatı.

(Avusturya ve Almanya ile akdedilmiş olan son sulh için 1547=954 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız: Beş sene müddetle akdedilmiş olan bu muâhede dört seneyi doldurmadan bozulmuştur; bunun sebebi Avusturya'nın daha 1549=956 tarihinde ve Kanunî'nin ikinci İran seferi esnâsında sulhün ihlâline başlamış olmasıdır. — 1541=948 «Istabur seferi» Macaristan'ın Osmanlı imparatorluğuna ilhâkiyle neticelendiği zaman henüz bir yaşındaki Macar kralı Szigmond-Janos'un Sultan Süleyman tarafından Transylvania=Erdel prensliğine tâyin edilmiş ve küçük prense vasî olarak da babasının müşâvirlerinden Waradin piskoposu «Utyeşenoviç Martinuzzi» ile «Petroviç»in verilmiş olduğunu görmüştük: O sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız. Papaslığına rağmen siyasî ihtiraslariyle meşhur olan Martinuzzi Erdel'de bir türlü rahat duramamış ve ilkönce küçük prensin anası olan eski Macar kraliçesi İsabella ile nüfuz yarışına başlamış ve ahali ile zâdegân arasında iki parti teşekkülüne sebeb olmuştur: Martinuzzi'nin kraliçeye karşı cephe alması Erdel prensliğine göz dikmiş olmasıyla izah edilir! işte böyle bir sevdâya kapılan o harîs papas nihayet bir takım siyasî entrikalar çevirmiye kalkışarak Avusturya hükümdarı Ferdinand'la gizlice muhâbere ederek Transylvania'yı ona pîşkeş çekmiş ve hattâ gizli bir muâhede bile akdetmiştir: Bu muâhede mucibince Erdel'den başka Tımışvar havâlisinden mürekkeb olan Banat arâzisi de Avusturya'ya terkedecek ve buna mukabil küçük Szigmond-Janos'a kral Ferdinand tarafından Silezya'da Oppelen ve Ratibor prenslikleri tâvizât olarak verilecektir. Martinuzzi'nin bu tertibatını artık hiç bir nüfuzu kalmamış olan kraliçeye de kabul ettirmiş olduğu rivâyet edilir. İşte bu suretle bir taraftan Avusturya'da Translyvania'yı işgâl edecek büyük bir ordu hazırlanırken, bir taraftan da Martinuzzi Istanbul hükûmetine sadâkat teminâtı vermiş ve hattâ büyük bir Avusturya ordusu Transylvania'ya doğru ilerlemiye başladıktan sonra bile öyle bir şey olmadığı hakkında teminât verip durmakta devam etmiştir! Alman, İspanyol ve Avusturya askerlerinden mürekkep olan bu düşman ordusu Marki «Castaldo de Piadena» isminde bir generalin kumandasında gelirken, kral Ferdinand'ın tavsiyesiyle Papalık makamı tarafından kardinallik pâyesi almış ve «Strigonie» başpiskoposluğuna da tâyin edilmiş olan Martinuzzi nihayet ısyan bayrağını açmış ve hattâ kraliçeyi Transylvania kalelerinin Hıristiyan ordusuna müdafaasız teslimi mecburiyetinde bırakmıştır! Kraliçe İsabella'nın hakikî vaziyeti ancak işte bu sırada anladığı için derhâl Istanbul'a bir elçi göndererek istimdâd ettiği rivâyet edilir; bir rivâyete göre de gene bu sırada kraliçe ile on bir yaşlarında bulunan oğlu Szigmond-Janos Silezya'ya nakledilmişlerdir! Bu suretle Martinuzzi ilkönce Avusturya'ya ihânet etmekle işe

başladıktan sonra Sultan Süleyman'la kraliçe İsabella'ya da ihânet etmiş demektir! Hattâ bundan dolayı kral Ferdinand o harîs papası Translyvania valiliğine bile tâyin etmiştir! Fakat Martinuzzi'nin ihtirâsı Kardinallik, Başpiskoposluk ve Valilik gibi şeylerle söndürülebilecek ateşlerden değildir: Onun için aşağıda bu sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasında görüleceği gibi Avusturyalılara bir kere daha ihânet edip nihayet o yüzden bıçak altında can verecektir! — Kapdan-ı-Derya makamından Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın seksen bin kişilik bir ordu başında Avusturyalılara karşı sevkedilmesi işte bu vaziyet üzerinedir. — Erzurum Beylerbeyliğinden eski vazifesi olan Bosna Beylerbeyliğine iâde edilen Ulama Paşa da Sokullu'nun emrinde bu sefere iştirâk etmiş ve Erzurum Beylerbeyliğine de Van Beylerbeyi İskender Paşa tâyin edilmiştir: İskender Paşa için yukarda 1548=955 vukuâtının «25 Ağustos» ve «25 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Bu sefer açıldığı zaman Almanya ve Avusturya ile akdedilen 1547=954 sulhündenberi hem mümessil hem rehine sıfatiyle Istanbul'da bulunan Malvezzi hapsedilmiştir. — Budin Beylerbeyliğinde bulunan «Yahyâlu» yâhut «Yahyâ-Paşa-zâde» Mehmet Paşa vefât ettiği için yerine Kasım Paşa tâyin edilmiş ve bunun da yukarda bahsettiğimiz hâdiselerde Avusturyalılara karşı bir muvaffakiyet gösterememiş olmasından dolayı azli üzerine bu mühim mevki kahramanlıklarıyla meşhur Hadım-Ali Paşa'ya verilmiştir. — Türk ordusu Belgrad'da toplanırken Transylvania'nın Avusturyalılar tarafından işgâli de tamamlanmaktadır).

14 Temmuz=12 Receb, Perşenbe: Turgud-Reis'in ilk Malta akını.

(Bu sırada Malta adasıyla şimaligarbîsindeki küçük Gozzo adası ve Trablusgarb eyâleti, Sultan Süleyman'ın Rodos ve mülhakatından çıkardığı «Saint-Jean» Şövalyelerindedir; Milâdın 1530 tarihinden itibaren «Ordre des Chevaliers de Malte=Malta Şövalyeleri teşkilâtı» ismini alan bu Haçlı ocağına o iki adayla Trablusgarb'ı Charles-Quint vermiştir: Rodos'un fethi için 1522=929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına ve bu Şövalye teşkilâtına Malta adasının tahsisi için de 1523=929 vukuâtının «1/2 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Barbaros'dan sonra Kapdan-ı-Deryâ olan Sokullu Mehmet Paşa'nın 1550=957 tarihinde Rumeli Beylerbeyliğine tâyini üzerine Kapdanlık makamına getirilmiş olan Koca-Sinan Paşa bu Malta akınında resmen donanma kumandanı vaziyetinde bulunmakla beraber, hakikatte donanmayı Turgud-Reis idare etmiştir: O sırada Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın kardeşi olduğu için Kapdan-ı-Deryâ olan Sinan Paşa âdetâ bir gölgeden başka bir şey değildir! Barbaros'un en muktedir talebesi ve en şanlı halefi olan Turgut/Turgutça-Reis Menteşe'nin şimdi ayni ismi taşıyan bir köyünden «Veli» isminde bir Türk çiftçisinin oğludur. 1485=890 tarihinde doğmuş olduğu hakkında bir rivâyet bulunduğuna göre bu sırada takriben 66 yaşlarındadır. Denizcilik hayatma korsanlıkla başladıktan sonra Barbaros'un maiyyetine girmiş ve bir çok muharebelerde büyük kabiliyetleri ve yararlıklarıyla hocasının takdir ve teveccühünü kazanmıştır; Avrupalıların «Dragut» dedikleri Turgud Akdeniz milletlerini yıllarca titrettikten sonra, emrinde çalışan kahraman yoldaşlarından Avrupalıların «Ochiale» dedikleri Uluc-Ali=Kılıç.Ali, Gazi Mustafa, Hasan-Reis, Mehmet-Reis, Sancakdar-Reis, Deli-Ca'fer, Kara-Dayı ve Kara-Kadı gibi kapdanlarla ve sekiz gemiyle Istanbul'a gelip Sultan Süleyman'a itâat ve inkıyâdını arzetmiş ve el öpme merâsiminde arkadaşlarıyla beraber pek çok iltifâta mazhar olarak Yunanistan'ın Garp sâhilindeki Karlı-eli sancakbeyliğine tâyin edilmiştir. — Bir gün Akdeniz'de bir Venedik harb gemisi usûlen yelkenlerini indirip kendisini selâmlamadığı ve pîşkeş takdim etmediği için Turgud-Reis bu gemiyi derhâl topa tutup yakmıştır: O sırada Venedik cumhuriyeti Türkiye ile sulh hâlinde bulunduğu için Istanbul'daki Venedik balyozu Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya şikâyet etmiş ve o da Deryâ kapdanlığında bulunan kardeşi Sinan Paşa'ya rakip saydığı Turgud-Reis'i Istanbul'a dâvet etmişse de, bu harîs devşirmeye

haklı olarak itimâd etmiyen Turgud âsi vaziyetine geçerek iki yıl kadar Mağrıb denizlerinde dolaşmıştır: Nihayet Trablusu-Garb'ın fethini istiyen Kanunî Turgud'a bir Kur'anla bir altın kılıç gönderip Trablus'u fethettiği takdirde valiliğini va'detmek suretiyle büyük kahramanı tekrar hizmetine almıştır; bu ilk Malta akını, işte o Trablus seferinin birinci merhalesidir. — 120-174 gemiden mürekkeb olan Türk donanması Malta'yı bombardıman ettikten sonra Gozzo adasını yağma ve tahrib ederek Trablusugarb'e hareket etmiştir. — Bundan 14 sene sonra yapılan ve Turgud-Reis'in şehâdeti üzerine neticesiz kalan büyük Malta seferi için 1565=972 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız).

Ağustos=Şa'bân: İran şahı Tahmâsb'ın Şarkî-Anadolu akını.

(Kanunî İran seferlerinden döndükçe Şarkî-Anadolu'ya saldırmayı artık âdet ittihâz etmiş olan Birinci Tahmasb bu sefer de Erciş, Âdilcevaz ve Ahlat kalelerinin istirdâdına kalkışmıştır. Acem ve Gürcü menbâlarındaki müphem ve dağınık izahlardan anlaşıldığına göre şâhın bu hareketine sebeb, Van Beylerbeyliğinden Erzurum'a nakledilmiş olan İskender Paşa'nın Ahıska Atabeğliğine tecavüzü üzerine bu hıristiyan Gürcü atabeğinin İran şâhından istimdâd etmiş olmasıdır: «Samtskhe Atabeğliği» denilen itibarî Gürcü hükûmeti için 1515=920 vukuâtının «10 Ağustos», 1536=934 vukuâtının «4 Temmuz» ve 1548=955 vukuâtının da «25 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. İskender Paşa'nın yaptığı hareket, işte bu Atabeğliğin Artanuç/Ardanuç kalesini fethetmekle neticelenmiştir: O sırada Atabeğlik makamında bulunan «Kaikhosro=Keyhusrev» daha bu kale muhâsara edilirken Şâh Tahmâsb'a elçilerle hediyeler göndererek şikâyette bulunmuş ve Osmanlılara karşı Safavîlerden yardım istemiştir; Birinci Tahmâsb'ın bu sırada zaten garba doğru ilerlemekte olduğundan bahsedilir; Brosset'nin neşrettiği Gürcistan vakayinâmesinde Türklerin Ardanuç fethi Gürcü takviminin 241 ve Milâdın 1553 tarihine müsâdif gösterilirse de her halde yanlış olması lâzımgelir: gene ayni menbâda Türklerin Ardanuç kalesinden başka «Pharnac» isminde bir kale daha almış olduklarından da bahsedilmektedir; bu ikinci kale de birincisinin yakınlarındadır. Tahmâsb-Şâh ilkönce Gürcistan taraflarına doğru ilerleyip bir takım yerli beylerin ellerinden aldığı Ahılkelek ve Tümük kalelerini ordusuna gelip kendisine itâat ve inkıyâd etmiş olan Atabeğ Kaikhosro'ya vermek suretiyle bu Atabeğliği Osmanlılara karşı takviye ve himâye etmiştir. Şâhın Erciş taraflarına gelişi Ağustos ayındadır: Erciş beyliğinde bulunan İbrahim Bey çok kuvvetli bir müdafaa ile Safavîleri çekilmek mecburiyetinde bırakmış, Âdilcevaz beyi Sinan-Paşa-zâde Mustafa Bey de ayni muvaffakiyeti kazanmış ve ancak tahkimâtı uzun bir müdafaaya müsâid olmadığından bahsedilen Ahlat halkı çekilip gitmek şartiyle kaleyi teslime muvâfakat etmişlerse de dışarı çıkar çıkmaz kılıçtan geçirilmişlerdir! Bu sırada Safavîler bir taraftan da Ercişlilerden bâzı kimseleri elde ederek orayı kendilerine karşı muvaffakiyetle müdafaa etmiş olan İbrahim beyi öldürtmüşlerdir: İran şâhı bu akınında Van gölünün şimal ve şimaligarbî sâhillerini boydanboya tahrip ve yağma etmiş ve binlerce halkın kanına girmiştir; tabiî bu hareket, Kanunî'nin büyük İran seferlerine mukabele demektir. — Safavîlerin bundan sonra Erzurum üzerine yaptıkları hareket için aşağıda «Eylül=Ramazan» fıkrasına bakınız).

15 Ağustos=12 Şa'ban, Cumartesi: Trablusgarb'ın fethi.

(Yukarda bu senenin «16 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Malta ve Gozzo akınından sonra Malta Şövalyelerinin hâkimiyyetinde bulunan Trablusugarb kalesine teveccüh eden Turgud-Reis ateş açmadan evvel usûlen teslim teklifinde bulunmuşsa da Şövalyeler reddetmişlerdir: Bu sırada teşkilâtın Malta'da bulunan umumî reisi «don Juan de Omedes» ve Trablusugarb kumandanı da «Gaspard de Vallier»dir; bundan başka «Desroches» isminde bir Fransız şövalyesi de kale kumandanıdır; Türk donanması daha Malta'ya gelmeden evvel ihtiyâten Trablusgarb'e bir mıkdar yardım kuvveti de gönderilmiştir: Müdâfiler arasında Fransız,

İtalyan, İspanyol vesair Avrupa Hıristiyan askerlerinden başka bir takım Faslı müslümanlar da bulunduğu rivâyet edilir! — Daima olduğu gibi ilk korkaklık eseri gene İtalyanlardan çıkmış ve bunlar Türk muhâsarasıyla kara ve deniz bombardımanı başlar başlamaz gece karanlığından istifade ederek gemiyle kaçmak istemişlerse de Fransızlarla İspanyollar işi anladıkları için bunları kaledeki vazifelerinden alıp diğer mevkilere dağıtmak mecburiyetinde kalmışlardır! Fakat bu tedbir netice itibariyle daha fena olmuş ve İtalyan paniği diğerlerine sirayet ettiği için kumandanlarını teslime icbâr etmek istiyen askerler ısyan etmiştir! Zaten kalede büyük bir gedik de açılmış ve askerlerinden pek farklı olmıyan kumandanlar da bir meclis akdederek birkaç günlük bir mukâvemetten sonra teslim olmıya karar vermişlerdir: Teslim şartları içinde kendilerinin çıkıp gidebilmelerine mukabil, Malta'da bulunan otuz Türk esirinin derhâl serbest bırakılıp Türk ordusuna teslim edilmesi şartı da vardır. — Evvelce Tunus'daki «Benî-Hafs» hânedanının elinde bulunan Trablusugarb eyâleti 1510=916 tarihinde İspanyollar tarafından zaptedilmiş olmak itibariyle o tarihten bu tarihe kadar 41 sene Hıristiyan hâkimiyyetinde kaldıktan sonra müslüman Türkler tarafından fethedilmiştir: Bu kırk bir sene içinde Trablus'un müslüman vatanperverleri vilâyet merkezinin şarkında bulunan «Tâcûra» kalesini merkez ittihâz edip millî ve dinî bir mücâdeleye girişmişlerse de silâh nisbetsizliğinden dolayı başa çıkamıyacaklarını anladıkları için Istanbul'a bir heyet gönderip Kanunî'den istimdâd etmişlerdir: İşte bunun üzerine Tâcûra'ya Enderun ağalarından Hadım-Murad Ağa idaresinde bir mıkdar kuvvet gönderilmişse de Murad Ağa mütemadiyen istimdâd edip durmaktan başka bir şey yapamamıştır: Trablus seferinin açılmasında işte bu vaziyetin de tesiri vardır. — Yukarda bu sene vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî Trablusugarb valiliğini vilâyetin fethi şartiyle Turgud-Reis'e va'detmiştir: Fakat Turgud'u istirkab eden Kapdan-ı-Deryâ Sinan Paşa Pâdişahın bu va'dine rağmen valilik makamına Tâcûra sancak beyi Hadım-Murad Ağa'yı oturtmuş ve bunun üzerine Trablusugarb fatihi Turgud-Reis Mağrıb'a doğru yelken açınca bütün donanma peşine takılmışsa da Sinan Paşa araya vasıtalar koyarak rica ve minnetle gönlünü alıp geri çevirmiştir! — Trablusugarb vilâyeti işte bu tarihten 1911=1329 İtalyan istilâsına kadar 360 sene Türk idaresinde kalmıştır).

Eylül=Ramazan: Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa'nın bir zafer kadar parlak mağlûbiyyeti.

(Birinci Tahmâsb'ın sonradan «İkinci İsmail» ismiyle İran tahtında kendisine halef olan meşhur oğlu İsmail-Mirzâ Ahlat'dan Erzurum'a yürümüş, maiyyetindeki büyük kuvvetleri muhtelif pusulara yatırarak yalnız bir iki alay askerle Erzurum önlerinde görünüp etrafını tahribe başlıyarak İskender Paşa'yı dışarı çekmek maksadını tâkib etmiştir: Çok ateşli bir kahraman olan Paşa'nın atılganlığı pek meşhur olduğu için Safavî prensinin böyle bir nümâyişle onu tuzağa düşürmek istediği rivâyet edilir! Bu sırada oraların kış mevsimi başlamış olduğu için, İskender Paşa'nın yukarıki «Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Çoruh seferinde toplamış, olduğu askerleri yerlerine gönderip yalnız kale muhâfızlarıyla kalmış olduğu ve henüz yerlerine dönmemiş olan sancak beylerinin de şahsî muhâfızlarından başka bir kuvvetleri olmadığı hakkında muhtelif rivâyetler vardır. İşte buna rağmen kale içinde seyirci kalmıya tahammül edemiyen İskender Paşa mevcud kuvvetlerini alıp dışarı çıkmış ve bu suretle İsmail-Mirzâ'nın ekmeğine yağ sürerek kurduğu pusuların arasına düşmüştür: Bununla beraber efsanevî bir kahramanlıkla son haddine kadar savaşmaktan çekinmiyen İskender Paşa düşmanın nisbetsiz derecelerdeki üstün kuvvetlerine pek çok telefât verdirmiş ve Erzurum'un Safavî istilâsından kurtulmasını temin eden şanlı bir mağlûbiyyete uğradıktan sonra elinde kalan kılıç artıklarıyla ustalıklı bir ricat hareketi yaparak kaleye çekilmek muvaffakiyetini göstermiştir! Bu nisbetsiz muharebede Trabzon beyi Mustafa, Malatya beyi Hayrüddin, Bozok beyi İsâ ve Karahisar beyi Mahmud Beyler gibi bir takım kıymetli sancak

beyleri şehîd olmuş ve Biga beyi Mahmud Bey de esir düşmüştür. — Erzurum'u kurtarmakla neticelenen bu şanlı mağlûbiyyet üzerine Sultan Süleyman İskender Paşa'ya bir altın kılıç ve bir murassâ topuzla bir tesliyetnâme göndermiştir; kadirşinas pâdişahın bu nâmesinde İskender Paşa'ya şöyle sözler söylediği rivâyet edilir:

«İskender, berhudâr olasun, iki cihanda yüzün ağ olsun! Sen Şâh oğlunun asker ile küfvü değülsün: Anun askeri vefret ve kesret üzre iken bu mertebe mukabeleye ikdâm-u-kûşiş-u-ihtimâm ancak olur. Lâ-cerem sana lâzım gelen bezl-i makdûr idi; hakkaa-ki sa'yinde kusûr itmedün ve bahâdirlikde taksir itmedün; nusret ve hezimet meşiyyet-i Hudâ'ya müteallıkdır: Hâtırın hoş dutasun!».

Kanunî'nin vüzerâsına da bu meâlde mektuplar yazdırmış olduğu rivâyet edilir).

7 Eylül=6 Ramazan, Pazartesi: Belgrad'dan hareket eden Sokullu ordusunun «Peterwardein/Petervaradin» civârında Tuna'dan karşıya geçmesi.

(Sokullu-Mehmet Paşa kumandasında yapılan bu hareket için yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ordu mevcudunun 80 bin ve top mevcudunun da 150 kadar olduğu rivâyet edilir: Bir rivâyete göre de bu topların 50 kadarı büyük çapta muhâsara toplarıdır. — Tuna'dan sonra «Theisz=Tisa» nehri de «Titel» civârında geçilmiştir).

18 Eylül=17 Ramazan, Cuma: «Becse» kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Beçi» ve «Beçe» denilen bu kasaba «Theisz=Tisa» nehrinin sol sâhilindedir: Buraya Osmanlı devrinden itibaren Macarlar «Török-Becse» ve Almanlar da «Türkisch-Becse» demişlerdir; gene ayni nehrin sağ sâhilinde de ayni ismi taşıyan «Alt-Becse=Eski-Beçe» vardır: bunlar birbirine karıştırılmamalıdır; Macarlar birincisine «Uj-Becse» ve ikincisine de «O-Becse» derler. Bu sefer Türk ordusunun hücumla fethetmiş olduğu müstahkem mevki «Uj-Becse»dir. Bu kale zaptedildikten sonra bir mıkdar muhâfız konulmuştur).

21 Eylül=20 Ramazan, Pazartesi: «Becskerek» kalesinin işgâli ve bunu tâkib eden Türk fütuhâtı.

(Tımışvar'ın 70 kilometre cenubugarbîsinde ve Bega nehri üzerinde bulunan bu müstahkem mevkiin ismi Osmanlı menbâlarında «Beçkerek» şeklindedir: Bu kale Türk ordusu ateş açmadan evvel teslim olduğu için derhâl işgâl edilip muhafızlar konulmuştur. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Becse=Beçe» kalesiyle bu «Becskerek=Beçkerek» mevkiinin fethi, bunların askerî ehemmiyetleri bakımından bir çok fütûhâta yol açmış ve bilhassa «Csanad=Çanad», «İlladia», «Arad», «Galad», «Aracia», «Besonico», «Nagy-Fellak», «Egres» «Chiallia», «Paleiesse», «Bodorlak», «Zadorlaka», «Eperieske», «Horogaszeg», «Charkissomlio» ve nihayet Osmanlı menbâlarında «Lipva» denilen «Lippa» kalesi hücum veyâhut teslim suretiyle kolayca fethedilmiştir. — Bunların en mühimmi «Lippa=Lipva» kalesidir: Macaristan ilhâk edilip son Macar kralı Erdel hanlığına tâyin edildiği zaman anasıyla beraber Budin'den çıkıp ilkönce işte bu kaleye gelmiştir: 1541=948 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız. — Tımışvar'ın 54 kilometre şimalişarkîsinde bulunan bu müstahkem mevkiin müdafaası hâin ve âsi kardinal Martinuzzi tarafından «Pethae-Janos» isminde bir muhâfıza tevdi edilmişse de şehir halkı bu kumandanı müdafaasız teslime icbâr ettiği için, «Pethae» toplarını tahrib edip barut mahzenlerini berhavâ ettikten sonra kaçıp gitmiştir. — «Lippa» nın ehemmiyetinden dolayı Sokullu-Mehmet Paşa buraya muhâfız olarak Bosna

Beylerbeyi Ulama Paşa'yı bırakmış ve maiyy'etine iki yüzü Yeniçeri olmak üzere beş bin kadar asker vermiştir: Bu mevkiin âkibeti için aşağıda bu sene vukuâtının «4, 7, 16 Teşrinisâni» fıkralarıyla «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1 Teşrinisâni=2 Zülka'de, Pazar: Tımışvar muhâsarası.

(Banat eyâletinin merkezi olan «Temesvar=Tımışvar» için aşağıda 1552=959 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa yukarıki fıkrada fethini gördüğümüz Lippa'dan buraya gelmiş ve kale müdâfilerine teslim teklif etmişse de reddedilmiştir: Tımışvar kumandanlığında bulunan «Etienne Losonczy»nin emrinde İspanyol, Macar ve Alman zâbitleriyle askerlerinden mürekkep çok büyük bir müdafaa kuvveti vardır. — Sokullu'nun Tımışvar muhâsarası 15 gün sürmüş, fakat mevsim ilerlemiş, soğuklar başlamış ve bilhassa çok şiddetli yağmurlar yüzünden «Meteris hendekleri» ile «Sıçan yolları» nın içine sular dolmuş olması muhâsaranın netice alınmadan kaldırılmasına sebeb olmuştur: Ordunun Tımışvar'dan Belgrad'a çekilmek üzere muhâsarayı kaldırması 16 Teşrinisâni=17 Zülka'de Pazartesi gününe müsâdiftir.

4 Teşrinisâni=5 Zülka'de, Çarşanba: Avusturyalıların Lippa muhâsarası.

(Lippa kalesinin fethiyle buraya Ulama Paşa kumandasında bir muhâfız kıt'a konulması için yukarda bu sene vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Yukarıki fıkrada Sokullu-Mehmet Paşa tarafından on beş gün muhâsara edildiğini gördüğümüz Tımışvar kalesini kurtarmak için meşhur «Castaldo» kumandasında yola çıkan yüz bin kişilik bir imparatorluk ordusu Tuna nehrinden geçip ilkönce işte bu Lippa kalesine yürümüştür. Bu sırada Sokullu Tımışvar muhâsarasıyla meşguldür: İşte bu vaziyetten istifâde eden Castaldo bu gün maiyyetindeki Alman, İtalyan, İspanyol ve Macar askerleriyle Lippa kalesini her taraftan kuşatmıştır; fakat içerde en mübalağalı rakamlara göre en fazla beş bin Türk askeri bulunduğu halde, dışarda bir çok Garp menbâlarının ittifakiyle yüz bin kişilik bir düşman ordusu vardır).

7 Teşrinisâni=8 Zülka'de, Cumartesi: Lippa şehrinin sukûtu ve kalenin müdafaada devamı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi yüz bin kişilik bir orduya karşı en fazla beş bin kişiden ibaret bir kuvvetin açık bir şehirde mukâvemet imkânı olamıyacağı için, bu gün yapılan şehir muharebesi iki taraftan bir çok telefât olduktan sonra Ulama Paşa'nın ustalıklı bir hareket yaparak kaleye kapanmasıyla neticelenmiştir: Paşa'nın maiyyetinde kalan kuvvetin 1300-1500 den ibaret olduğu rivâyet edilir; bu rivâyetle harbden evvelki mevcudu beş bin gösteren rivâyet doğru olduğu takdirde Türklerin üçte iki nisbetinde telefât vermiş olmaları lâzımgelirse de gerek birinci, gerek ikinci rivâyet ihtiyatla karşılanmalıdır: Bununla beraber yirmiye karşı bir nisbetinde girişilmiş bir muharebede fazla zâyiât olması pek tabiîdir; bu vaziyette Ulama Paşa'nın çok büyük bir muvaffakiyeti vardır ki o da geri kalan kuvvetleriyle kaleye çekilebilmiş olmasıdır. — Türkler içeri çekildikten sonra düşman askeri şehri yağma etmişse de, henüz fethedilen bu şehirde Türk ahali mevcud olmadığı için hıristiyan askeri hıristiyan ahaliyi yağma etmiş demektir!).

16 Teşrinisâni=17 Zülka'de, Pazartesi: Lippa kalesinin teslimi için Ulama Paşa'nın yirmi günlük bir mütâreke akdetmesi.

(Elinde kalan 1300-1500 kişilik bir kuvvetle müdafaada devam etmek imkânı olamıyacağını ve bilhassa erzak kalmadığı için askerin at, kedi ve köpek eti yemek mecburiyetinde kaldığını

gören Ulama Paşa dokuz gün süren bir müdafaadan sonra şerefli bir şekilde kaleyi teslim etmekten başka çare bulamamıştır: Meselenin böyle bir şekilde halledilmesine düşman ordusunda bulunan hâin ve âsi Kardinal Martinuzzi'nin delâlet ettiği rivâyet edilir; Kardinal'in iki tarafa kabul ettirdiği şartlara göre yirmi gün sürecek bir mütâreke devrinde Türkler kalede kalacak ve kendilerine erzak da verilecektir: Bu müddetin sonunda Ulama Paşa askeriyle beraber serbestçe çekilip gidecektir; hattâ Paşa'ya bu hususta bir de emannâme verilmiştir. Bu yirmi günlük mütâreke Kardinal'in Avusturyalılara tekrar ihânet etmiş olmasıyla izah edilir: Rivâyete nazaran Martinuzzi'nin bundan maksadı, böyle bir hizmet mukabilinde Ulama Paşa'nın Kanunî nezdinde şefâatte bulunup kendisini affettirmesi ve hattâ Transylvania=Erdel prensliğine tâyini hakkında bir irâde istihsâl etmesidir; yirmi gün işte böyle bir muhâbere müddeti şeklinde tefsir edilir! Transylvania'yı Avusturya'ya pîşkeş çekmiş olduğu halde kral Ferdinand'dan alelâde bir valilikten başka bir şey koparmıya muvaffak olamıyan Kardinal'in tekrar Türklere yanaşması ve böyle bir fırsatı vesile ittihâz etmesi pek tabiîdir; hattâ bir müddettenberi Avusturyalıların Martinuzzi'den şüphelenmekte oldukları ve bilhassa ordu kumandanı Castaldo'nun kral Ferdinand tarafından kardinalin bütün hareketlerini tecessüs ve tarassuda bile memur olduğu rivâyet edilir. Hammer'in fikrine göre kaledeki Türklerin hemen çıkıp gitmiyerek yirmi gün beklemeleri ancak işte bu suretle izah edilebilecek bir vaziyettir: Martinuzzi'nin Castaldo'ya böyle bir mütâreke kabul ettirmesi de kral tarafından evvelce kendisine verilmiş olan fevkalâde salâhiyetlerle izah edilir: Martunizzi'nin tâkib ettiği karışık siyaset için yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu yirmi günlük mütârekenin akdine tesâdüf eden «16 Teşrinisâni» günü Sokullu-Mehmet-Paşa'nın 1 Teşrinisânide başlamış olan 15 günlük Tımışvar muhâsarasının kaldırıldığı güne müsâdiftir: Sokullu'nun neden dolayı böyle bir vaziyeten istifâde edip Ulama Paşa'nın imdâdına yetişmediği belli değildir; her halde bu alâkasızlığın büyük bir hatâ teşkil etmiş olduğu muhakkaktır: Çünkü aşağıda 1552=959 vukuâtının «22 Nisan» fıkrasında da görüleceği gibi Sultan Süleyman işte bu hatâsından dolayı Sokullu'yu Serdarlıktan azletmiştir).

5 Kânunuevvel=6 Zülhicce, Cumartesi: Ulama Paşa'nın askeriyle beraber Lippa kalesinden çıkışı ve Avusturyalıların ihâneti.

(Yukardaki fıkrada gördüğümüz yirmi günlük mütârekenin akdine delâletinden, Türk askerine erzak verdirmesinden ve bilhassa Avusturyalılara tekrar ihânet edip yeniden Türklere temâyülünden dolayı Ulama Paşa'nın Kardinal Martinuzzi'ye bir altın kandil, bir kıymetli Acem halısı, bir murassâ hançer ve dört Arab atı hediye etmiş olduğu rivâyet edilir: Ulama Paşa kaleden gece yarısı çıkmıştır. — Avusturyalılar Türk kumandanına verdikleri masûniyyetnâmeye riâyet etmemişlerdir: Hattâ Martinuzzi'nin bu ihânet tertibatını Ulama Paşa'ya haber vermiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır! İşte bundan dolayı her türlü ihtiyat tedbirlerine riâyet eden Paşa kaleden ayrıldıktan bir müddet sonra Balassa, Horvath ve Ambros de Nagylak gibi bâzı kumandanlar idaresinde yol kesip taarruza kalkışan düşman kuvvetleriyle şiddetli bir müsâdemeye girişip bunları mağlûb etmiş ve hattâ bu müsâdemede düşman kumandanlarından Ambros de Nagylak telef olduğu gibi Balassa da tehlikeli yaralarla kaçabilmiştir! Bâzı Osmanlı menbâlarında Ulama Paşa'nın işte bu vak'ada şehîd olduğu hakkında bir rivâyete tesâdüf edilirse de doğru değildir: Büyük bir kahramanlıkla işin içinden sıyrılan Paşa ancak yaralanmış ve bir mıkdar telefât verdikten sonra Belgrad'a gelmiştir. — Avusturyalıların bu ihânetine bir müddet sonra aynen mukabele edilmiş ve bu mukabele yapıldığı zaman kendilerine de söylenmiştir: Aşağıda 1552=959 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

18 Kânunuevvel=19 Zülhicce, Cuma: Kardinal Martinuzzi'nin katli.

(Hem Macaristan'a, hem Avusturya'ya, hem Türkiye'ye yaptığı ihânetlerle tarihte çok kirli bir isim bırakmış olan bu harîs papasın oynadığı rollerle tâkib ettiği maksatlar için 1541=948 vukuâtının «20 Haziran» ve «4 Eylül» fıkralarıyla yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz» ve «16 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Türklerin Translyvania=Erdel ve Banat fütuhâtına karşı koymak üzere büyük bir ordu başında gönderilmiş ve Martinuzzi ile elbirliği etmiş olduğunu gördüğümüz General Castaldo Kardinal'in tekrar Türkiye'ye temâyül göstermiye başladığını sezerek şüphelerini kral Ferdinand'a bildirmiş, tarassud ve tecessüse memur edilmiş ve nihayet yukarıki fıkralarda gördüğümüz Lippa vak'asından biraz sonra bir takım mektuplar bile yakalamıya muvaffak olmuştur! Hattâ Castaldo'nun bu vaziyete bir an evvel nihayet verilmediği takdirde Transylvania'nın tamamiyle elden çıkacağı hakkında kral Ferdinand'a daha bidâyetten itibaren raporlar gönderdiği bile rivâyet edilir: Ferdinand'ın Castaldo'ya kardinalin ustalıkla izâlesi hakkında işte bundan dolayı emir vermiş olduğu rivâyet edilir. Bu siyasî cinayet, evvelce müstahkem bir manastır olduğu halde şimdi Martinuzzi'nin sâhip ve sâkin olduğu «Alvinez» şatosunda yapılmıştır: En kuvvetli rivâyetlere nazaran bu sabah Castaldo'nun bâzı adamları 24 askerle beraber dost sıfatiyle şatoya girdikten sonra askerler derhâl kuleleri işgâl etmişlerdir. Kardinal'in yazı odasına giren ilk katil Castaldo'nun kâtibi Antonio Ferrario'dur: Elinde Kardinal'e imza ettirmek üzere bir takım kâğıtlarla içeri giren bu müsellâh kâtip masasının başında çalışmakta olan Martinuzzi'ye doğru eğilerek birdenbire boğazıyla göğsüne hançer saplamış, can havliyle yerinden fırlıyan kardinal kâtiple mücâdeleye kalkışmışsa da dışarda bekleşen diğer kaatiller de içeri saldırmış ve işte bu suretle kardinal «Utyeşenoviç Martunizzi» yetmiş beş yaşında 63 hançer darbesiyle hayat sahnesinden tarih sahnesine nakledilmiştir! — Bu hâdise, netice itibariyle Avusturyalılardan ziyâde Türklerin işine yaramıştır: Çünkü o zamana kadar Hıristiyanlık nâmına Avusturyalılarla Almanlara tarafdarlık eden Transylvanialılar bu siyasî cinayetten itibaren artık onlardan yüz çevirmiye ve hattâ Türklere karşı onlarla beraber harbetmemek için ellerinden geleni yapmıya başlamışlardır).

1552=959

23/24 Şubat=27/28 Safer, Salı/Çarşanba gecesi: Büyük bir Türk zaferiyle neticelenen «Szegedin» baskını.

(Düşman ordusunun meşhur kumandanı Castaldo harb harekâtına müsâid olmıyan böyle bir mevsimde bir gece baskınıyla mühim bir muvaffakiyet kazanabileceğini düşünerek Türklerin «Segedin» dedikleri «Szeged/Szegedin» kalesine karşı «Michel Toth» isminde bir kumandanla 10 bin İspanyol ve İtalyan askerinden mürekkep bir kuvvet sevketmiştir: Osmanlı menbâlarında bu kumandanın ismi «Tot Mihal» şeklindedir. — Castaldo'nun Szegedin «reâyâ»sından bâzılarını elde ederek kalenin içerden fethini temin edecek esbâba da tevessül etmekte kusur etmemiş olduğu rivâyet edilir. — Szegedin sancak beyi Mihal-oğlu Hızır Bey bir rivâyete göre bu teşebbüsü casuslarından haber almış olduğu için düşman gelmeden evvel kaleye çekilmiş ve diğer bir rivâyete göre de şehirde gafil avlanmışsa da derhâl kaleye çekilip müdafaa vaziyetine geçmiştir: Her halde şehrin sukut edip yağma edildiği ve bu vaziyetten de Türklere ihânet eden hıristiyan ahalinin mutazarrır olduğu muhakkaktır! — Hızır Bey bir taraftan şiddetli huruç hareketleriyle düşmanı hırpalayıp dururken, bir taraftan da Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Faşa'ya bir «kebûternâme» göndererek imdâd istemiş ve Ali Paşa da Semendire sancak beyi Rüstem Bey'le bâzı kalelerden bir mıkdar asker alıp derhâl harekete başlamıştır. — Hadım-Ali Paşa kuvvetleri Szegedin'e yaklaşırken şehirde bulunan düşman askeri dışarı çıkıp alay bağlandığından bahsedilir: Türk kuvvetleri bir saf hâlinde dizilmiş, sağa ve sola suvârilerle topçular konulmuş ve Ali Paşa da merkezde piyâde kıt'alarının

başında durmuştur; iki cenahtaki topların «altışar darbezen» den ibaret olduğu rivâyet edilir: İlkönce işte bunlarla şiddetli bir topçu ateşi açıldıktan sonra asker tekbir getirerek hücuma kalkmış ve iki cenahtaki suvâriler de düşman alaylarının gerilerine sarkarak ustalıklı bir çevirme hareketi yapmışlardır O gün elde edilen parlak zafer bütün düşman kuvvetlerinin imhâsiyle neticelenmiş ve hattâ «Michel Toth» yalnız yirmi kişiyle kaçmıya muvaffak olarak «Theisz=Tisa» nehrinden yüzerek geçip bin müşkilâtla canını kurtarabilmiştir! Hadım-Ali Paşa bu muhteşem zaferini o zamanın usulünce «beş bin burun» ve kırk düşman sancağı göndererek Istanbul'a bildirmiş, Sultan-Süleyman da kendisini bir murassâ kılıç ve bir «hil'at-i-fâhire» ile taltif etmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu zafer 958=1551 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

Nisan=Rebî'ül-âhir: Hind-Kapdanı Pîrî-Reis'in Portekizlilere karşı Maskat ve Hürmüz seferi.

(Bu tarihten 27 sene evvel Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Mısır ıslâhatına memur olarak Kahire'ye gittiği zaman Portekizlilerin Umman ve Hint denizlerindeki faaliyetlerine ve Kızıldeniz'le Basra körfezine hulûl için sarfetmekte oldukları gayretlere karşı «Mısır-Kapdanlığı» veyâhut «Hint-Kapdanlığı» ismiyle gittikçe ehemmiyeti artan bir Amirallik ihdâs etmiş ve merkezi Süveyş olmak üzere bu mühim mevkie evvelce Kölemenlerin hizmetinde bulunan Türk gemicilerinden «Selman-Reis» i tâyin etmiştir: 1525=931 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız. Yalnız Yemen üzerine bir sefer açan Selman-Reis 933=1527 tarihinde öldürülmüş, yerine yeğeni Bayram-oğlu Mustafa geçmiş ve bu vak'adan 11 sene sonra Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa da donanma kumandanlığını bizzat der'uhde ederek Hint seferine çıkmıştır: 1538=945 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız». Bilhassa işte bu seferden sonra ehemmiyeti artan Hint yâhut Mısır Kapdanlığına ilkönce Solak-Ferhad Bey tâyin edilmiş ve onun Yemen valiliğine naklinden sonra da yerine 1547=954 tarihinde meşhur Pîrî-Reis getirilmiştir. Denizciliğe ve deniz coğrafyasına ait kıymetli eserleriyle ve bilhassa «Kitâb-ı Bahriyye»siyle Türk kültür tarihinde çok mühim bir mevki tutan Pîrî-Reis'in Gelibolu'da doğmuş olduğu hakkında bir rivâyet mevcud olmakla beraber künyesinin «Ahmed-ibn-ül-Hac Muhammed-i Karamânî-i Lârendevî» şeklinde olmasına nazaran babasının Karamanlı bir Türk olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Bâyezid devrindeki «Sapienza» deniz muharebesi kahramanlarından meşhur Kemal-Reis işte bu Karamanlı Hacı-Mehmed'in kardeşi ve Pîrî-Reis'in de amcasıdır: Kemal-Reis için 1499=904 vukuâtının «31 Mayıs» ve «28 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Pîrî-Reis'in Hint-Kapdanlığında başlıca muvaffakıyyeti, Hadım-Süleyman Paşa tarafından fethedildikten sonra yerli Arapların Portekizlilerle ittifak ederek ele geçirmiş oldukları Aden limanını 1548=955 senesi 26 Şubat=16 Muharrem Pazar günü istirdâd etmiş olmasıdır. Bu sırada Portekizliler Basra körfezinin medhalini teşkil eden Hürmüz boğazına dışardan hâkim olan Maskat kalesiyle içerden hâkim olan Hürmüz adasını ellerinde bulundurdukları için, ticaret ve askerlik bakımlarından bu kapalı medhalin açılıp kurtarılmasını zarurî gören Sultan Süleyman Pîrî-Reis'i işte bu mühim harekete memur etmiş ve o Hint-Kapdanı da 24 kadırga, 1 kalite=Kalyota ve 5 barça/parça'dan mürekkep 30 gemilik bir donanmaya sancak beylerinden Ali Bey kumandasında bir mıkdar asker de bindirerek bu ay Süveyş limanından hareket etmiştir. — Umman sâhilindeki Maskat kalesini fethe muvaffak olan Pîrî-Reis oradan Hürmüz adasına gidip kalesini muhâsara ve tahrip etmişse de, ne dereceye kadar doğru olduğu mâlûm olmıyan tuhaf bir rivâyete göre buradaki Portekiz kumandanı kendisine «ağzı mürebbâ, içi dolu altun mertebânî kavanozlar» takdim ettiği için muhâsarayı kaldırmış gösterilir! Bu şüpheli rivâyet doğru olduğu takdirde Pîrî-Reis'in fethetmek üzere olduğu mühim bir kaleyi rüşvet alarak düşman elinde bırakmış olması lâzımgelir! Fakat tabiî böyle bir isnâdın tevsik ve isbâtı kabil değildir. Pîrî-Reis Hürmüz adasından şimale doğru hareketle Basra'ya gitmişse de, fırtınadan çok zarar gören gemilerinin

tâmirinde Basra valisi Kubad Paşa'dan yardım görmemiş ve bilhassa kürekçilerinden mühim bir kısmı kaçmıştır! Bu sırada yetmiş gemiden mürekkep bir Portekiz donanmasının Hürmüz boğazına doğru yaklaşmakta olduğu da haber alındığı için, kürekçileri kalmamış kırık teknelerle mukabele etmesine imkân olmıyan Pîrî-Reis düşman gelmeden evvel üç gemiyle Süveyş'e kaçmış, bu gemilerin biri de yolda batmış ve nihayet iki gemiyle 1553=960 tarihinde Süveyş'e varmıştır. — Bir taraftan Basra valisi Kubad Paşa ve bir taraftan da Mısır valisi Dukagin-oğlu Mehmet Paşa bu neticeyi Istanbul'a bildirirken Mehmet Paşa Pîrî-Reis'i ihtiyâten zindana attırmış ve nihayet o zavallı Pîrî-Reis ihânetle ithâm edilerek 1554=961 tarihinde boynu vurularak idâm edilmiştir: Bu kıymetli ve bedbaht adamın o fecî âkıbetinde ganîmetlerinden hisse istediği halde alamıyan Basra valisi Kubad Paşa'nın haksız ithamlariyle bu muhteşem ganîmetleri hazineye mâl etmek istiyen Mısır valisi Dukagin-oğlu Mehmet Paşa'nın tezvirâtı âmil olduğu hakkında da bir rivâyet vardır! — Pîrî-Reis'in bu ganîmetleri Maskat fethinde elde etmiş olduğu muhakkaktır: Hürmüz kumandanından rüşvet alacak olduktan sonra bunun masallarda olduğu gibi fağfur kâseler içinde konulup üzerlerinin «mürebbâ» ile örtülmesine tabiî hâcet yoktur! Muhâsaranın kaldırılması her halde çok üstün bir düşman donanmasının yaklaşmakta olmasıyla ve Türk gemilerinden bâzılarının da fırtınadan çok zedelenmiş bulunmasıyla alâkadar olabilir: Çünkü pek az sonra hakikaten buralara büyük bir düşman donanması gelmiştir! Hattâ Pîrî-Reis'den sonra onun yerine tâyin edilen ve Basra sâhillerindeki 15-17 gemilik filo bakıyyesinin Süveyş'e nakline memur olan Murad-Reis Hürmüz boğazına gelince bu büyük düşman donanmasıyla harbe tutuşmuşsa da başa çıkamadığı için bir mıkdar zâyiatla geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve bu yüzden azledilmiştir: Ondan sonra Hint-Kapdanı olup ayni vazifeye memur edilen Seydi-Ali-Reis için aşağıda 1554=961 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1 Nisan=6 Rebî'ül-âhir, Cuma: «Veszprem» muhâsarası.

(Budin'in 97 kilometre cenubugarbîsinde müstahkem bir sancak ve piskoposluk merkezi olan bu kaleye Macarlar «Veszprem», Almanlar «Weszprim» ve Türkler de «Bespirem» derler: Peçevî tarihinin matbû nüshasında görülen «Sirem» şeklinin her halde bir istinsah veyâhut tertip hatâsından mütevellid olması lâzımgelir. — Budin Beylerbeyi ve Szegedin kahramanı Hadım-Ali Paşa'nın bu kaleyi muhâsara etmesi, Türklerin «İstoni-i-Belgrad» yâhut «İstolni-Belgrad» dedikleri «Stuhlweiszenburg» sancak beyliğine tâyin edilmiş olan hudut kahramanlarından Hamze Bey'in maiyyetiyle beraber memuriyet mahalline giderken işte bu kaledeki Avusturyalı muhâfızların ânî bir hücumuna uğrayarak esir veyâhut şehîd edilmiş olmasındandır: Hamze Bey'in maiyyetindeki Yeniçeri kumandanı İlyas Ağa'nın da bu vak'ada şehîd olduğu rivâyet edilir; Hadım-Ali Paşa işte bunun intikamını almıya gelmiştir).

11 Nisan=16 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: «Veszprem» fethi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz muhâsaradan itibaren Hadım-Ali Paşa on gün gece gündüz mütemâdiyen kaleyi şiddetli bir top ateşine tutmuş ve kale muhâfızı «Michel Vas» daha fazla mukâvemet edemiyeceğini anlıyarak teslim teklifinde bulunduğu sırada yapılan bir hücumla bu mühim mevki cebren fethedilmiştir: Bu muvaffakiyet üzerine Veszprem=Bespirem muhâfızlığına Ca'fer Ağa isminde bir Türk cengâveri tâyin edilmiştir).

22 Nisan=27 Rebî'ül-âhir, Cuma, Sokullu'nun azli üzerine Avusturyalılara karşı Macaristan serdarlığına tâyin edilen ikinci vezir Ahmed Paşa'nın ordu başında Edirne'den hareketi.

(Yukarda 1551=958 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Tımışvar muhâsarasının neticesiz bırakılmasından ve bilhassa gene o senenin «16 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Lippa vak'asında Ulama Paşa'ya yardım etmemiş olmasından dolayı Sokullu-Mehmet Paşa'ya karşı gazaba gelen Kanunî Sultan Süleyman onu azlederek yerine ikinci vezir Ahmed Paşa'yı tâyin etmiş ve hattâ Rumeli Beylerbeyliğindeki mevkiini muhafâza eden Sokullu'yu da Ahmed Paşa'nın maiyyetine vermiştir: Her halde Sokullu-Mehmet Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğini muhâfaza etmesinden anlaşıldığına göre uğramış olduğundan bahsedilen «gazab-ı Şâhâne» pek şiddetli değildir. — Kıymetli bir asker olan ikinci vezir Ahmed Paşa'nın maiyyetine Segbanbaşı kumandasında bir kaç bin Yeniçeri ile dört bölük ağası ve Topçu, Cebeci vesaire askerleri de verilmiştir. — Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi için Hammer 23 Nisan=28 Rebî'ül-âhir Cumartesi gününden bahsederse de bu bir günlük farkın bir zühul eseri olmak ihtimâli vardır).

15 Mayıs=21 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Ahmed Paşa ordusunun Belgrad'da Sokullu kuvvetleriyle birleşmesi.

(Rumeli askerini toplıyarak sefer hazırlığını tamamlamış olan Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa'nın Tuna üzerinde büyük bir köprü kurdurmuş olduğu da rivâyet edilir).

27 Haziran=5 Receb, Pazartesi: Türk ordusunun Tımışvar'a muvâsalatı.

(Türklerin «Tımışvar» dedikleri «Temesvar/Timişoara» şehri Banat eyâletinin merkezidir: Bu eyâlet Macaristan'ın-cenubuşarkîsinde, Tuna'nın şimalinde ve Transylvania=Erdel'in garbındadır. Budin'in 355 kilometre kadar cenubuşarkîsine tesâdüf eden Tımışvar müstahkem mevkii Bega nehri üzerindedir ve Katolik ve Ortodoks katedralleri, piskopos sarayları ve bilahssa XV inci asırdaki Macar millî kahramanı Hunyadi-Janos=Yanko-Hunyad'ın şatosuyla meşhurdur. — İkinci vezir Ahmed Paşa kumandasındaki Türk ordusu buraya geldiği zaman kale kumandanlığında bundan evvel Sokullu-Mehmet Paşa'ya karşı da müdafaada bulunmuş olan «Etienne Losonczy» vardır: 1551=958 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu kumandanın emrindeki muhâfız kıt'a Garp menbâlarında 2500-3000 kişiden ibaret gösterilirse de bu rivâyet tabiî ihtiyatla karşılanmalıdır: Bu muhâfızların Macar, Alman, İspanyol, İtalyan ve Hırvat askerlerinden mürekkep olduğu rivâyet edilir).

28 Haziran=6 Receb, Salı: Tımışvar muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, bundan bir gün evvel buraya vâsıl olan Ahmed Paşa ordusu teslim teklifinin reddi üzerine bu gün kaleye ateş açmıştır: Hammer bu vak'ayı «Saint-Pierre ve Saint-Paul» yortusundan bir gün evvel gösterir; bu yortu 29 Haziran'a müsâdif olduğu için o rivâyet doğru ise de Peçevî'nin kaydettiği «5 Ramazan=25 Ağustos Perşenbe» rivâyeti tamamiyle yanlıştır: Çünkü muhâsaranın başlaması şöyle dursun, Tımışvar'ın fethi bile Temmuz içindedir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Türk ordusundaki top adedi «16 Balyemez» den ibaret gösterilirse de 36 büyük ve bir çok küçük toplar kullanıldığı hakkındaki rivâyetler daha doğrudur. — Şehir civârındaki evler derhâl yıkılarak enkazından tabyalar yapılmıştır. — Bu muhâsara esnâsında Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa barut getirerek bir mıkdar askerle orduya iltihak etmiştir: Paşa gelirken bir düşman taarruzuna uğramışsa da derhâl mağlûb ederek hedefine varmıştır).

25 Temmuz=3 Şa'ban, Pazartesi: Türk ordusunun Tımışvar üzerine umumî hücumu.

(Kaleye karşı yapılan muhtelif hücumların en şiddetlisi bugün başlıyan umumi hücumdur: Tımışvar kulelerinin en müstahkemi olan «Su kulesi» bombardımanla yıkılmış olduğu için umumî hücum işte bu noktaya tevcih edilmiş ve çok şiddetli bir mukâvemet karşısında her iki taraftan bir hayli telefâta sebeb olarak tam beş saat devam etmiştir. Peçevî bunu şöyle anlatır:

«Elhak mel'un hayli bahâdırlık itmüş ve sa'y-u-kûşişden taksir itmemüş emmâ ehl-i İslâm ümerâsı ve sair guzât-ı zafer-istînâs bir mertebe dilîrlikler ve bir derece bahadırlıklar eylemüşler ki mâ-fevkı mutasavver değüldür. Yörüyüşlerde ölmekden birbirine takaddüm itmeğe iverler, kat'â yüz çevürmezler koyun tuza gider gibi giderlerdi».

Bu gün neticelenmiyen bu büyük taarruz ertesi gün de devam etmiştir).

26 Temmuz=4 Şa'ban, Salı: Tımışvar fethi.

(Bir gün evvel başladığını yukarıki fıkrada gördüğümüz umumî hücuma bu gün de ayni şiddetle ve ayni nokta üzerinde devam edilmiş ve nihayet kuşluk vaktine doğru kalenin en müstahkem yeri olan ve bombardımanla tahrîb edilen su kulesi zaptedilmiştir: Tımışvar'ın fethine işte bu hâdise sebeb olmuştur. Vaziyet bu şekli alınca Alman ve İspanyol kıt'alarının kale kumandanı «Losonczy»yi tazyik ederek teslime mecbur ettikleri rivâyet edilir: Daha fazla kan dökülmesine sebeb kalmadığı için mağlûb düşmanın bu ricası kabul edilmiş, ateş kesilmiş ve «Losonczy» ile maiyyeti kaleden dışarı çıkmıştır; bu kumandanın maiyyetinde bir takım genç pajlar vardır: Yeniçeriler bunları esir almak istedikleri için Losonczy maiyyetiyle beraber derhâl silâha sarılmışsa da mukabelesini görmüş ve ağır yaralar içinde Paşa'nın huzuruna getirilmiştir! Düşman kumandanı Ahmed Paşa'ya teslim şartlarının Türk askeri tarafından ihlâl edilmiş olmasından dolayı çok sert ve serkeş bir lisanla şikâyet ve itiraz ettikten başka Türk milletine de küfretmek küstahlığında bulunduğu için Paşa'dan şu haklı cevâbı almıştır:

— Geçen sene siz Lippa kalesinde muhâsara ettiğiniz Ulama Paşa ile akdetmiş olduğunuz yirmi günlük bir mütâreke muâhedesi mucibince bu müddetin sonunda eline verdiğiniz bir emannâme ile kaleden çıkan Paşa ile askerlerine yolda taarruz edip bir çok Türk kanı döktünüz: Bu gün başınıza gelen, işte o günkü hareketinizin en meşrû mukabelesinden ibarettir!

Ahmed Paşa'nın bahsettiği «Ulama Paşa vak'ası» için yukarda 1551=958vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Paşa'nın bu haklı ve acı sözlerinden bile aklı başına gelmiyen küstah düşman Türk milletine küfretmekte devam etmekten çekinmemiş ve işte bundan dolayı Ahmed Paşa çok haklı ve doğru olarak bu mütecâviz mağlûbun derhâl kafasını kestirerek tahnit ettirdikten sonra zafer alâmeti olarak Sultan Süleyman'a göndermiştir — Yukarda gördüğümüz gibi Tımışvar kalesi kendiliğinden teslim olmamış, Türkler en müstahkem nokta olan su kulesini zaptedip içeri girdikten sonra korkuya kapılan Alman ve İspanyol askerlerinin isyânı üzerine harbe nihayet vermiştir — Tımışvar muhâsarası 28 Haziran=6 Receb Salı gününden bu güne kadar 28 gün sürüp 29 uncu gün kale fethedilmiştir: Peçevî düşmanın 35 gün dayanmış olduğundan bahsederse de doğru değildir; zaten bu müellif muhâsaranın başlama tarihinde de yanılmıştır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Tımışvar fethinin «1 Şa'ban=23 Temmuz Cumartesi» gününe müsâdif olduğundan bahsedilirse de doğru değildir. — Bu büyük muvaffakiyet üzerine başta «Lippa=Lipva» ve «Solymos=Solmuş» kaleleri olmak üzere irili ufaklı 15 kadar kale daha fethedilmiş, bu kalelerden bir çoklarının muhâfızları Türkler gelirken korkuya kapılıp kaçtıkları ve bâzıları da tahkimâtı yıkıp yaktıkları için Tımışvar'ın mülhakatını teşkil eden Banat eyâleti kolayca işgâl

edilmiştir: «Lippa=Lipva» kalesi için yukarda 1551=958 vukuâtının «16 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu fütûhât üzerine eski Macaristan'ın Banat eyâleti «Tımışvar Beylerbeyliği» ismiyle bir Türk vilâyeti şeklini almış ve Beylerbeyliğine de eski Budin Beylerbeyi Kasım Paşa tâyin edilmiştir: ilk Tımışvar valisi işte bu Kasım Paşa'dır).

11 Ağustos=20 Şa'ban, Perşenbe: Fülek zaferi.

(Tımışvar muhâsarası esnâsında boş durmıyan Budin Beylerbeyi ve Szegedin kahramanı Hadım-Ali Paşa Almanların «Stuhlweissenburg», Macarların «Szekesfehervâr» ve Türklerin de «İstoni-i-Belgrad/İstolni-Belgrad» dedikleri sancak beyliğinde bulunan «Yahyâlu/Yahyâ-Paşa-zâde» Mehmet Paşa oğlu Arslan Bey'ide yanına alarak Avusturya işgâlinde bulunan yerlerden «Dregeli», «Salgo», «Szeczeny=Seçen», «Hollokoe», «Bujak», «Sagh=Saç» ve «Gyarmath» kalelerini fethettikten sonra «Fülek/Filek» kalesi civârında 7-8 bin kişilik bir Avusturya kuvvetiyle karşılaşmıştır: Baron «Teufel von Gundersdorf» isminde bir kumandanın idaresinde bulunan bu düşman kuvvetini Hadım-Ali Paşa çok ustalıklı bir hareketle derhâl imhâ edip düşman generalini dört bin askeriyle beraber esir etmiş kırk bayrak almış, Fülek kalesini işgâl etmiş ve kumandanla düşman bayraklarını zafer alâmeti olarak Istanbul'a gönderirken zafer havaları çaldırarak Budin'e dönmüştür. — Bu vaziyet üzerine Budin'de bir Alman esirinin bir ölçek zâhireye, yâhut bir çanak tereyağına veyâhut bir petek bala satıldığı rivâyet edilir!).

4 Eylül=15 Ramazan, Pazar: «Szolnok» fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Sonlok/Solnok» isimleriyle bahsedilen «Szolnok» kalesi Budin'in cenubuşarkî istikametinde ve «Theisz-Tisa» nehri üzerinde Transylvania'nın çok mühim ve müstahkem bir sancak merkezidir. — O sırada bu kalenin muhâfızları, topları, barutu, erzak ve mühimmâtı bol ve mükemmel olduğu halde kumandanlığında bulunan «Laurent Nyary»nin korkaklığı ve bir taraftan da Alman, Çek ve Macar unsurlarına mensub olan askerlerinin geçimsizliği Türkler yaklaşırken bunların kaçıp gitmelerine sebeb olmuştur! Kale muhâfızı «Nyary» kaçarken yakalanıp Osmanlı serdârı Ahmed Paşa'nın huzuruna getirilmiş ve fidye olarak kızını vermek suretiyle hürriyetini istirdâda muvaffak olmuştur: Bu kızın Paşa'ya değil, genç kahramanlardan birine bağışlandığı rivâyet edilir! Szolnok kalesi işte böyle işgâl edilmiş ve canlarını kurtarmak için askerî vazifelerini yapmadan kaçan firarîler tâkib ettirilerek ekserisi imhâ edilip bir kısmı da esir alınmıştır).

9 Eylül=20 Ramazan, Cuma: «Eger» muhâsarası.

(Macarların «Eger», Lâtinlerin «Agria», Almanların «Erlau» ve Türklerin de «Eğri/Egre» dedikleri bu meşhur şehir Budin'in 137 kilometre şimalîşarkîsinde ve «Theisz=Tisa» kollarından ayni ismi taşıyan Eger suyunun üzerindedir. — Türk ordusu buraya gelirken Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa ile Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa kuvvetleri de orduya iltihak etmiştir: Bunlardan Ulama Paşa'nın bidâyettenberi Ahmed Paşa ile beraber bulunduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Müdâfilerin başında «Dobo de Ruszka» ve «Etienne Metskel» isimlerinde iki meşhur kumandan bulunmaktadır: Türk ordusu geldiği zaman bunlara teslim teklif edilmişse de kabul etmedikleri için derhâl muhâsaraya başlanmıştır. — Bu muhâsaranın en büyük mahzûru mevsimin çok ilerlemiş olmasında gösterilir: Oralarda Eylül'den itibaren başlıyan kar ve yağmur fırtınaları harb hareketlerinin en mühim mâniidir. — Bir rivâyete göre bu gün ilkönce yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa gelmiş ve Serdâr Ahmed Paşa ile onun maiyyetinde bulunan Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa askerleriyle beraber bir iki gün sonra vâsıl olmuşlardır. —

Çok şiddetli muharebelerle geçen bu muhâsarada Türk ordusu bir taraftan düşmanla, bir taraftan da mevsim ilerlemiş olduğu için tabiatla mücâdele mecburiyetinde kalmıştır).

19 Eylül=30 Ramazan, Pazartesi: Eger kalesinde gedikler açılması.

(Kale duvarlarıyla katedralinin top ateşiyle yıkılmasına rağmen mahsurlar gedikleri kum fıçılarıyla doldurdukları için bu gün yapılan hücum neticesiz kalmıştır).

29 Eylül=10 Şevvâl, Perşenbe: Eger kalesinden bir burcun işgâli.

(Bu gün sabahtan itibaren üç büyük taarruz yapılmışsa da kale burçlarından ancak biri işgâl edilebilmiş ve diğer taraflar zaptedilemediği için burasının da terkine mecburiyet hâsıl olmuştur. — Bu burcun işgâli üzerine müdâfilere ikinci defa olarak teslim teklif edilmişse de reddedilmiştir).

4/5 Teşrinievvel=15/16 Şevvâl, Salı/Çarşanba gecesi: Kaledeki barut deposunun patlatılması.

(Hammer bu infilâkı bir kazâ eseri gibi göstermişse de doğru değildir Bombardıman neticesinde infilâk eden barut deposu şehrin iâşesini temin eden iki değirmeni harâb etmiş, fakat barutsuz ve ekmeksiz kalmak tehlikelerine rağmen kale teslim olmamıştır; iki değirmen enkazından derhâl yeni bir değirmen kurulmuş ve bir taraftan da büyük bir gayretle barut yapılmıya başlanmıştır. — Bu sırada kalenin dışındaki hendekleri kum torbalarıyla dolduran Türk ordusu sûrlara yaklaşmak için büyük ahşap kuleler kurmuşsa da, müdâfiler bunları da yakıcı maddeler atarak yakmışlardır).

10 Teşrinievvel=21 Şevvâl, Pazartesi: Umumî hücumun tekrarı.

(Bu gün sabahtan akşama kadar süren bu umumî hücum da neticesiz kalmıştır).

12 Teşrinievvel=23 Şevvâl, Çarşanba: Son hücumun neticesizliği.

(Bu son hücuma karar verildiği zaman, kale fethedilemediği takdirde artık mevsim çok ilerlemiş ve ordu sular içinde kalmış olduğu için bir daha tekrar edilmeden muhâsaranın kaldırılması da takarrür etmiştir Müdâfiler çok büyük gayretler göstermiş olmakla beraber Türk askeri soğukla yağmurdan çok muztarıb olduğu için bu günkü son hücum da neticesiz kalmıştır).

18 Teşrinievvel=29 Şevvâl, Salı: Türk ordusunun ateş kesmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz son hücumdan itibaren altı gün daha devam eden topçu ateşi nihayet bu gün kesilmiş ve orduya hareket hazırlığı emredilmiştir: Bu altı gün içinde hücum yapılmamıştır).

19 Teşrinievvel=1 Zülka'de, Çarşanba: «Eger» muhâsarasının kaldırılması ve ordunun hareketi.

(Neticesiz kalan bu meşhur muhâsara bu senenin 9 Eylül=20 Ramazan Cuma gününden bu güne kadar 39 gün sürmüş ve kırkıncı gün muhâsara kaldırılmıştır: Harb harekâtının başlamasından ateş kesilmesine kadar geçen müddet en kuvvetli rivâyetlerden anlaşıldığına

göre 36 gün kadardır. — Bu muhâsarada müdâfilerin kahramanca bir mukâvemet göstermiş oldukları muhakkak olmakla beraber Türk ordusunun netice almadan evvel avdet etmesinin en mühim sebebi mevsimin harekâta mâni olacak kadar ilerlemiş, askerin kar tipileri, yağmur selleri ve şiddetli rüzgâr fırtınaları yüzünden kımıldanamıyacak bir hâle gelmiş olmasıdır: Kanunî devrinde Eğri kalesini kurtaran en mühim âmil işte budur. — Böyle bir mevsimde öyle bir muhâsaraya teşebbüs edilmesi tabiî büyük bir hatâdır: Rivâyete nazaran Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa Serdâr Ahmed Paşa'ya bu kalenin de diğerleri gibi kolayca alınabileceğinden bahsederek muhâsaraya teşvik etmiş ve bu neticeye ve daha doğrusu neticesizliğe işte onun bu teşviki sebeb olmuştur; hattâ bundan dolayı Ahmed Paşa muhâsaranın kaldırılmasına karar verildiği zaman Hadım-Ali Paşa'yı şiddetle tenkid etmiş ve nihayet Budin Beylerbeyliğinden azline bile sebeb olmuştur. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Eğri muhâsarasının 17 Şevvâl=6 Teşrinievvel Perşenbe günü kaldırılmış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir. — Kanunî devrinde işte bu yüzden fethedilememiş olan Eğri kalesi nihayet Üçüncü Mehmet devrinde fethedilmiştir. — Umumî netice itibariyle bu seneki sefer devri Transylvania=Erdel ve Banat kıt'alarının fethiyle kapanmış demektir).

1553=960

1 Şubat=16 Safer, Çarşanba: Istanbul'da akdedilen bir himâye muâhedesi mucibince Fransa'nın Türkiye'ye vereceği tazminata mukabil Fransız donanmasının Türklere terhini.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın mahmîsi olan Fransa kralı Birinci François 1547=954 senesi 31 Mart=9 Safer Perşenbe günü ölmüş ve o tarihte yerine geçen oğlu «Henri II=İkinci Henri» hem Habsburglarla mücâdele, hem Türklerden istiâne siyasetlerine babasından vâris olmuştur: İşte bundan dolayı Istanbul'daki Fransa sefiri «d'Aramont» yeni bir muahede akdine çalışmış ve nihayet bu gün Istanbul'da imzâ edilen ve Fransızların yüksekten atarak iddiâ ettikleri ittifaktan ziyâde ağır bir himâyeye benziyen bu muâhede mucibince Fransa devleti şimdiye kadar gördüğü müzâheretler mukabilinde Türk hazinesine üç yüz bin altın tazminat tediyesini kabul edip bu borcun itfâsına kadar harb gemilerini:

«engagés en néantissement de la somme préciée, jusqu'à ce que cette dernière soit payée à l'amiral du Grand-Seigneur»

kaydiyle Türk donanmasına terhin etmek taahhüdünde bulunmuştur! Diğer şartlar da çok ağırdır: Meselâ bu muâhedenin akdinden sonra Fransa'ya yardım edecek Türk donanmasından «Toscana» denizi haricinde de yardım istenildiği takdirde ayrıca yüz elli bin altın tazminât verilecek, düşmandan müsâdere edilecek gemilerin hepsi Türkiye'ye aid olacak, o havâlide Fransa için zaptedilecek şehirler Fransızlara bahşedilmekle beraber bütün servetleriyle ahalisi ganîmet ve esir olarak Türklere verilecek ve cenubî İtalya'daki «Pouille=Pulya» şehirleri eğer Fransa'nın yardımıyla Türkler tarafından fethedilecek olursa Fransa donanmasının terhinine sebeb olan üç yüz bin altınlık tazminat affedilecektir! — Bir çok Fransız menbâlarının millî hislerle meskût geçtikleri bu himâye muâhedesinin tatbikatı için aşağıda bu sene vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız).

15 Haziran=3 Receb, Perşenbe: Turgud-Reis'in Fransa'yı himâye için Akdeniz seferine hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz muâhede mucibince Fransa'yı himâye için 45 kadırgadan mürekkep bir filoyla Akdeniz'e açılan Turgud-Reis, evvelce elçilikle Istanbul'da bulunmuş

olan «Baron Paulin de la Garde» kumandasındaki Fransız donanmasını da emrine alarak Napoli ve Sicilya sâhillerini vurup bir çok esir ve ganîmet aldıktan sonra Charles-Quint'le müttefik olan Cinivizlerin Korsika adasına saldırarak Bastia limanına asker çıkarmıştır: Bu liman o zaman Korsika'nın merkezidir ve çok müstahkem bir kalesi de vardır Muhâsara esnâsında mahsurlara imdâd için gelen yedi bin kişilik bir suvâri ve piyâde kuvvetini Turgud-Reis kısa bir meydan muharebesinde mağlûb etmiş ve bunun üzerine daha fazla mukâvemet edemiyeceğini anlıyan kale muhâfızı 17 Ağustos=7 Ramazan Perşenbe günü teslim olmuştur: Bu muvaffakiyet üzerine Turgud-Reis şehir ahalisinden yedi bin kişi esir ettiği gibi Bastia'nın bütün servetini de ganîmet olarak almıştır: Bundan sonra Korsika'nın bütün diğer sâhil şehirleri de ayni akıbete uğrayıp zaptedilmişse de, Fransızlar yukarıki fıkrada bahsi geçen himâye muâhedesine mugayir olarak Türklerin esir ve ganîmet almasına itiraz etmek cüretinde bulundukları için Turgud-Reis bu şımarık mahmîlerini pek haklı olarak yüzüstü bırakıp binlerce esirleri ve muhteşem ganîmetleriyle Istanbul'a dönmüştür: Tabiî Fransızlar bu vaziyet üzerine artık bütün Korsika fütuhâtını bırakıp hemen savuşmak mecburiyetinde kalmışlardır. — Kanunî Sultan Süleyman, büyük Barbaros'un en parlak talebesi ve en şanlı halefi olan Turgud-Reis'i bu muvaffakiyet üzerine Deryâ.kapdanlığıyla Cezâyir-Beylerbeyliğine tâyin etmişse de, Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa:

— Taşrada hâsıl oldum dir, Dergâh-ı-Muallâ hidmetinde olmağı istemez!

diye bir tezvirde bulunarak kardeşi Sinan Paşa'nın mevkiini kurtarıp Turgud Reis'i gene Karlı-eli sancak beyliğinde ibka ettirmiştir! Kehle-i-ikbâl'in en büyük fenâlıklarından biri de işte böyle bir dolap çevirerek Türk bahriyesini kendi değersiz kardeşinin elinde bırakıp Turgud-Reis gibi bir Başkumandandan mahrum etmesidir: Hattâ bu hâdiseyi o sahadaki inhitâtımızın başlangıcı sayanlar bile vardır. Turgud-Reis'in bizzat fethetmiş olduğu Trablusugarb valiliğine mâni olan da Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa'dır: 1551=958 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. Rivâyete nazaran Sultan Süleyman bir gün sefere çıkmak üzere atına bindiği zaman Turgud Bey üzengisini tutup Trablus hakkındaki eski va'dini hürmetle hatırlatmış ve Kanunî de bu haklı mürâcaati derhâl kabul edip büyük kahramanı kılıcının hakkı olan Trablusugarb Beylerbeyliğine «kayd-i hayât» ile tâyin etmiştir: Tarihi belli değilse de, bâzı resmî vesikalara göre bundan bir sene sonra ilk Trablusugarb valisi Hadım-Murad Paşa'nın vefatı üzerine Turgud Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır Turgud Paşa ölünceye kadar on bir sene bu büyük valilikte kalmış, bütün vilâyet mülhakatını az zamanda işgâl etmiş, imârına çok çalıştığı Trablusugarb'da bir çok eserler bırakmıştır: Malta'da şehîd olduğu zaman muhterem na'şı oraya nakledilmiş olduğu için, Türk tarihinin en şanlı âbidelerinden olan türbesi de oradadır).

28 Ağustos=18 Ramazan, Pazartesi: On ikinci «Sefer-i Hümâyûn»: Nahcivan seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Kanunî'nin bu üçüncü İran seferine sebeb olarak 1551=958 vukuâtının «Eylül=Ramazan» fıkrasında gördüğümüz İskender Paşa'nın Erzurum vak'asından bahsedilir: Halbuki aradan tam iki sene geçmiştir! Hakikatte sebeb büsbütün başkadır. — Kanunî Sultan Süleyman 1549=956 senesi 21 Kânunuevvel=1 Zülhicce Cumartesi günü ikinci İran seferinden Istanbul'a avdetindenberi 3 sene, 8 ay, 8 gün sefere çıkmamış, Istanbul ve Edirne ile bunların civarlarında mevsimler geçirerek istirahat etmiştir! Bunun sebebi ihtiyarlıktan ziyâde yorgunluk ve bezginlikle izah edilebilir: Her halde artık biraz da dinlenmek ihtiyacındadır, çünkü o da herkes gibi insandır. En kuvvetli rivâyete göre 1495=900 senesi 27 Nisan=1 Şa'ban Pazartesi günü Trabzon'da dünyaya gelmiş olan bu büyük pâdişahın yaşı o sırada tam 58 sene, 4 ay, 2 gündür: Yâni 59 yaşının içinde demektir. Tabiî her hangi bir insan için bu yaş

derecesi fazla bir ihtiyarlık değildir: Fakat Sultan Süleyman'ın bu 59 yaşı hiç kimsenin uğramadı yorgunluklarla geçmiştir; şehzâdeliğindeki seferleriyle seyâhatleri sayılmamak şartiyle yalnız saltanat devrinde bu «Nahcivan» seferinden evvelki on bir seferinin bir insan hayatında işgâl ettiği müddet en sağlam bünyeleri bile yıprandıracak ve çökertecek bir yekûn tutmaktadır: 1521=927 tarihindeki Belgrad seferi 5 ay 3 gün, 1522-1523=928-929 daki Rodos seferi 7 ay 13 gün, 1526=932-933 deki Mohaç seferi 6 ay 21 gün, 1529=935-936 daki Viyana seferi 7 av 7 gün 1532=938-939 daki Alman seferi 6 ay 26 gün, 1534-1536=940-942 deki Irâkayn seferi 1 sene 6 ay 27 gün, 1537=943-944 deki Pulya seferi 6 ay 6 gün, 1538=945 deki Boğdan seferi 4 ay 20 gün, 1541=948 deki Istabur seferi 5 ay 7 gün, 1543=950 deki Usturgon seferi 6 ay 23 gün ve nihayet 1548-1549=955-956 daki İran seferi de 1 sene 8 ay 23 gün sürmüş olduğuna göre, 1520=926 tarihindeki cülûsundan son İran seferinin nihayetine kadar geçen 29 senenin 8 sene 26 gününü harb meydanlarında ve mütemâdi sefer yorgunlukları içinde geçirmiş ve bilhassa mütemadiyen dünyanın en ağır haricî mesuliyetleri ve çok çetin ye tehlikeli dahilî gaileleri içinde yaşamıştır! Bu ezici şartlar altında varılan elli dokuz yaş tabiî her hangi bir kimsenin 59 yaşı demek değildir. Saray entrikalarıyla en sevgili oğlunun ölümü gibi âile gaileleri de Kanunî'yi çok sarsmıştır. Bu 59 yılın son 3 sene, 8 ay, 8 gününü sefersiz geçirmesi işte bundandır: Bilhassa Istanbul ve Edirne'de geçirdiği bu son istirâhat senelerine tesâdüf eden Macaristan, Transylvania=Erdel ve Banat seferlerini hep Sokullu-Mehmet Paşa, Vezir Ahmed Paşa Hadım-Ali Paşa ve Ulama Paşa gibi serdarları vasıtasıyla idare etmesi işte bundandır. Fakat o zaman asker ve hattâ ahâli nazarında Pâdişah demek yorulmak, yıpranmak, ihtiyarlamak ve bilhassa dinlenmek hakkı olmıyan istisnâî bir mahlûk demektir! Onun için asker ve halk arasında çok tehlikeli dedikodular başlamıştır: 1552=959 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Eger=Eğri» muhâsarası kaldırıldıktan sonra pâdişah İran'a karşı sefer ilân ederek Anadolu'ya gönderdiği ordunun idaresini gene vüzerasına havâle etmek istemiş, Sokullu-Mehmet Paşa ile Rumeli askerim mevsim ilerlediği halde Gelibolu'dan geçirtip Tokad'a yollamış, tekmil Anadolu ya seferberlik emri vermiş, ikinci vezir Ahmed Paşa'yı Budin'de Garp cephesinin muhâfazasına memur etmiş ve bunun üzerine halk arasında:

— Öte yakada olan askere hall-ü-akd sâhibi bir serdâr-ı nâmdâr lâzımdır!

dedikodusu çıkınca Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'yı başkumandan olarak göndermiştir: Kar ve kış içinde bocalıyan Kehle-i-ikbâl'in Ankara-Kayseri-Aksaray-Ereğli taraflarında dolaştıktan sonra Konya'ya gelip oturduğu ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de Aksaray'da kaldığı ve işte oradan pâdişahla muhâbereye başladığı rivâyetedilir. Solakzâde ordunun bu sıradaki hâlini şöyle anlatır:

«Acep temâşâdur: Ordûy-ı Hümâyunda asker lisânunda nice nâ-seza haberler şâyi' olup ba'zı nâ-ma'kuul sözler ile çadırlar dolup gizli ve âşkâr söylenür ki:

— Padişâh-ı âlempenâh gaayet kocaldı, pîrlik vücûduna za'f virüp afiyetin aldı; ba'd el-vevm seferden ve hareketten kaldı; anınçün Rüstem Paşa'yı Anadolu'ya serdâr nasbeyledi; hakk-el-insâf şehzâde Sultan Mustafa'yı yerlerine istihlâf itmek murâd-i Şerîfleri olduğuna hilâf yoğ imiş: Mâni' olan Rüstem Paşa imiş! diyü bu güne güft-ü-şinîd karîb-u-baîd giderek hadd i tevâtüre irişüp her kesden sâdır olmağa başladı».

O zamanlar pâdişahlığın ne kadar güç ve tehlikeli bir san'at olduğunu gösteren bu vaziyeti Peçevî de şöyle anlatır:

«Şehzâde Sultan Mustafa merhum ki sinn-i şerifleri erbaîne dâhil olmuş bir zîşân-ı-sâhib-ünvân ve ulûm-u-maârifde ve sehâ ve dâd-u-dihişde mahsûd-ı şehzâdesin ve ekser-i asker halkı dahî mahabbetlerinde yekdil-ü-yekzebân olmağla ba'zı süfehâ ve erâzil şehzâde-i âzâdeye hoş dil döküp:

— Vâlid-i mâcidiniz kocaldı, seferden ve hareketten kaldı; bi-z-zarûrî Vezir-i-a'zamı serdâr idüp sefere saldı; ihtiyârı ile sizi yerine istihlâf itmek maksûdları idiğinde hilâf yokdur; mâni' olan Rüstem Paşa'dır; Varup başın kessenüz ve asker önüne düşsenüz cümle asker hod sizi ister ve diler! Koca pâdişâh dahî Dimetoka saraylarunda bakıyye-i ömrün tâat-u-ibâdete sarfeylesün! Sizden emn hâsıl idicek safâ ider! diyü bu makuule türrehât ve bîhude kelimat ile şehzâde-i sâde-derûn hoş âmed gülerek sözlerine firîfte ve meftûn olup derneğe çıkdı ve tûğ-u-alemlerin dikdi...»

Peçevî'nin bu izâhına göre ordu ile halka istinâd eden büyük şehzâde Mustafa Vezir-i-a'zama karşı yürümek üzere asker toplamış ve «tûğ-u-alemlerin» dikmiştir! O sırada Peçevî'nin dediği gibi kırk değil, Milâdî takvim hesabiyle 38 yaşında bulunan bu kıymetli ve muktedir şehzâdeye karşı sarayda Hurrem-Sultan'la kızı Mihrimâh/Mihr-ü-mâh'ın ve damadı Rüstem Paşa'nın elbirliğinden hâsıl olmuş bir parti vardır: Kanunî'nin kızıyla diğer şehzâdeleri hep Hurrem-Sultan'dan dünyaya gelmiş oldukları halde yalnız en büyük ve en mümtâz oğlu olan bu şehzâde Mustafa Gülbahar-Hatun'dan olmuştur; saray partisinin Mustafa'ya karşı cephe alması işte bundandır: Hattâ vaktiyle Vezir-i-a'zam ve Ser-asker Makbûl-İbrahim Paşa'nın idâmını bile şehzâde Mustafa tarafdarlığından dolayı Hurrem-Sultan'ın hışmına uğramış olmasıyla izah eden bir rivâyet bile vardır Bütün bunlar için 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» 1543=950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni» ve 1544=951 vukuâtının da «28 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız Müneccim-başı bu vaziyeti şöyle anlatır:

«Hâtır-ı Hümâyun şehzâde Mustafa tarafına mâil olup kendüyü veli-ahd itmeğe azîmet itmişler idi: Lâkin şehzâde Sultan Bâyezîd'in li-ebeveyn hemşiresi olan Mihrimâh-Sultan Rüstem Paşa'nın zevcesi idi; felâ-cerem mezbûre ve vâlidesi, Sultan Bâyezîd'e vilâyet-i-ahd tahsili dâiyesine düştüler; mülâhazalarında bu husûsa Selim-Han'ın aslâ rekabeti olmayup hemen ancak Sultan Mustafa'nın def'ine mevkuuf olmağla bu maddede Rüstem Paşa'yı havâdâr idüp anın sa'y-ü-nifâkı ile maslahat tamâm oldu».

Fakat saray partisinin şehzâde Bâyezid'e değil, sonradan «İkinci Selim» ismiyle babasına halef olan şehzâde Selim'e tarafdar olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Tabiî her iki takdirde de büyük şehzâde Mustafa'ya karşı cephe alınmış olduğu muhakkaktır! Fazla olarak, Mustafa'ya karşı ittihâz edilen tedbirler Rüstem Paşa'nın sadâretinden evvel başlamış ve meselâ bu tarihten 12 sene evvel şehzâde Mustafa Mağnisa valisi iken Rumeli tarafında «Istabur seferi»ne çıkan pâdişâh o zamanki Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa'yı da İran'a karşı ihtiyat tedbiri bahânesiyle bu şehzâdenin muhtemel bir hareketine karşı Anadolu'ya göndermiştir: 1541=948 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına bakınız. Tabiî bunun sebebi Hurrem-Sultan'ın kocasına üvey oğlu aleyhine mütemâdiyen telkinâtta bulunup durmasıdır: Şehzâde Mustafa da üvey annesinin bu gibi telkinleriyle tertiplerinden her halde bîhaber değildir. Hattâ bir rivâyete göre 1552-959 kış mevsiminde Rüstem Paşa'nın gene İran seferi bahânesîyle büyük bir ordu başında Anadolu'ya gönderilmesi de hakikatte büyük şehzâdeye karşı bir hareket olduğu için şehzâde de ona göre tedbirli davranmıştır; diğer bir rivâyete göre de bu hareket hakikaten İran'a karşı olduğu halde kışın şiddetinden dolayı şarka gidemiyen Rüstem Paşa orta Anadolu'da kalıp kaynanası Hurrem-Sultan'ın tâlimâtı mucibince şehzâdenin aleyhine bir takım tezvirât tertibiyle meşgul olmuş ve kaynatası Sultan Süleyman'ın büyük oğlunun ısyan hazırlıklarında bulunduğunu bildirmiştir! Takrîben dört

senedir sefere çıkmadığı için askerle halk arasında bir takım dedikodulara yol açtığından bahsettiğimiz Kanunî'in bu haklı istirahati hoş görülmediği için «hall-ü akd sâhibi» bir serdâr ihtiyacından bahsedilip durması ve bilhassa büyük meziyyetlerî ve faziletleriyle hem halkın, hem ordunun kalbinde yer tutmuş olan şehzâde Mustafa'nın bütün memlekette babasına en lâyık halef sayılması ve isminin âdetâ havada dalgalanarak her tarafa aksetmesi Kehle-i-ikbâl'in tezvirâtını her halde çok kolaylaştıracak bir vaziyettir ve tabiî Kehle bundan istifâde etmekte kusur etmemiştir! Şehzâde Mustafa'nın en büyük cürmü işte bu umumî teveccühte gösterilebilir! Rüstem Paşa Konya ve Aksaray taraflarında bulunduğu zaman şehzâde Mustafa'nın Peçevî'de gördüğümüz gibi bir harekete kalkışarak «tûğ-u-alemlerin» dikip dikmediği kat'î surette belli değildir: Yalnız şurası muhakkaktır ki saray partisini temsil eden Vezir-i-a'zam kaynanasından aldığı tâlimâta tamamiyle riâyet ederek askerle ahalinin dedikodusunu çok kurnazca istismâr etmiş ve bu dedikoduları bin türlü mübâlâgalarla süsliyerek çok tehlikeli bir vaziyet şekline sokup derhâl Sultan Süleyman'a adamlar göndermiştir; gene Peçevî bu noktayı da şöyle anlatır:

«Çün bu ahvâl Vezir-i-a'zama mün'akis oldu: Bu ahvali bilâ-te'hîr-ü-ihmal Şemsi Paşa ki ol hinde Sipâh-oğlanları ağası idi ve Çavuş-başı Ali Ağa'yı irsâl idüp rik'âb ı Pâdişâhîye telhis eyledi».

Paşalık ünvanını daha sonra alan bu «Şemsi Ağa» İsfendiyâr-oğullarından Üsküdar sâhillerinde medfun olan meşhur «Şemsi Paşa»dır. Kehle-i-ikbâl işte bu vasıta ile Kanunî'ye Amasya'daki büyük oğlunun ısyan hazırlığına başladığını bildirmiş bâzı Garp menbâlarında ve bilhassa Robertson'da tesâdüf edilen bir rivâyete göre şehzâde Mustafa'nın İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın kızlarından biriyle evlenerek onunla elbirliği edeceğine dâir bir takım sahte mektuplar tertip edip ihânet vesikası olarak Sultan Süleyman'a göndermiş ve artık bu mühlik vaziyette Pâdişahın «bizzât sefer-i Hümâyûna teveccüh» etmesinden başka çâre kalmadığını arzetmiştir! Kanunî bu fena haberleri dinledikten ve Rüstem Paşa'nın telhîsini okuduktan sonra Şemsi Ağa'ya:

— Hâşâ ki Mustafa-Hânum bu küstahlığa cür'et ide ve benüm hayâtumda böyle bir vaz'-ı nâ-ma'kuul irtikâb ide! Ba'zı müfsidler kendüler mâil olduğu şehzâdeye mülk münhasır olsun diyü bühtân iderler! Zinhâr bu sözü bir dahî lisâna getürmeyün ve bu makuule mesâvîye vücud virmeyün!

demiş ve bununla beraber «evvel-bahârda» sefere çıkacağını söyleyip şimdilik ordunun dağılmasını ve Rüstem Paşa'nın Istanbul'a gelmesini emretmiştir: Kanunî'nin bu seferi işte o vaziyetin neticesidir; onun için hakikatte İran'dan evvel şehzâde Mustafa'ya karşı açılmış demektir, pâdişahın Şemsi Ağa'ya söylediği sözlerde bilhassa dikkat edilecek bir nokta vardır: Oğlunun böyle bir hareketine ihtimâl vermediğini söyliyen Kanunî Sultan Süleyman onun saltanatına «mâil» olanlar bulunduğunu kabul etmekte ve işte bu tehlikenin büyüklüğünden dolayı «evvel-bahârda» sefere çıkacağından bahsetmektedir! Tabiî bu sefer bundan on iki sene evvel Hadım-Süleyman Paşa'nın ve şimdi de Rüstem Paşa'nın seferlerinde olduğu gibi zâhiren sırf İran'a müteveccih gösterilecektir! Pâdişahın Şemsi Ağa'ya işin gizli tutulmasını emretmesi işte bundan dolayıdır. — Her halde Sultan Süleyman'ın bu kararında Robertson'un «Histoire de l'empereur Charles-Quint» ismindeki eserinde bahsettiği sahte mektupların da büyük bir tesiri olmak lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında bu meseleye temas edilmemekle beraber, şehzâde Mustafa'nın bütün milleti müteessir eden idâmından sonra şair Yahyâ Bey'in her tarafta okunup ezberlenen meşhur mersiyesinde bu rivâyeti teyid eden şöyle bir beyte tesâdüf edilir:

Bir îki eğri fesâd ehli nitekim şemşîr
Bir îki nâme-i tezviri kıldı katline tîr

Robertson'un «Charles-Quint» tarihindeki sahte mektuplar rivâyetinin doğruluğu işte bu muâsır vesikayla da sâbittir: Tabiî bu suretle zavallı Kanunî en güzîde ve en mümtâz oğlunun saltanat dâvâsiyle kendisine karşı bir ısyan hazırladıktan başka tıpkı Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Eikas-Mirzâ gibi düşmanla elbirliği ederek vatan hâinliği etmekte olduğuna da iknâ edilmiş ve bu müdhiş ihânetlerin Sultan Süleyman'ı bile aldatacak kadar ustalıkla tertib edilen vesikaları kendisine bu iş için Anadolu'da bulunan ve en çok itimâd edebileceği adamı olması lâzımgelen hükûmet reisi tarafından gönderilmiştir! Fazla olarak Osmanlı tarihinde babalarına karşı ısyan etmiş evlâtlar da yok değildir: Meselâ vaktiyle şehzâde Savcı Bey babası Birinci Murad'a karşı ısyan bayrağını açmış olduğu gibi, daha sonraları Kanunî'nin bizzât kendi babası Birinci Selim de dedesi İkinci Bâyezid'le harbedip mağlûb olduktan sonra sırf askerin teveccühüne istinâden tahta çıkmıştır: 1385=787 vukuâtının üçüncü fıkrasıyla 1511=917 vukuâtının «3 Ağustos» ve 1512=917 vukuâtının da «6 Mart» fıkralarına bakınız. Yavuz'un cülûsunda İkinci Bâyezid'in gönderildiği ve yolda zehirlenip öldüğü için varamadığı Dimetoka sarayına şimdi de şehzâde Mustafa tarafdarları Kanunî Sultan Süleyman'ı göndermek lüzumundan bahsetmiye başlamışlardır! Sultan Süleyman da herkes gibi insandır: Bütün insanlar gibi onun da nefsini muhâfaza endişeleri, onun da can kaygıları ve nihayet herkes gibi onun da kendine göre bir takım kuruntuları vardır ve bilhassa bu sırada 33 seneyi bulan saltanat müddetinde Şarkla Garb arasında cepheden cepheye koşarak bu kadar yıpranıp yorulduktan sonra bu beşerî duygulara herkesten fazla kapılması bile pek tabiîdir: Onun için Vezir-i-a'zammın gönderdiği «telhîs»le sahte olduklarını bilmediği ihânet vesikalarını okurken zihninden «Savcı Bey», «Sultan Selim» «İkinci Bâyezid,» «Uğraş-deresi» ve bilhassa «Dimetoka sarayı» gibi isimlerin sırayla geçmemiş olması kabil değildir. Bu şahsî ve beşerî endîşelerden başka, bir de vatan ve devlet endîşesi vardır ve Kanunî kıymetinde bir kahraman için bu mülâhaza her şeyin üstündedir: Şehzâde Mustafa'nın Safavîlerle elbirliği etmesi demek, dahilî tehlikeyle haricî tehlikenin birleşmesi demektir; bilhassa askerle ahali şehzâdeye tarafdâr olduğu için böyle bir mücâdelenin encâmı yalnız Kanunî'nin 33 senede kurduğu fütûhât sistemini değil devletin bütün temellerini birden sarsabilir: Bu sırada devlet Şark cephesinde İran'la, Garp cephesinde Avusturya ve Almanya ile harb hâlindedir ve bu iki düşman cephesinin birbiriyle alâka ve irtibâtı da vardır; içerden çıkacak bir şehzâde Mustafa isyânı dışarıdaki düşmanların şimdiye kadar yapamadıkları büyük ve ciddî bir elbirliğine yol açacak en müsait fırsat demektir. Kanunî'nin «evvel-bahar» a ait kararında tabiî bütün bunların tesiri vardır: Çünkü o zamanki vaziyet böyledir. Fazla olarak yıllardanberi Hurrem-Sultan'la Mihrimâh-Sultan ona hep şehzâde Mustafa tehlikesini telkin edip durdukları için Kanunî'nin zihni artık bu bedbaht oğlu aleyhine en müsâit zemin hâline gelmiştir. Bilhassa bütün saltanat müddetince kanun mefhûmuna herkesten evvel bizzât kendisi itaât ve hürmet etmiş bir hükümdar için herhangi bir şehzâdenin düşmanla elbirliği ederek saltanat tahtına ihânet ve ısyan yolundan gitmiye kalkışması da meşrûiyyet esasiyle içtimaî nizamın ihlâli demektir: Kanunî için meselenin şahsî ve siyasî cephelerinden başka bir de işte bu hukukî cephesi vardır. Zaten Fatih'in «Kanun-nâme»si de «nizâm-i âlem içün» şehzâde katlini hususî bir madde ile tecviz etmiştir: 1451=855 vukuâtının İkinci Mehmet devrine müsâdif üçüncü fıkrasına bakınız. İhtiyar bir babayı «Nahcivan seferi» bahânesiyle en mümtâz oğlunun üstüne sevkeden âmiller işte bunlardır: Tabiî bu tarihî ve müdhiş cinayetin bütün mes'ûliyyeti Leh veyâhut Rus cinsinden Hurrem-Sultan'la onun hem dâmâdı, hem siyasî âleti olan Hırvat Rüstem'in boynundadır; bu vicdansız mahlûkların o vesikalı iftiralarına aldanarak yola çıkan Kanunî'nin rolü de, düşmanla elbirliği edip saltanat uğurunda vatanını tehlikeye atacak zannettiği ma'sum bir hâine saldıran ve bu suçsuz hâinin kendi oğlu olmasına bile ehemmiyet vermiyen zavallı bir kahraman rolüdür! Osmanlı sarayı ile hükûmetine musallat olan kadınlı,

erkekli devşirmelerle dönmeler nihayet mâsum bir babayı mâsum bir evlâda saldırıp o fecî levhayı derin bir menfaat zevkıyle seyretmişlerdir! — Her halde Kanunî'yi alelâde bir evlât kaatili şeklinde tasvir eden bâzı muahhar menbâlarla bir takım ecnebi müelliflerinin bu telâkkileri hiç doğru değildir: Hattâ eski Osmanlı menbâlarından bâzılarında bile Sultan Süleyman'ın bu fâciaya kadar «Ricâlullah zümresinden», yâni büyük zaferleriyle gazâlarından ve bilhassa bütün dünyada bir kanun ve adâlet timsâli olmasından dolayı evliyadan sayıldığı halde bu cinayetinden sonra artık o mertebeyi kaybetmiş olduğundan bahsedilerek dinî bir ifâdeyle onun o büyük ve parlak şahsiyyeti işte bu yüzden sönüp kararmış gibi gösterilir: Fakat bütün bu müellifler o zavallı babanın koynuna mâsum oğlunun ihâneti hakkında Rüstem Paşa'nın tertib ettiği sahte vesikalar doldurulmuş olduğuna her nedense dikkat etmemişlerdir! İhmâl edilmesi haksızlık olacak ikinci bir nokta daha vardır: Şehzâde Mustafa'nın İran'la elbirliği etmek istediği hakkındaki vesikaların Rüstem Paşa tarafından uydurulmuş olduğu gerek ecnebi menbâlarının, gerek yukarda bahsi geçen Yahyâ Bey mersiyesinin ittifakıyle sâbit olmakla beraber, askerle ahâlinin bu parlak prense tarafdâr oldukları ve hattâ bu tarafdarlığın gittikçe onu sürükleyip ister istemez ayaklandırabilecek bir takım tezâhürler bile göstermiye başlamış olduğu da muhakkaktır; bu bakımdan Kanunî için şehzâde Mustafa'nın izâlesi demek, evlâdını fedâ ederek dahilî bir harbin önünü almak demektir: Halkın ve askerin istediği bir prensin sağ kalması demek, o prense öyle bir şey istemese bile daimî tehlikenin yaşaması demektir; böyle bir tehlikenin ehemmiyetini kavramak için, bundan dört asır evvelki içtimaî ve siyasî şerâiti göz önüne getirmek kâfidir; tabiî bu hâl acıdır, fakat o zamanki hakikat böyledir. — Kanunî'nin Istanbul'dan hareketi için 17 Ramazan=27 Ağustos Pazar ve 20 Ramazan=30 Ağustos Çarşanba tarihleri de rivâyet edilir: Fakat bunlar zayıftır. — Sultan Süleyman'ın o sırada 22-23 yaşlarında bulunan en küçük oğlu şehzâde Cihangir de babasıyla beraber bu sefere iştirâk etmiştir. — Büyük şehzâde Mustafa'nın idâmı için aşağıda bu sene vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

8 Eylül=29 Ramazan, Cuma: Kanunî'nin Yenişehir'e muvâsalatı.

(Karaman valisi şehzâde Bâyezid babasını burada karşılamış ve Rumeli muhâfazasına, yâni Edirne'de saltanat kaymakamlığına memur olarak derhâl yola çıkarılmıştır: Kanunî'nin bundan evvelki ikinci İran seferinde bu mühim vazifeye Mağnisâ valisi şehzâde Selim memur edilmiş olduğu halde, bu sefer Bâyezid'in tâyin edilmesinde her halde Hurrem-Sultan partisinin bir tesiri olmak lâzımgelir: İkinci İran seferinde şehzâde Selim'in saltanat kaymakamlığı için 1548=955 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına ve Hurrem-Sultan'ın şehzâdelere karşı vaziyeti için de yukarıki fıkraya bakınız).

21 Eylül=12 Şevvâl, Perşenbe: Sultan Süleyman'ın Bolvadin'e muvâsalatı.

(Saruhan valisi şehzâde Selim eyâlet askeriyle babasını işte burada karşılamış ve sefere iştirâk emrini almıştır: Bu şehzâde, sonradan «İkinci Sultan Selim» ismiyle Kanunî'ye halef olan «Sarı-Selim» yâhut «Sarhoş-Selim»dir; bu suretle, sağ kalan dört şehzâdeden Cihangir'le Selim bu seferde babalarının maiyyetinde bulunuyor demektir).

5 Teşrinievvel=26 Şevvâl, Perşenbe: Kanunî'nin Konya-Ereğlisi civârında «Ak-tepe/Ak-öyük» menzilinde konaklaması.

(Bu fecî seferin asıl hedefini teşkil eden Amasya valisi büyük şehzâde Sultan Mustafa babasını karşılamak için işte buraya gelmiştir: Bu bedbaht prensin «Ak-öyük» yâhut «Ak-tepe»ye bundan bir gün evvel veyâhut bu gün geldiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır;

hattâ bâzı rivâyetlerden bir kaç gün evvel gelmiş olduğu bile istidlâl edilebilir; eyâlet askeriyle gelmiş olan Sultan Mustafa o civarda ve babasınınkinden biraz ilerde bir ordugâh kurmuştur. Zavallı şehzâdeye bir takım gizli maksatlar isnâd etmek için çok büyük kuvvetlerle gelmiş olduğundan ve hattâ «şevket-u-izzet-i tamâm ile hayme ve bârgâh ve serâperde ve hargâh kurmuş» olduğundan bahsedilir! Halbuki bu kelimeler aşağı yukarı hep ayni mânâya gelir: Hepsi de «Otak» demektir! İran seferi münasebetiyle bütün şehzâdelere seferberlik emri verilmiş olduğu için Sultan Mustafa da tıpkı diğer kardeşleri gibi babasının emrine itâat ederek eyâlet askerlerini toplayıp büyük orduya iltihak etmek üzere gelmiştir: Hattâ bir rivâyete göre kendisini çok seven ikinci-vezir Ahmed Paşa gizlice haber gönderip mârûz olacağı tehlikeyi bildirmiş olduğu halde, mâsûmiyyetine güvenen ve her halde âdil babasına derd anlatmak imkânı olabileceğini zanneden zavallı şehzâde Amasya'dan kalkıp gelmekte tereddüt bile etmemiştir!).

6 Teşrinievvel=27 Şevvâl, Cuma: Şehzâde Mustafa'nın idâmı ve Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın azliyle yerine Kara-Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Konya-Ereğlisi civârındaki «Ak-öyük «yahut «Ak-tepe» mevkiinde birbirine yakın noktalara kurulmuş iki ordugâhın ikisinde de sabahtan itibaren neş'eli bir faaliyet başlamıştır: Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu ve orduyla halkın müşterek sevgilisi şehzâde Sultan Mustafa parlak merâsimle babasının elini öpmiye getirilecektir! Karşılıklı kurulmuş iki ordugâhtaki askerlerin bildiği işte bundan ibarettir! Peçevl vüzerânın büyük şehzâdeyi getirmiye gidişini şöyle anlatır:

«Adet-i kadîme-i Pâdişâhî üzere âmme-i erkân-i devlet bârgâhına varup el öpdüler ve cümleten tahlîât-ı fâhire ile ilbâs olundular. Andan şehzâde-i âzâde suvâr olup bârgâh-ı Padişâh-ı saâdet-destgâha geldiler. Dîvanhâne-i Hümâyûna karîb yerde piyâde olup vüzerâ önüne düşüp hayme-i Hümâyûn önünde selâmlayup şehzâde içerüye dühûl ittiği gibi takdîr-i Hak'da zamân-ı hayâtı ol demde âhir imiş, ol sâatde eyyâm-ı ömrü itmâma irişdi...»

Zavallı Sultan Mustafa'yı merâsim ve teşrifâtla aldatarak babasının huzuru diye ecelin huzuruna götürmek için tertib edilen bu fecî alayı Solakzâde daha sâde ve daha vâzıh bir ifâdeyle şöyle anlatır:

«Fermân-ı Hudâvendigâr-ı vâlâ-mekân ve sâhib-kırân-ı zamân ile âmme-i erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat şehzâdeyi istikbâle varup dest-bûsdan sonra mertebelü mertebesince hil'atler giyüp kanun üzre ordûy-i Hümâyûn tarafına azîm alay ile önüne düşüp alup geldiler. Otâğ-ı Pâdişâhî'ye yaklaştıkları gibi cümle vüzerâ piyâde olup ta'zîm-ü-tekrîm ile atdan indirdiler ve serâperde kapusuna gelince koltuğuna girdiler. Ol dem ale-l-acele içerüye da'vet olundu. Hemen derûn-i serâperdeye azîmet idüp vüzerâyı selâmlıyarak mihr-i âlemtâb gibi dolandı.. Ömr-i cüvânînin gaayeti ve hengâm-ı zindegânînin nihâyeti olmağın fi-l-hâl şehzâdenin tedârükü görüldü...».

Koltuklarına giren ve etrafında halka teşkil eden vüzerâ ile devlet erkânının ortasında babasının otağına doğru ağır ağır ilerledikçe hiç bir şeyden haberdâr olmıyan askerin samimî dualarıyla alkışlanan Sultan Mustafa, bilhassa Garp menbâlarında verilen tafsilâta göre vüzerâyı kapuda bırakıp yalnız başına içeri girdiği zaman otakta babasından eser olmadığını hayretle görmüş ve bu sırada birdenbire üzerine yedi dilsiz saldırmıştır! Bu dilsizlerin vaktiyle Topkapu sarayında Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'yı boğan dilsizler olduğu rivâyet edilir! Çok güçlü kuvvetli bir bünyesi olan zavallı şehzâde Mustafa bir taraftan babasını imdâdına çağırırken bir taraftan da dilsizlerle şiddetli bir mücâdeleye girişmiş ve nihayet

«Zal-Mahmud» isminde bir canavar kollarından tutup boğulmasına yardım etmiştir! Bu sırada otağın kapısında şehzâdenin Emîr-âhûru ile ağalarından birinin bekleşmekte oldukları rivâyet edilir: Her halde Sultan Mustafa'nın feryâdı üzerine bunlar içeri atılmak istemiş olacaklar ki her ikisi de hemen yakalanıp «meydân-ı siyâsete götürülerek boyunları urulmuştur»! — Bu sırada Sultan Süleyman'la diğer iki şehzâdesi Selim ve Cihangir'in nerede bulundukları kat'î surette mâlûm değildir: Garp menbâlarına göre pâdişah çadırın içindeki ipekli perdenin arkasındadır ve hattâ Sultan Mustafa'nın mücâdelesi esnâsında bir aralık cellâtları teşvik için perde aralığından başını uzatıp:

— Çabuk olun!

diye fecî bir emir bile vermiştir! Fakat tabiî bütün bunlar millî bir fâciânın ecnebi menbâlarında romanlaşmış şekilleridir: Kanunî Sultan Süleyman gibi ince hisli, şair ruhlu ve bilhassa çok şefkatli bir babanın millî ve siyasî selâmet nâmına iğfâl edilerek ve istemiyerek vermiş olduğu fecî bir emrin tatbikine bu kadar hissizce seyircilik etmesi akla sığacak efsânelerden değildir; bilhassa yanında en küçük oğlu şehzâde Cihangir'in bu fâciadan çok müteessir olarak sırf ağabeysinin matemine dayanamadığı için hastalanıp öldüğü hakkında gene Garp menbâlarında tesâdüf edilen rivâyetleri o hissizlik iddiâlarıyla telif etmek kolay değildir; onun için her halde Kanunî'nin o sırada diğer iki şehzâdesiyle beraber oralardan uzaklaşmış ve hiç olmazsa uzak bir çadıra çekilmiş olması lâzımgelir. Bununla beraber, bâzı Osmanlı menbâlarında büsbütün başka bir rivâyet daha vardır; meselâ Peçevî «Zal-Mahmud» un rolünü şöyle anlatır:

«Şehzâde-i derdmend pençe-i cellâdândan rehâ bulup cânib-i Pâdişâhîye girîzân iken merkum irişüp küştgîrîde bî-nazîr pehlevân olmağla yıkup altuna alup ol sebeb ile ol lâkaba sezâvâr görülür».

Bu fıkrada şehzâdenin babasına ilticâ etmek istediğinden bahsedildiği halde babasının nerede bulunduğu müphem bırakılmaktadır. Fakat Müneccim-Başı'ya göre Kanunî otağındadır ve hattâ şehzâde Mustafa babasına hücum ettiği için Boşnak Mahmud müdâhâle etmiştir:

«Sultan Süleyman Hazretleri şehzâde Sultan Mustafa'yı katl içün huzûr-i Hümâyunlarına izhâr ittiklerinde şehzâde Sultan Mustafa kazıyyeden haberdâr olup Şehriyâr Hazretlerinin üzerine hücum eyledikde mevcud bulunan huddâm müteferrik ve perîşân oldular: Mahmud Ağa ol vakt güreşçilik fenninde mâhir olmağla Sultan Mustafa'nın üzerine pertâb idüp yıkdı ve bağladı; pes Şehriyâr Hazretleri müşârünileyhi Zâl diyü telkib buyurdular».

Bu rivâyet doğru olduğu takdirde, vaziyetin baba ile oğul arasında bir mücâdele şeklini bile almış olması lâzımgelir: Her halde bu mesele ayrıca tetkik edilmelidir. Sonradan vezârete kadar yükselerek Osmanlı hânedânına dâmad bile olan Zal-Mahmud için 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Sultan Mustafa'nın hiç beklemediği akıbeti orduda hemen şâyi olmuş, vâveylâlar ve ısyan sesleri birbirine karışmıştır! Bu sırada vüzerânın «Dîvanhâne»de bulunduğu rivâyet edilir: Birdenbire sesleri yükselmiye başlıyan Yeniçeriler de Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın tecziyesini istemiye başlamışlardır! Sultan Süleyman bu vaziyeti büyük bir mehâretle idare etmiş ve derhâl Kapucular-kethudâsını Dîvanhâne'ye göndererek vüzerâ içtimâ hâlinde iken Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'dan «Mühr-i-Hümâyûn»u aldırdığı gibi üçüncü vezir Haydar Paşa'ya da:

— Çadırınıza gidiniz!

emriyle azlini tebliğ ettirmiştir! Diğer vüzerâ yerlerinde kalıp hükûmet buhrânının neticesini beklerken Kapucular-kethudâsı tekrar içeri girmiş ve elindeki «Mühr-i-Hümâyûn»u askerin çok sevdiği Tımışvar fatihi ikinci vezir Ahmed Paşa'ya tevdi edip sadâretini tebrik etmiştir: Bu suretle Kehle-i-ikbâl'in bu birinci sadâreti 1544=951 senesi 28 Teşrinisâni=13 Ramazan Cuma gününden bu güne kadar tam 8 sene, 10 ay, 8 gün sürmüş demektir. Kanunî'nin dâmâdı olan bu Hırvat vezirini azletmekle kendisine iyilik edip Yeniçerilerin elinden kellesini kurtarmış olduğundan bahsedilir: Bu tarihten 1 sene 11 ay, 23 gün sonra Kara-Ahmed Paşa'nın idâmiyle Rüstem Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 1555=962 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız. — Büyük meziyyetleriyle kazanmış olduğu umumî teveccühe ve bu yüzden uğradığı iftirâlara kurban olan zavallı şehzâde Mustafa'nın cenâze namazı orduda bulunan Kadıaskerlerin de iştirâkiyle Ereğli'de kılınmış ve babasının emriyle tabutu Bursa'ya nakledilip İkinci Murad türbesi civarına defnedilmiştir. — Bu büyük fâciayı ikinci bir fâcia daha tâkib etmiştir: Osmanlı menbâlarında meskût geçildiği halde Garp menbâlarına akseden bir rivâyete göre Sultan Mustafa'nın Bursa veyâhut Amasya'da bulunan küçük yaşdaki oğlu da dedesinin emriyle bu günlerde anasının kucağından alınıp boğularak idâm edilmiştir! Tabiî bu suretle de müstakbel bir kan dâvâsmın önü alınmış demektir! — 92l=1515 tarihinde dünyaya gelmiş olmak itibariyle 38 yaşında şehîd edilmiş olan şehzâde Mustafa, Kanunî Sultan Süleyman'ın en değerli ve en muktedir oğludur: Çok esaslı bir kültür sâhibi olan bu kıymetli gencin kuvvetli bir şair olduğu da muhtelif menbâlardaki şiirlerinden anlaşılmaktadır; meselâ merhum Ali Emirî'nin mecmûasında babasının bir şiirine yazdığı nazirenin şöyle bir beytine tesâdüf edilir:

Nâz sahrâsında tîr-î gamze-î hunrîz ile
Şîr-i dil saydeyliyen ol çeşm-i âhûlar mudur?

Bilhassa Bursa'lı Belîğ'in kaydettiği şu gazelde zavallı Mustafa âdetâ âkıbetini sezmiş gibi bir lisan kullanır:

Rif'at istersen eğer mihr-î cihân-ârâ gibi
Sür yüzün her dem yere eyle tenezzül mâ gibi
Hoş kabâ yeldür değül bâkî bu nakş-î rüzgâr
Fi-l-mesel dünyâ misâl-î âlem-î rü'yâ gibi
Sûzen-î müjgânlarundan geçmedi dil riştesi
Yolda kaldum ey Mesihâ Hazret-i İsâ gibi
Pehlevân-î âlem olmuş kalb-i istiğnâ ile
Tûb-i çarh-î dehr elinde oynadur almâ gibi
Katradan kemdür vücûdun Mustafâ emmâ aceb
Nazmidüp dürler döker tab'un senün deryâ gibi

Sultan Mustafa'nın fecî akıbeti bütün memlekette umumî bir teessür uyandırmış ve adetâ millî bir matem hâlini alan bu teessür Dîvan edebiyatında unutulmaz akisler bırakmıştır: Bir çok şairlerin mersiyeleri ve tarihleri vardır; bunların en meşhuru yukarda bahsi geçen Yahyâ Beyin «Ebced» hesabiyle Hicretin «980» tarihini gösteren «Mekr-i Rüstem» terkibiyle kırk iki beyitlik uzun ve hazin mersiyesidir; Yahyâ Bey bu cinayetin bütün mes'ûliyyetini Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'da gösterir: Şehzâdeye ihânet isnâd eden mektupların sahteliğinden bahseden şair, Kehle-i-ikbâl'in rolünü şöyle anlatır:

Yalancının kuru bühtânı buğz-i pinhânı
Akıtdı yâşumuzû yakdı nâr-ı hicrânı

Şehzâdenin kollarını tutan veyâhut kolları tutulduğu zaman boynuna kemendi geçirip boğan «Zal-Mahmud» Yahyâ Beyin şu beytine göre Rüstem Paşa'nın adamlarından olmalıdır:

Getürdü arkasını yîre Zâl-i devr-i zamân
Vücûdunâ sitem-î Rüstem île irdi ziyân

Cesur şair, askerle halkın teessürünü de şu mısralarla ifâde etmekten çekinmemiştir:

Döküldü gözyaşı yıldızları çoğaldı figân
Dem-î memâtı kıyâmet gününden oldu nişân
Gırîv-u-nâle vu zâr île doldu kevn-ü-mekân
Akar su gîbi müdâm ağlamakda pîr-ü-cüvân

Hattâ bundan dolayı Yahyâ Bey şu beytinde Rüstem Paşa'nın idâmını istiyen bir ifâde kullanır:

O cân-ı âdemiyân oldu hâk ili yeksan
Dirî kala ne revâdur fesâd iden şeytân?

Teessürlerinde çok samimî olan Yahyâ Bey Sultan Süleyman'ı bile tenkid edecek kadar cesaret göstermektedir:

Bunun gibi işi kim gördü kim işitti aceb
Ki oğlunâ kıya bir server-î Ömer-meşreb?

Yahyâ Bey'in bu ateşli mersiyesi o zaman elden ele ve ağızdan ağıza dolaşmıştır: kendisi bunu şöyle anlatır:

«Ertesi ordûy-i Hümâyûn seyrine vardum: Gûşe gûşe okunur, kimi ağlar, kimi Yahyâ Beğ'ün sebeb-i mağfiretidür diyüp âh eyler gördüm!».

Esasen şair düşmanı olmakla meşhur olan Kehle-i-ikbâl sonradan ikinci defa olarak Vezir-i-a'zam olduğu zaman Yahyâ Beyin «nizâm-ı âlem içün» idâmını arzetmişse de Kanunî:

— Bu makuulelere kulak dutma ve intikam kasdın itme!

diyerek kendisini bile tenkid etmekten çekinmemiş olan cesur şairi himâye etmek büyüklüğünü göstermiştir; bununla beraber Rüstem Paşa Yahyâ Beyi huzuruna getirip uzun uzadıya tekdir ettikten sonra Sultan Bâyezid evkafı mütevelliliğinden azletmiştir — Bu tarihten bir sene dokuz ay sonra şehzâde Mustafa olduğunu iddiâ eden bir düzmecenin çıkardığı ısyan üzerine idâmı için 1555=962 vukuâtının «31 Temmuz» fıkrasına bakınız).

8 Teşrinisâni=1 Zülhicce, Çarşanba: Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı.

(Bu seferin asıl hedefini teşkil eden Şehzâde Mustafa meselesi halledilmiş ve mevsim de ilerlemiş olduğu için Sultan Süleyman kışı geçirmek için Haleb'e gelmiş ve İran seferini bahara bırakmıştır: Bu vaziyet üzerine orduda bulunan Saruhan valisi şehzâde Selim eyâlet askeriyle beraber Maraş'da ve Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa da Rumeli askeriyle Tokad'da kışlamıya memur olmuşlardır. — Kanunî Istanbul'dan hareket edeceği sırada İran şâhı Birinci Tahmâsb'dan sulh istemek için bir elçi gelmiş ve pâdişah bu teşebbüsü sefer tehir

ettirmek için yapılmış bir kurnazlıktan ibaret saymıştır: Orduyla beraber yola çıkarılan Safavî elçisi şehzâde Mustafa imhâ edilmeden iade edilmemiş ve ondan sonra da baharda sefere başlanacağına ait bir cevapla iâde edilmiştir. — En küçük şehzâde Cihangir babasının yanında kalmıştır. — Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı için 20 Zülka'de=28 Teşrinievvel Cumartesi tarihi de rivâyet edilirse de doğru değildir).

27 Teşrinîsâni=20 Zülhicce, Pazartesi: Şehzâde Cihangir'in ölümü.

(Şehzâde Cihangir Kanunî'nin en küçük oğludur: 937=1530-1531 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu rivâyet edildiğine göre bu sırada 22-23 yaşlarındadır. Sultan Süleyman'ın bütün oğulları gibi çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş ve bilhassa zarafeti, nüktedanlığı ve zekâsiyle şöhret bulmuş olan bu genç şehzâde de babası ve diğer kardeşleri gibi şairdir; şu beyti, babasıyla bu sefer şehîd edilen kardeşi Sultan Mustafa'ya yazdığı bir naziredendir:

Dir gören ebrûlarun altındaki çeşmânunu
Hançer altındâ yatur saydolmuş âhûlar mudur?

En büyük ağabeysi şehzâde Mustafa'yı bütün kardeşlerinden fazla seven bu hassas gencin yukarda gördüğümüz «Ak-tepe» fâciâsından sonra bütün neş'esini kaybedip derin bir hüzne kapıldığı ve nihayet bu büyük mateme dayanamıyarak ve bilhassa kendisinin de nihayet ayni akıbete uğrıyacağını düşünerek buhrânlar içinde hastalanıp bu gün Haleb'de öldüğü rivâyet edilir: Bu suretle Rüstem Paşa'nın yaptırdığı cinayet netice itibariyle bir şehzâdenin daha ölümüne sebeb olmuş demektir! Kanunî'nin oğullarından artık Bâyezid'le Selim'den başka kimse kalmamıştır: Bu sırada Bâyezid Edirne'de saltanat kaymakamlığında, Selim de askeriyle beraber Maraş kışlağındadır. — En sevgili oğlu şehzâde Mehmed'in 1543=950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ölümünden itibaren baba şefkatini işte bu en küçük oğluna bağlıyan Sultan Süleyman'ın şehzâde Mustafa fâciasından sonra Cihangir'i de kaybetmesinden çok sarsılmış olduğu rivâyet edilir. — Şehzâde Cihangir'in cenâze namazı Haleb'de kılındıktan sonra tabutu babasının emriyle Istanbul'a nakledilip on sene evvel ölen büyük kardeşi Mehmed'in Şehzâde-câmiindeki türbesine defnedilmiştir. — Tophane'nin üstündeki «Cihangir» mahallesi işte bu şehzâdenin ismini taşır: Kanunî bu sevgili oğlunun ruhuna burada bir câmi, bir mektep ve bir de tekye yaptırmış ve bu binâlara Cihangir'in ismi verilmiş olduğu için o semte «Cihangir» denilmiştir: Câmiin inşâsı 967=1559-1560 da ikmâl edilmiştir. Bu yeni mateminden çok muztarib olan Kanunî Maraş kışlağında bulunan oğlu Selim'i Haleb'e davet edip onunla oyalanmıya çalışmış ve Hama civârında bir müddet avla vakit geçirdikten sonra tekrar Maraş'a göndermiştir).

1554=961

9 Nisan=6 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kanunî'nin Haleb'den İran seferine hareketi.

(5 Cumâda-l-ûlâ=8 Nisan Pazar ve 16 Cumâda-l-ûlâ=19 Nisan Perşenbe tarihleri de rivâyet edilirse de bilhassa ikinci rivâyet tamamiyle yanlıştır. — 1553=960 senesi 8 Teşrinisâni=1 Zülhicce Çarşanba günü Haleb'e gelmiş'olan Sultan Süleyman burada ve bir aralık av için gittiği Hama civârında cem'an 5 ay 1 gün kalmıştır: Tabiî bu hesap en kuvvetli rivâyetlere göredir. — Kanunî Haleb'de bulunduğu zaman bir takım idarî ıslâhât işleriyle de meşgul olmuştur).

12 Mayıs=9 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Kanunî'nin Diyarbekir civârında «Cülek/Çülek» mevkiine muvâsalatı.

(Burada ordu kurulmuş ve Sultan Süleyman şehre girmiyerek otağında kalmıştır. — Şam Beylerbeyi Teke-oğlu Mehmet Paşa da askeriyle beraber orduya burada iltihak etmiştir).

15 Mayıs=12 Cumâda-l-âhire, Salı: «Cülek» ordugâhında büyük harb dîvânı.

(1553=960 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Ak-tepe/Ak-öyük «fâciası bütün orduyu müteessir ettiği ve bilhassa bu teessürün bir hükûmet tebeddüliyle de teskini kabil olamadığı için, İran üzerine yürümek üzere Haleb'den kalkıp Diyarbekir'e gelmiş olan Kanunî Sultan Süleyman asker nazarında sarsılmış olan nüfuzunu her hangi bir harb hareketine girişmeden evvel tahkime lüzum gördüğü için böyle bir dîvan toplamıştır: Hakikatte bu bir Harb divânı olmaktan ziyâde muhtelif asker sınıflarını sırayla huzura kabul edip teskin ve tatyîb etmek ve bilhassa şimdiye kadar olduğu gibi sadâkatle hizmet edecekleri hakkında söz almak için ittihâz edilmiş bir ihtiyat tedbirinden ibarettir. Bu merâsimin Diyarbekir'de olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir Kanunî Cülek ordugâhındaki otağında tahtına oturup ilkönce Yeniçerileri kabul etmiştir; başta Yeniçeri-ağası olmak üzere Yeniçeri-kethudâsı, kâtipleri, Ocak ağaları, Yaya-başıları, Bölük-başıları, Oda-başıları, Vekilharçları, Solakları ve hattâ bütün bölüklerin ihtiyar neferleri sırayla huzura girip pâdişahın karşısına dizilmişlerdir: Sultan Süleyman ilkönce hatırlarını sormuş, ondan sonra da İran şâhının tecavüzlarından bahsederek şimdiye kadar olduğu gibi şimdi de kendilerinden büyük hizmetler beklediğini söyleyip «cezb-i kulûb» etmek istemiştir. Pâdişahın bu fevkalâde iltifâtından gözleri yaşaran Yeniçerilerin:

— Hind'e ve Sind'e gidersen, belki kûh-i Kaaf'a sefer idersen yüz döndermezzüz ve uğûr-i Hümâyûna baş terkin devlet-i dâreyn bilürüz: Her ne emridersen fermanberüz!

dedikleri rivâyet edilir. Bundan sonra diğer sınıflar da Kethüdaları, Bölük-ağaları, zabitleri ve ihtiyar neferleriyle huzura kabul edilmişler ve onlar da ayni sözlerle karşılanıp ayni mahiyette cevaplar vermişlerdir: Orduyu çok memnun eden bu merâsimde vezirlerle Kadı-askerler de bulunmuşlardır; tabiî bu suretle artık ordunun gönlü alınmış demektir).

20 Mayıs=17 Cumâda-l-âhire, Pazar: Kanunî'nin Diyarbekir'den hareketi.

(Sultan Süleyman Diyarbekir civârındaki «Cülek» ordugâhında yedi gece kalıp sekizinci gün hareket etmiştir: Bu hareket Nahcivan ve Erivan üzerinedir. — Pâdişah Diyarbekir önlerinde geçirdiği bir hafta içinde şehre yalnız gündüz girmiştir).

5 Haziran=4 Receb, Salı: Suşehri'nde ordu alayı.

(Burada «Ordu alayı» denilen bir geçit resmi yapılmış, sağ kolda Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa ve sol kolda Vezir-i-sâni Ali Paşa kıt'aları teçhizât ve intizamlarının mükemmelliğiyle takdirler kazanmış fakat bilhassa Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa'nın «kaplan postlu, kurt taclu, çekirdek mahmuzlu, tekne kalkanlu» demir eldivenli, ak ve kızıl bayraklı askerleri gözler kamaştırmıştır; suvâri kıt'alarının atları hep bir tondadır; bâzı kıt'aların tulgalarında tilki ve bâzılarında kurt kuyrukları takılıdır: Tabiî böyle bir ordu dünyanın en zengin en muntazam ve en muhteşem ordusudur).

2 Temmuz=1 Şa'ban, Pazartesi: Hint-kapdanı, Seydi-Ali-Reis'in Basra'dan hareketi.

(1552=959 vukuâtının «Nisan=Rebî'ül-âhir» fıkrasında Pîrî-Reis'in Basra sâhillerinde bırakmış ve onun yerine tâyin edilen Murad-Reis'in de büyük bir Portekiz donanmasıyla çarpışmak mecburiyetinde kaldığı için getirememiş olduğunu gördüğümüz donanma bakıyyesinin oradan kaldırılıp Süveyş limanına getirilmesi, 1553=960 senesi Teşrinisâni=Zülhicce sonlarında Hint-Kapdanlığına tayin edilmiş olan Seydi-Reis'e emredilmiştir: Bu «Seydi-Reis» lâkabiyle meşhur «Seyyidî-Ali ibni Hüseyn-Reis» Galatalıdır ve babası Hüseyn-Reis'den başka dedesi de «Dâr-üs-sınâa-i Âmire» yâni «Tersâne» kethudâlığında bulunmuştur Soyca denizci olan Seydi-Reis «Muhit» ve «Mir'ât-ı kâînât fî ilm-il-mîkaat» gibi mesleğine aid eserleri ve bilhassa bu seferinde sürüklendiği seyâhate ait «Mir'ât ül memâlik» isminde bir seyâhatnâmesiyle mârûf olduğu gibi kuvvetli şiirleri de vardır Bunlarda «Kâtibî» mahlasını kullanır ve bâzan «Kâtibî-i Rumî» lâkabiyle de anılır. Nahcivan seferinde Kanunî'nin maiyyetinde bulunan Sevdi-Reis yeni vazifesine tâyin edilince iki senedir Basra'da kalıp bir türlü Süveyş'e sevkedilemiyen donanma bakıyyesinin derhâl nakline memur olarak 1553=961 senesi 7 Kânunuevvel=1 Muharrem Perşenbe günü Haleb'den hareket edip bu senenin 3 Şubat=29 Safer Cumartesi günü Basra'ya gelmiş, gemilerin tâmir ve techiziyle meşgul olarak nihayet bu gün yola çıkabilmiştir; fakat Seydi-Reis de Hint-Kapdanlığında son selefleri olan Murad ve Pîrî-Reislerden fazla bir muvaffakiyet gösterebilmiş değildir: Hürmüz boğazından çıktıktan sonra 9 Ağustos=10 Ramazan Perşenbe günü 25 gemilik bir Portekiz filosunu mağlûb eden Seydi-Reis 25 Ağustos=26 Ramazan Cumartesi günü de Maskat civârında 34 gemiden mürekkep bir Portekiz donanmasıyla çetin bir harbe tutuştuktan sonra yoluna devam etmişse de, oralarda «Tûfân-ı fîl» denilen şiddetli bir fırtınaya tutulup ve bir çok ağırlıklarını atıp hiç yelken açmaksızın şark istikametine doğru sürüklenmiş ve nihayet Basra'dan hareketinden tam üç ay sonra Gucerât sâhillerine düşüp toplarıyla mütebâkî ağırlıklarını Gucerât müslüman hükümdarının memurlarına emânet ettikten sonra bir mıkdar maiyyetiyle beraber Hindistan, Efganistan, İran ve Anadolu üzerinden 1557=964 Mayıs=Receb iptidâlarında Istanbul'a gelip âilesine kavuşmuştur: Bu mecburî seyâhatine aid olan «Mir'ât-ül-memâlik» inde o kadar meşakkatten sonra bile Gucerât'ın Türkiye'ye ilhâkı sevdâsından hâlâ kurtulamadığını söyledikten sonra derdini şöyle anlatır:

Senün gitmez başundan bu havâlar
Dimâğun cümle toprak dolmayunca
Bu sergerdanluğun pâyânı yokdur
Vücûdun serteser hâk olmayunca

Kanunî Sultan Süleyman Seydi-Reis'e «Müteferrika» lık, maiyyetindeki adamlara da münâsip bir dirlik vermiştir).

5 Temmuz=4 Şa'ban, Perşenbe: Kars önlerinde İran şâhına harb ilânı.

(Yavuz Sultan Selim devrindenberi iki devlet arasında harb hâli hiç nihayet bulmamış olduğu için, hakikatte bu bir harb ilânından ziyâde şâhı meydana çıkmak mecburiyetinde bırakmak için gönderilmiş bir hâkâretnâmeden, yâni bir nevi meydan okumadan ibarettir! — Sünnî Osmanlılar, «Mülhid» dedikleri Şiîlere «Ehl-i-Kitâb» addettikleri Hıristiyanlardan fazla düşmandırlar: İşte bundan dolayı Kanunî'nin beyannâmesinde Râfızîlerin canlarıyla malları helâl olduğuna ait fetvâlardan bahsedilerek:

«Mezheb-i bâtıl ve i'tikaad-i âtılınızda musır olduğunuz takdirce vücûd-i bî sûdun izâlesine hüsn-i niyyetle bi-inâyet-illâh-i Teâlâ teveccüh kılınmışdur»

tarzında çok sert bir ifâde kullanılmıştır; İran şâhı Birinci Tahmâsb Kanunî'nin bundan evvelki seferlerinde hep içeri çekilip hiç meydana çıkmamış olduğu için Sultan Süleyman bundan evvel olduğu gibi bu sefer de merhum babası Yavuz Sultan Selim'in Şâh-İsmail'e yazdığı hakâret cümlelerini hatırlatacak bir ifâde kullanmış ve meselâ:

«İmdi merdlük da'vâsın idenlere nâ-merdlükle zen gibi meydandan kaçup muhtefî olmak düşmez»

demiştir! Safavîlerin nazarında merdin silâhı kılıçtır: Onun için ötedenberi Osmanlıları top ve tüfek gibi ateşli silâhlar sâyesinde kolay muvaffakiyetler kazanmakla ithâm edip durmaktadırlar! Kanunî'nin beyannâmesinde işte bu telâkkiden dolayı şöyle bir cümleye de tesâdüf edilir:

«... ve eğer havf-ü-hirâs ile firâruna bâis olan tûb-u-tüfeng ise ol makuule âlât-ı ceng revâfız-u-mülhidîn içün âmâde ve âheng olmayup ahvâlleri ma'lûm olan gurûh-ı mekruhun define şîrân-ı ceng-ü-vegaa elünde olan tîğ-i âbdâr kâfîdür!»

Fakat bütün bunların hiç bir tesiri olmamış, İran ordusu gene meydana çıkmadığı için düşman arazisinin yakılıp yıkılmasından ve bu suretle şâhın Şarkî-Anadolu akınlarının intikamı alınmasından başka çâre bulunamamıştır).

18 Temmuz=17 Şa'ban, Çarşanba: Osmanlı ordusunun Erivan'a muvâsalatı.

(Tahmâsb-Şâh'ı mukabeleye mecbur etmek için yukarıki fıkrada gördüğümüz beyannâme gönderildikten sonra o zaman İran'a tâbi olan Şüregil, Şaraphâne ve Nilfırâk mâmûreleri yağma ve tahrip edilip Erivan önlerine gelinmiştir: Birinci Tahmâsb ile oğlunun ve bâzı ümerâsının buradaki saraylarıyla bahçeleri ve bilhassa «Bâğ-ı Sultâniyye» denilen büyük bahçe kâmilen yıkılıp yakılmıştır. — Kanunî'nin Erivan'a muvâsalatı için 15 Şa'ban=16 Temmuz Pazartesi tarihi de rivâyet edilir).

24 Temmuz=23 Şa'ban, Salı: Arpaçay'ın tahribi.

(Şarkî-Arpaçayı ismiyle de anılan Nahcivan-Arpaçayırı'nın aşağısındaki «Arpa-çayırı» kışlağının yağma ve tahribi için 21 Şa'ban=22 Temmuz Pazar tarihi de rivâyet edilir).

25 Temmuz=24 Şa'ban, Çarşanba: Safavîlerle bir pusu müsâdemesi.

(Ordu Aras boyundaki «Karahisar» mevkiindeyken civar köylere baskın yapan Karaman askerinden bir müfreze pusuya düşüp üstün kuvvetler karşısında bir mıkdar zâyiâta uğramıştır).

26 Temmuz=25 Şa'ban, Perşenbe: Karabağ'ın tahribi.

(Bu mâmur mıntakanın ahalisi kaçışmış olduğu için malları yağma edilmiş mağaralarla definelere sakladıkları hazineler çıkarılmış ve köylerle kasabalar yıkılıp yakılmıştır).

28 Temmuz=27 Şa'ban, Cumartesi: Nahcivan'ın tahribi.

(Burada da Osmanlılar gelmeden evvel ahali kaçmış olduğundan malları ve gizli hazineleri yağma edilmiş, şâhla oğlunun ve ümerâsının sarayları yıkılıp yakılmış ve dört beş günlük ve

hâttâ bâzı rivâyetlere göre yirmi günlük bir çevre dahilinde «taş üzere taş» bırakılmamıştır: Bir çok güzel kızlarla oğlanlar ve büyük servetler iğtinâm edilmiş, Safavî ordusu gene ortaya çıkmamış ve hattâ Şâhın Lor=Loristan dağlarına çekildiği haber alınmıştır. — Ordunun Nahcivan'a muvâsalatı için 21 Şa'ban=22 Temmuz Pazar ve 24 Şa'ban=25 Temmuz Çarşanba tarihlerine de tesâdüf edilirse de doğru değildir).

30 Temmuz=29 Şa'ban, Pazartesi: Kanunî'nin Nahcivan'dan avdeti.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Tahmâsb-Şâh'ın Loristan dağlarına çekilmiş olması Safavî ordusuyla karşılaşmak imkânı kalmadığını bir kere daha meydana çıkarmış ve yaz sonlarına da yaklaşılmış olduğu için harekâtın bahara bırakılması ve henüz mevsim müsaitken Pâdişahın Amasya'ya, ordunun da kışlaklara çekilmesi takarrür etmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Nahcivan seferi» ismiyle bahseden bu büyük tâhrip hareketi düşmanın müstahkem mevkilerini harâb etmek suretiyle müdafaa tertibatını zayıflatmak, hudut boylarında mühim noktalar tutmak ve bilhassa o zamanki İran'ın en zengin sahalarından olan bu mıntakayı iktisaden ezmekle neticelenmiştir: Müsadere edilen mallarla hazineler Türkiye'ye büyük bir servetin girmesi demektir; Osmanlı azametinin en mühim sebeblerinden biri de Şark ve Garp cephelerinin daimî birer servet menbaı hâline getirilmiş olmasında gösterilebilir; bu devir, Şark'la Garp servetlerinin Türkiye'de biriktiği devirdir. — Nahcivan seferi münasebetiyle Osmanlı menbâlarında bilhassa sivil esirler meselesi hakkında bir takım tafsilâta tesâdüf edilir: «Sîm-ten, gonce-fem mahbûblar»la «gülrukh ve mevzûn-şemâil nâzenîn duhterler ve hüsn-ü-behcetde bî-nazîr nev arûslar»dan her asker çadırında ikişer, beşer ve hattâ onar tanesine tesâdüf edildiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır! Tabiî bu canlı ganîmetler, düşman ülkelerini nüfus bakımından da sarsan Osmanlı hareketlerinin demografik neticeleri demektir).

2 Ağustos=3 Ramazan, Perşenbe: «Taht-ı-Süleyman» muharebesi.

(Kanunî'nin emriyle İmâdiyye beyi Sultan-Hüseyn Beyin Tebriz üzerinden Merâga'ya kadar İran'da yaptığı büyük akın hareketine karşı Bağdad havâlisini tahribe gelen Safavî ümerâsından Hamze-Sultan'la diğer bir takım Kızılbaş beyleri «Taht-ı-Süleyman» mevkiinde Hüseyn Bey'le karşılaşmışlardır: Çok şiddetli bir muharebe olduğundan bahsedilir; Hüseyn Bey İranlıları mağlûb etmiş, Safavî kumandanı Hamze-Sultan maktûl düşmüş, sancakları, murassâ taçları ve ordu çalgıları zaptedilmiştir. Bu muvaffakiyetten çok memnun olan Sultan Süleyman Hüseyn Bey'i hil'atle taltif etmiştir).

6 Ağustos=7 Ramazan, Pazartesi: Bâyezid konağında İran'ın sulh teklifi.

(Sultan Süleyman Bâyezid konağına geldiği zaman Safavîlerin salıverdikleri bir Türk esiri Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'ya hitâben bir nâme getirmiştir: Bu nâmede Osmanlı tahribâtına şâhın da mukabele edeceğinden bahsedilmek suretiyle bir tehdid savrulduktan sonra bu karşılıklı tahribâtın iki tarafa da zararlı olmaktan başka bir netice vermek ihtimâli olmadığından dolayı artık bir sulh akdedilerek bu hâle nihayet verilmesi teklif edilmiştir. Safavîler bu nâmede Osmanlıların ateşli silâhlar kullanmalarından da şikâyet ettikleri için iki taraf arasında münâkaşalı bir muhâbere başlamış, karşılıklı tehdidler savrulmuş ve hattâ Vezir-i-a'zam Ahmed paşa İranlılara verdiği cevapların birinde gelecek bahara Safavîlerin dinî merkezleri olan Erdebil'in de tahrib edileceğinden bahsetmiştir! Bilhassa bu tehdidin İranlılar üzerinde çok derin bir tesir yaptığından bahsedilir).

17 Ağustos=18 Ramazan, Cuma: Hasan-kale=Pasinler konağında Şarkî-Anadolu beyleriyle askerlerinin terhisi.

(Burada Diyarbekir ve Van Beylerbeyleriyle ordu hizmetinde bulunan Kürt beylerine hil'atler giydirilip el öptürüldükten sonra kışlaklarına çekilme ruhsatı verilmiştir. — Ramazan bayramı burada geçirilmiştir. — Sultan Süleyman'ın buraya muvâsalatı için 9 Ramazan=8 Ağustos tarihi de rivâyet edilmişse de doğru değildir).

22 Ağustos=23 Ramazan, Çarşanba: «Kal'a-i-Zâlim» fethi ve Kerkük sancağının işgâli.

(Kanunî bu Nahcivan seferine çıkarken İran'a tâbi Kürt beylerinin ellerinde bulunan Şehr-i-Zûl/Şehr-i-Zûr=Kerkük mıntakasının işgâline Bağdad valisi Osman Paşa'yı memur etmiştir: Paşa bu mıntakanın en sarp ve müstahkem mevkii ve askerlikçe anahtarı sayılan «Kal'a-i-ZâIim/Zâlim-Ali kalesi»ni muhâsara etmiş ve uzun süren bu muhâsara esnâsında Osman Paşa vefât etmişse de yerine Bağdad Beylerbeyi olan Baltacı-Mehmet Paşa gelmiştir; bir rivâyete göre de esasen Bağdad valisi olan Baltacı-Mehmet Paşa, merhum Osman Paşa ile beraber muhâsarada bulunmakta olduğu için onun vefatı veyâhut şehâdeti üzerine harekâtı yalnız başına idare etmiştir. — Daha fazla mukâvemet edemiyeceğini anlıyan Safavî kumandanı Sohrâb Bey'in bir gece kaçıp gittiği rivâyet edilir: İşte bunun üzerine Baltacı-Mehmet Paşa bu gün kaleye girmiş, ondan sonra sancağın diğer kaleleri işgâl ve teslim suretleriyle kolayca zaptedilmiş ve bu yeni sancak beyliğine ümerâdan Murad Bey tâyin edilmiştir).

3 Eylül=5 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın Çoruh boyuna sevki.

(Bu gün Erzurum civarına gelindiği zaman şâhın Çoruh boyundaki Osmanlı kalelerine taarruz etmek üzere ilerlemiye başladığı haber alındığı için, Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa kumandasında dört bin Yeniçeri ile Anadolu ve Rumeli ordularından seçilmiş mühim bir kuvvet sevkedilmiştir).

9 Eylül=11 Şevvâl, Pazar: Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa ordusunun Oltu'ya muvâsalatı.

(Bu gün Oltu'ya varan Ahmed Paşa İran şâhının bu hareketten haberdâr olunca büyük bir sür'atle ric'ate başlamış olduğunu öğrendiği için geri dönmiye karar vermiştir).

21 Eylül=23 Şevvâl, Cuma: Ahmed Paşa'nın orduya iltihakı.

(Şâhın ric'ati üzerine Oltu'dan avdet eden Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa bu gün Erzurum'da Kanunî'nin ordusuna iltihak etmiştir).

26 Eylül=28 Şevvâl, Çarşanba: Erzurum konağına gelen İran elçisinin mütâreke talebi ve bu talebin kabulü.

(İran şâhının «Korçu-Kaçar» ünvaniyle Hassa kumandanı olan bu Safavî elçisinin ismi «Şâh-kuli Aka»dır: Bu murahhasın efendisinden getirdiği nâme, yukarda bu sene vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasındaki mürâcaatle başladığını gördüğümüz siyasî muhâberenin son tezâhürü demektir; şâhın bu nâmesinde bir mütâreke akdi talebinde bulunmuş olduğu rivâyet edilir: Dîvan'da Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul edilip el öpmek şerefine mazhar olan Safavî elçisine hudut vesaire hakkındaki şartları tesbit edecek bir sulh muâhedesi akdedilinceye kadar mütârekeye muvafakat edildiği ve Safavîler tarafından ihlâl edilmedikçe bu mütârekeye

riâyet edileceği tebliğ edilmiştir: Aşağıda 1555=962 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

28 Eylül=1 Zülka'de, Cuma: Kanunî'nin Erzurum'dan hareketi.

(Sultan Süleyman burada kaldığı 24 günü ordugâhtaki otağında geçirmiştir. — Hareket tarihi olarak 3 Zülka'de=30 Eylül Pazar gününden de bahsedilir).

18 Teşrinievvel=21 Zülka'de, Perşenbe: Sultan Süleyman'ın Sıvas'a muvâsalatı.

(Padişah burada bir gece konaklayıp ertesi gün hareket etmiştir).

22 Teşrinievvel=25 Zülka'de, Pazartesi: Kanunî'nin Tokad'a muvâsalatı.

(Burada da bir gece kalındıktan sonra Amasya'ya hareket edilmiştir: Rumeli ordusunun Tokad'da kışlaması emredilmiştir).

30 Teşrinievvel=3 Zülhicce, Salı: Kanunî Sultan Süleyman'ın Nahcivan seferinden Amasya'ya avdeti.

(Yukarda bu sene vukuâtının «26 Eylül» fıkrasında gördüğümüz mütârekenin akdine rağmen henüz sulh imzalanmadığı için her türlü ihtimâle karşı Pâdişahla ordunun bu kış mevsimini Anadolu'da geçirmesi takarrür etmiş ve Sultan Süleyman Amasya'da kalmıya karar vermiştir. — Askerin muhtelif kışlaklara taksimi burada emredilmiştir. — Kanunî'nin kararı, kat'î bir sulh akdedilemediği takdirde ilkbahar başlarında tekrar İran üzerine yürümektir: Tabiî bu vaziyet, İran'a istenilen sulh şartlarının kabul ettirilmesinde de âmil olmuştur. — Pâdişah'ın Amasya'da geçirdiği bu kış esnasındaki mühim meselelerden biri de Fransa kralı ikinci Henri'den «Codignac» isminde bir elçi gelip Türk donanmasından himâye ve yardım istemesidir: Fransa krallığıyla son defa akdedilen himâye muâhedesi için 1553=960 vukuâtının «1 Şubat» fıkrasına ve bu muâhede mucibince Turgud-Reis'in yaptığı Korsika seferi için de gene o senenin «15 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu sefer Amasya'ya gelen Codignac'ın ricası Fransızların bu tarihe kadar işlemiş oldukları ihânetlere ve bilhassa son Korsika seferinde Turgut-Reis'e karşı gösterdikleri münasebetsizliklere rağmen gene kabul edilmiş ve hattâ Akdeniz seferine hazırlanması için Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'ya emir verilmiştir: Piyâle Paşa'nın hareketi için aşağıda 1555=962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. Gene Kanunî'nin Amasya'da geçirdiği mevsime tesâdüf eden hâdiselerin en mühimmi de İran sulhüdür: Bu mesele için gene 1555=962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

1555=962

10 Mayıs=18 Cumâda-l-âhire, Cuma: İran şâhının sulh akdine memur ettiği elçinin Amasya'ya muvâsalatı.

(Bundan evvel akdedilmiş olan mütâreke için yukarda 1554=961 vukuâtının «26 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu gün gelen elçi İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın «Eşik-ağası», yâni Baş-mabeyncisi «Kemâlüddin Ferruhzâde Bey» dir: Bu zâtın Erzurum'a geldiği Amasya'ya bildirilmiş ve verilen müsâade üzerine derhâl Amasya'ya gönderilmiştir: Ferruhzâde Bey'in gerek Kanunî Sultan Süleyman'a, gerek Vezir-i-a'zamla diğer vüzerâya çok kıymetli hediyeler getirdiği rivâyet edilir. Gerek mütârekenin akdedilmiş olmasından, gerek sulhün

takarrüründen dolayı İran elçisi Amasya'da çok iyi karşılanmış ve Kanunî'nin emriyle kendisine ilkönce Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa ve ondan sonra da sırayla ikinci vezir Ali Paşa ve üçüncü vezir Mehmet Paşa tarafından ziyâfetler verilmiştir: Bu ziyâfetlerle ikramlardan sonra huzura kabul edilen Ferruhzâde Bey'e hil'at giydirilmiş ve Sultan Süleyman kendisine şâhın sulh ricasını kabul ettiğinden bahsetmiştir: Sulhun akdi için aşağıki fıkraya bakınız).

29 Mayıs=8 Receb, Çarşanba: Osmanlı-Safavî sulhü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz İran elçisi Ferruhzâde Bey Birinci Tahmâsb'ın acemce bir nâmesiyle gelmiş ve Kanunî Sultan Süleyman da buna Türkçe bir cevap vermiştir; bununla beraber İran murahhası Amasya'ya muvâsalat tarihi olan 10 Mayıs=18 Cumâda-l-âhire Cuma gününden itibaren Osmanlı vezirleriyle müzakerede bulunmuş ve hududun son Türk fütûhâtı esas olmak şartiyle tesbitine karar verilmiştir: Bu vaziyet üzerine Ardahan, Göle, Zarşat=Arpaçay vesaire havâlisi İran'dan Türkiye'ye intikal etmiştir. Bundan başka Sünnîlikle Şiîlik arasında en büyük dinî husûmet sebebinin de izâlesine ehemmiyet verildiği anlaşılmaktadır; bu husûmet sebebi Şiîlerin Hazret-i-Ali'den başka büyük ashâba hürmet etmemeleri ve bilhassa Ebu.Bekir ve Ömer gibi en büyük sahâbîlere küfretmeleridir: Osmanlı menbâlarında «Şeyheyn'e sebb-ü-şetm» şeklinde bahsedilen bu mesele Sünnîliği en çok müteessir eden vaziyettir; hattâ Kanunî Sultan Süleyman şu tarihî gazelinde bu meseleyi İran seferlerinin en mühim sebebi gibi gösterir:

Allah Allah diyelüm sancağ-ı şâhî çekelüm
Yürüyüp her yanadan şarka sipâhî çekelüm
İki yerden kuşanâlum yine gayret kuşağın
Bulaşup toz ile toprağa bu râhî çekelüm
Pâymâl eyliyelüm kişverinî Sûrh-serün
Gözüne sürme diyû dûd-i siyâhî çekelüm
Bize farz olmuş iken olmamuz islâma zahîr
Nice bir âturalum bunca günâhı çekelüm
Umarum rehber olâ bîze Ebu-Bekr u Ömer
Ey (Muhibbî) yörüyüp şarka sipâhî çekelüm

Padişahın bu gazelinden anlaşılacağı gibi, İran seferlerinde Sünnî Türkler Şiîlerin küfretmekte oldukları «Şeyheyn» in rûhâniyyetlerinden istimdâd ederek ileri atılmışlardır.

Safavî elçisi Ferruhzâde Bey işte bu münasebetsiz vaziyete artık nihayet verileceği hususunda Osmanlı hükûmetine teminat vermiş ve hattâ bu teminattan memnun olduğunu Sultan Süleyman da Birinci Tahmâsb'a yazdığı mektupta ehemmiyetle tasrih etmiştir; bundan başka İran hacılarının mukaddes makamları ziyaretlerine de Osmanlı idaresince müsâade edilecek ve teshilât gösterilecektir; şâhın pâdişâha gönderdiği nâmede:

«Ziyâret-i Beyti'llâh-i harâm ve Medîne-i müşerrefe ve mükerreme ve sâir meşâhid-i mukaddese»

denildiğine göre Mekke ve Medîne'den başka Şiîlerce en fazla takdis edilen makamların bulunduğu Bağdad, Kerbelâ ve Necef gibi yerlerin de bu müsâadeler sâhasına dâhil olması lâzımgelir. — İranlılar Osmanlı hududuna hiç bir tecâvuzda bulunmamak ve dostluk münasebetleri tesis etmek taahhüdünde de bulunmuşlardır: Bu sulh iki hükümdarın teâti ettikleri mektuplarla akdedilmiştir. — Bundan evvel akdedilen Erzurum mütârekesinden bu Amasya sulhünün takarrürüne kadar tam 8 ay 3 gün geçmiştir: Yukarda 1554=961 vukuâtının

«26 Eylül» fıkrasına bakınız — Amasya sulhü Osmanlılarla Safavîler arasında yarım asırlık bir husûmet devrine nihayet vermiştir: Şâh-İsmail'in İkinci Bâyezid devrine tesâdüf eden 1502=907 tarihinde kurduğu Safavî imparatorluğu şimdiye kadar Osmanlı devletiyle dostluk tesis edememiş olduğuna göre. o tarihten itibaren husûmet hâli 53 sene devam etmiş demektir; askerî hareketler Şâh-İsmail'in 1508=913 senesi Kânunusâni=Ramazan ayında yaptığı büyük Anadolu akınıyla başlamış olduğuna göre de fi'lî husûmet devri 47 sene sürmüş sayılabilir: 1507-1508=913 vukuâtına bakınız. İran tecâvuzlarına Osmanlıların mukabelesi esas ittihâz edildiği takdirde ise Yavuz'un Çaldıran seferine giderken İzmit'den 1514=920 senesi 28 Nisan=3 Rebî'ül-evvel Cuma günü gönderdiği ilân-i-harb beyannâmesine nazaran resmî harb hâli tam 41 sene 1 ay sürmüş ve Çaldıran muharebesinden itibaren de 40 sene, 9 ay, 6 gün geçmiştir: 1514=920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu uzun müddet zarfında yegâne büyük meydan muharebesi Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran harbidir: Kanunî'nin seferlerinde Safavî ordusu hiç bir meydan muharebesi kabul etmediği için bu seferler büyük ve muvakkat istilâ hareketleri mahiyetinde kalmıştır. İranlıların Kanunî devrindeki mukabeleleri Osmanlı ordusu çekildikten sonra Şarkî-Anadolu'ya tasallut hareketlerinden ibarettir: Bununla beraber bu yarım asırlık husûmet devresi nihayet Şarkî-Anadolu ile Irâk'ın kat'î surette Türkiye'de kalmasını temin etmiştir. — Bâzı muahhar menbâların bir takım ecnebî müelliflerinin Osmanlı-Safavî mücâdelelerini Şiîlikle Sünnîliğin lüzumsuz bir çarpışmasından ibaret göstermeleri doğru değildir: Mezheb gayreti iki taraf için de muharrik bir kuvvet rolünü oynamış ve çok mühim siyasî ve askerî neticeler vermiş demektir; hakikatte bu tarihî mücâdele jeopolitik zaruretlerin tabiî bir neticesinden başka birşey değildir. — Amasya'ya gelen İran elçisi Ferruhzâde bir rivâyete göre 2 Haziran=12 Receb Pazar günü avdet etmiştir).

2 Haziran=12 Receb, Pazar: Sulh akdine geldikleri halde ancak altı aylık bir mütâreke istihsal edebilen Avusturya elçilerinin Amasya'dan hareketi.

(Macaristan ve Transylvania=Erdel hudutlarındaki Türk kumandanlarının muvaffakiyetli taarruzlarıyla bir takını fütûhatına karşı âciz kalan kral Ferdinand nihayet sulh istemek mecburiyetinde kalmıştır: Avusturyalılardan bir çok yerler alındıktan sonra 1552=959 senesi 19 Teşrinievvel=1 Zülka'de Çarşanba günü «Eger-Eğri» muhâsarasının kaldırılmasıyla nihayet bulan büyük seferdenberi tam 2 sene, 7 ay, 14 gündür henüz sulh akdedilmemiş olması Macaristan'daki Avusturya arazisini Türklerin mütemâdi taarruzlarına açık bulundurmaktadır; kral Ferdinand'ın Amasya'ya elçiler gönderip sulh istemesi işte bu vaziyete nihayet vermek içindir. — Istanbul üzerinden 7 Nisan=15 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü Amasya'ya gelen Avusturya murahhasları «Auger Büsbek/Busbecq», «Anton Wranczy/Verantius» ve «François Zay» isimlerinde üç kişidir: Bunlardan Busbek Türkiye'de gördüklerine ve Osmanlı kuvvet ve za'fının tahliline ait Lâtince mektuplarıyla meşhurdur: Bu kıymetli eserin muhtelif tarihlerde muhtelif mütercimler tarafından neşredilmiş İngilizce ve Fransızca tercümeleri de vardır; Ankara'daki «Auguste» kitâbesini keşfeden de işte bu Busbek'dir. — Avusturya hey'etinin Amasya'da bulunduğu günler, yukarıki fıkrada gördüğümüz İran sefirinin bulunduğu zamana müsâdiftir: Hattâ Busbek'le Ferruhzâde Bey, bir gün ayni zamanda huzura kabul edilmişlerdir. — Hem bir sulh akdi, hem büyük haraçlar mukabilinde Transylvania=Erdel hâkimiyyetinin istihsali için gelmiş olan Avusturya heyeti haraç olarak on bin duka altınıyla hediye olarak altın yaldızlı ve musannâ bir gümüş sofra takımı getirmiştir; fakat bütün bu pişkeşlere rağmen ne Transylvania hakkındaki ricaları kabul edilmiş, ne de sulh akdolunmuştur: bir çok uğraştıktan sonra Avusturya elçilerinin koparabildikleri yegâne şey altı aylık bir mütârekeden ibarettir! Busbek'le arkadaşları işte ancak bu kadar bir muvaffakiyet temin edebildikten sonra bu gün Amasya'dan hareket

etmişlerdir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, İran sefiri Kemâlüddin Ferruhzâde Bey de bu gün yola çıkmıştır).

21 Haziran=1 Şa'ban, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın Amasya'dan Istanbul'a hareketi.

(Nahcivan seferinden avdetinde bu kış mevsimini Amasya'da geçirmiş olan hünkâr burada 1554=961 senesi 30 Teşrinievvel=3 Zülhicce Salı gününden bu güne kadar tam 7 ay 22 gün kalmıştır).

26 Haziran=6 Şa'ban, Çarşanba: Kapdan-ı-Deryâ Piyâle ve Trablusugarb valisi Turgud Paşaların Fransa'yı himâye için Akdeniz seferine hareketi.

(Bu hareketin bahara tesâdüf ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. Barbaros'un ölümünden sonra yerine ilkönce Sokullu-Mehmet Paşa ve onun Rumeli Beylerbeyliğine nakli üzerine de Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın kardeşi olan Koca-Sinan Paşa Kapdan-ı-Deryâ olmuş, 1554=961 tarihinde ölünceye kadar kendine rakîb addettiği Turgud-Reis'e karşı kardeşiyle, beraber bir takım entrikalar çevirmekten ve hattâ Turgut-Reis'in fütûhâtını benimsemekten başka bir şey yapamıyan bu şımarık devşirmenin yerine de Piyâle Bey tâyin edilmiştir: Koca-Sinan Paşa'nın Turgud-Reis'i istirkab edip bir takım entrikalar çevirmesi için 1551=958 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına bakınız. Beşiktaş'daki «Sinan Paşa camii» işte bu Koca-Sinan Paşa'nındır. — Piyâle Paşa bir rivâyete göre Hırvat ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de Macar devşirmesidir: Hattâ çocukluğunda Mohaç muharebesinde esir edilip Enderun'da terbiye edildiği rivâyet edilir; sonradan kendisine bir sultan da verilmiş ve Osmanlı hânedanına dâmad da olmuştur. — Bu tarihten iki sene evvel Fransa ile bir himâye muâhedesi akdedilmiş ve muâhede mucibince ilkönce Turgut-Reis Korsika seferine çıkmıştır: 1553=960 vukuâtının «1 Şubat» ve «15 Haziran» fıkralarına bakınız. Bu sefer Sultan Süleyman Amasya'da iken Fransa'dan «Codignac» isminde bir elçi daha gelip aynı muâhede mucibince tekrar yardım dilediğinden Piyâle Paşa'ya donanmanın hazırlanması emredilmiştir: 1554=961 vukuâtının «30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bundan evvel Sinan Paşa'nın Kapdanlığında olduğu gibi bu sefer de donanmaya Trablusugarb Beylerbeyi Turgud Paşa kumanda etmiş, ilkönce cenubî İtalya'nın Messina boğazı üzerinde Türklerin «Rice» dedikleri «Reggio» kalesi zaptedilmiş, bir ihraç hareketiyle içeriler yağma ve tahrib olunmuş bu sırada amiral Andrea Doria'nın büyük bir donanmayla Napoli sâhillerinde bulunduğu haber alınarak hemen üstüne gidilmişse de Doria alelûsul kaçmış ve ondan sonra da İtalya'dan İspanya'ya kadar büyük bir deniz hareketi yapılıp mevsim sonu sayılan Kasım iptidâlarında avdet edilmiştir).

31 Temmuz=12 Ramazan, Çarşanba: Nahcivan seferinden dönen Sultan Süleyman'ın Üsküdar sarayına muvâsalatı ve Rumeli'de büyük bir ısyan hareketi yapan düzmece Mustafa'nın idâmı.

(Kanunî'nin Üsküdar sarayına muvâsalatı için 1 Ağustos-13 Ramazan Perşenbe tarihi de rivâyet edilir. — Sultan Süleyman'ın bizzat idare ettiği seferberin on ikincisi olan bu Nahcivan seferi, pâdişahın 1553=960 senesi 28 Ağustos=18 Ramazan Pazartesi günü Istanbul'dan hareketinden bu güne kadar tam 1 sene, 11 ay, 3 gün sürmüştür. — Rumeli'de çıkan yeni «Düzmece-Mustafa» vak'ası işte bu sefer esnâsında zuhur etmiştir; Birinci Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde «Düzme» ve «Düzmece» gibi lâkaplar takılarak sahte gösterilmiş bir hakikî şehzâde Mustafa ile hakikaten sahte bir Mustafa ve bir de Küçük-Mustafa gaileleri vardır: 1420=823 vukuâtının son fıkrasıyla 1422=825 vukuâtının birinci ve

ikinci fıkralarına ve 1423=826 vukuâtının da birinci fıkrasına bakınız. Bunlara benzer bir vak'a da bu sefer pâdişahın Nahcivan seferinde zuhur etmiştir: Bu da bir nevi «Düzmece-Mustafa» ısyânıdır! Osmanlı menbâlarının çok ihtiyatlı bir lisan kullanmaları bu vak'ayı karanlık bırakmaktadır: Bu seferki Mustafa, 1553=960 senesi 6 Teşrinisâni=27 Şevvâl Cuma günü Ereğli civârındaki «Ak-öyük» ordugâhında idâm edilmiş olan büyük şehzâde Mustafa olduğunu iddiâ ederek Rumeli'de ortaya çıkmıştır; Osmanlı menbâlarının rivâyetine nazaran bu sahte müddaî Kanunî'nin büyük oğluna pek çok benzemesinden istifâde etmiş ve herkes ona bu benzeyişten bahsettikçe:

— Aman beni ele vermeyin; ben zaten başımı güç kurtardım: Her şeyin zamanı var!

gibi ustalıklı sözlerle etrâfına on bin kişilik bir kuvvet toplamıştır! Bu kuvvet içinde Akıncılar, Levendler vesaire gibi bir takım askerler bile vardır! isyânın nerede çıktığı ve bilhassa sahte Mustafa'nın hüviyyetiyle menşei kat'î surette mâlûm olmamakla beraber zayıf bir rivâyete nazaran Selânik ve Yenişehir havâlisinde başlıyan bu hareket oradan Dobruca'ya doğru yayılmıştır; bununla beraber Dobruca'dan başlayıp Tuna boylarında Silistre ve Niğbolu üzerinde Selânik ve Yenişehir taraflarına kadar genişlediği hakkında daha kuvvetli bir rivâyet vardır! Tabiî bu suretle Rumeli'nin büyük bir kısmı bu ısyan hareketine sahne olmuş demektir. — Osmanlı menbâlarında «bir şahs-ı mechûl-ün-neseb» ve «bir bed-asl-u-bed-haseb» denilen sahte Mustafa «Ak-öyük» fâciasında cellâdların kendisine benziyen başka bir şahsı idâm ettiklerinden» bahsederek Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu olduğunu iddiâ etmiştir! Her halde içlerinde şehzâde Mustafa'yı pek çok ve pek yakından görmüş binlerce insanlar bulunması lâzımgelen böyle muazzam bir kütlenin nasıl olup da öyle bir sahtekâra bu kadar kolayca kamvermiş olduğuna hayret etmemek kabil değildir: — Bu meselede dikkat edilecek noktalardan biri de Fetret ve Birinci Mehmet devirierindeki kommünist fikirleri ve hareketleriyle meşhur Şeyh Bedrüddin'in Dobruca'da hâlâ mevcud olduğu anlaşılan muakkıplarıyla meslekdâşlarının da bu isyâna istirâk etmiş olmalarıdır: «Simavna-Kadısı oğlu Şeyh Bedrüddin Mahmud» un şahsiyyeti için 1411=813 vukuâtının üçüncü fıkrasına ve Anadolu ile Rumeli, cihetlerinde açtığı ve açtırdığı ısyân hareketleri için de 1420=823 vukuâtının birinci, ikinci ve üçüncü fıkralarına bakınız. Peçevî sahte Mustafa'nın bu meslek tarafdarlarıyla elbirliğini şöyle anlatır:

«Otak ve tumturâkı ile Dobruca'da Simavnî sûfîleri arasına düşer ve bazı ağa'yâya, husûsa mültezimîn-ü-ümenâya ve cizyedârlara vesâir mübâşirîn-i emvâle akçalar salup ve dâd-u-dihişe ve tablhâne ve alem vesâir levâzım ve hayl-ü-haşem tertibine mübâşeret kılar»!

Bu fıkradan anlaşıldığına göre bir taraftan zenginlerle Mâliye sandıklarından paralar alınmış ve bir taraftan da bu paralar icab edenlere dağıtılmıştır! Düzme Mustafa'nın saltanatını ilân ederek «Uyul-doğca/Uyul-doğdu/Toğca/Toyca» isminde birini kendine vezir tâyin ettiği ve bundan başka iki softaya Kadı-askerlik verdiği de rivâyet edilir: Her halde bu Kadı-askerler Peçevî'nin bahsettiği «Simavnî sûfîler» den olmalıdır! — Zenginlerin mallarını züğürtlere dağıtarak Rumeli'nin hemen bütün halk tabakalarını ayaklandırmış olduğu anlaşılan bu korkunç harekete karşı ilk tedbirleri Edirne'de Rumeli muhâfâzasına memur olan şehzâde Bâyezid ittihâz etmiş, bir taraftan kendi «üzengi ağalarından» birinin kumandasında mühim bir kuvvet gönderdiği ve ayni zamanda Niğbolu sancak beyi Dulgadırlu-Mehmet-Han'ı âsilere karşı sevkettiği gibi, bir taraftanda Amasya'da bulunan pâdişaha üstüste haberler ve telhisler göndermiştir; Kanunî'nin bu haberleri Amasya'dan Istanbul'a gelirken yolda aldığı ve Nahcivan seferinde Rumeli Beylerbeyliğinden üçüncü vezirliğe terfi etmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa kumandasında alelâcele bir kuvvet sevkettiği rivâyet edilir: Bir rivâyete göre Sokullu Edirne'ye yaklaşırken ve diğer bir rivâyete göre de «Uğraş-köyü»ne geldiği zaman

Düzmece-Mustafa'nın yakalandığını haber almıştır; kan dökülmeden elde edilen bu netice Dulgadırlu-Mehmet-Han'ın siyasî bir muvaffakıyeti şeklinde gösterilir: Bu Niğbolu beyinin yaptığı ısyan reisinin vezirliğinde bulunan «UyuI-doğca»yı bir takım vaitlerle elde etmiş olmaktan ibarettir: Rivâyete nazaran hükûmet kuvvetlerinin yaklaşaması üzerine âsilerin kaçışmıya başlamasından istifâde eden bu «Doğca» yâhut «Toyca» tenhâ bir zamanda fırsat düşürüp Düzmece'yi bağlıyarak Niğbolu beyine göndermiş, o da Edirne'deki şehzâde Bâyezid'e yollamıştır: Edirne'den de Istanbul'a gönderilen Düzmece-Mustafa, Kanunî'nin Üsküdar'a muvâsalat ettiği gün «ba'd-et-teşhîr» ve «eşedd-i ukubetden sonra» asılarak idâm edilmiştir. Pâdişahın Istanbul'a'geçmeden evvel Üsküdar sarayında kalması her halde bu vak'a ile alâkadar olmak lâzımgelir. — Meşhur Avusturya sefiri «Auger Busbek» in bir mektubunda bu ısyânın kargaşalıktan istifâde ederek babasının tahtını zaptetmek istiyen şehzâde Bâyezid tarafından tertip ettirilmiş olduğundan bahsedilirse de bu rivâyet çok zayıftır).

29 Eylül=13 Zülka'de, Pazar: Vezir-i-a'zam Kara-Ahmed Paşa'nın idâmı ve selefi «Kehle-i-ikbâl» Rüstem Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu tebeddül için 12 Zülka'de=28 Eylül Cumartesi tarihinden de bahsedilir. — Büyük şehzâde Mustafa'nın Nahcivan seferinde idâmındanberj Üsküdar'daki konağında mâzul yaşıyan eski Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa Sultan Süleyman'ın dâmâdı, Mihrimâh-Sultan'ın kocası ve sarayda kadınlar saltanatını kurmuş olmakla meşhur Hurrem-Sultan'ın da fitne, fesad ve cinayet âletidir! Kanunî Sultan Süleyman'ın bu Hırvat bozuntusunu «Ak-öyük» vak'asında Sadâretten azletmekle şehzâde Mustafa'nın idâmından müteessir olan ordunun taarruz ve tecâvuzundan kurtarmış olduğu rivâyet edilir; tabiî aradan iki seneye yakın bir zaman geçmesi askerin gazabını yatıştırmış ve Kehle-i-ikbâl'in lekeli şahsiyyeti âdetâ bir mâzuliyyet suyu ile yıkanmıştır! Bu kanlı Hırvatın daha fazla mâzul kalmasına tabiî ne kaynanası Hurrem-Sultan, ne de karısı Mihrimâh-Sultan râzıdır! Bu sırada altmış yaşında olan ve uzun sefer yorgunluklarıyla büyük mâtemler ve muazzam gaileler içinde geçmiş 35 senelik bir saltanattan çok yorulup sarsıldığı anlaşılan Kanunî Sultan Süleyman artık karısıyla kızının elinde bir oyuncak hâline gelmiştir! Rüstem Paşa'nın yeniden iş başına gelmesini temin eden hakikî vaziyet işte budur. — Bir şehzâdenin kanı döküldüğü zaman azledilen Rüstem'in bu sefer de bir Vezir-i-a'zam kanı dökülerek iş başına gelmesi Hurrem-Sultan'ın gizli siyasetiyle alâkadardır: Rivâyete nazaran bu harîs kadın her emrine münkad olan vicdansız dâmâdını Kara-Ahmed Paşa gibi hem halkın, hem ordunun teveccühünü kazanmış tehlikeli bir rakipten kurtarmak istemiştir; Ahmed Paşa'nın evvelce şehzâde Mustafa'ya tarafdâr olduğu rivâyet edilir: Hattâ Paşa'nın şehzâdeye haber göndererek Nahcivan seferinde babasının ordugâhına gelmemesini bildirmiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır; diğer bir rivâyete göre de Sultan Mustafa idâm edilip Rüstem Paşa askeri teskin için azledildiği zaman Kara-Ahmed Paşa Kanunî'nin kendisine teklif ettiği sadâreti kabul etmek istememiş, Hurrem- Sultan'ın şerrine uğrıyacağını daha o zaman anlamış ve nihayet Sultan Süleyman kendisini hiç bir zaman azletmiyeceğine yemin ettiği için «Mühr-i-Hümâyûn»u kabule mecbur olmuştur! Bu vaziyetten bütün teferrüâtiyle haberdâr olan Hurrem-Sultan'ın Ahmed Paşa'yı mahvetmek için yukarıki fıkrada gördüğümüz Düzmece-Mustafa ısyânında parmağı olduğundan bile bahsettiği hakkında bir rivâyet vardır! Diğer bir rivâyete göre de Kanunî Ahmed Paşa'yı azletmiyeceğine yemin etmiş olduğu için idâm ettirerek vazifesine nihayet vermiştir! Kâtib-Çelebi bu noktayı:

«Min-ba'bin azlitmem diyü yemin itmiştir: Fi-l-vâkı'katlittiler!»

şeklinde anlatır. Bununla beraber hak ve adalet mefhumlarına Kanunî kadar hürmet etmiş bir hükümdarın otuz beş sene saltanattan sonra bu derece zâlim olabileceği pek kolay kabul edilebilecek ihtimâllerden değildir: Zaten Ahmed Paşa'nın idâmına sebeb olarak Mısır halkını ağır vergiler altında bulundurmuş ve bu hususta pâdişahı bile dinlememiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Bununla beraber en mühim sebeb Hurrem-Sultan'ın kin ve gayzında gösterilir ve umumiyetle:

«Bi-îcab-i mûcib mekr-i zenân ile tecerrü'-i zehrâb-ı siyâset»

etmiş olduğundan bahsedilir! Fakat her halde hiç bir «îcâb-ı mûcib» olmaması Sultan Süleyman'ın haremsarâyında mevhum sebeblerle kandırılmış olmasına mâni değildir. Netice itibariyle Hurrem-Haseki «Makbûl-İbrahim Paşa» dan sonra «Kara-Ahmed Paşa»yı da ihtirâsâtına kurban ederek iki Vezir-i-a'zam idâm ettirmiş ve «Ak-Öyük»de boğdurduğu şehzâde Mustafa ile onun ölümüne dayanamadığı için öldüğünden bahsedilen şehzâde Cihangir de hesab edilmek şartiyle iki prensin de ölümlerine sebeb olmuş demektir! — Kara-Ahmed Paşa Topkapı sarayındaki «Arz-odası»nın önünde boynu vurularak veyâhut boğularak idâm edilmiştir: Hiç bir şeyden haberi olmıyan Paşa'nın Dîvân ictimâına iştirâk için gelmiş olduğu rivâyet edilir! — Bir Arnavut devşirmesi olan Ahmed Paşa'nın iyi bir müslüman olduğu, idaresinin intizâmı ve adaletiyle halkın ve ordunun teveccühünü kazandığı için Rüstem Paşa'yı gölgede bırakarak Hurrem-Sultan'ın hışmına uğradığı rivâyet edilir: Her halde devşirmelerin en iyilerinden olduğu ve bilhassa Erdel=Transylvania ve Banat fütûhâtında çok büyük hizmetleri görüldüğü muhakkaktır: 1552=959 vukuâtına bakınız. — Kara-Ahmed Paşa'nın idâmı başka memleketlerde bile çok fena tesirler bırakmış ve meselâ bir rivâyete göre İran şâhı Birinci Tahmâsb Osmanlı elçisi Hasan Paşa'ya:

«Pâdişâhınızın medhûl-ü-nâ-makbûl olan ef'âlinin biri Sultan Mustafa gibi erşed-i evlâdına kıyması, ikincisi Ahmed Paşa gibi şîr-i cihâdı karılar sözüyle katlitmesidir!

gibi acı sözler söylemiştir. — Kara-Ahmed Paşa'nın sadâreti 1553=960 senesi 6 Teşrinievvel=27 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 11 ay, 23 gündür. — Bâzı menbâlarda Ahmed Paşa Rüstem'in kardeşi gibi gösterilirse de doğru değildir).

Istanbul'da kahve içilmiye başlaması.

Bu tarihe kadar Türkiye'de ismi bile mâlûm olmıyan kahvenin ilk defa olarak işte bu sene Istanbul'a getirilmiş olduğu rivâyet edilir: Bununla beraber bundan bir sene evvel 1554=961 tarihinde getirtilip bu seneden itibaren kahvehaneler açılarak umumî bir rağbetle karşılanmıya başladığı hakkında da bir rivâyet vardır. — Kahveyi Istanbul'a Halebli «Hakem» ve Şamlı «Şems» isminde iki Arap kahvecinin getirmiş olduğu rivâyet edilir: Bir rivâyete göre de bundan bir sene evvel Şamlı «Şems» gelmiş ve bu sene de Halebli «Hakem» gelince her ikisi de «Taht-el-kal'a» yâni «Tahtakale» de birer kahvehane açmışlardır; bununla beraber kahvenin Türkiye'ye ilk defa olarak bu tarihten 6-7 sene sonra 969=1561-1562 tarihinde girmiş olduğu hakkında da biraz daha zayıf bir rivâyet yok değildir. — Gittikçe Istanbul'un her semtine yayılan ilk kahvehanelerin birer «Mecmua'i zurefâ» olduğu ve buralarda «okur yazar makuulesinden nice zurefâ» toplandığı rivâyet edilir; tavla ve satranç oynıyanlar olduğu gibi, kitap okuyanlar ve «nev-güfte gazeller getürüp maârifden bahsidenler» de vardır; devlet erkânı müstesnâ olmak üzere bütün kibar, zarif ve münevver adamların birer klüb hâline getirdikleri bu ilk Istanbul kahvelerini Peçevî şöyle anlatır:

«... böyle bir eğlenecek ve gönül dinlenecek yer olmaz diyü dolup oturacak ve duracak bir yer bulunmaz oldu ve bi-l-cümle ol kadar şöhret buldu ki ashâb-ı manâsıbdan gayri kibâr bî-ihtiyâr gelür oldular»!

«Kahve» kelimesi Arap dilinde esasen «şarap» demektir: Kelimenin işte bu mânâsından dolayı gittikçe Ulemâ sınıfı arasında dedikodular başlamıştır! Gene aynı müellif bu meseleyi de şöyle anlatır:

«İmamlar ve müezzinler ve zerrâk sofular:

— Halk kahvehâneye müptelâ oldu, mescidlere kimesne gelmez oldu! didiler; ulemâ ise:

— Mesâvîhânedür: Ana varmakdan meyhâneye varmak evlâdur!

diyüp husûsâ vâızlar men'i bâbında gaayet kûşiş ider oldular ve müftîler:

— Her nesne ki fahm mertebesine vara, ya'nî kömür ola, harâm-ı sırf dur! diyü fetvâlar virdiler».

Bilhassa «kahve» kelimesinin «şarap» mânâsına gelmesinden kuşkulanan Ulemâ sınıfının bu tuhaf mücâdelesi uzun zaman devam etmiş, şarap gibi zavallı kahve de bir aralık yasak edilmiş ve hattâ Üçüncü Murad devrinde «Koltuk meyhâneleri»ne mukabil «Koltuk kahveleri» açılmış, tiryâkiler çıkmaz sokaklarla sapa yerlerde kurulan bu koltuk-kahvelerine bâzı dükkânların arka kapılarından işlemiye başlamış, fakat nihayet ulemânın da kahve iptilâsına uğraması gittikçe bu nesnenin harâm olmayıp helâl olduğu hakkında manzum ve mensur fetvâlar verilmesine bile sebeb olmuştur! Peçevî bu vaziyeti de şöyle anlatır:

«Vâızlar ve müftîler:

— Kömür haddine gelmezmüş, içmesi câiz imüş!

dir oldu. Ulemâdan ve meşâyîhden, vüzerâdan ve kibârdan içmez âdem kalmadı: Hattâ bir mertebeye vardı ki vüzerâ'-i izâm akaar içün kahveler ihdâs ittiler ve yevmiyye birer, ikişer altun kirâ alur oldular»!

Hattâ kahvenin bu revâcma mukabil Kanunî'nin son devirlerinde meyhânelerin kapatılması ve «dermân içün bir katra şarâb» bulunamaması:

Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-i mey
Kıldun esîr-i kahve bize hey zamâne hey!

gibi beyitlerle dîvan edebiyatında bile akisler bırakmıştır).

1555-1556=963

Fuzulî'nin ölümü.

(Hicretin 963 senesi, Milâdın 1555 senesi Teşrinisânisinin 16 ncı Cumartesi gününden başlayıp 1556 senesi Teşrinisânisinin 3 üncü Salı gününe kadar devam ettiği ve bu büyük matemin ay ve gün tarihleri de malûm olmadığı için, burada o Hicret senesine mukabil

Milâdın hem 1555, hem 1556 seneleri esas ittihâz edilmiştir: Fuzulî hakkındaki son tetkiklerde Hicretin 963 tarihine mukabil Milâdın yalnız 1555 senesi esas ittihâz edilirse de doğru değildir; çünkü Hicretin bu 963 senesinin ancak ilk 46 günü Milâdın 1555 tarihine tesâdüf etmekte ve 17 Safer=1 Kânunusâni Çarşanba gününden itibaren 1556 senesi başlamaktadır; bu vaziyete göre 963 senesinin ancak bir buçuk ayı 1555 tarihine tesâdüf ettiği halde mütebâki on buçuk ayı 1556 senesine müsâdif demektir: Onun için Fuzulî'nin vefatı bu Milâd senelerinin ikisinden birine ve hattâ birincisinden ziyâde ikincisine tesâdüf etmiş, olmak ihtimâli vardır. — Vücudu Türk ırkına şeref veren bu büyük dâhinin tercemeihali hakkındaki vesikalar pek az olduğu için, hayatı hakkındaki mâlûmâtımız da pek cüz'îdir. Gerek bu vesikalardan, gerek şimdiye kadar yapılan tetkiklerden çıkan neticeler şöyle sıralanabilir:

1 — Lehçe bakımından Azerî dâiresine mensub olan Fuzulî, 24 boya ayrılan Oğuz Türklerinin «Bozok» soyuna mensub olan «Bayat» boyundandır. Oğuzların garba doğru muhâceretleri esnâsında bu boyun muhtelif oymakları Irak, Âzerbaycan ve Anadolu'nun muhtelif taraflarına yerleşmiştir. Türk musıkisindeki «Bayâtî» makamı işte bu boyun ismini taşır. Bâzı müsteşrikler Irak'da «Bayat» isminde bir Kürt aşîreti bulunmasına istinâden Fuzulî'yi kürtleştirmek gibi gülünç bir hatâya düşmüşlerse de, bunun hiç bir aslı faslı olmadığı en büyük dâhimizin kendi manzum ve mensur ifâdeleriyle sâbit ve her türlü şüphe imkânından tamamiyie münezzeh ve kat'î bir hakikattir; Fuzulî Fârsî dîvânının mukaddimesinde Türk milliyeti için:

Selîka-i aslî-ı men

demektedir: Buradaki «Selîka» kelimesi «Hilkat, tabiat, hamur, maya» mânâlarına gelir. Türk dilini «Selika-i asliyye» lisanı gösteren ulu Türk aynî mukaddimesinde Arapçayı ilim dili ve Acemceyi de kullanılması moda hâline gelmiş bir edebî dil şeklinde tasvir etmektedir! Bu noktayı ilk defa olarak Süleyman Nazif merhum «Fuzulî» hakkındaki eserinde tesbit etmiştir. Fakat büyük şair bundan başka «Hadîkat-üs-Suadâ» mukaddimesindeki rübâîsinde de milliyetini kat'î bir ifâdeyle tasrih etmektedir:

Ey feyz-resân-î Arab-u-Türk-ü-Acem
Kıldun Arabi efsah-i ehl-î âlem
İttün fusahây-î Acemi îsî-dem
Ben Türk-zebandan iltifât eyleme kem

Fuzulî bu rübâîsinde üç büyük İslâm milletini sıralayıp kendisine yabancı olan Arab'la Acem'i ayırdıktan sonra kendisini:

— Ben Türk-zebân!

diye takdim etmektedir. Onun hem ırk, hem dil bakımından Türk olduğunu gösteren bu manzum ve mensûr ifâdeleri karşısında Kürt olduğunu iddiâ edebilmek için yalnız ilmin değil, akıl ve iz'ânın da hâricine çıkmak lâzımdır! Fazla olarak Fuzulî ırkının büyüklüğüne ve hattâ en büyük ırk olduğuna iman etmiş ve bunu da açıkça söylemiş bir Türk milliyetperveridir; gene «Hadîkat-üs-Suadâ» mukaddimesinde bu noktayı da şöyle anlatır (1253 Bulak tab'ı, s. 7):

«Aizze-i Etrâk ki cüz'-i a'zam-ı terkîb-i âlem ve smf-i nevi benî-Âdem...»

İşte bütün bu sarâhatlerle sâbit olduğu gibi, Fuzulî Türk ırkından ve Oğuz Türklerinin Bayat boyundan, milliyetini Araplıkla Acemliğe karşı müdâfaa eden ve ırkını dünyanın en büyük ırkı bilen bir Türkmendir.

2 — Türkçe dîvânının mukaddimesinde «Menşe've mevlidim Irâk-ı Arab» diyen Fuzulî'nin Irak Türklerinden olduğu muhakkak olmakla beraber, hangi şehirde dünyaya geldiği kat'î surette mâlûm değildir: Künyesinde «Fuzulî-i Bağdâdî» diye Bağdad'a nisbet edilmesi bu şehrin ötedenberi Irak'ın merkezi olmasındandır. Muhtelif menbâlarda doğum yeri olarak Kerbelâ ile Hille'den bahsedilir; fakat en kuvvetli ihtimâle göre Kerbelâ'da doğmuş olması lâzımdır: Çünkü gene ayni mukaddimede diğer Türk lehçelerine nisbetle kendi memleketinin lehçesine sadık kaldığından bahsederken:

— Her memleketlin ehline âriyetden âr gelür

dedikten sonra:

— Lillâh-il-hamdi ve-l-minne ki hâk-i Kerbelâ şâir memâlik iksirinden eşref olduğu ma'lûmdur ve rütbe-i şi'rimi her yerde bülend iden hakîkatde bu mefhûmdur!

şeklinde kendi memleketinin lehçesiyle iftihar etmektedir. «Hadîkat-üs-Suadâ» mukaddimesindeki:

«Perverde-i hân-ı ni'met-i Şâh-ı Kerbelâ Fuzûlî-i mübtelâ»

ibâresi de Kerbelâ'da yetişmiş olduğunu çok sarîh olarak göstermektedir. Onun için Fuzulî'nin bir zaman Hill'e'de yaşamış olduğunu gösteren Acemce bir kıt'aya ve babasının Hille müftîsi olduğu hakkındaki an'aneye istinâd ederek onu orada doğmuş gösteren Süleyman Nazif'in tahmini bu sarâhatlere mugayirdir.

3. — Fuzulî'nin doğduğu yer gibi ölüm ve doğum tarihleri de ihtilâflıdır: Muahhar menbâlarda doğum tarihi olarak tesâdüf edilen 895=1490, 900=1494-1495 ve 910=1504-1505 tarihleri hep tahmine müstenittir. — Ölüm tarihi olarak da 963=1555-1556, 969=1561-1562, 970=1562-1563, 971=1563-1564 ve nihayet 975=1567-1568 senelerinden bahsedilir: Bunların en kuvvetlisi birincisidir. Fuzulî ile muâsır olan «Ahdî-i Bağdâdî»nin büyük şair öldükten sekiz sene sonra yazdığı «Gülşen-i şuarâ» sında işte bu 963=1555-1556 senesi esas tutulmuş olduktan başka, Kâtib-Çelebi'nin matbû «Keşf-üz-zunûn» nüshalarında yanlış olarak görülen 971=1563-1564 tarihine mukabil Süleyman Nazif tarafından Millet kütüphanesinde tetkik edilen ve müellifin elyazısıyla yazılmış olan nüsha ile bâzı tezkirelerde de gene bu 963=1555-1556 tarihine tesâdüf edilmesi bunu büsbütün tevsik etmektedir. «Ebced» hesabiyle vefât tarihi olarak rivâyet edilen «Göçtü Fuzulî» ibâresi de Hicrî 963 senesini gösterir. Ancak eski yazıda bu ibâre «V» ilâvesiyle de yazılabilir ve bu takdirde 969=1561-1562 senesini gösterebilirse de, bu ihtimâlin vârid olmadığı Ahdî, Kâtib-Çelebi, Fâizî ve Riyâzî gibi müelliflerin sarâhatleriyle sâbittir. — Umumiyetle Fuzulî Hicrî takvim hesabîyle altmış seneden fazla ve hattâ altmış beş sene yaşamış gösterildiğine göre en kuvvetli ihtimâle nazaran 898=1492-1493 tarihlerine doğru dünyaya gelmiş olması lâzımgelir: Fakat tabiî bunun bir tahminden ibaret olduğu unutulmamalıdır.

4 — Fuzulî işte bu 963=1555-1556 tarihinde Bağdad'da zuhur eden «maraz-ı tâûn ile mat'ûn» olarak ölmüş, yâni vebâdan vefât etmiştir. Bâzı menbâlarda Bağdad'da ölmüş gibi gösteren

ifâdelere tesâdüf edilirse de burada «Bağdad»dan maksat «Irak» olmak lâzımgelir: Çünkü an'aneye nazaran mezarı Bağdad şehrinde değildir.

5 — Fuzulî'nin âilesi hakkındaki mâlûmatımız babasının, kaynatasının ve oğlunun isimlerine münhasır gibidir: Hille müftîliğinde bulunmuş olduğu rivâyet edilen babasının adı «Süleyman» dır; büyük şairin mahlasını andıran oğlunun adı da «Fazlî»dir; şanlı babasının yanında gölgede kalan Fazlî'nin de Türkçe Arapça ve Acemce şiirleri vardır. — An'aneye göre Fuzulî «Rahmetullâh» ismindeki hocasının kızını severek almıştır: Hattâ ilk şiirlerini işte bu aşkın tesiriyle yazmıya başlamış olduğundan bile bahsedilir! Fakat tabiî bütün bu rivâyetler tevsikine imkân olmıyan birer an'aneden ibarettir.

6 — Fuzulî'nin asıl ismi Mehmet'dir: Muhtelif menbâlarda «Mevlânâ Fusûlî-i Bağdâdî», «Molla Mehmed ibni Süleyman» ve Sicill-i Osmânî'de de yanlış olarak «Süleyman oğlu Mahmud Çelebi» gibi künyelerle anılan büyük dâhi «Her işe burnunu sokup lüzumsuz şeylerle uğraşan boşboğaz» mânâsına gelen «Fuzûlî» kelimesini hiç kimsenin kullanmıyacağı bir mahlas olduğu için seçtiğinden bahsetmekle beraber, Fârsî divanının mukaddimesinde bu kelimenin etimoloji bakımından iyi bir mânâsı olduğunu da söyleyip, «Fuzûlî» kelimesinin «fazilet» mânâsına gelen ««fazl» kökünden cemi şekli olan «fuzûlî» den teşekkül etmiş olduğundan bahsetmektedir. Onun için «Fuzulî» mahlasının fena mânâsı iyi mânâsına siper edilmiş demektir!

7 — Fuzulî'nin bütün hayatı Irak'da ve bilhassa Kerbelâ, Hille ve Bağdad şehirlerinde geçmiş ve hattâ büyük şair ömründe Irak hâricine çıkmamıştır; bizzat kendisi Türkçe divanının mukaddimesinde bu noktayı:

«Menşe'-ü-mevlidim Irâk-ı Arap olup tamâmî-i ömrümde gayr memleketlere seyâhat kılmadığıma...»

şeklinde ifâde etmektedir. Bununla beraber dehâsının inkişâfına müsâit bir muhit hasretini daima hissetmş olduğunu gösteren bâzı sözlerine de tesâdüf edilir; meselâ şu beytinde hep «Ayşhâne-i Rûm» terkibiyle kasdettiği Istanbul'da olduğundan bahsetmektedir:

Fuzûli eyledi âheng-i ayşhane-i Rûm
Esîr-i mihnet-i Bağdâd gördüğün gönlüm

Gene ayni iştiyâkını ifâde eden şöyle bir beyti daha vardır:

Fuzûli ister isen izdiyâd-ı rütbe-i fazl
Diyâr-ı Rûmu gözet terk-i hâk-i Bağdâd et

Fakat zavallı Fuzûlî görmeden özlediği Istanbul'u göremeden ölmüştür:

8 — Fuzulî'nin edebî cephesinden başka çok kuvvetli ve büyük bir ilim cephesi de vardır: Tıb, hey'et, hendese, tarih, tasavvuf ve Fıkıh'la Hadîs gibi tabiî, riyazi ve dinî ilimlerin hepsinden zamanının en yüksek kültür derecelerine çıkmş ve hattâ ilmi şiirin temeli saymıştır:

— İlimsiz şi'r esâsı yok dîvâr gibi olur!

diyen en büyük şairimiz, anadilinden başka o devrin en mühim ilim ve edebiyat lisanları olan Arapça ile Acemcenin de en büyük üstâdlarındandır ve Türkçe divanından başka Arapça ve

Acemce divanları da vardır. — An'aneye nazaran Fuzulî'nin klâsik tahsil hayatındaki hocalarından yalnız ikisinin ismi bellidir: Bunlardan biri kendi kaynatası olduğundan bahsedilen «Hâce Rahmetullâh» biri de bir aralık Şâh-İsmail'in maiyyetinde bulunduktan sonra Istanbul'a gelen Melik-üş-şuarâ «Habîbî»dir; fakat bu an'anenin hakikate ne dereceye kadar uygun olduğu'belli değildir: Her halde Fuzulî'nin kendi ifâdesine göre en büyük hocası gene kendisidir; Türkçe divanının mukaddimesinde bu hususiyetini de şöyle anlatır:

«Pâye-i şi'rimi hilye-i ilmden muarrâ olmağı mûcib-i ihânet bilüp ilmsiz şi'rden kaalib-i bî-rûh gibi teneffür kılup bir müddet nakd-i hayâtum sarf-ı iktisâb-i fünûn-i ilm-i aklî ve naklî ve hâsıl-i ömrüm bezl-i iktibâs-ı fevâid-i hikemî ve hendesî kılmağın mürûr ile leâlî-i asnâf-i hünerden şâhid-i nazmıma pîrâyeler müretteb kıldım».

Bu izaha göre Fuzulî'nin her halde bir «autodidacte» olması lâzımgelir.

9 — Fuzulî'nin hayatı Irak'ın siyasî vaziyetine tâbi olarak üç Türk devletinin tâbiiyyetinde geçmiştir: Yukarda 3 numaralı paragrafta gördüğümüz gibi, tahminen 898=1492-1493 tarihinde doğmuş olması lâzımgelen büyük şair en kuvvetli ihtimâle göre Kerbelâ'da dünyaya geldiği sıralarda Irak ölkesi Akkoyunlu hâkimiyyetindedir: Bu hâkimiyyet, İran'da saltanat kuran Şâh-İsmail'in 1508=914 tarihindeki istilâsiyle Akkoyunlulardan Safavîlere ve nihayet Kanunî'nin Irâkayn seferinde ve 1534=941 tarihinde de Osmanlı Türklerine intikal etmiştir. Bu vaziyete göre Fuzulî doğumundan 15-16 yaşlarına kadar Akkoyunlu tâbiiyyetinde kaldıktan sonra Şâh-İsmail'in Irak istilâsından Osmanlı fethine kadar 26 sene Safavî hâkimiyyetinde ve nihayet Kanunî'nin Bağdad fethinden itibaren 21-22 sene kadar da Osmanlı tâbiiyyetinde yaşamış demektir. Safavî istilâsına 15-16 yaşlarında şâhid olan Fuzulî Osmanlı fethinde meşhur «Bağdad kasidesi» ni yazdığı zaman takriben 41-42 yaşlarındadır. Büyük şairimizin idrâk ettiği bu üç Türk idaresinin birincisiyle üçüncüsü Sünnî ve yalnız ikincisi Şiîdir. Fuzulî'nin eserlerinde bunlardan yalnız son ikisine ait akisler bulunması, birincisini çocukluk devrinde geçirmiş olmasındandır.

10 — Fuzulî'nin mezheb itibariyle Sünnîlikle Şiîlikten hangisine mensub olduğu ihtilâflı bir mesele şeklini almıştır. Fakat her halde Şiiliğini kat'î vesikalarla isbât etmek kabil değildir; zaten bu fikirde olanlar bir takım müphem rivâyetlerle Fuzulî'nin bâzı şiirlerindeki «Âl-i-abâ» sevgisine istinâd etmek istemişlerse de, bu sevgi Sünnîlerde de mevcud olan müşterek bir histir; fazla olarak büyük şairin meşhur «Bağdad kasidesi» nde Şiîlik «Küfr» ve «Cehl» şeklinde gösterilmektedir; meselâ Irak'ın Safavî idaresindeki dinî vaziyeti Fuzulî'nin nazarında İslâmiyyetin bir kâfir istilâsı altında kalması demektir:

Küfr müstevli olup kılmışdı İslâmı zebûn
Cehl istilâ bulup itmişdi ilm ehlini hâr

Bundan başka Fuzulî muhtelif şiirlerinde «Çehâr-Yâr»ı da medhetmektedir. Halbuki Şiîler bu ilk dört halîfeden yalnız «Ali»ye tarafdar oldukları halde diğerlerine muhâliftirler ve bilhassa «Şeyheyn» denilen Ebû-Bekir'le Ömer'e «sebb-ü-şetm» ederler! Hattâ Şiîlerin en fazla düşman oldukları Ömer, Fuzulî'nin «Hadîkat-üs-Suadâ»sında «Hazret-i Ömer-ül-Fâruk radıyallâhu-anh» şeklinde tebcil ve takdîs edilir. Herhalde bütün bu sarâhatleri bir tarafa bırakıp bir takım tevillerle müphem delâletlere istinâd ederek Fuzulî'yi Şiî göstermek doğru değildir. Bilhassa Şiî gösterilen hocasının kızını alabilmek için Fuzulî'nin mezheb değiştirmiş olduğu hakkındaki muahhar rivâyetin hiç bir aslı faslı yoktur.

11 — Fuzulî'nin Türkçe, Arapça ve Acemce manzum ve mensûr, büyük ve küçük eserlerinden şimdiye kadar malûm olabilenler, 16 yı bulmaktadır: Bunların en mühimleri Türkçe, Arapça ve Acemce divanlarıyla «Leylâ ve Mecnûn» u, «Hadîkat-üs-Suadâ» sı, «Beng-ü-bâde» si, «Sâkînâme» ismiyle meşhur «Heft-câm»ı ve «Şikâyetname» ismindeki eşsiz mektubudur.

12 — Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534=941 tarihindeki Bağdad fethinde, Fuzulî'nin Osmanlı idaresinden gördüğü alâka ve himâye «zevâid-i evkafdan» dokuz akça yevmiye tâyininden ibarettir! «Âşık-Çelebi» bunu şöyle anlatır:

«Fuzûlî rikâb-ı Pâdişâhîye ve meclis-i İbrâhim Pâşây-ı vezâretpenâhîye kasideler virüp Kaadirî Efendi'ye dahî kasîde virüp ol dahî pâdişâha ve Pâşâya terbiyeler idüp idrârât-ı Pâdişâhîden irtifâ'-ı vilâyet-i Bağdâd'dan sedd-i remak belki siat-i maîşet olacak râtibe-i mürettebe tâyîn olunmuşdur».

Bu izâhâttan anlaşıldığına göre Fuzulî ilkönce Kadı-esker Kaadirî-Çelebi'ye bir kasîde takdim etmiş ve onun delâletiyle de Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'ya ve nihayet Sultan Süleyman'a kasideler sunmuştur: Pâdişaha takdim ettiği kasîde yetmiş beyitlik «Bağdad kasidesi» dir. Bunlardan başka Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'ye de bir kasîde yazmış ve ondan da himâye görmüştür: Fakat bütün bu muhteşem kasidelerle yüksek himâyelerden çıkan yegâne netice «zevâid-i evkaf» dan, yâni Evkaf vâridâtının fazlasından verilmek şartiyle günde «dokuz akça» ya münhasır bir dirlik tâyininden ibaret kalmış ve hattâ Evkaf memurları bunu bile:

— Zevâiddür, husûlü mümkin olmaz!

diye tesviye etmedikleri için zavallı Fuzulî nihayet «Hazret-i Nişancı Pâşâ»ya meşhur şikâyetnâmesini yazmıştır! Türk nesrinin en güzel eserlerinden olan bu mektubun muhâtabı uzun zaman «Nişancı Mehmet Paşa» zannedilmişse de, son tetkiklere göre «Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi» dir.

13 — Fuzulî Türkçe divanındaki şiirlerinin çocukluk eserleri olduğundan bahseder:

«Zemân-i tufûliyyetümde sâdır olup müteferrik olan gazellerden bir muhtasar dîvân cem'itmek salâhın gördüm ve ol vaktde benden iltimâs ile ahz idenlerden iltimâs ile aldum ve sûret-i cem'in ihtisâr ile bitürdüm».

Bu izaha göre, belki 15-20 yaşları arasında yazıp birer sûretini şuna buna vermiş olduğu şiirlerinin bir çoklarını kaybetmiş, aradan seneler geçip bunları bir divan hâlinde toplamak isteyince eşten dosttan istinsâh etmek mecburiyetinde kalmış ve hepsini topladıktan sonra da en çok beğendiklerini seçip divanına yalnız bunları koymuş demektir! Büyük şair bu münasebetle şöhretinin pek çabuk yayılmış olduğunu da anlatır:

— Günden güne bir gaayetde mütezâyid oldu ki az müddetde eşi'a-i envâr-ı nazmum ile çok şehrler ve vilâyetler doldu!

Bu büyük şöhretin çocukluk devrine tesâdüf ettiği de şu beytinden anlaşılmaktadır:

Sıyt-î fasâhat ile sözüm duttu âlemi
Ben mehd-i i'tibârda tıfl-î zebun henüz

Abbâsîler devrinden itibaren Türk unsurlarının hulûle başladığı Irak, daha sonraları teselsül eden Türk devletlerinin dalga dalga getirdikleri Türkmen unsurlarından dolayı Fuzulî devrinde Türk diliyle kültürünün en mühim intişar sâhalarından biri hâlindedir; hattâ İran da bu vaziyettedir; büyük şairimizin şu fıkrasında şöhretini her tarafa yayılmış göstermesi tabiî bu vaziyetle alâkadardır:

«Gürûh gürûh Leyl-veşler Mecnun gibi istimâ'-ı şi'r içün başuma üşüp şâirliğüm mukarrer oldu ve âvâze-i nazmumla âlemler dolu ve şöhret-i tâm buldu».

14 — Fuzulî'nin hem Kerbelâ'da, hem Hille'de medfun olduğu hakkında iki türlü rivâyet varsa da birincisi ikincisinden daha kuvvetlidir. Kerbelâ'da Fuzulî'ye isnâd edilen mezar bir Bektaşi tekyesinde ve büyük şairle muâsır gösterilen «Abd-ül-Mü'min-Dede» isminde bir Bektaşi şeyhinin türbesindedir. Fuzulî'nin işte bu şeyhe intisâb ederek tekyenin «Çirâğsûz» u olduğu hakkında mahallî bir an'ane de vardır: Tabiî bu an'anenin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir; bilhassa Bektaşilik meselesi hiç bir vesikayla sâbit olmadığı gibi, Fuzulî'nin orada medfun olduğu hakkında da hiç bir muâsır kitâbe mevcut değildir: 1914 tarihinde Bağdad valiliğinde bulunmuş olan Süleyman Nazif merhum Fuzuli'ye ait bir iz bulmak için bâzı araştırmalar yaptırmışsa da hiç bir netice elde edememiştir; hattâ bundan dolayı «Fuzulî» ismindeki eserinde Kerbelâ'daki mezarın ancak bir makam olabilmek ihtimâline hükmetmektedir; Hille'de de böyle bir makam olabilir; hattâ Fuzulî'nin Bağdad'da ölüp orada defnedilmiş olmak ihtimâli bile yok değildir. Her halde Türk edebiyatının en büyük ve en mümtâz şahsiyyetine izâfe edilen mezarlar birer «makam»dan ibaret bile olsa, bugün ihmal içinde harâb olan bu makamlarla alâkadar olmak Türkiye için en tabiî vazife ve en kudsî borçtur: Unutmamalıdır ki Kanunî Sultan Süleyman'ın en parlak azamet devrine çıkardığı maddî imparatorluk nihayet yıkıldığı halde, bizim ölmez Fuzulî'mizin kurduğu mânevî imparatorluğumuz hiç bir zaman yıkılmayacak ve daima genişliyecektir).

1556=963

21 Mayıs=11 Receb, Perşenbe: Budin valisi Hadım-Ali Paşa'nın kaleyi muhâsara için Szigeth önlerine gelmesi.

(Geçen sene Avusturyalılarla akdedilmiş olduğunu gördüğümüz altı aylık Amasya mütârekesi nihayet bulmadan evvel gene Avusturyalıların hudut boylarındaki tecâvuzlariyle ihlâl edilmiş olduktan başka, o müddetin inkızâsından itibaren hiç bir sulh ve mütâreke muâhedesi akdedilmemiştir. — Avusturyalıların mütârekeyi ihlâl eden tecâvuzları o zamanki Budin Beylerbeyi Tuygun Paşa'nın şiddetli bir hareketiyle karşılanmış ve bu harekette bir takım kaleler zaptedilmek suretiyle Türk hududu genişletilmiştir. — Geçen sene nihayet bulan Nahcivan seferiyle Osmanlı-İran sulhünden sonra Tuygun Paşa'nın yerine eski Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa ikinci defa tâyin edilmiş ve bu senenin sefer mevsimi başlar başlamaz sancak beylerini maiyyetine alarak Macaristan'ın en müstahkem mevkilerinden olan «Szigeth/Szigetvar» kalesine hareket etmiştir: Bu sefer fethedilemiyen bu kale bundan on sene sonraki muhâsarasında Kanunî'nin ölüm sahnesi olarak şöhret bulmuştur: 1566=974 vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız — Osmanlı menbâlarında bu şehre «Sigetvar/Siketvar» ismi verilir. — Bu sefer Budin valisi Hadım-Ali Paşa'nın» muhâsara ettiği «Saint-Laurent» kalesi şehrin bir mil mesafesindedir. — Türkler kaleyi kuşattıktan sonra etrafındaki hendekleri binlerce araba dolusu çalı ve odunla doldurmuşlar ve bir kaç gün sonra da şehri işgâl etmişlerdir: Kale üzerine yapılan tazyik şehrin işgâlinden sonradır).

24 Mayıs=14 Receb, Pazar: Saint-Laurent muhâsarası.

(Szigeth şehrinin istihkâmı olan bu kalenin muhâsarasına bu gün başlanmıştır: Fakat yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, muhâsara hattı kurulup hendekler doldurulmakla beraber, şehrin işgâlinden evvel umumî hücum yapılmamıştır).

21 Haziran=12 Şa'ban, Pazar: Umumî hücumun neticesiz kalması.

(Bu günkü umumî hücumun neticesiz kalması, hendeklere doldurulan odunların tutuşturulmasından hâsıl olan şiddetli ateşin şehre de sirâyet edip büyük bir yangın çıkarmasındandır: Bu yangını söndürmek için askerin mühim bir kısmını şehre sevketmek mecburiyeti hâsıl olmuş ve işte bu yüzden o büyük taarruz neticesiz kalmıştır).

31 Temmuz=23 Ramazan, Cuma: Szigeth muhâsarasının kaldırılması.

(Bu muhâsara esnâsında Avusturyalılar Türk işgâlindeki «Babocsa=Baboça» kalesini muhâsara ettikleri için Hadım-Ali Paşa mühim bir kuvvet ayırıp o tarafa da yetişmek mecburiyetinde kalmış ve 25 Temmuz=17 Ramazan Cumartesi günü çok şiddetli bir muharebeye tutuşarak bir hayli telefât vermiş olduğu için, o muharebeden sonra tekrar Szigeth muhâsarasına gelmişse de artık ordusu zayıflamış olduğu için muhâsarayı kaldırmak mecburiyetinde kalmıştır. — Bu ilk Szigeth muhâsarası 2 ay 8 gün sürmüştür).

Donanmanın Akdeniz seferi ve Cezâyir'de Oran limanının fethi.

(Arapların «Vehrân» dedikleri Oran limanı «Tlemsân=Telemsen» şehrinin iskelesidir ve Cezâyir'in en mühim limanlarındandır; evvelce bütün Cezâyir'i fethetmiş olan Barbaros tabiî burasını da almıştır; fakat sonradan Araplarla elbirliği eden İspanyollar bu mühim limanı ellerine geçirmiş oldukları için, bu senenin bahar mevsiminde Istanbul'dan hareket eden Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa İtalya'nın Piombino limaniyle Elbe adasını vurduktan sonra Afrika'ya geçmiş ve Cezâyir Beylerbeyi Salih Paşa ile birleşerek Oran kale ve limanını istirdâd etmiştir).

1557=964

7 Haziran=9 Şa'ban, Pazartesi: İnşaâtı ikmâl edilen Süleymâniyye camiinin halka açılması.

(Bütün dünyanın en muhteşem binalarından biri olduğunda ittifak edilen bu san'at ve iman hârikasının ikmâli ve açılma merâsimi hakkında rivâyet edilen bir iki tarihi birbiriyle telife imkân yoktur: Muhtelif menbâlarda sene rakamı olarak 963=1556, 964=1557 ve 965=1558 rakamlarına tesâdüf edilir. Bunların doğrusu işte bu 964=1557 tarihidir ve zaten umumiyetle bu tarih rivâyet edilmekte olduğu gibi, son tetkiklerde de hep bu sene esas ittihâz edilir. Arapça ve Türkçe manzum ve mensur tarih mısrâlarıyla ibârelerinin hepsi bu seneyi göstermektedir; meselâ şair Yahya Bey'in şu beyti öyledir:

Sâhibü'l-cum'a, şeh-i Sünnî, Süleymân-ı zamân
Câmi'-i bâlâ ta'âla'llâh aceb âlî binâ.

Sene rakamında olan ihtilâfa tabiî ay ve gün tarihlerinde de tesâdüf edilir. Umumiyetle bunlardan hiç bahsedilmemekle beraber bâzı menbâlarda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 9

Şa'ban=7 Haziran Pazartesi gününe bâzılarında 8 Şevvâl=4 Ağustos Çarşanba tarihine ve nihayet bâzılarında da yalnız mevsim ismine tesâdüf edilmektedir! Burada 9 Şa'ban=7 Haziran Pazartesi rivâyetinin tercih edilmesi, yaz başlarına tesâdüf ettiği hakkında da bir rivâyet mevcud olmasındandır. Koca-Sinan «Tezkiret-ül-bünyân» da inşaâtın başlama ve bitme tarihlerini maatteessüf zikretmemiştir; onun için bütün bu rivâyetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz en kuvvetli rivâyetler doğru olduğu takdirde, 1550=957 senesi 13 Haziran=27 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü başlamış olan inşaâtın o günden bu güne kadar 6 sene, 11 ay, 24 gün sürmüş olması lâzımgelir: Bu hesaba göre Süleymaniyye câmii takriben yedi senede yapılmış demektir. — Istanbul'un yedi tepesinden biri üzerinde ilâhî âhengiyle şehrin simâsma en güzel hususiyyetini veren bu muhteşem şâheserin mimârî kıymeti hakkında şimdiye kadar bizde ve hâricde pek çok tetkikler yapılmış olduğu için, burada yalnız şanlı mimârının «Tezkiret-ül-bünyân» ında bahsettiği bir iki noktaya temas etmekle iktifâ edeceğiz. — Koca-Sinan her şeyden evvel dört mermer sütun hakkında izâhat verir:

«Evvelâ ol çâr mermer sütün ki makaam-ı Cihâr-Yâr-i-Güzîn'dür her biri bir serv-i ser-efrâz-i riyâz-ı dîndür, her biri bir diyârdan gelmüşdür» diyen ulu san'atkar bu dört sütunun biri Istanbul'daki «Kıztaşı mahallesi didükleri mahal» den, biri «mavna ile» İskenderiyye'den, biri «Baalbek'den deryâ limanlarına indirülüp» mavna ile Suriye sâhilinden getirilmiş ve nihayet biri de «Bahriye-i âmirede hâzır» bulunmuş olduğundan bahsetmektedir. Diğer mermerler de cinslerine göre muhtelif yerlerden gelmiştir:

«Mülevven mermerlerinin her biri şöhre-i âfaak olup bir diyârdan yâdgâr gelmiş»

ve meselâ:

«Ak mermerleri Marmara nâm cezire ma'deninden kesüp ve yeşil mermerleri Arabistan'dan»

getirilmiştir. Mimar-Sinan Süleymâniyye'nin kubbelerini «Deryây-ı letâfetin habâbları»na ve renkli camlarından süzülen güneş ziyâsını da «şehper-i Cibrîl»e benzetir! Büyük dâhi «câmi'-i şerifin kubbe-i lâtifi» ni kurduktan sonra bâzı düşmanları o hârikanın durmasında şüphe olduğundan bahsederek ortalığı velveleye vermişlerdir:

— Herif ana hayrandur! Heman günün geçirür; tedârükden kalmış, sevdâ galebesiyle cünun vâdîsine varmuşdır!

diyenleri Koca-Sinan «Bir takım ahmaklar» diye istihfâf etmektedir. Fakat bu tükenmez dedikodular nihayet Sultan Süleyman'ı bile telâşa düşürmüş ve hatta:

İsteyüp at gazabla Şâh-ı cihân
Hiddet île olur binaya revân

beytinden anlaşılacağı gibi pâdişah bir gün atına binip iş başına gelmiştir. Sultan Süleyman'ı en fazla hiddetlendiren şâyia, Mimar-Sinan'ın başka inşaâtla meşgul olup Süleymâniyye'yi ihmal etmiş olduğu hakkındaki dedikodudur. Sinan bu noktayı şöyle anlatır:

«Bu hakîr dahî bu ahvâlden gaafil, mermerciler kârhânesi olan mahalde mihrâb-şerifin ve minber-i münîfin tarh-u-taksîminde iken Saâdetlü Pâdişâh geldiler. Edeb birle selâmlayup makaam-ı hidmetde durdum. Merhûm ve mağ'fûrün-leh rûy-i celâl ile bu hakîr-i zaîf-ül-hâlden ol binâlarun ahvâlinden suâl idüp:

— Niçün benüm câmiim ile mukayyed olmayup mühim olmıyan nesneler ile tatîl-i evkaat eylersün? Ceddüm Sultan Mehmet-Hân mi'mârı sana nümûne yetmez mi? didi ve:

— Bana bu binâ ne zamanda tamâm olur, tiz haber vir! Yoksa sen bilürsün!

didiler. Çünki bu şiddet-ü-hiddetle Pâdişâh-i cihan-penâhda kemâl-i gazabı müşâhede eyledüm, bu mûr-i zaîf-ül-hâl mebhût-u-lâl oldum. Âhir kudret-Ullâh ile lisânuma bilâ tereddüd bu cârî oldu ki:

— Saâdetlü Pâdişâhümun devletinde iki ayda İn-şâ'Allâhu-Teâlâ tamâm olur!

Tekrar suâl buyurduklarında ağalar dahî:

— Mi'mar Ağa, Saâdetlü Pâdişâh ne buyururlar, işidirmisin? Bu binâ kaçan kapusu kapayu tamâm olur?

— İki ay tamâm olunca bu binâ da tamâm olur!

didüm. Hazır olan ağaları Merhum şâhid tutup:

— Mi'mâr! Hele iki ay olunca tamâm olmazsa senünle söyleşirüz!

diyüp sarây-i Hümâyunlarına revân oldular. Saraya varduklarında Hazînedârbaşı'ya ve sâir ağalara buyururlar ki:

— Mi'mârun cünûnu zâhir oldu. Hiç iki ayda bir nice yıllık kâr mümkin mümkin müdür? Herif başı korkusundan aklını aldurdu. Çağurup siz de suâl idiniz; görün ne cevâb virir. Eger halt-i kelâm iderse binâ ahvâli müşkil olur! dîye buyururlar.

Ol mahalde hakîre âdemler gelüp saray ağaları davet iderler diyü. Alel-acele saraya vardum Yine ağalar binânun ne zamanda tamâm olması mümkindür diyü suâl buyurduklarında:

— Pâdişâh Hazretlerine iki avda tamâm olur diyü cevâb virdüm, şâhid tuttular: İn-şâ'Allâhu-Teâlâ iki ayda tamam idüp sahîfe-i rüzgârda bir nâm koyam! didüm. Bu nev'e cevâb virince ağalar Pâdişâh-ı âlempenâha arzidüp dîrler ki:

— Pâdişâhum, herife gayret düşmüş! İn-şâ'Allâh akl-ı evveldür. Bu ihtimâm ki bunda vardur, an-karib câmi'-i şerifinizde namaz kılınmak nasîb ola!»

İşte bu şakasız taahhüd üzerine artık «leyl-ü-nehâr bir an ve bir sâat karâr eylemeyüp» çalışan Koca-Sinan bir hafta sonra iş başında gene Kanunî Sultan Süleyman'la karşılaşır:

«Bir gün Saâdetlû Pâdişâh seyr-i binâya gelüp:

— Mi'mâr! Nice kavl-ü-karârunda ber-karâr musun?

diyü istifsâr buyurduklarında:

— Bi-avn-İllâh-il-Melik-il-Gaffar ol günden iki ay olunca Saâdetlû Pâdişâhumun himmeti ile câmi'-i şerîfün bi-t-tamâm kapusun kapayup mefâtîh-i ebvâbın dest-i şerîf-i kâmyâblaruna vâsıl idem!

didüm. Yine ağaları cem'idüp şâhidlerin tecdîd eyleyüp sarây-ı Hümâyunlarına revân oldular».

Gece gündüz çalıştığını söyliyen Koca-Sinan iki ay sonraki üçüncü sahneyi de şöyle anlatır:

«... İki ay tamâm olunca aslâ bir gûşe kalmayup kapusu kapuyu binâ tamâm oldu. Mihr-i cihantâb-misâl matla'-i saâdetden Pâdişâh-ı cihan-penâh zâhir olup miftâh-ı münîf-i bâb-ı şerîfi duâ eyleyüp mubârek dest-i şeriflerine virdüm.. Saâdetle miftâhı dest-i mubâreklerine virdüm. Duâ eyleyüp el kavuşdurup durdum. Saâdetlû Pâdişâh Oda-başı tarafına müteveccih olup:

— Feth-i bâb-ı câmi'e elyak-u-ahrâ kim ola?

dediklerinde:

— Pâdişâhum! Mimar Ağa bendenüz bir pîr-i-azîzdür: Bu bâbda cümleden elyak ol emekdâr kulundur!

diyince Pâdîşah-ı ins-ü-cânın merhûm ve mağfûrün-leh Sultan Süleyman Hân aleyhi-i-rahmeti ve-l-ğufrân:

— Bu binâ eylediğün Beyt-Ullâhı sıdk-u-safâ ve duâ ile yine sen açmak evlâdur! diyü duâ ve senâ ile miftâhı cân-u-dilden virince nice gez:

— Yâ Fettâh!

diyüp açdum».

Bu vaziyete göre Süleymâniyye'nin ilk temel taşını Osmanlı tarihinin en büyük ve en mümtâz âlimlerinden Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi koymuş ve kapısını da şanlı mimârı Koca-Sinan açmış demektir. — «Tezkiret-ül-bünyân» da inşaât masrafı şöyle anlatılır:

«Mezkûr câmi'-i şerifin cümle tevabi' ve levâhıkı ile ihrâcâtına dokuz yüz bin ve doksan altı bin üç yüz sikke ki her sikke altmış akça hisâbı üzre beş yüz doksan yedi yük ve altmış bin yüz seksen akça sarfolunmuştur».

Donanmanın Akdeniz seferi ve Bizerte'nin fethi.

(Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa kumandasındaki donanma baharda denize açılıp Tunus'a gitmiş ve İspanyol işgâlinde bulunan «Benzert/Bizerte» kalesini fethetmiştir: Bu liman askerlik bakımından Sicilya adasını tehdid eden mühim bir deniz üssü sayılır. — Piyâle Paşa bundan sonra 60 gemilik donanmasıyla Afrika sâhillerinde Türk bayrağını dalgalandırarak Kasım iptidâlarında Istanbul'a avdet etmiştir).

1558=965

Mavorka seferi.

(Bu sefere yüz elli gemiden mürekkep büyük bir donanmayla çıkan Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa İspanya'nın şarkındaki Balear adalarının en büyüğü olan «Mallorca/Majorca/Majorque» adasına çok şiddetli bir baskın yapmıştır: Karaya er döken Piyâle Paşa adanın bir çok kasabalarıyla köylerini yağma ve tahrib ettirmiş ve pek çok esir ve ganîmet almıştır — Bu deniz seferleri Barbaros'un Preveze zaferinden itibaren Akdeniz hâkimiyyetinin Türk donanmasına intikal etmiş olmasının tabiî neticeleridir: Avrupa donanmaları artık sinmiş vaziyettedir. — Kanunî bu seferden çok memnun olduğu için, Piyâle Paşa'nın Kapdan-ı-Deryâ makamiyle beraber uhdesinde bulunan Gelibolu sancak beyliğini Cezâyir Beylerbeyliğine tahvil ettirmiştir: Bu tarihe kadar «Piyâle Bey» denilen amiralin Paşalık ünvânı da işte bu muvaffakiyet üzerine almış olduğu rivâyet edilir: 1560=968 vukuâtına da bakınız).

1559=966

29 Mayıs=21 Şa'ban, Pazartesi: Şehzâde Bâyezid'le Selim'in Konya ovasında karşılaşmaları.

(Bundan evveli de gördüğümüz gibi Kanunî Sultan Süleyman'ın sekiz oğlundan Murad Mahmud ve Abdullah küçük yaşta ölmüş ve sağ kalan diğer beş oğlundan şehzâde Mehmet 1543=950 tarihinde eceliyle vefât etmiş, şehzâde Mustafa 1553=960 tarihinde idâm edilmiş ve en küçükleri olan şehzâde Cihangir de ağabeyisinin acısına dayanamıyarak ondan biraz sonra ölmüştür: Bunlar için 1543=950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni», 1553=960 vukuâtının «6 Teşrinievvel» ve «27 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Bu beş şehzâdeden yalnız Mustafa başka bir anadan olduğu halde diğer dördünün Hurrem-Sultan'dan doğmuş olduğu 'hakkında bir rivâyet vardır; Kanunî'nin yegâne kızı olan «Mihrmâh/Mihrimâh» sultan da Hurrem'den olmuştur. — Beş şehzâdenin biri idâm edilip ikisi öldükten sonra Sultan Süleyman'ın artık iki oğluyla bir kızı kalmış demektir: Sağ kalan iki şehzâdeden Selim Mağnisa, Bâyezid Kütahya valisidir; bunlardan Selim 1524=930 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu için, 1525-1526=932 de doğmuş olan Bâyezid'den iki yaş kadar büyüktür: Selim'in doğumu için 1524=930 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Osmanlı saltanatında verâset meselesi henüz kat'î bir şekle bağlanmş değildir: Saltanat babadan oğula geçip sonradan olduğu gibi kardeşlere intikal etmemekle beraber, bir pâdişahın muhtelif oğulları olduğu takdirde hangisinin vâris olacağı hakkındaki esasta bir kat'iyyet yoktur; Kanunî devrine gelinceye kadar Osmanlı tarihinde teselsül eden ve en şiddetli şeklini Fetret devrinde gösteren şehzâde kavgaları hep işte bu hukukî vuzuhsuzluğun neticeleridir. Oğullarının içinde en fazla sevdiği Bâyezid'e tarafdâr olan Hurrem-Sultan'ın çevirdiği entrikalarda da bu vaziyetin büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır; Kanunî üzerinde en müessir şahsiyyet olan Hurrem-Sultan'la beraber kızı Mihrimâh-Sultan ve dâmâdı Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa da şehzâde Bâyezid lehine elbirliği etmişlerdir; şehzâde Mustafa'nın idâmı işte bu saray partisinin Bâyezid lehine kurmuş olduğu bir cinayettir; bununla beraber Hurrem-Sultan'ın Bâyezid'e değil, Selim'e tarafdâr olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da çok zayıftır. Onun için şehzâde Selim'in «Ekberiyyet» an'anesine istinâd etmesine mukabil, şehzâde Bâyezid de işte bu saray partisinin müzâheretine istinâd ediyor demektir. Fakat Hurrem-Sultan bundan bir sene kadar evvel 1558=965 tarihinde vefât ettiği için saray partisi artık reisini kaybetmiş ve tabiî eski kuvvet ve tesiri kalmamıştır; fazla olarak Kanunî'nin Bâyezid'den ziyâde Selim'e mütemâyil olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Bu rivâyetin ne derece doğru olduğu mâlûm olmamakla beraber, Sultan Süleyman'ın bundan bir müddet evvel 1558=965 senesi 8 Eylül=25 Zülka'de Perşenbe günü bu iki şehzâdenin eyâletlerini değiştirmesi bu rivâyeti biraz teyid edebilecek

bir tedbir sayılabilir: Kanunî işte o tarihte Mağnisa valisi Selim'i Konya ve oğlu Murad'ı Akşehir beyliğine, Kütahya valisi Bâyezid'i Amasya ve oğlu Orhan'ı da Çorum beyliklerine tâyin etmiş ve bu kararı Selim'e Kapucu-başılarından Mahmud Ağa, Bâyezid'e de gene Kapucu-başılardan Semender Ağa vasıtasiyle tebliğ etmiştir. — Bu iki şehzâdenin ne ma'nen, ne maddeten birbirine hiç benzemedikleri rivâyet edilir: Büyük şehzâde Selim içki ve eğlence düşkünü, sefih, sarhoş, âtıl, bâtıl bir tiptir; çok zeki ve kuvvetli bir kültür sâhibi olduğu muhakkak olmakla beraber orduyu tatmin edebilecek bir cengâver değildir; yüzünün de tıpkı anasına benzediği rivâyet edilir; fakat Bâyezid öyle değildir: Şeklen tıpkı babasına benziyen bu münevver ve ateş gibi prens adetâ Yavuz Sultan Selim'in büyük ve kahraman ruhuna vâristir: Tıpkı Yavuz gibi bu da kalemle kılıcı ayni maharetle kullanır; çok zarif ve ince şiirleri vardır; bilhassa büyük şehzâde Mustafa'nın idâmından itibaren askerle ordunun işte buna ümit bağladıkları rivâyet edilir; büyük kardeşi Selim'in saltanatta pek ümidi olmadığı halde Bâyezid'in tıpkı dedesi Yavuz gibi bir an evvel ordunun başına geçmek için sabırsızlandığı hakkında bile rivâyet vardır! Hattâ saray partisinin onu Kütahya valiliğine tâyin ettirmesi de bu vilâyetin Istanbul'a yakınlığından ve babasına bir hâl olduğu takdirde Selim'den evvel pâyıtahta yetişebilmesini temin etmek endişesindendir; onun için Hurrem-Sultan öldükten sonra Kanunî'nin Bâyezid'i Amasya'ya atması onu hem pâyıtahttan hem tahttan uzaklaştırmak demektir! Mağnisa valisi şehzâde Selim Kapucubaşı Mahmud Ağa'nın tebliğ ettiği Konya emrine hiç itiraz etmeden itâat ettiği halde, Kütahya valisi şehzâde Bâyezid'in Amasya emrine itirâz etmesi işte bundan dolayıdır. Fakat Bâyezid'in itirâzı babasına karşı cephe almaktan ziyâde Kütahya'da ibkâsını istirham şeklinde başlamıştır: Kütahya'ya alışmış ve âdetâ ikinci bir vatan saymıya başlamış olduğundan bahsederek babasına bir arıza gönderdiği rivâyet edilir. Bu sırada Şehzâde Selim aldığı emre imtisâlen Mağnisa'dan kalkıp Konya'ya gitmek üzere Bursa'ya gelmiş ve daha ileri gitmiyerek o da babasına bir mektup yazmış ve yoluna devam ettiği takdirde Kütahya'daki kardeşinin belki de kendisine taarruz edip bir vak'a çıkarmak ihtimâlinden bahsetmiştir! Bu tuhaf vaziyet üzerine Sultan Süleyman her iki şehzâdeye de birer «Hatt-i-şerîf» ile birer nasihatçi göndermiştir: Bâyezid'e dördüncü vezir Pertev Paşa, Selim'e de üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa gitmiştir; büyük şehzâdeye nasihatçi gönderilmesi, küçük şehzâdenin istisnaî bir muâmeleye tâbi tutulmadığını göstermek endişesiyle izah edilir. Onun için Selim Sokullu'yu memnuniyetle kabul edip izâz ve ikrâm ettiği halde Bâyezid Pertev Paşa'ya hiç yüz vermemiş, tekdir etmiş ve hattâ bir rivâyete nazaran:

— Mahrûsâ-i Kostantîniyye mevâl-i izâm ve meşâyih-i kirâm ile mâlâmâl iken acep hâldir ki bir mürebbî ve nâsıh anlardan irsâl olunmıya: Bârî sözlerine i'timâd ve delâil-i akliyyelerine i'tikaad mümkin idi!

gibi çok sert sözler söylemiştir. Bununla beraber henüz emrinde lüzumu kadar asker bulunmadığı için ister istemez Amasya'ya hareket etmekten de geri kalmış değildir: Tabiî bu suretle Amasya valisi Bâyezid'le Konya valisi Selim birbirine karşı iki düşman hükümdar vaziyetine geçmiş demektir! Bu saltanat mücâdelesinin bir teşvik eseri olduğundan bahsedilirse de müşevvikin şahsiyetinde ihtilâf vardır: Umumiyetle en mühim müşevvik olarak Lala-Mustafa Paşa'dan bahsedilmekle beraber, Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'dan,Emîr-âhur Hasan Ağa'dan ve nihayet Amasya'da şehzâde Bâyezid'in etrâfına toplandıkları rivâyet edilen Kuduz-Ferhad, Aksak-Seyfüddin ve Mestâne-Alaybeyi gibi. bir takım kimselerden de bahsedilir. Bunların içinde en mühim rol Lala-Mustafa Paşa'ya izâfe edilmektedir: Âli-Çelebi'den naklen bütün Osmanlı menbâlarının bir çok tafsilâtla bahsettikleri bu rolün kahramanı olan Lala-Mustafa Paşa yâhut Kara-Mustafa Paşa, bundan evvel bir Dîvan ictimâında Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa'ya hançer çekerek kavga ettiği için azledilmiş ve bir daha istihdâm edilmemiş olan Boşnak vezir Deli-Husrev Paşa'nın

kardeşidir ve Sokullu âilesindendir: 1544=951 'vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Kurnazlığı ve hîlekârlığıyla şöhret bulan Lala-Mustafa Paşa Enderun'dan yetişip şehzâde Bâyezid'le Vezir-i-a'zam Kara-Ahmed Paşa'ya çatarak ikinci Emîr-âhurluğa kadar yükselmişse de, Kara-Ahmed Paşa'nın 1555=962 senesi 29 Eylül=13 Zülka'de Pazar günü idâmı üzerine Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa ikinci defa olarak Sadâret makamına çıkınca artık itibarını kaybetmiye başlamıştır. Ahmed Paşa'nın adamı olduğu için Rüstem Paşa'nın hışmına uğrıyan Lala-Mustafa'nın derecesi derhâl tenzil edilip Çaşniğîr-başıhğa indirilmiş ve ondan sonra da Istanbul'dan uzaklaştırılmak için Safed sancak beyliğine atılmıştır; Lala-Mustafa'nın şerrinden Rüstem Paşa'nın çok çekindiği rivâyet edilir: İşte bundan dolayı Vezir-i-a'zam onu Safed'de de bırakmamış ve aklınca başına bir belâ getirmek için biraz sonra Mağnisa valisi büyük şehzâde Selim'in lalalığına tâyin etmiştir! Rüstem Paşa'nın bundan maksadı, evvelce şehzâde Bâyezid'in maiyyetinde bulunup onun teveccühünü kazanmış olan Lala-Mustafa'yı iyi gözle görmiyecek bir muhite atmak ve bu suretle şehzâdenin gazabına mâruz bırakmaktır! Hattâ Rüstem Paşa'nın Lala'yı Mağnisa'ya göndermekle muhakkak bir ölüme göndermiş olduğu zannında bulunduğundan bile bahsedilir!. Mustafa Paşa'nın bu nâzik vazifeye tâyini 963=1556 tarihindedir. Kuvvetli bir rivâyete göre Lala-Mustafa Safed'den kalkıp Mağnisa'ya gelirken, eski efendisi olan Kütahya valisi şehzâde Bâyezid hem babasına mürâcaat edip onun kendi lalalığına tâyinini istemiş, hem Mustafa Paşa'ya haber gönderip yanına gelmesini emretmiştir: Kurnaz Lala'nın ilk entrikasını işte bu vaziyette çevirdiği rivâyet edilir; bu rivâyete göre Mustafa Paşa daha yoldayken şehzâde Bâyezid'e gizli bir mektup gönderip Selim'in sarayında kendisine daha faydalı olabileceğini bildirmiş ve Mağnisa'ya vardığı zaman sefâhat ve gaflet içinde bulduğu şehzâde Selim'in saltanat hırsını uyandırarak derhâl işe başlamıştır; Lala-Mustafa'nın Selim'e söylediği ilk sözleri Peçevî şöyle anlatır;

— Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın ve ekser-i mukarribî'nin ve ağavâtun, belki kibâr-ı vükelây-ı devletün meyilleri Sultan Bâyezid-Hân'adur; sizin-meşreb-i şerifinüz ayş-ü-işrete ve nüdemây-ı şîrin-kârân ile ülfete mâil olmağla fırsat buldukça Saâdetlû Pâdişâhı sizden tahvil itmek ve Sultan Bâyezid'i veliahd itmek ihtimâli vardur; buna vaktiyle tedbîr olunmazsa irâdet-Ullâh ile Saâdetlü Pâdişâh vefât idicek hâl mükedder olur; kimesneden muâvenet ihtimâli olmayıcak saltanat bu gaflet ile nice müyesser olur?

Şehzâde Bâyezid'i yoldan yazdığı mektupla kandırdıktan sonra Selim'i de Mağnisa'da işte bu sözlerle elde eden Lala-Mustafa bu iki yüzlü siyasetiyle her şeyden evvel bir kere Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın hesaplarını boşa çıkarmış ve ağzına atıldığı arslanın yularını derhâl eline almıştır! Şehzâde Selim'in en zayıf damarlarını oynatan bu sözlere karşı:

— İmdi göreyin seni, her nice bilürsen ve nice ma'kuul görürsen tedbir senündür! İnşâallâhu-Teâlâ taht müyesser olursa Vezir-i-a'zamluk senün baş hakkundur! dediği ve işte bu andan itibaren Lala'sına sonsuz bir entrika salâhiyyeti bahşettiği rivâyet edilir! Bu salâhiyyet üzerine Lala-Mustafa'nın ilk işi şehzâde Bâyezid'e bir mektup yazıp sarhoş ve sefih Selim'in gaflet içinde bastırılıp imhâsından kolay bir şey olamayacağını bildirmek olmuş ve bu mektubu Selim'e gösterdikten sonra Bâyezid'e yollamıştır! Tabiî bu vaziyette iki kardeş çarpıştığı zaman hangisi galip gelirse gelsin, her halde Lala-Mustafa muzaffer taraftan mutlaka mükâfatını alacak demektir: Göz diktiği mükâfâtın da Vezâret-i-uzmâ olduğunda ittifak edilir! Her iki şehzâde de onu kendisine tarafdar bilmektedir; bununla beraber Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın iltizâm ettiği Bâyezid'e karşı Lala'nın samimî olarak Selim tarafdarlığı ettiğinden de bahsedilir. Her halde bu vaziyette Bâyezid'in yüzde yüz aldatılmış olduğu muhakkaktır: Kahramanlığı nisbetinde safdilliği de meşhur olan şehzâde Bâyezid Lala-Mustafa'nın kurduğu tuzağa derhâl kapılmış ve hemen bir muvâfakat cevâbı göndermiştir! Lala'nın bu cevâbı açmadan Selim'e sunduğu rivâyet edilir! Gene Selim'e göstermek şartiyle Mustafa Paşa'nın

yeniden yazdığı ikinci yâhut üçüncü bir mektupla da şehzâde Bâyezid ağabeyisine bir hakâretnâme gönderip meydan okumaya dâvet edilmiştir! Bu teklifi de kabul eden zavallı Bâyezid'in Selim'e tumturaklı bir hakâretname ile bir kadın elbisesi, bir hotoz vesaire gönderdiği rivâyet edilir! Tabiî bunlar o devirlerin erkeklik hissine dokunup düşmanı ayaklandıracak şeylerdir! Şehzâde Selim Lala'sının tavsiyesiyle bütün bunları babasına gönderip kardeşinin hâlinden şikâyet etmiş ve rivâyete nazaran işte bunun üzerine Sultan Süleyman şehzâdelerin vilâyetlerini değiştirmiş yukarda gördüğümüz gibi Bâyezid'i Kütahya'dan Amasya'ya ve Selim'i de Mağnisa'dan Konya'ya nakletmiştir; her iki şehzâdeye nasihatçilikle birer vezir gönderilmesi de, gene yukarda gördüğümüz gibi, Bâyezid'in Amasya'ya gitmekten imtinâ etmesi üzerinedir. Bir rivâyete göre de Sultan Süleyman Bâyezid'in Selim'e gönderdiği hakâretnâmeyi alır almaz küçük oğluna bir nasihat mektubu yollamış, fakat Lala-Mustafa yollara koyduğu adamlarla pâdişâhın nasihatnâmesini ele geçirmiş ve getiren adamı da idâm ettirdikten sonra bu kabahati da Bâyezid'e yüklemiştir; her halde Lala-Mustafa Paşa'nın Istanbul-Amasya muhâberesini kestiği muhakkaktır: Tabiî bu vaziyet karşısında Sultan Süleyman küçük oğlu Bâyezid'in kendisine karşı da cephe alıp emirlerine itâat etmek istemediğine hükmetmiştir; o sırada Rumeli Kadı-askerliğinde bulunan Hâmid Efendi'ye bir gün pâdişahın şu sözlerle küçük oğlundan şikâyet ettiği bile rivâyet edilir:

— Bu kadar mektuplar gönderdüm ve hakk-ı übüvyet-ü-bünüvveti vâsıta ittüm: Büyük karındaşun ile hüsn-i zindegânî eyle diyü nasihatler ittüm; gâh tahvîf idüp gâh minnetler ittüm; müfîd olmadı; varan kapucularumuzu katlittmüş; mektuplarumuzu ateşe yakmış; bi-z-zarûrî asker ile üzerine varmamuz lâzım geldi!

İki tarafın hazırlıkları işte bu şerâit altında başlamış, Kanunî aldatıldığı için büyük oğlu Selim'e yardım etmiş, şehzâde Bâyezid aldatıldığı için kardeşini kolayca ezebilecek kuvvetler toplamış ve netice itibariyle Lala-Mustafa isminde bir devşirmenin çevirdiği dolaplar Anadolu'nun göbeğinde Türkü Türke kırdıracak fecî bir sahne kurulmasına sebeb olmuştur! — Şehzâde Bâyezid'in topladığı kuvvet 15-20 bin arasında gösterilir: Bunların bir çoğu Türkmen aşîretlerindendir; Bâyezid'in Amasya'dan hareketi bu senenin Receb=Nisan sonlarına müsâdif gösterilir. Buna mukabil büyük oğlunu iltizam eden Kanunî Anadolu Beylerbeyi Cenâbî-zâde Ahmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Solak-Ferhad Paşa, Maraş Beylerbeyi Lala-Ali Paşa ve Adana beyi Ramazan-oğlu Pîrî Paşa gibi bir çok ümerâya eyâlet askerleriyle şehzâde Selim'e yardım etmelerini emretmiş ve Bâyezid tarafdarı olan Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya itimâd etmediği için, üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa'yı da bunlara serdar tâyin edip Yeniçeri, topçu ve cebeci bölükleriyle 8 Mayıs=30 Receb Pazartesi günü yola çıkarmıştır: Tabiî bu suretle Selim'in maiyyetinde toplanan muntazam kuvvetler hem kemmiyet, hem keyfiyet bakımlarından Bâyezid'in topladığı halk ve aşîret kuvvetlerinden çok üstün demektir. — Amasya'dan hareket eden kardeşi Bâyezid'in Konya'ya doğru ilerlemekte olduğunu haber alan Selim 25 Mayıs=17 Şa'ban Perşenbe günü Konyadan çıkıp «Cem-bağı» denilen mevkide ordugâh kurmuştur: Bu mevkiin ismi, Fatih'in bedbaht oğlu şehzâde Cem'in Konya valiliği devrinden kalmadır. — Şehzâde Bâyezid ordusunun Konya önlerine vâsıl olup Selim'in ordusuyla karşılaşması işte bu 29 Mayıs=21 Şa'ban Pazartesi gününe müsâdiftir; bir rivâyete göre Bâyezid akşama doğru gelmiş olduğu için o gün harb olmamış ve her iki taraf da emniyet tertibatı ittihâz ederek geceyi hâdisesiz geçirmiştir. — Muharebenin bu gün başlamış olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir).

30 Mayıs=22 Şa'ban, Salı: Konya ovasında iki kardeş muharebesi.

(Bu gün şafakla beraber başlıyan harb harekâtı gün batıncaya kadar devam ettiği halde hiç bir netice elde edilememiş, yalnız Bâyezid'in şiddetli hamleleri karşısında Selim'in ordusundaki Karaman ve Adana askerleri pek çok telefâta uğrayıp bozulmuş oldukları için üstünlük Bâyezid tarafında kalmıştır. — Şehzâde Selim'i sevmiyen askerlerinin gönülsüz harbettikleri de rivâyet edilir).

31 Mayıs=23 Şa'ban, Çarşanba: Şehzâde Bâyezid ordusunun ric'ati.

(Bu gün erkenden Lala-Mustafa Paşa büyük şehzâde Selim tarafından bütün Beylerbeyleriyle sancak beylerine selâmlar götürüp harb esnâsında askerlerinin yağmacılığa kalkışmalarına meydan vermemelerini ve netice alınıncaya kadar harbedilmesini tebliğ edip hepsine ayrı ayrı mükâfatlar va'dedilmiştir: Tabiî böyle bir tebliğe lüzum görülmesi bir gün evvelki muharebede görülen gevşeklikle gayretsizliktendir. — Bu günkü muharebenin akşama kadar sürmeyip kuşluk vakti veyâhut öğle üzeri nihayet bulduğu rivâyet edilir: Bâyezid ordusunun ric'atine sebeb, karşı tarafın hem sayı, hem topçu üstünlüğüdür; bununla beraber şehzâde Bâyezid büyük bir bozguna uğramış değildir: Çok üstün ve muntazam kuvvetler karşısında kat'î bir netice almak imkânı olmadığı için ric'ate mecbur olduğu anlaşılmaktadır; bu neticenin karşı taraf için de bir çok telefâta mal olduğu muhakkaktır: Hattâ Ramazan-oğlu Pîrî Paşa ile Karaman Beylerbeyi Solak-Ferhad Paşa gibi mühim kumandanlar yaralanmış ve Ankara beyi Yahyâ Bey'le Tarsus beyi Ferruh Bey maktûl düşmüştür. — Şehzâde Bâyezid ric'at ederken Selim'in emriyle tâkip müfrezeleri sevkedilmişse de Bâyezidliler «Şehzâdelerine ve kimesneye el irişdirmemişlerdir». Sultan Bâyezid ordusunun tamamiyle mağlûb edilememiş olduğu işte bu mukâvemetle de sâbittir. — Lala-Mustafa Paşa'nın iki yüzlülüğünü şehzâde Bâyezid'in işte bu Konya muharebesinde anlamış olduğu rivâyet edilir,: Hattâ Amasya'ya avdetinde babasından affini istirhâm etmek için yazdığı mektupta Lala'nın kendisini nasıl aldatmış olduğundan uzun uzadıya bahsetmişse de bu mektup da bundan evvelkiler gibi Lala-Mustafa Paşa'nın yollara koyduğu «rehzenler» tarafından yakalanmış ve tabiî zavallı Bâyezid boşuna cevap bekledikten sonra babasının kendisini affetmek istemediğine hükmetmiştir!).

5 Haziran=28 Şa'ban, Pazartesi: Yarım kalan on üçüncü «Sefer-i Hümâyûn»: Anadolu vaziyetine karşı Sultan Süleyman'ın ordu başında Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(6 Haziran=29 Şa'ban Salı tarihi de rivâyet edilir. — Konya muharebesinde muvaffak olamıyan şehzâde Bâyezid Amasya'ya çekilmiş olmakla beraber, büsbütün bağlûb edilememiş olduğu için Anadolu vaziyeti henüz bütün vahâmetini muhâfaza etmektedir; hattâ şehzâde Bâyezid Amasya'ya varır varmaz yeniden asker toplamıya başlamıştır; her halde Konya muharebesinin tehlikeye nihayet vermediği muhakkaktır: Kanunî'nin hareketi işte bununla izah edilir. — Pâdişah Yeniçeri vesair Kapu-kullarıyla Rumeli ordusunu alarak Üsküdar'da ordugâh kurmuştur: Bütün vezirler Kanunî'nin maiyyetinde bulundukları gibi, Konya muharebesine kumanda eden üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa da harbden sonra Üsküdar'a gelmiştir. — Osmanlı menbâlarının bâzılarında Kanunî'nin şehzâde Bâyezid'e karşı ordu başında Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi «13 üncü Sefer-i Hümâyûn» gibi gösterilirse de, âsi şehzâdenin aşağıki fıkrada görüleceği vechile Anadolu'dan İran'a kaçması bu Sefer-i Hümâyun'un neticesiz kalmasına sebeb olmuş ve Sultan Süleyman bir müddet sonra Üsküdar'dan tekrar Istanbul'a dönerek ordusunu terhis etmiştir: Yukarda «13 üncü Sefer-i-Hümâyun»un yarım kalmış gösterilmesi işte bundan dolayıdır: 1566=973 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

7 Temmuz=1 Şevvâl, Cuma: Şehzâde Bâyezid'in on iki bin kişilik bir kuvvetle ve dört oğluyla beraber Amasya'dan İran'a hareketi.

(Yukarda «31 Mayıs» fıkrasında bahsi geçen af talebine cevap alamıyan şehzâde Bâyezid bir taraftan babasının bizzat sefere çıkmasından ve bir taraftan da şehzâde Selim'in Konya'dan Amasya üzerine hareketinden kuşkulanmış ve bütün bunlara mukâvemet imkânı kalmadığını anlıyarak ümerâsiyle istişâre ettikten sonra İran'a ilticâ etmek üzere Ramazan bayramının birinci günü Amasya'dan hareket etmiştir. Sultan Bâyezid'in Orhan, Abdullah, Mehmet, Mahmud ve Osman isimlerinde beş oğlu vardır: Âilesini ve en küçük oğlu Osman'ı Amasya'da bıraktığı halde diğer dört oğlunu beraber götürmüş ve bütün hazineleriyle kıymetli eşyalarını da almıştır; Amasya'da kalan harem kadınları içinde Mihrimâh, Hadice Ayşe ve Hanzâde isimlerindeki dört kızı da vardır. Muhâfız olarak yanına aldığı asker mıkdarı 12 bin kadar gösterilir: Bütün ümerâsı da kendisiyle beraber gitmiştir; şehzâdenin Amasya'dan gözyaşlarıyla ayrıldığı rivâyet edilir. — Bâyezid'in Amasya'dan hareketini haber alan Sultan Süleyman üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa'yı bir mıkdar kuvvetle şehzâde Selim'i takviye ederek müşterek bir tâkip hareketi yapmıya memur etmiştir: Selim Sıvas'a giderek Sokullu'yu orada beklemiş, fakat kardeşinin peşini bırakmak istemediği için Sıvas Beylerbeyi Ali Paşa ile Malatya beyi Mustafa ve Antep beyi Husrev Beyleri takibe göndermiştir; bu takipçilerle şehzâde Bâyezid takımının İran hududu civârında «Sa'd-çukuru/Saat-çukuru» denilen yerde karşılaştıkları rivâyet edilir: Burada çok şiddetli bir muharebe olmuş, Bâyezidliler takipçilerin ekserisini kılıçtan geçirmiş ve canlarını kurtarabilenler de:

— Kuskuna kuvvet, kamçıya bereket!

diye kaçışmıştır! Şehzâde Bâyezid işte bu muvaffakiyet sâyesinde kardeşine esir olmaktan kurtulup İran'a can atabilmiştir: Askerin, ümerânın ve halkın çok sevdiği talihsiz prens Erzurum önlerinden geçerken buranın Beylerbeyliğinde bulunan Ayas Paşa şehirden istikbâle çıkıp tâzimatını arzetmiş ve hattâ şehzâdenin suvâri kuvvetlerine lâzım olan bir kaç yük nal, mıh vesaireyi de derhâl verdirmiştir: Paşa'nın bu hareketi tabiî o zamana kadar almış olduğu emirlere mugayirdir; onun için şehzâde Bâyezid Kağızman üzerinden İran hududuna girdiği sırada Pasin ovasına kadar gelmiş olan şehzâde Selim Diyarbekir'e çekildikten sonra Ayas Paşa'yı celbettirip emir dinlememiş ve kardeşine yardım etmiş olduğundan dolayı Lala-Mustafa Paşa'nın iğvasiyle idâm ettirmiştir: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Şehzâde Bâyezid Erzurum ve Kağızman üzerinden İran'ın «Erivan/Revan» eyâletine girmiş ve bu vilâyetin valiliğinde bulunan «Şâh-kuli-Sultan»a adam gönderip ilticâsımn İran şâhı Birinci Tahmâsb'a arzedilmesini istemiştir: Şâh-Kuli Osmanlı şehzâdesini hürmetler ve tâzimlerle karşılamış ve bir taraftan da vaziyeti derhâl şâha bildirmiştir; bu sırada Tahmâsb-Şâh'ın pâyıtahtı olan Kazvin'de olmayıp Esterâbâd taraflarında bulunduğu hakkında bir rivâyet olduğu gibi, şehzâdenin ilticasını Kazvin'de haber almış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Her halde Tahmâsb'ın bu haberden çok memnun olduğu ve bu sâyede Osmanlılardan bir takım şeyler koparmak ümidine düştüğü muhakkaktır; onun için derhâl şehzâdeye ümerâsından Hasan-Beg-Ustaclu riyâsetinde bir hey'et gönderip Kazvin'e dâvet etmiştir. — Gerek Konya muharebesinde, gerek «Saat-çukuru» harbinde hükûmet kuvvetlerinin kat'î bir muvaffakiyet kazanamıyarak Bâyezid'in İran'a ilticâsına meydan vermesi ve bu suretle devletin başına İkinci Bâyezid devrindeki Cem vak'asını hatırlatacak bir gaile açılması askerin gönülsüz harbetmiş olmasıyla izah edilir:

«Emmâ bu dahî mukarrer idi ki askerin ekseri cengde nev'â tekâsül üzre hareket ittiler: Biri bu ki iki asker bile İslâm askeri ve şehzâdeler dahî pâdişahzâdeleri olan kim nev'-i âhara

münkalib ola dirlerdi. Egerçi ser-asker olanlardan taksir olmadı emmâ asker ittiği cengi zarûrî iderler idi. Sebeb ol idi ki bu muharebeler kemâ-hüve-l-maksûd netîce virmedi».

Hattâ şehzâde Bâyezid İran'a girdikten sonra bile gerek kendisinin, gerek Anadolu'daki tarafdarlarının muhtemel hareketlerine karşı askerî ve siyasî tedbirler ittihâz edilmiş, Kırım hanıyla Arabistan beylerine şiddetli emirler verilmiş, tenkil ve tâkip muharebelerinde yararlık gösteren kumandanlardan Malatya sancak beyi Mustafa Bey Erzurum Beylerbeyliğine ve Antep sancak beyi Husrev Bey de Pasin beyliğine tâyin edilmiştir; bundan başka şehzâde Selim'le Sokullu-Mehmet Paşa'nın ve Adana beyi Ramazan-oğlu Pîrî Paşa'nın Haleb'de kışlıyarak vaziyeti kollamaları emredilmiştir. — Bu sırada Lala-Mustafa Paşa'nın vaziyeti de ayrı bir mesele şeklini almıştır: Şehzâde Bâyezid'in ısyânında bu kurnaz ve harîs adamın oynadığı gizli rollerden nihayet haberdâr olduğu rivâyet edilen Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa Kanunî'ye meseleyi anlatıp Mustafa Paşa'yı Selim'in lalalığından azlettirerek Rumeli'de bir sancak beyliğine yollamışsa da şehzâdenin şefâati üzerine Tımışvar Beylerbeyliğine tâyin edilmiş ve biraz sonra gene şehzâde Selim'in gösterdiği lüzum üzerine Bâyezid'in muhtemel hareketilerine karşı Tımışvar'dan Van Beylerbeyliğine naklolunmuştur. Ondan açılan Lalalık makamına da «Tütünsüz-Hüseyn Paşa» tâyin edilmiştir. Bu adamın mevki hırsı uğrunda döktürdüğü Türk kanlarından dolayı ne fecî bir mes'ûliyyet altında bulunduğunu Peçevî şöyle anlatır:

«Lala'nın böyle bir fitne-i âzîme îkaazından mülâhazası Sultan Selim taht-ı saâdet-bahta geçtiği gibi Vezir-i-a'zam olmak idi: Cenâb-ı Rabb-ül-Mücîb ol devleti ana rûzî ve nasîb itmedi. Pâdişâh-i mağfurun asr-ı şeriflerinde bundan ziyâde kesr-i ırz-ı saltanat vâki olmamuşdur ve bu sebeb ile ehl-i İslâmdan bu kadar âdem telef oldu»!

Şehzâde Selim hudut vilâyetlerinin beylerine sulhün ihlâline sebeb olmamak için İran topraklarına tecâvuzdan ictinâb etmelerini emrettikten sonra babasının iradesi mucibince kış mevsimini geçirmek üzere Sokullu-Mehmet Paşa ile beraber Haleb'e gitmiş ve bahara kadar orada kaldıktan sonra eyâlet merkezi olan Konya'ya dönmüştür).

Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'nın Avlonya seferi.

(Yaz başlarında 88 gemilik bir donanmayla Istanbul'dan hareket eden Piyâle Paşa'nın bu Akdeniz seferi bir kontrol hareketi mahiyetindedir; Modon önlerine geldiği zaman bir Malta gemisini zapteden Kapdan Paşa bu geminin efrâdından Avrupa devletlerinin büyük bir donanma hazırlamakta olduklarını, şimalî Afrika'daki Arap şeyhlerinin de Türklere karşı Frenklerle ittifak ettiklerini ve Trablusugarb'a karşı bir sefer açılacağını haber alıp derhâl Istanbul'a bildirmiş ve bunun üzerine emrindeki donanma on gemiyle takviye edilerek mevcudu 98 gemiye çıkarılmıştır. — Modon'dan Avlonya'ya giden Piyale Paşa Akdeniz'i tarassud altında bulundurmuşsa da hiç bir düşman hareketine tesâdüf edemediği için Kasım iptidasında Istanbul'a avdet etmiştir. —-Bu sırada Trablusugarb Beylerbeyi Turgud Paşa da düşmanın bahara doğru Trablus'a taarruz edeceğini bildirmiş olduğu için donanma mevcudunun bahara kadar 120 gemiye çıkarılması emredilmiştir).

1559=967

24 Teşrinisâni=23 Safer, Cuma: Şehzâde Bâyezid'in Kazvin'e muvâsalatı.

(11 Muharrem 967=13 Teşrinievvel-1559 Cuma ve 13 Rebî'ül-âhir 967=12 Kânunusâni 1560 Cuma günleri de rivâyet edilirse de gün ismi birincisinde Perşenbe ve ikincisinde de Pazartesi

gösterilir: Bunların ikisi de yanlıştır. — Yukarda 1559=966 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, takipçilerin elinden kurtulan şehzâde Bâyezid o sırada İran'a tâbi olan Erivan eyâletine girmiş, bu vilâyetin valiliğinde bulunan Şâh-kuli-Sultan tarafından hürmetle karşılanıp bir saraya misafir edilmiş ve vaziyet derhâl İran şâhı Birinci Tahmâsb'a arzedilmiştir: Sultan Bâyezid şâhın cevabını işte burada beklemiştir. Birinci Tahmâsb'ın bu ilticâdan çok memnun olduğu ve hattâ ümerâsına:

— Bu bize Elkas'a ni'm-el-bedel Cenâb-i Bârîden bir atıyye-i azîmedür!

dediği rivâyet edilir: Bu tarihten 12 sene evvel Tahmâsb-Şâh'ın âsi kardeşi Elkas-Mirzâ'nın Kanunî Sultan Süleyman'a ilticası için 1547=954 vukuâtının son fıkrasına bakınız. İran şâhı Osmanlı şehzâdesinin istikbâline ümerâsından Nizâmüddin Hasan-Ustaclu ile Âzerbaycan valisi Gıyâsüddin-Atâullâh'ı göndermiş ve şehzâdenin kendisinden bir evlât muâmelesi göreceğini ve ayni zamanda affine de delâlet edeceğini bildirip Kazvin'e dâvet etmiştir: İkinci bir riayete göre de şâh şehzâdeyi Tebriz'e dâvet edip orada beklemiştir; fakat birinci rivâyet daha doğrudur. — Çok parlak merâsimle Kazvin'e giden Osmanlı şehzâdesi Tahmâsb-Şâh'la kucaklaşıp öpüşmüş, saraya girerken başına altın, inci, firûze, yâkut vesaire dolu otuz tabak «saçu» saçılmış, İran şâhı Osmanlı prensinin kavuğuna kendi eliyle çok muhteşem bir murassâ sorguç takmış ve bu ilk mülâkattan kendisine tahsis edilen saraya dönerken de altın eğerli dokuz at hediye edilmiştir. — Şehzâdenin şâha verdiği muhteşem ziyâfet bundan beş gün sonradır: Osmanlı medeniyetiyle servetinin İran'dan üstün olduğunu göstermek istiyen Sultan Bâyezid Birinci Tahmâsb'ın güzergâhına kadife ve ipek kumaşlarla giranbahâ şallar döşetmiş, ondan daha muhteşem saçular saçtırmış, bir murassâ kılıç, bir murassâ hançer, keseler dolusu altın ve gümüş, «hokka hokka inci ve elmas», bin elbiselik ipekli ve sırmalı kumaş haşaları altın işlemeli elli at ve gümüş eğerli 10 Arap atı hediye etmiştir! — Bu ziyâfette Osmanlı atlılarının İran şâhı şerefine harb oyunları yaparak gösterdikleri hünerlerle İranlıları hayretler içinde bıraktıkları rivâyet edilir: Hattâ bir rivâyete göre de şehzâde Bâyezid'in ümerâsından Kuduz-Ferhad Bey bu oyunların ciddîleştirilmesini ve fırsattan istifâde edilerek İran tahtının zaptedilivermesini efendisine teklif etmişse de şehzâde Bâyezid bir daha böyle bir şey söyliyecek olursa derhâl kendisini idâm ettireceğinden bahsederek Ferhad Bey'i tehdid ve tekdir etmiştir! Bâyezid'in maiyyetinde 12 bin kişilik bir kuvvet mevcud olmakla beraber, bilhassa Birinci İsmail ve Birinci Tahmâsb devirlerinde Safavî hâkimiyyeti Türk ve Türkmen kuvvetlerine istinâd ettiği için bu kadar çılgınca bir teşebbüsün mevzûubahs olup olmadığı pek belli değildir ve hattâ bâzı menbâlara göre bu rivâyetin aslı yoktur; her halde muhakkak olan nokta, böyle bir hareketi misafirlik an'anesine ihânet sayan şehzâdenin kat'iyyen kabul etmemiş olduğudur. Bir rivâyete göre de Kuduz-Ferhad'ın bu teklifi İranlılar arasında şâyi olmuş ve hattâ bundan dolayı Birinci Tahmâsb bir kaç gün sonra şehzâdeyi iâşe ve masraf külfetlerinden vikâye bahânesiyle maiyyetindeki kuvvetlerin dokuz bin kadarını İran'ın muhtelif taraflarındaki hanlarla aşîret beylerine misâfir olarak dağıtmak mecburiyetinde kalmıştır! Bu kuvvetlerin mühim bir kısmı Türkmen aşîretlerindendir: Ayni aşîretler İran'da da mevcud olduğu için Türkmenler kendi oymaklarına misâfir edilmişlerdir; bu muâmelenin de şehzâde Bâyezid'in maiyyetindeki beyleri kuşkulandırdığı rivâyet edilir! Her halde şehzâdenin elinde ancak üç bin kişi kadar bir kuvvet kalması İran şâhına geniş bir nefes aldırmış demektir. — Bu vaziyetten itibaren şâhın artık yegâne endişesi Türkiye cihetindendir: Fakat Sultan Bâyezid'in İran'da bulunması Kanunî ile oğlu Selim'in de uykularını kaçıracak tehlikeli bir vaziyettir; işte bundan dolayı şahla pâdişah arasında derhâl bir muhâbere kapusu açılmış, Kazvin'le Istanbul arasında elçilerle nâmeler mekik dokumıya başlamıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

1560=967

12 Şubat=15 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Şehzâde Bâyezid'in Kazvin'de hapsi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, İran'a ilticâ eden şehzâde Bâyezid'in maiyyetindeki on iki bin kişinin dokuz bin kadarı muhtelif hanlarla aşîret beylerine misafirlik bahânesiyle dağıtılıp şehzâdenin maiyyetinde ancak üç bin kişilik bir kuvvet bırakıldıktan sonra meselenin siyasî cephesine ait hummâli bir faaliyet başlamıştır: iki taraf arasındaki muhâbere kapusu Kanunî Sultan Süleyman'la şehzâde Selim'in Tahmâsb'a gönderdikleri elçiler ve nâmelerle açılmış ve ondan sonra uzun bir müzakere ve muhâbere devresi başlamıştır. Kanunînin ilk talepleri şehzâde Bâyezid'in maiyyetinde bulunan müşevviklerinden üç kişinin idâmı, diğerlerinin hapsi ve o zavallı şehzâdenin de Türkiye'ye teslimidir: Fakat elçilere verilen şifahî ve gizli tâlimâtta Bâyezid'in dört oğluyla beraber idâmı taleb edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Diğer bir rivâyete göre de Bâyezid'in yalnız iâdesini istemiş olan Kanunî'nin bu idâm talebinden haberi yoktur ve bu gizli entrika şehzâde Selim'in adamları tarafından çevrilmiştir; her halde bu nokta biraz karanlıktır: Aşağıda 1561=969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. Şah-Tahmâsb'ın «Tâbût-Ağa» isminde bir elçiyle hem Kanunî'ye, hem şehzâde Selim'e verdiği cevaplar, aldığı tekliflerden daha ağır ve daha fecîdir: Bu cevaplarda o müdhiş teklifler ustalıklı ifâdelerle kabul ediliyor ve Tâbût-Ağa da şifahî müzâkerelerinde bu kanlı hizmete mukabil Bağdad vilâyetinin İran'a iâdesini istiyordu! Peçevî bu noktayı da şöyle anlatır:

«Mezkûr elçi koca fertût, ya'nî Tâbût-Ağa bu mukabelede Bağdad'ı bizzât Saâdetlü pâdişah'dan istemiş. Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa:

— Anun cevâbı bendedür, taşra çıkun ve cevâbunuz alun! dimiş, ve elçiyi dil ile ziyâde ta'zîr itmiş:

— Şâhunuz âdâb-ı saltanatı riâyet idüp nâmesinde bir nâ-ma'kuul kelâm yazmamış: Ya sen ne küstâhsun, bi-l-müşâfehe bu kelâm lisânuna getürürsün! Bu bâbı bilmez müsün? Öyle evzâ' ziyâde haviden ve zarûretden sadır olur. Bizim şehzâde Bâyezid'den ve pâdişahunuzdan ne korkumuz ve ne bâkimüz vardur ki anun içün mülk virmek irtikâb oluna? Bir iki yıl ısyân alemin kaldurdu ve ictimâ'ı usât-u-buğât içün tabl-u-nefîrler çaldurdu: Yumlu nâmında Anadolu'nun bir kaç eşkıyâsını ve Zülkadriyye ve Bozok Türkmânundan bir iki bin bî-ser-ü-pâsm ancak uydurabildi; pâdişâh kullarından ve ulûfe ve dirliğe mutasarrıf olanlarından bir âdem uydurmağa kaadir olmadı. Belki evvelden Saâdetlü pâdişâh hidmetine tâyîn ittüğü kulları dahî ısyân ittiğü gibi rûgerdân olup âstân-ı pâdişâh-ı adû-sitâna geldiler. Şâh inâd ittüğü takdirde mâbeynde akdolunan ittihâd-u-dostî adâvet-ü-düşmenîye mübed'del olup pâdişâh-ı dindâr eski bildüğünüz hasm-i adû-şikârdür, bi-fadl-illâh-i-Teâlâ varup elünüzden hâh-nâ-hâh almağa kaadirdür; emmâ muhâlefet olunmadığı takdirde te'kîd-i muhabbet-ü vedâd-ı bâis-i izdiyâd-ı hulûs-u-sedâd içün nice in'âm-u-ihsân, belki bir genc-i-şâygân atıyye ve ihsân itseler câizdür!

diyü cevâb virdükten sonra... hedâyây-ı mülûkâne-i lâika ve akmişe ve emtia-i fâika ile cânib-i şâha irsâl olundular».

Bu fıkradan anlaşıldığına göre Bağdad talebi reddedilmiş, bir sürü tehditler savrulmuş ve pâdişahın arzusu yerine getirildiği takdirde bir vilâyet yerine bir hazine bağışlanacağı bildirilmiştir! Tabiî bu suretle zavallı şehzâde Bâyezid'le dört oğlu iğrenç bir pazarlık mevzuu olmuş demektir! Bu çirkin pazarlıkta iki taraftan hiç birinin şerefli bir rol oynamadığı muhakkak olmakla beraber, devlet ve memleketinin emniyet ve selâmeti nâmına son iki

oğlundan birini daha fedâ etmek mecburiyetinde kalan Kanunî'nin Fatih devrinde tertib edilen Kanun-nâme'ye uygun olan talebi, Birinci Tahmâsb'ın şeref ve haysiyyetine ilticâ edip canlarını kendisine emânet etmiş bir takım mültecilerin kellelerini pazara çıkarmasından çok hafiftir! — Bu gidiş gelişlerle gizli müzakerelerden gittikçe kuşkulanan şehzâde Bâyezid ümerâsının bir gün bir içtimâ akdettikleri rivâyet edilir: Eğer bu rivâyete inanmak câizse, o gizli toplantıda Birinci Tahmâsb'ın üzerine hücum edilip öldürülmesine ve bu suretle hâsıl olacak kargaşalıktan istifâde edilerek, Şirvan ve Gürcistan taraflarına doğru kaçılmasına karar verilmiştir! Fakat bu karar gizli kalmamış, ictimâa iştirâk edenlerden Trabzonlu Arap-Mehmet, Nişancı-Mustafa-Çelebi ve Kara-Uğurlu isimlerinde bir takım hâinler şâhın ümerâsından Hasan-Beg-Ustaclu'yu meseleden haberdâr etmişlerdir! Bir rivâyete göre de günün birinde Tahmâsb-Şâh Sultan Bâyezid'le beraber bir bahçede gezerken Arap-Mehmet bir aralık şâhın kulağına fısıldıyarak:

— Zinhâr şâhum gaafil olman: Pederine ve birâder-i mihterine âk olan bu nûyîn-i bed-âyîn bir iki tüfeng-endâza tenbîh itmiş ve size bir zahm-i cangâh irişdirmeğe hezâr istimâlet ve va'deler virmiş!

dediği için bir rahatsızlık bahâne eden şâh oradan çekilip gitmiş ve şehzâdenin maiyyetinden biri bu sözü işitip efendisine yetiştirdiği için Arap-Mehmet'le arkadaşları Sultan Bâyezid'in emriyle derhâl idâm edilmiştir. Tabiî artık şehzâdeyle şâhın arası iyice açılmış, arada emniyet kalmamış ve hattâ Birinci Tahmâsb ertesi gün Sultan Bâyezid'in ikametgâhını ahaliye taşlatmıştır! Halkın hücumuna karşı içerde tertibât alındığı sırada şâhın adamlarından iki kişi geldiği rivâyet edilir: Bunlar özür dileyip taşkınlık edenlerin tecziye edileceklerini arzetmişler ve hattâ ertesi gün için şehzâdeyi bir ziyâfete dâvet etmişlerdir! O gün Sultan Bâyezid ziyâfete giderken Şâhın adamları birdenbire üstüne saldırmış, mukâvemet eden maiyyet efrâdı öldürülmüş ve zavallı şehzâde yakalanıp hapsedilmiştir! Bu vak'a üzerine Bâyezid'in dört oğlundan her biri Safavî ümerâsından birine teslim edilerek babalarından ayrılmış oldukları gibi, Kazvin'de bulunan bin küsur Türk askeri de kâmilen kılıçtan geçirilmiştir: Taşralara dağıtılmış olan askerlerden de beş bin kişi öldürüldüğü rivâyet edilir. Şehzâde Bâyezid hapsedildikten sonra bütün eşyâsiyle hazineleri zaptedilmiştir! — İran şâhı bu iğrenç vak'adan sonra bile şehzâdeye tatlı diller dökmekte mahzur görmemiş ve hattâ kendisini halkın hücumundan kurtarmak için hapsettiğinden bahsetmiştir! — Aşağıda 1561=969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Mart=4 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Avrupa hıristiyan donanmasının Cerbe adasında demirlemesi.

(Cerbe=Gerbo/Dscherbe/Djerba adası Tunus'la Trablusugarb arasındaki Gabes körfezinde, sahilden dar ve sığ bir boğazla ayrılan münbit bir adadır: Büyük bir askerî ehemmiyeti olan ve hattâ Akdeniz hâkimiyyetinin en mühim üslerinden sayılan bu küçük adanın mesahası 540 kilometre murabbaından ibarettir; bu ada, Osmanlı tarihlerinde «Cerbe vak'ası» denilen ve Garp menbâlarında da akisler bırakan bir Türk menkabesiyle meşhurdur: Vaktiyle Turgud-Reis korsanlık ederken sekiz gemilik filosiyle buranın limanında büyük bir Hıristiyan donanmasının ablukasına uğramış ve bu uzun ablukanın sonlarında teslim olması beklenirken Cerbe'de akan bir ırmakla limanın arasında kanal açarak gemilerini geçirip düşmanın haberi bile olmadan çekilip gitmiye muvaffak olmuştur! Turgud çekildikten sonra düşman donanmasının bir müddet daha teslim beklediği ve ancak şanlı Turgud'un başka taraflara yaptığı baskınlar üzerine gafletinden uyandığı rivâyet edilir! Turgud-Reis Trablusugarb Beylerbeyi olduktan sonra Cerbe'yi hükmü altına alıp buraya hâkim olan Arap şeyhini haraca bağlamış ve adayı iyice tahkim etmiştir. Turgud-Reis'in Trablusugarb ile Cerbe'ye hâkim

olması Avrupa sâhillerini mütemâdi bir tehdid altında bulundurduktan başka, Malta Şövalye teşkilâtiyle İspanya krallığını daimî bir tehlike karşısında bırakmaktadır: Bu seferki Akdeniz Hıristiyan ittifakının en mühim sebebi işte bu vaziyette gösterilir. — Bu ittifaka papalık, İspanya krallığı, Toskana büyük.dukalığı, Ciniviz cumhuriyeti ve diğer bir takım İtalya hükûmetleriyle Malta Şövalyeleri iştirâk etmiş, bunların hepsi gemiler ve askerler vermiştir: Hattâ Almanya'dan, Fransa'dan ve Monako'dan bile asker alınmıştır; bu suretle toplanan 200 gemilik muazzam donanmaya otuz bin kişilik bir ihrâc ordusu da yüklenmiştir. Donanma kumandanlığına artık çok ihtiyar olan meşhur Andrea Doria'nın yeğeni Giovanni Andrea Doria ve ordu kumandanlığına da İspanyol asilzâdelerinden «Don Alväro de Sandi» tâyin edilmiştir: Bu büyük seferin başkumandanlığında da Sicilya umumî valisi ve Medina-Coeli dukası «Jean de la Cerda» isminde bir kahramanlık meraklısı vardır! Seferin hedefi, Trablusugarb'ın Turgud-Reis'den alınmasıdır! Fakat Turgud Paşa bütün bu hazırlıkları daha ilk günlerinden itibaren tâkib etmiş ve hattâ vaziyeti Istanbul'a da bildirmiştir: Yukarda 1559=966 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Avrupa hıristiyan devletlerinin böyle bir sefer açmaları bir taraftan İspanya kralı İkinci Philippe'in teşebbüslerine ve bir taraftan da doğrudan doğruya tehlike altında kalan Malta Şövalyelerinin istimdâd edip durmalarına atfedilir: Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos=Charles-Quint artık ihtiyarlayıp yıpranmış, Katolikliğe karşı Protestanlığın ve Avrupa hıristiyanlığına karşı Türklüğün zaferleri karşısında nihayet aczini anlamış ve 1555 senesi 25 Teşrinievvelinde İspanya ile Holânda ve Belçika'yı oğlu İkinci Philippe'e ve 1556 senesi 27 Ağustos tarihinde de Almanya imparatorluğunu kardeşi Birinci Ferdinand'a terkedip bir manastıra kapanmıştır! Tabiî bu vaziyet üzerine artık Avrupa'nın o yarım-yamalak birliğinden de eser kalmamış demektir; bununla beraber hâlâ İkinci Philippe Akdeniz'de ve Birinci Ferdinand da Avrupa'da hegemonya peşindedir: Bu seferki Trablusugarp teşebbüsü, İkinci Philippe'in işte bu sevdâsından doğmuş bir harekettir. — Hıristiyan donanması bir çok fırtınalara uğramış, Malta önlerine gelinceye kadar bocalayıp durmuş ve bir taraftan da sâri hastalıklar çıkması bir iki bin asker cesedinin denize atılmasıyla neticelenmiştir: Sağ kalanların da perişan bir halde bulundukları rivâyet edilir! Bu vaziyette Turgud Paşa gibi yıllardanberi Avrupa hıristiyanlığını titretmiş bir kahramanın elinden Trablusugarb'ı almıya kalkışmanın nasıl bir çılgınlık olacağı düşünüldüğü için o sevdadan vazgeçilerek çok mühim bir deniz üssü olan Cerbe adasına dümen çevirdiği hakkında bir rivâyet vardır; diğer bir rivâyete göre de Hıristiyan donanmasının buraya gelmesi su almak içindir ve bu maksatla sahile çıkanlar mukâvemetle karşılaştıkları için Trablus'dan vazgeçilerek Cerbe adası hedef ittihâz edilmiştir: Bu rivâyetlerin her ikisi de doğru olabilir).

7 Mart=9 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Düşman donanmasının Cerbe adasına asker ihracı.

(Çok şiddetli bir rüzgâr ve fırtınadan dolayı donanmanın muvâsalatından ancak beş gün sonra karaya asker dökülebildiği rivâyet edilir).

12 Mart=14 Cumâda-l-âhire, Salı: Cerbe kalesinin teslimi.

(Kalede bulunan pek cüz'î bir kuvvet ancak bir kaç gün müdafaa edebilmiş; bu müddet zarfında bir kaç müsâdeme olmuş ve nihayet Turgud Paşa'ya tâbi olan Arab şeyhi bundan bir gün evveline tesâdüf eden 11 Mart=13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü müdâfilerin eşyaları ye silâhlarıyla çekilebilmeleri şartiyle teslim teklif etmiştir. Düşman bu teklifi memnuniyetle kabul ettiği için müdâfiler çekildikten sonra bugün kale teslim edilmiştir. Buradaki Arab şeyhi nazarında müslüman Türklerle hıristiyan Avrupalılara vergi vermek arasında hiçbir fark olmadığı rivâyet edilir: Hattâ şimalî Afrika'nın bir çok Arab şeyhleri de bu sırada Türklere

karşı hıristiyanlarla ittifak etmişlerse de Turgud Paşa'nın kaahir pençesi altında ihânetlerini mühim bir hareket şekline sokamamışlardır! — Cerbe kalesinin teslimi için 14 Mart=16 Cumâda-l-âhire Perşenbe tarihi de rivâyet edilir. — Bu mühim üssü eline geçiren Hıristiyan ordusu adayı derhâl tahkime başlamıştır).

4 Nisan=8 Receb, Perşenbe: Türk donanmasının Akdeniz seferine hareketi.

(Barbaros'un ölümünden itibaren Türk donanması sefere çıkarken Beşiktaş'daki türbenin önünde toplanıp dinî ve askerî merâsim yapıldıktan sonra oradan hareket etmek an'ane hâline geldiği için, Piyâle Paşa kumandasındaki 120 gemilik donanma bu gün o mânevî merkezinden hareketle Akdeniz'e doğru açılmıya başlamıştır. — Yukarıki fıkralarda gördüğümüz düşman hareketlerine karşı donanma hazırlanması hakkındaki karar için 1559=966 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Osmanlı donanması Istanbul'dan cenubî Mora'daki Modon üssüne gitmiş ve orada Rodos beyi Kurdoğlu Ahmed Bey'le Midilli beyi Mustafa Bey de gemileriyle gelip iltihak etmişlerdir).

1 Mayıs=5 Şa'ban, Çarşanba: Türk donanmasının Modon'dan hareketi.

(Modon üssünde bâzı levâzım tamamlandıktan ve son hazırlıklar da ikmâl edildikten sonra Malta üzerine hareket edilmiştir).

7 Mayıs=11 Şa'ban, Salı: Türk donanmasının Malta önlerine muvâsalatı.

(Malta'ya taarruz edilmiş, yanındaki küçük Gazzo adası yağma ve tahrib edilmiş, esirler ve ganîmetler alınmış ve bu sırada Turgud Paşa'nın Trablusugarb'dan gönderdiği bir gemi düşman donanmasının hâlâ Cerbe adasında bulunduğunu bildirmiştir. — Piyâle Paşa donanmasına lüzumu kadar su aldıktan sonra Cerbe'ye doğru hareket etmiştir).

14 Mayıs=18 Şa'ban, Salı: Türk denizciliğinin en şanlı menkabelerinden Cerbe zaferi.

(Donanmanın Cerbe önlerine bundan bir gün evvel 13 Mayıs=17 Şa'ban Pazartesi günü akşama doğru yaklaştığı ve bunun üzerine düşman donanmasında müdhiş bir heyecan başlayıp:

— Türkler geliyor!

diye umumî bir kargaşalık ve şaşkınlık olduğu rivâyet edilir! — Bununla beraber başkumandan vaziyetinde bulunan Medina-Coeli dukası intizâmı iâde etmiş ve Türk donanmasına karşı harb nizâmı alarak Piyâle Paşa'nın büyük bir şiddetle başlıyan topçu ateşine mukabele etmiştir. Bu ilk top düellosundan sonra Türk donanmasının ikiye ayrılarak yaptığı ustalıklı manevra düşman donanmasını darmadağın etmiş, bir kısmı adanın arkasındaki kanala kaçmış bir kısmı yakılmış ve nihayet bir kısmı da zaptedilmiştir! Akdeniz tarihinin en mühim vak'alarından olan bu parlak zafer bâzı düşman amiralleriyle kapdanlarının yakalanmasını da temin etmişse de, başkumandan Medina-Coeli harbin sonlarına doğru birkaç gemiyle İtalya'ya kaçıp canını kurtarmıya muvaffak olmuştur: Bu adamın kahramanlık meraklısı olduğu rivâyet edilir; bilhassa Cerbe adasını iki yüz gemilik bir donanma ve otuz bin kişilik bir orduyla bir avuç muhâfızının elinden bir kaç gün içinde alıvermesi bu merakını büsbütün arttırmışsa da, kendi kuvvetlerinin yarı nisbetinde olan Türk donanmasının önünde artık o sevdâdan vazgeçip ortadan kayboluvermiştir! Düşman zâyiâtının irili ufaklı 70 gemi kadar olduğu rivâyet edilir; 19 gemi de zaptedilmiştir — Bu

muharebeye meşhur «UIuc/Kılıc-Ali-Reis» de iştirâk etmiştir. — Barbaros merhumun Preveze zaferiyle başlıyan Akdeniz Türk hâkimiyyeti Piyâle Paşa'nın bu Cerbe zaferiyle büsbütün sağlamlaşmıştır. — İhtiyar amiral Andrea Doria'nın Cerbe vak'asını işittiği zaman çok sarsıldığını, kiliseye gidip gözyaşları döktüğü ve hattâ bu senenin 25 Teşrinisâni tarihine tesâdüf eden ölümünün işte bu yüzden olduğu rivâyet edilir! — Hıristiyan donanmasının mahvolması, Cerbe adasında ve Don Alvaro de Sandi kumandasında bulunan kara ordusunun kaleye kapanıp müdafaa vaziyetine geçmesiyle neticelenmiştir. — Piyâle Paşa büyük zaferini derhâl Trablusugarb Beylerbeyi Turgud Paşa'ya bildirmiş ve çok müstahkem olan Cerbe kalesinin muhâsarasına iştirâk için o da kara yolundan ilerlemive başlamıştır).

28 Mayıs=3 Ramazan, Salı: Cerbe kalesinin muhâsarası.

(Muhâsaranın bu gün başlaması Turgud Paşa'nın beklenmesindendir: Büyük kahraman bu gün kara yolundan Cerbe hizâsına gelmiş olduğu için muhâsara harekâtı derhâl başlamıştır).

30 Temmuz=7 Zülka'de, Salı: Cerbe kalesinin fethi.

(Don Alvaro de Sandi kumandasında İspanyol, İtalyan, Alman ve Malta askerlerinden çok mühim kuvvetlerin müdafaa ettiği Cerbe kalesi tahkimâtının kuvvetinden dolayı yukarıki fıkrada gördüğümüz muhâsara tarihinden itibaren tam 63 gün mukâvemet edip nihayet bu gün sukut etmiştir. Kaleyi muhâsara eden Türk kuvveti 14 bin gösterilir. — Rivâyete nazaran Don Alvaro bu gün sabaha karşı bir sandalla İtalya'ya kaçarken yakalanıp esir edilmiş ve işte bunun üzerine yapılan umumî hücum kalenin fethiyle neticelenmiştir. — Gerek şimalî Afrikada, gerek Akdeniz'de askerî vaziyetini çok sarsan bu neticeden dolayı İspanya kralı İkinci Philippe'in son derece müteessir olduğu rivâyet edilir).

1560=968

27 Eylül=6 Muharrem, Cuma: Muzaffer donanmanın Cerbe'den Istanbul'a avdeti.

(Cerbe zaferi Istanbul'a bir harb gemisiyle bildirilmiş ve bu gemi büyük bir düşman bayrağını suların üstüne sarkıtarak pâyıtahta gelmiştir: Donanma gelinceye kadar nes'e içinde çalkanan Istanbul'da Piyâle Paşa şerefine çok parlak merâsim yapıldığı rivâyet edilir. Kanunî Sultan Süleyman muzaffer donanmasının gelişini Topkapı sarayının sâhilindeki köşke inerek seyretmiş, sâhilleri dolduran ahali kahraman denizcileri alkışlamış, pâyıtahtın içi bir bayram halini almıştır Düşmandan zaptedilen 19 Kadırga direksiz ve dümensiz çekilerek getirildiği gibi salipli ve resimli hıristiyan bayrakları da sulara sarkıtılarak teşhir edilmiştir Don Alvaro de Sandi ile deniz ve kara muharebelerinde esir edilen diğer düşman amiralleriyle generalleri Piyâle Paşa'nın gemisinde getirilmişler ve bunlar Istanbul sokaklarından geçirildikten sonra hapsedilmişlerdir. — Piyâle Paşa huzura kabul edilip pek çok iltifâta mazhar olmuşsa da, iki sene evvel terfi ettiği beylerbeyliğinde kıdemi olmadığı için kendisine vezâret pâyesi verilememiş, yalnız şehzâde Selim'in kızı Gevher-Han verilerek Osmanlı hânedanına Damad olması takarrür etmiştir; bu münasebetle pâdişahın paşaya bir çok ihsanlar da verdiği rivâyet edilir. — Bu kadar parlak bir zafer karşısında bile Kanunî'nin usul ve kanuna riâyetini Kâtib-Çelebi şöyle anlatır:

«Beylerbeylik pâyesi olalı iki yıldır; bu defa vezâret pâyesi virilür ise tez olmuş olup rütbe-i vezâret tedennî bulur diyü Sultan Süleyman Han tecviz buyurmayup revâ görmediler. Lâkin riâyeti murâd-ı Hümâyûn olmağla vâfir ihsan ve terakkiler ile tevkîrden sonra şehzâdeleri Sultan Selim Han'ın Gevher-Han nam duhterini kendüye tezvîc buyurdular. Beş sene sonra

rütbe-i vezâret inayet olundu. Bu pâyelerün izzeti ve i'tibârı ol asırda bu minvâl üzre idi. Bu asırda payeler mebzûl olup i'tibâr kalmamağla bir vezirin sancak beyi kadar, veka'-u-vekaarı kalmadı: Her kesretün muktezâsı zilletdür».

Piyâle Paşa'nın Cerbe'den getirdiği esir mıkdarı dört bin gösterilir).

1561=968

18 Mart=1 Receb, Salı: Şehzâde Murad'ın Mağnisa valiliğine tâyini.

(Büyük şehzâde Selim'in oğlu olan Murad, sonradan «Murâd-ı Sâlis=Üçüncü Murad» ismiyle babasına halef olan şehzâdedir. — 1546=953 senesi 4 Temmuz=5 Cumâda-1 ûlâ Pazar günü dünyaya gelmiş olan şehzâde Murad'ın yaşı tam 14 sene, 8 ay, 16 gündür. — Cülûsu için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

10 Temmuz=26 Şevvâl, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın ölümü ve yerine Vezir-i-Sâni «Semiz» yâhut «Kaim» Ali Paşa'nın tâyini.

(Osmanlı menbâlarında «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur Hırvat Rüstem Paşa iki defa Sadr-ı-a'zam olmuştur: Birinci sadâreti 1544=951 senesi 28 Teşrinisâni=13 Ramazan Cuma gününden 1553=960 senesi 6 Teşrinievvel=27 Şevvâl Cuma gününe kadar 8 sene, 10 ay, 8 gün ve bu ikinci sadâreti de 1555=962 senesi 29 Eylül=13 Zülka'de Pazar gününden bu güne kadar 5 sene, 9 ay, 11 gün sürmüş olduğuna göre iki sadâretinin mecmûu 14 sene, 7 ay, 19 gündür: Rüstem Paşa'nın iki sadâreti arasında geçirdiği ma'zûliyyet müddeti de 1 sene»1,1 ay 23 gün sürmüştür. Kanunî Sultan Süleyman'ın dâmâdı ve Mihrmah/Mıhrımâh-Sultan'ın kocası olan bu devşirme Vezir-i-a'zamın hüviyyeti ve «Kehle-i-ikbâl» lâkabı için 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Ömründe yüzü gülmemiş olmakla meşhur olan bu asık çehreli ve sert huylu Sadr-ı-a'zam «İshâl=Diarrhée» yâhut «İstiskaa=Hydropisie» hastalığından yetmiş yaşlarında öldüğü rivâyet edilir: Hattâ İran'a ilticâ etmiş olan şehzâde Bâyezid'i kurtaramadığı için teessüründen öldüğü hakkında bile bir rivâyet vardır! Mezarı Şehzâde câmiindedir. — Osmanlı tarihinde irtişâ illetini büyük memuriyetler tevcihine mukabil târifeli bir «resmî rüşvet» şeklinde ihdâs eden Rüstem Paşa sûuistimal kapusunu ilk açan ve Osmanlı inhitâtının en mühim âmillerinden birini hazırlamış olan şahsiyyet olmakla meşhurdur; en mühim hizmeti de saray ve devlet hazinelerini doldurmuş olmasından ibaret sayılır:

«Tevfîr-i hazîne ve vikaayet-i Beyt-ül-mâl'de bezl-i nakdîne-i makdûr idüp hazâyin-i Enderun ecnâs-ı nükuud ile mâlî olduğundan mâadâ Yedi-kule dahî hâlî kalmadı».

Bununla beraber saray ve devlet hazineleri gibi kendi hazinesini doldurmakta da kusur etmemiş ve Müneccim-başı'nın tâbiriyle:

«Pâdişâhlar hazînesinde bulunmıyacak mertebe mâl-i firâvân kalmışdır»!

Şehzâde Bâyezid'in veliahdliğini temin için saray kadınlarının tesiriyle pâdişahı aldatarak zavallı şehzâde Mustafa'nın idâmına sebeb olan Rüstem Paşa'nın Bâyezid İran'a ilticâ ettikten sonra büyük şehzâde Selim'in hilelerine karşı onu müdâfaa edip idâmdan kurtarmıya çalıştığı hakkında bir rivâyet varsa da biraz şüphelidir: Çünkü Bâyezid'in izâlesini İran elçilerle müzakere edip bu iğrenç cinayet mukabilinde bir «Genc-i-şâygân» teklif eden bizzat Rüstem Paşa'dır: Yukarda 1560=967 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasına bakınız. Hattâ şehzâde

Mustafa vak'asından itibaren bütün milletin nefret ve la'netine uğramış olduğu için bu sefer Selim'le Bâyezid arasındaki mücâdelede şehzâde Bâyezid lehine ağız açmamayı tercih etmiş olduğu ve bu suretle bîtaraf davrandığı hakkında bile bir rivâyet vardır: Şehzâde Mustafa meselesi için 1553=960 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Her halde Hurrem-Sultan'dan sonra Rüstem Paşa'nın ölmesi Mihrimâh-Sultanı siyaseten yalnız bırakmış, ve bunların üçünden mürekkeb olan saray partisi büsbütün inhilâle uğramış demektir: İhtiyar ve yorgun Kanunî üzerinde artık en zî-nüfuz şahsiyyet şehzâde Selim'den ibarettir. — Rüstem Paşa cehâlet ve bilhassa şiir ve şair düşmanlığıyla da meşhurdur: Hattâ bundan dolayı zamanının şairleri umumiyetle onun aleyhindedir. — Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın yerine ikinci vezir Semiz-Ali Paşa Sadr-ı-a'zam olmuştur: Ali Paşa Dalmaçya devşirmelerindendir ve hattâ Adriyatik denizinin Dalmaçya sâhillerindeki Brazza/Brac=Braca adasından devşirilmiş olduğu rivâyet edilir; cinsi İslâvdır. Enderun'da terbiye edilip muhtelif saray memuriyetlerinde bulunduktan sonra Kapucu-başılık, Yeniçeri-ağalığı, Rumeli Beylerbeyliği ve Mısır valiliği gibi büyük makamlarda tecrübe görmüş ve nihayet vezâret pâyesini alarak ikinci vezirliğe kadar yükselmiştir — Osman-zâde Tâib onun dağlara benziyen cüssesini taşıyacak at bulmak mühim bir mesele olduğunu anlatır:

«Dâhâmet-ü-cesâmeti müvâzî-i cibâl-i râsiyât olmağın zîr-i rânına münâsib at nâdirâtdan idi»!

İşte bundan dolayı «Semiz» ve «Kalın» lâkaplarını alan Ali Paşa'nın halk arasında ince ve zarif nükteleriyle ve Rüstem Paşa'nın aksine olarak güleç yüzüyle şöhret bulmuş olduğu da rivâyet edilir; hattâ Peçevî onun bu hususiyetini:

«Gaayet lâtîfeci âdem idi, letâifini ba'zı letâif nâmelerde yazmışlardır» diye anlatır. — Sadâret tebeddülü üzerine üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa ikinci vezirliğe, dördüncü vezir Pertev Paşa üçüncülüğe ve Ferhad Paşa da dördüncülüğe terfi edilmişlerdir).

1561=969

25 Eylül=15 Muharrem, Perşenbe: Şehzâde Bâyezid'in Kazvin'de dört oğluyla beraber idâmı.

(1560=967 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasında gördüğümüz gibi şehzâde Bâyezid'le Orhan, Mehmet, Mahmud ve Abdullah isimlerindeki dört oğlu İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın emriyle Kazvin'de hapsolunmuş ve kendisine sâdık kalan binlerce askerleri de ihtiyâten idâm edilmişlerdir! O vak'a esnâsında ve ondan sonra Kazvin'le Istanbul arasında elçiler ve nâmeler mekik dokuyup durmuş ve işte bu suretle İran'daki şehzâdelerin Osmanlılara teslimi hem tahrirî, hem şifahî bir pazarlıktan sonra kat'î bir şekle bağlanmıştır: Yalnız bu «teslim»in mâhiyeti biraz karanlıkçadır! Çünkü şâhın tuhaf bir şartı vardır: Birinci Tahmâsb şehzâde Bâyezid'le dört oğlunu Kanunî'nin adamlarına değil, büyük şehzâde Selim'in adamlarına teslim edebileceğini bildirmiş ve bu şart kabul edilmiştir! Peçevî bu vaziyeti şöyle anlatır:

«Bir hîle dahî ihtirâ' idüp ve Eşik-ağası Beşâret nâm bir kızılbâş-i bed-fercâm ile bir nâme dahî ısdâr itti ki:

— Ol zaman ki Sultan Bâyezid bu muhlisiniz mülküne ki kadem basdı, kendisiyle ahd-ü-mîsâk emrine bünyâd ve eymân-ı gulâz-u-şidâd olunmuş idi ki cânibi Pâdişâhîden matlûb olucak virilmiye. Bu defa çün rızây-ı şeriflerine muhâlefet olunmayup virilmek muhakkak olmuştur, bârî yeminimizi te'vîl içün size virmiyelüm ve şehzâde cenâbuna gönderelüm!

Ve bundan asıl maksûdu Saâdetlü Pâdişâh bir pîr-i sâlhûrde ve şehzâde cenâbı veliahd olmağla uhûd-u-mevâsîkı anunla tecdîd itmiş ola ve bu sebeb ile tarafeynden sulh-u-salâh emri teceddüd ve tahakkuk bula...».

Bununla beraber, İran şâhının büyük şehzâde Selim'le babasından gizli bir muhâbereye de girişmiş ve kardeşiyle yeğenlerinin derhâl idâmı için kendi adamlarına teslimini temin etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Bu rivâyete göre Kanunî şehzâde Bâyezid'le oğullarını idâm ettirmek fikrinde olmadığı halde Selim tarafdarları ihtiyar pâdişahı aldatarak ve İran şâhiyle gizlice anlaşarak cinayetlerini irtikâb etmişlerdir! Hayrullâh Efendi bu noktayı şöyle anlatır:

«Lala Mustafa Paşa vesairleri maslahatı bu pereseye getürüp iki devleti birbirine düşürdükten sonra işi hâliyle bırakmak elvermiyeceğinden dâimâ i'mâl-i fikr-i şeytanet ile başa çıkarmağa sa'yolunmak iktizâsından olmağla hem şâhdan şehzâdeyi taleb etmekte ısrâr ve hem pâdişâh-ı muazzamı iğfâl-ü-işgaal ederek şehzâde hakkında olan iğbirârını izhâr ettirmekte idi. Velhâsıl dokuz yüz bin altun ve Kars kal'asının şâha teslim olunması şartiyle şehzâdenin huddâm-ı pâdişâhîye verilmesi her ne kadar karar verilmiş ise de ara yerde olan fesâdât mülâbesesiyle şehzâde-i müşârünileyh meyyiten teslim olundu. Şehzâdenin bu suretle teslim olunuşu Hazret-i pâdişâhın nâmûsuna dokunmuş ise de hasb-el-vakt kaydolunmadı».

Sultan Süleyman'la şehzâde Bâyezid'in manzum muhâbereleri de bu rivâyeti te'yid edebilecek mâhiyettedir: Şiirde «Şâhî» mahlasını kullanan Bâyezid'in çok kuvvetli bir edebî şahsiyyeti ve Millet kütüphanesindeki «Emîrî» koleksiyonunda Türkçe ve Acemce dîvanları vardır; babasıyla olan manzum muhâberesine ait bir vesikayla cevabını Emîrî Efendi «Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuasında neşretmiştir; bunlardan başka şehzâde Bâyezid'in Kanunî'ye gönderdiği bir iki manzum itizarnâmeye daha tesâdüf edilir; meselâ şu güzel parça bunlardandır:

Tevbeyle Hak yanunda olur her günâh afv
Afveyle sen de bendeni en Pâdişâh afv
Kimdür bu deyr içinde o kim eylemez günâh
Şirk olmasün heman tek olur her günâh afv
Ferzend eğer günâh ide sehv-û-hatâ ile
Gâhî peder cefâlar ider gâh gâh afv
İttüm şu denlü tevbe ve şerm-û-nedâmeti
Mercûdurur ki itmiş ola ol İlâh afv
Afvitti Şâh (Şâhi)yi ey şâh-ı mülk-i Rûm
Afveyle sen de bendeni en Pâdişâh afv

Bilhassa şu ikinci mektup Kanunî'nin ayni vezinde yazdığı bir cevapla karşılandığı için çok mühim bir tarihî vesika sayılabilir:

Ey serâser âleme sultan Süleymânum baba
Tende cânum cânumun içinde cânânum baba
Bâyezîdine kıyar musun benüm cânum baba
Bîgünâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Enbiyâ serdefteri ya'nî ki Âdem hakkıçün
Kem dahî Mûsî ile İsî-i Meryem hakkıçün
Kâinâtun serveri ol Rûh-i a'zem hakkıçün

Bî-günâhum Hak bilür devletlü sultânum baba

Sanki Mecnûnum bana dağlar başı oldu durak
Ayrılup bilcümle mâl-û-mülkden düşdüm ırak
Dökenim gözyâşğunu vâ-hasretâ dâd el-firâk
Bî-günâhum Hak bilür devletlü sultânum baba

Kim sana arzeyliye hâlüm eyâ şâh-î kerîm
Anadan kardaşlarumdan ayrulup kaldum yetîm
Yok benüm bir zerre ısyânum sana Hakdur alîm
Bî-günâhum Hak bilür devletlü sultânum baba

Bir nice ma'sûmum olduğun şehâ bilmez müsün
Anlarun kanına girmekden hazer kılmaz musun
Yoksa ben kulunla Hak dergâhuna varamaz mısın
Bî-günâhum Hak bilür devletlü sultânum baba

Hak-Teâlâ kim cihânun şâiri itmüşdür seni
Öldürüp ben kulunu güldürme şâhum düşmeni
Gözlerim nûru oğullarumdan ayırma beni
Bî-günâhum Hak bilür devletlü sultânum baba

Tutalum iki elüm başdan başa kanda ola
Bu meseldür söylenür kim kul günâh itse nola
Bâyezîdün suçunu bağışla kıyma bu kula
Bî-günâhum Hak bilür devletlü sultânum baba

Kanunî Sultan Süleyman oğlunun bu acıklı mektubuna ayni vezinle ve nazîre tarzında noktası noktasına cevap vermiştir; bu cevapta ihtiyar baba genç oğlunu affettiğinden bahsetmektedir:

Ey demâdem mazhar-î tuğyân-u-isyânum oğul
Takmıyan boynuna herkiz tavk-ı fermânum oğul
Ben kıyar mıydum sana ey Bâyezid-Hânum oğul
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Enbiyâ vû evliya ervâh-ı a'zem hakkıçün
Nûh-u-İbrâhîm-u-Mûsâ İbnü-Meryem hakkıçün
Hatm-i âsâr-î nübüvvet Fahr-i-âlem hakkıçün
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Âdem adın itmiyen Mecnûna sahrâlar durak
Kurb-i tâatden kaçanlar dâimâ düşer ırak
Tan değüldür dir isen vâ-hasretâ dâd el-firâk
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Neş'et-î Hakdur übüvvet râm olan olur kerim
«Lâ-tekul-üf!» kavlini inkâr iden kalur yetîm
Tâate ısyâna âlimdür Hudâvend-î-Kerîm
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Ruhm-u-şefkat zîb-i îmân olduğun bilmez müsün
Yâ dem-î ma'sûmu dökmekden hazer kılmaz musun
Abd-i âzâd ile Hak dergâhuna varmaz musun
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Hak reâyây-î mutîe râi itmişdür beni
İsterüm mağlûb idem ağnâma zi'b-î düşmeni
Hâşe-lillâh öldürürsem bî-güneh nâgeh seni
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Tutalum iki elün başdan başa kanda ola
Çünki istiğfâr idersün biz de afvitsek nola
Bâyezîdüm suçunu bağışlarum gelsen yola
Bî-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Son kıt'anın ikinci mısrâının sonundaki «Nola=Ne ola/Ne olur» tâbiri o devrin şivesinde bir ricanın kabulünü ifâde etmek için kullanılan çok zebanzed bir muvâfakat tâbiridir; onun için Sultan Süleyman'ın bu mısrâı:

Sen affini istediğin için ben de seni affediyorum!

mânâsına gelir; ondan sonraki üçüncü mısrâda:

Eğer sen yola gelirsen ben de senin suçunu bağışlarım!

denilmesi bu muhâberenin daha evvellere ve hattâ şehzâdenin ısyan devrine aid olmak ihtimâlini hatıra getirebilirse de, Bâyezid'in idâm edileceğini bilerek ve bilhassa memleketiyle âilesinden ayrılmış olduğunu gösteren bir ifâde kullanarak babasının merhametine sığınması her halde son günlerine aid olduğunu göstermektedir: Bu vaziyete göre Sultan Süleyman oğlunu affetmiş olduğu halde Selim tarafdarlarının Bâyezid'i teslim alır almaz el çabukluğuyla derhâl idâm edivermiş ve bu suretle pâdişahı bir emrivâkı karşısında bırakmış oldukları hakkındaki rivâyetin doğru olmak ihtimâli pek zayıf değildir. Kanunî'nin Feridun Bey «Münşeât»ında bulunan bir mektubu da böyle bir ihtimâli az çok teyid edebilecek mahiyettedir: Birinci Tahmâsb'a yazılan bu mektupta Sultan Süleyman şehzâde Bâyezid'in teslimi mukabilinde katlanacağı fedâkârlıkları şöyle anlatır:

«İnâyet-i husrevnâmeden dokuz kerre yüz bin altun ve es'ad'i ercemend oğlum Selim-Han dahi üç kerre yüz bin altun Erzurum'a göndermek üzereyiz. Gerçekdür ki sen dahî mu'temed âdemler ile Bâyezîd-i oğlanlarıyla gönderesün: Tâ anda in'âmı teslim ideler ve Kars iltimâs olunmuşudu, vireler»!

Bu vesikadan anlaşıldığına göre Bâyezid'in iâdesine mukabil İran şâhına Sultan Süleyman'la büyük oğlu Selim'in bir milyon iki yüz bin altın vermeleri ve Kars kalesini de İran'a terketmeleri takarrür etmiştir: Bu büyük ücrete mukabil Birinci Tahmâsb da mültecilerini Erzurum'a gönderecek ve şehzâdelerle paraların mübâdelesi işte orada olacaktır! Halbuki İran şâhı mülteci şehzâdeleri «mu'temed âdemler ile» Erzurum'a göndermeden Kazvin'de şehzâde Selim'in mümessillerine teslim etmiş ve onlar da o şenî işlerini İran toprağında görmüşlerdir! Hayrullâh Efendi'nin dediği gibi her halde Kanunî bu neticeden müteessir olmuş ve bilhassa mukaveleye mugayir bulmuş olmalı ki, sağ teslim edilmeleri takarrür eden şehzâdelerin cenâzeleri Kazvin'den Sıvas'a nakledildiği zaman İran şâhına bir milyon iki yüz bin altın

yerine yalnız dört yüz bin altın verdirmiş ve Kars kalesini de teslim ettirmemiştir! Kanunî gibi bütün mukaveleleriyle muâhedelerine büyük bir dikkatle riâyet eden bir hükümdarın böyle bir hareketi ancak karşı tarafın taahhütlerini tamamiyle ifâ etmemiş olmasıyla izah edilebilir. Bu vaziyete göre Kazvin fâciasında Sultan Süleyman'ın alâkadar olmamak ihtimâli pek zayıf değil demektir: Bununla beraber bunun bir ihtimâlden ileri gidemiyeceği de unutulmamalıdır. Bâyezid Amasya'dan kaçarken Kanunî'nin oğlunu ele geçirmek için ittihâz edilecek tedbirler hakkında Kırım hanına yazdığı mektupta:

«... ve eğer ölüsüdür ve eğer dirisidür makbuldür»

şeklinde fecî bir cümle vardır: Sultan Süleyman'ın oğlunu ondan sonra affetmiş olmak ihtimâli varsa da, şehzâde Bâyezid'in hayatından ümit kesmiş olduğunu gösteren son şiirini babasının kendisini affetmiş olmak ihtimâliyle telif etmek kolay değildir; zavallı gencin Kazvin'de mevkufken yazdığı bu son gazel fânilik hissini en hazin âhenkle ifâde eden bir şâheser sayılabilecek kadar güzeldir:

Nideyin zâyi'idüp tûl-i emelle nefesi
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevesi
Iztırâbı kogul ey mürg-i revan sabreyle
Eskiyüp işte harâba varıyor ten kafesi
Kârbân-î reh-i iklîm-i adem menzilinün
Dokunur oldu dilâ sem'ime bank-î ceresi
Gaafil olma gözün aç dîde-i hak-bîn ola gör
Hâr görme has-ü-hâşâk ile mûr-û-mekesi
Şâhi-i bîdil-ü-bîmâr-u-günehkâra ne gam
Sen olursan eğer ey lûtf-i Hudâ dest-resi

Gerek bu son şiirinden, gerek bundan evvelki manzum istiğfarnâmelerinden anlaşıldığına göre zavallı şehzâde Bâyezid şâhın ihânetiyle âkıbetinin fecaatini bile bile ve hattâ bekliye bekliye haftalarca ve belki de aylarca azap çektikten sonra idâm edilmiştir! Bu fâciânın şekli hakkında verilen tafsilâta göre Sultan Süleyman nâmına Van valisi Husrev Paşa ile «Lala-zâde dâmâdı» denilen Kapucu-başı Sinan Ağa ve büyük şehzâde Sarhoş-Selim nâmına da Çavuş-başısı Ali Ağa elçilikle Kazvin'e yollanmış ve şehzâde Bâyezid kardeşinin mümessili olan Ali Ağa'ya teslim edilmiştir. Rivâyete nazaran:

«Bir bâğ-ı dilküşâda ziyâfet nâmiyle cem'iyyet idilüp:

— Pederin cânibinden lalalarun gelüp nâme getürmüşlerdür, sizi isterler varup mülâkaat idün!

dimeğle Han-Bâyezîd bir gûşeden bedîd oldukda «Çâşnîğîr-başı Sinan Ağa ve Mîr-i-mîrân Husrev Paşa görüp bildükden sonra Ali Ağa'ya teslim ve fermân-ı pâdişâhî ne ise müeddâ kılınması tefhim olunmuşdur».

Bu fıkrada dikkat edilecek nokta Sultan Süleyman mümessillerinin şehzâdeyi teşhis ettikten sonra Sarhoş-Selim'in mümessiline bırakmalarıdır: Yukarda da gördüğümüz gibi bu şartı İran şâhı ileri sürmüştür; fakat «fermân-ı pâdişâhî ne ise müeddâ kılınmasının Ali Ağa'ya bırakılması biraz tuhaftır: Çünkü Ali Ağa pâdişahın yanından, yâni Istanbul'dan değil, büyük şehzâde Selim'in vali bulunduğu Konya'dan gelmektedir; tabiî bu vaziyete göre Kanunî'nin mümessilleri İran'la yapılan mukavele mucibince işe karışmamışlar ve yalnız Bâyezid'in hüviyyetini tesbit etmekle iktifâ etmişler demektir! Ali Ağa'nın tatbik ettiği emir de tabiî

kendi efendisi olan Sarhoş-Selim'in emridir! Diğer bir rivâyete nazaran da şehzâdenin hüviyyetini tesbit eden bile Ali Ağa'dır; bu izaha göre Birinci-Tahmâsb Ali Ağa'ya:

— Bâyezid-Hân'ı görünce bilür misen?

diye sormuş ve Sarhoş-Selim'in o fecî elçisi de:

— Gerçi sâde-rûy iken ol hazreti defeât ile görmüş idüm ve nice zamanlar hidmetinde bulunup hâk-i-pâyine yüzler sürmüş idüm: Zâhir budur ki şimdi de görsem bilürüm ve çeşm-u-ebrûlarıyla zât-i şerifin idrâk kılurum!

demiştir. Elindeki mülteciyi para için cellâtlara satan İran şâhı bu cevap üzerine bir zillet daha irtikâb edip Ali Ağa'nın o zavallı şehzâdeyi iyice teşhis edebilmesini temin için Bâyezid'in sakalını bıyığını tıraş ettirdikten sonra huzuruna celbetmiş ve Ali Ağa denilen soysuz da Kanunî Sultan Süleyman'ın «başında bir haşîn imâme ve arkasında bir köhne câme» ile kollarından sımsıkı tutularak getirilen kahraman oğlunun derhâl «işini bitürmüşdür»! Bâyezid'in dört oğlu da kapatılmış oldukları ümerâ konaklarında birer birer şehîd edilmişlerdir: Yukarda da gördüğümüz gibi şehzâde Bâyezid'in Orhan, Abdullah, Mehmet, Mahmud ve Osman isimlerinde beş oğlu vardır; bunların ilk dördü babalarıyla beraber İran'da şehîd edilmiş ve üç yaşlarında bulunduğu rivâyet edilen en küçük oğlu Osman da babasının İran'a firârı üzerine Amasya'dan nakledilmiş olduğu Bursa'da anasının kucağından alınarak boğulmuştur! Bunlardan başka şehzâde Bâyezid'in Mihrimâh, Hadice, Ayşe ve Hanzâde isimlerinde dört kızı da vardır: Bâyezid neslinden sağ bırakılan işte bu kızlardan ibarettir! — Şâh-Tahmâsb'ın para için irtikâb ettiği bu iğrenç cinayetin Kazvin ahâlisini son derece müteessir edip ayaklandırdığı hakkında şöyle bir rivâyet vardır:

«Ol ân ve ol sâat bir derecede fetret ve bir mertebede musîbet peydâ oldu ki ehl-i Kazvin feryâd-u-âh-u-enîn ve hezâr nefrîn-u-gazab-u-kîn ile şahlarına yer yerden düşnâma başladılar ve elçiler menzilgâhlarına teveccüh ittikleründe ardlarına düşüp muhkem taşladılar»!

Kazvinlilerin hiddet ve nefret çığlıkları içinde taşlanarak yola çıkan Osmanlı elçileri şehzâde Bâyezid'le dört mâsum oğlunun cenâzelerini «tahtırevanlar»a yükliyerek umumî bir la'net altında yola çıkmışlar ve Sıvas'a geldikleri zaman zavallı şehîdlerin oraya defnedilmeleri hakkında bir emir almışlardır: Her halde bu emrin Anadolu halkından ve bilhassa Bâyezid tarafdarlarından korkulduğu için verilmiş olması lâzımgelir; işte bundan dolayı şehzâdeler «hârici Sıvas'da» defnedilmişlerdir; fakat bugün mezarları belli değildir; bâzı menbâlarda şehir hâricindeki «makaabir-i-müslimîn arasında» olduklarından bahsedilirse de cihet tâyin edilmemektedir; Peçevî:

«Hâliyâ üzerlerinde bir kubbe-i âlî binâ olunmuşdur; her gün eczâ'-i şerîfe tilâvet olunur»

demişse de türbenin mevkiinden bahsetmemiştir. «Haber-i sahîh» müellifi Mehmet Mazhar Fevzi şehzâde Bâyezid'le oğullarını Sıvas kalesinin cenup tarafındaki «Melik-Acem» türbesinde medfun gösterirse de bu türbenin evkâfını tetkik eden «Sıvas şehri» müellifi İsmail Hakkı Uzunçarşılı o türbenin o tarihten yarım asır evveline aid olduğunu tesbit etmiş ve yalnız şehzâdelerin de buraya gömülmüş olmak ihtimâline hükmetmiştir; fakat Hammer aksi istikameti kabul ederek şehzâdelerin bilâkis şimal kapusu civârında ve yol üstünde medfun olduklarından bahsetmektedir: Her halde bu hususta kat'î bir şey söylemek kabil değildir.

— İşte bu fecî cinayet sâyesinde Kanunî'nin sarhoşluğu, sefâhati ve bilhassa devlet işlerine karşı alâkasızlığıyla meşhur olan büyük oğlu «Sarı» yâhut «Sarhoş» Selim Osmanlı tahtının yegâne vârisi ve rakipsiz veliahdi olarak kalmıştır: Bu vaziyetin gerek Kanunî için, gerek Osmanlı tarihi için hayırlı bir netice sayılması kabil değildir; Kanunî Sultan Süleyman gibi bir hükümdara en lâyık halefler, eceliyle ölen şehzâde Mehmet'le boğularak öldürülen Mustafa ve Bâyezid gibi kuvvetli şahsiyetlerdir: Sultan Süleyman'ın yarım asra yakın bir zaman saltanat sürmesi en kıymetli oğullarının birer entrikaya kurban olarak hayat sahnesinden silinmeleri ve nihayet en sefîh oğlunun da yegâne vâris olarak kalmasıyla neticelenmiştir! Hattâ sarayında kadınlar saltanatını kurup en sevgili oğlu olan şehzâde Bâyezid'in veliahdliğini temin için zavallı şehzâde Mustafa'nın idâmına sebeb olan Hurrem-Haseki'nin 1558=965 tarihinde ölüp Selim tarafdarlarına meydanı boş bırakmış olması bile netice itibariyle bir felâket olmuş ve bu harîs kadının hayatı kadar ölümü de devlete zarar vermiştir: Çünkü Kazvin fâciası onun ölümünden doğmuş demektir! Bu fâcia yalnız altı şehzâdenin idâmına inhisar etmiş siyasî bir cinayetten de ibaret değildir: Lala-Mustafa ismindeki devşirmenin şehzâde Selim'i tahta çıkarıp Vezir-i-a'zam olmak için çevirdiği entrika Anadolu muharebeleriyle İran katliâmlarında 40-50 bin Türkün şehîd düşmesine sebeb olmuş ve bu suretle devşirmelerle dönmelerin Osmanlı tarihini dolduran fenâlıklarına kanlı bir sahne daha inzimâm etmiştir: Lala-Mustafa'nın entrikaları için 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Kazvin fâciasında parmağı olanların hepsi şâhâne mükâfatlarla taltif edilmiş ve bilhassa şehzâde Selim kuvvetlerine kumanda etmiş olan ikinci vezir Sokullu Mehmet Paşa'ya Selim'in kızlarından biri verilmiştir: Cerbe zaferi üzerine dâmâdlıkla taltifi takarrür eden Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'nın düğünü de işte bu sırada Sokullu'nun düğünü ile beraber yapılmıştır: 1560=968 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına da bakınız. — 932=1525-1526 tarihinde dünyaya gelmiş olan şehzâde Bâyezid Milâdî takvim hesabiyle takriben 35-36 yaşlarında idâm edilmiştir: Kanunî'nin oğulları için 1543=950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1562=969

1 Haziran=28 Ramazan, Pazartesi: Osmanlı-Avusturya sulhü.

(Bundan evvel 1547=954 senesi 13 Haziran=24 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü akdedilip gene o senenin 19 Haziran=1 Cumâda-l-ülâ Pazar günü imzâlanmış olan Osmanlı-Avusturya-Almanya sulh muâhedesi mucibince Almanya ve Avusturya devletleri senede otuz bin altın tesviyesini kabul ederek Türkiye'ye haraçgüzâr olmuşlarsa da, beş sene için akdedilmiş olan bu sulh dört seneyi doldurmadan Avusturyalılar tarafından ihlâl edilmiştir: O sulhün şartları için ayni senenin «8 Teşrinievvel» fıkrasına ve ihlâli için de 1551=958 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. Kanunî'nin Nahcivan seferinde Amasya'ya gelen ve Türkiye hakkındaki eseriyle meşhur olan «Auger Busbek/Busbecq» yeni bir sulh akdine çalışmışsa da muvaffak olamamış ve ancak altı aylık bir mütâreke koparabilmiştir: 1555=962 vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu suretle harb hâli tam 11 senedir devam ediyor demektir! Son yedi sene içinde Busbecq Istanbul'da mütemâdi bir müzakereyle meşgul olmuş ve nihayet Rüstem Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan Semiz-Ali Paşa'nın sulhperverliği sâyesinde muradına ermiştir! Bu sulhün işte bu 1 Haziran=28 Ramazan Pazartesi günü «Prague»da imparator Ferdinand tarafından imzâ ve tasdik edilmiş olduğu rivâyet edilir: Bundan evvel de gördüğümüz gibi Charles-Quint'in tahtından ferâgati üzerine kardeşi «Ferdinand=Ferenduş-kral» Almanya imparatoru olmuştur: 1560=967 vukuâtının «2 Mart» fıkrasına bakınız. Yeni sulhün en büyük hususiyyeti, imparatorun istirhâmı üzerine lûtfen ve merhameten ihsan buyrulmuş olmasıdır. Bu sulhün esaslarının başlıcaları şöyle sıralanabilir:

1 — Bundan evvelki 1547=954 sulhünde olduğu gibi imparatorluk senede otuz bin Macar altını haraç altına girmiştir.

2 — İmparator Ferdinand Erdel=Transylvania üzerindeki iddiâlarının hepsinden kat'î surette ferâgat etmiştir. Bu sırada Erdel hanlığında vaktiyle Kanunî tarafından Macar krallığına tâyin edilmiş olan «Zapolyai-Janos=Yanuş-Kral» ın oğlu olan «Zsigmond-Janos» bulunmaktadır: Transylvania=Erdel prensliğinin vaziyeti için 1541=948 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına ve «Zsigmond» için de gene o senenin «20 Haziran» fıkrasına bakınız. Kanunî'nin «Kral» ve «Kral-oğlu» şeklinde bahsettiği işte bu Erdel banı «Zgismond-Janos»dur.

3 — İmparatorlukla Erdel banlığı arasında zuhur edebilecek bütün ihtilâflarla hudud meselelerinin hallinde kat'î merci Türk pâdişahıdır.

4 — Türkiye'ye tâbi olan Erdel, Eflak ve Boğdan prenslikleri arasında vukua gelebilecek bütün ihtilâfların yegâne mercii Türkiye'dir.

5 — Hudud hattında son fütûhât esas ittihâz edilmiş ve ihtilâfların iki taraftan komiserler tâyiniyle halli takarrür etmiştir.

6 — İmparatorun Istanbul'da elçi, maslahatgüzâr ve istediği kadar tercüman bulundurmak ricası da kabul edilmiştir.

7 — Hudud kumandanları sulh esaslarını ihlâl ettikleri takdirde cezâ göreceklerdir.

8 — Haydutlar yakalanıp tecziye edileceklerdir.

9 — Hudud boylarında iki tarafın tebaası arasında düello yasaktır; mübârezeye dâvet edilen taraf şikâyet ettiği takdirde meydan okuyan cezâ görecektir.

10 — Hudut boylarında iki taraf için de tahkimât serbesttir.

11 — Bu sulh sekiz sene müddetle akdedilmiştir.

12 — Bu sulh vesikasının bir sureti imparatorluk elçisine tevdi edilecektir.

İmparatorun elçisine verilen suret lâtincedir: Almanlarla Avusturyalıların yıllarca uğraştıktan sonra «sadaka» şeklinde elde etmiye muvaffak oldukları bu sulh ahkâmı daha akdinden itibaren iki taraf arasında bir takım ihtilâflara sebeb olmuş Türkiye geçmiş haraçların tesviyesini istemiş, Almanya imparatorluğu lâtince metinle Türkçe metin arasında bâzı farklar olduğunu iddiâ edip bunların tasrihini rica etmiş, elçiler gidip gelmiş ve hattâ biraz sonra hudut boylarında sulhe rağmen yeniden hareket başlayıp büyük akınlar yapılmıştır. — İkinci Selim devrinde bu sulhün tecdidi için 1568=975 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına bakınız).

1563=971

20 Eylül=1 Safer, Pazartesi: Istanbul'da büyük bir sel âfeti.

(Bir gün bir gece misli görülmemiş şiddette mütemâdi bir yağmur yağmış ve 74 binâya yıldırım inmiştir: İşte bundan dolayı Halkalı deresi kabarıp taşmış, ortalığı müdhiş bir sel kaplamış, insan, hayvan, ağaç gibi önüne gelen şeyleri denize atan bu korkunç sel Edirne-

kapusu ile Topkapu arasındaki sûrların üstünden aşıp Yenibahçe'den Langa-bostanı'na kadar yayılarak bütün binâları yıkmış ve pek çok nüfus zâyiâtına sebeb olmuştur: Bu sırada Ayastefanos=Yeşilköy taraflarında ava çıkmış olan Kanunî Sultan Süleyman tuhaf bir tesâdüf eseri olarak bu tarihten 28 sene evvel Bağdad'da idâm ettirdiği Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin sarayına ilticâ ederek canını kurtarabilmiştir. İskender-Çelebi'nin idâmı için 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. Hattâ nihayet bu saray da suların altında kalmış ve pâdişah bir odanın musandırasına çıkarılarak kurtarılmıştır! Selânikî Mustafa Efendi selin sarayı «esâsundan yıka-yazduğunu» söyledikten sonra Sultan Süleyman'ın kurtarılışını şöyle anlatır:

«Pâdişâh-ı cihan-penâh Hazretlerini ağây-ı Enderun'dan bir tüvânâ ve bâlâ-kad arkasûna alup musandıraya is'âd ile tahlîs itmeğle rûy-i niyâzı hâk-i mezellete sürüp secedât-i şükr-ü-sipâs olundu ve müstahıkkîne salât-u-sadakaat içün bezl-i mâl-i firâvân ve kurbanlar olundu».

O taraflarda yeni yapılmış olan su kemerlerinin gözleri dolduğu için geceleyin suların tazyikine mukâvemet edemiyen bu kemerler müdhiş terrâkalarla yıkılmış ve bilhassa bu andan itibaren felâket büsbütün şiddetlenmiştir. — Suların şehre hücumu yalnız o tarafa da münhasır kalmamış, Kâğıthâne deresi de taşmış ve bu yüzden Eyüp tarafları sular altında kalmıştır: Hattâ türbenin içinde suyun bir arşın kadar yükseldiği rivâyet edilir. — Bu müdhiş selden biriken sular bir hafta sonra çekilmiye başlamıştır. — Bu felâket üzerine Istanbul etrafındaki köprülerle kemerlerin tâmiriyle eskisinden daha sağlam yapılmasına yarım milyon altın tahsis eden Sultan Süleyman bu işlere Koca-Sinan'ı memur etmiş ve inşâat derhâl başlamıştır).

1564=972

22 Kânunuevvel=18 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Haraç getiren Avusturya murahhaslarının Istanbul'a muvâsalatı.

(Almanya imparatoru ve meşhur Charles-Quint'in küçük kardeşi ve halefi Birinci Ferdinand 1564 tarihinde ölmüş ve yerine oğlu Maximilien geçmiştir: Bu münasebetle 1562=969 senesi 1 Haziran=28 Ramazan Pazartesi günü Ferdinand'ın imzâlamış olduğu sulh ahkâmı mucibince Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa iki senedir verilmemiş olan haraçların tesviyesini istemiş ve hattâ Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'ya haraç getirmiyen Avusturya elçilerinin huduttan içeri sokulmamalarını emretmiştir! Bir taraftan bu emir tatbik edilirken, bir taraftan da cülûs tebriki için gönderilen Osmanlı elçisi haraçların tesviyesini ve harble sulhden hangisi tercih ediliyorsa bildirilmesini istemiş ve işte bu tazyik üzerine «Michel Czernowicz», «Georges Albani» ve «Achaz-Csabi» isimlerinde üç elçiyle birikmiş haraçların hepsi gönderilmiştir: Biriken mıkdar otuzar binden iki senelik 60 bin altındır; bundan başka vüzerâya verilmesi taahhüd edilmiş olan 30 bin altın daha vardır; mecmûu doksan bin altın eden bu parayı getirmiye memur olan murahhaslar bu gün Istanbul'a vâsıl olmuşlarsa da bunlardan «Albani» Kânunusâni başlarında ölmüştür).

1565=972

4 Şubat=3 Receb, Pazar: İmparatorluk elçileri tarafından Avusturya haracının takdimi ve sulh işinin yeniden bozulmıya başlaması.

(Bu gün akdedilen Dîvan'da Avusturya elçileri iki senelik devlet harâciyle otuz bin altın tutan vüzerâ harâcını merâsimle takdim etmişlerdir. — Yeni imparator babasının akdetmiş olduğu

sulhün idâmesini istediği için Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa bu sulhün sekiz sene daha temdidine muvâfakat etmiş, fakat diğer bir meseleden dolayı yeni bir muâhede akdedilmemiştir: Bu mesele, Erdel=Transylvania banı «Zsigmond»un «Szathmar» kalesini zaptetmiş olmasıdır; imparator bu kalenin iâdesini istemiş, Kanunî muvâfakat etmemiş, bu hususta bir salâhiyeti hâiz olmıyan Czernowicz meseleyi hükûmetiyle müzakere etmek üzere yola çıkmışsa da Çorlu'da tevkif edilip geri çevrilmiştir: Bunun sebebi, bu sırada imparator Maxmilien'in Tokay şehrini zaptetmiş olduğu hakkında haber gelmiş olmasıdır; bu habere çok kızan Kanunî bir taraftan elçiyi tevkif ettirdiği gibi bir taraftan da Erdel=Transylvania prensine yardım edilmesini emretmiştir! Bu suretle yeniden başlıyan Osmanlı-Avusturya ihtilâfı nihayet Kanunî'nin son seferiyle neticelenmiştir: 1566=973 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1 Nisan=29 Şa'ban, Pazar: Osmanlı donanmasının Malta seferine hareketi.

(Osmanlı menbâlarının bir çoğunda Malta seferi bu tarihten evvel 969=1561-1562 ve 970=1563 senelerine müsâdif gibi gösterilirse de doğru değildir. 1560=967 vukuâtının «14 Mayıs» ve «3 Temmuz» fıkralarında gördüğümüz Cerbe zaferleri İspanya krallığında Charles-Quint'in halefi olan İkinci Philippe'i çok müteessir etmiş ve o Türk zaferlerinden intikam almak istiyen bu kral nihayet 10 Ağustos 1564 tarihinde Afrika'ya bir donanma sevketmiştir: Katalonya vali-i-umumîsinin kumandasında gönderilen bu büyük donanma, şimalî Afrika'nın «Gomora de Velez» şehriyle «Penon de Velez» kalesini hedef ittihâz etmiştir. Katalonya valisi «Garda de Toledo» şehri kolayca zaptettikten sonra kaleyi de teslim almış ve bir taraftan bu baskın yapılırken, bir taraftan da yedi harb gemisinden mürekkep bir Malta filosu Istanbul'a eşyâ götüren büyük bir Türk ticaret gemisini zaptetmiştir: Bu gemideki eşyanın saray kadınlarına aid olduğu rivâyet edilir! Bu haberler Istanbul'a aksettiği zaman «Penon de Velez» kalesinden dolayı Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa ve eşyâ gemisinden dolayı da saray kadınları şikâyet etmiş ve bir rivâyete göre de Kanunî'nin Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'dan dul kalan yegâne kızı Mihrimâh-Sultan babasını Malta fethine teşvik etmiştir. Napoli sâhillerine karşı hazırlanmış olan donanmanın Malta seferine sevkedilmesi işte bu sebeblerle izah edilir 130-150 ve hattâ 200-300 gemiden mürekkep olduğu rivâyet edilen donanmanın kumandanlığını Kapdan-ı-Deryâ Dâmâd-Piyâle Paşa der'uhde etmiş ve bu donanmayla hareket eden ihraç kuvvetlerinin kumandanlığına da meşhur Şemsi Paşa'nın kardeşi beşinci vezir Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa tâyin edilmiştir: Yetmişlik ve hattâ yetmiş beşlik bir ihtiyar olan Mustafa Paşa'nın üçüncü veyâhut dördüncü vezir olduğu hakkında da bâzı rivâyetler vardır. İhraç kuvvetlerinin mıkdarı 30 bin kadardır: Bunların dört bin beş yüzü Yeniçeridir. — Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa donanmaya giderek kumandanları teşyi etmiştir. — Bu tarihten 14 sene evvel Malta Şövalyelerinden Trablusugarb'ın fethi için 1551=958 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına bakınız).

19 Mayıs=18 Şevvâl, Cumartesi: Osmanlı donanmasının Malta'da «Marsa-Scirocco» limanına muvâsalatı.

(18 Mayıs=17 Şevvâl Cuma tarihi de rivâyet edilir. — 15 Mayıs=14 Şevvâl Salı günü Mora'nın cenubugarbîsindeki Navarin limanından hareket eden donanma bu sabah saat dokuzda Malta'dan görünmiye başlamış, her türlü müdafaa hazırlıklarını ikmâl etmiş olan Şövalyeler kalelerle istihkâmlara çekilmiş, dışarlarda kimse kalmamış, herkes vazifesinin başına gelmiş ve nihayet saat on bire doğru Türk donanması Malta adasının cenubuşarkîsindeki «Marsa-Scirocco» limanına dayanmıştır: Osmanlı menbâlarında bu limanın ismi «Marsaşuluk» tahrifine uğramaktadır. — Donanma vâsıl olduğu sırada bu limanı gündoğusu tuttuğu için yanaşmak imkânı olmamış, bunun üzerine adanın garbındaki

«Mugiaro» koyuna gidilmiş ve bir rivâyete göre o gece sessizce karaya üç bin kadar asker çıkarılmıştır. — Bu sırada Malta Şövalye teşkilâtı «Üstâd-ı-a'zam=Grand-Maître»liğinde şecâat ve dirâyetiyle şöhret bulan «Jean de la Valette-Parisot» bulunmaktadır: Evvelce Rodos'da bulunan ve Kanunî devrinin hidâyetinde Rodos'un Türkler tarafından fethi üzerine din perdesi altındaki şekavet ocağını Malta'ya nakleden bu Şövalye teşkilâtı için 1522=928 vukuâtının «4 Haziran» ve 1523=929 vukuâtının da «1/2 Kânunusâni fıkralarına bakınız).

20 Mayıs=19 Şevvâl, Pazar: Malta adasına asker ihracı.

(19 Mayıs=18 Şevvâl Cumartesi ve 22 Mayıs=21 Şevvâl Salı tarihleri de rivâyet edilir: Fakat Kâtib-Çelebi'ye aid olan ikinci rivâyet çok şüphelidir. — Donanmanın Malta'ya gelmesine ye Malta'ya geldikten sonra iki büyük hatâ irtikâb edilmiştir: Bunların birincisi, Trablusugarb'dan gelecek olan Turgud Paşa filosunun henüz hazırlıkları tamamlanmadan ve Malta önlerine onunla ayni günde varılacak surette harekât tanzim edilmeden alelâcele gelinmiş olması ve ikincisi de Malta'ya geldikten sonra Turgud Paşa beklenmeksizin karaya asker dökülerek ikinci derecede bir istihkâmın muhâsara edilmesidir! Bu hareketler her şeyden evvel bir kere Sultan Süleyman'ın sarîh emirlerine münâfidir; işin ehemmiyetini ve tıpkı Rodos gibi Malta'nın da dünyanın en müstahkem mevkilerinden biri ve belki de birincisi olduğunu çok iyi takdir eden Kanunî, donanma hareket edeceği sırada Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa ile ihraç kuvvetleri serdârı Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa'ya:

— Turgudca Paşa Malta cezîresinün her ahvâline ve kal'asınun döğülecek semtine ve meterisler nasbolunacak yerine cümleden vukuuf-u-şuûru ziyâdedür: Zinhâr re'yine muhâlefet itmen!

tâlimâtını vermiş ve bu suretle Piyâle Paşa ile Mustafa Paşa'yı Trablusugarb fatihinin emrine vererek Turgud Paşa'yı kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek başkumandanı tâyin etmiş demektir; onun için Piyâle ve Mustafa Paşaların Turgud Paşa ile hareket birliği temin etmeden Mora sâhillerinden alelâcele Malta'ya gitmeleri ve orada da Kanunî'nin kat'î emrine rağmen büyük Turgud'u beklemiyerek yanlış ve hattâ zararlı bir muhâsaraya başlamaları askerlik bakımından kolay affedilecek şeylerden değildir. Bununla beraber Cerbe zaferini kazanarak Türk denizcilik tarihine parlak bir menkabe katmış olan Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'nın vaziyeti takdir ettiği için asker ihrâcına muhâlefet etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Cerbe zaferi için 1560=967 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa'nın bu muhâlefetine rağmen vezir Mustafa Paşa'ya söz dinletemediği ve bu ihtiyar serdârın:

— Turgud Paşa gelünce bir maslahat görelüm!

diye inâd ederek karaya er döktüğü rivâyet edilir: Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa gibi yetmişini geçmiş ve bilhassa kendini beğenmiş bir pîrin bu kadar mühim bir işe memur edilmesi de her halde hükûmetle pâdişahın hatasıdır: Hattâ Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa'nın donanmayı teşyi ettikten sonra Mustafa Paşa gibi bir esrarkeşin o kadar mühim bir fethi kat'iyyen başaramıyacağına ait bir nükte sarf ettiğinden bile bahsedilir! Fakat her halde esrarkeş bir ihtiyarı Malta fethine göndermek mes'ûliyyeti o ihtiyara değil, o nükteyi sarfeden hükûmet reisine aittir! — Malta'ya işte bu şerâit altında asker çıkarılmıştır: Bu gün rüzgâr müsâid olduğu için donanma tekrar «Marsa-Scirocco»ya gelmiş ve ihraç hareketi işte bu noktada olmuştur; ilk çıkarılan asker mıkdarının yirmi bin kadar olduğu rivâyet edilir: Bu kuvvetle beraber bir mıkdar top da çıkarılmıştır).

24 Mayıs=23 Şevvâl, Perşenbe: Malta adasında «Saint-Elme» istihkâmının muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında «Santerme», «Senterme» ve hattâ «Santa-Marya» gibi muharref isimlerle anılan «Saint-Elme» istihkâmı, Malta'nın «La Marsa/Grand-Port=Büyük-liman» ve «Marsa-Muscietto» ismindeki iki tabiî limanını birbirinden ayıran «Sceberras» yarımadasının ucunda ve her iki limana hâkim bir dağın eteğindedir: Asıl Malta kaleleri, işte bu yarımadanın doğusundaki «La Marsa» limanının şark sâhilindedir «Saint-Elme» kalesinin coğrafî vaziyeti her iki limana birden hâkim olduğu için, serdar Mustafa Paşa burayı fethetmekle Malta'yı kolayca ele geçirmek imkânı hâsıl olabileceğine hükmetmiştir! Yukarıki fıkrada gördüğümüz ihraç hareketinden itibaren siperler ve meterisler hazırlıyan ihtiyar ve esrarkeş vezir muhâsara tertibâtını üç günde ikmâl ederek nihayet bu dördüncü gün ateş açmıya başlamıştır: Türk bataryalarının «Saint-Elme» istihkâmını iki tarafından döğecek surette yerleştirilmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu kalenin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «23 Haziran» fıkrasına bakınız).

27 Mayıs=26 Şevvâl, Pazar: Uluc-Ali-Reis'in muvâsalatı.

(Sonradan «Kılıc-Ali Paşa» diye şöhret bulan ve Barbaros'la Turgud'un maiyetinde yetişen Uluc-Ali-Reis bu gün altı gemiyle İskenderiyye'den 900 kişilik bir yardım kuvveti getirerek Malta muharebelerine iştirâk etmiştir).

2 Haziran=3 Zülka'de, Cumartesi: Turgud Paşa'nın Maltaya muvâsalatı.

(Trablusugarb fatihi ve Beylerbeyi ve Türk denizciliğinin şanlı kahramanı Turgud Paşa bu gün 13 kadırga ve 10 kalyota-kalite ile gelmiş ve bu 23 gemiyle en seçme askerlerinden 2110 er getirmiştir. — Turgud Paşa ordu ve donanma tarafından askerî merâsimle karşılandıktan sonra Paşalarla ordu ve donanma erkânından mürekkep bir harb meclisi toplamış ve kendisi beklenmiyerek «Saint-Elme» kalesinin hiç lüzumu olmadığı halde muhâsara edilmesinden dolayı Piyâle ve Mustafa Paşaları çok acı ve sert sözlerle tenkid etmiştir; bâzı Hıristiyan menbâlarında bile o devrin en büyük askeri sayılan şanlı kahramanın bu münasebetle söylediği sözler Osmanlı menbâlarında şöyle nakledilir:

— Senterme alunduğunun fâidesi nedür? Asıl Malta kal'asına sarılmak gerek idi; on Senterme dahî binâ itsenüz Malta'nın kendi alunmayınca zabtı nice mümkündür? Bârî ben gelünce katlanamadunuz mu? Ya çünki isti'câl ile geldünüz, himmeti Malta'ya sarfidemedünüz mü?

Bu suretle Barbaros'un o şanlı talebesi hem donanmanın acele edip kendisinden evvel Malta'ya gelmesini, hem kendisine intizâr edilmeden karaya asker çıkarılmasını ve hem de asıl Malta istihkâmları dururken «Saint-Elme» önlerinde kan dökülmesini tenkid etmiş demektir: Yukarda bu sene vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Bununla beraber artık iş işten geçmiş, muhâsara harekâtı ilerlemiş ve bilhassa bir çok asker ve mühimmât sarfedilmiş olduğu için «Saint-Elme» muhâsarasını kaldırıp Malta'nın asıl tahkimâtını teşkil eden» «Saint-Michel» ve «Le Bourg» istihkâmlarını muhâsaraya kalkışmak, neticesi çok şüpheli bir ihtiyatsızlık hâline gelmiştir! Tabiî böyle bir hareket on gündür sârfedilen emekleri, harcanan mühimmâtı ve dökülen kanları boşa çıkarmış olacağı gibi düşmanın mâneviyyâtını da kuvvetlendirebilir: İşte bu gibi mülâhazalardan dolayı Turgud Paşa emrivâkıı kabul ederek «Saint-Elme» muhâsarasına devam etmekten başka çare bulamamıştır: Fakat artık harekâtı bizzat kendisi idare etmiye ve kalenin bir an evvel ıskatı için lâzım gelen tedbirleri derhâl ittihâza başlamıştır. — Turgud Paşa'nın bundan 14 sene evvelki ilk Malta seferi için 1551=958 vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasına bakınız).

3 Haziran=4 Zülka'de, Pazar: Turgud Paşa'nın «Saint-Elme» kalesine ateş açması.

(Büyük kahraman «Marsa-Muscietto» limanına hâkim tepeleri bataryalarla tutmuş ve liman medhalinin garbındaki buruna yerleştirilen üç bataryayı bizzat kendi kumandasına alarak «Saint-Elme» istihkâmını dayanılmaz bir cehennem ateşi altına almıştır: Malta adasının bu burnu bugün hâlâ onun şanlı adım taşıyarak «Pointe-Dragut=Turgud-burnu» ismiyle anılmaktadır. — Mahsur kalenin askerî vaziyetine göre Turgud Paşa'nın tuttuğu bu nokta kendisi için en tehlikeli yerdir).

17 Haziran=18 Zülka'de, Pazar: Turgud Paşa'nın şahâdeti.

(Türk tarihinin en büyük kahramanlarından ve dünya denizciliğinin en şanlı şahsiyetlerinden olan büyük Turgud'un şahâdetinde bâzı ihtilâflı noktalar vardır:

1 — Burada en kuvvetli rivâyet olarak esas ittihâz edilen 17 Haziran=18 Zülka'de Pazar tarihinden başka 16 Hâziran=17 Zülka'de Cumartesi tarihi de rivâyet edilir.

2 — Turgud Paşa bir rivâyete göre kale bedeninde açılan gediklere karşı bu gün yaptırdığı umumî hücumda ve diğer bir rivâyete göre de «Saint-Elme» kalesinin bulunduğu «Sceberras» yarımadasında bu kalenin arka tarafına bütün yarımadayı boydanboya kat'edecek ve iki tarafdaki limanlara dayanacak surette yaptırdığı kapalı siperleri «La Marsa» denilen büyük limana isâl eden ameliyyâtı düşman ateşi altında idare ettiği sırada şehîd olmuştur: Hattâ o gün yapılan ve askerlikte «Traverse=Yan siperi» denilen bu mevzie Garp menbâlarında «Traverse de Dragut=Turgud siperi» denilir. Bu ihtilâfın sebebi, büyük Turgud'un yaptırdığı yan-siperi o gün akşamüstü ikmâl edildikten sonra umumî bir hücum yapılmış olmasıdır. En kuvvetli rivâyetlere göre Paşa'nın şehâdeti hücumdan evvelki siper ameliyyâtı esnasındadır.

3 — Turgud Paşa'nın bir top güllesiyle şehîd olduğunda ittifak edilmekle beraber, bu gülle parçalarından birinin veyâhut bunun fırlattığı bir kaya parçasının başına isâbet etmiş olduğu şeklinde iki rivâyet vardır: Umumiyetle ikinci rivâyet tercih edilir; fakat bu da ayrı bir ihtilâfa yol açmıştır:

«Turgudca'yı serpindi taşladı; egerçi kimi bizüm toplarun serpintisi idi, kimi küffâr toplarundan geldi dirler ve bilcümle Turgudca ol darbeden şehd-i şahâdet nûş ve bu dâr-ı gurûru ferâmûş eyledi»

Bizim toplardan şehîd olduğu hakkındaki rivâyeti Peçevî şöyle anlatır:

«Meterisde top onarurken top çatlayup serpintisi darbundan şehîd oldu»!

Bu izaha göre Turgud Paşa bir gülle yâhut kaya parçasıyla değil, top namlısının parçalanmasıyla şehîd olmuştur. Buna mukabil düşman güllesiyle yaralandığı hakkındaki rivâyete nazaran bu gülle yâhut gülle parçası, «Turgud-siperi»nin dayanmış olduğu «La Marsa» limanının karşı sâhilinde bulunan ve Malta'nın en mühim istihkâmı olan «San-Angelo=Saint-Ange» kalesinden siper ameliyyâtını bozmak için açılan topçu ateşi esnâsında isâbet etmiştir.

4 — Garp menbâlarında umumiyetle Turgud Paşa'nın derhâl düşüp şehîd olduğundan bahsedilirse de, Kâtib-Çelebi, Müneccim-başı vesaire gibi Osmanlı müelliflerine göre:

«Başuna top serpindisi dokanup ağzundan, burnundan, kulaklarundan kan revân olduktan sonra dört gün dört gice lâ-ya'kıl yatup beşinci günde ki kal'a-i mezbûrenün fethi günüdür, subh-i-sâdık vaktinde intikaal ey'leyüp kendünün beş pâre kadırgasıyla na'şi Trablus'a gönderülüp anda defnolunmuştur».

Her halde ecnebi menbâlarına tercih edilmesi lâzımgelen bu millî rivâyete göre 17 Haziran=18 Zülka'de Pazar günü beyaz saçlarıyla ak sakalını kana boyayan o müdhiş yarayı aldıktan sonra bir daha kendine gelemiyen şanlı ihtiyar «dört gün dört gice» değil, beş gün beş gece baygın yattıktan sonra «Saint-Elme» kalesinin kendi himmetiyle sukutuna tesâdüf eden 23 Haziran=24 Zülka'de Cumartesi günü ortalık ağarırken Allanın rahmetine ve Türk tarihinin ebedî minnet ve ta'zimine kavuşmuş demektir. — Turgud Paşa'nın can verdiği sırada «Saint-Elme» istihkâmının fethi müjdesini alıp gülümsemiş olduğu hakkında bir ecnebi rivâyeti varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Büyük şehidin umumiyetle başından yaralandığında ittifak edilmekle beraber karnından yaralanmış olduğu hakkında da pek zayıf bir rivâyet daha vardır. — Türk denizciliği tarihîne şeref veren ve hattâ şanlı hocası Barbaros'un:

— Turgud benden ilerüdür!

iltifatına bile mazhar olan bu muhteşem ihtiyar en kuvvetli rivâyete nazaran 890=1485 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre seksen yaşında şehîd olmuş demektir: Bununla beraber şehâdetinde seksenini geçkin olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Turgud Paşa'nın cenâze namazı «Saint-Elme» kalesinin fethinden sonra Malta ordugâhında kılınmış ve yukarda da gördüğümüz gibi mubârek na'şi hem fâtihi, hem beylerbeyi olduğu Trablusugarb'a nakledilmiştir: Kendi câmiinin yanındaki türbesi yerlilerce «Murâbıt=Evliyâ» diye hâlâ ziyâret edilir. — Bir rivâyete göre büyük Türk kahramanının şahâdeti üzerine mahsurlar bayrak donanması yapmışlardır: Her halde Malta adası bu seferki kurtuluşunu büyük Turgud'un o fecî âkıbetine medyundur. — Turgud Paşa'nın ailesi, menşei ve ilk Malta akını için 1551=958 vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasına, Trablusugarb fethi için gene o sene vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına Korsika fütûhâtı ve Trablusugarb valiliğine tâyini için 1553=960 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına, İtalya seferi için 1555-962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına, bütün Avrupa'yı hayret içinde bırakan Cerbe menkabesi ile Turgud Paşa'ya karşı kurulan Avrupa ittifakı için 1560=967 vukuâtının «2 Mart» fıkrasına, Cerbe kalesinin muhâsara ve fethi için gene o sene vukuâtının «28 Mayıs» ve «30 Temmuz» fıkralarına ve nihayet bu sefer Malta'ya muvâsalatı için yukarda bu sene vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına bakınız. Malta'da Turgud Paşa'nın şehîd düştüğü noktaya sonradan bir âbide yapılmıştır).

23 Haziran=24 Zülka'de, Cumartesi: «Saint-Elme» kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Santerme/Sentarme» denilen bu istihkâmın vaziyet ve mevkii için yukarda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız. — 24 Mayıs=23 Şevvâl Perşenbe günündenberi tam 30 gün şiddetli bir muhâsara altında kalan bu çok müstahkem kale nihayet bu 31 inci gün cebren fethedilmiştir. Turgud Paşa merhumun yukarıki fıkrada gördüğümüz mecrûhiyet ve şahâdeti üzerine muhâsara harekâtının son günlerini Serdar Mustafa Paşa idare etmiştir: Tabiî fetih şerefi tamamiyle Turgud Paşa'ya aittir; Mustafa Paşa'nın yaptığı Turgud Paşa'nın tertibâtına aynen riâyet etmiş olmaktan ibarettir. — Bâzı Garp menbâlarında hıristiyanlık hissiyle bu kalenin 1300 küsur neferle 300 şövalyeden ibaret gösterilen müdâfileri kâmilen telef olduktan sonra Türk askerinin içeri girebildiğinden bahsedilir ve hattâ müdâfilerin mıkdârı büsbütün azaltılarak 300 neferle 130 şövalyeden ibaret bile

gösterilir! Buna mukabil gene ayni menbâlarda Türk şehîdlerinin sayısı 400 zâbitle 9000 nefere kadar çıkarılmaktadır! Tabiî bu rivâyetlerin ne kadar mübâlâgalı olduğu meydândadır: Hattâ Osmanlı menbâlarına göre düşmanın yalnız bu kaledeki telefâtı 10 binden fazladır ve fetih günü Türk ordusunun eline geçen esir adedi de 1400 dür: Her halde iki tarafın rakamlarını telif etmek kolay değildir! — «Saint-Elme» istihkâmı bâzı Osmanlı menbâlarına göre bu akşama doğru ve bunu bir dereceye kadar teyid eden bir Garp rivâyetine göre de öğleden sonra saat ikide fethedilmiştir: Kanunî devrindeki Malta seferinde yegâne muvaffakiyet işte bundan ibarettir. — «Saint-Elme» kalesinin fethi için bâzı Garp menbâlarında 22 Haziran=23 Zülka'de Cuma rivâyetine de tesâdüf edilir: Fakat bu rivâyet zayıftır. — Bu fetih, hakikatte Turgud Paşa'nın son zaferi demektir).

28 Haziran=29 Zülka'de, Perşenbe: Vezir-i-a'zanı Semiz-Ali Paşa'nın vefatiyle Sokullu-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Şişmanlığından dolayı «Semiz» ve «Kalın» lâkaplariyle şöhret bulan Vezir-i-a'zam Ali Paşa 1561=968 senesi 10 Temmuz=26 Şevvâl Perşenbe gününden bu güne kadar 3 sene, 11 ay, 19 gün Sadâret makamında bulunmuştur: Selânikî tarihine göre «Hunak=Angine» hastalığından ölmüştür; şahsiyyeti için 1561=968 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Semiz-Ali Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan ve eski Osmanlı menbâlarında umumiyetle boyunun uzunluğundan dolayı «Mehemmed Pâşây-ı Tavîl/Tavîl Mehmet Paşa» ismiyle anılan ikinci vezir Sokullu-Mehmet Paşa Osmanlı imparatorluğunun başına üşüşen Devşirmeler zümresi içinde ehemmiyeti en fazla i'zâm edilen ve çehresi tarihe bir agrandisman şeklinde akseden şahsiyettir. Sonraları «Sokullu» tahrifine uğrıyan soy-adının doğru şekli «Sokolowitch/Sokkolovitch=Sokoloviç» olduğu için Türkçesinin eski telâffuzu «Sokullu» olmak ihtimâli vardır. Bu isim Bosna vilâyetinde Mehmet Paşa'nın memleketi olan «Sokol» kasabasına mensubiyetindendir: Babasına da «Sokolowitch» denildiği rivâyet edilir. Eski Osmanlı menbâlarında «Sokolovik» şeklinde yazılan bu soy-adı Peçevî'ye göre «Şâhin-oğlu» mânâsına gelir. Bu menşee göre Sokullu-Mehmet Paşa'nın» bizim «Boşnak» dediğimiz Bosna İslâvlarından olduğu muhakkaktır. — Sokullu-Mehmet Paşa'nın 911=1505-1506 tarihinde Sokol kasabasında dünyaya geldiği rivâyet edildiğine göre 59-60 yaşlarında Vezir-i-a'zam olduğu anlaşılmaktadır. — Âile ocağından devşirme olarak alınması Kanunî devrine müsâdifse de hangi tarihte alındığı belli değildir: Yalnız «Yeşilce-Mehmet Bey» denilen ve sonraları Nişancılık makamına kadar yükselerek meşhur «Nişancı tarihi»ni yazan «Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi»nin Devşirme memurluğu zamanında alınmış olduğu mâlûmdur. Sokol kasabasından devşirilen diğer kırk çocukla beraber Edirne'ye getirilmiş olan müstakbel Vezir-i-a'zam ilkönce Edirne sarayında terbiye edilip «Mehmet» ismiyle ihtidâ ettirildikten sonra Istanbul'daki Yeni-saray'a nakledilmiş ve burada «Küçük-OdaIar»la «İç-Hazine»de zekâsı ve kabiliyyetiyle Kanunî'nin teveccühünü kazanarak Osmanlı sarayının Rikâbdarlık, Çukadarlık, Silâhdârlık, Ser-Çâşnigirlik ve nihayet Kapucular-Kethudâlığı gibi mühim vazifelerinde derece derece yükseldikten sonra Deryâ kapdanlığı ile «Taşra çıkmış», yâni saray hizmetinden hükûmet hizmetine geçmiştir: 1546=953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — Bununla beraber Sokullu'nun Irâkayn seferinde idâm edilen Baş-Defterdar İskender-Çelebi kölelerinden olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa daha sarayda «Mehmed Ağa» ismiyle Silâhdar olduğu zamandan itibaren memleketinden anasını, babasını, kardeşlerini ve akrabalarını Istanbul'a getirtip muhtelif hizmetlere tâyin ettirmiye başlamış, bunların hepsi ihtidâ edip müslüman isimleri almış ve hattâ babasına «Cemâlüddin Sinan Bey» ismi takılmıştır! Kardeşleri genç yaşlarında ölmüşlerse de amcasının oğlu Mustafa Paşa Budin valiliğine kadar yükselmiştir: Gene bu âileden evvelce ikinci vezirlik makamına kadar yükselmiş olan. «Deli» yâhut «Dîvâne» Husrev Paşa için 1544=951 vukuâtının «28

Teşrinisâni» fıkrasına bakınız — Sokullu-Mehmet Paşa Derya kapdanlığından Rumeli Beylerbeyliğine geçip Avusturyalılara karşı bâzı hareketleriyle şöhret kazanmış ve Nahcivan seferinde gösterdiği askerî ihtişam üzerine de vezir olmuştur: 1551=958 vukuâtına ve 1554=961 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. Fakat Mehmet Paşa Kanunî'nin teveccühünü bilhassa şehzâde Selim ve Bâyezid mücâdelelerinde kazanmıştır: 1559=986 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. Hattâ kendisine şehzâde Selim'in kızı «Esmâ-Han Sultan»ın verilmesi bile Selim'e ettiği hizmetlerin mükâfatıdır: 1561=969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa, Kanunî Sultan Süleyman devrinin son Sadr-ı-a'zamıdır).

30 Haziran/1 Temmuz=1/2 Zülhicce, Cumartesi/Pazar gecesi: Malta seferinin ikinci safhası: Adanın en mühim tahkimâtını teşkil eden «Le Bourg», «Saint-Ange» ve «Saint-Michel» kalelerinin muhâsarasına başlanması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «23 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Saint-Elme» zaferi üzerine Serdar Mustafa Paşa Malta Şövalyeleri Üstad-ı-a'zamı «Jean de la VaIette-Parisot»ya adam gönderip daha fazla kan dökülmesine meydan verilmemek üzere diğer istihkâmlarıyla beraber Malta'nın Türk ordusuna teslimini ve tıpkı vaktiyle Rodos'da olduğu gibi kendilerinin bütün malları ve eşyalarıyla çekilip gitmelerini teklif etmişse de Üstâd-ı a'zam bu teklifi reddetmiş ve hattâ Malta müdafaasında kazandığı şerefi çok çirkin bir vahşetle lekeliyerek elindeki Müslüman ve Türk esirlerini parçalayıp kesik başlarını toplara koydurarak gülle gibi Türk ordusunun üstüne yağdırmıştır! Bu vahşet bâzı Hıristiyan menbâlarında bile nefretle kaydedilir! «Saint-Elme»den evvel muhâsara edilmemiş olmaları Malta seferinin neticesiz kalmasına ve Turgud Paşa merhumun şiddetli tenkitlerine sebeb olan «Le Bourg-Saint Ange-Saint Michel» müdafaa sisteminin muhâsarasına işte bu vaziyet üzerine başlanmıştır: Yukarda bu sene vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına da bakınız. Bu üç kale, «La Marsa» denilen büyük tabiî limanın şark sâhilinde birbirine müvâzi iki yarımada üzerindedir: Yukarda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Bu iki müstahkem yarımada işte bu geceden itibaren kara taraflarından kuşatılmıya başlamış ve bilhassa Saint-Michel yarımadasının iki tarafındaki körfezler arasında boydanboya bir siper kazılmıştır: Mahsurların şiddetli ateşleri altında yapılan bu ameliyyât o gece sabaha kadar muvaffakiyetle ikmâl edilmiştir).

1 Temmuz=2 Zülhicce, Pazar: Malta adasında ikinci muhâsara safhası harekâtının başlaması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tertibâtın geceleyin ikmâli üzerine bu sabahtan itibaren «Le Bourg-Saint Ange-Saint Michel» müdafaa sisteminin etrafındaki tepelere yerleştirilen dört batarya ile ateş açılmıştır: Toplarının mecmuû 92yi bulduğundan bahsedilen bu bataryalarda «Şâhî=Vasiliki» denilen ve 1453=857 Istanbul muhâsarasındanberi kullanılmakta olan büyük toplar da vardır. Türk hâkimiyyetine geçen «Saint-Elme» istihkâmiyle bu istihkâmın bulunduğu «Sceberras» yarımadasındaki toplar da aynı zamanda işlemiye başlamış olduğu için Malta istihkâmları hem şarktan, hem garptan, hem şimaligarbîden çok şiddetli bir ateş altında kalmış demektir. Bu ateş, bilhassa şark tarafındaki dört bataryaya beş batarya, daha ilâvesinden itibaren büsbütün şiddetlenmiştir).

1565=973

7 Ağustos=10 Muharrem, Salı: Malta adasının eıı mühim istihkâmlarından olan «Saint-Michel» kalesindeki «Castille» burcunun umumi bir hücumla zaptı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ikinci muhâsara safhasının başlıca vukuâtı Cezâyir Beylerbeyi Hasan Paşa'nın yardım kuvvetleriyle gelmesi ve onun muvâsalatından itibaren Malta istihkâmlarına karşı umumî hücumlara geçilmesidir: Barbaros'un oğlu ve Turgud'un damadı olan bu şanlı askerin 1565=972 senesi 11 Temmuz=12 Zülhicce Çarşanba günü 2500-3000 asker getiren 27 gemiyle Malta önlerine vâsıl olduğu rivâyet edilir. Hasan Paşa geldiği zaman takriben iki aydır devam eden muhâsara hareketlerinden çok yıpranmış bulduğu Türk kuvvetlerine yeni bir gayret vererek bilhassa Saint-Michel istihkâmına karşı karadan ve denizden umumî hücumlar yaptırmıya başlamıştır: Bu hücumların birincisi 1565=972 senesi 15 Temmuz=16 Zülhicce Pazar gününe müsâdiftir; o tarihten itibaren muhtelif fâsılalarla on büyük hücum yapıldığı rivâyet edilir: Bu 1565=973 Ağustosunun 7 nci ve Muharreminin 10 uncu Salı günü yapılan umumî hücumun ehemmiyeti «Saint-Michel» istihkâmındaki «Castille=Kastil» burcunun zaptedilmiş ve hattâ bu burca Türk bayraklarının dikilmiş olmasında gösterilir; fakat kalenin diğer noktalarında mukâvemet devam ettiği ve bilhassa düşmanın şiddetli bir mukabil taarruziyle karşılaşıldığı için «Castille» burcunda tutunmak mümkin olamamıştır; bununla beraber bu burç Malta harekâtının sonuna kadar iki taraf arasında bir kaç defa daha alınıp verilmiştir).

6/7 Eylül=10/11 Safer, Perşenbe/Cuma gecesi: Malta müdâfilerine yardım için bir Hıristiyan ordusuyla silâh, cephâne ve erzak gelmesi.

(Üç buçuk aydır devam eden ve Haçlı Şövalyelerin son ocağını da yıkacak hâle gelen Türk muhâsarası, Malta adasının Akdeniz hâkimiyyeti bakımından hâiz olduğu askerî ehemmiyetten dolayı Avrupa Hıristiyanlığında büyük bir heyecan uyandırmış, Şövalyelerin aylardanberi devam eden istimdatları bilhassa Papalık makamiyle İspanya krallığını telâşa düşürmüş, muhtelif milletlerden gönüllülerle muntazam askerler ve paralar toplanmış, gemiler, toplar ve cephâneler hazırlanmış, fakat Malta önlerindeki Türk donanmasının Akdeniz sâhillerine saldığı haşyet ve dehşet bu yardım kuvvetlerinin İspanya ve İtalya limanlarından Malta'ya naklini çok korkunç bir teşebbüs hâline getirmiştir: Hattâ 1565=972 senesi 16 Haziran=17 Zülka'de Cumartesi günündenberi iki teşebbüs akîm kalmış, Malta önlerine kadar gelen iki Hıristiyan filosu geri dönmüş, Saint-Elme fethini takip eden günlerde yapılan üçüncü bir teşebbüsde bin müşkilâtla bir mıkdar asker çıkarılabilmiş ve nihayet işte dördüncü teşebbüs muvaffakiyetle neticelenmiştir. — Malta'ya gönderilen bu yardım ordusu o zaman İspanya'ya tâbi olan Sicilya üzerinden gelmiş ve bu teşebbüsün idâresi Sicilya vali-ı-umumîsi «Don Garcia»ya tevdi edilmiştir. Donanma kumandanlığında da «Juan de Cardona» isminde bir İspanyol asilzâdesi vardır. Karanlıktan istifâde eden bu donanma gece yarısı Malta'nın şimaligarbîsindeki «Frioul» noktasına yaklaşarak sabaha kadar asker ve mühimmat ihrâciyle meşgul olmuştur. Sicilya valisi Don Garcia'nın korkusundan karaya çıkmayıp ihraç hareketinden sonra ayni donanmayla Sicilya'ya döndüğü rivâyet edilir! Umumiyetle zannedildiği gibi yalnız İspanyollardan değil, muhtelif milletlerden mürekkep olan bu imdad ordusunda 14 bin askerle İspanyollar ekseriyet teşkil etmişlerdir: Bunlardan başka 8500 Avusturya askeriyle bir mıkdar İtalyan da vardır. Muhtelif çaplarda toplarla bir çok erzak ve mühimmat da getirilmiştir. — Büyük bir donanmayla nakledilen bu kadar asker ve mühimmâtın Türk donanmasından hiç bir muhâlefet görmeksizin nasıl olup da teşebbüsünde muvaffak olduğu kolay izah edilebilecek noktalardan değildir: Bâzı Garp menbâlarına göre bu mesele Serdar Mustafa Paşa ile Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa arasında bir münâkaşaya bile sebeb olmuş ve Piyâle Paşa Türk gemilerinden büyük bir kısmının muhâsarayla meşgul olduğundan ve mütebâkisinin de Sicilya vesair düşman sâhillerinin tarassudunda bulunduğundan bahsederek imparatorluk donanmasını karşılıyabilecek kuvvetten mahrum olduğunu anlatmak istemiştir. Sicilya'dan hareket eden düşman donanmasının ilkönce garbe doğru yol aldıktan sonra cenuba teveccüh ederek bir şaşırtma hareketi yapmış olduğundan da

bahsedilir. Fakat bütün bunlar Piyâle Paşa'nın bu hususdaki gafletini mazur göstermiye kâfi değildir: Aşağıki fıkrada görüleceği gibi, Serdar Mustafa Paşa ile aralarında çıktığından bahsedilen ihtilâfın da bu vaziyette mühim bir âmil olduğu rivâyet edilir; her halde bu mesele ayrıca tetkik edilmelidir. — Rivâyete nazaran düşman donanması ihraç işini bitirdikten sonra çekilip giderken Piyâle Paşa çok geç kalmış bir tâkip hareketine kalkışmışsa da rüzgârın muhâlefetinden dolayı yetişememiştir).

8 Eylül=12 Safer, Cumartesi: Malta muhâsarasının kaldırılması.

(Bu kararın verilmesi muhtelif sebeblerle izah edilir:

1 — Orduyla donanmanın en fazla 25 günlük erzak ve mühimmâtı kalmıştır: Bilhassa yukarıki fıkrada gördüğümüz Avrupa imdadı geldikten sonra daha çok zaman süreceği muhakkak olan Malta müdafaasının bu kadar az bir zamanda kırılması kabil değildir.

2 — Mevsim ilerlemiş, kış yaklaşmış, bundan sonra artık kara ve bilhassa deniz harekâtı çok güçleşmiş olduğu gibi, yardım ve mühimmât celbi de çok tehlikeli bir şekle girmiştir: Elde bulunan 25 günlük mühimmatla tabiî daha fazla beklemek imkânı kalmamıştır.

3 — Takrîben dört aydır devam eden Malta muharebeleri bir çok telefât ve zâyiâta sebeb olduğu için askerin taarruz kabiliyyeti mühim bir nisbette yıpranmış, yaralıların sayısı gemiler dolduracak kadar fazlalaşmıştır

4 — Orduda muhtelif hastalıklar çıkmıya başlamış ve hârb zâyiâtının yanında bu da vaziyeti sarsacak bir hâl almıştır.

5 — Sicilya'dan gelip Malta'nın şimaligarbîsine çıkan Hıristiyan ordusunun vaziyeti Türk muhâsarasını iki ateş arasında bırakacak en mühim tehlike demektir. Fazla olarak son günlerde barutsuzluk yüzünden teslim olmaları beklenen mudâfilerin bu asker ve mühimmât yardımı üzerine daha aylarca mukâvemet edebilecek bir vaziyet kazandıkları da muhakkaktır.

Malta muhâsarasının kaldırılmasına işte bu sebeblerden dolayı karar verilmiştir Bu acı neticenin bütün mes'ûliyyeti, Turgud Paşa'nın gelmesini beklemiyerek Malta'nın asıl istihkâmları dururken askerî ehemmiyet itibariyle ikinci derecede bir mevki olan «Saint-Elme» istihkâmını muhâsara edip kara kuvvetlerini yıprandıran ve işte bu yüzden asıl istihkâmların uzun zaman mukâvemetine ve nihayet Avrupa'dan mahsurlara yardım kuvvetleri gelmesine meydan veren Serdar Mustafa Paşa'ya aittir: Yukarda 1565=972 vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu yardım kuvvetlerinin karaya çıkmasını önliyemiyecek kadar gaflet gösterdiği anlaşılan Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'nın mes'ûliyyeti de tabi; ondan aşağı değildir. Zaten Paşalar arasında şiddetli bir geçimsizlik olduğu ve hattâ bu hâlin o muvaffakıyetsizlikte en mühim âmil sayıldığı bile rivâyet edilir! Peçevî bu acı vaziyeti şöyle anlatmaktadır:

«... ve Serdâr bola kim bir iş zâhir ve bedîdâr ola diyü askere dil-dârluklar idüp terakkiler ve in'âm-u-ihsanlar eyledi, emmâ Kapdan-Paşa Turgudca muâdili bir ceng-âzmâ iken anun tarafına mültefit olmadı ve anun kolunda olan guzâta ve donanmada olan levendâta in'âm-u-ihsân itmedi. Kapdan-Paşa dahî çendân tekayyüd itmeyüp Serdâr'a çokluk mürâcaat ve mütâbaat kılmadı ve bilcümle mâbeynleri bürûdete mübeddel olup âkıbet kal'adan fâriğ oldular ve hâib-ü-hâsir Istanbul'a geldi ve biribirin suçladılar ve top atuldukça:

— Serdâr kaylûlecük itmektedür, top atulmasun!

diyü topçulara tenbîh ittirirdi; topçulara tenbîh olduğuyçün neylesün ve asker-i İslâm nice dikkat-u-ihtimâm eylesün diyü Donanma halkı günâhı Serdâr'a tahmil ittiler; yok yere bu kadar harc-u-masraf ve bu kadar guzât dahî telef oldu. Çün bu hicâb-u-şermsârî ile der-i Devlete geldiler, bu töhmet ile Serdâr'ı vezâretden ma'zûl ittiler».

Bu izaha göre Paşaların ihtilâfı netice itibariyle orduyla donanmanın arasını açacak dereceleri bile bulmuş ve belki de bu hâl müşterek vazifeleri el birliklerini ihlâl etmiştir. Donanma Istanbul'a geldikten sonra beşinci vezir Serdar Mustafa Paşa'nın vezâretten azledildiği rivâyet edilirse de Paşa'nın bundan sonraki «Szigetvar» seferinde de mevkiini muhafâza etmiş olduğuna göre bu rivâyetin doğru olmaması lâzımgelir. Piyâle Paşa da Kapdanlıktan azledilmemiştir: Bu iki Paşa'nın nasıl olup da mevkilerini muhâfaza edebilmiş oldukları ayrca tetkik edilecek bir meseledir — Malta muhâsarasının kaldırılması üzerine «Saint-Elme» istihkâmının bu günden itibaren Şövalyeler tarafından tekrar işgâl edildiği rivâyet edilir: Bu kale 1565=972 senesi 23 Haziran=24 Zülka'de Cumartesi gününden bu 1565=973 senesi 8 Eylül=12 Safer Cumartesi-ününe kadar tam 2 ay 16 gün Türk işgâlinde kalmıştır; bununla beraber Şövalyelerin bundan bir gün sonra istirdâd etmiş oldukları hakkında da bir rivâyet vardır — Muhâsaranın kaldırılması üzerine Türk askeri bu gün Malta adasını tamamiyle tahliye etmiş değildir: Yalnız muhâsara hattı kaldırılmış ve karadaki asker gemilere bindirilirken adanın içerilerine doğru bir akın hareketi yapılarak Malta'nın o zamanki merkezi olan «Citta-Vecchia» üzerinde toplanmıya başlıyan Avrupa yardım kuvvetleriyle müsâdemeler olmuştur; bu yardım kuvvetlerini gören Türk akıncıları arasında bir panik olduğu bile rivâyet edilir: — Belki de bu hareket asker ve ağırlıkların gemilere naklini himâye için yapılmıştır; Malta'nın eski merkezi olan «Citta-Vecchia» için aşağıki fıkraya da bakınız — Muhtelif Malta kalelerinin muhâsara harekâtı 1565=972 senesi 24 Mayıs=23 Şevvâl Perşenbe gününden bu güne kadar tam 3 ay 16 gün, yâni 108 gün sürmüştür: İlk ihraç tarihinden hareket tarihine kadar geçen müddet için aşağıki fıkraya bakınız).

11 Eylül=15 Safer, Salı: Neticesiz bir seferden sonra Türk ordusuyla donanmasının Malta'dan Istanbul'a hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, 8 Eylül=12 Safer Cumartesi günü muhâsara kaldırılmış ve askerle mümkün olan ağırlıkların gemilere alınması ancak bu gün tamamlandığı için, bir çok Türk kanına ve bilhassa denizcilik tarihimizin: en şanlı kahramanlarından Turgud Paşa merhumun şehâdetine mâl olan bu uğursuz ve neticesiz teşebbüse artık nihayet verilerek bu gün Malta'dan Istanbul'a, doğru «kemâl-i hacâlet-ü-sermsârî ile» hareket edilmiştir! — Ağır toplardan bâzılarının Malta'da kaldığı ve Şövalyelerin bunlarla «vâfir gururlandıkları» rivâyet edilir.

Malta seferi 1565=972 senesi 1 Nisan=29 Şa'ban Pazar günü donanmanın Istanbul'dan Malta'ya hareketinden itibaren bu gün Malta'dan Istanbul'a hareketine kadar 5 ay 10 gün, yâni 163 gün sürmüş ve 164 üncü gün avdet için yola çıkılmıştır — Türk ordusunun Malta'ya ayak basmasından el çekmesine kadar geçen müddet de 1565=972 senesi 20 Mayıs=19 Şevvâl Pazar günü adaya asker ihrâcından bu güne kadar 3 ay 23 gün, yâni 115 gün sürmüştür: Yukarki fıkrada gördüğümüz gibi, bu müddetin 108 günü muhâsara harekâtiyle geçmiştir. Muhâsara esnâsında iki tarafın uğradığı zâyiât hakkında Garp menbâlarında gösterilen rakamlar üzerine ihtilâf olmakla beraber, umumiyetle mahsurların beş bin telefâtına mukabil Türk ordusunun yirmi bin şehîd verdiğinden bahsedilir! Malta seferine gönderilen Türk ihraç kuvvetlerinin mecmûu ancak 30 bin kadar olduğuna ve Osmanlı menbâlarında düşmanın

yalnız «Saint-Elme» kalesindeki zâyiâtı 10 binden fazla gösterilmekte bulunduğuna göre bu ecnebi rivâyetlerinin çok mübâlâgalı olduğu muhakkaktır. — Üstâd-ı-a'zam «Jean de la Valette-parisot» bu netice üzerine Avrupa'da umumî bir teveccühle büyük bir şöhret kazanmış ve o tarihten itibaren imâr işlerine başlıyarak Malta'nın iki tabiî limanı arasındaki «Sceberras» yarımadasında yeni bir şehir kurmıya başlamıştır: Gittikçe bu yarımadanın iki tarafındaki «La Marsa» ve «Marsa-Muscietto» limanlarına doğru yayılan bu yeni şehir daha o tarihten itibaren bu meşhur Üstâd-ı-a'zamın adım alarak «Citta-Valetta/la Valette» ismiyle Malta adasına merkez olmuştur; ondan evvel Malta'nın merkezi şimdiki «Valetta»nın on kilometre kadar cenubugarbîsinde ve dâhilde bulunan «Citta-Vecchia/Citta-Nobile» şehridir: Türk ordusu gemilere bindirilirken Malta yerlilerinin «Medîne» dedikleri bu eski merkeze karşı yapılan akın hareketi için yukarıki fıkraya bakınız. — Bir rivâyete nazaran Kanunî Sultan Süleyman Malta seferinden muvaffakıyetsizlikle dönen donanmanın Istanbul limanına gece girmesini emretmiş ve bu irâde üzerine donanma pâyıtahta karanlıkta girmiştir).

1566=973

14 Nisan=24 Ramazan, Pazar: Sakız adasının fethi.

(Çanakkale boğazının medhaliyle Garbî-Anadolu sâhillerine hâkim olan adalardan Midilli, Limni, İmroz, Semendirek, Taşoz ve Sakız adaları Bizans devrinde Ciniviz hâkimiyyetindedir: Bunlardan yalnız Sakız müstemleke şeklinde idare edilmekte olduğu halde, Fatih devrine kadar «Gattilusio» isminde'bir Ciniviz âilesinin mâlikânesi olan diğer adalar bir dukalık teşkil etmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet bu Ciniviz dukalığından ilkönce Limni, İmroz, Semendirek ve Taşoz adalarını almıştır: 1456=860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız; Midilli'nin işgâli o tarihten altı sene sonradır: 1462=866 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız; bunlardan Limni adası bir aralık elden çıkmışsa da çok geçmeden istirdâd edilmiştir: 1479=883 vukuâtına bakınız. Bu suretle Adalar denizinde Ciniviz müstemlekesi olarak yalnız Sakız adası kalmış demektir; fakat bu ada Fatih devrinden ve bilhassa, Istanbul fethinden itibaren senede altı bin duka altını haraca bağlanmış ve o tarihten iki sene sonra Sakız Cinivizleri Türk düşmanlarıyla elbirliği ettikleri için burası Fatih'in emriyle yağma ve tahrib edilerek tekrar itâat altına alınmıştır: 1453=857 ve 1455=859 vukuâtının son fıkralarına bakınız. İşte bu son tarihtenberi 111 senedir Türk hazinesine haraç vermekle beraber Hristiyan korsanlarına yataklık eden ve hattâ Türk sâhillerine ikide bir tasallut ettikleri bile rivâyet edilen Sakız Cinivizlerinin Türk topraklarıyla adalarının ortasındaki gayritabiî vaziyetlerine artık bir nihayet vermekten başka çare kalmamıştır: Kanunî Sultan Süleyman bu sene baharında donanmaya ilk iş olarak işte bu vazifeyi vermiş ve Osmanlı menbâlarına göre Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa kumandasında Akdeniz'e açılan Türk donanması ilkönce Sakız'ın karşısındaki Çeşme önünde demirlemiştir: Bu vaziyet üzerine Cinivizler fırtınayı başlarından savmak ümidiyle bir mikdar hediye ile bir elçi göndermişlerse de Kapdan Paşa bütün hükûmet erkânı arz-ı-tâzimâta gelmediği takdirde Pâdişaha şikâyet edeceğini bildirmiş ve bu tehdidini daha müessir bir şekle sokmak için bu gün Sakız adasının önüne gelip demirlemiştir; buradaki Ciniviz kolonisinin 12 kişilik idare hey'etinin işte bu vaziyet üzerine hep birden Amiral gemisine geldikleri rivâyet edilir: Boş yere kan dökülmesine meydan vermek istemiyen Piyâle Paşa, «Primat» denilen bu 12 idare âmirini derhâl esir edip Kefe'ye sevketmiş ve Türk topraklarına ilhâk ettiği Sakız adasına memurlar tâyin edip bir mıkdar muhâfız asker koymuştur; Lâtin hâkimiyyetinden bunalmış olan yerli Rumların Türk idaresini sevinçle karşıladıkları rivâyet edilir. — Türk donanması Sakız'dan cenubî İtalya sâhillerine giderek Osmanlı menbâlarında «Pulya» denilen «Puglia/Pouille» havâlisini yağma ve tahrib etmekle meşgul olmuştur).

1 Mayıs=11 Şevvâl, Çarşanba: On üçüncü ve sonuncu «Sefer-i Hümâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Istanbul'dan «Szigetvar» seferine hareketi.

(Peçevî, Âlî, Müneccim-başı, Kara-Çelebi-zâde, Solak-zâde vesaire gibi Osmanlı menbâlarında bu hareket hep 9 Şevvâl=29 Nisan Pazartesi gününe nıüsâdif gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü bu sefere bizzat iştirâk etmiş olan meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi eserinin iki yerinde 11 Şevvâl=1 Mayıs Çarşanba gününden bahsetmektedir; yalnız Mustafa Efendi bu günün Pazartesi olduğundan bahsetmekteyse de her halde bu zühulün eski bir istinsah hatâsından mütevellid olması lâzımgelir; 9 Şevvâl=29 Nisan tarihinden bahseden müellifler de umumiyetle o günü «Perşenbe» göstermek hatâsına düşmüşlerdir: Halbuki o gün bir «Perşenbe»ye değil, bir «Pazartesi»ye müsâdiftir! Zaten Hammer de çok haklı olarak Selânikî'nin rivâyetini esas ittihâz etmektedir: Bizim burada 1 Mayıs=11 Şevvâl Çarşanba tarihini 9 Şevvâl=29 Nisan Pazartesi rivâyetine tercih edişimiz işte bundan dolayıdır; «9 Şevvâl» rivâyeti belki de «Otâğ-ı-Hümâyûn» un şehir hâricine o gün nakledilmiş olmasından mütevellittir. — Bu tarihten yedi sene evvel Anadolu'daki şehzâdeler muharebesine müdâhale etmek üzere Kanunî'nin ordu başında Üsküdar'a geçtikten sonra müdâhaleye hâcet kalmadığı için geri dönmüş olmasını bâzı müverrihler «On üçüncü Sefer-i Hümâyûn» ve bu Szigetvar seferini de «On dördüncü Sefer-i-Hümâyûn» gibi gösterirlerse de bu telâkki doğru değildir: 1559=966 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Bu seferin sebebi için 1565=972 vukuâtının «4 Şubat» fıkrasına bakınız: O fıkrada izah edildiği vechile Türk tâbiiyyetinde bulunan Transylvania=Erdel prensi «Zsigmond»un «Szathmar» kalesini Avusturyalılardan ve imparator Maximillien'in de Tokay ve Serencs kalelerini Türklerden zaptetmesi büyük bir ihtilâfa yol açmış ve o zamandanberi bu ihtilâf bir türlü halledilememiştir: Türkiye'nin bu hususiaki şartlarının en mühimleri şunlardır:

1 — Tokay ve Serencs şehirlerinin derhâl iâdesi;

2 — İmparatorluğun evvelce taahhüd etmiş olduğu haraçların muntazaman tesviyesi;

3 — Transylvania=Erdel banlığına tecâvuzdan vazgeçilmesi.

Bu talepler iki taraf arasında uzun ve neticesiz müzakerelerle elçiler teâtisine yol açarken Budin Beylerbeyi Arslan Paşa yardım kuvvetleriyle Erdel'in himâyesine memur edilmiş ve imparator da Tokay'ın iâdesine yanaşmak istememiştir: Bilhassa imparator Maximilien'in Türk elçisi Hidâyet-Çavuş'u rehine olarak Viyana'da alıkoyması işin sulhen tesviyesi ümitlerini büsbütün suya düşürmüştür. Kanunî'nin Avusturya'ya karşı bu son seferini açması işte bu vaziyet üzerinedir: Sultan Süleyman'ın bu seferde tâkib ettiği hedeflerin, evvelce muhâsara edildikleri halde fethedilememiş olan «Eger/Erlau=Eğri/Egre» ve «Sziget/Szigetvar=Sigetvar» gibi kaleleri fethederek Avusturya'yı tekrar itâat altına almak, Tokay ve Serencs şehirlerini istirdâd etmek ve Transylvania'nın emniyetini temin etmek gibi çok mühim maksatlarla alâkadar olduğu rivâyet edilir: Büyük pâdişahın Malta muhâsarasında uğranıldığını gördüğümüz muvâffakıyetsizliği de dünyaya karşı işte bu suretle tâmir etmek istediği hakkında da bir rivâyet vardır: «Eğer» ve «Szigetvar» kalelerinin bundan evvelki neticesiz muhâsaraları için 1522=959 vukuâtının «19 Teşrinievvel» ve 1556=963 vukuâtının «31 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Kanunî Sultan Süleyman en kuvvetli rivâyete göre 1495=900 senesi 27 Nisan=1 Şa'ban Pazartesi günü Trabzon'da dünyaya gelmiş olmak itibariyle bu Szigetvar seferine çıktığı gün yaşının 71 sene 5 gün olması, yâni beş gündenberi 72 yaşına girmiş bulunması lâzımgelir: Yarım asra yaklaşan saltanatının ilk günündenberi bütün dünyanın en büyük gailelerini çeken ve bir taraftan da bir çok âile fâcialariyle mâtemler geçiren bu muazzam ihtiyar uzun zamandanberi Osmanlı pâdişahlarında irsî olan

«Nikris=Damla/Goutte» hastalığından da muztariptir: İhtiyarlığına, istirahat ihtiyacına, hastalığına ve bilhassa bu vaziyette çıkılacak bir seferin muhakkak bir ölüm tehlikesi demek olmasına ehemmiyet vermiyerek hükûmetin gösterdiği lüzum üzerine ordusunun başına geçmekte tereddüd etmiyen Kanunî'nin bu hareketi Türk tarihinin unutmıyacağı büyüklüklerdendir, ihiyar pâdişahın bu seferine Sokullu-Mehmet Paşa'nın lüzum göstermiş olduğu rivâyet edilir: Bu rivâyete nazaran Kanunî'nin 12 nci seferi olan ve 1553=960 senesi 28 Ağustos=18 Ramazan Pazartesi günü Istanbul'dan hareketiyle başlayıp 1555=962 senesi 31 Temmuz=12 Ramazan Çarşanba günü pâyıtahtına avdetiyle nihayet bularak 1 sene, 11 ay, 3 gün sürmüş olan Nahcivan seferinin sonundan bu güne kadar tam 10 sene 9 aydır pâdişah sefere çıkmamış ve bilhassa Sokullu'dan evvelki Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa da şişmanlık belâsiyle sefere çıkamadığı için dört sene kadar süren Sadâretini o da ihtiyar pâdişah gibi Istanbul'da geçirdiğinden dolayı Malta seferi muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. Hattâ Kanunî'nin öyle mühim seferleri bizzat pâdişah idare etmedikçe muvaffakiyet temin edilemiyeceğine kaani olduğu ve işte bu kanâatle ikinci bir Malta seferi bile tasarladığı hakkında bir rivâyet vardır. Avusturya'nın şımarıp kafa tutmıya başlaması bile pâdişahın ihtiyarlığıyla hastalığına atfedilir: Sokullu-Mehmet Paşa işte bu mülâhazalarla efendisini böyle bir fedâkârlığa teşvik etmiş, bir rivâyete göre Sultan Süleyman'ın çok sevdiği kızı Mihrimâh-Sultan da babasını gazâ ve cihâda teşvik edip durmuş ve Kanunî de bu haklı sözleri hayatı bahâsına dinlemek büyüklüğünü göstermiştir.

Sultan Süleyman Istanbul'dan hareketinden evvel bir iki tedbir ittihâz etmiştir: Bunların en mühimmi Vezir-i-sâni Pertev Paşa'yı muhtelif sınıflardan 25 bin askerle 2 bin Yeniçeri başında Erdel=Transylvania hududuna göndermesıdır: Pertev Paşa'nın vazifesi Tımışvar ve Belgrad valilerinin askerleriyle birleşerek «Giula» kalesini fethetmektir: Bu Paşa Selânikî'ye göre Şa'ban sonlarında, yâni Mart ortalarında ve Peçevî'ye göre de 7 Şevvâl=27 Nisan'da hareket etmiştir; her halde birinci rivâyetin daha kuvvetli olması lâzımgelir. Bir taraftan Pertev Paşa'yı «Giula» üzerine sevkeden Sultan Süleyman, bir taraftan da Kırım hanı Devlet-Giray'la Erdel=Transylvania prensi Zsigmond'u Tokay ve Şerencs şehirlerinin Avusturyalılardan istirdâdına memur etmiştir. Pâdişahın gaybubeti esnâsında Istanbul muhâfızlığı vazifesine de eski Anadolu Beylerbeyi İskender Paşa tâyin edilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman bu son seferinde Ser-askerlik vazifesini Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'ya tevdi etmiş ve ondan başka üçüncü vezir Ferhad, dördüncü vezir Ahmed ve beşinci vezir Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşaları da maiyyetine almıştır: Malta muhâsarasından muvaffakiyetsizlikle dönen bu beşinci vezir Mustafa Paşa'nın vaziyeti için yukarda 1565=973 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka «Sadr-ı-Rûm» denilen Rumeli Kadı-askeri Hâmid ve «Sadr-ı-Anadolu» denilen Anadolu Kadı-askeri Abdullah Pervîz Efendilerle Yeniçeri ağası Ali Ağa, Baş-Defterdar yâni Mâliye nâzırı Murad-Çelebi ve Nişancı Abdî-zâde Mehmet-Çelebi de ordudadır.

Kanunî'nin bu son sefer alayı fevkalâde parlak olmuş, halkın gözlerini kamaştıran bir ihtişâm içinde geçen ak sakallı pâdişah beyaz elbiseleriyle nûrdan bir minâreye teşbih edilmiştir: Teşyi merâsiminin sûr hâricindeki Rüstempaşa-çayır'ında nihayet bulduğu rivâyet edilir; başta Bâkî olmak üzere bir çok şairler burada kasideler ve gazeller takdim etmişlerdir; büyük Bâkî zafer temennileriyle yazdığı güzel şiirin şu son beytine Kanunî'nin bu seferden sağ dönmiyeceğini sezmiş ve âdetâ yüreği sızlamış gibidir:

Duâmız oldur ey Bâkî hatâdan saklasun Bâri
Hudâvend-î cihan Sultân-ı âdil Şeh-Süleymânı

Fakat zavallı Sultan Süleyman artık eskisi gibi at üstünde sefere gidebilecek halde değildir: Yalnız şehirlerden atla geçmiş ve şehirler arasını arabayla kat'etmiştir; Selânikî Mustafa Efendi, Sokullu-Mehmet Paşa'nın ihtiyar pâdişahı elinden geldiği kadar rahat ettirmek için nasıl uğraştığını şöyle anlatır;

«Halîfe-i rûy-i zemin Hazretleri ekseri arabadan çıkmayup huzûr-u-râhat üzre konağa geldikde dahî erkân-ı devleti arabadan selâmlayup otâğ-ı-Hümâyundan sâyebân altına nüzul buyururlardı ve Sadr-ı-a'zam Mehmet Paşa Hazretleri her menzile geldikçe karâr itmeyüp ilerü menzilin memerrin yollayup araba yolların düzedirdi. Mizâc-ı şerîf ve unsur-i lâtif-i Şehriyâriye âlem-i pîrîde maraz-i nıkrisden gâhî fütûr ârız olur idi: Meşâk-ı râh-ı sefer keder-ü-kelâle bâis olmasun diyü Vezîr-i kâr-âgâh Hazretleri aleddevâm hüsn-i tedbîr-ü-tedârük ile terk-i râhat idüp yolların yoklar idi».

Fakat bu kadar takayyüt ve ihtimâma rağmen, yol sarsıntılarıyla Balkanlarda hâlâ hüküm süren soğuklar ve şiddetli yağmurlar o hasta ihtiyarı gittikçe akıbetine yaklaştırmış demektir).

15 Mayıs=25 Şevvâl, Çarşanba: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Bu seferde bizzat bulunmuş olan müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin izâhına göre 11 Şevvâl=1 Mayıs günü Istanbul'dan hareket edilmiş, ilk konak olarak Kanunî'nin yaptırdığı su kemerleri civârında bir gece kalındıktan sonra 12 Şevvâl=2 Mayıs Perşenbe günü Çatalca'ya ve ertesi gün de Silivri'ye gelindikten sonra 11 günde Edirne'ye varılmış olduğuna göre işte bu 25 Şevvâl=15 Mayıs Çarşanba günü Edirne konağına gelinmiş demektir. Gene ayni menbâda bunu teyid eden ikinci bir nokta da, Edirne'de üç gün kalındıktan sonra dördüncü gün yola çıkılıp o akşam «Gurre-i şehr-i Zilka'de hilâli»nin görülmüş olmasıdır: Hicrî takvimde Şevvâl ayı 29 gün olduğuna göre Edirne'den 19 Mayıs=29 Şevvâl Pazar günü hareket edilmiş demektir. — Solakzâde Istanbul'dan Edirne'ye 17 günde gelinmiş olduğundan bahsetmekteyse de, bu hesap 9 Şevvâl=29 Nisan Pazartesi günü hareket edilmiş olduğuna göredir ve bu da Selânikî'yi teyid etmektedir: Çünkü Şevvâlin dokuzundan itibaren 17 nci gün bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 25 Şevvâl=15 Mayıs Çarşanba gününe tesâdüf eder).

26 Mayıs=7 Zülka'de, Pazar: Kanunî Sultan Süleyman'ın torununun oğlu şehzâde Mehmed'in doğumu.

(İlerde «Mehemmed-i Sâlis=Üçüncü Mehmet» ismiyle Osmanlı tahtına çıkacak olan bu şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu ve veliahdı şehzâde Selim'in torunu ve bu sırada Saruhan=Mağnisa valisi olan şehzâde Murad'ın oğludur. — Bâzı menbâlarda 974=1567 tarihinde, yâni Sultan Süleyman öldükten sonra doğmuş gibi gösterilirse de doğru değildir; çünkü bu şehzâdenin ismini bile Sultan Süleyman takmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Şehzâde Mehmed'in Mağnisa civârındaki Sart ovasında dünyaya geldiği rivâyet edilir).

1 Haziran=13 Zülka'de, Cumartesi: Kanunî'nin Tatar-Pazarcığı'na muvâsalatı.

(Kanunî Sultan Süleyman yukarıki fıkrada gördüğümüz torununun oğlunun doğum müjdesini işte burada almış ve bu müjdeyi yetiştiren ulak bir de mektup getirmiştir: Bu mektupta Sultan Süleyman'dan küçük şehzâdeye isim takması istirham edildiğinden ve ihtiyar pâdişahın da şöyle dediğinden bahsedilir:

— Ecdâd-ı kirâmumuzda Murad oğlu Mehmet olagelmüşdür: Nâm-ı şerîfi Mehmet olsun!

Kanunî bu suretle İkinci Murad'la oğlu Fatih Sultan Mehmed'i kasdetmiş demektir).

3 Haziran=15 Zülka'de, Pazartesi: Kanunî'nin Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada bir gün konaklandıktan sonra hareket edilmiştir).

19 Haziran=1 Zülhicce, Çarşanba: Sultan Süleyman'ın Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada üç ve daha zayıf bir rivâyete göre de iki gün kalındıktan sonra hareket edilmiştir. — İhtiyar pâdişah bu son seferinde şehre girerken bütün ihtişâmını göstermiş:

«Zerîn libâslar geyüp ve altun kotaş takunup reâyâ ve berâyâya mubârek eliyle vâfir altun bezlitmişdür».

Istanbul'dan buraya kadar yol 49 gün sürmüş ve ellinci gün Belgrad'a varılmıştır: Bunun sebebi pâdişahın ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı ağır gidilmesi ve bâzı konaklarda fazlaca kalınmış olmasıdır. — Kanunî'nin Belgrad'a 11 Zülhicce=29 Haziran Cumartesi günü vâsıl olduğu hakkında bir rivâyet daha varsa da doğru değildir).

29 Haziran=11 Zülhicce, Cumartesi: «Zemlin/Semlin» konağında Transylvania=Erdel banı «Zsigmond-Janos» un huzura kabulü.

(Osmanlı menbâlarında «Kral Yanoş oğlu İstefan» ve «İstefan-kral» gibi isimlerle anılan bu prens 1540=947 tarihinde ölen ve Osmanlı tâbiiyyetinde Macar kralı olan «Zapolyai-Janos»un oğlu ve vârisidir: Anası Lehistan kralı Birinci Sigismond'un kızı İsabella/İsabelle'dir. Kendisi daha on beş günlük bir bebekken babasının ölmesi üzerine Macar kralı ilân edilmesi ile o zamanki Avusturya hükümdarı ve meşhur Charles-Quint=Beşinci Karlos'un küçük kardeşi Ferdinand sıhriyyet hukukuna istinâden Macar tahtını elde etmek sevdâsına düşmüş ve hattâ Budin'i zaptetmek için bir ordu sevketmiştir: Kanunî Sultan Süleyman'ın dokuzuncu seferi olan 1541=948 «Istabur sefer-i Hümâyûnu» işte o vaziyet üzerine açılmış ve Budin şehri Avusturya-Alman muhâsarasından kurtarılmıştır: Macaristan işte bu vaziyet üzerine bir Osmanlı vilâyeti hâline gelmiş ve küçük kral Transylvania=Erdel hanlığına tâyin edilmiştir: O zamanki Macar verâseti meselesi için 1541=948 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına, küçük kralın Türk ordusuna getirilip Erdel hanlığına tâyini için ayni senenin «29 Ağustos» ve «4 Eylül» fıkralarına ve Zsigmond-Janos'la anasının Budin'den Erdel'e hareketleri için de gene o sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız — Osmanlı menbâlarında bu prense «İstefan-kral» denilmesi, göbekadlarından birinin «Etienne=İstefan» olmasındandır. 1540=947 tarihinde doğmuş olan bu prens o sırada 26 yaşındadır.

Sultan Süleyman, Erdel banını Tuna üzerinde ve Belgrad'ın karşısında Osmanlı müelliflerinin bâzan «Semlin» dedikleri «Zemun/Zemlin/Semin» şehrine hâkim bir tepe üzerine kurulan otağında kabul etmiştir: Bu şehrin isimleri için 1521=927 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. Kanunî Belgrad'dan hareketinden sonra Kurban bayramını işte burada geçirmiye karar vermiş ve arefe günü metoduna arz-ı ta'zîmât için gelen banı bayramın ikinci günü huzuruna kabul etmiştir. Selânikî-Mustafa Efendi, Kanunî devrinin azametini gösteren bu levhayı şöyle anlatır:

«Mezbûra küllî iltifât-u-i'tibâr olunup kırmızı otak kurulup envâ'-ı niam-i firâvân çekildi ve irtesi gün Dîvân-ı-âlî olup mezbur İstefan pâye-i serîr-i saltanata yüz sürmeğe üç yüz nefer

bâlâ-kadd mülebbes müzeyyen atlu ve yaya kâfir ile gelüp azîm kesret-ü-izdihâm üzre dîvân oldu. Kapu-halkı şu mertebe zib-ü-ziynet ve haşmet-û-şevket ve debdebe.i devlet üzre idi ki kaabil-i ta'bir-ü-beyan değül ve Rumeli ve Anadolu ve Karaman askeri ve beylerbeyileri ve ümerâ ve zuamâ ve sipâh hadd-ü-hasrdan bîrun ve ta'dâd olunmağa mecâl-ü-imkân muhâl idi ve mezbûr İstefan-kral vüzerây-i izâm hazerâtiyle izz-i huzûr-i Şehenşâhîye girdüklerinde âyinleri üzre mücevher ve murassa' takyasın çıkarup Pâdişâh-i âlem-penâh nazar-i Hümâyûnunda makaam-ı ubûdiyyete diz çöküp oturdukta Saâdetlü Pâdişâh Hazretleri:

— Kalksun!

diyü buyurmuşlar; emre imtisâl ile kalkup iki hatve yörüyüp yine oturmuş; üçüncü mertebede varup Hâk-i-pây-i kîmyâ-misâllerine yüz sürüp kalkduğunda Sadr-ı-a'zam Mehmet Paşa Hazretleri incü ile dûkhte murassa iskemleyi kendisi koyup iclâs eylemişlerdür ve dragman İbrahim Bey'e krâl-i mezbûr taşrada özridüp:

— Mehâbet beni bîhûş idüp nutka tâkatum kalmadı!

dimiş ve huzûr-i Hümâyunda:

— Hemen kadîmi kul oğlu kulum, ferman Pâdişâhum Hazretlerinündür!

didüğünde:

— Eyülük üstüne eyülük görsün!

buyurmuşlar».

Peçevî'nin rivâyetine göre Erdel banı Avusturyalıların kendi hanlığından zaptetmiş oldukları bir kaç kalenin istirdâdına memur edilmesini istirhâm etmiş ve bu ricayı kabul eden Kanunî, Hammer'in rivâyetine göre:

— Askerle barut, kurşun ve para tedârüküne çalış: Eger bir ihtiyâcun olursa bize bildir ki çâresin görelüm!

gibi bir cevap vermiş. Gene ayni müellife göre Sultan Süleyman bu mülâkatta Erdel banına üç defa elini öptürüp:

— Sevgili oğlum!

diye hitâb etmek tenezzülünde bulunmuş ve hattâ kendisine vaktiyle babasının başına konulmuş olan Macar tacını bile va'detmiştir. Bu münasebetle tâbiin metbûuna takdim ettiği hediyeler içinde elli bin duka altını kıymetinde bir yâkut bulunduğu ve metbûun da murassâ silâhlar ihsan buyurduğu rivâyet edilir. — Bir rivâyete göre Kanunî'nin ilk fikri «Zemlin»den «Erlau=Eğri/Egre» üzerine yürümektir: Fakat bu sırada alınan mühim bir haber bu fikrin değiştirilmesine sebeb olmuştur; bu haber de «Szigeth/Szigetvar» kumandanı Kont «Nicolas Zriny»nin bir Türk müfrezesine yaptığı kanlı bir baskın hareketine aittir: Osmanlı menbâlarında ismi tahrif edilerek «Zarancuk», «Zuruncuk» ve «Zirinski Mikloş» gibi şekiller alan Zriny, Tırhala sancak-beyi Mehmet Beyin «Siklos/Şiklos» civârında kurduğu karargâhı ânî bir baskın hareketiyle bastırmış, Mehmet Beyle oğlunu şehîd etmiş ve 17 bin duka altınıyla bir çok ganîmetler ve esirler almıştır! Bir rivâyete göre Kanunî işte bu haber üzerine

«Erlau=Egre» istikametinden vazgeçip «Szigetvar» üzerine yürümiye karar vermiştir. Fakat ikinci bir rivâyete göre Kanunî'nin ilkönce «Egre» üzerine yürür gibi görünmesi düşmanı şaşırtmak içindir ve hattâ Selânikî'ye göre Erdel banı huzurundan çıktıktan sonra bizzat kendisi:

— Maksûd düşmen-i din askerini tağlîtdür, murâd gayri yire varmakdur!

demiş ve «Eğri/Egre» istikametinde hareket eden ordusunun yolunu birdenbire değiştirmiştir).

18 Temmuz=30 Zülhicce, Perşenbe: Kanunî'nin Drava üzerinde kurulan büyük köprüyü teftişi.

(İlkönce Tuna üzerinde ve Vukovar civârında bir köprü kurulmuşsa da bunu feyezan aldığından Drava üzerine daha sağlam ve büyük bir köprü yapılmıştır: Bu köprünün inşaâtına, bu sefer Tuna filosu kumandanlığına tâyin edilmiş olan ve bundan evvel Rodos beyliğinde bulunan Karlı-ili sancak beyi Ali-Portuk Bey nezâret etmiş ve inşaât muhtelif rivâyetlere göre 7-8, 10 veyâhut 17 günde ikmâl edilmiştir. Köprünün uzunluğu hakkındaki rakamlar da ihtilâflıdır: 118 gemi üzerine kurulan bu muazzam köprünün uzunluğu 4800, 5100 ve hattâ 6000 arşın gösterilir ve genişliğinin de 14 arşın olduğundan bahsedilir! Her halde çok büyük-bir şey olduğu muhakkak olan bu eser o zamanki Türk ordusunun teknik seviyyesini göstermek itibariyle hususî bir ehemmiyeti hâizdir. — Sultan Süleyman bu gün bu köprüyü yeşil zemin üzerine altın işlemeli saltanat kayığı ile teftiş etmiş ve dümeni Ali-Portuk Bey kullanmıştır; pâdişahın kayığını tâkib eden üç muhteşem kadırga ile bu saltanat kayığını Portuk Bey Istanbul'dan Karadeniz-Tuna yoluyla getirmiştir; bunlar bayraklar ve flâmalarla donatılmış, Sultan Süleyman şanlı ordusunun top şenlikleri ve alkış sesleri içinde Essek civârındaki muazzam köprüye doğru ilerleyip teftiş etmiş ve inşââttan memnun olarak sahile çıkıp Yeniçeri-ağası Ali Ağa'nın çadırına inmiş, Ali-Portuk Bey'le Ali Ağa'yı taltif ettikten sonra ordunun köprüden geçmesini emretmiştir).

1566=974

19 Temmuz=1 Muharrem, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın Essek köprüsünden geçişi.

(Padişah, ordunun bir kısmı karşı yakaya geçtikten sonra, köprünün üzerine iki sıra hâlinde dizilen ihtiram kıt'alarının arasından geçerek son hedefi olan «Szigeth/Szigetvar» kalesine doğru ilerlemiye başlanmıştır: Bu hedef için yukarda 1566=973 vukuâtının «29 Haziran» fıkrasına bakınız).

3 Ağustos=16 Muharrem, Cumartesi: Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'nın idâmı.

(Budin Beylerbeyi Arslan Paşa «Yahyâlular» denilen Yahyâ Paşa sülâlesindendir: Bu âilenin ceddi olan Yahyâ Paşa Fatih'in yetiştirmelerindendir ve Anadolu ve Rumeli Beylerbeylikleriyle vezirliklerde bulunmuş ve İkinci Bâyezid'e dâmâd olmuştur. Yahyâ Paşa'nın Bali/Balı, Mehmet ve Ahmed isimlerinde üç oğlu vardır: En büyükleri olan Bali Bey Mohaç meydan muharebesindeki çevirme hareketiyle meşhurdur: 1526=932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu üç kardeşin en küçükleri olan Ahmed Bey de İnebahtı Sancak-beyliğinde bulunmuştur: Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'nın babası olan Mehmet Paşa da ortancalarıdır. Hammer bunlardan başka bir dördüncü kardeşlerinden de bahsetmekteyse de ismini zikretmemiştir. Arslan Paşa'nın babası Mehmet Paşa fütûhâtı ve kahramanlıklarıyla

şöhret bulmuş çok mühim bir askerdir: Bu kahramanın en mühim zaferi de Avusturyalılara karşı kazandığı «Vertizo» muharebesidir ve oğlu Arslan Paşa da işte bu muharebede şöhret kazanmıya başlamıştır: 1537=944 vukuâtının «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Mehmet Paşa o devrin usulünce zafer alâmeti olarak Kanunî'ye gönderdiği düşman kulaklarıyla burunlarını işte bu Arslan Paşa vâsıtasiyle takdim etmiş ve Sultan Süleyman da o zaman henüz Paşa olmıyan Arslan Bey'i babasının fethetmiş olduğu «Posega=Pojega» sancak-beyliğine tâyin ederek taltif etmiştir. Arslan Paşa o tarihten itibaren bir çok yararlıklar göstererek ilerlemiş ve nihayet vaktiyle babası Mehmet Paşa'nın da bulunmuş olduğu Budin Beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. «Mecnûnâne harekâtı» ve «lâübâlî meşrebi»yle «ezvâ'-ı mudhikânesi» ötedenberi «Mecnun» ve «Dîvâne» gibi sıfatlarla anılmasına sebeb olan bu deli-dolu kahramanın tarihe bile aksetmiş bir takım çılgınlıkları vardır: Meselâ bir gün sokakta gördüğü bir hıristiyan ırgadı «kardeşlik» ittihâz edip dalâlette kalmasına tahammül edemiyerek hemen oracıkta ihtidâ ettirip sünnet ettirmiş, derhâl düğün-dernek yaptırmış ve Tablhâne çaldırarak herifi o hâliyle halkın içinde oynatmış olduğu rivâyet edilir! Bunun bu hâlleri Kanunî'ye aksettikçe:

— Hükkâmumuzun cümlesi ukalâ, içlerinde böyle bir budalâ dahî olsun!

dediği hakkında da bir rivâyet vardır! Tabiî bir hükümdar için böyle bir söz söyliyebilmek en büyük bahtiyarlıktır. Bununla beraber bu deli bile hakikatte budala değildir: Muharebelerde çok büyük yararlıklar göstermiş olduktan başka, Budin'de «Güherçile ihrâcı ve baruthâne te'sisi», vergiler, yevmiyeler ve mukataalar hakkında kendisinden sonra da riâyet edilmiş nizamlar tedvini gibi bir çok hizmetleri vardır. Yaptığı çılgınlıkların da esrarkeşlik ve sarhoşluk tecellilerinden ibaret olduğu rivâyet edilir. — Bu gün ordunun vardığı ve Peçevî'nin «Arşan» dediği «Harsany» konağında Arslan Paşa'nın idâmına umumiyetle üç sebeb gösterilmektedir':

1 — Ordunun Istanbul'dan hareketini haber alınca Pâdişah gelmeden evvel hiç bir emir almadan ve hattâ istizan bile etmeden kendi başına kaleler fethedip müstakbel harekâtı kolaylaştırmak sevdâsına kapılan Arslan Paşa 8 bin asker ve 4 topla Budin'den kareket edip Avusturyalıların elinde bulunan «Palota» kalesini muhâsaraya kalkışmış, 1566=973 senesi 9 Haziran=21 Zülka'de Pazar gününden 18 Haziran=30 Zülka'de Salı gününe kadar on gün süren bu muhâsarada gedikler açarak kaleye gireceği sırada Palota müdafii «Thury»nin istimdâdı üzerine Kont «Eck von Salm» kumandasında gelen imparatorluk kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğunu haber aldığı için, Selânikî'ye göre:

«Filhâl kalkup kal'a-i mezbûru bırağup topları suya atup bir kaç köhne çadırlar ile sâir âlât dökülüp kalup ol gice ârı ve gayreti terkedüp kaçmışdur»!

Selânikî Mustafa Efendi Arslan Paşa'nın idâmını haklı göstermek gayretiyle üzerine gelen imparatorluk kuvvetlerini dört binden ibaret gösterirse de sekiz bin kişilik bir kuvvet başında bulunan öyle bir kahramanın dört bin kişiden kaçması akla sığacak şeylerden değildir: Her halde düşmanın çok üstün kuvvetlerle gelmesinden dolayı Arslan Paşa'nın iki ateş arasında kalmamak için çekilmiş olmak ihtimâli daha kuvvetlidir.

2 — Bu ric'at üzerine «Eck von Salm» Türk hâkimiyyetinde bulunan kalelerden «Weszprem/Weszprim» ve «Tata» kasabaları üzerine gece baskınları yapıp «köstebek gibi yerleri delerek» bunları zaptetmiş ve bütün Türk halkını şehîd edip kadınlarla çocukları esir almıştır! Garp menbâlarına göre bu bâdirede hıristiyan Macarlar bile Alman dindaşları tarafından taarruza uğramış, Türk ve Macar kanları beraber akınış, Türklerden o zamana

kadar hiç bir zarar görmiyen büyük ve tarihî «Weszprem» kilisesi Almanlar tarafından yakılıp kül edilmiştir! Bu felâkete Arslan Paşa'nın yukarda gördüğümüz anî ric'ati sebeb olmuş gösterilir.

3 — Bu sırada Kanunî'nin hareketine karşı hudud üzerinde bir imparatorluk ordusu tahşîd edilmiş olduğu halde, Arslan Paşa hiç bir izne ve istizâna lüzum görmeksizin kumandasındaki «serhad askerini» başsız bırakıp Pâdişaha bâzı mârûzâtta bulunmak bahânesiyle kendiliğinden kalkıp «Harsany»deki ordugâha gelmiş ve bu suretle düşman karşısındaki orduyu kumandansız bırakmıştır, Arslan Paşa'nın idâmı işte bu üç sebeble izah edilir: Bununla beraber işin içine bir takım siyasî sebebler de karışmış olduğu muhakkaktır; çünkü Sokullu-Mehmet Paşa ile Arslan Paşa arasında şiddetli bir husûmet vardır: meselâ Kanunî «Weszprem» ve «Tata» fâcialarını işittiği zaman Vezir-i-a'zama:

— Budin Beylerbeyisiyle ittüğünüz hünerler nice tedbîr-ü-tedârükdür?

diye çıkışmış ve Sokullu da bu fırsattan istifâde ederek Arslan Paşa'dan şikâyet edip yazdığı tezkirelere hiç bir cevap alamadığını söylemiş ve hattâ:

— Mâ-tekaddemden yararluk ile nâmdâr ve ocak eri ve uğur-i Hümâyunda nice hidmet ve yoldaşlukda bulunmuş kişidür; umulan bu değil idi: Ferman Efendüm Hazretlerinündür!

diye eski hizmetlerine rağmen cezâ görmesi lüzumunu işrâb edecek bir ifâde kullanmıştır. Fazla olarak Arslan Paşa'nın:

«Mukaddemâ Vezir-i-a'zam hakkunda nâ-şâyeste kelimât ile çok kadh-ü-zemm ile ırk-ı gazab-ı Şehriyârîyi tahrik idüp»

Padişahı «iğfâl» etmiş olduğundan ve hattâ bu vaziyet üzerine Sultan Süleyman'ın evvelce Arslan Paşa'dan Sokullu aleyhine aldığı bir arîzayı çıkarıp Vezir-i-a'zamına verdiğinden bile bahsedilir! Arslan Paşa'nın bu mektubunda Sokullu-Mehmet Paşa hakkında ne gibi şeyler yazdığı tabiî meçhuldür; çünkü Kanunî:

— Okuyup ihrâk idesün! Benüm saltanatum hil'ati senün egnündedür: Ana leke kondurmak istiyenün vücud'-i nâ-pâki sahîfe-i âlemden gidüp cezâsı virilmek gerekdür! Emrümü yirine getüresün!

diye o gizli mektubu yaktırmış ve zavallı Arslan Paşa'yı da Selânikî Mustafa Efendi'nin isnâd ettiği askerî suçlarından dolayı değil, işte bu meçhul mektuptan dolayı Vezir-i-a'zamına fedâ ederek idâm emri vermiştir: Her halde Selânikî'nin askerî hatâlar yüzünden idâm rivâyetiyle bu ikinci rivâyeti arasında çoh sarîh bir tenâkuz vardır.

Nihayet Arslan Paşa on beş kişilik bir maiyyetle öğle vakti çıkagelince, Sokullu-Mehmet Paşa ihtiyar ve hasta pâdişahtan kopardığı idâm irâdesine istinâden «Dîvanhâne çadırında» düşmanını tekdire başlamış:

— Ne haber? Neye geldün? Leşgeri kime ısmarladım? Sözün nedür? Pâdişah-ı âlem-penâh Hazretleri sana Beylerbeyilük ihsân eyledi: Hayf senün nâmuna! Bre sen delü imişsün! Sana Pâdişah Hazretleri siyâset buyurdu: Tedbirsizlük ile ehl-i İslâm karalarına kâfir üşürdün bre mel'un!

dedikten sonra Çavuş-başı'ya dönüp:

— Kaldur şu dinsizi!

emrini verirken Arslan Paşa nihayet itirâz etmiş:

— Pâdişâhuma arzlarum vardur!

diye yeniden iki arıza çıkarmışsa da bunları Sokullu almış, Pâdişaha göstermemiş ve idâm emri derhâl tatbik edilmiştir! «Fakîr-i pür-taksîr hâzır idam» diye bu fecî sahnede şâhid olduğunu söyliyen Selânikî, zavallı Arslan Paşa'nın cellâda dönüp son söz olarak şöyle dediğini anlatır:

— Üste getürdüğün kabza aşkuna tizce halâs eyle: Sırça parmağun muhkem dut!

Cellât kabzayı «muhkem dutmuş» ve «el-hak eyü çalmuşdur»! — Arslan Paşa'nın Pâdişaha takdim edilmek üzere Sokullu'ya verdiği ve Sokullu'nun da en tabiî adâlet kaidelerini bile ihmâl ederek takdim etmediği arîzalarda belki de tarihin hiç bir zaman keşfedemiyeceği şeyler vardır: Her halde bu meselenin içyüzü çok karanlıktır. Hak ve adâlet prensipleriyle dünyaya ün salan Kanuni'nin ihtiyarlık za'fından ve son günlerinin mânevî düşkünlüğünden istifâde edilerek bir haksızlık ve adâletsizlik yaptırdığı muhakkaktır. Arslan Paşa'nın idâmı Palota muhâsarasını kaldırıp gitmesi ve ondan sonra da askerinin başından izinsiz ayrılıp ordugâha gelmesi gibi hatâlarının cezâsı bile olsa doğru değildir: Çünkü binlerce Türkün kanına mâl olan Malta muhâsarasından hacâletle dönen Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa hiç bir cezâya uğramadıktan başka her nedense Vezâret makamında bile ibka edilmiştir: 1565=973 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. — Arslan Paşa'nın malları zaptedilmiş ve cenâzesi de âile mezarlığına gönderilip babasının yanına defnettirilmiştir. — Arslan Paşa'nın idâmı üzerine inhilâl eden Budin Beylerbeyliğine Vezir-i.a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın amcasının oğlu olan Sokullu-Mustafa Paşa tâyin edilmiştir: 1565=972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına da bakınız. Sokullu-Mehmet Paşa'nın akrabalarını himâye ettiği malûm olmakla beraber, Arslan Paşa'nın idâmında bu tâyinin ne dereceye kadar tesiri olduğu belli değildir).

4 Ağustos=17 Muharrem, Pazar: Kanuni'nin «Pecs=Peeuy» kasabasına muvâsalatı.

(Büyük Osmanlı müverrihi Peçevî'nin vatanı olan ve Budin'in 166 kilometre cenubugarbîsinde bulunan bu kasaba o tarihten 23 sene evvel Sultan Süleyman'ın onuncu seferi olan «Usturgon sefer-i Hümâyûnu»nda fethedilen yerlerdendir: 1543=950 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Peçuy/Peçevî» denilen «Pecs/Fünfkirchen» kalesi «Szigetvar»ın iki mil mesafesinde bulunduğu için, Kanunî buraya şevket ve kudretini gösterecek parlak bir alayla girmiş, bu alayın önünde Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa takımı yürümüş, asker iki sıra dizilip pâdişahı selâmlamış, alay sancağının altında güzel sesli hâfızlar «Sûre-i Feth» okurlarken ilerliyen pâdişahın arabasını atla giden vezirler sağdan, soldan ve arkadan muhteşem maiyyetlerle tâkib etmişlerdir. — Burada bir gece konaklanmış ve Pâdişahın otağını Yeniçeri ortaları ihâta etmiştir).

5 Ağustos=18 Muharrem, Pazartesi: Sultan Süleyman ordusunun Szigetvar'a muvâsalatı ve kalenin muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «20 Muharrem» tarihi esas ittihâz edilir ve o da Milâdın «5 Ağustos» tarihine müsâdif gösterilir: Halbuki Muharrem ayının yirminci günü Ağustos'un beşine değil, yedinci Çarşanba gününe müsâdiftir! Bâzı Osmanlı menbâlarında da «22 Muharrem»den bahsedilirse de Ağustos'un 9 uncu Cuma gününe müsâdif olan bu tarih büsbütün yanlıştır: Burada «5 Ağustos=18 Muharrem Pazartesi» gününün esas ittihâz edilmesi, «5 Ağustos» üzerinde bâzı eski Garp menbâlarının da Osmanlı müellifleriyle ittifak etmesindendir: Bu suretle Osmanlı menbâlarında Milâdî tarih doğru gösterilmiş olduğu halde Hicrî tarihte iki günlük bir zühul var demektir Buna mukabil muahhar Garp menbâlarından bâzılarında «Szigeth/Szigetvar» muhâsarasının 5 Nisan 1566=15 Ramazan 973 Cuma günü başladığından bahsedilmektedir: «5 Ağustos=18 Muharrem Pazartesi» tarihine nisbetle bu son rivâyet tam dört ay hatâlıdır! — Szigetvar'ın bu tarihten on sene evvel Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa tarafından 2 ay 8 gün süren neticesiz muhâsarası için 1556=963 vukuâtının «21 Mayıs,» «26 Mayıs», «21 Haziran» ve «31 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Bu sırada Rumeli Beylerbeyliğinde bulunan ve Üsküdar sâhilindeki türbesinden dolayı ismi o semte alem olan «Kızıl-Ahmedlü» yâni «İsfendiyar-oğlu» Şemsi-Ahmed Paşa'nın bu tarihten üç gün evvel, yâni 2 Ağustos=15 Muharrem Cuma günü 90 bin asker ve 300 topla Szigetvar'ın şimalindeki «Sınıilehov» tepesini tutmuş ve muhâsara hattını kurmuş olduğu rivâyet edilir. — Bu seferde bizzat bulunmuş olan Selânikî'ye göre Kanunî bugün Szigetvar önlerine arabayla değil, bir kır atla gelmiş ve muhâsara hattındaki tertibâtı bizzat tanzim ederek ümerâsına emirler vermiştir.

Her taraftan «Almaş» nehriyle ve bir takım göller ve bataklıklarla çevrilmiş bir vaziyette bulunan «Szigetvar=Adalar şehri» bir kaleyle yeni ve eski şehirlerden mürekkep üç parça hâlindedir: Kale iki şehrin arasındadır ve bunların üçü birbirine bir takım köprülerle bağlıdır; işte bundan dolayı «Szigetvar», suların ortasında üç ada şeklindedir. — Kalenin beş burcu üçer hendekle çevrilmiş ve bu hendeklere su doldurulmuştur. Bir tepe üzerinde bulunan ve çok müstahkem bir mevki olan kalenin etrafı kâmilen sazlık ve bataklıktır. — Kale muhâfızlığında, bundan evvel de gördüğümüz gibi, «Siklos/Şikloş» civârında bir Türk müfrezesine gece baskını yaparak Kanunî'nin gazabını tahrik edip fırtınayı başına çeken ve ismi Osmanlı menbâlarında «Zırnık/Zuruncuk/Zarancuk/Zirinski Mikloş» tahriflerine uğrıyan «Nicolas Zriny» bulunmaktadır: Hâline bakmıyarak ve bilhassa başına gelecek âkıbeti hesaba katmıyarak Kanunî Sultan Süleyman gibi Eski-dünya'ya hâkim olmuş bir cihangirle alay etmek cüretinde bulunan bu küstah ve cesur kumandan:

«Ba'zı kulelerin kırmızı çuka ile pûşîde ve zeyn itmiş ve ba'zı kullesinün sivri depelerin kalay, teneke, tahta kaplayup tezyin kasdiyle sîm-endâm itmiş idi»! Kalede uzun bir muhâsaraya yetecek erzak ve mühimmatla Garp menbâlarında mıkdarları üç bin beş yüze kadar indirilen Alman, Macar ve Hırvat askerleri toplanmıştır: Gene ayni menbâlarda müdâfilerin ellerindeki top mıkdarı da irili ufaklı 54-60 parçadan ibaret gösterilir. — Sultan Süleyman atından inip otağına girdiği sırada:

«Kal'adan küffâr-ı dûzahkarâr bir kebîr gülleyi asâkir-i mansûre üzerine atup:

— Safâ geldünüz!

makaamında ki yankusu âlemi dutmuşdur».

Kanuni'nin «Otâğ-i Hümâyûn»u muhâsara sahnesine hâkim olan ve şehrin şimalinde bulunan «Similehov» tepesine kurulmuştur: Pâdişah buraya gelirken «Zriny» evvelce esir etmiş olduğu bir Türk ağasını gûyâ intikam almış olmak için boğazlatmak vahşetini de irtîkâb

etmiştir! — Kanuni'nin emriyle muhâsara hattı bir rivâyete göre üç ve diğer bir rivâyete göre de dört kol hâlinde teşkil edilmiştir: Birinci rivâyete nazaran sağ kola üçüncü vezir Ferhad ve Anadolu Beylerbeyi Zal-Mahmud Paşalar, sol kola beşinci vezir İsfendiyar-oğlu Mustafa Paşa ile kardeşi ve Rumeli Beylerbeyi Şemsi-Ahmed Paşa ve bunların arasında bulunan merkeze de Yeniçeri-ağası Ali Ağa ile Karlı-ili sancakbeyi ve Tuna filosu kumandanı Ali-Portuk Bey ve «Posega=Pojega» sancak-beyi Nasuh Bey memur olup hudut beyleri de bunların koluna verilmiştir: Fakat ikinci rivâyete göre Ali-Portuk ve Nasuh Beyler merkezden ayrı olarak Garp tarafında dördüncü bir cephe teşkil etmişlerdir. Köstendil sancağına «Arpalık» suretiyle mutasarrıf olan sâbık Erzurum Beylerbeyi Dulgadır-oğlu Mehmet-Han da karakola memur edilmiştir: Bu Dulgadır prensi için 1534=941 vukuâtının «14Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bütün bu kumandanlar derhâl ateş açmışlar ve o gece bir taraftan «Mum-donanması» yapılırken bir taraftan da top ve tüfek yaylımlarıyla harbe devam etmişlerdir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında 26 Muharrem=13 Ağustos Salı günü ateş açılmış olduğundan bahsedilirse de doğru değüdir: Yukarda gördüğümüz gibi muhâsara hattı Pâdişahın gelmesinden üç gün evvel kurulmuş olduğu için, Kanunî gelir gelmez ateş açılmıştır. — Szigetvar kalesinin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız).

13 Ağustos=26 Muharrem, Salı: «Eski-Szigetvar»ın işgâli.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi «Szigetvar» bir kaleyle eski ve yeni şehirlerden mürekkep üç parça hâlindedir ve bunlar birbirine köprülerle bağlıdır: Bunlardan eski şehrin bombardımanına Posega/Pojega sancak-beyi Nasuh Bey memur edilmiş ve bu kahraman büyük toplarla çok şiddetli bir ateş açtığı için daha fazla mukâvemet edemiyeceklerini anlıyan mahsurlar buradan kaleye çekilmek mecburiyetinde kalmışlar ve çekilirken şehri ateşlemişlerdir. Bu vaziyet üzerine derhâl taarruza geçen Türk ordusu düşmana 600 telefât verdirerek eski şehri işgâl edip yangını söndürmüş, buraya da bataryalar kurmuş ve bu muvaffakiyet üzerine eski şehirle kale arasındaki bataklığın suları akıtılmış, içine toprak ve yapağı sepetleriyle çuvalları doldurularak kale üzerine sağlam bir yol temin edilmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu ilk muvaffakiyet 22 Muharrem=9 Ağustos ve 30 Muharrem=17 Ağustos Cumartesi günlerine müsâdif gösterilirse de bu rivâyetler zayıftır).

19 Ağustos =2 Safer, Pazartesi: «Yeni-Szigetvar»ın işgâli.

(Osmanlı menbâlarında 4 Safer=21 Ağustos Çarşanba ve hattâ 8 Safer=25 Ağustos Pazar tarihlerine de tesâdüf edilirse de bunların bilhassa ikincisi tamamiyleyanlıştır. Her halde «4 Safer» rivâyetinin de bundan evvel gördüğümüze gibi Hicrî tarihte iki günlük bir zühûl olmasından mütevellid bulunması lâzım gelir: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Yeni şehir, eski şehirden altı gün sonra fethedilmiş demektir: Bu suretle artık ikisinin arasındaki kaleden başka bir mukâvemet merkezi kalmamıştır. — Eski şehirde olduğu gibi yeni şehre de bataryalar yerleştirilerek kale üzerine buradan da ateş açılmıştır).

26 Ağustos=9 Safer, Pazartesi: Szigetvar kalesine ilk umumî hücum.

(Osmanlı menbâlarında umumî hücumlara «Yörüyüş» denir: Neticesiz kalan bu. ilk yörüyüşte bu tarihten üç ay altı gün evvel Mısır valiliğinden azledilmiş olan Sofu-Ali Paşa'nın şehîd olduğu rivâyet edilirse de doğru değildir. — İki taraftan, da pek çok telefât olduğu rivâyet edilir).

29 Ağustos=12 Safer, Perşenbe: İkinci umumî hücum.

(İhtiyar Kanunî'nin halsizliğine rağmen bu gün atına binip ordusuna genç bir kahraman gibi hücum emri vermesi bâzı Garp menbâlarında tarihin unutmıyacağı levhalardan sayılır. — Bu ikinci hücumun birincisinden daha şiddetli olduğu rivâyet edilmekle beraber, bu da neticesiz kalmış ve her iki taraftan pek çok kan dökülmüştür: Hammer bu günün Belgrad fethiyle Mohaç zaferine ve Budin'in işgâl ve ilhâkına müsâdif olduğundan bahsetmekteyse de, o zaman Türkler Hicrî takvim kullanmakta oldukları için, Milâdî takvime göre tesbit edilen bu tesadüfle alâkadar olmadıkları muhakkaktır: Belgrad, Mohaç ve Budin zaferleriyle fetihlerinin Milâdî ve Hicrî yıl-dönümleri için 1521=927 vukuâtının «29 Ağustos=25 Ramazan Perşenbe», 1526=932 vukuâtının «29 Ağustos=21 Zülka'de Çarşanba» ve 1541=948 vukuâtının «29 Ağustos=7 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi» fıkralarına bakınız).

1 Eylül=15 Safer, Pazar: «Gyula/Giula» kalesinin Pertev Paşa ordusuna teslimi. — Kanunî Sultan Süleyman'ın son hastalığı.

(Yukarda 1566=973 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî Sultan Süleyman Istanbul'dan bu son seferine hareketinden evvel ikinci vezir Pertev Paşa'yı muhtelif sınıflardan 27 bin askerle «Gulya/Giula» kalesinin fethine göndermiştir: Macaristan'ın Avusturya işgâlinde bulunan en mühim ve müstahkem şehirlerinden olan bu kale 1566=973 senesi 5 Temmuz=17 Zülhicce Cuma gününden bu güne kadar 1 ay 27 gün, yâni 58 gün mukâvemet ettikten sonra nihayet bu 59 uncu gün Varat sancak-beyi Yahyâlu-Mehmet Bey'in içeri girerek daha fazla sebât edemiyeceklerini anlıyan müdâfilerle kararlaştırdığı teslim şerâiti mucibince «vire ile» işgâl edilmiştir: Bu kalenin muhâfızlığında bulunan «Keretsenyi»nin ismi Osmanlı menbâlarında «Karaçin-oğlu» tahrifine uğradığı gibi, kalenin ismi de «Güle/Göle» gibi şekiller almaktadır. — Pertev Paşa bu civarda Osmanlı müelliflerinin «Yanova» ve «Vilâgoş/Ulâgoş» dedikleri «Jenoe» ve «Vilagosvar» kalelerini de fethetmiştir. — Gyula kalesinin fethi müjdesi Kanunî'nin ordugâhına bir rivâyete göre Szigetvar fethinden iki üç gün evvel, ikinci bir rivâyete nazaran pâdişahın öldüğü gün ve nihayet üçüncü bu rivâyete göre de Kanunî'nin ölümünden sonra gelmiştir: Her halde fetih tarihine göre birinci rivâyetin daha kuvvetli olması lâzımgelir.

Zaten ötedenberi hastalıklı, ihtiyar ve bilhassa bu son seferden çok yorgun ve bitkin bir halde bulunan Kanunî Sultan Süleyman'ın işte bu gün büsbütün hastalanarak yatağa düştüğü hakkında bir rivâyet vardır; fakat ihtiyar kahramanın bu son hastalığı da o devirlere ait bir çok şeyler gibi ihtilâflıdr: Meselâ hem «Zahîr=Dysenterie»den, hem «Nıkris=Damla=Goutte»dan, hem «Nüzûl=İnme/Apoplexie»den, hem «Yürek-ağrısı=Angine»den ve hem de umumî inhitâttan bahsedilir! Belki de yaşla yorgunluk bunların bir ikisini bir araya getirmiştir).

2 Eylül=16 Safer, Pazartesi: Szigetvar kalesine üçüncü umumî hücum.

(Düşman mukâvemetinin uzun sürmesinden Sultan Süleyman'ın çok sıkıldığı ve; hattâ:

— Bu kal'a benüm yüreğüm yakmışdur: Dilerim Hak'dan âteşlere yana!

dediği bile rivâyet edilir. Bununla beraber «Esbâb-ı harb-u-darb tamâm olmadan» o zamanki tâbiriyle «yürüyüş itmeğe», yâni umumî hücum yapılmasına da müsâade etmemiş ve hattâ ateş hattında bulunan Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'ya bu hususta bir tezkireyle emir vermiştir, işte bu emir üzerine «esbâb-ı harb-u-darb»ı tamamlamak için ormanlardan odunlar kesilip kalenin etrâfına dağlar gibi yığınlar kurulmuş ve bunların üstünden hücuma kalkışılmışsa da mahsurların top ateşi bir çok telefâta sebeb olmuştur: Bu sırada Yeniçerilerin

«toprak ve fışkı» çuvallarından yaptıkları büyük bir kulenin üstüne çıkıp şiddetli bir ateş açmaları mahsurlara bir hayli telefât verdirmişse de şiddetli bir yağmur Türk meterislerine su doldurduğu için harekâta nihayet vermek mecburiyeti hâsıl olmuş ve tabiî bu günkü hücum da neticesiz kalmıştır).

5 Eylül=19 Safer, Perşenbe: Kumbara patlatılarak kale bedeninde gedik açılması ve dış-kalenin fethi.

(İki «gönderli khumbara» hazırlanarak bir Yeniçeri bölük-başısına verilmiş ve bu kahraman zâbit ölümü göze aldığı için abdest alıp vasiyet ettikten sonra bu sabah kale bedenine bir merdiven dayayıp çıkarak kumbaraları bir mazgal deliğine yerleştirmiş, fitil takmış ve tam işte o sırada vurulup şehîd olmuştur. Bununla beraber o anda müdhiş bir infilâk olarak etrâfa şiddetli bir ziyâ aksetmiş ve kumbaraların konulduğu burcun içi mahsurların barut mahzeni olduğu için hem içerden, hem dışardan bir çok adam ölerek büyük bir gedik açılmıştır. Türk askeri tekbir getirerek işte bu gedikten içeri saldırırken kaledeki düşman artıklarının canlarını kurtarabilen kısmı Osmanlı müverrihlerinin iç-kale dedikleri büyük burca çekilerek Szigetvar müdafaasının kahraman kumandanı Zriny'ye iltihak etmiştir: Bu iç-kalede de ikinci bir barut mahzeni vardır. — Ölünceye kadar müdafaa ve mukâvemete karar veren Nicolas Zriny bu vaziyette bile teslim olmak istememiştir: Hattâ Kanunî'nin infilâktan sonra Zriny'nin ümitsizliğinden istifâde için kendisine Hırvatistan ve Dalmaçya beyliğini teklif ettirmiş olduğundan ve bir taraftan da muhtelif milletlere mensup olan askerlerini tefrikaya düşürmek için Terceman-İbrahim ve Sır-kâtibi Feridun Beyle Lala-Mustafa Paşa kethudâsı Mustafa-Kethudâ'ya Almanca, Macarca, Hırvatça ve Lâtince mektuplar yazdırıp oklara bağlatarak içeri attırdığı halde hiç bir netice hâsıl olmadığından bahsedilir).

6 Eylül=20 Safer, Cuma: İç-kalenin odun yığınıyla çevrilmesi.

(Szigetvar müdâfii Nicolas Zriny'nin son çare olarak iç-kaleye çekilip yukarıki fıkrada gördüğümüz teslim tekliflerini reddetmesi üzerine artık bu hâle bir an evvel nihayet verilmek için bu gün sabahtan akşama kadar iç-kalenin etrâfına çalı-çırpı, tahta, odun ve ağaç kütükleri yığılıp akşamüstü ateşlenmiş ve bilhassa geceleyin cehennem gibi bir yangın hâsıl olarak geceyi gündüze çevirmiştir; kahraman Zriny'yi ye'sinden ümitsiz bir huruç hareketine sevketmek suretiyle iç-kalenin sukûtunu işte bu müdhiş yangın temin etmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız).

6/7 Eylül=20/21 Safer, Cuma/Cumartesi gecesi, zevâlî saat 1,30: Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümü.

(Szigetvar seferinde bizzat bulunmuş olan Selânikî-Mustafa Efendi'den itibaren eski Osmanlı müellifleri Kanunî'nin ölümünü umumiyetle 21 veyâhut 22 Safer gecelerine müsâdif gösterirler: Bu Hicrî gibi Milâdın 7 ve 8 Eylül Cumartesi ve Pazar günlerine müsâdiftir. Bunlardan 22 Safer=8 Eylül Pazar tarihinin yanlış olduğu muhakkaktır: Çünkü başta vak'anın şâhidi olan Selânikî olmak üzere gün ismi tasrih eden müelliflerin hemen hepsi «Sebt gicesi» ve «Şenbih gicesi» tabirleriyle «Cumartesi gecesi»nde ittifak etmektedirler. Eski Türk şivesinin bugün hâlâ devam eden bir hususiyetine göre «Cumartesi gecesi» demek, Cuma ve Cumartesi günleri arasındaki gece demektir: Onun için «Pazar» gününe müsâdif olan 22 Safer=8 Eylül tarihinin yanlış olduğu muhakkaktır; bunu teyid eden ve «Cumartesi gecesi» tâbirinin «Cumartesi/Pazar gecesi» mânâsına kullanılmadığını gösteren diğer bir nokta da «Szigetvar/iç-kalesinin gene ayni menbâlarda bu mâtem gecesinin ertesi günü fethedilmiş olduğu hakkındaki serâhatte gösterilebilir; Szigetvar kalesi 21 Safer=7 Eylül Cumartesi günü

fethedilmiş olmak itibariyle Kanunî'nin de 20/21 Safer=6/7 Eylül Cuma/Cumartesi gecesi vefât etmiş olması lâzımgelir. Bütün bu eski Osmanlı müellifleri içinde yalnız Peçevî hem gün isminde, hem gün tarihinde yanılarak «mâh-i mezbûrun yirmi ikinci gününün gicesi ve pençşenbih gicesi» demekteyse de, Safer ayının 22 nci gecesi bir Perşenbe gecesi değil, bir Pazar/Pazartesi gecesidir; halbuki Kanunî'nin öldüğü gece Szigetvar ordugâhında bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre pâdişah «Cumartesi gecesi» can vermiştir: Yalnız Selânikî gün tarihi olarak «22 Safer» rakamını esas ittihâz etmekteyse de, çok defa olduğu gibi bunda yanıldığı veyâhut bir «Rü'yet-i hilâl» den dolayı böyle bir günlük bir fark hâsıl olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü «22 Safer» Cumartesi değil, Pazar'dır; halbuki gene Selânikî bu mâtem gecesinin ertesi günü zaptedilen iç-kalenin fethini «Cumartesi» gösterir, işte bütün bunlardan dolayı Kanunî Sultan Süleyman'ın 6/7 Eylül=20/21 Safer Cuma/Cumartesi gecesi Allâhın rahmetine ve Türk tarihinin ebedî hürmetine kavuşmuş olduğu muhakkaktır.

Bâzı Osmanlı menbâlarında bir gün ileri, görülen tarih hatâsı Garp menbâlarında da umumiyetle bir yâhut iki gün geri olarak görülmektedir: Meselâ Hammer 5/6 Eylül=19/20 Safer Perşenbe/Cuma gecesini esas ittihâz etmiş ve Atâ Bey de Türkçe tercemesine ilâve ettiği notlarda müellifin bu hatâsını çok doğru olarak tashih etmiştir Bundan başka diğer bâzı Garp menbâlarında da 5 Eylül=19 Safer Perşenbe tarihine tesâdüf edilmekteyse de bu rivâyet bilhassa gündüze tesâdüf ettiği için büsbütün yanlıştır.

Gün meselesinde olduğu kadar saat meselesinde de ihtilâf vardır: Meselâ «Nısf-ul-leylde», «Dokuzuncu sâatde», «Dokuz buçuk sâat mürûrunda», «Sekiz buçukda» ve «Sekizinci sâatde» gibi birbirini tutmaz bir takım rivâyetlere tesâdüf edilir! Bütün bu ezânî saatleri zevâlîye tahvil külfetine hâcet kalmaksızın, vak'ada bizzat hazır bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin «Sabaha dört sâat kaldukda» kaydini esas ittihâz etmek tabiî daha doğrudur: Eylül ayının 6/7 nci gecesi zevâlî saat 5,32 de gün doğduğuna göre, sabahtan dört saat evvel vefât etmiş olan Sultan Süleyman'ın gece yarısından sonra takriben saat bir buçukta can vermiş olması lâzımgelir.

Kanunî'nin ölüm hastalığı 15 Safer=1 Eylül Pazar günü başlamış olduğu hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde, er meydanında top sesleri dinliyerek bir hafta hasta yatmış demektir. Sultan Süleyman en kuvetli rivâyete göre 1495=900 senesi 27 Nisan=1 Şa'ban Pazartesi günü babası Yavuz Sultan Selim'in şehzâdeliğindeki valiliği zamanında Trabzon'da dünyaya gelmiş olmak itibariyle, bu 1566=974 senesi 6/7 Eylül=20/21 Safer Cuma/Cumartesi gecesi Szigetvar şehrinin şimalindeki «Similehov» tepesinde Allâhına kavuştuğu sırada Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 71 sene, 4 ay, 10 gün olması, yâni 72 yaşının içinde bulunması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında 74 yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî takvime göredir ve tabiî ay ve gün tarihleri hesaba katılmamıştır. Kanunî Sultan Süleyman gene en kuvvetli rivâyete göre 1520=926 senesi 30 Eylül=17 Şevvâl Pazar günü Istanbul'da tahta çıkmış olmak itibariyle saltanatının tam 45 sene, 11 ay, 7 gün sürmüş olması lâzımgelir: Bu Milâdî hesaba göre Kanunî cülûsundan itibaren 46 nci sene içinde ölmüş demektir. Osmanlı menbâlarında umumiyetle 48 sene saltanat sürmüş gibi gösterilmesi hem Hicrî takvim esas ittihâz edilmesinden, hem ay ve gün tarihlerinin tıpkı yaş meselesinde olduğu gibi hesaba katılmamış olmasındandır. Osmanlı pâdişahları içinde en çok saltanat süren Kanunî'dir.

Trabzon'da doğmuş, Istanbul'da cülûs etmiş ve Szigetvar'da ölmüş olan Kanunî Sultan Süleyman Milâdî hesapla yaşının 25 sene, 5 ay, 4 gün olduğu, yâni 26 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmıştır. Sultan Süleyman bu on üçüncü «Sefer-i-Hümâyûn»una 1566=973 senesi 1 Mayıs=11 Şevvâl Çarşanba günü hareket etmiş olmak itibariyle, Istanbul'dan hareketinden itibaren tam 4 ay 6 gün, yâni 129 gün yaşamış demektir: Bu

1566=974 senesi 4 Ağustos=18, Muharrem Pazartesi günü Szigetvar'a muvâsalatından itibaren de 33 gün yaşamıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bizzat idare ettiği seferler 13 «Sefer-i-Hümâyûn» dur: Bunlar şöyle bir tertib alabilir:

1 — 1521=927 senesi 18 Mayıs=10 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden 19 Teşrinievvel=17 Zülka'de Cumartesi gününe kadar 5 ay 3 gün süren Belgrad seferi;

2 — 1522=928 senesi 16 Haziran=21 Receb Pazartesi gününden 1523=929 senesi 29 Kânunusâni=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününe kadar 7 ay 13 gün süren Rodos seferi;

3 — 1526=932 senesi 23 Nisan=11 Receb Pazartesi gününden 1526=933 senesi 13 Teşrinisâni=7 Safer Salı gününe kadar 6 ay 21 gün süren Mohaç seferi;

4 — 1529=935 senesi 10 Mayıs=2 Ramazan Pazartesi gününden tt.529=936 senesi 16 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününe kadar 7 ay 7 gün süren Viyana seferi;

5 — 1532=938 senesi 25 Nisan=19 Ramazan Perşenbe gününden 1532=939 senesi 21 Teşrinisâni=22 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününe kadar 6 ay 26 gün süren «Alaman/Alman» seferi;

6 — 1534=940 senesi 11 Haziran=29 Zülka'de Perşenbe gününden 1536=942 senesi 8 Kânunusâni=14 Receb Cumartesi gününe kadar 1 sene, 6 ay, 27 gün süren «Irâkayn» seferi;

7 — 1537=943 senesi 17 Mayıs=7 Zülhicce Perşenbe gününden 1537=944 .senesi 22 Teşrinisâni=18 Cumâda-l-âhire Perşenbe gününe kadar 6 ay 6 gün süren «Pulya» seferi;

8 — 1538=945 senesi 8 Temmuz=10 Safer Pazartesi gününden 27 Teşrinisâni=5 Receb Çarşanba gününe kadar 4 ay 20 gün süren «Kara-Boğdan» seferi;

9 — 1541=948 senesi 20 Haziran=25 Safer Pazartesi gününden 27 Teşrinisâni=8 Şa'ban Pazar gününe kadar 5 ay 7 gün süren «Istabur» seferi;

10 — 1543=950 senesi 23 Nisan=18 Muharrem Pazartesi gününden 16 Teşrinisâni=18 Şa'ban Cuma gününe kadar 6 ay 23 gün süren «Usturgon» seferi;

11 — 1548=955 senesi 29 Mart=18 Safer Perşenbe gününden 1549=956 senesi 21 Kânunuevvel=1 Zülhicce Cumartesi gününe kadar 1 sene, 8 ay, 23 gün süren ikinci İran seferi,

12 — 1553=960 senesi 28 Ağustos=18 Ramazan Pazartesi gününden 1555=962 senesi 31 Temmuz=12 Ramazan Çarşanba gününe kadar 1 sene. 11 ay, 3 gün süren «Nahcivan» seferi;

13 — 1566=973 senesi 1 Mayıs=11 Şevvâl Çarşanba gününden bu 1566=974 senesi 6/7 Eylül=20/21 Safer Cuma/Cumartesi gecesi, vefatına kadar 4 ay 6 gün süren son Szigetvar seferi.

Sultan Süleyman'ın bu 13 seferde geçirdiği müddetlerin meemûu 10 sene, 3 ay, 5 gün tutmaktadır: Yâni Kanunî 45 sene, 11 ay, 7 gün süren saltanat müddetinin 35 sene, 8 ay, 2 gününü hazarda ve 10 sene, 3 ay, 5 gününü seferde geçirmiş demektir.

Sultan Süleyman bu son Szigetvar seferinde yeni ve eski şehirlerle dış-kalenin fethinden takriben beş saat kadar evvel öldüğü için sabırsızlıkla beklediği bu büyük neticeyi görememiştir.

Kanunî Sultan Süleyman seferde ölen Osmanlı pâdişahlarının dördüncüsüdür: Birinci Kosova meydan muharebesinde şehîd olan Birinci Murad için 1389=971 vukuâtının ilk fıkrasına, Anadolu tarafında çıktığı son seferde vefât eden Fatih Sultan Mehmet için 1481=886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına ve Rumeli tarafında bir sefere giderken vefât eden Yavuz Sultan Selim için de 1520=926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız. Fetret devrinde hükümdarlıklarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremiyen Süleyman ve Musâ Çelebiler tabiî bu hesaba dâhil değildir. Ömrü zaferler, şanlar ve şerefler içinde geçen Kanunî'nin ihtiyarlığında şahâdet temenni ettiği ve Szigetvar'da ölmesi bu duâsının kabulü sayıldığı bile rivâyet edilir:

«Nice müddetdür ki rûy-i zemini zîr-i zafer-karînüm itdüm: Vâsıl olmadık recâm, hâsıl olmaduk münâm kalmadı; hâlen Habîbün hürmetine saâdet-i şahâdet, ba'dehu dîdâr-ı şerîfünü müşâhedet nasîb eyle!».

Bu sözleri Kanunî söylememiş olsa bile, her halde kendisine çok yakışan bir izâfe demektir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın çok kuvvetli bir edebî şahsiyyeti vardır: Sultan Süleyman, İkinci Murad'la başlıyan şâir pâdişahların beşincisidir ve şiirlerini şanlı babası Yavuz Sultan Selim gibi Acemce değil, dedesi İkinci Bâyezid, dedesinin babası Fatih ve dedesinin dedesi İkinci Murad gibi Türkçe yazmıştır: Bununla beraber bâzı Acemce şiirleri de vardır. Eserlerinde «Muhibbi» mahlasını kullanır. «Millet» kütüphanesindeki «Emirî» koleksiyonunda dört yazma dîvânı vardır: Bununla beraber Ali Emirî Efendi «Cevâhir-ül-Mülûk»ünde beş muhtelif dîvânını görmüş olduğundan bahsetmektedir. Bu dîvanlardan biri 1308 tarihinde İkinci Mahmud'un şâir kızı Âdile-Sultan tarafından «Dîvân-i Muhibbi» ismiyle 236 sahifelik bir kitap hâlinde «Matbaa-i-Osmâniyye»de bastırılmıştır. Kanunî'nin kahramanlık şiirleri lirik eserlerinden daha kuvvetli ve daha güzeldir. Sultan Süleyman'ın son dakikaları hakkında Osmanlı menbâlarında hemen hiç bir şey yoktur: Fakat buna mukabil bâzı Garp menbâlarında vüsuk derecesi biraz şüpheli bir takım izâhâta tesâdüf edilir. Bu rivâyetlere göre Kanunî'nin son dakikalarında baş ucunda bulunanlar Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa ile Hekim-başı Kaysûnî-zâde Bedrüddin Mehmet-Çelebi'den ibarettir: Hastanın son nefesleri ak sakalını titretirken gözleri Szigetvar kalesine doğru dikilmiş,

— Bu ocağı yanacak dahi alınmıdu mı?

diye iç-kalenin niçin hâlâ alınmadığını sormuş ve tam işte bu sırada nefesi kesilerek Allâhın rahmetine kavuşmuştur. Fakat tabiî bu rivâyetin ne derece mevsuk olduğunu tâyine imkân yoktur.

Kanunî Sultan Süleyman tıpkı birer ordu kumandanı gibi cepheden cepheye ve zaferden zafere koşarak Osmanlı devletini kuran ve bilhassa imparatorluğu günden güne genişleten ilk on pâdişahın sonuncusudur: Diğerlerinin yanında çok sönük kalan ikinci Bayezid bir tarafa

bırakılmak şartiyle, bunların hepsi büyük asker ve büyük adamdır; Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar geçen vukuâtın hepsinde bu büyük adamların şahsiyetleriyle dehâlarının damgaları sezilebilir. Bundan sonra teselsül edecek Osmanlı pâdişahları içinde böyle şahsiyetlere nadiren tesâdüf edilecektir.

Kanunî devrinin parlaklığı yalnız fütuhâtının azametine münhasır değildir; Osmanlı medeniyeti de en yüksek seviyyesine bu devirde çıkmıştır: Edebiyatta Fuzulî ve Bâkî, ilimde Zenbilli-Ali Efendi, İbnî-Kemâl ve Ebussuûd, mimârîde Koca-Sinan, tarihte Selânikî-Mustafa, Âlî, Celâl-zâde Mustafa, Nişancı-Mehmet, coğrafyada Pîrî-Reis, denizcilikte Barbaros ve Turgud hep bu muhteşem devrin adamlarıdır. Sultan Süleyman seleflerinden vâris olduğu ölkeye Macaristan, Transylvania=Erdel, Trablusugarb, Cezâyir, Irak ve Rodos Haçlı devleti ölkeleriyle Anadolu'nun Van'dan Ardahan'a kadar şarkiyle şimalişarkîsini, Gürcistan Atabeylerinden Çoruh boyunu, Belgrad havâlisini, Adalar denizinde en mühimmi Sakız olmak üzere muhtelif Venedik ve Ciniviz müstemlekelerini ve Akdeniz'de büyük bir askerî ehemmiyeti olan Cerbe adasını ilâve etmiş, Yemen sâhillerinde Osmanlı hâkimiyyetinin temellerini kurmuş ve bu ölkenin merkezini bile fethetmiş, Akdeniz'le Kızıldeniz'i ve Basra körfezini birer Türk gölü hâline getirmiş, Hindistan işlerine müdâhale edip Türk bayrağını Umman ve Hint denizlerinde dalgalandırmış, İran'ı büsbütün sindirmiş ve Avrupa'dan başka Amerika'da bile arâzisi bulunan İspanya krallığıyla Almanya imparatorluğuna ve Avusturya devletine yüksek hâkimiyyetini kabul ettiren muâhedeler imzâ ettirip haraca bağlamıştır: Türk imparatorluğunu Avrupa siyasetine hâkim bir hâle getiren bu muâhedeler için 1547=954 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve 1562=969 vukuâtının «1 Haziran» fıkralarına bakınız. Bâzı muahhar müelliflerde Kanunî devrini bütün parlaklığına rağmen Osmanlı inhitâtının başlangıcı saymak temâyülüne tesâdüf edilir: İlk inhitât sebeblerinin bu devirde görülmiye başladığı ve bilhassa büyük fütuhât yapmış büyük pâdişahlar çağının da Kanunî ile nihayet bulduğu muhakkaktır; meselâ kadınlar saltanatının başlamasıyla rüşvet kapısının açılması bu devre müsâdiftir: Bunlar için 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» ve 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Fakat mikrobun vücuda girmesi demek, hastalık demek değildir: Onun için Osmanlı azameti Kanunî'den sonra da devam etmiş ve hattâ askerî sâhada da bir takım Kafkasya ve Âzerbaycan fütuhâtı gibi çok mühim muvaffakiyetler temin edilmiştir. — Devletin a'zamî genişleme nisbeti Kanunî'den sonradır.

Kanunî devrinin müstakbel inhitâtımızı hazırlıyan en zayıf tarafı, Devşirmeliğin artık kat'î bir hâkimiyyet kurmuş olmasında gösterilebilir: Sultan Süleyman'ın en büyük hatâsı, babasının Devşirme gürûhuna karşı Türk unsurunun hâkimiyyetini iâde için iş başına getirmiş olduğu Vezir-i-a'zam Pirî-Mehmet Paşa'yı azlederek Devşirmeliği dâimî bir idare sınıfı hâline getirmiş olmasıdır. Bu vaziyeti en iyi tetkik eden müellif Rumanyalı İorga'dır; muhtelif eserlerinde muhtelif münasebetlerle bu mevzûa temas eden İorga meseleyi şöyle anlatır:

«Birbirine benzemiyen iki Türk cemiyeti ve daha doğrusu Osmanlı cemiyetinin yanında bir Türk cemiyeti vardır: Çobanlık ve çiftçilikle geçinen eski Türkmenlerin nesline mensub olan bu Türk cemiyeti çalışkan, kanâatkâr yaşıyan ve atalarının faziletlerini hâlâ idame eden cemiyettir. Devlet bünyesine hâkim olan Osmanlı cemiyeti o sırada henüz bu Türk cemiyetini tamamiyle istihlâf etmiş değildir: Osmanlı cemiyetinin memlekette ne varsa hepsini zaptedip eline geçirmesi ancak XVII nci asırda mümkin olabilecek ve bu da yeni bir devşirme tabakasının kendisine tâze bir kan getirip aşılamasına bile hâcet kalmadan olacaktır. Her türlü ahlâksızlıklardan ve bilhassa mağlûbiyet ve mahkûmiyyet ahlâksızlıklarından başka bir şey getirmiyen dönmelerle devşirmelerin devlet bünyesinde tamamiyle hâkimiyyetleri işte o zamandır. Bu ahlâksızlıklar menşe itibariyle hıristiyanlıktan çıkmış olmadığı gibi Rum yâhut İslâv ırklarından da çıkmış değildir: Çünkü gene ayni İslâv ve Rum ırkları vaktiyle

hürriyetlerine sahib oldukları zamanlar öyle yaşamıyorlar ve ahlâkçıların gözlerine öyle görünmüyorlardı. Ancak bu ırklar mağlûbiyet zilletine düşüp alçaldıktan ve esâret içinde ahlâksızlaştıktan sonra içlerinden Osmanlı imparatorluğuna vezir ve Paşa olmak istiyen kimseler ihtidâ etmiye başlamışlardı: Tabiî bu ihtidâlar, o mühtedîlerin mensub oldukları milletlerin Türk hâkimiyyeti altındaki esâretlerinden mütevellit ahlâkî düşkünlüklerini tamamiyle izâleye kâfi bir devâ değildi».

Gene İorga, bu Devşirme hâkimiyyetinin kültür sahasındaki fena tesirlerinden birini de şöyle anlatır:

«Osmanlı cemiyetiyle Türk cemiyeti arasında ve daha doğrusu Osmanlı kavminin mâzisine bağlı kalan halk tabakasiyle o tarafların hemen bütün hıristiyan ırklarından devşirilmiş dönme vezirlerden, paşalardan, beylerbeylerinden ve kadı-askerlerden mürekkep olan hâkim sınıf arasında çok esaslı bir fark vardır: bu devşirmelerin bir çoğu Rum ve bir çoğu da İslâvdır: Fakat İslâvlar Bulgarlar cinsinden değil, Sırp cinsindendir. Bu hâl o dereceyi bulmuştur ki Sultan Süleyman devrinde Istanbul diplomasisi üç dil kullanmıya başlamıştır: Bu diller Türkçe, Rumca ve Hırvatçadır! Venedik arşivleri Istanbul vesaireden gönderilmiş ve o devrin Rumcasıyla yazılmış siyasî vesikalarla doludur»!

Dönmelerle devşirmelerin «burunlarını kırmak» için Yavuz Sultan Selim'in iş başına getirdiği büyük Türk Vezir-i-a'zamı Pîrî-Mehmet Paşa merhumun heybet ve vekarma tahammül edemiyen Kanunî'nin ayaklarını yıkadıkça suyunu içecek kadar zillet gösteren devşirme İbrahim Paşa'yı iş başına getirmesi nihayet işte böyle bir netice hâsıl etmiş ve Fatih devrindenberi Türk devlet adamlarıyla Devşirmeler arasındaki tarihî mücâdele Sultan Süleyman'ın himâyesine mazhar olan Dönmelerle Devşirmelerin lehine neticelenmiştir. Bundan sonra artık 'iş başında Türk vezirler görünmesi tesadüfe bağlıdır. Müstakbel Osmanlı inhitâtının en büyük âmili işte budur:

Devşirmelerin Türk düşmanlığı, Anadolu Türklerinin Devşirmeler tarafından ezilmesi, Türk-Devşirme mücâdelesi, bunlara karşı Anadolu isyânları, Devşirmelerin devleti parçalamak için ısyan çıkarmaları, saltanat makamına kadar göz dikmeleri, ihânetleri, cinâyetleri ve Osmanlı tarihinde ilk defa olarak ahlâksızlıkla rüşvet kapılarını açmaları gibi inhitâtın en mühim sebebleri olan fenâlıkları için 1453=857 vukuâtı içindeki «1 Haziran» fıkralarının üçüncüsüyle dördüncüsüne ve «10 Temmuz» fıkrasına, 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına, 1477=882 vukuâtının ikinci fıkrasına, 1481=886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasiyle, İkinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasına, 1482=887, vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına, 1515=921 vukuâtının «22 Şubat» fıkrasına, 1517=923 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına, 1518=924 vukuâtının «25 Kânunusâni» fıkrasına, 1522=928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına, 1523=929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına, 1524=930 vukuâtının «Kânunusâni=Rebî'ül-evvel» fıkrasına, 1524=931 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına, 1527=933 vukuâtının «30 Nisan» ve «8 ve 22 Haziran» fıkralarına, 1529=936 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına, 1532=939 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasına, 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına, 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına, 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasıyla, 1553=960 vukuâtının «28 Ağustos» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına, 1555=962 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına ve 1559=966 vukuâtının da «29 ve 31 Mayıs» fıkralarına bakınız.

Bununla beraber, devlet mekanizması henüz eskiyip yıpranmamış, Osmanlı teşkilâtı henüz bozulmamıştır: Devlet bünyesinin umumî intizâmına bütün dünya hayrandır; İorga bu vaziyeti de şöyle anlatır:

«Fransız seyyahlarını en çok hayran eden şey, bu milletin o mükemmel nizam ve intizâmiyle çok sıkı ve ciddî olan inzibâtıdır. O devirde Türkiye'ye gelen seyyahlar, hiç bir gürültü çıkarmadan sessizce gidip gelen Osmanlı ordularının hareketlerini farketmek imkânı olmadığını tekrar tekrar anlatırlar. Hattâ XV inci asır seyyahlarından biri bile bir Türk ordusunun hareketinde, atların kaldırımlar üzerindeki nal seslerinden başka bir şey duyulmadığından bahseder! Asker yola çıkarken hiç bir söz duyulmaz: Binlerce cengâverlerden mürekkeb olan o muazzam kütleler bir ma'bed sükûtu içinde yerlerinden kalkıp yollarına giderler, öksürük sesleri bile hafiftir. Bu hâli kendi gözleriyle gören şâhitlerin sayısı on seyyahtan aşağı değildir».

Garp menbâlarına istinâden Kanunî devrinin bir tarihini yazmış olan «Fairfax Downey» de Türk ordusunun temizliğiyle sıhhî vaziyetini şöyle anlatır:

«Türk ordugâhlarının sıhhî vaziyetiyle intizâmı yirminci asrın bu sahalarda örnek olan teşkilâtlarını aratmıyacak kadar mükemmeldi; en sıkı disipline tâbi olan Türk orduları sükûn içinde mütemâdi bir teyakkuz gösterirdi».

Kanunî devrinin dünyayı imrendiren ve hattâ İngiliz Adliyesine bile örnek olan muhteşem cephelerden biri de adaleti ve Adliye teşkilâtıdır: Bu mesele için 1520=926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O fıkrada gördüğümüz gibi Kanunî'nin kanuniliği, yâni Osmanlı tarihinde cihangirliğinden ziyâde adâletini gösteren bir isim bırakmış olması yalnız kâğıt üstünde bir takım kanunlar tedvin ettirmiş olmasından değil, bilhassa nizâm ve hakka riâyet etmiş ve ettirmiş olmasındandır. Bununla beraber Sultan Süleyman'ın «Kanun-nâme»si de o devrin Türk medeniyetine şeref verecek bâzı hukuk telâkkilerine istinâdı bakımından fevkalâde mühim bir vesikadır.

1481=886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Sultan Süleyman'ın «Kanunnâme-i Al-i Osmân»ına Fatih'in kanunnâmeleri esas olmuştur. Hattâ cezâ ahkâmiyle vergilere ait kısımları aynen iktibâs edilmiş gibidir; bununla beraber Fatih'in kanunları umumiyetle kendisinden evvelki devirlere ait ahkâmın tedvininden ibaret olduğu gibi, Sultan Süleyman'ın kanunlarında da İkinci Bâyezid ve Birinci Selim devirlerindeki tanzimât ve tâ'dilât ihmâl edilmiyerek Fatih'den sonraki ve kendisinden evvelki hukukî ihtiyaçlar da nazar-ı i'tibâra alınmıştır. Kanunî devrinin ilk zamanlarında kendisinin emriyle tedvin edilen bu kanunların tanziminde İbn-i-Kemal ve Ebussuûd Efendiler gibi büyük hukukşinasların mühim rolleri olduğundan bahsedilir; bilhassa «kavânîn-i Osmâniyyeyi Şer'i-şerife tatbik» etmiş olmakla meşhur olan Ebussuûd Efendi'nin yeni ihtiyaçlara ait kanunların şerîate mugayir sayılmamasını te'min hususunda mühim bir rol oynamış olduğuna hükmedilmektedir: 1574=982 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Bu kanun metinlerini kimin yazdığı kat'î surette mâlûm değildir: «Tabakaat-ül-memâlik» ismindeki eseriyle meşhur Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin yazdığı hakkında bir rivâyet varsa da zayıftır; en kuvvetli tahmine göre Celâl-zâde'nin üstâdı olan ve Kanunnâme tedvin edilirken Nişancılık mevkiinde bulunan «Seyyidî/Seydi Bey»in yazmış olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan Süleyman'ın adlî, mâlî ve idâri esaslara aid olan bu meşhur kanunnâmesi üç «Bâb»a ayrılır: Birinci bâbı dört, ikinci ve üçüncü bâbları da yedişer fasıldan mürekkeptir. O zamanki Avrupa hukuku içtimâi sınıfların müsavatsizliği prensipine istinâd ettiği halde, bu Türk

kanunnâmesinin cezâ hukukuna aid olan birinci bâbının en başında müsâvât esası şöyle tesbit edilmektedir:

«Bâb-i evvel dört fasıl üzerine tertib olunup cinâyât mukaabelesünde olan cürumü-siyâset bâbunda vaz'olundu ki sipâhî ve raiyyet ve şerîf-ü-vazî've denî'-ü-refî' arasunda müşterekdür: Şöyle ki her kim bu cerâyimden birisi ile mücrim ola, mukabelesünde ta'yîn olunan ukuubetle muâkab olur».

Her halde bu vaziyet XVIII inci asrın sonlarındaki'Fransız inkılâbından çıkan Müsâvât esasının Türkiye'ye ancak XIX uncu asırdaki «Tanzîmât-ı Hayriyye»den itibaren girebilmiş olduğunu iddiâ edenlerin yüzlerini kızartması lâzımgelecek bir vaziyettir. Şahsî hukuk itibariyle sınıf ve mevki farkı gözetmiyen bu müsâvât prensipi, siyasî hukuk bakımından da Osmanlı imparatorluğunun teşekkülündenberi tatbik edilmiş en eski esas mahiyetindedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünü Sokullu-Mehmet Paşa büyük bir tekayyütle gizlemiştir: Hattâ bâzı Osmanlı menbâlarında vezirlerin bile haberdâr olmadıklarından bahsedilirse de bu rivâyetin doğru olmadığı muhakkaktır: Çünkü vak'ada bizzat bulunmuş olan Selânikî-Mustafa Efendi'nin izâhına göre Vezir-i-a'zam bilgece Sır-kâtibi Feridun Bey'i vüzerânın çadırlarına göndererek onların da re'yini aldıktan sonra askeri aldatmak için ertesi gün alelûsul Dîvan kurulmasına ve yâni pâdişah gelinciye kadar işin gizli tutulmasına karar vermiştir: Hattâ gene Selânikî'ye göre Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi de vaziyetten haberdardır.

Bu gece Kanunî'nin cesedi otağında gizlice teçhiz ve tekfin edilerek bir tabuta konulduktan sonra tahtının altına muvakkaten defnedilmiştir; Selânikî bu noktayı şöyle anlatır:

«Tabîb-i-Hâssa Kaysûnî-zâde ve imâm-ı Sultânî Derviş Efendi ve Rikâbdâr Mustafa Ağa ve Musâ Ağa ve Hasan Ağa cümle on iki nefer kimesne mubârek cesedin gasledüp ve tekfîn idüp namazın kılup, yapup gönderilen tâbût ile taht altında emânet konuldu».

Diğer bâzı menbâlarda da cesedin «tahnit» edilmiş olduğundan bahsedilir: Hattâ sonradan buraya bir türbe bile yapılmış olduğu Alî'nin «ba'de-zamânin üstüne türbe yapılması» takarrür ettiği hakkındaki ifâdesi ve Peçevî'nin de «hâliyâ türbe-i şerifeleri olan mahal» tâbirinden anlaşılmaktadır: Bu türbenin yeri, Szigetvar kalesiyle Macarların «Süleyman-koy» dedikleri köyün cenubuna tesadüf etmektedir: Macarların buraya hâlâ «Türbek» dedikleri tesbit edilmiştir. Osmanlı devrinde ziyâretgâh olan bu zavallı türbe sonraları bakımsızlık yüzünden harâb olmuş ve nihayet XVII inci asırda Katolik papasları tarafından maatteessüf bir kilise hâline getirilmiştir! Bu kiliseye şimdi «Türbek» yâhut «Türk» kilisesi denir! Fakat mezar taşı bile kaldırılmış olduğu için, seyyahlar gidip büyük Türkün kabrini sordukça oradaki papaslardan birinin:

— İşte Süleyman'ın kalbi buradadır!

diye bir nokta gösterdiği rivâyet edilir: Bugünkü hudutlarımızın hâricinde kalan bu gibi makamlarla biraz alâkadar olmak her halde vazifemiz olsa gerektir. Veliahd şehzâde Selim bu sırada Kütahya valiliğindedir: Kendisine gönderilen ulak için aşağıki fıkraya bakınız).

7 Eylül=21 Safer, Cumartesi: Szigetvar iç-kalesinin fethi. — İkinci Selim'in saltanata daveti.

(Yukarda bu sene vukuâtının «6 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, Szigetvar'da son mukâvemet noktası olan iç-kale Kanunî'nin öldüğü gece bir odun yangınıyla kuşatılmış ve nihayet kale muhâfızı Nicolas Zriny daha fazla sebât etmek imkânı kalmadığını anlamış, içeride yanmakla teslim olmak veyâhut bir huruç hareketine kalkışmak şekillerinden birini tercihe mecbur olarak son şekle karar vermiştir: Boynuna bir altın zincir, başına bir sorguç ve sırtına sırmalı bir kaftan geçirdikten sonra kendisiyle beraber ölmeyi kabul eden 600 fedâînin başına geçen kahraman Zriny şiddetli bir huruç hareketi yapmışsa da bir ok ve bir de kurşun yarası aldığı için hemen yakalanmış ve Türk ordusu geldiği zaman elinde bulunan mâsum bir Türk esirinin kafasını kestirmiş olduğu için derhâl bir top namlısının üstünde başı kesilerek idâm edilmiştir. — Ordu iç-kaleye girdiği sırada oradaki barut deposu infilâk ederek bir çok telefâta sebeb olmuştur. — Szigetvar fethi bu muvaffakiyetle nihayet bulmuş olduğu için, Sokullu-Mehmet Paşa şehirle kalenin derhâl tâmirini emrederek Pâdişahın ölümünden haberdâr olmıyan askeri oyalamıya başlamıştır. — Szigetvar muhâsarası bu senenin 5 Ağustos=18 Muharrem Pazartesi günü başlamış olduğuna göre, 33 gün sürdükten sonra bu 34 üncü gün fetihle nihayet bulmuş demektir. — Szigetvar sancak-beyliğine «Pecs=Peçuy» Alaybeyi İskender Bey tâyin edilmiştir. — İç-kale'nin fethi için 22 safer=8 Eylül Pazar tarihi de rivâyet edilirse de doğru değildir.

Orada hazır bulunan müverrih Selânikî'nin ifâdesine göre Kütahya valisi şehzâde Selim'i saltanata dâvet için gönderilen Hasan-Çavuş bu gün yola çıkmıştır: Hasan-Çavuş'un eline gizli bir mektup verilmiş olduğu için kendisinin bile götürdüğü haberden bîhaber olduğu rivâyet edilir; bu çavuşa yalnız son sür'atle hareket etmesi emredilmiştir).

19 Eylül=4 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Hasan-Çavuş'un saltanata dâvet mektubunu şehzâde Selim'e tevdii.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi son sür'atle hareket etmiş olan Hasan-Çavuş sekiz günde Szigetvar'dan Istanbul'a ve dört günde de Istanbul'dan şehzâdenin bu sırada bulunmakta olduğu «Sıçanlu-sahrâsı»na gelmiştir: Umumiyetle Osmanlı menbâlarında Hasan-Çavuş'un Szigetvar'dan Kütahya'ya sekiz günde gelmiş olduğundan bahsedilirse de, Szigetvar'da bizzat bulunmuş olan Selânikî. Mustafa Efendi'nin kaydine göre sekiz gün yalnız Szigetvar-Istanbul arasında geçmiştir; şehzâdenin Kütahya'da bulunduğu da yanlıştır: Gene Selânikî'ye göre «Sıçanlu-sahrâsı»ndadır; bir ecnebi rivâyetine nazaran da şehzâde Selim bu sırada Afyon-Karahisarı'ndadır: Bu iki rivâyet telif edildiği takdirde, şehzâdenin bulunduğu mevki Karahisar'ın garbındaki «Sincanlı» olmak ihtimâline hükmedilebilir. Sultan Selim derhâl yola çıkmış değildir: Fakat babasının ölümünü haber aldıktan kaç gün sonra hareket etmiş olduğunda ihtilâf vardır; meselâ Peçevî hemen ertesi gün hareket etmiş olduğundan bahsederse de bu hesap Hasan-Çavuş'un Szigetvar'dan Kütahya'ya sekiz günde gelmiş olmak rivâyetine istinâd ettiği için tamamiyle yanlıştır; buna mukabil Selânikî de 7 Rebî'ül-evvel=22 Eylül Pazar tarihinden bahsetmekteyse de bunun da yanlış olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü gene Selânikî bundan iki gün sonra şehzâdenin Kütahya'ya muvâsalatını bir Cuma gününe müsâdif gösterir! Halbuki hakikatte «Salı» olması lâzımgelir! Hammer de bu meselede yanılmış olduğu için, mütercim Atâ Bey Türkçe tercemesine eklediği notlarında ihtilâfı tetkik etmiş ve gün isimlerine istinâden mümkin olduğu kadar doğru bir neticeye varmıştır: Bu mesele için aşağıki fıkraya da bakınız. — Sultan Selim hocası Atâullâh Efendi ile lalası Hüseyn Paşa'yı ve Mîr-âhûru Husrev Ağa ile diğer bâzi maiyyet erkânını yanına alarak yola çıkmıştır).

27 Eylül=12 Rebî'ül-evvel, Cuma: Karahisar civârından Istanbul'a hareket eden şehzâde Selim'in Kütahya'ya muvâsalatı.

(Yukarıdaki fıkrada gördüğümüz gibi, Sultan Selim'in «Sıçanlu-sahrâsı»ndan ne gün hareket ettiği kat'î surette belli değildir: Yalnız valiliğinde bulunduğu Kütahya'ya işte bu Cuma günü gelmiş olduğu Selânikî'nin ifâdesinden anlaşılmaktadır: Hattâ gene ayni menbââ göre şehre namaz vaktinde gelmiş olan şehzâde Yeni-câmi hatibine hutbanın kendi nâmına okunmasını emretmiş ve Kütahya'da kalmıyarak Istanbul'a hareket etmiştir).

29/30 Eylül=14/15 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi: «Babocsa» kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında bu kaleden umumiyetle «Bobofca» şeklinde bahsedilir: Bu şeklin eski yazıda bir nokta hatâsiyle «Bobokça» tahrifinden galat olmak ihtimâli vardır. — Babocsa kalesi Drava nehrinin sol sâhili civârındadır ve Âlî'nin rivâyetine göre «Szigetvar'la mabeyni bir buçuk günlük yoldur». — Başta Peçevî olmak üzere bir takım müellifler bu kalenin fethine memur olan beşinci vezir Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa ile kardeşi Rumeli Beylerbeyi Şemsi-Ahmed Paşa'nın Szigetvar ordugâhından 29 Safer=15 Eylül Pazar günü hareket etmiş ve o günün yâhut ertesi günün akşamı düşmanın tahliye ettiği kaleye girmiş olduklarını kaydederlerse de bu rivâyetin doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü c sırada Szigetvar ordugâhında bulunan müverrih Selânikî-Mustafa Efendi bu paşaların 13 Safer=28 Eylül Cumartesi günü toplanmış olan Dîvan içtimâını müteakip hareket etmiş olduklarından bahsetmektedir; yalnız Selânikî gün ismini doğru yazdığı halde tarih rakamında bir günlük bir hatâya düşmüştür: Çünkü onun gösterdiği 14 Rebî'ül-evvel tarihi Cumartesi'ye değil, Pazar'a müsâdiftir; halbuki Dîvânın Cumartesi günü toplandığını ve Paşaların da «ol gün göçüp gittiklerini» söyliyen gene kendisidir. — Hareket tarihini zikreden Selânikî fetih tarihini meskût geçmiştir; fakat Alî'ye göre Paşaların «ertesi gün maksad-i aksâ olan ser-menzile yettikleri» anlaşılmaktadır; kalenin işgâli de umumiyetle o günün akşamına müsâdif gösterilmekte olduğu için burada hareket gününün ertesine tesâdüf eden 29/30 Eylül=14/15 Rebî'ül-evvel Pazar/Pazartesi gecesi esas ittihâz edilmiştir. — Umumiyetle kale muhâfızlarının korkularından kaçmış olmarından dolayı Babocsa'nın boş bulunup işgâl edilmiş olduğundan bahsedilirse de ordugâhta bulunan Selânikî-Mustafa Efendi meseleyi şöyle anlatır:

«Rumeli askeri varduğu gibi küffar kendü eliyle âteşe urup kal'ayı bırağup firâr iderler. Ardlarından asker-i İslâm yetişdiklerin tîğ-i âteşbâr ile Dâr-ül-bevâr'a gönderürler ve kal'anun harâb olan yerlerin ta'mîre meşgul oldukların arzeylediler».

Bu muvaffakiyet üzerine «Berzentz», «Zapanyi», «Belevar», «Szekesd» vesaire gibi muhâfızları kaçmış bir takım kalelerin derhâl işgâl edilmiş olduğu da rivâyet edilir: Babocsa ile Belevar'ın ilk fetihleri için 1532=938 vukuâtının «25 ve 26 Temmuz fıkralarına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa'nın bir taraftan Szigetvar kalesini tâmir ettirmek ve bir taraftan da askerin bir kısmını bu gibi hareketlere sevketmek suretiyle yeni pâdişah gelinceye kadar Kanunî'nin ölümünü gizliyerek orduyu avutmak istediği hakkında da bir rivâyet vardır).

30 Eylül=15 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Şehzâde Selim'in Kadı-köy'e muvâsalatı.

(Sultan Selim'in Istanbul'a muvâsalatı Osmanlı menbâlarında umumiyetle 9 Rebî'ül-evvel=24 Eylül Salı gününe müsâdif gösterilir ve bu rivâyette saltanata dâvet mektubunun Szigetvar'dan kendisine sekiz günde gönderilmiş olmasına istinâd edilir: Halbuki yukarda bu senenin «19 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi bu mektup on iki günde gelmiştir. Fazla

olarak Szigetvar seferine bizzat iştirâk etmiş ve bütün bu vukuâtı büyük bir dikkatle tâkib etmiş olan Selânikî-Mustafa Efendi şehzâdenin «Üsküdar yakasında Kadı-köyü'ne» 14 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü vâsıl olduğundan bahsetmekte ve bu tarihi Selim'in cülûsu münâsebetiyle de tekrar etmektedir: Fakat Pazartesi günü Rebî'ül-evvel ayının 14 üne değil, 15 ine müsâdiftir; onun için burada Selânikî'nin iki defa tekrar ettiği gün ismi esas ittihâz edilerek bir günlük rakam farkı tashih edilmiştir: Selânikî'de «Pazartesi» gününün kat'î olduğunu gösteren diğer bir delil de yeni pâdişahın üç gün sonra Istanbul'dan Belgrad'a hareketinin Perşenbe gününe müsâdif gösterilmesidir. — Bundan başka 17 Rebî'ül-evvel=2 Teşrinievvel Çarşanba tarihi de rivâyet edilir: Fakat Istanbul'da üç gün kalan Sultan Selim'in Perşenbe günü hareket etmiş olmasına göre bu rivâyetin yanlış olması lâzımgelir).

İKİNCİ SELİM
(Sarı Selim)
— M. 1566=H. 974 — M. 1574=H. 982 —

1566=974

30 Eylül=15 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: İkinci Selim'in Istanbul'da cülûsu.

(Kanunî'nin ölümünde olduğu gibi, oğlu İkinci Selim'in cülûs gününde de hayret edilecek bir ihtilâfa tesâdüf edilir: Bu mesele için Kanunî devrinin son fıkrasına bakınız. Tabiî burada en kuvvetli tarih rivâyeti esas ittihâz edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Selîm-i Sânî» ve halk ağzında «Sarı-Selim» ve «Sarhoş-Selim» gibi isimlerle anılan İkinci Selim en kuvvetli rivâyete göre 1524=930 senesi 28 Mayıs=24 Receb Cumartesi günü Istanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu gün tahta çıktığı zaman yaşının 42 sene, 4 ay, 4 gün olması, yâni 43 yaşının içinde cülûs etmiş bulunması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında 44 yaşında cülûs etmiş gösterilmesi Hicrî ve Kamerî takvim hesabına göredir. — İkinci Sultan Selim'in anası en kuvvetli rivâyete göre meşhur Hurrem-Sultan'dır: Bir Rus yâhut Leh dönmesi olan ve Osmanlı sarayında kadınlar saltanatını kuran Hurrem-Sultan için 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. — Selîm-i Kadîm» denilen Yavuz Sultan Selim'e mukabil bâzı Osmanlı menbâlarında İkinci Selim'e «Selîm-i Halîm» ismi de verilir; Garp menbâlarında da «Selim II» şekli kullanılır. — İkinci Selim Osmanlı pâdişahlarının on birincisidir: «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna, hiç bir zaman hâkim olamadıkları için resmî cedvellere girmiyen Süleyman ve Musâ Çelebiler de bâzı müelliflerin yaptıkları gibi hükümdar sayıldıkları takdirde İkinci Selim'in on üçüncü Osmanlı pâdişahı olması lâzımgelir: Fakat bu telâkki doğru değildir. — İkinci Selim iki kardeşinin kanı bahasına tahta çıkmıştır: Kanunî'nin sekiz oğlundan Murad, Mahmud ve Abdullah isimlerindekiler çocukken ölmüş oldukları için, yetişkin oğulları Mustafa, Mehmet, Selim, Bâyezid ve Cihangir isimlerindeki beş şehzâdedir; bunlardan veliahd olan Mehmet'le en küçükleri olan Cihangir ecelleriyle ölmüşlerdir: 1543=950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1553=960 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Diğer üçünden en değerlisi ve askerle halkın sevgilisi olan şehzâde Mustafa saraydaki kadınlar partisiyle «Kehle-i-ikbâl» denilen Vezir-i-a'zam devşirme Rüstem Paşa'nın tezvirâtı yüzünden idâm edilmiş ve nihayet Selim'den çok kıymetli bir genç olan şehzâde Bâyezid de Sarhoş-Selim'e fedâ edilerek İran'da dört oğluyla beraber idâm ettirilmiştir: 1553=960 vukuâtının «6 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1561=969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. Tabiî netice itibariyle Sarı-Selim'in saltanatı iki kardeşiyle beş yeğeninin kanlarına mâl olmuş demektir: Çünkü şehzâde Bâyezid dört yetişkin oğluyla beraber İran'da idâm edildikten sonra, Bursa'da bulunan en küçük oğlu Osman da ihtiyâten orada izâle edilmiştir! Bununla beraber, Kanunî'nin bütün çocukları çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye

görmüş oldukları için, sarhoş ve sefih Selim bile değersiz bir adam değildir: O zamana göre çok kuvvetli bir kültür sâhibi olduktan başka hassas ve kıymetli bir şairdir ve hattâ bir dîvânı da vardır; babasının adâlet zihniyetine vâris olduğu da rivâyet edilir; fakat her halde kendisine kadar teselsül eden on büyük pâdişahla mukayese edilebilecek bir şahsiyyet değildir.

İkinci Selim bu gün ilkönce Kadıköyü'ne gelmiş ve oradan Istanbul muhâfızı İskender Paşa'ya adam göndermiştir; bu adamın Paşa'ya:

— Ne aceb! bu zamâna dek bu mahalle geldük, dahî anlardan bir haber ve esser zâhir olmadı! Âyâ bâis nedür?

diye sormak vazifesiyle gönderildiği rivâyet edilir; fakat İskender Paşa'nın verdiği cevap Istanbul'un henüz hiç bir şeyden haberdâr olmadığını göstermektedir:

— Niçün böyle buyururlar? Bizüm bir kıssadan haberümüz yokdur: Yokhsa ne an ki böyle hareket oluna?

İkinci Selim Istanbul hükûmetiyle işte böyle başlıyan bir muhâbere üzerine istikbal edilmiş, saltanat vârisi Kadı-köy'den Üsküdar'a geçmiş ve orada hazırlanan saltanat kayıklarıyla ve maiyyetiyle Topkapı sarayına geçerken ilkönce Kız-kulesi'nden ve ondan sonra da Tophaneden atılan cülûs toplarıyla selâmlanarak saraya girmiştir: Istanbul halkının saltanat tebeddülünü işte bu cülûs toplarından öğrendiği ve o gün bütün şehirde «Sultan Selim-Han velvelesinin» çalkanmış olduğu rivâyet edilir.

Sultan Selim Topkapu sarayına girdiği zaman kendisine ilk bîat eden, kızkardeşi Mihrimâh-Sultan olmuştur: Vaktiyle kocası Rüstem Paşa ile beraber şehzâde Bâyezid'in veliahdliğine çalışmış olan Mihrimâh Sultan'ın:

«Ateş-i hasret ü-firkat ile yanup yakulup giryân-u-sûzân»

gözyaşları dökerek Sultan-Selim'in gönlünü aldığı ve hattâ Hazîne'nin açılmasına hâcet bırakmıyarak bahşiş ve sadaka gibi şeylere sarfedilmek üzere kardeşine hemen elli bin altın ödünç para verdiği bile rivâyet edilir! — İkinci Selim'in cülûsunda bütün Kubbe-vezirleri seferde bulundukları için yalnız Istanbul'daki hükûmet erkânı bîat edebilmiştir: Bunların en mühimleri Şeyh-ül-İslâm Ebussûd Efendi, Istanbul muhâfızı İskender Paşa, Istanbul Kadısı Kadı-zâde Ahmed Efendi, Defterdâr yâni Mâliye Nâzırı Küçük.Hasan-Çelebi, Balık-zâde Ali-Çelebi vesair devlet adamlarıyla muvazzaf ve mütekaait müderrislerdir. — İkinci Selim Istanbul'da kaldığı üç gün içinde Osmanlı an'anesi mucibince «Ebu-Eyyûb-il-Ensârî»den başlıyarak Fatih, İkinci Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim türbelerini ziyâret etmiş ve her türbede fukâraya otuz bin akça sadaka dağıttırmıştır. Yukarda gördüğümüz gibi İkinci Selim kendisinden evvelki büyük pâdişahlarla mukayese edilebilecek bir şahsiyyet değildir: Bilhassa ilk asker pâdişahlardan sonra çok zayıf bir tip sayılabilir; hiç bir muharebeye gitmemiş, saltanat devrini hep saray safâlariyle geçirmiştir; Müneccim-başı onun hakkında:

«Şâm-u-seher zurafâ ve nüdemâ ile zevk-u-şevka mâil olup umûr-i saltanatı Vezir-i-a'zama tefviz buyurmuşlardır».

hükmünü verir ve Peçevî de nasıl vakit geçirdiğini şöyle anlatır:

«Dâimâ erbâb-ı dilden olan nüdemâya mâyil ve rûz-u-şeb anlar ile müvâneset-u-sohbete kaayil idi; ya'nî ashâb-ı dilden bir sâhib-dil ve şuarâdan sâhibnâm-u-mahlas yirmiden ziyâde sâir-i ahass ile âstânesi şâir şehzâdelerden mümtâz idi ve kendiler dahî gâhî âzmâyiş-i tab'-i Şerîfleri içün şi'r dimek vâkı' olur idi ve hoş-elhân-u-hoş-âvâz bir nice üstâd-ı suhan-sâz ve avvâd kişi ve tanbûr-nevâz dâimâ meclis-i Şahaneleri mülâzemetin iderler idi ve bezle-gûy-u-şîrin-kârlığla iştihâr bulan Nakkaaş-Haydar emsâli bir nice bedâyi-berle ki letâyif ve şîrinkârlıkları mevtâyı güldürür ve istimâ' iden giran-can sükalâyı güle güle öldürür, dahî bunlara muâdil mudhik ve masharalar meclis-i Şerîflerin dâimâ neşât-u-sürûr ile mesrûr-u-pür-hubûr iderler idi ve bilcümle bunlara el viren esbâb-ı ayş-u-işret ve levâzım-i zevk-u-sohbet ma'lûm değüldür ki Cem-ü-Cemşîd'e dahî müyesser olmuş ola».

Bununla beraber İkinci Selim devlet işlerine karşı lâkayd bir hükümdar değildir: Hattâ ilerde görüleceği gibi, hükûmeti Kıbrıs fethine sevkeden kendisidir. Aşağıda 1574=982 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

3 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: İkinci Selim'in Istanbul'dan Belgrad'a hareketi.

(Yeni pâdişahın Istanbul'a muvâsalat ve cülûs tarihini yanlış olarak 9 Rebî'ül-evvel=24 Eylül Salı gününe müsâdif gösteren bir çok Osmanlı müelliflerine göre İkinci Selim'in üç gün Istanbul'da kaldıktan sonra 12 Rebî'ül-evvel=27 Eylül Cuma günü ve diğer bir rivâyete göre de 11 Rebî'ül-evvel=26 Eylül Perşenbe günü Belgrad'a hareket etmiş olması lâzımgelirse de bu rivâyetler doğru değildir: Bunların ikincisini mehaz ittihâz eden Hammer'in Sultan Selim'i Istanbul'da yalnız iki gün kalmış göstermesi de yanlıştır; burada muâsır ve hâdisâtı tâkib etmiş bir müellif olan Selânikî ile bu hususta onu mehaz ittihâz eden Solak-zâde'nin rivâyeti esas ittihâz edilmiştir: Bu mesele için Kanunî devrinin sonundaki «30 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Sultan Selim'in Belgrad'a hareketi hükûmetin gösterdiği lüzum üzerinedir: Kanunî'nin ölümünü ordudan gizlemiş olan Sokullu-Mehmet Paşa yeni pâdişahı birdenbire askerin karşısına çıkarmak suretiyle eskisinin vefatını ilân etmek fikrindedir. — İkinci Selim Istanbul'dan çıkarken Fransa ve Venedik elçileri sûr hâricine gidip tazimatlarını orada arzettikleri için iltifâta mazhar olmuşlardır).

17 Teşrinievvel=2 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: İkinci Selim'in Belgrad'a muvâsalatı.

(Szigetvar ordugâhında bulunan vüzerâ tarafından hareketini tâcil etmesi için yeni pâdişaha bir arîza yazılmıştır: Bu vesikanın «Feridun Bey Münşeâtı»ndaki suretinde tarih yoktur; ancak içinde Kanunî'nin ölümünden itibaren otuz beş gün geçmiş olduğundan bahsedildiğine göre 11 Teşrinievvel=26 Rebî'ül-evvel Cuma günü yazılmış ve Sultan Selim'e Istanbul-Belgrad yolunda yetiştirilmiş olması lâzımgelir. Bu arîzada:

«Otuz beş gündür asker-i İslâm'a fetret-ü-hıffet gelmemek içün ve ol bahâne ile a'dây-ı dîne takviyet olmasun içün mehmâ-emken intikaal-ü-irtihâlin sırrını hıfz-u-sıyânetde bezl-i makdûr itmede dakika fevtolunmadı. Lâkin saâdet-ü-iclâl ile serîr-i saâdete cülûs-i Hümâyun buyurulduğu ahbârı öteden gelenlerden teraşşuh itmekden hâlî olmamağın sür'at-ü-isti'câl ile ordûy-i Hümâyûna dühûl-ü vusulleri müfîd-i dîn-ü-devlet idüğü makarrerdür».

denilmekle, yeni pâdişah gelmeyince orduyu yerinden kaldırmak münâsip olmayacağından bahsedilmekte ve onun için «mehmâ-emken teveccüh-i müveccehde isti'câl olunması» istirham edilmektedir. Tabiî iki taraf arasında bundan evvel de bu gibi muhâbereler olmuştur. Selânikî'nin:

«Belgrad Istanbul'dan bezirgan menziliyle otuz gündür, on beş günde yetişüp»

ve Peçevî'nin de:

«Bir menzilde ârâm itmeyüp ber-vech-i isti'câl Belgrad'a vusûl buldular»

demesi işte bundan dolayıdır. Selânikî'nin Sultan Selim'i Istanbul'dan Belgrad'a on beş günde gelmiş göstermesine göre yeni pâdişah buraya işte bu gün varmış olmalıdır: Hammer'in on gün göstermesi doğru değildir. — İkinci Selim Belgrad'da durmayıp orduya gitmek üzere «Vukovar»a kadar ilerlemiş ve gelmekte olduğunu Sokullu'ya bildirmişse de Selânikî Mustafa Efendi'nin rivâyetine nazaran Vezir-i-a'zamdan şöyle bir cevap almıştır:

«Pâdişahum, saâdet-ü-ikbâl ile asâkir-i mansûreye teşrif buyururlar ise kul tâifesi ecdâd-ı izâmunuz kanunu üzre cülûs in'âmmı isterler, bunda ise kifâyet idecek kadar hazîne getürülmemüşdür ve hem a'dây-i dîn içine gelüp yine dönüp getmenüz münâsib değül ve dahî sefer âhir olup mevsim kalmayup kışlamak dahî müteazzirdür. Merhum ve Mağfûrün-lehin evâil-i cülûsunda fetholunan şehr-i Belgrad sevâd-ı a'zam olmuşdur: İzzet-ü-saâdetle anda âsâyiş buyurulsa».

Sokullu bu arîzasında kendisinin orduyu alıp Belgrad'a getireceğinden de bahsetmiştir: Sultan Selim bu mülâhazayı kabul ederek Vukovar'dan derhâl Belgrad'a dönmüştür. — Bu sırada:

«Asâkir-i mansûre içinde dahî söylenmedük söz kalmadı ve Sultan Süleyman merhumun intikaalin bilmedük kimse kalmadı. El-hükmü-lillâh diyüp asâkir-i İslâm birbirine pend-ü-nush ile keşf-i sırrı lâyık görmeyüp tekmîl-i kal'a-i mezbûra müterakkıblar idi».

Bu ibârede «tekmil-i kal'a-i mezbûr» denilen şey, Sokullu'nun yeni pâdişah gelinceye kadar askeri oyalamak için tâmirine giriştiği Szigetvar kalesinin ikmâlidir: Bundan anlaşıldığına göre Kanunî'nin ölümü her şeye rağmen şâyi olmuş, kulaktan kulağa fısıldanmış, fakat resmen ilân edilmediği için harb cephesinde asker hiç ses çıkarmamıştır).

21 Teşrinievvel=6 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Ordunun Szigetvar'dan Belgrad'a hareketi.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın tabutu otağının içinde muvakkaten defnedilmiş olduğu yerden çıkarılarak sağlığında bindiği muhteşem arabaya konulmuştur: Araba yerine «taht-ı-revan»dan bahseden bir rivâyet daha varsa da doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Tabutun arabaya konulmsı ölümün resmen gizli tutulmasından ve Sultan Süleyman gûyâ sağ ve hasta gibi gösterilmek istenilmesindendir: Arabanın perdeleri tabiî kapalıdır! Bütün vezirler, kumandanlar, peykler ve solaklar tıpkı pâdişahın hayatında olduğu gibi arabanın etrâfını almışlar, çavuşlara alkış tutturmuşlar ve «tabl-u-nekkare ve nefîreler» çaldırmışlardır! — Kanunî'nin otağında tabutunun muvakkaten gömülmüş olduğu noktaya sonradan bir türbe yapılmıştır: Tabiî bu türbe bir mezar gibi değil, bir «makam» demektir. — Bu seferde bizzat bulunmuş olan Selânikî'nin izâhına göre askeri aldatmak için Kanunî'nin arabasına tıpkı kendisine benziyen bir adam oturtulmuş ve bu adam bir Sultan Süleyman rolü oynamıştır:

«Hâs-oda oğlanlarundan Bosnavîyy-ül-asl, mümtâz-ül-kadd, ak yüzlü, doğan burunlu ve kûsec sakallu, hasta mizaclu, boynu sargulu Hasan Ağa nâm kimesne asâkir-i mansûrenün yemîn-ü-yesâruna selâm virdi»!

Fakat Peçevî arabadaki şahsın Sokullu-Mehmet Paşa damadı Silâhdar Ca'fer Ağa olduğundan ve bunun yazısı Kanunî'nin elyazısını andırdığı için bâzı mâruzâtın üstüne irâdeler yazarak herkesi aldattığından bahsetmektedir! Halbuki Solak-zâde'nin izahı büsbütün başkadır:

«Vezir-i sâhib-tedbîr yollarda merhum Hudâvendigârun meyyitini gâh libâs-ı hayât ile nümâyân ider idi ve kendüsü ba'zı umûr arzitmek üslûbunda arabamın yanunca söyleşerek gider idi»!

Bu izâhına göre Kanunî'nin mumyalı cesedine hareketler yaptırılarak askerin aldatılmasına çalışılmış olması lâzımgelir! Hattâ Solak-zâde, Selânikî'nin yukarıki rivâyetini:

— Emmâ ki bu nakl akldan dûr görünür!

diye tenkit bile etmektedir: Her halde bu gibi şeylerle askerin ne dereceye kadar aldatılabilmiş olduğu ayrı bir mesele demektir.

Ordunun Szigetvar'dan hareketini 3 Rebî'ül-âhir=18 Teşrinievvel Cuma gününe müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Kanunî'nin bu son seferinde Türk ordusu bu senenin 5 Ağustos=18 Muharrem Pazartesi gününden bu 21 Teşrinievvel=6 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününe kadar tam 77 gün Szigetvar önlerinde kaldıktan sonra işte bu 78 inci gün yola çıkmış demektir: Bu 77 günün 33 gününü Kanunî Sultan Süleyman'ın sağlığında ve 44 günü de ölümünden sonra geçmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarında tesâdüf edilen ve Kanunî'nin ölümünden sonra orduyu Szigetvar'da 43 gün kalmış gösteren hesap bir gün hatalıdır).

24/25 Teşrinievvel=9/10 Rebî'ül-âhir, Perşenbe/Cuma gecesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın kırk sekiz gün gizlenmiş olan ölümünün ifşası ve ordunun teessürü.

(Kanunî'nin cenâzesi, Macar istiklâline nihayet vermiş olduğu Mohaç ovasından ve Sava nehrinden geçirilerek Belgrad'a yaklaşılmış olduğu için, bu gün Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa cenâze arabasını ordudan ayırıp 300 muhâfızla altı hafıza tevdi etmiş ve içlerinde müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin de bulunduğu bu hâfızlara arabanın yanında sabaha kadar Kur'an ve ilâhî okuyup zikir çekmelerini emretmiştir: Tabiî bu emir, büyük pâdişahın ölümünü askerin duymasında Sokullu'nun artık hiç bir mahzur görmemesindendir. Bununla beraber, o zamana kadar ancak kulaktan kulağa fısıldanan ve yeni pâdişahın Istanbul'daki cülûs haberleriyle karışan millî matemin böyle resmen ifşâsı orduyu altüst etmiş, bütün dünyanın hayran olduğu askerî intizam bir ân içinde bozulmuştur; bu hâli kendi gözüyle gören Selânikî nasıl bir kıyâmet koptuğunu şöyle anlatır:

«Merhûmun meyyiti bu vakte değin kırk sekiz gün setrolunmuş idi, emmâ keşf-i sırr olup âşıkâre olmağın kırk sekiz yıldanberi serîr-i izzetde Pâdişâh ı âlempenâh mevti hasreti te'sir idüp sû ziş-i mâtem ile herkes ah-u-nâle-vu-efgaana âğâz eyledi ve hây hây ile ağlaşup inleşdiler ve şol mertebeye vardı ki yörümeyüp:

— Hây Sultan Süleyman-Hân!

diyü feryâda başladılar: Vüzerây-ı izâm bir yere gelüp meyyiti izhâr itdüklerine nâdim oldular ve evvelki hâl üzre gitmek evlâ imiş didiler».

Ordunun yola devamına mâni olan bu kıyâmet karşısında Sokullu-Mehmet Paşa o gece askerin içine gelmiş ve orduyu yürütmek için nasihat etmek mecburiyetinde kalmıştır:

— Kardaşlar, yoldaşlar! Niçün yörümezsiz? Yörüyelüm: Bunca yıllık İslâm pâdişâhıdur; Kur'ân-ı-azîm ile ta'zîm eyliyelüm. Bu denlü gazavât idüp Engerûs vilâyetin dâr-ı İslâm eyledi ve cümlemizi ni'met-i ihsâniyle besledi: ivazı bu mudur ki mubârek cesedini başumuzda götürmiyelüm? İşte oğlu Sultan Selim-Han pâdişâhumuz on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdur!

Sokullu bu sözleri söyledikten sonra askere cülûs bahşişiyle «terakki», yâni tahsisat zammı da va'detmiştir. Vezir-i-a'zamın yeni pâdişahı «On yedi gündür» Belgrad'da gösteren sözünde her halde bir zühûl olmak lâzımgelir: Bunun doğrusu «Yedi gün» olacaktır; çünkü gene Selânikî'nin bizzat verdiği kronolojik mâlûmâta göre İkinci Selim Belgrad'a geleli tam bir hafta olmuştur.

Sokullu'nun sözleri askerin aklını başına getirmiş olacak ki ordu geceleyin hareketine devam etmiş, sabaha karşı «sahrây-ı Sirem kenârına» gelinmiş ve sabah namazı bu sahrâda kılınmıştır: Tuna ve Sava nehirleri arasındaki «Cezîre-i Sirem» yâhut «Siremiyye» için 1521=927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

25 Teşrinievvel=10 Rebî'ül-âhir, Cuma: Ordunun Sirem sahrâsında «Mitroviça»ya muvâsalatı ve Sokullu'nun buradan teklif ettiği tedbirlerin İkinci Selim tarafından reddi.

(Belgrad'ın şimaligarbîsinde ve Tuna ile Sava nehirleri arasından bulunan «Sirem=Syrmium» sahrâsının ayni isimdeki eski merkezinin yerinde bulunan bu «Mitroviez/Mitrovitz=Mitroviça» kasabası Sava üzerindedir. Ordu buraya «Ilgar=Cebrî-yürüyüş»le gelmiş ve hattâ çok yorulan Selânikî-Mustafa Efendi:

— Ilgar câna geçüp bî-tâkat olup kalduk! demiştir.

Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa, yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, yolda gelirken Kanunî'nin ölümünü ifşâ ettiği zaman askere bahşiş va'detmiştir: Sokullu bu suretle saltanat tebeddülünde askerin gönlünü alarak orduya istinâd etmek siyasetini de tâkib etmiş olabilir; hâdisâtın aşağıda görülecek inkişâfı öyle göstermektedir; işte bundan dolayı yeni pâdişaha Mitroviça'dan bu maksatla bir tezkire göndermiştir; orduda bulunan Selânikî bu tezkirenin hulâsasını şöyle anlatır:

«Merhum-u-mağfûrun cenâzesiyle varduğumuzda Otâğ-ı-Hümâyûn önünde çâr-tâk-ı sâyeban kurulsun ve Istanbul'dan gelen yeni taht-ı devlet tuğlar mabeyninde kurulsun ki merhûm-u-mağfûrün-leh:

— Belki Sultan Selim-Hân'uma müyesser olup teşrif eyliye!

dimiş idi. Devlet-ü-ikbâl ile cülûs-i Hümâyun buyurup erkân-ı devlet bendelerinüz yollu yolunca pâye-i serîr-i saltanata yüz sürüp beher-hâl kul tâifesi matekaddemden ecdâd-ı izâmunuz kanunu üzre bahşiş ve terakkilerini mubârek kelâm-ı Şerîfünüzünden işitmek beynleründe âdet-i mukarrerleridür; ya'nî:

— Cümlesi virüsün, makbûl-i Hümâyûnumdur!

dimenüzü isterler; alelhusûs Yeniçeri tâifesi içinde Ricâl-Ullâh mukarrerdür ve kadimî kanunları, çavuşları ellerin kaldurup ocakdan geçen yoldaşlarına ve Âl-i-Osman pâdişâhlarına duâlar idüp cümlesi «Âmin!» dimek kaaide-i kadîmleridür ve hayr-ü-bereket dahî bundadır. Ba'dehu cenâze namazı kılınup ta'ziyet işi tamâm olup irtesi Dîvan içerüde olup erkân-ı devlet tehniyet içün pâye-i serîr-i izzete tekrâr yüz sürüp hil'atler virile!».

Bu tezkirenin mühim noktaları şunlardır:

1 — Orduya istinâd eden Vezir-i-a'zam, kendi kaynatası olan yeni pâdişaha bir nevi emir vermektedir;

2 — İkinci Selim'in Istanbul'daki cülûsuna kıymet vermiyen Vezir-i-a'zam, otağın önünde taht kurularak Yeniçeri ocağı huzurunda bir kere daha cülûs merâsimi yapılmasını istemektedir;

3 — Yeniçeriler içinde «Ricâl-Ullâh» bulunduğundan bahseden Sokullu, Ocağın âdetâ kudsî bir salâhiyetle vaziyete hâkimiyyeti esasını müdafaa etmektedir;

4 — İkinci Selim Ocağa bahşiş verileceğini bizzat söyliyecektir.

Tabiî bu suretle Sokullu-Mehmet Paşa pek kuvvetli bir şahsiyyet olmadığını çok iyi bildiği kaynatasını kendi elinde bir oyuncak hâline getirmek istiyor demektir. Fakat İkinci Selim'in maiyyetinde Anadolu'dan beraber gelmiş bir takım mühim şahsiyetlerle Anadolu Türklerinden toplanmış eyâlet askerleri vardır! Hattâ bu askerlerin bir kısmı yeni pâdişahın vaktiyle kardeşi Bâyezid'e karşı girişmiş olduğu saltanat ve verâset muharebelerindenberi yanındadır: İkinci Selim'in böyle bir vaziyette Yeniçeri ocağına istinâden söz söyliyen damadı Sokullu-Mehmet Paşa'ya boyun eğmek istemiyeceği pek tabiîdir. Onuı için Vezir-i-a'zamın tezkiresini ilkönce Anadolu'dan kendisiyle beraber gelen hocası Atâullâh Efendi'ye gösterip fikrini sormuş ve ondan şu cevâbı almıştır:

— Bu mertebeye ihtiyaç yok: Emr-i cülûs bertaraf oldu; hemen muradları hâkimi mahkûm itmekdür! Sultan Selim'in lalası olan ve tıpkı hocası gibi Anadolu'dan beraber gelen Hüseyn Paşa'nın cevabı'da şudur:

— Istanbul'da oturup buraya gelmesek ne dirler idi? Bir tedârük dahî mi iderler idi? İkinci Selim'in çok kıymet verdiği müsâhib ve nedîmi Celâl Beyin de şöyle bir mülâhazada bulunduğu rivâyet edilir:

— Evvel zamandan bir söz işidilürdü, vâkı' imiş! Meselâ: «Âl-i Osman saltanat tahtına geçmez, mâdâm ki Kul kılıcı altından geçmiye!» gerçek imiş! .. Vâris-i mülk hâzır olucak bu makuulât dağdağadur!

İşte bu suretle Anadolu'dan getirdiği hususî maiyyet erkânının fikirleriyle bir mıkdar muhâfız kuvvetine istinâd eden İkinci Selim, Yeniçeri ocağına istinâd eden Sokullu'ya karşı cephe almış demektir: Tabiî bu vaziyet, netice itibariyle Türklükle Devşirmeliğin bir kere daha karşılaşması demektir: Fakat kuvvetler arasında bir nisbet yoktur; onun için gene Devşirmeler muvaffak olacaklardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bununda beraber hidâyette bu nisbetsizliğe ehemmiyet vermiyen Sultan Selim Anadolu'dan getirdiği müşâvirlerinin fikirlerinden ayrılmıyarak sâyeban altında ikinci bir cülûs merâsimi

yapılmasını reddettikten başka bahşiş meselesini de kabul etmemiştir! — Kanunî Sultan Süleyman'ın Szigetvar'dan getirilen otağı Belgrad civârındaki «Hünkâr-tepesi»nde kurulmuş, İkinci Selim derhâl gidip otağa yerleşmiş ve Sokullu'ya tebliğ edilen red cevapları da bir rivâyete göre oradan gönderilmiştir. — Vezir-i-a'zamın bu cevaplardan çok müteessir olduğu rivâyet edilir: Hattâ o sırada yanında bulunan Sır-kâtibi ve «Münşeât» sâhibi meşhur Feridun Bey ilk taleplerde ısrâr edilmesi ve ikinci bir arıza daha yazılması teklifinde bulunduğu halde Sokullu kabul etmemiş, Sultan Selim'in kendisini azletmek ihtimâlini düşünmüş, her şeyden fazla bu noktaya ehemmiyet verdiği ve yeni pâdişahın başına bir gaile çıkmasına her halde meydan vermek istediği için, Selânikî'nin tâbiriyle «tınmamış» ve tınmadığı için de Feridun Bey'e:

— Biz vezîr idüğümüz neden ma'lûm? Câiz ki istedüğün istihdâm eyliye! Hatâ eyledünüz dimek olur!

sözleriyle endişesini ifşâ etmekten çekinmemiştir. Her halde Sokullu'nun işi oluruna bırakmak suretiyle bir Yeniçeri patırdısına yol açmak istediği muhakkaktır: Hattâ pâdişahı kendisine muhtaç ederek mevkiini sağlamlaştırmak için öyle bir patırdıyı böyle bir vaziyet üzerine bizzat teşvik etmiş ve Belgrad'a hareket etmeden evvel Ocak erkânının kulaklarını bükmüş olmak ihtimâli bile yok değildir! Sokullu-Mehmet Paşa Mitroviça'dan Belgrad'a işte bu vaziyette hareket etmiştir).

26 Teşrinievvel=11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın tabutunu getiren ordunun Belgrad'a muvâsalatı, cenâzenin Istanbul'a gönderilmesi ve Belgrad'da ilk Yeniçeri patırdısı.

(Yukarıki fıkrada görüldüğü gibi Sultan Selim bu sırada Belgrad civârındaki «Hünkâr-tepesi»nde kurulan «Otâğ-ı-Hümâyun»dadır; ordunun buraya gelişini, cenâzenin etrafındaki hafızlar içindeç bulunan Selânikî şöyle anlatır:

«Cümle erkân-ı devlet mâtem libâsiyle şemle sarınup ve solakaan-u-peykân sorguçların çıkarup börkleri üstüne peştamallar sarup ve çavuşân-u-çaşnîgîrân ve sâir agayân karalar sarınup ve bî-zebanlar çullar geyüp âh-u-nâle-vu-feryâd-u-enîn ile ve şehr-i Belgrad halkı köprüyü geçüp karşu gelüp mâtem libâsı çullar geyüp efgaân ile zikr-ü-tesbîh-ü-tehlîl idüp ve her biri esrik develer gibi hây-hûy ve tevhîd ile araba içinde tâbût ile sorguçlu mücevvezeyi gördüklerinde cenâzenin önüne düşüp ve beri yakada otâk-ı gerdun-mtâk önünde âlî sâyebanlar kurulmuş, arabânın örtüsün kaldurup Sultan Süleyman-Hân-i Gaazî'nün tâbûtu nümâyân oldukda asâkir-i nusret-meâsir bî-bakaa dünyânun ahvâline dem-beste ve hayran ve bî-ihtiyâr sûziş ile giryân-u-nâlân oldular».

Bu sırada Sultan Selim «Otâğ-ı-Hümâyun»dan mâtem elbisesiyle çıkıp etrâfına selâm vererek şanlı babasının cenâze arabasına doğru ilerleyip ellerini kaldırmış ağhyarak duâ etmiş, Sokullu-Mehmet Paşa koltuğuna girmiş, cenâze namazında imamlık eden Hâce-i.Sultânî Atâullâh Efendi'nin sağında pâdişah, solunda vüzerâ durmuş ve nihayet:

— Er kişi niyetine!

diye birses yükselerek er-meydanında can veren ihtiyar Türk kahramanının cenâze namazı «Birinci Sefer-i-Hümâyûn»unda fethettiği Belgrad kalesinin önlerinde kılınmıştır.

Namazdan sonra yeni pâdişah askere cülûs bahşişi ve terakki va'detmeksizin otağına girerken Yeniçeriler «ref'-i savt ile gulgule itmeğe» başlamış, orada duran vüzerâya hitâben:

— Bizüm kanûn-i kadîmimüze riâyet olunup bahşişlerimüz söyleşülmüş idi, nice olacakdur? Niçün böyle eyledünüz? Emmâ sonra zahmet çekersiz, yine suçlu biz oluruz! İmdi Edirne-kapusun'da veyâ Saray kapusunda yine siz bizimsiz, haber ola!

diye tehditler savurmuşlardır. Hattâ bu kadarla da iktifâ etmiyen Ocaklılar Otâğ-ı-Hümâyûn'a giren pâdişahın arkasından da:

— Biz seni avlıyacak yeri bilürüz!

diye bağırışmışlardır: Hâdisâtın cereyân tarzına nazaran bu tehditlerde Sokullu'nun tesiri olmaması kabil değildir; bu mesele için yukarıki fıkraya da bakınız. Yeniçerilerin münasebetsizlikleri bu kadarla da kalmış değildir: Belgrad'da «beş gün oturak» ilân edilmiş olduğu için, daha ilk gününden itibaren çarşıda, pazarda Devşirme asker pâdişahın maiyyetinde gelen Anadolu Türk askerlerine tecâvüz etmiye başlamış, Yeniçeriler ötede beride «hasedlerinden»:

— Sultan Selim-Hân ile maen gelen bî-edeb tâife içümüzde durmasunlar, yokhsa it gibi kılıç koyup kıraruz!

gibi sözlerle hayâsızlığı en son haddine kadar götürmekten çekinmemişlerdir: Tabiî bu vaziyet Devşirmelerin Türkleri koğması demektir! Hattâ bâzı makamlara bunun için «kâğıdlar sundukları» bile rivâyet edilir!

Belgrad sokaklarında:

— Bre ur Urumlu'yu!

diye bağıran Ocaklılar nihayet «Urumlu=Anadolulu» dedikleri Türklere hücum etmekten bile çekinmemişlerdir! Bu vaziyet karşısında işin daha fena şekiller almasına meydan vermek istemiyen İkinci Selim, Lala Hüseyn Paşa'yı Anadolu Türklerinin derhâl Istanbul'a götürülmesine memur etmiş olduğu için Selânikî'nin tâbiriyle Hüseyn Paşa «borusun çaldırıp Istanbul'a göçmüşlerdir». İkinci Selim'le maiyyetine karşı Yeniçeri dâvâsını temsil eden Sokullu-Mehmet Paşa bu hâdiseler karşısında seyirci kalmaktan başka bir şey yapmamıştır: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Vezir-i-a'zamın maksadı yeni pâdişahı Yeniçeri ocağına karşı âciz bırakarak râm etmek, oyuncak hâline getirmektir; Sokullu bu Devşirme siyasetinde tamamiyle muvaffak olmuş ve Belgrad patırdısı Anadolu'dan gelen Türk askerinin derhâl Istanbul'a sevkinden başka pâdişahın nihayet cülûs bahşişine bile muvafakatiyle neticelenmiştir! İkinci Selim'in bu meseledeki nokta-i-nazarı çok haklıdır: Onun maksadı çirkin bir an'ane hâline gelmiş olan cülûs bahşişi âdetini ortadan kaldırmak değildir; ancak kendisinin bu tarihten 27 gün evvel Istanbul'daki cülûsunda ordu ve bilhassa Yeniçeri ocağı hazır bulunmamış, iş olup bitmiş ve aradan bir çok günler geçmiş olduğu için, öyle bir âdetin böyle bir cülûsla hiç bir alâkası yoktur ve bilhassa aradan yirmi yedi gün geçtikten sonra sırf askere bahşiş verebilmek için ikinci bir cülûs merâsimi yapmak büsbütün mânâsızdır! Bununla beraber Sokullu'nun seyirci kaldığı Belgrad patırdıları Sultan Selim'le «Selimlüler»in bu gibi mülâhazalarını bir anda suya düşürmüş olduğu için, «kifâyet edecek kadar hazîne götürülmemiş» olduğu halde elde bulunan para «cülûs bahşişi» olarak derhâl askere tevzi edilmiştir: Tabiî bu vaziyet, İkinci Selim'in daha ilk ânından itibaren

Devşirmeliğe mağlûb olması demektir! — Mecmûu 12300 tutan Yeniçeri neferlerinin her birine ikişer bin, 5885 kişilik «Bölük halkı»na da biner akça dağıtılmış ve bütün bunlara derece derece «terakkiler» yâni zamlar da verilmiştir: Bunlardan «Bölük halkı» denilenler, pâdişahların tıpkı Yeniçeriler gibi Devşirmelerden seçilen ve «Kapu-kulu suvârisi» veyâhut «Sipâh» isimleriyle de anılan atlı muhâfız kıt'alarıdır. Bunlardan başka diğer sınıflara da terakkiler verilmiştir; fakat buna rağmen «Kul taifesi» gene memnun olmamış, hattâ Yeniçeriler:

— Kanunumuz üçer bindür: Bin akça dahî sefer in'âmı mukarrerdür! diye bağırışmışlardır! Bu suretle Ocaklılar ikişer bin akça daha istiyorlar demektir! Bunlardan başka, para yetmediği için bahşişlerini hiç alamıyaniar da vardır; onun için:

— Alabilenler aldı, alamıyaniar Istanbul'a kaldı!

demekten başka çare bulunmamıştır: O tarihlerde bir altın takriben altmış akça tuttuğuna göre, bin akça on altı buçuk altın demektir; bu hesaba göre her Yeniçeri neferine otuz üç altın verilmiş ve bundan başka istedikleri 33 altının verilmesi de Istanbul'a bırakılmıştır; netice itibariyle her Yeniçeri neferi 66 altın alıyor demektir! — Kanunî Sultan Süleyman'ın cenâzesi Belgrad önlerinde namazının kılındığı gün derhâl yola çıkarılmıştır: Cenâzenin nakline dördüncü vezir Ahmed ve eski Mısır valisi Sofu-Ali Paşalarla merhumun Emir-âhûru Ferhad Ağa ve Szigetvar seferine askerin mâneviyyâtını yükseltmek için dâvet edilmiş olan büyük mutasavvıf ve âlim Nûrüddin-zâde Muslihiddln Mustafa Efendi ile maiyyetindeki dervişler memur edilmiş ve bunların yanına dört yüz muhâfız asker de verilmiştir).

31 Teşrinievvel=16 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: İkinci Selim'in Belgrad'dan Istanbul'a hareketi.

(Bu senenin 17 Teşrinievvel=2 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Belgrad'a gelmiş olan İkinci Selim burada 14 gece kaldıktan sonra bu on beşinci gün yola çıkmıştır. — Bu hareket, Kanunî'nin cenâzesiyle ordunun Belgrad'a muvâsalatından beş gün sonraya müsâdiftir).

1 Teşrinisâni=17 Rebî'ül-âhir, Cuma: içki yasağı yüzünden «Silsile-i Ulemâ yörümesi».

(Kanunî Sultan Süleyman gazellerinden birinde:

Rindler bezminde sâkî bir aceb nâm eyledüm
Mescidün kandilini meyhâneye câm eyledüm

dediği halde bütün memlekette umumî bir içki yasağı ilân etmekte tereddüd etmemiştir; Ramazan-zâde Nişancı Mehmet Bey onun son yıllarına tesâdüf eden bu yasağını şöyle anlatır:

«Bu rûzgâr-ı nâ-sâz-kârda sâgar-i şarâb mânend-i lâle-i sîrâb taşa çalındı, hamine satıldı, ne alındı... Surâhîlerün boyunları uruldu, kopuzlarun kulakları buruldu».

Büyük şâir Bâkî de bu münasebetle yazdığı bir gazelin birinde:

Şarâb-î nâbdan humlar tehî meyhâneler tenhâ
Aceb hâlîliğin buldu riyâ ehli bu meydânun

demiş ve ötekinde de:

Keşti-î sahbâ keşâkeşden halâs olmaz dahî
Tutdular kanlû gibi muhkem resenler takdılar

diye içini çekmiştir! «Nev'î»nin de şöyle bir beyti vardır:

Kalb-i âşık gibi vîrân itdiler meyhâneyi
Bî-vefâlar ahdine dönderdiler peymâneyi

Şehzâdeliğindenberi «Sarhoş-Selim» diye şöhret bulmuş ve hattâ bu yüzden babasının tekdirine bile uğramış olan İkinci Selim'in cülûsu tabiî artık Kanunî devrinin bu pehrizkârlığına nihayet verecekti ve bu netice hiç gecikmedi: Ordu Belgrad'dan Semendire'ye'doğru giderken pâdişahla at başı bir giden «Sadr-ı-Rûm» yâni Rumeli Kadı-askeri Hâmid ve «Sadr-ı-Anadolu» yâni Anadolu Kadı-askeri Pervîz Efendiler yeni pâdişahın içki düşkünlüğünü hiç hesaba katmıyarak büyük bir cüretkârlıkla:

— Şarabı babanız merhum kaldurmuşlar idi, bolayki sizün zamân-ı Şerîfünüzde dahî memnû olaydı!

diye içki yasağının devamını temenni etmiş oldukları için, İkinci Selim Semendire konağında bunların ikisini birden azletmiş ve bu münasebetle İlmiyye mesleğinde mühim değişiklikler olmuştur: Meselâ Rumeli Kadı-askerliği Istanbul Kadısı Kadı-zâde Ahmed Efendi'ye, Anadolu Kadı-askerliği Bursa kadısı Muallim-zâde Ahmed Efendi'ye, Istanbul Kadılığı Mısır'dan ma'zul Mevlânâ-Hasan Bey'e ve Bursa Kadılığı da İkinci Selim'in valiliğinde tanımış olduğu Kütahya Kadısı Kapucu-başı Abdullah Ağa-zâde Molla-Çelebi Efendi'ye tevcih edilmiştir: «Silsele-i Ulemâ yörümesi» denilen bu ilmiyye tevcihâtında «beş yıl mıkdârı merci'-i Ulemâ ve ekâbir» olan Hâce-i-Sultânî Atâullâh Efendi'nin âmil olduğu rivâyet edilir. Bu değişikliklerin sebebi düşünülürse, artık Kanunî'nin perhiz kapısı kapanarak sefâhat kapısının ardına kadar açılmış olduğu kendiliğinden anlaşılır: Bundan sonra Osmanlı sarayında yeni bir içki, saz, söz ve eğlence devri başlanış demektir; baştakileri taklide meyyâl olan halkın bile:

— Bu gün şarabımızı nerede içeceğiz? Müftide mi, Kadıda mı?

gibi sözler sarf edecek hâle geldiği rivâyet edilir! — Kanunî'nin perhizi gibi İkinci Selim'in o yasağa nihayet veren rindâne kararı da Dîvan edebiyatında akisler bırakmıştır; meselâ şâir Hayâlî yeni saltanat devrini:

Nola mezmûm-i cihân oldu ise bâde yine
Devr ola rehne kona hırka-vu-seccâde yine

beytiyle terennüm etmiştir!).

28 Teşrinisâni=15 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Kanunî Sultan Süleyman'ın cenâze merâsimi.

(Bu senenin 26 Teşrinievvel=11 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü Belgrad'dan arabayla ve 400 kişilik bir muhâfız kıt'asıyla yola çıkarılan tabut 33 günde nakledildikten sonra bu 34 üncü gün Istanbul'a vâsıl olup o sırada pâyitahtta bulunan hükûmet erkâniyle ulemâ tarafından istikbâl edilerek yol boylarında olduğu gibi Istanbul'da da halkın gözyaşlarıyla vâveylâları

arasında Süleymâniyye câmiine götürülmüş ve cenâze namazı Szigetvar ve Belgrad'dan sonra üçüncü defa olarak Istanbul'da meşhur Şeyh-ül-İslâm ve Müfti-l-Enâm Ebussuûd Efendi ve- bir rivâyete göre de Nakîb-ül-Eşrâf Taşkendli Muhterem Efendi tarafından kıldırıldıktan sonra Süleymâniyye'deki türbesinin olduğu yere defnedilmiştir. — Büyük şâir Bâkî'nin:

Gün doğdu Şâh-ı âlem uyanmaz mu hâbdan
Kılmaz mı cilve hayme-i gerdun-tınâbdan
Yollarda kaldı gözlerümüz gelmedi haber
Hâk-î cenâb-i südde-i devlet-meâbdan

gibi unutulmaz mısrâlarla o millî mâtemi müstakbel asırlara nakleden ve bilhassa:

Şemşîr gîbi rûy-i zemîne taraf taraf
Saldun demür kuşaklu cihan pehlevanları
Aldun hezâr bütkedeyi mescid eyledün
Nâkuus yirlerinde okutdun ezanları

gibi unutulmaz mısrâlarla o millî mâtemi müstakbel asırlara nakleden ve bil-sözden yapılmış bir âbide heybetiyle yaşatan «Terkîb-i-bend» şeklindeki muhteşem mersiyesi işte o günden itibaren halk arasına yayılmış ve bu millî mâtemin'en samimî ifâdesi sayılmıştır.

Selânikî-Mustafa Efendi Kanunî'nin defnini «Cumâda-l-âhire=Kânunuevvel» ayında ve Solâk-zâde ise «Cumâda-l-âhire evâsıtında=Kânunuevvel sonlarında» gösterirse de bunların «Cumâda-l-ûlâ=Teşrinisâni»den galat olması lâzımgelir: çünkü Kanunî Sultan Süleyman İkinci Selim'in Istanbul'a muvâsalatından evvel defnedilmiş, Sultan Selim babasının cenâze merâsiminde bulunmamış ve aşağıda, görüleceği gibi 5 Kânunuevvel=22 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü, yâni Kanunî'nin defninden bir hafta sonra Istanbul'a gelmiştir).

4 Kânunuevvel=21 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: İkinci Selim'in Istanbul civârında Halkalı sarayına muvâsalatı.

(Sultan Selim Halkalı'daki saraya ve Sokullu-Mehmet Paşa da buradaki çiftliğine inmiştir: Bu gecenin burada geçirilmesi, yeni pâdişah ertesi gün Istanbul'a girerken yapılacak alayın hazırlıklarından dolayıdır. — Bu gece tuhaf bir hâdise olmuş, müverrih Selânikî-Mustafa Efendi ile Dîvan.kâtibi Gınâyî-Çelebi bâzı arkadaşlarıyla beraber Istanbul'a giderlerken «Litoroz=Litrova» köyünde meş'aleler ve mumlarla bir içki meclisi kuran Yeniçerilerin ertesi gün için bir ihtilâl müzakeresine girişmiş olduklarını görmüşlerdir! Selânikî ile Gınâyî bu manzarayı görür görmez derhâl geri dönüp meseleyi Reîs-ül-Küttâb yâni Hâriciye Mektubcusu Mehmet-Çelebi ile Sır-Kâtibi Feridun Beye anlatmışlar ve bunlar da bizzat gidip tahkik ettikten sonra derhâl Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'ya haber vermişlerdir; Paşa'nın bu büyük tehlikeye karşı hiç bir alâka ve hareket göstermemiş olduğunu Selânikî şöyle anlatır:

«Emmâ ne fâide, sabah karîb olmağın varup Vezir-i-a'zam Hazretlerin dahi âgâh eylediler emmâ hiçbir vechile tedârüke mecâl olmadı»!

Bir ihtilâl hazırlığına karşı bir hükûmet reisinin son anda bile elinden ne gelirse yapması ve bilhassa devlet reisine vaziyeti derhâl arzetmesi en tabiî vazifesi olduğu halde Sokullu'nun hiç aldırış etmemesi her halde kendisinin pâdişahı oyuncak hâline getirmek için böyle bir şey tertib ettirmiş olmak ihtimâlini çok geniş nisbette teyid eden bir vaziyet demektir! Zaten

Belgrad patırdısındaki seyirci vaziyetiyle aşağıda görülecek Istanbul patırdısındaki tuhaf vaziyeti de böyle bir ihtimâlin en kuvvetli delilleridir: Yukarda, bu sene vukuâtının «25 ve 26 Teşrinievvel» fıkralarıyla aşağıki fıkraya da bakınız).

5 Kânunuevvel=22 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: İkinci Selim'in Belgrad'dan Istanbul'a avdeti ve Yeniçerilerin ikinci patırdısı.

(Osmanlı menbâlarında İkinci Selim'in Belgrad'dan Istanbul'a gelişi umumiyetle «25 Cumâda-l-âhire 974=7 Kânunusâni 1567 Salı» ve «27 Cumâda-l-âhire=9 Kânunusâni 1567 Perşenbe» günleriyle böyle gün tarihi zikredilmiyerek yalnız «Cumâda-l-âhire 974=Kânunuevvel 1566/Kânunusâni 1567» ayında gösterilir: Fakat Hammer'in pâdişah şehre girerken bizzat şâhid olan ve giriş alayını seyreden müverrih «Almosnino»ya istinâden kaydettiği vechile İkinci Selim işte bu 1566=974 senesi Kânunuevvel=22 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Istanbul'a vâsıl olmuştur: Onun için Osmanlı menbâlarındaki «Cumâda-l-âhire» tâbirinin her halde «Cumâda-l-ûlâ»dan galat olması ve ilkönce Selânikî'de görülen bu zühulün diğer menbâlara ondan geçmiş olması lâzımgelir. Zâten 31 Teşrinievvel=16 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Belgrad'dan yola çıkan İkinci Selim bu bir aylık yolu 35 günde kat'etmiş demektir: «Cumâda-l-âhire» sonlarına ait rivâyet esas tutulduğu takdirde bu bir aylık yolculuğun iki aydan fazla sürmüş olduğunu kabul etmek lâzımgelir ki bunun da doğru olamıyacağı pek tabiîdir.

Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, Sultan Selim'in bundan bir gün evvel Halkalı'da geçirdiği gece Yeniçeriler bir ısyan hazırlamış, Sokullu-Mehmet Paşa bunu haber almış, fakat Sultan Selim'in maiyyeti kendisini istemediği ve kendisi de Sultan Selim'i avucuna almak istediği için hiç bir tedbir ittihâzına lüzum görmemiştir: Bu vaziyette her şeyi oluruna bırakan Vezir-i-a'zam müşevvik olmasa bile her halde lâkayd bir seyircidir ve hâdisâttan ustalıkla istifâde etmek istemiştir! Bilhassa pâdişahı vaziyetten haberdâr etmediği muhakkaktır: Onun için sabahlayın Istanbul muhâfızı İskender Paşa ile Pulya seferinden büyük ganîmetlerle dönen Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa ve Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi ile erkân ve ulemâ yeni pâdişahı muhteşem bir alayla sûr hâricinden istikbâl edip büyük bir tantana ve debdebeyle şehre girildikten sonra çok çirkin ve bilhassa o devrin azametine yakışmayacak hâdiseler olmuştur: Yukarda bu sene vukuâtının «31 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi Yeniçeriler Belgrad'da ikişer bin akça yâni otuz üçer altın bahşiş aldıkları halde bunu azımsayıp:

— Kanunumuz üçer bindür!

diye biner akça fazla istemişler ve ayrıca biner akça da «Sefer in'âmı» koparmıya kalkışmışlardır: Hazîne pâyitahtta bulunduğu için bu paraların kendilerine Istanbul'da verileceği ilân edilmiş olduğu halde, pâdişah Istanbul'a girerken sokaklarda patırdı etmeleri bu işde bir müşevvik parmağı olduğunu gösterir: O da her halde Sokullu'dur! Alay Edirne-kapusu'ndan şehre girdikten sonra büyük bir halk kalabalığı arasından ilerliyerek Şehzâde câmiinin önünde Yeniçeriler birdenbire durmuş:

— Dur a! Dur a!

diye bir bağrışma başlamış bu hâl bir saat kadar sürmüş, bağıranlara niçin bağırdıkları sorulunca da hoşnutsuzluk ifâde eden tarihî tabirleriyle:

— Otluk arabası var!

diye cevap vermişlerdir. Oradan bin müşkilâtla Bâyezid meydanına gelindiği zaman kendilerine nasihat etmek istiyen Vezir-i-sâni Pertev ve Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşaları mızraklarla atlarından aşağı atmışlar ve üçüncü vezir Ferhad Paşa'ya da «tüfenk kundağı» ile vurmuşlardır! Beşinci Vezir Mustafa Paşa'nın o gün «temârüz idüp» hiç görünmediği rivâyet edilir! Bu vak'a-da bizzat bulunan Selânikî'nin ifâdesine göre o gün taarruza uğramıyanlar yalnız Sokullu-Mehmet Paşa ile dördüncü vezir Ahmed Paşa'dır! Bunlar:

«Ceyblerinden avuç avuç altunlar çıkarup:

— Lûtfeylen yoldaşlar!

dimek ile ırzların [=şereflerini] satın alup yüzer ve ikişer yüz nefer Yeniçeri etrâfların alup sarây-ı-âmire kapusuna değin musâhabet ile götürdüler»!

Diğer vezirler atlarından, aşağı atılıp ezilir ve yaralanırken Sokullu'nun böyle «musâhabet ederek» muhâfızlar arasında götürülmesi tabiî bu isyândaki alâkasını büsbütün meydana çıkaran bir vaziyet demektir. — Top-kapı sarayının önünde vüzerâyı dışarda bırakan ve hattâ pâdişahı bile içeri sokmıyan âsiler iki kısma ayrılmış, bir kısmı içeri girip Ayasofya'ya nâzır olan «Bâb-ı-Hümâyûn»u kapamış ve bir kısmı da dışarda kalıp o sırada oraya doğru gelen pâdişahın önüne vüzerâyı sürerek İkinci Selim'e:

— Girü eski kanunu vir e, vir e!

diye bağrışmıya başlamışlardır. Sokullu-Mehmet Paşa ancak işte bu vaziyette ve âsilerin lehinde işe müdâhale ederek:

— Şevketlü Hünkârum, bunlar mubârek lisân-ı Şerîfinüzden virgülerin işitmeyince müteselli olmazlar: İnâyet eylen, fitne def'olsun, buyurun!

demiş ve Mitroviça'dan Belgrad'a gönderdiği tezkiredeki bahşiş talebini Istanbul ısyânında tekrar ederek Ocağın âdetâ vekâletini yapmıştır! Sultan Selim'in Vezir-i-a'zamına verdiği şu cevap o yetmiş iki buçuk millet döküntülerinin iyi Türkçe bilmediklerini gösterdiği için çok şâyân-i-dikkattir:

— İçlerinde Türkçe bilür var ise gelsün, söyleyelüm!

Selânikî'ye göre bu vaziyet üzerine pâdişahın karşısına çıkabilecek kimse zuhur etmediği için nihayet Sultan Selim hepsine birden:

— Cümle bahşiş ve terakkileri virilsün, makbûlümdür!

demekten başka çâre bulamamıştır! Bunun üzerine saray kapısının dışında bulunanlar içerde bu sözü işitmemiş olan arkadaşlarına teminat verdikleri için, Ayasofya minârelerinde ikindi ezanı okununcaya kadar dışarda beklemiş olan pâdişah nihayet «Bâb-ı-Hümâyûn»dan içeri girmiştir! — Tabiî artık Sokullu-Mehmet Paşa Mitroviça'danberi dâvâ vekilliğini yaptığı Ocağa istinâden vaziyete hâkimdir ve İkinci Selim için kendisini azletmek imkânı kalmamıştır! Onun için ilk iş olarak Sultan Selim'in şehzâdeliğindeki saltanat muharebelerindenberi maiyetinde bulunan ve Belgrad'a kadar gittikleri halde oradan Istanbul'a iâde edilen Anadolu Türk askerlerinin ekserisi terhis edilip memleketlerine

gönderilmiş bunların Ocağa karşı rekabetlerine nihayet verilmiş ve hattâ beylerinden bâzıları mukâvemet etmek istedikleri için idâm edilmiştir. Artık Istanbul'da kurnaz ve harîs bir devlet adamı olduğu kadar Devşirmeliğin de en büyük mümessili olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın idare ettiği Devşirmeler zümresi rakîbsiz bir hâkimiyyet kurmuş demektir; Peçevî'nin dediği gibi Sokullu artık:

«Makaam-ı Sadâretde bir vechile istikrâr ve istihkâm buldu ki rûz-u-şeb Saâdetlü Pâdişâh kendü safay-ı hâtırları ve riayet-i lezâyiz-i dünyeviyyelerine rağbet-ü-istiğâl gösterüp bilkülliye saltanat-ı sûrî kendülere müfevvaz idi»!

İkinci Selim'in devlet işlerini Sokullu'ya bırakmasında yalnız içki ve sefâhet düşkünlüğünün değil, her halde bu vaziyetinde mühim bir tesiri olmak lâzımgelir. Bununla beraber Sokullu'nun siyasî hatalariyle muvaffakiyetsizliklerinde İkinci Selim şiddetli ve hayırlı müdâhalelerde bulunmaktan da hâlî kalmamıştır: 1574=982 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

7 Kânunuevvel=24 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Cülûs bahşişinin İlmiyye sınıfına da teşmil edilerek tevzii.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen cülûs bahşişinin bakiyyesi bu gün askere tevzi edildikten başka, Şeyh-ül-İslâm'dan itibaren Ulemâya da mertebelerine göre bahşişler verilip hil'atler giydirilmiş ve bu suretle bahşiş âdeti askerden sonra ilk defa olarak İlmiye'ye de teşmil edilmiştir. — Bu tevziat için 6 Kânunuevvel=23 Cumada-l-ûlâ Cuma tarihi de rivâyet edilirse de tâtil gününe tesâdüf ettiği için doğru olmaması lâzımgelir. — Hazine'nin bu bahşiş yüzünden olan ziyânı Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'nın İtalya seferinden ve ikinci vezir Pertev Paşa'nın da Transylvania=Erdel'den getirdiği ganîmetler ve valilerle elçilerin cülûs hediyeleri sâyesinde telâfi edilebilmiştir).

1567=975

16 Ağustos=10 Safer, Cumartesi: San'â'nın sukûtu ve Yemen meselesi.

(Osmanlı Türklerinin Yemen'e hulûlü ve Yemen fütuhâtının bundan evvelki safahâtı için 1521=927 vukuâtının son fıkrasıyla 1538=945 vukuâtının «27 Temmuz», 1539=945 vukuâtının «13 Mart», 1546=952 vukuâtının «12 Şubat» ve 1547=954 vukuâtının da «23 Ağustos» fıkralarına bakınız. San'â fatihi Özdemir Paşa'nın Yemen fütûhâtından itibaren bu eyalette teselsül eden «Neşşâr» yâhut «Saksağan» Mustafa Paşa, Kara-Şahin Mustafa Paşa ve Mahmut Paşa gibi valiler Yemen'deki Osmanlı fütûhatını genişletmek için Zeydî imamı Mutahhar-ibnü-Şemsüddin'le mütemadiyen uğraşıp durmuşlar ve nihayet İmâm'a Osmanlı hâkimiyyetini tasdik ettiren bir sulh bile kabul ettirmişlerse de 1565=973 tarihlerinde Gazze sancak-beyliğinden Yemen Beylerbeyliğine gelen Kara-Şahin Paşa-zâde Rıdvan Paşa fütûhât sevdâsına kapılarak bu sulhü ihlâl etmiş, fakat giriştiği muharebelerde muvaffak olamıyarak bir çok yerleri kaybettikten sonra mağlup vaziyette eskisinden daha fena bir sulh akdine mecbur olmuştur.

Peçevî, Selânikî ve Âlî gibi Osmanlı müverrihlerine göre Yemen'in iki vilâyet şekline sokulması işte bu sıralardadır ve sebebi de Rıdvan Paşa'nın selefi olan eski Beylerbeyi Mahmut Paşa'nın Yemen'den azledilip Istanbul'a gidince eyalet arâzisinin genişliğiyle coğrafî vaziyetine göre iki vilâyete ayrılmasının daha münâsip olacağı hakkında hükûmeti iknâ etmiş olmasıdır: Mahmut Paşa'nın Rıdvan Paşa'yı çekemediği için ona böyle bir oyun

oynadığı ve bu hâlin de Yemen'deki Türk idaresini ikiye bölerek Zeydî imâmının işine yarıyan bir za'fa sebeb olduğu rivâyet edilir! İşte bu vaziyet üzerine Yemen'in sâhil boyunda «Tihâme» denilen ovalık kısmı «Yemen Beylerbeyliği» ve «Cebel» denilen dağlık kısmı da «San'â Beylerbeyliği» ismiyle birbirinden ayrı iki vilâyet şeklini almış ve birincisine «Zebîd», ikincisine de «San'â» merkez ittihâz edilmiştir: Eski Osmanlı menbâlarında tafsilâtı bulunan bu meseleye Sultan Aziz devrinde «Târih-i Yemen ve San'a» isminde iki ciltlik kıymetli bir eser neşreden Hacı-Râşid Paşa her nedense temâs etmemiştir. — İmâm Mutahhar'a mağlûb olup bir çok arâzi vererek çok fena bir muâhede akdeden Rıdvan Paşa azledildikten sonra Yemen'de iki vali görülmektedir: Biri «Zebîd»i merkez ittihâz eden ve «Yemen Beylerbeyi» denilen Hasan Paşa, biri de San'a Beylerbeyi Murad Paşa'dır. İmâm-Mutahhar işte bu ayrılık ve ikilik za'fından istifâde ederek ilkönce Murad Paşa üzerine yürüyüp şiddetli bir muharebede onu şehîd etmiş ve kesik başını San'â muhâfızlarına göstermek suretiyle bu 10 Safer=16 Ağustos Cumartesi günü San'ânın teslimini temin etmiştir: 9 Ağustos=3 Safer Cumartesi tarihi de rivâyet edilir Valinin mağlûbiyyet ve şahâdetiyle vilâyet merkezinin sukûtu her tarafta derin bir tesir icrâ etmiş olduğu için, bu vaziyetten istifâde etmekte kusur etmiyen İmâm-Mutahhar Taaz ve Aden taraflarına da kuvvet sevketmiş, evvelâ bu senenin 7 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-âhir Salı günü Taaz'i ve ondan sonra da sırayla Aden, Habb, Mokha vesaireyi kolayca ele geçirmiş ve işte bu suretle hemen bütün Yemen elden çıkmıştır: Bu vaziyet üzerine yalnız «Zebîd» havâlisi Osmanlı hâkimiyyetinde kalmış, nihayet Mutahhar oraya da saldırmış ve Hasan Paşa her ne kadar mühim bir zafer kazanarak vaziyeti kurtarmışsa da kuvveti azalmış olduğu için Istanbul'dan üstüste istimdâda mecbur olmuştur: Aşağıki fıkralara da bakınız).

16 Kânunuevvel=14 Cumâda-l-âhire, Salı: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın San'â beylerbeyliğine tâyini.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Yemen'in elden çıkması ve Osmanlı hâkimiyyetinin yalnız Zebîd havâlisine münhasır bir hâle gelmesi ve bilhassa Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'nın istimdâd edip durması üzerine son zamanlara kadar yedi sene Habeş Beylerbeyliğinde bulunmuş ve dirâyet ve şecâatiyle şöhret bulmuş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa Yemen'in istirdâdı vazifesiyle San'â valiliğine tâyin edilmiştir; Osman Paşa'nın babası Özdemir Paşa da evvelce Yemen Beylerbeyliğinde bulunmuş ve hattâ Yemen'in merkezi olan San'â kalesini o fethetmiştir: 1547=954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu senenin 2 Ağustos=16 Safer Cuma günü Habeş Beylerbeyliğinden azledilmiş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa Mısır'da dünyaya gelmiş olduğu için azlinden sonra Kahire'ye gelmiş ve işte bundan dolayı San'â Beylerbeyliğine tâyini ve bir an evvel hareketi hakkındaki emir Mısır valisi Koca-Sinan Paşa'ya gönderilmiştir. Babası Özdemir Paşa'nın Mısır Çerkeslerinden veyâhut Dağıstan ahâlisinden olduğu rivâyet edilen Osman Paşa'nın anası Abbâsî hânedânındandır: Bu Hilâfet hânedânının Mısır kolu için 1517=923 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu mühim ve müşkil işe tâyini şecâat ve iktidarından başka Kızıl-deniz seferleri için Mısır'ın merkez olmasından ve icab eden askerî hazırlıkların da ötedenberi işte bu en yakın merkezde yapılmasındandır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

30 Kânunuevvel=28 Cumâda-l-âhire, Salı: Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa'nın Yemen Serdarlığına tâyini.

(Yemen'in yukarıki fıkralarda gördüğümüz vaziyetini Istanbul'a arzeden yalnız Yemen valisi Hasan Paşa değildir: Selânikî'nin rivâyetine göre Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa da:

«Vilâyet-i Yemen feth-i cedide muhtaç olup elden gitdi: Nâm-u-nâmûs-i devlete bundan özge nice eksiklik ola! diyü ırk-ı gayret-ü-hamiyyet-i Osmâniyyeyi tahrîk» etmiştir: Bir taraftan San'â'dan sonra Taaz ve Aden taraflarının da elden gitmiş olduğuna ait haberler gelmesi ve bir taraftan da Yemen ve Şam valilerinden böyle müheyyic tezkireler gelip durması Istanbul hükûmetini telâşa düşürdüğü için, işe daha fazla ehemmiyet verilmiş ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu tarihten 14 gün evvel San'â Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olmasıyla iktifâ edilmiyerek bu gün de Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa vezâret pâyesiyle ve tam salâhiyetle «Serdâr», yâni Başkumandan tâyin edilmiştir: «Kara-Mustafa Paşa» ismiyle de anılan bu «Lala-Mustafa Paşa» Kanunî devrinde şehzâde Selim'le Bâyezid'i birbirine düşürüp Anadolu'da bir çok Türk kanları akmasına sebeb olan ve işte o müthiş fâciada Sultan Selim'e saltanat teminine çalışmış olduğu için bu sırada itibârının pek yüksek olduğu anlaşılan Boşnak devşirmesidir: 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs», «31 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bu hilekâr devşirmenin Başkumandanlığa tâyini üzerine Yemen meselesi iki Beylerbeyi ile bir Serdara havâle edilmiş demektir: Bunlardan Serdâr Mustafa Paşa «San'â Beylerbeyi» Özdemir-oğlu Osman Paşa ile «Yemen Beylerbeyi» Hasan Paşa'nın müşterek âmiri vaziyetindedir. Lala-Mustafa Paşa'ya bir an evvel hareket etmesi de emredilmiş olduğu halde, işin azameti karşısında birdenbire gözü yılan bu devşirme Paşa hazırlık bahânesiyle beş ay kadar Şam'da vakit geçirmiş, bu müddet zarfında Osman Paşa'ya bir an evvel hareketini emretmiş ve istediği kadar asker ve levâzım verilmesi için de Mısır vilâyetine Istanbul'dan emir verilmiştir: Aşağıda 1568=975 vukuâtının «28 Nisan» ve «13 Mayıs» fıkralarına da bakınız).

1568=975

16 Şubat=17 Şa'ban, Pazartesi: İran Elçisi Şahkuli-Hân'ın Edirne'ye muvasâlatı.

(İkinci Selim 1566=974 vukuâtının «5 ve 7 Kânunuevvel» fıkralarında gördüğümüz cülûs gailelerini atlattıktan sonra Istanbul'da ancak altı buçuk ay kalıp 1567=974 senesi 22 Haziran=14 Zülhicce Pazar günü pâyıtahttan hareketle 1567=1568 kış mevsimini geçirmek üzere Edirne'ye gitmiştir: O tarihten bu tarihe kadar yedi buçuk aydanberi Edirne'dedir; saltanat tebeddülü ve cülûs tebrikiyle muâhede akdi yâhut tecdidi gibi vesilelerle muhtelif devletlerden gelen elçiler işten bundan dolayı Edirne'de kabul edilmişlerdir: Meselâ Almanya imparatorluğuyla Fransa ve Polonya krallıklarının, Venedik ve Raguza=Dubrovnik cumhuriyetlerinin ve Türkiye'ye tâbi olan Eflak, Boğdan ve Transylvania=Erdel prensliklerinin elçileri bu sırada hep Edirne'de toplanmışlardır. Bütün bu Avrupa elçileri Safavî Türklerinin parlak bir alayla geçecek olan muhteşem sefirini görebilmek için pâdişahın emriyle Edirne caddelerine dizilmişlerdir! O zamanki fakir ve geri Garb'ın gözleri o zengin ve ileri Şark'ın «Bin-bir-gece» masallarını canlandıran bu muhteşem levhasından kim bilir ne kadar kamaşmıştır: Birinci Tahmâsb'ı temsil eden Safavî sefiri ve İran'ın Revan eyâleti valisi Ustaclu-Şahkuli-Hân bir rivâyete göre bin ve bir rivâyete göre de yedi yüz yirmi kişilik bir maiyyetle geliyordu! Bunların yüzyirmisi elmaslar içinde parlıyan beylerden, iki yüzü altın sırmalı elbiseleriyle gözleri kamaştıran Türkmen suvârilerinden ve dört yüzü de İran tüccarlarından mürekkepti: Bu tüccar takımının Edirne'ye gelmeyip Istanbul'da kalmış olduğu da rivâyet edilir. Şahkuli-Hân'ın alayında 1700 yük hayvanı vardı: Bunların içinde Sultan Selim'e takdim edilecek hediyeler kırk dört deve yükü tutuyordu; otuz dört deve yükü de Şahkuli-Hân'ın hediyeleriydi! Sefâret heyetinin beş tabl, sekiz boru, beş ney, bir nefir, bir tanbur ve bir çok çeng, zil, çârpâre, kudüm vesaireden mürekkep bir mehter takımı da vardı; çalgıcılar içinde hânendelerden başka muganniyeler görülüyordu.

Sultan Selim'e takdim edilen muhteşem hediyelerin en kıymetlileri içinde, sâyebanları altın işlemeli ve resimli iki ipek çadırla yazısı Hazret-i Ali'ye izâfe edilen murassâ bir Kur'an, tezhipli ve murassâ bir Şâhnâme, küçük bir armut hacmiyle şeklinde bir Bedahşan yâkutu, on miskal yâhut kırk dirhem çeken iki inci, içlerine zehirli şeyler konulduğu zaman derhâl çatlayıp kırılan sekiz mâvi kâse, 164 bin altın kıymetinde irili ufaklı ve resimli ipek İran ve Horasan haklarıyla İkinci Selim'e saltanat temin etmek için İran'da idâm edilen kardeşi şehzâde Bâyezid'in silâhlarıyla atları ve eşyası da vardı! Ayrıca Vezir-i-a'zamla diğer vüzerâya da bir çok kıymetli hediyeler getirilmişti.

Şahkuli-Hân'la maiyyet alayı Edirne'ye yaklaşırken o zamanki Osmanlı şevket ve kudretini gösterecek, bir tantanayla istikbâle çıkan Rumeli Beylerbeyi Kızıl-Ahmedlü Şemsi Paşa Safavî sefiriyle görüşürken Türk askerinin ihtişâmını kıskanan sefirin iğneli bir nükte sarfederek:

— Vallah ki bu leşgerün ârâyiş-ü-nümâyiş ve zîb-ü-feri heman bir düğün halkına benzer!

dediği rivâyet edilir: Şahkuli-Hân bu sözle tabiî o ihtişâmı zâhirî bir yaldızdan ibâret saydığını anlatmak istemiş, fakat çok zarif ve nüktedan bir zât olan Şemsi-Ahmed Paşa'dan derhâl şu cevâbı almıştır:

— Beli, Çaldıran'dan Taclu-Hanım'ı gelin getüren bu askerdür!

Bu «Taclu-Hanum» Şâh-İsmail'in Çaldıran zaferinde esir edilen güzel karısıdır: 1514=920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. Birinci Tahmâsb'ın bu kadar tantana, debdebe ve masrafla o kadar muhteşem hediyeler gönderip İkinci Selim'in cülûsunu tebrik için hazineler sarf etmekten maksadı kuru bir gösterişten veyâhut siyasî bir nezâket eserinden ibaret değildir: Yeni pâdişahın hâricî siyaseti henüz tavazzuh etmiş olmadığı için, dünyayı titreten Osmanlı ordularının Şark'a mı; yoksa Garb'a mı teveccüh edeceği henüz belli değildir! Kanunî'nin Şark ve Garp sınırları arasında ondan ona atılmakla geçen saltanat devrinden sonra İkinci Selim'in de tıpkı dedesi Birinci Selim gibi tamamiyle Şark'a yüklenmek ihtimâli vardır: İşte bundan dolayı Edirne'ye gelen imparatorluk elçileri Sultan Süleyman'ın Szigetvar seferiyle bozulan Avusturya sulhünü İkinci Selim'den âdetâ satın almıya çalışırlarken, İran sefiri de Osmanlılarla Safavîler arasında yarım asır sürmüş bir husûmet devresinden sonra akdedilebilen Amasya sulhünün tecdidini istemiş ve işte o muhteşem hediyelerle beraber arzettiği bu rica memnuniyetle kabul edilmiştir: Amasya sulhü için 1555=962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız)

17 Şubat=18 Şa'ban, Salı: Sekiz sene müddetle akdedilen Osmanlı-Avusturya sulhünün Edirne'de imzası.

(İmparator İkinci Maximilien'in «Antoine Verantius», «Christophe Teuffenbach» ve «Albert de Wysz» isimlerindeki üç murahhasının yedi ay müzakereden, pâdişaha otuz bin duka altınıyla bir takım hediyeler takdiminden ve vüzâraya da on bin duka tevziinden sonra akdine muvaffak oldukları bu sulh o tarihten altı sene evvel 1562=969 senesi 1 Haziran=28 Ramazan Pazartesi günü Kanunî Sultan Süleyman'dan istihsâl edilmiş olan sulhün hemen aynen tecdidinden başka bir şey değildir: imparatorun her sene pâdişaha takdim edeceği haraç mıkdârı gene otuz bin duka altınıdır; yalnız yirmi altın vazo ile 2-3 duvar saati de ilâve edilmiştir; bundan başka Vezir-i-a'zama senede iki bin duka ile dört gümüş kupa, ikinci vezire iki bin duka ile iki gümüş vazo, üçüncü vezire bin duka ile iki gümüş vazo, diğer üç vezire biner «thaler=3 mark kıymetinde gümüş para», Baş-tercüman'a beş yüz thaler, ikinci

tercümana üç yüz thaler ve diğer bir takım şahsiyetlere de cem'an iki bin thaler verilecektir. Son fütûhâta istinâd edecek olan hudutlarla Eflak, Boğdan ve Erdel=Transylvania gibi Türkiye'ye tâbi prensliklere ait esaslar 1562=969 sulhünün aynidir: O sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in imparatora gönderdiği bir muvafakat fermânı üzerine akdedilen bu yeni muâhede 25 maddeden mürekkeptir).

28 Nisan=1 Zülka'de, Çarşanba: San'â ve Yemen Beylerbeyliklerinin yeniden birleştirilmesi.

(Yemen meselesinin son şekli ve bu eyâletin son zamanlarda iki vilâyete ayrılması için yukarda 1567=975 vukuâtının «16 Ağustos», «16 ve 30 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Yemen'deki Osmanlı fütuhâtının elden çıkması, bu fütûhât dâiresinin ikiye bölünmesinden dolayı kumanda birliği kalmadığı için İmâm-Mutahhar'ın fırsattan istifâde etmiş olmasından mütevellit tabiî bir netice demek olduğu Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından Istanbul'a arzedilmiş ve bunun üzerine «Gurre-i Zülka'de 975=28 Nisan 1568» tarihinde çıkan bir «Hükm-i-Şerîf» le San'â ve Yemen, vilâyetleri yeniden birleştirilerek her ikisi ele bu tarihten 4 ay, 14 gün evvel istirdâd vazifesiyle San'â valiliğine tâyin edilmiş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya tevcih edilmiştir. «Yemen Beylerbeyi» denilen Zebîd valisi Hasan Paşa işte bunun üzerine valilikten açıkta kalmışsa da Zebîd muhâfızı olarak gene orada kalmıştır. — Bu sırada sefer hazırlıklarıyla meşgul olan Osman Paşa henüz Kahire'dedir: Fakat Istanbul'dan gelen bir emirde eldeki kadırgalar ve askerlerle Paşa'nın bir an evvel hareket etmesi tebliğ edilmiştir; aşağıki fıkraya da bakınız).

13 Mayıs=16 Zülka'de, Perşenbe: Yemen serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Şam'dan Mısır'a hareketi ve Serdârlık meselesi.

(Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa. Paşa'nın büyük salâhiyetlerle Yemen serdarlığına tâyini ve hüviyyeti için yukarda 1567=975 vukuâtının «30 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Yukarıki fıkrada bir an evvel işinin başına hareket etmesi hakkında Istanbul'dan emir aldığını gördüğümüz yeni Yemen Beylerbeyi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bütün hazırlıkları tamamlandığı halde bir takım bahânelerle Mısır'da vakit geçirdiği rivâyet edilir. — Bu vaziyette Yemen meselesiyle alâkadar dört Paşa vardır: Bunlardan yalnız Zebîd muhâfızlığında bulunan sâbık vali Hasan Paşa Yemen'de ve diğer üçü de Kahire'dedir! En mühimleri olan Serdar Mustafa Paşa bu vazifeye tâyininden tam dört buçuk ay sonra Şam'dan hareket edip Mısır'a gelmiştir: Meşhur Osmanlı müverrihi Âlî, Lala-Mustafa Paşa'nın kâtibi olduğu için bu seferde onunla beraberdir. — Yeni Yemen Beylerbeyi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın da serdârı beklediği için muhtelif hareket emirlerine rağmen işinin başına gitmeyip Kahire'de kaldığı anlaşılmaktadır; Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'nın vazifesi Yemen'e gitmek değil, yalnız hazırlıklara yardım etmektir: Fakat bu vazifesini tamamiyle ifâ etmediği ve bir çok müşkilât çıkardığı rivâyet edilir; çünkü bilhassa Sinan Paşa ile Mustafa Paşa arasında müthiş bir husumet vardır.

Kahire'de bu üç Paşa birleşince aralarında çok şiddetli ihtilâflar çıkmış olduğu ittifakla rivâyet edilmektedir: Lala-Mustafa Paşa ile Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın arası ötedenberi iyi olduğu halde, Koca-Sinan Paşa her ikisine aleyhdar ve bilhassa Lala Paşa'ya kan ve can düşmanıdır: Bu şiddetli husûmetin sebebi, bu tarihten dokuz sene evvelki şehzâdeler muharebesinde mağlûb olan şehzâde Bâyezid İran'a kaçarken Erzurum Beylerbeyliğinde bulunan ve işte bu Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi olan Ayas Paşa'nın Bâyezid'e yardım edip Acemistan'a kaçmasını teshil etmiş olduğundan dolayı Lala-Mustafa Paşa'nın iğvâsiyle idâm edilmiş olmasıdır: Bu mesele için 1559=966 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına da bakınız.

Çok inatçı ve kindar bir Arnavut olduğundan bahsedilen Sinan Paşa işte bundan dolayı Lala-Mustafa Paşa'yı kardeşinin kaatili gibi görmekte ve ona karşı için-için kan dâvâsı gütmektedir! Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın da tehlikeli bir rakîb addettiği Lala Paşa'dan hiç hoşlanmadığı muhakkaktır: İşte bundan dolayı Mısır valisi Sinan Paşa'nın Lala-Mustafa Paşa aleyhine yazdıklarını Sokullu çok müsâit karşılamıştır. Lala Paşa aleyhindeki en büyük isnat Şam'da eski Kölemen Sultanı Kansu-Gavri'nin oğlu Mehmet Beyin kızıyla evlenmiş ve bu sâyede Kölemen döküntüleri üzerinde büyük bir nüfuz kazanarak Mısır sultanlığına göz dikmiş olduğu hakkındaki rivâyettir: Bununla beraber lalasını çok seven ve bilhassa şehzâdeler muharebesinde kendisine ettiği hizmetleri unutmıyan İkinci Selim bu isnâda ehemmiyet vermemiştir — Koca-Sinan Paşa'nın Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya düşmanlığı da onun Lala Paşa ile olan samimî dostluğundan mütevellit gösterilir: Hattâ işte bundan dolayı Sinan Paşa'nın her şeyden evvel bir kere bu iki dostun arasını bozmıya çalışmış olduğu halde muvaffak olamadığı bile rivâyet edilir. Koca-Sinan Paşa'nın Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı Istanbul'a şikâyet ederek derhâl Yemen'e hareket etmesi hakkında şiddetli bir emir getirtmesi işte bunun üzerinedir: Aşağıki fıkraya da bakınız. Bu sâyede Sinan Paşa Osman Paşa'yı 3-4 bin asker ve Süveyş'den itibaren 17 gemiyle hemen yola çıkarmış ve tabiî Lala-Mustafa Paşa Kahire'de can düşmanıyla başbaşa kalmıştır! Lala'nın Osman Paşa ile beraber hareket edememesi, Sinan Paşa'dan dört bin asker istediği halde onun kendisine dört yüz neferden fazla vermek istememesiyle izah edilir: Sinan Paşa'nın bundan maksadı, Şam'da dört buçuk ay geçirdikten sonra Mısır'a gelen ve üç ay da burada geçiren .Mustafa Paşa'yı Kahire'de ayak direyip işinin başına gitmiyor gibi göstermek suretiyle Yemen serdarlığından azlettirip yerine geçmektir! Selânikî bunu şöyle anlatır:

«Mir-i-mîrân-ı Mısr Sinan Paşa Hazretleri mufassal-u-meşrûh garaz-âmîz arzlar gönderüp Mustafa Paşa hakkında:

— Küllî tekellüfât ile isrâfât-ı Hazîne itmededür, lâkin bu kullarına serdarluk ferman olunur ise cüz'î nesne ile düşmen hakkından gelüp az vakitde fütûhât müyesser ola!

diyüp ve Mustafa Paşa dahî gitmekden imtinâ' eyledi dinilmeğin filhakika istiğnâ yüzünden vezîr-i mumâileyhün kendüye keyd-ü-merkrini mukarrer bilüp...».

İşte bunun üzerine Lala-Mustafa Paşa nihayet azledilip Istanbul'a gitmiş ve Yemen serdarlığı da vezâret pâyesiyle Mısır Beylerbeyi Koca-Sinan Paşa'ya tevcih edilmiştir: Tarihi için aşağıki fıkraya bakınız. Sonraları «Yemen fâtihi» diye şöhret bulan Sinan Paşa işte budur. — Bir vakıf kaydine göre Koca-Sinan Paşa'nın babası «Ali Bey» isminde biridir: Topkapı sarayı arşivinde Sinan Paşa kızı «Emine» imzâlı bir istid'a bulunmuştu; bu istid'âda Emine Hanım Yavuz'un kızının kızı neslinden olduğunu söylediğine göre, Sinan Paşa'nın karısı Birinci Selim'in kızından torunu olmak lâzımgelir. — Yemen serdarlığından azledilen Lala-Mustafa Paşa Kahire'den Istanbul'a gelince, bir rivâyete göre bir müddet tevkif edildiği halde, pâdişahın şehzâdeliği devrinde saltanatını temin yolundaki hizmetleri unutulmamış olduğu için Yemen meselesindeki kusuruna bakılmıyarak altıncı vezirliğe tâyin edilmiştir: Bu sırada Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa, ikinci vezir Pertev Paşa, üçüncü vezir eski Kapdan-Deryâ Piyâle Paşâ, dördüncü vezir Ahmed Paşa, beşinci vezir Zal-Mahmud Paşa ve nihayet altıncı vezir de Lala-Mustafa Paşa'dır: Bunlardan beşinci vezir «Zal-Mahmud Paşa» bu tarihten 15 sene evvel zavallı şehzâde Mustafa'yı kendi eliyle boğmuş olan Boşnak devşirmesidir: 1553=960 vukuâtının «6 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız; o tarihten sonra çok parlıyan bu devşirmeye İkinci Selim'in kızlarından Şâh-Sultan da verilerek dâmâdlığa kabul edilmiş ve nihayet vezirliğe kadar çıkarılmıştır! Bu suretle şehzâde Mustafa'nın kaatiliyle

şehzâde Bâyezid'in felâketine sebeb olmakla meşhur Lala-Mustafa Paşa İkinci Selim'in vüzerâsı içinde yer almış demektir).

1568=976

Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Yemen fütûhâtı ve Taaz'in istirdâdı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Osman Paşa Istanbul'dan gelen şiddetli bir emir üzerine nihayet işte bu 976=1568 senesi «evâilinde» Mısır'dan Yemen'e hareket etmiştir: Gene o fıkranın sonunda bahsi geçen serdar değişikliği de bu senenin Safer=Temmuz/Ağustos ayına müsâdiftir. — Mısır kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'le diğer bâzı ümerâyı da maiyyetine alan Osman Paşa 3-4 bin asker ve 17 gemiyle Süveyş'den Cidde'ye geçmiş ve orada askerini ikiye ayırarak suvârileri karadan gönderip piyâdeleri gemilerle Hüdeyde'ye götürmüştür: Osman Paşa'nın emrindeki filoya kumanda eden Mısır kapdanı Hayrüddin Hızır Bey, Kanunî'nin Rodos seferinde deniz harekâtını büyük bir muvaffakiyetle idare etmiş olan Kurdoğlu Muslihüddin-Reis'in oğludur; Muslihüddin-Reis büyük Barbaros'un yetiştirmelerinden olduğu için kahraman oğluna şanlı hocasının adını takmıştır: Bundan bir sene sonraki «Sumatra seferi» ile meşhur olan Kurdoğlu Hayrüddin Hızır-Reis için aşağıda 1569=976 vukuâtının son fıkrasına ve babası Muslihüddin-Reis'in Rodos seferindeki hizmetleri için de 1522=928 vukuâtının «4 ve 26 Haziran» fıkralarına bakınız.

Özdemir-oğlu Osman Paşa Yemen'e çıktığı zaman ahali kendisine Zebîd muhâfızlığında bulunan eski vali Hasan Paşa'nın mezâliminden şikâyet etmiş, Osman Paşa'nın yaptırdığı tahkikat bu şikâyetlerin haklı olduğunu meydana çıkarmış ve işte bundan dolayı bir Rus dönmesi olduğundan bahsedilen Hasan Paşa muhâfızlıktan azledildiği gibi malları da Hazîne hesabına müsâdere edilmiştir: Bu cezâ üzerine Hasan Paşa Mısır'a giderek yeni Yemen serdârı Koca-Sinan Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir; yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Sinan Paşa Osman Paşa'ya düşman olduğu için Hasan Paşa'nın bu dehâletini memnuniyetle telâkki etmiştir.

Özdemir-oğlu Osman Paşa askerinin azlığına rağmen Yemen'e gider gitmez büyük bir faaliyetle işe başlayıp kendi kuvvetlerine orada bulunan Türk askerlerini de katarak ilkönce Taaz ve havâlisini istirdâd etmiştir: Taaz'in ilk fethi için 1546=952 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasına ve son Zeydî hareketinde elden çıkması için de 1567=975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız: Bu son fıkranın izâhat kısmında görüldüğü gibi, Taaz 1567=975 senesi 7 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-âhir Salı günü sukut etmiş olmak itibariyle, o tarihten bu seferki istirdâdına kadar takriben 10 ay Zeydîlerde kalmış demektir. — Osman Paşa Taaz'i istirdâd ettikten sonra Yemen'in en müstahkem mevkilerinden olan «Kahire» kalesini muhâsara etmiştir: Fakat bu muhâsara esnâsında İmâm-Mutahhar büyük bir orduyla Paşa'nın üzerine gelmiş ve bu suretle Türk askeri iki ateş arasında kalmıştır! Bu vaziyette bir çok telefât verildikten başka zahîresizlikle susuzluktan da çok sıkıntı çekildiği için hiç kimsede ümit kalmadığı ve yalnız Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hiç fütur getirmiyerek mücâdeleye devam ettiği rivâyet edilir; her halde çok kuvvetli bir asker olan Osman Paşa'nın bu ümitsiz vaziyette büyük bir metânet gösterdiği muhakkaktır, Özdemir-oğlu'nun bu sebâtı boşa gitmemiş ve kendisi son kurşunlarını sarfettiği sırada Mısır'dan gelen Sinan Paşa kuvvetleri tam zamanında yetişerek Osman Paşa'yı düşman çenberinden kurtarmıştır: Aşağıki fıkralara da bakınız).

1568-1569=976

Edirne'de Selimiyye inşaâtının başlaması.

(Mimar Sinan'ın bu muhteşem eserini İkinci Selim devrinin başında veyâhut 979=1571-1572 tarihinde kurdurmıya başlamış olduğu hakkında bâzı rivâyetler varsa da doğru değildir: Harem kapısının üstündeki manzum kitâbede temel atma tarihi «Fazlu'llah» terkibiyle gösterilir ve bu da «Ebced» hesabiyle «976» tarihine müsâdiftir. Koca-Sinan'ın «Tezkiret-ül-Bünyân»ında hiç bir tarih yoktur. — Büyük san'atkârın yaşı bu sırada seksenini geçkindir. — inşaâtın ikmâli için 1574=982 vukuâtı içinde İkinci Selim devrinin sonlarına tesâdüf eden «Edirne'de Selimiyye inşaâtının ikmâli» fıkrasına bakınız).

1569=976

5 Kânunusâni=17 Receb, Çarşanba: Yemen serdarlığına tâyin edilen Mısır Beylerbeyi Koca-Sinan Paşa'nın Kahire'den Yemen'e hareketi.

(Sinan Paşa karadan ve Hicaz üzerinden evvelâ Taaz'a gelmiş ve oradan da büyük bir süratle Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın iki ateş arasında kaldığı nokta olan Kahire kalesi üzerine hareket etmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Koca-Sinan Paşa'nın Yemen serdarlığına tâyini meselesi yukarda 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasında izah edilmiştir).

3 Mayıs=17 Zülka'de, Salı: Yemen'in en müstahkem mevkilerinden olan Kahire kalesinin fethi.

(Yukarda 1568=976 vukuâtında gördüğümüz gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa Taaz'i aldıktan sonra bu Yemen Kahire'sini muhâsara etmişse de İmâm-Mutahhar büyük bir orduyla gelerek onu iki ateş arasında erzaksız ve susuz bırakmıştır: Koca-Sinan Paşa ordusu işte bu vaziyette yetişmiş, imâm'ın ordusu harbe girişmeden kaçmış ve bu netice üzerine Kahire kalesi derhâl teslim olmuştur. Yukarda 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Koca-Sinan Paşa ile Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın arası açıktır: Sinan Paşa ordusu, Osman Paşa ordusunu işte bu vaziyette kurtarmış olduğu için birinin halâskâr tavrı takındığı ve ötekinin de halâs olduğuna bin kerre pişman olduğu rivâyet edilir! Bununla beraber Sinan Paşa'nın Osman Paşa'ya hürmette kusur etmediği halde Osman Paşa'nın düşmanı tarafından kurtarılmış olmasına tahammül edemediği hakkında da bir rivâyet vardır! Hattâ Kahire kalesinin fethine rağmen Osman Paşa ayrı bir ordugâh kurduğu için bu iki Paşa birbiriyle hiç görüşmemiş oldukları bile rivâyet edilir! Osman Paşa'nın Yemen'e gelir gelmez Zebîd muhâfızlığından azletmiş olduğu Rus-Hasan Paşa'nın da Sinan Paşa ordusuna iltihak ederek serdarı vali aleyhine tahrik edip durduğu muhakkaktır. İşte bundan dolayı Koca-Sinan Paşa Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı iki defa karargâhına dâvet edip görüşmek istediği halde Osman Paşa kabul etmemiştir: Halbuki sonsuz salâhiyetlerle serdâr olan Koca-Sinan Paşa, Osman Paşa'nın resmî âmiridir, Özdemir-oğlu'nun itaatsizliğine sebeb olarak Sinan Paşa'ya itimatsızlığından bahsedilir: Çünkü Sinan Paşa'nın elinde «Nişanlı evâmir» vardır: Bunlar tuğralı oldukları halde yazısız fermanlardır; bir serdâr bunları istediği gibi doldurup istediği adamı idâm ettirebilir ve ancak Istanbul'a döndükten sonra hükûmete hesap verir! Osman Paşa'nın çekindiği şey, Sinan Paşa'nın işte böyle bir ferman kullanmak ihtimâlidir! Özdemir-oğlu-işte bundan dolayı bir ordugâh kurmuş ve askerinden ayrılmamıştır. Bu vaziyete bir an evvel nihayet vermek istiyen Sinan Paşa da hâiz olduğu salâhiyyete istinâden Osman Paşa'yı Yemen Beylerbeyliğinden azletmekten başka çare bulamamıştır: Osman Paşa azline itirâz etmemiş, Mısır'dan aldığı askeri Sinan Paşa'ya iâde etmiş ve kendisi de şahsî askeriyle Hicaz üzerinden Istanbul'a gitmiştir. — Özdemir-oğlu Osman Paşa Istanbul'a vardığı zaman Sokullu'nun kendisini şehre sokmadığı ve kışın en şiddetli soğuklarında sûr hâricinde

karargâh kurmak mecburiyetinde bıraktığı hakkında bir rivâyet vardır: Bu rivâyete göre o sırada Edirne'den Istanbul'a dönmekte olan İkinci Selim'in maiyyetinde gelen Lala-Mustafa Paşa pâdişaha o perişan manzarayı göstererek Osman Paşa lehine şefâatte bulunmuş, Özdemir-oğlu ancak işte bu şefâat üzerine Istanbul'a girebilmiş ve bir müddet sonra da Lahsâ/El-Hasâ ve Basra valiliklerine tâyin edilmiştir).

15 Mayıs=29 Zülka'de, Pazar: Aden'in istirdâdı.

(Yemen'in cenubunda ve Umman denizinin ayni ismi taşıyan körfezi üzerinde bulunan Aden limanıyla etrafından mürekkeb Arap emâretinin ilk işgâl ve ilhâkı Hadım-Süleyman Paşa'nın 1538=945 tarihindeki Hindistan seferindedir: O sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu liman o tarihten sonra bir iki defa elden çıkmışsa da istirdâd edilmiş ve nihayet İmâm-Mutahhar'ın son ısyânı esnâsında Zeydîlerin eline geçmiştir: 1567=975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız. işte bundan dolayı Aden takriben bir buçuk senedenberi Zeydî hâkimiyyetindedir. — Coğrafî vaziyetinden dolayı büyük bir askerî ve ticarî ehemmiyeti olan bu limana denizden Mısır kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey kumandasındaki filo ve karadan da Sinan Paşa'nın maiyyetinden Memi Bey kumandasında bir kuvvet sevkedilmiş ve bu suretle hem karadan, hem denizden tazyik edilen Aden Zeydî muhâfızı «Kasım-ibnü-Şuvay» büyük bir mukâvemet göstermeden teslim olmuştur. — Kurdoğlu Hızır Beyden çok iyi muâmele gören bu nankör Kasım, adamlarından birini bir bahâneyle Hızır Bey'i öldürmiye göndermişse de Türk kahramanının Arap sûikasdçısını bir yumrukta öldürdüğü rivâyet edilir: Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'in şahsiyyeti için yukarda 1568=976 vukuâtına ve Sumatra seferi için de aşağıki fıkraya bakınız. — Aden'in istirdâdı için Zülhicce=Mayıs/Haziran tarihi de rivâyet edilir).

Mısır-Kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'in Sumatra seferi ve Türk hâkimiyyetinin Okyanusya'ya dayanması.

(Asya'nın cenubuşarkîsinde, Avustralya'nın şimaligarbîsinde, Borneo adasının garbinde ve Büyük-Okyanus'la Hind-Okyanusu'nun arasında bulunan Sumatra adası Okyanusya adalarındandır. O tarihte bu büyük adayla Asya'nın cenubundaki Malakka yarımadası diğer bir takım küçük adalarla beraber bir Müslüman sultanlığı şeklindedir: Bu İslâm devletine Sumatra'daki pâyıtahtının isminden dolayı «Achin/Achem=Açin» krallığı denilir: Osmanlı vesikalarında da hafif bir tahrifle «Aca/Acı sultanlığı» şekline tesâdüf edilir. O sırada bu devletin hükümdarı «Sultan Alâüddin-Şâh»dır: İkinci Selim'in bâzı fermanlarında Sultan Alâüddin'den «Pâdişâh» ünvaniyle de bahsedilir.

Hint denizlerinde gösterdikleri müstemlekecilik faaliyetinden bilhassa İslâm ölkelerine musallat olmaları Kanunî devrinde Hadım-Süleyman Paşa'nın Hindistan seferine sebeb olan Portekizliler bu sırada Sumatra müslümanlarını çok tazyik etmekte oldukları için Sultan Alâüddin İslâm âleminin halîfesi ve muhâfızı vaziyetinde bulunan Kanunî Sultan Süleyman nezdine vezir «Hüseyn» isminde bir elçi ile bir nâme göndermiş ve top, topçu, silâh, askerlik mütehassısları ve bilhassa istihkâm mühendisleri istemiş, fakat bu elçinin Istanbul'a muvâsalatı Szigetvar seferine tesâdüf ettiği için Kanunî'nin ölümüyle İkinci Selim'in cülûsu gibi hâdiselerden dolayı iş gecikmiş ve elçi Hüseyn Istanbul'da fazla beklemiştir; hattâ Yemen gailesinin zuhuru da yapılacak yardımın bir sene daha gecikmesine sebeb olmuştur.

Sumatra hükümdarı Sultan Alâüddin Türk himâyesini istiyerek Osmanlı pâdişahının yüksek hâkimiyyetini kabul etmiş ve İkinci Selim de kendisine gönderdiği cevapta bir metbûun

tâbiine karşı kullanacağı âmirâne lisanı kullanmıştır; bu cevapta bir takım emirlere bile tesâdüf edilir.:

«Ahvâl-u-atvâr her neye müncer olursa i'lâm eyliyesiz. Sonra anda olan asâkir hakkında fermân-i Şerîfüm ne vechile sâdir olursa mûcibi ile amel eyliyesiz».

İkinci Selim, Sultan Alâüddin'e vaziyet hakkında dâimâ rapor göndermekte kusur etmemesini bile emretmektedir:

«Kaide-i müstemirrenüz üzre me'mûldür ki ol diyârun ahvâl-ü-mâcerâsın mufassal şerh ve Atebe-i âlem-penâhumuz cânibine inbâ' olunmakdan khâlî olunmaya».

Bu vesikadan anlaşıldığına göre Sumatra sultaniyle daha evvelce de bir takım siyasî muhâbereler cereyân etmiş ve hattâ iktisâdi meseleler bile kurcalanmıştır; hattâ gene ayni nâmenin sonunda silâh ve asker götürecek Osmanlı gemileriyle «bahârât» gönderilmesi emredilmektedir: «Gönderilmek içün bahâr ihzâr olunmuş idi: Barçalar irsâl olundu; tahmil olunup gönderile».

Bu uzak sefere memur edilen İskenderiyye kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'in ancak yukarıki fıkrada gördüğümüz Aden fethinden sonra hareket edebildiği anlaşılmaktadır: Kurdoğlu'nun şahsiyyeti için yukarda 1568=976 vukuâtına bakınız.

Sumatra seferi hakkındaki fermanlarda bu işe 17 gemi ile bir Topçu-başı idaresinde 7 topçu ve bir mıkdar asker tahsis edilmiş olduğundan ve diğer bir takım Ievâzım ve mühimmat da gönderildiğinden bahsedilmekle beraber, son tetkiklere göre sonradan bir kaç parça daha ilâve edilerek 22 gemilik bir filo teşkil edilmiş ve bu filo ile 50-60 usta, muhtelif çaplarda bir çok top, bir çok askerle silâh ve mühimmat da gönderilmiştir. Her halde Sultan Alâüddin'in bu Türk himâyesinden çok istifâde ettiği ve Türk askerlerinin Sumatra ordusunu tensik ettikleri mâlûm olmakla beraber, bu Türk mütehassıslarından kaç kişinin hangi tarihlerde avdet etmiş oldukları belli değildir: Yalnız mühim bir kısmının hiç dönmeyip orada kalmış oldukları, Sumatra'da bir Türk mezarlığı, bir Türk köyü ve Türk mütehassıslarının milliyetlerini hâlâ muhafâza ettikleri halde ana-dillerini unutmuş nesilleri mevcud olmasından anlaşılmaktadır; hattâ bu Türk nesillerinden «Raca»lar bile yetişmiş olduğu rivâyet edilir; bir rivâyete göre de İkinci Selim'in Sultan Alâüddin'e göndermiş olduğu Türk bayrağı mukaddes bir emânet gibi son zamanlara kadar muhâfaza edilmiştir.

Açin/Aca sultanlığının Osmanlı himâyesine girmesi ve oraya kadar bir filo ile asker ve silâh gönderilmesi üzerine Türk hâkimiyyeti Avrupa, Asya ve Afrika'dan sonra Okyanusya'ya da el atarak dünyanın üç kıt'asından sonra dördüncü bir kıt'asına da uzanmış demektir).

1569=977

26 Temmuz=11 Safer, Salı: San'â'nın istirdâdı.

(Taaz, Kahire ve Aden zaferlerinden sonra mâneviyatları sarsılmış olan Zeydîler Türk ordusu gelirken San'âyı tahliye edip çekilmiş oldukları için Koca-Sinan Paşa bu gün gelir gelmez burayı derhâl işgâl etmiştir: Yemen'in merkezi olan San'â ilkönce Kanunî devrinde fethedilmiştir: 1547=954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. İmâm-Mutahhar devrindeki son sukûtu o tarihten yirmi sene sonradır: 1567=975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu son tarihten bu güne kadar 1 sene, 11 ay, 11 gün Zeydîlerin elinde

kaldıktan sonra istirdâd edilmiş demektir. — San'â'nın istirdâdı için 8 Safer=23 Temmuz Cumartesi tarihi de rivâyet edilirse de bunun işgâlden ziyade tahliye tarihi olması lâzımgelir. Yemen'in istirdâdı San'â'nın işgâliyle tamamlanmış değildir: Başta meşhur «Kevkebân» kalesi olmak üzere bir takım mühim kaleler daha vardır: Aşağıda 1570=977 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

4 Ağustos=20 Safer, Perşenbe: «Ejderhan=Astrakhan» seferi ve Don-Volga kanalını açarak Karadeniz'le Hazar denizini birleştirme teşebbüsü.

(Bilhassa Milâdın XV inci ve Hicretin IX uncu asrından beri sür'atle genişleyip kuvvetlenmekte ve şimdiki Rusya'nın esasını teşkil etmekte olan Moskova Büyük-prensliğinin tarihinde birbirinden mühim iki «İvan» vardır: Bunların biri XV inci asırda «Büyük-İvan» denilen «Üçüncü İvan Vasilyeviç,» biri de XVI ncı asırda «Müdhiş-İvan» denilen «Dördüncü İvan Vasilyeviç»dir. Moskova Büyük-prensliği'nin etrâfındaki Rus prensliklerini yutup ülkelerini genişleten bu iki İvan'ın birincisi Paleologos hânedânından bir Bizans prensesiyle evlendiği için Şarkî-Roma üzerinde verâset hakları iddiâsına başlamış, Bizans armasını benimsemiş ve Çingiz hânedânının bakıyyeleri olan Kazan vesaire Hanlarıyla uğraşmıya başlamıştır; şimalî Karadeniz sâhillerindeki Ciniviz müstemlekelerini fetheden Fatih Sultan Mehmed'in Kırım Hanlığını himâyesi altına alması işte bu ilk emperyalist Rusya ile Türkiye arasına büyük bir sed kurmak demektir: 1475=880 vukuâtına bakınız.

On altıncı asırdaki «Dördüncü İvan», on beşinci asırdaki «Üçüncü İvan»dan daha mühim bir şahsiyet sayılabilir: Moskof topraklarını şarka ve cenuba doğru genişleterek Kazan ve Ejderhan=Astrakhan hanlıklarını yutmak suretiyle Hazar denizine dayanan işte budur. O zavallı müslüman hükûmetlerine karşı bilhassa Üçüncü İvan'la başlayıp Dördüncü İvan'ın fütûhâtiyle nihayet bulan mücâdelede Rus muvaffakiyetlerini temin eden tarihî zemini Timur-Leng hazırlamıştır ve bu neticenin bütün tarihî mes'ûliyyeti Timur'a aittir: Çünkü Rusya'ya hâkim olan Altun-Ordu hanlığına bir takım hissî sebeblerle 1391=793 ve 1395=797 tarihlerinde indirdiği iki darbeyle bu büyük hanlığın inkırâzına Timur-Leng sebeb olmuştur: 1402=804 vukuâtının «Fetret» devri başındaki son fıkrasına bakınız. Timur'un hiç bir zaman affedilmiyecek zararları bu kadarla da kalmış değildir; Hârizm'den Kırım'a kadar uzanan sâhalardaki Türk ve Mongol kabilelerini kırmak ve kaçırmak suretiyle de müslüman nüfusu bakımından buraların boşalmasına ve bu suretle müstakbel mukâvemet imkânlarının kırılmasına sebeb olmuştur; büyük Osmanlı müverrihi Peçevî bu hâli şöyle anlatır:

«Tîmûr ol seferi idinceye değin bir kaafile Hârizm'den yüklü arabalar ile çıkup üç ayda Kırım'a gelürlerdi; maa-hâzâ zâd-u-zevâde getürmezlerdi; kabileden kabileye konarlar ve göçerler idi ve bu kabâil-i bisyâr umûmen Tâtâr idi... Tîmûr-i pür-zûr gelicek bunlarun kimi seby-ü-esîr ve kimi tu'me-i şemşîr oldu ve bir nice kabilesi Leh ve Moskov keferesinün memleketine firâr ve ol dâr-ül-küfrde karâr itdiler»

Bu vaziyet itibariyle Rusya'nın teşekkülünde en mühim rolü Timur oynamış ve ondan sonra Üçüncü ve Dördüncü İvan'Iar da onun hazırladığı zeminden istifâde etmişler demektir!

Osmanlı müelliflerinin «Deşt-i Kıpçak Hanlığı» dedikleri «Altun-Ordu Hanlığı» Timur'un darbeleriyle yıkıldıktan sonra bir nevi «Tavâif-i-Mülûk» devri başlamış ve işte bunlardan olan Kazan ve Ejderhan hanlıkları nihayet Moskova Büyük.prensliği ile Kırım hanlığının nüfüz mücâdelelerine sahne teşkil edecek bir hâle gelmiştir. Bunların son zamanlarında bâzen Rus namzedlerinin, bâzan Kırım mahmîlerinin tahta çıkmaları işte bundan dolayıdır.

Zulümünden dolayı «Müdhiş» lâkabını alan «Dördüncü İvan» on beşinci asırdaki adaşı «Üçüncü İvan» gibi «Veliki-kniaz=Büyük-duka/Büyük-prens» ünvaniyle iktifâ etmediği için 1547=954 tarihinden itibaren «imparator» mânâsına «Caesar/Cesar=Kaysar» kelimesinden muharref «Tsar=Çar» ünvanını takınmıştır: Bu kelime, vaktiyle İslâvların Rusya'ya hâkim olan Altun-Ordu Hanlarına verdikleri ünvandır ve bu mahiyeti itibariyle Dördüncü İvan'ın nazarında her şeyden evvel Türk-Mogol hâkimiyyetinden kurtulan Rusya'nın istiklâl alâmetidir; fazla olarak ana tarafından Bizans imparatorlarıyla alâkadar olan Dördüncü İvan tıpkı Üçüncü İvan gibi kendisini Şarkî-Roma'nın bile vârisi saymaktadır! Hattâ:

— Eğer Istanbul ikinci Roma ise, Moskova da üçüncü Roma'dır!

gibi bir şey söylediği bile rivâyet edilir! Onun için bu «müdhiş» hükümdarın nazarında artık eski hâkimlerin mahkûm ve mahkûmların da hâkim vaziyetine çıkacakları devir gelmiş demektir: Dördüncü İvan'ın 1552=959 senesi Haziran=Cumâda-l-âhire ayında Kazan hanlığı üzerine 150 topla mücehhez 150 bin kişilik bir orduyla hareket etmesi işte bundandır ve Kazan'ı zaptedip bütün ahâlisini kılıçtan geçirerek bu hanlığın mevcudiyetine nihayet veren muvaffakiyetini de oranın anarşi derecelerini bulan dahilî mücâdelelerine medyundur. Dördüncü İvan'ın cenuba teveccühle Hazar denizinin şimaligarbîsinde Osmanlı müelliflerinin «Ejderhan/Heştderhan» gibi isimlerle andıkları «Astrakhan/Astırhan/Astarhan» şehriyle hanlığını da zaptetmesi Kazan'dan iki sene sonra 1554=961 tarihindedir. İşte bu suretle Moskova çarlığı iki sene içinde hem şarka, hem cenuba ve cenubuşarkîye doğru genişlemiş, Rusya'nın eski sahiplerinden bakıyye kalan hanlıkları ortadan kaldırmış, bütün Volga boyunu Rus arâzisi içine almış, bilhassa ilk defa olarak Hazar denizine dayanmış, oradan İran'ı tehdide başlamış ve hattâ Don kazaklarını da Rus hâkimiyyetine sokarak hem Kırım'ı, hem Karadeniz'i tehdid altında bırakmıştır: Rusya'nın Hazar sâhillerine inmesi, Karadeniz sâhillerine inmesinden evveldir.

Tabiî bu vaziyette Rusya'nın Karadeniz'e inebilmesi için artık arada Osmanlı himâyesindeki Kırım Hanlığından başka bir engel kalmamış demektir.

Müdhiş-İvan'ın bu büyük muvaffakiyeti bâzı Garp menbâlarında Endelüs müslümanlarının İspanya'dan tardına benzetilir ve İslâmiyetle Hıristiyanlığın mücâdele tarihinde o kadar mühim bir dönüm noktası sayılır. Kırım Hanlığına hâkim olan ve azamet devrinin en yüksek derecesinde bulunan Osmanlı imparatorluğu tabiî bu vaziyetin ehemmiyet ve vehâmetinden gafil değildir: Don ve Volga nehirleri arasına bir kanal açarak Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek için ihtiyar edilen bu meşhur«Ederhan seferi» her halde o vaziyetin çok iyi takdir edildiğini gösteren en mühim delil demektir.

Eski Türklerin «Kuzgun denizi» ve Osmanlı müelliflerinin de «Hârizm denizi/Şirvan denizi» ve hattâ yanlış olarak «Bahr-i Kulzüm» gibi isimlerle andıkları Hazar denizine dökülen «Volga=İtil/İdil» nehriyle Azak denizine dökülen «Don=Ton» nehrinin birbirine en çok yaklaştıkları noktada bir kanal açılarak bunların birbirine bağlanması netice itibariyle Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek demektir. Böyle bir muvaffakiyetin temin edebileceği büyük neticeler şöyle sıralanabilir:

1 — «Ejderhan=Astrakhan» hanlığının arâzisini Ruslardan kurtarmak suretiyle Moskof çarlığını Hazar denizinden yukarı atmak ve çarlığın temin ettiği Karadeniz yolunu kesmek;

2 — Kırım hanlığını şimalden ve şarktan tehdid eden tehlikeli vaziyete nihayet verip istikbalini kurtarmak;

3 — Kafkasya'nın şimalinde, Don ve Volga nehirlerinin cenubunda ve Hazar-Azak denizleri arasında bulunan arâziyi ilhâk etmek;

4 — Şimalî ve cenubî Kafkasya'nın kolaylıkla ilhâk ve işgâlini temin etmek;

5 — Kara yollarına bir de deniz yolu ilâve ederek şimalî İran'ı her taraftan tehdid altına almak ve bilhassa İran seferlerinde ordu iâşesini deniz yollarından kolaylıkla temin edebilmek;

6 — Karadeniz'den sonra Hazar denizi hâkimiyyetini de temin ederek Türkiye ile Orta-Asya muvâsalasını İran engellerinden kurtarmak.

Kazan ve Ejderhan müslüman devletlerinin Rus istilâsı altında kalmasından Türkiye ile beraber Orta-Asya'daki Türk devletleri de müteessir olmuştur; meselâ Peçevî, Ejderhan'dan bahsederken Osmanlı Türklerinin teessürünü:

«Zamân-i sâbıkda ehl-i İslâm süknâsı, ile-l-ân cevâmi'-i şerîfesinün ve hammâmât-u-medârisinün âsâr-ı binâsı zâhir-ü-nümâyân ve içinde nevi insandan bir zî-rûk yok idüğü ıyân idi».

şeklinde ifâde etmiş olduğu gibi, Kâtib-Çelebi de:

«Moskof keferesinün taht-ı kahrında kalup hâlâ dergâh-ı cihan-penâha niyâz-nâmeleri gelüp»

imdâd istenildiğinden bahsetmektedir. «Hâzîne-i-Evrâk»n «Mühimme defterleri»nde de Hârizm hanı «Hacı Bedr-Han» ın Moskof istilâsı hakkında tafsilât verip Türkiye'den yardım ricasında bulunan bir nâmesi tesbit edilmiştir.

Bütün Türk âleminin umumî teessürüne sebeb olduğu muhakkak olan bu vaziyete karşı böyle bir Ejderhan seferi açılarak Karadeniz'le Hazar denizini birbirine bağlıyacak büyük bir kanal kazılmasına karar verilmesi tabiî muazzam bir projenin tatbikine teşebbüs demektir: Bâzı muahhar menbâlarda bu projeyi Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın tasarlamış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir. Hammer'le onu mehaz ittihâz eden bâzı Garp müellifleri bu fikrin ilkönce Şıkk-i-sânî Defterdârı Çerkes-Kasım Beyden çıkmış olduğunu söylerlerse de o da yanlıştır: Osmanlı menbâlarının en mühimlerine göre bu büyük fikrin o zamanki Türk münevverlerince ihtiyaç karşısında düşünülüp tasarlanmış millî bir fikir olduğu anlaşılmaktadır: Meselâ Peçevî'ye nazaran:

«Ba'zı ehl-i vukuuf Karadeniz'e cârî olan Ton suyu ve yine Bahr-i-Kulzüm'e akan İtil ırmağı mâ-beynleri mesâfe-i kalîledür, birbirine ittisâlleri himmet-i Hümâyûn-i Pâdişâhîle emr-i esheldür diyü ilkaa itmeğle»

Sokullu bu haklı mütâlâayı kabul etmiştir; işte bundan da anlaşılacağı gibi o büyük fikir her hangi bir şahsın fikri değil, o zamanki «ehl-i vukuf»un yâni Türk münevverlerinin umumî fikridir; Kâtib-Çelebi de hemen ayni ifâdeyi kullanarak:

«Zikrolunan nehreyn ki biri Karadeniz'e akan Ton suyu ve biri Şirvan denizine dökülen nehr-i İtil'dür, bir mahalde ictimâa karîb olup girü döner tebâüd ider, ol mahal hafr ve iki nehir birbirine vaslolunsa Demir-Kapu ve Şirvan'da olan askere zehâir ve imdâd deryâdan varmak

âsân olurdu ve Geylân ve Taberistân sevâhiline asker yol bulurdu; bu husûs himmet-i Pâdişâhîye nisbet-emr-i selhdür diyü ba'zı ehl-i vukuuf dahî haber virmeğle»

Sokullu nihayet harekete geçmiş ve orduyla donanma ve levâzım sevkinden evvel mahallî tetkikata lüzum görerek o taraflar hakkında mâlûmatı olan Şıkk-i-sânî Defterdârı Çerkes-Kasım Bey'i paşalıkla Kefe valiliğine tâyin ederek işin tetkikine memur etmiştir: Çerkes-Kasım Beyin bu meseleye karışması Hammer'in zannettiği gibi projenin hazırlanmasında değil, mahallî tetkikata başlanmasındandır. Hattâ bu tarihten altı ve Sokullu'nun sadâretinden iki sene evvel Kanunî devrinde, Semiz-Ali Paşa'nın sadâreti zamanında ve 1563=971 tarihinde bu büyük fikrin tatbikine geçilmek istendiği halde Avusturya gaileleriyle Malta seferinin mâni olduğu hakkında bile kuvvetli bir rivâyet vardır. İkinci bir rivâyete göre de Kanunî devrinden İkinci Selim devrine intikal eden bu proje için yapılan tetkikat daha 1567=975 tarihinden itibaren başlamış ve hattâ o tarihte Kırım hanlığına böyle bir sefer açılacağı bildirilmiştir.

Mahallî tetkikatın Kasım Paşa tarafından Istanbul'a bildirilen neticesine göre, iki nehrin birbirine en çok yaklaştıkları noktaya gidip aralarındaki mesafeyi ölçen «mu'temed âdemler», yâni mühendisler bu mesafeyi «deryâ mili ile altı mil» bulmuşlardır: Her halde bu nokta Ejderhan=Astrakhan'ın şimaligarbîsinde ve Volga üzerindeki eski «Tzaritzyn»le şimdiki «Stalingrad»ın bulunduğu dirsekle bunun tam karşısında Don nehrinin teşkil ettiği dirsek arasında olmak lâzımgelir: Çünkü iki nehrin birbirine en çok yaklaştıkları nokta burasıdır. Orta hesapla bir deniz mili 1853 metre tuttuğuna göre, bu iki dirsek arası takriben on bir kilometreden biraz fazla demektir. Osmanlı menbâlarında vâzıh malûmat verilmediği için tabiî bu hesaplar ihtiyatla karşılanmalıdır; hattâ ayni mesafeyi altı mil yerine iki mil gösteren bir rivâyet bile vardır; Ölçülen yerin de neresi olduğu tasrih edilmediği için, burada iki nehrin birbirine en çok yaklaştıkları nokta esas ittihâz edilmiştir: Tabii bu da tahminidir. Bu vaziyete rağmen müverrih Âlî'nin Don ve Volga nehirlerini birbirine vasletmek imkânı olmadığından bahsetmesi hayret edilecek bir gaflettir. Sokullu'nun kanal hafriyatını artık başlatmıya karâr vermesi işte bu mahallî tetkikat üzerinedir: Kanal açmak için lâzım gelen hazırlıklar Istanbul'da yapılmış, icâb eden aletlerle kazma, kürek, çapa vesaire gibi şeyler tamamiyle hazırlanmış ve şimalde kanal hafriyâtı yapılırken cenupta Ejderhan'ın Moskof hâkimiyyetinde bırakılması doğru olamıyacağı için muhtelif çaplarda toplarla muhâsara levâzımı da ikmâl edildikten sonra bütün bu levâzımla beraber sefere memur edilen asker Hammer'in rivâyetine göre işte bu 1569=977 senesi 4 Ağustos=20 Safer Perşenbe günü donanma gemileriyle Istanbul'dan Azak denizine hareket etmiştir. Kâtib-Çelebi'nin rivâyetine göre bu donanma Yeniçeri-ağalığından Kapdan-ı-Deryâ olan Müezzin-zâde Ali Paşa kumandasındadır; fakat diğer bir rivâyete göre de bu filo «Mustafa-Kapdan» kumandasında hareket etmiştir! Muhtelif yerli ve yabancı menbâların bu mesele hakkındaki ifâdeleri arasında çok mühim farklar vardır: Bilhassa gönderilen levâzımın bir veyâhut iki seferde sevkedilmiş olduğu hakkındaki ifâdeler çok müphem ve mütenâkızdır. Askerin mıkdârı üzerinde de ayni ihtilâflara tesâdüf edilir. Bütün bu mütenâkız ifâdelerin mukayesesinden anlaşıldığına göre sevkiyât iki partide yapılmıştır: İlkönce 1569=976 senesi Nisan=Zülka'de ayında Mustafa-Kapdan kumandasındaki filo ile 3 bin Yeniçeri sevkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır; bundan daha mühim olan asıl kuvvetlerle amele ve levâzım sevkı ondan bir müddet sonra işte bu 1569=977 senesi Ağustos=Safer ayındadır: Kapdan-ı-Deryâ Ali Paşa kumandasındaki donanmayla gönderilen bu kuvvetler beş bin Yeniçeri, üç yâhut altı bin amele, alaybeylerinin kumandasında yirmi yâhut otuz bin sancak askeriyle Sipâhi ve bir takım mühendislerle mütehassıslardan mürekkeptir. Bir rivâyete göre de Sipâhiler karadan sevkedilmişlerdir. Bu hareketin ay ve gün tarihlerinden hiç bahsetmiyen Osmanlı menbâlarında sene tarihinin 976=1569 gösterilmesi belki de ilk sevkedilen bin kişilik kuvvetten dolayıdır. Her halde bu

noktalar çok karanlıktır, Istanbul'dan gönderilen bu kuvvetlere Kırım hanı Devlet-Giray da 30 yâhut 50 bin Tatar askeriyle iltihak etmiştir. Türk kuvvetlerinin kumandanı Kefe Beylerbeyi Çerkes-Kasım Paşa'dır.

Türk ordusunun Ejderhan=Astrakhan önlerine muvâsalatı «Eylül başları=Rebî'ül-evvel sonları»na müsâdif gösterilir: Bu kuvvetin mecmûu hakkındaki rivâyetlerin te'lifine imkân yoktur! Yukarda bizim gözden geçirdiğimiz rivâyetler esas tutulduğu takdirde 28-38 bin askerle 3-6 bin amele gitmiş olması lâzımgelir; fakat buna mukabil mecmûunu 17 bin, 29 bin ve hattâ 58 bin gösteren rivâyetler de vardır! Istanbul'dan aldığı emirle Kırım hanı Devlet-Giray'ın getirmiş olduğundan bahsedilen 30-50 bin Tatar suvârisi tabiî bü yekûna dâhil değildir; her halde orta bir hesapla Türkiye ve Kırım kuvvetlerinin mecmûu 50-60 bin kadar olması lâzımgelir: Bu kuvvetlerin «Katchalinsk»te birleştikten sonra Ejderhan üzerine yürümüş oldukları rivâyet edilir. Fakat bütün bu kuvvetler Ejderhan önlerine yığılmış değildir: Istanbul'dan gelen 3-6 bin ameleyle daha evvel o havâlide toplanmış olan işçiler bir mıkdar kuvvet muhafazasında kanal yerine sevkedilip işe başlattırılmış ve mütebâki kuvvetler de Ejderhan muhâsarasına hasredilmiştir. Osmanlı menbâlarında bu teşebbüse «Sefer-i-Ejderhan» ve hattâ «Sefer-i Ejderhan ve Kazan» denildiği halde Ejderhan muhâsarasından hiç bahsedilmemekte, hattâ şehir boş gösterilmekte ve yalnız kanal hafriyatından bahsedilip «üç ay» kadar bu işle meşgul olan askerin kanal mecrâsından «sülüs mıkdârı», yâni altı mile nisbetle iki mil kadar yer kazmış olduğundan bahsedilmektedir. Bütün bu işler yapılırken «adûdan havfidecek hâl» olmadığı bile söylenir! Fakat bilhassa bu son rivâyet kat'iyyen doğru değildir: Çünkü Moskova çarı Dördüncü İvan öyle bir gaflet göstermeyip Prens «Serebianow» kumandasında 15-20 bin kişilik bir kuvvet gönderip kanal hafriyâtına hücum ettirerek amele ile muhâfızlarını dağıttırmış ve Ejderhan müdafileri de bir huruç hareketi yaparak bir çok kan dökülmesine sebeb olmuştur! Bununla beraber o parlak teşebbüsün neticesiz kalmasına bu düşman taarruzları sebeb olmuş değildir; en mühim sebeb, Kırım hanı Devlet-Giray'ın oynadığı fecî oyunda gösterilir; Peçevî bu meseleyi şöyle anlatır:

«Hikmet-i Hudâ adûdan havfidecek hâl yoğ iken ve zahire ve levâzım dahî çok iken asker içine bir güftügû düştü; yâ'ni:

— Bunun kışı üç ay mukaddem gelür ve her kesün ol vakt eli ve ayağı amelden kalur!

ve hemen bu efsâneye hüküm virmeğle birbirine tevakkuf itmeyüp göçüp gittiler. Ba'zı kimesnelerün i'tikaadı Tâtâr-Han tarafından askeri bu vechile tahvîf itmiş olalar: Ol dahî kendüye vehmittüğünden, ya'ni:

— Asâkir-î Osmâniyân berden ve bahrden deşt-i Kıpçak ve Şirvan taraflarına varup gelmeğe başlıyacak Tâtâr'a rağbet olmaz, belki Kırım dahî elümüzde kalmaz!

diyü bu ihtimâl ile irtikâb itmiş ola dirler».

Muhtelif Garp menbâlarındaki izâhâta göre, kış mevsimini orada geçirmek için Ejderhan civârında bir müstahkem kışla yâhut istihkâm bile yapılmıya başlamış olduğu halde Türk askeri içinde birdenbire bir kış korkusu başlıyarak bir nevi panik olması, Moskof çarı Dördüncü İvan'ın Kırım hanı Devlet-Giray'la gizlice muhâbere ederek eğer bu kanal yapılacak olursa Kırım hanlığının istikbali bakımından neticenin çok fena olacağı hakkında onu iğfâle muvaffak olması üzerine yapılmış ustalıklı bir propaganda neticesidir: Bu menfi propaganda ile bozgunculuğu Devlet-Giray yapmış ve askerle amele arasına oralarda kış mevsiminin dokuz ay sürdüğü, yaz mevsiminde de geceler ancak üç saat sürdüğü için yatsı ve

sabah namazları arasında uyku zamanı kalmıyacağı ve bilhassa kışın soğuktan taşların bile çatladığı hakkında bir takım korkunç şâyialar yaymıştır; o sırada zaten soğuklarla fırtınalar başlamış olduğu için asker heyecana kapümış, bir rivâyete göre ısyan başlamış, diğer bir rivâyete göre işler yüzüstü bırakılmış ve işte bundan dolayı orduyu kaldırıp gitmek mecburiyeti hâsıl olmuştur! Peçevî'ye göre asker:

«Nakle müteassir olan cebehâne makuulesin güc ile bir hendek kazup içine gömdüler ve birbirin sebkitmekde göz yumdular»

ve Kâtib-Çelebi'ye göre de bilâkis:

«Kazma ve küreği defne bile bakmayup göçtüler gettiler»!

Ejderhan muhâsarasının 20 Eylül=3 Rebî'ül-âhir Salı günü kaldırılmış olduğu rivâyet edilir: Bu muhâsaranın Eylül başlarında kurulmuş olduğu da rivâyet edildiğine göre nihayet 16-17 gün kadar sürmüş olması lâzımgelir; bu hesaba göre Osmanlı menbâlarının «üç ay» hafriyat yapıldığı ve kanalın «sülüs mıkdârı» kazılmış olduğu hakkındaki ifâdelerinin doğru olmaması lâzımdır. Tabiî bu tahmin, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihlerin doğruluğuna tâbidir. — Ejderhan'dan kalkan ordunun steplerde soğukla fırtınadan pek çok telefâta uğradığı rivâyet edilir; hattâ Istanbul'a avdet edilirken Karadeniz'de çıkan bir fırtınada bâzı gemiler batmış olduğu için bu büyük mâcerâdan ancak yedi bin asker kurtulabilmiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır: Netice itibariyle o kadar emek, masraf, levâzım ve binlerce asker heder olup gitmiş demektir. Fakat en fazla acınacak şey, o büyük fikrin Kırım hanına telkin edilmiş vâhî bir kuşku yüzünden suya düşmüş olmasıdır: Her halde Devlet-Giray'ın gerek Türkiye tarihine, gerek Kırım tarihine karşı mes'ûliyyeti çok büyüktür.

Bâzı muahhar müelliflerin «dâhiyâne bir fikir diye Sokullu'ya izâfe ettikleri kanal projesi ona ait değildir ve yukarda gördüğümüz gibi hakikatte Kanunî devrinden İkinci Selim devrine intikal etmiş umumî ve millî bir fikirdir: Sokullu-Mehmet Paşa bu büyük fikri lâyık olduğu ehemmiyetle kavrıyabilmiş olmak meziyyetini bile gösterememiştir; her şeyden evvel bir kere işin azametiyle mütenâsip büyük bir ordu göndermemiş, işin başına bizzat geçmemiş veyâhut kuvvetli bir şahsiyyet geçirmemiş, teknik cephesi kadar askerî cephesi de büyük bir ehemmiyeti hâiz olan bu muazzam teşebbüsü Defterdarlıktan yetişme bir Çerkes-Kasım Paşa'nın eline bırakmış ve netice itibariyle işin ehemmiyetini kavrıyamamış olduğu için büyük bir tarihî fırsatı affedilmez bir gafletle kaçırmış demektir! Böyle bir teşebbüse bizzat Sokullu bile kâfi değildir: Babasıyla dedelerinin izlerini ihmâl edip sarayının içine çekilen İkinci Selim'in de mes'ûliyyeti az değildir; Peçevî onun bu neticeden ne kadar müteessir olduğunu ve Sokullu'ya nasıl çıkıştığını şöyle anlatır:

«Saâdetlü Pâdişâha arzolundukda vüzerâ-i izâm mahzarında Sadr-ı-a'zama itâb olunup:

— Cümle masârif ve zâyiât görülüp senden tazmîn olunmalıdur!

buyurmuşlar».

Bu sözü söyliyen İkinci Selim devletlerin mukadderâtını değiştiren gafletlerle ihmallerin tazmin edilemiyeceğini ve eğer tazmini lâzımgelirse kendi hissesinin daha büyük olduğunu her halde takdir edememiş demektir! Kâtib-Çelebi onun bu mes'ûliyyetini şöyle anlatır:

«Kıssadan hisse budur ki küçük adamla böyük işe mübâşeret câiz değildür. Maslahatun münâsib ser-kârı gerek. Zikrolunan husûsa bir pâdişâh varup zamâniyle mübâşeret itse ancak uhdesinden gelebilür ve bu makuule işler sâhib-himmet pâdişâh işidür: Vüzerâ ve serdârlar kârı değüldür».

Halbuki bizzat sefere çıkmak an'anesini yalnız İkinci Selim değil, Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa bile unutmuş ve İkinci Selim devrinin Yemen seferi, Ejderhan seferi, Kıbrıs seferi ve Tunus seferi gibi büyük seferlerine o bile iştirâk etmemiştir: Her halde Sokullu büyütüldüğü kadar büyük değildir).

19 Eylül=7 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Büyük Istanbul yangını.

(İkinci Bâyezid devrinde vukua gelen ve «Kıyâmet-i-suğrâ=Küçük kıyamet» denilen büyük zelzelenin Istanbul şehrini baştanbaşa yıkması inşaât usulünde bir değişikliğe sebeb olarak kâgir yerine ahşap tercih edilmiştir: 1509=915 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasiyle 1510=915 vukuâtına bakınız. Fakat ahşap inşaât devrinde de büyük yangınlar başlamıştır: 1515=921 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İkinci Selim devrinin bu seferki büyük yangını Yahudi mahallesinden çıkmış ve yedi gün yedi gece devam ettikten sonra ancak 26 Eylül=14 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü söndürülebilmiştir: Bâzı ecnebi vesikalarına göre bu müdhiş yangında otuz altı bin ev yanmış olduğu iddiâ edilirse de bu rivâyetin çok mübâlâgalı olduğu muhakkaktır; fakat her halde binlerce binâ yanmış olduğu anlaşılmaktadır. — Şehircilik bakımından Istanbul'un simâsını sık sık değiştirmiş olan bu gibi yangınların en büyük zararlarından biri de bir çok kültür eserleriyle millî tarihimizi aydınlatabilecek binlerce vesikaların kül olup gitmiş olmasında gösterilebilir, Istanbul'un büyük yangınlarında Vezir-i-a'zamlarla Yeniçeri-ağalarının bulunması bu yangından 68 sene evvel başlamış eski bir an'anedir; bu an'anenin İkinci Bâyezid devrinde Vezir-i-a'zam Mesih Paşa'nın hayatına mâl olan bir yangından itibaren başlamış olduğu rivâyet edilir: 1501=907 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Mesih Paşa gibi, bu sefer de Sokullu-Mehmet Paşa'nın bir kazaya uğradığı halde atlatmış olduğu hakkında bir rivâyet vardır. — Sokullu'nun damadı olan Yeniçeri-ağası Ca'fer Ağa hasta olduğu için yangına gelememiş, bu yüzden başsız kalan Yeniçerilerin yağmacılığa kalkışması ateşin yayılmasına sebeb olmuş ve işte bundan dolayı Ca'fer Ağa azledilerek yerine bir Macar yâhut Hırvat devşirmesi olan Baş-Emîr-âhur Siyavuş Ağa tâyin edilmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu büyük yangının senesi 976=1568-1569 tarihine müsâdif gösterilir ve bâzan da sene doğru gösterildiği halde ay tarihi olarak «Receb=Kânunuevvel»den bahsedilirse de doğru değildir).

18 Teşrinievvel=7 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Istanbul'da ikinci Fransız kapitülâsyonunun imzası.

(Kanunî Sultan Süleyman devrinde ve Makbûl-İbrahim Paşa sadâretinin son senesinde Fransa kralı Birinci François'ya verilmiş olan ilk kapitülâsyon fermânı için 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. O ilk kapitülâsyon Kanunî ile François'nın hayatlarıyla kaim olduğu için, bu seferki onun tecdidinden başka bir şey değildir; bu tecdide Fransa sefiri «Claude de Bourg»un teşebbüsü üzerine muvâfakat edilmiştir: Bunun sebebi de İskenderiyye'de borç yüzünden bir takım Fransız gemilerine el konulmuş olmasıdır. — İkinci Selim'in bahşettiği kapitülâsyonla eskisinin arasındaki farkların en mühimleri, yenisinin müddetsiz olmasından ve Şark limanlarında kabotaj hakkının Fransız bayrağına hasredilmesinden ibarettir: Bu vesikanın en mühim esası da işte bu son noktadır; bu imtiyâza göre Türk limanlarına gelecek ecnebi gemilerinin hepsi Fransız bayrağı çekmek mecburiyetindedir! Tabiî bu suretle Fransızlar bir çok bayrak kirâsı almış olacaklardır! Ferman metnine göre bu mecburiyet yalnız

Ciniviz, Sicilya ve Ankona gemilerine münhasır olduğu halde, gittikçe İngiliz, Portekiz ve Venedik gemilerine de teşmil edilmiş olduğu için itirazlara uğramış ve kapitülâsyonların başka milletlere de teşmiline yol açan sebeblerden biri olmuştur. — Bu ikinci kapitülâsyon imzâ edildiği zaman Fransa krallığında bulunan Dokuzuncu Charles Avrupa'nın en fakir milletlerinden birinin hükümdarıdır; Fransa'nın Şark ticareti pek ehemmiyetsizdir: Onun için bir takım siyasî mülâhazalarla ona böyle bir imtiyâz verilmesi, o zaman için Türkiye'ye zararı olmıyan bir nevi sadaka demektir. Bu siyasî mülâhazaların en mühimmi, İkinci Selim'in çoktanberi tasarlamakta olduğu Kıbrıs fethiyle alâkadardır: Sultan Selim'in Fransa'yı ittifakına alarak Kıbrıs adasına hâkim olan Venediklilere karşı bir harekete sevketmek ve bu suretle babasının siyasetini tâkib etmek istediğinden bahsedilir; fakat o zamanki fakir ve zayıf Fransa'nın iş görebilecek bir donanması ve bilhassa parası olmadığı için Dokuzuncu Charles'in ancak siyasî sâhada bir rol oynıyabileceğinden bahsettiği ve hattâ işin sulhen tesviyesi için Venedikliler nezdinde bir teşebbüse girişmeyi teklif ettiği hakkında bir takım rivâyetler vardır. Fransa'nın Kanunî devrinde olduğu gibi Avusturya'ya karşı da kullanılmak istenildiği muhakkaktır: Fakat bir taraftan siyasetinin iki yüzlülüğü, bir taraftan da dahilî vaziyetinin perişanlığı bu lüzumsuz müttefikten hiç bir fayda görülmesine imkân bırakmamıştır).

1570=977

15 Mayıs=9 Zülhicce, Pazartesi: Osmanlı donanmasının Kıbrıs seferine hareketi.

(Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs fethi hakkında vermiş olduğu meşhur fetvâ, bu seferin meşrûiyyetini şu iki sebebe istinâd ettirir:

1 — İslâmiyyetin ilk zamanlarında müslüman Araplar bu adayı fethetmiş oldukları için, İslâm âleminin başında onlara vâris olan müslüman Türklerin Kıbrıs üzerinde tarihî hakları vardır; fetvâ metninde bu nokta:

«Sâbıkaa bir vilâyet dâr-ı İslâmdan olup ba'de-zamânin küffâr-ı hâksâr alup medâris-ü-mesâcidin harab kılup âyîn-i küfr ile mâlâmâl eylese...»

şeklinde ifâde edilmiştir.

2 — Kıbrıs'a hâkim olan Venedikliler deniz yollarının emniyetine ve Türk gemilerine tecâvüz ve taarruz ederek aradaki sulhe riâyetsizlik etmektedirler: Tabiî böyle bir vaziyette sefer açılması haklı ve meşrû olduğu için sulhün ihlâli mes'ûliyyeti Türkiye'ye ait değildir; bu ikinci nokta da fetvâ metninde:

«Dîn-i islâma ihânet ve etrâf-ı âleme evzâ'-ı kabîhalarını işâat»

şeklinde ifâde edilmektedir: Fetvâlar İslâmiyet esaslarına göre tertib edildiği için, siyasî bir meselenin bile dinî bir şekilde ifâdesi pek tabiîdir.

Bu iki esasın birincisinde bahsedilen tarihî hak meselesi, Milâdın yedinci ve Hicretin birinci asrında Bizanslıların elinde bulunan Kıbrıs adasının, Hazret-i Osman'ın hilâfeti devrinde ve Muâviye'nin Şam valiliği zamanında müslüman Araplar tarafından işgâliyle alâkadardır: Arap donanmaları imparator «İkinci Constant» devrine tesâdüf eden 649 Milâdî ve 28 Hicrî tarihinde Bizans sularına taarruz ederken Kıbrıs adasını işgâl edip haraca bağlamışlar, imparatorun bizzat kumanda ettiği Bizans donanmasını mağlûb etmişler ve bir çok esir ve

ganîmet alarak Şam'a götürmüşlerdir. Fakat Kıbrıs'ın İslâm ölkesine doğrudan doğruya ilhâkiyle müslüman idaresine girmesi daha sonra Hicretin ikinci ve Milâdın sekizinci asrındadır ve meşhur Abbâsî halîfesi Hârun-ür-Reşid'in hilâfet devrine müsâdiftir: Hârûn'un bu hareketine sebeb, Bizanslıların haraç vermekten imtinâ etmiş olmalarıdır. İşte bu suretle iki asra yakın bir zaman İslâm idaresinde kalan Kıbrıs adası ancak Milâdın onuncu ve Hicretin dördüncü asrında Bizanslılar tarafından istirdâd edilebilmiş ve o tarihten itibaren muhtelif Hıristiyan devletlerinin elinde kaldığı için, Ebussuûd Efendi'nin fetvâsında söylediği gibi, İslâm medeniyetinin eserleri harâb olmuştur.

Milâdın 970 tarihinden 1191 tarihine kadar 221 sene Bizans idaresine tâbi olan Kıbrıs'ın Lâtinlere intikali Haçlılar devrindedir: Meşhur İngiltere kralı «Richard-Coeur-de-Lion=Arslan-yürekli Rişar», Bizans prenslerinden «İsaakios Komninos»un hâkim olduğu Kıbrıs adasını ehemmiyetsiz bir vesileden istifâde ederek zaptetmiş ve 1192 tarihinde Fransız Haçlılarından «Guy de Lusignan»la tuhaf bir alış-verişe girişerek onun Kudüs krallığı üzerindeki hukukiyle kendisinin Kıbrıs üzerindeki haklarını mübâdele etmiştir! İşte bu mübâdeleden itibaren bir krallık şeklini alan Kıbrıs tahtında Milâdın 1458 tarihine kadar geçen 266 sene zarfında «Lusignan» hânedânından on kral teselsül etmiştir. Coğrafî vaziyetinden dolayı nihayet Mısır Kölemen sultanlığının hâkimiyyetini kabul edip haraca bağlanan Kıbrıs krallığının pâyıtahtı «Nicosie=Lefkoşa» şehridir.

Bu krallığın Lusignan hânedânından Venedik cumhuriyetine geçmesi gayr-i-meşrû bir vâris yüzündendir: Lusignan'ların onuncusu ve sonuncusu olan «Üçüncü Janus» iki defa evlendiği halde yalnız «Charlotte» isminde bir kızı olmuş, erkek evlâdı olmamıştır; fakat bu kralın «Jacques» isminde bir piçi vardır: Saltanat hakkından mahrum olan bu piç pâyıtahtın Baş-piskoposluğunda istihdâm edilmektedir! Üçüncü Janus'un kızı «Charlotte» da «Louis de Savoie» isminde bir prensle evlenmiştir. Kıbrıs verâseti meselesinin zuhûru, son kral Üçüncü Janus'un işte bu vaziyette ölümü üzerinedir; ortada iki namzed vardır: biri piç piskopos «Jacques», biri de kralın ölümü üzerine Kıbrıs'a gelip nişanlısı olan prenses «Charlotte»la 7 Teşrinievvel 1459 tarihinde evlenmiş olan prens «Louis de Savoie»dır! Gayr-i-meşrû olduğu için meşrû kızkardeşi kadar tarafdar bulamıyan Baş-piskopos Jacques, işi kestirmeden halletmek için Kıbrıs krallığının metbûu olan Mısır sultanına baş vurmaktan başka çare bulamamış, bu maksatla Mısır'a gitmiş, oradan aldığı bir Kölemen kuvvetiyle Kıbrıs'a gelip Lefkoşa'da tahta çıkmış ve kızkardeşiyle enistesinin ellerindeki kaleleri zaptederek onları Türklerin «Girine» dedikleri «Kerynia/Cérinés» kalesinde mahsur bırakmıştır. Prenses Charlotte'la kocası Papalık makamiyle Rodos şövalyelerinden istimdâd etmişlerse de kendilerini o vaziyetten kurtaracak bir yardım görememişlerdir. — Bu sırada Lefkoşa'daki gayr-i-meşrû kral Jacques'ın sarayına şahsî mâcerâlarından dolayı vatanından ayrılmış kurnaz bir Venedik asilzâdesi hulûl etmiştir: Bu adamın ismi «Marco Cornaro»dur: Kral Jacques'ın Avrupa devletlerine krallığını bir türlü tasdik ettirememiş olduğu için büyük bir sıkıntı içinde bulunduğunu gören bu Venedik serserisi ona tuhaf bir teklif kabul ettirmiştir: Marco'nun «Catherina» isminde güzel bir yeğeni vardır; kral Jacques bu kızı Venedik Cumhuriyeti tarafından resmen «evlâtlığa kabul» ettirdikten sonra almış, bu suretle «Venedik Cumhuriyetinin kızı» Kıbrıs kraliçesi olmuş, nihayet iki señé sonra kral kraliçeyi gebe bırakarak ve vasiyetnâmesinde Venedik Cumhuriyetinin himâyesine tevdî ederek öldüğü için «Catherina» karnındaki çocuk nâmına Kıbrıs krallığına doğrudan doğruya sahib olmuştur! Bu sırada Venedik donanması Cumnuriyetin kızı olan bu kraliçeyi himâye için Kıbrıs sularındadır: Tabiî bu «himâye» kurdun kuzuyu himâyesinden başka bir şey değildir! Zâten senelerden beri Kıbrıs limanlarında hep ayni «himâye» maksadiyle bir Venedik filosu yatmakta olduğu gibi, ikide bir büyük Venedik donanması da boy göstermekte kusur

etmemektedir! Venedik cumhuriyetinin bu hâli, bâzı Garp menbâlarında «evlâtlığının mirâsına göz dikmiş» olmasıyla izah edilir!

Kral Jacques öldüğü zaman Venedik amirali «Mocenigo» Lefkoşa'ya gelip kraliçeyle görüşerek yeni himâye şeklini anlatmış, bütün kalelerin yerli muhâfızlarını değiştirip yerlerine Venedik askerleriyle Girit zabitleri koymuş, bu suretle bütün adayı cumhuriyetin işgâli altına almış, Venedik muhâlifleriyle düşmanlarını idâm ve sürgün cezalarına uğratmış ve bütün bunları Cumhuriyetin evlâtlığı olan kraliçeyi himâye ve ihtiyâten vaziyetini takviye için yaptığını söylemekten utanmamıştır! Kocası öldükten biraz sonra kraliçenin bir oğlu olmuşsa da, bir sene sonra bu çocuk her nedense ölüverdiği için anası «Catherina Cornaro» Venedikliler tarafından oğlunun vârisi ilân edilerek bilfiil hükümdar olmuştur; işte bunun üzerine kraliçeye «Ludovico Gabrielli» ve «Francesco Mimo» isimlerinde iki Venedikli müşâvirle «Giovanni Sorenzo» isminde bir Başkumandan verilmiş ve tabii Kıbrıs krallığı artık bunlar tarafından idare edilmiye başlamıştır! Hattâ bu vesileyle Cumhuriyet kendisini resmen «kızının vârisi» ilân etmiş ve işte bundan dolayı kraliçenin bir daha evlenip çocuk doğurmamasına hususî bir ehemmiyet vermiştir!

Bu vaziyet işte böyle devam edip dururken, nihayet İkinci Bâyezid devrindeki Osmanlı-Mısır muharebelerinde iki taraftan birinin ara yerde bulunan Kıbrıs adasını harb zaruretleriyle işgâl edivermek ihtimâlini vesile ittihâz eden Venedik Cumhuriyeti Kıbrıs sâhillerine «Priuli» isminde bir kumandanla bir çok asker ve gemi yığmış ve her türlü ihtimâle karşı kumanda ve idare birliğini temin için kraliçenin tahtından ferâgat buyurmasını istemiştir: Bu mesele için 1487=892 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Zavallı kraliçenin bu derecesini biraz fazla bulduğu için çok uzun bir mukâvemetten sonra çaresizlik yüzünden nihayet 16 Şubat 1489=15 Rebî'ül-evvel 894 Pazartesi günü ferâgat mecburiyetinde kaldığı ve ayni gün pâyıtahtından çıkıp Lefkoşalıların gözyaşları içinde Magosa iskelesine gittiği rivâyet edilir. Kraliçe Catherina tebaasını Venedik kumandanlarının «hayırhahlığına» tevdi eden bir beyannâme neşrettikten sonra o senenin 14 Mayıs=13 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Venedik'e gitmiş ve Treviso civârında tahsis edilen bir şatoya yerleşerek senede sekiz bin duka altını tahsisatla ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır.

İşte bu mâcerâdan dolayı Venedik Cumhuriyeti 1489=894 tarihinden bu 1570=977 tarihine kadar tam 81 senedir Kıbrıs adasına doğrudan doğruya hâkimdir. Yukarda da gördüğümüz gibi, Venedik işgâlinden evvel Kıbrıs krallığı Mısır Kölemen sultanlığının yüksek hâkimiyyetini kabul edip haraca bağlanmıştır: Bu haracın son mıkdarı sekiz bin duka altınıdır; Venedikliler Kıbrıs'ı ilhâk ettikleri zaman Kölemenlerle bir mesele çıkarmamak için bu paranın tesviyesine devam etmişler ve hattâ daha sonra Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiği zaman derhâl elçiler göndererek hem arz-ı-tebrik etmişler, hem Kıbrıs haracını artık Osmanlı hazinesine yatıracaklarını kendiliklerinden arzetmekte kusur etmemişlerdir: 1517=923 vukuâtının «17 Eylül» fıkrasına bakınız.

İkinci Selim'in açtığı Kıbrıs seferinin meşrûiyyeti hakkında verilmiş olduğunu gördüğümüz fetvâda bahsi geçen harb sebebleri içinde Venediklilerin sulh muâhedesini ihlâl eden taarruzlarıyla tecâvuzlarına da temâs edilmektedir; bu çirkin hareketler şöyle sıralanabilir:

1 — Istanbul, Anadolu, Suriye ve Mısır sâhilleri arasında işliyen ticaret, hac ve yolcu gemileri Kıbrıs yolcu gemileri Kıbrıs korsanlarının Kıbrıs'ı merkez ittihâz etmiş diğer Hıristiyan korsanlarının mütemâdi taarruzlarına uğramakta, yolcular, tüccarlar ve haclar esir edilip malları zaptolunmaktadır;

2 — Son vak'a olarak Mısır defterdarının bindiği gemi Kıbrıs korsanları tarafından zaptedilmiş ve bu münasebetsizliği Venedikliler bile inkâr edememişlerdir;

3 — Korsanlar tarafından esir edilen müslümanlara işkence edilmekte, bâzıları öldürülmekte ve bâzıları da Kıbrıs zindanlarına atılmaktadır;

4 — Şimdiye kadar bu hareketler protesto edildikçe Venedik hükûmeti bunları Messina ve Malta korsanlarına isnâd etmek suretiyle hiç bir alâka göstermemiş ve bilâkis korsanlarını himâye ederek deniz yollarının emniyetini ihlâl etmekte ısrâr etmiştir;

5 — Venedikliler bu deniz sarkıntılıklarından başka Dalmaçya hududunda da Türk arazisine tecâvüz etmektedirler.

Venedik cumhuriyetinin bu hareketleri yeni başlamış değildir: Kanunî devrinin sonlarına ve İkinci Selim'in şehzâdeliği devrinde böyle bir çok tecâvuzlar olmuş ve hattâ şehzâde Selim'e Mısır'dan gönderilmekte olan pirinç ve şeker gibi hediyelerle Arab atları bile Kıbrıs korsanları tarafından zaptedildiği zaman:

— Şehzâdenün idüğü neden ma'lûm?

diyen Venedikliler bu malları çok güçlükle iâde etmişlerdir! Hattâ işte bundan dolayı İkinci Selim'in Kıbrıs fethini şehzâdeliğindenberi tasarlamakta olduğu ittifakla rivâyet edilir: Her halde bu fikrin ona ait olduğu ve bir fâcia şeklini alan Kıbrıs meselesinin bir «gayret ve nâmus-i pâdişâhî muktezâsı» şeklinde zihnini işgâl edip durduğu muhakkaktır; Türk topraklarının arasında böyle bir Venedik müstemlekesi bulunmasını pek haklı olarak hoş görmiyen Kanunî Sultan Süleyman'ın da Kıbrıs adasının bir an evvel fethedilmesini vasiyet etmiş olduğu hakkında bir rivâyet de vardır.İşte bütün bu sebeblerden dolayı İkinci Selim bu meselenin başka işlerden evvel tesviyesini istemiş ve hattâ Sokullu'nun muhâlefetine rağmen fikrinde ısrâr etmiştir; bâzı Garp menbâlarında Sultan Selim'in irâdesini kullanarak Sokullu-Mehmet Paşa'ya rağmen yaptırmış olduğu yegâne işin işte bu Kıbrıs fethinden ibaret olduğu bile rivâyet edilir. Sokullu'nun Kıbrıs seferine muhâlefeti hakkında gösterilen sebebler şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Endelüs müslümanlarının İspanya'da mahkûm millet vaziyetinde bulunan bakıyyeleri İspanyol idaresinin imhâ siyasetine ısyan ederek kendilerine bir hükümdar seçip harbe başlamışlar ve Istanbul'a elçi gönderip Hilâfet makamından yardım istemişlerdir: Sokullu işte bu mürâcaatın kabuliyle Avrupa hıristiyanlığına o cepheden bir darbe indirilmesi fikrindedir: Bu suretle şimalî Afrika ötedenberi devam eden İspanyol tecâvuzlarından kurtarılmış ve bilhassa Tunus meselesi halledilmiş olacaktır;

2 — Sokullu-Mehmet Paşa, İslâm tarihinin ilk zamanlârındanberi tasarlanmış olan Süveyş kanalının işte bu sırada açılabileceği fikrindedir: Tabiî bu suretle Akdeniz donanmasına Hint yolu açılarak Kanunî devrinde Portekizlilere karşı başlanmış olan büyük mücâdele çok kolaylaştırılmış olacaktır;

3 — Kubbe vüzerâsı içinde Kıbrıs seferinin tarafdarları Lala-Mustafa Paşa ile Piyâle Paşa'dır: Bunlardan Lala-Mustafa Paşa vaktiyle Kanunî devrinde şehzâde Bâyezid'e karşı Sultan Selim'in veliahdliğini temin için Anadolu'yu kana boyayan entrikalarını çevirirken Selim'den sadâret va'di almış olmak itibariyle Sokullu'nun en korkunç rakîbi demektir: 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Şimdi İkinci Selim Kıbrıs seferi

serdarlığını işte bu eski bendesine vermek fikrindedir: Tabiî bu suretle Lala Paşa bir «Kıbrıs fâtihi» ünvânı kazanacak ve o zaman Sokullu'nun mevkii büsbütün tehlikeye düşebilecektir: Vezir-i-a'zamın işte bu şahsî endişesinden dolayı da Kıbrıs seferine muarız olduğu rivâyet edilir.

Garp menbâlarında Kıbrıs seferinin başlıca sebebi çok tuhaf bir Yahudi entrikası şeklinde gösterilir: Osmanlı sarayında Yahudi nüfuzu işte bu devirde başlamıştır; İkinci Selim'in karısı ve Üçüncü Murad'ın anası «Nûr-bânû Sultan» yahudidir. Sarayda nüfuz kazanmış bir takım Yahudi hekimler de vardır. Fakat bütün bu milletdaşlarını gölgede bırakan en mühim yahudi, «Yasef Nassi=Joseph Nassi» isminde bir serseridir: Bu zengin serseri esâsen Portekiz yahudilerindendir ve hattâ «marrane» denilen hıristiyanlaşmış yahudilerdendir! O zamanki ismi de «Don Juan Miquez» dir! «İnquisition» korkusundan Portekiz'de tutunamıyarak daha Kanunî devrinde ve 1554=961 tarihinde Istanbul'a gelmiş ve bir rivâyete nazaran gelirken Fransız Vükelâsından Osmanlı vüzerâsına bir takım tavsiye mektupları getirmiştir: Bununla beraber, babasının kendisinden evvel Istanbul'a gelmiş ve hattâ saraya çatmış «Salamon» isminde bir hekim olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Yasef Nassi'nin 500 kadar İspanyol, Portekiz ve İtalyan «marrane»larıyla beraber gelmiş ve burada onlarla beraber Hıristiyanlıktan tekrar Yahudiliğe dönmüş olduğu da rivâyet edilir. Onun için Türkiye'de kullandığı isim «Don Juan Miquez» değil, «Yasef Nassi»dir! Avrupa siyasetine vâkıf, zeki, sevimli ve sokulgan bir serseri olan bu ahlâksız dalkavuğun saraya hulûlü Kanunî devrindedir; bununla beraber asıl nüfuzunu İkinci Selim devrinde temin etmiştir; Yasef Nassi buradaki büyük muvaffakıyyetini temin hususunda kendisinden bir sene evvel gelmiş olan halası «Dona Graeia Nassi»den de istifâde etmiştir: 1553=960 tarihinde Istanbul'a gelen bu madrabaz kadın yeğenine kızını verip onu kendine dâmad ettikten sonra onunla beraber bir de banka açmış ve büyük bir servet yapmıştır. Nassi âilesinde siyonizme benzer bir takım temâyüller de vardır: Bunlar Avrupa'da Papalık makamının tazyiki ve İnquisition mezâlimi altında tehlikeli günler geçirmekte olan yahudilerle «marrane» ları toplayıp ayrı bir yurda yerleştirmek fikrini tâkib etmişlerdir: Hattâ Yasef Nassi Istanbul'a gelmeden evvel Venedik'den bir ada satın alıp Yahudi yurdu yapmak sevdâsına düşmüşse de muvaffak olamamıştır! Kanunî devrindeki faaliyeti sarayın bâzı sarraflık işlerinde göze girerek hulûl etmek şeklindedir: Meselâ bir sefer Kanunî'den oğlu Selim'e 80 bin duka altını götürmüş ve işte bu fırsattan istifâde ederek o sefih şehzâdenin sefâhet ve içki iptilâlarını istismar etmek suretiyle gözüne girmiştir; hattâ Kanunî'ye ait bir vesikada şehzâde Selim'in «nedîm-i hâssı» gösterilir! Bâzı resmî vesikalarda da «Frenk beyi», «Frenk-bey-oğlu» ve «Frenk-beyzâde» gibi ünvanlarla anılmaktadır! Bu yaldızlı serserinin şehzâdeler arasındaki saltanat mücâdeleleriyle rekabetlerde bile rol oynadığı hakkında bir rivâyet vardır! Her halde bu rivâyet pek asılsız olmamalı ki Sultan Selim tahta çıkar çıkmaz 1566=974 tarihinde Naxos=Nakşa ve diğer Kiklâd adaları dukalığını işte buna tevcih etmiş ve hattâ bu münasebetle Osmanlı hâkimiyyeti altında ötedenberi Nakşa dukalığında bulunan Crispo hânedânını oradan koğdurmuştur: Nakşa dukalığı için 1415=818 vukuâtının son fıkrasına ve bu dukalığını Barbaros tarafından Türk hâkimiyyetine sokulup haraca bağlanması için de 1537=944 vukuâtının «Eylül-Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Fakat Yasef Nassi dukalığının başına bizzat gitmemiş, kendi yerine bir vekil göndererek bilvâsıta idare etmiş ve Osmanlı hazinesine senede kırk bin duka altını haraç vermiştir! 996=1588 tarihli bir «Hükm-i-Şerîf»de «mürd olan Yasef nâm yahudi» denildiğine göre, bu serserinin 1554=961 tarihinden 1588=996 tarihine kadar 34 sene Istanbul'da yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.

Garp menbâlarında İkinci Selim'i Kıbrıs fethine işte bu Yasef Nassi'nin tahrik ve teşvik etmiş olduğundan bahsedilir! Bu Avrupa masalına göre Yasef o hususta Sultan Selim'in içki iptilâsından istifâde etmiş ve ona Kıbrıs şaraplarını ballandıra ballandıra methettiğinden

dolayı Sarhoş-Selim de sanki o şarabı içmek için başka çare yokmuş gibi Kıbrıs'ı fethetmiye karar vermiş! Yasef Nassi'nin pâdişahı böyle bir sefere teşvik etmekten maksadı da Kıbrıs'a kral olmakmış: Çünkü Sultan Selim bir sarhoşluğunda ona Kıbrıs krallığını vadetmiş! Hattâ bunun üzerine Yasef artık irâde çıkıp iş kat'îleşti diye «Kıbrıs kralı Yasef Nassi» yazılı ve armalı bir levha yaptırıp evinin kapısına astırmış! Yasef'in maksadı Kıbrıs'ı bir Yahudi yurdu yapmakmış ve işte bundan dolayı Sokullu-Mehmet Paşa Kıbrıs seferine muhâlefet etmiş! Her halde bu tuhaf rivâyetler bir tarafa bırakılmak şartiyle, İkinci Selim'in yukarda gözden geçirdiğimiz sebeblerden dolayı Kıbrıs fethine karar vermiş olduğu ve bu hususta Sokullu'nun hiç doğru olmıyan mülâhazalarına ehemmiyet vermemek azmini göstermiş olduğu muhakkaktır.

Sefer açılmadan evvel ikinci Tercüman Mahmud Ağa ile Kubad-Çavuş elçilikle Venedik'e gönderilip yukarda gördüğümüz haklı şikâyetler tebliğ edilerek işin sulhen tesviyesi için Kıbrıs adasının bir tâviz şeklinde Türkiye'ye terki istenmişse de bu talep derhâl reddedilmiş ve işte bunun üzerine Türk limanlarındaki Venedik gemilerine el konulduğu gibi, Istanbul'daki Venedik balyozuyla memurları da Yedi-Kule'de hapsedilmiştir.

Kıbrıs seferinin siyasî ve askerî hazırlıkları donanmanın hareketinden çok evvel başlamıştır: Venedik'de vukua gelen mühim bir infilâk bile hazırlıkların gizli cephesiyle alâkadar sayılır; bu infilâk 1569=977 senesi 13/14 Eylül=1/2 Rebî'ül-âhir Salı/Çarşanba gece yarısı Venedik'deki barut deposunun ateşlenmesinden olmuştur: Bu yüzden bir çok evlerle kiliseler yıkılmış, insanlar ölmüş ve limandaki harb gemileri harâb olduğu gibi, Venedik cumhuriyeti en mühim barut stokundan da birdenbire mahrum edilmiştir: Bu muvaffakiyetin o devirde çok mükemmel bir müessese olan Türk casus teşkilâtı tarafından temin olunduğu rivâyet edilir.

Kıbrıs seferi serdarlığına altıncı vezir Lala-Mustafa Paşa ve donanma başkumandanlığına da üçüncü vezir Piyâle Paşa tâyin edilmiştir: Bu tâyinlerin sebebi, vüzerâ içinde Kıbrıs seferine en çok bunların tarafdâr olmalarıyla izah edilir; fakat Lala-Mustafa Paşa altıncı vezir olduğu halde, üçüncü vezir Piyâle-Paşa onun maiyyetine verilmiş ve kendisi de bu vaziyeti memnuniyetle kabul etmiştir: Hattâ bundan dolayı bâzı Osmanlı menbâlarında medhedilir; her halde Piyâle Paşa bu suretle Malta seferinin muvaffakiyetsizliğine sebeb olan geçimsizliklerini affettirmek istemiş demektir: 1565=973 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. Lala-Mustafa Paşa da Kanunî devrinde şehzâde Selim'le Bâyezid'i birbirine düşürüp Anadolu'da bir çok Türk kanı dökülmesine sebeb olan Lala Paşa'dır: 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs», «31 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Son Yemen serdarlığını beceremediği için gözden düşmüş olan Lala-Mustafa Paşa'nın eski itibarını iâde etmek için bu sefere çıkmak istediği hakkında da bir rivâyet vardır: Yemen serdarlığı için 1567=975 vukuâtının «30 Kânunuevvel» fıkrasına ve azli için de 1568=975 vukuâtının «31 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Müezzin-zâde Ali Paşa da Piyâle Paşa'nın emrine verilmiştir: Her halde bunun sebebi, Yeniçeri-ağalığından yetişmiş olan Ali Paşa'nın deniz seferlerindeki tecribesizliği olsa gerektir; buna mukabil Piyâle Paşa eski bir denizcidir ve Derya kapdanhğından vezir olmuştur. Osmanlı donanması Kıbrıs seferine Mart'dan Mayıs'a kadar birbirinden ayrı filolar hâlinde hareket etmiştir: Meselâ Mart'da Murad-Reis Nisan'da Piyâle Paşa ve nihayet Mayıs'da da ilkönce Müezzin-zâde Ali Paşa ve ondan sonra da Başkumandan vaziyetinde bulunan Serdar Mustafa Paşa filoları yola çıkmıştır; Osmanlı menbâlarında muhtelif hareket tarihlerine tesâdüf edilmesi işte bundan dolayıdır: Burada serdârın hareket tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Osmanlı ve ecnebi menbâlarında donanmanın mecmûu muhtelif cesâmette 208, 236, 248, 350, 360 ve hattâ 400 harb ve nakliye gemisinden mürekkep gösterilir; donanmanın naklettiği ihraç kuvvetleri de 50 bin piyâde, 5-6 bin Yeniçeri, 2500 suvâri yâhut akıncı; 3 bin lâğımcı ve istihkâmcı efrâdından mürekkep a'zamî

61,500 kişilik bir ordudur; bâzı ecnebî menbâlarında 100 bin kişi gösterilmesi her halde sonradan Anadolu sâhillerinden Kıbrıs'a taşınmış olan kuvvetlerin de bu hesaba katılmış olmasıyla alâkadar olabilir.

Kanunî'nin Rodos fethinden itibaren Kıbrıs adasının tahkimine büyük bir ehemmiyet veren Venedik hükûmeti Türklere karşı yalnız kendi kuvvetlerini kâfi görmediği için Hıristiyanlık nâmına diğer Avrupa devletlerinden de istimdâd etmişse de, Türkiye ile sulh hâlinde bulunan Fransa ile Avusturya son zamanlarda akdettikleri muâhedelerin ihlâline cür'et edemedikleri için bîtaraf kalmışlardır: Osmanlı-Avusturya sulhü için yukarda 1568=975 vukuâtının «17 Şubat» ve Fransa'ya verilen son kapitülâsyon için de 1569=977 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. İşte bu siyasî vaziyetten dolayı Venedik hükûmeti ancak Papalık ve İspanya krallığıyla ittifak edip onlardan yardım görebilmiştir: Bu üçlü ittifaktan Papalık devleti iki ve İspanya krallığı altmış kadırga verdikten başka, bunların nüfuzuna tâbi olan küçük hükûmetlerden Cenovâ ile Malta dört, Savoja/Savoie dukalığı yedi kadırga vermiş ve bütün bunlar doksan kadırga ve kalyondan mürekkeb olan Venedik donanmasına iltihak emrini almışlardır; bu 163 gemiye biraz sonra bir mıkdar daha ilâve edildiği için hepsi 206 parçayı bulmuş, bunlara 16 bin askerle 36 bin gemici ve kürekçi yüklenmiş ve 1300 top konulmuştur. Netice itibariyle muazzam bir kuvvet vücuda gelmiş olduğu halde, bunların Girid'de Kandiya ve Suda limanlarında toplanmaları gecikmiş, nihayet toplanılmış ve bu muhteşem kuvvet 1570=978 senesi 22 Eylül=21 Rebî'ül-âhir Cuma günü Meis adasına gelebildiği zaman Türk ordusunun o tarihten 12 gün evvel Kıbrıs'ın pâyıtahtı olan Lefkoşa şehrine girmiş olduğu haber alınmıştır! Bu haber üzerine artık mevsim de ilerlemiş olduğu için bir şey yapılamıyacağına hükmeden müttefikler dağılmıya karar vermişlerdir: Başkumandan vaziyetinde bulunan Giovanni-Andrea Doria Sicilya'ya çekilmiş, Venedik gemileri de Girid'e gitmiştir.

Yukarda da gördüğümüz gibi, Türk donanması Kıbrıs seferine Mart ayından itibaren bir kaç filo hâlinde hareket etmiş olduğu için burada serdârın hareketi esas ittihâz edilmiştir: Bu hareket, Lala-Mustafa Paşa'nın maiyyetindeki Dîvân-efendisi'nin merhum Safvet Bey tarafından neşredilen «Rûznâmçe»siyle Selânikî tarihinde Kurban bayramının birinci gününe tesâdüf eden «10 Zülhicce»ye müsâdif gösterilmekte ve Rûznâmçe'de o günün bir «Pazartesi» olduğu kaydedilmektedir: Halbuki o Hicret senesinin «10 Zülhicce»si hakikî takvimde bir «Salı»ya müsâdif olduğu için her halde bir «Rü'yet-i-hilâl»den dolayı bir günlük bir fark hâsıl olduğu anlaşılmaktadır; işte bundan dolayı burada hakikî takvim itibariyle «Pazartesiye müsâdif olan «9 Zülhicce=15 Mayıs» günü esas ittihâz edilmiştir. — Donanma hareket etmeden evvel Barbaros'un Beşiktaş sâhilindeki türbesinde merâsim yapılıp kurbanlar kesilmiş, duâ edilmiş ve toplar atılmıştır: Deniz seferlerinde bu merâsim bir an'ane şeklini almıştır).

18 Mayıs=12 Zülhicce, Perşenbe: «Kevkebân» kalesinin fethi ve Yemen sulhü.

(Mısır Beylerbeyliğinden Yemen serdarlığına tâyin edilmiş olan Koca-Sinan Paşa'nın bundan evvelki Yemen fütûhâtı için yukarda 1569=976 vukuâtının «3 Mayıs» ve «15 Mayıs» fıkralarıyla 1569=977 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu gün fethedilen Kevkebân kalesi o zamanki Yemen'in en müstahkem mevkii sayılır: Bu kale dokuz ay kadar mukâvemet ettikten sonra nihayet teslim olmak mecburiyetinde kalmış ve Zeydî imâmı Mutahhar buranın da sukûtu üzerine harbe devamı tehlikeli bulduğu için, bu vesileyle müzakereye girişerek nihayet bir sulh akdine mecbur olmuştur. — Bu sulh esaslarına göre evvelce Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan yerlerin hepsi gene Türklerde kalacak, teslim kabul etmedikleri için âsi sayılan «Habb» müdâfilerine İmâm-Mutahhar hiç bir yardımda

bulunmıyacak, Yemen ölkesi imâmın elinde bulunan yerlerle beraber Osmanlı pâdişahının yüksek hâkimiyyeti altında bulunacak ve bütün Yemen'de sikke ile hutba pâdişah nâmına olacaktır; bu suretle Yemen kıt'ası iki mıntakaya ayrılmış demektir: Bunların biri doğrudan doğruya Türk vilâyeti halindedir; öteki de Türk hâkimiyyeti altında bir beylik şeklini almış demektir; mesaha itibariyle bu iki mıntaka arasında mühim bir fark yok gibidir; imâmın elinde kalan yerler Yemen'in şarkiyle şimaligarbîsine doğru uzanan bir sâhadır; bâzı menbâlarda imamla böyle bir sulh akdi tenkid edilirse de, bir çok Türk kanına mâl olan mühim bir gailenin tesviye edilmiş olduğu da muhakkaktır. «Habb» kalesi için aşağıda bu sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

21 Mayıs=15 Zülhicce, Pazar: Yeni Yemen valisi Behram Paşa'nın Zebîd'e muvâsalatı.

(Yemen meselesi artık halledilmiş olduğu için, serdârın vazifesi nihayet bulduğu sırada yeni Beylerbeyi Behram Paşa'nın gelmesi bu memlekette tabiî hâlin avdetine mukaddime teşkil etmiştir. Behram Paşa, eski Yemen valilerinden Kara-Şâhin Paşa'nın küçük oğlu ve Yemen'deki Türk fütûhâtının elden çıkmasına şebeb olan Rıdvan Paşa'nın kardeşidir: Bu Rıdvan Paşa için 1567=975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Behram Paşa'nın ilk işi, yukarıki fıkrada bahsi geçen sulhe rağmen mukâvemette devam ettikleri için âsi sayılan «Habb» kalesi müdâfilerini şiddetli bir bombardımandan sonra teslime mecbur ederek mühim bir gaileyi ortadan kaldırmak olmuştur. — Behram Paşa «San'â» yerine «Kahire» kalesini merkez ittihâz edip şehri imâr ettirmiş ve buraya «Behrâmiyye» ismi verilmiştir).

1 Temmuz=27 Muharrem, Cumartesi: Türk donanmasının Kıbrıs adasındaki «Limasol» koyunda demirlemesi.

(Bu koyla ayni ismi taşıyan iskelesi Kıbrıs'ın cenup sâhilindedir: Osmanlı menbâlarında «Limosa» ismiyle andan bu şehre Türk devrinde «Leymesun» denilmiştir; Yunancası «Lemissos»tur: Bugün «Limisso/Limassol» denilmektedir. — Muhtelif filoları Türk adalarında birleşmiş olan donanma bu akşam işte bu koyda demirlemiştir: Başta Hammer olmak üzere bâzı Garp menbâlarında bu vak'a 1 Ağustos=29 Safer Salı gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Her halde bunun «1 Temmuz»dan galat olması lâzımgelir; zâten Hammer bundan sonra cereyân eden bâzı vak'aları Temmuz içinde gösterir).

2 Temmuz=28 Muharrem, Pazar: «Limasol» koyuna asker çıkarılması ve «Leftari» kalesinin teslim olması.

(Bu sırada Venediklilerin Kıbrıs umumî-valisi «Nicolo Dandolo», Magosa valisi «Astor Baglione», Başkumandan «Marco-Antonio Bragadino» ve Topçu-kumandanı da «Luigi Martinengo»dur: Bunlardan Kıbrıs umumî-valisi «Nicolo Dandolo»nun acziyle iktidarsızlığından dolayı Türk ihrâcına mümânaat edilmemesi hakkında tuhaf bir emir vermiş olduğu rivâyet edilir! — «Leftari» kalesi «Limasol» civârındadır: Bu kale hiç bir mukâvemet göstermiyerek ilk teklifte derhâl teslim olduğu için muhâfızlarıyla ahalisine aman verilmiştir: Bu sırada seksen kadırgayla cenubî Anadolu'nun mukabil sâhillerinden asker taşındığı rivâyet edilir; donanmanın bir kısmı da Girit üzerinden gelebilecek müttefik düşman donanmalarına karşı denizde karakol vazifesi görmektedir: Müttefik düşman donanmaları için yukarda 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız).

4 Temmuz=30 Muharrem, Salı: Ağır topların «Larnaka=Tuzla» sâhiline ihracı ve harb meclisinde «Nikosia=Lefkoşa» muhâsarasına karar verilmesi.

(Türklerin «Tuzla» dedikleri «Larnaka» iskelesi Kıbrıs'ın cenubuşarkî sâhilinde ve «Limasol»un biraz şimalişarkîsindedir. Bâzı Garp menbâlarında ağır topların buraya çıkarılması 15 Temmuz=11 Safer Cumartesi ve hattâ 15 Ağustos=13 Rebî'ül-evvel Salı günlerine ve Osmanlı menbâlarından bâzılarında da 20 Safer=24 Temmuz Pazartesi ve 22 Safer=26 Temmuz Çarşanba tarihlerine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Çünkü Lala-Mustafa Paşa'nın kâtibi tarafından tutulan Ruznâme'de topların işte bu 30 Muharrem=4 Temmuz Salı günü çıkarıldığı ve Lefkoşa muhâsarasına da bu gün karar verildiği musarrahtır. — Bu muhâsara kararının verildiği harb meclisinde iki fikrin münâkaşa edildiğinden bahsedilir: Lala-Mustafa Paşa ilkönce adanın dâhilde merkezi olan «Nikosia/Nicosie=Lefkoşa» şehrinin, Piyâle Paşa da şark sâhilinde çok müstahkem bir mevki olan «Famagusta/Famagouste=Magosa» kalesinin muhâsarasını teklif etmiştir: Müzakere neticesinde birinci fikir ekseriyet kazandığı çin Lefkoşa üzerine hareket edilmiştir).

9 Temmuz=5 Safer, Pazar: «Kyrinia=Girine» kalesinin teslim olması.

(Türklerin «Girine» ve «Serinya» dedikleri «Krinia/Cérines» kalesi Kıbrıs'ın şimal sâhilinde ve cenubî Anadolu sâhilinin tam karşısındadır. Bâzı Osmanlı menbâlarında bu kalenin teslim olması Lefkoşa'nın fethinden iki gün sonra gösterilirse de doğru değildir: Ruznâmeye göre işte bu gün teslim olmuş ve hattâ bu teslime delâlet eden yerli hristiyanlara vergi muâfiyetleriyle ulûfeler tevcih edilmiştir).

22 Temmuz=18 Safer, Cumartesi: Lefkoşa muhâsarası.

(Bu meşhur muhâsaranın başlama tarihi çok ihtilâflıdır: Ruznâmede bu nokta müphem bırakılmıştır; bâzı Garp menbâlarıyla Venedik tarihlerinde 15 Temmuz=11 Safer Cumartesi tarihine tesâdüf edilmekte ve Kâtib-Çelebi'nin «Efsar-ül-bihâr» ında da muhâsaranın 31 inci günü 13 Rebî'ül-evvel=15 Ağustos Salı gününe tesâdüf ettiğinden bahsedilerek bu rivâyet teyid edilmekteyse de, umumiyetle bu muhâsaranın 51 gün sürmüş olduğundan bahsedilmekte olduğuna göre burada Hammer'in de esas ittihâz ettiği 22 Temmuz=18 Safer Cumartesi rivâyeti tercih edilmiştir: Bâzı Osmanlı menbâlarında hiç bir tarih gösterilmemektedir. «Nikosia/Nicosie/=Lefkoşa» kalesi Kıbrıs'ın takriben ortasındadır ve adanın merkezidir. Yüksek bir yerde kurulmuş olan bu şehrin eskiden çok büyük ve ma'mûr olduğundan ve meselâ 365 kilisesi bulunduğundan bahsedilir. İkinci Selim tahta çıkınca Kıbrıs'ın âkibetini hisseden Venedikliler eski kaleyi yıkarak şehri on bir kuleli bir sûr içine almışlardır: Bu büyük sûrun üç kapısı vardır. Böyle bir sûr yapmak için seksen kiliseyle eski kralların medfenleri bulunan büyük bir manastırın yıkılmış olduğu rivâyet edilir. Sûra iki yüz top konulmuştur; her burç iki bin asker ve dört top alacak şekildedir.

Müdâfilerin mıkdârı Garp menbâlarında yalnız on binden ibaret gösterilirse de her halde bu rakam ihtiyatla karşılanmalıdır Türk ordusunun Lefkoşa'yı yedi kol hâlinde kuşattığı ve her kolda yedi top bulunduğu rivâyet edilir. İşte böyle başlıyan harb harekâtında yalnız üç umumî hücum=yörüyüş yapılmıştır. — Bu muhâsara esnâsında Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasında bir kuvvet de Magosa'yı tecride memur edilmiştir. — Bu sırada Cezâyir Beylerbeyi Uluc/Kılıc-Ali Paşa'dan «Kara-Hoca» isminde bir kapdan gelip Paşa'nın Tunus şehrini İspanyol hâkimiyyetindeki «Benî-Hafs» hânedânından fethetmiş olduktan başka bir Malta filosunu da mağlûb ettiğini ve Uluc Paşa'nın yakında Kıbrıs sularında donanmaya iltihak edeceğini müjdelemiş ve bu kapdanın getirdiği Malta bayrakları sûrun önünde teşhir edildiği için mahsurların mâneviyyâtı çok sarsılmıştır).

9 Eylül=8 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Lefkoşa'nın fethi ve bâzı kalelerin bu muvaffakiyet üzerine kolayca işgâli.

(Şark ve Garb menbâlarında umumiyetle bu tarihte ittifak edilmekle beraber, Kıbrıs seferi Ruznâme'sinde «28 Rebî'ül-âhir Cumartesi» gününden bahsedilmektedir: Fakat Eylül ayının 29 una tesâdüf eden bu gün bir «Cumartesi» değil, bir «Cuma» günüdür! Onun için bu «28 Rebî'ül-âhir»in «8 Rebî'ül-âhir»den galat olmak ihtimâli çok kuvvetlidir ve bilhassa fethin bir «Cumartesiye» tesâdüf etmiş olması da bunu teyid etmektedir. — Serdar Lala-Mustafa Paşa'nın donanmadan yirmi bin bahriyeli alarak bu gün üçüncü ve en şiddetli «yörüyüş=umumî hücum»u yaptırdığı, taarruzun gün doğmadan başladığı ve ilkönce Anadolu askerinin içeri girdiği rivâyet edilir: Bu zafer, sabah namazından iki saat sonra, yâni takriben zevalî saat altı buçukta kazanılmıştır. — Kıbrıs umumî valisi «Nicolo Dandolo» bu gün maktûl düştüğü için kesik başı Magosa valisi «Astor Baglione»ye gönderilip artık teslim olması teklif edilmişse de ibret almayıp mukâvemete karar vermiştir. Lefkoşa'dan alınan 800-1000 esir kadından biri Istanbul'a sevkedilmek üzere bindirilmiş olduğu Sokullu kalyonundaki barut deposunu ateşlemiş ve bunların hepsi ganîmetlerle beraber müdhiş bir infilâk içinde mahvolup gitmiştir.

Lefkoşa'nın fethi üzerine «Paphos/Baffo=Baf», «Limassol=Leymesun» ve «Larnaka=Tuzla» gibi bâzı kaleler sırayla ve kolayca işgâl edilmiştir — Bu vaziyet üzerine Kıbrıs fethinin ikmâli için artık en mühim iş olarak Magosa'nın fethi kalmış demektir.

Sefer Ruznâme'sinde Lefkoşa'nın fethi üzerine Kıbrıs Beylerbeyliğine Avlonya sancak-beyi Mustafa Paşa'nın tâyin edilmiş olduğundan bahsedilmekteyse de diğer Osmanlı menbâlarında bu vazife Magosa'nın fethinden sonra eski Şehr-i-Zur beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu rivâyet edilir. Lefkoşa muhâsarası 49 gün sürdükten sonra 50 nci gün şehir fethedilmiştir: Umumiyetle fethin 51 inci güne tesâdüf ettiğinden bahsedildikten başka, 40 yâhut 44 günlük bir muhâsaradan bahsedenler de vardır: Tarih meselesi için yukarıki fıkraya da bakınız.

Lefkoşa'nın «Ayasofya» kilisesi eski Türk an'anesi mucibince fetih timsâli olarak derhâl câmiye tahvil edilmiş, serdar Lala-Mustafa Paşa fetihten altı gün sonra 15 Eylül=14 Rebî'ül-âhir tarihinde Cuma namazını işte bu yeni câmide kılmış ve o gün Magosa üzerine hareket etmiştir).

18 Eylül=17 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Magosa muhâsarası.

(16 Eylül=15 Rebî'ül-âhir Cumartesi tarihi de rivâyet edilirse de zayıftır. — Kıbrıs adasının şark sâhilinde bulunan «Famagusta/Famagouste=Magosa» kalesinin ismi Romalılar devrindeki «Fama-Augusta» tesmiyesinden muharreftir: Eski ismi «Arsinoe»dir. — Magosa valisi «Astor Bağlione», Başkumandan «Marco Antonio Brakadino» ve Topçu-kumandanı «Luigi Martinengo» bu sırada oradadırlar ve sonuna kadar müdafaaya karar vermişlerdir: — Kıbrıs adasının en müstahkem mevkii olan bu sâhil bilhassa coğrafî vaziyetinden dolayı Lefkoşa'dan daha çok mukâvemet edebilecek bir haldedir ve hattâ deniz yolundan yardım bile almıştır: Aşağıda 1571=978 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Mevsim ilerlemiş olduğu için, bahara kadar abluka hâli idame edildikten sonra muhâsara harekâtı başlamıştır).

6 Teşrinievvel=6 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Donanmanın Istanbul'a hareketi.

(Üçüncü vezir Piyâle Paşa'nın kumandasındaki donanma, deniz mevsimi geçip kış yaklaştığı için Istanbul'a dönmüş, Kapdan-ı-Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa da beraber gitmiş ve Kıbrıs sularında ordu emrine Rodos sancak-beyi Arab-Ahmed Bey kumandasında kırk kadırga bırakılmıştır: Bu sancak-beyinin ismi bir rivâyete göre de «Hamze Bey»dir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, karadaki muhâsara da kışın bir ablukadan ibaret kalmıştır).

1571=978

23 Kânunusâni=26 Şa'ban, Salı: Magosa müdâfilerine yardım kuvvetleriyle levâzım ve mühimmat gelmesi.

(Bu gün Venedik'den magosa'ya 12 gemiyle 1600 asker ve bir çok erzak ve mühimmat getirilmiş ve bunların ihrâcında Türk karakol filosunun o sırada orada bulunmamasından istifâde edilmiştir: Kırk gemiden mürekkep olan bu karakol filosu için yukarıki fıkraya bakınız. Bu vaziyet üzerine Serdar Mustafa Paşa düşmanın muvaffakiyetinden en çok mes'ul olan Sakız sancak-beyini idâm ettirdiği gibi, ihmâli görülen diğer bâzı mes'ullere de daha hafif cezalar vermiştir: Her halde bu cezâlardan itibaren deniz tarafındaki ablukanın daha sıkı bir şekil aldığı ve düşmanın bütün kış boyunca bir daha böyle bir teşebbüste bulunmamış olduğu muhakkaktır).

1 Mart=4 Şevvâl, Perşenbe: Koca-Sinan Paşa'nın Yemen'den avdeti.

(Evvelce Mısır Beylerbeyi olan Sinan Paşa'nın Lala-Mustafa Paşa yerine Yemen serdarlığına tâyini ve fütühâtı için yukarda 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs», 1569=976 vukuâtının «5 Kânunusâni», «3 Mayıs» ve «15 Mayıs», 1569=977 vukuâtının «28 Temmuz, 1570=977 vukuâtının 18 Mayıs» ve «21 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Koca-Sinan Paşa'nn Yemen'de «bir yıl dört ay kadar» kalmış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: 1569=976 senesinin başlarından bu 1571=978 senesinin başlarına kadar iki sene kalmış, Yemen meselesini tesviye etmiş ve hattâ istirdât muharebelerindeki muvaffakiyetinden dolayı «Yemen fâtihi» diye şöhret bulmıya başlamış ve nihayet işte bu gün Yemen'in cenubundaki «Mokha» limanından gemilerle ve maiyyetiyle Cidde'ye geçerek haccettikten sonra Istanbul'a gelip yedinci vezir olmuştur).

4 Mayıs=9 Zülhicce, Cuma: Donanmanın Akdeniz seferine çıkışı ve Dalmaçya fütuhâtı.

(Yukarda 1570=978 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi, üçüncü vezir Piyâle Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması kış mevsiminin başında Kıbrıs'tan Istanbul'a dönmüştür. — Bu yeni senenin deniz mevsimi başlarken donanmanın kumanda mevkiinde çok münasebetsiz bir değişiklik olmuş, Osmanlı tarihinin en meşhur ve en muktedir denizcilerinden olan ve Deryâ kapdanlığından Kubbe vezirliğine geçen Piyâle Paşa'nın yerine denizcilikle hiç bir alâkası olmıyan ikinci Vezir Pertev Paşa «Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı» olmuştur! Yukarda 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Vezir-i-a'zam Sokullu Mehmet Paşa Kıbrıs seferine muhâlif ve Piyâle Paşa ile Lala-Mustafa Paşa da tarafdardır ve hattâ onun için bu sefere memur edilmişlerdir. Sokullu'nun bu iki Paşa'yı elbirliğinden ayırmak için Piyâle Paşa'nın yerine deniz işlerinden tamamiyle bîhaber olan Pertev Paşa'yı göndermesi hem donanmayı, hem Türkiye'nin Akdeniz hâkimiyyetini en büyük tehlikeye atmış ve netice itibariyle felâkete sürüklemiştir: Aşağıda 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Pertev Paşa gibi, Kapdan-ı-Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa da denizci değildir: O da karadan denize, yâni Yeniçeri-ağalığından Deryâ kapdanlığına geçmiştir! Tabiî bu vaziyette zavallı donanma iki kara

askerinin eline verilmiş demektir! Bilhassa muahhar menbâlarda devleti çok iyi idare ettiğinden bahsedilerek göklere çıkarılan Sokullu'nun bu hareketi kolay affedilecek fenâlıklardan değildir. Esasen Deryâ kapdanlığının üzerinde bir Donanma-serdarlığı ihdâs edilmesi, Kapdan-ı-Deryâ Ali Paşa'nın denizci olmamasındandır; Kıbrıs seferinin başında Ali Paşa'nın âmiri olarak donanma-serdârı olan Piyâle Paşa büyük bir denizci olduğu için Ali Paşa'nın ehliyetsizliğini telâfi etmiştir: Fakat şimdi onun yerine bir kara askeri getirilmiş olması en tehlikeli ihtisas işinin başında iki ehliyetsizi bir araya getirmiş demektir! Bunların hiç anlamadıkları o ihtisas işlerini nasıl olup da kabul edebilmiş olduklarına da hayret etmemek kabil değildir! Pertev ve Ali Paşaların maiyyetine büyük bir denizci de katılmıştır: Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa'nın donanma hareket etmeden evvel Istanbul'a veyâhut hareket ettikten sonra Girit sularına gelerek yirmi gemilik bir filo ile iltihak ettiği rivâyet edilir; fakat zavallı Uluc-Ali Paşa âmir değil, memur vaziyetindedir! Peçevî bu vaziyeti şöyle anlatır:

«Vezîr-i-sâni pertev Paşa Serdâr-ı sipehsâlâr ve Müezzin-zâde'likle iştihâr bulan Kapdan Ali Paşa kendüye ferman-berdâr ve müşârünileyh Uluc-Ali Paşa dahî maiyyet ile sarf-ı iktidar eylemeğe me'mûr olup...».

Donanmanın Istanbul'dan hareket ederken 124 gemiden ibaret olduğu halde sonradan iltihak edenlerle 250 yi ve Levend gemileriyle 300 ü bulduğu rivâyet edilir; yalnız bu sene:

«Donanma mu'taddan mukaddemce ihrâc olunmağla kürekcisinde ve cengcisinde küllî noksan mukarrer»

olduğu hakkında da bir rivâyet vardır işte bu şekilde ilkönce Magosa'ya gidilip Kıbrıs serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya gönderilen top vesair mühimmat teslim edilmiş ve ondan sonra da ortada düşman donanmasından eser görülmediği için Rodos üzerinden Girit sâhillerine gidilip yağma ve tahrib edilmiştir.

Osmanlı-Venedik harbinin Kıbrıs seferine mukabil deniz cephesini teşkil eden bu hareketler Venedik amirali «Veniero»nun Dalmaçya sâhilindeki «Sopoto=Sobut» iskelesini bir baskın hareketi yaparak işgâl etmesiyle başlamışsa da, Türk donanmasının mukabil hareketi çok şiddetli olmuş, Karadağ sâhilinde şimalden cenuba doğru sıralanan ve Venedik hâkimiyyetinde bulunan «Budua/Budoa Budva», «Antivari=Bar» ve «Dulcigno=Ölgün» kaleleri Rumeli serdârı vezir Ahmed ve Rumeli Beylerbeyi Hüseyn Paşaların da karadan yaptıkları elbirliği üzerine fethedilmiş, Korfu, Kefalonya, Zanta, Çuka ve hattâ Sicilya adaları vurularak bir çok şehirler yıkılıp yakıldığı gibi pek çok esir ve ganîmet alınmıştır. — Yaz aylarını işgâl eden bu hareketlerden sonra, mevsim sonunda donanma Istanbul'a dönmeyip harb vaziyetinden dolayı «Lepanto=İnebahtı» körfezinde kışlamıya karar vermiştir. Donanmanın Istanbul'dan bu sefere çıkışı için bu senenin «Evâsıt-ı Zülka'de=Nisan ortaları» ve ondan bir müddet sonra 1571=979 senesinin 26 Mayıs=1 Muharrem Cumartesi, ve 25 Haziran=1 Safer Pazartesi tarihinden de bahsedilir: Fakat bu sene erken çıkılmış olduğu umumiyetle rivâyet edilmekte olduğuna göre, bilhassa son iki tarihin yanlış olduğu muhakkaktır).

1571=979

1 Ağustos=9 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Magosa kalesinin teslimi ve Kıbrıs fethinin ikmâli.

(Bâzı Garp menbâlarında 2 Ağustos=10 Rebî'ül-evvel Perşenbe ve Osmanlı menbâlarında 8 Rebî'ül-evvel=31 Temmuz Salı tarihlerine de tesâdüf edilir: Belki de 1 Ağustos günü teslimin takarrürüne ve 2 Ağustos günü de bu kararın tatbikine müsâdiftir. — Yukarda 1570=978 vukuâtının «18 Eylül» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarında gördüğümüz gibi, kış mevsimi hareketli bir muhâsaradan, ziyade hareketsiz bir abluka şeklinde geçmişse de boş geçmemiştir: Bu müddet zarfında kalenin etrâfında mükemmel bir siper şebekesi hazırlandıktan başka, şehri yüksekten döğmek için on kule yapılmış ve bu kuleler beş batarya tutan 74 topla teçhiz edilmiştir: Bunlardan dördü «Şâhî=Vasiliki» denilen en büyük toplardandır. — Kale içinde iâşe müşkilâtına uğramamak için Venedik Başkumandanı «Marco-Antonio Bragadino» lüzumsuz ahaliden sekiz bin kişiyi dışarı çıkarmış Türk ordusu büyük bir insâniyet göstererek bu zavallılara dokunmamış ve bunlar da adanın muhtelif taraflarına dağılmışlardır. 20 Haziran=26 Muharrem Çarşanba, 29 Haziran=5 Safer Salı, 9 Temmuz=15 Safer Pazartesi, 14 Temmuz=20 Safer Cumartesi, 20 Temmuz=26 Safer Cuma ve nihayet 30 Temmuz=7 Rebî'ül-evvel Pazartesi günleri altı «yörüyüş=umumî hücum» yapılmış, her ne kadar bunlar neticesiz kalmışsa da, kalenin artık daha. fazla mukâvemet imkânı da kalmamıştır. Lefkoşa'nın fethi üzerine yapılan teslim teklifini şiddetle reddedip kanlarının son damlasına kadar mukâvemet kararı vermiş ve bu kararlarını o zaman Türk ordusuna da bildirmiş olan Venedik kumandanları şimdi artık canlarıyla kanlarını kurtarmaktan başka bir şey düşünmedikleri ve bilhassa Venedik donanmasından yardım görebilmek ümidi de kalmamış olduğu için, nihayet bir harb meclisinde teslim kararı verip kaleye beyaz bayrak çekmişler, murahhaslar gönderip teslim şartlarını müzakere etmişler ve bu müzakerede her şeyden evvel canlarıyla mallarını kurtarmışlardır. Kumandanlara ait onbeş binek atının götürülmesi de bu şerâit içindedir! Türklere teslim olan bütün kalelerde olduğu gibi, ahaliden istiyenlerin çıkıp gitmekte serbest olmaları da kabul edilmiştir: Bütün bunlar Türk gemileriyle Venedik hâkimiyyetinde bulunan Girid'e götürüleceklerdir.

Mağlûplara karşı Türk ordusunun der'uhde ettiği bu insanî ve tabiî şartlara mukabil, galip Türklerin yalnız bir şartı vardır ve o da Magosa kalesinde esir olan elli Türkün sağ olarak tesliminden ibarettir: Bunlar Kıbrıs korsanlarının hac ve ticaret gemilerinden almış oldukları zavallılardır ve hattâ bu harbin açılmasına da işte bu gibi tecâvuzlar sebeb olmuştur: Yukarda 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Venedik kumandanları bu şartı pek tabiî olarak hiç itirâz etmeden kabul etmişlerdir. Magosa kalesinin teslim mukavelesi işte bu şartlarla imzâ edilmiştir.

Türk ordusu bu şerâite tamamiyle riâyet etmiş, mağlûplar bütün eşyaları ve menkul servetleriyle kaleden sâlimen çıkıp kendilerini Girid'e götürecek Türk gemilerine yerleşmiş, hiç birine hiç bir tecâvüz ve hakârette bulunulmamış ve bu tahliye hareketi 5 Ağustos=13 Rebî'ül-evvel Pazar günü ikmâl edilip mağlûplar artık harekete hazır bir vaziyete gelmiştir: Venedik kumandanlarının gördükleri insânî muâmeleden dolayı Serdar Mustafa Paşa'ya teşekkürleriyle tâzimlerini arza gelişleri işte o gündür; bunlar serdârın huzuruna askerî merâsimle kabul edilmişler ve hattâ çok büyük bir nezâketle karşılanıp iltifât bile görmüşlerdir. Türk ordusu, teslim şartnamesinin kendisine terettüb eden bütün esaslarını harfiyyen tatbik etmiş olduğu için, Mustafa Paşa bu mülâkatta pek haklı olarak elli Türk esirinin artık teslimini istemiştir; galibin mağlûptan bir ricası daha vardır: Venediklileri Kıbrıs'tan Girid'e götürecek Türk gemilerinin orada zaptedilmiyeceğine veyâhut dönüp gelirken Venedik donanmasının taarruzuna uğramıyacağına teminât olmak üzere kumandanlarından birinin rehîne bırakılmasını istemiştir: O asırda öyle bir düşmandan böyle bir rehîne istenilmesi de pek tabiî ve hattâ dâima tatbik edilmiş umumî bir âdettir; onun için Mustafa Paşa:

— Bu kadar gemi ki size virildi, deryâda donanmanuz var; gemilerümüz yine bize vâsıl olunca rehn tarikiyle bir beğ kalsun!.

demişse de Venedik Başkumandanı «Marco-Antonio Bragadino»dan şu cevâbı almıştır:

— Beğ değül, bir kelb alıkomazsun!

Mesele bu kadarla da kalmış değildir; Paşa'nın:

— Ya ol üserây-ı müslimîn kanı?

suâline Venedik kumandanının verdiği cevap şöyledir:

—-Anlar cümlesi benüm değül idi: Her biri beğlerden ve asker halkından birinin idi; vire gicesi katletmişler!

Teslim şartnâmesinde iâdesi ayrı bir maddeyle kararlaşmış olan elli Türk esirinin o gece kâmilen boğazlanmış olmalarını mâzur göstermek için «Bragadino»nun bulduğu bahâne, o zavallıların köle olarak verimiş oldukları muhtelif Venedikliler tarafından ayrı ayrı boğazlanmış olmasından ibarettir! Lala-Mustafa Paşa bunun üzerine çetin bir sual daha sormuştur:

— Ya sende olanı neyledün?

Bu suâle, insanlığın ahlâk tarihinde unutulmasına imkân olmıyan bir cevap verilmiştir:

— Anlar katlidicek ben dahî katlittüm!

Mustafa Paşa'nın o kahbe kumandana verdiği cevap bir hüküm mahiyetindedir:

— Bu takdirce vireyi sen bozmuşsun!

Elli Türk esirinin kanına mukabil Venedik kumandanlarından on kişi Başkumandanlarının önünde derhâl idâm edilmiş, Bragadino'nun mâsum Türk esirlerine vurduğu kelepçeler kendi ellerine takılmış, kendisinin o zavallılara yaptırdığı işkenceler aynen kendisine yapılıp ilkönce kulaklarıyla burnu kesilmiş, Türk esirlerine toprak taşıttığı yerlerde kendisine de toprak taşıttırılmış ve nihayet kendi idâm usulü de kendisine aynen tatbik edilerek bir kaç gün sonra derisi yüzülmek suretiyle cinayetler ve kahbeliklerle geçen şenî hayatına nihayet verilmiştir. Fakat işkenceler içinde can veren elli Türkün kan hakkı bu kadarla da ödenmiş değildir: Girid'e gönderilmek üzere Türk gemilerine doldurulmuş olan Venediklilerin hepsi esir ittihâz edilmiş ve bütün malları ganîmet hesabına geçirilmiştir. Bragadino'nun kesik başı bütün Kıbrıs'da teşhir edildikten sonrâ Istanbul'a gönderilmiş olduğu rivâyet edilir. Gerek bu sırmalı haydudun, gerek Mustafa Paşa'nın bir mukabele şeklinde idâm ettirdiği diğer sırmalı haydutların tamamiyle lâyık oldukları bu sefil akıbetler karşısında Hıristiyan Avrupa müellifleri hem Paşa'ya, hem Türk milletine karşı sahifeler doldurarak vahşet isnâd etmekte tabiî hiç bir mahzur görmemişlerdir ve hâlâ görmemektedirler! Fakat bu zavallı müellifler elli Türk esirinin işkenceler içinde idâm edilmiş olduğunu da itirâf etmek suretiyle düşmüş oldukları tenâkuzun farkında değillerdir: Her halde onların istedikleri medeniyet, Türk kanının sudan farkı olmıyacağı bir medeniyettir.

Magosa'nın abluka ve muhâsarası 1570=978 senesi 18 Eylül=17 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününden bu 1571=979 senesi 1 Ağustos=9 Rebî'ül-evvel Çarşanba gününe kadar 10 ay, 13 gün sürmüşse de bu müddetin ilk sekiz ayı kış mevsimiyle baharda yapılan hazırlıklardan dolayı hareketsiz geçmiş ve harb harekâtı Hammer'in de kaydi vechile ancak iki buçuk ay kadar sürmüştür: Kıbrıs seferi işte bu Magosa fethiyle nihayet bulmuştur.

Osmanlı idaresine girdiği zaman bir Beylerbeylik şeklini alan Kıbrıs adasında «Magosa=Famagouste», «Paphos=Baf» ve «Kyrinia=Girine» sancakbeylikleri teşkil edilmiş ve İçel, Tarsus ve Sis=Kozan sancakları da bu yeni eyalete ilhâk olunmuştur. — Magosa'da teslim alınan muhtelif çaplı düşman toplarının sayısı Osmanlı menbâlarında yedi yüz altmış parça gösterilir.

Anadolu'dan Kıbrıs'a derhâl Türk muhâcirleri getirilip iskân edilerek daha o zamandan itibaren bütün ada Türkleştirilmiye başlamış ve bir rivâyete göre ilk parti olarak iki yüz bin kişilik bir Türk kütlesi getirilmiştir: Muhtelif «Hükm-i-Şerîf»lerde Kıbrıs'a «Ehl-i İslâm memlû kılındığından» bahsedilmesi İkinci Selim'in bu noktaya ne kadar ehemmiyet verdiğini gösterir. Her halde Sultan Selim'in şarkî Akdeniz ve Adalar-denizi ticaret yollarının emniyetini bozan böyle bir korsan yatağının mevcudiyetine bir an evvel nihayet vermek hususunda gösterdiği kuvvetli irâde tarihin dâimâ takdirle yâd edeceği büyük bir himmettir.

Kıbrıs seferi 1570=977 senesi 15 Mayıs=9 Zülhicce Pazartesi günü Serdar Mustafa Paşa'nın Istanbul'dan donanmayla hareketinden işte bu 1571=979 senesi 1 Ağustos=9 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Magosa'nın fethiyle nihayet buluncaya kadar tam 1 sene, 2 ay, 17 gün sürmüştür: Lala-Mustafa Paşa'nın Istanbul'a avdeti için aşağıki fıkraya bakınız).

15 Eylül=24 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Kıbrıs serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Istanbul'a hareketi.

(Mustafa Paşa 1570=978 senesi 2 Temmuz=28 Muharrem Pazar günü «Limasol» koyunda karaya çıkmış olduğuna göre, o günden bu güne kadar 1 sene, 1 ay, 14 gün Kıbrıs'da kalmış demektir: Bu müddetin ilk bir senesi harb hareketleriyle Magosa'nın fethi üzerine harbin nihayet bulmasından itibaren geçen bir ay on dört günü de idarî ve askerî teşkilât işleriyle geçmiştir. — Paşa'nın Istanbul'a karadan gittiği ve pâyıtahtta çok parlak merâsimle karşılandığı rivâyet edilir: Lala-Mustafa Paşa artık «Kıbrıs fâtihi» diye anılmıya başlamış ve bu muvaffakiyet onun eski günahlarını iyiden iyiye unutturmuştur; ancak tarihin unutmıyacağı bu affedilmez günahlar için 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarıyla 1567=975 vukuâtının «30 Kânunuevvel» ve 1568=975 vukuâtının da «13 Mayıs» fıkralarına bakınız).

7 Teşrinievvel=17 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: «Sıngın-donanma harbi» denilen «Lepanto=İnebahtı» deniz muharebesi.

(Bu deniz fâciasına Osmanlı menbâlarında «Sefer-i-Sıngın-Donanma», «Sıngın-Donanma harbi» ve «Sıngun donanması harbi» gibi isimler verilir: Bu terkiplerdeki «Sıngın/Sıngun» kelimesi eski Türkçede «mağlûp» ve «münhezim» mânâsına bir sıfattır; onun için «Sıngın donanma» demek, «mağlûp donanma» demektir; bununla beraber «Sıngın/Sıngun» kelimesi tıpkı «bozgun», «vurgun» ve «salgın» kelimeleri gibi isim şeklinde de kullanılır ve bu takdirde «mağlûbiyet/hezîmet» mânâlarına gelir; Meselâ Solakzâde'nin kullandığı «Sıngun donanması» tâbirinde bu kelime sıfat değil, isim rolündedir: Hattâ bundan dolayı bâzan «Sıngın seferi=Mağlûbiyet seferi» şekline bile tesâdüf edilir.

Sıngın deniz harbinin vukua geldiği ve Türklerin «İnebahtı» dediği «Lepanto/Lepante» kalesiyle körfezi, Yunan denizinin şimalî Yunanistan'la Mora yarımadası arasında teşkil ettiği girintinin içinde ve asıl Yunanistan'ın cenup sâhilindedir: Bununla beraber, bugün garp tarafına «Patras körfezi» ve şark tarafına da «Korintos körfezi» denilen bu deniz girintisinin mecmûuna birden yanlış olarak «Lepanto körfezi» denildiği de olmuştur; fakat umumiyetle Romalıların «Sinus Corinthiacus» dedikleri Korintos körfezi kasdedilir. Bu körfezin uzunluğu takriben 130 kilometre ve a'zamî genişliği de 35 kilometredir; Lepanto körfezinin denize açılan ağzı da bir kilometre genişliğindedir. Türklerin buraya «İnebahtı» demeleri, «Lepanto» isminin Yunanlılarla Romalılar tarafından kullanılan «Epatko/Naupaktos/Naupactus» gibi eski şekillerinin tahrifinden dolayıdır. Buranın Türk hâkimiyyetine girmesi İkinci Bâyezid'in fethinden itib.arendir: 1499=905 vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre, Sıngın harbi İnebahtının fethinden 72 sene sonra olmuş demektir.

Bu sırada Papalık makamında Türk düşmanlığıyla meşhur «Pie V=Beşinci Pie» vardır: Milâdın 1501 tarihinde dünyaya gelen bu müteassıp papas 1565'tarihinde 61 yaşındayken papalığa intihâbındanberi altı senedir bütün gayretini Türkiye aleyhine bir Hıristiyan ittifakı teşkiline sarfetmiş, bütün Avrupa devletlerine başvurmuş ve bilhassa 8 Mart 1570 tarihinde İspanya kralı İkinci Philippe'e yazdığı bir nâmede bu hususstaki nazariyyesini şöyle anlatmıştır:

«Hıristiyanlık âleminde Türk kuvvet ve kudretine karşı tek başına mukâvemet edebilecek hiç bir hükümdar mevcud olmadığına ve ancak bütün hıristiyan hükümdarlarının olanca kuvvetlerini birleştirdikleri takdirde Türklere mukâvemet, mümkin olabileceğine kaani olduğumuz için, Osmanlı azamet ve gururunu yıkmak üzere tekmil hıristiyan hükümdarlarının ittifakı mutlak bir zarûret hükmündedir».

Bununla beraber, Beşinci Pie bütün bu siyasî ve dinî gayretlerine rağmen, Kıbrıs seferine kadar boşuna uğraşmış ve ancak işte bu seferin hâsıl ettiği heyecandan istifâde ederek mahdut bir muvaffakıyyet kazanabilmiştir: Bu sırada Vatikan diplomasisi hummâlı bir faaliyet içindedir; her tarafa elçiler ve nâmeler gidip gelmekte, fakat artık Haçlı seferlerinin heyecanından eser/kalmadığı için Fransa ve Avusturya gibi devletler Türk sulhünü Papalık makamının açmak istediği dinî mâcerâlara tercih etmektedir! Onun için Beşinci Pie ancak iki müttefik temin edebilmiştir: Bunların biri Akdeniz ve Afrika siyasetleri güden İspanya krallığı ve biri de Kıbrıs seferinden dolayı Türkiye ile zâten harb hâlinde bulunan Venedik cumhuriyetidir. «Sainte-Ligue=Mukaddes-İttifak» denilen bu üç taraflı Hıristiyan ittifakı nihayet 25 Mayıs 1571=30 Zülhicce 978 Cuma günü imzalanmıştır: «Dâimî» kaydiyle akdedilen bu ittifak «açık bırakılmış», yâni her istiyen Hıristiyan her zaman iltihak edebileceği ilân edilmiştir: Bu Mukaddes-İttifak'ın Roma kilisesinde resmen ilânı, imzâ tarihinden tam iki ay sonra, işte bu 1571=979 senesinin 25 Temmuz=2 Rebî'ül-evvel Çarşanba günüdür; bununla beraber bâzı Garp menbâlarında 22 ve 28 Temmuz günlerinden de bahsedilir; meselenin Istanbul'a aksetmesi Roma'da ilânından bir gün evveldir: Bâzı Osmanlı menbâlarında bu haberin 1 Rebî'ül-evvel=24 Temmuz Salı günü gelmiş olduğundan bahsedilir. tabiî bu sür'at o zamanki Türk casus teşkilâtının Mukaddes-İttifak'ı resmen ilânından evvel istihbâr etmiş olduğunu gösterir: Avrupa'daki Türk casus şebekesinin en mühim merkezi Venedik'dir.

Papalık-İspanya-Venedik Mukaddes-İttifak muâhedesinin birinci maddesi şöyledir: «İspanya kralı İkinci Philippe'le Venedik cumhuriyeti, Papa Beşinci Pie ile beraber Türklere karşı

tedâfüî ve tecâvuzî harb ilân edip onların hıristiyanlardan gasbetmiş oldukları yerlerin hepsini ve hattâ Tunus, Cezâyir ve Trablus kalelerini istirdâd edeceklerdir»!

Mukaddes-İttifak'ın bu hedefine göre, Papalık'la müttefiklerinin gayesi Türkleri hem Avrupa'dan, hem Afrika'dan ve hattâ hem de Küçük.Asya'dan tardetmektir: Çünkü Türkler Anadolu'yu bile hıristiyanlardan fethetmişlerdir! Onun için bu tuhaf ittifakın hedefi Türk'ün Orta-Asya'ya sürülmesi şeklinde târif edilebilir! Hattâ bundan dolayı bu Mukaddes-İttifak Osmanlıların zuhurundanberi onlara karşı akdedilmiş Avrupa Hıristiyan ittifaklarının on üçüncüsü sayılır: 1914 tarihinde Paris'dé «Cent Projets de partage de la Turquie» isminde mühim bir eser neşretmiş olan Rumanya diplomatlarından «T. G. Djuvara»ya göre de, Beşinci Pie'nin Mukaddes-İttifak'ı Türkiye'nin taksimine ait tarihî projelerin sıra itibariyle 23 üncüsü ve ilk ciddî şeklidir! Fakat üç devlete münhasır kaldığı için her halde pek mahdut mahiyettedir. Mukaddes-İttifak ahkâmına göre harb masrafları şöyle taksim edilmiştir: Bunların yarısını İspanya krallığı, üçte birini Venedik cumhuriyëti ve altıda birini de Papalık hazîneleri taahhüd etmektedir; bu malî taahhütlerden başka, büyük bir donanmayla bir ordu da teşkil edilecek ve donanma 300 gemiden mürekkeb olacaktır; fakat verilen gemilerin üç yüzü bulmadığı rivâyet edilir: Papalık 12, İspanya 70 ve Venedik de 114 gemi verebilmiştir! Bunların mecmûu 196 parçadan ibarettir. Bununla beraber, bu büyük devletlerin nüfuzu altında ve onların peyki vaziyetinde bir takım küçük hıristiyan hükûmetçikleri daha vardır ve Mukaddes-İttifak ordusuyla donanmasına onlar da yardım etmişlerdir: Meselâ Malta Şövalyeleri 6, Savoie dukalığı 3 ve Cenova hükûmeti de 3 gemi vermiş ve bu suretle donanmanın mecmûu 208 parçayı bulmuştur: Bununla beraber son tetkiklere göre bu donanmanın 295 parça tuttuğu anlaşılmaktadır; bizim Kâtib-Çelebi «Efsâr-ül-bihâr»ında bu hıristiyan donanmasını yanlış olarak 267 gemiden mürekkep gösterir. Bunların içinde büyük gemiler de vardır: 295 geminin 6 yâhut 9 u kalyon, 219 u kadırga ve 70 i de çekdiri nev'indendir; bu muazzam donanmaya yüklenen müttefikler ordusunun mevcudu hakkındaki rakamlar da ihtilâflıdır: Muhtelif rivâyetler 30 binle 46 bin arasında tehâlüf etmektedir.

Müttefiklerin Başkumandanlığına meşhur Charles-Quint'in piç oğlu ve Mukaddes-İttifak erkânından İspanya kralı İkinci Philippe'in de piç kardeşi «Don Juan d'Autriche» intihâb edilmiştir: Türk menbâlarında «Cüvan-Avusturyalu» denilen ve İspanya müslümanlarına karşı irtikâb ettiği şenî zulümlerle Katolik âleminde mevki tutan bu gayr-i-meşrû prensi Kâtib-Çelebi:

«Beşinci Karolus-imparatorun zinâdan hâsıl veledi idi»

şeklinde künyelendirir! Diğer kumandanların en mühimleri Papalık donanmasına kumanda eden Paliano dukası «Marco-Antonio Colonna», Venedik donanmasına kumanda eden amiral «Veniero» ve Ciniviz gemilerine kumanda eden «Giovanni-Andrea Doria»dır: Türklerin «Oğlan-kapdan» dedikleri bu «Giovanni», Barbaros devrindeki meşhur «Andréa Doria»nın yeğenidir: 1560=967 vukuâtının «2 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu muazzam donanmanın Messina'da toplanıp bu senenin 15 Eylül=24 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü oradan Adalar-denizi istikametinde hareket etmiş olduğu rivâyet edilir; ikinci bir rivâyete göre de Avlonya üzerine hareket edilmiştir; düşman donanmasının ilk geldiği yer, Korfu adasının karşısında ve Arnavutluk sâhilinde Türklerin «Hulumiç» dedikleri «Gumenitsa/Gumenizze» limanı olduğuna göre, her halde bu ikinci rivâyetin daha doğru olması lâzımgelir: Müttefiklerin istihbaratı işte bu noktadan itibaren kuvvetlenmiş olacak ki «Gumenitsa=Hulumiç»den sonra Kefalonya adasına gelip demirlemişler ve bu adanın Lepanto körfezine bir keşif gemisi göndermişlerdir.

Bu sırada Türk donanması Lepanto körfezindedir: Yukarda 1571=978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. İşte o fıkrada gördüğümüz gibi, Osmanlı donanmasının başında «Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı» sıfatiyle İkinci vezir Pertev ve Kapdan-ı-Deryâ Müezzimzâde Ali Paşalar vardır ve bunların her ikisi de kara ordusunda yetişmiş olmak itibariyle denizcilikle hiç bir alâkaları yoktur! Bunların yanında Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa ile Barbaros merhumun muhterem oğlu Hasan Paşa ve sancak-beyliklerinde bulunan diğer on beş denizci daha bulunmakla beraber, donanmanın mukadderâtına hâkim olanlar bu deniz kahramanları değil, o iki kara askeridir! Deniz işlerinden hiç bir şey anlamıyan bu kara paşalarını okadar buhrânlı bir devirde Bahriye'nin başına getiren de Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'dır! Bunlardan Kapdan-ı-Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa'nın Kapdanlıktan evvelki vazifesi Yeniçeri-ağalığıdır ve ondan evvel de hiç deniz işlerinde bulunmamıştır! Eski ve yeni müellifler bunda müttefiktir; meselâ Solâk-zâde bu noktayı şöyle anlatır:

«Târîh-i Hicret'in işbu sâl-i acîb-ül-ahvâlinde Vezîr-i-sânî Pertev Paşa serdâr-ı beriyye-i İslâm olup iki yüz elli pâre kadırga ile Kapdan Ali Paşa'yı deryâya çıkarılup memâlik-i düşmeni gaarete gönderilmişidi: Mûmâileyh Kapdan'ın deryâ ilminde vukuufu olmadığından kat'ı nazar Serdâr nâmına olan Pertev Paşa'nın dahî umûr-i harb-u-kıtâlde ihmâli olmağın...».

«Tarih-i Osmânî Encümeni» âzâsından Bahriye miralayı Safvet Bey merhum da Encümen mecmûasında Kıbrıs seferi münasebetiyle bu pek tuhaf Kapdan-ı-Deryâ'nın kapdanlığını şöyle anlatır:

«Pek yürekli ve Szigetvar seferinde yararlık göstermiş olan Yeniçeri-ağası Ali Ağa (Müezzin-oğlu Ali Paşa) adıyla Kapdan-Paşa oldu: Yeni Kapdan-Paşa'mız bu seferde denize alışacaktı (!). Öyle sekiz on seferle alışılamıyacak olan deniz işini, hele Kıbrıs fethinden sonraki işi bu adama bıraktık: İnebahtı=Lepanto'da devletin başını büyük büyük belâlara iliştirdi!»

Fakat mesele bundan da ibaret değildi: Sokullu'nun şahsî ihtirâsâtı, denizcilikten yana Müezzin-zâde Ali Paşa'dan hiç bir farkı olmıyan İkinci-vezir Pertev Paşa'yı da «Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı» yapmakta en mühim âmildi! Barbaros'un Piyâle ve Uluc-Ali paşalar gibi en kıymetli talebeleri ortada dururken donanmanın Pertev Paşa ve Müezzin-zâde Ali Paşa gibi kara askerlerine teslimi tabiî vatanın mukadderâtına karşı en büyük cinayet demekti! Büyük denizci Piyâle Paşa'nın donanma serdarlığından azli, Kıbrıs ganîmetlerinde Sokullu'yu memnun edememiş olmasından, Sadâret makamında Sokullu'ya râkîp sayılmasından ve Sokullu'nun da, aşağıda göreceğimiz gibi, onun yerine gönderdiği ikinci vezir Pertev Paşa'yı muvaffak olamıyacağı bir işe sevkederek gözden düşürmek istemesindendi! Tabiî bu suretle devletin emniyet ve selâmeti bile şahsî ihtirâsâta fedâ edilmiş demekti! Donanmanın mevcudu ihtilâflıdır: Hammer 240 kadırga, 40 kalyon ve 20 çekdiriden mürekkep 300 parça gösterir ve bir çok Garp menbâlarında da bu gibi rakamlara tesâdüf edilirse de, bütün bunlar alelusul mübalâğalıdır: Tabiî onlar için bütün mesele Hıristiyan donanmasını sayıca Türk donanmasından az göstermektedir! Halbuki Kâtib-Çelebi'ye göre Türk donanmasının mevcudu 180 gemiden ibarettir: «Efsar-ül-bihâr» ın matbu nüshasında 108 gösterilmesi her halde bir istinsah veyâ tertip yanlışı olmalıdır. Solakzâde 250 gemi gösterir. Her ne kadar Peçevî donanma Istanbul'dan çıkarken mevcudunun «üç yüzden ziyâde» ve bilhassa «Levend kayıkları ile dört yüzden mütecâviz» olduğundan bahsederse de, muâsır bir müellif olan Selânikî Mustafa Efendi Istanbul'dan çıkan donanmayı «cümle yüz seksen dört kıt'a» gösterir: Kâtib-Çelebi'yi bu da teyid etmektedir. Fazla olarak kış mevsimi münasebetiyle Levend gemilerinin dağılmış oldukları ve çoğunun Lepanto'da olmadığı hakkında da muhtelif rivâyetler vardır: Zâten bâzı gemiler de muhtelif adalarla yeni fethedilen Kıbrıs sularında kalmıştır; onun için Lepanto'daki Türk donanmasının 180-250 arasında bulunduğu

muhakkaktır: Son tetkiklerde ve meselâ «Henri Hauser»in «La prépondérance espagnole» ismindeki eserinde 2-3 yüz Türk gemisinden bahsedilir; zâten bâzı yeni tetkiklerde 225 parça esas ittihâz edilmektedir. Bu vaziyete göre 295 gemilik düşman donanması 225 gemiden mürekkep Osmanlı donanmasına nisbetle yetmiş iki gemi kadar üstün demektir. Türk donanmasının noksanı gemi sayısına da münhasır değildir: Lepanto'da kışlama kararı üzerine efrâdın bir kısmı terhis edildiği için bâzı gemiler bomboş kalmıştır! Selânikî bu vaziyeti şöyle anlatır:

«Ekser cenkçi gemilerden çıkup gemilerün çoğu askerden hâlî olup ve adalarda doyumluk iden Yeniçeri ve Sipâhi kendü serdarlarına pişkeşcük çeküp:

— Sılaya yakın geldüm!

diyü icâzet ile karaya çıkup...»

Peçevî'ye göre donanma Istanbul'dan erken çıktığı için bidâyettenberi efrâdı eksiktir:

«Bu sene-i mubârekede donanma mu'tâddan mukaddemce ihrâc olunmağla kürekçisinde ve cenkçisinde küllî noksan mukarrer idi».

Gene ayni müellife göre İnebahtı=Lepanto'da demirlendikten sonra bilhassa o civar efrâdı sılaya gittiği için bu noksan büsbütün artmıştır: «Bâ-husûs bu yalı sancaklarınun erbâb-ı tîmârı birer bahâne ile icâzet alup gittiği ma'lûm olmuşdur»!

Kâtib-Çelebi de bu tuhaf meseleyi şöyle anlatır:

«Çünki hengâm-ı şitâ karîb olmuş idi, Levend gemileri deryâ beyleri gemilerinde erbâb-ı tîmâr az kalup birer bahâne ile gitmişler idi; cenkçi ve kürekçi kısmının dahî birazı dağılup bakıyye-i asker donanma gemileriyle İnebahtı limanına gelüp vaz'-ı lenger eylediler».

Müneccim-başı tarihindeki izah daha vâzıhtır:

«Bir nice eyyâm geşt-ü-güzâr ittiler: Küffâr donanmasından nâm-u-nişân zuhûr itmemeğle ümerâ'-i etraf ve Levend sefinelerine izn olup vilâyetlerine gittiler; kalan sefâinin dahî iktizâsı olmamağla cenkçi ve kürekçi taifelerinin ekseri hurûc idüp Donanmây-ı-Hümâyûn İnebahtı limanına vusûl bulduklarında küffâr donanması iriştiği haberi vusûl buldu».

Bu fıkralarda bahsi geçen «Levend gemileri», sâhil sancak-beylerinin maiyyetlerindeki gemilerdir.

Müttefik düşman donanmaları, denizcilikle hiç bir alâkaları olmıyan iki kara askerinin elindeki Türk donanmasının işte bu perişan hâlini bildikleri için İnebahtı=Lepanto önlerine çıkagelmekte tereddüt etmemişlerdir! Bu vaziyeti düşmana haber veren hâin, Mora'da Türklerin «Badra/Balyabadra» dedikleri «Patras/Paleopatras» piskoposu «Yermanos»dur: Bu düşman casusunun müttefikler donanmasındaki Ciniviz amirali «Giovanni=Andrea Doria» ile mektuplaştığı hakkındaki mühim vesikayı miralay Safvet Bey merhum neşretmiştir. İkinci Selim'in 28 Şevvâl 979=14 Mart 1572 Cuma günü Mora sancak-beyine gönderdiği bir hükümde Patras piskoposu Yermanos'un yeğeni Dimitraki vâsıtasiyle Doria'ya «mektuplar göndermekten hâlî» olmadığından ve bilhassa:

«Bu defa Donanmây-ı-Hümâyûn Badra'ya geldikde gemilerde asker yokdur kadırgalar hâlîdür gelesün diyü haber gönderüp»

ihtilâller hazırlamış olduğundan bahsedilerek Yermanos'la hiyânet ortaklarının derhâl yakalanıp idâm edilmeleri emredilmektedir. Düşman donanmasının bütün vaziyeti bildiği için İnebahtı'ya gelmek cür'etini göstermiş olduğu işte bu vesikayla sâbittir.

Osmanlı menbâlarında «veled-i zinâ Cüvan-kapdan» denilen Don Juan'ın idare ettiği Hıristiyan donanması İnebahtı açıklarında görülünce, Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı Pertev Paşa derhâl bir harb meclisi toplamıştır: Bu mecliste kendisi gibi karadan yetişme Kapdan-ı-Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa'dan başka Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Âli Paşa, Barbaros'un oğlu Hasan Paşa, Trablusugarb Beylerbeyi Ca'fer Paşa ve Bahriye'den yetişme on beş sancak beyinden mürekkep bir çok denizciler de bulunmuş, fakat bu deniz kahramanları o kara paşalarına bir türlü söz anlatamamışlardır! Bu tarihî mecliste iki mesele müzakere edilmiştir: Biri İnebâhtı körfezinden çıkıp çıkmamak, yâni harbi kabul edip etmemek meselesi ve biri de dışarı çıkıldığı takdirde engine açılmak veyâhut sâhil boyunu tutmak meselesidir. Hayâtî bir mâhiyeti hâiz olan bu teknik meselelerde bile Sokullu'nun şahsî ihtirâsâtı maatteessüf çok fecî bir tesir icrâsından hâlî kalmamıştır. Birinci meselede ilkönce «cenge rızâ virmiyen» Uluc-Ali Paşa söz almış ve Kâtib-Çelebi'ye göre fikrini şöyle anlatmıştır:

— Donanmamuz nâkısdur ve altı aydur deryâda gezmeğle gemiler bozgundur: Sâbıkaa Korfos'dan İnebahtı'ya dönüldükde «Dönüşdür!» diyü Sipâh ve Yeniçeri icâzetlü icâcetsüz dağılmışlardır. Boğaz limanına küffâr donanması içerü giremez; çıkulmak mahall-i hatadur!

Barbaros mektebinden yetişen büyük denizcinin bu teklifine göre, İnebahtı körfezinin bir kilometrelik medhalinin iki tarafındaki tahkimâttan dolayı düşmanın içeri girmek ihtimâli olmadığı için, en doğru hareket donanmayı o perişan hâliyle dışarı çıkarmayıp içerde bırakmaktır. Peçevî'ye göre Donanmay-ı-Hümâyun serdârı Pertev Paşa da «bed-nâm olmakdan ihtirâz-ı tâm itmeğle» büyük denizcinin bu doğru fikrine şu sözlerle iştirâk etmiştir:

— Cenkçide ve kürekçide noksan ziyâdedür diyü her bâr ızhâr-i acz iderdünüz; bâhusûs bu yalı sancaklarının erbâb-ı tîmârı birer bahâne ile icazet alup gittiği ma'lûm olmuştur; her vechile donanmamuzda noksan mukarrerdür: İnebahtı hisarlarında oturalım; üzerümüze kâfir gelürse cengidelüm!

Müneccim-başı'ya göre Pertev Paşa'nın sözleri içinde şöyle bir şey de vardır:

— Bizüm gemilerimüz ganâim ile memlû ve askerden hâli olmağla kal'anun altundan çıkmamuz bir vechile münâsib değüldür!

Garp menbâlarında da Osmanlı donanması son seferinde almış olduğu esirler ve ganîmetlerle dolu gösterilir. Sokullu'nun devlet selâmetini şahsî ihtirâsâtına fedâ ederek yaptığı mühlik tesir işte bu noktada kendini göstermiştir. Hayrullâh Efendi bu meseleyi şöyle anlatır:

«Sadr-ı-a'zam Mehmet Paşa serdâr Pertev Paşa'nın kesr-i nüfuzuna vesile arayup durur iken Kapdan-Paşa'yı kendü efkârına uydurup elbette donanma cengi olmalıdır diyerek evâmir-i müteâkıbe ile donanma kumandanları tehdîd olunur idi».

Bu fıkrada Sokullu'nun «kendü efkârına uydurduğundan» bahsedilen «Kapdan-Paşa», İkinci Selim'in cülûsundan sonra Sokullu'nun Yeniçeri-ağalığından alıp «Kapdan-ı-Deryâ» diye

donanmanın başına koyduğu Müezzin-zâde Edirneli Ali Paşa'dır; Vezir-i-a'zam işte bu Ali Paşa'ya hitâben hem pâdişah tarafından hükümler yazdırmış, hem kendi nâmına emirler göndermiştir! İşte bundan dolayı o günkü mecliste Sokullu'nun tuzağına düşmemek ve «bed-nâm» olmamak için Uluc-Ali Paşa'nın fikrine iştirâk eden Pertev Paşa'ya karşı Müezzin-zâde'nin verdiği cevap da şudur:

— Bana Âstâne'den gelen ahkâmda ne kadar te'kîd-ü-tehdîd olunmuşdur: Ben mansıbumdan değül, başumdan korkarum!

Hattâ Kapdan-ı-Deryâ'nın:

— Kâfir ne kelbdür? Gayret-i İslâm ve ırz-ı pâdişâhî yok mudur? Her sefineden beşer onar âdem nâkıs olmağla ne lâzımgelür?

gibi bir takım câhilâne sözler söyliyerek Istanbul'un emirlerini çıkarıp gösterdiğinden ve ancak işte bunun üzerine Pertev Paşa'nın artık sükût ettiğinden bile bahsedilir! Kâtib-Çelebi, Kapdan-Paşa'nın harb meclisini Istanbul'dan aldığı emirlerle tehdid etmesini şöyle anlatmaktadır:

«Mezbur Kapdan nefsine yarar ve mukdim idi; lâkin deryâ cengleri görmeyüp korsanlık fennini bilmez, mütehevvir ve şedîd kimesne idi ve kendüye gelen evâmirde:

— Elbette küffârun donanması her kanda ise üzerüne varup mukaabil olasız ve illâ muâteb olursuz!

diyü fermân olunmağla cümle askeri kendü re'yine tâbi' kılup cengi mukarrer ittiler»!

Bu fıkranın başındaki «nefsine» kelimesi «şahsen» mânâsına gelir ve «korsanluk» kelimesi de umumî olarak «gemicilik» mânâsına kullanılmıştır.

Efrâdı eksik, tekneleri bozuk ve mevcud gemileri esirler ve ganîmetlerle dolu bir donanmanın hem kemmiyet, hem keyfiyet bakımlarından çok üstün bir düşmana karşı en emin sığınaktan çıkarılıp muhakkak bir tehlikeye gözgöre atılması, Kapdan-ı-Deryâ'nın Istanbul hükûmeti nâmına savurduğu işte bu siyasî tehditler üzerine takarrür etmiştir! Tabiî bu meş'um kararın bütün tarihî mes'ûliyyeti, şahsî menfaatini donanmanın emniyet ve selâmetinden üstün tutan Sokullu'ya aittir.

Bu birinci meselede olduğu gibi, bir ihtisâs işi olan ikinci meselede de büyük denizcilerin doğru mülâhazaları yerine karadan yetişme Kapdan Paşa'nın yanlış fikri kabul edilmiştir! Meselâ Uluc-Ali Paşa'nın teklifi şöyledir:

— Çünkim düşmen üzerine azimeti mukarrer ittünüz, bâri taraf-ı ummanı biz tutalım!

Bu teklife karşı, Istanbul'un emirleriyle alâkadar olmıyan bir ihtisâs meselesinde bile denizcilikten hiç bir şey anlamıyan Müezzin-zâde:

— Kıyıyı tutmak evlâdur!

diye mukabele etmiş, bilhassa bu noktada «çok nizâ' olmuş» ve işte bu şiddetli münâkaşa esnâsında hiddetinden sakalını yolan Uluc-Ali Paşa:

— Kanı Hayrüddin Paşa ile ve Turgudça ile ceng görenler niçün söylemezler? Bir gemiye top dokandığı gibi garkolmak ihtimâlinden karaya meylitse gerek: Sâirlerüne bâis-i inhizâm olur!

diye muhtemel bir panikte efrâdın gemilerini karaya vurmalarına meydan vermemek için engine açılmak zaruretinden bahsetmiş, bağırıp çağırmış, fakat «ne kadar feryâd itmiş ise de müfid olmamuşdur»! Hattâ Uluc'un:

— Bâri gemilerden fânusları ve böyük bayrak ve flândraları giderün!

diye donanma kumandanlarının gemilerini düşmana belli etmemek için ettiği nasihate karşı da Kapdan-ı-Deryâ «istihzâ semtini tutucak ol dahî fâriğ» olmuştur. Bu 1571=979 senesi 7 Teşrinievvel=17 Cumâda-l-ûlâ Pazar gününden tam 33 sene 9 gün evvel şanlı Barbaros'un 1538=945 senesi 28 Eylül=4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü meşhur Andrea Doria'nın kumandasındaki 600 gemilik Avrupa Hıristiyan müttefikler donanmasına karşı 122 Türk gemisiyle gene bu sularda kazanmış olduğu Preveze zaferinin temin ettiği Akdeniz Türk hâkimiyyetini maddeten değilse de ma'nen sarsan bu «Sıngın donanma harbi» yâhut «Lepanto=İnebahtı muharebesi» Devşirme ihtirâsâtının hazırlamış olduğu işte bu korkunç şartlar altında başlamıştır. Bu gün Osmanlı donanması harb meclisinde verilen fecî karar mucibince İnebahtı körfezinden dışarı çıkmakta tabiî hiç tereddüt etmemiştir: Bu sırada düşman donanması da Patras körfezinin şimaligarbîsinde, şimalî Yunanistan'ın cenubugarbî sâhil boyunda, «Acheloüs=Aspropotamos» nehrinin Yunan denizine döküldüğü hizada, Kefalonya adasının şark istikametinde bulunan ve eskiden «Echinae/Echinades» denilen «Curzolari/Cursolaires» yâhut «Oxia=Oksiya» adalar grupunun ötesinde pusu kurmuştur: Bu adalar beş parçadır. Düşmanın buraya muvâsalatı bir rivâyete göre sabaha karşı ve ikinci bir rivâyete göre de öğleden sonra saat birdedir. Bu vaziyeti hemen hemen tesbit eden büyük denizci Uluc-Ali Paşa derhâl Kapdan-ı-Deryâ-Müezzin-zâde Ali Paşa'ya haber gönderip:

— Küffârun barça ve mavnası kal'a ve meterisler önünden savulup dönüp ya ardundan, ya böğründen girelüm!

ve diğer bir rivâyete göre:

— Düşman gemileri pusudadur: Donanmayı açukdan orsa iderek geçürelüm! teklifinde bulunmuşsa da, gemicilikten hiç bir şey anlamadığı halde câhilâne bir kahramanlık hissine kapılan Kapdan-Paşa:

— Ben Pâdişahun donanmasına kaçdı nâmın komazam!

şeklinde gülünç bir cevapla burnunun doğrusundan ayrılmıyarak Osmanlı menbâlarındaki rivâyete nazaran «Curzolari» kayalıklarından meydana çıkmıya başlıyan 54 gemilik bir düşman filosunun üstüne son sür'atle saldırmak ve saldırırken de bütün düşman donanmasını işte bundan ibaret zannetmek gafletini göstermiştir! Gene Osmanlı menbâlarında, pusudaki düşman donanmasının işte bu vaziyet üzerine ortaya çıkıp Türk donanmasını iki ateş arasında bırakan bir çenber içine aldığı rivâyet edilir! İnebahtı sıngınına sebeb olan hareket, Osmanlı menbâlarına göre işte bu câhilâne gayrettir! Fakat buna mukabil Garp menbâlarındaki izaha göre Türk donanması harb meclisindeki meş'um karar mucibince karadan 10-12 mil mesâfede sâhil boyuna müvâzi bir hat üzerinde mevzi almış ve düşman donanması da engin tarafında hilâli bir harb nizâmına girmiştir: Osmanlı donanmasının merkezine Kapdan-ı-Deryâ Müezzin-zâde Ali Paşa, sağ cenâhına Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa ve sol cenâhına da

Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı ikinci vezir Pertev Paşa ile Ağrı-boz/Eğriboz sancak-beyi Salih-Paşa-zâde Mehmet Bey kumanda etmektedir: Her halde Pertev Paşa'nın donanma idâresi hakkında hiç bir fikri olmadığı için Mehmet Bey'i yanına almış olması lâzımgelir!

Düşman donanmasının harb nizâmında merkeze yirmi iki yaşlarındaki Baş-amiral Don Juan'la müttefikleri olan Papalık donanma kumandanı Marco-Antonio Colonna ve Venedik amirali Sebastiani Veniero, sağ cenaha Ciniviz amirali ve Barbaros devrindeki Andréa Doria'nın yeğeni Giovanni-Andrea Doria ve sol cenaha da Venedik valilerinden Barbarigo kumanda etmiştir: Düşmanın bunlardan başka bir de «Santa-Croce» markisi «Don Alvaro» kumandasında 30 gemilik bir dümdar filosu vardır.

Garp menbâlarına göre iki donanma işte bu tertibatla karşılaştıkları zaman ilkönce Kapdan-ı-Deryâ Ali Paşa bir topla ateş açmış, Don Juan aynen mukabele etmiş ve işte bunun üzerine Müezzin-zâde Ali Paşa düşmanın merkezine saldırarak şiddetli bir muharebe başlamıştır: Beş saat kadar netice belli olmıyarak devam eden bu müdhiş mücâdelede deniz işlerinden anlamıyan Kapdan-Paşa'nın «Sıngın» felâketiyle neticelenen büyük hatâsı, Uluc-Ali Paşa'nın tavsiyeleriyle ihtarlarına rağmen Deryâ-Kapdanlığı baştardasına alâmet olan üç muhteşem fenerini çıkarmadan tek başına sıradan çıkıp Don Juan'ın amiral-gemisine saldırmış olmasında gösterilir! Kapdan-Paşa baştardası işte bu alâmetlerinden anlaşılmış, derhâl etrâfına düşman gemileri üşüşmüş, müdhiş bir güverte muharebesi olmuş ve hattâ bunun bile neticesi bir saat kadar şüpheli kalmış, fakat işte o sırada Müezzin-zâde Ali Paşa bir kurşun isâbetiyle şehîd olup devrildiği için başsız kalan gemisi düşmanın eline geçmiş ve Kapdan-Paşa bayrağının yerine haçlı bir düşman bayrağı çekilirken Paşa'nın kesik başı da onun yanında bir mızrağa dikilmiştir! İşte bundan dolayı Müezzin-zâde Ali Paşa'ya «Şehîd-Ali Paşa» denir: Cesâreti dirâyetinden çok fazla olan bu bedbaht kahramanın baştardasında bulunan iki oğlunun da o bâdirede esir olduğu rivâyet edilir. — Bir taraftan Şehîd-Ali Paşa'nın düşman eline geçen amiral-gemisinde kesik başının teşhiri ve bir taraftan da onu kurtarmağa çalışırken bir top güllesiyle gemisi batan Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı Pertev Paşa'nın bir tahta parçasına yapışıp canını kurtarmak için sahile doğru yüzmiye başlaması artık Osmanlı donanmasının bütün mukâvemetini kırmış, o sırada esmiye başlıyan aksi bir rüzgâr Türk gemilerini sahile doğru sürmiye başlamış, artık harbetmek istemiyen gemiciler tıpkı Uluc-Ali Paşa'nın harb meclisinde dediği gibi gemilerini karaya oturtarak yalçın sâhillere doğru can atmıya kalkışmış ve bilhassa o tarihten itibaren Avrupalıların «Mal-cantone/Mauvaise-pointe» ve Türklerin de «Kanlı-burun» dedikleri sâhil çıkıntısının sarp ve yalçın yamaçlarıyla etekleri bir çok Türk gemileriyle gemicilerinin mahvolup gitmesine sebeb olmuştur! İkinci vezir Pertev Paşa'yı büyük bir muvaffakıyetsizliğe uğratıp gözden düşürmek için onu «Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı» ve Müezzin-zâde Ali Paşa gibi ömründe bir kayık bile idare etmemiş bir kara askerini de «Kapdan-ı-Deryâ» yapan Vezir-i-a'zam Sokullu Mehmet Paşa'nın «Düşmana mutlaka hücum edeceksiniz!» diye emirler vererek kendi eliyle hazırlamış olduğu «Sıngın-donanma harbi» işte böyle bir felâkettir.

Sokullu'nun böyle bir felâketten beklediği tuhaf netice tabiî hâsıl olmuş, ikinci vezir Pertev Paşa bir tahta parçasına sarılıp yüzerken Barbaros'un torunu ve Hasan Paşa'nın oğlu Mahmud Bey'in gemisine tesâdüf edip çengelle kurtarılmış ve bir «hidmetkâr esvâbı» bulup giyerek İnebahtı'ya çıkıp karadan Istanbul'a gittikten sonra Selânikî'nin tabiriyle «ma'zûl-i ebed buyurulmuş» yâni devlet hizmetinden tardedilmiştir! Gene o muâsır müellif «vâkı' olan inhizâmun sû'-i tedbîr ve tama'-i hâm» yüzünden olduğunu kaydetmekten de çekinmemiştir. Sıngın-donanma harbinin yegâne muvaffakiyetli hareketini Uluc-Ali Paşa temin etmiştir: Giovanni-Andrea Doria'nın idaresindeki düşman sağ cenâhiyle harbe tutuşan büyük denizci hasmının bir kaç gemisini batırmış, bilhassa Messina prensinin kumandasındaki Malta amiral-

gemisini zapdedip kumandanın kafasını kendi eliyle kesmiş, bir kaç düşman gemisi zaptetmiş ve nihayet müttefiklerin bu cenâhını bozarak Türk donanmasından kurtardığı 42 gemiyle Modon üzerinden Istanbul'a doğru açılıp gitmiştir! Bâzı Garp menbâlarına göre hezimet içinde zafer demek olan bu muvaffakiyette Barbaros'un kahraman oğlu Hasan Paşa da şanlı babasının yetiştirdiği Uluc-Ali Paşa ile elbirliği etmiştir.

İnebahtı deniz muharebesinde iki tarafın uğradığı zâyiât hakkında ileri sürülen rakamlar çok ihtilâflıdır: Garp menbâlarına göre düşman eline geçen Türk gemilerinin sayısı 117, 130 ve hattâ 140 parçadır! Halbuki Kâtib-Çelebi'ye göre:

«Kâfir cümle altmış pâre kadırga almuşdur»!

Düşman eline geçen irili-ufaklı topların sayısı da gene Garp menbâlarında 367 den 450'ye kadar çok büyük rakamlarla ifâde edilir. Bunlardan başka 3467, 5000 ve hattâ 10000 esir ve 39 bayrak alınmış olduğu da iddiâ edilmektedir. Türk donanmasındaki Hıristiyan esirlerden kurtarılmış olanların sayısı da 15,000-20,000 ve hattâ 150,000 gibi birbirini tutmaz rakamlarla ifâde edilir! Şühedâ mıkdarı umumiyetle 30,000 gösterilirse de bu kadarını şüpheli sayan Garp müellifleri de vardır: Bir Osmanlı rivâyetinde de 20 bin adedine tesâdüf edilir.

Bununla beraber, düşmanın ancak Osmanlı idaresizliği ve bilhassa dahilî siyaset tecellileri yüzünden elde edebildiği bu ârızî ve neticesiz muvaffakiyet onlar için pek ucuza mal olmuş değildir: Türk zâyiâtını çok mübâlâgalı rakamlarla gösteren Garp menbâlarında bile müttefiklerin zâyiâtı 8,000 maktûl ve 15,000 yaralı gösterilir ve bu suretle 23,000 kişi harb hârici kalarak mevcudun üçte ikisi kaybolduğu itirâf edilir! Uluc-Ali Paşa'nın filosuna doldurduğu esirler tabiî bu yekûna dahil değildir. Gene Garp menbâlarında müttefiklerin gemi zâyiâtı da 15 kadırgadan ibaret gösterilir: Fakat Ulucun zaptettiği bir kaç gemi bu hesaba katılmamaktadır; her halde Hıristiyan zâyiâtına aid olan bütün bu rakamların ihtiyatla karşılanması zarurîdir.

Her iki taraftan bir çok mühim şahsiyetler telef olmuş veyâhut yaralanmıştır: Türk donanmasından başta Kaptan-ı-Deryâ Ali Paşa olmak üzere on bir sancak-beyi, Tersâne-emini ve Kethudâsı ve bâzı gemi kapdanları şehîd düştüğü gibi düşman tarafında da Başkumandan Don Juan yaralanmış ve bir çok büyük ve meşhur kumandanlarla yirmi dokuz asilzâde telef olmuştur; bilhassa yaralılar pek çoktur ve hattâ bunların içinde «Don Quichotte»un büyük müellifi «Miguel Cervantes Saavedra» da vardır: Gençliğinde bir çok seneler askerlik etmiş olan ve o sırada 24 yaşlarında bulunan bu en büyük İspanyol edibinin İnebahtı muharebesinde sağ kolunu kaybettiği veyâhut sol kolunun çolak kaldığı hakkında iki muhtelif rivâyete tesâdüf edilirse de, kendi hakkındaki bir yazısında bizzat söylediğine göre bir tüfek yarasından sol elini kaybetmiştir.

Asırlarca Türklere mağlûb olan Avrupa Hıristiyanlığının âdetâ ârızî olarak kazanabilmiş ve bilhassa çok ağır zâyiatla elde edebilmiş olduğu bu umulmaz ve hattâ gayr-i-tabiî muvaffakiyet bütün Katolik âlemini sevinç içinde bırakmış, kumandanlar memleketlerinde zafer alaylarıyla karşılanmış, işin ehemmiyeti lüzumundan çok fazla büyütülerek bunların her biri âdetâ bir fâtih sayılmış, Venedik cumhuriyeti bu «7 Teşrinievvel» günü dinî ve millî bayram ilân etmiş, muhtelif güzel-san'atlarda bu mübâlâgalı zafere ait eserler vücuda gelmiş, bâzı kumandanlar nâmına heykeller ve âbideler bile dikilmiş ve bu işin başı olan Papa Beşinci Pie Roma kilisesinde İncil'in:

«Allâhın gönderdiği Yahyâ isminde bir adam vardır»

cümlesini isim ayniyyetinden dolayı «Don Juan»a tatbik etmiştir!

Her halde bütün bu taşkınlıklarla gösterişler çok uzun bir mağlûbiyet devrinin ruhî çöküntüsünden hâsıl olmuş bir aks-ül-amelden başka bir şey değildir: Asırlarca Türk korkusu altında titreşip duran Avrupa milletleri nihayet geniş bir nefes alabilecek bir vesîle bulmuşlardır! Bütün Garp menbâlarının ittifakıyle sâbittir ki bu ârızî ve tesadüfi muvaffakiyet Türk şevket ve kudretinden dolayı tamamiyle neticesiz kalmış, müttefikler Türkiye'den bir karış toprak alamamış, hattâ Akdeniz'de Barbaros'un kurduğu Türk hâkimiyyeti bile sarsılamamış, İnebahtı vak'ası her türlü menâbie mâlik olan o muhteşem Türk imparatorluğunu sarsmamış, Türkiye gene ayni şevket ve kudretiyle yerinde kalmış, fakat bu ârızî zaferin mâl olduğu telefât ve zâyiât o kuvvetsiz ve cılız müttefikleri çok sarsan bir darbe te'sirini yapmıştır! İşte bundan dolayı İnebahtı felâketinin Avrupa için maddî neticesi sıfırdır. Fakat buna mukabil işin bir de mânevî cephesi vardır: O zamana kadar Türklerin karada ve denizde «nâmağlûb» olduklarına inanan Avrupa hıristiyanlığı, kuvvet ve kudretinin de her kuvvet ve kudret gibi mağlûb edilebileceğini işte bu vak'adan itibaren anlamıya başlamış sayılır! İnebahtı muharebesinin ehemmiyeti işte bu noktadadır: Tabiî bu acı neticenin bütün mes'ûliyyeti, İnebahtı sularında boş yere can veren binlerce Türkün kan haklarıyla beraber Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın boynundadır).

21 Teşrinievvel=1 Cumâda-l-âhire, Pazar: Istanbul tersânesinde yeni bir donanma inşâsına başlanması.

(İkinci Selim bir rivâyete göre bu senenin Sıngın-donanma harbine tesâdüf eden 1 Teşrinievvel=17 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü kış mevsimini geçirmek üzere Istanbul'dan Edirne'ye hareket etmiş ve oraya vardığı gün o kara-haberi almıştır: Umumiyetle Istanbul'dan Edirne'ye 5-6 günde gidildiğine göre, pâdişahın tahminen 12 yâhut 13 Teşrinievvel=22 yâhut 23 Cumâda-l-ûlâ Cuma yâhut Cumartesi günü, yâni Sıngın'dan 5-6 gün sonra haber almış olması lâzımgelir: Kâtib-Çelebi bu haberin Edirne'de bulunan pâdişaha 3 Cumâda-l-âhire=23 Teşrinievvel Salı günü Uluc-Ali Paşa'nın gönderdiği bir adamla gelmiş olduğundan bahsederse de, bu kadar mühim bir haberin vak'a tarihinden itibaren on yedi gün gecikmiş olmak ihtimâli biraz zayıftır; fazla olarak Çelebi vak'a ile muâsır değildir: Halbuki muâsır olan Selânikî bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihlerden bahsetmektedir. — İkinci Selim'in bu kara-haberden çok müteessir olup üç gün üç gece gözüne uyku girmediği ve hemen yeni bir donanma yaptırmak için artık Edirne'de kışlamaktan vazgeçip Peçevî'nin tâbiriyle «bilâ-ihmâl», yâni derhâl Istanbul'a dönmüştür. Selânikî'ye göre yeni donanmanın inşâsına işte bu 1 Cumâda-l-âhire=21 Teşrinievvel Pazar günü başlanmış olduğuna göre, eski donanmanın başına gelen felâketten 14 gün sonra yeni bir donanma yapılmaya başlamış demektir: Bununla beraber, bütün bu gibi tevsik imkânsızlığından dolayı ihtiyatla karşılanmalıdır. Muhakkak olan nokta, İkinci Selim'in büyük bir teyakkuz göstererek ve Edirne'de süreceği kış safâsından vazgeçerek büyük bir sür'atle Istanbul'a gelip hükûmeti bir kış içinde yeni bir donanma yetiştirmiye mecbur etmiş olmasıdır; Çünkü bu sırada o muazzam imparatorluğun bütün denizleriyle sâhilleri her türlü düşman taarruzuna açık demektir! Onun için, yalnız kusurlarından bahsedildiği halde meziyyetlerine hiç temas edilmiyen Sultan Selim'in bu büyük himmetini takdir etmemek haksızlıktır.

Anlaşıldığına göre İnebahtı fâciası üzerine İkinci Selim'in Sokullu'ya karşı vaziyeti çok değişmiş, bu tarihten iki sene evvel Vezir-i-a'zamın tekdirine sebeb olan Ejderhan hacâletinden sonra bir de İnebahtı felâketine yol açması Sokullu'nun mevkiini çok sarsmıştır: Ejderhan meselesi için 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bunun en mühim

delilleri, pâdişahın Nakîb-ül-eşrâf Taşkendli Seyyid-Muhterem Efendi ile «Mükâleme-i Seyyid bâ Sultan Selim» isminde bir risaleye mevzû teşkil eden uzun mülâkatında gösterilebilir. Sultan Selim'in teessür günlerinde rûhânî bir teselli umarak ve Sokullu'ya tezkire yazdırarak dâvet ettirdiği Muhterem Efendi pâdişaha Vezir-i-a'zamın mevkini sağlamlaştıracak sözler söylemiş ve bir takım dinî nasihatlerde bulunmuştur: Bu nasihatlere göre, İnebahtı felâketi Allahın müslümanları terbiye etmek ve kâfirlere de İslâm'ın kuvvet ve kudretiyle tâmir ve telâfi kabiliyyetlerini göstermek için vukua getirdiği mukadder bir felâkettir; böyle bir felâketin telâfisi de ancak muktedir bir vezir eliyle olabilir! Efendi'ye göre kâfirler müslümanların:

«Der-akab nice anun gibi leşger-i bî-kerân ile memlû Donanmây-ı-Hümâyûn ihzâr itmeğe iktidarları olduğun görüp bileler dimekdür ve bu hâlet dahî mümkün değüldür illâ bir vezîr-i kârdân vâsıtasiyle zuhûr-u-bürûza gelür diyü terbiye-i Vezir-i-a'zama müteallik çok kelimât-ı dürer-bâr vâkı' oldu»!

Nakîb-ül-eşrâfın söylediğinden bahsedilen sözler içinde bilhassa şunlar çok dikkat edilecek şeylerdir:

— Pâdişâhlar vezire muhtâcdurlar. Zât-i-Hümâyunları dahî Mehmet Paşa kulları gibi makam-ı Vekâlet-i-mutlakanun eri olan zâti elden çıkarmayup mehâm-ı enâmı anun vâsıta-i tedbîri ile rü'yet idüp matlûbuna müsâade ve tenviye-i kadr-ü-i'tibârına fevk-el-âde riâyet buyurulduğu halde emniyet-i mâl-ü-cân ile uğûr-i Şâhânenüzde çalışur ve çalışmasının semeresi olarak bu sene-i mubârekede dahî a'dây-ı devlet-ü-dîn üzerine galebe-i külliyye hâsıl olacağunda iştibâh buyurulmıya!

Her halde Nakîb'in bu gibi sözleri Sokullu'nun ne kadar gözden düşmüş olduğunu ve pâdişaha dinî şekillerle böyle şeyler söylemesinde Vezir-i-a'zamın pek çok tesiri bulunduğunu gösterir. Sokullu'nun yeni donanma işine büyük bir ehemmiyet vermesi işte bu endişesinin pek tabiî bir neticesidir; her halde Sokullu-Mehmet Paşa bu işe memur edilmekle her şeyden evvel kendi kirini temizlemiye memur edilmiş demektir.

Selânikî Mustafa Efendi bu 979=1571 senesi 1 Cumâda-l-âhire=21 Teşrinievvel Pazar günü inşâsına başlanmış gösterdiği donanmanın 120 günde ikmâl edilmiş olduğundan da bahsetmektedir: Bu hesaba göre 979=1572 senesi 2 Şevvâl=17 Şubat Pazar günü tamamlanmış olması lâzımgelir. Bununla beraber inşaâtın bütün kış ve ilkbahar mevsimlerini işgâl etmiş olduğu veyâhut 5-6 ve hattâ 8 ay sürdüğü hakkında da muhtelif rivâyetler mevcud olduğuna göre Selânikî'nin 120 gün rivâyeti ihtiyatla karşılanmalıdır. Her halde dört ay yerine altı yâhut sekiz ay bile sürmüş olsa, Istanbul tersânesinin bu kadar az zamanda o kadar büyük bir donanma vücuda getirebilmesi o zamanki Türk sanâyiinin Avrupa'ya nisbetle ne kadar ileri olduğunu gösteren çok parlak bir delil demektir. Yalnız şu noktaya da bilhassa dikkat etmelidir ki, o muhteşem Türk imparatorluğu için bu muvaffakiyet fevkalâde bir şey değil, azamet ve i'tilâ devirlerinde emsâline dâimâ tesâdüf edilen alelâde bir şeydir; o zamana kadar bir çok defalar bir kış içinde bir donanma yapılmıştır: Meselâ 943=1536-1537 kış mevsiminde Istanbul tersânesinde yapılan donanma bu sefer yapılandan çok büyüktür: 1536=943 vukuâtının «18 Teşrinisâni» ve 1537=943 vukuâtının da «11 Mayıs» fıkralarına bakınız Hattâ ertesi kış bir donanma daha yapılmıştır: 1538=945 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu gibi misaller daha pek çok sayılabilir: Onun için Osmanlı müverrihlerinden bir çoklarının bu sefer bir kış içinde bir donanma yapılmasını görülmemiş bir hârika gibi göstermeleri ve bu tuhaf hârikanın bütün şerefini Sokullu'ya hasretmeleri onu medhetmek için hakikati tahrif etmelerinden başka bir şey değildir: Ne bir kış içinde bir donanma yapılması bir hârikadır ve

ne de böyle bir donanmayı yaptırmış olmak şerefi Sokullu'ya aittir; bu iki iddiânın her ikisi de yanlıştır.

O devirde yaşamış olan Selânikî-Mustafa Efendi'nin izâhına göre bu muvaffakiyet, İnebahtı felâketinden sonra 1 Şa'ban=19 Kânunuevvel Çarşanba günü o bâdireden kurtardığı gemilerle Istanbul'a gelmiş olan Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa'nın eseridir: Bu büyük denizci bir rivâyete göre 40, ikinci bir rivâyete göre 42 ve nihayet başka bir rivâyete göre de Akdeniz limanlarında kalmış gemileri de alarak 87 tekneyle Istanbul'a gelmiştir; yalnız geliş tarihinde ihtilâf vardır; her halde Selânikî'ye göre Uluc:

«Doğru Tersâne-i-Âmire'ye çıkup ikdâm-ı tâm ve ihtimâm-ı mâ-lâ-kelâm ile Donanmây-ı-Hümâyûn gemileri yaptırmak tedârüküne başlamışdur».

Bu vaziyete göre Uluc-Ali Paşa'nın yukarda gördüğümüz tarihten, biraz daha evvel gelmiş olması lâzımgelir: Çünki inşaât onun gelmesiyle «başlamıştır». Fakat Peçevî, Kâtib-Çelebi, Müneccim-başı vesaire gibi daha sonraki müellifler bu işin bütün şerefini Sokullu'ya izâfe ve isnâd etmişlerdir; bunların böyle göstermeleri tabiî o zaman Sokullu'nun iş başında bulunmasından ve bilhassa devletin en parlak devirlerinde uzun zaman mevkiini muhâfaza ederek büyük bir şöhret kazanmış olmasındandır: Osmanlı imparatorluğunun azameti Sokullu'nun şahsiyyeti etrâfında bir hâle gibidir: onun için her şey ona izâfe edilir; yalnız Solakzâde bu donanma meselesinde Sokullu ile beraber Uluc-Ali Paşa'dan da bahsederek Selânikî'yi bir dereceye kadar teyid etmektedir: Her halde Vezir-i-a'zam malzeme ve masraf gibi ihtiyaçları temin etmesine mukabil teknik tarafının bu işlerde en büyük mütehassıs olan Uluc-Ali Paşa'nın himmetiyle temin edilmiş olduğu muhakkaktır. Zâten Sokullu kadar Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin de bu işe ehemmiyet verdiği rivâyet edilir: Osmanlı sâhillerinin düşman taarruzlarına açık bulunduğu bir devirde bu alâkalar pek tabiîdir. Sokullu ile Uluc'a bu münasebetle pek tuhaf bir muhâvere isnâd edilir: Peçevî ile Kâtib-Çelebi'nin birbirine pek yakın ifâdelerle kaydettiklerine göre Uluc-Ali Paşa «her bâr» Sokullu-Mehmet Paşa'ya şöyle bir şey söylermiş:

— Tekne binâsı âsândür: ve illâ iki yüz pâre gemiye beş altı yüz lenger ve ana göre âlât ve yelken ve sâir levâzımını tekmil muhâl görünür!

Sokullu da nihayet bu itirâza şöyle cevap vermiş:

— Paşa Hazretleri, sen henüz bu Devlet-i-AIiyye'yi bilmemüşsün! Be vallah böyle i'tikaad eyle: Bu Devlet-i-Aliyye'nün kuvvet-ü-kudreti ol mertebedür ki cümle donanma lengerleri gümüşden, resenleri ibrişimden, yelkenleri atlasdan itmek ferman olunsa müyesserdür! Kangı geminün mühimmâtı yitişmezse bu minvâl üzre benden al!

Böyle bir söz belki bir ecnebiye söylenebilir: Fakat Uluc-Ali Paşa gibi bizzat işin başında bulunan ve bilhassa büyük bir denizci sıfatiyle donanma levâzımma ait teknik imkânları Sokullu'dan çok iyi bilen bir mütehassısa bu işlerden onun kadar anlamıyan bir Vezir-i-a'zam tarafından söylenmiş olması pek muhtemel değildir: Böyle bir rivâyete itimad etmek, Barbaros'un talebesini hocasının yaptığı işlerden bîhaber saymak gibi bir şeydir! Zâten teknik imkânsızlığa aid gösterilen itirazla malî imkâna aid olan cevap arasında bir münâsebet de yoktur! Fazla olarak muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde böyle bir muhâvereden hiç bahis yoktur. Her halde o zamanki imparatorluğun servet ve azametinden kinâye olan bu parlak sözün Sokullu'ya sonraları izâfe edilmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Uluc-Ali Paşa'nın nezâretinde yapılan yeni donanma inşaâtı esnâsında «Tersâne kurbünde olan Bağçe-

i-hâssa'dan bir mıkdar yerin ifrâz idüp müceddeden sekiz sefine içün tersâne ihdâs» edildiğinden bahsedilir; Bu sekiz geminin Avrupa donanmalarında emsâli görülmemiş derecelerde büyük ve muazzam toplarla mücehhez oldukları hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Meselâ 134, 150, 200, 243, 250 ve nihayet 251 gibi muhtelif rakamlara tesâdüf edilir; her halde sekiz büyük gemiyle beraber en kuvvetli rivâyetlere nazaran 158 parçadan mürekkep bir donanma yapılmış demektir: Bunun 200 ve daha fazla gösterilmesi belki de İnebahtı vak'asından kurtulan gemilerin de hesaba katılmasındandır).

1572=980

13 Haziran=1 Safer, Cuma: Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın Istanbul'dan «Sefer-i muhafaza» denilen Akdeniz seferine hareketi.

(Bu hareketin tarihinde ihtilâf vardır: Selânikî-Mustafa Efendi «980 Nevrûz»undan bahsederse de, 1573 senesi 21 Mart Cumartesi gününe müsâdif olan bu tarih doğru değildir; her halde bunun bir zühûl eseri olmak ihtimâli vardır. Umumiyetle Safer 980=Haziran 1572 tarihinde ittifak edilir: «Safer ibtidâsı»na ait bir rivâyet de mevcud olduğu için burada ihtiyat kaydiyle işte bu tarih esas ittihâz edilmiştir. — Yukarda 1571=979 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz yeni donanmanın sür'atle inşâ ve ikmâlinde en mühim âmil olan Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa bu muvaffakiyeti üzerine Kapdan-ı-Deryâ olmuştur: Osmanlı menbâlarında umumiyetle İnebahtı seferinden Istanbul'a gelir gelmez tâyin edilmiş gösterilirse de, Feridun Bey «Mühşeât»ında tarihsiz bir sûreti bulunan «Berât-i-Hümâyun» metninden anlaşıldığına göre inşaâtın ikmâlinden sonra tâyin edilmiş olması lâzımgelir ve bu isâbetli tâyinin sebebi de İnebahtı muharebesindeki muvaffakiyetiyle eski donanmayı mahveden kara askerlerinden sonra artık işin bir denizciye tevdii zaruretinin iyice anlaşılmış olmasıdır; bu nokta berâtın şu fıkrasından anlaşılmaktadır:

«Bu sâl-i ferhunde-fâl-i huceste-âsârda deryâya azîm Donanmây-ı-Hümâyûnumuz, tedârük ve ihzâr olunup sefâyin-i nusret-karîn ve guzât-ı mücâhidin ve bilcümle cünûd-i müvahhidîn ile memlû ve meşhun kılmup râfi'-i levkî'-i refî-i ferhunde fâl-i Tâcdârî Cezâyir Beylerbeyisi ve Kapdânum Kılıc-Ali dâme-ikbâlehu deryâ ilminde mahir ve asâkir-i nusret-meâsirün zabt-u-rabtına kaadir sıyânet-i ırz-ı dîn-ü-devlete müteallik cuhmûr-i umûrda sa'yi meşkûru defeât ile zuhûra gelüp şecî'-i şehâmet-şiâr her vechile serdâr olmağa sezâvâr ve bu bâbda avn-ü-inâyet-i Hâlık-ı bî-çûn taallukuna kemâl-i i'tikaad-i Hümâyûnumuz olmağın zikrolunan Donanmây-ı-Hümâyûn ve bile koşulan asâkir-i nusret-makrûna müşârünileyhi Serdâr nasbidüp bu Berât-ı saâdet-âyât-u-meserret-şirârı virdüm».

İkinci Selim bizzat intihâb etmiş olduğu yeni Kapdan-ı-Deryâ'nın «Uluc» lâkabını işte bu berâtla «Kılıc»a tahvil etmiş ve bu tarihten itibaren «Uluc-Ali Paşa» artık «Kılıc-Ali Paşa» olmuştur.

Sultan Selim yeni Kapdan-ı-Deryâ'ya tam salâhiyet de vermektedir:

«... ve bilcümle Donanmây-i-Hümâyûna müteallik deryâya müteferri' cumhûr-i umûr müşarünileyhin re'y-i isâbet-ârâsına tefviz olunmuştur: Dîn-ü-devlete lâyık ve sıyânet-i mülk-ü-millete müteallik umûrda enseb-u-evlâ ne ise vech-ü-münâsib görüldüğü üzre amel oluna».

Beşiktaş'taki Barbaros türbesinin önünde merâsim yapıldıktan sonra yeni donanmanın böyle bir Akdeniz seferine çıkması, İnebahtı=Lepanto muharebesini kazanan müttefik devletlerle ve bunların Malta Şövalyeleri vesaire gibi peykleriyle henüz harb hâlinin devam etmekte

olmasından, sâhillerin muhafazasız bulunmasından ve bilhassa Türk deniz kuvvetini bir kaç sene için mahvolmuş zanneden düşmana hiç bir şey olmamış te'sirini yapmak zarureti hissedilmiş olmasındandır: Onun için Kâtib-Çelebi bu sefere «Sefer-i muhâfaza» ismini verir.

Yeni donanmanın sefer mevcudu» eskisinden kalanlarla beraber 250 gemi kadardır: Bu manzara bütün Avrupa Hıristiyanlığını hayret ve haşyet içinde bırakmıştır! Bu hayretin sebebi, her zaman olduğu gibi yeni bir donanma yapılabilmiş olması değil, mahvolmuş zannedilen Türk denizciliğinin eski heybetini aynen muhâfaza etmesidir: Zâten bu bir gösteriş ve tedhiş seferidir ve bundan beklenen netice de aşağıki fıkrada göreceğimiz Venedik sulhiyle tahakkuk etmiştir.

Kılıc-Ali Paşa'nın-bu seferinde müttefik düşman donanmalarıyla «Cerigo=Çuka» adası ve «Matapan» burnu civârında iki defa karşılaşıldığı halde harbe girişilmemiş, yalnız «bir mıkdar toplaşılmışdur»! Bunun üzerine Türk donanması Mora'nın cenubugarbîsindeki Modon ve Navarin limanlarına çekilmiş, düşman donanması Modon muhâsarasına memur olduğu halde cesaret edemeyip savuşmuş, bilhassa Başkumandan «Don Juan» Venediklilerle ihtilâfa düştüğü için İspanyol donanmasını alıp gitmiş ve işte bunun üzerine Kılıc-Ali Paşa da o gösteriş seferinden Istanbul'a dönmüştür).

1573=980

7 Mart=3 Zülka'de, Cumartesi: Osmanlı-Venedik sulhü.

(Türkler aleyhine bir Hıristiyan ittifakı teşkil ederek İnebahtı deniz muharebesine sebeb olan ve hattâ o muharebede elde ettiği muvaffakiyet üzerine büsbütün gayrete gelerek İran şâhiyle Yemen imâmı gibi müslüman hükümdarlarını bile Türkiye aleyhine kışkırtmak için bir takım siyasî faaliyetlere girişen Papa Beşinci Pie 1572=979 senesi 1 Mayıs=17 Zülhicce Perşenbe günü ölmüş ve o tarihten itibaren müttefikler arasında gerginlikler ve kumandanlar arasında da geçimsizlikler başlamıştır: İşte bu vaziyetten dolayı İspanyolların Türk donanması karşısında Venediklileri yalnız bırakıp savuşmaları için yukarıki fıkraya bakınız. İnebahtı'da mahvoldu zannedilen Türk donanmasının Istanbul'da canlanarak Kılıc-Ali Paşa gibi bir Kapdan idaresinde birdenbire ortaya çıkıvermesi de Venedikliler üzerinde çok acı bir tesir icrasından hâli kalmamıştır. Bu vaziyette Venedik cumhuriyeti artık Türk şevket ve kudreti karşısında tek başına kalmış demektir! Venediklileri ârızî ve bilhassa çok mübalâğalı bir zafer sarhoşluğundan pek çabuk uyandıran en mühim sebeb işte bu yalnızlıktır! Harb vaziyetine rağmen Istanbul'da kalan ve bu sırada sulh imkânlarını yoklamak istiyen Venedik balyozu Barbaro'ya Sokullu'nun söylediği şu söze hemen bütün Garp menbâlarında tesâdüf edilir:

— Sen bizim son hâdiseden sonra cesaretimizin ne halde bulunduğunu yoklamıya geliyorsun! Sizin kaybınızla bizimki arasında büyük bir fark var: Biz sizden Kıbrıs krallığını alarak bir kolunuzu koparmış olduk; fakat siz bizim donanmamızı mağlûb etmekle ancak sakalımızı kesmiş oldunuz! Koparılan kol bir daha bitmez ama kesilen sakal eskisinden daha gür biter!

Venediklilerin sulh istemeleri işte bu vaziyet üzerinedir: Bu meselede Fransa sefiri «François de Noailles»ın da araya girerek Venedikliler lehine şefâatte bulunmuş olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Türkiye'nin Avrupa siyaseti bakımından da Venediklilerin müttefiklerinden resmen ayrılmaları tabiî çok faydalıdır işte bu vaziyet üzerine Venedik murahhasları «Antonio Barbaro» ve «Aloisio Mocenigo» ile galip devlet vaziyetinde bir müzakereye girişilerek yedi maddelik bir sulh muâhedesi akdedilmiştir; Sıngın-donanma harbinden 1 sene, 5 ay, 1 gün sonra bu 1573=980 senesi 7 Mart=3 Zülka'de Cumartesi günü

Istanbul'da imzâlanan bu muâhedenin Avrupa'yı hayretler içinde bırakan başlıca esasları işte şunlardır:

1 — Venedik cumhuriyeti Kıbrıs seferinin tazminâtı olarak Osmanlı hazînesine üç senede üç yüz bin duka altını tesviyesini der'uhde etmiştir.

2 — Kıbrıs seferi esnâsında Venediklilerin Dalmaçya'da işgâl etmiş oldukları «Sopoto/Soboto=Sobut» kalesi bütün topları tam olarak Türkiye'ye iâde edilecektir: Bu kalenin Venedikliler tarafından işgâli için yukarda 1571=978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız;

3 — Zanta adası için son harbe kadar Venediklilerin Türkiye'ye vermekte oldukları 500 dukalık senevî haraç 1500 duka altınına çıkarılmıştır;

4 — Kanunî Sultan Süleyman'ın evvelce Venediklilere vermiş olduğu ticarî haklar İkinci Selim tarafından da aynen ibka edilmiştir;

5 — Kıbrıs adasının Türkiye'ye ilhâkı üzerine Venedik cumhuriyeti artık Kıbrıs haracı olarak evvelce vermekte olduğu senevî sekiz bin duka mükellefiyetinden affedilmiştir;

6 — Dalmaçya ve Arnavutluk hudutları eski vaziyetlerinde kalmakla beraber Bar ve Ölgün kaleleri Türkiye'de kalmak şartiyle daha vâzıh bir tahdit yapılacaktır: Bu kalelerin fethi için yukarda 1571=978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız;

7 — Harb esnâsında müsâdere edilmiş olan ticaret mallarıyla gemileri mütekabilen iâde edilecektir.

Tabiî böyle bir muâhede, Osmanlı imparatorluğunun galip ve Venedik cumhuriyetinin de mağlûp devlet vaziyetinde imzâlamış olduğu bir vesika demektir: İnebahtı=Lepanto vak'asının Venedikliler lehine hiç bir tesiri olmamıştır! Voltaire işte bundan dolayı «Essai sur les Moeurs» ismindeki eserinde:

«Türkler Lepanto muharebesini sanki kaybetmemiş de kazanmış gibiydiler!» demiştir. — Bundan evvel Kanunî devrinde akdedilmiş olan son Osmanlı-Venedik sulhü için 1540=947 vukuâtının «20 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1573=981

3 Haziran=2 Safer, Çarşanba: Piyâle ve Kılıc-Ali Paşaların Pulya seferine hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Venedik'le sulh akdedilmiş ve bu devlet Türkiye aleyhindeki Hıristiyan ittifakından resmen çekilmiş olduğu için, artık yalnız Papalık ve bilhassa İspanya ile harb hâli devam etmektedir: Zâten Akdeniz'de Türk hâkimiyyetinin en mühim rakîbi de İspanya krallığıdır. Bu sırada İspanya krallığı cenubî İtalya ile Sicilya adasından mürekkeb olan «Deux-Siciles=Sicilyeteyn=İki-Sicilya» krallığına da hâkim olduğu için, İspanya'ya indirilecek darbenin işte bu havâliye tevcihi kararlaştırılmış ve Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın kumandasındaki donanmaya yüklenen ordu serdarlığına da vezir Piyâle Paşa tâyin edilerek bu gün yola çıkarılmıştır: Bu donanmanın 208 kadırga ile «Mavna» denilen 12 büyük gemiden mürekkeb olduğu rivâyet edilir, ilkönce Avlonya sâhiline giden Osmanlı donanması oradan eski Türk menbâlarında «Pulya» denilen cenubî İtalya'nın

«Puglia/Pouille» sâhillerini vurmuş, bir çok esir ve ganîmet alınmış, yukarıki fıkrada gördüğümüz sulhün akdinden dolayı Venedik arâzisine dokunulmamış ve nihayet Messina boğazına kadar gidilmişse de havaların muhâlefetinden dolayı Napoli ve Sicilya sâhillerine gitmekten vazgeçilerek Receb=Teşrinisâni ayında Istanbul'a avdet edilmiştir).

Ayasofya câmiinin tahkimi ve iki minare ilâvesi.

(Fatih devrinde Ayasofya kilisesi câmiye tahvil edildiği zaman yalnız bir minâreyle bir medrese yapılmıştır: İkinci Bâyezid bir minâre daha ilâve etmiş ve nihayet işte bu sene İkinci Selim'in emriyle câmiin tahkimi için sedler yapıldığı gibi, iki minâre daha ilâve edilmiştir; bu suretle Ayasofya minâreleri dördü bulmuş demektir. — İkinci Selim'in burada bulunan muhteşem türbesinin de işte bu sırada ve kendi hayatında yapılmıya başlamış olduğu rivâyet edilir: ikmâli ölümünden sonradır; türbe kapısındaki çini kitâbeye göre 1576=984 tarihinde, yâni İkinci Selim'in ölümünden iki sene sonra ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır: Bu türbede Sultan Selim'den başka, karısı Nûr-Bânû ve Piyâle Paşa'nın haremi olan kızı Gevher-Han'la Sokullu'nun karısı olan diğer kızı Esmâ-Han sultanlar ve bâzı şehzâdeler vardır).

1574=982

15 Mayıs=23 Muharrem, Cumartesi: Donanmanın Tunus seferine hareketi.

(Tunus'ta Hicretin VII nci ve Milâdın XIII üncü asrındanberi 346 senedir Arapların «Benî-Hafs» hânedânı hâkimdir: Barbaros Hayrüddin Paşa 1534=941 senesi 22 Ağustos=11 Safer Cumartesi günü Tunus şehrini işte bu hânedânın son hükümdarlarından sefâhat ve cinayetleriyle meşhur «Ebu-Abdullah Hasan» dan fethetmiş ve bunun üzerine «Mûlây-Hasân» denilen o ahlâksız hükümdar da Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'den Türklere karşı yardım istemek alçaklığını irtikâb etmiştir! Türklerin şimalî Afrika hâkimiyyetini yıkmıya zâten vesîle arayan Charles-Quint işte bunun üzerine Afrika seferine çıkıp Türk askerinin azlığından ve Arapların da Türklere ihânetinden istifâde ederek 1535=942 senesi 15 Temmuz=14 Muharrem Perşenbe günü Tunus'un iskelesi olan «Halk-ul-Vâd=Golettâ/La Goulette» kalesini ve ondan sonra da gene o senenin 21 Temmuz=20 Muharrem Çarşanba günü Tunus şehrini zaptetmiş, hâin Mûlây-Hasan'ı kendi himâye ve tâbiiyyetine alıp haraca bağlıyarak tekrar tahta çıkarmış ve Halk-ul-Vâd kalesini askerî ehemmiyet ve kıymetinden dolayı İspanyol işgâlinde bırakarak Avrupa'ya avdet etmiştir. İşte bu suretle Tunus ölkesi Barbaros'un fethinden Charles-Quint'in zaptına kadar ilk defa olarak 10 ay 24 gün Türk işgâlinde kalmıştır. 1535=942 tarihinden itibaren Hafsîlerin İspanya hâkimiyetinde olmak şartiyle devam edebilen saltanatları 35 sene daha sürdükten sonra, nihayet Kıbrıs seferi-esnasında ve 1570=978 tarihinde Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa Tunus'u ikinci defa olarak fethedip Türk idaresine almıştır: O sene vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına bakınız. Fakat sahildeki Halk-ul-Vâd kalesi gene İspanyollarda kalmıştır: İşte bu suretle Tunus şehri bu sefer de iki buçuk sene kadar ikinci defa olarak Türk idaresinde bulunmuşsa da, nihayet Lepanto=İnebahtı muharebesinden sonra ve 1572=980 senesinin sonlarında İspanya kralı İkinci Philippe'in o muharebede şöhret bulan piç kardeşi Don Juan tarafından zaptedilip Mûlây-Hasan'ın oğullarından Mûlây-Muhammed'e verilmiştir: Fakat artık bu yerli hükümdar taslağı bir İspanyol hıdivi vaziyetindedir ve hattâ kendisine «infant=İspanyol prensi» ünvânı bile tevcih edilmiştir! Benî-Hafs hânedânının son hükümdarı işte bu İspanyol memuru vaziyetindeki bedbaht Mûlây-Muhammed'dir. Tabiî bu suretle Tunus ülkesi Barbaros'un yukarda bahsettiğimiz ilk fethinden itibaren kırk senedir Türk-İspanyol mücâdelesine sahne olmuş ve Benî.Hafs hânedânı da İspanyolların elinde siyasî bir âlet hâline gelmiş demektir.

İkinci Selim devrinin bu son senesinde böyle bir Tunus seferi açılmasının sebebi işte bu vaziyettir: O sırada Tunus ölkesi Don Juan'ın son istilâsından itibaren iki seneye yakın bir zamandanberi İspanyol nüfuz ve hâkimiyyetinde demektir ve bu hâlden en fazla müteessir olan da, Barbaros'dan sonra ikinci defa olarak Tunus fethine muvaffak olduğundan bahsettiğimiz Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'dır.

Tunus seferine çıkan Osmanlı donanması İkinci Selim devrinin en büyük deniz kuvvetidir: 268 kadırga ve çekdiri ile 15 büyük mavna ve 15 kalyondan mürekkep gösterilen bu donanmanın taşıdığı asker mıkdarında ihtilâf vardır; umumiyetle 7 bin Yeniçeri, 7 bin Sipâhi ve 6 bin Suriye gönüllüsüyle Anadolu, Karaman ve Maraş Beylerbeyliklerinin askerlerinden mürekkep 40-45 bin kişilik bir kuvvetten bahsedilir: Bunların serdarlığına o sırada Kubbe-vezirliğinde bulunan Yemen fatihi Koca-Sinan Paşa tâyin edilmiştir; donanma kumandanlığında da Kapdan-ı-Derya Kılıc-Ali Pâşa vardır; gemilerde esirlerle mücrimlerden başka 48 bin kürekçi bulunduğu rivâyet edilir. — Bu gün Beşiktaş'daki Barbaros türbesinin önünde merâsim yapıldıktan sonra yola çıkan bu muhteşem donanma Osmanlı müverrihlerinin «Avarin» dedikleri «Navarin» üzerinden Messina civâriyle diğer bâzı İspanyol sâhillerine taarruz edip tahribâtta bulunduktan sonra Afrika sularına teveccüh etmiştir).

9 Haziran=18 Safer, Çarşanba: Boğdan zaferi.

(Boğdan prensliğinin bu tarihten 36 sene evvel Beşinci Petru Rareş'in ısyânı üzerine Kanunî Sultan Süleyman'ın açtığı 1538=945 seferinde Türk hâkimiyyeti altında olmak şartiyle tâyin edilen son vaziyeti için o sene vukuâtının «8 Temmuz» ve «21 Eylül» fıkralarına bakınız. O zamandanberi Ştefan, Alexandru Cornea, ikinci defa Petru Rareş ve ondan sonra oğlu İliaş, Alexandru Lapuşneanu, Yunanlı İacob Heraclid, Boğdan ve nihayet Garp menbâlarında İwonia denilen İoan cel Cumplit gibi bir çok voyvodalar teselsül etmiş ve bunların hepsi sâdık kalmıyarak bâzıları Almanya imparatorluğu ve Lehistan krallığı gibi Hıristiyan devletleriyle elbirliği ederek istiklâl sevdâsına bile kapılmışlardır. Bu sırada, Boğdan voyvodalığında bulunan «İoan cel Cumplit» in eski voyvodalardan «Ştefan cel Mare»nin gayrimeşrû torunu olduğu hakkında bir rivâyet vardır; bu prens âsi selefine karşı Türk kuvvetleriyle o mevkie çıkmış olduğu halde, haraç mıkdarının 80 ve bir rivâyete göre de 120 bin altına çıkarılması üzerine memleketinin boyarlarını toplıyarak ısyân kararı vermiş ve bilhassa Kazak hetmanı «Swierzewsky» den de yardım görmüştür. İkinci Selim devrinin sonunda böyle bir Boğdan seferi açılmasının sebebi işte bu vaziyettir.

Çok cesur ve iyi bir asker olduğundan bahsedilen İoan'ın 40-45 bin kişilik bir ordu topladığı ve 80 kadar topu olduğu rivâyet edilir: İşte bu kuvvetlerle İbrail, Bender ve Akkerman gibi Türk kalelerini zaptetmiş olan İoan'ın mahallî Türk-Eflak kuvvetleriyle giriştiği üç müsâdemeden de muzaffer çıktığı hakkında muhtelif rivâyetler vardır. — Vezir Ahmed Paşa kumandasında sevkedilen Osmanlı ordusuna Kırım hanı Âdil-Giray da yardım etmiş ve iki taraf Bulgaristan'da «Oblutsch» mevkiinde karşılaşmıştır: Muharebenin üç gün sürdüğü ve nihayet teslim olmak mecburiyetinde kalan İoan'ın idâm edilip kesik başının teşhir edilmiş olduğu rivâyet edilir; bu âsi voyvodaya yardım eden Kazaklar da kâmilen imhâ edilmişlerdir. — Boğdan'da Osmanlı hâkimiyyetinin takviyesiyle neticelenen bu muharebeden sonra voyvodalığa Petru Şiopul tâyin edilmiş ve haraç mıkdarı da arttırılmıştır).

22 Temmuz=2 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Tunus'da «Halk-ul-Vâd=Goletta» sâhiline ordu çıkarılması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında Istanbul'dan hareketini gördüğümüz Türk donanmasının 18 Rebî'ül-evvel=8 Temmuz Perşenbe veyâhut 24 Rebî'ül-evvel=14 Temmuz Çarşanba günü Tunus'un 18 mil şarkında bulunan bir kale harâbesinin önüne gelmiş olduğu hakkında bâzı rivâyetler vardır: Bu rivâyetler doğru olduğu takdirde Donanmanın o ilk noktadan Tunus'un iskelesi vaziyetinde bulunan Halk-ül-Vâd önlerine 8 yâhut 14 gün geçtikten sonra gelmiş olması lâzımgelir. Avrupalıların «Goletta/La Goulette» ve yerli Arapların da «Halk-ul-Vâd» dedikleri bu kale Tunus'un en müstahkem mevkiidir ve kırk senedir İspanyollar tarafından mütemâdiyen tahkim edilmiştir. Bundan başka bir de Don Juan'ın son seferinde yaptırmış olduğu bir istihkâm daha vardır: Arapların İspanyolcadan tahrif ederek «El-Bastiyûn» dedikleri ve Osmanlı müelliflerinin de «Bastiyon kal'ası» ismiyle andıkları bu yeni istihkâm da Tunus şehriyle civârındaki göl arasındadır ve şehrin sûru o sırada harap bir halde bulunduğu için «Bastion» Tunus'un kalesi mesabesindedir: Hattâ işte bu vaziyetten dolayı Tunus şehrindeki İspanyol muhâfızları Türkler gelir gelmez Bastion'a çekilmişler ve şehri de Türkler derhâl işgâl etmişlerdir. Bu sırada son Tunus hükümdarı ve İspanyol mahmîsi «Mûlây-Muhammed» de Halk-ul-Vâd kalesine ilticâ etmiştir.

Osmanlı donanması Halk-ul-Vâd önlerine gelir gelmez ihraç hareketinin derhâl yapılmış olduğu rivâyet edilir: Hattâ muhâsaranın da bu gün başlamış olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır; bununla beraber donanmanın buraya bir gün evvel gelmiş ve ihraç yapıldıktan sonra muhâsaranın bu gün başlamış olduğu da rivâyet edilir. — Trablusugarb Beylerbeyi Mustafa Paşa ile eski Tunus Beylerbeyi Haydar Paşa muhâsaranın ilk günlerinde gelmişler ve onlar da «El-Bastiyûn» muhâsarasına memur olmuşlardır: Bu suretle Tunus'un İspanyol işgâlinde bulunan en müstahkem kalelerinin ikisi birden muhâsara edilmiş demektir).

23 Ağustos=5 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin ölümü.

(Osmanlı medeniyetinin hukuk tarihine şeref veren en büyük âlimlerden «Mehmet Ebussuûd Efendi», bir çok eserleriyle mârûf ve «Yavsı» lâkabiyle meşhur İskilipli «Şeyh Muhyiddin Mehmet»in oğludur: Ecdâdı Anadolu'nun cenubuşarkîsindeki «İmâdiyye»ye mensub olduğu için «El-İmâdî» denilir. Bâzı menbâlarda da göbek adı «Ahmed» gösterilirse de bu rivâyet zayıftır. Ebussuûd Efendi'nin Istanbul civârındaki «Müderris» köyünde veyâhut şehirde doğduğu rivâyet edilmektedir. Doğum tarihi hakkında iki rivâyet vardır: Birine göre 896=1490 senesi 17 Safer=30 Kânunuevvel Perşenbe diğerine göre de 897=1491 senesi 19 Safer=22 Kânunuevvel Perşenbe günü dünyaya gelmiştir, ölümü için de bizim burada en kuvvetli rivâyet olarak esas ittihâz ettiğimiz tarihten başka gene bu senenin 25 Ağustos=7 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba ve 4 Eylül=17 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi rivâyetlerine de tesâdüf edilir. Hicrî hesapla 87 yaşında ölmüş olduğundan bahsedilirse de, yukarıki rivâyetlere göre Milâdî hesapla 83-84 yaşlarında vefât etmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Bir çok müderrisliklerde, Bursa ve Istanbul Kadılıklarında ve nihayet Rumeli Kadı-askerliğinde bulunmuş olan Ebussûud Efendi'nin Kanunî devrinde Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi yerine Şeyh-ül-İslâm olması 952=1545 senesi Şa'ban=Teşrinievvel ayına müsâdif olmak itibariyle o tarihten bu ölüm tarihine kadar Milâdî takvim hesabiyle takriben 28 sene 11 ay Meşîhat makamında bulunmuş demektir: Bu müddetin Osmanlı menbâlarında 30 sene gösterilmesi Hicrî takvime göredir. — Ebussuûd Efendi'nin en mühim eserleri «İrşâd-ül-akl-is-selîm» ismindeki tefsiriyle-«Fetâvây-ı Ebussûud» ismindeki fetvâ mecmuasıdır: İslâm hukukuna ait diğer bir takım eserleriyle Arapça, Acemce ve Türkçe şiirleri de vardır; hattâ Kanunî'nin ölümünde Bâkî'nin Türkçe mersiyesine mukabil Ebussûud Efendi de Arapça bir mersiye yazmış ve bu şi'ri o zaman Türk idaresinde bulunan Arap âleminde büyük bir tesir icrâ etmiştir. — Türkiye hukuk tarihinde Ebussuûd Efendi'nin en mühim rolü idarî siyasî, malî ve iktisadî mâhiyetteki

dünya işlerine ait Osmanlı kanunlarını din esaslariyle te'lif etmiş ve bunların Şerîat'e mugayir sayılmasına imkân bırakmamış olmasında gösterilir. — Ebussuûd Efendi'nin İslâm âlemindeki büyük şöhretinden dolayı ölümü duyulduğu zaman Haremeyn ulemâsının «salât-ı gaaib» yâni gıyâben cenâze namazı kıldıklarından ittifakla bahsedilmektedir. Bir rivâyete göre de İkinci Selim bu büyük âlimin ölümüne o tarihten iki sene evvel kaybettiği oğlu şehzâde Mehmed'in ölümünden fazla ağlamıştır. — Şanlı adı bir ilim timsâli şeklinde darbımesellere bile geçmiş olan Ebussuûd Efendi'nin mezarı Eyüp'tedir: Vefatında yerine o devrin en büyük âlimlerinden Konyalı Hâmid Efendi tâyin edilmiştir).

24 Ağustos=6 Cumâda-l-ûlâ, Salı: «Halk-ul-Vâd=Goletta» kalesinin fethi.

(İspanyolların kırk senedir tahkim ettikleri için zaptını imkânsız saydıkları bu meşhur kale ancak 33 gün mukâvemet edebildikten sonra nihayet işte bu gün fethedilmiş ve burada bir çok toplar ele geçirilmiştir; bunların sayısı hakkındaki rivâyetler çok ihtilâflıdır: Umumiyetle Garp menbâlarında 200-225 toptan bahsedilir ve bunların 190 tânesi Istanbul'a gönderildikten sonra mütebâkisinin Tunus müdafaasına tahsis olunduğu rivâyet edilir; fakat Osmanlı menbâlarındaki rakamlar bundan çok fazladır; meselâ Kâtib-Çelebi bu noktayı şöyle anlatir:

«Kal'ada top envâından beş yüz kadar musanna' ve bî-nazîr toplar var idi ki her biri birer kal'adan götürülmişidi. Cümle gemilere naklolundu; yakın zamâna dek Tophâne'de ve Saray-burnu'nda dökülüp yatan toplar anlar idi».

Bunlardan başka 33 düşman bayrağı alınmış ve Tunus'un son hükümdarı «Mûlay Muhammed-ül-Hafsî» ile Halk-u-Vâd'ın İspanyol kumandanı «Porto-Carrera» esir edilip Istanbul'a sevkedilmişlerdir. — İspanyolların bir daha bu kaleyi ele geçirip tutunmalarına imkân bırakmamak için otuz yerinden lâğımlar konulup asker geri alındıktan ve gemiler de alarga edildikten sonra patlatılarak zelzeleye benzetilen bir tarrâka ile Halk-ul-Vâd kalesi berhava edilmiştir. — Halk-ul-Vâd muhâsarası bu senenin 22 Temmuz=2 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününden bu güne kadar 33 gün sürmüştür).

13 Eylül=26 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Tunus şehrinin istihkâmı olan «El-Bastiyûn=Bastion» kalesinin fethi.

(12 Eylül=25 Cumâda-l-ûlâ Pazar tarihi de rivâyet edilir. — Bu istihkâm için yukarda bu sene vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — Tunus şehrindeki İspanyol askerleri Türkler gelince işte buraya çekilmiş ve «Gabrio Zerbelloni» isminde bir kumandanın idaresinde şiddetli bir mukâvemet göstermişlerse de, üç umumî hücumdan sonra teslim olmuşlardır: Tunus ölkesinin fethi işte bununla nihayet bulmuş sayılır. Bununla beraber Osmanlı menbâlarında «Buhayra-i Halk-ul-Vâd kal'ası» ve «Ma'kal-i Halk-ul-Vâd» denilen ikinci derecede bir iki istihkâm daha kalmışsa da bunlar artık mukâvemet edememiş ve kâmilen tahrib edilmiştir. — Tunus ölkesi işte bu tarihten itibaren tıpkı Cezâyir ve Trablusgarb gibi bir Osmanlı vilâyeti hâline gelmiş ve bu vaziyet 1881=1298 deki Fransız işgâline kadar 307 sene devam etmiştir. — Tunus'a ilk Beylerbeyi, yâni vali olarak Kılıc-Ali Paşa'nın Cezâyir kaymakamı olan Ramazan Paşa tâyin edilmiştir: Bundan evvelki muvakkat işgâllerde tâyin edilmiş olan valiler tabiî bu hesaba dahil değildir. — Bu ölkenin fethi yukarda 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «İnebahtı=Lepanto» darbesinin İspanya'ya indirilen en müthiş mukabelesi demektir: İspanya'nın şimalî Afrika hâkimiyyeti işte bununla nihayet bulmuş ve Garbî-Akdeniz rekabetinde İspanya artık mağlûb olmuş sayılır; bu tarihten itibaren İspanyolların elinde Cezâyir'le Fas'ın Oran ve Melilla gibi iki sâhil noktası kalmışsa da bunlar iâşe müşkilâtından dolayı artık İspanya için birer gaile

menbaı şekline girmiştir; her halde Lepanto cür'eti 1573=980 vukuâtının «7 Mart» fıkrasında gördüğümüz ağır sulhün imzâsiyle Venedikliler ve bu Tunus fethiyle de İspanyollara çok pahalıya mâl olmuş demektir ve tabiî bu büyük muvaffakiyet, Osmanlı donanmasının denizcilikten anlamıyan kara paşalarından sonra Kılıc-Ali Paşa gibi bir deniz kahramanına tevdi edilmiş olmasıyla temin olunmuştur. — Tunus fethi müjdesinin Istanbul'a bu senenin 17 Teşrinievvel=1 Receb Pazar günü vâsıl olduğu hakkında bir rivâyet vardır).

30 Teşrinisâni=15 Şa'ban, Salı: Donanmanın Tunus'dan Istanbul'a avdeti.

(Tunus'u fetheden orduyla donanma bir rivâyete göre de 29/30 Teşrinisâni=14/15 Şa'ban Pazartesi/Salı gecesi Istanbul limanına vâsıl olmuştur. — Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali ve Serdar Sinan Paşa'ların ertesi gün huzura kabul edilip pek çok iltifâta mazhar oldukları ve kıymetli ihsanlar aldıkları rivâyet edilir: İkinci Selim'in Kılıç-Ali Paşa'ya verdiği hediyeler içinde üç bin duka altını kıymetinde murassâ bir kılıç da vardır).

4 Kânunuevvel=19 Şa'ban, Cumartesi: Sekiz sene müddetle tecdid edilen Osmanlı-Avusturya muâhedesinin Istanbul'dan Viyana'ya gönderilmesi.

(Bu tarihten yedi sene evvel sekiz sene müddetle akdedilen muâhede için 1568=975 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına bakınız. — «Rym d'Estenbek» ve «David Ungnad» isminde iki murahhasın uzun bir müzakereden sonra istihsâline muvaffak oldukları bu muâhede İkinci Selim devrinde Avusturya ile akdedilen ikinci muâhededir ve umumî esasları birincisinin aynidir: Yalnız hudut tashihine ait bâzı kayitlerle Avusturyalıların Osmanlı hududunda bulunan «Kallo» kalesini yıkmaları gibi bâzı teferrûâta ait farklar vardır: 3 Teşrinievvel=6 Cumâda-l-âhire 1573=981 Cumartesi günündenberi hazır olduğu halde işte bu ehemmiyetsiz tâdilâttan dolayı ancak bu senenin Ağustos=Rebî'ül-âhir ayında kat'î şeklini alan bu muâhedenin Istanbul'dan Viyana'ya sevkı tarihini esas ittihâz edişimiz, bu güne kadar tâdilâtın devam etmiş olduğu hakkındaki rivâyetten dolayıdır; muâhede sureti Tercüman Mahmud Ağa ile gönderilmiştir. — Aşağıda 1577=984 vukuâtının «1 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

Edirne'de «Selimiyye» inşaâtının ikmâli.

(Kapısının üstündeki manzum kitâbenin ikmâl tarihine ait «Fazl-Yezdân» terkibi «Ebced» hesabiyle «982» senesini gösterdiği için inşaâtın bu sene tamamlandığı muhakkaksa da ay ve gün tarihleri belli değildir; yalnız bâzı menbâlarda İkinci Selim devrinin sonlarında ikmâl edilmiş olduğundan bahsedilir; meselâ Edirneli Cevrî'ye göre:

«Sene-i mezbûrede Sultan Selim-Han azm-i cinân itmeğle câmii tamâmında içinde namaz kılmak müyesser olmamışdur».

Hattâ Mimar-Sinan'ın «Tezkiret-ül-bünyân»ında bile başlama ve bitirme tarihleri yoktur. Koca-Sinan yalnız en mühim hususiyetlerinden bahsetmekle iktifâ etmektedir:

«Dört minâresi kubbenün dört cânibinde vâkı' olmuşdur. Hep üçer şerefelidür, üçer yollar ve ikisinün yolları başka başka vâkı' olmuşdur.. Bunun minâresi hem nâzik, hem üçer yolları olmakla gaayet müşkil olduğu ukalâya ma'lûmdur».

Cevri'nin izahı daha vâzıhtır:

«Her birinün üçer şerefesi vardur: Harem cânibine vâkı’ olan iki minâre ki içinde üçer nerdübânı vardur, bu vechile ki evvelki nerdübân ancak şerefe-i süflâya, ikinci nerdübân hem süflâya hem vustâya, üçüncü nerdübân şerefelerün üçüne dahi çıkar. Kıble dîvârında olan iki minâreler ki yolları birerdür, bu vechile musanna nâdîde dört minâredür».

Arsasının «Sarây-ı-atîk»den ifraz edildiği rivâyet edilen bu muhteşem âbidenin Istanbul’daki Ayasofya’dan daha büyük olan kubbesini şanlı mimarı şöyle anlatır:

«Halk-ı cihan dâire-i imkândan hâriç didiklerinün bir sebebi Ayasofya kubbesi gibi kubbe Devlet-i-İslâmiyye’de binâ olunmamışdur diyü kefere-i fecerenün mi’mâr geçinenleri:

— Müslümanlara galebemüz vardur!

dirler imiş. Ol kadar kubbe durgurmak gaayet müşkildür didükleri bu hâkîrün kalbinde kalmışıdı. Mezbûr câmi’ binâsında himmet idüp bi-avnillâhi-Teâlâ sâye-i Sultan Selim-Han’da ızhâr-i kudret idüp bu kubbenün Ayasofya kubbesinden altı zirâ’ kaddin ve dört zirâ’ derinlüğün ziyâde eyledüm».

Selimiyye’nin bu muazzam kubbesi sekiz kemer üzerine ve bu kemerler de 22 metre yüksekliğinde ve 4 metre kutrunda pâyeler üstüne oturtulmuştur: Kubbenin kutru 150 kademdir ve çevresinde kırk penceresi vardır. Camiin ortasındaki müezzin mahfili on iki mermer sütun üzerine istinâd ettirilmiştir; dört mermer kürsî vardır, 23 basamaklı minberi de işlemeli mermerdendir. Yazılı çinileri nefâsetleriyle meşhurdur.

İnşaâta 976=1568-1569 tarihinde başlanmış olduğuna göre, bu san’at hârikasının 5-6 senede kurulmuş olması lâzımgelir: O sene vukuâtına da bakınız. Bin yıllık Bizans mi’mârîsi yalnız Istanbul’daki Ayasofya’dan ibaret bir tek büyük eser vücuda getirebildiği halde, onun yerine geçen Türk mimarîsi beş yüz senede Istanbul’daki eserlerinden başka Bursa ile Edirne’de de büyük eserler kurmuş ve hattâ Edirne’nin ortasında Türk milliyetinin ebedî damgası gibi yükselen Selimiyye Istanbul’daki Ayasofya’yı bile gölgede bırakmıştır).

15 Kânunuevvel=1 Ramazan, Çarşanba: İkinci Selim’in ölümü.

(Osmanlı menbâlarının bunda bile ihtilâf göstermeleri çok esef edilecek bir haldir: Meselâ bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten başka 18 Şa’ban=3 Kânunuevvel Cuma, 27 Şa’ban=12 Kânunuevvel Pazar, 28 Şa’ban=13 Kânunuevvel Pazartesi ve hattâ 8 Ramazan=22 Kânunuevvel Çarşanba tarihlerinden de bahsedilir! Bu muhtelif rivâyetlerden her hangi birini kaydeden müellifler içinde Peçevî gibi kendikendini nakzeden büyük bir müverrih bile vardır: Bu meşhur müellif ilkönce «18 Şa’ban=3 Kânunuevvel Cuma» tarihinden bahsettikten sonra «Zemherinin ikinci günü yevm-ül-İsneyn vakt-i zevâlde» diye büsbütün başka bir tarih gösterir: «Zemherir» fırtınasının birinci günü umumiyetle Kânunusâninin yedinci gününe müsâdif olduğuna göre, o büyük tarihçinin ileri sürdüğü iki rivâyet arasında 36 günlük bir fark var demektir! Bizim burada «1 Ramazan=15 Kânunuevvel Çarşanba» tarihini tercih edişimiz muâsır bir müellif olan Selânikî-Mustafa Efendi’nin «Gurre-i Ramazân» rivâyetine istinâd etmesindendir: Peçevî’nin yukarda gördüğümüz «vakt-i zevâl» rivâyetine mukabil Selânikî bilâkis Sultan Selim’in «vakt-i tulû’da» ölmüş olduğundan bahsetmektedir! Her halde bütün bunları ihtiyatla karşılamak en doğru harekettir. — İkinci Selim en kuvvetli rivâyete nazaran 1524=930 senesi 28 Mayıs=24 Receb Cumartesi günü Istanbul’da dünyaya gelmiş olduğuna göre, burada gene en kuvvetli rivâyet olarak esas ittihâz ettiğimiz ölüm gününe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 50 sene, 6 ay, 18 gün yaşamış, yâni 51 yaşının içinde ölmüş demektir:

Osmanlı menbâlarında 52 yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir: 1566=974 senesi 30 Eylül=15 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü tahta çıkmış olan İkinci Selim'in o tarihten bu ölüm gününe kadar saltanat müddeti de 8 sene, 2 ay, 15 gündür; Birinci Selim'le İkinci Selim'in isimleri gibi ömürleriyle saltanat müddetleri de bir gibidir: Yavuz Sultan Selim de elli sene yaşamış ve 8 sene, 4 ay, 28 gün saltanat sürmüştür! — İkinci Selim Istanbul'da ölmüş ilk Osmanlı pâdişahıdır: Bizans'ın fethinden itibaren teselsül eden pâdişahlardan Fatih Maltepe civârındaki Hünkâr-çayırı'nda, İkinci Bâyezid Dimetoka yolunda, Yavuz Edirne'ye giderken Sırt köyünde ve nihayet Kanunî de Szigetvar'da ölmüştür.

İkinci Selim'in ölümüne başlıca iki sebeb gösterilir: Biri sarayın yeni yapılan yâhut tâmir edilen bir hamamını gezerken ayağı kayıp yan-üstü düşmesi, biri de iki ay kadar evvel bir gün birdenbire içkiye tövbe ettiği için sıhhî müvâzenesinin bozulmasıdır! Birinci rivâyete nazaran hamamdaki sukutun şiddetinden vücudunun bir yanı göğerip kararmış ve yatağına nakledilince şiddetli bir «hummâ» başlamış ve hattâ «sû'-i mi'de»ye de uğramış, ikinci rivâyete göre de içkiyi birdenbire terketmesi «maraz-ı sersâm» denilen daimî başdönmesine sebeb olmuştur; belki hamamda düşmesi bile bundandır; Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Azîz Efendi'ye göre:

«Etibbâ-i hâssa-i Sultânî:

— Takviyet-i beden ve ıslâh-ı mizâcları mu'tâd oldukları şarâb-i nâba muhtâcdur! dimişlerse de hall-i ukde-i yemine ruhsat virmeyüp»

yeminini bozmadığı için alkolik bir vücudun birdenbire içkisiz kalması iki ay süren bir hastalıktan sonra ölümle neticelenmiştir. Her halde gerek hamamda düşmesine, gerek içki yüzünden hastalanmasına aid olan bu rivâyetlerin her ikisi de doğru olmak lâzımgelir: Zâten bâzı menbâlarda her ikisi de kabul edilir.

30 Teşrinisâni=15 Şa'ban Salı günü donanma Tunus'dan geldikten sonra pâdişahın Tersâne bahçesine gitmiş olduğu rivâyet edildiğine göre, hastalık tabiî seyrini tâkib ettiği sırada hamamdaki sukutun neticeyi tesri etmiş olduğu anlaşılmaktadır: Buna mukabil bâzı Garp menbâlarında Sultan Selim soğuk hamamda gezerken üşümüş olduğu için bir şişe Kıbrıs şarabı içmiş ve ömrünün işte bu son şişesi ölümüne sebeb olmuş gibi gösterilirse de Osmanlı menbâlarındaki umumî rivâyetlere mugayir olan bu iddiânın doğru olmaması lâzımgelir. — İkinci Selim'in hastalığı askerle ahaliden saklandığı gibi, Mağnisa'da bulunan en büyük oğlu ve veliahdi şehzâde Murad Istanbul'a gelinceye kadar ölümü de alelûsul saklanmış ve cesedi karısı Nûr-Banû-Sultan'ın emriyle Topkapu sarayındaki «Buzluk'da hıfzolunmuşdur».

Bütün seleflerinin hayatı at üstünde ve er meydanlarında geçmiş ve hattâ kendisi de şehzâdeliğinde şanlı babasının bâzı seferlerine iştirâk etmiş olan İkinci Selim kendi saltanat devrinde hiç bir sefere çıkmamıştır: Osmanlı imparatorları içinde harbe gitmiyen ilk pâdişah işte budur.

Gerek Osmanlı, gerek Garp menbâlarında Sultan Selim umumiyetle devlet işleriyle de meşgul olmayıp her şeyi Sokullu'ya bırakmış, hiç bir işe karışmamış, hep içki ve sefâhatle vakit geçirmiş gibi gösterilir! Hattâ bâzı Garp menbâlarında onu bir hiç ve bir sıfır şeklinde gösteren pek tuhaf tavsifler bile vardır! Tabiî bunlar doğru değildir. İkinci Selim'in hiç bir sefere çıkmamış olduğu, içki ve eğlence düşkünlüğü ve bilhassa Boğaziçi safâlarını çok sevdiği muhakkaktır; fakat bu kusurlarına mukabil bir takım meziyetleri de vardır: Her şeyden evvel bir kere Kanunî'nin bütün çocukları gibi çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş

olmak itibariyle zamanının en münevver adamlarındandır. Bilhassa edebî kültürü çok kuvvetlidir: İkinci Murad'danberi teselsül eden bütün Osmanlı pâdişahları gibi İkinci Selim de kuvvetli bir şairdir ve hattâ «Millet» kütüphanesindeki «Emirî» koleksiyonunda kıymetli bir divânı vardır; her halde edebî şahsiyyeti edebiyat tarihimiz bakımından ihmal edilemiyecek kadar mühimdir. Siyasî şahsiyyetini de hiçlikle tavsif etmek hiç doğru değildir; bilhassa devlet işlerine hiç karışmamış ve her şeyi Sokullu'ya bırakmış gösterilmesi tamamiyle yanlıştır; bir çok mühim meselelerde irâdesini kullanmış, hattâ Kıbrıs fethinin askerî ve ticarî bir zaruret olduğunu takdir edemiyen Sokullu'nun muhâlefetine rağmen bu seferi açtırıp muvaffakıyetle neticelenmesini temin ettirmiş, saltanat devrinin Tunus fethiyle neticelenen son seferini eski Tunus fâtihi Kılıc-Ali Paşa kadar kendisi de arzu ettiği için açtırmış, Sokullu'nun sebeb olduğu İnebahtı=Lepanto fâciasını telâfi için derhâl Edirne'den Istanbul'a gelip yeni bir donanma yapılmasında en mühim âmil olmuş ve bu yeni donanmanın başına «Uluc» lâkabını «Kılıc»a çevirdiği Ali Paşa'yı bizzat intihâb etmiş, Ejderhan seferini bir defterdara havâle ederek yüzüne gözüne bulaştıran Sokullu'yu herkesin içinde şiddetle tekdir ve tevbih edip şahsen mes'ul göstermiş ve hattâ Sokullu'nun mahvetmek istediği Lala-Mustafa Paşa ile Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı ona rağmen vezirlik, serdarlık ve Beylerbeylik gibi devletin en mühim makamlarında istihdâm etmiştir. Her halde Kıbrıs fethi, İnebahtı fâciasının Kılıc-Ali Paşa kumandasında yeni bir donanmayla telâfisi ve Tunus fethi gibi büyük muvaffakiyetler Sokullu'nun değil, İkinci Selim'in eserleridir: Böyle bir şahsiyyete hiçlik isnâdı hem haksızlık, hem gaflettir, İkinci Selim hiç bir sefere çıkmamıştır: Sokullu-Mehmet Paşa çıkmış mıdır? Bilhassa son müellifler tarafından o muhteşem devrin bütün muvaffakiyetlerinde en mühim âmil gibi gösterilen bu meşhur Vezir-i-a'zam, Kanunî'nin ölümünden itibaren hiç bir sefere iştirâk etmemiş ve hattâ bundan evvel olduğu gibi bundan sonra da görüleceği vechile bir çok seferlere muhâlefet etmiş, Kıbrıs seferi başta olmak üzere en mühim seferler ona rağmen açılıp muvaffakiyetle neticelendirilmiş, ordular cephe cephe çarpışırken Sokullu Istanbul'daki sarayında nazlı nazlı yaşamış ve hattâ devlet için hayatî bir ehemmiyeti olan Ejderhan seferini bile bir defterdarın eline bırakıp yerinden kımıldamadığı için hem şimal kapularımızın açık kalmasına, hem boş yere bir çok Türk kanı dökülmesine sebeb olmuştur, İkinci Selim devrinin bütün muvaffakiyetlerini işte böyle bir vezire izâfe ederek onun hatâlarını tâmire çalışmış bir hükümdarı sırf içki iptilâsından dolayı hiçlikle ithâm etmek göz önündeki hakikati görmemek demektir).

21 Kânunuevvel=7 Ramazan, Salı: İkinci Selim'in Mağnisa valiliğinde bulunan veliahdi şehzâde Murad'ın Istanbul'a gitmek üzere Mudanya'ya gelişi.

(On bir çocuğu olan İkinci Selim'in Murad, Mehmet, Süleyman, Mustafa, Cihangir, Abdullah ve Osman isimlerinde yedi oğluyla Esmâ-Han, Gevher-Han, Şâh-Sultan ve Fatma-Sultan isimlerinde dört kızı vardır; oğullarından şehzâde Mehmet 1572=980 tarihinde babasından iki sene evvel ölmüş olduğu için, bu sırada diğer altı oğlu hayattadır ve bunların en büyüğü de saltanat vârisi olan Saruhan=Mağnisa valisi Murad'dır; cesedi saray buzluğunda saklanan Sultan Selim'in ölümü üzerine Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa işte bu büyük şehzâdeye «Hasan-Çavuş»la bir dâvetnâme göndermiştir; bu Hasan-Çavuş, Kanunî'nin vefâtında gene Sokullu tarafından İkinci Selim'i tahta dâvet için Szigetvar'dan Kütahya'ya gönderilmiş olan çavuştur: 1566=974 vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız. Hem İkinci Selim'in, hem Üçüncü Murad'ın saltanat müjdecisi olan Hasan-Çavuş yeni pâdişah Istanbul'a geldikten sonra Çavuş-başılığa terfi ettirilmiştir. — Bu haber üzerine büyük bir sür'atle Mağnisa'dan yola çıkan şehzâde Murad'ın Mudanya iskelesinde «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in zahire yâhut buz gemisinden başka vâsıta bulamadığı için, şiddetli bir lodos fırtınasına rağmen, maiyyetiyle beraber işte bu gemiye atlayıp hemen hareket ettiği rivâyet edilir! Gemisinin bu tarihî seferiyle iftihar eden Feridun Bey:

Bu tefâhür yeter (Ferîdûn) a
Ki gemisinden oldu tahta vusûl

2. Cildin sonu

FASILLAR FİHRİSTİ

Üçüncü Murad/Murad-ı Sâlis devri 1-141
Üçüncü Mehmet Mehmed-i Sâlis devri 142—228
Birinci Ahmed/Ahmed-i Evvel devri 229—268
Birinci Mustafa/Mustafây-ı Evvel devri (İlk saltanatı) 269—272
İkinci Osman/Osman-ı Sâni/Genç Osman devri 273—324
Birinci Mustafa/Mustafây-ı Evvel devri (İkinci saltanatı) 305—324
Dördüncü Murad/Murâd-ı Râbi'devri 325—386
Sultan İbrahim devri 387—411
Dördüncü Mehmet/Mehmed-î Râbi'/Avcı Sultan Mehmet devri 412—464
İkinci Süleyman/Süleyman-ı Sâni devri 465—471
İkinci Ahmed/Ahmed-i Sâni devri 472—476
İkinci Mustafa/Mustâfây-ı Sâni devri 477—489

İHTİLÂFSIZ SENELER
(M. 1574=H. 982 — M. 1703= H. 1115)

ÜÇÜNCÜ MURAD
(Murâd-ı Sâlis)
— M. 1574=H. 982 — M. 1595=H. 1003—

1574=982

22 Kânunuevvel=8 Ramazan, Çarşanba: Üçüncü Murad'ın cülûsu ve babası İkinci Selim'le beş erkek kardeşinin cenâze merâsimi.

(1546=953 senesi 4 Temmuz=5 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü dünyaya gelmiş olan Üçüncü Murad'ın cülûsundaki yaşı 28 sene, 5 ay, 19 gündür: Yâni 29 yaşının içinde cülûs etmiş demektir. Sultan Murad, Kanunî devrinde 1561=968 senesi 18 Mart=1 Receb Salı günü yaşının 14 sene, 8 ay, 16 gün olduğu, yâni 15 yaşının içinde bulunduğu sırada Saruhan=Mağnisa valiliğine tâyin edilmiş olduğu için, o günden bu günkü cülûs tarihine kadar 13 sene, 9 ay, 5 gün valilikte bulunmuştur. — «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân etmiş olmakla beraber Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna birden hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Musâ Çelebiler sayılmamak şartiyle, Üçüncü Murad Osmanlı pâdişahlarının on ikincisidir. — Sultan Murad'ın anası bir Yahudi dönmesi olan ve Osmanlı sarayında Yahudi nüfuzuna kapı açan Nûr-Bânû-Sultandır: 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Osmanlı müelliflerinin «Mûrâd-ı Sâlis» ve eski Garp müverrihlerinin de

«Amurat III» dedikleri Üçüncü Murad'ın «Murad Hudâvendigâr», «Yıldırım Bâyezid», «Çelebi Sultan Mehmet», «Fatih Sultan Mehmet», «Bâyezid-i Velî», «Yavuz Sultan Selim», «Kanunî Sultan Süleyman» ve «Sarı Selim» gibi halk ağzında takarrür etmiş bir lâkabı yoktur: Kendisinden evvelki İkinci Murad ve kendisinden sonraki Dördüncü ve Beşinci Murad'lar gibi o da lâkapsızdır.

Üçüncü Murad'ın cülûs merâsimi Topkapu sarayının avlularından birinde ve açıkta yapılmıştır; saltanat tahtı bir rivâyete göre «Bâb-ı-Hümâyun» önünde ve ikinci bir rivâyete göre de «Bâb-us-Saâde» önünde kurulmuştur: Bunlardan birincisi sarayın Ayasofya tarafındaki dış kapısı ve ikincisi de «Ak-ağalar kapusu» ismiyle de anılan iç kapısıdır: İkisinin ortasında bir de «Bâb-üs-Selâm» denilen «Orta-kapu» vardır. Birinci rivâyet doğru olduğu takdirde cülûs merâsiminin dış-kapı içindeki büyük avluda ve ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde ise «Bâb-üs-Selâm» ile «Bâb-us-Saâde» arasındaki avluda yapılmış olması lâzımgelir. — O gün Vüzerâ, Ulemâ, Ümerâ ve sair devlet ve saray erkânı İkinci Selim'in mâteminden dolayı «şemleler sarunup siyâh libâs-ı mâtem pûşide» olarak saraya gelmiş ve sabahın «üçüncü sâatinde» yeni pâdişah Harem'den çıkıp tahta cülûs ederek Vezir-i-a'zamdan itibaren bütün devlet ve saray erkânının biatlerini kabul etmiştir; bu merâsimde Sokullu'nun etek öptüğü rivâyet edilir: Bu devre kadar biatlerde el öpüldüğüne göre, etek ve saçak öpme âdeti belki de Sokullu'nun işte bu hareketiyle başlamıştır. — Bu sırada Vezâret-i-uzma-makamında bulunan Sokullu-Mehmet Paşa'dan başka Piyâle Paşa ikinci, Ahmed Paşa üçüncü, Zal-Mahmud Paşa dördüncü, Lala-Mustafa Paşa beşinci ve Koca-Sinan Paşa da altıncı vezirdir; Meşîhat makamında Ebussuûd Efendi'nin halefi Hâmid Efendi ve Deryâ kapdanlığında da Tunus fâtihi ve Barbaros'un talebesi Kılıc-Ali Paşa bulunmaktadır. Cülûs merâsiminden sonra Üçüncü Murad içeri çekilmiş ve biraz sonra da İkinci Selim'in cenâzesi çıkarılmıştır: Devlet erkânı tabutu sarayın iç-kapısı olan «Bâb-us-Saâde» önünden karşılamış, bu sırada Sultan Murad tekrar çıkıp babasının cenâzesini tâkip etmiş, tabut «Bâb-üs-Selâm» denilen orta-kapı ile «Bâb-us-Saâde» arasındaki «Servili-yol» da hazırlanan bir «tahta-bend» üzerine konulmuş ve İkinci Selim'in cenâze namazı işte burada, yâni saray avlusunda Şeyh-ül-İslâm Hâmid Efendi tarafından kıldırılmıştır; namazda Hâmid Efendi'nin sağında pâdişah, solunda Vezir-i-a'zam mevki almıştır. Üçüncü Murad o gece idâm edilen beş kardeşinin cenâzelerine ait işlerden dolayı daha ileri gitmiyerek namazdan sonra içeri dönmüş, cenâzeyi Ayasofya'da inşâ edilmekte olan türbesine kadar vüzerâ ve ulemâ teşyi etmiş ve henüz mezar hazır olmadığı için tabut türbenin yanında kurulan otağa konulmuştur.

Tam işte bu sırada içerden Kapucular-kethudâsı gelip devlet erkânını tekrar saraya dâvet etmiş ve bu sefer de o gece «Nizâm-ı âlem»e kurban edilen beş şehzâdenin beş tabutu birden çıkarılmıştır! Bu fecî manzara karşısında «nâsun feryâdı âsmâna peyvest» olduğundan ve «ol gün Istanbul halkunun bükâ ve feryadların melâike-i Arş-ı azime dinletmüş» olduklarından bahsedilir: Bu beş tabut da türbenin yanındaki otağa götürülmüş ve «ikisin bir tarafa ve üçün bir tarafa koymak» suretiyle bunlar da babalarının etrâfına dizilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde yetişmiye başlamış olan Üçüncü Murad o muhteşem devrin bütün şehzâdeleri gibi çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş, 15 yaşından itibaren 14 sene kadar Mağnisa valiliğinde idare işlerine alışmış çok zeki ve münevver bir hükümdardır. Bilhassa edebî şahsiyeti çok kuvvetlidir: «Millet» kütüphânesindeki «Emîrî» koleksiyonunda ikisi Türkçe ve ikisi de Arapça ve Acemce olmak üzere dört divânı vardır; şiirlerine hâkim olan tasavvuf meyli lirik bir ruhun hazin ve zarif âhengiyle karışır. Üçüncü Murad'ın bâzı Garp menbâlarında da takdir edilen bu meziyetlerine mukabil, iptilâ derecelerini bulan kadın ve para düşkünlükleri gibi devlet bünyesine zararları dokunmuş büyük kusurları da vardır.

Yeni pâdişahın muhtelif menbâlarda bahsi geçen bu müfrid iptilâları, meselâ «Müneccim-başı» tarihinde şöyle tasvir edilir:

«Yekpâre zevk-u-sohbete mâil olup müddet-i saltanatlarında Istanbul'dan çıkmak vâkı' olmadı. Menkûhaları, Mehmet-Han validesi Safiyye-Hâtun'dan mâada kırk nefer câriyeleri var idi: Mecmuundan yüz otuz nefer evlâtları olmuştur! Bunlardan da on dokuz erkek ve yirmi altı kız bâkî kalup erkeklerin cümlesinin cenâzeleri kendü na'şleriyle maan çıkup kızlar Eski-saray'a naki ve içlerinden bülûğa erenleri birer birer ere vermiştir. Müşârünileyh Hazretleri serîr-i saltanata cülûslarına dek menkûhaları Safiyye-Hâtun'a münhasır idiler; ba'dehu hemşireleri Esmâ-Han Sultan ki Vezir-i-a'zam Mehmet Pâşây-i-Tâvil'in zevcesi idi: Bir nice perî-cemâl câriye ihdâ eyledi; Şehriyâr Hazretleri anlara takarrüb murâd buyurduklarında mümkün olmadı! Bu ahvâli vâlide-i muhteremeleri Nûr-Bânû Hazretlerine keşfittiler: Müşârünileyhânın Safiyye-Hatun'a evvelden gayzı var idi; bu husus dahi müekkid olup anın yanında mukarreb olan câriyeleri ve avretleri ahz-u-tahvîf ile Şehriyâr Hazretlerinin recûliyyetini akdettiklerini ikrâr ettirdi ve akdi götürüp halleyledi! Bundan sonra Şehriyâr Hazretlerine kudret gelüp cevârî cem'ine kemâl mertebe şevkleri düştü: Şöyle ki etrâf-ı memâlikte bir câriye-i hasnâ kalmadı ki olunup hidmet-i şeriflerine ihdâ olunmaya! Hattâ bikr câriyelerde ihdâya sezâ kalmayup giderek seyyiblere dahi tenezzül olunmağa başladı! Vefâtlarından sonra câriyeleri saraydan ihrâc ve ümerâya ve çorbacılara tezvic olunmuştur. Şehriyâr Hazretlerinin muâşeret-i nisvân ve cem-i mâle kemâl-mertebe inhimâkinden gayri aybları yoğ idi, Mülûk-i Osmaniyyeden ibtidâ rüşvet ahzine tasaddi eyliyen bunlar olmuştur».

İşte bu vaziyetten dolayı Kanunî devrinde kurulmıya başlıyan kadınlar saltanatı Üçüncü Murad devrinde daha kuvvetli ve daha mütekâmil bir müessese şeklini almıştır! Harem'de iki parti vardır: Biri yeni saltanat devrinde «Vâlide-Sultan» olan Nûr-Bânû'nun, biri de Üçüncü Murad'ın sevgili karısı Safiyye Sultan'ın idaresindedir; İkinci Selim'in kızı ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı olan Esmâ-Han Sultan'la Harem Kethudâsı Canfedâ ve Vekilharç Râzıye Kadınlar Vâlide-Sultan partisinin en meşhur unsurlarıdır. Bunlara karşı âdetâ yalnız kalan Safiyye-Sultan en mühim kuvveti kocası üzerindeki büyük nüfuzunda gösterilir. Bu Safiyye-Sultan Venediklidir ve «Baffo» ailesindendir; Vaktiyle babası Venedik cumhuriyetinin Korfu valiliğinde bulunduğu sırada Türk korsanlarının eline geçmiş ve güzelliğinden dolayı saraya takdim edilerek şehzâde Murad'a verilmiştir. Bu güzel kadının kocası üzerindeki nüfuzuna karşı Nûr-Bânû Sultan'la kızı Esmâ-Han Sultan Üçüncü Murad'a güzel câriyeler takdim ederek mücâdele etmişler ve işte bu sâyede devlet işlerine bile karışmışlardır: Meselâ Sultan Murad'ın hiç hoşlanmadığı eniştesi Sokullu-Mehmet Paşa'yı bir türlü azledemeyişinde bu kadınlar partisinin büyük bir tesiri vardır. Harem'deki kadın partilerinden başka Üçüncü Murad üzerinde büyük bir nüfuzu olduğundan bahsedilen bâzı devlet ve saray adamları da vardır: Bunların en mühimleri Hâcce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi, İsfendiyar-oğlu Şemsi Paşa, Defterdar Kara-Üveys Paşa, Rumeli Kadı-askeri Kadı-zâde Şemsüddin Efendi, Bâb-us-Saâde ağası Gazanfer Ağa ve Şeyh Şücâ gibi bir takım şahsiyetlerdir. Bunlardan büyük müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in meşhur nedimi Hasan-Can'ın oğlu ve «Tâc-üt-tevârîh» in müellifidir. Sokullu'ya karşı çok kuvvetli bir muhâlefet cephesi teşkil eden bu mühim şahsiyetlerin çok büyük bir muhâlefet kütlesine istinâd ettikleri anlaşılmaktadır: Bir taraftan İkinci Selim devrindeki Ejderhan ve İnebahtı muvaffakıyetsizliklerinden ve bir yandan da her tarafa kendi akrabâsiyle adamlarını doldurarak kendisine mensub olmıyanları ezmiş ve hattâ İkinci Selim'in maiyyet adamlarını bile öteye beriye sürmüş ve bâzılarını da idâm ettirmiş olan Sokullu'ya karşı senelerdenberi kuvvetli bir muhâlefet cereyânı mevcud olduğu muhakkaktır. İşte bundan dolayı Üçüncü Murad'ın daha şehzâdeliğinden itibaren maiyyet erkânı arasında Sokullu'ya karşı umumî bir nefret bulunduğu rivâyet edilir; Peçevî bu noktayı şöyle anlatmaktadır:

«Pâdişah-ı âlî-şânun mukarrebleri kendünden emn üzere olmayup henüz sancâğ-ı Hümâyunda iken kadh-u-zemmine müteallik kelimâtdan hâlî olmazlar idi ve;

— Mehmet Paşa hayâtda iken Saâdetlü Pâdişâhun cülûs-i Hümâyunların istemezüz! dirler idi:

— Zîrâ her birimüzü birer bahâne ile dergâh-ı Pâdîşâhîden sürmesi ve bizi âstân-ı Pâdişahîde çok görmesi mukarrerdür!

diyü ızhâr-ı inkisâr iderler idi».

Yukarda gördüğümüz gibi Üçüncü Murad bile Sokullu'ya karşı daha ilk ânından itibaren emniyetsizlik duymıya başlamış, Mağnisa'dan Istanbul'a geldiği gece onun kendisine ihânet etmek ihtimâlinden çekinmiş, bu his bir zaman içinden çıkmamış ve bilhassa etrâfındaki Sokullu muhâliflerinin mütemâdî telkinleriyle günden güne şiddetlenmiştir. Bu muhâliflerden Rumeli-Kadı-askeri Kadı-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi doğruluğu ve ciddiyetiyle şöhret bulmuş mühim bir şahsiyyet olduğu için, ikide bir pâdişaha:

— Vezire i'timâd buyurman: İlerü çektüğü ya kendü müteallıkaatudur, ya rüşvetin almuş. Elbette bir garaz-ı fâsidi vardur!

gibi telkinâtta bulunması Üçüncü Murad'ın en küçük işlere bile bizzat müdâhale etmesiyle neticelenmiş, sarayla hükûmet arasındaki vazife ve salâhiyet ayrılığı bozulmıya başlamış, eniştesi olduğu ve karısı vâsıtasiyle saraydaki Vâlide-Sultan partisine istinâd ettiği için Sadr-ı-a'zamını azledemiyen pâdişah onun nüfuzunu hiçe indirecek tedbirler ittihâzına kalkışmış ve bilhassa Sokullu'nun akrabâsiyle adamlarını yerlerinden attırarak ve hattâ bâzılarını idâm ettirerek onu bütün istinâd noktalarından mahrum edecek tedbirler ittihâz etmiştir. Fakat Sultan Murad'ın etrâfındaki muhâliflerin hepsi Kadı-zâde gibi hüsniniyet sâhibi değildir: Bunlardan bilhassa Şemsi Paşa «Kızıl-Ahmetlü»lerden, yâni İsfendiyar-oğullarından olduğu için, Osman-oğullarından ecdâdının intikamını almak üzere Üçüncü Murad'ın para hırsından istifâde edip kırk bin altınlık bir rüşvet kabul ettirmiş ve büyük bir neş'e ile huzurundan çıkınca bu tuhaf muvaffakiyetini şöyle izah etmiştir:

— Bu gün Kızıl-Ahmedlü intikaamın Âl-i-Osman'dan aldum: Anlar bizüm ocağımuza su koydukları gibi ben dahî anların ocağın söndürecek bir mukaddime tertib ittüm; irtişâya dadandurdum ve hattâ kırk bin altun bir böyücek lokma idi, yutturdum; bundan sonra bunlar irtişa almaktan fârig olmazlar ve irtişâ ile devletleri sebât bulmaz!

Üçüncü Murad devri işte böyle başlamıştır: Devlet, bünyesi, Kanunî devrinde en yüksek mertebesine varsın şevket ve kudretiyle istilâ kabiliyyetini henüz muhâfaza etmekle beraber, pek uzak olmıyan bir inhitât devrinin acıklı alâmetleri artık gözle görülecek kadar belirmiye başlamış demektir).

23 Kânunuevvel=9 Ramazan, Perşenbe: İkinci Selim'le beş oğlunun defni.

(Yukarıki fıkranın başlarında gördüglimüz gibi, İkinci Selim'le «Nizâm-ı âlem»e kurban edilen beş oğlunun cenâze merâsimi bir gün evvel yapılmış olmakla beraber, henüz mezarları hazır olmadıgrı için bunların tabutları Ayasofya'daki Sutan-Selim türbesinin yanına kurulan bir otağa konulmuş, gece sabaha kadar hâfızlar Kur'ân okumuş ve nihayet bu gün mezarları hazırlandığı için hepsi defnedilmiştir: Üçüncü Murad'ın definden sonra ziyarete geldiği ve

hattâ «rûh-i Şerîflerüne» sadakalar dağıttırdığı da rivâyet edilir! — Maktul şehzâdelerin bu tarihten sekiz gün sonra 31 Kânunuevvel=17 Ramazan Cuma günü defnedilmiş oldukları hakkında bir ecnebi rivâyeti varsa da Osmanlı menbâlarına uymadığı için doğru olmaması lâzımgelir).

25 Kânunuevvel=1 Ramazan, Cumartesi: Cülûs bahşişi.

(Üçüncü Murad'ın 22 Kânunuevvel=8 Ramazan Çarşanba gününe tesâdüf eden cülûs merâsiminde defterlerinin tanzimini emrettiği bu muazzam bahşişin onar bin altınlık yüz on kese tuttuğu, yâni cem'an bir milyon yüz bin altın dağıtıldığı rivâyet edilir: Bu paranın yedi yüz elli bin altın tutan yetmiş beş bin kesesi «İç-hazine» den verilmiştir. Her sefer olduğu gibi arslan payı Yeniçeri ocağına aid olduğu için, o zamanki mevcudu 13599 kişi gösterilen ocağın her neferine elli altın verilmiş ve bu suretle yalnız bunlara 679,950 altın dağıtılmış demektir; zabitlere verilen bahşişlerle bu miktarın 700 bin altın tuttuğu rivâyet edilir! Bir milyon yüz bin altından artan dört yüz bin altın da diğer asker sınıflarına tevzi edilmiştir).

27 Kânunuevvel=13 Ramazan, Pazartesi: Mâtem kıyâfetlerinin değiştirilmesi ve cülûs tebriki.

(22 Kanunuevvel=8 Ramazan Çarşanba günkü bîat ve cülûs merâsimi İkinci Selim'in o güne tesâdüf eden cenâze alayından dolayı «şemleler ve siyâh mâtem elbiseleri» ile yapılmıştır; O günden itibaren saray ve hükûmet erkânı beş gün mâtem kıyafetlerini muhâfaza ettikten sonra nihayet işte bu altıncı gün cülûs tebriki için ayni kıyâfetle huzura kabul edildikleri sırada mâtem elbiselerini değiştirmeleri için hepsine hil'atler giydirilmiştir: Üçüncü Murad bu münasebetle Vezir-i-a'zama elli bin altınla bir murassâ kılıç, diğer vüzerâya dörder bin ve defterdarlarla nişancıya da beşer yüz altın ihsan etmiştir. Bundan evvel İkinci Selim'in cülûs bahşişini Ulema smıfına da teşmili için 1566=974 vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1575=982

5 Kânunusâni=22 Ramazan, Çarşanba: Kılıç alayı.

(Bu âdet, yeni cülûs eden pâdişahların Istanbul'daki Selâtin türbelerini zâyaret âdetiyle beraber teşekkül etmiştir: Yeni pâdişah kendi ecdâdının türbelerinden evvel Peygamberimizin meşhur ashâbından «Ebu-Eyyûb-il-Ensâri»nin türbesini teberrük için ziyâret edip gazâ kılıcını orada kuşanır ve ondan sonra da büyük bir alayla Osmanlı pâdişahlarının türbeleri ziyâret edilir. — Üçüncü Murad Eyüb'e denizden gitmiş ve oradan da atla ve muhteşem bir alayla Osmanlı türbelerini ziyâret ettikten sonra Topkapu sarayına dönmüştür).

22 Kânunusâni=9 Şevvâl, Cumartesi: Feridun Bey «Münşeât»ının Üçüncü Murad'a takdimi.

(Kanunî deşrinin Baş-Defterdarlarından Çivi-zâde Abdullah-Çelebi'nin yetiştirmelerinden ve Osmanlı tarihinin en büyük münşîlerinden olan Feridun Bey kendi künyesini «Ahmed-üş-şehîr bi-Ferîdîn it-Tevkîî» şeklinde gösterir: Bir şi'rinde de mahlas yerine «Feridun Ahmed» ismi vardır. Gene kendi ifâdesine göre 1553=960 tarihinde Sokullu-Mehmet Paşa'ya kâtip sıfatiyle intisâb etmiş, muhtelif seferlerde bulunmuş, ehliyet ve iktidâriyle gittikçe terakki ederek 8 Muharrem 978=12 Haziran 1570 Pazartesi günü «Reîs-ül-küttâb», yâni Hâriciyye Umumî Kâtibi olmuş ve 3 sene, 6 ay, 13 gün bu mühim mevkide bulunduktan sonra 3

Ramazan 981=27 Kânunuevvel 1573 Pazar günü o zamanki Osmanlı teşkilâtında Hariciyye Nâzırlığı olan «Tevkiîlik=Nişancılık» vazifesine tâyin edilmiştir. Yukarda gördüğümüz künyesinde «Et-Tevkîî» ünvanını kullanması işte bundan dolayıdır. — Sonradan «Paşalık» tevcih edildiği halde tarihte «Bey» ünvâniyle mârûf olan Feridun Ahmed Bey'in en mühim eseri olan «Münşeât-us-Salâtîn» iki cilt hâlinde basılmış bir tarihî ve siyasî vesikalar mecmuasıdır; Halk ağzında «Feridun Bey Münşeâtı» ismiyle anılan bu kıymetli eser hükümdar, vüzera, ümerâ ve ulemâ elkabına ait bir fasılla «Miftâh-ı Cennet» isminde ahlâkî bir risaleden sonra Hazret-i Peygamber'le ashâbının nâmelerinden ve ondan sonra da Osman Gazi devrinden itibaren Osmanlı tarihinin ilk üç asrına ait siyasî, idârî ve askerî muhâberât suretleriyle bâzı menzilnâmelerden mürekkeptir: Aslının 1880 vesika tuttuğu rivâyet edilir; matbû nüshalarında bir takım eksiklikler ve fazlalıklar vardır; iki defa basılmış olan bu kıymetli eserin 1274-1275=1857-1858 tarihlerinde neşredilen ikinci tab'ı o tarihten on sene evvel çıkan ilk tab'ından daha mükemmeldir. «Münşeât-us-Salâtin» ismi eski yazıdaki «Ebced hesabiyle» eserin ikmâl tarihi olan bu «982» senesini gösterir.

Osmanlı tarihinin en mühim menbâlarından olan bu kıymetli eserin başlıca kusuru, ilk devirlere ve bilhassa Osman veya Orhan Gazilere izâfe edilen vesikaların hakikî olmayıp eski Osmanlı menkulâtına göre Feridun Bey tarafından tertip edilmiş olmasıdır! Bu cihet Hammer devrinden itibaren göze çarpıp tenkid edilmiştir: 1284=683 vukuâtının ikinci fıkrasına ve 1289=688 vukuâtına bakınız. Bununla beraber, pek mahdud olan o ilk vesikaların sahteliği daha sonraki hakikî vesikaların kıymetiyle eserin umumî ehemmiyetini ihlâl edecek bir sebeb değildir. — Müellif eserinin mukaddimesinde çok zahmet çekip emek vererek «yüz bin hûn-i ciğerle cem-ü-tedvîn» ettiği bu büyük mecmua aleyhinde bâzı düşmanlarının:

— Münşiyân-ı mâzî'nün mektubların bulup tertib eylemede ne vardur?

gibi sözler söylediklerinden teessürle bahsetmektedir. Hattâ Sultan Murad'ın bile bu mühim eserle pek alâkadar olmadığı rivâyet edilir: Hattatlıkta da mehâreti olan Feridun Bey «Her bir cild bir saltanat olmak üzere» on bir cild olarak beyaza çekip hepsini muhteşem bir kap içinde ve bir tek cild hâlinde tezhip ve teclid ettirdiği «Münşeât»ı Sokullu-Mehmet Paşa vâsıtasiyle bu gün Üçüncü Murad'a takdim etmişse de kendisiyle muâsır olan Selânikî Mustafa Efendi'nin ifâdesine göre eserin büyük kıymetine rağmen;

«Çendân mu'teber olmaduğu mukabelesinde ikrâm olunmaduğundan ukalây-i devrân hayretde kalmuşdur»!

Fakat pâdişahın bu alâkasızlığı eseri takdir etmemesinden ziyâde müellifin Sokullu'ya mensûbiyetindendir: Feridun Bey'i kâtiplikten Nişancılığa kadar çıkaran Sokullu'dur ve o da yukarda 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz gibi, yeni pâdişahın cülûsundan itibaren eski nüfuzunu kaybetmiş olduğu için, onun eliyle takdim edilen ve onun en mühim adamına aid olan bir eserin siyasî mülâhazalarla makbule geçmemesi pek tabiîdir; fakat Üçüncü Murad gibi münevver bir hükümdarın bir fikir ve ilim mahsûlüne karşı bu gibi siyasî mülâhazalarla alâkasızlık göstermesi tabiî değildir ve hattâ çok çirkindir. Sultan Murad kendi eniştesi olan ve karısının saraydaki nüfuzundan istifâde eden Sokullu'yu azle kalkışmamakla beraber, adamlarıyla akrabâlarını bulundukları mevkilerden atarak onu günden güne kuvvetsiz bırakmaktadır. Pâdişâhın bu siyasetinden zarar görenlerden biri de Feridun Bey'dir; Üçüncü Murad bundan biraz sonra 1576=984 tarihinde Feridun Bey'i Nişancılık'dan azletmek ve hattâ Istanbul'dan bile uzaklaştırmak suretiyle hem kendisine, hem Sokullu'ya çok ağır bir darbe indirmiştir! Peçevî bunu şöyle anlatır:

«Vezir-i-a'zamun görür gözü, tutar eli mesâbesünde, Nişancı Feridun Beğ'ün Kethudasın salb ve kendüsün nefyü-an-il-beled ittiler»!

Kethudâ ehemmiyetsiz bir bahâneyle idâm edilmiş, Feridun Bey 1576=984 tarihinde Semendire yâhut Belgrad ve ondan sonra da Köstendil sancak-beyliklerine gönderilmek suretiyle Istanbul'dan uzaklaştırılmış ve ancak Sokullu'nun katlinden sonra menkûbiyetten kurtularak 1581=989 tarihinde tekrar Nişancılıkla Istanbul'a dâvet edilmiştir: Her halde Üçüncü Murad'ın tahta çıkmak üzere Mağnisa'dan pâyıtahta gelirken Mudanya'dan Istanbul'a kadar kendi gemisine binmiş olmasıyla iftihar eden zavallı münşî bu tesadüften hiç bir hayır görmemiştir: Bu mesele için yukarda 1574=982 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. «Münşeât» sahibinin 1581=989 tarihinde Nişancılık makamına tâyiniyle başlıyan ikinci ikbâl devri pek az sürmüş, bu müddet zarfında Feridun Bey Kanunî Sultan Süleymanın, torunu ve Mihrimâh-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la 1582=990 senesi 6 Nisan=12 Rebî'ül-evvel Cuma günü nikâhlanmış ve ertesi seneye tesâdüf eden ölümüne kadar pek kısa bir tantana ve debdebe içinde yaşamıştır: ölümü için aşağıda 1583=991 vukuâtının «16 Mart» fıkrasına bakınız).

1575=983

8 Ağustos=1 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Osmanlı-Venedîk muâhedesinin tecdidi.

(Yeni pâdişahın cülûsu münasebetiyle tecdid edilen bu 56 maddelik muâhede İkinci Selim devrinde akdedilen sulh muâhedesinin aynıdır: 1573=980 vukuâtının «7 Mart» fıkrasına bakınız. — Cülûs tebriki vesilesiyle Venedik cumhuriyetinin Üçüncü Murad'a elli bin ve Vezir-i-a'zamına da dört bin duka altını pîşkeş takdim etmiş olduğu rivâyet edilir).

1576=984

4 Mayıs=5 Safer, Cuma: Cülûs tebriki vesilesiyle sulhün tecdidine gelen İran sefiri Tokmak-Han'ın Üsküdar'a muvâsalatı.

(İran'ın Revan valisi olan bu Tokmak-Han, bu tarihten sekiz sene evvel İkinci Selim'in cülûsunu tebrik için elçilikle ve büyük bir maiyyetle Edirne'ye gelmiş olan Şâhkuli-Han'ın oğludur: 1568=975 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına bakınız. — Tokmak-Han'ın 250 kişilik bir maiyyet alayı ve beş yüz deve yükü hediye ve eşyâ ile geldiği rivâyet edilir).

5 Mayıs=6 Safer, Cumartesi: İran sefiri Tokmak-Han'ın istikbal merâsimi ve Üsküdar'dan Istanbul'a geçirilmesi.

(Safavî İran'ın ihtiyar şâhı Birinci Tahmâsb'ın parlak bir alayla gelen elçisini Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa 2500 kişilik muhteşem bir maiyyetle Üsküdar'a gidip karşılamıştır: Paşa'nın maiyyet alayı altın ve gümüş takımlı atları, sorguçlu ve gümüş asâlı çavuşları, müteferrikaları ve Sipâhileriyle İran ihtişâmını gölgede bırakacak kadar parlaktır. — Tokmak-Han'la maiyyeti Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın bayraklarla donattırarak hazırlattığı otuz muhteşem kadırga ile Istanbul'a geçirilirken Kız-Kulesi ile Tophâne'den atılan toplarla selâmlanmıştır).

13 Mayıs=14 Safer, Pazar: İran sefiri Tokmak-Han'ın huzura kabulü ve hediyeler takdimi.

(Hem cülûs tebriki, hem Osmanlı-İran sulhünün tecdidi vesilesiyle gelen İran sefirinin muhteşem pişkeşlerini Selânikî-Mustafa Efendi şöyle anlatır:

«Tuhaf-u-hedâyây-ı Acem fevk-el-haddi-ve-l-ğâye olmağın Dîvân-ı-Muallâ'nun derûnu tamamen pîşkeş çekenler ile mâlâmâl oldu: Yalunuz kırk hazinelü, murassâ' ve mücevher sütûn ile ve akmişe-i rengin ile dûhte bir otâk-ı gerdun-nıtâk çekilmeğle teşrifât defterüne dahî bu tavr üzre yazuldu ki hiç bir târîhde şâhân-i eslâfdan Dîvân-i-Hümâyûn'a gelmüş ve yazulmuş değül idi».

Selânikî'nin bahsettiği muhteşem çadırın orta direği altın üzerine murassâdır; bundan başka kıymet biçilmiyecek kadar giranbahâ bir Kur'ân, muhteşem bir Şâhnâme, İran şâirlerine ait altmış dîvan, kırk parça halı, toplarla İran kumaşları, bir çok kıymetli kılıç demirleri ve içleri zümrüt, yâkut, elmas, inci ve fîrûze dolu kırk çekmece takdim edilmiştir. Bu münasebetle İran sefirine Divân-ı-Hümâyun'da «âlî ziyâfet» çekildiği rivâyet edilir: Bu gibi ziyâfetlerde pâdişah bulunmaz, yalnız kubbe vezirleri bulunur; umumiyetle huzura kabul merâsimi ziyâfetten sonradır).

21 Mayıs=22 Safer, Pazartesi: İran sefiri Tokmak-Han'ın avdeti.

(4 Mayıs=5 Safer Cuma günü Üsküdar'a gelip ertesi gün Istanbul'a geçmiş olan Safavî sefirinin bir rivâyete göre ancak on altı gün kaldıktan sonra alelacele memleketine dönmesi İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın ölüm haberi üzerinedir: Bununla beraber Tokmak-Han'ın bu tarihten bir kaç ay veya hattâ bir sene sonra avdet etmiş olduğu hakkında da bâzı rivâyetler vardır. — Bu sırada zehirlenerek öldüğü rivâyet edilen Birinci Tahmâsb, Çaldıran muharebesinde Yavuz Sultan Selira'e mağlûb olan Birinci İsmail'in oğlu ve halefidir; on bir yaşında tahta çıktığı rivâyet edilen bu hükümdar 930=1524 tarihinden işte bu 984=1576 tarihine kadar 52 sene saltanat sürdükten sonra 63 yaşında ölmüştür. Birinci Tahmâsb'in 11 oğlu olduğundan bahsedilir: Bunların en büyüğü olan Sultan Muhammed-Mirzâ anadan doğma kör sayılabilecek kadar az gördüğü veyâhut tek gözlü olduğu için, onun yerine kardeşlerinden birinin şâh olmasında ittifak edilmişse de hemen hepsinin tarafdarları bulunduğundan dolayı Tahmâsb-Şâh'ın ölümü İran'da büyük bir saltanat buhrânına sebeb olmuştur. Birinci Tahmâsb'ın en fazla beşinci oğlu Haydar-Mirzâ'yı sevdiği için tahtını ona bırakmak istediği ve hattâ Üçüncü Murad'ın cülûsunu tebrik vesilesiyle Istanbul'a gönderdiği Tokmak-Han'a bu hususta da tâlimât vermiş olduğu rivâyet edilir. Fakat bu sırada Safavî saltanatının İran'a hâkim olan en mühim kuvvetleri Ustaclu, Dulgadırlu, Şamlu, Avşar ve Kaçar gibi Türkmen oymaklarıdır ve bunların beyleri de Haydar-Mirzâ üzerinde ittifak etmiş değildir: Hattâ muhtelif şehzâdelerin bu beylerden dayıları olduğu için her beyin kendi yeğenine tarafdar olduğu rivâyet edilir! Birinci Tahmâsb'ın zehirlenmesi bile işte bu vaziyetle alâkadardır: Rivâyete nazaran ihtiyar şâhı şehzâde Haydar-Mirzâ'nın anası olan karısı zehirlemiştir; bunun sebebi de bâzı beylerin şehzâde Behrâm-Mirzâ'ya tarafdar olmalarıyla izah edilir: Birinci Tahmâsb işte bu karışık vaziyete bir nihayet vermek için zehirlenmiş ve yerine o sırada Kazvin'de bulunan oğlu Haydar-Mirzâ'nın saltanatı ilân edilmişse de, muhâlifler hemen o gece sarayı basarak Haydar'ı öldürdükleri için saltanat buhrânı büsbütün alevlenmiştir. — Gene bu sırada Birinci Tahmâsb'ın oğullarından İsmail-Mirzâ'da yirmi senedenberi mevkuf bulunduğu «Kahkahâ» kalesindedir: Bu prensin «Perihan Hanum» ismindeki kızkardeşinin Haydar-Mirzâ aleyhindeki harekette büyük bir tesiri olduğundan bahsedilir; Perihan, İsmail'in ana-baba bir öz kardeşi olduğu için bir çok entrikalar çevirmiş ve nihayet maksadına muvaffak olarak maktûl Haydar'ın yerine İkinci İsmail'in cülûsunu temin etmiştir; fakat itâatsizliklerinden dolayı vaktiyle babasının emriyle Kahkahâ kalesine hapsedilmiş olan İkinci İsmail'in orada bütün vaktini esrarkeşlikle geçirmiş olması ve hattâ

günde kırk yedi dirhem afyon yutacak hâle gelmesi bünyesini tahrib etmiş, tabiatini vahşileştirmiş ve işte bundan dolayı zindandan tahta müdhiş bir zâlim şeklinde geçmiştir: Yeni şâhın saltanatta istikrârını temin etmek için düşündüğü yegâne tedbir, kendisine rakîb olabilecek kardeşiyle diğer muhâliflerini imhâ etmekten ibarettir! Tabii bu vaziyet kendisine karşı olan muhâlefeti büsbütün kuvvetlendirmiş olduktan başka, Birinci Tahmâsb'ın ölümünden itibaren başlıyan dahilî buhrânın da devamına sebeb olmuştur. — Safavî sefiri Tokmak-Han işte bu kanşık vaziyet esnâsında memleketine dönerken Istanbul hükûmeti hudud beylerine İran ahvâlinin dikkatle tâkibini ve vaziyet hakkında muntazam raporlar gönderilmesini emretmiştir. — Üçüncü Murad'ın Tokmak-Han'a beş bin duka altınıyla muhteşem takımlı iki Arab atı ihsan etmiş olduğu rivâyet edilir. — İran meselesi için aşağıda 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına da bakınız).

1577=984

1 Kânunusâni=11 Şevvâl, Salı: Osmanlı-Avusturya muâhedesinin sekiz sene müddetle tecdidi.

(Bundan evvel ayni müddetle tecdid edilmiş olan muâhede için yukarda 1574=982 vukuâtının «4 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu sefer ayni muâhedenin tecdidi, Avusturya'da bir saltanat tebeddülü olup imparator Maximillien'in yerine İkinci Rodolphe'un cülûs etmiş olmasındandır. Bu münasebetle Avusturya haracı bir gün evvel Osmanlı hazînesine takdim edilmiş ve bundan başka Vezir-i-a'zamla diğer vüzerâya da ötedenberi usul ittihâz edilen şahsî haraçlar verilmiştir; zâten Vezir-i-a'zama bütün haraçgüzar devletlerin her sene muayyen bir para vermesi umumî bir teâmül hükmündedir: Meselâ Avusturya imparatoru 9 bin, Erdel voyvodası 3 bin, Raguza=Dubrovnik cumhuriyeti 5 bin, Eflâk voyvodası 7 bin ve nihayet Boğdan voyvodası da 3 bin altın verir! Bu suretle Vezir-i-a'zamların, yalnız haraç şeklinde aldıkları paranın mecmûu senede 27 bin duka altını tutuyor demektir! — Bu sefer tecdid edilen Osmanlı-Avusturya muâhedesinde Transiyvania=Erdel, Eflak, Boğdan vesaire gibi Polonya=Lehistan krallığı da Türkiye'ye tâbi devletler içinde gösterilmiştir: Aşağıdaki fıkraya da bakınız. — Muâhedeye rağmen yıkmamış oldukları için, Osmanlı hudut beyleri de sulhe rağmen akın ve fütuhât hareketlerine devam etmişlerdir).

1577=985

30 Temmuz=14 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Osmanlı-Lehistan muâhedenin imzası ve Türkiye'nin şimal siyaseti.

(Türklerin «Lehistan» dedikleri memlekete Lehliler «Polska», Almanlar «Polen», Fransızlar «Pologne» ve İtalyanlar da «Polonia» derler: Bugün kullandığımız «Polonya» ismi işte bu son şekilden gelir; dilden dile muhtelif tahavvüller gösteren bu kelime İslâvcada «ovalık» mânâsına gelen coğrafî bir tâbirdir; İslâv ırkının garba doğru muhâceretinde bu memlekete yerleşmiş olan kolun başındaki ilk hânedan «Lecch/Leck/Lekh» ismini taşıdığı için Türkler millete «Lih/Leh» ve memlekete de Leh toprağı mânâsına «Lehistan» demişlerdir, ilk zamanları bir dukalıktan ibaret olduğu halde, Milâdın 1000 ve Hicretin 390 tarihlerinden itibaren krallık şeklini alan Lehistan'ın son saltanat hânedânı aslen Lituanyalı olan «Jagellon» sülâlesidir. 1386=788 tarihinde Lehistan kralı olan Lituanya dukası Jagellon'un kurduğu bu hânedan o tarihten itibaren 186 sene saltanat sürdükten sonra, son kral «İkinci Sigismond Auguste»ün 7 Temmuz 1572=26 Safer 980 Salı günü erkek evlâdı olmıyarak ölmesi üzerine sönüp gitmiş ve o zaman Avrupa'yı pek çok işgâl etmiş olan Lehistan buhrânı işte bu vaziyet üzerine başlamıştır. Bu sülâlenin bâzı hükümdarları Macaristan ve Bohemya krallıklarına da

seçilmişlerse de bu muvaffakiyetler şahsî mahiyette kalmış, fakat buna mukabil aslen Lituanyalı olan Jagellon'lar Lehistan'dan çok geniş olan Lituanya Büyük-Dukalığı'nı hâkimiyyetleri altına almışlar ve bilhassa 1569=977 tarihinde doğrudan doğruya ilhâk etmek suretiyle memleketlerini Rusya ile Almanya arasında muazzam bir devlet hâline getirmişlerdir.

Coğrafî vaziyeti Avrupa'daki Osmanlı arâzisinin şimaline tesâdüf eden bu büyük devlet, Türk hâkimiyetinde bulunan Kırım Hanlığıyla Boğdan=Moldavia ve Erdal=Transylvania voyvodalıklarına bitişik olduğu için, Türkiye'nin şimal siyaseti bakımından çok mühim bir vaziyeti vardır: İşte bundan dolayı Osmanlı imparatorluğuyla Lehistan krallığı arasında ilk siyasî ve askerî temaslarla münasebetler daha İkinci Bâyezid devrinden itibaren başlamış ve ilkönce üç senelik muvakkat bir sulh muâhedesi akdedilmiştir: 1490=895 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İlk Osmanlı-Lehistan sulhü işte budur. Fakat büyük devletler arasında iki yüzlü bir siyaset tâkib eden Boğdan prensliği iki taraf arasında bir rekâbet zemini teşkil ettiği için, müddeti geçince tecdid edilen bu muvakkat sulhü ilkönce Lehliler ihlâl etmiş ve işte bunun üzerine gene İkinci Bâyezid devrinde Lehistan topraklarına iki büyük akın yapılmıştır: 1498=903 vukuâtının birinci fıkrasına ve 1498=904 vukuâtına bakınız. Bu akınlardan sonra Osmanlı-Lehistan münasebetleri üçer ve beşer senelik muvakkat sulh muâhedeleriyle idame edilmiş ve iki tarafın daha sıkı râbıtâlarla birbirine yaklaşmasını icab ettiren siyasî zaruretler ancak Kanunî devrinde ve on altıncı asırda takdir edilmiye başlamıştır. Bu siyasî zaruretlerin en mühimleri Rusya ile Avusturya'nın her iki tarafı da tehdid eden vaziyetleridir: Moskova Büyük-Dukalığı bilhassa XV inci asırdaki Üçüncü İvan Vasilyeviç'den itibaren Lehistan için: en büyük tehlike şeklini almıya başlamış ve Fatih Sultan Mehmet de ayni tehlikeyi kendi hesabına sezmiş olduğu için Kırım Hanlığını himâyesi altına alarak siyasî ve askeri bir şimal seddi vücuda getirmiştir: 1475=880 vukuâtına bakınız Osmanlı imparatorluğunun hemen daimî bir mücâdele hâlinde bulunduğu Avusturya da Lehistan'la hemhudud olmak itibariyle, Şark'dan Rusya ve Garp'dan Avusturya tehdidine mâruz olan bu krallığın Osmanlılara yanaşması pek tabiî bir müvâzene zaruretidir; Kanunî devrinde akdedilmiş olan ilk Osmanlı. Lehistan ittifakı işte bu jeopolitik zaruretlerden doğmuş demektir: 1532=939 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Karşılıklı taahhütleriyle iki tarafı birbirine bağlıyan bu ilk ittifak muâhedesi gene Kanunî devrine tesâdüf eden 1553=960 ve İkinci Selim devrine tesâdüf eden 1586=976 tarihinde iki defa daha tecdid edilmiştir. Fakat biraz yukarda gördüğümüz gibi, tecditten dört sene sonra Jagellon'ların sonuncusu olan İkinci Sigismond'un 1572=980 tarihinde vâris bırakmaksızın ölmesi, Osmanlı devletinin Lehistan; verâseti meselesine müdâhalesini zarurî bir emniyet tedbiri hâline getirmiştir. Bu tarihten itibaren Lehistan krallığı artık cumhuriyete benzer bir şekle girmiş ve münhal bulunan tahtına Diyet meclisinin kararıyle bir ecnebi prensi seçmek mecburiyeti hâsıl olmuştur. O sırada bu işle alâkadar olmıyan devlet yok gibidir; Hattâ bir takım küçük prenslerin bile namzetliklerini koyduklarından bahsedilir! Fakat en mühim rakipler Avusturya, Rusya, İsveç ve Fransa devletlerinin namzetleridir: Avusturya'nın namzedi imparatorun oğlu Arşidük Ernest, Rusya'nın namzedi 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında bahsettiğimiz çar «Müthiş-İvan», İsveç'in namzedi kral Üçüncü Jean ve nihayet Fransa'nın namzedi de kral Dokuzuncu Charles'in «Duc d'Anjou», denilen kardeşi «Henri de Valois» dır. Rus ve Avusturya namzetlerinden birinin intihâbı tabiî Lehistan'ın Osmanlı düşmanlarına iltihâkı demek olacağı için, Türkiye'nin şimal siyaseti bakımından en büyük tehlike demektir; Bilhassa Rus çarının Lehistan kralı olması demek, 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Kazan ve Ejderhan fütûhâtiyle Hazar denizine inmiş ve Karadeniz yollarını tehdide başlamış olan çarlığın Kırım hanlığını şimalişarkî ve şimal istikametlerinden sonra şimaligarbî ve garp istikametlerinden de tehdid edecek bir vaziyete gelip hemen her taraftan kuşatması demektir. Öyle bir vaziyet, ayni zamanda Osmanlı hâkimiyyetindeki Boğdan ve Erdel prensliklerini de Rus tehlikesiyle

karşılaştırmış olacaktır. Buna mukabil Lehistan krallığına Habsburgların hâkimiyyeti de Osmanlı ölkesinin bütün şimal hudutlarını Avusturya-Alman tehdidine uğratan ve bu suretle Cermen nüfuzunu Kırım hanlığının garp sınırlarına dayayan bir tehlike teşkil edebilir; işte bundan dolayı Türk siyaseti, Lehistan asilzâdelerinden, birinin veyâhut Türkiye tarafından gösterilecek bir namzedin intihabında ısrâr etmekle hulâsa edilebilir. Bu kat'î karar, İkinci Selim'in Lehistan Diyet meclisine gönderdiği 7 Zülka'de 980=11 Mart 1673 Çarşanba tarihli fermanda şöyle ifâde edilmiştir:

«Fermân-ı celil-ül-kadrüme mugayir içünüzden birinün kabulü husûsunda gaflet ve tekâsül olunup mâbeynünüzde ihtilâl zuhûr idüp rızây-ı Şerîfüme mugaayir hâricden kimesne getüresüz, bir vechile özrünüz mahall-i kabulde vâkı' olmaz».

İkinci Selim'in Lehlerden gösterdiği namzetler «Gniezen» baş-piskoposuyla «Firley» ve «Jazlowiecki» isminde üç kişidir. Bununla beraber, o sırada Fransa'nın Istanbul sefirliğinde bulunan «d'Acq/de Dax» ismindeki piskopos da Charles'in kardeşi Henri de Valois'yı Türkiye'ye şirin göstermek için büyük bir gayretle çalışmış ve Habsburglarla Fransa kralları arasındaki tarihî rekabetten dolayı bu Fransız prensinin namzetliği Türk siyasetine de mülâyim gelmiştir: Bir takım Fransız müellifleri ve hattâ bu mesele için «Henri de Valois et la Pologne on 1572» isminde iki ciltlik büyük bir eser yazmış olan «Marquis de Noailles» Fransa kraliyle elçisinin bütün gayretlerine rağmen Türkiye'nin bu meselede mühim bir tesiri olmadığından bahsederse de, bu pek tuhaf iddiâ tamamiyle yanlıştır: Ahmed Refik merhumun «Hazîne-i-Evraak Mühimme defterleri»nden çıkararak neşrettiği vesikalar Fransız prensinin doğrudan doğruya Türkiye tarafından intihab ettirilmiş olduğunu göstermektedir; bu hususta Lehistan'a gönderilen ferman gaayet kafidir:

«Françe pâdişâhunun karundaşı vilâyet-i mezbûreye kral nasbolunmak evlâ ve müteallülü def'eyleyüp Fermân-ı Şerîfüm muktezâsına müşarünileyhün karundaşın nâsib görülmüşdür. Buyurdum ki vardukda mâbeynünüzde vukuu' bulan tefessüd-ü-krallığa kabûl idüp ta'zîm-u-ikrâm ve tefhîm-u-ihtirâmı bâbunda bezl-i makdûr eyleyüp basîret-ü-intibâh üzre olasuz: Şöyle ki Emr-i Şerîfüme mugaayir iş idesüz, aslâ özrünüz makbul olmamak lâzım gelür. Ana göre tedârük eyliyesüz».

Fransa kralının kardeşi Henri de Valois işte bu kat'î emir üzerine 11 Mayıs 1573=9 Muharrem 981 Pazartesi günü Leh Diyet meclisi tarafından Lehistan krallığına intihab edilmiş ve bu intihab Fransa'dan evvel Türkiye'ye bildirilip tasdiki istirhâm edilmiştir; İkinci Selim'in Fransa kralına gönderdiği nâmede bu nokta şöyle anlatılmaktadır:

«Hâlâ vilâyet-i Lih beğleründen dokuz yüz seksen bir Muharremünün evâsutunda Südde-i Saâdetümüze ubûdiyyet-nâmeleri gelüp müşârünileyh karundaşunuz emr-i Şerîfümüz üzre vilâyet-i Lih'e kral nasbolunmak recâ ve istid'â eyledükleri eclden Hak Sübhânehu-ve-Teâlâ Hazretlerinün ulüvv-i inâyet-i bî-gaayetleriyle müşarünileyh karundaşunuzu yüce Âstânumuza olan vüfûr-i müvâlât-u-mahabbetünüz muktezâsunca vilâyet-i Lih'e kral nasb-u-tâ'yîn eyledük».

11 Mayıs=9 Muharrem Pazartesi günü yapılan bu intihap takriben bir hafta sonra «Muharrem evâsutunda», yâni Mayıs'ın 18 ine doğru Istanbul'a arzedilmiş olduğu halde, Paris'e ancak bir ay sonra 17 Haziran=16 Safer Çarşanba günü aksedebilmiştir. Tabiî bu suretle hem Rus, hem Avusturya namzetlikleri suya düşürülmüş, mesele Türkiye'nin istediği gibi halledilmiş ve Orta-Avrupa'daki Habsburg arâzisi hem garptan, hem şarktan Türk nüfuzundaki Fransız prenslerinin ölkeleriyle çevrilmiş demektir. Fakat Lehistan'ın yeni kralı işinin ehli olmıyan

zayıf, müteredditi, beceriksiz ve âciz bir zavallıdır: 1574=981 senesi 26 Kânunusâni=3 Şevvâl Salı günü Lehistan topraklarına ayak basan bu değersiz kral, Fransa tahtındaki kardeşinin ölüm haberi üzerine 18/19 Haziran 1574=27/28 Safer 982 Cuma/Cumartesi gecesi Krakovi şatosundan kaçıp Fransa'ya gitmiş ve 15 Şubat=4 Zülka'de 982 Salı günü «Henri III=Üçüncü Hanri» ismiyle Fransa kralı olmuştur! İşte bu suretle Lehistan'da ancak beş ay kalıp eğlence ve sefâhatle vakit geçiren bu Fransız prensinin firârı Lehistan buhrânının yeniden alevlemesiyle neticelenmiş, Rus ve Alman ihtirasları tekrar uyanmış. Diyet meclisi gene toplanmış ve bu Sefer de Üçüncü Murad devrinde aynı tesirler tekrar icrâ edilmek ve fazla olarak Avusturya imparatoru da tehdid olunmak suretiyle Türk namzedi olan Erdel=Transylvania voyvodası «Bathory/Battori/Batthory» Lehistan krallığına intihab ettirilmiştir. Bu Etienne Bathory vaktiyle Kanunî Sultan Süleyman'ın 1541=3948 tarihinde Erdel prensliğine tâyin etmiş olduğu «Zsigmond-Janos'un halefidir: O sene vukuâtının «20 Haziran», «29 Ağustos», «4 ve 24 Eylül» fıkralarına bakınız. Gene Kanuni'nin Macar krallığına tâyin etmiş olduğu «Zapolyai-Janos» un oğlu olan ve Osmanlı menbâlarında «İstefan-kral» denilen Zsigmond-Janos bu tarihten altı yıl evvel İkinci Selim devrinde 1571=978 senesi 13/14 Mart=16/17 Şevvâl Salı/Çarşanba gecesi ölmüş ve onun yerine Erdel asilzâdelerinden Etienne Bathory imtiyâz fermânı mucibince oranın Diyet meclisi tarafından voyvodalığa intihab edilmiştir. Tâbiyyet vazifesini derhâl ifa edip Istanbul'a 10,000 duka altını haraç takdim ederek itâatini arzeden bu yeni voyvodanın intihâbı tasdik edilmiş ve nihayet Henri de Valois Fransa'ya kaçınca Lehistan krallığına işte bu Bathory intihab ettirilmiştir: Polonya Diyet meclisi 13 Kânunuevvel 1575=10 Ramazan 983 Salı günü ilkönce Lehistan kraliçeliğine Jagellon'ların son hükümdarı İkinci Sigismond'un kızı prenses Anna'yı intihab etmiş ve bir rivâyete göre o gün, diğer bir rivâyete göre de ertesi gün Erdel voyvodası Bathory'yi de kraliçeye koca seçmek suretiyle kral ilân etmiştir. Bu sırada Lehistan'ı taksime karar vermiş olan Avusturya ile Rusya'nın gizli ittifakı bu vaziyet üzerine artık hükümsüz kalmış, yeni Lehistan kralı evvelce Rus çarı «Müdhiş-İvan»ın Polonya'dan zaptetmiş olduğu yerlerin istirdâdına yemin etmiş ve İkinci Selim devrindeki Ejderhan seferinde muvaffakıyetsizliğe uğrıyan Türkiye, Üçüncü Murad devrinde işte bu Lehistan meselesindeki muvaffakiyeti üzerine çarlığın başına çok kuvvetli bir şahsiyet olan Bathory'nin idaresindeki Leh ordusunu musallat etmiştir: Ejderhan meselesi için 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız,

1532=939 tarihinde dünyaya gelmiş olan Bathory Lehistan tahtına çıktığı zaman 45 yaşlarında genç ve dinç bir hükümdar olduğu halde Rusya'daki rakîbi «Müdhiş-İvan» artık ihtiyar, bitkin ve bilhassa dâhili gaileler içinde çökmüş bir vaziyettedir: İşte bundan dolayı Bathory Müdhiş-İvan'a dehşetli darbeler indirmiş ve Lehistan topraklarından bir çoklarını istirdâda muvaffak olmuştur. Bathory'nin bu sefer Türkiye ile akdettiği 24 maddelik muâhedenin en mühim esasları Kırım hanlığıyla Lehistan arasındaki münasebetlerin tanzimi bakımından ehemmiyetlidir: Türk hâkimiyyet ve nüfuzu altında bulunan bu iki hükûmet Rus çarlığının genişleme siyasetine karşı iki büyük sed vaziyetinde olmak itibariyle, birbirinin hudutlarına mütekabilen riâyet etmeleri esas ittihâz edilmiş ve Lehistan krallığının eskiden olduğu gibi Kırım hanıyla oğluna haraç vermekte devam etmesi de ayrı bir maddeyle tasrih olunmuştur. Kral Bathory Türk nüfuz ve hâkimiyyetine sadâkatini dâimâ muhâfaza etmiş olmamakla beraber, Rusya'ya karşı olan mücâdelesinden Osmanlı imparatorluğunun her halde istifâde etmiş olduğu muhakkaktır).

1578=985

21 Kânunusâni=12 Zülka'de, Salı: İkinci vezir Piyâle Paşa'nın ölümü.

(1571=979 tarihindenberi yedi senedir ikinci vezirlik makamında bulunan Piyâle-Mehmet Paşa Osmanlı tarihinin en büyük denizcilerindendir: Şahsiyyeti, menşei ve 1554=961 tarihinde Deryâ-Kapdanlığına tâyini için 1555=962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. — Piyâle Paşa'nın en büyük zaferi Cerbe deniz muharebesindedir: 1560=967 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in kızı Gevher-Han Sultan'la nişanlanması işte bu büyük zaferi üzerinedir ve bir sene sonra da düğünü olmuştur. 1560=968 vukuâtının «27 Eylül» ve 1561=969 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız. Piyâle Paşa'nın hayatında Cerbe zaferine mukabil Malta seferinin neticesizliği gibi bir muvaffakıyetsizlik de vardır: 1565=973 vukuâtının «8 ve 11 Eylül» fıkralarına bakınız. Fakat ondan biraz sonraki Sakız fethi o tâlihsizliğini telâfi etmiş sayılabilir. 1566=973 vukuâtının «14 Nisan» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa'ya üç tuğlu vezir pâyesinin işte bu Sakız fethi üzerine verilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Deryâ-Kapdanlığından üçüncü vezirliğe geçmesi o tarihten iki sene sonra İkinci Selim devrindedir: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu suretle Piyâle Paşa 1554=961 tarihinden 1568=975 tarihine kadar 14 sene Deryâ-Kapdanlığında bulunmuş demektir. Bununla beraber üçüncü vezirken de Kıbrıs seferinde fevkalâde olarak donanmaya kumanda etmiştir: 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Ertesi sene bu fevkalâde vazifeden azli üzerine tekrar vezâret vazifesine devam etmiştir: 1571=978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa'nın üçüncü vezirliği üç sene sürdükten sonra, yukarda gördüğümüz gibi 1571=979 tarihinden itibaren yedi sene ikinci vezirlikte bulunmuşsa da ömrü vefâ etmediği için Vezir-i-a'zam olamamıştır. — Kıbrıs seferinde Sokullu ile ganîmetler meselesinden dolayı arası açılmış olan Piyâle Paşa'nın sonradan kendisiyle barışıp dost olduğu rivâyet edilir.

Bilhassa gazâ ganîmetlerinden dolayı çok büyük ve haklı bir servet yapmış olan Piyâle Paşa'nın gerek Istanbul'da, gerek taşrada bir çok hayrâtı vardır ve bunların en meşhuru da Kasımpaşa'daki Kozludere'de bulunan meşhur câmiidir; Gene Kasımpaşadaki eserlerinden, «Küçük-Piyâle mescidi»ne nisbetle bu güzel câmiye «Büyük-Piyâle câmii»de denir. Semtinin sapalığından dolayı lâyık olduğu kadar rağbet ve alâka görmiyen ve hakikatte ise Istanbul'un en mühim âbidelerinden olan bu zarif câmi altı kubbeli ve bir minârelidir. İki yanında bir medresesiyle bir de tekkesi vardır. Minberi mermerden, mihrâbı çinidendir: İnşa tarihi 1573=981 senesidir. Mihrab cihetindeki türbede Piyâle Paşa ile yedi oğlu ve dört kızı medfundur).

25 Kânunusâni=16 Zülka'de, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimâh-Sultan'ın ölümü.

(Kanunî'nin yegâne kızı olan bu meşhur sultanın ölüm tarihi çok ihtilâflıdır; Osmanlı menbâlarında umumiyetle 946=1556-1557 ve 965=1557-1558 senelerinin birinde, yâni babasının devrinde ölmüş olduğundan bahsedilirse de doğru olmadığı muhakkaktır; çünkü gene ayni menbâlarda İkinci Selim'in 974=l566 tarihindeki cülûsuna herkesten evvel Mihrimâh-Sultan'ın bîat ettiğinden ve hattâ Hazînenin açtırılmasına hâcet kalmamak üzere kardeşine cülûs masrafı olarak elli bin altın ikrâz etmiş olduğundan bahsedilir! Yukarıki ölüm rivâyetleriyle bu bîat rivâyeti arasında 9-10 senelik bir fark vardır! Fazla olarak Kara-Çelebi-zâde Abdül-Azîz Efendi «Ravzat-ül-ebrâr»ında Mihrimâh-Sultan'ın Üçüncü Murad devrinde ve 984=1576-1577 Zülka'de=Kânunuevvel-Kânunusâni ayında vefât ettiğinden bahsetmektedir; bu son rivâyet yalnız bir sene hatâlıdır; Çünkü Hammer ecnebi ruznâmelerine istinâden işte bu 1578=985 senesi 25 Kânunusâni=16 Zülka'de Cumartesi tarihini tesbit etmiştir. Mihrimâh-Sultan'ın anası Kanunî'nin Osmanlı sarayında kadınlar saltanatını kurmuş olan meşhur hasekisi Hurrem-Sultan'dır: 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. 1593=946 tarihinde «Kehle-i ikbâl» denilen devşirme Rüstem Paşa ile evlendikten

sonra anasıyla beraber bin türlü saray entrikaları çevirerek hem kocasının sadâretini temin etmiş, hem şehzâde Mustafa'nın felâketini hazırlamış olan Mihrimâh-Sultan'ın siyasî faaliyetleri devlet için çok zararlı olmuştur: 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» ve 1553=960 vukuâtının da «28 Ağustos» fıkrasına bakınız. Her halde Mihrimâh-Sultan'ın bu siyasî taksirâtında babasının lüzumundan fazla gösterdiği şefkatten istifâde etmiş olması lâzımgelir; Müneccim-başı tercemesinde bu noktaya şöyle temâs etmektedir:

«Şehriyâr Hazretlerinin Mihrimâh-Sultan'dan gayrı kız evlâdı olmayup âkile ve sâhibet-ül-hayrât olmağla kendüye evlâd-ı zükûrlarından ziyâde alâka ve mahabbetleri var idi»

Mihrimâh-Sultan'ın doğum tarihi mâlûm olmadığından, kaç yaşında öldüğünü kat'î surette tâyin etmek kabil değildir: Yalnız 1539=946 tarihinde evlenmiş olduğuna ve o sırada orta bir hesapla 17-18 yaşlarında olması lâzımgeleceğine göre, takriben 56-57 yaşında ölmüş olması lâzımgelir. Bu meşhur sultanın çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye gördüğü ve hattâ bâzı büyük ulemâdan ders almış olduğu rivâyet edilir. — «Münşeât» sâhibi Feridun Bey Mihrimâh-Sultan'ın dâmâdıdır; Yukarda 1575=982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Çok zengin olduğu ve hattâ vâridâtının günde iki bin altın tuttuğu hakkında muhtelif rivâyetler bulunan Mihrimâh-Sultan'ın gerek Istanbul'da, gerek Mekke'de bir takım hayrâtı vardır: Çok dindâr olduğu için Mekke'ye su getirttiği ve bunun için pek çok para sarfettiği rivâyet edilir; Istanbuldaki eserlerinin başlıcaları Üsküdar'la Edirne-kapısındaki câmileridir. «Mihrimâh-Sultan câmii/İskele câmii/Büyük câmi» gibi isimlerle anılan Üsküdar câmiinin mimârı Koca-Sinan'dır ve kitâbesine göre ikmâl tarihi 954=1548 senesinin Zülhicce=Kânunusâni ayıdır; vaktiyle «leb-i deryâda» olan bu güzel câmi sâhil dolduktan sonra içerde kalmıştır. Edirne kapısı'ndaki «Mihrimâh-Sultan câmii»nin inşâ tarihi belli değildir: Buna «Edirne-kapusu câmii» de denir. — Bu sultan'ın ismi hem «Mihrmâh», hem «Mihr-i-mâh», hem «Mihr-ü-mâh» şeklinde okunabilir: Umumiyetle «Mihr-i-mâh» şekli kullanılmaktadır).

1578=986

5 Nisan=27 Muharrem, Cumartesi: Şirvan ve Gürcistan seferi serdarlığına tâyin edilen Lala-Mustafa Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçmesi.

(Safavî saltanatının meşhur müessisi Şâh-İsmail'in oğlu olan Birinci Tahmâsb'ın 52 sene saltanat sürdükten sonra 1576=984 tarihinde vefatı üzerine başlıyan İran buhrânı için yukarda o sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız. O fıkrada gördüğümüz gibi, Tahmâsb-Şâh'ın ölümü üzerine saltanatı ilân edilen beşinci oğlu Haydar-Mirzâ derhâl öldürülmüş ve yerine gene Tahmâsb'ın oğullarından İkinci İsmail tahta çıkarılmıştır: Sefih ve esrarkeş bir zâlim olan bu İkinci İsmail kendisine rakîb olabilecek kardeşleriyle akrabasını ve saltanatına muhâlif gördüğü ümerâyı idâm ettirmekle işe başlamış, zulümleriyle halkın nefret ve lanetine uğramış ve nihayet 1577=985 tarihinde takriben bir buçuk senelik kanlı bir saltanattan sonra bir rivâyete göre boğdurularak, diğer bir rivâyete göre zehirletilerek ve nihayet son bir rivâyete göre de tahammülünden fazla afyon yutarak ölmüş veyâhut öldürülmüştür. — Birinci Tahmâsb'ın oğulları içinde İkinci İsmail'in sağ bıraktığı yegâne şehzâde o sırada Şirâz'da bulunan Muhammed-Hudâbende'dir ve O da hayatını anadan-doğma kör sayılabilecek derecedeki göz sakatlığına ve bir rivâyete göre de tek-gözlülüğüne medyundur; İkinci İsmail'in yerine işte bu kör şehzâde tahta çıkarılmış ve tabiî bu zavallının zamanında da Türkmen beylerinin ihtirâsâtı yatışmadığı için İran'ın dahilî buhrânı devam etmiş ve bir taraftan da Özbekler Horasan taraflarına taarruz etmiye başlamışlardır. Yukarda 1576=948

vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasının sonlarında gördüğümüz gibi, Safavîlerin bu dâhilî buhrânını Osmanlı hükûmeti büyük bir dikkatle tâkib etmiş ve hudut beylerinden muntazam raporlar almıştır; bilhassa Van Beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'nın raporlarından ehemmiyetle bahsedilir; Kanunî devrindeki Osmanlı-Safavî münasebetlerindenberi İran ahvâlini yakından tâkib etmiş olan ve bir hudut vilâyetinde bulunduğu için komşu devletin hiç bir hâlini gözünden kaçırmıyan bu Paşa, İran'a hâkim olan Türkmen oymakları arasındaki ihtilâflarla Birinci Tahmâsb devrindenberi Kazvin'e nakledilmiş olan merkezî idarenin za'fından mütevellit anarşi hakkında tafsilât vererek Istanbul hükûmetini İran'a karşı bir an evvel sefer açmıya teşvik etmiştir. Bu vaziyet karşısında Kubbe vüzerâsı arasında iki fikir cereyânı çarpıştığından bahsedilir: Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa muhâlif, üçüncü vezir Lala-Mustafa Paşa ile dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa tarafdardır; bunlardan Mustafa Paşa Kıbrıs fâtihi ve Sinan Paşa da Yemen fatihidir ve hattâ Kılıc-Ali Paşa'nın Tunus fethindeki muzaffer ordunun da serdârı olduğu için Tunus fâtihi bile sayılır; onun için Sokullu'nun Vezâret-i-uzmâ nüfuzuna mukabil bunların da böyle bir sefer bahsinde birer ölke fâtihliği nüfuziyle salâhiyyeti vardır! Fazla olarak Sokullu vaktiyle Lala-Mustafa Paşa'nın tarafdâr olduğu Kıbrıs seferine de muhâlefet etmiş olduğu halde o seferin muvaffakiyetle neticelenmesi onun böyle meselelerde doğru düşünemediğini göstermiştir: Yukarda 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Zâten Yavuz devrindenberi Osmanlı ulemâsının Şiîlik aleyhine neşretmiş oldukları çok şiddetli fetvâlar vardır: 1514=920 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına bakınız. Şiîliğe karşı gazâyı Sünnîlik için daimî bir vecîbe hâline getiren bu fetvâlara göre Şiîler «Ehl-i-Kitâb» olan Hıristiyanlardan beterdir! O zamanki telâkkiyât üzerinde tabiî bunların büyük bir tesiri vardır. Fazla olarak umumiyetle Sünnî olan Şirvan ve Dağıstan ahalisi de Şiî tahakkümüne karşı Osmanlı devletinden istimdâd etmektedir. Bütün bunlara karşı Sokullu'nun Şark seferine muhâlefet ederken ileri sürdüğü istinat noktalan şöyle sıralanabilir;

1 — Sefer masrafının fevkalâde ağırlığı;

2 — Bütün İran fethedilse bile dâimâ itâat altında tutulmasına imkân olmadığı;

3 — Kanunî'nin İran'a sulh akdedilinceye kadar giriştiği Şark seferinde pek çok sıkıntılar çekmiş olduğu.

Sokullu'nun bilhassa Lala-Mustafa Paşa'ya karşı beslediği kin ve garazı devletin en mühim menfaatlerinden bile üstün tutarak ve her halde onun Kıbrıs fethinden sonra bir de Şark fütûhâtiyle kendisini büsbütün gölgede bırakmak ihtimâlinden ürkerek ileri sürdüğü bu vâhî deliller bilâ-istisnâ bütün seferler için söylenebilecek umumî sözlerdir: Her büyük sefer masraflıdır, fethedilen hiç bir memleketin ebedî surette elde tutulmasını kefâlete bağlamak imkânı yoktur ve her seferde sulh oluncaya kadar bir çok sıkıntılar çekilmesi pek tabiîdir! Bu gibi mülâhazalar esas ittihâz edildiği takdirde, hiç bir devletin hiç bir zaman sefer açmaması lâzımgelir. Her halde Üçüncü Murad'ın bu pek umumî ve âmiyâne sözlere ehemmiyet vermediği, sefer fikrini tercih etmiş olmasıyla sâbittir. Aşağıki izâhattan da anlaşılacağı gibi, bu büyük işin hayatî ehemmiyetini Sokullu'nun kavrıyamamış olduğu ve eğer kavramışsa ihtirâsâtına fedâ ettiği muhakkaktır.

Osmanlı menbâlarında umumî bir tâbirle «Acem seferi» şeklinde gösterilen bu hareketin başlıca hedefleri Şirvan'la Gürcistan'dır.

Hazar denizinin cenubundan cenubugarbîsine ve nihayet garbına doğru sâhil boyunca üç memleket sıralanır: Bunların en cenubîsi Gîlân, onun üstünde ve Hazar'ın cenubugarbîsindeki Şirvan, bunun da üstünde ve denizin garp sâhilindeki Dağıstan'dır. Sırf itibarî bir tesmiye

şekliyle «Gürcistan» denilen sahanın coğrafî vaziyeti de Şirvan'la Dağıstan'ın garbından itibaren Karadeniz sâhillerine kadar uzamaktadır. Bu dört ölkede tarihin en eski zamanlarından itibaren bir takım yerli ve yabancı hânedanlar hükûmet kurmuşlardır. Son zamanlarda bu küçük hükûmetlerin ikisi kendi arzularıyla Safavî hâkimiyyet ve nüfuzundan sıyrılarak Osmanlı himâyesine girmiştir: Bunlardan Gîlân'ın bir kısmına hâkim olan «İshâkkıyye» sülâlesinden Muzaffer-Sultan'ın Irâkayn seferinde Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'ya inkıyâdını arzettikten sonra Ücân yaylasında Kanunî'nin huzuruna kabulü için 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» ve «2 Teşrinievvel» fıkrasına ve Şirvanşahların «Derbendiyye» sülâlesinden İkinci Halil'in de Kanunî'ye elçi göndererek itaat ve inkıyâdını arzetmesi için gene ayni sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız. Şirvanşahların hâkimiyyeti, bir takım yerli beyler idaresinde bulunan Dağıstan'a da şâmildir. Bu suretle Osmanlı nüfuz ve hâkimiyyetinin Hazar sâhillerine dayanıp İran'ı şimalden tehdid etmesine hattâ şimalî İran'a sokulmasına pek tabiî olarak tahammül edemiyen Birinci Tahmâsb Gîlân'daki İshâkıyye hükûmetini daha 1535=942 den itibaren tekrar Safavî nüfuzuna sokmuş ve ondan sonra da 1538=945 de Şirvan ölkesini işgâl ve ilhâk etmiştir: İşte bunun üzerine Şirvanşahların «Derbendiyye» sülâlesinden son hükümdar olan «Bürhan-ı-Ali Sultan» Kanunî'ye ilticâ edip, 1548=955 tarihinde Türk kuvvetleriyle ecdâdının tahtına çıkarılmışsa da 1551=958 de bu son hükümdarın ölümü, boydanboya ve büyük bir ekseriyetle Sünnî Türklerle meskûn olan Şirvan'la Dağıstan'ı tekrar Safavî hâkimiyyetine sokmuştur. Bürhân-ı-Ali'nin oğlu «Ebubekir-Mirzâ/Mirzâ Ebubekir-Han» Osmanlılara ilticâ edip dirlik almış ve Lala-Mustafa Paşa'nın bu seferinde Türk ordusunun önünden yola çıkarılmıştır. Bu vaziyete göre Türkiye'nin Gîlân, Şirvan ve Dağıstan üzerinde Kanunî devrinden itibaren bu memleketlerin kendi arzu ve talepleriyle teşekkül etmiş tarihî bir alâka ve hakkı olduğu halde Safavîler bu hukukî alâkayı silâh kuvvetiyle kesmişler demektir. Tıpkı bunlar gibi Gürcistan meselesi de Osmanlılarla Safavîler arasında ihtilâflıdır: Milâttan evvelki devirlerden Hicretten sonraki devirlere kadar Oğuz, Hazar, Selçukî ve daha sonra Akkoyunlu Türkleriyle Romalıların, Bizanslıların, Arapların, İranlıların ve Mongolların istilâ dalgalarına uğrıyan ve etnolojik mâhiyetiyle tarihî ve coğrafî isimleri birbirine uymıyan bu memleket bütün tarih boyunca büyük milletlerle devletlerin hâkimiyyet ve nüfuzu altında kalmış, Gürcü milleti hiç bir zaman müstakil bir medeniyet kuramadığı için sırf itibarî olarak «Gürcistan» denilen saha İran, Bizans, Arap ve Türk devletleriyle medeniyetlerinin dinî ve medenî tesirleri altında kalmış, devamlı bir millî birlik teşekkül edemediği için bu coğrafî ve itibarî saha hemen dâimâ anarşiye benzer dahilî bir mücâdele içinde sarsılmış, en fazla işte bu dâhilî mücâdele yüzünden memleket bir harâbeye dönmüş ve bilhassa Osmanlı tarihini alâkadar eden 13-15 inci asırlarda «Karthli», «Kakheti» ve «İmerethi» isimlerinde üç krallıkla bir Hıristiyan Atabeyliğinden başka bir takım küçük prensliklere de ayrılmış bir hâldedir! Bunlardan «Karthwel» ve «Sakarthwel» ve «Sakarthwelo» isimleriyle de anılan ve asıl Gürcistan sayılan «Karthli» krallığı Tiflis'le etrâfındaki arâziden mürekkep şarkî Gürcistan'dır. Buna mukabil Kutais havâlisinden mürekkeb olan ve Osmanlı menbâlarında «Baş-açuk/Açuk-baş memleketi» denilen «İmerethi» garbî Gürcistan vaziyetindedir: Buraya «Açuk-baş» denilmesi ahâlisinin başları açık gezmeleri veyâhut pek hafif bir başlık giymeleri gibi mahallî âdetlerle izah edilirse de, «Baş-açuk» şeklini «Paşacuk» kelimesiyle tefsir eden bir iştikak oyunu da yapılmıştır! Küçük «Kakheti» krallığı da «Karthli»nin şarkında ve onun nüfuz ve hâkimiyyeti altındadır: Merkezi «Thelaw»da bulunan bu pek küçük hükûmet müstakil bir şey olmadığı için bâzı menbâlarda hesaba bile katılmamaktadır. Bunlardan başka gene Gürcistan hükûmetlerinden sayılan ve Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhâk edildikten sonra Ahıska tarafları da Safavîler tarafından zaptedildigi için ancak Ahıska'nın garbindeki Kobliyan kazâsında Adıgon/Adıgön=Altunkale havâlisine münhasır kalan «Samtskhe» hıristiyan atabeyliği vardır ki Osmanlı menbâlarında buraya hâkim olan «Qwarqware» sülâlesine «Gorgora/Korkora» denir. Bu atabeyliğin eski merkezi Gürcülerin

«Akhal-tsikhe» dedikleri «Ahıska» dır; bâzı Garp menbâlarında buraya «Georgie turque=Türk Gürcistanı» denilir. En mühimleri «Guria», «Megreli/Mingrelie», «Mukhran» vesaire gibi 26 küçük beylik daha vardır! Çok defa birbirleriyle harbederek âdetâ dâimî bir anarşi içinde yaşıyan bu Gürcistan hükûmetçikleriyle Osmanlı imparatorluğunun alâkası Fatih devrinin sonlarında başlamış gösterilir: 1479=884 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Daha sonra Yavuz'un şehzâdeliğindeki Trabzon valiliğinde Canet ve Acara, yâni Rize ve Batum sâhil boylarını fethetmiş olduğundan da bahsedilir. Hattâ; Gürcü menbâlarına göre o sırada ve Gürcü takviminin 197 tarihine tesâdüf eden 1509=915 senesinin 23 Teşrinisâni=10 Şa'ban Cuma günü Türkler «İmerethi=Baş-açuk» krallığının pâyıtahtı olan Kutais şehrini zaptedip bir çok ganîmetlerle esirler aldıktan sonra iç-kaleyi fethedemediklerl için geri dönmüşlerdir: Yavuz'un bu hareketlerinde İmerethi'ye düşman olan Ahıska Hıristiyan atabeyi «Mzedchabouc=Mirzâ-Çabuk» dan yardım gördüğü de rivâyet edilir. Fakat Osmanlı ve Gürcü vakayî'nâmelerinin müphemiyetleriyle tenâkuzları o ilk seferlerin tavzihine pek müsait değildir, Osmanlı menbâlarına göre muhakkak olan nokta, Çoruh boyundaki «Samtskhe» hıristiyan atabeyliğinin Çaldıran seferinde Yavuz Sultan Selim'e itâat ve inkıyâd etmiş olmasıdır: 1514=920 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fakat sonradan bu Atabeylik itâatten çıkmış olduğu için Kanunî devrinde Çoruh boyundaki arâzisi Türkiye'ye ilhâk edilmiştir: 1536=943 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Buna mukabil Safavîlerin Gürcistan istilâları kısmen Kanunî'nin İran seferine tesâdüf etmek suretiyle daha geniş nisbetler almış ve hattâ yukarda gözden geçirdiğimiz Gürcistan hükûmetçiklerinin boydanboya Safavî hâkimiyyetine girmesiyle neticelenmiştir. Gürcistan vakayi'nâmelerinde umumiyetle Birinci Tahmâsb'ın beş Gürcistan seferinden bahsedilir: Bu seferlerde bütün Gürcü hükûmetleri itâat altına alınmış ve hattâ itâat etmiyen prensler de İran zindanlarına sevkedilmişlerdir. İşte bu suretle Safavîlerin temin ettikleri Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan hâkimiyyeti, nihayet bütün cenubî Kafkasya ile kısmen şimalî Kafkasya'nın İran nüfuzuna girmesiyle neticelenmiş ve tabiî bu korkunç vaziyet Anadolu'nun şarktan başka şimalişarkîden de bir düşman çenberiyle çevrilmesine sebeb olmuştur.

İkinci Selim devrinde gördüğümüz gibi bu sırada bir taraftan da Moskof çarlığı Kazan ve Ejderhan hanlıklarını zaptederek Hazar denizine dayanmış ve işte o vaziyete karşı açılan Ejderhan seferi de Sokullu'nun tedbirsizliği yüzünden neticesiz kalmıştır: 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Tabiî artık bu vaziyette Safavîlerle Rusların garbî Hazar boylarında karşılaşıp Osmanlılara karşı elbirliği edebilmeleri için arada mühim bir mesafe kalmamış demektir! Hattâ bu tehlikeli vaziyet Erzurum ahâlisini telâşa düşürdüğü için Istanbul'a adam gönderilip şehir sûrunun bütün masrafı halk tarafından tesviye edilmek şartiyle inşâsına müsâade edilmiş ve bu senenin 1 Muharrem=10 Mart Pazartesi günü halkın gayret ve himmetiyle inşaâta başlanmıştır: Şirvan ve Gürcistan seferinin müzakeresinde Sokullu'nun göremediği veyâhut eğer gördüyse Lala-Mustafa Paşa'yı kıskandığı için alâkadar olmadığı büyük tehlike, Erzurum halkını bir sûr inşâsına mecbur edecek kadar korkunç şekiller alan işte bu mühlik vaziyettir.

Türk ordusu Gürcistan'a hakkı çiğniyen bir istilâ kuvveti şeklinde gitmiş değildir; Gürcistan seferinin açılmasında hukukî bakımdan fevkalâde mühim bir sebeb de vardır; İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın oğlu ve İkinci İsmail'in İran'daki Alamut kalesinde senelerdenberi mahpus tutulan eski «Karthli» kralı «Birinci Swimon»u serbest bırakıp Tiflis tahtındaki kardeşi «Dawith/Davut-Khan»ın yerine tekrar kral tâyin ederek Gürcistan'da yeni bir dâhili harbe sebeb olabilecek bir vaziyet ihdâs etmesi üzerine, işte bu kral Dawith yâhut Davud-Han'ın Istanbul'a elçi gönderip İran tahakkümüne karşı Türkiye'den istimdâd edip Türk ordusunu Gürcistan'a resmen dâvet etmiş olduğu Gürcü menbâlarının şehâdetiyle sâbittir. Brosset'nin

terceme ettiği anonim Gürcistan vakayi'nâmesinin 1576 vukuâtında bu nokta, şöyle tasrih edilir:

«A cette nouvelle le roi Dawith, qui residait â Thbili (Tiflis), envoya un courrier au carrier au Khouanthkar, Pour lui demander main Jorte».

Bu cümledeki; «Khouanthkar» tâbiri Gürcü menbâlarında «Hünkâr» dan muharref olarak «Osmanlı pâdişahı» mânâsına kullanılmaktadır. Bundan başka diğer Gürcistan prensleri içinde de Osmanlı tarafdarları vardır ve hattâ Lala-Mustafa Paşa hareketinden evvel hem kral Dawith'e, hem onun gibi Osmanlılara mütemâyil Gürcü prensleriyle Şirvan ve Dağıstan beylerine mektuplar yazarak elbirliğine hazır olmalarını bildirmiş ve yollarda bunlardan cevaplar da almıştır. Yukarda bahsi geçen son Şirvan hükümdarının oğlu «Ebubekir-Mirzâ» da işte bu sırada ordunun harekâtından evvel adamlarıyla beraber memleketine sevkedilmiştir. Gene bu sırada, bir taraftan da Şirvan ve Dağıstan Sünnîleri İran Şiîlerine karşı Türkiye'den istimdâd etmişlerdir: İşte bu suretle vaktiyle Gîlân ve Şirvan meselelerinde olduğu gibi, şimdi de bu Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan seferinde Türk ordusu İran tahakkümüyle dâhilî mücâdelelerden bunalmış halk kütlelerinin temennilerine ve en mühim Gürcistan krallığının resmî dâvetine istinâd ediyor demektir.

Böyle bir seferin muvaffakiyeti netice itibariyle yalnız Kafkasya'nın İran tahakkümünden ve memleketi harâb eden dâhili mücâdelelerden kurtarılmasına münhasır kalmıyacak, fazla olarak Karadeniz'in garp tarafından sonra şark tarafında da Kırım hanlığıyla ittisal tesis edildiği andan itibaren hem Rus çarlığının Karadeniz yolu kesilmiş hem Türk hâkimiyyeti Hazar sâhillerine dayanarak buradaki İran ve Rus sâhillerinin arasına girmiş ve bilhassa İran'ı şarktan tehdid eden Orta-Asya'ya bir deniz yolu açılmış olacaktır.

İranlıların bu sırada Irak'a karşı yaptıkları bir taarruz haberi üzerine serdârın Üsküdar'dan Amasya sulhünü ihlâl etmiş olan İranlılar dâhili buhrânlarına rağmen Türkiye ile harb hâlini açmış olmak mes'uliyyetini de yüklenmişler, Şehr-i-Zûr Beylerbeyi ile bir harbe girişip onu kaleye çekilmek mecburiyetinde bırakmışlar ve hattâ Bağdad havâlisine kadar bir akın yapmışlardır; Amasya sulhü için 1555=962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

İşte bu haber üzerine bu 5 Nisan=27 Muharrem Cumartesi sabahı huzura kabul edilip Üçüncü Murad'ın ayaklarına kapanarak arz-ı-vedâ eden Lalâ-Mustafa Paşa'nın Kubbe vüzerâsı ve diğer devlet erkânı tarafından teşyi edilerek 15 kadırgayla top sesleri içinde Istanbul'dan Üsküdar'a geçtiği rivâyet edilir.

Serdârın maiyyetine Istanbul'dan verilen kuvvet o kadar mühim değildir; Top bataryalarından başka hepsi beş bin Yeniçeri ile bir kaç Sipâhi bölüğünden ve bir mikdar da Solak ve Cebelü efrâdından ibarettir; fakat buna mukabil Erzurum,. Diyarbekir, Sıvas, Karaman=Konya, Dulgadır=Maraş ve Halep Beylerbeyleri askerleriyle beraber serdârın maiyyetine verilmiş, Kırım hanı muâvenete memur edilmiş ve bu tarihten iki sene kadar evvel Diyarbekir Beylerbeyliğinden azledildiğindenberi o havâlide bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa da serdârın emrine verilmiştir: Hakikatte bu seferin en mühim şahsiyyeti olan Osman Paşa'nın hüviyyeti için yukarda 1567=975 vukuâtının «16 Kânunuevvel» fıkrasına ve bu sefere iştirâkiyle neticelenen vaziyeti için de bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Meşhur müverrih Gelibolulu Âlî de Lala-Mustafa Paşa'nın ordu münşîsi sıfatiyle maiyyetinde bulunmuş ve bu seferin «Nusretnâme» isminde bir tarihini yazmıştır. Bundan başka «Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş»un «Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad-Han» ismindeki

monografisi de bu sefere aittir ve Paşa'nın Kütahya civârında «Saka» köyüne geldiği zaman görüşüp babasını tanıdığı için iltifât ettiği bu müellif de «Zafernâme»sini onun emriyle yazmıştır.

Ordunun tahaşşüt merkezi Erzurum'dur: Serdâr'ın maiyyetine verilen valilerin askerleriyle beraber orada toplanmaları emredilmiş ve Lala-Mustafa Paşa son hazırlıklarını ikmâl için 23 gün Üsküdar karargâhında kalmıştır).

28 Nisan=20 Safer, Pazartesi: Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Üsküdar'dan Erzurum'a hareketi.

(Boşnak devşirmelerinden olup Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinde yaşamış olan ve «Kara Mustafa Paşa» ismiyle de anılan bu Lala-Mustafa Paşa'nın hüviyyeti ve şahsiyyetile mâzisi için 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs», «31 Mayıs» ve «7 Temmuz», 1567=975 vukuâtının «30 Kânunuevvel», 1568=975 vukuâtının «28 Nisan» ve 31 Mayıs» ve 1570=977 vukuâtının da «15 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Lala'nın bu seferine bizzat iştirâk etmiş olan Gelibolulu Âlî, Üsküdar'dan hareket tarihini Safer ayının yirminci «Düşenbih=Pazartesi» gününe müsâdif gösterdiği halde, Harîmî-Çavuş «zafernâmesi»nde «21 Safer=29 Nisan Salı» gününden bahsetmekteyse de, o sırada Kütahya'da bulunan Harîmî Üsküdar'dan hareket edildiği gün orduda bulunmuş olduğu için Âlî'nin rivâyeti tercih edilmiştir. Yukarıki fıkranın sonunda gördüğümüz gibi, Lala Paşa Üsküdar karargâhında 23 gün hazırlıkla meşgul olduktan sonra işte bu 24 üncü gün yola çıkmıştır).

1 Temmuz=25 Rebî'ül-âhir, Salı: Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın «Cinis/Cinüs» konağına muvâsalatı ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın orduya iltihâkı.

(Bu mevki bugün Erzurum vilâyeti merkez kazâsının Aşkale nâhiyesinde bir köydür: Lala-Mustafa Paşa'nın inhâsiyle emrine verilen sâbık Diyarbekir Beylerbeyi Özdemir-oğlu Osman Paşa serdârın maiyyetine işte bu sırada iltihak etmiştir. — Lala Paşa ötedenberi Özdemir-oğlu'nun dostu, hâmisi ve bilhassa Sokullu-Mehmet ve Koca-Sinan Paşalar gibi müşterek düşmanlarına karşı müttefikdir; Meselâ İkinci Selim devrinde büyük bir gaaile olan Yemen meselesindeki vaziyetleri için 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» ve 1569=976 vukuâtının da «3 Mayıs» fıkralarına bakınız. Osman Paşa'yı bu tarihten iki sene kadar evvel Diyarbekir Beylerbeyliğinden azlettiren Sokullu onun yerine kendi amcasının oğlu Derviş Paşa'yı tâyin ettirmiş ve Osman Paşa da Vezir-i-a'zamın yeni bir şerrine daha uğramamak için maiyyetiyle beraber Diyarbekir civârında kalmıştır; Kışlaklarla yaylaklarda vakit geçirdiği rivâyet edilir! İşte bundan dolayı Lala-Mustafa Paşa Şark serdârlığını der'uhde edince kendisiyle muhâbere edip muvâfakatini aldıktan sonra maiyyetine iltihâkı hakkında Özdemir-oğlu'na pâdişah tarafından bir «Hükm-i-Şerîf» tebliğ ettirmiştir).

2 Temmuz=26 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Serdârın Erzurum civârında «Çermük=Ilıca» konağına muvâsalatı.

(Bugün Erzurum merkez kazâsına tâbi bir nâhiye merkezi olan Ilıca'nın eski ismi «Çemrük/Çemlik»dir: Bununla beraber gene o civarda ve Aşkale kazâsında da bugün «Çermit» isminde bir köy vardır; fakat Harîmî-Çavuş'un «Zafernâme»sinde «Çermük nâm Ilıca» denilmektedir; her halde burası Erzurum'dan evvelki son konaktır. Aldıkları emir mucibince Beylerbeyi Derviş, Sıvas Beylerbeyi Mahmud ve Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşalarla Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa serdârı işte buradan karşılamışlardır).

3 Temmuz=27 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum'a muvâsalatı.

(İzmit-Konya-Kayseri-Sıvas üzerinden gelen Lala Paşa burada yirmi gün kalmış, hareket hazırlıklarıyla ve muhtelif taraflardan gelmekte devam eden askerin muvâsalatını beklemekle geçirdiği bu müddet zarfında bâzı mühim hâdiseler olmuştur:

1 — İki sene evvel elçilikle Istanbul'a gelmiş olan İran'ın Revan/Erivan valisi «Tokhmak-Hân/Tokmak-Han» bu sırada Aras boyuna ve Tebriz valisi «Emîr-Han» da Van hududuna muhâfız tâyin edilmiştir: Tokmak-Han için 1576=984 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu vaziyet üzerine Erzurum valisi Behram Paşa'ya Tokmak-Han'dan bir mektup gelip Lala-Mustafa Paşa kumandasında büyük bir ordu tahşidinin sebebi sorulmuşsa da, bunun İran'a karşı olmayıp bâzı Gürcü prenslerinin tecâvuzlarından dolayı Gürcistan'a müteveccih olduğu bildirilmiştir:

2 — Kars sancak beyi Kürt-Yusuf Bey Çıldır gölünün şimalindeki «Canbaz-çukuru=Çıldır-düzü/Çıldır-çukuru» mevkiinde Safavîlere tâbi olan Ahılkelek beyi Mahmud-Han'ı mağlûb ederek harb harekâtını açmış, bu mühtedî Gürcü beyinin kışın yaptığı bir akın hareketinin intikamını almış ve bin kelle yâhut bin esirle bir çok ganîmetler getirdiği için hil'atle taltif edilmiştir;

3 — Şimalî Dağıstan'ın «Şamhal» ünvânını taşıyan emîriyle Şirvan beylerinden itâat ve inkıyâd mektupları gelmiştir: Bu sırada Dağıstan'ın merkezi Hazar denizinin garp sâhilindeki «Tarku/Tarkhu» Şirvan'ın merkezi de dâhilde ve Baku'nun 110 kilometre kadar garbında bulunan «Şamahı» şehirleridir;

4 — Lala-Mustafa Paşa'nın riyâsetinde toplanan harb meclisinde askerî vaziyet müzakere edilerek ilkönce Gürcistan hükûmetlerinin en mühimmi olan «Karthli» krallığının pâyıtahtı olmak itibariyle Tiflis'in ve ondan sonra da şarka teveccüh edilerek Dağıstan'la Şirvan'ın işgâline karar verilmiştir: Tabiî bundan maksat, İran ordusuyla harbe girişmeden evvel bir kere Gürcistan'ı ele geçirmektir. — Gelibolulu Âlî serdârın Erzurumda bir gün kalmış olduğundan bahsederse de, diğer menbâlara göre yirmi gün kalınmıştır).

23 Temmuz=18 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Ordunun Erzurumdan Ardahan üzerine hareketi.

(Bu harekette her yedi deve bir katar hesab edilmek şartiyle 2800 deveden mürekkep dört yüz nakliye katarı bulunduğu rivâyet edilir. Erzurum'dan itibaren Söğütlü konağından sonra varılan Hasankale'de dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi olan Sıvas Beylerbeyi Mahmud Paşa Erzurum muhâfazasına bırakılmış ve Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa da top arabalarıyla Oltu üzerinden ileri sevkedilmiştir: Tuhaf bir tesâdüf eseri olarak bu seferde Lala-Mustafa Paşa'nın iki büyük düşmanından birinin amcasının oğlu ve birinin de kardeşi Lala'nın maiyyetindedir! Bunlardan biri Sokullu-Mehmet Paşa'nın amcasının oğlu ve Budin Beylerbeyi Mustafa Ferhad Paşa'nın kardeşi olan Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa ve biri de hem İkinci Selim devrindeki Yemen serdarlığında, hem Üçüncü Murad devrindeki bu Şark serdarlığında Lala'nın rakîbi olan dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi ve Sıvas Beylerbeyi Mahmud Paşa'dır. — Erzurum'la Ardahan arasındaki «Basmalı» konağında Gürcülerin «İmerethi» ve Osmanlı müelliflerinin de «Açuk-baş/Baş-açuk memleketi» dedikleri garbî Gürcistan kralı «Giorgi=Corci» elçiler ve hediyelerle bir itâatnâme göndermiş ve Osmanlı hâkimiyyetini kabul ettiği için mevkiinde ibka edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız).

4 Ağustos=30 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Türk himâyesine giren Fas'da Portekizlilere karşı «Vâdi-s-seyl» zaferi ve Portekiz kralı «dom Sebastiao» nun maktûl düşmesi.

(Osmanlı Türklerinin «Mağrıb-ul-askâ» denilen Fas sultanlığıyla alâkaları bu tarihten çok evvel başlamış, Cezâyir'le Trablusgarb'a ve ondan sonra da Tunus'a hâkim olan Türkler muhtelif vesilelerle Fas işlerine müdâhale etmişlerdir; hattâ 1553=960 tarihinde Sâlih-Reis Fas şehrini muvakkaten işgâl edip bir hükümdar bile tâyin etmiştir: Hazret-i Hasan'ın neslinden geldiklerini iddiâ eden Fas sultanlarına «Şerîf» ve cemi şekliyle «Şürefâ» denir; bunlar kendilerini Halîfe bile saymışlardır! Avrupa hükûmetlerince «imparator» sayılan bu sultanların ölkelerine bu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Kılıc-Ali Paşa devrine kadar muhtelif Cezâyir Beylerbeylerinin bâzı akın hareketleri de vardır. Fakat o mahallî ve geçici hareketlere mukabil bu seferki büyük muharebe Fas sultanlığının Türk himâye ve hâkimiyetine girmesiyle neticelendiği için çok büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

«Vâdi-s-seyl» muharebesinin sebebi, o zaman Fas'da saltanat süren ve Osmanlı menbâlarında «Şürefây-ı Sa'diyye» denilen hânedan prenslerinden iki kişinin saltanat mücâdelelerinde Osmanlı ve Portekiz devletlerinden istimdâd etmiş olmalarıdır: Bu mücâdele, 1574=981 tarihinde ölen Fas sultanı «Mûlây Abdullâh»ın vefatı üzerine yerine geçen oğlu «Mûlây Muhammed-ül-Mütevekkil-al'-Allâh»a karşı büyük amcası, yâni dedesi «Birinci Muhammed»in kardeşi «Ebu-Mervân Abdülmelik»in saltanat iddiâsiyle başlamış ve nihayet küçük yeğenine mağlûb olan Abdülmelik bir rivâyete göre bizzat Istanbul'a gelerek Üçüncü Murad'ın himâyesine ilticâ ettiği için saltanatının teminine Tunus Beylerbeyi ve Cezâyir'de Kılıc-Ali Paşa'nın vekili olan Ramazan Paşa memur edilmiştir; «El-Mustansır» lâkabiyle de anılan Fas sultanı «Mûlây Muhammed»i mağlûp edip onun tahtına büyük amcası «Abdülmelik»i çıkaran işte bu Ramazan Paşa'dır; bu muvaffakiyet üzerine Birinci Abdülmelik Osmanlı pâdişahına pîşkeş olarak 200 bin duka altını takdim etmiştir. Fakat iş bu şekli alınca «Mustansır» yâhut «Mütevekkil» denilen Mûlây Muhammed de Portekiz kralı «dom Sebastiao» dan imdad istemiştir: Çok müteassıp bir katolik olan ve hattâ Haçlı seferleri bile tasarladığından bahsedilen bu toy kral müslümanlar arasındaki ihtilâftan aklınca istifâde için 360 topla mücehhez 80 bin kişilik bir orduyu büyük bir donanmayla hemen Afrika'ya geçirip Ramazan Paşa'nın takviye ettiği Abdülmelik ordusuyla Tanca'nın cenubuna tesâdüf eden «Vâdi-s-seyl» ovasındaki «El-Kasr-ul-Kebîr=Alcazarquivir» mevkiinde harbe tutuşmuşsa da müdhiş bir bozguna uğrayıp 20 bin maktûl ve 40 bin esir vermiş, kendisiyle beraber eski Fas Sultanı Mûlây Muhammed de maktûl düşmüş ve 20 bin kişilik kılıç artıkları gemilerle kaçmışlarsa da Cezâyir'den kalkan bir Türk filosunun taarruzuna uğrıyarak bunlar da bir çok telefât vermişlerdir! Muharebe meydanında hasta olarak gelmiş olan Türk mahmîsi Mûlây Abdülmelik'in bu büyük zafer karşısında «ziyâdet-i sürûr» dan birdenbire öldüğü rivâyet edilir! Yerine geçen oğlu «Ahmed-ül-Mansûr» Üçüncü Murad'a derhâl elçilerle zafer ganîmetleri takdim edip itâat ve inkıyâdını arzetmiş, Türk hâkimiyyetine girmiş ve Osmanlı pâdişahı da kendisine Mağrıb sultanlığını tevcih etmiştir: Tabii bu suretle Türkiye, Avrupa tarafında Lehistan ve Macaristan kralları tâyin ettikten sonra nihayet Afrika tarafında da bir Fas imparatoru tâyin etmiş demektir!

— «Vâdi-s-seyl» zaferinde alınan ganîmetler içindeki hazînelerle altınların çokluğundan dolayı «Ahmed-ü-Mansûr»a «Ez-Zehebî» lâkabı da takılmıştır. — Hindistan sâhillerine kadar el atıp çok büyük bir müstemlekecilik siyaseti tâkib eden Portekiz krallığının inhitâtı işte bu müdhiş bozgunla başlamış sayılır. — Bâzı Garp menbâlarına göre «Vâdi-s-seyl» muharebesi XVI ncı asrın en mühim hâdiselerindendir).

5 Ağustos=1 Cumâda-l-âhire, Salı: Gürcistan ve Şirvan seferindeki Osmanlı ordusunun «Soğanlı» ve «Allâhuekber» dağlarından aştıktan sonra Göle üzerinden Ardahan'a muvâsalatı.

(Lala-Mustafa Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusu Erzurum'dan itibaren Söğütlü-Hasankale-Khopik-Sanamer-Tumadamı-Soğanlu-Allâhuekber-Megrek-Göle'deki Vargınıs üzerinden gelip Ardahan önlerindeki ovada konaklamıştır: Soğanlu ve Allâhuekber dağlarında yollar tesviye edilerek top arabaları geçirildiği için o tarihten itibaren bu yol boyuna «Top-yolu» ismi verilmiştir. — Osmanlı menbâlarında Ardahan kalesi «Dehân-i Gürcistan=Gürcistan'ın ağzı» sayılır. — Ordu burada iken bâzı Gürcü beylerinden dehâletnâmeler geldiği ve bunlar yerlerinde ibkaa edilerek kendilerine «emannâme» ler gönderildiği rivâyet edilir; Gürcistan'ın o zamanki siyasî perişanlığı için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız.

Ardahan konağında geçirilen üç gün içinde Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'dan çok mühim bir haber gelmiş, yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen ve İran'ın o cephe kumandanlığında bulunan «Emîr-Han» ordusuyla girişilen bir harbin kazanıldığı bildirilip o zamanın âdetince kesik başlar gönderilmiş ve ihtiyâten bir mıkdâr yardmı kuvveti istenmiştir).

8 Ağustos=4 Cumâda-l-âhire, Cuma: Ordunun Ardahan'dan ileri hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, ilk hedef «Kathli» ismindeki en mühim Gürcistan krallığının pâyıtahtı olan Tiflis şehrinin işgâli olduğu için, Ardahan'dan o istikamete hareket edilmiştir. — Bu hareket için 9 Ağustos=5 Cumâda-l-âhire Cumartesi tarihi de rivâyet edilir).

9 Ağustos=5 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Çıldır zaferi.

(Bir gün evvel Ardahan'dan hareket eden ordu o akşam ilk konak olan ve şimdiki Ardahan-Çıldır şosesi üzerinde ve o zamanki hudut boyunda bulunan «Begre-Hatun» ovasında geçirdikten sonra, bu sabah ileri hareketine devam ederek hududu geçmiş ve Safavî tâbiiyyetindeki mühtedî Gürcü beyi Mahmud-Han'ın merkezi olan Akçakale=Rabat kalesini muhâsara ve öğle vakti fethetmiştir; Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, eski Ahıska hıristiyan atabeyliğinin Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhâk edildikten sonra Ahıska tarafları da Safavîler tarafından zaptedilip işte bu Mahmud. Han'a verilmiş olduğu için, Atabeylerin arâzisi Ahıska'nın garbındaki Altunkale=Adıgön havâlisine münhasır kalmıştır: Mahmud-Han için yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız. İşte bundan dolayı Osmanlı ordusunun bu seferinde ilk hedefi Mahmud-Han beyliğidir. Ordu bu beyliğin merkezini fethederken, bir gün evvel Ardahan'dan hareket edildiği sırada yola çıkarılmış olan diğer bir Türk kuvveti de Ardahan sancak-beyi Abdurrahman Bey'le Bayburt Alaybeyi Bekir Bey kumandasında sol koldan ilerleyip gene Mahmud-Han beyliğine aid olan «Weli/Vale» kalesini bu akşam fethetmiştir; Abdurrahman ve Bekir Beylerin diğer fütûhâtı için aşağıki fıkraya bakınız.

Lala-Mustafa Paşa Akçakale=Rabat kalesinin muhâsarasıyla meşgul olduğu sırada Rumeli askerlerinden 40-50 kişilik bir keşif kolu İran pişdarlarıyla karşılaşıp müsâdemeye girişmiştir; Osmanlı ordusuna Gürcistan yolunu kapamak için bu tarafa gelmiş olan 30 bin kişilik Safavî ordusunun Başkumandanı «Muhammedi-Sultan» ismiyle da anılan meşhur «Tokmak-Han»dır. Bu Türkmen beyi için yukarda 1576=984 vukuâtının «4 Mayıs» ve bu sene

vukuâtının da «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. Daha zayıf bir rivâyete göre de Tokmak-Han'ın kumandasındaki İran ordusu ancak yirmi bin kişilik bir kuvvettir. — Tokmak-Han'ın maiyyetinde İran'ın Gence valisi «İmâm-kuli-Hân» la Ustaclu Karahan gibi Safavî ordusunun meşhur kumandanları da vardır. Osmanlı keşif kolunun İran pişdarlarıyla müsâdemeye başladığını haber alan «talîa», yâni Osmanlı pişdar kumandanı ve Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa vak'a mahalline derhâl yetişmişse de çok üstün kuvvetler karşısında kaldığı için ordudan yardım istemiş, fakat bu ilk yardım da kâfi gelmeyince nihayet Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasında daha büyük bir kuvvet yetiştirilmiştir; hattâ biraz sonra Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa ile eski Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın da tâze kuvvetlerle yetiştirildiği rivâyet edilir; harekâtın idaresini Özdemir-oğu Osman Paşa der'uhde etmiştir: Osman Paşa için yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz;» fıkrasına bakınız. Osmanlı ordusuna Gürcistan ve netice itibariyle Şirvan ve Dağıstan yollarını açmış olan Çıldır meydan muharebesini kazanan, o gün askerî hayatının ilk büyük muvaffakiyetini temin etmiş olan işte bu Özdemir-oğlu Osman Paşa'dır. Bu muharebede Osman Paşa'dan başka sâbık Maraş Beylerbeyi Muytab-zâde Ahmed Paşa ile Diyarbekir Beylerbeyi ve talîa kumandanı Derviş Paşa da büyük yararlıklar göstermiş olmakla beraber, zaferi Özdemir-oğlu'nun temin etmiş olduğu, bu harbe bizzat iştirâk etmemiş ve muharebenin idaresini ona bırakmış olan serdar Lala-Mustafa Paşa'nın Üçüncü Murad'a takdim ettiği raporda ondan bahsederken:

«Kemâl-i şehâmet ve tüvânâlığı asâkir-i mezbûrenün nusretine ve melâhide-i mahzûlenün kesr-ü-hezîmetüne bâis oldu»

demesiyle sâbittir. — Harb esnâsında şiddetli bir yağmur yağdığı için iki tarafın da top ve tüfek gibi ateşli silâhlarını kullanmamış olduğu rivâyet edilir. — Bu büyük zaferde Safavî ordusunun zâyiâtı beş bin maktûl ve beş yüz esirdir: Bunlardan başka bir çok ganîmetler de alınmış olduğu rivâyet edilir; Osmanlı zâyiâtı dört zâbitle iki yüz askere münhasır gösterilirse de, her halde doğru olmaması lâzımgelir. Bâzı Gürcü menbâlarına göre, bir takım Gürcü beyleriyle askerlerinin de iştirâk etmiş olduklarından ve «Mgel-Tzikhe=Kurtkale» civârında kazanıldığından bahsedilen bu zafer üzerine Gürcistan kalelerinden bir çokları kendiliklerinden teslim olmuşlardır; Gürcü beylerinden bâzılarının da korkularından İran'a veyâhut Kafkasya'nın diğer taraflarına kaçtıkları rivâyet edilir: Bilhassa İranlılara karşı Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan Karthli kralı Dawith'in bile pâyıtahtını boşaltıp yaktıktan sonra bırakıp savuşması Tiflis'in kan dökülmeden işgâliyle neticelenmiştir).

10 Ağustos=6 Cumâda-l-âhire, Pazar: «Samtskhe» atabeyliğinden kalan «Altunkale» beyliğinin ilhâkı ve Mahmut-Han beyliğinin fethi.

(Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde işgâl ve Türkiye'ye ilhâk edilmiş olan bu Hıristiyan Atabeyliği için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. — Bu sırada bu küçük hükûmetin başında son hükümdarı «İkinci Kayhosro/Keyhusrev»in karısı «Dedîs-İmedi Debora» ile «Qwarqware», «Manutchar/Manuçar=Minûçehr» ve «Baka/Beka» isimlerindeki oğulları vardır: Osmanlı menbâlarında bunlara «Karı-oğulları» denilir. Türk ordusu buralara yaklaşırken, neticenin ne olacağını bilmediği için ihtiyâten iki yüzlü bir siyaset tâkib eden ve Lala-Mustafa Paşa'ya inkıyâd edeceğini bildirirken Tokmak-Han'a da sadâkatini arzetmekte kusur etmiyen bu kurnaz prenses, yukarıki fıkrada gördüğümüz Çıldır zaferi üzerine iki büyük oğlunu beş altı bin kişilik bir kuvvetle Türk ordusuna gönderip tâbiiyyet ve itâatini arzetmek mecburiyetinde kalmıştır: Orduya gelen iki prensten «Manuçar/Minûçehr» ihtidâ ettiği için Osmanlı serdârının «Mustafa» ismini almış ve kendisine Tiflis yolundaki «Azgur» sancağı verilmiştir; kardeşi «Qwarqware» ye de Oltu sancak-beyliğinin verilmiş olduğu rivâyet edilir: Fakat bir rivâyete göre de Oltu Minûçehr'e

verilmiştir; bunlardan başka orduya gelmemiş olan küçük kardeşleri «Baka» ile anaları prenses «Dedis-İmedi Debora» ya da bir takım köyler iktâ edilmiştir: Bu prensesin «Dedis-İmedi» ismi «anasının ümidi» mânâsına gelir. — Yukarıki fıkranın başında Mahmud-Han Beyliğinin fethine gönderildiğini gördüğümüz kuvvet, bu beyliğin birbirine yakın olan Yenikale=Ahıska, Ahıkelek, Tümük ve Hırtz kalelerini bu gün mukâvemetsiz teslim almak suretiyle işgâl edip Mahmud-Han beyliğinin mevcudiyetine nihayet vermiştir Bunlardan Tümük kalesinin bir kaç gün sonra işgâl edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Bütün bu kalelere muhâfızlar konulmuş ve derhâl idare teşkilâtı yapılmıştır).

24 Ağustos=20 Cumâda-l-âhire, Pazar: Tiflis'in işgâli.

(Asıl Gürcistan sayılan «Karthli» krallığının pâyıtahtı «Thbili=Tiflis» şehridir: Yukarda gördüğümüz gibi, Erzurum'da toplanan harb meclisinde bu mühim merkezin işgâli ilk hedef olarak kararlaşmış ve bu suretle Şirvan fethinden evvel Gürcistan'ın ele geçirilmesi esas ittihâz edilmiştir: Yukard'a bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Karthli krallığında eski İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın kayınbiraderi olan ve bir aralık ihtidâ etmiş olduğu için «Dâvûd-Han» ismiyle de anılan «Dawith» bulunmaktadır; evvelce İranlılara karşı Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olduğunu gördüğümüz bu kral, İran'ın kendisini tahtında bırakması üzerine tekrar Safavîlere temâyül etmek dönekliğini göstermiştir; Kral Dawith'in Osmanlı ordusunu Gürcistan'a dâvet etmesi için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Türk ordusunun Çıldır muharebesini kazanması üzerine Tiflis'i müdâfaa imkânı kalmadığına hükmeden Dawith yâhut Dâvûd-Han şehir ahâlisini dağlarla kırlara çıkardıktan sonra pâyitahtını ateşleyip yakmak gibi çok çirkin bir harekette bulunmuş ve ondan sonra da sürdüğü ahâliyi yüzüstü bırakıp İran'a veyâhut başka bir tarafa kaçmıştır! Tiflis'in hiç kan dökülmeden derhâl işgâl edilmesi işte bundandır. Dawith'in Türk ordusu yaklaşırken gece yarısı Safavî ve Gürcü askerleriyle beraber kaçıp gitmiş olduğu rivâyet edilir. Tiflis işgâl edilince yangın derhâl söndürülüp şehrin bir kısmı kurtarılmış, kıralın kırlara sürdüğü ahâliye teminat verildiği için herkes yerine yurduna gelmiye başlamış ve şehirde derhâl idare teşkilâtı yapılarak âsâyiş ve inzibât eskisinden daha mükemmel bir şekilde temin edilmiştir: O devrin adalet ve intizâmiyle bütün dünyaya ün salan Türk idâresi harap ve perişan bir halde bulduğu bu memleketi her şeyden evvel anarşiden kurtarmış ve derhâl imâr işlerine girişmiştir; Harb hâline rağmen girişilen bu işler yalnız pâyıtahta münhasır olmayıp bütün Gürcistan ve havâlisinde yollarla köprülerin, kalelerle şehirlerin tâmir ve i'mâriyle başlamıştır; aşağılarda buna ait muhtelif kayıtlere tesâdüf edilecektir. 1579=987 vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül» fıkralarıyla «1583 991 vukuâtının «20 Temmuz», «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

29 Ağustos=25 Cumâda-l-âhire, Cuma: Tiflis'de ilk cuma namazı ve mevcudiyetine nihayet verilen «Karthli» krallığına bir beylerbeyi tâyini.

(Şehrin büyük kilisesi Osmanlı fütûhâtının dâimi an'anesi mucibince fetih timsâli olarak câmiye tahvil edildiği için, bu gün cuma namazı işte bu yeni camide kılınmış ve Edirne'deki Selimiyye'nin vâızı olan müfessir ve sâir Kurt-zâde Vâlihî Efendi Üçüncü Murad nâmına hutba okumuştur. — İşte bu vaziyet üzerine bir Türk vilâyeti şeklini alan Tiflis beylerbeyliğine eski Bağdad beylerbeyi Solak-Ferhad Paşa'nın oğlu olan Kastamonu sancak-beyi Mehmet Bey Paşalık ünvâniyle tâyin edilmiş ve kaleye muhâfız olarak 1800 askerle 100 top konulduktan sonra ordu ileri hareketine devam etmiştir).

1 Eylül=28 Cumâdâ-l-âhire, Pazartesi: «Kakheti» kralı İkinci Alexandre'nin Türk ordusuna gelerek itâat ve tâbiyyetini arzetmesi.

(Tiflis'le etrafından mürekkep «Karthli» krallığının şarkında bulunan bu küçük krallık için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Evvelce Karthli krallığına tâbi olduğu halde sonradan ayrı bir hükûmet şeklini alan ve bununla beraber Tiflis hükûmetinin tahakküm ve tasallutundan kurtulamıyan bu küçük krallık o sırada «Lewan oğlu İkinci Alexandre» isminde bir hükümdarın idaresindedir: Osmanlı menbâlarında «Aleksandre ibni Levend-Han» ve «Levend-oğlu Aleksandre-Hân» gibi isimlerle anılan ve «kral» ünvânını taşıyan bu küçük hükümdar Tiflis'den kalkan Türk ordusunun kendi ölkesine doğru ilerlediğini duyunca «Aznaur=Aznavur» denilen beyleri ve üç bin kişilik ordusuyla istikbâle çıkarak «Kur/Kura=Kür» nehri sâhilinde ve Gürcülerin «Sathis-Dchala»dedikleri mevkide Türk ordugâhına gelmiş, serdârın emriyle kumandanlar tarafından merâsimle karşılanmış, şerefine toplar atılmış, Lala-Mustafa Paşa'nın otağına gelip tâbiiyyet ve itâatini arzedince başına bir murassâ sorguç takılıp üç hil'atle bir at ihsanına nâil olmuş, maiyyetindeki aznavurlara da hil'atler giydirilmiş, ölkesi ilhâk edilip bir Türk vilâyeti şekline sokulmakla beraber beylerbeyliğine «ocaklık» yâni irsî valilik şeklinde gene kendisi tâyin ve her sene:

«Otuz yük harîr, on mahbûb gulâm ve on dûşîze-i sim-endâm, on cenâh ispirî doğan ve on cenâh dahî hicizî balaban»

takdim etmek şartiyle hafif bir haraca bağlandıktan sonra maiyyetindeki Gürcü askerine 3400 Türk askeriyle ümerâdan Pasin sancak-beyi Mirzâ Ali ve Şavşat sancak-beyi Ahmed Beyler katılarak Şirvan'daki «Şeki» kalesinin fethine memur edilmiştir).

9 Eylül=Receb, Salı: Koyun-geçidi zaferi.

(Umumiyetle bu meşhur muharebe 6 Receb=8 Eylül tarihine müsâdif gösterilir: O gün bir «Pazartesi»dir; halbuki serdârın emriyle bu seferin birer tarihini yazmış olan Hârîmî-Çavuş'la Gelibolulu Âlî «Koyun-geçidi» muharebesinin «Salı» günü olduğundan bahsetmektedirler ve bu da Receb ayının 6 sına değil, 7 sine müsâdif olduğu için burada «Salı» ya tesâdüf eden «7 Receb=9 Eylül» tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Bu sırada Şirvan üzerine yürümekte olan Osmanlı ordusu «Kur=Kür» nehrine dökülen «Kanbur» ve «Kanak/Kanık» suları arasındaki yarımadada konaklamıştır: Bu sulardan Türklerin «Kabur/Kabır» dedikleri «Jora/Çora/İora/İor» ve «Kanak/Kanık» dedikleri de «Alazan/Alasan» nehirleridir. Bu iki ırmak, Gürcülerin «Samukha=Meşelik» dedikleri bir noktada birleştikten sonra «Kür» nehrine dökülür. Osmanlı ordusu Tiflis'den kalktıktan sonra ilkönce «Kabur=Jora» suyunu geçmiş ve bu suyla «Kanak=Alazan» ırmağı arasındaki «Upadar» yâhut «Şırak» bozkırına girerek Osmanlı menbâlarında «Şirvan hudud» ve «Şirvan kapusu» gösterilen «Kanak=Alazan» boyuna kadar ilerlemiştir: O sırada bu ırmak taşkın olduğu için bir kaç gün beklemek mecburiyeti hâsıl olduğundan bahsedilir.

Bir taraftan yukarda bu sene vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Çıldır muharebesinde bozulan Tokmak-Hân ordusunun intikamını almak ve bir taraftan da Osmanlı ordusuna Şirvan yolunu kapamak istiyen İran hükûmeti, bâzı Osmanlı menbâlarında «İzmir-Han» denilen Tebriz valisi «Emir-Hân» kumandasında «Erivan/Revan» ın mağlûp valisi «Tokmak-Hân», Moğan valisi «Murad-Sultân», «Şeref-Hanlar» denilen Bitlis Kürt beylerinin neslinden olduğu halde babası Üçüncü Şemsüddîn İran'a ilticâ etmiş olduğu için orada doğmuş ve Safavî hizmetinde yetişmiş olan Nahcivan valisi ve «Şerefnâme» müellifi «Şeref-Hân», Gence valisi «İmâmkuli-Hân» ve «Karacadağ» valisi «Ensâr-Hâlife» gibi bir takım mühim kumandanlarla 20 bin kişilik bir ordu sevketmiştir: Bunlardan «Şeref-Hân» için aşağıda bu sene vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Karabağ üzerinden gelen bu

ordu «Kür» nehrinin «Koyun-geçidi» denilen noktasından geçerek Osmanlı ordusunun bulunduğu sahaya girmiş ve otlaklara doğru dağılan hayvanları yağma etmiye başlamıştır. Bu haber serdâra aksedince Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasında Halep beylerbeyi Mehmet, Maraş beylerbeyi Mustafa, Diyarbekir beylerbeyi Derviş ve Erzurum beylerbeyi Behram Paşalarla ordudan mühim bir kuvvet gönderilmiş ve bundan evvelki Çıldır zaferi gibi bu Koyun-geçidi harbini de gene Özdemir-oğlu kazanmıştır. İkinci bir rivâyete göre bu muharebede Lala-Mustafa Paşa'nın merkeze, Behram Paşa'nın sağ cenaha ve Derviş Paşa'nın sol cenaha kumanda etmiş olduklarından bahsedilirse de bu rivâyet zayıftır; Lala Paşa harbe iştirâk etmemiş, karargâhında kalmıştır. — Koyun-geçidi muharebesinde Safavî başkumandanı Emîr-Han'ın geçitten geçmeyip öte yakada dümdar kuvvetlerinin başında bulunduğu, düşmanın 3-5 bin maktûl bıraktıktan sonra darmadağın kaçarken geçit yerini bulamıyan askerlerin çok taşkın bir halde bulunan sulara kapılıp telef oldukları ve hattâ o gün boğulanların on bin kişiyi bulduğu rivâyet edilir. — Özdemir-oğlu'nun Çıldır zaferi Türk ordusuna Gürcistan yollarını açmış olduğu gibi, bu Koyun-geçidi zaferi de Şirvan yollarını açmıştır.

Bu zafer üzerine canlarını kurtarabilen mağlûblar için Şirvan valisi «Oros-Hân»ın kuvvetlerine iltihak etmişlerdir: Bu hanın maiyyetinde 12 bin kişilik bir kuvvet bulunduğu rivâyet edilir; Emîr-Han ordusunun akıbetinden yılmıyan Oros-Han işte bu kuvvetle Kanak nehri üzerindeki köprüden geçip ikinci bir taarruz dalgası teşkiline teşebbüs etmişse de, bir rivâyete göre Şiî tahakkümünden bunalmış olan Şirvan Sünnîleri silâhlanıp öte yakadan Osmanlı ordusuyla elbirliği etmiş oldukları için, Safavîler iki ateş arasında kalmışlardır; hattâ bunlar ric'at ederlerken Kanak üzerindeki köprü çökmüş olduğu için bir çoklarının suda boğulmuş oldukları da kuvvetle rivâyet edilir. Oros-Han'ın ismi Osmanlı menbâlarında «Aras», «Ereş» ve hattâ «Erevs» şekillerinde okunabilecek imlâlarla kaydedilmektedir.

Şirvan'ın «Şeki» kalesini Osmanlı beylerbeyi sıfatiyle ve iki sancakbeyi ile fethe gönderilmiş olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz eski Kakheti kralı İkinci Alexandre'den Koyun-geçidi muharebesinin kazanıldığı sırada fetih müjdesi gelmiş, İran'ın Şeki hâkimi Ahmed-Beg Âzerbaycan'a kaçtığı için halkın Osmanlı askerini sevinçle karşıladığı bildirilmiş ve bunun üzerine Şeki sancak-beyliği İkinci Alexandre'nin Osmanlı menbâlarında «Erekla-Hân» ve «Erekla-Mirzâ» denilen oğlu «Erecle=Erekle» ye tevcih olunup Kadı, Dizdar vesaire gibi Osmanlı memurları da tâyin edilmiştir).

12 Eylül=10 Receb, Cuma: «Ereş» kalesinin fethi üzerine Şirvan'ın işgâli ve Kafkasya'da ilk Osmanlı idare teşkilâtı.

(Ereş/Aras» kalesinin fethi için 9 Receb=11 Eylül tarihi de rivâyet edilir; Bu bir günlük fark meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına bakınız. — Kanak nehri çok taşkın olduğu için bu tehlikeli sudan geçip ileri hareketine devam etmek istemiyen Yeniçeriler alelûsul ayaklanmışlarsa da, hazîne ile cephâneyi alan serdar birdenbire karşı yakaya geçiverince onlar da peşinden geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. — Ordu mevcudu yüz bine yakın olduğu için son günlerde şiddetli bir iâşe buhrânı çekilmişse de, muhâfızları kaçmış olan «Ereş» şehrinin işgâlinde bir zahîre elde edilmiş olduğu için bu sıkıntı birdenbire geçmiştir.

Kanak nehrinin şarkında bulunan Ereş şehrinde 26 gün kalmış olan ordu, 24 Eylül=22 Receb Çarşanba gününden 1 Teşrinievvel=29 Receb Çarşanba gününe kadar bir hafta içinde muazzam bir kale yapıp şehri tahkim etmiştir; O zamanki Türk ordusunun istihkâmcılık ve umumiyetle yapıcılık kudreti, bu misalden de anlaşılacağı gibi, şaşılacak bir derecededir; beş

on günde kuruluvermiş böyle bir çok eserlerin bakıyyeleri vardır! Ereş kalesi «Bâğ-ı-Şâhî» denilen büyük bahçenin ağaçları kesilip zemini hazırlandıktan sonra, etrâfına büyük bir sûr çekilen bu bahçenin ortasına kurulmuş ve beş arşın derinliğinde geniş bir hendekle de çevrilmiştir: o zamanki Türk istihkâmcılığının bir hâtırası demek olan bu büyük ve kalın duvarlı kale üç kapulu ve dört kulelidir: İnşaâtın ikmâli top şenlikleriyle ilân edilmiştir; bundan başka, yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında Safavîler kaçarken yıkılmış olduğunu gördüğümüz köprü de yeniden yapılmıştır. — Şirvan eyâletine işte bu Ereş şehri merkez ittihâz edilmiş ve Beylerbeyliğine de Saruhan sancak-beyi Kaytas Bey Paşalık ünvâniyle tâyin olunmuştur.

Şirvan'ın eski merkezi olan Şamahi'nun işgâliyle Dağıstan'ın Hazar sâhilinde Arapların «Bâb-ül-ebyâb/El-Bâb» ve Acemlerin de «Derbend» dedikleri meşhur «Demir-Kapu» şehrinin teslimi işte bu muvaffakiyet üzerinedir: İki kilometrelik sarp bir boğazın ağzında bulunan ve bâzı İslâm efsânelerinde «Sedd-i-İskender» sayılan bu müstahkem şehrin Sünnî ahalisi Osmanlı zaferlerinden cesaretlenerek «Çırâğ-Halîfe» ismindeki Safavî valisini esir edip üç yüz askerini kılıçtan geçirmişler ve iki bin kişilik bir gönüllü kuvvetiyle bu esir valiyi Osmanlı ordusuna göndermişlerdir;

Sünnîlerden mezheb vergisi almış olduğu için halkın nefretine uğradığından bahsedilen «Çirâğ-Halîfe»nin derhâl idâm olunduğu rivâyet edilir. — Demir-Kapu gönüllülerinin ordugâha muvâsalatı 5 Teşrinievvel=3 Şa'ban Pazar gününe müsâdiftir. Bu vaziyet üzerine Demir-Kapu'ya bir zâbit kumandasında yüz neferle bir mıkdar top ve mühimmat gönderilmiştir,

Ereş, Şamahı, Şeki ve Demir-Kapu'dan başka gene bu sırada teslim olan şehirler Baku, Kalaba, Sâliyân/Salyan, Mahmud-âbâd ve Şâbûran/Şabran gibi bir takım mühim yerlerdir: Bu suretle Şirvan kendi ihtiyâriyle Safavî nüfuzundan çıkıp Osmanlı idaresine geçmiş demektir. Bu fütûhâtın bilhassa iktisadî ve malî ehemmiyeti çok büyüktür; Özdemir-oğlu'nun Baş-tezkireciliğinde bulunan «Dal-Mehmet Asafî-Çelebi»nin «Şecâataâme»sinde yalnız Baku petrollerinden devletin aldığı vâridat:

Nice yüz bin neft olur hâsılları
Nâkd on yük akça var vâsılları

beytiyle bir milyon akça gösterilmektedir. Bundan başka çok zengin olan tuzla, dalyan, pirinç, ipek ve grümrük vâridâtiyle beraber mecmûunun senede yirmi beş milyon iki yüz bin akça, yâni o zamanki râyicine göre altmış akça bir altın hesabiyle dört yüz bin altın tuttuğu rivâyet edilir: O devre göre de çok büyük bir paradır. İşte bundan dolayı fevkalâde mühim bir vazife olan Şirvan defterdarlığına ordunun defterdar kaymakamlığında bulunan «Dergâh-ı-Muallâ» mukataacılarından «Gümüş-zâde Mustafa-Çelebi» ve bu yeni eyâletin tahrir işlerine de «Şecâatnâme» nâzımı «Dal-Mehmet Çelebi» memur edilip derhâl malî ve idarî teşkilâta başlanmıştır. Baku'ya tâyin edilen ilk sancak-beyi de Avlonya Alay-beyi Ebubekir Bey'dir. Pâdişah nâmına istedikleri gibi kullanmaları için serdarlara verilen ve «Nişanlu evâmir» denilen tuğralı tevcihâtın en mühimmi, Şirvan ve Dağıstan umumî valiliğine vezâret pâyesi ve «Serdar» ünvâniyle Çıldır ve Koyun-geçidi kahramanı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın tâyinidir: «Nişanlu evâmir» için 1569=976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Bu büyük makama Osman Paşa'dan bir iki gün evvel sırayla tâyin edilmiş olan Diyarbekir Beylerbeyi Derviş ve Halep Beylerbeyi Mehmet Paşalar yüklendikleri mes'uliyetin azametinden korkup istifa ettikleri için, onlardan bir kaç gün sonra Lala Paşa'nın topladığı bir mecliste bu büyük valiliği diğer paşalardan hiç biri kabul etmek cesaretini gösteremeyince

Osman Paşa ortaya atılıp «Murâd üzre asâkir ve hazîne» verilmek şartiyle kendisinin kabul edeceğini söyliyerek Lala'yı çok müşkil bir vaziyetten kurtarmıştır; paşaların bu işten kaçınmaları, ordu çekildikten sonra Safavî taarruzlarına karşı Şirvan'la Dağıstan'ın küçük bir kuvvetle müdâfaasına imkân görmemelerindendir: Çünkü Lala Paşa orduyu alıp Erzurum kışlağına çekilecek ve yeni fütûhâtın müdâfaasını Şirvan serdârına bırakacaktır! Ehliyetsiz bir kuvvetle Safavî imparatorluğuna karşı koymak vazifesinden başka bir şey olmıyan bu ağır yükü hiç kimsenin yüklenmek istememesi işte bundan dolayıdır; onun için, Osman Paşa'nın kabul etmesi büyük bir fedakârlık demektir; O sırada elli yaşlarında bulunduğu rivâyet edilen bu fedâkâr kahramana derhâl murassâ bir sorguçla muhteşem bir kılıç takılıp hemen hil'at giydirildiği rivâyet edilir! Özdemir-oğluna serdârlık tahsisâtı olarak senede iki milyon akça tâyin edilmiştir; O sırada altmış akça bir altın ettiğine göre, senede iki milyon akça 33,333 altın ve bu da ayda 2777 altın ediyor demektir. — Osman Paşa'nın iki merkezi vardır: Dağıstan için Türklerin «Demir-Kapu» dedikleri «Derbend» şehrini ve Şirvan için de oranın eski pâyıtahtı olan Şamahı'yı merkez ittihâz etmiye karar vermiştir; fakat kendisine bırakılan kuvvet, kabul ettiği mes'ûliyetle mütenâsip değildir; muhtelif sınıflardan tahsis edilen asker mikdarı hakkındaki rivâyetlerin en kuvvetlisi 14 binden ibarettir; bunların bini Yeniçeridir; 66 topla 180-200 sandık mühimmat bırakılmış ve Askerin altı aylık tahsisatı da nakden teslim edilmiştir. O zaman muazzam bir Türkmen imparatorluğu vaziyetinde bulunan Safavî devletine karşı Şirvan ve Dağıstan ölkelerini Osman Paşa işte bu 14 bin asker, 66 top ve 180-200 sandık cephâneyle müdâfaa edecektir! Hattâ bu 14 bin askerin de tam verilmediği rivâyet edilir! Her halde Lala-Mustafa Paşa'nın bu tuhaf hareketi kolay izah edilebilecek şeylerden değildir; Pek az bir zaman sonra Osman Paşa'nın Lala ile her türlü münasebet ve irtibâtını kesmesiyle neticelenen âmiller içinde her halde bu vaziyetin de hesaba katılması lâzımdır; Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu sırada yapılan idare teşkilâtında Şirvan 13 ve bir rivâyete göre de 14, Dağıstan da 7 sancak-beyliğine taksim edilmiş ve bütün bunlara beylerle sâir memurlar tâyin edilmiştir. Bu seferin başından mevsim sonuna kadar Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan ölkeleri boydanboya fethedilmiş ve Safavî hâkimiyyetinde yalnız Kür ve Aras nehirleri arasındaki Karabağ ve kısmen Erran havâlisi kalmıştır: Bununla beraber Osmanlı fütûhat dâiresinde henüz işgâl edilmemiş yerler de yok değildir; fakat buna mukabil Lala-Mustafa Paşa'nın Üçüncü Murad'a gönderdiği bir tezkiresinden anlaşıldığına göre, Karadeniz'in şarkındaki Abhazya ölkesi itâat etmiş ve Sohum-kale yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilerek beylerbeyliğine «ol serhaddin kudemâsundan, husûsâ şecâatle mârûf olan ümerâsundan Haydar Paşa» tâyin edilmiştir; tabiî bu vaziyet üzerine Kırım hanhğıyla bu cihetten de ittisal temin edilmiş demektir. Artık bütün Kafkasya Osmanlı hâkimiyyet ve nüfuzuna alınmış sayılabilir: Bu vaziyet Osmanlı imparatorluğunu Hazar sâhillerine de dayandırmış ve Rus çarlığının cenuba doğru sarkma siyasetine karşı kuvvetli bir sed kurulmuş demektir. Bütün bu arâzi dört beylerbeyliğine taksim edilmiştir bunlardan yalnız Gürcistan'daki «Kakheti» beylerbeyliği eski kralının idaresinde bırakıldığı için «ocaklık» yâni irsî valilik şeklindedir ve diğerleri de eski Karthli krallığından teşkil edilen Tiflis, Abhazya'daki Sohum ve Şirvan'daki Ereş beylerbeylikleridir. Kakheti beylerbeyliğine eski kral Alexadre, Şirvan beylerbeyliğine Kaytas Paşa, Karthli beylerbeyliğine Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa tâyin edilmiştir; Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın vaziyeti büsbütün başkadır; vezâret pâyesi ve «Serdar» ünvâniyle Şirvan ve Dağıstan Muhâfızlığına tâyin edilmiş olan bu büyük asker Şirvan beylerbeyi Kaytas Paşa ile Dağıstan beylerbeyinin de mercii olmak itibariyle bu iki eyâletin umumî valisi ve başkumandanı vaziyetindedir).

8 Teşrinievvel=6 Şa'ban, Çarşanba: Ordunun Ereş'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Osmanlı menbâlarında 12 Eylül=10 Receb Cuma günü Ereş'e girmiş olan ordunun burada 18 gün kaldıktan sonra yola çıkmış olduğundan bahsedilirse de bu iki tarih arasında 18 gün değil, tam 27 gün geçmiş olduğuna göre 26 gün kalındıktan sonra 27 nci gün hareket edilmiş olması lâzımgelir. — Erzurum'a dönülmesinin sebebi mevsimin ilerlemiş ve hattâ kış soğuklarının başlamış olmasıyla izah edilir; Safavîlerin Şirvan'la Gürcistan'ı istirdâd için giriştikleri büyük hazırlıklar hakkındaki haberlerin her tarafa yayıldığı bir sırada o kadar büyük fütûhâtı küçük bir kuvvete bırakıp kışlağa çekilmek her halde çok tehlikeli bir harekettir ve aşağıda görüleceği gibi Lala Paşa'nın bu hareketi Safavîlerin Şamahı üzerine iki büyük taarruziyle neticelenmiştir: Bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» ve «27 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Lala-Mustafa Paşa'nın kumandasındaki kuvây-i-külliye Erzurum'a dönerken Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa da Ereş'den serdârlık merkezi olan Şamahı'ya çekilmiştir).

10 Teşrinievvel=8 Şa'ban, Cuma: Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'nın idâmı.

(Kanuni'nin ölümündenberi Istanbul'da sarayla hükûmet arasında mütemâdi bir gerginlik vardır: Osmanlı sarayını keyfî idare ve istibdada sevketmekle neticelenen bu gerginlik, İkinci Selim'in culûsunda Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın Yeniçeri ocağına istinâden pâdişaha hâkim olup onu oyuncak hâline getirmek ve İkinci Selim'in şehzâdeliğindenberi maiyyetinde bulunan Anadolu Türk beyleriyle askerlerini pâyıtahttan uzaklaştırıp Devşirme hâkimiyyetini tahkim etmek için giriştiği şiddetli tedbirlerle başlamıştır: 1566=974 vukuâtının «25 ve 26 Teşrinievvel» ve «5 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. İkinci Selim devrini âdetâ bir Sokullu mutlakıyyeti altında geçirtten bu vaziyet, Üçüncü Murad'la maiyyetinin daha ilk ânından itibaren ona karşı cephe almasıyla neticelenmiştir: 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Sokullu-Mehmet Paşa bütün memlekette Sokullularla Sokullu tarafdarlarından mürekkep bir hâkimiyyet şebekesi kurmuş gibidir: Devletin en mühim makamlarında hep onun akrabâsı veyâhut adamları vardır! Meselâ Macar krallığına muâdil sayılabilecek bir mevki olan Budin beylerbeyliğinde Sokullu'nun amcazâdesi Mustafa Paşa, Şam beylerbeyliğinde oğlu Hasan Paşa ve Diyarbekir beylerbeyliğinde de diğer amcazâdesi ve Budin'deki Mustafa Paşa'nın kardeşi Derviş Paşa vardır! Bu suretle şarktan garba kol-budak salan Sokullu âilesi memlekete tasarruf etmiş gibi bir vaziyettedir ve hattâ Sokullu-Mehmet Paşayı göklere çıkaran müverrihler bile bu hâli tenkid etmişlerdir! Üçüncü Murad'la maiyyetini mücâdeleye mecbur etmek suretiyle pâdişahları keyfî idareye sevkeden şerâitin en mühimmi işte bu vaziyette aranmalıdır.

Sokullu-Mehmet Paşa İkinci Selim'le Üçüncü Murad'ın maiyyet erkânına musallat olduğu gibi, Üçüncü Murad da Sokullu'nun akrabâsiyle maiyyetine musallat olmuş ve bir taraftan Yeniçeri ocağına, bir taraftan bütün memleketteki akraba ve tarafdar şebekesine ve bir taraftan da pâdişahın kızkardeşi olan karısı Esmâ-Han Sultan vâsıtasiyle saraydaki kadınlar partisine dayanan Vezir-i-a'zamın istinat noktalarını yıkarak onu zayıf düşürmiye çalışmıştır. Bu siyasetin ilk kurbanı, Sokullu'nun yetiştirmesi olan «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'dir: Üçüncü Murad'ın emriyle 1576=984 tarihinde Nişancılık makamından azledilip bir sancak beyliğiyle Istanbul'dan uzaklaştırılan münşi için 1575=982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. O bâdirede Feridun Bey'in kethudâsı da idâm edilmiştir. Hattâ Sokullu'nun kethudâsı Husrev ve Kapucubaşısı Sinan Ağalar bile pâdişahın emriyle vazifelerinden attırılmışlardır! Türk ilini âdetâ bir Boşnak müstemlekesine çeviren Sokullu şebekesini devirmek için başlıyan bu keyfî icrâatın en müdhişi Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmıdır: Kanunî devrinin sonunda Sokullu'nun garazına kurban olarak 1566=974 senesi 3 Ağustos=16 Muharrem Cumartesi günü idâm edilen Budin beylerbeyi Arslan Paşa'nın yerine tâyin edilmiş olan Mustafa Paşa o tarihten bu tarihe kadar 12 sene, 3 ay, 7 gün bu mühim

mevkide kalmıştır. Sokullu şebekesinin en mühim istinat noktalarından olan Mustafa Paşa'nın idâmına Baş-Emîrâhur Ferhad Ağa memur edilmiş ve zâhiren Budin sarayı ile baruthanesine düşen yıldırımın sebeb olduğu tahribâtı tahkik bahânesiyle gönderilen Ferhâd Ağa, bir çok şahsî muhâfızları bulunan Mustafa Paşa'yı büyük bir ustalıkla ve sızıltısızca izâle edivermiştir! Bu keyfî hüküm, Sokullu şebekesini en sarsan hâdise sayılır: Bununla beraber Sokullu-Mehmet Paşa gene istifâ etmemiş ve artık eski nüfuz ve itibarı kalmadığı halde makamına gene dört elle sarılmakta devam etmesi nihayet kendi felâketine de sebeb olmuştur. Aşağıda 1579=987 vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Mustafa Paşa'nın idâmı üzerine Budin beylerbeyliğine Sokullu şebekesinin en şiddetli düşmanı olan Baş-Defterdar, yâni Maliye Nâzırı Üveys Paşa tâyin edilmiştir; Anadolu Türklerinden olduğu için Devşirmeler tarafından «Türk-i sütürk» gibi nankörce terkiplerle tezyif edilen bu çok zeki, münevver ve azimkâr adam evvelce Tire Kadılığında iken Mağnisa valisi olan şehzâde Murad'a intisâb edip onun eyâlet defterdarlığına tâyin edilmiş ve şehzâde Muradın cülûsunda Istanbul'a beraber gelerek evvelâ Şıkk-ı-sânî ve ondan sonra da Şıkk-ı-evvel defterdarı olmuştur. Peçevî-İbrahim Efendi maktûl Sokullu-Mustafa Paşa'nın yeğeni olduğu halde, Üveys Paşa'nın doğruluğunu ve irtikâba tenezzül etmediğini ve hattâ bir tımar meselesinde kendi babasının takdim ettiği «câize» yi reddetmiş olduğunu ayrı bir fasıl hâlinde anlatır).

16 Teşrinievvel =14 Şa'ban, Perşenbe: Dağıstan'daki Kumuk şamhalının tâbiiyyet ve itâati.

(Tarihin en eski devirlerindenberi Hun, Avar, Hazar, Oğuz ve sâir Türk dalgalarının istilâlarından kalan ve büyük bir yekûn tutan Türk ve Moğol unsurlarıyla eski Arap ve İran istilâlarının bakıyyelerinden başka Dağıstan'da bir takım yerli kabileler de vardır; onun için bu memlekette hiç bir zaman millî bir idare birliği kurulamamıştır; Dağıstan bir takım beyler elindedir ve Osmanlı menbâlarına göre o sırada bu beylerin en mühimmi, mezhebleri Sünnî ve Şâfiî olduğu için Safavî hâkimiyyetine ısınamıyan Kazı-Kumuk/Gazi-Gumukların «Şamhal» ünvanlı emîri «Şamhal Çoban»dır: Lala Mustafa Paşa ordusu Şirvan'dan Erzurum kışlağına giderken bu gün uğradığı «Sultancık» konağına kardeşi «Alkac» ve bunun oğlu olan yeğeni «Tucelan Bürhânüddin» beylerle beraber gelip itâat ve tâbiyyetini arzeden «Dağıstan hâkimi» işte budur: Ordunun Ereş'den Erzurum'a hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Teşrinievvel», fıkrasına bakınız. Dağıstan'ın şimal ve şimalişarkî taraflarından mühim bir kısmına hükmeden ve hattâ bu memleketin şimdi «Mahaç-kale» ve eskiden «Tarku/Tarkhu/Tarki», «Semender» ve «Anci-kale» denilen tarihî merkezine bile sahib olan şamhalın kışlak merkezi sâhil tarafındaki ovada bulunan Buynak ve yazlık merkezi de dağlık tarafındaki «Kumuk/Kumukh» kasabasıdır. Osmanlı menbâlarında Şamhalın 70-80 bin askeri bulunduğundan bahsedilmekteyse de bu rakamlar ihtiyatla karşılanmalıdır. Bâzı menbâlarda Osmanlı ordusunun Şirvan'a geldiğini «Çerkes'le gazâ iderken» haber alıp 40-50 kişilik bir maiyyetle kendiliğinden çıkagelmiş gibi gösterilen bu bey hakikatte Şark seferinin başındanberi devam eden bir muhârebe üzerine orduya gelmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» ve «3 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Şerefine toplar atılarak parlak merâsimle istikbâl edilen şamhala elmaslı sorguçlar takılıp murassâ kılıçlar hediye edilmiş, bir rivâyete göre gece geldiği için şerefine «Mum-donanması» yapılmış, kendisine Şâbûrân/Şabran ve bâzı menbâlarda kardeşi gösterilen yeğeni «Tucelav Bürhânüddin» Bey'e de Ahtı sancak-beylikleri tevcih edilmiştir: «Mum-donanması» için 1453=857 vukuâtının «28/29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Gene bu gün Dağıstan Kaytaklarının «Usmi/Üsümi» denilen beyleriyle oğlu Han-Muhammed'den, Derbend=Demir-Kapu'nun garbındaki Tabasaran/Tabarsarân beyliğinin «Maysum» denilen hâkimi Gazi-Sâlih'le Zakho beyi Adı-Görklü'den itâatnâmeler

gelmiştir. — Kumuk Şamhalı ordudan ayrıldıktan sonra Şamahı'ya gidip Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir: Bu adamın bir müddet sonraki Safavî taarruzları esnâsında oynadığı bozgunculuk rolünden dolayı Osman Paşa'nın emriyle hapsi için aşağıda 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Özdemir-oğlu Osman Paşa bu tarihten bir müddet sonra şamhalın yeğeni «Tucelav Bey» in güzelliğiyle meşhur olan kızıyla evlenmiştir; bu tarihten altı sene sonra Osman Paşa Istanbul'a geldiği zaman, Âlî ve Peçevî gibi müverrihlere göre bu Dağıstan dilberinin güzelliği, o zaman bütün milletlerin en güzel kızlarına meşhur olan pâyıtahtta bile dillere destân olmuştur:

«Ol zamânun ehl-i havası (Dağıstan güzeli) diyü şarkılar söylediler ve murabba'lar bağladılar: Bir iki sene hânende ve gûyende lisânunda ekseri mezkûr olan ol idi»!

Özdemir-oğlu öldükten sonra bu dilber karısı pâdişahın irâdesiyle Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'ya verilmiş ve yeni kocasıyla Bosna'ya gitmiştir).

11 Teşrinisâni=11 Ramazan, Salı: Gürcistan'daki «İmerethi» krallığıyla «Guria» prensliğinin itaat ve inkıyâdı.

(Kafkasya umumiyetle Osmanlı nüfuzuna girmiş olmakla beraber henüz itâat etmemiş yerleri de yok değildir: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Gürcistan hükûmetlerinden İmerethi=Açuk-baş/Baş-açuk evvelce bu krallıktan ayrılmış olan ve hükümdarlarının «Guriel» ünvâmndan dolayı bâzı Osmanlı menbâlarında «Guril/Güril» denilen «Guria=Gurya» prensliği de işte bunlardandır: Osmanlı menbalarına göre bu sırada Açuk-baş kralı olan ikinci Corci'nin kardeşiyle Guria prensinin «Mamia=Mamya» ismindeki oğlu Erzurum kışlağına çekilmekte olan Lala-Mustafa Paşa ordusuna bu gün «Gori=Goru» konağında gelip, itâat ve tâbiyyetlerini arzetmişlerdir; Bâzı menbâlarda kral Corci'nin ismi «Gorgu/Görgü» tahrifleriyle kaydedilir; fakat bâzı Gürcü menbâlarına göre bu sırada İmerethi krallığında Birinci Lewan bulunmaktadır. — Bunlardan başka diğer bir takım ufak-tefek Gürcü beyleri de itâat etmiş oldukları için, Gürcistan hâkimiyyeti artık tamamlanmış demektir: Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

11 Teşrinisâni=11 Ramazan, Salı: Üç gün üç gece süren Birinci Şamahı muharebesi ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın zaferi.

(İkinci Şamahı muharebesi için aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Yukarda gene bu sene vukuâtının «9 Ağustos» ve «9 Eylül» fıkralarında gördüğümüz «Çıldır» ve «Koyun-geçidi» muharebelerinde bir ay fâsıla ile iki ordusu mağlûb olarak Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan ölkelerini kaybetmiş olan Safavî devleti, dahilî bir buhrân devri geçirmekte olmasına rağmen mücâdeleden vazgeçmemiş ve Osmanlı menbâlarında kaydedildiği vechile bütün İran'ı tehdid eden bu vaziyeti millî bir tehlike saymıştır, işte bundan dolayı, yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında gördüğümüz «Koyun-geçidi» muharebesinde mağlûb olan Safavî kumandanları Kür nehrinin cenubundaki İran arâzisine çekildikleri zaman şâhın emriyle yeni bir ordu daha toplamıya başlamışlardır. Bu düşman hazırlıklarından gafil olmıyan Osmanlı idaresinin mukabil tedbirleri içinde en mühimlerinden biri pâdişahın emriyle Kırım hanının yardımına memur edilmesi ve biri de Tuna nehrinde olduğu gibi Kür suyunda da bir nehir filosu inşâsına teşebbüs edilmiş olmasıdır: Fakat her nedense bu zarurî tedbir ihmal edilmiş olduğu için, meşhur Koyun-geçidi'yle Kür boyunun diğer müsait geçitleri Safavî ordusuna açık bırakılmıştır: bu netice üzerinde Kür'ün Tuna kadar gemiciliğe müsâit olmamasının da tesiri bulunmak ihtimâli yok değilse de, hazırlanacak

hafif filonun şerâite göre yapılmak imkânı da mevcud olduğu işe başlanmış olmasından anlaşılmaktadır. Sokullu-Mehmet Paşa'nın bu tarihten yedi buçuk ay sonra 5 Cumâda-l-ûlâ 987=30 Haziran 1579 Salı günü Şirvan ve Dağıstan muhâfızı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yazdığı bir tezkirede bu nokta, şöyle tenkid edilmektedir;

«Sene-i sâbıkada Ardahan'da dört beş pâre kalite yapılıp Kür suyuna konulup Koyun-geçidin beklemek içün bu cânibden üstâdlar ve keresteler gönderilüp anda varup kerestelerinün ba'zısı yonulmuş iken ihmâl olunmağla ol kaliteler yapılmayup üstâdlar girü bu cânibe avdet eyleyüp a'dây-ı bed-rây geçidleri hâlî bulmağla bu hasârete cesâret eyledi».

Bu ifâdeden anlaşıldığına göre daha ilk anlardan itibaren muhtemel İran tecâvuzlarına karşı nehir boylarını ve bilhassa geçit yerlerini kapayarak hafif bir filo inşası için her türlü malzeme ve mütehassıs getirilip keresteler bile yontulmuş olduğu halde, meçhul bir sebeble bu zarurî tedbir ihmal edilmiştir! Bu affedilmez ihmale mukabil Özdemir-oğlu Osman Paşa Kür nehri üzerinde bir köprü kurmaya teşebbüs etmiş ve hattâ bir rivâyete göre karşı yakaya geçip İran'ın Karabağ arazisine girerek büyük bir akın hareketi yapmıştır. Safavîlerin Koyun-geçidi muharebesinde mağlûb olan eski Şirvan valisi Oros-Han'ın yirmi beş bin kişilik bir ordu başında Kür şimaline geçmesi işte bu vaziyet üzerinedir.

İran ordusunun Şirvan'da ilk girdiği yer Sâliyân/Salyan'dır. Bu sırada Şamahı'da bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa takriben 14 bin kişilik küçük ordusuyla mukabeleye kalkıp Salyan üzerine hareket etmişse de, bir kaç gün gittikten sonra iâşe müşkilâtından dolayı geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve işte bunun üzerine Oros-Han da Osman Paşa'nın çekildiği Şamahı üzerine yürümüştür. Gene bu sırada İran'ın Gence valisi İmâmkuli-Hân kumandasında 15 bin kişilik bir kuvvet de Şirvan Beylerbeyliğinin merkezi olan Ereş üzerine yürümüştür: Şirvan beylerbeyi Kaytas Paşa serdâr Osman Paşa'dan istimdâd etmekle beraber câhilâne bir cesaret de göstererek imdad kuvvetleri gelmeden evvel atılganlık etmiş, düşman kuvvetlerinin nisbetsiz üstünlüğüne karşı müdâfaaya çekilmesi lâzımgeldiği halde 2-3 yüz kişilik askeriyle taarruza geçip bir meydan muharebesine atıldığı için mağlûb ve şehîd olmuş, Ereş sukut etmiş ve bütün Sünnîler kılıçtan geçirilip şehir yağma edilmiştir: Hattâ zavallı Kaytas Paşa'nın akılsız başına bu felâket geldiği sırada yetişen 700 kişilik imdâd kuvveti de o yüzden bozguna uğramış ve ancak bunların kılıç artıkları Şamahı'ya can atabilmiştir! Bununla beraber Kaytas Paşa'nın Ereş muharebesinden evvel 700-1000 kişilik bir yardım kuvveti almış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Her halde bu ikinci rivâyet doğru olsa bile, Paşa'nın yaptığı iş bir çılgınlıktan başka bir şey değildir! Tabiî bu suretle bir kişinin çılgınlığı binlerce insanın hayatına mal olmuş demektir.

Üç gün üç gece süren Şamahı muharebesinin 10 Ramazan=10 Teşrinisâni Pazartesi günü başlamış olduğu hakkında da bir rivâyet mevcud olmakla beraber, Lala-Mustafa Paşa'nın bir arz tezkiresine göre bu muharebe o tarihten bir gün evveline tesâdüf eden 9 Ramazan=9 Teşrinisâni Pazar günü başlamış ve işte bu 11 Ramazan=11 Teşrinisâni Salı: günü neticelenmiştir. Bununla beraber 9 Ramazan'da başlayıp 12 Ramazan'a kadar dört gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Her halde en kuvvetli rivâyetlere göre Ramazan ve Teşrinisâni aylarının 9 uncu ve 10 uncu Pazar ve Pazartesi günleriyle geceleri devam edip nihayet işte bu 11 Teşrinisâni=11 Ramazan Salı günü parlak bir Osmanlı zaferiyle nihayet bulduğu muhakkak olan bu uzun ve çetin mücâdelede Osman Paşa her evin önünde bir meş'ale yaktırarak geceyi gündüze çevirmiş ve bu suretle gece baskınlarını önlemek istemiştir. — Dağıstan Kumuklarının şamhaliyle Kakheti beylerbeyi olan eski kral Alexandre de bu Şamahı muharebesinde Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunup harbe iştirâk etmiştir.

Bu muharebenin en çetin günü ikinci günüdür: Takrîben 12-13 bin kişilik mevcudiyle 25 bin kişilik bir kuvvete karşı koymak mecburiyetinde kalan Osmanlı ordusunda o gün mâneviyyâtın çok sarsılmış olduğu rivâyet edilir; bu tehlikeli vaziyet ancak Kırım'dan gelen yardım kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğu hakkında alınan müjde üzerine düzelmiştir: Yukarda gördüğümüz gibi, Üçüncü Murad Safavî hazırlıkları hakkındaki haberler üzerine o sırada Kırım hanlığında bulunan İkinci Mehmet-Giray'a Osman Paşa'nın imdâdına yetişmesini emretmiş ve işte bu kat'î emirler üzerine Kırım hanı da Âdil-Giray, Gazi-Giray ve Saâdet-Giray isimlerindeki kardeşleriyle oğlu Mubârek-Giray kumandasında 5-6, yâhut 15 ve inanılmıyacak kadar mübalâğalı bir rivâyete nazaran da 50 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir: Her halde bu kuvvetin 10-15 bin kişilik olduğu anlaşılmaktadır; Azak sancakbeyi Mehmet Bey kumandasında 300 Yeniçeri ile 10 top da gönderilmiş olduğu rivâyet edilir; Kırım kuvvetlerinin başkumandanı Âdil-Giray'dır.

Son fütuhât sâyesinde Kafkasya üzerinden Kırım'la te'sis edilen ittisâlin ilk semeresi olan bu yardım kuvveti muharebenin üçüncü günü Osman Paşa ordusunun çok bitkin olduğu müşkil bir anda yetişmiştir; İkindi vakti gelmiş olan Tatar kuvvetlerinin müdâhalesi harb vaziyetini birdenbire değiştirmiş, muhtelif rivâyetlere göre düşman ordusu üç günde 10-15 bin telefât vermiş ve hattâ Safavî başkumandanı Oros-Han, oğlu Dede-Han'la beraber esir alındıktan sonra idâm edilmiştir; Safavîlerin yaralı ve esir mıkdârı da 10 bin kadar gösterilir. Şamahı muharebesinin kılıç artıkları olan ve her nasılsa kaçıp kurtulabilen Kızılbaşlar maktûl Oros-Han'ın âilesiyle hazînelerinin bulunduğu Salyan/Sâliyân'a can atmışlarsa da, arkalarından Âdil-Giray sevkedilip ve şehir istirâd ettirildiği gibi Oros-Han'ın karısıyla güzel kızları ve bütün hazîneleri de zaptedilmiştir:

«Ereş-Hân'un, hazînesin ve sâhibet-ül-cemâl yetişmiş kızların ve avretin ve kırk elli bin hesnâ câriyesin seyb-ü-gaaret eylediler ve bir sabî oğlunu dahî esir ittiler ve anda o an Kızılbaşların ekserin katleydiler»!

Âdil-Giray'in işte bu suretle kurduğu keyf âlemi çok sürmemiş, biraz sonra Safavîlerin müdhiş bir baskınına uğrayıp esir düşerek Kazvin'e sevkedilmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Osmanlı menbâlarında milliyetleri «Surh-ser=Kızılbaş» kelimesiyle örtülen bütün bu Safavî cengâverlerinin Türk ve Türkmen oldukları ve netice itibariyle Sünnî Türklerle Şiî Türklerin birbirlerini kırdıkları her halde kolay unutulur fâcialardan değildir).

21 Teşrinisâni=21 Ramazan, Cuma: Lala-Mustafa Paşa ordusunun Gürcistan ve Şirvan seferinden Erzurum kışlağına avdeti.

(Kışın şiddetinden ve Safavî tarafdarlarının iz'âc hareketlerinden dolayı Ereş'den Erzurum'a gelinceye kadar çok müşkilât çekilmiş olduğu rivâyet edilir: 8 Teşrinievvel=6 Şa'ban Çarşanba günü Ereş'den hareket etmiş olan ordu, muhtelif konaklarda geçirilen günler de dâhil olmak üzere bu mesâfeyi 44 günde kat'edip 45 inci gün Erzurum'a vâsıl olmuştur.

Lala Paşa ordusunun bilhassa Gürcistan'dan geçerken «derbendlerde ve sâir sa'bul-mürûr yerlerde» uğradığı iz'âç hareketlerini yapan adam, yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında bahsi geçen ve Osmanlı ordusu Gürcistan'a geldiği zaman Tiflis şehrini müdafaa edemiyeceği için, ateşleyip savuştuğu rivâyet edilen eski Karthli kralı «Dawith=Dâvûd-Han»ın İran'daki Alamut kalesine senelerdenberi mahbus olduğu halde nihayet Osmanlılara karşı Gürcistan'a gönderilmiş olan kardeşi «Simon» dur; Osmanlı menbâlarında «Luvarsab-

oğlu Simon-ı Gürcî» diye bahsedilen bu prens eski Karthli krallarından «Birinci Luarsab» ın oğludur; İran şâhı Muhammed-Hudâbende'den aldığı bir fermana istinâden Karthli krallığını Osmanlılardan istirdâda gelen Swimon'un Lala-Mustafa Paşa ile anlaşarak Gori=Goru sancak-beyliğini elde etmiş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir: Lala Paşa Gürcistan'dan geçerken bu memleketin Tiflis'den sonra ikinci şehri sayılan Gori kalesini tahkim ettirip muhâfızlar koymuş ve Swimon'un istediği halde elde edemediği sancak-beyliğine de ümerâdan Hüseyin Bey'i tâyin etmiştir; hattâ bir Gürcü rivâyetine göre Birinci Swimon bu Gori kalesini biraz sonra Osmanlılardan zaptedip yerleşmiş ve gittikçe kuvvetlenmiye başlamıştır; gene Gürcülere göre bu sırada Osmanlılara ilticâ eden o değil, onun evvelce Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan kardeşi Dawith=Dâvûd-Hân'dır; hattâ pâdişahın bu Dâvûd-Hân'a iki sancak vermiş olduğu bile rivâyet edilir: Dawith'in birbirine uymıyan bu mütenâkız rolleri için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» ve «24 Ağustos» fıkralarına da bakınız.

Gene bu avdet yolunda ittihâz edilen tedbirlerden biri de Ahıska, Ardahan ve Çoruh boyundan mürekkep «Çıldır eyâleti» ismiyle yeni bir Beylerbeylik teşkil edilmiş olmasıdır; Buralardaki kaleler tahkim edilip toplar ve muhâfızlarla tahkim edilmiştir.

Ordunun Erzurum'a gelmesi kışı geçirmek içindir: Bilhassa iâşe müşkilâtı bakımından askerin muhtelif kışlalara dağıtılması zarurî bir tedbir olmakla beraber, Safavîlerin hâlâ devam eden harb hazırlıklarına rağmen bir kısmının terhis edilmesi büyük bir ihtiyatsızlık sayılabilir; Bu mesele için yukarda bu sene vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

Bu senenin 23 Temmuz=18 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Erzurum'dan hareket etmiş olan ordunun hemen bütün Kafkasya'yı Osmanlı hâkimiyyet ve nüfuzuna almakla neticelenen bu meşhur seferi, o tarihten bu gün tekrar Erzurum'a gelinceye kadar tam dört ay sürmüştür).

27 Teşrinisâni=27 Ramazan, Perşenbe: İkinci Şamahı muharebesi.

(Birinci Şamahı muharebesi için yukarda bu sene vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Üç ay içinde üstüste kazanılan Çıldır, Koyun-geçidi ve Şamahı zaferleri Safavî devletini sarsmış veyâhut Kafkasya hâkimiyyetinden vazgeçirmiş değildir: Bu zaferler için yukarda bu sene vukuâtının «9 Ağustos», «9 Eylül» ve «13 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. İran'a hâkim olan Türk boylarıyla oymakları tükenmez bir kuvvet kaynağı hâlindedir: Kür suyunun şimaline saldırıp duran Safavî dalgalarının bütün sırrı işte o müdhiş kaynaktadır. Hazar denizinin şimaline dayanmış olan Rus çarlığının; her iki taraf için de teşkil ettiği müşterek ve müstakbel tehlike Kazvin'de de, Istanbul'da da henüz sezilmiş değildir! Safavîler istirdâd siyasetinden, Osmanlılar da yeni fütuhât sâhalarını muhâfaza endişesinden başka bir şey düşünmemektedir. Fakat Osmanlıların bu düşünceleri bir takım askerî hatâlar işlenmesine mâni olamamıştır:

1 — En büyük hatâ, bütün levâzımı ve ustaları Istanbul'dan getirtilip her türlü hazırlıkları tamamlanan nehir filosunun inşâsı ihmâl edilip «Kür» boylarıyla geçitlerinin düşman taarruzlarına açık bırakılmış olmasıdır: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

2 — Serdar Lala-Mustafa Paşa'nın yeniçeri dırıltılarına kapılarak bütün orduyu ahp Erzurum kışlağına çekilmesi ve Şirvan'la Dağıstan'ın mukadderâtını Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetine verdiği a'zamî 14 bin kişilik küçük bir kuvvete bırakması dâ kolay affedilecek hatâlardan değildir: Safavîlerin bilhassa bu vaziyetten cüret aldıkları ehemmiyetle kaydedilir.

3 — Lala-Mustafa ve Özdemir-oğlu Osman Paşalar gibi en büyük kumandanların en büyük tehlike karşısında ihtilâfa düşüp birbiriyle muhâbere ve teması kesecek hâle gelmeleri Şirvan'ın askerî vaziyetini büsbütün müşkilleştirmiştir; Osman Paşa'dan Lala Paşa'ya giden son tezkire 11 Teşrinisâni=11 Ramazan Salı günü kazanılan birinci Şamahı muharebesine ait bir rapordur ve bu da ikinci Şamahı muharebesinden sonra gene bu senenin 16 Kânunuevvel=16 Şevvâl Salı günü Erzurum'a varmıştır; işte bundan anlaşıldığına göre iki Paşa arasındaki münâsebetler birinci ve ikinci Şamahı muharebeleri arasında kesilmiştir; Peçevî bu hâli şöyle anlatır:

«Osman Pâşây-ı dilîr bu ahvâli vezîr-i kişver-gîre arzitmekden cânib-i Pâdişâh-ı gerdun-serîre arzitmeğe tercih idüp Deşt-i-Kıpçak'dan Kefe sâhilüne doğru çapar atları ile ulaklar gönderüp i'lâm-i hâl eyledi ve cânib-i Serdârdan iğmâz-ı ayrı itmeğe mûcib yoğ iken ve mâbeynleründe bâis-i bürûdet bir hâl zâhir olmamuş iken bundan sonra vezire mürâcaat itmeyüp arz-u-i'lâma muhtaç olan ahvâli Der-Aliyye'ye arzider oldu»,

Lala-Mustafa Paşa ötedenberi Özdemir-oğlu'nun dostu ve bilhassa Sokullu vesaire gibi müşterek düşmanlarına karşı müttefikdir ve hattâ Osman Paşa Diyarbekir beylerbeyliğinden mâzul ve menkûb olduğu sırada onun bu sefere iştirâkini de kendisi te'min etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bununla beraber Lala Paşa bütün muharebeleri otağında geçirdiği halde Osman Paşa'nın Çıldır, Koyun-geçidi ve Şamahı zaferlerini kazanarak Kafkasya fâtihi sayılacak kadar parlayıp şan ve şöhretinin her tarafa yayılması Lala'nın gözlerini kamaştırmış ve netice itibariyle Osman Paşa Lala Paşa'nın nazarında lüzumundan çok fazla hizmet etmiş tehlikeli bir arkadaş vaziyetine girmiştir: Bu iki Paşa arasındaki ihtilâfın en mühim sebebi işte bu ruhî vaziyette aranmalıdır.

İran şâhı Muhammed-Hudâbende'nin Safavîler arasında «Mehd-i-Ulyâ» denilen ve kör kocasının cülûsundanberi devleti idare eden karısıyla Osmanlı menbâlarında «Şâh-oğlu» denilen en sevgili oğlu «Hamze-Mirzâ»nın kumandasında 30-40 bin kişilik bir ordunun birdenbire Şamahı önlerine dayanması bilhassa işte bu şerâitin çok kolaylandırdığı bir harekettir; bâzı Osmanlı menbâlarında «sekiz yaşında bir oğlan vâlidesiyle ve üç yüzden ziyâde zenân-ı bî-hâsiyle» orduyu idare ediyor gibi gösterilirse de, hakikatte bu hareketi idare eden şahsiyyet, şâhın Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'dır ve şehzâde Hamza-Mirzâ da o sırada sekiz yaşında değil, 14 yaşındadır. Gene ayni menbâlarda bu «Mirzâ-Selmân»ın ismi bâzan «Selmâs» şekline sokulursa da doğru değildir. Safavîlerin hazırlıkları bundan ibaret kalmamıştır: Üç ordu daha hazırlanmakta olduğu hakkında da bir takım haberler alınmıştır; bunların biri eski Bitlis hanları sülâlesinden olup babası İran'a ilticâ etmiş olduğu için orada doğmuş ve orada yetişmiş olan Nahcivan valisi Şeref-Hân'ın, bir diğeri Çıldır muharebesinde Osmanlılara mağlûb olan Revan/Erivan valisi meşhur Tokmak-Han'ın ve diğer biri de Dînâver valisi Solak-Hüseyn-Han'ın kumandasında gösterilir: Şeref-Hân Şirvan üzerine, Tokmak-Han Lala-Mustafa Paşa ordusunun bulunduğu Erzurum üzerine ve Solak-Hüseyn de Bağdad üzerine memur edilmiştir; bu suretle Şirvan'a karşı Mehd-i-Ulyâ ile Şeref-Hân kumandalarında iki ordu tahsis edilmiş demektir. O sırada Erzurum kışlağında bulunan Lala-Mustafa Paşa'nın bu vaziyete karşı ittihâz ettiği tedbirlerin en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Anadolu beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa ile Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Şam Beylerbeyi Hasan Paşa ve diğer bir takım ümerâ askerleriyle beraber, ordunun takviyesine dâvet edilmişlerdir;

2 — Bağdad beylerbeyi Hüseyn Paşa ile Şehr-i-Zûr beylerbeyi Şemsüddin-Paşa-zâde Mahmud Paşa İran üzerine bir akın hareketi yaparak Solak-Hüseyn'i kendi üssünde ezmiye memur edilmişler ve bu paşalar bundan bir müddet sonra vazifelerini ifâ edip Kazvin civarına kadar büyük bir akın hareketi yaparak o taraftaki tehlikeyi önlemişlerdir;

3 — Ayni vazifeyle Erivan/Revan üzerine de gene bundan bir müddet sonra Anadolu beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa memur edilmiş ve bu da o hâvaliyi altüst ederek bir çok ganîmetler ve esirler almıştır; Tokmak-Hân'ın kaçtığı rivâyet edilir;

4 — İran'ın Nahcivan valisi Şeref-Hân esasen Bitlis'in Kürt beyleri sülâlesinden olmak itibariyle Lala-Mustafa Paşa kendisiyle muhâbere ederek Bitlis beyliği mukabilinde dehâletini temin etmiştir: Bu mesele için aşağıki fıkraya bakınız. Lala-Paşa'nın bu tedbirlerinden anlaşıldığına göre Safavîlerin toplamakta oldukları dört ordudan bu sırada yalnız Mehd-i-Ulyâ ile oğlu Hamze-Mirzâ'nın kumandasında ve Mirzâ-Selman'in idaresinde bulunan büyük ordunun hazırlıkları tamamlanmış ve diğerleri henüz hareket edebilecek bir vaziyete gelmemiştir; Kazvin havâlisiyle Erivan üzerine bundan bir müddet sonra yapılan Osmanlı akınlarının kolay muvaffakiyetleri işte bu vaziyetle izah edilebilir. Bununla beraber Lala Paşa'nın bütün bu tedbirleri ikinci Şamahı muharebesinin kuvvetsizlik ve yardımsızlık yüzünden muvaffakıyetsizlikle neticelenmesine ve hattâ Şirvan'ın bir müddet için elden çıkmasına mâni olamamıştır.

Mehd-i-Ulyâ ordusunun Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya karşı Şamahı üzerine yaptığı bu ânî baskın hareketini 24 Ramazan=24 Teşrinisâni Pazartesi veyâhut 26 Ramazan=26 Teşrinisâni Çarşanba gününe müsâdif gösteren bir takım rivâyetlerde vardır. — Yukarda «12 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ilk Şamahı muharebesinden 15 gün sonra başlıyan bu ikinci Şamahı muharebesi de birincisi gibi üç gün sürmüşse de onun gibi zaferle neticelenmemiştir: Bu muharebede Osman Paşa'yı çok müşkil bir vaziyete sokan sebeblerin en mühimleri gaafil avlanmış olması, esasen az olduğu halde birinci Şamahı muharebesinde büsbütün azalan kuvvetlerinin ehemmiyetsizliği ve bilhassa bundan evvelki muharebenin son günü Âdil-Giray kumandasında Kırım'dan gelen yardım kuvvetlerinin de bu sırada Mahmud-âbâd civârında, yâhut Aksu'da veyâhut Molla-Hasan ırmağı kenarında, yâni Şamahı'dan çok uzakta bulunmasıdır.

Muharebenin birinci günü «ale-s-seher»:

— Şâh-oğlu geldi!

velvelesiyle gözlerini açan Şamahı muhâfızlarının toparlanmasına bile vakit kalmadan düşmanın şehre girdiği rivâyet edilir! Bâzı menbâlarda bu muharebe bir muhâsara şeklinde gösterilirse de doğru değildir: Her halde bir şehir muharebesi sayılması daha doğrudur. Bu birinci gün Osman Paşa askerlerini mümkün olduğu kadar toparladıktan sonra Safavîleri top ateşiyle ezmiye başlamış, ikinci gün şehre dağılmış olan İranlılar mukabil bir taarruzla püskürtülmüş ve nihayet üçüncü gün Âdil-Giray'a gönderilen bir istimdat mektubu düşman eline geçtiği için, iki tarafın birleşmesine mâni olmak istiyen Mirzâ-Selmân Şamahı önlerinde bir mıkdar abluka kuvveti bırakıp Âdil-Giray üzerine hareket etmek hatâsını irtikâb ettiği için Şamahı müdâfilerinin sağ kalanları büyük bir vartadan kurtulmuştur. Osman Paşa'nın bu üç gün içinde düşman ordusuna yirmi bin telefât verdirmiş olduğu rivâyet edilir: Fakat kendi kuvvetleri de artık bir iki bin kişilik bir müfreze hâline gelmiştir. Yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasının sonunda gördüğümüz Sâliyan/Salyan baskınında İran'ın eski Şirvan valisi maktûl Ores-Hân'ın güzel kızlarıyla harem halkını eline geçiren ve hazînelerini

zaptetmiş olan Âdil-Giray'ın bu sırada o canlı ve cansız ganîmetler içinde «sermes-ü-perîşân» safâ sürmekte olduğu rivâyet edilir! İşte bu perişan vaziyette Mirzâ-Selmân'ın baskınına uğrıyan Âdil-Giray kahramanca bir müdâfaaya girişmişse de nihayet mağlûb ve esir edilerek Kazvin'e sevkedilmiştir.

Hürriyet devrinde olduğu gibi esâret zamanında da ihtiyatsızlık eden bu zarif ve sevimli prensin Kazvin'de bir aşk mâcerâsından dolayı öldürüldüğü rivâyet edilir: Bu tuhaf rivâyete nazaran Âdil-Giray Kazvin sarayında yâhut saray bahçesinde bulunan bir köşkte müsâfir edilmiş ve son derece hürmet ve ikram görmüştür; fakat tabiî bu saray yâhut köşk âdetâ bir altın kafes demektir ve o muhteşem esirin etrâfında gözcülük eden bir çok «korçular» vardır; Şâhın Hâssa askerleri vaziyetinde bulunan bu saray muhâfızları efendilerinin karısıyla kızkardeşinin Âdil-Giray'la âşıkane münasebetlerini sezdikleri için bir gün sarayı basıp hem o iki hanımı, hem Âdil-Giray'ı öldürmüşlerdir! Bununla beraber «Mehd-i-Ulyâ»nın bir takım siyasî sebeblere ve bilhassa devletin bir kadın elinde kalmasına Kızıl-başların bir türlü tahammül edememiş olmalarına kurban gitmiş olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır).

7 Kânunuevvel=Şevvâl, Pazar: Safavîlerden ayrılıp Osmanlı hâkimiyyetine girerek ecdâdının Bitlis hanlığına tâyin edilen Nahcivan valisi ve «Şerefnâme» müellifi Şeref-Han'ın Van'a gelip merâsimle karşılanması.

(Bu Safavî valisinin babası, «Şeref-Hânlar» denilen Bitlis beylerindendir: Devir devir Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safavîler ve Osmanlılar gibi büyük devletlere itâat ve inkıyâd ederek mevcudiyyetini muhâfaza edebilen bu küçük beylik ilk defa olarak Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı hâkimiyyetine girmiştir; 1515=921 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. Yavuz'a itâat eden Bitlis emîri işte bu Nahcivan valisi Beşinci Şeref-Han'ın dedesi Dördüncü Şeref'dir. Fakat bu ilk itâat çok sürmemiş, Osmanlılarla Safavîler arasındaki büyük mücâdele devrini siyasî ve askeri vaziyetlere göre bâzan Türkiye'ye bazân İran'a boyun iğmekle geçiren Bitlis hanları hiç bir tarafa samimî ve dâimî surette bağlanamamışlardır. Hattâ Yavuz'a itâat eden Dördüncü Şeref bir müddet sonra tekrar İran tâbiiyyetine geçtiği için Kanunî devrinde bu dönekliğini hayatiyle ödemiştir: 1533=940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O zamanki Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Dördüncü Şeref'in cezâsını verdirdikten sonra yerine oğlu üçüncü Şemsüddin'i tâyin etmiştir: Bu gün Van'a gelen Nahcivan valisi Şeref-Han işte bu üçüncü Şemsüddin'in oğludur. Fakat bu Şemsüddin de Osmanlılara sâdık çıkmamış ve hattâ Irâkayn seferinin başında Osmanlılar tarafından babasının yerine tâyin edilmiş olduğu halde, gene o sefer esnâsında Kanunî Bağdad fethiyle meşgul olduğu sırada Birinci Tahmâsb Şarkî-Anadolu'ya taarruz edince Üçüncü Şemsüddin Safavîlere temâyül etmiştir! Hudut boylarının askerî emniyetini ihlâl eden bu münasebetsiz oyunlara göz yummak büyük devletler için çok müşkil ve hattâ tehlikeli olduğu halde, Kanunî Sultan Süleyman Irakayn seferinden avdet ederken Türk ordusuna anasıyla Bitlis'in anahtarlarını gönderen Üçüncü Şemsüddin'in taksîrâtını affetmiştir: 1535=942 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. Fakat Şemsüddin rahat duracak tiplerden olmadığı için Sultan Süleyman kendisini Bitlis'den kaldırıp Malatya beyliğine tâyin etmişse de bu vaziyeti kabul etmiyen Şemsüddin Birinci Tahmâsb'a ilticâ etmiş ve 965=1557-1558 tarihinde ölünceye kadar orada kalmıştır: Oğlunun «Şerefnâme»sinde Şemsüddin'in Malatya'ya tâyini 941=1534-1535 tarihine müsâdif gösterilir. Her halde Şemsüddin'in 942=1535 tarihinde İran'a ilticasından işte bu 986=1578 tarihine kadar geçen 43 sene Şeref-Hanlar sülâlesinin Bitlis beyliğinde bir fâsıla teşkil etmiştir.

Bu gün Van'a gelen Nahcivan valisi Şeref-Han, babası üçüncü Şemsüddin'in işte bu mültecilik devrinde 949=1543 senesi 22 Zülka'de=27 Şubat Salı günü İran'da doğmuştur: Anası, Muslu/Musullu Türkmen oymağınm beylerinden Kayıtmış Bey'in kızıdır. Dokuz yaşında Safavî sarayına alınıp üç sene kadar o Türk muhitinde terbiye gördükten sonra 961=1554 tarihinde on iki yaşlarında İken Muhammed-âbâd valiliğine tâyin edilen Şeref-Han ondan sonra muhtelif İran vilâyetlerinde bulunarak nihayet Nahcivan valisi olmuş ve bir sene dört ay Nahcivan'da kalmıştır, Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Erzurum kışlağında bulunan serdar Lala-Mustafa Paşa bu sırada Osmanlılara karşı hazırlanmakta olan Safavî ordularından birinin başına geçeceği haber alınan Şeref-Han'la muhâbereye girişip ona sülâlesinin elinden çıkmış olan Bitlis beyliğini teklif etmiş ve o da bu teklifi kabul ettiği için âilesi ve 400 kişilik maiyyetiyle 3 Kânunuevvel=3 Şevvâl Çarşanba günü Nahcivan'dan çıkarak Bitlis'e gitmek üzere bu gün Van'a gelmiş ve Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa tarafından merâsimle karşılanmıştır; Bu suretle Bitlis hanlığı yeniden kurulmuş olmakla beraber, bu hanlık artık doğrudan doğruya bir Osmanlı vilâyeti vaziyetindedir ve diğer eyâletlerden farkı valiliğinin «ocaklık», yâni irsî olmasından ibarettir.

Osmanlı menbâlarında «Şeref-Han-ı Bitlisi» denilen bu Beşinci Şeref-Han «Şerefnâme» ismindeki Kürt tarihinin müellifidir: Bir çok noktaları itimâda şâyân olmıyan bu iki ciltlik acemce eserin bir Petersburg tab'iyle iki Türkçe tercemesi de vardır: Bu Türkçe tercemelerin bir nüshası «Millet» kütüphânesindeki «Emirî» ve bir nüshası da Belediye müzesindeki «Muallim-Cevdet» koleksiyonundadır),

1579=986

7 Kânunusâni=10 Zülhicce, Cumartesi: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şamahı'dan Demir-Kapu'ya hareketi ve Şirvan'ın tahliyesi.

Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ikinci Şamahı muharebesi esnâsında Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Dağıstan Komukları Şamhalının asker arasında çok şiddetli bir bozgunculuk propagandası yapmış olduğundan bahsedilir: Bu Şamhalın Osmanlılara inkıyâd ve iltihâkı için yukarda 1578=986 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız O zaman orada Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet «muhannes» ve «bed-kaal» tâbirleriyle tavsif ettiği şemhalın bu menfi propagandasını şöyle hulâsa etmektedir:

Askeri başlâdı ızlâl itmeğe
Cümle Dâğıstân âlup gitmeğe
Dir idi bunda halâs olmak muhâl
At ayağıyla olursuz pâymâl

Bu bozgunculuk o kadar tehlikeli bir şekil almıştır ki, nihayet Özdemir-oğlu vaziyete hâkim olabilmek için Şamhalı hapsetmek mecburiyetinde bile kalmıştır! Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu sırada Özdemir-oğlu Osman Paşa ile âmiri olan ve Erzurum kışlağına çekilen serdar Lala-Mustafa Paşa arasında şiddetli bir ihtilâf vardır ve hattâ bu ihtilâf iki paşanın birbiriyle her türlü muhâbere ve teması kesmelerine kadar dayandığı için, Osman Paşa Kafkasya ve Kırım üzerlerinden doğrudan doğruya Istanbul'la muhâbere etmektedir! Safavîlerin büyük kuvvetlerle Şirvan üzerine yüklenmeleri karşısında Lala-Mustafa Paşa'nın tamamiyle lâkayd kalması her halde işte bu vaziyetle alâkadar olmak lâzımgelir: Çünkü Lala Paşa şahsî ihtirâsâtına bütün dünyâyı fedâ edebilecek kıratta bir tiptir ve onun bu mâhiyyeti Kanunî devrinde şehzâdeleri birbirine

düşürerek orta Anadolu'yu kana boyatmış olmasıyla sâbittir. Hattâ Şamhalın yaptığı menfi propagandada Lala Paşa'nın bir tesiri olup olmadığı bile ayrıca tetkik edilecek bir meseledir! — Şamhalın bozgunculuğuna bilhassa Âdil-Giray'ın esâreti hakkındaki haber de inzimâm edince asker artık tutulamıyacak bir hâle gelmiş ve Harîmî-Çavuş'un «Zafernâme»sine göre bu korkunç haber 2-3 bin askerin kaçmasına sebeb olmuştur. Bir taraftan bu firâr vak'aları devam edip dururken, bir taraftan da bütün asker birden ayaklanıp müstahkem bir kaleye çekilmek istediklerini söyledikleri için, nihayet Osman Paşa Şirvan'ı tahliye edip Dağıstan'daki «Derbend=Demir-Kapu» ya çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Tabiî bu suretle Şirvan o kış boyunca elden çıkıp tekrar İran istilâsına uğramıştır. Dağıstan ve Şirvan gibi iki ölkenin muhâfazasına a'zamî 14 bin kişilik bir kuvvet bırakmış olan Lala-Mustafa Paşa tabiî bu âkıbeti kendi eliyle hazırlamış demektir! Bu cüz'î kuvvetin mühim bir kısmı da Şamahı muharebeleriyle firâr vak'âları yüzünden erimiş olduğu için, Osman Paşa'nın emrinde artık pek az bir şey kalmıştır.

1578=986 senesi 27 Teşrinisâni=27 Ramazan Perşenbe günü başlayıp üç gün sürmüş olan ikinci Şamahı muharebesi 29 Teşrinisâni=29 Ramazan Cumartesi günü nihayet bulmuş olduğu için, o tarihten bu 1579=986 senesi 7 Kânunusâni=10 Zülhicce Cumartesi günü Demir-Kapu'ya hareket edinceye kadar Osman Paşa «Mehd-i-Ulyâ» ordusunun bırakmış olduğu bir Safavî kuvvetinin ablukası altında 38 gün daha Şamahı'da kaldıktan sonra, nihayet işte bu 39 uncu gün yola çıkmıştır.

Elindeki askerin azlığına rağmen şehrin etrâfındaki Safavî ablukasını büyük bir kahramanlıkla yarıp çıkmıya muvaffak olan Osman Paşa'nın 7-8 günde Demir-Kapu'ya varıncaya kadar gerek düşman tâkipçilerinin taarruzlarından, gerek kışın şiddetli soğuklarından çok sıkıntı çektiği, bâzı askerlerin elleri, ayakları, burunları ve kulakları donduğu ve bu yüzden geri kalan efratla; yaralıların da Paşa'dan bir kaç gün sonra getirilebildikleri rivâyet edilir. — Özdemir-oğlu'nun Demir-Kapu'ya gelmesi gibi girmesi de bir hâdise teşkil etmiştir; Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin bozgun haberlerini alan Demir-Kapu halkı yukarda 1578=986 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasında gönderildiğini gördüğümüz yüz kişilik Osmanlı müfrezesini dışarı atıp kale kapılarını kapamış oldukları için, Özdemir-oğlu bir rivâyete göre harben ve ikinci bir rivâyete göre de tehdit ve müzakere suretiyle ilkönce varoşun ve ondanı sonra da kalenin kapılarını açtırıp bin müşkilâtla içeri girebilmiş ve hattâ bu sırada çapulculuğa kalkışan bâzı Dağıstan kabilelerinden de çok sıkıntı çekmiştir. — Osmanlılara ancak iyi günlerinde dost olan Dağıstanlılar bu kötü günlerinde düşman kesilip erzak bile vermedikleri için Osman Paşa bu kış mevsimini müdhiş bir iâşe buhrânı içinde geçirmiş ve nihayet Demir-Kapu civarını vurarak askerinin nafakasını Dağıstan köylerinden zorla temin etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Büyük Paşalar arasındaki ihtilâfın bu acı netice üzerinde ne derecelere kadar tesir etmiş olması lâzımgeldiğini gösteren bir Gürcü rivâyetine göre, Osman Paşa'nın Demir-Kapu'ya çekilmiş ve Kırım şehzâdesi Âdil-Giray'ın da yukarıki fıkrada gördüğümüz Safavî taarruzunda esir edilip Kazvin'e sevkedilmiş oldtığunu Erzurum'da bulunan serdar Lala-Mustafa Paşa ancak Gürcülerden haber alabilmiş, Oltu sancak-beyliğinde bulunan prens «Qwaqware» bu vak'aları kendisine haber vermiye gelen bir Gürcü ulağını derhâl Erzurum'a göndermek suretiyle Başkumandanı vaziyetten haberdâr etmiştir: «Qwarqware» için yukarda 1578=986 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, ikinci Şamahı muharebesinden sonra orada 38 gün daha kalmış ve ancak 39 uncu gün Dağıstan'a hareket etmiş olan Özdemir-oğlu'nun o kadar zamanda Lala Paşa'ya vaziyeti bildirmemesi, aralarındaki gerginliğin ne kadar şiddetli olduğunu gösteren kuvvetli bir delil demektir.

Osmanlıların Şirvan'dan çekilmesi üzerine bu memlekete tekrar hâkim olan Safavîler Şirvan valiliğine Mâzenderan valisi Dulgadırlu-Muhammed-Han yâhut Muhammed-Halîfe isminde bir Türkmen beyini tâyin etmişlerdir; Bu valinin on bin kişilik bir kuvvetle gelmiş olduğu rivâyet edîlir. Son Şirvan hükümdarı «Bürhân-ı-Ali»nin evvelce Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu «Ebûbekir-Mirzâ» bu sırada Osman Paşa'nın yanında bulunmasından istifâde ederek Muhammed-Halîfenin âciz ve beceriksiz bir adam olduğundan bahsetmiş ve kendisine bir mıkdar asker verildiği takdirde, âilesinin tarafdarlarından da istifâde ederek Şirvan'ı kolayca istirdâd edebileceğinden dem vurmuştur; Bu Ebûbekir-Mirzâ için yukarda 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Bir İran rivâyetine göre bu prens Osmanlılarla Safavîler arasında iki yüzlü bir siyaset tâkib etmekte olduğu için, Osman Paşa'dan aldığı kuvveti Muhammed-Halîfe ordusunun karşısına götürüp birdenbire savuşmuş ve bu suretle o kuvvetin imhâsına sebeb olmuştur! Ebûbekir-Mirzâ'nın bu hareketi, Osmanlıların kendisine babasının tahtını iâde etmemiş olmalarının intikamını almak hissiyle izah edilir! — Bütün bu kış mevsimi içinde Osman Paşa Erzurum'la Kırım'dan hiç bir yardım göremediği ve bilhassa Dağıstan'da bir takımı ısyan hareketleriyle de karşılaştığı halde, mevsim sonuna kadar tutunabilmek kudretini göstermiş ve hattâ bâzı akın ve tenkil hareketlerinde de bulunmuştur).

1579=987

Mart=Muharrem: Osmanlı-İngiliz ticarî ve siyasî münâsebetlerinin başlaması.

(Bu sırada İngiltere tahtında meşhur kraliçe Elisabeth vardır: Protestanlığın himâyesinde ve hattâ resmî bir mezheb şeklini almasında ön-ayak olan bu kraliçe Katolik İspanya'ya karşı dinî ve siyasî sebeblerle cephe almış olduktan başka, Akdeniz ticareti bakımından da İspanya'ya karşı Türkiye'nin müzâharetini temin etmek mecburiyetindedir; o sırada İngiliz ticareti artık inkişafa başlamış olduğu için, böyle bir müzâharet İngiltere'ye çok büyük menfaatler temin edebilir. Türkiye'nin ötedenberi İspanya ile harb hâlinde bulunması da o müşterek düşmana karşı böyle bir Türk-İngiliz yaklaşmasını kolaylaştırabilecek bir vaziyet demektir;

Cebelitarık boğazından Akdeniz'e çok defa zorla girmek mecburiyetinde kalan İngiliz ticaret gemileri için şimalî Afrika Türk Ocaklarının himâyesini temin etmek tabiî çok mühimdir: buna mukabil Türkiye için de İspanya'ya karşı Akdeniz hâricinde bir dost bulmanın ihmal edilemiyecek bir kıymeti vardır. Bu sırada bir taraftan da İspanyollar Istanbul'da hararetli bir faaliyet sarfederek sulh akdine çalışmaktadırlar: Tabiî böyle bir sulh İspanya'yı İngiltere'ye karşı harekâtında Şark tehlikesinden masun bir halde bulunduracaktır. İngiliz teşebbüsünde işte bu İspanya meselesinden başka Fransa'ya karşı da ticarî bir rekâbet fikrî vardır: Çünkü Fransa'ya verilen kapitülâsyonların Türk limanlarında ticaret hakkını Fransız bandırasına hasretmesi ve bu suretle İngiliz gemilerinin Şark limanlarına ancak Fransız bayrağı altında gelebilmesi İngiltere deniz ticaretinin inkişâfına pek müsâit olmıyan bir vaziyettir. Kanunî devrinde Fransa'ya ihsan edilen ilk kapitülâsyonun muhtelif menbâlardaki metinlerinde ihtilâf bulunduğu için, kabotaj meselesine temas edilip edilmediği belli değildir: 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in verdiği ikinci kapitülâsyon fermanında Osmanlı limanlarına gelecek Ciniviz, Sicilya ve Ankona ticaret gemilerinin Fransız bayrağı çekmek mecburiyetinden bahsetmekteyse de, bu mecburiyet başka milletlere teşmil edilmemiştir: 1569=977 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yalnız işte bu ikinci kapitülâsyonun tatbikatında Venedik, Portekiz ve İngiliz ticaret gemileri de gittikçe örfî surette bu mecburiyetle mükellef tutulduğu için, bu hâl fi'len bir teâmül şeklini almıya başlamıştır! İngiltere kraliçesinin itirâz ettiği vaziyet işte budur ve bu maksatla Üçüncü

Murad'a «William Harebone», «Edouard Elbron» ve «Richard Stapei» isimlerinde üç tüccarla bir nâme göndermiştir: Mart=Muharrem ayında maksatlarını istihsâle muvaffak olan bu üç İngilizin hangi gün Istanbul'a vâsıl oldukları belli değildir.

Hammer bu münasebetle Sokullu'nun bu gibi muâhedelerde ecnebilerden rüşvet almak suretiyle kendi kesesini Türk ticaretinden üstün tuttuğunu anlatır; Atâ Bey'in tercemesinde pek vâzıh olmıyan bu nokta, Hammer'in Fransızca nüshasında şöyledir:

«Ces faveurs leur furent accordees par Sokolli qui, dans chaque traite avec los pussances chretiennes, considerait moins les avantages du commerce ottoman que' son interet personnel, en raison des sommes que de telles transactio lui produisaint».

İngiliz murahhaslarına verilen muvâfakat cevabının metni mevcud olmadığı veyâhut biz görememiş olduğumuz için, Sokullu'nun Türk menfaatlerini ihlâl ettiği halde kabul etmiş olduğu noktaları tesbit edebilecek vaziyette değiliz. Muhakkak olan nokta, İngiltere kraliçesinin nâmesine verilen cevapta İngiliz ticaret gemilerinin Türk limanlarına kendi bayraklarıyla gelebilecekleri bildirilmiş olmasından ibarettir. İlk İngiltere sefirinin Istanbul'a gelişi için 1583=991 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız).

30 Mart=1 Safer, Pazartesi: Safavîlerin Tiflis muhâsarası.

(Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «28 Temmuz» fıkralarının birincisine bakınız).

11 Temmuz=16 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Lala-Mustafa Paşa ordusunun Erzurum'dan Kars'a hareketi.

(10 Temmuz=15 Cumâda-l-ûlâ Cuma tarihi de rivâyet edilir. — Yukarda gördüğümüz gibi Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa bu kış mevsimini Erzurum kışlağında geçirmiştir; 1578=986 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve «21 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Lala Paşa'nın Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya pek az asker bırakması Safavîlerin üstüste yaptıkları taarruzlar üzerine Şirvan'ın elden çıkmasına ve Dağıstan'ın Osmanlılardan yüz çevirmesine sebeb olarak yaz mevsimindeki fütûhâtın hepsini tehlikeye sokmuştur; 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Hattâ Tiflis kalesi bile Safavîlerle onlara tâbi olan bir kısım Gürcüler tarafından muhâsara edilmiş olduğu için, Gürcistan bile tehlike altındadır! İşte bu korkunç vaziyetten dolayı Üçüncü Murad Aras ve Kür başlarına hâkim olup o sırada harap bir halde bulunan ve askerî ehemmiyeti Kanunî devrindenberi takdir edilmekte olan Kars kalesiyle şehrinin yeniden inşâ ve tahkimiyle Safavîlere karşı üssülharekete ittihâzını emretmiş olduğu için, kışlaklara dağıtılmış olan askerler toplatıldıktan, bir çok levâzım hazırlandıktan ve hattâ Istanbul'dan bile bâzı levâzım getirildikten sonra, bu gün Erzurum'dan Kars'a hareket edilmiştir.

Ordunun hareketinden evvel Anadolu beylerbeyi Hadım Ca'fer, Şam beylerbeyi ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan, sâbık Basra beylerbeyi Rıdvan ve Lahsâ beylerbeyliğinden mâzul İskender-paşa-zâde Ahmed Paşalar da serdârın emriyle askerlerini alıp iltihak etmiş oldukları İçin, Lala Paşa'nın kumandasında yola çıkan kuvvet takriben yüz bin kişilik büyük bir ordudur: Bu ordu muhtelif konaklarda icabına göre bir kaçar gün kalarak ilerlemiştir; meselâ ilk menzil olan «Şehitlik» konağında Trabzon'dan gelecek levâzımı beklemek için bir hafta kalındığı rivâyet edilir).

26 Temmuz=1 Cumâda-l-âhire, Pazar: Muhâsara altında bulunan Tiflis'e imdat gönderilmesi.

(Bu sırada Tiflis şehri bu senenin 30 Mart=l Safer Pazartesi gününden itibaren takriben dört aydanberi muhâsara altındadır: Bu muhâsarayı yapanlar, evvelce Osmanlıları Gürcistan'a davet etmiş olan «Karthli» kralı Dawith=Dâvûd-Han'ın İran'da mahpusken Osmanlılara karşı Gürcistan'a sevkedilen kardeşi Birinci Swimon=Simon'la İran'ın Gence valisi İmamkuli-Han'dır; Swimon için yukarda 1578=986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. On bin kişilik bir kuvvetle yapılan bu şiddetli muhâsaraya karşı Tiflis beylerbeyi Solak-Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa efsâne kahramanlarını hatırlatacak bir müdâfaada bulunmuştur: Mehmet Paşa için 1578=986 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu şanlı müdâfaada Yeniçeriler kaçmış olduğu için, Paşa'nın emrinde yalnız Sipâhilerle Azebler kalmış ve onlar da gittikçe eriyerek Tiflis'in 1800 kişilik muhâfız kıt'ası nihayet 700 kişiye inmiştir: Hep Anadolu askerlerinden olan bu muhteşem kahramanlar açlıkla susuzluğa bile ehemmiyet vermiyerek çarpışmışlardır! O sırada at, eşek, köpek ve kedi gibi hayvanlar kesilip yenilmiş ve hattâ bir at yedi bin duka altınına, bir eşek iki bin altına ve bir köpek de iki bin akçaya çıkmıştır! Hattâ kaplumbağa ve nihayet yılan bile yenildiği halde, Türk ordusunun muhteşem tarihine şeref veren Tiflis müdâfileri beşer kudretinin son haddini çoktan aşan o mehâbetli müdâfaalarına sebât etmek büyüklüğünü göstermişlerdir. Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum'dan hareket edinceye kadar Tiflis için yola çıkardığı erzak kafilesinin hep düşman eline geçtiği rivâyet edilir İşte bundan dolayı nihayet ordu Erzurum'dan Kars'a geldiği gün Dulgadır Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasında 12 bin kişilik bir imdat kuvveti gönderilmiştir).

26 Temmuz=1 Cumâda-l-âhire, Pazar: Ordunun Kars'a muvâsalatı.

(Lala Paşa ordusunun «Kars sahrâsuna nüzûlü» ile yeni yapılacak kalenin temel atma merâsimi için umumiyetle 1 Cumâda-l-âhire=26 Temmuz Pazar ve 2 Cumâda-l-âhire=27 Temmuz Pazartesi günlerinden bahsedilir: Muhtelif menbâlarda muvâsalat tarihiyle temel-atma tarihi birbirine karıştırıldığı gibi, gün ismi olarak «Cumartesi» rivâyetine bile tesâdüf edilmektedir ve bu da 30 Cumâda-l-ûlâ=25 Temmuz tarihine müsâdiftir. Fakat bu menbâların mukayesesinden anlaşıldığına göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1 Cumâda-l-âhire=26 Temmuz Pazar günü, ordu Kars'a gelince paşalar atlarla arazi vaziyetini tetkik etmişler ve ertesi gün de temel attırmışlardlr; Aşağıdaki fıkraya da bakınız).

26 Temmuz=1 Cumâ,da-l-âhire, Pazar: Kılıc-Ali Paşa'nın yaptırdığı «Faş=Poti» kalesinin ikmâli.

(Eski «Phasis/Phase» isminden muharref olarak Türklerin «Faşa/Faş» dedikleri «Rhion/Rion» nehri Kafkas dağlarından çıkıp Kutais'den geçerek 260 kilometrelik bir mecrâdan sonra Poti limanında Karadeniz'e dökülür: Vaktiyle Avrupa ile Asya'nın hududu sayılan bu nehrin askerî ve ticarî ehemmiyeti tarihin en eski devirlerindenberi takdir edilmiş ve meselâ İyonyalılar bu suyun ağzına yakın bir yerde ve cenup sâhilinde ismi nehre de teşmil edilen «Phasis» şehrini kurmuşlardır: Osmanlıların «Faş kal'ası» dedikleri Poti şehri işte budur. — Son Türk fütûhâtının bilhassa Kafkasya üzerinden Kırım'la ittisâl temini itibariyle hâiz olduğu büyük ehemmiyet Osmanlı devletini de bu şehir ve nehirle alâkadar etmektedir: 1578=986 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasında itâatlerini gördüğümüz irili-ufaklı Gürcü hükûmetlerinden «İmerethi=Açuk-baş» krallığıyla» «Gourie=Guril/Güril» ve «Megreli/Mingrelie=Dadyan» prenslikleri de Faş boylarında bulundukları için, bu suyun ağzına hâkim olmanın o bakımdan da büyük bir ehemmiyeti vardır. İşte bundan dolayı Serdar Lala-Mustafa Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa 60 gemilik

bir filo ile Karadeniz'den Faş nehrine girmiş, «Faş boğazı» nda Türk bahriyelilerine yaptırdığı Faş=Poti kalesinin inşaâtını işte bu gün bitirmiş ve bitirdiğini serdâra da bildirmiştir.

Lala Paşa'nın Üçüncü Murad'a gönderdiği bir arz tezkiresinde filonun:

«Faşa suyundan içerü girüp harac-güzârân-ı Atebe-i adâlet-nişân olan kefere-i Güril ve Dadyan delâletleriyle, husûsâ ol câniblerün ehl-i vukuufu»

ile işin başarıldığından bahsetmiş olmasına göre, Türk tâbiiyyetindeki Gürcü prensleriyle adamlarının da hizmet ettikleri anlaşılmaktadır).

27 Temmuz=2 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Kars kalesinin temel-atma merâsimi.

(Evvelce Erzurum'la beraber bir Türkmen beyliğine aid olan Kars'ın Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhâkı için 1534=941 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Erzurum'la Kars'ın askerî ve ticarî ehemmiyetlerini çok iyi takdir eden Kanunî buraların i'mârına büyük bir alâka göstermiş ve ilkönce harap bir halde bulunan Erzurum'dan başlatıp ondan sonra Kars'ı da tâmir ettirmişse de, Safavîlerin mütemâdi akınlarıyla taarruzları bu mühim noktayı tekrar harâbeye çevirmiştir: 1548=955 vukuâtının «25 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. 1555=962 senesi 29 Mayıs=8 Receb Çarşanba günü Safavîlerle akdedilen Amasya sulhünden itibaren Kars kalesi artık ihmal edilmiş olduğu için, bu sırada harap bir haldedir. Yukarda bu sene vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kars'ın bu sefer yeniden inşâ ve tahkimine başlanması Şirvan'la Gürcistan'daki askerî müşkilât üzerinedir. — Temel-atma merâsiminin çok parlak olduğu, kurbanlar kesilip duâlar edildiği ve askere örnek olmak üzere Lala-Mustafa Paşa'nın bir kaç kere sırtında taş ve toprak taşıdığı rivâyet edilir. Osmanlı ordusunun i'mâr işlerinde dâimâ görüldüğü gibi, burada da inşaât yedi burca göre yedi kola ayrılmış ve her kol bir beylerbeyine verilmiştir: Bunların birbiriyle yarışarak çalışmaları âdettir ve hattâ bu güzel âdete Selçukîler devrinde de tesâdüf edilir. — İnşaâtın ikmâli için aşağıdaki fıkralara bakınız).

1 Ağustos=7 Cumâdal-âhire, Cumartesi: Tiflis'in muhâsaradan kurtulması.

(Yukarda bu sene vukuâtı içindeki «26 Temmuz» fıkralarının birincisinde gördüğümüz imdat kuvvetlerinin yaklaştığını haber alan Safavî kumandanı İmâm-kuli-Han iki ateş arasında kalmamak için bu gün erkenden muhâsarayı kaldırıp gitmiştir: Bu suretle Tiflis şehri bu senenin 30 Mart=1 Safer Pazartesi gününden bu güne kadar tam dört ay iki gün, yâni 124 gün nisbetsiz bir muhâsara altında şanlı bir müdâfaada bulunduktan sonra 125 inci gün kurtulmuş demektir).

2 Ağustos=8 Cumâda-l-âhire, Pazar: Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Tiflis'e muvâsalatı.

(Açlıktan bitkin bir halde bulunan 700 kahraman askeriyle Mustafa Paşa'yı şehir hâricinde karşılıyan Tiflis beylerbeyi Mehmet Paşa'nın heyecanından ağladığı rivâyet edilir: Tifüs müdâfaası için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «26 Teramuz» fıkralarının birincisine ve Mustafa Paşa'nın avdeti için de aşağıda gene bu senenin «17 Eylül» fıkrasına bakınız).

23 Ağustos=29 Cumâda-l-âhire, Pazar: Kars kalesi inşaâtının ikmâli.

(1 Receb=24 Ağustos Pazartesi tarihi de rivâyet edilir. — Kars inşaâtı iki safhaya ayrılmaktadır: ilkönce iç ve dış kalelerle varoşun sûru yapılmış ve ondan sonra da bunların bâzı teferrüâtiyle şehir inşaâtı tamamlanmıştır. Bu gün ikmâl edilen kalelerin inşâsına yukarıki fıkrada gördüğümüz 27 Temmuz=2 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü başlanmış olmak itibariyle akıllara hayret verecek bir süratle yapılan bu muazzam iş 28 günde başarılmış demektir; Dış-kalenin çevresi 5000 arşın, yâni takriben 3500 metre gösterilir; bundan başka şimdiki Taşbaşı, Orta-kapu ve Yusufpaşa mahallelerini de içine alan sûrla beraber mecmûunun çevresi 40 bin arşın, yâni takriben 27 bin metredir. Dış-kalenin etrâfına geniş ve derin bir hendek de yapılmıştır; bu kalenin üç kapısıyla muhâfızların su almasına mahsus gizli bir kapısı daha vardır. Bu kadar muazzam bir işi dev gibi bir hamleyle 28 günde bitirilen Türk ordusunun o zamanki teknik seviyyesi başka orduların tarihinde görülmemiş bir derecededir. — Şehir inşaâtı için aşağıda bu sene vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

27 Ağustos=4 Receb, Perşenbe: Kırım'dan Demir-Kapu'ya gelen Azak sancakbeyi Mehmet Bey'in Şirvan Beylerbeyliği ile Hazar kapdanlığına tâyini ve Hazar denizinde Osmanlı bahriyesi.

(Özdemir-oğlu Osman Paşa ile Safavîlere karşı elbirliği etmek üzere büyük bir kuvvet başında yola çıkmış olan Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın on bin Tatar atlısıyla öncü olarak gönderdiği Azak sancak-beyi Mehmet Bey bu gün Osman Paşa'nın Dağıstan'da merkez ittihâz ettiği Demir-Kapu=Derbend kalesine vâsıl olmuştur: Kırım hanının muvâsalatı için aşağıda bu sene vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkralarının ikincisine bakınız. — Miralay Safvet Bey merhumun Hazar donanması hakkında neşrettiği Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, Özdemir-oğlu Osman Paşa bundan evvel Sokullu-Mehmet Paşa'ya yazdığı bir tezkirede Demir-Kapu'nun mükemmel bir deniz üssü olabileceğinden bahsederek:

«Yirmi kıt'a mıkdârı kadırgalar yapulup levâzım ve mühimmâtı ol cânibden irsâl olunursa Bahr-i-Kulzüm ve ana dâhil olan enhâr kenarlarunda nice vilâyetler fetholunup kabza-i teshîre gelürdü

demiş ve Sokullu da «5 Cumâda-l-ûlâ 987=30 Haziran 1579 Salı» tarihli cevabında bu teklifi tamamiyle tasvib ederek kendisine tam salâhiyet verdiğini ve Kırım hanına da «bizzat Demür-Kapu'ya» gidip kendisiyle elbirliği etmesi hakkında emir verildiğini bildirmiştir. Gene Osman Paşa'ya yazılan diğer bir tezkirede de:

«... ve deryâ ilmünden haberdâr yirmi nefer kadırga reîsi tevâbii ile ve kadırgalarun binâsiyçün naccârlar ve üstâd topcular ve arabacılar ve arzeyledüğünden ziyâde müstevfâ hazîne ve sâyir levâzım ve mühimmât Kefe cânibüne gönderilüp ve cümleye Kefe sancak-beyi Mehmet serdâr olup Demür-Kapu'ya gelmek emrolup...»

denildiğine göre, Osman Paşa'nın yukarda gördüğümüz mütâlâası mucibince Hazar denizinde kurulacak ilk Osmanlı filosunun 20 gemiden mürekkeb olması takarrür etmiş, bunların kapdanlarıyla topçuları ve tayfaları ve her türlü levâzımı Kefe'ye gönderilmiş ve Azak yâhut Kefe sancak-beyi Mehmet Bey de işte bu ilk Hazar filosuna amiral tâyin edilmiştir; Bu yeni amiralliğin ünvânı resmî vesikalarda «Bahr-i Külzüm kapdanlığı» ve muhtelif tarih menbâlarında da «Demir-Kapu kapdanlığı» ve «Bahr-i Şirvan kapdanlığı» gibi şekiller almaktadır: Sonraları daha fazla inkişâf eden Hazar bahriyesi işte böyle kurulmuştur. — Dağıstan ve Şirvan serdârı vezir Osman Paşa'nın çok kıymetli bir asker olan Mehmet Bey'i Hazar kapdanhğına ilâveten Şirvan beylerbeyliğine de tâyin etmiş olduğu rivâyet edilir. — Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın işte bu Mehmet Bey fırkasiyle Osman Paşa'ya erzak

göndermiş olduğundan da bahsedilmektedir: Mehmet Bey'in emrine verilen kapdanlarla levâzım da yanındadır).

17 Eylül=25 Receb, Perşenbe: Tiflis'in imdâdına giden Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın kahraman müdâfilerle beraber Kars'a hareketi.

(Bu senenin 2 Ağustos=8 Cumâda-l-âhire Pazar günü 12 bin kişilik bir kuvvetle Tiflis'e gelen Mustafa Paşa o tarihten itibaren 46 gün kaldıktan sonra bu gün Kars'a dönmek üzere yola çıkmıştır. — Bu müddet zarfında «doyumluk=erzak» tedârik etmek için etrâfâ akınlar yapılmıştır. — Tiflis'in şanlı müdâfileri istirahata muhtâc oldukları için Mustafa Paşa ile beraber Kars'a hareket etmişlerdir: Tiflis muhâfazasına ümerâdan Çerkes-Kasım Bey'le beş yüz asker bırakılmıştır. — Âlî'nin «Nusretnâme»sinde «26 Receb Perşenbe» günü hareket edilmiş olduğundan bahsedilirse de Perşenbe günü Recebin 26 sına değil, 25 ine müsâdiftir).

18 Eylül=26 Receb, Cuma: Tiflis muhâfızlarına erzak gönderilmesi.

(28 Receb=20 Eylül Pazar tarihi de rivâyet edilir. — Tiflis'in muhâsaradan kurtarılması için yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» ve «17 Eylül» fıkralarına bakınız — Kasım Bey kumandasında bırakılan 500 askerin 450 si kaçtığı için kalenin mukadderâtı yalnız 50 askere kalmış, ve bu vaziyet serdâra aksedince sâbık Lahsâ beylerbeyi İskender-Paşa-zâde Ahmed Paşa kumandasında bir mıkdar kuvvetle erzak sevkedilmiştir; Ahmed Paşa çok üstün düşman kuvvetleriyle bir müsâdemeden sonra ric'at etmek mecburiyetinde kaldığı için Lala-Mustafa Paşa Şam beylerbeyi ve Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'yı ikinci bir kuvvet başında iki bin yük zahire götürmiye memur etmiş, Tiflis Beylerbeyliğine tâyin ettiği Hacı-Bey-zâde Ahmed Paşa ile eski Basra ve yeni Diyarbekir beylerbeyi Rıdvan Paşa'yı da maiyyetine vermiştir. Sokullu'nun oğlu bu sırada âdetâ bir küçük-bey vaziyetindedir: Kuvvetli bir rivâyete göre bu «Paşa» rütbeli küçük-bey bir iki konak gittikten sonra korkuya kapılıp serdardan istimdâd etmiş ve işte bunun üzerine arkasından gönderilen Diyarbekir beylerbeyi Rıdvan Paşa o toy paşacığı ayıpladıktan ve dünyaya maskara olacağını söyledikten sonra beraber alıp Tiflis'e götürmüştür! Tabiî bu vaziyette Rıdvan Paşa küçük Sokullu'ya bir nevi lalalık etmiş demektir! — Tiflis'de bir yâhut üç gün kalıp bir mıkdar askerle erzak bıraktıktan sonra geri dönen Hasan Paşa'nın hakikatte Rıdvan Paşa'ya aid olan bu iğreti muvaffakiyetinden itibaren «cesâret ve cehâlet» le şöhret bulmıya başladığı hakkında çok tuhaf bir rivâyet vardır! Hattâ hareketinden on altı gün sonra Hasan Paşa Kars'a dönünce, Lala Paşa'nın kendisini «otağ kapusunda» karşılayıp alnından öpmüş olduğu bile rivâyet edilir!).

22 Eylül=30 Receb, Salı: Kars'daki şehir inşaâtının ikmâli.

(Yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz kale inşaâtının ikmâlinden sonra ikinci safha demek olan şehircilik faaliyeti de işte bu ikinci ay sonlarında tamamlanmıştır: Bu suretle Kars'ın iki safhaya ayrılan askerî ve medenî inşaâtının mecmûu bu senenin 27 Temmuz=2 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden işte bu 22 Eylül=30 Receb Salı gününe kadar, başlama ve bitirme günleri de sayılmak şartiyle, tam 58 günde ikmâl edilmiş demektir! Bâzı menbâlarda doksan günden bahsedilirse de doğru olmadığı orada bizzat bulunmuş olan Gelibolulu-Âlî ile Lala-Mustafa Paşa tarafından bu seferin tarihini yazmıya memur edilen Rahmî-zâde İbrahim Harîmi-Çavuş'un gösterdikleri tarihlerle sâbittir. Yapılan işin azameti göz önüne getirilecek olursa, o zamanki Türk ordusunun askerî kıymeti kadar medenî kıymeti de kendiliğinden anlaşılır, «Narın-kale» denilen iç-kalesi ve burçlarla tahkîm edilen dış-kalesiyle etrafındaki büyük hendekten, üç tarafta üç gözcü kulesinden ve bir de

kışladan mürekkep olan askerî inşaâttan başka bir beylerbeylik sarayı, üç tahsil devresine ait bir mekteple medrese, Kars-çayı üzerinde biri kagir ve biri ahşap olmak üzere iki köprü, zarif ve heybetli minâreleriyle beş câmi ve halk için evler, konaklar, hamamlar, değirmenler ve su-terâzileri yapılmış ve yollarla sokaklar tanzim edilmiştir; Türk ordusunun bu medenî eserlerinden zamanımıza kadar kalanlar bile vardır: Meselâ eskiden «Sultan Murâd-ı Sâlis câmii» denilen şimdiki «Evliya-câmii» bunlardandır; diğer camilerle mektep ve medreseyi de paşalar kendi nâmlarına hayrat olarak yaptırmışlardır. Ermeniler tarafından yakılmış olan Beylerbey-sarayı bile hâlâ eski ihtişâmını hatırlatan bir âbide sayılabilir.

En büyük işlerden biri de Kars çayından bir kol alınıp dış-kale içine akıtılması ve bu suretle halkın su ihtiyâcı temin edilmekle beraber kalenin etrâfındaki hendeğin de istenildiği zaman doldurulabilecek bir hâle getirilmiş olmasıdır, ilkönce imkânsız gibi görülen bu büyük işi Ramazan-oğullarından Adana beyi Pîrî-Paşa-zâde İbrahim bey kendi askerleriyle başarmış ve bu büyük hizmetine mükâfat olarak oğlu İsmail-Bey'e Sis=Kozan sancak-beyliği verilmiştir. Osmanlılardan evvelki devirlerden ve Osmanlı hâkimiyyetinden sonraki asırlardanberi taşlarıyla toprakları Türk kanlarıyla yuğrulan Kars yalnız askerlik bakımından değil, şehircilik bakımından da Türk eseri demektir ve bu millî eser ordu efrâdının temsil ettiği bütün Türk vilâyetlerinin müşterek eseridir.

Burada elli sekiz gün çalışan ordunun yüz bine yaklaşan mevcudu kâmilen Kars'a hasredilmiş değildir: Bir taraftan Kars kalesiyle şehri yapılırken, bir taraftan da Keçivan kalesiyle bu sırada Safavîlerden zaptedilen Ani=Anı, Mağazbert ve Kağızman kaleleri birer dev hamlesiyle yerden fışkırır gibi kurulu vermiş ve bu suretle kuvvetli bir tahkîmât şebekesi vücuda gelmiştir).

3/4 Teşrinievvel=11/12 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Anadolu beylerbeyi Ca'fer Paşa'nın Erivan hareketi.

(Kars inşaâtı esnâsında Safavîlerin Revan/Erivan valisi meşhur Tokmak-Han iâşe ve levâzım kollarına taarruzda kusur etmemiş ve bir rivâyete göre bir taraftan da Lala-Mustafa Paşa'ya her hafta elçiler ve nâmeler gönderilip sulh teklifleri yaparak pek acemice bir oyalama siyaseti tâkib etmiştir! Anadolu beylerbeyi Ca'fer Paşa'nın Erivan üzerine büyük bir akın hareketine memur edilmesi işte bu sebeblerle izah edilir. Ca'fer Paşa'nın maiyyetine Sıvas, Karaman ve Diyarbekir beylerbeyi de verilerek otuz bin atlıdan mürekkep büyük bir akıncı kuvveti teşkil edilmiş ve bu gece-yarısı Kars'dan hareket eden bu müdhiş kuvvet üçüncü ve bir rivâyete göre de ikinci gün Erivan önlerinde görünmüştür. Osmanlı akıncılarının yola çıktığını veyâhut çıkacağını duyan Tokmak-Han onlar gelmeden evvel kaçmış, sarayı ile bahçesi tahrib edilmiş, Erivan ve havâlisi vurulup bir çok ganîmetlerden başka yirmi binden fazla esir alınmıştır: Bu esirlerin hemen pazarlara sevkolundukları rivâyet edilir; bunların çoğu Ermenidir ve İranlılarla beraber Osmanlılara karşı cephe almış oldukları için evvelce neşredilmiş olan müteaddid fetvâlar mucibince esir edilmişler ve onların ellerinde bulunan Türk esirleri de kurtarılmışlardır. — Osmanlı akıncılarının Erivan'da yalnız bir gece dinlendikten sonra ertesi gün Kars'a hareket ettikleri rivâyet edilir).

7 Teşrinievvel=15 Şa'ban, Çarşanba: Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın Demir-Kapu'ya muvâsalatı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kırım hanı Mehmet-Giray pâdişahın emriyle ordusunu alıp Demir-Kapu'ya giderek Safavîlere karşı Özdemir-oğlu Osman Paşa ile elbirliği etmiye memur edilmiştir. Bundan evvel de Osman Paşa'ya yardım

emri almış olan Kırım hanı bizzat gelmeyip kardeşi Âdil-Giray kumandasında bir kuvvet göndermiştir; Yukarda 1578=986 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu sefer Mehmet-Giray'ın bizzat sefere çıkması hem Istanbul'dan aldığı emirlerin kat'iyyetini, hem esir olarak gönderilmiş olduğu Kazvin'de idâm edilen kardeşi Âdil-Giray'ın intikamını almak gayretiyle izah edilir: Gene ayni senenin «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — İkinci Mehmet-Giray pâyıtahtı olan Bahçe-saray'dan bu senenin 1 Cumâda-l-âhire=26 Temmuz Pazar günü hareket etmiş, Kafkasya üzerinden 74 günlük bir mesafe kat'ederek Demir-Kapu'ya varmış ve Özdemir-oğlu Osman Paşa tarafından bir kaç konaklık yere kadar istikbâl edilmiştir; Âlî'nin «Nusretnâme»sinde Kırım hanının Demir-Kapu'ya muvâsalatı 18 Şa'ban=10 Teşrinievvel Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, bunda bir zühûl olmak ihtimâli vardır; Çünkü gene Âlî, Mehmet-Giray'ın 74 menzilde geldiğinden bahsettiğine göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «15 Şa'ban=7 Teşrinievvel Çarşanba» rivâyetini teyid etmiş demektir: Zâten bu rivâyet o sırada orada bulunan Dal-Mehmet-Çelebi'nin «Şecâat-nâme»sine de uygundur ve Müneccimbaşı da bunu kabul etmiştir — Harîmî-Çavuş'un «Zafernâme»sine göre Kırım hanının ordusu 80 bin kişiliktir).

10 Teşrinievvel=18 Şa'ban, Cumartesi: Ca'fer Paşa kolunun Erivan akınından Kars'a avdeti.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi 3/4 Teşrinievvel=11/12 Şa'ban gecesi yola çıkmış olan Ca'fer Paşa takımının bu meşhur akın hareketi o günden bu güne kadar gidip gelme müddetiyle beraber altı gün sürmüştür. — Bundan bir gün evvelki Cuma tarihi de rivâyet edilir).

11 Teşrinievvel=19 Şa'ban, Pazar: Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Demir-Kapu'dan Şirvan'a hareketi.

(Mehmet-Giray Demir-Kapu hâricindeki otağında dört gün dinlendikten sonra Özdemir-oğlu Osman Paşa ile beraber bu gün Şirvan üzerine hareket etmiştir; «11 Ramazan Cuma» tarihi de rivâyet edilir: Fakat Teşrinisâni'nin birinci gününe tesâdüf eden bu yanlış tarih bir «Cuma» ya değil, bir «Pazar» gününe müsâdiftir. — Yukarda 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, ikinci Şamahı muharebesinin neticesi olarak elden çıkmış olan Şirvan bu sırada Safavî hâkimiyyetindedir: Osmanlı-Kırım kuvvetleri Demir-Kapu'dan hareket ederken ileri doğru iki kol sevkolunduğu rivâyet edilir; Mehmet-Giray'ın oğullarından Şirvan-Giray kumandasındaki birinci kol «Ali-Han» ve «Maksud-Sultan» isimlerinde iki Safavî kumandanının müdâfaa ettiği Baku şehrini istirdâd edip bu muhâfızları esir almış ve bir kol da Safavîlerin Şirvan valisi Muhammed-Hân'ın 15 bin kişilik kuvvetinden iki binini kırarak mütebâkisini Kür nehrinin cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır; Muhammed-Han'ın idâm olunduğu rivâyet edilir: İşte bu suretle Safavîler Şirvan'ı ikinci defa olarak tahliye etmişler demektir — Baku'ya giden kolun Demir-Kapu'dan ve ikincisinin de Şabran konağından sevkedilmiş olduğu da rivâyet edilir. — Ordu'nun Şamahı'ya girmesi için aşağıda bu sene vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

12 Teşrinievvel=20 Şa'ban, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın katli.

(En kuvvetli rivâyete göre 911=1505-1506 tarihinde dünyâya gelmiş olan Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa bu sırada Milâdî takvim hesabiyle 73-74 yaşlarındadır. 1565=972 senesi 28 Haziran=29 Zülka'de Perşenbe günü 59-60 yaşlarında Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş olmak itibariyle, o tarihten bu tarihe kadar gene Milâdî takvim hesabiyle tam 14 sene, 3 ay, 15 gün Sadâret makamında bulunmuş demektir.

Sokullu'nun bu uzun Sadâret devresi Osmanlı imparatorluğunun azamet ve ihtişam devrinde Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad saltanatlarına müsâdiftir: Sokullu-Mehmet Paşa Kanunî'nin son, İkinci Selim'in yegâne ve Üçüncü Murad'ın da ilk Vezir-i-a'zamıdır. 14 sene, 3 ay, 15 gün süren sadâretinin 1 sene, 3 ay, 2 günü Kanunî devrine, 8 sene, 2 ay, 22 günü İkinci Selim devrine ve 4 sene, 9 ay, 21 günü de Üçüncü Murad devrine müsâdiftir: Bu hesapta pâdişahların ölüm günleri değil, cülûs günleri esas tutulmuştur.

Kanunî devrinde pâdişahın torunu Esmâ-Han-Sultan'la evlenmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa İkinci Selim'in dâmâdı ve Üçüncü Murad'ın eniştesidir: 1562=969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bosna devşirmelerinden olan Sokullu ilkönce saray hizmetlerinde kendini gösterip terakki ettikten sonra Barbaros merhumun irtihâli üzerine pek nisbetsiz bir tevcih eseri olarak onun yerine Kapdan-ı-Deryâ olup «Taşra çıkmış», yâni saray hizmetinden hükûmet hizmetine geçmiştir; Bu nokta için 1546=953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına ve Sokullu'nun menşeiyle hüviyyeti için de 1565=972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına bakınız.

İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinin o büyük seferlerini tıpkı bu iki pâdişah gibi Istanbul'da geçirmiş ve yerinden bile kımıldamamış olan Sokullu'nun askerî şahsiyyeti pek silik ve sönüktür: Barbaros'un yerine tâyin edilmiş olduğu Deryâ-Kapdanlığında tarihe aksedecek hiç bir muvaffakiyet gösterememiş olduktan başka, denizden karaya geçerek Rumeli beylerbeyi olduktan sonra Avusturya'ya karşı tâyin edilmiş olduğu Macaristan serdarlığında da muvaffakıyetsizliklerinden dolayı Kanunî'nin gazabına uğrıyarak azledilmiş ve hattâ kendi yerine tâyin edilmiş olan ikinci vezir Ahmed Paşa'nın maiyyetine verilmiştir: 1552=959 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız.

Sokullu-Mehmet Paşa'nın yıldızı parlıyarak Kanunî'nin gözüne girmesi askerî bir muvaffakiyet üzerine değil, şehzâde Selim'le kardeşi Bâyezid arasındaki saltanat mücâdelelerindedir ve hattâ kendisine şehzâde Selim'in kızı Esma-Han-Sultan'ın verilmesi de orta Anadolu'yu kana bulayan o fecî mücâdelede Selim'e etmiş olduğu hizmetin mükâfâtıdır: 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» ve 1562=969 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız.

Sokullu'nun siyasî şahsiyyeti askerî şahsiyyetinden daha parlak değil, belki daha sönüktür ve hattâ şahsî ihtirâsâtını devletin en hayatî menfaatlerinden bile üstün tuttuğu için çok fecîdir: Meselâ Akdeniz hâkimiyyeti ve hattâ anavatanın emniyeti bakımından zarurî bir hareket olan Kıbrıs seferiyle hudut boylarındaki ahâliyi telâşa düşürecek bir şekle giren şimal ve şark tehlikelerine rağmen Kafkas seferine muhâlefeti, bu seferlere tarafdâr olduğu için serdâr olan Lala-Mustafa Paşa'yı çekememesindendir: 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» ve 1578=986 vukuâtının da «5 Nisan» fıkralarına bakınız. Fakat Sokullu'nun en fecî hareketi, büyük denizciler dururken bir takım kara askerlerinin eline verdiği donanmaya taarruz emri vererek Lepanto=İnebahtı muharebesinde müdhiş bir bozguna sebeb olmak suretiyle devletin Akdeniz hâkimiyyetini tehlikeye atmasıdır; Sokullu'nun bu hareketi, ikinci vezir Pertev Paşa'yı muvaffakıyetsizliğe uğratarak mahvetmek hırsıyla izah edilir; 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açarak Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek için girişilen Ejderhan seferi bâzı menbâlarda Sokullu'nun dâhiyâne bir projesi gibi gösterilirse de, bu meşhur proje onun değildir: Kanunî devrindenberi tasarlanan ve hattâ bâzı resmî muhâberelerde bile bahsi geçen bu büyük fikir o zamanki efkâr-ı-umumiyyede

yıllardanberi yer tutmuş umumî ve millî bir fikirdir; Sokullu'nun bu işteki yegâne rolü de, o kadar muazzam bir projenin tatbikine memur olan ordunun kumandasını bir defterdara bırakarak fecî bir muvaffakiyetsizliğe sebeb olmasından ibarettir. ve hattâ bundan dolayı İkinci Selim'in tekdirine uğramış ve Kâtib-Çelebi tarafından da şiddetle tenkid edilmiştir: 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Ecnebi devletlerle akdedilen ticaret muâhedelerinde rüşvet alarak Türk menfaatlerini ihmal etmesi hakkında da Hammer'in bir rivâyeti vardır; Yukarda bu sene vukuâtının «Mart=Muharrem» fıkrasına bakınız.

«Münşeât» sâhibi Feridun Bey gibi kendi adamı veyâhut Peçevî gibi ana tarafından akrabâsı oldukları için onu göklere çıkaran ve bunlara mukabil Gelibolulu-Âlî gibi Lala-Mustafa Paşa'nın adamı olduğu için onun aleyhinde bulunan müelliflerin hissiyâta kapılarak söyledikleri sözler bir tarafa bırakılmak şartiyle, sırf kendi icrâatına göre tetkik ve muhâkeme edildiği takdirde, Sokullu-Mehmet Paşa tarihin huzurunda işte bu saydığımız şeyleri yapmış bir adam vaziyetinde kalır: Her halde bu vaziyette bir vezirin ileriyi görüp ona göre tedbirler alarak memleketin selâmetini temin etmiş büyük bir devlet adamı sayılması kabil değildir,

Sokullu'nun en bâriz hususiyeti, hiç bir suretle teskin edemediği sonsuz ihtirâsıdır: Lala-Mustafa Paşa'yı çekemediği için Kıbrıs ve Kafkas seferleri gibi en zarurî teşebbüslere muhâlefet etmiş. Pertev Paşa'yı mahvetmek için donanmayı tehlikeye atmakta tereddüt etmemiş, Kanunî'nin ölümünden itibaren ve Yeniçeri ocağına istinâden pâdişahlara bile tahakküm ederek bütün devleti kendi eline almaktan başka bir şey düşünmemiş, bunların maiyyetinde Anadolu'dan gelen Türkleri istihfâf edip ezmiş veyâhut Istanbul'dan koğmuş ve bütün memlekette bir akraba ve tarafdar şebekesi kurmuştur: 1566=974 vukuâtının «4 ve 5 Kânunuevvel», 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1578=986 vukuâtının da «10 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Bilhassa bu akrabâ şebekesini kendi akrâbâsından olduğu için dâimâ lehinde bulunan Peçevî-İbrahim Efendi bile:

«Kendü akrabâ ve müteallikaatın ilerü çekdiğinden gayri a'dâsı dahî bir aybın gıybetine yol bulmadı»

şeklinde itirâf etmiştir. Gene ayni müverrih:

«Bu silsile-i celîlede iki sâhib-devlet Vezir-i-a'zam olmuş ve beş devletlü dahî vezâret rütbesine irmüşdür ve on kimesne vardur ki beylerbeylik ünvânın bulmuşdur; ümerâ ve sâir a'yân mezbûtumuz değüldür»

demek suretiyle o muazzam şebekenin bütün efrâdını sayıp dökmek imkânı olmayacak kadar geniş olduğunu anlatır! Bu sülâle hesabındaki iki Vezir-i-a'zamdan biri Sokullu-Mehmet Paşa, biri de ondan çok sonra Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam olan amcazadesi Lala-Mehmet Paşa'dır, «Beş devletlü» denilen vezirler de diğer amcazadeleri Ferhad, Derviş ve Mustafa Paşalarla; oğulları Hasan ve İbrahim Paşalardır. Sokullu'nun şahsî vaziyeti bakımından en büyük hatâsı, kendisine karşı cephe almış olan Üçüncü Murad'ın indirdiği darbelerden ibret almamış ve bilhassa kurduğu şebeke mensuplarından bir çoklarının uğradıkları muâmeleler karşısında nihayet kendi başına da geleceği muhakkak olan fecî âkıbeti anlayamamış olmasında gösterilir; son darbeyi yiyen amcasının oğlu ve Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmı ona en müdhiş ihtâr demek olduğu halde, Sokullu-Mehmet Paşa gene makamına dört elle yapışıp durmakta ısrâr etmiştir: Mustafa Paşa'nın akıbeti için yukarda 1578=986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sokullu ne darbelerden ibret almış, ne de pâdişahın mütemâdî istihfaflarından müteessir olmuştur; Peçevî bu noktayı da şöyle anlatır:

«Emmâ merhûma bu mertebe ihânet olunurdu, aslâ kendüsü mütegayyir olmazdı»!

Hattâ gene ayni menbaa göre Üçüncü Murad nihayet Vezir-i-a'zamının arz tezkirelerini bile reddetmiye başlamıştır:

«Kendü arzına müsâade itmez oldular»!

Sokullu-Mehmet Paşa işte bunlara rağmen isti'fâ etmiyecek ve şerefli bir mâzuliyyeti şerefsiz bir iktidâra tercih edemiyecek kadar mevki hırsına kapılmıştır. Böyle bir şahsiyyetin muahhar menbâalara büyük bir devlet adamı şeklinde aksetmesi kendi akrabâsından veyâhut adamlarından olan bâzı müelliflerin onu mustalah ifâdelerle şişirerek göklere çıkarmış ve daha sonraki müelliflerin de bunları olduğu gibi kabul etmiş olmalarından, devletin en parlak azamet ve ihtişam devrinde ve üç pâdişah zamanında 14 seneden fazla mütemâdiyen iş başında bulunmuş olmasından, Kıbrıs, Tunus, Şirvan, Gürcistan ve Dağıstan fütûhâtı gibi hiç birine iştirâk etmedikten başka bâzılarına muhâlefet ettiği bir çok büyük muvaffakıyetlerin hep bu uzun sadâret devrine tesâdüf etmesinden ve nihayet Osmanlı imparatorluğunun kuvvet ve kudretine boyun iğen ecnebî devletlerinin Sokullu'ya serfürû etmiş gibi görünmesindendir! Halbuki hakikatte büyük bir şey varsa o da Sokullu'nun iktidârı değil, devletin kudretidir. Osmanlı menbâlarında umumiyetle Sokullu-Mehmet Paşa'yı vuran adam «dîvâne» «mecnun» ve «meczûb» gibi sıfatlarla deli gösterilirse de bu iddiâ kat'iyyen doğru değildir; muâsır müvverrihlerden Selânikî-Mustafa Efendi kaatili bir «harâbâtî-i fâsık» gösterir ve bu da ahlâksız bir sarhoş demektir; Cinayeti tertib edenler belki de bu adamın o hâlinden istifâde ederek para vesaireyle elde etmişlerdir; deli gösterilmesi sarayın alâkasını belli etmemek içindir; bu sûikasdın Üçüncü Murad tarafından tertib ettirildiği muhakkaktır; bir taraftan Yeniçeri ocağına ve bir taraftan da hâlâ kuvvetini muhâfaza eden bir akrabâ ve tarafdar şebekesine istinâd eden Sokullu'nun bir irâdeyle idâmı şöyle dursun, hattâ şimdiye kadar azli bile kabil olamamıştır; sûikasdın sebebi işte bu noktada aranmalıdır; bu sırada ve bilhassa Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmı üzerine Sokullu'nun pâdişaha karşı bir takım tertibâta girişmiş olup olmadığı belli değildir, fakat ihtimâli vardır. Vezir-i-a'zamın akrâbasından olan Peçevî diğer müverrihler gibi sükût etmemiş, pâdişahın alâkasını açıkça söylemiştir:

«Sultan Murad merhum hakka kaail bir pâdişâh-ı âdil idi; Bilâ-sebeb merhumun kanuna girmeğe irtikâb etmedi ve illâ kendüye gayz-i azîmi var idi».

Bu izaha göre pâdişahın Vezir-i-a'zamını izâle ettirmesi sebebsiz değildir, sebebi de «gayz-i azîmi» dir ve hattâ müellif bu gayzın da sebebini uzun uzadıya anlatarak Üçüncü Murad'ın babası öldüğü zaman tahta çıkmak üzere Istanbul'a geldiği gece pâyıtahttaki vaziyeti bilmediği için kardeşlerinden birinin kendisine tercih edilmek ihtimâlinden korkarak Sokullu'nun elini öpecek kadar «inhinâ» göstermek mecburiyetini hissetmiş ve bu «temelluk» unu «nâmûs-i saltanat muktezâsiyle» bir türlü unutmamış olmasında gösterir: Bu mesele için 1574=982 vukuâtının «21/22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Muhtelif menbâların tafsilâtını toplamış olan Solakzâde vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

«Mehmet Paşa mahmiye-i Istanbul'da vâkı' sarây-ı dilgüşâsında ikindi divânı iderken divâne-nakş bir şahs-ı-kallâş ki gâh-u-bîgâh ol vezîr-i âgâh karşusuna gelüp in'âmını alurmuş, ol gün de yine mukaabele-i pâşâ'ya geldükde Pâşây-ı saâdet-medâr-ı sehâ-istînâs yine in'âm almağa geldi kıyâs idüp yedini ceybine idhâl ve akça çıkarup îsâl üzere iken ol şahs-ı bî-lâğ paşanın

memesi altına bıçağıyla urup mecrûh ider. Çavuş-başı ve Çavuşlar bend idüp habse gönderüp paşayı ağaları içerü alup ve odasuna alunup cerrâha âdem gönderdiler. Cerrâh gurûba yakın gelüp gerçi fitil ve merhem vaz'idüp bağlar, lâkin bıçak ziyâde te'sîr itmüş olmağla vak-i ısâya yarmadan pâşây-ı perîşân-hâl âhirete intikaal ider: Gerçi ol şahsı dört pâre idüp her pâresini ibret-i nâs olmağ içün Istanbul ebvâbından dört kapu üzerine ta'lik ile müşahhas-ı enâm iderler, lâkin ba'de-harâb-il-Basra! Paşa gittikten sonra ne fâide idecekdür?»

Muhtelif menbâlarda kaatilin bir boşnak olduğu, hançerini «yeni içre» sakladığı, o gün paşanın sarayındaki ikindi divânında kendisine bir arzıhal verecek gibi davranarak birdenbire «sinegâhından» vurduğu ve Sokullu'nun ancak bir iki saat yaşayabildikten sonra «Ahşam ezâm vaktünde teslîm-i rûh» ettiği de rivâyet edilir. Ustalıkla kandırılıp elde edilmiş olduğu anlaşılan kaatilin akıbeti pek fecî olmuş, her halde Sokullu tarafdarlarını tatmin etmek için ertesi gün zindandan çıkarılıp kollarıyla bacaklarından dört ata bağlanarak vücudu «dört pâre» edilmiş, her parçası Istanbul kapularından birine asılmış ve Şeyh-ül-İslâm Kadı-zâde Ahmed Şemsüddin Efendi'nin i'tirâzına rağmen Sokullu şehîd sayıldığı için cenâzesi yıkanmadan defnedilmiştir: Türbesi Eyüp'dedir. — Sokullu'nun katlini Peçevî 8 Şa'ban=30 Eylül tarihine müsâdif gösterirse de o günün bir «Yekşenbih=Pazar» olduğundan bahsetmesi yanılmış olduğunu tesbite kâfidir: Çünkü o gün hakikatte «Çarşanba»ya müsâdiftir. Bundan başka 19 Şa'ban=11 Teşrinievvel Pazar tarihine de tesâdüf edilir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 20 Şa'ban=12 Teşrinievvel Pazartesi tarihi Âlî ve Selânikî gibi muâsır müverrihlerin gösterdikleri en kuvvetli rivâyettir).

13 Teşrinievvel=21 Şa'ban, Salı: Vezâret-i-uzmâ makamına İkinci vezir Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Bu gün öğleden sonra «Mühr-i-Hümâyun» evine gönderilmek suretiyle Vezir-i-sânî Ahmed Paşa Sokullu'nun yerine usûlen Vezi-i-a'zam olmuştur: Ahmed Paşa Arnavut devşirmesidir. Çok silik bir şahsiyyet olan ve daha doğrusu hiç bir şahsiyyeti olmıyan bu devşirme vezirin bundan evvel bulunmuş olduğu Yeniçeri-ağalığı, Rumeli beylerbeyliği ve muhtelif derecelerde vezâret gibi vazifelerinde tarihe aksedebilecek bir muvaffakiyet gösterememiş olduğunda ittifak edilir. — Ahmet Paşa Kanunî'nin torunlarından ve Mihrimâh-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızlarından bir hanım-sultanla evli olduğu için «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in bacanağı sayılırsa da, Feridun Bey'in Mihrimâh-Sultan kızı Ayşe Hanım-sultan'la izdivâcı Ahmed Paşa'nın ölümünden iki sene sonradır; Hattâ Ahmed Paşa'yı işte bu Ayşe Hanım-sultan'ın ilk kocası gösteren rivâyetler de mevcud olduğuna göre, Feridun Bey belki de Ahmed Paşa'nın dul karısını almıştır; 1575=982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Osman-zâde Tâib'in «Nisâb-ı re'y-ü-tedbirden bî-vâye» gösterdiği bu devşirme Vezir-i-a'zamın yegâne meziyyeti olarak rüşvet almadığından bahsedilir! — Ahmed Paşa Kanunî devrindeki Irâkayn seferine Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın şerrine uğrıyarak Bağdad'da idâm edilen meşhur Defterdar İskender-Çelebi'nin kölelerindendir: 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. — Evvelce bir aralık Sokullu ile ihtilâfından dolayı vezâretten azledilmiş olan Ahmed Paşa sonradan «Üçüncü Murad'ın himâyesiyle tekrar eski va. zifesine iâde edilmiş olmak itibariyle, saraya istinâden Sokullu'ya karşı cephe alan muhâlif zümreden sayılabilir. — Ahmed Paşa'nın ölümü için aşağıda 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız).

22 Teşrinievvel=1 Ramazan, Perşenbe: Lala-Mustafa Paşa ordusunun Kars'dan Erzurum kışlağına hareketi.

(Bu seferin başındaki «Çıldır» ve «Koyun-geçidi» muharebelerinin idaresini Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya bırakıp kendisi otağında zafer müjdeleri beklemekle vakit geçirmiş olan Lala Paşa bidâyettenberi hiç bir muharebeye bizzat iştirâk etmemiştir: 1578=986 vukuâtının «9 Ağustos» ve «9 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kış mevsimini Erzurum kışlağında geçirmiş, yazın Kars inşaâtiyle meşgul olmuş, Şirvan ve Dağıstan vaziyetleriyle kat'iyyen alâkadar olmamış ve nihayet işte bu gün mevsim ilerlemiş olduğu için Kars'dan kalkıp gene Erzurum kışlağına istirâhate gitmiştir: Kars inşaâtı için yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül» fıkralarına bakınız).

23 Teşrinievvel=3 Ramazan, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kırım hanıyla beraber Şamahı'ya girişi ve Şirvan'ın istirdâdı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa Demir-Kapu'dan hareketleri sırasında veyâhut biraz sonra önden sevkettikleri bir kuvvetle İran'ın Şirvan ordusunu bozguna uğratıp Safavîleri Kür suyunun cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmışlar ve kendileri de kuvvây-ı-külliyeleriyle ilerliyerek bu, gün Şamahı'ya girmişlerdir: Bu suretle Şirvan artık istirdâd edilmiş ve etrafa da Tatar akıncıları saldırmıştır; Lala-Mustafa Paşa bütün bu hareketlere yabancı kalmıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

27 Teşrinievvel=6 Ramazan, Salı: Sokullu'nun katli ve Ahmed Paşa'nın sadâreti haberinin Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya tebliği.

(22 Teşrinievvel=1 Ramazan Perşenbe günü Kars'dan hareket etmiş olan Lala Paşa bu haberi Erzurum yolunda almıştır: Sokullu devrinde üçüncü vezir olan Lala-Mustafa Paşa'nın bu tebeddül üzerine usûlen ikinci vezir olduğu için ordu erkânı tarafından tebrik olunduğu rivâyet edilir).

28 Teşrinievvel=7 Ramazan, Çarşanba: Pasin ovasında Lala-Mustafa Paşa'nın asker terhisi.

(Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvan harekâtına iştirâk etmîyen Lala Paşa, aşağıki fıkrada görüleceği gibi, onların kendisini elbirliğine dâvet eden taleplerini de reddederek Erzurum'a hareket etmiş ve bu gün vardığı Pasin konağında askerinin mühim bir kısmını kışlaklara dağıtmış ve yâhut büsbütün terhis etmiştir: Lala'nın bu hareketi affedilir günahlardan değildir).

7 Teşrinisâni=17 Ramazan, Cumartesi: Şirvan'ın istirdâdiyle Kür cenubuna yapılan akın hareketinin Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya tebliği ve Lala Paşa'nın Kırım hanını memleketine avdet mecburiyetinde bırakan menfî vaziyeti.

(Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» ve 1579=986 vukuâtının da «7 Kânunusâni» fıkralarında gördüğümüz gfibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın parlak zaferlerini çekemiyen âmiri Lala-Mustafa Paşa artık onunla her türlü münasebet ve muhâbereyi kesmiş ve hattâ Şirvan ve Dağıstan vukuâtiyle hiç alâkadar olmamıştır! Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray pâdişahın emriyle Osman Paşa'yı takviye için Demir-Kapu'ya geldiği zaman açılan harekâta ve bilhassa Kür suyunun cenubundaki Safavî arâzisinin fethine Lala Paşa da dâvet edilmişse de, Şamahı'da alınan cevapta Kars inşaâtından ve bir rivâyete göre de mevsim ilerlemiş olduğundan dolayı serdârın gelemiyeceği bildirilmiş ve bu çok çirkin red cevâbı hem askerin

mâneviyyâtını bozmuş, hem Kırımlılar arasında artık yapılacak iş kalmadığı için bir an evvel memleketlerine avdet cereyânı başlamasına sebeb olmuştur! Hattâ Osman Paşa'nın Kırım hanını Kür cenubuna bir akın hareketi yapmıya râzı etmek için bir çok uğraştıktan sonra muvaffak olabildiği rivâyet edilir. Bu büyük akın hareketinde ilkönce Gencel havâlisi vurulduktan sonra Kızılağac'a kadar her taraf yağma ve tahrib edilmiş ve oralarda artık servet nâmına bir şey bırakılmamıştır; Dal-Mehmet bu harekette alınan esirlerin bolluğunu:

Bir dilim nâna idi bir meh-cebîn!

mısrâiyle anlatır. — Bu muvaffakiyetler Kırım hanının Kapucu-başısı Laçın Ağa ile Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya bildirilmiş ve Lala Paşa da Laçın Ağa'nın yanına kendi maiyyetinden Mustafa-Çavuş'u katarak Şirvan'ın istirdâdını Istanbul'a arzetmiştir. Bir rivâyete göre de Lala'ya Şirvan'ın istirdâdı müjdesini Laçın Ağa ve Gence akını haberini de Osman Paşa'nın maiyyetinden ve sancak-beylerinden Ali Bey getirmiştir. Fakat bu Ali Bey'in o fütuhât müjdeleri üzerine Lala Paşa tarafından Kırım hanıyla Osman Paşa'ya usûlen zafer tebriki için gönderildiği ve Lala'nın bu vesileyle Safavîlerin dinî merkezi sayılan Erdebil'in fethini de uzaktan uzağa tavsiye etmekle iktifâ ettiği rivâyet edilir! İkinci Mehmet-Giray'in riyâsetinde toplanan Kırım beyleri işte bunun üzerine memleketlerine avdet kararı vermişlerdir: Osman Paşa pek çok ısrâr ettiği halde Kırım hanını bu kararından caydıramamış, yalnız Şirvan muhafazası için kardeşi Gazi-Giray'la oğlu Saâdet-Giray kumandasında bir mıkdar asker bırakmıya râzı edebilmiştir; Fakat bir müddet sonra Kırım hanı oğlunu geri çağırdığı için Şirvan'daki Tatar askerinin bir kısmı da onunla gitmiş ve gene Demir-Kapu'ya çekilmiş olan Osman Paşa oradan biraz asker gönderip Şirvan'ı mümkin-mertebe takviye etmiye mecbur olmuştur: Tabiî artık bu vaziyette Şirvan tekrar Safavî taarruzlarına açık bir sâha demektir ve bunun bütün mes'ûliyyeti de şahsî ihtirâsâtına her şeyi fedâ eden Lala-Mustafa Paşa'ya aittir: Bu memleketin devşirmeler yüzünden uğradığı fenâlıkların en müdhişlerinden biri de işte bu vaziyette gösterilebilir).

1580=987

7 Kânunusâni=19 Zülka'de, Perşenbe: İkinci vezir Lala-Mustafa Paşa'ya Şark serdarlığından azlinin tebliği ve üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın serdarlığı.

(1578=986 senesi 9 Nisan=27 Muharrem Cumartesi günü Istanbul'dan Üsküdar'a geçerek Şark serdarlığını der'uhde etmiş olan Lala-Mustafa Paşa o günden bu güne kadar tam 1 sene, 9 ay, 2 gün sonsuz salâhiyetlerle bulunmuş olduğu bu büyük vazifede bir takım siyasî ve idarî tedbirler ittihâziyle Kars'ın inşâ ve i'mârından başka hiç bir iş görmemiş ve bilâkis görülen işlere zarar vermiştir: Kafkasya'nın fethiyle neticelenen zaferleri Lala Paşa değil, hep Özdemir-oğlu Osman Paşa kazanmıştır; meselâ Çıldır ve Koyun-geçidi muharebelerinde bulunan Lala Paşa otağından hiç çıkmamış ve birinci Şamâhı zaferinde de hiç bulunmamıştır: 1578=986 vukuâtının «9 Ağustos», «9 Eylül» ve «11 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Kendisi Erzurum'dayken vukua gelen ve Şirvan'ın o kış elden çıkmasıyla neticelenen ikinci Şamahı muharebesinin kaybedilmesi de Osman Paşa'ya pek az asker bırakarak bütün orduyu alıp gitmiş olmasındandır: 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» ve 1579=986 vukuâtının da «7 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Gene o fıkralarda gördüğümüz gibi Lala Paşa Özdemir-oğlu'nu kıskandığı için ona yardım etmemiş, her türlü münasebet ve muhâbereyi kesmiş ve hattâ Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray pâdişahın emriyle Kafkasya harekâtına iştirâk etmek için Demir-Kapu'ya geldiği zaman Lala-Mustafa Paşa'yı cenubî Kür boylarının ve bilhassa Erivan'ın elbirliğiyle fethine dâvet ettiği halde Lala Paşa ne gelmiş, ne bir tek asker vermiştir: Yukarda 1579=987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı, olgun bir

meyve hâline gelmiş olan Erivan havâlisinin bu sefer fethedilememiş olmasının da bütün mes'ûliyyeti Lala Paşa'ya aittir. — Tabiî bu vaziyetin Istanbul'a aksetmemesi kabil değildir: Bir taraftan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hükûmetle doğrudan doğruya muhâberesi; bir taraftan Tımar-defterdarı Hızır-Çelebi'nin raporları ve bir taraftan da Şark seferlerine iştirâk etmiş askerlerin pâyıtahta gidenlerin ifşaatı Lala'nın devlete büyük zararlar veren menfi rolünü dillere düşürmüş ve bu vaziyetten bilhassa bidâyettenberi Şark serdarlığında kendisine rakîb olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa istifâde etmiştir.

Lala-Mustafa Paşa'nın lehinde bulunan Selânikî-Mustafa Efendi bilhassa ordudaki Tımar-defterdarı Hızır-Çelebi'nin «vâki' ve gayr-i vâkı'» haberlerinin yaptığı te'siri şöyle anlatır:

«Yazduğu ahbârun şeâmeti Âstâne-i devletde erbâb-ı hıkd-u-hasedün ırk-ı hased-ü-gayretin tahrik idüp Serdâr-bâ-vekaar Hazretlerinün ekser-i umur-u-tedârükün takbîh eylemeğe bâis oldu ve Şevketlü Pâdişâh Hazretlerine külliyen vakaayii ber-aks bildirdiler ve hamiyyet-i saltanatı hurûşa getürüp mubârek kalb-i Şerîflerin gönderüp Serdâr eyledüğü rey-ü-tedbirleri hatâya çıkarup tebdîl-ü-tağyîr ittirmeğle.»

Hâlbuki hakikatte vaziyet Istanbul'a «ber-aks» olarak değil, olduğu gibi bildirilmiş ve Sinan Paşa tarafdarları da bu vaziyetten istifâde ederek hakikaten «hamiyyet-i saltanatı hurûşa» getirmişlerdir! Her halde bu işin en acıklı tarafı, «hamiyyet-i saltanatı» nın hurûşundan bahsedilen Üçüncü Murad'ın ataları gibi ermeydanına atılacak yerde devletinin askerî mukadderâtını bir takım vatansız devşirmelerin keyfî idarelerine bırakmakla devam etmesidir.

Bundan iki sene kadar evvel böyle bir sefer açılması kararlaştığı zaman, ilkönce iki serdarlık ihdâs edilerek Lala-Mustafa Paşa'nın Kafkas cephesine ve Sinan Paşa'nın da Irak cephesine tâyini kararlaştırılmışsa da, maiyyetlerine verilecek askerin intihâbı vesaire gibi meselelerde ihtilâfa düştükleri için, nihayet iki vazife birleştirilip Lala-Mustafa Paşa'ya verilmiştir; işte bu suretle İkinci Selim devrinde Koca-Sinan Paşa'nın Yemen serdarlığını Lala Paşa'dan kapmış olmasına mukabil, şimdi de Üçüncü Murad devrinde Lala-Mustafa Paşa Şark serdarlığını Sinan Paşa'nın elinden kapmış demektir: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Peçevî bu devşirme kapışmasının içyüzünü şöyle anlatır:

«Sinan Paşa merhum zâtinde hob-fürûş ve hod-bîn ve Arnavûd-i ânûd cinsinden lecûc pür-kibr-ü-kin devletlü idi ve mâl-i firâvâna mâlik ve hilâfunda olanlarun intikaamuna mütehâlik kimesne idi. Husûsâ Lala ile her biri bir koldan serdar nasbolunmak re'yolunmuş iken Sadr-ı-a'zam Mehmet Paşa merhûmun savâbdîdi ile Lala Paşa yalunuz serdâr olmak mukarrer olunacak her bâr Lala Paşa'nın hidemât-ı mebrûresin tezlîl-ü-tahkîr ve gelen mekâtib-u-urûzun tekzîb itmekden hâlî değül idi ve her rey-i hasen ki Lala'dan vücûda gelürdü, müşarünileyh elbette anı hatâya hamliderdi: Meselâ Tokmak-Hân muhârebesinde kendüsü keennehu senkîn direnmüş, çadırında oturup üzerine asker göndermüş, hattâ itmüşdür; kendüsü alaylarıyla varmış olsa bi-minnet ya esir iderdi yâhud vücûdu arşa-i âlemden hâkkolur giderdi. Ben olsam öyle iderdüm ve Dîvân-i Pâdişâhîyi Surh-ser kellesiyle doldururdum! ümidüm Cenâb-ı Hak'dan ol idi ki şimdiye değin şâhun kellesini Dîvân-ı Pâdişâhiye gönderürdüm!»

Sinan Paşa bir taraftan işte böyle atıp tutarken, bir taraftan da:

«Bu ortalukda mâl-i firâvân dahî sarfeyledi: Mâ-hasal neylediyse eyledi, serdâr oldu»!

Üsküdar sâhilinde medfun Kızıl-Ahmedlülerden, yâni İsfendiyar-oğullarından Şemsi Paşa'nın Üçüncü Murad'ı rüşvete alıştırıp Osmanlılardan ecdâdının intikamını almış olmakla iftihar ettiği pek meşhurdur; 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Peçevî'nin ifâdesinden anlaşıldığına göre Sinan Paşa bu sefer Lala Paşa'nın elinden ikinci defa olarak serdarlığı kaparken yalnız rakîbinin taksîrâtından değil, pâdişahın işte bu kusurundan da istifâde etmiştir.

Bu sırada Erzurum kışlağında bulunan Lala-Mustafa Paşa'ya serdarlıktan azli hakkındaki emri Koca-Sinan Paşa'nın Selâm-çavuşu Ken'an Ağa getirmiştir: Pâdişahın bu emriyle beraber, yeni serdâr gelinceye kadar onun tensibiyle serdâr-kaymakamlığına, yâni başkumandan-vekilliğine eski Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu ve Lala Paşa'nın da derhâl Istanbul'a gelmesi emredilmiştir; işte bunun üzerine Lala'nın hemen hareket ettiği ve Istanbul'da ikinci vezirlik vazifesiyle meşgul olduğu rivâyet edilir. — Büyük bir tantana ve debdebeyle ve bir mıkdar askerle Erzurum'a gelen yeni serdâr Koca-Sinan Paşa, Istanbul'da o kadar yüksekten atıp tuttuktan sonra iş başına gelince kendisinden evvel fethedilmiş yerlerde ve bilhassa Gürcistan'da şöyle bir dönüp dolaşmaktan ve bâzı valileri değiştirmekten başka bir şey yapamamıştır).

1580=988

28 Nisan=13 Rebî'ül-evvel Perşenbe: Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın ölümü, sadâret makamının ilgâsı ve «Vekil-i-Saltanat» ünvâniyle Vezâret-i-uzmâ kaymakamlığına ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın tâyini.

(Arnavut devşirmelerinden ve Kanunî devrindeki Defterdar İskender-Çelebi kölelerinden olan Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa, Sokullu-Mehmet Paşa'nın izâlesi üzerine 1579=987 senesi 13 Teşrinievvel=21 Şa'ban Salı günü ikinci vezirlikten alelûsul Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş ve o tarihten bu güne kadar 6 ay 16 gün sadârette bulunduktan sonra mesâne hastalığından ölmüştür; Pek basit bir adamcağız olduğu için tarihte hiç bir izi kalmıyan bu silik Vezir-i-a'zam belirsiz şahsiyyeti için yukarda 1579=987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine usûlen ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması lâzımgelir; Fakat yukarıki fıkrada görüldüğü gibi, Lala'nın rakîbi ve hattâ can düşmanı olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa bu sırada Şark serdârıdır ve kendisi gûyâ cephedeyken Istanbul'da rakîbinin Vezir-i-a'zam olması bol keseden va'dettiği büyük zaferleri suya düşürebilir! Peçevî'nin izâhına göre Istanbul'daki Sinan Paşa tarafdarları işte bu mülâhazayı istismâr ederek ve serdârlık meselesinde olduğu gibi bu meselede de saraya para yedirerek Lala'nın sedâretine mâni olmuşlardır;

«Sinan Paşa havâdârları Lala Paşa [Vezir-i-a'zam] olduğu takdirde;

— Yerine serdâr olmuştur, elbette muhâlefet mukarrerdür!

didiklerinden gayri bir kaç kîse filori dahî sarf eylediler».

Bu vaziyet üzerine «Mühr-i-Hümâyûn» un hiç kimseye verilmemesi tercih edilmiş. Kanunî devrindenberi Sadâret bekliyen Lala Paşa işte bu yüzden muradına eremiyerek ancak «Vekil-i-Saltanat» ünvâniyle Sadâret-kaymakamı olabilmiştir; Lala'nın bu suretle bir «fâsk-i mahrûm» vaziyetinde kalmış olması bâzı menbâlarda vaktiyle Sadâret uğrunda Kanuni'nin oğullarını saltanat mücâdelesine kışkırtarak orta Anadolu'yu kan içinde bırakmış olmasından dolayı Allâhın bir adâlet eseri sayılır: Lala'nın o kanlı oyunları için 1559=966 vukuâtının «29

Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Selânikî'nin rivâyetinden anlaşıldığına göre Sadâretin ilgası, devletin Vezir-i-a'zamsız kalmasına karşı yükselen i'tirazlardan dolayı ittihâz edilmiş bir tedbirdir:

«Halk-ı âlem;

— Mühürsüz arza amel olunmaz, Pâdişâhum! diye nice nice arzıhaller sunduklarunda Şehriyâr-ı Âlî-tebâr Hazretleri mukayyed olmayup:

— Lâzım değül Mühür verilmek, şimdengirü kimseye Mühür virilmez; cümlet-ül-mülk vekîl-i-saltanatumdur: Her kim itâat ve inkıyâd itmezse kapusu önünde salb idesün!

diyü mufassal Hatt-ı-Hümâyûn çıkup bu minval üzre nice eyyâm vezir Mustafa Paşa Hazretleri ile umûr-i dîvâniyye görüldü».

«Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmûası»nda «Özdemir-oğlu Osman Paşa» hakkında uzun bir etüd neşretmiş olan Abdurrahman Şeref Bey merhum bir hâşiyesinde üç ay sürdüğünden bahsettiği bu Sadâret fâsılasını şöyle anlatır:

«Ba'd-ezîn Mühr-i-Hümâyûn i'tâsı ve Vezir-i-a'zam ıtlâkı ilgaa kılındığı i'lân olundu ve Lala-Mustafa Paşa Kaymakam sıf atiyle temşiyet-i umûr-i Dîvân eyledi... Sadâret ünvânının lâğvı târihimizde bir mühim vak'adır ve sırf Sinan Paşa'nın hatırını gözetmekten ilerü gelmişdir».

Bu tuhaf vaziyet devlet işlerinde bir takım karışıklıklara sebeb olmuş ve hattâ Lala Paşa işte bu vesileden istifâde ederek «Rikâb-ı-Hümâyûn» a bir ariza takdim edip:

— Ba'zı kazâyâ düşer ki Divân-ı-Hümâyûn'a götürülmeyüp makam-ı Sadâretde olan kullarun sarayunda görülmek mu'tâddur: Kadı-askerler bu bendeleri sarayuna gelmezler; öyle bir mâdde vâkı' oldukda bu kulları anlara varalum mu?

şeklinde kinâyeli bir istizanda bulunmuştur; Sultan Murad'ın buna cevab olarak gönderdiği «Hatt-ı-Şerîf» de:

— Hakikat Vezir-i-a'zam sensün! Ancak sefere rağbet içün Mühr-i-Şerîf Sinan Paşa'ya gönderülmüşdür!

Üçüncü Murad'ın «mâvi boncuk» hikâyesini hatırlatan bu çok tuhaf hareketine göre Vezâret-i-uzmâ makamı âdetâ ikiye bölünmüş ve salâhiyeti ikinci vezire, mührü üçüncü vezire verilmiş gibidir! Hattâ Lala paşa:

«Bu Hatt-ı-Şerîf'den sonra Vezir-i-a'zamluk ırzın tekmil idüp erbâb-ı menâsıb dahî Vezir-i-a'zam ta'zîmin ider oldular»!

Fakat hakikatte «Mühr-i-Hümâyûn» un Sinan Paşa'ya gitmesi demek, üç ay süren bir «ilga oyunundan» sonra ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa dururken üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın usul hârici Vezir-i-a'zam olması demektir ve Lala'ya gönderilen «Hatt-ı-Şerîf» de misli görülmemiş bir teselli hattından başka bir şey değildir! Bu neticeyi istihsâl için Sinan Paşa tarafdarlarının «Aşuru derecede bezl-i mâl» ettiklerinden bahsedilir! Zâten Lala Paşa da bu vaziyeti anlamakta gecikmemiş ve hattâ biraz sonra «Mühr-i-Hümâyûn» hasretine kurban

gitmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. Bu tuhaf vaziyetten de anlaşılacağı gibi, sarayla hükûmet arasındaki salâhiyet müvâzenesi İkinci Selim devrinin sonlarına kadar az çok devam ettikten sonra Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun tahakkümüne karşı sarayın aksülâmeli yüzünden bozulmuş, pâdişah keyfî idareyi kanuna an'aneden üstün tutan bir müstebit şekline girmiş, Kızıl-Ahmedlü Şemsi Paşa'nın iğvâsiyle rüşvete alışmış ve bu suretle Osmanlı inhitâtının mikropları devletin bünyesinde Kanunî devrindenberi bir tefrih devresi geçirdikten sonra o müdhiş hastalığın ilk a'râzını tamamiyle meydana çıkarmış demektir. Her halde bu acı neticenin bütün mes'ûliyyeti, sarayı hükûmete karşı cephe almak mecburiyetinde bırakan Sokullu'ya aittir: 1578=986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

7 Ağustos=25 Cumâda-l-âhire, Pazar: «Vekil-i-Saltanat» ünvâniyle Sadâret-kaymakamı olan ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın ölümü.

(Hayatının en büyük gayesi olan «Mühr-i-Hümâyûn» uğrunda çevirmediği dolap kalmıyan ve hattâ daha Kanunî devrinde bile Orta-Anadolu'nun o yüzden kan içinde kalmasına sebeb olan Lala Paşa ikinci vezirliğe kadar çıktığı ve usûlen sırası bile geldiği halde mahrum bırakılıp Mührün yıllardanberi can düşmanı olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'ya gönderilmesinden o kadar müteessir olmuştur ki, bir rivâyete göre;

«Hemen o gün türbe-i Hazret-i Hâlid'e gitmiş ve bir âh-ı cengâh çekerek âlâm-ı dünyâdan halâsını niyâz etmiş ve konağına avdetini müteâkıb füc'ceten terk-i dağdağa-i âlem kılmışdır».

Fakat Solakzâde'ye göre Lala Paşa «iki üç gün hasta» yattıktan sonra can vermiş ve Hammer'e göre de Mühürsüzlüğe dayanamıyarak zehir içmiştir: Yukarıki fıkraya da bakınız. — İhtirâsâtına bütün dünyâyı fedâ edecek kadar harîs olmakla ve Kıbrıs fethindeki hizmetlerine mukabil bu memlekete çok büyük zararları dokunmuş bulunmakla beraber, diğer devşirmelere nisbetle çok zeki, müdebbir ve tecribeli bir vezir olduğu da muhakkak olan Lala-Mustafa Paşa'nın Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerindeki en mühim rolleri için 1559=966 vukuâtının «29 ve 31 Mayıs», ve «7 Temmuz», 1576=975 vukuâtının «30 Kânunuevvel», 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs,» 1571=979 vukuâtının «15 Eylül», 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» ve «27 Teşrinisâni», 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni», 1579=987 vukuâtının «27 Temmuz», «23 Ağustos» ve «22 EyltU», 1580=987 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve nihayet yukarda bu sene vukuâtının da «28 Nisan» fıkralarına bakınız. — Lala-Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine Sadâret-kaymakamlığına biraz evvel Rumeli beylerbeyliğinden vezârete terfi edilmiş olan Siyavuş Paşa tâyin edilmiştir).

26 Ağustos=14 Receb, Perşenbe: «Mühr-i-Hümâyûn» un Şark serdârı Koca-Sinan Paşa'ya tevdii.

(Sinan Paşa'ya gönderilen Mühr'ü Kapucular-Kethudâsı Yemişci-Hasan Ağa götürmüş ve yeni Vezir-i-a'zamı debdebe ve tantana içinde azamet taslıyarak Gürcistan'da dolaşırken Tiflis civârındaki karargâhında bulmuştur: Bu münasebetle orduda top şenlikleriyle tebrik merâsimi yapılmıştır).

10 Teşrinievvel=1 Ramazan, Pazartesi: Boş yere Gürcistan'da dolaştıktan sonra Kars önlerinde ordusuna tuhaf bir harb manevrası yaptıran Vezir-i-a'zam Serdâr-Sinan Paşa'nın Erzurum'a hareketi.

(Koca-Sinan Paşa Istanbul'dan gelip ordunun başına geçtikten sonra Gürcistan'da şöyle bir dolaşıp tantana ve debdebe göstermekten başka bir şey yapmamış. Devşirmelerin canları Türk canından çok tatlı olduğu için selefi gibi bu da hiç bir harbe girmemiş, Gürcistan'dan Kars'a gelince gûyâ Tebriz'i fethetmek için bir takım hazırlıklarla meşgul olmuş ve nihayet mevsimin geçtiğini bahâne ederek tıpkı selefi gibi Erzurum kışlağına çekilmek üzere bu gün Kars'dan hareket etmiştir. Sinan Paşa'nın Kars'da tuhaf bir harb manevrası vardır: Peçevî bunu şöyle anlatır:

«Bu mahalde çün a'dâ ile ceng-ü-perhâç ve bir dürlü uğraş olmadı:

— Bâri karşumuzda olan tell-i refîi, yâni depe-i azîmeyi adû farzidelüm ve üstüne at sürelüm ve her kesün alayunu ve yörüyüşünü görelüm!

diyu ol tell-i refîa ile her tarafdarı at sürdüler ve toplar ve tüfenkler attular ve âleme Allah! Allah! sadâsiyle velveleler bırakdular! Kendüsü dahî bizzat kılıcın sıyırup gâh çaldı, gâh ürdu, gâh atın sürdü ve bilcümle bir nice evzâ'-i acîbe izhâr idüp durdu! Egerçi, ba'zılar hıffetine hamlettiler ise ba'zılar gelen elçilere kemâl-i celâdet-u salâbet izhâr itti didiler»!

Peçevî'nin istihfâfına rağmen her halde bunun biraz Don-Kişot'ça yapılmış bir nevi harb manevrası olduğu anlaşılmaktadır; Fakat cenubî Kür boylarını Safavîlerden temizlemek için yapılması zarurî bir harb dururken böyle bir harb oyunuyla iktifâ etmek tabiî Don-Kişotluktan başka bir şey değildir).

9 Teşrinisâni=1 Şevvâl, Çarşanba: Koca-Sinan Paşa ordusunun boşuna dolaştırıldıktan sonra Erzurum kşlağına gelişi.

(Lala-Mustafa Paşa'nın yerine Şark ordusunun başına maatteessüf geçtiği gündenberi boş yere Gürcistan'da dönüp dolaşmaktan başka bir şey yapmamış olduğu için umumiyetle tenkid edilen Sinan Paşa Kars'dan Erzurum'a gelinceye kadar yollarda bir ay geçirdikten sonra nihayet bu gün Erzurum kışlağına varmış ve askerin bir kısmını terhis edip bir kısmını da muhtelif kışlaklara dağıtmıştır).

1581=988

7 Kânunusâni=1 Zülhicce, Cumartesi: Safavîlerin sulh teklifi.

(Yeni serdârın Şark ordusuna takviye kıt'alarıyla gelmiş olması Safavîleri iki defa elçi gönderip sulh istemek mecburiyetinde bırakmış gösterilir: Bu elçilerin birincisi Maksûd-Hân, ikincisi Tâbût-Ağa'dır. İlk elçinin Diyarbekir civârındaki Çermik konağında veyâhut daha sonra Kars'da geldiğinden bahsedilirse de muvâsalat tarihi belli değildir; ikincisi bu gün gelmiştir: Bunların teklifi, kan dökülmesine nihayet verilmek üzere Kanunî devrindeki hududun esas ittihâzından ibarettir; böyle bir teklife göre son fütûhâtın kâmilen Safavîlere iâdesi lâzımgelecektir! Tabiî bu tuhaf teklifler kabul edilmemiş ve hattâ siyasî ve askerî bir prensip olarak;

«Türk atının ayak bastığı yerler Türkiye'ye aittir!»

düstûriyle cevap verilmiştir. Zâten İranlıların bu sulh teklifleriyle bir oyalama siyaseti tâkibetmekte olduklarıda rivâyet edilir).

Gazi-Giray'ın Kür boyundaki Safavî karargâhına baskın hareketi.

(Dahilî vaziyetlerinin karışıklığına rağmen Osmanlılarla mücâdeleden yılmıyan Safavîler kaybettikleri orduların yerine tâze kuvvetler hazırlamakta kusur etmemişler ve gene Kür cenubunda bir ordu kurmıya başlamışlardır; Bu ordunun kumandanlığına İran şâhı Hudâbende'nin enistesi olan Ustaclu-Selman-Hân isminde bir Türkmen şâhı tâyin edilmiş ve kendisine Şamahı hanlığı, yâni Şirvan valiliği de verilmiştir; bu suretle Selman-Hân Osmanlılardan istirdâd edeceği eyâletin valiliğine tâyin edilmiş demektir. Bu Selman-Hân'ı o sırada İran Vezir-i-a'zamlığında bulunan Mirzâ-Selman'la karıştırmamalıdır; Mirzâ-Selman için yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız: 1579=987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın eski serdâr Lala-Mustafa Paşa'ya yaptığı elbirliği teklifinin reddi üzerine Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya pek az asker bırakarak ordusunu alıp memleketine gitmesi Şirvan müdâfaasını çok zayıflatmış olduğu için, fırsattan istifâde etmek istiyen Ustaclu Selman-Hân Şamahı üzerine bir akıncı kolu gönderip şehri işgâl ettirmişse de, Osman Paşa'nın derhâl yolladığı bir kuvvet Safavîleri mağlûb edip tekrar Kür cenubuna atmış ve bu karşılıklı hareketlerden itibaren Selman-Hân'ın hazırlıkları büsbütün hararetlenmiştir.

Bu sırada Baku'ya gelip petrol menbâlarının ıslâhı ve kalenin tâmiri gibi işlerle meşgul olan, Özdemir-oğlu'nun Kırım hanından gelen 4-5 bin Tatar askeriyle takviye edilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Han'ın kardeşi Gazi-Giray da bir mıkdar askeriyle zâten Osman Paşa'nın yanındadır. Selman-Hân'ın Kür cenubundaki hazırlıklarını gözünden kaçırmıyan Paşa, bu Safavî ordusunu tekemmülünden evvel ezmek için Gazi-Giray'ı Osmanlı-Kırım kuvvetlerinden mürekkep bir fırka başında Kür boyuna sevketmiş, Safavî karargâhının etrâfına bir gece karanlığında varan Gazi-Giray kuvvetlerini üçe bölüp pusu tutmuş ve bir rivâyete göre «Şebhûn=Gece-baskını» ve ikinci bir rivâyete göre de sabaha karşı ânî bir taarruz yaparak 17-18 bin kişilik İran ordusunu birdenbire bastırıp imhâ etmiştir: Bu baskından ancak 300 düşman askeri kurtulabildiği hakkında bir rivâyet vardır. Ustaclu Selman-Hân yaralı olduğu halde çıplak bir atla kaçmış ve kızkardeşi olan kahraman Türkmen kızı erkekleri bile hayrân eden büyük bir şecâatle harbetmiştir.

Bu mühim vak'anın gün tarihi belli değildir; Yalnız Abdurrahman Şeref merhum «Özdemir-oğlu» hakkındaki monografisinde bâzı «Dîvân-ı-Hümâyun» vesikalarına istinâden Hicretin 988 senesi sonlarına müsâdif olduğunu tesbit ettiğine göre. Milâdın işte bu 1581 senesinin başlarında vukua gelmiş olması lâzımgelir.

Bu büyük muvaffakiyet, gittikçe büyüyen bir tehlikenin menbâında bastırılması demek olduğu için, Üçüncü Murad Osman Paşa ile Gazi-Giray'ı ve yanında bulunan yeğenlerini taltif etmiştir: Kırım prenslerinin bir çok esirler ve ganîmetlerle dönmüş oldukları rivâyet edilir. — Bu hareket üzerine İran'ın «Vekîl-i Şâhi» denilen Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'ın kumandasında sevkedilen büyük bir Safavî ordusu bu sıralarda Baku'ya gelip kırk gün muhâsara etmişse de, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Baku muhâfızlığına tâyin etmiş olduğu Ahmed Bey'in kahramanca müdâfaası İran ordusunu muhâsarayı kaldırıp Kür cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır).

1581=989

6 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Üçüncü Fransız kapitülâsyonu.

(Bundan evvel Kanunî ve İkinci Selim devirlerinde Fransızlara iki kapitülâsyon fermânı verilmiştir: 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» ve 1569=977 vukuâtının da «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Bunların İkincisinde Türk limanlarına gelecek Cenova, Sicilya ve Ankona ticaret gemilerine münhasır olan Fransız bandırasıyla seyâhat mecburiyeti gittikçe örfî bir surette Venedik, İngiliz ve Portekiz gemilerine de teşmil edildiği için, İngiltere kraliçesi Elisabeth'in şikâyeti üzerine İngilizler bu lüzumsuz mecburiyetten istisnâ edilmişlerdir: 1579=987 vukuâtının «Mart=Muharrem» fıkrasına bakınız. Fransa kralı Üçüncü Henri işte bu vaziyet üzerine Istanbul'a gene o 1579=987 tarihinde «Baron de Germales» ünvânını taşıyan «Sieur de Germigny» isminde bir sefir göndermiş ve bu elçisine İngiliz bayrağına verilen istisnâ hakkının geri aldırılmasını, o sırada Türkiye ile sulh akdine çalışan İspanya'nın bu teşebbüsüne mâni olmasını ve Türkiye ile eski samimi münasebetlerin iâdesine çalışmasını emretmiştir. Fransa elçisi bir buçuk sene kadar uğraştıktan sonra İspanya ile nihayet üç senelik bir mütâreke akdedilmesine mâni olamamışsa da, Türk limanlarında ticaret hakkını Fransız bandırasına hasreden üçüncü bir kapitülâsyon fermânı istihsâline muvaffak olmuştur: Bu yeni fermanın birinci maddesi mucibince Venedik, Ciniviz, Portekiz, İngiliz, Katalan, Sicilya, Ankona ve Raguza=Dubrovnik gemileri Türk limanlarına hep Fransız bayrağı altında gelmek mecburiyetindedir! Fakat İngilizlerin mukabil teşebbüsleri üzerine kendi gemilerine yüklenen bu mükellefiyet tatbik edilmemiş ve Fransızların i'tirâzına rağmen onlar gene kendi bayraklarıyla gelmekte devam etmişlerdir. Bundan başka üçüncü madde mucibince Fransa sefiri diğer elçilere takaddüm hakkını da kazanmıştır: Her halde Kanunî devrindenberi varlığını bile Türk himâyesine borçlu olan zayıf ve fakir Fransa'ya lüzumundan çok fazla yüz verildiği halde hemen dâimâ ihânet görülmüştür).

22 Temmuz=20 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Şark serdârı Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın Erzurum'dan Istanbul'a gelişi.

(Şark serdârlığına tâyininden evvel eski rakîbi Lala-Mustafa Paşa'nın elinden bu büyük mevkii kapmak için Istanbul'da atmadığı palavra kalmıyan ve hattâ kendisi serdâr olduğu takdirde İran'ı bir hamlede fethedip şâhı esir edeceğinden bile dem vuran Koca-Sinan Paşa Şark'a gidip Lala'nın yerine geçtikten sonra, Gürcistan'da şöyle bir gösteriş gezintisi yapmış ve ondan sonra da mevsim sonunu bahâne ederek Erzurum kışlağına çekilip keyfinden başka bir şey düşünmemiş olduğu için Osmanlı müverrihlerinin diline düşmüştür. Koca-Sinan Paşa, Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bin türlü müşkilât içinde ve bilhassa takviye ihtiyâcında bulunmasına rağmen ona bile yardım etmemiştir; çünkü Osman Paşa ile Yemen meselesindenberi arası açıktır: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» ve 1569=976 vukuâtının da «3 Mayıs» fıkralarına bakınız. Her halde bütün bu Lala Paşalarla Koca Paşalar gibi devşirmeler nazarında ne ordunun, ne devletin, ne memleketin hiç bir kıymet ve ehemmiyeti yoktur: Bunlar en küçük ihtirâslarına bu milletin en büyük ve en hayatî menfaatlerini bile fedâ etmekten hiç bir zaman çekinmemiş adamlardır. İşte bundan dolayı Şark serdârlığında debdebe göstermekten başka bir şey yapmamış, yapmak istememiş ve yapamamış olan Koca-Sinan Paşa 1580=988 senesi 9 Teşrinisâni=1 Şevvâl Çarşanba günü geldiği Erzurum kışlağında kışı geçirdikten sonra yaz gelince bir rivâyete göre izin alarak ve diğer bir rivâyetet göre de Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmed'in yakında yapılacak sünnet düğününde bulunmak üzere dâvet edilerek Erzurum'dan kalkmış ve o kadar atıp tuttuktan sonra hiç bir şey yapamadığına sıkılmadan bu gün Istanbul'a gelmiştir: Bu sırada ikinci vezir Siyavuş Paşa, üçüncü vezir Mesih Paşa, dördüncü vezir Cerrah-Mehmet Paşa'dır ve Rumeli beylerbeyliğinde İbrahim Paşa, Yeniçeri-ağalığında da Ferhad Ağa bulunmaktadır: Bu Ferhad Ağa evvelce Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'yı elçabukluğuyla izâle edivermiş olduğu için parlamış olan ve sonraları Şark serdârlığı ile

Vezir-i-a'zamlığa kadar yükselen eski Baş-Emîrâhur Ferhad Ağa'dır: 1578=986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1582=990

29 Mayıs=6 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmed'in Osmanlı tarihinde en muhteşem şenlik sayılan elli yedi günlük sünnet düğününlin ilk günü.

(Bin-bir-gece masallarını bile gölgede bırakan eski Osmanlı düğünleri hakkında hem vakayi'nâmelerde, hem «Sûrnâme» denilen manzum ve mensur eserlerde bir çok tafsilât verilir. Evvelce bunlar hakkında küçük bir fikir vermiş olmak için Kanunî devrindeki İbrahim Paşa düğünü kısaca gözden geçirilmiştir: 1524=930 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasına bakınız. Halkın da iştirâk ettiği bu sünnet ve izdivaç düğünleri eskiden «At-meydanı» denilen şimdiki «Sultanahmet-meydanında yapılır. On beş günden otuz, kırk ve hattâ kırk beş güne kadar bir çok gecelerle günler süren bu uzun şenliklerin hazırlıkları aylarca evvelden başlar ve hazînelerle paralar sarfedilir: Fakat bunlara büyük ve küçük, müstakil ve tâbi devletlerin hepsi dâvet edildiği için, onlardan gelen muhteşem ve efsânevî «pişkeş»ler düğün masraflarını gölgede bırakır. Sonradan «Üçüncü Mehmet» ismiyle tahta çıkacak olan şehzâde Mehmed'in işte bu 29 Mayıs=6 Cumâda-l-ûlâ Salı gününden 24 Temmuz=3 Receb Salı gününe kadar 57 gün süren meşhur sünnet düğünü bâzı rivâyetlere göre bu gibi Osmanlı şenliklerinin en muhteşemidir. — Kanunî devrinin sonlarında 1566=973 senesi 26 Mayı s=7 Zülka'de Pazar günü dünyaya gelmiş olan şehzâde Mehmed'in yaşı bu sırada tam 16 sene, 5 gündür; yâni 17 yaşına basalı beş gün olmuş demektir. — Şehzâdeyi Dördüncü vezir Cerrah-Mehmet Paşa sünnet etmiştir; Bunu düğünün birinci yâhut kırkıncı gününe müsâdif gösteren, iki rivâyet vardır; bu münasebetle sünnetçi Paşa'ya pâdişah on bin altınla som altından bir leğen-ibrik, otuz top kumaş ve bir kaç muhteşem hil'at ihsan etmiş, Vâlide-Sultan da üç bin altınla bir çok hil'atler ve kumaşlar göndermiştir.

Bundan evvelkilerde olduğu gibi bu düğünde de muhtelif esnaf teşkilâtlarından her biri kendi san'atına ait bir eser teşhir etmiştir: Taşköprülü-zâde Mehmet Kemâlüddin Efendi «Târih-i-Sâf» ismiyle de anılan «Tuhfet-ül-ahbâb» ında bu seferkilerin en mühimlerini şöyle anlatır;

«Elhl-i hırfet kendülere münâsib san'at ile Rikâb-ı-Hümâyunlarına arz-ı hedâyâ idüp Pâdişâh-ı gerdun-vekaar dahî ihsân-ı bî-şümâr ile her birini mesrûr ider idi. Bir gün hammâmcılar tekerlek üstünde âlât-u-esbâbı mükemmel bir hammâm şeklini binâ ve içinde bir iki dellâk peyd'â idüp At-meydanuna getürdüler ve halk-ı âlem temâşâ itti. Bir gün dahî eşcâr-u-sebzezâr ve nice gazâl ve kebk-i tîz-reftâr ve âhû ve ganem ile zib-ü-ziynet bulmuş bir dâğ-ı masnûu san'at ile At-meydanuna getürdüler; Her gören masnû' idüğünü tahayyül idemeyüp hakikî dağ sandılar. Bunun emsali garâib-i eşkâl peydâ olmuşdur ki müstakil kitaba mütehammil olmağın bu muhtasarda tahrir olunmadı».

Solakzâde'nin şu kaydi de donanma fişekçiliğinin ne kadar ilerlemiş olduğunu gösterir:

«Gicelerde ise fişenk seyri olup gâh hisârlar ve gâh dağlar süratleri yakup evc-i âsmân sanki şihâb-ı bî-pâyân ile müzeyyen olurdu».

Şekercilerin şekerden yaptıkları şehirler, dağlar, câmiler ve daha bir çok mücessem şekiller hakkında da bir takım tafsilâta tesâdüf edilir.

Bu düğünde Osmanlı menbâlarının ehemmiyetle kaydettikleri iki mühim nokta vardır:

1 — Bundan evvelki düğünlerde pâdişahlar vüzerâ ve ümerâ ve ulemâ meclislerine dâvet sâhibi sıfatiyle bizzat riyâset ettikleri halde, Üçüncü Murad bu an'aneyi bozmakla kendisini cem'iyyetin üstünde fevkalâde bir mahlûk saymıya başladığını göstermiştir:

«Pâdişâh-ı nîk-kirdâr bizzat hem-meclis olmağı ihtiyar itmediler: üç meclis-i azîme ki tertîb olundu, üçünde dahî Vezir-i-a'zam sadr-ı meclis idi»

Üçüncü Murad düğün eğlenceleriyle şenliklerini, oyunlarla temsilleri İbrahim Paşa sarayından seyretmiştir;

«Her gün kendüler bizzat At-meydanuna nâzır İbrahim Paşa sarayında vâkı' şehnişinde oturup taşra fukarâya akça ile memlû gümüş tepsiler atarlar idi».

Edirneli-Mehmet de «Nuhbet-üt-tevârîh» inde bu noktayı şöyle anlatır;

«Haftada bir gün ni'met yağması ve her üç günde bir Pâdişâh-ı âlemin in'am-ı zer-û-sîme müteallik mekârim-i bî-imtihâsı mukarrer idi: Farzâ ki bir revzeneden kendüler gümüş tepsiler ile akça ve altun saçarlardı ve bir revzeneden şehzâde-i cüvan-bahtları dest-i direm-pâşları ile bezl-i emvâl iderler idi».

Sarayla hükûmet arasındaki eski vazife ve salâhiyet müvâzenesi Üçüncü Murad devrinden itibaren artık tamamiyle bozulmuş ve bu tarihî müvâzeneyi kendi lehine ihlâl etmek istiyen Sokullu'nun tahakkümüne karşı açılan mücâdelede muvaffak olduktan sonra bütün salâhiyetleri nefsinde toplıyan pâdişah kendisini kanunun fevkinde müstesnâ bir mahlûk gibi görmiye başlamıştır: Bu mesele için yukarda 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına da bakınız.

2 — Yeniçeri ocağı kanunlarının da ilk defa olarak işte bu düğünde bozulmıya başladığı rivâyet edilir. Bunun sebebi, pâdişahın kendi irâdesini kanunla an'aneden üstün tutmıya başlamış olmasıdır. Rivâyete nazaran düğünde hüner göstermiş bâzı kimselerden ne mükâfat istedikleri sorulunca Yeniçeri ocağına kaydolunmalarını rica etmişler ve Ocağın muhâlefetine rağmen pâdişahın irâdesiyle kaydedilmişlerdir!

«Koçu Bey risalesi» nde bu nokta şöyle izah edilir:

«Tâife-i mezbureye riâyet olunmak lâzımgeldikde cümlesi Yeniçerilik isteyüp gayri nesne ile müteselli olmayıcak taraf-ı saltanat-ı aliyyeden murâdlaruna müsâade buyrulup ol tarihde Yeniçeri-ağası olan Ferhad Ağa'ya emrolundukda Âğây-ı müşarünileyh dahî Ocak zâbitleriyle meşveret idüp cümlesinün re'yi bunun üzerine oldu ki:

— Böyle olursa Ocağunuza ecnebi ve bîgâne dühûl ider; Ocakda cârî olan kanun ve kaide elden gider; Devlet-i-Aliyye'ye bunun zararı vardur!

diyü râzı olmadılar. Bil'âhire âkıbet-endîş olmıyan ba'zı nüdemâ ve mukarribânın Pâdişâh-ı âlem-penâh Hazretlerine ilhâk-u-recâlarıyla taraf-ı saltanat-ı aliyyeden tekrar murad olunup Âğây-ı müşârünileyh yine kabul itmeyüp azli ihtiyâr eyledi; yerüne Ağa olan Yûsuf Ağa (Ağa-çırağı) nâmiyle tâife-i mezbûreyi Ocağa idhâl idüp bir bid'at ihdâs eyledi».

Bununla beraber, Selânikî ve Peçevî gibi o devirde ve ondan biraz sonra yaşamış müverrihlere göre Ferhad Ağa asker arasında çıkan bir kavga üzerine azledilmiş ve hattâ Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa tarafından;

— Bre Kara köpek!

diye tahkir edilmesi aralarındaki husûmetin menşei olmuştur. Ferhad Ağa için yukarda 1581=989 vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına ve Yeniçeri Ocağı için de 1361-1362=793 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Tabiî bütün bunlar Osmanlı idaresinin artık keyfileşmeye başlamış olduğunu gösteren korkunç emârelerdir; Bu hâl üç asırdır muntazam işliyen bir cihazın artık eskimiye başlaması demektir).

27 Ağustos=7 Şa'ban, Pazartesi: Kefe'de toplanan takviye kıt'alarının Demir-Kapu'ya sevki.

(Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın emrinde bulunan Kırım prenslerinden Gazi-Giray'ın 1581=988 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz baskın hareketlerindenberi Şirvan Osmanlılarla Safavîlerin dâimî bir mücâdele sahnesi halindedir: Gazi-Giray'ın o parlak baskın hareketi üzerine İran Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân kumandasında büyük bir Safavî ordusu Şirvan'a girip Şamahı'yı almış ve Kırım prensini de gene o civarda bozguna uğratmışsa da, gene ayni fıkrada gördüğümüz Baku muhâsarasının neticesiz kalması üzerine bu Safavî ordusu Şirvan'ı bir kere daha tahliyeye mecbur olmuştur. Bu vaziyet üzerine şahın istirdât vazifesiyle Şirvan valiliğine tâyin ettiği Peyker-Hân on beş bin kişilik bir ordu başında tekrar Şirvan'a girmiş, fazla askeri olmıyan Paşa'nın iki üç bin kişilik bir kuvvetle gönderdiği Gazi-Giray 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında bahsi geçen eski Şirvan prenslerinden Ebubekir-Mirzâ'nın ihâneti ve hattâ düşmana iltihâkı yüzünden mağlûb olduktan sonra kaçarken bir ağaca çarpıp atından yuvarlandığı için esir edilip İran'daki Alamut kalesine sevkedilmiş, ondan sonra Kabala kalesinin ihtiyâten tahkîmi için Osman Paşa'nın bir mıkdar askerle sevkettiği «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey Safavîlerin muhâsarasına uğramış, düşmanların içerdeki Osmanlı askerine sulh akdedilmiş olduğu için artık mukâvemete hâcet kalmadığı hakkında saldıkları haberlere kapılan asker Dal-Mehmet Bey'i tehdid ederek dışarı çıkınca kılıçtan geçirilmiş ve hattâ Gazi-Giray gibi zavallı Mehmet Bey de esir edilip Alamut kalesine sevkedilmiş ve ondan sonra da Peyker-Hân Demir-Kapu taraflarına kadar akın etmiye başlamıştır. Bu mühlik vaziyette parasızlıkla kuvvetsizlikten çok bunaldığı için mukabil harekete geçemiyen Osman Paşa nihayet uzun bir arîza ile bütün vaziyeti pâdişaha bildirip yardım istemekten başka çare bulamamıştır: Paşa'nın bu arîzasını «Budak Bey» isminde bir sancak beyine tevdi ederek Kafkasya ve Kırım üzerlerinden Istanbul'a gönderdiği rivâyet edilir. Tabiî bu fecî vaziyetin bütün mes'ûliyyeti Lala-Mustafa Paşa ile halefi Koca-Sinan Paşa gibi şahsiyyâta kapılarak Osman Paşa'yı takviye etmemiş olan serdâra aittir.

Özdemir-oğlu'nun arîzasına karşı çok hassas davranan Üçüncü Murad bir taraftan Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ı tekrar sefere memur etmekle beraber, bir taraftan da Sıvas beylerbeyi Haydar Paşa ile Köstendil, Silistre ve Niğbolu sancak-beylerinin askerlerini alıp derhâl Kefe'ye gitmelerini emrettikten başka Istanbul'dan da üç bin Yeniçeri ile Sinan Ağa ismindeki Kethudâlârının kumandasında silâhdar bölüklerini göndermiş ve hazine olarak da 86 yük, yâni 8 milyon 6 yüz bin akça yollamıştır: Bu para, o zamanki râyicine göre takriben 140 bin altın kadardır. — Kefe'de toplanan yardım kuvvetlerinin Demir-Kapu'ya isâli vazifesiyle baş-kumandanlığına Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa tâyin edilmiş ve işte bu gün hareket eden bu mühim kuvvet 80 günlük bir yolculuktan sonra 24 Teşrinisâni=27 Zülka'de

Çarşanba günü Demir-Kapu'ya varmış ve çok müşkil bir vaziyete nihayet verdiği için muvâsalatı şenliklerle tes'îd edilmiştir).

6 Kânunuevvel=10 Zülka'de, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın azli. [*]

[*] Bu fıkradan itibaren Milâdî tarih birdenbire on günlük bir fark göstermiye başlamaktadır: Birinci cildin başındaki mukaddimede izah edildiği gibi, Milâd takviminin iki devri vardır; 1. devrine «ere julien», 2. devrine «ere gregoren» denir; Hicretin 990 senesi Ramazan ayının 17 inci Cuma günü, bizim buraya kadar tâkib ettiğimiz «Julien» devrinin 1582 senesi Teşrinievvel ayının 5 inci gününe müsâdiftir. İşte bu «5 Teşrinievvel» günü, o zamanki Papa On üçüncü Grigrien'ın müneccim Lilio'ya yaptırdığı takvim ıslâhatı üzerine birdenbire on gün ilâvesiyle «15 Teşrinievvel» itibar edilmiştir. Eski Romalılardan kalan ve meşhur «Jules Cesar»ın emriyle Milâttan evvel 46 tarihinde tertib edildiği için «Calendrier julien» denilen eski takvim hakiki güneş senesine nisbetle dokuz asırda yedi gün geri kaldığı için, Onüçüncü Gregoire devrinde on günü bulan bu fark itibarî olarak ortadan kaldırılmış ve bir daha böyle bir fark olmasına meydan vermiyecek bir takım ıslâhat yapılarak o zamanki papanın isminden dolayı «Calendrier gregorien» denilen şimdiki milâdî takvim devri başlamıştır. — Ortodoks kilisesi bu katolik ıslâhatını kabul etmeyip «Jülien» takvimine sâdık kaldığı için, 1582 de on günü bulan «Julien-Gregorien» farkı 1700, 1800 ve 1900 tarihlerinde birer gün artarak nihayet on üç güne çıkmıştır: Osmanlı hükûmetinin Tanzimât'dan sonra kullandığı «Rûm» takvimi işte bu eski «Julien» takviminden alınmıştır. — Bizim burada tâkib etmekte olduğumuz XVI ncı asır vukuâtı itibariyle «Gregorien» takvimini «Julien» e tahvil için birincisinden on gün tarhetmelidir. — Daha fazla tafsilât için birinci cildin başındaki mukaddimeye bakınız.

(Şark serdârlığında kuru bir gösterişten başka bir şey yapamadığı için artık Istanbul'da bir alay mevzûu hâline gelen Sinan Paşa'nın azline iki sebeb gösterilir:

1 — Kendisi daha Erzurum'dayken İran şâhının her türlü fedâkârlıklarla ve istenilen şeraitle sulh akdetmek üzere «İbrâhim-Hân-ı Türkmânî» isminde bir elçi göndermekte olduğunu arzetmiş ve İran'ın Kum valisi olan bu elçi bir rivâyete göre 1000 kişilik ve diğer bir rivâyete göre de 365 kişilik bir maiyyetle ve 419 hayvan yükü tutan kıymetli hediyeler ve eşyâlarla bir rivâyete göre Sinan Paşa'dan biraz evvel, ikinci bir rivâyete göre onunla beraber ve üçüncü bir rivâyete göre de ondan bir müddet sonra Istanbul'a gelmiş, izzet ve ikramla müsâfir edilip yukarıki fıkrada gördüğümüz muhteşem sünnet düğününde dâvetli olarak bulunmuş ve nihayet düğünden sonra sulh meselesiyle meşgul olmak istiyen Üçüncü Murad kendisini huzuruna celbettirip şâhın ne gibi fedâkârlıklara katlanacağını ve ne gibi tekliflerde bulunduğunu sormuşsa da, hiç bir fedâkârlık meselesinden haberi olmıyan ve hattâ hiç bir teklif getirmemiş olan Safavî sefirinden şu tuhaf cevâbı almıştır:

— Sadr-ı-a'zamunuz şâhumuzdan sulh umurun mükâleme içün bir mu'temedin taleb itmüş idi; bu hakiri gönderdi ve: «Gör pâdişâhun recâsı ne yüzden ise bana gelüp va'ayı bildür!» diyü sipariş itti. Benüm risâletüm ancak bu kadardur; nihayet mukadder olan bir yıldan ziyâde intizâr ile Saâdetlü pâdişâhun niam-i bisyârına müstağrak olmamuz imüş!

İbrahim-Hân'ın bu tuhaf cevâbı üzerine Üçüncü Murad Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'dan şâhın nâmelerini isteyip tetkik etmiş ve bunlarda da Sinan Paşa'nın iddiâsını teyid edebilecek bir ifâdeye tesâdüf edememiştir! Tabiî bu suretle Koca-Sinan Paşa'nın yalan söylediği, pâdişahla hükûmeti aldattığı ve Safavîlerin hiç bir sulh talebinde bulunmamış ve bil'akis Sinan Paşa'nın böyle bir elçi istemekle Türkiye'yi sulh istiyor gibi göstermiş olduğu meydana çıkmıştır! Bu

misli görülmemiş sahtekârlıktan dolayı Sultan Murad'ın çok haklı olarak son derecede hiddetlendiği rivâyet edilir.

2 — Son gelen haberlere nazaran Şark işlerinin iyi gitmemesinden ve Safavîlerin yeni tecâvuzlarından çok müteessir olan Üçüncü Murad'a karşı Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'nın büyük bir cesâret göstererek ecdâdı gibi bizzat sefere çıkıp ordusunun başına geçmesinden başka çare olmadığından bahsettiği hakkında bir rivâyet vardır; Bu rivâyete göre Sultan Murad rahatını bozmak istemediği için bu haklı tekliften memnun olmamış ve bilhassa pâdişahın kendi nüfuz dâireleri olan saraydan uzaklaşmasına haremdeki kadınlar partisi muhâlefet etmiştir: Bu mesele için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Koca-Sinan Paşa'nın azli işte bu sebeblerle izah edilir.

Sinan Paşa'nın bu birinci sadâreti 1580=988 senesi 25 Ağustos=14 Receb perşenbe günü Tiflis civârındaki karargâhında «Mühr-i-Hümâyûn» un kendisine tesliminden işte bu 1582=990 senesi 6 Kânunuevvel=10 Zülka'de Pazartesi gününe kadar 2 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Selânikî'nin kaydine göre azlinden sonra bâzan Üsküdar'daki konağında ve bâzan da çiftliğinde «âh-ı derd-nâk-i hasret» çekerek vakit geçirmekte olan Koca-Sinan Paşa'yı pâyıtahttan uzaklaştırmak için Üçüncü Murad:

— Istanbul zahiresine sıklet virmesün: Malkara otlu sulu yerdür, anda karâr eylesün!

diye haber göndermiş ve işte bu tuhaf irâde üzerine Sinan Paşa Malkara'ya sürülmüştür. — Hammer Koca-Sinan Paşa'nın azlini «20 Zülka'de=5 Kânunuevvel» tarihine müsâdif gösterirse de, Hicrî 990 senesinin 20 Zülka'de günü 1582 Kânunuevvel'inin beşinci değil, on altıncı Perşenbe gününe ve buna mukabil Kânunuevvel'in beşinci günü de Zülka'denin dokuzuncu Pazar gününe müsâdiftir).

24 Kânunuevvel=28 Zülka'de, Cuma: Vezâret-i-uzmâ makamına, ikinci vezir Kanije'li-Siyavuş Paşa'nın tâyini.

(Muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde bu tâyin «Zülka'denin yirmi sekizinci Düşenbih günü» ne müsâdif gösterilir; «Düşenbih» Pazartesi'dir: Halbuki bu sene Zülka'denin 28 inci günü Pazartesi değil, Cuma'dır; her halde bunda bir zühul veyâhut istinsah hatâsı olduğu muhakkaktır: Pazartesi kaydi doğru olduğu takdirde ise gün isminin «Cuma» şeklinde tashihi lâzımgelir. Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz bu «24 Kânunuevvel=28 Zülka'de Cuma» rivâyeti doğru olduğu takdirde, Koca-Sinan Paşa'nın azlinden itibaren Vezâret-i-uzmâ makamının 18 gün münhal kalmış olması lâzımgelir: Bâzı Osmanlı menbâlarında Sinan Paşa'nın azliyle Siyavuş Paşa'nın sadâreti «Zülhicce=Kânunuevvel-Kânunusâni» ayına müsâdif gösterilirse de bu rivâyet daha zayıftır.

Yeni Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa Macar yâhut Hırvat devşirmesidir: ilkönce saray hizmetlerinde ve ondan sonra da sırayla Yeniçeri-ağalığında ve Rumeli-beylerbeyliğinde bulunmuş ve nihayet 1580=988 tarihinde Kubbe veziri olmuştur: Lala-Mustafa Paşa'nın 1580=988 senesi 7 Ağustos=25 Cumâda-l-âhire Pazar günü vefatı üzerine Siyavuş Paşa ikinci vezir olmuş ve o tarihten itibaren Koca-Sinan Paşa'nın 1581=989 senesi 22 Temmuz=20 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Erzurum'dan Istanbul'a gelişine kadar 11 ay, 16 gün Sadâret-kaymakamlığında bulunmuştur. İkinci Selim'in kızlarından Fatma-Sultan'ın kocası olan Siyavuş Paşa Ormanlı hânedanına dâmâd olmuşsa da karısı Paşa'nın sadâretinden evvel vefât edip babasının Ayasofya'daki türbesine defnedilmiştir. — Siyavuş Paşa'nın rüşvet almadığı ve tok sözlü bir adam olduğu rivâyet edilir).

29 Kânunuevvel=3 Zülhicce, Çarşanba: Yeniçeri-ağalığından ma'zul Ferhad Ağa'nın Rumeli-beylerbeyliğine tâyini.

(O devrin en mühim şahsiyetlerinden olan Ferhad Ağa'nın bundan evvelki rolleri için yukarda 1581=989 vukuâtının «22 Temmuz» ve bu sene vukuâtının da «29 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Bu tarihten itibaren Paşalık ünvânını alan Ferhad Paşa bundan üç ay sonra vezâretle Şark serdârlığına tâyin edilmiştir: Aşağıda 1583=991 vukuâtının «28 Mart» fıkrasına bakınız).

1583=991

16 Mart=21 Safer, Çarşanba: «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in ölümü.

(Feridun Bey son zamanlarda aldığı karısı Ayşe Hanım-Sultan'ın sarayında bu gün sabaha karşı «kan istifrâğ idüp teslîm-i rûh» etmiştir: Şahsiyyeti ve eseri için 1575=982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına ve Ayşe Hanım-Sultan için de 1579=987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

28 Mart=4 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Vezâret pâyesiyle Şark serdârlığına tâyin edilen Rumeli-beylerbeyi Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bundan ancak üç ay evvel Rumeli-beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Ferhad Paşa'nın 89 gün sonra bu mühim mevkie yükselmesinde Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın âmil olduğu rivâyet edilir: Yukarda 1582=990 vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız. Gene ayni rivâyete nazaran Siyavuş Paşa pâdişahın Şark serdârlığına kendisini göndermek ihtimâlinden korktuğu için Ferhad Paşa'yı öne sürmüştür! — Ferhad Paşa'dan açılan Rumeli-beylerbeyliğine Anadolu-beylerbeyi Ca'fer ve onun yerine de eski Erzurum beylerbeyi Rıdvan Paşalar tâyin edilmişlerdir. — Ferhad Paşa'nın vezâretle serdârlığa tâyinini Siyavuş Paşa'nın sâdarete getirildiği güne veyâhut dört gün sonra sına müsâdif gösteren iki rivâyet daha varsa da bunlar Rumeli-beylerbeyliğine tâyininden galat olmak lâzımgelir. — Yeni serdârın Istanbul'dan merâsimle teşyi edilerek Üsküdar'a geçişi bâzı menbâlarda 1 Muharrem=25 Kânunusâni Salı gününe müsâdif gösterilirse de, kış mevsiminin en şiddetli zamanında bilhassa asker ve ağırlıkla hareket edilemiyeceği için burada «Nevrûz-i fîrûzdan bir hafta geçdükde» hareket edilmiş olduğu hakkındaki rivâyet esas ittihâz edilmiştir; Zâten hareketin bahara tesâdüf ettiğinden bahseden menbâlar da vardır; buna mukabil Harîmî-Çavuş'un bu sefer için yazdığı «Kitâb-ı gencîne-i feth-i Gence» de ay ve gün tarihleri yoktur! — Bir rivâyete göre Ferhad Paşa Üsküdar karargâhında on küsur gün kaldıktan sonra, yâni Nisan'ın onuna doğru Erzurum'a hareket etmiştir. — Ferhad Paşa'nın muhtelif sınıflardan 60 bin asker, 4 yüz Çavuş, 3 yüz top ve 10 bin inşaât amelesiyle iki milyon akça alarak yola çıktığı rivâyet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına da bakınız).

29 Mart=5 Rebî'ül-evvel, Salı: İlk İngiltere sefirinin Istanbul'a gelişi.

(Osmanlılarla İngilizlerin bundan evvelki ilk ticarî ve siyasî münasebetleri için 1579=987 vukuâtının «Mart=Muharrem» ve 1581=989 vukuâtının da «6 Temmuz» fıkralarına bakınız. — İngiltere kraliçesi Elisabeth 1579=987deki ilk teşebbüsünde üç tüccarla bir nâme göndermişse de, onlar elçi sıfatını hâiz olmadıkları için ilk sefir işte bu tarihte gelen «William Herebone» dur: Bu ilk elçi, bundan dört sene evvel kraliçeden mektup getiren üç kişilik ticaret hey'etinde de bulunmuş olduğu için, ikinci defa olarak Istanbul'a gelmiş demektir. — Katolikliğe karşı Protestanlığın alemdârı vaziyetini alan İngiltere kraliçesi bu sefer gönderdiği

nâmede Katoliklerden bahsederken «Putperestler» tâbirini kullanmış ve bu suretle onlara karşı müslüman Türklere temâyül siyasetini göstermiştir: Üçüncü Murad da verdiği cevapta İngiliz elçilerine Fransa sefirlerinin imtiyâzlarını bahşettiğinden bahsetmiştir. İngiltere sefirinin bu muvaffakiyetinde «Muallim-i-Sultânî» olan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi meşhur hoca Sa'düddin Efendi'nin himâyesinden istifâde etmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır).

24 Nisan=1 Rebî'ül-âhir, Pazar: Niyâz-âbâd vak'ası.

(Yukarda 1582=990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen yardım kuvvetlerinin Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı takviye etmiş olmasına rağmen, arada geçen kış mevsiminden dolayı henüz harekete geçilmiş olmadığı için umumî vaziyet hâlâ Safavîlerin lehinedir: Her şeyden evvel bir kere Şirvan Safavî işgâlindedir; 1578=986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» ve 1579=987 vukuâtının da «26 Temmuz» fıkralarında bahsi geçen Gürcistan krallık müddaîsi Birinci Swimon=Simon da Safavîlerle beraber Tiflis iâşe yollarını tehdid etmektedir; eski «Samtskhe» Atabeğleri sülâlesinden olup «Mustafa Bey» ismiyle ihtidâ ederek Osmanlı hizmetine girmiş ve ilkönce bir sancak-beyliğine ve ondan sonra da Paşalıkla Çıldır beylerbeyliğine tâyin edilip «Mustafa Paşa» ismiyle anılmıya başlamış olan «Manuçar=Minûçehr» bir rivâyete göre Birinci Swimon'un kızını almış olduğu için mimlenmiş ve bu tarihten üç ay kadar evvel Erzurum beylerbeyi Mehmet ve Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Mehmet Paşalarla beraber Tiflis'e erzak götürürken bu Paşaların kendisini izâle etmek istediklerini anlayıp büyük bir cesâretle ikisini de yaraladıktan sonra Osmanlı ordusundan kaçıp düşmana iltihak ederek irtidâd etmiştir: Bu prens için 1578=986 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bundan başka son Şirvan hükümdarı «Bürhân-ı-Ali»nin evvelce Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu «Ebûbekir-Mirzâ» da iki kere ihânet ettikten sonra düşmana iltihak etmiştir: Bu prensin şahsiyyeti için 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına ve ihânetleri için de 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve 1582=990 vukuâtının da «27 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Özdemir-oğlu Osman Paşa Kefe üzerinden geldiğini gördüğümüz yardım kuvvetlerini aldıktan sonra işte bu fena vaziyete artık nihayet vermek için harb hazırlıklarına başlamış ve ona karşı da Safavîlerin Şirvan ve Gürcistan cepheleri başkumandanlığına tâyin edilmiş olan Gence/Karabağ valisi İmâmkuli-Hân elli bin kişilik büyük bir ordu toplamıştır. Ümerâsının teenni ve ihtiyât tavsiyelerine ehemmiyet vermiyen İmâmkuli-Hân işte bu ordunun başında Demir-Kapu'daki Osman Paşa kuvvetlerini ezmek için Şirvan'dan şimale doğru ilerlerken 6-10 bin kişilik bir kuvvet ayırıp Rüstem-Hân kumandasında ve talîa şeklinde ileri sevketmiş ve bu kuvvet Şâbûrân/Şabran şehri civârındaki «Niyâz-âbâd» ovasında Osman Paşa'ya gönderilen kuvvetler içindeki Rumeli askerine kumanda eden Silistre sancak-beyi Ya'kub Bey takımıyla karşılaşmıştır: Rumelilerin Osman Paşa'yı dinlemiyerek ve hattâ ona ısyân ederek:

— Hem kendi korkar kal'adan çıkmaz, hem bizi harbden men'ider; Kazanduğu sıyt-u-şân meğer boş imüş! Biz düşmenle bir uruşalum da yiğitlik ne olduğunu uzakdan seyritsün ve öğrensün!

diye Safavî Türklerini Balkan ve Orta-Avrupa milletleri gibi bir şey zannederek hücuma kalkıştıkları rivâyet edilir! Tabiî bu çılgınca hareket müdhiş bir bozgunlukla neticelenmiş, başta Silistre sancak-beyi Ya'kub bey olmak üzere bir çok beyler şehît düşmüş ve Safavî kılıncından kurtulabilen askerler de perişan ve mahcup bir halde Demir-Kapu'ya can atmışlardır: Osman Paşa'nın askerî itaatsizlik suçundan başka bir bozguna da sebeb olmakla ithâm ettiği bu Niyâz-âbâd döküntülerini bir câmiye doldurup yaralarına baktırmadığı için hepsinin telef olduğu rivâyet edilir. Bu Don-Kişotluğa iştirâk etmeyip Demir-Kapu'da kalmış olan Rumeli askerlerinin son derece mahcub oldukları için Paşa'ya murahhaslar gönderip:

— Üç dört aya değin ne senden ulûfe isterüz ve ne de bir habbe zahire içün söz söylerüz! Pâdişâh uğruna ve senün yüzün suyuna her ne vechile mümkin olursa tahammül iderüz: Birer başumuz var, dîn-ü-devlet yoluna koymuşuz ve kanumuzu helâl itmüşüz! Arkadaşlarumuzun kanunu düşmenün yanuna koyma! Nâmusûmuz bir akçaluk oldu!

dedikleri rivâyet edilir: Özdemir-oğlu Osman Paşa işte bu vaziyet üzerine Demir-Kapu'dan çıkıp düşmanı karşılamıya karar vermiştir. — Gelibolulu Âlî «Niyâz-âbâd» vak'asının tarihini «2 Rebî'ül-âhir Ahad» gününe müsâdif gösterirse de «Ahad=Pazar» günü o sene Rebî'ül-âhir'inin ikisine değil, birine müsâdiftir).

28 Nisan=5 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Osman Paşa ordusunun Demir-Kapu'dan hareketi.

(Umumiyetle 6 Rebî'ül-âhir Perşenbe tarihinden bahsedilirse de, Perşenbe günü Rebî'ül-âhirin altısına değil, beşine müsâdiftir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Niyâz-âbâd vak'asından dört gün sonra Demir-Kapu'dan çıkan ordunun şiddetli bir intikam hissiyle hareket ettiği rivâyet edilir; Bu sırada düşman ordusu da şimale doğru ilerlemektedir).

11 Mayıs=18 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: «Meş'ale savaşı» ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın en büyük zaferi.

(28 Nisan=5 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Demir-Kapu'dan çıktığını yukarıki fıkrada gördüğümüz Osman Paşa ordusu şehir önlerinde dört gün manevra yaptıktan sonra 2 Mayıs=9 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü cenuba doğru inerek Samur çayını geçmiş ve şehirden çıkışının on birinci gününe tesâdüf eden 8 Mayıs=15 Rebî'ül-âhir Pazar günü Samur'un cenubundaki «Beş-depe/Baş-tepe» civârında gösterilen «Kuba» mülhakatından «Vilasa/Bilasa» ovasında Karabağ valisi Kacarlu-İmâmkuli-Hân kumandasındaki elli bin kişilik Safavî ordusuyla karşılaşıp «elleşme»ye başlamıştır. — Üç ve daha kuvvetli bir rivâyete göre dört gün sürdüğünden bahsedilen bu meşhur muharebenin başlayıp bittiği günlerde ihtilâf vardır; Muhtelif menbâlarda birinci gününün 11 Rebî'ül-âhir=4 Mayıs, 12 Rebî'ül-âhir=5 Mayıs, 16 Rebî'ül-âhir=9 Mayıs, 17 Rebî'ül-âhir=10 Mayıs ve 18 Rebî'ül-âhir=11 Mayıs günlerine müsâdif olduğu hakkında bir takım mütenâkız rivâyetler bulunduğu gibi, son gününü de 14 Rebî'ül-âhir=7 Mayıs, 16 Rebî'ül-âhir=9 Mayıs ve 20 Rebî'ül-âhir=13 Mayıs tarihlerine müsâdif gösteren birbirini tutmaz rivâyetlere tesâdüf edilir! Bilhassa bu tarihlere karşılık tutulan gün isimleri tamamiyle yanlıştır: Bu hususta çok ihmalkâr olan eski menbâlar şöyle dursun, yeni tetkiklerda bile doğru bir kronoloji tesbitine ehemmiyet verilmemiştir; Meselâ Abdurrahmân Şeref merhum «Özdemir-oğlu Osman Paşa» hakkındaki monografisinde muharebenin son gününü «şehr-i Rebî'ül-âhirin on dördüncü Çarşanba» gününe müsâdif gösterirken o günün bir «Çarşanba» ya değil, bir «Cumartesi» ye tesâdüf ettiğini her nedense hesab etmemiştir! Bizim burada zafer gününe tesâdüf eden son günü «11 Mayıs=18 Rebî'ül-âhir Çarşanba» gününe müsâdif gösterişimiz, gün ismi olarak umumiyetle «Çarşanba» da ittifak edilmesinden ve ordunun Demir-Kapu'dan harb sahasına gelinceye kadar geçirdiği günlerin de bu noktayı te'yid etmesidir: Merhaleler hakkında verilen izahata göre Osman Paşa Demir-Kapu'dan 28 Nisan=5 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü çıkıp şehir önlerinde dört gün geçit resimleri ve manevralarla vakit geçirmiş, beşinci gün yola çıkıp o gün de dâhil olmak üzere altı merhale kat'ettikten sonra onuncu gün düşmanın «Beşdepe/Baş-tepe» civârında göründüğünü haber almış ve hareketinden itibaren on birinci güne tesâdüf eden daha ertesi gün de düşmanla karşılaşmıştır; Demir-Kapu kalesinden çıkıldığı gün de sayılmak şartiyle bu on birinci gün 8 Mayıs=15 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdiftir: Âlî'nin «Künh-ül-ahbâr» ındaki izâhât da bu hesabı te'yid etmektedir.

— Umumiyetle «Meş'ale savaşı» nın dört gün sürmüş olduğundan bahsedildiğine göre, işte o Pazar günü ve daha zayıf olan üç gün rivâyetine nazaran da Pazartesi günü başlayıp Çarşanba günü nihayet bulmuş olması lâzımgelir. Üç gün rivâyeti belki de pişdar müsâdemeleriyle geçmiş olan ilk günün sayılmamasından mütevellittir. Bu muharebeye «Meş'ale savaşı» denilmesi, aşağıda görüleceği gibi ikinci gecesi iki taraftan da meş'aleler yakılarak ortalık karardıktan sonra da harbe devam edilmiş olmasındandır. Osmanlı ordusunun harb nizâmında başkumandan Özdemir-oğlu Osman Paşa Yeniçeri ve Silâhdar bölükleriyle merkezde durmuş, Anadolu askerinin bulunduğu sağ cenâhı Sıvas beylerbeyi Haydar Paşa'ya tevdi etmiş, Rumeli ve Şirvan askerlerinin bulunduğu sol cenâhı da Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa'ya vermiştir: Merkezin önünde «otuzdan ziyâde darbezen» topları vardır.

— Düşman ordusunun tertibi de bu vaziyetin aynidir: Merkeze şâhın gönderdiği üç bin «Korçu» ile İmâmkuli-Hân, sağ cenaha yukarda bu sene vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında-gördüğümüz Niyâz-âbâd muharebesini kazanan Rüstem-Hân ve sol cenaha da gene ayni fıkrada Osmanlılara ihânet edip karşı tarafa geçmiş olduğundan bahsettiğimiz eski Şirvanşâhlar sülâlesinden Ebûbekir-Mirzâ kumanda etmiştir. Safavî ordusunda Osmanlılardan yüz çevirmiş bir takım Gürcistan ve Dağıstan beyleri daha vardır.

Bu dört günlük muharebenin 8 Mayıs=15 Rebî'ül-âhir Pazar gününe tesâdüf eden birinci günü bilhassa pişdar müsâdemeleriyle geçtiği için neticesiz kalmış, 9 Mayıs=16 Rebî'ül-âhir Pazartesi'ne tesâdüf eden ikinci gün sabahtan akşama kadar büyük bir şiddetle harbedildiği gibi karanlık bastıktan sonra da her iki taraftan meş'aleler yakılarak yatsıya veyâhut gece-yarısına kadar mücâdele devam ettiği için bu muharebenin ismi tarihe «Meş'ale savaşı» şeklinde aksetmiş, 10 Mayıs=17 Rebî'ül-âhir Salı gününe tesâdüf eden üçüncü gün her iki taraf da bîtâb olduğu için harb olmamış ve yalnız düşmanı şaşırtıp bir ric'at hissi vermek istiyen Osman Paşa ağırlıklarını ordunun gerilerine naklettirdiği için Safavîler ümide kapılmış ve nihayet işte bu 11 Mayıs=18 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe tesâdüf eden dördüncü ve sonuncu gün de sahte bir ric'at manevrasıyla işe başlıyan Osman Paşa'nın bu ustalıklı oyununa kapılarak Demir-Kapu yollarını kesmek için suvâri kuvvetleri sevkeden düşman birdenbire şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaştığı sırada iki koldan sarılmaya başlamıştır. Çok geç anladığı bu manevraya mâni olmak istiyen İmâmkuli-Hân bir aralık Ca'fer Paşa kumandasındaki Osmanlı sol cenâhına yüklenip tehlikeli br vaziyet ihdâs etmişse de, Osman Paşa'nın derhâl yetiştirdiği takviye kıt'aları bu tehlikeyi önlemiş, düşman ordusu dağılmıya başlamış ve hattâ İmâmkuli-Hân:

— Bre kancaru gidersiz? Şâhun çöreğini kendünüze harâm mu idersiz?

diye bağırarak bozulmuş askerini durdurmak istemişse de muvaffak olamadığı için bütün kahramanlığına rağmen nihayet çaresiz kalarak kendisi de kaçmıştır, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın en büyük zaferi sayılan ve düşmanın çok üstün kuvvetlerine karşı kazanılan bu muvaffakiyet üzerine Safavî ordugâhı zaptedilmiş, fakat düşman «Ehl-i-İslâm» olduğu için tâkib edilmemiştir; İran nâmına harbeden Safavî ordusu İrânî unsurlardan değil, hep Türk ve Türkmen unsurlarından ibaret olmak itibariyle bu fecî muharebe hakikatte bir öz-kardeş kavgasından başka bir şey değildir; onun için Osman Paşa'nın Safavîleri tâkib ettirmemesi, siyasî zaruretlerle akan Türk kanını durdurması demektir; bu merdâne harekete Fatih'in «Otluk-beli»zaferinde de tesâdüf edilir: 1473=878 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız.
— Özdemir-oğlu'nun bu muharebede askerlerine karşı gösterdiği alâka şöyle izah edilir;

«Osman Pâşây-ı dilîr saf-be-saf gezüp askere istimâletler ve bahşişler virir ve atı düşenleri kendü yedeklerine bindirir ve mecruh olanlarun yaralarını kendü eliyle bağlar idi». Bu Kafkasya fatihi gibi büyük kumandanlar düşman topraklarından evvel hep böyle kendi ordularının kalbini fethetmiş adamlardır.

Osman Paşa harb meydanında iki gün kalmış ve bu müddet zarfında düşman zâyiâtı tesbit edilip 7500 maktûl sayılmıştır; Kaçarken ölenlerin sayısı da «tahminen üç binden artuğ» gösterilir; bu suretle «Meş'ale savaşı» Safavîler için on binden fazla maktûle mâl olmuş demektir. — Bu büyük zaferin en mühim neticeleri Şirvan'ın istirdâdiyle Dağıstan ve Gürcistan fütûhâtının çok yakın ve korkunç bir tehlikeden kurtulmuş. Kür cenubu fütûhâtının kolaylaştırılmış ve bu memleketlerdeki âsilerden bir çoklarının tekrar itâat etmiş olmalarında gösterilebilir: Kür cenubundan Erivan'la havâlisinin bu tarihten 3 ay, 24 gün sonra hiç kan dökülmeden işgâli için aşağıda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Haziran=13 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» ndan sonra Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'ya girişi.

(Osman Paşa ordusu zaferden sonra Şabran/Şâbûrân şehrinde bir kaç gün dinlenmiş ve ondan sonra da Safavîlerin bir kere daha tahliye ettikleri Şirvan arâzisini yeniden işgâl ederek bu gün Şamahı'ya girmiştir; Şimdiye kadar bir kaç kere elden ele geçen bu şehrin bu seferki istirdâdı Osmanlıların beşinci işgâli sayılır).

6 Haziran=15 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Şamahı kalesinin temel-atma merâsimi.

(Bu sırada Şamahı şehri müstahkem olmadığı gibi son hâdiseler yüzünden pek harap bir hâldedir; şimdiye kadar müdafaa edilemeyip yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi bir kaç kere tahliye edilmiş olması da kalesiz olmasındandır; Eski kalesi çoktan yıkılmıştır. — Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» nı kazandıktan sonra derhâl buraya gelip ilk iş olarak büyük bir kale yaptırmıya başlaması bu tahkimâtı yalnız Şamahı'nın değil bütün Şirvan'ın müdâfaası bakımından zarurî görmesindendir: İnşaâtın ikmâli için aşağıdaki fıkraya bakınız).

20 Temmuz=29 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Şamahı kalesinin ikmâli.

(O zamanki Türk ordusunun dev hamleleriyle 30-40-50 günde muazzam kaleler ve şehirler kurmakta gösterdiği büyük kudretin bundan evvelki son muvaffakiyetleri için 1579=987 vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül» fıkralarına bakınız. — Şamahı kalesinin bütün inşaâtı 45 günde ikmâl edilmiştir; Bir rivâyete göre de 45 inci gün dış-kale ve 50 nci gün de iç-kale ikmâl edilmek suretiyle hepsi elli günde bitirilmiştir; bu ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde, iç-kale inşaâtının dış-kaleden beş gün sonra 25 Temmuz=5 Receb Pazartesi günü ikmâl edilmiş olması lâzımgelir.

— Çok kalın ve yüksek duvarları ve heybetli kuleleriyle eski Türk askerî mimârîsinin. muazzam bir eseri olan Şamahı kalesinin yedi kapusu ve etrâfında geniş ve derin bir hendeği vardır: Pirsagat çayından su isâle edilerek bu hendek doldurulmuş ve kale büyük toplarla tahkîm edildikten sonra Şamahı beylerbeyliğine Amasya sancak-beyi Mustafa Bey tâyin edilmiştir).

4 Eylül=16 Şa'ban, Pazar: Revân/Erivan kalesinin temel-atma merâsimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «28 Mart» fıkrasında Istanbul'dan Üsküdar'a geçtiğini gördüğümüz yeni Şark serdârı Ferhad Paşa Nisan'ın sonuna doğru 60 bin kişilik ordusu ve 10 bin amelesiyle Üsküdar'dan hareket ederek Erzurum'a geJmiş ve burada kışlaklara dağıtılmış olan askerleri de toplayıp ordusunun mevcudunu yüz bine çıkardıktan sonra Kars'a gitmiştir: Bu hareketlerin ay ve gün tarihleri belli değildir. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın yukarda bu sene vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz «Meş'ale savaşı» nda İran'ın Kür cenubundan gelen en mühim ordusunu bozmuş ve ondan sonra da «20 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi Şamahı kalesini yaptırarak Şirvan'da Osmanlı hâkimiyyetini tahkim etmiş olması ve nihayet Ferhat Paşa'nın da büyük bir ordu başında yaklaşmıya başlaması karşısında artık mukâvemet imkânı göremiyen Revân/Erivan valisi Ustaclu-Tokmak-Hân Safâvîlerin bu mühim merkezini tahliye edip Ağrı dağına veyâhut yaylalara çekilmiş olduğu için, Ferhad Paşa ordusu Kars-Kağızman-Kulp üzerinden ilerliyerek ve hiç bir mukâvemet görmiyerek askerî bir gezinti kolaylığıyla Erivan'ı işgâl etmiştir: İskender-i-Münşî'nin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî» sine göre Safavîlerin Tokmak-Hân'a yardım etmemeleri, tehlikede gördükleri Tebriz'in müdâfaasına ehemmiyet vermelerindendir! — Erivan işgâlinin kat'î tarihi belli olmamakla beraber «Receb=Temmuz-Ağustos» ayına tesâdüf ettiği hakkında bir rivâyet mevcud olduğuna göre, Ağustos'a müsâdif olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. — Bundan evvel Kars'da ve Şamahı'da olduğu gibi burada da ordu bir hamlede muazzam bir kale kurmuştur; Bu kalenin işte bu 4 Eylül=16 Şa'ban Pazar günü başlıyan inşaâtının ikmâli ve tarih meselesi için aşağıda bu sene vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

16 Eylül=28 Şa'ban, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şamahı'dan hareketi.

(Osman Paşa 3 Haziran=12 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününden bu güne kadar tam 3 ay 13 gün Şamahı'da kalıp 45-50 günde muazzam bir kale yaptırdıktan sonra petrol kuyularını ıslâh ettirmek üzere bu gün Baku'ya hareket etmiş ve orada bir müddet kaldıktan sonra Ramazan=Teşrinievvel içinde kendi merkezi olan Demir-Kapu'ya gitmiştir).

18 Teşrinievvel=1 Şevvâl, Salı: Revân/Erivan kalesinin ikmâli.

(Yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında inşâsına başlandığını gördüğümüz Revân/Erivan kalesi 45 günde bitirilmiştir: Bu muazzam inşaâtın başlangıç ve ikmâl tarihleri bizim gördüğümüz menbâların hiç birinde maatteessüf musarrah değildir: Hattâ Ferhad Paşa seferleri hakkında «Gencîne-i feth-i Gence» isminde hususî bir tarih yazmış olan Harîmî-Çavuş bile bu noktaya temâs etmemiştir; yalnız «Hasan-Bey-zâde» tarihinde tesâdüf edilen:

Revânı kıldılar ihyâ-vu-âbâd iyd-i ekberde

şeklindeki tarih mısrâından Ramazan bayramında ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır: İnşaâtın 45 günde tamamlanmış olduğunda umumiyetle ittifak edilmesine göre 4 Eylül=16 Şa'ban Pazar günü temel-atma ve bayramın birinci günü de küşad merâsiminin yapılmış olması lâzımgelir. Bundan başka «Kara-Çelebi-zâde»nin kaydettiği:

Ehl-i-Sünnet menzili oldu Revân

gibi bir takım tarih mısrâlarına daha tesâdüf edilirse de bunlar yalnız 991 Hicrî sene rakamına aittir. — Gelibolulu-Âlî yapılan işin azametiyle Erivan kalesinin başlıca hususiyetini şöyle anlatır:

«Merkum Tokmak-Hân'ın kasrını ortaya aldılar ve etrâfına sûr çevirdiler ve ol sarayun ma'mûre yerlerini beylerbeyilere saray ta'yîn eylediler ve bilcümle sekiz kullesi ve yedi yüz yirmi beş bedeni ve bir câmii ile iç-kal'asını yapdılar ve kırk üç külle ve bin yediyüz yirmialtı beden tertibiyle dış-kal'ası tamâm oldu: Elli üç aded şâhâne toplar kodular ve zikrolunan hidemât-ı sâmiyeden 5 günün içinde kurtuldular».

Revan kalesine 5601 mevcutlu bir muhâfız kıt'a konulduğu gibi, bu civarın Süregel, Talin, Akçakale, Sürmeli/Iğdır-Karakalesi ve Beceni kalelerine de birer mıkdar muhâfız konulmuş ve Erivan/Revân beylerbeyliğine de Van beylerbeyi «Cağâla-zâde Yûsuf Sinan Paşa» kendi eyâleti de uhdesinde kalmak üzere vezâret pâyesiyle ve büyük salâhiyetlerle tâyin edilmiştir; Üçüncü Mehmet devrinde Vezir-i-a'zamlığa kadar yükselen ve «Cicala=Cağala» ismi Istanbul'daki hamamının bulunduğu mahalleye «Cağal-oğlu» denilmesine sebeb olan bu ilk Revân beylerbeyi bir Ciniviz dönmesidir! Vaktiyle Kanunî devrinde pâdişahın teveccühünü kazanan Cağala-zâde yâhut Cağal-oğlu saray memuriyetlerinde bulunurken, şimdi Şark serdârı sıfatiyle âmiri olan ve onu bu memuriyete tâyin eden Ferhad Paşa şehzâde Selim'in aşçılarındanmış! Onun için bu vaziyet bir çok dedikodulara sebeb olmuş! Hattâ Peçevî bu münâsebetle şöyle bir ibret verir;

— İşte dünyây-ı denînün devlet-ü-izzeti gelicek böyle gelür, gidicek böyle gider!

Ferhad Paşa Erivan'dan Kars'a ve oradan da o zaman «Kara-Ardahan-» ismiyle de anılan Ardahan kalesine gelmiş ve işte bu son noktadan Tiflis muhâfızlarına erzak gönderdikten sonra, mevsim ilerlemiş olduğu için Erzurum kışlağına çekilmiştir: Bu hareketlerin ay ve gün tarihleri belli değildir).

21 Teşrinievvel=4 Şevvâl, Cuma: Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Demir-Kapu'dan Istanbul'a hareketi ve Kırım meselesi.

(1578=983 senesi 1 Temmuz=25 Rebî'ül-âhir Salı günü Erzurum civârındaki «Cinis/Cinüs» köyünde Lala-Mustafa Paşa ordusuna iltihâkından bu güne kadar tam 5 sene, 3 ay, 21 gündür Kafkas cephesinden hiç ayrılmamış ve üstüste kazandığı parlak zaferlerle Kafkasya'nın boydan boya fethini te'min ettikten başka, en ümitsiz vaziyetlerde bile bu yeni fütûhâtın muhafazasını te'min eden tedbirler ittihâzında büyük bir muvaffakiyet göstermiş olan Özdemir-oğlu'nun artık Istanbul'a gelmek için çok haklı olarak izin istediği rivâyet edilir. Paşa'nın niyeti, Kafkasya üzerinden Taman yarımadasına gidip oradan Kerç boğazını geçerek Kefe'ye ve Kefe limanından da gemilerle Istanbul'a gitmektir. Evvelce kendisine yardım, kuvvetleri getirmiş olan Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa'yı Serdâr-kaymakamı sıfatiyle Demir-Kapu muhâfızlığına memur eden Özdemir-oğlu nihayet işte bu gün yorgun olan askerini de alarak yola çıkmıştır. Yukarda bu sene vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasında ikmâlini gördüğümüz Şamahı kalesini yaptırırken Üçüncü Murad'ın Istanbul'dan göndermiş olduğu bir Çavuş'un Osman Paşa'ya Sadâret tebşir eden bir «Ağız-müjdesi» getirmiş olduğundan bahsedilir: Her halde böyle bir müjdenin gönderilmesinde ve Osman Paşa'nın da Istanbul'a Kırım üzerinden gitmesinde Üçüncü Murad'ın Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ı te'dibe karar vermiş olmasının da mühim bir te'siri olmak lâzımgelir; Yukarda 1582=990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi. Sultan Murad Osman Paşa'ya Kefe üzerinden yardım kuvvetleri gönderirken Mehmet-Giray'ın da bizzat hareket etmesini emretmiş, fakat Kırım hânı bir takım bahânelerle bu emre itaat etmemiştir! Hattâ hânın böyle bir vaziyet almasında Rusların da parmağı olduğu hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır! Mehmet-Giray'ın bir takım «tefevvühât»a kalkışarak:

— Biz evlâd-ı Çingiz'denüz; ebâ-an-ceddin nesl-i mülûkdenüz; Osmanlı bendesi olmaduğumuz halde revâ mudur kim bize böyle lâ-yenkatı' emirler vireler ve kendü âdemleri gibi istihdâm eyliyeler?

kabilinden bir takım büyük sözler söylemiş olduğundan bile bahsedilir. İkinci Mehmet-Giray'ın işte bundan dolayı azline karar verilmiş ve bir rivâyete göre bu karar Osman Paşa'nın hareketinden evvel kendisine bildirilmiştir: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde, Sadâret va'dinde ve Paşa'nın belki de Kırım beylerini gizlice elde etmek üzere Kefe üzerinden avdetinde her halde bu vaziyetin mühim bir âmil olmak ihtimâli de vârid olabilir.

Özdemir-oğlu'nun kış bastırdıktan sonra Demir-Kapu'dan Kerç'e kadar tâkib ettiği yol boyunda donmuş nehirlerle buz tutan Kerç boğazından bin müşkilâtla geçmek gibi tabiî zorluklardan başka askerî bir mâcerâsı da vardır: Cenup tarafından Terek nehrine dökülen ve Osmanlı menbâlarında «Sunc-Sünc» gibi imlâlarla kaydedilen «Sunca» çayına gelip ağırlıklarıyla askerini geçirmiye başladığı zaman o civardaki ormanlarda pusu kuran büyük bir Rus kuvvetinin taarruzuna uğramıştır. Bu yağmacı Rus kuvvetinin sırf çapul için gelmiş olduğunda ittifak edilir: Hattâ bu pusu Osman Paşa'ya karşı değil, Istanbul'un Kırım üzerinden Demir-Kapu'ya sevketmekte olduğu ordu hazînesine karşıdır; Osman Paşa'nın Istanbul'da Kapu-kâhyası olan ve bu sırada paşalıkla taltif edilen Ferhad-Kethudâ'nun kumandasında bir mıkdar kuvvetle böyle bir hazine sevketmekte olduğunu duyan Ruslar pusuda beklerken Ferhad Paşa'nın hazînelerinden evvel Osman Paşa'nın ağırlıklarını görünce dayanamayıp çapulculuk etmişler ve ondan sonra da siperlerle tahkim ettikleri ormanlarına çekilmişlerdir! Buna rağmen karşı yakaya geçen Osman Paşa Moskoflarla üç gün harbettikten sonra toprak torbalarıyla mukabil siperler kurup şiddetli bir tazyika başladığı için, mukâvemet edemiyeceklerini anlıyan Rus çapulcuları muharebenin üçüncü gecesi ormanlıklarla karanlıklardan istifâde ederek kaçıp gitmişlerdir.

Osman Paşa evvelâ Kereç'e, ondan sonra da Kefe'ye geldiği zaman Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'dan üstüste iki dâvetnâme almıştır; Pâyıtahtı olan Bahçe-Saray'ın büyük kahramanı görmek ve müsâfir etmek istediğinden bahseden Mehmet-Giray'ın ikinci dâvetnâmesini oğlu Safa-Giray'la gönderdiğinden, fakat bunun bir tuzak olmasından kuşkulanan Osman Paşa'nın da icâbet etmediğinden bahsedilir. Bu tarihten dört sene kadar evvel Üçüncü Murad'ın emriyle Osman Paşa'ya yardım etmek için Demir-Kapu'ya giden Mehmet-Giray'ın Şirvan istirdâdında bulunduktan sonra Paşa'nın ısrarlarına rağmen daha fazla kalmıyarak memleketine dönmüş olması işte o zamandanberi Paşa'yı Hân'ın aleyhine çevirmiş ve hattâ bir rivâyete göre o zaman aralarında şiddetli bir münâkaşa bile geçmiştir: 1579=987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. işte bundan dolayı Hân'la Paşa'nın arası yıllardan beri açık demektir. Bununla beraber, «Umdet-üt-tevârîh» isminde bir Kırım tarihi yazan «Hacı Abdülgaffâr» ın rivâyetine nazaran Osman Paşa Mehmet-Giray'a karşı Istanbul hükûmetiyle arası açılmış gibi görünerek:

«Dört beş bin âdemiyle firâren Demür-Kapu derbendini geçüp Kuban sahrâsından doğru Kırım'a gelür; Gûya Han'a ilticâ itmek tarîkini gösterir»!

Fakat bu rivâyetin doğru olmadığı, Osman Paşa'nın doğrudan doğruya Istanbul hükûmetine tâbi olan Kefe'ye gelmiş ve Hân'ın mükerrer dâvetlerine icâbet etmemiş olmasından anlaşılmaktadır. Hattâ bu vaziyet üzerine Kırım hânı en az kırk bin ve en fazla yüz yedi bin kişilik gösterilen büyük bir orduyla Kefe'yi muhâsara etmiş ve bir rivâyete göre bu şiddetli muhâsara 37 gün sürmüştür. Bu sırada Osman Paşa'nın 4-5 bin kişilik kuvvetinden bir kısmını da terhis etmiş olduğu için yanında pek az bir şey kaldığı hakkında bir rivâyet vardır;

Tabiî bu terhis rivâyeti, Paşa'nın Mehmet-Giray'ı izâle vazifesiyle Kefe'ye gelmiş olduğu hakkındaki rivâyetleri çürütecek bir delil demektir; zâten terhis rivâyeti doğru olmasa bile, her halde Kırım hânı gibi elinde büyük bir ordu bulunan kuvvetli bir hükümdara karşı 4-5 bin kişilik bir kuvvetle hareket edilemiyeceği de muhakkaktır. Onun için Osman Paşa'nın gizli bir maksadı veyâhut mahrem bir vazifesi bulunduğu takdirde, yukarda da söylediğimiz gibi, bunun ancak Kırım beylerini elde ederek meseleyi onlarla beraber halletmekten ibaret olması lâzımgelir: Her halde bu nokta ayrıca tetkik edilmelidir.

Dâvetlerini kabul etmemiş olan Osman Paşa'dan şüphelendiği için birdenbire âsi vaziyetine geçmiş gösterilen İkinci Mehmet-Giray'ın 37 gün sürdüğünden bahsedilen Kefe muhâsarasında Özdemir-oğlu'nun iki taraf arasındaki kuvvet nisbetsizliğine rağmen huruç hareketleri bile yaptığı ve yaptırdığı hakkında bir takım rivâyetler vardır: Hattâ bir seferinde dışarda bulunan bir müfrezesini düşmanla harbe mecbur etmek için içeri almamış olduğundan bile bahsedilir; askerine karşı umumiyetle bir baba şefkati gösteren Osman Paşa icâbında merhametsiz ve hattâ bir taş gibi hissizdir. — Bir taraftan işte böyle uğraşılıp durulurken, bir taraftan da Istanbul'dan istimdâd edilmiştir.

Çok müşkil ve âdetâ ümitsiz şartlar altında mukâvemet eden Osman Paşa Istanbul'dan imdâd alıncaya kadar karşı tarafı ihtilâfa düşürmek için bâzı siyasî tedbirlere de mürâcaat etmiş ve meselâ Mehmet-Giray'ın kardeşlerinden en büyüğü olan ve «Kalgaylık», yâni Veliahdlik meselesinden dolayı kendisiyle ihtilâf hâlinde bulunduğu rivâyet edilen «Alp-Giray»ı gizli bir mektupla davet edip bir gece karanlığında Kefe kalesine alarak Kırım hânı ilân etmiştir! Hattâ bu vaziyet üzerine Kırım beyleriyle askerlerinden bâzılarının Mehmet-Giray'dan ayrılıp Alp-Giray tarafına geçtikleri için Osman Paşa'nın vaziyeti biraz daha kuvvetlenmiş olduğundan bahsedilir; bununla beraber Paşa'nın geçirdiği buhrânlı ve çok tehlikeli vaziyet Istanbul'dan donanma gelinceye kadar bütün şiddetiyle devam etmiştir; her halde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu mühlik vaziyette gösterdiği büyük sebât, askerî hayatının en şerefli muvaffakiyetlerinden sayılabilecek kadar mühimdir. — Aşağıda 1584=992 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

7 Kânunuevvel=22 Zülka'de, Çarşanba: Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Vâlide-Sultan» ünvaniyle anılan Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü.

(Üçüncü Murad'ın bu gün ölen anası Nûr-Bânû-Sultan yahudi dönmesidir ve hattâ Osmanlı sarayına işte bundan dolayı bir aralık yahudi nüfuzu girmiş ve bâzı yahudiler lüzumundan çok fazla sivriltilmiştir: 1546=953 vukuâtı içinde «4 Temmuz» fıkralarının İkincisine, 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» ve 1574=983 vukuâtının da «22 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Vâlide-Sultan» ünvânının işte bu Nûr-Bânû'ya verilmiş olduğu rivâyet edilir: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde, bundan evvelkilere de bâzan ayni ünvânın verilmesi muahhar bir teşmil eseri olmak lâzımgelir. — Oğlu üzerinde çok büyük bir nüfuzu olan ve hattâ saraydaki kadınlar partisinin en mühim simâsı sayılan Nûr-Bânû-Sultan'ın vefatı üzerine Harem dâiresinin en nüfuzlu şahsiyyeti olarak Üçüncü Murad'ın meşhur Venedikli karısı Safiye-Sultan'la Harem-Kethudâsı Canfedâ-Kadın kalmıştır: Nûr-Bânû'nun ölüm döşeğinde Canfedâ'yı oğluna ehemmiyetle tavsiye ettiği için bilhassa bu tarihten itibaren Kethudâ-Kadın'ın büsbütün parladığı rivâyet edilir. — Vâlide-Sultan'ın saray hâkimiyyetinde en mühim rakîbesi olan ve «Haseki-Sultan» denilen gelini Venedikli Safiye-Sultan tarafından zehirlenmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır.

Nûr-Bânû-Sultan dönmeliğine rağmen bir hayli hayrât bırakmıştır ve bunların en mühimmi de Üsküdar'da Toptaşı'ndaki «Vâlide-i-Âtik» yâhut «Atîk-Vâlide-Sultan» câmiidir: Birer

şerefeli iki minâresi bulunan bu cami, kitâbesine nazaran işte bu 1583=991 tarihinde ikmâl edilmiştir; camiin mülhakatından olarak medresesi, mektebi, imâreti, tâbhânesi, ham ve hastahanesi de vardır; bunlara mühim vakıflar tahsis edilmiştir. — Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü için 1 Zülka'de=6 Kânunuevvel Salı tarihi de rivâyet edilir. — Mâtem elbiseleriyle yapılan cenâze merâsimine Üçüncü Murad da iştirâk etmiş ve namazı Fâtih câmiinde kılındıktan sonra cenâze Ayasofya'daki İkinci Selim türbesine defnedilmiştir).

17 Kânunuevvel=2 Zülhicce, Cumartesi: Mağnisa valiliğine tâyin edilen şehzâde Mehmed'in Istanbul'dan hareketi.

(Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahd'i şehzâde Mehmet yukarda 1582=990 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasında başladığını gördüğümüz 57 günlük muhteşem sünnet düğününün hitâmından itibaren 1 sene, 4 ay, 22 gün daha Istanbul'da kaldıktan sonra bu gün 1500 kişilik maiyyet takımı ve hususî askerleriyle Istanbul'dan Üsküdar'a geçerek eyâlet merkezi olan Mağnisa'ya hareket etmiştir; Üçüncü Murad öldükten sonra «Üçüncü Mehmet» ismiyle 1595=1003 tarihinde tahta çıkacak olan şehzâde Mehmet en kuvvetli rivâyete göre Kanunî devrinin sonlarında 1566=973 senesi 26 Mayıs=7 Zülka'de Pazar günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, Istanbul'dan Mağnisa'ya hareket ettiği gün yaşının 17 sene, 6 ay, 23 gün olması, yâni 18 yaşının içinde bulunması lâzımgelir.

Çok parlak merâsimle teşyi edilen «Velî-ahd-i saltanat» başta Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa olmak üzere bütün vüzerâ, ulemâ ve sâir devlet erkânı tarafından Üsküdar'da İbrahim-Ağa çiftliğinde kurulan otağına kadar büyük bir tantanayla götürülmüş, saraydan Eminönü iskelesine kadar iki sıra dizilen ihtiram kıt'aları tarafından selâmlanmış, Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın baştardasıyla iskeleden hareket ederken selâm topları atılmış ve Üsküdar'daki otağında «El-öpme» merâsimi yapıldıktan sonra vüzerâ ve ulemâ Istanbul'a avdet etmiştir.

Eski Osmanlı an'anesi bakımından bu teşyi merâsiminin en mühim hususiyeti, şehzâdenin sarayda ata binmesinden iskelede attan inmesine kadar Kubbe vüzerâsıyle en büyük ulemânın birer birer kendisine yaklaşıp idareye, adâlete, halka hizmete ve askerliğe ait nasihat sözleri söylemelerinde gösterilebilir; Bu sefer ilkönce Üçüncü Murad'ın meşhur hocası ve o devrin en zî-nüfuz adamı olan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi büyük müverrih Hoca-Sa'd'üddin Efendi, sonra Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa ve ondan sonra da diğer vüzerâ ve ulemâ sırayla yaklaşıp nasihat sözlerini söylemişlerdir. Bu gibi nasihatler «Âdâb-ı selâtîn üzre adl-ü-dâda ve leşger-i zafer-mu'tâda müteallik kelimât» şeklinde tavsif edilir.

Şehzâdelerin «Sancâğ-ı-Hümâyûn» denilen valilikleri bir nevi küçük hükümdarlık demektir ve hattâ «Vâli» kelimesi bazân onlara tatbik edildiği zaman bu günkü Türkçede ifâde ettiği memuriyet mânâsından ziyâde Arapçadaki lügat mânâsiyle hükümdar mukabili olarak kullanılır: Onun için şehzâdelerin maiyyetinde «Lala» ismiyle bir nevi vezirden başka bir hoca, bir defterdar, bir nişancı, bir kapucular-kethudâsı, bir reîs-ül-küttâb ve bir emîr-âhûr vesaireden mürekkep küçük bir hükûmet erkânı vardır: onun için «Sancâğ-ı-Hümâyûn» bir nevi prenslik demektir; Osmanlılardan evvel Selçukîlerde ve sâir Türk devletlerinde de görülen bu eski an'aneden maksat saltanat vârisinin tecribe görmesidir.

Şehzâde Mehmet İbrahim-Ağa çiftliğindeki otağında iki gece kaldıktan sonra 19 Kânunuevvel=4 Zülhicce Pazartesi günü yola çıkıp 25 günlük bir yolculuktan sonra 26 ıncı güne tesâdüf eden 1 Muharrem 992=14 Kânunusâni 1584 Cumartesi günü Mağnisa'ya

varmıştır. — Şehzâdenin hareketi için 22 Zülhicce 991=6 Kânunusâni 1584 Cuma ve 23 Zülhicce 991=7 Kânunusâni 1584 Cumartesi tarihleri de rivâyet edilir: Fakat bunlar zayıftır).

1584=992

24 Nisan=13 Rebî'ül-âhir, Salı: Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ın izâlesi ve Kırım meselesinin tesviyesi.

(Yukarda 1583=991 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Kefe muhâsarasında bir taraftan âsi Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'a karşı kardeşlerinden Alp-Giray'ın hanlığını ilân ederek Kırım beylerini elde etmiye çalışmak gibi mahallî tedbirler ittihâz etmek suretiyle askerinin azlığını siyasî tedbirler sâyesinde telâfiye çalışan Özdemir-oğlu Osman Paşa bir taraftan da Istanbul'dan istimdâda mecbur olmuştur: Mehmet-Giray'ın azline çoktanberi karar vermiş olan Sultan Murad onun yerine rehîne olarak Konya'da bulunan kardeşi İslâm-Giray'ı tâyin etmiş ve Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa kumandasında sevkettiği 35 gemilik bir filo ve on bin askerle yeni Kırım hânını Kefe'ye göndermiştir; Tabiî bu suretle Osman Paşa'nın Kefe muhâsarasında Kırım hânı ilân ettiği Alp-Giray'ın hanlığı tasdik edilmemiş ve İkinci Mehmet-Giray'ın yerine İkinci İslâm-Giray tâyin edilmiş demektir. İşte bundan dolayı Osman Paşa'ya gönderilen on bin askerle beraber İslâm-Giray Kefe'ye çıkıp Hânlık fermânı okunduğu zaman Alp-Giray da bîat etmiştir. — İkinci Mehmet-Giray'ın maiyyet beyleri bu vaziyet karşısında Kefe'ye can atıp dehâlet etmekten başka çâre bulamadıkları için, âsi vaziyetinde bulunan muhâsara ordusu artık kendiliğinden inhilâl etmiştir. İkinci Mehmet-Giray bu manzara karşısında;

— Ben azl-i pâdişâhî ile ma'zûl olmazın: Sâhib-sikke ve hutbe bir Hân-ı zîşân iken mülk-i mevrûsumdan ferâgat bulmazın!

gibi sözlerle maiyyetini sadâkate dâvet etmişse de hiç bir tesiri olmamıştır. Nihayet «karârı firâra tahvil» etmekten başka çâre bulamıyan Mehmet-Giray'ın «gaayet semin olmağın» altı atlı bir arabayla kaçtığı rivâyet edilir! Tâkip hareketine Alp-Giray memur edilmiş ve İki yüz atlıdan ibaret bir müfrezeyle yola çıkan bu «kalgay» büyük kardeşine yetiştiği zaman:

— Hanlarun yüzü suyun nâmerdlük ile yere döküp Kırım ocağuna su kodun, hey kaltaban! diye kemend atarak veyâhut yay kirişiyle boğdurarak işini bitirmiştir! Bir rivâyete göre de bu fecî rolü oynıyan Alp-Giray değil, yeni Kırım hânı İkinci İslâm-Giray'dır. Selânikî'ye göre maktûl İkinci Mehmet-Giray «mübarek bir zat olup Pâdişâh-ı İslâm tarafına asla âsî ve tâğî olmak» hatırına gelmediği hâlde araya giren bir takım müfsitlerin şerrine uğramıştır.

O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi İkinci Mehmet-Giray'ın katlini «Evâsıt-ı Rebî'ül-âhir=Nisan sonları»na müsâdif gösterir: Fakat buna mukabil diğer menbâlarda umumiyetle «13 Cumâdâ-l-ûlâ=23 Mayıs Çarşanba» tarihine tesâdüf edilmektedir; Osman Paşa ile alâkadar hâdiselerin tarihlerini kendisiyle muâsır olan Selânikî büyük bir dikkatle tâkib ettiği halde, diğer menbâlar birbiriyle ihtilâf hâlinde bulundukları için burada Selâniki'nin tarih rakamları tercih edilmiştir; Selânikî ile diğerleri arasındaki farkın «13 Rebî'ül-âhir» yerine «13 Cumâda-l-ûlâ» diye yanlışlıkla ertesi ayın kaydedilmiş olmasından hâsıl olmuş bulunması da mümkündür).

28 Haziran=19 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kefe'den Istanbul'a gelişi.

(Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın Kefe'ye götürdüğü filo ile gelen Osman Paşa'nın pâyıtahta muvâsalatını o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Cumâda-l-âhire ayının yirminci Perşenbe gününe müsâdif gösterirse de o gün Perşenbe değil Cuma'dır: Onun için burada Perşenbe'ye müsâdif olan 19 Cumâda-l-âhire=28 Haziran tarihi esas ittihâz edilmiştir. Diğer menbâlar umumiyetle «Evâil-i Receb» den bahsetmektedir: Bunlarda gün tarihi olarak da 1 Receb=9 Temmuz Pazartesi ve 2 Receb=10 Temmuz Salı rivâyetlerine tesâdüf edilir; fakat yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, Selânikî-Mustafa Efendi o sırada Istanbul da bulunduğu için burada onun rivâyetleri tercih edilmiştir. Osman Paşa'yı kıskanan Kubbe vezirlerinin istikbâle gelmedikleri ve yalnız Yeniçeri-ağasıyla Üzengi ve Ocak ağalarının karşıladıkları ve Paşa karaya çıktığı zaman askerî ihtiram merâsimi yapılmış olduğu rivâyet edilir: Fakat buna mukabil Kafkasya fâtihînin büyük ve parlak şöhreti pâyıtaht ahâlisinin yollara dökülmesine sebeb olmuş, şanlı kahramanın geçtiği caddelerle sokaklar:

— Allah seni pâdişaha bağışlasın!

gibi alkış sesleriyle çınlamıştır. — Bir rivâyete göre Osman Paşa bir iki gün Beşiktaş'da misâfir kaldıktan sonra kendisine tahsis edilen Vefa'daki Pertev-Paşa-konağı'na gitmiştir. — Esasen vezâret pâyesini hâiz olan Özdemir-oğlu bundan biraz evvel veyâhut bu sırada ikinci vezirliğe terfi etmiştir).

5 Temmuz=26 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın huzura kabulü.

(Yukarıki fıkralarda da gördüğümüz gibi, Kafkasya fatihinin Kırım meselesini hallettikten sonra Istanbul'a gelişi hakkındaki ay ve gün tarihleri tamamiyîe ihtilâflı ve mütenâkızdir: Biz burada o zaman Istanbul'da bulunan ve bu meseleleri dikkatle tâkip ettiği anlaşılan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivâyetini esas ittihâz ediyoruz. Diğer muâsır ve muahhar menbâlardaki rivâyetler bundan çok farklıdır: Paşa'nın Istanbul'a muvâsalatında olduğu gibi huzura kabulü hususunda da 1 Receb=9 Temmuz Pazartesi, 2 Receb=10 Temmuz Salı, hattâ 3 Receb=11 Temmuz Çarşanba ve nihayet 5 Receb=13 Temmuz Cuma rivâyetlerine tesâdüf edilir! Bütün bunlara mukabil o sırada Istanbul'da bulunduğu için tercih ettiğimiz Selânikî rivâyetinde ise, yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, gün tarihiyle gün ismi arasında bir günlük bir fark vardır; Gerek yukarıki fıkrada, gerek burada bu ehemmiyetsiz fark gün ismine istinâden tashih edilmiştir. Her halde bu tarih rakamları daha sarîh ve kat'î vesikalarla bulununcaya kadar ihtiyatla karşılanmalıdır.

Sultan Murad o devrin millî kahramanı olan Özdemir-oğlu'nu o zaman «Kasr-ı-cedîd» denilen «Yalı-köşkü» nde huzura kabul edip:

— Safâ geldün Osman!

diye iltifât ettikten sonra dört saat alıkoymuş, büyük zaferlerinin tafsilâtını kendi ağzından dinlemiş ve bunları dinledikçe:

— Aferin Osman!

ve:

— Berhurdâr ol, berhurdâr ol Osman!

gibi takdir sözleri söylemiş ve nihayet ellerini kaldırıp:

— İki cihanda yüzün ağ olsun! Hak-Teâlâ Hazreti senden râzı olsun! Dünyâlar durdukça durasun!

diye duâ etmiştir; Bu kadar teveccüh ve iltifaâta hiç kimsenin mazhar olmadığı rivâyet edilir.

Üçüncü Murad'ın bu teveccüh ve iltifât sözlerinden her birini söyledikçe kendi başındaki murassâ sorguçla belindeki murassâ hançeri birer birer çıkarıp gene kendi eliyle Özdemir-oğlu'nun başına ve beline taktığı rivâyet edilir; büyük kahramana bunlardan başka muhteşem hil'atlerle murassâ takımlı bir at vesâir bir takım kıymetli şeyler daha ihsan edilmiştir.

Osman Paşa'yı istirkâb eden Kubbe vüzerâsının istismâr ettiği ve hattâ Paşa'nın aleyhinde bulunan müverrihlerin de ustalıklı ifâdelerle kaydetmekte kusur etmedikleri bir şâyia vardır: Bu mübalâğalı rivâyete göre Özdemir-oğlu hem esrarkeş, hem gece-gündüz sarhoştur! Bu sefer «Huzûr-i-Hümâyun» da dört saat kalıp çıktıktan sonra Sultan Murad'ın artık o hususta müsterih olduğunu «Bâb-üs-Saâde» ağasına şöyle anlattığından bahsedilir:

— Bize Osman Paşa içün «Keyfe mübtelâdur ve andan gayri âlûde-i bâde-i hamrâdur: Vezir-i-a'zam olsa Dîvân sürmeğe kaadir değüldür!» dimüşler idi: Dört sâat-i nücûmî oldu ki mukaabilünde durdu; bu kadar güftügûda anun âşân zâhir olmadı; mükeyyef olsa elbette keseli ve bâdeye mübtelâ olsa tâtyîr-i vaz' ider alâyimi zâhir olurdu: Tahkik ma'lûmum oldu, birine ibtilâsı yog imüş!

Özdemir-oğlu Osman Paşa muhtelif zaferlerinde Safavîlerden aldığı ganîmetlerin en kıymetlilerini tarihî bir koleksiyon şeklinde Üçüncü Murad'a takdim etmiştir. — Paşa'nın sadâreti için aşağıda bu sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

25 Temmuz=17 Receb, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azli.

(Selânikî Receb'in «on yedinci Selâse gününden bahsederse de «Selâse=Salı» günü Receb ayının 17 sine değil, 16 sına müsâdiftir; Gene ayni müellif Receb'in yirmisini «Sebt=Cumartesi» gününe müsâdif göstermekte olduğu için, 17 Receb'in Çarşanba yerine yanhşhkla Salı gösterilmiş olduğu anlaşılmaktadır; Edirneli-Mehmet de Siyavuş Paşa'yı Çarşanba günü azledilmiş gösterir. — Bâzı menbâlarda «20 Receb=28 Temmuz Cumartesi» gününden de bahsedilir: Fakat o tarih Siyavuş Paşa'nın azline değil, ona halef olan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın tâyinine müsâdiftir. — Siyavuş Paşa'nın bu ilk sadâreti 1582=990 senesi 24 Kânunuevvel=28 Zülka'de Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 7 ay, 2 gün sürmüştür. — Siyavuş Paşa'nın azliyle Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sadâretine sebeb olan mesele için aşağıki fıkraya bakınız. — Sultan Murad'ın irâdesiyle Siyavuş Paşa bu gün derhâl çiftliğine çekilmiştir).

28 Temmuz=20 Receb, Cumartesi: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sadâreti.

(Siyavuş Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz azil tarihinden itibaren Vezâret-i-uzmâ makamı iki gün açık kaldıktan sonra bu üçüncü gün «Mühr-i-Hümâyûn» Kafkasya fâtihi ve devrin millî kahramanı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya gönderilmiştir; Peçevî'nin matbû nüshasında bu tâyin 3 Receb=11 Temmuz Çarşanba gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Siyavuş Paşa'nın azliyle Osman Paşa'nın sadâretine sebeb gösterilen hâdise, başta Vezir-i-a'zanı olmak üzere bütün vüzerânın ikinci vezir Osman Paşa'yı çekemedikleri için

çevirdikleri bir entrikadır: Rivâyete nazaran Kafkasya fâtihinin muhtelif zaferlerinde askerlerine gazâ mükâfâtı olarak tâyin ettiği «Terakki»leri Siyavuş Paşa'yla arkadaşları israf sayarak ve karşılık bulunamıyacağını bahâne ederek ibtâl etmişlerdir! Bu muâmeleden maksatları «Terakki» den, yâni tahsisat zammından mahrum kalan askerleri aldatmış vaziyette bırakarak eski başkumandanlarına karşı ayaklandırmaktır! Fakat Siyavuş Paşa'nın umduğu netice kendi aleyhine çıkmış, ayaklanan asker:

«Dîvân'a gelüp vüzerâya âdâbdan çok hâriç nâ-ma'kuul cevâblar söylemüşler, illâ Osman Paşa Hazretlerine kat'â bir bârid kelâm itmemüşlerdir»!

İşte bunun üzerine «Fâsık-ı mahrum» vaziyetinde kalan Siyavuş Paşa 17 Receb=25 Temmuz Çarşanba günü azledilip çiftliğine gönderilmiş ve iki gün açık duran Vezâret-i-uzmâ makamına nihayet bu üçüncü gün Özdemir-oğlu Osman Paşa tâyin edilmiştir; Bununla beraber, Üçüncü Murad'ın Osman Paşa'nın Sadâret mevkiine getirmeyi çoktanberi tasarladığı ve hattâ kendisine bir «Ağız-müjdesi» bile göndermiş olduğu rivâyet edilir; Yukarda 1583=991 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre Siyavuş Paşa'nın entrikası Sultan Murad'ın kararını bir an evvel icrâ etmesine sebeb olmaktan başka bir işe yaramamış elemektir.

«Mühr-i-Hümâyûn» un Özdemir-oğlu'na tevdiinde bir fevkalâdelik gösterir; Bu çok cazip mühür şimdiye kadar yeni Sadr-ı-a'zamların konaklarına gönderildiği halde Osman Paşa'ya Dîvân ictimâında gönderilmiştir: Her halde bu suretle Paşa'yı istirkâb edip aleyhine elbirliği eden Kubbe vüzerâsını mahcûb etmek maksadı tâkib edilmiş olacaktır. — Özdemir-oğlu Mühr-i-Hümâyûn'u öpüp başına koyduktan sonra yüzüne gözüne sürüp hemen koynuna sokmuş ve işte bunun üzerine;

«Ehl-i Dîvân yollu yolunca kalkup (Mubârek-bâd) idüp el ve etek öpmüşlerdir»!

Osman Paşa'nın sadâreti bütün memlekete çok iyi tesir ettiği ve bir iki düşmanından başka herkesin memnun olduğu rivâyet edilir. — Bu sadâret değişikliği üzerine Mesih Paşa ikinci ve Cerrah-Mehmet Paşa da üçüncü vezir olmuştur).

Şark serdârı Ferhad Paşa'nın Gürcistan seferinde muhtelif kaleler yaptırması, Gürcistan hâkimiyyetinin takviyesi ve Borçalı Kazaklarının itâati.

(Ferhad Paşa'nın bundan evvel Erivan havâlisini işgâl etmesi için yukarda 1583=991 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına ve Erivan'da büyük bir kale yaptırdıktan sonra Erzurum kışlağına çekilmesi için de gene o senenin «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O iki fıkrada gördüğümüz gibi, Ferhad Paşa'nın bu ilk Şark serdârlığındaki harekâtının ay ve gün tarihleri maatteessüf belli değildir; Hattâ Harîmî-Çavuş bile Ferhad Paşa seferine ait «Gencîne-i feth-i Gence» ismindeki monografisinde sene tarihinden başka bir şey göstermemiştir. Bu menbâa göre Erivan fethini tâkib eden bahar mevsiminde, yâni işte bu 1584=992 baharında Paşa'nın topladığı bir harb meclisi «râh-i Şirvân'ın seddi ve tarîk-ı Revân'ın hâr-u-hâşâki» olan «Simon-ı lâîn» üzerine hareket kararı vermiştir; Bu Simon, Türkleri Gürcistan'a dâvet etmiş olan son Karthli kralı Dawith=Dâvud-Hân'ın Safavîlerle elbirliği eden kardeşi «Birinci Swimon» dur; Osmanlı hâkimiyyetine karşı mütemadî bir mücâdele hâlinde bulunan bu adamın bilhassa Safavîlerden yardım görmesi Gürcistan'ın daimî bir tehlike altında kalmasına sebeb olmakta ve meselâ Beylerbeylik merkezi olan Tiflis'in iâşesi Osmanlı hükûmetiyle ordusu için mütemadî ve mühim bir gaile teşkil etmektedir. Bir Gürcü rivâyetine göre Swimon bu dâimî mücâdelesi esnâsında Gürcitsan'ın Tiflis'den sonra ikinci şehri sayılan ve

Osmanlılar tarafından bir sancak merkezi ittihâz edilen «Gori=Goru» şehrini zaptedip pâyıtaht ittihâz etmiştir; 1578=986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. Tiflis'in şimaligarbîsinde ve iki dağ arasında bulunan bu şehrin askerlikçe büyük bir ehemmiyeti bulunduğu için, buranın işgâl vc tahkimi Gürcistan hâkimiyyetinin istikbali bakımından çok mühim bir hedeftir. Fakat ondan evvel tahkim ve işgâline lüzum görülen irili ufaklı bir takım kaleler daha vardır: En mühimleri «Lore/Lori=Loru» ve «Tomanis/Tumanis» kaleleridir. Bir rivâyete göre Ferhad Paşa bu sene harekâtına Nahcivan seferiyle başlamak istediği halde Üçüncü Murad ilkönce Gürcistan'ın tahkimini ve bilhassa Gori, Lori ve Tumanis kalelerinin inşâsını emrettiği için Nahcivan teşebbüsünü te'hire mecbur olmuştur. Bunlardan «Lori» mevkii, eski «Daşir» vilâyetinde Gürcülerin «Debeda/Debede» dedikleri «Borçalı» suyunun sol sâhilinde ve bu suyun başındaki «Penbek» le aşağısındaki «Aktala» kasabaları arasındadır; Gürcülerin «Dmanisi/Dbanisi» dedikleri «Tumanis/Tomanis» şehri de Somkhith vilâyetinde. Kür ırmağına karışan «Khram» çayı ile «Borçalı» suyu arasında ve «Khram» çayına sağdan karışan «Maşaveri» suyunun ortalarına doğru sağ sâhilindedir; Bu şehirler sonradan harâb olmuş ve yerlerinde köyler teşekkül etmiştir. Ferhad Paşa ordusu ilkönce işte bu mevkiler üzerine hareket etmiş, yolda bâzı kaleler top ve askerle takviye edilmiş ve ondan sonra da Lori ve Tumanis işgâl edilip kaleleri yapılarak birincisinin beylerbeyliğine Mora sancak-beyi Potur-Ali Bey ve İkincisinin beylerbeyliğine de Semender Paşa tâyin edilmiştir; bunlardan Lori'ye 1897, yâhut 2000 veyâhut 3017 muhâfızla 22 top konulmuş ve Tumanis'e de 1929 muhâfızla bir mıkdar top bırakılmıştır. Sûrunun çevresi 17 bin arşın gösterilen ve bütün inşaâtının kırk günde ikmâl edildiğinden bahsedilen Tumanis kalesinin muhâfızlığına eski Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan ve o sırada Erzurum beylerbeyliğinde bulunan Hasan Paşa memur edilmiştir: Bu Hasan Paşa için 1579=987 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız. Tabiî bu suretle Kür boyunda ve Gürcistan'da iki yeni vilâyet daha teşekkül etmiş demektir.

Ferhad Paşa'nın işte bu işler bittikten sonra «Gori» üzerine hareket ettiği rivâyet edilir. Bâzı menbâlarda Gori kalesini bu sefer inşâ edilmiş gibi gösteren bir ifâdeye tesâdüf edilirse de doğru değildir; bu kalenin temel-atma merâsimi bundan üç sene sonradır ve Ferhad Paşa'nın ikinci serdârlığı devrindedir: 1587=995 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına bakınız. Buna mukabil bâzı menbâlarda da Paşa'nın Gori'ye gittiğinden hiç bahsedilmeyip Lori ve Tumanis inşaâtından sonra Ahıska'ya gelmiş gibi gösterilir; Her halde bu ihtilâf Ferhad Paşa'nın Gori'yi işgâl edip muhâfız ve levâzım bırakmış ve bâzı yerlerini tâmir ettirmiş olmasından mütevellid olmak lâzımgelir.

Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» ismiyle zikredilen «Kazak-Terekeme» bey işte burada maiyyetiyle beraber orduya gelip itâat ve inkıyâdını arzetmiş, Serdârın huzurunda ihtidâ ederek Alî'nin izâhına göre «nazar-ı iltifât ile manzûr kılınmağın» (Nazar Paşa) ismini almış ve kendisine beylerbeylik pâyesi verilmiştir.

«Türkmen» kelimesinin Arapçada cemi şekli olan «Terâkime» tâbirinden muharref olarak «Terekeme» denilmiş olması pek muhtemel bulunan cemâat «Karak», «Borçalı», «Cavak», «Şemsedin» kollarına ayrılır; bunlardan «Borçalı» kolu meskûn, diğerleri göçebedir: Ötedenberi Türkçe konuşan bu kabilelerin Hazar bakıyyelerinden olmak ihtimâli vardır. Gori'de Ferhad Paşa ordusuna gelip ihtidâ ederek «Nazar Paşa» ismini alan «Kazak-Hân» işte bu dört zümreden «Borçalı-Akçakalesi» ni merkez ittihâz etmiş olan Borçalı Kazaklarının beyidir; Bu beyin ikinci defa olarak kat'î surette itaatle Osmanlı hizmetine girip Lori beylerbeyliğine tâyini için aşağıda 1587=995 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Kars'ın genç ve gayretli tarihçisi Fahreddin Karzıoğlu'nun «Kars tarihi» ismindeki gayr-i-münteşir eserinde Tımar defterleriyle mahallî tetkiklere istinâden izah edildiğine göre, eski Şaman dinini ilkönce Ortodoksluk ve ondan sonra da Ferhad Paşa'nın bu ilk serdârlığındaki siyasî ihtidâ vak'asından itibaren Müslümanlık zavâhiri altında muhafâza eden Terekemelerin Üçüncü Murad devrinde yaşadıkları sâha Lori vilâyetinin Ağlağan dağı civârındaki «Eğritaş» dağı ile «Hamza-çemeni» arasındaki yerlerdir. Bugün bunlar Kars'ın Arpaçay kazâsını teşkil eden Zarşat ve Şüregel taraflarıyla Akbaba nâhiyesinde meskûn ve Kars vilâyet merkeziyle Sarıkamış köylerinde de yeni yerleşmiş veyâhut yarıgöçebe haldedir. Şiîlik ve Sünnîlikle alâkaları olmadığından bahseden Terekemeler pek tuhaf olan bu dinî vaziyetlerini şöyle izah ederler:

— Ne sünnüyük, ne şiyi: bizler khelis müsürmanıkh, müsürman!

Fakat Kırzıoğlu'nun tetkikine göre hakikatte bu «mürsümanlıkh» Şamanizm an'anelerinin İslâmî şekillere devamından başka bir şey değildir. Bunların mollalarına «Mürîd» den muharref «mürüt» denir. Amasya'da medfun Karabağlı mutasavvıf şair «Mîr-Hamze Nigârî» yi velî ve pîr ittihâz ettikleri için onun tasavvuf şiirlerini âhenkle okuyarak, Şaman davulu yerine teneke çalarak ve Mevleviler gibi dönerek yaptıkları âyinler kadınlı-erkeklidir. Eskiden atalarının mezarlarına tapan Terekemeler şimdi Mîr-Nigârî'nin türbesinden dolayı Amasya'yı bir nevi Kâbe ittihâz ettikleri için her sene ziyârete gelirler.

Serdâr Ferhad Paşa bu icrâatından sonra Ahıska'ya gelip oranın kalesini de yaptırmak istemişse de mevsim geçmiş ve kış yaklaşmış olduğu için Yeniçeriler gürültü çıkarmış ve işte bu yüzden Erzurum kışlağına çekilmek mecburiyetinde kalan Paşa bir rivâyete göre ordunun, hoşnutsuzluğuna sebeb olduğu için pâdişahın teveccühünü kaybetmiştir).

15 Teşrinievvel=10 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kırım'da çıkan isyânı tenkil vazifesiyle ve serdârlıkla Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında ısyânından dolayı öldürülmüş olduğunu gördüğümüz eski Kırım hânı İkinci Mehmet- Giray'ın oğulları Saâdet, Safâ ve Murad-Giray'lar babalarının felâketi üzerine bir rivâyete göre Rus arâzisine kaçmışlar, diğer bir rivâyete nazaran Nogay-Tatarları'na ve nihayet üçüncü bir rivâyete göre de Dağıstan Şamhalına ilticâ etmişlerdir: Şamhal için 1578=986 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'un «Gonçe-i bâ-ı Murâd» ismindeki manzum eserine nsızaran:

Hân-ı mezbûrun üç oğlu ol zamân idüp firâr
Kûh-i Elbürzün beyi Şamhâla itmüşler mirâr

Dal-Mehmed'in «Şecâatnâme»sine göre de bu prenslerin Kıpçak ve Dağıstan ahâlisini ifsâd etmeleri Safavîler için müsâit bir fırsat teşkil etmiş ve işte bunun üzerine Osmanlıların «Şâh-oğlu» dedikleri şehzâde «Hamze-Mirzâ» nın kumandasında mühim kuvvetler hazırlanmıya başlamıştır. Hattâ Şamhal'ın Safavîleri Osmanlılar aleyhine kışkırttığı bile rivâyet edilir: Bu vaziyete göre âsi Kırım prenslerinin bilhassa Kıpçak ve Dağıstan taraflarından kuvvet toplamış olmaları lâzımgelir; on bin kadar gösterilen bu kuvvetin bâzı Kırımlılarla Nogaylardan ve hattâ Ruslardan mürekkep olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Her halde bunların içinde Dağıstan Kumuklarından da bir mıkdar yardım kuvveti bulunmak ihtimâli yok değildir. Hanlık müddaîsi Saâdet-Giray'la kardeşleri işte bu on bin kişilik ordularıyla amcaları İkinci İslâm-Giray'ın tahtını zaptetmek üzere Kırım'ın pâyıtahtı olan

Bahçe-Saray'ı birdenbire bastırıp yağma ve tahrib etmişler ve ondan sonra da İslâm-Giray'ın yaralı olarak kaçtığı Kefe üzerine yürümüşlerdir: Bu sırada Demir-Kapu muhâfızlarını takviye etmek üzere gönderilmiş bir mıkdar Osmanlı kuvvetinin Kefe'de bulunduğu ve İslâm-Giray'ın buna rağmen vaziyeti Istanbul'a arzedip istimdâd ettiği rivâyet edilir: O sırada Istanbul'da Nişancı Mehmet Paşa'nın «Devâtdârlık» hizmetinde bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'ye göre Üçüncü; Murad bu haber üzerine:

— Bunların hâli nice olmak gerek? Kim gider?

demiş ve «Istanbul'un havâsiyle adem-i imtizâcı» ndan bahsedilen Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa da:

— Ben kulun giderüm Pâdişâhum!

dediği için, kahraman Sadr-ı-a'zam Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Kırım serdârlığına tâyin edilmiştir. — Harîmî-Çavuş'a göre bütün hazırlıklar 12 günde ikmâl edilmiştir: Bu hazırlıklar «on bin Yeniçeri ve altı bölük umûmen ağalarıyla ve ulûfelü Müteferrikagân ve bin nefer Çavuşân» dan mürekkep bir orduyla Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın kumandasında toplarla bâzı ağırlıkları yüklenen bir filo şeklinde gösterilir. Osman Paşa'nın kumandasındaki kara ordusu Üsküdar'dan Kastamonu'ya gidecek ve Kılıc-Ali Paşa'nın kumandasındaki filo da bu orduyu Kırım'a geçirmek üzere bu gün Sinob'a hareket edip orada bekliyecektir. Fakat kış bastırdıktan sonra hem karada, hem denizde sefer açılması o zamana kadar misli görülmemiş bir şey olduğu için bir takım itirazlarla dedikodulara sebeb olmuşsa da ehemmiyet verilmemiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Vezir-i-a'zamın Üsküdar'a geçişini bu tarihten on gün sonra «Şevvâl'in yirminci günü»ne müsâdif gösterirse de bir zühul veyâhut istinsah hâtası olmak lâzımgelir: Paşa'nın maiyyetinde bu sefere iştirâk eden «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» isminde manzum bir monografisini yazmış olan Harîmî-Çavuş serdârlık otağı ile ağırlıklarının 13 Teşrinievvel=8 Şevvâl Cumartesi günü Üsküdar'a geçirildiğinden ve ondan iki gün sonrasına tesâdüf eden işte bu 15 Teşrinievvel=10 Şevvâl Pazartesi günü de Paşa'nın geçmiş olduğundan bahsetmekte ve diğer bâzı mühim menbâlar da bunu te'yid etmektedir.

Büyük kahramanın Istanbul'dan hareketi münasebetiyle yapılan askerî merâsim, onu çok seven halkın da iştirâkiyle millî bir tezâhür şeklini almıştır: Hârimî-Çavuş Istanbul'un o günkü hâlini şöyle anlatır:

Şöyle dolmuşdû sokaklar içi âm-u-hâsdan
İğne atsan yîre düşmez kesret-î eşhâsdan

Bu senenin 28 Haziran=19 Cumada-l-âhire Perşenbe günü Kefe üzerinden Istanbul'a gelmiş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa o tarihten bu güne kadar tam 3 ay, 17 gün Istanbul'da kaldıktan sonra, artık bir daha dönemiyeceği için son seferine çıkmış demektir: Gene bu senenin 28 Temmuz=20 Receb Cumartesi günü Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş olan Kafkasya fatihinin pâyıtahtta geçirdiği bu 109 günün ilk 30 günü ikinci vezirlikle ve ondan sonraki 79 günü de sadâretle geçmiştir. — Vezir-i-a'zamın serdârlıkla Istanbul'dan hareketi üzerine Sadâret-Kaymakamlığı'na ikinci vezir Mesih Paşa tâyin edilmiş ve bu sırada diğer bir takım değişikliklerle tâyinler daha olmuştur).

2 Teşrinisâni=28 Şevvâl, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Kırım serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Üsküdar'dan Kastamonu'ya hareketi.

(Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş pâdişahın mükerrer emirleri üzerine Paşa'nın bu gün yola çıktığını şöyle anlatır:

Geldi bi-d-defât ferman î şerîf-î-Şehriyâr
Kıl teveccüh cânib-î me'mûreye ey sazkâr

Fakat buna mukabil o sırada Nişancı Mehmet Paşa'nın devâtdârı olan ve hattâ paşasıyla beraber Üsküdar'a geçip Vezir-i-a'zama «beş bin kıt'a tuğralu ahkâm kâğıdı» ve diğer ismiyle «nişanlu-evâmir» götürmüş olduğu için atıyye bile almış olduğundan bahseden Selânikî-Mustafa Efendi serdârın «evâil-i şehr-i Zülka'de» de, yâni Teşrinisâni'nin ilk haftasına doğru Üsküdar'dan hareket etmiş olduğundan bahsetmektedir: «Nişanlu-evâmîr» için 1569=976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına bakınız. Tabiî burada orduyla hareket eden müverrihin vâzıh rivâyeti Istanbul'da kalan müverrihin müphem rivâyetine tercih edilmiştir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi 15 Teşrinievvel=10 Şevvâl Pazartesi Istanbul'dan Üsküdar'a geçmiş olan Osman Paşa 18 gün Üsküdar karargâhında kaldıktan sonra 19 uncu gün yola çıkmış demektir).

18 Kânunuevvel=15 Zülhicce, Salı: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kastamonu'ya varması ve Kırım meselesinin tesviyesi.

(Harimî-Çavuş Kurban bayramının şehirden iki menzil ötede geçirildiğini ve bayramdan sonra şehre girildiğini söylediğine göre, Paşa'nın işte bu gün Kastamonu'ya varmış olması lâzımgelir. — Kışın şiddetinden dolayı yollarda ve bilhassa Bolu ve Gerede taraflarında pek çok sıkıntı çekilip bir çok insan ve hayvan telef olduğu arzedildiği için. Üçüncü Murad kış mevsiminin Kastamonu'da geçirilmesini emretmiştir. — Bununla beraber, Vezir-i-a'zamın maiyyetinde bulunan sâbık Bosna beylerbeyi Ferhad Paşa Sinop'da bekliyen filo ile ve pişdarlık vazifesiyle icab eden tedbirleri ittihâz etmek üzere Kefe'ye gönderilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında Istanbul'dan hareketini gördüğümüz Kılıc-Ali Paşa filosunun 24 Teşrinievvel=19 Şevvâl Çarşanba günü Sinob'a varmış olduğu rivâyet edilir. Bu filoda Kefe kuvvetlerini takviye edecek top ve mühimmatla bir mıkdar askerden başka Mustafa, Ömer ve Ali Paşalar gibi bâzı kıımandanlar da bulunduğu hakkında bir rivâyet vardır. Bâzı menbâlarda Ferhad Paşa'nın Kırım meselesini «eshel vech üzre» tesviye etmiş olduğundan bahsedilirse de, bu paşaya izâfe edilen müphem role mukabil meselenin yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında Kefe'ye kaçmış olduğunu gördüğümüz Kırım Hânı İkinci İslâm-Giray'la kardeşi ve veliahdi olan Alp-Giray'ın elbirliğiyle tesviye edilmiş olduğu hakkındaki rivâyetler daha kuvvetlidir; Her halde bunların âsi ve gaasıp yeğenleri Saâdet-Giray'la kardeşlerini Kefe civârındaki «Andal» ovasında tenkil ederken Kefe'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinden de istifâde ettikleri muhakkaktır. Bu vaziyet üzerine tabiî artık Vezir-i-a'zamın Kırım seferine hâcet kalmamıştır. — Kırım gailesinin tesviyesi her halde çok büyük bir muvaffakıyyettir; Çünkü bu gaile yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında da gördüğümüz gibi, Safavîlerle Rusların da iştirâkiyle çok geniş nisbetler alabilecek bir istidat göstermiştir).

1585=993

15 Mart=13 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kastamonu'da bulunan Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şark-serdârlığı hakkında Istanbul'dan Hatt-ı-Hümâyûn gelmesi.

(Yukarda 1584=992 vukuâtının son dört fıkrasında gözden geçirdiğimiz Kırım meselesinin tesviyesi Osman Paşa'nın artık o tarafa teveccüh etmesine hâcet bırakmamış olduğu için, o

buhrândan istifâde etmek üzere askerî hazırlıklarda bulunan Safavîlere karşı büyük bir harekete geçilmesini istiyen Üçüncü Murad bu vazifeye hayatının son yıllarını Safavî muharebelerinde geçirmiş olan Kafkasya fatihini memur etmiştir. Gene ayni sene vukuâtında gördüğümüz gibi, bu sırada Şark serdârlığında bulunan Ferhad Paşa askerin itaatsizliğine mâni olamadığı için gözden düşmüş ve kendisine vazifesinin nihayet bulduğu bildirilerek hemen Istanbul'a avdeti emredilmiştir; fakat her halde onun geri çağırılması menkûbiyetinden ziyade o cephenin eski kurdu olan Özdemir-oğlu'nun askerî dehâsiyle büyük tecribelerinden istifâde etmek içindir. — Harîmî-Çavuş Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Osman Paşa'ya Şark serdârlığının tevcihi hakkındaki Hatt-ı-Hümâyûn'u «14 Rebî'ül-evvel Cuma» günü gelmiş gösterirse de, Cuma günü Rebî'ül-evvel'in 14 üne değil, 13 üne müsâdiftir).

4 Nisan=3 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kastamonu'dan Erzurum'a hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Şark serdârlığı Hatt-ı-Hümâyûnu üzerine bir çok eyâletlere bir ta'mim gönderen Vezir-i-a'zam Anadolu'dan 12 Beylerbeyinin, Rumeli'den 17 Sancak-beyinin askerleriyle ve Istanbul'dan da Sipâhi ve Silâhdar bölükleriyle 300 Çavuş'un 400 «Darbezen» topuyla Sıvas'da maiyyetine iltihak etmelerini emretmiş, ma'zul beylerbeylerinden 12 siyle ma'zul sancak-beylerinden 50 sini maiyyet askerleriyle sefere çağırmış ve Kırım hanlığıyla Çerkezistan beylerine de kuvvet göndermelerini emretmiştir.

Askerî hayatı bilhassa Yemen ve Kafkas cephelerinin cehennemleriyle buzları, dâimî mahrumiyetleri ve tükenmez muharebeleri içinde geçmiş olduğu için bu sırada kalp hastalığından muztarib olan zavallı kahramanın bu son seferindeki hâlini Peçevî şöyle anlatır;

«Kendülerin hod Istanbul'a gelelidenberü mizâclaruna za'f-u-fütûr müstevli olmuş idi ve gün günden kuvâsı za'f kuvvet bulmuş idi; Bizzarürî bu def'a, taht-ı-revân ile revân olunmağı ihtiyar ittiler ve Tebriz'e değin öylece gettiler».

Müneccim-başı tarihinde Paşa'nın hastalığı Erzurum'da başlamış gibi gösterilirse de Istanbul havasının iyi gelmediği hakkındaki muhtelif rivâyetlere nazaran Istanbul'da defa taht-ı-revân ile revân olunmağı ihtiyâr ittiler ve Tebriz'e değin öylece gittiler».

Müneccim-başı tarihinde Paşa'nın hastalığı Erzurum'da başlamış gibi gösterilirse de, Istanbul havasının iyi gelmediği hakkındaki muhtelif rivâyetlere nazaran Istanbul'da başlıyan hastalığın Erzurum'da şiddetlenmiş olmak ihtimâli daha kuvvetlidir: Bununla beraber, taht-ı-revan'la seyâhat meselesini Erzurum'dan itibaren gösteren daha kuvvetli bir rivâyet de vardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Sıvas'da Özdemir-oğlu'nun emrinde toplanan ordu mevcudunu 200-300 bin gösteren muhtelif rivâyetler vardır. Hammer'e göre Serdâr iâşe müşkilâtından dolayı 200 bin kişilik ordusundan 40 bin kişi terhis ederek 160 bin kişiyle yoluna devam etmiştir.

Harîmî-Çavuş Paşa'nın Kastamonu'dan hareketini «4 Rebî'ül-âhir Perşenbe» gününe müsâdif gösterirse de, Perşenbe günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir. — Osman Paşa'nın bu gün Kastamonu'dan-çıkıp üç gün şehir hâricindeki karargâhında kaldıktan sonra 8 Nisan=7 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü yola çıkmış olduğu rivâyet edilir).

1 Ağustos=4 Şa'ban, Perşenbe: Ordunun Erzurum önlerinde konaklaması ve Kırım prenslerinden Gazi-Giray'la «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey'in Safavî esâretinden kurtulup gelmeleri.

(Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa Kastamonu'dan çıktıktan sonra Amasya-Tokat-Sıvas-Erzincan üzerinden Erzurum'a gelmiştir: Istanbul'a dönmekte olan sâbık Şark serdârı Ferhad Paşa Vezir-i-a'zamla Tokat konağında karşılaşıp iltifâtına mazhar olmuş ve Şark'daki hizmetlerinden dolayı pâdişaha hitâben bir takdirnâme aldıktan sonra yoluna devam etmiştir. — Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, ordunun toplanması Sıvas konağında olmuştur: Hattâ bundan dolayı Paşa'nın Sıvas'da yirmi gün kaldığı rivâyet edilir. — Harîmî-Çavuş ordtınun Erzurum önlerine muvâsalatını «5 Şa'ban» tarihine müsâdif gösterirse de, gene kendisinin gün isimleri hakkındaki kayitlerine nazaran bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «4 Şa'ban=1 Ağustos Perşenbe» tarihinin daha doğru olması lâzımgelir.

Özdemir-oğlu Erzurum karargâhında bulunduğu sırada Safavî zındanından kurtulup kaçan iki mühim esir gelmiştir: Bunların biri sâbık ve lâhık Kırım hânları İkinci Mehmet-Giray'la İkinci İslâm-Giray'ın kardeşi olup 1581=988 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz baskın hareketiyle meşhur olan Gazi-Giray ve biri de Osman Paşa'nın sadâretinden evvelki Şirvan ve Dağıstan serdârlığında muhtelif vazifelerle maiyyetinde bulunmuş olan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Beydir; bunların her ikisi de Safavîlerin o zamanki mukabil taarruzlarında esir olup İran'ın Alamut kalesine sevkedilmişlerdir: 1582=990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Gazi-Giray kalede mevkuf tutulmuşsa da, zavallı Dal-Mehmet Bey ilkönce ilmine hürmeten biraz riâyet gördükten sonra kuyu gibi bir yer-altı zindanına atılmıştır! Bunların esâretten kaçıp kurtuluşları ayrı ayrıdır: Yukarda 1584=992 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Saâdet-Giray ısyânında Dağıstanlıların da Osmanlılara karşı Safavîlere temâyül etmelerinden istifâde etmek istiyen İran hükûmeti Gazi-Giray-ı hizmetine alıp onu da Osmanlılara musallat etmek için Alamut kalesinden çıkarmış ve işte bunun üzerine İran şâhı Muhammed-Hüdâbende'nin meşhur oğlu ve veliahdi Hamze-Mirzâ ile zâhirî bir samimiyet te'sisine muvaffak olan Gazi-Giray'ın şefâati üzerine Dal-Mehmet Bey de zindandan kurtulup İsfahan'a gönderilmiştir; Oradan Şirâz'a ve Şirâz'dan da Basra'ya kaçan ve bu mâcerâsında yalın-ayak dilenerek bir çok sefaletler çeken «Şecâat-nâme» müellifi nihayet Bağdad ve Diyarbekir üzerlerinden Erzurum'a can atmıştır. Gazi-Giray da Safavîlerin hizmet teklifini kabul etmiş gibi görünerek şehzâde Hamze-Mirzâ ile Tebriz'e geldikten sonra bir kolayını bulup Van'a kaçmış ve Van beylerbeyi Cağal-oğlu/Cağala-zâde Sinan Paşa da prensin Erzurum'a gelmekte olduğunu Serdâr-ı-Ekrem'e bildirmiştir: Bu haber 3 Ağustos=6 Şa'ban Cumartesi günü Erzurum ordugâhına gelmiş ve umumî bir memnuniyetle karşılanmıştır: Harîmî-Çavuş'un «7 Şa'ban» göstermesi bir gün hatalıdır.

Gazi-Giray bu haberden bir iki gün sonra gelmiş, hasta hâliyle otağından çıkıp bir ok-atımı kadar ilerliyerek kendisini karşılıyan eski dostu Özdemir-oğluyla kucaklaşıp öpüşmüş, murassâ hediyeler ve muhteşem hil'atlerle taltif edildikten başka hususî bir otak kurulmuş ve orada bulunan Tatar ve Çerkes efradına başbuğ tâyin edilmiştir: Bu suretle Gazi-Giray beş senelik uzun bir esâret devresinden sonra Osmanlı ordusunda tekrar hizmete başlamış demektir. Vaktiyle Osman Paşa'nın Gazi-Giray'a Kırım hanlığını va'detmiş olduğu ve bu mesele bu sefer yeniden kurcalanınca Serdâr-ı-Ekrem'in Tebriz fethedildikten sonra va'dini icrâ edeceğinden bahsettiği hakkında bir rivâyet vardır: Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos=10 Şa'ban, Çarşanba: Esmâ-Hân-Sultan'ın ölümü.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu, İkinci Selim'in kızı, Üçüncü Murad'ın kız-kardeşi ve maktûl Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı olan Esmâ-Hân-Sultan'ın Sokullu ile

evlenmesi ve saray entrikalarındaki rolleri için 1562=969 vukuâtının «25 Eylül», 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1579=987 vukuâtının da «12 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Esmâ-Hân-Sultan, ilk kocası olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın katlinden sonra, Budin beylerbeyi Kalaylıkoz-Ali Paşa ile evlenmiş ve ondan «Mahmud» isminde bir oğlu olmuşsa da, bu çocuğu doğurduktan iki gün sonra kendisi ve elli gün sonra da çocuğu ölmüştür. — Esmâ-Hân-Sultan Ayasofya'daki İkinci Selim türbesinde medfundur).

11 Ağustos=14 Şa'ban, Pazar: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasındaki Şark ordusunun Erzurum'dan Tebriz'e hareketi.

(Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş ordunun hareketini «15 Şa'ban Ahad» gününe müsâdif gösterirse de «Ahad=Pazar» günü Şa'ban'ın 15 ine değil, 14 üne müsâdiftir. — 1 Ağustos=4 Şa'ban Perşenbe günü Erzurum konağına gelmiş olan Osman Paşa ordusu burada on gün kalıp son hazırlıklarını bitirdikten sonra on birinci gün yola çıkmış demektir. — Kalb hastalığından muztarib olan Serdâr-ı-Ekrem zayıf bir rivâyete göre Kastamonu'dan ve daha kuvvetli olan ikinci bir rivâyete göre de işte bu Erzurum konağından itibaren ata binemediği için «Taht-ı-revan» la seyâhat etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Özdemir-oğlu'nun «Kara-Kaytas» isminde çok yaşlı ve uğurlu bir harb atı vardır: Otuz yaşını geçmiş gösterilen bu meşhur atın kişnemesi zafer alâmeti sayılır! Âhiret yolculuğuna benziyen bu son seferine taht-ı-revan'la götürülen büyük serdârın Kara-Kaytas'ına binememesi bir rivâyete nazaran asker arasında hayra alâmet sayılmamıştır).

7 Eylül=12 Ramazan, Cumartesi: Ordunun Çaldıran'a varması.

(«Çaldıran sahrâsı» bu tarihten 71 sene evvel Yavuz Sultan Selim'in meşhur zaferini kazanmıya gelmiş ve geldiğinin ertesi gün de kazanmış oldüğu ermeydanıdır: 1514=920 vukuâtının «22 ve 23 Ağustos» fıkralarına bakınız. Ordu buraya geldiği zaman o şanlı hâtıranın tâzelendiği rivâyet edilir. Çaldıran'da bir gün kalan ordu içinde:

— Şâh geliyor!

diye bir şâyia çıkıp bu eski zafer sahnesinin uğurlu hâtırasından dolayı askerin şevkine sebeb olmuşsa da, o sırada yakalanan bâzı esirlerden şahın 12 gün evveli yaylaya çıkmak üzere Tebriz'den ayrılmış olduğu öğrenilmiştir).

9 Eylül=14 Ramazan, Pazartesi: «Kara-dere» konağında Cağal-oğlu kuvvetlerinin orduya iltihâkı.

(Bu sırada Van ve Erivan beylerbeyliğinde Câğal-zâde/Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa bulunmaktadır: Bu Paşa için 1583=991 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Mevcudu hakkında 6 binden 40-50 bine kadar muhtelif rivâyetler bulunan askerinin intizam ve ihtişâmiyle Serdâr-ı-Ekrem'in takdirini kazanan Cağal-oğlu'nun bundan iki gün evvel Çaldıran sahrâsında orduya iltihak etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Bir kaç senedir hudut boylarında beylerbeyi olmak itibariyle Safavîlerin ahvâline yakmdan vâkıf olan Sinan Paşa bir rivâyete göre kendi ricâsiyle bir konak önden gitmek üzere «çarhacı» tâyin edilmiş ve ordu Hoy üzerinden Tebriz'e doğru hareketine devam etmiştir).

20 Eylül=25 Ramazan, Cuma: Ordunun Sûfiyân/Sofyan menzilinde konaklaması.

(Osman Paşa ordusunun Çaldıran-Karadere-Hoy-Merend/Marand üzerinden bu gün gelip konaklamış olduğu Sûfiyân/Sofyan menzili Tebriz'in şimaligarbîsindedri; bâzı menbâlarda Safavîlerle ilk muharebenin burada olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: Orduda bizzat bulunarak kendi gözüyle gördüğü vukuâtı «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» ismindeki manzum monografisinde sırayla kaydetmiş olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş bu noktayı şöyle anlatır:

Bist-ü-penciydî meh-i savmın eyâ rûh-î revân
Asker-i İslâma menzil oldu mülk-î Sûfiyân
Gelmedi düşmen yoğ îdî karşu durmağa mecâl
Lîk âzıkcî ile taşrâda kıldılar kıtâl

Sûfiyân konağında gösterilen ilk muharebe bundan bir gün sonra bu menzille Tebriz arasındaki «Abvâr» konağında olmuştur: Aşağıki fıkraya bakınız. Bu gün yalnız Harîmî'nin «Azıkçı» dediği ve diğer bâzı müelliflerin de «otluğa giden at-oğlanları» dedikleri seyislerle Safavî pişdarları arasında bir «elleşme» olmuş ve bu kavganın büyümesi ertesi günkü ilk muharebeyle neticelenmiştir; İşte bundan dolayı bâzı menbâlarda iki gün üstüste iki muharebe olmuş gibi gösterilir. — Bu sırada Osman Paşa ordusunda Harîmî-Çavuş'dan başka ikinci bir müverrih olarak «Şecâatnâme» sâhibi Dal-Mehmet Bey de vardır; Yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fakat çok defa bu iki şahidin ifâdeleri arasında bile mühim farklara tesâdüf edilir).

21 Eylül=26 Ramazan, Cumartesi: Tebriz civârında «Abvâr» muharebesi.

(Bu ilk muharebe Tebriz'in şimaligarbîsine tesâdüf eden ve yanlış olarak «Ali-vâr» şeklinde de kaydedilen «Âbvâr» da veyâhut daha zayıf bir rivâyete göre şehrin cenubuna tesâdüf eden «Şam-Gazân=Şenb-i-Gaazân» civârında vukua gelmiş gösterilir; Bu tarihten 51 sene evvel Kanunî'nin meşhur Vezir-i-a'zamı Makbûl-İbrahim Paşa'nın bir kale yaptırarak tahkim etmiş olduğu «Şenb-i-Gaazân» mevkii için 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu iki rivâyetin birincisi doğru, ikincisi yanlıştır: Çünkü ordunun cenuba sarkması bu ilk muharebeden sonradır: Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Safavîler bakımından bu vukuâtın en mühim menbâı olan «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbasî» de Tebriz'in işgâlinden evvel vukua gelen bu ilk muharebe tamamiyle meskût geçilmektedir: Buna mukabil Osmanlı menbâlarındaki tafsilât arasında da bâzı mühim ihtilâflara tesâdüf edilir! Meselâ Tebriz'i kurtarmak için gelen ve muhtelif menbâlarda «Şâh-oğlu» ve «Koç-kapan» gibi lâkaplarla anılan İran veliahdi Sultan Hamze-Mirzâ ile Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa'nın bu muharebeye bizzat iştirâk edip etmedikleri kat'î surette belli olmıyacak kadar ihtilâflıdır! Bir rivâyete göre Safavî saltanatının kahraman veliahdi bu harbe bizzat iştirâk etmeyip bir dağ ardında durmuş ve ikinci bir rivâyete göre de ordusunun harekâtını bizzat idare etmiştir! Tıpkı bunun gibi, o sırada hasta bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa da umumiyetle harbe iştirâk etmeyip harekâtın idaresini Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya havâle etmiş gösterilirse de, Sinan Paşa'yı Diyarbekir beylerbeyi Solak-Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa ile beraber pişdar vaziyetinde gösteren ikinci bir rivâyete göre Serdâr-ı-Ekrem Yeniçeri ile merkezde durup Anadolu askerini sağ ve Rumeli askerini de sol cenâhına almıştır! Fakat birinci rivâyet daha doğrudur. — Hamze-Mirzâ'nın kumandasında en seçme askerlerden mürekkeb olan Safavî kuvvetlerinin mıkdarı hakkında da 12 bin, 17 bin ve 30 bin gibi muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir: Bu sırada İran esas ordusunun Şâh Muhammed-Hudâbende kumandasında Ûcân yaylasına çekilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır. — Kuşluktan ikindiye veyâhut ikindiden akşama kadar sürmüş olan bu ilk muharebede her iki

taraf da bir çok telefâta uğramış olmakla beraber, Hammer'in iddiâ ettiği gibi Osmanlılar mağlûb olmamış, bilâkis Safavîler ric'ate mecbur oldukları için Tebriz yolu açılmış ve hattâ bundan dolayı Serdâr-ı-Ekrem başta Cağal-oğlu Sinan Paşa olmak üzere muhtelif paşalara kıymetli mükâfatlar ve askere ihsanlar vermiştir.

Harîmî-Çavuş ordunun gurura kapılıp düşmanı tâkib etmemiş olmasını tenkid ederse de, bunu Serdârın hastalığıyla izah eden bir rivâyet de vardır).

22 Eylül=27 Ramazan, Pazar: Tebriz'de sokak muharebesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Âbvâr» konağından kalkan ordu bu sabah «Şûrâb» sâhillerine gelmiştir: Türklerin «Acısu/Acıçay» dedikleri «Şûrâb» yâhut «Telhrûd» ırmağı Tebriz'in şimalinden geçip garba doğru akarak Urmiye gölüne dökülür. Bir gün evvelki müsâdemede ric'at etmiş olan Hamza-Mirzâ, Osmanlı ordusunun bu ileri hareketinde tekrar taarrruza geçmişse de bir takım iz'ac hareketlerinden başka bir şey yapamamıştır. Vaktiyle Kanunî devrinde Osmanlı ordusu buraya geldikçe şehrin harâb olmasını istemiyen Tebrizliler dâimâ teslim oldukları için bu sefer de orduda öyle bir ümid olduğu Harîmî-Çavuş'un şu beytinden anlaşılmaktadır:

Ânın îçün bir ikî mil denlü konuldu baîd
Sulh içün âdem gelür dîyû olûnurdû ümîd

Fakat bu seferki vaziyet büsbütün başkadır; İskender-Beg-Münşî'nin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbasî»sindeki izâhâta göre Özdemir-oğlu Osman Paşa daha Şarkî-Anadolu'da ilerlediği sıralarda İran şâhı Muhammed-Hudâbende'nin riyâsetinde bir «Kengeş=Meşveret» meclisi toplanmış ve bu meclisde Tebriz meselesi müzakere edilmiştir: Bir taraftan Osmanlı ordusunun azameti, bir taraftan Safavîlerin «Adı-yaman» lâkabını taktıkları Osman Paşa'nın bütün şarkı titreten askerî şöhreti ve nihayet bir taraftan da İran'a hâkim olan Türkmen oymakları arasında saltanat verâseti meselesinden dolayı yıllardanberi hüküm süren ihtilâfın o sırada dahilî bir harbe inkılâb edecek kadar şiddetlenmesi Safavî saltanatını temelinden sarsacak bir buhrânla karşılaştırmıştır. Tabiî bu vaziyette Safavî hükûmeti bir taraftan dahilî buhrânı yatıştırmıya çalışırken, bir taraftan da hâricî tehlikeye karşı koymak mecburiyetindedir: Şâhın riyâsetindeki «Kengeş» meclisi işte böyle bir vaziyette toplanmıştır. O sırada İran tahtında bulunan ve Birinci Tahmâsb'ın oğlu olan Muhammed-Huhâbende'nin gözlerinden ma'lûl olması bu bedbaht hükümdarı ilkönce karısının, sonra Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'ın ve nihayet bunlar sırayla izâle edildikten sonra da oğlu ve veliahdi Hamze-Mirzâ'nın elinde oyuncak hâline getirmiştir: 1576=984 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

Bu vaziyet bir taraftan da Safavî saltanatının istinâd ettiği Türkmen oymaklarının beyleri arasında şiddetli bir âdetinden devri açılmasına sebeb olmuş, şâhın oğullarından ve Hamze-Mirzâ'nın kardeşlerinden henüz küçük bir çocuk olan Abbas-Mirzâ'nın Horasan valiliğinde bulunmasından istifâde ve küçük prensin lalalığında birbirini istihlâf eden Türkmen beyleri Kazvin'deki merkezî hükûmete karşı cephe alarak Hamze-Mirzâ'ya mukabil Abbas-Mirzâ'nın veliahdliğini te'mine kalkışmış, bu vaziyet üzerine Horasan'la Irâk-ı Acem veyâhut şarkî İran'la garbî İran arasında şiddetli bir mücâdele başlamış ve bu tehlikeli mücâdele Özdemir-oğlu'nun Tebriz seferi esnâsında çok mühlik bir buhrân derecesine varmıştır.

Bu son buhrânın alevlenmesine sebeb olarak veliahd Hamze-Mirzâ'nın büyük bir densizliğinden bahsedilir; Kahramanlığı nisbetinde sefâhatiyle de şöhret bulan Safavî veliahdi

bundan biraz evvel kadeh arkadaşlarından ve Ustaclu beylerinden Feth-oğlu Alikuli-Hân'ın sözüne kapılarak Ustacluların rakîbi olan «Türkmen» ismindeki oymağın beylerinden Tebriz valisi Emîr-Hân'ı azledip İran'ın en müdhiş zindanı olan Kahkaha kalesine attırmış ve onun yerine Feth-oğlu Alikuli-Hân'ı Türkmen usulünce «Kardaşlık» ittihâz ederek Âzerbaycan valiliğine tâyin etmiştir; basit bir şey gibi görünen bu idari değişiklik, hakikatte «Türkmen» oymağının yerine «Ustaclu» oymağının Âzerbaycan'a hâkim olması demektir; işte bunun üzerine «Türkmen» ler hem saraydan, hem ordudan çekilip Hemedân'a gitmişler ve oranın valisi olan Tekelü-Muhammed-Hân'la beraber Kazvin'e karşı cephe almışlardır! Kâşân valisi Muhammed-Hân-Türkman da bunlara iltihak etmiş ve bu suretle Tekelü ve Türkmen oymakları Kazvin hükûmetine karşı Hemedân'ı bir muhâlefet ve mücâdele merkezi hâline getirmişlerdir: Veliahdin işte bu vaziyete karşı Kahkaha kalesindeki Emîr-Hân-ı idâm ettirmesi dâhili mücâdelenin başlamasına sebeb sayılır. Tabiî bu suretle Horasan'dan sonra Irâk-ı-Acem'in cenubu da şimalinde bulunan pâyıtahta karşı cephe almış demektir; Özdemir-oğlu'nun Âzerbaycan seferi işte bu karışık vaziyete tesâdüf ettiği için, hükûmete karşı muhâlif vaziyet alan «Türkmen» ve «Tekelü» oymaklarıyla bunların müttefikleri olan Fars ve Kerman kuvvetleri hükûmetin Osmanlılara karşı müdâfaa teşebbüslerine iştirâk etmek istememişlerdir.

Hâdisâtı Safavî bakımından tetkik eden «Âlem-ârây-ı Abbâsî» ye göre, yukarda şâhın riyâsetinde toplandığından bahsettiğimiz «Kengeş» de Osman Paşa'nın tehdid ettiği Tebriz'in askerî vaziyeti görüşülürken iki fikir münakâşa edilmiştir:

1 — İtidal ve ihtiyat tarafdârı olan bâzı beyler büyük ve mâmur bir ticaret merkezi ve hattâ o zamanki İran'ın en zengin şehri olan Tebriz'in harâb olmasına meydan vermemek için tıpkı vaktiyle Birinci Tahmâsb'ın Kanunî'ye karşı yaptığı gibi tahliye edilmesini, şehir ahalisinin «Karaca-dağ» a naklini, iâşe yollarının tutulmasını ve bu suretle büyük bir ordu toplanmasına vakit kazanılıp Osmanlılara istediği zaman istenildiği yerde taarruz edilmesini teklif etmişlerdir;

2 — Bir çok müfrit ve mağrur şahsiyyetler Tebriz'in yüz bini bulan erkek nüfusundan yarısının eli silâh tutanlardan olduğunu, bunların kadınlarıyla servetlerini muhâfaza ve müdâfaa etmek için icâbında sokak muharebesi bile yapabileceklerini ve onlar içerden müdâfaa ederken dışardan da eldeki Safavî kuvvetlerinin taarruza geçmeleri Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmış olacağını ileri sürmüşler ve Kengeş'de bulunan Tebriz mümessilleri de bu fikre iştirâk etmişlerdir.

Uzun bir münâkaşadan sonra işte bu ikinci fikir üzerine ekseriyyet hâsıl olmuş. «Âlem-ârây-ı Abbasî» müellifinin dediği gibi doğru yol bırakılıp yanlış yola sapılmış, yâni bu gibi meclislerde hemen dâimâ görüldüğü gibi hissin sesi aklın sesini bastırmıştır.

Tebriz ahâlisine derhâl tebliğ edilen bu karar üzerine halkın şehirden çıkması kat'i surette men'edilmiş ve hattâ yasak dinlemiyerek çıkmıya kalkışacak kimseler için çok ağır cezalar tâyin olunmuştur.

Tebriz'in bâzı Osmanlı menbâlarında da temas edilen müdâfaa tertibâtı işte bu karar üzerine yapılmıştır. Bu tertibât ikiye ayrılır; İlk iş olarak mahalle teşkilâtı yapılmış, her sokak ve mahalle teşekkülünün başına o semt ahâlisinden bir kumandan tâyin edilmiş ve işte bu milis teşkilâtının gayretiyle ikinci iş olarak şehrin her tarafında «Gûşe-bend»ler, siperler, meterisler kurularak kuvvetli bir tahkîmât şebekesi vücuda getirilmiştir.

Şehir civârındaki «Şûrâb=Acısu» konağına gelen Osmanlı ordusunda beklendiğinden bahsedilen teslim teklifinden eser çıkmaması işte bundan dolayıdır. Fakat bu intizar uzun sürmemiş, Osmanlı alayları Âzerbaycan'ın bu zengin ve mâmur merkezine doğru ilerliyerek şehrin şimaliyle şimaligarbîsinde bulunan «Istanbul» ve «Gecil» kapularından içeri girmiş, sokak tahkimâtı topla yıkılmış, dünyanın en muntazam ordusuna karşı Tebrizlilerin milis teşkilâtı mühim bir mukâvemet gösteremediği için ahâli korkuya kapılmış ve bir kaç müsâdemeden sonra Osmanlı kuvvetleri şehrin şarkındaki «Sâhib-âbâd» meydanıyla «Devlethâne-i Hümâyûn» ismindeki saraya kadar ilerlemişlerdir: Osmanlı menbâlarına göre «Sultan-Hasan=Uzun-Hasan» câmiinin de bulunduğu bu kısım şehrin yarısı demektir. İşte bu suretle o gün akşama kadar Tebriz'in yarısı harben işgâl edilmiş, o gece icâb eden yerlere toplar yerleştirilmiş, müfrezeler konulmuş ve sokaklarda kollar gezmiştir.

Osmanlı menbâlarında Safavîlerin Tebriz muhâfızı olarak yukarda Âzerbaycan valiliğine tâyin edilmiş olduğunu gördüğümüz Ustaclu beylerinden «Feth-oğlu Alikuli-Hân»dan bahsedilirse de, o sırada bu bey veliahdın maiyyetine iltihak etmiş olduğu için Tebriz muhâfızlığına onun kardeşi «Hüseyn-kuli-Sultan» tâyin edilmiş ve gene Ustaclu beylerinden «Pîr-i-Gayb-Hân» da bir mıkdar kuvvetle yardıma memur olmuştur: Şehir muharebesinin umumî idâresi işte bu iki beyin elindedir.

Uzun zaman İran'ın pâyıtahtı olan Tebriz şehrinin o sırada çok mâmur olduğu rivâyet edilir: Asırlardanberi İran'a hâkim olan Türk hânedanlarının kurdukları muhteşem saraylar, altın ve lâcivert işlemeli konaklar, iki üç katlı ve çinilihanlar, hamamlar, camiler, medreseler, «Hıyâbân» denilen ağaçlı yollar, bağlar, bahçeler ve her türlü medenî âbideler bu büyük ve zengin ticaret merkezini Asya'nın en parlak sitelerinden biri ve hattâ İskender-Beg-Münşî'ye göre birincisi hâline getirmiştir; gene ayni menbâa göre umumiyetle zengin tüccarlardan mürekkeb olan halka ait evler bile başka memleketlerdeki ümerâ konakları kadar güzeldir, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey Tebriz'de Safavî devrine ait iki saray gösterir: Bunların en güzeli Birinci Tahmâsb'ın yaptırdığı «Heşt-Bihişt», öteki de yukarda bahsi geçen eski Âzerbaycan valisi Emîr-Hân'ın yaptırdığı «Beylerbeyi-sarayı» dır; fakat bunlardan başka İskender-Beg-Münşî'nin «Devlethâne-i-Hümâyûn» dediği «Çerendâb» sarayı da vardır; Gene ayni menbâa göre bu üçüncü sarayın «Heşt-Bihişt» civârında olduğu anlaşılmaktaysa da bu gün harâbesi bile kalmamıştır: Yalnız «Heşt-Bihişt» ve «Beylerbeyi» saraylarının hârâbeleri veyâhut bâzı bakıyyeleri vardır. — Tebriz'in Osmanlı ordusuna teslimi için aşağıki fıkraya bakınız).

22/23 Eylül=27/28 Ramazan, Pazar/Pazartesi gecesi: Tebriz şehrinin teslim olması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz sokak muharebelerinin muvaffakıyetsizlikle neticelenip şehrin yarısı kadar yerin Osmanlı ordusu tarafından işgâl edilmesi ve Tebriz'in şimalindeki Surhâb dağını ve bilhassa bu dağın üstünde «Devlethâne-i-Surhâb» denilen şato tarzındaki müstahkem sarayı merkez ittihâz eden Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın idaresindeki kuvvetlerin de Osmanlı istilâsına mâni olmaması ve olamıyacak vaziyette bulunması Tebriz'in müdâfaasına memur olan «Hüseyn-kuli-Sultan» la «Pîr-i-Gayb-Hân» ın maiyyetlerindeki ümerâ ve askerle beraber gece karanlığında şâhın maiyyetine iltihak etmek üzere şehirden kaçmalarına sebeb olmuş ve işte bu vaziyet üzerine artık büsbütün ümitsiz kalan ahâli Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya Tebriz müftisi «Mevlâna İnâyetullâh-oğlu Mevlânâ Muhammed Ali» riyâsetinde bir hey'et gönderip halkın malına ve canına dokunulmamak üzere «Aman verilmek» şartiyle teslim teklif etmişlerdir: Serdâr-ı-Ekrem sokak muharebelerinden ve şehrin yarısı işgâl edilmiş olduğu için teslim teklifinin geç kalmış olmasından dolayı uzun serzenişlerde bulunmakla beraber, halkın müslüman olması ve

bu kadar güzel bir şehre kıyılamıyacağı gibi bir takım mülâhazalarla murahhasların ricâlarını kabul edip Osmanlı tâbiiyyetini ihtiyâr etmek şartiyle Tebrizlilere aman vermiş ve Harîmî-Çavuş'un:

Oturakdur dîyu nısf-ül-leylde oldû nidâ

mısrâından anlaşıldığına göre gece-yarısı orduya «Ateş-kes» emri verilmiştir: Bununla beraber İskender-Beg-Münşî'ye göre Tebriz zenginlerinden bir kısmı servetlerini evlerinin gizli yerlerine sakladıktan ve hattâ gömdükten sonra gece karanlığında aileleriyle beraber kaçıp gitmiş ve bunların çoğu şehir hâricinde İranlı çapulcular tarafından vurulmuştur. — İran'ın eski pâyıtahtı ve Âzerbaycan'ın tarihî merkezi olan bu büyük ve mâmur şehir işte bu suretle Safavî Türklerinden Osmanlı Türklerine intikal etmiş demektir.

Tebriz şehri Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son fethettiği yerdir: Bu şehir bu tarihten evvel Yavuz Sultan Selim'in «Çaldıran» ve Kanuıü Sultan Süleyman'ın «Irâkayn» seferinde üç defa daha işgâl edilmiş olduğu için, bu sefer dördüncü defa zaptedilmiş demektir; Çaldıran seferindeki ilk işgâlinde Yavuz dokuz gün kalıp onuncu gün hareket edilmiştir: 1514=920 vukuâtının «6 ve 15 Eylül» fıkralarına bakınız. İkinci işgâli Kanunî devrindeki Irâkayn seferindedir: 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. üçüncü işgâli de gene ayni sefer esnasındadır: 1535=941 vukuâtının «30 Haziran» fıkrasına bakınız. Kanunî Sultan Süleyman o meşhur «Irâkayn» seferinde Tebriz'e üç defa gelmiş, birincisinde bir gece, İkincisinde on sekiz gün ve üçüncüsünde de yedi gün kalmıştır; 1534=941 vukuâtının «28 Eylül», 1535=942 vukuâtının «3 Temmuz», «20 Ağustos» ve «27 Ağustos» fıkralarına bakınız. Tebriz'in bu ilk üç işgâlinden birincisiyle ikincisi arasında 20, ikincisiyle üçüncüsü arasında 1 ve birincisiyle üçüncüsü arasında da 21 sene geçmiştir; Yavuz devrindeki ilk işgâlle Üçüncü Murad devrinde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu seferki dördüncü işgâli arasında geçen müddet 71 senedir; Kanunî devrindeki ikinci ve üçüncü işgâllerinden bu dördüncü işgâline kadar da 50-51 sene geçmiş demekir. — Bu son işgâlin bundan evvelkilerden farkı, şehrin mülhakatiyle beraber Osmanlı devletine ilhâk edilmiş olmasında gösterilebilir: Aşağıki fıkraya da bakınız.

Tebriz işte bu tarihten itibaren 18 sene, 28 gün Osmanlı idaresinde kalmıştır: 1603=1012 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

23 Eylül=28 Ramazan, Pazartesi: Âzerbaycan'ın Türkiye'ye ilhâkı ve bu ilhâk kararının ilânı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Tebriz şehri 22/23 Eylül=27/28 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi teslim olduğu için, gece-yarısından itibaren ateş kesilmiş ve bu sabah erkenden Serdârı-Ekrem ordyda bulunan beylerbeyleriyle sancak-beylerini vesair erkân ve ümerâyı büyük bir meclis hâlinde toplayıp ahâli mümessilleri Osmanlı tâbiiyyetini kabul etmiş oldukları için şehre aman vermiş olduğunu tebliğ etmiş, Tebriz başta olmak üzere bütün Âzerbaycan'ın Türkiye'ye ilhâk edilmiş olduğunu bildirmiş ve meclisde hazır bulunan ümerâdan bu ilhâkın münâdîlerle orduya ilânını ve askerin artık Osmanlı tebaasından olan ahâliye ve Osmanlı toprağı hâline gelen memlekete hiç bir zarar vermemelerinin te'minini istemiştir. O sırada Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunup vukuâtı bir şahit vaziyetinde tâkib eden Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» ismindeki manzum eserinde Serdâr-ı-Ekrem'in meclis toplamasından bahsederken bu mühim meseleyi şöyle anlatır;

Cem' kıldî mîr-i-mirân û emîrânî hemân

Dîdi Tebriz halkı tâbi’ olmağın virdüm emân
Pâdişâhun oldu Âzerbâycân ikdâm ile
Askerî zapteylenüz lutf île sa’y-î tâm ile
Hem nida kılsun münâdîler didî ol sâzkâr
Padişâhundur vilâyet kılmasunlar târmâr
Hâzır olanlar didî fermânunâ canlar fedâ
Ordu içre hep bu üslûb üzre olundû nidâ

Bununla beraber aşağıda bu sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında görüleceği gibi, Yeniçerilerin ertesi gün yaptıkları çapulculuk çok büyük ve çirkin bir gaile şeklini almıştır).

23 Eylül=28 Ramazan, Pazartesi: Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan murassâ tahtın Üçüncü Murad’a takdimi.

(Son Mısır valileri Hadım-Mesih ve Hadım-Hasan Paşa’ların zulümleriyle irtikâpları halkın çok haklı şikâyetlerine sebeb olmuştur; Bunlardan Hadım-Mesih’in altı senede binden fazla adam idâm ettirdiği ve halefi olan Hadım-Hasan’ın da zulüm ve rüşvetle efsânevî hazîneler topladığı rivâyet edilir! İşte bundan dolayı Kanunî devrindeki «Makbûl-İbrahim Paşa» ya nazire olarak Üçüncü Murad devrinde de pâdişahın «Ayşe-Sultan» ismindeki kızının nişanlısı olan Boşnak devşirmelerinden vezir İbrahim Paşa valilikle Mısır’ın ıslâhına mâmur olmuştur: Kanunî devrindeki Vezir-i-a’zam Makbûl-İbrahim Paşa’nın Mısır ıslâhâtına hareketi için 1524=930 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasına bakınız. Kanuni’nin İbrahim’i gibi Üçüncü Murad’ın İbrahim’i de pâdişahın hem makbûlü, hem dâmâdı olmakla beraber henüz Vezir-i-a’zam değildir; Bu Paşa, 1582=990 senesinin sonlarında Rumeli beylerbeyliğinden vezirliğe terfi edilip Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa’nın kumandasındaki donanmayla İskenderiyye’ye gönderilmiştir.

İbrahim Paşa’nın Mısır’daki icrâatı ıslâhattan ziyâde muazzam bir servet toplamaktan ibaret gösterilir! Kölemen beylerinin asırlar boyunca yığdıkları servetlerden dolayı o zamanki Mısır çok zengin bir memleket vaziyetini hâlâ muhâfaza etmektedir: Fazla olarak, İbrahim Paşa’dan evvelki son vali Hadım-Hasan Paşa’nın biriktirdiği hazîneleri azledildiği zaman gizlemiş olduğu da rivâyet edilir! İbrahim Paşa işte bunları bulup zaptetmiş ve tıpkı selefi gibi kendisi de Mısır zenginlerinden bir hayli servet toplamıştır.

Ötedenberi ölkeler fethetmiş muzaffer kumandanların seferlerinden dönerken pâdişahlara harb ganîmetlerinden hediyeler takdim etmeleri âdettir: Meselâ Barbaros merhumun Akdeniz zaferlerinden ve Hadım-Süleyman Paşa’nın da Hint-deniziyle Kızıl-deniz seferlerinden Kanunî Sultan Süleyman’a getirdikleri ganîmetler Osmanlı müverrihlerinin dillerinde destân gibidir: Misâl olarak 1537=944 vukuâtının «Eylül-Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Osmanlı müesseselerinin bozulmıya başladığı Üçüncü Murad devrinde bu eski zafer an’anesi de tereddi ederek taşradan Istanbul’a gelen bütün paşalarla beylere teşmil edilmiş olduğu için, İbrahim Paşa’nın iki buçuk sene Mısır’da kaldıktan sonra yavuklusu Ayşe-Sultan’la evlenmek üzere Istanbul’a gelirken her halde kaynatasını herkesten fazla memnun edecek en parlak «pîşkeş»lerle gelmesi pek tabiîdir! İbrahim Paşa bu hususta yalnız Mısır’dan değil, Suriye’den de istifâde etmiştir.

Istanbul’a gelirken Şam-Trablusu’na kadar kara yolunu tâkib etmiş olan Paşa, Mısır’dan sonra Suriye ıslâhâtiyle de meşgul olmuş ve rivâyete nazaran yirmi bin askerle büyük bir tenkil hareketine girişerek Suriye’nin Sayda’dan Akkâ’ya kadar sâhil boyuna hâkim olan Dürzü beyi «Maan-oğlu» nu hem sızdırmış, hem vurmuştur! O sırada Lübnan’la Suriye’de beş Dürzü

beyliği vardır: Bunların üçü Osmanlı hâkimiyyetine boyun eğdiği halde, en mühimleri olan Maan-oğlu'nun kafa tuttuğu ve hattâ İbrahim Paşa Suriye'ye geldiği zaman kendisini karargâhına dâvet ettiği halde itimâd etmediği için gelmemiş olduğu rivâyet edilir: Paşa'nın Dürzülere karşı gösterdiği şiddet işte bundandır; o sırada Istanbul'dan 25 gemilik bir filo ile gönderilen asker de Sayda'da karaya çıkarılmış, tenkil hareketlerinde bir çok ganîmetler alınmış ve hattâ bir rivâyete göre o zamanm âdetince Istanbul'a zafer alâmeti olarak dört yüz kelle gönderilmiştir! İbrahim Paşa Lübnan emâretine Osmanlı tarafdârı olan Baalbek emîri «Ali-bin-Harfûş» u tâyin ettikten sonra, Kılıç-Ali Paşa'nın Şam-Trablusu'na götürdüğü 25 kadırgalık filoyla Istanbul'a dönmüş ve pâdişaha getirdiği hediyelerin bir kısmını işte bu 28 Ramazan=23 Eylül Pazartesi günü ve bir kısmını da bayramdan sonra 6 Şevvâl=1 Teşrinievvel Salı günü takdim etmiştir,

İlk takdim edilen «pîşkeş» ler «Taht-ı zümürrüdîn» denilen ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan büyük ve altın üstüne murassâ tahtla «altmış üç yük hazîne ki yüz yetmiş üç bin üç yüz beş altun» paradır. İki gün sonraki bayram münasebetiyle bu muhteşem tahtın kurulmasına bizzât şâhid olan Selânikî-Mustafa Efendi şu izâhâtı verir:

«Seksen bin miskal altundan bir taht-ı zümürrüdîn ki envâ' kıymetlü cevâhir ile müzeyyen ve murassa' olup üstâd-ı kâmiller kemâl-i letâfetde tarh-u-tarsî itmüşler: Meselâ ednâ cevâhir ki zeberced ve pîrûzedür, beyza-i kebûterden aşağı olanı komamuşlar ve Frenk-pesend yâkutun zerd-ü-kebûd olanını ve zümürrüdün ef'iyi kör iden gaayet a'lâlarunu nazara merguub mevâzıa vaz'idüp bir vechile zib-ü-ziynet virüp kalemkârlukda ve savadda ol denlü ızhâr-ı kemâl-i san'at itmüşler ki bu vechile nümûne-i devrân herkiz görülmüş ve işidilmiş değüldür».

Bu muhteşem tahtın altın aksâmını «seksen bin miskal» gösteren Selânikî'nin rivâyeti doğru olduğu takdirde, bir «miskal» bir buçuk dirhem hesabiyle tahtın üstünde 120 bin dirhem, yâni eski okka dört yüz dirhem hesabiyle tam üç yüz okka altun bulunması lâzımgelir! Bu altın tabakanın üstünde en küçükleri birer «beyza-i kebûter=güvercin yumurtası» büyüklüğündeki kıymetli taşlar da umumiyetle zebercedle sarı ve mavi yâkuttur; Selânikî'nin «ef'îyi kör» ettiğinden bahsettiği zümrütler de «Rûhullâh-il-Kazvînî»nin «Cevher-ül-cevâhir» ine göre engerek yılanlarının gözlerini kör ettiğine ve hattâ ezilip yutulduğu takdirde bu tehlikeli yılanın zehrini tesirsiz bıraktığına inanılan çok kıymetli ve nâdir bir zümrüt nev'idir.

İbrahim Paşa'nın bu muhteşem tahtı Mısır'dan getirdiği mâlûm olmakla beraber, nasıl temin ettiği ve kimin yaptırdığı pek belli değildir; Hammer'in rivâyetine göre Mısır san'atkârlarından Derviş Bey'in nezâreti altında kuyumcu İbrahim Bey tarafından yapılmıştır: Vezir İbrahim Paşa'nın Üçüncü Murad'a ilk parti olarak takdim ettiği bu tarihî tahtla 173,305 duka altını Mısır beylerinin hediyesidir. Selânikî'nin biraz müphem bir ifâdesine göre Derviş ve İbrahim Beyler bu tahtı Mısır'da yaptırdıktan sonra Istanbul'da kurmuşlardır;

«Ümerây-ı Mısriyyeden nekkaş ve ressâm Derviş ve Dergâh-ı-Âlî müteferrikagânı zümresine ilhâk buyurulan kuyumcu İbrahim Bey san'atları ile mükemmel olup kuruldu».

Hammer bunu Mısır beylerinin hediyeleri içinde gösterdiği halde, hiç bir mehaz zikretmiyen Hayrullâh Efendi bilâkis İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğuna kaani'dir:

«Müşarünileyh İbrahim Paşa altundan masnû' zümürrüdlü yâkutlu bir taht-ı âlî-baht tanzim ettirüp pâdişaha takdim eyledi».

Bir müfredat defterine istinâd eden Hammer mütercimi Atâ Bey'e göre de:

«Mısır beyleri nâmına değildir; İbrahim Paşa'nın topladığı şeylerdendir».

Bu tarihten üç gün sonra 1 Şevvâl=26 Eylül Perşenbe tarihine tesâdüf eden bayram günü bu murassâ taht Topkapu sarayında «Bâb-us-Saâde=Ak-ağalar kapusu» önüne kurulmuş, Üçüncü Murad o gün devlet ve saray erkânının bayram tebriklerini işte bu yeni tahtında kabul etmiş ve saltanatın ilgasına kadar geçen 337 sene içinde Osmanlı pâdişahları cülûs ve muâyede merâsimlerinde ekseriyyetle işte bu altın ve murassâ tahta oturmuşlardır. Bununla beraber, bâzen başka tahtlar da kullanılmıştır.

Murassâ tahtın takdiminden bir hafta sonra İbrahim Paşa'nın kaynatası Üçüncü Murad'a takdim ettiği şahsî hediyelerin kıymeti de «yirmi kerre yüz bin altun», yâni iki milyon altın tahmin edilmiştir).

24 Eylül=29 Ramazan, Salı: Tebriz yağması.

(Tebriz şehri işgâl ve ilhâk edilmiş olmakla beraber, Serdârlık karargâhiyle ordu kuvây-ı-külliyesi iki gündür «Şûrâb=Acısu» boyundadır: Yukard'a bu sene vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız. Onun için dışarda bulunan Yeniçerilerle Segbanlar Serdâr-ı-Ekrem'in «23 Eylül» fıkrasında gördüğümüz ilhâk karariyle beraber ilân ettiği «Aman» şartının neticesi olan yağma yasağına tahammül edemiyerek bu sabah erkenden çapulculuğa başlamışlar ve hattâ ahâliden ellerine geçirdiklerini esir almıya kalkışmışlardır: Tabiî bu çirkin hareket Serdârın bir gün evvel ilân ettiği teslim şartlarına mugayirdir! Onun için Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hastalığına rağmen atına binip işin önüne geçmek için pek çok uğraştığı rivâyet edilir: Fakat Paşa'nın gayreti halkı esâretten kurtarabilmişse de yağmaya mâni olamamıştır; tabiî bunun sebebi, şehre harben girmiş olan askerin kan hakkı iddiâ ederek aman tanımamasıdır. Harîmî-Çavuş hasta serdârın bu müşkil vaziyetini şöyle anlatır:

Fitneye bâis olur gördü yok ol işde savâb
Emri tûtulmâduğundan çekdiler gaayet hicâb
Mâl yağmâsî içün virdî rızâ çünkim vezîr
Râzı olmâdı velî kavmîni kılmâğâ esîr
Tiz nidâ oldû esîrînî getürsün her kişî
Kim inâd eylerse hayr olmâyısar ânun işî

İşte bu suretle âsi askerlerin ellerinden bin müşkilâtla kurtarılıp ordugâha toplanan esirlerin:

Pâdişâh-î dîne kul olduk nedür bû zulm-ü-hayf

diye feryâd ettikleri ve mallarından vazgeçip canlarını kurtarmak için çığlıklar kopardıkları rivâyet edilir:

Bir musîbet vâkı' oldû kavm-i Tebrîze o gün
Nâle vû zârîlerî kıldî felek bağrînı hûn

Bununla beraber hiç kimsenin kanına girilmemiş ve hattâ esâretten kurtarılanlar Paşa'nın emriyle serbest bırakılmıştır:

Cem'idûben şehre gönderdiler ol dem pür melâl

Tâ ki her kes hânesinde oturâ âsûde-hâl

İşte bu çirkin vak'adan anlaşılacağı gibi. Yeniçeri ocağı uzun zaman memleket içinde bir fitne ve fesat kaynağı olduktan sonra, artık hudut boylarında ve hattâ memleket dışındaki harb sahnelerinde bile devletin baş belâsı hâline gelmiştir: Bilhassa Üçüncü Murad devrindeki Şark seferlerinde bu acı vaziyetin bir çok tecellilerine tesâdüf edilir).

25 Eylül=30 Ramazan, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz'e girişi.

(22 Eylül=27 Ramazan Pazar günündenberi Tebriz'in şimalindeki «Şûrâb=Acısu/Acıçay» boyunda bulunan ordu bu gün şehrin cenubuşarkîsine tesâdüf eden ve «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» da «Serendâb» tahrifine uğrıyan «Çerendâb» semtine gelmiştir: O sırada Erzurum defterdarlığında bulunduğu için vukuâtı yakından tâkib eden Gelibolulu-Âlî ordunun «Şam-Gazan=Şenb-i-Gaazân» konağından «Şûrâb» konağına nakletmiş olduğundan bahsederse de doğru değildir: Çünkü ordu Tebriz'e şimaligarbîden gelmiştir, halbuki «Şenb-i-Gaâzan» şehrin cenubunda ve cenubugarbîsine müsâdif bir vaziyettedir. Bâzı Osmanlı menbâlarında «Şûrâb» ın kıble, yâni cenup tarafında bir sahrâ gösterilmesi de doğru değildir. Fazla olarak o sırada Safavîler tarafında bulunan «Âlem-ârây-ı Abbâsî» müellifi İskender-Beg-Münşî Osmanlı ordusunun «Şurâb=Acısu» dan kalkıp Tebriz'in cenup tarafına gelerek «Çerendâb» da konaklamış olduğundan bahsetmekte olduğu gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş da «Acısu=Şûrâb» menzilinden kalkılıp şehrin şarkına tesâdüf eden «Serendâb=Çerendâb» mevkiine gelinmiş olduğundan bahsetmektedir: İskender-Beg'in «Çerendâb» ı cenupta göstermesine mukabil Harimi-Çavuş'un «Serendâb» ı şarkta göstermesi her halde bu isimdeki kenar-mahalle ile şehir kapusunun cenubu-şarkîye tesâdüf etmesinden mütevellid olmalıdır. Tebriz'in 26 mahallesinden biri sayılan «Çerendâb» ın o zaman bağlık-bahçelik bir yer olduğunu söyliyen Harimî-Çavuş işte bu bağlarla bahçeler arasında çadırlar kurulduğundan bahsetmektedir. — Serdâr-ı-Ekrem bu gün Çerendâb karargâhından şehre girip câmilerle sarayları gezdikten sonra otağına dönmüştür. — Askerin bu gün gene bâzı taşkınlıklarda bulunduğu ve meselâ şâhın sarayını yıkmıya kalkıştıkları rivâyet edilir).

26 Eylül=1 Şevvâl, Perşenbe: «İki bayram» tebriki.

(Bu gün erkân ve ümerânın hem Ramazan bayramı, hem Âzerbaycan fethi münasebetiyle Serdâr-ı-Ekrem'i tebrik edip hil'atlerle taltif edilmiş olmaları «ıydeynin içtimâı» sayılır).

27 Eylül=3 Şevvâl, Cuma: Tebriz'de ilk Cuma-namazı.

(Garb'ın Hıristiyan şehirleri fethedildikçe en büyük kiliseleri derhâl câmiye tahvil ederek ilk Cuma-namazının askerî merâsimle kılınmasını millî bir an'ane hâline getiren Osmanlı Türkleri bu an'aneye Şiî şehirlerinde de riâyet etmişlerdir; Şiîlerin «Çehâr-Yâr'a sebb-ü-şetm» ve «Sebb-i Şeyheyn» âdetlerinden dolayı Sünnîler nazarında bir Şiî câmiinin zaptı bir Hıristiyan kilisesinin câmiye tahvili kadar mühimdir: «Sebb-i Şeyheyn» meselesi için 1555=962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Büyük bir alayla şehre giren Osman Paşa «Sultan-Hasan=Uzun-Hasan» câmiinde erkân, ümerâ ve askeriyle beraber Cuma-namazı'nı kılmış ve Üçüncü Murad nâmına hutba okunmuştur; bu merâsime şehirdeki Sünnîler de iştirâk etmişlerdir: Milâdî takvim hesabiyle ve aradaki «Gregorien» ıslâhâtı da hesab edilmek suretiyle bu tarihten 71 sene 9 gün evvel Yavuz Sultan Selim'in ayni câmide kıldığı ilk Cuma-namazı için 1514=920 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

29 Eylül=4 Şevvâl, Pazar: Tebriz kalesinin inşâsına başlanması.

(Umumiyetle 2 Şevvâl=27 Eylül Cuma tarihinden bahsedilirse de o gün bayram tatiline tesâdüf etmektedir; fazla olarak Özdemir-oğlu'nun maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş Serdâr-ı-Ekrem'in 3 Şevvâl=28 Eylül Cumartesi günü şehri gezip kale yerini seçtikten sonra işte bu 4 Şevvâl=29 Eylül Pazar günü inşaâta başlanmış olduğunu:

Çâr Şevvâl oldu çün yevm-ül-Ahaddâ âşkâr
Bâşlandî olmagâ ta'mîr o hısn-î nâmdâr

beytiyle tasrih etmiş olduğu için, burada onun şehâdeti diğer rivâyetlere tercih edilmiştir.

Bu meşhur kalenin ikmâl tarihinde de ihtilâf vardır: Osmanlı menbâlarında inşaâtın 30, 34, 35, 36 ve Safavî müverrihi İskender-beg-Münşînin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî»sinde de 40 gün sürmüş olduğu hakkında birbirini tutmaz bir takım rivâyetlere tesâdüf edilir! Fakat umumiyetle inşaâtın ordu Tebriz'den hareket etmeden evvel ikmâl edilmiş olduğunda ittifak edildiğine ve ordunun hareketi de 4 Zülka'de=28 Teşrinievvel Pazartesi gününe müsâdif olmasına nazaran en kuvvetli rivâyetin inşaâtı 30 gün sürmüş gösteren birinci rivâyet olması lâzımgelir.

Özdemir-oğlu'nun seçtiği kale yeri «Heşt-Bihişt» sarayının bulunduğu sâhadır: Sarayı da içine alacak kadar geniş tutulan kalenin çevresi on iki bin yedi yüz arşın gösterilir: Askere kol kol taksim edilmiş olan inşaât büyük bir gayret ve sür'atla ikmâl edilmişse de, kale içinde evler yapmaya vakit müsâid olmadığı ve mevsim sonunda ordu kışlağa çekileceği için, şahın sarayı Beylerbeyine ve müştemelâtı da Tebriz muhâfazasında kalacak askere tahsis edilmiştir. — Kuvvetli toplarla takviye edilen kaleye 7-8 bin muhâfız konulmuş olduğunda umumiyetle ittifak edilmekle beraber, bu mıkdârı on beş bin gösteren daha zayıf bir rivâyete de tesâdüf edilir.

Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz'de bir kale yaptırması, Osmanlı hâkimiyyetinin Yavuz ve Kanunî devirlerindeki muvakkat işgâller gibi geçici bir muvaffakiyetten ibaret kalmayıp sağlam temellere dayanmasını te'min maksadiyle izah edilir: Vaktiyle Kanunî devrinde iyi bir asker olmıyan Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa da «Şenb-i-Gaazân» da bir kale yaptırmışsa da, şehir hâricinde bulunduğu için bir çok tenkitlere uğrıyan o lüzumsuz kaleden hiç bir fayda görülmemiştir: 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. işte bundan dolayı Özdemir-oğlu bu sefer şehir içinde bir kale yaptırmakla Makbûl-İbrahim Paşa'nın hatâsını tashih etmiş demektir.

Serdâr-ı-Ekrem'in tedbirleri bundan da ibaret değildir; Âzerbaycan'ı Osmanlı hâkimiyyetinde tutabilmek için Tebriz kalesiyle Erzurum ve Van gibi hudut vilâyetlerinin kuvvetlerini kâfi görmiyen Osman Paşa'nın Kırım Hânlığını da bu vazifeyle mükellef tutmak istediği ve hattâ o sırada kendi ordusunda bulunan Gazi-Giray'ı işte bu maksatla Kırım hanlığına ve «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey'i de Kefe beylerbeyliğine inhâ etmiş olduğu hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır: Bu iki zât için yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına ve Tebriz eyâletine tâyin edilen ilk beylerbeyi için de aşağıda bu sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Tebriz kalesinin inşâsı esnâsında Safavîler bir takım tâciz hareketlerinde bulunmuşlardır; meşhur Tebriz katliâmı da işte bu hareketlerle alâkadardır: Aşağıki fıkralara bakınız).

15 Teşrinievvel=20 Şevvâl, Salı: Neheng muharebesi.

(«Âlem-ârâ» müellifi İskender-Beg-Münşî'nin izâhına göre Tebriz'in Osmanlılar tarafından işgâli üzerine Safavîler vaziyeti müzâkere edip büyük bir meydan muharebesine girişmiyerek çete harbleriyle Osmanlı ordusunu iz'ac etmiye ve nihayet Tebriz'deki kuvây-ı-külliyye Anadolu'ya dönerken bu iz'ac hareketlerini büsbütün şiddetlendirdikten sonra hududdan geri dönüp Tebriz kalesini muhâsara ve zabtetmiye karar vermişlerdir; Tebriz şehrinin dört fersah mesâfesinde bulunan Neheng-deresinde bu gün vukua gelen muharebe işte bu plânın tatbikine doğru ilk adım demektir; Safavî veliahdi Sultan-Hamze-Mirzâ'nın Müneccim-başı'ya göre otuz bin kişilik bir orduyla yaklaşmakta olduğunu haber alan Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa, Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa ile Diyarbekir beylerbeyi Mehmet Paşa'yı bir mıkdar askerle düşmanı karşılamıya me'mur etmiştir: Bu günkü muharebeye Hamze-Mirzâ bizzat iştirâk etmeyip ileri sürdüğü kuvvetleri maiyyetindeki beylerden Korcu-başı Kuli-Beg'in kumandasına vermiş ve bu suretle bir «yoklama» hareketi yapmak istemiştir. «Âlem-ârâ» ya göre Cağal-oğlu Neheng-deresindeki asıl kuvvetleri göremeyip düşman çarhacılarını esas kuvvet zannetmiş, bunlarla harbederken her tarafdan taarruza uğramış ve Harîmî-Çavuş'un rivâyetine göre de o sırada pusuda bulunan Diyarbekir beylerbeyi Mehmet Paşa Cağal-oğlu'nu istirkab ettiği için yardıma gelmiyerek bozulmasına sebeb olmuştur! «Âlem-ârâ» da Osmanlı zâyiâtı on bin maktûl gösterilirse de bu rivâyetin son derece mübâlâgalı olduğu muhakkaktır; gene bu Safavî menbâına göre bozguna uğradıktan sonra bir yarış atıyla Tebriz'e kaçan Cağal-oğlu Sinan Paşa Serdâr-ı-Ekrem'in huzuruna çıkınca çok şiddetli tekdirler işidip korkaklıkla ittiham edilmiştir. — İskender-Beg-Münşî, Safavî kumandanı Kuli-Beg'in bu muvaffakiyet üzerine mukabil bir Osmanlı hareketinden korkarak derhâl geri çekildiğinden bahsetmektedir).

16 Teşrinievvel=21 Şevvâl, Çarşanba: Tebriz katliâmı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Neheng vak'asının Tebriz ahâlisine ümid ve heyecan vererek bir takım taşkınlıklara sebeb olduğundan ve hattâ yalnız başlarına dolaşan Osmanlı askerlerine tecâvüz edip öldürmiye başladıklarından bahsedilir; o sırada orduda bulunan Harîmî-Çavuş bu vaziyeti:

Diş ile yerlerdi el değdirmeyüp erkek dişi

şeklinde izâh edip kadınları bile bu tecâvuzlara iştirâk etmiş gösterir. Tabiî bu hâl Osmanlı ordusunda mukabil bir galeyâna sebeb olmuş ve gene ayni menbaa göre asker arasında birdenbire;

Katl-i-âm emroldu dîyû bir sedâ olur ıyân

şeklinde ifâde edilen bir şâyia dolaştığı için Tebriz ahâlisi kılıçtan geçirilmiye başlamış, Peçevî'ye göre bu meşhur katliâm «üç gün üç gece» sürmüş ve Müneccim-başı'ya göre de «Tebrizliden on bin kadar âdem katl ve ehl-ü-ıyâlleri esîr» edilmiştir. Umumiyetle Özdemir-oğlu'nun bu fâciadan çok müteessir olduğu ve hattâ hastalığına rağmen atına binip men'ine teşebbüs ettiği halde muvaffak olamadığından bahsedilirse de, Gelibolulu-Alî'nin ve ondan naklen Peçevî'nin izâhı büsbütün başkadır:

«Meğer asker-i İslâmdan on-onbeş âdem soyunup hammâma girmişler: Tûlengî ve Yetîmân-ı-Tebrîz dedikleri eşkıyâdan ba'zıları ki şahlarına dahî itâatleri yok idi, bu müslümanları

hammâmda basmışlar ve kanlarını hammâm suyu gibi akıtmışlar. Serdâra mün'akis olduğu gibi:

— Bre hemen bunlara kılıç, katl-i-âm!

didi

— Biz bunlara eman virdikçe ve himâyet ittikçe anlar fesâdların artururlar!

deyü izhâr-ı renciş ittiği gibi avâm bu kadarca ruhsat bulunca şehre koyuldu1ar, buldukları sâdât-u-eşrâfı ve tüccâr ve erbâ-ı hırefi üç gün üç gece kırdılar. Bu hususda Serdâr az çok rencis ile bir hatây-ı fâhiş itti ki sonraki nedâmet fâide virmedi ve kendüsü tekrar «Emandur!» didiği ve askere tenbîh ve nidâ ittirdiği, bizzat, şehre varup bir nice âdem katlettirdiği ve câbecâ korucular ve yasakçılar koduğu nesneyi müfîd olmadı»

Bununla beraber, Selânikî-Mustafa Efendi, tıpkı orduda bulunan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'la «Asafî» mahlaslı Dal-Mehmet-Çelebi'nin dedikleri gibi Serdârın bu fâciada hiç bir taksiri olmadığını anlatır:

«Şehir halkından ba'zı lâîn tenhâ düşürdükde askerî tâifesinden ahz-i intikam üzre oldukları ma'lûm ve zâhir olup derunlarında olan ukde sebebiyle dâd almağa bahâne isterler iken hikmet-i İlâhî ile askerün lisânına câri olur ki:

— Bunlar katl-i-âm olmak gerekdür ve illâ bunlar muti'olmazlar ve hakka kaail olmazlar!

didiklerini Serdâr Hazretleri işidüp:

— Allâhu-Teâlâ saklasun!

diyüp kat'â cevâz göstermeyüp rızâsı yoğ iken nâgehânî bir gün bir velvele kopup umumen leşger-i-İslâm yarağa (=silâha) yapışup:

— Katl-i-âmdur!

deyü seğirdişüp Osman Paşa'nın dahî mizâcında küllî fütûr olmağla:

— Vay, vây!

deyü acz-ü-inkisâr birle ata binüp def-i şerr-ü-şur itmeğe kaadir olamayup asker dahî zabt-u-men'olunmayup ol şehir yağmâ olup nehb-ü-gaaret eylediklerinden gaayet muztarib-ül-hâl olup nüks vâkı' olmuş...»

Bu muhtelif rivâyetlerin mukayesesi, asker arasına «Katl-i-âm emri» şeklinde bir şâyia düştüğünün muhakkak olduğunu göstermektedir: Her halde Osman Paşa'nın hamamdaki Osmanlı askerlerini kılıçtan geçiren ve «eşkıya» denilen «Yetîmân-ı-Tebrîz» hakkında verdiği haklı bir te'dib emrinin bir «katl-i-âm» emri şekline sokulmuş olması lâzımgelir; Paşa'yı ittihâm eden Peçevî'nin bile ordu efrâdından bahsederken «avâm bu kadar ruhsat bulunca» işi büyütüp bütün halka teşmil etmiş göstermesi de bu noktayı te'yid edecek bir delil demektir. Hattâ Osman Paşa'nın elebaşı vaziyetinde bulunan bâzı askerleri derhâl astırmış olduğu bile

büyük bir kuvvetle rivâyet edilir ve ölüm hastalığı da işte bu fâciânın verdiği teessürden mütevellid gösterilir: Aşağıki fıkraya bakınız).

18 Teşrinievvel=23 Şevvâl, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölüm hastahğı.

(Ötedenberi kalb hastalığından muztarib olan Tebriz fatihinin uğradığı bu son krize sebeb olarak yukarıki fıkrada gördüğümüz müdhiş «katl-i-âm» dan bahsedilir. Bu rivâyetin doğru olması pek tabiî olmakla beraber, diğer bir takm buhrânların da bu âkıbette müessir olduğu anlaşılmaktadır: Meselâ Safavîlerin dışardan yem ve erzak tedârikine imkân bırakmamaları bir taraftan Müneccim-başı'nın tâbiriyle «askerde kaht-u-galâdan ıztırâb» hâsıl olmasına sebeb olmuş ve bir tarafdarı da ordu hayvanları yemsizlikten telef olmıya başlamıştır. Harimî-Çavuş bu vaziyeti şöyle anlatır:

Mâh-ı Şevvâlün yigirmî üçü çün sâhib-firâş
Olduğû demde kodû bâlîn-i mevt üstüne bâş
Düşmen-î dîn îşidüp bû hâletî sürdü safâ
Koomaz oldû taşradan zâd almağa ol pür-cefâ

Kahraman hastanın teessürünü artırıp âkıbetini tesri eden sebeblerden biri de kendisinin yukarıki fıkrada gördüğümüz muharebeleri bizzat idare edemiyecek kadar rahatsızlandığını duyan Kapu-kullarıyla Rumeli askerlerinin ısyâna başlayıp tıpkı vaktiyle Yavuz'un Çaldıran seferinde olduğu gibi:

— Göç isterük!

diye Istanbul'a dönmek için bağırışıp çağırışmaları ve hattâ hasta Serdârın otağını başına yıkacak kadar küstahlıkta ileri gitmeleridir: «Âlem-ârâ» ya göre düşman casusları Osmanlı ordusunun bu perişan hâlini Safavî karargâhına muntazaman bildirmişlerdir).

25 Teşrinievvel=1 Zülka'de, Cuma: Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın zaferi.

(Safavîlerin «Adı-yaman» lâkabını taktıkları Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz hastalığı yüzünden Osmanlı ordusunda hâsıl olan karışıklık, gene yukarda bu senenin «15 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz askerî plânın tatbikine daha büyük bir şevk ile devam etmelerinde en mühim âmil sayılabilir; Harîmî-Çavuş'un «Gonçe-i Bâğ-ı Murâd»ın da bu vaziyet şu mısrâlarla ifâde edilmektedir:

Yevm-i Cum'â gurre-î Zülka'de çün itdî zuhûr
Düşmen-î Ashâbda hadden ziyâd oldû gurur
Cem'olup Şehzâde önüne gelür ol kavm-i şûm
Öldü ol (Âdî-Yaman) dirler senündür ceyş-i Rûm

Osmanlıların «Koç-kapan» dedikleri Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın bu günkü taarruzu işte bu vaziyetle alâkadardır: «Âlem-ârâ» şehzâdenin kumandasındaki Safavî kuvvetlerini on iki bin kişiden ibaret gösterir; tabiî bu rakamda Safavîlik gayretinin mühim bir te'siri vardır. — Artık bizzat ordu başına geçebilecek hâli kalmıyan Özdemir-oğlu, Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'yı kendi yerine Serdâr-ı-Ekrem Kaymakamlığına ve Selânikînin rivâyetine nazaran onun muhâfız olarak «kal'ada kalmağa teallül» etmesinden dolayı Tebriz kalesi muhâfızlığıyla beylerbeyliğine de Trablusuşam beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa'yı tâyin etmiş ve hattâ Peçevî ile Müneccim-başı'ya göre Tebriz kalesini üç yıl muhâfaza edebildiği takdirde

vezâret pâyesiyle Budin beylerbeyliğine naklini va'detmiştir. İşte bundan dolayı bu günkü muharebede Osmanlı kuvvetlerine yeni Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa kumanda etmiş ve Diyarbekir valisi Mehmet Paşa, Karaman valisi Murad Paşa, yeni Tebriz valisi Hadım-Ca'fer Paşa ve Trabzon valisi Hüseyn Paşa gibi kumandanlar da maiyyetine verilmiştir; Bunlardan Karaman valisi Murad Paşa sonradan Sadr-ı-a'zam olup Celâlîlerin tenkili bahânesiyle Anadolu Türklerine karşı irtikâb ettiği zulümler ve cinâyetlerle meşhur olan Hırvat dönmesi Kuyucu-Murad Paşa'dır. — Cağal-oğlu'nun Kaymakamlığıyla Ca'fer Paşa'nın Tebriz valiliğini bir gün sonraya müsâdif gösteren daha zayıf bir rivâyet de vardır. — «Târîh-i Âlem-ârâ» da bu günkü muharebe Tebriz civârında «Fahusfenc» ırmağının kenarlarında olmuş gösterilir. — Orduda bulunan Harîmî-Çavuş Osmanlıların muzaffer olduğundan bahsederse de doğru değildir; İskender-Beg-Münşî'nin Safavî zaferine aid rivâyetini Müneccim-başı da te'yid etmektedir. — Muharebe sabahtan akşama kadar devam ettikten sonra Serdâr-Kaymakamının korkaklık göstermesinden dolayı Osmanlılar mağlûb olmuş, Sinan Paşa ordu merkezine doğru kaçmış, Trabzon valisi Hüseyn Paşa şehîd olmuş, Karaman valisi Kuyucu-Murad Paşa kuyu gibi derin bir çukura düştüğü için o tarihten itibaren «Kuyucu» lâkabını almıya başlamış, Diyarbekir valisi Mehmet Paşa da onun üstüne düşünce sarığının ucu dışarda kaldığı için Safavî tâkibcileri tarafından görülüp çıkarılmış ve İskender-Beg'in izâhına nazaran ağır yaralı olduğu için kafası kesilmişse de ayni çukurdan sağlam çıkarılan Murad-Paşa esir edilip şâhın ordugâhına yollandıktan sonra İran'ın en meşhur zındanı olan Kahkahâ kalesine sevkedilmiştir. — Sıhhî vaziyeti çok fena olan Özdemir-oğlu'nun üzerinde bilhassa işte bu felâketin son bir darbe tesiri yaptığından ve Serdârın Cağal-oğlu'nu üç gün huzuruna kabul etmediğinden bahsedilir).

28 Teşrinievvel=4 Zülka'de, Pazartesi: Ordunun Tebriz'den hareketi ve «Şenb-i-Gazan» zaferi.

(Vazifesine Diyarbekir eyâleti de ilâve edilen Tebriz beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşâ'nın emrinde kale muhâfızı olarak sekiz bin askerle bir mıkdar erzak ve cephâne bırakıldıktan sonra sefer mevsimi sona erdiği için Anadolu'ya avdet edilirken artık son demlerini yaşıyan Serdâr-ı-Ekrem bir taht-ı-revâna konulmuş, Maraş ve Amasya askerleri pişdar ve Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasındaki kuvây-ı-külliyye de dümdar vaziyetini almıştır. — Yukarıki fıkralarda gördüğümüz baskın hareketlerindeki muvaffakiyetlerle Özdemir-oğlu'nun ölmüş olduğu ve hattâ ölümünün gizli tutulduğu hakkındaki şâyialardan dolayı cür'eti büsbütün artan Safavî veliahdı Hamze-Mirzâ bâzı Osmanlı menbâlarında otuz bin gösterilen askeriyle Tebriz'in cenubugarbîsindeki «Şenb-i-Gazan» konağında Osmanlı dümdârına hücum etmişse de, bilhassa Sipâhîlerin şiddetli mukabelelerinden dolayı akşama doğru bozguna uğrayıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Müneccim-başı Osmanlıları bu vak'ada da bozulmuş gibi gösterirse de, orduda bulunan Harîmî-Çavuş'la Safavî müverrihi İskender-Beg'in ifâdelerine nazaran öyle olmadığı muhakkaktır. Bununla beraber Safavîler iz'ac hareketlerine devam etmişlerdir; Aşağıda «30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29/30 Teşrinievvel=5/6 Zülka'de, Salı/Çarşanba gece-yarısı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü.

(Osmanlı tarihinin en büyük kahramanlarından olan Kafkasya fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa kış yaklaştığı için memlekete dönmekte olan ordunun idaresini Serdâr-ı-Ekrem Kaymakamlığına tâyin ettiği Van valisi Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'ya tevdi ettikten sonra, çok ağırlaşan sıhhî vaziyetinden dolayı bir taht-ı-revâna konularak ordunun merkezinde ve Yeniçerilerin muhâfazası altında Tebriz'den çıkarılmış, şehrin cenubugarbîsindeki Şenb-i-Gazan'da kazanılan muharebeyi idrâk etmiş ve oradan kalkılıp Acemlerin «Telhrûd» dedikleri

«Acısu/Acıçay» boylarında konakladığı zaman Allâhın rahmetine ermiştir. — Bâzı menbâlarda ölüm tarihi 5 Zülka'de=29 Teşrinievvel Salı gününe müsâdif gösterilirse de, merhumun maiyyetinde vukuâtın zabtına me'mur olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş Osman Paşa'nın bu seferine aid olan «Gonçe-i Bâğ-ı Murâd» ismindeki manzum kronolojisiyle Ferhad Paşa'nın bundan sonraki Şark seferine aid olan «Gencîne-i Feth-i Gence» ismindeki gayr-i-münteşir eserinde 5/6 Zülka'de=29/30 Teşrinievvel Salı/Çarşanba gecesi vefât etmiş olduğunu iki defa tasrih etmiştir; bu iki yazmanın birincisinde:

«Menzil-i mezburda mâh-ı Zilka'denin altıncı günü Çarşanba gecesi altıncı sâatde merhum Osman Paşa'nın feth-i iklîm-i bakaa ve teshîr-i memâlik-i Ukbâ içün azm-i râh-ı adem ve seyr-i gülzâr-ı İrem eyledikleri» şeklindeki başlığın altında sıralanan mısrâlar içinde son hastalık müddetiyle ölüm yeri şöyle anlatılır:

Hastalık çekdî on üç gün cümle ol kân-î kerem
(Âcisu) da eyledi hoş azm-i iklîm-i adem

Gene ayni müellifin Ferhad Paşa seferlerine aid olan diğer eserinde de Osman Paşa'nın ölüm tarihine aid fıkra şöyledir:

«Mürg-i rûh-i Hümâ-pervâzı Hicret-i Nebeviyye Zülka'desinün altıncı Çarşanba gicesinde nısf-ul-leylde cânib-i âşiyân-ı Firdevs-i berîne pervâz eylemişdür».

Yukarıki beyitte ölüm hastalığının «on üç gün» sürdüğünden bahsedilmektedir: Bundan evvel gördüğümüz gibi, Paşa'nın bu son hastalığı «18 Teşrinievvel=23 Şevvâl Cuma günü» başlamış olduğu için, o günle öldüğü gece sayılmak şartiyle Harimî-Çavuş'un bu kaydi de doğrudur. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın 933=1526-1527 tarihinde dünyâya geldiği hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde, bu 993=1585 tarihinde öldüğü zaman Milâdî takvim hesâbiyle 58-59 yaşlarında olması lâzımgelir; Bâzı menbâlarda 60 yaşında ölmüş olduğundan bahsedilmesi Hicrî takvime göredir. — Osman Paşa'nın ölümüne sebeb olan hastalık, yukarda da gördüğümüz gibi «Angine=Hunak» denilen kalb hastalığıdır; Selânikî tarihinde «Zahîr=Dysenterie» den bahsedilirse de doğru değildir. — Bu ölüm hastalığında Paşa'nın etrafında muhtelif hekimler bulunduğundan bahsedilir: Bunların başında ordu Reîs-ül-etıbbâsı Hikmetî-Çelebi vardır. — Büyük kahramanın kendini hiç kaybetmeden maiyyet erkâniyle helâllaştıktan ve vasiyetlerini tamamiyle söyledikten sonra can verdiği rivâyet edilir: Bu vasiyetlerden biri de cenâzenin Diyarbekir'e götürülüp orada defni hakkındadır, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın doğumundan ölümüne kadar hayatı iki kısma ayrılabilir: 933=1526-1527 den 980=1572-1573 tarihinde Diyarbekir beylerbeyliğine tâyin edilinceye kadar ilk 46 senesi kâmilen Mısır, Habeşistan, Yemen ve Irak gibi sıcak iklimlerde geçtikten sonra, son 12-13 senesi de Şarkî-Anadolu ve Kafkasya gibi soğuk yerlerde mücâdeleyle geçmiş ve Mısır'da daha 14 yaşındayken devlet hizmetine girişinden Tebriz civârında ölünceye kadar hemen hiç dinlenmeden hayatını hep er-meydanlarında geçirmiş ve altmışına basmadan ölüşünde her halde bu vaziyetin büyük bir te'siri olmuştur.

Osmanlı menbâlarında Özdemir-oğlu Osman Paşa umumiyetle Çerkes gösterilir ve bilhassa «Mısır çerkeslerinden» olduğu söylenir; Milliyet isimlerinin çok defa coğrafî mefhumlara göre gelişi-güzel kullanıldığı devirlerde bu kelimenin «Kafkasyalı» mefhumuna karşılık tutulduğunu gösteren bir çok vaziyetler vardır. Osman Paşa'nın babası Özdemir Paşa'nın aslen «Dağıstanlı» olduğu hakkındaki rivâyete ve Dağıstanlıların ekseriyet itibariyle muhtelif tarihlerde gelmiş Türk dalgalarının bakıyyelerinden mürekkeb olmasına nazaran Özdemir-oğlu'nun Türk ırkına mensubiyyeti çok kuvvetli bir ihtimâl dahilindedir; anasının da Mısır

Abbâsîlerinden olduğu rivâyet edilir: Yemen ve Habeş fütûhâtıyle meşhur olan babası San'â fâtihi Özdemir Paşa için 1547=954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına, âilesi ve babasının yerine kendisinin Habeş beylerbeyliğine tâyiniyle San'â'nın Zeydîlerden istirdâdına me'mur edilmesi hakkında 1567=975 vukuâtının «16 Kânunuevvel» ve «30 Kânunuevvel» fıkralarına, ikiye ayrılmış olan Yemen ve San'â vilâyetlerinin birleştirilmesinden hâsıl olan eyâlet valiliğine tâyini için 1568=975 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına, Mısır'da bir mıkdar kuvvet hazırladıktan sonra Yemen seferine hareketi için ayni sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına, Taaz'in istirdâdı için 1568=976 vukuâtına, Yemen'in en müstahkem mevkilerinden olan Kahire kalesini istirdâd ettikten sonra bir takım siyasî sebeblerden dolayı Istanbul'a gelmesi için 1569=976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına, İran'a karşı Şirvan ve Gürcistan seferine me'mur olan Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın maiyyetine tâyini için 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına, Diyarbekir beylerbeyliğinden ma'zul olduğu halde Sokullu'nun şerrinden çekindiği için Istanbul'a gidemeyip o civardaki kışlaklarla yaylaklarda vakit geçirdiği sırada Şark seferine gelen Lala-Mustafa Paşa ordusuna Erzurum civârında iltihâkı için ayni sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına, Serdârın tevdi ettiği harb idaresini eline alıp kazandığı Çıldır zaferi üzerine Türk ordusuna Gürcistan yollarını açması için gene o sene vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına, Koyun-geçidi zaferini kazanarak Şirvan yollarını da açması için gene ayni senenin «9 Eylül» fıkrasına, vezâret pâyesiyle Şirvan ve Dağıstan umumî valiliğine tâyiniyle Lala-Mustafa Paşa'nın kendisine karşı duymıya başladığı ilk kıskançlık tezâhürleri için gene o sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına, Dağistan şamhalının Istanbul'da «Dağistan güzeli» diye şöhret bulan yeğeniyle izdivacı için gene ayni sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına, birinci Şamahı muharebesinde kazandığı parlak zafer için gene o sene vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına, Lala-Mustafa Paşa'nın kıskançlık hissiyle kendisine yardım etmemesi yüzünden kazanamadığı ikinci Şamahı muharebesindeki fedâkârlıkları için gene ayni sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına, Şirvan'ı tahliye edip Şamahı'dan Demirkapı'ya hareket etmek mecburyetinde kalması için 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına, Hazar donanmasının kurulmasındaki rolü için 1579=987 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına, Şirvan'ın istirdâdı için Kırım hânıyla beraber Demirkapı'dan hareketi için ayni sene vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasına, Şamahı'ya girişi ve Şirvan'ın istirdâdı için gene o sene vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına, Lala-Mustafa-paşa'nın Özdemir-oğlu'na yardım için gelmiş olan Kırım hânını avdet mecburiyetinde bırakarak kendisine karşı cephe alması için gene ayni sene vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına, Kür boyundaki Safavî karargâhına yaptırdığı baskın hareketi için 1581=988 vukuâtının son fıkrasına, Istanbul hükûmetinin Kırım-Kafkasya üzerinden Demirkapı'ya gönderdiği takviye kıt'aları için 1582=990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına, Niyâz-âbâd vak'ası için 1583=991 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Safavîlere karşı giriştiği «Meş'ale savaşı» ndaki en büyük zaferi için ayni sene vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına, Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'nın ikinci defa istirdâdı için gene o sene vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına, Demirkapı'dan ve Kafkasya-Kırım üzerinden Istanbul'a hareketi için gene ayni sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, o sırada zuhur eden Kırım ısyânının tenkili için 1584=992 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına, Kefe'den Istanbul'a gelişi ve istikbal merâsimi için ayni sene vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına, Üçüncü Murad'ın huzuruna kabul edilerek fevkalâde teveccühlerle ihsanlara mazhariyyeti için gene o sene vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına, Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini için gene ayni sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına, Kırım'da çıkan ısyânı tenkil için Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi için gene o sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, son hazırlıklarını gördükten sonra Üsküdar'dan Kastamonu'ya hareketi için gene ayni sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkrasına, Kastamonu'ya muvâsalatiyle kendisi oradayken Kırım meselesinin tesviyesi için gene o sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasına, Kırım buhrânı yatıştırıldıktan sonra Özdemir-oğlu'nun Sadâret makamına ilâveten İran'a karşı Şark Serdârlığına tâyini hakkındaki «Hatt-ı-

Hümâyûn» un Kastamonu'ya vürûdu için bu 1585=993 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına, Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa'nın Kastamonu'dan Erzurum'a hareketi için gene bu senenin «4 Nisan» fıkrasına, Erzurum önlerine muvâsalatı için «1 Ağustos» fıkrasına, Erzurum'dan Tebriz'e hareketi için «11 Ağustos» fıkrasına, Tebriz civârındaki Abvâr muharebesi için «21 Eylül» fıkrasına, Tebriz şehrindeki sokak muharebeleri için «22 Eylül» fıkrasına, Tebriz'in teslim olması için «22/23 Eylül» fıkrasına, Âzerbaycan'ın Türkiye'ye ilhâkını ilân etmesi için «23 Eylül» fıkrasına, Tebriz yağması için «24 Eylül» fıkrasına, Özdemir-Oğlu'nun Tebriz'e girişi için «25 Eylül» fıkrasına, ilk Cuma namazı için «27 Eylül» fıkrasına, Tebriz katliâmı meselesinde Osman Paşa'nın vaziyeti için «16 Teşrinievvel» fıkrasına, ve nihayet ölüm hastalığı için de «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Harîmî-Çavuş'un kaydine göre Özdemir-oğlu'nun öldüğü gece Kethudâsı felâketi gizli tutup yalnız Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya haber vermiş ve o da bu kara-haberi askerden gizli tutmuştur. Bununla beraber daha son günlerdenbeıi ölüm haberi düşman ordusuna kadar aksetmiş olduğu için, o acı haberin bu tedbire rağmen çarçabuk yayıldığı hakkında da bir rivâyet vardır; hattâ bundan dolayı büyük kahramanın tabutu «Kara-Kaytas» ismindeki harb atına yüklenerek Van'a getirilmiş ve ilkönce cenâze namazı bir rivâyete göre işte orada kılındıktan sonra Diyarbekir'e götürülerek sûr içinde ve şehrin şarkında bulunan Kurşunlu-câmi civârında hâlâ mevcud olan türbesine defnedilmiştir. Bu çifte kubbeli türbedeki kitâbe şöyledir:

Budur Sultan Murad-Hânun vezîri
Ki feth oldû elinde mülk-i Şirvân
Yedî yıl terk-i taht itdi elinden
Hudâbende Muhammed şâh-ı İrân
Tatar-Hân oldû âsî pâdişâha
Anun ref'î olundû bûna fermân
Koyup Şirvânı gitdi âsi Hâna
Kesüp bâşın yerîne dikdi bir hân
Dönüp Tebriz'i aldı oldu târih
Cihandâ nâm koydu göçdü Osmân
993=1585

Bu kitâbe, bir sofa vaziyetinde bulunan birinci kubbe altından sonra gelen İkinci kubbe kapısının üstündedir: Lâhdin üstünde kitâbe yoktur. — Selânikî-Mustafa Efendi:

«Merhum Osman Paşâ'nın dünyây-ı fânide bir vâlidesi ve bir duhteri kaldı» derse de, Dağistan şamhalının yeğeni olan ve fevkalâde güzelliğinden dolayı Istanbul'da büyük bir şöhret kazanıp «Dağıstan güzeli» diye anılan karısı da kendisinden sonra yaşamış ve hattâ pâdişâhın emriyle Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'ya nikâhlanarak Bosna'ya gitmiştir. — Üçüncü Murad devrinin en parlak şahsiyyeti ve hattâ millî kahramanı olan ve bütün Osmanlı tarihinin de en büyük askerlerinden biri olduğunda hiç şüphe olmıyan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü Istanbulda millî bir mâtem te'siri yapmış ve hattâ bu kara-haber Âzerbaycan fethinin verdiği umumî neş'eyi bile izâle etmiştir. — Hicretin Onbirinci asrında yaşıyan «Bayburdlu-Osman» isminde bir müellifin «Mir'at-ı Cihân» ismindeki gayr-i-münteşir İslâm tarihinin Türklere aid kısmında Özdemir-oğlu Osman Paşa'dan bahsedilirken, Paşanın şairliğini gösteren şöyle bir fıkraya tesâdüf edilir:

«Osman Paşa ziyâde ata mâyil idi; (Baytârnâme) mûcibince bu beyt ile atun eyisin beyân eyledi, nazm itdi:

Yörüğün evsâfınî sorarlar îse sîze deng
Üçü ûzun üçü kıssa üçü yassî üçü geng
Uzun olan boynu île kullağî vû kuyruğu
Kıssa olan arkası vû hırdeleri uyluğu

Özdemir-oğlu'nun Tebriz fethiyle neticelenen bu son seferi 1585=993 senesi 4 Nisan=3 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Kastamonu'dan Erzurum'a hareketinden gene bu senenin 29/30 Teşrinievvel=5/6 Zülka'de Salı/Çarşanba gece-yarısı ölümüne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 6 ay, 26 gün sürmüştür. — Büyük Serdârın cenâzesini getiren Osmanlı ordusu Âzerbaycan'dan Anadolu'ya doğru giderken Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ iz'ac hareketlerine devam etmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

30 Teşrinievvel=6 Zülka'de, Çarşanba: Şehzâde Hamze-Mirzâ'nın Osmanlı ordusuna karşı giriştiği son taarruzda mağlûbiyeti.

(Acemlerin «Telhrûd» dedikleri «Acısu-Acıçay»boylarında vukua gelen bu muharebe «Âlem-ârây-ı Abbâsî» ye göre «Nâyân» mevkiinde cereyân etmişse de gün tarihi gösterilmemiştir; Müneccim-başı tarihinde 7 Zülka'de=31 Teşrinievvel gününden bahsedilirse de, vak'a esnâsında orduda bulunan Harîmî-Çavuş, Özdemir-oğlu'nun öldüğü gece sükûnete geçtikten sonra, ertesi gün düşmanın taarruza geçtiğinden bahsettiğine göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin daha doğru olması lâzımgelir. — Harbin cereyân ettiği yer bir bataklık civârındadır: Hattâ bu bataklığın Osmanlı askerini içine dökmek istiyen Safavîler tarafından nehir sularıyla hazırlanmış bir tuzak mâhiyetinde olduğundan bile bahsedilir: Fakat Osmanlı ordusunun çok şiddetli mukabelesiyle ustalıklı manevrası bu sun'î bataklığa Safavîlerin düşmesiyle neticelenmiş, düşman ordusunun büyük bir kısmı imhâ edilmiş ve hattâ bu bâdireden çok güç kurtulduğu rivâyet edilen Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ ordusunun bakıyyesine ric'at emri vererek artık bir daha taarruz edememiştir. — İskender-Beg-Münşî'nin «Âlem-ârâ» sına göre İran ordusu bu tarihten on dört gün sonra, yâni gene bu senenin 13 Teşrinisâni=20 Zülka'de Çarşanba günü Tebriz şehrini işgâl edip Safavîler harb tahribâtının tamiriyle şehrin yeniden i'mârına başlamışlarsa da, Özdemir-oğlu'nun yaptırdığı kale, Ca'fer Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı muhâfızlarının elinde kalmıştır).

1 Kânunuevvel=8 Zülhicce, Pazar: Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Van'dan gönderdiği Sadâret «Mühr-i-Hümâyûnu»nun Istanbul'a getirilmesi ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümündenberi münhal bulunan Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir Hadım-Mesih Paşa'nın ve bir rivâyete göre de Şark serdârlığına Cağal-oğlu'nun tâyini.

(Tebriz'i fetheden ordu Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasında Serdâr-ı-Ekremin cenâzesini Van'a getirdiği zaman, Vezir-i-a'zamların üzerlerinde bulunması âdet ve Sadâret sıfatına alâmet olan «Mühr-i-Hümâyun» Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivâyetine göre «Ahmed Paşa-zâde Niğbolu beyi Mehmet Bey»e ve Peçevî'nin rivâyetine nazaran da ordu ahvâlini sormak için Istanbul'dan gönderilmiş olan «Kapucu-başı Abdülkerim Ağa» ya teslim edilerek «Der-i devlete» gönderilmiştir: Bu iki zâtın ayni zamanda ve ayni vazifeyle yola çıkarılmış olduğundan dolayı böyle bir rivâyet ihtilâfı çıkmış olmak ihtimâli de vardır. Muhakkak olan nokta. Mührün «8 Zülhicce=1 Kânunuevvel Pazar» günü Istanbul'a getirilmiş ve yeni Vezir-i-a'zamın da işte o gün tâyin edilmiş olduğudur. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu 1585=993 senesi 29/30 Teşrinievvel=5/6 Zülka'de Salı/Çarşanba gece-yarısına tesâdüf eden ölümündenberi Sadâret makamı tam bir ay iki gün açık kalmıştır. — Doksanlık bir ihtiyar olduğundan bahsedilen yeni Sadr-ı-a'zam Mesih Paşa Osmanlı tarihindeki hadım

Vezir-i-a'zamların dördüncüsüdür: Evvelkilerden İkinci Bâyezid devrinde iki defa Sadârette bulunan Hadım-Ali Paşa için beşinci cildin Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 23 ve 25 numaralara, Yavuz'un Mısır seferinde şehîd olan Hadım-Sinan Paşa için de 31 numaraya ve Kanunî devri Sadr-ı-a'zamlarından Hadım Süleyman Paşa için de 37 numaraya bakınız. .— Devşirmeliği mâlûm olan Hadım-Mesih Paşa'nın milliyeti belli değildir. — Mesih Paşa'dan açılan ikinci vezirliğe de eski Vezir-i-a'zam Kanijeli Siyavuş Paşa tâyin edilmiştir. — Peçevî ile Kara-Çelebi-zâde'nin rivâyetlerine nazaran Mesih Paşa'nın Sadârete tâyin edildiği gün Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'ya da «Serdârlık berâtı» yazılıp Şark cebhesi «kendüye sipâriş buyurulmuş» dur; Hattâ aşağıki fıkrada göreceğimiz Ferhad Paşa ile Sinan Paşa'ya ayni zamanda birer serdârlık berâtı yazıldığı hakkında bile bir rivâyet varsa da doğru olmaması lâzımgelir).

1586=994

14 Kânunusâni=23 Muharrem, Salı: üçüncü vezir Ferhad Paşa'nın ikinci defa olarak Şark serdârlığına tâyini.

(Özdemir-oğlu'nun ölümü, ordunun Anadolu'ya çekilmesi, Şark işlerinin Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi ikinci derecede bir şahsiyyet elinde kalması ve bir taraftan da Türkiye'ye ilhâkı ilân edilmiş olan Tebriz şehrinin Safavî veliahdı Hamze-Mirzâ tarafından işgâl edilip Hadım-Ca'fer Paşa'nın müdâfaasına me'mur olduğu Tebriz kalesinin şiddetli bir muhâsara altına alınmış olması çok buhrânlı ve tehlikeli bir vaziyet ihdâs etmiş ve işte bu mühlik vaziyet üzerine Üçüncü Murad vüzerâ ve ulemâ ile istişâre ederek «Cağal-zâde'nün serdârluğu ile iktifâ» edilemiyeceğini anladığı için Şark serdarlığına Özdemir-oğlu'ndan evvel bu vazifede bulunmuş olan Üçüncü vezir Arnavut Ferhad Paşa'yı ikinci defa olarak tâyin etmiştir; Ferhad Paşa'nın ilk serdârlığı için 1583=991 vukuâtının «28 Mart» fıkrasına ve azli için de 1585=993 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız. — İlk serdârlığından azlini hâlâ hazmedememiş olan Ferhad Paşa'nın bu ikinci tâyininden hiç memnun olmadığı veyâhut işin azametinden yıldığı için yeni vazifesini istemiyerek kabul ettiği rivâyet edilir; hattâ Peçevî onun bu hâlini;

«Ferhâd Pâşâ'ya bir vechile bükâ ârız oldu ki Dîvan'dan sarayına varınca gözünün yaşın dökdü»

diye anlatır! — Yeni Serdârın ilk vazifesi, muhâsara altında çok çetin günler geçirmekte olan Tebriz kalesine yardım etmektir: Mahsurların erzaksızlıktan dolayı «at ve it» etleri yedikten sonra onların bile tükendiği rivâyet edilir, Özdemir-oğlu'nun götürdüğü ordunun çekilmesinden Ferhad Paşa'nın imdad götürmesine kadar takriben on ay süren bu muhâsara esnâsında Safavîlerin Osmanlı kalesine on sekiz defa taarruz edip üç defa da umumî hücum yaptıkları ve bütün bunların püskürtülmüş olduğu rivâyet edilir. İâşe buhrânından kurtulmak için Ca'fer Paşa biner kişilik huruç kolları teşkil etmiş ve muhtelif rivayetlere göre bunlar 37 yâhut 48 veyâhut 50 ve hattâ 60 huruç hareketi yaparak düşmandan erzak, ganîmet ve esir almışlardır. — Safavîlerin bu vaziyete artık bir nihayet vermek için kale içine doğru büyük bir lâğım kazdıkları müttefikan rivâyet edilir: Fakat «Âlem-ârâ» ya göre o sırada veliahd Hamze-Mirzâ'nın gözünden düştüğü için canını tehlikede gören Korçu-başı Kuli-Beg, yeğeni Cebbâr-Kuli Beg'le beraber bir gün birdenbire kalenin dibine gidip başındaki Kızılbaş külahını atarak:

— Beni Pâşânuza aparun ve matlûbunuz meyvesin benden koparun!

diye Osmanlılara ilticâ edip lâğım kazıldığını haber vermiş, yerini göstermiş ve o nokta açılarak yer altından da Safavîlere karşı mukabil taarruzlar yapılmıştır: Hattâ ilk taarruzda

baskına uğrıyan Hamze-Mirzâ'nın bir çıplak atla kaçıp başını kurtarmak zorunda kaldığı hakkında bile bir Osmanlı rivâyeti vardır. — Ferhad Paşa'nın ikinci defa olarak Şark serdârlığına tâyini, işte bu mühlik vaziyetin en buhrânlı günlerine tesâdüf etmektedir).

8 Nisan=18 Rebî'ül-âhir, Salı: Şark serdârı Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Ferhad Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz tâyin tarihinden tam üç ay beş gün sonra hareket etmesi, hem kış mevsiminin daha evvel harekete müsâid olmamasından, hem sefer hazırlıklarından dolayıdır. — Serdâr-ı-Ekremlerin hareketlerinde âdet olduğu vechile Ferhad Paşa Kapdan-ı-Deryâ baştardasıyla Üsküdar'a geçmiş, vüzerâ ve ulemâ tarafından parlak merâsimle teşyi edilmiş ve Üsküdar karargâhındaki serdârlık otağına inerek son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Muâsır bir müellif olan Selânikî-Mustafa Efendi Üsküdar karargâhındaki son hazırlıkların «bir kaç gün» ve Solakzâde de «on beş gün kadar» sürmüş olduğundan bahsettiği halde, Hammer bu müddeti bir ay on iki gün göstererek Serdârın Üsküdar'dan Erzurum'a hareketini bu senenin 21 Mayıs=2 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününe müsâdif göstermektedir: Tabiî bu rivâyetlerin te'lifi kaabil değildir; diğer menbâlarda Üsküdar'dan hareket tarihi yoktur. Hattâ Ferhad Paşa'nın her iki serdârlığı ve bilhassa bu ikinci seferi için «Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence» isminde bir monografi yazmış olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş muâsır bir müellif olduğu halde, Paşa'nın Üsküdar'dan Tebriz'e kadar geçtiği menzillerden hiç birine aid hiç bir tarih göstermemiştir. — Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan götürdüğü asker beş bin Yeniçeri, Sipahî ve Silâhdarla bin topçu, bin cebeci ve bin de top arabacısından mürekkeb sekiz bin kişilik bir kuvvetle bir takım mühimmattan ibarettir: Anadolu'da askerleriyle beraber maiyyetine iltihak eden beylerbeyleriyle sancak-beylerinin getirdikleri kuvvetlerle bu mıkdarın on mislini bulup seksen bine çıkmış olduğu rivâyet edilir).

14 Nisan=24 Rebî'ül-âhirPazartesi: Vezir-i-a'zam Hadım-Mesih Paşa'nın istifası.

(1585=993 senesi 1 Kânunuevvel=8 Zülhicce Pazar gününden bu güne kadar 4 ay, 13 gün Sadâret makamında bulunan ve doksan yaşında bir pîr olduğundan bahsedilen Hadım-Mesih Paşa'nın isti'fâsına sebeb, Reîs-ül-Küttâbın tebdili hakkındaki arz tezkiresinin Üçüncü Murad tarafından reddidir. Osmanlı inhitâtının bir çok âmilleri, gibi Sarayın Hükümet işlerine müdâhalesi de Üçüncü Murad devrinde başlamış ve ihtiyar Sadr-ı-a'zam işte buna tahammül edemiyerek «Nuhbet-üt-tevârîh» e göre:

— Kavli nâfiz olmıyan vezirlerden olmağı irtikâb idemezin!

diye istifâ etmiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Mesih Paşa'dan «Mühr-i-Hümâyûn» un alınmasını Rebî'ül-âhir'in 25 inci Pazartesi gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Pazartesi günü o ayın 25 ine değil, 24 üne müsâdiftir).

15 Nisan=25 Rebî'ül-âhir, Salı: Eski Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İkinci vezirlikten Vezir-i-a'zam olan Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1582=990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 1592=1000 vukuâtının «8 Nisan» fıkrasına bakınız).

30 Ağustos 15 Ramazan, Cumartesi: Ferhad Paşa ordusunun Tebriz'e gelip kale müdâfilerini takviyesi.

(Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ birdenbire muhâsarayı kaldırıp çekilmek mecburiyetinde kalmıştır; Gelibolulu-Ali'nin izâhına göre Hamze-Mirzâ takımının bir sabah erkenden yok olduğunu gören mahsurlar hayret içindeyken Ferhad, Paşa seksen bin askerle gelip Ca'fer Paşa'ya bin deve yükü zahire ve hazîne teslim ettikten sonra ayni gün Revan tarafına çekilip gitmiştir! Selânikî'nin izâhına nazaran Tebriz müdâfilerine «iki yüz on yük nakd hazîne» ve bir çok zahireden başka «on iki bin neferden mütecaviz bölükten gönüllü asker» de bırakılmıştır. Âlî-Çelebi'nin ayni gün avdet edildiği hakkındaki rivâyetine rağmen umumiyetle ordunun Tebriz'de bir müddet kalıp muhâsaradan harâb olan yerleri tâmir ettikten başka yeni bir kaleyle bir takım kuleler ve karakollar yapıldıktan sonra mevsim ilerlemiş olduğu için Erzurum kışlağına çekilmiş olduğundan bahsedilir. — Bu vaziyet üzerine Tebriz şehri tekrar işgâl edilmiştir. — Kale muhâfızlığında bulunan Tebriz ve Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa'nın Safavî muhâsarasına mukâvemette gösterdiği büyük muvaffakiyetten dolayı vezâret pâyesiyle taltif edildiği ve hattâ vezâret menşûrunu da Ferhad Paşa'nın götürmüş olduğu rivâyet edilirse de, bu tevcihin daha sonra olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Tebriz müdâfaasının 11 ay, 1 sene ve hattâ bir seneden fazla sürdüğü hakkında da bir takım mübhem ifâdeli rivâyetlere tesâdüf edilir).

4/5 Kânunuevvel=23/23 Zülhicce, Perşenbe/Cuma gecesi: Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın öldürülmesi.

(Osmanlı istilâsına karşı açtığı kahramanca mücâdeleleriyle meşhur olan Sultan Hamze-Mirzâ «Âlem-ârây-ı Abbâsî»nin kaydine göre, Karabağ'da kışladığı sırada Gence civârındaki «Birencird» mevkiindeki otağında sarhoş olup yatarken «Hudâverdi» isminde biri tarafından hançerlenerek öldürülmüştür: Osmanlı menbâlarında kaatilin ismi «Cûdî» gösterilir; her iki ismin ayni şahsa aid olmak ihtimâli de vardır. Dellâlikten yetişip prensin gözüne ve maiyyetine giren bu nankör kaatilin o sırada İran'a hâkim olan ve saltanat verâseti meselesindeki ihtilâflariyle memleketi sarsıp duran Türkmen beylerinden bâzıları ve bilhassa Hamze-Mirzâ'ya muhâlif olan Şamlu ve Ustaclu oymaklarının reisleri tarafından elde edilmek suretiyle bu tarihî cinâyeti işlemiş olduğundan bahsedilir. Her halde Hamze-Mirzâ gibi kahraman bir Türk prensinin ölümü Safavî müdâfaasını sarstığı nisbette Osmanlı muvaffakiyetlerini kolaylaştıran bir vaziyet ihdâs etmiş demektir).

1587=995

21 Haziran=15 Receb, Pazar günü akşamı: Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın ölümü.

(Turgud ve Piyâle Paşalarla beraber Barbaros merhumun en şanlı talebesinden ve Türk denizcilik tarihinin en büyük şahsiyyetlerinden olan Kılıc-Ali Paşa'nın asıl ismi «Uluc-Ali Paşa» dır: Bu «Uluc-Ali» isminin Garp dillerinde tahrifinden hâsıl olan «Occhiali/Ochiali» şekli bir İtalyan ismine benzediği için, bu büyük Türk denizcisinin aslen Kalâbriya'nın Castelli kasabasından olduğu ve hattâ Papas mektebinde tahsil ederken memleketi bir korsan baskınına uğrayıp esir edilerek ihtidâ ettirildiği hakkında bir Garp efsânesi varsa da tuhaf bir yakıştırmadan başka hiç bir esası olmıyan bu rivâyetin hiç bir kıymeti yoktur; Râmiz-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harita-i Kapudanân-ı-deryâ» sında:

«Müşarünileyh Anadolu ahalisinden olarak Hayrüddin Paşa'nın tebeası zümresinden ve fenn-i deryâyı güzel bilenlerin cümlesinden»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de hiç bir ciddî vesikaya istinâd etmediği için, Kılıc-Ali Paşa'nın tıpkı Turgud Paşa gibi Anadolu Türklerinden olduğu muhakkaktır; «Kamus-ül-A'lâm» ında bu milliyet meselesine temâs eden Şemseddin Sami de Kılıc-Ali Paşa'ya isnâd edîlere uydurma İtalyanlığı kat'î bir lisanla reddederek:

«Türk oğlu Türk ve Anadolulu»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de «Oiç ali» den değil, bilâkis bu «Occhiali/Ochiali» şeklinin «Uluc-Ali» den muharref olduğu muhakkaktır. «Uluc» isminin «Kılıç» lâkabına tahvili de, büyük denizcinin Kapdanlık makamında selefi olan Müezzin-zâde Ali Paşa zavallısının sebeb olduğu «İnebahtı=Lepanto» bozgununda Cezâyir beylerbeyi sıfatiyle bulunan Uluc-Ali Paşa'nın kendi filosuyla yaptığı kahramanca hareket sâyesinde bâzı Türk gemilerini kurtarması üzerine İkinci Selim'in kendisine tevcih ettiği Kapdanlık berâtındaki sarîh emriyle olmuştur. — Kılıc-Ali Paşa'nın Kanunî devrindeki Malta muharebesine iştirâki için 1565=972 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasına, İkinci Selim devrindeki İnebahtı=Lepanto muharebesindeki rolü ve kahramanlığı için 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına, o felâketten kurtardığı donanma bakıyyesini Istanbul'a getirmesi ve Haliç tersânesinde yeni bir donanma inşâsındaki muvaffakiyeti için gene o sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, bir kış içinde yeni bir donanma yapıldıktan sonra büyük salâhiyetlerle Deryâ-Kapdanlığına tâyini, «Kılıc» lâkabının tevcihi ve Akdeniz'de Türk hâkimiyyetini idame etmek üzere o yeni donanmayla çıktığı ilk sefer için 1572=979 vukuâtının «17 Şubat» ve 1572=980 vukuâtının «13 Haziran» fıkralarına, ertesi sene çıktığı cenubî İtalya seferi için 1573=981 vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına, Tunus'un kat'î surette fethiyle neticelenen en büyük seferi için 1574=982 vukuâtının «15 Mayıs», «13 Eylül» ve «30 Teşrinisâni» fıkralarına ve nihayet Lala-Mustafa Paşa'nın Kafkasya seferi esnâsında Karadeniz'e girip Osmanlıların «Faş kal'ası» dedikleri Poti kalesini yaptırması için de 1579=987 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kılıc-Ali Paşa'nın Kapdanlığa tâyini için 1571=979 senesi Cumâda-l-âhire=Teşrinievvel/Teşrinisâni tarihi ve ölümü için de 1587=995 senesi 19 Receb=25 Haziran Perşenbe ve 21 Receb=27 Haziran Cumartesi tarihleri de rivâyet edilir. — Çok ihtiyar olan Kılıc-Ali Paşa'nın ölümüne sebeb olarak kadın düşkünlüğünden bahsedilir; muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde bu mesele şöyle anlatılmaktadır:

«Sinni doksana karîb olmağın hırs-u-tûl-i emel mûnis-i tabîisi olmuş idi ve hasnâ cevâri mukarenetinden kaçmayup anunla üns-ü-ülfete mukayyed idi; tabîb ise tenbîh idüp zinhar sohbet-i zenândan perhîz itmek vâcibdür, ömr-i nâzenîn ele girmez deyü tenbîh itmiş iken memnû' olmayup ol gice mülâabe ile bikr câriyeye mübaşeretinde rûhu bedeninden âlem-i ukbâya tayrân olduğu haberi Dîvân'a geldi»

Merhumun gazâ ve ganîmet mallarından hâsıl olan servetinin 560 bin altından çok fazla tuttuğu ve pek çok fukarâ beslediği rivâyet edilir. — Türbesi kendi hayratı ve Koca-Sinan'ın eseri olan Tophâne câmiindedir: 1580=988 tarihinde yapıldığı zaman sâhilde bulunan bu câmi, o sâha tedricen dolduğundan dolayı şimdi 200 metre dâhilde kalmıştır. — Kılıc-Ali Paşa, Barbaros mektebinin yetiştirdiği son büyük denizci sayılır).

30 Temmuz=24 Şa'ban, Perşenbe: Ferhad ordusunun Erzurum kışlağından Gürcistan üzerine hareketi.

(Ordu Erzurum'da kışladıktan sonra bahara doğru Serdâr-ı-Ekreme Safavîlerden elçiler gelip sulh teklifine aid bir mektup getirmişlerdir: Bu mektupta rehine olarak Istanbul'a bir Safavî şehzâdesi bile gönderileceğinden bahsedilerek Karaman beylerbeyi Mehmet Paşa geldiği takdirde şehzâdenin kendisine teslim edileceği de bildirilmiştir. Ferhad Paşa'nın Çâşnîgîr-başı Veli Ağa isminde bir elçi gönderip meselenin halline ehemmiyet vermekle beraber bu işe inanmayıp oyalama siyasetine hamlettiği ve nihayet müşâvirlerinin tavsiyesi üzerine Istanbul'dan istizâna lüzum gördüğü rivâyet edilir. Hükûmetten cevap ve tâlimât alıncaya kadar doğrudan doğruya İran üzerine hareket etmek istemiyen Ferhad Paşa, evvelce itâat altına alındıkları halde sonradan tekrar itâatsizliğe başlıyan bâzı beylerle prenslere karşı Gürcistan üzerine hareket etmeyi tercih etmiştir. — İşte bu karar üzerine Erzurum'dan Kars'a gelen Serdâr-ı-Ekrem, evvelce ihtidâ edip «Mustafa» ismini alarak Osmanlı tâbiiyyetine girdiği halde sonradan irtidâd edip âsî vaziyetine geçen ve Ahıska kalesini merkez ittihâz etmiş olan Samtskhe hıristiyan Atabeyleri sülâlesinden «Manuçar=Minûçehr» in tekrar itâat ve inkıyâda dâvet edilmesi için Çıldır beylerbeyi Çerkes-İskender Paşa-zâde Ahmed Paşa ile Kars beylerbeyi Dîvâne-Hızır Paşa'yı askerleriyle beraber yola çıkarmıştır: Babasından sonra anası da hükümdarlık ettiği için Osmanlı menbâlarında «Karı-oğlu» denilen Minûçehr için 1578=986 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına ve bu seferki dâvetin neticesi için de aşağıda bu sene vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

24 Ağustos=20 Ramazan, Pazartesi: Ordunun Tumanis önlerine muvâsalatı.

(Ordu buraya gelince, bu havâliye hâkim olan ve Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» denilen Borçalı-Kazaklarının beyine Diyarbekir beylerbeyi Husrev Paşa ile Sokullu'nun oğlu olan Şam beylerbeyi Hasan Paşa eyâlet askeriyle gönderilip itâatini arz için karargâha gelmesi tebliğ edilmiş ve Kazak hânı da daveti kabul etmiştir; Bu beyin hüviyyeti için aşağıki fıkraya bakınız).

28 Ağustos=24 Ramazan, Cuma: Borçalı Kazak hânının orduya gelip itâatini arzederek Osmanlı hâkimiyyetine girmesi ve Gürcistan'da Karthli krallık müddaîsi Simon=Swimon üzerine hareket kararı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» denilen şahsiyyet, vaziyete göre bâzan Safavîler, bâzan Osmanlılar ve bâzan da Gürcülerle birleştiği için «sedd-i tarîk-ı Müslimîn» sayılır. «Küfr-ü-rafd-u-islâmı gayr-ı muayyen bir bölük hâricîler»in reisi gösterilen bu bey hakikatte Türk cinsinden «Terekeme» denilen ve «Kazak», «Borçalı», «Cavak» ve «Şemşedin» kollarına ayrılan cemâatten «Borçalı» kolunun reisidir; merkezi de «Borçalı-Akçakalesi» dir. Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk serdârlığında itâatini arzeden ve ihtidasından dolayı göze girdiği için «Nazar Paşa» ismiyle beylerbeyi pâyesi alan bu beyle «Terekeme» cemâatleri için 1584=992 vukuâtına bakınız. — İlk itaat ve ihtidasından sonra tekrar Osmanlılara karşı cephe alıp irtidâd eden bu Terekeme beyi bu gün ordugâha gelip Serdârın ayaklarına kapanarak dehâlet ettiği için affedilmiş, nıurassâ kılıç, murassâ kemer ve hil'atle taltîf edildikten başka kendi ölkesine beylerbeyi tâyin edilerek Gürcistan seferinde pişdarlık vazifesine me'mur edilmiştir. — «Gencîne-i Feth-i Gence» ye göre bu gün Kazak-Hân'ın itâati te'min edildikten sonra Serdârın riyâsetinde bir harb meclisi toplanarak «Simon-ı lâîn» üzerinde hareket edilmesi takarrür etmiştir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Luvarsab-oğlu Simon-ı Gürcî» diye anılan bu Simon, Gürcistan'ın eski Karthli krallarından Birinci Luarsab'ın oğlu ve Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan son kral «Dâvûd-

Hân=Dawith»in kardeşi olan Swimon'dur. Evvelce İran'da mahbus olduğu halde Osmanlıların Gürcistan seferi üzerine Safavîler tarafından memleketine gönderilmiş olan, bu Gürcü prensi, Lala-Mustafa Paşa'nın serdârlığı esnâsında fethedilmiş olan ve Karthli krallığınınTiflis'den sonra en mühim şehri sayılan Gori/Goru kalesini istirdâd edip Türk ordusu çekildikten sonra tedricen kuvvetlenmiş ve Osmanlı hâkimiyyetine karşı Safavî himâyesinde bir engel rolü oynamıya başlamıştır: 1578=986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Ferhad Paşa'nın bu Gürcistan seferi doğrudan doğruya Safavîlere karşı değil, bir Safavî mahmîsine karşı açılmış demektir: Yukarda bu sene vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız).

4 Eylül=1 Şevvâl, Cuma: Mühtedî Gürcü beylerinden Varaza/Varaze-oğlu Mahmud-Hân'ın itâati.

(Ordu Tiflis köprüsünden geçip Kür boyunda konakladığı sırada gelen bu Mahmud-Hân, Akçakale=Rabat beyidir: Vaktiyle Safavî hâkimiyyetine girip ihtidâ etmiş ve Kanunî devrinde Samtskhe hıristiyan atabeyliğinin arâzisi fethedildiği zaman bu ölkenin Safavîlerden kalan Ahıska ve Ahılkelek tarafları işte buna verilmiştir: 1578=986 vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Mahmud-Hân beyliği» denilen bu küçük hükûmet Lala-Mustafa Paşa'nın seferinde ilga ve arâzisi Türkiye'ye ilhâk edilmiştir: Ayni sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Ondan sonra Gürcüler ve Safavîlerle tekrar elbirliği eden bu beyin itâati mühim bir gailenin temizlenmesi demektir: Eski Lori beylerbeyi Potur-Ali Paşa delâletiyle gelip itâatini arzeden Mahmud-Hân bir takım «dirlikler» le taltîf edilmiştir. Aşağıda «2 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

11 Eylül=8 Şevvâl, Cuma: Ordunun Tiflis üzerinden Gori/Goru'ya muvasâlatı.

(Burada bir kale inşâsına karar verilmiş olduğu için, ertesi gün arazi tedkik edilip kale yeri tâyin edilmiştir. Evvelce fethedilmiş olduğu halde sonradan elden çıkmış olan bu mühim merkez için yukarda bu sene vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız).

13 Eylül=10 Şevvâl, Pazar: Gori kale inşaâtının başlaması.

(Şehrin büyük kilisesi câmiye tahvil edilmiş ve şehrin i'mâriyle kalenin bir an evvel inşâsına büyük bir ehemmiyet verilmiştir: 27 günde ikmâl edilen bu kale «bir a'lâ kapu, nice yüz zirâ' dîvâr, kuleler ve hisâriçesi ve ka'r-nâk hendekle tamamlanınca top şenliği» yapılmıştır; tabiî bu muvaffakiyet o zamanki Türk ordusunun teknik seviyye itibariyle ne kadar yüksek olduğunu gösterir).

2 Teşrinievvel=29 Şevvâl, Cuma: Gori'de eyâlet teşkilâtı.

(İlk fethinde olduğu gibi bu sefer de Gori/Goru şehri bir eyâlet merkezi ittihâz edilmiş ve «Gencîne-i Feth-i Gence» ye göre bu yeni, vilâyetin beylerbeyliğine Gürcü beylerinden Varaza-oğlu Mahmud-Hân tâyin edilmiştir; Bu Mahmud-Hân için yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız. — Gelibolulu-Âlî-Çelebi: «Ol serhadlerde yarar ve nâmdâr anılan Haydar Paşa»nın da yeni yapılan kale muhâfızlığına tâyin edildiğinden bahsetmekte ve Müneccim-başı da bunu te'yid etmekteyse de, Harîmî-Çavuş bu vazifeye Trabzon beylerbeyi Çerkes-Hasan Paşa'nın vilâyet askeriyle beraber me'mur edilmiş olduğundan bahsetmektedir).

7 Teşrinievvel=5 Zülka'de, Çarşanba: Ahıska beyliğinin itaat haberi ve ordunun Gori'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Evvelce Ahıska beyini itâate dâvet için gönderilmiş olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasında görmüş olduğumuz kuvvetin kumandanlarından bu gün müjde gelerek beyin itâati bildirilmiş ve bunun üzerine Ahıska havâlisi Çıldır eyâletine ilhâk edilmiştir. — Bu suretle Gürcistan'ın itâati ikmâl edilmiş ve Karthli krallık müddaîsi Simon=Swimon hemen bütün istinâd noktalarından mahrum edilmiş olduğu ve kış mevsimi de yaklaştığı için, ordu Gori'den Erzurum kışlağına hareket etmiştir).

1588=996

9/10 Şubat=11/12 Rebî'ül-evvel, Salı/Çarşanba gecesi: Minârelerde kandil donanmasının âdet olmıya başlaması.

(Selânikî'ye göre bu âdet işte bu seferki Mevlid kandili münâsebetiyle Üçüncü Murad'ın bir «Tezkire-i-Şerîf» iyle başlamıştır: Bununla beraber bu Mevlid kandilinden evvel de minârelerin tenvir edilmiş olduğuna ait muhtelif kayitlere tesadif edilmektedir; hattâ pâdişâhın irâdesinde Rebî'ül-evvel de Mevlid, Recebde Regaaib ve Şa'banda Berât geceleri kandil yakılmasının âdet olması emredilmekte olmasına istinâd eden Hammer mütercimi Atâ Bey:

«Şu halde, diğer dört gecede kandil yakılması zâten mu'tâd olmağla kandil yanan gecelerin o zaman yediye çıktığı anlaşılır»

şeklinde bir mülâhaza yürütmektedir. Bununla beraber, Üçüncü Murad'ın bu irâdesi, o zamana kadar Kandil gecelerinde yapılan minâre donanmalarına ilk defa olarak resmî bir mâhiyet vermek maksadiyle de izah edilebilir).

8/9 Nisan=11/12 Cumâda-l-ûlâ, Cuma/Cumartesi gecesi: Koca-Sinan'ın ölümü.

(En büyük Osmanlı mi'mârı «Koca-Sinan ibni Abdülmennân» ın 895=1490 senesi 9 Receb=29 Mayıs Cumartesi günü şimdiki Kayseri vilâyeti merkez kazâsının «Kesi» nahiyesindeki «Ağırnas» köyünde dünyaya geldiği rivâyet edilir. Mi'mar-Sinan Yavuz'un cülûsunda Devşirme usulünün Anadolu'ya teşmili üzerine 918=1512 tarihinde 22 yaşındayken âile ocağından alınıp Istanbul'a sevkedilmiştir: O sırada 23 yaşında bulunduğu hakkındaki rivâyet Hicrî takvim hesabına göredir. Şâir ve nakkaş «Sâî Mustafa-Çelebi» ye dikte ederek yazdırdığı «Tezkiret-ül-bünyân» yâhut «Tezkiret-ül-ebniye» ismindeki eserinde kendisi bu noktayı şöyle anlatır:

«Bu hâkîr, Sultan Selim Hân-ı Evvelün gülistân-ı saltanatının devşirmesi olup Kayseriyye sancağında ibtida oğlan devşirilmek ol zamanda vâkı' olmuşdur».

Bâzı muahhar menbâlarda Mi'mar-Sinan'ın milliyeti hakkında muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir; Meselâ «Sicill-i Osmânî» de Arnavut gösterilmesine mukabil, «Lûgaat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye» de Avusturyalı ve diğer bâzı eserlerde de Macar gösterilmektedir; Koca-Sinan kendisinin «Kayserili» olduğunu bizzat söylemiş olduğu için, bunların hiç biri doğru değildir; daha sonraları Rum, Ermeni ve Hıristiyan-Türk olduğu da ileri sürülmüştür; «İkdam külliyâtı» içinde çıkan «Tezkiret-ül-bünyan» mukaddimesinde de «Kuyudât-ı mühimme» isminde Arapça yazılmış muâsır bir menbâa istinâden babasının ismi «Hristo» gösterilir; Künyesindeki «İbni Abdülmennân» kaydi, mühtedîlerin eski dinlerini belli etmemek için

Hıristiyan babalarına «Allâhın kulu» mânâsına bir isim izâfe edilmek âdetinden dolayıdır ve umumiyetle kullanılan «Abdullah» yerine «Abdülmennân» şeklinin seçilmesi de «Sinan» ismiyle mukaffâ olmasındandır. Her halde beş vakit namazını ihmâl etmemiş, Hacc'e gitmiş, sebil ve mektep gibi hayrat bırakmış olan Koca-Sinan'ın dini bütün bir müslüman olduğu muhakkaktır. «Koca» lâkabının sekseninden sonra ihtiyarlığından dolayı takılmış olduğu rivâyet edilir. Mi'mar-Sinan'ın 958=1551 veyâhut 986=1578 tarihinde ölmüş olduğu hakkındaki rivâyetler yanlıştır. Yukarda gördüğümüz doğum ve ölüm tarihleri doğru olduğu takdirde, Milâdî takvim hesâbiyle 97 sene, 10 ay, 11 gün yaşayıp 98 yaşının içinde ölmüş olması lâzımgelir. «Tezkiret-ül-bünyân» ı kaleme almış olan şâir ve nakkaş «Sâî-Çelebi»nin yazdığı manzum türbe kitâbesindeki;

Yüzden artuk ömr sürdü âkıbet kıldı vefât

mısrâında yüz küsur sene yaşamış gösterilmesi Hicrî ve Kamerî takvime göre 101 sene yaşamış görünmesindendir; bu uzun yıllar İkinci Bâyezid, Yavuz, Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerine müsâdiftir. Sinan'ın Istanbul'da kurduğu âile hakkında mevcut mâlûmat iki defa evlenmiş olduğu halde çocuğu olmamasından ve bir de gece-gündüz sofrasında 20-40 müsâfir bulunduğu ve bilhassa eli çok açık olduğu için öldüğü zaman borcu olmamakla beraber parası da olmadığından ibarettir. «Aksaray'da Horhor-çeşmesi civârında» ve «Süleymâniyye'de» oturmuş olduğu hakkında iki rivâyet vardır. Türbesi kendisine en lâyık yerde, Süleymâniyye câmiinin bir köşesindedir.

«Acemi oğlan» lık devrini bilhassa inşaât işlerinde geçirdikten sonra Yeniçeriliğe geçen Sinan Ağa askerlik hayatında en büyük Osmanlı zaferlerine şâhid olmuştur: Çaldıran, Merc-i-Dâbık, Rîdâniyye ve Mohaç meydan muharebeleriyle Rodos ve Belgrad fetihlerinde ve Irâkayn seferinde en büyük Şark ve Garp fütûhâtını görmüş ve işte bu askerî fırsatlardan istifâde ederek Tebriz, Kahire, Bağdad ve Budin gibi büyük merkezleri mi'mârî bakımdan tedkike imkân bulmuştur; Ahmed Refik merhumun «Âlimler ve san'atkârlar» cildindeki «Mi'mar-Sinan» faslında çok doğru olarak söylediği gibi, Koca-Sinan'ın fikrî tekâmülünde bu manzaraların her halde çok derin te'sirleri olmak lâzımgelir.

Mi'mar-Sinan'ın yalnız Istanbul'da değil, o zamanki muazzam ve muhteşem Türkiye'nin bir çok yerlerinde, Anadolu'da, Rumeli'de ve hattâ Macaristan'da bir çok eserleri vardır; «Tezkiret-ül-bünyan» da kendisinin gösterdiği cedvellere göre eserleri şöyle sıralanabilir:

«81 câmi, 50 mescid, 55 medrese, 7 dâr-ül-kurrâ', 19 türbe, 14 imâret, 3 dâr-üş-şifâ, 7 su kemeri ve bendi, 8 büyük köprü, 16 kervansaray, 33 saray, 6 mahzen, 32 hamam».

Bunlardan başka bir çok sebil vesaire gibi muhtelif eserleri daha vardır.

«Tezkiret-ül-bünyan» ın naşirleri tarafından yazılan mukaddimeleri liste ile Sinan'ın bu cedveli arasında bâzı farklara tesâdüf edilir: Bu mukaddimede mescid adedi 50 yerine 51, dâr-ül-kurrâ' adedi 7 yerine 26, imâret adedi 14 yerine 17, dâr-üş-şifâ adedi 3 yerine 2, kervansaray adedi 16 yerine 18 ve türbe adedi de 19 yerine 17 gösterilmektedir.

Bu muhteşem eserlerden Istanbul'da Mi'mar-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılan Şehzâde-câmiinin temel-atma merâsimi için ikinci ciltte 1544=951 vukuâtının «Muharrem=Nisan ibtidâları» fıkrasına ve inşaâtın ikmâli için de 1548=955 vukuâtının «Ağustos=Receb» fıkrasına, Süleymaniyye'nin temel-atma merâsimi için 1550=957 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına ve inşaâtın ikmâli için de 1557=964 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına, Edirne'de

Sultanselim/Selîmiyye câmiıi'n temel-atma merâsimi için 1568-1569=976 vukuâtına ve inşaâtın ikmâli için de ikinci cildin 419 uncu sahifesinde 1574=982 vukuâtının «Edirne'de Selîmiyye inşaâtının ikmâli» fıkrasına bakınız.

Koca-Sinan'ın bilhassa Şehzâde, Süleymâniyye ve Sultanselim gibi büyük eserleri onun riyâsetinde çalışan muhtelif Türk mi'marlarıyla çinicilik, camcılık, dökmecilik ve oymacılık üstadlarının Osmanlı-Türk kültürü içindeki müşterek eserleri mahiyetindedir: İşte bundan dolayı bütün bu muhteşem şâh-eserler On-altıncı asır Türk dehâsının millî mahsulleri demektir.

Koca-Sinan'ın kırk kadar talebesi içinde Osmanlı mi'mârîsinin bir çok mühim şahsiyyetleri vardır; Bunların en meşhurları içinde Yeni-câmii kuran Dâvûd Ağa ve Dalgıc-Ahmed-Çavuş'la meşhur Hind pâdişâhı Babur-Şâh'ın da'veti üzerine Hindistan'a gidip bir çok eserler bırakan Mi'mar-Yusuf ve muhtelif eserleriyle meşhur Horoz-Memi ve Mehmed Ağa gibi büyük üstadlar sayılır: Yeni-câmiin temel-atma merâsimi için aşağıda 1598=1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz=26 Şa'ban, Perşenbe: İran'la sulh akdedilmediği için ordunun Erzurum kışlağından Gence üzerine hareketi.

(1587=995 senesi içinde İran'da büyük bir değişiklik olmuş, Muhammed Hudâbende-Şâh tahtını on yedi yaşındaki oğlu Abbâs-Mirzâ'ya terketmek mecburiyetinde kalmış, «Birinci Abbâs» ismiyle Safavî tahtına çıkan bu kuvvetli şahsiyyet Türkmen beyleri arasındaki ihtilâflar yüzünden âdetâ anarşiyi andıran dahilî vaziyeti ıslâha çalışırken Şark'dan Özbeklerin, Garp'dan da Osmanlı-Türklerinin taarruzlarıyla uğraşmıya başlamıştır, Özbekler de Osmanlılar gibi sünnî mezhebine mensub oldukları için, İran şiîliği âdetâ bir sünnî kıskacına alınmış demektir. — Yukarda 1587=995 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Safavîler Osmanlılara bir İran şehzâdesini rehine vermek şartiyle sulh teklif etmişlerse de, bu teklifin samimiyetine inanmıyan Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa Istanbul'dan istizâna lüzum görerek o senenin sefer mevsimini Gürcistan işleriyle geçirmiştir. — Sulh meselesi için Serdâr-ı-Ekremle Istanbul hükûmeti arasında bir çok muhâbereler cereyân ettiği anlaşılmaktadır. Her halde Ferhad Paşa gibi Üçüncü Murad'ın da bu teklife i'timâd etmediği muhakkaktır. Pâdişahın Paşa'ya verdiği emirlerden birinde:

— Murâdları seyf-i İslâmdan eman bulmakdur, ekâziblerine nihâyet yoktur: Üzerlerine sefer ve hareketten hâli olmıyasız!

dediği ve Özbek hânı Abdullah-Hân'dan gelen sefirle Istanbul'da bir takım müzâkereler cereyân ettiği muhtelif menbâların ittifâkıyle sâbittir. Bilhassa Birinci Abbâs'ın cülûsundan sonra Safavîlerin Revan üzerine bir hareket yapıp mağlûb edilmeleri üzerine Serdâr-ı-Ekreme en son gelen emirde:

— Tekrâr sefer tedârükünde olup bu def'a düşmen-i dîn üstüne varup kıtal eyliyesün, kal'a yapmağla mukayyed olmıyasun!

tarzında kat'î bir İfâde vardır; Ordunun bu gün Erzurum'dan Gence üzerine hareketi işte bundan dolayıdır. — Osmanlı müverrihlerinin en büyüklerinden olan Selânikî-Mustafa Efendi işte bu sırada «Silihdarlar=Silâhdarlar bölüğü kâtibi» olarak Ferhad Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiş ve vukuâtı şâhid sıfatiyle tâkibe muvaffak olmuştur: Onun kaydine göre ordunun hareketi Şa'banın 26 sına değil, 27 sine müsâdiftir; fakat tıpkı Selânikî gibi vukuâtı görerek

yazan Harîmî-Çavuş gün ismini tasrih ederek «26 Şa'ban Perşenbe» tarihini zikretmiş olduğu için, burada bu ikinci menbâın rivâyeti tercih edilmiştir. — Sürüncemede kalan Osmanlı-Safavî sulhünün akdi için aşağıda 1590=998 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına bakınız).

25 Temmuz=1 Ramazan, Pazartesi: Gence üzerine hareket eden Ferhad Paşa ordusu Kars'a geldiği zaman Kazvin üzerine hareket edilmesi hakkında irâde tebliği.

(Istanbul'dan gelen Eyüp-Çavuş'un getirdiği «Hatt-ı-Hümâyûn»la vüzerâ mektupları «Sahrây-ı Kars'a konulduğu» gün gelmiştir: Evvelce Gence ve Karabağ üzerine gidilmesi emredilmiş ve ordu ona göre hazırlanmış olduğu için, şimdi bin türlü iâşe müşkilâtı içinde susuz yerlerden geçilerek Kazvin üzerine gidilmesi ordu erkâniyle askere imkânsız görünmüş, hattâ asker:

— Pâdişâh Hazretleri kendüsü gelsün, bile gidelüm!

demiye başlamış ve işte bu vaziyet karşısında «Hatt-ı-Hümâyûn» lisânının şiddetine rağmen Serdar-ı-Ekrem:

— İnşaallah gelecek sene Kazvin'e giderüz!

diye Gence üzerine harekette devam edileceğini ilâna mecbur olmuştur. — Meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi de Silâhdarlar-kâtibi sıfatiyle bu sefere iştirâk etmiştir).

10 Ağustos=17 Ramazan, Çarşanba: Ordunun Kars önlerinden Gence üzerine hareketi.

(Kars sahrâsında 16 gün kalan ordu bu gün Gence üzerine hareket etmiş ve işte bu sırada Istanbul'dan ikinci bir emir daha gelerek yukarıki fıkrada gördüğümüz ilk emrin geri alındığı ve Kazvin'den vazgeçilip Gence üzerine hareket edilmesi tebliğ edilmiş olduğu için, Serdâr-ı-Ekrem Istanbul'un emrini dinlememiş olmak vaziyetinden kurtulmuştur).

1 Eylül=9 Şevvâl, Perşenbe: Ordunun Gence'ye gelip şehrin etrafını çevirmesi.

(Bu sırada Şark ordusunda bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Safavîlerin Gence valisi Ziyâd-oğlu Muhammed-Hân'ın şehri tamamiyle tahliye edip çekilmiş olduğundan ve şehirde «benî-Âdem'den bir kimse» kalmadığından bahsetmektedir; Tabiî bu vaziyette Gence kan dökülmeden işgâl edilmiş ve arâzi derhâl keşfedilip şehrin kaleler ve sûrlarla tahkim edilmesine karar verilmiştir).

3 Eylül=11 Şevvâl, Cumartesi: Gence kalesinin temel-atma merâsimi.

(Selânikî'nin tarih zikretmemesine mukabil Harîmî-Çavuş merâsimin bu gün olduğunu kaydetmektedir. Selânikî yalnız şehri sûr içine alacak surette bir kale yapılmasına karar verildiğinden bahsederek:

«Altı bin zirâ'dan mütecaviz mevzi' çevrilüp burc-u-bârû ve hendekler kesilüp ve kırk gün içinde kemâl-i istihkâm ile müstahkem yaptırmağa sarf-ı himmet»

edilmiş olduğunu anlatır: İnşaâtın ikmâli için aşağıda bu sene vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29 Eylül=8 Zülka'de Perşenbe: Aras boyundaki Safavî ordusunun dağıtılması.

(Ordu istihbârâtına göre bu sırada Gence valisi Ziyâd-oğlu Muhammed-Hân Ustaclulardan da yardım görerek Aras boyunda on bin kişilik bir kuvvet toplamıştır: Gene orada 40-50 bin hanelik aşîret birikmiş olduğu da rivâyet edilir. Ziyâd-oğlu'nun ordu mevcudunu 10 binden 100 bine çıkarıp Osmanlı kuvây-ı-külliyesi Gence'den çekilince şehri istirdâd ettikten sonra Nahcivan, Revan ve Âzerbaycan taraflarını yağma ve tahrib etmek istediği hakkında da bir rivâyet vardır. İşte bu haberler üzerine Serdâr Ferhad Paşa'nın riyâsetinde toplanan bir harb meclisinde Aras boyundaki düşman kuvvetlerinin derhâl ezilmesine karar verilip 30,000 kişilik bir kuvvet tertib edilerek Şirvan valisi Ca'fer Paşa kumandasında derhâl yola çıkarılmıştır: Selânikî müphem bir ifâdeyle bu kuvvete bizzat Ferhad Paşa kumanda etmiş gibi bir lisan kullanır. — Harimî-Çavuş Ca'fer Paşa'nın hareketini «8 Zülka'de Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, o sene Zülka'denin 8 i Cuma'ya değil, Perşenbeye müsâdiftir: Zâten Selânikî de gün ismini «Perşenbe» gösterir. — Ca'fer Paşa'nın sekiz günlük yolu cebrî yürüyüşle iki buçuk günde kat'etmiş olduğu, fakat Ziyâd-oğlu Muhammed-Hânın Osmanlı hareketini bir casustan haber alarak bütün ağırlıklarıyla mallarını bırakıp son anda çıplak atla kaçıp kurtulduğu, Ca'fer Paşa'nın takipçiler çıkardığı, bilhassa Aras'dan geçerken bir çok düşman askerinin suda boğulduğu ve işte bu suretle düşman kuvvetinin imhâ edilmiş olduğu rivâyet edilir).

2 Teşrinievvel=11 Zülka'de, Pazar: Şirvan valisi Ca'fer Paşa'nın ölümü ve halefinin tâyini.

(Ca'fer Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz hareketi hasta hâlinde yaptığı için eceliyle ölmüş olduğundan bahsedilir: Yerine vezâret pâyesiyle Anadolu beylerbeyi Hadım-Hasan Paşa tâyin edilip kendi askeriyle Şirvan'a gönderilmiş ve onun yerine de Haleb beylerbeyi Hasan Paşa tâyin edilmiştir).

9 Teşrinievvel=18 Zülka'de, Pazar: Gence kalesinin ikmâli ve top şenliği.

(Ordu inşaâtının ikmâlini top şenliği ile ilân etmek ötedenberi riâyet edilen bir an'ane hâline gelmiştir. — Selânikî inşaâtın kırk günde, Harîmî-Çavuş da kırk üç günde ikmâl edildiğinden bahsederse de, yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasında gördüğümüz temel-atma târihine nazaran 37 günde bitirilmiş olması lâzımgelir. Bu askerî inşaât hakkında verilen mâlûmata göre tahkimâtın çevresi «3800 zirâ'», sûrların yüksekliği «10 zirâ'» ve duvarların kalınlığı da «3 zîrâ'» dır: Sûrdan başka 43 kule, 7 demir kapı, bir hisâriçe ve bir de iç-kale ile sûrun etrâfında büyük bir hendek yapılmış ve diğer bütün teferrüât da ikmâl edilmiştir. O zamanki Osmanlı ordusunun bir dev hamlesiyle yaptığı büyük inşaât daima böyle 30-40-50 gün içinde bitirilir. — Gence kalesine kâfi mıkdar muhâfız, zahire, mühimmat ve para bırakılmış ve bu yeni vilâyetin beylerbeyliğine de Çerkes-Haydar Paşa tâyin edilmiştir).

14 Teşrinievvel=33 Zülka'de, Cuma: Gence'de ilk Cuma namazı.

(Yeni fethedilen şehirlerde ilk Cuma namazının kiliseden çevrilip fetih timsâli ittihâz edilen bir câmide kılınması Osmanlı tarihinde millî bir an'ane hükmündedir; Şiî şehirlerinde de umumiyetle eski Sünnî câmileri ihyâ edilir: Meselâ Gence'de «selâtîn-i Sebüktekin'den kalmış» harap bir câmiin tâmir edilmiş olduğu ve bugünkü ilk Cuma namazıyla Üçüncü Murad nâmına ilk hutbenin de işte burada kılınıp okunduğu rivâyet edilir).

15 Teşrinievvel=24 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Gence'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Mevsim sonu geldiği için ordu kuvây-ı-külliyesi bu gün Gence'den Erzurum'a hareket etmiştir: Harîmî-Çavuş bu hareketi bir gün evvel gösterirse de doğru değildir. — Tiflis üzerinden geçen ordu burada üç gün kalıp kaleyi tâmir etmiş ve gene bu sırada Gürcistan'ın bâzı yerlerine hâkim olan Karthli krallık müddaisi Simon=Swimon itâatini arzettikten başka Gence ve Karabağ ümerâsından bâzıları da artık Safavîlerden yüz çevirip Osmanlılara boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır: Swimon için yukarda 1587=995 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız).

8 Teşrinisâni=18 Zülhicce, Salı: Ordunun Gence seferinden Erzurum kışlağına avdeti.

(Her mevsim sonunda olduğu gibi bu sefer de ordu Erzurum'a gelince muhtelif kışlaklara tevzi edilmiş ve askerin bir kısmı da terhis olunmuştur. — Harîmî-Çavuş ordunun «17 Zülhicce Salı» günü Erzurum'a geldiğinden bahsederse de Salı günü o ayın 17 sine değil, 18 ine müsâdiftir).

1589=997

2 Nisan=16 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: «Beylerbeyi vak'ası», Yeniçerilerin Osmanlı tarihinde ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları ve Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azliyle Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu Vak'a» ile muâsır olan Selânikî-Mustafa Efendi hâdiseyi 1588=996 senesi 17 Cumâda-l-ûlâ=14 Nisan Perşenbe gününe müsâdif gösterir: Yalnız matbû nüshasında gün ismini «Şenbih=Cumartesi» gösterirse de bunun «Pençşenbih» den galat olması lâzımgelir; çünkü o Hicret senesi Cumâda-l-ûlâsının 17 nci günü «Şenbih» değil, «Pençşenbîh» dir. Selânikî'nin bu kaydine mukabil bütün diğer menbâlarda 1589=997 tarihi vardır: Aradaki fark bir sene kadardır! Selânikî'deki «996» tarihinin bir istinsah hatâsından mütevellid olmak ihtimâli de yoktur: Çünkü müellif «Ebced» hesâbiyle hep bu tarih rakammı gösteren bir takım terkipler kaydetmiştir; meselâ «Vaz'ı kabih», «oldu harac-ı-âlem» ve «beyt-i kabiha» gibi terkipler Ebced hesabiyle hep «996» rakamını gösterir! Selânikî'nin bu noktada hatâ ettiği, «Bölük halkınun Gence seferinden avdeti itdikde» ısyan çıkarmış olduklarından bahsetmesiyle sâbittir: Ordunun Gence'den Erzurum kışlağına hareketi 1588=996 senesi 24 Zülka'de=15 Teşrinievvel tarihine müsâdif olduğuna ve Istanbul'a gelen askerlerin de daha sonra gelebilmiş olmaları pek tabiî bulunduğuna göre, bu askerin o tarihten altı buçuk ay evvel ısyan çıkarmış olması tabiî kabil değildir. — Bu meşhur ısyânın sebebi «züyûf akça=mağşuş para» meselesidir; Osmanlı tarihinde bir çok Yeniçeri ısyânlarına sebeb olan akça tağşişi bid'ati Üçüncü Murad devrinde başlamış sayılırsa da pek doğru değildir; çünkü Fâtih'in ilk saltanatından çekilmesine sebeb olan ve «Buçuk-Tepe vak'ası» denilen ilk Yeniçeri ısyânı da pek hafif nisbette bir akça tağşişinden çıkmıştır: Birinci ciltte 1445=849 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız; yalnız o zamanki tağşiş nisbeti akça vezninin 5,3/4 den 5,1/4 derecesine indirilmesinden ibaret olduğu halde, bu seferki nisbet yüzde elli derecesindedir! Selânikî bu meseleyi şöyle anlatır:

«Yüz dirhem gümüşden beş yüz akça kesilmek kanun-i Pâdişâhı iken, iki yüz dirhem iki bin züyûf akça olup hiç bir dürlü amele yaramayup giderek gümüşün dirhemi on ikişer akçaya satılup alınmağa başladı ve guruş kadîmden kırk akçaya iken seksen akçaya alınup virilür oldu ve altun altmış akçadan yüz yirmi akçaya çıkup ve buna göre cümle narhlar tüccar

beyninde iki bahâya i'tibâr olunup ve me'kûlât ve melbûsât dahî bu eclden ziyâdeye çıkmağla faraza herkes on altun alurken beş altun almağa başlamağın...»

Meskûkât mütehassısı İsmail Galib Bey'in izâhâtı daha vâzıhtır:

«100 dirhem gümüşden 500 aded akça kesilmek, ya'ni bir dirhem gümüş beş akça etmek ve ta'bir-i âharla bir akça üç kırat ve bir habbeye yakın vezinde bulunmak Sultan Süleyman zamanında kanun ittihâz olunmuş ve müşârünileyh Sultan Murâd-ı Sâlis'in evâil-i saltanatında dahî bir dereceye kadar bu usule i'tibâr edilmiş olduğu halde bil'âhire 100 dirhem gümüşden 800 akça kesilmeğe ve bu suretle bir akça iki, iki buçuk kırata kadar tenezzül ederek bir dirhem gümüş sekiz on akçaya satılmağa başlamasıyla altun yüz yirmi ve guruş seksen akçaya fırlamış ve diğer tarafdan ekser-i halk ve hususiyle bir takım muhtekirler eslâfdan kalup (Şâhî) ta'bir olunan akçaları kırpıp dörder, beşer parça etmeği i'tiyâd eylemeleriyle yüz dirhem gümüş hemen iki bin aded hurda akçaya varup gümüşün fiâtı dahî gereği gibi terakki etmiş olduğundan 996 senesinde tashih-i sikkeye karar verilerek bu işe Beylerbeyi Mehmet Paşa me'mur edilmiş ise de icrâatına vakit kalmıyarak gerek kendisinin ve gerek Defterdâr-ı vakt olup (sekiz akça üzerine ma'denden akça kesdiren) diye itâb edilen Mahmud Efendi'nin bir sene sonra ittihâm olundukları ve sâlif-üz-zikr hurda akçalar (Beylerbeyi akçası) nâmiyle yâd olunduğu mastur-i sahâif-i tevârîhdir».

Bu vaziyete göre askere verilen ulûfe mıkdârının ismi değişmediği halde cismi değişmiş, yâni Selânikî'nin tâbiriyle on altın ismi altında beş altın verilmiye başlamış demektir: İşte bu yüzden çıkan «Beylerbeyi vak'ası» nın meşhur kahramanı da vezâret pâyesiyle Rumeli beylerbeyi olan ve:

«Dâimâ hidmet-i Şehriyârîye mülâzim ve münâdeme-i bezm-i Âlî ile şerefyâb olup her bâr hâtır-ı Hümâyûnu îrâd-ı letaif-u-mudhikât ile tefrih» ederek Üçüncü Murad'ın en zînüfuz müsâhibi vaziyetine geçen Maraşlı Ermeni dönmesi Doğancı-Mehmet Paşa'dır. İsmail Galib Bey'in yukarıki izâhâtında bir senedir «Tashîh-i sikke» işine me'mur olduğundan bahsedilen bu Ermeni dönmesi, Müneccim-başı'nın izâhına göre:

«Giderek umûr-i devlete müdâhalesi bir rütbeye bâliğ oldu ki Vezir-i-a'zamlar ve Defterdarlar anun re'yinden hâric bir maslahat görmeğe kaadir olamazlardı».

1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Yasef Nassi'nin İkinci Selim'e hulûliyle başlıyan Yahudi entrikaları Üçüncü Murad devrinde büsbütün inkişâf etmiş ve işte bu entrikacılardan olan Darbhâne mültezimi, Gelibolulu-Âlî'nin izâhına göre bu seferki sikke tağşişinde başlıca âmil olmuştur: Bu menbâa göre mültezim, asker «Mevâcib» inin «züyûf akça» ile te'diyesini ilkönce Baş-Defterdar Mahmud Efendi'ye iki yüz bin akça rüşvetle beraber teklif etmişse de Efendi reddettiği için Yahudi ayni rüşvetle ayni teklifi Doğancı-Mehmet Paşa'ya kolayca kabul ettirip Defterdara emir verdirmiş ve işte bunun üzerine akçanın tağşişi askerin galeyânına sebeb olurken Doğancı-Mehmet Paşa'nın nüfuzunu çekemiyen bâzı vezirler de el altından ateşi körüklemekte kusur etmemişlerdir; meselâ bir rivâyete göre isyândan bir gün evvel asker Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'ya mürâcaat edip:

— Siz bunu tashihe kaadir iken niçün sükût idersiz

diye sızlandıkları zaman şu tuhaf cevâbı almışlardır:

— Bu husûs nedîm-i Şehriyârî Beylerbeyi Mehmet Paşa'nun elindedür: Biz kaadir değülüz!

Ertesi gün askerin Dîvân içtimâi esnâsında saraya doldukları rivâyet edilir; Hammer Osmanlı devletinin kuruluşundanberi Yeniçerilerin ilk defa olarak işte o gün sarayı muhâsara altına almış olduklarından bahsederse de doğru değildir; çünkü İkinci Bâyezid'in tahtını Yavuz'a bırakması için de Yeniçeriler saraya saldırmışlar ve daha sonra İkinci Selim'in cülûsunda da buna benzer bir rezalet çıkarmışlardır: 1512=917 vukuâtiyle 1566=974 vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bu seferki vak'anın bundan evvelkilerden en mühim farkı, askerin saraya dolup ilk defa olarak kelle istemelerinde gösterilebilir: Kelleleri istenilenler de Rumeli beylerbeyi «Müsâhib» yâhut «Doğancı» Mehmet Paşa ile hiç bir günâhı olmıyan zavallı Baş-Defterdar Mahmut Efendidir; Selânikî-Mustafa Efendi Pâdişâhın müsâhible defterdarı teslim etmekte tereddüd edip Istanbul'dan uzaklaştırmakla iktifâ teklifinde bulunması üzerine âsilerin şöyle bağırıştıklarından bahsetmektedir:

— Müdebbir-i devlet vezin elimüze virsün ve illâ eyü olmaz, bilmiş olsun! Elbette beylerbeyi bâşı elimüze girmedükçe bu Dîvan'dan taşra çıkmazuz; mâhasal yaramaz olur: Yerine Pâdişâh buluruz!

Üçüncü Murad bu vaziyet karşısında metânetini muhâfaza ederek:

— Çünki sözüm geçmedi, İç-oğlanları ve Bostanciyân ve Baltaciyân ellerine silâh alsunlar!

diye Yeniçerilerin tenkilini emretmişse de devlet erkânı araya girip Devşirmelik gayretiyle hatâ olacağını söyliyerek bu hayırlı emri geri aldırmışlar ve tâ İkinci Mahmud devrindeki «Vak'a-i-Hayriyye»ye kadar Ocağın kanlı bir belâ gibi devletin başında kalmasına sebeb olmuşlardır. Rumeli beylerbeyi Doğancı-Mehmet Paşa ile Baş-Defterdar Mahmud Efendi işte bu vaziyet üzerine âsilere teslim edildikleri için hemen kelleleri kesilmiş ve ancak işte bunun üzerine kalabalık dağılmıştır. Bir çok Osmanlı menbâları bu vak'ada Baş-Defterdar gibi «Nâzır-ı emvâl» ve «Sikke tashihine mübâşir» olan Beylerbeyinin de bîgünâh olduğundan bahsetmekte müttefiktir: Meskûkât mütehassıslarının tedkiklerine göre akçanın bozulması bu vak'adan beş sene evvel 1584=992 tarihinde başlamış ve «tashih-i-sikke» kararı üzerine bu tarihten ancak bir sene evvel Doğancı-Mehmet Paşa bu işe «Mübaşir» tâyin edilmiştir. Hattâ Doğancı'nın bu bir sene içinde:

«Mâlî ve bedenî bezl-i makdûr edüp Darbhânelerde ceyyid ve cedîd akça kat've eydi-i nâsda mütedâvil olan züyûf ve mağşûş akçanın vücûdunu izâle ve defetmek hususunda ihtimâm-ı tâm»

göstermiş olduğu halde, nüfuzuna tahammül edemiyen rakiplerinin tahriki üzerine Ocağın gadrine uğramış olduğu da kuvvetle rivâyet edilir. Vak'a günü Baş-Defterdarla Beylerbeyinin kelleleri uçar uçmaz Pâdişâhın Sadr-ı-a'zam ve Şeyh-ül-İslâmla beraber bütün vükelâyı müsebbib diye toptan azletmiş olması da bu rivâyeti te'yid eden bir vaziyet sayılabilir. Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1586=994 senesi 15 Nisan=25 Rebî'ül-âhir Salı gününden bu güne kadar iki sene, on bir ay, on beş gün sürmüştür: Yerine tâyin edilen Koca-Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız. Siyavuş Paşa ile beraber azledilen ikinci vezir İbrahim Paşa'nın yerine Şark seferinden avdetinde vazifesine başlamak üzere Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa, üçüncü vezir Cerrah-Mehmed Paşa'nın yerine Nişancı Boyalı-Mehmed Paşa ve Doğancı-Mehmed Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğine de eski Budin valisi Yusuf Paşa tâyin edilmiştir. Aşağıda 1593=1001 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

14 Teşrinievvel=4 Zülhicce, Cumartesi: Şâh-Abbâs'ın yeğeni ve maktûl İran veliahdi Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirza'nın sulh rehinesi olarak Hasan-Kale'deki Osmanlı ordusu karargâhına gelmesi.

(Şâh-Abbâs'ın babası Hudâbende-Muhammed'in son zamanlarında gerek İran dahilî vaziyetinin karışıklığı, gerek şarktan Özbeklerin, garptan da Osmanlı-Türklerinin tazyiki altında bulunan Safavî devleti İran şehzâdelerinden birinin rehine olarak Istanbul'a gönderilmesi şartiyle Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'ya sulh teklif etmiş ve o da meseleyi müzâkere etmek üzere Çâşnîgîr-başı Veli Ağa'yı Kazvin'e göndermekle beraber Istanbul'dan da tâlimât istemiştir: Bu mesele için 1587=995 vukuâtının «30 Temmuz» ve 1588=996 vukuâtının da «21 Temmuz» fıkralarına bakınız. Veli Ağa iki senedir Kazvin'de bulunduğu halde işin neticelenmemiş olması İran'daki saltanat tebeddülüyle dahilî ve haricî gailelerin artmasından ve bilhassa yeni şâh devrinde Özbeklere karşı bir muvaffakiyet ümid edilmesindendir; fakat bu ümidin boşa çıkması Birinci Abbâs'ı da babası gibi Osmanlı sulhüne muhtaç etmiş ve nihayet Veli Ağa şâhın huzuruna kabul edilip hil'atle taltif edildikten sonra rehîne intihâb edilen şehzâde Haydar-Mirzâ maiyet erkâniyle beraber kendisine teslim edilmiştir; Şehzâdenin maiyyetine elçi sıfatını da hâiz en mühim şahsiyyet olarak Erdebil hânı Mehdîkuli-Hân verildiği gibi, küçük prensin atabeyi olan Şahkuli-Halîfe, şâhın Eşik-ağası Ali-Hân yâhut Alikuli-Sultan ve elçinin adaşı olan diğer bir Mehdîkuli-Sultan ve şehzâdenin hekimi Ebû-Tâlib'le bir rivâyete göre «binden ziyâde güzîde Kızılbaş ayyârları» ve diğer bir rivâyete göre de «600 korçu» tâyin edilmiş, şâhın pâdişâha gönderdiği muhteşem hediyeler de bunlara teslim olunmuş ve işte bu suretle Kazvin'den hareket eden kafile Erdebil'e gelince «Veli Ağa'nın hemrâh»ı olan Dergâh-ı-Âlî çavuşlarından Bayram-Çavuş'la şehzâdenin maiyyetinden Eşik-ağası Ali-Hân Safavî prensinin gelmekte olduğunu Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'ya bildirmek üzere ileri gönderilmiştir: Hattâ Veli Ağa'nın da ileri gidenler arasında bulunduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Ferhad Paşa meseleyi derhâl Istanbul'a arzedip kendisi de prensle beraber avdetine müsâade istemiş ve bir taraftan da şehzâdeyi istikbâl için hazırlık yapılmasını emretmiştir.

Kağızman üzerinden Hasan-Kale'ye gelen şehzâde Haydar-Mirzâ büyük merâsimle karşılanmış, Serdâr-ı-Ekrem Safavî prensini otağının haricinden istikbâl edip kucağına alarak atından indirmiş ve:

«Öpe koca sadr-ı saâdetleri yanında tahliye etdikleri mahalle hezâr tekrîm-ü-tevkîr birle cülûs itdirüp cenâb-ı pâdişâhîden altmış sofra et'ime-i mütenevvia bezlolunup bir gümüş kürsî üzere gümüş sini içinde münâsib fağfûrî kâselerle» muhteşem bir ziyâfet çekilmiştir. Bu resmî ziyâfetler Kurban bayramına tesâdüf eden 10 Zülhicce=20 Teşrinievvel Cuma gününe kadar bir kaç defa tekrar edilmiş ve küçük prense murassâ kılıç, kemer, hançer gibi muhteşem hediyeler takdim edildiği gibi, maiyyet erkânına hil'atler giydirilmiştir).

1589=998

10 Teşrinisâni=1 Muharrem Cuma: Şehzâde Haydar-Mirzâ'nın rehîne olarak Türk ordusuna gelmekte olduğu hakkındaki arîzanın Istanbul'a varması.

(Şark serdârı Ferhad Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz mârûzâtını götüren ulak bu gün Istanbul'a varmış ve kışa bakılmayıp şehzâde ile beraber hemen hareket edilmesi hakkındaki «Hatt-ı-Hümâyûn» ayni ulakla derhâl yola çıkarılmıştır).

1590=998

28 Kânunusâni=21 Rebî'ül-evvel, Pazar: Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın Istanbul'a muvâsalatı.

(Peçevî'nin 1000=1591-1592 tarihinden bahsetmesi iki sene hatâlıdır; Gün tarihinde ise büyük ihtilâflara tesâdüf edilir; burada esas ittihâz edilen tarih, o sırada Istanbul'da bulunan ve hükûmet tarafından şehzâdenin mihmandarlığına tâyin edilmiş olan meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin en salâhiyetdar şahsiyyet olarak kaydettiği tarihtir; Mustafa Efendi şehzâdeyi «Rebî'ül-evvelin 21 inci gün Istanbul niyyetine Pendik'den kalkup Üsküdar'a gelmiş» gösterir; fakat buna mukabil gene muâsır bir müverrih olup Ferhad Paşa seferlerinin kronolojik bir tarihini yazmış ve hattâ kendi tâbiriyle «ekser-i ma'reke-i cansitanlarında hâzır-u-âmâde» bulunmuş olan «Gencîne-i feth-i Gence» müellifi Rahîmî-zâde Harîmî-Çavuş büsbütün başka gibi göstermektedir: Bu ikinci şâhide göre «8 Rebî'ül-evvel=15 Kânunusâni Pazartesi» günü Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa gelip parlak merâsimle karşılanmış ve Haydar-Mirzâ da ondan üç gün sonra «11 Rebî'ül-evvel=18 Kânunusâni Perşenbe günü» gelmiştir; Harîmî-Çavuş Perşenbeyi «12 Rebî'ül-evvel» gösterirse de o gün Cumaya müsâdif olduğu için her halde bunun bir zühul olması lâzımgelir. Gene bu menbâa göre Safavî elçisi Mehdîkuli-Hân'ın Vezir-i-a'zam tarafından kabulü «17 Rebî'ül-evvel=24 Kânunusâni Çarşanba» gününe ve Safavî şehzâdesinin huzura kabulü de «21 Rebî'ül-evvel Pazar» gününe müsâdiftir: Harîmî-Çavuş Çarşanba gününü «18 Rebî'ül-evvel» ve Pazar gününü de «22 Rebî'ül-evvel» göstermişse de, o günler hakikatte o ayın 17siyle 21 ine müsâdiftir. Bu vaziyete göre Selânikî'nin muvâsalat günü olarak kaydettiği tarihi Harîmî huzura kabul günü gibi göstermiş demektir! Bu iki rivâyetin birincisi şehzâdenin resmî mihmandarı ve ikincisi de o seferin resmî vak'anüvisidîr: Burada mihmandarın kaydi tercih edilmiş olmakla beraber vak'anüvisin kaydi de ihmâl edilemiyecek ehemmiyette bir rivâyet olduğu unutulmamalıdır. — Safavî şehzâdesinin Istanbul'a gelişi bu şehrin tarihinde çok mühim bir gün sayılır; hükûmet nâmına istikbâle me'mur olan Anadolu beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa «Üzengi-ağaları ve Bölük-ağaları ve Çavuş-başı ve Cebeci-başı neferleriyle ve alât-ı bezm-ü-rezm ile mükemel Üsküdar tarafında Fener-Bahçesi kurbünde» karşılamış ve «Yeniçeri ve Kapu-kulu da iskelede hâzır-u-âmâde» durmuştur. «Rûz-i Haşr»e benzetilen seyirci kalabalığının «er ve avret farkolunmıyacak» bir dereceyi bulmasından dolayı güçlükle yollar açılıp Safavî Türklerinin o küçük şehzâdesi Istanbul'a geçirilmiş, kadırgalar Üsküdar'dan Istanbul'a gelinciye kadar akşam olmuş, Istanbul tarafında da caddeler, sokaklar, evler ve dükkânlar erkek ve kadın seyircilerden «bin ayak bir ayak üzre» bir mahşer hâlini almıştır. Şehzâdenin mihmandarlığında bulunan Selânikî bu hâli şöyle anlatır:

«Istanbul'un ricâl-ü-nisvânı ve sıgaar-u-kibârı cümle dekâkîn ve esvâka mâlâ mâl olup temâşâsına nigerân üzre te'hîr itmeğle kadırgalara binüp berüye gelince ahşam irişüp güneş görmiyen nâzenîn havâtîn yatsu zamanına değin evlerine varamayıp âşinâları evlerine varup mihmân oldular ve nice ehl-i ırz havâtîn yollarda kalup yârândan niceleri zevk-u-safâya vâsıl olup hattâ Sultan-Bâyezid hammâmının içine beş yüzden ziyâde nisvân girüp sabâha dek kaldılar ve çok kimse hâtûniyle bürûdet üzre ve sû'-i-zann üzre olduklarından niceleri kabul itmeyüp hâtûnundan ayrıldı. Hâsılı azîm temâşâ olup ve niceleri:

— Müsâfir kabûl idemezüz: İçerüde avret, oğlan vardur!

diyü zen-dostlar aceb doyum oldular».

Hammer Istanbul kadınlarının o günkü hallerini çok tuhaf tefsir ederek kendilerini Safavî şehzâdesine beğendirmek gayretiyle izaha kalkışmışsa da, şehzâdenin küçük bir çocuk

olduğunu ve o günkü hâlin de Kânunusâni soğuklarında bile Istanbulluların alay seyri merâkından vazgeçememiş olmalarından başka bir şeyle izâhına imkân olamıyacağını hatırlamamıştır. — Şehzâde Haydar Mirzâ'ya «Vefâ meydanına nâzır Pertev-Paşa sarayı» tahsis edilmiş ve burası mihmandarlığa tâyin edilen müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin nezâretinde «ta'mîr-ü-tefrîş» edilip hazırlanmıştır. — Şehzâde ile maiyyetine tahsis edilen «Ta'yînât» şöyle gösterilir:

«Yevmî yüz re's koyun ve yüz kelle şeker ve yüz kıt'a balmumu ve ana göre matbahları masârifiyçün bahâr ve sâir sebze ve mâkiyân ve mâhîyân» ile «günde bir yük akça»: Bunlar her gün prensin masraf kâtiplerine teslim edilmiştir).

29 Kânunusâni=22 Rebî'ül-evvel Pazartesi: Şehzâde Haydar-Mîrzâ'nın huzûra kabulü ve şâhın pâdişaha gönderdiği muhteşem hediyelerin takdimi.

(Bu tarih, Safavî prensinin mihmandarlığında bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göredir; Harîmî-Çavuş «22 Rebî'ül-evvel Pazar» gününden bahsederse de, Pazar günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir: Bu mesele için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu günkü kabul merâsimi Osmanlı azametinin unutulmaz levhalarındandır: O zamanki muhteşem Şark'ın en kuvvetli İmparatorluklarından birinin prensi «rehîne» sıfatiyle ve Osmanlı ve Safavî askerlerinin ortasında parlak merâsimle Pertev-Paşa konağından Dîvân-ı-Hümâyûn'a getirildiği zaman:

«Vüzerây-ı izâm makaamlarından kıyâm idüp Şehzâdeyi istikbâl içün beş on kadem takaddüm buyurup Vezir-i-a'zam Hazretleriyle Serdâr-ı-Ekrem Hazretleri mâbeyninde cülûs itdirilüp Mehdîkuli-Hân ve lalası Şâhumkuli-Halîfe ve diğer Mehdîkuli-Hân vüzerây-ı izâm mukabelesinde iskemleye oturup»

Elçi Mehdîkuli-Hân Sefâret vazifesini izah etmiş, sonra muhteşem bir ziyâfet çekilmiş, ondan sonra hil'atler giydirilmiş ve bütün bunlardan sonra da Üçüncü Murad'ın huzûruna çıkılıp «pâye-ı serîr-i âlem-masîre yüz sürülmüş» dür. Huzurda Şâh-Abbâs'ın elçisi Mehdîkuli-Hân metbûunun nâmesini Vezir-i-a'zamın eline sunmuş ve o da bunu «serîr-i saltanatın kenârına» koyduktan sonra Safavî elçisine.

— Ağız cevâbunuz var ise buyurun!

deyince elçi Osmanlı pâdişahına şu sözleri söylemiştir;

— Şâh-Abbâs muhlisleri hezâr acz-ü-kusûr ile arz-ı i'tizâr idüp afv-ü-merhamet-i pâdişâh-ı kâmkâr-ı âli-tebârdan recâ iderler ki kuvvet-i kaahire ile bu âna dek zabt-u-kabz itdikleri mülk-i mevrûsumuz ki dâhil-i Dâr-ül-Hilâfe-i Kübrâ olmuşdur: Hak-Sübhânehu-ve-Teâlâ Hazreti mubârek eyliye! Andan mâadâ bâkî kalan ölkemüz dahî Saâdetlü Sultân-ı Sâhibkırân Hazretlerinündür; sâyir memâlik-i mahrûsalarından add buyurup ve bu hâksârların cümle abd-i direm-hırîdeleri a'dâdından ma'dûd eyleyüp uğur-ı Hümâyunlarında hidmet eylememüz lâyık görürlerse cân-u-bâs ile hidmet-i âliyelerindeyüz ve illâ şeref-i hidmet-i Hümâyunlarıyla müşerref olmamuz münâsib görmezlerse zabt-u kabz-ı memâlike her kangı kulların emr buyurup irsâl iderlerse bî-tereddüd ve bî-tevakkuf ana teslîm-ü-tefvîz idüp ecdâd-ı uzlet-mu'tâdüm gibi künc-i kanâat ihtiyar idüp duây-ı devâm-ı Devletlerine meşguul-ü-mülâzim oluram!

İki kısma ayrılan bu nutkun birinci kısmı o zamana kadar Safavîlerden alınan yerlerin Osmanlı imparatorluğuna resmen terki demektir ve bu da aşağıki fıkrada görülecek sulh muâhedesinin en mühim esâsını teşkil etmiştir; Harîmî-Çavuş'dan naklettiğimiz bu nutkun ikinci kısmı da eski Şark diplomasisinde çok tesâdüf edillen siyasî nezâket sözlerinden başka bir şey değildir; bilhassa mağlûbun gaalibe hitâben «bütün ölkem senindir!» şeklinde tumturaklı şeyler söylemesi âdetâ bir ev sahibinin müsâfirine «burası sizin kendi bende-hânenizdir!» demesi kabilinden hiç bir hukukî neticesi olmıyan bir ifâde şeklidir.

Şâh-Abbâs'ın Haydar-Mirzâ ile Üçüncü Murad'a gönderdiği hediyeler şöyle sayılıp sıralanır:

«Üç Kelâm-ı-Kadîm: Birisi küçük kıt'a bâ-hatt-ı üstâd ve cildi murassa' ikisi büzürk bâ-hatt-ı üstâd ve cildi müzehheb-Kitâb-ı Şahnâme-i Firdevsî, müzehheb ve musavver bir cild Kitâb-ı Hamse-i Nizamî, musavver ve müzehheb bir cild Kitâb-ı Külliyât-ı Hâkaanî, bir cild Kitâb-ı Yûsuf ve Zelîha, müzehheb ve musavver bir cild Kitâb-ı Dîvân-ı Hâfız bâ-hatt-ı üstâd, müzehheb ve musavver bir cild Kitâb-ı Mahzen-ül-esrâr, müzehheb ve musavver bir cild Kitâb-ı Heft-manzar-ı Hâtifî, müzehheb bir cild Kitâb-ı Rübâiyyât-ı Hayyâm, müzehheb bir cild Kitâb-ı Şevâhid-ün-Nübüvve, müzehheb ve münakkaş bir cild Kitâb-ı Cemşîd-ü-Hurşîd, müzehheb bir cild Kitâb-ı Külliyât-ı Ehlî, müzehheb bir cild Kitâb-ı Hulâsat-ul-Ahbâr, müzehheb bir cild Kitâb-ı Külliyât-ı Şeyh-Sa'dî, müzehheb ve münakkaş bir cild Kitâb-ı Mürakka' müzehheb ve musavver bir cild Sofra-i zerdûhte, bir kıt'a-Destâr-ı Hakaanî, bir kıt'a serâser pervâz-Abâyihây-ı zerdûhte, dokuz kıt'a-Kaalîçehây-ı Acem, dört kıt'a: Birisi kadîfe bâ-zerdühte, ikincisi harîr bâ-zerdûhte, üçüncüsü serâser bâ-zerdûhte, dördüncüsü keçe-i Horâsân, zerdûhte-Def'a kaalîçehây-ı Acem, İki kıt'a zerdûhte harîr, bir kıfa kadîfe heft-reng, iki kıt'a zerd-târ-ı lâciverdî, dört kıt'a harîr bâ-zerdûhte lâciverdi-Hayme-i atlas: Mukatta' bâ-tı-nâb-ı harîr-ü-zer, murassa' kûmâc dü-bölük ve münakkaş an-atlas-ı zerbâb-Panzehir bir kıt'a an-zer-i müşebbek-Mûmyây-ı ma'denî bâ-zer-i mahtûm».

İkinci Selim'in cülûsunu tebrik ve sulhü tecdîd için gelen Safavî elçisi Şahkuli-Hân'ın o zaman getirmiş olduğu muhteşem hediyeler için de 1568=975 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına bakınız; Osmanlı hazînesinin bir menbâı gazâ ganîmetleri, biri haraç gelirleri ve bir menbâı da işte bu gibi hükümdar hediyeleridir: — Hattâ bâzan sulh muâhedeleri mucibince takdimi mecburî hediyeler bile vardır: Aşağıda 1590=999 vukuâtının «29 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Safavî şehzâdesinin «rehine» olarak Istanbul'a gelişi bir çok Osmanlı şairlerinin kasideler, gazeller ve tarih beyitleriyle mısrâları tertibine vesîle olmuştur).

21 Mart=14 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Osmanlı-Safavî sulhu.

(Bu sulhün akdine ait «Nâme-i-Hümâyûn» un imzâsı Nevrûz gününe tesâdüf etmiştir. — Üçüncü Murad'ın Birinci Abbâs'a hitâben yazdığı nâmenin Feridun Bey «Münşeât» ındaki sûretine göre sulh esasları iki kısma ayrılabilir:

1) Arâziye aid olan en mühim kısmı şöyle ifâde edilmektedir: «Her mahalle ki dilîrân-ı Rûm vaz'-ı yed-i tûlâ itmişler, rüsül-i mûmâileyhim ittifâk-ı tav'î ile hatm itdikleri vesika vefkınca gerek Tebriz ve Karacadağ ve nevâhîsi ve gerek Gence ve Karabağ havâlisi ve gerek Şirvan ve levâhıkı ve gerek Gürcistan ve merâfıkı ve gerek Nihâvend ve mülhakaatı ve gerek Loristan ve müzâfâtı müekkelân-Bârgâh-ı Sultanî ve mu'tamedân-ı Dergâh-ı tasarruflarında bâkî ve sâir adâlet sermâyemüz olan emâkin dahî tasaddî ve teaddîden emn-ı vâfî üzre ola».

2) Diğer kısım da Şiîler tarafından «Ashâb-ı-güzîn ve Eimme-i-müctehidîn» ile «Ümm-ül-Mü'minîn Sıddîka-i-Kübrâ» ya «şetm-ü-lâ'n ve kazf-u-ta'n» olunmaması ve İran'da bulunan «Ehl-i-Sünnet ve cemâate sebb-i kabîh telkin» edilmemesi gibi dinî meselelere aittir.

— Bu müsâlaha, Safavîlerle Osmanlılar arasında ikinci sulhtür; Kanunî devrindeki ilk Amasya sulhü için 1555=962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. Amasya sulhü 23 sene devam ettikten sonra Safavîlerin Irak üzerine yaptıkları bir tecâvüz hareketiyle ihlâl edilmiş ve işte bunun üzerine Lala-Mustafa Paşa idaresindeki Şark seferi açılmıştır: 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Kafkasya ile Âzerbaycan'ın Osmanlı imparatorluğuna ilhâkıyle neticelenen bu uzun sefer, o tarihten bu tarihe kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 11 sene, 11 ay, 16 gün sürmüş demektir).

1590=999

18 Nisan=12 Cumâda-l-âhire Çarşanba: Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Bu sırada Saruhan=Mağnisa valiliğinde bulunan ve 1595=1003 tarihinde «Mehemmed-i Sâlis=Üçüncü Mehmet» ismi ile tahta çıkmış olan Veliaht Sultan Mehmed'in oğlu ve Üçüncü Murad'ın torunu olan bu şehzâde Ahmet 1603=1012 tarihinde «Ahmed-i Evvel=Birinci Ahmed» ismiyle pâdişah olan birinci Sultan Ahmed'dir; Anasının adı «Handan-Sultan» dır. Babasının valiliği devrinde Mağnisa'da dünyaya gelmiştir. 996=1588 tarihinde doğmuş olduğu hakkında pek zayıf bir rivâyet daha kaydedilirse de, babasının lalası olan Mehmet Paşa'nın tesbit ettiği doğum tarihi Ebced hesabiyle 998 tutmakta olduğu için, bu ikinci rivâyetin yanlış olduğu muhakkaktır).

29 Teşrinisâni=1 Safer, Perşenbe: Osmanlı-Avusturya sulhünün sekiz sene müddetle tecdidi.

(Kanunî devrinde akdedilmiş olan 1547=954 sulhündenberi Almanya-Avusturya inıparatorluğu 43 senedir Osmanlı devletinin haraçgüzârı vaziyetindedir: O sene vukuâtının «13 ve 19 Haziran» fıkralarına bakınız. Bir harb fâsılasından sonra bu esas 1562=969 sulhiyle tecdid ve te'yid edilmiştir: O sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. İkinci Selim devrinde de ayni sulh iki defa tecdid olunmuştur: 1568=975 vukuâtının «17 Şubat» ve 1574=982 vukuâtının «4 Kanunuevvel» fıkralarına bakınız. Bu muâhede Üçüncü Murad'ın cülûsundan sonra da tecdid edilmiştir: 1577=984 vukuâtının «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. O tarihten sonra da va'desi geldikçe yenilenip duran bu sulhün son tecdidi işte bu gündür: Avusturya'dan alınan haraç mıkdârı senede otuz bin altındır; fakat ayrıca pâdişaha kıymetli hediyeler takdimi de şart olduktan başka, Vezir-i-a'zamla-vüzerâ vesair devlet erkânına da şahsî haraçlar verilmesi şarttır. Meselâ bu seferki muâhede mucibince imparatorun ertesi sene haraç getirecek murahhaslarıyla bir gümüş sofra takımı takdim etmesi de şart ittihâz edilmiştir: Aşağıda 1592=1001 vukuâtının «Teşrinievvel=Muharrem ibtidâları» fıkralarıyla 1593 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1591=999

6 Mart=10 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Sakarya-Sapanca-İzmit-körfezi kanalınn açılması hakkında ferman çıkışı.

(Donanma inşaâtında kullanılan kerestenin iki menbâı vardır: Direk keresteleri Eflak ve Boğdan'dan, tekne ve güverte keresteleri de Eskişehir, Bolu ve Kocaeli taraflarından getirilir.

Tabiî bunların oralardan nakli zaman, zahmet ve masraf meselesidir. Istanbul'un Kocaeli taraflarından te'min edilen odun ihtiyâcı da ayni müşkilâta mârûz olduğu için, odun narhı umumiyetle yüksektir. İşte bundan dolayı bâzan Sakarya'da bile harb gemileri yapıldığına ait vesikalar neşredilmiştir! Kanunî devrindenberi tasarlanan kanal projesi işte bu müşkilâtı kat'î surette ortadan kaldıracak bir teşebbüs sayılır: O devirde Mi'mar-Sinan bu işe me'mur edilip «20 bin zirâ' yer» mesâha ve hattâ tesviye edip bir plân yapmışsa da bâzı mâniler yüzünden terkedilmiş ve nihayet bu sefer Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa Üçüncü Murad'ı iknâ edip yeniden keşifler yaptırmıştır. Projenin esasını «Târîh-i-Osmânî Encümeni» âzasından Miralay Safvet Bey merhum:

«İzmit-körfezine dökülen (Keleş) deresini Sapanca gölüyle birleştirmek ve Sapanca'nın taşkın sularını (Sakarya) ya indiren dereyi genişletip bir kanal yapmak şeklinde anlatmaktadır. Osmanlı menbâlarında umumiyetle Sakarya'dan Sapanca gölüne «altı bin zirâ'» ve gölden de İzmit-körfezine «yirmi iki bin zirâ'» boyunda bir kanal açılacağından bahsedilir. Safvet Bey'in neşrettiğ'i ferman metninde bu proje:

«Sakarya nâm nehr-i azîmün Sabancı gölüne îsâli ve Sabancı gölünün deryâya idhâli»

şeklinde anlatılır: Bu ferman, Kanal-eminliğine tâyin edilen sâbık Budin defterdarı Ahmed ve kâtipliğine tâyin edilen «Dîvân-ı-Âlîşan» kâtiplerinden Mustafa Efendilere hitâbendir. Sokullu'nun oğlu olan Anadolu beylerbeyi Hasa» Paşa da işin umumî idâresine «Mübâşir» tâyin edilmiştir. Muhtelif valilerle sancak-beyleri «ırgad» te'minine me'mur edildiğinden, otuz bin işçi toplandığı rivâyet edilir: Levazım Istanbul'dan sevkedilmiştir.

— Bâzı menbâlarda ferman tarihi «15 Cumâda-l-ûlâ=11 Mart Pazartesi» gösterilirse de doğru değildir: Bununla beraber o tarihte ikinci bir ferman daha çıkmış olmak ihtimâli de vardır).

11 Nisan=16 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Kanal teşebbüsünden vazgeçilmesi hakkında ikinci bir ferman çıkması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük teşebbüse önayaklık eden Vezir-i-a'zam Sinan Paşa, ikinci vezir Ferhad Paşa ile Anadolu Kadı-askeri/Kazaskeri Ali Efendi'yi ve diğer bâzı devlet erkânını da yanına alarak mahallî tetkikat için. Kapdan-ı-Deryâ baştardasıyla İzmit'e gidip mütehassıslar ve mühendislerle üç gün görüştükten sonra mesâha ve keşif neticelerini pâdişaha mufassalan arzetmişse de, Kanal-emini olan eski Budin defterdarı Ahmed Efendi'ye birdenbire tebliğ edilen bir fermanla:

«Bu sene-i mubârekede deryâ yüzüne Donanmây-ı Hümâyûnum irsâl olunmak husûsu, husus-i mezbûrdan ehemm olmağın Sakarya'dan ferâgat olunup»

amelenin dağıtılması ve levâzımın da Istanbul'a sevkı emredilmiştir; eski menbâlarda bunun sebebi Vezir-i-a'zamın düşmanları tarafından pâdişaha yapılan menfi telkinlerden ibaret gösterilirse de. Miralay Safvet Bey'in tetkikine göre asıl sebeb, 1578=986 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz «Vâdi-s-Seyl» muharebesinde Portekiz kralı on altıncı «Dom Sebastiano»nun telef olması üzerine zuhur eden Portekiz meselesinde Türk düşmanlığıyla meşhur İspanya kralı İkinci Philippe'in iddiâlarına karşı Portekiz tahtı üzerinde verâset hakkı iddiâ eden «Antonio» ismindeki papasa müzâheret için donanma sevkine lüzum görülmüş olmasıdır. Bununla beraber, donanma sevkı kanal işine mâni olamıyacağı için, Sinan Paşa muhâliflerinin te'sirleri hakkındaki rivâyetin de doğru olması lâzımgelir: Donanma sevkı meselesi her halde resmî bir vesileden ibaret olsa gerektir. — Bu tâli'siz kanal

projesi daha sonraları Dördüncü Mehmet ve Üçüncü Mustafa devirlerinde de birer kere daha ele alınmışsa da, tıpkı bu sefer olduğu gibi her sefer suya düşmüştür).

1 Ağustos=10 Şevvâl; Perşenbe: Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına eski Şark-serdârı ikinci vezir Ferhad Paşa'nın tâyini.

(Peçevî'nin bu değişikliği 1000=1591-1592 tarihine müsâdif göstermesi doğru değildir. Selânikî «11 Şevvâl Perşenbe» günü öğle vaktinden evvel gösterirse de, bu Perşenbe günü o ayın 11 ine değil, 10 una müsâdiftir: İşte bundan dolayı Hammer'in «2 Ağustos» tarihini esas ittihâz etmesi de yanlıştır. — Koca-Sinan Paşa'nın azline sebeb bir Yeniçeri meselesindeki; idaresizliğidir: Muhtelif rivâyetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre son Şark seferlerinde Erzurum'da yerleşip kalmış bâzı Yeniçerilerin ahâliye tecâvuzundan şikâyet edilmesi üzerine, Sinan Paşa bunların Istanbul'a gelmesi için kendi Oda-başılarıyla Çorbacıları vâsıtasıyla tebligat yaptırması lâzımgeldiği halde doğrudan doğruya Erzurum beylerbeyisiyle Kadısına emir vermiş, oradaki Yeniçeri döküntüleri de bunları dinlemedikleri için «muâraza ve mukaatele» olmuş, bir yâhut bir iki Yeniçeri ölmüş ve bunun üzerine Erzurum Yeniçerilerinden de Ocağa şikâyetnâmeler gelmiştir: İş bu şekli alınca Ocaklıların ısyan alâmeti olarak «çorba yemedikleri» ve hattâ vak'a zamanında Erzurum beylerbeyi olan yeni Diyarbekir valisi İbrahim Paşa'nın eviyle pâdişaha takdim edeceği hediyeleri yağma ettikleri rivâyet edilir. Üçüncü Murad bu patırdının sebebini Sinan Paşa'dan sormuş ve o da kendi idaresizliğini belli etmemek için Yeniçerilerin ağalarından memnun olmadıklarını söyliyerek hem Yeniçeri-ağasını azlettirmiş, hem pâdişâhı aldatmıştır: Paşa'nın azli işte bu yalancılığının nihayet anlaşılmış olmasıyla izah edilir. Bir Arnavut devşirmesi olan Ferhad Paşa iş başına gelince Ocağa hoş görünmek için Erzurum'a müfettişler gönderip bir çok kimseleri astırmış ve hattâ bir kaçını Istanbul'a getirip «çengâle urup envây'-ı ukuubet ile katl» ettirmişse de, Peçevî'nin izâhına göre bu zulümler bir müddet sonra Erzurumluların Abaza ısyânına iştirâkiyle neticelenmiştir. — Meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi yeni Vezir-i-a'zamın «Rûznâmeci» liğine tâyin edilmiştir. Koca-Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk sâdareti için 1580=988 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına ve bu ikinci sadâretine tâyini için de yukarda 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız: Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti o tarihten bu tarihe kadar Milâdı takvim hesâbiyle tam 2 sene, 3 ay, 29 gün sürmüştür. — Aşağıda 1592=1000 vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına da bakınız).

30 Ağustos=10 Zülka'de, Cuma: İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın Istanbul'a gelişi.

(Şehzâde Haydar-Mirzâ ile beraber gelip son Osmanlı-Safavî sulhünün müzâkeresinde bulunmuş olduğunu yukarda 1590=998 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Erdebil hânı Mehdîkuli-Hân'ın sulh şerâitine ait «Name-i-Hümâyûn»u bir sene teahhurla götürmüş olduğu için idâm edildiği rivâyet edilir: Onun yerine gelen bu ikinci elçi «serhadd-î memâlik-i Safavî tâ'yin olunmağiçün» Şâh-Abbâs'dan bir cevabnâme getirmiştir. — Son Osmanlı-Safavî sûlhü için yukarda 1590=998 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına ve Kara-Ahmed-Sultan'ın huzura kabulü için aşağıda «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Eylül=14 Zülka'de, Salı: Gîlân hâkimi Hân-Ahmed'den Istanbul'a elçi gelmesi.

(Ötedenberi Gîlân kıt'asında iki sülâle hüküm sürmüştür; ikisi de Sünnîdir; bunların biri «Reşt» şehrini merkez ittihâz eden «İshâkıyye» sülâlesidir; bu âileden Muzaffer-Hân Safavî nüfuzundan çıkıp Kanunî'nin Irâkayn seferinde on bin askeriyle Osmanlı hizmetine girmiştir: 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» ve «2 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Gîlân'ın bir kısmında da «İshâkıyye» sülâlesinden daha mühim bir hânedan vardır: «Kâr-Keyâ» denilen

bu sülâleden «Hân-Ahmed ibni Sultan Hasan» İran şâhı Birinci Abbâs'la ihtilâfa düştüğü için, memleketi Safavî istilâsına uğramış ve kendisi de maiyyetiyle beraber Şirvan'a gelip orada Osmanlı valisi olan Hadım-Hasan Paşa'ya ilticâ etmiştir; «Kâr-Keyâ» hânedânının inkırâzı işte bu vaziyet üzerinedir. Bu gün Istanbul'a vâsıl olan elçi Hüsâmüddin-Tâcir Şiî istilâsına karşı «arz-ı ihlâs-u-niyâzmendî» eden Sünnî metbûunun bir nâmesini getirip Hân-Ahmed'in Istanbul'a gelmesini te'min vazifesiyle gelmiş ve askerî merâsimle karşılanmıştır: Osmanlı-Safavî sulhünden dolayı hudud meseleleri için dört gün evvel gelmiş olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan bu Sünnî Gîlân elçisinden kuşkulandığı rivâyet edilir).

8 Eylül=19 Zülka'de, Pazar: İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın huzura kabulü ve ricalarının reddi.

(Yeni Osmanlı-Safavî hududunun tahdidine me'mur edilen İran murahhaslarını Revan ve Nahcivan beylerbeyi Hızır Paşa'ya i'timâdnâmeleriyle beraber takdim ettikten sonra Istanbul'a gelen Kara-Ahmed-Sultan şâhdan pâdişaha bir nâme getirmiş ve Nihavend kalesinin iâdesini ricaya me'mur olunduğundan bahsetmişse de, Osmanlı vüzerâsı kendisine huzurda bu meseleden kat'iyyen bahsetmemesini tenbih etmişlerdir. İran sefirinin bundan başka iki ricasından daha bahsedilir; Biri Istanbul'da rehîne bulunan şehzâde Haydar-Mirzâ'nın lalası Şahkuli-Halîfe'nin tebdilidir; bu talep:

— Eyü lalası var!

diye reddedildiği gibi, Özbeklere karşı İran'a yardım edilmesi hakkındaki ricası da Safavîlerin Şiîliğine mukabil Özbeklerin Sünnîliğinden ve Osmanlılarla ötedenberi İran'a karşı âdetâ elbirliği edip durmalarından dolayı kabul edilmemiş, yalnız elçiye hil'at giydirilmekle iktifâ edilmiştir! — Kara-Ahmed-Sultan'ın yalnız Gîlân meselesinde İran nokta-i nazarını muvaffakiyetle müdafaa etmiş olduğu rivâyet edilir: Yukarıki fıkra ile aşağıda «Eylül sonları» fıkrasına bakınız).

16 Eylül=27 Zülka'de, Pazartesi: Lehistan elçisinin huzûra kabulü ve haraç takdimi.

(Lehistan=Polonya krallığının Etienne Bathory devrinde Osmanlı hâkimiyyet ve nüfuz dâiresine girmesi için 1577=985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bathory'den sonra kral seçilen Üçüncü Sigismond Türkiye'yi memnun etmiyen bir siyaset tâkib ettikten başka, Lehlerin Kırım Tatarlarına taarruz etmeleri ve Lehistan Kazaklarının da Osmanlı arazisine akınları bu krallığın tedibiyle neticeleneceği sırada Lehistan'dan sulh ricasiyle «Paul Uchanski» isminde bir elçi gelmiş, İngiltere sefiriyle Boğdan voyvodası araya girmiş ve nihayet 1590=998 senesi 15 Mayıs=10 Receb ve bir rivâyete göre de 19 Mayıs=14 Receb Cumartesi günü Lehistan'ı haraca bağlıyan bir muâhede akdedilmiştir: Bu muâhede mucibince Lehistan krallığı tâbiiyyet alâmeti olarak her sene pâdişaha 200 bin duka altını kıymetinde samur kürk ve Vezir-i-a'zama da 12 bin duka altını, elli samur kürk ve ayrıca yüz balya samurla yüz kat elbise göndermeyi taahhüd etmiştir. — Bu gün gelen elçi o tarihten sonra tezyid edilen samur vergisini getirmiş ve bundan sonra da her sene muntazaman takdim edileceğini arzetmiştir).

Eylül sonları=Zülhicce başları: Gîlân elçisinin huzûra kabulü ve ricasının reddi.

(Istanbul'a gelişini yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasında gördüümüz Gîlân elçisi Hüsâmüddin-Tâcir bu gün huzura kabul edilip ölkesi Şiî Safavîler tarafından zabtedilmiş olan

Sünnî ve şafiî metbûunun nâmesini takdim etmiştir: Bu nâmede Gîlân hükümdarı Hân-Ahmed ölkesinin yarısını pâdişaha hibe ettiğinden ve diğer yarısı için menşûr istediğinden bahsetmişse de, bütün mülkü elinden alındıktan ve bizzat kendisi de siyasî mülteci olarak Osmanlılara sığındıktan sonra bu gibi tekliflere hakkı olmadığından ve bilhassa Safavîlerle henüz akdedilmiş olan sulhün böyle bir sebeble bozulması muvâfık görülmediğinden dolayı ricası reddedilmiş ve:

— Niçin bundan evvel ölkesi elindeyken Şark serdârına mürâcaat etmemiştir?

gibi müskit bir sual sorulup elçiye hil'at giydirilmekle iktifâ edilmiştir. Bununla beraber, Hân-Ahmed'in Istanbul'a gelmesine muvâfakat edilmiş olduğu için, eski Gilân hükümdarı bir müddet sonra Şirvan'dan Istanbul'a gelmiştir: Aşağıda 1593=1001 vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1593=1000

4 Nisan=21 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'nın azli ve Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Tıpkı yukarda 1591=999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz sadâret tebeddülü gibi bu seferki değişiklik de gene Erzurum Yeniçerileri yüzündendir: Erzurumlular Istanbul'a adamlar gönderip Yeniçerilerin zulümlerinden ve bilhassa hâriçten gelen gıdâ maddelerine halkı karıştırmayıp ucuz alarak pahalı satmak suretiyle ihtikâr yaptıklarından şikâyet etmişler ve buna mukabil tıpkı geçen sefer olduğu gibi Yeniçeriler de ahâliden şikâyet ederek kendilerini şehirden sürüp çıkarmış oldukları için Erzurumluların «hem suçlu, hem güçlü» vaziyetinde bulunduklarını bildirmişlerdir. Bu son iddiânın sebebi, ilk vak'adan sonra Yeniçerilerin Istanbul'dan aldıkları emir üzerine avdet hazırlığına başladıklarını gören ahâlinin bunlara saldırıp bir kaçını öldürmüş olmasıyla izah edilir. — Erzurum şikâyetçilerinin Istanbul'a geldiklerini gören Ocaklılar bu gün Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa Dîvân-ı-Hümâyûn'a gelirken üzerine hücum edip:

— Erzurumdan gelen şâkîler salb-u-şiyâset olunup bizüm hakkumuz alınmamuşdur: Bizüm hakkumuzda «Urun, içünüzden çıkarun!» diyü emridenden biz dâdumuz aluruz!

diye bağırışmış, Vezir-i-a'zam ellerinden güç kurtarılmış ve nihayet mesele saraya aksedip işin mâhiyeti sorulunca Ferhad Paşa pâdişaha tıpkı bundan evvel Koca-Sinan Paşa'nın yaptığı gibi Ocağın kendisinden şikâyetini belli etmemek için Yeniçeri-ağası Satırcı-Mehmed Ağa'dan şikâyet edildiğini arzedip Ağa'yı azlettirmiş ve o da bundan müteessir olarak pâdişaha bir arîza ile işin hakikatini bildirdiği için selefi gibi Ferhad Paşa da hemen azledilmiştir. — Erzurum'dan gelen ahâli mümessillerinin de asılarak idâm edildikleri rivâyet edilir. Ferhad Paşa'nın bu ilk sadâreti 1591=999 senesi 1 Ağustos=10 Şevvâl Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 8 ay, 3 gün sürmüştür: Azli için 23 Mart=9 Cumâda-l-âhire Pazartesi, 3 Nisan=20 Cumâda-l-âhire Cuma ve 8 Nisan=25 Cumâda-l-âhire Çarşanba gibi daha zayıf gibi de rivâyet edilir. — Ferhad Paşa'nın yerine tâyin edilen Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için 1582=990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1585=994 vukuâtının da «15 Nisan» fıkralarına bakınız).

7 Teşrinievvel=30 Zülhicce, Çarşanba: Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'nın hudud gazâlarından zafer alâmeti olarak pâyıtahta kesik başlar, zincirli esirler ve bayraklar gelmesi.

(Telli-Hasan Paşa'nın kendiliğinden giriştiği bu hudud gazâları netice itibariyle devletin başına uzun bir Avusturya seferi açılmasına sebeb olmuştur: Selânikî'nin rivâyetine göre Paşa'nın gönderdiği zafer alâmetleri Istanbul'da «ukalây-ı devrân ve kârdân-ı âlem olanlar» nazarında hoş görülmemiş ve hattâ;

«Mâbeynde nice müddet müstahkem olan ahd-ü-mîsâk bu cânibden nakzolunmağa sebeb oldu diyü esbâb-ı seferiyye tedârüküne âğâz»

edilmiştir! Bununla beraber, Telli-Hasan Paşa'nın bu hareketi, Avusturya himâyesindeki «Uskok=Uscochi/Uscoques»ların mütemâdi tecâvuzlarına karşı zarurî bir mukabeleden başka bir şey olmadığı da unutulmamalıdır: Uskoklar Dalmaçyalılarla Hırvat, Sırp, Arnavut vesair komşularının Osmanlı istilâsından kaçmış efrâdından mürekkep bir takım haydutlardır; hattâ «Uskok» ismi Dalmaç dilinde «Kaçak» mânâsına gelir. Bunlar Kanunî devrine kadar Bosna hududunda Osmanlı müelliflerinin «Kilis» dedikleri «Klis» kalesinde tutunup Avusturya hâkimiyyetinde bir şakavet ocağı kurmuş ve Türk topraklarına mütemadiyen taarruz ederek haydutluğu meslek edinmiş oldukları için, o zamanki Bosna kuvvetleri tarafından üzerlerine sefer açılıp Klis kalesi ellerinden alınmıştır: 1537=943 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. — O ilk ocaklarını kaybettikten sonra sahile kaçan Uskoklar Veglia adasının karşısındaki Segna limanını merkez ittihâz edip tahkim etmişler ve ondan sonra da gene Avusturya himâyesi altında korsanlığa kalkışarak Osmanlı sâhilleriyle gemilerini daimî bir tehdid altında bulundurmaya başlamışlardır: Avusturya gibi resmen himâye etmemekle beraber, Venedik cumhuriyetinin de Uskoklara göz yumduğu rivâyet edilir; bununla beraber Üçüncü Murad'ın sevgili karısı Safiyye-Sultan'ın aslen Venedikli olması ve Istanbul'daki Venedik balyozlarının da kendisine hediyeler takdim edip himâyesinden istifâde etmeleri Türk fırtınasının nihayet yalnız Avusturya üzerine tevcihiyle neticelenmiştir; zâten Uskokları en fazla himâye ve idare eden de Avusturya'dır; hattâ Hammer bile bunları Osmanlı hudud teşkilâtında «Martoloz/Martolos» denilen Hıristiyan akıncılarına tekabül eden askerî bir teşekkül gibi gösterir. Uskokların gittikçe artan tecâvuzlarından dolayı Avusturya imparatoru İkinci Rodolphe'a çok şiddetli ihtarnâmeler gönderilmesi işte bundan dolayıdır. Böyle bir vaziyette Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın mahallî salâhiyetlerine istinâden eşkıyâ te'dibi mâhiyetinde bir harekete geçmesi pek tabiîdir ve zâten bu gibi hareketler iki devlet arasındaki sulhe rağmen hudud boylarında daimî bir âdet hükmünü almıştır: Hattâ böyle vaziyetlerde bâzı kalelerin elden ele geçtiği bile vardır; meselâ bu sefer Telli-Hasan Paşa Osmanlıların «Harastoyçe» dedikleri «Charstoviz» kalesiyle «Behke» dedikleri «Bihatsch» ve «Gora» kalelerini fethettikten ve Petrina suyunun Kulpa nehrine döküldüğü noktada Osmanlıların «Yenihisar» dedikleri Petrina kalesini kurduktan başka «Sissek=Şişka/Siska» kalesini de iki defa muhâsara etmiştir ve ikinci muhâsara esnâsında kale muhâfızı Wikacyz büyük bir vahşet irtikâb ederek Hasan Paşa'nın elçilerini Tuna nehrine attırdığı gibi, kaleyi teslim bahânesiyle içeri aldığı Sipâhîleri de barut fıçılarıyla berhava etmiş ve işte bunların intikamını alacak vesîle arıyan Telli-Hasan Paşa da o sırada kendisine meydan okuyan Avusturya'nın Hırvatistan kumandanı Nadasdy'nin üstüne yürüyerek kendisini mağlûb ettikten başka 12 topuyla yedi bayrağını zabtetmiş ve bunları iki bin kelle ve bin esirle ve bir çok da ganîmetlerle beraber Istanbul'a göndermiştir; Istanbul'da bunlar Avusturya sefâretinin önünden geçirilerek teşhir edilmiş, bu vak'a Hıristiyanlık âleminde umumî bir heyecana sebeb olmuş ve hattâ «Türk çanı» denilen yeni âdet imparator Rodolphe'un emriyle işte bu tarihten itibaren ortaya çıkmıştır; Osmanlı-Türklerine karşı Allâhın yardımını te'min için ihdâs edilen bu dinî âdet mucibince Hıristiyanları her sabah, öğle ve akşam vakitleri kiliselerde duâya dâvet etmek üzere işte o tarihten itibaren günde üç defa çanlar çalınmıya başlamıştır.

— Hammer esirlerle ganîmetlerin Istanbul'a gelişini 19 Teşrinievvel 1592=12 Muharrem 1001 Pazartesi tarihine müsâdif gösterirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin yukarda esas ittihâz ettiğimiz kaydi tercih edilmiştir.

— İşte bu vaziyetle bundan sonraki Kulpa bozgunundan doğan ve Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet'den sonra Birinci Ahmed devrine kadar süren Avusturya seferinin açılması için aşağıda 1593=1001 vukuâtının «20 Haziran» ve «4 Temmuz» fıkralarına bakınız).

1592=1001

Teşrinievvel=Muharrem ibtidâları: Avusturya imparatorunun Istanbul elçisine sulhün Türkler tarafından ihlâlinden dolayı harâcın kesildiğini tebliğ etmesi.

(O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivâyetine göre Türklerin «Göle» dedikleri Gyula sancak-beyi Hasan Bey'in «Eğri=Egre» şehri üzerine yaptığı akın hareketinden Istanbul'a zafer alâmeti olarak dillerle başlar gelmesinden hâsıl olan harb şevki içinde imparatordan Istanbul elçisine böyle bir tebliğ gelmiştir; O zamanki Avusturya elçisinin ismi «Pezzen» dir.

— Yukarda 1590=999 vukuâtının «29 Teşrinisâni» fıkrasında sekiz sene için tecdid edildiğini gördüğümüz Osmanlı-Avusturya sulh muâhedesi mucibince her sene imparatorun Pâdişahla vüzerâsına ve hattâ beylerbeyi, sancak-beyi ve defterdar gibi bâzı me'murlarına takdim etmekle mükellef olduğu haraçlarla hediyeler son defa olarak 1592=1000 senesi içinde Bohemya zâdegânından «Frederick de Khrekwitz» in riyâsetindeki elli kişilik sefâret hey'eti tarafından Istanbul'a getirilip takdim edilmiştir; Avusturya'nın Türkiye'ye verdiği son haraç işte budur: 13 sene sürmüş uzun bir seferden sonra akdedilmiş olan «Sitvatorok» muâhedesi mucibince bu senevî haraç kaldırılıp her üç senede bir kıymet ve mıkdârı gayr-i-muayyen hediyeler takdimi esas ittihâz edilmiştir: 1606=1015 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Selânikî'ye göre bu sefer imparator harâcın ilgasına ait tebliğinde Istanbul sefirine hitâben:

— Nakz-i ahde sebeb ne idüğün beylerbeylerinden ve beylerinden sorsunlar! diye Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz harekâtını sebeb göstermiştir. Hattâ bundan dolayı müellif:

— Sübhânehu-ve-Teâlâ encâmını hayr eyliye!

duâsiyle büyük bir endîşe gösterir. Bu sırada devletin masrafı irâdından «efzûn» dur.

Selânikî'nin işte bu aralık imparator tarafından ilga edilmiş olduğundan bahsettiği Avusturya harâcı umumiyetle otuz bin altın gösterildiği halde Peçevî otuz üç bin altın olduğundan bahsetmekte ve bizzat bulunduğu bir haraç takdimi merâsiminden bahsederek azamet devrimizin son levhalarından birini şöyle anlatmaktadır:

«Bin bir tarihine gelince ki Engerus seferlerine ibtidâ olundu, Beç kralunun beher sene sikke-i hâlise-i Engerûsiyye otuz üç bin altunu gelürdü; bundan gayri on, on beş kıt'a evânî-i sim-i kâfiri leğençe ve ibrik ve kupalar ve kadehler ve bir iki üç sâat getürüp gelen elçi takbîl-i pâye-i serîr-i âlem-masir ile müşerref oldukda hediyyesi diyü çekilürdü ve ibtidâ Usturgon'a geldükde Usturgon beğine bin guruş ve bir iki kupa ve kadeh ve Budun beylerbeylerine üç bin guruş ve bir kaç kupa ve kadeh ve tüfeng-i mutallâ ve bir iki kulle sâat Ferhad Paşa merhuma

getürdüklerinde Dîvan'da hâzır idim; iki yılluk haraç olmağla altı bin guruş idi; sâiri dahî ikişer kat idi ve Budun defterdârına ve Yeniçeri-ağasına sâat ve kupa makuulesi virirler idi ve Vezir-i-a'zam dört bin yohsa gaalibâ beş bin guruş ve ana göre kupası ve saati ve tüfeği ve sâir vüzerâya dahî alâ-kader-i-merâtibihim guruşu ve kupası mukarrer idi ve Beç'e Âstâne'den elçi varmak vâkı' olmamış idi; ancak Budun beylerbeyisi tarafından yine Budun çavuşlarından biri varup hazîneyi taleb iderdi. Kendiler büyük cam gemileri içinde cam pencerelü odalar peydâ idüp ve matbahların dahî bir gemide ve hentû arabası bârgîrleriyle bir gemiye tahmîl idüp Belgrad'a değin şaykalar çeküp götürürler idî; Belgrad'dan arabalar ile giderler idi ve Budun Beylerbeyi kendünün bir bellüce ağasın veyâhud Budun çavuşlarınun bir güzidesin bile gönderirlerdi: Masârifleri anun elinden görülürdü».

Peçevî'nin bu izâhâtı yalnız pâdişaha verilen haraç mıkdârının 33 bin altın olduğunu tavzih etmesi itibariyle değil, ayni zamanda Avusturya imparatorunun Osmanlı eyâlet me'murlarına varıncaya kadar para ve hediye haraçları vermekle mükellef olacak derecelerde Türk hâkimiyyetine boyun eğmiş bulunduğunu ve işte bu suretle tâbi bir devlet vaziyetine sokulmuş olan Avusturya imparatorluğuna Istanbul'dan elçi gönderilmeyip icâb eden tebligatın Budin valisi tarafından Viyana'ya gönderilen bir çavuş'la yapılmakta olduğunu muâsır bir şâhid ifâdesiyle tesbit etmesi bakımından da hususî bir ehemmiyeti hâizdir. Haraç meselesi için ikinci ciltte 1568=975 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına da bakınız).

1593=1001

12 Kânunusâni=8 Rebî'ül-âhîr, Salı: Osmanlılara ilticâ edip Istanbul'a gelen Gîlân hâkimi Hân-Ahmed'in huzura kabulü.

(Memleketi Safavî istilâsına uğrıyan bu sünnî hükümdarla himâye istemek üzere bundan evvel Istanbul'a göndermiş olduğu elçinin neticesiz kalan teşebbüsleri için yukarda 1590=999 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasıyla son fıkrasına bakınız. — Gerek kendi sefirinin, gerek nezdine ilticâ etmiş olduğu Şirvan beylerbeyi Vezir Hasan Paşa'nın istizânı üzerine Istanbul'a gelmesine müsâade edilmiş olan Hân-Ahmed ilkönce Baş-Defterdar'la Nişancı tarafından İzmit'de karşılandıktan sonra Üsküdar'a gelip şâhâne merâsimle istikbâl edilmiş, meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi mihmandar olmuş, Kırk-çeşme'deki Vezir Yusuf Paşa sarayı ikametine tahsis edilmiş, yevmî harç tâyin olunmuş ve nihayet bu gün huzura kabulünde pâdişâhı etekleyince Üçüncü Murad «nazar-ı iltifât ile» yalnız:

— Nedür hâlleri?

diye hatırını sormakla iktifâ etmiştir. — Bundan üç ay kadar sonra Istanbul'dan Kerbelâ'ya hareketi için aşağıda bu sene vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına bakınız).

26 Kânunusâni=22 Rebî'ül-âhir, Salı: Sarayda «Mevâcib» tevzi edilirken ısyan çıkaran Sipâhilerin tenkili.

(Bu ısyânın sebebi, o gün alelusul sarayda dağıtılmakta olan «Muharrem-Safer-Rebî'ül-evvel» tahsisatı Yeniçerilere tam verildiği halde Hazîne müşkilâtından dolayı Sipâhîlere eksik verilmiş olmasıdır. 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasında gördüğümüz «Beylerbeyi vak'ası» nda Yeniçerilerin gene böyle bir para meselesinden dolayı ilk defa olarak kelle isteyip o kanlı isteklerini yerine getirmiş olmalarından cür'et alan Sipâhîler bu gün verilen eksik paraları:

— Almazuz!

diye reddedip Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa ile Baş-Defterdar Emîr Paşa'nın ve hattâ «Harem-i-Hümâyun» da nüfûziyle meşhur Kethudâ-Kadın'ın kellelerini istemiye başlayınca eksik olan «elli kîse guruş ve akça» derhâl İç-hazîne'den gönderilmiş ve artık dağılmaları tavsiye edilmişse de nasihatçileri taşlayıp Yeniçerileri takliden ikindi vaktine kadar kelle istemekte ısrâr ettikleri için Üçüncü Murad «huddâmına»;

— Şu bî-edebleri sürsünler, inâd iderlerse ursunlar!

diye emir vermiş ve işte bunun üzerine Kilerciler, Aşçılar, Bostancılar, Baltacılar, Çavuşlar ve Kapucularla İç-oğlanları hemen silâhlanıp saldırmış ve bu sırada tesadüfen gelen odun arabalarıyla seyirciler kalabalığı saray kapısını tıkadığı gibi Yeniçerilerin o tarafı çevirmiş olduğu hakkında bir şâyia da çıktığı için Sipâhîler arasında panik zuhur edip iki üç yüz ve bir rivâyete göre de 357 kadar telefât vermişlerdir. Diğer bir rivâyete göre de Üçüncü Murad «Vur!» emri vermediği halde her nasılsa:

— Bre urun!

sesleri yükselmiş ve işte bundan dolayı pâdişâh emrediyor zannedilmiştir. — Bu vak'ada ölen Sipâhilerle öteye beriye saklandıktan sonra ele geçip öldürülenlerin cesedleri denize atılmıştır. — İsyanın bastırılmasındaki muvaffakiyetinden dolayı Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'ya hil'at giydirilmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız: — Bu vak'a umumiyetle «23 Rebî'ül-âhir» tarihine müsâdif gösterilirse de, burada gün ismine istinâden bir günlük hatâ tashih edilmiştir).

28 Kânunusâni=24 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Bâtıl i'tikad yüzünden ilk Sadâret tebeddülü: Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın «Uğursuz»luğundan dolayı azli ve Koca-Sinan Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(İki gün evvelki Sipâhi isyânını derhâl bastırmaktaki muvaffakiyetinden dolayı hil'atla taltif edilen Siyavuş Paşa bu gün Istanbul Kadısıyla beraber şehri dolaşıp «narha müteallik» ahvâli teftiş ettikten sonra ikindiye doğru saraya gelince «Mühr-i-Hümâyun» elinden alınmıştır; Buna sebeb olarak 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Yeniçeri ihtilâlinin de bu seferki Sipâhî isyânı gibi Siyavuş Paşa'nın sadâretine tesâdüf etmiş olmasından dolayı «bâzı mukarrebânın» Üçüncü Murad'a bu Paşa'nın «Vezâretinde yümn yokdur!» «kademi şûmdur!» ve «zâtinde uğur yokdur!» gibi telkinlerde bulunmuş olmalarından bahsedilir. Osmanlı tarihinde bütün tereddi ve inhitat fenâlıklarının ilk tezâhürleri hemen hep Üçüncü Murad devrindedir; iki gün evvel taltif edilmiş bir Vezir-i-a'zamın hiç bir kabahati olmadığrı halde bâtıl bir i'tikad yüzünden birdenbire azledilmesi de nihayet cincilerle üfürükçülerin devlet mukadderâtına hâkim olacakları acı günlerin ilk alâmeti sayılabilir. Naîmâ'ya göre Siyavuş Paşa «kazâ-i eyyâm-ı nühûset idince» yâni uğursuzluğu geçinceye kadar ve Kâtib-Çelebi'ye göre de daimî surette devlet hizmetinden uzaklaştırılmıştır.

Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın bu üçüncü ve sonuncu sadâreti en kuvvetli rivâyetlere göre 1592=1000 senesi 4 Nisan=21 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 9 ay, 24 gün tutmaktadır: Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ilk iki sadâreti için yukarda 1582=990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1585=994 vukuâtının «15 Nisan» fıkralarına bakınız. — Peçevî, Siyavuş Paşa'yı yukarıki fıkrada gördüğümüz Sipâhî patırdısının ertesi gün azledilmiş gibi gösterirse de hiç birinin tarihini zikretmemiştir; Kâtib-

Çelebi ile Naîmâ'da «25 Rebî'ül-âhir» tarihine tesâdüf edilirse de, gün ismine nazaran bu rivâyetlerde bir günlük bir «Rü'yet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın yerine üçüncü defa olarak seksen küsur yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Koca-Sinan Paşa o sırada Malkara menfâsındadır: «Mühr-i-Hümâyun» oraya gönderilmiş ve Sinan Paşa tâyininden altı gün sonra 3 Şubat=1 Cumâ-da-l-ûlâ Çarşanba günü Istanbul'a gelip işe başlamıştır; hattâ o gün tâyin edilmiş olduğu hakkında da zayıf bir rivâyet vardır. — Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk iki sadâreti için yukarda 1580=988 vukuâtının «25 Ağustos» ve 1589=997 vukuâtının da «2 Nisan» fıkralarına bakınız).

4 Nisan=2 Receb, Pazar: Gilân hâkimi Hân-Ahmed'in Istanbul'dan Kerbelâ'ya hareketi.

(Küçük bir memleketin hükümdarı olan bu mühim şahsiyyet için yukarda 1590=999 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasıyla son fıkrasına ve bundan üç ay kadar evvel Istanbul'a gelip huzura kabulü için de bu sene vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Ölkesini elinden almış olan Safavîlere karşı Osmanlı devletinden askerî bir yardım te'min etmek maksadında muvaffak olamıyan Hân-Ahmed Kerbelâ'da oturmak üzere izin almış, kendisine ve 15 kişilik maiyyetine bol maaşlarla erzak tâyinleri tahsis edilerek bu gün Üsküdar'a geçirilmiş ve İran şâhına da bir iltimâs mektubu yazılmıştır).

17 Mayıs=15 Şa'ban, Pazartesi: Istanbul'da rehine bulunan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın sünnet düğünü.

(Bu küçük şehzâdenin sulh rehinesi olarak Hasankale'deki Şark ordusu karargâhına gelişi için yukarda 1589=997 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına ve Istanbul'a gelip Üçüncü Murad'ın huzuruna kabulü için de 1590=998 vukuâtının «28 ve 29 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — Kâtib-Çelebi düğünün «Haydar Paşa sarayında» olduğundan bahsederse de o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Sokullu-Mehmet Paşa'nın Kadırga-limanı'ndaki sarayında olduğundan bahsetmekte ve Naîmâ da bunu te'yid etmektedir: Düğünde bütün vüzerâ bulunmuş ve «erkân-ı devlete âlî ziyâfet» verilmiştir).

20 Haziran=20 Ramazan, Pazar: Kulpa bozgunu, Bosna valisi Telli-Hasan Paşa ile sancak-beylerinden iki Sultan-zâde'nin ve diğer bir takım beylerin şehâdetî üzerine bu yıla «Bozgun senesi» denilmiye başlaması.

(Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa'nın Osmanlı-Avusturya sulhünü ihlâle başlıyan hudud gazâları için yukarda 1592=1000 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Hasan Paşa Avusturyalıların kuvvet toplamakta olduklarını Istanbul'a arzederek yalnız kendi eyâlet askerleri kifâyet edemiyeceği için yardım istemiş, bunun üzerine o zamanki Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa «Kirli-Hasan Paşa» ismindeki adamını Rumeli-Beylerbeyliğine tâyin etmiş ve o da Rumeli askeriyle Belgrad'dan hareket edip yardıma giderken Istanbul'da sadâret tebeddülü olup Siyavuş Paşa'nın yerine Sinan Paşa geçince Kirli-Hasan Paşa'yı vezâret pâyesiyle Tımışvar beylerbeyliğine nakil ve onun yerine de kendi oğlunu tâyin ettiği için yardım meselesi yarıda kalmıştır! Buna sebeb olarak, Sinan Paşa'nın bir ev meselesinden dolayı Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'ya karşı beslediği kin ve garazdan bahsedilir: İşte bu Arnavut devşirmesinin şahsî garazı nihayet çok üstün düşman kuvvetleri karşısında bir Türk ordusunun imhâ edilmesine ve hattâ bu yüzden 13 sene sürmüş bir Avusturya seferi açılmasına sebeb olmuştur.

Yardım kuvvetlerinin gelmekte olduğuna güvenen Telli-Hasan Paşa'nın 15 Haziran=15 Ramazan Salı günü Osmanlı menbâlarında «nehr-i Kûpe» denilen Kulpa nehrinin sağ sâhiline geçtiği rivâyet edilir: Hammer'le onu me'haz ittihâz eden Garp müellifleri Hasan Paşa kuvvetlerini 25-30 bin gösterirlerse de Osmanlı menbâlarında umumiyetle 10 binden ibaret olduğundan bahsedilmektedir. Paşa'nın maiyyetinde hudud sancaklarının en mühim beylerinden bâzıları da vardır: Bilhassa Kanunî'nin meşhur kızı ve Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın karısı Mihrimâh-Sultan'ın Mustafa ve Mehmet isimlerinde iki torunundan bahsedilir; bunlardan ikisi de eski Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım-Sultan'dan olan oğullarıdır: Kanunî devrinin Bağdad'da idâm edilen meşhur Baş-Defterdarı İskender-Çelebi'nin kölelerinden olan Arnavut Ahmed Paşa, Sokullu-Mehmet Paşa'nın halefidir; sadâreti için 1579=987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına ve ölümü için 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız. Naîmâ'ya göre Sultanahmet câmii işte bu Ahmed Paşa'nın At-meydanı'ndaki sarayının yerine yapılmıştır; bu iki kardeşten Mustafa Paşa «Klis» ve Mehmet Bey de Hersek sancak-beyidir; Özdemir-oğlu Osman Paşa Tebriz seferinden dönerken yolda öldüğü zaman üzerindeki «Mühr-i-Hümâyûn» u Istanbul'a getiren işte bu Mehmet Bey'dir; 1585=993 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka «İzvornik=Swornik»sancak-beyi Gazi-Koca-Memi Bey'le diğer üç sancak-beyi daha vardır:

İşte bu suretle Kulpa'nın sağ sâhiline geçen Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa o gece Osmanlıların «Şişka/Siska» dedikleri «Sissek» üzerine hareket edip 19 Haziran=19 Ramazan Cumartesi günü kaleyi muhâsara etmiştir: Bu sırada Hasan Paşa'nın hâlâ arkadan yardım geleceğine kâni olduğundan bahsedilir! Fakat hakikatte Hasan Paşa kuvvetlerine değil, Sissek müdâfilerine yardım gelmiştir: Erdoedy, Auersperg, Eggenberg, Redern ve Paradeiser isimlerindeki Avusturya kumandanlarının idaresinde gelen bu düşman kuvvetleri muhâsaradan bir gün sonra Ordra suyunun Kulpa nehrine döküldüğü zâviyede Osmanlı askeriyle karşılaşmıştır: Osmanlı menbâlarında Hasan Paşa'nın 10 bin kişilik kuvvetine mukabil, bu düşman kuvvetinin mevcudu 40 bin gösterilir. Büyük bir kahramanhkla harbetmiş olan Telli-Hasan Paşa'nın en büyük hatâsı, Koca-Memi Bey'in ihtârına rağmen o kadar üstün bir düşmanla harbi kabul etmiş olmasıdır. Avusturya ordusu Türk fırkasını nihayet o iki nehrin sâhlllerine sürmüş, Hasan Paşa'nın yaptırdığı köprüler ric'at hâlindeki askerin ağırlığını çekemiyerek yıkılmış, Telli-Hasan Paşa ile bir çok askerler boğulmuş ve o gün hem karada, hem suda şehîd olan askerin sayısı 7-8 bini bulmuştur: Hammer on sekiz bin şehîdden bahsederse de doğru değildir. Yukarda isimlerini gördüğümüz sancak-beyleri de işte bu bâdirede şehîd düşmüşlerdir. Düşmanın eline bir kaç top geçtiği de rivâyet edilir. — Hicretin 1001 senesine «Bozgun yılı» denilmesi işte bu fâciadan dolayıdır).

4 Temmuz=4 Şevvâl, Pazar, Kulpa bozgunu üzerine Avusturya seferine karar verilerek Istanbul'daki sefirin hapsedilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz bozgun haberinin Istanbul'a gelişi umumiyetle «5 Şevvâl» e müsâdif gösterilirse de, gün ismine göre bir günlük bir «Rü'yet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. — Üçüncü Murad'ın Avusturya sulhünü bozmak istemediği halde Koca-Sinan Paşa'nın her vâsıtaya mürâcaat ederek ve hattâ hudud boylarından arzıhaller getirterek sefer açılmasına çalıştığı rivâyet edilir: Hammer'e göre bunun sebebi o Arnavut devşirmesinin bu son sadâretinden evvelki ma'zûliyyet devrinde Avusturya sefiri Pezzen'den şahsî haraç istediği halde alamamış olmasıdır! Osmanlı menbâlarında da Sinan paşa'nın, Şark fütûhâtiyle şöhret bulan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'yı kıskandığı için böyle bir Garp seferi açmak istediğinden bahsedilir. Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz seferinde onu yardımsız bırakıp Kulpa bozgununa sebeb olması da hem Hasan Paşa'ya karşı

şahsî garazından, hem öyle bir felâketin Avusturya'ya karşı sefer açılmasına vesîle teşkil edebileceğindendir. Tabiî bu suretle devletin emniyet ve selâmeti harîs bir devşirmenin şahsî menfaatleriyle ihtiraslarına fedâ olmuş demektir: Kulpa bozgunu üzerine artık sefer açılmasına itiraz etmiyen Üçüncü Murad'ın vaziyeti de kanlı bir emr-i-vâkı'la aldatılmış bir adam vaziyetidir.

Bozgun haberi bu gün Istanbul'a gelir gelmez Avusturya sefiri alelusul hapsedilmiş ve işte bu suretle on üç sene sürecek bir «Nemçe seferi» açılmıştır: O sırada Avusturya'dan haraç getirmekte olan Baron «Poppel de Lobkowitz» ismindeki elçinin işte bu vaziyet üzerine Komorn'dan geri döndüğü rivâyet edilir. — Kanunî'nin Szigetvar seferinde vefâtı üzerine İkinci Selim devrinde sekiz sene müddetle akdedilip mütemâdiyen tecdid edilen Osmanlı-Avusturya sulhü, 1568=975 senesi 17 Şubat=18 Şa'ban Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 25 sene, 4 ay, 16 gün sürmüş demektir.

Osmanlı menbâlarında Avusturya ile olan ihtilâfın sefer açılmaksızın tesviyesi mümkin olduğu halde Sinan Paşa'nın ısrârından dolayı harbe karar verilmiş olduğunu ve bu kararın da Üçüncü Murad'ın huzurunda toplanmış bir mecliste verildiğini gösteren muhtelif ifâdelere tesâdüf edilir: Bu ifâdelerin en mühimlerinden biri, pâdişâhın o günkü mecliste hazır bulunan müsâhiplerinden Derviş Hasan Paşa'nın Peçevî İbrahim Efendi'ye söylediği sözlerde gösterilebilir. Bu noktayı Derviş Paşa'nın «kendü lisânından mesmûm olmuşdur» diye kaydeden Peçevî'ye göre, Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde ve bilhassa «Hâce-i-Sultânî» sıfatiyle büyük bir nüfuz sâhibi olan «Tâc-üt-Tevârîh» müellifi Sa'düddin Efendi sefer açılmasına muhâlif kalmışlar ve Şark seferlerinde çok yorulmuş olan ordunun henüz dinlenmeden bir Garp mâcerâsına atılmasını doğru görmiyerek meselenin siyasî tedbirlerle kolayca halledilebileceğinden bahsetmişlerdir. Hoca-Sa'düddin'in başka menbâlara da akseden ve Sinan Paşa'ya hitâb eden meşhur sözü şöyledir;

— Pâşâ Hazretleri, dâînüz bu Devlet-i-Aliyye'nün gazevât-u-fütûhâtları târihin itmâma irişdürmek üzreyin: İnşâallâhu-Teâlâ bununla itmâm idelüm ki Padişâhumuzun bir ednâ kulu (=Ferhad Paşa) Şâh-ı Acem'ün bu kadar memâlikin alup âkıbet nûr-i-didesini (=Şehzâde Haydar-Mirzâ'yı) rehin virmeğle sulh-u-salâh oldu; kâfirün dahî iki yılluk harâcı geldi diyü ağzımız dadıyla târîhimüzü itmâmâ irişdürelüm, hemân lûtf idün, yeniden bir fürce açılmasun!

Ferhad Paşa'yı kıskandığı için, eski düzeni artık bozulmıya başlamış ve bilhassa masrafı irâdını aşmış olan devleti sırf şahsî ihtirası uğurunda büyük ve âkıbeti meçhul bir mâcerâya atmakta ısrâr eden o devşirme Vezir-i-a'zamın bu doğru söze verdiği cevap da şöyle kaydedilir:

— Yok Efendi, öyle yazma, illâ inşâallâhu-Teâlâ böyle yazasun ki Saâdetlû Pâdişâhumuzun bir ednâ kulu (=Ferhad Paşa) Acem diyârında bu kadar fütûhâtdan sonra oğlun (=Haydar-Mirzâ'yı) aldı, getürdü; bir kulu (=Sinan Paşa) dahî Beç kıralı üzerine varup memleketi gaaret-ü-hasâretden sonra kralı keşan-ber-keşan eli bağlı Astâne-i-Pâdişâhî'ye gönderdi yazasun inşâallâhu-Teâlâ!

Hoca-Sa'düddin Efendi Sinan Paşa'nın bu tumturaklı palavrasına inanmadığını da şu cevabiyle izhâr etmekte tereddüd etmemiştir:

— Estağfirullâh-i Tealâ Pâşâ Hazretleri! Bu söz kemâl-i gururdan nâşîdür; ben, bu sözün âkıbet şeâmetinden pek korkarum!

O günkü mecliste hazır bulunan Derviş Paşa, bu tarihî münâkaşayı sonradan düşman ordusu Peşte'ye girdiği zaman hatırlayıp Peçevî-İbrahim Efendi'ye nakletmiş ve o da aynen tarihine geçirmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başı'nın kayitlerine göre, Koca-Sinan Paşa bu muhâlefeti rakîbi olan Ferhad Paşa'nın telkinine atfettiği için «Gazaya mâni» olanlarun küfrüne/İkfârına müteallik fetvâlar bile almıştır! Sinan Paşa, yaz mevsimi ilerlemiş ve kış yaklaşmış olduğu için seferin hiç olmazsa ertesi bahara bırakılması ve o zamana kadar da ordunun hazırlanması hakkındaki mütâlâaları bile şahsına karşı husûmet eseri saymış ve neşrettiği «Küfr fetvâları» üzerine tabiî artık akıl ve mantık tamâmiyle sükût etmiştir: Çünkü Osmanlı tarihinde ilk defa olarak Vezir-i-a'zama itiraz artık fetvâlı küfür sayılmıya başlamış demektir).

19 Temmuz=19 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Avusturya seferine çıkmak üzere «Rüstem-Çelebi çayırı» ndaki karargâhına yerleşmesi.

(Sinan Paşa'nın bizzat der'uhde ettiği serdârlığa ne günü tâyin edildiği belli değildir: Selânikî Şevvâl=Temmuz ortalarına müsâdif göstermişse de gün tarihi kaydetmemiştir: Her halde 14-15 Şevvâl=14-15 Temmuz Çarşanba-Perşenbe günlerinden birini kasdetmiş olmalıdır. — Sinan Paşa'nın şehirden Rüstem-Çelebi çayırındaki karargâhına geçtiği tarih de ihtilâflıdır; Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesairede «12 Şevvâl Pençşenbih» tarihine tesâdüf edilirse de bu rivâyet tamamiyle yanlıştır; çünkü o sene Şevvâlinin 12 nci günü Perşenbeye değil, Temmuzun 12 nci Pazartesi gününe müsâdiftir; bu noktayı Hammer de tenkid etmiş, fakat vâzıh bir neticeye varamamıştır; bu hususta muâsır bir müellifin kaydini Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'ya tercih etmek daha doğrudur: O sırada Istanbul'da bulunan ve vukuâta bizzat şâhid olan Selânikî-Mustafa Efendi «20 Şevvâl Pazartesi» tarihini esas ittihâz etmektedir; Pazartesi Şevvâlin 20 sine değil, 19 una müsâdif olduğu için, Selânikî'nin gün rakamı her halde bir «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olmak lâzımgelir. — Sinan Paşa'nın hareketi esnâsında Sadâret-Kaymakamlığına ikinci vezirlikte bulunan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa tâyin edilmiştir).

29 Temmuz=29 Şevvâl, Perşenbe: Sinan Paşa ordusunun Istanbul önlerinden Avusturya seferine hareketi.

(Osmanlı menbâlarında ordunun umumiyetle 18 Şevvâl=18 Temmuz Pazartesi günü hareket etmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: Yalnız Selânikî, Sinan Paşa'nın «Rüstem-Çelebi Çayırı»ndaki karargâhında dokuz gün kaldıktan sonra yola çıktığından bahsetmek suretiyle 28 Şevvâl gününü kasdetmektedir; Yukarıki fıkraya da bakınız. Fakat Hammer Venedik elçisinin raporuna istinâden «29 Temmuz» gününü esas tuttuğu için, burada işte o kayde istinâd edilmiştir. — Serdârın Istanbul'dan aldığı asker on iki bin Yeniçeri ile dört seferli bölükten ibarettir; fakat ayni zamanda Kırım hanıyla beylerbeylerinden bâzılarına askerleriyle orduya iltihak emri de verilmiştir).

4 Eylül=7 Zülhicce, Cumartesi: Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada bir rivâyete göre bir kaç gün ve diğer bir rivâyete göre de on gün kalındıktan sonra ileri hareket edilmiştir).

1593=1002

27 Eylül=1 Muharrem, Pazartesi: Sinan Paşa ordusunun Essek köprüsünden geçişi.

(Yirmi bin kişilik bir düşman ordusunun «Raab=Yanık» önlerinde bulunduğu haber alınması üzerine burada toplanan harb meclisinde Türklerin «Bespirem» dedikleri «Weszprim» ve «Palota» üzerlerine varılıp bu kalelerin fethine karar verilmiş ve Serdârın oğlu olan Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa Budin'den top getirmiye ve Sokullu'nun oğlu olduğu için «Tavil-zâde» denilen Budin beylerbeyi Hasan Paşa da eyâlet askeriyle orduya iltihak etmiye me'mur edilmiştir).

6 Teşrinievvel=s 10 Muharrem, Çarşanba: «Weszprim=Bespirem» kalesinin teslim alınması.

(Ancak üç gün dayanan bu kale nihayet bu gün muhâfızlarının çekilip gitmesine müsâade edilmek şartiyle teslim olmuştur. — Teslim tarihinde ihtilâf vardır: Umumiyetle 23 Muharrem=19 Teşrinievvel Salı veyâhut 24 Muharrem=20 Teşrinievvel Çarşanba günü teslim olmuş gibi gösteren ifâdelere tesâdüf edilir; Hammer'de ise 13 Teşrinievvel=17 Muharrem Çarşanba tarihi vardır; fakat burada harekâta bizzat iştirâk eden ve:

— Hattâ bu hakîr ilerüde köprü binâsına me'mur olanlar ile bile idüm.

diyen en büyük Osmanlı müverrihlerinden Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydi tercih edilmiştir. — Şehir kilisesi câmiye tahvil edilip Cuma namazı kılınmış, burası yeni bir sancak merkezi ittihâz edilmiş ve bir de sancak-beyi tâyin edilmiştir).

14 Teşrinievvel=18 Muharrem, Perşenbe: Palota kalesinin teslim alınması.

(Osmanlı menbâlarında «Polata» denilen bu küçük kale iki gün dayandıktan sonra muhâfızları çekilmek şartiyle teslim olmuştur. — Bunun da tarihinde ihtilâf vardır: Hammer 13 Teşrinievvel=17 Muharrem Çarşanba günü teslim olmuş gösterdiği Weszprim'den sekiz gün sonra da bunun tesliminden bahsettiğine göre 21 Teşrinievvel=25 Muharrem Perşenbe gününü esas ittihâz etmiş demektir; Naîmâ tarihinde de 1 Safer=27 Teşrinievvel Çarşanba tarihine tesâdüf edilir; fakat yukarıki fıkrada olduğu gibi burada da harekâtı bizzat tâkib etmiş olan Peçevî'nin kaydi tercih edilmiştir; Hammer gibi Peçevî'ye göre de iki kalenin fethi arasındaki müddet sekiz gündür. — Palota kalesi idare bakımından Weszprim sancağına ilhâk edilmiştir. — Buradan Tata sahrâsında bulunduğu haber alınan düşman ordusu üzerine gidildiği ve sefer uzun sürdüğü takdirde kış bastıracağı için askerin ayaklanmak ihtimâli düşünülerek mevsim sonu bahânesiyla Budin'e çekilme kararı verilmiştir).

4 Teşrinisâni=9 Safer, Perşenbe: «Stuhlweiszenburg=İstoni-i Belgrad» bozgunu ve bundan dolayı bir çok kaleler sukutu.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz iki kalenin fethinden sonra Türk ordusunun kışlağa çekilmiş olmasını fırsat ittihâz eden Avusturya ordusu Nadasdy, Palffy, Zriny ve Hardek isimlerindeki kumandanların idaresinde Türklerin «İstoni-i Belgrad/İstolni-Belgrad» dedikleri Stuhlweiszenburg kalesini muhâsara etmişlerdir. Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Budin Beylerbeyi Hasan Paşa bu vaziyet üzerine yirmi binden fazla bir kuvvetle üzerlerine gitmişse de, iki ateş arasında kalmak istemiyen düşman derhâl çekilip iki fersah mesâfede bulunan bir dağ eteğini tutmuştur. Çok üstün kuvvetlere karşı taarruza geçmemesi lâzımgelen Hasan Paşa etrafındaki genç dalkavukların sözlerine kapılarak «Koca-Hüsâm» isminde Kanunî devrinden kalma tecribeli bir cengâverin kaleye arka çevirip düşmana karşı tâciz hareketleri yapılması

şeklindeki teklifini reddedip ileri ve geri emniyet tertibatı bile almıya lüzum görmeksizin askerini «selâma dizilmişler gibi» bir dizi şeklinde ortaya çıkarınca, dalga dalga gelen düşman alaylarına mukâvemet edemiyen askerler kaçmıya başlamış. Hasan Paşa:

— Bre gaziler, gayret vaktidür!

diye bağırmışsa da söz geçirememiş, 6-7 bin şehîd verilmiş, 44 topla bütün ağırlıklar düşman eline geçmiş, hattâ Hasan Paşa bile Budin'e doğru yaralı kaçmıya mecbur olmuş ve nihayet İstoni-i-Belgrad muhâfızlığına tâyin edilen Gazi Tiryâki-Hasan Paşa oraya gelince kuyular kazdırarak şühedâ yığınlarını gömdürmüştür! Tabiî bu vaziyette artık ordunun mukadderâtı devşirmelerle «Paşa-zâde» vaziyetindeki devşirme döllerinin oyuncağı hâline gelmiş demektir. Düşman pek tabiî olarak bu vaziyetten istifâde etmekte kusur etmemiş, Styrie=İstirya vali ve kumandanı «Christophe Teuffenbach» Fülek, Kekkoe ve Hollokoe kasabalarını zaptedip kalelerini yıkmış ve ayrıca Somoskoe, Devany, Bujak, Szecsen, Dregely, Hajatsky ve Neograd kalelerini de müdafaasız teslim almıştır: Selânikî'ye göre Serdâr Sinan Paşa'dan Istanbul'a gelen tezkirelerde bu kalelerdeki Yeniçerilerin harbetmeyip müslüman ahâliyi yağma etmelerinden ve halkın hem zulümden, hem düşman korkusundan dolayı hep Budin'e kaçmış olduğundan bahsedilmiştir; Peçevî de bunu te'yid etmektedir. — Teslim olan mevki kumandanları Serdârın emriyle hapis ve idâm edilmişlerdir. — Müneccim-başı Neograd'ın düşmana teslimini 1002=1594 senesi 9 Cumâda-l-âhire=2 Mart Çarşanba gününe müsâdif gösterir: Bu kalenin muhâfızı olan Karaferyeli-Mehmet Bey idâm edilmiştir. Bu vaziyetten anlaşılacağı gibi, Osmanlı devleti bilhassa adâlet kuvvetiyle almış olduğu yerleri artık zulüm za'fiyle vermiye başlamış demektir).

8 Teşrinisâni=13 Safer, Pazartesi: Ordunun Budin'e gelişi.

(Eski takvim'deki Kasımın bu tarihe müsâdif olan birinci günü gelinmiş olduğunda ittifak edilir. — Asker Budin'e gelince burada kışlamak istemedikleri için Serdârın çadır iplerini kesip otağını başına yıkarak patırtı çıkarmışlardır: Sinan Paşa işte bundan dolayı Belgrad'a çekilmek mecburiyetinde kalmıştır).

1594=1002

10 Kânunusâni=17 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Sinan Paşa ordusunun Belgrad kışlağına çekilmesi ve Serdârın Istanbul'dan istimdâdı.

(Ordu Belgrad'a gelince Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa Istanbul'a Rıdvan Ağa isminde bir ulakla bir zafernâme göndererek Weszprim ve Palota kalelerinin fethini müjdelemiştir! Halbuki bu sefer mevsimi bir muvaffakiyet şeklinde geçmiş değildir; çünkü Sinan Paşa'nın o iki kaleyi fethetmesine mukabil, Avusturyalılar Osmanlılardan on kale zabtetmişlerdîr: Yukarda 1593=1002 vukuâtının «4 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Avusturya tahşidâtiyle harekâtından çok yılan Sinan Paşa bu kış içinde Istanbul'a arizalar göndererek ve hattâ askerle ahâliden mahzarlar toplayıp pâdişaha yollıyarak istimdâda mecbur olmuştur! Naîmâ'nın şu fıkraları işte bu vaziyete aittir:

«Sinan Paşa bu kâr-ı müşkile iştigal ile nâr-ı muhârebeyi iş'âl itdüğüne nâdim oldu, emmâ bir iş başaramadın feragât muhâldür deyü ahvâli der-i devlete defeât ile arzidüp hazîne ve asker lüzûmunu i'lâm itmişidi...»

«Sinan Paşa çıktığına peşîman ve bir maslahat görülmüyeceğine câzim-u-ayrân-olup bil'âhire serhad ümerâsına ve kılâ' hükkâmına ve asker a'yânı ile rüesâsına ve meşâyih-u-ulemâsına mahzar itdürüp der-i devletde olan a'yân-u-erkâna mektublar gönderdükde matlûb olan hazîne ve asker irsâline isti'câl olunup...»

Sinan Paşa'nın Istanbul'da zorla açtırdığı ve aleyhinde bulunanların «küfrüne» fetvâlar neşrettirdiği bu zoraki seferin açılması için yukarda 1593=1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına ve Istanbul'un yardımı için de aşağıda bu sene vukuâtının «17 Haziran» fıkrasına bakınız).

6 Nisan=15 Receb Çarşanba: Serdar-ı-Ekremin Belgrad kışlağından «Hünkâr-tepesi»ndeki karargâhına çıkışı.

(Serdârın Belgrad'dan şehir civârındaki «Hünkâr-depesi/Hünkâr-tepesi» ndeki otağına çıkışı bahar başının sefer başı sayılmasındandır; bu tepe Kanunî devrindenberi «Hünkâr-depesi» ismiyle anılır; birde Mohaç ovasında Kanunî'nin otak kurdurduğu «Hünkâr-tepesi» vardır: Bunlar için ikinci ciltte 1526=932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasiyle 1566=974 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Sinan Paşa otağa geçince «atlar çayıra salınmış» ve bir taraftan da Anadolu ve Rumeli askerleri gelmiye başlamıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

4 Mayıs=13 Şa'ban, Çarşanba: Arşidük Mathias'ın Gran=Usturgon ve İstirya kumandanı Teuffenbach'ın Hatwan muhâsaraları.

(Avusturya imparatoru İkinci Rodolphe'un kardeşlerinden olan bu arşidükün Usturgon muhâsarası Osmanlı menbâlarında 14 Şa'ban=5 Mayıs tarihinde başlamış gösterilirse de, aradaki bir günlük farkm bir «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olmak ihtimâli vardır. — Her iki muhâsaranın ayni zamanda başlayıp ayni zamanda kaldırıldığı da rivâyet edilir: Düşmanın neticesiz kalan bu muhâsaralarını kaldırıp çekilmesi için aşağıda bu sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız).

5 Mayıs=14 Şa'ban, Perşenbe: Sinan Paşa ordusunun «Hünkâr-tepesi»nden «Sirem sahrâsı» na geçmesi.

(Osmanlı menbâlarında «Sahrây-ı Sirem» ve «Siremiyye» denilen sâha için ikinci ciltte 1521=927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. Anadolu ve Rumeli askerlerinin toplanması işte burada tamamlanmış, Sıvas beylerbeyi Mahmud, Maraş beylerbeyi diğer Mahmud, Rakka beylerbeyi Ali ve Bosna beyler-beyliğine bu sırada tâyin edilen Mihalıçlı-Ahmed, Budin Beylerbeyi Hasan, Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet ve Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşalar askerleriyle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Serdâr Sinan Paşa Hünkâr-tepesi'nde 29 gün kaldıktan sonra otuzuncu gün Sirem'e geçmiş demektir. — Burada toplanan harb meclisinde Tata=Dotis ve Türklerin «Yanık» dedikleri Raab kalelerinin fethine karar verilip Serdârın oğlu olan Mehmet Paşa Topçu kumandanlığına, Budin valisi Sokullu-zâde Hasan Paşa Çarhacılığa=Avcı kıt'aları kumandanlığına, Bosna valisi Mihalıçlı-Ahmet Paşa Karakolculuğa=Pişdar kumandanlığına, Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa sağ-kol kumandanlığına, Sıvas beylerbeyi Mahmud Paşa ile Rakka beylerbeyi Ali Paşa sol-kol kumandanlıklarına ve Maraş beylerbeyi Mahmud Paşa da Dumdar kumandanlığına tâyin edilmiştir. — Serdârın Belgrad'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına, Tata ve Raab kalelerinin fethi için de aşağıda gene bu sene vukuâtının «17 Temmuz» fıkrasiyle 1594=1003 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

1 Haziran=12 Ramazan, Çarşanba: Avusturyalıların Gran=Usturgon ve Hatwan muhâsaralarını kaldırmaları.

(Bu muhâsaraların başlaması için yukarda bu sene vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Düşmanın Usturgon ve Hatwan muhâsaralarını kaldırması, Türk ordusunun yukarıki fıkrada gördüğümüz hareketi üzerinedir. — Usturgon muhâsarasında Arşidük Mathias'ın altı umumî hücum yaptığı rivâyet edilir. — Hatwan müdafaasını oranın sancak-beyi olan Sarı-Ali-oğlu Tiryâki-Arslan Bey yapmıştır: Budin valisi Sokullu-zâde Hasan Paşa ile Serdârın oğlu olan Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa Tatwan'ı muhâsara eden düşman kuvvetlerine taarruz edip hırpalamışlarsa da. Hasan Paşa'nın düşmanı topların üstüne çekmek için yaptığı bir ric'at manevrasını Serdâr Sinan Paşa'nın korkak oğlu Mehmet Paşa ciddî bir ricat zannedip kaçmıya başlayınca asker bozguna uğramış, düşman ta'kibe kalkışmış, fakat tam işte bu sırada Hatwan müdâfii Sarı-Ali-oğlu Arslan Bey kahramanca bir huruç hareketi yaparak ve muhâsara ordusunu basıp barutlarıyla küçük toplarını aldıktan başka büyük toplarını da tahrib ederek kaleye çekilmiş ve işte bu suretle muhâsaranın kaldırılmasını te'min etmiştir: Bu vak'a üzerine Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa büyük ve unutulmaz bir sahtekârlık yaparak Arslan Bey'in zaferini harbden kaçan kendi korkak oğlu Mehmet Paşa'ya izâfe edip Istanbul'a zafernâme gönderdiği için, Osmanlı tarihlerinde «Muhannes=Nâmerd» denilen bu ödlek devşirme dölüne Üçüncü Murad tarafından murassâ bir kılıç ve muhteşem bir hil'atle Vezâret pâyesi tevcih edilmiştir — Müneccim-başı Hatwan'dan kalkan düşmanın Usturgon muhâsarasına gittiğinden bahsederse de, burada bir yanlışlık olmak lâzımgelir: Çünkü Hammer Usturgon muhâsarasının da ayni günde kaldırılmış olduğundan bahsetmektedir. — Osmanlı menbâlarında Usturgon muhâsarasını iki ay yâhut yetmiş gün, Hatwan muhâsarasını da gene yetmiş gün sürmüş gösteren bâzı zayıf rivâyetlere tesâdüf edîlir: Burada esas ittihâz ettiğimiz Hammer'e göre ancak yirmi gün sürdükten sonra kaldırılmıştır. Bundan sonraki Usturgon muhâsarası için aşağıda 1003=1595 vukuâtının «1 Temmuz» ve «4 Ağustos» fıkralarına bakınız).

17 Haziran=28 Ramazan, Cuma: Yeniçeri-ağasının orduya iltihâkı.

(Sinan Paşa'nın zorla açtırdıktan sonra nâdim olduğu Avusturya seferinin müşkilâtından yılarak Belgrad'da geçirdiği kış içinde Istanbul'dan yardım edilenecek hâle gelmesi hakkındaki rivâyetler için yukarda bu sene vukuâtının «10 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu gün «adedde kâmil on sekiz bin Yeniçeri» ile orduya iltihak eden ve harb masrafları için Paşa'nın istediği «hazîne» yi de getiren Yeniçeri-ağası Mehmet Ağa, «Şâhin-oğullarından», yâni Sokullu âilesindendir ve sonradan «Lala-Mehmet Paşa» ismiyle Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam olan şahsiyyettir. Bu vakte kadar Yeniçeri-ağalarının harbde ve sulhte pâdişahın maiyyetinden ayrılmaları âdet olmadığı halde, ilk defa olarak bu sefer Sadr-ı-a'zamın maiyyetine verilmiştir; Peçevî bu bid'ati şöyle anlatır:

«Bu zamâna gelince Yeniçeri-ağaları Serdârlara koşundu olmak vâkı' olmamış idi: def'i mümkin iken nefsinde bir bahâdır ve gazâya harîs âdem olmağla Sinan Paşa'nın mevâîd-i urkuubiyyesine aldanup gelmiş idi».

Peçevî'nin böyle söylemesinin sebebi, Sinan Paşa'nın pek az sonra bu Boşnak ağayı azledip yerini «Yeniçeri-Hasan Ağa ki kendünün hemcinsi Arnavud âdemîsi idi, ana erzânî kılması» dır. — Istanbul'dan 1 Receb=23 Mart Çarşanba günü hareket eden Yeniçeri-ağası tam 2 ay, 25 günde gelebilmiştir. — Naîmâ, Lala-Mehmet Ağa'nın orduya gelişini «30 Ramazan=19

Haziran Pazar» gününe müsâdif gösterir; Bu ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde Ağa'nın yollarda geçirdiği müddet 2 ay, 27 gün tutmuş demektir).

17 Temmuz=28 Şevvâl, Pazar: Tata kalesinin teslim alınması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu mevsim başında ilk hedef olarak Tata=Dotis ve Türklerin «Yanık» dedikleri Raab kalelerinin fethine karar verilmiştir. — Tata kalesinin muhâsarası umumiyetle «4 Şevvâl=23 Haziran Perşenbe» gününe müsâdif gösterilir ve üç gün sürdükten sonra mahsurların çekilmesine müsâade edilmek şartiyle kalenin teslim olduğundan bahsedilir. Yalnız Peçevî ile «Nuhbet-ül-Tevârîh» müellifi Edirneli Hacı-Mehmet Efendi muhâsarayı «Şevvâlin selhinde=29 Şevvâl/18 Temmuz Pazartesi» günü başlamış göstermektedir: Bu iki rivâyet arasında 25 günlük bir fark vardır! Burada Serdâr Sinan Paşa'nın Selâniki tarihinde sureti bulunan zafernâmesindeki tarih esas ittihâz edilmiştir: Bu resmî vesikada muhâsaranın 24 Şevvâl=13 Temmuz Çarşanba günü başlayıp üç gün sürdükten sonra dördüncü gün kalenin teslim alındığından bahsedilmektedir).

29 Temmuz=11 Zülka'de, Cuma: Saint-Marton kalesinin teslim alınması.

(Osmanlı menbâlarında «Samartin» şeklinde bahsedilen bu kalenin bir yâhut iki gün muhâsaradan sonra teslim olduğunda ittifak edilir: Yalnız Tata kalesi gibi bunun da tarihinde ihtilâf vardır; meselâ Naîmâ teslimi «6 Şevvâl=25 Haziran Cumartesi» gününe müsâdif gösterir; yukarıki fıkraya da bakınız. Peçevî ile Kâtib-Çelebi «Zülka'de» ayında ittifak etmekle beraber gün tarihi göstermemişlerdir: Yalnız Edirneli-Mehmet muhâsara başını «9 Zülka'de=27 Temmuz Çarşanba» gününe müsâdif gösterip kalenin iki gün sonra teslim olduğundan bahsetmektedir).

7 Ağustos=20 Zülka'de, Pazar: Yanık=Raab muhâsarası.

(Osmanlıların «Raba» dedikleri Raab nehriyle Tuna ve «Rinçe» dedikleri Rabnitz ırmaklarının kavşağında ve Budin'in 133 kilometre şimaligarbîsinde bulunan bu müstahkem mevkie Türklerin «Yanık» demeleri, 1529=935-936 Viyana seferinde Kanunî Sultan Süleyman buradan geçerken şehir ahâlisi itâat arzına gelmediği için «Alarga topu=İhtar topu» atılarak varoşunun yakılmış olmasından dolayıdır; Bu kale o tarihten sonra daha fazla tahkim edilmiştir. Osmanlı menbâlarında Kanunî devrinden evvelki ismi «Gelvar/Gölvar» gösterilirse de bunun Macarca «Györ» isminden muharref olması lâzımgelir. — Kâtib-Çelebi ordunun «13 Zülka'de=31 Temmuz Pazar» günü Saint-Marton önlerinden hareket ettiğini söylerse de, Serdâr Sinan Paşa'nın Selânikî tarihinde sureti bulunan fetihnâmesiyle o sırada orduda bulunan Peçevî'nin kaydine göre o tarih ordunun «Yanık sahrâsına» konduğu günün tarihidir. Arada geçen bir hafta içinde meterisler kurulup muhâsara tertibatı tamamlanmış ve nihayet bu gün kale döğülmiye başlamıştır; Osmanlı menbâlarında umumiyetle «18 Zülka'de=5 Ağustos Cuma» günü ateş açıldığından bahsedilirse de, orduda bulunan Peçevî'nin kaydi daha doğru olmak lâzımgelir. — Gene Osmanlı menbâîarıyla Sinan Paşa'nın fetihnâmesine göre bu muhâsara esnâsında «Çâsâr karındaşı Hersek Matyaş/Herseği» denilen Arşidük Mathias kumandasındaki yüz bin kişilik bir müttefik Hıristiyan ordusu Tuna'nın karşı yakasında bulunduğu için kalenin o tarafı çevrilememiş ve mahsurların Avusturya ordusuyla muvâsalatı devam etmiştir: Sinan Paşa fetihnâmesine göre bu müttefikler ordusu Avusturya, Macar, İspanya, Venedik, Leh, Moskof, Erdel, Fransız, İtalyan ve Papalık askerlerinden mürekkeptir! Her halde bunda bir mübâlâga bulunduğu muhakkaktır. Hammer mıkdarından bahsetmediği bu orduyu Styrie=İstirya Baş kumandanı Teuffenbach'ın kumandasında gösterir. Osmanlı menbâlarına nazaran bir çok telefâta mâl olan bir köprü kurulduktan sonra 28 Zülhicce=13

Eylül Salı günü karşıya geçilip şiddetli bir muharebe ile düşman bozulmuş, Arşidük Mathias yaralı kaçmış, 400 top binlerce kantar barut, 3000 çadır, bir çok cephâne arabaları ve fıçılarla para keseleri ele geçmiş ve Tuna üzerinde de 10 büyük, 600 küçük gemi zabtedilmiştir; Kalenin her taraftan muhâsarası işte bu suretle te'min edilmiş gösterilir; Sinan Paşa'nın fetihnâmesi de bu rivâyetleri te'yid etmektedir).

11 Ağustos=24 Zülka'de, Perşenbe: Kırını hânı Gazi-Giray'ın orduya iltihâkı.

(Üçüncü Murad'ın emriyle ve kırk bin askeriyle orduya iltihak eden Gazi-Giray hanlık tahtına cülûsundan evvel Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şark seferlerinde de bulunmuştur: 1585=993 vukuâtının «1 Ağustos» ve «29 Eylül» fıkralarına bakınız. — O sırada Raab=Yanık sahrâsındaki orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi Gazi-Giray'ın «18 Zülka'de=5 Ağustos Cuma» günü gelip ertesi «19 Zülka'de=6 Ağustos Cumartesi» günü merâsimle karşılandığını ve hattâ kendisinin de Tatar beyleriyle görüştüğünü anlatır: Diğer menbâlarda ise Kırım hânının muvâsalatı «10 Zülka'de=28 Temmuz Perşenbe» gününe müsâdif gösterilir: Halbuki Gazi-Giray'ın Selânikî tarihinde aynen sureti bulunan bir mektubunda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih vardır. — Sinan Paşa Kırım hânını karşılayıp otağına getirince Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem sıfatına güvenip «sû'-i edeb» göstererek «tasaddur» etmiş, yâni Kırım hânının üst tarafına oturmuş olduğu için bâzı Osmanlı menbâlarında acı acı tenkid edilir; meselâ Peçevî bu noktayı şöyle anlatmaktadır:

«Egerçi bir Pâdişah-ı kebîrün Vekîl-i-mutlak ve Vezîr-i-a'zamı ise anlar bizzât sâhib-sikke ve hutbadır; Dört yüz yıldanberü kendü dillerince Han, bizüm lisânumuzde Pâdişâh-İbni-Pâdişâhdur; anunla berâberlük iddiâsı münâsib değül idi didi1er. Otağına dahî getürdüğün bir beğlerbeği makâamına tenzil itmek gibi tahkîr anladılar».

Gene ayni menbâa göre daha sonraları Kırım hânları «Kapdan-ı-Deryânın dâmenin öpmek mertebesine» kadar tenezzül etmişlerdir).

1594=1003

27 Eylül=12 Muharrem, Salı: Yanık=Raab kalesinin teslim alınması.

(Bu teslim tarihi Serdâr Sinan Paşa'nın Selânikî tarihinde bir sureti bulunan fetihnâmesine göredir: 7 Ağustos=20 Zülka'de Pazar günü başlamış olan muhâsara harekâtı o tarihten bu güne kadar tam elli bir gün sürmüş demektir; Hammer'in yirmi gün göstermesi doğru değildir. Sinan Paşa aynı fetihnâmesinde altmış gün kadar sürmüş olduğundan bahsederse de, bu hesap ordunun muhâsara harekâtından bir hafta evvel Yanık ovasına gelmiş olmasından kinâyedir. Gene ayni fetihnâmede mahsurların 11/12 Muharrem=26/27 Eylül Pazartesi/Salı gecesi teslim teklifinde bulunduklarından ve ertesi gün de kaleden çıkıp Viyana'ya hareket ettiklerinden bahsedilmektedir. Diğer Osmanlı menbâlarında umumiyetle düşmanın 17/18 Muharrem=2/3 Teşrinievvel Pazar/Pazartesi gecesi teslim teklif ettiğinden bahsedilirse de doğru değildir; yalnız bizzat orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi ile her halde ondan naklen Edirneli-Mehmet Efendi doğru tarih göstermiştir. Osmanlı müelliflerinin Almanca «kont» mânâsına «Graf» ünvânını tahrif ederek ve şahıs ismi zannederek «Grof» dedikleri kale muhâfızı Kont Hardek'ın «Onbin kadar kâfir-i pür-hâdîd ile» ağlıyarak çıkıp gittiği rivâyet edilir. Bu adam 1595 tarihinde ihânetle ithâm edilerek arkadaşlarıyla beraber idâm edilmiştir: Kâtib-Çelebi ile Naimâ'da idâm şekli:

«Mezbûr Grof'u dîvâr içine koyup üzerine dîvâr yapdılar»

diye anlatılır. — Yanık fethinde ele geçen mühimmatın resmî bir Avusturya vesikasına göre muhtelif çaplarda 290 top, 200 kantar barut, 200 kantar kurşun, 20 bin arşın lâğım fitili ve muhtelif cesâmette 8301 top güllesi gibi büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. — Kralik'in Viyana tarihine göre bu va'ka bütün Avusturya'yı dehşet içinde bırakmıştır. Yanık kalesi yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilmiş, derhâl idare teşkilâtı yapılmış, 6300 yâhut on bin muhâfız bırakılmış, beylerbeyliğine İskenderiyye sancak-beyi Arnavut Osman Paşa ve Defterdarlığına da eski Budin Defterdarı Misk-kedisi Mehmet Efendi tâyin edilmiştir. Yanık kalesinin Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkması için aşağıda 1598=1006 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız).

3 Teşrinievvel=18 Muharrem, Pazartesi: Papa kalesinin fethi.

(Serdâr Sinan Paşa Yanık fethinden biraz evvel Kırım hânı Gazi-Giray'ı bu kalenin fethine göndermiş. Yanık fethi şâyi olunca Gazi-Giray kale muhâfızlarına teslim olmalarını teklif etmiş ve onlar da bu teklifi kabul ederek çekilip gitmişlerdir: Bâzı Osmanlı menbâlarında bu haberin ordu karargâhına Yanık fethedildiği gün geldiğinden bahsederlerse de doğru değildir: Çünkü Kırım hânının ulemâdan Kefeli-Hüseyn Efendi'ye yazdığı mufassal bir mektubun Selânikî tarihindeki suretine göre Papa kalesinin teslimi Yanık fethinden sonradır ve hattâ Gazi-Giray bu fethi orada haber almıştır. — Bu kale bir rivâyete göre sancak ve diğer bir rivâyete göre de eyâlet merkezi ittihâz edilmiş ve beyliğine yâhut beylerbeyliğine de Segedin beyi İdris Bey yâhut Paşa tâyin edilip gönderildiği için Gazi-Giray Papa kalesini ona teslim etmiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Papa'nın eyâlet merkezi olduğuna ait haber Istanbul'da duyulunca tenkid edilmiş olduğundan bahsetmektedir).

16 Teşrinievvel=1 Safer, Pazar: Komorn muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında «Komran» denilen bu kale. Tuna adalarından birinde ve Yanık=Raab civârındadır. — Ordu buraya bu tarihten bir gün evvel gelmiştir. — Rivâyete nazaran buranın muhâfızı evvelce Yanık kalesi fethedilebildiği takdirde kendisinin de teslim olacağını va'detmiş olduğu için, ateş açılmadan evvel sözünde durması bildirilmişse de reddetmesi üzerine muhâsara edilmiştir; fakat mevsim ilerlemiş olduğu ve soğuklar el ayak donduracak dereceleri bulduğu için askerin sızlanması ve kalenin de mukâvemeti karşısında muhâsarayı kaldırmak mecburiyyeti hâsıl olmuştur: Aşağıda «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Gelibolulu-Âlî ye Hasan-Bey-zâde'nin rivâyetlerine göre Komorn muhâfızı, Sokullu-zâde Hasan Paşa'ya teslim olacağı sırada Serdâr Sinan Paşa kendi oğlu Mehmet Paşa'ya teslim olunması için ateşe devam etmiş ve işte bu yüzden burası fethedilememiştir: Fakat Peçevî ile Kâtib-Çelebi bu rivâyeti reddetmektedir).

20 Teşrinievvel=5 Safer, Perşenbe: Kırım hânı Gazi-Giray'ın memleketine dönüşü.

(Hil'atlerle taltif edilen Gazi-Giray ertesi baharda tekrar gelmek üzere hareket ederken muhtelif kalelerde kışlamak üzere iki mirzâ kumandasında iki bin Tatar askeri bırakmıştır).

22 Teşrinievvel=7 Safer, Cumartesi: Komorn muhâsarasını kaldıran Serdârın Budin'e hareketi.

(Bu muhâsara altı gün sürdükten sonra kaldırılmıştır: Yukarda bu sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bununla beraber «bir kaç gün» ve «yedi gün» sürmüş olduğu hakkında bir takım rivâyetler vardır. Her halde yedi gün rivâyetinin muvâsalat tarihinden

itibaren hesab edilmiş olması lâzımgelir: En kuvvetli rivâyetlere göre altı gün sürmüştür. — Ordu Usturgon=Gran üzerinden Budin'e hareket etmiştir).

28 Teşrinievvel=13 Safer, Cuma: Ordunun Budin'e avdeti.

(Burada yedi gün kalınıp sekizinci gün Belgrad'a hareket edilmiştir. — Serdâr Budin'deyken Sıvas, Diyarbekir, Rakka, Haleb ve Şam askerlerini terhis edip memleketlerine göndermiş ve diğerlerini de muhtelif kışlaklara dağıtmıştır).

3 Teşrinisâni=19 Safer, Perşenbe: Serdâr Sinan Paşa'nın Budin'den Belgrad kışlağına hareketi.

(5 Teşrinisâni=21 Safer Cumartesi tarihi de rivâyet edilir. — Sinan Paşa'nın «Rebî'ül-evvel evâilinde=Teşrinisâni ortalarında» Belgrad'a vardığından bahsedilirse de gün tarihi gösterilmemektedir. — Serdârın Belgrad'dan Istanbul'a gönderdiği zafernâmeler üzerine kendisine murassâ kılıç, murassâ sorguç, hil'at ve bir de taltifnâme gönderilmiştir: Halbuki aşağıdaki fıkradan da anlaşılacağı gibi, Sinan Paşa'nın ihtirâsiyle idaresizliği devletin başına muazzam belâlar açmakla neticelenmiştir).

5 Teşrinisâni=21 Safer, Cumartesi: Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarının Türklere karşı Papalık makamı tarafından hazırlanan «Mukaddes İttifak» a girmeleri.

(Asıl ismi «Hippolyte Aldobrandini» olan Papa Sekizinci Clement 1592 de Papalık makamına çıkar çıkmaz Türkler aleyhine büyük bir Hıristiyan birliği vücuda getirmek ve bu sâyede Türk imparatorluğunu ortadan kaldırmak için hummâlı bir faaliyete geçmiş, ilkönce Almanya imparatoru İkinci Rodolphe'den işe başlıyarak Osmanlı idaresindeki Hıristiyan ve hattâ bâzı Müslüman milletlerini elde edip ayaklandırmak üzere İran, Habeşistan ve Mısır gibi yerlere varıncaya kadar bütün Şark'a bir çok misyonerlerle gizli murahhaslar göndermekte kusur etmemiştir: Meselâ 1592 de Boğdan'a bir takım Katolik misyonerleri gönderdiği gibi, 1594 de «Cumuleo» isminde bir papası Moskova'ya yollamış, Venedik'den kalkan bu misyoner Arnavutluk'dan geçip Transylvania=Erdel'e giderek oranın Osmanlı hâkimîyyetindekî prensiyle iki gizli mülâkatta bulunduktan sonra Boğdan'la Eflâk'a gitmiş ve Osmanlıların «Memleketeyn» dedikleri bu iki hükûmetin prenslerine de Papa'nın gizli mektuplarını tevdi edip tekliflerini bildirmiştir: O sırada Transylvania=Erdel prensliğinde Sigismond Bathory, Boğdan voyvodalığında Aaron Tiranul=Zâlim-Aaron ve Eflak voyvodalığında da Mihai Viteazul=Yiğit-Mihal isminde birer prens vardır. Bunlardan Sigismond Bathory, İkinci Selim devrinin 1571=978 tarihinde Türkler tarafından Lehistan krallığına intihab ettirilmiş olan Etienne Bathory'nin yeğenidir: 1577=985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. Eflak voyvodası Mihai de Osmanlı menbâlarında «Mihâl-i dâll» diye anılan meşhur âsi voyvodadır. Papa'nın gönderdiği papas «Cumuleo» nun bu üç Türk mahmîsi arasında ilk yaklaşma siyasetini kurmakta en mühim âmil olduğu bir çok muâsır vesikalarla sâbittir. Osmanlı menbâlarında bunları birbirine yaklaştıran en mühim sebebler, haraç meseleleriyle Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa'nın tedbirsizliklerinde gösterilir. Bir taraftan resmî haraç mıkdârının mütemâdiyen arttırılması ve bir taraftan da her voyvoda değiştikçe yenisinin devlet erkânına yüz binlerle altın yedirmek âdeti bu prenslerin o malî külfetler karşısında bir çok istikrazlar akdetmelerine sebeb olmaktadır; Nâimâ bu noktayı şöyle anlatır:

«Voyvodalar tecdid olundukça Istanbul tüccârı da ağniyâsı akça virüp, varup akçalarına reâyâdan koyun ve asel ve rûgan cem'iderler idi ve ziyâde mürâbaha mukabelesinde bu eşyâyı

taleb itdükce nice nizâ' vâkı'olurdu: Hattâ muâmeleciler akça isteyüp beğlere sebb-ü-lâ'n ile cefâ iderler idi».

Bu alacaklıların ekserisini teşkil eden «Yeniçeriler ve ekâbir kulu ribâhorler» bâzan prenslerin saraylarını taşlamak ve kapılarında bulunan adamlarını döğmek gibi taşkınlıklardan da çekinmemişlerdir. Osmanlı menbâlarında Serdâr Sinan Paşa'nın bu son seferinde Eflak ve Boğdan voyvodalarını Türk hâkimiyyetinden büsbütün soğutan iki mühim vak'adan da bahsedilir:

1 — Yukarda 1594=1002 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Raab «Yanık muhâsarası esnâsında Eflak voyvodası Mihai orduya 400 beygirle bir mıkdar sefer masrafı ve Serdârın şahsına bir takım hediyeler göndermişse de, bunların daha evvel Belgrad'a yetiştirilmemiş olmasına kızan Sinan Paşa voyvodanın elçisini idâma kalkışmış, oğlu Mehmet Paşa araya girip elçinin kellesini kurtarmışsa da hapse atılmasına ve ondan sonra voyvodanın hediyelerini iâde eden babasının ilkbaharda Eflak üzerine sefer açacağını söylemek gibi bir takım şımarıklıklarda bulunmasına mâni olamamıştır. Mihal'in Türk hâkimiyyetine karşı cephe almasında bu vaziyetin başlıca âmillerden biri olduğu rivâyet edilir.

2 — Boğdan voyvodası Aaron Tiranul 1591 tarihinde ve Sinan Paşa'nın bundan evvelki sadâretinde tâyin edilmiştir; O zamandanberi mevkiini muhâfaza eden bu voyvodanın yerine bu sefer Istanbul'da Sadâret-Kaymakamı olan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa «Boğdan beyzâdesi dinmekle ma'rûf bir tâze oğlan»ı tâyin edip bir iki çavuşla yola çıkarmış, fakat Aaron bunları geri çevirmiş ve hattâ vaziyet Istanbul'a arzedilince üzerine sevkedilen eski Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasındaki kuvveti de bir baskınla bozup Paşa'yı şehîd etmiştir. Tabiî bütün bu idaresizlikler, Papa'nın yukarda bahsettiğimiz faaliyetlerine son derece müsâid bir zemin hazırlamış demektir; Sekizinci Clement'ın himâyesi altında Almanya imparatorluğunun da dâhil olduğu «Sainte-Ligue=Mukaddes-İttifak»a Türk hâkimiyyetindeki üç prensliğin iltihâkı işte bu şerâit içinde hazırlanmış siyasî ve askerî bir fâcia mahiyetindedir).

13 Teşrinisâni=29 Safer, Pazar: Eflak ve Boğdan'da müslümanların kılıçtan geçirilmeleri.

Hem Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un Bükreş'de, hem Boğdan voyvodası Aaron Tiranul'un Yaş'da binlerce Türk ve Rum alacaklılarını bir araya toplayıp kılıçtan geçirttikleri ittifakla rivâyet edilir. Bu fâcialar yukarıki fıkrada gördüğümüz İttifakın akdinden sekiz gün sonradır; ikisinin de bu güne tesâdüf ettiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Eflak voyvodası Mihal'in bir hana toplayıp katl-i-âm ettirdiği müslümanların sayısı 4000 gösterilir; Hammer'in «vahşî» diye bahsettiği bu iğrenç zâlim, Ulahların «Giurgiu/Giurgewo» dedikleri «Yerköyü/Yerkökü» Türklerini de kâmilen katl-i-âm ettirmiştir; Osmanlı menbâlarında Eflak ısyânı işte bu fâcialarla, Boğdan ısyânı da yukarıki fıkrada gördüğümüz Mustafa Paşa kıt'asına yapılan baskın hareketiyle başlamış sayılır. Tabiî Boğdan fâciasının tarihî mes'ûliyyeti Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa'nın, Eflak fâciasının mes'ûliyyeti de Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa'nın boynundadır: Yukarıki fıkraya bakınız. İki devşirmenin ihtirâsiyle tedbirsizliği binlerce Türkün kanına mal olmuş ve devletin başına Üçüncü Mehmet devrinde de devamını göreceğimiz kanlı bir gaile açmıştır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Eflak fâciası 1003=1595 Cumâda-l-ûlâ=Kânunusâni ayına müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1595=1003

1 Kânunusâni=19 Rebî'ül-âhir, Pazar: Eflak ordusunun İbrail kalesine taarruz edip şehri yakması.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen âsi voyvoda Mihai Viteazul'un ordusuna kumanda eden ve Osmanlı menbâlarında «Mihalice/Mihalce» denilen Macar generali Albert Kiraly, Rusçuk'la Niğbolu'ya ayni mesafede bulunan Flock kasabasını yaktıktan sonra İbrail'e taarruz edip bu gün de bu şehri yakmıştır: Kale muhâfızı Karaçavuş-Mehmet Bey'in 16 gün müdâfaadan sonra askerle ahâlinin canlarına dokunulmamak şartiyle teslime mecbur olduğu rivâyet edilir; fakat buna rağmen ahâli çıkarken Ulahların tecâvuzuna uğrayınca, Mehmet Bey'in protestosu üzerine Macar kumandanı ahâliyi kurtarıp Ulahlardan bir kaç mütecavizi idâm ettirmiştir).

6 Kânunusâni=24 Rebî'ül-âhir, Cuma: Eflak ordusunun Silistre'yi yakması ve mukabil taarruzla bozulması.

(Silistire'nin 12 Kânunusâni=1 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü yakılmış olduğu da rivâyet edilir. Bu tecâvuza karşı kahramanca bir harekete girişen Silistre sancak-beyi Mustafa Bey Ulah ordusu üzerine şiddetli bir taarruzda bulunarak 4000 düşman telef etmiş ve Eflak askerini tâkib ederek bir çoklarını kılıçtan geçirmiştir).

15/16 Kânunusâni=4/5 Cumâda-l-ûlâ, Pazar/Pazartesi gecesi: Üçüncü Murad'ın ölümü.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Muhtelif menbâlardan «6 Cumâda-l-ûlâ», «Mâh-ı mezbûrun altıncı günü ki Yekşenbih idi», «Mâh-ı mezbûrun yevm-i hâmisinde leyle-i İsneyn'de» «Mâh-ı mezbûrun hâmisi leyle-i İsneyn'de», «Şehr-i mezkûrun beşinci gicesi», «1003 Cumâda-l-ûlâsının sekizinci Erbeâ günü», «Şehr-i Cumâda-l-ûlânun sekizinci gününde» ve «Mâh-ı Cumâda-l-ûlânun altıncı gicesinde» gibi kayitlere tesâdüf edilir! Umumiyetle kaydedilen 5-6 Cumâda-l'-ûlâ günlerinin «Yekşenbih=Pazar» ve «Leyle-i İsneyn=Pazartesi gecesi»ne müsâdif gösterilmesi Sultan Murad'ın Pazar/Pazartesi gecesi ölmüş olduğunu göstermektedir: Bunun en kat'î delili Atâyî'nin «Şakaayık» zeylinde «Selâse ve Elf Cumâda-l-ûlâsınun yevm-i hâmisiyle müsfer leyle-i İsneyn'de» denilmiş olmasıdır; zâten şîve bakımından da «Pazartesi gecesi» Pazarı Pazartesine bağlıyan gece demektir. — Üçüncü Murad en kuvvetli rivâyete göre 1546=953 senesi 4 Temmuz=5 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü dünyaya gelmiş olduğuna nazaran Milâdi takvim hesabiyle ve Gregorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartiyle 48 sene, 6 ay, 2 gün yaşamış, yâni 49 yaşının içinde ölmüş demektir: Osmanlı menbâlarında yaşının elli gösterilmesi Hicrî takvime göredir. «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle on ikinci Pâdişâh olan Üçüncü Murad 1574=982 senesi 22 Kânunuevvel=8 Ramazan Çarşanba günü tahta çıkmış olduğuna göre, ölüm tarihine kadar Milâdî takvim hesabiyle ve Gregorien ıslâhatı da hesab edilmek şartiyle 20 sene, 15 gün saltanat sürmüş demektir: Osmanlı menbâlarında 20 sene, 8 ay ve hattâ 21 sene saltanatta bulunmuş gibi gösterilmesi Hicrî takvim hesabınca bile yanlıştır. — Ölüm hastalığının «1 Cumâda-l-ûlâ=12 Kânunusâni» Perşenbe günü başlamış olduğundan bahsedildiğine göre, dört gün sürmüş olması lâzımgelir: Hastalığın mâhiyeti de kadın ihtilâsından mütevellid «İllet-i mesâne» şeklinde târif edilmektedir.

Üçüncü Murad Istanbul'da ölen Osmanlı pâdişâhlarının ikincisidir: Bizans'ın fethinden itibaren teselsül eden pâdişahlardan Fâtih Maltepe civârındaki Hünkâr-çayır'ında, İkinci Bâyezid Dimetoka yolunda, Yavuz Edirne'ye giderken Sırt köyünde, Kanunî Szigetvar'da ve nihayet İkinci Selim de Istanbul'da ölmüştür. Tecribe görmesi için valilikle taşrada bulunan

veliahd pâyıtahta gelip cülûs edinceye kadar selefinin ölümünü gizli tutmak Osmanlı tarihinde âdetâ bir an'ane hâlini almıştır; Üçüncü Murad işte bu suretle ölümü gizlenen pâdişahlarının yedincisidir: Vefatı 41 gün gizlenmiş olan Birinci Mehmet için birinci ciltte 1421=824, muhtelif rivâyetlere göre 12-13 yâhut 16 gün ölümü gizlenmiş olan İkinci Murad için 1541=815 ve ölüm haberi yalnız bir gün gizlenebilmiş olan Fâtih için de 1481=886 vukuâtının birinci fıkralarına, vefatı 9 gün gizlenmiş olan Yavuz için ikinci ciltte 1520=926 vukuâtının «21/22 Eylül» ve «30 Eylül» fıkralarına, ölümü 48 gün gizlenmiş olan Kanunî için 1566=974 vukuâtının «24/25 Teşrinievvel» fıkrasına ve vefatı 7 gün gizlenmiş olan İkinci Selim için de 1574=982 vukuâtının ikinci ciltteki «15 Kânunuevvel» fıkrasıyla bu üçüncü cildin başındaki «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Üçüncü Murad'ın ölümü, Mağnisa valiliğinde bulunan büyük oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmet Istanbul'a gelip tahta çıkıncaya kadar 11 gün gizli tutulmuştur.

Osmanlı inhitâtının ilk mikropları Kanunî devrinden itibaren devlet bünyesine girmiş olmakla beraber, hastalığın ilk alâmetleri bilhassa Üçüncü Murad devrinden itibaren tezâhüre başlamıştır: Meselâ pâdişâhın para ibtilâsından dolayı ilk defa olarak rüşvet almıya başlaması, kadın ibtilâsından dolayı devlet mukadderâtına hâkim bir harem saltanatının kat'i surette kurulması, Sokullu'nun tahakkümünü yıkmak mecburiyetinde kalan Üçüncü Murad'ın sarayla hükûmet arasındaki vazife ve salâhiyet müvâzenesini bozarak keyfî idare esasını kurmıya başlaması, Koçu Bey lâyihalarında izâh edildiği vechile ordu ve İlmiyye kanunlarıyla nizamlarının bozulması, akça tağşişi yüzünden Yeniçerilerin ilk defa olarak saraya hücumla kelle istemiye başlamaları, bâtıl i'tikadların devlet siyasetinde âmil olmıya başlaması ve hükûmet reisinin fikrine itiraz edenleri «Kâfir» ilân eden fetvâlar neşri gibi inhitât alâmetleri muhtelif sâhalarda birden tezâhür etmiş bir takım hastalık a'râzı demektir: Bilhassa bu son noktalar için 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına ve 1593=1001 vukuâtının «28 Kânunusâni» ve «4 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bununla beraber azamet devri henüz nihayet bulmuş değildir: O muazzam ve muhteşem devlet bu ilk hastalık devrinde de genişlediği için. Üçüncü Murad'ın saltanat müddeti âdetâ bir azamet ve inhitât halitası gibi geçmiştir: Lehistan krallığının Osmanlı hâkimiyyeti altına alınması için 1577=985 vıikuâtının «30 Temmuz» fıkrasına, Kafkasya'nın baştanbaşa fethi için 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasından itibaren muhtelif fıkralarına, Fas sultanlığının Türk himâye ve hâkimiyyetine girmesi için 1578=986 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına, Hazar denizinde hâkimiyyet kurularak yeni bir Hazar donanmasıyla Kapdanlığının te'sisi için 1579=987 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına ve nihayet İran Âzerbaycanının fethiyle ilhâkı için de 1585=993 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız.

Üçüncü Murad devrinde devletin hâricî siyaset sâhası da genişleyip İngiltere krallığıyla ilk siyasî ve ticarî münasebetler işte o zaman kurulmıya başlamıştır; Bu mesele için 1579=987 vukuâtının «Mart=Muharrem» fıkrasına ve İlk İngiliz elçisinin Istanbul'a gelişi için de 1583=991 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız.

Üçüncü Murad'ın 100, 102, 115 ve hattâ 130 evlâdı olduğundan bahsedilir: Bunlardan 19 u erkek ve 21 i, yâhut 24 ü veyâhut 26 sı ve bir rivâyete göre de 27 si kız olmak üzere 40 ının yâhut 43 ünün veyâhut 45 inin veyâhut 47sinin veyâhut 48 inin kendisi öldüğü zaman hayatta bulundukları ve mütebâkîsinin daha evvel ölmüş oldukları rivâyet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Sultan Murad'ın cülûsuna kadar Üçüncü Mehmed'in anası olan meşhur Safiyye-Sultan'la kanâat ettiği halde, tahta çıktıktan sonra Sokullu'nun karısı olan kız-kardeşi Esmâ-Han-Sultan'ın «perî-cemâl câriyeler» takdim etmek suretiyle kocasının mevkiini tahkime

kalkışmasından dolayı baştan çıkmış ve sefâhat derecelerini bulan bir kadın ibtilâsına uğramış olduğundan bahsedilir! Her halde Sokullu'nun Harem entrikalarıyla pâdişâhı ifsâd etmiş olduğu muhakkaktır.

Bütün eski Osmanlı pâdişahları gibi Üçüncü Murad da kuvvetli bir kültür sâhibidir: «Fütûhât-ı sıyâm» isminde tasavvufa ait bir eser te'lif etmiş olduğu gibi, çok ince ve zarif şiirleri de vardır; şiir mahlası «Murâdî»dir; bâzı şiirlerinde vezin icablarından dolayı doğrudan doğruya «Murâd» ismini de kullamr. Şahsiyyeti için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET
(Mehemmed-i Sâlis)
— M. 1595=H. 1003 — M. 1603=H. 1012 —

1595=1003

27 Kânunusâni=16 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Üçüncü Mehmed'in cülûsu ve Üçüncü Murad'ın cenâze merâsimi.

(Cülûs gününde umumiyetle ittifak edilir: Hammer'in kaydettiği «18 Kânunusâni=Cumâda-l-ûlâ Çarşanba» tarihi yanlıştır. — Üçüncü Mehmet en kuvvetti rivâyete göre Kanunî'nin Szigetvar seferi esnâsında ve babası Üçüncü Murad'ın Saruhan valiliğinde, 1566=973 senesi 26 Mayıs=7 Zülka'de Pazar günü Mağnisa civârındaki Sart ovasında dünyaya gelmiş olduğuna göre, cülûs günü yaşının Milâdî takvim hesabiyle ve Gregorien ıslâhâtındaki on günlük fark da hesab edilmek şartiyle 27 sene, 7 ay, 23 gün tutması, yâni 28 yaşının içinde tahta çıkmış olması lâzımgelir. 1566=974 ve 1568=976 tarihlerinde doğmuş olduğu hakkındaki rivâyetler doğru değildir: 1566=973 vukuâtının «26 Mayıs» ve «1 Haziran» fıkralarına bakınız. Kâtib-Çelebi'nin Üçüncü Mehmet'i «kâmil otuz» yaşında tahta çıkmış göstermesi ay ve gün farkları hesab edilmemek şartiyle Hicrî takvime istinâd ettiği için doğru değildir. — «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar listesine giremiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle, Üçüncü Mehmet Osmanlı pâdişahlarının on üçüncüsü ve şehzâdeliğinde valilik eden pâdişahların sonuncusudur,

Üçüncü Mehmed'in anası Venedikli Safiyye-Sultan'dır; Bu yeni Vâlide-Sultan kocasının ölümünü büyük bir dikkatle gizlemiş, saraydaki nüfûziyle meşhur Harem-Kethudâsı Can-fedâ Hâtun'la Bâb-üs-Saâde ağası Macar Gazanfer Ağa'dan başka hiç kimseye ve hattâ Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa ile diger vüzerâya bile duyurmamış, yalnız Bostancı-başı Ferhad Ağa'yı Bâb-üs-Saâde Ağası vâsıtasiyle dâvet ettirip bu büyük sırrı sırf ona tevdi ettirerek ve oğluna saltanat müjdeliyen bir mektup da yazarak derhâl Mağnisa'ya göndermiştir: Ferhad Ağa'nın Pazartesi yâhut Salı günü bir kaç Bostancı ile beraber hareket edip dört günde Mağnisa'ya vardığı rivâyet edilir. Diğer bir rivâyete göre de Üçüncü Mehmet anasının mektubiyle beraber hükûmetten niçin arîza gelmediğini sormuş, Ferhad Ağa henüz hükûmet erkânına haberleri olmadığından bahsetmiş ve şehzâdeyi büsbütün te'min için Safiyye-Sultan'ın gönderdiği bir gümüş tası da takdim etmiştir: Bu tas, Sultan Mehmet Mağnisa'ya giderken anasının kendisine emniyet alâmeti olarak günün birinde göndereceğinden bahsettiği tas olduğu için, şehzâdenin onu görünce artık emin olduğundan bahsedilir; bununla beraber biraz sonra vüzerâdan İbrahim Paşa, Sultan Murad'ın ölümünü duyup Sofu-Osman Ağa

ismindeki ağasıyla Mağnisa'ya bir arîza gönderdiği gibi, Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa da işi anlıyarak bir tâziye ve bir tebrik tezkiresiyle o da bir ağasını göndermekte kusur etmemiştir! — Bu tarihten yirmi sene evvel babası Üçüncü Murad'ın yaptığı gibi Üçüncü Mehmet de kışın en şiddetli zamanında Mağnisa'dan Mudanya'ya gelmiş ve orada «Kırkık-Ali-Reis» isminde bir kapdanın iki kadırgasını maiyyetiyle beraber işgâl edip Istanbul'a hareket etmiştir: Sultan Mehmed'in en mühim maiyyet erkânı içinde lalası Mehmet Bey'le Emîr-âhûru Ahmed Ağa'dan bahsedilir. — Saltanat müjdesini götüren Ferhad Ağa yirmi bin altın bahşişle Mısır eyâletine nâil olmuşsa da «kayd-i hayât» ile Bostancı-başılıkta kalmayı tercih etmiştir. Yeni pâdişâhın «beyn-es-salâteyn», yâni kuşluk vakti veyâhut «salâ vaktinde», yâni öğle üzeri Istanbul'a gelip Saray-burnunda karaya çıktığı rivâyet edilir. İşte o sırada toplar atılarak saltanat tebeddülü ilân edilmiş ve Cuma namazında da bütün câmilerde hutba Üçüncü Mehmet nâmına okunmuştur. — Vüzerâ, Ulemâ ve diğer devlet erkânı Cuma namazından sonra ve bir rivâyete göre namaz esnâsında mâtem kıyâfetleriyle saraya gelip «meydân-ı Dîvanda» tahta cülûs eden pâdişaha bîat etmişlerdir: İlk bîat eden, Üçüncü Murad'ın hocası olduğa için «Hâce-i-Sultânî» denilen ve Yavuz'un meşhur nedimi Hasan-Can'ın oğlu olan «Tâc-üt-tevârîh «müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'dir.

Üçüncü Mehmet «halîm», «selîm», «kerîm», «edîb» ve «vakuur» gibi vasıflarla anılır ve bilhassa «evkaat-ı hamsede cemâate müdâvim» olduğundan bahsedilerek Hazret-i Peygamberin ulu adı anıldıkça ayağa kalkacak kadar dindâr olduğu rivâyet edilir. Diğer bir hususiyeti de her türlü tezvîrâta kolayca inanacak kadar saf yürekli olmasıdır. — Bütün eski Osmanlı şehzâdeleri gibi zamanının en büyük âlimleriyle şâirlerinden çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye gördüğü ve bilhassa edebî kültürünün genişliği muhakkaktır. Şiirde «Adlî» mahlasını kullanan Üçüncü Mehmed'in;

Yokdurur zulme rızâmuz adle biz mâillerüz
Gözlerüz Hakkun rızâsın emrine kaaillerüz
Arifüz âyîne-î âlem-nümâdur gönlümüz
Rüzgârun cünbüşünden sanmayun gaafillerüz
Pûte-î aşk içre «Adlî» kal idelden kalbimüz
Gıll-u-gışdan hâliyüz âlemde sâfî-dillerüz

mısrâlarından anlaşılacağı gibi pürüzsüz ve samimî bir şiir dili vardır. Fakat idare ve askerlik sâhalarında Kanunî'ye kadar devam eden ilk büyük Osmanlı pâdişâhlarıyla ölçülebilecek bir şahsiyyet değildir; Bununla beraber, babası Üçüncü Murad ve dedesi İkinci Selim gibi harb cephelerine rağbet etmediği için Istanbul'dan ayrılmamış değildir; Kanunî'ye kadar devam eden bizzat sefere iştirâk an'anesini canlandırmış, ordunun başına geçmiş ve mühim bir kale fethedip büyük bir meydan muharebesi kazanarak saray atâletinden silkinip çıkmış olmak gibi büyük bir meziyyet ve gayret sâhibidir.

Üçüncü Murad'ın tabutu ikindi namazından sonra Harem'den çıkarılıp Vüzerâ ve Ulemâ tarafından karşılanmış, sarayda «Helvahâne» önünde kurulan bir «tahtabend» üzerine konulmuş. Üçüncü Mehmed'in de iştirâk ettiği cenâze namazını Sultan Murad'ın vasiyeti mucibince Hoca-Sa'düddin Efendi'nin kıldırması lâzımgeldîği halde, ondan evvel gelmiş olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi'nin kıldırmış olması bu iki büyük âlim arasında ihtilâfa sebeb olmuş, namazdan sonra cenâze Ayasofya'daki İkinci Selim türbesinin yanında hazırlanan mezara defnedilip sonradan üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır).

28 Kânunusâni=17 Cumâdâ-l-ûlâ, Cumartesi: İdâm edilen ondokuz şehzâdenin cenâze merâsimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «15/16 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, kadınlara çok düşkün olan Üçüncü Murad'ın 100, 102, 115 ve hattâ 130 evlâdı olduğundan bahsedilir: Bunların büyük bir kısmı babalarının hayatında ölmüş olduğu için. Üçüncü Mehmet tahta çıktığı zaman 19 erkek ve 21 yâhut 24 veyâhut 26 ve bir rivâyete göre de 27 kızkardeşi kalmıştır! Tabiî bu 19 şehzâdenin mevcudiyeti, Fâtih devrindenberi tatbik edilmekte olan «Kanun-nâme-i Âl-i-Osmân» ın saltanat kavgalarını önlemek için konulan «Nizâm-ı âlem» maddesine mugayirdir! İşte bundan dolayı, ancak dördü yetişkin olduğu halde diğer on beşinin ekserisi «ana kucağından» alındığında ittifak edilen bu «Kanun-nâme» şehîdleri bir rivâyete göre 16/17 Cumâda-l-ûlâ=27/28 Kânunusâni Cuma-Cumartesi gecesi ve ikinci bir rivâyete göre de işte bu Cumartesi günü saray dilsizlerine boğdurularak idâm ettirilmiştir: O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre Vüzerâ, Ulemâ vesair devlet erkânı seher vakti mâtem elbiseleriyle saraya gelip dizilmiş, şehzâdelerin idâmından evvel servi ağacından 19 tabutla bütün cenâze levâzımı hazırlanmış ve ancak ondan sonra dilsizler o fecî işlerini «bi-cürm-ü-günâh» şehzâdelerle analarının vâveylâları içinde yapıp bitirmişlerdir! Yetişkin şehzâdelerin mukâvemet edip cellâtlarıyla boğuşdukları rivâyet edilir: Üçüncü Murad'ın cülûsunda idâm edilen beş kardeşi için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu seferki 19 şehidin tabutları alel-usul şallar, kavuklar ve murassâ sorguçlarla süslenerek sarayın mutbak kapısından Helva-hâne kapısına kadar sıralanan 19 tahtahende konulmuş, Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi sırayla her birinin cenâze namazını kıldırmış ve ondan sonra saraydan çıkarılan bu «Nizâm-ı âlem» kurbanları cümle âlemin feryad ve figanları içinde Ayasofya'ya götürülüp bir gün evvel defnedilen babaları Üçüncü Murad'ın ayak ucunda hazırlanan 19 mezara defnedilmişlerdir! — Naîmâ'ya göre dört yetişkin şehzâdenin isimleri Mustafa, Bâyezid, Osman ve Abdullah'dır: Solak-zâde'de hepsinin isimleri vardır. En büyükleri olan «Sultan Mustafa» nın babası öldüğü zaman mukadder âkıbetini sezmiş ve hattâ bu hissini şu beyitle ifâde etmiş olduğundan bahsedilir:

Nâsıyemde kâtib-î kudret ne yazdî bilmedüm
Ah kim bû gülşen-î âlemde herkiz gülmedüm

Bilhassa Garp menbâlarında ikinci bir fâciadan daha bahsedilir: Hammer'e göre idâm edilen şehzâdelerin yetişkinlerinden ikisinin câriyelerinden yedisi gebe olduğu için denize atılarak karınlarındaki hânedan çocuklarıyla beraber izâle edilmişlerdir! «De la Croix»nın rivâyetine göre de Üçüncü Murad'ın odalıklarından on câriyenin gebeliklerinden şüphe edildiği için denize atılmışlardır! Osmanlı menbâlarında bu fâciaya pek temâs edilmezse de, Selânikî-Mustafa Efendi Üçüncü Murad'ın yedi gebe câriyesini bütün Harem mensuplarıyla beraber Yeni-saray'dan Eski saray'a nakledilmiş gösterir; her halde Hammer'le De la Croix'nun bahsettikleri câriyeler işte bunlar olsa gerektir. — Üçüncü Murad'ın kızlarıyla kadınları Eski-saray'a nakledilmiş ve kızların bir kısmı evlendirilmiş, bir kısmı da bir hastalık salgınında ölmüştür. — Bütün bu fâcialar içinde yeni pâdişâhın iyi bir hareketi vardır: Üçüncü Murad devrinde sarayı dolduran ve devlet işlerine bile karışan maskaralar, cüceler ve dilsizler kâmilen defedilip ekserisi Mısır'a sürülmüştür. — Aşağıda 1603=1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına da bakınız).

16 Şubat=6 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Ferhad Paşa'nın ikinci sadâreti ve serdârlığı.

(Bu değişikliğin sebebi, Sinan Paşa'nın cephede ve gözden uzakta bulunmasından istifâde eden Sadâret-Kaymakamı Arnavut-Ferhad Paşa'nın yeni pâdişaha yaptığı ustalıklı telkinlerde

gösterilir; Ferhad Paşa ayni zamanda ordu serdârlığına da tâyin edilerek bir an evvel hareket emrini de almıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Bu tebeddülde Üçüncü Murad'ın Sinan Paşa'daki «Mühr-i-atîk» ini istirdâdada bir adam gönderilmiş ve Üçüncü Mehmed'in «Mühr-i cedîd» i de Ferhad Paşa'ya verilmiştir. — Saltanat tebeddülünden dolayı Sinan Paşa Istanbul'daki vekili ve rakîbi Ferhad Paşa'yı yeni pâdişâhın gözünden düşürmek üzere Belgrad'dan Istanbul'a «can atup gelürken» azliyle eski menfâsı olan Malkara'ya nefyi irâdesini yolda almış, buna rağmen Halkalı'ya kadar gelip Avusturya seferi hakkında mâruzâtta bulunmak istediğini arzetmişse de Vezir-i-a'zamdan başka kimsenin pâdişaha devlet işleri hakkında mâruzâtta bulunmak salâhiyetini hâiz olmadığından bahsedilerek ricâsı reddedilip Malkara'ya sevkolunmuştur. — Koca-Sinan Paşa'nın bu üçüncü sadâreti 1593=1001 senesi 28 Kânunusâni=24 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 11 ay, 19 gün sürmüştür. — Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1591=999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız).

22 Nisan=12 Şa'ban, Cumartesi: Eski Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'nın azliyle Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'ya karşı Sipâhi patırdısı.

(Bu ısyan hareketini yapanlar, Ferhad Paşa'nın Şark serdârlığı zamanında Gence muhâfazasında üç sene kalmak şartiyle Sipâhîlik va'dettiği Kul-oğullarından Istanbul'a gelmiş olanlarla bunlara iltihak eden Sipâhîlerdir: Ferhad Paşa Dîvan'dan sarayına dönerken on bin kadar gösterilen bu askerler artık isimlerinin «deftere geçirilmesi»ni ve ulûfe verilmesini istemişler, Paşa'dan ulûfelerinin cephede verileceği şeklinde bir cevapla bir takım sert sözler İşitince büsbütün azmışlar ve ertesi gün dağıtılan ulûfeyi almayıp Ferhad Paşa'nın başını isteyince pâdişâhın emriyle Yeniçeriler tarafından hücuma uğrayıp dağıtılmışlardır. — Ferhad Paşa bu patırdının Malkara'dan Istanbul civârındaki çiftliğine gelmiş olan Sinan Paşa tarafından tertib edildiğini arzederek rakîbinin gözlerine mil çekilmesi hakkında bir irâde istihsâl etmişse de, böyle bir bid'atin korkunç akıbetlerinden bahseden kendi tarafdarlarının nasihatlerini dinliyerek irâdeyi geri sildirmiş ve rakîbinin tekrar Malkara menfâsına iâdesiyle iktifâ etmiştir. — Avrupa cephelerinde Osmanlı şehirleri düşman orduları tarafından yakılıp yıkılırken mevkilerinden başka bir şey düşünmiyen devşirme vezirlerin birbirleriyle uğraşıp Istanbul sokaklarında askerî isyânlar çıkartmaları devlet bünyesinin ne kadar bozulduğunu gösteren çok acı bir vaziyet demektir).

27 Nisan=17 Şa'ban, Perşenbe: Eflak seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Sipâhî ısyânının çıktığı gün askerin galeyânından evvel akdedilmiş olan Dîvan ictimâında Avusturya cephesinden evvel Eflak ve Boğdan isyânlarının tenkili kararlaşmış ve işte bu karar üzerine Ferhad Paşa bu gün şehirden Davudpaşa'da kurulan karargâhına geçmiştir; Erdel, Eflak ve Boğdan isyânları için yukarda 1594=1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Sadâret-Kaymakamlığı ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'ya verilmiştir. — Ferhad Paşa'ya Istanbul'dan verilen asker, Zağarcı-başı kumandasında on bin Yeniçeriden ibarettir: Bundan başka Paşa'nın hareketinden evvel on kadırgayla Varna ve Tuna üzerinden Rusçuğa top vesair mühimmat da gönderilmiştir ve tabiî Ferhad Paşa'ya ayrıca kuvvet yetiştirileceği de va'dedilmiştir).

1 Mayıs=21 Şa'ban, Pazartesi: Ferhad Paşa ordusunun Davud-paşa'dan Edirne'ye hareketi.

(Serdâr-ı-Ekrem Çorlu'dan itibaren muhtelif menzillerde «Kul-karındaşı» ismiyle asker toplıyarak ilerlemiştir).

12 Mayıs=3 Ramazan, Cuma: Ferhad Paşa'nın Edirne'ye muvâsalatı.

(Burada on gün «Oturak» emredilmiştir. — Ferhad Paşa yollardan pâdişaha arızalar gönderip kuvvet yetiştirilmesini istemiş ve düşman tahşidâtı hakkındaki istihbârâtını üstüste bildirmişse de, kendisi Istanbul'dan ayrıldıktan sonra Sinan Paşa tarafdarlarının oynadıkları menfî roller bütün bu teşebbüslerinin neticesiz kalmasına sebeb olmuştur: Muhtelif menbâların ittifakla rivâyetine göre Koca-Sinan Paşa Malkara menfâsından Istanbul'daki vüzerâya binlerce altın rüşvet göndererek bir çoğunu ve bilhassa Sadâret-Kaymakamı Dâmâd-İbrahim Paşa'yı elde etmiştir: Pâdişâh Ferhad Paşa'ya yardım yetiştirilmesini emrettikçe evvelâ hazırlık yapıldığından bahsedilerek idare edilmiş ve nihayet kat'i irâdeler çıkınca İbrahim Paşa askerin Ferhad Paşa'yı sevmediğinden ve onunla harbetmiyeceğinden dem vurarak ustalıklı telkinlerle Üçüncü Mehmed'i Ferhad Paşa'dan soğutup Sinan Paşa lehine çevirmiştir: İşte bu acıklı vaziyetten de anlaşılacağı gibi, Devşirmelerin yüreklerinde harb hâlinin cephe kudsiyyeti duygusundan eser bile yoktur).

14 Mayıs=5 Ramazan, Pazar: Eflak ve Boğdan'ın imtiyâzlı voyvodalık vaziyetlerine nihayet verilerek vilâyet hâline getirilip valiler tâyin edilmesi.

(Bu tarihe kadar imtiyâzlı birer prenslik şeklinde idare edilen ve Osmanlı menbâlarında «Memleketeyn=İki-memleket, İki-beylik» denilen Eflak ve Boğdan'ın hukukî ve siyasî vaziyetleri için birinci ciltte 1416=819 vukuâtının ikinci, 1462=866 vukuâtının birinci ve 1484=889 vukuâtının «1 Mayıs» ve «9 Ağustos;» fıkralarıyla ikinci ciltte 1538=945 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Eflak ve Boğdan'ın doğrudan doğruya vilâyet hâline getirilip her birine bir vali tâyin edilmesi, yukarda 1594=1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz isyânlarından dolayıdır. — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa Edirne'deyken takarrür eden bu yeni vaziyet üzerine eski Şirvan valisi Ca'fer Paşa «Boğdan/Kara-Boğdan=Moldava» valiliğine, sâbık Yeniçeri-ağası ve Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa «Eflak=Valachie» beylerbeyliğine ve Yenişehir sancak-beyi Mehmet Bey de Eflak-Boğdan Defterdarlığına tâyin edilip bu paşalara 12 bin asker toplamaları emredilmişse de, harb hâlinden dolayı bu vilâyet teşkilâtı tatbik edilememiştir. — Bu sırada Eflak prensi «Mihai=Mihal» Rusçuk, Zistovo=Ziştova, Tutrakan, Silistre, Hirsova, İbrail, Yerköyü=Giurgio, Kilya=Kili, Akkerman ve İsakçı taraflarını kan ve ateş içinde bırakmakta, Müslüman ahâli dağlara kaçmakta veyâhut Tuna'nın beri yakasına can atmakta, kadınlarla çocuklar esir olmakta ve binlerce nüfus telef olup gitmektedir. — Bu sıralarda Eflak voyvodası Mihail'in müttefikleri olan Avusturyalılarla Erdellilerden yardım kuvvetleri alarak yetmiş bin kişilik bir ordu topladığı haber alındığı için, Istanbul'dan tekrar istimdâd edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz=23 Şevvâl, Cumartesi: Prens Mansfeld'in Usturgon muhâsarası.

(Türklere karşı hareket eden imparatorluk ordularının Baş-kumandanı olan Mansfeld'in emrinde Almanya, Avusturya, Macaristan, Bohemya, İtalya ve Belçika'nın en meşhur asilzâdeleri toplanarak Osmanlı menbâlarına göre elli bin piyâde ve yirmi bin suvâriden mürekkeb yetmiş bin kişilik bir Hıristiyan ordusu Türk idaresindeki Macaristan'ın Usturgon=Gran kalesini bu gün muhâsaraya başlamıştır: Osmanlı menbâlarında bu düşman ordusunun mevcudunu 50, 60, 70 ve 80 bin gösteren muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir: 70 bin rakamı en kuvvetli rivâyete göredir. — Bundan evvel Avusturyalıların kaldırmak

mecburiyetinde kaldıkları ilk Usturgon muhâsarası için yukarda 1594=1002 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Usturgon sancak-beyliğinde Kara-Ali Bey vardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Bu muhâsaranın «2 Temmuz=24 Şevvâl Pazar» günü başlamış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

7 Temmuz=29 Şevvâl, Cuma: Cephede bulunan Vezir-i-a'zam, ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın azli ve Koca-Sinan Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Ferhad Paşa'nın böyle birdenbire azli, Malkara menfâsında bulunan rakîbi Sinan Paşa'nın Istanbul'daki tarafdarları vâsıtasiyle çevirdiği entrikalardan dolayıdır: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Tâyin haberi bu gün Malkara'ya gönderilmiş, Sinan Paşa hemen Istanbul'a gelip 8 Temmuz=1 Zülka'de Cumartesi işe başlamıştır: Zülka'denin birinde gelip ikisinde işe başladığı hakkında daha zayıf bir rivâyet de vardır. — Ferhad Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti bu senenin 16 Şubat=6 Cumâda-l-âhire Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 ay, 19 gün sürmüştür; Bununla beraber, kendisi Rusçuk'da azlinden haberdar oImadığı için henüz ordu başında serdârlık vazifesine devam etmektedir. Mührün istirdâdiyle Sinan Paşa'ya teslimi için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk sâdareti için yukarda 1591=999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, idâmı için aşağıda 1595=1004 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına ve Sinan Paşa'nın ilk üç sadâreti için de 1580=988 vukuâtının «25 Ağustos», 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» ve 1593=1001 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

8 Temmuz=1 Zülka'de, Cumartesi: Rusçuk'da Tuna üzerine köprü kurulmıya başlaması.

(Serdârın «Şevvâl evâhirinde=Temmuz başlarında» Rusçuğa gelip evvelden hazırlanan «Dunbaz gemileri» ve kerestelerle bu gün büyük bir köprü kurdurmıya başladığı ittifakla rivâyet edilir: Bu köprü Rusçuk'la Yerköyü arasındadır. — Bu sırada Ferhad Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz azlinden henüz haberdar değildir).

10 Temmuz=3 Zülka'de, Pazartesi: Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa'nın esirler ve kesik başlarla orduya iltihâkı.

(Sokullu-oğlu Hasan Paşa serdârın Rusçuğa gelişinden biraz evvel Vidin üzerine yürüyen âsilerin bir fırkasını mağlûb ederek bu gün beş yüz esirle dört bin kelle getirip gelmiştir).

16 Temmuz=9 Zülka'de, Pazar: Yeni Vezir-i-a'zamın ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere Istanbul'dan Davud-paşa'daki karargâhına geçmesi.

(Sinan Paşa selefinin serdârlığını da uhdesine alarak bu gün pâdişaha veda ettikten sonra Rusçuğa gitmek üzere ale-l-usul Davudpaşa'daki karargâhına çıkmıştır).

18 Temmuz=11 Zülka'de, Salı: Sinan Paşa'nın Davudpaşa'dan Rusçuğa hareketi.

(Hammer «17 Ağustos» tarihinde hareket ettiğinden bahsederse de doğru değildir! Hattâ bu tarihi kaydetmeden biraz evvel Temmuz içinde Sinan Paşa'yı yolda göstermiş olduğu için kendikendini nakzetmiş demektir. — Bu sırada Karadeniz ve Tuna yoluyla Rusçuğa yedi kadırga dolusu top ve mühimmat da gönderilmiştir. — Yeni Sadr-ı-a'zamın cepheye hareketi üzerine Istanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına evvelce de bu vazifede bulunmuş olan ikinci

vezir Dâmâd-İbrahim Paşa tâyin edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız).

28 Temmuz=31 Zülka'de, Cuma: Koca-Sinan Paşa'nın Edirne'den ileri hareketi.

(Şam Yeniçerileri Serdârın maiyyetine burada iltihak etmişlerdir; bunlar daha evvel Istanbul'a gelmişlerse de, Sinan Paşa'nın emriyle selefi Ferhad Paşa'ya karşı sevkedilmiş oldukları için, Edirne'ye işte o vazifeden dönüp geldikleri anlaşılmaktadır: Bu mesele için aşağıda 1595=1004 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29 Temmuz=22 Zülka'de, Cumartesi: Ferhad Paşa'dan alınan «Mühr-i-Humâyûn» un Sinan Paşa'ya teslimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz tebeddül üzerine sadâret mührünün Ferhad Paşa'dan istirdâdı için Kapucular-Kethudâsı Ahmed Ağa Rusçuğa gönderilmiş, fakat Ferhad Paşa azlini daha evvel haber alıp mührü Rusçuk'da bulunan Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa'ya teslim ederek Istanbul'a hareket etmiş olduğu için, mühür işte ondan alınıp bu gün Sinan Paşa'ya getirilmiştir: Aşağıda 1595=1004 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

4 Ağustos=28 Zülka'de, Cuma: Dört gün süren Usturgon muharebesinin birinci günü.

(Hıristiyan müttefikler ordusunun Usturgon=Gran kalesi muhâsarası için yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu muhâsarayı idare eden imparatorluk Baş-kumandanı Prens Mansfeld'in 70 bin kişilik ordusuyla Budin üzerine yürüyeceği hakkında bir şâyia çıkmış ve yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa Eflak cephesinde meşgul olduğu için Avusturyalılara karşı «Macar serdârlığı» na tâyin etmiş olduğu korkak oğlu Mehmet Paşa da işte bu şâyiaya kapılıp Usturgon'a yardım etmemiş, bir ay kadar Budin'de vakit geçirip düşman ordusunu beklemiş ve bu müddet zarfında Usturgon'un dış-kalesiyle barut deposu ve su hâzinesi düşman eline geçtiği için Türk askeri iç-kalede müdâfaa vaziyetine geçmiştir! Bu sırada iç-kalede bir bardak suyun bir altına satıldığı ve yaralıların susuz öldükleri rivâyet edilir! Bu felâkete korkaklığından dolayı sebeb olan ve Osmanlı menbâlarında «Muhannes», «Muhannes İbni muhannes», «Menhus İbni menhus», «Cebân» ve «Cebin» gibi sıfatlarla tavsif edilen Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın ilk harb kaçaklığı için yukarda 1594=1002 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. — O sırada bizzat orduda bulunan ve Usturgon meydan muharebesine de iştirâk eden müverrih Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre Sinan-Paşa-zâde'nin maiyyetinde Budin beylerbeyi Sofu-Sinan Paşa, Tımışvar beylerbeyi Mihaliçli-Ahmed Paşa, Szigetvar beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa, Haleb beylerbeyi Çerkes-Mahmud Paşa ve Yanık beylerbeyi Arnavut-Osman Paşa toplanmış, fakat bunların emrindeki askerin mecmûu ancak 10 bini bulabilmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarındaki 30 bin rivâyeti doğru değildir. — Korkaklığı kadar şımarıklığıyla da meşhur olan Sinan-Paşa-zâde işte bu küçük kuvvetle yedi misli bir düşman ordusuna karşı hareket emri verdiği için «mukaabele-i düşmende olan dağa arka virüp» tâciz hareketleriyle iktifâ ederek mahsurların yükünü hafifletmiye karar verilmiştir. Müneccîm-başı'ya göre Yanık beylerbeyi Osman Paşa çarhacı tâyin edilip bir kaç esir alarak düşmanın vaziyetini öğrenmiş ve ona göre bâzı münâsib tedbirler tavsiye etmişse de, ordunun başında bir başbelâsına benziyen Sinan-Paşa-zâde «kabul itmeyüp gazab-âlûd cevâblar virmeğle» Osman Paşa çâresiz kalıp sükût etmiştir. — Dört gün süren bu mâcerânın cereyân sahnesi, Usturgon civârındaki Straszatoerg ve Georgenfeld mevkilerinin arasındaki sâhadır. — Hammer bu harbi «4 Ağustos=28 Zülka'de Cuma» gününe müsâdif gösterdiği halde Osmanlı menbâlarında «1

Zülhicce=7 Ağustos Pazartesi» tarihine tesâdüf edilir: Her halde bu zahirî ihtilâfın sebebi, Hammer'in ilk günü esas ittihâz etmesine mukabil Osmanlı menbâlarında harbin bozgunla neticelendiği dördüncü gün tarihinin ilk gün gibi kaydedilmiş olmasından ibaret olsa gerektir. — Vak'ada bizzat bulunan Peçevî, o gün düşman ordusundan ancak üç dört alay atlı çıktığından bahsederken neticeyi şöyle anlatır:

«Bir âlî savaş itdük emmâ ancak, kırk elli kâfir hâk-i helake düştü».

Bu ilk müsâdemeden sonra düşman alayları ordu merkezlerine çekilmişlerdir).

5 Ağustos 29 Zülka'de, Cumartesi: Usturgon muharebesinin ikinci günü.

(Vak'anın şahidi olan Peçevî bu ikinci günün sükûnetini de şöyle anlatmaktadır:

«... Yine mukaabele-i düşmene varduk ve gördük ki düşmen alayların bağlamış, [=Istabur: Müstahkem ordugâh] hendeğinden içerüde durur ve yayasını kat kat idüp hendek kenârına dizüp taburun kurar. Bir âdem taburdan taşra vaz'-ı kadem itmedi».

Bu düşman tertibâtının karşısında Macar serdârlığı ünvânını bir süs gibi taşıyan Sinan-Paşa-zâde'nin seyirci kaldığı anlaşılmaktadır; Yalnız Naîmâ'ya göre Yanık valisi Osman Paşa «Küffâra hücum idüp aldığı Ciğerdelen kal'asın bırakdırmış», yâni, istirdâd etmiştir).

6 Ağustos=30 Zülka'de, Pazar: Usturgon muharebesinin üçüncü günü.

(Harbe iştirâk eden Peçevî bu üçüncü günden hiç bahsetmeyip dördüncü güne geçtiği halde, diğer menhâlarda üçüncü gün sükûnetle geçmiş gösterilmektedir).

7 Ağustos=1 Zülhicce, Pazartesi: Usturgon muharebesinin dördüncü günü, «Macar-Serdârı» denilen Baş-kumandan Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın korkusundan kaçması üzerine ordunun bozulması.

(Bu felâket gününü gözleriyle gören Peçevî o günkü muharebenin nasıl başladığını şöyle anlatrr

«Dördüncü gün alaylarımızı tertîb idüp varduk; serdârımız olacak yâdgâr bir ârızî cür'et tahsil idüp tearruk itmiş; meğer ziyâde gevirmiş; hemen at arkasında, alay yüzünde istifrâg itmeğe başladı! Görenler, işidenler egerçi seng-i ta'n ile taşladı, emmâ çi fâide? kendüsün yitürmüş, ne söylediğin bilür ve ne kabâhatin fehm kılur! Heman:

— Yörüsünler!

diyü müteâkıben merhûm efendimüz Mehmet Paşa'ya ve Osman Paşa'ya çavuşlar gönderürdü. Egerçi:

— Meterisün her biri hendek ile mahdûd birer tabya idüğü zâhirdür ve atlu asker üzerine varmak müyesser değüldür!

didiler, lâkin Osman Paşa:

— Bu sefîhün sözün işitmekden ölmek yeğ!

diyüp yörüdü; biz dahî Anadolu alayı ile ta'kîb itdük.

Peçevî'nin bu izâhına göre, kendi korkaklığını çok iyi bilen Sinan-paşa-zâde biraz cesaretlenmek için «Tearruk itmiş», yâni rakı içmiş, fakat fazla kaçırdığı için atının üstünde ve bütün askerin gözü önünde kusmuş ve herkes lânet okurken o sarhoş devşirme dölü tabyalardaki düşman piyâdesine karşı suvâri hücumu yapılmasını emretmiştir! Osmanlı inhitâtının en büyük ve en müdlıiş sebebi işte bu devşirme fâcialarında aranmalıdır.

Hücum emrini alan Osmanlı atlıları «Tepedelen» mevkiine vardıkları zaman düşmanın bir yaylım ateşiyle karşılaşmış. Yanık beylerbeyi Osman Paşa vuruşa vuruşa şehîd düşmüş ve o kol işte bunun üzerine bozulup bir çok insan ve hayvan telef olmuştur. Peçevî-İbrahim Efendi'nin bizzat iştirâk ettiği diğer bir kolun muvaffakiyetli hareketini yiğit müverrih şöyle anlatır:

«... Tuna yalısında olan iki tabya ki meterisleri idi, anlara teveccüh itdük; Usturgon'dan bir iki yüz tüfenk-endâz çıkup üzerlerine maan sürdük ve ol tabyaların fethitdük: içinde olan küffâr kimi maktûl, kimi gark-ı âb oldu; kimine dahî donanması yetişüp bâis-i necât oldu...»

O sırada Mihaliçli-Ahmed Paşa ile Sofu-Sinan Paşa da üst taraftaki tabyalara saldırırlarken, «Serdâr-ı-bî-âr» Müneccim-başı'nın tâbiriyle «bilâsebeb», Kâtib-Çelebi'ye göre «iki asker birbirine karışmağa karîb olup top ve tüfenk atılurken Serdar-ı bed-kâr askeri sındı sanup» ve Edirneli-Mehmed'e göre de «Avret gibi şaşup» Budin'e doğru «etbâiyle yüz» döndürerek dolu-dizgin kaçmıya başlamış ve Peçevî'nin tâbiriyle «Serdâr-ı yâdgâr ol hînde ki kaçar, aslâ ardına bakmaz ve Budun'a varmayınca atınun dizginin çekmez» olmuştur! Düşman tabyaları işgâl edilmek suretiyle bir zafer başlangıcı belirdiği sırada Baş-kumandanın irtikâb ettiği bu alçaklık Osmanlı askerinin derhâl bozulmasına sebeb olmuş, zavallı Peçevî bir köşede durup kaçanlara hitâben:

— Allah'dan korkun! A'dâ sizi komaz, kaçman!

diye bağırıp çağırmışsa da söz geçirememiş, Szigetvar'ın kahramanlıklarıyla meşhur valisi Tiryâki-Hasan Paşa boş kalan karargâhtaki târihî toplarla en kıymetli eşyâları arabalarla Budin'e sevketmiştir.

Müneccim-başı bu günkü muharebenin «Kal'aya bir mıkdâr imdâd» sokabilmek için açılmış olduğundan bahsederse de, vak'ada bizzat bulunan Peçevî'nin daha doğru olan ifâdesine göre şehîd olanlarla kaçanlardan arta kalan 1400 atlı Budin'e doğru yola çıkmış, fakat düşman her tarafı çevirdiği için kaleye girmekten başka çâre bulunamamıştır; Bu askerin başında Sokullu âilesinden olan Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Kızıl-Ahmedlülerden, yâni İsfendiyâr-oğullarından meşhur Şemsi Paşa'nın oğlu olan Bolu sancak-beyi Mahmud Paşa vardır ve hattâ Peçevî-İbrahim Efendi de beraberdir. — Hammer'e göre o günkü bozgundan sonra Osmanlı karargâhında kıymetli kumaşlardan yapılmış bin beş yüz çadır, otuz dokuz top, yirmi yedi bayrak ve daha bir çok kıymetli eşyâ kalmış ve bütün bunlar düşman eline geçmiştir! — Bu tarihten 2 sene, 1 ay evvel ilân edilmiş olan bu uzun Avusturya seferi Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın ısrâriyle açılmış ve hattâ o «Muhannes» devşirme «Beç kralı» dediği Almanya ve Avusturya imparatorunu esir edip zencirler içinde Istanbul'a getireceğinden dem vurmak suretiyle sefer aleyhinde bulunanların «Kâfir» olacakları hakkında fetvâlar bile neşrettirmiş ve palavralarının binde biri nisbetinde bir muvaffakiyet gösterememiş olduğu halde, kendisinin Eflak cephesinde bulunmasından dolayı açık kalan Macaristan cephesinin mukadderâtını

korkaklığıyla meşhur bir harb kaçağı olan o sefil oğlunun eline bırakması apaçık bir ihânetten başka bir şey değildir: Koca-Sinan'ın palavralarıyla küfür fetvâları için yukarda 1593=1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Ağustos=5 Zülhicce, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Rusçuk'daki ordu karargâhına muvâsalatı.

(Bu seferki dördüncü sadâreti üzerine Serdâr-ı-Ekremliği de uhdesine alarak selefi Ferhad Paşa'nın Ruscuk'da bıraktığı ordu merkezine hareketini yukarda bu sene vukuâtının «16 ve 18 Temmuz» fıkralarında gördüğümüz Sinan paşa, Istanbul'dan Rusçuğa yirmi dört günde gelmiş demektir; Bâzı menbâlarda da Ağustos başlarına tesâdüf eden «Evâhir-i Zülka'de» de gelmiş gösterilir).

19 Ağustos=13 Zülhicce, Cumartesi: Ruscuk'daki ordunun yeni kurulan köprüden Yerköyü'ne geçişi.

(Ferhad Paşa'nın serdârlığı zamanında kurdurmıya başladığı köprü için yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Yeni serdâr Sinan Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz muvâsalatında ikmâl edilmek üzere bulduğu bu büyük köprü Tuna'nın cenup sâhilindeki Rusçuğu şimal sâhilindeki Yerköyü'ne bağlamaktadır. — Koca-Sinan Paşa'nın muvâsalatından bir kaç gün sonra inşaât ikmâl edildiği için, bu gün ordu Bükreş üzerine hareket etmek üzere yeni köprüden karşıya geçmiştir. — Umumiyetle «14 Zülhicce» tarihinden bahsedilirse de, burada gün ismine istinâden bir günlük fark tashih edilmiştir. — Istanbul'dan yedi kadırgayla gönderilen top ve mühimmat da bu gün Rusçuğa çıkarılmıştır).

23 Ağustos=17 Zülhicce, Çarşanba: Ordunun Yerköyünden Bükreş üzerine hareketi.

(Bâzı menbâlarda «18 Zülhicce» tarihine tesâdüf edilirse de gün ismi «Çarşanba» gösterildiğine göre «17 Zülhicce» olması lâzımgelir. — Sokullu'nun oğlu olan Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa Çarhacılığa, Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa sağ kol, Sıvaş beylerbeyi Haydar Paşa sol kol kumandanlığına tâyin edilmiş, Selânik ve Niğbolu beyleri de köprünün muhâfazasına me'mur olmuşlardır).

24 Ağustos=18 Zülhicce, Perşenbe: Kalugeran muharebesi.

(Kalugeran mevkii, Bükreş'e dört mil mesafede ağaçlıklar ve bataklıklarla kaplı bir boğazdır: Eflak ordusu, Serdâr Sinan Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunu işte burada karşılamış, Sinan Paşa o civârdaki meşe ormanını Yeniçerilerle tutup bir tepe üstüne de on top yerleştirdikten sonra Kalugeran köprüsü civârındaki bataklıkta mevzi almış ve Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet, Sıvas beylerbeyi Haydar, Niğbolu beyi Hüseyn ve Şam beylerbeyi Ayas-Paşa-zâde Mustafa Paşaları da köprünün karşı yakasındaki düşman üzerine sevketmiştir: Bu Mustafa Paşa, Serdâr Sinan Paşa'nın kardeşi Ayas Paşa'nın oğludur. — O gün sabahtan akşama kadar süren muharebede Türk askeri düşmandan on iki top almışsa da, harekât esnâsında bir bataklığa saplanan dört Paşa'dan yalnız Satırcı-Mehmet Paşa yaralı olarak kurtulup diğer üçü batıp gitmiş ve o sırada korkuya kapılıp kaçan Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa da bir bataklığa saplanarak Peçevî'nin ifâdesine göre:

«Serdâr-ı mağrûr atından dûr, kullarından mehcûr ve batağa batup piyâde ve meksûr, hayretinden gâh kalkup gâh durur, gâh oturup gâh yörürken»

«Deli-Hasan» isminde bir nefer sırtına alıp çıkardığı için «Batakcı-Hasan» diye şöhret bulmuştur. — Yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında Usturgon muharebesinde nasıl kaçtığını gördüğümüz korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa» gibi bu «Serdâr-ı bî-âr» Sinan Paşa da ordunun mağlûbiyyetinden değil, sırf korkusundan kaçmak istemişse de bataklıklar bırakmadığı için kaçamamış ve işte bundan dolayı ordunun başında kalmıştır!

— Bâzı Osmanlı menbâlarında bu vak'a «17 Zülhicce»ye müsâdif gösterilirse de, «18 Zülhicce» de olduğu gün isminden anlaşılmaktadır; bununla beraber «Çarşanbaya tesâdüf ettiği hakkında da bir rivâyet vardır).

24/25 Ağustos=18/19 Zülhicce, Perşenbe/Cuma gecesi: Osmanlı ordusundaki barut yüklerinin infilâkı üzerine korkuya kapılan Eflak ordusunun darmadağın kaçması.

(Türk ordusundaki barut yükleri bir Yeniçerinin yaptığı kazadan dolayı infilâk etmiştir: Hammer bunu bir düşman esirinin sûikasdı gibi gösterir. Gece yüzüne olan bu şiddetli infilâk hem Osmanlı askeri arasında gürültülü bir kargaşalığa, hem Ulah ordusunda panik zuhuruna sebeb olmuş, her iki taraf da baskına uğradığını zannetmiş ve bilhassa Ulahlar darmadağın kaçışmıya başlamış, âsi voyvoda «Mihai=Mihal» Bükreş üzerinden Transylvania=Erdel hududuna doğru kaçmış ve Serdâr Sinan Paşa da ertesi gün bu haberi alınca düşmanın bir hilesine hamlederek köprünün beri yakasına geçmiş, etrâfa akıncı kolları salıp iki gün orada beklemiştir).

26 Ağustos=20 Zülhicce, Cumartesi: Ordunun Kalugeran'dan Bükreş üzerine hareketi.

(Akıncıların getirdikleri «dil»lerin ifâdesinden düşman ordusunun darmadağın çekildiği ve prens Mihal'in de Bükreş'i yakıp yıktıktan sonra «Tergovischt=Tergovişte» üzerinden Erdel dağlarına kaçtığı kat'î surette anlaşılınca, Serdâr Sinan Paşa yeniden kahramanlaşarak ileri harekete karar verip bu gün ordugâhını Kalugeran'dan Bükreş ovasına nakletmiştir).

28 Ağustos=22 Zülhicce, Pazartesi: Bükreş'in işgâli.

(Muzaffer bir fâtih tavrı takınan «Serdâr-ı bî-âr», düşmanın yıkıp yaktıktan sonra boş bıraktığı «Bucuresti=Bükreş» şehrine bu gün büyük bir tantana ve debdebeyle girmiş ve Istanbul'a bunu bir zafer gibi göstermiştir!).

1 Eylül=26 Zülhicce, Cuma: Bükreş'in câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde kılınan ilk Cuma-namazından sonra toplanan Harb Meclisinde şehrin tahkimine karar verilmesi.

(Bükreş'in işgâli üzerine bir yâhut bir kaç kilisenin câmiye tahvil edilmiş olduğundan bahsedilir: Cuma-namazı büyük kilisede kılınmıştır. — Namazdan sonra toplanan harb meclisinde inşâsına karar verilen kalenin «kadîmî kal'a yeri» olan «Aleksandıra=Alexandru-Voyvoda'nın manastırı» nı tahkim suretiyle yapılması ve Bükreş'in 90 kilometre şimaligarbîsindeki Tergovişte şehrinin de tahkimi kararlaşmıştır).

2 Eylül=27 Zülhicce, Cumartesi: Bükreş'te ahşap bir kale inşâsına başlanması.

(Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz manastır yâhut saray iç-kale ittihâz edilmek suretiyle etrâfına on iki günde «ağaç çitden bir hisâr=palanka» yapılmış ve iç-kaledeki kilise de câmiye tahvil edilmiştir; tabiî bu ahşap palankanın top ve neft ateşlerine karşı mukâvemet imkânı yoktur;

onun için düşman taarruzu karşısında Bükreş tahliye edilirken gene Sinan Paşa'nın emriyle yakılmıştır: Aşağıda 1595=1004 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

2 Eylül=27 Zülhicce, Cumartesi: Usturgon=Gran/Estergon kalesinin kahramanca bir müdâfaadan sonra düşmana teslimi.

(Usturgon kalesi bu senenin 1 Temmuz=23 Şevvâl Cumartesi gününden bu güne kadar tam 2 ay, 1 gün yetmiş bin kişilik bir Hıristiyan ordusunun muhâsarasında kalmıştır; ilkönce Prens Mansfeld'in kumandasında ve onun ölümü üzerine de Avusturya arşidüklerinden Mathias'ın idaresinde harbeden bu Hıristiyan ordusu muhtelif Avrupa milletlerinin askerlerinden mürekkeptir; Vezir-i-a'zam Sinan Paşa Eflak cephesinde bulunduğu için, Macaristan cephesini «Macar serdârlığı» na tâyin ettiği korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa» nın eline bırakmış ve o da Usturgon'u kurtarmak için bir sefer açmışsa da harb esnâsında korkuya kapılıp kaçtığı için muhâsara devam etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» ve «7 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Macar serdârı Muhannes-Mehmet Paşa Budin'e kaçtıktan sonra, Usturgon müdâfileri çok üstün bir düşman ordusunun 42 büyük topla günde iki bin gülle yağdıran şiddetli ateşi altında mütemadiyen kendisinden imdad istemişlerse de, bu korkak devşirme dölü yerinden bile kımıldanmamıştır! Bu muhâsarada bizzat bulunan Peçevî-İbrahim Efendi ekmek ve bilhassa su buhrânından çekilen büyük sıkıntıları anlatırken:

«Sahrınc etrafında şiddet-i harâretden mermerlerin yalayan ve bir katra su diyü can virüp can alan elsiz ve ayaksız»

yaralıların çektikleri Kerbelâ ıztırâbını uzun uzadıya anlatır. Peçevî bütün bunları kendi gözleriyle gördüğü ve hattâ düşmanla yapılan teslim müzâkeresine bile iştirâk ettiği halde, gün tarihi göstermemiştir: Garp menbâlarında bizim burada en kuvvetli rivâyet olarak esas ittihâz ettiğimiz «2 Eylül» tarihinden başka «1 Eylül=26 Zülhicce Cuma» tarihine de tesâdüf edilir.

Peçevî'nin izâhına göre «vire virüldüğü» nün, yâni kale tesliminin sebebi Yeniçerilerin daha fazla dayanamıyacaklarını söyliyerek Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Usturgon sancak-beyi Seyyid Bey'e hücum edip bunları muhtelif yerlerinden yaralıyacak kadar azgınlık etmiş olmalarıdır: Mehmet Paşa'nın 1400 askerle kaleye girip kapanması için yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. Seyyid Bey de «1 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen selefi Kara-Ali Bey'in şehâdeti üzerine sancak-beyliğine tâyin edilmiştir. Yeniçeriler nihayet Sirem Alaybeyi Boyalı-Hüseyn Bey'i yakalayıp ensesine yumruklar vura vura zorla kale kapısından dışarı atarak teslim müzakeresine me'mur etmişlerdir! Hüseyn Bey o sırada bu hâli ibretle seyreden Peçevî-İbrahim Efendi'yi görüp onun da beraber gelmesini istemiş ve işte bu suretle zavallı Peçevî de tesadüfen ve kerhen murahhas olmuştur! — Uzun bir müzakereden sonra takarrür eden «Vire=Teslim» şartlarına göre bütün askerle ahâlinin düşman gemileriyle Tuna üzerinden Türk hâkimiyyetindeki «Wissergrad=Vişgrad» kalesine nakli, can ve mal masûniyyeti ve herkesin kendi şahsî eşyâsını alıp götürebilmesi kararlaştırılmış ve bu şartlar tatbik edilerek Usturgon tahliye edilip bu gün düşmana teslim edilmiştir; Bu müdhiş fâcianın bütün tarihî mes'uliyyeti Muhannes-Mehmet Paşa ile o muhannesi Macar serdârlığına tâyin eden «bî-âr» babası Koca-Sinan Paşa'ya aittir. — Gran ve Tuna nehirlerinin kavşağında, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Budin'in 37 kilometre şimaligarbîsinde bulunan Usturgon şehri Kanunî Sultan Süleyman'ın 1543=950 tarihinde onuncu «Sefer-i-Hümâyûn» u olan «Usturgon seferi» nde fethedilmiş ve o tarihten bu güne kiadar Milâdî takvim hesabiyle ve Gregorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartiyle tam 52 sene, 13 gün Türk idaresinde kalmıştır: O sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Usturgon kalesi bu seferki sukûtu üzerine 10 sene, 1 ay, 1 gün düşman elinde kaldıktan sonra 1605=1014 senesi 3 Teşrinievvel=20 Cumâ-da-l-ûlâ Pazartesi günü istirdâd edilmiştir).

1595=1004

8 Eylül=3 Muharrem, Cuma: «Vişgrad=Wissegrad» kalesinin bir devşirme ihâneti yüzünden düşmana teslimi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Usturgon fâciası üzerine bu kaleyi de muhâsaraya gelen düşman ordusu bir taraftan ateş açmakla beraber, bir taraftan da orada bulunan Budin'in eski Yeniçeri ağası Osman Ağa ismindeki hâin devşirmeyi elde etmiş ve işte bu suretle Vişgrad'ı teslim edince bu süflî hâin de aslına rücû ederek irtidâd etmiştir).

13 Eylül=8 Muharrem, Çarşanba: Ordunun Bükreş'den «Tergovişte=Tergovischt» üzerine hareketi.

(Eflâk'ın voyvodalık vaziyetine Ferhad Paşa'nın sadâretiyle serdârlığı zamanında nihayet verilip doğrudan doğruya vilâyet hâline getirilen bu yeni eyâlet beylerbeyliğine Satırcı-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir; Yukarda 1595=1003 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Eflâk harekâtına işte bu sıfatla iştirâk etmekte olan Mehmet Paşa bu sefer işgâl edilen Bükreş valiliğinde bırakılmış, kendisine bir mıkdar topla cephâne verilmiş ve maiyyetine muhâfız olarak bin Yeniçeri ile bin Kul-oğlu tâyin edilmiştir: Bükreş'in mukadderâtını tahtadan yapılmış bir kaleyle iki bin kişilik bir kuvvete bırakmak tabiî büyük bir hâtadır. — Serdâr Sinan Paşa'nın emrinde yüz bin kişilik bir ordu bulunduğu rivâyet edilir: Ortada düşmandan eser olmadığı için «Serdâr-ı bî-âr» etrâfa Akıncı kolları çıkarmış, bir çok ganîmetlerle esirler toplatmıştır).

18 Eylül=13 Muharrem, Pazartesi: Ordunun Tergovişte'ye muvâsalatı.

(Âsi voyvoda Mihai=Mihal eski voyvodaların merkezi olan bu kasabayı da Bükreş gibi tahliye ve tahrib etmiş olduğu için, burası da kan dökülmeden işgâl edilip orada olduğu gibi burada da «ağaçdan kal'a=palanka» yapılmış inşaât otuz günde ikmâl edilmiş ve Çorum sancak-beyi Haydar-Paşa-zâde Ali Bey Trabzon beylerbeyliğine terfi edilerek kale muhâfızlığına tâyin edilip Amasya beyi Koçu Bey de maiyyetine verilmiştir. — Bükreş'den hareket edilirken etrâfa saldıran akıncıların «vâfir doyumluk» la işte burada orduya geldikleri rivâyet edilir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

9 Teşrinievvel=4 Safer, Pazartesi: Eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın idâmı.

(Ferhad Paşa'nın idâmı umumiyetle «5 Safer» e müsâdif gösterilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydettiği gün isimlerine göre «4 Safer» e tesâdüf ettiği anlaşılmaktadır. — Sadâretle Serdâr-ı-Ekremlikte birbirini istihlâf etmekte olan devşirme Ferhad Paşa ile devşirme Koca-Sinan Paşa arasında devlet işleriyle harb cepheleri mukadderâtını tehlikede bırakacak kadar şiddetli ve amansız bir rekâbet ve husûmet vardır: Sinan Paşa'nın yerine Ferhad Paşa'nın ilk sadâreti için 1591=999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, Avusturya seferine muhâlif gösterilen Ferhad Paşa tarafdarlarına karşı Sinan Paşa'nın «Tekfîr/İkfâr» fetvâları neşrettirmesi için 1593=1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına, Ferhad'ın Sinan aleyhine entrikalar çevirerek te'min ettiği ikinci sadâreti için 1595=1003 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına, Sinan'ın Ferhad'ı devirmek için tertib ettirdiği

Sipâhî isyânı bastırılınca rakîbinin gözlerine mil çektirmek istiyen Ferhad'ın istihsâl ettiği irâdeyle bu müdhiş cezâdan nihayet vazgeçmesi için ayni sene vukuâtının «22 Nisan» fıkrasına, Eflak seferine çıkan Ferhad Paşa aleyhine Sinan Paşa ile ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'nın müşterek tezvirâtı ve bu yüzden cephenin yardımsız bırakılması için gene o sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına ve nihayet Sinan'ın entrikaları yüzünden Ferhad'ın son sadâretinden azli için de gene ayni sene vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına bakınız.

— Ferhad Paşa Rusçuk'la Yerköyü arasında bir köprü kurdururken sadâretle serdârlıktan azledilip yerine düşmanının tâyinini haber alınca «Mühr-i-hümâyûn»u bir müddet evvel Eflak valiliğine tâyin ettiği Satırcı-Mehmet Paşa'ya bırakıp üç bin kadar adamı ve ağırlıklarıyla derhâl Istanbul'a hareket etmiştir; Bunun sebebi, mührü kendisinden almak için Ruscuk'a gönderilen Kapucular-Kethudâsı Ahmed Ağa'nın Sinan Paşa tarafından Ferhad Paşa'nın ustalıkla idâmına me'mur edilmesi ve bu tertibin de Istanbul'daki tarafdarlarınca derhâl Ferhad Paşa'ya bildirilmiş olmasıdır. İşte bu vaziyet üzerine Sinan Paşa tıpkı kendisi gibi Ferhad Paşa'ya düşman olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde'yi otuz bin altın rüşvetle elde ederek rakîbi aleyhine bir idâm fetvâsı istihsâl etmiştir! Bu fetvânın şer'î mâhiyyeti Macaristan cephesinde bizzat Sinan Paşa'nın sebeb olduğu fecî vaziyetle alâkadardır;

«Tuna yalılarından ba'zı feryâdlar gelüp:

— Ehl-ü-ıyâlimiz kâfire esir olduğundan gayri, meclislerinde avretlerimize ve kızlarmuza kadeh sürdürürler! Nâmûs ve gayret-i İslâm kanı? didüklerinde [Ferhad Paşa] gazab-u-unf ile:

— Ya siz anlarun avretlerin ve kızların esir itdüğünüz hoşça mıydı?

dimiş ola...»

İdâm fetvâsı, Ferhad Paşa'ya isnâd edilen işte bu fecî sözün «küfrüne ve katline» sebeb ittihâz edilmiş olmasına müstenittir; bu söz Ferhad'ın da, Sinan'ın da, bütün devşirmelerin de ağızlarına yakışacak bir söz olmakla beraber, suçluyu dinlemeden otuz bin altına bir idâm fetvâsı vermek Zenbilli'lerle İbni-Kemal'lerin postunda oturan Şeyh-ül-İslâma yakışacak bir hareket değildir. — Sinan Paşa işte bu fetvâyı eline alınca Avusturya seferi için Istanbul'a gelmiş olan Şam Yeniçerilerini:

— Mâlı sizün, başı Saâdetlü Pâdişâhun!

diye rakîbinin üstüne göndermiş, o sırada Rusçuk'dan Istanbul'a gelmekte olan Ferhad Paşa bunların üzerlerine altın serptikten sonra kapışmalarından istifâde ederek en kıymetli eşyâsını alıp bir kaç adamiyla Istranca dağlarına kaçmış ve oradan en kıymetli mücevherlerini Vâlide Safiyye-Sultan'a göndererek bir «Hatt-ı emân» istihsâl ettikten sonra da Bakırköy kazâsının «Litroz» köyündeki çiftliğine gelip gizlenmiştir. Tam işte bu vaziyette «Alaman-oğlu» denilen «Salamon Eskinazi» isminde bir yahudinin de sahneye çıktığından bahsedilir: Bu yahudi Ferhad Paşa'dan çok kıymetli bir murassâ hançer alıp o sırada seferde bulunan Vezir-i-a'zamın Istanbul'da her mânâsiyle vekili olan Sadâret-kaymakamı Dâmâd-İbrahim Paşa'ya götürmüş, o da bu rüşvet mukabilinde ikinci bir «Hatt-ı-Şerîf» istihsâl ederek Ferhad Paşa'nın artık gizli yaşamasına hâcet kalmadığını tebliğ etmiş, bu tebliğe inanan Ferhad Paşa Litroz çiftliğinde dostlarının ziyaretlerini kabule başlamış ve nihayet bir sabah Dâmâd-İbrahim Paşa Bostancı-başı Ferhad Ağa'yı birdenbire gönderip Ferhad Paşa'yı Yedikule zindanına attırdıktan sonra ikinci bir idâm irâdesi istihsâl ederek Çavuş-başı Çoban-Süleyman Ağa'yı

Yedikule'ye yollayıp sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekremi boğdurmuştur: Ferhad Paşa'nın cesedi «civâr-ı Eyyûb'da müheyyâ itdüğü künbed» de medfundur).

17 Teşrinievvel=12 Safer, Salı: Ordunun Tergovişte'den Bükreş'e hareketi ve âsi voyvoda Mihal'in kaleyi muhâsarası.

(Hammer bu hareketleri «5 Teşrinievvel 1596» tarihine müsâdif gösterirse de, Osmanlı menbâlarındaki «12 Safer 1004» tarihini yanlışlıkla 1005 senesinin 12 Safer'i zannederek Milâdî'ye tahvil ettiği anlaşılmaktadır: Çünkü 1005 senesinin 12 Safer'i hakikaten «5 Teşrinievvel» e müsâdiftir. — Yukarda 1595=1003 vukuâtının «24/25 Ağustos» fıkrasında Erdel=Transylvania hududuna kaçmış olduğunu gördüğümüz Prens Mihai=Mihal müttefiklerinin yardımıyla asker toplayıp gelmiş ve rivâyete nazaran pusu kurarak Sinan Paşa ordusu bu sabah Tergovişte'den hareket edip bir konaklık mesafe kat'eder etmez meydana çıkıp kaleyi döğmiye başlamıştır; hattâ top seslerinin ordudan duyulduğu ve bunun üzerine Serdârın imdad için 5-6 bin Rumeli askeri gönderdiği halde birdenbire bir ormandan çıkan 300 kişilik bir Ulah müfrezesinin bu 5-6 bin kişilik Rumeli fırkasını mağlûb etmesi üzerine ber-mu'tâd korkuya kapılan serdârın kaleye imdad etmekten vazgeçip orduyu sür'atle Bükreş'e götürdüğü rivâyet edilir! «Serdâr-ı-bî-âr»ın korkaklığı askerde ne inzibat, ne mâneviyyat bırakmış ve nihayet o mükemmel ordunun 5-6 bin kişilik bir fırkası işte böyle 300 Eflak çetecesine mağlûb olup kaçacak hâle gelmiştir!).

19 Teşrinievvel=14 Safer, Perşenbe: Tergovişte'nin sukûtu ve Osmanlı kumandanlarının pişirilip yenilmesi.

(Âsi Mihal Tergovişte'yi üç gün döğmüş ve bu üçüncü gün «Serdâr-ı bî-âr» in yaptırdığı ahşap kaleyi zabtederek insanlığın yüzünü kızartacak bir vahşet irtikâb etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi Tergovişte muhâfızlığında bulunan Trabzon beylerbeyi Ali Paşa ile Amasya beyi Koçu Bey bulunmaktadır; bunlarla diğer mühim şahsiyyetler birer şişe geçirilip hafif ateşte kızartılmış, «kebâb çevirüp kefere ekleylemişlerdür»! Hammer'in 3500 gösterdiği asker de kâmilen kazığa vurulmuştur! Romanya tarihini bu kazık vahşetleriyle lekeliyen iki vahşi voyvoda vardır; biri Türklerin «Kazıklı-voyvoda» dedikleri «Dördüncü Wlad», biri de işte bu «Mihai=Mihal» dir: Dördüncü Wlad'ın vahşetleri için birinci ciltte 1462=866 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu fâcialarda her nasılsa kazıktan kurtulmuş bâzı askerlerin de esir oldukları rivâyet edilir).

21 Teşrinievvel=16 Safer, Cumartesi: Ordunun Bükreş'e muvâsalatı.

(Sinan Paşa burada 14 yâhut 15 gün «oturak» olmasını emretmişse de, «Serdârun ve asker halkının derunlarına bir havf-u-haşyet müstevli olup karârı firâra tebdil» ettikleri için, bir iki gün kalındıktan sonra, 1595=1003 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında inşâsını gördüğümüz ahşap kale yakılarak bir gece-yarısı Yerköyü'ne hareket edilmiştir. Burada kaç gün kalındığı kat'iyyetle mâlûm değildir; Hammer'in 14 gün kalınmış gibi göstermesi, bundan sonraki hâdiseler için zikrettiği tarihlere bile uymamaktadır).

23 Teşrinievvel=18 Safer, Pazartesi: Ordunun Yerköyü'ne muvâsalatı.

(Ordu «ber-vech-i ılgar» buraya gelince «Serdâr-ı bî-âr» üç gün «oturak» ilân etmişse de Prens Mihal'in Erdellilerle Avusturyalılardan aldığı yardım kuvvetleriyle gelmekte olduğunu haber aldığı için «oturak» dan vazgeçip Yerköyü'nü Ruscuk'a bağlıyan Tuna köprüsünden bir

an evvel geçmiye karar vermiştir! Gerek serdârın, gerek ordunun geçiş tarihlerinde ihtilâf vardır: Aşağıki fıkraya bakınız).

27 Teşrinievvel 1595=22 Safer 1004, Cuma: Köprü fâciası ve «Akıncı» ocağının sönmesi.

(Bâzı menbâlarda Sinan Paşa'nın Yerköyü'nde üç gün kaldıktan sonra bu gün köprüden geçip Ruscuk'a geldiğinden bahsedilirse de doğru değildir: Düşmanın yaklaştığını casuslarından haber alan serdârın askerden evvel ve hattâ gece karanlığında karşıya geçmiş olduğu gene ayni menbâlarla sâbittir. En kuvvetli rivâyetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre, Sinan Paşa Yerköyü'ne muvâsalatının ertesi günü geçmiş ve ordunun da derhâl geçirilmesini emretmiştir; fakat bu geçiş «üç gün üç gece» sürdüğü halde, bir çok ağırlıklarla toplardan başka pek çok askerin ve bilhassa «Akıncı» sınıfının geçmesine vakit kalmadan Prens Mihal'in taarruzu başlamıştır. Bütün felâketler gibi bu vaziyetin de tarihî mes'ûliyyeti «Serdâr-ı-bî-âr»ın boynundadır: Köprü başına tahsil me'murları koyduran serdâr, Eflak'da yapıldığını yukarda bu sene vukuâtının «13 ve 18 Eylül» fıkralarında gördüğümüz akın hareketlerine alınan esirlerle ganîmetlerden «Pencik» ve «Bâc» gibi vergiler toplatmıya kalkıştığı için ordu çabuk geçirilememiş, nihayet vergiden vazgeçilmişse de iş işten geçmiş ve Eflak yakasında kalanlar felâkete uğradıktan başka, düşman topçusu köprüyü ateşe tutup ortasından yıkmış olduğu için, üstünde bulunan asker kalabalığı kâmilen Tuna'ya dökülüp «feryâd-u-figan cihâna zelzele virerek» mahvolup gitmiştir! Köprünün yıkılması üzerine öte yakada kalanlar kâmilen kılıçtan geçirilmiş ve bilhassa azamet ve istilâ devrindeki büyük ve parlak rolleriyle meşhur:

«Akıncı tâifesinün ekseri karşu yakada bulunmağla hîç ferd halâs olmayup ol zamanda Akıncı kökü kesilüp munkarız»

olmuştur; Efrâdı umumiyetle Türk ırkından olan ve iki buçuk asırdanberi Avrupa'yı titreten Akıncı ocağı için birinci ciltte 1372=774 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Koca-Sinan denilen fecî devşirmenin sebeb olduğu en büyük felâketlerden biri de işte bu şanlı ocağın sönmesinde gösterilebilir. — Karşı yakada kalan bütün ağırlıklar düşman eline geçmiştir. — «Serdâr-ı-bî-âr»ın yüzünden o gün binlerce insan kırılmış, devlet milyonlar değerinde zâyiâta uğramış ve Kâtib-Çelebi'nin tâbiriyle:

«Bir mertebe musîbet ve hasâret olmuşdur ki bir asrda nazîri vâkı' ve bir târîhde böyle inhizâm şâyi' olmamışdur».

Osman-zâde Tâib de Koca-Sinan'ın bu fâciadaki yüz kızartıcı vaziyetini şu beytiyle anlatır:

Kendünün hod işi tebâh oldu
Balçığa düşdü rû-siyâh oldu

Bununla beraber Sinan Paşa yüz karasından utanacak yaradılışta olmadığı için, düştüğü balçıktan çok çabuk kalkınmıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

31 Teşrinievvel=26 Safer, Salı: Yerköyü'nün sukûtu ve bütün Türklerin kılıçtan geçirilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz köprü fâciası üzerine prens Mihal Yerköyü'nün ilkönce varoşunu yakmış ve ondan sonra da Ruscuk'da bulunan «Serdârun gözüne karşu» kalesini üç

gün muhâsara edip bu gün zabtedince askerle ahâliyi kılıçtan geçirip kadınlarla çocukları esir etmiştir. Artık ordu nazarında haysiyyeti kalmıyan o şerefsiz serdâra askerin işte bu ikinci fâcia karşısında:

— Yapduğun rezâleti gör!

diye bağırıp hakâret ettiği hakkında çok kuvvetli bir rivâyet vardır. — Eflak voyvodalarını dâimî surette itâat altında tutmak için Çelebi-Sultan Mehmet devrinde Türkler tarafından kurulmuş olan bu zavallı «Yerköyü=Giurgiu/Giurgewo» kalesi için birinci ciltte 1416=819 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hammer'le diğer bâzı Garp menbâlarında Yerköyü'nün sukûtu «27 Teşrinievvel=22 Safer Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, o tarih yukarıki fıkrada gördüğümüz köprü fâciasına müsâdiftir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesâdüf edilir; yalnız Kâtib-Çelebi'de ve ondan naklen Naîmâ'da «10 Safer=15 Teşrinievvel Pazar» gününden bahsedilirse de bu rivâyet büsbütün yanlıştır; çünkü gene ayni menbâlara göre o tarihte ordu henüz Tergovişte'dedir: Yukarda bu sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

3 Teşrinisâni=29 Safer, Cuma: Eflak ordusunun Yerköyü'nden çekilmesi.

(Sinan Paşa ordusunun ağırlıklarıyla Yerköyü kalesinden alınan kırk topu Rusçuk üzerine çevirip «Ehl-i İslâmî istihzâ» ederek ateş açan âsi voyvoda'nın Yerköyü'nü yakıp yıktıktan sonra bu gün çekilip gitmesi, Kırım hânı Gazi-Giray'ın bu sırada Boğdan arâzisine girmiş olmasıyla izah edilir).

8 Teşrinisâni=5 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Orduyu terhis eden Serdâr Sinan Paşa'nın Rusçuk'dan Istanbul'a hareketi.

(Bu sırada mevki endişesiyle «mahzûn ve deryây-ı hayretde serserî» olup şaşkına döndüğünden bahsedilen «Serdâr-ı bî-âr» Edirneli-Mehmet'in tâbiriyle: «Yüz karanluğundan gayri nesne itmeyüp bu kadar kesr-ü-hezîmete bâis olmağla taraf-ı saltanatdan itâb-u-ikaab olunacağını mukarrer bilüp derdine dermân» yâni mevkiini muhâfazaya imkân aramaya başlamış, kış başından istifâde ederek askerin kışlaklarına çekilmesini emretmişse de, artık şeref ve haysiyyeti kalmadığı için emirlerini «kimse ısgaa itmeyüp herkes diledüğü tarafa çıkup gitmiş» ve nihayet kendisi de işte bu gün Serdâr-Kaymakamlığını hiç sevmediği Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'ya bırakmaktan başka çâre bulamıyarak «fezâhatlerini ekâzîb-ü-müftereyât ile te'vîl» için Istanbul yolunu tutmuştur).

19 Teşrinisâni=16 Rebî'ül-evvel, Pazar: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Sinan Paşa'nın azline sebeb, Eflak cephesinde kendisinin ve Macaristan cephesinde de «Muhannes ibni muhannes» ve «Menhûs ibni menhûs» denilen korkak dölünün sebeb oldukları Tergovişte, Yerköyü, Usturgon vesaire fâcialarının hem Üçüncü Mehmed'i, hem bütün milleti umumî bir teessür ve mâtem içinde bırakmış olmasıdır. Bu devşirme babayla oğul sırf ihtiraslarıyla cebânetlerinden dolayı Eflâk'dan Macaristan'a kadar boydanboya Tuna yalılarının Türk kanlarıyla boyanmasına sebeb olmuşlardır: Bunlar için yukarda 1595=1003 vukuâtının» 1 Temmuz», «7 Ağustos» ve «2 Eylül» fıkralarıyla bu sene vukuâtının «19 Teşrinievvel», «27 Teşrinievvel» ve «31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

— Sinan Paşa Rusçuk'dan Istanbul'a gelirken Küçük-Çekmece'ye veyâhut o zaman Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivâyetine nazaran daha beride «Harâmî-deresi»ne geldiği zaman Kapucular-Kethûdası Ahmed Ağa yetişip azliyle Malkara'ya nefyi hakkındaki «Hatt-ı-Hümâyûn»u göstererek hemen menfâsına sevketmiştir. Koca-Sinan Paşa'nın bu dördüncü sadâreti 1595=1003 senesi 7 Temmuz=29 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar tam 4 ay, 13 gün sürmüştür.

Yeni Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa Anadolu Türklerindendir ve Saruhan=Mağnisa eşrâfından birinin oğludur: Bununla beraber Tekeli ve Marmaralı olduğu hakkında da bâzı rivâyetler vardır; hattâ gençliğinde «Tekelü-Mehmet-Çavuş» denildiğinden bahsedilir: Her halde Fâtih devrindenberi iş başında mütemâdiyen teselsül edip duran Arnavut, Boşnak, Hırvat, Rum, Macar ve hattâ Frenk devşirmelerinin içinde tek tük parlıyan bir iki Türkten biridir. Istanbul'un fethinden bu tarihe kadar 44 sadâret tebeddülü olmuş ve ayni şahsın mükerrer Sadâretleri sayılmamak şartiyle 30 kişi Vezir-i-a'zam olmuştur; Bunların içinde Türk oldukları kat'î surette mâlûm olan yalnız dört kişi vardır ve onlar da Karamânî-Mehmet, Çandarlı-İbrahim, Pîrî-Mehmet ve nihayet işte bu Lala-Mehmet Paşalardır. Fâtih'in fethindenberi geçen 142 sene içinde, yâni takriben birbuçuk asırda Türk devletinin başına 26 devşirmeye mukabil yalnız 4 Türk vezirinin geçebilmiş olması, Osmanlı inhitâtını hazırlıyan en mühim âmil demektir: Çünkü bu 26 devşirmenin bir çoğu ihânet etmiş ve hattâ içlerinde ihânetlerinden dolayı idâm edilenler bile görülmüştür! Bu vatansız ve Türk mukadderâtiyle alâkasız devşirmelerin son örneği de Eflak ve Macar cephelerini ne hâle getirip nasıl Istanbul'a doğru yola çıktığını yukarıki fıkralarda gördüğümüz Koca-Sinan Paşa'dır.

Lala-Mehmet Paşa zekâsı, ilmi, temiz ahlâkı ve adâletiyle meşhurdur ve hattâ bu evsâfından dolayı «melek-nihâd» sayılır; Küçük bir kâtip derecesinden on iki senede vezâret pâyesine kadar yükselmiştir; fakat bu muvaffakiyetini zekâsiyle iktidârının takdir edilmiş olmasından ziyâde, Üçüncü Mehmed'in dadısına dâmâd olarak yeni pâdişaha şehzâdeliğinden itibaren intisâb edip lalalığında bulunmuş olmasına medyundur. Ne yazık ki ecel bu temiz Türk vezirini hemen devirip iş başını gene devşirmelerin elinde bırakmıştır: Aşağıki fıkraya bakınız).

28 Teşrinisâni=25 Rebî'ül-evvel, Salı: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tâyininin ertesi Pazartesi günü hasta olduğu halde pâdişâhın emriyle saraya gelip Dîvan'da tebrik kabul ettikten sonra vazifesine başlıyan Lala-Mehmet Paşa o gün çok bîtâb bir halde evine dönmüş ve bir daha yatağından çıkamıyacak halde bulunduğu için Sadâret-Kaymakamlığına gene ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa tâyin edilmiştir: Bu İbrahim Paşa için yukarda 1595=1003 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. Umumiyetle Lala-Mehmet Paşa'nın «şîr-pençe»den öldüğü rivâyet edilir: Bununla beraber «Sel'a=Yılancık» dan öldüğü hakkında da münferid bir rivâyet vardır. — Bir çok menbâlarda Lala-Mehmet Paşa tâyininden on gün sonra bir Salı günü ölmüş gösterilir; O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi o günü «26 Rebî'ül-evvel» e müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Salı günü o ayın 25 ine müsâdiftir; gene ayni menbâ'la Kâtib-Çelebi'de ve Edirneli-Mehmed'in «Nuhbet-üt-Tevârîh»inde Çarşanba günü de Paşa'nın defnine müsâdif gösterilmektedir. Müneccim-başı ölüm tarihini «10 Rebî'ül-âhir Salı» gününe müsâdif gösterirse de Salı günü o ayın 10 una değil, 9 una ve o da Kânunuevvelin 12sine müsâdif olduğu için, bu rivâyet 14 gün hâtalıdır. Peçevî'nin yeni Sadr-ı-a'zamı bir hafta ve Hammer'in de yalnız üç gün yaşamış göstermeleri de doğru değildir. Cenaze «Şeyh-Vefâ» türbesi

civarına defnedilmiştir. — Ölüm günü sayılmamak şartiyle Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti dokuz gün sürmüş ve bu müddet zarfında ancak bir defa Dîvân'a gelebilmiştir).

1 Kânunuevvel =28 Rebî'ül-evvel, Cuma: Koca-Sinan Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(Lala-Mehmet Paşa'aın yukarıki fıkrada geçen ölüm günü de sayılmak şartiyle Sadâret makamı üç gün açık kalmış ve Selânikî'nin izâhına göre devletin o müşkil vaziyetinde herkesin ümit bağladığı Lala Paşa'nın yerine kimin tâyin edileceğini bütün halk büyük bir merakla beklerken, memlekete yaptığı fenâlıklardan dolayı daha on bir gün evvel azledilip Malkara'ya sürülmüş olan «Serdâr-ı bî-âr» ın beşinci defa olarak tekrar iş başına getirilmesi tabiî herkesi müteessir edip hayretler içinde bırakmıştır! Buna sebeb olarak «Sinan Paşa'nın kîsesi kebîr ve hâmileri kesîr» olduğundan bahsedilir; Selânikî'nin kaydine göre bu hâmîlerin en mühimmi Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi'dir: Bundan evvel Sinan Paşa'nın rakîbi Ferhad Paşa'nın idâmına otuz bin altın rüşvet mukabilinde fetvâ verdiğinden bahsedilen bu Şeyh-ül-İslâm için yukarda bu sene vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Dördüncü sadâretinden azledildiği zaman Istanbul ulemâsı harb cephelerinde sebeb olduğu maddî zâyiâtın kendisine tazmin ettirilmesini istemiş olduğu halde, ilmiyye sınıfının başında bulunan Şeyh-ül-İslâmın bu seferki tuhaf rolü her halde Sinan Paşa'nın «Kîsesi kebîr» olmasıyla izâh edilebilecek ve bilhassa bir din adamına hiç yakışmıyacak rollerdendir. — «Serdârlukda münhezim olduğundan ve uğursuzluğu ile şöhret bulduğundan ziyâde âr lâhık» olduğundan bahsedilen ve doksanlık ihtiyar cüssesi ağrılar içinde kıvranan Koca-Sinan bu sefer «serdârlığa aslâ rağbet» etmeyip pâdişâhı bizzat sefere çıkmıya teşvik etmiştir. Zâten Sinan Paşa işte bu son sadâretinde ölmüştür: Aşağıda 1596=1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız).

21 Kânunuevvel=18 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Sulh rehinesi olarak Istanbul'da bulunan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirza'nın ölümü.

(Bu sırada Safavî tahtında bulunan İran şâhı Birinci Abbâs'ın yeğeni, meşhur Şâh İsmâîl-i-Safavî'nin torununun torunu, Hudâbende-Muhammed-Şâh'ın torunu ve maktûl Safavî veliahdi Koç-kapan Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan bu Türk prensinin sulh rehinesi olarak Hasankale'deki Osmanlı karargâhına gelişi için 1589=997 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına, Hasankale'den Istanbul'a gelişi, hükûmetle ahâli tarafından parlak merâsimle istikbâli ve mihmandarlığına meşhur Osmanlı müverrihi Selânikî-Mustafa Efendi'nin tâyini için 1590=998 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına, Üçüncü Murad'ın huzuruna kabulü ve amcasının gönderdiği muhteşem hediyelerin takdimi için gene o senenin «29 Kânunusâni» fıkrasına, işte bunun üzerine akdedilen Osmanlı-Safavî sulhü için gene ayni sene vukuâtının «21 Mart» fıkrasına ve küçük prensin Istanbul'da yapılan sünnet düğünü için de 1593=1001 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Zavallı Haydar-Mirzâ'nın pek genç yaşında «Maraz-ı tâûn»dan öldüğü rivâyet edilir; Cenâzesi Eyüb'e defnedilmiş ve Üçüncü Mehmed'in emriyle üzerine bir türbe yapılmışsa da, Kâtib-Çelebi'nin izâhına göre;

«Bir zamandan sonra düzdân-ı Acem izâmını sirkat idüp Erdebîl'e götürdükleri şâyi' olmuş» dur!

Hattâ gene Kâtib-Çelebi «hâlâ türbe-i mezbûre kabrden tehî» demek suretiyle kendi zamanında mezarın boş olduğunu anlatır; her halde Şiîlerin Safavî şehzâdesini Sünnî toprağında bırakmamak için bu tehlikeli külfeti ihtiyâr etmiş olmaları lâzımgelir. — «Sicill-i-Osmânîde gösterilen «5 Rebî'ül-Ahir=8 Kânunuevvel Cuma» tarihi yanlıştır. — Vatanının

hâricî siyasetine kurban olan bu zavallı gurbet şehîdi Hasankale'deki Osmanlı karargâhına gelişinden ölümüne kadar Türkiye'de Milâdî takvim hesabiyle tam 6 sene, 2 ay, 8 gün kalmış ve bu müddetin 5 sene, 10 ay, 24 gününü de Istanbul'da geçirmiştir. Haydar-Mirzâ takriben 15-16 yaşlarında ölmüştür).

1596=1004

3 Nisan=4 Şa'ban, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın ölümü.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «5 Şa'ban Çarşanba» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın beşine değil, dördüne müsâdiftir. — Yaşının sekseni çok geçtiğinde ittifak edilen Sinan Paşa'nın doksanını bile geçmiş olduğu hakkında da bâzı rivâyetler vardır. — Koca-Sinan Paşa'nın bu son sadâreti 1595=1004 senesi 1 Kânunuevvel=28 Rebî'ül-evvel Cuma gününden bu güne kadar tam 4 ay, 2 gün sürmüştür: Tabiî bu hesapta ölüm günü sayılmamıştır. — Sinan Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için 1580=988 vukuâtının «25 Ağustos», 1589=997 vukuâtının «2 Nisan», 1593=1001 vukuâtının «28 Kânunusâni», 1595=1003 vukuâtının «7 Temmuz» fıkralarına ve bu beşinci ve sonuncu sadâreti için de 1595=1004 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Koca-Sinan bu son sadâretini Üçüncü Mehmed'in çıkacağı Eğri seferinin hazırlıklarıyla geçirmiştir. — Sinan Paşa, İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirlerinde muhtelif serdârlıklarda ve Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet devirlerinde de beş defa sadârette bulunmuştur: Sadâretlerinin ilk üçü Üçüncü Murad ve son ikisi de Üçüncü Mehmet devirlerindedir. Arnavut devşirmelerinden olan Koca-Sinan Paşa hilekârlığı, yalancılığı ve bilhassa palavracılığıyla meşhurdur: Seciyye itibariyle:

«Zâtinde hod-fürûş ve hod-bîn ve Arnavûd-i anûd cinsinden lecûc ve pür-kibr-ü-kîn»

şeklinde tasvir edilir. En büyük ve en son fenalığı devletin başına on üç sene sürmüş bir «Nemçe seferi» açması ve en büyük iyiliği de Üçüncü Mehmet Eğri seferine çıkmadan evvel ölmesidir.

Osmanlı tarihinde bir «Don-Kişot» rolü oynıyan bu mağrur devşirmenin en meşhur palavraları ikidir: Biri vaktiyle Safavîlere karşı Şark serdârlığını yakalamak için en yüksek perdelerden atıp tutarken şâhın kellesini getireceğinden bahsetmesi ve ikincisi de son Avusturya seferini açmıya çalışırken imparatoru zincire vurup getireceğinden dem vurmasıdır; Bunlar için 1580=987 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve 1593=1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Azamet devrinin o muhteşem ordularına kumanda ederken elde edilen bâzı muvaffakiyetler bu kof devşirmenin hesabına geçirilmiş olduğu için Koca-Sinan «Yemen fâtihi» ve «Tunus fâtihi» gibi parlak ve haksız lâkaplarla da anılır; halbuki İkinci Selim devrindeki Yemen harekâtı bâzı yerlerin Zeydî imâmından istirdâdına münhasırdır ve bunda da Özdemir-oğlu Osman Paşa ile diğer bir takım şahsiyyetlerin de çok büyük rolleri vardır. Tunus fâtihliği de Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa merhumun muazzam donanmasına dayanan ve o donanmayla nakledilen ordunun serdârlığında bir kaç kale fethiyle istirdâdından ibarettir; yanında Özdemir-oğlu gibi, Kılıc-Ali Paşa gibi büyük askerlerin bulunmadığı Şark ve Garp serdârlıklarında Koca-Sinan hiç bir muvaffakiyet gösteremediği gibi, devletin askerî şevket ve şöhretini de korkaklığı ve iktidarsızlığıyla söndürüp lekelemekten başka bir şey yapamamış, küçücük Eflak voyvodasının ordusuna bile fecî bir surette mağlûb olmuştur; Bütün bunlar için ikinci ciltte 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına, 1568=976 vukuâtına, 1569=976 vukuâtının «5 Kânunusâni», «3 ve 15 Mayıs», 1569=977 vukuâtının «26 Temmuz», 1570=977 vukuâtının «18 ve 21 Mayıs», 1571=978

vukuâtının «1 Mart», 1574=982 vukuâtının «15 Mayla», «24 Ağustos» ve «13 Eylül» fıkralarıyla bu üçüncü ciltte 1580=987 vukuâtının «7 Kânunusâni», 1580=988 vukuâtının «10 Teşrinievvel, 1581=989 vukuâtının «22 Temmuz» ve 1595=1004 vukuâtının da «27 ve 31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Hammer, Sinan Paşa'nın füc'eten öldüğünden bahsederse de, bâzı Osmanlı menbâlarında muhtelif hastalıklardan bahsedilir: Selânikî'ye göre altı gün yatmıştır; Müneccim-başı tarihiyle «Şakaayık» zeylinde ölüm hastalığı olarak «Maraz-ı zahîr=Dysenterie» den bahsedilir.

Âlim ve şâir düşmanı olmakla meşhur olan Koca-Sinan Paşa hem halkın, hem münevver sınıfın nefret ve lâ'neti içinde can vermiş ve öldüğü zaman bu umumî nefret Türkçe ve Acemce şiirler ve ölüm tarihini gösteren kıt'alarla ifâde edilmiştir; meselâ Selânikî'nin «Emin Bey» isminde bir şâirden naklettiği şu tarih manzumesinde Sinan Paşa'nın bilhassa âlimlerle şâirlerin yüzlerine karşı dâimâ sarfetmek i'tiyâdında olduğu «Toprak başına olsun!» sözü kendisine iâde edilmektedir:

Vâsıl-î Berzah Sinan Pâşây-ı hod-rây-î anîd
Sâl-i ömrü zulm ile yetmişdi doksan yâşına
Nasb-ı nefs itmişdi kesr-î ırzınâ her bî-kesün
Kasd iderdî bir fakîrün etmeğîne âşına
Kalb-i sahtinde yoğ îdî hiç terahhumdan eser
Bakmaz îdî kimsenün gözden akan kan yâşına
Her kese (Toprak bâşûnâ!) dir idî târih didüm
Nola öldü îse ol bed-âhd (Toprak bâşına!)

Koca-Sinan Paşa'nın «hele eceli irişüp» işte böyle hâtıralar bıraktıktan sonra cenâzesi «Parmak-kapu kurbünde binâ eyledüğü türbesine» defnedilmiştir. — Hem «râşîlik», hem «mürteşîlik» le şöhret bulan Sinan Paşa muazzam bir servet bırakmışsa da, Hazîneye olan bir borcuna mahsûben bütün bunlar zabtedilmiştir; tabiî bu servette rüşvet kadar ganîmet payı da vardır. Koca-Sinan Paşa'nın terekesi şöyle gösterilir:

600 bin duka altını, 2 milyon 9 yüz bin akça, 29 yük kıymetli taş, 20 çekmece dolusu zeberced, 15 inci tesbih, 61 ölçek inci, 20 mıskal altın tozu, 2 elmas gerdanlık, 30 parça roza elması, 7 murassâ sofra, 32 murassâ kalkan, 16 murassâ bilezik, 20 altın ibrik, 1 murassâ satranç takımı, 140 murassâ miğfer, 120 murassâ kemer, Murassâ sahanlar, 600 samur kürk, 600 vaşak kürk, 30 siyah tilki kürkü, 1075 parça ipekli ve sırmalı kumaş, 900 muhtelif cins kürk, 2 murassâ at haşası, inci işlemeli 30 eğer, 16 murassâ eğer, 16 murassâ siper, 34 altın üzengi, Murassâ kılıçlar, yatağanlar, hançerler ve bozdoğanlar, 100 kantardan fazla gümüş kaplar, Hind, Çin ve Hoten eşyâları, Miskler, anberler, öd ve sandal ağaçlan, 1000 parça yün, çuha ve pamuklu elbise.

Tabiî konak eşyâları ve döşemeleriyle mutbak ve mehter takımları, hayvanları ve emlâki bu hesaba dâhil değildir: Türk milleti, her türlü zararlarıyla ihânetlerine katlandığı devşirmeleri asırlar boyunca işte böyle beslemiş, fakat bir türlü doyuramamıştır).

4 Nisan=5 Şa'ban, Perşenbe: İkinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ilk sadâreti.

(1595=1003 tarihindenberi ikinci vezirlikte ve Sadr-ı-a'zamlar sefere gittikçe Sadâret-Kaymakamlığında bulunan bu Boşnak devşirmesi Dâmâd-İbrahim Paşa Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe-Sultan'ın kocası ve işte bundan dolayı Üçüncü Mehmed'in enîştesidir. Kendisini şahsen tanımış müelliflerin seciyyesi hakkında verdikleri izâhâta göre iç-yüzü dış yüzüne uymaz ve

dâimâ değişen dış yüzünün bir görünüşü de başka görünüşünü tutmaz, mütelevvinlikte bûkalemûnu aratmaz pek değişken bir tip olduğu için «Âkıl-ı dîvâne-nümâ» «İçi pazarlu», «Evzâı gaayet şütür-gürbe, nev'i şahsına münhasır devletlü» gibi tasvirleri hep kendisine bakılarak çizilmiş hakikî portrelerdir! Osmanlı pâdişâhlarının son zamanlara kadar kullandıkları murassâ altın taht, İşte bu İbrahim Paşa'nın Üçüncü Murad devrindeki Mısır mâcerâsının mahsulüdür: 1585=993 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. — Dâmâd-İbrahim Paşa, Koca-Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki rekâbet ve mücâdele devrinde hep Sinan Paşa taraftarlığı etmiş ve nihayet Ferhad'ın idâmında en büyük rolü oynamıştır; 1595=1003 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasıyla 1595=1004 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Fakat Sinan Paşa'nın sebeb olduğu Eflak felâketiyle nihayet foyası meydana çıktığı ve İbrahim Paşa'nın Ferhad Paşa'yı «bî-günâh» olarak idâm ettirdiği anlaşıldığı için, Üçüncü Mehmet ikinci vezirlikte bulunduğu için Sadâret sırası gelmiş olan enistesini son tebeddüllerde ihmâl ederek iş başına getirmemiş, onun yerine Lala-Mehmet Paşa ile Koca-Sinan Paşa'yı getirdiği için Sinan'la İbrahim'in son zamanlarda araları açılmış ve hattâ Koca-Sinan doksan yıllık gövdesinin hastalıklı hâline bakmıyarak eski dostu ve yeni düşmanı İbrahim Paşa'yı saray meydanında mızrakla mübârezeye dâvet etmekten ve hattâ pâdişâhın huzurunda meydan okumaktan bile çekinmemiştir! Eflak ve Macar cephelerinde düşman orduları Türk şehirlerini yıkıp yakarak halkı kılıçtan geçirirken iş başında bulunan Devşirmeler de işte bu vaziyettedir! — İbrahim Paşa'nın pek mütehassir olduğu Sadâret mührü nihayet bu gün Ayasofya câmiinde Sinan Paşa'nın cenâze namazı kılınırken getirilip teslim edilmiş ve hattâ tebrikler bile cenâzenin önünde başlamıştır! — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üç sadâreti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 1596=1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» ve 1599=1007 vukuâtının da «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

20 Haziran=23 Şevvâl, Perşenbe: Üçüncü Mehmed'in Istanbul'dan «Eğri seferi» ne hareketi.

(Umumiyetle «24 Şevvâl Perşenbe» tarihinden bahsedilirse de, Perşenbe günü o ayın 24 üne değil, 23 üne müsâdiftir: Zâten Selânikî tarihinin henüz basılmamış olan yazma kısmında «23 Şevvâl Perşenbe» tarihi vardır; onun için Hammer'deki «21 Haziran» tarihi doğru değildir. — Osman-Gazi'den Kanunî'ye kadar 10 Osmanlı pâdişâhı eski Türk hükümdarlarının bizzat sefere çıkma an'anesine tamamiyle riâyet ettikleri halde, İkinci Selim'le Üçüncü Murad bu eski Türk töresini terkedip seferdeki serdârlarla idare etmiş ve kendileri hep saraylarında yaşamışlardır. Üçüncü Mehmed'in babasıyla dedesi gibi saraya kapanmayıp daha evvelki ataları gibi ordunun başına geçip er-meydanına gitmesi bir çok teşviklerle telkinlerden mütevellit bir hareket olmakla beraber, büyük bir meziyyet eseridir: Çünkü bu genç tecribesiz pâdişâhın üzerinde en büyük nüfuza sâhib olan anası Venedikli Safiyye-Sultan oğlunun sefere çıkmaması için olanca nüfuzunu kullandığı ve bu suretle onu el altından ve göz önünden uzaklaştırıp başka te'sirlere kaptırmamak istediği halde söz geçirememiş, Sultan Mehmet devletinin menfaatini kadın sözüne fedâ etmemek büyüklüğünü göstermiştir. — Pâdişâhın bu kararında âmil olan sebebler şunlardır:

1 — Eflak ve Macaristan cephelerinin perişan hâlini çok iyi bilen ve hattâ o perişanlığa korkak ve «Muhannes» oğluyla beraber sebeb olan Koca-Sinan Paşa, yukarda 1595=1004 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz son sadâretinde Serdâr-ı-Ekremlik yükünü sırtına almıya cür'et edemediği için genç pâdişaha ecdâdı gibi bizzat sefere çıkıp vaziyeti ıslâh etmesinden başka çâre kalmadığını anlatmış, halefi İbrahim Paşa da ayni fikri müdâfaadan başka çâre bulamamış ve Üçüncü Murad devrindenberi «Hâce-i-Sultânî» mevkiini muhâfâza etmekte olan meşhur müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi de o yolda telkinlerde bulunmuştur.

2 — Hudud boylarındaki valiler de pâdişâhın bizzat sefere çıkmasını istiyen arızalar göndermişlerdir.

3 — Yeniçeriler, pâdişâh başlarına geçmedikçe sefere gitmiyeceklerini söylemişler ve hattâ bu hususta te'minât almak için çorba içmekten imtinâ etmişlerdir. Üçüncü Mehmet işte bu te'sirler altında ecdâdının izinden gitmiye karar vermiş, bu karar ilân edilip kış mevsimi hazırlıklarla geçirilmiş, Belgrad'da erzak ve mühimmat biriktirilmiş, Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa sefer Ser-askerliğine tâyin edilmiş ve Hoca-Sa'düddin Efendi de pâdişâhın maiyyetine me'mur olmuştur; Bunlardan başka vüzerâdan Cağal-oğlu Sinan Paşa, Nişancı Hamze-Çelebi, Baş-Defterdar İbrahim Efendi ve Yeniçeri-ağası Velî Ağa ile Anadolu ve Rumeli Kadı-askerleri=Kazaskerleri de beraber gitmiş, Istanbul muhâfızlığında da vüzerâdan Hadım-Hasan Paşa bırakılmıştır. — Mücevherler içinde beyaz bir kadife elbise giyip kavuğunu iki muhteşem sorguçla süsliyen Üçüncü Mehmet fevkalâde parlak ve tantanalı bir alayla Çavuşların:

— Savul!

yahut:

— Irak dur!

sesleri ve halkın dualarıyla alkışları içinde bu gün öğleden evvel Topkapu-sarayından Davudpaşa'da hazırlanan «Otâğ-ı-Hümâyûn» a geçmiştir. Bu münâsebetle tuhaf bir telâkkiden bahsedilir; Yolda sohbet için pâdişaha sırayla yaklaşmaları âdet olan Ulemâ Efendilerle Vüzerâ Paşalar uğur menbâı sayılan güneşe mâni olmıyacak surette hareket etmişlerdir! Eğri seferinin manzum ve mensur bir menzilnâmesini yazmış olan «Pojegalı-Mücellâ Efendi» Baş-Kethudânın işâretiyle vüzerâ ve ulemâ tarafından yapılan bu ustalıklı hareketleri şöyle anlatır:

«... İşbu zikrolunan kimesneler otağa varınca [=varıncaya kadar] müsâhabet idüp ve bunların yanaşması lâzım oldukda güneş sağ cânibinde oldukda sol cânibe yanaşurlar ve sağ cânibde bulunup sola yanaşmak lâzım geldükde uğur kesmeyüp Pâdişâhun ardından dolaşup sola yanaşurlar ve bunlara haber viren sağda Baş-Kethudâdur...»

Sultan Mehmet bu ilk sefer gecesini Davudpaşa sahrâsındaki otağında geçirmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu seferin hedefi «Beç kal'ası teshîri», yâni Viyana fethi şeklinde gösterilir).

21 Haziran=24 Şevvâl, Cuma: Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa ordugâhından hareketi.

(Buradan ikinci konak olarak «Küçük-Halkalı pınarı» na gidilmiştir: «Mehd-i Ulyây-ı Saltanat, Sadef-i Dürr-i Hilâfet» denilen Vâlide Safiyye-Sultan Halkalı'ya kadar gelip oğlunu teşyi ettikten sonra Istanbul'a dönmüştür).

1 Temmuz=5 Zülka'de, Pazartesi: Ordunun Edirne'ye muvâsalatı.

(Kâtib-Çelebi Edirne'ye muvâsalat tarihini «2 Zülka'de=28 Haziran Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, hâdisâtı günü gününe tâkib edip manzum ve mensur bir menzilnâme yazmış olduğunu yukarıki fıkrada görmüş olduğumuz «Pojegalı-Mücellâ Efendi» ordunun «2

Zülka'de Cuma» günü Burgaz-ovasına, ertesi gün Babaeski'ye, daha ertesi gün Hasköy'e ve nihayet:

On ikinci menzil oldû şehr-i Edirne konak

mısrâiyle de «5 Zülka'de=1 Temmuz Pazartesi» günü on ikinci konak olan Edirne'ye gelindiğinden bahsetmekte olduğu için burada o rivâyet tercih edilmiştir).

5 Temmuz=9 Zülka'de, Cuma: Ordunun Edirneden hareketi.

(Kâtib-Çelebi ve ondan naklen Nâîmâ «8 Zülka'de=4 Temmuz Perşenbe» günü hareket edildiğinden bahsederlerse de, Mücellâ Efendi Edirne'de «5 gün oturak» olduğundan bahsettiğine göre, muvâsalat günü hesab edilmek şartiyle bu gün yola çıkılmış demektir; Ayni menbâın bundan sonra gösterdiği gibi de bunu te'yid etmektedir).

13 Temmuz=16 Zülka'de, Cuma: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada «dört gün oturak» olmuştur).

16 Temmuz=20 Zülka'de, Salı: Ordunun Filibe'den hareketi.

(Buradan Tatar-pazarcığı'na gidilmiştir).

20 Temmuz=24 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Filibe'de olduğu gibi Sofya'da da «dört gün oturak» olmuştur).

30 Temmuz=4 Zülhicce, Salı: Ordunun Niş önlerinde konaklaması.

(Ertesi gün Morava boyuna varılmıştır: Bâzı menbâlarda «5 Zülhicce» gösterilirse de doğru değildir. — Son zamanlarda Bosna hududundaki «Klis» kalesi üzerine yürüyen düşman kuvvetleri üzerine asker sevkedip mağlûb ettirmiş olan Bosna valisi vezir Ahmed Paşa'dan bu gün zafer alâmeti olarak iki bin kelle, iki kumandanla 300 esir ve 30 bayrak gelmiş ve bunlar sefer neticesi hakkında «Fâl-i hayr» addedilmiştir).

9 Ağustos=14 Zülhicce, Cuma: Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Belgrad'a top ve tüfek şenlikleri yapılarak ve vüzerâ tarafından idarelerindeki askerlerle «Alay gösterilerek» girilmiş, parlak merâsimle karşılanan pâdişâh şehrin karşısındaki «Hünkâr-tepesi»nde kurulan otağına inmiştir. — Belgrad'da on bir gün kalan Üçüncü Mehmet son harb hazırlıklarıyla meşgul olmuştur. — Pâdişâh buraya gelirken bir kaç günlük yoldan istikbâle çıkıp süslü askerleriyle «alay gösteren» ve yukarda 1595=1003 vukuâtının «7 Ağustos» ve 2 Eylül» fıkralarında gördüğümüz Usturgon felâketine sebeb olduğu için «Muhannes ibni muhannes» denilen Koca-Sinan-oğlu Mehmet Paşa nihayet cürmünün cezâsını çekerek vezâret pâyesi kaldırılıp Belgrad kalesine hapsedilmiş ve tekmil emval ve emlâki de müsâdere edilmişse de, üç gün sonra Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın şefâatiyle maatteessüf affedilerek vezâreti iâde edilmiş, fakat müsâdereden dolayı «mühimmât-ı seferden habbeye mâlik olmamakla» Belgrad muhâfızlığında bırakılmıştır!).

21 Ağustos=26 Zülhicce, Çarşanba: Ordunun Sava köprüsünden Sirem yakasına geçişi.

(Belgrad'da on bir gün kaldıktan sonra on ikinci gün hareket eden ordunun Sava köprüsünden geçip girdiği «Sirem sahrâsı» için ikinci ciltte 1521=927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu hareket bâzı menbâlarda «27 Zülhicce Çarşanba» gününe müsâdif gösterilirse de, Çarşanba günü o ayın 27 sine değil, 26 sma müsâdiftir. — Erdellilere karşı Tımışvar muhâfızlığında bulunan vezir Hadım-Cafer Paşa'yı takviye için Karaman beylerbeyi Hızır Paşa bu gün yola çıkarılmıştır).

1596=1005

25 Ağustos=1 Muharrem, Pazar: Varadin=Petervaradin civârında Tuna üzerine köprü kurulmıya başlaması.

(Bu işe me'mur olan Yeniçeri-ağası Velî Ağa önden gönderilmiş olduğu için, nehirden sevkedilmiş olan «yüz kıt'a dunbaz gemileriyle» her iki sahilden işe başlanıp üç gün çalışılarak «altı yüz zirâ'» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmuştur: Bu köprü Varadin'le Titel arasındadır. — Bir rivâyete göre İnşaâtın idaresine Velî Ağa'dan evvel Koca-Sinan-oğlu Muhannes-Mehmet Paşa gönderilmişse de, Yeniçeriler kendisini öldürmiye kalkıştıkları için «Muhannes ibni muhannes» vaktiyle er-meydanlarından kaçtığı gibi şimdi de köprü başından kaçmış ve işte bunun üzerine Velî Ağa gönderilmiştir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

26 Ağustos=2 Muharrem, Pazartesi: Slankamen=Salankamen harb-meclisinin kararı.

(Üçüncü Mehmed'in riyâset ettiği bu tarihî mecliste şu iki mesele müzakere edilmiştir;

1 — İsyan hâlinde bulunan Erdel=Transylvania üzerine mi, yoksa Avusturya işgâlindeki Macar arâzisine mi yürümek daha doğrudur?

2 — Avusturyalılara karşı gidildiği takdirde, Komorn=Komran ve Eger=Eğri kalelerinden hangisinin hedef ittihâz edilmesi daha doğrudur? Arâzisi sulak ve bataklık olan Erdel'in askerî harekâta müsâid olmamasından dolayı birinci meselede Avusturya cephesi tercih edilmiş ve ikinci mesele de Eger=Eğri kalesinin askerî ehemmiyetiyle arâzisinin kıymetli mâdenleri Komorn'a tercih edilmesiyle neticelenmiştir. — Raab=Yanık kalesi civârında bulunan ve Osmanlı menbâlarında «Komran» denilen Komorn kalesinin Koca-Sinan Paşa tarafından altı gün süren neticesiz muhâsarası için yukarda 1594=1003 vukuâtının «16 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Slankamen'de iki gün kalınmıştır. — O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi, pâdişahtan «1 Muharrem=25 Ağustos Pazar» günü Istanbul'a gelen bir «Hatt-ı-Şerîf» de Eğri üzerine hareket edilmekte olduğundan bahsedildiğini söylediğine göre, bu kararın daha evvel verilmiş ve bu günkü harb meclisinde de meselenin son defa olarak tetkik edilmiş olması lâzımgelir).

30 Ağustos=6 Muharrem, Cuma: Ordunun Varadin köprüsünden geçişi.

(Bu köprünün inşâsı «4 Muharrem=28 Ağustos Çarşanba» günü tamamlanmış ve inşaâta me'mur olan Yeniçeri-ağası o gün askeriyle karşı yakaya geçmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Pâdişâhın orduyla geçişini Kâtib-Çelebi o tarihten iki gün sonra işte bu güne müsâdif gösterir; zâten Mücellâ Efendi'nin menzilnâmesinde de «Cuma» kaydi vardır. Bâzı menbâlarda Yeniçerilerin geçmesine tesâdüf eden «4 Muharrem» tarihi pâdişâhın orduyla geçtiği gün gibi gösterilirse de doğru değildir).

3 Eylül=10 Muharrem, Salı: Hatwan kalesinin sukutu.

(Düşman ordusunun muhâsarasına uğrıyan bu kale iki defa imdâd istemiştir. İkinci istimdâd, yukârıki fıkrada gördüğümüz köprüden geçen ordunun Szegedin ovasında ilerlediği sıradadır: Üçüncü vezir Cağal-oğlu Sinan Paşa derhâl on bin askerle yola çıkarılıp Tımışvar muhâfızı Ca'fer Paşa ile onu takviye için gönderilmiş olan Karaman beylerbeyi Hızır Paşa da yardıma me'mur edilmişse de, Cağal-oğlu düşmandan çekinip ağır davrandığı için Szolnok'da Ca'fer Paşa kuvvetleriyle birleştiği sırada Hatwan müdâfileri «vire ile», yâni canlarına dokunulmamak şartiyle teslim olmak mecburiyetinde kalmışlar ve buna rağmen tamamiyle kılıçtan geçirildikleri gibi «nisâ ve sıbyân dahî cümleten katl-i-âm» edilmiş ve kale de temelinden yıkılmıştır: Bu katl-i-âmda halkın derileri yüzülmek ve âzâları parçalanmak gibi vahşetler de irtikâb edilmiştir! Bu müdhiş fâciânın en büyük mes'ûliyeti Cağal-oğlu denilen İtalyan devşirmesine aid olduğu halde «aslâ mazhar-ı itâb olmaması» bir çok menbâlarda çok haklı hayretlerle karşılanır! Üçüncü Mehmet felâket haberini alınca Cağal-oğlu'nu yalnız geri çağırıp biraz tekdir etmekle iktifâ etmiştir! — Elli iki sene Türk idaresinde kalmış olan Hatwan kalesinin Kanunî devrinde fethi için 1544=951 vukuâtının «23 Nisan» fıkrasına ve bu seferki Hatwan fâciasına karşı yapılan haklı ve meşrû mukabele için de aşağıda bu sene vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

7 Eylül=14 Muharrem, Cumartesi: Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın Szegedin'de orduya iltihâkı.

(Altın ve çelik zırhlar içindeki askerinin gösterdiği muhteşem alay çok takdir edilmiştir. Theisz=Tisa nehri yoluyla Belgrad'dan gönderilen muhâsara toplarıyla mühimmatı da burada orduya gelmiş ve Hasan Paşa bunların Szolnok'a kadar gemilerle ve oradan Eger=Eğri önlerine de kızaklarla sevkine me'mur olmuştur. — Ordu Szegedin'de iki gün kalmıştır. — Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz Hatwan fâciasının da burada haber alındığı rivâyet edilir).

21 Eylül=28 Muharrem, Cumartesi: Üçüncü Mehmed'in Eger=Eğri ovasına muvâsalatı.

(Pâdişâh daha evvelden kurulmuş olan «Otâğ-ı-Hümâyûn» a inmiştir. — Orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre Üçüncü Mehmet o gün varoşa «üşündü olunup» hücumlarla zabtını istemişse de «henüz asker konmak ve çadırların kurmak üzre olmağla irteye» bırakılmıştır).

21/22 Eylül=28/29 Muharrem, Cumartesi/Pazar gecesi: Eğri ahâlisinin varoşu ateşleyip kaleye kapanmaları.

(Asker sabaha karşı varoşa girmiş ve yangından kurtulan bir çok eşyâ ve erzak ganîmet olarak müsâdere edilmiştir. Hoca-Sa'düddin'in kaleme almış olduğundan bahsedilen Eğri fetihnâmesinde bu varoş «Mahmiye-i Galata mânendi» gösterilir. — Bu vak'a bâzı menbâlarda ikinci ve hattâ üçüncü gecelere müsâdif gösterilirse de, orduda bulunan Peçevî'nin kaydi daha kuvvetlidir).

24 Eylül=1 Safer, Salı: Eger=Eğri muhâsarası.

(Türklerin Eğri/Egre, Macarların Eger, Almanların Erlau ve Lâtinlerin de Agria dedikleri müstahkem şehir Budin'in 137 kilometre şimalişarkîsinde ve Theisz=Tisa nehrinin kollarından olan ayni isimdeki Eger suyunun üstündedir. Çok mühim bir mevki olan, bu

büyük kale Kanunî devrinde serdâr Ahmed Paşa tarafından 39 gün muhâsara edilmişse de, mevsim ilerlemiş ve şiddetli bir kış basmış olduğu için fethedilememiştir: İkinci ciltte 1552=959 vukuâtının «9, 19, 29 Eylül» ve «19 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Hattâ Kanunî'nin son Szigetvar seferinde başlıca hedeflerinden birinin Eğri fethi olduğundan ve Szigetvar'dan evvel orayı muhâsara etmek istediği halde vaziyet icâbı olarak ilkönce Szigetvar'ın muhâsarasına mecbur olduğundan bile bahsedilir; 1566=973 vukuâtının «1 Mayıs» ve «29 Haziran» fıkralarına bakınız. Her halde Eğri fethinin imparatorluk siyaseti bakımından asırlardanberi tâkib edilen büyük bir hedef olduğu muhakkaktır. — Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sinde ve ondan naklen Naîmâ tarihinde Eğri kalesinin o zamanki askerî vaziyeti şöyle anlatılır:

«Kal'a-i mezbûre mesâfe-i baîdeden hemçü kûh bir kal'a-i bî-misâl müşâhede olunup kat-ender-kat burçları, yanların korur bârûları ve cevânib-i erbeasın gözler dolma palankaları ile asi hisâr bir dağ üzre vâkı' olup üç cânibi kesme kaya üzerinde muhkem taş ve kireçle mülemma'-u-masnû' ve için bir vechille dolma ki top kâr eylemez ve cânib-i şarkîsinde bir ma'denî dağ muttasıl olup istihkâm içün bir arîz-ü-amîk hendek kesilmiş ve varoşu dahî kireç ile binâ olunmuş bir hısn-ı hasîn idi».

Bu sırada Eğri kalesi muhâfızlığında Osmanlı menbâlarının «Çasârun akrabâsından» gibi gösterdikleri «Paul Nyary» ile ikinci derecede dokuz kumandan daha vardır. Ateş açılmadan evvel Üçüncü Mehmet bunlarla şehir ahâlisine hitâben şu meâlde bir «Emr-i-Şerîf» göndererek teslim teklifinde bulunmuştur:

«Eğri içinde olan beğler ve sair ahâli! Bilmiş olun ki şevketle azîmetüm Eğri fethidür; imdi evvelâ Allâh-u-Teâlâ emriyle sizi dînimize da'vet iderüz: Eger müslüman olursanız size zararum yokdur; hâlinüz üzerinde emvâl-ü-emlâkinüze kemâ-kân tasarruf idüp âsûde olun. Eger dîne gelmezsenüz kal'ayı bırağup memleketinüze çıkup gidesüz! Yohsa bu da'vetün birini kabûl itmeyüp şöyle ki ceng-ü-cidâle mübaşeret olunup bana karşı top ve tüfeng ve humbara atarsanuz, Allâh ve Resûl-Ullâh hakkıyçün sizi katl-i-âm idüp birinüzü halâs eylemem, bilmiş olasuz!» .

Mahsurlar bu teklifi reddedip «Emr-i-Şerîf»i götüren adamı da casuslukla ithâm ederek zindana attıkları için derhâl ateşe başlanmıştır. Muhâsaranın bu ilk günü beş koldan meterisler kurulduğu ve bu kollara Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa ile vüzerâdan Cerrah-Mehmet, Hadım-Ca'fer ve Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşalarla Yeniçeri-ağası Velî Ağa'nın kumanda ettiği rivâyet edilir; Cağal-oğlu Sinan Paşa da «ordu etrâfını muhafazaya» me'mur olmuştur. Eğri muhâsarasında kullanılan «yirmi üç pâre tûb-i kal'a-kûb» Eğri fetihnâmesinde «Ejderhâ-peyker kal'a-kûb tûblar» diye tasvir edilir. Orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi bunların şiddetli bombardımanını:

«Şöylece od iderlerdi ki dâneleri biribirine müzâhame virir dimek gelürdü; gâhî münâvebe ile birinün sadâsı munkatı' olmadan birine od iderler idi»

şeklinde anlatır. Kâtib-Çelebi'ye göre «câ-becâ lâğımlar urulmağa» da bu günden itibaren başlanmıştır).

25 Eylül=2 Safer, Çarşanba: Muhâsara hattında altıncı cephenin açılması.

(Bu gün Bu din muhâfızlığında bulunan Sokullu âilesinden Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Haleb beylerbeyi Çerkes-Mahmud Paşalar askerleriyle orduya iltihâk ettikleri için,

yukarıki fıkrada gördüğümüz beş koldan başka altıncı bir kol daha kurulup kumandanlığına Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

4 Teşrinievvel=11 Safer, Cuma: Eğri dış-kalesinin fethi.

(Umumiyetle «12 Safer Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 12 sine değil, 11 ine müsâdiftir. — «Üç kat hisâr» diye târif edilen bu dış-kaleye Osmanlı menbâlarında «Nemçe kal'ası» denir; Aşağıda bu sene vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. — Bu günkü muvaffakiyete çok tuhaf bir sebeb gösterilir: Rivâyete nazaran müdâfiler dış-kaledeki Türk esirlerini berhava etmek için bir lâğım patlatmışlar ve Türk askerleri de bunu bizim taraftan atılmış bir lâğım zannedip hücuma geçerek o sırada açılmış olan bir gedikten içeri girmişlerdir! Fakat orduda bulunan Peçevî böyle bir vak'adan bahsetmeyip kaleyi hücumla alınmış gösterir. — Dış-kalede bulunan düşman askerinden 5-6 bin kişinin kılıçtan geçirildiği ve mütebâkisinin de iç-kaleye çekildiği rivâyet edilir. — Feridun Bey «Münşeât» ının 1275 tab'ının ikinci cildindeki «Eğri fetihnâmesi» nde bu vak'a Safer ayının 17 nci Cuma gününe müsâdif gösterilirse de, bu bir tertip hatâsıdır).

5 Teşrinievvel=12 Safer, Cumartesi: İç-kalenin tazyiki.

(Dış-kalenin fethi üzerine ateş iç-kale üzerine teksif edilmiş ve bir taraftan da lâğım açılmıya başlanmıştır).

12 Teşrinievvel=19 Safer, Cumartesi: Eğri iç-kalesinin «Vire ile» fethi.

(Dış-kalenin fethindenberi iki üç defa lâğımlar atılıp gedikler açılmışsa da gece-gündüz yağan şiddetli yağmurların arâziyi çamur deryâsına çevirmesi taarruz hareketlerini çok güçleştirmiştir; fakat bu müşkilâta rağmen askerin hücumda gösterdiği gayret kalenin vaziyetini «fethe karîb» bir hâle getirdiği için mahsurlar nihayet teslim teklifinde bulunmuşlardır; Kale muhâfızı Nyary ile dokuz arkadaşı bu gün Türk ordugâhına gelmiş ve bunlara mukabil rehine olarak Szolnok sancak-beyi Bektaş Bey de içeri gönderilmiştir. Yegâne teslim şartı olarak bu kumandanların şahıslarına münhasır olmak üzere verilen «Hatt-ı emân» da Üçüncü Mehmed'in:

— Bindüğüm at ve kuşanduğum kılınç hakkıyçün!

diye bir Türk askerinin ağzına en çok yakışacak mukaddesât üzerine and içip te'minât verdiğinden bahsedilir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Teslim teklifinin «Vakt-i duhâ» ya, yâni kuşluk vaktine tesâdüf ettiğinden bahsedilirse de, gününde ihtilâf vardır: Kâtib-Çelebi teklifin «18 Safer=11 Teşrinievvel Cuma» gününe tesâdüf ettiğinden ve bu gün de kalenin işgâl edilmiş olduğundan bahsettiği halde, Naîmâ teklifi bu güne ve teslimi de ertesi güne müsâdif gösterir; orduda bulunan Peçevî'ye nazaran «mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günü istîmân» etmişlerdir; Eğri fetihnâmesindeki teslim tarihi de bunu te'yid etmektedir:

«... Bârek-Allâh-üs-Sebt ki mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günüdür, kal'a-i mezbûre bi-avn-İllâhi-Teâlâ bi-t-tamâm-i-ve-l-kemâl feht-u-teshir olunup etrâf-u-eknâfda olan kılâ'-u-kurâ-u-dıyâ' ile kabza-i tasarruf-i Mülûkâneme dâhil olmağın...»

Bu senenin «24 Eylül=1 Safer Salı» günü başlamış olan Eğri muhâsarası o günden bu güne kadar tam 18 gün sürdükten sonra 19 uncu gün kale fethedilmiş demektir. Muhâsaranın 20 gün sürdüğü hakkındaki rivâyet doğru değildir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Eğri şehrinin

dış-kalesine «Nemçe-kal'ası» denildiği; gibi bu iç-kalesine de «Macar-kalesi» denilir. — Başkumandan Nyary ile beraber on kişiyi bulan kale kumandanlarından ikisi Üçüncü Mehmed'in huzurunda ihtidâ edip Türk tâbiiyyetine girdikleri için hil'atlerle taltif edilmişlerdir. — Bu büyük muvaffakiyet top şenlikleri ve Mehter takımlarının çaldıkları «Feth-u-nursat nevbetleri» ile tes'id edilip orduda şenlikler yapılmıştır. — Kalenin işgâline Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa ile bundan bir gün evvel Velî Ağa'nın yerine Kapucu-başılığından Yeniçeri-ağası olan Destârî/Sarıkcı-Mustafa Ağa me'mur edilmiş. Eğri beylerbeyliğine Erzurum beylerbeyi Sofu-Sinan Mehmet Paşa tâyin olunmuş ve işte bu suretle Kanunî devrinde fethedilememiş olan Eğri kalesi nihayet Üçüncü Mehmet devrinde Türk hâkimiyyetine girmiştir).

13 Teşrinievvel=20 Safer, Pazar: Avusturyalıların Hatwan katl-i-âmına mukabele olmak üzere Eğri'den çıkan Avusturya askerlerinin kılıçtan geçirilmesi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Hatwan fâciasında canlarına dokunulmamak şartiyle teslim olan Türk askerleriyle ahâlisinin derileri yüzülerek ve parçalanarak katl-i-âm edilmeleri Türk ordusunda çok haklı bir intikam hissi bırakmıştır: Eğri fethi o müthiş fâciadan 40 gün sonradır ve tabiî o millî mâtem henüz bütün şiddetini muhâfaza ediyor demektir. Zâten hudut askerleri arasında Eğri'ye karşı ötedenberi derin bir kin beslendiği ve hattâ:

Yokdur sizünle viremüz
Eğrilü gidi Eğrilü

gibi Türkler yakılıp Eğri müdâfilerine aman verilmiyeceği çoktanberi mâlûm olduğu da rivâyet edilir. İşte bundan dolayı bu gün mağlûplar memleketlerine doğru kaleden çıkıp giderlerken Yeniçerilerle hudut askerleri Kırım-Tatarlarıyla beraber üzerlerine saldırıp beş bin kişiden hiç birini sağ bırakmamak şartiyle Hatwan şehîdlerinin intikamını almışlardır, Üçüncü Mehmed'in atıyla kılıcına yemin ederek Eğri kumandanlarına verdiği «Emân» şartı bu kanlı vak'a ile bozulmuş değildir: Çünkü o «Hatt-ı emân» yalnız kumandanların şahıslarına aittir; orduda bulunan ve bu hattı o kumandanların ellerinde bizzat görmüş olan Peçevî bu noktayı «ancak Eğre'den çıkan beğlere ve beyzâdelere diyü tahsis buyurulmuş idi, bi-d-defât ellerinde görmüşüz» şeklinde tasrih ettiği gibi, Hammer bu vak'ayı Hatwan fâciasının karşılığı gösterir. — Gene bu gün, düşmanın yıkıp yakmış olduğu Hatwan kalesinin yeniden inşâsına Karaman beylerbeyi Ca'fer Paşa me'mur edilip derhâl yola çıkarılmıştır).

18 Teşrinievvel=25 Sa'fer, Cuma: Eğri'de ilk Cuma namazı.

(Bütün kale fetihlerinde riâyet edilen millî an'ane mucibince şehrin büyük kilisesi fetih timsâli olarak derhâl câmiye tahvil edilmiş olduğu için, Üçüncü Mehmet bu gün top şenlikleri içinde parlak bir alayla bu «kilise-câmii»nde Cuma namazını kılmış ve nâmına hutbe okunmuştur).

22 Teşrinievvel=29 Safer, Salı: Eğri kalesini kurtarmıya gelen düşman ordusuna karşı Hadım-Ca'fer Paşa'nın kahramanca mağlûbiyyeti.

(Avusturya arşidüklerinden Maximilien'le âsi Erdel voyvodası Sigizmond Bathory'nin kuvvetlerinden mürekkep olan bu ordu Eğri kalesini muhâsaradan kurtarmak için gönderilmişse de, Sigizmond'un gecikmesi bu kararın neticesiz kalmasına sebeb olmuş ve bunun üzerine düşman ordusu Eğri'den kalkacak Türk ordusunu yolda bastırmak için o

civarda vaziyeti kollamıya başlamıştır: Osmanlı menbâlarında «Jigmond-ı lâîn» denilen Sigismond için yukarda 1594=1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Düşmanın maksadiyle mevkii «dil»lerle casuslardan haber alınınca dördüncü vezir Hadım-Ca'fer Paşa bir baskın hareketine me'mur edilerek 15 bin askerle derhâl yola çıkarılmıştır; Bu hareket 27 Safer=20 Teşrinievvel Pazar gününe müsâdiftir. Bu sırada düşman ordusu «Cincia» suyunun büyük bir bataklık teşkil ettikten sonra Theisz=Tisa nehrine döküldüğü sâhaya tesâdüf eden «Keresztes/Keresztes-mezoe» ovasındadır: Bu ovanın Macarca ismini Osmanlılar Türkçeye terceme ederek «Haç-ovası/Haç-ova» demişlerdir; bataklık ovanın ortasındadır: Üçüncü Mehmed'in Haç-ova zafernâmesinde buraya «Azfut/Azkut» şekillerinde okunabilecek bir isim verilmektedir. — Cesur ve zeki bir kumandan olan Ca'fer Paşa düşman üzerine varmadan vaziyeti keşfettirip «asker-i deryâ-misâl» olduğunu anlayınca kendi kuvvetinin böyle bir teşebbüse kâfi gelemiyeceğini derhâl orduya bildirmişse de, cür'etsizliğine hamledilerek şiddetle tekdir edilmiş ve kendisini takviye için gönderilen yeni Rumeli beylerbeyi sâbık Yeniçeri-ağası Veli Paşa ile beraber:

— Düşmanı haklıyasun!

diye derhâl taarruza me'mur olmuştur! Bu suretle zavallı Ca'fer Paşa'nın kumandasındaki kuvvet 20-30 bin kişiyi bulmuşsa da, bir taraftan «şiddet-i bürûdet sahrâda durulamaz» dereceleri bulduğundan ve bir taraftan da «küffârun kesretini istimâ' iden» asker muhakkak bir ölüme gitmek istemediğinden, efrâdın ekserisi «girü orduya avdet» ettiği için Paşa'nın emrinde ancak 4-5 bin kişi kalmıştır! İşte buna rağmen sırf şerefini kurtarmak için taarruz mecburiyetinde bırakılan Ca'fer Paşa, Hammer'i bile hayran eden bir «arslan cesaretiyle» harbetmiş, bu harb esnâsında Velî Paşa dayanmak imkânı olmadığı için çekilip gitmiş ve bir rivâyete göre de harbden evvel Ca'fer Paşa'yı ric'ate iknâ edemeyince geri dönmüş, Ca'fer Paşa gene döğüşmekte devam edip «Rüstemâne erlükler eylemiş» se de nihayet askerinin ekserisi dağılmış ve mühim bir kısmı şehîd düşmüş olduğu için, akşam karanlığında üzengisine yapışan ağalarının ısrârıyle harb meydanından çekilip orduya dönmek mecburiyetinde kalmıştır; Ca'fer Paşa'nın bütün ağırlıkları düşman eline geçmiş olduğundan bahsedilir. Tabii bu fâciânın bütün vebâli körükörüne taarruz emri veren Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa ile diğer «Vükelây-ı devlet» denilen Devşirmelere aittir. — Bu vak'a üzerine Velî Paşa azledilerek Rumeli beylerbeyliğine tekrar Sokullu-oğlu Hasan Paşa tâyin edilmiştir. — Bâzı menbâlarda bu muharebe «1 Rebî'ül-evvel=23 Teşrinievvel Çarşanba» gününe müsâdif gösterilir).

23 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Eğri harb meclisinin düşman üzerine hareket kararı.

(Eğri önündeki «Otâğ-ı-Hümâyun» da Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın riyâset ettiği bu harb meclisinde a'zâ ekseriyyetinin Eğri fethinde uğranılan zayiâttan ve mevsimin ilerlemiş olmasından dolayı düşmanla temâs edilmeksizin avdet fikrini müdâfaa ettiğinden bahsedilir; «Hâce-i-Sultânî» sıfatiyle bu seferde pâdişâhın yanında bulunan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Sa'düddin Efendi'hin iki büyük hizmeti vardır: Biri işte bu ric'at fikrine karşı hiç bir Osmanlı pâdişahının düşmandan yüz çevirmemiş olduğunu, Eğer Türk ordusu düşman üzerine yürümezse düşmanın Türk ordusuna karşı daha büyük bir cür'etle saldıracağını ve Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa kumandasında bir kuvvet sevkı teklifine karşı da bu muazzam tehlikenin izâlesi öyle bir Paşa işi olmayıp tekmil orduyla beraber bir pâdişâh işi olduğunu anlattıktan sonra Üçüncü Mehmed'in huzuruna çıkıp ona da fikrini kabul ettirmiş olmasıdır. Hoca-Sa'düddin'in ikinci büyük hizmeti için aşağıda bu sene vukuâtının «26 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

24 Teşrinievvel=2 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ordunun Eğri'den Haç-ova'ya hareketi.

(Yeni bir vilâyet merkezi ittihâz edilen Eğri kalesinin muhâfazası, yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasında buranın beylerbeyliğine tâyin edildiğini gördüğümüz Sofu-Sinan Paşa'ya havâle edilmiş ve kendisine bir mıkdar askerle top ve cephâne bırakılmıştır. — «Askerün ekseri zahîresüz, atı ve kendü ac ve muhtâc» olduğu halde, bir akşam evvel münâdiler:

— Gazây-ı ekberdür!

diye nidâ ettikleri için derhâl hazırlıklar görülmüş ve bu sabah erkenden hareket edilmiştir. — Bâzı menbâlarda hareket tarihi bundan bir gün evveline müsâdif gösterilir).

24/25 Teşrinievvel=2/3 Rebî'ül-evvel, Perşenbe/Cuma gecesi: Üçüncü Mehmed'in ordu Baş-kumandanlığını Vezir-i-a'zama bırakıp Istanbul'a dönmek arzusundan vazgeçirilmesi.

(İlk ve yegâne silâh tecribesinde idrâk ettiği Eğri fethinin zafer neş'esi içinde bir an evvel pâyıtahtına dönmek istiyen genç ve tecribesiz pâdişâh Haç-ova'ya giden ordunun bu gün ikindi vakti konakladığı menzilde gurubdan sonra birdenbire Istanbul sarayını özliyerek Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya hitâben çadırdan çadıra şu meâlde bir «Hatt-ı-Şerîf-i acîb-ül-unvân» gönderilmiştir.

«Sen ki lalamsun, bunda muhârebe içün seni Serdâr-ı asker-i zafer-şiâr idüp ben bu aradan Istanbul'a revâne olsam olmaz mı?»!

«Can başına sıçrayıp mütehayyir» olduğundan bahsedilen Vezir-i-a'zam bu misil görülmemiş Hatt-ı-Şerîf'deki istimzâca menfi cevap yazdırdığı sırada birdenbire huzûra çağırıldığı için cevâbı yarıda bırakıp yatsı vakti «Otâğ-ı-Hümâyûn»a gitmiş ve düşmanla harbe tutuşulacağı sırada böyle bir hareketin asker arasında yapacağı fena te'sirlerden bahsederek pâdişâhı o sevdâdan vazgeçirmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Naîmâ bu meseleyi hem «1/2 Rebî'ül-evvel=23/24 Teşrinievvel Çarşanba/Perşenbe» gecesine, hem «3/4 Rebî'ül-evvel=25/26 Teşrinievvel Cuma/Cumartesi» gecesine müsâdif gibi gösteren müphem ifâdeler kullanmakta iseler de, ordunun bulunduğu mevki hakkında verdikleri izâhatla bâzı Garp menbâlarındaki kayitlere göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin daha doğru olması lâzımgelir).

25 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-evvel, Cuma: Haç-ova meydan muharebesinin neticesiz kalan birinci günü.

(Keresztes=Haç-ova harb meydanının mevki ve vaziyeti için yukarda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bâzı Osmanlı menbâlarında ve hattâ Üçüncü Mehmed'in Istanbul'a gönderdiği zafernâmede düşman ordusunun mevcûdu 300 bin gösterilmekteyse de, bu muharebede bizzat bulunmuş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre imparatorluk ordusu muhtelif Avrupa milletlerinden toplanmış 4-5 yüz kişilik 200 küsur alaydan mürekkep 100-120 bin kişiden ibarettir; gene ayni menbâda Osmanlı ordunun da 50 binden fazla Kapu-kulundan ve 50-60 bin eyâlet askeriyle Tatar atlısından mürekkep 100-110 bin mevcûdundan bahsedildiğine göre, iki taraf kuvvetleri arasında bir teâdül var demektir; bâzı Garp menhâlarında Hıristiyan ordusunu 60 bin kişiden ibaret gösteren rivâyet doğru değildir.

Düşman ordusu Avusturya arşidüklerinden Maxmillen'le Erdel'in âsi voyvodası Sigismond Bathory'nin kumandasındadır. Haç-ova zafernâmesinde bu ordu 6-7 kralın askerinden mürekkep gösterilir ve bunlar da Beç=Viyana, yâni Avusturya, İspanya, Rim-Papa=Roma Papa'sı, Duka=Floransa büyük-dukalığı, Françe=Fransa ve Erdel=Transylvania şeklinde sıralanır; Peçevî de «Nemçe hanâziri»nden başka Macar, Çeh=Çek, Leh=Polonya vesaire askerinden bahsetmektedir; Zâten Garp menbâlarında da Avusturya, Alman, İtalyan, Macar ve Erdel kıt'alarından bahsedilir. — Düşmanın en mühim üstünlüğü topçusundadır: Uzun zaman dünya birinciliğini muhâfaza eden Türk topçuluğunun artık durgunluk devrine girmiş olduğu ve buna mukabil Garp topçuluğunun da uzun menzilli toplarla çok mühim bir üstünlük te'min etmiye başladığı muhtelif Osmanlı menbâlarında tesâdüf edilen:

«Melâînün gaayet mesâfe-i baîdeye sürer kalanburnaları var idi: Hattâ bir dâne Saadetlü Pâdişahun alayı üzerinden geçdi ve alayun ardında biraz sekdi»

gibi kayitlerden ve düşmanın «Ehl-i İslâmı aslâ yaklaştırmadıkları» hakkındaki izahlardan anlaşılmaktadır. Fazla olarak, Üçüncü Murad devrindenberi Osmanlı ordu teşkilâtının bozulmıya başladığı ve bilhassa disiplin bakımından vaziyetin çok bozuk olduğu umumiyetle kabul edilen bir hakikattir. Haç-ova meydan muharebesinin bu ilk günü, iki ordu arasındaki büyük bataklığın her iki taraftan «yer yer geçidleri»nin zorlanması ve nihayet ikindi vakti düşman tarafından Osmanlı yakasına geçen beş altı bin kadar suvâri ve piyâdenin Fetih-Giray idaresindeki Tatar askeriyle Cağal-oğlu kumandasındaki Türk çarhacısı tarafından imhâsiyle geçmiştir: Düşman askerleri beri tarafa geçince Tatarlarla Çarhacıların «bir mıkdar kaçamak gösterüp» onları üslerinden uzaklaştırdıktan sonra veyâhut pusudan çıkıp düşmanın arkasını çevirmek suretiyle imhâ ettikleri, kaçanların Tatar atlıları tarafından kovalanıp temizlendiği rivâyet edilir. Bu vak'ada düşmanın «Ditmar von Koenisberg» ve Bavyeralı «Fronsberger» gibi mühim kumandanları da telef olmuştur.

Haç-ova zafernâmesinde büyük bir mübâlâga ile bu gün 200 bin kâfir imhâ edildiğinden bahsedilmesine mukabil Hammer tarihinde işin ehemmiyeti küçültülmek için iki taraftan ancak bir kaç yüz kişi telef olduğundan bahsedilir! — Akşam-üstü yağmur başladığı için iki taraf da askerlerini çekmiş, «ol gice karağollar ile ve kemâl-i ihtiyât ile» sabahlanmış ve hattâ «askerün ekseri at arkasında gönderine dayanup durmuş»dur. — Hammer, Ca'fer Paşa'nın yukarda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasında bahsi geçen muharebesiyle bu günkü ve ertesi günkü muharebeleri fâsılasız olarak üç gün üstüste olmuş gibi gösterdikten sonra, bu günkü harbi «24 Teşrinievvel» ve aşağıki fıkrada göreceğimiz büyük muharebeyi de bir gün fâsılayla «26 Teşrinievvel» günlerine müsâdif göstermek suretiyle kendikendini nakzetmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarında da bu günkü muharebe «4 Rebî'ül-evvel Cuma» gününe müsâdif gösterilir; Fakat Cuma günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir).

26 Teşrinievvel=4 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Haç-ova meydan muharebesinin ikinci günü: Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen büyük meydan muharebelerinin sonuncusu.

(Bu ikinci gün «Ale-s-seher» başlıyan karşılaşmada ordu merkezindeki «Livây-ı-Saâdet/Sancâğ-ı-Şerîf» in altında duran Üçüncü Mehmed'in sağında vüzerâ, solunda Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi ile «Sadreyn» denilen Anadolu ve Rumeli Kadı-askerleri/Kazaskerleri yer almış, an'ane hilâfına olarak yerleri değiştirilip sağ cenaha konulan Anadolu askerinin kumandası Anadolu beylerbeyi Mehmet paşa'ya, sol cenah kumandanlığı da Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'ya verilmiş, üçüncü vezir Cağal-oğlu Sinan Paşa talia=pişdar kumandanlığına tâyin edilmiş ve Fetih-Giray idaresindeki Tatar askeri de

birlikte harekete me'mur olmuş, cephede zincirlerle birbirine bağlı toplar kuvvetli bir müdâfaa hattı teşkil etmiş ve en arkaya konulan ordu ağırlıklarının muhâfazası Müteferrika-ağası Yunus Bey'e bırakılmıştır. — Düşman ordusu «Tabur» yâhut «Istabur» denilen ve Haç-ova bataklığının öte yakasında bulunan müstahkem ordugâhında hareketsiz durmakta olduğundan ve hattâ bataklık geçitlerini de boş bıraktığından, Türk ordusu sabahleyin ileri hareket edip karşı yakaya geçmiş, vüzerâ «Pâdişâhı batakdan öte geçirmeyüp Otâğ-ı-Hümâyûn önünde durgurup hâssa-i Hümâyûn olan huddâm-ı zevil-i-ihtirâmından gayri ne kadar tavâif-i askeriyye var ise» kâmilen orduyla hareket etmiş, Talia=Pişdar kumandanı Cağal-oğlu Sinan Paşa düşmanı «tabur/Istabur» undan çıkmıya mecbur edecek hareketler yapmışsa da, zayıf bir rivâyete göre öğle vaktine kadar düşman ordusu olduğu yerde top ve tüfek ateşleri açıp Türk askerinin daha fazla yaklaşmasına mâni olmakla iktifâ etmiş ve nihayet ikindiye doğru «ıstabur» dan alay alay çıkmıya başlamıştır. Bu sırada Üçüncü Mehmet «Otağ-ı-Hümâyûn» civârında bir yere «seccâde döşedüp» zafer duâsına koyulmuş ve ordusunun mukadderâtını Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile diğer vüzerâya bırakmıştır!

Bu büyük meydan muharebesinin teferrüâtı itibariyle Osmanlı menbâları arasında bâzı tehâlüfler bulunduğu gibi, bunlarla Garp menbâları arasında da bir takım farklara tesâdüf edilir; burada harb harekâtını bizzat tâkib etmiş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin rivâyeti tercih edilmekle beraber, diğerleri de ihmâl edilmemiştir.

İkindiye doğru «Tabur/Istabur» dan çıkmıya başlıyan düşman alaylarının «bir azîm dağ gibi» görünen heybetli manzarasını tasvir ettikten sonra:

«Çünkim taburdan ayrıldılar ve alay alay olup Ehl-i-İslâm üzerlerine geldiler, bizüm bir alayımız mukâvemet idemedi ve bir âdem karşularına gidemedi; illâ cümlesi perâkende ve perîşân oldu»

diye harb harekâtını müteessir bir şâhit ifâdesiyle anlatmıya başlıyan Peçevî, Rumeli askeriyle bir geçit başını tutan Sokullu-Hasan Paşa'nın «bir an mukaabele idemedüğünden ve bir hatve karşularına gidemedüğünden» yana yakıla bahsetmektedir: Düşman alayları Rumeli askerini tüfek ateşiyle dağıttıktan sonra Türk ordusunun merkezine saldırmış ve «bî-bâk ü bî-pervâ içine dâhil olup gaaret-ü-yağmâya koyulmuşlardur»!

Kâtib-Çelebi'ye göre de düşmanın «ıstabur» dan hareketi üzerine bir iki bin Tatar askeri arkadan bir çevirme hareketi yapmak istemiş, fakat şiddetli bir mukabele karşısında yardımsız kalan Tatarlar Osmanlı ordusunun sağ cenâhı üzerine püskürtülünce bu cenâh karmakarışık olup bozguna uğramış ve işte bunun üzerine Osmanlı ordusu bataklığın beri yakasına çekilirken takibe uğrayıp o sırada sağ cenaha yardım için gönderilen Sokullu-oğlu Hasan Paşa düşmanın arkasını çevirmek istemişse de, top ve tüfek ateşine tutulan askeri dağılınca kendisi de üç dört adamıyla kaçmış ve nihayet düşman askerleri otakların bulunduğu yere kadar sokulup yağmaya başlamışlardır! Osmanlı vaziyetini kurtaran en mühim âmil, arşidük Maxmilien'in yasağına rağmen kendilerini zabtedemiyen askerlerinin bu çılgınca yağmacılığında gösterilir; Peçevî bu çılgınlığı da şöyle anlatır:

«Bir iki bayrak ile bir nice mel'ûn Hızâne-i-Âmire üzerine geldi; muhâfazasında olan Yeniçeri ve Bölük halkı önlerinden ayrıldı; melâîn bayrakların Hazîne sandukları üzerine dikdiler ve bir kaç bî-dîn sanduklar üzerine çıkup tança [=dans] oynamıya başladılar»!

Bu sırada Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin meşhur «Hırka-i-Şerîf» ini giyip şanlı kargısını dizlerinin üzerinde tutarak seccâdesinde göz yaşları döktüğünden bahsedilen Üçüncü

Mehmet «Otâğ-ı-Hümâyûn» uyla «Hazîne-i-Âmire»sinin bu perişan hâlini «bir ok atımı» mesâfeden görünce yanında bulunan Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi'ye:

— Efendi, şimden sonra ne çâre itmek gerek

suâliyle artık mağlûbiyyeti kabul edip kaçmaktan başka çâre kalmadığını anlatmak istemiştir; Selânikî tarihinin yazma kısmındaki izâhâta göre Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın da hiç bir ümidi kalmamış ve hattâ pâdişâhın kıyâfetini değiştirip kaçırmak için tertibâta bile başlamıştır! Bilhassa vak'ada hazır bulunan Peçevî'nin kaydine göre:

«Ol hinde İç-oğlanlarından çatma serâser kaftanlu ve serâser arakıyyelü, belki otuz kadar iç-oğlanı, kimi eğerlü kimi eğersüz atlara sarılup kaçarlar; sâir askerden firâr idenlere ekser bunlar bâis oldu; Saâdetlü Pâdişâhı suâl idenlere:

— Bir koçuya bindi ve Mîr-âhûr önüne düşdü, dahî vakt-i asrda gitdi! dimeğle firârîlerün firârına bu bed-bahtlar sebeb olmuşlardur».

Kaçanların Budin, Eğri ve Belgrad taraflarına doğru sırra kadem bastıkları rivâyet edilir; Bâzı ecnebi menbâlarında pâdişâhı Szolnok yâhut Eğri kalelerinden birine kaçmış gösteren rivâyetler her halde işte bu vaziyetten galat olmalıdır. Üçüncü Mehmed'in yukarda gördüğümüz acı suâliyle «Tâc-üt-tevârîh» in büyük müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'nin Türk ordusuna son büyük meydan muharebesini kazandıran merdâne cevâbı işte bu ümitsiz gibi görünen vaziyettedir; Hoca'nın şu cevâbı pâdişâhı kaçmaktan vazgeçirip son âna kadar sebât ettirdiği için, ordunun büsbütün dağılmasına mâni olup harbin bütün mukadderâtını birdenbire değiştirmiştir:

— Pâdişâhum, lâzım olan yirinüzde sâbit ve ber-karâr olmakdur; cengün hâli budur; ecdâd-ı izâmunuz zamânında olan tabur muharebeleri ekser böyle vâkı' olmuşdur: Mu'cizât-ı Muhammed Aleyhi-s-selâm ile inşâ'-Allâhu-Teâlâ fırsat-u nusrat Ehl-i-İslâmundur! Hâtır-ı Şerîfinüz hoş dutun!

Düşman ordusunda bulunan bir ressam Üçüncü Mehmed'i at üstünde ve yanında bulunan Hoca Efendi'yi de işte bu telkinât esnâsında gösteren bir resim yapmış ve harbden bir müddet sonra Peçevî-İbrahim Efendi bu levhadaki sîmâların asıllarına ne kadar benzediğini görüp hayret etmiştir: Fakat hakikatte Üçüncü Mehmet o sözleri at sırtında değil, seccâde üstünde dinlemiştir.

Osmanlı tereddi ve inhitâtının ilk a'râzı hemen her sâhada görülmiye başlamış olmakla beraber, azamet devrini devam ettiren bünyevî kuvvetler henüz tamamiyle zâil olmuş değildir; bu hâlin en güzel delillerinden birini ilmiyye sınıfının en mühim şahsiyyetlerinden olan bir zâtın sonuna kadar mukâvemet telkin ettiği gün diğer birinin de müridiyle beraber arslan gibi çarpışarak şehîd olmasında gösterebiliriz: Eğri seferinde ordu vâızlığına tâyin edilen bu mümtâz âlim, Üsküdar'daki Şemsipaşa câmiiyle tekyesinin talâkat ve belâgatiyle meşhur vâızı ve «kibâr-ı meşâyih» den sayılan şeyhi «Yayabaşı-zâde İlyâs-oğlu Hızır Efendi»dir; bir rivâyete göre bir gün evvelki ilk muharebede ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de bu günkü geçit müsâdemelerinden birinde yüz müridiyle beraber Allâhına kavuşmuş ve mubârek na'şı Tatarpazarcığı'na nakledilip oranın «Dülbend-zâde câmii» civârına defnedilmiştir: Fâtih ve Kanunî devirlerindeki muharebelere iştirâk eden ulemâ ile müridler ve softalardan bâzıları için birinci ciltte 1453=857 vukuâtının «27 ve 29 Mayıs» fıkralarıyla ikinci ciltte 1521=927 vukuâtının «1, 11 ve 22 Haziran» fıkralarına bakınız.

Vak'ada hazır bulunan Peçevî'nin izâhına göre vaziyetin birdenbire düşman aleyhine dönmesi gurûba doğrudur; Aç gözlü Hıristiyan askerlerinin Türk çadırlarına dağıldıkları ve harbi unutup yağmaya daldıkları sırada Osmanlı karargâhındaki «At oğlanı, Aşci, Başçı, Deveci, Katırcı ve sâir Karakullukçu tesmiye olunan guzât câ-be-câ çadırları zabteden melâîne çadır kazması ve odun yarması ve baltası ve koltuk gördesi ve lobut makuulesi ve sopası ile hücum idüp» yağmacıları tepelemiye başlayınca her taraftan:

— Kâfir kaçdı!

çığlıkları yükselmiye başlamış, etrâfa dağılan Türk askerleri bu sesleri işidince derhâl düşmana saldırmış, imparatorluk ordusunda müdhiş bir panik başlamış, Osmanlı sağ cenâhını bozan 20 bin düşman suvârisi 15-20 dakikada bataklığa sürülüp imhâ edilmiş, Tatar atlıları darmadağın kaçan Avusturya askerlerini kovalayıp kılıçtan geçirmiş ve işte bu sür'atle yatsıdan evvel 50 bin düşman yere serilip 95-97-100 topla bir çok cephâne zabtolunmuş ve düşman ordugâhı yağma edilirken 10 bin duka altını da bulunup Hazîne'ye mal edilmiştir; İş bu şekil alınca arşidük Maximilien'le Erdel voyvodası Sigismond'un ve diğer mühim kumandanlardan her birinin başka bir tarafa savuştukları rivâyet edilir. Müneccim-başı'nın «yüz elli bin kâfir hâk-i helâke düşmüş» ve «beş yüz pâre top» zabtetmiş göstermesi mübâlâgalıdır. Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen son büyük meydan muharebesi işte budur. Bu muhteşem zaferin te'mininde askerini pusudan çıkarıp birdenbire düşman üstüne saldıran Talîa kumandanı Cağal-oğlu Sinan Paşa ile Kırım hânı Gazi-Giray'ın kardeşi Fetih-Giray'ın çok büyük rollerinden bahsedilirse de, Cağal-oğlu'nun rolü çok şüphelidir: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Üçüncü Mehmed'in Istanbul'a gönderdiği zafernâmede düşmanın Osmanlı karargâhına kadar sokulabilmesi bir harb hîlesiyle izah edilirse de, her halde bu izahın efkâr-ı-umumiyyeye karşı zarurî bir te'vilden ibaret olması lâzımgelir: Çünkü Osmanlı menbâlarında bile düşman ordusunun ikindiden gurûba kadar süren gaalib vaziyeti en samimî teessürlerle itirâf edilmektedir. Bununla beraber, Haç-ova zaferi sırf bir tesâdüf eseri midir? Böyle bir iddiânın doğru olamıyacağını gösteren bir çok deliller sayılabilir: Her şeyden evvel, Hoca-Sa'düddin Efendi'nin pâdişâhı sonuna kadar mukâvemet ve sebâta teşvik etmesi umumiyetle zannedildiği gibi yalnız «kuvvet-i kalbiyle hüsn-i i'tikaadını» değil, her halde bir ümide dayandığını ve hattâ kendisince mâlûm bir tedbirden müsbet bir netice beklediğini gösterir; böyle olmayınca öyle bir şahsiyyetin o kadar büyük ve müdhiş bir mes'ûliyyeti sırf tesadüfün muhtemel bir mu'cizesine bel bağlıyarak yüklenmek ihtimâli yoktur. Selânikî tarihinin yazma kısmında bu vaziyete temâs edilirken, pâdişâhı kaçırma tedbirleri ittihâz etmek istiyen Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya rekâbet eden Talîa kumandanı Sinan Paşa'nın her türlü merâsim icâbâtını bir tarafa bırakarak:

— Bre zâlim!

diye bağırıp tıpkı Hoca-Sa'düddin gibi sonuna kadar sebât tavsiye ettiğinden ve hattâ zaferin mutlaka te'min edileceğini söylediğinden bahsedilmesi de her halde son bir tedbire bel bağlandığını gösterir. Zâten orduda bulunan Peçevî'nin kaydine göre bütün ordu dağılmamış, «asker-i İslâmun belki dört bölüğünden bir bölüğü ihtiyâr-ı firâr idüp hebâya irmiş» ve dörtte üçü harbe devam etmiştir: Düşman askerinin «Otâğ-ı-Hümâyûn» a saldıran kısmı yağmacılığa koyulduğu sırada diğer kısımları Kâtib-Çelebi'nin izâhına göre Türk askeriyle göğüs göğüse:

«Seyf ile birbirine girüp tüfengden ferâgat olunmuş, boğaz boğaza yaka yakaya ceng»

edilmiştir. Tabiî böyle bir vaziyette bütün üstünlük düşman tarafında olmakla beraber, Türk ordusu için hiç bir ümit kalmamış değildir; bilhassa pusuda bulunan Türk ve Tatar askerlerinden büyük roller beklendiği muhakkaktır. İşte bütün bu delillerden anlaşıldığına göre Üçüncü Mehmed'in harb meydanından Istanbul'a gönderdiği zafernâmede düşmanın karargâh çadırlarına kadar sokulabilmesini Türk ordusunun bir harb hîlesiyle izâh etmesi ne kadar mübâlâgalı ise, Osmanlı müverrihlerinin Çaldıran ve Mohaç zaferlerine benzettikleri bu muhteşem «gazây-ı ekber» i sırf bir tesâdüf eseri ve hattâ bir mu'cize gibi göstermeleri de o kadar hatâlıdır. Her halde bu büyük meydan muharebesinde Türk ordusunun en parlak meziyyeti, çok üstün bir vaziyet te'min etmiş olan düşmanın son anlardaki yanlış hareketlerinden büyük bir ustalık ve soğukkanlılıkla istifâde etmiş olmasında gösterilebilir.

Bu muhteşem zaferden lâyıkıyle istifâde edilmemiş olmasını Peçevî-İbrahim Efendi şöyle tenkid etmektedir:

«Bu bir gazây-ı ekber olmuşdur; belki şimdiye değin olan tabur muharebelerinde meydanda bu kadar kâfir leşi kalmamışdur. Mohaç gazası bundan az değül, bundan artuk gazây-ı azîmdür; ve illâ bu gazada meydanda hâk-ü-bûn içre galtân olan küffâr-ı bed-peymân Mohaç gazâsınun zı'fı mıkdârı idüğünde gümân yokdur; ancak ol gazâda Saâdetlü pâdişâh Budun'a geldüğü ve memâlik-i küffârı seby-ü-gaaret itdürdüğü bu gazâdan artukdur. Eger bundan dahî Saâdetlü Pâdişâhumuzu Budun'a götürelerdi, cemî' serhad kal'aları bıragılur ve tasarruf-i İslâma girerdi. Bâri ol kış Belgrad'da kışlatmış olsalar ve evvel-bahârda azîmetimüz Bec'dür diseler, Nemçe kâfirleri Eflak ve Boğdan gibi haraca kesilmek mukarrer idi. Takdir hod bu mıkdâr imiş...»

Bu büyük zaferin gün tarihi için yukarıki fıkranın sonuna bakınız).

26/27 Teşrinievvel=4/5 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa azledilmediği halde Sadâret makamına Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın tâyininden dolayı birbirinden bîhaber iki Vezir-i-a'zam türeyişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz zafer kazanıldığı anda Talîa=Pişdar kumandanlığında bulunan üçüncü vezir Cağal-oğlu/Cağal-zâde Sinan Paşa hemen pâdişâhın huzuruna koşup Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın henüz harb meydanında bulunmasından ve Hoca-Sa'düddin Efendi'nin de ona karşı kendisine tarafdâr olmasından istifâde ederek:

— Bu yüz akluğuna ben sebeb oldum! Bu fethe kulunuz sebeb olmuşdur!

gibi «vâfir lâf-u-güzâf ile» Sadâretin kendisine tevcihini istirham etmiş ve Hoca Efendi de kendisini desteklediği için Üçüncü Mehmet muvafakat etmiştir! Bunun üzerine alel-usul pâdişâhın elini öptükten sonra çadırına giden Sinan Paşa:

— Vezir-i-a'zam oldum!

diye herkese el öptürüp tebrik kabul ederken, henüz azledilmediği ve hattâ «Mühr-i-Hümâyûn» kendisinde olduğu için hiç bir şeyden haberi olmıyan Dâmâd-İbrahim Paşa da huzûra girip ve pâdişahtan iltifât görüp çıktıktan sonra kendi çadırında harıl harıl çalışıp «in'âm-u-ihsân ile asker halkını» taltif etmekte ve «evâmir-i şerîfe yazdırıp firâr itmiş askeri döndürmeğe ulaklar göndermekde»dir! İşte bu suretle Üçüncü Mehmet hem eniştesi İbrahim Paşa'yı makamında ibka etmiş, hem Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya Sadâret tevcih etmiş olduğu

için, Osmanlı tarihinde hiç görülmemiş bir garîbe olarak Sadâret makamında birbirinden bîhaber iki Sadr-ı-a'zam birden ortaya çıkmış demektir ve bilhassa bir gece zafer akşamı olduğu için bunların her ikisi de büyük bir faaliyet içinde muhtelif emirler vermişlerdir! Bu vaziyete göre Üçüncü Murad'ın bir aralık 3 ay, 9 gün Sadâret makamını ilga etmiş olmasına nazire olmak üzere oğlu ve halefi Üçüncü Mehmet de bir tek Sadâret makamında iki Sadr-ı-a'zam kullanmış demektir: Sadâretin ilgâsı için yukarda 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına ve bir gece süren bu ikinci garabete nihayet verilmesi için de aşağıki fıkraya bakınız).

27 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-evvel, Pazar: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Sadâret makamının Cağal-oğlu Sinan Paşa uhdesinde takarrürü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz iki Vezir-i-a'zamdan Dâmâd-İbrahim Paşa geceleyin olduğu gibi ertesi sabah da vazifesine devam ederek vüzerâdan bâzılarıyla beraber düşmandan zabtedilen toplarla mühimmâtı teftişe gitmiş ve işte bu sırada Hoca-Sa'düddin Efendi «Otâğ-ı-Hümâyûn»a gelerek ve bir rivâyete göre de huzûra kabul edilmiyerek Kapu-ağası Gazanfer Ağa'ya «Mühr-i-Hümâyûn»un neden dolayı hâlâ İbrahim Paşa'da bulunduğunu sormuş ve ondan;

— Bilmezem:

yahut:

— Gaalibâ Saâdetlü Pâdişâh ol fermânına nâdim olmuşdur, eğlenür [=Bekliyor, savsaklıyor!]

cevabını alınca, bu hâlin asker arasında fitne ve fesâda sebeb olacağını bilvâsıta arzettirip Mührün İbrahim Paşa'dan alınıp Cağal-oğlu Staan Paşa'ya tevdîini ve bu suretle bir gün evvelindenberi devam eden çifte Sadr-ı-a'zam vaziyetine nihayet verilmesini te'min etmiştir; bu çiftelik garibesi bir geceyle bu gün kuşluk vaktine kadar takriben 16-17 saat sürmüştür! Sinan Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn»u almak suretiyle tek başına sadâreti işte bu gün başlamaktadır; Mührün kendisine bizzat pâdişâh tarafından tevdi edilmiş olduğu hakkında zayıf bir rivâyet vardır.

Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bu ilk sadâreti 1596=1004 senesi 4 Nisan=5 Şa'ban Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 6 ay, 23 gün sürmüştür; İkinci sadâreti için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Yeni Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa bu tarihten 36 sene evvel Kanunî devrinin 1560=967 tarihindeki Cerbe zaferinde Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa tarafından babasıyla beraber esir edilip ihtidâ ettirilmiş bir Ciniviz dönmesidir ve Osmanlı tarihini dolduran Devşirmeler galerisindeki bir iki İtalyan tipinden biridir: Asıl ismi «Scipione Cicala»dır; Osmanlı menbâlarında «Frenk-kapudân» denilen babası «Visconti di Cicala» Charles-Quint'in hizmetinde çalışmış bir korsandır; mensub olduğu «Cicala/Cigala» âilesinin aslen Ciniviz olduğu halde sonradan Messina'da yerleşmiş olduğu ve işte bundan dolayı Sinan Paşa'nın orada doğduğu rivâyet edilir; anasının adı da «Lucrece»dir; soy-adının İtalyancadaki şekline göre eski yazıdaki imlâsının vaktiyle «Cığala» şeklinde telâffuz edildikten sonra «Cağala» diye okunmuş olmak ihtimâli vardır: 1583=991 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Haç-ova zaferini benimsediği için iş başına getirilmiş olan Sinan Paşa'nın bu zaferdeki rolü çok şüphelidir ve hattâ:

«ibtidâ çarhadan firâr ve semt-i Tâtâr'a güzâr andan sudûr eylemişidi» diye Haç-ova muharebesinin ilk firârîsi gibi gösterilir ve:

«Asker-i İslâm içinde Firârî nâmiyle iştihâr»

ettiğinden bile bahsedilir! Sinan Paşa işte bu hâline rağmen bütün Devşirmeler gibi kahramanlık iddiâsından vazgeçmemiş ve hattâ Nişancı Lâm-İbrahim (=Lâm-Ali) Efendi Haç-ova zafernâmesini kaleme alırken Cağal-oğlu'nu ister istemez göklere çıkarıp Solakzâde'nin tâbiriyle «fütûhât anun yüzünden olduğun ta'rif itdüğü içün» azledilmiştir! Naîmâ'ya göre de:

«Fî-nefs-il emr feth-u-nusret İbrahim Paşa yüzünden olmuş iken Cağal-zâde bir kuru iddiâ ile hâiz-i sadâret»

olmuştur! Zâten Sinan Paşa'nın askerî mâzisinde silinmez lekeler de vardır: Meselâ Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son Şark seferinde idaresini kendisine tevdi ettiği «Neheng» muharebesini kaybettikten sonra bir yana atıyla kaçıp ordu merkezine can atmasından dolayı korkaklıkla ithâm edilmek suretiyle uğradığı ağır tekdir için 1585=993 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, Safavî veliahdı Hamze-Mirzâ'ya karşı giriştiği muharebeden korkup kaçtığından dolayı Özdemir-oğlu'nun huzûruna kabul edilmemek suretiyle uğradığı haklı tahkir için gene o sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına ve nihayet muhâsaradan kurtarılmasına me'mur olduğu Hatwan kalesine korkusundan dolayı gidemiyerek yarı-yoldan dönmek suretiyle sebeb olduğu büyük fâcia için de yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına bakınız. Hoca-Sa'düddin Efendi'nin bu seferki Sadâret meselesinde kendisini himâye etmesi de Sinan'ın kahramanlığından değil, Hoca'nın Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile arası açık olmasındandır; İbrahim Paşa, Koca-Sinan Paşa devrindenberi Hoca Efendi'nin rakîbi olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmed Efendi ile müttefik davrandığı için, Hoca'nın fırsattan istifâde ederek İbrahim Paşa'yı devirmek istemesi pek tabiîdir: Hoca ile Bostan-zâde arasındaki rekâbet için 1595=1003 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına ve Koca-Sinan/ İbrahim/Bostan-zâde elbirliği için de 1595=1004 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Devşirmeler ana-vatanlarıyla eski dinlerine karşı olan ruhî alâkalarını hemen dâimâ muhâfaza etmişler ve fırsat buldukça Türklüğe ihânette kusur etmemişlerdir; Cağal-oğlu Sinan Paşa bu bakımdan da ibretle tetkik edilecek bir tiptir. Türk düşmanlığıyla meşhur Papa «Sekizinci Clement» Türkiye'yi mahvetmek için işte bu İtalyan devşirmesini âlet edip kendisini elde etmek üzere «Cicala=Cağala» âilesinden bâzı kimseleri vâsıta olarak kullanmıştır: Bunların en mühimleri, Sinan Paşa'nın Istanbul'daki ikbal devirlerinde henüz ber-hayat olan anası «Lucece» ile «Antonio Cicala» ve «Vincenzo Cicala» isimlerindeki iki Jezvit papasıdır. Papa'nın Cağal-oğluyle olan gizli muhâbere ve münâsebetleri hakkında «Rinieri» isminde bir müellifin 1898 de Roma'da neşredilen ve bir çok vesikalara istinâd eden «Clementi VIII e Sinan Bassa Cicala=Sekizinci Kleman ve Cagal-oğlu Sinan Paşa» isminde bir kitabı bile vardır. Papa'nın Cağal-oğlu'ndan istediği şey, yeniden hıristiyan olup Osmanlılara karşı ordu başında ısyân etmesidir: Buna mukabil teklif ettiği şey de Osman-oğullarının yerine «Cicala=Cağala» sülâlesini geçirmek suretiyle Türkiye'de İslâm hâkimiyyetini devirip bir hıristiyan saltanatı kurmak ve işte bu sâyede bütün müslüman unsurlarını zorla hıristiyanlaştırmaktır! Papa bu hususta İspanya kralı Üçüncü Philippe ve Almanya imparatoru

İkinci Rodolphe ile de anlaşmıştır; Bu anlaşmaya göre «Arz-ı-Mukaddes=Filistin» le Atina dukalığı İspanya krallığına ve Macaristan'la Erdel Almanya imparatorluğuna verilmek şartiyle bütün Osmanlı ölkesi Cağal-oğlu'na kalacak ve kendisi ısyân edince bütün bu devletlerle Hıristiyanlık âleminden yardım görecektir! Sinan Paşa, «Carlo Cicala» ismindeki kardeşini Naxos=Nakşa dukalığına tâyin ettirmiş olduğu için, bir aralık kendisi de oraya gidip akrabâsından olan «Antonio Cicala» ismindeki papasla müzakerelere girişmiş, hıristiyanlığa dönmeyi kabul etmiş ve hattâ bir müddet sonra Papa Sekizinci Clement «5 Nisan 1603» tarihli mektubunda kendisine bu va'dini hatırlatarak tatbikine dâvet etmiştir. Sinan Paşa'nın Istanbul Lâtin imparatorluğu mukabilinde teklif edilen ısyân hareketini yapmamış olması Türklükle Müslümanlığa bağlılığından değil, korkaklığından ve bilhassa kendisinde o kadar muazzam bir işi başarabilecek kabiliyet görememesindendir; onun için Papalığın mütemâdiyen kurcalayıp durduğu bu müdhiş ihânet teşebbüsü nihayet Sekizinci Clement'ın ölümiyle suya düşmüştür. Osmanlı menbâlarında «Cağal-oğlu» yâhut «Cağala-zâde» denilen ve lekeli adı Istanbul'un bir hamamiyle o hamamın bulunduğu semte de bulaşıp kalan devşirme tipinin içyüzü işte böyledlir.

Sinan Paşa dâhilî idare bakımından da Osmanlı menbâlarında iğrenç bir zâlim şeklinde tasvir edilir; bu zulümleri nihayet Anadolu'da «Celâlîlik» denilen kanlı ihtilâllere sebeb olmakla neticelenmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Şahsî münâsebetlerinde de çok kaba ve hattâ terbiyesiz bir adam olduğundan bahsedilir; meselâ kendisini çok iyi tanıyan Peçevî'nin izâhına göre;

«Sen halı ucuna basdun, sen keçeyi çekdün, aşağı dur, var şundan yıkıl! deyü eşyây-ı hasise içün huşûnet izhâr»

etmek suretiyle herkesin kalbini kıran menfur bir tiptir).

27 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-evvel, Pazar: Ordu yoklaması ve Cağal-oğlu'nun Anadolu'yu kana bulayan fecî kararları.

(Cağal-oğlu Sinan Paşa bu ilk sadâret gününden itibaren ilk iş olarak üç gün ordu yoklaması yaptırıp Haç-ova muharebesinde bozguna uğrıyan ve hattâ âmirlerinden aldıkları ric'at emirleriyle geri çekilen askerden otuz bin «firârî» tesbit ettirerek dirliklerinin kesilmesi, mallarıyla mülklerinin müsâderesi ve her nerede ele geçerlerse hepsinin öldürülmesi hakkında bütün vilâyetlere şiddetli bir tâmim göndermiş, kabahatli kabahatsiz bir çok kimseleri kendi huzûrunda derhâl idâm ettirdikten başka, eski Habeş beylerbeyi Sohrâb Paşa ile «Câhî» isminde bir müteferrikayı Belgrad sokaklarında kadın elbiseleriyle teşhir ettirmiş, Nâîmâ'ya göre:

«Kefere-i fecere leşger-i İslâma (Harb hiledir) mısdâkınca hîle tasavvur itmişiken bu (Firârî) nâmın takup düşmen illerinde asker-i İslâma böyle şeyn isbâtına şöhret virmiş».

bu şiddetli emirler her tarafta sûiistimâllere sebeb olarak garazkârların şahsî düşmanlarından intikam almalarına vesile teşkil etmiş, Kâtib-Çelebi'nin tâbiriyle: «Bu tarîk ile herkes hasmından intikama fürce bulup çok fesâd olmuş» ve bir çok bî-günâh insanlar iftirâya uğrayıp Anadolu'ya kaçarak Celâlî hareketlerine katılmıştır. Halk nazarında esâsen hiç bir itibarı olmıyan Cağal-oğlu, Haç-ova meydan muharebesinin ilk firârîsi kendisi olduğunu hiç hatırına getirmiyerek giriştiği bu tedhiş oyunundan itibaren hem ordunun, hem milletin umumî ve müşterek nefret ve lâ'netine uğramıştır. Aşağıda 1599=1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

2 Teşrinisâni=11 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Haç-ova'dan Eğri'ye hareketi.

(Eger=Eğri kale-muhâfızı Sofu-Sinan Paşa'ya muhtelif sınıflardan beş bin askerle Haç-ova'da iğtinâm edilen toplardan bir kısmı ve bir mıkdar da mühimmat bırakılmıştır: Bu topların mütebâkisi gerek Haç-ova'dan, gerek buradan diğer hudud kalelerine gönderilmiştir).

7 Teşrinisâni=16 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ordunun Eğri'den Istanbul'a hareketi.

(Üçüncü Mehmet Eğri'de beş gün kaldıktan sonra bu gün cenuba doğru hareketle Szolnok-Szegedin-Varadin/Peterwardein üzerinden Belgrad'a gelip iki gün kalmış ve oradan da Sofya-Filibe-Edirne yoluyla Istanbul'a hareket etmiştir).

5 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: «Harmanlı» konağında Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu tebeddül pâdişâhın «Edirne civârında Harmanlı» menziline geldiği güne müsâdif gösterilir: Bâzı menbâlarda «Çirmenli» şeklini alan bu «Harmanlı» konağı şimdiki Edirne vilâyetinde Uzunköprü kazâsının Maksutlu nâhiyesindeki Harmanlı köyü değildir; Selânikî'ye göre bu konak, şimdi Bulgaristan'da bulunan «Cisir-i-Mustafapaşa=Svilengrad» kasabasının daha ötesindedir ve oradan Edirne'ye iki menzilde gelinir. — Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın azli Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Evâhir-i Rebî'ül-âhir=Kânunuevvel ortalarına» müsâdif gösterilmektedir; Kara-Çelebi-zâde, Solak-zâde ve Atâyî gibi bâzı müellifler de bu değişikliği «Sefer avdetinin kırk beşinci gününe» müsâdif gösterirler; bu rivâyete nazaran Haç-ova harb meydanından hareket tarihi esas ittihâz edilmek şartiyle Sadâret tebeddülünün «16 Kânunuevvel=25 Rebî'ül-âhir Pazartesi» gününe tesâdüf etmiş olması lâzımgelir; fakat bu doğru değildir; Çünkü o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre pâdişâh o tarihten 6 gün sonra «2 Cumâda-l-ûlâ=22 Kânunuevvel Pazar» günü Istanbul'a vâsıl olmuştur ve tabiî Harmanlı'dan altı günde gelmiş olması kabil değildir. Bu hususdaki kayitlerinde hep resmî haberlere istinâd eden Selânikî Harmanlı-Edirne arasında iki konak gösterdikten sonra, pâdişâhın Edirne'de üç gün kalıp Edirne-Istanbul arasını da on iki konakta kat'etmesi kararlaşmış olduğundan bahsettiğine göre, Sadâret tebeddülünün Istanbul'a muvâsalat tarihinden 16 gün evvel olması lâzımgelir ve o da bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe müsâdiftir: Gene Selânikî'nin kaydinden anlaşıldığına göre, diğer menbâlardaki «Evâhir-i Rebî-ül-âhir» de tebeddül haberinin Istanbul'a geldiği günden galattır.

Yol üstünde olan bu ânî değişikliğin sebebi, «Mehd-i-Ulyâ» Safiyye-Sultan'ın dâmâdı olan eski Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'yı himâye ederek Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın azli ve Dâmâd Paşa'nın makamına iâdesi hakkında pâdişaha gönderdiği mektubun Harmanlı konağında gelmiş olmasıyla izâh edilir. Cağal-oğlu'nun şiddetli icrâatından ahâli kadar pâdişâhın da müteessir olduğu ve bilhassa Sinan Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn» u İbrahim Paşa'dan aldırmak için Haç-ova zaferini benimsedikten başka kendisini ordunun galeyâniyle tehdid ettirmiş olmasını affedemediği hakkında da bir rivâyet vardır; Bu meselelerle Sinan Paşa'nın şahsiyyeti için yukarda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın sadâreti bu senenin 27 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-evvel Pazar gününden bu güne kadar tam 1 ay, 9 gün yâhut 39 gün sürmüş demektir: «Hadîkat-ül-vüzerâ»da «tekmil-i erbaîn itmeden» sukut etmiş gösterilmesi işte bundandır. — Sinan Paşa ile beraber sadâretinde başlıca âmil olan Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi ile diğer bir takım tarafdarları da azledilmiş ve pâdişâh Sinan Paşa'nın bir rivâyete göre Akşehir'e, ikinci bir rivâyete göre de

Afyon-Karahisarı'na nefyini emrettiği için, Cağal-oğlu Edirne'den Gelibolu tarîkiyle menfâsına sevkedilmiştir; Hoca-Sa'düddin'in güçlükle ve bilhassa Vâlide-Sultan'ın şefâatiyle sürgünden kurtulabildiği rivâyet edilir.

Yeni Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1596=1004 vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına ve bundan sonraki son sadâreti için de aşağıda 1599=1007 vukuâtının «6 Kânunusânî» fıkrasına bakınız).

21 Kânunuevvel=1 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa çiftliğine muvâsalatı.

(Pâdişâh burada yeni yapılmış olan köşküne inmiş, Vâlide-Sultan'la hânedan a'zâsı hep burada toplanıp zaferini tebrik etmiş ve Istanbul'daki devlet adamları da gelip tazimatlarını arzetmişlerdir. — Gün tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

22 Kânunuevvel=2 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinden Istanbul'a avdeti ve parlak merâsimle istikbâli.

(Istanbul'a muvâsalat tarihi umumiyetle «6 Cumâda-l-ûlâ=26 Kânunuevvel Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin burada esas ittihâz edilen kaydi daha doğrudur. — Pâdişâh Eğri ve Haç-ova zaferlerinin neş'esi içinde çalkanan ahâlinin alkışları arasında halılar ve şallarla döşenmiş caddelerden ağır ağır geçerek, ancak ikindi vakti sarayına girebilmiştir. — Üçüncü Mehmed'in bu meşhur seferi 1596=1004 senesi 20 Haziran=23 Şevvâl Perşenbe günü Davudpaşa karârgâhına çıkışından bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 6 ay, 2 gün sürmüştür. — Bu münâsebetle Istanbul'da Salı günü sabahından Cuma günü sabahına kadar üç gün üç gece zafer şenlikleri yapılmış ve başta büyük şâir Bâkî olmak üzere bir çok dîvan şâirleri kasideler, manzum gibi ve muhtelif şekillerde zafernâmeler takdim edip ihsanlar ve câizeler almışlardır).

1597=1005

9 Haziran=23 Şevvâl, Pazartesi: Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan cepheye hareketi.

(Haç-ova zaferinden sonra ordunun çekilmiş ve pâdişâhın da Istanbul'a dönmüş olmasından istifâde eden düşmanın Raab=Yanık kalesini muhâsara etmiş olması pâyıtahtı yeni bir heyecan içinde bırakmış ve derhâl sefer hazırlıklarına başlanmıştır. Selânikî'nin resmî haberlere istinâden kaydettiği rivâyete nazaran Haç-ova zaferinden sonra Üçüncü Mehmet Istanbul'a dönmeyip cephede ve hattâ Edirne'de kalsaymış, düşman sulh talebinde bulunacakmış; fakat öyle yapmayıp Istanbul'a dönmüş olması düşmanın cesaretini arttırmış ve pâdişâhın artık rahatından vazgeçmiyeceğine hükmedilerek harbe devam kararı verilmiş! Nihayet Budin'le Tımışvar bile tehdid altında kalmış! Üçüncü Mehmed'in işte bu vaziyete rağmen yeniden sefere çıkmayıp orduyu bir serdâr eline bırakması çok büyük bir hatâdır. — Yeni Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa bu gün Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkarken ale-l-usul Sadr-ı-â'zam, Şeyh-ül-İslâm ve bütün vüzerâ tarafından teşyi edilmiştir. — Bâzı menbâlarda Serdârın hareketi «Penşşenbih» gününe müsâdif gösterilirse de yanlış olması lâzımgelir: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde 12 Haziran=26 Şevvâl Perşenbe günü hareket edilmiş demektir. — Bu senenin «1 Şa'ban=20 Mart Perşenbe» günü Tuna yalısı muhâfızlığından Istanbul'a gelip beşinci vezir olan Satırcı-Mehmet Paşa o sırada iş başında bulunan vüzerânın en gencidir: Fakat maatteessüf iyi bir asker değildir).

13 Ağustos=29 Zülhicce, Çarşanba: Serdârın Belgrad'a muvâsalatı.

(22 Temmuz=7 Zülhicce, Salı günü Sofya'ya gelen Serdâr bu gün de Belgrad önlerinde ordu kurmuş ve iki gün sonra 1597=1006 senesi 15 Ağustos=2 Muharrem Cuma günü şehre girip 20 gün «oturak» ilân etmiştir: Maiyyetine me'mur edilen Anadolu ve Rumeli valileri buradan itibaren iltihâka başlamışlardır).

1597=1006

5 Eylül=23 Muharrem, Cuma: Serdârın Belgrad'dan hareketi.

(Satırcı-Mehmet Paşa bu gün Sirem yakasına geçmiştir: Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa Belgrad'da ve Bosna valisi Hadım-Hâfız-Ahmed Paşa da işte burada orduya iltihak etmişlerdir).

24 Eylül=12 Safer, Çarşanba: Ordunun Budin civârında Gölbaşı mevkiine muvâsalatı.

(Sirem'den buraya kadar yol boyunda muhtelif valilerle sancak-beyleri askerleriyle beraber orduya iltihak etmişlerdir. — Rumeli beylerbeyi Velî Paşa ile Budin beylerbeyi Mihalıçlı-Ahmed Paşa Serdârı Göl-başında karşılamışlardır).

4 Teşrinievvel=22 Safer, Cumartesi: Düşmanın Yanık-kale muhâsarasını bırakıp kaçtığı hakkında haber gelmesi.

(Ordunun yaklaşmakta olmasından korkan düşmanın 2 Teşrinievvel=20 Safer Perşenbe günü kaçmış olduğu rivâyet edilir; Düşman ordusu çekilirken Yanık müdâfileri bir huruç hareketi yaparak bir kaç bin kişi öldürüp iki bin kadar esir almışlardır).

11/12 Teşrinievvel=29 Safer/1 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi: Tata/Dotis kalesinin istirdâdı.

(Son zamanlarda düşman eline geçmiş olan Tata kalesi Osmanlı menbâlarına göre «26 Safer=8 Teşrinievvel Çarşanba» günü muhâsara edilmiş ve nihayet bu gece artık mukâvemetten ümitlerini kesen müdâfiler kaleden çıkıp bir sazlığa saklanmışlarsa da yerleri öğrenilmiş ve Türk askeri gece-yarısı içeri girmiştir. — Burada sekiz gün kalındıktan sonra Budin'e hareket edilmiştir).

23 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Âsi Erdel=Transylvania voyvodası Sigismond'un Tımışvar kalesini muhâsara ettiği hakkında haber gelmesi.

(Bu haber üzerine yolda bulunan Sıvas beylerbeyi Mahmud, Rakka beylerbeyi Ali ve Adana valisi Ramazan-oğlu Mehmet Paşalar imdada me'mur edilmişlerdir. — Düşman ordusunun «Waitzen=Vaç» önlerine geldiği de bu gün haber alınarak o tarafa hareket edilmiştir).

1 Teşrinisâni=21 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Waitzen önlerine muvâsalatı.

(Osmanlı menbâlarında «Vac/Vaç» denilen «Waitzen» kasabası Peşte'nin 37 kilometre şimalindedir; Bu sırada düşman kaleyi tahliye etmiş ve muhâfızlar o civârdaki ordularına iltihak etmişlerdir: Düşman ordusunun bulunduğu yer Tuna sâhilindedir; bir yanında da sarp

bir dağ bulunduğu için burası bir «boğaz» şeklindedir; Avusturyalılar işte burada «Tabur/ıstabur» kurmuşlar, bir yanlarına «azîm hendek» kazmışlar ve tepelerde de tabyalar yapmışlardır! — Düşman ordusunun mevcudu 50 bin gösterilir; başlarında Kollonitsch, Nadasdy ve Palffy gibi mârûf kumandanlar vardır; Çarhacılarla Talîacılar hemen «elleşmeğe» başlamışlardır).

3 Teşrinisâni=23 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Hadım-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi İbrahim Paşa'nın Vâlide-Sultan'a «ubûdiyyetde taksir» etmiş, yâni kâfi mıkdar rüşvet vermemiş olmasına mukabil Hasan Paşa'nın «mâlik olduğu emvâl-ü-cevâhiri bezl itmiş» olmasıyla izah edilir! Resmî sebeb büsbütün başkadır; İbrahim Paşa'nın selefi Cağal-oğlu Sinan Paşa Kırım hânı Gazi-Giray'ı azlederek yerine kardeşi Fetih-Giray-ı tâyin etmiş, ondan sonra İbrahim Paşa iş başına gelince Gazi-Giray'a da bir hanlık fermânı göndererek Kırım'da kanlı bir kardeş kavgasına sebeb olmuş ve nihayet Fetih-Giray gibi bir kahraman bütün âilesiyle beraber öldürülmüştür; bu fâciânın mes'ûlü Dâmâd-İbrahim Paşa'dır; Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa Gazi-Giray'ın cepheye gelmemiş olmasını işte bundan mütevellid gösterdiği gibi, İbrahim Paşa'nın kendisine asker göndermemiş olmasından da şikâyet etmiştir: Sadâret tebeddülünün sebebi işte budur. — Usûlen ikinci vezir Cerrah-Mehmet Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması lâzımgeldiği halde pâdişâh onun aczinden bahsederek dördüncü vezir olan Hadım-Hasan Paşa'yı tercih etmiş ve Hasan Paşa'nın Eğri seferi esnâsında Istanbul muhâfızlığında gösterdiği iktidârı bu tercihe sebeb göstermiştir; fakat hakikî sebeb, Hasan Paşa'nın Vâlide-Sultan'a takdim ettiği rüşvettir. — Selânikî-Mustafa Efendi bu değişikliği «22 Rebî'ül-evvel Pazartesi» gününe müsâdif gösterirse de. Pazartesi günü o ayın 22 sine değil, 23 üne müsâdiftir: Zâten diğer menbâlarda da öyledir: Osman-zâde Tâib bu hadım Vezir-i-a'zamdan bahsederken;

«Egerçi vezîr-i sâhib-şuûr idi, emmâ tama'kâr-u-mağrûr idi»

demektedir. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ilk sadâreti için 1596=1004 vukuâtının «4 Nisan» bu ikinci sadâreti için 1596=1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkralarına ve Hasan Paşa'nın Istanbul muhâfızlığı için de 1596=1004 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına bakınız. — Hasan Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Sadr-ı-a'zamların beşincisidir; Bundan evvelkiler için beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 23-25, 31, 37 ve 47 numaralara bakınız).

9 Teşrinisâni=29 Rebî'ül-evvel, Pazar: Bir haftalık neticesiz bir muharebeden sonra ordunun Belgrad kışlağına hareketi.

(Osmanlı menbâlarında hareket tarihi «28 Rebî'ül-evvel Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 29 una müsâdîftir. — En şiddetli muharebeler son üç güne tesâdüf etmektedir: Bu çetin mücâdelede dağ başlarındaki tabyalardan bazıları zabtedilmişse de, düşman ordusu Türk askerini yukardan aşağı topa tutmuş, kışın şiddeti harekâta mâni olmuş, bir kaç bin telefât verilmiş ve nihayet mevsim daha fazla ilerledikten sonra avdetin müşkil olacağı düşünülerek bu gün ağırlıklar yola çıkarılmıştır. — «1 Rebî'ül-âhir=11 Teşrinisâni Salı» tarihi de rivâyet edilir: Bu ikinci tarihin dümdar kıt'alarına aid olmak ihtimâli de vardır).

9 Kânunuevvel=29 Rebî'ül-âhir, Salı: Serdârın Belgrad kışlağına avdeti.

(Bu sefer mevsiminde Tata kalesi istirdâd edilmiş, Yanık ve Tımışvar kaleleri kurtarılmışsa da Maros=Maroş boylarında Fellak, Sos-kerek ve Marton kaleleri elden çıkmıştır).

1598=1006

29 Mart=21 Şa'ban, Pazar: Raab=Yanık kalesinin bir düşman hilesi veyâhut ihânet yüzünden sukutu.

(Bu sırada hudud boylarının vaziyeti çok perişandır: Askerî disiplinden eser kalmamış gibidir; meselâ Yanık-kale'de Yahya Ağa isminde sefih ve sarhoş bir Yeniçeri-ağası vardır; bu adamın sefâhatiyle idaresizliği askerin âdetâ başı boş kalmasına sebeb olmuş, iki bin Cebeci ile iki bin Kul-oğlu'ndan mürekkeb olan muhâfızların çoğu civâr şehirlerde evlenip yerleşmiş ve kalede kalanlar da kumandanları gibi sarhoşluğa başlamışlardır. Tabiî düşman bu vaziyetten gaafil değildir; Osmanlı menbâlarında «Palgı» denilen Palffy ile Schwarzonberg gibi kumandanlar işte bu vaziyetten istifâde için ustalıklı bir hîle tertib edip bu gece sabaha karşı kaleye gelmişler ve güzel Türkçe bilen bir iki Hüsar atlısını ileri sürerek diğer askerlerini pusuya yatırmışlardır; Türkçe bilen hüsarların Türk kıyâfetine girmiş oldukları da rivâyet edilir. Bizim sarhoş muhâfızlar hendeğin üstündeki müteharrik köprüyü unutup kaldırmamış oldukları için, bunlar kolayca kapıya yanaşıp muhâfızlar içinde yegâne ayık adam olan nöbetçiye hitâben:

— Peçuy'dan zahîre getürdük; yolda düşman ulaşdı; arabalarla kaça kaça güc ile kurtulduk; tek bunda basılmıyalum; kapuyu tizce açun, zahireyi kal'aya alun!

diye seslenmişler ve «Nevbetci oğlan» dan şu cevâbı almışlardır;

— Varayın Kapucuya haber vireyin, anahtarı getüreyin!

Tam işte bu sırada kapının önüne Osmanlı menbâlarında «ağaç top» denilen âleti koyup patlatmışlar ve kapıyı ber-havâ edip pusudakilerle beraber hemen içeri dalarak sarhoş muhâfızları kılıçtan geçirmişlerdir: Kale kumandanı Mahmud Paşa iki eline iki kılıç alıp büyük bir kahramanlıkla şehîd oluncıya kadar vuruşmuş ve şehâdetinden sonra başı kesilip bir mızrağa takılarak teşhir edilmiştir. Bu felâket içinde ikinci bir kahramanlık menkabesi daha vardır: Burçlardan birindeki barut mahzenine ilticâ etmiş olan 300 Türk askeri son müdâfaalarını yaptıktan sonra düşmana teslim olmamak için mahzeni ateşleyip kendi kendilerini berhavâ etmişlerdir. — Bu bâdireden Budin'e kaçıp felâketi haber verenlerin sayısı 2 yâhut 4-5 kişiden ibaret gösterilir. — Bir Fransız rivâyetine göre bu hîleyi Almanlara öğreten adam «Baron de Vaubecourt» isminde ve imparatorluk hizmetinde bir Fransız zâbitidir: O rivâyete göre bu zâbit altı bin kişiyle Yanık kalesini zabtetmiştir. — Buna mukabil, Selânikî-Mustafa Efendinin rivâyetine göre vak'ayı anlatmak için Istanbul'a gönderilen bir ulağın ifâdesine nazaran, Osmanlı hizmetinde bulunan hıristiyan asker teşkilâtındaki «Martoloz» lar ihânet edip «su kapuları» nı açmışlar ve düşmanı işte bunlar içeri almışlardır. — Şehîd mıkdârı bin kişi gösterilir. Bu haber 12 Ramazan=17 Nisan Cumartesi günü Istanbul'a aksetmiş ve çok derin bir teessür ve hayret uyandırmıştır.

Türk tehlikesinden dolayı ümitsiz bir vaziyette bulunduğundan bahsedilen Almanya imparatoru İkinci Rodolphe bu Hıristiyan muvaffakiyetinden son derece memnun olup sevinmiş ve her tarafa âbide şeklinde sütunlar diktirmiştir; «Maria-Enzersdorf» da bu gün hâlâ böyle bir sütun vardır ve üzerinde de;

«Allâha şükredin, Raab tekrar Hıristiyanların eline geçti»

cümlesi yazılıdır. Bu sırada Almanya'nın mezheb kavgaları içinde çalkanması, bu muvaffakiyet üzerine Osmanlılara karşı umumî bir taarruz yapılmasına mâni olmuş gibi gösterilir. — 3 sene, 6 ay, 2 gün Türk hâkimiyyetinde kalan Yanık-kale'nin fethi için yukarda 1594=1003 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

9 Nisan=3 Ramazan, Perşenbe: Yeni-câmiin temel-atma merâsimi.

(Umumiyetle «2 Ramazan» gününden bahsedilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi o sene Ramazan ayının 4 üncü gününü «Cumartesi» gösterdiğine ve hakikî takvimde Cumartesi 5 Ramazan'a müsâdif olduğuna. göre Perşenbeye tesâdüf eden itibarî 2 Ramazan'ın hakikatte «3 Ramazan Perşenbe» gününe müsâdif olması lâzımgelir. — Gene Selânikî tarihinde Yenicâmiin temel-atma merâsiminden iki defa bahsedilmektedir; İlkönce o da diğer müverrihler gibi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi zikretmiş ve ondan sonra da 1007=1598 vukuâtı içinde bu merâsime küçük bir fasıl tahsis ederek o senenin «11 Muharrem Sebt» tarihini göstermiştir; hakikî takvimde «Sebt=Cumartesi» günü o sene Muharreminin 11 ine değil, 12 sine müsâdiftir ve Milâdî karşılığı da «15 Ağustos Cumartesi» günüdür. Ayni bir yapının 4 aydan fazla bir fâsılayla iki defa temel-atma merâsimi yapılamıyacağına göre, her hâlde bunların birincisi o sâhada istimlâk edilen evlerin ortadan kaldırılmıya başlamasıyla ve ikincisi de câmi temelinin atılmasıyla alâkadar olmalıdır. — O sırada «Emin-iskelesi» denilen Eminönü ile Sirkeci arası Yahudi mahallesi halindedir ve hattâ burada bir sinagog da vardır: Bütün bunların iki misli değerle istimlâkine karar verilmiştir: Fakat Binâ-Emîni tâyin edilen «Dergâh-ı-Alî Kapucularından» Kara-Mehmed Ağa zulmedip sekiz ay para vermediği için mülk sâhipleri şikâyet etmiş, Kara-Mehmet azledilmiş ve işte bundan dolayı yeni binaya halk arasında «Zulmiyye» denilmiştir! Bununla beraber Binâ-Emîni azledilince herkesin hakkı da tamamiyle tesviye edilmiştir. — Yeni-câmiin ilk mi'mârı Koca-Sinan'ın talebesinden Dâvûd Ağa'dır; plânını yaptıktan sonra bir sene kadar inşaâta nezâret eden bu büyük üstâd 1007=1599 tarihindeki vebâdan ölünce yerine Su-yolu nâzırı «Dalgıc-Ahmed-Çavuş» tâyin edilmiştir.

1014=1605 tarihinde Safiyye-Sultan öldüğü zaman pencerelerin hizâsını bulan inşaât artık durmuş ve bu hâl 1071=1661 tarihine kadar 56 sene sürdükten sonra Dördüncü Mehmed'in anası Turhan Hadice-Sultan bütün masrafını der'uhde ederek inşaâtı devam ettirmiştir; O zamanki ismi «Zulmiyye» ye mukabil «Adliyye»dir. İkmâliyle küşâdı için 1664=1074 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasına bakınız).

9 Nisan=3 Ramazan, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın azliyle Yedi-kule zindanına atılması ve ikinci vezir Cerrah-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Gün tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu değişikliğe sebeb olarak «Beher hafta sadef-i dürr-i Hilâfet Vâlide-Sultan Hazretlerine mebâligi-i azîme ve hedâyây-ı vâfire hidmet itmek şartiyle» Sadr-ı-a'zam olan Hasan Paşa'nın Safiyye-Sultan'a para yetiştirebilmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymuş olmasıdır; Saraya hulûl eden yabancı kadınların Osmanlı inhitâtında ne büyük bir âmil olduklarını anlamak için bu fecî örnek bile kâfidir. Halk arasında çıkan dedikodulara karşı Hasan Paşa'nın yegâne mâzeret olarak;

— Sizden alduğum mebâliği kime teslim iderüm, bilürmisiz. Beni Vâlide-Sultan kısta kesmişdür!

diye boşboğazlık edip dilini tutamadığından bahsedilir: Sadâret tebeddülünün

en mühim sebebi işte budur. Diğer bir mühim sebeb daha vardır: Şeyh-ül-İslâm Bostan'zâde Mehmed Efendi o sıralarda ölünce pâdişah eski Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi'yi tâyin etmişse de Hasan Paşa muhâlefet edip meşhur şâir Bâkî'yi inhâ etmiş ve hattâ bu inhâsını üç defa tekrar etmişse de her üçünde de redde uğramıştır; işte bundan dolayı Hoca Efendi Hasan Paşa'ya düşman olmuş ve gene bu sırada Vezir-i-a'zam sarayın Kapu-Ağası Gazanfer Ağa'nın da aleyhinde bulunarak idâmını arzetmiştir: Paşa'nın bu teklifini de kabul etmiyen pâdişâh meseleyi hem anası Safiyye-Sultan'a, hem Gazanfer Ağa'ya açmış ve bu suretle Vâlide-Sultan, Hoca-Sa'düddin, Gazanfer Ağa ve bâzı şahsiyyetler Vezir-i-a'zam aleyhine ittifak etmişlerdir. En mühim rolü oynıyan Gazanfer Ağa'dır: Rivâyete nazaran sarayın bu mühim şahsiyyeti Vâlide-Sultan'a rüşvet meselesini, Hasan Paşa'nın ifşaâtını ve bilhassa askeri Vâlide aleyhine ayaklandırmak istediğini anlatmış ve işte bunun üzerine bütün düşmanları birden harekete geçen Hasan Paşa, yukarı fıkrada gördüğümüz temel-atma merâsiminde Bostancı-başı Ferhad Ağa tarafından tevkif edilip «Mühr-i-Hümâyûn» alındıktan sonra Yedi-kule'ye hapsedilmiştir.

Hadım-Hasan Paşa'nın sadâreti 1597=1006 senesi 3 Teşrinievvel=23 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden bu güne kadar 5 ay, 6 gün sürmüştür: İdâmı için aşağıki fıkraya bakınız. — Milliyeti belirsiz devşirmelerden olan yeni Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'ya «Cerrah» denilmesi vaktiyle Üçüncü Mehmed'i sünnet etmiş olmasındandır. Peçevî «dâmâd» olduğundan da bahseder. İkbâlinin sebebi pâdişâhı sünnet etmiş olmasından ibaret gösterilen Cerrah Paşa ehliyetsiz, silik bir şahsiyyettir. — Istanbul'un «Cerrah-paşa» semtiyle câmii işte bu silik devşirmenin adını taşır).

14/15 Nisan=8/9 Ramazan, Salı/Çarşanba gecesi: Eski Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın Yedi-kule zindanında idâmı.

(Yukarıki fıkrada azlini gördüğümüz Hasan Paşa, pâdişaha bile hâkim olan Vâlide-Sultan'ı dile düşürmüş olmanın cezasını çekmiş, idâm kararını derin bir tevekkül ve metânetle dinledikten sonra namaz kılmış, vasiyetlerini söylemiş ve ondan sonra cellâda boynunu uzatmıştır. — Paşa'nın bütün malı müsâdere edilmiştir. — Gün tarihi için yukarıdaki iki fıkranın birincisine bakınız).

18 Haziran=14 Zülka'de, Perşenbe: Erdel seferine me'mur olan Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Belgrad kışlağından «Gross-Wardein=Varad/Varat» üzerine hareketi.

(Âsi Erdel=Transylvania voyvodası Sigismond bu sırada Banat=Tımışvar eyâletinde bâzı kaleler almış ve hattâ Tımışvar kalesini de tehdide başlamış olduğu için, Avusturyalılara karşı hudut kalelerinin tahkimiyle iktifâ edilip Erdel kıt'asının istilâ ve tahribi hakkında Istanbul'dan bir «Hatt-ı-Şerîf» gelmiştir: Erdel voyvodasının ısyânı için yukarda 1594=1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Serdârın Haziran'a kadar Belgrad'da kalıp hareket etmemesi, Istanbul'dan gelen kuvvetleri beklemiş olmasındandır. — Kırım hânı Gazi-Giray da yardıma me'mur olmuştur. — Pâdişâhın «Emr-i-Şerîf» inde ordunun kale muhâsarasıyla meşgul olmayıp yalnız istilâ ve tahrib hareketlerine ehemmiyet vermesi tebliğ edilmiş ve işte bundan dolayı muhâsara toplarıyla levâzımı alınmıyarak yola çıkılmıştır).

1598=1007

29 Ağustos=26 Muharrem, Cumartesi: Kırım hânının muvâsalatı.

(1598=1006 senesi 13 Temmuz=9 Zülhicce Pazartesi grünü Belgrad'dan aşağıdaki «Taşlık-burnu» noktasında «1850 zirâ» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmıya başlanıp 9 yâhut 18 günde bitirilmiş ve işte bu yeni köprüden ordu geçirilip «Becskerek=Beçkerek» ovasına gidilmiştir. — Kırım hânı Gazi-Giray'ın burada bir aydan fazla beklendikten sonra geldiği rivâyet edilir — Bu sırada Papa kalesinin düşman eline geçtiği ve Polata'nın da muhâsaraya uğradığı haber alındığı için, Budin'in takviyesine Semendere askeri gönderilmiştir).

30 Ağustos=27 Muharrem, Pazar: Becskerek=Beçkerek harb meclisinin kararı.

(Gazi-Giray'ın huzurunda akdedilen bu mecliste Erdel üzerine giden üç yoldan ağırlık geçirmiye ve düşman iz'âcı takdirinde de harekâta en çok müsâid olan «Gross-Wardein=Varad/Varat» yolu tercih edilmiştir. Bu karar üzerine Kırım hânı Varat kalesinin muhâsarası icâb ettiği takdirde uzun sürüp sürmiyeceğini sormuş ve bu mühim suâle cevab olarak bâzı dalkavuklar «bir iki top atılarak» alınabileceğini söylemişlerdir! İşte bu karar üzerine oradan kalkılıp «Jigmond-i lâîn» denilen Erdel voyvodası Sigismond'un ölkesine doğru yola çıkılmıştır).

8 Eylül=6 Safer, Salı: Csanad kalesinin fethi.

(Osmanlıların «Çanad» dedikleri bu ehemmiyetsiz kale Banat eyâletinde, Tımışvar'ın 70 kilometre şimalinde ve Maros=Maroş nehrinin sağ sâhilindedir; Bir kaç top atılınca muhâfızlar kaçmış, kale alınmış ve kaçanlar kılıçtan geçirilmiş ve kısmen de esir edilmiştir. — Buranın sancak-beyliğine Belgrad nâzırı «Şakşâkî-İbrahim Bey» tâyin edildiği için Nişancı Abdî-Çelebi lâtife olarak şu meşhur beyti söylemiştir:

Şimdi zamane mansıbı ekser şakîdedür
İnanmaz isen işte birî (Şakşakî) dedür

Burada bir gece kalındıktan sonra hareket edilmiştir).

10 Eylül=8 Safer, Perşenbe: Arad kalesinin işgâli.

(Maros nehrinin sağ sâhilinde Macarların «O-Arad» ve Almanların da «Alt-Arad» dedikleri bu müstahkem mevkiin karşısında ve suyun sol sâhilinde bir de «Uy-Arad=Yeni-Arad» vardır; Boş bırakıldığı için bu gün işgâl edilen kale «Eski-Arad» dır).

13 Eylül=11 Safer, Pazar: Ordunun Maros nehrinden karşı sâhile geçişi.

(Hava yağmurlu olduğu için çok güçlükle geçilmiştir).

27 Eylül=25 Safer, Pazar: Ordunun «Gross-Wardein=Varat ovasına muvâsalatı.

(Yolda tesâdüf edilen bataklıklardan dolayı buraya çok güçlükle gelinebilmiştir. — «Csanad=Çanad» önlerinden ayrılıp akına gitmiş olan Gazi-Giray burada tekrar orduya iltihâk etmiştir).

28 Eylül=26 Safer, Pazartesi: Avusturyalıların Budin muhâsarası.

(Budin'in 37 kilometre şimaligarbîsindeki «Esztergon=Usturgon» ve 133 kilometre şimaligarbîsinde bulunan «Raab=Yanık-kale» gibi Tuna boylarındaki askerî mevkilerin en mühimlerinden ikisinin son zamanlarda düşman eline geçmiş olması, Budin şehrini artık tam bir hudud kalesi hâline getirmiştir: Usturgon ve Yanık-kalelerinin sukûtu için yukarda 1595=1003 vukuâtının «2 Eylül» ve 1598=1006 vukuâtının da «29 Mart» fıkralarına bakınız. — O civarda bulunan düşman ordusunun vaziyetiyle muhtemel harekâtı hakkındaki istihbâratâ rağmen Istanbul'un Satırcı ordusunu Erdel=Transylvania tarafına sevketmesi düşmanın cür'etini büsbütün arttırmış ve nihayet Arşidük Mathias kumandasındaki 60-80 bin kişilik Avusturya ordusu bu günden itibaren Budin'i 40 topla döğerek muhâsaraya başlamıştır: Neticesiz kalan bu muhâsara için aşağıda bu sene vukuâtının «2 Teşrinisâni fıkrasına bakınız).

30 Eylül=28 Safer, Çarşanba: Niğbolu bozgunu haberinin Istanbul'a gelişi.

(Bosna beylerbeyi Hadım Hâfız-Ahmed Paşa bu sırada «Tuna yalıları muhâfızlığında ve Adana valisi Ramazan-oğlu Mehmet Paşa da maiyyetindedir: Âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul serdâr-ı-ekremin Erdel seferi esnâsında kendi memleketinin de istilâya uğrayacağından korkarak Hâfız Paşa'ya yaltaklanıp «Ditmo» isminde bir elçi göndermiş, artık isyândan vazgeçip itâat edeceğini ve gelip görüşeceğini bildirmiş, Hâfız Paşa muvafakat etmiş ve Niğbolu önlerine gelip otak kurmuş, nihayet «hediye arabaları» diye uzaktan «kırmızı çuha örtülü koçular» belirmiye başladığı sırada hiç umulmıyan bir taraftan birdenbire yirmi küsur bin Eflak askeri Paşa'nın takriben üç bin kişilik maiyyetine baskın yapıp hemen hepsini kılıçtan geçirmiştir. Selânikî'ye göre Türk askeri sulh oluyor zanniyle büyük bir gaflet içinde Eflaklılarla alış-verişe giderken bombardımana uğramışlardır! Hâfız Paşa bu bâdirede iki saat sebât edip nihayet hiç bir askeri kalmadıktan sonra Tırnova'ya kaçmıştır. — Bu vak'a üzerine Mihai=Mihal yirmi gün kadar Niğbolu'yu muhâsara etmişse de, Hâfız Paşa'nın tekrar kuvvet toplayıp gelmekte olduğunu işidince Bükreş'e kaçmış ve Paşa da Niğbolu kalesinin muhâsaradan zarar gören yerlerini tâmir ettirmiştir. — Mihal'in ilkönce korkusundan itâat etmek istediği halde Satırcı ordusunun Erdel istilâsından vazgeçerek Varat muhâsarasına saplanıp kaldığını görünce yeniden azıp işte böyle bir baskın yaptığı ve hattâ Paşa'nın eşyası yağma edilirken eline geçen bir kat elbisesiyle kavuğunu bir kocakarıya giydirip teşhir ederek:

— Anunla bunun farkı nedür?

diye böbürlendiği rivâyet edilir! — Selânikî-Mustafa Efendi, Mihal'in tebaasını Osmanlı imparatorluğuna karşı ayaklandırabilmek için Türklerin eski adâletlerinden eser kalmadığını ve artık onların zâlim olduklarını söyliyerek muvaffak olduğundan yana-yakıla bahsetmektedir: Bu düşman sözü doğrudur; vaktiyle Balkan fütûhâtında Türk adâleti bir çok yerlerin kendiliklerinden iltihâkına sebeb olduğu gibi, inhitât devrinin başlarından itibaren de Devşirme zulumleri Türkü zâlim tanıtarak Balkan unsurları arasında ısyan ruhunun uyanmasına sebeb olmuştur).

1 Teşrinievvel=29 Safer, Perşenbe: «Gross-Wardein=Varat» harb meclisinin muhâsara kararı.

(Varat önlerine bu gün varılıp hemen bir meclis akdedilmiş ve «Erdel ve Nemçe'nün kilidi» sayıldığı halde «üç gün topa dayanamaz» zannedilen bu çok müstahkem kalenin muhâsarasına karar verilmiştir: Yukarda 1598=1006 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında görüldüğü gibi, Erdel seferi için gelen «Hatt-ı-Şerîf» de kale muhâsarasıyla uğraşılmayıp yalnız istilâ hareketi

yapılmasından bahsedilmiş olduğu ve hattâ bundan dolayı muhâsara toplarıyla levâzımı getirilmediği halde böyle bir karar verilmesi hem emre, hem akla mugayirdir. — Buranın varoşu evvelce Tatar akıncıları tarafından yakılmış, ahâlisi kaçmış ve bir kısmı da bu sefer kaçarken esir edilip malları iğtinâm edilmiştir).

2 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-evvel, Cuma: Varat muhâsarası.

(Budin'in 311 kilometre şarkında büyük ve müstahkem bir mevki olan bu şehre Macarlar «Nagy-Varda», Almanlar «Gross-Wardein» ve Osmanlılar da «Varad/Varat» derler; bu lüzumsuz muhâsarada bizzat bulunmuş olan Peçevî-İbrahim Efendi, varoşun kâgir binâları meteris ittihâz edildiği için harekâtın hemen başladığını anlatır. Gene ayni menbâa göre kaleyi döğmek için ordunun elinde ancak üç top vardır! Eğri kalesinden top istenmişse de gelmemiş, lâğımlar patlatılmışsa da faydası olmamış ve hattâ bâzıları ateş almamış, yağmurlar ortalığı bataklığa çevirdiği için çadırdan çadıra gidilemiyecek bir hâl olmuş, fırtınaların şiddetinden dolayı çadırlar sökülüp uçmıya başlamış ve işte bu yüzden ordu hem düşmanla, hem tabiatle mücâdele mecburiyetinde kalmıştır. — Satırcı-Mehmet Paşa'nın ikinci bir hatâsı daha vardır: Kendisi topsuz kale muhâsarasıyla meşgul olurken, İşsiz kalan Tatar ordusunu alıp Erdel akınına gitmek istiyen Gazi-Giray'ın bu haklı teklifini her nedense reddederek «bir iki güne değin» kaleyi fethedip beraber gideceğinden bahsetmiş ve bu suretle Tatar ordusunu atâlet içinde «habs itmiş»dir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinievvel=7 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Bir kaç kale sukutiyle Budin muhâsarası hakkındaki kara-haberlerin orduya gelişi.

(Sukut eden kaleler «Wesprim=Bespirem» «Dotis=Tata» ve «Palota» kaleleridir: Bunlardan Tata kalesinin son defa Avusturyalılardan istirdâdı için yukarda 1597=1006 vukuâtının «11/12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Papa kalesinin sukûtu hakkındaki haberin de bu gün alınmış olduğu hakkında bir rivâyet daha vardır. — Bu sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasında muhâsara edildiğini gördüğümüz Budin şehrinden ordunun hemen imdada yetişmesi de istenildiği için «akıllar şaşup vaziyet müzâkere edilmiş;

«Mesâfe-i baîde olduğundan gayri Tise [=Theisz] ve Tuna gibi deryâ-misâl iki nehrden asker çekmek cisre mevkuuf olduğuna binâen»

ordunun Varat muhâsarasını bırakmamasına, bununla beraber:

«On, on beş bin Tatar ta'yîn idüp Peşte'ye varmalarına ve Serdar işte yetişdi deyü guzâtı tebşir itmelerine»

ve bu suretle de müdâfilerin mâneviyâtını yükseltip düşmanı telâşa düşürmiye karar verilmiştir!).

2 Teşrinisâni=2 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Budin'in muhâsaradan kurtuluşu.

(Selânikî-Mustafa Efendi'nin Istanbul'a gelen resmî haberlere istinâden 35 gün sürmüş olduğundan bahsettiği Budin muhâsarasının başlangıcı için yukarda bu sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız. Hammer, Osmanlıların Varat ve Avusturyalıların Budin muhâsaralarını hemen hemen ayni tarihlerde başlayıp bitmiş gösterirse de, gün tarihlerinden hiç bahsetmez; Osmanlı menbâlarında hiç tarih yoktur; burada esas ittihâz edilen gün târihi

«De la Croix»nin kaydine göredir. — Bu muhâsara esnâsında Budin'in cenubuna tesâdüf eden ve Osmanlıların «Gürz-İlyas depesi» dedikleri yer olmak ihtimâli bulunan «Gellert» tabyası sukut etmiş, ahâlisi kaleye kapanan varoş kâmilen yakılıp yıkılmış, buradaki Türk eserleri baştanbaşa harâb olmuş ve kale duvarları da çok zarar görmüştür; o sırada Şeyh-ül-İslâm ve Hâce-i-Sultânî makamlarında bulunan «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Sa'düddin Efendi'nin bu acı vaziyet üzerine Satırcı-Mehmet Paşa'ya gönderdiği tekdirnâmede Budin şehrinin uğradığı zararlar şöyle tasvir edilir:

«Sekiz bin hânesi mehdûm ve mesâcid-ü-medâris ve maâbid ve muallim-hâne ve han hânkahları kel-mâ'dûm olup bu musîbet-i ciğer-sûz ile şeb-u-rûz ehl-i inti-bâhun âh-u-vâhları tebâh ve ser-hadd ehlinün günleri siyâh oldu».

Budin'nin bu şiddetli muhâsaradan kurtulmasında yardıma gelen kuvvetlerin çok büyük rolleri vardır: Bilhassa Peşte müdâfaasını büyük bir kahramanlıkla başaran ve hattâ huruç hareketleri de yapan Szolnok sancak-beyi «Kulaksız-Osman Bey» Türk müdâfaasının rûhu sayılır; Bu Kulaksız-Osman Bey İran muharebelerinde de kahramanlıklarıyla şöhret bulmuştur. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Satırcı ordusundan üç defada cem'an elli bin kişiden fazla yardım kuvveti gönderildiğinden ve bunun 47 bini Tatar atlısı olduğundan bahsedilirse de, her halde bu rakamların biraz mübâlâgalı olmak ihtimâli vardır. — Düşmanın muhâsarayı kaldırmasında Satırcı ordusunun gelmekte olduğu hakkındaki haberlerin te'sirinden bahsedilirse de, mukâvemetin şiddetiyle mevsimin çok ilerlemiş olması en mühim âmil olmuştur. — Bu müdâfaada Osmanlı zâyiâtının asker ve ahâliden binlerce şehîdi bulduğundan bahsedilir: İçlerinde bâzı paşalar da vardır).

3 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-âhir, Salı: «Gross-Wardein=Varat» muhâsarasının kaldırılması.

(Bu senenin 2 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-evvel Cuma gününden bu güne kadar 33 gün sürmüş olan bu lüzumsuz muhâsaranın neticesiz kalmasına sebeb, yalnız üç büyük topun kâfi gelmemesi, bâzı lâğımların ateş almaması, soğukların şiddeti, orduda hastalık yüzünden telefât başlaması, sellerle çamurların harekâta mâni olması ve bilhassa şiddetli bir iâşe buhrânı gibi bir çok büyük müşkilâtın bir araya gelmiş olmasıdır. Satırcı-Mehmet Paşa bütün bunlara rağmen muhâsaraya devamda ısrâr edip askerin boş yere telefât vermesine sebeb olmuş ve bilhassa Gazi-Giray'ın o sırada Erdel üzerine kendi askeriyle büyük bir akın hareketi yapmak teklifini de kabul etmiyerek her nedense onu da boş yere Varat önlerinde tutmuştur: Netice itibariyle bu seneki sefer mevsimi muvaffakıyetsizlikle geçmiş ve Serdâr-ı-Ekremin akılsızca hareketi yukarıki fıkrada gördüğümüz Budin felâketine sebeb olmuştur; gene o fıkrada bahsettiğimiz tekdirnâmesinde Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi bu acıklı vaziyeti tenkid ederken:

«Erdelistân içine gürûh gürûh asâkir-i İslâmiyye ve cünûd-i Osmâniyye ve efvâc-i Tâtâriyye gönderüp ve akınlar salmağla zirâat ve ser'in ve asl'-u-fer'in yakup yıkup hânedanların vîrân ve hânumanların tâlân ideler ve Budin ve Eğri ve İstoni-i-Belgrad taraflarını muhâfaza itmede firk-ü-mülâhazadan hâli olmıyasız deyü te'kîd ile Hatt-ı-Hümâyûn gönderilmişiken ülü-l-emrin muhâlefeti şeâmeti ile bir iş görülmeyüp kal'agîrlük esbâbını kayırmadın üç top ile Varat gibi düşvâr kal'aya sarkup mebde'-i nüzûlden müntehây-ı rıhlete dek bârân-u-gil müslimîn alayların zebun ve ser-hadler hıfzına mukayyed olunmamağla Budin'i ve etrâfını vîrân-u-mağbûn itmeğe sebeb olup Varat altında asker-i İslâmî eğleyüp Tatarı dahî habs ve ılgar taleb idenleri yasâğ ile tebs idüp Erdelistân içi sâlim-ü-eymen kalup...»

gibi çok haklı ve acı sözler söylemektedir).

4 Teşrinisâni=4 Rebî'ül-âhîr, Çarşanba: Ordunun Varat önlerinden hareketi.

(Hâlâ muhâsarada zannedilen Budin'e yardım için o tarafa doğru hareket edilmiştir).

20 Teşrinisâni=20 Rebî'ül-âhir, Cuma: Szolnok konağında çıkan bir Yeniçeri isyânı üzerine Budin'e gitmekten vazgeçilmesi.

(Orduda bulunan Peçevî-İbrahim Efendi bu sırada bir «somunun bir altuna» alındığını ve Tise=Theisz nehrinin bu noktasında erzak gemileri bulunacağına inandırılan aç askerin öyle bir şey görmeyince Serdârın otağına hücum ettiklerini, kaçarken yaraladıklarını ve işte bunun üzerine «Budun'u Cenâb-ı Rabb-ül-âlemîne ısmarlayarak» Belgrad'a hareket edildiğini anlatır: Bâzı menbâlarda Budin'in kurtuluş haberi burada gelmiş gibi gösterilirse de, Peçevî'nin öyle bir şeyden bahsetmemesine göre doğru olmaması lâzımgelir: Aşağıki fıkraya bakınız).

21 Teşrinisâni=21 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Szegedin'de askerin kışlaklara gönderilmesi.

(Burada tesâdüf edilen zahire gemilerinden orduya erzak dağıtıldıktan sonra asker muhtelif kışlaklara taksim edilip gönderilmiş ve Üçüncü Mehmed'in irâdesi mucibince Kırım hânı Gazi-Giray da memleketine dönmiyerek kışlağa çekilmiştir. — Kuvvetli bir rivâyete göre Budin'in kurtuluş haberi işte burada alınmıştır).

8 Kânunuevvel=9 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Serdârın Belgrad kışlağına muvâsalatı.

(Şiddetli kar fırtınası içinde güçlükle Belgrad'a gelindiğinden ve netice itibariyle «bilâ-tâil=boş yere» bunca mal ve can fedâ edilmiş olduğundan bahsedilir; orduda bulunan Peçevî:

— İşte Varat seferünün neticesi bu kadar mihnet-i kesîresi bu vechile itmâm-u-encâm buldu!

diye yanıp yakılmaktadır).

1599=1007

6 Kânunusâni=8 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üçüncü sadâreti ve Satırcı-Mehmet Paşa yerine serdârlığı.

(Hammer'in gösterdiği «8 Kânunuevvel=9 Cumâda-l-ûlâ» tarihi yanlıştır. — Umumiyetle «9 Cumâda-l-âhire» tarihinden bahsedilirse de, Selânikî tarihinin yazma nüshalarından birinde gün ismi «Çarşanba» gösterildiğine göre hakîkî takvimde o ayın 9 una değil, 8 ine müsâdif olması lâzımgelir. — Cerrah Paşa'nın azline sebeb «Nıkris=Damla» illetine mübtelâ olduğu için «Dîvân-ı-Hümâyûn»a gidemedikten başka, evinde bile iş göremediği için Nişancı Mehmet Paşa'yı konağına getirtip her gün devlet işlerini kendi nâmına ona gördürmesi ve «Kara-şikâyetçi» denilen iş sâhiblerinin dertlerini bile ona dinletmesidir! İşte bundan dolayı halk pâdişaha arzıhallerle mürâcaat edip:

— Bu Devlet-i-Aliyye'de bedel ile vezâret mümkin ve münâsib değüldür, vekâlet ile sadâret olmaz!

gibi itirazlara başlayınca «Mühr-i-Hümâyûn» bu gün öğleye doğru Cerrah-Mehmet Paşa'dan aldırılıp eski Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya gönderilmiştir. — Devletin idâresi yatağından çıkamıyan hasta bir Vezir-i-a'zamın ve ordunun idâresi de Satırcı gibi âcizlerin elinde kaldığı, kanunla ahlâk bozukluğu ve memlekette rüşvetsiz iş görülmez olduğu için, bütün kusurlarıyla ihtiraslarına rağmen İbrahim Paşa gibi emsâline nisbetle kuvvetli, şiddetli ve tecribeli bir vezirin iş başına getirilmiş olması halkı biraz memnun etmiştir.

Cerrah-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1598=1006 senesi 9 Nisan=3 Ramazan Perşenbe gününden bu güne kadar 8 ay, 27 gün sürmüştür. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki sadareti için yukarda 1596=1004 vukuâtının «4 Nisan» ve 1596=1005 vukuâtının da «5 Kânunuevvel» fıkralarına ve bu son sadâretinde ölümü için de aşağıda 1601=1010 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Satırcı-Mehmet Paşa bu tarihte azledildiği halde İbrahim Paşa'nın bundan «dört ay sonra» Serdâr olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

15 Mayıs=19 Şevvâl, Cumartesi: «Uyvar seferi» ne çıkan Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Selânikî-Mustafa Efendi «20 Şevvâl Sebt» gününden bahsederse de, hakikî takvimde Cumartesi günü Şevvâl ayının 19 una müsâdif olduğu için o sene bayram hilâlinin bir gün evvel görülmüş olduğu anlaşılmaktadır. — Sefere çıkılırken «Davutpaşa sahrâsı» nda kurulan ordugâha parlak alaylarla gidilmesi ve son hazırlıkların tamamlanması eski Osmanlı âdetlerindendir. — Sadâret-Kaymakamlığına eski Kapdan-ı-Deryâ ikinci vezir boşnak Halil Paşa tâyin edilmiştir).

22 Mayıs=26 Şevvâl, Cumartesi: Serdârın Davudpaşa'dan hareketi.

(Umumiyetle «27 Şevvâl» tarihinden bahsedilirse de, «Rüyet-i hilâl» den dolayı bir günlük bir farkı vardır: Yukarıki fıkraya bakınız. — Kapu-kullarıyla Yeniçeri-ağası Tırnakçı-Hasan Ağa da Serdârın maiyyetine me'mur olmuştur; Eskiden yalnız pâdişâhın maiyyetinde sefere çıkan Yeniçeri-ağasının an'anaye muhâlif olarak Üçüncü Murad devrinde ilk defa bir Serdâr emrine verilmesi için yukanda 1594=1002 vukuâtının «17 Haziran» fıkrasına bakınız).

2 Haziran=8 Zülka'de, Çarşanba: Serdâr-ı-Ekremin Edirne'ye muvâsalatı.

(Yeniçeri-Ağası Tırnakçı-Hasan Ağa bir rivâyete göre buradan ve ikinci bir rivâyete göre de daha evvel Çatalca konağından ileri sevkedilip Belgrad'a gönderilmiştir).

6 Temmuz=12 Zülhicce, Salı: Eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı Mehmet Paşa'nın Belgrad'da idâmı.

(Bâzı menbâlarda «13 Zülhicce» den bahsedilirse de, bu bir günlük farkın «Rü'yet-i hilâl» den mütevellid olduğu anlaşılmaktadır. — Vezir-i-a'zamın rakîbi olan Satırcı'yı daha Istanbul'dan çıkarken izâle fikrinde olduğu rivâyet edilir; bununla beraber Satırcı-Mehmet Paşa bu fecî âkibete müstahak olmamış değildir: serdarlığında hiç bir muvaffakiyet göstermedikten başka, «Gross-Wardein=Varat» muhâsarasındaki akılsızca inâdı bir çok felâketlere sebeb olmuştur; Yukarda 1598=1007 vukuâtının «30 Eylül», «2 Teşrinievvel», «8 Teşrinievvel», «2 ve 3 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Hem Satırcı'nın, hem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın maiyyetinde bulunmuş olan müverrih Hasan-Bey-zâde'nin izâhına göre idâmın sebebi, Satırcı'nın Silistre eyâletini «arpalık» olarak Kırım hânı Gazi-Giray'a vermiş olması ve onun da yeni Serdâr Filibe'ye geldiği zaman bir murahhas göndererek bu tevcihin

te’yidini istemesidir; Kırım hânının Tuna yalılarında tutunmasına sebeb olmak gibi büyük bir mahzur görmesine rağmen, Gazi-Giray’ın isyânına meydan vermemek için selefinin hükmünü te’yid etmek mecburiyetinde kalan İbrahim Paşa meseleyi derhâl Istanbul’a bildirip Satırcı’nın hânla beraber kaçıp gitmek ihtimâlini de arzetmiş ve işte bunun üzerine Sofya konağında idâm fermânı gelmiştir. İbrahim Paşa bir taraftan Satırcı’ya te’minat ve iltifât mektupları göndermek suretiyle firarını önlerken, bir taraftan da Yeniçeri-ağasını idâm fermanıyla Belgrad’a sevketmiş, Gazi-Giray’ın ihtarlarına rağmen gaflet içinde bulunan Satırcı Paşa Yeniçeri-ağasıyla maiyyetini şehir hâricinden istikbâl ettirip zıyâfet tertip etmiş fakat daha sofraya oturmadan evvel ferman okunarak kemend atılmak suretiyle «Mürg-i rûhun kafes-i teninden tayarân» ettirmişlerdir. İşte bu hadiseden itibaren Kırım hânıyla Sadr-ı-a’zamın arası «Şeker-âb=Şeker-reng» olmuş ve hânın artık Paşa’ya itimâdı kalmamıştır).

10 Temmuz=16 Zülhicce, Cumartesi: Serdârın Belgrad’a muvâsalatı.

(İbrahim Paşa burada 15 gün kalıp ordu iâşesine ve Tuna donanmasına aid işlerle meşgul olmuştur).

1599=1008

24 Temmuz=1 Muharrem, Cumartesi: Ordunun Belgrad’dan Budin’e hareketi.

(Tuna donanması da bu gün Budin’e hareket etmiştir).

4 Ağustos=12 Muharrem, Çarşanba: Devşirme hâkimiyyetine karşı çıkan Anadolu Türk ihtilâlini bastırmak üzere «Serdâr-ı-bî-âr» denilen Koca-Sinan Paşa’nın «Muhannes-ibni-muhannes» lâkabiyle ve korkakhğıyla meşhur oğlu üçüncü vezir Mehmet Paşa’nın serdârlığı.

(Bilhassa 996=1588 tarihindenberi Anadolu’da yer yer isyânlar çıkmakta ve Istanbul’daki Devşirme idaresince Türk ruhunun bu haklı tuğyanları hep «Celâlilik» ve «eşkıyâlık» gibi isimlerle damgalanmaktadır; «Celâlî» tâbiri Yavuz devrinde «Bozoklu-Celâl»in çıkardığı ilk Anadolu ihtilâli için ikinci ciltte 1519=925 vukuâtının «Nisan=Rebî’ül-âhir» fıkrasına bakınız. Bütün bu Anadolu isyânlarının en mühim sebebi, Osmanlı cemiyetinin Türklükle Devşirmeliğe ayrılan ikiliğinde gösterilebilir; Rumanyalı İorga’nın çok güzel tedkik ettiği bu çifte cemiyet manzarası için ikinci ciltte 1566=974 vukuâtının «6/7 Eylül» fıkrasına ve birbirinin zıddı olan bu iki cemiyetin azamet devrinde bile devlet bünyesini sarsan mücâdeleleri için de gene ayni ciltte 1527=933 vukuâtının «30 Nisan», «8 ve 22 Haziran» fıkralarına bakınız. Bu seferki ihtilâl hareketi, o eski isyânlardan daha geniş, daha ciddî ve bilhassa daha süreklidir.

Osmanlı menbâlarında bu harekete iki sebeb gösterilir: Biri «Nemçe seferinden dolayı Anadolu’nun askersiz kalması ve ikincisi de İtalyan devşirmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa’nın Haç-ova muharebe meydanında Vezir-i-a’zam olduğu gün harb esnâsında bozulup dağılan otuz bin kişiyi ««firârî» ilân ederek hepsinin idâmını emretmesinden dolayı bütün bunların Anadolu’ya geçip ihtilâlcilere iltihâk etmeleri ve hattâ bir rivâyete göre de ihtilâle sebeb olmalarıdır: Cağal-oğlu’nun o meş’ûm emri için yukarda 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkralarının ikincisine bakınız. Bu sebeblerin her ikisi de doğru olmakla beraber, en mühim sebeb Anadolu Türklerinin Devşirme zulmüne artık tahammül edemiyecek hâle gelmelerinde ve bilhassa Devşirme hâkimiyyeti altında mahkûm bir millet vaziyetine tahammül edemeyişlerinde gösterilebilir. «Amasya tarihi» müellifi Hüsâmüddin Efendi

merhum Anadolu Türklüğünün bu acıklı hâlini üçüncü cildinin muhtelif yerlerinde şu fıkralarla anlatır:

«Bu şakavet değil, kuvvetli bir ihtilâldi: Çünkü bütün Tımar ve Zeâmet Türklerden ziyâde Gayr-i-Türklere verilmekte idi. Türklere vezâret, kanunen memnu gibi olmuştu.

«Bütün makam-ı iktidar Gayr-i-Türklere münhasırdı. Türkler ancak uzak yâhut küçük vilâyetlere beylerbeyi olabiliyordu. Dîvân-ı-Hümâyûn'da bir tek Türk vezir yoktu. Defterdarlıktan, Nişancılıktan yetişen Türk vezirler ender olmakla beraber, sadâretten mahrum idiler.

«Vezâret ve sadâret âdetâ Arnavutlarla Boşnaklara hâss bir mesned-i âli idi.

«Frenk-İbrahim Paşa'nın sadâretinden bu zamana kadar makam-ı sadâreti, vezâreti ihrâz edenler Gayr-i-Türklerdi. Türklerin aleyhinde söylenilen hezeyenların, uydurulan efsânelerin hepsi de Gayr-i-Türklerden sudûr etmiş, riyâkârların gayretiyle revaç bulmuştu.

«Anadolu'da Türkler, Gayr-i-Türklerin bu tahakkümlerine karşı kıyâm ediyorlar, taraf taraf ihtilâl bayrağını açıyorlardı.

«Şâyân-ı dikkkattir ki Anadolu sancaklarına, vilâyetlerine mir-i-livâ ve beylerbeyi olan Gayr-ı-Türkler içinde Türkçeyi bilmiyen, akaaid-i-İslâmiyyeden bî-haber, koyu câhil adamlar da vardı: Çünkü Devşirmelerden vezir olanlar hıristiyan babalarını, kardeşlerini, hısımlarını kabûl-i İslâm ettikleri günden itibaren mîr-i-livâ, beylerbeyi yaptırıyorlardı.

«Hele zaîmler, sipâhîler ekseriyetle Gayr-i Türklerdi: Halbuki tımar ve zeâmet Anadolu'da Türklere hâss bir dirlikti.

«Gayr-i-Türklerin nazarında Türkler reâyâdandı: Türklerin en ziyâde gücüne giden, Gayr-i-Türklerin tahakküm ve istibdâdı idi.»

«Vaktiyle Kur'ân-ı-Kerîm'in emrettiği müsâvâtı, hizmetleri mukabilinde mükâfâtı taleb eden, bu uğurda yüksek sesleriyle bağıran Gayr-i-Türkler makam-ı iktidârı elde ettikleri günden itibaren Türklere müsâvât yerine tahkirât, mükâfat yerine muâdât ile mukabele ettiler.»

«Bundan dolayı Türkler Gayr-i-Türklere karşı ısyân etmişler, ihtilâl bayrağını açmışlardı. Gayr-i-Türklere bu kadar yüksek makamlar veren Osmanlı hânedânı da kıyâm eden Türklerin nazarında küçülmüştü. Hattâ Osmanlı hânedânı bile Gayr-i-Türklerin bu tahakküm ve istibdâdından bizâr olmuştu».

Hüsâmüddin Efendi'nin anlattığı bu vaziyet, nihayet Anadolu'da bir ihtilâl idâresi kurulmakla neticelenmiş, bu idarenin başına Osmanlı menbâlarının «Kara-Yazıcı» dedikleri «Abdülhalim Bey» geçmiş ve hattâ saltanatını bile ilân etmiştir; Amasya tarihinde bu Abdülhalim Bey «Urfa dâhilinde sâkin Kılıçlu aşîreti efrâdından Ali'nin oğlu» gösterilir; «Kara-Yazıcı» lâkabı vaktiyle Segban bölüğünün yazıcısı olmasındandır; Selânikî tarihinin henüz basılmamış yazma kısmında kendisinin eski şâhlar nesline mensub olduğunu iddiâ ettiğinden bahsetmektedir; Abdülhalim'in Anadolu'da saltanatını ilân etmiş olması ve gene Selânikî'ye göre neşrettiği fermanlarda «Hâlîm-Şâh muzaffer bad» şeklinde tuğra çekmesi bu iddiânın hakikaten serdedilmiş olduğunu te'yid edecek bir vaziyettir.

Çok zeki, cesur ve bilhassa teşkilâtçı bir şahsiyyet olduğu anlaşılan Abdülhalim'in 1007=1599 senesi Zülhicce=Haziran/Temmuz ayında ilkönce Ankara ve ikinci bir rivâyete göre de Urfa civârında ısyân ettiğinden bahsedilir: Haç-ova muharebesinde «firârî» sayılıp idâma mahkûm olan binlerce Türklerle Türkmen1er hep onun açtığı ısyân bayrağının altına toplanmışlardır. Diğer ihtilâl reisleri içinde Abdülhalim'in kardeşi Deli-Hasan Ağa, Amasyalı Deli-Zülfikar, Malatyalı Karakaş-Ahmed, Ankaralı Kalender-oğlu Mehmet, Gâvur-Murad, Tekeli Mehmet, Tokatlı Ağaçdan-Pîrî, Sıvaslı Kara-Said ve Hüseyn-oğlu İshak, Adanalı Sevündük, Bağdadlı Uzun-Halil, Kalın-dudak Mahmud ve Köprülü Sarı-Şa'bân gibi şahsiyyetler sayılır. «Amasya tarihi» ne göre «bunlardan her birinin idaresinde üçer, beşer bin âsi asker vardır.

Istanbul hükûmeti bu sırada yâhut bundan biraz evvel eski Habeş beylerbeyi Hüseyn Paşa'yı Anadolu müfettişliğine tâyin edip ısyânın bastırılmasına me'mur etmiştir; Amasya eşrâfından Budak Bey'in oğlu olan bu Anadolu müfettişi Türk olduğu için ihtilâlin millî sebeblerini bilerek işe başlamış ve halka zulmeden Devşirmeleri te'dib edip onların yerlerini ihtilâl reislerine vermek suretiyle işi yatıştırmıya çalıştığı için Devşirmeler tarafından aleyhine şikâyetler yağdırılmış, halka zulmettiğinden bahsedilmiş ve hattâ Osmanlı tarihlerinde müdhiş bir zâlim gibi tasvir edilmiştir: Tabiî bu şikâyetlerle tasvirlerin menşei hep Devşirme tezvirâtıdır. Istanbul hükûmeti işte bundan dolayı Karaman mütesellimi, yâni beylerbeyi vekili Mehmet-Çavuş'u Hüseyn Paşa'ya musallat etmiş, Aksaray civârında bir harb olmuş ve Mehmet-Çavuş mağlûb olup Konya'ya kaçmıştır.

Abdülhalim o sırada Urfa'ya hâkimdir: Istanbul hükûmeti bu vaziyet karşısında üçüncü vezir Muhannes-Mehmet Paşa'yı Anadolu serdârlığına tâyin edince Hüseyn Paşa ihtilâl reisi Abdülhalim'le anlaşıp Urfa'ya çekilmiştir; bu anlaşmanın daha evvel olduğu hakkında da bir rivâyet vardır.

Selânikî'nin kaydine göre Hüseyn Paşa «Abdülhalim-Şâh»ın Sadr-ı-a'zamı olmuştur: «Amasya tarihi» ondan evvel «Kalender-oğlu Mehmed»i Vezir-i-a'zam ve «Kayserili Şeyh-Abdürrahim» Efendiyi de «Şeyh-ül-İslâm» olmuş gösterir. Gene Selânikî'nin Istanbul'a gelen resmî haberlere istinâden kaydettiğine göre, Abdülhalim âdil bir idare kurmuş ve Osmanlı teşkilâtını andıran bir hükûmet ve ordu teşkilâtı vücuda getirmiştir.

Bu kadar tehlikeli bir vaziyete karşı Anadolu serdârlığına Koca-Sinan paşa-zâde Mehmet Paşa gibi her giriştiği muharebeden kaçıp devletin başına büyük felâketler açmış bir korkağın tâyinine hayret etmemek kabil değildir; «Muhannes-ibni-muhannes» ve «menhûs-ibni-menhûs» gibi vasıflarla anılan bu iğrenç devşirme dölünün sebeb olduğu felâketler için yukarda 1595=1003 vukuâtının»1 Temmuz», «7 Ağustos», «2 Nisan» fıkralarına ve «Serdâr-ı bî-âr» lâkabiyle anılan korkak babasının lekeli şahsiyyeti için de 1596=1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız.

Muhannes-Mehmet Paşa'nın serdârlığı Selânikî tarihinin yazma nüshalarından birinde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «12 Muharrem» tarihine ve diğer birinde de «22 Muharrem=14 Ağustos Cumartesi» tarihine müsâdif gösterilir. — Yeni serdâr derhâl Üsküdar'a geçmişse de, gene ayni menbâa göre Üsküdar karargâhından Safer ibtidâlarında=Ağustos sonlarında hareket etmiştir; Hammer'in Mehmet Paşa'yı Muharrem=Temmuz ayında Urfa'yı muhâsara etmiş göstermesi doğru değildir. — Aşağıda 1600=1008 vukuâtının «7 Şubat» ve «25 Nisan» fıkralarına da bakınız).

18 Eylül=27 Safer, Cumartesi: Ordunun Budin önlerine muvâsalatı.

(Ordu bu gün Budin'in cenubundaki «Gellert=Gürz-İlyas depesi» ne gelmiştir; Orduyla beraber donanmanın da gelmiş olması Budin halkına «tâze can» vermiş olduğundan bahsedilir. — Yukarda 1599=1007 vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasında Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Paşa tarafından Belgrad'da idâm ettirildiğini gördüğümüz eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın hâmisi vaziyetinde bulunan ve hattâ onu o felâketten kurtarmak için Kırım'a kaçırmak istemiş olduğundan bile bahsedilen Gazi-Giray'ın İbrahim Paşa'dan kuşkulanıp «vehme tâbi» olduğu ve hattâ bu seneki sefere iştirâk etmeyip kışlâğından memleketine dönmek iştediği halde bir mesele çıkmasına mâni olmak istiyen ümerâsının ısrâriyle Kırım'a gitmeyip Peşte'ye geldiği rivâyet edilir: Dâmâd-İbrahim Paşa, Gazi-Giray'ın bu vehmini izâle için kendisine «ağır pîşkeşler» takdim edip «ta'zîm-ü-tevkîr» göstererek pek çok yaltaklanmışsa da bir türlü itimad kazanamamış ve hattâ Hân kendisine emniyet etmediği için otağına gelmediği gibi ara-sıra «at-üstünde» görüştüğü zaman bile hiç yüz vermemiştir: Budin tarafında bulunan Osmanlı ordusuyla Peşte tarafında bulunan Kırım ordusu Tuna'nın iki yakasında işte bu «şeker-âb=şeker-reng» vaziyette karşılanmıştır).

27 Eylül=7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Serdârın Budin'den Peşte'ye geçişi.

(Bu sırada düşman ordusu Usturgon'un karşısında ve Tuna'nın sol sâhilinde Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri «Parkany»dedir: Osmanlı ordusu işte o hedefe yürümek için karşı yakaya geçmiştir. — Dört günde yapılan bir köprüden ilkönce ordu geçirilmiş ve Serdâr da bu gün geçmiştir).

30 Eylül=10 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ordunun Peşte'den «Parkany=Ciğer-delen» e hareketi.

(Serdâr İbrahim Paşa Budin'den Peşte'ye geçince Kırım hânı Gazi-Giray'a «mükemmel at ve raht ve hil'at ve murassa' şemşîr ve sâir in'âmât-ı şâhiyye» göndermişse de hânın kuşkusunu gene izâle edememiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül fıkrasına bakınız. — Peşte'de üç gün kalındıktan sonra hareket edilmiştir).

2 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: En büyük Osmanlı müverrihlerinden «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Şeyh-ül-İslâm ve Muallîm-i-Sultânî Hoca-Sa'düddin Efendi'nin ölümü.

(Bâzı menbâlarda ölüm tarihi «12 Rebî'ül-evvel Hamîs» gününe müsâdif gösterilirse de, o sene Rebî'ül-evvelinin 12 si Perşenbe'ye değil, Cumartesi'ne müsâdiftir; gün ismi doğru olduğu takdirde ölüm tarihinin «10 Rebî'ül-evvel=30 Eylül Perşenbe» gününe tesâdüf etmiş olması lâzımgelir. O sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi gün rakamını 12 göstermekle beraber gün ismi zikretmemiştir. — «Hoca Efendi» ve «Koca Hoca Efendi» gibi lâkaplarla anılan Mehmet Sa'düddin Efendi Isfahanlı Hâfız-Cemalüddin oğlu müezzin Hâfız-Mehmed'in torunu ve altı sene kadar Yavuz Sultan Selim'in müsâhipliğinde bulunmuş olan meşhur Hasan-Can'ın oğludur; Yavuzun Çaldıran zaferi üzerine Tebriz'den Istanbul'a sevkedilen İran âlimleriyle san'atkârları arasında sesinin güzelliğiyle meşhur olan müezzin Hâfız-Mehmet'le oğlu Hasan-Can da Osmanlı pâyitahtına gelip yerleşmiş ve Hoca-Sa'düddin dedesiyle babasının işte bu mecburî muhâceretlerinden 22-23 sene sonra 943=1536-1537 tarihinde Istanbul'da dünyaya gelmiştir: İkinci ciltte 1514=920 vukuâtının «23 Ağustos» ve «12 Eylül» fıkralarıyla 1520=926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız. Karamânî-Mehmet ve meşhur Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendiler gibi Osmanlı tarihinin en büyük âlimlerinden ders görerek «ulûm-i akliyye ve nakliyye» de zamanının en mühim

şahsiyyetlerinden olan Hoca-Sa'düddin Efendi'nin meslek hayâtında parlaması, İkinci Selim devrine tesâdüf eden 981=1573 senesi Muharrem=Mayıs ayında Mağnisa valisi şehzâde Murad'a muallim tâyin edilmesiyle başlamıştır; İkinci Selim ölüp Üçüncü Murad tahta çıkınca Sa'düddin Efendi İlmiyye mesleğinin o zaman en büyük pâyesi olup «Reîs-ül-Ulemâ» sıfatiyle «azl-ü-nasb» a bile salâhiyyeti olan «Hâce-i-Sultânî» makamına yükselmiş ve hattâ «Müsteşâr-ı umûr-i mülk-ü-millet» ve «mahrem-i esrâr-ı masâlih-i saltanat» sayılacak kadar nüfuz sâhibi olmuştur: 1574=985 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız; «Hâce=Hoca» lâkabiyle şöhret bulması işte bundandır. Sa'düddin Efendi Üçüncü Mehmed'in cülûsunda mevkiini muhâfaza etmiştir: Bunun sebebi, yeni pâdişâhın cülûsundan evvel bulunduğu Mağnisa valiliğinde hocası olan Akhisarlı-Nevâlî Efendi'nin talebesine saltanat müjdesi gelmeden «iki gün evvel» ölmüş olmasıdır. Hoca-Sa'düddin'in tarihe akseden büyük hizmetleri de Üçüncü Mehmet devrindedir; meselâ Eğri seferindeki Haç-ova meydan muharebesi Hoca Efendi'nin en tehlikeli anlarda gösterdiği metânetle pâdişaha telkin ettiği cesaret sâyesinde kazanılmıştır; Yukarda 1596=1005 vukuâtının «23 ve 26 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Eğri seferinden Istanbul'a avdet edilirken bir takım siyasî sebeblerle azledilmiş olan Hoca'nın bu yegâne menkûbiyyet devri 1596=1005 senesi 5 Kanunuevvel=14 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 27 gün sürdükten sonra, 1598=1006 senesi 1 Nisan=24 Şa'ban Çarşanba günü Bostan-zâde Mehmet Efendi'nin vefatı üzerine hem Şeyh-ül-İslâm, hem Hâce-i-Sultânî olmak suretiyle eskisinden daha parlak bir vaziyete gelmiş, İlmiyye mesleğinin en yüksek makamlarını cem'ettiği için «Câmi'-ür-riyâseteyn» diye anılmıya başlamış ve bu son ikbâli de o tarihten bu güne kadar 1 sene, 6 ay, 1 gün sürdükten sonra ölümüyle nihayet bulmuştur. Hoca-Sa'düddin Ayasofya câmiinde Üçüncü Murad'ın rûhuna ithâf edilecek bir Mevlide gitmek için hazırlanırken füc'eten ölmüş gösterildiğine göre, her halde bir kalb krizine kurban gitmiş olması lâzımgelir: Selânikî'nin «Zât-ül-cenb» den bahsetmesinde bir zühûl olsa gerektir. Sa'düddin Efendi Hicrî takvim hesabiyle 65 yaşında ölmüş gösterilirse de, Milâdî takvim hesabiyle hakikî yaşı ancak 62-63 tutmaktadır.

Hoca Efendi'nin beş oğlu olmuştur: Bunların Mehmet ve Es'ad ismindeki en büyükleri sırayla Şeyh-ül-İslâm olmuş, ortancaları olan Müderris Mes'ûd Efendi babasından evvel ölmüş, en küçükleri olan Abd-ül-Aziz ve Sâlih Efendiler de Kadı-askerliğe=Kazaskerliğe kadar yükselmişlerdir. — Hoca-Sa'düddin Efendi'nin tabutunu hayatta kalan dört oğlu taşımış, cenâze namazı Fâtih câmiinde halefi Sun'Ullâh Efendi veyâhut meşhur Şeyh Mahmud Hüdâyî Efendi tarafından kıldırılmış ve oradan da Eyüb'e götürülüp kendi mescidinin yanına defnedilmiştir. Sa'düddin Efendi'nin en meşhur eseri, Osman-Gazi devrinden başlayıp Yavuz'un vefâtiyle nihayet bulan «Tâc-üt-tevârîh»idir: «Hoca tarihi» diye anılan ve çok mustalah bir lisanla yazılmış olan bu kıymetli eserin bâzı kısımları Garp dillerine de terceme edilmiştir. Küçük bir risâleden ibaret olan «Selimnâme»sinin kıymeti de Yavuz'un nedîmi olan babası Hasan-Can'ın ifâdelerine istinâden yazılmış olmasındandır. Bunlardan başka «Molla Lârî»nin «Mir'âtül-edvâr» ını da Acemceden Türkçeye terceme etmiştir. Hoca Efendi'nin dinî mevzûlara ait bir kaç eseriyle «elsine-i selâsede eş'ârı» da vardır; zâten Hoca'nın nesri hemen hep şiirle karışır: Bilhassa «Tâc-üt-tevârîh»deki şiirler, ağdalı bir inşâ ile nakledilen vukuâtın âdetâ destanlaşması demektir. — Sa'düddin Efendi'nin hattatlığı da vardır: Bilhassa sülüs, nesih ve ta'likde çok kuvvetli olduğundan bahsedilir).

11 Teşrinievvel=31 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: «Waitzen=Vaç» da ilk sulh müzakeresi.

(Avusturyalıların mürâcaatları üzerine yapılan sulh müzâkeresine Serdâr-ı-Ekrem nâmına Sadâret-kethudâsı Mehmed Ağa ile Diyarbekir valisi Murad Paşa, Kırım hânı Gazi-Giray nâmına da onun Ahmed Ağa ismindeki elçisi gönderilmiş, 2-3 gün sürdüğünden bahsedilen

bu ilk sulh müzâkeresi neticesiz kalmış ve hattâ düşmanın Uyvar üzerine yapılması muhtemel bir Türk akınını geciktirmek için başvurduğu bir oyalama siyasetinden ibaret sayılmıştır).

13 Teşrinievvel=23 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: «Parkany=Ciğer-delen» de ikinci sulh müzâkeresi.

(Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri «Parkany» kalesi Tuna'nın sol sâhilinde ve Usturgon'un karşısında bulunduğu için, Osmanlı ordusu yaklaşırken düşman ordusu buradan karşı yakaya geçip aradaki köprüyü yıkmış ve bir taraftan da tekrar sulh müzakeresi için müracâatte bulunmuştur: Bu sefer rehineler teâti edildikten sonra gene ayni murahhaslar gönderilip tekrar müzakereye girişilmişse de düşmanın «Usturgon'a bedel Eğri virilmek» şartı kabul edilmediği için, bir iki gün süren bu ikinci teşebbüs de neticesiz kalmış ve nihayet rehineler mütekabilen iâde edilmiştir. — Bu vaziyet üzerine düşman ordusu oradan Osmanlıların «Komran» dedikleri «Komorn» üzerine çekilmiştir).

14 Teşrinievvel=24 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Düşman topraklarına akın hareketi.

(Bu sefer mevsiminin «Tahrîb-i diyâr-ı küffâr» ile geçirilmesi emredilmiş olduğu için, Tatar atlıları büyük bir akın hareketine gönderilmişse de, yukarıki fıkralarda gördüğümüz sulh müzâkereleri düşmana vakit kazandırıp tedbir ittihâzına sebeb olduğu için Akıncıların bu tarihten bir iki gün sonra getirdikleri esirlerle ganîmetler umulduğu kadar mühim bir yekûn tutmamıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

16 Teşrinievvel=26 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Uyvar önlerine muvâsalatı.

(Almanların «Neuhausel» dedikleri «Ujvar/Ersek-Ujvar» şehri Neitra nehri üzerinde ve ayni isimdeki şehrin 37 kilometre cenubundadır. — Yukarıki fıkrada bahsi geçen akıncılar işte burada orduya iltihak etmişlerdir. — Mevsim çok ilerlemiş ve düşman ordusu da savuşmuş olduğu için, artık kışlaklara çekilmek üzere avdet kararı verilmiştir. — Bâzı menbâlarda ordunun Uyvar'a muvâsalatı «5 Rebî'ül-âhir=25 Teşrinievvel Pazartesi» tarihine müsâdif gösterilirse de, burada en kuvvetli rivâyet esas ittihâz edilmiştir).

18 Teşrinievvel=28 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Ordunun Uyvar önlerinden avdeti.

(Burada yalnız iki gün kalınmıştır).

26 Teşrinievvel=6 Rebi'ül-âhir, Salı: Ordunun Peşte'ye muvâsalatı.

(Burad'a Budin ve Peşte kaleleri tahkim edilmiş ve her ihtimâlle karşı bu kalelere erzak doldurulmuştur).

3 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Kırım hânı Gazi Giray'ın memleketine avdeti.

(Serdâr-ı-Ekrem hânın memleketine dönmeyip cephede kışlaması için çok ısrâr etmişse de dinletememiş, Gazi-Giray:

— Asker-i Tâtârun min-ba'din karâra mecâlleri muhâldür!

gibi sert bir cevapla iktifâ edip İbrahim Paşa'ya hiç yüz vermemiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisâni=29 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Âsi Eflak voyvodası Mihail'in orduya elçi gönderip itâatini arzetmesi.

(Papalık makamının teşvikiyle Türklere karşı kurulmuş olan «Ligue-Sainte=Mukaddes-lttifak» a girdiklerini 1594=1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz âsi voyvodalar bu sırada birbirine düşmüş bir haldedir: Bunlardan Erdel=Transylvania voyvodası Bathory ölkesini Almanya imparatoruna sattıktan sonra nâdim olduğu için Osmanlılardan yardım istemiş ve Eflak voyvodası Mihai Viteazul da fırsattan istifâde ederek işte bu sırada Erdel'i istilâ ettikten başka Boğdan'ı da istilâya karar vermiştir. Mihai=Mihail'in Erdel muvaffakiyetini bildirerek Osmanlılardan affini istirham edip itaat eder gibi görünmesi işte bu vaziyetle alâkadardır: Vahşetleriyle şöhret bulan bu âsi voyvodanın böyle davranmaktan maksadı, Boğdan'ı istilâ ederken Türk cephesinden emin olmaktır: Mihai ertesi sene bu maksadına da erip Erdel'den sonra Boğdan'a da hâkim olmuş, bu suretle şimdiki Rumanya arazisini hemen tamamiyle zaptedip üç voyvodalığı birleştirmiye muvaffak olarak «Eflâk, Boğdan ve Erdel hükümdarı» ünvânını takındıktan başka Macaristan ve Lehistan krallıklarına da göz dikmişse de, bir sene sonra Avusturyalılar tarafından öldürüldüğü için bu muvakkat birlik tekrar bozulmuştur).

26 Teşrinisâni=8 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Ordunun Belgrad'a muvâsalatı ve «Heiduk=Haydut» ların imhâsı.

(Umumiyetle «7 Cumâda-l-ûlâ» tarihinden bahsedilirse de, gün ismi «Cum'a» gösterildiğine göre hakikî takvimde o ayın 8 inci Cuma gününe tesâdüf etmiş olması lâzımgelir. — Belgrad'da Anadolu askeri memleketlerine gönderilmiş ve Rumeli askeri de kışlaklara dağıtılmıştır. — Serdâr İbrahim Paşa'nın bu seferinde gösterdiği «zabt-u-rabt» Osmanlı tarihlerinde çok medhedilir; bilhassa Peçevî kendi gördüklerini anlattığı için bu hususta me'haz ittihâz edilmiştir: Paşa'nın en mühim tedbiri Hıristiyan ahâliye iyi muâmele edip ihsanlarıyla hepsinin kalbini kazanmış olmasında gösterilir; İbrahim Paşa bunlara bayraklar dağıtıp bölükler teşkil ederek «Drava nehrinün mânevrâsında» ki sancakları «otuz yıldan ziyâde» bir zamandanberi kasıp kavuran «Heiduks/Heiduques» denilen haydutlara karşı sevketmiştir. Seleflerinin aczinden dolayı «köyden köye kimse çıkamaz» şeklinde tasvir edilen bir vaziyet hâsıl olduğundan ve bilhassa «ol eşkıyâ tasallutundan yanmaduk ve gaaret ve esîr olmaduk Budin'den Belgrad'a varınca bir palanga ve kal'a kalmamış» olduğundan bahsedilir. İşte bu müdhiş âsâyişsizliğe hıristiyan milis kuvvetleriyle nihayet veren İbrahim Paşa, Kanunî devrinin adâlet günlerini hatırlatan bir takayyüd göstererek reâyâ tarlalarına ve bilhassa askerin reâyâdan parasız bir habbe bile almasına imkân vermediği için, etraftaki hıristiyan devletlerinin tebaalarını bile Osmanlı idaresine imrendirmiştir. İşte bu tarihten itibaren Heiduks=Haydutların artık tamamiyle kökleri kesilmiş olduğundan bahsedilir).

2 Kânunuevvel=14 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Gürcistan'da esir edilen Karthli kralı Birinci Swimon=Simon'un Istanbul'a getirilip Yedikule-zindanına atılması.

(Osmanlı menbâlarında «Simon-ı lâîn» ve «Luvarsab-oğlu Simon-i Gürcî» diye anılan Swimon Gürcistan'ın eski Karthli krallarından Birinci Luarsab'ın oğludur; evvelce İran'da mahbusken Osmanlıların Gürcistan istilâsı üzerine Safa-viler tarafından salıverilip memleketine gelmiş ve bu küçük krallığın Tiflis'den sonra ikinci şehri olan Gori kalesini eline geçirip Safavî himâyesinde Osmanlılara karşı mücâdeleye başlamıştır, Üçüncü Murad devrinde Şark serdârı Ferhad Paşa Gori'yi istirdâd etmişse de, Brosset'nin neşrettiği anonim Gürcü vakayi'nâmesine göre Simon işte bu 1599 senesi içinde dokuz aylık bir muhâsaradan

sonra Gori kalesini ikinci defa olarak eline geçirmiş olduğu için Tebriz muhâfızlığında bulunan Van beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa serdâr tâyin edilerek üzerine sevkedilmiştir. Şiddetli bir muharebe olmuş, Selânikî'ye göre harb esnâsında eski Gence beylerbeyi Ali Paşa Simon'u yaralayıp atından düşürerek esir almış ve Gürcistan vakayi'nâmesine göre de kralın atı Osmanlı hizmetinde bulunan «Thoula-Chwili» isminde bir Gürcü beyi tarafından vurulduğu için Simon Türklerin eline düşmüştür: Bu haber 6 Cumâda-l-ûlâ=24 Teşrinisâni Çarşanba günü Istanbul'a gelmiş ve 14 Cumâda-l-ûlâ=2 Kânunuevvel Perşenbe günü de kral Simon bir çok Gürcü kelleleri ve esirleriyle beraber getirilip Yedi-kule zindanına atılmıştır. Selânikî'nin kaydine göre Simon bu gün gemiden denize atılıp intihâr etmek istediği için bağlanarak zabtedilmiştir. — Bir müddet sonra ihtidâ etmiş olan Simon'un Naîmâ tarihindeki şu Türkçe rübâîsi edebî kültürünün çok kuvvetli olduğunu göstermektedir;

Gaaret-zede-î çarh-ı sitemkâr oldum
Halkun gözüne ânun içün hâr oldum
Ger gitdi ise esb-ü-şütür bâriyle
Bârîye şükürler ki sebükbâr oldum

«Bayburdlu-Osman» ın «Mir'ât-ı cihân» ında bir Türk şâirinin bu rübâîye şöyle bir mukabelesi vardır:

Bilmezük ile azîz iken hâr oldun
Âzâde iken bende giriftar oldun
Bir kullesini almağ ile (Gori) nün
Gör şimdi Yedi-kullede dizdâr oldun

Naimâ'da bu cevabın yalnız son beyti vardır. — Simon'un bundan evvelki mâcerâları için yukarda 1578=986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» ve 1587=995 vukuâtının da «28 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1600=1008

7 Şubat=22 Receb, Pazartesi: Eski Anadolu müfettişi Hüseyn Paşa'nın fecî akıbeti.

(Istanbul'daki devşirme idaresine karşı Anadolu'da ısyan ve «Halim-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilân etmiş olan «Kara-Yazıcı Abdülhalim» e Sadr-ı-a'zam olduğundan bahsedilen Hüseyn Paşa için yukarda 1599=1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Gene ayni fıkrada gördüğümüz gibi Anadolu serdâr sıfatiyle bu büyük «Celâlî» hareketinin tenkiline me'mur olan üçüncü vezir Muhannes-Mehmet Paşa ayni senenin Safer ibtidâlarında=Ağustos sonlarında Üsküdar'dan hareket edip âsilerin pâyıtaht ittihâz ettikleri Urfa kalesini muhâsara etmiş ve uzun süren bu muhâsarada Kara-Yazıcı «Tüfeng-endâzlara kurşun bulamayup guruşları eridüp funduk dökdürmüş, ol dahî dükenüp» nihayet bir uzlaşma şekli bulmak mecburiyetinde kalmıştır; Bu uzlaşmanın en mühim esasları Kara-Yazıcı'nın isyândan vazgeçip istîmân etmesi, kendisine bir sancak-beyliği tevcih edilmesi ve «Hüseyn Paşa'yı fedâ idüp kal'adan aşağı» iple sarkıtmasıdır! «Amasya tarihi»ne göre Kara-Yazıcı'nın Hüseyn Paşa'yı Osmanlı ordusuna teslim etmesinin sebebi, onun kendisinden daha mühim bir şahsiyyet olmak itibariyle ihtilâl hareketinin başına geçip kendisini gölgede bırakmak ihtimâlinden endişe etmesidir. Kara-Yazıcı'ya Amasya ve diğer bir rivâyete göre de Antep sancağı tevcih edilmiştir. Fakat Anadolu ısyânı bununla nihayet bulmuş değildir: Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına bakınız.

Zavallı Hüseyn Paşa Urfa karargâhından Istanbul'a sevkedilmiş ve o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin verdiği fecî tafsilâta göre bir eliyle bir ayağı balta tersiyle kırıldıktan ve ensesinin derisi yüzülüp içine mum sokulduktan sonra bir at üstünde dolaştırılıp teşhir edilerek Odun-kapusu'na götürülüp Naimâ'nun tâbiriyle «ibret içün çengâle urulmuş» tur! Bu talihsiz Türkün bütün günâhı Anadolu'da Devşirme mezâlimine karşı gelmiş olmasıdır).

1 Nisan=17 Ramazan, Cumartesi: «Esther Kira» nın idâmı.

(Soy-adının «Kira» ve «Kera» imlâlarına tesâdüf edilen bu «Yahûdiyye-i acuze» Kanunî devrindenberi Osmanlı sarayına hulûl etmiş ve gittikçe nüfuzu artarak bir çok para dalavereleriyle siyaset dolapları çevirmiş entrikacı bir kocakarıdır. Bilhassa Üçüncü Mehmed'in «Sadef-i dürr-i Hilâfet» denilen Venedikli anası Safiyye-Sultan'ın «râbıta-i irtişâsı» olmuş ve hattâ:

«Umûr-i külliyeye karışup nice meşâhîre mansıb alıverüp rüşvete imâle ile iç halkını ızlâl ve umûr-i âlemi pür-ihtilâl»

etmiş olmakla meşhurdur. Muazzam bir servet yapan Kira'nın Istanbul gümrüğünü iltizâma aldığından ve mukabilinde kalp akça verdiğinden bahsedilir: İşte bu mağşuş akçaların Sipâhilere tevzii nihayet bunların ısyâniyle neticelenmiştir. Asiler bu sabah erkenden Sadâret-Kaymakamı Halil Paşa'dan Yahudi karısının kendilerine teslimini istemişler ve o da hemen kocakarıyı buldurup huzuruna celbederken «Dîvânhâne nerdübânundan» çıktığını gören Sipâhîler kadına «hançer üşürüp» parçalamışlardır. Umumiyetle oğullarıyla beraber parçalandığından bahsedilirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî'nin rivâyetine nazaran onlar ertesi gün bulunup idâm edilmişlerdir. Cesedleri bir kaç gün At-meydanında bırakılmıştır; Selânikî nihayet yakıldıklarını anlatır:

«Melâînün cîfeleri bir kaç gün At-meydanında tu'me-i kilâb olmuş iken râyiha-i murdarlarından Müslümanlar müteezzi oluyorlar deyü kaldurmağa izn oldukda Mehter-hâne-i-Âmire'de hidmet akçası hakkın iden Sipâh tâifesi odun getürüp lâşe-i murdârların dahî ihrak-bi-n-nâr eylediler».

Kira'nın küçük oğlu ihtidâ ederek canını kurtarmıştır: Genc-Osman devrinde torunlarına verilen bir fermana göre Esther Kira da ihtidâ edip «Fatma» ismini almışsa da hayrını görememiştir).

7 Nisan=23 Ramazan, Cuma: Bâkî'nin ölümü.

(Osmanlı-Türklüğünün en parlak devri olan 16 ncı asırda Yavuz ve Kanunî gibi büyük pâdişahlar, Barbaros ve Turgud gibi şanlı denizciler, Zenbilli-Ali Efendi ve Kemal-Paşa-zâde ile Ebussuûd Efendi gibi âlimler, Koca-Sinan ve Davud Ağa gibi mi'marlar, Selânikî ve Peçevî ile Hoca-Sa'düddin gibi müverrihler sıralanırken Dîvan şi'rinde de Fuzûlî'den sonra Bakî gibi büyük dâhiler yetişmiştir. Istanbul'da dünyaya gelen Bâkî'nin 933=1526-1527 tarihine tesâdüf eden doğumuyla Irak'da vefât eden Fuzûlî'nin 963=1555-1556 tarihindeki ölümü arasında 29-30 sene geçmiştir; Yâni Fuzûlî öldüğü zaman Bâkî 29-30 yaşlarındadır. Kanunî devrinde doğup Üçüncü Mehmet devrinde ölen Bâkî Efendi, ikisinin arasındaki İkinci Selim ve Üçüncü Murad zamanları da dâhil olmak üzere dört pâdişâh devrinde yaşadığı için, Osmanlı imparatorluğunun en parlak günlerini görmüş demektir.

Göbek-adının «Mahmud» olduğu rivâyet edilir; fakat bu rivâyet kat'î değildir: Çünkü kendisiyle tanışıp görüşmüş olan Nev'î-zâde Atâyî bile «Şakaayık» zeylinde:

«İsm-i şerifleri Mahmûd olmak mesmû'dur»

diye şüpheli bir ifâde kullanmakta ve büyük şâirin «Abdülbâkî» imzâsını kullanmakta olduğunu daha kat'î bir lisanla söylemektedir. Fâtih câmii müezzinlerinden fakir bir zâtın oğlu olduğu için çocukluğunda saraç çıraklığına verilmişse de, o büyük asrın ilme verdiği kıymet bu çocuğu babasının haberi olmadan tahsile sevketmiş ve Karamânî-zâde ile Kadı-zâde gibi meşhur âlimlerden ders alan Bâkî, İlmiyye mesleğine intisâb ederek muhtelif müderrisliklerle Haleb, Mekke ve Medîne Kadılıklarında, iki defa Istanbul Kadılığında, iki defa Anadolu ve nihayet üç defa da Rumeli Kadı-askerliklerinde/Kazaskerliklerinde bulunmuştur. En büyük emeli Şeyh-ül-İslâmlık olduğu ve hattâ Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa kendisini üç defa inha ettiği halde, Üçüncü Mehmet Hoca-Sa'düddin Efendi'yi tercih ettiği için zavallı Bâkî bu son murâdına eremeden ölmüştür: Yukarda 1598=1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız.

Cenâze merâsimi ölümünün ertesi günü yapılmış, cenâze namazını Fâtih câmiinde Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi kıldırmış ve merhumun şu hazin beytini okuyarak herkesi ağlatmıştır:

Kadrini sang-i-musallâda bilüp ey Bâkî
Durup el bağlıyanlar karşuna yâran saf saf

Osmanlı «lisân-ı nazm» ında müceddid sayılan Bâkî'nin en kuvvetli cephesi mersiyecilikte gösterilebilir: Bilhassa meşhur Kanunî mersiyesi, On-altıncı asırdaki Türk azametini ebediyyete nakleden bir âbide demektir.

«Sultân-üş-şuarâ» ünvânını alan Bâkî'nin dîvânı eski ve yeni yazılarla iki defa basılmıştır: Merhum Sadeddin Nüzhet'in neşrettiği yeni yazılı ve mukayeseli nüsha eskisinden daha tam ve daha doğrudur. Bâkî dîvânının Hammer tarafından yapılmış bir Almanca tercemesi de vardır. Bundan başka Bâkî Efendi'nin dinî mevzûlara âid Arapçadan Türkçeye bâzı tercemeleriyle te'lifleri de vardır. Milâdî takvim hesabiyle Bâkî 73-74 yaşlarında ölmüştür: Mezarı Edirne-kapusu hâricindeki kabristanda ve yol üzerindedir).

25 Nisan=11 Şevvâl, Salı: Anadolu'daki «Celâli» hareketine karşı Bağdad valisi Sokullu-Hasan Paşa'nın serdârlığı ve altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'nın ser-askerliği.

(Istanbul'un dönmeler ve devşirmeler idaresine karşı Anadolu'da çıkan ısyan hareketiyle bu tehlikeli hareketin başında bulunan «Kara-Yazıcı Abdülhalim» in «Halîm-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilânı için yukarda 1599=1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına ve ısyânın tenkiline me'mur edilen Muhannes-Mehmet Paşa'nın Kara-Yazıcı ile uzlaşarak ona bir sancak tevcihi suretiyle meselenin muvakkaten tesviyesi için de yukarda bu sene vukuâtının «7 Şubat» fıkrasına bakınız. İşte bu uzlaşmaya itimâd edip Urfa kalesinden çıkan Kara-Yazıcı, kendisine tevcih edildiğinden bahsedilen Antep yâhut Amasya sancağına giderken ahitnâme hilâfına olarak Serdâr Mehmet Paşa'nın taarruzuna uğramış, şiddetli muharebelere girişip ilk müsâdemede gaalib geldikten sonra Divrik civârındaki «Cehennem-deresi» nde mağlûb olarak Sıvas taraflarında dağlara çekilmiştir: Bu suretle Muhannes'in ahitnâmeye ihâneti Anadolu'yu yeniden kana bulamakla neticelenmiş demektir. İşte bu sıralarda Avusturya seferine iştirâk için Istanbul'a gelmiş olan Sıvas beylerbeyi Çerkes-Mahmud Paşa Kara-Yazıcı'nın bu ikinci isyânına Serdâr Mehmet Paşa'nın sebeb olduğunu ve Kara-

Yazıcı'nın «umûr-i muazzamada istihdâma lâyık kimesne» olduğunu hükûmet erkânına anlattığı ve Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin Anadolu'da kadılık eden yeğeni de amcasına o meâlde mektuplar yazdığı için ihtilâl reisi tekrar affolunup Çorum beyliğine tâyin edilmiş ve serdâr Mehmet Paşa da azledilip Istanbul'a çağırılmıştır. Fakat buna rağmen Kara-Yazıcı'nın «dalâl-i kadiminde musırr» olduğundan bahsedilir: Bağdad valisi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın serdârlığa ve-altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'nın da ser-askerliğe tâyini işte bu vaziyet üzerinedir.

Hasan Paşa'nın Bağdad'dan Anadolu'ya gelmesi geciktiği takdirde, İbrahim Paşa'nın kendi kuvvetleriyle harekete geçip Kara-Yazıcı ile kardeşi Deli-Hasan'ı «her ne hâl ile mümkünse ele getürmesi» de emredilmiştir: Aşağıda 1600=1009 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız).

22 Haziran=10 Zülhicce, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Belgrad kışlağından çıkışı.

(Uyvar seferinden Belgrad kışlağına avdetini yukarda 1599=1088 vukuâtının «26 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz İbrahim Paşa kış mevsimini geçirdikten sonra bu gün şehirden «sahrâya çıkup» 53 gün son hazırlıklarla meşgul olmuş ve bu müddet zarfında Yeniçeri-ağası Tırnakçı-Hasan Ağa ile Istanbul'dan Yeniçeri, Topçu ve Cebeci kuvvetleri gelmiş olduğu gibi, Kırım hânı Gazi-Giray da bir kaç bin Tatar askeri göndermiştir).

1600=1009

14 Ağustos=3 Safer, Pazartesi: Ordunun Belgrad'dan Kanije seferine hareketi.

(Bâzı menbâlarda «Muharrem evâhiri=Ağustos ibtidâları»ndan bahsedilir. İlk hedef Usturgon=Gran olduğu halde sonradan bir harb meclisi akdedilerek Kanije fethi tercih edilmiştir; Aşağıki fıkraya bakınız).

22 Ağustos=11 Safer, Salı: Essek=Eszek harb meclisinin kararı.

(Pecs=Peçuy şehrinde oturan eski Budin beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa oradan kalkıp maiyyetindeki askerle Baranyavar civârında bir düşman kuvvetini imhâ ettikten sonra Essek önlerinde orduya iltihâk etmiş, İbrahim Paşa'dan pek çok teveccüh ve iltifât görmüş ve bu gün toplanan harb meclisine iştirâk ederek Usturgon yerine Kanije kalesinin tercih edilmesini ve düşman eline düşmüş olan «Babocsa=Bobofca» kalesi de istirdâd edildiği takdirde Budin yolunun emniyyeti te'min edilmiş olacağını söylemiş ve işte bu mülâhazadan dolayı Usturgon'dan vazgeçilip Kanije üzerine hareket kararı verilmiştir. — Gene burada Eflak voyvodası Mihai Viteazul'dan bir elçi ile haraç gelmiş ve Istanbul'a gönderilmiştir: Yukarda 1599=1008 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

5 Eylül=25 Safer, Salı: «Babocsa=Babofca» kalesinin teslim alınması.

(Drava boylarında bulunan bu kalenin ilk fethi için ikinci ciltte 1566=974 vukuâtının «29/30 Eylül» fıkrasına bakınız. Sonradan Avusturyalıların eline geçen bu mühim mevki bu sefer üç gün muhâsaradan sonra «vire ile» işgâl edilmiştir. — Yukarıki fıkrada orduya iltihâkını gördüğümüz Tiryâki-Hasan Paşa buradan Budin muhâfızlığına gönderilmiş ve Budin muhafazasında bulunan Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa da oradan kalkıp orduya

gelirken yolda Bolondwar kalesiyle Osmanlı menbâlarında yanlış olarak «Lâve» imlâsiyle bahsedilen Lak palankasını zabtetmiştir).

10 Eylül=1 Rebî'ül-evvel, Pazar: Ordunun Kanije önlerine gelişi.

(Kanije sahrâsına ordu kurulmuş ve iki gün meterisler hazırlanıp toplar yerleştirilmekle uğraşılmıştır).

12 Eylül=3 Rebî'ül-evvel, Salı: Kanije muhâsarası.

(Osmanlıların «Kanije/Kanice» Macarların «Nagy-Kanisza» ve Almanların da «Gross-Kanisa» dedikleri bu müstahkem mevki ayni isimdeki nehrin üstündedir: Kale muhâfızlığında «Georges Paradeiser» isminde bir kumandan vardır. — Etrâfı kâmilen bataklık olduğu için muhâsarası çok güç olmuş ve bilhassa lâğım açılamamıştır. Hasırlar döşenerek kale dibine kadar yollar yapıldığından ve bu hasırların her gün değiştirildiğinden bahsedilir. Şimdiye kadar hiç bir muhâsarada bu kadar eziyet çekilmediği hakkında bile bir rivâyet vardır. — Bu meşhur kalenin Kanunî devrine tesâdüf eden ilk fethi için ikinci ciltte 1532=938 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kanije'nin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel fıkrasına bakınız).

23 Eylül=14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Anadolu'da saltanatını ilân eden Celâlî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın Kayseri zaferi.

(Yukarda 1600=1008 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında Anadolu isyânının tenkiline me'mur edildiğini gördüğümüz altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa, Kara-Yazıcı'nın 20 bin kişilik ordusuyla Kayseri ovasında karşılaşmış, İbrahim Paşa'nın ordusu bozulup «on beş kadar çorbacı ve bin neferden ziyâde Yeniçeri» maktûl düşmüş ve Hacı Paşa güçlükle kaçabildiği Kayseri kalesine kapanabilmişse de dışarda kalan askerleri kâmilen kılıçtan geçirilmiştir. Kara-Yazıcı'nın saltanatını işte bu muvaffakiyet üzerine ilân ettiği hakkında da bir rivâyet vardır: hattâ bâzı menbalarda şöyle bir «Hükm-i-Şerîf» ine bile tesâdüf edilir;

«Kayseriyye sakinlerinden işbu hâmil-i Hükm-i-Şerîf Mehmet nâm kimesne Osmaniyân tarafından bi-inâyet-İllâhi-Tealâ münhezim olan serdâr Hacı İbrahim Paşa muharebesinde bu cânibe kemâl-i ihlâs ile itaat itmeğle cemî' tekâlîf-ü-rüsûmdan mutlak muâf eyledüm ve eline bu hükm-i Hümâyûnu virdüm ve buyurdum ki inşâallâhu-Teâlâ dest-i Osmâniyân bu taraflardan bi-l-külliyye munkatı' olup saltanat bilâ-nizâ' bana mukarrer ve mukadder oldukda tarafumdan ta'yîn olunan ümerâ bu hükm mucibince mezbûru muâf-u-müsellem dutup rüsûm-u-tekâlîfden bir nesne teklif itmiyeler. Her kim bu hükme itâat eylemezse cezâsı virilüp ve bu Hükm-i-Şerîfimi elinde ibkaa idip mazmûn-ı Hümâyûnu ile amel eyliyeler, şöyle bileler. Tahriren fi evâsıtı Rebi'-ül-evvel sene tis'a ba'd-el-elf».

Tabiî bu vaziyette Anadolu'nun artık Osmanlılardan ayrılmak tehlikesi bile baş göstermiş demektir: Yukarda 1599=1008 vukuâtının «4 Ağustos» ve 1600=1008 vukuâtının da «7 Şubat» ve «25 Nisan» fıkralarına bakınız).

24 Eylül=15 Rebî'ül-evvel, Pazar: Kanije barut deposunun infilâkı.

(İçinde bin kantar barutla bir çok cephâne bulunan depo bu gün kuşluk vakti kaledeki Türk esirleri tarafından ateşlenerek 170 kadın ve çocuk esirle beraber berhavâ olmuş, müdâfiler de

bir çok telefâta uğramış, iki kule ile bir takım binâlar yıkılmış ve mahsurlar barutsuz kaldıkları için top yerine ara sıra tüfek atmakla iktifâya mecbur olmuşlardır).

7/8 Teşrinievvel=28/29 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi: Kanije kalesini kurtarmıya gelen düşman ordusunun «Tabur bağlaması».

(Yukarda bu sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasında gördüğümüz muhâsara başlarken varoşta bulunan ahâli kaleye çekilmiş ve varoş yakılmış olduğu gibi, barut deposunun yukarıki fıkrada gördüğümüz infilâkıyle Türk bombardmam kaleyi de yangın yerine çevirdiği için çok müşkil bir vaziyette kalan mahsurların Viyana'dan imdad istedikleri rivâyet edilir; Osmanlı menbâlarında 100 topla mücehhez 40-60 bin ve Garp menbâlarında 20 bin mevcutlu gösterilen bu imdad ordusunun başında Lorraine hânedânından Mercoeur dukası Philippe Emmanuel isminde bir Fransız asilzâdesi vardır: Fransa'daki dâhili mücâdelelerden osanmış olan bu prensin bir mıkdar askeriyle imparatorluk hizmetine girmiş olduğu rivâyet edilir. — «Tabur/Istabur» kurmuş olan bu karışık Fransız-Alman ordusuna karşı girişilen en şiddetli muharebeler 10 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-âhir Salı ve 12 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-âhir Perşenbe günlerine müsâdiftir: Artık tamamiyle bozulmuş ve devletin başında bir gaile hâline gelmiş olan Yeniçeriler bu muharebelerde kaçmaktan başka bir şey yapamamışlar ve hattâ bir gün «çadırlardan baş gösterememişler» dir! Buna rağmen Anadolu ve Rumeli askeri düşmanın kaleye cephâne ve asker idhâli teşebbüsüne mâni olmuş ve Tatar akıncıları da erzak kollarını vurmuş olduğu için 13/14 Teşrinievvel=4/5 Rebî'ül-âhir Cuma-Cumartesi gecesi düşman ordusu ric'ate mecbur olmuş ve tâkip hareketleriyle telefâta uğratılmıştır).

22 Teşrinievvel=13 Rebî'ül-âhir, Pazar: Kanije kalesinin «vire ile» teslim alınması.

(İmdad ordusu hiç bir yardımda bulunmadan kaçmış ve yukarda bu sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında gördüğümüz infilâktan itibaren de barutsuz kalmış olan mahsurlar Türk muhâsarasının şiddetle devamı ve bilhassa ordunun «yörüyüş» denilen umumî hücuma hazırlanmakta olması karşısında artık daha fazla mukâvemet imkânı kalmadığını görerek bu gün sabaha karşı «kal'a kapusu üzerine vire sancağı diküp emân sadâsını ayyuka çıkarmışlar»dır; Teslim şartları aynen tatbik edilmiş, 76 kale topunu Türk ordusuna bırakan mağlûplar şahsî eşyâlarıyla çıkıp hiç bir taarruza uğramadan memleketlerine çekilmişler ve hattâ Hammer'in tâbiriyle tavuk kafesleriyle çocuk beşiklerini bile develere yükleyip Türk askerinin muhâfazası altında yolcu edilmişler ve çok «dostâne» muâmele görmüşlerdir. — Kanije muhâsarası bu senenin 12 Eylül=3 Rebî'ül-evvel Salı gününden itibaren tam 40 gün sürdükten sonra işte bu 41 inci gün teslim alınmıştır: Bâzı menbâlarda 43 ve 44 gün sürmüş gösterilmesi ordunun 10 Eylül=1 Rebî'ül-evvel Pazar günü Kanije önlerine muvâsalat tarihine göredir; muhâsara, muvâsalattan iki gün sonradır. — Bâzı Garp menbâlarında Kanije fethini «19 Teşrinievvel=10 Rebî'ül-âhir Perşenbe» gününe müsâdif gösteren rivâyet yanlıştır. — Kanije'nin fethi üzerine o civârda bulunan ve Osmanlı menbâlarında «Berzence» denilen «Berzencze» kalesiyle diğer bâzı küçük kalelerin de kendiliklerinden teslim oldukları rivâyet edilir. — Kanije şehri yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilip beylerbeyliğine Köstendil sancakbeyi Alaca-illi/Alaca-etli Arnavut Hasan Paşa tâyin edilmiş ve Szigetvar, Eszek=Osek, Siklos=Şikloş ve Pecs=Peçuy sancakları da «arpalık» olarak bu yeni beylerbeyliğine ilhâk edilmiştir; Budin beylerbeyi meşhur Tiryâki-Hasan Paşa'nın da gene bu sırada Kanije muhâfızlığına tâyin edilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Fakat Tiryâki-Hasan Paşa'nın daha sonra Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Paşa Belgrad kışlağına çekildiği zaman Budin'den orduya gidip kendisini Kanije beylerbeyliğine ve Budin defterdarı Mangır-kuşu Mehmed Efendi'yi de Budin valiliğine tâyin ettirmiş olduğu hakkındaki rivâyet daha doğrudur. — Kanije kalesi tahkim edilmiş, mecmûu 4-5 bin kadar askerle bir mıkdar erzak ve mühimmat bırakılmıştır.

— Burada bir hafta içinde yeni bir cami yapılıp eski Osmanlı âdeti vechile Cuma-namazı işte bu fetih timsâh olan câmide kılınmıştır.

— Kanije fethi için bir çok tarih mısrâları söylenmiştir; en güzeli Âlî'nin şu mısrâıdır;

Fetholup kal'a bozuldû tâbur

Istanbul'a müjde gidince üç gün üç gece şenlik yapılmış ve her tarafta da şenlikler yapılması emredilmiştir).

3 Teşrinisâni=25 Rebî'ül-âhir, Cuma: Ordunun Kanije'den hareketi.

(Bu senenin 10 Eylül=1 Rebî'ül-evvel Pazar günü Kanije önlerine gelen ordu burada tam 1 ay, 23 gün yâhut 54 gün kaldıktan sonra bu gün Belgrad'a hareket edilmiştir. Bu hareket, Kanije'nin fethinden itibaren 13 üncü güne tesâdüf etmektedir. — Bâzı menbâlarda hareket tarihi «26 Rebî'ül-âhir Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 26 sına değil, 25 ine müsâdiftir. — Eszek=Osek konağında asker kışlaklara dağıtılmış Anadolu kıt'aları Banyaluka'ya, Rumeli askerleri Prizrin'e gönderilmiş ve Serdâr-ı-Ekrem de Belgrad kışlağına çekilmiştir).

1601=1010

10 Temmuz=9 Muharrem, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşanın ölümü.

(Kış mevsimini Belgrad kışlağında geçirdikten sonra sefer mevsimi geldiği için 1601=1009 senesi 1 Temmuz=30 Zülhicce Pazar günü otağını şehrin karşısındaki «Zemun/Zemlin» sahrâsına kurdutmuş olan İbrahim Paşa bir müddettir çekmekte olduğu «hummây-ı muhrika» dan kurtulamayıp dört beş gün kadar şiddetli nöbetler geçirdikten sonra bu gün «kabl-el-asr=ikindiden evvel» vefât etmiştir: Serdâr-kaymakamlığını Rumeli Beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'ya vasiyet ettiği hakkında bir rivâyet vardır. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üç sadâreti vardır: İlk sadâreti için yukarda 1596=1004 vukuâtının «4 Nisan», ikincisi için 1596=1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» ve bu üçüncü ve sonuncu sadâreti için de 1599=1007 vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. İbrahim Paşa'nın bu son sadâreti 1599=1007 senesi 6 Kânunusâni=8 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 2 sene, 6 ay, 5 gün sürmüştür. — Her türlü siyasî taksirâtına ve Peçevî'nin tâbiriyle «bir bed-hulk devletlü» olmasına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan Dâmâd-İbrahim Paşa bu son sadâretinde ordunun «Serdâr-ı-bî-âr» Koca-Sinan devrindenberi bozulmuş olan inzibatiyle intizâmını çok mühim bir nisbette iâdeye muvaffak olmuş, âdetâ anarşi içinde kalan hudut boylarının perişan hâlini düzeltip «Heiduk» denilen haydut teşkilâtının kökünü kazımış ve harb harekâtında da düşmanın bir yardım ordusu göndermiş olmasına rağmen Kanije'yi fethedecek kadar kudret göstermiştir: Yukarda 1599=1008 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve 1600=1009 vukuâtının da «7/8 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — İbrahim Paşa'nın cenâzesi ölümünün ertesi gün Belgrad'da «Bayram Câmii»ndeki muvakkat mezarına «emâneten defn» edildikten ve on beş gün sonra Istanbul'a nakledilip Şehzâde câmiinde cadde üstüne tesâdüf eden mezarına gömülmüştür. — Serdâr-kaymakamı Lala-Mehmet Paşa cenâze günü Belgrad'a gelerek işe başlamıştır).

22 Temmuz=21 Muharrem, Pazar: Yemişci-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ölüm haberi bundan bir gün evvel Istanbul'a gelmiş ve bu gün de Sadâret-Kaymakamı dördüncü yâhut ikinci vezir Yemişci-Hasan Paşa Sadr-ı-a'zam olmuştur. Bâzı menbâlarda «Meyveî» lâkabiyle de anılan Yemişci-Hasan Paşa «Arnavûdiyy-ül-asl» dır: «Bir serd sözlü, pek yüzlü âdem», «kebîr-ün-nefs, hod-rây u anûd» gibi tâbirlerle tavsif edilir ve hattâ ne kadar menfur bir tip olduğu;

«Bir mertebe şûm ve bir derece uğursuz deyü halk içinde mezmûn idi ki ta'bîr olunmazdı»

diye tasvir edildikten başka:

«Ağrâz-ı fasideye binâen bir nice a'yân-ı devleti katlidüp aslâ bir hidmet-i meşkûresi dahî zuhûr itmemeğle»

mârûf olduğundan bahsedilir. Üçüncü Mehmet, Anadolu'da büyük bir ısyan şeklinde alevlenip duran millî galeyândan ibret almıyarak en buhrânlı zamanda devletinin mukadderâtını işte böyle bir devşirmeye tevdi etmek za'fını göstermiştir: Yemişci-Hasan Paşa askerlik sâhasında da acziyle meşhurdur. — Yeni Vezir-i-a'zam selefi Dâmâd-İbrahim Paşa'dan dul kalan Ayşe-Sultan'a da tâlib olmuş, cepheye gidip hevesle çalışması için ricası kabul edilip Sadârete tâyin edildiği gün hemen nişanlanmış ve hattâ selefinin karısıyla konağından başka «Belgrad'da olan hayme ve hargâh ve sâir esbâb-u-eskaal-u-âlât-ı sefer ve cimâl-u-biğâli dahî taraf-ı saltanatdan hibe tarikiyle kendüye» ihsan edilmiştir! Ayşe-Sultan Üçüncü Murad'ın kızı olduğu için, Yemişci-Hasan Paşa da selefi gibi Üçüncü Mehmed'e enişte olmuş demektir. — Hasan Paşa ilk iş olarak vüzerâdan başka «Şeyh-ül-İslâmdan Edirne pâyesine varınca» ya kadar İlmiyye sınıfıyla «Sefiyye» ve «Kalemiyye» sınıflarında tamamiyle keyfî değişiklikler yapıp bir çok mühim şahsiyyetleri açıkta bıraktığı için sadâretinin ilk ânından itibaren bir sürü düşman kazanmıştır).

9 Ağustos=9 Safer, Perşenbe: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın Istanbul'dan Belgrad'a hareketi.

(Mevsim, sonunun yaklaştığını «bahâne iderek» cephe işlerini Serdâr-Kaymakamlığında bulunan Rumeli beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa'nın elinde bırakıp bu kışı Istanbul'da geçirmek için bütün gayretini sarfetmiş olduğundan bahsedilen Yemişçi Paşa Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin muhâlefeti yüzünden Istanbul'da kalmıya muvaffak olamamış, işte bundan dolayı yukarıki fıkrada bahsi geçen İlmiyye tebeddülatını yapıp Şeyh-ül-İslâmı azlettirdikten ve yedinci vezir Halil Paşa'yı da Sadâret-Kaymakamlığında bıraktıktan sonra mevsim daha fazla ilerlemeden evvel ordunun başına geçmek üzere bu gün «sebük-bâr» olarak Istanbul'dan Davud-paşa karargâhına çıkıp 11 Ağustos=11 Safer Cumartesi günü Belgrad'a hareket etmiştir).

12 Ağustos=13 Safer, Pazar: Anadolu'da saltanatını ilân eden Celâlî reisi Kara-yazıcı Halim-Şâh'ın Sepetli muharebesinde mağlûbiyyeti.

(Yukarda 1600=1008 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında Celâlî hareketinin tenkiline me'mur olduğunu gördüğümüz Bağdad valisi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın Anadolu'ya gelişi gecikmiş ve kendisiyle birlikte harekete me'mur edilen altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa da Halim-Şah'a mağlûb olup Kayseri kalesine kapanmıştır: 1600=1009 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. Nihayet Diyarbekir civârına gelmiş olan Hasan Paşa oradan kalkıp Celâlî ordusunun bulusduğu «Elbistan yaylağında Sepedlü nâm mevzi'de» şiddetli bir muharebeye girişerek silâh ve kuvvet üstünlüğü sâyesinde Halim-Şâh'ı mağlûb etmiştir; Kuşluktan

ikindiye kadar 5-6 saat süren bu muharebede otuz bin kişilik Celâlî ordusunun «sülüsânı» telef olduğundan bahsedilir. — Bu muharebeden sonra Halim-Şâh bir rivâyete göre yaralı olarak «Cânik dağlarına» ve Hasan Paşa da Tokad kalesine çekilmiştir: «Amasya tarihi» ne göre ihtilâlciler cumhuriyet tarzında bir idare istedikleri halde Kara-Yazıcı'nın «Halim-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilân etmesi kendisine karşı bir muhâlefet cereyânı çıkmasına sebeb olmuş ve nihayet işte bu yüzden 1010=1601-1602 senesi Receb=Kânunuevvel/Kânunusâni ayında Halim-Şâh muhâlifler tarafından öldürülmüştür; eski Osmanlı menbâlarında Kara-Yazıcı'nın ölüm haberi 1010=1602 Ramazan=Şubat-Mart ayında Istanbul'a gelmiş gösterilir. «Amasya tarihi» ndeki rivâyetin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir: Çünkü Halim-Şâh'ın eceliyle veyâhut son muharebede aldığı yaralar te'siriyle vefatı üzerine kardeşi Deli-Hasan Bey'in yerine geçmiş olduğu ittifakla rivâyet edilir. — Sepetli muharebesini 13 Safer=13 Ağustos Pazartesi gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır. — Aşağıda 1602=1010 vukuâtının «20 Nisan» fıkrasına da bakınız).

19 Ağustos=19 Safer, Pazar: Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un Avusturyalılar tarafından öldürtülmesi.

(Erdel=Transylvania ve Boğdan=Moldava voyvodalıklarını da zabtederek Rumanya'yı kendi idaresinde birleştirmiş olan ve Osmanlı menbâlarında «Mihâl-i dâll» şeklinde bahsedilen bu âsi prensin son zamanlarda elçi gönderip itâatini arzetmesi için yukarda 1599=1008 vukuâtının «18 Teşrinisâni» ve 1600=1009 vukuâtının da «22 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Mihal'in Istanbul'a haraçla elçi gönderdiğini haber alan Avusturya'nın Erdel kuvvetleri Baş-kumandanı «Georges Basta» bu «Türk muhibbi» ne karşı askerî bir hareket yerine siyasî bir cinayetin daha kestirme bir tedbir olacağını düşünerek bu gün eski müttefikini vurdurmuşsa da. bu cinayet netice itibariyle Avusturya'dan ziyâde Türkiye'nin işine yaramış, Osmanlı ordusu Eflak'a girmiş ve hattâ Erdel ve Boğdan voyvodalıkları da tekrar eski vaziyetlerine getirilerek itâat altına alınıp haraca bağlanmıştır).

6 Eylül=8 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Belgrad'a gelen yeni Serdâr-ı-Ekremin derhâl Sava köprüsünden «Zemun/Zemlin» karargâhına geçişi.

(Istanbul'dan «ber-vech-i isti'câl ılgar eyliyerek» hareket eden Yemişci-Hasan Paşa 27 günde ordugâha varıp sadâretine, serdârlığına, karısına, konağına ve bütün servetine vâris olduğu «Serdâr-ı sâbıkun otağına nüzûl eylemiş» dir. — Hasan Paşa'nın orduya muvâsalatını «11 Rebî'ül-evvel=9 Eylül Pazar» gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

9 Eylül=11 Rebî'ül-evvel, Pazar: Kale muhâsarasına gelen Hıristiyan ordusunun Kanije önlerine muvâsalatı.

(Bu sırada Macaristan'da iki düşman ordusu vardır: Bunlardan biri evvelce Kanije fethinde kaleyi kurtarmıya geldiği halde ric'ate mecbur edildiğini 1600=1009 vukuâtının «7/8 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Duc de Mercoeur» ordusu, ikincisi de Osmanlı menbâlarında «Ferdinandos-kral» denilen Arşidük Ferdinand'ın kumandasındaki müttefikler ordusudur; bunların birincisi Osmanlıların «İstoni-i-Belgrad» dedikleri «Stuhlweiszenburg» kalesini, ikincisi de Kanije'yi muhâsaraya me'mur edilmiştir. Gene 1600=1009 vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasında Kanije muhâfızlığına tâyin edildiğini gördüğümüz Tiryâki-Hasan Paşa düşmanın maksadını casuslarından öğrenmiş olduğu için, mümkin olan müdâfaa tedbirlerinin hepsini ittihâz edip kaleye erzak doldurmuş ve mülhakatından asker getirtmiştir: Bir rivâyete göre müdâfilerin mecmûu 9 bin kişiden ibarettir. — Düşman ordusunun mevcudu hakkında Osmanlı ve ecnebi menbâlarındaki rivâyetler arasında birbiriyle te'lif edilemiyecek

kadar büyük farklar vardır; Meselâ Garp menbâlarında 30-50 bin rakamına tesâdüf edildiği halde, muhtelif Osmanlı menbâlarında 60, 80, 400 ve hattâ 600 bin rivâyetlerine bile rastlanır. Her halde, 30 bin rivâyeti kadar 600 bin rakamının da doğru olmadığı muhakkaktır: En mûtedil tahminlere göre bu düşman ordusunun 60-80 bin kişilik bir kuvvet olduğu anlaşılmaktadır; bundan başka muhâsara esnâsında yardım kuvvetleri de gelmiş ve bu suretle düşman ordusunun mevcudu daha fazla kabarmıştır.

— Osmanlı menbâlarında bu Hıristiyan ordusu Avusturya ve Macar askerlerinden başka, Alman, İtalyan, İspanyol, Fransız ve Malta askerlerinden mürekkeptir.

Osmanlı menbâlarında «Pâpâ karındâşı» denilen ve hakikatte Papa Sekizinci Clement'ın yeğeni olan «Abdobrandini»nin getirdiği 10 bin kişilik bir kuvvetle Toksana ve Mantoue=Mantu dukalarının ve hattâ diğer küçük İtalyan hükümdarlarının askerleri de gelmiştir. — Bu hıristiyan ordusunun top mevcudu da ihtilâflıdır: Umumiyete 6 batarya teşkil eden 42 toptan bahsedilir; «Şâhî» denilen 5 büyük topla beraber hepsi 47dir; kaledeki Türk toplarının mecmûu da irili ufaklı yüz parçadır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında düşman ordusundaki top mevcudunu 60 gösteren bir rivâyet de vardır. Aşağıki fıkralara da bakınız).

Not: (— Ayraçlı paragrafta düzenleme yapılmıştır.)

9/10 Eylül=11/12 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi: Düşman ordusunun Kanije muhâsarası.

(Tiryâki-Hasan Paşa şecâat ve cesareti kadar zekâsı ve bilhassa düşman ordusunu mütemâdiyen aldatıp şaşırtan harb hilelerindeki mehâretiyle de meşhurdur: Meselâ 8 Rebî'ül-evvel=6 Eylül Perşenbe günü beş bin kişilik gösterilen bir düşman müfrezesi «dil almak» için Kanije önlerine geldiği zaman Hasan Paşa düşmanın kalede top mevcud olmadığına zâhib olması için top ateşi açtırmayıp yalnız tüfek ateşiyle mukabele ettirmiş ve hattâ ertesi gün tekrar gelen bir düşman müfrezesini de böyle karşılamıştır. İşte bundan dolayı düşman ordusu Kanije önlerine geldiği vakit hiç beklemediği şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaşmış ve kalede mevcud yüz top birden ateşe başladığı için pek çok telefât vermiştir. — Osmanlı menbâlarında Kanije muhâsarasının muhtelif safhalarıyla Tiryâki-Hasan Paşa'nın harb hilelerine âit pek çok tafsilâta tesâdüf edilir. Bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Günde 1000-2000 gülle yağdıran düşman topçusunun kale duvarlarında açtığı gedikler geceleri yorgan ve şilte gibi şeylerle tıkanıp kapatılmıştır.

2 — Tiryâki-Hasan Paşa şiddetli huruç hareketleriyle düşman ordusunu mütemâdiyen hırpalamış ve hattâ ilk hafta içinde kale kapılarını açık bulundurmuştur: Bu huruç hareketlerine karşı düşman ordusu nihayet «tabur/ıstabur bağlamak» mecburiyetinde bile kalmış ve bu vaziyet âdetâ karşılıklı bir muhâsara hâline benzemiştir! Gerek işte bu vaziyetten, gerekse Kanije çevresinin bataklık olmasından dolayı düşmanın kale dibine yaklaşamadığından bahsedilir.

3 — Bir aralık kalede barut mevcudu pek az kalmış ve bunun üzerine barutçulukta mehâreti olan «Uzun-Ahmed» isminde bir Yeniçerinin nezâretinde mütemâdiyen barut yapılarak o büyük tehlikenin önü alınmıştır.

4 — Tiryâki-Hasan Paşa'nın Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa ile muhâberesini ve casusluk işlerini muhtelif diller bilen «serhad gazilerinden Kara-pençe

Osman» idare etmiştir; işte bu vâsıtayla Serdâr-ı-Ekreme üç defa istimdâd mektubu gönderilmiştir: Bunların birincisi Belgrad'a gönderilip ordunun imdâda yetişmek üzere olduğu hakkında parlak bir cevap alınmış ve ikincisi de ordu Eszek=Osek konağına geldiği zaman gönderilmişse de, «Duc de Mercoeur» ordusu o sırada «İstoni-i-Belgrad=Stuhlweiszenburg» kalesini zaptedip ve içindeki erkekleri kılıçtan geçirip kadınlarla çocukları esir ettikten sonra orada «tabur bağlamış» olduğu için, iki ateş arasında kalınmamak üzere ilkönce oraya gidilip ondan sonra Kanije'ye gelineceği hakkında fena bir cevap alınmıştır; Tiryâki-Hasan Paşa bu ikinci cevâbı askerden gizli tutup ordunun yetişmekte olduğu hakkında bir mektup tertib ettirerek merâsimle okutmuş ve bu suretle en müşkil vaziyette bile askerin mâneviyyâtını yükseltmiştir, üçüncü istimdâd için aşağıkı fıkraya bakınız.

5 — «İstoni-i-Belgrad» önlerinde tabur bağlamış olan Mercoeur ordusuyla giriştiği muharebede idaresizliğinden dolayı muvaffakıyetsiziğe uğrıyan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa'nın maiyyetindeki kumandanlardan Budin beylerbeyi Mangır-kuşu Mehmet Paşa ile Mehmet-Kethudâ şehîd olmuş ve bunların kesik başları Kanije'deki düşman ordusuna getirilip teşhir edilerek mağlûb olan Türk ordusunun ric'at hâlinde bulunduğu ilân edilmiş olduğu için, Kanije müdâfileri derin bir teessür ve heyecana uğramışlardır: Aşağıda 1602=1011 vukuâtının «12 Temmuz» ve «6 Ağustos» fıkralarına bakınız. Tiryâki-Hasan Paşa bu tehlikeli vaziyeti büyük bir ustalıkla idare ederek düşman ordusunda teşhir edilen kesik başların Mehmet Paşa ile Mehmet-Kethudâ'ya âidiyyetlerini şüpheli göstermiş ve bu muhâsaranın Mevlid gecesi başlamış olması «Fâl-i hayr» addederek askerin mâneviyyâtını sarsıntıdan kurtarmıştır.

6 — Buna mukabil, Papa'nın yeğeni Aldobrandini'nin bâzı Garp menbâlarına göre «yorgunluktan ölmesi» ve bir Osmanlı rivâyetine göre de «tüfeng ile urulup mürd olması» düşman ordusunun mâneviyyâtı üzerinde çok fena bir te'sir bırakmıştır..

7 — Tiryâki-Hasan Paşa düşmanın mâneviyyâtını bozacak tedbirler ittihâzında kusur etmemiştir: Bunların en mühimleri kalenin vaziyetini çok parlak gösteren bir takım mektupları Serdârı-ı-Ekreme gönderir gibi yaparak düşman eline geçirtmek ve bâzı esirleri de yanlış mâlûmatla iğfâl ettikten sonra kaçmalarına meydan vermek suretiyle o yanlış haberlerin muhâsara ordusuna aksetmesini te'min etmek gibi şeylerdir.

Kalenin bir harâbe hâline gelmiş olmasına rağmen Hasan Paşa'nın mütearrız bir müdâfaa vaziyetini büyük bir şiddetle idame etmesi nihayet öyle bir vaziyet hâsıl etmiştir ki, düşman askeri «tabur/ıstabur» dan çıkamıyacak hâle gelmiş ve hattâ etraftan hayvan yemi tedârikine bile imkân bulamamışlardır).

18 Teşrinisâni=22 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Kanije gazilerine mağlûb olan düşman ordusunun muhâsarayı bırakıp kaçması.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen istimdâd mektuplarının üçüncüsü de muhâsaranın son günlerine doğru gönderilmiştir; Bunun sebebi mevsimin ilerlemesi ve soğukların başlaması üzerine düşman ordusunun:

«Fasl-ı şitâda taht-el-kal'a kışlamak arzusuyla niçe zîr-i zemin rûbân-veş in hafridüp evler ve ahurlar tedârükünde»

olmasıdır; bu vaziyet muhâsaranın kışın da devam edeceğine delâlet ettiğini ve o takdirde âkıbetin tehlikeli olacağını düşünen Tiryâki-Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz «İstoni-i-Belgrad» muvaffakıyetsizliğinden dönmekte olan Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa'ya «Kara-pençe Osman Ağa»yı üçüncü defa olarak gönderip vaziyeti bildirmiştir: Kara-pençe'nin Mohaç konağında orduya yetiştiği rivâyet edilir. Yemişci-Hasan Paşa mevsim ilerlediği için artık hiç bir yerde «hayme ve hargâh kurulmak» imkânı kalmadığından bahseden maiyyetinin muhâlefetine rağmen askere «ulûfe» tevzi ettirip derhâl Kanije'ye hareketle Pecs=Peçuy üzerinden Szigetvar'a kadar gelmiştir: Fakat burada Yeniçeriler «otağın başına yıkdıkları ve ol azîmetden fâriğ itdikleri» için Serdâr-ı-Ekrem:

«Kanije'yi Cenâb-ı Bârî'ye ısmarlayup»

üç gün sonra Belgrad kışlağına hareketten başka çâre bulamamıştır! Bununla beraber, ordunun Szigetvar'a kadar gidebilmiş olması düşmanı büyük bir telâşa düşürmüş ve bilhassa işte bu haber geldiği sırada çok şiddetli yağmur ve kar fırtınaları çıkıp suların donması düşman ordusunun telâşını birdenbire bir panik hâline sokmuş;

«Asla birbirine bakmayıp gözleri gördükleri yerlere başların alup kaçup gitmişler» ve bir akşam evvel başlıyan bu vaziyet üzerine Kanije gazilerinin çok şiddetli bir huruç hareketiyle büsbütün perişan olmuşlardır: Tiryâki-Hasan Paşa'nın maiyyetinde kahramanlıklarıyla şöhret bulan «Kara-ömer Ağa»nın üç yüz kişilik bir müfreze başında yaptığı bu huruç hareketi esnâsında kale topları düşman ordugâhını şiddetli bir ateş altında bırakmış ve artık vaziyete hâkim olmaktan ümidini kesen Arşidük Ferdinand bile çadırından fırlayıp Szigetvar istikametine doğru kaçarak müsâit bir noktada askerini toplamıya çalışmıştır. Tam işte o sırada Tiryâki-Hasan Paşa beş yüz kişilik bir müfreze daha saldırtarak düşman ordusunun cephânesiyle barutunu «içerü çekdirmiş»dir! O gece sabaha kadar «on sekiz bin» düşman kellesi getirildiğinden bahsedilir! «İnce-Kara» denilen Topçu-başı da «Küffârun kırk beş pâre topunu zabtitmiş»dir. Karargâhın işgâline me'mur edilen Türk askerleri Paşa'nın emriyle yağmadan men' edilmiş oldukları için hiç bir şeye el sürmiyerek inzibat ve intizâma örnek olacak bir sadâkatle riâyet etmişlerdir. O gece işte böyle geçtikten sonra, bu gün sabahtan öğleye kadar düşmanın bütün meterisleri işgâl edilmiş ve nihayet öğle üzeri Arşidük Ferdinand etrâfına toplıyabildiği askerle geri dönüp ordugâhını istirdâda teşebbüs etmişse de şiddetli bir topçu ateşiyle karşılanıp büsbütün perişan olmuş ve bir rivâyete göre:

«Ol sahrâ küffâr lâşesi ile dolup bu def'a Hasan Paşa önüne otuz bin kadar baş yığılmışdur».

Arşidük Ferdinand'ın bir daha dönmemek üzere kaçışı işte bu vaziyet üzerinedir: Tabiî bütün ağırlıkları, «hazînesi ve raht-u-tahtı yerinde kalup» Kanije müdâfilerinin eline geçmiştir. Tiryâki-Hasan Paşa arşidük Ferdinand'ın otağına girdiği zaman gördüğü manzara ile gösterdiği tevâzu şöyle tasvir edilir:

«... ve Ferdinandos-kralun otağına doğru varup içerü girdi; gördü ki bir âlî taht, çevresi trabzon, biri altun ve biri gümüş; parmaklıkları başları elvan-ı cevâhir ile murassa' ve müzeyyen ve direkleri başına birer elmas vaz'olunmuş ki her biri Rûm harâcı değer idi. İki yanında on ikişer kürsi konulmuş: Kırmızı kadife örtüler ile saçakları incü ve sırma ile örtülmüş, her biri zî-kıymet; ve taht önünde tahminen altı zirâ' uzunluğunda sımât trepezesi; ol dahî gûnâgûn san'atla musanna' ve müzeyyen idi. Hasan Paşa anda iki rek'at namaz kılup hamd-ü-senâ ve feth şükrânesine duâ idüp ağladı ve:

— Bu nusrat mücerred Hak-Teâlâ'nun inâyeti ve Hazret-i Resûl-i Ekremün mu'cizâtı eseridür!

deyü kılıcın çıkarup tahtı ortadan kılıçladı ve geçüp üzerine oturdu; Sâir beğler ve ağalar ol kürsilere alâ-merâtibihim oturdular. Hasan Paşa bunlara va'zu-nasîhat eyleyüp sabr-u-sebâtun lüzûmunu bildirdi ve:

— Her kim bu ulu gazada bulundu ise inşâallâh mağfurdur!

didi. Ba'dehu:

— Bu otağa evvel gelen kimler idi?

deyü suâl eyledi; yedi nefer ilerü gelüp üç Yeniçeri dört serhadlü kendülerin bildirdiler:

— Bu otakda ne var ise cebehâneden gayri cümlesi sizündür! didi»».

Osmanlı tarihinin en parlak günlerinden sayılan bu muhteşem zaferin te'min ettiği ganîmetler içinde muhtelif çaplarda 42 top, 5 «şâhi» tipinde büyük top, bir çok barut ve cephâne, 14 bin dalyan=muske tüfeği, 14 bin kadar kazma ve kürek, altın, gümüş ve çini sofra takımları, 50 den fazla otak, 10 bin çadır, çalgı takımları, binlerce arabalarla sandıklar, bir çok erzak vesaire şeklinde sıralanır. Darmadağın kaçan düşman artıklarının tâkibine üç bin kişilik bir kuvvetle Kara-Ömer Bey gönderilmiştir: O sırada Serdârın ordusunda bulunan Peçevî, hizmetlerine mükâfât olarak Peçuy=Pecs sancak-beyliğine tâyin edilen Kara-Ömer Bey'in ağzından naklettiği bu tâkip hareketini şöyle anlatır;

«Küffârı ta'kîb itdüğümüzde ba'zı mahallerde onar, on beşer, dahî ziyâde ve nâkıs kâfir bir yere cem'olup ve âteş yakup etrafında otururlardı; bizi gördüklerinde henüz kudreti olanlar ayağa kalkup ve şapkasın çıkarup bize ta'zîm iderler ve yine yerlerine çöküp otururlar; biz de kırmakdan osanduk ve bir bölük böyle âciz ve zebûnu öldürmeği dahî mürüvvet additmeyüp yanlarından geçer olduk ve ilerüde olan canlucaların kesmeğe iver ve ganâimlerin iğtinâm itmeğe gider olduk...»

Muzaffer gazilerin yalnız bu tâkip hareketinde bile «gınây-ı ebede irişdikleri»nden bahsedilir.

Kanije müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa'nın bu büyük hizmetini Istanbul'da şenlikler yaptırarak tes'îd ettiren Üçüncü Mehmet ihtiyar kahramanı vezâret pâyesiyle vüzerâ haslarından başka üç hil'at, muhteşem takımlı üç at ve bir murassâ kılıçla taltif ettiği gibi:

«Kanije Beylerbeyi, ihtiyar kulum ve müdebbir vezîrüm»

hitâbiyle başlıyan «Hatt-ı-Hümâyûn»unda kendisine «Berhurdâr olasun» ve «Ma'nevî oğullarum» dediği askerlerine de «Yüzleri ağ ola!» dualarıyla teşekkür etmiştir.

Kanije muhâsarası bu senenin 9/10 Eylül=11/12 Rebî'ül-evvel pazar/Pazartesi gecesinden 18 Teşrinisâni=22 Cumâda-l-ûlâ Pazar gününe kadar 2 ay, 8 gün yâhut 69 gün sürmüştür; 6 Eylül=8 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü düşmanın ileri kollarıyla başlıyan hafif müsâdemeler esas tutulduğu takdirde 73 gün sürmüş sayılması lâzımgelir; Kâtib-Çelebi ve Naîmâ tarihlerinde düşman ordusunu müşkilâta uğratan şiddetli fırtına «muhâsaranın. yetmiş beşinci

günü ki rûz-i Çehârşenbih idi» denilmesinde bir zühul olsa gerektir: Bu ibaredeki «yetmiş beşinci günü» tâbirinin «altmış beşinci günün»nden galat olmak ihtimâli de vardır).

1602=1010

20 Nisan=27 Şevvâl, Cumaırtesi: Celâlîlere karşı Anadolu serdarlığında bulunan Sokullu-Hasan Paşa'nın Tokat'da öldürülmesi.

(Yukarda 1601=1010 vukuâtının «12 Ağustos» fıkrasında, ölümünden bahsettiğimiz Celâlî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın yerine geçen kardeşi «Deli-Hasan Bey» Tokat'da bulunan Sokullu-Hasan Paşa'dan intikam almak için Cânik=Samsun taraflarından kalkıp Paşa'nın Diyarbekir'den gelmekte olan ağırlıklarını zabtettikten sonra Tokad'a gelip şehir civârında Hasan Paşa'yı mağlûb ederek kaleye kapanmak mecburiyetinde bırakmış ve derhâl muhâsaraya başlamıştır. şte bu muhâsara esnâsında kaleden dışarı kaçan ve Hasan Paşa'ya ihânet eden bir segban, Paşa'nın her sabah kale kapısı önünde bulunan ve «nişîmengâh ki tahta avlu çevrilmişdi» şeklinde tasvir edilen yerde oturduğunu haber verdiği için Deli-Hasan'ın emriyle bu sabah orada otururken tüfekle vurdurulmuştur. Bu sırada Hasan Paşa'nın Bağdad'dan gelmekte olan harem kadınlarıyla hâzinesi de Celâlîlerin eline geçmiş, hazine zabtedilmiş, fakat kadınlara dokunulmamıştır:

«... emmâ haremi hıfzına âdemler kodular, bir ferd ol cânibe nazar salmadı ve hülle ve zer-ü-zîverlerin almadı».

«Amasya tarihi»nde bu «1010 Zülhiccesinde» gösterilir. — Hasan Paşa Sokullu-Mehmet Paşa'nın büyük oğludur. — Deli-Hasan'ın Tokat muhâsarası Istanbul'a aksedince üçüncü vezir Hâfız-Ahmed Paşa Anadolu muhâfızlığına tâyin edilip 1601=1010 senesi 18 Teşrinievvel=20 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü yola çıkarılmış ve muhâsara altında vazifesini ifâ edemiyen Sokullu-Hasan Paşa'nın uhdesindeki serdârlık da Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Husrev Paşa'ya vezâret pâyesiyle tevcih edilmiştir: Fakat Hasan Paşa'nın azlini tanımadığı ve hattâ tebliğe gelenleri huzurundan koğup idâma kalkıştığı bile rivâyet edilir! — Yeni serdâr Hadım-Husrev Paşa'ya verilen Şam, Haleb ve Maraş askerlerinin itaat etmediklerini ve hattâ dağıldıklarını öğrenen Deli-Hasan artık ona ehemmiyet vermeyip Kütahya'ya gelmiş olan Anadolu muhâfızı Hâfız-Ahmed Paşa'nın üzerine yürümüş, Sokullu-Hasan Paşa gibi o da kaleye kapanmış, Deli-Hasan yirmi bin kişilik ordusuyla Kütahya kalesini muhâsara etmişse de fethe muvaffak olamadan kış bastırdığı için Afyon-Karahisar'a çekilmiştir).

1602=1011

12 Temmuz=22 Muharrem, Cuma: «İstoni-i-Belgrad=Stuhlweiszenburg» kalesinin muhâsarası.

(Yukarda 1601=1010 vukuâtının «9/10 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu mühim kale düşmanın Kanlje muhâsarası esnâsında sukut etmiş ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa kurtarmıya gidip o civârda bulunan Mercoeur ordusuyla harbe tutuşmuşsa da muvaffak olamamıştır. Bu sırada Due de Mercoeur ölmüş ve ordusu da oradan çekilmiş olduğu için Serdâr-ı-Ekrem kaleyi derhâl muhâsara etmiştir. Bombardımanın çok şiddetli olduğu rivâyet edilir. Bu muhâsarada bizzat bulunmuş olan Peçevî'nin izâhına göre ilkönce düşmanın yeni yaptığı iki kule zabtedildikten sonra «Battal-kapu» denilen eski bir kule döğülmiye başlamıştır: aşağıki fıkraya bakınız).

6 Ağustos=17 Safer, Salı: «İstoni-i-Belgrad» ın istirdâdı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Battal-kapu» kulesinin sukûtu ihtimâline karşı düşmanın daha içerde «dolmalar çeküp çatmalar çatarak içine toprak doldurduğundan ve bu suretle ikinci bir kule hâsıl olduğundan bahsedilir: Hattâ bundan dolayı birinci kulede «ancak bir kaç karavulcu» kalmıştır. — Bu gün asker öğle yemeği yerken Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinden Ahmed isminde bir yiğit molozlarla yıkıntılara basarak birdenbire «Battal-kapu» kulesine çıkıp elindeki bayrağı dikmiş ve Peçevî'nin bizzat gördüğü bu manzara üzerine yemeklerini bırakan askerler hep birden yukarı saldırmış, kule alınmış, ikinci kulenin hiç bir faydası olmamış, oradan kale içine tüfek ateşi açılmış, Lala-Mehmet Paşa kaleye karşı şiddetli bir taarruza geçmiş ve nihayet müdâfiler «her tarafdan hücûm ile topa tutulmuş maymuna dönmüş» oldukları için kale muhâfızı Kont İsolani akşam olmadan evvel «vire ile» teslime mecbur olmuştur. — Hammer bu fethi «29 Ağustos» tarihine müsâdif gösterir ve hattâ Mohaç zaferinin yıl-dönümüne tesâdüf ettiğinden bahsederse de, Osmanlı menbâlarında bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih zikredilir; yalnız bâzı menbâlarda «Saferün on birinci günü»nden bahsedilirse de, bunun eski yazıdaki «on yedinci» kelimelerinden galat olmak ihtimâli vardır. — İstoni-i-Belgrad muhâsarası bu senenin 12 Temmuz=22 Muharrem Cuma gününden bu güne kadar 25 gün sürdükten sonra 26 ncı gün kale fethedilmiş demektir. Kaleye muhâfızlar konulup sancak-beyi tâyin edildikten sonra ordu Budin'e hareket etmiştir).

26 Teşrinievvel=10 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Nadajlı meselesi.

(Hammer'in tahminine göre «Nadasdy» âilesinden bir Macar mühtedîsi olduğu için «Nadajli» diye anılan Sarı-Abdurrahman Istanbul'da «Behram-Kethudâ» medresesinin «Hâric» pâyesiyle müderrisidir. Bu adamın neşrettiği fikirler bir nevi materyalizm mahiyetindedir: Nadajlı İslâmiyyetin «Haşr-u-neşr, cennet ve cehennem, sevâb-u-ikaab» gibi esaslarının hepsini birden reddedip âhireti inkâr etmiş ve hattâ Allahın kudretini de mahdud gösterip;

— Bu kârhâneye zevâl ihtimâli yokdur!

diye maddenin ve kâinatın ebedîliğini iddiâya kalkışmış olduğu için, «ilhâd-u-zendeka» ile ithâm edilerek «Dîvân-ı-Hümâyun»da Anadolu ve Rumeli Kadı-asker/Kazaskerleriyle ilmî bir münâzaraya dâvet edilmiştir. Bu münazarada Kur'ânı inkâr etmeyip hüccet şeklinde kabul eden Sarı-Abdurrahman, Kazaskerlerin kendisini ilzâm için zikrettikleri en sarîh âyetleri bile istediği gibi tevîl edip şahsî ve indî fikirlerinde sonuna kadar ısrâr etmiştir; Kazaskerler «kabûl-i hakka imâle kasd» ederek cezâdan kurtulmasına çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlar ve nihayet İslâm şerîatince «Mülhid ve zındık» olduğuna kanâat getirip idâmına hükmetmişlerdir. Sarı-Abdurrahman Topkapu sarayında «katl» edilmiştir. — Bâzıları cinnetinden ve «adem-i mes'ûliyyet»inden bahsetmiş olacaklar ki, Anadolu Kazaskeri Hoca-zâde Es'ad Efendi bu meseleye âit bir mektubunda:

«Dâire-i teklîfden hâriç olacak kadar mecnun değil idi: Zu'munca hayli idâre-i bahs eyledi»

diye bu rivâyeti reddetmektedir; gene Es'ad Efendi maktûl müderrisin dünya hayatını bir cefâ telâkki ettiğini de:

«Zu'um-i fâsidince dünyâ belâsından halâs oldu»

şeklinde anlatır. — Avrupa'da îmânından biraz şüphe edilen insanların bile diri-diri ateşe atılmalarına mukabil, Osmanlı medeniyetinde dinin dünyaya hâkim olmasına rağmen bu kadar şiddetli ve inadçı bir materyalistin muhâkemesiz idâm edilmiyerek devlet erkânı huzurunda mütehassıslarla münâkaşaya dâvet edilmesi Türk tarihinin en şerefli an'anelerindendir. Kanunî devrinde de buna benzer bir «Kaabız meselesi» vardır; ikinci ciltte 1527=934 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisâni=3 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Peşte'yi ahp Budin'i muhâsara eden Avusturya ordusunun ric'ati.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz İstoni-i-Belgrad fethi üzerine Peşte önlerine gelen Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa oradan Erdel=Transylvania üzerine hareket karârı vermiştir; Bunun sebebi, Erdel'de Avusturya hâkimiyyetine karşı geldiği için Türkiye tarafından voyvodalığa tâyin edilmiş olan ve Osmanlı menbâlarında «Sikel Mozes/Moziş/Mojiş» diye bahsedilen Moses-Szekely'nin Avusturya kumandanı Basta'ya karşı Yemişci-Hasan Paşa'dan istimdâd etmiş olmasıdır. Halbuki Arşidük Mathias'ın kumandasındaki düşman ordusu o sırada Usturgon'un karşısında Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri Parkany önlerindedir ve hattâ nöbet toplarının sesleri Budin'den duyulmakta olduğu rivâyet edilir! İşte bundan dolayı Budin beylerbeyi Kadı-zâde Ali Paşa ile Budin Kadısı Hâbil Efendi Yemişçi Paşa'ya mürâcaat ederek bu vaziyette Erdel'e gidecek olursa 40 topla mücehhez 80 bin kişilik düşman ordusunun mutlaka gelip Budin'i muhâsara edeceğinden ve hattâ casusların da öyle haberler getirmiş olduklarından bahsederek oradan ayrılmamasını rica etmişlerse de, «anûd-u-kenûd bir Arnavûd» olan Yemişci-Hasan Paşa ısrâr edildikçe inâd etmiş ve düşman ordusunun o vaziyetini kendisinin Erdel seferine mâni olmak için yapılmış bir nümâyiş gibi göstermiye çalışmıştır! — Yemişci'nin bu meş'ûm inâdı büyük bir felâkete sebeb olmuş, Avusturya ordusu derhâl Budin üzerine saldırıp ilkönce Tuna üzerinde Türklerin «Kız-adası/Kızlar-adası» dedikleri «Csepel» adasına «Dunbaz gemileri ile köprü bağlıyarak» geçmiş ve oradan da «Peşte'nün Tuna kenârı dîvârsız olmakla» hemen taarruz edip kaleyi zabtederek bu hareket esnâsında Budin yakasına geçemiyen «zuafây-ı ricâl-ü-nisvân-u-sıbyânı» esir etmiştir. Osmanlı menbâlarında Peşte'nin ne günü sukut etmiş olduğundan bahsedilmemektedir: Garp menbâlarından «De la Croix»nın eserinde «7 Teşrinievvel=20 Reb'ül-âhir Pazartesi» tarihine tesâdüf edilirse de bu rivâyetin vak'ayı «Rebî'ül-evvel=Ağustos-Eylül» içinde gösteren Osmanlı menbâlarıyla te'lifi kabil değildir. Gene De la Croix'ya göre düşman ordusu Peşte'yi geceleyin gaflet içinde bastırmıştır.

Peşte'nin sukûtu gibi Budin'in muhâsara tarihi de belli değildir: Hâdisâtın cereyânına nazaran her halde Ağustos'un son günleriyle Eylül'ün ilk günlerinden birine tesâdüf etmiş olması lâzımgelir. Bu felâket haberleri Erdel yolunda inatçı Serdâra derhâl yetiştirilmiş ve o da hemen geri dönüp dört günde Peşte önlerine yetişmiştir. Bu vaziyet üzerine çok tuhaf bir manzaradan bahsedilir: Tuna'nın bir yakasında Avusturya ordusu Budin'i muhâsara ederken bir yakasında da Türk ordusu Peşte'yi muhâsaraya koyulmuş, fakat 10-15 gün geçince Türk ordusunda müthiş bir kıtlık başlayıp vak'aya bizzat şâhid olan Peçevî'nin izâhına göre:

«Yirmi altuna, yirmi ikiye un satılmış, arpa on-on beş altuna değin alınmak şöyle dursun tek bulunsa câna minnet»

olmuştur! Nihayet Budin kalesinden orduya biraz erzak gönderilmişse de bu yardımın devamı kalenin mukâvemetini kıracağı için, Kadı-zâde Ali Paşa ile Hâbil Efendi'nin ricaları üzerine Serdâr-ı-Ekrem bir mıkdar kuvvetle müdâfaa harekâtını idare etmek üzere Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'yı Budin'e bırakıp 18 Eylül=1 Rebi'ül-âhir Çarşanba günü Belgrad'a

hareket etmiştir; Hammer bu hareketi 2 Teşrinisâni=17 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. — İşte bu suretle Budin'in mukadderâtı müdâfilerin kahramanlığına bırakılmış, dökülen kanların mes'ûlü olan Yemişçi işin içinden sıyrılıp çekilmiş, fakat müdâfaanın şiddeti karşısında düşmanın bütün teşebbüsleri neticesiz kalmış ve hattâ 10 Rebî'ül-âhir=27 Eylül Cuma günü çok mühim bir huruç hareketi yapılarak düşman ordusuna büyük zâyiat verdirilmiş ve bu harekete bizzat iştirâk eden ve yaşı sekseni geçen ihtiyar Budin kadısı Habil Efendi askere örnek olarak kendi eliyle bir düşman askerini tepelemiş, ordu merkezlerinin uzakta olmasından istifâde edilerek meterislerdeki düşman askerleri kırılıp topları «çivilenmiş» ve barutları «içeri çekilmiş», eski Budin valilerinden Dev-Süleyman Paşa'nın icâdı olan ve içleri demir parçaları ve bombalarla dolu fıçılar şeklinde tasvir edilen «Varul humbaraları» düşmana doğru yuvarlanarak «nice bin kâfir» kırılmış ve nihayet şiddetli ve sürekli yağmurlarla başlıyan mevsim şiddeti ortalığı bataklığa çevirdiği için artık neticeden ümidini kesen arşidük Mathias muhâsarayı kaldırıp gitmekten başka çâre bulamamıştır. — Düşmanın götüremediği büyük toplar kaleye alınmıştır.

Budin müdâfaasındaki muvaffakiyetinden dolayı Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa üçüncü vezirliğe terfi ettirilip biraz sonra Macaristan ser-askerliğine de tâyin edilmiş olduğu gibi, askerden yararlıkları görülenler de taltif edilmişlerdir. — Peşte kalesi tahliye edilmemiş olduğu için, bu tarihten 1604=1013 senesi 25 Eylül=1 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe kadar iki sene daha düşman elinde kalmıştır).

1603=1011

6 Kânunusâni=23 Receb, Pazartesi: Istanbul'da «Zorba ısyânı» denilen Türk-Devşirme mücâdelesinin zuhuru, Üçüncü Mehmed'in «Ayak-dîvânı» ve Kapu-ağası Gazanfer Ağa ile Dâr-üs-Saâde ağası Osman Ağa'nın idâmı.

(Anadolu'nun yukarda 1601=1010 vukuâtının «12 Ağustos» ve 1602=1010 vukuâtının da «20 Nisan» fıkralarında gördüğümüz perişan hâli, Istanbul'daki Devşirme idaresinin tükenmez zulümlerine karşı ayaklanan Türk milliyetinin Devşirmelikle mücâdelesinden hâsıl olmuş fecî bir vaziyettir: «Celâli eşkıyâsı» denilen Anadolu ihtilâlcilerini tenkil için şimdiye kadar gönjderilen Devşirme paşalar üstüste mağlûb oldukları için Anadolu artık Osmanlı idaresinden ayrılacak hâle gelmiştir. Bu kanlı levhanın en acı hususiyetlerinden biri de Kara-yazıcı'nın «Halim-Şâh» ismiyle saltanatını ilân etmiş olmasına rağmen bütün Anadolu'yu tek bir idare altında birleştirememiş olmasıdır: Bir çok yerlerde ayrı ayrı ısyan idareleri kurulmuş ve netice itibariyle bir sürü «mütegallibe» türemiştir. Istanbul'da çıkan «Zorba ısyânı»nın en mühim sebebi işte bu vaziyettir.

«Zorbalar»ın Hüseyn-Halîfe, Poyraz-Osman, Tepegöz Rıdvan, Kazzaz-Ali, Burnay Mehmet, Öküz-Mehmet ve Nâmık Kemal'in meşhur roman kahramanı Kâtib-Cezmi gibi ileri gelenleri hep «Sipâh tâifesinden» dir: Yeniçeri ocağının devşirmeliğine mukabil Sipâhiler ekseriyetle Anadolu Türklerinden mürekkeb oldukları için, «Zorba ısyânı» demek, hakikatte Türklüğün Anadolu'dan sonra Istanbul'da da Devşirmeliğe karşı ayaklanması demektir. Bu harekette Yemişçi-Hasan Paşa'nın Vezir-i-a'zam olduğu zaman azlettirmiş olduğu Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin en büyük muharrik olduğu Osmanlı menbâlarının ittifâkiyle sâbittir: 1601=1010 vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına bakınız. Diğer bir takım Ulemânın da büyük rollerinden bahsedilir; bu İlmiyye mensupları da Sipâhîler gibi ekseriyyetle Türk ırkındandır.

Sipâhîlerin Anadolu vaziyetini ileri sürerek çıkardıkları ilk itiraz sesleri üzerine bu tarihten üç gün evvel 20 Receb=3 Kânunusâni Cuma günü Sadâret-Kaymakamı Saatçı-Hasan Paşa

azledilip yerine Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın düşmanlarından Güzelce-Mahmud Paşa tâyin edilmişse de, asker bununla yatışmadığı için, bundan bir gün evvel 22 Receb=5 Kânunusâni Pazar günü yâhut gecesi Hoca-Sa'düd'din merhumun oğlu olan Şeyh-ül-İslâm Mehmed Efendi de azledilip yerine bu hareketin en mühim müşevviki olan selefi Sun'Ullâh Efendi ikinci defa olarak tâyin edilmiş ve Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin Anadolu Kadı-asker/Kazaskerliğinde bulunan kardeşi Es'ad Efendi de değiştirilip yerine Istanbul kadısı Ebu-l-Meyâmin Mustafa Efendi getirilmiştir. Fakat Sipâhîler bu kadarla da kanâat etmedikleri için, bu gün Topkapu sarayına birikip «Ayak-dîvânı» istemişlerdir: Üçüncü Mehmed saray avlusuna kurulan muâyede tahtına çıkıp şikâyetleri dinlemiş ve yukarda bahsettiğimiz Hüseyn-Hâlife, Poyraz-Osman ve Kâtib-Cezmi pâdişaha Anadolu vaziyetinden çok acı bir lisanla bahsedip sebeb olanların kellelerini istemişlerdir. O sırada hükûmet, Peşte'nin sukutiyle Budin'in muhâsarasına sebeb olan Arnavut devşirmesi Yemişci-Hasan Paşa'nın elinde bulunduğu gibi, saraya da Macar devşirmelerinden Kapu-ağası Gazanfer Ağa ile Dâr-üs-Saâde ağası zenci Osman Ağa hâkimdir: Bunun ismini İbrahim gösteren bir rivâyet de vardır. Bunlar rüşvetle me'muriyet satan Venedikli vâlide Safiyye-Sultan'ın en mühim entrika âletleridir, Üçüncü Mehmet Sipâhileri yatıştırmak için anasının işte bu ak ve kara sırdaşlarını fedâ etmek mecburiyetinde kalmış, siyaset meydanına bir beyaz başla bir siyah kafa düştükten sonra pâdişâh halkın duâları içinde içeri çekilmiştir. — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa o sırada Belgrad kışlağındadır ve Istanbul'da kendisine muhâlif bir idare kurulduğunu hem Safiyye-Sultan'dan, hem selefi İbrahim Paşa'dan dul kalan nişanlısı Ayşe-Sultan'dan ve daha bir takım tarafdarlarından derhâl haber almıştır; hattâ bu vak'a günü azledildği hakkında bile bir rivâyet vardır; bu rivâyet doğru olduğu takdirde henüz «Mühr-i-Hümâyûn» kendisinden alınmadan evvel Istanbul'a gelip vaziyete hâkim olduğu için azilden kurtulmuş demektir: Aşağıki fıkralara da bakınız. — Bu vak'ada Yeniçerilerin de Sipâhilerle beraber hareket ettikleri halde sonradan Yemişçi Istanbul'a gelince ayrıldıkları hakkında da bir rivâyet vardır).

6/7 Şubat=24/25 Şa'ban, Perşenbe/Cuma gecesi: Belgrad kışlağından gelen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişci-Hasan Paşa'nın gizlice Istanbul'a girip «Zorbalar» denilen Sipâhilere karşı mevkiini tahkim edecek tedbirler ittihâzına başlaması.

(Bir an evvel Istanbul'a yetişmesi için yollarda saraydan mektuplar alarak sür'atle geldiğinden bahsedilen Yemişçi Paşa şehre girerken Sipâhilerin kendisini öldüreceklerinden haberdâr olduğu için, gece yüzüne «dördüncü sâatde» girip doğru At-meydanına gitmiş ve orada nişanlısı Ayşe-Sultan'ın sarayına inmiştir. Derhal faaliyete geçen Hasan Paşa Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'den ertesi gün için mülâkat talebinde bulunmuş ve pâdişaha da geldiğini arzedip:

— Hoş geldün, kudûmun mubârek ola!

şeklinde bir cevab almıştır. Tabiî bu vaziyette «Zorba» denilen Sipâhîlere karşı sarayın bütün ümidi Yemişci-Hasan Paşa'dadır).

7/8 Şubat=25/26 Şa'ban, Cuma/Cumartesi gecesi: İdâmına fetvâ çıkan Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın Yeniçeri ocağına ilticası ve Ocak'la anlaşıp düşmanı olan Sadâret-Kaymakamı Mahmud Paşa'nın idâmına irâde istihsâl etmesi.

(Sipâhîlerin talebiyle idâm fetvâsını veren Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi Yemişci'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz mülâkat talebini kabul etmemiştir: Fetvayı Anadolu ve Rumeli

Kadı-asker/Kazaskerleri de imza etmişlerdir. Bu fetvâyı Sadâret-Kaymakamı Güzelce-Mahmud Paşa bir «Telhis»le pâdişaha arzedip tasdikini istemişse de Üçüncü Mehmet:

— Benümle vezîrüm arasına kul niçün müdâhale ider? Karışduklarına rızây-ı Hümâyûnum yokdur!

diye reddedince Sipâhîler Anadolu fâcialarıyla Peşte ve Budin felâketlerinin en büyük mes'ûlü olan Sadr-ı-a'zamı parçalamak için At-meydanındaki Ayşe-Sultan sarayına gitmişlerse de demir kapısı kapalı olduğundan ve akşam olduğu için zorlayıp girmiye de vakit kalmadığından ertesi güne bırakıp çekilmişlerdir: Yemişci'nin «Ağa-kapusu»na ilticâsı işte bu vaziyet üzerine Sipâhîlere karşı Yeniçerilere istinâd içindir. Ocağın müzâhereti yirmi bin altına satın alınmıştır. — Yemişçi Paşa Ağa-kapusundan pâdişaha bir arîza gönderip Hilâfet makamına göz dikmekle ithâm ettiği Sun'Ullâh Efendi'nin Rodos'a nefyini ve yerine Anadolu Kazaskeri Kaba-Mustafa Efendi'nin tâyinini inhâ etmiş ve bütün «Ulemâ ve Meşâyih»den ve Yeniçerilerden başka «Cebeci, Topçu ve Tersâne» askerleriyle esnaf teşkilâtını ertesi gün Süleymâniyye avlusunda içtimaa dâvet etmiştir. — Hasan Paşa bir taraftan bu tedbirleri itihâz ederken, bir taraftan da Yeniçeri ocağını elde ettiği hakkında saraya bir arîza yazıp can düşmanı olan Sadâret-Kaymakamı Güzelce-Mahmud Paşa'nın idâmına irâde istihsal etmişse de, Mahmud Paşa tehlikeyi tam zamanında anlayıp saklandığı için bulunamamıştır).

8 Şubat=26 Şa'ban, Cumartesi: Süleymâniyye avlusunda Yeniçeri ocağını Sipâhilerin «haklarından gelmeğe» me'mur eden fermanın okunması, Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin azli ve Sipâhilerin tenkili.

(Bâzı menbâlarda bu vak'anın ertesi gün «Cuma»ya müsâdif gösterildiğine göre vak'anın da Perşenbe'ye tesâdüf etmiş olması lâzımgelir: Halbuki Şa'banın 26 sı «Cumartesi»ne müsâdiftir; gün ismi doğru olduğu takdirde gün tarihinin «24 Şa'ban=6 Şubat» olması lâzımgelir. — Yemişci-Hasan Paşa'nın gece istihsal ettiği fermanda Yeniçerilere hitâben:

— Vezir-i-a'zama muîn olup zorba eşkıyâsının haklarından gelinmeğe imdâd ve ikdâm eyliyesiz!

şeklinde bir cümle vardır: Bu suretle pâdişâh Budin ve Peşte fâcialarına sebeb olan devşirme Vezir-i-a'zamını himâye için bir asker sınıfını diğer bir asker sınıfının üzerine sevkediyor demektir! Bu ictimâda «hufyeten ta'lîm olunan» Yeniçeriler Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'yi Celâlî reisi Kara-yazıcı'yı himâye etmek, zorbalarla ittifak edip yukarda bu sene vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz ısyânı tertib ederek Dâr-üs-Saâde ve Kapu-ağalarını idâm ettirdikten sonra Vezir-i-a'zamın da idâmına fetvâ vermekle ithâm ederek «hakkından gelinmesi»ni ve «Zorbalar»ın kendilerine teslimi hakkında Sipâhîlere haber gönderilmesini istemişlerdir. Tabiî bu talepler hemen saraya bildirildiği için Sun'Ullâh Efendi'nin azliyle Rodos'a nefyi hakkında derhâl bir ferman gelmiş, yerine Anadolu Kazaskeri Ebu-l-Meyâmin Mustafa Efendi tâyin edilmiş ve «Zorba» denilen arkadaşlarının hiç birini teslim etmek istemiyen Sipâhilerin derhâl tenkili emredildiği için şehir kapıları kapanmış ve Yeniçeri, Acemi-oğlanı, Cebeci, Topçu ve Tersane askerleri Yeniçeri-ağası Ferhad Ağa'nın kumandasında hep birden hareket edip Sipâhîlerin merkezi olan «Kurşunlu-Han»ı basarak çoğunu öldürmüşler ve bütün eşyalarıyla mallarını yağma etmişlerdir; Yeniçerilerle Sipâhîler arasındaki husûmet ve adavet işte bu vak'a ile başlamış sayılır: Bu tarihten itibaren bunlar Istanbul hâricinde birbirlerini nerede görürlerse öldürmeye

başlamışlardır! «Zorba» denilen arkadaşlarını teslim etmedikleri takdirde imhâ edilecekleri tebliğ edildiği zaman, zavallı Sipâhîler:

— Pâdişâh cümle sıpâhdan geçmek ne ihtimâldür!

diye Üçüncü Mehmed'den bu çirkin hareketi hiç beklemediklerinden bahsetmişlerse de, umdukları gibi çıkmıyan pâdişâh Devşirmeleri Türklerin üstüne saldırmakta tereddüt etmemiştir.

Sipâhî ısyânının elebaşılarından Poyraz-Osman'la Öküz-Mehmet ertesi gün bulunup derhâl boyunları vurulmuş, Kazzaz-Ali ile Burnaz-Mehmet bir kaç gün sonra yakalanıp ayni âkıbete uğratılmış, yukarda bu sene vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz «Ayak-dîvânı»nda Üçüncü Mehmed'e çok sert ve acı sözler söylemiş olmakla meşhur Hüseyn-Halîfe 10/11 Ramazan=21/22 Şubat Cuma/Cumartesi gecesi yakalanıp «huzûr-ı Hümâyûn»a götürülerek «bilâ-ifâde adem diyarına» yollanmış ve nihayet Nâmık Kemal'in meşhur kahramanı Kâtib-Cezmi de vak'a günü kendisini bir tabuta koydurup Üsküdar'a naklettirdikten sonra uşaklarıyla beraber atlanıp kaçmıya başlamışsa da bir dağ başında parasına göz koyan nankör uşakları tarafından kahbecesine öldürülmüştür.

Bu vak'a üzerine Zorba ısyânını bastırmış olmasına mağrur olan Yemişci-Hasan Paşa birdenbire diktatör kesilerek sebebsiz bir tedhiş siyaseti tatbikine başlayıp bir çok kan dökmüş ve nihayet belâsını bulmuştur: Aşağıda 1603=1012 vukuâtının «4 ve 9 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Yemişci'nin diktatörlüğü gibi, onun istinâd ettiği Yeniçeri ocağı da bilhassa bu tarihten itibaren asıl zorbalar gürûhu şeklini almıştır; Hakikî zorbalar «Sipâhiler» değil, «Yeniçeriler»dir).

8 Mart=25 Ramazan, Cumartesi: Cağal-oğlu'nun Celâlîlere karşı Anadolu serdârlığı.

(Anadolu vaziyetinden dolayı Üçüncü Mehmed'in yeyip içmekten bile kesildiği rivâyet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. Şimdiye kadar gönderilen Osmanlı ordularının mütemadiyen mağlûb olmasından dolayı Istanbul hükûmeti artık bu işin harben değil, siyaseten hallinden başka çâre kalmadığına kaani olmuş ve işte bundan dolayı ilkönce «11 Ramazan=22 Şubat Cumartesi» günü Cerrah-Mehmet Paşa ve ondan 14 gün sonra da eski Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Sinan Paşa serdâr olup ısyân reisi Deli-Hasan'la müzâkereye me'mur edilmiştir).

12 Nisan=1 Zülka'de, Cumartesi: Bosna beylerbeyliğine tâyin edilen Celâlî reisi Deli-Hasan Paşa'nın on bin askeriyle Gelibolu'ya geçişi.

(Yukarda 1602=1010 vukuâtının «20 Nisan» fıkrasında Afyon-Karahisar kışlağına çekilmiş olduğunu gördüğümüz Deli-Hasan'ın kethudâsı olan Şahverdi'yi gönderip «cerâyim-i güzeştesinden isti'fâ» etmiş olduğundan ve Yeniçeri-ocağı Turnacı-başısı Hüseyn Ağa'nın araya girdiğinden bahsedilirse de doğru değildir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa müzâkereye girişmiştir ve hattâ Peçevî'nin tâbiriyle:

«Akıbet Yemişçi Âstâneden hezâr va'de ve istimâlet ile kendüye Bosna beğlerbeğliğin ve altı nefer rüesâsına sancak»

verip Celâlîlerin Rumeli tarafında Avusturyalılara karşı harbetmelerini te'min etmiştir. — Kırım hânı Gazi-Giray'la bozuşup Anadolu'da Celâlîlere iltihak etmiş olan kardeşleri

Selâmet, Mehmet ve Şâhin-Giraylar da bu vaziyet üzerine pâdişaha dehâlet edip affedilmişlerdir. — Deli-Hasan'ın Bosna valiliğini kabul etmesi ümerâsı arasında bir takım ihtilâflara sebeb olmuş ve hattâ bunlardan «Tâvîl-Bölük-başı»denilen Uzun-Halil ısyan hareketinde devâm ettiği gibi, Malatyalı Karakaş-Ahmed de Gelibolu'dan geri dönüp Deli-Hasan'ın yerine geçtiği için, Anadolu beylerbeyi Dârendeli-Nuh Paşa vezâret pâyesiyle bunlara karşı serdâr olmuştur. — «Amasya tarihi»ne göre Deli-Hasan'a vezâretle Bosna valiliği tevcih edildiği zaman ümerâsından Karakaş-Ahmed'e Revan=Erivan, Tekeli-Mehmet Ağa'ya Tebriz, Kalender-oğlu Mehmet Ağa'ya Gence ve Deli-Zülfikar'a da Maraş valilikleri tevcih edilmiştir; fakat bu rivâyet şüphelidir ve bilhassa Karakaş'ın bu sırada ısyan hareketine devâm ettiği ve ancak bir müddet sonra beylerbeyi olduğu muhakkaktır. — Deli-Hasan Paşa Gelibolu'dan geçip gazâya iştirâk etmek üzere Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir).

11 Mayıs=30 Zülka'de, Pazar: Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın ihâneti ve Macaristan'da kışlıyan Kırım hânı Gazi-Giray'ın sefer mevsimi gelince harekâta iştirâk etmiyerek Yemişci'nin teşvikiyle memleketine dönmesi.

(Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa, akrabasından olan ve yanında bulunan müverrih Peçevî-İbrahim Efendi'yi Kırım hânına gönderip sefere dâvet etmişse de, hân biraz savsakladıktan sonra memleketine dönmüştür; Peçevî buna sebeb olarak Peşte ve Budin fâcialarıyla lekeli bulunan Yemişci'nin Lala'yı istirkab edip muvaffakiyetine mâni olmak için Gazi-Giray'a şöyle bir haber gönderdiğinden ve işte bu haberden dolayı Gazi-Giray'ın sefere iştirâk etmediğinden bahsetmektedir:

— Dünyâyı feth mi itse gerek Hallu sallu varup geldüğüne râzıyuz; ol yüz akluğu iderse benüm hilâfumda olanları görmez misün? Bu niçün itmedi deyü başum aldururlar. Emmâ ol her nice varup gelürse ben anı himâyet iderüm, üşenmesün!

Osmanlı imparatorluğunu Devşirmelerin işte bu ihânetleri batırmıştır. — Aşağıda 1603=1012 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

7 Haziran=27 Zülhicce, Cumartesi: Üçüncü Mehmed'in büyük oğlu şehzâde Mahmud'un idâmı.

(Bu büyük şehzâde Sultan Mahmud «bir şeci've gayyûr kimse» ve «sâhib-âr-u gayret müteharrik şehzâde» gibi vasıflarla anılır ve kesin ümidi bunda olduğundan bahsedilir: Anadolu ihtilâlcilerine karşı Osmanlı ordularının üstüste mağlûbiyyet haberlerini aldıkça babasının «ekl-ü-şürbden» kaldığını gören bu zeki ve ateşli gencin Anadolu serdârlığına tâlib olduğundan ve âsileri hem kuvvet, hem şefkatla yola getireceğinden bahsedip durması babasını fena halde kuşkulandırmıştır! Hattâ sonradan pâdişâh olan küçük kardeşi şehzâde Ahmed'in;

— Her zaman böyle söyledükçe men'iderdüm; zîrâ Saâdetlü Pâdişâhun bî-huzûr olduğunu görürdüm; müfîd olmazdı!

dediğinden bile bahsedilir; fakat idâmının sebebi bundan ibâret değildir; Kendisine saltanat müjdesi verip babasına «fena îrâs ider tılısmât» yapan bir şeyhle muhâberesi yakalanmış, bu evrakı Kızlar-ağası pâdişaha götürmüş ve işte bunun üzerine zavallı Sultan Mahmud bir kaç gün hapsedildikten sonra nihayet bu gün 16 ve İskender-beg-Münşî'nin rivâyetine nazaran 21 yaşlarında boğularak idâm edilmiştir. Kendisinden sonra anası ve muhâbere ettiği şeyhle

muhâbere vâsıtaları da denize atılarak izâle edilmişlerdir: İskender-Beg-Münşî'ye göre şehzâdenin iftiraya uğraması sarayda anasına karşı duyulan husûmet yüzündendir. — Sultan Mahmud'un cenâzesi Şehzâde câmiinde «Mihrâb önüne» defnedilmiştir. — Tahta çıktığı zaman 19 kardeşini birden idâm ettiren Üçüncü Mehmed'in ölümünden tam 6 ay, 13 gün evvel evlâd kaatili vaziyetine de düşmüş olması Osmanlı menbâlarında kendisi için «müteyemmin» olmamış gösterilir; yalnız kaatil babanın bu tarihten bir ay kadar sonra ölmüş gösterilmesi doğru değildir: Üçüncü Mehmed'in 19 kardeşini birden idâm ettirmesi için yukarda 1595=1003 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına ve kendi ölümü için de aşağıda 1603=1012 vukuâtının «20/21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1603=1012

14 Temmuz=4 Safer, Pazartesi: Peşte bozgunu ve neticeleri.

(Sefer mevsimi gelince kışlağından yola çıkan Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa Budin'in cenubundaki Erçin=Eresi civârında bulunan ve «Hamze-Bey sarayı» denilen palankaya gelince, Peşte önlerinde elli bin kişilik bir düşman ordusunun Tuna üzerindeki «Kızlar-adası=Csepel»e köprü kurup asker ve top yerleştirerek Türk gemilerinin Budin'e erzak ihraç etmelerine mâni olduğunu görmüş, Türk ordusu gelir gelmez düşman top ateşi açmış ve vaziyet müzâkere edilip ayni adaya bu sahilden de köprü kurulmasına ve bunun için de karşı yakada bir nokta tutulup tahkim edilerek köprü inşaâtının her iki sâhilden himâye edilmesine karar verilmiştir. İşte bunun üzerine bu gece sabaha kadar 4-5 bin suvâri ile 12 binden fazla piyâde geçirildiği rivâyet edilir. Bu vaziyette suvâri geçirilmesi doğru olmadığı halde sırf Yeniçerilerin zorbalıkları yüzünden geçirilmiştir; muntazam ordu nizâmına alışkın olmıyan Anadolu Celâlîlerinin geçirilmesi de ikinci bir hatâdır. Bunların karşıya geçince meteris veyâhut ıstabur bile kurmayıp takım takım açıkta dolaştıkları rivâyet edilir: İşte bundan istifâde eden düşman ordusu öğleye doğru şiddetli bir taarruza girişmiş, ikindiye kadar çok çetin bir harb olmuş, düşman topçusu karşı sahilden köprü kurulmasına imkân vermediği için bütün asker kırılmış ve ancak bir iki yüz kişi yüzerek veyâhut gemilere can atarak kurtulabilmiştir. Bu teşebbüse muhâlif olduğu halde kumandanlığına me'mur edilen eski Bosna beylerbeyi Derviş Paşa da yanında kalan on kişiyle kahramanca döğüşerek şehîd olmuştur. O gün 6 bin «Celâli» ile 5 bin Yeniçeri telef olduğundan bahsedilir. Orduda bulunup vak'aya bizzat şâhid olan Peçevî'nin kaydine göre, «Efendimüz Mehmet Paşa» dediği Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'ya bu sırada öyle derin ve ağır bir uyku bastırmıştır ki başını «sinesinden» kaldıramamış ve gözünü açabildikçe ne dediğin farkında bile olmamıştır: Her halde «gaflet-uykusu» denilen şey işte böyle bir şey olsa gerektir! — Düşman ordusu bu muvaffakıyyetinden istifâde ederek bilmukabele karşı sâhile asker çıkarıp meterisler kurarak dört gün tutunabilmişse de, nihayet Celâlî-Hasan Paşa dördüncü gün ustalıklı bir hareketle bunları iki taraftan kuşatıp sekiz bin kişi kırmış ve bir gemiye atlayıp kaçanlar da gemi devrildiği için kâmilen boğulmuştur. — Ordunun Budin'e doğru ilerlemesi işte bu muvaffakiyet üzerinedir: Fakat o sırada düşmanın ikinci bir ihraç hareketiyle karşılaşılmış ve o da bozulup kaçırıldıktan sonra Budin kalesine varılabilmiştir. — Her halde Peşte yakasındaki bozgun felâketinde Kırım hânını Lala-Mehmet Paşa'ya yardım etmekten men'etmiş olan hâin Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa başlıca mes'ûl vaziyetindedir; Yukarda 1603=1011 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. Hammer Peşte bozgununu «27 Eylül=20 Rebî'ül-âhir Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de doğru olmaması lâzımgelir).

22 Temmuz=12 Safer, Salı: Eski-Budin muharebesi.

(Türk ordusu Budin kalesine erzak ve mühimmat verirken mâni olmak istiyen düşman ordusu Peşte yakasından karşı sâhile üçüncü bir kuvvet daha ihraç etmiştir: İlk iki ihraç hareketi için yukarıki fıkraya bakınız. Bu üçüncü düşman kuvveti Budin'in şimal tarafında Almanların «Alt-Ofen» ve Macarların «O-Buda» dedikleri Eski Budin'e çıkarılmış, Türk ordusu derhâl oraya hareketle bu Avusturya kuvvetini mağlûb edip kaçırmış ve ondan sonra Budin'in takviyesi ikmâl edildiği gibi İstoni-i-Belgrad kalesinin eksikleri de tamamlanmıştır).

21 Eylül=14 Rebî'ül-âhir, Pazar: Ordunun Budin'den Belgrad'a hareketi.

(Mevsim sonu yaklaştığı için Belgrad kışlağına çekilme kararı verilmiş ve yukarda bu sene vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Peşte bozgunundan itibaren tam 2 ay, 8 gün Budin önlerinde kalan ordu bu gün oradan hareket etmiştir. — Budin muhâfazasına Rumeli beylerbeyi Murad Paşa ve Eszek=Osek muhâfazasına da Bosna beylerbeyi Celâlî-Hasan Paşa me'mur edilmiştir. — Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'a muvâsalat tarihi 6 Teşrinievvel=29 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününe müsâdiftir).

26 Eylül=19 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Tebriz şehrinin sukutu.

(Üçüncü Mehmed'in Osmanlı tahtında âdetâ bir gölge gibi duran âtıl ve silik şahsiyyetine mukabil, İran tahtında Safavî Türklerinin en büyük ve en parlak hükümdarı sayılan «Birinci Abbas» gibi muhteşem bir kahraman vardır: Türkmen oymakları arasındaki ihtilâflar yüzünden anarşi içinde kalan İran'ın dahilî vaziyetini ıslâh ettikten sonra şarkta Özbek ve garpta Osmanlı Türkleriyle uğraşan bu büyük adam hem şarka, hem garba karşı kuvvetli bir istirdâd siyaseti tâkibine koyulmuştur: 1588=996 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. Onun için şarkın Herat, Meşhed ve Merv gibi mühim merkezleriyle Basra-körfezindeki Bahreyn adalarını aldıktan sonra gözlerini garba çevirmiş ve bilhassa 1599=1007 tarihinden itibaren Osmanlı-Türklerine karşı Avrupa'da ittifaklar teminine çalışmıştır. Şâhın bu siyasî faaliyeti Osmanlılar aleyhinde bir ittifak teklifine gelen «Sir Antony Sherley» ismindeki İngiliz elçisine «Hüseyn Ali Beg Bayath» isminde bir Safavî elçisi katıp Avrupa'ya göndererek Papalık makamı, Almanya imparatorluğu, Venedik cumhuriyeti ve İngiltere, İskoçya, İspanya, Fransa ve Lehistan krallıkları nezdinde büyük ve geniş bir Şark-Garp ittifakı teşebbüsüne girişmekle başlamış, ondan sonra Papalıkla İspanya krallığını temsil eden «Nicolao di Melo» ve «Alfonso Cordero» isimlerinde iki papasdan başka Almanya imparatoru İkinci Rodolphe nâmına «Etienne Kakach de Zalonkemeny» isminde bir elçi gelmiş, bu son elçinin yolda ölmesi üzerine vazifesini kâtipliğinde bulunan «Tectander von der Jabel» ifâ etmiş, Birinci Abbâs da bilmukabele Prag'a Şâhkuli Beg isminde bir elçi gönderip bu teklifi kabul ettiğini bildirmiş ve ayni zamanda İspanya ve Portekiz kralı üçüncü Philippe nâmına «Antonio de Gouvea» riyâsetinde gelen iki papasın mürekkep bir hey'et de ayni ittifak teklifini te'yid ettiği için, Portekizlilerin Basra-körfezinde bîtaraflıklarına mukabil Safavî devleti de Osmanlı imparatorluğuna karşı harb ilânını taahhüd etmiştir.

«Harb vesîlesi=Casus belli» olarak Selmas civârında veyâhut doğrudan doğruya Selmas kalesinde bulunan «Şâhkuli evlâdından Gazi Beg» isminde bir Kürt beyinin Osmanlı tâbiiyyetinden çıkıp Safavîlere dehâletinden bahsedilir: Osmanlı menbâlarına göre bunun sebebi, zabtu-rabtı kalmamış olan Tebriz Yeniçerilerinin «emvâl-i reâyâ gaareti»nden sonra «emvâl-i ümerâ ve hükkâm»ı da yağmaya kalkışıp Gazi Beg'e musallat olmaları ve işte bu yüzden onu öyle bir harekete mecbur etmeleridir. Şâhın bu büyük fırsattan istifâde edip Gazi Beg'e «tac u tîğ ü kemer» gönderdiğinden bahsedilir. Bu sırada Gazi Beg «Karnı-yarık» ismindeki kalesine çekilmiştir. Zâten Anadolu'da Celâlî ısyânının hâsıl ettiği anarşiden dolayı Kürt beylerinin bir müddettenberi Osmanlılardan yüz çevirip Safavîlere temâyül etmekte

olduklarından da bahsedilir: Hattâ şahın Celâlîlikle ithâm ettiği Âzerbaycan valisinden Tebriz'in istirdâdını pâdişaha karşı bir husûmet hareketi saymadığından bahsetmiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır! Bu sırada Tebriz beylerbeyliğinde bulunan ve üçüncü Mehmed'in lalalığından yetiştiği için halk arasında «Lala Paşa» diye anılan Zencir-kıran Ali Paşa Gazi Beg'i tenkil için Erivan beylerbeyi Şerif Mehmet Paşa'dan yardım isteyip kendi askerinden başka Nahcivan ve Erivan kuvvetlerini de alarak «Karnı-yarık» kalesini muhâsara etmiş, Gazi Beg bir hafta kadar mukâvemet ettikten sonra ümidini kesince sûrun üstünden atlayıp Şâh Abbâs'ın yanına kaçmış, bir iki gün sonra âilesi kaleyi teslime mecbur olmuş ve Ali Paşa da bir müddet kale işleriyle meşgul olduktan sonra Tebriz'e dönmek üzere yola çıkmıştır: Aşağıki fıkraya bakınız.

Birinci Abbâs'ın Kazvin'den sonra pâyıtaht ittihâz etmiş olduğu İsfahan'dan Tebriz seferine çıkışı işte bu sıradadır: 7 Rebi'ül-âhir=14 Eylül Pazar günü hedefini gizli tutarak altı yüz kişilik bir maiyyetle yola çıkan Safavî pâdişâhı kuvvetlerini Kazvin'de toplamış ve yolda gelirken derhâl hareketini emrettiği Erdebil valisi Zülfikar-Hân da işte orada askeriyle beraber maiyyetine iltihak etmiştir. — Kazvin'den büyük bir sür'atle Tebriz'e yürüyen Safavî ordusu Yeniçeri zulmünden osanmış olan Tebrizliler tarafından büyük bir heyecanla karşılanmış, şehrin işgâlinde ahali de askere yardım etmiş, Osmanlı askeri derhâl kaleye kapanmış, ele geçenleri hemen kılıçtan geçirilmiş ve hattâ Osmanlılara kız verip torun sâhibi olmuş Kızılbaş kaynatalar bile Sünnî dâmâtlarını kendi elleriyle öldürmüşlerdir!

Üçüncü Murad devrinde 1585=993 senesi 22/23 Eylül=27/28 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya teslim olup ertesi gün Âzerbaycan vilâyetiyle beraber Osmeınlı İmparatorluğuna ilhâk edilmiş olan Tebriz şehri o tarihten bu 1603=1012 senesi 26 Eylül 19 Rebi'ül-âhir Perşenbe gününe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 18 sene, 3 gün Osmanlı hâkimiyyetinde kalmıştır. — Şehrin işgâli İskender-Beg-Münşî'nin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbasî» sinde şâhın hareketinden itibaren 12 nci güne müsâdif gösterilir; bâzı Osmanlı menbâlarında 20 Rebî'ül-âhir=27 Eylül Cuma ve Lucien-Louis Bellan'ın «Shah Abbas I» ismindeki eserinde de 25 Eylül=18 Rebî'ül-âhir Çarşanba tarihlerine tesâdüf edilmektedir; Bellan Hicrî tarihlerin Milâdîye tahvilinde umumiyetle yanılmış olduğu için «18 Rebî'ül-âhir»i «14 Ağustos» gibi göstermiştir. — Tebriz şehri harb ilân edilmeksizin ânî bir baskınla işgâl edilmiş ve hattâ kaleye kapanan Osmanlı askeri bu vak'ayı ilkönce bir ısyan hareketinden ibaret zannetmiştir; İşte bundan dolayı Üçüncü Murad devrinde 1590=998 senesi 21 Mart=14 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Istanbul'da akdedilmiş olan son Osmanlı-Safavî sulhü o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 13 sene, 6 ay, 6 gün sürmüştür; bu sulhün rehînesî olarak 5 sene, 10 ay, 24 gün Istanbul'da kaldıktan sonra genç yaşında ölmüş olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ için 1595=1004 senesi «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Haydar-Mirzâ öldükten sonra Osmanlı hükûmeti onun yerine rehîne olarak Birinci Abbâs'ın büyük oğlu ve veliahdi Safî-Mirzâ'yı istemek için Kazvin'e Çavuş-başı Mehmet Ağa isminde bir elçi göndermişse de bu teşebbüsten hiç bir netice alınamamıştır. — Bu vaziyet üzerine Tebriz şehri Safavî hâkimiyyetine geçmekle beraber kale Osmanlıların elinde kalmıştır).

29 Eylül=22 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Sofyan bozgunu.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Karnı-yarık» seferinden dönmekte olan Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa Erivan ve Nahcivan askerlerini yerlerine gönderdikten sonra Tebriz'in şimaligarbîsindeki Sofyan/Sûfiyân konağına gelirken şâhın da oraya doğru gelmekte olduğunu haber almışsa da askerinin mâneviyyâtını bozmamak için gizli tutmuş ve iki taraf karşılaşınca Safavîlerin çarhacılığına me'mur olan Erdebil valisi Zülfikar-Han büyük bir

şiddetle birdenbire taarruz ettiği için Ali Paşa toplarını kullanmıya vakit bulamamış, göğüs göğüse çok kanlı bir harb olmuş ve piyâde muharebesi esnâsında Şâh Abbâs suvâri kıt'alarını da en mühim anda ileri sürünce düşmanın sayı üstünlüğü karşısında Osmanlı kuvveti mağlûb olmuştur.

Safavî ordusunun mevcudu Osmanlı menbâlarında 15 bin ve bâzı Garp ve İran menbâlarında da 6 bin gösterilir; buna mukabil Ali Paşa kuvvetleri de Osmanlı menhâlarında 1500-2500 ve ecnebi menbâlarında da 5 bin gösterilmektedir. Her halde Safavîlerin sayıca çok üstün oldukları muhakkaktır. İşte bundan dolayı Osmanlı askerinin ekserisi şehîd olmuş, kaçabilenler tâkib edilip kırılmış, eski Nahcivan beylerbeyi Mahmud ve Ahıska beylerbeyi Halil Paşalar şehîd düştükleri gibi büyük bir kahramanlıkla harbeden Lala-Ali Paşa da esir olup şâhın huzuruna götürülmüş ve rivâyete nazaran hayatı kahramanlığına bağışlanmıştır. — Düşmanın sayı üstünlüğüne rağmen Osmanlı askerinin büyük bir şecâatle harbettiği sırada «Demirci-oğlu» isminde bir zâbitin neticeden ümidi kesip yüz kadar askeriyle kaçması bu felâkette başlıca sebeb gösterilir).

4 Teşrinievvel=27 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın azli.

(Yukarda 1603=1011 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Sipâhi ısyânının tenkilinden itibaren artık kabına sığmıyacak kadar böbürlenmiye başlıyan ve hattâ pâdişaha bile;

— Kulun maksûdu Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'yi serîr-i Hilâfete iclâs idi: Böyle bir fitne-i azîm def'ine ben sebeb oldum!

gibi palavralarla kafa tutan Yemişci-Hasan Paşa artık dünyada «kendinden gayri bir kişinin vücûduna râzı olmayup bu mertebe hubs-i tab'ı» kabardığı için vüzerâdan ve devlet erkânından bâzılarını hiç bir sebeb olmadığı halde idâm ettirmiş ve nihayet kendi dostlarından başka pâdişâhın adamlarını bile tahkir ve istihfafa başlamıştır! «Ulemâdan ve vüzerâdan ve bilcümle sigar-u-kibârdan bir ferdün şerrinden emîn olmadığı» ndan bahsedilir. Nihayet bunlar kendisine karşı ittifak edîp bu hâli pâdişaha duyurduktan başka, Yemişci'nin Vâlide-Sultanı da saraydan uzaklaştırıp Üçüncü Mehmed'i büsbütün hükmü altına almak istediğinden ve hattâ sadâret mührü istirdâd edilmek istenirse vermiyeceğinden bile bahsetmişlerdir. Devletin baş belâsı hâline gelen Yemişci'nin azli işte bu mârûzatın doğruluğuna hem pâdişâhın, hem Vâlide-Sultanın kanâat getirmiş olmasındandır.

Sadr-ı-a'zamın azlini haber alan yeniçeriler ayaklanıp devlet erkânını tehdid etmişlerse de, âsilerin istemedikleri Yeniçeri-ağası Kasım Ağa'ya vezâret verilip yerine tâyin edilen Kapucular-kâhyası «Türk» yâhut «Koca» Ahmed Ağa Yeniçeri zâbitlerini elde ettikten sonra âsileri nasihatle kolayca yola getirip yatıştırmıştır. Yemişci-Hasan Paşa'nın sadâreti 1601=1010 senesi 22 Temmuz=21 Muharrem Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 2 sene, 2 ay, 13 gün sürmüştür.

Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Arnavut devşirmesinin sebeb olduğu Budin ve Peşte fâcialarının için 1602=1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına, şahsî menfaati uğrunda cephedeki Türk ordusunu düşman karşısında yardımsız bırakmak suretiyle işlediği şenî ihânet için 1603=1011 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına ve nihayet müstahak olduğu cezâya çarpılıp idâm edilmesi için de aşağıki fıkraya bakınız. — Yemişci'nin azli için 28 Rebî'ül-âhir=5 Teşrinievvel Pazar ve 29 Rebî'ül-âhir=6 Teşrinievvel Pazartesi tarihlerinden de bahsedilir:

Burada esas ittihâz ettiğimiz tarih, Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'nın gün ismini «Sebt=Cumartesi» göstermelerine istinâd etmektedir).

16 Teşrinievvel=10 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Yemişci-Hasan Paşa'nın idâmı.

(Bu cezanın en mühim sebebleri, Yeniçeri ocağına dayanan Yemişci'nin Vâlide-Sultana karşı aldığı tehditkâr vaziyette ve sadâretten azli üzerine Yeniçerilerin ayaklanmış olmasında gösterilebilir: Yukarıki fıkraya da bakınız. Bu suretle Yemişci'nin mevcûdiyyeti artık bir tehlike hâline gelmiş demektir. İşte bundan dolayı bu gün «on nefer tavâşî ile Bostancı-başı» At-meydanındaki Ayşe-Sultan sarayına gönderilip Yemişçi Paşa «Sultan odası musandırası»ndan aldırılarak Sütlüce'deki «Hadîka-i Hâssa» da veyâhut «Handan-Ağa bahçesi»nde ve Üçüncü Mehmed'in huzurunda «işin bitürmüşler»dir. Bâzı menbâlarda Yemişci'nin karısı olan Ayşe-Sultan'ın sarayı Sütlüce'de gösterilirse de doğru değildir.

Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz azil tarihinden itibaren ancak 12 gün sağ bırakılmıştır; Bununla beraber idâmını azil gecesine müsâdif gösteren bir rivâyetle 3 Cumâda-l-ûlâ=9 Teşrinievvel Perşenbe ve 12 Cumâda-l-ûlâ=18 Teşrinievvel Cumartesi rivâyetleri de vardır; fakat o rivâyetlerde gün ismi tasrih edilmiş olmadığı halde, bizim burada en kuvvetli rivâyet olarak esas ittihâz ettiğimiz «10 Cumâda-l-ûlâ» tarihini kaydeden menbâlarda «Yevm-ül-Hamîs» kaydi vardır. — Yemişci'nin cesedi Üsküdar'da Karaca-Ahmed mezarlığına defnedilmiştir).

16 Teşrinievvel=10 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Mısır Beylerbeyi Malkoç-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Kan dökme merâkından dolayı «Yavuz» lâkabiyle de anılan bu Malkoç-Ali Paşa Bosna'nın meşhur «Malkovitz/Malcovich» âilesinden bir Boşnak devşirmesidir. Enderun'dan yetişip Silihdar-Silâhdar olduktan sonra 1601=1010 senesi Temmuz=Muharrem ayında Mısır valiliğine gönderilmiş ve bu sefer Yemişci-Hasan Paşa'nın azli üzerine pâdişâh «Dîvân-ı-Hümâyun'da sadr-ı Sadârete lâyık kimesne bulamayup» Mısır'dan Malkoç'u getirtmiye karar vermiş ve Yemişci'nin idâm edildiği gün «Mühr-i vezâret mukarribân-ı Hazret'den Kıllu-Dilsiz yediyle» kendisine gönderilmişse de, biraz sonra Üçüncü Mehmet öldüğü için Ali Paşa Birinci Ahmed devrinde Istanbul'a gelebilmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

«Tekebbür ve tecebbür»iyle meşhur Yavuz-Ali Paşa Müneccim-başı tarihinde korkunç bir tedhiş timsâli şeklinde tasvir edilir: «Cebbâr-u-mütekebbir bir âdem olup erbâb-ı Dîvan'dan bir ferd, hattâ Defterdâr [=Mâliye nâzırı] bile yanında oturmağa kaadir olmazdı!» .

Ali Paşa'nın tüyler ürpertici bir idare prensipi vardır; Osman-zâde bu tuhaf prensipi Paşa'nın «zabt-u-rabt-ı ahvâl-i âlem» için bol bol kan dökmekten başka çâre olmadığı şeklindeki «kanâat»iyle izah ettikten sonra, devleti işte bu prensipe göre idare etmek üzere;

«Mücerred darb-ı rikaab içün Mısır'dan altı nefer cellâd istishâb itmiş idi» diye Kahire'den Istanbul'a kelle uçurtmakta mütehassıs cellâtlar getirdiğini anlatır! Osmanlı inhitât fâciasının en mühim aktörleri, Devşirmeler galerisinin işte bu kanlı tipleridir.

Yemişci'nin azliyle Malkoç'un tâyini arasında 12 gün Sadâret makamı münhal kalmıştır. — Ali Paşa Mısır'dan Istanbul'a gelinciye kadar Sadâret-Kaymakamlığına ilkönce eski Vezir-i-a'zamlardan Cerrah-Mehmet Paşa tâyin edilmişse de ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı iş

göremediği için 13 Teşrinisâni=8 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü tekaüde sevkedilip yerine son zamanlarda Yeniçeriağalığından vezir olan Kasım Paşa tâyin edilmiştir.

Malkoç-Ali Paşa'nın Birinci Ahmed devrinde Istanbul'a gelip işe başlaması için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

21 Teşrinievvel=15 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Tebriz kalesinin Safavîlere teslim olması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «26 Eylül» fıkrasında Tebriz şehrinin sukutuna mukabil kalenin müdâfaa vaziyetine geçmiş olduğunu görmüştük: O vak'adan üç gün sonraki Sofyan/Sûfiyân bozgununda Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa'nın esir düşmesi ve maiyyetindeki askerin de imhâ edilmiş olması kale müdâfilerinin hem başsız kalmasına, hem mevcudlarının büyük bir nisbette azalmasına sebeb olmuştur. Birinci Abbâs Sofyan'dan Tebriz'e dönüp kaleyi muhâsara ettiği zaman müdâfiler işte bu ümitsiz vaziyette mukâvemete geçip şâhın Lala-Ali Paşa vâsıtasıyla yaptığı teslim teklifini reddetmişlerdir: Bununla beraber, fazla mukâvemet imkânı olmadığı için bir kaç gün sonra teslime karar verip «vire ile», yâni canlarına, mallarına ve ailelerine dokunulmamak şartiyle düşmanın teklifini kabul etmişlerdir. — Buradaki tarih Osmanlı menbâlarına göredir: «Âlem-ârâ»da gün tarihi yoktur. — Gene Osmanlı menbâlarına göre Şâh Abbâs «vire» şartlarına riâyet etmeyip Osmanlıların erkeklerini esir ve şehîd etmiş, mallarını yağma ettirmiş ve kadınlarını da «gürûh-i fevâhişe ilhâk idüp» fuhşa mecbur etmiştir! — Bu gün teslim olan Tebriz kalesi Osmanlı eseridir ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son seferinde yapılmıştır; Yukarda 1585=993 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız.

Şâhın bu büyük muvaffakiyetleri o taraflardaki Kürt beylerinin Safavîlere inkıyâdiyle neticelendiği için, Selmas, Hoy ve Merâga gibi yerler hemen elden çıkmış ve Ordubâd, Culhâ=Culfa, Alınca ve Cüvanşîr gibi kaleler Safavî beylerine kolayca teslim olmuştur: Tabiî bu vaziyet Âzerbaycan'ın artık elden çıkması demektir. Birinci Abbâs Âzerbaycan valiliğini Sofyan muharebesinde yararlık göstermiş olan Erdebil valisi Zülfikar-Hân'a vermiş ve kendisi de Karabağ üzerinden gelebilecek bir Osmanlı hareketini önlemek için Aras boylarına doğru ilerlemiye başlamıştır).

26 Teşrinievvel=20 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Nahcivan'ın tahliyesi.

(Erivan beylerbeyliğine tâbi olan Nahcivan kasabasının tahkimâtı çok zayıf, surları çok alçak ve hattâ bâzı noktalarda yerle beraber olduğu için, Erivan valisi Şerif Mehmet Paşa buradaki askeri vilâyet merkezine çekmiş, muhtelif rivâyetlere nazaran burada ancak 40 veyâhut 150 kişilik bir müfreze bırakılmışsa da Şiî halk Safavîleri iltizam ettiği için mukâvemet imkânı olmamış ve «Âlem-ârây-ı Abbâsî'ye göre Zülfikar-Hân gelince bu müfreze derhâl teslim olup esir ittihâz edilmiştir. — Safavîlerin Nahcivan beyliğine Ustaclu-Çirâğ-Sultan tâyin edilmiştir).

15 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Erivan şehrinin sukûtu ve kalesinin muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında muhâsaranın «11 Cumâda-l-âhire Sebt günü» başladığından bahsedilirse de, Cumartesi günü o ayın 11 ine değil, 10 una müsâdiftir. — Erivan/Revân şehrinin bir fersah mesâfesinde bulunan kale üç istihkâmdan mürekkeptir; bunların en mühimmi «Zengi=Sanga» çayının üzerinde bu tarihten 20 sene evvel Şark serdârı Ferhad Paşa'nın yaptırmış olduğu «Kal'a-i atîk=Eski-kale»dir; Yukarda 1583=991 vukuâtının «4

Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. ikincisi cenubugarbîde ve üç ok atımlık mesâfede bulunan «Gözcü-kulesi» ve üçüncüsü de cenup cihetinde bu sefer Nahcivan'ın tahliyesi üzerine alelâcele yapılan «Kal'a-i cedîd=Yeni-kale»dir. Bir dıl'ı Eski kale'ye dayanan Yeni-kale, «beşer yüz zirâ'» uzunluğunda üç yeni sûr inşa edilmek suretiyle 15 gün içinde 2-3 yüz kişi kullanılarak yapılmıştır. Maiyyetinde bir çok Kürt beyleri de bulunan Birinci Abbâs bu gün Erivan şehrini işgâl edip «Mihnet-depesi/Tepesi»ni karargâh ittihâz etmiş ve derhâl kaleyi kuşatmıya başlamışsa da şiddetli bir topçu ateşiyle karşılanmıştır. — Şerif Mehmet Paşa ertesi günden itibaren huruç hareketlerine başlamış ve şâhın teslim teklifine karşı «Fass-ı kal'adan her taş başına bizden bir baş gitmeyince ve evbâş-ı melâhide kellelerinden kulleler peydâ kılmayınca» teslimin muhâl olduğu bildirilmiştir. — Erivan kalesinin kahramanca bir müdâfaadan sonra nihayet Birinci Abbâs'a teslim olması için aşağıda 1604=1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

20/21 Kânunuevvel=16/17 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi: Üçüncü Mehmed'in ölümü.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «18 Receb Ahad» gününden bahsedilirse de hakikî takvimde Pazar günü o ayın 17 sine müsâdiftir; fazla olarak Üçüncü Mehmet Pazar günü değil, Pazar gecesi ölmüştür; bu nokta Edirneli-Mehmed'-in «Nuhbet-üt-tevârîh» inde «Mâh-ı mezbûrun 17 nci gicesinde evvel-i vakt-i ahşamda» ve Solakzâde tarihinde de «18 inci Ahad gicesi» kayitleriyle tasrih edilmekte olduğuna göre, ölümün Cumartesi/Pazar gecesine tesâdüf ettiği muhakkaktır; Birinci Ahmed'in Pazar günü «ale-s-sabâh» cülûs etmiş olduğunda ittifak edilmesi de bu noktayı büsbütün te'yid etmektedir.

«Eğri fâtihi» denilen Üçüncü Mehmet 1595=1003 senesi 27 Kânunusâni=16 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününden bu 1603=1012 senesi 20/21 Kânunuevvel=16/17 Receb Cumartesi/Pazar gecesine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 sene, 10 ay, 25 gün saltanat sürmüştür. — En kuvvetli rivâyete göre Kanunî'nin Szigetvar seferi ve babası Üçüncü Murad'ın Saruhan valiliği esnâsında 1566=973 senesi 26 Mayıs=7 Zülka'de Pazar günü Mağnisa civârındaki Sart ovasında dünyaya gelmiş olan Üçüncü Mehmet gene Milâdî takvim hesabiyle 37 sene, 6 ay, 26 gün yaşayıp 38 yaşının içinde ölmüştür: Bâzı Osmanlı menbâlarında 9 sene, 2 ay saltanat sürdükten sonra 39 yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî ve Kamerî takvim hesabına göredir.

Ölüm hastalığının 4-5 gün sürdüğü hakkında bir takım rivâyetler mevcud olmakla beraber, hastalığın ne olduğu belli değildir: Solâkzâde «füc'eten» vefât etmiş oduğundan bahsettiğine göre bir kalb krizi akla gelebilir; Şark seferlerindeki muvaffakıyetsizliklerle bir müddet evvel idâm ettirmiş olduğu büyük oğlu Sultan Mahmud'un o fecî âkıbetinden duyduğu acıların da ölümünde müessir olduğu hakkında bir rivâyet daha vardır.

Çok tuhaf bir rivâyete nazaran «22 Cumâda-l-ûlâ yevm-İsneynde», yâni hakikî takvime göre «21 Cumâda-l-ûlâ=27 Teşrinievvel Pazartesi» günü Üçüncü Mehmet sarayına dönerken yolda bir «Meczûb-ı İlâhî» ortaya çıkmış ve;

— Elli altı günden sonra bir hâdise-i azîme zuhur idiyor: Gaafil me-bâş, Pâdişâhum!

diye bağırmış, halk hayret etmiş ve o Pazartesi günü de sayılmak şartiyle hakikaten 56 ıncı gün Üçüncü Mehmet can vermiştir. — Babası Üçüncü Murad'a dedesi İkinci Selim gibi saltanat devrini sarayında geçirmeyip ecdâdının an'anesini ıhyâ ederek Eğri seferinde bizzât ordusunun başına geçmek meziyyetini göstermiş olan Üçüncü Mehmet, irâdesinin gevşekliğinden dolayı devlet mukadderâtını tamamiyle Devşirmelerin elinde bırakmış,

Anadolu'daki Celâlî fetreti işte bundan dolayı zuhur etmiş, babasının devrinden intikal eden Garp seferine kendi devrinde inzımâm eden Şark seferi netice itibariyle bu yüzden çıkmış ve bilhassa Venedik'in «Baffo» âilesine mensub olan anası Safiyye-Sultan'ın tahakkümü altında yaşayıp onun âdetâ bir gölgesi vaziyetinde kalmış olduğu için, Osmanlı inhitâtının dev adımlarıyla ilerlemesine sebeb olmuştur. Bilhassa saltanatının başında 19 kardeşini birden boğdurması ve sonunda da çok kıymetli bir genç olduğundan bahsedilen büyük oğlu şehzâde Mahmud'un kanına girmek suretiyle hem kardeş, hem evlâd kaatili vaziyetine düşmesi, kuvvetli bir edebî kültür mahsûlü olan şiirlerindeki ve hassasiyetle ve bilhassa Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin ulu adı anıldıkça her sefer ayağa kalkacak derecede gösterilen dindârhğıyla te'lif edilemiyecek fecî bir hissizliktir: Bunlar için yukarda 1595=1003 vukuâtının «28 Kânunusâni» ve 1603=1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkralarına ve şiirde «Adlî» mahlasını kullanan Üçüncü Mehmed'in edebî şahsiyyeti için de 1595=1003 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ AHMED
(Ahmed-i Evvel)
— M. 1603=H. 1012 — M. 1617=H. 1026 —

1603=1012

21 Kânunuevvel=17 Receb, Pazar: Birinci Ahmed'in cülûsu.

(Umumiyyetle «18 Receb Ahad» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Ahad=Pazar» günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsâdiftir. — Birinci Ahmed'in en kuvvetli rivâyete nazaran Üçüncü Murad devrinde ve babası Üçüncü Mehmed'in Saruhan valiliği esnâsında 1590=998 senesi 18 Nisan=12 Cumâda-l-âhireÇarşanba günü Mağnisa'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, cülûsunda yaşının 13 sene, 8 ay, 4 gün tutması, yâni 14 yaşının içinde tahta çıkmış olması lâzımgelir: 1588=996 tarihinde doğmuş olduğu hakkındaki rivâyet yanlıştır. Anasının adı «Handan-Sultan»dır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremiyen Süleyman ve Mûsa Çelebiler sayılmamak şartiyle, Birinci Ahmed Osmanlı pâdişâhlarının on dördüncüsü ve şehzâdeliklerinde valilikte bulunmamış olan pâdişahların da birincisidir. Valiliğe gönderilmemiş olması Anadolu'daki Celâlî fetretiyle izah edilir.

Bu saltanat değişikliğinin en mühim hususiyyeti Fâtih devrinden itibaren kanunlaşan şehzâde idâmı an'anesinin kaldırılmasında gösterilebilir: Şimdiye kadar Osmanlı pâdişahları içinde yalnız Kanunî ile İkinci Selim'in cülûslarında şehzâde kanı akmamış, çünkü bunların öldürülecek kardeşleri kalmamıştır; fakat bilhassa son iki pâdişâhın cülûsları millî vicdana çok ağır gelen cinayetlerle lekelenmiş, Üçüncü Murad'ın cülûsunda beş kardeşinin ve Üçüncü Mehmed'in cülûsunda da on dokuz kardeşinin birden idâmı halk arasında çok derin bir teessür ve hattâ nefret uyandırmıştır; Yukarda 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1595=1003 vukuâtının da «28 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Bilhassa Üçüncü Mehmed'in bu tarihten 6 ay, 13 gün evvel halkın büyük ümitler bağladığı büyük oğlu şehzâde Mahmud'u bir şüphe üzerine idâm ettirip anasını da denize attırması bu umumî teessür ve nefreti büsbütün şiddetlendirerek tâzelemiştir: Yukarda 1603=1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. — Üçüncü Mehmed'in Mehmet yâhut Selim ve Cihangir isimlerindeki oğulları

küçük yaşta ölmüş ve veliahdi Sultan Mahmud da idâm edilmiş olduğu için, bu sırada Birinci Ahmed'in hayatta yalnız Mustafa isminde tek bir kardeşi vardır: Bu Mustafa, kendisinden sonra iki defa tahta çıkarılmış olan Birinci Sultan Mustafa'dır; Sultan Ahmed'in cülûsunda Fâtih'in «Kânunnâmesi»ne rağmen hayatı bağışlanmış olan şehzâde de işte budur. Bunun kurtulmuş olmasını aklî müvâzenesinin bozukluğuyla veyâhut daha 14 yaşında sünnet olmamış bulunan Birinci Ahmed'in henüz oğlu olmadığı için kardeşi öldürüldüğü takdirde Osmanlı hânedânının munkarız olmak tehlikesiyle izah eden bir takım tahminler vardır: Fakat her halde son cülûs fâcialarının millî vicdandaki derin te'sirlerini de hesab etmek lâzımdır. Birinci Ahmed'in sünnet düğünü için aşağıda 1604=1012 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Bundan evvel de muhtelif münâsebetlerle bahsettiğimiz gibi, eski Osmanlı şehzâdelerinin çok kuvvetli tahsil görerek yetiştikleri ve bilhassa edebî kültürlerinin de çok yüksek olduğu muhakkaktır; işte bundan dolayı bir çok pâdişahlar gibi Birinci Ahmed de kuvvetli bir şâirdir ve hattâ «Millet kütüphanesi»ndeki «Emîrî koleksiyonu»nda yazma bir dîvânı vardır.

Şiirde mahlası «Bahtî»dir; Bu kelime «Ebced» hesabiyle cülûs tarihi olan 1012 senesini gösterir; bâzen doğrudan doğruya «Ahmed» ismini kullandığı da vardır. Sultan Ahmed'in şiirleri iki kısma ayrılabilir: Bir kısmı vatanî ve siyasî, bir kısmı da liriktir. Meselâ bir gazelinde Şark'la Garb'a, İran ve Avusturya cephelerine sevkettiği ordulardan şöyle bahsetmektedir:

İlâhî cânibeyne salmuşum ben îki serdârı
Kerem kıl düşmanı kahreyle mansûr eyle anlârı
Biri şol Çar-Yârî sevmiyen zâlimleri kırsun
Birî vârup helâk itsün senün emrünle küffârı

Şahsî tahassüslerini de çok zarif bir âhenkle ifâde eden şiirleri vardır:

Bûy irse can neşâmına fasl-î bahârdan
Murgan sadâsı gelse yine mergzârdan
Bulsâ nevâda gül gibi nev-besteler zuhûr
Kim tâze nakş-u-savt işidilse hezârdan
Nevrûz irişse yâd idüp ol eski demleri
Ker kimse alsa dâdım bû rüzgârdan

Çok dindar olan Birinci Ahmed «Kadem-i-Şerîf»in resmini yaptırıp sorgucuna koydurmuştur; hattâ bunun için şöyle bir kıt'ası da vardır:

Nola tâcum gibi bâşumda götürsem dâim
Kademî resmini ol Hazret-i Şâh-î-Resülün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ durma yüzün sür kademîne o gülün

Istanbul'daki «Sultanahmet câmii» işte bu dindâr zihniyyetin en büyük ve en güzel hayrâtıdır. — Birinci Ahmed'in hayatında 14 rakamının tuhaf tecellilerinden bahsedilir: Hicrî takvim hesabiyle 14 yaşında 14 üncü pâdişah olarak tahta çıkıp 14 sene saltanat sürdükten ve 2 kere 14=28 sene yaşadıktan sonra ölmüştür.

Üçüncü Mehmed'in ölümü o gece gizli tutulmuş ve ancak bu sabah erkenden Divân-ı-Hümâyûn'a gelen Sadâret-Kaymakamı Kasım Paşa'ya yeni pâdişahtan şöyle bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gelmiştir;

«Sen ki Kasım Paşa'sun, babam Allâh emriyle vefât eyledi ve ben taht-ı saltanata cülûs eyledüm. Şehri muhkem zabteyliyesün: Bir fesâd olursa senün başunu keserüm!»

Üçüncü Mehmed'in ölümünü değil, hastalığını bile bilmediği için Kasım Paşa bu Hatt-ı-Hümâyûnu alınca şüphelendiği için Dâr-üs-Saâde ağasına bir tezkire yazup işin aslını sormuş, bunun üzerine huzûra dâvet edilip ve Sultan Ahmed'i tahtın üstünde görüp yer öpmüş ve derhâl dışarı çıkıp devlet erkânını saraya dâvet etmiş ve bir rivâyete göre bu davete sebeb olarak Istanbul'a gelen Şark ve Garp elçilerinin huzûra kabul edileceklerinden bahsetmiş, nihayet herkes toplanınca saltanat tahtı bayramlarda olduğu gibi dışarı çıkarılmış ve yeni pâdişâh alkışlar arasında gelip cülûs ettiği zaman iş anlaşılmıştır).

21 Kânunuevvel=17 Receb, Pazar: Üçüncü Mehmed'in cenâze merâsimi.

(Birinci Ahmed'in cülûs merâsiminden sonra Üçüncü Mehmed'in tabutu «Bâb- us-Saâde» önüne çıkarılmış, mâtem alâmeti olarak siyah şemleler«=sarıklar» sarınan yeni pâdişahla vüzerâ ve ulemâ hazır olduğu halde cenâze namazı orada Şeyh-ül-İslâm Mustafa Efendi tarafından kıldırıldıktan sonra Birinci Ahmed sarayına çekilmiş ve devlet erkânı cenâzeyi merâsimle kaldırıp Ayasofya'da babası Üçüncü Murad'ın türbesi yanında hazırlanan mezara defnetmişlerdir: Sonradan bu mezarın üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır).

29 Kânunuevvel=25 Receb, Pazartesi: Yeni Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Mısır'dan gelişi.

(Üçüncü Mehmed'in son günlerinde Mısır beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olduğunu gördüğümüz Malkoç yâhut Yavuz-Ali Paşa bu gün Istanbul'a vâsıl olup alayla şehre girmiş, doğru saraya gidip huzura kabul edildikten sonra «Dîvân-ı-Hümâyün»a girip işe başlamıştır. — Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Kasım Paşa'nın da bu gün ikinci vezirliğe tâyin edildiği rivâyet edilir).

1604=1012

9 Kânunusâni=6 Şa'ban Cuma: Üçüncü Mehmed'in anası Venedikli Safiyye-Sultan'ın Yeni-saray'dan Eski-saray'a nakli.

(Saltanat tebeddüllerinde Vâlide-Sultanların «Yeni-saray» denilen Topkapu sarayından şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan Eski-saray'a nakli âdettir: Kocası Üçüncü Murad ve bilhassa oğlu Üçüncü Mehmet devirlerinde devletin mukadderâtına hâkim olarak Osmanlı inhitâtının ilerlemesinde çok fecî bir rol oynıyan bu haris, mürtekip ve entrikacı kadının perde arkasındaki saltanatı işte bu suretle nihayet bulmuştur).

23 Kânunusâni=20 Şa'ban, Cuma: Birinci Ahmed'in sünnet düğünü.

(14 yaşına kadar sünnet edilmemiş olan Sultan Ahmed cülûsundan 33 gün sonra işte bu Cuma günü akşamı Topkapu-sarayında sünnet edilmiş ve bu münâsebetle gerek Istanbul'da, gerek taşrada büyük şenlikler yapılmıştır; Yukarda 1603=1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

2 Şubat=1 Ramazan, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Garp serdârlığı.

(Bir Dîvan ictimâında Şark ve Garp cephelerine birer serdâr tâyini müzakere edildiği sırada Malkoç Paşa kendisinin Istanbul'da her iki cephe işlerini idare etmek üzere umumî bir Başkumandan vaziyetinde kalmasını istemişse de, bu şekli münâsip görmeyen hocasının telkiniyle Birinci Ahmed reddetmiş ve Macaristan cephesine bizzat Vezir-i-a'zamın gitmesi lâzımgeldiğini söyliyerek bu gün Ali Paşa'ya serdârlık fermanını göndermiştir).

5 Şubat=4 Ramazan, Perşenbe: Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Şark serdârlığı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine Safavîlere karşı Şark serdârlığına Kapdanlık vazifesine ilâveten tâyin edilen eski Vezir-i-a'zamlardan Kapdan-ı-Deryâ Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın fermânı da bu gün kendisine gönderilmiştir).

15 Mayıs=15 Zülhicce, Cumartesi: Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Sinan Paşa bir mıkdar asker ve mühimmat alarak yola çıkmıştır).

28 Mayıs=28 Zülhicce, Cuma, Erivan istihkâmlarından «Yeni- kale»nin sukutu.

(Erivan şehrinin sukûtu üzerine üç istihkâmdan mürekkeb olan kalesinin Şâh Abbâs tarafından muhâsara edildiğini bundan evvel görmüştük; Yukarda 1603=1012 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bunlardan «Gözcü-kulesi» daha ilk günlerde tahliye edilip düşman eline geçmiştir. Takrîben altı buçuk aylık bir muhâsaradan sonra bu gün sukut eden istihkâm bu son muhâsaradan biraz evvel yapılmış olan «Kal'a-i-cedîd=Yeni-kale»dir. Burası bu gece sabaha karşı hücumla zabtedilmiş, Osmanlı askerinden 2 bin kadarı şehîd olmuş ve mütebâkisi müdâfaada devam eden «Eski-kale»ye çekilmiştir. — «Eski-kale»nin sukûtu için aşağıda 1604=1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

1604=1013

30 Mayıs=1 Muharrem, Pazar: Garp serdârlığına tâyin edilen Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı.

(Tıpkı Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi bir mıkdar asker ve mühimmatla ve Yeniçeri-ağası da maiyyetinde olduğu halde Istanbul'dan büyük merâsimle çıkan Malkoç Paşa Davudpaşa karargâhında son hazırlıklarını ikmâl etmiş ve Sadâret-Kaymakamlığına Sofu-Sinan Paşa tâyin edilmiştir).

3 Haziran=5 Muharrem, Perşenbe: Malkoç Paşa'nın Davudpaşa'dan Belgrad'a hareketi.

(Birinci Ahmed bu gün orduyu teşyi için Halkalı kasrına kadar gidip askerin hareketini oradaki «Kasr-ı-Hümâyûn»dan seyretmiş ve bunun ertesi gün Serdâr-ı-Ekrem sefer hazînesini beklerken pâdişâhın tehdidiyle derhâl oradan hareket etmiştir. — Gene ertesi gün Malkoç Paşa'nın intihâb ettiği Sofu-Sinan Paşa azledilip istirkab ettiği Hadım-Hâfız Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamı olmuştur: Aşağıda bu sene vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Haziran=10 Muharrem, Salı: Erivan kalesinin Safavîlere teslimi ve Karabağ, Şirvan ve Gürcistan vaziyetleri.

(Bu gün teslim olan «Kal'a-i-atîk=Eski-Kale» bu tarihten 21 sene evvel Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın yaptırmış olduğu en mühim istihkâmdır; 1583=991 vukuâtının «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. 1603=1012 senesi 15 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar tam 6 ay, 23 gün Safavî ordusuna karşı büyük bir kahramanlıkla mukâvemet eden bu kalenin vaziyeti, bilhassa 1604=1012 senesi 28 Mayıs=28 Zülhicce Cuma günü «Kal'a-i-cedîd=Yeni-kale» denilen ve bu son muhâsaradan biraz evvel yapılmış olan istihkâmın sukûtu üzerine çok güçleşmiştir: Erivan beylerbeyi ve muhâfızı Şerif-Mehmet Paşa'nın 6 bin askerinden 2 bin kadarı şehîd vesair suretle telef olduktan sonra sağ kalanlardan büyük bir kısmı surlardan atlayıp Safavî ordusuna iltihak etmiş olduğu için, Paşa'nın emrinde ancak 500 kadar asker kaldığından bahsedilir. Safavîlerin bilhassa Tebriz kalesinden alınan Osmanlı toplarıyla döğdükleri Erivan kalesi «vire ile» teslim olmuş ve Osmanlı Türklerinden 3-5 yüz hâne kadın ve erkek Kars üzerinden Istanbul'a gelmiştir — Erivan beylerbeyi Şerif yâhut Emîr Mehmet Paşa aslen Isfahanlıdır: «Âlem-ârâ»nın kaydine göre eski vatanı olan İran'da yerleşmeyi tercih ettiği için âilesiyle adamlarından mürekkep yüz kişilik maiyyetiyle Meşhed'e gönderilmiş ve «İmâm Ali Rızâ» türbesine mütevelli olarak ölünceye kadar orada kalmıştır; şahın emriyle idâm edildiği hakkındaki rivâyet yanlıştır. — Gene «Âlem-ârâ»ya göre Erivan müdâfaasının en mühim sîmâsı eski Revan valisi «Hızır-Paşa-zâde Mehmet Paşa»dır ve hattâ Şerîf-Mehmet Paşa bu tarihten daha evvel teslim olmıya karar verdiği halde Hızır-Paşa-zâde'nin muhâlefetinden dolayı mukâvemette devam, etmiştir. — Erivan kalesi 1583=991 tarihinden bu güne kadar 21 sene Osmanlı hâkimiyyetinde kalmıştır: O sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız.

Tebriz'den sonra Nahcivan'la Erivan'ın da Safavî hâkimiyyetine geçmesi Şark'da ki Osmanlı nüfûzunun sarsılmasına sebeb olmuş, Kürt beylerinden sonra Karabağ ve Şirvan'daki Türkmen oymaklarıyla Gürcistan prenslerinin de Osmanlı hâkimiyyetinden çıkıp Safavî nüfuzuna girmeleriyle neticelenmiştir: Bu prenslerin en mühimleri, Erivan muhâsarası esnâsında Safavî karargâhına gelip Birinci Abbâs'a tâbiiyyetlerini arzeden ve muhtelif Şark menbâlarında «Simon-oğlu Gorkin/Görkin» denilen Karthli kralı ve Şâh-Abbâs'ın kaynatası «Dokuzuncu Giorgi» ile bizim menbâlarda «Levend-Han oğlu Aleksandre-Han» denilen Kakheti kralı «Lewan-oğlu İkinci Alexandre»dir; bunların birincisi, bu tarihten beş sene evvel esir edilip Istanbul'a götürülen «Birinci Swimon»un oğludur: Yukarda 1599=1008 vukuâtının «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Şimdiye kadar birer Osmanlı valisi vaziyetinde bulunan bu Gürcü hükümdarcıkları artık birer Safavî valisi hâline gelmişlerdir: Bunların hükûmetleri ve Osmanlılara itâatleri için yukarda 1578=986 vukuâtının «5 Nisan», «1 Eylül» ve «21 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Şâh-Abbâs'ın bu Gürcü prensleriyle Ermenilerden aldığı askerleri Erivan muhâsarasında ilk ateş hattına sürdüğünden bahsedilir. Her halde Cenubî-Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyyeti artık tehlikeye uğramış ve bilhassa Kür boyları istilâ sâhası olmuştur: Safavî pâdişâhı Erivan'ı aldıktan sonra Karabağ ve Şirvan taraflarına akıncı kolları sevkettiği gibi, kendisi de Kars'a gidip oradaki kaleyle Sünnî câmilerini yıkıp yakmış, oraları vîrâneye çevirmiştir. — Safavîlerin Erivan valiliğine «Emîr-Gûne» tâyin edilmiştir).

15 Haziran=17 Muharrem, Salı: Şark Serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Üsküdar'dan Safavî cephesine hareketi.

(Sinan Paşa'nın Şark serdârlığına tâyiniyle Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi için yukarda 1604=1012 vukuâtının «5 Şubat» ve «15 Mayıs» fıkralarına bakınız).

26 Temmuz=28 Safer, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Malkoç-Ali Paşa'nın Belgrad konağında ölümü.

(Bundan bir gün evvel öldüğü hakkında daha zayıf bir rivâyet de vardır. — Malkoç Paşa'nın Garp serdârlığına tâyiniyle Istanbul'dan cepheye hareketi için yukarda 1604=1012 vukuâtının «2 Şubat» ve bu sene vukuâtının da «30 Mayıs» ve «3 Haziran» fıkralarına bakınız. — Kendisini şahsen tanımış ve hattâ o sırada vazifeyle ordudan Istanbul'a gelmiş olan Peçevî'nin izâhına göre

«gaayet hod-pesend ve mağrur» ve «gaayet hûni ve seffâk» olan Ali Paşa'nın:

«Yolda gelürken mu'tâdı her gün atlasdan bir direk üzre mevzû' bir sâyeban tutarlar: Kendüsü oturur, kahve içer ve mâ-hazar söğüş ve nakl yirdi ve cümle ehl-i dîvân atlarından inmezler, ihâta iderler, dururlardı»!

«Fakat «3 Haziran» fıkrasında gördüğümüz gibi kendi intihâb ettiği Sadâret-Kaymakamının azliyle istirkâb ettiği Hâfız-Ahmet Paşa'nın tâyini, istediği parayı alamadan yola çıkarılması ve metâlibinin «ekserine cânib-i Pâdişâhîden müsâade olunmaması» gittikçe canını sıkıp vehmine dokunarak hastalanmasına sebeb olmuş, «mi'desi taâm kabûlünden kalmış» ve nihayet «Belgrad'a vusulünden dört beş gün sonra» işte bu siyasî hastalık yüzünden «Âlem-i Âhiret'e sefer görmüş»dür! Osman-zâde Tâib ölüm sebebini Istanbul'da kalıp Şark ve Garp cephelerini birer serdârla idare etmek arzusuna nâil olamamasında gösterir; Yukarda 1604=1012 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız. — Bir Boşnak devşirmesi olan Malkoç yâhut Yavuz Ali Paşa'nın Üçüncü Mehmet devrinin 1603=1012 senesi 16 Teşrinievvel=10 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününden bu güne kadar 9 ay, 11 gün sürmüştür: Fakat Mısır valiliğinden Istanbul'a gelip işe başlaması gene o senenin 29 Kânunuevvel=25 Receb Pazartesi gününe müsâdif olduğu için, fi'len sadâreti 6 ay, 28 gün tutmaktadır. — Malkoç'un ölümü üzerine «Mühr-i- Hümâyûn» Belgrad'da bulunan Serdâr-Kaymakamı Lala-Mehmet Paşa tarafından derhâl Istanbul'a gönderilmiştir).

5 Ağustos=9 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti ve Garp serdârhğı.

(Malkoç-Ali Paşa'nın ölüm haberi Belgrad'dan Istanbul'a gelince «Mühr-i-Hümâyun» Garp serdârlığıyla beraber Sadâret-Kaymakamı Hadım-Hâfız-Ahmed Paşa'ya teklif edilmişse de, Üçüncü Mehmet devrinde Tuna-yalıları Muhafızlığın da bulunurken âsi Eflak voyvodası Mihal Viteazul'a karşı uğradığı Niğbolu bozgunundan sonra gözü yılmış olduğu için kabul etmemiştir: Yukarda 1598=1007 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte bunun üzerine Birinci Ahmed «Hâce-i-Sultâni» Mustafa Efendi ile istişâre ederek mühürünü bundan evvel de Macaristan serdârlığında bulunmuş olan ve bu sırada Belgrad'da Serdâr-Kaymakamlığı eden Lala-Mehmet Paşa'ya göndermiştir.

Bâzı menbâlarda «Lala» lâkabının «Lâle» tahavvülüne de tesâdüf edilen bu Boşnak Mehmet Paşa Sokullu âilesindendir; Akrâbasından olan meşhur müverrih Peçevî-İbrahim Efendi «on beş yıl» bunun maiyyetinde çalışmış olduğu için kendisinden dâima hürmetle bahsetmekte ve hattâ «Merhum Efendimiz» demektedir. — Uzun zaman Rumeli beylerbeyliği ve Avusturyalılara karşı Budin müdâfaasındaki muvaffakıyyeti üzerine üçüncü vezirlikle Macaristan serdârlığı gibi mühim mevkilerde bulunup sınır boylarında ve harb cephelerinde bir çok tecribeler geçirmiş olan Lala Paşa'nın sadâretiyle serdârlığı orduda çok iyi karşılanmış

ve bir rivâyete nazaran düşmanın da telâşına sebeb olmuştur: Budin müdâfaası için yukarda 1602=1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Malkoç Paşa'nın ölümiyle Lala-Paşa'nın tâyini arasında Sadâret makamı on gün açık kalmıştır. — Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü için aşağıda 1606=1015 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız).

9 Eylül=14 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Hasankale'ye muvâsalatı.

(Sinan Paşa'nın Üsküdar'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız. — Celâlî reisliğinden vazgeçip Bosna valiliğine tâyin edilmiş olan Deli-Hasan Paşa'nın arkadaşlarından Malatyalı Karakaş-Ahmed işte burada maiyyetiyle beraber orduya iltihak edip isyândan vazgeçtiği için paşalıkla Çıldır beylerbeyliğine tâyin edilip ordu çarhacılığına me'mur olmuştur: Karakaş-Ahmed Paşa için yukarda 1603=1011 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasına bakınız).

25 Eylül=1 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Peşte'nin istirdâdı.

(Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»u aldıktan sonra Belgrad'dan Budin'e hareket etmiş ve Peşte kalesindeki düşmanın bu hareketten korkup kaçtığını haber aldığı için «bir kaç sefîne ile» Tuna'yı geçerek hemen kaleyi işgâl etmiştir: Avusturyalılar çekilip giderken lâğımlar kurmuşlarsa da tam zamanında haber alındığı için, fitilin ateşi baruta yarım arşın kala söndürülmüştür. — Bu muvaffakıyyet üzerine Budin'le Peşte arasında evvelce düşmanın yıktığı köprü yeniden yapılmıştır. — Peşte kalesi iki sene düşman işgâlinde kalmıştır: Yukarda 1602=1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

15/16 Teşrinievvel=21/22 Cumâda-l-ûlâ, Cuma/Cumartesi gecesi: «Waitzen/Vaç» kalesinin işgâli.

(Osmanlı menbâlarında «Vaç/Vac» denilen bu kale için yukarda 1597=1006 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Peşte'nin işgâlinden sonra bâzı kaleleri tâmir ettiren Lala-Mehmet Paşa düşmanın Hatwan kalesini de tahliye etmiş olduğunu haber alıp orayı da derhâl işgâl ve tahkim ettirmiştir: Hatwan'ın elden çıkması için yukarda 1596=1005 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu gün Waitzen muhâsarası başlayınca müdâfaa vaziyetine geçen Avusturyalılar mukâvemet edemiyeceklerini anladıkları için kalenin karşısındaki adada evvelce yapmış oldukları tabya ile palankayı ateşledikten sonra gece-yarısı gemilerle Usturgon'a çekilmişler ve Türk askerleri de hemen kaleyi işgâl etmişlerdir).

18 Teşrinievvel=24 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Gran=Usturgon muhâsarası.

(Bu tarihten dokuz sene evvel düşman eline geçen Usturgon'un sukûtu için yukarda 1595=1003 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. — Lala Paşa'nın Usturgon muhâsarası 31 gün sürdükten sonra mevsimin ilerlemesinden, harbetmek istemiyen Yeniçerilerin kışlağa çekilmek için serdârı tazyik etmelerinden ve bilhassa yağmur ve kar fırtınalarından dolayı kaldırılmıştır; Türklere karşı hareket etmek üzere İmparatorun emriyle çağırılmış olan Avusturya'nın Erdel Baş-kumandanı Basta'nın muhâsara ordusuna karşı giriştiği iz'ac hareketlerinin de bu netice üzerinde mühim bir te'siri olduğundan bahsedilir: Aşağıda 1605=1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına da bakınız. Peçevî'nin izâhına göre bu sırada Avusturyalılar Türkler için çok mühim bir mevki olan Usturgon kalesini Eğri kalesiyle mübâdele teklifinde bulunup Serdâr-ı-Ekreme murahhaslar göndermişlerdir: Mesele müzâkere

edilip bir sulh projesi hazırlanmış ve bunu Peçevî-İbrahim Efendi, Istanbul'a götürmüşse de, Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin muhâlefetinden dolayı kabul edilmemiştir).

3 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Şehzâde Osman'ın doğumu.

(Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan bu şehzâde Osman, 1618=1027 tarihinde amcası Birinci Mustafa'nın ilk saltanatından sonra «Osmân-ı-Sânî=İkinci Osman» ismiyle tahta çıkan ve halk arasında «Genc-Osman» diye şöhret bulan inkılâpçı pâdişahtır. — «4 Teşrinisâni=11 Cumâda-l-âhire Perşenbe» günü dünyâya geldiği hakkında da bir rivâyet vardır; Burada esas ittihâz edilen tarih en kuvvetli rivâyetlere istinâd etmekte ve bilhassa «Julien» takvimindeki Teşrinievvel'in 24 ünden bahseden Kâtib-Çelebi ile şehzâdenin doğum günü bir tarih mısrâı yazmış olan Nev'î-zâde Atâyî'nin kaydine tevâfuk etmektedir. — Anasının adı «Mâh-'Fîrûz/Mâh-Firûze»dir. Bu sırada babası Birinci Ahmed'in yaşı Milâdî takvim hesabiyle tam 14 sene, 6 ay, 16 gündür).

8 Teşrinisâni=15 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Ordunun Kars'a gelişi ve Cağal-oğlu'nun tedbirsizliği yüzünden büyük bir fırsat kaçırılması.

(Erivan'ın sukûtu üzerine Kars kalesiyle şehrinin Birinci Abbâs tarafından tahribi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. — Kumandasındaki kuvvetin iki yüz bini bulduğu hakkında mübalâğalı bir rivâyet bulunan Cağal-oğlu Sinan Paşa Kars önlerinde on gün kalıp yukarıki fıkrada Çarhacılığa çıkarıldığını gördüğümüz Karakaş-Ahmed Paşa'nın avdetini beklemiştir. Bu sırada Şâh-Abbâs'ın «cem'-i kalîl ile» Erivan taraflarında dolaştığı ve büyük bir Osmanlı ordusunun yaklaşmasından dolayı telâş içinde bulunduğu rivâyet edilir: Cağal-oğlu'nun maiyyetine iltihak etmiş olan Erzurum beylerbeyi Köse-Sefer Paşa bir mıkdar askerle önden gidip Şâh-Abbâs'ı esir edebileceğinden ve ihtiyâten ordunun da arkadan «menzil-be-menzil» gelmesi lüzumundan bahsetmişse de, Cağal-oğlu bu haklı teklifi reddedip Karakaş Paşa gelmeden hiç bir tarafa gidemiyeceğini söyliyerek o tarihî «fırsatı fevt ve düşmanı teb'îd-ü-ihmâl ile cânib-i hasmı te'yîd» etmiştir: Aşağıda 1605=1014 vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına da bakınız. — On gün sonra oradan hareketle Nahcivan civârından şâha bir takım mektuplar gönderip budalaca meydan okumuşsa da hiç bir te'siri olmadığından bahsedilir. — Sinan Paşa bu vaziyet üzerine orduyu alıp Şirvan valiliğinde bulunan oğlu Mahmud Paşa'nın yanına gitmek istemişse de askerin ileri gelenleri huzuruna girip:

— Deryâyâ sefer itsen ananı görmeğe gidersün, karaya serdâr olsan oğluna gidersün!

diye artık kış geldiğinden ve kıtlık başladığından bahsederek otağını yıkıp yakmak suretiyle ordunun terhisine mecbur etmişlerdir: İtalyan dönmesi olan Cağal-oğlu'nun anası vâsıtasıyla Türkiye aleyhinde Papalık makamiyle giriştiği gizli münâsebetler için yukarda 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Sinan Paşa orduyu terhis ettikten sonra bir çok ihtarlara rağmen Van kalesine çekilmiş ve orada Şâh-Abbâs veyâhut ümerâsından biri tarafından muhâsara edilince Van gölünden gemilerle kaçarak Erzurum'a kapanıp Istanbul'dan istimdâda başlamıştır! — Cağal-oğlu Erzurum'a kaçınca Safavîlerin Van muhâsarasını kaldırıp Nahcivan yâhut Tebriz taraflarına çekildikleri rivâyet edilir).

23 Teşrinisâni=3 Receb, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad kışlağına çekilmesi.

(Garp cephesinde bu sefer mevsiminin en mühim neticeleri Peşte, Hatwan ve Waitzen=Vaç kalelerinin istirdâdıdır: Bu suretle Budin kalesi senelerdenberi mâruz olduğu mühlik vaziyetten bir dereceye kadar kurtulmuş demektir).

1605=1013

9 Şubat=20 Ramazan, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehjnet Paşa'nın Belgrad'dan Istanbul'a hareketi.

(Pâdişâhın daveti üzerine kışın şiddetine rağmen Istanbul'a gelen Lala Paşa son seferde kazanılan muvaffakiyetlerden dolayı pek çok iltifât görmüştür. — Bu davetin sebebi Erdel'in Avusturya hâkimiyyetine karşı isyânı ve Bocskay meselesidir; Aşağıda 1605=1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız).

16 Mayıs=27 Zülhicce, Pazartesi: Tekrar Garp serdârlığına me'mur edilen Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı.

(Budin'in emniyeti bakımından fevkalâde mühim olan Usturgon kalesinin istirdâdına me'mur edilen Lala Paşa yıllardanberi sürüncemede kalan Avusturya seferinin artık neticelendirilmesine tarafdâr olduğu için, sulh akdine de salâhiyyet alarak hareket etmiştir: Yeniçeri-ağası Hüseyn Ağa da beraberindedir. — Sadâret-Kaymakamlığına Sofu-Sinan Paşa tâyin edilmiş ve Vezir-i-a'zam büyük merâsimle uğurlanarak şehirden karargâha geçmiştir).

1605=1014

21 Mayıs=3 Muharrem, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Davudpaşa karargâhından Belgrad'a hareketi.

(Lala Paşa beş gün hazırlıklarla meşgul olduktan sonra hareket etmiştir).

14 Haziran=27 Muharrem, Salı: Avusturya hâkimiyyetine ısyân edip Türk himâyesine giren Erdel milliyetçilerinin reisi İstvan Bocskay'ın Istanbul'a elçiler göndermesi.

(Bu senenin en mühim vak'ası Avusturya işgâlinde bulunan Erdel=Transylvania ile Yukarı-Macaristan havâlisinin Alman-Avusturya tahakkümüne karşı isyânıdır; Bu isyânın en mühim ve en büyük sebebi, umumiyetle protestan mezhebini kabul etmiş olan o havâli halkının katolik Alman çizmesi altında mezheb ve vicdan hürriyetine susamış olmalarıdır. Bu dinî sebebin yanında Macarlığın Cermen boyunduruğuna tahammül edememesi gibi millî bir sebeb de vardır. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinde bu vaziyetle çok yakından alâkadar olan ve zâten memleketi de Macaristan'da olduğu için işin iç-yüzünü çok iyi bilen müverrih Peçevî, Macarların Avusturyalılardan neler çektiklerini şöyle anlatır:

«Nemçe keferesi mutlakaa Macar kavmine kadîmen ihânet üzredür: Macarun ümerâsı ve kıla'-u-memleket ashâbı oolan küberâsı Nemçe'nün farzâ edânîsi katında raiyyetden hâr-u-hakîrdür. Bir sebeb yok iken yolda râst geldükde bir kakma çalup yoldan düşürmek gibi ve ardından yetişse şapkasını kaldurup alnına tükürmek gibi elbette bir tezlîl-ü-tahkîr itmek lâzıme-i kârlarıdur».

Bilhassa Avusturya Baş-kumandanı Basta'nın Türklere karşı hareket etmek üzere Macaristan cephesine çağırılması Erdelliler için büyük bir fırsat teşkil etmiş ve ısyân hareketinin başına tuhaf bir tesâdüf eseri olarak Üçüncü Murad devrinde Türklere karşı Avusturyalılarla birleşmiş olan Erdel prensi Sigismond Bathory'nin akrabasından İstvan Bocskay geçmiştir: Basta için yukarda 1604=1013 vukuâtının «18 Teşrinievvel» ve Bathory için de 1594=1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız.

Osmanlı menbâlarında «Boçkayı İstevan» ve bâzı Garp menbâlarında da «Etienne Boscay» şeklinde bahsedilen bu milliyetçi prens 1604=1013 senesindenberi Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa ile muhâbere halindedir; Hattâ Peçevî'ye göre kendisini ısyâna teşvik eden bir Türk esiridir. Lala Paşa Bocskay'a Erdel Voyvodalığından başka Macar krallığını da va'detmiştir: Fakat bu Macaristan, şimal ve şimaligarbî taraflarında Avusturyalıların hâkim oldukları Yukarı-Macaristandır; bütün bu memleketler Osmanlı himâye ve hâkimiyyetinde olmak, harb harekâtında elbirliği edilmek ve iki taraf birbirinden ayrı sulh akdetmemek şartlarıyla bir takım taahhütnâmeler teâti edilmiş ve halka bir beyannâme neşrederek din ve vicdan hürriyeti nâmına hareket ettiğini ilân eden Bocskay'a Erdellilerden başka Avusturya idaresindeki Macarlar da iltihak etmiştir. Son kış mevsiminin en şiddetli zamanında Lala Paşa'nın Belgrad'dan Istanbul'a dâvet edilmesi işte bu mesele hakkında pâdişaha izâhat vermesi içindir: Yukarda 1605=1013 vukuâtının«9 Şubat» fıkrasına bakınız.

İş bu şekli alınca Avusturya kumandanı Basta tekrar Erdel'e gönderilmişse de artık tutunamadığı için memleketine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. — Bocskay'ın Istanbul'a hediyelerle gelen «İstvan Korlath» ve «Kekedy» ismindeki elçileri huzura kabul edilip iltifâta mazhar olmuşlar ve bir de ferman almışlardır; bu fermanda:

«Hâlâ Macar kralı ve Erdel hâkimi olan Boçkay-kral»

diye hitâb edilen Türk dostuna «Erdel hükûmeti ve Macar krallığı size ve sizden sonra oğullarınıza virilmek» karârından bahsolunmakta ve bilhassa «itâat-u-inkıyâd» şartiyle «dostumuza dost ve düşmanımıza düşman» olacağı tasrih edilmektedir. — Aşağıda göreceğimiz büyük muvaffakıyyetlerde bu vaziyetten pek çok istifâde edilmiş ve her halde Macar milletinin Türk himâyesinde isyânı Avusturya'ya kaahir bir darbe te'siri yapmıştır. — Bocskay'ın tetvici için aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

14 Temmuz=27 Safer, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Belgrad'a gelişi.

(Lala Paşa Belgrad'a 1 ay, 24 günde gelmiştir: Davudpaşa karargâhından hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

20 Temmuz=4 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'dan «Zemun/Zemlin» karargâhına geçişi.

(Burası Belgrad'ın karşısındadır. — Bâzı menbâlarda bu tarih ordunun Zemun sahrâsından hareketine müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

30 Temmuz=14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Zemun sahrâsından Usturgon seferine hareketi.

(Zemun karargâhında geçen on gün son hazırlıklarla geçirilmiştir).

29 Ağustos=15 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Usturgon muhâsarası ve «Parkany=Ciğer-delen»in işgâli.

(Budin'in 37 kilometre şimaligarbîsinde ve Tuna'nın sağ sâhillnde Macarların Esztergom ve diğer Garp milletlerinin de Gran dedikleri Usturgon şehri o sırada Macaristan hâkimiyyeti bakımından hayatî bir noktadır; Bu kale elde bulunmadıkça Budin'le Peşte dâimâ tehdid altında demektir; onun için Üçüncü Mehmet devrinde sukutundanberi istirdâdı Osmanlı hükûmetinin en mühim askerî hedefidir: Bundan evvel sefer mevsiminde neticesiz kalan muhâsarası için yukarda 1604=1013 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Ordu bu gün buraya gelir gelmez muhâsara başlamıştır. Kale kumandanlığında «Comte de Dampierre» isminde imparatorluk hizmetine girmiş bir Fransız asilzâdesi vardır: Bu kumandanın ilk işlerinden biri, itimad etmediği Macar askerlerini kaleden çıkarmak olmuş ve Bocskay ısyânındanberi Macarlar Avusturyalılara düşman oldukları için, bunlar Türk ordusuna iltihak etmişlerdir! — Serdâr-ı-Ekrem muhâsaranın muvaffakiyeti için üç mühim noktanın derhâl işgâlini emretmiştir: Bunların biri Usturgon karşısında ve Tuna sâhilinde bulunan «Parkany=Ciğer-delen», diğeri «Usturgon'a bir râh-ı nihandan ittisâli» olduğundan bahsedilen ve kalenin varoşu hükmünde bulunan «Saint-Thomas=Tepe-delen» istihkâmları ve nihayet üçüncüsü de Tuna üzerindeki erzak gemilerine engel olan «Wissegrad=Vişgrad» kalesidir; Bunlara karşı birer beylerbeyi kumandasında üç fırka sevkedilmiştir; karşı yakaya köprü kurulup Ciğer-delen'in hemen işgâl edildiği ve Usturgon'un o taraftan da döğüldüğü rivâyet edilir. — Meşhur müverrih Peçevî-İbrahim Efendi bu muhâsarada Lala Paşa'nın maiyyetinde bulunmuştur).

8 Eylül=24 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: «Wissegras/Visegrad=Vişgrad» kalesinin teslim alınması.

(Bu muvaffakiyeti Ağustos sonuna müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Burada bulunduğundan bahsedilen Fransız ve Papalık askerleri bir kaç günlük bir müdâfaadan sonra Bosna valisi Hadım-Husrev Paşa'ya teslim olmuştur: Bin kadar Fransız askerinin Osmanlı hizmetine girdiği hakkında bir rivâyet vardır. — Bu kalenin tam on sene evvel elden çıkması için 1595=1004 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

9 Eylül=25 Rebî'ül-âhir, Cuma: Urmiye gölü civârında Cağal-oğlu ordusunun bozulması.

(Yukarda 1604» 1013 vukuâtının «8 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz büyük fırsatı kaçırıp bundan evvelki sefer mevsimini muvaffakıyyetsizlikle gegirdikte» sonra Erzurum'a çekilen Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa bu mevsim başmda yeniden asker topladıktan sonra bir rivâyete göre yüz bin kişilik bir ordu başmda Âzerbaycan'ı istirdâd için Tebriz'e doğru yürümiye başlamış ve Osmanlı menbâlarında «Tebriz gölü» denilen «Urmiye gölü» civârında Birinci Abbâs'ın 50 bin kişilik ordusuyla bundan bir gün evvel karşılaşmış ve «Çarhacı elleşmesi» olmuştur: Bir İran rivâyetine göre bu ilk karşılaşma Osmanlı menbâlarının kaydettiği gibi «24 Rebî'ül-âhir»de değil, «24 Cumâda-l-âhire»dedir ve o da «6 Teşrinisâni Pazar» gününe müsâdiftir; bu iki rivâyet arasında iki aylık bir fark vardır; Teşrinisâni'de mevsim çok ilerlemiş olacağı için, burada Osmanlı rivâyeti tercih edilmiştir.

Bu günkü büyük muharebede şâhın ordusu üç kola ayrılmış, Osmanlı ordusu bunların yalnız birini düşman kuvây-ı-külliyyesi zannedip taarruza başladıktan biraz sonra Safavîlerin ikinci

kolu sağ cenaha yüklenmiş ve tam o sırada şâhın meşhur suvâri kuvvetleri de cepheden taarruza geçmiştir.

Osmanlı rivâyetine nazaran felâketin sebebi, Erzurum beylerbeyi Köse-Sefer Paşa'nın 16 beylerbeyi ve 20 küsur sancak-beyiyle beraber öğleden ikindiye kadar üstün bir vaziyette harbettikten sonra ikindiden akşama kadar Cağal-oğlu'nu dinlemiyerek ihtiyatsızca bir tâkip hareketine çıkmış olması ve bu lüzumsuz takipten yorgun, argın dönerken ordu merkeziyle kendi kuvvetleri arasına şâhın girmiş olmasıdır. Büyük bir kahramanlıkla harbeden Sefer Paşa atı vurulup yaya kalınca yaralı olarak esir edilip şâhın huzuruna götürülmüş ve kahramanlığına hayran olan Birinci Abbâs'ın kendisine mezhebini değiştirip hizmetine girmesini teklif etmesine karşı;

— Lânet sana ve senün mezhebünü kabûl idene!

dediği için şehîd edilmiştir. Bu muharebede Osmanlı paşalarının en mühimlerinden bâzıları esir olmuştur: Şehîd olan askerin çoğu «Levendât» denilen ve Karakaş Paşa'nın maiyyetinde gelen intizamsız Celâlîlerdir. Muvazzaf asker zâyiâtı pek cüz'i gösterilir. İşte bundan dolayı ordu yerinde kalmış ve akşam olunca Kürt beyleri ne yapılacağını anlamak için serdârın otağına gelmişlerse de, Cağal-oğlu afyon mübtelâsı olduğu için:

— Sâhib-devlet yorgun, huzûrdadur!

diye hepsi baştan savulmuş, bu cevab üzerine:

— Serdâr firâr itdi!

diyen Kürtler çadırlarını indirip kaçışmış, onlar kaçınca bütün ordu panik içinde dağılmış ve nihayet «Serdâr-ı-yâdgâr» denilen Cağal-oğlu da hazîneyi, ordugâhı ve bütün topları bırakıp iki bin kadar Kapu-kuluyla Van tarafına doğru kaçmıştır! — Bu neticeyi bilmiyen Safavîlerin ancak iki gün sonra ordugâhı yağma edebildiklerinden bahsedilir! — Cağâl-oğlu'nun 1604=1013 vukuâtının «8 Teşrini sani» fıkrasında gördüğümüz büyük fırsatı tarihî bir hamâkatla kaçırıp şâhın kuvvet toplamasına imkân vermesi işte bu müthiş felâketle neticelenmiştir. Cağal-oğlu'nun sebeb olduğu fenâlıklar bu kadarla da kalmamış, otuz bin kişilik bir kuvvetle orduya iltihak için geldiği halde ordunun bozulduğunu işidince Van'da kalmış olan Haleb beylerbeyi Canbulat-oğlu Hüseyn Paşa'yı idâm ettirmiş ve bunun üzerine Hüseyn Paşa'nın askerleri Haleb'e çekilip orada kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Bey'i başlarına geçirerek isyâna başlamışlardır: Yıllarca süren bu Canbulat-oğlu isyânı Cağal-oğlu'nun sebeb olduğu son büyük felâkettir; bundan evvel sebeb olduğu son Celâlî ısyânı için yukarda 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına ve Canbulat-zâde ısyânı için de aşağıda 1606=1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız).

19 Eylül=6 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: «Saint-Thomas=Tepe-delen» kalesinin fethi.

(Garp cephesinde 22 gündür devam etmekte olan Usturgon muhâsarasının muvaffakıyyetle neticelenmesinde büyük bir ehemmiyeti bulunan bu kale için yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Buraya iki hücum yapılıp ilkönce varoş ve ondan sonra da kale cebren fethedilip muhâfızlardan dört bini kılıçtan geçirilmiştir. — Tepe-delen'le Usturgon arasındaki kulelerle tabyaların da bu gün işgâl edildikleri rivâyet edilir).

29 Eylül=16 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Usturgon varoşunun fethi.

(Üç «yörüyüş» yapılıp üçüncüde varoş işgâl edilmiş ve iki bin kadar düşman askeri kılıçtan geçirilmiştir: «Su-kulesi»nin de bu gün işgâl olunduğu rivâyet edilir).

3 Teşrinievvel=20 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Usturgon kalesinin «vire» ile teslim olması.

(Bâzı menbâlarda «21 Cumâda-l-ûlâ İsneyn» gününden bahsedilirse de, «İsneyn=Pazartesi» günü o ayın 21 ine değil, 20 sine müsâdiftir.

Usturgon'un etrafında bulunan kalelerle tabyaların hepsi Türklerin eline geçmiş ve hattâ iç-kalenin bâzı yerleri bile zaptedilip «bayraklar dikilmiş» olduğu için, umumî bir hücuma dayanamıyacağını anlıyan mahsurlardan bu gece «nısf-ul-leyl- den mukaddemce»;

— El-amân, el-amân!

gibi teslim sesleri yükselmiş, Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinde bulunan akrabasından müverrih Peçevî-İbrahim Efendi «vire» şartlarını müzâkereye murahhas tâyin edilip içeri gönderilmiş ve bu suretle kalenin dört bin beş yüz muhâfızına can ve mal masûniyyeti verilmiştir: Bunların içindeki Fransız askerlerinin Wissegrad'daki milletdaşları gibi Türk hizmetine girdiklerinden bahsedilir: Yukarda bu sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. — Eşyalarını alıp kaleden çıkan mağlûplar gemilerle memleketlerine gönderilmişlerdir: Bunlara gösterilen insânî muâmele Garp menbâlarında bile takdirle anılır.

Usturgon kalesi ilk defa Kanuni'nin «Onuncu sefer-i Hümâyûn»unda fethedilmiş ve tam 52 sene, 13 gün Türk idaresinde kaldıktan sonra Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkmıştır: ikinci ciltte 1543=950 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasıyla bu ciltte 1595=1003 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız.

Tuhaf bir tesâdüf eseri olarak Üçüncü Mehmet devrinde şanlı bir müdâfaadan sonra Usturgon kalesi düşmana teslim edildiği zaman Anadolu beylerbeyliğinde bulunan Lala-Mehmet Paşa müdâfaa kumandanı sıfatiyle nihayet kaleyi teslim mecburiyetinde kalmış ve gene yanında bulunan Peçevî-İbrahim Efendi de teslim şartlarını müzakereye me'mur olup düşman ordusuna gönderilerek bir çok acı sözler işitmiştir; işte bundan dolayı Peçevî bu sefer içeri girdiği zaman nasıl öc aldığını şöyle anlatır;

«Anlar kal'ayı aldukda bize söyledüklerinden bir kaç mertebe ziyâde söyledüm ve nice cefâ'lar eyledüm; Cenâb-ı Rabb-ül-Alemîn ol mahalde duâmuz kabûl itmiş imiş, ayniyle nice istemiş isem öylece rûzî kıldı».

Usturgon kalesi Üçüncü Mehmet devrindeki sukutundan Birinci Ahmed devrindeki istirdâdına kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 10 sene, 1 ay, 1 gün düşman elinde kalmıştır. — Bu seferki muhâsarası 1 ay, 5 gün sürmüştür; Yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Usturgon'la civârdaki kalelerin fethi Budin'i bir hudut şehri vaziyetinden kurtarmış demektir. — Bu muvaffakıyyet üzerine bu sırada Rumeli beylerbeyliğinde bulunan meşhur Kanije müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa «Weszprim/Veszprem/Bespirem» ve «Palota» kaleleri üzerine sevkedilmiş ve bunlar mukâvemetsiz teslim olmuşlardır. — Gene bu sırada Bocskay'ın Türk kuvvetleriyle beraber teslim aldığı Neuhausel=Ujvar kalesi için aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinievvel=5 Cumâda-l-âhire, Salı: Büyük Avusturya akını.

(Usturgon fethi üzerine Lala-Mehmet Paşa Avusturya üzerine büyük bir akın hareketine karar vermiş ve kızkardeşinin oğlu olan Kanije beylerbeyi Sarhoş-İbrahim Paşa'yı Kırım hânının verdiği Tatar ve Bocskay'ın verdiği Macar atlılarından mürekkep yirmi bin kişilik bir kuvvetle Hırvatistan sınırlarından Styrie=İstirya içlerine doğru salmıştır. Bunlar düşman arazisini yıkıp yakarak Koermend ve Steinamanger şehirlerini zabtetmişler ve bir çok esir ve ganîmetle dönmüşlerdir. — Bu tarihten on sene evvel «Serdâr-ı-bî-âr» Koca-Sinan Paşa'nın korkaklığı yüzünden Türk Akıncı ocağı sönmüş olduğu için, o tarihtenberi akınlarda bilhassa Tatarlar kullanılmaktadır; 1595=1004 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

12 Teşrinisâni=1 Receb, Cumartesi: Bolvadin bozgunu.

(Yukarda 1603=1011 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kara-Yazıcı'nın halefi olan kardeşi Deli-Hasan'ın Istanbul hükûmetiyle anlaşıp Bosna valiliğini kabul etmesi üzerine Celâlî hareketinin başında bir reis yerine «Tavîl-Bölük-başı» denilen «Uzun-Halil», «Kalender-oğlu Mehmed Ağa», «Kara- Said» ve «Saçlı» isimlerinde dört reis türemiş ve bunların en mühimmi sayılan Uzun-Halil Orta-Anadolu'da ve Kalender-oğlu ile Kara-Said de Aydın ve Saruhan taraflarında çok kuvvetli bir mücâdeleye girişmişlerdir; üzerlerine giden tenkil ordularıyla yapılan muharebeler yüzünden zavallı Anadolu mütemâdiyen harâb olmaktadır. — Bundan bir sene kadar evvel eski Haleb valisi Nasuh Paşa Celâlîlere karşı serdâr olup gitmişse de bir şey yapamadığı için, bu sefer Anadolu beylerbeyi Kejdehan Ali Paşa Nasuh Paşa ile birlikte harekete me'mur olarak Uzun-Halil'in üzerine sevkedilmiş, iki taraf Bolvadin köprüsünde karşılaşmış, Nasuh Paşa köprünün bir başına toplarını dizip âsilerin beriye geçemiyeceklerini zannetmişse de Celâlî atlıları bir hamlede beriye geçtikleri için «Osmanlu askeri bozulup ekseri kırılup ve tutulup tutulanlar dahî ekseri Tavîl önünde boyunları urulmuş»dur. Nasuh Paşa bu bâdireden öyle bir kaçış kaçmıştır ki «at başını ancak Seydişehrinde Pınar-başı nâm mevzi'de çekmiş»dir! Oradan Kütahya'ya gelen Nasuh Paşa kabahati Kejdehan Ali Paşa'ya yükleyip boynunu vurdurduktan sonra derhâl Istanbul'a gitmiş, pâdişâhın huzuruna çıkarak «feryâdcılığa geldüğün» arzetmiş ve Anadolu vaziyetini «Vükelâ ihmâlinden» mütevellid gösterip pâdişâhın bizzat sefere çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Birinci Ahmed bir Bursa seyâhati yapıp dönmüş ve tabiî vaziyette hiç bir değişiklik olmamıştır).

20 Teşrinisâni=9 Receb, Pazar: Erdel prensi ve Macar kralı ilân edilen İstvan Bocskay'ın Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa tarafından tetvici.

(Avusturyalılara karşı Transylvania=Erdel ısyânını çıkaran Macar asilzâdelerinden Bocskay'ın Türk himâyesine girmesi meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız.

Osmanlı ordusunun gönderdiği yardım kuvvetleriyle Avusturyalıları bozgundan bozguna uğratan ve bir çok mühim kaleler zabteden Lala Paşa'nın Usturgon muhâsarası esnâsında Almanların «Neuhausel» dedikleri Ujvar=Uyvar kalesini kuşatmış ve Paşa'nın yeniden yolladığı yardım kuvvetleri sâyesinde kaleyi teslim almıştır: Lala-Mehmet Paşa kendisini memnun edip büsbütün ısındırmak için bu mühim mevkii Bocskay'a vermiş ve biraz sonra da Erdel prensliğiyle Macar krallığını verâset şartiyle kat'î surette kendisine tevcih eden fermânı gönderip tetvic merâsimine dâvet etmiştir; bu fermanın 22 Teşrinievvel=9 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Saros-Patak kasabasında Bocskay'a tevdi olunduğu rivâyet edilir.

Yeni Macar kralının Lala Paşa tarafından kabulü Rakos sahrâsındadır: Parlak merâsimle toplar atılarak karşılanan kral Türk Vezir-i-a'zamının elini öpmüş ve bu gün yapılan tetvic merâsiminde Lala-Mehmet Paşa Istanbul'da yaptırılmış olan murassâ tacı huzûrunda diz çöken Bocskay'ın başına bizzat koymuş, murassâ bir kılıç kuşatmış ve kendisini Osmanlı himâye ve tâbiiyyeti altında Erdel prensi ve Macaristan kralı ilân etmiştir; Tabiî bu «Macaristan», Avusturyalılardan zabtedilmiş olan «Yukarı-Macaristan»dır. Yeni kral tacını başına giydikten sonra tekrar elini öptüğü Vezir-i-a'zama:

— Hâlâ biz Pâdişaha kul olduk: Akça ile alınan kul ekseriyyâ darb-u-ta'nîf havfinden kerhen kulluk ider; emmâ biz abîd-i ihsân olduğumuz cihetden ez-dil-ü-cân kemâl-i itâat ve meserret ile kulluk iderüz!

demiştir. Lala Paşa buna cevap olarak pâdişâhın kendisini on sene için haraçtan muâf tuttuğunu ve ancak ondan sonra senede on bin duka altını haraç vereceğini tebliğ etmiş ve Bocskay da metbûuna karşı minnet ve şükrân alâmeti olarak evvelce Osmanlı hâkimiyyetinde iken Avusturyalılar tarafından işgâl edildikten sonra kendisinin zabtetmiş olduğu «Lippa=Lipva» ve «Jenoe=Yanova» kalelerini âid oldukları Banat=Tımışvar Beylerbeyliğine terketmiş olduğunu arzedip bir çok iltifâta nâil olmuştur).

3 Kânunuevvel=21 Receb, Cuma: Şark serdârı Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın ölümü.

(Yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında Urmiye gölü civârında Safavîlere mağlûb olduktan sonra Van'a kaçtığını gördüğümüz Cağal-oğlu bu tarihten bir gün evvel bitkin bir halde Diyarbekir'e gelmiş ve nihayet bu gün «kesret-i gumûm-u-hümûmdan» ölmüş veyâhut teessüründen zehir içerek bu memlekete zarardan ve felâketten başka bir şey vermiyen hayâtına hâtime çekmiştir. Bu ikinci rivâyet biraz zayıftır. — Bu tarihten bir iki gün sonra öldüğü hakkında da bir rivâyet vardır.

İtalyan esirlerinden olmasına ve ana-vatanıyla ölünceye kadar alâkasını muhâfaza etmesine rağmen Üçüncü Mehmet devrinde 39 gün Sadârette bulunmuş olan Cağal-oğlu'nun lekeli ve karanlık şahsiyyeti için yukarda 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrini evvel» fıkrasına bakınız).

1605-1606=1014

Türkiye'ye ilk tütün idhâli.

(Peçevî «Dühân-ı bed-bûy» diye «pis kokulu» gösterip aleyhinde bulunduğu tütünün ilk defa olarak 1009=1600-1601 tarihinde «İngiliz keferesi» tarafından «bâzı emrâz-ı ratba şifâ olmak nâmına» ilâç gibi idhâl edilmiş olduğundan bahsederse de, umumiyetle işte bu 1014=1605-1606 tarihi esas ittihaz edilir: Belki de bu tarihlerin birincisi tütünün idhâline, ikincisi de teammümüne âittir. Afyon, şarap ve kahve ile beraber «Âlem-i safâ» nın «Anâsır-ı erbaası» işte bu tarihte tamamlanmış demektir: Kanunî devrinde Istanbul'a ilk kahve idhâli için ikinci ciltte 1555=962 vukuâtının son fıkrasına bakınız.

Kahve gibi tütün de ilkönce İlmiyye sınıfının muhâlefetiyle karşılaşmış ve hattâ onun gibi bunun da aleyhinde fetvâlar verilerek devir devir men' edilmiş, buna rağmen «bâis-i ibtilây-ı zurefây-ı diyâr» olmuş, yasak edildikçe gizli içilmiş ve nihayet Ulemâ bile her ikisinin tiryâkisi olmakta hiçbir mahzur görmemiştir! İlk tütün düşmanları Ulemâdan ibaret değildir: Peçevî-İbrahim Efendi gibi o devre göre Garp kültürüyle çok sıkı temasları olan münevverler

içinde bile düşmanları vardır; bu büyük müverrih kahvehânelerin duman dolduğunu yana yakıla tasvir ettikten sonra Istanbul sokaklarının tiryâki lülelerinden çıkan dumanlarla ne hâle geldiğini şöyle anlatır:

«Esvâk-u-bâzârda dahî lüle ellerinden düşmez oldu, biribirinün yüzüne gözüne pof pof deyü esvâk-u-mahallâtı dahî kokutdular ve hakkına nice yâve eş'yâr nazmidüp bî-münâsebet okutdular».

Gene ayni menbâda o zaman çubukla içilen tütünün sebeb olduğu yangınlardan şikâyet edilmekte ve «def'i hâb» ile «rutûbet def'i»nden başka hiç faydası olmadığından bahsedilmektedir).

1606=1014

16 Mart=7 Zülka'de, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın ölümü ve Anadolu'da Osmanlı kumandanlarının Celâlîlere karşı mağlûbiyyeti Garp cephesindeki son muvaffakıyyetlere mukabil Şark'da çok tehlikeli bir vaziyet ihdâs etmiş olduğu için, pâdişâhın daveti üzerine Lala-Mehmet Paşa Rumeli beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa'yı Serdâr-Kaymakamlığında bırakıp 4 Şevvâl=12 Şubat Paza günü Belgrad'dan hareketle bu gün Istanbul'a gelip huzura kabul edilerek muvaffakıyyetlerinden dolayı pek çok iltifât görmüştür).

1606=1015

21 Haziran=14 Safer, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü ve Kapdan-ı-Deryâ Derviş Mehmet Paşa'nın sadareti.

(Lala Paşa'nın ölümünü 15 Muharrem=23 Mayıs Salı, 16 Muharrem=24 Mayıs Çarşanba ve 17 Muharrem=25 Mayıs Perşenbe günlerine müsâdif gösteren rivâyetler de vardır; burada esas ittihâz edilen «14 Safer=21 Haziran Çarşanba» tarihi Paşanın akrabâsından olan ve 15 sene maiyyetinde bulunan Peçevî-İbrahim Efendi'nin iki muhtelif faslında «1015 Saferinün on beşinci günü ki yevm-ül-Erbeâ» kaydine dayanmaktadır: Yalnız «Erbeâ=Çarşanba» günü hakikî takvimde o ayın 15 ine değil, 14 üne müsâdif olduğu için Hicrî gün rakamı tashih edilmiştir.

Sokullu âilesinden olan Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1604=1013 senesi 5 Ağustos=9 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 10 ay, 17 gün sürmüştür.

Garp cephesinde Osmanlıların perişan ve hattâ mağlûb vaziyetini askerî ve siyasî muvaffakıyyetlerle ıslâh edip Avusturyalılara karşı Erdel=Transylvania ısyânını hazırlamak, ısyân reisi Bocskay'ı Erdel prensliğiyle Avusturya işgâlindeki Macaristan krallığına tâyin etmek, başta Usturgon=Gran şehri olmak üzere bâzı mühim kaleleri istirdâd ederek Budin'i bir hudut noktası vaziyetinden kurtarmak gibi büyük hizmetlerde bulunan Lala yâhut Lâle-Mehmet Paşa Osmanlı tarihindeki devşirme vüzerâ içinde devlete zararı ve şerri dokunmayıp iyi bir isim bırakmış bir iki istisnâdan biridir; Yukarda 1605=1014 vukuâtının «14 Haziran», «29 Ağustos», «8 ve 19 Eylül», «3 ve 18 Teşrinievvel» ve «20 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız.

Lala Paşa'nın halefi Derviş Mehmet Paşa tarafından zehirletildiği rivâyet edilir: Bunun sebebi, son zamanlarda Bostancı-Başılıktan Kapdan-ı-Deryâ olan Derviş Paşa'nın Birinci Ahmed'e hulûl edip fevkalâde itimâdını kazanmak suretiyle «Mühr-i-Hümâyûn»a göz dikmiş olmasıdır. Son derece haris, tamahkâr, hunhar ve yalancılığıyla meşhur olan Derviş Mehmet ilkönce serdârlık meselesinde bir takım entrikalar çevirmekle işe başlamıştır; Lala-Mehmet Paşa Belgrad'dan Istanbul'a gelince Şark ve Garp cephelerine birer serdâr tâyin edilip kendisinin Istanbul'dan Baş-kumandan vaziyetinde her iki cephe işlerini birden idare etmesi takarrür etmişse de, Sadâret-Kaymakamlığına geçmek istiyen Derviş Paşa Anadolu ve İran vaziyetlerini bahâne edip:

— Vezir-i-a'zam Serdâr olmadukça bu iş bitmez!

diye pâdişâhı kandırarak Lala'yı Şark serdârlığına tâyin ettirmiş, Lala Paşa bilhassa Bocskay'la elbirliği ederek mühim bir hareket yaptıktan sonra Avusturyalılarla gaalib vaziyette sulh akdetmek fikrinden bahsederek Şark'a gönderilmemesini istirhâm etmişse de dinletememiş, gene ayni maksatla Garp serdârlığını istemişse de gene reddedilmiş, bunun üzerine Kuyucu-Murad Paşa Garp serdârlığına tâyin edilip Lala Paşa da bir an evvel Şark'a hareket emrini almış ve işte bu yüzden nüzul isâbet ederek hastalanmıştır. Derviş Paşa bu hastalığın «temaruz» olduğunu iddiâ ederek Lala'nın derhâl hareketi için pâdişahtan sert bir «Hatt-ı-Hümâyûn» istihsâl etmişse de, «temâruz» etmediği muâyene ile sâbit olunca, Lala Paşa'nın Portekizli veyâhut «Portakal» ismindeki hekimini elde ederek hastanın ilâcına zehir koydurmuş ve işte bu suretle Sadâret-Kaymakamlığına hâcet kalmaksızın kestirmeden Sadr-ı-a'zam oluvermiştir!

Lala-Mehmet Paşa'nın cenâzesi Eyüp'de akrabâsından olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın türbesine defnedilmiş ve o kadar büyük hizmetlerine rağmen halefinin emriyle bütün serveti zabtedilip öksüz çocukları nafakaya muhtaç bırakılmıştır).

25 Haziran=18 Safer, Pazar: Yeni Şark serdârı Deli-Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Lala-Mehmet Paşa'nın son günlerinde Şark buhrânının «Vezir-i-a'zam serdâr olmadukça» halledilemiyeceğini söyliyen Derviş Paşa selefinin felâketine sebeb olup yerine geçince pâdişâhı kandırıp Istanbul'da kalmış ve Şark serdârlığına çılgınlıklarıyla «Deli-Dîvâne» lâkabını almış olan Ferhad Paşa'yı tâyin edip bu gün Üsküdar karargâhına geçirmiştir.

Bostancı-başılıktan yetişmiş olan Deli-Ferhad Paşa Bursa'ya ve oradan da ancak Konya'ya kadar gidebilmiştir: Bunun deliliği askerde inzibattan eser bırakmamış, bir gün Sipâhiler ulûfe isteyince kendisinin de sipâhî olduğu halde ulûfe almadığını söylemiş ve bunun üzerine asker çadırını taşlamıya başlayınca o da eteğine taş doldurup askerle beraber taşladıktan başka, ısyan alâmeti olarak kendi otağının iplerini bizzât kesmiştir! Serdârın bu gibi delilikleri Anadolu'daki Celâlî ısyânının büsbütün alevlenmesine sebeb olmuş, Deli-Ferhad Paşa Konya'ya kapanmış ve bir rivâyete göre azledildikten sonra teessüründen ölmüştür. Deli-Ferhad Paşa'nın Istanbul'dan hareketini «4 Safer=11 Haziran Pazar ve «8 Safer=15 Haziran Perşenbe» günlerine müsâdif gösteren rivâyetler yanlıştır).

19 Eylül=16 Cumâda-l-ûlâ Salı: Canbulad/Canbulat-oğlu isyânı hakkında Istanbul'a acı haberler gelişi.

(Canbulat âilesi vaktiyle Kilis taraflarına yerleşmiş büyük bir Türk yâhut Kürt âilesidir: Bu âile mezheb itibariyle Dürzi'dir. Bunların Eyyûbilerden oldukları hakkında da bir rivâyet vardır. Şimdi bu âile Lübnan'da ve bilhassa Sayda'dadır ve dil bakımından tamamiyle Araplaşmıştır.

Aileye adını veren Canbulât-ibni-Kaasım İkinci Selim devrinde Kilis beyliğine tâyin edilmiş ve kendisinden sonra bu beylik ocaklık şeklinde oğlu Hüseyn Paşa'ya intikal etmiştir. Daha sonra Haleb beylerbeyliğine tâyin edilen Canbulat-zâde Hüseyn Paşa nihayet Cağal-oğlu'nun son Şark seferine iştirâk etmekte gecikmiş olmak bahânesiyle Van'da idâm edildiği için, maiyyetindeki askerler Haleb'e dönüp orada kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Paşa'yı başlarına geçirip ısyân etmişlerdir: Yukarda 1605=1014 vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına bakınız.

Avusturya ve İran muharebeleri ve Anadolu'daki Celâlî isyânlarıyla meşgul olan Istanbul hükûmeti Canbulat-zâde Ali Paşa'ya Haleb beylerbeyliğini tevcih etmek suretiyle işi yatıştırmak istemişse de muvaffak olamamış, Ali Paşa Lübnan Dürzi şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin'le birleşerek Osmanlı tarafdârı olan ve bizim menbâlarda «Emir Seyf-oğlu Yûsuf» denilen Trablusşam valisi «Emîr Yûsuf-ibnü-Sayrâ»yı Hama'da mağlûb edip Trablus'a kapanmak mecburiyetinde bıraktıktan sonra Şam taraflarını yağma ve tahrib etmiş ve bir taraftan da nüfuzunu Adana taraflarına doğru yaymış olduğu için, Istanbul'dan Haleb beylerbeyliğine tâyin edilip yola çıkarılan Tırnakçı-Hasan Paşa kardeşi ve eski Yeniçeri-ağası Hüseyn Paşa'yı Adana civârına gelen «Cemşîd» ismindeki kumandanı vasıtasıyla bastırıp telef ettirmiştir; Devletin Suriye hâkimiyyetini tehlikede gösteren bu kara-haberlerin işte bu gün Istanbul'a geldiği rivâyet edilir.

Kendi nâmına sikke kestiren Canbulat-oğlu büyük ve muntazam bir ordu teşkil ettiği gibi, Şimalî-Suriye ve Adana havâlisinde müstakil bir devlet sâhibi hâline gelmiş ve hattâ Avrupa ile münâsebete bile girişmiştir; Meselâ Toskana hükûmetiyle bir muâhede akdetmiş olduğundan bahsedilir. — Canbulat-oğlu'nun akıbeti için aşağıda 1607=1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

20 Teşrinievvel=17 Cumâda-i-âhire, Çarşanba: Zsitva-torok sulh müzâkerelerinin başlaması.

(Bâzı Osmanlı menbâlarında «Jitva-boğazı» denilen «Zsitva-torok/Sitvatorok» mevkii Macaristan'da Usturgon=Gran şehriyle Osmanlıların «Komran» dedikleri «Komorn» kalesi arasında ve Zsitva/Sitva suyunun Tuna'ya döküldüğü noktadadır. Yıllardanberi bir çok defa başlayıp neticesiz kalan Osmanlı-Avusturya sulh müzâkereleri nihayet işte burada kat'i bir neticeye bağlanmak üzere bu gün tekrar başlamıştır: Budin valisi Ali Paşa'nın riyâsetinde Budin Kadısı Hâbil Efendi, Ali Paşa kethudâsı Kadım/Kadınım Ahmed yâhut Adem Efendi ile Budin eşrâfından Nasruddin-zâde Mustafa Efendi'den mürekkep Osmanlı hey'eti-murahhasası Usturgon'dan kayıkla çıkıp Zsitva-torok'a gelmiş ve Komorn muhâfızı Baron de Mollard'ın riyâsetinde altı kişiden mürekkeb olan imparatorluk hey'et-i-murahhasasıyla müzâkereye başlamıştır. Bâzı çetin safhalar geçiren bu müzâkereler 23 gün sürmüştür; Aşağıki fıkraya bakınız.

Bâzı Osmanlı menbâlarında Zsitva-torok müzâkereleri «1 Receb=2 Teşrinisâni» Perşenbe günü başlamış gösterilir).

11 Teşrinisâni=10 Receb, Cumartesi: Zsitva-torok sulhü, Avrupa diplomasisinde Türk üstünlüğünün nihayet bulması ve müsavat esasının başlaması.

(Yukarıki fıkrada başladığını gördüğümüz sulh müzâkereleri Türk milleti ve Türk tarihi için çok elim bir muâhede imzâsiyle neticelenmiştir; Umumiyetle «Zsitva-torok muâhedesi» ismiyle anılan bu tarihî vesika 20 sene için akdedilmiştir ve 17 maddeden mürekkeptir.

Bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Avusturya'nın bu son harbe kadar Osmanlı imparatorluğuna vermekte olduğu otuz bin duka altını tutarındaki senevî haraç ilga edilmiştir.

2 — Sulh akdi üzerine imparator İkinci Rodolphe yalnız bir defaya münhasır olmak üzere Türk pâdişahına iki yüz bin kuruş tazminat verecektir: Bu para, takriben altmış yedi bin duka altını tutmaktadır.

3 — Zsitva-torok muâhedesinin tasdikinden itibaren her üç senede bir ihtiyarî hediyeler verilecekse de, bunların kıymet ve mıkdârı muayyen olmıyacaktır.

4 — Türk pâdişâhiyle Avusturya/Almanya imparatoru muhâberelerinde müsâvât kaidesine riâyet edeceklerdir.

5 — Osmanlı devleti bu gibi muhâberelerde Avusturya imparatoruna o zamana kadar olduğu gibi «kral» demeyip «Roma çâsârı» ünvâniyle hitâb edecektir: Bu ünvandaki «çâsâr» kelimesi «Kayser=İmparator» dan muharreftir.

6 — İki taraf birbirinin arazisine tecâvüz etmiyecek ve bu gibi tecâvuzlarda alınabilecek esirler mütekabilen iâde edileceği gibi, zarar ve ziyanlar da karşılıklı olarak tazmin olunacaktır.

7 — Bu gibi hudud-boyu ihtilâflarında Osmanlı imparatorluğu nâmına Budin beylerbeyi ve Avusturya imparatorluğu nâmına da Raab=Yanık-kale kumandanı hakem olacaktır.

8 — Bu muâhede yalnız Birinci Ahmed'le İkinci Rodolphe için değil, bunların halefleri için de mecburî mâhiyettedir.

9 — İspanya kralı da bu muâhedeye iltihak ve iştirâk etmek salâhiyetini hâizdir.

Sonraları bir kaç defa ta'dil ve tecdid edilmiş olan bu muâhedenin en mühim hususiyeti, Kanunî Sultan Süleyman'ın Avrupa'ya resmen kabul ettirmiş olduğu Türk üstünlüğüne nihayet verip Türkiye ile Avrupa devletleri arasında hukukî bir müsâvâta yol açmış olmasında gösterilir: Çünkü Kanunî devrinde 1533=939 senesinin 22 Haziran=29 Zülka'de Pazar günü akdedilen Istanbul sulhü mucibince Avusturya hükümdarı Osmanlı pâdişâhını metbû addedip Vezir-i-a'zamla müsavi sayılmıştır ve gene Kanunî'nin 1547=954 senesi 8 Teşrinievvel=23 Şa'ban Cumartesi günü tasdikiyle mer'iyyete girmiş olan Türkiye-Almanya-Avusturya sulh muâhedesi de Türk pâdişâhını yeryüzünün yegâne imparatoru ve pâdişahlar pâdişâhı sayan Osmanlı telâkkisinin en büyük Avrupa devletleri tarafından resmen kabulü demektir; Almanya imparatorluğunu haraca bağlıyan bu muâhede mucibince Charles-Quint imparator değil, ancak «Vilâyet-i İspanya kralı»dır ve Almanya, İspanya, Holânda, Napoli ve diğer bir takım Avrupa memleketleriyle Amerika'daki İspanyol müstemlekelerine hükmeden Charles-

Quint'in bu vaziyeti kabule mecbur olması, Avrupa'nın Türk üstünlüğüne resmen boyun eğmesinden başka bir şey değildir. O tarihten itibaren akdedilen sulh muâhedeleri hep işte bu «Türk üstünlüğü» düsturunun hukukî müeyyideleri mahiyetindedir: Yukarda gözden geçirdiğimiz dokuz esasın dördüncüsüyle beşincisi işte bu üstünlük prensipine nihayet verip «Müsâvât» esasını kurmuş olduğu için, Devletler-hukuku bakımından çok mühim bir dönüm noktası sayılır. Bu vaziyete göre, yukarda bahsi geçen 1533=939 Istanbul sulhünden bu Zsitva-torok muâhedesine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 73 sene, 4 ay, 9 gün Türk-üstünlüğü Avrupa Devletler-hukukuna hâkim bir prensip rolü oynamış demektir.

«Serdâr-ı bî-âr» denilen Koca-Sinan Paşa isminde harîs bir devşirmenin şahsî ihtirâsâtı uğrunda açmış olduğu bu uğursuz Avusturya seferi 1593=1001 senesi 4 Temmuz=4 Şevvâl Pazar gününden bu güne kadar Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirlerinde Milâdî takvim hesabiyle tam 13 sene, 4 ay, 8 gün sürmüştür).

9 Kânunuevvel=8 Şa'ban, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Derviş Paşa'nın idâmı.

(Boşnak devşirmelerinden olan ve muhtelif menbâlarda «Gaayet zâlim-ü-mezmûm ve tamma'-ı bed-rüsûm», «Zehri gözünde bir mâr-ı gezende» diye tasvir edilen Derviş Paşa'nın idâmına tamahkârlığı sebeb olmuştur: Rivâyete nazaran Vezir-i-a'zam Demir-kapu civârında muhteşem bir konak yaptırmış, vekil harcı olan Yahudi sarrafı masraf defterini gösterince Paşa çok görüp hiddetlenmiş, Yahudi de can kaygısına düşüp hesap sorulduğu için defteri gösterdiğinden ve para istemediğinden bahsederek bütün masârifi hediye şeklinde der'uhde etmiş olduğunu söylemiş, fakat bir taraftan da intikam almıya karar vererek paşanın konağından pâdişahın sarayına gizli bir tünel açtırdıktan sonra Derviş Paşa'nın düşmanı olan Kapu-ağasına giderek paşanın pâdişaha kasdetmek için yeraltından yol açtırdığını söyleyip tüneli göstermiş ve işte bunun üzerine mesele pâdişaha aksedince Derviş Paşa sarayda boğularak idâm edilmiştir; Boğulduktan bir müddet sonra cesedinde hayat eseri görüldüğü için Birinci Ahmed'in kendi eliyle kafasını kesmiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır. Selefi Lala-Mehmet Paşa'yı zehirletmiş olduğundan bahsedilen bu zâlimin âkıbetî halka çok geniş bir nefes aldırmıştır.

Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti bu 1606=1015 senesi 21 Haziran=14 Safer Çarşanba gününden bu güne kadar tam 5 ay, 18 gün sürmüştür, idâmı için 9 Şa'ban=10 Kânunuevvel, 10 Şa'ban=11 Kânunuevvel ve hattâ 15 Şa'ban=16 Kânunuevvel tarihleri de rivâyet edilir: Fakat gün ismi «Sebt=Cumartesi» gösterildiğine göre bizim burada en kuvvetli rivâyet olarak kaydettiğimiz 8 Şa'ban tarihine tesâdüf ettiği anlaşılmaktadır; 15 Şa'ban tarihi de Cumartesine tesâdüf etmekle beraber bu rivâyet zayıftır).

11 Kânunuevvel=10 Şa'ban, Pazartesi: «Mühr-i-Hümâyûn»un Garp serdârı Kuyucu-Murad Paşa'ya gönderilmesi.

(Anadolu Türklerine karşı işlediği şenî zulümler ve müdhiş cinâyetlerle meşhur olan ve ihtiyarlığından dolayı «Koca-Murad Paşa» ismiyle de anılan bu kanlı Hırvat devşirmesinin fecî şahsiyyeti için aşağıda 1611=1020 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına ve Garp serdârlığı için de yukarda bu sene vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız).

1607=1015

17 Kânunusâni=18 Ramazan, Çarşanba: Kalender-oğlu'nun Nil zaferi.

(Celâli hareketinin meşhur reislerinden Kalender-oğlu Mehmet Ağa için yukarda 1605=1014 vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Kalender- oğlunu tenkile Anadolu beylerbeyi Balıkesirli-Hüseyn ve eski Anadolu beylerbeyi Ahmed paşalarla Saruhan beyi Hacı Bey sevkedilmişse de bunlar Nif civârında oldukları için Kalender-oğlu Saruhan'ı zabtetmiştir: Bu vaziyetten telâşa düşen Istanbul hükûmetinin Bursa'yı muhâfaza tedbirleri ittihâz etmiş olduğundan bahsedilir).

1607=1016

15 Haziran=19 Safer, Cuma: Celâlî isyânlarını tenkil için Anadolu serdârlığına tâyin edilen Vezir-i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu sırada Anadolu ile şimalî Suriye âdetâ baştanbaşa bir ısyan sahnesi halindedir ve hemen her tarafta Celâlî reisleri türemiştir; Bunların en mühimleri Saruhan taraflarında Kalender-oğlu, Aydın havâlisinde Türk-Yusuf Paşa, Silifke'de Muslu-Çavuş, Kırşehir'de Meymun ve nihayet Haleb'de de meşhur Canbulat-oğlu Ali Paşa gibi şahsiyyetlerdir. Kuyucu'nun serdârlığı işte bunlarla bunlara tâbi olan ikinci derecedeki âsileri te'dib edip Anadolu'yu yatıştırarak tekrar Osmanlı idaresine almak içindir. Serdârın ilk hedefi Canbulat-oğlu'nun merkezi olan Haleb'dir: Şimalî-Suriye'de ayrı bir hükûmet kurmuş olan Canbulat-oğlu Ali Paşa için yukarda 1606=1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız).

2 Temmuz=7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Kuyucu-Murad Paşa'nın Üsküdar'dan hareketi.

(Canbulat-oğlu'ndan Haleb'in istirdâdını ilk hedef ittihâz eden Kuyucu Paşa yol boyunda Anadolu âsilerine karşı da bir takım teşebbüslere girişmiştir; bunların en mühimleri Konya, Karaman ve Ereğli konaklarında ittihâz ettiği tedbirlerdir. Istanbul hükûmeti biraz evvel Kalender-oğlu'nu yatıştırmak için kendisine Ankara beyliğini tevcih etmişse de, Ankaralılar mukâvemet gösterdikleri için Kalender-oğlu şehri muhâsara etmiş ve ahâli de serdârdan imdad istemiş olduğu için Kuyucu-Murad Paşa Konya'dan Tekeli-Mehmet Paşa kumandasında mühim bir kuvvet göndermişse de Mehmet Paşa âsilere mağlûb olup Ankara kalesine kapanmaktan başka bir şey yapamamıştır. — Silifke'deki Muslu-Çavuş üzerine de Karaman'dan bir kuvvet sevkedilip bir kaç kale zabtedilerek bunların ahâlisi kılıçtan geçirilmiş, fakat sarp yerlerdeki müstahkem mevkilerine çekilen âsiler tamamiyle tenkil edilememişlerdir. — En mühim muvaffakiyet Ereğli'den Canbulat-oğlu'nun Adana valisi vaziyetinde bulunan Cemşîd üzerine gönderilen kuvvet tarafından elde edilmiştir; Bu kuvvet âsileri mağlûb etmiş ve firâra mecbur olan Cemşîd bir daha ortaya çıkmamıştır.

Kuyucu-Murad'ın bu sefer esnâsında Anadolu Türklerine karşı irtikâb ettiği zulümlerle cinâyetler akla sığmıyacak nisbetleri bulmuştur: Bu kanlı Hırvatın nazarında kabahatlıyla kabahatsizin hiç bir farkı olmadığı Osmanlı menbâlarında bile itirâf edilir; meselâ Konya'da hükûmete tarafdâr olan Sirâc-zâde Ahmed Bey'i sırf nüfuzlu bir şahsiyyet olduğu için idâm ettirip kuyuya attırmış ve «Konya çayırında eşkıyâ cüsselerinden çâhlar doldurmuş»dur: Fakat bu «eşkıyâ», âsilere tarafdarlıkla ithâm edilen bir takım zavallılardır ve hattâ ekserisi masumdur).

23 Teşrinievvel=2 Receb, Salı: Oruç-ovası zaferi.

(Adana'dan Haleb üzerine yürüyen ordu bu sabah Oruç-ovasında Canbulat-oğlu Ali Paşa ile müttefiki olan Lübnan Dürzü şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin'in müşterek kuvvetleriyle

karşılaşmış, âsilerin sulh teklifi reddedilmiş ve bunun üzerine girişilen muharebe büyük bir zaferle neticelenerk:

«Gurûba dek rüûs-i maktûa-i a'dâdan defterle mazbût-ül-aded yirmi altı bin kelle-i berîde pişgâh-ı Behrâm-iktidâra getürülüp otâk-ı zer-nitâk önünde püştevâr yığılmıştır».

Canbulat-oğlu Kilis üzerinden Haleb'e kaçıp artık orada tutunamıyacağını anlayınca Anadolu'ya geçerek Eskişehir'e gitmiş, oradan ihtiyar amcası Haydar Beyle Kethudâsı Hüseyn Ağa'yı gönderip affini istihsâl ettikten sonra Istanbul'a gelip Tımışvar beylerbeyliğine tâyin olunmuşsa da sonradan Kuyucu'nun emriyle Belgrad'da idâm edilmiştir. — Oruç-ovası muharebesine Rumeli beylerbeyliğinde bulunan Kanije müdafii Tiryâki-Hasan Paşa da iştirâk etmiştir).

30 Teşrinievvel=9 Receb Salı: Kilis'in işgâli.

(Kilis şehri İkinci Selim devrindenberi Canbulat âilesinin ocaklığıdır: Yukarda 1606=1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. Ali Paşa'nın burada bulunan bütün malı, mülkü zabtedilip hâzineye devrolunmuştur).

9 Teşrinisâni=19 Receb, Cuma: Haleb şehrinin işgâli.

(Ordu gelir gelmez şehir derhâl teslim olmuş, Canbulat tarafdarları karargâha getirilip kılıçtan geçirilerek başlardan kuleler yapılmış ve tabiî kurunun yanında yaş da yanmıştır! — Ali Paşa'nın seğbanları kaleye çekilip mukâvemete geçmişlerdir).

13 Teşrinisâni=23 Receb, Salı: Haleb kalesinin teslim olması.

(Üç gün mukâvemet eden seğbanlar canlarına dokunulmamak şartiyle ve bilhassa «her birine müstakillen hatt-ı eman» verilmek suretiyle teslim olmuşlarsa da, kaleden çıkar çıkmaz derhâl kılıçtan geçirilmişlerdir! — Haleb valiliğine Dişlenk-Hüseyn Paşa tâyin edilmiş Tiryaki Hasan Paşa Rumeli beylerbeyliğinden vezârete yükselerek Istanbul'a gitmiş. Kuyucu Haleb'de kalmış ve asker de muhtelif kışlaklara dağıtılmıştır).

1608=1017

17 Nisan=1 Muharrem, Perşenbe: Kuyucu-Murad Paşa'nın Haleb şehrinden ordu karargâhına çıkışı.

(Yukarda 1607=1016 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında Ankara'yı muhâsara etmiş olduğunu gördüğümüz Kalender-oğlu oradan kalkıp Bursa'ya gelmiş ve şehri zaptedip kış mevsimini burada geçirmiştir: Bu müddet zarfında Kuyucu-Murad Paşa Celâlîlerin ikinci derecedeki reislerini siyasî tedbirlerle birbirine kırdırdığı için, şimdi meydanda en mühimleri olan ve Anadolu saltanatına göz koyan Kalender-oğlu Mehmet Ağa yâhut Paşa ile ona tâbi olan Kara-Said ve «Birâder-i Tavil» denilen Meymun'la Aydın ve Saruhan taraflarındaki Yusuf Paşa kalmış ve bir de 1607=1016 vukuâtının «15 Haziran» ve «2 Temmuz» fıkraların da bahsi geçen Muslu-Çavuş Silifke havâlisinde tutunmuştur. Kalender-oğlu işte bu Muslu-Çavuş'la da münasebete girişmiş ve hattâ yazdığı mektupta zaferlerini şöyle anlatmıştır:

«Sergüzeştimüz âlemine ma'lûmdur. Fitne-engiz ve ahd-şiken Osmâniyân mütegallibe olmağla gururları kemâle irüp âleme cevr-ü-cefâyı pîşe kılmağla tâatlerinden yüz çevirüp

ızhâr-ı hulûsu terk eyledükten sonra pâyıtahtları olan Bursa'da kışladuk. Mukaabelemüze gelen vükelâ münhezim ve pâymâl olduktan sonra Mihaliç ve Aydın ve Saruhan illerini yağma ve tâlân eyleyüp ganâim-i bî-şümâr ile dernek ve cem'iyyetimüz yevmen-fe-yevmen ziyâde olup Konya şehrine geldüğümüzde Karaman beğlerbeğisi Deli-Zülfikar Paşa anda mevcûd bulunup kal'aya kapandı».

Kalender-oğlu'nun mukabelesine geldiklerinden bahsettiği hükûmet kuvvetleri Nakkaş-Hasan Paşa kumandasında gelip Ulubad suyu civârında mağlûb olan bir kuvvetle Silistre beylerbeyi Mi'mâr yâhut Dalgıç-Ahmed Paşa kumandasında gönderilip Manyas gölü sâhilinde perişan olan diğer bir kuvvettir: Dalgıç Paşa işte bu bozgunda yaralanıp ölmüştür. Haleb'de «Hatt-ı emân» alıp teslim olan âsilerin başlarına gelen âkıbet Kalender-oğlu'nda artık Osmanlıya itimad hissinden hiç bir eser bırakmamıştır; gene ayni mektubunda bu noktayı da şöyle anlatır:

«Bu âna gelince Âl-i-Osman tarafından min-vechin kat'ı ümid eylemeyüp serkeşlük olunmazdı: Canbulat-oğlu vak'asından sonra min-ba'din Osmanlı tarafından kat'-ı ümid idüp can tende oldukça serfürû eylemek yokdur».

Kalender-oğlu Kuyucu-Murad Paşa'yı temizlemek suretiyle vâsıl olmak istediği hedefi de şöyle anlatmaktadır:

«Hak-Teâlâ muîn olursa yanumuzda olan bî-şümâr kârgüzâr dilâverler ile ol koca fertûtu ber-taraf eyleyüp Üsküdar'dan berüsünü Osmanlu'ya feragât itdürmek vardur; Eger fırsat Koca'nın olursa hod bizüm itdüğümüz işler dillerde dâstân olduğu hemen bize kâfîdür».

Istanbul hükûmeti işte bundan dolayı Üsküdar muhâfazasına ehemmiyet vererek Hadım-Yusuf Paşa'yı muhâfızlığa me'mûr etmiştir.

Kalender-oğlu'nun ordusuna, Kuyucu'nun kışın birbirine vurdurduğu Celâlîlerin kılıç-artıkları da iltihak ettikleri için, maiyyetindeki kuvvetlerin otuz bini bulduğundan bahsedilir. — Bu sırada Baş-defterdar Etmekci/Ekmekci-zâde Ahmed Paşa vezâret pâyesiyle Rumeli beylerbeyliğine tâyin edilip Kuyucu'nun ordusuna bir mıkdar kuvvetle para götürmeye me'mur edilmiş olduğu için, Bursa'dan Hamîd ve Karaman taraflarına hareket etmiş olan Kalender-oğlu pusu kurup beklemiye başlamış ve Kuyucu işte bu vaziyetten haberdâr olarak Halep karargâhından bir an evvel harekete karar vermiştir).

15 Haziran=1 Rebî'ül-evvel, Pazar: Kuyucu-Murad Paşa'nın Haleb önlerinden hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tehlikeli vaziyetten dolayı ordunun toplanması tamamlanmadan hareket edilmiştir. Bu hareket Kalender-oğlu'na karşıdır).

23 Haziran=9 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Ordunun Maraş'a muvâsalatı.

(Burada ordu bakıyyelerinin toplanması için 20 gün kalınmıştır. — Kalender-oğlu'nun 20 bin kişilik bir kuvvetle Gögsun-derbendi ağzında bulunduğu casuslardan öğrenildiği için, derhâl sevkedilen bir pişdar kuvvetiyle derbend işgâl edilmiştir).

5 Ağustos=23 Rebî'ül-âhir, Salı: Kalender-oğlu'nun Alaca-çayır bozgunu.

(Umumiyetle 23 ve 24 Rebî'ül-âhir «Selâse» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Selâse=Salı» günü o ayın 22 sine müsâdiftir; Hammer'in gösterdiği «8 Temmuz=24 Rebî'ül-evvel Salı» tarihi doğru değildir. — Alaca-çayır Göğsün ovasındadır. — Mevcudu 20 bin gösterilen Kalender-oğlu ordusunda «Şâhî-darbzen» denilen 20 büyük top da vardır. — Muharebe çok şiddetli olmuş, Kuyucu-Murad ihtiyarlığına rağmen bizzat harbe iştirâk etmiş, Osmanlı ordusu bilhassa sayı üstünlüğünden dolayı muzaffer olmuş ve bu netice üzerine Kalender-oğlu artık Anadolu'da tutunamıyacağını anladığı için bir kaç bin kişilik maiyyetiyle beraber İran'a kaçıp Safavîlere ilticâ etmiştir: Buna mâni olmak için bir takım takip müfrezeleri sevkedilmişse de faydası olmamıştır. — Alaca-çayır vak'asından sonra ordu Çubuk-ova'ya geldiği zaman Bağdad'da ısyân etmiş olan «Tavîl-oğlu Mustafa»nın tenkil edildiği haber alınmıştır: Anadolu'daki Celâlî isyânları esnâsında Bağdad'da idareyi eline ahp Istanbul hükûmetine ısyan eden Bölük-başı Tavil-Ahmed-oğlu Mehmet orada kendi adamlarından biri tarafından öldürüldükten sonra yerine geçen kardeşi Tavîl-oğlu Mustafa da bu sefer Kuyucu'nun sevkettiği Cağal-oğlu Mahmud Paşa'ya mağlûb olmuş ve bu suretle Bağdad gailesi de halledilmiştir).

2 Eylül=21 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Kara-Hasan-gediği'nde «Birâder-i Tavîl» denilen Meymun'un bozulması.

(Bâzı menbâlarda «23 Cumâda-l-ûlâ Selâse» gününden bahsedilirse de hakikî takvimde «Selâse=Salı» o ayın 21 ine müsâdiftir. — Celâlî reislerinden olan bu «Birâder-i Tavîl», yukarda 1603=1011 vukuâtının «12 Nisan» ve 1605=1014 vukuâtının da «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen ve «Tavil-Bölük-başı» denilen «Uzun-Halil»in kardeşidir ve ismi de «Meymun»dur; Hammer bunu Uzun- Halil'in oğlu gösterir. Bu âsi altı bin kişilik bir kuvvetle Kırşehir havâlisini yağma ve tahrib ettikten sonra Kalender-oğlu'na iltihak edip İran'a geçmek istemişse de Kuyucu-Murad derhâl tâkibe geçip Şarkî-Karahisar civârındaki «Kara-Hasan gediği»nde mağlûb etmiş ve kesik başlarla cesedlerden alelusul kuleler kurdurmuştur! Karahisar civârından Bayburd önlerine gelen Kuyucu kan dökme hırsını orada da tatmin için suçlu ve suçsuz ayırd etmiyerek binlerce insan öldürüp kesik başlarını «dağlar gibi yığdırmış»dır!).

18 Kânunuevvel=10 Ramazan, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Kuyucu- Murad Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(1607=1016 senesi 15 Haziran=19 Safer Cuma günü Üsküdar karargâhına geçişinden bu güne kadar 1 sene, 6 ay, 3 gün sürmüş olan bu tenkil seferinde Şimalî-Suriye'deki Canbulat-oğlu ısyâniyle Kalender-oğlu ve Tavil-oğlu gaileleri bastırılmış ve artık Aydın, Saruhan ve Menteşe havâlisindeki Yusuf Paşa ile İçel'deki Muslu-Çavuş'dan başka âsi kalmamıştır. Pâdişâh Kuyucu-Murad'a olduğu yerde kışlayıp baharda İran seferine çıkmasını emretmişse de, pâyıtahttaki rakiplerinin faaliyetinden kuşkulanan Kuyucu bu emri dinlemeyip âdetâ Celâlîlik ederek bundan bir gün evvel Üsküdar'a gelmiş ve bu gün de merâsimle karşılanarak Istanbul'a geçmiştir: Bu merâsim esnâsında dört yüz Celâlî bayrağı teşhir ettirerek şehre girdiğinden bahsedilir. — Zâlim serdârın Istanbul'daki düşmanları onu bilhassa Canbulat-oğlu'nun mallarını müsâdere ederken bir çok şeyleri iç etmiş olmakla ithâm etmişlerdir! — Kuyucu'nun Istanbul'a muvâsalatını «8 Ramazan Selâse=16 Kânunuevvel Salı» tarihine müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

1609=1018

15 Haziran=12 Rebî'ül-evvel Pazartesi: Vezir-i-a'zam Kuyucu- Murad Paşa'nın «Acem seferi» bahânesiyle Üsküdar'a geçip Celâlî bakıyyelerine karşı siyasî tedbirlerle meşgul olması.

(Haydarpaşa'da karargâh kuran Kuyucu-Paşa'nın maksadı İran seferini bahâne ederek Aydın ve Saruhan taraflarındaki âsi Yusuf Paşa ile Silifke'ye hâkim olan Muslu-Çavuş'u tuzağa düşürmektir: Kalender-oğlu'yla muhâberesini yukarda 1608=1017 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Muslu-Çavuş müttefikinin tenkilinden sonra kendisine teklif edilen İçel sancak-beyliğini kabul edip sadâkat gösterdiği takdirde Karaman beylerbeyliğine tâyin edileceği hakkındaki va'de inanmak saflığını da göstermiş olduğu için, Kuyucu-Murad bu sefer kendisine Karaman beylerbeyi Zülfikar Paşa ile birleşerek İran seferine iştirâk etmek üzere orduya gelmesini bildirmiş ve bir taraftan da Zülfikar Paşa'ya Muslu-Çavuş'un hîle ile öldürülmesini emretmiştir: Muslu ile dostluk te'sis edip itimâdını kazandıktan sonra Zülfikar Paşa'nın bu emri kolayca icrâya muvaffak olduğu rivâyet edilir. — Yusuf Paşa'nın âkıbeti de bunu andırır: Vezir-i-a'zam kendisine bir mektup yazıp Mağnisa sancağını ocaklık yâhut arpalık şeklinde va'detmiş ve İran seferine iştirâk etmek üzere karargâha geldiği takdirde affedilip sancak tevcihi muâmelesinin yapılacağını ve gelmediği takdirde ordunun İran'dan evvel kendisini tenkile geleceğini bildirmiş, Yusuf Paşa inanıp gelmiş ve tabiî o da Muslu-Çavuş'un akıbetine uğramıştır. — İşte bu suretle Kuyucu-Murad Paşa son iki Celâlî reisini de hiyleyle ortadan kaldırdıktan sonra İran seferini ertesi seneye bırakmıştır).

Ağustos=Cumâda-l-ûlâ: Kâ'be örtülerinin Istanbul'dan gönderilmiye başlaması.

(Her cülûsta Kâ'be örtülerinin tecdidi ve bunlara Halîfe sıfatiyle yeni pâdişâhın ismi işlenmesi Yavuz devrindenberi âdet hükmünü almıştır; Şimdiye kadar Kahire san'atkârlarına işlettirilerek Mısır'dan gönderilen bu «Estâr-ı dâhiliyye» nin artık orada iyi yapılmadığı anlaşıldığı için Istanbul'da işlettirilip bu ay içinde merâsimle yola çıkarılmışsa da gün tarihi belli değildir. Bundan sonra da artık hep Istanbul'dan gönderilmesi âdet olmuştur. Bu sefer gönderilen örtülerin mecmûu «1060 zirâ'» tuttuğundan ve 48 bin dirhem ipekle işlendiğinden bahsedilir. — Aşağıda 1610=1019 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinievvel=9 Receb, Perşenbe: Sultanahmet câmiinin temel-açma merâsimi.

(At-meydanı'nda ve Makbûl-İbrahim Paşa sarayının karşısında Sokullu-Mehmet ve halefi Ahmed Paşaların konakları vardır: Birinci Ahmed'in bunları vârislerinden satın alıp yıktırmak suretiyle açtırdığı geniş sâhada bu gün câmi temellerinin kazılmıya başladığı rivâyet edilir: «9 Receb Sebt» tarihinden de bahsedilirse de, «Sebt=Cumartesi» günü o ayın 9 una değil, 11 ine müsâdiftir. — Temeller kazılırken pâdişâhın eteğinde toprak taşıdığı ve hattâ bu hizmetini her hafta tekrar ederek işçileri teşvik ettiği hakkında bâzı rivâyetlere tesâdüf edilir; Temel-atma merâsimi için aşağıki fıkraya, inşaâtın ikmâli için de 1617=1026 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

1610=1018

4 Kânunusâni=8 Şevvâl, Pazartesi: Sultanahmet câmiinin temel- atma merâsimi.

(Bu günkü merâsimde vüzerâdan başka bizzat pâdişâhın da bulunmuş olduğu rivâyet edilir. — Temel-açma merâsimi için yukarıki fıkraya ve bu muhteşem câmiin evsâfiyle inşaâtının ikmâli için de aşağıda 1617=1026 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

1610=1019

29 Nisan=5 Safer, Perşenbe: İran seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Anadolu'yu yıllarca kan ve anarşi içinde bırakan Celâlî isyânlarıyla Istanbul'un tenkil hareketlerine müvâzi olarak Avusturya seferinin sürüncemede kalması Üçüncü Murad devrindeki Kafkas fütuhâtının hemen tamamiyle elden çıkmasına sebeb olmuş ve işte bu yüzden Şeki, Gence, Lori, Tumanis, Tiflis, Derbend=Demirkapu, Baku, Şamahı ve hattâ bir aralık Kars bile Safavî hâkimiyyetine düşmüştür. Birinci Abbâs'ın Avrupa'ya elçiler gönderip Sünnî Türklere karşı Garp hıristiyanlığıyla taarruzî bir ittifak akdine teşebbüs ettiği bu buhrânlı devirde Kalender-oğlu'nun binlerce maiyyetiyle beraber Safavîlere ilticâsı Şark tehlikesine daha büyük bir vahâmet vermiş sayılır: Yukarda 1608=1017 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız. Safavîler tarafından işgâl edildiğini gördüğümüz müstahkem mevkilerden Gence kalesi 1606=1015 senesi 6 Temmuz=29 Safer Perşenbe günü sukut edince müdâfileri az olan diğer mevkiler de müdafaasız teslim olmuşlardır: Yalnız Şamahı kalesi biraz mukâvemet gösterdikten sonra 1607=1016 senesi 27 Haziran=2 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü o da sukut etmiştir. Bu vaziyet üzerine Gürcü beylerinin çoğu Safavî nüfuzuna girmiş ve işte bundan dolayı Şarkî-Anadolu tehlikeli günler geçirmiye başlamıştır. Kuyucu-Murad Paşa'nın bu günkü seferi işte bu vaziyete karşıdır. Artık Anadolu teskin edilmiş ve Avusturya seferi de nihayet bulmuş olduğu için, Şâh Abbâs'ın telâş etmiye başladığı rivâyet edilir).

24 Mayıs=1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Kuyucu-Murad Paşa'nın Üsküdar'dan Şarka hareketi.

(Serdâr-ı-Ekrem Üsküdar'da 25 gün son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra bu 26 ncı gün hareket etmiştir. — Istanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına Gürcü-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

7 Temmuz=15 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Ravza-i-Mutahhara örtülerinin Istanbul'dan gönderilmiye başlaması.

(Yukarda 1609=1018 vukuâtının «Ağustos=Cumâda-l-ûlâ» fıkrasında gördüğümüz Kâ'be örtüleri gibi Ravza-i-Mutahhara örtülerinin de artık Istanbul'dan gönderilmesine karar verilerek bu gün merâsimle yola çıkarılmıştır: Kâ'benin kuşağı ve Hazret-i-Fâtıma merkadinin örtüleriyle beraber mecmûunun 910 zirâ' tuttuğu ve hepsinin 17692 mıskal altın sırmayla işlendiği rivâyet edilir).

16 Eylül=27 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Ordunun Erzurum'a muvâsalatı.

(Safavîleri yıldırarak harbetmeden muzaffer olmak hülyasına kapılan Kuyucu Paşa Üsküdar'dan yâhut yol boyundan yolladığı Hayrüddin-Çavuş'la Şâha bir nâme gönderip Üçüncü Murad devri fütûhâtının Türkiye'ye iâdesi şartiyle sulh teklif etmişse de, ordu Erzurum'a gelince Osmanlı elçisiyle beraber gelen Şemsüddin Muhammed Aka ismindeki Safavî elçisinin getirdiği cevapta son fütûhâtın iâdesi reddedilerek Kanunî devrindeki Amasya sulhünün esas olması istenilmiştir: Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555=962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Ordu Erzurum'dan Kars'a geldiği zaman Kuyucu-Murad Paşa ikinci bir nâme daha yazıp şâhın sulh temâyüllerine delil olmak üzere pâdişaha hediye göndermesini bildirmiş ve bunun

üzerine Birinci Abbâs 1800 mıskal anberi muhtevi 21 kilo sıkletinde som altından bir çekmece göndermiş ve bu hediye ordu İran'a doğru giderken yolda gelmiştir. — Hiç bir husûmet hareketi göstermek istemiyen Kuyucu, Safavî işgâlindeki kalelere uğramıyarak Çaldıran, Hoy ve Selmas üzerinden Tebriz'e doğru ilerlemiş ve Birinci Abbâs da Tebriz'i tahliye ederek şehir civârına mühim kuvvetler yerleştirmiştir: Tabiî bu vaziyette Osmanlı serdârının maksadı, kan dökmeden sulhü kazanmaktır).

11 Teşrinisâni=24 Şa'ban, Perşenbe: Osmanlılarla Safavîlerin Acı-çay'da karşılaşmaları.

(Tebriz'in şimalinden geçen»Acı-çay» için 1585=993 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız. — Birinci Abbâs'ın karargâhı o civardaki Surhâb tepesindedir. — Kuyucu-Murad Paşa burada tekrar elçi gönderip son fütûhâtın iâdesi şartiyle tekrar sulh teklif etmişse de, verilen cevapta şerâitin değişmediği bildirilip yukarıki fıkrada bahsi geçen Amasya sulhünün esas olmasında ısrâr edilmiştir; Ordu başında Safavîleri yıldırarak yola getireceğini uman Kuyucunun bu tuhaf ümidi nihayet Acı-çay'da suya düşerken şiddetli bir iâşe sıkıntısı da baş göstermiştir).

16 Teşrinisâni=29 Şa'ban, Salı: Ordunun Tebriz önlerinden Diyarbekir'e avdeti.

(Acı-çay boyunda iki taraf beş gün karşı karşıya kalıp birbirini gözetledikten sonra Osmanlı ordusu birdenbire çekilmiye başlamıştır! Bu tuhaf harekete iki sebeb gösterilir: Biri iâşe buhrânı, biri de şahın gizli bir teklifidir; Birinci Abbâs'ın bu teklifi gizli tutması, kendi ümerâsının itirazından çekinmesiyle izah edilir; teklifin esası, son fütûhât Safavîlerde kalmak şartiyle vâridâtının haraç şeklinde her sene Osmanlılara te'diyesidir; fakat bunun mıkdârını da Birinci Abbâs bizzat tâyin ederek 200 ipek yükü takdir etmiştir! Kuyucu şâhın bu gizli teklifini ister istemez kabul edip harbetmeden çekilmiye başlamış ve hattâ Osmanlı ordusu hududa kadar Safavîler tarafından teşyi edilmiştir: Bu tuhaf teşyi, yollarda Kürt aşîretlerinin harbe sebeb olabilecek muhtemel tecâvuzlarını önlemek maksadiyle izah edilir. — Ordu hududa gelince serdâr elindeki Safavî esirlerini hil'atlerle taltif ederek iâde ve Şâh Abbâs da aynen mukabele etmiştir. — Biraz sonra Diyarbekir kışlağına gelen Safavî elçileri Istanbul'a gönderilmiş ve şahın teklifi pâdişaha arzedilmiştir).

1611=1020

5 Ağustos=25 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Diyarbekir kışlağında ölümü.

(Bahar gelince tekrar sefere çıkmak üzere Diyarbekir civârındaki Cülek/Çülek sahrâsında ordu kuran Kuyucu'nun doksan yaşında «bağteten» öldüğünden bahsedilmekle beraber. Sadâret makamına göz dikmiş olan rakîbi ve halefi Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa tarafından zehirletildiği hakkında da bir rivâyet vardır: Aşağıda 1614=1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Nasuh Paşa bir aralık pâdişaha rüşvet teklif ederek Sadâret mührünün Kuyucu'dan alınıp kendisine verilmesini istemişse de, Birinci Ahmed bu tuhaf teklifnâmeyi Kuyucu'ya göndermiş ve o da kendisi gibi hunhâr olan Nasuh Paşa'nın lüzumsuz vücudunu devlete lâzım görerek cürmünü itirâf ettirdikten sonra affetmiş, fakat Nasuh'un sadâret yolunda ilk kurbanı gene kendisi olmuştur!

Anadolu Türklüğünün ebediyyen lâ'netle anacağı Kuyucu-Murad'ın Hırvat devşirmelerinden olduğunda ittifak edilmekle beraber, Atâyî'nin «Şakaayık» zeylin de «Hırvâdiyye-ün-nasl,

Rûmiyy-ül-asl» gösterilir: Bu rivâyete göre Hırvatistan'da doğmuş olmakla beraber, aslen Rum demektir, ihtiyarlığından dolayı bâzen «Koca» lâkabiyle de anılan bu doksanlık zâlim umumiyetle «Kuyucu» denilmesi, Üçüncü Murad devrinde Karaman beylerbeyi sifatiyle iştirâk ettiği İran seferinde meşhur Safavî veliahdı Hamze-Mirzâ'ya karşı Cağal-oğlu kumandasında uğranılan bozgundan kaçarken kuyu gibi bir çukura düştükten sonra Safavîler tarafından işte o kuyudan çıkarılıp esir edilmiş olmasıyla izah edilir; 1585=993 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. İşte o tarihten itibaren almıya başladığı bu lâkap, bilhassa Anadolu Türklerini ısyan tenkili bahânesiyle kılıçtan geçirip kuyulara doldurmasından dolayı büsbütün teammüm etmiştir. Peçevî onun bir Celâlî tenkilindeki vahşetinden bahsederken bu lâkap meselesini şöyle anlatır;

«Vezîr-i bî-nazîr kuyular kazdırdı ve getürdükleri melâîni [=Yâni Istanbul'daki Devşirme idaresinin zulmüne ısyân etmiş Anadolu Türklerini] kuyu başında çökdürdü ve birer birer boynun urdurdu ve bu tarîk ile her gün bir iki kuyu dolardı ve müceddeden bir dahî kazılmağa muhtâc olurdu: Akıbet Kuyucu-Koca deyü telkîb olunup dünyâya velveleler virdi; bu tarîk ile yalnız Celâlî nâmında olanları değil, belki it'âm-u-iskaa idenleri ve hemcivâr olanları bile kırdı».

Bu fıkranın sonundaki sarâhatten anlaşıldığına göre, Kuyucu yalnız âsilerle tarafdarlarını değil, onlara her nasılsa ekmek ve su vermiş zavallılardan başka civarlarında bulunan komşularını bile kılıçtan geçirtecek derecelerde kana ve bilhassa Türk kanına susamış bir canavardır. Naîmâ'nın izâhına göre bir gün otağının önündeki iskemlesine oturup kuyulara insan doldurturken ilerde bir atlının terkisinde giden küçük bir çocuk gözüne ilişmiş, hemen getirtip bizzat istintak ederek fakir bir çalgıcının oğlu olduğunu anlayınca acı acı gülüp:

— Hây! Baban Celâlîleri şevka getürürdü!

diye derhâl idâmını emretmiş, fakat cellâtlar:

— Bu sabiyy-i ma'sûmu nice öldürelüm?

diye emrine itâat etmedikleri için Yeniçerilere ve onlar da yüz çevirince İç-oğlanlarına emretmişse de, öyle bir şenâati hiç biri kabul etmemiştir; Kuyucu'nun mâhiyyetini iyice anlamak için Naîmâ'nın bu vaziyeti anlatan şu kaydini görmek kâfidir;

«Oğlancuk meydanda kalup bu emre imtisâl ider âdem bulunmadukda Vezîr-i pîr Merrîh-i felek-serîr gibi arkasından kürkün bırağup ve kalkup sabîyi kendü eliyle alup hufrenün kenâruna götürüp başını burup boğazını sıkıp helâk ve kendi eliyle hufreye ilkaa eyledi».

Anadolu'da Kuyucu-Murad'ın işte böyle kuyulara doldurduğu Türklerin sayısı yüz binden çok fazla gösterilir: Dindarlığından bahsedilen Birinci Ahmed'in en büyük günâhı, Anadolu'nun başına işte böyle bir belâyı musallat etmiş ve bu şenaâtlerin fâiline hiç ses çıkarmadıktan başka iltifât etmiş olmasında gösterilebilir. Kuyucu-Murad'ın sadâreti 1606=1015 senesi 11 Kânunuevvel=20 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 7 ay, 25 gün sürmüştür: Bu kanlı devşirme, Anadolu ve Şimalî-Suriye isyânlarını bastırmak suretiyle Istanbul hükûmetini büyük bir gaileden kurtarmış olduğu için Osmanlı menbâlarında mühim bir şahsiyyet gibi gösterilirse de, hakikatte büyük bir asker olmadıktan başka mühim bir siyaset adamı da değildir ve bilhassa bu ikinci noktanın en bâriz delilleri Avrupa'da Türk üstünlüğüne nihayet veren Zsitva-torok muâhedesiyle Safavîlere karşı giriştiği son gösteriş seferinin gülünç neticesinde gösterilebilir: Bunlar için

yukarda 1606=1015 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1610=1019 vukuâtının «16 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Kuyucu-Murad'ın cesedi Diyarbekir'den Istanbul'a getirilip hâlâ mevcud olan türbesine defnedilmiştir).

22 Ağustos=12 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa'nın sadâreti.

(Kuyucu-Murad Paşa'yı zehirleterek sadâreti elde ettiğinden bahsedilen bu Arnavut devşirmesi zâlimliğiyle meşhurdur; Şahsiyyeti ve idâmı için aşağıda 1614=1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu gün Istanbul'dan yola çıkarılan «Mühr-i-Hümâyûn»la beraber serdârlık fermânı da gönderilmiş ve yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem ayni zamanda İran sulhünün intâcına da me'mur edilmiştir).

1612=1021

27 Temmuz=28 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Şehzâde Murad'ın doğumu.

(Birinci Ahmed'in bu oğlu 1623=1032 tarihinde «Murâd-ı Râbi'=Dördüncü Murad» ismiyle tahta çıkacak olan şehzâdedir: Osmanlı menbâlarında «Fâtih-i Bağdâd» lâkabiyle anılır. Anası meşhur «Mâhpeyker Kösem-Sultan»dır ve ayni anadan olan Sultan İbrahim'le öz-kardeşdir. — Osman-zâde Tâib Sultan Murad'ın 1018=1609 Cumâda-l-ûlâ=Ağustos ayında doğduğundan ve hattâ «Gazi» kelimesinin de Ebced hesabiyle doğum tarihini gösterdiğinden bahsederse de, diğer menbâlara uymıyan bu rivâyette bir yanlışlık olması lâzımgelir).

27 Eylül=1 Şa'ban, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Nasuh Paşa'nın Safavî elçileriyle Istanbul'a gelişi.

(Safavîlerle selefinin kararlaştırdığı sulh esaslarını kabul etmiş olan Nasuh Paşa'nın getirdiği İran elçilerinin en mühimleri Kadıasker Kadı-Han'la Isfahan ve Kazvin Kadıları Muizz-i-Isfahâni ve Hüseyn-i Yezdî'dir; Kuyucu-Murad'ın kararlaştırdığı sulh esasları için yukarda 1610=1019 vukuâtının «16 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. iki yüz yük tutan ilk ipek haracı da beraber getirilmiştir: Bu nun yarısı altın ve gümüş sırmalı ipek kumaşlardan mürekkep gösterilir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17 Teşrinievvel=21 Şa'ban, Çarşanba: Safavî elçilerinin huzura kabulü.

(Şâhın yukarıki fıkrada gördüğümüz ipek haracıyla sâir «pîşkeş»leri de pâdişaha bu gün takdim edilmiş ve merâsim esnâsında İran elçisi Kadı-Han Osmanlı ihtişâmının te'siri altında kalarak:

— Pâdişâhum, Şâh Abbâs senün kulundur!

sözünden başka bir şey söyliyememiştir).

20 Teşrinisâni=26 Ramazan, Salı: Osmanlı-Safavî sulhü.

(Feridun Bey «Münşeâtımdaki Nâme-i-Hümâyûn'a göre bu sulhün yukarıki fıkralarda gördüğümüz ipek haracından başka bir takım askerî, siyasî ve dinî esasları da vardır; bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — «Sultan Süleyman-Hân-ı Cennetmekân zamân-ı yümn-iktirânında kesilen sınur» esas olacaktır;

2 — Bilfiil Osmanlı işgâlinde bulunan yerler Osmanlılarda kalacaktır;

3 — Irak hududundaki âsi beylere Safavîler tarafından yardım edilmiyecektir;

4 — İran hacıları Bağdad ve Basra'dan geçemeyip Haleb ve Şam üzerinden geçebileceklerdir;

5 — Dağıstan şamahlı Osmanlı hâkimiyyetinde kalacaktır;

6 — Osmanlıların Ruslara karşı her hangi bir muhtemel hareketinde Safavîler tarafından mümânaat yerine muâvenet edilecektir;

7 — Şiîler ashâba «sebb-ü-şetm» edemiyeceklerdir;

8 — Bağdad beylerbeyi Mahmud ve Van beylerbeyi Mehmet Paşalar Osmanlı-Safavî hududunun tahdidinde Türkiye'yi temsil edeceklerdir.

Safavî elçileri tekrar huzûra kabul edilip avdetlerine «icâzet» aldıktan sonra, hudud işlerine âit bâzı müzâkerelerde bulunmak üzere meşhur İncili-Mustafa-Çavuş da kendilerine terfik edilmiştir. — Nasuh Paşa devrinde akdedildiği için «Nasuh Paşa müsâlâhası» ismiyle anılan bu sulh esaslarına göre garbî Gürcistan'da Türklerin «Açuk-baş/Baş-açuk» dedikleri İmerethi krallığıyla bunun garbindeki Gurya ölkesi ve Dâdyân havâlisi Osmanlı hâkimiyyetinde kalmış, Dağıstan'ın irtibat muhâfaza edilmiş ve Kars kalesi de Türkiye'ye bırakılmıştır: Bu vaziyete göre Türkiye'nin Kafkasya ile alâkası kesilmemiş demektir.

Üçüncü Murad devrinde 1590=998 senesi 21 Mart=14 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü akdedilen Osmanlı-Safavî sulhü mucibince Türkiye'ye terkedilmiş olan Tebriz'in Üçüncü Mehmet devrinde Şâh Abbâs tarafından 1603=1012 senes 26 Eylül=19 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü ânî bir baskınla zabtı üzerine başlıyan bu son İran seferi o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 9 sene 1 ay, 24 gün sürmüştür. — Hudud meselesinde bu sefer esas ittihaz edilen Kanunî devrinin Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555=962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1613=1022

Temmuz/Ağustos=Cumâda-l-âhire: İçki yasağı.

(Dindarlığıyla meşhur olan Birinci Ahmed bütün Osmanlı ölkesine şâmil bir içki yasağı ilân edip «Emânet-i-Hamr=İçki-Eminliği» ni ilga ederek «zararına nazar idüp menâfiinden geçmek» suretiyle «nice yüz yük akça» tutan vâridâtından vazgeçmiştir. Fakat tıpkı Kanunî'nin son zamanlarındaki yasak gibi bu da çok sürmemiş, insanlar «Ümm-ül-habâis'i ke-l-evvel içer olmuşlar»dır! Kanunî'nin «Sarhoş-Selim» denilen oğlu İkinci Selim tahta çıkar çıkmaz kaldırılan içki yasağı için ikinci ciltte 1566=974 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1614=1023

13 Mayıs=3 Rebî'ül-âhir, Salı: Donanmanın Malta ve Trablusugarp seferine çıkmak üzere Beşiktaş'taki Barbaros türbesi önlerinde toplanması.

(Avusturya ve İran cephelerindeki Şark ve Garp seferleri nihayet bulmuşsa da Akdeniz'de İspanya krallığı ve onun nüfuzundaki Toskana büyük-dukalığı ve Malta-Şövalyelerinin Haçlı hükûmeti gibi irili-ufaklı bir takım Hıristiyan devletleriyle harb hâli devam etmektedir: Zsitva-torok muâhedesine iltihâkı için açık kapı bırakıldığı halde İspanya bundan istifâde etmediği için bilhassa son üç sene içinde bâzı deniz hareketleri olmuş, 1611=1020 de bir Malta filosu Korintos şehrine akın edip beş yüz esir kaldırmış, ertesi sene bir Toskana filosu Cos=İstanköy adasından 1200 esir götürmüş, gene Toskanalılar Silifke sâhilinde Ağa-limanı'a saldırıp kaleyi zabtederek bir çok ganîmetlerle 350 esir almış ve nihayet 1613=1022 tarihinde bir Sicilya filosu da Sakız yâhut Sisam civârında donanmadan ayrılmış olan on Türk gemisinin yedisini zabtetmiştir.

Akdeniz bu haldeyken, Trablusugarp'da da mahallî Levendlerin Sefer-Dayı ismindeki reisleri valilere tahakküm edip âsi vaziyetini almıya başlamıştır; Suriye'de de bir Dürzü isyânı vardır; fakat bu ısyân diğerlerine nisbetle ikinci derece de sayıldığı için, Kapdan-ı-Deryâ Halil Paşa'nın kumandasındaki donanmanın Malta ve Trablusugarp üzerine hareketi tercih edilmiştir: Dürzü isyânı için aşağida bu sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz=23 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Erdel meselesinin halli.

(Avusturya'ya karşı Osmanlılarla birleştiği için Erdel prensi ve Macar kralı ilân edilen İstvan Bocskay öldükten sonra Türk tarafdârı Gabriel Bathory/Bathory-Gabor prens olmuş ve ondan sonra da tarafdârlıkta kendisinden daha müfrit olan Bethlem-Gabor yerine geçirilince Istanbul'a Sigismond Balassy isminde bir elçi göndererek tâbiyyet şerâitinin tesbitini istemiştir: Bu şerâit iki ahdnâme ile tesbit edilmiştir. Bunların biri Erdel prenslerinin Erdelliler tarafından intihâb edildikten sonra Türkiye tarafından tasdik edilmek suretiyle tâyin edileceklerine, eskiden olduğu gibi her sene haraç vereceklerine, Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla müttefikan hareket ederek seferlerde hizmet edeceklerine ve işte bu şerâitle Osmanlı himâyesi altında bulunacaklarına âittir; ikinci ahdnâme de Yukarı-Macaristan asilzâdeleri Bethlem-Gabor'u kendilerine kral intihâb ettikleri takdirde Türkiye tarafından tasdik edileceğine, Lehistan'la Eflak ve Boğdan'ın Erdel'e tecâvüz edemiyeceklerine ve Eflak Boğdan voyvodalarından ısyân edenler Erdel'e ilticâ ettikleri takdirde Türkiye'ye teslim edileceklerine ve Erdel'in dosta dost, düşmana düşman olacağına dâirdir. Bu suretle Erdel prensliği Eflak ve Boğdan'la Garp Hıristiyanlığı arasında bir engel vaziyetine getirilmiş olduğu için, Osmanlıların «Memleketeyn» dedikleri bu iki voyvodalık artık kat'î surette Türk hâkimiyyetine sokulmuş demektir. — Son zamanlarda Erdel'in Avusturya'ya karşı Türklerle beraber cephe almasına sebeb olan Bocskay için yukarda 1605=1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız).

6 Temmuz=28 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Donanmanın Malta akını.

(Bu deniz seferinin sebebleri için yukarda bu senenin «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — 45 gemiden mürekkep olan Osmanlı donanması bu sabah Malta'da karaya asker çıkarmış, sâhil boylarıyla köyler, kasabalar, tarlalar ve bahçeler yağma ve tahrib olunmuş ve mukabeleye çıkan düşmanla harbedilip esirler alındıktan sonra ertesi veyâhut daha ertesi gün Trablusugarb'a hareket edilmiştir).

10 Temmuz=2 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Donanmanın Trablusugarb'a muvâsalatı ve Sefer-Dayı'nın akıbeti.

(Sefer-Dayı'nın vaziyeti için yukarda bu senenin «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Kapdan-ı-Deryâ Halil Paşa Sefer-Dayı'yı ustalıkla donanmaya davet etmiş ve gelir gelmez zencire vurunca tarafdârları kaleye kapanmışlarsa da yerli şeyhlerin tavassutiyle kapılar açılmış ve kale işgâl edilmiştir. Bu muvaffakiyet üzerine Sefer-Dayı müsâdere ve katil suçlarıyla ithâm edilip cinâyetleri sâbit olduğu için idâmı hakkında verilen fetvâ üzerine kale kapısına asılmış ve bütün malları hazine hesabına zabtedilmek suretiyle Trablusugarb gailesi temizlenmiştir).

18 Temmuz=10 Cumâda-l-âhire, Cuma: Donanmanın Trablusugarp'dan hareketi.

(Trablus'dan Navarin'e gelinmiş, buğday yüklü bir düşman gemisi zabtedilmiş ve oradan da daimî bir ısyan vaziyetinde bulunan «Mainottes=Maynotlar/Manyotlar» üzerine varılıp itaat altına alınmıştır: Mora'nın cenubunda ve Koron körfezinde bir köyle dağlık bir sâhaya «Maia/Maina» ve ahâlisine de «Maynalılar» mânâsına «Mainottes» denir ve bunlar eski İspartalıların ahfâdı sayılır; arâzinin dağlık vaziyetinden istifâde eden bu âsiler devletin başında dâimî bir gaile hâlindedir. Bu seferki tenkillerinde yıllardanberl birikmiş vergileri de toplanmıştır. — Donanmanın 25 Şevvâl=28 Teşrinisâni Cuma günü Istanbul'a avdet ettiği rivâyet edilir).

Ağustos=Receb: Kazakların Sinop baskını ve tenkilleri.

(Bunların bir kısmı Rusların Don-Kazaklarından olmakla beraber, ekserisi Lehlilerin «Zaporogues» denilen Dniepr-Kazaklarıdır: Zaporoglar bilhassa Ruthenes'lerle Lehlilerden mürekkeptir. 1576 da Lehistan kralı ve Erdel prensi İstvan Bathory tarafından teşkilâtlandırılmış olan Zaporog-Kazakları «Hatman» denilen bir reisin idaresinde muhtâriyyeti hâiz bir teşekküldür ve hattâ kırmızı zemin üzerine beyaz kartal şeklinde bir bayrakları da Vardır. Türkler bunlara «Sarıkamış Kazakları» da derler, ötedenberi Tuna ve Karadeniz sâhillerindeki Osmanlı ve Kırım arâzisine karşı akıncılık ve korsanlık eden Kazakların bu hareketlerini tasvib etmediklerinden bahseden metbûları el altından onları kışkırtıp durmakta hiç bir zaman kusur etmemişlerdir: Hattâ Osmanlıların Kırım-Tatarlarına mukabil, bunlar da Osmanlılara karşı Hıristiyan akıncıları sayılır. Hafif gemilerle hareket eden Kazakların en mühim akınlarından biri de bu sıradaki Sinop baskınıdır: Naîmâ'nın «Medînet-ül-uşşâk=Âşıklar şehri» dediği Sinop o zaman Karadeniz'in en zengin ve en mâmur limanlarındandır. Burada kölelik eden esirlerin ihânetinden istifâde eden Kazaklar kaleyi kolayca zabtedip kadınlarla çocukları esir ettikten ve bir çok ganîmet aldıktan sonra şehri yakıp yıkarak alelâcele kaçıp gitmişlerdir. Altmış şayka ile Karadeniz muhâfızlığında bulunan Şakşakî-İbrahim Paşa bu vaziyet üzerine Don munsabbında pusu kurup Kazakları beklemiş, onlar da haber alıp gemilerini kızaklarla daha yukarılara doğru çekmiye başlamışlarsa da Kırım-Tatarları birdenbire o taraftan taarruz etmiş, Kazaklar Sinop'dan aldıkları «Mâl-ü-ıyâli» bırakıp kaçmış ve kaçarken de Şakşakî Paşa'nın taarruzuna uğrayıp kılıçtan geçirilmiş ve kısmen de esir edilmişlerdir; Şakşakî-İbrahim Paşa için yukarda 1598=1007 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız.

Sinop vak'ası Istanbul'a aksedince pâdişâh Vezir-i-a'zam Nasuh Paşa'dan şâyianın doğru olup olmadığını sormuşsa da Paşa inkâr ve Şeyh-ül-İslâm da te'yid ettiği için, Nasuh Paşa'nın gözden düşmesinde bu vak'anın büyük bir te'siri olmuştur).

17 Teşrinievvel=13 Ramazan, Cuma: Vezir-i-a'zam Nasuh Paşa'nın idâmı.

(Gümülcüne'de doğmuş olan Nasuh Paşa aslen Dramalı bir Arnavuttur: Fakat bir Rum papasının oğlu olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Hunharlığı, yağmacılığı, yalancılığı, irtikâb ve irtişâsı ile meşhurdur: «Katl-i insan yanında zebh-i dücâceden ehven ve kesr-i zücâceden eshel-ü-ahsen» ve «Cem'-i mâl ve kesb-i esbâb-ı vebalde nâdir-ül-akrân» gösterilir; meselâ Diyarbekir beylerbeyliğinde» bulunduğu zaman bir Kürt aşîretine kızıp tenkil ederek «Zükûr-u-inâs üç dört yüz nüfûsu bir damın içine kapayup azâb-ı tedhîn ile helâk» etmiştir! Bilhassa selefi Kuyucu-Murad Paşa'yı zehirleterek Sadâret makamına geçip Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ı aldıktan sonra artık kabına sığmıyacak hâle gelmiş ve dünyâda «Kendüden gayri kimesnenün vücûduna râzı olmayup vüzerânun kimini kenâra, kimini tekaaüde çıkarup» herkesi kendine düşman etmiştir. En büyük düşmanları içinde Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Mehmed Efendi, Muallim-i- Sultânî Mustafa Efendi ve Dâr-üs-Saâde-ağası Mustafa Ağa gibi çok mühim şahsiyyetlerden bahsedilir. Muhtelif vazifelerle memleketin her tarafına «Celâlî-sıfat» adamlarını salıp müdhiş bir şebeke kurarak ırza, cana, mala tecâvüz ettirip durduğu için halkın da nefretine uğramıştır. Nihayet saltanat makamına bile göz dikerek:

«Meşâyih ziyyinde müdâhinler ve müneccimlerün ıtrâ ve müdâheneleri ile sevdây-ı muhale vücûd virüp ümniye-i saltanat töhmetiyle müttehem olmuş»

ve bir rivâyete göre de Kırım prenslerinden Mehmet-Giray'ı pâdişâhın haberi olmadan dâvet edip iclâsa karar verince mesele saraya aksetmiştir. Yukarda bahsettiğimiz üç büyük düşmanını öldürüp Arnavutluğa kaçmak için bir nevi menzil teşkilâtı kurmıya kalkınca kendi adamları tarafından saraya ihbâr edilmiş olduğundan da bahsedilir. Hattâ Safavîlerle gizli münâsebetleri ve ihâneti hakkında da bir rivâyet vardır. İşte bütün bunlardan dolayı pâdişahla Vezir-i-a'zam birbirinden kuşkulanmıya başlamış, hattâ Nasuh Paşa bu günkü Cuma selâmlığına iştirâk etmemek için «temârûz» etmiş, fakat Birinci Ahmed ustalıklı davranarak hemen konağını çevirtip Bostancı-başı Hüseyn Ağa'yı yüz kadar Bostancı ile içeri saldırtarak dâmâdını kızının odasında boğdurmuştur.

Nasuh Paşa'nın idareciliği gibi askerliğinin de hiçliği;

«Evâil-i zuhûrundanberü her kangı askere serdâr oldu ise feth-ü-zaferden eser görmedi».

diye anlatılır. Onun için idâmında pâdişâh nâmına zabtedilen serveti harb ganîmetlerinden değil, rüşvet ve müsâdere mahsullerindendir; bu haram malın müfredâtı şöyle sıralanır:

«İnci dolu çekmeceler, Bir milyondan fazla duka altını, Bir milyondan fazla guruş, 1018 murassâ kılıç: Bunların yalnız birine elli bin altın kıymet biçilmiştir!, İran ve Mısır halıları ve ipeklileriyle dolu mahzenler, 1100 at ve kısrak, Kırk çift som altın geniş üzengi, 1800 deve, 4000 yük hayvanı, 6 bin öküz ve inek, 5000 koyun vesaire».

Bunlardan başka Nasuh Paşa'nın bir hayli arâzi ve emlâki de vardır. Hükümetin başına belâ olmuş bir çok devşirmeler gibi ve meselâ 13 yıl süren son «Nemçe seferi» ne sebeb olmakla meşhur Arnavut «Serdâr-ı bî-âr» Koca-Sinan Paşa ve Anadolu'yu yıllarca kan çanağına çeviren son Celâlî isyânlarına sebeb olmakla mârûf İtalyan devşirmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi bu Arnavut yâhut Rum Nasuh Paşa'nın da yıllarca sürüp bir çok kanlar dökülmesine sebeb olacak bir Dürzü ısyânına yol açtığından bahsedilir: Yukarda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

1607=1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Oruç-ovası zaferinde Canbulat-oğlu Ali Paşa ile beraber mağlûb edilen Lübnan Dürzü şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin o darbeyi yedikten sonra sinmişse de, Nasuh Paşa kendisine şahsen düşman olduğu için Pâdişaha âsi gösterip üzerine kuvvet sevkederek devletin başına yeni bir Dürzü gailesi çıkarmış, Emîr Fahrüddin bu sene Fransa'ya kaçmışsa da ısyân hareketi Dördüncü Murad devrine kadar devam etmiştir. İşte bütün bunlardan dolayı Nasuh'un idâmı üzerine «Âlem hayât-ı tâze ve efrâd-ı benî-Âdem sürûr-i bî-endâze» bulunduğundan bahsedilmektedir. İnsanların baş belâsı olmakla kalmıyan Nasuh Paşa Osmanlı menbâlarında Istanbul köpeklerinin de başına belâ olup onlara bile musallat olmuş ve hepsini birden Istanbul'dan Üsküdar'a nefyetmiş gösterilir! Naîmâ bunu şöyle anlatmaktadır;

«Garâib-i ahvâldendür ki vezâreti vaktinde Istanbul'da olan kilâbı Üsküdar ve sâir yere tarditmek ferman idüp kayık kayık köpekleri karşu geçirüp bırakmışlardur».

Nasuh Paşa'nın sadâreti 1611=1020 senesi 22 Ağustos=12 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 3 sene, 1 ay, 26 gün sürmüştür).

17 Teşrinievvel=13 Ramazan, Cuma: «Öküz» lâkabiyle meşhur Kara-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Mehmet Paşa'nın bâzan «Oğuz» imlâsına da tesâdüf edilen «Öküz» lâkabı Kara-gümrük'de öküz nalbandı olan babası «Kara-Hüseyn/Kara-Hasan Ağa»nın san'atından kinâyedir. Devşirme Sadr-ı-a'zamlar içinde istisnâ gibi görünen bu Türk vezirinin Ulukışla'da hayratı olduğu için, aslen oralı olmak ihtimâli vardır. Enderun'dan yetişip zekâsiyle temâyüz eden Kara-Mehmet Paşa Mısır valisi iken Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han Sultan'la evlenmiş olduğu için «Dâmâd-Mehmet Paşa» ismiyle de anılır ve nâmusiyle iktidârından dolayı «Edîb-ü-vakur vezîr-i sâhib-şuûr» ve «Vakur-u-mühîb vezîr» gibi sözlerle senâ edilir. — Azli için aşağı da 1616=1025 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasına ve İkinci Osman devrindeki ikinci sadâreti için de 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1615=1024

22 Mayıs=23 Rebî'ül-âhir, Cuma, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın İran seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(1612=1021 vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Safavî sulhünün akdi esnâsında yalnız bir kere getirilmiş olan 200 yük ipek haracının ondan sonra bir daha gönderilmemiş olması ve İran elçisi Kadı-Han'la beraber giden İncili-Çavuş'un iki seneden fazla bir zaman boş yere alıkonulması «gazab-ı Şâhâne»ye sebeb olduğu için İran'a karşı tekrar sefer açılmasına karar verilmiş, serdârlığa Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa me'mur edilmiş ve Istanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına vüzerâdan Gürcü-Mehmet Paşa tâyin olunmuştur. — Müneccim-başı tercemesinde «3 Rebî'ül-evvel=2 Nisan Perşenbe» tarihinden bahsedilirse de doğru değildir.

Vezir-i-a'zam 20 gün kadar Üsküdar karargâhında son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra hareket etmişse de, Şa'ban=Ağustos/Eylül içinde Haleb'e vardığı zaman mevsim ilerlemiş olduğu için askeri kışlaklara taksim etmiştir. — Bu sırada İncili-Çavuş'a terfik edilen Kasım-Beg isminde bir Safavî elçisi ipek haracını Istanbul'a getirmiş, fakat artık makbûle geçmediği için huzûra kabul edilmiyen Kasım-Beg müsâfir edildiği evde mevkuf tutulmuştur. Bu münâsebetle Birinci Abbâs'ın yegâne mazeret olarak:

— Men harâca mı kesilsem gerek?

dediğinden bahsedilir: Bir muâhedeyle her sene te'diyesi taahhud edilen bir mal tabiî haraçtır).

5 Teşrinisâni=13 Şevvâl, Perşenbe: Şehzâde İbrahim'in doğumu.

(Birinci Ahmed'in en küçük oğlu olan bu şehzâde İbrahim, 1640=1049 tarihinde kardeşi Dördüncü Murad'ın yerine geçen Sultan İbrahimdir: Her ikisi de Mâhpeyker Kösem-Sultan'dan doğmuş oldukları için, Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim öz-kardeştir. — Şehzâde İbrahim'in bu tarihten bir gün evvel doğmuş olduğu lıakkmda da bir rivâyet vardır).

1616=1025

17 Nisan=30 Rebî'ül-evvel, Pazar: Bosna valisi İskender Paşa'nın Boğdan seferine hareketi ve parlak muvaffakiyetleri.

(Osmanlıların «Eremye» dedikleri Boğdan voyvodası «Jeremie Mogila» ölünce yerine «Ştefan Thomsa» tâyin edilmişse de, eski voyvodanın dul karısı Lehistan'a gidip dâmâdı olan Leh asilzâdelerinden «Samuel Korezky»ye bir Kazak ordusu toplattırarak bütün masarifini vermiş ve Eremye'nin oğulları nâmına hareket eden bu ordu yeni voyvoda Ştefan'ı koğmuştur: Bu hareketin başında bulunan Korezky'ye Osmanlı menbâlarında «Koreska» denir. Osmanlı hükûmeti bu vaziyet üzerine Sarhoş-İbrahim Paşa'yı sevketmişse de, bu sarhoş Paşa mağlûb olduğu için, o sırada Istanbul'da bulunan eski Eğri beylerbeyi İskender Paşa'ya Bosna eyâleti tevcih edilerek Boğdan serdârlığı verilmiş ve o da Bosna, Sirem, Semendire, Alacahisar ve Silistre askerleriyle gidip müstevlileri mağlûb ederek dul prensesle iki oğlunu, dâmâdı Korezky'yi ve bunun güzelliğiyle meşhur karısını yakalayıp beş yüz Kazak esiriyle beraber Istanbul'a göndermiş ve Stefan'ı da tekrar yerine geçirmiştir: Bu muvaffakiyet üzerine İskender Paşa vezâretle taltif edilmiştir).

18 Nisan=1 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın Haleb kışlağından Gök-meydan karargâhın çıkışı.

(Yukarda 1615=1024 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasında kışlaklara dağıtıldığını gördüğümüz kıt'aların Erzurum'a hareketleri emredilmiştir. — Seferin hedefi Revan/Erivan kalesinin Safavîlerden istirdâdıdır).

5 Haziran=20 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Ordunun Kars'a muvâsalatı.

(Mıkdârı 100 bin gösterilen ordu Erzurum üzerinden Hasankale-Soğanlı tarîkiyle Kars'a gelmiştir; Buradaki tarih Es'ad Efendi kütüphanesinde 2151 numarada mukayyed ve 1000-1050 vukuâtına âid olup «Topçular kâtibi Abdülkadir Efendi» ye izâfe edilen anonim bir yazmaya göredir.

Kars kalesiyle şehri bundan evvel Safavîler tarafından tahrib edildikten sonra bir aralık işgâl de edilmiş olduğu için bu sırada harâbe halindedir: Yukarda 1604=1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasıyla 1610=1019 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu sefer kaleyle şehrin geceleri meş'alelerle çalışılarak bir hafta içinde tâmir ve tahkim olunduğu rivâyet

edilir: Burada muhtelif sınıflardan 4300 asker bırakılmış, beylerbeyliğine Sefer Paşa ve muhâfızlığına da Maraş beylerbeyi Hasan Paşa tâyin edilmiştir.

Es'ad Efendi kütüphanesindeki anonim yazmada Kars'dan hareket tarihi «10 Cumâda-l-âhire=25 Haziran Cumartesi» ve bu seferin hedefi olan Erivan'a muvâsalat tarihi de «20 Receb=3 Ağustos Çarşanba» günlerine müsâdif gösterilirse de Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesaire gibi menbâlarda Erivan'a muvasâlat tarihinin»Cumâda-l-âhire evâsıtı=Haziran sonları» na tesâdüf ettiğinden bahsedilmektedir: Tabiî bunların te'lifi kabil değildir. Bilhassa ayni menbâlarda muhâsaranın 44 gün sürdüğü hakkındaki ifâdeyle muvâsalat tarihi hakkındaki rivâyet büsbütün mütenâkızdır: Çünkü o tarih doğru olduğu takdirde muhâsaranın 44 gün sonra 30 Receb=13 Ağustos Cumartesi günü kaldırılmış olması lâzımgelir; halbuki muhâsara 29 Şa'ban=11 Eylül Pazar günü başlamıştır).

11 Eylül=29 Şa'ban, Pazar: Erivan muhâsarası.

(Kale muhâfızlığından meşhur Emir-Gûne-Han bulunmaktadır; 1604=1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. — Erivan/Revan kalesi Milâdî takvim hesabiyle tam 12 sene, 3 ay, 3 gündenberi Safavî idaresindedir. — Kale tahkim edilip muhâfız kıt'a çok mühim nisbette takviye edilmiş olduğu gibi, şâhın ordusu da Gökçe-göl yâhut Nahcivan civârında bulunduğu için Erivan'ın istirdâdı çok çetinleşmiştir. Bir taraftan da mevsimin ilerlemesi, top mermileriyle barut mevcudunun tükenmesi, mahsurların huruç hareketleriyle civârdaki düşman ordusunun tâciz hareketleri Osmanlı ordusunu çok müşkil bir vaziyette bırakmıştır. Kale bedeninde bâzı gedikler açılmışsa da muhâfız mevcudunun fazlalığı bunlardan da istifâdeye imkân bırakmadığı için Serdâr-ı-Ekrem Şâh Abbâs'a Halil Ağa isminde bir elçi gönderip sulh teklifine mecbur olmuş, buna karşı Ustaclu Çirâğ-Sultân isminde bir Safavî elçisi gelip şerâit tesbiti için dört günlük bir mütâreke istemiş ve kat'iyyen kabul edilmemesi lâzımgelen bu dört gün içinde o gedikler kapatılıp tâmir edildiği için vaziyet büsbütün müşkilleşmiştir! İşte bu şartlar altında yapılan sulh müzâkeresi 1612=1021 vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Istanbul müsâlâhasının tecdidiyle neticelenmişse de, 200 yük ipek haracının mıkdârı Safavîlerin lehine olarak yarı yarıya indirilmiş ve Erivan üzerindeki iddiâlardan da vazgeçilmiştir! Fakat Birinci Ahmed Serdâr-ı-Ekremin kabul ettiği sulh esaslarını reddettiği için, Şark seferi bir müddet daha devam etmiştir; Aşağıda bu senenin «17 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1617=1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız).

5 Teşrinisâni=25 Şevvâl, Cumartesi: Erivan muhâsarasının kaldırılması.

(Bâzı Osmanlı menbâlarında bu muhâsaranın 44 gün sürmüş gösterilmesi doğru değildir; Tam 55 gün sürmüştür; zâten gene Osmanlı menbâlarından bâzılarında 44 yerine 55 gösterilir. — Ordu Soğanlı yaylasından geçerken soğuğun şiddetinden 3-4 bin insan ve hayvan donduğu rivâyet edilir. — Kars üzerinden Erzurum kışlağına işte bu büyük müşkilât içinde gelinmiştir. — Hammer'in bu seferde Nahcivan'ı istirdâd edilmiş göstermesi doğru değildir).

17 Teşrinisâni=8 Zülka'de, Perşenbe: Vezir-i-a'râm ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-Deryâ Halil Paşa'nın ilk sadâreti.

(Kara-Mehmet Paşa yukarıki fıkralarda gördüğümüz Erivan muvaffakıyetsizliğinden dolayı azledilmiştir: Mehmet Paşa'nın bu ilk sadâreti 1614=1032 senesi 17 Teşrinievvel=13 Ramazan Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 2 sene, 1 ay, 1 gün sürmüştür. Bâzı menbâlarda Kara-Mehmet Paşa'nın azil tarihi 1026=1617 senesi Muharrem — Kânunusâni ayına müsâdif gösterilirse de Erivan muvaffakıyetsizliği üzerine azledildiği

hakkındaki rivâyetlere nazaran doğru olmaması lâzımgelir. Genc-Osman devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1619=1028 vukuâtının «18 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa aslen Kayserinin Zeytin köyü Ermeni dönmelerinden gösterilirse de, Maraş Ermenilerinden olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; Kayseri'de bir Zeytin köyü malûm olmadığına göre, her halde bunun Maraş vilâyeti merkez kazâsına tâbi Fırnıs nâhiyesinin eskiden «Zeytin» ve şimdi «Süleymanlı» denilen merkezi olmak ihtimâli daha kuvvetlidir. Halil Paşa Üçüncü Murad devrindeki «Beylerbeyi vak'ası»nda Yeniçerilerin parçaladığı Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa'nın küçük kardeşidir: Yukarda 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız. Kapdanlıkta bâzı muvaffakiyetlerinden bahsedilen Halil Paşa'nın bu ilk sadâreti Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerine müsâdiftir; ikinci sadâreti de Dördüncü Murad devrindedir: Aşağıda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1617=1026

9 Haziran=4 Cumâda-l-âhire, Cuma: İnşaâtı ikmâl edilen Sultanahmed câmiinin açılış merâsimi.

(Osmanlı mi'mârîsinin en güzel eserlerinden ve Istanbul'daki Selâtin camilerinin en zariflerinden olan bu muhteşem mabedin temel-açma merâsimi için yukarda 1609=1018 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına ve temel-atma merâsimi için de 1610=1018 vukuâtının «4 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — İnşaât işte o 4 Kânunusâni=8 Şevvâl Pazartesi günü başlamış olduğuna göre, Sultanahmet câmii o tarihten bu açılış gününe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 7 sene, 5 ay, 6 gün sürmüş demektir. — Bu günkü merâsim için câmi avlusuna bir «Otağ-ı-Hümâyûn» kurulmuş, devlet erkânına ziyâfet verilmiş ve ziyâfetten sonra vüzerâ pâdişâhı saraydan getirip otakta tebrik etmiş, erkân ve ulemâya bin hil'at giydirilmiş ve fukaraya sadakalar dağıtılmıştır.

Sultanahmet câmiinin mi'mârı Ahmed Ağa'nın avlu kapısı dışındaki duvarda. 1026 tarihli bir kitâbesi vardır. Plân dört köşedir: Kutru 23,5 metre tutan orta kubbesinin dört tarafında birer yarım kubbe ve câmiin dört köşesinde de birer küçük kubbe vardır; yüksekliği 43 metredir. Zarafetleriyle meşhur olan altı minâresinin dördünde üçer, ikisinde ikişer olmak üzere mecmuûnda 16 şerefe vardır; Naîmâ bu noktayı:

«Altı aded minârelerinde olan şerefât a'dâd-ı selâtîn-i Âl-i-Osmân'a işâret»

diye anlatır; halbuki Birinci Ahmed Osmanlı pâdişâhlarının 16 ncısı değil, 14 üncüsüdür: Ancak Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de resmî telâkki hilâfına olarak pâdişâh sayıldıkları takdirde Birinci Ahmed 16 ıncı pâdişâh sayılabilir; her halde Naîmâ'nın izâhına göre Sultanahmed şerefeleri işte bu telâkkiye göre yapılmış olmalıdır. Fakat Süleymâniyye câmiinin dört minâresinde ikisi üçer ve ikisi ikişer olmak üzere cem'an on şerefe vardır ve bu da «Hâdîkat-üI-Cevâmi»deki izaha göre Kanunî'nin;

«Onuncu pâdişâh olduğuna işaretdir»!

Halbuki eğer Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de hesab edilecek olursa, Kanunî'nin onuncu değil, on ikinci pâdişâh sayılması lâzımgelir! İşte bu vaziyetten anlaşıldığına göre Kanunî kendisini onuncu pâdişâh saydığı için Süleymâniyye şerefelerinde Süleyman ve Mûsâ Çelebiler hesab

edilmemiş ve Birinci Ahmed kendisini 16 ıncı pâdişâh saydığı için Sultanahmet şerefelerinde Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de hesab edilmiştir!

Sultanahmet câmii kubbe ve duvar pencerelerinin çokluğundan dolayı Istanbul'un en aydınlık câmiidir. İç tezyînâtının ve bilhassa çinilerinin nefâsetiyle de meşhurdur. Etrafında medresesi, imârethânesi, tâbhânesi ve dârüş-şifâsı=hastahânesi vardır. Câmiden üç sene sonra yapılan türbede Birinci Ahmed'le oğulları İkinci Osman ve Dördüncü Murad medfundur: Sultan Ahmed'in meşhur karısı ve Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'in anaları olan Mâhpeyker Kösem-Sultan'la bir takım şehzâdeler ve sultanlar da bu türbededir.

«At-meydanı»na işte bu tarihten itibaren «Sultanahmet-meydanı» denilmiye başlamıştır).

15 Haziran=10 Cumâda-l-âhire, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın «Erdebil seferi» denilen İran seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Umumiyetle «8 Cumâda-l-âhire Hamîs» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Hamîs=Perşenbe» günü o ayın 8 ine değil, 10 una müsâdiftir. — Sadâret-Kaymakamlığına Budin muhâfızı Sofu-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. Halil Paşa Üsküdar'dan Diyarbekir kışlağına gitmiş, Kırım hânı İkinci Canı-bek-Giray da sefere me'mur olduğu için serdârın müsâadesiyle ve kırk bin askerle Gence, Nahcivan ve Culfa taraflarına akın edip esirler ve ganîmetler alarak Diyarbekir'e gelmiş ve o da eskiden «Cezîret-İbni-Ömer» denilen ve şimdi Mardin vilâyeti kazâ merkezlerinden olan Cizre kışlağına gönderilmiştir. Bu seferin sebebi, eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa tarafından kabul edildiğini yukarda 1616=1025 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz sulh şartlarının Birinci Ahmed tarafından reddedilmiş olmasıdır. Zâten Safavîler de Gürcistan'ın İmerethi=Açuk-baş/Baş-açuk, Gurya ve Dâdyân gibi Osmanlı hâkimiyyetinde kalan taraflarını tazyik etmekte oldukları için, oraların Gürcü beyleri istimdâda başlamışlardır: Bunlara yardım için Batum beylerbeyi Ömer Paşa ile Dağıstan beyleri, Trabzon ve Erzurum Yeniçerileri sevkedilmiştir).

27 Eylül=26 Ramazan, Çarşanba: Osmanlı-Lehistan sulhü.

(Üçüncü Murad devrinde Lehistan'ın Osmanlı nüfuz ve hâkimiyyeti altına alınması için yukarda 1577=985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına ve gene o devirde bu krallığın haraca bağlanması için de 1591=999 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete rağmen Lehliler sedâkat ve itâatte devam etmemişler ve hep Türkiye ile siyasî münâsebetlerini bozacak hareketlerde bulunmuşlardır. Bilhassa bu sıralarda vaziyet çok gerginleşmiştir; Lehistan=Polonya krallığı Osmanlılara tâbi olan Kırım Tatarlarının akınlarından, Osmanlı hükûmeti de Lehistan Kazaklarının Tuna ve Karadeniz yalılarıyla Eflak, Boğdan ve Erdel taraflarına yaptıkları tasallutlardan şikâyetçidir: Yukarda 1614=1023 vukuâtının «Ağustos=Receb» fıkrasıyla 1616=1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasına bakınız. Lehliler Kazak akınlarından mes'uliyyet kabul etmedikleri için, 1616=1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Boğdan buhrânını halletmiş olan Bosna valisi İskender Paşa Kazak meselesini de tesviyeye me'mur olmuş ve Eflak, Boğdan ve Erdel voyvodaları da maiyyetine verilmiştir; İskender Paşa Türklerin Turla dedikleri Dniestr nehri boylarına yürümüş, Lehistan Baş-kumandanı Stanislas Zolkiewski'nin ordusuyla karşılaşmış, fakat harb başlıyacağı sırada Lehlilerin talebiyle müzâkereye girişilip bu gün bir sulh muâhedesi imzalanmıştır. Bu sulhün başlıca esasları şunlardır:

1 — Kazaklar Dniestr=Turla suyunu geçemiyecekler ve Karadeniz'e inemiyeceklerdir,

2 — Türk hâkimiyyetinde bulunan Eflak, Boğdan ve Erdal prensliklerine taarruz edilmiyecektir;

3 — Bilmukabele Kırım-Tatarları da Lehistan arazisine akın etmiyeceklerdir;

4 — Lehistan krallığı Kırım hanlığına ötedenberi vermekte olduğu haracın te'diyesine devam edecektir.

Bu muâhedenin Türkçe ve Lehçe nüshaları teati edildikten sonra ordu avdet etmiştir).

21/22 Teşrinisâni=22/23 Zülka'de, Salı/Çarşanba gecesi: Birinci Ahmed'in ölümü.

(Sultan Ahmed umumiyetle «Sû'-i mi'de»den ölmüş gösterilirse de Nev'î-zâde Atâyî, Osman-zâde Tâib vesaire gibi müelliflerin eserlerinde «Hummâ/Hummây-ı muhrıka» hastalığından bahsedilir. Bu ölüm hastalığının elli gün kadar sürdüğü hakkındaki rivâyet doğru değildir.

Kâtib-Çelebi ile Naîmâ «Zülka'de evâilinde=Teşrinisâni başlarında» hastalandığından bahsettiklerine göre. Birinci Ahmed ancak yirmi gün hasta yatmış demektir.

Dedesi Üçüncü Murad devrinde ve babası Üçüncü Mehmed'in Saruhan valiliğinde 1590=998 senesi 18 Nisan=12 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Mağnisa'da dünyaya gelmiş olan Birinci Ahmed o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 27 sene, 7 ay, 4 gün yaşayıp 28 yaşının içinde pek genç ölmüş demektir.

1603=1012 senesi 21 Kânunuevvel=17 Receb Pazar günü 14 yaşında tahta çıkmış olduğuna göre, saltanat müddeti de gene Milâdı takvim hesabiyle tam 13 sene, 11 ay, 2 gün tutmakta, yâni 14 seneyi doldurmak üzeredir. Osmanlı menbâlarında 14 yaşında 14 üncü pâdişâh olarak tahta çıkıp 14 sene saltanat sürdükten sonra 2 X 14 yaşında ölmüş gösterilmesi işte bundan dolayıdır.

Zeki, münevver, hamiyyetli ve azimkâr bir pâdişâh olduğunda şüphe olmıyan Birinci Sultan Ahmed daha çocuk sayılabilecek bir yaşta tahta çıkar çıkmaz devlet işlerini hayret edilecek bir kavrayışla idare ve tâkibe başlamış ve bilhassa zekâca erken inkişâf etmiş kuvvetli bir şahsiyyettir: Büyük oğlu İkinci Osman=Genc-Osman'ın da kendisi gibi, pek erken inkişâf etmiş olması verâset bakımından ayrıca tedkik edilmesi çok faydalı olabilecek mühim bir noktadır; Fâtih Sultan Mehmet de zekâca tıpkı bunlar gibi erken inkişâf etmiştir. Sefâhat ibtilâsı olmadığından ve hattâ ömründe ağzına içki koymadığından bahsedilir; bütün memlekete şâmil bir içki yasağı ilân etmesi işte bundan ve bilhassa son derece dindarlığındandır. 1613=1022 vukuâtının «Temmuz/Ağustos=Cumâda-l-âhire» fıkrasına bakınız. Fakat bütün bunlara rağmen sarayında muhtelif Şark ve Garp milletlerine mensup binlerce câriyeler bulundurduğundan ve hattâ bunların İkinci Osman tahta çıktığı zaman çırak çıkarılmış olduklarından da bahsedilir.

Gene ayni dervîşâne zihniyetle kıyâfetinde bile sâdelik gösterdiğinden ve hattâ son yıllarda «Harîr-ü-dîbâyı sûf-u-kutnîye tebdil» etmiş olduğundan bahsedilmektedir.

Dedesiyle babasının zamanlarındaki kadınlar saltanatına, yâni saray kadınlarının devlet işleri üzerindeki mühlik te'sirlerine nihayet vermiş veyâhut meydan vermemiş olması da lehine kaydedilecek mühim bir noktadır.

Bu hâline mukabil, öyle genç, dinç, zeki ve azimkâr bir pâdişâhın saray sefâhatine kapılmamış olduğu halde ecdâdının bizzat sefere çıkma an'anesine riâyet etmemiş ve Şark ve Garp cephelerinin mukadderâtını bir takım devşirme serdârların ellerine bırakmış olması her halde lehine kaydedilebilecek noktalardan değildir.

Sultan Ahmed'in bilhassa Celâlî isyânlarını tenkil bahânesiyle beşikteki çocuklara varıncaya kadar imhâ etmekten zevk alan ve yalnız Anadolu'da bu vahşiyâne zevkine yüz binden fazla Türkü fedâ eden Kuyucu-Murad gibi kana susamış bir Hırvat devşirmesini Anadolu Türklüğünün başına musallat etmesi, saltanat devrinin en silinmez lekesidir. Memlekette içki içilmesi din hislerine dokunduğu halde, mâsum kanı dökülmesinden hiç müteessir olmaması her halde hiç bir hisle ve bilhassa şiirlerinde göze çarpan hassâsiyet ve hamiyyetle te'lif edilebilecek bir vaziyet değildir.

Sultan Ahmed'in en fazla hocası Muallim-i-Sultâni Mustafa Efendi ile Dâr-üs- Saâde Ağası/Kızlar-Ağası Hacı-Mustafa Ağa'nın te'siri altında kaldığından bahsedilir: Birinci Mustafa'nın hal'inde en mühim rolü oynıyan bu Hacı-Mustafa Ağa için aşağıda 1618=1027 vukuâtının «26 Şubat» fıkrasına bakınız. Bunlar dan başka bir çok vaziyetlerde Hoca-Sa'düddin'in sırayla Şeyh-ül-İslâm olan oğulları Mehmet ve Es'ad Efendilerle de istişâre ettiği ve hattâ bâzı vaziyetlerde bunların da te'siri altında kaldığı görülmektedir.

Şark'da İran ve Garp'da Avusturya ve Lehistan müsâlâhaları Birinci Ahmed'i bir sulh tarafdârı gibi göstermekle beraber, devletinin menfaatini sulhe tercih ettiği de Kara-Mehmet Paşa'nın Şark cephesinde kararlaştırdığı son Osmanlı-Safavî sulh şartlarını kabul etmemiş olmasıyla sâbittir: Yukarda 1616=1025 vukuâtının «11 Eylül» ve bu sene vukuâtının da «15 Haziran» fıkralarına bakınız. Birinci Ahmed'in şahsiyyetini tedkik ederken göze çarpan en mühim meziyyetlerinden biri de Fâtih'in «Kanun-nâme»sinde «Nizâm-ı âlem» için Kanunî bir mâhiyet alıp meşrûiyyet kesbeden kardeş katli âdetine nihayet vererek küçük kardeşi Mustafa'nın hayatını bağışlamış olmasında gösterilebilir: Bu nokta ile Birinci Ahmed'in edebî şahsiyyeti için yukarda 1603=1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA
(Mustafây-ı Evvel)
«İlk saltanatı»

— M. 1617=H. 1026 — M. 1618=H. 1027 —

1617=1026

22 Teşrinisâni=23 Zülka'de, Çarşanba: Verâset usulünün değişmesi ve Birinci Ahmed'in kardeşi Birinci Mustafa'nın cülûsu.

Sultan Mustafa, dedesi Üçüncü Murad'ın saltanatına ve babası Üçüncü Mehmed'in de Mağnisa valiliğine tesâdüf eden 1000=1591-1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 25-26 yaşlarında tahta çıkmış demektir: Doğum günü belli olmadığı için o sene vukuâtı içinde ayrıca gösterilmemiştir.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiçbir zaman tamamiyle hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle Birinci Mustafa Osmanlı pâdişahlarının on beşincisidir.

Birinci Ahmed'in Osman, Mehmet, Selim, Hüseyn, Murad, Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dokuz oğlu olmuş ve bunlardan Selim'le Hüseyn babalarının hayatında ölmüş oldukları için, Sultan Ahmed'in vefâtında yedi oğlu kalmıştır; Bu yedi şehzâdeden Osman, Murad ve İbrahim amcaları Sultan Mustafa'dan sonra pâdişah olmuş, diğerleri İkinci Osman ve Dördüncü Murad devirlerinde idâm edilmişlerdir. Madame de Gomez'in Genc-Osman'a âit eserinde bunlardan başka «Orhan» isminde bir şehzâdeden daha bahsedilir; Belki o da babasının hayatında ölenlerdendir.

Bu şehzâdelerin en büyükleri olan Sultan Osman 1604=1013 senesi 3 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, babasının öldüğü gün Milâdî takvim hesabiyle 13 yaşını bitirip 14 üne gireli ancak 19 gün olmuştur. En küçükleri olan İbrahim de 1615=1024 senesi 5 Teşrinisâni=13 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğu için, bu tarihten 17 gün evvel 2 yaşını bitirip 3 üne basmıştır.

Osmanlı menbâlarında verâset usulünün değişmesi işte bu vaziyetle, yâni Birinci Ahmed'in «Şehzâdeleri sağir olmağla» kısaca izah edilip geçilir! Halbuki Osmanlı pâdişahları içinde vaktiyle Fâtih Sultan Mehmet 1444=848 tarihinde ki ilk cülûsunda 12 yaşlarında tahta çıkarılmış olduğu gibi, bu sefer 28 inin içinde ölmüş olan Birinci Ahmed de yaşının ancak 13 sene, 8 ay, 4 gün tuttuğu sırada cülûs etmiş ve hattâ cülûsundan sonra sünnet olmuştur: Veliahdi olan büyük oğlu Osman da babası öldüğü zaman 13 ünü bitirip 14 üne girmiştir; onun için 14 yaşının cülûsa mâni sayılmış olması doğru değildir ve zâten Osmanlı hukukunda cülûs için böyle bir yaş haddi yoktur.

Bilhassa büyük zekâsı ve tahsil ve terbiyesinin sağlamlığıyla mârûf olan Sultan Osman'a tercih edilip el çabukluğuyla tahta çıkarılıveren amcası Sultan Mustafa muvâzenesinin bozukluğuyla meşhur olduğu için, Hilâfet makamına geçmesi şer'an da câiz değildir; fakat bütün bunlara rağmen «Eshâb-ı hall-ü-akd» ve «A'yân-ı devlet» ittifak edip Osmanlı tarihinin bidâyetindenberi riâyet edilen üç asırlık verâset kanununu birdenbire değiştirerek babadan oğula intikal edip duran saltanatı «Ekberiyyet» kaidesine bağlamak suretiyle hânedânın en yaşlısına âit bir hak şekline sokmuşlardır! İşte bundan dolayı Birinci Mustafa'nın bu ilk saltanatından sonra yeğeni İkinci Osman tahta çıkarıldığı zaman Şark ordusuna gönderdiği «Hatt-ı-Hümâyûn»da bu değişikliği Osmanlı saltanatının teessüsündenberi riâyet edilen «Kanûn-ı-kadîm»e mugayir bir bid'at şeklinde tasvir etmiştir.

Bu el çabukluğunda ön-ayak olan «Erkân-u-a'yân»ın başında Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'den bahsedilir. Bu Es'ad Efendi, yukarda 1599=1008 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasında ölümünden bahsettiğimiz «Tâc-üt-tevârih» müellifi, Muallim-i-Sultânî ve Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğludur ve Genc-Osman işte bunun kızıyla evlenmiştir. Sultan Mustafa'nın iclâsını yeğenlerinin çocukluğuyla izah eden Osmanlı rivayetine mukabil, bâzı menbâlarda iki muhtelif izaha tesâdüf edilir: Bunların birine göre Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması Sultan Ahmed'in vasiyetinden dolayıdır ve daha kuvvetli olan ikinci izaha göre de bu iş Birinci Ahmed'in meşhur karısı Mâhpeyker Kösem-Sultan'ın işidir; çünkü veliahd Osman onun ortağı olan Mâhfîrûz-Sultan'dan olduğu halde, şehzâde Murad'la İbrahim ve Kasım Kösem-Sultan'ın oğullarıdır: Onun için eğer büyük şehzâde Osman pâdişâh olursa, küçük kardeşlerini izâle etmek ihtimâli vardır! Bu tehlikeli vaziyete her şeyden evvel Sultan Osman'ı saltanattan mahrum etmek ve onun için de Birinci Ahmed'in oğullarından hiç birini iclâs etmeyip kardeşi Mustafa'yı tahta çıkarmak lâzımdır: Sultan Mustafa'nın muvâzenesi bozuk olduğu için, onun devrinde Kösem-Sultan kendi oğullarından şehzâde Murad'ın saltanatını te'mine istediği gibi çalışabilir! İşte

bundan dolayı Kösem-Sultan'ın Ocak ağalarıyla bâzı devlet erkânına bir çok paralar dağıtarak daha Birinci Ahmed'in ölüm hastalığından itibaren büyük bir faaliyet gösterip icab edenleri elde etmiş ve nihayet maksadında muvaffak olup Sultan Mustafa'yı tahta çıkarmış olduğundan bahsedilir; Bu izaha göre Birinci Mustafa saltanatını yengesine medyun demektir!

Birinci Ahmed'in 14 senelik saltanat devrini sarayın bir iki odalık bir dâiresinde gece gündüz mütemadiyen cellâtların hücumunu bekliyerek ecel terleri içinde geçiren Birinci Mustafa'da muvâzeneden eser kalmaması pek tabiîdir: Sultan Ahmed'in cülûsunda henüz çocuğu olmadığı için Sultan Mustafa'nın sağ bırakılmış olması, dâimî bir haşyet içinde yaşamasına sebep olmuştur; pek az sonra üstüste dünyaya gelen yeğenleri çoğaldıkça artık kendi vücuduna ihtiyaç kalmadığını ve bu vaziyette Fâtih'in «Kanun-nâme»sini mütemadiyen düşünüp mütemâdi bir can kaygısından mütevellit tükenmez bir azab içinde yaşayan bu kanun ve an'ane mağdûrunun tuhaf hareketleriyle dalgın ve durgun hâli:

«Meczûb-üş-şekl evliyâ'-Ullâh'dan bir zât-i melekîyy-üs-sıfât olup dünyây-ı fânînün dağdağasına tahammülü yok»

gibi yaldızlı cümlelerle tasvir edilir; hattâ halk arasında da evliyalığı ve bir takım kerâmetleri hakkında bâzı şâyialar yayılmıştır! Tabiî bunları yayanlar, menfaatlerini saltanatlarında bulan maiyyet adamlarıdır. Fakat bir taraftan da hükûmet erkânı telâş içindedir; Müneccim-başı bu hâli şöyle anlatır:

«Etvâr-u-evzâ'ları etvâr-ı ukalâya muhâlif müşâhede olunmağla erkân-ı devlet bu ma'nâyı habsde tûl-i meksden zuhûr itmiş bir hâletdür zannı ile etıbbâya mürâcaat ve çok ilâçlar itdiler, lâkin sûdmend olmadı».

Madame de Gomez'in Genc-Osman'a âit eserindeki izâhına göre deliliği günden güne artan Sultan Mustafa penceresinin altında orta oyunu oynatıp ayni oyunu mütemâdiyen tekrar ettirmekten zevk alıp durduğu sıralarda, bir gün oyunculardan biri pek hoşuna gittiği için Osmanlı hâzinesinin en kıymetli mücevherlerinden bir çoklarını pencereden atıp oyuncuyu taltif etmiştir! Kâtib-Çelebi'nin şu fıkrası daha tuhaftır:

«Padişâh-ı fenâ-meşreb az zamanda hıffet-i akl ile meşhûr olup evza'-ı garîbe ile beyn en-nâs şöhret buldu: Türbeleri gezüp deryâda mâhîlere altun atmak ve abes yere yollarda dirhem-ü-dînâr döküp saçmak gibi halleri halk-ı âlem müşâhede idüp adem-i rüşdünü bildiler».

Denizdeki balıklara altın saçan pâdişaha «Bir vech ile nush-u-pend te'sîr» etmediğini gören Dâr-üs-Saâde-ağası/Kızlar-ağası Mustafa Ağa nihayet vaziyeti Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'ye bildirip bir an evvel bir çâresine bakılmasını istemiştir).

1618=1027

26 Şubat=1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Birinci Mustafa'nın hal'ı.

(Sultan Mustafa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz «Hıffet-i akl»ına delâlet eden «Evzâ'-ı garîbe»siyle «Etvâr-ı acîbe»si yalnız kendisinin deliliğini meydana çıkarmakla kalmamış, denizdeki balıklara bile altın serpip durduğu için saltanat hâzinesini boşaltacak bir hâle de gelmiştir. Bu tuhaf vaziyeti hükûmete bildirip bir an evvel çâresine bakılmasını istiyerek Birinci Mustafa'nın hal'inde başlıca âmil olan şahsiyyet, Dâr-üs-Saâde-ağası Hacı Mustafa

Ağa'dır. Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'ye haber gönderip bu gidişle hâzinenin tam-takır kalacağını bildiren Mustafa Ağa'nın Birinci Ahmed devrinde sarayın en nüfuzlu şahsiyyeti olduğu halde Sultan Mustafa devrinde «İltifâtdan dûr ve taayyün-ü-tasarrufdan mehçûr» kaldığı için böyle yaptığı ve hattâ pâdişâhın:

«Kıllet-i aklın ve adem-i tasarrufun i'lân ve setri lâzım gelen harekât-u-sekerâtın herkese ifşâ-vu-beyânı»

etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; bununla beraber Hacı-Mustafa Ağa'nın bu hareketini hamiyyetle izah eden ikinci bir rivâyete de tesâdüf edilir. Kızlar-ağasının muhâlefetine mukabil, Birinci Mustafa'nın bâzı taraftarlarından da bahsedilmektedir: Meselâ pâdişâhın çılgınlıklarını «Cezbe» ve mecnunluğunu «Meczubluk», yâni evliyalık gibi gören ve öyle göstermek istiyen «Meşâyih-i izâm» ile «Ulemây-ı kirâm» Vâlide-Sultana haber gönderip Hacı-Mustafa Ağa'nın derhâl saraydan uzaklaştırılmasını tavsiye edip tehlikeyi bildirmişlerse de, saraylılar zeki ve natuk bir adam olduğundan bahsedilen Ağa'nın «Çeşm-i giryân ve uzûbet-i lisânına firîfte» olup mevkiinde ibka etmek gafletini göstermişlerdir.

Devlet erkânına gönderdiği ilk haberden hiç bir netice çıkmadığını gören Mustafa Ağa bu vaziyet üzerine onları şahsen telâşa düşürecek şöyle ustalıklı bir haber daha yollamıştır:

— Pâdişâh cümle şehzâdeleri katle dâmen-der-miyandur: İnkırâz-ı nesl-i Âl-i-Osmân'a sebeb olur ve bu husûsa mâni olmanuzu iz'ân itmeğle mansıblarınızı bir kaç ednâya tevcîh idiyor!

İşte bu ikinci haber üzerine mevkilerini tehlikede gören Ulemâ ve Vüzerânın «Can başlarına sıçrayup» Birinci Mustafa'nın cinnetinden dolayı ehliyetsizliğine hükmetmekte nihayet ittifak ederek hemen hal'ine karar vermiş oldukları rivâyet edilir!

Kızlar-ağasının bütün şehzâdeleri tehlikede gösteren sözünün doğru olmak ihtimâli yok değildir: Sultan Mustafa'nın çocuğu olmadığı için, yeğenleri imhâ edildiği takdirde hânedânın inkırâzı pek tabiîdir.

Karayim müelliflerinden «Elle Afeda Beghi»nin Genc-Osman fâciasına âit İbrânî kasidesinde Birinci Mustafa'nın yatağına kat'iyyen kadın yaklaştırmadığından ve hattâ kadın nefretinin şifasız bir hastalık derecesini bulduğundan bahsedilir! Fakat her halde devlet erkânını telâşa düşüren büyük sebeb bu değil, şahsî mevki endîşesidir!

İşte bundan dolayı bugün «Tevzî'-i mevâcib bahânesiyle» Kapu-kullarını «âmâde kılup» sarayda toplandıkları zaman Kızlar-ağası Hacı-Mustafa Ağa Sultan Mustafa'nın oturduğu oda yâhut dâire kapısını birdenbire çekerek «üzerlerine kapamış», yâni anahtarla kilitleyip hapsetmiş ve o sırada Birinci Ahmed'in büyük şehzâdesi ve Kanunî veliahdı Sultan Osman dışarı çıkarılıp her cülûsta riâyet edilen Osmanlı an'anesi mucibince saray avlusunda kurulan murassâ tahta oturtularak hemen bîat edilmiş ve bütün minârelerden müezzinler saltanat tebeddülünü halka ilân etmişlerdir. Birinci Mustafa'nın bu ilk saltanatı 1617=1026 senesi 22 Teşrinisâni=23 Zülka'de Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 3 ay, 4 gün, yâni 96 gün sürmüştür.

Muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarında tesâdüf edilen 3 ay 10 gün, 3 ay 7 gün ve 3 ay 2 gün hesapları doğru değildir.

Netice itibariyle 96 gün içinde iki defa cülûs bahşişi verilmiş, üçer milyondan altı milyon altın tutan bu para yüzünden «Hazîneye biraz hıffet gelmiş», fakat üç ayda iki defa cülûs bahşişi alan asker tabiî bu değişikliklere hiç itiraz etmemiştir).

İKİNCİ OSMAN
(Genc-Osman)
— M. 1618=H. 1027 — M. 1622=H. 1031 —

1618=1027

26 Şubat=1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: İkinci Osman'ın cülûsu.

(Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan ve amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden dolayı hal'i üzerine tahta çıkarılan İkinci Osman'a «Genc-Osman» denilmesi, 14 yaşının içinde cülûs edip 18 yaşının içinde şehîd edilmiş olmasındandır. 1604=1013 senesi 3 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Istanbul'da dünyaya gelmiş olan «Osmân-ı Sânı-İkinci Osman» tahta çıktığı gün yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 13 sene, 3 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 14 yaşının içinde cülûs ettiği anlaşılmaktadır.

Bâzı menbâlarda Sultan Osman'ın «Rebî'ül-âhir gurresinde=28 Mart Çarşanba günü» cülûs etmiş gösterilmesi her halde bir zühûl eseri olmak lâzımgelir. İkinci Osman'ın anası «Mâhfîrûze-Sultan»dır: Madame de Gomez'e göre Birinci Ahmed'in bu karısı aslen Yunanlıdır ve hattâ asıl ismi de «Basillie» şeklindedir; fakat bu rivâyetin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir. Sultan Osman'ın cülûsunda anasının sağ olmadığı hakkında da bir rivâyet vardır. Genc-Osman çok erken inkişâf etmiş büyük zekâsı, kuvvetli tahsil ve terbiyesi ve bilhassa artık inhitâta başlıyan devletin temelinden ıslâhına âit büyük inkılâp fikirlerini tâkip ve tatbik etmekte gösterdiği sarsılmaz irâdesiyle son derece kuv vetli seciyesi bakımından en mümtâz Osmanlı pâdişahları içinde yer alabilecek bir şahsiyyettir. Istanbul'a sırayla gelmiş üç muâsır Fransız elçisinin birbirini tamamlıyan ruznâmeleriyle diğer bir takım muâsır vesikalara istinâden XVIII inci asrın başlarında «Histoire d'Osman» ismiyle iki ciltlik bir «Genc-Osman tarihi» yazan Madame de Gomez'in izâhına göre, Sultan Osman ana-dilinden başka Arapça, Acemce, Lâtince, Yunanca ve İtalyanca gibi Şark ve Garp dillerini klâsiklerden terceme yapabilecek kadar güzel öğrenmiş ve bilhassa çok kuvvetli bir edebî, tarihî, coğrafî ve riyazî tahsil görmüştür. Eski Osmanlı şehzâdelerinin şimdiki Avrupa prensleri gibi kuvvetli bir tahsil gördükleri ve bilhassa Genc-Osman'ın çok büyük kabiliyetlerle yaratılmış mümtâz bir şahsiyet olduğu muhakkak bulunduğuna göre, Madame de Gomez'in bu rivâyetinde mübâlâga edip etmediğini veyâhut ne dereceye kadar ettiğini kat'î surette kestirmek kabil değildir.

Bir çok Osmanlı pâdişahları gibi İkinci Osman'ın edebî şahsiyyeti de ihmâl edilemiyecek kadar mühimdir: «Millet» kütüphanesindeki «Emîrî» koleksiyonunda yazma bir nüshası bulunan dîvânında «Fâris/Fârisî» mahlasını kullanan bu şâir çocuğun yaşından umulmıyacak zarif şiirlerine tesâdüf edilir; hattâ bunların bâzılarında hem idealinin büyüklüğünü, hem oynamak istediği rolün tarihle çarpışan büyük ehemmiyetini bizzât anlatır:

Niyyetüm hidmet idi saltanat-û-devletüme
Çalışur hâsid-ü-bedhâh aceb nekbetüme

Bilhassa lirik şiirlerinin lisanı umulmıyacak kadar kuvvetlidir:

Gülşen içre bitmedi bir gonce cânâ harsız
Dünyede hâsıl değül bir nev-cüvân agyârsız
Kîmi ol yârı benüm der kimisi dâhî benüm
Orta yirde Fârisî âvâre kaldı yârsız

Bu güzel kıt'a gibi, şu zarif gazel de en büyük dîvan şâirlerine yakıştırılacak kadar kuvvetlidir:

Nevrûz olucak dililer şâd olmağa yaklaşdı
Dilde gam-u-gussa ber-bâd olmağa yaklaşdı
Vîrâne gönül varsa vecr-û-gam-i dilberden
Müjde ana ol mülk âbâd olmağa yaklaşdı
Üstâda çıkup dilber öğrendi vefâ resmin
Âşıklara lûtfa mu'tâd olmağa yaklaşdı
Seyr-î güle çıkdukda ol rukhları gülrengüm
Kârı dil-i zârun feryâd olmağa yaklaşdı
Çok âşık-u-meftûnu var sen gibi Şîrînün
Fâris kulun emmâ Ferhâd olmağa yaklaşdı

İkinci Osman'ın en büyük za'fı, para ibtilâsiyle, cimriliktir: Hattâ Üçüncü Murad gibi rüşvet kabul ettiğinden bile bahsedilir! idealist ve parlak şahsiyyetine hiç yakışmıyan iki lekeden biri işte bu para düşkünlüğü, biri de kardeş kaatilliğidir: Aşağıda 1619=1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasiyle 1621=1030 vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Genc-Osman'ın inkılâpçılığıyla şahsiyyeti hakkında daha fazla tafsilât için de aşağıda 1622=1031 vukuâtının «18, 19 ve 20 Mayıs» fıkralarına bakınız. Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumelideki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman tamamiyle hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle, İkinci Osman Osmanlı pâdişâhlarının on altıncısıdır).

9 Temmuz=16 Receb, Pazartesi: Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa'nın azli ve Meşîhat salâhiyyetlerinin Hâce-i-Sultânî Ömer Efendi'ye devriyle Şeyh-ül-İslâmlık vazifesinin fetvâ vermiye hasrı.

(Sofu-Mehmet Paşa, Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam Halil Paşa Şark seferine giderken Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir: Yukarda 1617=1026 vukuâtının «l5 Haziran» fıkrâsına bakınız. Azlinin sebebi. Sultan Osman kanunen saltanat vârisi olduğu halde verâset usulünü değiştirip amcası Birinci Mustafa'yı tahta çıkararak iki kere cülûs bahşişi verdirmiş olmasıdır: Yukarda bu sene vukuâtının «26 Şubat» fıkrasına bakınız. Sofu-Mehmet Paşa'nın yerine «Öküz» lâkabiyle meşhur eski Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. — Bu meselede Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi de Kaymakam Paşa ile el-birliği etmiş olduğu için, «azl-ü-nasb» vesair salâhiyyetleri Genc-Osman'ın meşhur hocası Ömer Efendi'ye devredilmiş ve Şeyh-ül-İslâm fetvâ vermekden başka bir işi kalmıyan bir Baş-Müfti hâline getirilmiştir. — Hoca-Ömer Efendi Sultan Osman'a inkılâp fikirlerini telkin eden çok mühim ve münevver bir şahsiyyettir: Genc-Osman devrinin en mühim simâsı işte bu sarıklı inkılâpçıdır).

10 Eylül=20 Ramazan, Pazartesi: «Pül-i-Şikeste» bozgunu.

(«Pül-i-Şikeste=Kırık-köprü» mevkii, Tebriz'le Erdebil arasında bulunan Serâb/Serâv ovasında olduğu için, Osmanlı menbâlarında bu bozguna «Ceng-i sahrây-ı Serâv» denilir. —

Yukarda 1617=1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasında kış mevsimini Diyarbekir kışlağında geçirmiye karar verdiğinden ve maiyyetinde sefere me'mur olup Osmanlı menbâlarında «Canbek-Giray» denilen Kırım hânı Cânibek-Giray'ı da Cizre'de kışlamıya gönderdiğinden bahsettiğimiz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa bu senenin Cumâda-l-ûlâ=Nisan/Mayıs ayında sefere çıkarak Van sahrâsında Kırım hanıyla birleştikten sonra Tebriz üzerine yürümüştür. O sırada Erdebil'e gelmiş olan Birinci Abbâs ordusunun idaresini Âzerbaycan valisi Karçakay-Han'a tevdi etmiş ve o da Tebriz'i boşaltıp ahâlisini Erdebil'e göndermiştir. Gene bu sırada iki taraf arasında mekik dokuyan elçiler vâsitasiyle uzun bir sulh müzâkeresi cereyân etmektedir: İşte bu murahhaslardan «Hakîm/Hekim-Osman» ismindeki Osmanlı elçisi Erdebil'den Tebriz önlerindeki ordu karargâhına gelince, Karçakay-Han'ın Tebriz muhâcirlerini muhâfaza tedbirleriyle meşgul olduğunu söyliyerek sür'atli bir akın hareketinin büyük muvaffakiyetler ve ganîmetlerle neticeleneceğinden bahsetmiş, Defterdar Bâkî Paşa ile bâzı tecribeli ihtiyarlar böyle bir hareketin tehlikelerinden bahsetmişlerse de dinliyen olmamış, Kırım hânının Tatar atlılarına bir çok beylerbeyleriyle Osmanlı askerleri de katılmış, ganîmet hülyalarına kapılan askerler mal doldurmak için boş çuvallar alarak yola çıkmış, sekiz konaklık yere «iki buçuk günde» gidilmiş ve nihayet bu sabah daha saf bağlamıya vakit kalmadan evvel pusudan çıkan Safavîler yorgun ve perişan bir halde bulunan Osmanlı kuvvetlerini iki saat içinde müthiş bir bozguna uğratmışlardır. Hayvanlar yorgun olduğu için kaçmak imkânını bulamıyan askerin çoğu kırılmış ve hattâ bir İran rivâyetine göre 15 bin asker şehîd düşmüş, 3 beylerbeyi telef olup 2 beylerbeyi esir olmuş, Kırım hânı bile ancak Yeniçerilerin şiddetli mukâvemeti sâyesinde kurtulup geri kaçabilmiş ve düşman eline geçen 70 bayrakla Karçakay'ın idâm ettirdiği 500 esirin kelleleri zafer alâmeti olarak Erdebil'de bulunan Şâh-Abbâs'a gönderilmiştir. Bu felâket haberi orduya gelince Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa derhâl bir harb meclisi toplamış ve bu mecliste ric'atin çok tehlikeli olacağı düşünülerek Erdebil üzerine hareket kararı verilmiştir).

26 Eylül=6 Şevvâl, Çarşanba: Osmanlı-Safavî sulhü.

(Ordunun Erdebil üzerine hareketi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Osmanlı bozgununa rağmen Safavîler üzerinde mühim bir tehlike te'siri yapmıştır: Bu vaziyet tekrar elçiler teâtisine sebeb olmuş, Halil Paşa'nın şâha gönderdiği bir nâmede «Pül-i-Şikeste» vak'asının mes'ûliyyeti Kırım hânına yükletilmiş, bununla beraber Osmanlı Serdâr-ı-Ekremi şâhı tehdid ederek ordu iâşesine yardım edilmesini istediği ve Erdebil'e de bir konaklık mesâfeye kadar yaklaşıldığı için «Şâh-ı kallâş, zahire envâından sekiz yüz katâr deve yükledüp göndermişdür». Bundan başka Halil Paşa, ile diğer paşalara da hediyeler gelmiştir, işte bu vaziyette akdedilen sulhün en mühim esasları şunlardır:

1 — Kanunî devrinde Amasya müsâlâhasiyle tâyin edilen hudud esas olacaktır;

2 — Kars ve Ahıska kaleleri Türkiye'de kalacaktır;

3 — Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Dağıstan beylerine taarruz edilmiyecektir;

4 — Esirler mütekabilen iâde edilecektir;

5 — İran şâhı her sene haraç olarak yüz yük ipek, kumaş vesair kıymetli eşyâ gönderecektir;

6 — Ashâba «sebb-ü şetm» edilmiyecektir.

Bu esaslar, Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa tarafından tesbit edildiği halde pâdişâhın kabul etmediği şerâitin aynidir; 1616=1025 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bu sulhün bundan evvelki Istanbul sulhünden yegâne farkı 200 yük ipek haracın 100 yüke indirilmiş olmasından ibarettir; 1612=1021 vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında haraç mıkdârının «iki yüz yük harîr ve yüz yük ba'z-ı tefârîk» diye üç yüz yüke çıkarılması doğru değildir. Kanunî devrindeki Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555=962 vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasına bu seferki sulhün tasdikine âit Nâme-i-Hümâyûn için de aşağıda 1619=1028 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız).

1619=1028

18 Kânunusâni=1 Safer, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın azliyle Sadâret-Kaymakamlığında bulunan selefi Kara-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Halil Paşa'nın azline sebeb, yukarda 1618=1027 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasında gördüğümüz «Pül-i-Şikeste» bozgunudur. — Ermeni dönmelerinden olan Halil Paşa'nın bu ilk sadâreti 1616=1025 senesi 17 Teşrinisâni=8 Zülka'de Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 2 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Dördüncü Murad devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

«Öküz» lâkabiyle anılan yeni Vezir-i-a'zam Dâmâd Kara-Mehmet Paşa'nın Birinci Ahmed devrindeki ilk sadâreti ve şahsiyyeti için yukarda 1614=1023 vukuâtının«17 Teşrinievvel» fıkrasına ve İkinci Osman devrinde Sadâret-Kaymakamlığına tâyini için de 1618=1027 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasına bakınız).

29 Eylül=19 Şevvâl, Pazar: Osmanlı-Safavî sulhünün tasdiki.

(Eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın Şark serdârlığı esnâsında akdetmiş olduğunu yukarda 1618=1027 vukuâtının «26 Eylül» fıkrasında gördüğümüz sulh muâhedesinin tatbikini te'min için Istanbul'a «Yâdgâr-ı-Ali Sultan» isminde bir Safavî elçisi gelmiştir; Burnunun mânen ve maddeten büyüklüğüyle meşhur olan bu elçinin asıl ismi «Burun-Kasım Beg»dir; bundan evvel Osmanlı karargâhına geldiği zaman Safavî muvaffakıyyetlerini göklere çıkaran mübâlâğalarına karşı Osmanlı paşalarından biri o sırada esmiye başlıyan bir rüzgârı Kasım-Beg'in «burun yeli»ne benzetmiş olduğu için, bu seferki itimâdnâmesinde ismi değiştirilmiştir! — Osmanlı paşasının nüktesinden itibaren burnunun inmiş olduğu rivâyet edilen Safavî elçisi yüz yük ipek haracından başka dört fil, bir kerkedan ve daha bir çok hediyeler getirmiş ve Halil ,Paşa'nın «Serâv sulhü» denilen muâhedesini tasdik mahiyetinde bir «Nâme-i-Hümâyûn» alıp gitmiştir: Feridun Bey «Münşeât» ının 1275 tab'ında bu nâmenin bir sureti vardır).

1619=1029

23 Kânunuevvel=16 Muharrem, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-Deryâ Güzelce-Ali Paşa'nın sadâreti.

(«Öküz» lâkabiyle meşhur Dâmâd Kara-Mehmet Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâretinden azline sebeb olarak tuhaf bir ganîmet meselesinden bahsedilir: Kapdan Ali Paşa bundan bir müddet evvel çıktığı bir Akdeniz seferinden bir çok ganîmetler getirip pâdişaha muhteşem

«pîşkeş»ler takdim ettiği için göze girmiş, Kara-Mehmet Paşa bunların ganîmet olmayıp Fransızlarla Venediklilerin haraçlarından ibaret olduğunu söyleyip Ali Paşa'yı bu malların ancak onda birini meydana çıkarmış olmakla ithâm etmiş ve işte bu vaziyet üzerine entrikacılığıyla meşhur olan Kapdan Paşa bir taraftan «Vezir-i-a'zamı bir takım hediyelerle oyalayıp susturmıya çalışırken, bir taraftan da cimriliğiyle meşhur olan Genc-Osman'a gizlice «bî-hadd-ü-pâyân tühaf-i giran-kıymet ve emvâl-i firâvân» takdim ettikten başka «cem'-i mâlde hidemât-ı azîme» va'dederek birdenbire Sadâret mührünü elde etmiye muvaffak olmuştur, Kara-Mehmet Paşa'nın bu son sadâreti 1619=1028 senesi 18 Kânunusâni=1 Safer Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 11 ay, 6 gün sürmüştür: Azlinin ertesi günü Haleb valiliğine tâyin edilmişse de, hareketinden evvel yeni Sadr-ı-a'zam, bütün servetini zabtettiği için, yeni vazifesine «uryân-u-nâlân» gitmiş ve orada teessüründen ölmüştür.

Yeni Vezir-i-a'zam Ali Paşa «Güzelce», «Çelebi» ve «İstanköylü» lâkaplarıyla anılır: Eski Tunus beylerbeyi. İstanköylü Ahmed Paşa'nın oğlu olan Güzelce-Ali Paşa'nın ana tarafından «Sâdât-u-şürefâdan» olduğu hakkındaki rivâyete mukabil, babasının mühtedîliği hakkında da bir rivâyet bulunduğuna göre aslen Rum yâhut İtalyan olmak ihtimâli vardır; her halde milliyeti biraz karanlıktır. Güzelce-Ali Paşa'nın en mühim faaliyeti, memleketin zenginlerine musallat olup «birer tarîk ile» mallarıyla mülklerini müsâdere edip hem kendi kesesini doldurmakta, hem mevkiini tahkim için genç pâdişâhın servet ibtilâsından istifâde ederek «her hafta başında Serîr-i Sidre-misâl savbına mübalâğa hedâyâ ve emval» göndermekte gösterilir: Nihayet «Lâ-yenkatı' taraf-ı Pâdişâhiye dinâr-ı bisyâr göndermekle» öyle bir nüfuz kazanmıştır ki, Birinci Mustafa'nın hal'iyle Genc-Osman'ın cülûsunu te'min etmiş olan meşhur Dâr-üs-Saâde ağası Hacı-Mustafa Ağa ile pâdişahın müşâviri vaziyetinde bulunan Hoca-Ömer Efendi'nin sürülmelerine irâde istihsâl ettikten başka, Baş-Defterdar Bâki Paşa'nın da servetini müsâdere ettikten sonra Yedi-kule zindanına attırmış ve ondan sonra da Cezâyir'e sürdürmüştür: Bu mühim şahsiyyetler için yukarda 1618=1027 vukuâtının «26 Şubat», «9 Temmuz» ve «10 Eylül» fıkralarına bakınız. Bunlardan Hacı-Mustafa Ağa Güzelce-Ali Paşa'nın velinimeti olduğu halde malı müsâdere edilip Mısır'a sürülmüştür! Hoca-Ömer Efendi Mekke'ye nefyedilmek üzere Üsküdar'a geçirildiği sırada Sadr-ı-a'zam öldüğü için sürgünden kurtulmuştur: Aşağıda 1621=1030 vukuâtının «9 Mart» fıkrasına bakınız).

1620=1029

20 Eylül=22 Şevvâl, Pazar: İskender Paşa'nın Lehlilere karşı ilk zaferi.

(Üçüncü Murad devrinde Lehistan'ın Türk hâkimiyyetine girmesi için yukarda 1577=985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına ve senevî haraçla samur vergisine bağlanması için 1591=999 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına, evvelce Bosna valiliğinde bulunan İskender Paşa'nın Boğdan'ı istilâ eden Kazaklara karşı Birinci Ahmed devrinde kazandığı parlak zafer için 1616=1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasına ve Türklerin «Turla» dedikleri Dniestr boylarında Lehistan ordusunu sulha mecbur etmesi için de 1617=1026 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. Kanunî devrine yakışacak heybetli bir kahraman olan İskender Paşa bu sırada «Özü=Ocsakow» beylerbeyidir. — Seferin sebebi, Lehistan-Kazaklarının hudut boyundaki akınlarıyla 1617 sulhünü ihlâl etmiş olmalarında ve bilhassa Boğdan voyvodası Gratiani'nin ihânetinde gösterilir: Vaktiyle Osmanlı hizmetinde bir takım siyasî işlerde kullanılarak parlamış olan bu Gratiani ilkönce Nakşa=Naxos dukalığına tâyin edilmiş ve ondan sonra da İskender Paşa'nın himâyesi sâyesinde 1619=1028 senesi 4 Şubat=18 Safer Pazartesi günü Boğdan voyvodalığına yükselmiştir.

Bu serserinin ihâneti, Türkiye'ye sâdık olan Erdel prensi Bethlem-Gabor'un Kazaklarla Lehlilerin tasallutlarından şikâyet için Istanbul'a gönderdiği mektupları yarı-yolda ele geçirip münafıklık ederek Lehistan hükûmetine göndermiş olmasında gösterilir. — Yukarı-Macaristan'da bir çok kaleler zabtederek Macar kralı ünvânını da almış olan Bethlem-Gabor için yukarda 1614=1023 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Grantiani'nin ihânetini Istanbul'a bildiren Bethelm-Gabor onu voyvodalıktan azlettirince Lehlilerle birleşen bu hâin voyvodanın 50-60 bin kişilik bir kuvvet topladığı rivâyet edilir. İskender Paşa işte bu vaziyet üzerine Silistre valiliğiyle Boğdan serdârlığına tâyin edilmiş ve Kırım hânı Canibek-Giray'la Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa, Niğbolu beyi Sarmısak yâhut Tiryâki-Mehmet Paşa, Vidin beylerbeyi Mihal-oğlu Koca-Hızır Paşa vesaire gibi bir çok beyler de maiyyetine me'mur edilmiştir. İşte bu kuvvetlerle Pruth nehrinden geçip Turla=Dniestr boylarına yürüyen İskender Paşa bundan bir gün evvel Jassy=Yaş civârında meşhur Lehistan Baş-Kumandanı Stanislas Zolkiewsky'nin kumandasındaki düşman ordusuyla karşılaşmış, o gün bir takım pişdar müsâdemeleri olmuş ve nihayet bu gün de bütün cephe boyunca şiddetli bir muharebe başlamıştır.

Şafaktan yâhut kuşluktan ikindiye kadar süren bu ilk muharebe İskender Paşa'nın parlak bir zaferiyle neticelenmiş, Garp menbâlarında bile itirâf edildiğine göre düşman ordusu on bin maktûl vermiş, mütebâkisi «Istabur/Tabur» denilen müstahkem ordugâhlarına çekilmiş, Gratiani kaçmış, kâhyası Botschuk yakalanıp diğer esirlerle beraber idâm edilmiş, Lehistan Baş-Kumandanı serdâra yüz bin duka altını ve pâdişaha senevî bir haraç teklif ederek sulh istemişse de reddedilmiş ve işte bunun üzerine ric'ate karar veren düşman ordusu tamamiyle imhâ edilinceye kadar 17 gün daha müsâdemeler devam etmiştir.

Genc-Osman'ın Lehistan seferi, Lehlilerin işte bu ihânetleri yüzünden açılmıştır; Aşağıki fıkraya da bakınız).

7 Teşrinievvel=10 Zülka'de, Çarşanba: İskender Paşa'nın ikinci zaferi ve Lehistan ordusunun imhâsı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz bozgundan itibaren dokuz gün «Istabur» müdâfaasında bulunan Leh ordusu nihayet yola çıkıp sekiz gün süren ric'at hareketi esnâsında şiddetli taarruzlarla hırpalanmış ve bilhassa bu gün Turla=Dniestr suyunu geçmiye teşebbüs ederken şiddetli bir hücumla tamamiyle imhâ edilmiştir; Bu vak'ada bir çok düşman kumandanları telef olduktan başka, Baş-Kumandan Zolkiewsky'nin orduda teşhir edildikten sonra Istanbul'a gönderilen kesik başı da saray kapısına asılmış ve «şuarây-ı vaktden biri» bu manzarayı şöyle tasvir etmiştir:

Asıldı seri dergeh-î şâhda
O da buldu rif'at bu dergâhda

Düşman ordusundan 120 top, binlerce yüklü araba ve pek çok zahire vesaire zabtedilmiştir. — Osmanlı menbâlarına göre bu muharebede düşmanın 50-60 bin mevcuduna mukabil İskender Paşa'nın ancak 10 bin askeri vardır: Kırım hânının Tatar atlıları tabiî bu hesaba dâhil değildir).

1621=1030

12 Kânunusâni=18 Safer, Salı: Şehzâde Mehmed'in idâmı.

(Bu şehzâde Mehmet, Birinci Ahmed'in dokuz oğlunun ikincisi ve Genc-Osman'ın küçük kardeşidir; öz-kardeş oldukları hakkında da bir rivâyet vardır. 1605=1013 senesi 8 Mart=17 Şevvâl Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, 1604=1013 senesi 3 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü doğmuş olan İkinci Osman'dan ancak 4 ay, 3 gün küçük demektir. Çok zeki ve müstaid bir genç olan bu şehzâdeye karşı halkın büyük ümitler beslediğinden bahsedilir. «Bî-günâh olarak»ve «nâ-hak yere» idâmının sebebi, yukarıki fıkralarda gördüğümüz vaziyetten dolayı Lehistan seferine karar vermiş olan Sultan Osman'ın Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'ya kapılarak «def-i dağdağa-i fitne» etmek istemesi, yâni o kıymette bir kardeşini arkada bırakıp gitmek istememesidir.

Genc-Osman'ın ilkönce Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'den bir fetvâ istediği halde Es'ad Efendi'nin reddettiği ve nihayet «Şakaayık-ı Nu'mâniyye» ve «Mevzûat-ül-Ulûm» müellifi Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi'nin oğlu olan ve bir çok eserleriyle şöhret bulan Rumeli Kadı-askeri/Kazaskeri Kemalüddin Efendi'nin ilmî şerefini lekeliyerek Meşîhat ümidiyle verdiği fetvâ üzerine mâsum şehzâdenin boğularak idâm olunduğu rivâyet edilir. Zavallı şehzâde Mehmet cellâtların hücumunu görünce:

— Osman, Allahdan dilerüm ki ömr-ü-devletün berbâd olup beni ömrümden nice mahrûm eyledün ise sen dahî behremend olmayasun!

diye haykırmıştır. Osmanlı müverrihleri bu duânın müstecâb olduğunda müttefiktir.

Şehzâde Mehmet doğumundan ölümüne kadar Milâdî, takvim hesabiyle tam 15 sene, 10 ay, 5 gün yaşayıp 16 yaşının içinde şehîd olmuştur. Bu müdhiş cinayet, halkın Genc-Osman'dan soğumasında en mühim âmillerdendir).

24 Kânunusâni=1 Rebî'ül-evvel, Pazar: Istanbul Halicinin donması.

(Bu kış mevsiminin misli görülmemiş soğukları Haliç sularını baştanbaşa dondurduğu için Galata ile Istanbul arasını yayan geçenler görülmüştür! Aşağıdaki fıkraya da bakınız).

9 Şubat=17 Rebî'ül-evvel, Salı: Istanbul-Boğazı'nın donması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Haliç donundan 16 gün sonra Boğaz-içi'nin Saray-burnu ile Üsküdar arasındaki kısmı da donmuş ve Galata ile Istanbul arasında olduğu gibi Üsküdar'la Istanbul arasında da yayan gidip gelenler görülmüştür; bir çok dîvan şâirlerinin bu manzarayı tasvir eden şiirleriyle tarih mısrâları vardır. Meselâ Neşâti'nin şu manzum tarihi en güzellerindendir:

Emr-i Hakk île Sıtanbulda olan kış bu sene
Belki dünyâ duralı olmadı bu resme şitâ
Üsküdâr île Sıtanbul arası dondu kamu
Rûy-i deryâyı gören kimse sanurdu sahrâ
Bunu kim gördü ki deryâda buzun üstünde
Kara yer gibi gezerler niceler bî-pervâ
Müncemid oldu dehende nefesi insânun
Nice mahlûku helâk eyledi berd-î sermâ
Lafzan-û-ma'nen ana dîdi Neşâtî târîh

Be meded dondu bin otuzda soğukdan deryâ

Şair Hâşimî-Çelebi'nin şu tarih mısrâı da çok meşhurdur:

Yol oldu Üsküdâra bin otuzda Akdeniz dondu

Istanbul iâşesini te'min eden gemiler gelemediği için şehirde fevkalâde bir pahalılık olmuş, yetmiş dirhem ekmek bir akçaya, etin okkası on beş akçaya çıkmış ve buzlar çözülüp gemiler gelinceye kadar hayat pahalılığı devam etmiştir).

9 Mart=15 Rebî'ül-âhir, Salı: Vezir-i-a'zam Güzelce-Ali Paşa'nın ölümü ve Dördüncü vezîr Ohrili-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(«Çelebi» ve «Güzelce» lâkaplarıyla meşhur İstanköylü-Ali Paşa takriben 40-45 yaşlarında mesâne hastalığından ölmüştür. — Sadâret müddeti, 1619=1029 senesi 23 Kânunuevvel=16 Muharrem Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 2 ay, 17 gündür.

Pâdişâhın para hırsını tatmin ederek iş başına gelen bu harîs vezir zenginlerin mallarını vâhî vesilelerle müsâdere edip her hafta saraya rüşvet vererek mevkiini tahkim etmişse de, bir çok zâlimler gibi ikbâline doymadan göçüp gitmiştir: Genc-Osman'ı Lehistan seferine işte bu Ali Paşa'nın teşvik ettiği ve hattâ «Sefer-i-Hümâyûn» hazırlıkları hakkında her tarafa emirler verdiği rivâyet edilir. Yeni Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa Arnavuttur; Dördüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olduğu rivâyet edilir; değersizliği, hissizliği, insafsızlığı, inadcılığı ve hâinliğiyle mâruftur. Selefinin başladığı sefer hazırlıklarına tabiî bu da devam etmiştir; Lehistan seferindeki ihâneti için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Eylül» fıkrasına bakınız).

29 Nisan=7 Cumâda-i-âhire, Perşenbe: Lehistan seferinden dolayı Davudpaşa'da «Otağ-ı-Hümâyûn» kurulması.

(Yukarda 1620» 1029 vukuâtının «20 Eylül» ve «7 Teşrinievvel» fıkralarında gördüğümüz muharebelerden itibaren Osmanlı imparatorluğu ile Lehistan krallığı arasında harb hâli yedi aydanberi devam ediyor demektir. Bu müddet zarfında sulh akdi maksadiyle Istanbul'a bir Leh elçisi gönderilmişse de şehre sokulmıyarak Küçük-Çekmece'den geri çevrilmiş ve İngiltere sefiri «Sir-John Eyre» ın tavassut teklifi de reddedilmiştir.

Muâsır Fransız elçilerinin evrâkını tedkik ederek İkinci Osman devrinin iki ciltlik bir tarihini yazan Madame de Gomez'in izâhâtından anlaşıldığına göre, çok erken inkişâf etmiş büyük bir dehâya sâhib olan genç pâdişâhın muazzam bir plânı vardır: Onun maksadı Lehistan'ı yarıp Baltık denizine çıkmak, orada bir donanma kurmak ve bu suretle Atlas okyânusuna geçip Avrupa hıristiyanlığını hem Akdeniz, hem Okyanus donanmalarıyla çenber içine alarak ve Almanya imparatorluğuna karşı Türkiye'ye temâyül göstermekte olan Protestanlığı da himâyesi altına alıp Hıristiyanlığı parçalıyarak bütün kıt'aya hâkim olmaktır: Madame de Gomez bu büyük fikri şöyle anlatır:

«Osman pretendoit porter ses conquetes jusques sur la mer baltique, oû il se proposoit de faire construire grand nombre de vaisseaux de toute espece, d'en former une armee navale assez forte pour se rendre maître de l'Ocean, et pue I'etant de la mediteranee, il assiegeroit toute la Chretiente, qu'il tiendroit embrassee par ses deux flottes; il mettoit sous sa protection les Evangel.ues de Boheme, ainsi que les autres protestants tant de l'Allemagne que d'ailleurs;

ensorte qu'ayant dans le centre de ces provinces un parti si puissant, et se trouvant maître des deux mers, il le devenoit selon son plan du reste de l'Europe».

Tarihin büyük cihangirlerine yakışacak bir azametle tasarlanan bu muhteşem plânın aksayan tarafı, tatbikat imkânlarının iyice düşünülüp hazırlanmamış ona göre bir ordu yetiştirilmemiş ve hattâ eldeki askerin hem seferden, hem Baş-Kumandandan soğumasına sebeb olacak hareketlerden bile ictinâb edilmemiş olmasında gösterilebilir: Tabiî bunlar, o büyük fikri tasarlıyan dehâ sahibinin nihayet tecribesiz bir çocuktan ibaret olmasıyla izah edilebilecek şeylerdir. Meselâ sefere çıkmadan biraz evvel cimriliğine kapılan genç pâdişâhın Sipâhilere mütedâhil maaşlarını verdirmemesi askerin şevkini kırıp kendisinden soğumasına sebeb olduğu gibi, aşağıda gözden geçireceğimiz sefer esnâsında kendi muhâfızlarından bâzılarını nişan tâlimlerinde oklarına hedef ittihâz edip keyf için öldürmesi ordunun kendisinden büsbütün yüz çevirmesiyle neticelenmiş ve bilhassa Yeniçerilerin firârı hakkındaki rivâyetler üzerine zabitlerine itimat etmeyip efrâdı birer birer önünden geçirtip bizzât yoklama yapması Ocak ağalarını çok müteessir etmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «29 Temmuz» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız. İşte bu suretle Genc-Osman'ın daha Istanbul'da başlıyan çocuklukları yollarda da devam ederek ordunun harb şevkini mütemâdiyen kırmış demektir. Sultan Osman'ın cülûsundanberi vükelâsına karşı gösterdiği şımarıkça şiddetler de onları o büyük fikre ısındıracak bir vaziyet değildir: İşte bundan dolayı Lehistan seferinin aleyhinde bulunanlar bile vardır; hattâ muhâliflerin başında sonraları pâdişâhın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendl'den bahsedilir! Bunların fikrince Lehistan meselesi ya sulhen tesviye olunmalı veyâhut muktedir bir serdâra havâle edilmelidir. Fakat şanlı dedesi Kanunî Sultan Süleyman'ı gölgede bırakmak istiyen idealist pâdişâhı büyük gayesine doğru hareketten hiç kimse ve hiç bir mülâhaza men'edememiştir: Dehâsiyle tecribesizliği arasındaki tezâd içinde kıvranan Genc-Osman zamanla imkânı bile istihfâf ettiği için, nihayet bugün sefer başlangıcına alâmet olarak Davudpaşa sahrâsında «Otâğ-ı-Hümâyûn» kurulmuştur).

8 Mayıs=16 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: İkinci Osman'ın «Sefer-i Hotin» ismiyle de anılan Lehistan seferine çıkmak üzere Topkapu sarayından Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Çok parlak merâsimle teşyi edilerek otağına geçen Genc-Osman Istanbul muhâfızlığı ile Kaymakamlığını vezâret pâyesiyle Sıvas beylerbeyi Pîr-Mehmet Paşa'ya tevdi etmiştir: Bu Mehmet Paşa Boşnaktır. — Solakzâde tarihinin matbû nüshasındaki 12 Cumâda-l-âhire tarihi yanlıştır: Hammer'in gösterdiği 9 Mayıs tarihi de bir gün farklıdır. — Genc-Osman'ın Lehistan seferinden avdeti için aşağıda 1622=1031 vukuâtının «25 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

21 Mayıs=29 Cumâda-l-âhire, Cuma: Küsuf ve Cuma namazlarından sonra Sultan Osman'ın Davudpaşa karargâhından hareketi.

(Bu gün güneş tutulduğu için Cuma namazından başka küsuf namazı da kılınmıştır: O zamanın i'tikadınca her Hicret ayının «Sehl» denilen son günü uğursuzdur; küsuf da öyledir; Hattâ küsuf gününden evvel ve sonra gelen bir kaç gün bile «Eyyâm-ı nahs» denilen uğursuz günlerden sayılır; onun için bâtıl i'tikadlara ehemmiyet vermiyen Genc-Osman'ın «Eyyâm-ı sa'd» denilen uğurlu günleri beklemiyerek bu gün derhâl yola çıkması bir çok dedikodulara sebeb olmuştur: Ulemânın arpalıklarını keserek İlmiyye sınıfı da tıpkı askerler gibi kendisinden soğutmuş olan tecribesiz pâdişâhın bu hareketi, halkın umumî hissiyâtını da hiçe sayması bakımından çok şâyân-ı-dikkattir: İşte bundan dolayı yukarda bu sene vukuâtının «24

Kânunusâni» ve «9 Şubat» fıkralarında gördüğümüz Haliç ve Boğaz donlarındanberi devam eden «Teşe'üm» cereyânı, bilhassa bugünkü küsufun «Nahs»ine ehemmiyet verilmediği için büsbütün alevlenmiş ve halk arasında semavî işâretlerin haber verdiği büyük felâketler beklenmiye başlamıştır! — Yukarda 1619=1028 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasında Şâh-Abbâs'ın hediyeleri içinde geldiğini gördüğümüz dört fil de orduyla hareket etmiş bunlara «Kûslar tahmil» edilmiştir: Bilhassa ağırlıkların bataklıklardan geçirilmesinde bu fillerden çok istifâde edildiği rivâyet edilir.

Sultan Osman Davudpaşa karargâhında geçirdiği 13 gün içinde sefer hazırlıklarıyla meşgul olmuştur).

31 Mayıs=10 Receb, Pazartesi: Sultan Osman'ın Edirne'ye muvasâlatı.

(Istanbul'dan Edirne'ye on günde gelen pâdişâh burada son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Peçevî'de görülen 26 tarihi hareket gününden galat olmalıdır).

16 Haziran=26 Receb, Çarşanba: Ordunun Edirne'den Yanbolu'ya hareketi.

(Edirne'de geçen 16 gün içinde son hazırlıklardan başka pâdişahın huzurunda nişan tâlimleri de yapılmış, Tunca'nın öte yakasına kadar hedefler dikilerek açılan top ve tüfek ateşlerinde muvaffakıyyet gösterenler «Atıyye»lerle taltif edilmiştir: Bu ateş tâlimleri pâdişâhın ordusunu «imtihan» etmesi gibi gösterilir. Istanbul'dan sonra Edirne'de de orduya muhtelif yerlerden gelen kuvvetler iltihak etmiştir: Ordu mevcudu yüz bin kadar gösterilir).

12 Temmuz=22 Şa'ban, Pazartesi: Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(İsakçı kasabası Dobruca'da, Tulcea=Tulçi'nin otuz kilometre şimaligarbîsinde ve Tuna'nın sağ sâhilindedir: Karşı yakaya geçmek için burada köprü kurulmıya karar verilmiştir. Pâdişâhın inşaâta bizzat nezâret ettiği rivâyet edilir. — Gene burada askere biner akça sefer bahşişi dağıtılmış ve bu münasebetle Yeniçeriler Sultan Osman'ın huzurundan birer birer geçirilerek bir nevi teftişe tâbi tutulmuştur; bunun sebebi Yeniçerilerin firâra başladıkları hakkındaki şâyialardır. İşte bundan dolayı «Nev'î» mahlaslı «Solak Hüseyn ibni Sefer»in izâhına göre «Kasaba-i İshakçı'da cisr-i kebîrde esefer in'âmın mevcûd bulunan Kapu-kuluna virüp sonra gelenler in'âmdan mahrûm» bırakılmışlardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «24 Ağustos» ve «24 Eylül» fıkralarına da bakınız).

22 Temmuz=3 Ramazan, Salı: İsakçı köprüsünün ikmâli.

(Ordu geçirmek için kurulan bu köprü on günde yapılmıştır).

24 Temmuz=5 Ramazan, Cumartesi: Kapdan-ı-Deryâ Halil Paşa'nın orduya gelişi.

(Deryâ kapudanlığında bulunan eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa donanmayla Karadeniz'den gelirken bir Kazak filosuna tesadüfle beş şayka batırmış ve on sekiz şayka zabtedip bunların içindeki 200 Lehistan kazağını esir ederek bu gün İsakçı'da orduya getirmiştir: Halil Paşa'nın bu muvaffakiyetinden dolayı iki hil'atle taltif olunduğu rivâyet edilir).

27 Temmuz=8 Ramazan, Salı: İsakçı kalesinin inşâsına başlanması.

(Bu kalenin plânını Genc-Osman'ın bizzat tertib ettiği hakkında bir rivâyet vardır: İnşaât ordunun hareketinden sonra ikmâl edilmiştir).

29 Temmuz=10 Ramazan, Perşenbe: İsakçı köprüsünden karşı yakaya geçen ordunun ileri hareketi.

(3 Ramazan=22 Temmuz Perşenbe günü köprü ikmâl edilmiş ve ertesi günden itibaren ordunun karşıya geçirilmesi bir hafta sürmüştür: Pâdişahın ordudan sonra bu gün geçtiği rivâyet edilir. — İsakçı'da geçirilen 17 gün içinde nişan talimleri yapan Genc-Osman'ın bâzı esirlerden başka kendi «Hademe-i Hâssa»sından bir kaçını da hedef ittihâz edip kuş vurur gibi öldürmesi asker arasında çok fena bir te'sir bırakmıştır; Tabiî bütün bunlar, erken inkişâf etmiş büyük bir zekâya rağmen devam eden bir çocuk ruhunun saltanat makamındaki şımarıklıklarıdır).

1 Ağustos=13 Ramazan, Pazar: Kırım hânının emre âmâde bulunduğunu arzetmesi.

(Kırım hanı Cânibek-Giray'dan bu gün gelen ubûdiyyetnâmede ordusuyla beraber emre âmâde bulunduğu bildirilip nerede iltihak edeceği istimzac edilmekte olduğu için, nerede isterse orada iltihak etmekte muhayyer olduğu tebliğ edilmiştir; Aşağıda bu sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına da bakınız).

8 Ağustos=20 Ramazan, Pazar: Eflak voyvodasının orduya İltihâkı.

(Eflak voyvodası Radul Scherban altı bin askeriyle «alay göstererek» bu gün orduya iltihâk etmiş ve iltifâta mazhâr olmuştur).

12 Ağustos=24 Ramazan, Perşenbe: Düşman ordusunun vaziyeti hakkında haber gelmesi.

(Bu gün orduya getirilen «diller»in verdikleri mâlûmâttan anlaşıldığına göre, düşman ordusu Hotin önlerinde tabyalar ve meterisler hazırlayıp bunların içine 50-60 bin «tüfeng-endâz» doldurmuş ve bu suretle bir «Istabur/Tabur» kurmuş demektir: «Kral-oğlu» kumandasında ikinci bir kuvvetin geleceği de haber alınmıştır).

20 Ağustos=2 Şevvâl, Cuma: Kırım hânının akına me'mur edilmesi.

(Bayramın birinci günü Kırım hanının veziri Mirzâ-Beg orduya gelip akın müsâadesi istemiş ve bu ikinci günü izin çıktığı için Cânibek-Giray düşman kuvvetleri üzerine muvaffakiyetli baskınlar yapmıştır).

24 Ağustos=6 Şevvâl, Salı: Yeniçeri yoklaması.

(Asker arasında firâr vak'aları çoğalmış ve bilhassa «Yeniçerinün nısfı kalmadı!» gibi şâyialar çıkmış olduğu için, Sultan Osman «yarımşar guruş in'âm» verilmek bahânesiyle Yeniçerileri birer birer huzûrundan geçirtip bizzat yoklama yapmış ve işte bu i'timâdsızlıktan dolayı «Ocak zâbitlerinün hâtırları muğber» olmuştur: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1 Eylül=14 Şevvâl, Çarşanba: Ordunun Hotin önlerine muvâsalatı.

(Osmanlı-Türklerinin «Hotin/Hotun» dedikleri «Choczim/Choczin/Chotzin»Chocim,/Khotin» müstahkem mevkii Besarabya'da Turla=Dniestr nehrinin sağ sâhilinde ve Türklerin «Kamaniçe» dedikleri «Kaminiek» şehrinin biraz cenubu-garbîsindedir. — Türk ordusunun buraya muvâsalat tarihinde ihtilâf vardır: Muâsır bir müellif olduktan başka Rumeli vukuâtını çok dikkatle tâkib etmiş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivâyeti bazı Garp menbâlarına da uymaktadır; bundan başka Osmanlı menbâlarında 15 Şevvâl=2 Eylül ve 16 Şevvâl=3 Eylül rivâyetlerine de tesâdüf edilir; Hammer'in kaydettiği «Ağustos sonu=31 Ağustos» rivâyeti de 13 Şevvâle tesâdüf etmektedir: Hattâ bir Leh menbâında 22 Ağustos=4 Şevvâl Pazar tarihinden bile bahsedilir.

Bu sırada Lehistan krallığında bulunan üçüncü Sigismond bizzat harbe iştirâk etmeyip kendisinden sonra yerine geçecek olan oğlu Ladislas/Vladislas'ı göndermiştir; Fakat Osmanlı menbâlarında «Kral-oğlu» denilen bu prens Baş-Kumandan değildir; Leh ordusunun idâresi Lituanya Vali-i-Umumîsi «Jean-Charles Boreyko Chodkiewiez» ismindeki ihtiyar askere tevdi edilmiştir. Bâzı Garp menbâlarına göre düşman ordusunun mevcûdu 102 bin kişidir: Bunun 12 bini Kazak, 8 bini Alman, bir kaç bini Macar ve mütebâkisi de Lehlidir; her halde düşman ordusunun yüz bin mevcudlu gösterilen Türk ordusundan sayıca fazla olduğu muhakkaktır.

Osmanlı menbâlarında Türk ordusu «Kal'a kurbünde vâkı' bir kûhistan yere nüzûl» etmiş gösterilir ve «Kal'a dibinde köprü ve karşusunda bir palanka» bulunduğundan bahsedilir; Leh ordusu kale dibinde ve Kazaklar da «Nehr-i Turla üzerinde» veyâhut «Kûhistanda» ayrı bir «Istabur/Tabur=Müstahkem ordugâh» kurmuştur. Hammer'e göre Baş-Kumandan Turla=Dniestr sâhillerinde ve altmış bin askerle gelen veliahd prens Ladislas da Kaminiek=Kamaniçe kalesinin altındadır. Diğer Garp menbâlarındaki tafsilâta nazaran Lehistan Baş-Kumandanı Chodkiewicz bir tarafında yalçın kayalar ve bir tarafında da uçurumlarla dolu ormanlar bulunan en elverişli noktada mevzi almış ve arâzinin kolay müdâfaa imkânlarını çok mükemmel tahkimâtla da takviye etmiştir: Yalnız Türk ordusu geldiği zaman prensin kumandasındaki zâdegân kuvvetleriyle top bataryaları ve yukarda bahsi geçen Kazak kuvvetleri henüz kendisine iltihak etmemişlerdir; hattâ Kazaklarla Lehliler arasına Kırım Tatarları girmiş olduğu için düşman ordusu tehlikeli bir vaziyettedir. Bununla beraber Kazaklar bir çok telefât vererek nihayet Lehlilerle birleşmiye muvaffak oldukları gibi, prensin kuvvetleri de gene o sıralarda Baş-Kumandana iltihak etmiştir. Solakzâde en büyük hatâyı işte bu noktada gösterir ve düşman kuvvetleri birleşmeden evvel umumî hucuma geçilmemiş olmasından hâsıl olan neticeyi şöyle anlatır;

«Kazâk-ı âk gelmedin yörüyüşe eğer ikdâm olunmuş olaydı Taburda olan düşmen liyâm-ı küllisinin inhizâmı mukarrer idi: Kazâk-ı âk tüfeng-endâzları ve cem'iyyetgâhlarında olan melâîn-i bâ-şikaak vâsıl ve taburları içine dâhil olduklarından sonra melâînün kuvvetleri ziyâde olup harb-ü-kıtâlleri esbâbı müheyyâ ve âmâde oldu».

Solakzâde Osmanlı hücumunun geciktirilmesine ve bu suretle düşman kuvvetlerinin birleşmesine Hâce-i-Sultânî Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın sebeb olduklarından bahsedilmektedir: Fakat bu rivâyetin ne dereceye kadar doğru olduğu mâlûm değildir).

2 Eylül=15 Şevvâl, Perşenbe: Kırım hânının orduya iltihâkı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında orduya iltihâk edceeğî yer hususunda muhayyer bırakıldığından bahsettiğimiz Kırım hanı Cânıbek Giray bu gün Hotin önlerinde

karargâha gelip huzura kabul edilerek «Bir murassa' tîrkeş ve bir murassa' kılıç ve bir samur kürk ve bir murassa' eğerlü at» ihsâniyle taltif edilmiştir: Kırımlıların akın hareketleri için yukarda bu sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız).

3 Eylül=16 Şevvâl, Cuma: «Tabur/Istabur» denilen müstahkem düşman ordugâhının muhâsarası.

(Yarım dâire şeklindeki muhâsara hattının merkezinde Kapu-kullarıyla pâdişâh mevzi almış ve Anadolu, Diyarbekir, Karaman, Sıvas valilerinin idaresindeki sağ cenah Turla=Dniestr nehrine ve Şam, Haleb, Kırım ve Eflak askerleriyle müteferrikalardan ve Dîvan-kâtiplerinden mürekkep olan sol cenah da Kırım hanıyla Eflak voyvodasının ve bâzı eyâlet valilerinin kumandasında bir ormana dayanmıştır.

Bu günkü ilk müsâdemeler işte bu ormanda olmuş ve Bosna beylerbeyi ağzından kurşunla vurulup şehîd olmuştur).

8 Eylül=21 Şevvâl, Çarşanba: İlk «Yörüyüş=Umumî hücum» da neticesiz kalan Türk zaferi.

(Bu sabah başlayıp öğleye doğru şiddetlenen umumî taarruzda düşman tahkimatından birkaç tabya zabtedilip 12 sahrâ topu ve 30 küçük bayrakla 2 büyük Alman bayrağı alınmış ve 1000 düşman tepelenmişse de, Lehistan «Tabur/Istabur»u fethedilip kapısına Türk bayrağı dikileceği sırada Yeniçerilerin yağmaya koyulması Lehlilerin mukabil taarruzlarından dolayı bu büyük muvaffakıyyetin neticesiz kalmasına sebeb olmuştur; Hattâ ertesi gün düşmanın ikinci bir müdâfaa hattı kurmak mecburiyetinde kaldığı bile rivâyet edilir.

Akın hareketlerindeki muvaffakıyyetlerinden dolayı pâdişâhın teveccühünü kazanarak Kırım hanını kıskandıran ve hattâ bu yüzden hayatı bile tehlikede kalan Nogay-Tatarlarının beyi Kantemir-Mirzâ bu gün huzûra kabul edilip Özü valiliğine tâyin edilerek Lehistan'da bir akın hareketine me'mur olmuş ve bir müddet sonra bu büyük akından 2500 esir ve bir çok ganîmetle avdet etmiştir).

9 Eylül=22 Şevvâl, Perşenbe: İkinci «Yörüyüş» ün neticesizliği.

(Bu gün ikindiye doğru yapılan ikinci umumî taarruz düşmanın çok şiddetli top ve tüfek ateşinden dolayı neticesiz kalmıştır).

11 Eylül=24 Şevvâl, Cumartesi: Üçüncü «Yörüyüş»ün neticesizliği.

(Bu günkü umumî taarruzda Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa Turla nehrinin öte yakasında düşman ordusunu top ateşine tuttuğu halde hiç bir netice alınamamıştır. — Kaminiek=Kamaniçe üzerine sevkedilen bir Tatar müfrezesi düşmanın yüz kadar zahire arabasını zabtetmiş ve düşman ordusu her taraftan çevrilip müvâsalası kesilerek iâşe buhrânına uğratılmıştır: Hattâ bu yüzden firarlar bile başladığından bahsedilir).

15 Eylül=28 Şevvâl, Çarşanba: Dördüncü «Yörüyüş»de Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın ihâneti yüzünden Budin beylerbeyi Karakaş-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine taarruzun neticesiz kalması.

(Bu dördüncü yörüyüşün en şiddetli ve kanlı taarruz olduğu ve hattâ Genc-Osman'ın Kazak ordugâhına bizzat hücum ettiği rivâyet edilir: Bâzı menbâlarda bu taarruz bir gün evveline müsâdif gösterilirse de, o rivâyet Karakaş Paşa'nın orduya muvâsalat gününden galattır. Bu şiddetli taarruzun kahramanı olan Budin valisi Karakaş-Mehmet Paşa Avusturya muharebelerindeki muvaffakıyetleriyle meşhur olduğu için, kendisinin düşman ordugâhına girip bayrak diktiğini gören Vezir-i-a'zam Arnavut Hüseyn Paşa'nın kıskançlık damarları kabarmış, Karakaş Paşa muvaffak olduğu takdirde Sadâret mührünün ona verileceğinden korkarak harbin en şiddetli ânında taarruza me'mur ettiği zavallı kahramanı düşman ordusunun ortasında yardımsız bırakıp seyirci kalmış ve nihayet işte bu yüzden Karakaş Paşa göğsünün iki yerinden kurşunla vurulduğu için pek çok zâyiata uğrıyan askerleri geri çekilmiş ve hattâ Paşa'nın cesedi güçlükle dışarı getirilebilmiştir! Düşman ordusunun imhâsına Ohrili-Hüseyn Paşa'nın işte bu şenî ihâneti mâni olmuştur ve bu vak'adan itibaren askerin mâneviyyâtı kırılmıştır).

17 Eylül=1 Zülka'de, Cuma: Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyin Paşa'nın azliyle Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa'nın sadâreti.

(Hüseyn Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz ihânetinden dolayı azledilmiş ve üç gün sonra huzura kabul edilip ikinci vezirlikle Turla'nın öte yakasındaki askerin serdârlığına tâyin edilmiştir; Genc-Osman'ın bu hâlini cezâsız bırakması ancak kendisine karşı şahsî sadâkatiyle izah edilebilir! — Ohrili-Hüseyn Paşa'nın sâdareti bu senenin 9 Mart=15 Rebî'ül-âhir Salı gününden bu güne kadar tam 6 ay, 9 gün sürmüştür. Yeni Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa Hırvat devşirmesidir: Ehliyetsizliğinden dolayı «Nisâb-ı re'y-ü-tedbîrden bîvâye bir merd-i kempâye» şeklinde tasvir edilir. Genc-Osman fâciasında Yeniçeriler tarafından parçalanması için aşağıda 1622=1031 vukuâtının «19 Mayıs» fıkrasına bakınız).

21 Eylül=5 Zülka'de, Salı: İnşası tamamlanan Turla köprüsünden karşı yakaya top ve asker geçirilmesi.

(Turla=Dniestr üzerinde kurulmasına başlanan köprü bu gün tamamlandığı için, yukarıki fıkrada ikinci vezirlikle karşı yaka serdârlığına tâyin edildiğini gördüğümüz eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa otuz kadar topla geçip düşman ordusunu döğmiye başlamıştır; Daha evvelce gemilerle karşıya geçirilmiş olan Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa yeni serdâr Hüseyn Paşa'nın maiyyetinde kalmıştır).

23/24 Eylül=7/8 Zülka'de, Perşenbe/Cuma gecesi: Düşmanın gece-baskını.

(Bu gece sekiz yüz kişilik bir Kazak müfrezesi «Nehrün aşağı tarafından gelüp» Turla'nın karşı yakasındaki Ohrili-Hüseyn Paşa karargâhına, baskın yapmış, üç saat süren şiddetli bir muharebe esnâsında Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa şehîd olmuş ve Hüseyn Paşa «bir çullu bârgîre binüp» kaçmıştır! — Bu sırada «Nehrün üst yanlarından geçüp» yetişen Nogay beyi Kantemir-Mirzâ düşmanı bozup bir mıkdar esir alarak vaziyeti düzeltmiştir).

24 Eylül=8 Zülka'de, Cuma: Yeniçerilerin gayretsizliğinden dolayı beşinci «Yörüyüş»ün neticesiz kalması.

(Bugünkü umumî hücumda bilhassa Kırım hanı Cânibek-Giray'la Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa'nın gayretleri sâyesinde düşman tahkimâtından «iki katının fethi karîb olup içinden zinde kâfir çıkarıldığı» halde Yeniçerilerin en mühim anda gösterdikleri «Tekâsül ve taksir» bu taarruzun da neticesiz kalmasına sebeb olmuştur. Bu «Tekâsül»ün sebebi de Yeniçeri

ocağının Sultan Osman'dan gittikçe yüz çevirmesidir: Yukarda bu sene vukuâtının «12 ve 29 Temmuz» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız. Askerin gayretsizliğine sebeb olarak pâdişâhın cimriliğinden ve meselâ «Erlük idenler»le «dil ve baş getürenler» e ancak bir altın bahşiş verildiğinden de bahsedilir.

Solak Hüseyn-ibni-Sefer'in kaydine göre, bilhassa yukarda bu sene vukuâtının «12 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen İsakçı yoklamasında mevcud olmadıkları için sefer bahşişinden mahrum bırakılan Yeniçeriler harbetmek istememişlerdir; o muâsır müellif bu noktayı şöyle anlatır;

«Ol sebebden ceng emrinde bahşiş almıyan asker tekâsül idüp;

— Bahşiş alan kul düşmanla cengeylesün! diye cevâb eylediler».

İşte bundan da anlaşılacağı gibi, askerin gevşekliğinde Yeniçeri ocağının tereddisi kadar Genc-Osman'ın yersiz cimriliği de mühim bir âmil olmuştur.

27 Eylül=11 Zülka'de, Pazartesi: Altıncı ve sonuncu «Yörüyüş»ün neticesizliği.

(Altmış büyük topun şiddetli ateşiyle başlayıp akşama kadar süren bu son hücumun da neticesizliğine Yeniçerilerin gevşekliği sebeb olmuştur; Bilhassa bu gün «taraf-ı İslâmdan çok at ve âdem düşüp nicesi mecrûh» olduğundan bahsedilir. — Garp menbâlarında bu son taarruzu bundan bir gün sonra gösteren bir rivâyet de vardır.

Üstüste on dalga hâlinde akşama kadar tekerrür edip püskürtülen hücumlar ortalığa karanlık basınca nihayet bulmuştur: Hotin muharebeleri işte bu suretle bitmiş olduğuna göre, 3 Eylül=16 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar 25 gün sürmüş demektir).

28 Eylül=12 Zülka'de, Salı: Harb meclisinin muhâsaraya devam kararı.

(Sultan Osman bir harb meclisi toplayıp ordu erkânını harbe teşvik ederek

— Feth-ü-teshîr aksây-ı murâdumdur; lâzım gelürse ihzâr-ı zehâir idüp kışlamak dahi katumda câizdür; Şöyle bilüp ana göre takayyüd idesiz!

demiş ve bunun üzerine orduda «otuz gün oturak» edilip taarruzlara nihayet verilmiştir.

Kırım hanlığının «Nûrüddin-Sultan» denilen ikinci veliahdi işte bu sırada akına gönderilmiş ve Lehistan içerilerinden yüz bin kadar esir alıp gelmiş olduğu için esir piyasası çok düşmüştür).

29 Eylül=13 Zülka'de, Çarşanba: Düşman ordusunun sulh talebi.

(Bu gün düşman ordusundan gelen «yüz kadar kâfir» Eflak voyvodası Radul Scherban'a mürâcaat edip sulha delâlet etmesini rica etmişlerdir: Radul'un da pâdişaha mürâcaat edip kış mevsiminin oralardaki şiddetinden ve iâşe müşkilâtından bahsederek bu talebin kabulünde mühim bir rol oynadığı hattâ Lehlilerle sulh şartlarını müzâkereye bile me'mur olduğu rivâyet edilir. Bu sulh talebinin sebebleri için aşağıki fıkraya bakınız).

6 Teşrinievvel=20 Zülka'de, Çarşanba: Osmanlı-Lehistan sulhü.

(Bâzı Garp menbâlarında 8 Teşrinievvel=22 Zülka'de Perşenbe ve hattâ 18 Teşrinievvel=2 Zülhicce Pazar tarihlerinden de bahsedilirse de, bilhassa ikinci rivâyet tamamiyle yanlıştır.

Türk ordusunun 1 Eylül=14 Şevvâl Çarşanba gününden bu güne kadar 35 gün sürmüş olan muhâsarası esnâsında yapıldığını gördüğümüz 6 «Yörüyüş=Umumî hücum» düşman ordusunun kat'î bir zaferle imhâsını te'min edememiş olmakla beraber, her türlü muvâsala imkânından mahrum olan Lehlilerin bir taraftan çok şiddetli bir iâşe buhrânından ve bir taraftan da hastalık salgınlarından zâyiât verirken Osmanlı taarruzları yüzünden de pek çok telefât vermeleri ordularının gittikçe erimesine sebeb olmuş, bilhassa ihtiyar Baş-Kumandan Chodkiewicz'in harb yorgunluğundan ölmesi düşmanın mâneviyyâtını bozmuş, firâr vak'aları gittikçe artmış ve nihayet Leh ordusu yeni bir Osmanlı taarruzuna dayanamıyacak hâle gelmiştir: Hattâ bâzı Garp menbâlarında yedinci bir taarruz yapıldığı takdirde Leh ordusunun tamamiyle imhâ edilmiş olacağı ve Türklerin büyük bir fırsat kaçırdıkları bile rivâyet edilir.

Yukarda bu sene vukuâtının «29 Nisan» fıkrasında gördüğümüz büyük ve muhteşem plânla yola çıkan Genc-Osman'ın bu vaziyette bir sulh teklifini kabul etmesi «Kalb-i Şerîfinün tavâyif-i askerden mütegayyir» olmasıyla izah edilir: Tabiî artık asker ve bilhassa Yeniçeri ocağı kendisinden ve kendisi de orduyla ocaktan kırgın demektir; iki tarafın da birbirine itimâdı kalmamıştır! Bu acıklı vaziyette Sultan Osman'ın tecribesizliği, şımarıklığı, cimriliği büyük bir rol oynamış, askeri kendisinden soğutmak için âdetâ ne lâzımsa hepsini yapmıştır: Bunlar için yukarda bu sene vukuâtının «29 Nisan», «12 ve 29 Temmuz», «24 Ağustos» ve «24 Eylül» fıkralarına bakınız. Sultan Osman'a Yeniçeri ocağının ilgasını ilhâm etmiye başlıyan vaziyet işte budur.

Osmanlı menbâlarında Genc-Osman tecribeli ümerâsının sözlerini dinlemeyip Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın telkinâtına tâbi olmakla da tenkid edilir; Bu Süleyman Ağa zeki ve hattâ münevver bir harem-ağasıdır; Peçevî'nin tasvirine göre:

«Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa ki bir kaabil vücûd-i habeşî ve maârif-i cüz'iyyeden dahî bilcümle bilişi var idi; lâkin ahvâl-i adûdan bi-haber ve ceng-i serhad umûrunda gaayet ebter idi».

Süleyman Ağa'nın bir gün istişâre için huzura çağırılmış olan Bosna beylerbeyi Debbâğ-Mehmet Paşa'nın ihtiyatlı hareket tavsiyesine karşı;

— Biz seni serhadden ve düşmandan haberdâr anlardük: Senün hod yerden ve gökden haberün yoğ imiş! Leh kralı ne köpekdür ki Âl-i-Osman pâdişahına karşu dura? Anun ne denlü askeri olsa gerek?

dediğinden bile bahsedilir! Büyük bir ideal peşinde koşan Genc-Osman'ın gururunu okşayan bu sözlere kapılması ancak tecribesizliği ve çocukluğuyla izah edilebilir. Gene Peçevî, Süleyman Ağa'nın pâdişâh üzerindeki nüfuz derecesini şöyle anlatır:

«Saâdetlü Pâdişâha andan mukarreb kimse yoğ idi: Vezir-i-a'zamdan, belki vâlidesinden takarrübü artuk idi; arabaya girse bile girer, taht-ı-revâna binse bile binerdi; belki her sâat Saâdetlû Pâdişâhı böyle hoş-âmed sözlerle mağrûr ider idi».

Sultan Osman'ın muvaffakıyetsizllk sebebleri içinde tecribesizliğiyle cimriliği kadar işte bu gibi tatlı sözlerle beslenen gururu da ihmâl edilmiyecek derecelere çıkmış mühim ve mühlik bir âmildir.

Feridun Bey «Münşeât»ındaki suretine nazaran Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın Lehistan kralına Hotin karargâhından yazdığı nâme ile muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarındaki izâhâta göre, harb meydanında akdedilen sulhün en mühim esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Kanunî devrindeki hudud esas olacaktır;

2 — Gene Kanunî devrinde olduğu gibi iki taraf birbirinin «dostuna dost ve düşmenine düşen» olacağı için, o zamanki ittifak adetâ yenilenmiş demektir;

3 — Kazaklar Osmanlı topraklarına akın edemiyecekler ve Karadeniz'e çıkamıyacaklardır;

4 — Bu esasa riâyet etmiyen Kazaklar Lehistan kralı tarafından şiddetle tec ziye edileceklerdir;

5 — Kanunî devrindeki hudut boylarında Lehliler tarafından sonradan yapılmış kalelerle palankalar yıkılacaktır;

6 — Osmanlı topraklarından «ma'dûd» olan «Eflak, Boğdan, Erdel ve Macar ölkelerine Lehistan tarafından taarruz ve müdâhale edilemiyecektir;

7 — Hotin kalesi Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Boğdan voyvodalığına teslim edilecektir;

8 — Lehistan krallığı ötedenberi Kırım hanlığına vermekte olduğu kırk bin florin senevî haracın te'diyesine devam edecektir;

9 — Ayrıca müsta'celen «Huzûr-i Hümâyûna lâyık pîşkeş ve hedâyâ» gönderilecektir;

10 — Kırım hanı Lehistan topraklarından ordu geçirmek istediği takdirde geçtiği yerlere zarar vermiyecektir;

11 — Kırım hanı Lehistan arâzisine akın etmiyecek ve ümerâsından biri öyle bir harekette bulunduğu takdirde cezâlandıracaktır;

12 — Boğdan voyvodaları Lehistan'a taarruz etmiyeceklerdir.

Lehistan krallığını Osmanlı imparatorluğunun tâbiinin tâbii vaziyetinde bıraktığı için galip ye çok üstün vaziyette akdedilen bu sulh esaslarını Kanunî devrindeki ittifak muâhedesi ve Birinci Ahmed devrindeki sulh şartlarıyla mukayese için ikinci ciltte 1532=939 vukuâtının son fıkrasıyla bu ciltte 1617=1076 vukuâtının«27 Eylül» fıkrasına bakınız. — Türk ordusuyla bir meydan muharebesi kabulüne cesaret edemiyen Lehistan ordusu kapanmış olduğu «Tabur/Istabur»da eritilmiş ve nihayet düşman sulh talebine mecbur edilerek galip vaziyette bir muâhede akdedilmiş olduğu için, Hotin karargâhından her tarafa zafernâmeler gönderilmiş ve Istanbul'un geceleri tenviri emredilmiştir. — Nef'î'nin:

Âferîn ey rûzgârun şehsüvâr-î safderi
Arşa as şimdengirü tîğ-î Süreyyâ-gevheri

matla'lı kasidesi Genc-Osman'ın işte bu Lehistan seferi için yazılmıştır).

9 Teşrinievvel=23 Zülka'de, Cumartesi: Sultan Osman'ın Hotin'den Istanbul'a hareketi.

(Bu senenin 1 Eylül=14 Şevvâl Çarşanba günü Hotin önlerine gelen Türk ordusu o tarihten bu güne kadar tam 1 ay 8 gün=38 gün burada kaldıktan sonra işte bu 39 uncu gün yola çıkmış demektir. Bu müddet zarfında düşman «Tabur/Istabur»unun muhâsarası 35 gün sürmüş ve o 35 gün içinde altı «Yörüyüş=Umumî hücum» yapılmıştır; Yukarıki fıkraya da bakınız. — Bu vaziyete göre Sultan Osman Sulhün akdinden itibaren Hotin karargâhında üç gün kaldıktan sonra hareket etmiş demektir.

Osmanlı menbâlarına göre bu seferde «Mâlâ-kelâm yüz bin kâfir katl» edilmiş ve Garp menbâlarına göre de Osmanlı şühedâsı 80-100 bini bulmuştur! Tabiî her iki rakam da mübâlâgalıdır.

Eski Vezir-i-a'zam Hüseyn Paşa'nın Budin valisi Karakaş Paşa'yı ve Kırım hanı Cânibek-Giray'ın da Nogay beyi Kantemir-Mirzâ'yı kıskanmasından, yeni Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın aczinden ve bilhassa askerin harbetmek istememesinden dolayı büyük plânını tatbika muvaffak olamadığı için acı bir sukut-ı-hayâl içinde pâyıtahtına dönen tecribesiz pâdişâh ordusuna ve ordusu da kendisine diş bileyerek yola çıkmıştır. — Peçevî hareket tarihini «25 Zülka'de=11 Teşrinievvel Pazartesi» gününe müsâdif gösterir; bazı Garp menbâlarında da «8 Teşrinievvel=22 Zülka'de Cuma» tarihine tesâdüf edilir).

1622=1031

12 Kânunusâni=28 Safer, Çarşanba: Sultan Osman'ın Edirne'den Istanbul'a hareketi.

(Edirne sarayında bir müddet kalmış olan Genc-Osman'ın 1030=1621 senesi 20/21 Teşrinievvel=4/5 Zülhicce Çarşanba/Perşenbe gecesi Istanbul sarayında dünyaya geldiğini yolda işitmiş olduğu yegâne oğlu şehzâde Ömer takriben iki aylık olduğu halde annesiyle beraber oraya götürülüp vükelâ ve vüzerâ tarafından merâsimle karşılanmıştır: Sultan Osman'ın Lehistan seferinden umduğu büyük neticeleri elde edememiş olmasından duyduğu teessürü işte bu suretle biraz tâdil edebildiği rivâyet edilir. Bu şehzâdenin bir müddet sonra bir harb vak'asının temsilinde kazâ eseri olarak aldığı bir tüfek yarasından ölmüş olduğu hakkında bir rivâyet vardır).

25 Kânunusâni=12 Rebî'ül-evvel, Salı: Lehistan seferinden dönen Sultan Osman'ın Istanbul'a girişi.

(Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesaire gibi bir çok menbâlarda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesâdüf edilmekle beraber, Kara-Çelebi-zâde'de «10 Rebî'ül-evvel=23 Kânunusâni Pazar» ve Peçevî'de «28 Safer=12 Kânunusâni Çarşanba» günlerinden bahsedilir: Peçevî'nin kaydettiği tarih, hakikatte Genc-Osman'ın Edirne'den hareket gününe müsâdiftir. Bâzı Garp menbâlarında tesâdüf edilen «6 Kânunusâni=22 Safer Perşenbe» tarihi yanlıştır. — Sultan Osman iki gün Davudpaşa kasrında kalmış, bu müddet zarfında şehir donatılıp istikbal hazırlıkları ikmâl edilmiş ve nihayet bu gün parlak bir alayla pâyıtahtına girmiştir; Bu münasebetle Istanbul'da üç gün üç gece şenlik yapılmıştır.

Genc-Osman'ın Lehistan seferi 1621=1030 senesi 8 Mayıs=16 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Davudpaşa karargâhına çıkışından bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 ay, 18 gün sürmüştür).

18 Mayıs=7 Receb, Çarşanba: «Hâile-i Osmâniyye»nin birinci günü: Hacce gitmek bahânesiyle Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden yeni bir ordu teşkil edip Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını ilga ve imhâ etmek istiyen Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle Sipâhilerin ayaklanması.

(Bâzı menbâlarda «7 Receb Salı» ve «8 Receb Çarşanba» tarihlerine de tesâdüf edilir; Hakikî takvimde o sene Receb'in 7 nci günü Çarşanba'ya müsâdif olduğu için, her iki rivâyet de yanlıştır; zâten umumiyyetle «7 Receb Çarşanba» tarihinde ittifak edilmektedir.

Türk inkılâp tarihiyle teceddüd fikriyâtının 1031=1622 den bu 1367=1948 senesine kadar tam 326 yıllık uzun ve kanlı bir mâzisi vardır: Bu büyük tarih, ilk Osmanlı müesseselerinin üç yüz sene işledikten sonra eskiyip paslanarak artık iyi işliyemiyecek bir hâle gelmesinden doğan yenileşme ihtiyâciyle başlamıştır. Bu büyük ihtiyacı hisseden teceddüdcü pâdişah Genc-Osman'dır.

Koçu Bey risâlesinde Yeniçeri ocağının bozulması 990=1582 de ve İlmiyye sınıfının inhitâtı da 1003=1594 tarihinde başlamış gösterilir; Kâtib-Çelebi'nin «Düstûr-ül-amel li-ıslâh-il-halel» ismindeki risalesine göre de Ocağın tefessühü gene o tarihlere müsâdiftir. İkinci Osman devrinde «Kitâb-ül-makbûl fî hâl-il- huyûl» ismiyle at cinsinin ıslâhına âit bir eser yazan «Kadı-zâde Mehmet» bile Istanbul'da «ihtilâl-i nizâm-ı âleme sebeb» olan serserilerin gittikçe çoğalıp asker ve İlmiyye sınıflarına karışmalarından şikâyetçidir! On yedinci asrın başlarından itibaren bozulmıya başlıyan müesseseler Asker ve Ulemâ sınıflarından da ibaret değildir: Başındaki hânedanla beraber saray teşkilâtı da tereddiye başlamış, ecnebi nüfuzuna sed çekmek için yabancı prenseslerle izdivaç an'anesine Yavuz devrinden itibaren nihayet verildiğinden dolayı Osmanlı hânedânı ana tarafından bir câriye sülâlesi hâline gelmiş ve bilhassa Türk âilelerinin sıhriyyet nüfûziyle kuvvetlenmelerinden korkulduğu için saraya artık Türk kızları alınmamasından dolayı da Birinci Ahmed devrinde üç bini bulan ecnebi halayık mahşeri yüzünden «Harem-i-Hümâyûn» tamamiyle kozmopolit bir kütle şeklini almıştır. Osmanlı tarihinde Genc-Osman'ın yapmak istediği ilk inkılâp hamlesi işte bu vaziyete karşı bir aks-ül-amel mahiyetindedir.

Istanbul'un fethinden ve Osmanlı devletinin büyük bir imparatorluk şeklini almasından evvelki teşekkül devirlerinde görülen Şeyh-Bedreddin ısyânı gibi dinî şekillerle ortaya çıkmış münferid ve gayr-i-tabiî bir komünizm hareketi bir tarafa bırakılmak şartiyle, ilk inkılâp teşebbüsü işte bu tabiî ve mâkul aks-ül-amelden doğan ve 1031=1622 de büyük inkılâpçı Genc-Osman'ın hayatına mal olan teceddüd hamlesinde gösterilebilir: Bu büyük teşebbüsün şimdiye kadar lâyık olduğu ehemmiyetle tedkik edilmemiş olması çok acınacak bir hâldir.

Teceddüd ve inkılâp tarihimize başlangıç teşkil eden 1031=1622 senesinden saltanatın ilgasına tesâdüf eden 1341=1922 tarihine kadar tam 300 sene Osmanlı pâyıtahtının siyasî hayatında yalnız iki büyük fikir cereyânmın çarpıştığı görülür: Bu üç asır içinde en mühim dahilî sarsıntılar hemen hep teceddüd fikriyle muhâfazakârlığın mücâdelesinden çıkmış, her teceddüd hamlesi mutlaka bir muhâfazakârlık gayretiyle karşılaşmıştır.

Bu iki fikrin o uzun mücâdele tarihi çok bâriz bir takım çizgilerle iki büyük devre ayrılabilir;

1 — 1031=1622 deki Genc-Osman vak'asından 1255=1839daki «Tanzîmât-ı- Hayriyye» ye kadar 217 sene süren birinci devirde teceddüd fikri sırf islâhatçılık mâhiyetinde olduğu için, ilk teceddüdcüler hep Sarayla Bâb-ı-Âlî'den türemiş ve işte bundan dolayı ilk inkılâp şehîdleri de pâdişâhlarla vezirlerden yetişmiştir; Genc-Osman işte bunların birincisidir. Bu ilk devirde Osmanlı teceddüdcülüğü saltanat ve mutlakıyyet hukukunu ihlâl etmiyen ve devlet bünyesinin yeni ihtiyaçlara göre yeniden tanzim ve ıslâhını istiyen askerî ve idârî bir devletçilik mâhiyetindedir. Bu uzun devrin en mühim fârikası, millî ve mahallî ihtiyaçlardan doğan Türk teceddüdcülüğünün Garb'a karşı «Aşağılık duygusu»ndan mütevellit kötü ve lüzumsuz bir hayranlıkla ve bilhassa Avrupa müesseselerini körükörüne taklit özentisiyle alâkadâr olmamasında gösterilebilir.

2 — «Tanzîmât-ı-Hayriyye» ile başlıyan ikinci devir, mutlakıyyet hukukunu tahdid eden esaslarının ibtidâiliğine rağmen teceddüd fikrinin devletçilik şeklinden halkçılık şekline doğru bir istihâle devri demektir: Birinci devir gibi bu ikinci devrin de ilk mümessilleri Sarayla Bâb-ı-Âlî'den yetişmiştir! Bununla beraber, Meşrutiyet ve hattâ Cumhuriyet fikirlerinin ilk münâkaşaları da Tanzimât devline tesâdüf etmiş ve teceddüd fikri Garb mukallitliğiyle karışarak gittikçe halk arasında yayılmıya başlamıştır: İşte bundan dolayı Türkiye'de teceddüd ve inkılâp fikirleri bâzı memleketlerde olduğu gibi aşağıdan yukarı doğru değil, yukarıdan aşağıya doğru bir cereyân tâkib etmiş ve devletçilikten halkçılığa doğru bir tekâmül seyri geçirmiş demektir.

Saltanatın ilgasına kadar üç asır süren bu iki devrin başında teceddüd tarihimizi muhteşem bir hamleyle açan ve kanâatiyle idealine kanıyla canını da fedâ edinceye kadar uğraşmak metânetini gösteren on sekiz yaşındaki kahraman çocuğun başına gelen fâcia hakkında Naîmâ, Hasan-Beyzâde, Solakzâde, Kara-Çelebi-zâde, Peçevî ve Müneccim-başı tarihleriyle Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»si gibi Osmanlı menbâlarından ve ecnebi eserleri içinde de Hammer, Jonpuiere, La Vallee ve Jorga tarihleri gibi umumî menbâlardan başka, doğrudan doğruya Genc-Osman vak'ası için muâsır müellifler tarafından yazılmış monografiler de vardır: Bunların an mühimleri «Tuğî»nin «Vakaayi'-i Sultan Osman», anonim bir müellifin «Târih-i Sultan Osman» «Nev'î» mahlasını kullanan «Hüseyn-ibni-Sefer»in «Sebeb-i halâs-ı Sultan Mustafa Han» ve Mir-i-Livâ «Emîr Osman Bey»in «Mesîr-ül-ahzân fî maktel-is-Sultân Osmân» ismindeki eserleriyle Karayim müelliflerinden «Elle Afeda Beghi»nin İbranî Kasîde'si ve Solak-Ebubekir'in Türkçe hatıratıdır. Vak'adan 112 sene sonra 1734 tarihinde neşredilmiş olmakla beraber, Madame de Gomez tarafından «Baron de Solignac» «Baron Achille de Mole» ve «Comte Harlay de Cely» isimlerinde üç muâsır Fransız elçisinin evrakına vesair bir takım ecnebi vesikalarına istinâden yazılmış olan «Histoire d'Osman» da bu ilk monografiler dâiresine girebilecek kıymettedir; Bu iki ciltlik eser Paris'de neşredildikten bir sene sonra, «The life of Osman the Great=Büyük Osman'ın hayatı» ismiyle İngilizceye terceme edilerek Londra'da da neşredilmiştir. Diğer monografilerden Nev'î'nin, Emîr Osman Bey'in, Beghi'nin ve anonim müellifin eserlleri 1919 tarihinde Türk, Arap ve İbranî metinleri ve Fransızca tercemeleriyle beraber tahşiye edilerek müsteşrik Danon tarafından Paris'de «Contribution e l'histoire des Sultans Osman II et Mouçtafâ I er» ismiyle neşredilmişse de, Tûğî ve Solak-Ebubekir monografileri henüz basılmamıştır.

Bütün bu umumî ve hususî eserlerin mukayeseli bir surette tedkikı, Genc-Osman'ın Türk teceddüd tarihinde temel taşları sayılabilecek inkılâp prensiplerini bütün vuzuhiyle meydana çıkaracak kadar mühim neticeler verebilir. Başı yaşından çok olgun olan bu dâhi çocuğun yapmak istediği değişiklikler, bundan 326 sene evvelki Osmanlı cem'iyyetinin muhâfazakâr telâkkıyyâtına nsbetle baş döndürücü şeylerdir; bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Tereddi ve tefessüh etmiş kozmopolit bir cem'iyyet hâline gelen Yeniçeri ve Sipahî ocaklarını tamamiyle ilga ve imhâ ederek onların yerine Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden millî bir ordu kurmak;

2 — Pâyıtahtı Istanbul'dan Anadolu'ya nakledip kozmopolit bir muhitten millî bir muhite geçmek;

3 — İlmiyye sınıfının siyasî ve malî kudret ve nüfûzunu kırarak artık bozulmıya başlıyan bu zümreyi devlet işlerinden el çekmiş bir din ocağı hâline getirmek;

4 — Kozmopolit saray an'anelerini değiştirerek «Harem-i-Hümâyûn»u tasfiye etmek ve hânedânın Türk ailelerinden nikâhla kız almasına yol açmak;

5 — Kıyâfette değişiklik yapmak;

6 — Fâtih'le Kanunî'nin artık eskiyen mevzuatı yerine yeni hayat şartlarıyla mütenâsip kanunlar tedvin etmek

Genc-Osman'ın yalnız düşünüp tasarlamakla kalmayıp ânî bir hamleyle tatbikine de kalkışması hem tahtına, hem hayatına mal olan bu büyük fikirlerinde Avrupa'nın ancak XVIII inci asır sonlarıyla XIX. uncu asır başlarından itibaren tasarlıyabileceği milliyet ve lâiklik prensipleri bütün vuzuhiyle belirip sezilmektedir. Umumî Osmanlı menbâlarında bu noktalar «zikr-i keyfiyyeti mükeddir-i hâtır» ve «bir mükeddir saded» gibi bir takım vâhî bâhânelerle «îcâz üzre tahrîr» edilmekte ve hattâ bâzan da büsbütün meskût geçilmekteyse de, yukarda bahsettiğimiz monografilerdeki sarâhatler hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak kadar vâzıhtır.

Bilhassa Lehistan seferinden itibaren ordu ile arası tamamiyle açılmış olan Genc-Osman işte bu baş döndürücü fikirleriyle pâyıtahtına dönmüştür. Bu fikirlerin bâzılarında ve bilhassa yeni bir ordu teşkiline âit tasavvurunda meşhur «Hâce-i-Sultânî» Amasyalı Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın te'sir ve teşviklerinden bahsedilir: Genc-Osman'ın bu iki müşâviri için yukarda 1618=1027 vukuâtının «9 Temmuz» ve 1621=1030 vukuâtının da «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

Osmanlı menbâlarında Genc-Osman'a karşı bu gün başlıyan Yeniçeri ve Sipâhî ısyânının umumî sebebleri şöyle sıralanır:

1 — Sultan Osman'ın Lehistan seferinde «in'âm bahânesiyle» yoklamalar yapıp Yeniçerileri gücendirmiş olması: Yukarda 1621=1030 vukuâtının «29 Nisan» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız;

2 — Hotin'de Karakaş Paşa'nın şehîd olduğu gün Yeniçerilerle Sipâhîleri gayretsizliklerinden dolayı şiddetli sözlerle tekdir etmiş olması; Bu vak'a için ayni sene vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız;

3 — Sultan Osman'ın daha Lehistan seferine çıkmadan evvel 1029=1620 tarihinde ve seferden avdet ettiği günlerde «tebdil» gezerek meyhânelerle bozahânelerde bulduğu Yeniçerileri içki yasağına riâyet etmediklerinden dolayı Bostancılar vâsıtasıyla «deryâya atdurup» sarhoşluk eden «şehirlüler»i de taş gemilerinde küreğe koydurması;

4 — Lehistan seferinde düşmandan «baş ve dil» getiren askerlere çok az bahşiş verdirip «tenfîre bâis sözler» söylemesi. Yukarda 1621=1030 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız;

5 — Askerin harbde gösterdiği gayretsizlikle gevşeklikten dolayı «Nefret-i' râzı müş'ir ba'zı vaz'-u-harekât izhâr» etmiş olması: Aynı sene vukuâtının «24 ve 27 Eylül» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız;

6 — Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını imhâ edip Türklerle Türkmenlerdcn yeni bir ordu kuracağına âit tasavvurunun asker arasında şâyi' olması;

7 — Bu fikrini tatbik için «Eski-Yusuf» isminde bir saray Baltacısını zahire almak bahânesiyle Haleb'e gönderdikten başka Kapu-kulları kırılıp onların yerine Türk ve Türkmen askerleri toplanması hakkında eyâlet valilerine emirler verilmiş olması;

8 — Sırf işte bu maksatla Anadolu'ya geçmek için Hacce gideceğini ilân edip yol hazırlıklarına başlaması ve hattâ «sefer levâzımının ekseri âmâde olup bir mıkdârı Üsküdar'a geçirilmiş» olması;

Bunlardan başka muhtelif Garp menbâlarında tesâdüf edilen bâzı mühim sebeblerin başlıcaları şöyle sıralanabilir;

1 — Sultan Osman ilkönce Lübnan'ın âsi Dürzü beyi Ma'n-oğlu Fahrüddin'in tenkilini bahâne ederek Anadolu'ya geçmek istemişse de, başta Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi olmak üzere vüzerâ ve ulemâ muhâlefet gösterip bir ısyan tenkili için bir pâdişâhın bizzat hareketine lüzum olmadığından ve bu meselenin bir serdâr vâsıtasıyla tesviye edilebileceğinden bahsetmeleri üzerine, Genc-Osman Hacc'e gideceğini ilân etmiştir; Dürzü isyânı için yukarda 1607=1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasıyla 1614=1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkralarının birincisine bakınız;

2 — Dilâver Paşa ile Es'ad Efendi'nin muhâlefetlerine mukabil, Hoca-Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa dâimî müşevvik vaziyetindedir;

3 — Sultan Osman Hicaz seferine karşı gösterilen muhâlefeti dinlemiyerek yüz kadırga hazırlanması için 10 bin altın verdikten başka Tunus ve Cezâyir beylerbeylerinin de eyâlet filolarıyla donanmaya iltihak etmelerini emretmiş ve tabiî bu da Kapu-kullarına karşı bir tedbir olarak tefsir edilmiştir;

4 — Genç pâdişâh Lehistan seferinden avdetinde ecdâdının Yavuz devrindenberi devam eden ecnebi câriye istifrâşı an'anesini bozarak saray câriyelerini evlendirip çırak çıkarmıya kalkıştıktan başka, ilkönce Dâmâd-Pertev Paşa karısı olan sultanın güzelliğiyle meşhur kızını ve ondan bir ay sonra Rebî'ül-âhir=Şubat/Mart içinde de Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'nin «Ukayle» ismindeki güzel kızını nikâhla almıştır: Madame de Gomez, Sultan Osman'ın şehzâdeliğindenberi seviştiği Ukayle'yi «İmparatoriçe» ilân etmiş olduğundan bahsetmektedir; Hammer'e göre Es'ad Efendi pâdişaha kız vermekte uzun bir tereddüd geçirmiş ve nihayet Genc-Osman'ın Hacce gitmek bahânesiyle Anadolu'ya geçmesine mâni' olmak ümidiyle muvafâkat edip 600 bin altın «mihr» ile nikâh kıyılmasına râzı olmuştur.

Sultan Osman'ın şu gazeli her halde Es'ad Efendi'nin işte bu tereddüdü devrinde yazılmış olmalıdır:

Sevmezüz kimseyi artuk vardurur insâfumuz
Ol güzelden gayriye meyl eylesün mü cânumuz
Dilberâ sen gîbi bir sâhib-cemâli görmedüm
Tâ ezelden kesmet itmişdür bize Kassâmumuz
Sen salın vervî gibi ey kaşları yâyum benüm
Aşkunû vird idinüp mahzunluğumdur kârumuz
(Fârisî» yeğ şi'r söyler Müfti Es'ad dâimüz
Söylesün bûna nazire çok görür ihsânumuz

Yerli ve yabancı menbâlarda görülen bu türlü türlü ısyan sebeblerine şunlar da ilâve edilebilir:

1 — Sultan Osman'ın para ve servet hırsı bilhassa Vezir-i-a'zamlardan rüşvet kabul edecek dereceleri bile bulduğu için, askerden başka halk arasında da itibarı sarsılmıştır: Yukarda 1618=1027 vukuâtının «28 Şubat», 1619=1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» ve 1621=1030 vukuâtının «9 Mart» fıkralarıyla aşağı da bu sene vukuâtı içindeki «19 Mayıs» fıkralarının ikincisine bakınız;

2 — Gene ayni za'fından dolayı hazarda askerin âidâtını verdirmemek ve sefer de asırlardanberi verilmesi âdet olan bahşişleri kısmak gibi cimrilikleri ordunun kendisinden soğumasında en mühim âmil sayılabilir; Yukarda 1621=1030 vukuâtının «29 Nisan», «12 Temmuz», «24 Eylül» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız;

3 — Son dereceyi bulan gururu vüzerâsını bile kendisinden soğutmuştur: Ayni sene vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız;

4 — Lehistan seferinde ok tâlimleri yaparken kendi maiyyet efradından bâzılarını hedef ittihâz edip keyf için adam öldürmesi ve yüz kadar Yeniçeriyi de harbde gayretsizlik ettiklerinden dolayı idâm ettirmesi askerin büsbütün yüz çevirmesine sebeb olmuştur: Gene ayni sene vukuâtının «29 Nisan», «29 Temmuz» ve «24 Eylül» fıkralarına bakınız; Hotin ordugâhında hastahâne çadırlarını bizzat ziyâret edip Madame de Gomez'in izâhına nazaran yaralılara karşı çok yakından gösterdiği dâimi alâka ve şefkat işte bundan dolayı hâfızalarda hiç bir iz bırakmadan silinip gitmiştir;

5 — «Seyfiyye» denilen asker sınıfı gibi «İlmiyye» sınıfını da gücendirmekten çekinmiyen Genc-Osman ulemânın arpalıklarını kesmiş. Meşîhat makamında fetvâ yazmaktan başka hiç bir selâhiyyet bırakmamış ve bilhassa halk i'tikadlarını da istihfâf ederek efkâr-ı-umumiyyeyi kendi aleyhine çevirmiştir: Yukarda 1618=1027 vukuâtının «9 Temmuz» ve 1621=1030 vukuâtının «21 Mayıs» fıkralarına bakınız;

6 — Osmanlı hânedânında Fâtih'den itibaren kanunî bir mâhiyet alan kardeş öldürme an'anesine Birinci Ahmed'in cülûsundan itibaren nihayet verilmiş olduğu halde, Genc-Osman'ın Lehistan seferine hareketinden evvel kardeşlerinin en yetişkini olan şehzâde Mehmed'i «bî-günâh olarak» idâm ettirmiş olması da halk arasında çok fena bir te'sir bırakmıştır: Yukarda 1603=1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» ve 1621=1030 vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

7 — Lehistan seferi esnâsında Istanbul muhâfızlığıyla Kaymakamlığına tâyin edilmiş olduğunu yukarda 1621=1030 vukuâtının «8 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Pîr-Mehmet Paşa'dan sonra Muhâfız ve Kaymakam olan Nişancı-Ahmed Paşa pâyıtahtta kalan «Korucu ve Oturak» zümrelerine mensub askerlerin ulûfelerini geciktirdiğinden dolayı bunlar Ahmed

Paşa'nın konağını taşlıyarak istihkaklarını zorla tahsil ettikleri için, Sultan Osman seferden avdetinde Kaymakam Paşa ile Segbanbaşı Nasuh Ağa'nın şikâyetleri üzerine gazaba gelerek:

— Korucu ve Oturak cümlesi defolsun!

diye çok şiddetli bir emir vermiş, nihayet araya giren şefâatçilerin ricâlarıyla bu irâdesini biraz tahfif ederek bunlardan ancak iki bin kadarının «tezkiresin aldurup dirliğin kesdirmiş»dir; Bununla beraber, diğerlerinin ulûfeleri de tedricen azaltılmış olduğundan bahsedilir; askerin pâdişaha karşı cephe almasında bu muâmele en mühim sebeblerden biridir: Aşağıda bu sene vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız.

İşte bütün bunlardan dolayı pâdişahla ordu Lehistan seferinden karşılıklı bir emniyetsizlik ve hattâ mütekabil bir kin ve garazla meşbû' olarak pâyıtahta avdet etmişlerdir: Yukarda 1621=1030 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Madame de Gomez'e göre Sultan Osman Lehistan seferindeki sukut-ı-hayâline rağmen Avrupa'ya karşı ilk plânını andıran ikinci bir plân daha tasarlamıştır: Hotin seferinde tâkib etmek istediği ilk plân için yukarda 1621=1030 vukuâtının «29 Nisan» fıkrasına bakınız. Genç pâdişâhın bu yeni projesine göre Sicilya'yı fethedip Pulya=Pouille ve Kalabriya=Calabre üzerlerinden Napoli krallığını istilâ ederek üç yüz bin kişilik bir orduyla eski Türklerin «Kızıl-elma/Rim Papa Kızıl-elması» dedikleri Roma'yı almak suretiyle bütün İtalya'ya hâkim olmak ve bu hususta Avrupa devletlerinin o sırada birbiriyle uğraşıp durmalarından istifâde ederek Zsitvatorok sulhiyle nihayet bulan eski Türk üstünlüğünü yeniden kurmak istediğinden bahsedilir: O uğursuz sulh için yukarda 1606=1015 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Tabiî bu büyük fikri tahakkuk ettirebilmek için her şeyden evvel Sultan Osman'ın ilk plânını akamete uğratan Yeniçeri ocağını imhâ edip millî bir ordu kurması lâzımdır; Osman-zâde Tâib bu noktayı şöyle anlatır:

«Pâyıtaht-ı saltanata ba'd-el-vusûl tertîb-i cezâ esbâbını tedârük vâdisinde icâle-i kümeyt-i efkâr iderek bî-îcâb-ı hilâf-ı resm-i Osmânî ziyâret-i Beyt-Ullâh-il-Harâm nâmı ile sefer-i Hicaz'a tasmîm-i azîmet itmeğin tavâif-i askeri mülâhaza-i avâkıb-ı umûr ile gark-âb-ı girdâb-ı ıztırâb iken tevârîhde tafsil olunduğu üzre mukaddimât-ı güft-ü-şinid fetret-i meşhûre hudûsunu müntic olmağın...»

Fakat Genc-Osman'ın ıslâhat fikirleri yalnız orduya münhasır değildir: Yukarda gördüğümüz gibi kendi sarayından ve hattâ kıyâfetinden başlıyarak Seyfiyye, İlmiyye ve Mülkiyye zümrelerini baştanbaşa ıslâh etmek, pâyıtahtı Anadolu'ya nakletmek ve devletin artık eskimiye başlıyan kanunlarını yeniden tanzim etmek istediği için cem'iyyetin muhtelif sınıflarını hep birden aleyhine çeviren bu dâhi gencin en büyük bedbahtlığı, gayelerinin büyüklüğüne mukabil yaşının küçüklüğüyle tecribesizliğinde gösterilebilir.

O devrin iri kavuklu ağır kıyâfetini terkederek Naîmâ'nın tâbiriyle «Hafîf libâslar geyüp hafîf rahtlar uran» ve tebaasına «Levendâne vaz' üzre» görünerek halkın an'aneleriyle telâkkilerini altüst eden Genc-Osman'ın Lehistan seferinden Istanbul'a avdet ettikten 3 ay, 25 gün sonra «Ziyâret-i Kâ'be nâmiyle» birden bire Hacce gideceğini pervâsızca ilân edip otağının bu gün Üsküdar'a geçirilmesini emretmesi ancak işte böyle izah edilebilecek bir tedbirsizliktir: Çünkü ilânından evvel şâyi' olup bir takım dedikodulara sebeb olan bu haccin içyüzü büsbütün başkadır; Sultan Osman'ın maksadı Yeniçeri ocağını aldatarak «Kâ'be nâmiyle Anadolu semtine geçmek» ve İkinci Mahmud'un XIX uncu asırda yapabildiği «Vak'a-i-

Hayriyye»yi XVII nci asırda başarıp Devşirme ocağının yerine Türklerle Türkmenlerden millî bir ordu kurmaktır; «Nev'î» mahlaslı «Hüseyn-ibni-Sefer» bu noktayı şöyle anlatır:

«Saâdetlü pâdişâh Yeniçeri ve Sipâh tâifesin kırıp Etrâkden segban ve Türkmândan cündî yazmak havâsına düşüp Anadolu semtine geçmeğe hâzır ve âmâde idi».

Müellifin iki yerde tekrar ettiği bu ifâdeden anlaşıldığına göre Türk köylülerinden piyâde ve göçebe Türkmenlerden suvâri sınıfları teşkil edilmesine karar verilmiş ve bir taraftan da:

«Nice beğlerbeğilere emr vârid olmuş idi kim Kapu-kulun kırup segban yazalar deyü her canibe âdemler gitmişdür.»

Genc-Osman bir taraftan orduyu türkleştirmiye kalkışırken, bir taraftan da pâyıtahtı kozmopolit bir muhitten millî bir muhite götürmek için ecdâdının Anadolu'daki eski merkezini Istanbul'a tercih ederek «Taht-u-rahtın mahrûsa-i Bursa'ya nakleylemek havâsına düşmüş» ve hattâ Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'ya göre kendisinin ne maksatla Anadolu'ya geçmek istediğini anlayan Yeniçeriler ısyân edip saraya hücum ettikleri zaman bile fikrinden dönmiyerek:

— Üsküdar'a geçelüm, varup tahtgâh-ı kadîm Bursa'da oturalum!

diye kayık hazırlanmasını emretmişse de, saray kayıkçılarının hepsi kaçmış olduğu için karşı yakaya geçememiştir. Fakat buna mukabil «Târîh-i Sultan Osman»da ikinci bir rivâyet olarak «Şâm-ı-Şerîf'de taht-ı Sultânı kurmak» fikrinden bahsedildiği gibi, Peçevî tarihinde de bil'akis:

«Mısr-ı-Kaahire'yi dâr-ül-mülk-i saltanat itmek maksûd idinmişlerdür» diye üçüncü bir rivâyete tesâdüf edilmekte ve Madame de Gomez de bunu te'yid ederek Mısır valisine yazılan ve bu gün hareket edecek bir gemide âsilerin eline geçen bir «Hatt-ı-Hümâyûn»dan bahsetmektedir; Genc-Osman Anadolu'dan başka Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden ve tabiî Kölemen bakıyyelerinden de asker toplamıya karar vermiş olduğu için, bu ikinci ve üçüncü rivâyetler doğru olduğu takdirde, ilkönce Şam yâhut Kahire düşünüldüğü halde oraların uzakhğından dolayı sonradan Bursa'nın tercih edilmiş olmak ihtimâli vardır.

Osmanlı devleti umumiyetle zannedildiği kadar teokratik bir devlet değildir: Bilhassa azamet devrinde din ve dünya işleri çok vâzıh sınırlarla birbirinden ayrılmış ve hattâ Kanunî ve İkinci Selim devirlerinin meşhur Şeyh-ül-İslâmı Ebussuûd Efendi dünya işlerine âit Osmanlı kanunlarının dine mugayir olmadığı hakkındaki içtihadı ve her ikisini te'lif eden mesaîsiyle şöhret bulmuş ve muhtelif asırlarda bir çok Osmanlı âlimleri tarafından din işlerini temsil eden «Şerîat» sâhasiyle dünya işlerini temsil eden «saltanat» sâhası arasındaki hududu tâyin ve tesbit eden «Siyâset-nâme»ler yazılmıştır. Bir takım saray adamlarını siyaseten idâma mahkûm eden Yavuz'la Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendi arasındaki meşhur münâkaşa «Şerîat»le «Saltanat» ın, yâni din ile dünyanın işte bu salâhiyet hududu üzerindeki telâkki farkından mütevellittir. Fakat zaman geçtikçe vaziyet değişmiş, İlmiyye sınıfı tereddi ettikçe eski salâhiyet hududunu tecâvüz eden harîs bir zümre hâlini almıya ve hattâ Yeniçeri ocağıyla elbirliği etmiye başlamıştır. Genc-Osman'ın bu zümreye vurduğu ilk darbe, sonradan kızını aldığı için kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'nin salâhiyetlerini hiçe indirmektir. Gittikçe zenginleşen İlmiyye sınıfı âdetâ Orta-çağ kilisesinin malî kudretini andıracak bir hâle yaklaşmış olduğu için, Sultan Osman'ın bu sınıfa indirdiği diğer bir darbe de onun bu iktisâdî

kudretini sarsacak mâhiyettedir; hattâ «Netâic-ül-vukuât» müellifinin dediği gibi genç pâdişah;

«Tarîk-ı İlmiyye ricalinin arpalıklarını ref'eylediğine mebni her tarafdarı mazhar-ı düşmân-u-nefret»

bile olmuş ve Madame de Gomez'in dediği gibi dinsizlikle de ithâm edilmiye başlamıştır! Bâzı istisnâlar bir tarafa bırakılmak şartiyle, İlmiye sınıfının Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle elbirliği etmesinde en mühim âmil işte bu vaziyettir. Mesele bu kadarla da kalmış değildir; ısyan patladıktan sonra âsilerin metâlibini arz için huzûra giren Ulemâ hey'etine İlmiyye sınıfını da Yeniçeri ocağı gibi imhâ edeceğinden bahseden genç pâdişah, Peçevî'nin kaydine göre bu fikrini de şöyle ifâde etmiştir;

— Bu eşkıyâyı ızlâl itmek ve fitneyi ayağa kaldurmak sizün başunuz altındadur. Anlara ideceğümü size iderüm!

Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'ya göre de Sultan Osman'ın bu sözü şöyledir:

— Bu fitne erbâbını siz tahrîk etmişe benzersüz gibi: Evvel sizi kırarum, ba'dehu anları! Ol tâifenün tedârükü görülmüşdür!

Biraz, aşağıda göreceğimiz gibi, Şerîatin hükmü demek olduğu için Osmanlı tarihinde kudsî ve ilâhî bir vesika sayılan «Fetvâ»yı yırtıp atarak dinin siyasete âlet olmasını reddeden yegâne pâdişâh da, şahsen dindar olmakla beraber dinle dünya arasına bir sınır çekmek istiyen Genc-Osman'dır.

Sultan Osman'ın aşağıki fıkralarda göreceğimiz hal'iyle şehâdeti işte bu tehlikeli fikirlerle zamana ve tarihe meydan okumasındandır.

«Otâğ-ı-Hümâyûn»un Istanbul'dan Üsküdar'a nakli bu gün emredilmiş olmakla beraber, biraz evvel de söylediğimiz gibi pâdişâhın hacce gideceği günlerdenberi ağızdan ağıza dolaşmaktadır; Vezir-i-a'zam, Defterdar ve Nişancı ile 40 müteferrika ve 30 Dîvan-kâtibi Maiyyet-i-Hümâyûnda harekete me'mur olmuş, ordudan yalnız 500 Yeniçeri ile 1000 Sipâhî seçilip mütebâkisinin Istanbul muhafazasında kalması ve Kapdan-ı-Deryâ Halil Paşa'nın da donanmayla Akdeniz'e açılması emredilmiştir! Tabiî maksat, bu seyâhat esnâsında «Etrâkden segban ve Türkmândan cündî yazmak» suretiyle avdette Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmaktır! Hacc meselesi acemice tertib edilmiş bir bahâneden ibarettir. Bununla beraber, Hoca-Ömer Efendi'nin Mekke kadılığına tâyin edilen kardeşi Karabaş Efendi'nin işe başlamasına mâni' olan Mekke şerifini tenkil için Hoca Efendi'nin pâdişâhı teşvik etmiş olduğu ve bu seyâhatin işte ondan dolayı Hicaz'a kadar uzayacağı hakkında da bir rivâyet vardır.

Sultan Osman'ın meşhur rüyâsı işte bu gibi şâyiaların halk arasına yayıldığı günlerden birine müsâdif gösterilir; bu tarihî rüyanın Osmanlı ve ecnebi menbâlarında iki muhtelif şekli vardır: Osmanlı rivâyetine nazaran Genc-Osman bir gece sırtında zırhıyla tahtında oturup Kur'an okurken Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerini görmüş, Efendimiz gelip elinden Kur'ânı ve arkasından zırhını aldıktan sonra yüzüne bir şamar vurarak kendisini tahtından yıkmış, zavallı Sultan Osmanın yıkıldığı yerden kalkınmaya çalışarak Fahr-i-Kâinât'ın «mubârek kademine yüz sürmek» istemişse de muvaffak olamadan uyanmıştır! Madame de Gomez'in kaydettiği bir ecnebi rivâyetine göre de Genc-Osman rüyâsında Hacce giderken bindiği büyük bir

devenin güzel bir yolda birdenbire altından çekilip gökyüzüne uçtuğunu ve kendi elinde yularından başka bir şey kalmadığını görmüştür! Sultan Osman'ın bu fecî rüyâdan çok telâş edip Hoca-Ömer Efendi'ye söylediğinden ve onun bir an evvel Hacce gitmek lüzumu hakkındaki tâbiriyle kanâat etmiyerek o zaman hayatta bulunan «Üsküdârî» lâkabiyle meşhur büyük velî «Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Efendi»yi ziyâret edip veyâhut adam gönderip ondan da şu cevâbı almış olduğundan bahsedilir:

— Kelâm-ı-Kadîm hükm-i Şer'i-Şerîfdür ve cebe âlem-i vücûddur! Pâdişah-i İslâma lâzımdur ki tevbe inâbeti kendülere hemdem idineler!

Bu korkunç tâbirden çok müteessir olup daha fazla telâşa düşen Genc-Osman 1 Receb=12 Mayıs Perşenbe günü Istanbul türbelerini ziyârete çıkmış ve Eyüp'de kurbanlık koyun bulunmuşsa da sığır bulunmadığı için Bostancıların şehir kapularıyla Karagümrük'de tesâdüf ettikleri araba öküzlerini sürüp boğazlamaları mal sâhiplerinin feryadına ve nihayet ancak «rub-i bahâsı kadar akça» dağıtılması «bed-duâ ve inkisâr» etmelerine sebeb olarak et alan fukarânın gönlü yapılırken malları yok bahasına alınan fukaranın kalbi kırılmış ve netice itibariyle zavallı pâdişâhın sadakası bile sızıltıya sebeb olmuştur!

Gene işte bu sırada Sultan Osman'ın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi:

— Pâdişahlara Hacc lâzım değüldür: Yerinde oturup adl eylemek evlâdur! Câiz ki bir fitne zuhûr eyliye!

diye bir fetvâ gönderdiği, Üsküdârî-Mahmud Hüdâî Efendi de bir çok nasihat etmişse de Genc-Osman'ı kararından döndürmek kabil olamamıştır. Yeniçeriler işte bundan dolayı mevcudiyetlerini tehlikede görüp kazan kaldırarak bu gün «Ale-s-sabâh» Süleymâniye'den hareketle o zaman henüz «At-meydanı» denilen Sultanahmet meydanına doğru gittikçe kabaran bir sel gibi ilerlemiye başlamışlardır; Bu müdhiş manzara karşısında ne olduğunu bilmiyen ahâli ve esnaf telâşa düşmüş, çarşılarla sûr kapıları derhâl kapanmış, umumî hayat durmuş ve hattâ sırf işte bu yüzden «Otâğ-ı-Hümâyûn» Üsküdar'a nakledilememiştir.

İkinci Osman'ın şehâdetiyle neticelendiği için bazı menbâlarda «Vak'a-i hâile-i Osmaniyye» denilen kanlı fâciânın bu ilk günü pek az kan akmış olması, âsilerin Sultanahmet'de silâhsız bir içtimâ akdedip isteklerinin pâdişâha arziyle irâdelerinin istihsâline karar vermekle iktifâ etmiş olmalarındandır; onun için bu gün asilerce Sultan Osman'ın hal'i henüz tasarlanmış bile değildir.

Sultanahmet ictimâında verilen kararı Kâtib-Çelebi ile Naîmâ şöyle anlatırlar:

«Pâdişâhun bu tarîk ile Hicâz'a gitmesi mücerred bizden i'râz-u-nefrete mebnî olup bir gayri mûcib-ü-bâisi yokdur. Nizâm-ı âlem içün pâdişâhlar Hacci terk idegelmişlerdür: Düşmen zuhûru ve a'dânun şerr-ü-şûru ihtimâli var iken memâlik-i mahrûsayı koyup gitmek hatâdur; bu kârdan ferâgat olunmak gerekdür!».

Yukarda bahsi geçen «Târih-i Sultan Osman»a göre de pâdişaha şöyle bir haber gönderilmiştir:

— Hacc-i-Şerîf'e gitmek istemüşsün, gitmiyesüz! Ve dahî eski kulları cümleten kırup yerlerine Haleb'den ve Şam'dan cedîden kullar yazup Şam-ı-Şerîf'de taht-ı-sultânî kurmak istemişsüz: Biz ana râzî değülüz!

Gene ayni menbaa göre içerden çıkan cevap da şöyledir:

— Bildüklerinden kalmasunlar: Ben Hacc-i-Şerîf'e gitmekden fâriğ olmazın!

«Nev'î» mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer de bu günkü müzâkerenin neticesini: «Kâ'be nâmiyle Anadolu semtine geçmeği ilkaa eyliyenleri kati itdürüp pâdişâhı gitmekden ferâgat itdürmek»

şeklinde anlatılır, işte bunun üzerine Yeniçeri ihtiyarları Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'ye gönderilip şöyle bir fetvâ alınmıştır;

«Suâl — Pâdişâh-ı cihanbânı azdurup Bey-ül-mâl-i müslimîni telef itdürüp buna fitne ve fetârete sebeb olan kişilere şer'an ne lâzım gelür?

El-cevâb — Katl lâzım gelür?»

Bu fetvâyı bir ulemâ hey'eti saraya götürüp pâdişaha takdim etmişse de, Sultan Osman kendisinden evvel ve sonra Osmanlı tarihinde misli görülmemiş ve görülmiyecek bir cür'etle Şerîat'in hükmü demek olan bu dinî vesikayı yırtıp parçalıyarak ulemânın suratlarına yâhut ayaklarına doğru fırlatıp atmıştır! İhtiyatlı bir lisan kullanan «Nev'î=Hüseyn-ibni-Sefer» Genc-Osman'ın bu müdhiş hareketini şöyle anlatır;

«Sultan Osman ol fetvâyı gördükde el-uhdetü-ale-r-râvî fetvây-ı şerîfi pâreledi deyü rivâyet iderler».

Solakzâde'nin ifâdesi de bunu te'yid etmektedir.

Genc-Osman'ın bilhassa ısyan başladıktan sonra gösterdiği bu fevkalâde cür'et, Osmanlı menbâlarından başka Lehistan'daki Karayim müellifi «Beghi»nin İbranî kasidesiyle Madame de Gomez'in eserinde bile haşyetle bahsedilen korkunç bir hareket sayılır: Her halde pek-gözlü pâdişâhın bu müdhiş cür'eti en uzak Hıristiyan memleketlerine kadar aksederek her yerde hayretle karşılanmıştır. Bu sırada Beşiktaş'dan Yedikule'ye gitmekte olan donanma efrâdı vaziyeti anlayınca şehre yanaşıp sûr kapuları kapalı olduğu için «burc-u-bârû»dan aşmak suretiyle içeri girerek âsilere iltihak etmişlerdir; İşte bundan da anlaşılacağı gibi, tecribesiz bir genç olan Sultan Osman Yeniçerilere karşı hiç bir tedbir ittihâz etmemiş ve Sipâhilerle Bahriyelileri onlara karşı kendisine bağlamak gibi en ibtidaî ihtiyata bile riâyet lüzumunu hatırından geçirmemiştir! O yalnız makamının mânevî kuvvetine güvenmektedir! Tabiî bu hususta müşâvirleriyle vezirlerinin ve bilhassa Vezir-i-a'zamın mes'ûliyyeti çok büyüktür.

Bir aralık Yeniçeri-ağasıyla bâzı Bölük-ağaları nasihat için At-meydanına gönderilmişlerse de, taşlanarak kaçırılmışlardır.

Yukarda bahsettiğimiz kararı veren âsiler Hoca-ömer Efendi vâsıtasıyla pâdişaha kat'î bir mürâcaatte daha bulunmak üzere Hoca Efendi'nin konağına gitmişlerse de, Efendi bir komşu kapısından siviştiği için konağın cümle kapısı kırılıp içerisi baştanbaşa yağma edilmiş ve oradan da Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın konağına gidilmişse de Paşa'nın adamları silâhsız âsileri ok yaylımına tuttukları için bir kaç kişi yaralanıp bir iki kişi de ölmüştür. İşte bunun üzerine iş alevlenmiş, Sipâhiler-çarşısı yağma edilip silâh tedârikine karar verilmiş, fakat

asker çarşıya doğru giderken esnaf karşı gelip yalvardıkları ve ortalık da kararmıya başladığı için ertesi gün silâhlı gelmeye karar veren âsiler nihayet dağılmışlardır.

Bu taşkınlıklar Sultan Osman'a aksedince ulemâdan bâzıları saraya dâvet edilip ısyânın sebebleri sorulmuş ve:

— Kul taifesi pâdişâhun Anadolu semtine geçtüğüne râzî değüllerdür ve bir kaç kişilerün mansıbda olduğun istemezler; Hâce Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağasınun nefy olduğun isterler!

cevâbı üzerine artık işin vehâmetini ve bilhassa kendi kuvvetsizliğini anlamıya başlıyan Genc-Osman:

— Varun söyleyin, Kâ'be'ye gitmekten feragât eyledüm; emmâ anları mansıblarından bile ref'itmem!

diye hocasıyla Kızlar-ağasının vaziyetlerini kurtarmak istemişse de, âsiler bununla kanâat etmeyip kat'î kararlarını ertesi güne bırakmışlardır).

18/19 Mayıs=7/8 Receb, Çarşanba/Perşenbe gecesi: «Hâile-i Osmâniyye»nin ilk akşamı: Asılsız şâyialar yüzünden âsilerle saray Bostancılarının karşılıklı heyecanları üzerine vaziyetin büsbütün gerginleşmesi.

(Yeniçeri-odalarında pâdişâhın bütün Bostancıları saraya toplayıp cephâneden aldırdığı silâhlarla müdâfaa tertibâtı ittihâz ederek saraya on topla tahkim ettiğinden ve Bostancılar arasında da Yeniçerilerin donanma gemilerinden aldıkları topları saraya karşı ta'biye edip bahçe tarafından harekete geçmeleri muhtemel bulunduğundan bahsedildiği için, her iki tarafın da heyecân içinde sabahladığı rivâyet edilir! Sultan Osman'ın en büyük hatâsı, işte bu en basit tedbiri bile ittihâz etmekte her nedense kusur etmiş olmasıdır. — Bu şâyialar, iki tarafı birbirinden büsbütün kuşkulandırıp vaziyetin daha fazla gerginleşmesine sebeb olmuştur).

19 Mayıs=8 Receb, Perşenbe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesâdüf eden ilk vak'a: Âsilerin saray baskını ve Birinci Mustafa'nın mahbus olduğu odadan dışarı çıkarılması.

(Bu gün erkenden silâhlanarak kışlalarından çıkan Yeniçerilerle Sipâhilerin bir gün evvelkilere nisbetle beş misli kadar kalabalık olduğu rivâyet edilir: Bunlar ilkönce Fâtih câmiine gidip «Kibâr-ı ulemâyı» oraya dâvet etmişlerse de, İlmiyye ricâlinin Sultanahmet camiine gelecekleri bildirildiği için Fâtih'de yapılan bir duadan sonra tekbir getirerek Sultanahmed'e doğru ilerlemiye başlamışlardır. Biraz sonra başta pâdişâhın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi ile Rumeli Kadı-asker/Kazaskerliğinden mâzul olan meşhur şâir Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi olmak üzere İlmiyye mesleğinin en mühim şahsiyyetleri atlarla Sultanahmet câmiine gelip içeri girmişler ve dışarda kaynaşan âsi askerlerin gönderdikleri ihtiyarlarla müzâkereye girişmişlerdir: Âsilerin pâdişaha hitâben bir «Arzıhâl» şeklinde yazılan başlıca arzuları altı kişinin idamdır ve onlar da Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa, Hoca-Ömer Efendi, Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa, eski Istanbul Muhâfız ve Kaymakamı Nişancı-Ahmed Paşa, Baş- Defterdar Bâkî Paşa ve Segbanbaşı Nasuh Ağa gibi o devrin en mühim şahsiyyetleridir: Osmanlı tarihinde Yeniçerilerin ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları için yukarıda 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız.

Bu müdhiş listenin başına Dilâver Paşa'nın geçmesi bundan bir gün evvel konağına giden âsilerin yukarıki fıkrada gördüğümüz ok yaylımıyla karşılanmasından, Hoca ile Süleyman Ağa'nın müşterek günahları Sultan Osman'ın Anadolu'ya geçip yeni bir ordu teşkili hakkındaki kararında başlıca müşevvik sayılmalarından, Defterdar Paşa'nın kabahati askere dâimâ «züyûf akça» dağıtmak i'tiyâdından ve nihayet eski Kaymakam Ahmed Paşa ile Segbanbaşı Nasuh Ağa'nın suçları da Lehistan seferi esnâsında Istanbul'da kalan Korucu ve Oturak zümrelerinin bir lûfe meselesinden dolayı yaptıklarını gene yukarıki fıkrada gördüğümüz taşkınlıktan dolayı pâdişaha şikâyette bulunarak iki bin kadarının cezalandırılmasına sebeb olmalarındandır.

Âsilerin arzıhalını götüren ulemâ hey'etine Genc-Osman'ın:

— Katli taleb olunan âdemleri virmem!

dediğinden bahsedilir. Her halde bu cevap, yiğit pâdişâhın sonuna kadar metânetini muhâfaza ederek seciyyesinin ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir; fakat bu mânevî kuvvetine mukabil, maddî kuvvetten tamamiyle mahrumdur! Vaziyeti çok iyi takdir eden ulemâ:

— Pâdişâhum, istedüklerin vir! Yohsa hâl harâb olur: Cem'iyyet, azîm cem'iyyet! diye işin azametini anlatmıya çalışarak:

— Ehven'i şerreyn ihtiyârı lâzımdur!

demişlerse de dinletememişlerdir. Sultan Osman bütün bu mülâhazalara karşı

— Mukayyed olman, anlar başsuz askerdür; tîz dağılur!

demekle iktifâ etmiş ve nihayet vaziyetleri biraz şüpheli olan ulemânın ısrarına kızarak:

— Evvel sizi kırarum, ba'dehu anları: Ol tâifenün tedârükü görülmüşdür!

gibi tehditler bile savurmuştur! Halbuki zavallı Genc-Osman «Ol tâifenün tedârükü görülmüş» olduğundan bahsedebilmek için ittihâzı lâzımgelen tedbirlerin hiç birini düşünmüş değildir! Her halde ona bu büyük sözleri söyleten başlıca âmil, gururundan ibaret olmalıdır: Bununla beraber, kendisinin Anadolu'ya geçip yeni bir ordu kurmasına muhâlif olduğunu gördüğümüz Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa tarafından oyalanıp aldatılmış olmak ihtimâli de yok değildir. Pâdişâhın tehditleri karşısında ulemâ artık sükût edince, o sırada ikinci vezirlikte bulunan eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa:

— Pâdişâhum, bu kulunu dahî isterlerse virinüz: Heman sen sağ ol! demişse de Sultan Osman onu da dinlememiş ve nihayet huzurundan çıkan ulemâyı âsilerle müttefik bildiği için;

— Saraydan taşra gitmesünler!

diye içerde mevkuf tutmuştur. Bilhassa bu tedbirin ne kadar yanlış olduğu biraz sonra meydana çıkmış, elçilikle gönderdikleri ulemânın gecikmesi âsilerde saraya taarruz fikrini uyandırmış, fakat:

— Sarayda mükemmel silâhlu nice bin müretteb asker vardur!

şeklindeki korkunç şâyia karşısında bir müddet büyük bir tereddüd hâsıl olmuştur! Maatteessüf bu mâkul şâyianın aslı yoktur; Nihayet âsiler işin hakikatini anlamak için Ayasofya minârelerine gözcüler çıkarıp Topkapu sarayın da askerden eser olmadığını ve içeri gönderilen ulemâdan da eser görülmediğini anlayınca tekbir getirerek müdhiş bir sel hâlinde Sultanahmed'den harekete başlamışlar, sarayın dış kapısına geldikleri zaman kapıyı açık bulup içeri dalmışlar, kapılarla bedenlere yüzlerle muhâfız koymuşlar ve işte bu suretle hertarafı tuttuktan sonra dış avluya dolmuşlardır.

Cephaneliğin önünde «dağlar gibi» odun yığınları bulunduğundan bahsedilir; isyânda önayak olan Yeniçerilerle Sipâhiler müsellâh oldukları halde, bu gün kendilerine iltihak eden Cebeci, Topçu ve Acemi-oğlanı efrâdiyle başıbozuk «şehirlüler» silâhsız oldukları için odunları kapışarak onlar da o suretle silâhlanmışlardır! «Şehirlü» denilenler tabiî çapulculuk etmek istiyen ayak-takımıdır. Asker takımı işte bu ayak-takımına:

— Varun, aramuzda bulunman: Asker çıkarsa bize ayak bağı olursuz!

demişlerse de dinletememişler, hamiyyet taslamak istiyen çapulculardan:

— Asker-i İslâm kandaysa biz de andayuz: Asâkir-i-İslâmsuz bize dirlük harâmdur! Dirilürsek bile ve kırılursak bile oluruz!

gibi cevaplar aldıkları için daha fazla itirâz edememişlerdir.

Sarayın dış avlusunda bu haşerât mahşerinin «bir iki sâat mıkdârı mevc urup» durduğundan ve naaralarla tüfek seslerinin birbirine karıştığından bahsedilir. Bütün bu naaralar ulemânın götürdüğü arzıhalda istenilen kellelere âittir;

— Şer' ile Dâr-üs-Sâade ağasın isterüz! Şer'ile Hoca'yı isterüz! Şer'ile Dilâver Paşa'yı isterüz!

Fakat bu korkunç naaraları atanların yürekleri, tepeden tırnağa müsellâh Bostancıların birdenbire ortaya çıkıp şiddetli bir ateş açmaları ihtimâliyle titremektedir: Onun için bu kadar patırdıya rağmen içerden hiç bir ses çıkmayınca «hezâr havf ile» ikinci kapıya doğru yaklaşmışlar ve orada da hiç bir mukâvemet görmedikleri için ikinci avluya dalmışlardır! Ayni naaralarla tüfek sesleri burada da üç saat kadar sürdüğü halde gene içerden hiçbir hayat eseri zuhur etmediğinden bahsedilir: Kapıları açık duran sarayda sanki tek bir canlı mahlûk yok gibidir! Yalnız âsiler tarafından bir kaç saat evvel elçilikle gönderilen ulemâdan bâzılarının iç kapıda oturduklarından bahsedilmektedir; bunlardan Nakîb-ül-Eşrâf Gubârî Efendi Yeniçerilerle Sipâhîlere:

— Bizüm sözümüz geçmedi: Siz kendünüz girüp söylen!

gibi kışkırtıcı bir söz söylediği için âsiler nihayet üçüncü kapıdan da kolayca geçmişler ve bu kapıda süs gibi duran Ak-Ağalar tabiî hemen kaçışmışlardır. Solak-Ebubekir'in şu kaydine göre âsiler işte bu sırada pâdişâhın kendilerine görünmesini ve şifâhen mâruzâtta bulunacaklarını söylemişlerse de, Sultan Osman tenezzül edip meydana çıkmamakla son bir hatâ daha işlemiş demektir;

«— Sultan Osman ayak-dîvânı eylesün: Şer'ile da'vâmuz vardur!

didüklerinde Pâdişâh dîvandan imtina' idüp taşra çıkmaduğu içün asker kendüsünden yüz çevirdiler».

İşte bundan dolayı biraz evveliki naaralarla tüfek sesleri burada da tekrar edilirken, o âna kadar hiç işidilmiyen tuhaf bir ses de yükselmiştir; «Nev'î=Hüseyn-ibni-Sefer» bu noktayı şöyle anlatır:

«Ol zamân idi ki asâkir-i İslâm arasında bir sadâ peydâ oldu; söyleyen kim idüğün kesretten bilmediler. Söyledüğü söz bu idi kim:

— Şer' ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

deyip sözün üç kerre tekrâr idince hikmet-i Yezdânî ve kudret-i Subhânî birle cemî' askerün lisânına bu söz carî olup cümlesi bir gezden na'ralar urup;

— Şer'ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

deyüp na'rayı tekrâr eylediler».

Diğer Osmanlı menbâlarında da te'yid edilen bu rivâyet çok mühimdir: Çünkü gerek asker mümessillerinin ulemâ ile yaptıkları Sultanahmet müzâkeresinde, gerek bu âna kadar yükselen naaralar içinde böyle bir şey işitilmemiştir. Madame de Gomez, Genc-Osman'ın felâketine şehzâde Murad'la İbrahim'in öz ve kendisinin üvey anası olan Mâhpeyker Kösem-Sultan'ın sebeb olduğunu ve bilhassa parayla elde ettiği adamların çok mühim roller oynadıklarını anlatır; zâten Birinci Ahmed öldüğü zaman verâset usulünün değiştirilmesine ve kanunen veliahd olan Sultan Osman dururken amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğine rağmen iclâsına da bu entrikacı kadının sebeb olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Yukarda 1617=1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Tabiî Kösem-Sultan'ın maksadı, Genc-Osman gibi kuvvetli bir şahsiyyeti ortadan kaldırıp deli Mustafa'nın çok sürmesine imkân olmıyan ikinci saltanatiyle kendi oğullarına tahtın yolunu açmaktır.

Sultan Mustafa'yı istiyen sesler artık her tarafa aksettiği sırada «İç-oğlanlar odası»nın önüne gelen âsilerden bâzıları sâbık pâdişâhın ne tarafda olduğunu sormuşlarsa da:

— Bilmezüz!

sözünden başka bir cevap alamamışlardır; fakat tam işte bu sırada «bir Hâss-odalu iç-oğlanı» Harem tarafına işaret ederek:

— Bu semtde olmak vardur!

dediği için âsiler o tarafdaki kurşunlu kubbeler üzerine çıkıp:

— Şer' ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

naaralarını orada da tekrara başlayınca:

— Sultan Mustafa bundâdur!

diye bir «nerm âvâz» işidilmiş, hemen baltalar getirilerek kurşun kubbe yarılıp delinmiye başlamıştır; Bu sırada bir kaç zenci Harem-ağasının kubbe üstünde ki âsilere ok atmalarına karşı âsilerin de tüfekle mukabele edip iki Harem-ağası öldürdüklerinden bahsedilir. Nihayet kubbenin üstünde bir delik açılmış ve vüzerâ dîvanhânesinin perde ipleri getirilerek Sultan Mustafa'nın odasına üç asker indirilmiştir: Bunlar eski pâdişâhın bir minder üzerinde oturduğunu ve karşısında iki câriyenin divan durduğunu görünce, huzurunda yer öpüp:

— Pâdişâhum, taşrada asker size muntazırdur!

demişlerse de, üç gündür aç ve susuz bulunduğundan bahsedilen Birinci Mustafa su istemekten başka bir cevap veremediği için, yukardan derhâl su indirilmiş ve ondan sonra da hem kendisi, hem câriyeleri ayni delikten kubbe üstüne çıkarılmıştır! İşte bu sırada Sultan Mustafa'nın Eski-saray'da bulunan anasına müjdeciler gittiğinden bahsedilir. Lehistan seferine giderken kardeşi Sultan Mehmed'i lüzumsuz yere idâm ettirdiği halde deli amcasını her nedense sağ bırakan zavallı Genc-Osman için tabiî artık hiç bir ümit kalmamış demektir).

19 Mayıs=8 Receb, Perşenbe: «Hâile-i Osmâniyye»nın ikinci gününe tesâdüf eden ikinci vak'a: Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Dâr- üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın âsiler tarafından parçalanması.

(Sarayın basıldığını görünce artık hiç bir mukâvemet imkânı kalmadığını anlıyan Genc-Osman derhâl Üsküdar'a bir kaç Bostancı gönderip Aziz Mahmud Hüdâî Efendi tekyesine iltică etmiş olan Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'yı getirtmiş ve Kızlar-ağası Süleyman Ağa ile beraber ikisini birden âsilere teslim ederek ısyânı teskin etmek istemiştir: Sultan Mustafa kubbe üzerinde açılan delikten yukarı çekildiği sırada. Sultan Osman'ın dâiresinden birdenbire bir kapı açılıp Paşa ile Ağa dışarı çıkarıldıktan sonra kapı hemen kapanmış, tabiî her ikisi de derhâl parçalanıp cesedleri Sultanahmet-meydanına sürüklenmiş ve tam işte bu sırada Sultan Osman'ın huzûrundan bâzı ulemâ ile beraber çıkıp gelen Şeyh-ül- İslâm Es'ad Efendi:

— Yoldaşlar, gelün Sultan Mustafa-Han dursun! Sultan Osman istedüğünüzü virdi: Dahî kimi istersenüz Pâdişâhdan alivirelüm!

diye haykırmışsa da:

— Efendiler, Biz istedüğümüzü bulduk: Evvelce bizüm pâdişâhumuz Sultan Mustafa-Hân idi, yine pâdişâhumuzdur!

cevabiyle karşılanmıştır. Her halde Genc-Osman'ın Vezir-i-a'zamiyle Dâr-üs- Saâde ağasını teslim etmekte çok geciktiği ve hattâ boşuna teslim etmiş olduğu muhakkaktır.

Hırvat devşirmelerinden olan Dilâver Paşa'nın sadâreti 1621=1030 senesi 17 Eylül=1 Zülka'de Cuma gününden bu günkü fecî âkıbetine kadar tam 8 ay, 2 gün sürmüştür: Sultan Osman'ın en büyük za'fı olan servet ibtilâsından istifâde edip «pîşkeş»ler takdim ve taahhüd etmek suretiyle Diyarbekir beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olan Dilâver Paşa ehliyetsizliğiyle meşhurdur; «Hâile-i Osmâniyye» nin en büyük sebeblerinden biri de onun tedbirsizliğiyle aczidir. — Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa için yukarda 1621=1030 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Mayıs=8 Receb, Perşenbe: «HâiIe-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesâdüf eden üçüncü vak'a: İkinci Osman'ın hal'i.

(Âsiler Sultan Mustafa'yı kubbe üstüne çıkarınca arkasına giydirmek için ulemâdan bir «ferâce» istemişlerse de, hiç birinin vermediği rivâyet edilir! İşte bunun üzerine zavallı Mustafa ferâcesiz olarak aşağı indirilip ihtiyâten Eski-saray'a götürülmek üzere Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'nin atına bindirilmiş, fakat «za'f-ı bedenden atda durmağa iktidarları olmamağın» hemen indirilip iki câriyesiyle beraber «Arz-odası»na götürülmüştür! — Bu sırada Sultan Osman'ın Bostancı kuvvetleriyle taarruz etmek üzere olduğu hakkında bir takım asılsız şâyialar dolaştığı için, âsiler arasında üç dört defa panik çıkıp elebaşıları tarafından güçlükle teskin edilebildikleri hakkında bir rivâyet vardır: Eger Genc-Osman her ihtimâle karşı küçük bir kuvvetle bir iki top hazırlatmış ve şimdi bunları o korkak ve ödlek haşerâta karşı biraz kullanmış olsaydı, Osmanlı tarihinde her halde böyle bir «Hâile-i Osmâniyye» olmazdı.

Gene bu sırada ulemâ askere tekrar hitâb edip;

— Yoldaşlar, peşîmân olursuz: Gelün Sultan Mustafa-Han dursun!

demişlerse de, evvelce Sultan Osman'a derd anlatamadıkları gibi şimdi de âsilere söz geçirememişlerdir. Hattâ âsilerin ulemâya İkinci Osman'dan vazgeçip Birinci Mustafa'ya bîat edilmesini işte bu ihtâr üzerine teklif etmiş olduklarından bahsedilir. Fakat ulemâ bu teklifi kabul etmemiştir; buna iki sebeb gösterilir:

1 — Sultan Osman henüz tahtında bulunduğu için, ikinci bir pâdişaha bîat edilmesi câiz değildir;

2 — Sultan Mustafa'nın cinneti şer'an culûsuna mânidir.

İşte bundan dolayı Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğini ilâhî bir «cezbe» sayıp onu âdetâ benimsiyen «Meşâyih» zümresi derhâl bîat ettiği halde, Ulemâ sınıfı bir saat kadar mukâvemet etmiş ve nihayet âsiler kılıçlarını çekip tehdide başlamışlardır: Hattâ ulemâdan birinin işte bundan dolayı korkusundan öldüğü rivâyet edilir! «Nev'î»nin monografisinde bu vaziyet şöyle anlatılır:

«Kul tâifesiyle Ulemâ arasında çok nizâ-u-cidâl vâkı' oldu: Âhir-ül-emr Yeniçeri ve Sipâh Ulemâyı kılıç ile bîat itdürdüler».

İşte bu suretle dâhilde ve hâricde büyük idealler peşinde koşan zavallı Genc-Osman'ın saltanatı nihayet bulmuş ve onun yerine «Gâbî esb-i rehvâra süvâr olup bir tarafa başın salup giden» ve «Heman kâr-u-bârı iki ceybin altun ve akça ile doldurup gâhî deryâda tuyûr-u-mâhîye, gâhî yollarda bulunan tebâhîye döküp saçan» ve bilhassa «Vüzerâ arza girdükde evzâ'-ı garîbe idüp kiminün dülbendin kakarak başın açan ve bilcümle ahvâline kibâr değül, esnâf-ı sığâr dahî vâkıf olan» Birinci Mustafa kılıç tehdidiyle gayr-i-meşrû olarak ikinci defa tahta çıkarılmıştır: Her halde Sultan Osman'ın hal'i ne büyük bir felâketse, onun yerine Sultan Mustafa'nın geçirilmesi de devlet için o nisbette bir musibettir.

Genc-Osman'ın saltanatı 1618=1027 senesi 26 Şubat=1 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 2 ay, 21 gün sürmüştür: Bâzı Osmanlı menbâlarında 4 sene, 4 ay, 7 gün sürmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir.

1604=1013 senesi 3 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Istanbul'da dünyaya gelmiş olan İkinci Osman ömrünün 13 sene, 3 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 14 yaşının içinde bulunduğu sırada amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden dolayı hal'i üzerine tahta çıkmış ve yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 17 sene, 6 ay, 17 gün tuttuğu, yâni 18 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiştir; Siyasî ve edebî şahsiyyeti için yukarda 1618=1027 vukuâtının «26 Şubat», 1621=1030 vukuâtının «29 Nisan», «21 Mayıs» ve bu sene vukuâtının da «18 Mayıs» fıkralarıyla aşağıda gene bu senenin «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA
(Mustafay-ı Evvel)
«İkinci saltanatı»
— M. 1622=H. 1031 — M. 1623=H. 1032 —

1622=1031

19 Mayıs=8 Receb, Perşenbe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesâdüf eden dördüncü vak'a: Birinci Mustafa'nın ikinci cülûsu.

(Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiçbir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartiyle Osmanlı pâdişâhlarının on beşincisi olan Birinci Mustafa'nın bundan evvelki ilk saltanatı 1617=1026 senesi 22 Teşrinisâni=23 Zülka'de Çarşanba gününden 1618=1027 senesi 26 Şubat=l Rebî'ül-evvel, Pazartesi gününe kadar yalnız 3 ay, 4 gün=96 gün sürmüş ve nihayet aklının muvâzenesizliğinden dolayı hal'edilmiştir. Yeğeni İkinci Osman'ın saltanat müddetince 4 sene, 2 ay, 21 gün Topkapu sarayındaki dâiresinde ölüm korkuları çekerek mahbus yaşadığı için zihnî vaziyeti ilk saltanat devrine nisbetle daha fena bir hâle gelen Sultan Mustafa 1000=1591-1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ikinci cülûsunda 30-31 yaşlarındadır; doğumunun ay ve gün tarihleri belli değildir.

Osmanlı tarihinde ikişer defa saltanat sürmüş üç pâdişâh vardır: Birinci Mustafa işte bunların üçüncüsü ve sonuncusudur: Bundan evvelkilerden İkinci Murad'la oğlu Fâtih Sultan Mehmed'in ikişer saltanatı için birinci ciltte 1421=824, 1444=848, 1445=849 ve 1451=855 vukuâtına bakınız.

Yukarda İkinci Osman devrinin son fıkrasında gördüğümüz bîat merâsimi «Yeni-saray» denilen Topkapu sarayında tamamlandıktan sonra Sultan Mustafa'nın henüz ne yapacağı belli olmıyan yeğeninden uzakta ve tamamiyle emniyet altında bulunması için şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan «Eski-saray»a nakli kararlaştırılmıştır: Zâten anası da oradadır.

At üstünde duracak hâli olmadığı için iki câriyesiyle beraber bir arabaya konulan muvâzenesiz pâdişâh;

«Nice yüz âdem arabayı çeküp ve nice bin gaziler seyflerin uryân idüp arabanun etrafın ihatâ idüp»

Eski-saray'a nakledildiği sırada âsilerin bir kısmı Baba-Ca'fer, Galata ve Tersâne zindanlarıyla taş gemilerindeki mahbusları salıvermişler ve bir taraftan da Baş-Defterdar Bâkî Paşa ile Hoca-ömer Efendi'nin oğlu olduğu için «Hoca-zâde» denilen Istanbul kadısı

Abdullah-Çelebi'nin evini ve bu gün Sultan Osman tarafından gûyâ isyânı bastırmak vazifesiyle Yeniçeri-ağalığına tâyin edilmiş olan Kara-Ali Ağa'nın konağını yağma etmişlerdir: Artık Istanbul zorbalarla kürek mahkûmları elinde kaldığı için nâmuslu insanlar evlerine çekilip sinmiş vaziyettedir.)

19 Mayıs=8 Receb, Perşenbe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesâdüf eden beşinci vak'a: Birinci Mustafa'nın Eski-saray'dan Orta-Câmi'ye nakli.

(Sultan Mustafa Eski-saray'da çok sıkı bir Yeniçeri ve Sipâhî kordonu altında bulunmakla beraber, «Nev'î»nin kaydettiği gibi:

«Sultan Osman Bostancı askeriyle âmâde olup gelüp Sarây-ı-âtîkı basup Sultan Mustafa-Hân-ı kati eylese gerekdür!»

şeklinde korkunç bir şâyia daha çıktığı için, daha sıkı bir emniyet tedbiri olarak anası ve câriyeleriyle beraber tekrar arabaya bindirilip «Yeniçeri-odaları»nın ortasında çok mahfuz bir yer olan «Orta-câmi»ye nakledilmiştir; Yeni pâdişahın «Ahşam namazından sonra» câmiye vardığı rivâyet edilir: — Bundan evvelki şâyialar gibi, tabiî bu yeni şâyianın da aslı yoktur!).

19/20 Mayıs=8/9 Receb, Perşenbe/Cuma gecesi: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci akşamı: Genc-Osman'ın «Ağa-Kapusu»na ilticâsı.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz vak'aları sırayla haber aldıktan sonra sarayında bulunan vüzerâsına artık izin verip evlerine gönderen Sultan Osman'ın huzurunda yalnız eski Vezir-i-a'zamlardan ikinci vezir Ohrili-Hüseyn Paşa ile bâzı menbâlarda ismi Mehmet gösterilen Bostancı-başı Sofu-Mahmud Ağa kalmış ve zavallı Genc-Osman işte bunlarla istişâre ederek derhâl Üsküdar'a geçip oradan Bursa'ya gitmekten başka çâre kalmadığını söylemişse de, âsiler daha evvelce saray kayıklarıyla kayıkçılarını kaçırmış oldukları için bu fikrin tatbikine imkân olmamıştır. — Bu vaziyet karşısında Sultan Osman'ı Yeniçeri ocağına ilticadan başka çâre kalmadığına iknâ eden şahsiyyet, ikinci vezir Hüseyn Paşa'dır: Bu Hüseyn Paşa'nın o gün Dilâver Paşa parçalandıktan ve hattâ Sultan Mustafa'ya bîat edildikten sonra Genc-Osman tarafından ikinci defa olarak «kayd-i hayât ile» Vezir-i-a'zam tâyin edildiği hakkında bir rivâyet varsa da, tabiî artık bu tâyinin resmî bir mâhiyeti yok demektir.

Sultan Osman gece-yarısı bir ata binmiş ve Ohrili-Hüseyn Paşa, Bostancı-başı Sofu-Mahmud Ağa, Hüseyn Paşa Tezkirecisi Sıdkı-Çelebi gibi bir kaç kişi de etrafında yayan yürüyerek «Ağa-kapusu»na gelmiştir. Peçevî'nin Sıdkı-Çelebi'den bizzât işidip kaydettiği bir rivâyete göre Çelebi yolda giderken Hüseyn Paşa'ya i'tirâz edip Sultan Osman'ın düşmanlarına götürülmesi çok tehlikeli bir hareket olacağından bahsederek bu mülâhazasını bir kaç kere tekrar etmişse de söz dinletememiş, Hüseyn Paşa hep sükût etmiş, yalnız sarayın bahçesinden çıkarlarken Tezkirecisini azarladıktan sonra şöyle bir cevap vermiştir:

— Ya nice olsun? Âlem birbirine girsün, kıyamet mi kopsun? Devlet kangısının başında ise pâdişâh ol olsun; Tek âlem nizâm-u-intizâm bulsun!

Tabiî bu söz, Ohrili'nin efendisine ihânetinden ziyâde hamâkatiyle izâh edilebilir: Bununla beraber, bu harîs devşirmenin Lehistan seferi esnâsında devlete ihâneti için yukarda 1621=1030 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız.

Sultan Osman'ın Ağa-kapusuna ilticâ ettirilmesinden maksat, Yeniçeri ocağını Sipâhilerden ayırıp «Orta-câmi»de bulunan Sultan Mustafa'yı ellerinden almaktır: Pâdişâh Kapu'ya geldiği zaman Yeniçeri-ağası Kırk-Çeşmelü Kara-Ali Ağa orada olmayıp Orta-câmi'de bulunduğu için kendisine gizlice haber gönderilmiş ve o da hemen Kapu'ya gelip Sultan Osman'ı etekledikten sonra Ocak efrâdından her birine ellişer altın verilmek ve elbiselerinin kumaşı o zamanlar çok makbul olan ve Osmanlı menbâlarında «Iskerlet/İskerled» denilen «Scarlato» ismindeki kırmızı ve parlak Venedik çuhasına tedbil edilmek şartiyle Yeniçerilerin elde edilmesine ve Sipâhilerden ayrılarak Sultan Osman tarafına meylettirilmelerine me'mur edilmiştir. Bununla beraber, Sipâhilere ayrıca «Onar akça terakki» va'dedildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Ali Ağa işte bu nâzik ve mühlik vazifeyle sabaha karşı Yeniçeri-odaları»na gidip yirmi beş Oda-başı'ya meseleyi anlatmışsa da onlardan ancak şu hileli ve kaçamaklı cevâbı almıştır:

— Ma'kul Sultânum, siz bu sözü Kul tâifesine söylen; biz dahî ma'kul diyelüm: Virmek Huda'nundur!

Sultan Osman'a çok sâdık olan zavallı Ali Ağa işte bu en tehlikeli vazifeyi de der'uhde etmekte tereddüd etmemiştir).

20 Mayıs=9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmaniyye»nin üçüncü gününe tesâdüf eden ilk vak'a: Yeniçeri-ağası Kara-Ali Ağa'nın parçalanması.

(Ali Ağa bu sabah erkenden Orta-câmi'de Sultan Mustafa'nın huzûruna girdiği sırada Oda-başıların da yukarıki fıkrada gördüğümüz teklifleri askere anlatarak:

— Hemen urun, söyletmen!

diye tâlimât verdiklerinden bahsedilir, işte bundan dolayı zavallı Kara-Ali Ağa câmiden çıkıp âsilere hitâb ederken;

— Yoldaşlar, pâdişâhunuz mübârek ola! Emmâ hâli bellü: Sultan Osman da Kapu'ya geldi, Ocağunuza sığındı!

mukaddimesiyle Genc-Osman'ın va'dettiği ihsanlardan bahsedeceği sırada;

— Urun, söyletmen!

naaralarıyla yerinden düşürülmüş, hemen «kılıç üşürülmüş» ve bu fedakâr adamın parça parça edilen cesedi Aksaray'da dört yol ağzına sürüklendikten sonra konağı da yağma edilmiştir. Ohrili-Hüseyn Paşa'nın Sultan Osman'ı Ocağa ilticâ ettirmekle ne büyük bir hamâkat işlemiş olduğunu gösteren ilk vak'a işte budur).

20 Mayıs=9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesâdüf eden ikinci vak'a: Sultan Osman'ın tevkifiyle «Ağa-kapusu»ndan «Orta-câmi»e nakli.

(Kara-Ali Ağa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz sözlerinden Genc-Osman'ın Ağa-kapusu'nda bulunduğunu anlıyan âsilerden bir güruh hemen Kapu'ya gidip Ocağın o muhteşem mültecisini «arkasında bir beyâz entari, başı açuk» bir halde gizlendiği yerden çıkarmışlar ve «bir alçak hallü şahsun bârgîrine bindirerek o zamana kadar hiç bir Osmanlı pâdişahına revâ

görülmemiş hakâretlerle sokaklardan geçirip teşhir ederek Orta-câmi'ye götürmüşlerdir. Bu meseleden bahsederken:

— Konağumuz penceresinden nâzır idük!

diyen Peçevî-İbrahim Efendi o fecî manzarayı şöyle anlatır:

«Başında bir köhnece kadife kavuk, üzerine bir kirlüce destâr sarılmış: Anı dahî yolda bir kimseden almışlar ve geydirmişler! Dünyâda ne kadar müfsid ve fâsid var ise etrâfına dizilmişler ve lisânen itdükleri evzâ-ı garîbe ve şütûm-i acîbe kaleme değül, lisâna dahî gelecek değül : Gerçi ol mahalde görürdük emmâ söyledüklerin işitmezdük».

Peçevî'nin sonradan işittiği çirkin sözlerin bâzılarına Nev'î'de, Kâtib-Çelebi'de, Naîmâ'da vesairede tesadüf edilir. Meselâ «Bazı bî-edeb eşkıyâ»nın:

— Canum Osman-Çelebi, meyhâneler basup Yeniçeri ve Sipâhiyi taş gemisine koymak ve deryâya atmak olur mu?

gibi küstahça sözler söylediklerinden ve hattâ «Altuncu-oğlu» isminde bir rezilin baldırlarını sıkıp «edebden hâriç şütûm» sarfetmesi üzerine zavallı Sultan Osman'ın:

— Behey edebsüz mel'un Pâdişâhunuz değül müyüm? Nedür bu itdüğünüz cefa?

diye ağladığından bile bahsedilir. Genc-Osman Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye işte bu hakâretler içinde teşhir cezasına mahkûm olan âdi bir câni gibi getirilmiş ve tabiî halk arasında bu hâl asırlar boyunca affedilemiyecek çok derin ve fecî bir te'sir bırakmıştır).

20 Mayıs=9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmaniyye»nin üçüncü gününe tesâdüf eden üçüncü vak'a: Eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın parçalanması.

(Sultan Osman Ağa-kapusunda tevkif edildiği zaman maiyyetinde bulunan ve bundan bir gün evvel Sultan Mustafa'ya bîat edildikten sonra Genc-Osman tarafından «kayd-i hayât ile» ikinci defa Sadâret makamına tâyin edilmiş olduğundan bahsedilen ikinci vezir Ohrili-Hüseyn Paşa dahî âsilerin eline geçmişse de kargaşalık arasında kaçmıya muvaffak olmuş ve arkasından yetişenler «kılıç üşürmüşlerse de sırtında iki kat zırh olan Ohrili bu ilk hamleden kurtulmuştur. Hüseyn Paşa'nın can havliyle kaçarken:

— Yoldaşlar, pâdişâhunuz ocağunuza sığındı, mürüvvet sizündür: Pâdişahunuzu bu hakârete lâyık görmen!

diye bağırdığından bahsedilir. İşte bu sırada Süleymâniyye civârında ikinci bir hamleye uğrıyan Hüseyn Paşa artık kurtulamamış ve kafası kesilerek Orta-câmiye götürülmüştür. «Kayd-ı hayât ile» sadâretine âit «Hatt-ı-Hümâyûn»un koynunda bulunmuş olduğu rivâyet edilir. — Hüseyn Paşa'nın Lehistan seferi esnâsında 6 ay, 9 gün süren sadâreti için yukarda 1621=1030 vukuâtının «9 Mart» ve «17 Eylül» fıkralarına bakınız).

20 Mayıs=9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesâdüf eden dördüncü vak'a: Kara-Davud Paşa'nın sadâreti.

(Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Boşnak devşirmesi Kara-Davud Paşa Üçüncü Mehmed'in dâmâdı ve Birinci Ahmed'le Birinci Mustafa'nın eniştesidir; Bunun karısı olan sultan, Birinci Mustafa'nın öz kardeşi olduğu için, bu gün Ocak ağaları münhal bulunan Sadâret makamına münâsip birinin tâyinini sarayda müzâkere ederlerken Vâlide-Sultan'ın dâmâdını iltizâm ettiği ve işte bundan dolayı Kara-Davud'un Vezir-i-a'zam olduğu rivâyet edilir. — Davud Paşa evvelce dördüncü vezirlik, Rumeli beylerbeyliği, Deryâ-kapdanlığı ve nihayet Silistre beyliği gibi makamlarda bulunmuş ve hattâ bir rivâyete göre Silistre beyliğinden Sadârete getirilmiştir. — Genc-Osman'ın kaatili olan bu hâin câni mevkiini muhâfaza için devlet hazînesiyle Evkaf'ın bütün vâridâtını zorbalara verdiği halde:

«Mânend-i mübtelây-ı cüzâm menfûr-i havâss-u-avâm ve töhmet-i ihânet ve cünha-i hiyânet ile bed-nâm u nâkâm olup tenfîz-i emr ve icrây-ı ahkâmdan kalmış»

olduğu için ancak 24 gün iş başında durabilmiştir: Azli için aşağıda bu sene vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız).

20 Mayıs=9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesâdüf eden beşinci vak'a: Orta-câmi'de Sultan Osman'a yapılan suikasd teşebbüslerinin neticesizliği.

«Genc-Osman Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye getirildiği zaman amcası ve halefi Birinci Mustafa da ismini bilmediğimiz anası ve Vezir-i-a'zam olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz meş'ûm eniştesi Davud Paşa da oradadır; Ocak ağalarından bazıları içerde ve mütebâkisiyle âsi askerler camiin avlusunda ve etrâfındadır. Bir aralık minârelerde Cuma salâsı verilmiye başlayınca âsiler «Sultan Osman katlolundu» sanıp bağrışmaya başlamışlar ve bir rivâyete göre:

— Zinhâr Sultan Osman'a kasd olunmaya, vücuduna zarar irişmeye; bir kılına hatâ geldüğüne rızâmuz yokdur: Şimdilik Sultan Mustafa-Han pâdişahdur; Sultan Osman mahbus dursun; sonra nice iktizâ iderse öyle olsun!

diye seslenmişlerdir. Bu gulguleden telâşa düşen Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın Sultan Osman'ı pencereye getirip askere gösterince seslerin kesildiği rivâyet edilir. Bu sırada mihrâba oturtulup iki câriye tarafından elleriyle etekleri tutulan deli Mustafa yerinden sıçrayıp pencereden bakmak isteyince Genc-Osman'ın:

— Görün hey derdmendler pâdişâh itdüğünüz âdemi! Be Vallah inkıtâ'-ı nesle sebeb olursuz! Bu devletün inkırâzına sebeb olup kendü ocağunuzu söyündürürsüz, yakında peşîmân olursuz!

diye haykırdıktan sonra başındaki «köhne destârı» atıp baş-açık ağlamıya başladığı ve Ocak ağalarına şu müessir sözlerle hitâb ettiği hakkında da bir rivâyet vardır:

— Bilmezlük ile size cefâ itdüm ise afveylen, siz itmen: Dün sabah Pâdişâh-ı cihân idüm, şimdi üryan kaldum! On akçaluk bir arakıyyeye kudretüm yok! Merhamet idüp hâlümden ibret alun! Dünyâ size dahî kalmaz! Kangı pâdişâhun kulları pâdişâhlarına bu ihâneti itdiler?

Bu acıklı sözlerin halkı «zârî zâri» ağlattığından bahsedilir! Sultan Osman'ın bu hâlinden müteessir olan Turnacı-başı kendi keçesindeki tülbendi çıkarıp;

— Pâdişâhum, pâkcedür, mübârek başunuz çıplak durmasun, sarun!

diye Genc-Osman'a vermiş, o da biraz tereddüdden sonra alıp başına sarmış ve tam işte bu sırada Kara-Davud Paşa'nın emriyle hareket eden Cebeci-başı Sultan Osman'ın boynuna bir kemend atmışsa da çok güçlü kuvvetli bir genc olan yiğit pâdişâh kemendi tam vaktinde tutup atmıştır; orada bulunan Ocak ağalarının:

— Neylersiz? Şimdi taşra mün'akis olursa cümlemüzü kırarlar!

diye i'tirâz ettiklerinden de bahsedilir. Genc-Osman işte bunun üzerine hâin ve nankör Davud'a dönüp;

— Behey zâlim! Ben sana neyledüm? İki def'a mucib-i katl cürmünü afvidüp öldürmedüm; mansıb virdüm: Bana adâvetün nedür?

diye söyüp saydıktan sonra Ocak ağalarına dönerek:

— Bu zâlim beni komaz, öldürür!

diye sızlanmıştır; ağaların da sanki bir tehlike yokmuş gibi:

— Yok pâdişâhum, ne ihtimâldür? Mubârek hâtırınızı hoş dutun: Ortaluk bir mıkdâr sükûn bulsun, yine pâdişahumuz, hünkârumuz sizsiz! Hâşâ ve kellâ sana kullarun kıya ve ihâneti lâyık göre!

diye teselli verdiklerinden bahsedilir. Sultan Mustafa'nın anası olan Vâlide-Sultan ağaların bu te'minâtına tabiî tahammül edememiş, o da söze karışarak:

— Ah ağalar, siz bilmezsiz, bu ne yılandur! Bundan sağ kurtulur ise bizden ve sizden bir zîrûh komaz!

demiş ve tam işte o sırada Kara-Davud Paşa'nın işâretiyle Cebeci-başı tekrar kemend atmışsa da Ocak ağalarının müdâhalesiyle bu ikinci teşebebbüs de boşa gitmiştir. İşte bu ikinci tehlikeyi de atlattıktan sonra Genc-Osman kendisini muhafazaya me'mur olan Haseki-Mehmet Ağa'ya Sultan Mustafa'dan bahsederek:

— Anun hükmü nâfiz olur mu? Ol dîvânedür: Kendü ismini bilmez! Aç şu pencereyi, dahî kullarıma söyliyeyüm!

demiş ve pencere açılınca câmi avlusunda kaynaşan âsi askerlerine hitâben:

— Benüm Sipâhî ağalarum ve Yeniçeri ihtiyarları babalarum! Tâzelük belâsiyle münâfık sözüne uydum; beni bu vechile hakâret ile götürmeden nolaydı anda öldüre idünüz!

dedikten sonra o müthiş mahşere şöyle bir sual sormuştur:

— Benüm Sipâh ve Yeniçeri ağalarum! Beni istemez misiz? Bu suâle karşı yükselen cevaplar içinde:

— Her kim seni isterse Allâh anı istemesün!

gibi acı sözlerden başka;

— Seni hilâfete kabul itmezüz ve katlüne dahî rızâmuz yokdur!

te'minâtı da duyulduğundan bahsedilir. Yedi-kule'ye gönderildiği hakkında bir takım şâyialar dolaşan Sultan Osman işte bu te'minât üzerine:

— İhtiyar babacuklarum, ocağunuza geldüm; çünkü beni katle râzı değülsüz, Yedi-kulle'ye göndermen, Sultan Mustafa olduğu odaya hapseylen! Pâdişâhunuz mubârek olsun!

diye yalvardığı sırada Kara-Davud'un işaretiyle Cebeci-başı üçüncü ve sonuncu defa olarak tekrar kemend atmışsa da, bu sefer de Haseki-Mehmed Ağa def'etmiştir. üç defa tekerrür eden ve dışardaki âsilerin rızâsı hilâfına içerde el çabukluğuyla yapılan bu sûikasd teşebbüslerinde Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un kaynanası olan Vâlide-Sultan'dan aldığı emirle hareket ettiği muhakkaktır. — Üçüncü teşebbüs de boşa gittikten sonra Birinci Mustafa anası ve câriyeleriyle beraber ikindi vaktinden evvel bir arabaya konulup Topkapu sarayına götürülmüş ve bu alaya Kara-Davud Paşa da iştirâk etmiştir. Bu sırada Sultan Osman bir mıkdar asker muhâfazasında «ağlayu ağlayu» Orta-câmi'de kaldığı için, o gün o camide Cuma namazı kılınmamış ve diğer câmilerdeki hutbalar artık Birinci Mustafa nâmına okunmuştur).

20 Mayıs=9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesâdüf eden altıncı ve sonuncu vak'a; Genc-Osman'ın şehâdeti.

(Sultan Mustafa Orta-câmi'den Topkapu sarayına nakledildikten sonra Vezir-i-a'zam Kara-Davud «Ba'de salât-il-Cum'a» Yeniçeri-ağası Derviş Ağa ile beraber tekrar Orta-câmi'ye gelip zavallı Genc-Osman'ı «Kelender-uğrusu/Kelender-oğlu» yâhut «Kilindir-uğrusu/Kilindir-oğlu» denilen Sübaşı kethudâsiyle beraber bir «pazar arabası»na koyarak Yedi-kule zindanına doğru yola çıkarmıştır. Nev'inin kaydine göre:

«Şehr-i Kostantîniyye'de ol gün olan cem'iyyet rüzgârda bir şehirde ve bir pâdişâh mülkünde olmamışdur».

Solâkzâde'ye nazaran arabanın etrâfındaki «eşhâs-ı nâ-ma'dûd» Sultan Osman'ı «envâ'-ı şetm-ü-cefâlar ile» Yedi-kule'ye götürmüşlerdir: Bâzı ecnebi menbâlarında yuhalar ve tükrüklerle tahkir edildiğinden de bahsedilir! Osmanlı tarihinde ilk inkılâb kahramanı olan büyük pâdişâh o gün öğleden evvel Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye getirildiği sırada olduğu gibi, öğleden sonra Orta-câmi'den Yedi-kule'ye götürülürken de Yeniçeri-ocağı denilen kara kuvvetin elinde en müthiş bir câni muâmelesi görerek ve ayni günde ikinci defa olarak hakâretlerle halka teşhir edilmiş ve o tarihe kadar hiç bir Osmanlı pâdişâhının götürülmediği Yedi-kule zindanı da bu müdhiş hakâretlerin son menzilini teşkil etmiştir.

Müneccim-başı ile Solâkzâde gibi bâzı menbâlarda Yedi-kule fâciası bu günün gecesine müsâdif gösterilirse de doğru değildir; O sırada Istanbul'da bulunan Nev'î mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer'in ifâdesinden cinayetin gündüz işlendiği anlaşılmakta olduğu gibi, Peçevî-İbrahim Efendi Kara-Davud'un şenâatini «ahşama komayup» cellâtlarını hemen saldırdığından ve Kara-Çelebi-zâde de cinayetin «ba'd-el-asr=ikindiden sonra» işlendiğinden bahsetmektedir; diğer menbâlardaki ifâdeler de bunu te'yid edecek mâhiyettedir: Gece yapılan iş cenâzenin naklinden ibarettir. Hammer, cellâtların sayısını Davud Paşa da dâhil olmak üzere dört kişiden ibaret gösterirse de, Danon'un neşrettiği anonim «Târîh-i Sultan Osman»a göre «Davud Paşa

didükleri bed-fiâl on mıkdârı âdem ile» Yedikule'de kalmış ve Genc-Osman'ı getiren asker çekilip gittikten sonra kule kapılarını kapattırıp artık çekinilecek kuvvet kalmadığı için o şenî cinayetini icrâya başlamıştır: Orta-câmi'de üç defa kemend atan Cebeci-başı ile «Kelender-uğrusu» denilen soysuz da beraberdir; fakat bu sefer de ilk hamle boşa gitmiştir: Sultan Osman fevkalâde güçlü kuvvetli, çevik ve atik bir gençtir; onun için Naîmâ'nın dediği gibi:

«Osman-Han dilâver yiğit idi, bunları zebûn itdi».

Bâzı Garp menbâlarına göre bir çeyrek süren bu ilk boğuşmada Sultan Osman üç cellâdı yumrukla yere serip diğerlerini kaçırmıştı! İşte bu suretle ilk hamlede on bir kişi bir kişiye mağlûb olmuş demekti! Fakat Genc-Osman silâhsız olduğu halde, cellâtlar her türlü levâzımlarıyla gelmişlerdi; Onun için ikinci hamleyle başlıyan uzun boğuşma esnâsında Sultan Osman'ın bir omzu baltayla kırılıp yere düştüğü sırada Cebeci-başı'nın kemendi de boynuna geçti:

«Cebeci-başı didükleri bî-dîn kemend atup Kelender-uğrusu mel'ûnu dahî hayaların sıkmağla zebûn idüp ol mahalde teslîm-i rûh eyledi».

Osmanlı tarihinde yeni bir devir açmıya kalkışan dâhi genç işte böyle kahbece bir taarruzla devrilerek Teceddüd tarihimizin ilk şehidi oldu. Bu büyük ve şanlı şehidin ölüsüne bile hürmet edilmedi; Peçevî'nin dediği gibi;

«Ol mel'ûn-u-bî-dîn Cebeci-başı didükleri laîn derhâl alâmet-i mevt olmak içün kulağın, gaalibâ burnun dahî kesüp Vâlide'ye götürdü».

Tabiî bu Vâlide'den maksat, Birinci Mustafa'nın anası olan Vâlide-Sultan'dır. Sultan Osman'ın cenâzesi o gece Yedi-kule'den Topkapu sarayına nakledilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız.

«Hâile-i Osmâniyye» yalnız Türkiye dâhilinde değil, en uzak ecnebi memleketlerinde bile çok büyük, derin ve unutulmaz bir teessür uyandırmış ve hattâ bu umumî teessür tarihten başka edebiyata da aksederek muhtelif dillerde mersiyeler yazılmasına sebeb olmuştur; Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesair bâzı menbâlarda eksik ve değişik şekillerine tesâdüf edilen şu Türkçe mersiye «Nev'î» mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer'indir;

Bir şâh-ı âlî-şân iken şâh-î cihâna kıydılar
Gayretlü gene arslan iken şâh-î cihâna kıydılar
Gaazî bahâdır hân idi âlî-neseb sultân idi
Nâmiyle Osman-Hân idi şâh-î cihâna kıydılar
Niyyet idüp haccitmeğe koomâdı kullar gitmeğe
Kuulak gerek işitmeğe şâh-î cihâna kıydılar
Hükmitmeğe kaadir iken emr-î Hak'a nâzır iken
Haccitmeğe hâzır iken şâh-î cihâna kıydılar
Ol bir şeh-î a'lâ iken hep cümleden evlâ iken
Şer'-î şerif icrâ iken şâh-î cihâna kıydılar
Eşrât-ı sâatdür bu dem devr-î kıyâmetdür bu dem
Bize nedâmetdür bu dem şâh-î cihâna kıydılar
(Nev'î) ciğerler oldu hun derdüm bir îken oldu on
Kan ağladı ehl-î fünun şâh-î cihâna kıydılar

Naîmâ bu şanlı şehidin evsâfiyle şemâilini şöyle anlatır:

«Merhûm-i mebrûr bir âftâb-tal'at pâdişâh-i sâhib-zuhûr, Osman-hayâ, Ömer-salâbet, vâlâ-himmet, Haydar-mehâbet bir hâkaan-ı cüvan-baht idi; fâris-ül-hayl, tâhir-üz-zeyl, esliha ve âlât isti'mâlinde mâhir, şecâat ve fürûsiyyetde akrânı nâdir, mahbûb-ül-likaa, sahîb-ül-vech, melîh-ül-edâ idiler; gâhîce şi'r söyleyüp Fârisî tahallus iderlerdi».

1013=1604 senesi 10 Cumâda-l-âhire=3 Teşrinisâni Çarşanba günü Istanbul'da dünyaya gelmiş olan İkinci Osman doğumundan şehâdetlne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 17 sene, 6 ay, 18 gün yaşayıp on sekiz yaşının içinde şehîd olmuş dernektir. Saltanat müddeti Milâdî takvim hesabiyle 4 sene, 2 ay, 21 gün sürmüş ve hal'inin ertesi günü öldürülmüştür. Yukarda bu sene vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarının üçüncüsüne de bakınız.

Osmanlı tarihinde ilk öldürülen pâdişâh Sultan Osman'dır. Genc-Osman'ın kaatili olduğu için Osmanlı tarihlerinde lâ'netle anılan soysuz Vezir-i-a'zam boşnak Kara-Davud bâzı menbâlarda Kerbelâ vak'asına benzetilen bu şenîfâciadaki baş rolünü bir rivâyete göre deli Mustafa'dan aldığı bir «hatt-ı- Hümâyün»la Kazaskerlerin verdikleri fetvâları koynuna koyduktan sonra oynıyabilmiştir; Âsiler Sultan Osman'ın «kılına bile hatâ» gelmeğine râzı olmadıkları için, bu rivâyetin doğru olmak ihtimâli çok kuvvetlidir; fakat Birinci Mustafa'da müvâzeneden eser olmadığı için, her halde bu unutulmaz cinayetin bütün mes'ûliyyetini onun nâmına öyle bir «Hatt-ı-Hümâyûn» tertib eden Vâlide-Sultan'la Karâ-Davud'a aittir).

21 Mayıs=10 Receb, Cumartesi: İkinci Osman'ın cenâze merâsimi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sultan Osman'ın cenâzesi 20/21 Mayıs=9/10 Receb Cuma/Cumartesi gecesi Yedi-kule zindanından Topkapu sarayına nakledilmiş ve bir rivâyete göre bu sabah erkenden cenâze namazı kılındıktan sonra, bütün vüzerâ ve ulemânın iştirâk ettiği hazin bir alayla Sultanahmet camiine götürülüp babası Birinci Ahmed'in türbesinde hazırlanan mezara defnolunmuştur. — Bu merâsime yalnız merhumun kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi iştirâk etmemiş ve hattâ bu suretle isti'fâ etmiş sayıldığı için, Meşîhat makamına Rumeli Kazaskerliğinden ma'zûl olan meşhur şâir Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiş ve Sultan Osman'ın cenâze namazını da o kıldırmıştır).

22 Mayıs=11 Receb, Pazar: Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin ilk kan dâvâsı.

(Sultan Osman'ın fecî akıbeti bütün memlekette Yeniçerilerle Sipâhilere karşı müdhiş bir nefret, lânet ve husûmet uyandırmıştır: Hattâ bu iki Ocak mensuplarının sokaklarda halkın yüzüne bakamıyacak hâle geldiklerinden bile bahsedilir; hakikatte ise Yeniçeri ve Sipâhi zorbalarının o tarihî cinayette medhalleri yoktur. Onlar her türlü hakâretlerle tahkir ve teşhir ettikleri Genc-Osman'ın «kılına hatâ» gelmesini istememişler ve bu noktayı Sultan Osman daha Orta-câmi'de iken Vezir-i-a'zam Kara-Davud'a mükerreren ihtâr etmişlerdir. İşte bundan dolayı şimdi halkın kendilerine sürdüğü lekeden temizlenmek için Davud Paşa'ya karşı bir nevi kan dâvâsına kalkışmışlar ve bu gün bilhassa Sipâhiler Kara-Davud'un konağına hücum ederek;

— Sultan Osman'ı ne sebeb ile katleyledün? Biz sana emânet virdük!

diye bağırmışlarsa da, kaatil Kara-Davud:

— Pâdişâh-ı âlem Sultan Mustafa-Han fermâniyle katleyledüm!

deyince söyliyecek söz bulamayıp dağılmışlardır; Sipâhilerin ikinci kan dâvâsı için aşağıda 1622=1032 vukuâtının «31 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

11/12 Haziran=1/2 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Şehzâdelere karşı sûikasd tertibiyle ithâm edilen Kapu-ağasının İç-oğlanları tarafından parçalanması.

(Birinci Ahmed'in oğullarından bu sırada sağ olanlar Murad, Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki beş şehzâdedir. Kapu-ağasının bu gün saraydaki İç-oğlanları tarafından parçalanıp cesedinin Sultanahmet'deki «ejder miline ayaklarından berdâr» edilmesi işte bu şehzâdelerin hepsini veyâhut yalnız şehzâde Murad'ı öldürmiye kalkışmış olmasıyla izah edilir. Yeniçeriler ertesi sabah cesedi görünce İç-oğlanlarından sebebini sormuşlar ve onlardan işte öyle bir cevap alınca Vezir-i-a'zam Kara-Davud'a gidip:

— Sultan Osman'ın acısı yüreğümüzde iken bu şehzâdelere de gadr mi itmek istersiz?

demişlerdir. Kara-Davud'un haberi olmadığına yemin ederek kurtulduğundan bahsedilir. Bir rivâyete göre de İç-oğlanları kendilerine fena muâmele eden Kapu-ağasından intikam almak için ona böyle bir töhmet isnâd ederek öldürmüşlerdir. Bununla beraber, deli Mustafa'nın mevkiini tahkim için anasıyla eniştesinin böyle bir sûikasd tertib ettirmiş olmaları da pek müsteb'ad değildir).

13 Haziran=3 Şa'ban, Pazartesi: Kaatil-Kara-Davud'un azliyle Mere-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Halk arasında «Pâdişah kaatili» diye «bed-nâm» olan Kara-Davud'un mevkiini muhâfaza edebilmek için herkese ve bilhassa zorbalara karşı tâkib ettiği siyaset:

«Cümleye mağlûb ve ifrât-ı müdârâ ve temellük ile bir mertebe rezîl oldu kî tenfîz-i ahkâmdan kaldı»

şeklinde izah edilir! Kendisinden Sultan Osman fâciasının hesabını sormıya başlıyan zorbaları yatıştırmak için Mâliye ve Evkaf defterlerini kâmilen onlara devreden bu korkak câni Istanbul'da «ne kadar maktû'-ül-vezâif, esvâk-ı cihânı tâif herze-gû ve kemnâm rezele-i enâm var ise dirliklerin takrîr» ettikten başka, kendisinden iş istiyen bütün sokak serserilerine;

— Kendüne münâsib bir hidmet bul, virelüm!

dediği için misli görülmemiş «hidmetler» icâdına âlet olarak bütün bu serserilerin halkı soymasına sebeb olmuştur. Mısır valiliğinden ma'zûl olan Mere-Hüseyn Paşa işte bu vaziyetten istifâde ederek Şeyh-ül-İslâm Yahya Efendi ile gizlice görüşüp ıslâhatçılık taslamış ve Efendi de Vâlide-Sultan'a tehlikeyi bildirdiği için kaatil Kara-Davud derhâl azledilmiştir. Mülevves adı Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Boşnak devşirmesinin o müstekreh sadâreti bu senenin 20 Mayıs=9 Receb Cuma gününden bu güne kadar ancak 24 gün sürebilmiştir. — Bu tarihten 25 sene evvel 1597=1005 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasında Macaristan serdârlığına tâyinini gördüğümüz Satırcı-Mehmet Paşa'nın aşçıbaşılığından yetişmiş olan Mere-Hüseyn Arnavuttur; Hiç Türkçe bilmediği veyâhut pek az bildiği rivâyet edilir! Bâzı menbâlarda «Merre» imlâsına da tesâdüf edilen «Merre» lâkabı Arnavutçada «Alın!» demektir: idâm ettireceği zavallıların huzûrundan alınıp götürülmesi için etrâfındaki Arnavutlara bu kelimeyle emir verdiği için ismine «Mere» lâkabı takılmıştır! Mısır valiliğinde

600 bin altın tutan eyâlet vâridâtının yarısı nisbetinde kendi şahsı için de vergi toplayan ve bilhassa müsâdereleri ve zulümleriyle şöhret bulan bu değersiz «zâlim-i hânümansûz»un «eyyâm-ı ihtilâl ve hengâm-ı kaht-ı ricâlde» iş başına getirilmesi, zorbaların te'dibinde şiddetinden istifâde maksadiyle izah edilir; fakat bu da şerefsiz selefi gibi âsilere dalkavukluk edip devlet hazînelerini yedirmekten başka bir şey yapamamış, «halkın ciğerlerin kebâb eyleyüp» tıpkı Kara-Davud gibi az zamanda «bed-nâm» olmuştur).

21 Haziran=11 Şa'ban, Salı: Genc-Osman'ın intikamını almak istiyen bir halk kahramanının Sultanahmet vak'ası.

(Selefi Kara-Davud gibi mevkiini tahkim için âsi askerlere para dağıtıp duran Vezir-i-a'zam Mere-Hüseyn Paşa'nın «Koyun akçası» nâmiyle verdiği beş yüz guruşu paylaşmak için Sultanahmet câmiinde birbirine giren Sipâhi ve Silihdar mülâzımları kavga edip dururlarken «bir elinde yalın bıçak ve bir koluna abâsın siper idüp» içeri dalan bir halk kahramanı Osmanlı menbâlarında alelâde bir «meczûb» yâhut «dîvâne» veyâhut «mestâne» gibi gösterilirse de doğru olmadığı muhakkaktır; her halde bu sıfatlar o meçhul kahramanın çılgınca cesaretinden kinâye olmalıdır; Nev'i'nin «Divâne-mâmend mestâne» demesi de bunu te'yid etmektedir. Genc-Osman fâciasının zorbalara karşı halk arasında hâsıl ettiği büyük ve derin nefretin ilk kanlı tezâhürü işte bu vak'adır.

— Kanı benüm Osman-Hânumu neyledünüz?

diye içeri saldıran meçhul kahraman para paylaşmakla meşgul olan seksen mülâzımın üstüne saldırıp bir hamlede «anı anda, bunu bunda» vurmak suretiyle üç Sipâhi yaraladıktan sonra Mülâzım-başı Yahyâ Bey'i öldürmüş, «Tâife-i mülâzımîn allak-bullak» olmuş:

— Kanı Sultan Osman'ı neyledünüz?

diye naaralar atan yiğit fedaî beş Sipâhi mülâzımını daha yaralayıp seksen mevcudu yetmiş bire indirdikten sonra mütebâkisine saldırıp sindirmiş, bunun üzerine «seksen nefer mülâzımun seksen nefer huddâmı ağalarına muvâfakat idüp» bir kişiye karşı tam 151 kişi hücuma geçmiş, müsâdeme bir saat daha sürmüş, ismini maatteessüf bilmediğimiz halk kahramanı «yüze yakın mülâzımı birbirine katmış» ve nihayet o yüz küsur asker «kimi taş ve kimi ağaç ile» vurarak Genc-Osman'ın bu meçhul fedâîsini «güc ile» yere yıkıp kafasını kesmişlerdir. ölünceye kadar uğraşmasından da anlaşılacağı gibi, halk arasındaki derin teessürün bu muhteşem mümessili ne delidir, ne sarhoştur: Hayatını istihkar etmiş büyük bir kanâat kahramanıdır).

24 Haziran=14 Şa'ban, Cuma: Birinci Mustafa'nın kıyafet irticâı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Genc-Osman o devrin ağır Osmanlı kıyâfetinde bir yenilik yapmıya teşebbüs ederek «hafif libâslar geyüp hafif rahtlar urmak» suretiyle muhâfazakâr tabakaları müteessir etmiştir; Birinci Mustafa'nın bu günkü Cuma selâmlığına eski kıyafetle çıkması o bakımdan bir irticâ sayılabilir; Nev'î bu noktayı şöyle anlatmaktadır: «Pâdişâhumuz âbâ ve ecdâdının dârât-u-âyînin ihyâ eylediler; Zira Sultan Ahmed ve Sultan Mehmet-Han Hazretlerinün zamân-ı şeriflerinde olan Cum'a rahtları Sultan Osman-Han zamânında muattal kalmış idi, yine Pâdişâhumuz zamânunda tecdîd oldu».

Nâîma'ya göre de Sultan Mustafa bu gün «Cami'e çıkup halk Selâtîn-i mâziye ziyyinde görmeğle mesrur» olmuştur!).

8 Temmuz=28 Şa'ban, Cuma: Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle Lefkeli-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi Mere'nin muhtelif bahânelerle askerin bir kısmını şehirden çıkarmıya çalışması ve bilhassa Yeniçeri-ağası Deli-Derviş Ağa'yı azledip 7/8 Temmuz=27/28 Şa'ban Perşenbe/Cuma gecesi Mudanya'ya sürmesiyle izah edilir; Zorbalar Derviş Ağa'nın öldürüldüğüne hükmederek kendilerinin de birer ikişer ayni âkıbete uğnyacaklarından korktukları için saraya yirmi murahhas gönderip Mere'nin azliyle idâmını istemişlerdir; bu yirmi zorbayı baş-örtüsüyle huzuruna kabul eden Vâlide-Sultan kendilerine Sadâret namzedi olarak Kara-Davud, Gürcü-Mehmet ve Lefkeli-Mustafa Paşaları teklif etmişse de, âsi askerler bu üç namzedden hiç biri üzerinde ittifak edemedikleri için, nihayet:

— Biz pâdişahâ fülânı vezir eylesün diyemezüz, her kangı kulun dilerse vezir eylesün! Hemen Mere-Hüseyn Paşa'yı ma'zûl eyleyüp katleylesün!

diye cevap göndermişlerdir; işte bunun üzerine Mere azledilip Birinci Mustafa'nın dadısının kocası olan Lefkeli-Mustafa Paşa Vezir-i-a'zam olmuştur. Mere-Hüseyn Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 13 Haziran=3 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar ancak 25 gün sürmüştür: Azli üzerine canını kurtarmak için saklandığı rivâyet edilir; ikinci sadâreti için aşağıda 1623=1032 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız. — Dördüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Lefkeli-Mustafa Paşa aczi ve ehliyetsizliğiyle mâruftur: Zâten bu devir artık «Kaht-ı ricâl» devridir ve bu gibilerin iş başına gelmesi de adam kıtlığındandır).

21 Eylül=15 Zülka'de, Çarşanba: Lefkeli-Mustafa Paşa'nın azliyle Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Genc-Osman fâciasındanberi pâyıtahta artık zorbalar hâkim olduğu için Vezir-i-a'zamlar âsilerin oyuncakları yâhut dama taşları hâline gelmiştir; Meselâ bundan evvelki Sadr-ı-a'zamlardan Kara-Davud ancak 24 ve halefi Mere-Hüseyn 25 gün iş başında kalabildiği gibi, Lefkeli de bu senenin 8 Temmuz=28 Şa'ban Cuma gününden bu güne kadar ancak 2 ay, 14 gün tutunabilmiştir! Kâtib-Çelebi ile Naimâ'da bu değişiklik «15 Şevvâl=23 Ağustos Salı» gününe müsâdif gösterilirse de, hâdisâtı bizzat tâkib etmiş olan Nev'î de bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesâdüf edilmekte ve bundan bir gün sonrasını kaydeden Şakaayık zeyli de bunu te'yid etmektedir: Hammer de bu tarihi kabul etmiştir. Lefkeli'nin azline sebeb olarak Sipâhilerin kendisini mürteşilikle ithâm etmelerinden ve saraya mürâcaat edip:

— Biz bu veziri istemezüz, gaayetde mülâyimdür!

dediklerinden bahsedilir.

Mustafa Paşa'nın yerine tâyin edilen ikinci vezir Gürcü-Mehmet Paşa hadımdır; Mevcud vüzerânın nisbeten en muktedirlerinden olan bu tecribeli vezir bundan evvel Birinci Ahmed devrinde iki defa Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur:

Yukarda 1610=1019 vukuâtının «24 Mayıs» ve 1615=1024 vukuâtının da «22 Mayıs» fıkralarına bakınız).

1 Teşrinievvel=25 Zülka'de, Cumartesi: Karadeniz donanmasının zafer şenlikleriyle karşılanması.

(İkinci Osman'ın Lehistan seferi üzerine düşmanın talebiyle akdedildiğini yukarda 1621=1030 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı- Lehistan sulhü mucibince Kazakların Türk topraklarına akın etmeleri ve hattâ Karadeniz'e çıkmaları memnu olduğu halde, Osmanlı imparatorluğunun dahilî gailelerinden cür'et alan Lehistan-Kazakları bir rivâyete göre 600 şayka ile Karadeniz'e inip yeniden sâhillere sarkıntılık etmiye başladıkları için, Vezâret pâyesiyle Karadeniz serdârlığına tâyin edilip üzerlerine sevkedilen Dâmad-Receb Paşa bunları büyük bir bozguna uğratmış, bir çok gemilerini batırıp 18 şayka ile 3 Karamürsel gemisi zaptetmiş ve 500 den fazla esir alarak bu gün muzafferen Istanbul'a avdet ettiği için top şenlikleriyle karşılanmıştır; Receb Paşa'nın Kazaklara karşı bundan üç sene sonra kazandığı daha mühim bir zafer için aşağıda 1625=1035 vukuâtının «Teşrinievvel=Muharrem» fıkrasına bakınız).

1622=1032

17 Teşrinisâni=13 Muharrem, Perşenbe: Abaza Paşa isyânının Istanbul'a aksetmesi.

(Genc-Osman fâciasının Yeniçerilere karşı bütün memlekette uyandırdığı umumî nefret, zorbaların tahakkümü altında hiç ses çıkaramıyan Istanbul'da bile Sultanahmet vak'ası gibi kanlı bir mâcerâya sebeb olurken, Yeniçerilerin akalliyette bulundukları taşralarda daha mühim vak'alar zuhur etmesi pek tabiîdir; Sultanahmet vak'ası için yukarda 1622=1031 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız. Taşrada çıkan ilk vak'a Antep'de gösterilir: Antep kadısı Abdülbâki Efendi Sultan Osman'ın Yeniçeriler hakkında imhâ emri vermiş olduğundan bahsederek halkı Ocaklılara karşı ayaklandırıp bir kaçının katliyle neticelenen bir müsâdemeye sebeb olmuş ve ikinci vak'a olarak da aslen Maraş Türkmenlerinden olan Trablusuşam beylerbeyi Seyf-oğlu Yusuf Paşa kendi eyâletindeki Yeniçerilerin hepsini tardedip Segbanlara istinâden Istanbul hükûmetine karşı kafa tutmaya başlamıştır. Bunlara nisbetle en mühim vak'a, Istanbul'a bu gün akseden Erzurum vak'asıdır: Bu büyük isyânın kahramanı olan Erzurum beylerbeyi Abaza-Mehmet Paşa, bu tarihten on beş sene evvel Birinci Ahmed devrinde Kuyucu- Murad Paşa tarafından tenkil edilmiş olan âsi Haleb valisi Canbulat-oğlu Ali Paşa'nın Hâzînedarlığında bulunurken Oruç-ovası muharebesinde esir edilip Kuyucu'nun emriyle idâm edileceği sırada yiğitliğine imrenen Yeniçeri-ağası Halil Ağa'nın şefâatiyle ölümden kurtulmuş ve Halil Ağa Kapdan-ı-Deryâ olunca bir kalyon kapdanlığına ve nihayet Vezir-i-a'zam olunca da Maraş beylerbeyliğine tâyin edilmiştir: Oruç-ovası muharebesi için yukarda 1607=1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Abaza'nın Maraş'dan Erzurum beylerbeyliğine nakli Genc-Osman'ın Lehistan seferi esnâsındadır. Sultan Osman'ın teveccühünü kazanmış olduğundan bahsedilen Abaza Paşa'nın Yeniçerileri imhâ edip onların yerine Türklerle Türkmenlerden asker toplamıya me'mur olan valilerden olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır: Bu mesele için yukarda 1622=1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Madame de Gomez'e göre Abaza Paşa Sultan Osman'ın intikamını almak için el altından faaliyette bulunan dul karısı Ukayle-Hatun'la gizlice muhâberede bile bulunmuştur; Osmanlı menbâlarında bu nokta meskût geçilir.

O sırada Diyarbekir defterdarlığında bulunan Peçevî-İbrahim Efendi Anadolu valileriyle sancak beylerinin Yeniçerilere karşı müşterek bir harekette bulunmak üzere birbirleriyle muhâbere ettiklerinden ve bilhassa Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa ile Abaza Paşa

arasında adamlar gidip geldiğinden bahsetmektedir: İşin iç-yüzüne vâkıf olan Peçevî'ye göre Hâfız Paşa bütün valilerin el birliğiyle hareket edip Üsküdar'a dayanarak Istanbul hükûmetinden Sultan Osman'ın kaatillerini hep birden istemek fikrinde olduğu halde, Abaza Paşa sabırsızlık edip bir an evvel harekete geçmiştir. Bu hareket Abaza'nın adamlarıyla Erzurum Yeniçerileri arasında kanlı bir kavga şeklinde başlayıp «Üç Yeniçeri ve beş Paşalu» maktûl düşmüş olduğuna göre, Erzurum valisinin diğer valilerle el birliği te'min etmeden evvel harekete geçmiş olması belki de işte bu vak'anın sevkiyle olmuştur. Her halde Yeniçeri ocağına karşı ilk intikam bayrağını Abaza Paşa'nın açmış olduğu muhakkaktır. Bu harekette Sultan Osman'ın intikamından başka Istanbul hükûmetinin acınacak hâli de büyük bir âmil sayılır:

— Zîrâ devlet Vâlide elindedür; Pâdişâh zevi-l-ukuulden değüldür!

şâyiası her tarafa yayıldığı için, «Anadolu'da vesâir bilâdda fitne ve fesâd zuhûr idüp» yer yer isyânlar başlamıştır.

Abaza Paşa Erzurum vak'ası üzerine Yeniçerileri «Pâdişâh kaatili» ilân edip imhâya kalkışınca, onlar da canlarını kurtarmak için iç-kaleye kapanmışlar, bu vaziyet üzerine kan dökülmesine mâni olmak istiyen eski Erzurum beylerbeyi Hüseyn Paşa ile eşraftan bâzıları araya girip Yeniçerilerin canlarına dokunulmamak üzere kaleden çıkmalarını te'min etmişler ve işte bu döküntüler bugün Istanbul'a vâsıl olarak Abaza Paşa'nın ısyânını ve Segban yazıp kuvvet toplamakta olduğunu ve bilhassa Kars ve Ahıska paşalarına da Yeniçerilerin tardı hakkında emirler gönderdiğini haber vermişlerdir. Bu haber üzerine Abaza Paşa'nın velinimeti olan eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa kendisine iki adamla bir nasihat mektubu gönderip kaleden çıkmasını tavsiye etmişse de dinletememiştir.

Gerek Sultan Osman'ın kan dâvâsmda, gerek Yeniçeri ocağıyla Istanbul hükûmetine karşı giriştiği harekette Abaza Paşa'nın efkâr-ı-umumiyyeye istinâd ettiği ve hattâ umumî hissiyâtın mümessili vaziyetinde bulunduğu muhakkaktır ve bunun böyle olduğu bilhassa halk edebiyatındaki akisleriyle sâbittir; Danon'un neşrettiği «Abaza Paşa destanı»nın şu mısrâları Genc-Osman'ın kan dâvâsında halkın Paşa'ya tamamiyle müzahir olduğunu gösterir:

Ala kanla yatur ol nâzük teni
Mecruh idüp uçurdular canını
Gaazi Sultan Osman-Hanun kanını
Ölünce çalışur alurum dimiş

Halk şâirinin şu kıt'asında da Abaza Paşa'nın Istanbul'a gelip deli Mustafa'yı hal'ederek Genc-Osman'ın küçük kardeşi şehzâde Murad'ı, yâni müstakbel Dördüncü Murad'ı tahta çıkarmak ve kendisi de Sadâret makamına geçip devlete düzen vermek şeklindeki hedefinden bahsetmektedir:

Murâdumdur İslâmbol'a varmağa
Âl-i-Osman'un tahtını düzmeğe
Sultan Murad-Han'a vezir olmağa
Andan sonra ölürsem de gam değül dimiş

Paşa'nın başlıca maksatlarından biri de Yeniçeri ocağını imhâ etmektir; Abaza Paşa'nın en fazla işte bu hususta halka dayandığı destanda kendisinin Hak'dan mülhem gösterilmesiyle ve

bilhassa Ocağın pîri sayılan Hacı-Bektaş'ın bile artık Yeniçeriden yüz çevirmiş gibi tasvir edilmesiyle sâbittir:

Hak'dan bana bir işaret olupdur
Yeniçerileri kırmak gerekdür
Kuma kurdum Hacı-Bektaş deyüpdür
Dönderdüm yüzümü anlardan dimiş

Şu kıt'ada da Genc-Osman fâciası bir Yezid işi, yâni ikinci bir Kerbelâ vak'ası gibi gösterilir:

Hünkârlarun basdılar Harem-i-Hâssın
Kodular Kulle'ye ol din ulusun
Öldürdüler yeryüzünün halîfesin
Anlar Yezid'dür bilürüm dimiş

Bu kıt'anın ikinci mısrâındaki «kulle»den maksat, tabiî Sultan Osman'ın meşhedi olan Yedi-kule zindanıdır. — Aşağıda 1623=1032 vukuâtının «13 Mart» ve 1624=1033 vukuâtının «5 Eylül» fıkralarına da bakınız).

31 Kânunuevvel=27 Safer, Cumartesi: Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin ikinci kan dâvâsı.

(Birincisi için yukarda 1622=1031 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bir taraftan Istanbul halkının Yeniçerilerle Sipâhileri pâdişâh katilliğiyle ithâm edip yüzlerine karşı söylemiye başlamaları ve bir taraftan da taşrada Ocaklılara karşı yer yer başlıyan hareketlerin nihayet yukarıki fıkrada gördüğümüz Abaza Paşa hareketi gibi büyük ve ciddî bir tehlike şeklini alması Istanbul'daki Sipâhileri telâşa düşürmüş, bunlar bu gün Dîvan toplandığı sırada ayaklanarak;

— Taşrada kuzât-u-reâyâ bize «Kaatil-i Sultan» deyü ta'n iderler: Elbette kim katl itdiyse hakkından gelinsün!

diye vâveylâya başlamış ve nihayet Bölük-ağaları tarafından muvakkaten teskin edilmişlerdir. Tabiî bu ısyânın tehdid ettiği en mühim şahsiyyet, Birinci Mustafa'nın eniştesi ve Genc-Osman'ın kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'dur. Dîvandan sonra Orta-câmi'de toplanan Ocaklıların:

— Taşrada gezecek hâlimüz kalmadı; Bizüm pâdişâh katlinde sun'umuz yoğiken bu töhmeti kabûl itmezüz!

dedikleri ve bilhassa:

— Eger Pâdişâh ferman eylediyse kendü bilür ve illâ kaatili katleylesün; Bühtandan halâs olalum!

diye Sultan Mustafa'ya haber gönderdikten sonra dağıldıkları rivâyet edilir. — Umumiyetle bu vak'a «28 Safer» tarihine müsâdif gösterilirse de, Kâtib-Çelebi «Gurre-i Rebî'ül-evvel»i «İsneyn=Pazartesi» gününe müsâdif göstermekte olduğuna göre, vak'anın hakikî takvimde «27 Safer»e rastgelmiş olması lâzımgelir).

1623=1032

1 Kânunusâni=28 Safer, Pazar: Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin üçüncü kan dâvâsı.

(Bu günkü Dîvan ictimâında tekrar saraya gelip kan dâvâsına kalkışan Sipâhilerin Şeyh-ül-İslâmdan Sultan Osman'ın kaatilleri hakkında idâm fetvâsı istediklerinden bahsedilir; Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi:

— Bu husus pâdişâha arzolunmaludur: Eger fermân itmediyse kaatiline hükm-i şer'î icrâ olunsun!

diye kaçamaklı bir cevap vermiştir; hakikatte ise Sultan Osman'ın katline fetvâ verenlerden birinin de Yahyâ Efendi olduğundan bahsedilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «8 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Umumiyetle bu vak'a «29 Safer»e müsâdif gösterilirse de, Rebî'ül-evvelin birinci günü «İsneyn=Pazartesi»ne ve beşinci günü de Cumaya müsâdif gösterildiği için, vak'anın hakikî takvimde «28 Safer»e tesâdüf etmiş olması lâzımgelir: Aşağıki fıkralarda da bu bir günlük fark tashih edilmiştir).

2 Kânunusâni=29 Safer, Pazartesi: Sipâhilerin dördüncü kan dâvâsı ve pâdişâh kaatillerinin katli irâdesi.

(Bu gün Dîvan içtimâi esnâsında saraya gelen Sipâhiler Sultan Osman'ın kan dâvâsını güderek;

— Biz Orta-câmi'de emânet virmiş iken ne temessük ile katlolundu?

diye bağrışmaya başladıkları için, Sultan Mustafa'dan şu meâlde bir «Hatt-ı- Hümâyûn» gelmiştir:

«Sultan Osman'ı ben katlolunsun dimedüm, Davud Paşa öldürdü: Kaatilleri kim ise haklarından gelinüp katlolunsun!»

Halbuki Genc-Osman'ın idâmı Birinci Mustafa'nın bir «Hatt-ı-Hümâyûn»una istinâd ettirilmiş olduğu için, bu günkü Hatt'ı yazdıranlar aklı başında olmıyan pâdişaha yalan söyletmişler demektir! Tabiî Sultan Mustafa ne o idâm fermanından, ne de bu inkâr Hatt'ından haberdardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «8 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. Her halde bu vaziyet askerin tazyiki kadar Vezir-i'a'zamın tâkib ettiği intikam siyasetiyle de alâkadardır: Aşağıda bu senenin «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu günkü «Hatt-ı-Hümâyûn» okununca Sipâhilerin:

— Tiz kaatiller bulunsun!

diye haykırdıklarından bahsedilir; bunun sebebi, baş kaatil Kara-Davud'un saklanmış olmasıdır: Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «5 Kânunusâni» fıkrasına ve gün tarihinin tashihi için yukarıki fıkraya bakınız).

2/3 Kânunusâni=29 Safer/1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi/Salı gecesi: Genc-Osman'ın katillerinden Cebeci-başının idâmı.

(Bu gece kaçarken yakalanan meşhur câni Cebeci-başı, Sultan Osman şehîd olduktan sonra kulağıyla burnunu kesip Vâlide-sultan'a götürmüş olan soysuzdur! Bu kaatilin Genc-Osman Yedi-kule'ye götürülürken susayıp suyundan içtiği «çeşme önünde» kafası kesilerek idâm edildiğinden bahsedilir: İsmi mâlûm olmıyan bu Cebeci-başının cinâyeti için yukarda 1622=1031 vukuâtı içinde «20 Mayıs» fıkralarının altıncısına ve gün tarihi için de yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

5 Kânunusâni=3 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Genc-Osman'ın baş kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un saklandığı samanlıkta yakalanıp cinayet ortaklarından «Kelender-uğrusu» ile berber Yedi- kule zindanına atılması.

(İki gün saklı yaşıyan Kara-Davud nihayet bu üçüncü günü Hamze Bey isminde bir sipâhinin Eyüp civârındaki evinin samanlığında yakalanıp ilkönce saraya ve oradan da Yedi-kule zindanına sevkedilmiştir. Gene bu gün zindana atılan Sü-başı «Kelender-uğrusu» için yukarda 1622=1031 vukuâtı içinde «20 Mayıs» fıkralarının altıncısına ve gün tarihindeki ihtilâf için de yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

6 Kânunusâni=4 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kara-Davud'un idâmdan kurtarılması için Ocaklılarla cellâda para yedirilmesi.

(Bu paraları Sultan Mustafa'nın kız-kardeşi ve kaatil Davud'un karısı olan sultanın bu gün tevzi ettirdiğinden ve cellât-başı «Usta-Süleyman»ın da ertesi günkü idâm sahnesinde acele etmeyip ağır davranması için elde edilmiş olduğundan bahsedilir; Gün tarihi için yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

7 Kânunusâni=5 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Kara-Davud'un cellât satırından kurtuluşu.

(Sultan Osman'ın kaatillerine karşı tâkib edilen cezâ ve intikam siyasetinin en mühim âmili Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'dır: O zamanki vüzerânın nisbeten en değerli ve tecribelilerinden olan Mehmet Paşa'nın maksadı bir taraftan pâyıtaht efkâr-ı-umumiyyesini tatmin etmekle beraber Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarının temâyüllerine terceman olmak ve bir taraftan da Anadolu isyânlarında tâkib edilen intikam gayesini tahakkuk ettirmek suretiyle ihtilâlin yatışmasına hizmet etmektir. Sultan Mustafa'nın eniştesi olduğu için sarayın himâyesine istinâd eden Kara-Davud'un hükûmet tarafından tâkip ve tevkifiyle idâmına hükmedilmesi işte bundandır.

Kara-Davud bu gün Yedi-kule zindanından alınarak «ma'hûd çeşme» başına getirilip cellâdın önüne «çökertilmiş»dir: Bu çeşme için yukarda bu senenin «2/3 Kânunusâni» ve cellât Süleyman-Usta'nın vaziyeti için de «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Katillerin hep bu çeşme önünde idâm edilmeleri, her halde zavallı Genc-Osman'ın hakâretler içinde Yedi-kule'ye götürülürken orada çok susayıp bir tas su istemiş olmasının efkârı-umumiyyede bıraktığı acı te'sirle alâ kadar olsa gerektir. — Cellât Süleyman-Usta kılıcını kınından çıkarınca, Kara- Davud da pamukları meydana çıkmış nefti «kapama»sının koynundan Sultan Osman öldürülmeden evvel veyâhut ondan sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinden aldığı idâm fetvâlarıyla Sultan Mustafa'nın «Hatt-ı-Hümâyûn»unu çıkarıp başını kaldırarak:

— Ben bu temessükler ile şer'an katlittüm!

diye feryâda başladığı için, yukarıki fıkrada parayla elde edildiklerini gördüğümüz «ihsan-dîdeler» cellâda hitâben;

— Urma, görelüm aslını!

diye bağırmıya başlamışlar ve Ocağın üstündeki lekeyi temizlemek istiyen bâzı Yeniçeri ihtiyarları da:

— Ur, öldür!

diye haykırmışlardır; buna karşı Sipâhilerle Yeniçerilerin «avâm» denilen aşağı tabakaları da Kara-Davud'u bir menfaat vâsıtası ittihâz etmek istedikleri için:

— Çalma, urma!

diye mukabele ettiklerinden bahsedilir. Bir gün evvel parayla elde edildiğini gördüğümüz cellât tabiî acele etmeyip ağırdan almış, tam o sırada «Kul-oğlu» denilen bir yeniçeri gelip Kara-Davud'u ayağa kaldırmış ve işte bu suretle cellâdın satırından kurtulan Davud hemen ihâta edilerek bir ata bindirilip Orta-Câmi'ye götürülmüştür. — Yeniçerilerin ekserisi idâmına, Sipâhiler de kurtarılmasına tarafdâr oldukları için, iki ocağın «birbirine gire-yazdığı» hakkında da bir rivâyet vardır.

Orta-câmi'ye «ser-bürehne vu hayrân, kelb-i lâhis gibi feza'-u-ru'b ile soluyup nim-cân ile» gittiğinden bahsedilen Kara-Davud câmiye girince başına bir mücevveze ve sırtına bir hil'at geçirilerek zorbalar tarafından derhâl «Vezâretine ahd-ü-bîat» edilmiştir! Hattâ hemen orada tevcihata bile başlayıp halâskârlarına makamlar verdiğinden bile bahsedilir.

Bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa cellâdı çağırtıp sorguya çekmiş, Süleyman-Usta Sipâhilerin kurtardığından bahsetmiş, Sipâhiler inkâr etmiş ve Kazaskerler de «bu ahvâli sicille kayd» ettikten sonra Dîvan dağılmıştır. Saraydan konağına mütehayyir ve mebhut bir halde dönüp ne yapacağını şaşıran Vezir-i-a'zamın huzuruna tam işte bu sırada Kapucular-kethudâsı «Rahîkî-dâmâdı Ahmed Ağa» gelmiş ve kendisine hemen bir ferman verildiği takdirde zorbaları dağıtıp Kara-Davud'u derhâl idâm ettireceğini arzetmiştir: Ahmed Ağa'nın istediği ferman hemen verilmiş, bunun üzerine iki yüz «üsküflü kapucu» ile harekete geçen Ağa Orta-câmi'ye doğru yola çıkmış, zorbalar korkuya kapılıp çil yavrusu gibi dağılmış ve tabiî Kara-Davud da ikinci defa olarak yakalanıp evvelce Sultan Osman'ı bindirmiş olduğu pazar-arabasıyla tekrar Yedi-kule zindanına götürülmüştür. — Gün tarihindeki ihtilâf için yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

8 Kânunusâni=6 Rebî'ül-evvel, Pazar: Birinci Mustafa'nın eniştesi ve İkinci Osman'ın kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'ın idâmı.

(Yukarıki fıkrada ikinci defa tevkif edilip Yedi-kule zindanına atıklığını gördüğümüz Kara-Davud bu gün orada Kapucular-kethudâsı Ahmed Ağa'nın nezâreti altında boğdurularak idâm edilmiştir; Genc-Osman fâciasının meşhur ele-başılarından «Kelender-uğrusu/Kelender-oğlu» da beraber boğulduğu için, her ikisinin «lâşe-i habîsi deryâya atılmış»dır. — Bunlardan başka gene ayni fâciânın en kanlı aktörlerinden Budin beylerbeyi Derviş ve Köstendil sancak-beyi Meydan Bey isimlerindeki kaatillerin de oralarda idâmları için Kapucular gönderildiğinden bahsedilir.

Şerefsiz adı Osmanlı tarihinde silinmez bir leke gibi kalan Boşnak devşirmesi Kara-Davud'un kirli şahsiyyetiyle 24 günlük mülevves ve kanlı sadâreti için yukarda 1622=1031 vukuâtı

içindeki «20 Mayıs» fıkralarının dördüncüsüyle «13 Haziran» fıkrasına bakınız. — Kara-Davud, Sultan Osman'ın şehâdetinden itibaren 7 ay, 18 gün ve sadâretten azli tarihinden itibaren de 6 ay, 26 gün yaşamıştır. — Nihayet efkâr-ı-umumiyyenin tazyikiyle Genc-Osman'ın bütün kaatilleri idâm edilmiş demektir; Bunlardan Cebeci-başının idâmı için yukarda bu senenin «2/3 Kânunusâni» ve Kara-Davud'un idâm günündeki ihtilâf için de «1 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

5 Şubat=4 Rebî'ül-âhir, Pazar: Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın zorba tazyikiyle isti'fâsı ve Mere-Hüseyn Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Pâyıtahta, saraya ve hükûmete tamamiyle hâkim olan Yeniçeri ve Sipâhi zorbalarının bu hareketi, yukarda 1622=1031 vukuâtının «13 Haziran» ve «8 Temmuz» fıkralarında 25 gün süren sadâretini gördüğümüz Arnavut Mere-Hüseyn Paşa'nın tertibiyle yapılmıştır: Mere'nin ilkönce Sipâhi zorbalarından Arnavut-Süleyman'ı «bezl-i mâl-i firâvân» ederek elde ettiğinden ve işte bunun üzerine bundan bir gün evvel Ağa-kapusu'nda toplanan zorbaların Abaza Paşa ısyâniyle Lehisan-Kazaklarının akınlarına Gürcü-Mehmet Paşa'nın tedbirsizliğini sebeb gösterdiklerinden bahsedilir. — Bu gün Dîvan toplandığı sırada saraya saldıran zorbalar Mehmet Paşa'yı tahkir ederek:

— Tavâşî tâifesinün vezâretde alâkası olduğuna râzı değülüz: Yok dirsen hançer üşürüp seni pârelerüz!

diye bağırıştıkları için Gürcü-Mehmet Paşa «Mühr-t-Hümâyûnu» derhâl pâdişaha gönderip konağına çekilmiş, bunun üzerine içerden:

— Kul kimi isterse mühr ana virilsün!

şeklinde bir irâde gelince zorbalar Sadâret makamını evinde müjde bekleyip duran Mere-Hüseyn'e tevcih etmişlerdir: Mere'nin ilk işi Ocaklılara ihsanlar dağıtmak ve en mühim rakipleri olan seleflerinden Gürcü-Mehmet Paşa'yı Bursa'ya ve Halil Paşa'yı da Malkara'ya nefyetmek olmuştur.

Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların altıncısı olan ve Genc-Osman'ın intikamını almış olmakla şöhret bulan Gürcü/Hadım-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1622=1031 senesi 21 Eylül=15 Zülka'de Çarşanba gününden bu güne kadar tam 4 ay, 14 gün sürmüştür).

13 Mart=11 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Anadolu isyânı hakkında hükûmete korkunç haberler gelmesi.

(Yukarda 1622=1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa isyânı üzerine vaziyetin tahkikine gönderilen bir Yeniçeri Çorbacısı bu gün Istanbul'a avdet edip çok korkunç haberler getirmiştir: İlk ısyan haberi üzerine azledilmiş olan Abaza Paşa'nın azlini kabul etmeyip yerine tâyin edilen Mustafa Paşa'nın gönderdiği mütesellimi şehre sokmamış olduğunu, Erzurum sancaklarını hep kendi adamlarına tevcih ettiğini, hâne başına bin akça vergi tarhedip ilk elden 15 bin asker topladığını, ondan sonra Karahisar üzerine yürüyüp oranın muhâfızlığında bulunan Murtaza Paşa'yı kendisine iltihak mecburiyetinde bıraktığını, Maraş ve Sıvas valileri Yusuf ve Tayyar-Mehmet Paşaların da iltihaka mecbur olduklarını ve bunlardan Yusuf Paşa'nın bir müddet sonra idâm edildiğini, Anadolu valileriyle sancak-beylerinden çoğunun Abaza Paşa'ya iltihak ettiklerini ve Paşa'nın her girdiği yerde Yeniçerileri işkencelerle imhâ etmekte ve meselâ tabanlarına nal çaktırarak

öldürmekte olduğunu ve nihayet kırk bin kişilik bir ordu başında Ankara şehrini işgâl ettikten sonra kaleyi muhâsara etmekte bulunduğunu Istanbul hükûmeti hep işte bu gün gelen Çorbacıdan öğrenmiştir: Abaza Paşa'nın ordusu bilhassa Kuyucu-Murad devrindenberi ötede, beride sinip fırsat bekliyen Celâlî bakıyyeleriyle kabarmış ve Anadolu'dan kaçan bir çok Yeniçeri döküntüleri de Istanbul ocağını kabartmıştır.

Istanbul hükûmeti bu vaziyet üzerine vüzerâdan Cağal-oğlu Mahmud Paşa'yı serdârlıkla ve bir mıkdar kuvvetle Receb=Mayıs ayında yola çıkarmışsa da, babası gibi korkak olan bu devşirme İtalyan dölü âsilerin gece baskınlarından yılarak Beypazarından Bursa'ya dönmüştür! — Kış bastırdığı için Ankara kalesini alamıyan Abaza Paşa'nın da o sene Niğde'de kışladığı rivâyet edilir).

30 Ağustos=4 Zülka'de, Çarşanba: Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Mere-Hüseyn bu ikinci sadâretinde birincisinden fazla azgınlık etmiş, Dîvan ictimâında bir beylerbeyini sopa altında öldürtmüş ve hattâ dinî ve ilmi sıfatına bile hürmet etmediği bir kadıya dayak attırmak gibi çılgınlıklar göstermiştir. Aşçılıktan yetişen bu câhil zâlimin iş başında durabilmesi, devlet hazînesini Yeniçeri zorbalarına yedirmesindendir; Fakat buna rağmen nihayet hem askeri, hem ulemâyı kendisine düşman etmiştir. Ulemânın düşmanlığı, dayak yiyen Kadı Efendi'nin meslekdaşlarına şikâyeti üzerine meydana çıkmıştır: Bunlar bir gün Fâtih câmlinde toplanıp Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'yi dâvet etmişler ve Mere'nin vaktiyle Mısır valisi iken söylediği küfür sözlerinden dolayı katline fetvâ vermişlerdir; Yahyâ Efendi Vezir-i-a'zamın azlini istemek bahânesiyle saraya gitmiş ve Mere-Hüseyn de Ağa-kapusu'na gidip Yeniçeri ocağına ilticâ etmiştir. Bu vaziyet üzerine Ocak'dan câmiye bir kaç nasihatçi gelmişse de, icâbında müsâdemeden bile çekinmiyeceklerini söyliyen Ulemâ söz dinlememiş ve nihayet akşama doğru bir mıkdar Yeniçeri ile Acemi-oğlanı gelip Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir vak'a ihdâs ederek silâhsız Ulemâya taarruzla bir çoklarını yaralamış ve öldürmüşlerdir. Bu kanlı vak'a üzerine Yeniçeri ocağına düşman kesilen İlmiyye sınıfının Anadolu'da ısyân etmiş olan Abaza Paşa'yı el altından tahrik ettikleri hakkında bir rivâyet vardır. Vak'adan sonra âdetâ bir zafer şımarıklığına kapılan Mere-Hüseyn bir çok ulemâyı sürgüne yollamış ve Bir çok muhâliflerini de idâm ettirmiş veyâhut denize attırmıştır!. — Mere'nin Ulemâdan sonra Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını da kendine düşman etmesi Yeniçerileri Sipâhilere musallat etmek istemesindendir: Zâten onun istinâd ettiği kuvvet yalnız Yeniçeri ocağıdır; parayla elde ettiği Ocak ağalarıyla gizlice anlaşarak, sarayda yapılacak bir ulûfe tevzii merâsiminde Yeniçerilerin Sipâhileri imhâ etmesi için tertibât ittihâz etmiş, fakat araya bayram girmiş ve bu yüzden iş bir kaç gün gecikince Mere'nin kendi adamları boşboğazlık edip meseleyi ifşâ etmiş ve işte bunun üzerine Sipâhiler ayaklanıp Mere-Hüseyn'in makamından çekilmesini istemiye başlamışlardır. Buna mukabil Yeniçeri ocağının ileri gelenleri Mere'yi himâyeye kalkışmışlarsa da, Yeniçeri-kethudâsı Bayram Ağa Yeniçeri neferlerine vaziyeti anlatıp ağalarına kapılmamalarından ve kapıldıkları takdirde taşrada kuvvetli olan Sipâhilerin Yeniçerileri imhâ edeceklerinden bahsetmiş ve işte bunun üzerine iki ocağın efrâdı birleşerek Mere-Hüseyn'i isti'fâya mecbur etmişlerdir, işte bu suretle dünyayı kendine düşman eden Mere'nin canını kurtarmak için derhâl saklandığı rivâyet edilir.

Mere-Hüseyn Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti bu senenin 5 Şubat=4 Rebî'ülâhir Pazar gününden bu güne kadar tam 6 ay, 23 gün sürmüştür. Azli hakkında «2 Şevvâl=30 Temmuz Pazar» rivâyetine de tesâdüf edilirse de doğru değildir.

Mere'nin yerine Vezir-i-a'zam olan Kemankeş-Ali Paşa Türktür ve aslen İspartalıdır: Diyarbekir ve Mısır valiliklerinden sonra Kubbe-vezirliğine yükselmiş ve nihayet dördüncü vezirlikten Sadârete geçmiştir. Muktedir bir adam olmakla beraber fazla mağrur olduğundan ve irtişâsından bahsedilir: Aşağıda 1624=1033 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız).

10 Eylül=15 Zülka'de, Pazar: Birinci Mustafa'nın ikinci hal'i.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Umumiyetle «14 Zülka'de Ahad=Pazar» gününden bahsedilirse de o sene Zülka'denin 14 üncü günü Pazara değil, Cumartesiye müsâdif olduğu için, «Rü'yet-i-hilâl»den mütevellid olması lâzımgelen bir günlük fark burada gün ismine istinâden tashih edilmiştir. Kâtib-Çelebi'de «Zülka'denün dördüncü günü yevm-ül-Ahadde» kaydine tesâdüf edilirse de, «4 Zülka'de=30 Ağustos» günü Pazar değil, Çarşanbaya müsâdif olmak itibariyle, bunun da «14Zülka'de» den galat olması lâzımgelir. Hammer bir notunda bâzı ecnebi vesikalarına istinâden «5 Zülka'de=31 Ağustos» tarihini esas ittihâz edip o günü Pazar farzederek Osmanlı menbâlarını ona göre tashihe kalkışmışsa da, o gün Pazar değil, Perşenbedir; fazla olarak Peçevî, Kara-Çelebi-zâde, Solakzâde ve Atâyi gibi muâsır müelliflerin hepsi «14 Zülka'de Pazar» gününde müttefiktir; bilhassa Atâyî, Birinci Mustafa'nın halefi Dördüncü Murad'a bir «Kasîde-i cülûsiyye» bile takdim etmiş olduğu için, yanılmış olması kabil değildir; onun için yegâne tashih edilecek nokta, gün ismine istinâden gün rakamını «15 Zülka'de»ye çevirmekten ibarettir: Zâten bâzı Osmanlı Salnâmelerinde de bu doğru tarihe tesâdüf edilir.

Birinci Mustafa'nın bu ikinci hal'inde en mühim âmil, yeni Vezir-i-a'zam Kemankeş-Ali Paşa'dır: Ali Paşa, müdhiş bir zorba hâkimiyyeti altında kalan pâyıtahta karşı Anadolu'da Abaza Paşa ısyâniyle ortaya atılan millî metâlibin devlet düzeniyle alâkadâr en mühim maddesini ilk iş olarak ele almış ve devletin başındaki deliyi kaldırıp Anadolu'nun istediği şehzâde Murad'ın iclâsı için derhâl istişârelere başlamıştır. Zâten Osmanlı imparatorluğunu inhilâlden kurtarmak için artık başka çâre kalmamıştır: Çünkü Anadolu'dan başka Rumeli'de de bâzı valiler pâdişahın deliliğinden dolayı ferman dinlememiye başlamışlardır. Fakat saltanat değişikliğinin mühim bir malî mahzuru vardır; Askere dağıtılan cülûs bahşişi iki üç milyon altın tuttuğu halde, Hazîne bomboştur: Çünkü Birinci Ahmed'in ölümünden itibaren geçen 5 sene, 9 ay, 19 günde üç defa verilen cülûs bahşişleri Hazîneyi çok sarsmış olduktan başka, Vâlide-sultan'la Kara-Davud ve Mere-Hüseyn gibi Vezir-i-a'zamların mevkilerini muhâfaza için bütün devlet ve saray hazîneleriyle vâridâtını ve hattâ Evkafı bile Yeniçerilerle Sipâhilere yedirmeleri ve bu arada deli Mustafa'nın da sokaklardaki ahaliden başka denizdeki balıklarla havadaki kuşlara bile altın serpip durması artık dördüncü bir cülûs bahşişine imkân bırakmamıştır. İşte bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi ile Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri başta olmak üzere en mühim devlet erkânını toplayıp meseleyi müzâkereye koyan Kemankeş Paşa, hal'in zarûrîliğiyle bahşişin imkânsızlığı karşısında askerin ileri gelenleriyle anlaşıp bu seferlik bahşişten vazgeçmelerini te'minden başka çâre bulamamıştır. Sultan Mustafa ancak işte bu sâyede hal'edilebilmiştir: Her halde Kemankeş-Ali Paşa'nın bu hizmeti unutulmıyacak kadar büyüktür. — Bununla beraber, saltanat tebeddülünden sonra Ocak zorbaları sözlerine riâyet etmeyip bahşiş dırıltıları çıkardıkları için, sarayın altın kaplarından sikke kesilerek bir cülûs bahşişi daha verilmiştir. — O sırada anasıyla beraber Davud- Paşa sarayında bulunan Birinci Mustafa bundan bir gün evvel bu günkü Dîvan bahânesiyle Topkapu sarayına nakledilmiş ve nihayet bu sabah kurulan tahta yeğeni çıkarılırken kendisi de eskiden oturduğu dâireye tekrar kapatılmıştır.

Sultan Mustafa'nın bu ikinci saltanatı 1622=1031 senesi 19 Mayıs=8 Receb Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 3 ay, 22 gün sürmüştür:

1617=1026 senesi 22 Teşrinisâni=23 Zülka'de Çarşanba gününden 1618=1027 senesi 26 Şubat=1 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe kadar 3 ay, 4 gün süren ilk saltanatı da hesab edilmek şartiyle, Birinci Mustafa iki defada cem'an 1 sene, 6 ay, 26 gün saltanat sürmüş demektir. Her iki saltanatın da da devlet işlerini gûyâ anası idare etmiş ve hakikatte ise kat'iyyen idare edemediği için Ocak zorbalarının her dediğini yaparak memleketin anarşi içinde kalmasına sebeb olmuştur.

1000=1591-1592 tarihinde dünyaya gelmiş olan Birinci Mustafa'nın bu ikinci hal'inde takriben 31-32 yaşlarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa Genc-Osman fâciasından itibaren şuûruna büsbütün halel gelen Sultan Mustafa'nın saray dehlizlerinde öteye beriye koşup her kapıyı vurarak Sultan Osman'ı çağırdığı ve onun gelip kendisini saltanat yükünden kurtarması için feryâd edip durduğu hakkında bir rivâyet vardır).

DÖRDÜNCÜ MURAD
(Bağdad fâtihi Sultan Murâd-ı Râbi')
— M. 1623=H. 1032 — M. 1640=H. 1049 —

1623=1032

10 Eylül=15 Zülka'de, Pazar: Dördüncü Murad'ın cülûsu.

(Gün tarihindeki ihtilâf için bundan evvelki fıkraya bakınız. — Birinci Ahmed'in oğlu, Birinci Mustafa'nın yeğeni ve İkinci Osman'ın kardeşi olan Dördüncü Murad bu sırada sağ olan kardeşlerinin en büyüğüdür: En kuvvetli rivâyete göre babasının saltanat devrinde 1021=1612 senesinin 28 Cumâda-l-ûlâ=27 Temmuz Cuma günü Boğaziçin'deki «İstavroz bahçesi»nde dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının 11 sene, 1 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 12 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. — «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle, Dördüncü Murad Osmanlı pâdişâhlarının on yedincisidir. Sultan Murad'ın anası meşhur «Mâhpeyker Kösem-Sultan»dır; Bu sırada hayatta bulunan Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki dört kardeşinden Kasım'la İbrahim de ayni anadandır; bâzı menbâlarda «Kösem-Vâlide» şeklinde de anılan ve Osmanlı tarihinde kadınlar saltanatının en mühim simâlarından olan bu Mâhpeyker-Sultan bir Rum papasının kızıdır; Rumcadaki «Anastasya» isminin «Nasya» şeklinde bir kısaltmasına da tesâdüf edilir. Küçük yaşta yetim kalınca Bosna beylerbeyinin eline geçen Anastasya güzelliğinden dolayı saraya takdim edilip Birinci Ahmed'e haseki olmuş ve işte o tarihten itibaren yıldızı parlıyarak kocasından sonra oğullarından Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'in ve onlardan sonra da torunu Dördüncü Mehmed'in saltanat devrinde çok büyük nüfuz kazanmış ve hattâ bâzan bütün devlet idaresini eline almıştır. Madame de Gomez'in kaydine göre Birinci Ahmed'in vefâtında verâset usulünün değişmesine ve bu suretle deli Mustafa'nın saltanatına Kösem-Sultan'ın çevirdiği entrikalar sebeb olmuştur: Onun bundan maksadı, kudretli bir şahsiyyet olan Genc-Osman'ı tahttan uzaklaştırarak kendi oğullarının saltanatına yol açmaktır; hattâ gene ayni menbâa göre «Hâile-i Osmâniyye» bile bu müdhiş kadının eseridir; Yukarda 1617=1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına ve 1622=1031 vukuâtı içindeki «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. Dördüncü Murad en büyük Osmanlı pâdişahlarındandır; İkinci Bâyezid'in devlet bünyesini hâricî ve dahilî tehlikeler içinde bırakan rehâvet devrinden sonra Yavuz'un şiddeti nasıl bir tarihî zaruretse, Birinci Mustafa'nın memleketi anarşi içinde bırakan ikinci saltanatından sonra Dördüncü Murad'ın o

kanlı ve şiddetli idâresi de ayni mâhiyette bir tarihî zaruret sayılabilir. Sultan Murad devri bu bakımdan iki kısma ayrılır; Kendisinin çocukluk ve ilk gençlik çağında devlet idâresi harîs olduğu kadar zeki ve müdebbir bir kadın olan Kösem-Vâlide'nin elindedir; Dördüncü Murad'ın içerde zorbaları ve dışarda düşman devletleri yıldırıp sindirerek Osmanlı imparatorluğunu çok büyük tehlikelerden kurtaran heybetli şahsiyyeti saltanatının ancak son yıllarına tesâdüf eden ikinci devrinde meydana çıkmıştır. Ecdâdından bir çoklarıyla babası Birinci Ahmed ve kardeşi İkinci Osman gibi Dördüncü Murad da şâirdir; Bilhassa Hâfız Paşa'ya yazdığı manzum mektup gibi bâzı eserleri çok kuvvetlidir. Şiir mahlası «Mûrâdi» dir.

Sultan Murad'ın fevkalâde olan kol kuvveti hakkında bir çok menkabeler rivâyet edilir: Fakat o demir gibi vücudunu içkiyle harâb ettiğine göre, her halde irâdesinin kolu kadar kuvvetli olmaması lâzımgelir).

1624=1033

11/12 Kânunusâni=20/21 Rebî'ül-evvel, Cuma/Cumartesi gecesi: Bağdad'ın ihânet yüzünden sukutu. Ve netice itibariyle Irak'ın elden çıkması.

(Bu kadar mühim bir vak'anın tarihinde bile birbiriyle te'lifine imkân olmıyan rivâyetlerle ihtilâflar vardır; Meselâ Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başı'da «2 Safer 1033=25 Teşrinisâni 1623 Cumartesi», Naîmâ'da «5 Safer 1033=28 Teşrinisâni 1623 Salı» Kara-Çelebi-zâde'de «Evâil-i Sefer 1033=1623 Teşrinisâni sonları», Peçevî'de «12 Rebî'ül-evvel 1033=3 Kânunusâni 1624 Çarşanba» vesâire gibi bir birini tutmaz rivâyetlere tesâdüf edilir: Bunların birincisiyle sonuncusu arasında 39 günlük muazzam bir fark vardır! Buna mukabil bâzı İran menbâlarında da bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten başka «19 Rebî'ül-evvel 10 Kânunusâni Çarşanba» rivâyetine de tesâdüf edilir! O sırada Diyarbekir defterdarlığında bulunduğu için Bağdad serdârlığına tâyin edilmiş olan Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa ile münâkaşalarından bahseden Peçevî'nin matbû nüshasındaki «12 Rebi'ül-evveb tarihine mukabil bizim gördüğümüz bir yazma nüshasında «21 Rebî'ül-evvel» tarihi mevcud olmak itibariyle, birincisinin bir tertip hatâsından mütevellit olması lâzımgelir; bu suretle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi Peçevî de te'yid ediyor demektir; bilhassa 2 ve 5 Safer rivâyetlerinin yanlış olduğunu gösteren en mühim delil, Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın Bağdad önlerine ancak «1 Rebî'ül-evvel=23 Kânunuevvel Cumartesi» günü gelmiş olmasıdır: Bağdad'ın sukûtu şâhın muvâsalatından evvel değil, sonradır.

Bir taraftan Genc-Osman fâciasiyle Birinci Mustafa'nın kargaşalıklar içinde geçen ikinci saltanatı ve bir taraftan da 1622=1032 vukuâtının»17 Teşrinievvel» ve 1623=1032 vukuâtının «13 Mart» fıkralarında gördüğümüz Abaza Paşa ısyânı taşrada bâzı valilerin merkezle olan alâkalarını gevşetirken Bağdad vilâyetin de de anarşiye benzer bir vaziyet hâsıl olmuştur; Bu vaziyet bilhassa askerî va mülkî idarelerin çarpışmasıyla tezâhüre başlamış gösterilir. O sırada Bağdad'ın on iki bini bulan «Yerli-kulları»nın başında «Bekir-Sübaşı» isminde zengin ve zînüfuz bir kumandan vardır: Yusuf Paşa ismindeki vali buna nisbetle bir gölge gibidir ve hattâ iç-kaleye çekilmiş ve her işten elini çekmiş bir vaziyettedir. Bir aralık Bekir-Sübaşı âsi bir aşîreti te'dib için şehirden çıkınca Yusuf Paşa bir rivâyete göre «Mehmet Kanber Ağa» ismindeki Azeb-ağasını elde edip Sübaşı'nın âilesini imhâ ettirdikten sonra kendisini artık şehre sokmamak için tertibât almışsa da, Bekir Ağa'nın bu vaziyetten haberdâr olan oğlu Derviş Mehmet Ağa hem babasına haber göndermiş, hem idaresinde bulunan askerle Mehmet Kanber Ağa'yı mağlûb edip iç-kaleye ilticâ mecburiyetinde bırakmıştır; Bu meseleden vali Yusuf Paşa haberdâr olmadığı halde, bütün tertibâtın Bekir-Sübaşı'ya rakîb olan Kanber Ağa tarafından ittihâz edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; her halde muhakkak olan

nokta, derhâl şehre gelen Bekir Ağa'nın Yusuf Paşa ile Mehmet Kanber Ağa'yı iç-kalede muhâsara etmiş olmasıdır; fakat Yusuf Paşa büyük bir muvaffakiyetle huruç hareketleri bile yaparak mukâvemet gösterdiği sırada, bir gün bir mazgaldan bakarken isâbet eden bir kazâ kurşunuyla şehîd olmuş ve işte bunun üzerine kaleyi teslime mecbur olan Kanber Ağa da iki oğluyla beraber Dicle'nin üstünde «Neft ile» tutuşturulan bir kayığa konulup su ile ateş arasında çırpınarak idâm edilmiştir. Bu muvaffakiyet üzerine bütün muhâlifleri kılıçtan geçiren Bekir-Sübaşı'nın sahte bir ferman okutarak valiliğini ilân ettiği hakkında da bir rivâyet vardır; fakat Istanbul'a gönderdiği arîzada Yusuf Paşa'yı kabahatli gösterdikten sonra valiliğin kendisine tevcihini istemiş ve bu talebi kabul edilmediği için Bağdad beylerbeyliğine Diyarbekir'den ma'zul Süleyman Paşa tâyin edilmiştir. Bu Süleyman Paşa'nın vilâyet idaresini teslim almak üzere yolda giderken gönderdiği mütesellim şehre sokulmadığı için geri dönüp Mardin'de paşasına iltihak ettiğinden bahsedilir! İşte bunun üzerine Bekir-Sübaşı'ya karşı Bağdad serdârlığını Diyarbekir valisi Hâfız-Ahmed Paşa istemiş ve Istanbul hükûmeti de Süleyman Paşa'yı makamına oturtmak şartiyle bu talebi kabul etmiştir.

Hâfız Paşa Bağdad'ı muhâsara edince, artık valilikten de, fazla bir mukâvemet imkânından da ümidini kesen Bekir-Sübaşı Osmanlılardan yüz çevirip Safavîlere el uzatmış ve Şâh-Abbâs'a «Abbas Ağa» isminde bir murahhas göndererek şehri teslime âmâde bulunduğunu ve Safavî tâbiiyyetine geçeceğini bildirmiştir. Peçevî'ye göre Bekir Ağa bu ihânet teşebbüsüne girişmeden evvel Hâfız-Ahmed Paşa'dan valiliğin kendisine tevcihini istemiş ve buna mukabil her yıl Istanbul'a «yüz bin guruş irsâliyye» göndereceği gibi, kendisine de pişkeşler takdim edeceğini bildirmişse de, Hâfız Paşa kabul etmediği için Bekir Ağa nihayet Şâh-Abbâs'a mürâcaat etmiştir.

Vaktiyle Safavîlere âid olduğu halde Kanunî devrinde Osmanlılar tarafından zabtedilmiş olan Bağdad'ın teslim teklifini bir müjde gibi karşılıyan Birinci Abbâs bu vesileyle tekmil Irak kıt'asını istirdâd edip Şiîliğin «Makamât-ı-mubareke»si olan Necef'le Kerbelâ'yı Sünnî hâkimiyyetinden kurtaracağı için, Bekir Ağa'nın talebini derhâl kabul edip kendisine on iki «terk»li bir Şiî tâciyle bir valilik menşûru götürmek üzere Hemedan valisi «Safî-Kuli Han» idaresinde 300 kişilik bir hey'et göndermiş ve bu hey'eti Bağdad'ın tesellümüne ve anahtarlarının getirilmesine me'mur etmiştir. Bununla beraber, ihtiyâten bizzat harekete de karar veren Birinci Abbâs zevâhiri muhâfaza için bir Kerbelâ haccı ilân etmiş ve otuz bin kişilik bir orduyla hududu geçip Bağdad'a ilerlemiye başlamıştır.

«Safî-Kuli Han»ın Bağdad'a geldiğini gören Osmanlı serdârı Hâfız Paşa Bekir-Sübaşı'ya Rakka eyâletini teklif etmişse de kabul ettirememiş ve nihayet Sübaşı Bağdad'ın İran'a ilhâkını ilân eder etmez Hâfız Paşa Bekir Ağa'nın istediği Bağdad beylerbeyliği menşurunu içeri göndermekten başka çâre bulamamıştır.

Bu vaziyet üzerine artık «Bekir Paşa» ünvânını alan Sübaşı Osmanlılardan sonra Safavîlere de ihânet etmiş, Safî-Kuli Han'ın istediği anahtarları vermeyip şâhın alâkasına teşekkürle elçileri iâde etmiş ve işte bundan dolayı Karçakay-Han'la diğer bir takım Safavî ümerâsının idaresindeki İran ordusu gelip Bağdad'ı muhâsara etmiştir. Derhal müdâfaaya geçen Bekir Paşa'nın en büyük hatası, Safavîlerin Bağdad üzerine yürüdükleri sırada Hâfız Paşa'nın Diyarbekir'e çekilmesini istemiş olmasıdır: Bunun sebebi itimadsızlığıdır. Bununla beraber, bir müddet sonra erzak ve kuvvet istemiş, erzak yetiştirilmişse de yardım kuvvetlerine Safavîler mâni olmuşlardır.

Bekir Paşa'nın çok muvaffakiyetli bir müdâfaada bulunduğundan ve hattâ üç ay süren muhâsarada kedi ve köpek etleri bile yenilecek dereceleri bulan iâşe buhrânına rağmen

mukâvemette devam ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber, müşkilât arttıkça firarlar başlamış, hattâ bâzı zâbitler bile Safavî ordusuna kaçarak içerdeki hâli düşman kumandanlarına anlatmışlardır. Kalenin sukutuna sebeb olan ihânet vak'ası bile işte bu kaçak zâbitler vâsıtasıyla tertib edilmiştir; Rivâyete nazaran bu zâbitlerin biri Bekir Paşa'nın «Nârin-kale» dedikleri iç-kale muhâfızlığında bulunan oğlu Derviş Mehmed'e gönderilmiş, Safavîleri içeri aldığı takdirde şâhın Bağdâd valiliğini kendisine tevcih edeceği bildirilmiş, babasıyla devletine ihânet etmekten çekinmiyen bu hâin evlât o parlak teklifi derhâl kabul ettiği için hemen kendisine bir valilik menşûru gönderilmiş ve işte bunun üzerine o gece sabaha karşı kalenin küçük kapısından düşman askerini içeri almıştır: İç-kale bu gece sukut ettiği halde, şehrin ancak iki gün sonra düşman eline geçmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Bekir Paşa «bir mağara sûretlü sûrâhda» Bağdad defterdarı olan kardeşi Ömer Ağa ile beraber yakalanıp şâhın huzûruna götürülünce hâin oğlu Derviş Mehmed'in orada oturmakta olduğunu görmüş ve Birinci Abbâs'ın:

— Niçün böyle yaman iş itdün?

suâline karşı:

— Şâhum, yaman iş ben itmedüm: Bu veled-i zinâ itdi!

demiş olduğu için, oğlu da kendisine:

— Sen Bağdad'ı virmeğe ahd idüp sözüne durmadun; Ben ol ahdi yerine getürüp virdüm!

diye mukabele etmiştir. — Birinci Abbâs'ın emri üzerine Şiîlerle Sünnîlerin ayrı ayrı defterleri yapılmış ve bir çok Sünnîler şiddetli işkenceler içinde can vermiştir. En şiddetli işkencelerle öldürülenler Bekir Paşa ile Bağdad Kadısı Ömer Nuri ve Câmi'i-Kebir hatibi Mehmet Efendilerdir: Bunlardan Bekir Paşa bir demir kafes içinde yedi gün işkenceye uğratıldıktan sonra «bir kayığın etrâfına neft sürülüp» ateşlenerek Dicle'ye salınmış ve tıpkı bundan evvel kendisinin idâm ettirdiği Mehmet Kanber Ağa gibi ateşle su arasında öldürülmüştür! Kadı ile Hatib de «Sebb-i Şeyheyn» teklifini reddedip şâhın yüzüne karşı söğüp saydıkları için, çeneleri delinip birer hurma ağacına asıldıktan sonra yaylım ateşine tutulmuşlardır. Bununla beraber Bağdad valiliği Bekir Paşa'nın hâin oğluna kalmış değildir;

Birinci Abbâs'ın çok haklı olarak:

— Pederine böyle hiyânet iden bî-rahm kâfirün bana ne hayrı olacak?

diye bu müteredd î mahlûku Horasan'a sürdüğünden ve nihayet firâr etmek istediği için de idâm edildiğinden bahsedilir. Şâh-Abbâs Bağdad valiliğini bundan evvel elçilikle Bekir-Sübaşı'ya gönderildiğini gördüğümüz Hemedân valisi «Safi- Kulî Han» a tevcih ettikten sonra Necef'e gitmiş ve Karçakay-Han'ı da Musul ve Kerkük havâlisinin işgâli için şimale göndermiştir: Musul valisi Çerkes-Ahmed Paşa iki üç gün müdâfaada bulunmuşsa da, Kerkük valisi Bostan Paşa şehri tahliye edip gitmiştir. İran'ın Musul valiliğine işgâl kuvvetlerinin kumandanlığında bulunan «Kasım-Sultan Avşarlu» tâyin edilmişse de, aradan biraz geçince Hâfız-Ahmed Paşa'nın 500 kişilik pişdar kuvvetine kumanda eden «Küçük- Ahmed» isminde bir sipâhi Musul civârına yaklaşırken Kasım-Han Bağdad'a kaçmış ve bu suretle Musul tekrar Osmanlı hâkimiyyetine geçmiştir. Bununla beraber, Bağdad'ın ihânet yüzünden sukûtu demek, Basra'dan mâada hemen tekmil Irak'ın elden çıkması demektir: Çünkü Safavî istilâsı Mardin civârına kadar dayanmıştır.

Bağdad şehri Kanunî Sultan Süleyman'ın «Irâkayn» seferinde 1534=941 senesinin 28 Teşrinisâni=21 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü fethedilmiş olduğuna göre, bu 1624=1033 senesi 11/12 Kânunusâni=20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesine kadar Milâdî takvim hesabiyle ve «gregorien» ıslâhâtından mütevellid on günlük fark da hesab edilmek şartiyle ilk defa olarak 89 sene, 1 ay, 4 gün Osmanlı idaresinde kalmış ve nihayet Dördüncü Murad ikinci defa olarak fethettiği için Osmanlı tarihlerinde «Fâtih-i Bâğdâd» ünvâniyle şöhret bulmuştur. İkinci Osman devrinde akdedilen son Osmanlı-Safavî sulhü için yukarda 1618=1027 vukuâtının «26 Eylül» ve 1619=1028 vukuâtının da «18 Kânunusâni» fıkralarına ve Bağdad'ın istirdâdı için de aşağıda 1638=1048 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

3 Nisan=14 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın idâmiyle Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Ali Paşa'nın idâmına sebeb olarak Dördüncü Murad'ın cülûsunda başlıca âmil olmasından ve pâdişâhın devlet işlerini kavrıyamıyacak kadar küçük yaşta bulunmasından dolayı fevkalâde bir gurura kapılmış olduğundan, alenen rüşvet alıp memuriyetleri müzâyedeyle tevcih ettiğinden ve bilhassa kendisine rakîb addettiği seleflerinden Halil ve Gürcü-Mehmet Paşaları Abaza ısyânında müşevvik gösterip tevkif ettirerek idâm ettirmek istediği halde mâsumiyyetleri meydana çıktığı için muvaffak olamadığından ve nihayet Bağdad'ın sukûtu pâdişaha aksettiği halde inkâr edip yalan söylediğinden bahsedilir; bütün bunlara rağmen Birinci Mustafa'yı hal'ettirmek suretiyle devlete büyük bir hizmette bulunmuş olduğu muhakkaktır: Muhtelif meziyyetlerinden dolayı «Vecîh-ü-vakuur vezîr-i sâhib-şuûr» şeklinde de tavsif edilir. — Kemankeş-Ali Paşa bu gün ikindiden sonra saraya dâvet edilip orada idâm edilerek «emvâli müsâdere» olunmuştur: Sadâret müddeti 1623=1032 senesi 30 Ağustos=4 Zülka'de Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 7 ay, 4 gündür.

Kara-Ali Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan Çerkes-Mehmet Paşa Şam valiliğinden Kubbe-vezirliğine yükselmiş ihtiyar, nâmuslu, muktedir ve cesur bir devlet adamıdır: Sadâreti üzerine hem Abaza gailesini bastırmıya, hem Bağdad'ın istirdâdına me'mur edilerek Serdâr-ı-Ekrem olmuştur).

28 Mayıs=10 Şa'ban, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Serdâr-ı-Ekrem'in ilk hedefi Erzurum'da ısyân edip Anadolu'nun mühim bir kısmına hâkim olan Abaza Paşa'nın tenkilidir: Bu ısyân için yukarda 1622=1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» ve 1623=1032 vukuâtının da «13 Mart» fıkralarına bakınız. — Yeniçeri-ağasıyla Kapu-kulları ve diğer asker sınıflarıyla Anadolu ve Karaman beylerbeyleri de serdârın maiyyetine verilmiştir. — Müneccim-başı «Gurre-i-Şa'bân=19 Mayıs Pazar» tarihini gösterir. — Yeni Vezir-i-a'zamın hareketi üzerine eski Vezir-i-a'zamlardan Gürcü-Mehmet Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir).

17 Haziran=1 Ramazan, Pazar: Serdârın Üsküdar'dan hareketi.

(Üsküdar karargâhında geçen 20 gün son hazırlıklara hasredilmiştir).

Mayıs-Temmuz=Şa'bân-Şevvâl: Kırım ısyânı.

(Bu sırada Kırım hanlığında bulunan Üçüncü Mehmet-Giray'la Kalgaylığında=Veliahdliğinde bulunan küçük kardeşi Yavuz Şahin-Giray bir çok mâcerâlar geçirmiş şahsiyyetlerdir: Bunların bütün mâcerâları eski Kırım hanı Cânibek-Giray'a karşı rekâbet ve isyânlarıyla alâkadardır. Mehmet-Giray vaktiyle Cânibek-Giray'a mağlûb olduktan sonra bir takım vaidlerle Istanbul'a getirilmiş, bir rivâyete göre o zamanki Vezir-i-a'zam Arnavut Nasuh Paşa tarafından Osmanlı tahtına bile çıkarılması tasavvur edilmiş ve nihayet Birinci Ahmed'in gözüne girip maiyyetine katılmış, bir aralık Edirne'de tertib edilen bir sürgün avında pâdişâhın kovaladığı geyiği okla vurduğu için gözden düşüp Yedi-kule'ye hapsedilmiş ve bunun üzerine «Yavuz» lâkabiyle anılan kardeşi Şahin-Giray da korkusundan İran'a kaçıp maiyyetiyle beraber Birinci Abbâs'a ilticâ ederek uzun zaman orada kalmış ve hattâ bir rivâyete göre Şiî mezhebine bile girmiştir: Yukarda 1614=1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. Genc-Osman tahta çıktığı gün Mehmet-Giray Yedi-kule zindanından kaçmışsa da takib edilip yakalandıktan sonra Rodos'a sürülmüş ve nihayet Birinci Mustafa devrinde devletin başına açtığı belâlarla meşhur Vezir-i-a'zam Arnavut Mere-Hüseyn'in iltizâmiyle Kırım hanlığına tâyin edilince İrandaki kardeşi de Kırım'a dönüp Kalgay olmuştur. Birinci Mustafa'nın ikinci saltanatından zuhur eden isyânlarla karışıkhklar bâzı eyâlet valilerini bile baştan çıkarırken, Mehmet-Giray gibi kendi nesebini Osmanlı hânedânından daha parlak bulan bir hükümdarın Istanbul'a karşı itâatsizliklere başlaması pek tabiîdir. Osmanlılara sadakatle ithâm ettiği Kırımlılara karşı çok şiddetli zulümlerle işe başlıyan Mehmet-Giray kardeşiyle elbirliği ederek Dördüncü Murad'ın cülûsunu tebrik edip hediyeler takdimine giden iki Rus elçisini idâm ederek hediyeleri zabtetmiş ve nihayet ötedenberi göz koyduğu Osmanlı tahtını zabtetmek için Edirne üzerinden Istanbul'a yürüyecek büyük bir ordu toplamıya başlamıştır; Bilhassa bu son şâyia üzerine Mehmet-Giray derhâl azledilip yerine Rodos'da oturan eski Kırım hanı Cânıbek-Giray tâyin edilmiş ve Rodos'dan Istanbul'a getirilip dört kadırga ile ve bir mıkdar askerle Kefe'ye gönderilmiştir; Yeni hanın iclâsına me'mur olan bu askerin serdârı vezir Hasan Paşa ve onun «kafadârı» yâni muâvini de İbrahim Paşa'dır. Bu hey'etle bu kuvvet Kefe'ye varınca pek tabiî olarak ferman dinlemiyen Mehmet-Giray'ın muhâlefetiyle karşılaşmış, Cânıbek-Giray tahta çıkarılamamış ve mesele Istanbul'a arzedilince Kapdan-ı-Deryâ Receb Paşa kumandasında Akdeniz'e çıkmak için hazırlanan donanma derhâl Karadeniz'e sevkedilmiştir. İşte bu suretle Kefe'de toplanmış olan Receb, Hasan ve İbrahim Paşalarla Kefe beylerbeyi Mehmet Paşa müşterek bir mektup yazıp Mehmet-Giray'la kardeşine nasihat ederek Kırım yerine Mora ile Hersek vilâyetlerini teklif etmişlerse de red cevâbı aldıkları için harbetmek mecburiyetinde kalmışlardır: Fakat Mehmet-Giray'ın toplamış olduğu yüz bin tatarla 8-10 bin Kazak askerine mukabil Osmanlı paşalarının kumandasındaki asker mevcudu on binden aşağı olduğu için, harb harekâtı iki ay kadar sürüncemede kalmış, kara harekâtında donanmadan pek istifâde edilememiş ve nihayet Kefe önlerinde son bir zafer kazanan Mehmet-Giray oraya da girerek o kadar çok esir almıştır ki rivâyete nazaran «bir âdem bir çapçak bozaya satılmış» ve hattâ Serdâr Hasan Paşa ile Kafadar İbrahim Paşa şehîd düşmüşlerdir! Bu vaziyet üzerine Kırım'dan vazgeçip bir Osmanlı vilâyet merkezi olan Kefe'yi kurtarmıya karar veren Kapdan-ı-Deryâ Receb Paşa Mehmet-Giray'la muhâbereye girişip kendisini hanlığında ibka eden bir menşur göndermiş ve Mehmet-Giray da 300 atlı ile istikbâl ettiği hanlık menşûrunu öpüp başına koyduktan sonra elindeki esirlerle topları iâde etmiştir. Fakat bu anlaşmayla gaile bitmiş değildir: Otuz bin atlı ile harekete geçen Yavuz Şâhin-Giray Akkerman, Kili, İsmail ve Yerköyü gibi Osmanlı kalelerine karşı şiddetli bir akın yaparak o tarafları yıkıp yakmış ve nihayet Babadağı'na taarruz edeceği sırada Genc-Osman devrindenberi Özü ve Silistre valiliklerinde bulunan Nogay beylerinden Arslan-oğlu Kantemir-Mirzâ tarafından Tuna boylarında müdhiş bir bozguna uğratılıp bütün kuvvetleri imhâ edilmiştir: Şâhin-Giray'ın bu bâdireden bir kayıkla kaçıp kurtulduğu rivâyet edilir. Kırım'da bulunan gebe karısı şişe geçirilip ateşte yakılarak idâm edildiğinden dolayı çok haklı ve şiddetli bir intikam almış olan

Kantemir Paşa için yukarda 1621=1030 vukuâtının «8 Eylül», «23/24 Eylül» ve «9 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Şa'ban=Mayıs ayından Şevvâl=Temmuz sonlarına kadar süren Kırım vukuâtının gün tarihleri belli değildir).

20 Temmuz=4 Şevvâl, Cumartesi: Kazakların Yeniköy ve Sarıyer akını.

(Donanmanın Kırım'da bulunmasından istifâde eden Don-Kazakları elli yâhut yüz elli şayka ile Karadeniz'den Boğaziçi'ne girip Yeniköy'le Sarıyer'de yağmacılık ettikten sonra bir kaç dükkân yakarak yangınlar çıkarmışlar ve Segban-başı'nın kumandasında Istanbul'dan gemilerle sevkedilen Bostancılarla Segbanlar mukabeleye başlayınca hemen denize açılıp kaçmışlardır; Kazak ric'atinin ortalık karardıktan sonra olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Bâzı ecnebi menbâlarına göre cür'etin bu derecesi Istanbul halkı arasında hem hayret, hem lehlilere karşı büyük bir hiddet uyandırmış ve Istanbul'da bulunan Lehistan tebaası tehlikeli anlar geçirmiştir. — Bu vak'a üzerine Bizanslıların Türk donanmasına karşı Haliç medhaline gerdikleri meşhur zincirin Karadeniz boğazına götürüldüğü hakkında bir rivâyet vardır; Boğaz tahkimâtı da takviye edilmiştir. — Bir kaç gün sonra daha kuvvetli bir donanmayla tekrar gelen Kazakların Boğaz medhalindeki feneri yakıp gittikleri de rivâyet edilir. — Bu vak'ayı bundan bir gün sonra gösteren bir rivâyet de vardır).

5 Eylül=22 Zülka'de, Perşenbe: Kayseri civârında Karasu muharebesi ve Abaza Paşa'nın mağlûbiyeti.

(Bu muharebenin tarihini Müneccim-başı bir gün sonraya ve Hammer de «16 Ağustos=2 Zülka'de Perşenbe» gününe müsâdif gösterirse de, babasıyla beraber harbe bizzat iştirâk etmiş olan Kâtib-Çelebi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivâyeti tercih edilmiştir. — Serdâr-ı-Ekrem ilkönce Konya ovasına gelip yirmi gün kalmış ve oradan Abaza Paşa'ya bir nasihat mektubu göndermişse de hiç bir te'siri olmamıştır: Büyük bir tenkil ordusunun ilerlemekte olduğunu haber alan Abaza Paşa bil'akis mukabeleye karar verip Kayseri'ye doğru hareket etmiş ve hattâ gene bu sırada Niğde şehrini de işgâl ettirmiştir. — Bu vaziyet üzerine Serdâr-ı-Ekrem Kayseri üzerine hareketle bundan bir gün evvel ikindi vaktine doğru o civarda bulunan «Karasu-köprüsü»ne gelmiş, o gün ehemmiyetsiz müsâdemeler olmuş ve nihayet bu günkü büyük muharebede Abaza Paşa ordusu tamamiyle bozulmuştur: Bu bozgunluğun sebebleri âsilere yardım için çağırılan Türkmen oymaklarının harbe iştirâk etmemesi, evvelce Abaza Paşa'ya iltihak etmek mecburiyetinde kalan Sıvas valisi Tayyar-Mehmet Paşa ile Şarkî-Karahisar valisi Murtaza Paşa'nın harb esnâsında el birliği edip askerleriyle beraber karşı tarafa geçmeleri, Osmanlı topçusunun üstünlüğü ve nihayet gene harb esnâsında Abaza Paşa'nın yedek atlarından biri elden kaçıp başı boş kalınca âsilerin Paşa'yı maktûl düşmüş sanıp kaçışmıya başlamaları gibi vak'alarla izah edilir. — Abaza Paşa hazînelerini kurtarıp Erzurum'a kaçmış, askerlerinden bir çokları yakalanıp kılıçtan geçirilmiş ve bu vesileyle Yeniçeriler kendilerini imhâ etmek istiyen âsilerden intikam alarak bir çok Türk kanı dökmüşlerdir: Hattâ bu kanlı günün akşamı bir «Mum-donanması» ile tes'id bile edilmiştir! — Serdâr-ı-Ekrem, Abaza Paşa'nın arkasından Tercan ovasına kadar ilerleyip Erzurumu muhâsara etmek istemişse de, mevsim ilerlemiş ve araya bâzı tavassutçular da girmiş olduğu için, Erzurum beylerbeyliği gene Abaza Paşa'da kalmak ve ancak eskiden olduğu gibi kaleye iki bin Yeniçeri konulmak şartiyle sulh akdedilmiştir; Abaza Paşa'nın ikinci isyânı için aşağıda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» ve 1627=1036 vukuâtının da «17 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1624=1034

Kânunuevvel=Rebî'ül-evvel: Cennet-oğlu ısyânının tenkili.

(Karası=Balıkesir taraflarında başına mühim kuvvetler toplandığından bahsedilen Cennet-oğlu yâhut Cennet-karı-oğlu «reâyâyı sıyânet bahânesiyle» ısyân eden bir Sipâhidir: Bir hükümdar sülâlesine mensub olduğundan da bahsedilen Cennet-oğlu Karası'dan başka Aydın ve Saruhan taraflarını da istilâ etmiş ve hattâ oralardaki mahallî Osmanlı kuvvetlerini mağlûb etmiştir. Bu vaziyet üzerine Istanbul hükûmeti Sadâret-kethudâsı Kanlu-Mehmed Ağa'yı paşalıkla Ser-asker ve eski Anadolu beylerbeyi Dişlenk-Hüseyn Paşa'yı da ona muavin tâyin ederek bir mıkdar kuvvetle sevketmiş, Midilli, Bergama ve İçel taraflarından da asker toplanmış ve nihayet Mağnisa ovasında iki taraf karşılaşınca Osmanlıların kuvvetlerine mağlûb olan Cennet-oğlu Denizli'ye kaçmışsa da orada yakalanıp işkencelerle öldürülmüş ve adamlarından ele geçenler de kazıklanmıştır).

1625=1034

28 Kânunusâni=18 Rebî'ül-âhir, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Yukarda 1624=1033 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında tasviye suretini gördüğümüz Abaza Paşa gailesinden sonra Tokat kışlağına çekilip Bağdad'ın istirdâdı için askerî hazırlıklar yapılması hakkında her tarafa emirler gönderen Mehmet Paşa ihtiyarlığıyla yorgunluğuna inzimâm eden mesâne hastalığından ölmüştür. Naîmâ ile Hammer'de görülen «18 Rebî'ül-evvel 1034=29 Kânunuevvel 1624 Pazar» tarihi yanlıştır: O sırada Tokat'da bulunan Peçevî İbrahim Efendi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi gösterir.

Doğruluğu ve iktidâriyle mârûf olan Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1624=1033 senesi 3 Nisan=14 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 9 ay, 25 gün sürmüş ve bu müddet zarfında en mühim iş olarak Anadolu gailesini yatıştırmıştır.

Tokat kışlağında bulunan Yeniçeri ağası Husrev Ağa ile Baş-defterdar Bâki Paşa «Mühür-i-Hümâyûn»u Istanbul'a gönderirken oradan tâyin edilecek bir Vezir-i-a'zamın ordu başına gelmesi bir hayli zamana muhtaç olduğundan bahsederek evvelce Irak serdârlığında bulunmuş olan Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa'nın serdârlıkla Sadârete getirilmesini tavsiye etmişlerdir).

8 Şubat=29 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Diyarbekir beylerbeyi Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ilk sadâret ve serdârlığı.

(Çerkes-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz ölüm haberi Istanbul'a gelince Sadâretle Serdârlık o sırada Sadâret-Kaymakamlığında bulunan eski Vezir-i-a'zamlardan Gürcü-Mehmet Paşa'ya teklif edilmişse de kabul etmediği için, Tokat'daki ordu erkânının tavsiyesi mucibince «Mühr-i-Hümâyûn» Diyarbekir beylerbeyi Müezzin-zâde Filibeli Hâfız-Ahmed Paşa'ya gönderilmiştir. Bir Pomak müezzinin oğlu olan Hâfız-Ahmed Paşa güzel sesli bir hânende ve ayni zamanda şâir olduğu için göze girerek çabuk parlamıya başlamıştır; Hâfız Paşa'nın bundan evvel bulunduğu Irak serdârlığı için yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu ilk sadâretinden sonra Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'la evlenerek Dördüncü Murad'a enişte olan Ahmed Paşa münevver bir devlet adamı olmakla beraber mühim bir asker değildir).

5 Mayıs=27 Receb, Pazartesi: Bağdad seferine çıkan Serdâr-ı-Ekrem'in Diyarbekir'den Cülek ordugâhına çıkması.

(Cülek/Çülek ovası Diyarbekir civârındadır. — Burada Bağdad'ın istirdâdı meselesini görüşmek üzere toplanan harb meclisinde Hâfız Paşa:

— Kal'anun miftâhı ceybümdedür!

gibi büyük bir söz söylemişse de, elde bulunan dört büyük topu kâfi görmesi ve bilhassa «dâne ve barut hususunda ihtimam itmemiş» olması muhtelif menbâlarda tenkid edilir. — Ordunun Diyarbekir'den Musul-Altınköprü-Kerkük yoluyla hareket etmesi takarrür etmiştir. — Bu sırada Gürcistan'da Safavî hâkimiyyetine karşı büyük bir ısyan çıkmış ve bâzı Gürcü beyleri Vezir-i-a'zamın Bağdad'ı bırakıp Gürcistan üzerine yürümekle Safavîlere karşı daha büyük bir darbe indirmiş olacağından bahsetmişse de, Hâfız Paşa bu mülâhazayı doğru bulmayup Batum beylerbeyi Ömer Paşa'yı bilhassa Gence ve Karabağ taraflarına taarruz etmek üzere bir mıkdar askerle Gürcistan serdârlığına me'mur etmekle iktifâ etmiştir. — Ordu henüz Cülek sahrâsında iken Altınköprü'de 10 bin kadar düşman askeri toplandığını haber alan Vezir-i-a'zam bunlara karşı Karaman beylerbeyi Çerkes-Hasan Paşa kumandasında 4 bin kişilik bir müfreze göndermiş, Kızılbaşlar mağlûb edilip Kerkük'e kadar koğalanmış ve nihayet orası da istirdâd edilmiştir. — Ordunun Bağdad'a muvâsalatı için aşağıda 1625=1035 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1625=1035

Teşrinievvel=Muharrem: Karadeniz'de Kara-Harman zaferi.

(Kara-Harman Köstence'nin şimalindedir. — Kapdan-ı-Deryâ Receb Paşa'nın kumandasında Kazak korsanlarına karşı sevkedilen Osmanlı filosu 43 parça kadırga ve çekdiriden ibarettir; aylardanberi düşmanı tarassutla meşgul olan bu gemilerin yarısı sakatlanıp su almıya başladığı için, bu kanlı deniz muharebesine ancak 20-21 gemi iştirâk etmiştir: Buna mukabil Kazakların ince-donanması 350 şaykadan mürekkeptir ve bir şaykada elli tüfekçi vardır. — Kazaklar Kara-Harman açıklarında bulunan Osmanlı filosuna sürü hâlinde saldırıp her kadırga ve çekdiriyi 20-30 şayka ile çevirmişler, Türk gemilerine ve bilhassa üç fenerinden belli olan Kapdan-Paşa gemisine tırmanıp çok şiddetli ve kanlı bir harbe girişmişlerdir; o sırada hava sâkin olduğu için Osmanlı donanmasının manevra yapmak imkânından mahrum olmasına mukabil kürekle işliyen düşman şaykalarının hareket üstünlüğü de vardır. Buna karşı Türk gemileri şiddetli bir topçu ateşi açmışlar ve nihayet esmiye başlıyan rüzgârdan da istifâde ederek o muazzam Kazak donanmasını şaşılacak bir muvaffakiyetle mağlûb etmişlerdir; bu muharebede ancak «otuz kadar» düşman gemisi kurtulabilmiş, 172 gemi zaptedilmiş ve mütebâkisi batırılmıştır: Denizden toplanarak alınan esirlerin sayısı 781 gösterilir. — Bu muvaffakiyet, yıllardanberi Türk sâhillerine musallat olan Kazaklara karşı kazanılmış en parlak zafer sayılır: Boğaziçinde Yeniköy'le Sarıyer'i tahrib eden son Kazak akını için yukarda 1624=1033 vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Osmanlı donanması Safer=Teşrinisâni içinde Istanbul'a dönmüş ve Receb Paşa ile arkadaşları hil'atlerle taltif edilmiştir. — Receb Paşa'nın bundan üç sene evvel Kazaklara karşı kazandığı ilk zafer için yukarda 1622=1031 vukuâtının «1 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

11 Teşrinisâni=10 Safer, Salı: Ordunun Bağdad'a muvâsalatı ve A'zamiyye kalesinin zabtı.

(Yukarda 1625=1034 vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında Diyarbekir'den Cülek karargâhına çıktığını gördüğümüz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hâfız-Ahmed Paşa Cülek'de orduyu toplayıp hazırlıklarını bitirmiş ve o tarihten 6 ay, 7 gün sonra Bağdad önlerine varmıştır. — İmâm-ı-A'zamın türbesinden dolayı «A'zamiyye» denilen kasaba Bağdad'ın 4 kilometre şimaligarbîsinde ve Dicle'nin şark sâhilindedir: Buradaki kale derhâl işgâl edilerek muhâfızı idâm olunmuştur).

12 Teşrinisâni=l l Safer, Çarşanba: Bağdad önlerinde ilk Osmanlı-Safavî müsâdemesi.

(A'zamiyye'den Bağdad üzerine yürüyen ordunun ileri kollarıyla şehirden çıkan bir Safavî kuvveti arasında geçen bu müsâdeme düşman kuvvetinin kaleye çekilmesiyle neticelenmiştir).

13 Teşrinisâni=12 Safer, Perşenbe: Bağdad muhâsarası.

(Bağdad muhâfızlarından mühim bir kısmının «Meşhed-i-Ali=Necef» ziyâretine gittikleri Serdârın daha Diyarbekir önlerinde bulunduğu sırada haber alınmış olduğu için, Diyarbekir beylerbeyi vezir Murad Paşa on beş bin askerle ve bunların Necef'den Bağdad'a avdetlerine mâni olmak vazifesiyle yola çıkarılmışsa da bu vazife ifa edilememiş ve hattâ netice itibariyle Bağdad kalesi eskisinden fazla takviye edilmiştir. — Yukarda 1625=1034 vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi «Kal'anun miftâhı ceybümdedür» diye böbürlenerek 90-100 bin kişilik bir ordu ile yola çıkan Hâfız Paşa Bağdad'ın istirdâdına dört topla geldiği için topsuzluktan çok sıkıntı çekilmiştir; bunu telâfi için ilk iki ay içinde 52 lâğım kazılmışsa da düşman hepsini keşfettiği için hiç bir fayda görülmemiş, eldeki toplarla açılan küçük gedikler mahsurlar tarafından kolayca kapatılmış, muhâsaranın 72 nci günü bir lâğım patlatılarak açılan gedikten umumî bir hücum yapılmışsa da içerde ikinci bir sûrla bir hendek hazırlanmış olduğu için muhâcimlerin bir kısmı bataklıklarda telef olup ric'at edilmiş ve nihayet asker Bağdad anahtarlarının cebinde olduğundan bahseden Vezir-i-a'zamla alaya başlamıştır).

1626=1035

29 Mart=1 Receb, Pazar: Birinci Abbâs'ın otuz bin kişilik bir imdad ordusuyla Bağdad önlerine gelişi.

(Bu vaziyet Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bıraktığı için, Hâfız Paşa bir harb meclisi toplamış, bu mecliste muhâsaranın kaldırılması lüzumundan bahsedilmişse de Yeniçeri zâbitleri yüksekten atıp tutarak:

— Biz cümle kıruluruz, Bağdad alınmayınca meterisden çıkmak ihtimâlimüz yokdur!

dedikleri için Sipâhi zorbaları da onlara iltihak etmiş ve nihayet barut ve mühimmat azaldığı halde muhâsaranın devamına karar verilmiştir: Aşağıda bu senenin «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — Bu karar üzerine Istanbul'dan istimdâda mecbur olan Hâfız Paşa'nın Dördüncü Murad'a gönderdiği meşhur manzum mektup işte bu sıralarda yazılmıştır:

Aldı etrâfı adû imdâda asker yok mudur. .
Din yolunda baş virir bir merd server yok mudur

matlaiyle söze başlıyan Hâfız Paşa çok şiddetli bir lisan kullanmaktadır;

Def'-i bîdâda tekâsülden garaz ne bilmezüz

Derd-i mazluman suâl olmaz mı mahşer yok mudur

Bu manzum mektuba Sultan Murad'ın verdiği manzum cevap için aşağıda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

29 Nisan=2 Şa'ban, Çarşanba: Bağdad önlerinde Osmanlı ve Safavî ordularının ilk müsâdemesi.

(Şâh-Abbâs'la Hâfız Paşa'nın Bağdad önlerinde üç muharebesi vardır: Bundan sonraki iki muharebe gibi bu ilk müsâdeme de neticesiz kalmıştır).

3 Temmuz=8 Şevvâl, Cuma: Bağdad muhâsarasının kaldırılması ve ordunun avdeti.

(1625=1035 senesi 13 Teşrinisâni=12 Safer Perşenbe gününden bu güne kadar tam 7 ay, 20 gün süren Bağdad muhâsarasının kaldırılmasına sebeb, Osmanlı ordusunun top, mühimmat ve iâşe bakımlarından müşkil bir vaziyette bulunmakla beraber hem kaleye, hem şâhın ordusuna karşı koymak mecburiyetinde kalması ve nihayet Yeniçerilerin:

— Orduda me'kûlât kısmından nesne yok: At, eşek kalmadı! Nice bir otururuz?

diye ayaklanmalarıdır: Halbuki yukarda bu senenin «29 Mart» fıkrasında gördüğümüz gibi, şâhın ordusu geldiği zaman akdedilen harb meclisinde ric'at fikrine i'tirâz edip Bağdad alınmayınca meteristen çıkmıyacaklarını söyliyenler de gene Yeniçerilerdir! — Birinci Abbâs'ın Bağdad önlerine muvâsalatından bu güne kadar geçen 3 ay, 5 gün içinde bir taraftan harbedilmekle beraber, bir taraftan da mütemadiyen elçiler teâti edilerek sulh müzakeresine girişilmiş ve nihayet Necef, Kerbelâ ve Hille Safavîlerde kalmak şartiyle Bağdad'ın Osmanlılara terki takarrür etmişse de, Yeniçeri isyânı üzerine Serdârın avdete karar verdiğinden haberdâr olan Şâh-Abbâs derhâl caymış ve hattâ bu şartı kabul ettiği hakkında eline bir mektup verdiği Osmanlı elçisi Mustafa Ağa'yı atına bindikten sonra tekrar huzuruna celbedip mektubunu geri alarak;

— Mustafa Ağa, Serdâr Bağdâd üzerinden kalkdı, gitdi: Giden askere kal'a virmek bizüm şânumuza düşmez! Var yörü, gördüğünü söyle!

diye Osmanlı elçisini elleri boş göndermiştir! — Yeniçeriler ısyan çıkardıkları zaman Hâfız Paşa'nın şâha giden elçi gelinceye kadar sabretmeleri için çok yalvardığı halde söz geçiremediği rivâyet edilir. — Bu uzun muhâsara esnâsında gerek Anadolu'dan, gerek Basra'dan bir mıkdar top getirtilmiş ve nihayet bu gün ordu yola çıkarken bunlar kısmen tahrib edilmiş ve kısmen da yere gömülmüşse de sonradan Safavîler tarafından bulunup çıkarılmıştır. — Takrîben sekiz ay süren bu büyük teşebbüsün yegâne neticesi Kerkük'ün iştirdâdından ibaret kalmıştır; Musul evvelce istirâd edilmiş olduğu için, bu sırada Irak'ın şimaliyle cenubu Osmanlı idaresinde ve yalnız ortadaki Bağdad havâlisi Safavî işgâlinde demektir).

1626=1036

1 Kânunuevvel=12 Rebî'ül-evvel, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın Sadâreti.

(Hâfız Paşa'nın azline sebeb, Istanbul'daki düşmanlarının Bağdad muvaffakıyetsizliğini istismâr ederek kendisini pâdişâhın gözünden düşürmüş olmalarıdır; yukarda 1626=1035 vukuâtının «29 Mart» fıkrasında gördüğümüz gibi, Bağdad önlerine şâhın ordusu geldiği zaman Hâfız Paşa'nın iki ateş arasında kalarak Dördüncü Murad'a şiddetli bir lisanla yazılmış manzum bir istimdadnâmesi de pâdişahla paşanın arasını açan ikinci bir sebeb sayılır. Sultan Murad'ın:

Hâfızâ Bağdâda imdâd itmeğe er yok mudur
Bizden istimdâd idersün sende asker yok mudur

matlaiyle başlıyan manzum cevabında;

Bu-Hanîfe şehrin ihmâlünle vîrân itdiler
Sende âyâ gayret-î din û Pegember yok mudur

ve bilhassa:

Rüşvet île cünd-i İslâmı perîşân eyledün
İşidilmez mi sanursun bu haberler yok mudur

gibi çok şiddetli ithamlarla tekdirlere tesâdüf edilir; gene ayni manzum cevaptaki;

Bir Alî-sîret veziri şimdi serdâr eyledüm
Hızr-u-Peygamber muin olmaz mı rehber yok mudur

beyti de Hâfız Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın sadâretine âittir. Henüz 15 yaşının içinde bulunan Dördüncü Murad'ın lisana ve bilhassa nazm tekniğine bu kadar kuvvetle hâkim olması, her halde onun da kardeşi Genc-Osman gibi pek erken inkişâf ettiğini ve eski Osmanlı şehzâdelerinin ne kadar sağlam bir tahsil ve terbiye gördüklerini gösterir. — Hâfız Paşa büsbütün menkub olmuş değildir: Istanbul'a gelince ikinci vezirliğe tâyin edildikten başka, pâdişâhın hemşirelerinden Ayşe-Sultan'la evlendirilerek Osmanlı hânedânına dâmad da olmuştur. — Halil Paşa ile beraber Istanbul'a dâvet edilen sâbık Yeniçeri-ağası Boşnak Husrev Ağa da Kubbe-vezirliğine tâyin edilmiştir: Çabuk parlıyan bu Husrev Ağa'nın sadâretiyle serdârlığı için aşağıda 1628=1037 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına bakınız. Hâfız-Ahmed Paşa'nın bu ilk sadâreti 1625=1034 senesi 8 Şubat=29 Rebî'ül- âhir Cumartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 10 ay, 21 gün sürmüştür.

Ermeni dönmelerinden olan yeni Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın bu tarihten on sene evvel Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerinde 2 sene, 3 ay, 2 gn süren ilk sadâreti için yukarda 1616=1025 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Karasu muharebesinde mağlûb olup Erzurum'a çekildikten sonra valilikte ibka edilerek yatıştırılmış olduğunu yukarda 1624=1033 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa Bağdad seferi esnâsında vaziyeti müsâid bularak yeniden ısyâna başlayıp her tarafta Yeniçerileri imhaya kalkışmış olduğu için, Halil Paşa bu gaileye nihayet vermek üzere serdârlık vazifesine de me'mur olmuştur; Abaza Paşa, Halil Paşa'nın yetiştirmesi olduğu için, velinimetinin nasihatiyle yola gelebileceği ümid edildiğinden ve hattâ Halil Paşa'nın işte bundan dolayı sadârete getirildiğinden de bahsedilir).

4 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel, Cuma: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın Abaza Paşa ısyânını bastırmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Mevsimin sakal bıyık donduracak derecelerdeki şiddetine rağmen Serdârın sefere çıkması, bahar beklendiği takdirde ısyânın daha fazla genişlemek ihtimâlinden dolayıdır. Halil Paşa'nın emrinde Anadolu ve Rumeli askerleriyle Yeniçeri ve Sipâhi sınıflarından büyük bir ordu toplanmıştır: Fakat bunların mühim bir kısmı serdâra Haleb'de iltihak etmiştir).

1627=1036

8 Mart=20 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Adana valisi Küçük-Hüseyn Paşa'nın idâmı.

(Bugün Adana'ya vâsıl olan Serdâr-ı-Ekremin Hüseyn Paşa'yı idâm ettirmesi, Abaza tarafdarlığıyla ithâm edilmesindendir).

24 Mart=7 Receb, Çarşanba: Serdârın Haleb'e muvâsalatı.

(Halil Paşa Beylerbeyi sarayına inmiş ve ordu toplanması burada ikmâl edilmiştir).

4 Temmuz=20 Şevvâl, Pazar: Serdârın Haleb'den Gök-meydan karargâhına çıkışı.

(Halil Paşa ordu toplanıp son hazırlıklar ikmâl edilinceye kadar Haleb şehrinde 3 ay, 11 gün kalmıştır).

14 Temmuz=1 Zülka'de, Çarşanba: Ordunun Haleb önlerinden Diyarbekir'e hareketi.

(Serdârın maksadı, ikinci defa olarak ısyân eden Erzurum beylerbeyi Abaza Paşa'yı hileyle yâhut muharebeyle tenkil etmektir: Yukarda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos=25 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Diyarbekir önlerine muvâsalatı.

(Haleb'den Diyarbekir'e 24 günde gelen ordunun «Cîran tepesi»nde mevzi aldığı rivâyet edilir).

17 Ağustos=5 Zülhicce, Salı: Anadolu beylerbeyi Dişlenk-Hüseyn Paşa'nın Ahıska'yı Safavî muhâsarasından kurtarmıya gönderilmesi ve Abaza Paşa'nın taarruzundan dolayı bu teşebbüsün neticesizliği.

(Ahıska'nın bin kişilik bir Safavî kuvveti tarafından muhâsara edilmiş olduğu haber alındığı için Dişlenk-Paşa Ser-asker tâyin edilip maiyyetine muhtelif eyâlet valileri verilerek 4-5 bin askerle bu gün yola çıkarılmıştır. Serdâr ayni zamanda Abaza Paşa'ya da Kerkük valisi Bostan Paşa'yı gönderip Ahıska'ya yardım ettiği takdirde affedileceğini ve kendisinin de İran seferine çıkacağını bildirmişse de, Abaza Paşa bu teklifi Ser-askerlik kendisine verilmek ve kendi askerinin Yeniçerilere itimâdı olmadığı için ordu kuvây-ı-külliyesi Muş üzerinden hareket etmek şartiyle kabul edeceğini söylemiş ve Serdâr-ı-Ekrem de bu şartları bir takım bahânelerle reddetmek gafletini göstermiştir! — Bu sırada Abaza tarafdarlarının ellerine geçen bir ulağın üstünde Serdârın Abaza Paşa'yı hileyle öldürtmek için yazdığı bir mektup bulunmuştur; işte bunun üzerine Abaza Paşa Dişlenk-Hüseyn Paşa'ya Erzurum Kadısını gönderip bu nâmerdâne tuzaktan şikâyet etmişse de, Hüseyn Paşa'nın Kadı Efendi'yi bir takım tahkir sözleriyle koğması Abaza'yı büsbütün alevlendirmiştir. Gene bu sırada Ahıska'nın muhâsaradan kurtarılması için Abaza Paşa'ya yardım etmiş olmak bahânesiyle

Istanbul'dan Erzurum'a sekiz yüz Yeniçeri gönderilmiş, Abaza bunların gelmesine ses çıkarmayıp istedikleri zaman şehre girip çıkmalarına bile göz yummuş, fakat nihayet bu askerin kendisine karşı sûikasd için gönderildiğini casuslarından anlayıp bir sabah erkenden ânî bir baskın hareketiyle hepsini kılıçtan geçirmiştir. Tabiî bu vaziyette Abaza Paşa zorla çileden çıkarılmış demektir: İşte bunun üzerine askerinin başına geçip Dişlenk-Hüseyn Paşa üzerine yürüyen Abaza Paşa bir hamlede parlak bir zafer kazanarak Dişlenk'i öldürdükten başka maiyyetindeki paşaların hepsini esir etmiş ve bütün Yeniçerileri kılıçtan geçirmiştir. Ahıska kalesinin işte bundan dolayı yardımsız kalarak sukut ettiğinden bahsedilir: İstirdâdı için aşağıda 1628=1038 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

8 Eylül=27 Zülhicce, Çarşanba: Erzurum üzerine yürüyen Serdârın Ilıca'ya muvâsalatı.

(Ilıca, şimdiki Erzurum vilâyeti merkez kazâsında bir nâhiye merkezidir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz bozgundan çok müteessir olan Halil Paşa'nın bu hareketten maksadı, Abaza Paşa'yı Erzurum'da muhâsara etmektir).

1627=1037

12 Eylül=1 Muharrem, Pazar: Ordunun Ilıca'dan Erzurum'a gelişi.

(Abaza Paşa Erzurum'da derhâl müdâfaa vaziyetine geçmiştir).

15 Teşrinievvel=4 Safer, Cuma: Erzurum muhâsarası.

(Ordunun Erzurum önlerine muvâsalatından bu muhâsara tarihine kadar geçen 33 gün içinde Abazalıların huruç hareketlerinden dolayı bir takım müsâdemeler olmuşsa da, orduda top mevcud olmadığı için muhâsara kurulamamıştır: Kalenin bu gün kuşatılabilmesi, etraftan bir kaç top getirilebilmiş olmasındandır).

25 Teşrinisâni=16 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Neticesiz bir muhâsaradan sonra ordunun Erzurum'dan Tokat kışlağına hareketi.

(41 gün süren bu muhâsaranın neticesiz kalması her şeyden evvel topsuzluktan ve ondan sonra da mevsimin şiddetiyle yukarda 1627=1036 vukuâtının «17 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz bozgundanberi askerin mâneviyyâtı çok bozulmuş olmasındandır. — Muhâsaradan evvel müsâdemelerle geçen 33 gün de hesab edilmek şartiyle ordunun Erzurum önlerinde geçirdiği müddetin mecmûu 74 gün tutmaktadır).

20 Kânunuevvel=11 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Ordunun Tokad'a muvâsalatı.

(Bu çok çetin ric'at esnâsında kar fırtınalarıyla soğukların şiddetinden pek çok asker ve hayvan telef olduğu gibi, orduyu takibe kalkışan Abaza Paşa da ağırlıkları zaptedip bir çok asker kırmıştır).

1628=1037

6 Nisan=1 Şa'ban, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın azliyle Husrev Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Halil Paşa'nın azline sebeb, Abaza Paşa'ya karşı muvaffakıyetsizliği ve Erzurum seferinin bir fâcia şeklini almış olmasıdır: Çok ihtiyar olan bu Ermeni dönmesinin bu ikinci ve sonuncu sadâreti 1626=1036 senesi 1 Kânunuevvel=12 Rebî'ül-evvel Salı gününden bu güne kadar tam 1 sene, 4 ay, 5 gün sürmüş ve azlinden sonra da boş kalmayıp dördüncü vezir olmuştur. — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Boşnak Husrev Paşa, Hâfız Ahmed Paşa'nın Bağdad seferin de Yeniçeri-ağalığından azledildikten sonra ve bu tarihten 1 sene, 4 ay, 6 gün evvel Kubbe-veziri olmuş ve genç bir serdâra ihtiyaç görüldüğünden dolayı birdenbire Sadâret makamına çıkarılmıştır: Hattâ kıdemsizliğinden dolayı ilkönce Diyarbekir valiliğiyle yola çıkarılarak İzmit'e vardığı zaman «Mühr-i-Hümâyûn» un peşinden yetiştirilip orada kendisine teslim edildiği bile rivâyet edilir. Alâyiş ve gösterişi çok seven bu müdhiş zâlim:

«Katl-i nüfûs ve hetk-i perde-i nâmûsa bi-t-tab'mâil olmağın ifrât-ı cevr-ü-sitem ve vefret-i irâka-i dem ve kesreti ezâ vu inâ sebeb-i nâzâm-ı âlem olmak zu'miyle nice bîgünâhı tu'me-i şemşîr itmiş»

şeklinde tasvir edilen «mağrûr-u-bîbâk, nehhâb-u-seffâk» ve bilhassa «bir hûnî- tabîat kimse», yâni kanlı bir tedhişçidir. Zeki ve muktedir olmakla beraber, ihtirâsının zekâ ve iktidârından çok fazla olduğu da muhakkaktır: Aşağıda 1628=1038 vukuâtının «22 Eylül» ve 1632=1041 vukuâtının da «11 Mart» fıkralarına bakınız).

31 Mayıs=27 Ramazan, Çarşanba: Cânibek-Giray'ın Kırım hanlığı.

(Yukarda 1624=1033 vukuâtının «Mayıs-Temmuz» fıkrasında ısyânını gördüğümüz Kırım hanı Mehmet-Giray'la Kalgay=Veliahd olan kardeşi Yavuz Şâhin-Giray Istanbul hükûmetine karşı yeniden cephe almıya başlamış oldukları için her ikisi de azledilip bu gün eski Kırım hanı Cânibek-Giray tekrar hanlığa ve kardeşi Devlet-Giray da kalgaylığa tâyin edilip Kapdan-ı-Deryâ vezir Hasan Paşa'nın kumandasındaki donanmayla Kefe'ye gönderildiği gibi, vüzerâdan Banalukalı-Hüseyn Paşa kumandasında karadan gönderilen ordu da yardıma me'mur edilmiştir: Osmanlı kuvvetlerine mukâvemet edemiyen Mehmet ve Şâhin-Giraylar Kazaklara ilticâ edip yirmi bin kişilik bir orduyla tekrar Kırım'a gelmişlerse de, harb esnâsında Mehmet-Giray kurşunla vurulunca Şâhin-Giray tekrar kaçmıştır. — Donanma Istanbul'a dönerken bir Kazak filosu mağlûb edilip dört yüz esir alınmıştır).

1 Haziran=28 Ramazan, Perşenbe: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Tokad'a muvâsalatı.

(Sadâret mührünü İzmit'de almış olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «6 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Husrev Paşa yoluna devam ederek bu gün Tokat önlerinde ordu kurmuştur: Bütün yol boyunca tedhiş siyaseti tâkib ederek her yerde kan döktüğünden bahsedilir).

22 Temmuz=30 Zülka'de, Cumartesi: Husrev Paşa ordusunun Tokat'dan Erzurum'a hareketi.

(Yukarda 1627=1037 vukuâtının «15 Teşrinievvel» ve «25 Teşrinisâni» fıkralarında gördüğümüz Erzurum muhâsarasına muvaffakiyetle mukâvemet etmiş olan meşhur âsi Abaza Paşa'nın daha o zamandanberi Safavî hükümdarı Birinci Abbas'la münasebete girişip Osmanlılara karşı ondan yardım istediği rivâyet edilir. Abaza Paşa bilhassa bu sırada Husrev Paşa'nın hareket haberini alınca oğlu İbrahim Bey'in riyâsetinde kethudâsı Çopur-Bekir ve hazînedân Küçük-Abaza vesaireden mürekkep 150 kişilik bir hey'et gönderip tekrar istimdâd etmiş ve Şâh-Abbâs da Muhammed-Ziyâd oğlu Kaçar ve Yûsuf-Sultan kumandasında bir

yardım kuvveti yolladıktan başka Korçu-başı İsâ-Han'ı her ihtimâle karşı Safavî ordusunun başında Âzerbaycan'a sevketmiştir. Bu vaziyet Tokat'da ki orduya aksedince:

— Eger müsâraat olunmazsa Erzurum dahî Bağdad gibi düşman eline düşmek mukarrerdür!

denildiği için Husrev Paşa orduyu kaldırıp büyük bir sür'atle Erzurum üzerine yürümiye başlamıştır).

2 Ağustos=1 Zülhicce, Çarşanba: Ordunun Sıvas'a hareketi.

(Istanbul'dan Samsun yoluyla gelen ve «her biri yirmişer çift câmûs ile» çekilen on iki büyük top Sıvas'a varmış olduğu için, bu gün ordu ileri hareketine devam etmek üzere Koçhisar'a doğru yola çıkmıştır).

15 Ağustos=14 Zülhicce, Salı: En büyük Osmanlı münşîsi Veysî'nin ölümü.

(Eski Osmanlı inşâsının en büyük mümessili ve münşîlerin pîri sayılan Veysî'nin asıl ismi «Üveys-ibni-Mehmet»dir: Alaşehirli Kadı-Mehmed'in oğlu olan Veysî 969=1561-1562 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 66-67 yaşlarında ölmüş demektir: 68 yaşında gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir. Babasının mesleğini tâkib etmiş olan Veysî muhtelif kadılıklarda bulunmuş ve bilhassa yedi defa Üsküp kadılığında bulunduktan sonra orada ölmüş olması «Üskûbî» lâkabiyle anılmasına sebeb olmuştur. Ayni zamanda kuvvetli bir şâir olan Veysî'nin dîvânı matbu değildir. Bilhassa hicviyyeleri çok kuvvetlidir. Eserlerinin en meşhuru olan ve «Siyer-i Veysî» ismiyle anılan «Dürret-üt-tâc fî sîreti Sâhib-il-Mi'râc» Mehmet Ali Paşa devrinde Mısır'daki Bulak matbaasında basılmıştır: Bursalı-Tâhir Bey Revân-odası kütüphânesinde müellifin el-yazısıyla «Siyer»in yalnız birinci cildi mevcûd olduğundan bahsederse de, hususî kütüphânemizde Veysî'nin yazısıyla iki cildi tam bir nüshası vardır: Fakat büyük münşî bu eserinin ikinci cildini ikmâl edemeden ölmüştür, mezarı Üsküp'dedir).

30 Ağustos=29 Zülhicce, Çarşanba: Serdâr-ı-Ekrem'in Erzurum önlerine muvâsalatı.

(Abaza tarafdarlarına karşı tedhiş yerine mülâyemet ve hattâ güler-yüz siyaseti göstererek onları efendilerinden ayırmak istiyen Husrev Paşa evvelce gönderdiği kuvvetlerle Erzincan'ı kolayca teslim aldıktan sonra, 26 Zülhicce=27 Ağustos Pazar günü Hasankale muhâfızı Arnavut Deli-Yusuf Paşa'dan gelen mektupta ordunun Erzurum önlerine yirmi günden evvel gelemiyeceğini tahmin edip ona göre davranan Abaza Paşa'yı gaafil avlamak üzere çok sür'atli hareket tavsiye edildiği için bir kaç bin askerle Çamurlu konağından derhâl yola çıkmış, orduyla ağırlıkların getirilmesine Defterdar Bekir Paşa'yı me'mur edip 2-3 gün içinde muhâsara topları Erzurum önüne yetiştirilmediği takdirde mes'ûl olanların idâm edileceğini söylediği için ordu erkânı ağır topları «San'at-ı cerr-i eskaal ile çekdirüp» Husrev Paşa'nın muvâsalatından bir gün sonra yetiştirmişlerdir! — Serdârın cebrî yürüyüşle dört günlük mesafeyi iki günde kat'ettiğinden bahsedilir. — Kale hâricindeki mühimmâtiyle askerinin ve zahiresiyle hayvanlarının bir çoğunu içeri almıya vakit bulamıyan Abaza Paşa derhâl içeri çekilip kale kapılarını kapattırmış ve yirmi gün hesabı doğru çıkmadığı için gaafil avlandığını anlamıştır).

1628=1038

5/6 Eylül=6/7 Muharrem, Salı/Çarşanba gecesi: Erzurum muhâsarası.

(Bu muhâsara bâzı menbâlarda «6 Muharrem» ve bâzılarında da «7 Muharrem» tarihinde başlamış gösterilir; Naîmâ:

«Muharremün altıncı günü gice meterise girilüp kal'a muhâsara olunup toplar kuruldu»

demekte olduğuna göre, bu bir günlük ihtilâfın «6/7 Muharrem gecesi»nden mütevellid olması lâzımgelir. — Serdârın karargâhı «Deve-boynu»nda kurulmuş ve kale her tarafından kuşatılmıştır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Abaza Paşa'nın askerlerini kendine celbetmek istiyen Husrev Paşa kale içine gizlice bir adam sokup onlara vazifeler va'detmiş olduğu için, bu sefer artık müdâfaa imkânından ümitlerini kesmiş olan Abazalılar takım takım dışan kaçmıya başlamış ve ilk çıkanlardan «birkaç yüzünün bölük sipâhîsi» olması diğerlerine de emniyet telkin ettiği için müdâfilerden bir çokları dışarı «can atmışlar»dır. Abaza Paşa'nın teslim müzâkeresine girişmesi işte bu yüzdendir).

22 Eylül=23 Muharrem, Cuma: Abaza Paşa'nın teslim olması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz vaziyet üzerine teslim olmaktan başka çâre bulamıyan Abaza Paşa 19 Muharrem=18 Eylül Pazartesi günü kerâmetine inandığı için mürşid sıfatiyle yanında bulundurduğu Kayserili Şeyh-Seyyid-Abdürrahim Efendi'nin riyâsetinde eşraf ve ulemâdan altı kişilik bir hey'et teşkil etmiş, bunlar «kefen der-gerden» kaleden çıkıp karargâha gelerek Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa ile teslim şartlarını müzâkereye başlamış ve dört günlük uzun bir müzâkereden sonra Abaza Paşa'nın «nefsine ve mâline ve etbâına bir zarar olmamak şartiyle» affı kabul edilmiştir. Nihayet işte bu «Cum'a günü salâ vakti alay ile» şehirden çıkan Abaza-Mehmet Paşa merâsimle karşılanıp hil'atle taltif edilmiş ve adamlarına da derecelerine göre Bölük-ağalığı ve Cebecilik gibi vazifeler tevcih edilmiştir. — Altı senedir devam edip duran ve Genc-Osman'ın intikamı nâmına Anadolu'da bir çok kanlar dökülmesine sebeb olan Abaza Paşa gailesi Husrev Paşa'nın tedbirli hareketi sâyesinde işte bu suretle nihayet bulmuştur: Abaza'nın hüviyyetiyle ilk isyânı için yukarda 1622=1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bir sene evvel sukut etmiş olan Ahıska'nın da bu muvaffakiyet üzerine Safavîlerden kolayca istirdâd edilmiş olduğu rivâyet edilir; Yukarda 1627=1036 vukuâtının «17 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

2/3 Teşrinievvel=3/4 Safer, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük mutasavvıf Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Efendi'nin ölümü.

(2 Safer Salı gecesinden bahsedilirse de, hakikî takvimde o ayın 2 nci günü Pazara tesâdüf ettiği için bu rivâyet «3 Safer» şeklinde tashih edilmelidir: O günün akşamı Salı gecesidir. — Üsküdar'da yerleşip tekke kurmuş olduğu için «Üsküdârî» lâkabiyle anılan bu büyük velî hakikatte Sivrihisarlı olmakla beraber, Seferihisarlı ve Koçhisarlı olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır. Bâzı menbâlarda yaşı «yüzden mütecâviz» ve bâzılarında da «doksan iki» gösterilmekle beraber, 950=1543-1544 doğum tarihine göre 85 yaşında irtihâl etmiş olması lâzımgelir. — Evvelce müderrislik ve Şam, Mısır ve Bursa'da nâiblik gibi vazifelerde bulunmuş olan Mahmud Hüdâî Efendi'nin tasavvufa intisâbı bir takım rüyalarla izah edilir; Hüdâî Efendi «Celvetiyye» tarîkatinin en büyük pîridir. — Asıl ismi «Seyyid-Mahmud» olduğu halde «Aziz» ve «Hüdâî» sıfatları lakaptır. — Bir Tefsir'le Arapça ve Türkçe otuz manzum ve mensur eser bırakmış olan Mahmud Efendi Üsküdar'daki iskele câmiiyle Fatih ve Sultanahmet câmilerinde vâizlık etmiş ve pâdişâhlarla hükûmetlerden halk tabakalarına kadar bütün muâsırları üzerinde çok büyük ve hayırlı bir mürşid nüfuzu kazanmıştır: Meselâ Abdest alırken Birinci Ahmed'in ibrikle su döktüğü ve Vâlide-Sultan'ın da havlu tuttuğu rivâyet

edilir. Tekkesi mânevî bir emniyet ve selâmet ocağı hâline geldiği için, tâkîbâta uğrıyan bâzı vezirler oraya ilticâ ederek canlarını kurtarmışlardır. Efendi'nin Genc-Osman'a olan nasihatleri için yukarda 1622=1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Büyük bir şâir olan Aziz Mahmud Efendi'nin mutasavvıfâne şiirleri çok kuvvetlidir; bunların içinde:

Alaldan gönlüm ol şûhrî cihânum
Gönülsüz dürür oldu tende cânum

beyti gibi zarif ifâdeli ince hislere pek çok tesâdüf edilir. — Bir rivâyete göre Mahmud Hüdâî Efendi merhum Kanunî'nin torunu ve Mihrimâh-Sultan'ın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la evlenmiş ve bu Hanım-Sultan kendisinden çok evvel vefât etmiştir).

14 Teşrinievvel=15 Safer, Cumartesi: Ordunun Erzurum'dan Istanbul'a hareketi.

(Abaza Paşa ısyânının tenkili ve Bağdad'ın istirdâdı için eski Vezir-i-a'zamlardan Çerkes-Mehmet Paşa'nın 1624=1033 senesi 28 Mayıs=10 Şa'ban Salı günü Istanbul'dan Üsküdar'a geçişinden bu güne kadar tam 4 sene, 4 ay, 18 gün dür mütemâdî bir sefer hâlinde bulunan pâyıtaht askerinin artık Istanbul'a avdet arzusu kabul edilerek bu gün Erzurum'dan yola çıkılmıştır: Abaza Paşa da Vezir-i-a'zamla beraberdir).

9 Kânunuevvel=12 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Erzurum seferinden dönen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi «23 Rebî'ül-âhir=20 Kânunu evvel Çarşanba», Solakzâde «16 Rebî'ül-âhir=13 Kânunuevvel Çarşanba» ve Naîmâ da «12 Rebî'ül-âhir=9 Kânunuevvel Cumartesi» gününü gösterir; Naîmâ Vak'anüvis olduğu için burada onun rivâyeti tercih edilmiştir; Hammer'de de bu tarih vardır. Peçevî, Kara-Çelebi-zâde vesaire gibi diğer bir takım menbâlarda gün tarihi yoktur. — Sıvas ve Ankara üzerinden bu gün askerle beraber Üsküdar'a vâsıl olan Husrev Paşa'nın bu seferi, Diyarbekir valiliğine gitmek üzere İzmit'e vardığı zaman 1628=1037 senesi 6 Nisan=l Şa'ban Perşenbe günü Sadâretle Serdârlığa tâyininden bu güne kadar tam 8 ay, 3 gün sürmüştür. — Abaza gailesini tesviye ettiğinden dolayı Istanbul'da parlak merâsimle karşılanan Husrev Paşa'nın zafer alayında kendisinin «önünce giden» Abaza-Mehmet Paşa'dan başka son zamanlarda İran şâhı Birinci Abbâs'ın ona yardım için gönderdiği halde Kars valisi Köse-Sefer Paşa tarafından esir edilmiş olan Safavî kumandanı «Şemsî-Han» da vardır. — Husrev Paşa'nın delâletiyle affedilmiş olduğundan bahsedilen Abaza Paşa Dördüncü Murad'ın huzûruna kabul edilip «Şeref-i pâybûs» ile müşerref olunca, Peçevî'ye göre pâdişâhın itâbiyle başlıyan şöyle bir muhavere geçmiştir:

— Kâfir! Bu senün ısyânun ne idi?

— Devletlü Pâdişâhum, Yeniçeri merhum karındaşunuzu katlitmeğle cümle beğlerbeğler kanın taleb itmeğe kâğıdlaşduk ve ittifak itdük: Kulunuz ikaamet itdüm, anlar yan çaldılar ve bendenüzü pareden itdiler; yohsa bir abaza kölesi pâdişâh olası değül idüm! Üzerüme gelen vüzerânun sözlerinde sebât olmaduğun bilürdüm; can korkusuyla serfürû etmedüm; emr Pâdişâhun: İşte boynum, işte kılıcun!

— Var imdi, Kâfir, Çün haddün bilürmüşsün, seni afvitdüm.

Tabiî bu affin hakikî sebebi, Abaza Paşa'nın hânedan gayretiyle ayaklanmış olmasıdır. — Bir kaç gün sonra Bosna beylerbeyliğine tâyin edilen Abaza-Mehmet Paşa'nın âkıbeti için aşağıda 1634=1044 vukuâtının «23/24 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1629=1038

10 Haziran=18 Şevvâl, Pazar: «Hemedan ve Bağdad seferi»ne çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu seferin hedefi Bağdad'ın istirdâdıdır; Bağdad kalesinin sukûtu için yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına ve eski Vezir-i-a'zamlardan Hâfız-Ahmed Paşa'nın bundan evvel neticesiz kalan Bağdad seferi için de 1625=1034 vukuâtının «5 Mayıs» ve 1626=1035 vukuâtının «3 Temmuz» fıkralarına bakınız).

9 Temmuz=18 Zülka'de Pazartesi: Ordunun Üsküdar'dan hareketi.

(Husrev Paşa Üsküdar karargâhında bir ay son hazırlıklarla meşgul olmuş ve bu müddetin başında kadırgalarla Payas'a sevkedilen 18 büyük topun karadan nakline Haleb beylerbeyi me'mur edilmiştir).

1629=1039

21 Ağustos=1 Muharrem, Salı: Ordunun Konya'ya muvâsalatı.

(Burada yedi gün kalınmıştır. — Yollarda tedhiş siyaseti yüzünden bir çok mühim şahsiyyetleri idâm ettiren Husrev Paşa «Haccâc-ı-Zâlim yolunu tutmuş» sayılır).

20 Eylül=1 Safer, Perşenbe: Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Haleb önlerindeki Gök-meydan'da ordu kurulmuştur).

2 Teşrinisâni=15 Rebî'ül-evvel, Cuma: Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Burada 15 gün kalınmıştır).

18 Teşrinisâni=1 Rebî'ül-âhir, Pazar: Ordunun Diyarbekir'den Musul'a hareketi.

(Diyarbekir beylerbeyi Halıcı-zâde Mustafa Paşa çarhacılığa me'mur olmuştur).

17 Kânunuevvel=1 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Ordunun Musul'a muvâsalatı.

(Şehir önünde ve nehir kenarında ordu kurulmuş ve yukarda 1629=1038 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasında Istanbul'dan deniz yoluyla Payas'a sevkedildiğini gördüğümüz muhâsara topları burada teslim alınmıştır. — O havâlide misli görülmemiş bir yağmur yüzünden Dicle ve Fırat nehirleri taşıp her tarafı müdhiş bir tufan kaplamış, Elcezire kıt'ası muazzam bir deniz hâlini almış, tepeler suların ortasında adalar gibi kalmış ve bu yüzden daha ileri gidilemiyerek suların çekilmesi beklenmiştir).

1630=1039

28 Kânunusâni=13 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Ordunun Musul'dan hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tufan yüzünden 42 gün Musul'da suların çekilmesi beklenmiştir; Bu müddet bâzı menbâlarda 70 gün gösterilirse de doğru değildir. — 9 Şubat=25 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü «Şemâmek» menzilinde toplanan harb meclisinde Dicle ve Zab gibi büyük nehirlerin etrâfı istilâsından dolayı bütün arâzi bataklık hâlinde bulunduğu için Bağdad'ın derhâl muhâsarasına imkân olmadığı ve daha ileri gidildiği takdirde Safavî tâbiiyyetinde bulunan bâzı Kürt beylerinin ordu gerisini tehdid edecekleri düşünülerek «Şehr-i- Zûr/Şehr-i-Zûl=Kerkük sancağı»na hareket edilip o hâvalinin emniyet altma alınması kararlaşmıştır. — Yollarda bâzı Kürt beyleriyle aşîretleri kendiliklerinden gelip itâatlerini arzetmişlerdir. — Bu hareket esnâsında bilhassa Zab suyundan geçilirken bir çok insan ve hayvan zâyiâtına uğrandığından bahsedilir).

16 Mart=1 Şa'ban, Cumartesi: Gül'anber kalesinin inşâsına başlanması.

(Bu kale, Şehr-i-Zûr=Kerkük sancağının eski merkezidir ve Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle yapılıp Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın istilâsında onun emriyle yıktırılmıştır. O sırada harâbeleri hâlâ mevcûd olduğu rivâyet edilir. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa bu eski kalenin Kanunî tarafından yaptırılıp Şâh-Abbâs tarafından yıktırılmasını İran'a karşı askerî ehemmiyetinin en mühim delili gibi göstererek tekrar inşâsını emretmiş ve bu gün inşaâta başlanmıştır).

4 Mayıs=21 Ramazan, Cumartesi: Gül'anber kalesinin ikmâli.

(İnşası 1 ay, 20 gün=50 gün süren bu kalenin askerî ehemmiyetini i'zâm ederek burada boşuna vakit geçirdiğinden dolayı Husrev Paşa şiddetle tenkid edilir: Aşağıda 1630=1040 vukuâtının «12 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Şehr-i-Zûr beylerbeyliğine ümerâdan Arnavud-oğlu Mustafa Paşa tâyin edilmiş ve bu vaziyet üzerine o civarda bulunan «Zâlim-Ali» kalesinin Kürt hâkimi Şeyho itâatini arzedip kalesini teslim etmiştir. — İnşaâtın ikmâli umumiyetle «22 Ramazan» müsâdif gösterilirse de, Kâtib-Çelebi o Hicret senesi Ramazanının 23 üncü günü «Ahad=pazar» gösterdiğine ve Pazar günü de hakikî takvimde Ramazanın 22 sine tesâdüf ettiğine göre, aradaki bir günlük «Rü'yet-i-hilâl» farkı burada tashih edilmiştir. — Gül'anber inşaâtı esnâsında Serdârın Bağdad üzerine yürümekten vazgeçip oraya gelmiş olduğundan bîhaber bulunan Trablusuşam beylerbeyi Parmaksız-Mustafa Paşa maiyyetindeki yardım kuvvetleriyle Kerbelâ civârına kadar ilerleyip orada karşısına çıkan altı yüz kişilik bir Safavî kuvvetini mağlûb edince, Husrev Paşa hem Mustafa Paşa'yı takviye etmek, hem o havâli kasabalarını ele geçirmek vazifesiyle Abaza Paşa'nın eski silâh arkadaşlarından Genc-Osman'ı bir mıkdar kuvvetle hemen yola çıkarmış ve o da Kerbelâ, Necef ve Hille taraflarını zabtettikten sonra Kerbelâ'yı merkez ittihâz ederek neticeyi Serdâra arzetmiştir).

4 Mayıs=21 Ramazan, Cumartesi: Ordunun Gül'anber'den Mihribân'a hareketi.

(Bir günlük tarih ihtilâfı için yukarıki fıkraya bakınız. — Mihriban kalesi Gül'anber inşaâtı esnâsında fethedilmiş ve bu muvaffakiyet Safavî ordusunun oradaki Osmanlı kuvvetine karşı hareket etmesine sebeb olduğu için, Serdâr Husrev Paşa Mihribân'a gitmek mecburiyetinde kalmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

5 Mayıs=22 Ramazan, Pazar: Mihribân zaferi.

(Bir günlük tarih ihtilâfı için yukarda bu senenin «4 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. — Mihriban kalesi, Şehr-i-Zûr ile Hemedân'ın ortasında ve her ikisine sekizer konak mesâfede bulunan Hasan-Âbâd yolu üzerindedir. Şehr-i-Zûr vilâyetinin emniyeti bakımından bu kalenin fethine lüzum gören Husrev Paşa bu vazifeye Haleb beylerbeyi Nogay Paşa'yı tâyin edip maiyyetine Rumeli beylerbeyi Deli-Yusuf, Şam beylerbeyi Küçük-Ahmed, Sıvas beylerbeyi Halil ve Adana beylerbeyi Softa-Sevündük Paşalarla Turnacı-başı Mustafa Ağa kumandasında bir Yeniçeri müfrezesi vermiş, mecmuû on bin kişiyi bulan bu kuvvete karşı mukâvemet edemiyeceğini anlıyan kale muhâfızı teslim olmuş. Yeniçeriler kaleyi işgâl etmiş ve paşalarla diğer askerler o civardaki ovada ordu kurmuştur.

«Hân-ı-hânân» denilen Safavî Başkumandanı Zeynel-Han işte bu vaziyet üzerine Hemedan'dan kırk bin kişilik bir orduyla Mihriban üzerine yürümiye başlayınca Osmanlı paşaları Serdâr-ı-Ekremden yardım istedikleri için Mihriban önlerine bir mıkdar asker daha gönderilmiştir. — Sabah erkenden başlıyan meydan muharebesi ikindiye kadar Safavî üstünlüğüyle devam etmiş, Nogay Paşa kumandasındaki sağ cenah bozulup arka verdiği tepeye doğru çekilmiş ve hattâ düşman Osmanlı karargâhına kadar sokulmuşsa da, Sıvas valisi Halil Paşa çok şiddetli bir mukâvemet gösterip sebât ederek bozgun askerin tekrar toparlanıp ikindiden sonra mukabil bir taarruzla Safavîlerin Osmanlılara nisbetle dört misli bulan ordularının müdhiş bir hezimete uğratılmasını te'min etmiştir: Halil Paşa işte bu sebâtından dolayı o günden itibaren «Demir-kazık» lâkabiyle anılmıya başlamıştır. — Bu günkü Safavî zâyiâtı üç bin maktulle iki bin esir gösterilir. Zeynel-Han bu mağlûbiyet üzerine kaçmış olduğu için idâm olunmuş ve yerine Tebriz valisi Rüstem-Han tâyin edilmiştir. — Istanbul'a bir zafernâmeyle tebşir edilen bu parlak muvaffakiyet bâzı menbâlarda Çaldıran ve Eğri muharebelerine benzetilir. — Serdâr Husrev Paşa Mihriban zaferini Gül'anber'den oraya giderken ikinci konakta haber almıştır).

11 Mayıs=28 Ramazan, Cumartesi: Ordunun Mihribân'a muvasâlatı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz zaferi kazanmış olan paşalar, aldıkları esirlerle düşman bayraklarını teşhir ederek geçit-resmi yapmışlar ve hil'atlerle taltif edilmişlerdir).

15 Mayıs=2 Şevvâl, Çarşanba: Ordunun Mihribân'dan Hemedan'a hareketi.

(1038=1629 senesi 24 Cumâda-l-ûlâ=19 Kânunusâni Cuma günü Safavîlerin büyük hükümdarı Birinci Abbâs Milâdî takvim hesabiyle 41 sene saltanat sürdükten sonra ölmüş ve vasiyeti mucibince yerine torunlarından Birinci Safî cülûs etmiştir; Bir taraftan 18 yaşlarında bir genç olan yeni şâhın tecribesizliği, bir taraftan o zamanki İran'a hâkim olan Türkmen beylerinin ihtirâs oyunları ve bir taraftan da yukarda bu senenin «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Mihriban zaferinde büyük bir Safavî ordusunun mahvolması İran'ın içerilerine doğru yapılacak bir Osmanlı hamlesi için en mühim muvaffakiyet sebebleri teşkil edebileceğini düşünen Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın bu Hemedan seferinden maksadı, o zaman İran'ın pâyıtahtı olan Kazvin'e ve bir rivâyete göre de Isfahân'a kadar ilerliyerek düşmanı zayıflatmak suretiyle Bağdad'ın istirdâdını kolaylaştırmaktır).

9 Haziran=27 Şevvâl, Pazar: Ordunun Hemedan'a muvâsalatı.

(Osmanlı ordusu yaklaşırken şehir tahliye edilmiş, yükte hafif eşyâsını alan ahâli kaçmış ve bir çok eşyâ ile zâhîre gizlenip gömülmüştür: Bunlar meydana çıkarılıp yağma edildikten sonra şehir yakılmış, yakılamıyan taş binalar yıkılmış, asker «Ol havâlîde taş üzre taş komayup harâb eylemiş»dir. Ötede beride ele geçen Kızılbaşların da kılıçtan geçirildikleri

rivâyet edilir: İşte bundan dolayı Husrev Paşa İran'da «Husrev-Hân-ı bî-emân» diye anılmıya başlamıştır! — Naîmâ muvâsalat tarihini bir gün sonra gösterir).

15 Haziran =4 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Hemedan'dan Dergüzîn'e hareketi.

(Bu hareketin «Kazvin niyyetiyle Dergüzîn»e tevcih edildiğinden bahsedilir. — Ordu Hemedan'da altı gün kalıp yedinci gün yola çıkmıştır).

18 Haziran=7 Zülka'de, Salı: Ordunun Dergüzîn'e muvâsalatı.

(Dergüzîn kasabası Kazvin'e on konak mesafededir. — Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesairede «10 Zülka'de»den bahsedilirse de, o gün ordunun Dergüzîn'den hareket tarihidir. — Hemedan'da yapılan tahribât burada da aynen tekrar edildiği için taş taş üstünde bırakılmamıştır. — Burada bir harb meclisi toplanıp Kazvin üzerine yapılacak hareket müzâkere edilmiş, mesafenin uzakhğı, Safavîler bütün yol boyunu tahliye ve tahrib ettikleri için iâşe müşkilâtı ve bilhassa su kıtlığı gibi mahzurlar ileri sürülmüş ve netice itibariyle asıl hedefin Bağdad olduğundan bahsedilerek Kazvin'den vazgeçilip Dergüzîn'den altmış konakta Bağdad'a gidilmesi takarrür etmiştir. Her halde Hemedan ve Dergüzin'in yıkılmasıyla neticelenen Osmanlı tahribâtiyle Safavîlerin Osmanlılara yol vermemek için yaptıkları müdâfaa tahribâtı, netice itibariyle düşman üzerinde çok mühim bir darbe te'siri yapmış demektir).

21 Haziran=10 Zülka'de, Cuma: Ordunun Dergüzîn'den Bağdad'a hareketi.

(Dergüzîn'de üç gün kalan ordu bu gün Beş-parmak ve Hülvan üzerinden ve Elvend dağının eteklerinden Serâbâd, Geçova, Bîsütun ve Tâk-ı-Bûstân yolunu tâkib etmek üzere hareket etmiştir).

25 Haziran=14 Zülka'de, Salı: Nef'î'nin hecve tövbe ettirilmesi.

(Bu gün Dördüncü Murad babasının Beşiktaş'daki yazlık kasrında «Sihâm-ı kazân»ı okurken birdenbire tahtın ayak-ucuna bir yıldırım düşmüş, huzurda bulunan Enderun-ağaları «yüzleri üzerine düşüp meclise hevl-i azîm hâsıl olmuş» ve işte bundan teşe'üm eden Sultan Murad elindeki mecmuayı parçalayıp attıktan sonra bir daha öyle şeyler okumıyacağına yemin etmiş, Nef'î'yi tekdir ve vazifesinden azledip ona da bir daha hiciviyye yazmıyacağına yemin ettirmiş ve hattâ o günkü kazâdan kurtulduğu için fukarâya sadaka dağıttırmıştır! Nef'înin bu mecburî töbesi hakkında şöyle bir beyti vardır:

Bu günden ahdim olsun kimseyi hecv itmeyim emmâ
Vireydün ger icâzet hecv iderdüm baht-ı-nâ-sâzı

Fakat bu ahdine rağmen dilini tutamaması nihayet hayatına mal olmuştur. Aşağı da 1635=1044 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

14 Temmuz=3 Zülhicce, Pazar: Çemhâl zaferi.

(Çemhâl ovası Nihavend civârındadır. — Naîmâ bu muharebenin tarihini «4 Zülhicce Pazar» a müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın dördüne değil, üçüne tesâdüf etmektedir. — Çemhâl sahrâsında Loristan hâkimi Hüseyn-Han'ın sekiz bin suvâri ile dört bin tüfekçiden mürekkep 12 bin kişilik bir kuvvetle mevzi aldığını ve bu kuvvetin bir kısmını da pusuya yatırdığını haber alan Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa bu düşman fırkasına karşı Rumeli

beylerbeyi Deli-Yusuf ve Anadolu beylerbeyi çerkes Zor Paşaların kumandasında birer mıkdar asker sevketmiş, ilkönce Yusuf Paşa harbe tutuşup müşkül bir vaziyete düştüğü sırada Zor Paşa yetişmiş ve biraz sonra da altın bin kişilik bir yardımcı kuvvet gelmiş olduğu için, çetin bir muharebeden sonra düşman mağlûb edilmiş ve Hüseyn-Han güçlükle kaçıp kurtulmuştur).

1630=1040

24 Ağustos=15 Muharrem, Cumartesi: Ordunun Kasr-ı-Şîrin'e muvâsalatı.

(Halk arasında Husrev'in Şîrîn için yaptırdığı kasrın harâbeleriyle meşhur olan bu kasabadan itibaren düz ovalara inip Bağdad'a doğru ilerliyen ordunun buradan konaklamıyarak geçtiği rivâyet edilir. — Ovaya inildiği sırada Istanbul'dan gelen askerle para da yetiştirilmiştir).

6 Eylül=28 Muharrem, Cuma: Ordunun A'zamiyye önlerine muvâsalatı.

(İmâm-ı-A'zam'ın türbesinden dolayı «A'zamiyye» denilen kasaba Bağdad'ın 4 kilometre şimaligarbîsinde ve Dicle'nin şark sâhilindedir).

26 Eylül=18 Safer, Perşenbe: Muhâsara toplarının gelişi.

(Orduda bulunan Kâtib-Çelebi bu tarihi gösterdiği halde Nâîmâ «12 Safer=20 Eylül Cuma» tarihini gösterir. — Ordunun A'zamiyye'ye muvâsalatından itibaren geçen 20 gün içinde muhâsaraya başlanmaması, Musul'dan nehir yoluyla sevkedilen «yirmi bal-yemez top»un beklenmesindendir).

5/6 Teşrinievvel=27/28 Safer, Cumartesi/Pazar gecesi: Bağdad'ın ikinci muhâsarası.

(Bağdad kalesinin sukutundan sonra yapılan ve 7 ay, 20 gün süren ilk muhâsara için yukarda 1625=1035 vukuâtının «13 Teşrinisâni» ve 1626=1035 vukuâtının da «3 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Askerin «28 Safer Cum'a-ertesi ba'd-el-gurûb» meterise girdiğinden bahsedilirse de, o ayın 28 inci günü Cumartesi değil, Pazardır: «Ba'd-el-gurûb» kaydine nazaran muhâsaranın hakikî takvimdeki «27/28 Safer gecesi» başlamış olduğu anlaşılmaktadır. — Bu sırada Safavîlerin Bağdad valiliğinde Safî-kuli Han bulunmaktadır: Yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — «Cümle meterislerden günde beşer yüz dâne atılmak» suretiyle açılmakta olan gedikleri müdâfiler toprak dolu zenbillerle tıkayarak mukâvemette devam etmişlerdir).

26 Teşrinievvel=19 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Bağdadi müdâfilerinin huruç hareketi.

(Bu hareket esnâsında ordugâhın geride bulunması yardım kuvvetlerinin derhâl yetişmesine mâni olduğunu gören serdâr Husrev Paşa orduyu kalenin önüne yaklaştırmış ve bu suretle düşmanın top menziline sokmuş olduğu için, çadır yerine siperlerde barınmak mecburiyeti hâsıl olmuştur: Bu muhâsarada bizzat bulunmuş olan Kâtib-Çelebi bu hâlin pek çok telefâta sebeb oluşundan şikâyet etmektedir).

9 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Osmanlı ordusunun umumî hücumu.

(Şafaktan kuşluğa kadar devam eden bu umumî hücum hem karadan, hem nehirden yapılmış, fakat yerle beraber olmuş görünen kale duvarlarının dökuntüleriyle yumuşak kireçleri askerin

sıkleti altında çöktüğü için duvarlar kendiliklerinden yükselerek Osmanlı ordusu bir çok zâyiâta uğramış ve Dicle'den taarruza geçen gemiler de sığlığa saplanıp düşman ateşi altında kaldıkları için hem suda, hem karada boş yere bir çok kan dökülmüştür).

14 Teşrinisâni=8 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: İkinci Bağdad muhâsarasının kaldırılması.

(Bu gün toplanan harb meclisinde elden gelen gayrette kusur edilmediği halde muvaffakiyet hâsıl olmadığı ve olamıyacağı tesbit edilerek mevcud zahire tükenmeden evvel harekete karar verildiği için, ordu muhâsarayı kaldırıp A'zamiyye'ye çekilmiştir. — Bağdad'ın sukutundan sonra yapılan bu ikinci muhâsara bu güne kadar tam 39 gün sürmüştür).

20 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Ordunun A'zamiyye'den Musul'a hareketi.

(Diyarbekir beylerbeyi Halil Paşa muhtelif sınıflardan on bin askerle Hille muhâfızlığına gönderilmiştir: Serdârın bu tedbiri o kuvvetin Safavî toprakları içinde lüzumsuz yere tehlikede bırakılması demek olduğu için muhtelif menbâlarda tenkid edilir: Hille'nin fethi için yukarda 1630=1039 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına ve sukûtu için de aşağıki fıkraya bakınız. — Bu senenin 6 Eylül=28 Muharrem Cuma günü A'zamiyye önlerine gelmiş olan ordu o tarihten bu güne kadar Bağdad civârında 2 ay, 14 gün=75 gün kalmış ve bu müddetin 39 günü muhâsarayla geçmiş ve 36 günü de harbsiz geçirilmiştir).

13 Kânunuevvel=7 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Ordunun Musul'a muvâsalatı ve neticeleri.

(Burada asker terhis edilmiş ve Serdâr Husrev Paşa şehirde kışlamıya karar vermişse de, hâdisâtın cereyân tarzı bu kararını ihlâl etmiştir: İlk vak'a, Safavîlerin Şehr-i-Zûr istilâsıdır. Bağdad muhâsarasını ihmâl ederek oraya gidip vakit kaybederek yaptırdığı Gül'anber kalesinin hiç bir faydası olmadığı Safavîlerin otuz bin kişilik bir orduyla yaptıkları bu istilâdan anlaşılmıştır: Şehr-i- Zûr beylerbeyi Arnavud-oğlu Mustafa Paşa harbederken şehîd olmuş ve kendisine yardım için gönderilen Parmaksız-Mustafa Paşa, Abdal Paşa ve Ömer Paşa da harbi kaybettikten sonra kaçıp 18 Cumâda-l-ûlâ=23 Kânunuevvel Pazartesi günü Musul'a gelir gelmez, kendi hatâsının cezâsını onlara çektirmek istiyen serdârın emriyle idâm edilmişlerdir! — Gene bu sırada Şâh-Sâfî Hille'yi muhâsara etmiş, oranın muhâfızlığında bulunduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Halil Paşa kahramanca bir müdâfaadan sonra hiç bir imdad ümidi olmadığı için düşman ordusunu yarıp Haleb'e gitmiş ve kaledeki asker de «vire ile teslim» olup Musul'a çekilmiştir: Husrev Paşa'nın Hille'ye on bin asker göndermekte ne büyük bir hatâ işlemiş olduğu da işte bu ikinci hâdiseyle meydana çıkmıştır).

1631=1040

22 Kânunusâni=18 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Musul'dan Mardin'e hareketi.

(Bu hareketin sebebi, Şehr-i-Zûr'un Safavîler tarafından yukarıki fıkrada gördüğümüz istilâsıdır: Tabiî bu istilâ Musul'u tehlikede bırakmıştır).

2 Şubat=29 Cumâda-l-âhire, Pazar: Serdârın Mardin'e muvâsalatı.

(Husrev Paşa buradan Musul kalesinin tahkimini ve bilhassa harap bir halde bulunan şehir sûrunun tamirini emredip levâzım, usta ve amele gönderilmesine de Urfa ve Diyarbekir

valilerini me'mur etmiştir: Baharda inşaâta başlanıp Musul şehri sûr içine alınmış, kale tahkim edilmiş ve kuleler yapılmıştır).

5 Haziran=5 Zülka'de, Perşenbe: Serdârın Mardin'den Koçhisar'a hareketi.

(Husrev Paşa yeni sefer merâsimi için Istanbul'dan para ve Kırım'dan otuz bin Tatar askeri istemiştir: 21 Şevvâl=23 Mayıs Cuma günü «iki yüz yük akça» gelmiş ve Tatar askeri için Kırım'a emir verildiği bildirilmiştir; yirmi bin kadar tatarın Kırım'dan Samsun'a geçirilmesi için bir filo gönderildiği de rivâyet edilir. — Husrev Paşa bir müddet Mardin önlerindeki karargâhında kaldıktan sonra bu ayın ortalarında Koçhisar ovasına geçmiştir: Koçhisar, şimdiki Mardin vilâyeti merkez kazâsında nâhiyedir ve şehrin 16 kilometre cenubugarbîsindedir. — Paşa'nın burada tereddüd içinde bulunduğundan, bâzan Kanunî Sultan Süleyman gibi Erzurum üzerinden ve bâzan da Musul yoluyla Bağdad'a gitmek istediğinden ve bu tereddüd içinde Tatar askerini bekliyerek beş-altı ay orada kaldığından bahsedilir).

1631=1041

6 Eylül=9 Safer, Cumartesi: Seferden bıkan askerin istirahat istiyerek ayaklanması.

(Yeniçerilerle Sipâhiler geçen seneki Bağdad seferinden sonra bu sene aylarca Koçhisar sahrâsında vakit geçirmekten yorgun olduklarını söyliyerek, yeni Bağdad seferinin gelecek seneye te'hirini isteyip ayaklandıkları için, Husrev Paşa ister istemez boyun iğmiş ve cephâneyle sair mühimmâtı Musul'a gönderip Diyarbekir'de kışlamıya karar vermiştir).

8 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Ordunun Koçhisar ovasından Diyarbekir'e hareketi.

(Bu hareket esnâsında ordu Diyarbekir'in Çarıklı köyüne vardığı zaman Samsun üzerinden gelen Tatar askeri de iltihak etmiştir: O sırada orduda bulunan Kâtib-Çelebi bunların gerek kıyâfet ve teçhizât ve gerekse tâlim ve terbiye bakımlarından Osmanlı askerine nisbetle çok ibtidaî bir vaziyette bulunduklarını ve akından başka bir işe yaramıyacaklarını anlatır).

25 Teşrinievvel=29 Rebî'ül-evvel Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın azliyle eski Vezir-i-a'zam Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bağdad muvaffakıyetsizliğindenberi nüfuz ve itibarı sarsılmış olan Husrev Paşa'nın azline sebeb, yanındaki Sipâhileri teşvik edip Istanbul'da kendisine muhâlif ve rakîb olan Hâfız Paşa ile Baş-Defterdar Mustafa Paşa'nın orduya gönderilmelerini hükûmetten taleb ettirmiş olmasında ve bu taleb üzerine can kaygısına düşen Hâfız ve Mustafa Paşaların da Şeyh-ül-İslâm Yahya Efendi'yi elde ederek pâdişaha işin içyüzünü anlatmış olmalarında gösterilir. Bu iki Paşa Husrev'in Şehr-i-Zûr, Hille ve Musul taraflarına asker dağıtıp orduyu za'fa uğratarak ve kale inşaâtiyle vakit geçirerek Bağdad muvaffakıyetsizliğine sebeb olduğundan ve sırf hunharlık hissiyle bir çok mühim şahsiyyetleri haksız olarak idâm ettirdiğinden bahsederek Dördüncü Murad'ı iknâ edip bu değişikliğe sebeb olmuşlardır. Husrev Paşa'nın sadâreti 1628=1037 senesi 6 Nisan=1 Şa'ban Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 3 sene, 6 ay, 19 gün sürmüştür. Sultan Murad'ın eniştesi olan yeni Vezir-i-a'zam Hâfız-Ahmed Paşa'nın 1 sene, 10 ay, 21 gün süren ilk sadâreti için yukarda 1625=1034 vukuâtının «8 Şubat» ve 1626=1036 vukuâtının da «1 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız).

29 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Henüz azlinden haberdâr olmıyan sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Orduyu terhis eden Husrev Paşa Tatar askerlerini Hasankale'de kışlamıya göndermiş ve azlinden haberi olmadığı için Istanbul hükûmetine baharda sefere çıkacağını bildirmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına da bakınız).

18 Teşrinisâni=23 Rebi'ül-âhir, Salı: Diyarbekir'de bulunan Yeniçerilerin Istanbul'a gelmeleri hakkında emir tebliği.

(Husrev Paşa azil haberini alınca Sipâhilerle Yeniçerileri el altından ısyâna teşvik etmekle beraber, zâhiren itâat edip maiyyetiyle beraber Tokat'a çekilmiştir. Yeniçeriler Husrev Paşa lehinde pâdişaha istid'â göndermek istedikleri gibi, Sipâhi zorbaları da Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılıp âdetâ birer derebeyi vaziyetine geçmişlerdir: Meselâ Seydişehir ve Beyşehri taraflarında «Deli-İlâhî» Konya'da «Rum-Mehmet», Afyon-Karahisar'da «Baba-Ömer», Aydın'da Kınalı-oğlu, Eskişehir ve İnönü'de «Kör-Ali», İskilip'de «Köse-Şa'bân» tagallübe başlamış ve bütün bunlar başlarına bir takım serseriler toplayıp günden güne kuvvetlenerek ve birbirleriyle sözleşerek Husrev Paşa'yı makamına iâde ettirmiye ahdetmişlerdir! Bu suretle bir devşirmenin mevki hırsı, Anadolu'yu yeniden anarşi içinde bırakıp devletin başına büyük bir gaile açmış demektir. Yeni Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa'nın konağında akdedilen bir mecliste Kapu-kullarının pâyıtahta dâvet edilmesine karar verilmesi her halde bu vaziyetle alâkadar olmalıdır. Bu dâvet üzerine Yeniçerilerden başka, yukarda bahsi geçen Sipâhi zorbaları da ulûfe almak bahânesiyle ve maiyyetlerindeki serserilerle Istanbul'a dolmuşlar ve Darbhâne civârındaki «Kurşunlu-han»ı bir fesad ocağı hâline getirmişlerdir).

1632=1041

10 Şubat=19 Receb, Salı: Topkapu sarayına hücum edip Dördüncü Murad'ı tehdid eden zorbaların Vezir-i-a'zam Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'yı parçalaması ve ikinci vezir Topal-Receb Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı menbâlarda Genc-Osman fâciasına benzetilen bu günkü ısyânın Receb Paşa tarafından tertib edildiğinde umumiyetle ittifak edilir: Husrev Paşa «havâdârlarından olan bu Topal-Receb Paşa da onun gibi Boşnaktır ve hattâ bu meşhur ısyânı Boşnak ve Arnavut zorbalar vâsıtasıyla tertib etmiştir. Ulûfe bahânesiyle Anadolu'dan Istanbul'a üşüştüklerini yukarıki fıkrada gördüğümüz Husrev Paşa tarafdarlarının saraya hücumları üç gün sürmüş gösterilir; Hâfız Paşa'nın parçalanmasıyla neticelenen kanlı vak'a işte bu üçüncü güne müsâdiftir. — Naîmâ gün tarihi göstermediği halde Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başı «18 Receb Pazartesi» gününden bahsetmekte ve Hammer de bu tarihi tekrar etmekteyse de, o sırada Istanbul'da bulunan Peçevî ile Nev'î-zâde Atâyî'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivâyetleri daha kuvvetlidir.

Zorbaların ısyan vesilesi Husrev Paşa'nın azlinden ibarettir; Bu meselede mes'ûl addettikleri yeni Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ve Baş-Defterdar Softa-Mustafa Paşa olmak üzere on yedi devlet adamının kendilerine teslimini istiyerek saraya saldıran zorbalar ilk iki gün ümit verilerek baştan savulmuşlarsa da, bu üçüncü gün sarayın üçüncü kapısına kadar dayanıp;

— Pâdişaha sözümüz vardur, dîvâna çıksun!

diye haykırmışlar, Dördüncü Murad avluda kurulan tahtına çıkıp «ayak dîvânı» etmiye mecbur olmuş, zorbalar:

— On yedi mu'teber erkân-ı devleti bize vir, pâreliyelüm!

diye «vücûd-ı Pâdişâha dest-diraz olmak mertebelerine» kadar ileri gitmişlerse de, nasihat ve söz dinlemedikleri için pâdişâh içeri çekilmiş ve bunun üzerine «hal'den kinâye» tehditler savrulduğu için tekrar dışarı çıkmak mecburiyetinde kalmıştır. Gene o gün bir müddet evvel de atla ve alayla saraya gelen Hâfız Paşa zorbalar tarafından taşa tutulup yere düşürüldükten sonra adamları tarafından içeri kaçırılmış ve pâdişahın izniyle bir kayığa binip Üsküdar'a kaçmıştır. Sultan Marad ikinci defa dışarı çıkmak mecburiyetinde kalınca Hâfız Paşa'yı geri çağırmaktan başka çâre bulamamış, zavallı Paşa;

— Pâdişâhum, hezâr Hâfız gibi kulun yoluna fedâdur!

diyerek âsilerin içine atlamış ve bir ikisini tepeledikten sonra, Dördüncü Murad'ın gözleri önünde kılıç ve hançer «üşürülüp» on yedi yerinden delik-deşik edilmiştir: Henüz ölmeden bir yeniçeri göğsüne çıkıp kafasını kestiği rivâyet edilir. Bu fecî manzara karşısında «pâdişâh mikramesin yüzüne dutup» ağlamıştır. Dördüncü Murad'ın işte bu vak'a üzerine zorbalardan intikam almıya karar verdiği hakkında bir rivâyet vardır. — Topal-Receb Paşa işte bu suretle murâdına erip Vezîr-i- a'zam olmuş, Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi de şerrinden korkup saklanmış ve tabiî azledilmiştir: Yerine tâyin edilen Ahi-zâde Hüseyn Efendi'nin fecî âkıbeti için aşağıda 1634=1043 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu üç günlük ısyânın ilk gününden itibaren Istanbul'da bütün dükkânlar ber-mu'tad kapanıp herkes evine çekildiği için şehrin umumî hayatı gene durmuştur).

11 Mart=19 Ş a'ban, Perşenbe: Tokat'da boğdurulan eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın idâmına delil olarak kesik başının Istanbul'a getirilmesi.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz Anadolu iğtişaşlarıyla isyânlarının asıl müsebbib ve mürettibi Husrev Paşa olduğunu bilen Dördüncü Murad Özü muhâfızı Murtazâ Paşa'yı Istanbul'a getirtip Diyarbekir beylerbeyliğine tâyin ederek vilâyet merkezine giderken Tokad'a uğrayıp Husrev Paşa'yı idâm etmiye me'mur etmiş ve eline gizli bir «Hatt-ı-Hümâyûn» da vermiştir. Gizliliğin sebebi, Sipâhi ve Yeniçeri zorbalarının Husrev'e tarafdâr olmaları ve Husrev'in de Tokat'da bir çok muhâfızları bulunmasıdır. — Mühim kuvvetlerle yola çıkan Murtazâ Paşa Tokad'a yaklaşırken kendisini istikbal bahânesiyle karşsına çıkan Husrev Paşa kuvvetleriyle harbetmek mecburiyetinde kalmış, bu harb esnâsında kale muhâfızına pâdişâhın idâm fermanını gönderip Husrev Paşa'nın konağını topa tutmasını emretmiş, bir taraftan konak bombardıman edilirken bir taraftan da Murtazâ Paşa Husrev'in idâma mahkûm olduğunu halka ifşâ edip kendisi öldürülmek şartiyle malının yağması helâl olduğunu ilân ettirmiş, bu sırada Murtazâ Paşa'nın askerleri de şehre girmiş ve işte bunun üzerine daha fazla mukâvemet imkânı kalmadığını anlıyan Husrev Paşa lâyık olduğu âkıbete boyun eğeceğini bildirdiği için, Murtazâ Paşa'nın gönderdiği cellâtlar tarafından boğularak zararlı hayatına nihayet verilmiştir. Devşirme gürûhunun mevki hırsiyle bu memlekete ettikleri unutulmaz fenâlıkların en kanlı levhalarından biri de işte bu vak'ada gösterilebilir. — «Sicill-i Osmânî» de Husrev'in idâmı «29 Ş a'ban=21 Mart Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: O sırada Istanbul'da bulunan Atâyî ile Vak'anüvis Naîmâ vesaire hâdisenin pâyıtahta aksini bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe müsâdif gösterir. — Husrev'in metrûkâtı içinde «Seksen bin altun ve yüz bin guruş» ile bir çok kıymetli eşyâ çıkmıştır).

12 Mart=20 Şa'ban, Cuma: Zorbaların saray baskını.

(Yukarda bu senenin «10 Şubat» fıkrasında gördüğümüz ilk baskın gibi bu ikincisi de Vezir-i-a'zam Receb Paşa'nın teşvikiyle olmuştur; Mevkiini tahkim için kendisine muhâlif ve rakîb olabilecek şahsiyyetleri zorbalara parçalattırmak sevdâsına düşen bu kanlı devşirme, Husrev Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz idâmını vesile ittihâz ederek Sipâhilerle Yeniçerileri ayaklandırmış, zorbalar gene saraya dolup Dördüncü Murad'a gene «ayak dîvânı» yaptırmış, Husrev Paşaya mukabil Baş-defterdar Mustafa Paşa ile Yeniçeri ağası Hasan-Halîfe ve musâhib Mûsâ-Çelebi gibi pâdişâhın teveccühünü kazanmış şahsiyyetlerin kendilerine teslimi istenmiş, Sultan Murad nasihat etmişse de dinletememiş, zorbalar;

— Bu didüklerümüzü bize virmezsen sen bize pâdişahluğa lâzım değülsün!

demekten bile çekinmemiş, Sultan Muradın Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki kardeşlerini idâm ettirdiği iddiâ edildiği için bu şehzâdeler meydana çıkarılıp zorbalara gösterilmiş ve bunlarla da iktifâ etmiyen âsiler gürûhu pâdişâhtan onların canlarına kefil göstermesini istemiş ve Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâm kefil olmuş ve işte bundan dolayı Sultan Murad bu iki kefile kin bağlamış, askerin parçalamak istediği üç zavallıdan Baş-defterdarla Yeniçeri-ağasının şehirde gizlendikleri söylenmiş ve Musâhib Mûsâ-Çelebi'yi de Dördüncü Murad teslim etmek istememiştir; Şehzâdeler meselesi için aşağıda 1635=1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İşte bundan dolayı ısyan günlerce sürmüş ve nihayet ay sonuna doğru Mustafa Paşa ile Hasan-Halîfe ayrı ayrı bulunup At-meydanında kılıç ve hançer üşürüldükten sonra cenâzeleri ağacın birine baş-aşağı asılmış ve nihayet Mûsâ-Çelebi de Kapdan-ı-Deryâ Canbulat-zâde Mustafa Paşa ile beraber kendisini zorbaların elinden kurtaracağına söz vererek pâdişâhı aldatan Vezir-i-a'zam Receb Paşa tarafından saraydan alınıp ayni âkıbete uğratılmıştır; Dördüncü Murad'ın Receb Paşa'ya bundan dolayı da kin bağladığı rivâyet edilir. — Bütün bu ihtilâl günlerinde dükkânlar gene kapalı kalıp şehrin umumî hayatı gene durmuştur).

18 Mayıs=28 Şevvâl, Salı: Vezir-i-a'zam Topal-Receb Paşa'nın idâmı ve Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu idâmın sebebleri, zorbaların yukarıki fıkralarda gördüğümüz saray baskınlarıyla siyasî cinayetlerinde Topal-Receb'in muharrik ve müşevvik olduğuna Dördüncü Murad'ın kanâat getirmiş olmasıdır; Bilhassa âsilerin kendisini hal'ile tehdid etmelerinde Receb'in parmağı bulunduğuna kaani' olan Sultan Murad'ı ilk saray baskınında kendisini ayak dîvânına çıkarken bu müfsid devşirmenin:

— Pâdişâhum, abdest alun, öyle taşra çıkun!

diye hayatının bile tehlikede olduğu hakkındaki îmâsını hiç unutmamıştır; onun için Recebe dâimâ «Zorba-başı!» diye hitâb ettiğinden bile bahsedilir. Istanbul şehrini haraca kesip devlet adamlarından başka halkı bile zorla sızdırmıya başlıyan zorbaların Receb Paşa'ya müzâheretinden yılgın bir halde bulunan Sultan Muradın nihayet Kubbe-vüzerâsından Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın teşvikiyle bu idâm kararını vermiş olduğundan bahsedilir. Bu gün Receb'i huzûruna celbeden Dördüncü Murad:

— Gel berü, topal zorba başı!

dedikten sonra, baskın günü söylediği sözü kendisine bütün dehşetiyle iâde ederek;

— Bre kâfir, abdest al!

demiş ve ondan sonra da;

.— Şu hâinün tiz başını kesün!

dediği için Zülüflü Baltacılar kemend atarak bu meşhur müfsidin o fâsid hayatına nihayet vermişlerdir. — Topal-Receb Paşa'nın meş'um sadâreti bu senenin 10 Şubat=19 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 3 ay, 7 gün=98 gün sürmüştür. Yeni Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa Arnavuttur; Mısır valiliğinden Kubbe-vezirliğine çıkan Mehmet Paşa «muktedir ve müdebbir» bir devlet adamı olmakla mâruftur; bilhassa zorba hâkimiyyetine nihayet vermekte Sultan Murad'a çok hizmet ettiğinden bahsedilir. — Peçevî «27 Şevvâl» tarihini gösterirse de, her halde bir zühûl olsa gerektir).

8 Haziran=20 Zülka'de, Salı: Devlet idaresini bizâât eline alan Dördüncü Murad'ın Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını sindirerek Zorbalar hâkimiyyetine nihayet vermesi.

(1021=1612 senesi 28 Cumâda-l-ûlâ=27 Temmuz Cuma günü dünyaya gelmiş olan Sultan Murad yaşının 11 sene, 1 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 12 yaşına henüz bastığı sıralarda tahta çıkmış olduğu için, yıllarca anası Mâhpeyker-Kösem-Sultan'ın vesâyeti altında saltanat sürmüş, devletin mukadderâtı Vâlide-Sultan'la Vezir-i-a'zamların ve bilhassa Sipâhi ve Yeniçeri Zorbalarının elinde kalmış, zekâsının erken inkişâfı bilhassa bâzı vaziyetlerde devlet işleriyle alâkasını te'min etmekle beraber, büyük ve kudretli şahsiyyeti bu güne kadar tamamiyle ve bütün istiklâliyle tezâhür etmemiştir. Fakat bu gün artık yaşı 19 sene, 10 ay, 13 gün tutmakta, yâni yirmi yaşını bitirmek üzeredir. Tabanı-yassı Mehmet Paşa gibi kuvvetli bir şahsiyyet de bulmuştur; onun için devletinin idaresini fi'len ve müstakillen eline alırken, ilk iş olarak yıllardanberi sarayla hükûmeti oyuncak hâline getiren zorbalığa nihayet vererek heybet ve kudretini göstermiye başlamıştır. Topal-Receb'in yukarıki fıkrada gördüğümüz ânî idâmı zorbalara haşyet veren ilk hâdise sayılır. Bununla beraber, aradan yirmi bir gün geçtikten sonra Sipâhiler bir tecribeye daha kalkışarak bu gün At-meydanında toplanıp zorbalıkla zabtettikleri vazifelerin kendilerine resmen tevcihini istemişlerdir. Bu vaziyet üzerine devlet erkâniyle ulemâyı bir «ayak dîvânı» na dâvet eden genç pâdişâh Yeniçeri ocağının bütün erkâniyle zâbitlerini de dîvâna iştirâk ettirmiştir: Her halde Sipâhilere karşı Yeniçerilerin daha evvelden ustalıkla elde edilmiş olmak ihtimâli de çok kuvvetlidir. Sultan Murad Yeniçerilere bir nutuk irâd ederek kendilerini mutlak surette itaate ve içlerindeki zorbaları teslime dâvet etmiş, onlar da sadâkat ve itâatlerini te'min edince ortaya bir Kur'an konulup hep birden yemin etmişlerdir; hattâ bu yemin tescil bile edilmiştir. Ondan sonra At-meydanındaki Sipâhilerden bir kaç mümessil istenmiş ve bunlar da gelince ayni muâmeleye tâbi tutulmuşlardır. Bu suretle her iki ocak hem pâdişaha itâat, hem içlerindeki zorbaları teslim taahhüdünde bulunmuş demektir. Bu taahhütler resmî bir vesika şeklinde kaleme alınmış ve başta Sadr-ı-a'zamla Şeyh-ül-İslâm olmak üzere bir çok şâhidlere imza ettirilmiştir. Bu vesikada en mühim esaslardan biri, ocakların;

«Zulm-ü-teaddilerinden Beyt-ül-Mâl-i-Müslimîni sıyânet ve reâyâ ve berâyâyı cevr-ü-sitemlerinden himâyet ve Mîrî ve Evkaf gadr-ü-hayflerinden emîn olmak»

şeklinde tesbit edilmiştir; zorbaların teslimine âid teahhüd de:

«Her bâr ki Saâdetlü Pâdişahumuz bir zâlimi ahze-mâ-beynimüzden her kime ferman iderse varup emri üzre hakkından gelmezsek Ocağımuza Allâh-u-Teâlânun ve peygamberlerinün ve cemî'-i Melâike ve Ümmet-i-Muhammedün lâ'neti olsun!»

şeklindedir. Sultan Murad artık tereddi ve inhitâta yüz tutmuş olan Ulemâ sınıfına da bu münâsebetle bir takım tehditler, ihtarlar ve nasihatlerde bulunmuştur: Aşağıda 1634=1043 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. — Gerek Istanbul'da, gerek taşrada zorbalara karşı te'dib ve tenkil faaliyeti işte bunun üzerine başlamış ve bir çok muzır şahıslar ortadan kaldırılarak devleti içinden yıkan tehlikeli vaziyet izâle edilmiştir: Aşağıda 1633=1043 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına da bakınız).

1632=1042

Ağustos=Safer: Balıkesir taraflarında büyük bir ısyan çıkaran İlyas Paşa'nın idâmı.

(Solak-oğlu İlyas Paşa Balıkesirlidir; Evvelce Vezir-i-a'zam Hâfız-Ahmed Paşa devrinde Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuş, sonra Husrev Paşa'nın sadâretinde gözden düştüğü için memleketine çekilmiş ve nihayet Istanbul'daki zorba tahakkümü esnâsında ve bilhassa Topal-Receb'in sadâret devrinde ısyân ederek Mağnisa'yı zabtedip Balıkesir ve Mağnisa havâlisine hâkim olduğu gibi, Midilli adasını bile almak istemişse de muvaffak olamamıştır. Geceleri Şâhnâme ve Tîmur-nâme gibi eserler okuyarak cihangirlik hulyâlarına kapıldığından bile bahsedilir! — Istanbul hükûmeti kendisini oralardan ayırmak için Şam valiliğine tâyin etmişse de bizzat gitmeyip bir mütesellim göndermekle iktifâ etmesi üzerine tenkiline karar verilerek Anadolu beylerbeyi Küçük-Ahmed Paşa île Karaman beylerbeyi Çerkes-Dilâver Paşa kumandasında bir kuvvet sevkedilmiş, İlyas Paşa Alaşehir ovasında giriştiği meydan muharebesini kaybedince Bergama kalesine çekilmiş, Ahmed Paşa orayı da muhâsara etmişse de kale müstahkem olduğundan hîleye tevessül ederek İlyas Paşa ile muhâbereye girişip affine delâlet edeceğini bildirmiş ve hattâ Istanbul'dan öyle bir ferman bile getirterek İlyas Paşa'nın nihayet teslim olmasını te'min etmiştir. Küçük-Ahmed Paşa'nın Istanbul'a getirdiği İlyas Paşa, o zaman «İstavroz-bahçesi» denilen Beylerbeyi kasrında huzûra kabul edilip bir hayli azar işittikten sonra Dördüncü Murad'ın emriyle idâm edilmiştir).

1633=1043

3 Eylül=27 Safer, Cuma: Şehrin beşte birini yakan büyük Istanbul yangını.

(Cibâli'de bir gemi kalafatlanırken funda yakılmasından çıkan bu müdhiş yangın ilkönce Cibâli'den Ayakapusu'na kadar sâhil boyunu ve Mustafapaşa çarşısını yaktıktan sonra üç kola ayrılmıştır; Bir kolu Kadı-çeşmesi semtini yakarak Sultanselim'e, ikinci kolu sâhil boyunca Unkapanına ve oradan Zeyrek yokuşuna ve nihayet üçüncü kolu da Fatih câmiinin etrâfiyle büyük ve küçük Karaman'ı ve Saraçhaneyi yaktıktan sonra Sarı-gürz'e=Sarı-güzel'e dayanmıştır. Poyrazın şiddetinden dolayı söndürülemiyen yangının yirmi dört saat sürdüğü rivâyet edilir. Bu meşhur âfet eski Osmanlı mesken mimârîsinin en nefis eserlerini yok etmiş, bir çok vüzerâ ve ulemâ ile eski ve zengin âilelerin tavanları «Zer-i-lâciverd» ile işlenmiş muhteşem saraylarıyla konakları ve kâğıtlarıyla kitapları bir anda kül olup gitmiş, bir ecnebi rivâyetine göre yirmi bin ev yanmış ve Kâtib-Çelebi'ye göre de «tahminen Istanbul'un humsü ber-bâd» olmuştur. Bu müdhiş âfetin mahvettiği yazma eserlerle vesikaların sayısını ancak Allah bilir! — «Yeniçeri-odaları» denilen eski ve yeni kışlalarla Orta-câmi de yanmıştır. — Dördüncü Murad saray Baltacılarını getirerek uğraşmış, bütün vüzerâ gayret göstermiş ve Yeniçeriler ellerinden geldiği kadar çalışmışlarsa da ateşi durduramamışlardır; Cuma günü

sabahtan akşama ve Cumartesi gecesi sabaha kadar devam eden yangının ancak Cumartesi sabahı rüzgâr kesilince durduğu ve ateşin Molla-Gûrânî çarşısına dayandığı sırada söndürülebildiği rivâyet edilir. — Bâzı menbâlarda bu yangın «20 Safer=26 Ağustos Cuma» tarihine müsâdif gösterilir).

16 Eylül=12 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kahvehanelerin kapatılması ve tütün yasağı.

(Istanbul'a kahvenin ilk idhâli için ikinci ciltte 1555=962 vukuâtının son fıkrasına ve ilk tütün ithâli için de bu ciltte 1605-1606=1014 vukuâtına bakınız. Bu vaziyete göre Dördüncü Murad'ın meşhur yasağı ilân edildiği sırada kahve 78 ve tütün de 28 senedenberi taammüm etmiş demektir; Bununla beraber Peçevî her ikisinin de idhâl tarihlerini dahi eski gösterdikten başka, Dördüncü Murad'ın yasağını da 1045=1635-1636 tarihine müsâdif gösterir; burada en meşhur rivâyetler esas ittihâz edilmiştir.

Eskiden birer «mecma'-i zurefâ» sayılan kahvehanelerin kapatılması, yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük yangının hâsıl ettiği umumî teessür ve heyecandan dolayı kahvelerde bir çok siyasî dedikodular yapılmasıyla izâh edilir. Derhal yıktırılan kahvehanelerin yerine dükkânlar yapılmıştır. — «Dühân-ı bed-bûy» denilen tütünün bir rivâyete göre kahve yasağından bir kaç gün sonra ilân edilen memnûiyyeti de yangına sebeb olmak ihtimâliyle izah edilir: Peçevî'ye göre «Mahmiye-i aliyye-i Kostantîniyye'de kaç def'a harîk-ı azîme bâis olmuşdur»! Dördüncü Murad'ın şiddetine rağmen şâirlerin dili durmamış:

Zararsız bir dühan hakkında neyler bunca dikkatler
Dühân-î âh-ı mazlûmânı men'eylen hüner oldur

gibi manzum i'tirazlar yükselmişse de hiç bir te'siri olmamıştır. Sultan Murad'ın bu iki yasağı, Genc-Osman fâciasındanberi Istanbul'a dolan ve zorba isyânlarıyla tahakkümlerinde mühim roller oynıyan zararlı ve tehlikeli serserilerle şüpheli eşhâsı imhâ ve izâleye vesile olmak üzere ilân ettiği muhakkaktır: Tabiî kurunun yanında yaş da yanmıştır! Gece-gündüz Istanbul sokaklarıyla mülhakatta «tebdil» gezen heybetli pâdişâh kahve ve tütün içilen gizli yerleri basarak bir çok kimseleri idâm ettirmiş, tütün içildiğinden şüphe edilen evlerin «ocağına çıkup istişmâm» ettiği bile rivâyet edilmiş ve «her sabah Istanbul sokaklarının baz-ı mevâzıında birer ikişer lâşe-i maktûl bulundukça» herkes haşyet ve dehşet içinde kalmıştır! O zamanki Türkiye'de anarşi âmili olan «erâzil-ü-eşkıyanun» temizlenmesinde Dördüncü Murad'ın bu tedhiş siyaseti tarihî bir zaruret sayılabilir: Yukarda 1632=1041 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Kâtib-Çelebi içki yasağını da bu güne müsâdif gösterirse de doğru değildir; Aşağıda 1634=1044 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

15 Teşrinievvel=11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Van kalesinin Safavî muhâsarasından kurtarılması.

(Büyük bir Safavî ordusunun Van kalesini muhâsarası üzerine serdârlıkla sevkedilen Erzurum valisi Demir-kazık Halil Paşa ile yardıma gelen ve serdârlık hususunda rakîbi olan Diyarbekir valisi Murtazâ Paşa otuz bin kişilik bir kuvvetle düşmana karşı hareket edince Safavî ordusu o civârda bulunan «Kuskun-kıran» semtine çekilmiş, bu gün orada başlıyan şiddetli muharebeye gece karanlığında meş'aleler yakılarak devam edilmiş ve nihayet mağlûb olan düşman ordusu ertesi sabah ric'ate mecbur olmuştur. — Bu vak'a «10 Rebî'ül-âhir Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cumartesi o ayın 11 ine tesâdüf etmektedir).

15 Teşrinievvel=11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanıyassı Mehmet Paşa'nın Şark seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu sefer Safavîlerin yukarıki fıkrada gördüğümüz Van muhâsarasına karşı açılmıştır).

22 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Ordunun Üsküdar'dan hareketi.

(Kubbe-vezirlerinden Dâmad Bayram Paşa Sadâret-Kaymakamlığında kalmıştır).

29 Teşrinievvel=25 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Ordunun İzmit'den hareketi.

(Dördüncü Murad İzmit'e gelip Vezir-i-a'zama zorba döküntülerinin izâlesi hakkında bâzı şifâhî emirler verdikten sonra «Kazıklı» menziline kadar orduyu teşyi edip Istanbul'a avdet etmiştir. — Van kalesinin muhâsaradan kurtulduğu hakkındaki haberin İzmit'de alındığına âid bir rivâyet vardır).

17 Kânunuevvel=15 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Yollarda zorba bakıyyelerini temizliyerek giden Serdâr muvâsalatından bir kaç gün sonra Haleb beylerbeyi Nogay Paşa'yı zorba te'dibinde görülen gevşekliğinden dolayı Sultan Murad'ın fermanıyla idâm ettirip ak sakallı kesik başını bu fecî emrin icrasına delil olarak Istanbul'a göndermiştir).

1634=1043

7 Kânunusâni=7 Receb, Cumartesi: Dördüncü Murad'ın İlmiyye sınıfını te'dibe başlaması ve Şeyh-ül-İslâm Ahi-zâde Hüseyn Efendi'nin idâmı.

(Bu sırada Dördüncü Murad kara yoluyla Bursa seyâhatine çıkmış ve evvelce bir takım fenâlıklarını duyduğu İznik Kadısı yolların tâmirinde ihmalcilik etmiş olmak bahânesiyle ve mensub olduğu sınıfın resmî kıyâfeti olan kavuğu ve cübbesiyle kale kapısına astırmıştır: Yukarda 1632=1041 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasında İlmiyye sınıfına bir takım tehdidlerle ihtarlarda bulunduğunu gördüğümüz Sultan Murad'ın artık tereddiye başlamış olan bu sınıfa indirdiği ilk darbe işte budur. Ulemânın asılması âdet olmadığı için bu «bid'at» İlmiyye sınıfını tabiî çok müteessir etmiş ve işte bu teessürle Şeyh-ül-İslâm Hüseyn Efendi Vâlide-Sultana bir tezkire yazarak oğlunun bu noktaya nazar-ı-dikkatini celbetmesi hususunda hayırhâhâne ricâda bulunmuştur. Tam işte o sırada Şeyh-ül-İslâm Efendi'nin Istanbul kadılığında bulunan oğlu Seyyid-Mehmed-Çelebi ile beraber bulunduğu bir ziyâfette bu meseleden teessürle bahsedilmiş olmasını fırsat ittihâz eden bâzı müfsidler Vâlide-Sultan'a Hüseyn Efendi'nin Sultan Murad'ı hal'etmek için Ulemâyı toplayıp müzâkereye giriştiğinden bahsetmişlerdir! Bu müdhiş ihbâr üzerine Vâlide-Sultan hemen oğluna bir mektup yazıp:

«Benüm arslanum, acele üzre gelesiz, cülûs tedbiri içün sözler ve ce'miyyetler olmakdadur!»

dediği için Sultan Murad fevkalâde bir sür'atle hareket edip bu gün Istanbul'a yetişmiş, 1632=1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasında gördüğümüz kefâlet meselesindenberi kin bağlamış olduğu Hüseyn Efendi ile oğlunu derhâl tevkif ettirip birer gemiye koydurarak Kıbrıs'a sürdürmüş, fakat bu cezâyı kâfi görmediği için gemiler boğazdan çıkmamışlarsa Efendilerin geri getirilip idâm edilmelerini ve eğer çıkmışlarsa tâkib edilmemesini emretmiş, Seyyid-Mehmet-Çelebi'nin gemisi açılmış olduğu için o kurtulmuş, fakat zavallı babasının

gemisi fırtınada bocalamakta olduğu için Hüseyn Efendi Marmara'nın Rumeli sâhiline çıkartılıp Kâtib-Çelebi'nin «Çekmece kurbünde» gösterdiği ve Naîmâ'nın da «Kalabriya» dediği köyde boğularak idâm edildikten sonra cenâzesi sâhil boyundaki kumsala gömülüp mezarı belirsiz bırakılmıştır; Bu köy, şimdiki Çatalca kazâsında Büyük-Çekmece nâhiyesinin «Kalikratya» köyü olmalıdır. O zamana kadar Osmanlı tarihinde hiç bir Şeyh-ül-İslâmın idâmı görülmemiş olduğu için Sultan Murad'ın bu haksız ve bilhassa tahkikatsız hükmü çok derin bir teessür uyandırmış ve Ahi-zâde Hüseyn Efendi İlmiyye sınıfının en mâsum şehidi sayılmıştır. — Meşîhat makamına ikinci defa olarak meşhur şair Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiştir: Yukarda 1632=1041 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız. — Sultan Murad bu tarihten itibaren Ulemâdan bir çoklarını idâm ettirerek İlmiyye sınıfını te'dibe çalışmıştır: Aşağıda 1635=1045 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Nisan=9 Şevvâl, Cumartesi: Lehistan seferine çıkan Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına hareketi.

(Lehistan kazaklarının Karadeniz'de Türk sâhillerine ve Rumeli'de Tuna yalılarına yaptıkları mütemâdi akınlar iki devlet arasında dâimi bir husûmet hâli tevlid ettikten başka, Anadolu'daki altı senelik ısyânından sonra teslim olarak Bosna valiliğine tâyinini yukarda 1628=1038 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasında gördüfümüz Abaza Paşa da son zamanlarda Bosna'dan Tuna kumandanlığıyla Vidin valiliğine nakli üzerine Eflak ve Boğdan voyvodalıklarıyla Dobruca Tatarlarından yardım kuvvetleri alarak Lehistan'a girmiş ve bir çok esirler ve ganîmetler alıp Istanbul'a göndermiştir. Bu vaziyet üzerine Lehistan kralı Dördüncü Ladislas sulh istemek için «Trzebinski» isminde bir elçi göndermişse de, şart olarak teklif edilen senevî haraç maddesiyle Dniestr=Turla istihkâmlarının hedmi esasını kabul etmiyen elçi geri çevrilip Lehistan seferine karar verilmiş ve Sultan Murad bu gün saraydan otağa geçmiştir. — Istanbul'a dâvet edilmiş olan Abaza Paşa da pâdişâhın maiyyetindedir).

15 Nisan=16 Şevvâl, Cumartesi: Sultan Murad'ın Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi.

(Ordunun 60 top ve bir çok mühimmatla hareket ettiği rivâyet edilir. — Kubbe vezirlerinden Ken'an Paşa Istanbul muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — Solak-zâde hareket tarihini «13 Şevvâl=12 Nisan Çarşanba» gününe müsâdif gösterir. — Bu suretle Şark seferinden sonra bir de Garp seferi açılmış ve Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın İran'a karşı hareketine mukabil, Dördüncü Murad da Lehistan'a karşı hareket etmiş demektir; bununla beraber Lehistan seferi harb olmadan sulhle neticelenmiştir: Aşağıda 1634=1044 vukuâtının «Eylül=Rebî'ül-evvel» fıkrasına bakınız).

27 Nisan=28 Şevvâl, Perşenbe: Dördüncü Murad'ın Edirne'ye muvâsalatı.

(Istanbul'dan Edirne'ye 13 günde gelinmiş ve Rumeli askerleri sefere dâvet edilmiştir).

1634=1044

27 Temmuz=1 Safer, Perşenbe: Lehistan hükûmetinin Osmanlı şartlarını kabul etmiye karar verdiği hakkındaki haber üzerine Dördüncü Murad'ın Edirne'den Istanbul'a hareketi.

(Bu haberi evvelce elçilikle Lehistan'a gönderilmiş olan sâbık Emir-âhûr Şâhin Ağa göndermiştir; Bu sırada Lehistan Rusya'nın taarruzuna uğradığı için kralın Türk şartlarını kabule mecbur olduğundan bahsedilir; bununla beraber, evvelce Budin ve Özü valiliklerinde

bulunduğu için hudud boyları hakkında mâlûmat sâhibi olan Diyarbekir beylerbeyi vezir Murtazâ Paşa ihtiyâten serdâr tâyin edilip yirmi bin asker ve 25 topla yola çıkarılıp kendisine harb ve sulh salâhiyyetleri verilmiştir. — Dördüncü Murad Edirne'de tam üç ay kalmıştır. — Kâtib-Çelebi «Gurre-i Safer»i Cumartesiye müsâdif gösterirse de doğru değildir).

5 Ağustos=10 Safer, Cumartesi: Sultan Murad'ın Istanbul'a avdeti ve içki yasağı.

(Devlet erkâniyle ulemânın Silivri'den karşıladığı pâdişâhın ancak Edirne'ye kadar uzayan bu Lehistan seferi 1634=1043 senesi 8 Nisan=9 Şevvâl Cumartesi gününden bu güne kadar tam 3 ay, 27 gün sürmüştür. — Sultan Murad'ın bu gün Istanbul'a gelir gelmez içki yasağı ilân edip meyhâneleri yıktırdığından ve kahveyle tütün yasaklarında olduğu gibi bunda da büyük bir şiddet gösterip gece-gündüz «tebdil» gezerek bir çok sarhoşları kendi eliyle öldürdüğünden bahsedilir. Bu şiddetin hakikî hedefi, o zamanki Istanbul'u doldurup âsâyişi ihlâl eden zorba döküntüleriyle serserilerin imhâsıdır: Yukarda 1633=1043 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına da bakınız).

23/24 Ağustos=28/29 Safer, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Abaza Paşa'nın idâmı.

(Genc-Osman fâciası üzerine Anadoluda altı sene ısyan vaziyetinde kaldıktan sonra teslim olup Bosna valiliğine tâyin edilmiş olduğunu yukarda 1628=1038 vukuâtının « 9 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Abaza Mehmet Paşa Sultan Murad'ın teveccühünü kazanıp gittikçe gözüne girmiş ve hattâ en gözde adamı olmuştur. Bu vaziyetine rağmen böyle birdenbire idâm edilivermesi, Rumlarla Ermeniler arasında çıkan bir ihtilâfta Ermenilerden rüşvet almış olmasıyla izah edilirse de, hakikatte pâdişâhın huzuruna usul ve âdâba mugayir olarak kılıçla gelecek kadar cür'etkârlık etmesi, İran seferi vesilesiyle tekrar Anadolu'ya geçmek istemesi ve nihayet pâdişahın hâlinden kuşkulanmıya başladığı için Üsküdar'a gizlice kırk elli at geçirip kaçmıya hazırlanması bu fecî akıbetinin en mühim sebebleridir; hattâ kendisi idâm edildikten sonra maiyyet adamları paşanın gizli bir niyeti olduğu hakkında bir takım ifşâatta bile bulunmuşlardır: Fakat bir «fitne-i azîme» şeklinde bahsedilen bu gizli tasavvurun ne olduğu belli değildir. — Abaza Paşa kıyâfet hususundaki zarâfeti ve yenilikleriyle meşhurdur: «Abaza kesimi kaftan», «Abazalı kavuk» ve umumiyetle «Abaza tarzı» halk arasında moda olmuş ve hattâ Dördüncü Murad bile bu modanın te'siri altında kalmıştır; belki Abaza Paşa da Genc-Osman'ın yapmak istediği kıyâfet inkılâbının son muakıbıdır: Yukarda 1622=1031 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasına bakınız. — Abaza Mehmet Paşa'nın mezarı Istanbul'da Kuyucu-Murad Paşa türbesindedir).

Eylül=Rebî'ül-evvel: Osmanlı-Lehistan sulhü.

(Yukarda bu sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasında Lehistan'a karşı harb ve sulh salâhiyyetleriyle sevkedildiğini gördüğümüz serdâr Murtazâ Paşa'nın akdettiği sulh muâhedesi yedi maddeden ibarettir: En mühim esasları Lehistan hükûmetinin Kazak akınlarına nihayet vermesi, Leh krallarının ötedenberi Kırım hanlarına verdikleri haracın tesviyesine devam edilmesi ve esirlerin mübadelesi gibi maddelerdir. Solakzâde'ye göre Lehistan krallığı Kırım hanından başka Osmanlı pâdişahına da haraç vermeyi kabul etmiştir. Lehliler yalnız Dinestr=Turla istihkâmlarının yıkılmasını kabul etmemişlerdir. — Bu muâhede Istanbul'a getirilip Dördüncü Murad tarafından tasdik edilmiştir).

1635=1044

27 Kânunusâni=8 Şa'ban, Cumartesi: Nef'î'nin idâmı.

(Kâtib-Çelebi 1045=1636 senesi «8 Şa'ban=17 Kânunusâni Perşenbe» gününe müsâdif gösterir; «Tezkire-i Rızâ»da da 1046=1636-1637 tarihi vardır: Burada en meşhur rivâyet tercih edilmiştir. — 16 ncı asrın sonlarında Erzurum'un Hasankale=Pasinler kazâsında dünyaya gelmiş olan ve Osmanlı edebiyatmda kasidecilerin pîri sayılan Nafî'nin asıl ismi «Ömer»dir: «Nef'î» mahlasını «Künh-ül-ahbâr» sâhibi meşhur müverrih Gelibolulu-Âlî Erzurum defterdarlığında bulunduğu zaman takmıştır. Birinci Ahmed devrinde Istanbula gelip bâzı kâtipliklerde bulunmuş ve işte o devirden itibaren şöhreti yayılmıya başlamıştır. Nef'î Efendi'nin ikbal devri Dördüncü Murad devridir: Fakat pâdişâhın «havâss-ı nüdemâsı» arasına giren büyük şâir, kasideleriyle kazandığı câizelerden fazla hicivlerinden dolayı muâsırlarının kin ve gazabına uğramış ve hattâ bir gün Nef'i'nin hicviyeler mecmuası olan «Sihâm-ı kaza»yı okurken ayak-ucuna bir yıldırım düşen Dördüncü Murad hicvi uğursuz saydığı için şâire kızmış ve bir daha hicviye yazmıyacağına yemin ettirmiştir: Yukarda 1630=1039 vukuâtının «25 Haziran» fıkrasına bakınız. Bununla beraber Nef'î dilini tutamamış, sonradan Vezir-i-a'zam olan Kubbe-vüzerâsından Bayram Paşa'yı ve hattâ zayıf bir rivâyete göre Sultan Murad'ı bile hecv etmiş. Bayram Paşa da pâdişahtan irâdesini istihsâl ederek Harac/Cizye muhâsebeciliğinde bulunan zavallı şâiri ustalıkla dâvet edip konağının odunluğunda boğdurarak idâm ettirmiştir. Nefî'nin bu fecî akıbeti hem Dördüncü Murad için, hem Bayram Paşa için silinmez bir lekedir: Vaktiyle bir şi'rinde Kanunî'nin aleyhinde bulunan şâir Yahyâ Bey'in idâmı arzedildiği halde Sultan Süleymanın Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya:

— Bu makuulelere kulak dutma ve intikam kasdın itme!

demek büyüklüğünü göstermesine mukabil, 82 sene sonra torunlarından Dördüncü Murad'ın Nef'î meselesinde irtikâb ettiği küçüklük Osmanlı inhitâtının ne kadar ilerlemiş olduğunu gösterir: İkinci ciltte 1553=960 vukuâtının «6 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Nef'î'nin cesedi denize atılmış olduğu için zavallının mezarı bile yoktur. — Hicviyelerinden müteessir olan «Asrun ulemâ ve uzemâsı» rivâyete nazaran onun dilinden kurtuldukları için «Bayram Paşa'ya duây-ı firâvân» etmişlerdir! Halbuki zavallı Nef'î:

Peder değül bu belây-ı siyâhdur başuma

diye kendi babasını bile hecvetmiştir: Her halde hicviyelerine tahammül edilememesi çok müstehcen kelimeler kullanmasından mütevellid olmalıdır. — Nef'î'nin Türkçe dîvânı basılmış olduğu halde Acemce dîvâniyle «Sihâm-ı kazâ»sı basılmamıştır).

10 Mart=21 Ramazan, Cumartesi: Revan seferine çıkan Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Safavîlerin Van muhâsarası üzerine Şark seferine çıkmış olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa bu sırada Diyarbekir kışlağındadır: Yukarda 1633=1043 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Lehistan seferine çıktığı halde sulhün akdinden dolayı Edirne'den geri dönen Dördüncü Murad ecdâdının an'anesini tâkib ederek Şark seferinde ordusunun başında bulunmıya karar vermiş ve bu gün parlak merâsimle teşyi edilerek Üsküdar'a geçmiştir. Istanbul Kaymakamlığına vüzerâdan Bayram Paşa ve muhâfızlığına da Segban-başı Muslihüddin Ağa tâyin edilmiştir. — Naîmâ «22 Ramazan Sebt» gününden bahsederse de, Cumartesi o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir: Zâten Kâtib-Çelebi 21 tarihini gösterir; Peçevî'de «1 Ramazan=18 Şubat» tarihine tesâdüf edilirse de o gün Cumartesi değil. Pazardır. Solakzâde'de «20 Ramazan=9 Mart» tarihi vardır!).

28 Mart=9 Şevvâl, Çarşanba: Dördüncü Murad'ın Üsküdar karargâhından hareketi.

(Burada geçen bir hafta içinde son hazırlıklar görülmüştür. — Peçevî «5 Şevvâl=24 Mart Cumartesi» ve Solakzâde ise «10 Şevvâl=29 Mart Perşenbe» tarihini gösterir!).

6 Nisan=18 Şevvâl, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın Diyarbekir şehrinden karargâha çıkışı.

(1633=1043 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasında Haleb'e vâsıl olduğunu gördüğümüz Serdâr o tarihtenberi Haleb ve Diyarbekir kışlaklarında Bağdad seferinin hazırlıklarıyla meşgul olmuştur: Bu müddet zarfında Dicle nehrinin mecrâsını değiştirip Bağdad'ı susuz bırakarak ve «gönden toplar ve âdete muhâlif ameller» yapmak istediği halde muvaffak olamadığı rivâyet edilir! — Mehmet Paşa bu sırada pâdişâhın Revan seferini haber aldığı için Diyarbekir'den Erzurum'a gitmek üzere karargâha çıkmıştır).

13 Nisan=25 Şevvâl, Cuma: Lübnan'ın âsi Dürzü emîri Ma'n-oğlu Fahrüddin'in Istanbul'da idâmı.

(Yıllardanberi ısyan hâlinde bulunan ve hattâ bir aralık Avrupa'ya da gidip yardım te'minine çalışan bu meşhur Dürzü şeyhi için yukarda 1606=1015 vukuâtının «19 Eylül» ve 1607=1016 vukuâtının da «23 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Şam beylerbeyi Küçük-Ahmed Paşa tarafından mağlûb ve esir edilen Fahrüddin-ibni-Ma'n «Mîr-Mes'ud» ve «Mîr-Hüseyn» isminde iki oğluyla Istanbul'a gönderilmiş ve Dördüncü Muradın yoldan tebliğ ettiği bir irâde üzerine büyük oğlu Mesud'la beraber bu gün idâm edilmiş ve diğer oğlu Hüseyn'in hayatı yaşının küçüklüğüne bağışlanıp terbiye edilmek üzere Enderun'a alınmıştır: Naîmâ «Ma'n-zâde Hüseyin Bey» dediği bu Mîr-Hüseyin'den muhtelif vak'alar nakletmiştir: meselâ Nef'î'nin idâmına âid bâzı tafsilâtın râvisi işte bu Hüseyn Bey'dir).

5 Haziran=19 Zülhicce, Salı: Serdârın Erzurum'a muvâsalatı.

(Bu gün şehre varan Vezir-i-a'zam, Erzurum beylerbeyi Demir-kazık Halil Paşa'nın ziyâfetinde bulunduktan sonra, ertesi gün pâdişâhın yolda tebliğ edilen bir emri mucibince zavallı Halil Paşa'yı boğdurmuştur! Bu idâmın sebebi, Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamı olan Murtezâ Paşa'nın bir müddettenberi istirkah ettiği Halil Paşa aleyhine yaptığı tezviratla izah edilir: Yukarda 1633=1043 vukuâtı içindeki «15 Teşrinievvel» fıkralarının birincisine bakınız).

1635=1045

2 Temmuz=16 Muharrem, Pazartesi: Zorbalardan başka valilerle kadıları te'dib ederek ilerliyen Dördüncü Murad'ın Ilıca'ya muvâsalatı.

(Ilıca, şimdiki Erzurum vilâyeti merkez kazâsında nâhiyedir. — Bu sırada Erzurum'da bulunan Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa bu tarihten on beş gün evvel pâdişâhı Bayburd civârında karşılayıp tâzimâtını arzettikten sonra tekrar Erzurum'a dönmüş ve bu gün Ilıca'da resmî istikbal merâsimi yapılmıştır; Otağın önünde taht kurulmuş ve Vezir-i-a'zam buraya gelip Sultan Murad'ın ayaklarına kapanarak «bir yumurta pişimi zaman» başını kaldırmamıştır! — Pâdişâh Istanbul'dan İzmit-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sıvas yoluyla Erzurum'a gelmiştir. — Dördüncü Murad'ın bu seferi Anadolu'daki zorba döküntülerinden

başka bir takım mühim şahsiyyetlerin de kanlarıyla canlarına mal olmuştur: Yukarıki fıkrada gördüğümüz Erzurum valisi Halil Paşa ile bu sırada Mağnisa sancak-beyliğinde bulunan eski Karaman beylerbeyi Duducu-Hasan Paşa, yeni Karaman beylerbeyi Celep-oğlu Ali Paşa, Beyşehri sancak-beyi Keskinli Ali Paşa, Trabzon'dan top naklinde kusur eden Sıvas beylerbeyi Boşnak-Ali Paşa ve bir ferman gönderilip kellesi getirtilen Budin beylerbeyi Ca'fer Paşa gibi bâzı mühim valilerden başka İlmiyye sınıfından da Karaağaç kadısı Mehmet Efendi, Kayseri kadısı Gökdereli-zâde Efendi, Konya valisi Şehlâ-Mehmet Efendi ve İzmir kadısı Tevfikî-zâde Mehmet Efendi gibi ulemânın kelleleri muhtelif sebeblerle ve bilhassa eskiden zorbalık etmiş olmak, yâhut zorbaların tenkilinde kusur etmek veyâhut yol tesviyesi ve erzak tedâriki işlerinde ihmali görülmek gibi töhmetlerle uçurulmuştur: Sultan Murad'ın İlmiyye sınıfına indirdiği ilk darbe için yukarda 1634=1043 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Erzurum'a gelirken «Kör-ovası»nda Anadolu ve Rumeli askerlerine büyük bir harb manevrası yaptırmış olan Dördüncü Murad bu manevraya bizzat iştirâk etmiştir. — Şiddet ve heybetiyle orduyu haşyet ve dehşet içinde bırakan Sultan Murad'ın bütün sefer meşakkatlerine askeriyle beraber katlanması ve bilhassa aylarca atının eğerinden başka yasdık ve haşasından başka örtü yüzü görmemiş olması orduda kendisine karşı büyük bir emniyet ve hürmet hissi uyandırmıştır).

3 Temmuz=17 Muharrem, Salı: Sultan Murad'ın Erzurum'a girişi.

(Ilıca'dan Erzurum'a kadar asker ve ümerâ iki sıra dizilmiş ve pâdişâh bunları selâmlıyarak muhteşem bir alayla şehre girmiştir; Bu alaya bizzat şâhid olan Kâtib-Çelebi «On sene Âl-i-Osman askeri ile seferlerde gezdiği» halde «bu mertebe kesret ve cemiyyeti bir mekânda dahî görmek müyesser» olmadığını anlatır; bununla beraber, gene ayni menbâa göre pâdişâhın şiddet siyaseti bir müddet sonra bir çok askerin kaçıp dağılmasına sebeb olmuştur).

11 Temmuz=25 Muharrem, Çarşanba: Dördüncü Murad'ın Erzurum'dan Revan/Erivan üzerine hareketi.

(Pâdişâh Erzurum'da 9 gün kaldıktan sonra onuncu günü hareket etmiştir: Ağırlıklar bir gün evvel yola çıkarılmıştır).

17 Temmuz=1 Safer, Salı: Ordunun Kars'a muvâsalatı.

(Sultan Murad şehri gezdikten sonra karargâhına dönmüş ve burada iki gün kalmıştır).

26 Temmuz=10 Safer, Perşenbe: Ordunun Erivan/Revan önlerine muvâsalatı.

(Buradaki ekinlerin hayvanlara yedirilmesine müsâade edilmiştir: Halbuki bu hareket evvelce ve meselâ Kanunî devrinde şiddetle memnûdur ve hattâ seferde düşman tarlalarının ekinlerini çiğneten bir çok hayvan sâhipleri idâm cezâsına çarpılmıştır; bu nizam, eski Türk adâletini düşman dillerinde bile destân hâline getiren kanunlardandır; Fakat Dördüncü Murad devrinde artık bozulmıya başlamış demektir).

27 Temmuz=11 Safer, Cuma: Gök-künbed'de ordu kurulması.

(Burası Revan kalesinin top menzilinde bulunduğu halde Sultan Murad karargâhın kaleye biraz daha yaklaştırılmasını emretmiştir).

28 Temmuz=12 Safer, Cumartesi: «Hünkâr-tepesi»nde otak kurulması.

(Bu tepe kaleye yukarıki fıkrada bahsi geçen mevziden daha yakındır. — Bu gün askere kazma, kürek, barut ve fitil dağıtılmıştır).

28/29 Temmuz=12/13 Safer, Cumartesi/Pazar gecesi: Revan/Erivan muhâsarası.

(Kâtib-Çelebi «On ikinci Hamiş gicesi»nden bahsederse de Saferin 12 nci günü Perşenbe değil, Cumartesidir; Solakzâde «16 Safer Cumartesi» tarihini gösterir: Fakat o gün Cumartesine değil, Çarşanbaya müsâdiftir! Naîmâ'da gün ismi yoktur. — Osmanlı tarihinde Erivan üzerine ilk büyük hamleyi Kanunî yapmış ve Safavî ordusu harbi kabul etmeyip içerilere çekilmiş olduğu için şehirle etrâfını tahrib ettirmiştir: ikinci ciltte 1554=961 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu meşhur şehrin Osmanlılar tarafından fethi Üçüncü Murad devrindedir: Yukarda 1583=991 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız. 21 sene Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra Birinci Ahmed devrinde Safavîler istirdâd etmişlerdir; 1604=1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. Gene Birinci Ahmed devrinde «Öküz» lâkabiyle meşhur Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa tarafından 55 gün muhâsara edilmişse de istirdâd edilememiştir; 1616=1025 vukuâtının «11 Eylül» ve «5 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Dördüncü Murad'ın buraya bizzat gelmesi, işte bu tarihî ehemmiyetiyle coğrafî ve askerî vaziyetindendir. Bu sırada Safavîlerin Erivan valiliğinde babasının halefi olan meşhur Emîr-Gûne oğlu Tahmâsb-Kulihan bulunmaktadır.

Askerin bu gece «üçüncü sâatde,» yâni takriben saat on bire doğru meterislere girdiğinden bahsedilir. İlk yaralılar gelince pâdişâh «Huzûr-ı Hümâyûnda yaraların açdurup cerrahlara tımar itdirmişlerdür». Bu vazıyet, Osmanlı ordusunda sıhhiye teşkilâtının ne kadar mükemmel olduğunu gösterir: Avrupa ordularının yaralıları muharebe meydanlarında bakımsızlık yüzünden inliyerek can verdiği bir devirde Türk ordusunun bu vaziyeti en mühim üstünlük sebeblerindendir. Ordunun hastahâne çadırları, cerrahları, ilâçları ve her türlü sıhhî levâzımı mükemmeldir. Naîmâ bu noktayı şöyle anlatır:

«Cerrâhân-ı hâssa saf saf hidmete kıyâm idüp mecruhları anlara teslim ve mahsus çadırlara muâlece olunup cemî' malzemeleri taraf-ı mîrîden görülürdü».

Türk ordusu yaklaşırken Erivan kalesine 12 bin tüfekçiden mürekkep bir yardım kuvveti gelmiştir; Bu sâyede Safavîler bir huruç hareketi yapmışlarsa da derhâl püskürtüldüğü rivâyet edilir. — Bu muhâsarada Sultan Murad bizzat meterise girmiş ve hattâ topla nişan alarak bir kaç defa ateş etmiştir. — Muhâsaranın haftasında bir kaç kule ile sûrun bir kısmı yıkılmış, müdâfiler bunları toprak çuvalları ve zenbilleriyle doldurmıya çalışmış, fakat nihayet büyük kule yerle beraber olup sûrun muhtelif yerlerinde gayet geniş gedikler açılınca, Emîr-Gûne-oğlu daha fazla mukâvemet imkânı kalmadığını anlamıştır).

6 Ağustos=21 Safer, Pazartesi: Erivan müdâfilerinin bir haftalık mütâreke şartiyle teslim teklifi.

(Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesairede «22 Safer» Pazartesine müsâdif gösterilirse de. Pazartesi günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir; bu bir günlük farkın bir «Rü'yet-i-hilâl» meselesiyle alâkadar olmadığı da muhakkaktır; Çünkü yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Kâtib-Çelebi ayni Safer ayının Cumar tesine tesâdüf eden 12 nci gününü Perşenbe göstermiştir! Peçevî bu ilk teklifin muhâsara başından itibaren dokuzuncu güne tesâdüf ettiğinden bahsetmekte olduğuna göre, işte bu 21 Safere müsâdif olması lâzımgelir; zâten diğer menbâlarda, gün rakamı 21 dir: Bu vaziyete göre o menbâlarda yalnız gün ismi yanlış

demektir; Solakzâde'deki «26 Safer Pazar» tarihi büsbütün yanlıştır. — Kalede büyük gedikler açılmış olduğu için, Osmanlı ordusunun umumî hücuma geçeceğini anlıyan müdâfiler bu gün öğle üzeri Türkmen-Hızır Bey isminde bir murahhasla bir mektup gönderip 7 yâhut 8 günlük bir mütâreke akdini ve bu müddet zarfında kendilerine imdad kuvveti gelmediği takdirde teslim olacaklarını bildirmişlerdir! Tabiî bundan maksat vakit kazanıp gedikleri tâmir etmektir. Sultan Murad bu tuhaf teklife kızıp murahhasın idâmını emretmişse de, Vezir-i-a'zamın tavassutiyle bu emir tatbik edilmemiş, yalnız ikindi vakti red cevâbı verilmekle iktifâ edilmiştir).

7 Ağustos=22 Safer, Salı: Erivan müdâfilerinin «vire ile» teslim teklifi.

(Emîr-Gûne-oğlu Tahmâsb-Kulihan'ın kethüdası olan ve mezhebi Sünnî olduğu için teslim meselesinde başlıca âmil olduğundan bahsedilen Murad Ağa bu gün orduya gelip «vire ile», yâni müdâfilerin canlarına dokunulmamak şartiyle teslim teklif etmiş, mağlûpların silâhlarıyla çekilmelerine de müsâade istemiş ve bu teklifler kabul edildiği için bir «Ahdnâme» yazılarak kaleye gönderilmiştir).

8 Ağustos=23 Safer, Çarşanba: Erivan/Revan kalesinin teslim alınması.

(Bu gün kale kapısından «Otağ-ı Hümâyûn»un önüne kadar iki sıra üzerine «yedişer kat» asker dizilmiş, Erivan valisi Emîr-Gûne-oğlu Tahmâsb-Kulihan maiyyetiyle beraber çıkıp askerin arasından geçerek huzûra kabul edilip iltifâta mazhar olmuş, «ba'd-el-yevm kulluğa kabulünü niyâz» edip Sünnî mezhebine girerek «Tahmâsb-Kuli-Han» ismi «Yusuf Paşa»ya tahvil edilmiş, hil'at ve murassâ hançer, kemer ve sorguçla taltif edildikten başka vezâret pâyesiyle Haleb beylerbeyliğine de tâyin edilmiş ve kethüdası Murad Ağa'ya da Trablusuşam valiliği verilmiştir. — Erivan muhâfızlığına on iki bin askerle vezir Murtazâ Paşa tâyin edilmiş ve kale derhâl tâmir olunmuştur. — Erivan'da bir çok erzak, mühimmat ve hazine ele geçmiştir. — «Vire» şartı mucibince İçerdeki Safavî askerleri bu gün silâhlarıyla çıkıp Erdebil'e hareket etmişlerdir. — Sultan Murad 10 Ağustos=25 Safer Cuma günü merâsimle şehre girip Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi tarafından kıldırılan Cuma namazında bulunduktan sonra, rikâbında yayan yürüyen Emîr-Gûne-oğlu'nun konağına gidip ziyâfetinde bulunmuştur. Bu Safavî valisi Osmanlı hizmetine girdikten sonra, Trablus valiliğine tâyin edilen eski kethüdası Murad Ağa ile beraber yola çıkıp Haleb'e gitmek üzere Erzincan civârında Keşiş-hanı'na geldiği zaman:

— Revân'un teslimine sen sebeb oldun, bre gaddâr!

diye Murad Ağa'yı sarhoşlukla öldürdüğü için, Haleb'de iki ay valilik ettikten sonra azledilip Sultan Murad seferden dönerken İzmit'e getirilmiş ve cinâyeti affedilip Istanbul'a getirilerek Boğaziçinde ihsan edilen bir bahçe ile yalıdan dolayı o semt «Mirgün/Emirgân» ismini almıştır. — Erivan kalesi 1604=1013 senesi 8 Haziran=10 Muharrem Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 31 sene, 2 ay Safavî hâkimiyyetinde kaldıktan sonra istirdâd edilmiş demektir. — Safavîlerin Revan kalesini ikinci defa olarak Osmanlılardan istirdâdı için aşağıda 1636=1045 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız).

20 Ağustos=6 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Dördüncü Murad'ın Erivan'dan Tebriz üzerine hareketi.

(Bu senenin 26 Temmuz=10 Safer Perşenbe günü Erivan önlerine varmış olan Sultan Murad burada 25 gün kaldıktan sonra bu 26 ncı günü Safavî ordusunu harb kabulüne mecbur etmek için bütün yol boyunu tahribe karar vererek Tebriz'e doğru hareket etmiştir).

26/27 Ağustos=12/13 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi: Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Bâyezid'le Süleyman'ın Istanbul'da idâmı.

(Birinci Ahmed'in oğullarından ve Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden bu sırada sağ olanlar Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dört şehzâdedir: Bunlardan ilk ikisinin anaları ayrı olduğu halde, Kasım'la İbrahim pâdişâhın öz-kardeşleridir. Bu tarihten üç sene evvel zorbalar sarayı bastıkları zaman bunların sağ bırakılacaklarına kefil istemişler ve Dördüncü Murad'a karşı Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâm kefâlet etmişlerdir: Yukarda 1632=1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. Bu vak'ayı bir türlü unutamıyan Sultan Murad ayrı anadan olan kardeşlerinin idâmı için fırsat beklemiş ve nihayet Erivan zaferinin Istanbul'da hâsıl edeceği neş'eyi müsâid bir vaziyet görerek pâyıtahta fetih müjdesi götürmiye me'mur ettiği Kapucular-kethudâsı Sâlih Ağa ile Musâhib Beşir Ağa'ya gizli bir ferman verip Istanbul Kaymakamı vezir Bayram Paşa'yı bu iki şehzâdenin izâlesine me'mur etmiştir; Müjdeciler bu gün Istanbul'a gelmiş, şehirde yedi gün yedi gece yâhut dört gün dört gece zafer şenliği ilân edilmiş ve bir taraftan da bu ilk şenlik gecesi şehir neş'e içinde çalkanırken sarayda cellâtları bile ağlattığından bahsedilen müdhiş bir fâcia tertib edilerek yirmi beşer yaşında bulunan ve Dördüncü Murad'ın en değerli kardeşleri olan şehzâde Bâyezid'le Süleyman boğularak idâm edilmiştir; Halkın galeyânından korkulduğu için bu iki şehidin gizlice defnedildiklerinden bahsedilir; bununla beraber fâcia hemen şâyi olduğu için, zafer neş'esi umumî bir matem havasına tahavvül etmiş ve bu teessür yabancı memleketlere bile aksetmiştir: Meselâ Racine'in «Bajazet» ismindeki manzum piyesi işte bu tarihî teessürün klâsikleşmiş bir ifâdesidir).

1 Eylül =18 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Tebriz'e doğru ilerliyen Dördüncü Murad'ın Hoy şehrine girişi.

(Erivan'dan buraya gelinceye kadar bütün yol boyu tahrib edilmiş, Hoy şehriyle kalesi yakılıp yıkılmıştır. — Ordu burada üç gün kaldıktan sonra Tebriz'e doğru yoluna devam etmiştir).

11 Eylül=28 Rebî'ül-evvel, Salı: Osmanlı ordusunun Tebriz şehrini altıncı defa olarak işgâl etmesi.

(Sa'd-âbâd ovasında ordu kurmuş ve ertesi gün pâdişâh şehre girip gezerek Safavî ordusunu harb kabulüne mecbur etmek için Hoy gibi buranın da yakılıp yıkılmasını emretmiştir: Fakat düşmanın tahliye etmiş olduğu Tebriz o kadar büyüktür ki, onda birinin bile tahrib edilemediğinden bahsedilir. — Safavî ordusu bu vaziyete rağmen ortaya çıkmamış, yalnız Hân-ı-hânân Rüstem-Han sulh teşebbüslerine başlamıştır; Bu teşebbüslerin bir oyalama siyasetiyle alâkadâr olduğu rivâyet edilir. — Bu işgâl, Osmanlı-Türklerinin Tebriz şehrine altıncı defa girişleridir; Yavuz devrindeki ilk işgâl için ikinci ciltte 1514=920 vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına, Kanunî devrindeki ikinci, üçüncü ye dördüncü işgâller için gene o ciltte 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz», 1535=941 vukuâtının «30 Haziran» ve 1548=955 vukuâtının «27 Temmuz» fıkralarına ve Üçüncü Murad devrindeki beşinci işgâl için de bu ciltte 1585=993 vukuâtının «22/23 Eylül» fıkrasına bakınız. Bunların ilk dördü muvakkat mâhiyette olduğu halde beşincisi 18 sene, 28 gün sürmüş bir fetih mahiyetindedir ve hattâ o zaman İran-Âzerbaycanı Türkiye'ye ilhâk edilmiştir. — Tebriz'in Üçüncü Mehmet devrinde

Safavîler tarafından istirdâdı için yukarda 1603=1012 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

15 Eylül=2 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Ordunun Tebriz'den hareketi.

(Tebriz'de dört gün kalındıktan sonra bu beşinci gün avdet kararıyla yola çıkılmıştır: Bu kararın sebebleri Safavî ordusunun meydana çıkmaması, kışın yaklaşması ve iâşe müşkilâtı gibi şeylerdir).

30 Eylül=17 Rebî'ül-âhir, Pazar: Ordunun Van'a muvâsalatı.

(Burada üç gün kalınmış ve Sultan Murad kaleyi gezmiştir).

4 Teşrinievvel=31 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'ya Sadâret makamına ilâveten Rumeli beylerbeyliğinin de tevcihi ve ordunun Van'dan hareketi.

(Bu fevkalâde tevcihe Osmanlı tarihinde bundan evvel yalnız Kanunî'nin meşhur Vezir-i-a'zamı Makbûl-İbrahim Paşa nâil olmuştur: ikinci ciltte 1523=929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Mehmet Paşa pâdişahla beraber Istanbul'a avdet etmeyip Safavî harekâtını tâkib için Diyarbekir kışlağında kalarak Bağdad seferinin hazırlıklarını yapmıya me'mur edilmiştir. — Pâdişah bu gün Van'dan Diyarbekir'e hareket etmiştir).

21 Teşrinievvel=9 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Dördüncü Murad'ın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Osmanlı hânedânında irsî bir hastalık olan damla illetinden muztarib olduğu için yollarda bâzan arabaya binmek mecburiyetinde kalan genç pâdişâh burada fazla rahatsız olduğu için, 14 gün kalmıştır).

4 Teşrinisâni=23 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Sultan Murad'ın Diyarbekir'den Istanbul'a hareketi.

(Gelirken olduğu gibi giderken de zorbalıkla alâkadar bir çok kimseler idâm edilmiş, Dördüncü Murad'ın şiddeti bütün memleketi haşyet ve dehşet içinde bırakmıştır: Yukarda bu sene vukuâtının.«2 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

27 Kânunuevvel=17 Receb, Perşenbe: Dördüncü Murad'ın zafer alayı ile Istanbul'a girişi.

(Muahhar menbâlardan başka muâsır müellifler arasında bile tarih ihtilâfı vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi ile Peçevî ve bunlara istinaden Müneccim-başı «9 Receb=19 Kânunuevvel Çarşanba» tarihinde ittifak ettikleri halde, Karaçelebi-zâde, Solakzâde vesaire ile bunlara istinâd eden Vak'anüvis Naîmâ pâdişâhın «15 Receb gecesi=25/26 Kânunuevvel Salı/Çarşanba gecesi» İzmit'den kadırgalarla Üsküdar'a gelip oradaki sarayda kalmış olduğundan, ertesi Çarşanba günü Devlet-erkâniyle Ulemânın tebrike geldiklerinden ve nihayet bizim burada esas ittihâz ettiğimiz Perşenbe günü de Sultan Murad'ın muhteşem bir alayla Istanbul'a geçmiş olduğundan bahsetmektedir! Hammer de bu son rivâyeti kabul etmiştir. — Istanbul Kaymakamı Bayram Paşa bu münasebetle şehir surlarını tâmir ettirip beyaza boyatmıştır. — Pâdişahın kudûmu şerefine Istanbul'da bir hafta ve ikinci bir rivâyete göre de 3 gün 3 gece şenlik yapılmıştır).

1636=1045

1 Nisan=24 Şevvâl, Salı: Erivan'ın sukutu.

(Safavî şâhı Birinci Safî bu el çabukluğunda bilhassa mevsimin şiddetinden istifâde etmiş, yollar karla kapalı ve o sene bilhassa Şarkî-Anadolu'da soğuklar çok şiddetli olduğu için imdad gönderilememiştir; Muhâsaranın «14 Receb Salı» günü başladığından bahsedilirse de, hakikî takvimde Salı günü Receb'in 14 üne değil, 15 ine ve o da Kânunuevvelin 25 ine müsâdiftir. — Diyarbekir kışlağında bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa şâhın hareketini 1 Receb=11 Kânunuevvel Salı günü haber alıp hemen Istanbul'dan yardım istemiş, hükûmet muhtelif vilâyetlerden asker toplamak üzere derhâl dört vezir göndermiş ve Vezir-i-a'zam da muhtelif eyâletlerden kışlaklardaki askerlerin derhâl yola çıkarılmasını istemişse de, kendisi 15-20 atlıyla Hasankale'ye geldiği zaman Sıvas ve Trabzon valileriyle 15 askerden başka bir şey bulamamıştır! Erzurum'dan yola çıkarılan askerden dokuzunun donup öldüğü ve bâzılarının da parmakları donduğu rivâyet edilir. Karaman ve Anadolu beylerbeyileri de ancak yirmişer adamla gelebilmişlerdir! Istanbul'daki Yeniçeriler o kadar soğukta yola çıkmak istemedikleri için, Parmakkapu'da dâimî çengeller kurulup sefere gitmek istemiyen askerlerden bir kaçı asılmış, fakat bunun bile faydası olmamıştır. — Serdâr-ı-Ekrem bu hâle rağmen Hasankale'den Kars'a doğru ileri gitmek istemişse de, tam o sırada Erivan/Revan muhâfızı vezir Murtazâ Paşa'nın ölüm haberi gelmiş, kumandayı kethudâsı Zülfikar Ağa der'uhde etmiş, fakat imdad yetişemediği için nihayet o da bu gün «vire» ile teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. — Safavîlerin Erivan valiliğine «Kelb-i-Ali Han» tâyin edilmiştir. — Her türlü müşkilâta rağmen kahramanca mukâvemet gösteren Erivan kalesi düşmanın şiddetli tazyikine 1635=1045 senesi 25 Kânunuevvel=15 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 3 ay, 7 gün dayanmış demektir. — Acemlerin Revan dedikleri Erivan şehri bu ikinci fethinde 1635=1045 senesi 8 Ağustos=23 Safer Çarşanba gününden bu güne kadar ancak 7 ay, 24 gün Osmanlı hâkimiyyetinde kalmış ve netice itibariyle Dördüncü Murad'ın Erivan seferi boşa gitmiş demektir. — Bu mühim mevkiin ilk defa Üçüncü Murad devrinde fethedilip 21 sene Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra Birinci Ahmed devrinde Safavîler tarafından istirdâdı için yukarda 1583=991 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasıyla 1604=1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

1636=1046

1 Teşrinievvel=1 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Küçük-Ahmed Paşa'nın Erdelân vak'asında şehîd olduğuna âid haber gelmesi.

(Bu haber bu gün Erzurum'da bulunan Serdâr-ı-Ekreme gelmiş ve o da Istanbul'a bildirmiştir. — Boyunun kısalığından dolayı «Küçük» denilen Ahmed Paşa Şam beylerbeyi ve ayni zamanda Musul muhâfızıdır; Şecâat ve cesaretiyle meşhur olan Küçük-Ahmed Paşa'nın vaktiyle Safavîlerden Musul'un istirdâdındaki hizmeti, âsi İlyas Paşa'yı mağlûb ettikten sonra ustalıkla ele geçirmesi ve bilhassa devletin başında yıllarca gaile olan Lübnan Dürzü isyânının meşhur reisi Ma'n-oğlu Fahrüddin'i esir edip Istanbul'a göndermesi gibi muvaffakiyetleri için yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni», 1632=1042 vukuâtının «Ağustos=Safer» ve 1635=1045 vukuâtının da «13 Nisan» fıkralarına bakınız. Ahmed Paşanın çok üstün bir Safavî ordusuna karşı Mihriban önlerinde kaybettiği bu son muharebeye «Vak'a-i Erdelân» denir: Bu tesmiyenin sebebi, o zamana kadar İran'a tâbi olduğu halde Birinci Safî ile arası açıldığı için Küçük-Ahmed Paşa ile muhâbereden sonra Musul'a gelip Türkiye'ye ilticâ etmiş'olan Eyyûbîlerden Erdelân Kürt beyi Ahmed-Hân'ın paşayı harbe

teşvik etmesi ve muharebede beraber bulunmuş olmasıdır. At üstünde duramıyacak kadar hasta olduğu halde harbe giden Ahmed Paşa'nın mağlûb olmasına düşmanın sayı üstünlüğü kadar kendi askeri içindeki Şamlıların korkaklık edip kaçmaları ve bu yüzden diğer efrâdın da dağılması sebeb olmuştur. — Şah Sâfî, Ahmed Paşa'nın kahramanlığına hürmeten kesik başını iâde etmiş ve bu bedensiz baş Şam'daki türbesine defnedilmiştir).

8 Teşrinievvel=3 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Szalonta bozgunu.

(Erdel=Transylvania'nın Osmanlı devletine tâbiiyyeti ve haracgüzarlığı için yukarda 1614=1023 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu tâbliyyetin o son şeklinde âmil olan Erdel prensi Bethlen-Gabor 1629 tarihinde ölmüş ve ondan sonra bir takım müddaîler yüzünden Erdel işleri çok karışmıştır. Bu sırada üç müddaîden bahsedilir; Bunlardan Etienne Bethlen Türkiye'ye, Moses Szekely İsveç'e ve Osmanlı menbâlarında «Rakoci/Rakoçi» denilen Georges Rakoczy/Ragotzki de Viyana sarayındaki bâzı tarafdarlarına istinâd etmektedir. «Birinci Georges» ismiyle kendisini Erdel prensi intihâb ettirmiş olan Rakoczy rakîbî olan Bethlen'i yakalatmak istediği için, Osmanlı himâyesine istinâd eden bu prens Budin'e kaçıp oranın beylerbeyliğinde bulunan Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa'ya ilticâ etmiş, Hüseyn Paşa Erdellilerin Bethlen'i istediklerinden bahsederek vaziyeti Istanbul'a bildirmiş ve işte bundan dolayı verilen emir üzerine Tımışvar valisi Bekir ve Bosna valisi Sâlih Paşaları da maiyyetine alarak Erdel'de Szolnok şehrine kadar ilerleyip oradan bu iki paşayı 12 bin suvâri ve 2 bin Yeniçeriden mürekkep 14 bin kişilik bir kuvvetle ileri göndermiştir: Tımışvar'la Gyula arasında Rakoczy ordusunun bulunduğu Szalonta'da bu gün şiddetli bir muharebe olmuş, akşama kadar üstün bir vaziyette harbeden Osmanlı kuvveti iki bin düşman kırmışsa da ortalık karardıktan sonra Serdârın kaçtığı şâyi' olduğu için asker dağılmış, düşman bilhassa işte bu vaziyetten ve arâzinin de bataklık olmasından istifâde ederek gündüzki Osmanlı muvaffakıyyetini bozguna çevirmiştir. Bununla beraber, Serdâr Hüseyn Paşa'nın da düşman karargâhını basıp yağma ettirdiği hakkında bir rivâyet vardır. — Erdellilerin Bethlen'i istedikleri hakkındaki raporunun doğru olmadığı anlaşılan Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa bu vak'a üzerine azledildiği gibi, Rakoczy'nin prensliği de bir müddet sonra tasdik edilmiştir. — Naîmâ «Vak'a-i Salanta» dediği bu muharebeyi bir Çarşanba gününe müsâdif gösterirse de, ayın hangi Çarşanbası olduğundan bahsetmemiştir).

1637=1046

2 Şubat=7 Ramazan, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın azliyle Bayram Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Mehmet Paşa, yukarda 1636=1045 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında sukûtunu gördüğümüz Erivan kalesine yardım yetiştiremediği için azledilmiştir; Fakat o vak'adan tam 10 ay, 2 gün sonra azledilmesi her halde hakikî sebebin büsbütün başka olduğunu gösterir; Mehmet Paşa bu sırada Serdârlıkla Diyarbekir'de bulunduğu için, belki de Kaymakamlıkla Istanbul'da bulunan halefi Bayram Paşa'nın entrikaları yüzünden azledilmiştir. — Devletin başında mütemâdi bir belâ şeklini alan Zorbalığın imhâsında Dördüncü Murad'la beraber gösterdiği gayret ve hizmeti takdirle yadedilen Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti 1632=1041 senesi 18 Mayıs=28 Şevvâl Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim, hesabiyle tam 4 sene, 8 ay, 15 gün sürmüştür. Kendisi Diyarbekir kışlağında bulunduğu için, bu tarihten ancak 19 gün sonra 21 Şubat=26 Ramazan Cumartesi günü Emîr-Âhur Halil Ağa mührün istirdâdına geldiği zaman azlinden haberdâr olmuş ve o gece otuz kırk atlı ile hemen yola çıkıp Istanbul'a gelince «Müsâfir-hâne-i vüzerâ olan» Sırça-Saray'a hapsedilmişse de üç ay sonra Özü ve daha sonra Budin valiliklerine tâyin edilmiştir. — Yeni serdâr gelinceye kadar Diyarbekir

valisi Tayyar-Mehmet Paşa'nın vekâlet etmesi de emredilmiştir. Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa Türktür; Istanbul'un Davudpaşa semtinde doğmuşsa da, âile menşei Amasya'nın Lâdik kazasıdır; babasının adı «Kurd Ağa»dır. Birinci Ahmed'in kızlarından Hanzâde-Sultan'la evli olduğu için, Dördüncü Murad'ın eniştesidir. — Kıymetli bir devlet-adamı olan Bayram Paşa bir hicviye yüzünden Nef'î'yi idâm ettirmiş olmakla lekelidir: Yukarda 1635=1044 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

7 Mart=10 Şevvâl, Cumartesi: Şark seferine çıkan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu seferin hedefi, pâdişâhın kararını verdiği Bağdad seferinin hazırlıklarını tamamlamaktır).

20 Mart=23 Şevvâl, Cuma: Serdârın Üsküdar'dan hareketi.

(Diyarbekir'de bulunan ordu merkezinin Sıvas'a naklini yolda emreden Bayram Paşa Bolu, Amasya, Niğde, Tokat, Konya ve Sıvas şehirlerini dolaşmış, Diyarbekir'den Sıvas'a gelen askeri alıp Anteb'e geçmiş ve oradan da Birecik'e gidip daha evvelce verilen bir emirle Birecik'de dökülen büyük topları Musul'a sevkettirdikten sonra Amasya kışlağına çekilmiştir. — Bayram Paşa bu Anadolu turunda Sultan Murad'ın Bağdad seferi için iâşe ve mühimmat bakımlarından bir çok hazırlıklar görüldüğü gibi, Amasya ile Niğde'de bir takım i'mâr eserleri de yaptırmıştır. — Kâtib-Çelebi'ye göre Serdârın Amasya kışlağına çekilmesi 1047=1637 senesi Cumâda-l-âhire=Teşrinievvel-Teşrinisâni ayındadır: Hammer Rebî'ül-âhir=Ağustos-Eylül ayına müsâdif gösterir).

1637=1047

5 Temmuz=11 Safer, Pazar: Azak kalesinin sukutu.

(Azak-denizi'nin şimalişarkî müntehâsında ve Don nehrinin ağzından on kilometre yukarda bulunan bu mühim kale Fâtih devrinde fethedilmiştir: Birinci ciltte 1475=880 vukuâtına bakınız. — 162 senedir Türk hâkimiyyetinde bulunan Azak kalesinin sukûtu Kırım'daki karışıklıklar yüzündendir: Kırım hanı İnâyet-Giray Istanbul hükûmetine karşı ısyân ederek Türkiye'ye sadâkat gösteren Nogay-Tatarlarıyla harbe kalkışmış, o yüzden Azak havâlisi müdâfaasız kalmış ve işte bunun üzerine Rusya'ya tâbi' olan Don-Kazaklarından 4400 kişilik bir kuvvetle Lehistan'a tâbi' olan Zaporog-Kazaklarından bin kişilik bir yardım kuvvetinden mürekkep 5400 mevcutlu bir Kazak ordusu Azak kalesini baskınla zaptetmişse de, Rusya'nın henüz Karadeniz'e inebilecek vaziyette bulunmadığını ve öyle bir kalenin muhafazası kaabil olamıyacağını düşünen çar Michel Romanof Kazakların çekilmesini ve kalenin tahribini emrettiği için, Azak şehriyle kalesi bir müddet sonra taş taş üstünde bırakılmamak şartiyle baştanbaşa yıkılmıştır. — Aşağıda 1642=1051 vukuâtının «3 Şubat» fıkrasına da bakınız).

1638=1047

17 Şubat=2 Şevvâl, Çarşanba: Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Kasım'ın idâmı.

(Sultan Murad'ın bundan 2 sene, 5 ay, 22 gün evvel idâm ettirmiş olduğu iki kardeşi için yukarda 1635=1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Revan seferi esnâsında Istanbul'a gönderilen bir emirle idâm olunan o iki şehzâdenin anaları ayrı olduğu halde, ayni yaşta «Dâr-ı-Naîm'e irsâl» olunan bu şehzâde Kasım pâdişâhın öz-kardeşidir: Bunun büyük

zekâsını ağabeyisinin tehlikeli gördüğünden bahsedilir; her halde Dördüncü Murad'ın hazırlanmakta olan Bağdad seferine gerisinden endişe etmiyerek içi rahat çıkmak istediği anlaşılmaktadır. — Sultan Ahmed'in oğullarından artık yalnız şehzâde İbrahim kalmıştır; O da Sultan Murad'ın öz-kardeşidir).

8 Nisan=23 Zülka'de, Perşenbe: Bağdad seferine çıkan Dördüncü Murad'ın Istanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bağdad seferi için umumî menbâlardan başka bir takım monografiler de vardır: Bunların en mühimleri Kara-Çelebi-zâde'nin «Târîh-i fethi Revânu-Bağdâd» ismindeki eseriyle Edirneli Abdurrahman Hıbrî'nin «Târîh-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd» ismindeki risâlesi ve Fransız seyyahlarından Du Loir ile Thevenot'nun seyâhatnâmelerine aynen dercettikleri iki anonim fetihnâmedir. Du Loir'ın neşrettiği fetihnâme, Bağdad seferine bizzat iştirâk etmiş bir Türk zâbitinin eseridir: Muasır Fransız seyyâhı kitabına Lâtin harfleriyle Türkçe metnini aynen iktibas ettikten başka Fransızca tercemesini de dercetmiştir. Thevenot'nun neşrettiği metin yalnız Fransızca tercemeden ibarettir. Bunların bazıları «Türkiye Yayınevi» nin Tarih Serisi içinde neşredilmek üzere rahmetli Nazan Dânişmend tarafından her birine âid bir tedkik yazısıyla yeni yazıya çevrilip şerhedilmiştir. Bütün bu menbâlar, Sultan Murad'ın Istanbul'dan Üsküdar'a bu gün geçtiğinde müttefiktir. Bağdad'ın 1624=1033 senesi 11/12 Kânunusâni=20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi ihânet yüzünden sukûtu gününden bu güne kadar geçen 14 sene, 2 ay, 28 gün içinde Osmanlı hükûmeti mütemâdi bir istirdâd siyaseti tâkib etmiş ve Safavîlere karşı Anadolu'nun şark sınırlarıyla Cenubî-Kafkasya'da girişilen mücâdelelerden başka doğrudan doğruya Bağdad üzerine de iki sefer açılmıştır; Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa'nın idare ettiği ilk Bağdad seferi için yukarda 1625=1034 vukuâtının «5 Mayıs», 1625=1035 vukuâtının «13 Teşrinisâni» ve 1628=1035 vukuâtının «3 Temmuz» fıkralarına ve ondan sonra haleflerinden Husrev Paşa'nın idare ettiği ikinci Bağdad seferi için de 1629=1038 vukuâtının «10 Haziran», 1630=1040 vukuâtının «5/6 Teşrinievvel» ve «14 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Neticesiz kalan bu iki seferin birincisinde ilk Bağdad muhâsarasının kaldırılmasıyla ikinci seferde ikinci muhâsaranın başlaması arasında Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 3 ay, 2 gün geçmiştir, ikinci Bağdad muhâsarasının kaldırılmasından Dördüncü Murad'ın bu üçüncü Bağdad seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar'a hareket ettiği güne kadar geçen müddet de gene Milâdî takvim hesabiyle tam 7 sene, 4 ay, 24 gündür.

Bu büyük sefer için Osmanlı ölkesinin bir çok yerlerinde çok mühim hazırlıklar görülmüş, meselâ Bosna'da yirmi beşer okkalık beş bin «yuvarlak=gülle» döktürüldüğü gibi, Birecik imalâthanelerinde de büyük toplar dökülmüştür; Yukar da 1637=1046 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına da bakınız. Tabiî bu vaziyet, Osmanlı inhitâtının çoktanberi başlamış olmasına rağmen memleketin sanayi itibariyle henüz ne kadar yüksek bir seviyye muhâfaza ettiğini gösterir).

8 Mayıs=23 Zülhicce, Cumartesi: Sultan Murad'ın Üsküdar'dan Bağdad'a hareketi.

(Üsküdar karargâhında geçen bir ay içinde son hazırlıklar görülmüştür. — Istanbul muhâfızlığına Budin beylerbeyi Musa Paşa getirilmiş, onun yeri de Özü valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'ya verilmiş ve Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ile Kapdan-ı-Deryâ Mustafa Paşa pâdişahla beraber sefere me'mur olmuştur).

1638=1048

28 Mayıs=14 Muharrem, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın orduya iltihâkı.

(1637=1046 vukuâtının «20 Mart» fıkrasında yaz mevsimini Anadolu'nun muhtelif merkezlerinde hazırlıklarla geçirdikten sonra Amasya kışlağına çekilmiş olduğunu gördüğümüz Bayram Paşa Konya üzerinden gelip bu gün İnönü konağında orduya iltihak ederek pâdişâhın maiyyetinde sefere me'mur olmuştur).

8 Haziran=25 Muharrem, Salı: «Sakarya şeyhi» denilen bir mehdilik müddaîsinden pâdişaha şikâyet edilmesi.

(Bu haber, ordu bu gün Akşehir'e geldiği zaman alınmıştır; Bununla beraber Ilgın konağında Eskişehir kadısının karargâha gelip şikâyet ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu mehdilik müddaîsinin asıl ismi «Ahmed» olduğu halde «İsâ Rûh-Ullâh» adıyla ortaya çıktığından bahsedilir: Edirneli Hıbrî'nin risâlesinde bu Sakarya mehdisinin Eskişehir ahâlisine gönderdiği şöyle bir tehdidnâme sureti vardır:

«Şehr-i-atîk ahâlisi! Şöyle ma'lûm ola ki kâğıd size vusul buldukda yüz yirmi yılluk harâcunuzu bit-t-tamâm gönderüp ve kendünüz içün bir ayluk zahire alıkoyup ziyâdesini bilcümle gönderesiz ve illâ teallül idersenüz üzerinüze âdem gönderüp katlolunmanuz mukarrerdür; El-fakîr İsâ Rûh-Ullâh».

Etrafına yedi sekiz bin kişilik bir kuvvet toplamış olan bu müdhiş şeyhin Eskişehirlilerle harbe tutuştuğu da rivâyet edilir. Sultan Murad ilkönce Anadolu beylerbeyi Ali Paşa kumandasında bir kuvvet göndermişse de, bunun mağlûb olması üzerine ümerâdan Çiftelerli/Çifteli-Osman Ağa kumandasında üç bin kişilik bir kuvvet daha sevkedilmiştir).

17 Haziran=4 Safer, Perşenbe: Ordunun Konya'ya muvâsalatı.

(Üsküdar'dan buraya 41 günde gelinmiştir).

22 Haziran=9 Safer, Salı: Sakarya şeyhinin idâmı.

(Çifteli-Osman Ağa kumandasında sevkedildiğini gördüğümüz İkinci kuvvet şeyhi ric'ate mecbur etmişse de ele geçirememiş ve nihayet oranın yerlisi olan Osman Ağa «letâif-ül-hiyel»e mürâcaat edip şeyhi aldattıktan sonra bir gece baskınıyla yakalayıp orduya getirmiştir: Müridleri kendisine silâh te'sir etmiyeceğine inandıkları için, derisi yüzülmek ve parmakları mafsal mafsal kopartılmak suretiyle müthiş işkenceler yapılmışsa da, «bir kerre of dimeyen» şeyhin cellâd Kara-Ali'ye;

— Acele itme, Cellât Ağa, ivme!

demesi seyredenleri «hayran» bırakmıştır. Başında kocaman bir siyah sarık bulunan bu cesur şeyhin «bedeni uryân» olduğundan bahsedilir. Burnuyla kulakları ve elleriyle ayakları kesildikten sonra ordunun içine bırakılmış ve bir müddet o halde kaldıktan sonra can vermiştir).

25 Haziran=12 Safer, Cuma: Ordunun Konya'dan hareketi.

(Burada yedi gün kalınıp sekizinci günü yola çıkılmıştır).

22 Temmuz=10 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Ordunun Haleb'e muvasâlatı.

(Umumiyetle «11 Rebî'ül-evvel>j gününden bahsedilirse de, Edirneli Hıbrî gün ismini «Hamîs=Perşenbe» gösterdiğine göre hakikî takvimde Rebî'ül-evvelin 10 una tesâdüf etmesi lâzımgelir. — Üsküdar'dan buraya 76 günde gelinmiştir: Bunun sebebi Konya ve sâir bâzı yerlerde bir kaç gün kalınmış olmasıdır).

6 Ağustos=25 Rebî'ül-evvel, Cuma: Ordunun Haleb'den hareketi.

(Sultan Murad burada 16 gün kalmıştır. — Umumiyetle «26 Rebî'ül-evvel» gününden bahsedilirse de doğru değildir: Yukarıki fıkraya bakınız).

26 Ağustos=15 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Bayram Paşa'nın ölümü.

(Bayram Paşa eceliyle ölmüştür; öldüğü yerle gün tarihinde ihtilâf vardır: En kuvvetli rivâyet olarak «Cülâb» konağında ölmüş gösterilir. Umumiyetle «6 Rebî'ül-âhir=17 Ağustos Salı» tarihinden bahsedilirse de, bunun yanlış olduğu muhakkaktır; Çünkü «Cülâb» konağı Birecik'den daha ilerdedir ve ordunun 10 Rebî'ül-âhir=21 Ağustos Cumartesi günü Birecik'den hareketinde Bayram Başa henüz berhayattır. Bağdad seferini bir şâhid uslûbiyle nakleden Hıbrî'nin ifâdesinden «16 Rebî'ül-âhir»de öldüğü anlaşılmaktadır: Kâtib-Çelebi, Naîmâ, Müneccim-başı vesairede görülen «6 Rebî'ül-âhir» rivâyetinin işte bundan galat olduğu muhakkaktır: Çünkü Kâtib-Çelebi 1048 vefiyâtı içinde Bayram Paşa'dan ayrıca bahsederken ölüm gününü «Rebî'ül-âhirün on altıncı günü» göstermiştir; fakat bunda da hakikî takvime nazaran bir günlük bir fark vardır: Çünkü Edirneli Hıbrî Rebî'ül-âhir ayının hakikatte Perşenbe'ye tesâdüf eden birinci gününü «Çarşanba» göstermektedir; işte bundan dolayı burada bu bir günlük fark tashih edilerek «15 Rebî'ül-âhir» tarihi esas ittihâz edilmiştir.

Bayram Paşa'nın sadâreti 1637=1046 senesi 2 Şubat=7 Ramazan Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 6 ay, 22 gün sürmüştür. — Cenâzesinin Istanbul'a nakli emredildiğinden «Ol gice cerrah şikemini pikâf idüp cevfini tathîr-ü-tatyîb itdükden sonra Baş-tezkirecisi Mehmet Efendi ile Istanbul'da binâ eyledüğü türbesine defnolunmağ içün rû-be-râh kılınmış»dır. — Bayram Paşa'nın ölümüne Sultan Murad'ın ağladığı rivâyet edilir).

27 Ağustos=16 Rebî'ül-âhir, Cuma: Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhâfızı Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bir günlük tarih farkı için yukarıki fıkraya bakınız. — Selefi Bayram Paşa gibi Lâdikli olan Tayyar-Mehmet Paşa Türktür ve Safavî istilâsından evvel Bağdad valisi iken şehîd olan Uçar-Mustafa Paşa'nın oğludur. Zekâsı ve iktidârı, doğruluğu ve kahramanlığıyla meşhur olan bu büyük adam «İsâbet-i re'y ve hüsn-i tedbir ile müeddeb ve vakur vezîr-i dillîr-i rûşen-zamîr» şeklinde tavsif edilir. «Tayyar» lâkabının askerî hareketlerindeki sür'atinden dolayı Araplar tarafından takılmış olduğu rivâyet edilmekle beraber, Amasya müverrihi Hüsâmüddin Efendi'ye göre babası Mustafa Paşa'nın lâkabı olan «Uçar» kelimesinin tercemesinden ibaret olmak ihtimâli de vardır. — Sadâret mührü bu gün kendisine gönderilip orduya iltihâkı bildirilmiştir).

3 Eylül=23 Rebî'ül-âhir, Cuma: Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Edirneli Hıbrî «24 Rebî'ül-âhir» gününü gösterirse de diğer menbâlarda 23 tarihi vardır: Bu bir günlük fark için yukarda bu senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Sultan Murad buraya gelinceye kadar yollarda gizli tütün içen bir çok kimseleri işkencelerle idâm ettirmiştir).

5 Eylül=25 Rebî'ül-âhir, Pazar: Yeni Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın orduya iltihâkı.

(Musul'dan gelen Tayyar-Mehmet Paşa merâsimle karşılanıp Dördüncü Murad'ın elini öptükten sonra vazifesine başlamıştır. — Hıbrî, paşanın gelişini «26 Rebî'ül- âhir»e müsâdif gösterir: Bu bir günlük fark için yukarda bu senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız).

13 Eylül=4 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Ordunun Diyarbekir'den hareketi.

(Bu tarih ittifakla rivâyet edilir. — Diyarbekir'de «on gün oturak» olmuştur).

7 Teşrinievvel=28 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Ordunun Musul'a muvâsalatı.

(Umumiyetle bu tarih rivâyet edilirse de, Naîmâ «Cumâda-l-ûlâ selhi» diye ayın 30 undan bahsetmektedir ve o da 9 Teşrinievvel Cumartesi gününe müsâdiftir. — Ordu Musul'da iken topların bir kısmıyla cephâne nehirden ve 20 büyük top da karadan Bağdad üzerine sevkedilmiştir).

14 Teşrinisâni=7 Receb, Pazar: Ordunun Kâzımiyye'ye muvasâlatı.

(Bağdad'ın 7 kilometre kadar şimaligarbîsinde ve Dicle'nin sağ sâhilinden biraz içerde bulunan Kâzımiyye kasabasına bu ismin verilmesi İmam Mûsâ-Kâzım'ın muhteşem türbesinden dolayıdır; son Osmanlı teşkilâtında kazâ merkezi olan bu kasaba nisbeten yenidir; onun için eski Osmanlı menbâlarında sadece «İmâm Mûsâ türbesi» denilir. Burası Şiîlerin ziyâretgâhı olmasına mukabil, karşı sahilde ve Bağdad'ın 4 kilometre şimaligarbî tarafında bulunan ve İmâm-ı-A'zam'ın türbesinden dolayı «A'zamiyye» ismini alan nâhiye merkezi de Sünnîlerin ziyâretgâhıdır. — Ordu bu gün buraya gelince Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa Bağdad önlerine gidip «Konak yerlerin ve meteris mahallerin» tedkik edip gelmiştir).

15 Teşrinisâni=8 Receb, Pazartesi: Ordunun A'zamiyye'ye muvâsalatı.

(Bağdad'ın biraz yukarısında bulunan bu kasaba için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu gün Sultan Murad Bağdad önlerine gidip meteris yerlerini tedkik ettikten sonra karargâhına dönmüştür. — Üsküdar'dan buraya 197 günde gelinmiş olduğu ittifakla rivâyet edilirse de, hareket ve muvâsalat günleri de sayılmak şartiyle tam 192 inci günde varılmıştır: Bu müddetin 76 yâhut 66 günü muhtelif konaklarda «oturak»la geçmiş olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır. — Bu gün pâdişahın huzurunda bir harb meclisi toplanmış ve muhâsaranın derhâl başlamasına karar verilmiştir).

15/16 Teşrinisâni=8/9 Receb, Pazartesi/Salı gecesi: Bağdad muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine bu gece «iki buçuk sâat mürûrundan sonra», yâni takriben zevalî sâat dokuza doğru asker meterise girmiştir. — Şehrin muhtelif taraflarındaki muhâsara cephelerinin her biri Vezir-i-a'zamdan itibaren hükûmet erkâniyle valilerden birinin

kumandasına tevdi edilmiştir. «Otâğ-ı-Hümâyûn» İmâm-ı-A'zam türbesinin önüne kurulmuş ve Dicle nehri otağın sağına tesâdüf etmiştir; Sultan Murad'ın harb harekâtını tâkib edebilmesi için yüksekçe bir tepenin üstüne bir «Kasr-ı seferi» kurulduğundan da bahsedilir. — Kırk kurban kestirip fukaraya dağıttıran pâdişâh;

— Ser-mezhebümüz şiyâretine bî-feth-ü-zafer dühûl itmekden istihyâ iderüm!

diye İmâm-ı-A'zam türbesinin ziyaretini kalenin fethine tâlik etmiş ve ilk iş olarak «bîmârhâne çadırların» teftiş etmiştir; Doğancı-başının Mısır sancak-beylerinden Mustafa Bey'e gönderdiği mektubun Thevenot seyâhatnâmesindeki Fransızca tercemesine göre Sultan Murad hastahâne çadırlarını kendi otağının yanına kurdurmuş ve yaralıların tedâvisinde a'zami ihtimam gösterilmesini emretmiştir; gene ayni vesikaya göre pâdişâh yaralıları bizzat ziyâret edip sıhhatleriyle dâimî surette alâkadar olmuş ve her yaralıya elli akça vermiştir: Eski Osmanlı ordusunun sıhhî teşkilâtı ve pâdişâhların yaralılar ve hastalarla alâkası için yukarda 1622=1031 vukuâtının «18 Mayıs» ve 1635=1045 vukuâtının «28/29 Temmuz» fıkralarına da bakınız. — Asker meterise girer girmez derhâl ateş açılmış ve ilk yaralılar bu geceden itibaren hastahâne çadırlarına nakledilmiye başlamıştır. — Bu sırada Safavîlerin Bağdad valiliğinde bulunan «Bektaş-Han» ın emrinde 30-40 bin asker bulunduğundan bahsedilir. Bunun on bini Mâzenderân'ın nişancılıklarıyla meşhur «Tüfeng-endâz»larındandır; Hammer'e göre Bektaş-Han Ermeni dönmesidir. — Birinci Safî'nin bu sırada Kasr-ı-Şîrîn'de bulunduğu rivâyet edilir).

27 Teşrinisâni=20 Receb, Cumartesi: Bağdad sûrunda büyük bir gedik açılması.

(İlk muhâsara gecesinin ertesinden itibaren bâzı küçük gedikler açılmışsa da müdâfiler bunları kum torbalarıyla doldurmakta kusur etmemişlerdir. Bu gün sûrun mühim bir kısmı top ateşiyle yıkılmış olduğu için, İlkönce «Yörüyüş=Umumî hücum» yapılmak istenmişse de, müdâfilerin iç tarafta derin hendekler hazırladıkları haber alınması üzerine meterisle ilerlemekte devam kararı verilmiştir).

4 Kânunuevvel=27 Receb, Cumartesi: Musul'dan on top gelmesi.

(Bu büyük toplar derhâl muhtelif muhâsara kollarına tevzi edilmiştir; Beşinin Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa koluna verildiği rivâyet edilir).

19 Kânunuevvel=12 Şa'ban, Pazar: Altı gün süren en şiddetli muharebelerin başlaması.

(Edirneli Hıbrî bunu «Şa'bân'un on üçüncü Ahad» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde «Ahad=Pazar» günü o ayın 12sine tesâdüf etmektedir: Bu gün başlayıp beş gün beş gece daha devam etmiş olan bu şiddetli muharebeye Safavî kadınlarının bile iştirâk ettiğinden bahsedilir:

«Reâyâsı yaşla ve nisvânı kaynar sular dökmekle ve kumbaralar ve rûgan-ı neft ile âlûde esvablar atmağla harb-u-darbe kûşiş itmişlerdür».

Erkeklerine «dolular sunan» kadınların:

— Bizi Osmanluya nice virürsüz? Gayet bu mudur ki böyle ceng idersiz?

gibi teşvik sözlerinden başka çalgı ve rakısla da onları teşcîe çalıştıklarından bahsedilir. Bu altı günlük şiddetli ateşe müdâfiler işte böyle dayanmışlardır).

23 Kânunuevvel=16 Şa'ban, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Tayyar Mehmet Paşa'nın şehâdeti ve Kapdan-ı-Deryâ Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı menbâlarda 17 ve hattâ 18 Şa'ban «Hamiş=Perşenbe» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde Perşenbe o ayın 16 sına müsâdiftir. Thenvenot'nun seyahâtnâmesinde neşrettiği fetihnâme tercemesinde «16 Şa'ban Perşenbe» tarihinden bahsedilmesi bu hususta hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak bir delil demektir. — Bağdad fethinin hakikî kahramanı olan büyük Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa bu sabah erkenden kendi cephesinin karşısında bulunan kuleleri zabtedip şehrin fethini te'min etmek üzere «Serden-geçti» denilen fedâîlerin başına geçerek en önde hücum etmek suretiyle büyük bir kahramanlık göstermiş ve Edirneli Hıbrî'nin kaydi vechile «kulleler zabt olunduktan sonra» mübârek alnından yâhut boğazından giren bir kurşun ensesinden çıkmak suretiyle şehîd olmuştur: Tayyar-Mehmet Paşa elinde kılıcıyla düşmana saldırırken şehîd olan ilk Osmanlı Sadr-ı-a'zamıdır; ondan evvel İkinci Murad devrinde Amasyalı Bâyezid Paşa «Düzmece-Mustafa» vak'asında telef olmuş, İkinci Bâyezid'in Vezir-i-a'zamlarından Hadım-Ali Paşa Anadolu'daki Şahkulu ısyânında maktûl düşmüş ve Yavuz'un meşhur Vezir-i-a'zamı Hadım-Sinan Paşa da Mısır seferindeki Rîdâniyye muharebesinde şehîd olmuşsa da, onların şehâdetleri büsbütün başka mâhiyettedir: Bâyezid Paşa bir saltanat mücâdelesinde can vermiş, Hadım-Ali Paşa bir dahilî ısyan tenkilinde maktûl düşmüş ve nihayet Hadım-Sinan Paşa da harb meydanlarında düşmanın bir nevi sûikasdiyle öldürülmüştür; Bunlar için birinci ciltte 1422=825 vukuâtının birinci ve 1511=917 vukaâtuun sekizinci fıkralarıyla ikinci ciltte 1517=922 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre Tayyar-Mehmet Paşa bir yabancı devletle harbedilirken askerinin başında ve hücum vaziyetinde şehîd olmuş ilk Sadr-ı-a'zam demektir ve umumiyetle harbde şehîd olan Vezir-i-a'zamların da dördüncüsüdür.

Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti bu senenin 27 Ağustos=16 Rebî'ül-âhir Cuma gününden bu güne kadar 3 ay, 27 gün sürmüştür. Mezarı, babası Mustafa Paşa'nın A'zamiyye'deki türbesindedir; Aşağıki fıkraya da bakınız.

Yeni Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa en kuvvetli rivâyete göre Arnavuttur: Hammer bunu Macar devşirmesi gösterirse de doğru değildir. Meskûkâtın ıslâhiyle Hazîne tasarrufu gibi bir takım mâlî muvaffakiyetlerinden bahsedilen Kara-Mustafa Paşa'ya «Kemankeş» denilmesi ok atmaktaki mehâretindendir. Dördüncü Murad'ın gözüne girmesi, Yeniçeri-ağaları devrinde Ocak zorbalarının te'dibindeki hizmetleriyle izah edilir).

24 Kânunuevvel=17 Şa'ban, Cuma: Bağdad'ın teslim olması.

(Bu kadar mühim bir vak'anın tarihinde bile bir takım hatâlarla ihtilâflara tesâdüf edilmesi çok acınacak bir haldir; iki meselede ihtilâf vardır: Biri muhâsaranın müddetine, biri de teslim tarihine âittir. Muhâsara müddeti umumiyetle 40 gün gösterildiği ve kalenin 40 ncı gün teslim olduğundan bahsedildiği halde, muâsır bir müellif olan Peçevî 38 gün gösterir; Sultan Murad'ın Istanbul'a gönderdiği fetihnâmede ise kalenin «bilcümle otuz dokuz gün» döğülmüş olduğundan bahsedilmektedir! Teslim günü de sayılmak şartiyle fetihnâmedeki 39 gün kaydi doğrudur: Bu vaziyete göre 40 ve 38 rivâyetleri birer gün hatâlı demektir. — Gün tarihindeki ihtilâf da bunun gibidir; umumiyetle «18 Şa'ban Cuma» tarihinden bahsedilir ve hattâ Dördüncü Murad'ın fetihnâmesinde de:

«Şehr-i Şa’ban-ül-muazzamun on sekizinci günü Cum’a gün»

tarihi vardır; halbuki hakikî takvimde Cuma günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsâdiftir; Bir «Rü’yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelen bu bir günlük fark yukarıki fıkralarda olduğu gibi gün ismine istinâden burada tashih edilmiştir. Naîmâ’daki «8 Şa’ban Cum’a» tarihi her halde bir istinsah hatâsı olmalıdır: Çünkü me’hazı olan Kâtib-Çelebi’de «18 Şa’ban Cum’a» tarihi vardır; Du Loir seyâhatnâmesinde Türkçe metniyle Fransızca tercemesi bulunan anonim Bağdad fetihnâmesindeki «29 Şaban Cum’a» tarihi büsbütün yanlıştır. Her halde «Cuma» gününde ittifak edildiği muhakkaktır; yalnız Peçevî «Perşenbe»den bahsederse de bunun bir zühul olması lâzımgelir.

Bağdad’ın teslimini te’min eden en mühim vak’a, yukarıki fıkrada bir gün evvel şehîd olduğunu gördüğümüz Vezir-i-a’zam Tayyar-Mehmet Paşa’nın canını feda ederek sûrun bâzı kulelerini işgâl etmiş olmasında gösterilebilir; halefi Kemankeş-Mustafa Paşa da onun başladığı ve başardığı işe derhâl devam ettiği için bir kaç kule daha zabtedilmiştir. Sultan Murad’ın fetihnâmesinde bu sabah bir umumî hücum başlamış olduğundan da bahsedilir.

Sabah erkenden Osmanlı «yörüyüş»ü büyük bir şiddetle inkişâfa başlayınca

«Burc-u-bedenlerden eman nakkaresi çalunup» bir takım Safavî askerlerinin feryadları yükseldiğinden bahsedilir:

— Âmân, el-amân, yâ Sâhib-ül-kırân ve Halîfe-i zemîn-ü-zamân ve güzîde-i Âl-i- Osmân! Allâh içün, ecdâdun yüzü suyuna! Allahı seversenüz ey gaziler, başunuz içün âmân! Bektaş-Han kal’adan çıkar, kal’ayı size teslim ider!

İşte bunun üzerine Safavîlerin Bağdad valisi Bektaş-Han Vezir-i-a’zama bir adam gönderip «eman-nâme» istemiş, akşama kadar kale teslim edilmek şartiyle istediği vesika verilmiş ve nihayet öğle üzeri on kişilik maiyyetiyle kaleden çıkan Bektaş-Han ilkönce Sadr-ı-a’zamın çadırına getirilmiş ve ondan sonra da Sultan Murad’ın emriyle askerî merâsim yapılarak «meterisden Otâğ-ı-Hümâyûna varınca tarafeyn-i tarikde kat-ender-kat alaylar, gûnâgûn sancaklar ve bayraklar» dizilip «tabl-ı beşaret» çalınarak Bağdad’ın son Safavî valisi büyük ve muzaffer pâdişâhın huzûruna çıkarılmıştır. Otâğı-Hümâyûndaki tahtında oturan Dördüncü Murad’ın etrâfında devlet ve ordu erkânının el kavuşturup divan durdukları sırada içeri giren Bektaş-Han o muhteşem manzaranın mehâbeti içinde yer öptükten sonra ellerini kavuşturup durunca, Sultan Murad’ın şöyle bir sualle söze başladığından bahsedilir:

— Sen kimsen, adun nedür, neye geldün?

— Kal’a-i Bağdad hâkimi Bektaş-Han kulunam; kal’ayı Pâdişâhuma teslim itmeğe geldüm!

— Ya niçün karşu kodun? Bu kadar muhâlefet neden lâzım geldi? Dahî evvel kulluk itsen olmaz mı idi?

— Çünkim veliyy-i-ni’metümüzün uğruna kaadir olduğumuz mertebe duruşmak uhdemüze lâzım idi: Nitekim Saâdetlü Pâdişâhun kulları dahî uğûr-i Hümâyûnlarına sarf-ı iktidar iderler. İşte bir avuç kanum ve başumla cânum: Huzûr-î Şerîflerine geldüm; dilerse afveylesün, isterse katleylesün; ferman Pâdişâhundur!

— Hele böyle olur; Efendüne hidmet itmek ise ancak olur! Sana ve tevâbi' askerüne ve hanlara eman virdüm!

Yukarda 1635=1045 vukuâtının «8 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Erivan valisi Emir-Gûne-oğlu Tahmâsb-Kulihan gibi bu Bağdad valisi Bektaş-Han da Osmanlı tâbiiyyetine girdiği için «bir murassa' siyah sorguç ve bir siyah kaplı kürk hil'at-i fâhire ve bir murassa' hançer»le taltif edilmiştir. Bunun üzerine münâdiler Bağdad'daki Safavî askerlerinden istiyenlerin Osmanlı ordusuna iltihak etmekte ve istemiyenlerin de İran'a gitmekte serbest olduklarını ilân etmişlerdir.

Dördüncü Murad'ın «Fâtih-i Bağdad/Bağdad fâtihi» ünvâniyle anılmasına sebeb olan bu büyük muvaffakıyyetin beş bin şehîdle on bin mecruha mal olduğundan bahsedilir; Safavîlerin harb zâyiâtı da on bin maktûl kadardır. — 1624=1033 senesi 11/12 Kânunusâni=20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi ihânet yüzünden sukut etmiş olan Bağdad o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 14 sene, 11 ay, 13 gün ikinci defa olarak Safavî hâkimiyyetinde kaldıktan sonra Dördüncü Murad'ın himmetiyle artık kat'î surette Osmanlı idaresine geçmiş demektir: Bağdad vilâyeti Sultan Murad'ın o günkü fethinden 1917=1335 senesi 11 Mart=17 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü İngilizler tarafından zabtına kadar gene Milâdî takvim hesabiyle tam 278 sene, 3 ay, 2 gün Osmanlı-Türk idaresinde kalmıştır, fakat bundan başka bir de Kanunî'nin fethinden Dördüncü Murad devrinin başlarındaki sukutuna kadar 89 sene, 1 ay, 4 gün süren ilk Osmanlı devri vardır: Yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu iki Osmanlı devrinin mecmûu 367 sene, 4 ay, 6 gün tutmaktadır; İkisinin arasında 15 sene kadar süren ikinci Safavî hâkimiyyeti kısa bir fâsıladan ibaret demektir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

25 Kânunuevvel=18 Şa'ban, Cumartesi: Bağdad'ın teslimine rağmen iç-kalede mukâvemet etmek istiyen Safavî kuvvetlerinin tenkili.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Bağdad valisi Bektaş-Han'ın teslim kararını kabul etmek istemiyen Safavî kumandanlarının en mühimmi Halef-Han'dır; diğer hanlarla beraber orduya hâkim olan bu kumandan sonuna kadar mukâvemette devam tarafdarıdır; hattâ Bektaş-Han'ın karısı bile teslimi ihânet ve kocasını hâin saymıştır: Aşağıda bu senenin «26/27 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bu hanların korktukları için teslim olmadıkları hakkındaki rivâyet doğru değildir: Çünkü bundan bir gün evvel Bektaş-Han kendilerine bir tezkire yazıp Pâdişâhın hepsine eman verdiğini ve derhâl dışarı çıkıp teslim olmalarını bildirmişse de, Safavî kumandanları:

— Bu gün hammâma varsak gerekdür, yarın çıkup varalum!

diye baştan savma bir cevap vererek eman kabulünden imtinâ etmişler ve o gece ellerinde bulunan yirmi bin kişilik kuvvetle «Nârin-kale» denilen iç-kaleye kapanmışlardır. O sırada bir taraftan da Osmanlı askeri sûrun muhtelif gediklerinden şehre girmiye başlamış, sokaklarda çarpışmalar olmuş ve hattâ bir rivâyete göre müsâdemeler bu sabaha kadar devam etmiştir. Şehre giren ilk Yeniçeri müfrezesi «Bektaş-Han sarayı»nı muhâfaza için sevkedildiği halde bunun taarruza uğraması üzerine diğer Yeniçeri kollarının arkadaşlarına yardım için girmiş oldukları hakkında da kuvvetli bir rivâyet vardır.

Kaleye kapananlar Osmanlı askerine ateş açınca Sultan Murad haklı olarak gazaba gelip Rumeli beylerbeyi Arslan-Paşa-zâde Ali Paşa kumandasında hücum kıt'aları sevketmiş, şiddetli muharebeler olmuş ve ikindi vaktine kadar 20-30 bin Safavî askeri imhâ edilmiştir;

Sultan Murad Istanbul'a gönderdiği fetihnâmede Bektaş-Han'ın tesliminden bahsettikten sonra bu noktayı şöyle anlatır:

«... Sâir melâîn-i hâsirîn çıkmakda tereddüd itmeğle irtesi asker-i İslâm süyûf-i berk-iltimâ'-ı düşmen iltikaam ile üzerlerine hücum idüp zamân-ı yesîrde yirmi otuz bin mıkdârı Kızılbaş tu'me-i şemşîr olup...»

Bu vak'ada düşman askerinden ancak üç yüzünün yaralı olarak kaçabildiği rivâyet edilir. — Düşmanın teslim talebi kabul edilip eman verildikten ve bu suretle ateş kesilip harb hâli nihayet bulduktan sonra yeniden kan dökülmesine sebeb olarak «nakz-ı emân» etmiş sayılan Safavî askerleri âsi ve hâin vaziyetine geçtikleri için, diri olarak ele geçirilenler de derhâl kılıçtan geçirilmişlerdir: Bu te'dib hareketinin üç gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Her halde Sultan Murad'ın bu meselede hiç bir mes'ûliyyeti yoktur; meselâ bundan evvel Erivan fethinde teslim olan Safavî kuvvetleri aradaki ahdi ihlâl etmedikleri için silâhlarıyla çıkıp sâlimen memleketlerine gitmişlerdir: Yukarıda 1635=1045 vukuâtının «7 ve 8 Ağustos» fıkralarına bakınız. Onun için bu gün dökülen Safavî ve Osmanlı kanlarının bütün mes'ûliyyeti kendilerine aittir. Halef-Han'la arkadaşları yeniden eman dileyerek teslim oldukları için canlarına dokunulmayıp esir edilerek Istanbul'a sevkedilmişlerdir.

Bu kanlı vak'a Bağdad sokaklarının cesedlerle dolmasına sebeb olduğu için şehir derhâl temizlenmiş, cesedler Dicle'ye atılmış ve kalenin de tamirine başlanmıştır: Bu tâmir için aşağıda 1639=1048 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız: — Bağdad ahâlisine dokunulmamış ve hattâ yanlışlıkla esir edilenler de derhâl serbest bırakılmışlardır; Fakat buna rağmen bir gün Bağdad baruthanesi infilâk edip asker ve ahâliden sekiz yüz kişinin ölümüne ve bir çok evlerin yıkılmasına sebeb olmuş ve bunun da şehirdeki Şiîler tarafından tertib edildiği anlaşılmıştır. İşte bu ikinci vak'a üzerine bundan on beş sene evvel Birinci Abbâs'ın Bağdad'a girdiği zaman Sünnîleri bilâ-sebeb katl-i-âm etmesine nazîre olarak Sultan Murad da şimdi haklı bir sebebe istinâden Şiîlerden suçlu saydığı bin dört yüz kişiyi idâm ettirip mütebâkisini tehcir ettirmiş ve bu suretle Bağdad'da hiç bir Şiî ve Safavî kalmamıştır: Şâh-Abbâs'ın Sünnî katl-i-âmı için yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Irak'ın emniyeti bakımından bu tedbirini mülhakata da teşmil eden Dördüncü Murad bilhassa hudud boylarını tamamiyle Sünnîleştirmek için Anadolu'dan Sünnî Türk kütleleri getirtip muhtelif kasabalara yerleştirmiştir; Şimdiki Mendeli, Ba'kube, Hânıkin vesair hudud noktalarının Türk ahâlisi işte o zamanki iskândan kalmadır; hattâ Bağdad ahâlisinin büyük bir kısmı da öyledir).

26 Kânunuevvel=19 Şa'ban, Pazar: Irak'da Şiîliğe karşı Sünnilik âbidesi demek olan İmâm-ı-A'zam türbesinin ziyâreti ve zafer tebriki.

(Yukarda bu senenin «15/16 Teşrinisâni» fıkrasında Sultan Murad'ın Bağdad fethedilmedikçe İmâm-ı-A'zam ziyaretine yüzü olamıyacağından bahsettiğini görmüştük. Irak'da İran nüfuziyle Şiîliğe karşı Osmanlı-Türklüğü ile Sünnîliğin mânevî bir kalesi vaziyetinde bulunan bu mubârek makama karşı dinî olduğu kadar siyasî vazifesini de yapmak istiyen büyük pâdişah:

— İşte şimdi Ser-mezhebimüz olan İmâm-ı-A'zam Hazretlerini ziyârete yüzümüz oldu!

diyerek merâsimle türbeyi ziyâret etmiş ve kurbanlar kestirerek derhâl tâmir ve tezyinini emrettiği için az zamanda tâmir edilip ipek halılar, kıymetli şallar, gümüş kapılar ve pencereler ve altın, gümüş ve hattâ murassâ kandillerle tezyin edilmiştir. — Devlet ve ordu erkânının zafer tebriki de bu gün olduğu gibi, Istanbul'a fetihnâme götürmiye me'mur edilen Büyük-Emîr-Âhur Halil Ağa da bu gün yola çıkarılmıştır: Aşağıda 1639=1048 vukuâtının «18 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

26/27 Kânunuevvel=19/20 Şa'ban, Pazar/Pazartesi gecesi: Safavîlerin son Bağdad valisi Bektaş-Han'ın ölümü.

(Bağdad'daki konağında bu gece birdenbire ölüveren Bektaş-Han'ın ölüm sebebi hakkında muhtelif rivâyetler vardır; Meselâ Dördüncü Murad'ın mehâbetinden korkarak, yâhut zehirle intihâr ederek veyâhut başkaları tarafından zehirlenerek can verdiğinden ve nihayet «füc'eten» öldüğünden bahsedilir. En kuvvetli rivâyete göre Osmanlılara teslim olmasını ve Osmanlı tâbiiyyetine girmesini ihânet saydığı için kendisiyle beraber Istanbul'a gitmek istemiyen karısı tarafından zehirlenmiştir; Yukarda bu senenin «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Safavî ümerâsından Lori Hüseyn-Han'ın kızı olan bu kahraman yürekli hanım, Sultan Murad'ın emriyle babasına gönderilmiştir).

27 Kânunuevvel=20 Şa'ban, Pazartesi: Yeniçeri-ağası Küçük-Hasan Ağa'nın Bağdad valiliğine tâyini.

(Bağdad'ın bu ikinci fethinde ilk Osmanlı valisi olan Küçük-Hasan Paşa'nın maiyyetine sekiz bini yeniçeri ve dört bini muhtelif sınıflara mensup oa iki bin asker verilmiş ve bir müddet sonra bu mıkdar artırılmıştır).

1639=1048

14 Kânunusâni=9 Ramazan, Cuma: Sultan Murad'ın Bağdad'dan hareketi.

(Dördüncü Murad 1638=1048 senesi 15 Teşrinisâni=8 Receb Pazartesi gününden bu güne kadar Bağdad önlerindeki karargâhında tam 1 ay, 29 gün=60 gün kalıp 61 inci günü hareket etmiştir. — Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa Serdâr-ı-Ekremlikle ve orduyla Bağdad'da kalıp hem Irak'ın muhâfazasına, hem İran'la harb yâhut sulhün idaresine me'mur olmuştur. — Cuma namazını A'zamiyye'de kıldıktan sonra Musul'a hareket eden Sultan Murad bu gün Kâzımiyye'ye geçmiştir: Bu mevki için yukarda 1638=1048 vukuâtının «14 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17 Kânunusâni=12 Ramazan, Pazartesi: Dördüncü Murad'ın Kâzımiyye'den Musul'a hareketi.

(Pâdişâh burada üç gece kalıp dördüncü gün yola çıkmıştır: Ordu serdârla beraber Bağdad'da kaldığı için, Sultan Murad'ın maiyetinde yalnız devlet erkâniyle hazîne muhâfazasına me'mur olan asker vardır).

18 Kânunusâni=13 Ramazan, Salı: Bağdad fetihnâmesinin Istanbul'a isâli.

(Yukarda 1638=1048 vukuâtının 26 Kânunuevvel» fıkrasında Istanbul'a fetihnâme götürmek için yola çıktığını gördüğümüz Baş-Emîr-Âhur Halil Ağa bu gün pâyıtahta varmış ve

pâdişâhın emriyle «Istanbul ve etrâfında azîm donanma olup» şeker bayramının sonuna kadar yirmi gün geceli gündüzlü şenlikler yapılmıştır).

20 Kânunusâni=15 Ramazan, Perşenbe: Birinci Mustafa'nın ölümü.

(İlk saltanatı 3 ay, 4 gün=96 gün, ikinci saltanatı 1 sene, 3 ay, 22 gün ve iki saltanatının mecmûu 1 sene, 6 ay, 26 gün sürüp ikinci hal'indenberi Topkapu sarayındaki dâiresinde kapalı yaşamakta olan Sultan Mustafa'nın ilk cülûsu için yukarda 1617=1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» ve ikinci cülûsu için de 1622=1031 vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarına bakınız. Ölüm günü «Evâsıt-ı Ramazan» şeklinde kaydedilmekte olduğu için, buradaki «15 Ramazan» tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu tarih doğru olduğu takdirde, müvâzenesizliğinden dolayı iki defa tahttan indirilmiş olan Birinci Mustafa 1623=1032 senesi 10 Eylül=15 Zülka'de Pazar gününe tesâdüf eden ikinci hal'inden itibaren Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 4 ay, 9 gün yaşamış demektir. En kuvvetli rivâyete nazaran 1000=1591-1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 47-48 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. Dördüncü Murad'ın emriyle «Dâr-ı-Naîm'e irsâl» edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet dolaştığından bahsedilir! Sultan Murad'ın bundan evvel idâm ettirmiş olduğu kardeşleri için yukarda 1635=1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» ve 1638=1047 vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız. — Birinci Mustafa Ayasofya'daki türbesine defnedilmiştir).

27 Kânunusâni=22 Ramazan, Perşenbe: Sultan Murad'ın Musul'a muvâsalatı ve Birinci Safî'ye tehdidnâme göndermesi.

(Sulh teşebbüsünde bulunmak üzere Bağdad seferinden evvel Istanbul'a gelmiş ve Musul'a sevkedilip sefer neticesini orada beklemiye me'mur edilmiş olan Safavî elçisi Maksud-Han bu gün huzura kabul edilip Şah Safî'ye bir tehditnâme götürmiye de me'mur edilmiştir. Sultan Murad bu mektubunda evvelce Osmanlıların elinde bulunan yerlerin iâdesini ve her sene hediye gönderilmesini istemiş ve bunlar kabul edilmediği takdirde kışı geçirdikten sonra İran'a yürüyeceğini bildirip:

— Ersen meydana gel!

diye tehdid etmiştir: Aşağıda bu senenin «23 Mart» fıkrasına da bakınız).

28 Kânunusâni=23 Ramazan, Cuma: Dördüncü Murad'ın Musul'dan Diyarbekir'e hareketi.

(Pâdişâh Musul'da yalnız bir gün kalmıştır).

5 Şubat=1 Şevvâl, Cumartesi: Sultan Murad'ın Diyarbekir'e muvasâlatı.

(Kışı burada geçirmiye karar veren pâdişâh bir konak satın alıp tevsi ettirmek suretiyle bir saray yaptırmıştır. — Bağdad seferine çıkarken buraya kadar beraber getirdiği karısının kendisini burada beklemiş olduğundan bahsedilir. — Sultan Murad'ın Istanbul'a hareketi için aşağıda bu senenin «16 Nisan» fıkrasına bakınız).

18 Şubat=14 Şevvâl, Cuma: Bağdad kalesindeki tâmir işlerinin ikmâli.

(Yukarda 1638=1048 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasında derhâl tamirine başlandığını gördüğümüz Bağdad kalesinin inşâatı bu gün tamamlandığına göre 1 ay, 24 günde ikmâl edilmiş demektir).

23 Mart=18 Zülka'de, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa-Paşa'nın Bağdad'dan İran seferine çıkışı.

(Sultan Murad'ın yukarda bu sene vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz tehdidnâmesinden sonra Bağdad'daki ordunun da sefere çıkması, tabiî o tehdidin îkaaına başlanması demektir. Bu tazyik Safavî devletini bir an evvel sulh akdine mecbur eden en mühim sebeb sayılabilir. — Sekiz gün evvel şehirden karargâha çıkmış olan Serdâr Bağdad'dan ayrılırken kale muhâfazasına bırakılan kuvvetin mecmûu yirmi bine çıkarılmıştır: Bunun 8 bini Yeniçeri, bini Sipâhi ve mütebâkîsi de muhtelif sınıflardandır. Yukarda 1638=1048 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

16 Nisan=12 Zülhicce, Cumartesi: Dördüncü Murad'ın Diyarbekir'den Istanbul'a hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Şubat» fıkrasında Diyarbekir'e muvâsalatını gördüğümüz Sultan Murad burada tam 70 gün oturup 71 inci günü yola çıkmıştır).

29 Nisan=25 Zülhicce, Cuma: Kızıl-Rubat konağında orduya gelen Safavî elçisinin Serdâr-ı-Ekrem tarafından kabulü.

(Birinci Safî'nin Emîr-âhûru olan elçi Muhammed-kuli-Han Serdârla giriştiği müzâkerede yüksekten tutturmuş olmak için Kars kalesinin İran'a terkinden veyâhut tahribinden dem vurmuşsa da şiddetle reddedildikten sonra başka Safavî ordusunun Bağdad hududundan çekilmesi ve Dertenek kalesinin de derhâl Türkiye'ye teslimi istenmiş ve bunlar kabul edilmediği takdirde ordunun derhâl İran üzerine hareket edeceği tebliğ edilmiştir).

1639=1049

17 Mayıs=14 Muharrem, Salı: Şimdiki Türkiye-İran hududunu tesbit eden Kasr-ı-Şîrin muâhedesinin akdi.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Safavî elçisi Serdârın tehdidini hükûmetine bir mektupla bildirdikten sonra 5 Muharrem=8 Mayıs Pazar günü «Hân-ı-hânân» denilen Safavî Baş-kumandanı Rüstem-Han'dan Serdâr-ı-Ekreme gelen bir tezkirede Dertenek kalesinin tahliye edildiği ve sulh akdine me'mur edilen murahhas Saru-Han'ın da gelmek üzere olduğu bildirilmiş ve 6 gün sonra 11 Muharrem=14 Mayıs Cumartesi günü de kırk-elli kişilik bir maiyyetle Saru-Han gelmiştir. O günden itibaren üç gün süren müzâkere nihayet bu gün neticelenip Kasr-ı-Şirin civârındaki «Zohâb» mevkiinde bulunan Osmanlı karargâhında bir sulh muâhedesi imzalanmış olduğu için, bu tarihî vesikaya «Kasr-ı-Şîrin muâhedesi» denilir. Bu müsâlahada Türkiye'yi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa Paşa ve İran'ı da fevkalâde murahhas Saru-Han'la elçi Muhammed-Kuli-Han temsil etmiştir. «Muâhedât-ı umumiyye mecmûası»nın ikinci cildinin 308-312 nci sahifelerinde bir sureti bulunan Kasr-ı-Şîrin muâhedesi mucibince Türkiye-İran hududunun tahdidinde son harb vaziyeti esas olduğu için Bağdad, Basra ve Şehr-i-Zûr havâlisinden mürekkep «Irâk-ı-Arab» Türkiye'de kalmış ve Safavîlerin istirdâd etmiş oldukları Erivan da İran'a bırakılmıştır. Safavîlerin gerek Irak'a, gerek Kars, Ahıska ve Van taraflarına taarruz etmiyecekleri ve

İran'da «Sebb-i Ashâb»ın memnû' olacağı da ayrıca tasrih edilmiştir. Bu muâhededе çizilen hudud, hâlâ mevcud olan Türkiye-İran hudududur; Yalnız Türkiye Irak'ı ve İran da Erivan'ı zâyî' etmiş oldukları için, şimdi bu hududun yalnız Şarkî-Anadolu ile İran arasındaki kısmı kalmıştır; «Tahdîd-i hudûd-ı İrâniyyeye me'mûr» Ferik Derviş Paşa'nın 1269 tarihinde hükûmete verdiği ve 1287 de de «Devlet-i-AIiyye ile İran devleti beyninde olan hudûdun lâyihası» ismiyle neşrettiği büyük rapor bu hududun teferrüâtını tesbit eden en kıymetli ve en mevsuk eserdir. — Birinci Safî Kasr-ı Şîrin muâhedesini derhâl tasdik edip musaddak nüshasını Muhammed-Kuli-Han'la Istanbul'a göndermiş ve Sultan Murad da «Evâil-i Şevvâl 1049=1640 Kânunusâni sonları»nda tasdik etmiştir. — Dördüncü Murad devrinin başlarında Birinci Abbas'ın 1624=1033 senesi 11/12 Kânunusâni=20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi Bağdad'ı zabtetmesiyle başlıyan bu son Osmanlı-Safavî mücâdelesi o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 4 ay, 6 gün sürmüştür).

8 Haziran=6 Safer, Çarşanba: Bağdad seferinden dönen Dördüncü Murad'ın İzmit'e muvâsalatı.

(Yukarda 1639=1048 vukuâtının «16 Nisan» fıkrasında Diyarbekir'den hareketini görmüş olduğumuz Sultan Murad 1 ay, 22 günde=58 günde İzmit'e gelmiş ve Istanbul'daki devlet erkâniyle ulemâ tarafından burada karşılanmıştır. — Bu sırada pâdişâhın damla illetinden fazla rahatsız olduğu rivâyet edilir).

10 Haziran=8 Safer, Cuma: Sultan Murad'ın İzmit'den hareketi.

(Pâdişahın Istanbul'a muvâsalat tarihinde ihtilâf vardır; Meselâ Hıbri, Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesairede «10 Safer=12 Haziran Pazar» gününden bahsedildiği halde Müneccim-başı ile bâzı ecnebi menbâlarında «8 Safer=10 Haziran Cuma» tarihine tesâdüf edilir; Hammer de bu gün son rivâyeti esas ittihâz etmiştir. Peçevî'nin matbû nüshasındaki «Şevvâl» kelimesi «Safer» şeklinde tashih edildiği takdirde, bu muâsır menbâa göre de pâdişahın «5 Safer=7 Haziran Salı» günü Üsküdar sarayına gelip üç gün kaldıktan sonra «8 Safer=10 Haziran Cuma» günü Istanbul'a gelmiş olması lâzımgelir! Halbuki Sultan Murad'ın «6 Safer=8 Haziran Çarşanba» günü İzmit'e vâsıl olduğunda umumiyetle ittifak edilir; onun için o tarihten bir gün evvel Üsküdar'a varmış olması kabil değildir. Bu gün 48 yâhut 58 gün kadırga ile İzmit'den Üsküdar'a geçen pâdişâhın ayaklarındaki rahatsızlıktan dolayı iki gün istirâhat mecburiyetinde kaldığından bahsedildiğine göre, bu «8 Safer=10 Haziran Cuma» günü Üsküdar'a varmış ve iki gün sonra «10 Safer=12 Haziran Pazar» günü de Istanbul'a geçmiş olması lâzımgelir; Her halde Üsküdar ve Istanbul tarihleri birbirine karıştırılmış olsa gerektir. Bir rivâyete göre de Sultan Murad ilkönce Üsküdar sarayına değil, Sinanpaşa köşküne inmiştir).

12 Haziran=10 Safer, Pazar: Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinden Istanbul'a avdeti.

(Gün tarihindeki ihtilâf için yukarıkı fıkraya bakınız. — Muzaffer pâdişahı karşılamak için Istanbul'da fevkalâde hazırlıklar yapılmış, muhteşem merâsimle pâyıtahtına giren Sultan Murad'ın zafer alayında 22 Safavî hanı zincirler içinde teşhir edilmiş ve bir hafta şenlikler yapılmıştır. — Sultan Murad'ın bu Bağdad seferi 1638=1047 senesi 8 Nisan=23 Zülka'de Perşenbe günü Üsküdar karargâhına geçişinden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 2 ay, 4 gün sürmüştür).

16 Temmuz=15 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Kara-Mustafa Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Yukarda bu senenin «17 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kasr-ı-Şîrin muâhedesini akdettikten sonra Musul üzerinden bu gün Diyarbekir'e gelen Serdâr ordunun bir kısmını yolda gelirken ve bir kısmını da burada terhis edip hudud işlerini tanzim için bir müddet Diyarbekir'de kalmıya karar vermişse de, üç buçuk ay sonra Istanbul'a avdet emrini almıştır).

1640=1049

5 Kânunusâni=11 Ramazan, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Şark seferinden Istanbul'a avdeti.

(Üsküdar'da parlak merâsimle karşılanan Sadr-ı-a'zam derhâl Istanbul'a geçip Sultan Murad'ın huzûruna kabul edilmiş ve Kasr-ı-Şîrin muâhedesinin akdîndeki muvaffakıyyetinden dolayı:

— Lala, hoş geldün; etmeğüm sana helâl olsun!

iltifâtına mazhar olarak hil'atle taltif edilmiştir).

8/9 Şubat=15/16 Şevvâl, Çarşanba/Perşenbe gecesi, zevâlî saat 8: Dördüncü Murad'ın ölümü.

(Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sinde «Mâh-ı Şevvâlün 16 ncı yevm-i Hamîsde gurûb'dan sonra» denilmesi, Naimâ'nun bunu aynen tekrar etmesi ve bilhassa ayni tarihi kaydeden Müneccim-başı'nın Sultan İbrahim'i «17 Şevvâl Cum'a» günü cülûs etmiş göstermesi Dördüncü Murad'ın Perşenbe/Cuma gecesi ölmüş olmasına delâlet edebilirse de, her halde bütün bunlar Kâtib-Çelebi'nin zühûlünden mütevellid olmalıdır: Çünkü Sultan İbrahim'in Perşenbe sabahı tahta çıkmış olduğu gene Naîmâ'nın kaydiyle sâbit olduktan başka, müâsır bir müellif olan Mehmet-Halîfe'nin «Târîh-i Gılmânî»sinde de:

«Mâh-ı mezbûrun on altıncı gicesi ki Pençşenbih gicesidür, yatsu namazından bir sâat mürûrundan sonra»

denilmektedir; gene muâsır müelliflerden Solakzâde «15 Şevvâl» tarihini gösterir. O sırada Istanbul'da bulunan Fransız seyyahlarından Du Loir da Sultan Murad'ı Çarşanba günü akşamı ölmüş göstermektedir.

Dördüncü Murad'ın ölümüne sebeb olan hastalık «Irk-u-nesâ=Sciatique» ve «Veca'-i mefâsıl=Nıkris=Goutte» gösterilir; Her halde bu muhtelif isimlerle Osmanlı hânedânında irsî bir hastalık olan «Damla» illeti kasdedilmektedir. Sultan Murad Revan seferindenberi bu hastalıktan muztaribtir: Yukarda 1635=1045 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bilhassa 1639=1049 senesi 12 Haziran=10 Safer Pazar günü Bağdad seferinden Istanbul'a avdetindenberi geçen 7 ay, 27 gün içinde ıztırâbı artmış ve hattâ halkı men'ettiği halde nefsini men'edemediği içki ibtilâsına rağmen 3-4 ay kadar perhiz etmek mecburiyetinde bile kalmıştır. Bununla beraber, ölümünden 15 gün evveline tesâdüf eden Ramazan bayramının birinci günü biraz iyilik hissettiği için ata binmiş ve en gözde nedimi olan Kapdan-ı-Deryâ Silihdar/Silâhdar-Mustafa Paşa'nın At-meydanındaki konağında tertib ettiği zıyâfete gidip Emîr-Gûne-oğlu, Yâr-ı-Ali Han ve Venedikli Bianchi gibi «Mahremân-ı sohbet-i hâss-ül-hâs» denilen bir takım yabancı dalkavukların istirhâmiyle perhizi bozup bir kere daha «Âyine-i câm-ı gül fâma nigâh endâz» olmuştur! Bayramın ikinci günü başlıyan ölüm hastalığı işte bu

birinci günü tertib edilen «Bezm-i-Cem»in neticesidir. Sultan Murad'ın bu son hastalığı her gün ağırlaşmak suretiyle tam 14 gün sürmüş ve 14 üncü günün akşamı ruhunu teslim etmiştir. Dördüncü Murad en kuvvetli rivâyete nazaran babası Birinci Ahmed'in saltanat devrinde 1612=1021 senesi 27 Temmuz=28 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü Boğaz-içinde sonradan «Beylerbeyi» ismini alan İstavroz-bahçesi'nde dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle tam 27 sene, 6 ay, 13 gün yaşayıp 28 yaşının içinde ölmüş demektir. Saltanat müddeti de 1623=1032 senesi 10 Eylül=15 Zülka'de Pazar gününe tesâdüf eden cülûsundan bu ölüm gününe kadar gene Milâdî takvim hesabiyle tam 16 sene, 4 ay, 29 gün tutmaktadır: Osmanlı menbâlarında 29 yaşında ölmüş ve 17 sene saltanat sürmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir.

Dördüncü Murad devri iki kısma ayrılır: 11 ini bitirip 12sine bastıktan bir buçuk ay sonra tahta çıktığı günden Zorbaların tahakkümüne nihayet vererek devlet idaresini bizzat eline aldığı 1632=1041 senesi 8 Haziran=20 Zülka'de Salı gününe kadar 8 sene, 8 ay, 28 gün süren çocukluk ve ilk gençlik çağında devlet işlerini anasıyla Vezir-i-a'zamları idare etmiş ve o tarihten ölümüne kadar 7 sene, 8 ay, 1 gün süren ikinci devrinde de memleketin mukadderâtını bizzat eline almıştır. Sultan Murad'ın devlet idaresini eline alır almaz Zorbaların tenkilinden başka «Seyfiyye» «Kalemiyye» ve «İlmiyye» sınıflarını da çok kanlı bir tasfiye ve tensika tâbi tutmasında ve bir taraftan da kahve, tütün ve içki yasaklarını bahâne ederek bilhassa Genc-Osman fâciasındanberi pâyıtahtın asayişini bozan bir çok zararlı unsurları temizlemesinde Görüceli-Koçu Bey'in 1040=1630-1631 de kendisine takdim etmiş olduğu meşhur ıslâhat lâyihalarının her halde çok büyük bir te'siri bulunduğu muhakkaktır. Hammer Dördüncü Murad'ın idareyi eline alışından ölümüne kadar geçen 7 seneyi mütecâviz zaman zarfında idâm ettirdiği insanların yekûnunu 20 bin gösterir: Bu tahminî rakamın tüyler ürpertici azameti karşısında Sultan Murad'ın kan dökücülükteki dehşeti nasıl inkâr edilebilir? Fakat bunun fecî olduğu kadar büyük bir tarihî zaruret olduğu da muhakkaktır. Bu müthiş zaruretin ne demek olduğunu anlamak için, muâsır bir müellif olan Mehmet-Halîfe'nin Zorba tahakkümünü tasvir ederken çizdiği şu levhaya şöyle bir göz gezdirmek kâfidir;

«Ol zaman Kulun şol mertebe tuğyânı var idi ki gündüz hammâmdan peştemal ile çıplak avret çıkarmak ve Gulâmiyye aldukları günde Sultan-Mehmet [=Fâtih] câmiinde dühân içmek ve müslümanlarun ırzın pâymâl itmek ve köşelerde âşkâre ayak üzre zinâ ve livâta itmek ve kan dökmek ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzât Pâdişâhı ve vâlidesini ve vüzerâ ve ehl-i Dîvânı mumlar ile salıncağa okumak [=dâvet etmek] gibi ve bâ-husûs kahvehanelerde ve meyhânelerde fi'l-i nâmeşrû' itmeleri gibi şol mertebe ki âlem nizâm-u-intizâmdan çıkmış idi ki vasfa gelmez».

Taşralardaki vaziyet de pâyıtahtın bu müdhiş manzarasından farklı değildir:

Yemen, Lübnan, Kırım ve Anadolu isyânlar içinde yanmıya başlamış, valiler merkezin emirlerini dinlemiyecek hâle gelmiş, Irak elden gitmiş, Rumeli tarafındaki hudud boyları düşman akınlarıyla kan içinde kalmış ve kanunlar bozulup muhtelif idare zümreleri tefessüh ettiği için halk kütleleri rüşvet, müsâdere, haraç ve her türlü tahakküm altında perişan bir hâle gelmiş ve netice itibariyle artık hem içerden, hem dışardan inkırâz çatırdıları aksetmiye başlamıştır. Dördüncü Murad 20 yaşında idareyi eline aldığı zaman karşılaştığı manzara işte böyle bir devlet manzarasıdır; Çok kan dökmesinin sebebi tabiî bu vaziyettir; hattâ bu bakımdan Yavuz'a benzetilir. Bâzı Garp menbâlarına göre bütün şehirlerde gizli me'murları vardır: Bunların gönderdikleri raporlarla memleketin her tarafındaki ahvâli tâkib ettiğinden bahsedilir. Seferlerinde uğradığı yerlerde bâzı kimselerin derhâl kellelerini uçurması, işte bu

sâyede oralara gelmeden evvel suçlarını öğrenmiş olmasındandır; bununla beraber, o kadar büyük bir temizleme işinde tabiî kurunun yanında yaş da yanmıştır.

Dördüncü Murad'ın en büyük eserleri, devleti inkırâza götüren Zorbalığın imhâsiyle Irak'ın fethinde ve Osmanlı-İran hududunu hâlâ devam eden kat'î şekliyle tesbit ettirmiş olmasında gösterilebilir: «Bin târihinden sonra gelen Pâdişahlarun a'zamı» sayılan bu büyük hükümdar sûiistimallere nihayet verip vâridâtı artırmak, orduyu tensik ve ıslâh edip inzıbât altına almak ve ticaretle sanâyii kuvvetlendirmek gibi hizmetleriyle Osmanlı devletine yeni bir hayâtiyet vermiş ve Hammer'in kanâatince Karlofça muâhedesine kadar 59 senelik bir azamet devri geçirmesine sebeb olmuştur. Her halde Dördüncü Murad'ın Türkiye'yi bir inkırâz uçurumundan çekip kurtardığı muhakkaktır.

Sultan Murad vücûdunun fevkalâde kuvvetiyle de meşhurdur: idman yaparken iri-yarı bir adam olan Silihdar-Musa Paşa'yı kuşağından tutup bir eliyle havaya kaldırarak odanın etrâfında dolaştırdıktan sonra yavaşça yere bırakması, iki yüz okkalık gürz kullanması ve bir ciritle sekiz kalkanı birden delivermesi gibi bir çok menâkıbından bahsedilir. — Edebî şahsiyyeti için yukarda 1623=1032 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasıyla 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

SULTAN İBRAHİM
— M. 1640=H. 1049 — M. 1648=H. 1058 —

1640=1049

9 Şubat=16 Şevvâl, Perşenbe: Sultan İbrahim'in cülûsu.

(Dördüncü Murad'ın bir kaç oğlu olmuşsa da hepsi küçükken öldüğü için bu gün tahta çıkan öz-kardeşi Sultan İbrahim Osmanlı hânedanından o sırada mevcud yegâne şehzâdedir. — En kuvvetli rivâyete göre 1024=1615 senesi 13 Şevvâl=5 Teşrinisâni Perşenbe günü dünyaya gelmiş olan Sultan İbrahim Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 24 sene. 3 ay, 5 gün tuttuğu sırada, yâni 25 yaşının içinde cülûs etmiş demektir. Birinci Ahmed'in en küçük oğlu olan Sultan İbrahim, ağabeyisi Dördüncü Murad'ın emriyle Bâyezid, Süleyman ve Kasım ismindeki kardeşlerinin sarayda boğularak yirmi beşer yaşında idâm edilmelerinden dolayı yıllardanberi gece gündüz mütemâdiyen cellâd ve kemend korkuları ve ecel terleri içinde yaşamış olduğu için, sinirleri tamamiyle bozuk bir halde tahta çıkmıştır: Yukarda 1635=1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» ve 1638=1047 vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız. İşte bundan dolayı Sultan Murad ölünce kendisine saltanat müjdesi vermek için odasına gönderilen Kapu-ağasının sözüne inanmamış;

— Siz bana mekr-ü-âl idersiz, bana taht-u-saltanat gerekmez; karındaşım sağ olsun! Benden ne istersiz?

diye odasından çıkmak istememiş ve hattâ kapıyı içerden kilitlemiş, bunun üzerine anası Kösem-Sultan gidip ve kilidi kırdırarak içeri girip «hezâr yemin» ettiği halde ona bile inanmamış ve nihayet Vâlide-Sultan'la Kapu-ağası kollarına girip âdetâ sürükliyerek Sultan Murad'ın odasına götürüp ağabeyisinin cenâzesini göstermek mecburiyetinde kalmışlardır: Sultan İbrahim, cenâzenin yüzünü açtırıp hakikaten ölmüş olduğunu gördükten sonra gözlerine inanamamış olacak ki, odadan çıkarken kapıdan geri dönüp bir kere daha açtırmış, iyice bakmış ve nihayet Sultan Murad'ın öldüğüne, saltanat müjdesinin yalan olmadığına ve

kendisinin de artık pervâsızca tahta çıkabileceğine kaani olabilmiştir! O akşam Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa ile Kapu-ağası koltuklarına girerek kendisini Taht-odasına götürüp ecdâdının tahtında oturtmuşlarsa da, gene kendi irâdesiyle cülûs merâsimi bu sabah olmuştur.

O sırada Istanbul'da bulunan Fransız müelliflerinden Du Loir'ın seyâhatnâmesinde hiç bir Osmanlı menbâımn kaydetmediği çok tuhaf bir vak'adan bahsedilir; Bu müellife göre Sultan Murad öldüğü gün Şeyh-ül-İslâm Yahya Efendi'den zorla bir fetvâ alıp Osmanlı hânedânının son ferdi olarak sağ bıraktığı kardeşi İbrahim'in idâmını emretmiş, cellâd şehzâdenin odasına girmiş, ağabeyisinin fermanını göstermiş, Sultan İbrahim duâ ve istiğfâr için bir kaç dakika mühlet istemiş ve nihayet cellâd sabırsızlanıp kemendi boynuna geçirdiği sırada anası Kösem-Sultan içeri dalıp Sultan Murad'ın ölüm hâlinde bulunduğunu söyliyerek ve cellâda bir takım mükâfatlar va'dederek oğlunu kurtarmış! Dördüncü Murad'a yalan söylenerek İbrahim'in idâm edildiğinden bahsedilmişse de, tamamiyle emin olmak için cesedin kendisine getirilip gösterilmesini emretmiş; etrafındakilerin tereddüd ettiğini görünce bir cellâd daha yollamış; Vâlide-Sultan bu ikinci cellâdı tevkif ettirip Sultan İbrahim'i ikinci bir ölüm tehlikesinden daha kurtardıktan sonra Sultan Murad'ın odasına gitmiş: Fakat artık can çekişmiye başlıyan Dördüncü Murad tam işte o sırada ruhunu teslim etmiş. Sultan Murad'ın son kardeşini idâm ettirmekten maksadı, saltanat makamını en sevgili nedimi ve kızının yavuklusu olan Kapdan-ı-Deryâ Silihdar-Mustafa Paşa'ya bırakmakmış! Her halde hiç bir Osmanlı menbâına aksetmiyen bu tuhaf rivâyet Du Loir'ın duymuş olacağı bir ecnebi dedikodusundan ibaret olmalıdır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumelideki Osmanlı arazisinin mecmûuna hiçbir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmeyen Süleyman ve Musâ Çelebiler sayılmamak şartiyle, Sultan İbrahim Osmanlı pâdişahlarının on sekizincisidir. «İbrahim» ismindeki yegâne Osmanlı pâdişâhı da budur.

Sultan İbrahim amcası Birinci Mustafa gibi deli değildir; yalnız yıllarca süren mütemâdi bir ip korkusunun sinirlerini berbâd etmiş olduğu muhakkaktır. Sarayının içini kürklerle kaplatacak dereceleri bulan meşhur samur ibtilâsiyle çılgınca sefâhatinin ve diğer bir takım çılgınlıklarının en mühim sebebi işte bu asabî vaziyetinde gösterilebilir).

9 Şubat=16 Şevvâl, Perşenbe: Dördüncü Murad'ın cenâze merâsimi.

(Sultan İbrahim'in de iştirâk ettiği cenâze namazı sarayın avlusunda kılındıktan sonra bütün vüzerâ, ulemâ, devlet ve ordu erkânının ağlaşarak iştirâk ettiği cenâze alayında «Merhûmun binüp gazâya gitdüğü üç at tersine eğerlenüp tâbutu önünce yedilmiş» olduğundan bahsedilir. — Sultan Murad, babası Birinci Ahmed'in türbesine defnedilmiştir).

1640=1050

30/31 Ağustos=12/13 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe/Cuma gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Bu gece Balat-kapusundaki mumhânelerden çıkan yangın rüzgârın şiddetinden dolayı genişleyip iki kola ayrılarak bir kolu Balat ve Fener kapularına ve bir kolu da Sultanselim tarafına doğru ilerleyip nihayet ertesi gün Çukurbostan'da sönmüştür. — Bundan evvel Dördüncü Murad devrinde Istanbul'un bete birini yakan büyük yangın için yukarda 1633=1043 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına ve gene Sultan İbrahim devrindeki ikinci büyük yangın için de aşağıda 1645=1055 vukuâtının «26/27 Haziran» fıkrasına bakınız).

1641=1051

14 Temmuz=5 Rebî'ül-âhîr, Pazar: Emîr-Gûne-oğlu'nun idâmı.

(Safavîlerin Revan/Erivan valiliğinde bulunduğu sırada Dördüncü Murad'ın şiddetli muhâsarasına mukâvemet edemiyerek teslim olup Osmanlı hizmetine girerek ve mezheb değiştirerek «Tahmâsb-kuli-Han» ismi «Yusuf Paşa»ya çevrilen Emîr-Gûne-oğlu ilkönce iki ay Haleb valiliğinde bulunduktan sonra Istanbul'a getirilmiş, Boğaz-içinde kendi ismini alan «Emirgân/Mirgün» köyüne yerleşmiş ve fevkalâde bir sefâhat mütehassısı olduğu için Dördüncü Murad'a işret nedimi ve kadeh müsâhibi olarak Kubbe-vezirliğine kadar yükselmiştir: Sultan Murad ara-sıra Emirgân'a gidip bunun hazırladığı muhteşem sefâhat âlemlerinde bulunduğu için, hâlâ mevcud olan yalıya o zaman bir taht konulmuş olduğundan bahsedilir. — Saltanat tebeddülü bir çok mühim şahsiyyetler gibi bu sefih vezirin de mevkiini sarstığı sırada Sultan İbrahim'in cülûsunu tebrik için bir çok hediyeler getirip gelen İran sefiri İbrahim-Han rivâyete nazaran pâdişâhı Emîr-Gûne-oğlu'nun idâmına teşvik etmiş ve işte bundan dolayı Sultan Murad'ın kadeh arkadaşı nihayet «vücûdu lâzım olmamağla izâle» edilmiştir! — Dördüncü Murad'ın Emîr-Gûne-oğlu'na ihsân ettiği meşhur Emirgân yalısını Sultan İbrahim de Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'ya ihsân etmiş ve içindeki taht işte o zaman kaldırılmıştır: Hâlâ mevcud olan bu binâ esasen «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in yalısıdır. — Emir-Gûne-oğlu'nun Revan kalesini Dördüncü Murad'a teslimi için yukarda 1635=1045 vukuâtının «8 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1642=1051

1/2 Kânunusâni=29/30 Ramazan, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Şehzâde Mehmed'in doğumu.

(Umumiyetle arefe gecesi doğduğundan bahsedilir: O sene Ramazan bayramının arefesi 30 Ramazan=2 Kânunusâni Perşenbe gününe müsâdiftir. Naimâ «Ramazânun âhir gicesi leylet-ül-Hamîs» kaydiyle Çarşanbayı Perşenbeye bağlıyan geceyi kasdetmektedir: Bâzı menbâlarda 29 ve bâzılarında da 30 Ramazandan bahsedilmesi şehzâdenin gece doğmuş olmasındandır; Kara-Çelebi-zâde «sâat-i sâbiada» dediğine göre takriben zevâlî saat 12 de, yâni tam gece yarısı doğmuş olması lâzımgelir. «Sicill-i Osmânî»deki «27 Ramazan» tarihi doğru değildir. — Bu şehzâde Mehmet, 1648=1058 tarihinde babası Sultan İbrahim'in hal'i üzerine «Mehemmed-i Râbi'=Dördüncü Mehmet» ismiyle tahta çıkan Avcı Sultan Mehmet'dir. — O sırada Osmanlı hânedânı içinde Sultan İbrahim'den başka erkek kalmamış olduğu için, onun cülûsundan bu ilk oğlunun doğumuna kadar geçen 1 sene, 10 ay, 22 gündenberi hânedânın inkırâzı ihtimâliyle efkâr-ı-umumiyyenin endişe içinde kalmış olduğundan ve nihayet şehzâde Mehmed'in doğumu üzerine herkesin geniş bir nefes aldığından bahsedilir. — Sultan Mehmed'in anası, Osmanlı sarayında «Haseki Turhan Hadice-Sultan» ismini alan bir Rus kızıdır).

3 Şubat=3 Zülka'de, Pazartesi: Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle Rus seferi serdârlığına Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın tâyini.

(Azak kalesi 4 sene, 7 aydanberi Rus-Kazaklarının elindedir; Yukarda 1637=1047 vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına bakınız. 1641=1051 senesi Nisan=Muharrem ayında Kapdan-ı-Deryâ Siyavuş Paşa istirdâda me'mur edilip gönderilmişse de, muhâsara esnâsında barut bitmiş ve Istanbul'dan gelinceye kadar kış bastırmış olduğu için kale fethedilemeden avdet mecburiyeti

hâsıl olmuştur. — Mevkiin ehemmiyetinden ve Rus-Kazaklarının Karadeniz yakınlarında bulunması tehlikeli görüldüğünden dolayı bu sefer daha mühim kuvvetler hazırlanarak Mısır valiliğinden mâzul ve «Civan-Kapucu-başı» lâkabiyle meşhur Sultan-zâde vezir Mehmet Paşa Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle bu gün Rus serdârlığına tâyin edilmiştir: Bu Mehmet Paşa için aşağıda 1644=1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Karadeniz'den bir filo sevkedilmiş ve Kırım hanı Mehmet-Giray da yardıma me'mur olmuştur: Bu vaziyet üzerine Kazaklar mukâvemet edemiyeceklerini anladıkları ve zâten Rus çarı da kalenin tahribini emretmiş olduğu için, şehri baştanbaşa yıkıp yaktıktan sonra çekilip gitmişlerdir; onun için Serdâr Mehmet Paşa baharda Azak harâbelerine vardığı zaman kaleyi tâmir edip muhâfızlar koyduktan sonra Özü kalesine çekilmiştir).

1642=1052

15 Nisan=15 Muharrem, Salı: Şehzâde Süleyman'ın doğumu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'den sonra ikinci oğlu olan bu şehzâde Süleyman 1687=1099 tarihinde ağabeyisinin yerine cülûs eden «Sultan Süleymân-ı Sânî=İkinci Süleyman» dır. Anasının adı «Saliha Dilâşüb-Sultan»dır. — «Sicill-i Osmânî»de doğum tarihi «25 Safer=25 Mayıs Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1643=1052

25 Şubat=6 Zülhicce, Çarşanba: Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'le İkinci Süleyman'dan sonra üçüncü oğlu olan bu şehzâde Ahmed 1691=1102 tarihinde İkinci Süleyman'ın yerine cülûs eden «Sultan Ahmed-i Sânî=İkinci Ahmed» dir. Anasının adı «Hadice Muazzez Hanım» dır.

1643=1053

26 Haziran=8 Rebî'ül-âhir, Cuma: Nasuh-Paşa-zâde gailesi.

(Bu Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa Birinci Ahmed'in tahtına göz dikecek derecelerdeki ihtirâsı ve Istanbul köpeklerini Üsküdar'a nefyetmek gibi bir tuhaflığıyla meşhur Vezir-i-a'zam Arnavut Nasuh Paşa'nın oğullarındandır; Yukarda 1611=1020 vukuâtının «22 Ağustos» ve 1614=1023 vukuâtının da «17 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Nasuh-Paşa-zâde vaktiyle Kapucu-başılıkta bulunduğu sırada Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın akrabâsından bir Arnavudu idâm ettirmiş olduğu için, yıllardanberi aralarının açık olduğundan bahsedilir.

Bundan evvel Erzurum valiliğinde bulunan Hüseyn Paşa Vezir-i-a'zamın valileri pâdişâh nâmına tuğra çekmekten men'eden emrini dinlememiş, bu emri tebliğ eden ağaya:

— Tuğrâ-keşlük bana mîrâsdur: Ben vezîr-ibni-vezîrüm ve tuğrâyı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi sâhib-kırân ısmarladı!

dedikten sonra «Çorbacı» ve «Ümmî» diye her zaman tezyif ve istihfâf ettiği Sadr-ı-a'zamın aleyhinde bulunmuş ve ağayı sert sözlerle geri çevirmiştir. Bu muâmele üzerine Erzurum'un coğrafî ve askerî vaziyetinden istifâde ederek onun da Abaza Paşa gibi ısyân etmek ihtimâlinden korkulduğu için, Hüseyn Paşa Haleb valiliğine nakledilmiş ve Haleb'deki

idaresinden halkın memnun olduğunu gören Vezir-i-a'zam telâşa düşüp Hüseyn'in kendisine rakîb olacağına hükmederek Haleb'e Siyavuş Paşa'yı tâyin etmiş, fakat bu Paşa kendi nâmına bir mütesellim gönderince Hüseyn Paşa kabul etmeyip geri çevirmiş ve işte bunun üzerine Sıvas valiliğine tâyin edilmiştir. Bu tâyin bir tuzaktır: Çünkü Vezir-i-a'zam bir taraftan da meşhur Abaza Paşa'nın yetiştirmelerinden olan Sıvas valisi Kör-Hazinedar İbrahim Paşa'ya gizli bir emir göndererek onu da Hüseyn Paşa'nın imhâsına me'mur etmiş, iki vali Kayseri civârında harbe tutuşunca İbrahim Paşa maktûl düşmüş ve işte bu zafer üzerine Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa artık Sıvas eyâletine tenezzül etmiyerek Sadâret makamına göz dikip Istanbul üzerine yürümiye başlamıştır. Hüseyn Paşa İzmit'e yaklaştığı sıralarda Istanbul ahâlisi heyecana düşmüş, dükkânlar kapanmış ve hattâ Vezir-i-a'zam zorla açtırmıştır. Bu sırada Kara-Mustafa Paşa'nın Istanbul'daki muhâlifleri tarafından Hüseyn Paşa'ya mektuplar yazılıp Üsküdar'a kadar ilerlediği takdirde Sadâret mührünün derhâl kendisine verileceğinden bahsettikleri hakkında bir rivâyet vardır.

Istanbul hükûmeti İzmit'e yaklaşan tehlikeyi önlemek için Anadolu beylerbeyi Çiftelerli-Osman Paşa kumandasında bir kuvvet göndermişse de, İzmit civârındaki muharebede Osman Paşa maktûl düşünce Istanbul askeri darmadağın olmuş ve artık Hüseyn Paşa hiç bir mukâvemete tesâdüf etmeksizin bu gün Bulgurlu'ya kadar ilerlemiştir; o sırada Istanbul'da bulunan Kâtib-Çelebi;

«Emmâ azîm galebe ve heybet ile görünüp ol gün Üsküdar'a bir kaç atlusu hücum eylese beride perîşanluk mukarrer idi... Üsküdar'a güzâr idüp asker ve serdârı bir hamle ile târmâr itmek mümkin idi».

demektedir. Fakat Hüseyn Paşa Istanbul'dan aldığı mektuplara inanıp Bulgurlu karargâhında «Mühr-i-Hümâyûn» bekliyerek o parlak fırsatı kaçırmış, bu sırada Istanbul'dan Üsküdar'a asker ve top geçirilmiş ve hattâ Sultan İbrahim de Üsküdar sarayına geçmiştir. Bu vaziyet hakkında iki muhtelif rivâyet vardır; Birine göre pâdişâh Dâr-üs-Saâde ağasıyla Hüseyn Paşa'ya bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderip inkıyâda dâvet etmiş ve o da:

— Şer'ile da'vâmı görmeğe geldüm, çün mümkin olmadı, emr Pâdişahumundur!

diye itâat göstermişse de «huzûra varmakdan hicâb» duyduğu için o gece kaçmış ve ikinci bir rivâyete göre de Istanbul'daki adamlarından birini kandırıp kendisine gönderen Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa, Hüseyn Paşa karşı yakaya geçtiği takdirde Rumeli beylerbeyliğine tâyin edileceğinden bahsetmiş ve Paşa da bu söze kanıp o gece kayıkla karşıya geçmişse de, tâyin emri gelmediği için bunda da aldandığını anlayıp Kırım hanına ilticâ etmek üzere on kişilik maiyyetiyle Rusçuk civârına geldiği sırada üzerine sevkedilmiş olan Edirne bostancı-başısı Sinan Ağa tarafından yakalanıp zincire vurularak Istanbul'a sevkedilmiş, Vezir-i-a'zam Topkapu hâricindeki bahçesine gidip rakîbini orada beklemiş ve geldiği zaman uzun uzadıya söğüp saydıktan sonra «envâ'-ı azâb ve eşedd-i siyâsetle» idâm ettirmiştir: Hüseyn Paşa'nın kesik başı Topkapu sarayının kapısında teşhir edildiğinden bahsedilir. Bu bedbahtın Istanbul'a gelmeden Burgaz'da idâm edildiği hakkında da bir rivâyet vardır.

Kara-Mustafa Paşa bu vesileden istifâde ederek mevkiini tahkim için daha bir çok muhâliflerinin kanına girmiş ve Sultan İbrahim'in sefâhatla meşgul olmasından cür'et alarak şiddetli bir tedhiş siyasetiyle devletin başında müdhiş bir diktatör kesilip halkın nefretine uğramıştır. — Nasuh-Paşa-zâde Hüseyn Paşa'nın Bulgurlu'ya gelişi için 30 Haziran=12 Rebî'ül-âhir tarihi de rivâyet edilir).

1644=1053

31 Kânunusâni=31 Zülka'de, Pazar: Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı ve Civan-Kapucu-başı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı, meşhur Cinci-Hoca meselesiyle alâkadardır: Safranbolulu bir şeyhin oğlu olan Cinci-Hoca'nın asıl ismi «Hüseyn Efendi»dir. Memleketinden talebelikle Istanbul'a gelen Hüseyn Efendi daha medresede okurken babası Mehmet-Çelebi'den öğrendiği dualarla efsunculuğa başlamış ve câhil tabaka arasında nefesinin keskinliğiyle az çok bir şöhret bile kazanmıştır. Bu sırada Sultan İbrahim'in asabi bir rahatsızlığı vardır; Dördüncü Murad devrinde yıllarca mütemâdiyen cellâd korkusuyla geçirdiği fecî hayatın neticesi olan bu «hafakan ve sevdâvî illet» cülûsundanberi tedavi edildiği halde bir türlü geçmediği için, nihayet Vâlide-Sultan ruhî bir tedaviye lüzum görerek oğlunu «erbâb-ı-azâim»e okutmaya başlamıştır. Cinci-Hoca'nın şöhreti işte bu vaziyette saraya aksedince hemen dâvet edilmiş, pâdişâh «vâhime imdâdı ile» bundan ferahlık hissetmiye başladığı için Cinci-Hoca birdenbire göze girip parlamış, usul hârici olarak İlmiyye mesleğinin mühim mevkilerine tâyin edilmek suretiyle az zamanda Hâce-i-Sultânîlik ve Anadolu-Kazaskerliği gibi en büyük makamlara kadar yükselmiştir. Bilhassa saraydaki nüfuzu fevkalâdedir; Pâdişâh onun elinde bir oyuncak hâline gelmiştir! Yalnız Vezir-i-a'zam bu nüfuzu çekememektedir: Onun için Cinci-Hoca Kara-Mustafa Paşa'ya karşı Sultan İbrahim'in en gözde nedimi olan Silihdar-Yusuf Ağa ile ittifak etmiş ve bu suretle hükûmete karşı bir saray partisi kurmuştur. Günün birinde Vezir-i-a'zamın himâye ettiği Rumeli beylerbeyi Fâik Paşa'nın bir şikâyet üzerine sarayda idâm edilivermesi Kara-Mustafa Paşa'yı artık çileden çıkarmış, Cinci partisine bir mukabil darbe indirmek için Yeniçeri-ocağını Silihdar'la Cinci aleyhine isyâna teşvik etmiş ve hattâ bunun için Ocak ağalarına «yüz kese akça» dağıtmıştır! Fakat bu gizli tertip isyândan evvel pâdişaha aksettirildiği için, Kara-Mustafa Paşa bu gün saraya gidince Sultan İbrahim'den şiddetli tekdir işittikten sonra tevkifi emredilmiş, Ağalar-odasına götürülmek üzere sarayın bahçesinden geçirilirken bir kolayını bulup atına binerek konağına kaçmış, diğer bir rivâyete göre de Bostancı-başı pâdişâhın tevkif emrini anlayamadığı için Paşa fırsattan istifâde edip savuşmuş ve konağına gelince adamlarını silâhlandırmak istemişse de kabul etmedikleri için kıyâfetini değiştirerek evinden kaçmış ve işte bu sırada yetişen saray Bostancılarının eline geçip Hocapaşa çarşısındaki sebilin önünde kemendle boğularak idâm edilmiştir. Ümmiliğine rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1638=1048 senesi 23 Kânunuevvel=16 Şa'ban Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 5 sene, 1 ay, 8 gün sürmüştür: idâmında yaşının henüz elliyi bulmamış olduğundan bahsedilir.

Cinci-Hoca'nın nüfuzu bilhassa işte bu günden itibaren büsbütün artmıştır. Yeni Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa Şam valiliğinde bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn oraya gönderilmiştir: Buna «Sultan-zâde» denilmesine sebeb, Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun halefi olan dedesi Arnavut Semiz-Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım-Sultan'la evlenmiş olmasıdır; Kanunî'nin torunu ve Mihrimâh-Sultan'la Kehle-i-ikbal Rüstem Paşa'nın kızı olan bu Hanım-Sultan Semin-Mehmet Paşa'nın ninesidir. «Cüvan/Civan-Kapucubaşı» lâkabının sebebi, işte bu âilevî vaziyetinden dolayı genç yaşında Kapucu-başılığa yükselmiş olmasıdır; «Semin» lâkabı da şişmanlığındandır. «Ayyâş-u-kallâş» sıfatlarıyla tavsif edilen bu ahlâk düşkünü bilhassa yalancılığı ve dalkavukluğuyla meşhurdur: Sultan İbrahim'in en çılgınca sözlerini bile birer «ilhâm-ı Rabbânî» sayarak sinirleri zâten bozuk olan pâdişâhı büsbütün çileden çıkarmıştır: Aşağıda 1645=1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

26/27 Şubat=17/18 Zülhicce, Cuma/Cumartesi gecesi: Büyük divan şâiri Şeyh-ül-İslâm Zekeriyyâ-zâde Yahya Efendi'nin ölümü.

(Divan edebiyatımızın en büyük simâlarından olan Yahyâ Efendi Osmanlı Şeyh- ül-İslâmlarının da en büyüklerindendir: Üç defa Meşîhât makamına şeref vermiş ve üçüncü meşîhatinde vefât etmiştir. Matbû divânına bir mukaddime yazan İbn-üI-Emin Mahmud Kemal Bey Zülhiccenin 18 inci Pazar gecesi vefât ettiğinden bahsederse de, o ayın 18 inci günü Pazara değil, Cumartesiye müsâdiftir ve zâten Naîmâ tarihiyle «Devhat-ül-Meşâyîh» de de «Leyle-i Sebt» de vefât ettiğinden bahsedilmektedir. — 960=1553 senesi Safer=Kânunusâni/Şubat ayında Istanbul'da dünyaya gelmiş olan Şeyh-ül-İslâm Yahyâ, Milâdî takvim hesabiyle 91 yaşında ölmüş demektir: Ankaralı Şeyh-ül-İslâm Bayram-zâde Zekeriyyâ Efendi'nin oğlu olduğu için «Zekeriyyâ-zâde» denir. — Vefatının ertesi günü yapılan cenâze merâsiminde «a'yân-u-erkân, belki cümleten Istanbul halkı» bulunmuş olduğundan ve tabutunun parmaklar üzerinde taşındığından bahsedilir. — Mezarı Sultanselim'de Koğacı-Dede türbesi civârında babasının yaptırmış olduğu medrese haziresindedir. — Naîmâ'da görülen «8 Zülhicce» tarihi «18 Zülhicce»den galat olmalıdır).

1644=1054

10 Mart=1 Muharrem, Perşenbe: Yeni Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Şam'dan Istanbul'a gelişi.

(Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan ve bu gün merâsimle karşılanıp huzûra kabul edilen Mehmet Paşa'nın bundan bir gün evvel gelmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Tâyini için yukarda 1644=1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1645=1055

19 Nisan=22 Safer, Çarşanba: «Malta seferi» ismiyle gizlenen Girit seferinin açılması.

(Roma ve Bizans idarelerinden sonra 823=208-825=210 tarihlerinde Arablar tarafından fethedilip takriben 138 sene «Ikrîtiş» ismiyle İslâm idaresinde kaldıktan sonra 960 349-961=350 tarihlerinde Bizanslılar tarafından istirdâd edilen «Kriti=Girit» adası Milâdın 13 üncü ve Hicretin 7 nci asırlarının başlarında Istanbul'un Lâtinler tarafından zabtı üzerine Bizans arâzisi paylaşılırken 1204=600 senesi 12 Ağustos=13 Zülhicce Perşenbe günü Venedik hâkimiyyetine devredilmiş ve işte o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 440 sene, 8 ay, 9 gündenberi Venediklilerin elinde kalmıştır. — Adalar-deniziyle Akdeniz'in arasında ve üç kıt'adaki Türk sâhillerinin karşısında bir engel gibi duran ve bilhassa dâimî bir korsan yatağı vaziyetinde bulunan Girit adasının Birinci Ahmed devrindenberi tasavvur edilen fethine nihayet Sultan İbrahim devrinde karar verilmesinin sebebi, bundan 9 ay kadar evvel 1644=1054 senesi Cumâda-l-ûlâ=Temmuz ayında vukua gelen «Sünbül Ağa vak'ası» nın vesile teşkil etmesinde gösterilir: Pâdişahın gözünden düştüğü için Hacce gittikten sonra Mısır'da yerleşmek üzere vazifesinden affini istiyen Kızlar-ağası Sünbül Ağa o zamanki Mısır eyâletinin beş yıllık vergisine muâdil hâzinesi, elli güzel câriyesi, bir çok köleleri ve kırk Arab atından başka 500 kadar müsellâh muhâfızlarıyla İbrahim-Çelebi isminde bir kapdanın iki katlı kalyonuna yerleşmiş ve Mekke kadısı Bursalı-Mehmed Efendi ile maiyyetinden başka bir takım hacıları da gemiye alarak peşinde iki küçük gemiyle yedi kayık da bulunduğu halde İskenderiyye'ye doğru Akdeniz'e açılmışsa da, Girid'in şimalişarkîsindeki Kerpe=Karpathos/Skarpantho adasının önlerinde Malta korsanlarının altı gemilik bir filosu tarafından birdenbire hücuma uğramıştır. Sünbül Ağa'nın

gemisini Malta korsanlarının pusuda bekledikleri ve hattâ ağa Rodos'a uğradığı zaman acele etmemesi ihtâr edildiği halde Hac mevsimine yetişmek istediği için söz dinlemediği rivâyet edilir. İbrahim-Çelebi'nin gemisi yeni yapılmış olduğu için, Istanbul'dan techizâtı tamamlanmadan alelacele yola çıkarılmış ve ancak dört top alabilmiştir. Buna rağmen Kerpe önlerinde şiddetli bir muharebe olmuş, Sünbül Ağa ile İbrahim-Çelebi şehîd düşmüş ve sağ kalabilen altmış muhâfızla Mekke kadısı esir edildikten başka câriyeler, köleler, atlar ve hazineler de kâmilen korsanların eline geçmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Hanyalı Hüseyn Kâmil'in «Girit tarihi» ne göre söz dinlemeyip bu felâkete sebeb olan Sünbül Ağa'yı İbrahim-Çelebi öldürmüş ve ağanın adamları da İbrahim-Çelebi'yi parçalamışlardır. Oradan Girid'e giden korsanlar, aldıkları ganîmetlerden Venedik'in Girit valisiyle kumandanlarına da pay vermişler, câriyelerle köleler ve Arab atlarını da bir rivâyete göre Hanya'da satışa çıkarmışlardır. Bu münasebetle «ehl-i basîret» bir papasın:

— Cezireye Türk atının ayağı basduğu alâmet-i hayr değüldür!

dediğinden ve vaktiyle Rodos'la Kıbrıs'ın başına o yüzden felâket gelmiş olduğundan bahsedilir.

Ötedenberi Girit fethine tarafdâr olan Kapdan-ı-Deryâ Silihdar-Yusuf Paşa Vezir-i-a'zam Semin Mehmet Paşa'nın muhâlefetine rağmen işte bu vak'adan istifâ de ederek Sultan İbrahim'i nihayet sefer açılmasına iknâ etmiştir: pâdişâhın en gözde müsâhibi olan bu Yusuf Paşa meşhur Cinci-Hoca'nın siyaset ortağı olduğu için, Girit seferinde Cinci'nin de paşaya müzâheret ettiğinden bahsedilir: Yukarda 1644=1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Aylardanberi devam eden donanma, teçhizât ve mühimmat hazırlıklarına Sultan İbrahim'in bizzat nezâret ettiği ve hattâ her gün Tersâne'ye gidip teftiş ve teşvikte bulunduğu da rivâyet edilir. Bu hazırlıklar Istanbul'daki Venedik balyozunu telâşa düşürmüşse de Malta seferinden bahsedilerek teskin edilmiş, fakat buna rağmen Venedik cumhuriyeti 23 kadırga ile Girid'e asker ve mühimmat göndermiştir. — Hedefin Girit olduğu Osmanlı kapdanlarıyla zabitlerinden bile gizli tutulduğu için, sefer hazırlıklarını herkes Malta'ya müteveccih zannetmiştir; Aşağıda bu senenin «21 Haziran» fıkrasına bakınız. Donanmayla gidecek kara ve deniz kuvvetlerinin serdârlığına bu seferin en hararetli taraftan olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar-Yusuf Paşa tâyin edilmiş ve Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa ile Kubbe-vezirlerinden ve eski Sadâret-Kaymakamlarından Boşnak Koca-Musa Paşa da maiyyetine verilmiştir: Bu Yusuf Paşa aslen Dalmaçyalı bir köledir ve asıl ismi de «Joseph Maskovitch»dir; çocukluğundanberi Venediklilere garaz beslediği için Girid'e sefer açılması istediğinden bahsedilir. — Sultan İbrahim bu gün sefere me'mur olan ordu ve donanma erkânına hil'atler giydirerek bir an evvel hareket etmelerini emretmiştir. — Bu gün açılan sefer, çeyrek asır sürecek bir kan ve can fedâkârlığının başlaması demektir).

30 Nisan=4 Rebî'ül-evvel, Pazar: Osmanlı donanmasının «Malta seferi» ismiyle gizlenen Girit seferine hareketi.

(Anadolu askerinin Çeşme limanında ve Rumeli askerinin de Selânik'de toplanmaları emredilmiş ve bunların nakli için donanmanın hareketinden evvel Çeşme'ye altmış ve Selânik'e doksan nakliye gemisi gönderilmiştir: Bu gemilere 15 bin kantar barut, 50 bin demir gülle ve 50 topla kazma, kürek vesair muhâsara levâzımı da yüklenmiştir. — Donanma muhtelif cesâmette 106 harb gemisiyle nakliyâta mahsus 300 kadar Karamürsel gemisinden

mürekkeptir; Bunların içinde Tunus ve Cezâyir ocaklarının gemileri de vardır; bir rivâyete göre de hepsi 348 gemidir. Kara askerinin mıkdârı da 7 bini Yeniçeri, 14 bini Sipâhi ve mütebâkisi muhtelif sınıflara mensub olmak üzere 101 bin gösterilir: 50 bin ve 80 bin rivâyetleri de vardır. — Donanma evvelâ Anadolu askerini almak için Sakız limanına gitmiştir).

21 Mayıs=25 Rebî'ül-evvel, Pazar: Anadolu askerinin Sakız'da donanmaya iltihâkı.

(Asker nakliye gemileriyle Çeşme'den Sakız'a geçirilmiş ve donanma burada sekiz gün kalmıştır).

28 Mayıs=2 Rebî'ül-âhir, Pazar: Rumeli askerinin Termiş limanında donanmaya iltihâkı.

(Termiş limanı Mora'daki Skyla burnunun garbindedir. — Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa askeriyle beraber burada Serdârın maiyyetine iltihak etmiştir. — Bir günlük tarih farkı için aşağıki fıkraya bakınız).

8 Haziran=13 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Donanmanın Navarin'de demirlemesi.

(Şiddetli bir fırtınadan dolayı donanma burada beklemek mecburiyetinde kalmıştır: Navarin limanına Osmanlı menbâlarında «Avarin» denir. — Burada asker bir kaç gün çadırlarda istirahat etmek üzere karaya çıkarılmıştır. — Trablusugarb beylerbeyi Abdurrahman Paşa'nın sekiz kadırga ile burada donanmaya iltihak ettiği rivâyet edilir. — Kâtib-Çelebi «12 Rebî'ül-âhir Cum'a» tarihini göstermekte ve Naîmâ da bunu aynen tekrar etmekteyse de, o ayın 12 si hakikî takvimde Cum'aya değil, Çarşanba'ya müsâdiftir: Fakat gene Kâtib-Çelebi ayni ayın Salı'ya tesâdüf eden 25 inci gününü Çarşanba göstermek suretiyle gün ismiyle rakamı arasındaki iki günlük farkı bir güne indirmektedir! İşte bundan anlaşıldığına göre «12 Rebî'ül-âhir Cum'a» tarihi «Perşenbe» olacaktır ve Perşenbe günü de hakikî takvimde «13 Rebî'ül-âhir=8 Haziran» gününe müsâdiftir; zâten gene ayni müellif bu ayın bundan sonraki vak'alarını yalnız gün ismiyle tâkib ettiği için, burada gün rakamlarının isimlerine nisbetle gösterdiği birer günlük fark ona göre tashih edilmiştir).

21 Haziran=26 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Donanmanın Navarin'den hareketi ve ordu ile donanma erkânına Girit seferinin ifşası.

(Bir günlük tarih farkı için yukarıki fıkraya bakınız. — Şimdiye kadar «Malta seferi» gibi gösterilerek hakikî hedefi büyük bir muvaffakiyetle gizli tutulan bu askerî hareketin «Girit seferi» olduğu ancak bu gün donanma Navarin'den ayrıldıktan sonra kumandanlarla kapdanlar Serdârın baştardasına dâvet edilip «Hatt-ı-Hümâyûn» okunmak suretiyle ilân olunmuş ve «Hanya-burnu üzerine» teveccüh edilmesi emredilmiştir).

24 Haziran=29 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Girid'e asker çıkarılması.

(Bundan bir akşam evvel 23/24 Haziran=28/29 Rebî'ül-âhir Cuma/Cumartesi gecesi Girid'in şimaligarbî sâhillerine varılmış ve hattâ karaya bir mıkdar asker dökülerek bir iki köy basılmıştır; fakat asıl ihraç hareketi bu gündür. — Bu sabah donanma Türklerin «Kılıç-burnu» dedikleri «Capo Spatha» burnunu dolanıp Hanya şehrinin şimaligarbîsindeki «Theodora/Saint-Todero=Aya-Todori» adasıyla Girit arasında Hammer'in «Gogna» dediği koyda demirleyip derhâl sahile asker ve mühimmat çıkarmıştır. — Rumeli beylerbeyi Küçük-

Hasan Paşa Yeniçeri ve Rumeli askeriyle Hanya muhâsarasına me'mur edildiği için akşam üstü yola çıkıp geceyi «Platania» çayının kenarlarında geçirmiştir: Aşağıda bu senenin «25 Haziran» fıkralarının ikincisine bakınız).

24/25 Haziran=29 Rebî'ül-âhir/1 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi/Pazar gecesi: Aya-Todori adasındaki «Turlulu» kalesinin işgâli.

(Hanya şehrinin şimaligarbîsinde ve Girit sâhiline pek yakın bir vaziyette bulunan bu müstahkem adacıkta iki kale vardır: Hanya'nın ileri tahkimâtı vaziyetinde bulunan bu kalelerden biri tepedeki «Turlulu» kalesi ve biri de aşağıdaki liman kalesidir. Serdâr Yusuf Paşa bu gece Amasya sancak-beyi Ahmed Paşa kumandasında Aya-Todori'ye asker sevketmiş ve yukarı-kale muhâfızları Türk donanmasını görünce aşağı-kaleye çekilmiş oldukları için, Turlulu istihkâmı hiç kan dökülmeksizin derhâl işgâl edilmiştir).

25 Haziran=1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Aya-Todori adasındaki liman kalesinin fethi.

(Yukarı-kale bu gece hiç kan dökülmeden işgâl edilivermişse de, sabah erkenden muhâsara edilen aşağı-kale şiddetli bir mukâvemet göstermiş, karaya çıkarılan muhâsara kuvvetlerinden başka donanma gemileri de çok sıkı bir ateş açmış, Biagio Giuliani ismindeki kale kumandanı sahte bir teslim işâreti vererek Türk askerini o noktaya çektikten sonra bir lâğım patlatarak takriben 500 askerin şehâdetine sebeb olmuşsa da bu lâğımın açtığı gedikten içeri şiddetli bir hücum yapılarak bütün kale muhâfızları kılıçtan geçirilmiştir. — Aya-Todori adasındaki kalelerin fethi Hanya muhâsarasının emniyetini te'min etmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Naîmâ aşağı-kalenin fethini «28 Rebî'ül-âhir Cumartesi» gününe müsâdif gösterirlerse de doğru değildir).

25 Haziran=1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Ordunun Hanya önlerine muvâsalatı.

(Yukarda bu senenin «24 Haziran» fıkrasında bir akşam evvel Hanya üzerine sevkedildiğini gördüğümüz kuvvet bu gün kuşluk vakti şehrin garbindeki Kladhisas suyunun taş köprüsüne hâkim olan tepelerde mevzi almış ve asker Hanya ovasına yayılıp bağlarda «Fâriğ-ül-bâl» ve hattâ «zevk-u-safâda» buldukları gaafil ahâliyi birdenbire bastırıp bir çok ganîmet ve esir almışlarsa da, Aya-Todori kalelerinin fethinden sonra donanmayla Hanya limanına girip mütebâki askerle beraber şehrin önündeki karargâha gelen Serdâr Yusuf Paşa'nın esirleri serbest bıraktırıp yerli Rumlara fena muâmele yapılmamasını, ağaç kesilmemesini ve yangın çıkarılmamasım emretmesi Venedik hâkimiyyetinden bezgin olan yerlileri çok memnun etmiş ve hattâ Rum ahâli orduya zahire getirip «Asker-i İslâma mâil» olmuştur).

26/27 Haziran=2/3 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Istanbul'da eski Türk mimarîsinin azamet devrinden kalan nefis eserlerini yakıp yok eden âfetlerden biri de budur: «Giceden dört sâat mürûrunda», yâni takriben gece-yarısı Bâyezid'de çıkan bu müdhiş yangın oradan Langa ve Yeni-kapu'ya kadar ilerleyip sûra dayanmış ve ertesi Salı günü, Salı/Çarşanba gecesi ve nihayet Çarşanba günü ikindi vaktine kadar devam edip Kumkapu semtini kül hâline getirdikten sonra Kadırga limanına doğru uzayıp oralardaki Ermeni ve Rum mahallelerini kâmilen yaktıktan sonra, nihayet «Kerestecilere ve Çingânelere müntehî oldukda» sönmüştür. — Bundan evvelki son iki büyük yangın için yukarda 1633=1043 vukuâtının «2 Eylül» ve 1640=1050 vukuâtının da «30/31 Ağustos» fıkralarına bakınız).

27 Haziran=3 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Hanya muhâsarası.

(Asker bir gün evvel meterislere girmiş ve bu gün kaleye ateş açılmıştır: Umumiyetle «4 Cumâda-l-ûlâ Seşenbih» tarihinden bahsedilirse de, «Seşenbih=Salı» günü hakikî takvimde ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir; zâten o günün Rumî takvimde «Haziranın on yedisi»ne tesâdüf ettiğinden bahsedilmesi de bunu te'yid etmektedir; Aşağıki fıkraya da bakınız. — Muhâsara esnâsında kaleye denizden gelmesine mâni olmak için Suda limanıyla boğazı işgâl edilmiştir. — Hammer, Girid'in en müstahkem mevkilerinden olan Hanya=La Canee şehrinin İsmini Arab hâkimiyyeti devrinde takılan «Handak=Hendek» kelimesinden muharref gösterirse de doğru değildir: «Handak» Hanya'nın değil, Kandiya=Candie'nin Arapça ismidir. — Bu sırada Venediklilerin Girit vali ve kumandanlığında «Cornaro» ve Hanya muhâfızlığında da «Navagiero» bulunmaktadır).

13 Temmuz=19 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Yardım kuvvetleri getiren Cezâyir filosunun gelişi.

(Cumâda-l-ûlâ ayının yukarıki fıkrada gördüğümüz 4 üncü gününün bir gün hatâ ile Salı'ya müsâdif gösteren Kâtib-Çelebi, ayni ayın bu 19 uncu gününü hatasız olarak Perşenbe göstermektedir: Ayni tenâkuza Naîmâ'da da tesâdüf edilir. — Bu gün gelen Cezâyir filosu Osmanlı menbâlarında 20 gemiden ibaret gösterildiği halde, Hammer bunu 50'ye çıkarır. — Cezâyir filosu top şenlikleriyle karşılanmıştır).

19 Ağustos=25 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Hanya kalesinin teslim olması.

(Muhâsaranın 54 üncü gününe tesâdüf eden bu gün tarihinde Osmanlı menbâları umumiyetle ittifak etmektedir: Yalnız Müneccim-başı «29 Cumâda-l-âhire=22 Ağustos Salı» gününden bahsederse de, o tarih bu günkü teslim teklifinden üç gün sonra tahliyesi ikmâl edilen kaleye Türk ordusunun girmiş olduğu günün tarihidir. Hammer bâzı İtalyan menbâlarına istinâden «17 Ağustos=24 Cumâda-l-âhire Perşenbe» tarihini gösterir; Fakat bu da teslime değil, son umumî hücuma müsâdiftir. Burada Osmanlı rivâyetinin tercih edilmesi, muhâsaraya bizzât iştirâk etmiş bâzı şâhitlerin kaydiyle de sâbit olmasındandır. — Muhâsara esnâsında Girit valisi Comaro Kandiya'dan Hanya'ya iki defa yardım kuvvetleri göndermiş, fakat her ikisi de imhâ edilmiştir. — Osmanlı ordusu bir iki kere lâğım patlatarak gedikler açmışsa da mahsurların şiddetli mukâvemetlerinden dolayı içeri girilememiş ve son günlerde yapılan iki umumî hücum da neticesiz kalmıştır: Hattâ bundan dolayı Serdâr Yusuf Paşa Istanbul'dan yardım bile istemiştir; fakat mahsurlar da artık üçüncü bir hücuma dayanamıyacaklarını anladıkları için, nihayet bu gün beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim şartlarını müzâkere için orduya adam göndermişlerdir: Kısa bir müzakere üzerine imzâ edilen mukavele mucibince Venediklilerin canlarıyla mallarına dokunulmaması ve Türk gemileriyle Kandiya kalesine nakledilmeleri kabul edilmiş ve işte bu suretle Osmanlı-Türkleri Girit adasında ilk köprü-başını kurmıya muvaffak olmuşlardır).

22 Ağustos=29 Cumâda-l-âhire, Salı: Venediklilerin tahliye ettikleri Hanya kalesinin Türk ordusu tarafından işgâli.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz teslim günüyle bu tahliye günü arasında geçen iki gün içinde mağlûpların eşyâları beş Türk gemisine yüklenmiş ve nihayet bu gün Venedikliler iki sıra dizilen Türk askerinin arasından kadınları ve çocuklarıyla beraber geçip kendilerine tahsis edilen gemilere binerek Hanya'yı terketmişlerdir: Bunlardan bin kadarının karadan ve Tuzla üzerinden Suda'ya gittikleri rivâyet edilir. — Tahliye biter bitmez Türk askeri derhâl kaleye

girmiş ve kulelere bayrak çekilirken dâimâ riâyet edilen eski Osmanlı an'anesi mucibince burçların üstünden ezan sesleri yükselmiştir: Gene ayni an'ane mucibince fetih timsâli olarak üç kilise câmiye çevrilmiş ve bunların en büyükleri olan San-Nicolas kilisesi Sultan İbrahim'e izâfeten «Hünkâr-camii», San-Francesco kilisesi Serdârın ismiyle «Yusufpaşa-câmii» ve San-Sava kilisesi de Serdâr müşâvirliğinde bulunan vezir Koca-Musa Paşa'ya izâfeten «Musapaşa-câmii» adını almıştır. — Şehirle kalenin derhâl i'mârı ve iki hamam inşâsı emredilmiştir. — Sokaklarda münâdiler dolaştırılıp halkın can, mal ve mezheb masuniyetleri derhâl ilân edildiği için, Katolik Venediklilerin zulmünden kurtulmuş olan Ortodoks Rumlar hemen dükkânlarını açmışlar ve Türk âdeti sâyesinde insanlık hakkına kavuşmuşlardır. — Hanya'da üç yüzden fazla düşman topuyla bir çok mühimmat ele geçtiğinden bahsedilir; bir rivâyete göre de Sünbül Ağa vak'asında Malta korsanlarının ellerine düşüp Girid'e çıkarılan câriyelerle mallar da Hanya'da bulunup kurtarılmıştır: Girit seferine sebeb olan bu kanlı vak'a için yukarda bu sene vukuâtının «19 Nisan» fıkrasına bakınız).

5 Eylül=14 Receb, Salı: Hanya fethi müjdecisinin Istanbul'a gelişi.

(Müjdecilikle gönderilen Kapucular-Kethudâsı Hüseyn Ağa 25 Ağustos=3 Receb Cuma günü öğleden sonra hareket edip 12 nci günü Istanbul'a varmış ve bu münasebetle hem pâyıtahtta, hem taşrada üç gün üç gece zafer şenlikleri yapılmıştır).

21 Teşrinievvel=1 Ramazan, Cumartesi: Orduyla donanmanın Girit'den Istanbul'a hareketi.

(Hanya kalesinin fethindenberi geçen iki ay içinde Venediklilerin Papalık vesaireden istimdâd ederek toplıyabildikleri bir Hıristiyan donanması şehrin önlerine gelip görünmüşse de, Osmanlı donanması tâkib edince kaçmıştır. — Serdâr Yusuf Paşa Hanya kalesine top, mühimmat ve erzak doldurduktan sonra muhtelif sınıflardan 12 bin asker bırakmış ve kale muhâfızlığına da muvakkaten Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı me'mur etmiştir: Aşağıda 1646=1055 vıikuâtının «2 Şubat» fıkrasına da bakınız. Hanya'da bırakılan 12 bin asker fetihten sonra Istanbul'dan gönderilmiş olan yardım kuvvetlerindendir).

20 Teşrinisâni=1 Şevvâl, Pazartesi: Girit serdârı Kapdan-ı-Deryâ Yusuf Paşa'nın Istanbul'a avdeti.

(Havalar müsâid olmadığı için donanmayı Sakız'da Koca-Musa Paşa'nın idâresine bırakıp iki kadırga ile Istanbul'a gelen Yusuf Paşa Hanya zaferinden dolayı Sultan İbrahim'den pek çok teveccüh ve iltifât görmüştür; Bu iltifâttan 2 ay, 3 gün sonra idâmı için aşağıda 1646=1055 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

25 Teşrinisâni=6 Şevvâl, Cumartesi: Hanya fethinden gelen muzaffer donanmayla ordunun Istanbul'a muvâsalatı.

(Donanma büyük tezâhürlerle karşılanmış ve Kapdanlarla Ocak-ağalarına hil'atler giydirilmiştir).

17 Kânunuevvel=28 Şevvâl, Pazar: Vezir-i-a'zam Civan-Kapucu-başı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın azli ve Baş-defterdar Salih Paşa'nın sadâreti.

(Kâtib-Çelebi «27 Şevvâl Ahad» gününden bahsederse de, Pazar günü ayın 28 ine müsâdiftir ve zâten Naîmâ'da «28 Şevvâl Ahad» tarihi vardır. — Bu üç lâkaplı Mehmet Paşa'nın azli,

Hanya fethinden dönen Kapdan-ı-Deryâ Yusuf Paşa ile oynadığı rekâbet oyununun neticesidir: Kendisinin şiddetle muhâlif olduğu Girit seferinden muzafferiyyetle avdet eden Yusuf Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn»la taltifi ihtimâlinden korkan Mehmet Paşa pâdişâhı onun aleyhine çevirmek için Hanya fethinin masrafına değmediğinden ve bilhassa «vire ile» teslim olan düşmanın bütün hâzinelerini alıp gitmesine müsâade eden Yusuf Paşa'nın her halde Venediklilerden rüşvet almış olması lâzımgeleceğinden bahsetmiş, saray sefâhatine para yetiştirmekten başka bir şey düşünmiyen Sultan İbrahim'e muzaffer serdârın hiç bir hediye getirmemiş olmasını ayıplamış ve nihayet Yusuf Paşa'nın tevkifine bile sebeb olmuşsa da, Vâlide-Sultan'la Cinci-Hoca araya girip kurtarmışlardır. Yusuf Paşa da bilmukabele Mehmet Paşa'nın Girit seferine muhâlefetini Venedik balyozunun kendisine va'dettiği 60 bin filori meselesiyle izah etmiş, pâdişâhın huzurunda her ikisi yüzleştirilmiş, Yusuf Paşa bu sözlerini rakîbinin yüzüne karşı da tekrar etmiş ve işte bu sahneden bir iki gün sonra Mehmet Paşa sadâretten azledilmiştir; Azlinde kendisine halef olan Baş-defterdar Salih Paşa'nın da te'siri olduğundan bahsedilir. — Sadâret devrinde her hafta Sultan İbrahim'e rüşvet verdiğinden bahsedilen Semin-Mehmet Paşa pâdişâhın her sözünü bir «ilhâm-ı Rabbânî» gibi göstererek:

— Kavlen ve fi'len sizden hatâ sudûr eylemez!

diye Sultan İbrahim'e bir nevi «Lâ-yuhtilik» hissi telkin etmiş olmakla meşhurdur. Şişmanlığından dolayı kendisine:

— Bre karpuz kıyâfetlü püzeveng!

diye hitâb eden «Hatt-ı-Hümâyûn»lara tahammül edebilecek kadar da zelil ruhludur. Sadâret müddeti 1644=1053 senesi 31 Kânunusâni=21 Zülka'de Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 10 ay, 17 gün sürmüş ve azli üzerine Istanbul'dan uzaklaştırılmak için maatteessüf Girit serdârlığına tâyin edilmiştir. — Sadâret mührü ilkönce Kapdan Yusuf Paşa'ya teklif edilmişse de, pâdişâhın ısrarına rağmen kabul etmediği için Baş-Defterdar Boşnak Sâlih Paşa'ya verilmiştir: En büyük gayesi mevkiini muhâfazadan ibaret olan Sâlih Paşa «mekr-ü-ihtiyâl»iyle mâruftur).

1646=1055

22 Kânunusâni=5 Zülhicce, Pazartesi: Hanya fâtihi Kapdan-ı-deryâ Silihdâr=Silâhdar-Yusuf Paşa'nın idâmı.

(Umumiyetle gün tarihi «4 Zülhicce Düşenbih» gösterilirse de, hakikî takvimde «Düşenbih=Pazartesi» günü Zülhicce'nin 4 üne değil, 5 ine müsâdiftir. — Yusuf Paşa'nın idâmına sebeb olarak Hanya ganîmetlerinden hediyeler bekledikleri halde ümitleri boşa çıkan Saray mensuplarının tezvirâtından bahsedilir: Bu tezvirat, eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz sözlerinin ayni gibidir. Yusuf Paşa'nın Girit'den saray sefâhatinde israf edilecek hazineler getirmemiş olmasına gittikçe içerliyen Sultan İbrahim intikamını almıya bir vesile bulmak için Yusuf Paşa'yı çağırtıp kış mevsiminin bu en şiddetli günlerinde hemen gidip bütün Girid'i almasını emretmiş, tabiî Paşa bu mevsimde gidilemiyeceğini söylemiş ve işte bunun üzerine emre mulıâlefet suçundan dolayı altı yaşındaki kızının yavuklusu olan eski nedimini idâm ettirivermiştir! İdâmından sonra cesedini getirtip görünce:

— Ne güzel kırmızı elma gibi yanakları var imiş; Yazık oldu ki kıydum! diye ağladığından da bahsedilir. — «Mütedeyyin ve müstakîm» adam olduğundan bahsedilen Yusuf Paşa'yı

kurtarmak için Vezir-i-a'zam Sâlih Paşa ile diğer bâzı vüzerâ pâdişâhın ayaklarına kapanıp yalvarmışlarsa da muvaffak olamamışlardır).

2 Şubat=16 Zülhicce, Cuma: İkinci vezir pâyesiyle Girit muhâfızlığına tâyin edilen eski Budin Beylerbeyi Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Umumiyetle «15 Zülhicce» tarihinden bahsedilir: Bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Girit fethinin en şanlı kahramanı olan Hüseyn Paşa Anadolu Türklerindendir; memleketi Yenişehir'dir; «Deli» lâkabı şecâat ve cesaretinden kinâyedir. Zekâsı, iktidârı ve doğruluğu kadar silâhşorluğu ve fevkalâde olan kol kuvvetiyle de meşhurdur. — Yukarda 1645=1055 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasında muvakkaten Hanya muhâfızlığında kaldığını gördüğümüz Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa, Deli-Hüseyn Paşa'nın muvâsalatı üzerine Istanbul'a avdet etmiştir. — Hüseyn Paşa Girid'e ayak basar basmaz Hanya civârını Venediklilerden temizlemek ve fütûhat dâiresini genişletmek için mütemâdi bir faaliyet göstermiye başlamış ve aşağıda göreceğimiz kale muhâsaralarından başka açıkta giriştiği altı muharebe ve müsâdemede cem'an 5000 kadar düşman kırmıştır; Hüseyn Paşa'nın kahramanlığına hayran olan Venediklilerin onu «Kaytas» ismindeki atının üstünde gösteren bir tablo yapıp memleketlerine gönderdiklerinden bahsedilir).

1646=1056

9 Mart=12 Muharrem, Cuma: Kisamo kalesinin fethi.

(Kissamo=Kisamo kalesi, Girit adasının şimaligarbî müntehâsındaki koyun içindedir ve Hanya mülhakatındandır; Deli-Hüseyn Paşa'nın Segbanbaşı Kara-Murad Ağa kumandasında buraya sevkettiği üç bin kişilik kuvvet bu sabah Venediklilerle kale hâricinde karşılaşmış ve düşman derhâl mağlûb edilinee içeri kaçan kılıç-artıkları kaleyi hiç müdâfaa etmeden teslim etmişlerdir).

7 Nisan=20 Safer, Cumartesi: Venediklilerin Bozca-ada'ya asker çkarması.

(Girit seferiyle başlıyan Osmanlı-Venedik harbi yalnız Girit adasında değil, Akdeniz'le Adalar-denizinde ve Adriyatik'le Yunan-denizlerinde de iki tarafın karşılıklı faaliyetlerine sebeb olmuştur. — Çanakkale-boğazı'nın medhaline hâkim olmak istiyen düşmanın bu gün Bozcaada'ya asker çıkarması, Istanbul-Girit yolunda bir engel kurmak için yapılmış bir harekettir. — O sırada Çanakkale-boğazı'na gelmiş olan yeni Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa düşmanın bu günkü teşebbüsünden bir iki gün sonra Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı bir mıkdar Serdengeçti başında Bozca-ada'ya sevketmiş ve derhâl mağlûb edilen Venedik kuvvetleri perişan bir halde gemilerine çekilip kaçmışlardır).

12 Temmuz=28 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Girit serdârlığına tâyin edilen eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Sadâretten azli üzerine Istanbul'dan uzaklaştırılmak için Girit serdârlığına tâyin edildiğini yukarda 1645=1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Semin-Mehmet Paşa «Serdâr-ı-Ekrem=Baş-Kumandan» sıfatiyle Girit muhâfızı Deli-Hüseyn Paşa'nın bile âmiri vaziyetindedir: Fakat askerî iktidarı sıfır derecesinde olduktan başka, siyasî kanâat itibariyle de Girit seferinin aleyhindedir; hattâ bundan dolayı burası kendisi için bir nevi menfâ gibi gösterilir! Girid'e gelir gelmez işlediği büyük hatâ boş yere bir çok kan dökülmesiyle neticelenmiştir: Aşağıda bu senenin «21 Temmuz» ve «24 Eylül» fıkralarına

bakınız. — Semin-Mehmet Paşa donanmayla gelmiş ve Kapdan-ı-Deryâ Musa Paşa ile Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı da maiyyetinde getirmiştir).

21 Temmuz=7 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Suda muhâsarası.

(Denize doğru uzamış bir yalçın kayanın üstünde bulunan bu müstahkem mevkiin muhâsarasıyla işe başlamak büyük bir hatâ olduğu halde, Serdârın emriyle bu gün asker meterise girmiş ve boş yere kan dökülmiye başlamıştır: Aşağıda bu senenin «24 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Venedik ve Osmanlı donanmalarının Girit sularında birbirini kolladığından bahsedilir).

21/22 Temmuz=7/8 Cumâda-l-âhire, Cumartesi/Pazar gecesir Aprikorno kalesinin işgâli.

(Osmanlı menbâlarında «Abokron» denilen bu kale Hanya mülhakatındandır: Buradaki Venediklilerin çekilmek üzere olduklarını haber alan Deli-Hüseyn Paşa bu gece bir mıkdar askerle gidip boş bulduğu kaleye muhâfızlar koymuş ve dönüp gelirken pusu kuran bir düşman kuvvetini bir hamlede imhâ etmiştir).

11/12 Ağustos=28/29 Cumâda-l-âhire, Cumartesi/Pazar gecesi: Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Sadaretten mahrumiyetine, serdârlıkla Girid'e sürülmüş olmasına ve bilhassa «Nâzük-tab' ve çelebi-meşreb» olduğu için sefer meşakkatlarına dayanamadığından bahsedilen Mehmet Paşa «Hummây-ı-muhrıka»dan ölmüştür. Bu adamın memlekete yegâne hizmeti, Girid'e geldikten tam bir ay sonra ölüvermesidir: Muvâsalatı için yukarda bu senenin «12 Temmuz» fıkrasına ve boş yere dökülmesine sebeb olduğu kanlar için de aşağıki fıkraya bakınız. — Mehmet Paşa'nın cenâzesi Istanbul'a nakledilip Üsküdar'a defnolunmuş ve Sultan İbrahim'in emriyle «emvâli müsâdere edilmiştir).

24 Eylül=13 Şa'ban, Pazartesi: Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Girit serdârlığı ve Suda muhâsarasının kaldırılması.

(Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine Sultan İbrahim Girit serdârlığını Hanya'nın kahraman muhâfızı Deli-Hüseyn Paşa'ya tevcih etmek gibi umulmaz bir basîret göstermiş ve Serdâr-ı-Ekremlik fermânı murassâ bir kılıçla beraber «Evâil-i Şa'ban=Eylül ortaları»nda Hanya'ya gelmiştir: Hüseyn Paşa için yukarda 1646=1055 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız. Hanya muhâfızlığına da Dördüncü Mehmet devrinde Vezir-i-a'zam olan Segbanbaşı Kara-Murad Ağa tâyin edilmiştir. — Bu tarihten bir gün evvel Aprikorno=Abokron kalesine gelen yeni Serdâr-ı-Ekrem bu gün bir harb meclisi toplayıp selefinin emriyle başlamış olan Suda muhâsarasının neticelenmesi büyük fedâkârlıklarla uzun zamana muhtaç olduğunu ve «Deniz ortasında bir yalın kaya üzerinde» ki vaziyetinden dolayı her taraftan kuşatılamadığını ve bilhassa düşman donanması orada olduğu için geceleri deniz tarafından yardım görmekte olduğunu söyliyerek bu tehlikeli muhâsaranın derhâl kaldırılmasına ve vaziyeti daha müsâid olan Resmo kalesinin muhâsarasına karar almıştır. — Askerlikten bir şey anlamıyan Semin-Mehmet Paşa'nın emriyle açılan bu lüzumsuz muhâsara bu senenin 21 Temmuz=7 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar tam 2 ay, 5 gün=66 gün sürmüş ve tabiî boş yere bir çok kan dökülmüştür).

6/7 Teşrinievvel=25/26 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Resmo muhâsarası.

(Eski Osmanlı menbâlarında «Retmo» denilen «Rethymnone/Retimo=Resmo» şehri Girid'in şimal sâhilinde, Hanya ile Kandiya arasında ve Hanya'nın 45 kilometre cenubuşarkîsinde müstahkem bir sancak merkezidir: Sûr içindeki şehrin «Yalın kaya üzerinde» üç tarafı denizle çevrilmiş bir de iç-kalesi vardır. O zaman şehirde on bin kâgir evle 50 kilise ve 150 den fazla saray ve konak bulunduğu rivâyet edilir. Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine asker bu gece meterise girmiştir).

11 Teşrinievvel=1 Ramazan, Perşenbe: Milopotamo kalesinin işgâli.

(Osmanlı menbâlarında «Milapotome» ve «Pelopotome» gibi muharref isimlerle bahsedilen Milopotamo kalesi Resmo'nun 2-3 saat şarkındadır. Türklerin buraya «Servi-kalesi/Selvi-hisarı» dediklerinden bahsedilir. Buradaki Venedikliler ordu iâşesini işgâl ettikleri için üzerlerine bir kuvvet gönderilip boş bulunan kale derhâl işgâl edilmiş ve dağlara çekilen düşman muhâfızlarının üzerine varılıp hepsi imhâ edilmiştir).

20 Teşrinievvel=10 Ramazan, Cumartesi: Resmo şehrinin fethi ve iç-kalenin mukâvemette devamı.

(Naîmâ «13 Ramazan Şenbih» gününden bahsederse de, o sene Ramazanının 13 ü «Şenbih=Cumartesi» ye değil, Salıya müsâdiftir: Cumartesi 10 Ramazandır ve zâten Kâtib-Çelebi bu doğru tarihi gösterir. — Bu gün fethedilen şehir, iç-kalenin dışında bir surla çevrilmiş olan varoştur: Bu sabah erkenden başlıyan umumî bir hücumla şehir zabtedilince Venedikliler iç-kaleye çekilmiş, şehirde derhâl Türk idâresi kurulduğu için yerli Rumlar dükkânlarını açmış ve Venedik donanmasının tecâvüz ihtimâline karşı limana toplar konulmuştur).

15 Teşrinisâni=6 Şevvâl, Perşenbe: Resmo kalesinin fethi.

(Bundan bir gün evvel bir lâğım patlatılarak kulelerden biri uçurulmuş, yıkıntıların üstünde şiddetli bir muharebe olmuş ve hattâ kahraman serdâr Deli-Hüseyn Paşa gözünü budaktan sakınmadığı için başından yaralanmış ve tam işte o sırada kule yığınının üstüne bayrak dikilmiştir. Bu vaziyette artık mukâvemet imkânı göremiyen düşmanın gün batarken beyaz bayrak çekip teslim müzâkeresine giriştiğinden bahsedilir: O gece yapılan bu müzâkerede müdâfilerin Türk gemileriyle Kandiya'ya nakli takarrür etmiş olduğu için, bu sabah erkenden kalenin anahtarları Gazi Hüseyn Paşa'ya takdim edilmiştir. — Resmo kalesinde bir çok top ve mühimmat ele geçmiş ve bu büyük zafer şerefine Istanbul'da üç gün şenlik yapılmıştır).

1647=1057

7 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire, Pazar: Kandiya ablukası.

(Serdâr-ı-Ekrem Deli-Hüseyn Paşa'nın bu seneki hazırlıkları hep Kandiya fethi içindir: Osmanlı menbâlarında «Perepetre/Baripetre» ve «Merbile/Mirablo» gibi muharref isimlerle bahsedilen «Giropetra» ve «Mirabello» isimlerinde iki küçük kale fethettikten başka, Girid'in merkezi olan bu müstahkem mevkiin etrafındaki köyleri bile zabtettiğinden bahsedilir. Düşmanın gerek bu köylere, gerek muhtelif noktalardaki Türk askerlerine karşı ikide bir yaptığı baskın hareketlerine nihayet verip muhâsara kuruluncaya kadar Venedikliler Kandiya'da mahbus tutmak istiyen büyük Serdâr bu gün Kandiya önlerine gelip kendisine karşı çıkan bir düşman kuvvetini mağlûb ettikten sonra bir abluka hattı kurmuş ve

kumandanlığına da Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı tâyin edip Resmo'ya dönmüş tür: Aşağıda bu senenin «28 Eylül» fıkrasına da bakınız).

8 Eylül=8 Şa'ban, Pazar: Bosna valisi Tekeli Paşa'nın Sebeniko muvaffakıyetsizliği.

(Girit seferi bir takım deniz muharebelerinden başka bir de Dalmaçya cephesinin açılmasına sebeb olmuştur. Osmanlıların ilkönce bir takım muvaffakiyetler kazandıklarından bahsedilir: Meselâ Licca=Lika sancak-beyi Ali Bey Novigrad kalesini fethetmiş ve bundan başka Vodizza, Rasanza, Toretta ve Zara-Vecchia kaleleri de Türk hâkimiyyetine geçmiştir; fakat Osmanlıların «Şebenek» dedikleri Sebeniko'nun fethine me'mur edilen Bosna valisi İbrahim Paşa'nın acziyle düşmanın kuvvetli mukabelesi o kalenin fethine imkân bırakmadıktan başka Duare, Punkora, Makarsa, Zemoniko, Polissano, İslâm, Sukkovar, Nadin, Vrana, Velino ve Rachinizza gibi hudud kalelerinin sukutuna sebeb olmuş ve hattâ Ali Bey'in fethettiği Novigrad kalesi bile tekrar düşman eline geçmiştir. Venedikliler artık Osmanlıların «Kilis» dedikleri «Klisz» sancak merkezini bile tehdide başladıkları sırada İbrahim Paşa'nın yerine tâyin edilen Tekeli Paşa bir mıkdar kuvvetle gelip düşmanın hudud kalelerinden olan «Şebenek=Sebeniko» yu üç hafta muhâsara etmişse de, çok kanlı bir hücumda bir çok zâyiat verdikten sonra bu gün geri çekilmek mecburiyetinde kalmış ve onun bu muvaffakıyetsizliği Klisz civârındaki Dernis kalesiyle Knin ve hattâ Klisz gibi iki mühim mevkiin de sukutuna yol açmıştır).

16 Eylül=16 Şa'ban, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Salih Paşa'nın idâmiyle Kara-Musa Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı menbâlarda «17 Şa'ban İsneyn» tarihine tesâdüf edilirse de, hakikî takvimde «İsneyn=Pazartesi» günü ayın 16 sına müsâdiftir. — Sâlih Paşa araba yasağına kurban olmuştur: Cinci-Hoca'nın nefesinden artık şifâ duymamıya başlıyan Sultan İbrahim mübtelâ olduğu «Yürek sıkılması ve sevdâvî illet»i tedavi ettirmek için başka üfürükçülere de baş vurmuş ve hattâ bunların evlerine gidip kendisini okutmaktan bile çekinmiyecek hâle gelmiştir: Taht-ı-revan, at yâhut koçu arabasıyla yaptığı bu ziyâretlerde bâzan karşısına çıkan yük ve binek arabaları sokaklara «müzâyaka» verdiği için, şehirde araba kullanılmasını yasak etmiştir! Fakat bu gün Davudpaşa'da nefesi keskin bir imamın evine giderken her nasılsa karşısına bir araba çıkmış, Sultan İbrahim derhâl gazaba gelip Sâlih Paşa'yı çağırtmış ve alelâcele imamın evine gelen Vezir-i-a'zam araba yasağını tatbik etmekteki ihmalinden dolayı evdeki «kuyu urganı ile» hemen oracıkta boğuluvermiştir! Bu felekzede boşnağın sadâreti 1645=1055 senesi 17 Kânunuevvel=28 Şevvâl Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 9 ay sürmüştür.

«Kapucu» lâkabiyle de anılan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa Deryâ-kapdanlığındaki aczinden dolayı biraz evvel azledilmiş olduğu için o sırada Anabolu'dadır; Bu adamın aczine rağmen sadârete tâyini de Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi «Şeker-pâre Hâtûn»un kocası olmasındandır! «Mühr-i-Hümâyûn» derhâl Anabolu'ya gönderilmiş ve kendisi Istanbul'a gelinceye kadar Baş-defterdar Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. Kara-Musa Paşa'nın milliyeti belli değildir).

21 Eylül=21 Şa'ban, Cumartesi: Henüz Istanbul'a gelmemiş ve işe de başlamamış olan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa'nın gıyâben azliyle Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Musa Paşa Anabolu'dan Istanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş olan Baş-defterdar Ahmed Paşa «Şehr oğlanı ve mizâcgîr kallaş olmağın neylediyse eylemiş», yâni Sultan İbrahim'e 300 bin kuruş rüşvet takdim etmek suretiyle Musa Paşa'yı azlettirip Sadâret makamını kendisine tevcih ettirmiştir! Anabolu'ya gönderilen «Mühr-i-Hümâyun» u geri çevirmek için hemen bir adam gönderilmişse de, bu adam yolda vebâya tutulup öldüğü için Mühür geri çevrilememiş ve bir müddet sonra Kara-Musa Paşa Istanbul'a gelince gıyâben azledildiğini anlamış ve bununla beraber karısı Şeker-pâre Hâtun'un hatırı için ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir: Musa Paşa'nın sadâret müddeti bu senenin 16 Eylül=16 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar yalnız beş günden ibarettir. — Istanbul'da doğmuş olan yeni Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa bir Sipâhinin oğludur; «Hezâr-pâre» lâkabı, idâmından sonra vücudunun «pâre pâre» edilmiş olmasından dolayı ölümünden sonra takılmıştır. Sultan İbrahim'in sefâhat çılgınlıklarını büsbütün körükliyerek ve bilhassa kürk ibtilâsını tatmin için bir «Samur vergisi» ihdâs ederek mevkiini muhâfazadan başka bir şey düşünmemesi, netice itibariyle hem kendisinin, hem efendisinin felâketine sebeb olmuştur: Aşağıda 1648=1058 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

28 Eylül=28 Şa'ban, Cumartesi: Donanmanın Girid'e asker ve mühimmat getirmesi.

(Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa Kandiya fethine hazırlanmakta olduğu için pâyıtahttan asker, top ve mühimmat istemiş, toplarla mühimmâtı Istanbul'dan alan donanma Sakız limanında da Çeşme'den nakledilen Anadolu askerini aldıktan ve Venedik, Malta ve Papalık gemilerinden mürekkep bir düşman filosunu da mağlûb ettikten sonra Kapdan-ı-Deryâ Fazlı Paşa kumandasında yoluna devam ederek bu gün Kandiya civârında demirlemiştir; Bundan sonraki yardım için aşağıda 1649=1059 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Kandiya kalesi abluka altındadır: Yukarda bu senenin «7 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1648=1058

19 Şubat=24 Muharrem, Çarşanba: Kandiya abluka hattında bir Türk zaferi.

(Girid'in merkezi olan Kandiya kalesi tam 7 ay, 4 gündenberi Deli-Hüseyn Paşa'nın kurduğu abluka çenberi içindedir; Yukarda 1647=1057 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu gün düşman şiddetli bir huruç hareketi yapmışsa da mağlûp edilmiş ve 6 Safer=2 Mart Pazartesi günüyle 23 Safer=19 Mart Perşenbe günleri tekrar ettiği huruç hareketleri de hep Türk zaferiyle neticelenmiştir).

26 Mart=1 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Kandiya abluka çenberinin daraltılması.

(Denizde düşman donanması bulunduğu için Resmo'dan buraya kara yoluyla ve bin müşkilâtla dağlardan aşırılmak suretiyle üç defada 19 muhâsara topu getirilmiş ve işte bunun üzerine abluka çenberi kaleye doğru biraz daha yaklaştırılarak muhâsara hazırlıkları hızlandırılmış ve bir taraftan da Girit seferine karşı alâkası gevşemiş olan Istanbul hükûmetinden askerin 8 aylık mütedâhil mevâcibiyle zahire, lâğımcı ve topçu istenmiştir).

30 Nisan=6 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Kandiya kalesiyle limanının top ateşine tutulması.

(Kaleye hâkim bir vaziyette bulunan San-Lucia tepesine sekiz büyük top yerleştirilip bu gün şehirle limana ateş açılmıştır: Osmanlı menbâlarında bu tepeye «Nazarta» denilmesi, İtalyanların «Lazaretto» dedikleri karantena dâiresinin karşısında bulunmasındandır. — Bu

tedbirin sebebi, Istanbul'dan istenildiğini yukarıki fıkrada gördüğümüz levâzım ve mühimmat gelinceye kadar düşman tahkimâtını za'fa uğratmak ve Venedik gemilerinin limana girmesine mâni olmaktır. — Bu vaziyet üzerine düşmanın yüzlerce topunu Türk ordusuna tevcih ederek çok şiddetli bir ateş açtığından bahsedilir. Istanbul'da sarayla hükûmet sefahat, rüşvet ve her türlü rezâlet içinde eğlenirken Girit'deki gaziler «Nebâtât ve a'şâb kökü devşirüp» yiyerek düşman ateşine göğüs germişlerdir).

19/20 Mayıs=25/26 Rebî'ül-âhir, Salı/Çarşanba gecesi: Düşmanın büyük bir huruç hareketinde Türk zaferi.

(Dört bin askerle yapılan bu huruç hareketi müdhiş bir bozgunla neticelenmiş, 1200 kadar düşman tepelenmiş ve kılıç-artıklarını koğalayan Türk askerleri Venediklilerin kale hâricindeki tabyalarına girip bir çok toplarını tahrib etmişlerdir).

20 Mayıs=26 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Istanbul hükûmetine karşı ısyân eden Sıvas valisi Varvar-Ali Paşa'nın Çerkeş'de idâmı.

(Saray sefâhatine para yetiştirmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymuş olan Sultan İbrahim nihayet bâzı valileri haraca kesmekten bile çekinmemiye başlamış ve meselâ doğruluğuyla mârûf olan Ali Paşa'dan «Otuz bin guruş» istedikten başka, Anadolu beylerbeyi İbşir Paşa'nın Sıvas'da bulunan güzel karısının kendisine gönderilmesini de emretmiştir! Bu çılgınca emirlerin her ikisini reddetmiş olan Varvar-Ali Paşa Istanbul hükûmetine karşı etrâfına mühim kuvvetler toplamış, sık sık rüşvet almak için mütemâdiyen değiştirilip duran valilerin üç sene geçmeden değiştirilmemesini idarî bir prensip şeklinde ilân etmiş ve nihayet:

— Şer'ile da'vâm vardur!

diye Üsküdar'a doğru ilerlemiye başlamışsa da, Istanbul hükûmeti kendisine karşı Sıvas valiliği ve serdârlıkla İbşir Paşa'yı sevketmiş, diğer bir takım valilerden de yardım gören İbşir bu gün Ali Paşa'yı bozguna uğratıp esir ederek kafasını kestirdikten sonra Istanbul'a yollamıştır; Ali Paşa'nın idâm edileceği sırada İbşir'e:

— Senün avretün ırzını sıyânet itdüğüm ve ibâd-Ullâhun mâlini zulmen alup virmedüğüm içün bana katl mi îcâb ider?

dediğinden bahsedilir. — Zavallı Varvar-Ali Paşa'nın kesik başı saray kapısında günlerce teşhir edilmiştir).

24 Mayıs=1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Venedik donanmasının Çanakkale boğazını abluka altına alması.

(Asıl lâkabı «Himâr-zâde» olduğu halde «Ammâr-zâde»ye çevrilmiş olan Kapdan-ı-deryâ Mehmet Paşa'nın idaresinde Girid'e asker ve mühimmat sevkine me'mur olan Osmanlı donanması bu vaziyet üzerine dışarı çıkamadığı için, Kandiya önlerinde ot kökleri yiyerek Şahnâme kahramanları gibi döğüşen Deli-Hüseyn Paşa ordusu parasız, mühimmatsız ve erzaksız kalmıştır! Bu vaziyetin bütün mes'ûliyyeti, düşman donanmasına taarruz etmekten çekinen Ammâr-zâde'de gösterilir: Aşağıda bu senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız).

29 Mayıs=6 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Büyük Istanbul zelzelesi.

(Umumiyetle «6 Cumâda-l-ûlâ Ahad» tarihinden bahsedilirse de, o ayın 6 sı Pazara değil. Cumaya müsâdiftir: Gün ismi doğru olduğu takdirde zelzelenin «8 Cumâda-l-ûlâ=31 Mayıs Pazar» gününe tesâdüf etmiş olması lâzımgelir. — Çoktanberi misli görülmemiş bir şiddetle «Kabl-el-gurûb» pâyıtahtı sarstığından bahsedilen bu müdhiş âfet bir çok evlerle konakları ve «ba'zı ebniye-i âliye» yi temelinden yıkmış ve son zamanlardaki üç büyük yangına bu felâketin de inzımâmı azamet devrimizdeki Istanbul'un ihtişâmını büsbütün söndürmüştür: Yangınlar için yukarda 1633=1043 vukuâtının «2 Eylül», 1640=1050 vukuâtının «30/31 Ağustos» ve 1645=1055 vukuâtının da «26/27 Haziran» fıkralarına ve aşağıda 1660=1070 vukuâtının «24 Temmuz» fıkrasına bakınız).

12 Haziran=20 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kandiya muhâsarası.

(Kandiya kalesiyle limanı San-Lucia tepesindeki sekiz topla 44 gündenberi döğülmektedir: Yukarda bu senenin «30 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu vaziyette düşman gemileri limana giremedikleri için, kalenin «öte cânibi dîvârını» delen düşman oradan açtığı kapılardan mütemâdiyen yardım görüp kuvvetlenmekte olduğu halde, Türk ordusunun Çanakkale-boğazında tıkanıp kalan donanmayı bekleyip durması mahsurların büsbütün kuvvetlenmesine sebeb olacağı düşünülerek bu gün:

— Donanma yakında gelür!

ümidiyle asker meterise girmiş ve bu suretle 11 ay, 6 gün süren abluka hâli muhâsaraya çevrilmiştir: Yukarda 1647=1057 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Istanbul'dan meded ummakla vakit geçtiği için bir seneye yakın bir zaman süren abluka esnâsında düşman tabiî boş durmamış, kalenin etrafındaki büyük hendeğin dışında tabyalar yapmış, her tabyayı bir hendek ve 2-3 lâğımla tahkim etmiş ve Deli-Hüseyn Paşa da bütün bunların plânını Istanbul'a gönderip tekrar yardım istemiştir. — Osmanlı tarihinin en büyük kumandanlarından olan bu şanlı asker Serdârlık otağında duramamış, çadırına bekçiler koyup kendisi de askerleriyle beraber meterise germiştir).

18 Haziran=26 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Kapdan-ı-deryâ Ammâr-zâde Mehmet Paşa'nın idâmı.

(Ot kökleri yiyerek harbeden Girit gazileri mütemadiyen yardım istedikleri halde Venedik donanması Çanakkale-boğazının medhalini kapadığı için dışarı çıkmıya cesaret edemiyerek hareketsiz durmak suretiyle Girit ordusunu tehlikede bıraktığından dolayı bu gün idâm edilen Ammâr-zâde'nin kesik başı Istanbul'a getirilmiş ve yerine Boğaz-hisarı=Seddülbahr muhâfızı Voynuk-Ahmed Paşa tâyin edilmiştir).

24 Haziran=2 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Girit serdârı Gazi Hüseyn Paşa'nın bir zaferde yaralanması.

(Bu gün bir huruç hareketi yapan Kandiya müdâfileri mağlûb edilmiş, Türk askeri düşman tabyalarına girmiş ve tam işte o sırada şanlı Serdârın çenesine iki kurşun isâbet etmiştir: Bunların biri çene kemiğini delip geçmişse de biri içerde kalmış ve büyük kahraman buna rağmen «Askere fütûr gelmesün deyü bir dest-mâl ile çenesin sarup» harbe devam etmiş ve ancak harekât nihayet bulduktan sonra meteriste yarasını tedavi ettirmiştir; Bu sırada Istanbul hükûmeti Sultan İbrahim için «Samur ve anber» vergisi toplamakla meşguldür! — Deli-Hüseyn Paşa'nın bundan evvel başından aldığı yara için yukarda 1646=1056 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

30 Haziran=8 Cumâda-l-âhire, Salı: Çanakkale-boğazı ablukasının Kapdan-deryâ tarafından Serdâr-ı-Ekreme tebliği.

(Her halde bu tebliğin bundan 12 gün evvel idâm edilen eski Kapdan-ı-Deryâ Ammâr-zâde tarafından yapılmış olması lâzımgelir: Bu gün birkaç gemiyle Kapdan-Paşa'dan Deli-Hüseyn Paşa'ya bir mektup gelmiş ve askerin üç aylık mevâcibiyle 450 lâğımcıdan başka bir şey gönderilmemiştir! Çok müteessir olan Hüseyn Paşa'nın pâdişaha ve Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâma şikâyetnâmeler yazdığı rivâyet edilir).

6/7 Temmuz=14/15 Cumâda-l-âhire, Pazartesi/Salı gecesi: Kandiya kalesinin hâricindeki düşman tabyalarının zabtı.

(Bu tabyalar için yukarda bu senenin «12 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu akşam gurubtan sonra Anadolu askeri lâğımlar patlatarak tabyalara hücum etmiş, gece-yarısına kadar beş saat süren şiddetli bir muharebeden sonra düşman tamamiyle imhâ edilmiş, 3 tabya zabtedilip 6 büyük topla 500 tüfek ve bir çok mühimmat ele geçirilmiş ve ertesi gece de Rumeli askeri ayni şekilde taarruz ederek mütebâki tabyaları zaptedip ayni mıkdar levâzım ve mühimmat elde etmiştir. Artık Osmanlı meterisleriyle kalenin etrafındaki büyük hendek arasında hiçbir engel kalmadığı için, hendek kolayca işgâl edildikten sonra kale duvarı lâğımlanarak gedikler açılmışsa da içerde 30 bin kişilik bir müdâfaa kuvveti bulunmasından ve ana-vatandan yardım görmiyen ordusunun mütemadiyen eriyip durmakta olmasından ve bilhassa ot kökleriyle geçinen askerin büyük Serdârı örnek ittihâz edip aç harbetmesinden dolayı umumî hücum yapılamamış, gediklerin üstünde meterisler kurulup meterisle şehre girmiye karar verilmiş, düşman bu meterisleri lâğımla uçurdukça tekrar yapılmış ve işte bu suretle üç gün süren çok kanlı bir muharebede Türk askeri mütemadiyen gedik başlarındaki meterislerde tutunmıya çalışmıştır; Vaziyet bu şekil alınca üçüncü günün akşamına doğru düşman kalenin teslimi için müzâkereye girişmiş ve akşamdan sonra bu müzâkere ertesi güne bırakılmışsa da, o gece mahsurlar 25 gemiyle bir çok yardım görmüş oldukları için ertesi gün harbe devam etmişler ve tabiî hâlâ Istanbul'dan donanma bekleyip duran Türk askerleri de çok haklı bir fütûr içinde kalmışlardır: Aşağıda bu senenin «23 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos=17 Receb, Cuma: Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın azliyle Baş-defterdarlıktan ma'zul ve «Sofu» lâkabiyle meşhur Koca-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Ahmed Paşa'nın azline sebeb, Sultan İbrahim'in kürk ve anber ibtilâsını tatmin ederek mevkiini muhâfaza için bir nevi «Samur ve anber vergisi» ihdâs etmiş olmasıdır: Bu tuhaf vergiyi Istanbul esnafından başka İlmiyye sınıfıyla vezirlerden ve valilerden tahsile başladıktan sonra askerlerden de almak istiyen Ahmed Paşa, o sırada Girit seferinden dönmüş olan sâbık Yeniçeri-Kethudâsı Kara-Murad Ağa ile diğer bir takım Ocak-ağalarına da haber göndermiştir.

Bundan son derece müteessir olan Murad Ağa Sadr-ı-a'zamın adamını çok sert ve acı sözlerle koğmuş, bunun üzerine Ahmed Paşa bundan bir gün evvel Ocak-ağalarını oğlunun düğününe davet edip orada öldürtmek için tertibat ittihâz etmişse de Ağalar vaktinde haber alıp kaçmış ve işte bundan dolayı Kara-Murad Ağa bütün Ocak-ağalarını Yeniçeri-odaları'nın yanındaki «Orta-Câmi»ye toplamış ve Ahmet Paşa'nın idâmını istemek için Şeyh-ül-İslâmı dâvet ettirmiştir: O sırada Meşîhat makamında bulunan Adanalı-Abddürrahim Efendi Ağaların dâvetini kabul edip bu sabah bir çok ulemâ ile Fatih câmiine gelmiş, Seyfiyye ve İlmiyye sınıfları hemen anlaşmış ve pâdişaha haber gönderilip Ahmed Paşa'nın idâmiyle Mehmet

Paşa'nın tâyini istenmiştir. Sultan İbrahim hemen mührünü Mehmet Paşa'ya vermişse de, Ahmed Paşa'nın idâmına muvâfakat etmediğinden bahsedilir; hattâ Koca-Mehmet Paşa askerle ulemânın bu noktada ısrâr ettiklerini arzetmek için huzûruna çıkınca:

— Bre köpek Koca!

diye bağırıp mükemmel bir dayak attıktan sonra hayatını bile tehdid etmiştir. — İdâmından sonra «Hezâr-pâre» lâkabiyle şöhret bulan Ahmed Paşa'nın sadâreti 1647=1057 senesi 21 Eylül=21 Şa'ban Cumartesi gününden bu güne kadar tam 10 ay, 16 gün sürmüştür. — «Mevlevi» ve «Sofu» lâkaplarıyla da anılan yeni Vezir-i-a'zam Koca-Mehmet Paşa seksenlik bir ihtiyardır; Milliyeti belli değildir; «Koca nâdân», «Koca gabî», «Sâde-dil» ve «Ahvâl-i devletten bî-haber» gibi sözlerle tavsif edilir).

7/8 Ağustos=17/18 Receb, Cuma/Cumartesi gecesi: Eski Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın idâmı.

(Ocak-ağalarının makamından başka kellesini de isteyip durmalarından şaşkın bir hâle gelen Ahmed Paşa konağından «bir heybe altun» alıp tanıdıklarından birinin evinde saklanmak için kapı kapı dolaşıp reddedildikten sonra barınacak bir ev bulabilmişse de, eteklerini öperek kabul eden ev sâhibi derhâl yeni Vezir-i-a'zama haber gönderdiği için hemen tevkif edilip «Paşa-kapusu» na götürülmüş, halefi kendisini güler yüzle karşılayıp canını kurtarmak va'diyle bütün servetini söylettikten sonra idâm fetvâsını tatbik ettirmiş ve çok şişman olan Ahmed Paşa'nın elbisesi soyulduktan sonra cesedi At-meydanındaki çınar ağacının altına çırçıplak bırakılmıştır: O devrin telâkkisince «Şahm-i âdemî veca'-i mefâsıla devâ» sayıldığı için, gelip geçenler Ahmed Paşa'nın cesedinden birer parça kesip almış, nihayet ortada kemiklerinden başka bir şey kalmamış ve işte bundan dolayı ölümünden sonra «Hezâr-pâre=Bin-parça» lâkabiyle şöhret bulmuştur).

8 Ağustos=18 Receb, Cumartesi: zevâlî saat 4,30: Sultan İbrahim'in hal'i.

(Yeni Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa Sultan İbrahim'in yukarda bu senenin «7 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz dayağı yeyip ölümle tehdid edildikten sonra perişan bir halde evine dönüp öğle vakti vaziyeti Fatih câmiindeki cem'iyyete bildirmiş ve işte bunun üzerine oradaki asker ve ulemâ mahşeri Orta-Câmi'ye gelmiş ve bütün şehir kapılan kapatılmıştır; hattâ bütün dükkânlar kapanarak umumî hayatın da durduğu rivâyet edilir. — Sultan İbrahim sarayı toplarla tahkim ettirdikten başka, Bostancılarla sâir saray muhâfızlarından mürekkep 12 bin kişilik bir kuvvetle üzerlerine yürüyeceğini bildirip hemen dağılmalarını emretmişse de bu emri dinliyen olmamış, o gece ulemâ Yeniçeri-odalarında müsafir edilmiş ve ertesi sabah bütün cemâat At-meydanına gelmiştir. — İlkönce pâdişahtan «Ayak-dîvânı» istenmişse de kabul etmediği için Vâlide-Sultan'a bir tezkire yazılıp Sultan İbrahim'in hal'ine ve büyük şehzâde Mehmed'in iclâsına karar verildiği bildirilmiş, Kösem-Sultan saraya gelip kendisiyle görüşmelerini emretmiş ve işte bunun üzerine saray muhâfızlarının kumandanı olan Bostancı-başı elde edildikten sonra cemâat saraya dolunca, «Bâd-üs-Saâde» önüne kadar gelen Vâlide-Sultan oğlunun «Sû'-i kurenâ şerrine» uğradığından ve bundan sonra devlet işleri vüzerâ ve ulemâ tarafından idare edilmek şartiyle tahtında bırakılmasından bahsedip ikindi vaktine kadar ısrâr etmişse de söz geçirememiş, şehzâde Mehmed'in hemen getirilmesi istenmiş ve nihayet şehzâde gelir gelmez bîat edilmiştir. Daha zayıf bir rivâyete göre de şehzâdenin öldürülmüş olduğu hakkındaki şâyialardan dolayı dışan çıkarılıp herkese gösterilmesi istenmiş ve işte bu vesileyle çocuk meydana çıkar çıkmaz:

— Cülûs!

sesleri yükselerek hemen taht kurulup bîat edilmiştir. Bu vak'anın «İkindi vakti» veyâhut ezânî «Sâat dokuzda» olduğundan bahsedildiğine göre, takriben zevâlî saat dört buçuğa tesâdüf etmiş olması lâzımgelir. — Bîat merâsimi biter bitmez içeriye bir hey'et gönderilip Sultan İbrahim'e hal'i tebliğ edilmiş, hey'et âzâsına:

— Bre hâinler! püzevengler!

diye hitâb eden sefih pâdişah lüzumsuz bir münâkaşaya girişmiş ve bilhassa Istanbul kadılığından ma'zul olan «Ravzat-ül-Ebrâr» müellifi Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'den çok sert sözler işitmiştir:

— Umûr-i şer'iyye ve dîniyyeye adem-i takayyüdle cihânı haraba virdün ve evkaatunu lehv-ü-gafletle geçürüp rüşveti fâş ve bunca zalemeyi âleme musallat ve Beyt-ül-mâli telef itdün!

Sultan İbrahim bunları dinledikten sonra hapsedileceği odaya götürülüp kapatılmıştır:

«Bir kârgir odanın temür penceresinden sahan girecek kadar kesüp sair pencere ve camların dîvar itmişler ve malzeme ve iki câriye ol odaya konulmuş»

Oda kapısının dışındaki kilide kurşun dökülüp açılmaz hâle getirildiğinden de bahsedilir. Bu müdhiş odadan sarayın içine Sultan İbrahim'in gece-gündüz akseden feryâdı saray halkını çok müteessir etmiştir.

1640=1049 senesi 9 Şubat=16 Şevvâl Perşenbe günü tahta çıkmış olan Sultan İbrahim'in saltanat müddeti o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 sene, 5 ay, 28 gün sürmüştür; En kuvvetli rivâyete nazaran 1615=1024 senesi 5 Teşrinisâni=13 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğruna göre, gene Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 32 sene, 9 ay, 4 gün tuttuğu sırada, yâni 33 yaşının içinde hal'edilmiş demektir. — Kendisinden başka hiç bir Osmanlı şehzâdesi kalmamış olduğu bir sırada tahta çıkmış olduğu için, kendisinden sonraki Osmanlı pâdişahlarının hepsi Sultan İbrahim'in neslindendir.

Dördüncü Murad'ın 16 sene, 4 ay, 29 gün süren saltanat devrinin her dakikasını kemend bekliyerek ve her ayak sesini cellâtların ayak sesleri zannederek ecel buhrânları içinde geçirdikten sonra, hiç ummadığı bir anda birdenbire kendisini mutlak bir kudretin rakîpsiz sâhibi vaziyetinde gören Sultan İbrahim'in bütün çılgınlıkları şehzâdelik esâretiyle pâdişahlık hürriyeti arasındaki tezâdın hâsıl ettiği ruhî sarsmtılarla izah edilebilir: Hayatının sonuna kadar çektiği «Hafakan ve sevdâvî illet» işte bunun neticesidir. Sultan İbrahim'in ruhî bir tedavi ihtiyacından dolayı Cinci-Hoca ile diğer bir takım üfürükçüler devletin başına musallat olmuş, Osmanlı hânedânında kendisinden başka erkek kalmamış olmasından dolayı da neslin devamını te'min için vezirlerden valilere kadar bütün devlet adamları kendisine güzel câriyeler takdim ederek baştan çıkmasına sebeb olmuş, nesli inkırâzdan kurtulmuşsa da muhtelif Şark ve Garp milletlerine mensub olan hasekililerle câriyeler Sultan İbrahim'i sonsuz bir sefâhat girdabına sürüklemiştir. Devletin bütün vâridâtını yuttuktan sonra me'muriyetlerin bile tevcihine sebeb olan saray isrâfâtı işte bu yüzdendir.

Bir taraftan hasekiler için murassâ kayıklarla murassâ arabalar yapılırken, bir taraftan da bir müsâhibenin söylediği masaldan ilhâm alan Sultan İbrahim'de marazî bir samur merâkı başlamış, «Sarây-ı muallâda olan kasr-ı muallâ vekâşane-i zîbâların her biri serâpâ bısât-ı

semmûr» ile döşenmiş ve mütemâdi bir sefâhat hayatı içinde «Takviyet-i bâh içün» anber yemek ihtiyâcından dolayı misli görülmemiş bir «Samur ve anber» vergisi ibdâs edilip «cebren ve kahren» tahsiline kalkışılmıştır!

Sultan İbrahim'in büsbütün baştan çıkmasına sebeb olan ilk meş'um şahsiyyet «Civan-Kapucu-başı», denilen Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'dır: Pâdişâhın gözüne girip mevkiini tahkim etmek için ona her fikrinin bir «İlhâm-ı Rabbânî» olduğunu söyleyip «Kavlen ve fi'len» kendisinden hatâ sâdır olamıyacağına inandıran işte bu ahlâksız vezirdir.

Kendisinin lâ-yuhtî olduğuna işte bu suretle bir kere kâni' olan Sultan İbrahim artık en çılgınca hareketleriyle en müdhiş zulümlerini bile haklı ve tabiî görmiye başlamıştır; Meselâ Edirne seyâhatinde oranın odununu her nedense beğenmediği için Istanbul'dan hammallara odun taşıttırılmış ve yukarda bu sene vukaâtının «20 Mayıs» fıkrasında idâmını gördüğümüz zavallı Varvar-Ali Paşa'nın mâsum karısı da «Üryan, bal-mumlarıyla çarmıha gerilüp teşhir» edilmiştir!

Sultan İbrahim Istanbul'da işte böyle çılgınca bir saltanat sürerken, Venedikliler Çanakkale-boğazını tıkamış, Girit ordusu yardımsız ve aç kalmış, Bosna'da kırk kadar kale düşman eline geçmiş, Anadolu'da isyânlar çıkmış ve bütün bunlar Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa tarafından gülünç te'viller ve hayâsızca inkârlarla pâdişahtan saklanmıştır: Meselâ Bosna'daki Klisz=Kilis sancak merkezinin sukûtu Sultan İbrahim'e duyurulduğu zaman Ahmed Paşa Klisz'in «bir küçük kilise» olduğundan bahsedip pâdişâhı aldatmış ve Venedik donanmasının da Çanakkale boğazından çekilip gitmiş olduğunu söylemekten utanmamıştır! Girit seferi hazırlanırken donanma inşaâtını teftiş için her gün Tersâneye giden, Deli-Hüseyn Paşa gibi büyük bir askeri Girit serdârlığına tâyin eden ve onun her istediği yardımın derhâl yapılmasıyla şahsen alâkadar olduktan sonra, Lâ-yuhtîlik şuûru kuvvetlendikçe artık bütün devlet işlerini kendisine dünyayı penbe gösteren vüzerâsına bırakıp zevkinden başka bir şey düşünmemiye başlıyan Sultan İbrahim'in bu fecî hâle gelmesinde her halde devşirme vezirlerin mes'ûliyyeti Harem'deki hasekilerinin günahlarından çok fazladır).

DÖRDÜNCÜ MEHMET
(Avcı Sultan Mehmet)
— M. 1648=H. 1058 — M. 1687=H. 1099 —

1648=1058

8 Ağustos=18 Receb, Cumartesi, zevâlî saat 4,30: Dördüncü Mehmed'in cülûsu.

(Sultan İbrahim'in hal'iyle büyük oğlu Sultan Mehmed'in cülûsu ayni saattedir: Bundan evvelki fıkraya bakınız. — 1642=1051 senesi 1/2 Kânunusâni 29/30 Ramazan Çarşanba/Perşenbe gecesi dünyaya gelmiş olan Dördüncü Mehmed'in yaşı Milâdî takvim hesabiyle tam 6 sene, 7 ay, 8 gün tuttuğu sırada, yâni 7 yaşının içinde tahta çıkmış olduğu için, bîat merâsiminde vüzerâ ile ulemânın ileri gelenlerinden sonra «Ma'sûm havf itmesün deyü» Şeyh-ül-İslâm Abdurrahim Efendi'nin işaretiyle merâsime nihayet verilmiş ve «Pâdişâh-ı nev-cüvân Hazretleri» nenesi Kösem-Sultan'la Bostancı-başı'ya emânet edildikten sonra cemâat dağılmıştır. Dördüncü Mehmed'in anası, Osmanlı sarayında «Haseki Turhan Hadice-Sultan» adını alan bir Rus kızıdır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle, Dördüncü Mehmet Osmanlı pâdişâhlarının on dokuzuncusudur. — «Avcı» lâkabı av merâkındandır.

Bu saltanat tebeddülünde en mühim rolü sâbık Yeniçeri-Kethudâsı Kara-Murad Ağa'nın idare ettiği Ocak-ağaları oynamış oldukları için, pâdişâhın çocukluğundan istifâde eden Ağalar devlet idaresini ellerine almışlar ve bir nevi «Ağalar saltanatı» kurmuşlardır; Aşağıda bu senenin «28 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Saraya hâkim olan da bu tarihten itibaren «Vâlide-Sultan» vaziyetine geçen Haseki Turhan-Sultan değil, Dördüncü Mehmed'in gelinini gölgede bırakan ve saltanat nâibeliğini eline alan meşhur ninesi Mâhpeyker-Kösem Sultan'dır).

18 Ağustos=28 Receb, Salı: Sultan İbrahim'in idâmı.

(Yukarda bu senenin «8 Ağustos» fıkrasında hal'iyle hapsini gördüğümüz Sultan İbrahim'in gece-gündüz «feryâd-u-figanından» saray halkının çok müteessir olduğu ve işte bu teessürle «diri mezâra konulan Pâdişâh-ı zîşânı» tekrar tahta çıkarmak için bir takım dedikodular başladığı ve hattâ hal'inde iştirâki olmıyan Sipâhilerin o yolda sözler sarfedip durdukları rivâyet edilir: İşte böyle bir ihtimâli önlemek için Şeyh-ül-İslâmın fetvâsiyle Sultan İbrahim'in «izâle»sine karar verilmiş ve bu gün saraya gelen Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa ve Şeyh-ül-İslâm Abdürrahim Efendi ile Yeniçeri-ağası eski pâdişâhın kapalı odasını açtırarak cellâd Kara-Ali'yi içeri sokup kemendle boğdurmuşlardır. Sultan İbrahim'in bağırıp çağırarak devlet erkânını tahkir ettiğinden ve hattâ cellâd Kara-Ali korkusundan kaçtığı halde Sadr-ı-a'zamın bizzat yakalayıp dayak atarak zorla işini gördürdüğünden bahsedilir.

Hal'inden sonra on gün sağ bırakılan Sultan İbrahim 1615=1024 senesi 5 Teşrinisâni=13 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle tam 32 sene, 9 ay, 3 gün yaşayıp 33 yaşının içinde idâm edilmiş demektir. idâm tarihi olarak «8 Şa'ban=28 Ağustos Cuma» gününden de bahsedilirse de doğru değildir. Mezarı Ayasofya'da amcası Birinci Mustafa'nın yanındadır).

23 Teşrinievvel=5 Şevvâl, Cuma: Kandiya muhâsarasının ablukaya tahvili.

(Bunun sebebi, Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasından dolayı donanmanın yardım getirememesi, mahsurlar mütemâdiyen takviye edildikleri halde ot kökleriyle geçinen Türk askerinde tâkat kalmaması ve bilhassa şiddetli yağmurlarla seller yüzünden meterislerin sular altında kalmasıdır. İşte bundan dolayı bahara kadar askerini kısmen terhis eden Serdâr-ı-Ekrem Deli-Hüseyn Paşa Kandiya önlerinden ayrılmıyarak «Lazaretto=Nazarta» da kışlamıya karar vermiş ve kale nin etrâfındaki tabyaları da elinde tutmuştur. «Nazarta» için yukarda bu senenin «30 Nisan» fıkrasına ve ikinci Kandiya muhâlsarası için de aşağıda 1649=1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız).

28 Teşrinievvel=10 Şevvâl, Çarşanba: Sultanahmet vak'asında Sipâhilerin tenkili ve Ağalar saltanatının başlaması.

(24 Teşrinievvel=6 Şevvâl Cumartesi günündenberi Istanbul bir ihtilâl havası içindedir: Topkapu ve Galata saraylarındaki İç-oğlanlarından bir kısmının her cülûsta Sipâhi yazılması âdet olduğu halde bu sefer ihmâl edilmeleri ayaklanmalarına sebeb olmuş ve kendilerine bin kadar da Sipâhi iltihak etmiştir. Sultan İbrahim'in kanını bahâne ederek Vezir-i-a'zamla

Şeyh-ül-İslâmın kaatil sıfatiyle idâmlarını istiyen bu cemâat nasihatle yatışmadığı için, bir çok ulemânın fetvâsiyle At-meydanına yürüyen Yeniçeri kuvvetleri Sultanahmet câmiini merkez ittihâz eden Sipâhileri mağlûb etmiş ve bu kanlı vak'adan itibaren Yeniçeri-ocağı artık rakipsiz kaldığı için «Ocak ağalarının bıyığını balta kesmez olmuş»dur! Başta Arnavut Kara-Murad olmak üzere bu ağaların en mühimleri Boşnak Koca-Muslihüddin Arnavut Bektaş ve Kara-Çavuş ismindeki zorbalardır. Sultan İbrahim'in saltanat ve sefâhatine vâris olan bu vatansız devşirmeler bu günden itibaren sarayla hükûmete hâkim olarak me'muriyetleri müzâyede ile tevcihe başlamışlar, etle ekmeğe varıncaya kadar memleketin bütün ticarî ve iktisadî hayatını inhisar altına alıp halkın nafakasında bile ihtikâra kalkışarak milyonlar kazanmışlar ve tıpkı Sultan İbrahim gibi samur ve anber safâları sürmiye başlamışlardır. Bunların başında bulunan Kara-Murad Ağa bu tarihten iki buçuk ay sonra Yeniçeri-ağalığına tâyin edilmiş ve ondan sonra da Vezir-i-a'zam olmuştur. — Aşağıda 1651=1061 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına da bakınız).

29 Teşrinievvel=11 Şevvâl, Perşenbe: Cinci-Hoca'nın idâmı.

(Bu meşhur üfürükçü için 1644=1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Cinci-Hoca ilkönce tevkif ve tazyik edilerek definelerinin yerleri söyletildikten sonra Mihalıç=Karacabey kasabasına sürülüp bu gün orada idâm olunmuş ve bütün nakdî serveti cülûs bahşişine sarfedilmiştir: 1,958,400 duka altını tutan bu bahşişin 1,920,000 altını Cinci'nin parasıdır. Bir çok emlâki de zabtedilmiştir).

12 Teşrinisâni=25 Şevvâl, Perşenbe: Kara-Haydar-oğlu'nun idâmı.

(Sultan İbrahim devrinde Devşirmelerin zulümlerine karşı ısyân ederek Evliya-Çelebi'nin rivâyetine nazaran Orta-Anadolu'nun «yirmi sancaklık yeri»ni silâh arkadaşı Katırcı-oğlu Mehmet'le beraber vurup haraca kesen Kara-Haydar-oğlu Mehmet Bey Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşa'yı mağlûb ettikten sonra İsparta'yı haraca kesmek istemişse de, oranın mütesellimliğinde bulunan Abaza Kara-Hasan Ağa tarafından ânî bir baskınla mağlûb edildikten sonra ilticâ ettiği bir köyde yaralı olarak esir edilip Istanbul'a getirilmiş ve bu gün Parmakkapu'da asılarak idâm edilmiştir: Devşirme zulümlerine ısyân ettikten sonra ister istemez şakavet yoluna sapan bu meşhur âsi, kahramanlığına düşmanlarını bile hayran etmiş bir gençtir).

1649=1059

21 Mayıs=9 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Kara-Murad Ağa'nın ilk sadâreti.

(Mehmet Paşa'nın azline sebeb, pâdişâhın çocukluğundan istifâde ederek diktatörlüğe kalkışması ve hattâ saltanat hulyâlarına kapılıp Sarayla Ocağın emirlerini dinlememiye başlamasıdır: 1648=1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. İşte bundan dolayı sarayla ocak Sofu Paşa'ya karşı birleşmiş, 1 Mayıs=18 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü Girid'e yardım götürmek için yola çıkarılan donanmanın Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasını bozduktan sonra Foça'da Venedik donanmasına karşı uğradığı bir muvaffakıyetsizlik onun taksirinden mütevellid gösterilip bu gün azil ve hapsedildikten sonra Malkara'ya sürülüp bir kaç gün sonra orada boğdurulmuştur. Bu harîs ihtiyarın sadâreti 1648=1058 senesi 7 Ağustos=17 Receb Cuma gününden bu güne kadar 9 ay, 15 gün sürmüştür. — Sultan İbrahim'in hal'inde ön-ayak olarak Ağalar saltanatını kuran yeni Vezir-

i-a’zam Kara-Murad Paşa Arnavuttur: «Fenn-i mekr-ü-hîlede bî-nâzîr» olduğundan bahsedilir).

7 Temmuz=26 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Istanbul üzerine yürüyen Gürcü-Nebî’nin Bulgurlu muharebesi.

(Dördüncü Murad’ın kılıcından kurtulmuş Sipâhi zorbalarından olan bu Gürcü- Nebî/Abd-ün-Nebî bâzı taşra me’muriyetlerinde büyük bir servet topladıktan sonra Niğde’ye çekilip mütegallibeliğe kalkışmış ve nihayet 1648=1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasındaki Sultanahmet vak’asında tenkil edilen Sipâhilerin intikamını almak üzere, Konya Sipâhilerinden başka gene ayni sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Katırcı-oğluyla da birleşerek 15 bin kişilik bir kuvvetle İzmit üzerinden Üsküdar’a doğru yürümiye başlamıştır. Vezir-i-a’zam Kara-Murad Paşa’nın kumandasındaki Istanbul kuvvetleriyle Bulgurlu’da karşılaşan Gürcü-Nebî, Osmanlı pişdârını mağlûb eden Katırcı-oğlu’nun muvaffakıyetinden istifâde edemiyerek geri çekilmiş, bir müddet sonra Kırşehir sancak-beyi İshak Bey tarafından gaafil avlanarak kesik başı Istanbul’a gönderilmiş ve Katırcı-oğlu da sonradan affedilerek Beyşehri sancak-beyliğine tâyin edilmiştir).

29/30 Ağustos=20/21 Şa’ban, Pazar/Pazartesi gecesi: Kandiya’nın ikinci muhâsarası.

(Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasından dolayı iki senedir yardımsız bırakılan Girid’e nihayet bu senenin «21 Mayıs» fıkrasında yola çıkarıldığını gördüğümüz donanmayla bir mıkdar levâzım ve mühimmat gönderilmişse de, Kapdan-ı-deryâ Voynuk-Ahmed Paşa Girid’in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa’yı kıskandığı için hiç bir şey vermeyip kendi başına hareket ederek Suda kalesini muhâsara etmiş ve nihayet bir top güllesiyle kafası koptuğu için gemi kapdanları bütün kuvvetleri ve toplarıyla Serdâr-ı-Ekrem’in emrine girmişlerdir. — 1648=1058 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasında ablukaya tahvilini gördüğümüz Kandiya muhâsarası işte bu sâyede tekrar kurulabilmişse de, Gazi Hüseyn Paşa’nın şan ve şöhretini çekemiyen Istanbul Devşirmeleri muhâsaranın en şiddetli zamanında Girit’deki Yeniçerilerden bin beş yüzünü bir Hatt-ı-Hümâyûnla Istanbul’a aldırdıkları için, iki ay süren bu ikinci muhâsara da maatteessüf ablukaya çevrilmiştir).

1650=1060

15 Mart=12 Rebî’ül-evvel, Salı: Venedik donanmasının Çanakkale boğazını ikinci defa olarak abluka altına alması.

(İlk abluka için 1648=1058 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına ve kaldırılması için de 1649=1059 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu gün 30 gemiden mürekkep bir düşman filosu boğazın dışında tekrar bir abluka hattı kurmuş, bu mıkdar biraz sonra 36 gemiye çıkarılmış, Osmanlı donanması gene dışarı çıkamıyacak hâle gelmiş ve bu vaziyet Istanbul’a aksedince vüzerâdan Ankebut Paşa bir mıkdar askerle Boğaz-hisarı=Sedd-ül-bahr muhâfızlığına gönderilmiştir).

5 Ağustos=7 Şa’ban, Cuma: Vezir-i-a’zam Kara-Murad Paşa’nın istifâsiyle Melek-Ahmed Paşa’nın sadâreti.

(Murad Paşa’nın istifâ’sına sebeb, devlet işlerine mütemâdiyen müdâhale eden ve kendisinin eski zorbalık arkadaşları olan Ocak-ağalarıyla geçinememesi ve nihayet bu ağaların en nüfuzlusu olan meşhur Bektaş Ağa’nın kendisine haber gönderip başını kurtarmak isterse

derhâl çekilmesi lâzımgeldiğini ihtâr etmesidir: İşte bunun üzerine Mühr-i-Hümâyûn'u bu gün pâdişaha iâde eden Kara-Murad Paşa kendi ricasiyle Budin valiliğine tâyin edilmiş ve onun tavsiyesiyle sadâret makamı Bağdad valiliğine henüz tâyin edilmiş olan Abaza Melek-Ahmed Paşa'ya tevcih olunmuştur. — Murad Paşa'nın sadâreti 1649=1059 senesi 21 Mayıs=9 Cumâda-l-ûlâ Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 2 ay, 15 gün sürmüştür. İkinci sadâreti için 1655=1065 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Hoppalığı ve züppeliğiyle mârûf olan yeni Vezir-i-a'zam Ahmet Paşa'nın «Melek» lâkabı, gençliğinde semizliğinden kinâye olarak takılan «Malak» lâkabından muharref gösterilir).

12 Teşrinisâni=18 Zülka'de, Cumartesi: Girid'e gönderilen yardım kuvvetlerinin hareketi.

(İkinci Kandiya muhâsarasının ablukaya tahvili için yukarda 1649=1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu ikinci abluka esnâsında Serdâr-ı Ekrem Deli-Hüseyn Paşa Kandiya'nın etrafında üç havâle kalesi yaptırmakla meşgul olarak mütemâdiyen Istanbul'dan yardım beklemiştir. — Bundan evvel 16 Ağustos=18 Şa'ban Salı günü varan yardım kuvveti 157 Yeniçeriden ibaret bir müfreze ile bir mıkdar para ve eşyâdan ibarettir! — Bu gün 19 gemiyle yola çıkarılan 4 bin kişilik yardım kuvveti Çanakkale-boğazının ağındaki abluka hattından ustalıkla geçirilerek mevsimin kış olmasına rağmen selâmetle isâl edilmiştir).

1651=1061

3 Kânunusâni=9 Muharrem, Pazartesi: Girid'e erzak ve mühimmat sevki.

(Donanmayla gönderilen asker ve mühimmat 21 Muharrem=14 Kânunusâ» Cumartesi günü orduya varmış ve bir kaç gün sonra da Hanya limanına Mısır'dan on kalyon dolusu erzak geldiğinden, ordu iâşe sıkıntısından kurtulmuştur).

9 Haziran=19 Cumâda-l-âhire, Cuma: İstiya kalesinin işgâli hakkında haber gelmesi.

(Kandiya'nın şarkında bulunan bu kalenin etrâfı evvelce işgâl edilmiş olduğu için, artık tutunamıyacaklarını anlıyan muhâfızları kaçmış ve kale derhâl işgâl edilmiştir).

13 Haziran=23 Cumâda-l-âhire, Salı: Donanmanın Girid'e hareketi ve Nakşa=Naxos bozgunu.

(Bu gün takviye kıt'alarıyla hareket eden 74 gemiden mürekkep donanma Sakız'da iltihak eden ve «Bey gemileri» denilen sâhil sancak-beylerinin gemileriyle 150 parçayı bulduktan ve düşmanla muvvaffakıyetli bir müsâdemeden sonra su almak için Nakşa adasına uğramış ve limandan gaafil ve dağınık bir halde çıkarken Venediklilerin hücumuna uğramıştır: «Bey gemileri» yedeklerini bırakıp hemen kaçtıkları için ağır gemiler müşkil vaziyette kalmış, bilhassa rüzgârsızlıktan hareket edememiş, altı kalyon dolusu askerle bir çok cephâne, top ve bayrak düşman eline geçmiş ve bunlar Girit sularında teşhir edildiği için, teslim olmak üzere bulunduklarından bahsedilen Kandiya müdâfileri mukâvemetlerine devam etmişlerdir).

21 Ağustos=4 Ramazan, Pazartesi: Istanbul'da esnaf ve halk ihtilâli. Vezir-i-a'zam Melek-Ahmed Paşa'nın azli ve Siyavuş Paşa'nın ilk sadâreti.

(Bu ihtilâlin sebebi Melek-Ahmed Paşa'nın büdce açığını kapatmak ve Ocak-ağalarının da keselerini doldurmak için «züyuf akça» bastırıp piyasaya sürerek mukabilinde cebren altın

toplamıya kalkışmasıdır; Zâten ağır vergiler altında ezilen esnafla ahâli zulmün bu derecesine dayanamıyarak bu gün Şeyh-ül-İslâm Kara-Çelebi-zâde Abdül-Aziz Efendi'yi önlerine katıp «Bâb-üs-Saâde»ye kadar sarayın içine dolmuş, Vezir-i-a'zamın azliyle Ağaların idâmı istenmiş ve işte bunun üzerine Melek-Ahmed Paşa derhâl azledilip Mühr-i-Hümâyûn Kubbe-vüzerâsından Abaza Siyavuş Paşa'ya verilmiştir. — Büyük-Vâlide Kösem-Sultan Ocak-ağalarına istinâden saltanat sürdüğü için Siyavuş Paşa ile Abd-ül-Aziz Efendi'yi halkı aldatıp dağıtmıya me'mur etmiş, Ağalar meselesinin ertesi gün halledileceğinden bahsederek ihtilâlciler dağıtılmış ve bu suretle o günkü müdhiş tehlikeden kurtulan Ocaklılar o gece el-çabukluğu ile bütün sokak başlarını tutup ertesi gün sarayda tekrar toplanmıya gelen esnafla ahâliden bir çoklarını öldürerek yeniden vaziyete hâkim olmuşlardır. — Melek-Ahmed Paşa'nın sadâreti 1650=1060 senesi 5 Ağustos=7 Şa'ban Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 17 gün sürmüştür).

2/3 Eylül=16/17 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi: Kösem-Sultan'ın öldürülmesi.

(Büyük-Vâlide Kösem-Sultan'la Küçük-Vâlide Turhan-Sultan arasında çok şiddetli bir rekâbet vardır: Birincisi Ocak-ağalarına, ikincisi saraydaki adamlarına istinâd etmektedir. Bu vaziyete nihayet vermek istiyen Kösem-Sultan'ın Dördüncü Mehmed'i zehirletip yerine başka bir anadan olan kardeşi Süleyman'ı iclâs etmek istediği ve bir taraftan da Ocak-ağalarına haber gönderip Turhan-Sultan'ın adamlarının kellelerini istetmiş olduğu rivâyet edilir. Turhan-Vâlide'nin nin en mühim adamı olan Baş-Lala Uzun-Süleyman Ağa Büyük-Vâlide'nin bu tertibâtını haber almış olduğu için, bu gece Hâs-Odalılardan müsellâh bir cemâatle Kösem-Sultan'ın dâiresine saldırıp dört pâdişâh devrinde yarım asra yakın bir zaman Osmanlı imparatorluğuna hâkim olan ve o sırada 62 yaşında bulunan bu meşhur Vâlide-Sultan'ı bir perde ipiyle boğdurmuştur).

3 Eylül=17 Ramazan, Pazar: Ağalar saltanatının sonu.

(Bu işde en mühim âmil, yukarıki fıkrada bahsi geçen Süleyman Ağa'dır: Dördüncü Mehmet onun telkiniyle bu gün Ocak-ağalarını tenkil için Ulemâ ile Sipâhileri saraya dâvet edip «Sancağ-ı-Şerîf»i «Bâb-ı-Hümâyûn» önüne diktirmiş ve halkın Sancak altına toplanmasını dellâllarla her semte ilân ettirmiştir. Ulemâdan da bir fetvâ alındığı rivâyet edilir. Bu vaziyet üzerine can kaygısına düşen Yeniçeri neferleri At-meydanında toplanan ağalarından ayrılıp Sancağın altına gelmişler ve Ağalar da artık kaçıp gizlenmekten başka çâre bulamamışlardır. Bununla beraber Ramazan'ın sonuna kadar birer birer bulunup hepsi temizlenmiş ve işte bu suretle 1648=1058 senesi 28 Teşrinievvel=10 Şevvâl Çarşanba günü kurulduğunu gördüğümüz Ağalar saltanatı 2 sene, 10 ay, 6 gün sürdükten .sonra bir zenci Harem-ağasının gayretiyle nihayet bulmuştur).

27 Eylül=15 Şevvâl, Pazar: Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azliyle Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Siyavuş Paşa'nın azline sebeb, yukarıki fıkralarda bahsi geçen ve Ağalar saltanatına nihayet verince Dâr-üs-Saâde ağası sıfatile büyük bir nüfuz kazanan Uzun-Süleyman Ağa'nın hâkimiyyetine karşı mukâvemet göstermiye başlamasıdır. Rüşvetle me'muriyet vermek gibi bir bahâneyle azledildiği de rivâyet edilir. Sadâret müddeti bu senenin 21 Ağustos=4 Ramazan Pazartesi gününden bu güne kadar 1 ay, 7 gün sürmüştür. — Azil tarihi olarak «5 Şevvâl=17 Eylül Perşenbe», «5 Zülka'de=20 Teşrinievvel Cuma» ve «15 Zülka'de=30 Teşrinievvel Pazartesi» günlerinden de bahsedilirse de doğru değildir. — Doksanlık ve hattâ

doksan beşlik bir ihtiyar olan yeni Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa ümmîliği ve ahmaklığıyla meşhurdur).

1652=1062

20 Haziran=13 Receb, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın azliyle Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Cehaleti, hamâkati, bunaklığı ve ümmîliğiyle meşhur olan bu doksanlık Gürcü Ağalar saltanatına nihayet veren Dâr-üs-Saâde ağası Uzun-Süleyman Ağa'nın her emrini ifâ ederek ve kendisine rakîb addettiği devlet adamlarını sürdürerek mevkiini tahkime çalışmaktan başka bir şey yapamamıştır; fakat nihayet aczi sarayca da anlaşıldığı için 8 ay, 23 günlük bir sadâret safâsından sonra azledilmiş ve yerine iki gün evvel menfâdan gelmiş olan eski Mısır valisi Arnavut Tarhuncu-Ahmed Paşa tâyin edilmiştir: Tarhuncu Paşa büdce lâyihalarıyla meşhurdur).

1653=1063

21 Mart=21 Rebî'ül-âhir, Cuma: Vezir-i-a'zam Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-deryâ Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Devleti ıslâh için Sadâret makamını «istiklâl» şartiyle kabul etmiş olan Tarhuncu kendisinden evvel rüşvetle servet yapanları Hazine nâmına haraca kesmek, masraflarda tasarruf ederek bir çok kimseleri mutazarrır etmek, büdce açığını kapatmak için me'murları vergiye bağlamak ve bilhassa değirmen ve hâne vergileri tarhetmek suretiyle pek çok düşman kazanmıştır. Dördüncü Mehmed'in irâdesiyle Baş-Defterdar Zurnazen-Mustafa Paşa'nın riyâsetinde çalışan maliyecilerin tertib ettikleri iki büdce lâyihasına «Tarhuncu lâyihaları» denilir ve bunlar bâzı yeni eserlerde Osmanlı devletinin ilk büdcesi gibi gösterilirse de doğru değildir; Osmanlılarda ötedenberi bütçe «Defter»leri tanzim edilmiş olduğu, Tarhuncu lâyihalarından birindeki sarâhatle de sâbittir. Bu lâyihalara göre o sırada devletin vâridatı 24 bin yük akça ve masârifi de 25 bin 200 yük akça tuttuğıma göre bütçe açığı 1200 yük demektir; on senedenberi tedricen hâsıl olan bu açık saray mensuplarının israflarından mütevellid olduğu için, bunlar Tarhuncu'ya karşı cephe almışlardır. — Bu değişiklik umumiyetle «20 Rebî'ül-âhir Nevrûz» gününe müsâdif gösterilirse de «Nevrûz» Milâdî takvimde Martın 21 ine müsâdif olduktan başka, gün isminin Cuma gösterilmesi de bunu te'yid etmektedir. — Ahmed Paşa'nın idâmına sebeb, Dördüncü Mehmed'i hal'edip kardeşi Süleyman'ı iclâs etmek istediği hakkında uydurulan ustalıklı bir iftiradır: pâdişâh buna inandığı için Tarhuncu bu gün saraya çağırılıp Mühr-i-Hümâyûn alındıktan sonra alel-usul boğdurularak «izâle» edilmiştir. Sadâret müddeti 1652=1062 senesi 20 Haziran=13 Receb Perşenbe gününden bu güne kadar tam 9 aydır. — Ahmed Paşa'nın en şiddetli düşmanı olan halefi Çerkes-Derviş Mehmet Paşa çok silik bir şahsiyyettir).

1654=1064

16 Mayıs=28 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Çanakkale-boğazı açıklarında deniz zaferi.

(Hammer'in gösterdiği «13 Mayıs=25 Cumâda-l-âhire» tarihi doğru değildir; Kâtib-Çelebi «Fezleke»de Cumâda-l-âhire'nin 22 sini ve Esfâr-ül-bihâr»ında da 26 sını gösterir; Naîmâ donanmanın harekâtını gün isimleriyle tâkib ettiği için daha doğrudur; Yalnız gün rakamiyle ismi arasındaki bir günlük fark burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. — Osmanlı

donanması Budin valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan eski Vezir-i-a'zamIardan Kara-Murad Paşa'nın kumandasındadır: Tunus, Cezâyir, Trablusugarb ve Mısır gemilerinden başka sâhil sancak-beylerinin gemileri de yardıma gelmiştir. Altı saat süren şiddetli bir muharebede Venedik donanması 6 gemi kaybetmiş, 3 bin maktûl vermiş, Adriyatik baş-amirali Prancesco Morosini öldürülmüş, oğlu esir edilmiş. Amiral gemisi batırılmış ve nihayet mütebâki düşman gemileri perişan bir halde kaçmıştır. — Osmanlı şehîdleri 500 gösterilir. — Bundan sonra Akdeniz'e açılan Türk donanması İstendil=Tenos adasını iki gün yakıp yıktıktan sonra düşman donanmasmın bulunduğu Değirmenlik=Milo adasına gitmiş ve 12 Haziran=26 Receb Cuma günü bu adanın önlerinde bir top muharebesi olmuşsa da rüzgârın şiddetinden dolayı iki taraf birbirine yaklaşamamıştır— Kara-Murad Paşa muhtelif limanlara uğrayıp dolaştıktan sonra bâzı düşman gemilerini batırarak Girid'e gitmiş ve oradan da evvelâ İzmir'e, ondan sonra da Istanbul'a gelmiştir. — Tabiî bu vaziyet, ne kadar zamandır âtıl duran donanmanın artık biraz mevcudiyet göstermiye başlaması demektir).

28 Teşrinievvel=16 Zülhicce, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Haleb valisi İpşir Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Azıl sebebi Derviş Paşa'nın felce uğrayıp evinden çıkamıyacak hâle gelmesidir; sadâret müddeti 1653=1063 senesi 21 Mart=21 Rebî'ül-âhir Cuma gününden bu güne kadar 1 sene, 7 ay, 8 gündür; bâzı menbâlarda görülen «17 Zülhicce Erbeâ» tarihi gün ismine nazaran bir gün hatâlıdır. — Yeni Vezir-i-a'zam İpşir/İbşir Paşa, Anadolu'daki isyânlarıyla meşhur Abaza-Mehmet Paşa'nın yeğenidir: 1628 1038 vuküâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız. — Zâhirî bir itâat kisvesi altında Istanbul'a karşı ötedenberi kafa tutan İpşir Paşa'nın vaziyeti aşağıki fıkrada izah edilmiştir).

1655=1065

25 Şubat=18 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Yeni Vezir-i-a'zam İpşir Mustafa Paşa'nın Haleb'den Üsküdar'a gelişi.

(Sıvas ve Haleb valiliklerinde etrâfına dâimâ kuvvet toplayıp Istanbul'a karşı bir celâli tavrı takınan İpşir Paşa açıktan açığa ısyân etmiş olmadığı için üzerine kuvvet gönderilmemiş, fakat mütemâdi bir tehlike teşkil ettiği için Istanbul'a getirilip el altında bulundurulmak üzere Sadâret makamına tâyin edilmiştir; Ümmîliği ve akılsızlığıyla meşhur olduğu halde bu tevcihteki tehlikeyi sezdiği için, mevsimin kış olmasını ve Anadolu'da yapılacak bir çok ıslâhât bulunduğunu bahâne ederek yollarda çok vakit geçirmiş, Istanbul'daki Yeniçerilerden korktuğu için bir takım parlak vaitlerle Anadolu'daki Sipâhilerden ve diğer eyâlet askerlerinden binlerce adam toplamış ve bir çok vilâyetlere kendi tarafdarlarından valiler tâyin etmek suretiyle bir takım emniyet tertibâtı kurmuştur. Gelmesi daha fazla gecikeceği halde üstüste giden Hattı-ı-Hümâyûnlar üzerine nihayet bu gün Üsküdar'a vâsıl olup iki gün kalmış ve tâyininden tam dört ay sonra parlak bir alayla Istanbul'a geçip işe başlamıştır).

11 Mayıs=5 Receb, Salı: Vezir-i-a'zam İpşir Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-deryâ Kara-Murad Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İpşir Paşa'nın Anadolu'dan parlak vaitlerle Istanbul'a şahsî muhâfız şeklinde getirdiği Sipâhiler Hazine müşkilâtından dolayı tatmin edilemedikleri için Paşa'ya karşı Yeniçerilerle birleşmişler ve Kara-Murad Paşa'nın idare ettiği, muhâliflerin teşvikiyle bir gün evvel At-meydanında toplanıp Vezir-i-a'zamın kellesini istemişlerdir: Bunların ayaklanmasına sebeb olarak İpşir Paşa'nın Anadolu'dan Segban vesaire kuvvetleri getirip kendilerini imhâ

edeceğine inandırılmış olduklarından da bahsedilir. İpşir Mustafa Paşa bu vaziyetten isti'fâ ile kurtulacağını zannetmişse de sarayda tevkif edilmiş ve At-meydanında bu gün tekrar toplanan Yeniçerilerle Sipâhiler idâmında ısrâr ettikleri için «kaydi görülüp» kesik başı âsilere gönderilmiştir. Sadâret müddeti 1654=1064 senesi 28 Teşrinievvel=16 Zülhicce Çarşanba gününden bu güne kadar 6 ay, 14 gündür; Istanbul'a muvâsalatından 2 ay, 12 gün sonra idâm edilmiştir. İpşir Paşa'nın Sadâret makamında Çerkes elbisesi giyecek kadar Abazalığına bağlı olduğundan bahsedilir! — Halefi Kara-Murad Paşa'nın ilk sadâreti için 1649=1059 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

19 Ağustos=16 Şevvâl, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın azli yâhut isti'fâsı ve Ermeni-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Yeniçerilerle Sipâhilerin mevcudlarını birer misli fazlalaştırdığı halde Hazine müşkilâtından dolayı tahsisatlarına karşılık bulamadığı için isti'fâ ettiğinden veyâhut İpşir Paşa'nın idâmı üzerine Anadolu'da çıkan bâzı karışıklıklara müsebbib gösterilerek azledildiğinden bahsedilen Murad Paşa'nın bu ikinci sadâreti bu senenin 11 Mayıs=5 Receb Salı gününden bu güne kadar 3 ay, 9 gün sürmüştür. — Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan halefi Süleyman Paşa Malatyalı bir Ermeni dönmesidir: Bu âciz adamın «adem-i şuûr»undan bahsedilir!).

1656=1066

28 Şubat=3 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Ermeni Süleyman Paşa'nın azliyle Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Selefinin sebeb olduğu malî buhrân içinde askerin «mevâcib»ini ancak «müsâderât ve müdâyenât» ile ve hattâ «züyûf akça»yla tesviye edebilen Süleyman Paşa aczinden dolayı azledilip yâhut isti'fâ edip Mühr-i-Hümâyûn Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'ya gönderilmiştir; Hüseyn Paşa için 1646=1055 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız).

4 Mart=8 Camâda-l-ûlâ, Cumartesi: «Vak'a-i vakvâkıyye» yâhut «Çınar vak'ası».

(Arapçanın «Vakvâk» kelimesi yüz arşın yükseklifinde efsânevî bir ağaç ismidir. Bu ağacın insan başı şeklindeki yaprakları rüzgârda birbirine dokundukça «vak, vak» gibi bir ses çıkardığı için bu isim verilmiştir; hakikatte Hindistan cevizinin ağacı olduğundan bahsedilir. Bu gün başlayıp beş gün süren isyânda idâm edilenler Sultanahmet'deki meşhur çınar ağacına asıldıkları için o çınar Vakvâka benzetilmiştir. — Isyânın sebebi, yukarıki fıkralarda gördüğümüz Hazine buhrânından dolayı asker ulûfelerinin «züyûf akça» denilen mağşuş paralarla verilmesi ve esnafın da bakır nisbeti gümüşünden çok fazla olan bu paraları kabul etmemesidir, işte bundan dolayı bu tarihten bir gün evvelki Cuma günü Sipâhiler Yeniçeri-odalarına gidip onlarla birleşmişler ve geceyi müzâkereyle geçirdikten sonra devletin bütün vâridâtını yutarak servet yapan saray ağalarıyla hükûmet erkânından otuz kişinin isimlerini bir liste hâlinde tesbit edip bu gün At-meydanında toplanarak pâdişahtan hem bunların kellelerini, hem «Ayak dîvânı» yapılmasını istemişlerdir. Bâzı aziller ve tâyinlerle ve bilhassa nasihatle yatışmıyan âsiler Pazar günü Alay köşkünün penceresine gelen genç pâdişâhı taleplerinin kabulüne mecbur ettikleri için, kelleleri istenilen saray ve hükûmet adamları o günden itibaren birer ikişer ele geçirilip idâm edilmiş ve cesetleri Sutanahmet'deki çınara baş-aşağı asılıp teşhir edilmiştir; bunların içinde Vâlide-Sultan'ın servet ve nüfuziyle meşhur müsâhibesi «Melekî-Usta» isminde bir kadın da vardır, idamlar tamamlanıncaya kadar Vak'a-i-vakvâkıyye devam etmiş, beş gün dükkânlar kapanıp umumî hayat durmuş ve ancak 12 Cumâda-l-ûlâ=8 Mart Çarşanba günü ikindididen sonra âsiler dağılmıştır).

5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Bir günde iki sadâret tebeddülü.

(Yukarda bu senenin «28 Şubat» fıkrasında tâyinini gördüğümüz Deli-Hüseyn Paşa'nın bu gıyabî sadâreti ancak 6 gün sürmüş ve bu gün onun yerine Vak'a-i-Vakvâkıyyede parmağı olduğundan bahsedilen Sadâret-Kaymakamı Arnavut Zurnazen-Mustafa Paşa tâyin edilmişse de asker istemediği için dört saat sonra azledilip Sadâret makamı Silistre valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zamlardan Siyavuş Paşa'ya tevcih edilmiştir: Bunun için 1651=1061 vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız).

26 Nisan=2 Receb, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın ölümü ve Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bir akşam evvel ölen Siyavuş Paşa'nın bu ikinci sadâreti bu senenin 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar gününden bu güne kadar ancak 1 ay, 22 gün sürmüştür. — Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan «Cânik Türkmenlerinden» Boynu-eğri/Boynu-yaralı Mehmet Paşa'nın lâkabı muhtelif muharebelerde aldığı kırk yaradan birinin boynunda olmasından kinâyedir).

26 Haziran=4 Ramazan, Pazartesi: Çanakkale-boğazının önlerinde donanma bozgunu ve Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarının düşman eline geçmesi.

(Boğaz medhalini abluka etmiş olan Venedik donanmasına karşı Kapdan-ı-Deryâ Ken'an Paşa kumandasında çıkan 79 yâhut 86 veyâhut 100 gemiden mürekkep Osmanlı donanması muhâlif bir rüzgârla karşılaşıp solundaki Anadolu sâhiline sürüklenmiş, gemiler birbirine çatmış, bir çokları sığlıkta karaya oturmuş ve bu sırada şiddetli bir düşman ateşi Türk donanmasının hemen hiç harbetmeden mahvolmasına sebeb olmuştur; Ancak 14 veyâ 16 yâhut 19 veyâhut 21 gemi kurtulabildiğinden bahsedilir; düşmanın eline 1000 topla bir çok tüfek ve cephâne de geçmiştir. Venediklilerin zâyiâtı 3 büyük, 2 küçük gemiden ibaret gösterilir. İkinci ciltte 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Sıngın-donanma harbi» ndenberi en büyük deniz felâketi sayılan bu müdhiş bozgun düşmanın Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarını kolayca işgâl edip Istanbul-Girit yolundan başka pâyıtahtın Akdeniz'den iâşe yolunu da kesmiş, Istanbul heyecan içinde kalmış ve hattâ bâzı aileler Anadolu'ya hicret etmiştir).

15 Eylül =26 Zülka'de Cuma: Vezir-i-a'zam Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın azliyle Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Doksanlık bir pîr olan Boynu-eğri'nin azline sebeb, yukarıki fıkrada gördüğümüz umumî heyecandan istifâde eden muhâliflerinin Çanakkale felâketinden kendisini mes'ul göstermeleri ve bilhassa Vâlide-Sultan'a Köprülü'nün devleti bu felâketten kurtarabilecek yegâne adam olduğunu telkin etmiş olmalarıdır. — Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti bu senenin 26 Nisan=2 Receb Çarşanba gününden bu güne kadar 4 ay, 19 gün sürmüştür. — Trablusuşam valiliğinden ma'zul olan Köprülü-Mehmet Paşa Arnavuttur: Son derece hunhâr olan bu 75 lik yâhut 85 lik harîs ihtiyarın tâyininden bir akşam evvel Vâlide-Sultan'la görüşüp vazifesine kat'iyyen müdâhale edilmemek şartiyle sadâreti kabul ettiğinden bahsedilir).

1657=1067

19 Temmuz=7 Şevvâl, Perşenbe: Venedik donamnasının Çanakkale-boğazı önlerinden kaçırılması.

(Sipâhi zorbalarını tedib bahânesiyle 4 bin kişinin kanına girip şahsî muhâliflerini tedhiş siyasetiyle sindirerek işe başlıyan yeni Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa Çanakkale-boğazının düşman ablukasından kurtarılmasına me'mur edilerek Serdâr-ı-Ekrem olmuş ve 2 Ramazan=14 Haziran Perşenbe günü Çırpıcı çayırındaki karargâhından hareketle Gelibolu'dan Çanakkale'ye geçmiştir; Kendisinden bir hafta evvel hareket etmiş olan donanma da oradadır. Bütün hazırlıklar bittikten sonra 5 Şevvâl=17 Temmuz Salı günü boğazdan çıkan donanma üç gün sırayla harbe tutuşmuşsa da gemilerdeki Yeniçerilerin karaya çıkmalarından dolayı hiç bir muvaffakiyet gösteremedikten başka bir takım zâyiata da uğramış, fakat nihayet bu üçüncü günü Kumburnu kalesi topçularından Kara-Mehmed'in attığı bir gülle Osmanlı menbâlarında «Kör-Kapdan» denilen Venedik amirali Mocenigo'nun gemisine isâbetle cephâneliğini patlattığı için amirali de, amiral gemisinin de berhâva olması düşman donanmasının bozgun bir halde kaçmasına sebeb olmuş ve sırf işte bu tesâdüf eseri yüzünden boğazın önü açılıp Köprülü muzaffer sayılmıştır!).

31 Ağustos/1 Eylül=21/22 Zülka'de, Cuma/Cumartesi gecesi: Bozcaada'nın istirdâdı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz umulmaz muvaffakiyetten 26 gün sonra 4 Zülka'de=14 Ağustos Salı günü Köprülü-Mehmet Paşa karargâhını karşı yakaya geçirip Bozcaada'nın tam karşısındaki Çay-ağzı mevkiine gelmiş ve orada hazırlıklarını bitirdikten sonra 15 Zülka'de=25 Ağustos Cumartesi günü donanmanın himâyesinde ve Kurt Paşa kumandasında adaya asker çıkarmıştır. — Bozcaada kalesini muhâsara ederken mütemâdiyen takviye edilen Türk kuvvetleri bir baskın ve bir de huruç hareketinde düşmana bir çok zâyiat verdirdikten sonra Venediklilerin daha fazla mukâvemet ümidi kalmadığı için, bu gece kaleyi bir lâğımla tahrib edip kasabayı ateşliyerek gemilerine çekilip gitmişlerdir. — Bu muvaffakiyet üzerine derhâl tahkim edilen adaya kuvvetli muhâfız kıt'aları bırakılmış ve Kapdan-ı-Deryâ Topal-Mehmet Paşa da Limni'nin istirdâdına me'mur edilmiştir. — Bozcaada'nın istirdâdından dolayı Istanbul'da üç gün üç gece şenlik yapıldığı rivâyet edilir).

24 Eylül=15 Zülhicce, Pazartesi: Kâtib-Çelebi'nin ölümü.

(Türk ilmine Garp kültürünün kapısını açan Kâtib-Çelebi'nin asıl ismi Mustafa'dır; Abdullah isminde bir Sipâhinin oğludur; kendi ifâdesine nazaran 1017=1609 senesi Zülka'de=Kânunusâni/Şubat ayında Istanbul'da doğmuş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle 48 sene, 8 ay kadar yaşayıp 49 yaşının içinde ölmüş demektir; «füc'eten» öldüğü rivâyet edilir. Hacc'e gitmiş ve Baş-Muhâsebe kaleminde ikinci halifelik etmiş olduğu için me'muriyet arkadaşları arasında «Hacı-Halîfe» ve ilim âleminde de «Kâtib-Çelebi» lâkaplarıyla anılmış ve müsteşrikler arasında da «Hacı-Halîfe» lâkabı «Hacı-Kalfa» şeklini almıştır. Mezarı Vefâ'da, Zeyreğe inen caddenin sol tarafında kendi ismi verilen ve sonradan yanan bir mektep sâhasındadır. Ölüm tarihini 1068 gösteren rivâyet yanlıştır. — Kâtib-Çelebi'nin en mühim eserleri «Keşf-üz-zunûn», «Cihan-nümâ», «Takvîm-üt-tevârîh», «Fezleke», «Esfâr-ül-bihâr» ve «Mîzân-ül-hak» gibi muhtelif ilimlere âid te'lifâtıdır: Bunlardan «Mîzân-ül-hak» din taassubuna karşı yazılmış çok mühim bir risâledir. Bâzı eserleri muhtelif Garp dillerine terceme edilmiştir; Her halde bu büyük adam Garp kültüründen aldığını çok fazlasiyle iâde etmiş sayılabilir).

1657=1068

15 Teşrinisâni=8 Safer, Perşenbe: Limni adasının istirdâdı.

(Bozcaada muvaffakiyetinden sonra Limni'ye gönderildiğini 1657=1067 vukuâtının «31 Ağustos/l Eylül» fıkrasında gördüğümüz Kapdan-ı-Deryâ Topal-Mehmet Paşa dört bin askerle adaya çıkıp sarp bir kayanın üstünde bulunan kaleyi 63 gün muhâsara etmiş, etrafda bulunan tepelere toplar çıkararak şiddetli bir havâle ateşi açmış ve mahsurların deniz yolundan bütün muvâsalalarını kesmiştir. Bu vaziyette daha fazla dayanamıyacaklarını anlıyan Venedikliler nihayet bu gün «vire ile» teslim oldukları için canlarına dokunulmamışsa da, mukavele mucibince bütün malları zabtedilmiştir).

7 Kânunuevvel=1 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'nin ölümü.

(Menfi bulunduğu Bursa'da ölen büyük müverrih Şeyh-ül-İslâm Abd-ül-Aziz Efendi Istanbulludur ve Rumeli Kazaskeri Kara-Çelebi-zâde Hüsâmüddin Efendi'nin oğludur. En meşhur eserleri bir Enbiyâ ve İslâm tarih-i-umumîsi olan «Ravzat-ül-Ebrâr»iyle Kanunî devrine âit «Süleyman-nâme»sidir: İkisi de matbûdur. İnşâsının mustalahlığıyla mârûf olan Abd-ül-Aziz Efendi Bursa'da «Ravzat-ül- Ebrâr»ın bu sene vukuâtına kadar bir zeylini de yazmışsa da basılmamıştır. — 1000=1591-1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabiyle 65-66 yaşlarında ölmüş demektir).

1658=1068

23 Haziran=22 Ramazan, Pazar: Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın Erdel serdârlığı.

(Bir müddettenberi Lehistan tahtını ele geçirmiye çalışan Erdel=Transylvania prensi Goerges Rakoczy'nîn vaziyeti için 1636=1046 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Maksadına ermek için İsveç'le ittifak ederek müstakil bir hükümdar gibi davranan bu âsi prense karşı bundan biraz evvel Kırım hanı sevkedilip memleketi istilâ ettirilmişse de bir türlü yola gelmek bilmiyen Rakoczy kendi havasından vazgeçmeyip Eflak ve Bofdan voyvodaları Ştefan ve Konstantin'le ittifak edip onları da baştan çıkardığı için azledilmiş ve voyvodalar da değiştirilip Eflak'a Mihnea isminde bir Rum ve Boğdan'a da Ghika isminde bir hıristiyan Arnavut tâyin olunmuştur. Fakat âsiler bu değişiklikleri kabul etmeyip isyânlarında devam ettikleri için, Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmet bu gün şehir hâricindeki karargâhta Köprülü'yü Serdâr-ı-Ekremlikle Erdel seferine me'mur ederek hil'at giydirmiştir).

1 Eylül=3 Zülhicce, Pazar: Erdel'in kapısı vaziyetinde bulunan Jenoe=Yanova kalesinin harbsiz teslim olması.

(Umumiyetle «1 Zülhicce=30 Ağustos Cuma» tarihinden bahsedilirse de, o gün ordunun muvâsalat günüdür: Ertesi akşam asker meterislere girmiş ve bu sabah da o kadar büyük bir orduya mukâvemet edemiyeceğini anlıyan mahsurlar beyaz bayrak çekip harbetmeden teslim olmuşlardır. — Bu sefere iştirâk emrini almış olan Kırım hanı Dördüncü Mehmet-Giray'ın 200 bin Tatar askeriyle Erdel'in Weissenburg sancağına akın ederek 150 bin yerliden 100 binini kılıçtan geçirip 50 binini esîr ettiğinden bahsedilir. — Yukarıki fıkrada zikri geçen âsi Rakoczy kaçmış, yerine Bark-Czaî isminde bir asilzâde tâyin edilmiş ve bununla yapılan muâhede mucibince Jenoe=Yanova, Sebes=Şebeş ve Logosch=Logoş şehirleri Türkiye'ye ilhâk edildikten başka Erdel'in 15 bin altınlık haracı 40 bine çıkarılmış ve ayrıca «elli bin guruş» harb tazminâtı da kabul ettirilmiştir: Aşağıda 1660=1070 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1658=1069

13 Teşrinisâni=16 Safer, Çarşanba: Köprülü'nün sadâretine karşı Haleb valisi Abaza Kara-Hasan Paşa'nın idaresindeki Anadolu valiler ittifakının isyânını tenkil etmek üzere Dördüncü Mehmed'in Vezir-i-a'zamla beraber Üsküdar'a geçişi.

(Müdhiş bir hunhâr olan Köprülü'nün sadâreti bu millete çok pahalıya mal olmuştur; 1657=1067 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, iş başına gelir gelmez Sipâhi zorbalarının te'dibi bahânesiyle dört bin kişinin kanına giren Mehmet Paşa o tarihteki Boğaz seferinden Edirne'ye dönerken Yeniçerileri ve Edirne ile Erdel seferinde Sipâhilerle bir çok paşaları kılıçtan geçirmiş, «Tunca suyu leş ile dolmuş», başlarını kurtarıp kaçanlar Anadolu'ya can atıp Haleb valisi Abaza-Hasan Paşa'nın maiyyetinde toplanmıştır: 1648=1058 vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Kara-Haydar-oğlu'nu tenkilinden itibaren parlıyan Hasan Paşa 1655=1065 tarihinde idâm edilen Vezir-i-a'zam Abaza İpşir Paşa'nın intikamını almak için ısyân ettikten sonra ilkönce vezâret pâyesiyle Diyarbekir ve ondan sonra da Haleb valiliğine tâyin edilmiş eski bir âsidir. Köprülü'nün kendisi gibi dik-başlı valileri yaşatmıyacağından emin olan Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Erdel seferine iştirâk emrini alınca işte bundan dolayı itâat etmemiş, kendisi gibi başlarından korkan 15 ma'zul ve mansub validen başka 50 kadar sancak-beyiyle birleşip Osmanlı tarihinin en büyük ısyan hareketlerinden birinin başına geçmiş ve Erdel seferine iştirâk için Köprülü'nün azliyle idâmını ve ısyan arkadaşlarından Şam valisi Tayyâr-zâde Ahmed Paşa'nın sadâretini pâdişaha yegâne şart olarak arzetmiştir. Sultan Mehmet bu şartı kabul etmeyince Hasan Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'yi iki devlete ayırıp paylaşmak teklifinde bulunduğundan bile bahsedilir! Bu sırada garbe doğru ilerliyen ısyan ordusu nihayet Bursa önlerine dayanmıştır. Bu müdhiş vaziyetten telâşa düşen Dördüncü Mehmet Diyarbekir valisi Murtazâ Paşa'yı tenkil kuvvetleri serdârlığına tâyin etmiş, Sadâret-Kaymakamı Ken'an Paşa'yı Bursa muhâfızlığına göndermişse de o bile âsilere iltihak etmiş ve kendisi de Erdel seferinden derhâl geri çağırdığı Köprülü ile beraber bu gün Üsküdar karargâhına geçmiştir).

11 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Hükümet ordusunun Ilgın bozgunu.

(Köprülü'ye karşı bütün efkâr-ı-umumiyyenin «Müeyyed min ind-İllâh» sayılan Abaza-Hasan Paşa'ya tarafdâr olduğundan bahsedilir: Hattâ Üsküdar karargâhındaki askerler bile Veziri-i-a'zam için kan dökmek istemediklerinden ve zorla harbe götürüldükleri takdirde Köprülü'yü Hasan Paşa'ya teslim edeceklerinden bahsettikleri için seferden vazgeçilmiş, Istanbul'dan gönderilen kuvvetlerle Serdâr Murtazâ Paşa'nın harekete geçmesi kararlaşmış ve Köprülü-Mehmet Paşa kendi yüzünden kan dökülüp memleketin harâb olmasına meydan vermemek için hemen isti'fâ etmek lüzumunu hayâlinden bile geçirememiştir! — Murtazâ Paşa'nın Konya'ya doğru ilerlediğini Bursa önlerinde haber alan Hasan Paşa da o tarafa doğru hareket edip Ilgın civârında pusular kurmuş ve işte bu pusulara düşen hükûmet kuvvetleri bir hamlede mağlûb olunca Serdâr Murtazâ Paşa kılıç artıklarıyla Afyon-Karahisarı'na çekilmiştir. — Bu muharebede Köprülü'nün sadâret hırsı uğrunda iki taraftan sekiz bin insan telef olduğu rivâyet edilir. — Kışın şiddetine rağmen Afyon'a asker ve mühimmat gönderilerek Murtazâ Paşa tekrar takviye edilmiştir).

29 Kânunuevvel=3 Rebî'ül-âhir, Pazar: Girid'in şanlı serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın bütün milleti mâtem içinde bırakan haksız idâmı.

(O devrin yegâne millî kahramanı olan ve «şöhreti âlemgîr» olduğundan ve bilhassa «Küffâr ile muharebede erlikleri beyn-en-nâs dâstân olmağla azîm iştihâr tahsil» ettiğinden bahsedilen

bu büyük Türk hunhar Köprülü'nün istirkabına kurban olmuştur: 12 buçuk sene kadar Girit'de her türlü mahrumiyyetlere ve yardımsızlığa rağmen Türk fütuhât dâiresini genişletip sağlamlaştıran Deli-Hüseyn Paşa o muazzam şöhretiyle Köprülü'yü gölgede bırakan en parlak şahsiyyet olduktan başka 1656=1066 tarihinde 6 gün Sadâret makamına da tâyin edilmiş olduğu için, Köprülü nazarında mevcudiyyetine tahammül edilemiyecek en müdhiş rakîp demektir; işte bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm Bolulu-Mustafa Efendi'den bir idâm fetvâsı istemişse de alamamış, bunun üzerine Hüseyn Paşa'yı Girit serdârlığından Deryâ-Kapdanlığına ve bu tarihten 25 gün evvel de Rumeli beylerbeyliğine naklettirdikten sonra Filibe kadısı Süleyman Efendi ismindeki ahlâksız softaya gizlice tâlimât verip aleyhine bir şikâyetnâme tanzim ettirerek pâdişâhı kandırmış ve hemen Hüseyn Paşa'yı Istanbul'a dâvet ettirip iki gün Yedi-kule zındanında kapattırdıktan sonra bu gün boğdurarak idâm ettirmiştir! Dördüncü Mehmet için de, Köprülü için de silinmez bir leke teşkil eden bu müdhiş zulüm «âmme-i halk»ı yıllarca müteessir etmiş, evlerde, sokaklarda ve bütün şehirlerde herkes merhuma rahmet ve kaatillerine lâ'net okumuştur).

1659=1069

16/17 Şubat=23/24 Cumâda-l-ûlâ, Pazar/Pazartesî gecesi: Abaza-Hasan Paşa'nın idaresinde Istanbul hükûmetine ısyân eden Anadolu valilerinin Haleb'de hileyle idâmı.

(Yukarıki sene vukuâtının «11 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Ilgın muharebesinden sonra Hasan Paşa kışı geçirmek için Haleb'e doğru gitmişse de şehre giremediği için Kilis ve Antep havâlisinde barınmak mecburiyetinde kalmıştır: Bunun sebebi, Istanbul hükûmetinin gönderdiği bir mütesellimi Haleblilerin şehre kabul edip âsilerden yüz çevirmesi ve bunun üzerine Serdâr Murtazâ Paşa'nın da gelip Haleb'e yerleşmiş olmasıdır. Kışın şiddetinden ve bilhassa iâşe buhrânından çok sıkıntı çeken ısyan ordusundan bâzı zâbitlerin bu sırada gizlice elde edildiğinden bahsedilir: Murtazâ Paşa'nın elde ettiği bu zâbitler Abaza-Hasan Paşa'yı «Eman-nâme» ile dehâlete iknâ etmişler, eman-nâmeleri derhâl getirmişler ve işte bu suretle iâşe buhrânı yüzünden bütün paşalar Istanbul serdârının verdiği «Emân-Ullâh»a inanıp şehre girmişlerse de şereflerine verilen ziyâfetlerden sonra yatsı vakti abdest almak için kollarını sıvadıkları sırada üzerlerine kılıç ve hançer «üşürülüp» hepsi öldürülmüş ve kesik başlarına yaftalar takılarak Istanbul'a 31 kelle gönderilmiştir! Bu muvaffakiyet üzerine Köprülü-Mehmet Paşa Anadolu'ya müfettiş olarak Boşnak İsmail Paşa ismindeki zâlim veziri göndermiş, Üsküdar'dan «Arabistan hudûduna değin» tesâdüf edilen «şüpheli» insanların hepsi idâm edilmiş, her gün Topkapu sarayına 20-30 kelle gelmiye başlamış, bu şenâat bir sene sürmüş ve netice olarak bir Arnavudun sadâret hırsına 10-12 bin Türk kurban edilmiştir! — Bu sırada Antalya'da ısyân eden ve «Kör-Bey» denilen Mustafa Paşa ile Mısır'da ısyân eden Çerkes-Mehmet de tenkil ve idâm edilmişlerdir).

12 Temmuz=21 Şevvâl, Cumartesi: Konotop zaferinde Rus ordusunun imhâsı.

(Konotop kalesi Çernigof'un 153 kilometre garbindedir. — Lehistan'la Rusya arasında müstakil bir devlet kurmak istediğinden bahsedilen Kazak hetmanı Vygovski/Wichowski Ruslara karşı Kırım hanı Mehmet-Giray'dan istimdâd etmiş, Mehmet-Giray derhâl hareket ederek Kazaklara âid olup Ruslar tarafından muhâsara edilen Konotop kalesine yürümüş, yolda Osmanlılardan da bir yardım kuvveti almış ve ilkönce büyük bir Rus kuvvetini mağlûb ettikten sonra kalenin önlerinde Prens Trubeçkoy kumandasındaki Rus kuvây-ı-külliyyesini son neferine kadar kırmış ve ondan sonra da Rusya'nın içerilerine akıncı kolları salmıştır: Bu seferde 120 bin Rus kırılıp 50 bin de esir alındığı rivâyet edilir. — 1660=1070 tarihine müsâdif gösteren rivâyet yanlıştır).

1659=1070

12 Teşrinisâni=26 Safer, Çarşanba: Eflak ısyânının tenkili.

(1658=1068 vukuâtının «23 Haziran» fıkrasında isyânını gördüğümüz Erdel prensi Rakoczy ile ittifak ederek İbrail, Yerköyü ve Tergovişte Türklerinden başka Türk tarafdârı Boyarları bile kılıçtan geçirdikten sonra Boğdan'a da saldırıp oranın Ghika ismindeki arnavut voyvodasını kaçıran Eflak beyi Mihnea'ya karşı sevkedilen Silistre valisi Can-Arslan Paşa ile Elbasan sancak-beyi Ahmed Bey Kırım hanından 50 bin kişilik bir yardım kuvveti alarak Mihnea'yı mağlûb etmişler ve Eflak'ın merkezi olan Tergowiseht=Tergovişte kalesini tahrip edip voyvodalık merkezini Bükreş'e naklettirmişlerdir. Bu muvaffakiyet üzerine Eflak voyvodalığına Mihnea'nın Boğdan'dan kaçırdığı Ghika tâyin edilmiştir).

1660=1070

23 Mayıs=13 Ramazan, Pazar: Âsi Erdel prensi Rakoczy'nin Szamos boylarında tenkili.

(Bir gün evvelki ve bir gün sonraki gibi de rivâyet edilir. — 1658=1068 vukuâtının «23 Haziran» ve «1 Eylül» fıkralarında ısyânından bahsettiğimiz Erdel=Transylvania prensi Rakoczy o zaman kaçmışsa da biraz sonra tekrar gelip Avusturyalıların yardımıyla halefi Bark-Czaî'a karşı mücâdeleye giriştikten başka Szathmar, Kallo, Tokaî ve Grosz-Wardein=Varat kalelerini Avusturyalılara işgâl ettirmiş ve bir taraftan da yukarıki fıkrada isyânını gördüğümüz Eflak voyvodası Mihnea ile ittifak etmiştir: Eflak üzerine asker sevkedilirken Rakoczy'ye karşı da Budin beylerbeyi Seydi-Ahmed Paşa kumandasında bir ordu gönderilmiş ve âsi prensle bu gün yapılan son ve kat'î muharebe Szamos nehrinin sağ sâhilinde ve Klausenburg ile Szamofalva arasında Türk ordusunun parlak bir zaferiyle neticelenerek Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmed'e dört bin kelle gönderilmiştir. Harb meydanından yaralı kaçan Rakoczy Varat kalesine gidebilmişse de 18 gün sonra orada ölmüştür. — Bu muvaffakiyet üzerine Bark-Czaî yeniden tahtına oturtulmuş ve tabiî Erdel'deki Osmanlı-Avusturya mücâdelesi şimdilik Osmanlıların lehine neticelenmiştir; Aşağıda 1662=1072 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

13/14 Temmuz=5/6 Zülka'de, Salı/Çarşanba gecesi: Grosz-Wardein=Varat muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada tenkilini gördüğümüz Rakoczy'nin muvafakatiyle Avusturyalılar Szathmar, Kallo, Tokaî ve Varat kalelerini işgâl ettikten başka, son zamanlarda Türk sınırlarını mütemâdiyen tecâvüz edip çapulculuğa da kalkıştıkları için, 1606=1015 denberi mütemâdiyen tecdid edilip duran Zsitva-torok sulhünü ihlâle başlamışlardır. Bu vaziyete karşı Serdâr-ı-Ekremlikle sevkedilen Kapdan-ı-Deryâ Köse-Ali Paşa Varat üzerine yürüyüp bu gece kaleyi muhâsara etmiştir: Çok müstahkem olan bu kalenin etrâfındaki muazzam hendeğin «arzı yüz zirâ' ve derinliği yirmi zira' olup derünu âb ile mâlâmâl» gösterilir. — Macarların Nagy-Varda dedikleri Varat kalesi Budin'in 311 kilometre şarkındadır; Aşağıda bu senenin «27 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

24 Temmuz=16 Zülka'de, Cumartesi: En büyük Istanbul yangını.

(Istanbul şehrinin azamet devrimizdeki ihtişâmına nihayet veren en büyük âfet işte budur: Bundan evvelki üç büyük yangınla bir büyük zelzele için 1633=1043 vukuâtının «2 Eylül», 1640=1050 vukuâtının «30/31 Ağustos», 1645=1055 vukuâtının«26/27 Haziran» ve

1648=1058 vukuâtının da «29 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Ayazma-kapusunda sur hâricinden çıkan yangın derhâl içeri sirayet ederek muhtelif kollara ayrılıp Bâyezid, Süleymâniye, Şehzâdebaşı, Fatih, Molla- Gûrani, Uzun-çarşı, Mahmudpaşa, Hocapaşa, Tahtakale, Sultanahmet ve Unkapanı semtlerini kül hâline getirdikten sonra Kadırga-limanı, Kumkapu, Davudpaşa ve Samatya taraflarına dayanıp 49 saat sürdükten sonra 26 Temmuz=18 Zülka'de Pazartesi günü takriben zevâlî saat altıya doğru sönmüştür. Istanbul'un «sülüsünü» yakan bu müdhiş felâkette 120 yâhut 300 saray ve konak, 360 câmi ve mescit, 100 den fazla mahzen, 100 han ve kervansaray, 40 hamam, 280 bin yâhut 80 bin 200 ev ve bir çok medreseler, tekkeler, dükkânlar vesaire yandığından bahsedilir: Her halde 280 bin ev rakamı 80 bin 200 den galat olmak lâzımgelir. Bundan başka 2700 yâhut 4000 insan yandığından da bahsedilir. Bu felâketin tabiî neticeleri olarak Istanbul ahâlisi kıtlık ve sârî hastalık felâketlerine de uğramıştır).

27 Ağustos=20 Zülhicce, Cuma: Grosz-Wardein=Varat kalesinin fethi.

(Yukarda bu senenin «13/14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz muhâsara 44 gün sürdükten sonra bu 45 inci günü müdâfiler beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim olmuşlar ve ertesi gün kaleden çıkıp gitmişlerdir; 700 topla bir çok mühimmat ele geçtiğinden bahsedilir. — Burası yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilerek valiliğine Edirne beylerbeyi Sinan Paşa tâyin edilmiştir).

1661=1071

22 Temmuz=25 Zülka'de, Cuma: Yarım asırdan fazla süren bir fâsıladan sonra Yeni-câmi inşaâtının yeniden başlaması.

(Eminönündeki Yeni-câmi'yi Üçüncü Mehmed'in anası Safiyye-Sultan yaptırmıya başlamış ve onun 1014=1605 tarihinde ölümü üzerine pencere hizâsını bulmuş olan inşaât bu tarihe kadar 56 sene muattal kalmıştır: İlk temel-atma merâsimi için 1598=1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu sefer «Mi'mâr-ı-Hâssa Mustafa Efendi»nin tavsiyesiyle Dördüncü Mehmed'in anası Turhan-Sultan bütün masarifini der'uhde ederek ve etrâfında türbe, sebil ve «deryâya nâzır bir âlî kasr» yapılmak üzere o civârdaki Yahudi evlerini istimlâk ettirerek inşaâtı yeniden başlatmıştır. Bu gün başlıyan inşaâtta eski binânın üzerinden bir sıra taş söküldükten sonra yapıya devam edildiği rivâyet edilir. — İkmâliyle halka açılması için 1664=1074 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasına bakınız).

1661=1072

29/30 Teşrinievvel=5/6 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi: Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Köprülü'nün sadâreti 1656=1066 senesi 15 Eylül=26 Zülka'de Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesâbiyle tam 5 sene, 1 ay, 15 gün sürmüştür. — 80-90 yaşlarında öldüğü hakkında muhtelif rivâyetler vardır; «İstiska=Hydropisie» hastalığından Edirne'de ölen Köprülü'nün cenâzesi vasiyeti mucibince «menzil arabasıyla» derhâl Istanbul'a nakledilip Divan-yolunda yaptırmış olduğu kütüphanenin yanındaki türbesine defnedilmiştir. — Köprülü-Mehmet Paşa'nın aslı, Arnavutluğun Berat sancağındaki Rodnik köyündendir; «Köprülü» denilmesi, Amasya'nın Köprü kazâsında tavattun etmiş olmasındandır. Anasının Türk olduğu hakkında da bir rivâyet vardır.

Meslek hayatı saray aşçılığından başlıyan Mehmet Paşa, meşhur Kuyucu-Murad Paşa'dan sonra Anadolu Türklüğünü ezen en müdhiş tiptir: Sırf kendi sadâretine karşı ısyân eden Anadolu valilerini ordular sevkiyle tenkil ettikten sonra Boşnak vezir İsmail Paşa ismindeki zâlimi «Müfettiş» diye Anadolu Türklerinin başına belâ edip tam bir sene Türk kırdırması millî tarihin hiç bir zaman affetmiyeceği bir şenâattir. Bundan başka, kendisine ve hattâ sadâretini vasiyet ettiği oğluna rakîb olabilecek ne kadar siyaset ve idare adamı varsa hepsini idâm ettirmiş, yüz kadar devlet-adamı bu hunhar ve harîs ihtiyarın kinine kurban gitmiş, bilhassa Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa merhum gibi Şarkın ve Garbın hayran olduğu büyük bir millî kahramanı bîgünâh olarak iftirâ ile idâm ettirmekten çekinmemiş, bütün mazlumların «emvâlin müsâdere» edip muazzam bir servet yapmış ve beş senelik sadâretinde 36 bin insanın kanına girmiştir: Yukarda 1658=1069 vukuâtiyle 1659=1069 vukuâtının «16/17 Şubat» fıkralarına da bakınız.

Kelle uçurmaktan ve ocak söndürmekten başka bir idare ve inzibat siyaseti bilmiyen bu câhil ihtiyarın bütün muvaffakiyeti Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasını kaldırmış olmasında ve Erdel seferindeki Jenoe=Yanova kalesinin fethinde gösterilir: Halbuki Çanakkale muvaffakiyeti, kendi hazırladığı donanma Venediklilere karşı mağlûb vaziyetine düştükten sonra bir kaleden atılan topun kazârâ Amiral gemisini batırmasından mütevellid ve tamamiyle gayr-i-me'mul bir tâlih eseri olduktan başka, Yanova kalesi de muazzam bir orduya karşı hiç mukâvemet etmeden teslim olmuştur: Yukarda 1657=1067 vukuâtının «19 Temmuz» ve 1658=1068 vukuâtının da «1 Eylül» fıkralarına bakınız. Her halde bu iki vak'a Köprülü'nün iktidârından ziyade tâliinin parlaklığını gösterir. 36 bin kişinin hayatına mal olan tedhiş siyaseti de idarî bir kabiliyetle değil, ancak hunharlıkla tefsir edilebilecek bir fâciadır. İşte bundan dolayı Köprülü-Mehmet Paşa «Mezâlimi mahâsininden kesîr, katl-i nüfûs ve hetk-i perde-i nâmusa dilîr» olmakla ve «Nice hânedân-ı mekârîm-semire bî-icâb-ı mûcib şerbet-i şehâdet içürmüş» bulunmakla lekelidir).

30 Teşrinievvel=6 Rebî'ül-evvel, Pazar: Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Köprülü-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Ahmed Paşa 1045=1635-1636 tarihinde Amasya'nın Köprü kasabasında dünyaya gelmiş olduğuna göre 25-26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. Ninesiyle anasının Türk olduğu rivâyet edilir. Genç yaşında Sadâret makamına çıkarılması babasının ölüm döşeğindeki vasiyetinden dolayıdır. Köprülü-Mehmet Paşa'nın son hastalığında Şam valiliğinden Istanbul'a dâvet edilen Fâzıl-Ahmed Paşa 50 gün kadar Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra Vezir-i-a'zam olmuştur. Babası gibi câhil olmayıp kuvvetli bir tahsil görmüş olduğundan bahsedilir).

1662=1072

23 Kânunusâni=3 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Erdel muvaffakıyyeti.

(1660=1070 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Varat fethi üzerine Türk ordusu kışlağa çekilince Erdel prensliğine Avusturyalıların namzed gösterdikleri ve Osmanlı müelliflerinin «Kemyanoş» dedikleri Kemeny Janos mühim kuvvetlerle Erdel'e girip Türk himâyesinde bulunan Bark-Czaî'yi hileyle ele geçirip öldürmüş ve bunun üzerine tâyin edilen Osmanlı namzedi Apaffy de rakibine karşı âciz kaldığı için Serdâr Köse-Ali Paşa'dan istimdâd etmiştir. Ali Paşa'nın bu vaziyet karşısında imdada me'mur ettiği Jenoe=Yanova sancak-beyi Küçük-Mehmet Bey Apaffy'nin bulunduğu Megyes kalesine gelmişse de, Kemeny'nin yaklaştığını haber alınca kaleden çıkıp çok ilerden karşılıyarak derhâl mağlûp etmiş, Kemeny Türk atlarının ayakları altında ezilerek can vermiş ve işte bu suretle Erdel

meselesi bir kere daha Türkiye lehine halledilmiştir: 1660=1070 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1663=1073

12 Nisan=4 Ramazan, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmet Paşa'nın «Uyvar seferi» denilen Avusturya seferi serdârlığına tâyini.

(Girit seferinden dolayı ilkönce Venediklilere karşı bir Dalmaçya seferi açılmasına karar verilmişse de, Erdel ve Avusturya hudutlarından bir takım şikâyetnâmeler geldiği için, altı gündür Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmet hazırlanan seferin Avusturya'ya tevcihini tercih etmiştir, işte bundan dolayı 1606=1015 senesi 11 Teşrinisâni=10 Receb Cumartesi günü akdedilmiş olan Zsitva-torok sulhü bir kaç kere tecdid edilmek suretiyle Milâdî takvime nazaran 56 sene, 5 ay, 1 gün sürdükten sonra bu gün açılan Uyvar seferiyle nihayet bulmuş demektir. — Yukarda 1660=1070 vukuâtının «13/14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Avusturyalılar âsi Rakoczy'nin muvafakatiyle bir takım Erdel kalelerini işgâl ettikten başka bu memlekette Türk hâkimiyyetine karşı mütemâdiyen mücâdele etmişler ve bir taraftan da Osmanlı sınırlarında çapulculuğa kalkışmışlardır. Bir senedir Istanbul'da bir takım müzâkereler yapılmışsa da anlaşmak imkânı olmamıştır: Türk metâlibinin en mühimleri Avusturya'nın Erdel işlerine müdâhale etmemesi, son zamanlarda işgâl ettikleri Szeckelhyd kalesinin iâdesiyle Kanije'nin iki saat mesafesinde muâhede hilâfına olarak yapılan ve Türkler arasında «Yeni-kale» denilen Serinwar/Zırinwar kalesinin yıkılmasıdır. Viyana hükûmeti bunları kabul etmeyip hudut boylarındaki tecâvuzlar devam ettiği için, Dördüncü Mehmet bu gün Edirne'de Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'yı Nemçe serdârlığına tâyin etmiş ve Paşa da Dalmaçya seferi için hazırlanmış olan ordunun başına geçip 6 Ramazan=14 Nisan Cumartesi günü Belgrad'a hareket etmiş ve Sadâret-Kaymakamlığına Kapdan-ı-Deryâ Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa tâyin edilmiştir. — Umumiyetle tâyin ve hareket tarihleri «3 Ramazan Perşenbe» ve «5 Ramazan Cumartesi» gösterilirse de, gün isimlerine istinâden burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir).

7 Haziran=1 Zülka'de, Perşenbe: Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Serdâr-ı-Ekrem burada on gün son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Ordu mevcudu 120 bin gösterilir).

3 Temmuz=27 Zülka'de, Salı: Eszek=Osek konağında Avusturya'nın sulh teklifi.

(Baron de Goes ve Beris ismindeki düşman murahhasları evvelâ Belgrad'a gelip ilk müzâkereyi orada yaptıktan sonra gitmişler ve bu gün tekrar gelip Osek'de ikinci müzakereye girişmişlerdir. Fâzıl-Ahmed Paşa yukariki fıkrada gördüğümüz Türk metâlibinden başka Kanunî devrinden Zsitva-torok muâhedesine kadar devam eden senevî 30 bin altın haracın da tesviyesini istemiş, Avusturya murahhasları haraç yerine hediye teklif etmişlerse de kabul edilmemiş ve işte bundan dolayı ordu ileri hareketine devam etmiştir).

1663=1074

17/18 Ağustos=13/14 Muharrem, Cuma/Cumartesi gecesi: Ujvar/Uyvar muhâsarası.

(Avusturya işgâlindeki Macar kalelerinin en mühimlerinden olan Ujvar/Neuhausel kalesi Neutra nehri üzerindedir: Bu tarihten 58 sene evvel fethedilip Osmanlı tâbiiyyetindeki Erdel

prensi Bocskay'a verilmiş ve ondan sonra Avusturyalılar tarafından işgâl edilmiş olan bu kale için 1605=1014 vukuâtının «3 Teşrinievvel» ve «20 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Türk ordusu Eszek=Osek'den buraya Budin-Gran/Usturgon-Parkany/Ciğerdelen yoluyla gelmiş ve bu gece asker meterise girmiştir. — Bu muhasâra esnâsında Kırım hanı Dördüncü Mehmet-Giray'ın oğlu Ahmed-Giray-Sultan 100 bin Tatar askeriyle ve kardeşi Mehmet-Giray-Sultan da 15-20 bin Kazak atlısıyla geldikten başka, Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları da birer mıkdar askerle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Kale kumandanı Kont Forgacs'dır).

24 Eylül=21 Safer, Pazartesi: Uyvar kalesinin teslim olması.

(Kaleyi müdâfaa eden Alman ve Macar askerlerinin daha fazla mukâvemet edemiyeceklerinden dolayı kumandanlarını teslime mecbur ettiklerinden bahsedilir. Uyvar kalesi 37 gün dayandıktan sonra bu 38 inci günü öğle üzeri «vire ile» teslim olmuştur; teslim müzâkeresinde mağlûblar bayraklarını açıp bando çalarak çıkacaklarından bahsedince Serdâr-ı-Ekrem'in:

— Utanmazsunuz böyle itmeğe, idün!

dediğinden bahsedilir: Tabiî utanmamışlardır. — Bu kadar mühim bir kalenin 37 günde fethi Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırmış ve Türklerin bütün kıt'ayı istilâ zamanı artık gelmiş olduğu hakkında yeniden korkunç şâyialar yayılması her tarafta telâşa sebeb olmuştur).

3/4 Teşrinisâni=2/3 Rebî'ül-âhir, Cumartesi/Pazar gecesi: Novigrad fethi.

(Uyvar fethi üzerine Serdâr-ı-Ekrem o civârdaki kalelerle palankaların işgâli vazifesiyle her birine bir kuvvet göndermiştir: Bunların en mühimmi Novigrad'dır; burası 27 gün muhâsaradan sonra teslim olmuştur; «14 Rebî'ül-âhir=15 Teşrinisâni Perşenbe» tarihi de rivâyet edilirse de doğru değildir. — Buna nisbetle ikinci derecede kalan diğer kalelerden Neutra 1 Rebî'ül-evvel=3 Teşrinievvel Çarşanba ve Osmanlı menbâlarında «Live/Leve» denilen Lewencz kalesi de 1 Rebî'ül-âhir=2 Teşrinisâni Cuma günleri teslim alınmıştır: Neutra için «16 Rebî'ül-evvel=18 Teşrinievvel Perşenbe» ve «19 Rebî'ül-evvel=21 Teşrinievvel Pazar» tarihlerine de tesâdüf edilir. Bu sırada büyük bir akın hareketine me'mur edilen Tatar kuvvetleri Moravya ve Silezya ile Macaristan'ın Avusturya işgâlindeki arâzisini yağma ve tahrib ederek 80 bin esir almıştır. — Mevsim ilerlemiş olduğu için Serdâr-ı-Ekrem 8 Rebî'ül-âhir=9 Teşrinisâni Cuma günü Novigrad'dan Belgrad kışlağına hareket ve 3 Cumâda-l-ûlâ=3 Kânunuevvel Pazartesi günü muvâsalat etmiştir).

1664=1074

25 Kânunusâni=26 Cumâda-l-âhire, Cuma: Düşmanın Szigetvar muhâsarası.

(Türk ordusunun kışlağa çekilmiş olmasından istifâde etmek istiyen Avustarya kumandanı Kont Wolf von Hohenlohe ile Hırvatistan banı Zriny/Zrinyi=Zirin-oğlu kuvvetlerini birleştirip 50 bin kişilik bir orduyla Kanunî'nin son seferinde fethedilmiş olan Szigetvar'a doğru hareketle 21 Kânunusâni=22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Presnitz/Berzenzce=Beryence ve 25 Kânunusâni=26 Cumâda-l-âhire Cuma günü de Babocsa=Babofca palankalarını işgâl ettikten sonra Szigetvar kalesini de bu gün muhâsara etmişlerdir. Belgrad'da bulunan Serdâr-ı-Ekrem Fâzıl-Ahmed Paşa bu haberi alınca Eszek=Osek'de kışlayan Haleb beylerbeyi Gürcü-Mehmet Paşa'yı düşman ordusuna karşı harekete me'mur etmiş ve diğer bâzı paşalarla Kırım Tatarlarının da maiyyetinde bulunmasını emretmiştir. Bununla beraber, Szigetvar'dan

üstüste istimdâdnâmeler geldiği için Serdâr-ı-Ekrem ordunun kışlaklara dağıtılmış olmasına rağmen elinde bulunan bir kaç bin kişilik bir kuvvetle 3 Receb=31 Kânunusâni Perşenbe günü Belgrad'dan çıkmış ve Osek'e doğru giderken düşmanın 9 Receb=6 Şubat Çarşanba günü muhâsarayı kaldırmış olduğunu haber alıp geri dönmüş ve 24 Receb=21 Şubat Perşenbe günü tekrar Belgrad'a gelmiştir. — Düşman ordusunun bu taarruzunda Almanların Fünfkirchen dedikleri Pecs=Peçuy kalesinin de varoşu yakılmış olduğu için Fâzıl-Ahmed Paşa her iki şehre de takviye kıt'aları göndermiştir).

8 Şubat=11 Receb, Cuma: İnşaâtı ikmâl edilen Yeni-câmiin halka açılması.

(İlkönce Üçüncü Mehmed'in anası Safiyye-Sultan tarafından başlatıldıktan sonra onun ölümü üzerine 56 sene muattal kalan inşaâtın bu tarihten 2 sene, 6 ay, 17 gün evvel Dördüncü Mehmed'in anası Turhan-Sultan tarafından tekrar başlatılması için yukarda 1598=1006 vukuâtının «9 Nisan» ve 1661=1071 vukuâtının da «22 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Silihdar ve Râşid tarihlerinde ikmâl tarihi 1076=1665 senesi 20 Rebî'ül-âhir=30 Teşrinievvel Cuma gününe müsâdif gösterilirse de, her halde bir zühul olması lâzımgelir: Çünkü kıble kapusunun üstündeki manzum tarih 1074 senesini gösterdikten başka, «Hadîkat-ül-Cevâmi'»deki «Bina-i azîm» terkibi de aynı seneyi gösterir. Halil Edhem ve Ahmed Refik Beylerle profesör Gabriel de bu tarihte müttefiktir. — Safiyye-Sultan devrinde halkın taktığı «Zulmiyye» ismine mukabil ikmâlinde «Adliyye» ismini alan Yeni-Câmi'in üçer şerefeli iki minâresi vardır; Kubbesinin irtifâı 36 ve kutru 17,5 metredir. Çinilerinin nefâsetiyle meşhur olan bu muhteşem câmiin mi'marları sırayla Davud Ağa, Dalgıç-Ahmed ve Mustafa Ağa'dır. — 56 senelik inşaât fâsılası da hesab edilmek şartiyle Yeni-câmi'in açılış merâsimi ilk temel-atma tarihinden tam 63 sene, 9 ay, 29 gün sonra olmuş demektir. — Cuma namazıyla başlıyan merâsimde Dördüncü Mehmet'le Vâlide ve Haseki-Sultanlar ve bütün vüzerâ ve ulemâ bulunmuş ve bu münâsebetle fukarâya altın ve gümüş paralar serpilmiştir).

7 Mayıs=11 Şevvâl, Çarşanba: Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'dan hareketi.

(Sefer mevsimi geldiği için 25 gün evvel şehirden karargâha geçmiş olan Fâzıl-Ahmed Paşa Avusturya Baş-kumandanı Kont de Strozzi'nin 3 Şevvâl=29 Nisan Salı günü Kanije'yi muhâsaraya başladığını ve yukarıki sene vukuâtının «3/4 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Neutra kalesinin de açlık yüzünden düşmana teslim olduğunu haber aldığı için hareketini tesri etmiştir: Kanije muhâsarasını «2 Şevvâl»e müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da gün ismine nazaran «3 Şevvâl» daha doğrudur. — Szigetvar üzerinden Kanije'ye doğru ilerliyen ordu bu senenin «25 Kânunusâni» fıkrasında bahsi geçen Presnitz=Berzence ve Babocsa=Bobofca palankalarını işgâl ettikten sonra 8 Zülka'de=4 Haziran Pazartesi günü Kanije'nin bir saat mesafesindeki Boghan köprüsüne gelince düşmanın muhâsarayı bırakıp çekildiği haber alınmıştır: Bunun için 6 ve 7 Zülka'de=2 ve 3 Haziran Cumartesi ve Pazar tarihleri de rivâyet edilir).

5 Haziran=9 Zülka'de, Salı: Şehzâde Mustafa'nın doğumu.

(Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu olan bu şehzâde 1695=1106 tarihinde tahta çıkan «Mustafây-ı Sânî=İkinci Mustafa»dır: Bu münâsebetle orduya gelen Hatt-ı-Hümâyûn'da «Zülka'denün sekizinci günü ki yevm-üs-Selâsedür» denilmekteyse de, hakikî takvimde «Selâse=Salı» günü o ayın 9 una müsâdif oldugu için bir günlük farkın her halde bir «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. Sultan Mustafa o gün ikindi vakti, yâni takriben zevâlî saat dörtte dünyaya gelmiştir. Anasının adı «Emet-Ullâh Gülnûş-Sultan»dır: «Rebîa Gülnûş» şekline de tesâdüf edilir. İkinci Mustafa ile Üçüncü Ahmed'in anası olan bu Vâlide-

Sultan Girit seferinin başlarında esir edilip saraya gönderilmiş Resmolu bir Rum kızıdır: Fakat İslâm dinine samimiyetle bağlanmış ve bir çok hayrat bırakmıştır).

30 Haziran=6 Zülhicce, Pazartesi: Serinwar=Yeni-kale fethi.

(Kanije'nin iki saat mesafesinde Avusturyalılar tarafından inşâsının en mühim harb sebeblerinden olduğunu 1663=1073 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasında gördüğümüz bu kale Drava ve Muhr=Mura nehirlerinin kavşağında ve Drava'nın sol sâhilindedir: Kanije muhâsarasını bırakan düşman buraya çekildiği için Serdar-ı-Ekrem bu noktaya yürümüş, bunun üzerine Avusturya ordusu karşı sahile çekilince Yeni-kale 13/14 Zülka'de=9/10 Haziran Cumartesi/Pazar gecesi muhâsara edilip 20 gün döğüldükten sonra bu 21 inci günü cebren fethedilip sağ kalan muhâfızları kılıçtan geçirilmiştir. — Evvelce sulh şartı olarak Avusturyalılardan tahribi istenilmiş olan bu kaleyi Türkler fethinden bir hafta sonra «yer ile beraber» tahrib etmişlerdir. — Fethi bir gün evvel gösteren bir rivâyet de vardır).

1664=1075

1 Ağustos=8 Muharrem, Cuma: Saint-Gotthard muharebesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Serinwar=Yeni-kale'nin fethiyle tahribinden sonra Serdâr-ı-Ekrem Raab=Yanık-kale'nin fethine karar vermiştir: Üçüncü Murad devrinde fethedilip 3 sene, 6 ay, 2 gün Türk hâkimiyyetinde kaldıktan sonra Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkan bu mühim kale için 1594=1003 vukuâtının «27 Eylül» ve 1598=1006 vukuâtının «29 Mart» fıkralarına bakınız. — Serinwar muhâsarası esnâsında Muhr=Mura nehrinin karşı yakasına geçirilen bir Türk müfrezesine taarruz eden Avusturya Baş-kumandanı Kont de Strozzi maktûl düşmüş olduğu için, bu sırada düşman ordusunun başında ona halef olan meşhur feld-mareşal Kont Raymond de Montecuccoli/Montecuculli bulunmaktadır; O sırada Avrupa'nın en büyük askeri sayılan bu mareşal aslen İtalyan olduğu halde sonradan Avusturya hizmetine girmiştir. — Türk ordusu Serinwar'dan Yanık-kale'ye doğru giderken Küçük-Komran=Petit-Komorn, Egerseg=Egerszeg, Peleşke=Poeloeske, Egervar, Kemendvar ve Kapornak kaleleriyle palankaları umumiyetle mukâvemetsiz teslim alındıktan sonra kâmilen tahrib edilmiştir. — Kanunî devrinde yakıldığından dolayı «Yanık» denilen Raab kalesi ayni isimdeki Raab=Raba nehrinin sol sâhilinde bulunduğu için, suyun sağ sâhilinde bulunan Osmanlı ordusu münâsip bir geçit yerinden karşı yakaya geçmek mecburiyetindedir: Montecuccoli'nin kumandasında Alman, Macar ve Fransız askerlerinden mürekkeb olan düşman ordusu da nehrin sol sâhilini tâkib etmektedir; Türk ordusu sağdan ilerledikçe, Avusturya ordusunun da soldan ilerlediği rivâyet edilir! İşte bu suretle Osmanlı ordusu nihayet 30 Temmuz=6 Muharrem Çarşanba günü nehrin sağ sâhilindeki Saint-Gotthard/Gothard köyüne gelip sâhile müvâzi tepelerin sırtlarına çadırlarını kurmuştur: Osmanlı menbâlarında «Senkoncar/Senkotmar» gibi tahriflere uğrıyan Saint-Gotthard köyünün ismi, gene orada bulunan bir manastırın adından gelir; bu sırada düşman ordusu da karşı sahildeki Moggers köyünün önlerindedir. — Garp menbâlarında Türk ordusunun mıkdârı 60 bini muntazam asker olmak üzere 130 bin ve Avusturya ordusu da yalnız 30 binden ibaret gösterilirse de bu rakamlar çok mübalâğalıdır; Osmanlı menbâlarında düşman ordusunun mevcudu 50-60 binden aşağı olmadığından bahsedilir. — Türk ordusunun muvâsalatına tesâdüf eden Çarşanba günü Saint-Gotthard'ın bir saat kadar yukarısında dört atlının yanyana geçmesine müsâid bir geçit bulunmuştur: Sularının derinliği üzengi ıslatacak kadar gösterilen bu geçitte Perşenbe günü hafif bir «yaya köprüsü» kurulmuş ve o akşam geçirilen bir Yeniçeri müfrezesi karşı yakanın fundalıklarında tutunup meterisler açmıştır; nihayet bu Cuma günü Serdâr-ı-Ekrem köprüyü tedkik ettikten sonra Pazar günü bütün

orduyu geçirmek üzere karşı yakadaki köprü başını iki gün tutmak vazifesiyle Bosna beylerbeyi Boşnak İsmail Paşa kumandasında beş bin asker geçirmiş ve bu sırada fazla sıklete mukâvemet edemiyen köprü yıkılmıştır. Bu beş bin kişinin derhâl harbe tutuştuğunu gören Serdâr, piyâdeleri suvârilerin terkilerine bindirerek beş bin kişi daha sevkettiği için, karşı yakadaki kuvvet on bini bulmuştur: Zevâlî saat 9 dan 4 e kadar 7 saat süren meşhur Saint-Gotthard meydan muharebesi işte bu 10 bin kişilik Osmanlı fırkasıyla düşman kuvây-ı-külliyyesi arasında olmuş, o sırada çok şiddetli bir yağmur nehrin sularını kabarttığı ve köprü de yıkılmış olduğu için Fâzıl-Ahmed Paşa artık imdad kuvveti sevkedememiş ve işte bundan dolayı ilkönce düşmanı püskürtüp karargâhına kadar girmiş olan Osmanlı fırkası tedricen yıprandıkça sahile doğru ric'at etmiş, İsmail Paşa ile maiyyetindeki paşalardan bâzılarının şehîd düşmesi üzerine bu ric'at bir bozgun şeklini almış, bütün asker geçit başına yığılınca düşman da o noktaya saldırmış ve bâzı muâsır Osmanlı menbâlarına göre dört bin kadar asker suda boğulup şehîd olmuşsa da mütebâkisi beri yakaya geçmiştir. — Garp menbâlarında o gün harbde şehîd olan Türk askerlerinin mıkdârı 6000 ve suda boğulanlar da 8000, yâni mecmuû 14 bin gösterilir; hattâ 25 bin rivâyeti bile vardır! Fakat bu 14 ve 25 bin yekûnları karşı sâhile geçen 10 bin kişilik fırka mevcudundan 4 bin ve 15 bin fazladır! Montecuccoli'nin hâtırâtından itibaren bütün Garp menbâlarında bu Saint-Gotthard muharebesi fevkalâde mübalâğalarla süslenip bir destân hâline getirilerek bütün Türk ordusunun imhâsı gibi bir şekle sokulursa da kat'iyyen doğru değildir; Erkân-ı-harb feriki Ahmed Muhtar Paşa'nın «Saint-Gottard'da Osmanlı ordusu» ismindeki eseri işte bu noktayı tavzih için yazılmıştır. Buna mukabil düşman zâyiâtının ağırlığını Montecuccoli bile itirâf etmektedir. Beri yakada daha iki gün kalmış olan ordu kuvây-ı-külliyesinin hiç sarsılmıyan kuvvet ve kudretine nisbetle bu günkü hâdisenin ehemmiyetsizliğinden bahseden Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa:

«Bu vak'ayı orduda ahşamdan sonra bile işitmemiş âdem nihayetsiz idi»

diye Saint-Gotthard muharebesini âdeta bir müfreze müsâdemesi şeklinde gösterir. Zâten aşağıki fıkrada göreceğimiz sulhün Avusturyalılar için çok ağır olan şerâiti de işte bu askerî Türk üstünlüğünün siyasî bir neticesinden başka bir şey değildir).

10 Ağustos=17 Muharrem, Pazar: Vasvar sulhu.

(Türk ordusunun Saint-Gotthard'dan ayrıldıktan sonra uğramış olduğu Vasvar=Eisenburg önlerinde Avusturya'nın talebiyle akdedilmiş olan bu muâhede bâzı Osmanlı menbâlarında Saint-Gotthard muharebesinden evvel 5 Muharrem=29 Temmuz Salı günü Raab sâhilindekî «Çakan=Csakany» konağında imzâlanmış gibi gösterilirse de doğru değildir: Orada Avusturya elçisiyle neticesiz bir müzâkere olduktan sonra muâhede bu gün imzâlanarak tasdik muâmelesi için Lâtince ve Türkçe nüshaları Istanbul ve Viyana'ya gönderilmiştir. — On maddeden ibaret olan bu sulh muâhedesinin en mühim esasları şöyle sıralanabilir: 1) Avusturyalılar Erdel'de işgâl etmiş oldukları kaleleri tahliye edecekler ve bu memleketteki Türk ve Avusturya askerleri ayni zamanda çekileceklerdir; 2) Türk himâyesinde bulunan Erdel prensi Apaffy mevkiinde kalacak ve bu prenslik Osmanlı hâkimiyyet ve harâcı altında bulunacaktır; 3) Son muharebede fethedilen Neuhausel=Uyvar ve Novigrad kaleleri Türkiye'ye âid olacak, yalnız Szeckelhyd kalesi Avusturya'da kalacaktır: Bu kale için 1663=1073 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasına bakınız; 4) Bu sefer Türk ordusunun yıktığı Serinwar=Yeni-kale bir daha yapılmıyacaktır; 5) Avusturya imparatoru bir defaya mahsus olmak üzere Osmanlı pâdişahına 200 bin 40 filorin kıymetinde hediye takdim edecek ve pâdişâh da münâsip göreceği bir mukabelede bulunacaktır; 6) Bundan evvelki muâhedelerin nakzedilmiyen esaslarına yeniden riâyet edilecektir. — Bu «Nemçe seferi» Erdel meselesi

yüzünden açılmış olduğu için, böyle bir muâhede akdi Avusturya'nın Türk üstünlüğüne bir kere daha boyun eğmesi demektir. — Osmanlı menbâlarında «Uyvar seferi» denilen bu Avusturya seferinde fi'len harb hâli 1663=1073 senesi 12 Nisan=4 Ramazan Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 1 sene, 3 ay, 28 gün sürmüş demektir. _ Belgrad kışlağına çekilen Serdâr-ı-Ekrem sulh tasdiknâmelerini götüren iki taraf elçileri yola çıktıktan sonra 1665=1075 senesi 17 Nisan=1 Şevvâl Cuma günü Belgrad'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

1665=1076

24 Temmuz=11 Muharrem, Cuma: Topkapu-sarayı yangını.

(Bu sırada Dördüncü Mehmet Edirne'dedir; «Yeni-saray» denilen Topkapu-sarayının bir câriye tarafından kundaklanarak yakıldığı Istanbul'dan kendisine arzolunmuş ve câriye derhâl Edirne'ye getirtilip boğdurularak idâm edilmiştir. — Sarayın yanan kısımları Harem dâiresi, Adl köşkü, Dîvân-ı-Hümâyûn, Hazîne ve Defterhâne, Dâr-üs-Saâde kapusu, Vâlide-Sultan ve Kara-Ağalar dâireleriyle İç-matbahdır: Netice itibariyle Topkapu-sarayının eski hâlinden mühim bir şey kalmamış demektir. Hattâ Harem halkı şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan «Eski-saray»a nakledilmiş. Sultan Mehmed'in irâdesiyle Topkapu-sarayı derhâl yeniden yapılmıya başlamış ve 1079=1668-1669 tarihinde ikmâl edilmiştir).

1666=1076

15 Mayıs=11 Zülka'de, Cumartesi: Serdâr-ı-Ekremlikle Girit seferine me'mur olan Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi.

(Sultan İbrahim devrinde 1645=1055 senesi 19 Nisan=22 Safer Çarşanba günü açılmış olan Girit seferi o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 21 sene, 27 gündenberi sürüncemede kalmış ve bilhassa Kandiya ve Suda gibi mühim kaleler hâlâ fethedilememiştir. Hele son Avusturya seferi Girid'in büsbütün ihmâline sebeb olduğu için, oradaki serdâr Ankebut-Ahmed Paşa'dan istimdâdnâmeler gelmektedir. Bir taraftan da Vasvar sulhünün akdi üzerine telâşa düşen Venedik cumhuriyeti Istanbul'da mahbus bulunan elçisi Ballarino'yu sulh müzakerelerine me'mur etmişse de anlaşmak imkânı olmadığı için Girit meselesi günün en mühim gailesi şeklini almış, kış mevsimi ordu ve donanma hazırlıklarıyla geçirilmiş ve nihayet Edirne'ye gelen Dördüncü Mehmet bundan beş gün evvel Fâzıl-Ahmed Paşa'yı büyük merâsimle Serdâr-ı-Ekrem tâyin ederek ve kendi hazînesinden de sefer masrafı için 1500 kese akça vererek Girit seferine me'mur ettiği için, Vezir-i-a'zam bu gün ordunun başına geçip Edirne'den hareketle Gümülcüne-Serez-Selânik-Yenişehir üzerinden Eğriboz'a gitmek üzere yola çıkmıştır: Hammer'in serdârı Anadolu içlerinden dolaşıp gitmiş göstermesi doğru değildir. — Kapdan-ı-Deryâ vezir Kaplan Mustafa Paşa'nın kumandasında bulunan donanma da Eğriboz, Benefşe=Monemvasia, Golos ve Selânik limanlarında toplanan askerin nakli vazifesiyle daha evvel Istanbul'dan hareket etmiş ve bu sırada dört defa Girid'e gidip gelmiştir. — Umumiyetle «10 Zülka'de» tarihinden bahsedilirse de, bir günlük fark burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

3 Teşrinisâni=5 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Serdâr-ı-Ekrem 47 gemiden mürekkep bir donanmayla Hanya'ya gelmiş ve muvâsalatından itibaren beş gün için 120 gemiyle asker ve mühimmat getirilmiştir. — Mevsim kış olduğu için

harb harekâtını bahara bırakan Fâzıl-Ahmed Paşa bir aralık Kandiya'ya gidip kaleyi tedkik ettikten sonra tekrar Hanya'ya avdet etmiştir).

1667=1077

16 Mayıs=22 Zülka'de, Pazartesi: Serdâr-ı-Ekremin Hanya'dan Kandiya muhâsarasına hareketi.

(Kış mevsimini Hanya'da geçiren Fâzıl-Ahmed Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz takviyeden başka 75 ve 16 gemiyle iki defa daha kuvvet ve mühimmat aldıktan sonra bu gün ordunun başında Kandiya'ya hareket edip 23 Mayıs=29 Zülka'de Pazartesi günü kalenin önündeki ordugâha vâsıl olmuştur).

25/26 Mayıs=1/2 Zülhicce, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Kandiye muhâsarası.

(Türk donanması Hanya'ya asker ve mühimmat taşırken Venedik donanması da mütemadiyen Kandiya'yı takviye etmiş olduğu için çok kuvvetli vaziyette bulunan kaleden Osmanlı ordusuna saatte 400, yâni dakikada 6-7 gülle yağdırıldığından ve bilhassa serdârın top menzilindeki otağının hedef tutulduğundan bahsedilir. Düşman donanmasının bu ateşe iştirâk etmesine mâni olmak üzere sâhilde bir tabya yapılıp büyük toplarla tahkim edilmiştir. — Muhâsara esnâsında donanmayla bir kere daha asker ve mühimmat gelmiştir. — Bu seferki muhâsaranın en mühim hususiyyeti, Türk ordusunun mütemâdiyen lâğım patlatarak düşmana göz açtırmamasında gösterilebilir: Her halde muhâsara ordusunun kahramanlığı kadar mahsurların gayret ve mukâvemetleri de her türlü takdirin fevkindedir. — Bundan evvel Deli-Hüseyn Paşa devrindeki ilk Kandiya muhâsaraları için 1648=1058 vukuâtının «12 Haziran», «23 Teşrinievvel» ve 1649=1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Bu seferki üçüncü muhâsara için bir gün sonraki tarih de rivâyet edilir).

1667=1078

16 Kânunuevvel=29 Cumâda-l-âhire, Cuma: Kış mevsiminden dolayı Kandiya'da muhâsara faaliyetinin ta'tili.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 21 gün bütün şiddetiyle devam eden bu meşhur muhâsarada 8 bin asker şehîd düşmüş, 20 bin kantar barut sarfedilmiş ve 8 yüz lâğım atılmıştır. — Kışın şiddetinden dolayı ateş durmuşsa da muhâsara hattı kaldırılmamış, siperlerle meterislerde kışlamıya karar verildiği için kerpiçten odalar ve sazdan kulübelerle yer altında mahzenler hazırlanmış ve hattâ Fâzıl-Ahmed Paşa kendisi için bir «sıçan-yolu ağzında iki odacuk» yaptırmıştır. Bu suretle Türk ordugâhı yerin üstünden altına geçmiş ve hattâ yer altında çarşı, pazar bile kurulmuştur).

1668=1079

30 Haziran=20 Muharrem, Cumartesi: Kandiya muhâsarasında ikinci faaliyet devrinin açılması.

(Şafak sökerken kurbanlar kesilip duâlar edilerek ateş açılmıştır: Kış ta'tili yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 15 gün sürmüş demektir. Bu müddet zarfında donanmayla dört defa daha asker ve mühimmat gelmiştir. Gene o sırada Venedikliler senede 20 bin altın haraç mukabilinde Kandiya kendilerine kalmak şartiyle sulh teklif etmişlerse de

kabul edilmemiştir. — Bundan evvelki harb mevsiminde olduğu gibi bu sefer de muhâsaranın en mühim hususiyyeti her iki tarafın ve bilhassa Türk ordusunun mütemâdiyen lâğım atmasında gösterilebilir. Türk askerleri büyük bir nisbette «el humbarası» da kullanmışlardır: Hattâ ordu «dökümcüleri»nin günde bin el bombası yetiştirdiklerinden bahsedilir. — Kale duvarlarında büyük gedikler açılmışsa da, Fransa ile Papalık, Malta vesaireden yardım görmekte olan mahsurlar bunları kum torbalarıyla tıkamak ve daha içerilerde tahkimât yapmak suretiyle mütemâdiyen telâfiye çalışmışlardır: 15 Temmuz=5 Safer Pazar günü kale cephâneliğinin infilâkı düşmanın iki bin kantar barutla bir çok humbara ve asker zıyâına sebeb olarak müdâfaa imkânlarını mühim bir nisbette zayıflatmıştır. — Bundan evvelki sene gibi bu sene de kışın harekât ta'til edilinceye kadar müdhiş bir şiddetle devam eden muhâsarada Türk ordusunun 50 bin kantar barut, 200 bin okka bakır, 30 bin büyük humbara ve pek çok el-humbarası sarfettiğinden ve iki taraf insan zâyiâtının 100 bini bulduğundan bahsedilir: Fakat bu son rakam çok mübalâğalıdır).

18 Ağustos=10 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Girit seferine hareketi.

(Kandiya muhâsarasının sürüncemede kalmasından müteessir olan Sultan Mehmet bizzat sefere karar vererek bu gün Edirne önündeki karargâhından hareket etmişse de, Dimetoka-Gümülcüne-Kavala-Serez-Selânik üzerinden Yenişehir'e kadar gelmiş ve 13 Teşrinievvel=7 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü vâsıl olduğu bu kasabada bir müddet kaldıktan sonra Girid'e geçmek üzere Eğriboz'a giderken Kandiya fetihnâmesi geldiği için kış mevsimini geçirmek üzere Selânik'e gitmiştir).

1669=1080

1 Haziran=1 Muharrem, Cumartesi: Kandiya muhâsarasında üçüncü faaliyet devrinin açılması.

(Bâzı menbâlarda «2 Muharrem Şenbih» gününden bahsedilirse de, Cumartesi günü o ayın birine müsâdiftir. — Bundan evvelki iki mevsimde olduğu gibi bunda da en şiddetli faaliyet lâğım muharebesindedir. — Mahsurlar iki defa Avrupa'dan yardım kuvvetleri almışlardır: Bilhassa Duc de Noailles kumandasında gelen Fransız kuvveti bir gece şiddetli bir huruç hareketine kalkışmışsa da ayni şiddetle püskürtülmüş ve bu teşebbüs bir çok Fransız asilzâdelerinin hayatına mal olmuştur).

28 Ağustos=30 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Kaleyi teslime karar veren Kandiya müdâfiinin müzâkere teklifi.

(1656=1066 tarihindenberi 13 senedir Venedik cumhuriyetinin Girit vali ve kumandanlığında bulunan ve o devrin en büyük askerlerinden sayılan Francesco Morosini'nin böyle bir karar vermiye mecbur olması, bir taraftan harâbe hâline gelmiş bir kalede Türk muhâsarasına daha fazla dayanmak imkânı kalmamasından ve bir taraftan da yukarıki fıkrada bahsi geçen Fransız kumandanı Duc de Noailles'le geçinemediği için Fransız kuvvetlerinin çekilip gitmesi üzerine müdâfaanın büsbütün za'fa düşmesindendir: Aşağrıki fıkraya da bakınız).

5 Eylül=8 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Kandiya'nın teslimiyle Girid'in Türkiye'ye terkine âid Osmanlı-Venedik sulh muâhedesinin imzası.

(Bâzı Osmanlı ve Garp menbâlarında görülen «9 Rebî'ül-âhir=6 Eylül Perşenbe» tarihi yanlıştır: Çünkü muâhede metninde «5 Eylül» tarihi bulunduktan başka, hakikî takvimde Perşenbe günü Rebî'ül-âhirin 8 ine ve Eylülün 5 ine müsâdiftir. — Sulh müzâkereleri gece-gündüz devam etmek şartiyle 8 gün sürdükten sonra bu 9 uncu günü muâhede imzâlanmıştır: 17 madde ile bir müddet sonra ilâve edilmiş müzeyyel bir maddeden mürekkeb olan bu muâhedenin en mühim esasları şöyle sıralanabilir: 1) Kandiya kalesi bütün silâhları ve mühimmâtiyle Türk ordusuna teslim edilecek, bütün Girit adası Türkiye'ye âid olacak ve yalnız Suda, Carabusa/Granbusa ve Spinalogna/İspirlonga kaleleri Venediklilerde kalacaktır; 2) Dalmaçya'da Venediklilerin Girit seferi esnâsında zabtetmiş oldukları Klisz vesair kaleler kendilerine terkedilmiştir; Bunlar için 1647=1057 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız; 3) Venedik cumhuriyetinin harbden evvel Türkiye'ye vermekte olduğu haracın tesviyesine devam edilecektir; 4) Esirler mübâdele edilecektir; 5) Venedik elçisi hediyeler takdim edecektir; 6) Kandiya kalesi 12 günde tahliye edilecek ve hava müsâid olmadığı halde bu müddet temdid edilebilecektir. — Bu muâhedenin imzâsından itibaren ateş kesilmiştir. — Girit seferi 1645=1055 senesi 19 Nisan=22 Safer Çarşanba günü açılmış olduğuna göre, bu yüzden çıkan Osmanlı-Venedik harbi o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 24 sene, 4 ay, 16 gün sürmüş demektir. Kandiya kalesinin ilk ablukası da 1647=1057 senesi 7 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Pazar günü başlamış olduğu için, bu müstahkem mevki tam 22 sene, 1 ay, 29 gün Türk tazyikine mukâvemet etmiştir; bu müddette üç muhâsara olmuştur; ilk ikisi için 1648=1058 vukuâtının «12 Haziran» ve 1649=1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkralarına bakınız. Fâzıl-Ahmed Paşa'nın zaferle neticelenen bu son muhâsarası 1667=1077 senesi 16 Mayıs=22 Zülka'de Pazartesi gününden bu güne kadar tam 2 sene, 3 ay, 20 gün sürmüştür; bu muhâsarada Türk ordusu yer üstünden 56 ve yer altından 45 hücum yapmış, 3500 kadar lâğım patlatmış ve 730 bin kantar barut sarf etmiştir; şühedâ sayısının 30 bini bulduğundan bahsedilir. Girit seferinin başındanberi 130 bin kadar şehîd gömülmüştür).

27 Eylül=1 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kandiya anahtarlarının Serdâr-ı-Ekreme takdimi ve kalenin işgâli.

(Tahliye gece bitmiş olduğu için bu sabah zevâlî saat dokuzda Kandiya'nın 9 anahtarı iki gümüş tepsi içinde Fâzıl-Ahmed Paşa'ya teslim edilmiş ve getiren düşman zabitlerine ikişer, üçer yüz altın bahşiş verilmiştir. — Kale işgâl edilir edilmez ilk ezan Su-kulesinde «Seyyid Cündî-Ahmed-Çelebi» tarafından okunmuş ve Hıristiyanlara bırakılan iki mâbedden başka bütün kiliseler câmiye tahvil edilip 8 Cumâda-l-ûlâ=4 Teşrinievvel Cuma günü en büyük kiliseden çevrilmiş olan «Hünkâr-câmii»nde fevkalâde merâsimle ilk Cuma namazı kılınmıştır; Fâzıl-Ahmed Paşa bu camilerden birine kendi babası Köprülü-Mehmet Paşa'nın nâ-hak yere idâm ettirdiği büyük Türk kahramanı Deli-Hüseyn Paşa merhumun şanlı adını takmak büyüklüğünü göstermiştir).

1670=1080

5 Mayıs=14 Zülhicce, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Girit'den hareketi.

(1666=1077 senesi 3 Teşrinisâni=5 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Girid'e gelmiş olan Fâzıl-Ahmed Paşa o tarihten bu güne kadar tam 3 sene, 6 ay, 2 gün kaldıktan ve Kandiya'nın işgâlinden itibaren geçen 7 ay, 8 günlük sulh zamanını kalelerinin tâmiriyle idare işlerine hasrettikten sonra donanmayla Kandiya limanından Tekirdağı'na hareket etmiştir: Dördüncü Mehmet Selânik'den Edirne'ye dönmüş olduğu için, Fâzıl-Ahmed Paşa da Tekirdağı'ndan oraya gitmiştir. — Girit valiliği sâbık serdâr Ankebut-Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir).

1670=1081

1 Temmuz=12 Safer, Salı: Vezir-i-a'zam Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Edirne'ye muvâsalatı.

(Çok parlak merâsimle «Paşa-çayırı»nda karşılanan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın istikbâline pâdişâh bile iştirâk etmiş ve paşayı o civarda kurulan otağında huzûruna kabul edip fevkalâde ihsanlar ve iltifâtlarda bulunmuştur. — «13 Safer Salı» tarihi de rivâyet edilirse de Salı günü Sefer'in 12 sine müsâdiftir. — Fâzıl-Ahmed Paşa Kandiya'dan Edirne'ye 1 ay, 27 günde gelmiştir).

1673=1083

4 Haziran=7 Safer, Cumartesi: Birinci Lehistan seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in Edirne'den hareketi.

(Umumiyetle «8 Safer Şenbih» gününden bahsedilirse de «Şenbih=Cumartesi» hakikî takvimde Safer'in 7 sine müsâdiftir. — Bu seferin sebebi, «Sarı-kamış», «Barabaş» ve «Potkal» isimleriyle üç koldan mürekkeb olan Ukrayna Kazakları hetmanı Doroszenko'yu Lehistan kralına karşı himâye mecburiyetidir: Evvelce Lehlilere tâbi olan Ukrayna Kazakları bir müddettenberi gerek Rus entrikaları, gerek Lehistan hükûmetinin idaresizliği yüzünden Kırım hanlarına istinâd etmiye başlamışlar ve tedricen Osmanlı himâyesine girmişlerdir; hattâ son Osmanlı-Avusturya seferine bir Kırım prensinin kumandasında 15-20 bin kadar Kazak atlısı da iştirâk etmiştir: 1663=1074 vukuâtının «17/18 Ağustos» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Doreşinko» denilen Doroszenko'nun himâyesi yalnız bu siyasî vaziyetten mütevellid değildir: Istanbul'a elçi gönderip resmen Osmanlı tâbiyyetine giren bu Kazak hetmanı Ukrayna'nın bir Türk sancağı hâline getirilmesini ve kendisinin de sancak-beyliğine tâyiniyle himâyesini istemiş, tabiî bu talep kabul edilerek Ukrayna sancak ve Doroszenko da sancak-beyi olduktan başka yeni sancağa derhâl altı bin asker gönderilmiştir. Bu vaziyete rağmen Ukrayna'yı hâlâ benimseyip Kazak hetmanını bir şakî ve âsi gösteren Lehistan kralı Michel Korybut Wisniowiecki Türkiye'yi siyasî teşebbüslerle avutarak Doroszenko'yu te'dibe kalkışmışsa da şiddetli bir tehdidnâme ile Ukrayna'ya müdâhaleden vazgeçmesi ihtâr edilmiş ve Dördüncü Mehmet bizzât ordunun başına geçip Vezir-i-a'zam Fazıl-Ahmed Paşa da maiyyetinde olduğu halde bu gün Edirne'den Lehistan'a hareket etmiştir; ikinci Lehistan seferi için 1673=1084 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

18/19 Ağustos=23/24 Rebî'ül-âhir, Perşenbe/Cuma gecesi: Kaminiec=Kameniçe muhâsarası.

(Kamieniec/Kaminiec/Kamenetz-Podolsk kalesi Lehistan'da Podolya eyâletinin merkezidir; Osmanlı menbâlarında «Kamaniçe/Kamenice» şeklinde bahsedilen bu şehre Türk ordusu İsakçı-Yaş-Hotin üzerinden 23 Rebî'ül-âhir=18 Ağustos Perşenbe günü gelmiş ve gece asker meterise girmiştir. Yolda Kırım hanı Selim-Giray'la Kazak hetmanı Doroszenko da askerleriyle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Lehistan'ın en müstahkem mevkilerinden olan Kamaniçe muhâfızları teslim teklifini reddetmişse de, Türk ateşine 8 günden fazla dayanamamışlardır).

27 Ağustos=3 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Kamaniçe'nin teslim olması.

(İki gün evvel en mühim tabya fethedilmiş, ondan sonra kalenin dış duvarı lâğımla uçurulmuş ve nihayet sıra iç-duvara gelince müdâfiler beyaz bayrak çekip «Vire ile» teslim olmuşlardır:

Muhâsara 8 gün sürdükten sonra 9 uncu günü beyaz bayrak çekilmiş ve iki gün sonra da kale kumandanı anahtarları getirip teslim etmiştir. Polonyalı Gasztowtt «29 Ağustos=5 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi» tarihini gösterirse de doğru değildir. — O kadar müstahkem bir mevkiin bu kadar çabuk sukut etmesi Lehlileri dehşet içinde bırakmış, bu ruhî vaziyetten istifâde için Haleb valisi Kaplan Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray ve hetman Doroszenko Türklerin «İlba/İlbo/İlbav» dedikleri Leopol/Lwow=Lemberg üzerine sevkedilip orası da 9 Eylül=16 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü fethedilmiş ve nihayet 27 Eylül=4 Cumâda-l-âhire Salı gününe kadar Buczacz=Puçaş, Jazlowiec/Yazlowicz=Yazlavitse, Zadlotanka=Zolotank, Lublin, Belczice, Kulandane=Kulandon, Bedano=Bozanowa, Zwanic=İzvanca kaleleriyle palankalarının çoğu mukâvemetsiz teslim alınmıştır. — Bütün bu fütûhât esnâsında Lehistan'ın meşhur Baş-kumandanı Jean Sobieski bir takım tâciz hareketlerinden başka bir şey yapamamıştır. — Kamaniçe muhâfızlığına Özü beylerbeyi vezir Halil Paşa tâyin edilmiş ve derhâl idare teşkilâtı yapmıştır).

18 Teşrinievvel=25 Cumâda-l-âhire, Salı: Buczacz=Puçaş sulhü.

(Silihdar bundan bir gün evvelki tarihi ve Râşid de «20 Cumâda-l-âhire=13 Teşrinievvel Perşenbe» tarihini gösterirse de doğru değildir. — Podolya'nın yıldırım sür'atiyle istilâsı karşısında Puçaş konağına elçiler gönderip Kırım hanının şefâatiyle sulh istiyen Lehistan kralı çok ağır şartlar kabulüne mecbur olmuştur: Dört maddeden ibaret olan bu müdhiş muâhede mucibince Podolya eyâleti Türkiye'ye terkedilmiş, Ukrayna Türk himâyesindeki Kazak hetmanı Doroszenko'ya bırakılmış, Lehistan krallığı senevî 220 bin duka altını haraca bağlanmış ve kral hetmana dostâne muâmelede bulunmak mecburiyetine sokulmuştur. — Bu muâhede mucibince Podolya'nın henüz işgâl edilmemiş olan kaleleriyle palankalarından bir kısmının derhâl Türk ordusuna teslim edildiğinden bahsedilir. — Dördüncü Mehmet 20 Teşrinievvel=27 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Puçaş'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

9 Kânunuevvel=18 Şa'ban, Cuma: Dördüncü Mehmed'in birinci Lehistan seferinden Edirne'ye avdeti.

(Bu senenin 4 Haziran=7 Safer Cumartesi günü Edirne'den hareket etmiş olan Sultan Mehmed'in bu Lehistan seferi o tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 5 gün sürmüş ve Podolya'nın fethiyle Lehistan krallığının haraca bağlanmasını te'min etmişse de, kralın akdetmek mecburiyetinde kaldığı muâhedeyi Diyet meclisi kabul etmemiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

1673=1084

7 Ağustos=23 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Dördüncü Mehmed'in Edirne'den ikinci Lehistan seferine hareketi.

(Bu ikinci seferin sebebi, yukarıki sene vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Puçaş=Buczacz muâhedesinin Lehistan Diyet meclisi tarafından reddi hakkında Baş-vekil Jean Leszcynski'den Vezir-i-a'zam Fâzıl-Ahmed Paşa'ya mektup gelmesi ve Baş-kumandan Jean Sobieski'nin de Türk ordusu çekildikten sonra meydanı boş bulup Leopol=Lemberg ve Lublin kalelerini istirdâd etmiş olmasıdır: Lehistan'ın bu vaziyetinde Papa ile Almanya imparatorunun te'sirlerinden ve yardım va'dettiklerinden bahsedilir. — Bundan sonraki Osmanlı-Lehistan sulhü için 1676=1087 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Eylül=7 Cumâda-l-âhire, Salı: Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(Hudut boyunda kışlayıp baharda Lehistana girmek istiyen Dördüncü Mehmet buradan Lehistan kralına muâhedenin derhâl tatbiki için bir tehditnâme göndermiştir: Fakat bu sırada Lehistan harbe hazırlanmakta ve bilhassa Almanya/Avusturya imparatorluğundan yardım almaktadır: Hattâ Eflak ve Boğdan voyvodaları Ghika ile Ştefan da Türkiye'ye ihânet edip Lehlilerle birleştikleri için yerlerine başkaları tâyin edilmiştir! — Sobieski'nin kumandasında 80 bin kişilik bir ordu toplandığından bahsedilir. Bu ordu Hotin üzerine yürümekte olduğu için, kale ile Dniestr=Turla köprüsünün muhâfazasına 30 bin kişilik bir kuvvetle Silistre beylerbeyi Sarı-Hüseyn Paşa me'mur edilmiş ve Haleb beylerbeyi vezir Kaplan Mustafa Paşa da Ser-asker tâyin edilerek 12 bin askerle Yaş şehrine gönderilmiştir).

10 Teşrinisâni=30 Receb, Cuma: Hotin bozgunu.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen San-Hüseyn Paşa 30 bin askeriyle Hotin önlerin de «Tabur/ıstabur» kurmuşsa da çok geniş bir sahaya yayıldığrı için Sobieski 80 bin kişilik ordusuyla ilk hamlede Türk ıstaburuna girmiş, Hüseyn Paşa ancak üç saat kadar döğüşten sonra 200 askerle Turla köprüsünden geçip Kamaniçe=Kaminiec kalesine kaçmış, geride başı boş bıraktığı askerler de peşinden gelirken köprü çöktüğü için binlercesi boğulmuş veyâhut düşman kılıcıyla şehîd düşmüştür. Sobieski'nin şecâatinden ziyâde Hüseyn Paşa'nın cebânetinden hâsıl olan bu fâcia üzerine Hotin kalesindeki 80 muhâfız da «vire ile» teslim olmuştur. — Bir gün sonraki tarih de rivâyet edilir. — Dördüncü Mehmet bu felâket haberini almadan evvel Fâzıl Ahmed Paşa'yı Serdâr-ı-Ekremlikle Hotin üzerine sevketmek istemişse de, kara-haber geldikten sonra artık orada yapılacak bir iş kalmadığı ve sefer mevsimi de geçtiği için Serdârın Baba-dağı'nda ve 61 gün İsakçı'da kalan Pâdişâhın da Hacıoğlu-Pazarı'nda kışlamasına karar verilmiştir).

30/31 Kânunuevvel=21/22 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi: Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu olan bu şehzâde Ahmet 1703=1115 tarihinde tahta çıkmış olan «Lâle-devri» pâdişahı «Ahmed-i Sâlis=Üçüncü Ahmed» dir: Yukarıki fıkrada bahsi geçen Hacıoğlu-Pazarı kışlağında dünyaya gelmiştir. Büyük kardeşi İkinci Mustafa gibi bunun da anası Gülnûş-Sultan'dır: 1664=1074 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu münâsebetle üç gün üç gece şenlik yapılması emredilmiştir).

1674=1085

16 Haziran=12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Dördüncü Mehmed'in Hacıoğlu-Pazar'ından Ukrayna üzerine hareketi.

(Bu sırada Ruslar Ukrayna'ya taarruz ederek Türk tâbiiyyetindeki Kazaklardan Czerkas, Kaniow, Corsum vesaire gibi bâzı kaleleri aldıktan başka Osmanlı san- cak-beyi payesini, hâiz olan hetman Doroszenko'nun merkezi olan Czehryn/Cehryn=Çehrin kalesini de muhâsara etmiş oldukları için Ukrayna üzerine hareket edilmiş ve Dniestr=Turla suyu üzerinde kurulan köprüden geçilerek 6 Cumâda-l-ûlâ=8 Ağustos Çarşanba günü Ukrayna'nın İspel ovasına girilmiştir. — Evvelce teslim olduğu halde sonradan düşmana iltihak eden İstone=İstene kalesi buradan gönderilen bir kuvvetle yıkılıp yakılmış ve Doroszenko'yu Rus muhâsarasından kurtarmak için Kırım hanı Selim-Giray gönderilmiştir: Bu senenin «14 Eylül» fıkrasına bakınız).

18 Ağustos=16 Cumada-l-ûlâ, Cumartesi: Ladyzyn kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Ladjin» denilen bu kale Bug=Aksu üzerindedir; Evvelce Türk hâkimiyyetini kabul etmiş olduğu halde sonradan Lehistan'a iltihak etmiş olduğn için bu tarihten üç gün evvel muhâsara edilmiş, iki gün dayandıktan sonra «vire ile» tekrar teslim olmak istemişse de ihânetlerinden dolayı bütün muhâfızlarıyla ahâlisi esir edilmek şartiyle teklifleri kabul edilmiş, 800 muhâfızı zincirlere vurulup Karadeniz üzerinden Istanbul tersânesine kürek mahkûmu olarak gönderilmiş ve sivil ahâlisi de esir edilmiştir).

21 Ağustos=19 Cumâda-l-ulâ, Salı: Lehlilerin sulh teklifi.

(Lehistan kralı Michel Korybut 21 Mayıs=15 Safer Pazartesi günü ölmüş ve yerine Leh ordusunun meşhur Baş-kumandanı Jean Sobieski intihâb edilmiştir: Şiddetli bir Türk düşmanı olan yeni kral hem intihâbını tebliğ etmek, hem de Podolya ile Ukrayna Lehistan'a bırakılmak şartiyle sulh istemek için elçilerle nâmeler göndermişse de reddedilmiştir. — Lehlilere teslim olan kalelerden Human=Umman kalesine bir kuvvet gönderilip muhâfızlarıyla ahâlisi esir edildikten sonra kâmilen tahrib edilmiştir).

14 Eylül=13 Cumâda-l-âhire, Cuma: Kırım hanı Selîm-Giray'ın Rus muhâsarasından kurtardığı Kazak hetmanı Doroszenko ile haber orduya avdeti.

(Czehryn=Çehrin kalesinde muhâsara edilip istimdâd eden hetman için yukarda bu senenin «16 Haziran» fıkrasına bakınız. — İmdâda gönderilen Kırım hanı yaklaşırken Rus ordusu muhâsarasını kaldırıp öyle bir sür'atle kaçmıştır ki tâkibine çıkan «Tâtâr-ı-sabâ-reftâr» ordusu bile peşinden yetişememiştir).

18 Eylül=17 Cumâda-l-âhire, Salı: Dördüncü Mehmed'in Ukrayna seferinden avdeti.

(Yukarda bu senenin «18 Ağustos» fıkrasında fethini gördüğümüz Ladyzyn=Ladjin kalesinin önlerinde ve Bug=Aksu nehrinin her iki sâhilinde 32 gün kalan Sultan Mehmet bu müddet zarfında muhtelif istikametlere kuvvetler sevkederek Ukrayna ile Lehistan'ın bazı yerlerini vurdurmuş, Dniestr=Turla ve Dnieper=Özü/Ekşisu nehirlerinin arasındaki arâziyi kâmilen Osmanlı hâkimiyyetine sokmuş ve artık mevsim ilerlediği için bu gün yola çıkıp İsakçı konağında Haleb valisi Şişman-İbrahim Paşa'yı Lehistan serdârlığına tâyin ettikten ve hudud boylarında kışlamak üzere orduyu ona bıraktıktan sonra yoluna devam ederek 22 Şa'ban=21 Teşrinisâni Çarşanba günü Edirne'ye avdet etmiştir).

1675=1086

24 Ağustos=2 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Leopol=Lemberg muharebesi.

(1672=1083 tarihindenberi Türk ordusunun her yaz yaptığı fütûhâtı kral Sobieski her kış kuvây-ı-külliyye çekildikten sonra istirdâd etmektedir; Bu sefer de öyle olduğu için, yukarıki fıkrada Lehistan serdârlığına tâyinini gördüğümüz Şişman-İbrahim Paşa yaz gelir gelmez ordunun başında harekete geçip 48 kale ve palanka fetih ve istirdâd ettikten başka Volhyni eyâletini baştanbaşa tahrib etmiş ve ondan sonra da Lehlilerin «Lwow» ve Türklerin «İlbav/İlba/İlbo» dedikleri Leopol=Lemberg üzerine yürümüştür; Sobieski kaleyi kurtarmak için Leh ordusunun başına geçip gelmiş ve çok şiddetli bir dolu yağarken taarruza geçmişse de, bâzı Garp menbâlarının rivâyet ettikleri şekilde bir zafer kazanamamıştır; Hattâ Osmanlı ordusunun muzaffer olamaması bile yardımcı Tatar kuvvetlerinin kaçmasından dolayıdır.

Lehistan kralının te'min ettiği yegâne netice Lemberg'i muhâsaradan kurtarmış olmaktan ibarettir. Bununla beraber İbrahim Paşa diğer bir takım kaleler daha işgâl ve tahrib ettikten sonra mevsim sonunda alel-usul kışlağa çekilmiştir).

1676=1087

2/3 Teşrinisâni=25/36 Şa'ban, Pazartesi/Salı gecesi: Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümü.

(Büyük bir devlet-adamı olan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın genç yaşında ölmesine sebeb içki ibtilâsıdır: 1045=1635-1636 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 40-41 yaşlarında ölmüş demektir. Dördüncü Mehmet Istanbul'dan Edirne'ye giderken hastalığına ehemmiyet vermiyerek yola çıkan Fâzıl-Ahmed Paşa gittikçe ağırlaştığı için geri kalmış ve nihayet Ergene köprüsü civârındaki Kara-biber çiftliğine geldiği zaman can vermiştir. — 1661=1072 senesi 30 Teşrinievvel=6 Rebî'ül-evvel Pazar günü babası Köprülü-Mehmet Paşa'nın vasiyetinden dolayı 25-26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâreti o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 4 gün sürmüştür: Birinci Murad, Yıldırım ve Fetret devirlerinde 19 sene Sadâret makamında bulunmuş olan Çandarlı-Ali Paşa'dan sonra Osmanlı tarihinde en uzun sadâret devri işte budur. — Fâzıl Ahmed Paşa'nın cenâzesi Kara-biber çiftliğinden arabayla Istanbul'a nakledilerek babasının Divan-yolundaki türbesine defnedilmiştir. — Baba tarafından Arnavut olan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın anasıyla ninesi Türktür. — Gençliğinde İlmiyye mesleğine intisâb edip Müderrislik pâyesi almış olan Fâzıl Ahmed Paşa, babasının sadâreti üzerine vezâret pâyesiyle valiliklerde ve nihayet Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş ve tecribesizliğini büyük zekâsı ve kuvvetli kültürüyle telâfi etmiştir: En büyük hizmetleri 1663=1074 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Uyvar fethi, ertesi sene vukuâtında gördüğümüz Vasvar sulhünün akdi ve nihayet 1669=1080 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Kandiya fethiyle Girit fütûhâtının ikmâli gibi büyük muvaffakiyetleridir: Fakat 1664=1075 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasındaki Saint-Gotthard muharebesiyle kat'î bir zaruret olmadığı halde devletin başına açmış olduğu Lehistan seferinden dolayı tenkid edilir. Dahilî idaresinin kötülüğü de meşhurdur: Bütün işleri sürüncemede bıraktığından bahsedilir. — Fâzıl-Ahmed Paşa'nın ölümü için «22 Şa'ban=30 Teşrinievvel Cuma» tarihinden de bahsedilirse de doğru değildir).

4/5 Teşrinisâni=27/28 Şa'ban, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Üçüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Kara-Mustafa Paşa Merzifon kazası merkez nâhiyesinin Marınca köyündendir: Babası, Dördüncü Murad'ın Bağdad fethinde şehîd olan Sipâhi beylerinden Oruç Bey'dir; anasının adı Âbide-Hatun'dur. — 1044=1634-1635 tarihinde dünyaya gelmiş olan Kara-Mustafa Paşa 4 yaşında yetim kaldıktan sonra baba dostu olan Köprülü-Mehmet Paşa tarafından himâye edilerek Fâzıl-Ahmed Paşa ile beraber tahsil etmiştir; Köprülü'ye dâmâd olduğu için, Fâzıl-Ahmed Paşa'nın enistesidir. — İkinci Viyana muhâsarasıyla meşhur olan Kara-Mustafa Paşa bir kaç defa Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra 41-42 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuştur. — Fâzıl-Ahmed Paşa ölür ölmez kardeşi Fâzıl-Mustafa Bey «Mühr-i-Hümâyûn»u alıp pâdişâh henüz Edirne'ye varmadan Hasköy kazâsının Osmanlı köyünde peşinden yetiştirmiş ve Dördüncü Mehmet de bu gece «beyn-el-ışâeyn» mührünü servet ve azamet ibtilâsına rağmen Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'ya tevdi ettikten sonra, sabahleyin Edirne'ye gelmiştir).

(Bu madde tarih itibarı ile bir sonraki maddenin altında yer almalıdır.)

27 Teşrinievvel=19 Şa'ban, Salı: Zorawno sulhü ve Podolya ile Ukrayna'nın Türkiye'ye ilhâkı.

(Yukarıki sene vukuâtının «24 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Lehistan serdârı Şişman-İbrahim Paşa bu yaz sefere çıkacağı sırada eceliyle ölmüş olduğu için yerine orduda bulunan Şam beylerbeyi Şeytan-İbrahim Paşa tâyin edilmiş ve yeni serdâr Osmanlı müelliflerinin «İzvança» dedikleri Zorawno/Zorowon'da «tabur/ıstabur» kurmuş olan Lehistan kralı Jean Sobieski'yi 27 Eylül=19 Receb Pazar gününden itibaren tazyika başlamıştır: Bu muharebe 16 yâhut 20 gün sürdükten sonra kral sulh istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu sulhün 1672=1083 senesi «18 Teşrinievvel» fıkrasında akdini ve ertesi sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında da Lehistan Diyet meclisi tarafından reddini gördüğümüz Buczacz=Puçaş sulhünden yegâne farkı, 220 bin altınlık senevî haraçtan vazgeçilmiş olmasından ibarettir: Buna mukabil Podolya ve Ukrayna eyâletleri Türkiye'ye bırakılmış ve yalnız Ukrayna'nın Piarzako=Piyaçerko ve Pawolocza=Paliçe kaleleri Lehistan'da kalmıştır. — «16 Teşrinievvel» rivâyeti zayıftır. — Bu Lehistan seferi 1672=1083 senesi 4 Haziran=7 Safer Cumartesi gününden bugüne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 4 sene, 4 ay, 23 gün sürmüştür).

1677=1088

14 Ağustos=14 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Kazak hetmanı Doroszenko'nun ihânetinden dolayı Czehryn=Çehrin muhâsarası.

(Türk himâyesine ilticası dört buçuk sene kadar sürmüş bir Lehistan seferine sebeb olan Ukrayna Kazak hetmanı Doroszenko nihayet Türkiye'ye ihânet ederek Ruslarla birleşmiş ve Ukrayna'nın Ruslar tarafından istilâsına yol açmıştır: Bu hâin için 1672 1083 vukuâtının «4 Haziran» ve 1674=1085 vukuâtının da «16 Haziran» fıkralarına bakınız. Rus çarı Feodor Alexievitch'in çevirdiği entrikalardan dolayı Rusya'ya temâyül eden Kazakların Doroszenko'yu böyle bir ihânete mecbur ettikleri hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu haber gelir gelmez Boğdan isminde eski bir hetmanın Yedi-kule'de mahbus tutulan oğlu Georges Chmielnicki Ukrayna hetmanlığına tâyin edilip Rusya'ya harb ilân edilmiş ve yukarıki fıkrada bahsi geçen serdâr Şeytan-İbrahim Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray Kazakların merkezi olan Czehryn=Çehrin kalesinin fethine gönderilmiştir. — Bu gün başlıyan muhâsarada tuhaf bir kuvvet nisbetsizliği vardır: Türk ordusunun mevcudu 40 binden ibaret olduğu halde, kalede 60 bin Rus, Alman ve Kazak askeri bulunduğundan bahsedilir. Muhâsara esnâsında Rusya'dan bir imdâd kuvveti daha gelmiş ve Şeytan-İbrahim Paşa buna karşı Kırım hanını sevketmişse de, düşmanın çok üstün kuvvetlerine karşı bir şey yapamıyan Selim-Giray serdâra hemen muhâsarayı bırakmaktan başka çâre olmadığını bildirdiği için 7 Eylül=9 Receb Salı günü ric'ate başlıyan ordu düşmanın tâkibine uğradığı için büyük bir sür'atle Bender'e çekilmiş ve bir çok ağırlıklarıyla topları düşman eline geçmiştir. Bu muvaffakıyetsizlik hem Selim-Giray'ın, hem Şeytan-İbrahim Paşa'nın azline sebeb olmuş ve Kırım hanlığına Mubârek-Giray oğlu Murad-Giray, ordu serdârlığına da Anadolu beylerbesâ Abaza Kör-Hüseyn Paşa tâyin edilmiştir).

1678=1089

30 Nisan=8 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Rusya'ya sefer açan Dördüncü Mehmed'in Istanbul'dan hareketi.

(Bu seferin sebebleri için yukarıki fıkraya bakınız. — Pâdişâh Davudpaşa karargâhında 39 gün son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra, bu gün Vezir-i-a'zam da maiyyetinde bulunduğu halde ordunun başında yola çıkmıştır).

21 Mayıs=29 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Hacıoğlu-Pazarı'na muvâsalatı.

(Silihdar tarihinde «1 Rebî'ül-âhir=11 Mayıs-ı Rumî Cumartesi» tarihinden bahsedilirse de, Cumartesi günü Rebî'ül-evvelin 29 una müsâdiftir ve Rûmî tarih de bunu te'yid etmektedir. — Dördüncü Mehmet buraya kadar sefere iştirâk edip buradan itibaren orduyu Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın kumandasında sevketmiye ve kendisi de seferin sonuna kadar Silistre'de avla vakit geçirmiye karar verdiği için 26 Mayıs=4 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Kara-Mustafa Paşa'yı Serdâr-ı-Ekrem tâyin edip «Sancağ-ı-Şerîf»i alelusul eline teslim etmiş ve o da 30 Mayıs=8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü hareket edip İsakçı üzerinden Czehryn=Çehrin fethine gitmiştir: Umumiyetle ikişer gün hatâlı gösterilen Hicrî gibi burada gün isimleriyle Rûmî takvim tarihlerine istinâden tashih edilmiştir).

19 Temmuz=29 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Ordunun Czehryn=Çehrin'e muvâsalatı ve kalenin muhâsarası.

(Bir rivâyete göre de ordu bu gün gelmiş ve muhâsara da iki gün sonra 1 Cumâda-l-âhire=21 Temmuz Perşenbe günü başlamıştır. — Çok sarp bir kayanın üstünde bulunan Çehrin kalesinin etrâfında Türklerin «Tasma-suyu» dedikleri Tasmin nehri ve bu nehrin hâsıl ettiği bataklıklar bulunduğu için muhâsara çok müşkil olmuş ve bilhassa Osmanlı menbâlarında «Remdaniski/Remaneşkü» gibi muharref isimlerle anılan Rus Baş-kumandanı prens Romodanovski'nin muazzam bir ordu ile Tasma-suyunun karşı yakasına gelip «tabur/ıstabur» kurarak mahsurlara yardım etmesi ve muhâsara kuvvetlerinden bir kısmını üzerine çekmesi bu müşkilâtı büsbütün arttırmıştır: Silihdar tarihinde 200 bin kişilik gösterilen bu Rus ordusunda Kalmuk, Kazan vesair bir takım Tatar unsurlarının da bulunduğundan bahsedilir; Serdâr-ı-Ekrem bunlara karşı Kırım hanı Murad-Giray'la bir mıkdar Osmanlı kuvveti sevketmiş ve onları işgâl edip kendisi muhâsarayla meşgul olmuştur).

20/21 Ağustos=2/3 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi: Czehryn=Çehrin kalesinin fethi.

(Umumiyetle «3/4 Receb Cumartesi/Pazar gecesinden bahsedilirse de, burada rakamlar gün isimlerine göre tashih edilmiştir: Zâten bir çok Garp menbâlarııda da bu doğ:ru tarihe tesâdüf edilir. — Gündüz patlatılan lâğımların açtığı gedikten dalga dalga içeri saldıran Türk askerleri çok şiddetli muharebelerle ilkönce varoşu işgâl edip Tasma-suyunun üstündeki üç köprüyü yıkarak karşı yakada bulunan Rus ordusunun yardım göndermesine mâni olmuş ve ondan sonra da iç-kaleye şiddetli bir topçu ateşi açılarak çıkarılan büyük yangınlar içerdeki düşman askerinin canlarını kurtarmak için nehre atılmasına ve bu suretle iç-kalenin de sukûtuna sebeb olmuştur; Nehirde yirmi bin kadar «leş» görüldüğünden bahsedilir. — Karşı yakadaki Rus ordusu ertesi gün 3 saat ilerdeki Dnieper=Özü sâhiline çekilip orada ıstabur kurduğu için üzerine varılmış ve 30 Ağustos=12 Receb Salı gününe kadar 9 gün taarruz edilip iyice yıpratıldıktan sonra mevsim ilerlediği için artık avdet kararı verilmiş ve Çehrin kalesi tamamiyle tahrib edildikten ve diğer bâzı kaleler de takviye edildikten sonra ordu İsakçı'ya hareket etmiştir).

31 Ağustos=13 Receb, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın İsakçı'dan Edirne'ye hareketi.

(Haleb beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa'yı vezâret pâyesiyle ordu serdârlığına tâyin edip askerin bu kışı ihtiyâten Baba-dağı civârında geçirmesini emrettikten sonra hareket eden Kara-Mustafa Paşa 5 Şevvâl=20 Teşrinisâni Pazar günü Edirne'ye gelip merâsimle karşılanmıştır: 11 Eylül=24 Receb Pazar günü Silistre'den hareket edip 24 Eylül=7 Şa'ban Cumartesi günü Edirne'ye gelmiş olan Dördüncü Mehmet muzaffer Vezir-i-a'zamına fevkalâde iltifatlar ve ihsanlarda bulunmuştur. — Yukarda bu senenin «21 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1679=1090

11 Eylül=5 Şa'ban, Pazartesi: Dnieper=Özü/Ekşisu ve Bug=Aksu boylarında yaptırılan yeni kalelere Istanbul'dan asker ve levâzım gönderilmesi.

(Bu iki nehrin birincisinde iki ve ikincisinde bir kale yaptırılmış, inşaâtı yukarıki fıkrada bahsi geçen serdâr Kara-Mehmet Paşa himâye etmiş, bütün malzeme donanmayla Istanbul'dan sevkedilmiş ve bu gün de muhâfız askerlerle top, cephâne vesair levâzım gönderilmiştir).

1680=1091

29 Teşrinievvel=5 Şevvâl, Salı: İkinci Rus seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in Istanbul'dan Edirne'ye hareketi.

(Rusların harb hazırlıkları hakkında haberler geldiği için bu ikinci Sefer-i-Hümâyûn'un açılmasına hükûmet karar vermiş ve pâdişâh da tasvib ettiği için hazırlıklar Edirne'de ikmâl edilmek üzere bu kışın orada geçirilmesi takarrür etmiştir: İbtilâ derecesindeki av merakiyle meşhur olan Sultan Mehmet kendi maiyyetiyle bu gün Davudpaşa karargâhından hareket edip ordunun nakline Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa'yı me'mur etmiş, 2 Teşrinisâni=9 Şevvâl Cumartesi günü orduyla hareket eden Vezir-i-a'zam 18 Teşrinisâni=25 Şevvâl Pazartesi günü Edirne'ye vardığı halde yollarda avlanarak gelen pâdişâh ancak 1680=1091 senesi 10 Kânunuevvel=19 Zülhicce Cuma günü gelebilmiştir: Bu suretle Sultan Mehmed'in Edirne ile Istanbul arasındaki av partisi 2 ay, 12 gün sürmüş demektir. — Buradaki gün rakamlarıyla isimleri arasındaki birer günlük fark hakikî takvim hesabına göre tashih edilmiştir. — Râşid tarihinde pâdişâhın Edirne'ye muvâsalatı «22 Zülka'de=14 Kânunuevvel Cumartesi» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1681=1092

11 Şubat=22 Safer, Salı: Osmanlı-Rus sulhü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ikinci sefer hazırlıklarından ürken Moskof çarı Feodor Alexievitch Kırım hanı Murad-Giray'a elçiler gönderip sulhe delâletini rica etmiş ve ilkönce Radgin yâhut Bahçe-saray'da müzâkere edilip 1681=1091 senesi 8 Kânunusâni=17 Zülhicce Çarşanba günü tanzim edilen esaslar Murad-Giray tarafından Edirne'ye gönderilip bu gün Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa tarafından bir «Temessük» le tasvib edilmiş ve bundan 2 ay, 17 gün sonra 29 Nisan=10 Rebî'ül-âhir Salı günü de pâdişâh tarafından tasdik olunmuştur. — 20 sene müddetle akdedilen bu 12 maddelik sulhün başlıca esasları şöyle sıralanabilir: 1) Dnieper=Özü suyu hudud ittihâz edilip beri yakası Türkiye'ye ve öte yakası Rusya'ya âid olacaktır; 2) Bununla beraber, Kiyef şehriyle buna tâbi üç palanka Rus hâkimiyyetinde kalacaktır; 3) Özü boyunda iki taraf da yeni tahkimât yapamıyacaktır; 4) Kırım hanı Rus

arâzisine akın etmiyecektir; 5) Esirler mübadele edilecektir. — Türk hududunu Dnieper=Özü/Ekşisu boylarına dayayan böyle bir muâhedeyi bile Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ancak Avusturya seferi düşüncesiyle kabul etmiş olduğundan bahsedilir. — Bu sulhün akdi üzerine 10 Safer=1 Mart Cumartesi günü Edirne'den hareket eden Dördüncü Mehmet 21 Safer=12 Mart Çarşanba günü Istanbul'a dönmüştür).

24 Temmuz=8 Receb, Perşenbe: Sakız fâciası.

(Cezâyir, Tunus ve Trablus eyâletlerinden mürekkeb olan Mağrıb-ocaklarının Akdeniz'de mütemâdiyen faaliyette bulunan korsanları Fransız gemilerinden başka Fransa'nın cenup sâhillerine de tecâvüz etmekte oldukları için, XIV üncü Louis bu korsanların imhâsına meşhur Fransız denizcisi Duquesne'i me'mur etmiştir: Sakız limanında 9 Trablus kalyonunun «yağa yatmış» olduğunu haber alan bu şımarık kapdan 18 gemilik filosuyla bu gün Sakız'a gelip dost bayraklarıyla limanın ağzına demirledikten sonra birdenbire harb bayrakları çekip Trablus gemilerinden başka kaleyle şehre de dört buçuk saatte dört bin kadar gülle yağdırarak bir çok evlerle câmiler ve mescidler yıkmış, sivil ahâliden 60-80 müslüman ve 50 kadar hıristiyan maktûl düşmüş ve yaralıların sayısı da 800 ü bulmuştur! Istanbul hükûmeti derhâl donanma sevkedip meselenin siyaseten halline kadar Fransız filosunun oradan ayrılmasına mâni olmuş ve Fransa sefiri Kont Joseph de Guilleragues Sadâret-Kethudâsı tarafından tekdir edildikten sonra Vezir-i-a'zamın huzûruna celbedilip XIV üncü Louis'nin derhâl tarziye ve tazminat vermesi istenmiş, sefir kaçamaklı cevaplar verdiği için hapsedilmiş ve nihayet kralın tarziye ve tazminat vereceği hakkında bir «Temessük=senet» imzâlamak suretiyle serbest bırakılmıştır. Bir müddet sonra XIV üncü Louis'den pâdişaha kendisinin bu vak'adan haberi olmadığı hakkında bir tarziyenâme ile 90 keselik cevâhir ve 30 keselik muhtelif hediyelerden mürekkep cem'an «60 bin guruşluk eşyây-ı nefîse» geldikten başka, donanmayla Sakız'da bulunan Kapdan-ı-Deryâ Bozoklu-Mustafa Paşa da bombardıman tahribâtının «keşfine göre» Duquesne'den tazminat aldığı gibi ölenlerin «diyet» lerini de tahsil etmiştir).

1682=1092

9 Kânunusâni=30 Zülhicce, Cuma: Istanbul'a elçiler gönderip Türk himâyesine sığınan Emeric Thököly=Tökeli İmre'nin Orta-Macar krallığı meselesi.

(Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri yer, Türk hâkimiyyetinde bulunan Macaristan'ın şimalinde Avusturyalıların hâkim oldukları Yukarı-Macaristan'dır: Bunun cenubuşarkîsinde Erdel=Transylvania prensliği ve garbiyle cenubugarbîsinde de gene Macaristan'ın Avusturya hâkimiyyetinde bir şerit gibi uzayan kısmı vardır; ikisinin arasında «Orta-Macar» denilen sahanın yeni bir krallık şeklini aldıktan sonraki merkezi, Osmanlı menbâlarında «Kaşa» denilen «Kaschau» kalesidir. — 1658 denberi 24 senedir Avusturya/Almanya tahtında bulunan Birinci Leopold son derece müteassıp bir katolik olduğu için, bilhassa 1665=1075-1076 tarihindenberi 17 senedir Orta-Macar protestanlarına karşı çok şiddetli bir tenkil ve imhâ siyaseti tâkib etmekte, bir çok asilzâdeler toptan imhâ edilmekte veyâhut zindanlarda çürütülmekte, bunların bütün servetleri zaptedilip Viyana'ya aşırılmakta ve Alman ceneralleri memleketi çiftlik ve insanları hayvan gibi idare etmektedir. Orta-Macar millî hareketi işte bu vaziyetten doğmuştur. Bu hareketin bir çok kurbanları vardır: İşte bunlardan birinin oğlu olan Emeric Thököly/Toekoely/Tekely 1658 de doğmuş olduğu için bu sırada 24 yaşında bir gençtir. 1676 da yâhut ertesi sene hapishaneden kaçıp daha 18-19 yaşlarında ısyan hareketinin başına geçtiğinden bahsedilir. Babası Erdel prensi Apaffy'nin kaynatası ve kendisi de kaynı olduğu ve bilhassa Osmanlılara isyânlarıyla meşhur Erdel prenslerinden Rakoczy'nin dul karısı Helene/İlona Zrinyi ile evlendiği için büyük bir nüfuz kazanmış ve bir millî mukâvemet

timsâli sayılmıya başlamıştır. «Haçlılar» mânâsına «Krucze» kelimesinden muharref olarak Osmanlı menbâlarında «Kuruş» denilen gönüllü Macar milliyetçilerinin başında Avusturyalılara karşı 4-5 senedir muvaffakiyetle mücâdele eden Thököly'nin Türk himâyesine sığınması, imparatorun 30 Kânunuevvel 1681 tarihinde ilân ettiği aff-i-umumî üzerine bir çok tarafdarlarının kendisini terketmiş olmasıyla izah edilirse de, Istanbul'a gönderdiği elçilerin o tarihten 10 gün sonra huzûra kabul edilmeleri mümkün olamıyacağı için bu izahın doğru olmaması lâzımgelir: Bilhassa o sırada Enderun'da bulunan Silihdar Fmdıklılı-Mehmet Ağa bu elçilerin kabulünü o aff-i-umumî tarihinden tam 5 ay, 9 gün evvel 1092=1681 senesi 6 Receb=22 Temmuz Salı gününe müsâdif gösterdiğine göre, o rivâyet doğru olduğu takdirde aff-i-umumî ile Thököly'nin Türk himâyesine ilticâsı arasında hiç bir münâsebet olamıyacağı muhakkaktır. Her halde Avusturya imparatorluğuna karşı kendi kuvvetini kâfi görmediği için Türkiye'ye mürâcaat etmiş olması lâzımgelen Thökölyn'nin Fransa'dan da siyasî ve malî yardımlar gördüğünden bahsedilir.. 1681 Eylülünün 30 uncu günü Strasbourg'u zabtetmiş olan XIV üncü Louis bu sırada Almanya/Avusturya imparatorluğunun başına bütün Avrupa'da gaileler çıkarmak için elinden geldiği kadar çalışmaktadır ve işte bundan dolayı Macar milliyetçileriyle Erdel ve Eflak voyvodaları arasında gizli bir ittifak bile te'min etmiştir; maksadı, Türkiye ile Lehistan'ı da ayaklandırmak suretiyle Avusturya imparatorluğumm taksimidir. İşte bundan dolayı Lehistan'daki Fransa sefiri Thököly'ye Lehli gönüllüler bile te'min etmiştir. — 1664=1075 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Vasvar muâhedesindenberi Avusturyalıların sebeb oldukları hudud hâdiselerinin mufassal bir listesini yaptırmış ve Avusturya'nın mahvını en büyük gaye ittihâz etmiş olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Ghizi, Redin ve Dumoghi isimlerindeki Orta-Macar elçilerini bu gün pâdişâha takdim ederek istedikleri himâyeyi kabul ettirip Osmanlı menbâlarında «Kuruş kralı» denilen Thököly'ye krallık tevcih ettirmesi, işte bu müsâid vaziyetten istifâde içindir: Orta-Macar kralına bir «mücevher topuz» gönderen Dördüncü Mehmet, Budin beylerbeyi vezir İbrahim Paşa'ya da bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderip bir çok valilerle sancak-beylerini maiyyetine vererek yeni krallık arâzisinin Avusturyalılardan kurtarılmasına me'mur etmiştir).

1682=1093

9 Haziran=3 Cumâda-l-âhire, Salı: Vasvar sulhünün tecdidini ricaya gelen Avusturya elçisinin huzura kabulü.

(Yirmi sene müddetle akdedildiğini 1664=1075 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Vasvar muâhedesinin imzasından bu tarihe kadar 17 sene, 10 ay geçtiği ve daha 2 sene, 2 ay müddeti olduğu halde Avusturya imparatorunun şimdiden tecdidini istemesi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Orta-Macar meselesiyle bir takım hudud hâdiselerinden dolayı Türkiye'de hummâlı bir harb hazırlığı başlamış olmasındandır: Bir taraftan Budin valisi İbrahim Paşa Orta-Macar fütuhâtı için Peşte sahrâsında büyük bir kuvvet toplamakta ve bir taraftan da Istanbul'da Avusturya istilâsı için muazzam bir ordu hazırlanmaktadır. Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi sekiz ay evvel Strasbourg'u zabtetmiş olan Fransa kralı XIV üncü Louis'nin Rhin nehrini geçivereceği hakkında bir takım şâyialar duyulmaktadır: Bu suretle Şarktan, Garptan iki tehdid arasında kalan Avusturya/Almanya imparatoru Birinci Leopold'un şaşkın bir vaziyette kaldığından ve işte bundan dolayı Türk sulhüne fevkalâde ehemmiyet verdiğinden bahsedilir. — Bu gün huzûra kabul edilip pişkeşlerini takdim eden Avusturya elçisi Kont Albert de Caprara gerek Istanbul'da, gerek pâdişah Edirne'ye gittikten sonra orada hükûmet erkâniyle bir takım müzâkerelere girişmişse de anlaşmak imkânı olmamıştır; Türk metâlibinin başlıcaları Raab=Yanık-kale'nin iâdesi, hazırlanan sefer için tazminat verilmesi, Orta-Macar milliyetçilerinin gasbedilen servetlerinin iâdesi, mezheb hürriyeti ve aff-i-umumî

ilânı gibi şartlardır. Zâten bu gibi ihtilâflı meseleler Caprara'nın selefi Hofmann zamanında da müzâkere edildiği halde halledilememiştir. Aşağıda 1682=1094 vukuâtının «31 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

27 Temmuz=22 Receb, Pazartesi: Budin beylerbeyi vezir İbrahim Paşa'nın Orta-Macar seferine hareketi.

(Orta-Macar serdârlığına tâyinini bundan evvelki sene vukuâtının «9 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz İbrahim Paşa'nın maiyyetine me'mur edilen valilerle Sancak-beyleri Peşte sahrâsında toplanmış ve ordu bu gün hareket etmiştir; Erdel prensi Apaffy de bir mıkdar kuvvetle orduya gelmiştir. — İlkönce Sajo nehri civârında Osmanlıların «Khonod» dedikleri «Onod» kalesi bir yâhut üç gün muhâsaradan sonra 3 Şa'ban=7 Ağustos Cuma günü teslim olup tahrib edilmiştir: Bu kalenin Türk hududuna karşı tecâvüz ve akın üslerinden olduğu rivâyet edilir).

15 Ağustos=11 Şa'ban, Cumartesi: Kaschau=Kaşa kalesinin fethi.

(İki gün muhâsaradan sonra «vire ile» teslim olan bu kale Orta-Macar krallığının merkezi olduğu için, 12 bin askeriyle buraya gelip orduya iltihak etmiş olan Thököly'ye teslim edilmiş ve yeni kral merâsimle tahtına oturtulmuştur; o civarda 28 kale ve palanka daha fethedilip krala teslim edildiğinden bahsedilir. Bu fütûhâtın en mühimmi, Osmanlıların «Filek» dedikleri «Fülek» kalesinin 8 Ramazan=10 Eylül Perşenbe günü teslim alınmasında gösterilir: 29 Eylül=27 Ramazan Salı tarihine de tesâdüf edilmektedir. Burası Kanunî devrinde fethedildikten sonra elden çıkan kalelerdendir: İkinci ciltte 1552=959 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fülek kalesinde Avusturyalıların hudud hâdiselerinde ele geçirdikleri 110 Türk esiri bulunup kurtarılmış ve kaleyle şehir tamamiyle yıkılıp yakıldıktan sonra mevsim sonu geldiği için avdet eden ordu 15 Ramazan=17 Eylül Perşenbe günü Peşte sahrâsına varmıştır).

12 Teşrinievvel=10 Şevvâl, Pazartesi: Avusturya seferine karar veren Dördüncü Mehmed'in Edirne'ye hareketi.

(Ordu hazırlandığı için pâdişâh saraydan Davudpaşa karargâhına geçmiş ve askeri Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa'nın getirmesini emrederek av ibtilâsını tatmin için bu gün hususî maiyyetiyle hareket edip 1 ay, 26 gün sonra 7 Kânunuevvel=7 Zülhicce Pazartesi günü Edirne'ye vardığı zaman, ordu ile beraber Istanbul'dan 19 Teşrinievvel=17 Şevvâl Pazartesi günü hareket edip kendisinden çok evvel Edirne'ye gelmiş olan Vezir-i-a'zamla diğer vüzera tarafından karşılanmıştır).

1682=1094

31 Kânunuevvel=1 Muharrem, Perşenbe: Ordunun hareketinden evvel hükûmetin son sulh teşebbüsü.

(Yukarıki sene vukuâtının «9 Haziran» fıkrasında Istanbul'a geldiğini gördüğümüz Avusturya elçisi Caprara ordu ile beraber Edirne'ye getirilmiş olduğu için bu gün Yeniçeri-ağası Bekri-Mustafa Paşa'nın huzuruna dâvet edilip tazminat vesair şartlardan vazgeçilerek yalnız evvelce Türkler tarafından feshedilmiş olan Raab=Yanık-kale'nin iâdesi şartiyle sulhün tecdidi teklif edilmişse de kat'î bir ifadeyle reddettiği için hükûmet ordunun hareketine karar vermiştir. Her halde bir devşirme çocuğu hissiyle Kara-Mustafa Paşa'nın son derece aleyhinde bulunan ve

hattâ «Vezir-i-a'zam bir müteharrik gavga kaşağısı, mütekebbir, tama'kâr devlet harablığın ister, anûd-u-kenûd ve mağrûr Türk» demekten utanmıyan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa pâdişâhın harb istememesine karşı Paşa'nın hudud ümerâsından Avusturya tecâvuzları hakkında şikâyetnâmeler getirterek ve askerin «Ceng isterüz!» dediğinden bahsederek Dördüncü Mehmed'i kandırmış olduğunu iddiâ ederse de, başka bir münâsebetle Avusturyalıların hudud boylarında «her bâr katl-i nüfûs ve gaaret-i emvâl ile ihtilâl-i azîm îrâs» ettiklerinden ve Orta-Macar kaleleri fethedilirken içlerinden yüzlerce Türk esirleri çıkarıldığından bahsetmek suretiyle Avusturyalıların sulhe riâyet etmediklerini itirâf ederek kendikendini tekzib etmiştir: Zâten hudud beylerinden senelerdenberi şikâyetnâmeler gelmektedir. Bu gün Avusturya elçisine yapılan tek şartlı teklif de Kara-Mustafa Paşa'nın ne kadar mûtedil davrandığını gösterir).

1683=1094

1 Nisan=3 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Avusturya seferine hareketi.

(1664=1075 senesi 10 Ağustos=17 Muharrem Pazar günü 20 sene müddetle akdedildiğini gördüğümüz Vasvar sulhü o tarihten ordunun bu günkü hareketine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam, 18 sene, 7 ay, 22 gün sürmüş ve Avusturyalıların kanlı hudud vak'aları, mütemâdi çapulculukları ve bir çok hudud kalelerini sivil Türk esirleriyle doldurmaları nihayet Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhâsarasıyla neticelenen bu meşhur seferin açılmasına sebeb olmuştur).

24 Mayıs=27 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Pâdişâhın Belgrad'da kalması ve Serdâr-ı-Ekremlikle sefere me'mur olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ordu başında hareketi.

(Ordu buraya 3 Mayıs=6 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü gelmiştir. — Bu gün Belgradın karşısındaki Zemun/Zemlin sahrâsından hareket eden Serdârın maiyyetine muhtelif konaklarda beş hükümdar iltihak etmiştir: Bunlar Kırım hanıyla Eflak ve Boğdan voyvodaları, Orta-Macar kralı ve Erdel prensi gibi Türk tâbüyyetinde bulunan hükümdarlardır. — Bu büyük seferin ilk hedefleri Raab=Yanık ve Komorn=Komran kalelerinin fethidir; fakat bu karar biraz sonra değişmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Ordu mevcudu hakkında 150, 200, 220 ve hattâ 300 bin gibi çok mübâlâgalı rakamlara tesâdüf edilir: Halbuki Viyana müdâfii Kont Starhemberg'in 27 Ağustos tarihli bir mektubunda Türk ordusunun muhârib kuvvet yekûnu 60 binden ibaret gösterilmektedir. O tarihe kadar verilen zâyiatla bâzı kalelerin işgâline me'mur edilen kuvvetler de bu yekûna ilâve edilmek şartiyle, Belgrad'dan hareket eden ordunun 100-120 binden fazla olmaması lâzımgelir; silâhsız hizmetlere me'mur olanlar tabiî bu yekûna dâhil değildir).

27 Haziran=2 Receb, Cumartesi: Stuhlweissenburg=İstoni-i-Belgrad harb meclîsinde Viyana muhâsarasına karar verilmesi.

(Mecliste Serdâr-ı-Ekremle Reîs-ül-Küttâb Telhisî-zâde Mustafa Efendi doğrudan doğruya Viyana üzerine yürümek fikrini müdâfaa ettikleri halde Kırım hanı Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa bu sene Raab=Yanık ve Komorn=Komran kalelerinin fethiyle iktifâ edilip Tatar ordusunun Avusturya'yı tahrib ederek kuvvetten düşürmesi ve ertesi sene de Viyana üzerine gidilmesi fikrinde bulunmuşlarsa da, muhtelif mülâhazalara istinâd eden Serdârın ısrârı nihayet onun fikrinin kabuliyle neticelenmiş ve hattâ İbrahim Paşa

inatçılığından dolayı tekdir edilmiştir: Aşağıda bu senenin «12 Eylül» fıkrasına da bakınız. Papalık makamının Avusturya'ya yardım etmekte ve bir Hıristiyan ittifakı hazırlamakta olduğunu ve bilhassa Avusturya ile Lehistan'ın 31 Mart tarihinde Türklere karşı ittifak etmiş olduklarını bir aydan fazla bir zaman evvel 15 Cumâda-l-ûlâ=12 Mayıs Çarşanba günü haber almış olan Kara-Mustafa Paşa'nın her halde Avrupa hıristiyanlığına bir sene daha hazırlık imkânı vermek istemediği muhakkaktır).

14 Temmuz=19 Receb, Çarşanba: İkinci Viyana muhâsarası.

(Belgrad'dan Osek Eszek, İstoni-i-Belgrad=Stuhlweissenburg ve Yanık=Raab yoluyla Viyana'ya gelen ordu, en mühimleri Weszprim=Bespirem, Buczin=Pujun, Moriczhida, Tata, Papa, Altenburg=Altun-bardak, Haimburg=Hanburk olmak üzere bir çok kalelerle palankalar işgâl ve bâzılarını da tahrib etmiştir: Orta-Macar kralı Thököly'nin de elli kadar kale ve palanka zaptettiğinden bahsedilir. — Düşman ordusu Baş-kumandanı Due Charles de Lorraine Türk ordusunun ileri hareketine mâni olmak üzere Aşağı-Avusturya hududunda ve Leyta nehrinin öte yakasında bulunan Petronell'de mevzi almışsa da, 7 Temmuz=12 Receb Çarşanba günü sevkedilen bir kuvvete mağlûb olup bir çok ağırlıklarını bırakarak ric'ate mecbur olmuş ve işte bunun üzerine imparator Birinci Leopold pâyıtahtının müdâfaasını Kont Ernst Rüdiger von Starhemberg/Stahremberg'e bırakarak o akşam bütün saray halkıyla Viyana'dan kaçmak cebânetini göstermiş ve hattâ kapıları açık kalan saray yağma edilmiştir; İmparator kaçarken halkın:

— Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?

diye bağırıştığından bahsedilir. Viyana'nın bir çok âileleri de kaçmış, yalnız eli silâh tutan erkekler ordu emrinde kalmıştır: Tabiî bütün bunlar derhâl silâh altına alınmıştır. — 12 Temmuz=17 Receb Pazartesi günü Viyana önlerine varan Türk pişdarları müdâfilerin yaktığı dış mahallelerdeki büyük yangınla karşılaşmış ve nihayet bu gün de ordu gelip derhâl muhâsarayı kurarak ateş açmıştır. — Bu tarihten 12 Eylül: 20 Ramazan Pazar gününe kadar tam 2 ay, 1 gün=61 gün süren ikinci Viyana muhâsarasında Türk ordusu 40 lâğım ve mahsurlar da 10 mukabil lâğım patlatmış, 18 hücuma mukabil 24 huruç hareketi olmuş, şehrin ileri tahkimâtı vaziyetinde bulunan tabyaların çoğu zabtedilmiş, bilhassa 4 Eylül=12 Ramazan Cumartesi günü lâğımlarla açılan büyük bir gedikten içeri hücum edilmişse de çok şiddetli bir mukâvemetten başka bir takım iç tahkimâtiyle de karşılaşıldığı için şehre gerilememiştir. — Bu meşhur muhâsara esnâsında etrâfa saldıran akıncı kuvvetlerinin getirdikleri canlı ve cansız ganîmetlerle muazzam servetler o kadar çoktur ki «en müstesnâ câriye kırk elli guruşa» satılmış ve Serdâr-ı-Ekrem «iki bin beş yüz koyunu elli guruşa almış»tır: Köle ve cariye olarak Türkiye'ye götürülen esirlerin sayısı 6 bin erkek, 11 bin kadın, 14 bin genç kız ve 50 bin çocuk olmak üzere cem'an 81 bin gösterilir).

12 Eylül=20 Ramazan, Pazar: Kırım hanı Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa'nın ihânetleri yüzünden kaybedilen Kahlenberg=Alaman-dağı meydan muharebesi üzerine ikinci Viyana muhâsarasının kaldırılması ve ordunun perişan bir halde ric'ati.

(Viyana muhâsarası Avrupa hıristiyanlığını Türk tehlikesi telâşına düşürdüğü için papa XI inci İnnocent bir taraftan imparator Birinci Leopold'a para yardımında bulunmakla beraber, bir taraftan da bütün Avrupa'yı imparatora karşı ayaklandırmak istiyen Fransa kralı XIV üncü Louis'nin bu sırada Almanya/Avusturya üzerine muhtemel bir taarruzunu önliyecek siyasî teşebbüslerde bulunmuş ve bilhassa Lehistan kralı Jean Sobieski'yi Fransa ittifakından ve

Türk sulhüne sadâkatten ayırmıya ve Leopold'le ittifak ettirmiye muvaffak olmuştur: XIV üncü Louis Lehistan'ın hakikî düşmanları Avusturya ile Rusya olduğunu bildirdiği halde katolik taassubuna kapılan ve bilhassa karısı kraliçe Marie'nin Fransa kralı aleyhindeki telkinâtına uyan Sobieski'nin Lehistan menfaatlerine bu kadar aykırı bir harekette bulunması Leh müellifleri tarafından bile tenkid edilir: Son Osmanlı-Lehistan sulhü için 1676=1087 vukuâtıına «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yirmi bin suvâri ile Avusturya'ya gelen Sobieski'den başka Saksonya ve Bavyera elektör prensleri de bu ittifaka dâhil olmuş ve bütün bunlar 7 Eylül=15 Ramazan Salı günü Tulin önlerinde Duc de Lorraine'in kumandasındaki imparatorluk ordusuyla birleşmişlerdir. Baş-kumandanlığı kral Sobieski der'uhde etmiştir; İmparator Leopold'ün orduda bulunan baş- papası Marco d'Aviano'nun 11 Eylülde yazmış olduğu bir mektupta müttefikler ordusunun mevcudu 70 bin gösterilir; bu rakam, iki aydır Viyana'yı muhâsara etmekte olan Türk ordusunun bu tarihten 16 gün evvel 60 binden ibaret olan mevcuduna nisbetle on bin fazladır: Yukarda bu senenin «24 Mayıs» fıkrasına bakınız. Tabiî bu 60 bin yekûnu 16 gündenberi bir çok zâyiat yüzünden bir mıkdar daha azalmıştır. — Hıristiyan ordusunun bu hareketinden haberdâr olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın mukabil tedbirleri şöyle hulâsa edilebilir; 1) Kırım hanı Murad-Giray Viyana'dan «Altı sâat yukaru nehr-i Tuna üzerinde» muhâfazasına me'mur olduğu taş köprüden düşman ordusunun geçmesine mâni olacaktır; 2) Meterislerdeki askerler muhâsaraya ve şehrin fethi gayretine devam edeceklerdir; 3) Düşman ordusu köprüyü zorlayıp gelebildiği takdirde elde bulunan diğer kuvvetlerle karşılanacaktır; 4) Düşman gelinceye kadar ve hattâ geldikten sonra Tatar atlıları arkadan çevirip geriden tehdid edecektir. — Bu plânın tatbikine daha ilk adımda Kırım hanının alçakça ihâneti mâni olmuştur: Yukarda bu senenin «27 Haziran» fıkrasında gördüğümüz harb meclisindenberi Serdâr-ı-Ekreme kırgın olan bu hâin han Viyana muhâsarasına bizzât iştirâk etmiş olan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın yana-yakıla anlattığına göre düşman Tuna köprüsünden geçerken bir tepe üstüne çekilip seyretmekle iktifâ etmiş ve yanında bulunan kendi imamı bile onun bu hâline itirâz ettiği halde:

— Sen bu Osmanlunun bize etdüğü cevri bilmezsün. Bu düşmanın def'î yanumda lâ-şey idi ve bilürüm ki dinimüze de ihânetdür! Lâkin gayret beni komadı: Anlar da görsünler kendülerin kaç akça âdem imiş; Tatar kadrin bilsünler!

cevabını vermiştir. — Bu tarihten bir akşam evvel «Viyana ormanı» denilen dağların son çıkıntısını teşkil eden «Kahlenberg=Alman-dağı» nın arka yamacına gelmiş olan düşman ordusu bu sabah Türk kuvvetleriyle tepenin üstünde «elleşme»ye başladıktan sonra beri yamaçtan aşağı sarkmaya muvaffak olmuş, iki ordu işte bu suretle karşılaşmış, fakat sağ cenaha memur olan vüzerâdan Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa ismindeki ikinci hâin yukarda bahsi geçen harb meclisindenberi Serdâr-ı-Ekreme diş biledığı için, düşmanın ilk hücumunda askerini alıp Raab=Yanık-kale tarafına doğru kaçmak şenâatini irtikâb ettiği için, düşman ordusu Türk ordusunun merkezine doğru yol bulmuştur. Sol cenahta bulunan Kırım hanı Murad-Giray da ikinci ihânetini orada işlemiş ve o da o cenah askerlerinin harbine seyirci kalmakla iktifâ etmiştir! Kahlenburg meydan muharebesinin kaybolmasında ve ikinci Viyana muhâsarasının neticesiz kalmasında en mühim rolleri işte bu iki şenî hâin oynamıştır. Bunlara nisbetle ikinci derecede bir takım sebeblerden daha bahsedilir: 1) Sırf kâr için orduya katılıp gelmiş «manav makuulesi» bir çok madrabazların o zamana kadar biriktirdikleri ganîmet mallarıyla esirleri hayvanlarına yükleyip kuşluk vakti kaçıp gitmeleri harbeden askerlerden bir çoklarının da mal kaygısıyla kaçmasına sebeb olmuştur: Bilhassa düşman ordusunu arkadan çevirmiye me'mur olan Tatar atlıları mallarını götürüp gitmekten başka bir şey yapmamış ve tabiî hâin hanları da kendilerine uymuştur; 2) Viyana'nın kenar mahallelerinde ele geçen şaraplarla akınlarda esir alınan binlerce kadınlar yüzünden orduda sarhoşlukla sefâhatin son haddi bulduğundan bahsedilir; 3) Bu muharebenin ertesi günü kral

Sobieski'nin karısına yazdığı bir mektupta anlattığına göre «aslen Hıristiyan olan» bir çok suvâriler harb esnâsında düşman tarafına geçmişlerdir. — İşte bütün bunlardan dolayı etrâfında ancak 9-10 bin asker kalan Kara-Mustafa Paşa akşama kadar büyük bir kahramanlıkla döğüştükten sonra şehîd olmak için düşman içine atılmak istemişse de, maiyyetinde bulunanlar dağılan ordunun toplanabilmesi için kendi vücuduna ihtiyaç olduğundan bahsederek mâni olmuşlardır: Otağına geldiği zaman düşman askeri artık ordugâha girmiş olduğu için, bütün ağırlıklarını bırakmak mecburiyetinde kalan ve Hıristiyan ordusundan ziyâde iki müseccel hâinle bir takım Devşirme döküntülerinin ihânetlerine mağlûb olan büyük serdâr meterislerdeki askerlerini hemen toplayıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu hâle rağmen «Türk korkusu»ndan kurtulamıyan galiplerin tâkibe cesaret edemediklerinden bahsedilir; hattâ bu ric'ati Türk ordusunun bir harb hilesi zannedenler bile olmuştur! — Bu günkü muharebede Türk şehîdlerinin on bini bulduğundan bahsedilir: Tabiî düşman zâyiâtı da çok ağırdır. — Umumiyetle Kara-Mustafa Paşa üç meseleden dolayı tenkid edilir: 1) Şehir cebren fethedildiği takdirde askerin yağmasına uğrıyacağı için «vire ile» teslimini bekleyip bütün hazineleri eline geçirmek için tamahkârlık ederek vakit kaybetmiş ve bu suretle yardım ordusunun yetişmesine meydan vermiştir: Fakat imparatorun kaçtığını, sarayının yağma edildiğini bütün teferrüâtiyle bilen ve bilhassa müttefikler ordusunun hazırlanmakta olduğunu istihbârından itibaren kalenin cebren fethi için a'zamî gayretle çalıştığı Viyana seferine iştirâk edip kendisini hiç sevmiyen müverrih Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın bile şehâdetiyle sâbit olan bir serdâra karşı her halde böyle bir ithâmın doğru olmaması lâzımgelir: Umumî hücumun yapılamaması surların henüz kâfi derecede tahrib edilememiş olmasındandır; 2) Düşman ordusu geldiği zaman serdârın meterislerdeki askeri çekip meydan muharebesinde onlardan da istifâde etmemiş olması bâzı menbâlarda bir hatâ gibi gösterilirse de, muhâsaranın kaldırılması demek olan böyle bir tedbirin asker üzerinde bırakacağı fena te'sirden başka, serdârın her saat şehrin sukûtunu beklediği için siperlerdeki askerleri çekmemiş olduğu hakkında da bir takım rivâyetler vardır; 3) «Tabur/ıstabur» şeklinde bir müstahkem ordugâh tertib edilmemiş olduğundan da bahsedilirse de, büyük bir meydan muharebesi kabulüne karar verildikten sonra böyle bir tedbir ittihâzına hâcet kalmıyacağı pek tabiîdir; Her halde bu noktalar askerlik bakımından sonsuz münâkaşalara çok müsâid meselelerdir. — Türk milletinin 1071=463 deki Malazgird meydan muharebesiyle başlayıp ikinci Viyana muhâsarasına kadar 612 yıl sürmüş olan taarruz ve istilâ hamlesi işte bu Kahlenberg meydan muharebesiyle nihayet bulmuş ve Avrupa'nın Asya'ya, Garb'ın Şark'a ve Hıristiyanlığın Müslümanlığa karşı üstün bir vaziyete geçmesi işte bu fâcia ile başlamıştır: Bundan sonra sürüp gidecek müdâfaa devrinde Türk hududları geriliyecek, sonra durgunlaşacak ve nihayet büsbütün daralacaktır. — 61 gün süren bu ikinci Viyana muhâsarasının nesillerce unutulmıyan haşyet ve dehşetinden dolayı bu 1683 senesine Viyanalılar «Türk yılı» İsmini vermişlerdir).

14 Eylül=22 Ramazan, Salı: Viyana önlerinde dağılan ordunun Raab=Yanık-kale konağında toplanması ve hâin vezir Arnavut Koca-İbrahim'in idâmı.

(Darmadağın olan orduyu burada toplayıp tekrar inzibat altına almak kudretini gösteren Serdâr-ı-Ekrem, muharebe meydanından kaçıp Kahlenberg felâketine sebeb olduktan sonra bundan bir gün evvel buraya gelmiş olan Budin valisi Arnavut Uzun yâhut Koca-İbrahim'i derhâl idâm ettirmiştir: Bu süflî hâinin cezâsı tatbik edilirken Kara-Mustafa Paşa için «Pâdişahumuza söylesünler, telâfî-i mâ-fât idecek ancak budur: Azl itmesün!» dediğinden bahsedilir).

22 Eylül=30 Ramazan, Çarşanba: Ordunun Budin'e muvâsalatı.

(Düşman arâzisini yakıp yıkarak gelen ve valilerin eyâlet askerleriyle Kasım mevsimine, yâni 8 Teşrinisâniye kadar ihtiyâten burada kalmasını emreden Serdâr-ı-Ekrem Macaristan'ın muhtelif kalelerine takviye kıt'aları göndermiş, pâdişahtan bir Nâme-i-Hümâyûn'la bir hil'at ve bir murassâ kılıç gelmiş, hâin Kırım hanı Murad-Giray azledilip yerine İkinci Hacı-Giray tâyin edilmiş ve 24 gün burada kalan Kara-Mustafa Paşa Budin'e 40 bin kişilik bir Tatar kuvveti gelmesini de te'min ettikten sonra 16 Teşrinievvel=24 Şevvâl Cumartesi günü hareket edip kış mevsiminde bir intikam seferi hazırlamak üzere 18 Teşrinisâni=28 Zülka'de, Perşenbe günü Belgrad kışlağına vâsıl olmuştur).

7 Teşrinievvel=15 Şevvâl, Perşenbe: Ciğer-delen=Parkany zaferi.

(Kral Sobieski'nin kumandasındaki Hıristiyan ordusunun Gran=Usturgon'u muhâsara etmek üzere Tuna üzerinde bulunan bu şehrin karşısındaki Ciğer-delen kalesine doğru ilerlemesi üzerine Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa kumandasında 30 bin kişilik bir kuvvet gönderilmiş, parlak bir zafer kazanılarak 8-10 bin düşman kırılmış ve hattâ oğluyla beraber pusuya düşürülen Sobieski bile canını güç kurtarıp kaçmıştır).

1 Teşrinisâni=11 Zülka'de, Pazartesi: Usturgon'un sukutu.

(Ciğerdelen vak'asının intikamını almak istiyen kral Sobieski 9 Teşrinievvel=17 Şevvâl Cumartesi günü Kara-Mehmet Paşa fırkasına bütün müttefikleriyle beraber yüklenip mağlûp etmiş, 7 bin asker şehîd olmuş ve işte bunun üzerine 29 Teşrinievvel=8 Zülka'de Cuma günü Macaristandaki Türk kalelerinin en mühimlerinden olan Gran=Usturgon muhâsara edilmiş ve artık maneviyâtı bozulmuş olan askerin tehdid ve icbârı üzerine Muhafız Bekir Paşa kaleyi «vire ile» teslim ettiği için Türk ahâli Budin'e nakledilmiştir. — Birinci Ahmed devrinde fethedilmiş olan Usturgon kalesi 1605=1014 senesi 3 Teşrinievvel=20 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 78 sene, 29 gün Türk hâkimiyyetinde kalmıştır).

15 Kânunuevvel=25 Zülhicce, Çarşanba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı- Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı hakkında çıkan «Hatt-ı-Hümâyûn» üzerine Sadâret-Kaymakamlığında bulunan üçüncü vezir Kara-İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Mustafa Paşa'nın sarayda Kızlar-ağası zenci Yusuf ve Baş-Emîr-âhur Boşnak Sarı-Süleyman isimlerinde iki zehirli düşmanı vardır; Viyana muvaffakıyetsizliğini haber alınca «ellerine mikrameler alup döne döne» oynadıklarından bahsedilen bu sefiller paşanın uşaklığından yetişmiş olan Sadâret-Kaymakamı Kara-İbrahim'le el-birliği edip askerin Kara-Mustafa Paşa'yı istemediğinden bahsederek ve hattâ zavallı Paşa'nın saltanat makamına göz diktiği hakkında bir takım vesikalar uydurarak pâdişâhı zehirlemiye başlamışlar ve nihayet muvaffak olarak bundan bir akşam evvel bir idâm hattı istihsâl edip Kapucular-kethudâsı Ahmed ve Çavuş-başı Mehmet Ağalarla Belgrad'a göndermişlerdir. — Dördüncü Mehmed'in en büyük günâhı işte budur: Bir zenci ile bir Boşnak serserisinin tezvirâtına uyarak Belgrad'da bir intikam seferi hazırlamakla meşgul olan Kara-Mustafa Paşa'yı idâm ettirmesi, netice itibariyle Macaristan'ın zıyâına sebeb olmuştur. — Merhumun sadâreti 1676=1087 senesi 4/5 Teşrinisâni=27/28 Şa'ban Çarşanba/Perşenbe gecesinden bu senenin 14/15 Kânunuevvel=24/25 Zülhicce Salı/Çarşanba gecesi idâmı hakkında çıkan Hatt-ı-Hümâyûn tarihine kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 7 sene, 1 ay, 10 gün sürmüştür. İdâm hükmü Hatt-ı-Hümâyûn tarihinden on gün sonra 1683=1095 senesi 25 Kânunuevvel=6 Muharrem Cumartesi günü infâz edilmiş ve zavallı Kara-Mustafa Paşa boğulduktan sonra başı kesilerek vücudu Belgrad'a gömülmüş ve kesik başı da seferin hidâyetinden 16 Zülhicce=6

Kânunuevvel Pazartesi gününe kadar Belgrad'da kaldıktan sonra Edirne'ye gelmiş olan pâdişaha gösterilmek üzere oraya götürülüp Saruca-Paşa camii hazîresine defnedilmiştir. — Kara-Mustafa Paşa'nın uşaklığından yetişmiş olan nankör halefi Bayburtludur: Sefere gitmemek için «temâruz» ettiğinden dolayı Serdâr-ı-Ekremlik Belgrad'da bulunan Yeniçeri-ağası Tekirdağlı vezir Bekri-Mustafa Paşa'ya tevcih edilmiştir).

1684=1095

18 Haziran=5 Receb, Pazar: Vissegrad=Vişgrad kalesinin sukutu.

(Viyana bozgunu Hıristiyanlığın Türklükten intikam alma zamanı gelmiş olduğunu gösteren bir alâmet sayıldığı için hemen bir «Sainte-Alliance=Mukaddes-lttifak» akdedilmiş ve buna Almanya/Avusturya, Papalık, Venedik, Lehistan, Malta, Toskana ve daha sonra Rus devletleri girmiştir, işte bundan dolayı Macaristan'da, Lehistanda, Dalmaçya'da, Bosna'da, Arnavutlukda ve Mora'da Avusturya'ya, Lehistan'a ve Venedik'le müttefiklerine karşı altı müdâfaa cephesi açılmış ve Osmanlı devleti bütün bu düşmanlarıyla tek başına uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Macaristan cephesinde Bekri-Mustafa Paşa, Lehistan'da üçüncü vezir Boşnak Sarı-Süleyman Paşa serdârdır ve ikinci defa Kırım hanlığına tâyin edilen Selim-Giray da bununla beraberdir; Mora'da Venediklilere karşı Kör-Şa'bân, Şâhin-Mustafa, Ispanakçı-İsmail ve nihayet vezir Halil Paşalar az zamanda birbirini istihlâf etmişlerse de hiçbiri bir muvaffakiyet gösterememiştir. — Istanbul hükûmeti büyük harb hazırlıklarıyla meşguldür: Çanakkale-boğazıyla adalar tahkim edildiği gibi donanma da yeni gemilerle takviye edilmiştir. — Avusturya Baş-kumandanı Duc de Lorraine'in ilk hedefi Türkleri Macaristan'dan çıkarmaktır: Onun için büyük bir ordu başında ilerliyerek 14 Haziran=1 Receb Çarşanba günü muhâsara ettiği Vişgrad=Vissegrad kalesini bu gün «vire ile» teslim almıştır. — Bu sırada Avusturyalılar Orta-Macar ve Hırvatistan üzerine de birer ordu daha sevketmişlerdir).

27 Haziran=14 Receb, Salı: Waitzen=Vayçen bozgunu.

(Vişgrad'ı zabteden düşman ordusu Peşte'nin 33 kilometre şimalinde bulunan Weizen/Waitzen kalesine doğru ilerlediği için, Serdâr Bekri-Mustafa Paşa'nın emriyle Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa mukabeleye çıkmışsa da kuvveti kâfi gelmediği için mağlûb olmuş ve ertesi gün de kale sukut etmiştir).

15 Temmuz=2 Şa'ban, Cumartesi: Avusturya ordusunun Budin muhâsarası.

(Serdâr Bekri-Mustafa Paşa düşman ordusunu Budin'in şimalindeki Alt-Ofen=Eski-Budin'de karşılamışsa da Tuna sâhilindeki Hamze-Bey palankasına çekilmek mecburiyetinde kaldığı için, bir gün evvel buraya gelen düşman bu gün şehri muhâsaraya başlamıştır. — Karşı yakadaki Peşte'nin tahkimâtını kâfi görmiyen Budin valisi Kara-Mehmet Paşa ahâliyi Budin'e naklettikten sonra Peşte'yi yakmıştır. — 6 Şa'ban=19 Temmuz Çarşanba günü varoş sukut etmiş ve askerle ahâli kaleye çekilmiştir. — Bu muhâsarada Budin'in kahraman valisi Divrikli Kara-Mehmet Paşa şehîd düştüğü için, vasiyeti mucibince kumandayı Haleb beylerbeyi vezir Şeytan-İbrahim Paşa der'uhde etmiştir. — Hamze-Bey palankasına çekilmiş olan serdâr Mustafa Paşa düşmanın şiddetli bir taarruzu üzerine Osek=Eszek kalesine kadar ric'ate mecbur olmuştur: Aşağıda bu senenin «2/3 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

15 Temmuz=2 Şa'ban, Cumartesi: Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilânı.

(Girit fethinin acısını çıkarmak için fırsattan istifâde edip «Mukaddes-İttifak»a giren Venedik hükûmeti Dalmaçya, Mora, Bosna ve Arnavutluk'da dört cephe açmış ve Giridi Türklere terketmek mecburiyetinde kalan meşhur Francesco Morosini'yi Başkumandanlığa tâyin etmiştir: 1669 = 1080 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasıyla bu senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız).

8 Ağustos=26 Şa'ban, Salı: Ayamavri kalesinin sukuta ve Dalmaçya vaziyeti.

(Yunanistan'ın garp sâhilinde bulunan bu adaya 20 Temmuz=7 Şa'ban Çarşanba günü asker çıkaran Venedik Baş-kumandanı Morosini kaleyi beş gün muhâsaradan sonra bu gün «vire ile» teslim almıştır; bu suretle Arnavutluk sâhilleri ve bilhassa Preveze limanı Venediklilerin tehdidi altına girmiş demektir; Aşağıda bu senenin «18 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Zâten bu sırada Venedikliler Dalmaçya cephesinde de faaliyete geçmişler ve Vrana, Ostroviz, Carino, Nadino, Scardona, Macarsca ve Primorgia kalelerini Teşrinievvel sonlarına kadar kâmilen zaptetmişlerdir).

26 Eylül=16 Şevvâl, Salı: Lehistan kralı Sobieski'nin Kaminiec=Kamaniçe bozgunu.

(Kamaniçe civârında Lehistan serdârı Sarı-Süleyman Paşa ve Kırım hanı Selim-Giray'la karşılaşan Sobieski mağlûb olmuş ve Eflâk'la Boğdan'ı zabtedip irsî bir krallık kurmak sevdâsına kapılmışsa da Dniestr=Turla suyundan geçmiye muvaffak olamadığı için geri çekilmiştir; Aşağıki sene vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

28 Eylül=18 Şevvâl, Perşenbe: Preveze'nin sukutu.

(Yukarda bu senenin «8 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Ayamavri muvaffakiyetinden itibaren Venediklilerin tehdidine uğrıyan Preveze 7 gün muhâsaradan sonra bu gün «vire ile» teslim olmuştur).

2/3 Teşrinisâni=24/25 Zülka'de, Perşenbe/Cuma gecesi: Budin'in muhâsaradan kurtulması.

(Bu senenin 15 Temmuz=2 Şa'ban Cumartesi günündenberi 3 ay, 19 gün=111 gün büyük bir kahramanlıkla düşman ateşine dayanmış olan Budin'in kurtuluşu Viyana bozgununun acısını çıkaran bir muvaffakiyet sayılabilir; fakat muvakkattir. — Bu gece muhâsarayı kaldırıp çekilmiye mecbur olan düşman bütün ağırlıklarını bırakmış ve bir kısmını da yakmıştr. — Bu büyük vak'a üzerine bir «Hatt-ı-Hümâyûn» la «Şeytan» lâkabı «Melek» şekline çevrilen Budin müdâfii vezir İbrahim Paşa, Bekri-Mustafa Paşa'nın yerine Macaristan serdârlığına tâyin edilmiş ve Budin valiliği de Arnavut Abdi/Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir).

1685=1096

7 Nisan=3 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Bosna beylerbeyinin Sin=Sing zaferi.

(Venediklilerin Dalmaçya valisi Pietro Valerio 7600 yâhut 20 bin askerle bu kaleyi muhâsara etmişse de Bosna valisi Fındık-Mustafa Paşa derhâl üzerine yürüyerek askerini imhâ ve ağırlıklarını zabtettikten başka 90 bayrak da almıştır).

3 Haziran=1 Receb, Pazar: Koron muhâsarası.

(Cenubî Mora'da Kalamata körfezinin garp sâhilinde bulunan bu mühim mevkiin Venediklilerle müttefikleri tarafından muhâsarasını 15 Haziran=13 Receb Cuma ve 7 Ağustos=7 Ramazan Salı günlerine müsâdif gösteren rivâyetler de vardır; Kalenin sukûtu için de 3 ve 4 Ağustos=3 ve 4 Ramazan Cuma ve Cumartesi, 30 Ağustos=30 Ramazan Perşenbe, 7 Eylül=8 Şevvâl Cuma vesaire gibi birbirini tutmaz tarihlere tesâdüf edilir: Muhâsara müddeti olarak da 1 aydan 3 aya kadar muhtelif rivâyetler vardır. — Bu muhâsâra esnâsında Mora serdârı Halil Paşa kaleyi kurtarmıya gelmişse de şehîd olmuş ve ondan sonra gelen Siyavuş Paşa da ayni akıbete uğradığı için Koron sukut edip müslüman ahâlisi kılıçtan geçirilmiştir).

16 Ağustos=16 Ramazan, Perşenbe: Gran=Usturgon kalesini muhâsara eden Macaristan serdârı Şeytan/Melek İbrahim Paşa'nın ric'ati.

(Usturgon'un düşman eline geçmesi için 1683=1094 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Avusturya Baş-kumandanı Duc Charles de Lorraine Neuhausel=Uyvar kalesini muhâsara etmekte olduğu için, fırsattan istifâde etmek istiyen İbrahim Paşa Usturgon'u muhâsara etmişse de çok üstün kuvvetlerle yetişen Duc de Lorraine'e mağlûb olup çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu muharebede Paşa'nın dört bin, Duc'ün 40 bin askerinden bahsedilir. — Usturgon muhâsarası 1 Ramazan=1 Ağustos Çarşanba gününden bu güne kadar 15 gün sürüp 16 ncı gün kaldırılmıştır).

19 Ağustos=19 Ramazan, Pazar: Neuhausel=Uyvar kalesinin sukutu.

(1663=1074 senesi 24 Eylül=21 Safer Pazartesi günündenberi 21 sene, 10 ay, 25 gün Türk hâkimiyyetinde kalan bu mühim mevki Duc de Lorraine'in muazzam ordusuna 50 gün kadar dayandıktan sonra düşmanın bu günkü umumî hücumunda beyaz bayrak çekmişse de «vire» kabul etmek istemiyen Avusturyalılar içeri girince erkekleri kılıçtan geçirip kadınları esir etmişlerdir).

10 Teşrinievvel=12 Zülka'de, Çarşanba: Lehistan cephesinde Bojan zaferi.

(Kral Sobieski Eflak ve Boğdan'ı zabtetmek için Dniestr=Turla nehrinden geçip ilerlemiye başlamışsa da Bojan/Boyan'da Serdâr Süleyman Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray'ın kuvvetleriyle karşılaşıp 6 bin maktûl ve 5 bin esir vermiştir: Bundan evvelki Lehistan zaferi için yukarıki senenin «26 Eylül» fıkrasına ve bundan sonrakiler için de 1687=1098 vukuâtının «2/3 Eylül» ve 1688=1099 vukuâtının «14 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu zaferleri çok kötü bir asker olan Sarı-Süleyman değil, Selim-Giray te'min etmiştir).

1685=1097

18 Kânunuevvel=21 Muharrem, Salı: Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim-Paşa'nın azliyle üçüncü vezir Sarı-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Kendisine rakîb olabilecek vüzerâyı birer bahâneyle idâm ettirmek veyâhut uzak yerlere attırmaktan başka bir şey düşünmiyen ve cepheye gitmemek için mütemâdiyen «temaruz» edip devlet işlerini yüz-üstü bırakan Kara-İbrahim, kendi efendisi olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa gibi bir vezirin idâmına sebeb olduktan sonra büyük şöhretine tahammül edemediği Macaristan serdârı ve Budin kahramanı Şeytan/Melek-İbrahim Paşa'yı da Usturgon'u alamadığından ve Uyvar'ı da kurtaramadığından bahsederek bu senenin 6 Muharrem=3 Kânunu evvel Pazartesi günü Belgrad'da idâm ettirip Macaristan'ı öyle bir müdâfiden mahrum bırakmış ve nihayet Lehistan serdârlığından üçüncü vezirliğe getirilmiş

olan Sarı-Süleyman Paşa'yı da istirkab edip Osek=Eszek kalesinin sukûtu hakkında bir yalan uydurarak hemen Macaristan serdârlığına gönderilmesini arzetmiştir: Azline sebeb, işte bu yalanının meydana çıkmasıdır. Sadâret müddeti 1683=1094 senesi 15 Kânunuevvel=25 Zülhicce Çarşanba gününden bu güne kadar tam 2 sene, 4 gündür. — Halefi Sarı-SüIeyman Paşa Macaristan'ın elden gitmesine sebeb olduğu için Osmanlı tarihinde kapkara bir hâtıra bırakan bedbaht bir Boşnaktır).

1686=1097

15 Haziran=23 Receb, Cumartesi: Navarin'in sukûtu ve neticeleri.

(Müttefiklerinden de yardım gören Venedikliler 2 Haziran=10 Receb Pazar günü bu mühim mevkii muhâsaraya başlamışlar ve imdada gelen Mora Ser-askeri İsmail Paşa'yı mağlûb ettikleri için bu gün kaleyi «vire ile» teslim almışlardır: Modon, Arkadia ve Argos kaleleri de ayni âkıbete uğramış ve nihayet 30 Ağustos=10 Şevvâl Cuma günü Anabolu=Napoli di Romania'nın sukûtu Thermis kalesinin de teslimine sebeb olmuştur: Anabolu muhâfızlığında bulunan «ümerây-ı bahriyyeden Rum-Hasan Paşa»nın irtidâd ederek düşman donanmasında vazife aldığından bahsedilir: Aşağıda 1687=1098 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Eylül=13 Şevvâl, Pazartesi: Budin'in sukûtu ve netice itibariyle Macaristan'ın elden çıkması.

(Yukarıki sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasında idâmını gördüğümüz Macaristan serdârı Melek-İbrahim Paşa'nın yerine Kapdan-ı-Deryâ vezir Sarhoş-Ahmed Paşa tâyin edilmişse de bir muvaffakiyet gösteremediği için Vezir-i-a'zam Sarı-Süleyman Paşa kendi talebiyle Serdâr-ı-Ekrem tâyin edilerek Belgrad'a gelmiş ve 50 bin kişilik bir orduyla Macaristan'da ilerlemiye başlamıştır; o sırada Budin kalesi 18 Haziran=26 Receb Salı günündenberi Duc Charles de Lorraine'in kumandasında gelen 90 bin kişilik bir Avusturya ordusunun muhâsarası altındadır; Bu orduda Avrupa'nın hemen her milletinden gelmiş gönüllû asilzâdeler ve askerler bulunduğundan bahsedilir. Kaleyi müdâfaa eden Budin beylerbeyi Arnavut Abdi/Abdurrahman Paşa'dan üstüste «feryâdcılar geldükçe» Serdâr-ı-Ekrem:

— Düşmen kal'aya zafer bulmak ne mümkin!

diye «batî hareket» etmiş ve «mukayyed olmamış» dır! Abdi Paşa'nın emrinde bâzı menbâlara göre 6 ve bâzılarına göre de 16 bin muhâfız vardır; Bunun sebebi, para düşkünü olan bu ihtiyar arnavudun muhâsaradan evvel kaledeki tımarlılardan rüşvet alıp çoğunu salıvermiş olmasında gösterilir! — Ağır ağır giderek nihayet 1 Ağustos=11 Ramazan Perşenbe günü Budin civârındaki Hamze-Bey palankasına varan Serdâr-ı-Ekrem şehri muhâsaradan kurtarmak için 14 Ağustos=24 Ramazan Çarşanba günü düşmanla harbe tutuşmuşsa da mağlûb olup üç bin şehîd vererek çekilmiş ve bunun üzerine kaleye imdat sokmak için eski serdâr Sarhoş-Ahmed Paşa kumandasında iki defa Serden-geçti kuvvetleri sevkedilmişse de düşmanın çok şiddetli mukabelelerinden dolayı 20 Ağustos=30 Ramazan Salı gününe tesâdüf eden ilk teşebbüsünde ancak 500 kişi sokabilmiş ve ikincisinde hiç muvaffak olamamıştır. — Parayla asker terhis ederek müdâfaanın zayıflamasına sebeb olmakla beraber, büyük bir kahramanlıkla mukâvemet eden Abdi Paşa bu sırada çok müşkil vaziyettedir: Daha 30 Haziran=8 Şa'ban Pazar günü aşağı varoş ve ondan sonra da yukarı varoş sukut etmiş ve 16 Temmuz=24 Şa'ban Salı günü de kalenin cephâneliğindeki 36 bin kantar barutun bir düşman humbarasıyla infilâkı üzerine 4 bin kişi şehîd olmuş ve 60 kadem

genişliğinde bir gedik açılmıştır. — Osmanlı menbâlarında 18 «yörüyüş»den ve Garp menbâlarında da ancak 3 umumî hücumdan bahsedilir: 2 Eylül=13 Şevvâl Pazartesi günü Budin'in sukutuyla neticelenen en şiddetli hücumda düşman içeri girdikten sonra çok şiddetli bir sokak muharebesi yapan Türkler nihayet iç-kale vaziyetindeki «Bali Paşa meydanı»na çekilmişlerse de Abdi Paşa'nın şehâdeti üzerine başsız kaldıkları için teslim olmuşlardır. O gece şehir yanmış, yağmalanmış, ahâlinin mühim bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, mütebâkisi esir edilip paylaşılmış ve ancak yüzme bildikleri için Tuna'ya atılıp kaçabilenler kurtulabilmiştir. Esirler çırılçıplak soyuldukları için, hayâ hissiyle çukurlar kazıp girenlerin de soğuktan telef oldukları rivâyet edilir. — Budin muhâsarası 18 Haziran=26 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 2 ay, 14 gün=76 gün sürmüştür: Muhâsaranın bir gün evvel başladığı hakkında da bir rivâyet vardır. — Bu müdhiş fâciadan biraz evvel yazılan ve:

Şâh-ı İslâmî dilerüz Budine
Nazar-î merhamet kıla bu dine

matlaiyle Dördüncü Mehmed'i müdâfaaya dâvet eden ateşli gazelle fâciadan sonra yazılıp:

Aldı Nemçe bizim nazlı Budini

nakarâtiyle nesilden nesle intikal eden Budin türküsü o muazzam felâketi hiç bir zaman unutturmıyacak millî mâtem ifâdeleridir. — Kanunî Sultan Süleyman devrinde 1541=948 senesi 29 Ağustos=7 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü işgâl ve ilhâk edilmiş olan Budin şehri Milâdî takvim hesabiyle 145 sene, 4 gün ve Gregorien ıslâhâtından mütevellit olan on günlük fark da hesab edilmek şartiyle tam 144 sene, 11 ay, 24 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir; 1526=932 senesi 29 Ağustos=21 Zülka'de Çarşanba gününe tesâdüf eden Mohaç zaferinden itibaren Macar krallığının Türk hâkimiyyetinde geçirdiği 15 sene de bu yekûna ilâve edildiği takdirde Budin'in 159 sene, 11 ay, 24 gün Türk tâbiiyyetinde kalmış olduğu anlaşılır. — Bu kara haber 8 Zülka'de=26 Eylül Perşenbe günü Istanbul'a aksedip çok büyük bir teessür ve heyecana sebeb olmuş, pâdişahla hükûmet aleyhine tezâhürler başlamış ve hattâ camilerde vaızlar verilmiştir! — Budin'in sukûtu Macaristan'daki Türk kuvvetlerinin mâneviyyâtını tamamiyle bozmuş olduğu için bir çok mühim mevkiler ya hiç mukâvemet etmeden veyâhut bir kaç gün mukavemetten sonra düşmana teslim olmuşlardır: Meselâ 15 Eylül=26 Şevvâl Pazar günü Simontornya=Şimotorna, 19 Eylül=1 Zülka'de Perşenbe günü Siklos=Şiklos, ayni gün yâhut 10 Teşrinievvel=22 Zülka'de Perşenbe günü Pecs/Fünfkirchen=Peçuy, 12 Teşrinievvel=24 Zülka'de Cumartesi günü Szegedin=Segedin ve 29 Teşrinievvel=11 Zülhicce Salı günü de Kaposwar=Kapoşvar kalelerinin teslim olduğundan bahsedilir; tabiî bu vaziyet artık Macaristan'ın elden çıkması demektir; bununla beraber henüz düşman eline geçmemiş bir takım mühim mevkiler yok değildir: Meselâ Budin'in sukûtu üzerine Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın «yüzü karasıyla» çekilmiş olduğu Eszek=Osek işte bunlardandır).

1687=1098

12 Ağustos=3 Şevvâl, Salı: Mohaç bozgunu.

(Belgrad kışlağından sefere çıkınca Eszek=Osek kalesinin düşman muhâsarasına uğradığını haber alan Serdâr-ı-Ekrem Süleyman Paşa oraya gidip Avusturyalıları bozguna uğratarak Mohacs=Mohaç'a çekilmek mecburiyetinde bırakmışsa da, o kadarla iktifâ etmeyip bir takım dalkavuklarının sözüne kapılarak düşmanın peşinden gitmiş ve bu tarihten 160 sene, 11 ay, 14 gün evvel 1526=932 senesi 29 Ağustos=21 Zülka'de Çarşanba günü Kanunî'nin Macar

istiklâline nihayet veren parlak zaferiyle meşhur ovada müdhiş bir bozguna uğrayıp bir rivâyete göre 20 bin şehîd vermiş ve bu yüzden çıkan panik Valpo, Posega ve daha 15 kalenin düşmana teslimiyle neticelendikten başka, bir müddet sonra Eszek=Osek bile tahliye edilmiştir: Tabiî artık Macaristan elden gitmiş demektir).

2/3 Eylül=24/35 Şevvâl, Salı/Çarşanba gecesi: Caminiec=Kamaniçe kalesinin muhâsaradan kurtarılması.

(Lehistan kralı Jean Sobieski'nin oğlu Jecques Sobieski bu meşhur kaleyi muhâsaraya kalkışmışsa da, o cephe serdârı Bozoklu-Mustafa Paşa'nın Kırım kuvvetlerinden de yardım görerek yaptığı taarruz karşısında bir çok zâyiât vererek geceleyin çekilmiye mecbur olmuştur).

5 Eylül=27 Şevvâl, Cuma: Cephedeki askerin isyânı, Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın firârı ve âsi ordunun Istanbul üzerine yürüyüşü.

(İsyanın sebebi, Varadin civârındaki ordugâha yaklaştığı iddiâ edilen bir düşman kuvvetini karşılamak bahânesiyle aldatılarak Erlau=Eğri kalesini takviye için Tuna'nın karşı yakasına ağırlıksız geçirilen bâzı bölüklerin şiddetli bir yağmur altında çadırsız ve zahiresiz kalmaları ve bilhassa avdetlerine mâni olmak üzere köprü kapatıldığı için bunların nihayet engelleri yıkarak geri gelmiye mecbur olmalarıdır: Âsilerin tehdidine uğrıyan Süleyman Paşa Tuna'daki donanma gemilerinden biriyle ve bâzı maiyyet erkâniyle Istanbul'a kaçmış, otağı derhâl yağma edilmiş ve ertesi gün toplanan elebaşıları Serdâr-kaymakamhğına Haleb valisi Siyavuş Paşa'yı intihâb edip pâdişaha bir şikâyetnâme göndererek bu intihâbın tasdikini ve biraz sonra da Süleyman Paşa'nın idâmiyle Abaza Siyavuş Paşa'nın sadâretini istemişlerdir. Dördüncü Mehmet, Macaristan'ı boş bırakıp Belgrad'a gelen âsi ordusunun her talebini kabul ettiği için Serdârlık fermânını hemen gönderip askerin orada kışlamasını emretmişse de, Istanbul'a yürüyüp pâdişâhı hal'etmiye karar veren ordu bu emri dinlemeyip Edirne'ye doğru hareket etmiştir. — Istanbul'a kaçan Sarı-Süleyman Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»la «Sancağ-ı-Şerîf»i Sadâret-Kaymakamı Receb Paşa'ya teslim edip korkusundan saklandığı için 18/19 Eylül=11/12 Zülka'de Perşenbe/Cuma gecesi azledilmiştir: Sadâret müddeti 1685=1097 senesi 18 Kânunuevvel=21 Muharrem Salı gününden itibaren 1 sene, 9 ay, 2 gün sürmüştür. — Istanbul üzerine yürümekte olan ordunun başında bulunan Abaza Siyavuş Paşa 23 Eylül=16 Zülka'de Salı günü Sadâret makamına tâyin edilmiş ve hemen gönderilen «Mühr-i-Hümâyûn» 4 Teşrinievvel=27 Zülka'de Cumartesi günü Niş konağında kendisine teslim etmiştir: Bu Siyavuş Paşa, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kölesi ve dâmâdıdır. — Âsilerin Istanbul üzerine hareketlerini durdurmak için her arzularını yapan Sultan Mehmet, ordu Filibe'ye geldiği zaman Sarı-SüIeyman Paşa'nın kellesiyle bir nasihatnâme göndermişse de te'siri olmamış, başlarında bulunan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem ihtiyar Siyavuş Paşa'yı kukla gibi oynatan Küçük-Mehmet, Cadı-Yusuf, Fetvâcı-Hüseyn, Kel-Pîrî ve Hacı-Ali isimlerindeki ısyan reisleri Dördüncü Mehmed'i hal'edip tedhiş siyasetiyle yeni bir zorba idaresi kurmak üzere Istanbul'a doğru hareketlerine devam etmişlerdir: Bundan evvelki zorba idareleri için 1632=1041 vukuâtının «8 Haziran», 1648=1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» ve 1651=1061 vukuâtının da «3 Eylül» fıkralarına bakınız).

25 Eylül=18 Zülka'de, Perşenbe: Atina'nın sukutu.

(Venedik baş-kumandanı Morosini Patras=Balyabadra, Korinthos=Gürdüs ve Mistra=İsparta kalelerini alarak Mora'da Türk hâkimiyyetine nihayet verdikten sonra şimale geçerek Lepanto=İnebahtı'yı almış, Atina'yı muhâsara etmiş ve bu muhâsarada meşhur Parthenon

mâbedini bir humbarayla ikiye böldükten sonra nihayet bu gün şehri zabtetmiştir: Yukarda 1686=1097 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Mora'da da yalnız Thebes Türk hâkimiyyetinde kalmıştır. — Venedikliler bu sırada Dalmaçya'nın en mühim kalesi olan Castel-Nuovo'yu da almışlardır).

1687=1099

8 Teşrinisâni=2 Muharrem, Cumartesi: Dördüncü Mehmed'in hal'i.

(Yukarıki sene vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında bahsi geçen âsi ordu bundan bir gün evvel Silivri'ye dayanmış ve o sırada Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'ya Sultan Mehmed'in derhâl hal'i hakkında bir «mahzar» göndermiştir: İşte bunun üzerine bu sabah erkenden bütün vüzerâ ve ulemâyı Ayasofya câmiine toplıyan Mustafa Paşa vaziyeti anlatıp hemen hal'e karar almış ve lâzımgelen tertibat ustalıkla hazırlandıktan sonra bütün cemâat saraya gidip Sultan Mehmed'in kardeşi ve Sultan İbrahim'in ortanca oğlu şehzâde Süleyman dâiresinden alınarak «Sofa köşkündeki havuz başında» kurulan tahta çıkarılmıştır. — Dördüncü Mehmed'in hal'ine sebeb olarak devlet işlerini illet derecesindeki av ibtilâsına fedâ etmesinden bahsedilir: Istanbul'dan fazla Edirne'de oturması Balkanlar'da avlanmak içindir; cephelerden felâket haberleri geldikçe ulemâ ve halk arasında acı acı tenkid edilmiye başlamış, camilerde aleyhine vaızlar verilmiş ve hattâ bu yüzden ava gidip gelmesini gece karanlığına tesâdüf ettirmiye başlamıştır! Budin'in sukûtu üzerine ava tövbe ettiğinden bahsedilir: Fakat aradan bir ay geçer geçmez avsızlıktan geceleri «gözlerine uyku gelmedüğü» için vükelâsına söyleyip «Davudpaşa'dan öteye gitmemek şartiyle me'zun» olmuştur! Hakikatte ise kendisinin de, memleketin başına gelen müdhiş felâketlerin sebebi de av ibtilâsından ziyâde Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'yı idâm ettirip devletin idaresini Kara-İbrahim ve Sarı-Süleyman gibi ehliyetsiz ve harîs adamların âciz ellerine bırakmış olmasında gösterilebilir. — Dördüncü Mehmed'in çok uzun süren saltanatı iki devre ayrılır: Kara-Mustafa Paşa'nın idâmına kadar devam eden birinci devri Girit fütûhâtının ikmâli, Podolya ve Ukrayna'nın ilhâkı ve «Orta-Macar» denilen Yukarı-Macaristan'ın tâbiiyet altında bir krallık hâline getirilmesi gibi parlak muvaffakiyetlerle geçmiş ve Osmanlı devleti hudutlarının en geniş devrini idrâk etmiştir; Kara-Mustafa Paşa'dan sonra dört sene kadar süren ikinci devirde başta Macaristan olmak üzere Dalmaçya ile Mora elden çıkmış ve Arnavutluk'da, Bosna'da ve Şimalî-Yunanistan'da bir çok mühim mevkiler düşman eline geçerek o muazzam devlet artık küçülmiye başlamıştır.

Dördüncü Mehmed'in saltanat müddeti 1648=1058 senesi 8 Ağustos=18 Receb Cumartesi gününden itibaren Milâdî takvim hesabiyle tam 39 sene, 3 ay, 1 gün sürmüştür: Osmanlı tarihinde Kanunî'den sonra en uzun saltanat devri işte budur. 7 yaşının içinde tahta çıkmış olan Avcı-Sultan Mehmet 1642=1051 senesi 1/2 Kânunusâni=29/30 Ramazan Çarşanba/Perşenbe gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, gene Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 45 sene, 10 ay, 6 gün tuttuğu, yâni 46 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir. — Ölümü için 1693=1104 vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

İkinci Süleyman
(SüIeymân-ı-Sânî)
— M. 1687=H. 1099 — M. 1691=H. 1102 —

1687=1099

8 Teşrinisâni=2 Muharrem, Cumartesi: İkinci Süleyman'ın cülûsu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'den sonra ikinci oğlu olan Sultan Süleyman 1642=1052 senesi 15 Nisan=15 Muharrem Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 45 sene, 6 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 46 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; anasının adı «Sâliha Dilâşûb-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle İkinci Süleyman Osmanlı pâdişahlarının yirmincisidir).

14 Kânunusâni=8 Safer, Pazar: Eğri kalesinin «vire ile» düşmana teslimi.

(Macaristan'daki Türk hâkimiyyeti artık inhilâl hâlinde bulunduğu için Erlau/Eger=Eğri kalesi bu gün «vire ile» teslim olmuştur: 1596=1005 senesi 12 Teşrinievvel tarihinde fethedilmiş olan bu mühim mevki Milâdî takvim hesabiyle tam 91 sene, 2 ay, 3 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir).

1688=1099

2 Mart=28 Rebî'ül-âhir, Salı: Bir akşam evvel azledilen Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın yerine Nişancı-İsmail Paşa'nın tâyini.

(Abaza Siyavuş Paşa'nın azline sebeb, Dördüncü Mehmed'in hal'iyle kendisinin sadâretinde âmil olduktan sonra devleti çiftlik gibi idare etmiye kalkışan mütehakkim zorbaları tenkile başlamasıdır: Ocak-ağaları pâdişâhı sadâret tebdiline mecbur ettikten sonra Siyavuş Paşa'nın konağını muhâsara ettikleri için, kahramanca bir mukâvemette bulunan ihtiyar Paşa bir kaç yüz âsiyi tepeledikten sonra şehîd olunca harem dâiresindeki kadınlar tecâvuza uğramış ve esir gibi paylaşılmıştır! — Siyavuş Paşa'nın sadâreti 1687=1098 senesi 23 Eylül=16 Zülka'de Salı gününden itibaren tam 5 ay, 9 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i-a'zam Nişancı-İsmail Paşa Ayaşlıdır).

2 Mayıs=1 Receb, Pazar: Nişancı-İsmail Paşa'nın azliyle Tekir-dağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(İhtiyarlığına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan İsmail Paşa Istanbul'daki zorbaları tenkil ettikten ve o sırada Anadolu ile Rumeli'yi kasıp kavuran Celâlîleri sindirdikten sonra irtikâb ve irtişa ile devlet işlerine müdâhalede son dereceyi bulan saray erkâniyle İlmiyye zümresini tasfiyeye karar verdiği için, bütün bunlar kendisine karşı cephe almış ve nihayet Şeyh-ül-İslâm Debbâğ-zâde Mehmed'Efendinin bütün ulemâ nâmına pâdişaha müracâati paşanın azliyle neticelenmiştir: Sadâret müddeti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren tam iki aydır. Halefi Bekri-Mustafa Paşa Sedd-ül-Bahir muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olmuştur).

14 Ağustos=16 Şevvâl, Cumartesi: Lehistan cephesinde Caminiec=Kamaniçe kalesinin muhâsaradan kurtarılması.

(Diğer cephelerdeki mütemâdi bozgunluklara mukabil Lehistan cephesindeki muvaffakiyetlerin başlıca âmili Kırım hanı Selim-Giray'dır; bu sefer de oğullarından Azamet-Giray kumandasında sevkettiği 30 bin kişilik bir ordu şehri muhâsaradan kurtarmış ve Lehlileri tâkib edip pek çok zâyiâta uğratmıştır: Bundan evvelki Lehistan zaferleri için 1685=1096 vukuâtının «10 Teşrinievvel» ve 1687=1098 vukuâtının da «2/3 Eylül» fıkralarına bakınız).

6 Eylül=10 Zülka'de, Pazartesi: Stuhlweissenburg=İstoni-i-Belgrad kalesinin sukutu.

(Artık Macaristan'da bir Türk ordusu kalmamış olduğu için son Osmanlı kaleleri adetâ üstüste sukut etmektedir: Meselâ bunların en mühimlerinden olan İstoni-i-Belgrad'ın sukûtunu Lippa=Lipva'nın, İllok'un, Varadin'in ve bir taraftan da Bosna'da Banyaluka, Zvornik ve Gradiska kalelerinin zıyâı tâkib etmiştir. — Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri Yukarı-Macaristan da Türk himâyesinde bulunan kral Thököly'nin elinden çıkmış vaziyettedir: Bu sırada Tuna boylarındaki Osmanlı kuvvetleriyle elbirliği etmekte olan bu bedbaht kralın kahraman karısı uzun zaman müdâfaa ettiği Munkacz kalesini bu senenin 17 Kânunusâni-13 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Avusturyalılara teslim etmiş ve kendisi de esir olmuştur).

8 Eylül=12 Zülka'de, Çarşanba: Belgrad'ın sukutu.

(Belgrad kalesi 12 Şa'ban=10 Ağustos Salı gününden itibaren Bavyera elektörü Maximilian-Emmanuel'in kumandasındaki Almanya/Avusturya ordusu tarafından 29 gün muhâsara edildikten sonra bu 30 uncu günü sukut etmiş ve Tunadaki Türk gemileriyle kaçmıya muvaffak olamıyan ahâli kılıçtan geçirilmiştir. — Bu sırada Macaristan serdârlığında Celâlîlikten yetişme Yeğen-Osman Paşa bulunmaktadır: Düşman ordusu 1 Şevvâl=30 Temmuz Cuma günü Sava üzerindeki Ostrovo-Giganlija=Çingene adasında köprü-başı kurarken Belgrad'ın bedesteniyle hanlarını askerine yağma ettiren bu eski sergerdenin o gece yâhut ertesi gece Niş'e çekildiğinden bahsedilir! — Osman Paşa çekilirken Semendere kalesini yakmış olduğu için, Belgrad muhâsarasında düşman ordusu orayı da işgâl etmiştir. — Vak'anüvis Râşid'in gösterdiği «25 Şevvâl=23 Ağustos Pazartesi» tarihi yanlıştır. — Belgrad'ın istirdâdı için 1690=1102 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

30 Teşrinievvel=5 Muharrem, Cumartesi: Çelebi-İbrahim Paşa'nın Eğriboz zaferi.

(Venedik donanması 1688=1099 senesi 15 Ramazan=14 Temmuz Çarşanba günü Eğriboz adasına gelmiş ve Cuma günü açıkta yapılan bir muharebeyi Türkler kazandıktan sonra 18 Ramazan=17 Temmuz Cumartesi günü kale muhâsara edilmiştir. Kahraman bir asker olan Eğriboz muhâfızı vezir Çelebi-İbrahim Paşa düşmanın hem karadan, hem denizden çok üstün kuvvetlerle açtığı şiddetli ve mütemâdi ateşe rağmen 106 gün fevkalâde bir celâdetle mukâvemet etmiş ve pek çok zâyiata uğrıyan düşman nihayet bu gün muhâsarayı kaldırıp gitmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu şanlı müdâfaanın Venedik baş-kumandanı Morosini'yi bile hayran bıraktığından bahsedilir).

1689=1100

30 Mayıs=10 Şa'ban, Pazartesi: Kırım hanı Selim-Giray'ın Perekop=Ur zaferi.

(Prens Vasilli Galitzyn kumandasındaki Rus ordusuyla hetman Mazeppa kumandasındaki Kazak kuvvetlerinden mürekkep ve Selim-Giray'ın takririne göre 300 bin kişilik muazzam bir ordu ilkönce Kırım'ı ve ondan sonra da rivâyete nazaran Istanbul'u zabtetmek üzere berzahın üstünde Tatarların Ur/Or/Ur-kapu dedikleri Perekop'a kadar ilerlemişse de, 5 Şa'ban=25 Mayıs Çarşanba gününden bu güne kadar beş gün süren muharebe nihayet bu altıncı günü kahraman Selim-Giray'ın parlak bir zaferi ve bir çok zâyiâta uğrıyan Moskof ordusunun da perişan bir halde ric'atiyle neticelenmiştir; Bu ric'at esnâsında Tatarlar Rusları mütemâdiyen hırpalamışlardır).

6 Haziran=17 Şa'ban, Pazartesi: İkinci Süleyman'ın Edirne'den Avusturya seferine hareketi.

(Macaristan elden gittikten sonra Belgrad'ın da sukûtu üzerine düşmanın Sırbistan içerlerine kadar hulûlü hükûmetin «Nefîr-i-âm» ilân edip imparatorluğun her tarafından asker toplamasına sebeb olmuş ve pâdişâh da sıhhî vaziyeti pek müsâid olmadığı halde askeri teşvik için bizzat ordunun başına geçip 7 Ramazan=25 Haziran Cumartesi günü Sofya'ya gelmişse de cepheye gitmeyip harekâtı ve icab eden yerlere yardım sevkiyâtını oradan idare etmesi tensib edilmiştir. — Bu sırada Avusturyalılara karşı ordunun başında «Macar serdârı/Macaristan ser-askeri» ünvâniyle Arab-Receb isminde bir belâ vardır: Kızlar-Ağasının iltimâsiyle Sofya beylerbeyliğinden serdârlığa çıkarılan bu âciz ve ehliyetsiz adam orduyu felâketten felâkete sürüklemiş olmakla meşhurdur).

8 Temmuz=20 Ramazan, Cama: Feth-ül-İslâm=Gladova ve İrşeve=Orsova kalelerinin istirdâdı.

(İkisi de Tuna üzerinde ve Demir-kapu geçidinin üstünde ve altında bulunan bu kaleler Vidin muhâfızı vezir Sarı-Hüseyn Paşa ile Orta-Macar kralı Thököly tarafından fethedilmişlerdir: Feth-ül-İslâm/Feth-i-İslâm 16 gün muhâsara edilip zabtedildikten sonra Orsova muhâfızlarının kaleyi bırakıp kaçtıkları rivâyet edilir).

30 Ağustos=14 Zülka'de, Salı: Macar serdârı Arab-Receb Paşa'nın Batucina bozgunu.

(Bu büyük felâketin sebebi, askerlikten bir şey anlamıyan âciz serdârın idaresizliği, maiyyetine söz geçiremiyecek derecedeki aczi ve hattâ bir rivâyete göre düşman ordusunun ne tarafta bulunduğunu bilmiyecek dereceleri bulan gafletidir: Yukarda bu senenin «6 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Orduyu geride bırakıp bir suvâri kuvvetiyle düşman üzerine yürüyüp mağlûb olduktan sonra geri dönen serdâr Yeniçerilerin yağma edip bıraktığı ordugâhı bomboş bulmuş ve bunun üzerine kendisinin de ağırlıklarını düşmana bırakıp kaçması Avusturyalıların Morava boyunca cenuba doğru ilerlemelerine sebeb olmuştur).

24 Eylül=9 Zülhicce, Cumartesi: Macar serdârı Arab-Receb Paşa'nın Niş bozgunu.

(Sırbistan'da yayılan düşman ordusuna karşı Niş önlerinde «tabur/ıstabur» kuran âciz ve gaafil serdâr Arnavut askerinin firârı üzerine idaresizliği yüzünden ikinci bir bozguna uğramış, ordu darmadağın olmuş ve bunun üzerine Niş kalesi sukut ettikten başka İrşeve=Orsova ve Feth-ül-İslâm=Gladova kaleleri de tahliye edilmiştir. — Bu vaziyet Sofya'yı bile tehlikeye sokmuş olduğu için, orada bulunan İkinci Süleyman derhâl Edirne'ye hareket etmiş, ordunun mukadderâtını Serdâr-ı-Ekremlik tevcih ettiği Vezir-i-a'zam Bekri-Mustafa Paşa'ya bırakmış ve o da ilk iş olarak Arab-Receb Paşa'yı idâm ettirmiştir).

1689=1101

25 Teşrinievvel=11 Muharrem, Salı: Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın azliyle Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Cephelerden çok fena haberler gelmekte ve meselâ Macaristan elden gittikten başka Rumeli'ye de sarkan Avusturyalıların Arnavutlarla elbirliği ederek Üsküp, Priştine, Prizren vesairede yerleşip tutunmakta olmaları, imparatordan bir ferman alan «Karpos» isminde bir Sırp sergerdesinin «Komanova kralı» ünvâniyle Kaçanik ve Komanova taraflarına hâkim

olması, Venediklilerin Avlonya'yı işgâli ve nihayet bu tarihten bir gün evvel Vidin kalesinin sukûtu artık Rumeli'nin de tehlikede kaldığını gösterdiği için, pâdişâhın emriyle toplanan fevkalâde bir meclis Fâzıl-Mustafa Paşa'nın iş başına getirilmesinden başka çâre kalmadığına karar vermiş ve bu seferki sadâret tebeddülü işte bu karar üzerine olmuştur. — Bekri-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1688=1099 senesi 2 Mayıs=1 Receb Pazar gününden bu güne kadar tam 1 sene, 5 ay, 24 gün sürmüştür. — Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden sayılan Fâzıl-Mustafa Paşa 1047=1637-1638 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 51-52 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir: Çok kuvvetli bir kültür sâhibi olduğundan bahsedilir. — Sakız muhâfızlığından gelip işe başlar başlamaz her şeyden evvel orduyla mâliyenin ıslâhına ehemmiyet veren Mustafa Paşa seleflerinin halkı ezen fevkalâde vergilerini kaldırmış, sarayın gümüş takımlarını Darbhâneye gönderip sikkeyi ıslâh etmiş, narhı ilga edip ticaret serbestîsini ilân etmiş, gayr-i-meşrû servet yapan devlet-adamlarını müsâdereye tâbi tutarak hazîneye para yığmış ve «Nefir-i-âm» usuliyle toplanan gayr-i-muntazam askerleri terhis edip orduda ıslâhat yaptıktan sonra istirdâd siyasetini tatbika karar vermiştir).

1690=1101

23 Şubat=14 Cumâda-l-ûlâ, Perşenbe: Rumeli'yi düşman istilâsından temizliyen Kırım hanı Selim-Giray'ın Edirne'ye gelişi.

(Lehistan ve Rusya'daki zaferleriyle meşhur olan kahraman Selim-Giray için 1688=1099 vukuâtının «14 Ağustos» ve 1689=1100 vukuâtının da «30 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Avusturyalıların yukarıki fıkrada gördüğümüz Rumeli kuvvetleriyle âsi Arnavutları Osmanlı kumandanlarıyla beraber temizledikten ve bilhassa Kaçanik'de krallık taslıyan Karpos'u kazıklattıktan sonra Edirne'ye gelen Selim-Giray fevkalâde iltifâtlar görmüş ve Fâzıl-Mustafa Paşa'nın hazırlamakta olduğu sefere iştirâk emrini almıştır).

11 Temmuz=4 Şevvâl, Salı: Kanije'nin sukutu.

(Yıllardanberi tecrid edilmiş bir halde bulunan Kanije kalesi açlık yüzünden «vire ile» teslim olmuştur: Silihdar tarihinde bu kara-haberin «20 Şa'ban Pazar» günü geldiğinden bahsedilirse de, Pazar günü 19 Şa'ban=28 Mayıs'a tesâdüf ettiğine ve o da bu tarihten bir buçuk ay evvel olduğuna göre, her halde bir zühul ihtimâli vardır. — Kanunî devrinde 1532=938 senesi 30 Temmuz=26 Zülhicce Salı günü fethedilmiş olan Kanije kalesi tam 157 sene, 11 ay, 12 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir; Üçüncü Mehmet devrinde Tiryâki-Hasan Paşa'nın meşhur müdâfaası için 1601=1010 vukuâtının «9/10 Eylül» ve «18 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız).

(Bu madde tarih itibarı ile bir sonraki maddenin altında yer almalıdır.)

7/8 Haziran=29 Şa'ban/1 Ramazan, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Eyüp yangını.

(Bir kaymakçı dükkânından çıkan yangının bütün Eyüp semtini yaktığından ve kâmilen yanmış olan camiin üç ay sonra eskisinden daha mükemmel yapıldığından bahsedilir).

13 Temmuz=6 Şevvâl, Perşenbe: Vezir-i-a'zam Fâzıl-Mustafa Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremlikle Edirne'den Belgrad seferine hareketi.

(Bu hareket esnâsında 10 Ağustos=5 Zülka'de Perşenbe günü Şehir-köyü=Pirot, 12 Ağustos=7 Zülka'de Cumartesi günü Musapaşa palankası istirdâd edildikten sonra 16/17

Ağustos=11/12 Zülka'de Çarşanba/Perşenbe gecesi muhâsara edilen Niş kalesi 9 Eylül=5 Zülhicce Cumartesi günü yâhut bir gün evvel vire ile teslim alınmış ve 25 Eylül=21 Zülhicce Pazartesi günü muhâsara edilen Semendere kalesi de 27 Eylül=23 Zülhicce Çarşanba günü cebren fethedilmiştir).

21 Ağustos=16 Zülka'de, Pazartesi: Zernescht zaferi.

(Memleketi düşman istilâsına uğrıyan Orta-Macar kralı Thököly ahâlisinin kendisini istediğinden bahsettiği Erdel krallığına tâyin edilmiş ve orası da Avusturya işgâlinde bulunduğu için Silistre valisi Çerkes-Ahmed Paşa Erdel'in istirdâdiyle Thököly'nin iclâsına me'mur olmuştur; Toeurzburg boğazından Erdel'e giren Ahmed Paşa Osmanlıların «Hayzer-Ceneral» dedikleri general Heisler'i mağlûb ve esir ettikten başka Avusturya himâyesindeki Erdel prensi Telecky ile iki düşman generalini öldürmüş, fakat bu zaferde kendisi de şehîd olduğu için ordu geri dönmüştür).

1690=1102

8 Teşrinievvel=4 Muharrem, Pazar: Belgrad'ın istirdâdı.

(Silihdar/Silâhdar Pazar gününü 5 Muharrem gösterirse de hakikî takvimde 4 üne müsâdiftir; Râşid'in kaydettiği «9 Muharrem Ahed» tarihi büsbütün yanlıştır: Çünkü Muharremin 9 u 13 Teşrinievvel Cuma gününe müsâdiftir. — Yukarıki sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında Niş ve Semendere kalelerini alarak ilerlediğini gördüğümüz ordu 1 Teşrinievvel=27 Zülhicce Pazar günü Belgrad önlerine gelip o gece muhâsarayı kurmuştur. Bu kadar müstahkem bir mevkiin 8 günde fethedilebilmesi, iç-kaledeki cephâneliğe düşen iki humbaranın müdhiş bir infilâka sebeb olmasından ve tam o sırada bir gedik açılmasındandır: İşte bu gedikten yapılan umumî hücum zaferle neticelenmiş, düşman askerinden Tuna ve Sava sularına atılanların bile ekserisi öldürülmüş, cem'an 12-16 bin düşman tepelenmiş ve Tuna üzerinde asker dolu 12 Avusturya gemisi zabtedilmiştir; ele geçen top sayısı 396 dır. — Bu büyük muvaffakiyet üzerine Tuna boyundaki muhtelif palankalar düşmandan temizlendiği gibi, vaktiyle Fâtih tarafından yaptırılıp bu sefer Avusturyalılar tarafından yıkılan Böğür-delen=Sabacz kalesi tâmir ve tahkim edilmiş ve biraz sonra Vidin'in istirdâdiyle Tuna boyları tamamiyle temizlenip düşman artık öte yakaya atılmıştır. — Belgrad kalesi, 1688=1099 senesi 8 Eylül=12 Zülka'de Çarşanba gününden bu istirdâd tarihine kadar tam 2 sene, 1 ay düşman işgâlinde kalmış demektir. — Bu muvaffakiyet üzerine karşı yakaya geçirilen Tatar ordusu büyük bir akın hareketi yapmıştır).

1691=1102

1/2 Kânunusâni=30 Rebî'ül-evvel/l Rebî'ül-âhir, Pazartesi/Salı gecesi: Mısır-çarşısı yangını.

(O zaman «Yeni-çarşı» denilen Mısır-çarşısı 24 saatte tamamiyle yanmış, milyonlarla zarar olmuş ve bir kaç gün içeri girilememiştir).

6 Mart=5 Cumâda-l-âhire, Salı: Avlonya'nın istirdâdı.

(Venediklilerin Avlonya işgâli için 1689=1101 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Haleb beylerbeyi vezir Hoca-Halil Paşa'nın 3 Şubat=4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü başladığı muhâsara 31 gün sürdükten sonra düşman bu gece kaleyi lâğımla berhava edip

gemilerle çekilmiş ve bu gün ordu içeri girmiştir. — Bu sırada Erdel'i istirdâda me'mur olan Salahor-Süleyman Paşa tarafından da Lippa=Lipva kalesi istirdâd edilmiştir: Erdel için yukarıki sene vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız).

22 Haziran=25 Ramazan, Cuma: İkinci Süleyman'ın ölümü.

(Umumiyetle «26 Ramazan Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 25 ine müsâdiftir. — İki senedir «İstiska=Hydropisie» hastalığından muztarib olduğu için bütün vücudunun şişmiş olduğundan bahsedilen İkinci Süleyman bu tarihten 14 gün evvel Edirne'ye gelmiş ve artık yataktan kalkamıyarak bu sabah zevâlî saat 8,30 da can vermiştir: Bâzı menbâlarda tesâdüf edilen «22 Ramazan=19 Haziran Salı» ve «15 Şevvâl=12 Temmuz Perşenbe» tarihleri yanlıştır. — 1687=1099 senesi 8 Teşrinisâni=2 Muharrem Cumartesi günü tahta çıkmış olan İkinci Süleyman'ın saltanatı Milâdî takvim hesabiyle tam 3 sene, 7 ay, 4 gün sürmüştür: 1642=1052 senesi 15 Nisan=15 Muharrem Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 49 sene, 2 ay, 7 gün yaşayıp 50 yaşının içinde ölmüş demektir. — «Halîm-ü-selîm», «âbid-ü-zâhid» bir zât olduğunda ittifak edilen İkinci Süleyman'ın tabutu buzlar içine konulup arabayla Istanbul'a götürülmüş ve Kanunî Sultan Süleyman türbesine defnedilmiştir. — İkinci Süleyman'ın oğlu olmamıştır).

İKİNCİ AHMED
(Ahmed-i Sânî)
— M. 1691=H. 1102 — M. 1695=H. 1106 —

1691=1102

22 Haziran=25 Ramazan, Cuma: İkinci Ahmed'in Edirne'de cülûsu.

(Sultan İbrahim'in üçüncü oğlu ve Dördüncü Mehmet'le İkinci Süleyman'ın küçük kardeşleri olan İkinci Ahmed 1643=1052 senesi 25 Şubat=6 Zülhicce Çarşanba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 48 sene, 3 ay, 26 gün tuttuğu, yâni 49 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir. Anasının adı «Hadice Muazzez Vâlide-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle İkinci Ahmed Osmanlı pâdişâhlarının yirmi birincisidir).

19 Ağustos=24 Zülka'de, Pazar: Slankamen/Salankemen muharebesinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Fâzıl-Mustafa Paşa'nın şehâdeti.

(Belgrad'dan sonra Budin'i de istirdâd etmek istiyen Mustafa Paşa 14 Haziran=17 Ramazan Perşenbe günü Edirne'den hareketle 20 Temmuz=23 Şevvâl Cuma günü Belgrad'a gelip 29 Temmuz=3 Zülka'de Pazar günü orduyu düşman elinde bulunan karşı yakaya geçirdikten sonra Peterwardein=Varadin önlerinde konaklıyan Baden markgrafı prens Louis'ye karşı harekete başlamış ve harb meclisinin kararı hilâfına Kırım hanı Saâdet-Giray'ın muvâsalatını beklemiyerek Theisz=Tisa-Tuna kavşağı civârında ve Karlofça=Carlowitz'in 26 kilometre cenubuşarkîsinde bulunan Salankemen önlerinde düşman ordusuna taarruz etmiştir; İkindi vakti başlıyan bu şiddetli muharebede Avusturyalılar «inhizâma yüz dutmuş iken» Silâhdarlarla Gediklilerin başında ihtiyatsızca ileri atılan Serdâr-ı-Ekremin alnından bir kurşunla vurulup şehîd olması ordunun bozulmasına sebeb olmuş, ordugâh bütün ağırlıklarıyla düşman eline geçmiş ve perişan asker o gece Belgrad'ın karşısındaki Zemun'a

ric’at edip üç günde karşı yakaya geçirilmiştir. Şühedâ sayısı hakkında Osmanlı ve ecnebi menbâlarında 5 binden 28 bine kadar muhtelif rakamlara tesâdüf edilir. — Osmanlı hududunu Tuna’nın beri yakasında kalmıya mahkûm eden en mühim vak’a işte budur: Düşmanı öte yakaya atmış olan Fâzıl-Mustafa Paşa’nın ihtiyatsızlığı Türklerin de beri yakada kalmasına sebeb olmuş demektir. — Bu sırada Tuna donanması o civârdaki düşman donanmasını mahvetmişse de büyük bir faydası olmamıştır. — Ordu erkânı Serdâr-Kaymakamlığına Haleb beylerbeyi vezir Koca-Halil Paşa’yı seçmiş ve vaziyet derhâl pâdişaha arzedilmiştir. — Fâzıl-Mustafa Paşa’nın sadâreti 1689=1101 senesi 25 Teşrinievvel=11 Muharrem Salı gününden şehâdetine kadar tam 1 sene, 9 ay, 25 gün sürmüştür).

30 Ağustos=5 Zülhicce, Perşenbe: Arabacı-Ali Paşa’nın sadâret ve serdârlığı.

(İlmiyyeden yetiştiği için «Kadı/Hoca» ve ihtiyarlığından dolayı «Koca» lâkaplarıyla anılan bu harîs ve zâlim arnavuda «Arabacı» denilmesi, hışmına uğrıyanları arabalara doldurup sürdürmesindendir! — Sadâretle beraber serdârlık da tevcih edildiği halde bir takım bahâneler bularak bir türlü cepheye gitmek istememiştir).

1692=1103

27 Mart=9 Receb, Perşenbe: Arabacı-Ali Paşa’nın azliyle Çalık- Ali Paşa’nın sadâreti.

(Arabacının azline sebeb, düşmanı olan Kızlar-ağasını pâdişâhın huzurundan koğup derhâl azli için İkinci Ahmed’i Yeniçeri ocağıyla tehdid ettikten başka saraya bir araba yollayıp ağayı sürmiye kalkışmasıdır; sadâret müddeti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren 6 ay, 29 gün sürmüştür. — Diyarbekir valiliğinden Vezir-i-a’zam olan «Çalık» yâhut «Hacı» Ali Paşa Merzifon’dan yetişen Sadr-ı-a’zamların ikincisi ve Kara-Mustafa Paşa’nın yetiştirmesidir: Doğruluğu, temiz ahlâkı ve tok-sözlülüğüyle meşhurdur. Diyarbekir’den Edirne’ye 6 Mayıs=19 Şa’ban Salı günü gelip işe başlamıştır).

12 Haziran=27 Ramazan, Perşenbe: Varat=Varasd/Warasdin kalesinin sukutu.

(1691=1103 senesi 9 Teşrinievvel=16 Muharrem Salı günündenberi 8 ay, 4 gündür Avusturyalılar tarafından muhâsara edilmekte olan Varat kalesi nihayet açlık ve yardımsızlık yüzünden «vire ile» teslime mecbur olmuştur).

18 Temmuz=4 Zülka’de, Cuma: Venediklilerin Hanya muhâsarası.

(Francesco Mocenigo kumandasında Girid’e çıkan düşman kuvveti Hanya kalesini 28 Ağustos=15 Zülhicce Perşenbe gününe kadar 41 gün muhâsara etmişse de, kale muhâfızı vezir Ispanakçı-İsmail Paşa’nın kahramanca mukâvemetinden dolayı 42 nci günü muhâsarayı kaldırıp çekilmiştir).

2 Ağustos=19 Zülka’de, Cumartesi: Vezir-i-a’zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çalık-Ali Paşa’nın Belgrad’a muvâsalatı.

(15 Şevvâl=30 Haziran Pazartesi günü Edirne’den hareket eden Ali Paşa karşı yakadaki düşman arâzisine geçmeden evvel Belgrad kalesinin tâmir ve tahkimine lüzum gördüğü için bu mevsimi o işe hasrettikten sonra 1692=1104 senesi 12 Kânunuevvel=3 Rebî’ül-âhir Cuma günü Edirne’ye dönmüştür.

1693=1104

6 Kânunusâni=28 Rebî'ül-âhir, Salı: Dördüncü Mehmed'in ölümü.

(Bâzı menbâlarda 1104=1692 senesi 8 Rebî'ül-âhir=17 Kânunuevvel Çarşanba tarihinden bahsedilirse de doğru değildir. — 1687=1099 senesi 8 Teşrinisâni=2 Muharrem Cumartesi günü hal'inden itibaren tam 5 sene, 1 ay, 28 gün yaşadıktan sonra 52 sine basalı 4 gün olduğu sırada ölmüş ve cenâzesi Edirne'den Istanbul'a nakledilip anasının Yeni-câmideki türbesine defnedilmiştir).

27 Mart=20 Receb, Cuma: Çalık-Ali Paşa'nın isti'fâsiyle Bozoklu/Bıyıklı-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Ali Paşa'nın isti'fasına sebeb, iftiraya uğrıyan Baş-defterdar Cânib Ahmed Efendi'nin azli hakkındaki mükerrer irâdeleri reddettiği halde pâdişâhın ısrâr etmesidir: Sadâret müddeti 1692=1103 senesi 27 Mart=9 Receb Perşenbe gününden itibaren tam 1 senedir. — Selefi gibi seciyyesinin kuvvetiyle mârûf olan Bozoklu-Mustafa Paşa ikinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olmuştur. — Bu değişikliği on gün evvel gösteren rivâyet yanhştır).

7 Haziran=3 Şevvâl, Pazar: Büyük Istanbul yangını.

(Cibâliden çıkıp Zeyrek câmiiyle At-pazarı'na kadar yayılan bu müdhiş ateş 838 i ev ve 98 i dükkân olmak üzere 951 binayı kül hâline getirmiştir).

1693=1105

5 Eylül=4 Muharrem, Cumartesi: Büyük Istanbul yangını.

(Ayazma kapusundan çıkan bu müdhiş âfet surlardan içeri sirâyetle bir kolu Fatih'den Avrat-pazarı'na ve bir kolu da Vefâ, Şehzâdebaşı, Aksaray üzerinden Cerrahpaşa'ya kadar yayılıp 2547 si ev, 1146 sı dükkân olmak üzere cem'an 4051 binâyı kül hâline getirmiştir).

12 Eylül=11 Muharrem, Cumartesi: Belgrad'ın muhâsaradan kurtarılması.

(Üçüncü defa olarak Kırım hanı olan Selim-Giray düşmanın Erdel üzerinden Eflak ve Boğdan istilâsına hazırlandığını haber vermiş olduğu için 1693=1104 senesi 6 Temmuz=3 Zülka'de Pazartesi günü Serdâr-ı-Ekremlikle Edirne'den hareket eden Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa Avusturyalıların Vilagosvar=Vilagos ve Jenoe=Yanova kalelerini aldıktan sonra Belgrad üzerine hareket ettiklerini yolda haber aldığı için Erdel seferinden vazgeçip Belgrad'a teveccüh etmiş ve Selim-Giray'la Orta-Macar kralı Thököly de orduya gelmiştir. — Duc de Croy kumandasındaki Avusturya ordusu 1693=1104 senesi 29 Temmuz=26 Zülka'de Çarşanba günü yâhut ertesi gün Belgrad önlerine gelip bir rivâyete göre ayni senenin 7 Ağustos=5 Zülhicce Cuma günü kaleyi muhâsara etmiş, bir humbara parçasıyla yaralanan Belgrad muhâfızı vezir Ca'fer Paşa çok şiddetli bir mukâvemet göstermiş ve nihayet ordunun yaklaştığını haber alan ve hattâ bir Tatar kuvvetinin taarruzuna da uğrıyan düşman kumandanı 36 gün süren muhâsarada on bin telefât verdikten sonra bu sabah ağırlıklarını karşı yakaya geçirip gitmiş ve giderken köprüleri yakmıştır. Türk şehîdlerinin sayısı 4400 gösterilir. Muhâsaranın 44 gün sürdüğü hakkında da bir rivâyet vairdır. — Ordu bu tarihten bir hafta sonra 19 Eylül=28 Muharrem Cumartesi günü Belgrad'a gelmiş ve Serdâr-ı-Ekrem düşmanı tâkib ettirip zâyiat verdirdikten ve kaleyi de tâmir ve tahkim ettirdikten sonra 1 Teşrinisâni=6

Rebî'ül-evvel Perşenbe günü avdetle 29 Teşrinisâni=30 Rebî'ül-evvel Pazar günü Edirne'ye vâsıl olmuştur. — Belgrad'dan Erdel üzerine sevkedilen Tatar ordusunun 20 bin esir ve bir çok ganîmet getirdiğinden bahsedilir).

1694=1105

14 Mart=17 Receb, Pazar: Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa'nın azliyle Sürmeli-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Bu kıymetli vezirin azline sebeb, kendisinden yüz bulmıyan Kızlar-ağası Nezir Ağa'nın tezvirleridir: Av merâkı bahâne edilerek «bî-îcâb-ı mûcib» azledilen Mustafa Paşa'nın sadâreti 1693=1104 senesi 27 Mart=20 Receb gününden itibaren 11 ay, 18 gün sürmüştür. — Trablusuşam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Sürmeli-Ali Paşa Dimetokalıdır: Tâyininden 39 gün sonra Edirne'ye gelip işe başlamıştır. — Bu değişikliği bir gün evvel gösteren rivâyet doğru değildir).

28 Haziran=5 Zülka'de, Pazartesi: Gabella kalesinin sukutu.

(Dalmaçya'da Narenta suyu üzerinde bulunan bu müstahkem mevki Hersek'in o cihetten anahtarı sayılır: Venediklilerin böyle bir kaleyi zabtetmesi çok tehlikeli görüldüğü için, iki defa istirdâdına teşebbüs edilmişse de mümkin olamamıştır).

1694=1106

12 Eylül=22 Muharrem, Pazar: Peterwardein=Varadin muhâsarası.

(Bu senenin sefer mevsiminde Serdâr-ı-Ekremlikle 28 Haziran=5 Zülka'de Pazartesi günü Edirne'den hareket eden Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa 16 Ağustos=23 Zülhicce Pazar günü Belgrad'a gelmiş, Kırım hanı Selim-Giray'ın da iştirâkiyle toplanan harb meclisinde iki senedir Belgrad'ın tahkimi ve muhâsaradan kurtarılması gibi sebeblerle karşı yakadaki düşman arâzisine geçilememiş olduğu düşünülerek Avusturya ordusunun bulunduğu Varadin üzerine hareket edilmesi kararlaşmıştır: Yukarda 1692=1103 vukuâtının «2 Ağustos» ve 1693=1105 vukuâtının «12 Eylül» fıkralarına da bakınız. — Sava üzerinde kurulan köprüden orduyu geçirdikten sonra 2 Eylül=12 Muharrem perşembe günü karşı yakadaki Zemun sahrâsına geçen Serdâr-ı-Ekrem 9 Eylül=19 Muharrem Perşenbe günü Varadin'e varıp düşman tabur/ıstaburuna karşı mevzi almış ve meterisler hazırlandıktan sonra 12 Eylül=22 Muharrem Pazar günü kaleye ateş açılmıştır. Bu çetin muhâsara esnâsında bir taraftan da düşman ordusuyla çarpışmalar olmuş, buna rağmen Türk ordusu üstün bir vaziyette harbetmiş, fakat mütemadiyen yağan şiddetli yağmurlardan meterisler bozulduğu için nihayet muhâsaranın kaldırılmasına karar verilerek 1/2 Teşrinievvel=11/12 Safer Cuma/Cumartesi gecesi asker meteristen çıkarılmış ve sabahlayın avdet edilip 6 Teşrinievvel=16 Safer Çarşanba günü ordu bütün ağırlıklarıyla Sava köprüsünden geçirilip Belgrad'a avdet edilmiştir. — Serdârın Belgrad'dan Edirne'ye muvâsalatı 8 Kânunuevvel=20 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe müsâdiftir).

21 Eylül=1 Safer, Salı: Sakız kalesinin «vire ile» Venediklilere teslimi.

(Papalık ve Malta hükûmetlerinden de yardım gören Venedik donanması 7 Eylül=17 Muharrem Salı günü Sakız'a gelmiş ve ertesi gün adaya 12800 asker çıkarmıştır: Kaledeki Türk askeri 1370 kişiden ibarettir. Fazla olarak Venedikliler yerli Hıristiyanları da daha

evvelden elde etmişlerdir. 9 Eylül=19 Muharrem Perşenbe günü başlıyan muhâsarada kaleye hem karadan, hem denizden ateş açıldığı halde, o civârda bulunan ve denizcilikle alâkadar olmadığı halde Kapdan-ı-deryâ olan Pala-bıyık/Helvacı-Yusuf Paşa Sakız muhâfızı vezir Silâhdar-Hasan Paşa'nın istimdâdına rağmen yardım etmemiş, kale içindeki evler tamamiyle yıkılmış ve nihayet daha fazla mukâvemet imkânı görmiyen halkın ve kumandanların ittifakıyle düşmanın «vire» teklifi 27 Muharrem=17 Eylül Cuma günü kabul edilip üç günde şehir tahliye edilerek müslüman ahâli düşman gemileriyle Anadolu yakasına nakledilmiştir: Bu felâketten son derece müteessir olan İkinci Ahmed Sakız'ın derhâl istirdâdını emretmiş ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde vezir İbrahim Paşa'yı kış mevsimine rağmen adayı istirdâd vazifesiyle 13 Kânunuevvel=25 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü Sakız serdârlığına tâyin etmiş, Anadolu askerlerinin İzmir ve Çeşme limanlarında toplanmaları emredilmiş ve Kapdan-ı-Deryâ Yusuf Paşa azledilerek yerine Amca-zâde/Sarhoş Hüseyn Paşa tâyin edilip donanma nın derhâl takviyesi hazırlıklarına başlanmıştır).

1695=1106

6 Şubat=21 Cumâda-l-âhire, Pazar: İkinci Ahmed'in ölümü.

(Umumiyetle «22 Cumâda-l-âhire Ahed» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Ahed=Pazar» günü o ayın 21 ine müsâdiftir. — 1691=1102 senesi 22 Haziran=25 Ramazan Cuma günü tahta çıkmış olan Sultan Ahmed'in saltanatı Milâdî takvim hesabiyle tam 3 sene, 7 ay, 14 gün sürdükten sonra, kardeşi İkinci Süleyman gibi «İstiska=Hydropisie» hastalığından Edirne sarayında ölmüştür: 1643=1052 senesi 25 Şubat=6 Zülhicce Çarşanba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 51 sene, 11 ay, 9 gün yaşadıktan sonra 52 yaşının içinde ölmüş demektir. — Şiir ve musiki meraklısı, hattat ve mizaç itibariyle hassas, hiddetli ve ayni zamanda merhametli bir şahsiyyet olan Sultan Ahmed'in en büyük za'fı her telkine tâbi olmasında gösterilir: Meselâ Çalık-Ali ve Bozoklu-Mustafa Paşalar gibi saltanat devrinin en kıymetli Sadr-ı-a'zamlarını harem-ağalarının telkinâtiyle azletmiştir! — İkinci Ahmed'in cenâzesi Istanbul'a nakledilip Kanunî Sultan Süleyman türbesine defnedilmiştir).

İKİNCİ MUSTAFA
(Mustafây-ı Sânî)
— M. 1695=H. 1106 — M. 1703=H. 1115 —

1695=1106

6 Şubat=21 Cumâda-l-âhire, Pazar: İkinci Mustafa'nın cülûsu.

(Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu olan İkinci Mustafa 1664=1074 senesi 5 Haziran=9 Zülka'de Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle yaşının tam 30 sene, 8 ay, 2 gün tuttuğu, yâni 31 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Emet-Ullâh/Rebîa Gülnûş-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartiyle İkinci Mustafa Osmanlı pâdişâhlarının yirmi ikincisidir. — Gayretli ve kahraman ruhlu bir hükümdar olan Sultan Mustafa, Edirne'de cülûsunun üçüncü günü beyânnâme şeklinde neşrettiği bir «Hatt-ı-Hümâyûn»da babasını bile tenkid etmek suretiyle «zevk-u-safâ ve rahâti kendümüze harâm eylemişüzdür!» diye Kanunî Sultan Süleyman gibi bizzat «gazâ ve cihâda niyyet» ettiğini ilân etmiştir).

18 Şubat=4 Receb, Cuma: Sakız'ın istirdâdını te'min eden Koyun-adaları zaferi.

(Sakız adasının Venedikliler tarafından işgâli için yukarda 1694=1106 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Sakız seferi serdârlığına Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ve Deryâ-kapdanlığına da Amca-zâde Hüseyn Paşa tâyin edilmiş olmakla beraber, bu deniz seferinin en büyük kahramanı Bahriye tarihimizin en mühim şahsiyyetlerinden olan Kalyonlar-kapdanı Mezemorta-Hüseyn Paşa'dır: Bu lâkab, Hacı-Hüseyn Paşa'nın gençliğinde iştirâk ettiği bir muharebede 8-10 yerinden yaralanıp öldüğüne hükmedildiği halde iyileşmesi üzerine Venediklilerin «yarı ölü» mânâsına kullandıkları «Mezzo-morto» kelimelerinden muharreftir. — 44 yâhut 48 gemiden mürekkeb olan Türk donanması 7/8 Şubat=22/23 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi Eski-Foça önündeki Orak adasından kalkıp 60 küsur gemiden mürekkep olan Venedik donanmasmın bulunduğu Koyun-adalarına doğru hareket etmiştir: Avrupalıların «Spalmatori» dedikleri «Koyun-adaları» İzmir hizâsındaki Kara-burun'la Sakız adasını ayıran Sakız-boğazındadır. İlk muharebe 9 Şubat=24 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü olmuş ve çok mühim zâyiâta uğrıyan düşman donanması Sakız'ın şimalişarkîsinde eskiden «Terfil» denilen şimdiki «Kolokitya/Kalokitya-limanı»na kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. — Kat'î zafer, o ilk muvaffakiyetten 9 gün sonra Koyun-adalarıyla Kolokitya arasında cereyân eden bugünkü muharebede kazanılmış, düşman en mühim gemilerini kaybettikten başka Amiral Benedetto Pisani maktûl düşmüş ve mütebâki gemileri de akşam karanlığında Sakız limanına kaçmıştır. Venedikliler artık orada da tutunamıyacaklarını anladıkları için 21 Şubat=7 Receb Pazartesi günü kaleyi takviye için 500 suvâri bırakıp Tenos=İstendil adasına kaçtıkları için 22 Şubat=8 Receb Salı günü Türk donanması Sakız'a asker çıkarmış ve yerli Rumların mezheb ihtilâfından dolayı Venediklilerle mücâdeleye girişmiş olmalarından istifâde edilerek kale kolayca işgâl edilmiştir; Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın Rumlarla gizli bir anlaşmasından da bahsedilir. — O gün düşmanın karaya oturduğu için kaçamıyan bir cephâne gemisiyle limanda bulunan 8 harb gemisi de zabtedilmiştir: Bu suretle Sakız adası yukarda gördüğümüz tarihten istirdâd gününe kadar tam 5 ay, 1 gün Venedik işgâlinde kalmış demektir. — İkinci Mustafa devrinin ilk zaferi olan bu parlak muvaffakiyet üzerine Mezemorta-Hüseyn Paşa Kapdan-ı-Deryâlıkla taltif olunmuş ve selefi Amca-zâde Hüseyn Paşa da Sakız muhâfızlığına tâyin edilmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Mayıs=18 Ramazan, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa'nın azliyle Elmas-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, pâdişâhın bizzat sefere gitmesini istemiyen Ali Paşa'nın Belgrad'a gönderilen 1500 Yeniçeriyi Cisr-i-Mustafapaşa konağında cülûs bahşişi bahânesiyle ısyân ettirmiş olmasıdır: Sürmeli'nin sadâreti 1694=1105 senesi 14 Mart=17 Receb Pazar gününden itibaren tam 1 sene, 1 ay, 19 gün sürmüştür. — Rikâb-ı- Hümâyûn Kaymakamlığından 32-33 yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Elmas-Mehmet Paşa Cidelidir).

30 Haziran=18 Zülka'de, Perşenbe: İkinci Mustafa'nın ilk Avusturya seferine hareketi.

(Avusturyalılardan Macaristan'ı istirdâd için bizzât ordusunun başına geçen Sultan Mustafa bu gün Edirne'den Belgrad'a hareket etmiştir).

1695=1107

9 Eylül=29 Muharrem, Cuma: Lippa fethi.

(Macaristan'ın cenubuşarkîsindeki Banat eyâletini Türklerden almak istiyen Avusturyalılar son zamanlarda, bu eyâlet merkezi olan Tımışvar'ın 54 kilometre şimalişarkîsindeki Lippa=Lipva kalesini zaptedip Tımışvar'a karşı üss-ül-hareke hâline getirmiş oldukları için, 1695=1106 senesi 9 Ağustos=28 Zülhicce Salı günü Belgrad'a gelmiş olan İkinci Mustafa'nın topladığı harb meclisinde ilkönce bu mübim mevkiin istirdâdına karar verilmiş ve Tuna üzerinde bir köprü kurularak Pancsova=Pançova sahrâsına geçildikten sonra Tımışvar üzerinden Lippa'ya gidilerek meteris açmadan yapılan taarruzlarla kale bu gün fethedilmiş ve düşmanın Tımışvar muhâsarası için hazırladığı bütün malzeme ve mühimmat zabtedilmiştir. Burada geçirilen 6 gün esnâsında Lippa kalesi tamamiyle tahrib edilmiş, Kırım hanı Selim-Giray orduya iltihak etmiş, Belgrad beylerbeyi Ca'fer Paşa tarafından Tuna-Tisa=Theisz kavşağındaki Titel kalesinin fethedildiği haber alınmış ve meşhur Avusturya generali Veterani bu sırada Lugos=Lugoş civârında bulunduğu için 15 Eylül=5 Safer Perşenbe günü o tarafa hareket edilmiştir. — Lippa fethini 7 Eylül=27 Muharrem Çarşanba gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

18 Eylül=8 Safer, Pazar: Osmanlı donanmasının Zeytin-burnu zaferi.

(Kapdan-ı-Deryâ Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın bundan evvelki Koyun-adaları zaferi için yukarıki sene vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına: bakınız. — Bu seferki muharebe ilkönce Sakız'ın cenubunda beş gün sürüp 15 Eylül=5 Safer Perşenbe günü Venediklilerin çekilmesiyle neticelenmiş, fakat 51 gemiden mürekkeb olan Türk donanması 60 gemilik Venedik donanmasını tâkib edip bu gün Midilli'deki Zeytin-burnu açıklarında parlak bir zafer kazanarak düşmanın 13 gemisini batırmış ve tahrib etmiş ve mütebâkisi de kaçıp gitmiştir).

22 Eylül=12 Safer, Perşenbe: Lugos zaferi.

(Osmanlı menbâlarında «Veterân-ı lâîn» denilen Avusturya kumandanı Voterani'nin yukarda bu senenin «9 Eylül» fıkrasında bahsi geçen ordusu Lugos=Lugoş civârında ve «nehr-i Tameş» denilen Temes suyu sâhilinde «tabur/ıstabur» kurmuştur: Lippa'dan gelen Türk ordusu cepheden taarruz ederken Kırım hanı Selim-Giray da Avusturyalıları arkadan çevirmiş, İkinci Mustafa Sipâhi, Silâhdar, Gönüllü ve Solak askerlerinin başında bizzat hücuma geçmiş, düşman müdhiş bir bozguna uğrayıp general Veterani ile Lichstenstein prensi maktûl düşmüş ve bu büyük zafer üzerine Lugos kalesi derhâl fethedilmiştir. — Sebes=Şebeş fethine me'mur edilen Diyarbekir valisi Topal-Hüseyn ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde İbrahim Paşalar da bundan bir gün sonra kaleyi boş bulup işgâl etmişlerdir. — Mevsim ilerlemiş olduğu için artık avdete karar veren Sultan Mustafa 28 Eylül=18 Safer Çarşanba günü hareketle Niğbolu üzerinden 1 Teşrinisâni=23 Rebî'ül-evvel Salı günü Edirne'ye ve 14 Teşrinisâni=6 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü de Davudpaşa'ya gelip Lippa, Lugos ve Şebeş fatihi sıfatiyle 18 Teşrinisâni=10 Rebî'ül-âhir Cuma günü parlak bir zafer alayı içinde Istanbul'a girmiştir).

13 Teşrinievvel=4 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Koca-Petro'ya karşı Azak zaferi ve kalenin muhâsaradan kurtarılması.

(Ayasofya yolunu açmak için Karadeniz'e inmeyi en mühim hedef ittihâz eden meşhur Rus çarı Koca/Deli Petro 1695=1106 senesi 10 Temmuz=28 Zülka'de Pazar günü 2-3 yüz bin kişilik muazzam bir ordu başında Azak kalesine gelmiş, 95 gün muhâsara ettikten sonra Kefe beylerbeyi Murtaza Paşa ile Selim-Giray oğlu Kaplan-Giray'ın büyük bir kahramanlıkla yaptıkları müdâfaa ve taarruz hareketlerinde Garp menbâlarına göre 30 bin ve bizim menbâlara göre de 50-60 bin maktûl verdikten sonra bu 96 ncı günü ric'ate mecbur olmuş ve

tâkibe uğrayıp 3-4 bin askeri daha kırıldıktan başka iki topu da zabtedilmiştir. — Aşağıki sene vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

1696=1108

2 Ağustos=3 Muharrem, Perşenbe: Şehzâde Mahmud'un doğumu.

(İkinci Mustafa'nın büyük oğlu olan bu şehzâde Mahmud 1730=1143 de tahta çıkan «Sultan Mahmûd-ı Evvel=Birinci Mahmud»dur; Anasının adı «Sâliha-Sultan»dır. 1696=1107 senesi 10 Nisan=7 Ramazan Salı tarihi de rivâyet edilirse de, o tarih Sultan Mustafa'nın ilk çocuğu olan Ayşe-Sultan'a aittir).

6 Ağustos=7 Muharrem, Pazartesi: Azak kalesinin sukutu.

(Yukarıki senenin «13 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz muhâsaradan sonra tâmir ve tahkimi tamamiyle ihmâl edilen ve hattâ 4-5 yüz kişiden ibaret yorgun ve bitkin muhâfızları bile henüz değiştirilmemiş olan Azak kalesine 100 bin kişilik bir ordu ve Don suyunu tâkib eden büyük bir nehir donanmasıyla gelen Koca-Petro Venedik'den, Avusturya'dan, Holânda'dan, Prusya'dan mühendisler, mütehassıslar ve teknik yardımlar alarak kalenin önünde dışardan gelebilecek Türk ve Tatar taarruzlarına karşı 28 gün «tabur/ıstabur» kurmakla meşgul olduktan sonra 1696=1107 senesi 3 Haziran=2 Zülka'de Pazar günü muhâsaraya başlayıp yardıma me'mur olan paşalarla Kırım hanının vaktinde yetişememelerinden istifâde etmiş ve nihayet bu gün açtığı büyük bir gedikten umumî hücuma geçeceği sırada kaledeki 4-5 yüz yorgun muhâfızın sağ kalanları 100 bin kişiye karşı 64 gün büyük bir kahramanlıkla ikinci defa olarak müdâfaa ettikleri Azak kalesini «vire ile» teslime mecbur olmuşlardır; Her halde bu netice, Koca-Petro hesabına şerefsiz bir muvaffakiyet demektir. — Kalenin tamirini ihmâl eden ve vaktinde yardıma yetişemiyen bâzı paşalarla beyler idâm edilmişlerdir. — Ruslar Azak kalesini tahkim edip 3 bin Moskof âilesiyle dört yüzü kalmuk olmak üzere kuvvetli bir muhâfız kıt'a koydukları gibi, Türkler de bunların Kuban mecrâsına sarkıntılık etmelerine mâni olmak üzere nehrin denize döküldüğü noktada büyük bir kale yapıp «Açu» ismini vermişler ve bu yeni kaleyi bir beylerbeylik merkezi ittihâz etmişlerdir).

27 Ağustos=28 Muharrem, Pazartesi: İkinci Mustafa'nın Olasch zaferi.

(Bu sefer mevsiminde gene Avusturyalılara karşı hareket eden pâdişâh 1695=1107 senesi 20 Nisan=17 Ramazan Cuma günü Davudpaşa'dan hareketle Edirne'ye ve 18 Haziran=17 Zülka'de Pazartesi günü de Edirne'den yola çıkıp bu senenin 2 Ağustos=3 Muharrem Perşenbe günü Belgrad'a vâsıl olmuştur. O sırada Osmanlıların «Nalkıran» dedikleri Saksonya elektörü Frederic-Auguste Tımışvar'ı muhâsaraya başladığı haber alındığı için derhâl üzerine hareket edilmiş ve düşman ordusu 9 gün süren muhâsarayı kaldırıp Türklerle karşılaşmak üzere Bega=Begi boylarına gelmiştir; bâzı hafif müsâdemelerden sonra bu gün Olasch civârında cereyân eden büyük muharebenin en kızgın ânında Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'nın 12 bin Serdengeçti başında yaptığı şiddetli bir hamle düşmanın mağlûbiyetiyle neticelenmiştir. Bu muvaffakiyet üzerine 31 Ağustos=2 Safer Cuma günü ordu Tımışvar'a gelip kaleyi takviye ve tahkim etmiş ve bir taraftan da muhtelif palankalar fethedilmiştir: Bunların en mühimmi Rumeli beylerbeyi Daltaban-Mustafa Paşa'nın 17 Eylül=19 Safer Pazartesi günü zabtetmiş olduğu Morawich=Morevik palankasıdır. — Tımışvar'dan Belgrad'a dönen pâdişah 28 Eylül=1 Rebî'ül-evvel Cuma günü oradan

hareketle 25 Teşrinievvel=28 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Edirne'ye vâsıl olmuştur. — Bu zaferi 20 Ağustos=21 Muharrem Pazartesi gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

1697=1109

11 Eylül=24 Safer, Çarşanba: Zenta=Sente fâciası.

(1697=1108 senesi 17 Haziran=27 Zülka'de Pazartesi günü Edirne'den son «Nemçe seferi» ne çıkan İkinci Mustafa bu senenin 10 Ağustos=22 Muharrem Cumartesi günü Belgrad'a gelmiş ve ilkönce Sadr-ı-a'zamın, ondan sonra da pâdişâhın huzûrunda toplanan iki harb meclisinde Tuna'dan Banat=Tımışvar yakasına geçip düşman ordusuna taarruz veyâhut Sava'dan Zemun yakasına geçip Peterwardein=Varadin kalesini muhâsara şıklarından hangisinin müreccah olduğu müzâkere edilmiştir. Birinci hedef çok tehlikelidir: Çünkü Tuna'dan sonra Temes=Tameş, Bega=Begi ve Theisz=Tisa nehirlerini geçmek ve bu geçişlerde düşman taarruzuna uğramak ihtimâli vardır; ikinci hedefe gidildiği takdirde ise karadan Belgrad'a yakın olmak ve Tuna donanmasının himâyesinde nehir yoluyla iâşe edilmek imkânı müemmendir. Fakat Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'ya karşı elbirliği eden devşirme vezirler, her halde gençliğini ve türklüğünü hazmedemedikleri yiğit paşanın gösterdiği mâkul ve doğru yolu kabul etmeyip orduyu tehlikeli yola sevketmekte ittifak etmişlerdir: Vak'anüvis Râşid o hâinlerin bu ihânetini Elmas Paşa'nın kendilerine yüz vermemiş olmasıyla izah ederek «lûtf-u-mücâmele üzre muâmele îtmedüklerinden dilgir ve cümlesi vesîle-i tedmir-i vezir olacak hâlet tedârüküne hem-zeban re'y-ü-tedbîrde olduklarından» ve eğer tehlikesiz tarafa gidilecek olursa «zuhûr-i zafer-ü-nusret âşkâr ve Sadr-ı-a'zama vesîle-i tezâyüd-i kadr-ü-i'tibârdur diyü bâis-i kesr-i şân-ı Âsafi olmak dâiyesiyle» tehlikeli tarafa gitmekte ısrâr ettiklerinden bahsetmektedir! Bu meclislerde yalnız Belgrad muhâfızı Amca-zâde Hüseyn Paşa Vezir-i-a'zamı te'yid etmişse de, hâinler yekpâre bir ihânet cephesi teşkil ettikleri için kaahir bir ekseriyetle tehlikeli yoldan gidilmesine karar verilmiştir: İkinci Mustafa gibi gayyur ve cengâver bir pâdişâhın kendi hûzurunda verilen böyle bir karara karşı hiç ses çıkarmamış olması hiç bir zaman affedilemiyecek müdhiş bir gaflet eseridir. Düşman baş-kumandanı ordusunun harekât plânlarını «câsuslarından» haber almakta olduğuna göre, vüzerâ içinde satılmış soysuzlar bulunmak ihtimâli bile vardır. — İşte bu akla sığmaz karar üzerine ilkönce Tuna'dan ve ondan sonra da Temes=Tameş, Bega=Begi ve Theisz=Tisa nehirlerinden bin müşkilâtla geçilmişse de, Avusturya ordusunun meşhur kumandanı Feld-mareşal prens Eugene de Savoie ustalıklı bir hareketle geri çekilmiş ve kendisinin tahkim ve takviye ettiği Titel kalesi bir hamlede zabtedilip tahrib olunduktan sonra Varadin önlerinde ıstabur kurduğu haber alındığı için o tarafa gidilmiştir; fakat düşman «tabur» dan çıkmadığı ve tabura taarruz da muvâfık görülmediği için, tekrar toplanan harb meclisinde Szegedin üzerine gidilmesi ve Tuna donanmasının da Theisz=Tisa'ya sokulması takarrür etmiştir: Prens Eugene'in bu kararı da casuslarından haber aldığından ve hattâ Szegedin'e takviye kıt'aları gönderdiğinden bahsedilir! Bu sırada düşman eline esir düşen Rumeli beylerbeyi Arnavut Küçük-Ca'fer Paşa'nın canını kurtarmak için Prens Eugene'e Szegedin muhâsarasından vazgeçilip Theisz'in sol sâhiline geçilerek Tımışvar üzerinden Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri Yukarı-Macaristan veyâhut Erdel prensliklerinden birinin istilâsına karar verildiğini ifşâ etmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır: Düşman ordusu işte bunun üzerine büyük bir sür'atle bu gün zevâlî saat ikide Theisz kıyılarına yetişmiş, Szegedin'in 35 kilometre kadar cenubunda ve Zombor'un 70 kilometre şimalişarkîsinde ve nehrin sağ sâhilinde bulunan Zenta/Zentha/Szenta=Sente önlerinde Osmanlı ordusuyla karşılaşmıştır. Bu sırada Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa pâdişahla ordunun büyük bir kısmını karşı yakaya geçirdikten sonra mütebâkisini geçirmiye çalışmaktadır; Fakat Prens Eugene köprüyü iki noktadan top ateşine tuttuğu için ancak bin

kadar asker geçtikten sonra köprü yıkılmış, o sırada düşman ordusu cepheden taarruz ederken sol cenâhı da nehirle Türk askeri arasına girdikten sonra bir çevirme hareketi yapmış, karşı sahile geçmiş olan kuvây-ı-külliye tıpkı 1664=1075 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Saint-Gotthard muharebesinde olduğu gibi seyirci kalmış ve Garp rivâyetlerine göre bu müdhiş fâcia sahnesinde 20 bin asker şehîd düşüp 10 bin kişi de suda boğulmuştur! Vak'anüvis Râşid'e göre ordunun «sümnü=sekizde biri» telef olduğuna nazaran 60 bin mevcuttan ancak 7500 kadar telefât verilmiş demektir. Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ile 13 beylerbeyi ve bir çok beylerle ordu erkânı da şehîd düşmüş ve hattâ Sadr-ı-a'zamın koynundaki «Mühr-i-hümâyûn» düşman eline geçmiştir. — İmparatorluk Harb şûrâsı Prens Eugene'e müdâfaa vaziyetinde kalmasını emretmiş olduğu halde, onun taarruza geçmesi bir takım devşirme vezirlerin tertib ettikleri ihânetten istifâde içindir ve tabiî fırsatı kaçırmamıştır. — Gene ayni hâin vezirler pâdişaha artık karşı sahilde durulamıyacağını söyleyip iğfâl ederek orduda müdhiş bir panik çıkardıkları için, o gece bilâ-sebeb ordugâhla bütün ağırlıklar ve hazineler düşmana bırakılarak Tımışvar'a ric'at edilmiş, bu sırada ilk yağmayı Yeniçeriler yapmış ve düşman ordusu da ancak ertesi gün köprü kurmıya başlayıp bir iki gün sonra karşıya geçerek ağırlıkları zabtetmiştir; Hattâ ordu helvacılarından birinin tahin helvası kutularını bir öküz arabasına yükliyerek üç gün sonra Tımışvar'daki ordugâha ağır ağır geldiğinden bahsedilir! — İşte bu fâciadan dolayı Osmanlı-Türkleri Hicretin bu 1109 tarihini «Sente senesi» diye anmıya başlamışlardır. — Râşid bu vak'ayı bir gün evveline müsâdif gösterir).

18 Eylül=2 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine Amca-zâde Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Yukarıki fıkrada şehâdetini gördüğümüz Elmas-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1695=1106 senesi 2 Mayıs=18 Ramazan Pazartesi gününden Zenta fâciasına kadar tam 2 sene, 4 ay, 10 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i-a'zam Hüseyn Paşa'ya «Amca-zâde» denilmesi, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu ve Fâzıl-Ahmed Paşa ile Fâzıl-Mustafa Paşa'nın «amca-zâde»leri olmasındandır; Zenta'dan Tımışvar'a gelen İkinci Mustafa Belgrad muhâfızlığında bulunan Hüseyn Paşa'yı derhâl orduya dâvet edip bu gün Sadâret mesnedine çıkarmıştır; Amca-zâde, Köprülü âilesinden yetişen dördüncü Vezir-i-a'zamdır. — Sultan Mustafa bundan üç gün sonra 21 Eylül=5 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Tımışvar'dan Belgrad'a ve 30 Eylül=14 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü de Belgrad'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

17 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Bosna-saray'ın yanması.

(Bosna muhâfızı Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine askerinin başsız kalmasından istifâde eden Prens Eugene, Zenta vak'asından bir ay sonra o tarafa saldırarak bir takım palankalar yıkıp yaktıktan sonra açık bir şehir olan Bosna-saray'ı da 120 câmiiyle beraber bu gün yakmış ve yeni muhâfız yaklaşmakta olduğu için alelâcele çekilip 8 Teşrinisâni=23 Rebî'ül-âhir Cuma günü Eszek'e dönmüştür).

1698=1110

20 Teşrinievvel=14 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Osmanlı murahhaslarının Belgrad'dan Karlofça'ya hareketleri.

(1697=1109 kış mevsimi bir takım sulh teşebbüsleriyle geçmiştir; bu meseleyle en fazla üç kişinin uğraştığından bahsedilir: Bunlardan İngiliz elçisi Lord Paget'le Felemenk/Holânda elçisi Coliyer/Colier Türkiye ile Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya arasında sulhe

tavassut ettikleri halde, Fransa sefiri Baron Charles de Ferriol/Feriol bil'akis XIV üncü Louis nâmına Osmanlı hükûmetini Macaristan'ın istirdâdına kadar harbin idâmesine teşvik etmiştir. Bu tuhaf vaziyetin sebebi, Fransa'nın Avusturya, İspanya, İsveç, İngiltere, Holânda ve bâzı Alman prensliklerinden mürekkep ve «Ligue d'Augsbourg» ismiyle meşhur bir düşman ittihâdına karşı 1688 den 1697 ye kadar 9 sene harbettikten sonra Ryswick sulhünü akde mecbur olmakla beraber, İspanya verâseti muharebelerine hazırlanmasıdır. İşte bundan dolayı XIV üncü Louis, Türkiye harbe devam ettiği takdirde kendisinin de Macaristan istirdâd edilinceye kadar Avusturya/Almanya imparatorluğuna garpten taarruz edeceğini ve Türkler Zenta fâciasından sonra mağlûp bir vaziyette sulh akdedecek olurlarsa Avrupa Hıristiyanlığı nazarındaki tarihî heybet ve itibarlarını artık tamamiyle kaybetmiş olacaklarını bildirmişse de söz dinletememiştir: Çünkü Fransa'ya karşı Augsbourg ittifakının en mühim âmili olan Üçüncü Guillaume d'Orange hem İngiltere kralı ve Holânda hükümdarı, hem de Avusturya imparatorunun müttefiki sıfatiyle Osmanlı vüzerâsına para yedirmektedir! Fransa kralını Avusturya imparatorluğuna karşı yalnız bırakmak üzere Osmanlı-Nemçe sulhünün bir an evvel akdine ayni hükümdarı temsil eden Felemenk ve İngiliz elçilerinin tavassut etmesi işte bundandır; Hammer bunlardan Paget'in İngiliz tavassutunu «50 bin ecu»ye satın aldığından ve Fransız müverrihleri de Colier'nin yedirdiği altınlardan bahsetmektedir! Fransız elçisinin muvaffak olamaması, para yedirmemiş veyâhut yedirememiş olmasındandır: Bu vaziyette Osmanlı devletinin mukadderâtı bir takım devşirme vüzerânın elinde artık bir ticaret metâı hâline gelmiş demektir; hattâ bu meselede söz sâhibi olan Kırım hanı Hacı Selim-Giray gibi bir kahramana bile ayrıca para yedirildiği hakkında tuhaf bir rivâyet vardır! Her halde yukarıki senenin «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Zenta harbinde olduğu gibi bu Karlofça sulhünde de ihânet cephesinin müdhiş bir rol oynadığı muhakkaktır: Çünkü o muharebede ordunun bir kısmı sırf ihânet yüzünden mağlûb olduğu halde, Lehistan ve Bosna cephelerinden muvaffakiyet haberleri gelmiş ve Çanakkale boğazı açıklarında Türk donanması Venediklileri üstüste iki defa daha mağlûp etmiştir. Millet mal ve can vergisini büyük bir tahammül ve metânetle vermekte devam etmektedir ve hattâ Zenta fâciasından sonra 100 bin kişilik büyük bir ordu daha toplanmış, Akdeniz, Karadeniz ve Tuna donanmaları yeni gemilerle takviye edilmiş ve bütün bunlar yeniden harbe hazırlanmıştır. Yıllardanberi devam eden harb hâlinin memleketi her hususta sarsmış olduğu muhakkak olmakla beraber, garpte Fransa ve şarkta Türkiye ile senelerce çarpışmış olan Avusturya imparatorluğunun da en güzîde askerlerini cephe cephe fedâ ettikten sonra, vak'anüvis Râşid'in dediği gibi artık «Mühimmât-ı-seferiyyeye vâfî olur îrâda iktidârı mün'âdim ve münselib» olduğu da muhakkaktır; Hattâ sulh akdine muhâlif olan Rus çarı Koca-Petro Viyana'dan geçerken sulhü istiyen kim olduğunu sorduğu zaman, Hammer'in kaydine göre:

Avusturya, İspanya, İngiltere, Holânda ve bütün Hıristiyanlık!

cevabını almıştır. Her ikisi de kral Guillaume d'Orange'i temsil eden İngiliz ve Felemenk elçilerinin o fecî tasavvurları işte bütün bunlara rağmen kabul edilmiş ve asıl fâcia da bundan sonra olmuştur: Sulhe karar verildiği için pâdişâhın artık ordu başından hareketine lüzum görülmeyip Edirne'de kalması takarrür etmiş ve Serdâr-ı-Ekremlikle askerin başına geçen Vezir-i-a'zam Amca-zâde Hüseyn Paşa 1698=1109 senesi 30 Mayıs=20 Zülka'de Cuma günü Edirne'den Belgrad'a doğru bir gösteriş seferine çıkıp Sofya konağına geldiği zaman Reîs-ülküttâb Râmi Mehmed Efendi ile Dîvân-ı-Hümâyûn Baş-tercümanı Scatlat/İskerlet-zâde Alexandre Mavrokordato Efendi murahhaslıkla ordunun önünden Belgrad'a doğru ileri gönderilmiştir; mütevassıt rolünü oynıyan mahut İngiliz ve Felemenk elçileri de bunlarla beraberdir. Asıl fâcia, bunların Sofya'dan hareketlerinden evvel bu senenin 22 Temmuz=13 Muharrem Salı günü «Sulh esası=base de la paix» olmak üzere en son harb vaziyetini kabul ettiklerine âlt bir beyannâme imzâ etmiş olmalarıdır. Bu vaziyete göre, Osmanlı murahhasları

için müzâkere esnâsında yapılacak mühim bir iş kalmamıştır: Çünkü beyannâmedeki taahhüd mucibince Osmanlı devleti daha müzâkereye girişmeden evvel Avusturya İşgâlindeki Macaristan ve Erdel ölkeleriyle Venedik işgâlindeki Dalmaçya ve Mora kıtalarından bir kalemde vazgeçmiş demektir! Fakat aşağıki fıkrada görüleceği gibi, bizim murahhaslar o tuhaf «Sulh esası»nın bilhassa Lehistan cephesinde Türkiye'ye te'min edebileceği menfaatlerden de vazgeçmiş oldukları için, bu meş'ûm esas ancak düşman lehine ve Türkiye aleyhine olmak şartiyle tatbik edilmiştir. — Türkiye murahhaslarının Belgrad'dan hareketi Osmanlı menbâlarında 14 Rebî'ül-evvel=20 Eylül Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de bunun «14 Rebî'ül-âhir»den galat olması lâzımgelir. — Karlofça ile etrâfına münhasır mevziî bir mütâreke ilân edilmiş olmakla beraber, diğer taraflarda harb hâlinin devamına karar verildiği halde yüz bin kişilik Türk ve otuz bin kişilik Tatar ordularını Semendere ve Belgrad önlerinde aylarca hareketsiz bırakıp sulh müzâkerelerinde müsâid bir te'sir yapabilecek hiç bir teşebbüse girişmiyen Serdâr-ı-Ekrem nihayet «meksi mûcib hâlet olmadığı eclden» 10 Teşrinisâni=6 Cumada-l-ûlâ Pazartesi günü Belgrad'dan hareketle 14 Kânunuevvel=10 Cumâda-l-âhire Pazar günü Edirne'ye vâsıl olmuştur).

1699=1110

2 Kânunusâni=29 Cumâda-l-âhire, Cuma: Şehzâde Osman'ın doğumu.

(İkinci Mustafa'nın ikinci oğlu olan bu şehzâde Osman 1754» 1166 tarihinde tahta çıkan «Sultan Osmân-ı Sâlis=Üçüncü Osman»dır. Anasının adı «Şehsüvâr-Sultan»dır).

26 Kânunusâni=24 Receb, Pazartesi: Karlofça muâhedelerinin imzâsı.

(Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya murahhasları 23 Teşrinievvel=17 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü ve Osmanlı murahhasları da ertesi, gün Karlofça'ya vâsıl olmuşlardır. Peterwardein=Varadin'in 15 kilometre kadar cenubuşarkîsinde ve Tuna'nın sağ sâhilinde bulunan Carlowitz/Carlowicz=Karlofça kasabasının ismi eski Osmanlı menbâlarında Karloviçe tahavvülüne de uğramaktadır. — Müttefik düşmanlar arasındaki teşrifât ihtilâflarıyla 20 gün boş geçtikten sonra 1698=1110 senesi 13 Teşrinisâni=9 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü müzâkere başlamış, 74 günde 36 celse akdedilmiş ve nihayet bu 75 inci günü öğleden evvel zevâlî saat 11,45 de Avusturya, Venedik ve Lehistan hükûmetleriyle akdedilen Karlofça muâhedeleri merâsimle imzâlanmıştır: İmzâ merâsimi biter bitmez top şenlikleriyle ilân edildiği rivâyet edilir. — 1683=1094 senesi 1 Nisan=3 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Türk ordusunun Edirne'den ikinci Viyana seferine hareketinden bu güne kadar Osmanlı-Avusturya harb hâli Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 9 ay, 25 gün sürmüştür. Lehistan'la olan harb hâli de kral Sobieski'nin Viyana muhâsarası esnâsında Avusturya ordusuna iltihak tarihi olan 1683=1094 senesi 7 Eylül=15 Ramazan Salı gününden itibaren tam 15 sene, 4 ay, 9 gün sürmüş demektir. Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilânı 1684=1095 senesi 15 Temmuz=2 Şa'ban Cumartesi gününe tesâdüf ettiği için, Osmanlı-Venedik harb hâli de 14 sene, 6 ay, 12 gün sürmüştür. Osmanlı-Rus devri bunlardan çok sonra Moskof ordusunun Türk hâkimiyyetindeki Kırım hanlığını istilâ için 1689=1100 senesi 30 Mayıs=10 Şa'ban Pazartesi günü giriştiği Perekop muharebesiyle başladığına göre tam 9 sene, 7 ay, 27 gün sürmüş ve Karlofça'daki Rus murahhası tam salâhiyyeti hâiz olmadığı için bu gün imzalanan 2 yâhut 3 senelik bir mütâreke ile nihayet bulmuştur: Sulh muâhedesi için 1700=1112 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlarda Hicrî gün tarihi «26 Receb» gösterilirse de doğru değildir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Sulh esası»ndan dolayı Osmanlı murahhasları hemen hiç bir muvaffakiyet gösterememişlerdir: 20 maddelik Avusturya, 16 maddelik Venedik ve 11 maddelik Lehistan muâhedeleri mucibince

Macaristan'la Erdel Avusturya'ya terkedilmiş, yalnız Banat=Tımışvar eyâletiyle Belgrad'ın karşısındaki Syrmium=Sirem kıt asının Tuna=Tisa kavşağıyla Sava-Bossut kavşağı arasındaki kısmı Türkiye'ye bırakılmış ve oradan ilerisi için de Sava ve Unna nehirleri tabiî hudud ittihâz edilmiştir. Son harb vaziyeti mucibince Mora ve Dalmaçya ile Santa-Maura=Aya-Mavri adası Venediklilere bırakılmış, yalnız Türk himâyesindeki Raguza=Dubrovnik cumhuriyetiyle ittisâl için Dalmaçya'da bir toprak şeridiyle Yunanistan'daki Lepanto=İnebahtı ve Arnavutluk'daki Preveze kalelerinin Venedikliler tarafından tahribi şartiyle Türkiye'ye bırakılması güçlükle te'min edilebilmiştir; fakat buna mukabil Lehistan'da Türk ve Tatar orduları mütemâdiyen muzaffer oldukları halde, yukarıki fıkrada gördüğümüz «Sulh esası» Türkiye aleyhine ihlâl edilerek son harb vaziyetine rağmen Caminiec=Kamaniçe kalesiyle Ukrayna ve Podolya eyâletleri her nedense Lehistan'a verilmiş ve bu tarihe kadar Avusturya, Venedik ve Lehistan devletlerinin haraç yâhut hediye olarak Türk hâzinesine takdim ettikleri bütün «pişkeş» ler ilga edilmiştir. İşte bütün bunlardan dolayı, kat'î bir mecburiyet olmadan akdedilen bu uğursuz sulh Osmanlı imparatorluğunun parçalanmıya başlaması ve Avrupa hıristiyanlığına karşı Türk azamet ve heybetinin artık tavsaması demektir; Mütevassıt rolünü oynıyan İngiliz ve Felemenk elçilerinin böyle bir sulh fâciasını bizim devşirme vezirlere kabul ettirmek üzere yedirdikleri paralar için yukarıki fıkraya bakınız. — Avusturya muâhedesinin bir maddesi mucibince Osmanlı idaresini tercih edecek Macar milliyetçileri Türkiye'ye muhâceret hakkına mâlik oldukarı için, tam 1400 Macar âilesi Türk topraklarına hicret etmiş ve «Orta-Macar»ın kahramanlıklarıyla meşhur kralı Emeric Thököly ile kraliçesi Helene Zrinyi İzmit'de ihsan edilen çiftliğe çekilmişlerdir. — Muhtelif tarihlerde tasdik edilen bu üç muâhedenin akdi üzerine «Tekâlîf-i seferiyye» denilen harb vergileri kâmilen kaldırılmıştır).

1699=1111

10 Eylül=15 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: İkinci Mustafa'nın Edirne'den Istanbul'a avdeti.

(Son iki sefer mevsimindenberi Edirne'de oturan Sultan Mustafa, Karlofça sulhünün akdi üzerine gelecek Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya elçilerini kabul etmek üzere Istanbul'a gelmiş ve ondan sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür).

1700=1112

14 Temmuz=27 Muharrem, Çarşanba: Osmanlı-Rus sulhü.

(Garp menbâlarında umumiyetle «13 Haziran 1700=25 Zülhicce 1111 Pazar» gününden ve bâzı Osmanlı menbâlarında da «1112 Safer=1700 Temmuz/Ağustos» ayından bahsedilirse de doğru değildir; her halde «13 Haziran» rivâyetinin «13 Temmuz» dan galat olması lâzımdır: Çünkü «Muâhedât Mecmuası» ndaki Türkçe metnin mukaddimesinde «26 Muharrem 1112 Çarşanba» tarihine tesâdüf edilmektedir; o sene muharreminin 26 sı Haziran'ın değil, Temmuz'un 13 üne müsâdifse de, gün ismi «Erbeâ=Çarşanba» gösterildiğine göre «Rü'yet-i-hilâl»den mütevellid olması lâzımgelen bir günlük fark burada tashih edilmiştir. — Karlofça'da Ruslarla akdedilen 2 yâhut 3 senelik mütâreke için 1699=1110 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız: 14 maddeden ibaret olan bu sulh muâhedesi Koca-Petro'nun Istanbul'a gönderdiği Rus murahhası Oukraintzow ile Reîs-ül- küttâb Râmi Mehmet ve Dîvân-ı-Hümâyûn Baş-tercümanı Mavrokordato Efendiler arasında beş ay süren bir müzâkereden sonra imzâlanmıştır. — Başlıca esasları şunlardır: A) Azak kalesi mülhakatını teşkil eden palankalarla ve Kuban istikametinde 10 saatlik arâzi ile beraber Rusya'ya terkedilmiştir; Bu kalenin sukûtu için 1696=1108 vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına bakınız;

B) Son harbte Rusların Dnieper=Özü boyunda işgâl etmiş oldukları Togan, Gazi-kerman, Şâhin-kerman ve Nusret-kerman kaleleri tahrib edildikten sonra arâzisi Türkiye'ye iâde edilecektir; C) Rus kazakları Karadeniz'e inemiyecekler ve Kırım Tatarları da Rus topraklarına akın edemiyeceklerdir; Ç) Çarlığın son harbe kadar Kırım hanlığına vermekte olduğu haraç ilga ve Rusya'nın istiklâli tasdik edilmiştir; D) Esirler mübâdele edilecektir. — Azak kalesinin Koca-Petro'ya terki demek, Rusya'nın artık Karadeniz'e inmesi demektir; haraç altından kurtulup müstakil bir devlet vaziyetine geçen Rus çarlığının Avrupa siyasetinde rol oynamıya başlaması da Karlofça konferansıyla işte bu Istanbul muâhedesinden itibaren başlamıştır).

1701=1113

21 Temmuz=14 Safer, Perşenbe: Kapdan-ı-Deryâ Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın ölümü.

(En büyük Türk denizcilerinden olan Hacı-Hüseyn Paşa'nın «Mezemorta» lâkabı için 1695=1106 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. iki defa Deryâ- kapdanlığında bulunmuş olan Hüseyn Paşa Venediklileri üstüste mağlûb edip Türk denizciliğine yeni bir hayatiyetle canlandırdıktan başka, Osmanlı donanmasını ıslâh edip bâzı kanunlar tedvin etmiş olmakla da mâruftur, ölüm tarihini 15 Rebî'ül-evvel=20 Ağustos Cumartesi gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

3/4 Kânunuevvel=2/3 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi: Bedesten yangını.

(Bu gece çıkan yangında Istanbul bedesteni kâmilen yandıktan başka etrâfa sirâyetle Sipâhiler-çarşısı, Bit-pazarı ve Mercan-çarşısı da baştanbaşa kül olmuştur).

1702=1114

4 Eylül=11 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Amca-zâde Hüseyn Paşa'nın isti'fâsiyle Daltaban-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Amca-zâde'nin isti'fâsına sebeb, pâdişâhın hocası olduğu için fevkalâde bir nüfuza mâlik olan ve âdetâ bütün devleti eline almış bir vaziyette bulunan meşhur Şeyh-ül-İslâm Erzurumlu Feyz-Ullâh Efendi ile arası açıldığı için, muhtelif me'muriyyetlere tâyin etmiş olduğu adamlarının haberi olmadan birer birer azledilmeleri ve nihayet sultanlardan birine karşı gizli bir alâka beslemekle ithâm edilen yeğeni Kapucular-kethudâsı Kıbleli-zâde Ali Bey'in de idâm edilivermesidir. Bu vaziyetten çok müteessir olan Hüseyn Paşa hastalandığı için bir kaç kere isti'fâ etmiş ve nihayet bu gün bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderilerek mühür geri aldırılmıştır. Sadâret müddeti 1697=1109 senesi 18 Eylül=2 Rebî'ül-evvel Çarşanba gününden itibaren tam 4 sene, 11 ay, 16 gündür. — Kabalığı, ümmîliği ve cehâletiyle mârûf olan ve Yeniçeri neferliğinden yetişen yeni Vezir-i-a'zam Manastırlı Daltaban-Mustafa Paşa Sırp dönmesidir; O sırada Bağdad valiliğinde bulunduğu için, mühür gider gitmez «ılgar idüp» 27 Eylül=5 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye gelmiş ve kendisini o makama tâyin ettirmiş olan Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'ye dalkavuklukta Sadâret haysiyetini ihlâl edecek kadar ileri gitmiştir).

1703=1114

24 Kânunusâni=6 Ramazan, Çarşanba: «Tatar fitnesi» üzerine Daltaban-Mustafa Paşa'nın azliyle Râmi Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Daltaban'ın azline sebeb, sadâretinde âmil olan Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük nüfuzuna karşı istikbal ve teşyi merasimlerinde arabasının önünde yayan yürüyerek zillet derecesinde boyun eğdikten sonra kafa tutmıya başlamasıyla izah edilir; Kırım isyânı bu değişikliğin resmî vesilesidir. — Sert ve serkeş bir asker olan Mustafa Paşa harb tarafdarlığından ve Budin fâtihliği sevdâsına kapıldığından dolayı Karlofça sulhünün aleyhindedir: Rusya'ya karşı Kerç boğazını tahkim ettirmiş ve Moskof topraklarına ganîmet almak için akın etmek istiyen Kırım hanı Devlet-Giray'ın Rus hazırlıkları hakkındaki raporları da kendisinin harb temâyüllerine uygun gelmiştir; fakat Istanbul'daki Rus sefiri hazırlık iddiâlarını reddedip Kırım'dan 40 fersah uzakta âsi Kazaklara karşı bir kaleden başka bir şey yapılmadığını ve Rusya'nın Azak-denizindeki 12 gemisini de Türkiye'ye derhâl satabileceğini söylediği için Devlet-Giray hanlıktan azledilip babası Selim-Giray 1702=1114 senesi 2 Kânunuevvel=6 Şa'ban Salı günü dördüncü defa olarak Kırım hanlığına tâyin edilip yola çıkarılmıştır: Devlet-Giray'ın isyânı işte bunun üzerinedir. Bu «Tatar fitnesi»nde Devlet-Giray Akkerman ve İsmail taraflarına kuvvetler sevkederek yağmacılığa başlamış ve askerlerini böyle bir ısyan hareketine sevkedebilmek üzere Vezir-i-a'zam da kendisiyle beraber olduğu için tenkil edilemiyeceklerinden bahsetmiştir. Halbuki Özü valisi Çelebi-Yusuf Paşa derhâl tenkile me'mur edilip maiyyetine mühim kuvvetler gönderilmiş ve bu vaziyet üzerine Devlet-Giray başını kurtarmak için gidip Çerkeslere ilticâ etmiştir. Daltaban'ın harbciliğine muhâlif olan Feyz-Ullâh Efendi'nin işte bu vak'adan istifâde ettiği ve Kırım isyânında parmağı olduğunu söyliyerek azlettirdiği rivâyet edilir: Bir rivâyete göre de bu husûmetin asıl sebebi, Vezir-i-a'zamın bir ziyâfette Şeyh-ül-İslâmı zehirletmek istemesi ve onun da zamanında haber alıp ihtiyatlı davranmasıdır. Karlofça muâhedesini akdettikten sonra Reîs-ül-küttâblıktan Kubbe-vezirliğine tâyin edilmiş olan Râmi Mehmet Paşa da harb aleyhdârı olduğu için, hâmisi olan Feyz-Ullâh Efendi ile elbirliği etmiş, Daltaban-Mustafa Paşa nihayet azledilmiş ve üç gün sonra da idâm olunmuştur. Hıristiyan ve Yahudi kıyafetlerinin siyah olmasını ve Müslüman kadınlarının da kalın siyah peçe kullanmalarını emretmiş olmakla mârûf olan Daltaban'ın sadâreti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren ancak 4 ay, 20 gün sürmüştür. Karlofça sulhüyle meşhur olan halefi Eyüplü Râmi Mehmet Paşa, askerlikle alâkadâr olmamasına mukabil, münevver, kurnaz ve muktedir bir siyaset adamıdır: Fakat sadâretine sebeb iktidarı değil, Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'nin iltimâsıdır).

1703=1115

22 Ağustos=9 Rebi'ül-âhir, Çarşanba: «Edirne vak'ası» ve İkinci Mustafa'nın hal'i.

(Istanbul'dan kalkan bir ihtilâl ordusunun Edirne'de bulunan Sultan Mustafa'yı tahtından indirmesiyle neticelendiği için «Edirne vak'ası» denilen bu büyük ısyân hareketinin başlıca sebebleri, Karlofça sulhündenberi babası Dördüncü Mehmet gibi avcılıkla vakit geçiren İkinci Mustafa'nın Edirne sarayına yerleşip pâyıtahtı ihmâl etmesi, 16 sene kadar süren uzun bir harb devrinde memleket çok ağır ve fevkalâde vergiler altında ezildiği halde pâdişâhın kocaya vereceği kızları için Edirne'de muhteşem saraylar yaptırmıya kalkışarak büyük masraf kapıları açması ve bilhassa şehzâdeliğinde hocası olduğu için cülûsundanberi Meşîhat makamında tuttuğu Erzurumlu Feyz-Ullâh Efendi'yi devletin başında müdhiş bir diktatör vaziyetine getirmesidir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sadr-ı-a'zamlar bile Feyz-Ullâh Efendi'nin dama taşları vaziyetindedir! Haricî ve dahilî bütün devlet işleri Efendi Hazretlerinin keyfine tâbi'dir. Âlim ve fâzıl bir zât olmakla beraber, son derece harîs olduğu için yalnız şahsının değil, âilesinin bile iş başında bulunmasından başka bir şey düşünmemiştir: Pek genç yaşında bulunan dört oğlunun biri Nakîb-ül-Eşrâf, biri Anadolu

Kazaskeri, biri Bursa kadısı ve biri de şehzâde hocasıdır; amcasının oğlunu Rumeli kazaskerliğine çıkarmıştır; dâmatlarından biri Istanbul, biri de Edirne kadısıdır. Bu suretle en mühim İlmiyye makamâtı Feyz-Ullâh Efendi âilesinin inhisârında demektir: Efendi bu kadarla da iktifâ etmemiş, büyük oğlu olan Nakîb-ül- Eşrâf Feth-Ullâh Efendi'ye Meşîhat pâyesi verdirmiş ve kendisi öldükten sonra yerine onun geçeceği hakkında bir irâde bile neşrettirerek Meşîhat makamını irsî bir derebeyliği şekline sokmak suretiyle «Ekber-i evlâd»ını bir nevi veliahd ilân etmiştir! Tabiî bu suretle Feyz-Ullâh Efendi bir «Fetvâ hânedânı» kurmuş demektir! Dâmadlarından biri de Köprülü-zâde Abdullah Bey'dir; Buna da hemen vezâret pâyesiyle Istanbul Kaymakamlığını tevcih ettirmiştir! İşte bundan dolayı en mühim erkânı yıllardan beri açıkta kalan İlmiyye sınıfı Şeyh-ül-İslâma düşman kesilmiş ve sulh siyasetinin en büyük mümessili olduğu için asker de kendisinden yüz çevirmiştir. Mevkilerini kendisine medyun olan Sadr-ı-a'zamlar bile Efendi'nin tahakkümüne dayanamadıkları için devirmiye çalışmışlardır; Bunların en sonuncusu Râmi Mehmet Paşa'dır ve «Edirne vak'ası» nın hakikî mürettibi de odur. — Gürcistan'ın Mingrel ve Guriel havâlisi yıllardanberi vergi vermediği için Erzurum valisi Köse-Halil Paşa âsi Gürcülerin te'dibine me'mur olmuş ve Istanbul'dan kendisine gönderilecek yardım kuvvetlerinden 200 Cebeci tedâhülde kalmış ulûfelerini almadan gitmiyeceklerini söyledikleri için Kaymakam Abdullah Paşa paralarını verdirmişse de mesele bununla yatışmamıştır: Vezir-i-a'zam Râmi Paşa işte bu vaziyetten istifâde ederek adamlarından İbrahim Ağa'yı Cebeci-başılıkla Istanbul'a gönderip Feyz-Ullâh Efendi'yi devirmek için Cebecileri el altından ısyâna teşvik ettirmiş, 18 Temmuz=4 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü bir kısım Yeniçerilerden başka bâzı ulemânın da iltihâkıyle Et-meydanı'nda başlıyan ısyan teşebbüsü Kaymakam Abdullah Paşa'nın idaresizliği yüzünden çarçabuk alevlenip bütün Yeniçeri, Cebeci, Topçu, ulema, esnaf ve ahâlinin de iştirâk ettiği büyük bir ihtilâl şeklini almış, dükkânlar kapanmış, muhtelif sınıflardan 22 bin muntazam askerle gönüllü halk, esnaf ve softa tabakalarından 50 bin kişilik bir ordu teşkil edilmiş, Topkapu sarayından «Sancâğ-ı-Şerîf» le «Hırka-i-Saâdet» alınmış, bir Şeyh-ül-İslâmla bir Sadâret-Kaymakamı ve bir Yeniçeri-ağasıyla bir Segban-başı vesaire tâyin edilmiş, pâdişaha bir arîza yazılıp Feyz-Ullâh Efendi'yle oğullarının derhâl Istanbul'a gönderilmeleri ve kendisinin de bir an evvel pâyıtahtına gelmesi ve bu talebler kabul edilmediği takdirde ihtilâl ordusunun Edirne üzerine yürüyeceği bildirilmiş, fakat bu arîzayı götüren asker, ulemâ ve ahâli mümessillerinden mürekkeb kalabalık hey'et Feyz-Ullâh Efendi'nin sevkettiği Bostancıbaşı Ali Ağa kumandasındaki 400 Bostancı tarafından tevkif edilip Eğri-dere palankasına hapsedildikten başka, pâdişahın meseleden haberdâr olmaması için âsilerin arîzası yakılmış ve işte bunun üzerine Istanbul ordusu 9 Ağustos=26 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Davudpaşa'dan büyük bir intizamla Edirne'ye hareket etmiştir. — Bu ısyânın en mühim elebaşıları âsilerin Yeniçeri-ağalığına intihâb ettikleri sâbık Kul-kethudâsı Çalık-Ahmed Ağa, Sadâret-Kaymakamlığına seçilen sâbık Nişancı ve Amca-zâde Hüseyn Paşa dâmâdı Ahmed Paşa, Ocak ağalarından Süleyman Ağa ve idâma mahkûm olduğu için Istanbul'da saklanıp ısyân başladıktan sonra meydana çıkmış olan eski Şehr-i-Zûr=Kerkük beylerbeyi Firârî-Hasan Paşa'dır: Bu Hasan Paşa Istanbul-Kaymakamlığında bırakılmıştır. — İlkönce yalnız Feyz-Ullâh Efendi âilesinin tahakkümüne karşı başlıyan hareket, İkinci Mustafa'nın ihtilâlcileri yatıştırmak için onlar tarafından intihâb edilen devlet erkânının me'muriyetlerini tasdik etmesine, Eğri-dere mevkuflarını tahliye ettirmesine ve bilhassa Feyz-Ullâh Efendiyle oğullarını azledip Erzurum'a sürülmelerini emretmesine rağmen, âsiler dağılmadıkça Istanbul'a gelmiyeceğini bildirdiği için kendisine karşı bir hareket şeklini almış, pâdişâhın hal'ine fetvâlar çıkmış ve hattâ ısyânın asıl mürettibi olan Râmi Mehmet Paşa bile iki yüzlü siyasetinden dolayı âsilerin gözünden düştüğü için ihtilâl ordusundaki Sadâret-Kaymakamı Ahmed Paşa Vezir-i-a'zam ilân edilmişse de «Mühürsüz» Sadr-ı-a'zam vaziyetinde kalmıştır! — Istanbul ordusuna karşı Edirne'deki hükûmetin 80 bin kişilik bir mukabil ordu topladığından bahsedilir: Bu askere bahşişler dağıtılmış ve Kur'an, kılıç, ekmek

ve tuz üzerinde pâdişaha sadâkat yemini ettirilmiştir. «Evlâd-ı-Fâtihan» denilen Rumeli yörüklerinin başında gelen vezir Hasan Paşa Ser-asker tâyin edilmiş ve rivâyete nazaran Vezir-i-a'zam Râmi Paşa bu âciz ve ihtiyar Ser-askere âsiler taarruza geçtikleri zaman kendisinin Edirne'ye doğru ric'at etmesi hakkında gizlice tâlimât vermiştir! İşte bundan dolayı iki ordu Çorlu civârında karşılaşınca âsiler kendisine:

— Yolumuzdan savulsun!

diye haber gönderir göndermez Hasan Paşa hemen Hafsa'ya ric'at etmiş ve orada Râmi Paşa'ya vaziyeti arzedince Sultan Mustafa derhâl ordu başına dâvet edilmiştir. — Pâdişâh 6 Rebî'ül-âhir=19 Ağustos Pazar günü Hafsa'ya geldiği zaman, Bâbây-ı-Atîk=Babaeski'ye dayanmış olan Istanbul ordusuyla Edirne ordusu arasında artık bir konaklık mesâfe kalmış olduğu için, iki taraf askerleri arasında gizli muhâbereler cereyân ettiğinden bahsedilir. İşte bundan dolayı o gece hükûmet ordusundan tüfekler atılıp karşı tarafa işâret verilmiş ve bu işâret üzerine bütün asker Babaeski'ye doğru kaçıp Istanbul ordusuna iltihak ettiği için, İkinci Mustafa'nın maiyyetinde paşalardan başka kimse kalmamıştır! Hattâ bu paşalar bile kaçmıya mecbur olmuş, vak'anın mürettibi olduğu halde ısyânın inkişaf tarzına hâkim olamıyan Vezir-i-a'zam Râmi Mehmet Paşa pâdişaha vaziyetin vahâmetini arzedip başını kurtarmak için saklanmış ve Sultan Mustafa da derhâl Edirne'ye gidip kardeşi Üçüncü Ahmed'e saltanat tebşir etmekten başka bir şey yapamamıştır! — Istanbul ordusu 28 Rebî'ül-evvel=11 Ağustos Cumartesi günü yâhut bir gün evvel Silivri'ye gelinceye kadar İkinci Ahmed'in henüz 11 yaşını bitirmemiş olan oğlu şehzâde İbrahim'in tahta çıkarılması takarrür ettiği halde, Silivri'de bir meclis toplanıp «Ekberiyyet» kaidesi mucibince Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu ve İkinci Mustafa'nın öz-kardeşi olan Üçüncü Ahmed'in iclâsına karar verilmiştir. Bu kararın ittihâzında Üçüncü Ahmed'e şehzâdelik devrinde intisâb edip sonradan Vezir-i-a'zam olan Pruth kahramanı Baltacı-Mehmet Ağa'nın gayret ve faaliyeti başlıca âmil olmuş ve hattâ Mehmet Ağa bu uğurda bütün varını ihtilâl reislerine yedirmiştir. — Istanbul ordusu Hafsa vak'asının «ikinci günü», yâni 8 Rebî'ül-âhir=21 Ağustos Salı günü Tunca kıyılarına dayanmış ve ertesi gün de İkinci Mustafa hal'edilip Üçüncü Ahmed tahta çıkarılmıştır; Hal'ile cülûsu bir gün evveline müsâdif gösteren daha zayıf bir rivâyet de vardır. — 18 Temmuz=4 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Istanbul'da başlamış olan bu büyük ısyân hareketi o tarihten bu güne kadar tam 35 gün sürdükten sonra 36 ncı gününe tesâdüf eden saltanat tebeddülüyle nihayet bulmuştur.

Asiler dağılmadan Istanbul'a gitmiyeceğini bir «Hatt-ı-Hümâyûn» la kendilerine tebliğ ederek düştüğü siyasî hatâ yüzünden hal'edilmiş olan İkinci Mustafa'nın saltanatı 1695=1106 senesi 6 Şubat=21 Cumâda-l-âhire Pazar gününden bu tarihe kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 8 sene, 6 ay, 14 gün sürmüştür; 1664=1074 senesi 5 Haziran=9 Zülka'de Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 39 sene, 2 ay, 18 gün tuttuğu, yâni 40 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir. — Şiirde kuvvetli bir üslûba mâlik olan İkinci Mustafa'nın mahlası «İkbâlî» dir).

3. Cildin Sonu

M. 1703-1924
H. 1115-1342

İHTİLAFSIZ
SENELER
(M. 1703=H. 1115 — 1924=1342)

Üçüncü Ahmed / Ahmed-i Sâlis devri 1-19

Birinci Mahmud / Mahmûd-ı Evvel devri 20-35

Üçüncü Osman / Osman-ı Sâlis devri 36-39

Üçüncü Mustafa / Mustafây-ı Sâlis devri 40-56

Birinci Abdülhamid / Abdülhâmîd-i Evvel devri 57-67

Üçüncü Selim / Selîm-i Sâlis devri 68-87

Dördüncü Mustafa / Mustafây-ı Rabi' devri 88-92

İkinci Mahmud / Mahmûd-ı Sânî devri 93-120

Abdülmecid / Sultan Mecid devri 121-196

Abd-ül-Aziz / Sultan Aziz devri 197-264

Beşinci Murad / Murâd-ı Hâmis devri 265-284

İkinci Abdülhamid / Abdülhamîd-i Sânî devri 285-379

Beşinci Mehmet / Mehemmed-i Hâmis devri 380-440

Altıncı Mehmet / Mehemmed-i Sâdis devri 441-468

Abdülmecid ibni Abd-ül-Aziz'in Hilâfet devri 469-470

ÜÇÜNCÜ AHMED
(Ahmed-i Sâlis)
— M. 1703=H. 1115 — M. 1730=H. 1143 —

1703=1115

22 Ağustos 1703=9 Rebî'ül-âhir 1115, Çarşanba: Üçüncü Ahmed'in Edirne'de cülûsu ve ihtilâl idâresinin tasdiki [1].

(Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu ve üçüncü cildin son fıkrasında gördüğümüz «Edirne vak'ası» üzerine hal'edilen İkinci Mustafa'nın öz-kardeşi olan Üçüncü Ahmed 1673=1084 senesi 30/31 Kânunuevvel=21/22 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi dünyâya gelmiş olduğuna

göre yaşının tam 29 sene, 7 ay, 23 gün tuttuğu, yâni 30 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir: Anası «Rebîa Gülnûş Hâtun» için 1664=1074 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden şehzâdeler sayılmamak şartıyla Üçüncü Ahmed Osmanlı pâdişahlarının yirmi üçüncüsüdür. — Son derece zeki, kurnaz ve aynı zamanda hassas ve zarif bir zât olan Üçüncü Ahmed hem hattat, hem şâirdir ve şiir mahlası «Necib» dir. — Türk matbaacılığının kurulması ve ordunun yeni ihtiyaçlara göre ıslâhı gibi büyük teşebbüslerden dolayı Üçüncü Ahmed devri teceddüd tarihimizde artık müsbet hamlelerin başladığı devir sayılabilir. — Bu ilk cülûs günü vakit müsâid olmadığı için yalnız saray mensupları bîat ettikten sonra, ertesi sabah erkenden umumî bîat merâsimi yapılmış, «Edirne vak'ası»nda âsiler tarafından intihâb edilen ve bodurluğundan dolayı «Kavanoz» denilen Rus dönmesi Vezir-i-a'zam Nişancı-Ahmed Paşa ile diğer devlet erkânının me'muriyetleri tasdik edilmiştir).

[1] Bundan evvelki ciltlerde olduğu gibi, bu cilt vukuâtında da Hicrî gün tarihlerinin Milâdîye tahvilinde «Rüyet-i hilâl»den mütevellit farklar hakikî takvime göre tasrih edildiği için, bunların her vak'ada ayrıca tasrihine lüzum görülmemiştir. Yaş hesaplarıyla saltanat ve me'muriyet müddetleri de hep Milâdî takvime göredir.

17 Teşrinisâni 1703=8 Receb 1115, Cumartesi: Üçüncü Ahmed'in «Edirne vak'ası» elebaşılarını tasfiyeye başlaması, Kavanoz-Ahmed Paşa'nın azliyle Enişte-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Edirne'den Istanbul'a gelip mevkiini tahkim ettikten sonra ihtilâl idâresini büyük bir ustalıkla tasfiyeye karar veren Sultan Ahmed isyân reislerini birbirine düşürerek temizlemeye başlamış, ilkönce Yeniçeri-ağası Çalık-Ahmed Paşa ile kethudâsı Dev-Ali Ağa'yı azil ve nefyettikten sonra nihayet Vezir-i-a'zam Kavanoz Paşa'yı da İnebahtı muhâfızlığına göndermiştir. Kavanoz'un sadâreti bu senenin 22 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününden itibaren ancak 2 ay, 26 gün sürebilmiştir. — İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Enişte-Hasan Paşa Moralı bir Rum dönmesidir: Dördüncü Mehmed'in dâmâdı ve İkinci Mustafa ile Üçüncü Ahmed'in enişteleri olduğu için «Dâmad» ve «Enişte» lâkaplarıyla anılır).

29 Kânunuevvel 1703=20 Şa'ban 1115, Cumartesi: İkinci Mustafa'nın ölümü.

(Hal'inden çok müteessir olarak öldüğünden bahsedilen İkinci Mustafa 1664=1074 senesi 5 Haziran=9 Zülka'de Salı günü dünyâya gelmiş olduğuna göre tam 39 sene, 6 ay, 24 gün yaşamış demektir. Hal'inden sonra da ancak 4 ay, 8 gün yaşamıştır. Yeni-câmi'de babası Dördüncü Mehmed'in türbesinde medfûndur).

1704=1116

28 Eylül 1704=28 Cumâda-l-ûlâ 1116, Pazar: Enişte-Hasan Paşa'nın azliyle Kalaylıkoz-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(«Hırs-u-tama'ı serhad-i mübâlağayı açmış» olduğu için azledilen Enişte Paşa'nın sadâreti yukarıki senenin 17 Teşrinisâni=8 Receb Cumartesi gününden itibaren 10 ay, 11 gün sürmüştür. — Girit valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Kalaylıkoz-Ahmed Paşa Kayserilidir).

25 Kânunuevvel 1704=27 Şa'ban 1116, Perşenbe: Kalaylıkoz'un azliyle Kapdan-ı-Deryâ Baltacı-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi Kalaylıkoz'un Şeyh-ül-İslâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi bir ihtilâl tertibiyle ithâma kalkışmasıdır. Sadâret müddeti 2 ay, 27 gündür. — Çok zeki ve münevver bir zât olan ve «Teberdar» lâkabıyla de anılan halefi Baltacı-Mehmet Paşa Osmancıklıdır. Üçüncü Ahmed'in saltanatını te'min etmekteki rolü için İkinci Mustafa devrinin son fıkrasına ve ikinci sadâretinde kazandığı Pruth zaferi için de 1711=1123 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1706=1118

3 Mayıs 1706=19 Muharrem 1118, Pazartesi: Baltacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Çorlulu-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı saray erkânının azlini isteyip kabul ettiremeyince pâdişaha bile «nâz-u-istiğnâ» gösterdiği için azledilen Baltacı'nın sadâreti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren tam 1 sene, 4 ay, 9 gün sürmüştür. — Kubbe-vezirliğinden 30 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olan ve «Silihdar=Silâhdar» lâkabıyla de anılan Çorlulu bir çiftçi yâhut berberin oğlu ve İkinci Mustafa'nın dâmâdıdır).

1708=1120

14 Kânunuevvel 1708=4 Şevvâl 1120, Cuma: Vehrân=Oran anahtarlarının Üçüncü Ahmed'e takdimi.

(Cezâyir'deki Tlemsân=Telemsen şehrinin iskelesi olan bu müstahkem mevki oranın en mühim limanlarındandır; Türklerle İspanyollar arasında bir kaç defa alınıp verilmiştir. 1556=963 vukuâtının son ve 1574=982 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu kalenin Cezâyir dayısı Bektaş-Hoca tarafından fethi üzerine İspanyolların Cezâyir'le son alâkaları da kesilmiştir).

1710=1122

16 Haziran 1710=18 Rebî'ül-âhir 1122, Pazartesi: Çorlulu-Ali Paşa'nın azliyle Köprülü-zâde Nu'man Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, pâdişahın sulhcülüğüne rağmen Rusya ile harbe taraftâr olan Çorlulu'nun bu sırada Ruslarla çarpışmakta olan İsveç kralı Demir-baş Charles'e yardım etmesi için Kırım hanına gizlice emir vermiş olmasıdır. Sadâret müddeti 1706=1118 senesi 3 Mayıs=19 Muharrem Pazartesi gününden itibaren 4 sene, 1 ay, 14 gündür. — Köprülü âilesinden yetişen beşinci ve sonuncu Sadr-ı-a'zam olan Eğriboz muhâfızı Nu'man Paşa, Fâzıl Ahmed Paşa'nın büyük oğludur).

18 Ağustos 1710=22 Cumâda-l-âhire 1122, Pazartesi: Köprülü-zâde Nu'man Paşa'nın azliyle Baltacı-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Devlet idâresinde «kendüye hayret» gelecek derecelerdeki aczinden ve adamlarının da Hazine zararına «cem'-i mâl» etmesinden dolayı azledilen Nu'man Paşa'nın sadâreti 2 ay, 2 gün sürmüştür. — Haleb valiliğinden ikinci defa iş başına getirilen Baltacı'nın ilk sadâreti için 1704=1116 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1711=1123

9 Nisan 1711=20 Safer 1123, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Baltacı-Mehmet Paşa'nın Davudpaşa'dan Pruth seferine hareketi.

(Osmanlı-Türklerinin «Koca», «Deli» ve «Ak-bıyık» lâkaplarıyla andıkları Rus çarı Birinci Petro'nun şimâl siyâseti Baltık denizine hâkim olmak ve cenup siyâseti de Karadeniz'e çıkmak hedeflerine müteveccihtir: Koca-Petro'nun cihangirlik hülyâlarına kapılmış büyük bir asker olan ve Osmanlı menbâlarında «Demir-baş» denilen rakîbi İsveç kralı On-ikinci Charles'e karşı Danimarka, Lehistan ve Saksonya ile ittifâkı işte bu şimâl siyâsetinden dolayıdır. Demir-Baş bu müttefikleri sırayla mağlûb edip Baltık sâhillerinden başka Lehistan'a bile hâkim olmuşsa da, 27 Temmuz 1709 da 16 bin kişilik bir kuvvetle Koca-Petro'ya karşı giriştiği Poltawa/Pultava Muharebesini kaybedince, müttefiki olan Kazak hetmanı Mazeppa ile beraber Bender'e gelip Türkiye'ye iltică etmek mecburiyetinde kalmıştır. Demir-baş'ın dokuz sene süren bu uzun mücâdelesinden Türkiye'nin istifâde etmemiş olması ve bilhassa 1708=1120 vukuâtının «14 Kânunuevvel» fıkrasında böyle bir siyâset tâkib ettiğini gördüğümüz Çorlulu-Ali Paşa'nın azledilmesi Üçüncü Ahmed devrinin en büyük hatâlarındandır. Rusların Türkiye'ye iltică etmiş olan İsveç kralıyla askerlerini vurmak için Türk topraklarına tecâvüz edip 48 saat içerilere kadar ilerlemeleri, Kırım hududuna da sarkıntılığa başlamaları, Osmanlı-Rus sulhüne rağmen Azak denizinde bir Rus donanması kurmuş olmaları ve bilhassa Istanbul'daki Moskof elçisi Tolstoi'nin Türk milletine iltică etmiş olan İsveç kralı Onikinci Charles'in hudud hâricine atılması ve Mazeppa'nın da hemen Rusya'ya teslimini isteyecek kadar küstahlığa kalkışması nihayet sulhcü pâdişahın ikaaziyle neticelenmiş ve işte bundan dolayı Üçüncü Ahmed'in huzurunda toplanan fevkalâde bir mecliste Rus seferinin açılmasına karar verilmiştir. Son Osmanlı-Rus sulhü için 1700=1112 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına bakınız. — 360 harb ve nakliye gemisinden mürekkep büyük bir Osmanlı donanması da Azak denizindeki Moskof donanmasının imhâsı ve Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle bundan bir gün evvel Karadeniz'e açılmıştır).

19 Temmuz 1711=3 Cumâda-l-âhire 1123, Pazar: Pruth muhârebesinin birinci günü.

(Osmanlı ordusu Boğdan'da ve Pruth üzerindeki Faltschi=Falçi geçidinin bulunduğu Kartal-sahrâsında ve Rus ordusu da karşı yakada Osmanlıların Çuçura dedikleri Cecora mevkiindedir. Koca-Petro Eflâk ve Boğdan istilâsına bir takım kuvvetler sevketmiş olduğu için, yanında 60 bin kişi kalmıştır; Osmanlı ordusunun mevcudu da 140 bin gösterilir. — Türklerin karşı yakaya geçmek için bundan bir gün evvel köprü kurma teşebbüslerine karşı Osmanlı müelliflerinin «Şermet-oğlu» dedikleri General Petroviç Scheremetoff sevkedilmişse de püskürtülmüş, gece sabaha kadar 3-4 köprü kurulmuş ve sabahleyin geçirilen 40 bin kişilik bir pişdar kuvveti düşman «tabur/İstabur» undan mukabeleye çıkarılan Rus kuvvetlerini akşama kadar süren bir muhârebeden sonra mağlûb edip çekilmeye mecbur etmiştir).

20 Temmuz 1711=4 Cumâda-l-âhire 1123, Pazartesi: Pruth muhârebesinin ikinci günü.

(Bu gün Baltacı-Mehmet Paşa kuvây-ı-külliyye ile karşı yakaya geçmiş, Osmanlı ordusu cepheden saldırırken Kırım hanı Devlet-Giray da Rusları arkadan çevirmiş, ovaya hâkim tepeler tutulmuş ve bu suretle Koca-Petro ordusu Pruth nehriyle civârındaki bataklıklar arasında sıkı bir ateş çemberi içine alınıp ümitsiz bir vaziyete düşmüştür).

21 Temmuz 1711=5 Cumâda-l-âhire 1123, Salı: Pruth muhârebesinin üçüncü günü. Rus ordusunun aman dilemesi ve Pruth «Mukaddimât-ı sulhiyye»si.

(Rus ordusu yukarıki fıkrada gördüğümüz ümitsiz vaziyette kalınca Koca-Petro ye's içinde çadırına çekilmiş ve sonradan «Birinci Katerina» ismiyle Rusya imparatoriçesi olan meşhur metresi Livonyalı Marthe Rabe işte bu mühlik anda ordu erkânını toplayıp teslim olmaktan başka çâre kalmadığına iknâ' etmiş, bütün mücevherleriyle parasını ortaya koyduktan başka borç paralar da alarak 200 bin rublelik bir sulh fidyesi hazırlamış ve bu gün ikindiye kadar harb devâm ettikten sonra Rus ordusuna «Vire bayrakları» çekilirken işte bu fidyeyi yollayıp Serdâr-ı-Ekremden aman dilemiştir. Katerina'nın bizzât geldiği hakkındaki rivâyet çok zayıftır; gönderdiği mücevherlerle paraların muahhar menbâlarda rüşvet gibi gösterilmesi de doğru değildir. Kale ve ordu teslimlerinde muzaffer kumandanlara bu gibi hediyelerle fidyeler gönderilmesi umumîyetle riâyet edilen eski bir âdettir. Rus murahhasları gelince Baltacı derhâl bir harb meclisi toplayıp düşmanın bütün Osmanlı metâlibini kabul etmek şartıyla teklif ettiği sulh meselesini müzâkereye koymuştur. Netice olarak «Cümle Vükelây-ı devletün re'y-ü-ittifaklarıyla» sulhe karar verilmesi, artık çok bozulmuş olan Osmanlı ordusuna i'timâd edilmemesindendir; hattâ bir gün evvelki muhârebede akşama doğru düşmanın şiddetli ateşi karşısında asker yüz çevirmişse de ortalık karardığı için Ruslar farkında olamamışlardır. Bu nokta Vak'anüvis Raşid'in izahâtı ve Baltacı'nın Vâlide-Sultan'a yazdığı bir mektuptaki sarâhatle sâbittir. Bu hâle rağmen Serdâr-ı-Ekremin Istanbul'daki düşmanları kendisini ihânetle ithâm edip idâmına bile çalışmışlar ve aynı mektuptaki kendi tâbiriyle «Istanbul'u küffâra virmiş gibi» aleyhine propagandalar yapmışlardır. — Reis-ül-küttâb Ömer Efendi ile Koca-Petro'nun şansölyesi Baron Petro Schaffiroff arasında kararlaştırılan «Mukaddimât-ı sulhiyye»nin en mühim esaslarına göre Azak kalesiyle bütün mülhakaatı Türkiye'ye iâde edilecek, Rusların son zamanlarda yaptıkları hudud kaleleri tahrib edilip bütün silâhları Türk ordusuna teslim olunacak, Kırım hanlığıyla Lehistan krallığına tâbi' Kazaklara kat'iyyen müdâhale edilmeyecek, Türkiye'de mülteci bulunan İsveç kralı Demir-baş Charles maiyyetiyle beraber memleketine giderken Ruslar tarafından hiç bir taarruza uğramayacak, Başvekil Schaffiroff'la Baş-kumandan Scheremetoff rehine olarak Türkiye'de kalacak ve ancak işte bu şartların tatbikinden sonra kat'î sulh muâhedesi akdedilebilecektir).

20 Teşrinisâni 1711=9 Şevvâl 1123, Cuma: Baltacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Ağa-Yusuf Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Baltacı'nın Istanbul'daki düşmanları tarafından «Çarı elden kaçırmış» olmakla ithâm edilmesine ehemmiyet vermeyen Üçüncü Ahmed'in nihayet ikinci bir iftirâya inandırılmış olmasıdır. Pruth'dan Edirne'ye gelen muzaffer serdârın ordu işlerinden dolayı Edirne'de fazla kalması, ilk ithâmden korkarak pâdişahı hal'etmek için askerî bir isyân hazırlamakla meşgul olduğu hakkında ikinci bir isnâda yol açmıştır. Baltacı'nın bu ikinci sadâreti 1710=1122 senesi 18 Ağustos=22 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 3 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i-a'zam Gürcü Yusuf Paşa'ya «Ağa» denilmesi, Yeniçeri-ağalığından Sadârete çıkmış olmasındandır).

1712=1124

10 Nisan 1712=3 Rebî'ül-evvel 1124, Pazar: Nâbi'nin ölümü.

(Dîvan edebiyatımızın en büyük şahsiyyetlerinden olan Urfalı Nâbi'nin asıl ismi «Yusuf» dur. Doğum tarihî belli değilse de doksanlık bir ihtiyar olarak öldüğü hakkında zayıf bir rivâyet vardır. Son me'mûriyeti Süvâri-mukabeleciliğidir; mezarı Karacaahmet'tedir. — En meşhur eserleri mürettep dîvâniyle «Hayriyye»si, «Hayr-âbâd»ı, «Tuhfet-ül-Haremeyn» i ve «Tuhfe-i dîlkeş»idir).

16 Nisan 1712=9 Rebî'ül-evvel 1124, Cumartesi: Pruth «Mukaddimât-ı sulhiyye»sini tâkib eden ilk Osmanlı-Rus sulhü.

(Yukarıki senenin «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz taahhütlerini bir takım bahânelerle ifâ etmeyen Koca-Petro'ya karşı yeniden sefer hazırlığı başlamış, bu vaziyet üzerine Azak kalesi iâde edilmiş, fakat diğer taahhütler henüz ifâ edilmeden İngiliz ve Felemenk elçilerinin tavassutuyla Istanbul'da 25 senelik bir sulh imzâlanmıştır. Bu muâhedenin en mühim esaslarına göre Rus devleti Türk hududunda tahribini taahhüd ettiği kaleleri derhâl yıktıracak ve Lehistan'daki askerini geri çekecektir; bu suretle Türkiye Lehistan'ı himâye etmekle şimâl tarafından kendi emniyetini de te'min etmiş demektir. Aşağıki senenin «24 Haziran» fıkrasına da bakınız).

11 Teşrinisâni 1712=11 Şevvâl 1124, Cuma: Moskofların taahhütlerini ifâ etmemelerinden dolayı yeni bir Rus seferine karar verilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz taahhütlerinden itibaren 6 ay, 25 gün geçtiği halde Ruslar Lehistan'ı tahliye etmedikten başka harb hazırlıklarına da kalkışmış oldukları için fevkalâde bir meclis toplanıp sefer kararı vermiş ve bu karar üzerine Üçüncü Ahmed Istanbul'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

12 Teşrinisâni 1712=12 Şevvâl 1124, Cumartesi: Ağa-Yusuf Paşa'nın azliyle, Nişancı/Silâhdar-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Ağa Yusuf Paşa Rus meselesinin tesviyesinde muvaffak olamadığı için azledilmiştir. Sadâret müddeti 1711=1123 senesi 20 Teşrinisâni=9 Şevvâl Cuma gününden itibaren 11 ay, 22 gündür. — Nişancılıktan Vezir-i-a'zam olan Abaza Süleyman Paşa'nın lâkapları evvelce bulunduğu vazifelerden dolayıdır).

1713=1125

1 Şubat 1713=5 Muharrem 1125, Çarşanba: Bender'de mülteci bulunan İsveç kralı Demir-baş Charles'in memleketine iâdesi kararı.

(Koca-petro'ya mağlûb olduğu tarihten itibaren üç buçuk senedir Bender'de mülteci bulunan Demir-baş için 1711=1123 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Pruth «Mukaddimât-ı sulhiyye» si ve Istanbul sulhüyle memleketine sâlimen avdeti te'minât altına alınmış olan Onikinci Charles yol masraflarını da aldığı halde yola çıkmamıştır. Bunun sebebi, Türkiye'de kalmak suretiyle Türk-Rus münâsebetlerinin düzelmesine engel olmak istemesi ve hattâ Istanbul'daki elçileriyle pâdişahı mütemâdiyen harbe teşvik edip durmasıdır; işte bundan dolayı kendisine Türk askerinin himâyesi altında memleketine gitmesi veyâhut Türk tâbiiyyetine girip siyasî bir gaile vaziyetine nihayet vermesi tebliğ edilmiş ve bunları kabul etmediği takdirde hudud boyundan kaldırılıp Dimetoka'ya getirilmesi emredilmiştir. Bu emre karşı nankörlük eden kral, Bender civârındaki evinde 300 İsveç askeriyle mukâvemet ve müsâdemeye kalkışmışsa da, tabiî derhâl tenkil edilip yakalanmış ve gene hükümdar muâmelesi yapılarak Dimetoka'ya getirilmiştir. Aşağıki senenin «19 Eylül» fıkrasına da bakınız).

6 Nisan 1713=10 Rebî'ül-evvel 1125, Perşenbe: Silâhdâr-Süleyman Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-Deryâ Hoca-İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Demir-baş Charles'in yukarıki fıkrada gördüğümüz çirkin hareketine rağmen efkâr-ı-umumîyyece yalnız mülteci sıfatına ehemmiyet verilmesi ve uğradığı muâmelenin sırf işte bu bakımdan «hedef-i i'tirâz-ı nâs» olmasıdır. Süleyman Paşa'nın sadâreti 1712=1124 senesi 12 Teşrinisâni=12 Şevvâl Cumartesi gününden itibaren 4 ay, 24 gündür. — «Hoca» «Orsa-Poça» ve «Pehlivan-zâde» lâkaplarıyla anılan halefi Urlalı bir Türk pehlivanının oğludur ve meslekten yetişmiş çok kıymetli bir denizcidir).

27 Nisan 1713=1 Rebî'ül-âhir 1125, Perşenbe: Hoca-İbrahim Paşa'nın azil ve idâmıyla ikinci vezir Silâhdar-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Hoca Paşa'nın azliyle idâmına sebeb, Üçüncü Ahmed'in dokuz yaşındaki kızı Fatma-Sultan'a nikâhlanmış olan Silâhdar-Ali Paşa'yı istirkab edip bir ziyâfette öldürtmeye karar vermesidir. Sadâreti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren ancak 21 gündür. — «Dâmad» lâkabıyla de anılan kıymetli halefi İznik köylülerinden Hacı-Hüseyn Ağa'nın oğludur).

24 Haziran 1713=30 Cumâdâ-l-ûlâ 1125, Cumartesi: Osmanlı-Rus sulhünü kat'îleştiren Edirne muâhedesinin akdi.

(Yukarıki senenin «11 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz sefer kararı üzerina telâşa düşen Koca-Petro bir i'tizâr mektubu göndermiş ve bunun üzerine başlayan müzâkere Edirne muâhedesiyle neticelenmiştir. Bu muâhede mucibince Ruslar Lehistan'ın iki ay içinde tahliyesini, İsveç kralı Demir-baş Charles'in bir Türk muhâfız kıt'asıyla Rus topraklarından geçirilerek memleketine iâdesini Dniepr=Özü boyunda Dördüncü Mehmet devrindeki hududun esas olmasını, Samara ve Orel nehirleri arasında da Samara boyu Türklerde ve Orel boyu Ruslarda kalacak surette sınır çekilmesini kabul etmişlerdir. Bu suretle Kırım'la Lehistan tehlikeden kurtulmuş ve Karadeniz'e yaklaşan Rus tehlikesi geri atılmış demektir).

1714=1126

19 Eylül 1714=10 Ramazan 1126, Çarşanba: İsveç kralı Demir-baş Charles'in Dimetoka'dan memleketine hareketi.

(5 sene, 2 ay gaileli bir mülteci olarak Türkiye'de kalan Demir-baş'ın şahsiyyet ve vaziyeti için 1711=1123 vukuâtının «9 Nisan» ve 1713=1125 vukuâtının da «1 Şubat» fıkralarına bakınız. Üçüncü Ahmed'den birçok ihsanlar alan İsveç kralı 600 kişilik bir Türk müfrezesinin himâyesinde yola çıkmış ve Eflâk'daki 2500 askerini de alıp Erdel üzerinden memleketine götürülmüştür).

8 Kânunuevvel 1714=1 Zülhicce 1126, Cumartesi: Venedik seferine karar verilmesi.

(1699=1110 senesinin «26 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Karlofça muâhedesindenberi 15 sene, 10 ay, 13 gün süren Osmanlı-Venedik sulhüne bu gün toplanan fevkalâde meclisin kararıyla nihayet verilmiş olmasına sebeb, Venediklilerin o sulhe rağmen Akdeniz'de Türk ticâret gemilerini zaptedip durmaları, Rakka valiliğinde ölen eski Vezir-i-a'zam Enişte-Hasan Paşa'nın terekesini Istanbul'daki karısı Hadice-Sultan'a götüren gemiyi bile zabtedip tayfalarını esir etmeleri ve bilhassa son zamanlarda Karadağlıları Türk hâkimiyyetine karşı isyân ettirip büyük bir tenkil hareketine sebeb olmalarıdır. Katolik İtalyan tahakkümüne dayanamayan Moralılar Türk idâresini istedikleri için, Mora'nın istirdâdı ilk hedef ittihâz edilmiştir).

1715=1127

1 Nisan 1715=26 Rebî'ül-evvel 1127, Pazartesi: Üçüncü Ahmed'le Vezir-i-a'zam Silâhdar-Ali Paşa'nın ordu başında Istanbul'dan Edirne'ye hareketleri.

(Pâdişah Edirne'de kalmış ve Ali Paşa da Serdâr-ı-Ekremlikle 19 Nisan=14 Rebî'ül-âhir Cuma günü Serez-Selânik-Yenişehir üzerinden Mora'ya gitmiştir).

7 Haziran 1715=4 Cumâda-l-âhire 1127, Cuma: Tinos/Tenos=İstendil adalarının fethi.

(Barbaros devrinde alınıp haraca bağlandıktan sonra Venediklilerin eline geçen bu Kiklâd adası Kapdan-ı-Deryâ Canım-Hoca'nın kumandasındaki Türk donanması gelir gelmez yerli Rumların Venedikli vali Balbi'yi tehdid etmeleri üzerine habersiz teslim olmuş ve bu suretle Venediklilerin Adalar-denizi'ndeki son korsan yatağı da ellerinden çıkmıştır).

7 Ağustos 1715=6 Şa'ban 1127, Çarşanba: Şimalî-Mora fütûhatını ikmâl eden ordunun Anabolu'dan Cenubî-Mora'ya hareketi.

(27 Haziran=24 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Korinthas berzahından Mora'ya giren Türk ordusu 4 Temmuz=2 Receb Perşenbe günü Türklerin «Gürdüs/Gördüs/Gördüş» dedikleri Korinthos/Corinthus kalesini, 19 Temmuz=17 Receb Cuma günü Napoli di Romania/Nauplion=Anabolu kalesini ve nihayet 4 Ağustos=3 Şa'ban Pazar günü de Osmanlıların «Kastel-kal'ası» dedikleri Chateau de Moree'yi fethedip bunların arasındaki yerleri işgâl etmiş, bu son ada Şimalî-Yunanistan'la Mora arasındaki Egine körfezinde Osmanlıların «Cezîre-i Egene» dedikleri adayı da 6 Temmuz=4 Receb Cumartesi günü donanma kumandanı teslim alıp anahtarlarını Serdâr-ı-Ekreme göndermiş ve gene o sırada Venedikliler de bilmukabele Preveze'yi muhâsara etmek istemişlerse de 17 Temmuz=15 Receb Çarşanba günü Türklerin şiddetli bir huruç hareketiyle denize dökülmüşlerdir. — Şimalî-Mora fütûhatı işte bu muvaffakıyetlerle ve büyük bir sür'atle ikmâl edildikten sonra Cenubî-Mora'ya hareket eden ordunun en mühim hedefleri Navarin, Koron ve Modon kaleleridir).

22 Ağustos 1715=21 Şa'ban 1127, Perşenbe: Mora fethini ikmâl eden ordunun Modon'dan hareketi.

(Cenubî-Mora'daki bütün kuvvetlerini Modon'da toplayan düşmanın tahliye etmiş olduğu Navarin ve Koron kaleleri 13 Ağustos=12 Şa'ban Salı günü işgâl edilmiş, Modon limanındaki Venedik donanması 16 Ağustos=15 Şa'ban Cuma günü Osmanlı donanması yaklaşırken kaçmış ve 13/14 Ağustos=12/13 Şa'ban Salı/Çarşanba gecesi Modon kalesini kuşatan ordu 8 günlük bir muhâsaradan sonra bu dokuzuncu günü kaleyi cebren fethedip Mora fütûhatını ikmâl etmiştir. Bütün Mora'nın fethi 1 ay, 20 gün=51 gün sürmüştür. — Bu sırada Mora'nın cenubundaki Minoa adasında Türklerin «Benefşe» ve «Manvasya» dedikleri Monemvasia/Malvasia kalesiyle Aya-Mavri adası henüz düşman işgâlinde bulunduğundan, Serdâr-ı-Ekrem Ali Paşa bunlardan birincisinin fethine Anadolu beylerbeyi Türk-Ahmed Paşa'yı ve ikincisine de Rumeli beylerbeyi Sarı-Ahmed Paşa'yı me'mur etmiş, Monemvasia 4 Eylül=5 Ramazan Çarşanba ve Aya-Mavri de 5 Teşrinievvel=6 Şevvâl Cumartesi günü fethedilmiştir).

24 Eylül 1715=25 Ramazan 1127, Salı: Suda kalesinin fethi ve Venediklilerin Girit adasındaki son alâkalarının da kesilmesi.

(Dördüncü Mehmet devrinde Girit fütûhatı ikmâl edildiği zaman Venediklilerin elinde bırakılan Suda, Granbusa/Carabusa ve Spinalonga=İspirlonga kaleleri için 1669=1080 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu seferki Osmanlı-Venedik harbi üzerine Hanya muhâfızı vezir Mehmet Paşa Suda'yı ve Kandiya muhâfızı vezir İzmirli-Ali Paşa da diğer iki kaleyi zabtederek Venediklilerin Girit'le son alâkalarını da kesmişlerdir).

1716=1128

24 Nisan 1716=2 Cumâdâ-l-ûlâ 1128, Cuma: «Nemçe seferi»nin açılması.

(11 Nisan=18 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Silâhdar-Ali Paşa Venediklilere karşı Korfu=Korfos seferine çıkmak üzere Davudpaşa'dan İncirli köyüne geçmişse de, daha ileri gitmeden Avusturya seferi açılmıştır. Bunun sebebi, Mora fethi üzerine Venediklilerin Avusturyalılarla tedâfüî ve taarruzî bir ittifâk akdetmiş olmalarıdır; işte bundan dolayı Avusturya hükûmeti Karlofça'da Venedik ve Avusturya hükûmetleriyle ayrı ayrı akdedilen muâhedeleri birbirine bağlı bir kül hâlinde göstererek Mora seferiyle sulhün ihlâl edilmiş olduğunu bildirmiş, Venedik zâyiâtının iâde ve tazmini şartıyla yeniden sulh akdedilmediği takdirde Istanbul'daki sefirinin iâdesini istemiş ve bunun üzerine toplanan fevkalâde mecliste derhâl sefer açılmasına karar verilmiştir. Bu mecliste Avusturya seferi için büyük hazırlıklar lâzım geldiğinden bahsedenler olmuşsa da Mora fâtihliği gururuna kapılan Serdâr-ı-Ekreme söz geçirilememiştir; Ali Paşa bilhassa «Fitne-i kıyâme» ve «İblîs ile celîs» denilen Sadâret-kethudâsı Giritli Köse-İbrahim Ağa ismindeki hâin devşirmenin kendisini «Müeyyed min ind-İllâh» bir cihangir gösteren dalkavukluklarına kapıldığı için bu hazırlıksız sefere çıkmış ve Üçüncü Ahmed de Edirne'ye hareket etmiştir).

5 Ağustos 1716=16 Şa'ban 1128, Çarşanba: Varadin bozgunu, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Silâhdar-Ali Paşa'nın şehâdeti.

(Ali Paşa 24 Mayıs=2 Cumâda-l-âhire Pazar günü Edirne'den Belgrad'a hareket etmiş, 22 Temmuz=2 Şa'ban Çarşanba günü Belgrad'a gelmiş, burada toplanan harb meclisinde Osmanlı hâkimiyyetindeki Tımışvar'a gidilip düşman o tarafa gelmediği takdirde bu mevsimin harb hazırlıklarıyla geçirilmesini teklif edenler olmuşsa da sonradan irtidâd etmiş olan hâin Rumeli beylerbeyi Boşnak Sarı-Ahmed Paşa'nın telkiniyle düşman ordusunun bulunduğu Varadin=Peterwardein üzerine gidilmesi takarrür etmiş, orduda hazırlık olmadığı için Belgrad kalesinden ödünç olarak 14 «Bal-yemez» topu alınıp 25 Temmuz=5 Şa'ban Cumartesi günü Zemun yakasına geçilmiş, 2 Ağustos=13 Şa'ban Pazar günü Varadin'in bir buçuk saat mesâfesindeki Karlofça boğazında ilk pişdar müsâdemesi olarak 1500 kişilik bir Türk müfrezesi sekiz bin mevcutlu bir düşman kuvvetini mağlûb etmiş ve bunun üzerine toplanan harb meclisinde düşmanın hazırlanmasına vakit bırakmadan derhâl taarruz edilmesi lâzımgeldiğinden bahsedilmişse de hâin Boşnak Sarı-Ahmed Paşa askerin yorgunluğundan bahsederek «Cümlenun a'sâb-ı hımmetlerine fütûr» vermiş, 3 Ağustos=14 Şa'ban Pazartesi günü Varadin'e hareket edilmiş, ertesi sabah «Sancâğ-ı-Şerîf» çıkarılıp düşman taarruzu beklendiği sırada meterislere kumanda eden Sarı-Ahmed öyle bir ihtimâl olmadığını bildirip herkesin yerine çekilmesine sebeb olmuş ve bu sırada «azim toplar» belirmesinden düşmanın takviye kıt'aları almakta olduğunu anlayan Serdâr-ı-Ekrem yukarıki fıkrada bahsi geçen hâin kethudâsı Giritli Köse-İbrahim'i Sarı-Ahmed'e gönderip tahkik ettirmek istemişse de bu iki meş'um devşirmenin söz birliğine aldanan Ali Paşa «Düşmen-i din firâr idiyormuş!» diye

oyalanmıştır. Hakikatte ise Serdârın tahmini vechile o sırada düşman ordusuna takviye kıt'aları gelmiştir. — O günün akşamı top düellosuyla geçtikten sonra bu sabah saat yediden öğle vaktine kadar süren Varadin muhârebesi müthiş bir bozgunla neticelenmiş, ilkönce sol cenahta Türk askeri Alman piyâdesini ezmişse de sağ cenahta Anadolu beylerbeyi Türk-Ahmed Paşa'nın şehâdeti o cenâhın bozulmasına ve düşmanın da o taraftan Osmanlı karargâhına kadar girmesine sebeb olmuş, o sırada son bir hamle yapan Serdâr-ı-Ekrem alnından giren bir kurşunla yere yuvarlanıp adamları tarafından geri götürülürken can vermiş ve nihayet asker de Belgrad'a doğru kaçışmaya başlamıştır. Bu bâdirede «Sancâğ-ı-Şerîf»in bile Belgrad'a güçlükle kaçırıldığından bahsedilir. — İki devşirmenin ihânetine kurban olan zavallı Mora fâtihi Silâhdar-Ali Paşa'nın sadâreti 1713=1125 senesi 27 Nisan=1 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününden itibaren tam 3 sene, 3 ay, 8 gün sürmüştür).

22 Ağustos 1716=4 Ramazan 1128, Cumartesi: Belgrad muhâfızı Hacı-Halil Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Silâhdar-Ali Paşa'nın şehâdeti üzerine ordu erkânı tarafından Rumeli beylerbeyi Sarı-Ahmed Paşa Serdâr-Kaymakamlığına intihâb edilmiş ve Üçüncü Ahmed'e şehzâdeliğindenberi mensûb olan Mevkufâtî Muşkaralı=Nevşehirli İbrahim Ağa da Varadin fâciasının pâdişaha arzına me'mur edilmiştir; «Lâle devri»nin zeki, zarif ve teceddüdcü Sadr-ı-a'zamı Dâmad-İbrahim Paşa işte budur. Üçüncü Ahmed'e Varadin felâketini bütün tafsilâtiyle nakledip derhâl sulh akdiyle ordunun ve devletin yeni ihtiyaçlara göre ıslâhından başka çâre kalmadığını anlatan Nevşehirli-İbrahim Ağa Baş-Emîr-âhurlukla pâdişahın yanında kalmış ve çok çabuk parlayan bu büyük adamın 3 Teşrinievvel=16 Şevvâl Cumartesi günü vezâretle Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığına tâyini üzerine sulh siyâseti hâkim bir vaziyete gelmiştir. — Hacı-Halil Paşa'ya gönderilen «Mühr-i-Hümâyûn» bu gün kendisine teslim edilmiş ve Varadin fâciasına sebeb olan Serdâr-Kaymakamı Boşnak Sarı-Ahmed Paşa da Belgrad muhâfızlığına tâyin edilmiştir. Bu hâin devşirme biraz sonra irtidâd ettiği için ahâli tarafından parçalanarak öldürülmüş ve irtidâdından dolayı kaatilleri hakkında tâkibat yapılmamıştır).

Eylül sonları 1716=Şevvâl ibtidâları 1128: Vak'anüvis Naîmâ'nın ölümü.

(Şehnâmecilerden sonra ilk Vak'anüvis olan Naîmâ 1065=1654-1655 tarihinde Haleb'de dünyâya gelmiş olduğuna göre 61-62 yaşlarında ölmüş demektir. Asıl ismi «Mustafa Naîm» dir. Dîvan kaleminde kâtipken «Naîmâ» mahlasını almış ve Defter-eminliği, Anadolu-Muhâsebeciliği ve Baş-Muhâsebecilik gibi mühim mevkilerde bulunmuştur. Hicretin 1000-1070 vukuâtına âid olan tarihî ilkönce İbrahim-Müteferrika matbaasında iki cild olarak basıldıktan sonra Matbaa-i Âmire'de altı cild üzerine tab'edilmiştir. Bunun ilk beş cildi Kâtib-Çelebi «Fezleke»sinin âdetâ aynen istinsâhından ibâretse de, büyük Vak'anüvis bir takım ilâveler ve üslûp hususiyetleriyle eserine şahsî bir çeşni vermek kudretini de göstermemiş değildir. — Mora Defter-eminliğinde ölen Naîmâ'nın mezarı Balyabadra=Paleopatras'dadır).

20 Teşrinievvel 1716=4 Zülka'de 1128, Salı: Tımışvar'ın sukutu.

(Macaristan'da son Türk vilâyeti şeklinde kalan Banat eyâletinin bu müstahkem merkezi Eflâk'la Boğdan'ın da kilidi sayılır. Bu senenin «5 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Varadin bozgununun ilk fecî neticesi işte bu fâciadır. 180 bin kişilik bir Hıristiyan ordusuna karşı 44 gün dayandıktan sonra imdatsızlıktan dolayı «Vire ile» düşmana teslim olup ahâliyi Belgrad'a nakleden muhâfız Hacı-Mustafa Paşa 4-5 sene kâfi gelebilecek zahîre ve mühimmâta mâlik olduğu için şiddetle tenkid edilir. — Belgrad'da bulunan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-

Ekrem Hacı-Halil Paşa bu felâket haberi üzerine askerin dağılmasına meydan vermemek için orduyu alıp derhâl Edirne'ye hareket etmiştir).

1717=1129

28 Kânunusâni 1717=14 Safer 1129, Perşenbe: Şehzâde Mustafa'nın doğumu.

(Üçüncü Ahmed'in bu oğlu 1757=1171 de tahta çıkmış olan «Sultan Mustafây-ı Sâlis=Üçüncü Mustafa»dır. Anasının adı «Mihrişâh-Kadın»dır).

18 Şubat 1717=6 Rebî'ül-evvel 1129, Perşenbe: Fatma-Sultan'la evlenen Rikâb-ı-Hümâyûn-Kaymakamı Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın dâmâdlığı.

(Üçüncü Ahmed'in en sevgili kızı olan Fatma-Sultan o sırada 13 yaşındadır. Henüz 5 yaşındayken eski Vezir-i-a'zam Silâhdar/Şehid-Ali Paşa'ya nikâhlanmış ve 12 yaşında bu itibarî izdivaçtan dul kalmıştır. Babasının en sevgili veziri olan yeni kocası en kuvvetli rivâyete nazaran o sırada 54-55 yaşlarında çoluk-çocuk ve hattâ dâmâd sâhibi bir âile babasıdır ve bilhassa henüz, 44 üne basmış olan kaynatası Üçüncü Ahmed'den bile 10-11 yaş büyüktür!).

18 Ağustos 1717=10 Ramazan 1129, Çarşanba: Belgrad'ın sukutu.

(Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hacı-Halil Paşa Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın sulh siyâsetine rağmen harbcilik edip Tımışvar istirdâd edilmedikçe sulh akdine taraftâr olmadığı için 12 Haziran=2 Receb Cumartesi günü Edirne'den Belgrad'a hareketle 26 Temmuz=16 Şa'ban Pazartesi günü vâsıl olmuş, üç haftadır kaleyi muhâsara eden Prens Eugene'in ordusuyla karşılaşmışsa da bir türlü taarruza geçmeyip harb meclisleri akdederek vakit geçirmiş ve hattâ 60-70 bin askerle gelen Kırım hanı Saâdet-Giray'ı da atâlet içinde bekletmiş, nihayet 16 Ağustos=8 Ramazan Pazartesi günü sabaha karşı düşman taarruzu başlarken uykudan uyandığı sırada Mısır ve Kürt askerleri kaçmaya başlamış ve hattâ kendisi de «Sancâğ-ı-Şerîf»le beraber dolu-dizgin kaçmıştır. Bu bâdirenin 10 bin şehitle 10 bin yaralı ve esire mâl olduğundan bahsedilir. Belgrad kalesi işte bundan dolayı üç günde tahliye edilmek üzere «Vire ile» teslim olmuş ve muhâfız Sarı-Mustafa Paşa ahâliyi Niş'e götürürken refâkatindeki Avusturya Generallerinin yaptıkları sulh teklifini Sofya'da bulunan pâdişahla hükûmet erkânına arzetmiştir. — Belgrad'ın bundan 22 sene, 17 gün sonra Birinci Mahmud devrinde istirdâdı için 1739=1152 vukuâtının «1 Eylül» fıkrasına bakınız).

26 Ağustos 1717=18 Ramazan 1129, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hacı-Halil Paşa'nın azliyle Nişancı-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Nevşehirli'nin sulh siyâsetine muhâlefet ederek nihayet Belgrad fâciasına sebeb olduğu için azledilen Arnavut Halil Paşa'nın sadâreti 1716=1128 senesi 22 Ağustos=4 Ramazan Cumartesi gününden itibaren 1 sene, 5 gün sürmüştür. Halefi Kayseri köylülerinden olmakla beraber aslen Mısırlı olduğu hakkında da bir rivâyet bulunan «Hacı-Ali» isminde bir tacirin oğludur).

1718=1130

9 Mayıs 1718=8 Cumâda-l-âhire 1130, Pazartesi: Nişancı-Mehmet Paşa'nın azliyle Nevşehirli Dâmad-İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Nişancı'nın azline sebeb, kendisinin harb temâyüllerine mukâbil Nevşehirli'nin sulh siyâsetinde ne kadar haklı olduğu bilhassa Belgrad fâciasıyla meydana çıkmış olmasıdır. Sadâret müddeti 1717=1129 senesi 26 Ağustos=18 Ramazan Perşenbe gününden itibaren 8 ay, 14 gündür. — Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Muşkaralı=Nevşehirli İbrahim Paşa Ezdin voyvodası Ali Ağa'nın oğludur. O zamana kadar Muşkara denilen memleketine i'mârından dolayı «Nevşehir» ismi verilmiştir. — Çırağan-safâları ve zevk-u-safâ temâyülleriyle «Lâle devri»nin timsâli hâline gelen bu zeki, münevver ve zarif vezir teceddüdcülüğü ilk defa olarak bir hükûmet programı şekline sokmuş olan Vezir-i-a'zamdır).

16/17 Temmuz 1718=17/18 Şa'ban 1130, Cumartesi/Pazar gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Cibâli-kapısı hâricindeki «Yahud-hâne»lerin birinden çıkan ateş Unkapanına kadar sâhil boyunu yaktıktan sonra içeri sirâyet edip altı kola ayrılarak 20 saatte Istanbul'un büyük bir kısmını kül hâline getirmiştir).

21 Temmuz 1718=22 Şa'ban 1130, Perşenbe: Paşarofça muâhedelerinin imzâsı.

(Yukarıki senenin «18 Ağustos» fıkrasında Avusturyalılar tarafından ızhâr edildiğini gördüğümüz sulh temâyülleriyle Felemenk elçisinin tavassutu Dâmad İbrahim Paşa'nın sulh siyâsetine uygun geldiği için Şıkk-ı-Sâni Defterdarı Silâhdar-İbrahim Ağa baş-murahhas ve sonralan Paris sefâretnâmesiyle şöhret bulan Şıkk-ı Sâlis Defterdarı Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi de ikinci murahhas tâyin edilip yola çıkarılmış, Nevşehirli-İbrahim Paşa da ordu başında ihtiyâten Sofya'ya gelmiş, Morava'nın sol sâhilinde ve bu nehrin Tuna'ya karıştığı nokta civârında bulunan Poharevats/Passarowitz=Pasarofça şehrinde Avusturya ve Venedik murahhaslarıyla 47 yâhut 70 gün süren bir müzâkereden sonra bu gün zevâlî saat bir buçukta iki muâhede akdedilmiştir. 20 maddelik Avusturya muâhedesi mucibince Belgrad ve Semendere havâlisinden mürekkep bir miktâr Sırbistan arâzisiyle Banat=Tımışvar Eyâleti ve Alt/Aluta nehrinin garp sâhilinde Osmanlıların «Eflâk-ı-Çâsârî» yâhut «Eflâk-ı-sagîr»-dedikleri ve son seferde Avusturyalıların işgâl ettikleri arâzi Avusturyalılara terkedilmiştir. — 26 maddelik Venedik muâhedesi mucibince de Cerigo=Çuka adasıyla Dalmaçya, Hersek ve Arnavutluk'da Venediklilerin işgâl ettikleri bâzı yerler onlara bırakılmışsa da, son seferde istirdâd edilen Mora yarımadasıyla Aya Mavri ve İstendil adaları ve Girit'de fethedilen Suda ve diğer iki kale Türkiye'de kalmıştır. Netice itibarıyla Paşarofça muâhedesi Avusturya cephesi itibarıyla Karlofça sulhünden daha zararlı olmakla beraber, Venedik cephesi itibarıyla daha faydalıdır. Osmanlı ordusu harbedemeyecek kadar bozulmuş olduğu için, böyle bir sulhün akdi mühim bir zaruret ve hattâ siyasî bir muvaffakıyet sayılabilir).

1719=1131

25 Mayıs 1719=6 Receb 1131, Perşenbe: Büyük Istanbul zelzelesi.

(Zevâlî saat 12,30 da başlayıp üç dakika süren bu şiddetli sarsıntı Istanbul'da birçok binâlarla şehir surunun hemen baştanbaşa yıkılmasına sebeb olduktan başka, İzmit'in büyük bir kısmını yıkmış ve Karamürsel'de de tahribâta sebeb olmuştur. — Şehrin i'mârına son derece ehemmiyet veren Dâmad-İbrahim Paşa bundan bir müddet sonra Istanbul surlarını yeniden yaptırmış ve inşaâtla tâmirât 1724=1137 senesi 18 Teşrinisâni=4 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü ikmâl edilmiştir).

21/22 Temmuz 1719=4/5 Ramazan 1131, Cuma/Cumartesi gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz zelzeleden tam 57 gün sonra Gedikpaşa'da çıkan bu büyük yangın o semti kâmilen yaktıktan sonra Kumkapı üzerinden surlara kadar dayanmış ve birçok güzel saraylarla konaklar kül olmuştur).

1723=1135

9 Temmuz 1723=5 Şevvâl 1135, Cuma: Safavî saltanatının inkırâzı üzerine şark cephesinde Osmanlı harekâtının başlaması ve Gürcistan'da işgâl edilen Tiflis ve Gori anahtarlarının Üçüncü Ahmed'e takdimi.

(İran'daki Safavî hâkimiyyetinin takriben otuz senedenberi inhilâl hâlinde bulunması nihayet bu memleketin şarkıyla garbında bir takım isyânlarla tecâvüzlara sebeb olmuştur. Şark'daki isyân «Ağvan/Efgan» Türklerinden «Kılcılar» oymağının beyi Hacı Mîr-Üveys'in Kandehar'ı zabtedip hükûmet kurmasıyla başlamış, kendisinden sonra yerine kardeşi Abdullah ve onun da yerine Üveys'in oğlu Mahmud-Han geçip Herat'la Meşhed'i aldıktan sonra İran'ın pâyıtahtı olan Isfahân'ı bile zabtedip Safavî hükümdarı Birinci Hüseyn'i esir etmiş ve bunun Kazvin'de tutunmaya çalışan oğlu Tahmâsb'ı da oradan koğmuş olduğu için, Safavî saltanatı artık yıkılmış demektir. İran'ın garp tarafındaki isyân hareketi de Şirvan Sünnîlerinin başına geçen Hacı-Davud Bey'in Şamahı, Şabran, Ereş vesâire gibi mühim merkezleri zabtettikten sonra Şirvanlıların Türkiye'ye iltihâk için 1722=1134 de Istanbul'a bir mahzar göndermeleriyle başlamış ve bunun üzerine Hacı-Davud Bey Şirvan hanlığına tâyin edilip kendisine bir menşurla «Tabl-ü-alem» gönderilmiştir. — Bu sırada Rus çarı Koca-Petro da fırsattan istifâde için Hazar sâhillerinden Bakû'ya doğru ilerlemekte ve Gilân'la Mâzenderan ve Esterâbâd-ı tehdid etmektedir. Netice itibarıyla Türkiye şarkta bir Rus çemberiyle çevriliyor ve hattâ Rusların Hazar'dan sonra Karadeniz'e inmek tehlikesi de beliriyor demektir. Hudud valilerinden aldığı kaaimlerle İran'a gönderdiği casusların raporlarına istinâden bu mühlik vaziyetin inkişâfını büyük bir dikkatle takib eden Vezir-i-a'zam Dâmad İbrahim Paşa, 84 sene evvel akdedilmiş olduğunu 16391=1049 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kasr-ı Şîrin muâhedesinin Safavî hâkimiyyeti yıkıldıktan sonra artık hükmü kalmamış olmasından dolayı Türkiye'nin şark tarafından emniyyetini te'min edecek askerî tedbirlerin derhâl ittihâzına başlayarak İran ve Kafkasya sınırlarında üç cephe açmıştır. Erzurum beylerbeyi Silâhdar-İbrahim Paşa Cenubî-Kafkasya, Van valisi Köprülü-zâde Abdullah Paşa Âzerbaycan ve Bağdad valisi Hasan Paşa da Hemedan ve Kermanşâh'a müteveccih Irâk cephelerine Ser-asker tâyin edilmişlerdir. Gürcistan'ın Safavî hâkimiyyetinde bulunan Karthli krallığına karşı derhâl harekete me'mur olan Silâhdar-İbrahim Paşa bu krallığın pâyıtahtı olan Tiflis'le en mühim şehri olan Gori kalelerini mukâvemetsiz teslim almış ve Istanbul'a gönderdiği kale anahtarları bu gün pâdişaha takdim edilmiştir. — Bu üç Sera-askerin en mühim vazifeleri, Efganlı Mahmud-Han'dan evvel Garbî-İran'ın ve Koca-Petro'dan evvel Bakû'nun işgâlidir. Bunlardan Silâhdar-İbrahim Paşa harbsiz teslim aldığı Tiflis'de 132 gün boş vakit geçirip Bakû'nun Ruslar tarafından işgâline sebeb olduğu için azledilip yerine Diyarbekir beylerbeyi vezir Arifi-Ahmed Paşa tâyin edilmiştir).

1723=1136

15 Teşrinievvel 1723=15 Muharrem 1136, Cuma: Kermanşâh'ın işgâli.

(Bu cephe ser-askeri olan Bağdad valisi vezir Hasan Paşa ordusuyla gelir gelmez Safavî valisi Abdülbâki-Han derhâl teslim olmuş, bundan sonra 10 Teşrinisâni=11 Safer Çarşanba günü Erdelân eyâletinin merkezi olan Sine/Sinâ şehri teslim alınmış ve Loristan valisi Ali Merdan-Han da Şehr-i-Zûr beylerbeyi Abdurrahman Paşa'ya mağlûb olduktan sonra itâate mecbur olmuştur).

1724=1136

6 Mayıs 1724=12 Şa'ban 1136, Cumartesi: Hoy fethi.

(Bu senenin Mart sonları=Receb iptidâlarında Merâga valisi Feridun-Han Osmanlılara inkıyâd edip beylerbeyi pâyesiyle mevkininde ibka edildikten sonra, bu gün de Âzerbaycan cephesi ser-askeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın gönderdiği bir kuvvetin Hoy şehrini fethetmesi ve bunun üzerine Çors şehrinin de teslim olması Garbî-İran'da Osmanlı istilâ sâhasını mühim bir nisbette genişletmiştir).

24 Haziran 1724=2 Şevvâl, Cumartesi 1136: Garbî-İran'ın taksimine âid Osmanlı-Rus muâhedesi.

(Bu sırada Hazar boyunu işgâl etmiş olan Koca-Petro, Efganlılara esir olan Şah-Hüseyn'in oğlu Tahmâsb'ı himâyesine almış ve o da Gilân, Mâzenderan ve Esterâbâd havâlisinin Ruslara terkini kabul etmiştir. Bu vaziyet Osmanlı-Rus münâsebâtını çok gergin bir hâle getirmiş ve hattâ efkâr-ı-umumîyye bir Rus harbine taraftâr olmuşsa da, Yeniçerilerin muhâlefetini önleyerek bir «Nizâm-ı cedid» ocağı kurmak isteyen Nevşehirli-İbrahim Paşa orduya i'timâd edemediği için Fransa sefirinin tavassutuyla böyle bir muâhede akdine mecbur olmuştur; Fransa'nın bu tavassuttan maksadı, Avusturya'ya karşı bir Osmanlı-Rus-Fransız müselles ittifâkına yol açmaktır. — Rus elçisi Neplujeff'le akdedilen 6 maddelik muâhede mucibince Hazar boylarıyla İkinci Tahmâsb'ın terketmiş olduğu İran eyâletlerinin Rusya'ya âidiyyeti kabul edilmiş ve buna mukâbil Rus çan da Osmanlıların istediği Şirvan, Gence, Erivan. Mogan, Karabağ, Âzerbaycan ve kısmen Irâk-ı-Acem'in Türkiye'ye ilhâkında yardım taahhüd etmiştir. İran'ın mütebâki hısmı İkinci Tahmâsb'a âid olacağı için, Türkiye ile Rusya Efganlılara karşı Safavîleri iltizâm etmişler demektir).

31 Ağustos 1724=11 Zülhicce 1136, Perşenbe: Hemedan fethi.

(Bu ay içinde Kafkas cephesinde Nahcivan fethedildikten sonra Irâk cephesinde de 58 günlük bir muhâsaradan sonra bu 59 uncu günü Hemedan fethedilmiş ve Âzerbaycan cephesinde de Tebriz kalesi muhâsara edilmiştir).

1724=1137

3 Teşrinievvel 1724=14 Muharrem 1137, Salı: Revan/Erivan fethi.

(2 ay, 28 gündenberi muhâsara altında bulunan Erivan kalesi 6 gün evvel «Vire ile» teslim teklifinde bulunmuş ve bundan bir gün evvel tahliyesi ikmâl edilerek bu gün Osmanlı ordusu tarafından işgâl edilmiştir. Kafkas cephesindeki bu muvaffakıyetten biraz sonra da Irâk cephesinde Nihâvend kalesi mukâvemetsiz teslim olup yeni bir beylerbeylik merkezi ittihâz edilmiştir).

1725=1137

20 Mart 1725=5 Receb 1137, Salı: Şehzâde Abdülhamid'in doğumu.

(Üçüncü Ahmed'in bu oğlu 1774=1187 de tahta çıkmış olan «Abdülhâmîd-i Evvel=Birinci Abdülhamîd»dir. Anasının adı «Râbia Şermî-Sultan»dır).

3 Ağustos 1725=23 Zülka'de 1137, Cuma: Tebriz fethi.

(Yukarıki senenin «31 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen ilk muhâsarası neticesiz kalan Tebriz şehrine bu sefer tekrar yürüyen Âzerbaycan ser-askeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa ilkönce Merend sancağının en müstahkem mevkıi olan Sünüs/Zünüz kalesini işgâl ettirip sancağı ilhâk ettikten sonra Tebriz'e hücum edip en kuvvetli rivâyete göre 6 gün süren bir şehir muhârebesinden sonra bu gün düşmanı «Vire ile» teslime mecbur etmiştir. — Bundan evvel 18 sene, 3 gün Osmanlı idâresinde kalan Tebriz'in Safavîler tarafından istirdâdı için 1603=1012 vukuâtının «26 Eylül» ve «21 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

4 Eylül 1725=25 Zülhicce 1137, Salı: Gence fethi.

(Bu mühim mevkinin fethine ser-askerlikle me'mur olan Erzurum valisi vezir Hacı-Mustafa Paşa Erivan'dan hareketle yol üzerinde Lori kalesini 3 Ağustos=23 Zülka'de Cuma günü zaptettikten sonra geldiği Gence kalesini bundan bir gün evvel muhâsara edip bu sabah erkenden başlayan şiddetli bir hücumla fethetmiştir).

6 Eylül 1725=27 Zülhicce 1137, Perşenbe: Hurremâbâd'ın işgâli ve Loristan'ın ilhâkı.

(Irâk cephesi ser-askeri ve Bağdad valisi Hasan Paşa ölmüş, yerine tâyin edilen ve Basra valiliğinde bulunan oğlu Ahmed Paşa da evvelce itâat ettikten sonra Osmanlılardan yüz çeviren Loristan valisi Ali Merdan-Han'ın üzerine yürüyüp eyâlet merkezi olan Hurremâbâd'ı işgâl ve vilâyetini ilhâk etmiştir).

1726=1138

12 Mart 1726=8 Receb 1138, Salı: Efganlı Eşref-Şâh'ın Hilâfet iddiâsıyla Garbî-İran'ın tahliyesi hakkındaki talebinin reddi.

(Bu sırada şimâl ve garp taraflarından Rus ve Osmanlı istilâlarına uğrayan İran, şarktan da «Ağvan/Efgan» Türklerinin istilâsı altındadır. 1723=1135 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Mahmud-Han'ı öldürüp yerine geçen amcazâdesi Eşref-Şâh bir taraftan Safavî saltanatını idameye çalışan İkinci Tahmâsb'la uğraşırken, bir taraftan da Istanbul'a Abdül'Aziz-Han/Sultan isminde bir elçi gönderip Garbî-İran'da işgâl edilen yerlerin iâdesini istemiş ve Hilâfetin şer'an taaddüd edebileceği hakkında İran Sünnî ulemâsından Osmanlı ulemâsına hitâben 19 imzâlı bir mahzar göndererek halîfelik iddiâsına bile kalkışmıştır. Buna karşı Vezir-i-a'zam Dâmad-İbrahim Paşa fevkalâde bir meclis toplayıp Eşref'in Üçüncü Ahmed'e göndermiş olduğu nâmenin takdime şâyân olmadığı hakkında bir karar aldıktan başka, arada «Bahr-ı Hind gibi bir hâciz-i azîm» olmadıkça Hilâfetin taaddüdüne şer'an cevâz olmadığı hakkında Şeyh-ül-İslâm Abdullah Efendi'den bir fetvâ almış, Osmanlı ulemâsından da cevâbî bir mahzar alıp Eşref-Şâh'ın elçisine vererek bu gün geri göndermiştir).

1727=1139

Temmuz başları 1727=Zülka'de ortaları 1139: Matbaacılığın kabulü hakkında ferman neşri.

(Avrupa'da 15 inci asrın ortalarından itibaren yayılmaya başlamış olan matbaacılığın bizde bu tarihe kadar takriben iki buçuk asır gecikmiş olması umumîyetle din taassubiyle izah edilirse de doğru değildir. Osmanlı askerî teşkilâtını Avrupa'ya ilk tanıtan büyük eserin müellifi Kont de Marsigli kendisinin Istanbul'da bulunduğu zaman şehirde doksan bin hattat mevcud olduğundan ve işte bundan dolayı hükûmetin o kadar insanı işsiz bırakıp iktisâdî bir buhrâna sebeb olmaktan çekindiği için matbaacılığı kabulde tereddüd ettiğinden bahsetmektedir. Zâten Avrupa'da basılmış Arapça, Türkçe ve Acemce eserlerin daha Üçüncü Murad devrinden itibaren pâdişahın fermanıyla Türk piyasasında satış serbestîsine mazhar olması da meselenin taassupla alâkadâr olmadığını gösteren bir delil demektir. Bununla beraber, Nevşehirli-İbrahim Paşa artık her şeye rağmen bu en büyük teceddüd ve terakki vâsıtasının kabulüne karar vermiş ve babasıyla beraber Paris'e gidip matbaacılık terakkiyyâtını orada tedkik etmiş olan Yirmi-sekiz-Çelebi-Mehmed Efendi-zâde Said Ağa/Efendi ile «Basmacı-İbrahim» denilen Macar mühtedîlerinden İbrahim-Müteferrika'nın müştereken bir matbaa açmalarına müsâade etmiştir. Üçüncü Ahmed'in bu tarihte çıkan Hatt-ı-Hümâyûnuyla Şeyh-ül-İslâm Abdullah Efendi'nin verdiği fetvâda dini eserler müstesnâ olmak şartıyla bütün ilimlere âit neşriyâta izin verilmesi, o zaman çok revaçta bulunan dini eserlerin istinsâhını Hattatlar zümresine hasretmek ve bu suretle iktisâdî bir buhrâna meydan vermemek içindir. — Aşağıki senenin «16 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

1727=1140

4 Teşrinievvel 1727=17 Safer 1140, Cumartesi: Hemedan sulhü.

(Bu sırada İran'da vaziyete hâkim olan Efganlı Eşref-Şâh için 1726=1138 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. Hilâfet iddiâsıyla Garbî-İran'ın iâdesi hakkındaki talepleri reddedildikten sonra, kendisiyle harb veya sulhe me'mur edilen Irâk cephesi ser-askeri Ahmed Paşa'yı 1726=1139 senesi 20 Teşrinisâni=25 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Osmanlı ordusundaki Kürtlerin ihânetinden dolayı Hemedan civârındaki Ancudan muhârebesinde mağlûb eden Eşref-Şâh o tarihten sonra Ahmed Paşa'nın daha kuvvetli bir ordu hazırlamasından telâşa düşerek sulh istediği için, Hemedan'da bu gün 12 maddelik bir muâhede akdedilmiş ve bu muâhede mucibince Eşref-Şâh Osmanlıların Garbî-İran ve Cenubî-Kafkasya fütûhatını tasdik ettikten başka, evvelce Safavîlere âid olan Huveyze'nin de Osmanlılar tarafından işgâlini kabul etmiştir. Eşref'in elde ettiği yegâne netice, saltanatının tasdikinden ibârettir. — Ruslar da Eşref'le 10 maddelik bir muâhede akdetmiş oldukları için, 1724=1136 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Rus muâhedesinin artık hükmü kalmamış demektir).

16 Kânunuevvel 1727=2 Cumâda-l-ûlâ 1140, Salı: Müteferrika matbaasının işlemeye başlaması.

(Yukarıki sene vukuâtında bahsi geçen müsâade fermânı üzerine kurulan bu ilk Osmanlı matbaası bu gün işlemeye ve ilk eser olarak «Sahâh-ı Cevherî» tercümesi «Vankulu lûgati» dizilmeye başlamıştır).

1729=1142

27 Temmuz 1729=1 Muharrem 1142, Çarşanba: Büyük Istanbul yangını.

(Balat-kapısı hâricinden çıkan ateş içeri sirâyet ederek «Şehrün sümnü-sekizde biri»ni 24 saatte kül hâline getirmiştir).

1730=1142

2 Temmuz 1730=16 Zülhicce 1142, Pazar: Nihâvend'in sukûtu ve neticeleri.

(1727=1140 vukuâtının «4 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Hemedan sulhünden sonra İran'da büyük bir değişiklik daha olmuş, Safavî saltanatını canlandırmaya çalışan İkinci Tahmâsb Horasan Türkmenlerinden yardım görerek teşkil ettiği ordunun başına Avşârların «Kırklu» oymağından Nâdir Ali=Tahmâsbkuli-Han'ı geçirmiş ve bu tarihten altı sene sonra «Nâdir-Şâh» ismiyle İran tahtına çıkıp Avşârlar hânedânını kuracak olan bu büyük Türk kahramanı üstüste üç muhârebede Eşref-Şâh-ı mağlûb ve firâra mecbur ederek vaziyete hâkim olmuştur. Bu suretle Efganlıların 7 senelik hâkimiyyetinden sonra Safavî saltanatı yeniden kurulmuş demektir. Bu vaziyet üzerine Istanbul'a Rızâkuli-Han isminde bir Safavî elçisi gelip Osmanlı işgâlindeki İran topraklarının iâdesini istemiş ve bu teşebbüsün neticesini beklemeyen Safavîler hemen taarruza geçip bu gün Nihâvend'e girmişlerdir. Bu ilk muvaffakıyetten sonra Safavî ordusunun ilerlediğini haber alan Hemedan muhâfızı Abdurrahman Paşa 60 bin askerini başsız bırakıp kaçınca orası da sukut etmiş ve bunun üzerine Kermanşâh muhâfızı Peçevî Hasan Paşa şehri tahliye edip Irâk cephesi ser-askeri vezir Ahmed Paşa'nın ordusuna iltihâk etmiştir).

1730=1143

3 Ağustos 1730=18 Muharrem 1143, Perşenbe: Üçüncü Ahmed'in Şark seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Safavî taarruzları Istanbul'a akseder etmez Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın derhâl topladığı fevkalâde meclis «Sefer-i-Hümâyûn» açılmasına karar vermiştir. Vak'anüvis Subhi bu hususu seleflerinden Sami Efendi ile Şâkir Bey'in kayıtlarını tedkik etmeden tedvin etmiş olduğu için, Nevşehirli'nin Gürcistan'la Şirvan'dan mâadâ bütün Osmanlı fütûhatını iâdeye muvâfakat etmiş olduğundan bahsederse de doğru değildir; Sami Efendi'nin bu dedikoduyu hakikat gibi kaydetmesi Dâmad-İbrahim Paşa'ya düşmanlığındandır. Abdî tarihinin izahâtı da bunu teyid etmektedir. Zâten Hammer'in kaydına göre Garbî-İran'ı istemeye gelen Safavî elçisi son taarruz haberleri üzerine Limni adasına sürülmüştür. — «Sefer-i-Hümâyûn» ilânına rağmen Istanbul'dan ayrılmak istemeyen Üçüncü Ahmed'in son dakikada sefere iştirâkten vazgeçtiği rivâyet edilir. İşte bundan dolayı Nevşehirli asker arasında bir «Hâdise-i mekrûhe» çıkmak ihtimâlinden bahsederek pâdişahı çok güçlükle Üsküdar'a geçirebilmiştir).

28 Eylül 1730=15 Rebî'ül-evvel 1143, Perşenbe: Patrona ihtilâli.

(Bu meşhur ihtilâlin en mühim sebebleri Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın Garp orduları tarzında «Asâkir-i-Nizâmiyye» teşkiline teşebbüs edip Fransa'dan mütehassıslar getirterek Üsküdar'da bir kışla kurdurup yeni efrâdı tâlim ettirmeye başlamasından dolayı Yeniçeri-ocağının hükûmetten yüz çevirmesi, artık tamamıyla bozulmuş olan ocağa sırf ulûfe almak için birer kolayını bulup kaydedilen küçük esnaf makuulesinin ihrâcı, yangınlarla zelzelelerden harâb olan Istanbul vesâirenin i'mârı için ihdâs edilen vergilerin esnaflık eden Yeniçerilere zarar vermesi, pâdişahla devlet erkânının Çırağan-safâlarıyla Helva-sohbetlerinin birçok

dedikodulara yol açması, Nevşehirli'nin âile efrâdını en mühim mevkilere çıkarması, Yeniçerilerin artık tarihe mâl olan eski gaza ganîmetleri yerine Istanbul'da saray, konak ve ev yağmalarına teşneliği ve bilhassa yukarıki fıkralarda gördüğümüz İran vukuâtının bir takım mübâlâgalı ve hattâ akla sığmaz muhâlefet propagandalarına vesile teşkil etmesi gibi şeylerdir. O sırada Istanbul «ipten kazıkdan halâs olmuş» serserilerle dolu gösterilir; Abdi tarihine göre bu «Eşkıyâ» hemen kâmilen Arnavut, Boşnak, Çingene, Bulgar, Yahudi, Rum, Ermeni, Lâz, Acem ve Kürt «Erâzil-ü-esâfil»inden mürekkeptir; ekserisi Arnavut gösterilir. Sekiz aydanberi isyân çıkarmaya çalışan bu vatansız ayak-takımının başına Bâyezid hamamında dellâklık eden Patrona-Halil isminde bir Arnavut serserisi geçmiştir. Bu baldırı-çıplağın lâkabı, evvelce «Patrona» gemisinde levendlik etmiş olmasıyla izah edilir. — Istanbul'dan bir türlü ayrılmak istemeyen Üçüncü Ahmed'in 57 gündür Üsküdar'da tereddütle vakit geçirmesi, kendisiyle devlet erkânının karargâhı boş bırakıp saraylarla yalılara çekilmiş olmaları ve bilhassa bu sırada Tebriz muhâfızı vezir Çavuşbaşı Kara-Mustafa Paşa'nın 70-80 bin askerini bırakıp bir gece kaçıvermesinden dolayı Tebriz'in sukûtu ve askerle ahâliden birçoklarının Safavîler tarafından kılıçtan geçirilmesi umumî bir teessür ve heyecâna sebeb olmuş, bu felâket pâdişahın gizli bir Hatt-ı Hümâyûnundan mütevellit gösterilmiş ve işte bu dedikodularla devlet erkânı Anadolu yakasında olduğu için Istanbul'un başsız kalmış olmasından istifâde eden Patrona nihayet bu gün isyân bayrağını açıp dükkânların kapanmasına ve umumî hayatın durmasına sebeb olmuştur. İş bu rengi alınca Üçüncü Ahmed o gece devlet erkânıyla beraber Topkapı sarayına geçmişse de, saray Bostancıları dağılmış oldukları için mühim bir tenkil kuvveti teşkil edilememiş ve ertesi Cuma günü Yeniçeri-ocağının da âsilere iltihâkı ve bilhassa zindanlardaki mahkûmlar salıverildiği için evlerle konakların yağma edilmeye başlaması üzerine artık hiç bir ümit kalmamıştır. Her halde hükûmetin Istanbul inzibatını gevşek bırakması ve sekiz aydır dilden dile dolaşan bir ihtilâl rivâyetine ehemmiyet vermemiş olması çok büyük bir hatadır. — 30 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü âsiler pâdişahtan 37 kişinin teslimini istemişlerdir. Nevşehirli-İbrahim Paşa tabiî bu listenin başındadır. Üçüncü Ahmed bu vaziyet karşısında ilk iş olarak sevgili dâmâdını azletmiş, 1718=1130 senesi 9 Mayıs=8 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden itibaren 12 sene, 4 ay, 22 gün süren ve muhtelif teceddüd hamleleriyle geçen parlak bir sadâret devrinden sonra ihtilâl ejderine fedâ ediliveren bu büyük ve mümtâz vezir sarayda tevkif edildikten sonra 1 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel Pazar günü dâmâdları olan Kapdan-ı-Deryâ Kaymak-Mustafa ve Sadâret-kethudâsı=Dâhiliyye Nâzırı Mehmet Paşalarla beraber idâm edilip cesedleri öküz arabalarıyla Et-meydanına gönderilmişse de, vaktiyle Üçüncü Ahmed tahta çıktığı zaman «Edirne vak'ası» mürettiplerini birer ikişer ortadan kaldırılmış olduğu için kendisine i'timâd etmeyip hal'ine vesile arayan âsiler Nevşehirli'nin cesedini bir beygir kuyruğuna bağlayıp ona âid olmadığını iddiâ ederek saraya iâde etmişler ve işte bu suretle yalancılıkla ithâm ettikleri Sultan Ahmed'in saltanat ve hilâfeti şer'an câiz olmadığından dem vurmaya başlamışlardır. — Nevşehirli'nin idâmı üzerine yerine Üçüncü Ahmed'in dâmâdı ve Istanbullu bir kavafın oğlu olan Kubbe-vezirlerinden Silâhdar-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

1/2 Teşrinievvel 1730=18/19 Rebî'ül-evvel 1143, Pazar/Pazartesi gecesi, zevâlî saat, 9,30: Üçüncü Ahmed'in saltanattan ferâgati.

(Kendisine yalancılık isnâd eden âsilerin Sultan İbrahim vak'asından bahsederek hayatını tehdid etmelerinden ve nihayet:

— Sultan Mahmud-Han Hazretlerini isterüz!

sesleri yükselmesinden çok müteessir olan Üçüncü Ahmed şahsiyle âile efrâdının hayatları hakkında te'minât verilmek şartıyla ferâgate karar vermiş, bu tekliften çok memnun olan

elebaşılar Kelâm-ı-Kadîme el basarak yemin etmiş ve işte bunun üzerine yeğeni şehzâde Mahmud'u huzûruna dâvet edip alnından öpen Sultan Ahmed saltanatını ona devredip şehzâdegân dâiresine çekilmiştir. Ahmed-i-Sâlis'in saltanatı 1703=1115 senesi 22 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününden bu ferâgat gecesine kadar tam 27 sene, 1 ay, 11 gün sürmüştür. 1673=1084 senesi 30/31 Kânunuevvel=21/22 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi dünyâya gelmiş olduğuna göre, yaşının tam 56 sene, 9 ay, 2 gün tuttuğu sırada, yâni 57 yaşının içinde tahtından inmek mecburiyetinde kalmış demektir. — Şahsen cengâverlikle hiç bir alâkası olmayan ve hattâ kadınlara karşı iptilâsından dolayı onlarla beraber oya yapıp dikiş dikmekten bile hoşlandığı rivâyet edilen Lâle devri pâdişahının saltanat devrinde Tımışvar'la Belgrad'ın elden çıkmış olmasına mukâbil Venediklilerden Mora yarımadasıyla Aya-Mavri adasının ve Girit'deki son Venedik kalelerinin fethi, Ruslardan Azak havâlisinin istirdâdı ve Safavîlerden alınan Garbî-İran son zamanlarda elden çıkmış olmakla beraber Cenubî-Kafkasya'nın Osmanlı hâkimiyyetinde kalması, arâzi bakımından devletin genişlemesine sebeb olduğu için Garp menbâlarında parlak bir devir sayılır).

BİRİNCİ MAHMUD
(Mahmûd-ı Evvel)
— M. 1730=H. 1143 — M. 1754=H. 1168 —

1730=1143

1/2 Teşrinievvel 1730=18/19 Rebî'ül-evvel 1143, Pazar/Pazartesi gecesi, zevâlî saat 9,30: Birinci Mahmud'un cülûsu.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Üçüncü Ahmed geç vakit ferâgat etmiş olduğu için İkinci Mustafa'nın büyük oğlu olan halefi Birinci Mahmud'a bu gece yalnız saray erkânı bîat edebilmiş ve ertesi sabah da umumî bîat merâsimi yapılmıştır. — 1108=1696 senesi 2 Ağustos=3 Muharrem Perşenbe günü dünyâya gelmiş olan Sultan Mahmud yaşının 34 sene, 2 ay, 1 gün tuttuğu, yâni 35 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; anasının adı «Sâliha-Sultan» dır. Çok zeki, hamiyetli ve temiz bir seciyye sâhibi olan Birinci Mahmud'un saltanat devri Osmanlı inhitâtının parlak ve şevketli bir devri sayılır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân etmiş olan şehzâdelerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla Sultan Mahmud Osmanlı pâdişahlarının yirmi dördüncüsüdür. Birçok selefleriyle halefleri gibi bunun da kuvvetli şiirleri vardır; mahlası «Sebkatî» dir. 1754=1168 vukuâtının «13 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

15 Teşrinisâni 1730=14 Cumâda-l-ûlâ 1143, Cumartesi: Patrona-Halil'le avenesinin imhâsı.

[Yanlışlıkla Rumi tarih yazılmış. Doğrusu 25 Kasım 1730=14 Teşrinisâni 1730=14 Cumâda-l-ûlâ 1143, Cumartesi'dir]

(Bu senenin 28 Eylül=15 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü başlayıp Üçüncü Ahmed'in ferâgatine sebeb olan Patrona ihtilâli Birinci Mahmud devrinde de devâm ettikten sonra, âsiler cezâ görmeyecekleri hakkında Şeyh-ül-İslâm'dan aldıkları hüccet üzerine 11 Teşrinievvel=28 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Et-meydanındaki çadırlarını kaldırmış, bu suretle 13 gün süren ihtilâl 14 üncü günü nihayet bulmuş ve bunun üzerine 14 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü pâdişahın emriyle çarşılar açılmıştır. Bununla beraber zorbalar saltanatı nihayet bulmuş değildir. Başlarında Patrona ile Muslu-Beşe bulunan bu baldırı-çıplaklar

Dâmad-İbrahim Paşa'nın i'mâr ettiği Sa'd-âbâd'daki «yüz yirmiden mütecâviz kasırlar»ın derhâl yıkılmasını ve hattâ merhumun memleketi olan Nevşehir'in bile tahribini ilk iş olarak istemişlerse de pâdişah yalnız Sa'd-âbâd'ın yakılmayıp yıkılmasına râzı olduğu için Kâğıthâne köşkleriyle bahçeleri üç günde yağma ve tahrib edilmiştir. Patrona-Halil'in askere münhasır olması lâzımgelen cülûs bahşişini kendi avanesinden üç bin serseriye de teşmil ettirmiş olduğundan bahsedilir. Dîvan müzâkerelerine bile iştirâk eden bu hamam tellâki Baş-defterdar İzzet Ali Bey'in konağını cebren işgâl etmiştir. Vaktiyle kendisine veresiye et veren Yanaki isminde bir «kasap yazıcısı»nı da Boğdan voyvodalığına tâyin ettirmiştir. Her halde böyle bir vaziyetin devâmı devlet mefhumiyle te'lif edilemeyeceği için, nihayet meşhur Dâr-üs-saade ağası Beşir Ağa'nın teşebbüsüyle Vezir-i-a'zam Silâhdar-Mehmet Paşa ve o sırada Istanbul'da bulunan Kırım hanı Birinci Kaplan-Giray el-birliği etmiş, pâdişahın verdiği beş bin altın bâzı Ocak ağalarına yedirilmiş ve işte bu sâyede ustalıklı bir takım tertibât ittihâz edilmiştir. Bu tertibât mucibince bu gün sarayda Patrona'ya vezâret pâyesiyle Rumeli beylerbeyliği tevcih edilmek üzere büyük bir ictimâ akdedilirken münâsip bir yere 33 yeniçeri saklandığından bahsedilir; avanesiyle beraber saraya gelen Patrona Halil Revan köşkünde huzûra çıkmak üzere dâvet beklerken birdenbire bastırılıp imhâ edilmiş ve tabiî bütün adamları da temizlenmiştir. Bu arnavut serserisinin beş on günde topladığı servet Garp menbâlarında üç milyon frank gösterilir. — Kendisini «Halâskâr=Kurtarıcı» diye alkışlatan bu mülevves müfsidin kan dâvâsı bahânesiyle çıkan yeni bir isyân için aşağıki senenin «28 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1730-1731=1143

Kânunuevvel/Kânunusâni 1730-1731=Cumâda-l-âhire 1143: Nedim'in ölümü.

(Gün tarihî mâlûm olmadığından hangi Milâdî seneye tesâdüf ettiği belli değildir. Dîvan edebiyatımızın en büyük şahsiyyetlerinden olan Nedim Ahmed Efendi, Merzifonlu Kadı-asker/Kazasker Mustafa Etendi'nin tarunu ve Kadı-Mehmed Efendi'nin oğludur; anası Sâliha-Hâtun Kara-Çelebi-zâde'lerdendir. — Muhtelif müderrisliklerde, Mahmudpaşa nâibliğinde ve Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın Hâfız-ı-Kütüblüğünde bulunmuş olan Nedim'in Patrona ihtilâli üzerine «illet-i vahîme» den öldüğü rivâyet edilir. En kuvvetli rivâyete nazaran 1092=1681 de dünyâya gelmiş olduğuna göre 49 yaşında ölmüş olması lâzımgelir. Damdan dama atlarken veyâhut denize düşerek öldüğü hakkındaki rivâyetler yanlıştır. Mezarı Karacaahmet'de, Tunus-bağı kabristanının Selimiyye dergâhı civârındaki Çiçekçi kahvesi karşısında ve yola yakın bir noktadadır).

1731=1143

22 Kânunusâni 1731=13 Receb 1143, Pazartesi: Silâhdar-Mehmet Paşa'nın azliyle Kaba-Kulak İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, hükûmetin başında daha kuvvetli bir şahsiyyet ihtiyacıyla izah edilir. İşte bundan dolayı Patrona'nın tenkiline âit plânın hakiki mürettibi olan İbrahim Paşa iş başına getirilmiştir. — Silâhdar'ın sadâreti 1730=1143 senesi 1 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel Pazar gününden itibaren 3 ay, 21 gün sürmüştür; Haleb valiliğine hareket etmek üzere bulunduğu sırada sadârete tâyin edilen Kaba-kulak Karahisarlıdır; pâyıtahtın Anadolu'ya nakli fikrinde olduğundan bahsedilir).

28 Kânunusâni 1731=19 Receb 1143, Pazar: Istanbul'da bir Arnavut isyânının tenkili.

(Vak'anüvis Subhi'ye göre o sırada Istanbul nüfusunun «öşrü miktârı» muhtelif tarihlerde pâyıtahta üşüşen «Kefere-i müslim-nümâ Arnavud tâifesi»nden mürekkeptir. Patrona'nın kan dâvâsı bahânesiyle şehri yağma için el-birliği eden bu serseriler hamamlarda, külhanlarda ve hanlarda yaşamaktadır; bu gün çıkardıkları isyânda üzerlerine yürüyen Vezir-i-a'zam Kaba-kulak İbrahim Paşa'nın çıkardığı «Sancâğ-ı-Şerîf» e bile kurşun atmaktan çekinmemişlerdir; tabiî nihayet imhâ edilmişler ve Istanbul sokaklarında on beş bin maktûl bırakmışlardır).

1731=1144

30 Temmuz 1731=25 Muharrem 1144, Pazartesi: Kermanşâh'ın istirdâdı.

(Şark cephesinin son vaziyeti için 1730=1142 vukuâtının «2 Temmuz» ve 1730=1143 vukuâtının da «3 Ağustos» ve «28 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kermanşâh'ı Bağdad valisi ve Irâk ser-askeri vezir Ahmed Paşa istirdâd etmiş ve bu muvaffakıyet üzerine bütün Erdelân eyâleti işgâl altına alınmıştır).

10 Eylül 1731=8 Rebî'ül-evvel 1144, Pazartesi: Kaba-kulak İbrahim Paşa'nın azliyle Topal-Osman Paşa'nın sadâreti.

(Kaba-kulağın azline sebeb, sarayın en nüfuzlu şahsiyyeti sıfatıyla kendisinin iş başına gelmesinde âmil olan meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'ya boyun eğmemesi ve bilhassa devşirme ricâli nefye ve tenkile başlamasıdır. Azli üzerine Eğriboz muhâfızlığına gönderilmiştir; sadâret müddeti 1731=1143 senesi 23 Kânunusâni=13 Receb Pazartesi gününden itibaren 7 ay, 19 gündür. — Arnavutluk'daki ıslâhât me'muriyetinden getirilen halefi Topal-Osman Paşa Nâmık Kemâl'in ceddidir. «Moralı» denirse de aslen Konyalıdır. Istanbul'a muvâsalatı, 22 Eylül=20 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe müsâdiftir; Osman Paşa bilhassa İran cephesindeki yararlılıklarıyla mâruftur).

16 Eylül 1731=14 Rebî'ül-evvel 1144, Pazar: Korican zaferi.

(Kermanşâh'ı istirdâd ettikten sonra Hemedan'a yürüyen Irâk ser-askeri Ahmed Paşa Hemedan civârındaki Korican ovasında İkinci Tahmâsb'ın 40 bin kişilik ordusuyla karşılaşıp parlak bir zafer kazanmış, 30 bin maktûl verdiğinden bahsedilen düşmanın toplarıyla ağırlıkları zabtedilmiş ve ertesi gün de Hemedan istirdâd edilmiştir. — Vak'anüvis Subhi bu zaferi «13 Rebî'ül-evvel» gününe müsâdif gösterirse de, ayın 17 sini Perşenbe gösterdiğine göre, bir günlük fark burada tashih edilmiştir).

11 Teşrinievvel 1731=9 Rebî'ül-âhir 1144, Perşenbe: Urmiye fethi.

(Tebriz fethine me'mur edilen ser-asker Hekim-oğlu Ali Paşa evvelâ bu müstahkem mevkiin zabtına lüzum görerek 3 Rebî'ül-evvel=5 Eylül Çarşanba günü muhâsara edip 27 nci günü fethetmiştir. Hammer'in kaydettiği «15 Teşrinisâni» tarihî yanlıştır).

4 Kânunuevvel 1731=4 Cumâda-l-âhire 1144, Salı: Tebriz'in istirdâdı.

(Urmiye'nin fethi üzerine Tebriz şehrinin ahâli mümessilleri orduya gelip itâatlerini arzettikleri için, Âzerbaycan'ın merkezi harbsiz işgâl edilmiştir).

1732=1144

10 Kânunusâni 1732=12 Receb 1144, Perşenbe: Osmanlı-Safavî sulhü.

(Irâk ser-askeri Ahmed Paşa'nın Istanbul'dan aldığı salâhiyetle akdettiği muâhede mucibince Âzerbaycan tarafında Aras nehri hudud ittihâz edildiği için Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan Osmanlılarda kalmışsa da Tebriz, Kermanşâh ve Hemedan gibi son zamanlarda istirdâd edilmiş olan şehirlerle Hureyze ve Loristan İran'a bırakılmıştır).

12 Mart 1732=15 Ramazan 1144, Çarşanba: Topal-Osman Paşa'nın azliyle Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ilk sadâreti.

(Osman Paşa'nın azli, yukarıki fıkrada gördüğümüz son fütûhatın İran'a iâdesinden hâsıl olan hoşnutsuzlukla izah edilir. Sadâret müddeti 1731=1144 senesi 10 Eylül=8 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren 6 ay, 2 gündür. Halefi Ali Paşa, Venedikli Hekim-başı Nuh Efendi'nin oğlu olduğu için «Hekim-başı-zâde/Hekim-zâde» şekillerinde de anılır; Tebriz ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan bu İtalyan vezirin Istanbul'a gelip işe başlaması 10 Mayıs=15 Zülka'de Cumartesi gününe müsâdiftir).

1733=1145

12 Kânunusâni 1733=26 Receb 1145, Pazartesi: Nâdir-Ali Han'ın Bağdad önlerine muvâsalatı ve taarruza başlaması.

(Yukarıki senenin «10 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Safavî sulhü Türkiye'de Sadâret ve İranda saltanat tebeddülüne sebeb olmuştur. Bu sulhün akdini Şark'da bulunduğu sırada haber almış olan Tahmâsbkuli-Han=Nâdir Ali-Han fırsattan istifâde ederek derhâl Isfahan üzerine yürüyüp İkinci Tahmâsb'ı hal'ettikten sonra Horasan'a gönderip hapsettirmiş ve yerine 40 günlük yâhut 10 aylık oğlu Üçüncü Abbas'ı iclâs ederek Şah vekili sıfatıyla devletin idâresini tamamıyla kendi eline almıştır. Bu Türkmen kahramanı için 1730=1142 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız. Nâdir-Han'ın Bağdad üzerine yürümesi işte bundan dolayıdır. Erbil ve diğer bâzı yerleri aldıktan sonra bu gün Bağdad önlerine gelen İran ordusuna karşı müdâfaa vaziyetine geçen Bağdad valisi vezir Ahmed Paşa vaziyeti Istanbul'a bildirip istimdâd etmiş olduğu için, Erzurum valisi olan sâbık Sadr-ı-a'zam Topal-Osman Paşa Anadolu beylerbeyi pâyesiyle ser-asker tâyin edilerek 80 bin kişilik bir ordu başında Bağdad'a hareket etmiştir).

1733=1146

19 Temmuz 1733=6 Safer 1146, Pazar: Topal-Osman Paşa'nın Nâdir-Ali Han'a karşı Bağdad zaferi.

(Paşa'nın zafernâmesinde «7 Safer Pazar» tarihine tesâdüf edilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 6sına müsâdiftir. — Harb sâhası Dicle sâhilinde ve Bağdad'ın 12 saat mesâfesindeki Dulceylik köyünün önleridir. Bu isim vak'anüvis Subhi'de «Ducum»ve zafernâmede «Çorum» şeklini almaktadır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Bağdad muhâsarası 7 ay, 8 gündenberi devâm etmektedir. Osmanlı ordusunu işte bu vaziyette karşılamaya mecbur olan Nâdir-Han sabahın sekizinden itibaren 9 saat harbettikten sonra 30 bin maktulden başka toplarıyla ağırlıklarını da bırakıp yaralı olarak Hemedan'a doğru kaçmış ve arkasındaki kılıç-artıkları da Osmanlılar tarafından beş saat kadar tâkib edilmiştir. — Bu parlak zafer üzerine Istanbul'da üç gün şenlik yapılmış ve Birinci Mahmud harbe iştirâk etmediği halde «Gazi» ünvânını almıştır).

1735=1148

12 Temmuz 1735=20 Safer 1148, Salı: Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azliyle Bağdad valisi İsmail Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Hekim-oğlu'nun büyük nüfuzuyla meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'ya muhâlefet ederek İran serdârı olmak istemesidir. Sadâret müddeti 1732=1144 senesi 12 Mart=15 Ramazan Çarşanba gününden itibaren 3 sene, 4 ay, 1 gündür. Vak'anüvis Subhi'nin «22 Safer Salı» kaydı burada gün ismine göre tashih edilmiştir. — Yeni Vezir-i-a'zam Gürcü-İsmail Paşa'nın Istanbul'a muvâsalatı 29 Eylül=11 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe gününe müsâdiftir).

24 Kânunuevvel 1735=8 Şa'ban 1148, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Gürcü-İsmail Paşa'nın azli.

(Kölelikten yetişmiş ümmî ve mürteşî bir adam olan bu gürcü vezirin azline sebeb, kendisini iş başına getirmiş olan Kızlar-ağasının nüfuzundan şuna buna şikâyet edip durmasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren 5 ay, 13 gündür.

1736=1148

9 Kânunusâni 1736=24 Şa'ban 1148, Pazartesi: Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Gürcü-İsmail Paşa'nın yukarıki fıkrada bahsi geçen azli üzerine vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamı olan bu Mehmet Paşa Dimetokalıdır. Kaymakamlık müddetince 16 gün Sadâret makamı münhal kalmıştır).

1736=1149

16 Haziran 1736=6 Safer 1149, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Seyyid-Mehmet Paşa'nın Davudpaşa'dan Rus seferine hareketi.

(Bu sırada bir Rus seferi açılmasının başlıca sebebleri şöyle sıralanabilir:

1 — 1733=1146 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz büyük zaferinden sonra İranlılara karşı bir muvaffakıyet daha kazanan Topal-Osman Paşa ordusunu dağıtıp Kerkük civârındaki karargâhında hasta yattığı sırada Nâdir-Han'ın baskınına uğrayıp şehîd olmuş ve bunun üzerine Kerkük vilâyeti İran istilâsına uğramış olduğu için Kırım hanı Kaplan-Giray Kafkasya üzerinden İran'a taarruz emrini almışsa da, Hazar boylarına yerleşip İranlılarla ittifâk etmiş olan Ruslar bu harekete mâni olmak istemişlerdir;

2 — 1736=1148 senesi 30 Mart=17 Zülka'de Cuma günü Azak kalesine yürüyen bir Rus ordusu bir kaç gün sonra kaleyi muhâsara ve 3 Mayıs=21 Zülhicce Perşenbe günü zabt ederek sulhü fi'len ihlâl etmiştir;

3 — Biraz sonra Kılburun kalesi de Ruslar tarafından işgâl edilmiştir;

4 — 1713=1125 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Edirne muâhedesi hilâfına Ruslar Lehistan'a asker sevkedip bazı vilâyetleri işgâl etmişlerdir. Bunun sebebi Türklerin

«Nal-kıran» dedikleri Lehistan kralı İkinci Auguste'ün ölümü üzerine çıkan Lehistan verâseti buhrânında Rusya ile Avusturya'nın Saksonya elektörü üçüncü Auguste'ü ve Fransa'nın da eski kral Stanislas Leszczynski'yi namzed göstermiş olmasıdır;

5 — Ruslar Kırım'a karşı da bir ordu sevketmişlerdir. İşte bu vaziyet üzerine toplanan fevkalâde meclis kararıyla sefer açılmış ve Serdâr-ı-Ekrem de bu gün ordu başında İsakçı ve Babadağ'ına doğru hareket etmiştir).

1 Temmuz 1736=21 Sa'fer 1149, Pazar: Üçüncü Ahmed'in ölümü.

(Patrona ihtilâli üzerine 1730=1143 senesi 1/2 Teşrinievvel=18/19 Rebî'ül-evvel Pazar/Pazartesi gecesi ferâgate mecbur olan Ahmed-i-Sâlis o tarihten itibaren tam 5 sene, 9 ay yaşamıştır. 1084=1673 senesi 21/22 Ramazan=30/31 Kânunuevvel Cumartesi/Pazar gecesi dünyâya gelmiş olduğuna göre 62 sene, 6 ay, 1 gün yaşayıp 63 yaşının içinde ölmüş demektir. Zehirlendiği hakkındaki rivâyet doğru değildir).

17 Teşrinievvel 1736=11 Cumâda-l-âhire 1149, Çarşanba: Osmanlı-İran sulhü.

(Bu tarih sulhü tasdik eden Nâme-i-Hümâyûn tarihidir. Istanbul'da akdedilen muâhede metni 22 Eylül=16 Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi günü ikmâl edilmiştir. — Bu sırada İran'da mühim bir değişiklik olmuş, son Safavî hükümdarı Üçüncü Abbas küçük yaşta ölünce İran şahlığına 1733=1145 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen Türkmen kahramanı Nâdir-Ali-Han'ın intihâbı üzerine Avşâr hânedânı iş başına gelmiş ve bu meşhur kahraman bu senenin «16 Haziran» fıkrasında Osman Paşa'nın şehâdetiyle neticelendiğini gördüğümüz muvaffakıyetinden sonra 1735=1148 senesi 14 Haziran=22 Muharrem Salı günü Topal-Osman Paşa'nın halefi Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı da Arpaçay muhârebesinde mağlûb ve şehîd ettikten sonra Gence, Tiflis ve Erivan taraflarını zabtetmiştir. Bir taraftan işte bu vaziyet ve bir taraftan da Rus seferi sebebiyle o sırada Abdullah Paşa'ya halef olan Bağdad valisi Ahmed Paşa'nın teşebbüsüyle sulh müzâkereleri başlamış ve bu gün tasdik edilen muâhede esasları mucibince Dördüncü Murad devrinde Safavîlerle akdedilen Kasr-ı-Şirin muâhedesindeki hudud esas ittihâz edilmiştir. 1639=1049 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız. Tabiî bu suretle Üçüncü Ahmed devrindeki Şark fütûhatı tamamıyla elden çıkmış demektir. Müzâkere esnâsında İran murahhasları Ca'ferî mezhebinin beşinci mezheb olarak tasdik ve kabulünü istemişlerse de reddedilmiş, yalnız Safavîlerin yerine geçen Avşâr sülâlesinin saltanatı tasdik edilmiştir).

12 Teşrinisâni 1736=8 Receb 1149, Pazartesi: Kırım hanı Feth-Giray'ın hanlık arâzisini istilâ ve tahrib eden Ruslara karşı büyük zaferi.

(Mareşal Munch/Münich kumandasındaki Rus ordusu 28 Mayıs=17 Muharrem Pazartesi günü Or-kapu tahkimâtını zabtedip Kırım'a girmiş ve Temmuz=Rebî'ül-evvel ayına kadar bütün Kırım şehirlerini yakıp virâneye çevirmiştir. Bahçesaray'daki hanlık sarayı ile büyük kütüphâne bile iğrenç bir vahşetle yakılmıştır! İşte bunun üzerine Kaplan-Giray azledilip yerine geçen Feth-Giray bu gün Ruslara karşı parlak bir zafer kazandıktan sonra Ukrayna üzerine bir intikam seferi açıp yüz bin esir ve bir kaç yüz bin hayvanla dönmüştür).

1737=1150

4 Ağustos 1737=6 Rebî'ül-âhir 1150, Cumartesi: Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın Avusturyalılara karşı Banyaluka zaferi ve büyük neticeleri. **[3 Ağustos 1737]**

(Bu sırada Ruslarla ittifâk etmiş olan Avusturyalılar Türkiye'yi oyalamak için ilkönce sulh tavassutunda bulunup tuhaf bir rol oynadıktan sonra yüzlerindeki maskeyi atıp harbe girerek 12 Temmuz=14 Rebî'ül-evvel Cuma günü Bosna, Sırbistan ve Eflâk istikâmetlerine üç büyük ordu sevketmişlerdir. Düşmanın en mühim muvaffakıyeti 27 Temmuz=29 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Niş kalesini zabtedip diğer bir takım noktaları da ele geçirmesidir. Bu sırada Bosna cephesindeki Avusturya kuvvetleri de Banyaluka'ya kadar ilerleyip muhâsara kurmuşlarsa da, Bosna valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Hekim-oğlu Ali Paşa derhâl düşman üzerine yürüyüp büyük bir zafer kazanmış, kaleyi kurtarmış ve Vak'anüvis Subhi'nin dediği gibi bu parlak muvaffakıyet diğer cephelerdeki Avusturya ordularının da mâneviyyatını bozup kumandanlar arasına ihtilâf düşürdüğü için her tarafta Türk zaferleri tevâli etmiş, Sırbistan cephesinde Rumeli Beylerbeyi Köprülüzâde Ahmed Paşa 11 Eylül=16 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Şehirköyü'nü, 10 Teşrinievvel=15 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Musapaşa palankasını ve nihayet 20 Teşrinievvel=25 Cumâda-l-âhire Pazar günü de Niş kalesini istirdâd ettiği gibi, Vidin muhâfızı vezir İvaz-Mehmet Paşa da oraya gelen düşman ordusunu 9/10 Eylül=14/15 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi/Salı gecesi defetmiştir. Hammer bunu 29 Eylül=4 Cumâda-l-âhire Pazar sabahına müsâdif gösterir. — Gene bu sırada Gladova=Feth-ül-İslâm kalesi de istirdâd edildikten başka, Eflâk ve Boğdan cephelerinde muhtelif zaferler kazanılmış ve Kırım'daki Rus kuvvetleri defedildiği gibi, Azak denizindeki Moskof donanması da kendi kendini yakmaya mecbur edilmiştir).

6 Ağustos 1737=8 Rebî'ül-âhir 1150, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın azliyle Bender ser-askeri Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Mehmet Paşa'nın azline sebeb, Avusturya'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz tavassut oyununa inanıp ve hâricî siyasetin idâresini Sadâret-kethudâsı Osman Hâlisâ Efendi'ye bırakıp İsakçı ve Babadağı karargâhlarıyla Lehistan'da Boğ nehrinin sol sâhilindeki Niemirow şehrinde toplanan bir konferansta neticesiz müzâkerelerle vakit geçirmesi, Özü ve Bender muhâfızları Yahyâ ve Abdullah Paşalar düşman harekâtına karşı yardım istedikçe Osman-Kethudâ'nun sulh olacağından dem vurarak istimdâda gelen adamları azarlayıp boş çevirmesi ve bu sırada Özü'yü muhâsara eden düşmanın 25 Temmuz=27 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü mühimmatsızlık ve yardımsızlık yüzünden teslim olan kaleyi işgâl etmesi, Rusların Kırım'ı tekrar istilâsı ve Karadeniz'de bir Rus donanmasının faaliyeti gibi felâketlere meydan vermiş olmasıdır. Bu vaziyet üzerine Osman Hâlisâ Efendi idâm edilmiş ve Seyyid-Mehmet Paşa ile Kırım hanı Feth-Giray azledilip hanlığa İkinci Mengli-Giray tâyin edilmiştir. — Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâret müddeti 1736=1148 senesi 9 Kânunusâni=24 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 7 aydır. Aslen Halebli ve ikinci bir rivâyete göre de Musullu olan Muhsin-zâde'nin ordu merkezine muvâsalatı 19 Ağustos=21 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdiftir.)

19 Kânunuevvel 1737=26 Şa'ban 1150, Perşenbe: Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın azliyle Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamı Yeğen-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Gelecek sefer mevsiminin hazırlıkları için ordu başından Istanbul'a dönen Muhsin-zâde'nin gelir gelmez azline sebeb, âdetâ diktatör vaziyetini almış olan meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın gözünden düşmüş olmasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 4 ay, 14 gündür. Halefinin «Yeğen» lâkabı, eski Baş-defterdarlardan Alanya/Alâiyyeli Kel-Yusuf Efendi'nin kızkardeşinin oğlu olmasındandır).

1738=1151

15 Ağustos 1738=28 Rebî'ül-âhir 1151, Cuma: Orsova fethi ve muhtelif cepheler vaziyeti.

(1738=1150 senesi 17 Nisan=27 Zülhicce Perşenbe günü cepheye hareket eden yeni Vezir-i-a'zamın en mühim hedefleri Belgrad ve Tımışvar kalelerinin istirdâdıdır. İlkönce Mehadia kalesi alındıktan sonra Orsova=Orşova/İrşeve üzerine yürüyen Yeğen-Mehmet Paşa bu gün kaleyi fethetmiş, Diyarbekir valisi Abdi-Paşa-zâde Ali Paşa kumandasında sevkettiği bir kuvvetle 17 Eylül=2 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Belgrad önlerinde bir düşman kuvvetini imhâ ettirmiş ve Banat=Tımışvar yakasına da bir akın hareketi yaptırmıştır. Bu sırada Bosna cephesinde de Hekim-oğlu Ali Paşa'nın mevziî muvaffakıyetleri devâm etmektedir. Yukarıki senenin «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Müttefikleri gibi Ruslar da bu sefer mevsiminde bozgundan bozguna uğramışlar ve bilhassa Buçak ser-askeri Safâ-Giray Sultan'la beylerbeyi Veli Paşa 1736=1149 vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Feld-Mareşal Munch'un ordusunu 8 Ağustos=21 Rebî'ül-âhir Cuma günü Dniestr civârında imhâ etmişlerdir. Kırım hanı Mengli-Giray da o taraftaki Rus ordusunu bozmuş ve nihayet Moskoflar gene aynı senenin «16 Haziran» fıkrasında işgâl ettiklerini gördüğümüz Özü ve Kılburun kalelerini berhâva edip çekilrneğe mecbur olmuşlardır).

1739=1151

22 Mart 1739=11 Zülhicce 1151, Pazar: Yeğen-Mehmet Paşa'nın azliyle Vidin ser-askeri Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Azlin sebebi, Vezir-i-a'zamları dama taşı hâline getiren Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın nüfuzunu kırmak istemesidir. Selefi seferden gelir gelmez, bu da sefere çıkacağı sırada azledilmiştir. Halefi İvaz Paşa Arnavuttur ve Yagodinalı/Yagozinalı Nasrullâh isminde birinin oğludur. Gürcülüğü hakkındaki rivâyet doğru değildir. — Yeğen Paşa'nın sadâret müddeti 1737=1150 senesi 19 Kânunuevvel=26 Şa'ban Perşenbe gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 4 gündür).

1739=1152

22 Temmuz 1739=15 Rebî'ül-âhir 1152, Çarşanba: Hisarcık zaferi.

(Edirne'deki ordu merkezine gelip Serdâr-ı-Ekremliği der'uhde eden yeni Vezir-ia'zam Hacı-İvaz Mehmet Paşa selefinin plânını bozmadan tâkib ederek Belgrad'ın istirdâdı için o tarafa hareket etmiş ve bunun üzerine Mareşal Wallis kumandasındaki 100 bini mütecâviz Avusturya ordusu da Pancsova=Pançova yakasından Tuna'yı geçip Türk ordusunun yolunu kesmek için Belgrad'la Semendire arasında bulunan Hisarcık=Krozka boğazındaki bataklığı tutmak üzere ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı pişdarına kumanda eden Rumeli beylerbeyi vezir Ali Paşa bu boğazın tepelerini düşmandan evvel tutup geçide hâkim olmuş, sabahın beşinden guruba kadar süren muhârebede büyük bir zafer kazanılmış, Waldeck ve Hesse-Rheinfels prensleriyle üç düşman generali maktûl düşmüş ve on bayrak alınmıştır. Hammer Avusturyalıların maktûl ve mecruh yekûnunu 10259 gösterirse de, bu sefere bizzât iştirâk etmiş olan Vak'anüvis Subhi'ye göre daha ilk müsâdemede düşman ordusu 12 bin maktûl vermiştir. — Hacı-İvaz Paşa'nın o gece Avusturyalıları çevirip imhâ etmemiş ve bu suretle karanlıktan istifâde edip kaçmalarına meydan vermiş olması büyük bir hatâ sayılır. — Subhi'deki «15 Rebî'ül-evvel Çarşanba» tarihî «15 Rebî'ül-âhir» den galattır. — Bu parlak zafer Türk ordusuna Belgrad yolunu açmış ve nihayet 26 Temmuz=19 Rebî'ül-âhir Pazar

günü kale muhâsara edilmiştir. — 1737=1150 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa da bu sırada büyük bir akın hareketine çıkıp Unna nehrini geçerek altmış senedir ilk defa olmak üzere Kulpa boylarına kadar düşman arâzisini tahrib etmiştir).

19 Ağustos 1739=14 Cumâda-l-ûlâ 1152, Çarşanba: Hotin kalesinin sukûtu ve neticeleri.

(Avusturya ve Rusya cephelerindeki mütemâdî zaferler içinde bu vak'a bir kazâ eseri gibidir. Mareşal Munch'un kumandasındaki 70 bin kişilik Rus ordusu Lehistan üzerinden Dniestr nehrini geçerek Hotin önlerinde Bender ser-askeri Veli ve Özü=Ocsakow ser-askeri Genc-Ali Paşalarla karşılaşmıştır; Veli Paşa'nın kaleye çekilme teklifine rağmen Genc-Ali Paşa bu tarihten bir gün evvel atılganlık ederek Bostancıların başında delice düşmana saldırıp mağlûb olmuş ve bunun üzerine bütün asker panik hâlinde dağılmış olduğu için Hotin kalesinde 700 muhâfızdan başka bir kuvvet kalmamıştır. Kalenin «vire ile» teslim olması işte bundandır. Düşman ordusu bu muvaffakıyet üzerine Jassy=Yaş şehrine doğru yürümüş ve Boğdan voyvodası Ghika'nın emrinde sekiz bin asker bulunduğu halde orası da teslim olmuştur. Ruslar Yaş'dan sonra Bender üzerine yürümeye başlamışlardır. — Bu vaziyet üzerine Boğdan'daki Sarı-Ahmed Paşa ordusu takviye edilmiştir).

1 Eylül 1739=27 Cumâda-l-ûlâ 1152, Salı: Belgrad «Mukaddimât-ı-sulhiyye»si ve kalenin teslim alınması.

(Bu parlak muvaffakıyet, yukarda bu senenin «22 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Hisarcık zaferinin neticesidir. Uzun zamandanberi bir taraftan harbe devâm edildiği halde, bir taraftan da Fransa, İngiltere, Felemenk ve hattâ İran elçilerinin tavassutlarıyla sulhe çalışılmakta ve müzâkereler cereyân etmektedir; bu meselede en mühim rolü Onbeşinci Louis'nin elçisi Marquis Louis Sauveur de Villeneuve oynamıştır. Belgrad'ın Türkiye'ye iâdesi Osmanlı şartlarının başında geldiği için Hisarcık zaferi nihayet Avusturya'ya bu şartı da kabul ettirmiş sayılır. Villeneuve orduya gelmiş, Avusturya nâmına Kont Guillaume Renaud de Neuperg/Neipperg ve Rusya nâmına da Cagnoni isimlerindeki murahhaslar gönderilmiştir. Serdâr-ı-Ekrem Hacı-İvaz Paşa'nın sulh müzâkeresine başlamak için Belgrad'ın teslimini şart koşması nihayet bu günkü «Mukaddimât-i-sulhiyye» ile neticelenmiş, beş günde kalenin tahliye ve teslim edilmesi ve tesliminden on gün sonra da sulh müzâkeresine başlanması kararlaşmıştır. Avusturyalılar Belgrad'ı üç günde tahliye ettikleri için, 4 Eylül=30 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü teslim muâmelesi başlayıp ilk Türk kıt'ası kaleye girmiştir; Belgrad kalesi, 1717=1129 senesi 18 Ağustos=10 Ramazan Çarşanba günü sukut etmiş olduğuna göre, o tarihten itibaren tam 22 sene, 17 gün Avusturyalıların işgâlinde kalmış demektir).

18 Eylül 1739=14 Cumâda-l-âhire 1152, Cuma: Avusturya ve Rusya ile Belgrad sulhü.

(Belgrad'ın yukarıki fıkrada gördüğümüz tahliye ve teslim muâmelesi ikmâl edildikten sonra Fransa sefiri Villeneuve'ün tavassutuyla ve hattâ Avusturya ve Rusya devletlerinden aldığı murahhaslık salâhiyetleriyle Fransa kralının kefâleti altında yapılan müzâkereler bu sabah zevâlî saat altıda iki muâhede akdiyle neticelenmiştir. 27 sene müddetle akdedilen Avusturya sulhü 23 maddeliktir; bu muâhedenin en mühim esaslarına göre Belgrad kalesi «çevre-i atîkası» ile Türkiye'ye iâde edilmiş, Czabacz/Schabatz=Böğürdelen kalesi ve Orsova=İrşeve adasıyla kalesi ve bu adanın karşı yakasında Tımışvar dağlarıyla mahdud ova ve bunlardan başka «Eflâk-ı-Çâsârî/Eflâk-ı-sagîr=Valachie autrichienne» denilen ve Aluta nehriyle asıl Eflâk arasında bulunup 1718=1130 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Paşarofça sulhü mucibince Üçüncü Ahmed devrinde terkedilen arâzi Türkiye'ye bırakılmış,

Tuna ve Sava nehirleri umumî hudud ittihâz edilmiş ve Bosna tarafından da Karlofça sulhündeki hudud esas olmuştur; bu suretle Avusturyalılar Sırbistan'dan atılmış ve Eflâk'la Boğdan tehlikeden kurtulmuş demektir. Karlofça sulhü için İkinci Mustafa devrinde 1699=1110 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Müddetsiz olduğu için hükmü ebedi gibi akdedilen ve Rusya nâmına Fransa elçisi tarafından imzâlanan muâhede de 15 maddeliktir. En mühim esaslarına göre Azak kalesi hedmedilip arâzisiyle beraber her iki tarafın tasarrufundan çıkarak hâlî kalacak ve iki devlet arasında fâsıla teşkil edecektir; Azak deniziyle Karadeniz'de Rus donanması olmayacaktır; Rus elçisi diğer büyük devlet elçileriyle müsâvâta nâil olacaktır; Kazaklar Türk topraklarına ve Tatarlar da Rus arâzisine akın edemeyeceklerdir; Kabartaylar müstakil olup iki devlet arasında fâsıla teşkil edeceklerdir; tabiî bu suretle Rus tehlikesi Karadeniz'den bir kere daha uzaklaştırılmış demektir.

Galip vaziyette akdedilen bu Belgrad sulhü Garp menbâlarında Osmanlı tarihinin en şanlı müsâlâhalarından sayılır. Bundan başka Osmanlı-Rus hududunun tahdidi hakkında 30 Teşrinievvel=27 Receb Cuma günü Niş'de bir mukavele akdedilmiş, Hotin'in Türkiye'ye iâdesi takarrür etmiş ve Fransa devleti bir kefâletnâme vermiş olmakla beraber, çok mühim ve zarurî bir ihtiyât tedbiri olarak Rusya'ya karşı İsveç krallığıyla 1740=1152 senesi 20 Kânunusâni=20 Şevvâl Çarşanba günü dokuz maddelik tedâfüî ittifâk da akdedilmiş ve hattâ bu ittifâkın imzâsı Hotin'in Ruslar tarafından tahliyesi hakkındaki haberin Istanbul'a geldiği güne tesâdüf ettirilmiştir).

1740=1153

23 Haziran 1740=28 Rebî'ül-evvel 1153, Perşenbe: Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın azliyle Nişancı Hacı-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi, Istanbul'daki Arnavut döküntülerinin pahalılık bahânesiyle çıkardıkları bir isyân hareketini bastırıp bu gibi serserileri memleketlerine iâde etmiş olan İvaz Paşa'nın verdiği te'minâta rağmen bir gün bir yeniçerinin bir yahudiyi koğalamasından hâsıl olan umumî heyecân üzerine dükkânların kapanmasıdır. Vâlide-Sultan'la meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın te'sirinden de bahsedilir. İvaz Paşa'nın sadâreti 1739=1151 senesi 22 Mart=11 Zülhicce Pazar gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Halefi Foça'da doğmuş olmakla beraber aslen Antalyalıdır. «Şehlâ» ve «Kör» lâkaplarıyla da anılır).

1742=1155

21 Nisan 1742=15 Safer 1155, Cumartesi: Hacı-Ahmed Paşa'nın azliyle Anadolu beylerbeyi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Hacı Paşa'nın azline sebeb, Istanbul'da sık sık çıkan yangınlarla Şark hududundan gelen haberlerin halk arasında uyandırdığı heyecândan dolayı bir ihtilâl çıkmak ihtimâlinden korkulmasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 1 sene, 9 ay, 28 gündür. Yeni Vezir-i-a'zam Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 1735=1148 vukuâtının «12 Temmuz» ve İran vaziyeti için de 1743=1156 vukuâtının «29 Mayıs» fıkralarına bakınız).

1743=1156

29 Mayıs 1743=5 Rebî'ül-âhir 1156, Çarşanba: Nâdir-Şâh'ın Irâk hududunu tecâvüze başlaması.

(İran'da Avşâr saltanatını kurduktan sonra Afganistan ve Hindistan taraflarını istilâ ederek Asya'da âdetâ bir cihangir rolü oynamaya başlamış olan Nâdir-Şâh için yulcarda 1736=1149 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Şark muvaffakıyetlerinden çok mağrur olan bu büyük Türkmen kahramanı gözlerini tekrar garba çevirip Dağıstan ve Şirvan taraflarına taarruz ettikten başka Erzurum, Erzincan vesâire gibi Şarkî-Anadolu vilâyetleriyle Bağdad'ı istemeye başlamış ve bunlarla da kanâat etmeyerek Istanbul'a elçi gönderip Ca'ferî mezhebinin beşinci Sünnî mezhebi olarak kabulünü istedikten başka Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya da o yolda bir nâme göndermiştir. Bu vaziyet üzerine Istanbul'da akdedilen fevkalâde meclislerde Nâdir-Şâh'ın taleplerinin reddine karar verilmiş ve bir taraftan da hudutlar takviye edilmeye başlamıştır. Şâhın Irâk üzerine hareketi İşte bundan dolayıdır. Bu gün Horasan üzerinden Bağdad arâzisini tahribe başlayan İran ordusu 23 Haziran=1 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü de Hille taraflarını istilâ etmiş ve bir müddet sonra da Kerkük kalesi sukut etmişti).

23 Eylül 1743=4 Şa'ban 1156, Pazartesi: Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Seyyid-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi, yukarıki fıkrada bahsi geçen İran ahvâline karşı Hekim-oğlu'nun Serdâr-ı-Ekremliğe tâlib olması ve diktatör vaziyetinde bulunan Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın da bu talebi Ali Paşa'nın kendisini gölgede bırakmak maksadıyla tefsir etmesidir. Sadâret müddeti 1742=1155 senesi 21 Nisan=15 Safer Cumartesi gününden itibaren 1 sene, 5 ay, 2 gündür. Halefi Hasan Paşa Karahisarlıdır. Kahramanlığı ve iktidârıyla meşhurdur).

27 Eylül 1743=8 Şa'ban 1156, Cuma: Nâdir-Şâh'ın Musul muhâsarası.

(13 Eylül=24 Receb Cuma günü Musul'un şarkındaki Nebi-Yunus köyüne gelen Nâdir-Şâh şehrin etrâfında 12 tabya ile bir takım meterisler yaptırdıktan sonra 23 Eylül=4 Şa'ban Pazartesi günü karargâhını şehrin önlerine naklettirmiş ve nihayet bu gün 390 toptan mürekkep 14 batarya ile çok şiddetli bir ateş açmıştır. Bu sırada Musul valiliğinde Abdülcelil-zâde Hüseyn Paşa ve muhâfızlığında da vezir Kazıkçı-Hüseyn Paşa bulunmaktadır. — Nâdir-Şâh'ın 12 hücumundan bahsedilir. Bunların en şiddetlisi 14/15 Şa'ban=3/4 Teşrinievvel Perşenbe/Cuma gecesine müsâdiftir; o gece lâğımlar patlatılarak bir takım gedikler açılmışsa da, çok şiddetli bir mukâvemet gösteren müdâfiler yedi saatte 4500 düşman öldürmüşlerdir. Nâdir-Şâh'ın ertesi sabah alelâcele muhâsarayı kaldırıp çekilmesine sebeb olan vaziyet için aşağıki fıkraya bakınız. — Musul muhâsarası gece-gündüz harbetmek şartıyla sekiz gün sürmüştür. Hammer'in otuz gün göstermesi doğru değildir).

1744=1157

29 Temmuz 1744=18 Cumâda-l-âhire 1157, Çarşanba: Nâdir-Şâh'ın Kars muhâsarası.

(Nâdir-Şâh'ın yukarıki fıkrada gördüğümüz Musul muhâsarasını alelâcele kaldırıp Kars'a yürümesinin sebebi, saltanatları munkarız olan Safavîlerden Birinci Hüseyn'in hemşiresiyle beraber Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu şehzâde Safî-Mirzâ'nın bir müddet Selânik'le Rodos'da kaldıktan sonra İran şahlığına tâyin edilmesi ve Kars/Kafkas cephesi ser-askerinin de bunu Tebriz üzerinden Isfahan'a götürüp iclâsına me'mur olmasıdır. Bu sırada İran'a karşı üç cephe açılmıştır.

1) Irâk ser-askerliğine Bağdad valisi Ahmed Paşa, 2) Diyarbekir/Şarkî-Anadolu ser-askerliğine Musul muhâfızı Hüseyn Paşa ve 3) Kars/Kafkas ser-askerliğine de eski Vezir-i-a'zam Hacı-Ahmed Paşa tâyin edilmiş ve Rumeli beylerbeyi Pir-Mustafa Paşa da bunlara

kuvvet ve mühimmât sevkini idâre için Sıvas'ı merkez ittihâz etmeye me'mur olmuştur. Nâdir-Şâh'ın Musul'dan Kars'a gelişi işte bu vaziyet üzerinedir. — 24 Temmuz=13 Cumâda-l-âhire Cuma günü Arpaçayını geçen Nâdir-Şâh 28 Temmuz=17 Cumâda-l-âhire Salı günü Kars'ın iki saat cenubundaki «Üçler» tepesinde karargâh kurmuş ve ertesi günü Osmanlılarla ilk müsâdeme olmuştur. İran ordusunun 150 bin mevcuduna mukâbil Osmanlı ordusunu 30 binden 75 bine kadar gösteren muhtelif rivâyetler vardır; Istanbul'dan birçok mühimmatla Yeniçeri, Cebeci ve Topçu kıt'aları da gelmiştir. — Nâdir-Şâh'ın muhâsara ettiği kaleleri her şeyden evvel susuz bırakmak âdetini bilen Ser-asker Hacı-Ahmed Paşa, daha İran ordusu gelmeden evvel şehir çevresinde ordu kurarak ve Kars-çayından Kars-gölüne cedvellerle su akıtarak gölü büyütmüş, kalenin etrâfına geniş ve derin bir hendek kazdırmış, bundan hâsıl olan toprakla adam boyunda siperler yaptırıp toplarla tahkim ettirmiş ve bu suretle çember şeklinde bir dış müdâfaa tertibi vücuda getirmiştir. — Bu günkü ilk müsâdeme, atılganlık eden bâzı askerlerle İranlılar arasında olmuş ve ric'atle neticelenmiştir. — Ertesi güne tesâdüf eden 30 Temmuz=19 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Nâdir-Şâh ordugâhını şehrin bir buçuk saat mesâfesindeki Kesik-Künbed köyüne nakledip Osmanlı müdâfaa hattının etrâfında topraktan mukâbil-tahkimât yaptırmaya başlamıştır).

9 Teşrinievvel 1744=2 Ramazan 1157, Cuma: Nâdir-Şâh'ın Kars muhâsarasını kaldırmaya mecbur olması.

(Kalenin doğrudan doğruya muhâsarasından ziyâde kale etrâfındaki müdâfaa çemberini abluka şeklinde cereyân eden bu meşhur Kars muhâsarasında çok çetin nıuharebeler olmuş ve Osmanlı mukâvemetinin şiddeti karşısında Nâdir-Şâh nihayet muvaffakıyetten ümidini kesmiştir. — Ser-asker Hacı-Ahmed Paşa'nın büyük bir basîretle ittihâz ettiği tedbirler sâyesinde açlık ve susuzluk çekilmediğinden bahsedilir. — İran'da saltanat kurduktan sonra Afganistan'la Hindistan'ın büyük bir kısmını da istilâ eden muhteşem Türkmen kahramanı nihayet Anadolu-Türklerinin destân menkabelerini andıran celâdetleri karşısında tam 2 ay, 11 gün=72 gün uğraşıp boş yere birçok telefât verdikten ve kış başladıktan sonra çekilip gitmekten başka çâre bulamamıştır).

1745=1158

23 Ağustos 1745=25 Receb 1158, Pazartesi: Kâğâverd bozgunu.

(Sıhhî sebeblerle isti'fâ eden Kars cephesi ser-askeri Hacı-Ahmed Paşa'nın yerine 1744=1157 senesi 10 Kânunuevvel=5 Zülka'de Perşenbe günü eski Sadr-ı-a'zamlardan Aydın muhassılı Yeğen-Mehmet Paşa tâyin edilip maiyyetine Rumeli'den birçok sancak-beyleri verilmiş ve Haleb valiliğine tâyin edilen selefi Hacı-Ahmed Paşa da ihtiyâten Kars'da kalmak emrini almıştır. İki cepheden aynı zamanda taarruz kararı verilmiş olduğu için, ser-askerlikle harekete me'mur olan Diyarbekir valisi Çeteci-Abdullah Paşa'nın maiyyetine de Musul valisi Abdülcelilzâde Hüseyn Paşa tâyin edilmiş ve Irâk ser-askeri vezir Ahmed Paşa el-birliğine me'mur olmuştur. Bu senenin 8 Temmuz=8 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Musul'dan hareket eden Çeteci Paşa, ilk iş olarak Urmiye'nin cenubundaki Savuçbulak'a kadar olan havâliyi işgâl altına almıştır. — Bu sırada Kırım'dan gelen kuvvetlerle de takviye edilmiş olan Kars cephesi ser-askeri Yeğen-Mehmet Paşa 10 Ağustos=12 Receb Salı günü Erivan'ın 6 fersah mesâfesindeki Kâğâverd ovasına varmıştır. Nâdir-Şâh da o civardaki Murad-tepesindedir ve «Tabur/İstabur» kurmuştur. İlk müsâdemeler o gün başlamış, düşman ıstaburuna doğru meterisler açılmak suretiyle 14 gün harbedilmiş, bilhassa 20 Ağustos=22 Receb Cuma günü iki taraf kuvây-ı-külliyyeleri arasında geçen muhârebede üstünlük Osmanlılarda kalmış ve hastalığından dolayı ser-askerin iştirâk edemediği bir harb meclisinde

kat'î muhârebenin ertesi gün olmasına karar verilmişse de, orduda bulunan 15 bin kadar Levendlerle Gönüllülerin mühim bir kısmı Şiî mezhebine mensub olduğu için, ser-askerin hastalığından istifâde eden bu şüpheli unsurlar:

— Acem basdı!

yaygarasıyla yağmacılığa ve ondan sonra da firâra başlayınca diğer askerler de kaçmaya başlamış, hasta Ser-asker bu hâle rağmen dört gün daha vaziyeti idâreye muvaffak olmuşsa da nihayet eceliyle, yâhut zehirle veyâhut âsilerden biri tarafından vurulmak suretiyle ölür ölmez diğer kumandanlar ordunun dağılmasına meydan vermemek için Kars'a ric'at kararını vermişlerdir. Nâdir-Şâh'ın tâkip hareketinde yirmi bin telefât verildiğinden bahsedilir. — Bu haber Istanbul'a aksedince, 7 Eylül=10 Şa'ban Salı günü sâbık Ser-asker Hacı-Ahmed Paşa tekrar o cephe serdârlığına tâyin edilmiştir).

27/28 Kânunuevvel 1745=3/4 Zülhicce 1158, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Fener ve Balat kapıları arasındaki Kiremit mahallesinden çıkan ateş ekserisi Hıristiyanlara âid olmak üzere 7-8 yüz ev yakmıştır).

1746=1159

9 Ağustos 1746=21 Receb 1159, Salı: Seyyid-Hasan Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudâsı Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğe sebeb olarak o sırada ölmüş olan Kızlar-ağası Hacı-Beşir Ağa'nın halefi ikinci Beşir Ağa'nın te'sirinden bahsedilir. Seyyid-Hasan Paşa'nın sadâreti 1743=1156 senesi 23 Eylül=4 Şa'ban Pazartesinden itibaren 2 sene, 10 ay, 16 gün sürmüştür. Halefi Tiryâki-Mehmet Paşa Istanbullu olmakla beraber, bir Yeniçerinin oğlu olduğu için milliyeti belli değildir).

4 Eylül 1746=17 Şa'ban 1159, Pazar: Osmanlı-Avşâr sulhü.

(Bağdad üzerinden Üsküdar'a gelip yirmi gün misâfir edildikten sonra 1 Şubat=9 Muharrem Salı günü huzûra kabul edilen İran elçisi Feth-Ali-Hân-ı Türkmân'ın pâdişaha takdim ettiği nâmede şâhın Ca'ferî mezhebini beşinci Sünnî mezhebi şeklinde kabul ettirmek üzere evvelce ileri sürmüş olduğu talepten vazgeçtiğinden bahsedilmekte ve yalnız Necef ve Kerbelâ olmak üzere bir takım arâzi taleplerine tesâdüf edilmektedir; mesele müzâkere edildikten sonra «Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûndan»Nazif Mustafa Efendi'nin elçilikle ve bir cevapnâme ile gönderilmesine karar verilmiştir. Arazi talepleri tabiî reddedilmiş ve Dördüncü Murad devrindeki hududun esas ittihâz edilebileceği bildirilmiştir. — Kazvin'le Tahran arasındaki Kerden/Kherden ordugâhında Nâdir-Şâh'ın huzûruna kabul edilen Nazif Efendi'nin on günde 6-7 müzâkere celsesinde bulunduğundan bahsedilir. Nihayet Osmanlı şartı kabul edilerek Dördüncü Murad devrindeki Kasr-ı-Şirin muâhedesinde tesbit edilen hudud esas olmak üzere yeni bir sulh muâhedesi imzâlanmıştır; Kasr-ı-Şirin sulhü için üçüncü ciltte 1639=1049 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1747=1160

24 Ağustos 1747=17 Şa'ban 1160, Perşenbe: Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Aydın muhassılı Kerküklü Boynu-eğri Seyyid Abdullah Paşa'nın sadâreti.

(Tiryâki'nin azline sebeb olarak esrarkeşliğinden ve keyf hâliyle erkân ve ulemâyı tahkir edip durduğundan bahsedilir. Sadâret müddeti 1746=1159 senesi 9 Ağustos=21 Receb Salı gününden itibaren 1 sene, 16 gündür. Halefi Seyyid-Abdullah Paşa eski valilerden «Kesici» ve «Firârî» lâkaplarıyla mârûf Seyyid-Hasan Paşa'nın oğludur. Arap mı, Türk mü belli değildir).

1750=1163

3 Kânunusâni 1750=24 Muharrem 1163, Cumartesi: Seyyit-Abdullah Paşa'nın azâyle Sadâret-kethudâsı Devatdar-Mehmet Emin Paşa'nın sadâreti.

(Abdullah Paşa'nın hudud boylarını takviye hususundaki ihmalkârlığından dolayı azledilmiş olduğundan bahsedilir. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 sene, 4 ay, 10 gündür. — Halefi Mehmet Emin Paşa'ya «Devatdar» denilmesi, Nevşehirli Dâmad-İbrahim Paşa'nın divitdarlığından yetişmiş olmasındandır).

3/4 Şubat 1750=25/26 Safer 1163, Salı/Çarşanba gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(19 saat süren ve Küçükpazar'dan çıkan ateş o semti kavurduktan sonra iki kola ayrılıp biri Süleymaniye hastahanesinin arkasındaki büyük konakları yakmış, biri de Vefâ câmii hizâsından Ağa-kapısı'na dayanıp Yeniçeri-ocağının bu meşhur merkezini kül hâline getirmiştir. Birinci Mahmud, Ağa-kapısı'nın hemen inşâsını emrettiği için, derhâl inşaâta başlanmıştır).

26/27 Nisan=19/20 Cumâdâ-l-ûlâ Pazar/Pazartesi gecesi: Çarşılar yangını ve Birinci Mahmud'un büyük bir şefkat eseri.

(Bu gece Mercan'da çıkan yangın Bitpazarıyla Abacılar, Yorgancılar ve Yağlıkçılardaki kâgir ve ahşap dükkânları, hanları ve mahzenlerle eşyaları ve malları kâmilen kül hâline getirdikten sonra Parmakkapı havâlisiyle Okçular arasındaki dükkânlara sirâyetle hepsini yakmış ve ertesi gün öğleye doğru söndürülebilmiştir. 12 saat süren bu müthiş âfet büyük küçük birçok esnafı bir daha doğrulamayacak bir hâle getirmiş olduğu için, unutulmaz bir büyüklük gösteren Sultan Mahmud bütün bu çarşıların kendi kesesinden derhâl inşâsını emretmiş ve bu sâyede hepsi kâgir olarak yeniden yapılmıştır).

1752=1165

1 Temmuz 1752=18 Şa'ban 1165, Cumartesi: Devatdar-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Baş-Emîr ahûr Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın ilk Sadâreti.

(Emin Paşa'nın azline sebeb, herkesi tekdir ve tahkir etmesi ve bilhassa pâdişahın şifâhi ihtârlarına rağmen fena muâmelelerine devâm etmekten çekinmemesidir. Sadâret müddeti 1750=1163 senesi 3 Kânunusâni=24 Muharrem Cumartesi gününden itibaren 2 sene, 5 ay, 29 gündür. Halefi Çorlulu Bâhir Mustafa Paşa'nın Baş-Emîrâhurluktan birdenbire Sadâret makamına yükselivermesi Kanuni devrindeki Makbûl-İbrahim Paşa'nın Has-oda-başılığından Vezir-i-a'zam olmasını hatırlatan bir fevkalâdeliktir).

29/30 Temmuz 1752=17/18 Ramazan 1165, Cumartesi/Pazar gecesi: Istanbul ve Trakya zelzelesi.

(Vak'anüvis İzzî «19 Temmuz-i Rumî=18 Ramazan Pazar gecesi»nden bahsettiğine göre, bu büyük felâketin Cumartesi/Pazar gecesi başlamış olması lâzımgelir. Zelzelenin şiddeti bilhassa Trakya'da hissedilmiş, Istanbul'da yalnız bâzı eski binâlar yıkılmıştır. Buna mukâbil Edirne, Hafsa vesâirede bir saat kadar süren sarsıntı büyük tahribâta sebeb olmuş, Sultanselim, üç-şerefeli, Eski-câmi ve diğer birçok câmilerin minâreleri, kubbeleri ve şerefeleri yıkılmış, birçok kâgir binâlar, hanlar ve hamamlar çökmüş, Hasköy kasabası tamamıyla harâb olmuş, pek çok insan ölmüş ve yaralanmış ve bilhassa Edirne havâlisinde bir kaç ay süren fâsılalı zelzeleler halkı mütemâdî bir haşyet içinde bırakmıştır).

1754=1167

2/3 Eylül 1754=14/15 Zülka'de 1167, Pazartesi/Salı gecesi: Istanbul zelzelesi.

(Takrîben zevâlî saat dokuzda iki dakika kadar süren bu şiddetli sarsıntı bâzı binâları yıkmış, surlarda hasarlar olmuş, Yedi-kule'nin biri yıkılmış, bilhassa Ayasofya, Fâtih ve Bâyezid camilerinin kubbelerinde hasar olduğu için derhâl tâmirleri emredilmiştir. 50-60 kişi ezildiği rivâyet edilir. Sarsıntıların 5-6 günde 14 defa tekerrür etmesi halkı mütemâdî bir heyecân içinde bırakmıştır).

1754=1168

21/22 Teşrinievvel 1754=4/5 Muharrem 1168, Pazartesi/Salı gecesi: Uzun çarşı yangını.

(Gece yarısına doğru Baş-Emîr-âhur Sâdık Ağa'nın konağından çıkan yangın on iki saat sürüp Uzunçarşı ile etrâfındaki evleri kâmilen yaktıktan sonra söndürülebilmiştir. Vak'anüvis Vâsıf «Her memleketün nâdîde ve nâşinîde» eşyâsıyla dolu olan Sâdık Ağa konağının yağmasından «Nice fakir-i nâ-tüvân nâil-i mâl-i firâvân» olduğundan bahseder).

13 Kânunuevvel 1754=27 Safer 1168, Cuma: Birinci Mahmud'un ölümü.

(Bir iki senedir sıhhati bozuk giden bu temiz yürekli, merhametli ve şefkatli halk babasının ölümüne bir fistül sebeb olduğundan bahsedilir. Kalb sektesinden öldüğü hakkında da bir rivâyet vardır. Mevsimin şiddetine ve bilhassa ata binemeyecek halde bulunmasına rağmen Cuma selâmlığına çıkmış, namazdan sonra Silâhdar Ağa'nın koluna dayanarak güçlükle yürüyüp müşkilâtla ata bindirilebilmiş ve nihayet saray kapısından girerken maiyyetinin kolları arasında can vermiştir. Vak'anüvis Vâsıf «28 Safer Cum'a» tarihinden bahsederse de hakikî takvimde Cuma günü o ayın 27 sine müsâdiftir.

İkinci Mustafa'nın büyük oğlu olan Birinci Mahmud 1108=1696 senesi 3 Muharrem=2 Ağustos Perşenbe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre tam 58 sene, 1 ay, 12 gün yaşayıp 59 yaşının içinde ölmüş demektir. 1730=1143 senesi 1/2 Teşrinievvel=18/19 Rebî'ül-evvel Pazar/Pazartesi gecesi zevâlî saat 9,30 da tahta çıkmış olduğuna göre, saltanat müddeti de 24 sene, 2 ay, 12 gün sürmüş demektir.

Çok zeki, münevver, hamiyyetli ve bilhassa insâniyetli bir zât olan Birinci Mahmud'un saltanat zamanı Osmanlı tarihinin azamet yıllarını hatırlatan parlak bir devri sayılır. Almanya/Avusturya imparatorluğu mağlûb edilerek Belgrad istirdâd edilip Sırbistan ve Eflâk

düşman istilâsından kurtarılmış, Rusya bir kere daha Kırım'la Karadeniz'den uzaklaştırılmış ve Nâdir-Şâh gibi bütün Asya'yı titreten bir Türkmen fâtihine Dördüncü Murad devrinin hudutları kabul ettirilip her türlü dini, askerî ve siyasî iddiâlarından vazgeçirtilmiştir.

Zaruret olmadıkça kan dökmekten büyük bir takayyütle dâimâ ictinâb etmiş olan Birinci Mahmud insâniyet hislerinin ne kadar derin ve samimî olduğunu bilhassa Avusturya imparatoru Altıncı Charles ölüp yerine meşhur kızı Marie-Therese geçtiği zaman bütün Garp hıristiyan devletlerinin tıpkı bir lâşeye konan kargalar gibi saldırıp «Avusturya verâseti» muhârebelerine koyuldukları ve kendisini de fırsattan istifâdeye teşvik edip durdukları zaman göstermiş, zebunküşlükten ve kan dökmekten ictinâb edip Avrupa hükümdarlarına nasihatnâmeler göndererek harbin fecâatlerinden bahsedip insanlık ve insan hakları nâmına sulhe tavassut teklifinde bulunmuşsa da muhâtaplarının medenî ve ruhî seviyyeleri kendisi gibi olmadığı için söz dinletememiştir. Hattâ bundan dolayı Garp menbâlarında o devrin bu kadar ulvîcenaplık gösteren yegâne hükümdarı olarak hürmet ve minnetle anılır. Kendi tebaasına karşı gösterdiği şefkatin muhteşem bir tecellisi için de yukarda 1750=1163 vukuâtının «26/27 Nisan» fıkrasına bakınız.

Memleketin fikri tekâmülüne büyük bir ehemmiyet veren Sultan Mahmud başta Ayasofya Kütüphânesi olmak üzere muhtelif kütüphâneler te'sis edip dersler açtırmış, mektepler yaptırmış ve patrona ihtilâlinde bir müddet faaliyetten kalan Türk matbaacılığına yeni bir hız vermiştir. İşte bütün bunlardan dolayı bu müşfik ve büyük insanın ölümü bütün halk tabakalarını müteessir eden umumî bir mâtemle karşılanmıştır. — Mezarı Yenicâmi'de, babası İkinci Mustafa'nın yanındadır).

ÜÇÜNCÜ OSMAN
(Osman-ı Sâlis)
— M. 1754=H. 1168 — M. 1757=H. 1171 —

1754=1168

13 Kânunuevvel 1754=27 Safer, Cuma 1168: Üçüncü Osman'ın cülûsu.

(İkinci Mustafa'nın ikinci oğlu olan Üçüncü Osman, büyük kardeşi Birinci Mahmud ölür ölmez derhâl tahta çıkarılıp bîat edilmiştir. 1110=1699 senesi 2 Kânunusâni=29 Cumâda-l-âhire Cuma günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının 55 sene, 11 ay, 12 gün tuttuğu, yâni 56 yaşını bitirmek üzere bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; Rus dönmesi olduğundan bahsedilen anasının adı «Şehsüvar-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı anazisinin mecmûuna hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremeyen Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla, Üçüncü Osman Osmanlı pâdişahlarının yirmi beşincisidir).

1755=1168

11 Kânunusâni 1755=27 Rebî'ül-evvel 1168, Cumartesi: Istanbul halicinin donması.

(Bu kış Istanbul tarihinin en şiddetli mevsimlerinden birine tesâdüf etmiş, tıpkı Genc-Osman devrinde olduğu gibi Haliç suları donmuş ve bilhassa Defterdar iskelesiyle Sütlüce arasında yayan gelip geçenler görülmüştür. Vak'anüvis Vâsıf bu hâdise hakkında şöyle bir tarih beyti kaydetmektedir.

Buz üstünden geçen geldi banâ yaz dîdi târihin
Deniz altmış sekizde dondu buzdan bendeniz geçdüm

O sırada Edirnede yağan karın da «Yirmi karış» tuttuğundan bahsedilir. — Vâsıf tarihinde bu hâdise «Erbaîn muntasıfı» na ve Reb! 'ül-evvel «evâsıt»ına müsâdif gösterilirse de, Erbaînin yirminci günü o Hicret ayının «evâsıt»ına değil, «evâhir»ine müsâdiftir. — Genc-Osman devrindeki don için 1621=1030 vukuâtının «21 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

15 Şubat 1755=3 Cumâda-l-ûlâ 1168, Cumartesi: Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle eski Vezir-i-a'zamlardan Anadolu beylerbeyi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Bâhir Mustafa Paşa'nın bu ilk sadâreti 1752=1165 senesi 1 Temmuz=18 Şa'ban Cumartesi gününden itibaren 2 sene, 7 ay, 14 gün sürmüştür. — Halefi Hekim-oğlu Ali Paşa tâyininden 40 gün sonra 27 Mart=13 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Trabzon'dan Istanbul'a gelip işe başlamıştır).

18 Mayıs 1755=6 Şa'ban 1168, Pazar: Hekim-oğlu Ali Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâretinden azliyle Baş-defterdar Nâilî Abdullah Paşa'nın sadâreti.

(Hekim-oğlu'nun azline sebeb olaıak eski yârânı olan boşnakların istedikleri me'mûriyetleri vermekten âciz kalmasından ve bilhassa nüfuzuyla meşhur Silâhdar Ali Ağa'nın telkinâtından bahsedilir. Bu son sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 1 gün sürmüştür. — İlmi ve ahlâkî meziyyetleriyle mârûf olan halefi Nâilî Abdullah Paşa Istanbulludur. Aşağıki fıkraya da bakınız).

24 Ağustos 1755=16 Zülka'de 1168, Pazar: Nâilî Abdullah Paşa'nın azliyle Tevkiî/Nişancı Bıyıklı-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Üçüncü Osman'ın en gözde adamı oian bu Ali Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Hekim-oğlu'nu azlettirince Silâhdarlıktan vezâretle Nişancılığa terfi etmiş ve nihayet Nâilî Paşa'yı da attırıp yerine geçmiştir. «Bıyıklı» lâkabının sebebi, Hekim-oğlu'nun yerine sadâreti mukarrer olduğu halde henüz sakal koyuvermemiş olmasıyla ve hattâ Nâilî Paşa'nın sadâreti bunun sakal yetiştirmesine zaman bırakmak maksadıyla izah edilir. Nâilî Paşa bir sakal bitme müddetince sadârette kalabileceğini bildiği için, tâyin günü:

—Sadr-ı Sadârette hülle oldu!

diye güzel bir nükte bile sarfetmiştir. Bu kıymetli vezirin sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 7 gün sürmüştür).

27/28 Eylül 1755=20/21 Zülhicce 1168, Cumartesi/Pazar gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Vâsıf «22 Zülhicce Pazar gecesi»nden bahsederse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 21 ine müsâdiftir. — Hocapaşa'da Demirkapı hizâsındaki evlerin birinden çıkan bu müthiş âfet dört kola ayrılmıştır.

1) Bir kol Bahçekapısına kadar iki tarafı boydanboya yakmıştır.

2) Diğer bir kol Paşa-kapısı=Bâbıâlî, Defterdar-kapısı ve Dîvan-yolundan Mehterhâne-ile Defterhane'ye dayanmıştır;

3) Başka bir kol Mahmutpaşa çarşısından Çuhacılar hanına kadar uzamıştır;

4) Dördüncü bir kol da Ayasofya çarşısını yakıp Soğukçeşme taraflarına dayanmıştır.

Bu büyük yangının 36 saat sürdüğünden ve şehrin üçte ikisini yaktığından bahsedilir. Aşağıda 1756=1169 vukuâtının «4/5 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1755=1169

25 Teşrinievvel 1755=19 Muharrem 1169, Cumartesi: Bıyıklı-Ali Paşa'nın idâmıyla Sadâret-kethudâsı Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa'nın sadâreti.

(Pâdişahın en gözde adamı olduğu halde, bu zavallı Ali Paşa'nın böyle birdenbire idâm edilivermesine sebeb olarak rüşvet aldığı ve yalancılığı hakkında düşmanlarının tertib ettikleri iftirâlardan bahsedilir. Bir anda gazaba geliveren Üçüncü Osman'ın iki saat sonra hakikati anlayıp «jeng-beste-i nedâmet» olduğundan bahsedilir. Istanbul'un fakir bir âilesinden yetişmiş olan Ali Paşa'nın sadâret müddeti 1755=1168 senesi 24 Ağustos=16 Zülka'de Pazar gününden itibaren 2 ay, 2 gündür. — Halefi Mehmet Said Paşa, Paris sefâretnâmesiyle meşhur Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu ve İbrahim-Müteferrika ile beraber Türk matbaacılığının müessisidir. 1727=1139 vukuâtının «Temmuz başları» ve «16 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız).

5 Kânunuevvel 1755=1 Rebî'ül-evvel 1169, Cuma: İnşaâtı ikmâl edilen «Nûr-ı-Osmânî» Camiinin halka açılması.

(İnşaâta Birinci Mahmud devrinde başlanmıştır; temel-atma tarihî ihtilâflıdır. Vak'anüvis Vâsıf'a göre 1162=1749 senesi 28 Muharrem=18 Kânunusâni Cumartesi gününe ve Binâ kâtibi Ahmed Efendi'nin «Tarih-i Câmi'-i-Şerîf-i Nûr-ı-Osmânî»sine göre de 1161=1748 tarihine müsâdiftir. İlk rivâyet doğru olduğu takdirde, Osmanlı mi'mârisinin inhitât eserlerinden olan bu meşhur câmi'in temel-atma merâsimiyle bu günkü resm-i-küşâdı arasında 6 sene, 10 ay, 18 gün geçmiş olması lâzımgelir. — İnşaâtı Üçüncü Osman ikmâl ettirip vakıflar te'sis ettirmiş olduğu için onun nâmına «Nûr-ı-Osmânî» ismi verilmiştir. — «Tâc-üt-tevârih» müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin haremi Fatma-Hâtun'un mescidi yerine yapılan bu câmiin ikişer şerefeli iki minâresi, medresesi, kütüphânesi, imâreti, sebili ve çeşmesi vardır. — Açılış merâsiminde Üçüncü Osman Cuma-namazına gelmiş ve devlet erkânıyla ulemâya hil'atler giydirilip fukaraya sadakalar dağıtılmıştır).

1756=1169

1 Nisan 1756=1 Receb 1169, Perşenbe: Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa'nın azliyle Mora Muhassılı Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Said Paşa'nın azline sebeb olarak yeni vergiler tarhına kalkışmasından ve «Mizac-ı zamânede olan televvüne» uymamasından bahsedilir. Sadâret müddeti 1755=1169 senesi 25 Teşrinievvel=19 Muharrem Cumartesi gününden itibaren 5 ay, 7 gün sürmüştür. — Halefi Bâhir Paşa 3 Mayıs=3 Şa'ban Pazartesi günü Istanbul'a gelip işe başlamıştır).

4/5 Temmuz 1756=6/7 Şevvâl 1169, Pazar/Pazartesi gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Vak'anüvis Vâsıf «8 Şevvâl İsneyn gicesi»nden bahsederse de, Pazartesi günü hakikî takvimde o ayın yedi sine müsâdiftir. Cibâli-kapısı hâricindeki «Yahud-hâne»lerin birinden çıkıp 48 saat süren bu müthiş âfet o semti kâmilen kül ettikten sonra dört kola ayrılmıştır.

1) Bir kol Unkapanıyla Süleymaniye taraflarını yakıp Kapdanpaşa hamamına dayanmıştır;

2) Diğer bir kol Vefâ-meydanından itibaren Şehzâdebaşını ve Yeniçerilerin Eski-odalarını yakıp Langa-kapısına dayanmış ve sur hâricinden de sâhile kadar uzanmıştır;

3) Bir diğer kol Zeyrek'den itibaren Saraçhane, Et-meydanı, Aksaray semtleriyle Yeni-odalardan birkaç kışlayı ve Avretpazarı'nı yaktıktan sonra Davudpaşa iskelesine dayanmıştır;

4) Dördüncü bir kol da Fâtih, Sultanselim, Alipaşa-çarşısı, Lûtfipaşa, Aya-kapısı ve Yeni-kapı taraflarını kül hâline getirmiştir.

«Feth-i Istanbul'dan berü» misli görülmediğinden bahsedilen bu büyük yangında iki bin ev, bin dükkân, beş yüz seksen değirmen, iki yüz câmi ve mescid, yetmiş hamam ve bir han yandıktan başka birçok nüfus zâyiâtı da olmuştur; muhtelif cinsten yanan binâların mecmûu 3851 dir. — Yağmacılar her yangında olduğu gibi bu sefer de büyük bir faaliyet gösterip taşralara birçok eşyâ ve mal sevketmişlerse de, valilere gönderilen şiddetli emirlerle bütün bunlar geri getirilip sahiplerine iâde edilmiştir. Bu felâket üzerine Istanbul'un derhâl yeniden inşâsına başlandığından bahsedilir. — Üçüncü Osman devrinin bundan evvelki büyük Istanbul yangını için yukarda 1755=1168 vukuâtının «27/28 Eylül» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka, ikinci derecede bir takım yangınlar da olmuştur. Yeni inşaâta hükûmetin dâimâ yardım ettiğinden bahsedilir).

1757=1170

11 Kânunusâni 1757=19 Rebî'ül-âhir 1170, Salı: Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle Haleb valisi Koca-Râgıb Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Köse Paşa'nın azline sebeb, Şam valiliği ile Emîr-ül-Hacc makamı inhilâl edince kendisine rakip saydığı Koca-Râgıb Paşa'yı pâdişaha pek çok medhedip o işe bağlamak istemesi ve Üçüncü Osman'ın da o kadar muktedir bir veziri Şam valiliğinden ziyâde Sadârete lâyık görmesidir. Tabiî bu suretle Bâhir Paşa kazdığı kuyuya düşmüş demektir. — Bâhir Mustafa Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1756=1169 senesi 1 Nisan=1 Receb Perşenbe gününden itibaren 9 ay, 10 gün sürmüştür. Koca-Râgıb Paşa Istanbulludur ve Defterhane kâtiplerinden Mehmet Şevki Efendi'nin oğludur. 1110=1698-1699 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 58-59 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Dîvan edebiyatımızın en mühim şahsiyyetlerinden olan Râgıb Paşa Ruhî ve Nâbî gibi fikir ve felsefeyi şiir hâline getirmiş ve birçok beyitleriyle mısrâları darbımesel hâline gelmiştir. İdarî ve siyasî şahsiyyeti de edebî kıymeti kadar medhedilir; yalnız tereddüdüyle askerî işlerdeki ihmalkârlığı kendisinden sonra devletin çok müşkil bir vaziyette kalmasına sebeb olmuştur. Aşağıda 1763=1176 vukuâtının «7/8 Nisan» fıkrasına bakınız. — Üçüncü Ahmed'in kızlarından Sâliha-Sultan'ın üçüncü kocası olan Râgıb Paşa Üçüncü Mustafa'nın eniştesidir. — Haleb'den Istanbul'a gelip işe başlaması 20 Mart 28 Cumâda-l-âhire Pazar gününe müsâdiftir. Sadr-ı-a'zamların çok sık değiştikleri bir devirde bu büyük adam ölünceye kadar Sadârette kalmış ve altı seneden fazla mevkiini muhâfaza etmiştir).

1757=1171

29/30 Teşrinievvel 1757=15/16 Safer 1171, Cumartesi/Pazar gecesi: Üçüncü Osman'ın ölümü.

(Sultan Osman'ın ölümüne sebeb, uyluğundaki «Loupe=Kurt-uru» nun çıkarılmasından dolayı çok rahatsız olduğu sırada Adalar-denizinden dönen donanmanın Istanbul'a girişini görmek için kendisini Saray-burnundaki köşke naklettirmek ihtiyâtsızlığıdır. Merâsim sonunda saraya geldikten biraz sonra can vermiştir.

Üçüncü Osman 1699=1110 senesi 2 Kânunusâni=29 Cumâda-l-âhire Cuma günü dünyâya gelmiş olduğuna göre tam 58 sene, 9 ay, 28 gün yaşayıp 59 yaşının içinde ölmüş demektir. Saltanat müddeti de 1754=1168 senesi 13 Kânunuevvel=27 Safer Cuma gününden itibaren 2 sene, 10 ay, 18 gün tutmaktadır.

Üçüncü Osman devri hâricen sulh içinde geçmiş olmakla beraber, Istanbul'da sık sık yangınlar çıkması ve bilhassa iki büyük yangının pâyıtahtı harâbeye çevirmiş olması, bir taûn=vebâ salgını ve Haliç donu Osmanlı menbâlarında bu devrin pek uğurlu sayılmadığını gösteren imâlı ifâdelere yol açmıştır. Bu pâdişahın en mühim i'mâr eserleri de Ahırkapı feneriyle Nûr-ı-Osmânî câmiine münhasırdır. Bununla beraber Istanbul'un yeniden inşâsı da onun zamanında başlamıştır. Üçüncü Osman'ın şefkat ve merhametinden ve bilhassa rüşvetle yalana düşman olduğundan da bahsedilir. Mezarı Yeni-câmi'de, büyük kardeşi Birinci Mahmud'un yanındadır).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA
(Mustafây-ı Sâlis)
— M. 1757=H. 1171 — M. 1774=H. 1187 —

1757=1171

30 Teşrinievvel 1757=16 Safer 1171, Pazar sabahı: Üçüncü Mustafa'nın cülûsu.

(Üçüncü Ahmed'in oğlu olan Üçüncü Mustafa 1717=1129 senesi 28 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 40 sene, 9 ay, 4 gün tuttuğu, yani, 41 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Mihrişâh-Kadın» dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân etmiş olan Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla Üçüncü Mustafa Osmanlı pâdişahlarının yirmi altıncısıdır. — Osmanlı tarihinde son cülûs bahşişi işte bunun zamanında verilmiştir.

Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Üçüncü Osman Cumartesi/Pazar gecesi ölmüşse de, Sadr-ı-a'zamla diğer devlet erkânının sarayda toplanmasına kadar bir kaç saat geçmiş olduğu için, Sultan Mustafa sabaha karşı cülûs etmiş ve hattâ devlet-adamlarının bulunduğu «Sünnet-odası»na girdiği zaman:

— Sabahlar hayr ola!

diye selâm vermiştir. Onun için bîat merâsimi «tulû'-i fecr-i sâdıkda» başlamıştır. Zeki, münevver, çok çalışkan, temiz-yürekli, teceddüd ve ıslâhât taraftârı bir zât olan Üçüncü Mustafa birçok Osmanlı pâdişahları gibi kuvvetli bir şâirdir; meselâ başta Vezir-i-a'zam

Koca-Râgıb Paşa olmak üzere muhtelif şâirlerin tanzîr, ettikleri meşhur kıt'ası bütün nazîrelerini gölgede bırakmıştır.

Yıkılupdur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devleti çarh-ı denî virdi kamû mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saâdette gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-î Lem-yezele

Her halde bu acı sözler, günden güne artık yaklaşmakta olan Rus tehlikesine karşı devletle orduyu ıslâh etmek istediği halde etrâfında kendisine yardım edecek ve o büyük işi başarabilecek kıymette devlet-adamları bulamamasından muzdarib olduğu bir anda söylenmiş olsa gerektir. Çünkü bu azimkâr pâdişah «adamsızlık» dan çok bunalmıştır; bilhassa Koca-Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra artık büyük iş görebilecek kimse kalmamıştır. Üçüncü Mustafa'nın şiir mahlası «Cihangir» dir. Aşağıda 1774=1187 vukuâtının «21 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

1760=1173

10 Nisan 1760=23 Şa'ban 1173, Perşenbe: Lâleli câmiinin temel-atma merâsimi.

(Mi'mâri inhitâtının «Nûr-ı-Osmânî» den sonraki eseri olan bu Mustafây-ı-Sâlis câmiinin yerindeki Ârif Efendi bostanıyla etrâfındaki evler ve dükkânlar satın alınıp sahiplerine bedellerinden başka ihsanlar da verildikten ve zemin tesviyesi ikmâl edildikten sonra, bu gün merâsimle temeli atılmıştır. ikmâli için 1764=1177 vukuâtının «9 Mart» fıkrasına bakınız).

1761=1175

24 Kânunuevvel 1761=27 Cumâda-l-ûlâ 1175, Perşenbe: Şehzâde Selim'in doğumu.

(Üçüncü Mustafa'nın oğlu olan bu şehzâde Selim 1789=1203 tarihinde tahta çıkan büyük teceddüdcü Sultan Selim-i-Sâlis=Üçüncü Selim'dir. Anasının adı «Mihrişâh-Sultan»dır. — Üçüncü Selim'in doğumu büyük şenliklerle tes'id edilmiş, yedi gün yedi gece «Şehrâyîn» ve üç gece de «Deniz donanması» yapılmıştır).

1763=1176

7/8 Nisan 1763=23/24 Ramazan 1176, Perşenbe/Cuma gecesi, zevâlî saat 3,35: Koca-Râgıb Paşa'nın ölümü ve Tevkiî-Hamze Hamid Paşa'nın sadâreti.

(Dîvan edebiyatıımızın en mümtâz simâlarından olan Koca-Râgıb Mehmet Paşa'nın sadâreti 1757=1170 senesi 11 Kânunusâni=19 Rebî'ül-âhir Salı gününden itibaren 6 sene, 2 ay, 28 gün sürmüştür. 1110=1698-1699 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 64-65 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. Mezarı Istanbul'da Koska'daki kütüphânesinin bahçesindedir. — Diplomasi tarihimizin en mühim şahsiyyetlerinden sayılan bu büyük adamın başlıca hatâsı, ordunun perişan vaziyetini bildiği için zarurî bir sulh siyâseti tâkib ettiği halde altı seneden fazla süren sadâretinde askerî ıslâhâtâ ehemmiyet vermemiş olmasında gösterilebilir. Gerek kendisinin, gerek haleflerinin bu afvedilmez hatâları nihayet devletin 1768=1182 senesi «8 Teşrinievvel» fıkrasında göreceğimiz Rus seferine hazırlıksız ve hattâ perişan bir halde girişip büyük felâketlerle karşılaşmasına sebeb olmuştur. Râgıb Paşa'nın bu askerî hatâsına mukâbil çok mühim bir siyasî basîret eseri vardır. Rusya'ya karşı meşhur Prusya kralı Büyük

Frederic'le tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifâk için müzâkereye girişip işi neticelendireceği sırada toplanan fevkalâde bir meclis sulhü muhâfaza gayretiyle o zarurî ittifâkı reddetmiş ve ondan sonra Prusya kralının Rusya imparatoriçesi Büyük-Katerina/Catherine ile ittifâkı Lehistan'ın ilk taksimine sebeb olmuştur. — Koca Râgıb Paşa'nın hastalığı esnâsında Sadâret-kaymakamlığına tâyin edilmiş olan Tevkiî/Nişancı Hamze Hamid Paşa'nın sadâreti, bu ölüm gecesine tesâdüf eden 8 Nisan=24 Ramazan Cuma gününe müsâdiftir. Hamze Paşa Istanbul'da doğmuş olduğu için «Şehrî» gösterilirse de, aslen Kayseri vilâyetindeki Develi-Karahisar'dandır).

1763=1177

1 Teşrinisâni 1763=24 Rebî'ül-âhir 1177, Salı: Tevkiî-Hamze Hamid Paşa'nın azliyle Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti.

(Hamze Paşa'nın azline sebeb olarak müteredd̈id denilecek kadar icrâatında ihtiyâtkâr olmasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 6 ay, 23 gündür. — Bâhir Mustafa Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 1752=1165 vukuâtının «1 Temmuz» ve 1756=1169 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız).

1764=1177

9 Mart 1764=6 Ramazan 1177, Cuma: İnşaâtı ikmâl edilen Lâleli câmiinin halka açılışı.

(Temel-atma merâsimi için 1760=1173 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız. 3 sene, 10 ay, 29 günde tamamlanan bu inhitât eserinin birer şerefeli iki minâresiyle, medresesi, imârethanesi ve sebili de vardır; türbesinde Üçüncü Mustafa ile oğlu Üçüncü Selim medfûndur. — Açılış merâsiminde Sultan Mustafa ile erkân ve ulemâ Cuma-namazına gelmiş ve kurbanlar kesilip sadakalar dağıtılmıştır).

1765=1178

28 Mart 1765=5 Şevvâl 1178, Perşenbe: Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle Rumeli beylerbeyi Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Bâhir Paşa'nın azline sebeb, Gürcistan'da Rusların teşvikiyle yedi senedir sürüp duran İmerethi=Açuk-baş/Baş-açuk isyânının tenkilinde gösterdiği idâresizliktir. Bu mesele için aşağıda 1768=1182 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sadâret müddeti 1763=1177 senesi 1 Teşrinisâni=24 Rebî'ül-âhir Salı gününden itibaren 1 sene, 4 ay, 27 gündür. Vâsıf'ın matbû metninde «7 Şevvâl Hamîs» gösterilirse de, Perşenbe günü hakikî takvimde o ayın beşine müsâdiftir. Midilli'ye sürülen Bâhir Mustafa Paşa bir ay sonra gayrimeşrû servet cem'i, Hazine israfâtı ve yalancılık gibi töhmetlerle idâm edilip kesik başı Istanbul'a getirilerek teşhir olunmuştur. — Halefi Muhsin-zâde Mehmet Paşa 1737=1150 vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasında sadâretini gördüğümüz eski Vezir-i-a'zamlardan Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın oğlu ve Üçüncü Ahmed'in kızlarından Esmâ-Sultan'la evlenmiş olduğu için Üçüncü Mustafa'nın enîştesidir. Istanbul'a gelip işe başlaması 29 Nisan=8 Zülka'de Pazartesi gününe müsâdiftir).

1766=1179

22 Mayıs 1766=12 Zülhicce 1179, Perşenbe: Büyük Istanbul zelzelesi.

(Vak'anüvis Vâsıf «13 Zülhicce Pençşenbih» gösterirse de, Perşenbe günü hakikî takvimde o ayın 12 sine müsâdiftir. — Gün doğduktan yarım saat sonra iki dakikadan az süren bu müthiş âfet Istanbul ve civârında birçok tahribâta sebeb olmuştur. Ahşap ve kâgir binâlardan birçoğu ve bilhassa Fâtih câmiiyle diğer birçok câmiler hasara uğramış veyâhut yıkılmış, birçok insanlar enkaz altında veyâhut toprak içinde can vermiş ve Rebî'ül-evvel=Ağustosa kadar takrîben iki buçuk ay muhtelif fâsılalarla tekerrür eden sarsıntılar halkı mütemâdî bir haşyet içinde ve çadır altında yaşatmıştır; zarar ve ziyan 22 bin kese=11 milyon kuruş tahmin edilmiştir. — Şehrin yeniden i'mârında Üçüncü Mustafa'nın nakdî yardımlarından şükrânla bahsedilir).

1768=1182

7 Ağustos 1768=23 Rebî'ül-evvel 1182, Pazar: Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın azliyle Anadolu beylerbeyi Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa'nın sadâreti.

(Muhsin-zâde'nin azline sebeb, halkın ve pâdişahın istediği Rus seferinin açılmasına asker ve hudud vaziyetleri ıslâh edilinceye kadar haklı olarak muhâlefet etmesidir. Aşağıdaki fıkraya bakınız. Bununla beraber, 1765=1178 senesi 28 Mart=5 Şevvâl Perşenbe gününden itibaren 3 sene, 4 ay, 10 gün sürmüş olan sadâreti esnâsında ordunun ıslâhını ihmâl etmiş olması kendi hatâsıdır. Bu mesele için yukarda 1763=1176 vukuâtının «7/8 Nisan» fıkrasına da bakınız. Halefi Hamze Paşa Develi-Karahisar eşrâfından Mehmed Ağa'nın oğludur. 40-41 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş ve 22 Eylül=10 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü pâyıtahta gelip işe başlamıştır).

8 Teşrinievvel 1768=26 Cumâda-l-ûlâ 1182, Cumartesi: Lehistan'ı himâye için Rusya'ya sefer açılması.

(1739=1152 senesi 18 Eylül=14 Cumâda-l-âhire Cuma günü müddetsiz, yâni ebedi olmak üzere akdedildiği halde ancak 28 sene, 10 ay, 19 gün sürmüş olan son Osmanlı-Rus sulhünün bozulmasına sebep, Rusların bilhassa son yıllarda mütemâdiyen muâhedeyi ihlâl edecek hareketlerde bulunmuş olmalarıdır. Meselâ Gürcistan'daki İmerethi=Açuk-baş/Baş-açuk krallığı 1757=1170 denberi Rus teşvikiyle haracını eksik vermeye ve nihayet hiç vermemeye başlamış olduğu için, evvelâ Trabzon ve sonra muhtelif Çıldır valileri tenkile me'mur olmuş ve nihayet 1766=1180 de Çıldır beylerbeyi vezir Hasan Paşa ser-askerlikle sefere çıkıp bu müzmin isyânı tenkile muvaffak olmuştur. Gene Moskoflar Karadağlıları da isyân ettirmiş olduktan başka, Yunanistan, Arnavutluk, Eflâk ve Boğdan Hıristiyanlarını da isyâna teşvik etmişlerdir. Hattâ bu kadarla da kalmış değillerdir: Kocası Üçüncü Petro'yu öldürerek tahta çıkmış olan meşhur Rusya imparatoriçesi Büyük-Katerina=Catherine II, Lehistan kralı üçüncü Frederic-Auguste ölünce Polonya'ya asker sevkederek ve Prusya kralı Büyük Frederic'le de ittifâk ederek 1764 tarihinde eski âşıkı Kont Stanislas-Auguste Poniatowski'yi Leh Diyet meclisine zorla kral intihâb ettirmiştir. Son Osmanlı-Rus muâhedelerinde Türkiye'nin emniyeti bakımından Lehistan'ın Rus istilâsından masûniyyeti en mühim esas ittihâz edilmiş olduğu halde, ordu ıslâh olunmamış ve hududlar takviye edilmemiş olduğu için, Üçüncü Mustafa devlet erkânının teenni tavsiyesine riâyetle buna da tahammül etmiş ve çariçenin askerini geri çekeceğine âit vaitleriyle iktifâya mecbur olmuştur. Tabiî bütün bu yaldızlı vaitler neticesiz kalmış, dört sene sabreden Leh milliyetperverleri nihayet bu sene Rus istilâsına karşı Polonya'nın Bar şehrinde toplanıp «Confederation de Bar» denilen bir birlik kurarak millî bir mîsak akdedip Sultan Mustafa'nın kendilerine yardım etmesini istemişlerdir.

O sırada Hotin, Bender ve Özü kalelerini ihtiyâten takviye ettirmiş olan pâdişah ordunun hazırlıksız olmasından dolayı Lehlilerin bu haklı dâvetine rağmen sefer açmak istememişse de, nihayet Rusların çok küstahça bir hareketleri Türkiye'nin bu sabır ve tahammül siyâsetine son vermiştir. Bar milliyetçilerini tenkile kalkışan bir Rus süvâri müfrezesinden kaçan Leh vatanperverlerinin bir kısmı Rusları Türk topraklarına sürüklemek için Kırım hanlarının haslarından olan Balta kasabasına ilticâ edince, oraya kadar saldıran Moskoflar Lehlilerle beraber Müslümanları da kılınçtan geçirip kasabayı tahrib etmek suretiyle Osmanlı-Rus sulhünü çok kanlı bir taarruzla ihlâl etmişlerdir.

Vak'a Istanbul'a aksedince, bu tarihten dört gün evvel toplanan fevkalâde bir mecliste sefer kararı verilmiş ve işte bundan dolayı Rus sefiri Obreskoff nihayet bu gün Yedi-kule'ye atılıp resmen harb ilân edilmiştir. Sefer açılınca sefirlerin hapsedilmek âdeti, memleketlerinde bulunan Türk Tüccar ve tebaasının iâdesini te'min için elde rehine bulundurmak maksadıyla izah edilir).

20 Teşrinievvel 1768=8 Cumâda-l-âhire 1182, Perşenbe: Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa'nın azliyle Tevkiî/Nişancı Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın sadâreti.

(Hamze Mâhir Paşa'nın azline sebeb olarak israfçılığından bahsedilir. Sadâreti bu senenin başındaki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 14 gün sürmüşse de, Anadolu beylerbeyliğinden Istanbul'a gelip işe başlamasından itibaren ancak 28 gün fi'len Sadârette bulunmuştur. — Halefi Mehmet Emin Paşa evvelce sefâretle Hindistan'a gitmiş olan Yağlıkçı esnafından Hacı-Yusuf Ağa'nın oğlu ve Üçüncü Mustafa'nın dâmâdıdır. 44-45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olunca Serdâr-ı-Ekremlikle Rus seferine de me'mur edilmiştir).

1769=1182

31 Kânunusâni 1769=23 Ramazan 1182, Salı: Kırım hanı Kırım-Giray'ın Cenubî Rusya seferine hareketi.

(Yukarıki senenin «8 Teşrinievvel» fıkrasında bahsi geçen Balta vak'asının intikamını almak için bu gün yüz bin Tatar atlısıyla hareket eden Kırım-Giray Rusları mağlûb edip Cenubî-Rusya'yı üç koldan tahrib ve yağma ederek binlerce esir getirmiştir. Yüz köy ve kasaba yıkıp yaktığından ve her neferine 6-7 köle ve câriye ile 24 çocuk ve 60-80 koyun isâbet ettiğinden bahsedilir. Bu müthiş kahramana karşı âciz kalan İkinci Katerina biraz sonra Siropulo isminde bir Rum hekimini elde edip zavallı Kırım-Giray'ı zehirleterek öldürtmüştür).

27 Mart 1769=19 Zülka'de 1182, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın Rus seferine çıkmak üzere Istanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Bu sırada Ruslar Avrupa ve Asya cephelerinde Türklere karşı mulhtelif ordular hazırlamışlardır. Prens Alexandre Mikhailowitsch Galitzin/Galitsyne kumandasında 65 binlik bir ordu Podolya'dan Hotin üzerine, Kont Pierre Alexandrowitsch Romanzoff/Roumantsof kumandasında 60 binlik bir ordu Azak deniziyle Dniepr arasının müdâfaasına ve Ukrayna'nın işgâliyle Belgrad sulhündenberi tahrib edilmiş olan Azak kalesinin yeniden inşâsına ve General Todtleben ve Medem kumandalarındaki ordular da Kafkasya üzerinden Tiflis'e ve oradan da Erzurum ve Trabzon havâlisinin işgâline me'mur olmuşlardır. İşte bu suretle şimalden, şarktan ve garptan beliren Rus tehditlerine karşı hazırlıksız bir vaziyette ve eski nizam ve intizâmını tamamıyla kaybetmiş çürük bir ordu başında harekete geçmek üzere

bugün Davudpaşa sahrâsındaki otağına geçen Serdâr-ı-Ekrem bir hafta son hazırlıklarla rneşgul olduktan sonra Edirne'ye doğru yola çıkmıştır).

1 Mayıs 1769=24 Zülhicce 1182, Pazartesi: Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(En mühlik vaziyette Serdâr-ı-Ekremlikle ordunun başına geçirilen Vezir-i-a'zam Mehmet Emin Paşa askerlikten hiç bir şey anlamadığını ve hattâ İsakçı'dan ne tarafa gidilmesi lâzımgeldiğini bile kestiremeyecek vaziyette bulunduğunu işte burada topladığı bir harb meclisinde şu tarihî sözleriyle bizzât i'tirâf etmiştir.

— Benüm sefer ile ülfetüm olmayup ne tarafa hareket Devlet-i-Âliyye'ye hayırlu ise o mahallî tâyin ve cihet-i-nâfiayı bilâ ketm-ü-tereddüd tebyîn idün!

işte bunun üzerine cereyân eden müzâkerede Tuna nehri geçildikten sonra tâkib edilecek istikâmetin ayrıca tâyinine karar verilmiş ve İsakçı'da 25 gün kadar erzak noksanlarının ikmâline çalışılmıştır. Mehmet Emin Paşa'nın askerlik seviyyesi, devletle ordunun o sırada adam kıtlığından ne kadar muztarib olduğunu gösteren en fecî delil demektir).

1 Mayıs 1769=24 Zülhicce 1182, Pazartesi: İlk Hotin zaferi.

(3 Mayıs=26 Zülhicce Çarşanba tarihî de rivâyet edilir. Yukarda bu senenin «27 Mart» fıkrasında gördüğümüz Prens Alexandre Mikhailowitsch Galitzin/Galitsyne ordusu 26 Nisan=19 Zülhicce Çarşanba günü Dniestr=Turla nehrinden geçip 30 Nisan=23 Zülhicce Pazar günü Hotin kalesine şiddetli bir hücumda bulunmuşsa da püskürtülmüştür. Bu Rus taarruzuna sebeb olarak Hotin muhâfızlan arasındaki anarşiden bahsedilir. Serdâr-ı-Ekrem ordusunun yaklaşmakta olmasından cür'et alan kale muhâfızları Lehistan arâzisine doğru bir akın hareketine çıkmak istemişlerse de, Türkiyenin Lehistan'ı himâye için harbe girdiğinden bahseden kumandan Çeteci Yeğen-Hasan Paşa izin vermeyince asker tarafından parçalanıp öldürülmüş, yerine Selânik beyi Ahıskalı Hasan Paşa tâyin edilmişse de âsiler kabul etmeyip o sırada halkın ırzına ve malına tasallut ederek Hotin'e gelmiş olan Dukagin sancak-beyi Kahraman Paşa ismindeki kanlı zâlim kale muhâfızlığına intihâb edilmiş ve hükûmet de hem bu tuhaf intihâbı tasdike, hem Kahraman Paşa'nın istediği vezâret pâyesini tevcihe mecbur olmuştur. Ruslar işte bu vaziyetten istifâde için Hotin'e saldırmışlarsa da muvaffak olamadıktan başka, Turla'nın öte yakasına geçerken takibe bile uğramışlardır. — İsakçı konağında ne tarafa gideceğini takdir edemeyecek vaziyette bulunduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Serdâr-ı-Ekrem Mehmet Emin Paşa bu ilk Hotin muvaffakıyetini göklere çıkararak Istanbul'a bildirdiği için, harbe iştirâk etmemiş olan Üçüncü Mustafa'nın ismine 5 Mayıs=28 Zülhicce Cuma gününden itibaren «Gazi» ünvânı izâfe edilmeye başlamıştır. Bundan evvel Birinci Mahmud'a da aynı şekilde takılan Gazilik ünvânı için yukarda 1733=1146 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasına ve Hotin'in bundan 4 ay, 20 gün sonra sukûtu için de aşağıki senenin «21 Eylül» fıkrasını bakınız).

1769=1183

12 Ağustos 1769=9 Rebî'ül-âhir 1183, Cumartesi: İkinci Hotin muvaffakıyeti.

(Hotin muhâfızlığına âsi askerler tarafından intihâbını yukarıki fıkrada gördüğümüz kanlı zâlim Kahraman Paşa bir aralık Serdâr-ı-Ekremi görmek için ordu merkezine gitmişse de derhâl idâm edilip yerine Ahıskalı Hasan Paşa tâyin edilmiş ve o da Hotin'in işte bu ikinci muhâsarasında bir gülle isâbetiyle şehîd olmuştur. — Bu muhâsara esnâsında kalenin

imdâdına Kırım hanı Üçüncü Devlet-Giray'la Hotin cephesi ser-askeri Moldovancı-Ali Paşa ve Canik muhassılı Ali Bey de gönderilmiş, bunlar Rusları müthiş bir bozguna uğratmış ve nihayet bu gün Prens Alexandre Mikhailowitsch Galitzin/Galitzine=Galiçin Hotin'den ikinci defa olarak ric'ate mecbur olmuştur. Aşağıda bu senenin «21 Eylül» fıkrasına da bakınız).

12 Ağustos 1769=9 Rebî'ül-âhir 1183, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Hotin ser-askeri Moldovani/Moldovancı Ali Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Askerlikten bir şey anlamadığını yukarıki senenin «1 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Mehmet Emin Paşa'nın azline sebeb olarak 1 Haziran=26 Muharrem Perşenbe günü Tuna'nın karşı yakasına geçişinden itibaren Bender, Han-tepesi ve Yassı-tepe karargâhında tereddütlerle vakit geçirip pâdişahın emirlerine rağmen düşman üzerine yürümemiş ve bu suretle askerin şevkini kırmış olmasından, ordu erkânıyla ihtilâflarından ve Kırım hanıyla Moldovancı-Ali Paşa'nın şikâyetlerinden bahsedilir. Bununla beraber kendisi de işinin ehli olmadığını bildiği için azlinden evvel birkaç defa isti'fâ etmiştir; sadâret müddeti 1768=1182 senesi 20 Teşrinievvel=8 Cumâda-l-âhire Perşenbe gününden itibaren 9 ay, 23 gündür. Her halde askerlikten anlamadığını bidâyettenberi i'tirâf etmesi ve ondan sonra da üstüste isti'fâ edip durması nâmûskârlığıyla hüsnüniyetinin en büyük delilleridir. Fakat buna rağmen Dimetoka'ya nefyi hakkındaki irâde üzerine oraya giderken düşmanlarının tezvirleriyle çıkan ikinci bir irâde üzerine Edirne'ye gelir gelmez idâm edilip kesik başı Istanbul'da teşhir edilmiştir. — Şecâatiyle mârûf olan halefi Ali Paşa Kastamonu'nun Sorkun köyündendir. «Moldovancı» lâkabı, vaktiyle Bostancılıkla Moldavia=Boğdan'da eşkiyâ tenkil ederken almış olduğu esirler içindeki fahişeleri Bursa'ya sevkederken kendi muvâfakatlarıyla câriye şeklinde sattırmış olmasından kinâyedir. Selefinden alınan Mühr-i-Hümâyûn'un Ali Paşa'ya isâli 17 Ağustos=14 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününe müsâdif gösterilir).

9 Eylül 1769=8 Cumâda-l-ûlâ 1183, Cumartesi: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Moldovancı-Ali Paşa'nın Dniestr=Turla nehrinden ordu geçirmesi.

(Ali Paşa'nın bu teşebbüsü, nehrin karşı yakasında «Tabur/ıstabur» kurmuş olan Prens Galitzin/Galiçin ordusuna karşıdır. Bu senenin «12 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz ikinci Hotin zaferinde düşmanın karşı yakaya atılmış olmasından şevke gelen askerin taarruz temâyülleriyle selefinin atâlet yüzünden uğradığı âkıbet karşısında böyle bir harekete mecbur olduğundan bahsedilen Ali Paşa'nın elindeki dunbazlar kâfi gelmediği için, 2 Eylül=1 Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi günü Hotin önlerinde ikmâl ettirdiği köprünün iki başını yük arabalarına istinâd ettirmek mecburiyetinde kalmıştır. O gün geçirilen küçük bir müfreze Ruslar tarafından geri püskürtülmüşse de, düşmanın köprüyü yakma teşebbüsü akîm kalmıştır. Nihayet bu gün ordu ilk defa olarak karşı yakaya geçmiş, Matracı köyünü karargâh ittihâz etmiş olan düşman o civardaki ormanlıklarla sırtlara yayılmış olduğu için muhtelif kollar teşkil edilmiş, 3-4 meterisle 6 top ve 2 cephâne arabası zabtedildikten başka 800 Moskof tepelenmiş, fakat Türk kuvvetlerinin dağınıklıklığından istifâde eden düşman meterislerini istirdâd edince o günlük bu kadarla iktifâ edilerek asker geri çekilmiştir).

16/17 Eylül 1769=15/16 Cumâda-l-ûlâ 1183, Cumartesi/Pazar gecesi: Köprü fâciası.

(Bu gün karşı yakaya 12 bin dalkılıç geçirilmişse de, iki başının yük arabalarına istinâd ettirildiğini yukarıki fıkrada gördüğümüz köprü suların yükselmesine mukâvemet edemeyerek tam ortasından çökmüş, birçok asker dalgalar içinde kaybolup gitmiş, iki sâhilden yükselen çığlıklar üzerine vaziyeti anlayan düşman derhâl taarruza geçmiş, bununla beraber ertesi güne

tesâdüf eden 17 Eylül=16 Cumâda-l-ûlâ Pazar ve onu tâkib eden Pazartesi günleri bir taraftan dunbazlarla ve bir taraftan da öyle bir vaziyette bile adam başına para alan Tatar askerlerinin ustalıklarıyla efrâdın mühim bir kısmı beri yakaya nakledilmiş ve nakline imkân olmayan 600 asker de Ruslarla çarpışa çarpışa Bender'e giderken bir kaç yüz şehit vermiştir. — Bu felâket üzerine dağılacak hâle gelen ordunun artık orada tutulmasına imkân kalmadığından bahsedilir).

21 Eylül 1769=20 Cumâda-l-ûlâ 1183, Perşenbe: Türkler tarafından tahliye edilen Hotin'in Ruslar tarafından işgâli ve neticeleri.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz köprü fâciasının asker arasında hâsıl ettiği panikten dolayı orduyu İsakçı'ya götürmek mecburiyetinde kalan Serdâr-ı-Ekrem Moldavancı-Ali Paşa 20/21 Eylül=19/20 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba/Perşenbe gecesi hareket etmiştir. — Yukarıki senenin «1 Mayıs» ve bu senenin «12 Ağustos» fıkralarında gördüğümüz muhâsaralardan dolayı «eser-i binâdan hâli» diye tasvir edilecek kadar harâb olan Hotin'de ancak 20 günlük erzak kalmış olduğu için, köprü fâciası üzerine bütün muhâfızları kaçmış ve hattâ müdâfaa kumandanı vezir Abaza Paşa da nihayet 5-6 adamıyla kaçmaya mecbur olmuş ve işte bu yüzden 300 topu ve mükemmel cephânesiyle bomboş kalan Hotin kalesini düşmana bırakıp giderken Serdâr-ı-Ekrem teessüründen ağlamıştır. Bununla beraber, bu fecî âkıbette Moldavancı'nın hiç bir mes'ûliyyeti yok değildir. Kırım hanıyla bâzı ordu erkânı kendisine karşı yakaya geçmekten vazgeçip bu sene yalnız kalenin tâmir ve tahkimiyle iktifâ etmesini tavsiye ettikleri zaman selefinin âkıbetinden korkarak mutlaka harekete geçmek istemesi nihayet işte bu büyük felâketle neticelenmiş, çok kötü bir asker olan Rus baş-kumandanı Prens Galitzine Türk ordusunun ric'at hareketinden istifâde edemeyip ancak sabaha karşı kaleyi işgâl etmiş, bu adamın bidâyettenberi teselsül eden muvaffakıyetsizlikleri nihayet azledilip yerine Kont Romanzof'un tâyiniyle neticelenmiş ve bu yeni baş-kumandan Hotin fâciasından istifâde etmekte kusur etmediği için, Ruslar Osmanlıların «Memleketeyn» dedikleri Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarını kolayca istilâya muvaffak olmuşlardır. Gene bu sırada Todtleben ile Medem'in orduları da Kafkasya'yı boydanboya istilâ etmişlerdir. Bunlar için yukarıki senenin «27 Mart» fıkrasına bakınız).

12 Kânunuevvel 1769=13 Şa'ban 1183, Salı: Moldovancı-Ali Paşa'nın azliyle Rumeli beylerbeyi İvaz-zâde Halil Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Muvaffakıyetsizliğinden dolayı azledilen Moldovancı'nın sadâreti bu senenin 12 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi gününden itibaren 4 ay, 1 gün sürmüştür. — Halefi Halil Paşa 1739=1151 vukuâtının «22 Mart» fıkrasında gördüğümüz, Birinci Mahmud devri Vezir-i-a'zamlarından Arnavut Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın oğludur).

1770=1183

9 Nisan 1770=13 Zülhicce 1183, Pazartesi: Mora Zaferi.

(Rus seferinin ilânına tesâdüf eden 1768=1182 senesi içinde hazırlanıp o senenin sonlarına doğru Kronstadt'dan hareket eden bir Rus donanması Sund, Manche=Manş ve Cebelitârık yoluyla Akdeniz'e girmiş ve bir müddet evvel İkinci Katerina'nın yolladığı papas kılıklı casusların Osmanlı idâresine karşı hazırladıkları Mora isyânını alevlendirmek üzere ilerlemeye başlamıştır. Bu donanmayla içindeki askerin başında çariçenin en meşhur âşıklarından Kont Alexis Orloff ile kardeşi Theodore Orloff ve Amiral Spiridoff/Spiritow vardır; fakat hakiktte donanmayı İskoçyalı amiral Elphinston, Gregg/Greig ve Dugdale gibi

bir takım İngiliz zâbitleri idâre etmektedir. Bunlar bir İngiliz filosuyla Rus donanmasına iltihâk etmişlerdir. Istanbul'daki Fransa sefiri Kont de Saint-Priest böyle bir Rus donanmasının Baltık denizinden Akdeniz'e geleceğini ne kadar zaman evvel hükûmete haber vermişse de, Akdeniz'in dış denizlerle ittisâlinden bîhaber bulunan devşirme devlet erkânının coğrafî havsalası öyle bir ihtimâli bir türlü kabul etmediği için maatteessüf hiç bir mukâbil tedbir ittihâz edilmemiştir. Vak'anüvis Vâsıf bu tuhaf meseleyi şöyle anlatır:

«O vaktin ricâl-ü-kibârı bu keyfiyyeti mağlataya haml ve adem-i tasdik ile Peterpurk'dan [=Petersburg'dan] Akdeniz'e Moskovlu'nun donanma ihrâcını bir vechile mütâlâalarına tatbîk idemeyüp umûr-i müstahîleden add ve muâraza idenlerün delâilini mükâbere-i mahz ile red eylediler»!

Tabiî artık Osmanlı inhitâtı o muazzam ve muhteşem devletin nihayet işte bu gibi ellerde kalmasıyla neticelenecek kadar ilerlemiş demektir. Her halde Üçüncü Mustafa'nın:

Şimdi ebvâb-ı saâdetde gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-î Lem-yezel'e

diye feryâd etmekte yerden göğe kadar hakkı vardır. Yukarda 1757=1171 vukuâtının «30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — 24 büyük ve birçok küçük gemilerden mürekkeb olan Akdeniz Rus donanmasından ayrılan ve amiral Spiridoff kumandasında bulunan yedi gemilik bir filo Şubat sonlarında=Zülka'de ibtidâlarında Mora sâhillerine yanaştığı ve Kont Orloff da Maina=Mayna/Manya sâhillerine 500 Rus askerî çıkarıp elli bin Maynot'un isyânına sebeb olduğu zaman «Moskovlunun Bahr-i-Sefîd'e donanma ihrâcını müstahîl addidenler garik-ı bahr-i şerm» olmuş ve ancak işte bu vaziyet üzerine eski Vezir-i-a'zamlardan Muhsin-zâde Mehmet Paşa Mora ser-askerliğine tâyin edilip İskenderiyye sancak-beyi Mehmed Paşa, Rodos beyi Ca'fer Bey ve Selânik mutasarrıfı vezir Ali Paşa da maiyyetine me'mur edilmiştir. Maynotlar için üçüncü ciltte 1614=1023 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Koron, Modon, Navarin, Patras, Anabolu, Tripoliçe, Kalamata ve Mistra/Misistra=İsparta vesâire gibi Mora'nın en mühim merkezleri Ruslarla müttefikleri olan âsi Rumların taarruzlarına uğramış ve bilhassa İsparta'da küçük Türk çocuklarının minârelerden aşağı atılması gibi vahşetler Garp menbâlarında bile elîm akisler bırakmıştır. — Bu sırada bir taraftan Mora ser-askeri Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın karadan ve bir taraftan da Kapdan-ı-Deryâ Mandal-zâde Hüsamüddin Paşa kumandasındaki donanmanın denizden taarruzu Rusların rumları bırakıp çekilmesiyle neticelenmiş, bu 9 Nisan=13 Zülhicce zaferinde 70 bin kişilik bir Maynot-Rum ordusu Osmanlıların «Trabliçe» dedikleri Tripoliçe civârında tepelenmiş ve bundan sonra diğer taraflardaki kılıç-artıkları da kolayca temizlendiği için Muhsin-zâde Mehmet Paşa «Mora fâtihi» diye anılmaya başlamıştır. Aşağıdaki fıkraya da bakınız).

1770=1184

6/7 Temmuz 1770=12/13 Rebî'ül-evvel 1184, Cuma/Cumartesi gecesi: Çeşme fâciası ve neticeleri.

(Vak'anüvis Vâsıf «Mâh-ı mezbûrun on dördüncü Cum'a-irtesi gîcesi»nden bahsederse de, hakikî takvimde Cumartesi günü o ayın 13 üne müsâdiftir. Zâten Garp menbâlarında da bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesâdüf edilir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Akdeniz Rus donanmasına karşı harekete me'mur olan Kapdan-ı-Deryâ Hüsamüddin Paşa'nın idâresindeki Osmanlı donanması «Yirmi kıt'adan mütecâviz» ve Garp menbâlarında da 20-30

gemiden mürekkep gösterilir. Her halde mecmûunun 20-25 parça kadar tuttuğu anlaşılmaktadır. Rus donanmasının mevcudu için yukarıki fıkraya bakınız. — Hüsamüddin Paşa Türk donanmasının yarısını Sakız vesâir adalardan icâb edenlere bıraktıktan sonra on gemiyle Mora'ya hareket edip Anabolu kalesine dört gemiyle asker ve mühimmât ihrâc ederken **[27.05.1770]** diğer altı Osmanlı gemisi Rus hizmetindeki İngiliz amirali Elphinston'un taarruzuna uğramış, bu müsâdemede Osmanlı gemilerinin beşi ric'at etmişse de «Kapudane» gemisine kumanda eden ve bir müddet sonra «Gazi Hasan Paşa» ismiyle Deryâ-Kapdanlığına yükselen en büyük Türk denizcilerinden Cezâyirli-Hasan Bey yalnız kendi gemisiyle harbe devâm edip düşmanlarını bile hayrân eden bir kahramanlıkla çarpıştıktan ve Rusların bir «Üç anbarlı» sını batırdıktan sonra Anabolu kalesine çekilmiş ve düşman donanması da Cerigo=Çuka adasına ilticâ mecburiyetinde kalmıştır. Hasan Bey Osmanlı filosuna iltihâk ettikten sonra düşmanın derhâl tâkibini istemişse de, Hüsamüddin Paşa Rusların iâşe buhrânına uğradıklarından ve kendisinin adalarda bırakmış olduğu gemilerle birleşmek lüzumundan bahsederek bu haklı teklifi maatteessüf kabul etmemiştir. O sırada kara ordusunun yukarıki fıkrada gördüğümüz ileri hareketi sür'atle inkişâf etmekte olduğu için, Mora'ya ihrâc edilmiş olan Rus kuvvetleri âsi Rumları en mühlik anda yalnız bırakıp gemilerine çekilmiş, Monemvasia=Benefşe burnu civârında ikinci bir deniz muhârebesi **[04.06.1770]** daha başlamışsa da rüzgârsızlıktan dolayı mühim bir hareket olamamış ve işte bunun üzerine Osmanlı donanması Sakız adasına çekilmişse de bu adayla Karaburun arasındaki Sakız-boğazında sıralanan Koyun-adaları=Spalmatori önlerinde Ruslarla tekrar karşılaşmıştır. Bu adalar için üçüncü ciltte 1695=1106 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. Düşman donanması Alexis Orloff, Spiridoff ve Elphinston kumandasında üç filodan mürekkeptir ve bunların birincisi baş-kumandan vaziyetindedir. Buna karşı sâhil tahkimâtına dayanarak hilâli bir vaziyet alan Türk donanmasının 6 Temmuz=12 Rebî'ül-evvel Cuma günü giriştiği muhârebe dört saat sürmüş ve işte o sırada amiral Elphinston'un gemisi Cezâyirli-Hasan Bey'in kumandasındaki Osmanlı kapudânesine yanaşmış, çok şiddetli bir güverte harbi olurken müşkil vaziyette kalan düşman kumandanı Türk gemisini yakmaya teşebbüs etmişse de iki gemi birden infilâk etmiş, Türk gemisinden Hasan Bey'le bir kaç zâbit ve düşman gemisinden de Spiridoff'la, Theodore Orloff denize atılarak güçlükle kurtulabilmişlerdir. Bu müthiş infilâkta yedi yüz düşman askerî telef olduğundan bahsedilir. Meşhur Çeşme fâciası, Türk üstünlüğüyle nihayet bulan işte bu muhârebe üzerine Riyâle kumandanı Ca'fer Bey'in yaptığı yanlış bir hareketin neticesidir; Yangının kendi gemilerine sirâyetinden korkan Ca'fer Bey filosunu kaldırıp Cezâyirli-Hasan Bey'in i'tirâzına rağmen Çeşme limanına ilticâ etmiş ve onun bu hatâsı diğer Osmanlı gemilerinin de aynı limana dolmasıyla neticelenmiştir. Tabiî bu suretle Osmanlı donanması düşman için kolayca yakılabilecek toplu bir hedef teşkil etmiş demektir. Böyle bir fırsattan istifâde etmekte pek tabiî olarak kusur etmeyen amiral Elphinston'un Dugdale isminde bir İngiliz zâbiti kumandasında ve gece karanlığında iki «brûlot=ateş gemisi» sevkettiğinden bahsedilir. Bu iki geminin ilticâ için gelmekte olduğuna hükmeden bâzı Osmanlı kapdanları Istanbul'da yapılacak zafer alayında bunları teşhir hülyâlarına kapıldıkları sırada atılan kundaklar Çeşme limanını tıklım tıklım dolduran Türk gemilerinde hemen yangın çıkarıp müthiş infilâklarla tarrâkalara sebeb olmuş, infilâk sesleri ta Atina'da bile duyulmuş, gerek bu yüzden gerek düşman gemilerinin bombardımanından Çeşme kasabasıyla kalesi yanıp yıkılmış ve Osmanlı donanmasından sağlam kurtulan tek bir büyük gemi de düşman eline geçmiştir. Askerle ahâlinin İzmir ve havâlisine dağıldığından ve Kapdan-ı-Deryâ Hüsamüddin Paşa ile Cezâyirli-Hasan Bey'in de yaralı olarak kurtulduklarından bahsedilir. Bu fâcia üzerine Hüsamüddin Paşa azledilmişse de, yanlış hareketiyle felâkete sebeb olan Ca'fer Bey'in o müthiş hatâsı henüz anlaşılmış olmadığı için Cezâyirli dururken Deryâ-kapdanlığı işte o ehliyetsiz adama tevcih edilip Istanbul'dan kendisine derhâl altı gemi gönderilmiş ve Bar'la Ölgün'den de 30 gemi yetiştirilmesi emredilmiştir.

Düşman bu unutulmaz muvaffakiyeti üzerine İngiliz amirali Elphinston'un Rus baş-kumandanı Alexis Orloff'a Çanakkale-boğazı'nın derhâl zorlanmasını teklif ettiğinden bahsedilir. O sırada boğazın müdâfaa tertibâtı pek mükemmel bir vaziyette bulunmadığı için, Garp menbâlarında Istanbul'un büyük bir tehlike geçirmiş olduğundan bahsedilirse de, böyle bir tehlikenin çok i'zâm edilmiş olduğu ve bir kaç rnüsâdemede zâyiâta uğramış yirmi küsur düşman gemisinin o hâliyle Osmanlı pâyıtahtını zabta muvaffak olamayacağı ve hattâ boğazdan içeri girmekle âdetâ bir şişe içine girmiş olacağı da unutulmamalıdır. İngiliz amiralinin teklifini Rus baş-kumandanının reddetmesinde bu endişenin de te'siri olmak ihtimâli yokdeğildir. İşte bundan dolayı Çeşme fâciası düşman donanmasının yalnız Limni adasını altmış gün muhâsara etmesiyle neticelenmiş ve gene o sırada Istanbul hükûmeti Çanakkale-boğazı'nı büyük bir sür'atle tahkim ettirmiştir. Limni'nin kurtuluşu için aşağıda bu senenin «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Çanakkale tahkimâtında bilhassa Baron de Tott'un gayretiyle ihtisâsından çok istifâde edilmiştir. İlkönce Fransız ve ondan sonra da Osmanlı hizmetine girmiş olan bu Macar asilzâdesi o devre âit çok kıymetli bir vesika sayılan hâtırâtıyle meşhurdur; işte bu sâyede alel-acele toplar döktürülüp yeni tabyalar yapılmış, boğazın iki sâhiline otuz bin asker yerleştirilmiş ve birçok nakliyye gemileri silahlandırılarak Çanakkale geçidi artık geçilmez bir hâle getirilmiştir; onun için düşman donanması İngiliz amiralinin ısrârıyla tâliini bir kere daha denemek için boğaz medhâline geldiği zaman işte bu vaziyetle karşılaşmıştır. — Çeşme vak'ası İngiliz amirali Elphinston'un eseri demek olduğu halde İkinci Katerina'nın âşıkı olan Rus baş-kumandanı Kont Alexis Orloff Rusya'da büyük bir deniz kahramanı sayılmış, o tarihten itibaren «Tschesmeskji=Çeşmeli» lâkâbıyla anılmaya başlamış ve hattâ Çarskoyeselo sarayında şerefine bir tâk-ı-zafer bile kurulmuştur!).

1 Ağustos 1770=8 Rebî'ül-âhir 1184, Çarşanba: Kagul-Kartal felâketi, bu felâketin neticeleri ve Bender fâciası.

(Osmanlıların «Memleketyn» dedikleri Eflâk'la Boğdan'ın birçok yerleri bu sırada Rus istilâsı altındadır. Bir taraftan Kont Panin kumandasında 60 bin Rus ve Kalmuktan mürekkep bir düşman ordusu Bender kalesini muhâsaraya giderken, bir taraftan da bu sene Boğdan'da kışlamış olan Kont Romanzoff/Roumiantzoff kumandasında 30 bin kişilik bir Rus ordusu Tuna'nın sol sâhilinde ve İsakçı'nın karşısındaki Kartal=Kagul/Kaghul/Cahulu/Cahoul sahrâsının on saat ilerisinde «Tabur/Istabur» kurmuş vaziyettedir. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İvaz-zâde Halil Paşa ilkönce Kırım hanı ikinci Kaplan-Giray'la Rumeli beylerbeyi ve Boğdan ser-askeri Abdi Paşa'yı ve bunların istimdâdı üzerine Yeniçeri-ağası Kapu-kıran Mehmet Paşa'yı sevketmişse de bütün bu kuvvetler ric'at edip serdârın bizzât hareketine lüzum gösterdikleri için, Halil Paşa 27 Temmuz=3 Rebî'ül-âhir Cuma günü İsakçı'dan Kartal yakasına geçmiş ve bu suretle Romanzoff ordusu önden serdârın ve arkadan Kırım hanıyla diğer ümerânın idâresindeki Türk-Tatar kuvvetleri arasında kalarak Koca-Petro'nun Pruth'daki vaziyetini andırır mühlik bir çember içine düşmüştür. 1711=1123 vukuâtının «19, 20 ve 21 Temmuz» fıkralarına bakınız. Osmanlı ordusunun 50 bini Kırım-Tatarlarından olmak üzere 180 bin mevcudundan bahsedilir. Fakat artık bu ordu 59 sene evvelki Pruth ordusundan bile bin kat intizamsız bir kalabalıktan ibâret olduktan başka, Ruslar da istiklâl vaitleriyle Tatarları elde etmiş ve hattâ gizli bir muâhede bile akdetmiş oldukları için, Kırım kuvvetlerinden hemen hiç istifâde edilememiştir. Çok muktedir bir asker olan Kont Romanzoff işte bu vaziyetten ve bilhassa topçu üstünlüğünden istifâde edip gece karanlığında taarruza başlamış, 8 saat süren çetin ve ustalıklı bir muhârebeden sonra bu sabah saat dokuz buçuğa doğru 30 bin kişilik kuvvetiyle 180 binlik Osmanlı-Kırım ordularını mağlûb edip toplarıyla ağırlıklarını ele geçirmiş, bizim firârilerden elli bini kılıçtan geçmiş ve hattâ Serdâr-ı-Ekrem bile güçlükle Babadağ'ına çekilebilmiştir. Romanzoff için yukarda 1769=1183

vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Bu müthiş fâcia Bender, Akkerman, Kili/Kilya, İsmail, İbrail ve Bükreş kalelerinin üstüste sukutuyla neticelenmiş ve bu suretle Türk ordusu Tuna'nın sol sâhilinden el çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Bilhassa 27 Eylül=6 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Bender kalesinin sukûtu unutulmaz bir hâile şeklini almış ve bu kanlı sahnede karılarıyla çocuklarını düşman eline bırakmak istemeyen nâmûslu Türkler canlarından çok sevdikleri insanları kendi elleriyle öldürmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu müthiş fâciânın bir hususiyeti de Rus zâyiâtının muazzam yekûnudur; hattâ İkinci Katerina'nın o kadar pahalıya mâl olmuş bir zaferden müteessir olduğu bile rivâyet edilir).

22 Teşrinievvel 1770=2 Receb 1184, Pazartesi: Limni'nin kurtuluşu.

(Yukarda bu senenin «6/7 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Çeşme fâciası üzerine Rus donanmasının 60 gün muhâsara altına aldığı Limni adası nihayet düşmanın «vire ile» teslim teklifini kabule mecbur olmuşsa da, alel-acele hazırlanan 23 gemilik yeni bir filo ile tam o sırada birdenbire yetişen Cezâyirli-Hasan Bey vire mukavelesini tanımayarak Mondros limanında Rusları mağlûb etmiş ve Rus donanması geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Cezâyirli-Hasan Bey'e «Gazi» ünvânıyla Deryâ-kapdanlığı işte bu parlak muvaffakıyet üzerine tevcih edilmiştir).

25 Teşrinievvel 1770=5 Receb 1184, Perşenbe: İvaz-zâde Halil Paşa'nın azliyle Bosna valisi Silâhdar-Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Halil Paşa yukarda bu senenin «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Kartal bozgunundan dolayı azledilmiştir. Sadâret müddeti 1769=1183 senesi 12 Kânunuevvel=13 Şa'ban Salı gününden itibaren 10 ay, 14 gündür. Rusların alevlendirdikleri Karadağ isyânının tenkilinde yararlık gösterdiği için iş başına çıkarılan halefi Silâhdar-Mehmet Paşa Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın kocası ve Cihangirli-Ahmed Kapdan isminde bir denizcinin oğludur. Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla Babadağı'ndaki ordu merkezine gelişi 13 Kânunuevvel=6 Ramazan Cuma gününe tesâdüf ettiği için, bâzı menbâlarda sadâreti o güne müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1771=1185

24 Haziran 1771=11 Rebî'ül-evvel 1185, Pazartesi: Ur/Or-kapu'nun sukûtu ve netice olarak Kırım'ın elden çıkması.

(Asırlarca Rus topraklarını akın sâhası ittihâz eden Kırım-Tatarları Resmî-Ahmed Efendi'nin «Hulâsat-ul-i'tibâr» ına göre artık «Talkan ve boza yerine berş ve afyon ile çay ve kahve içmeğe alışup tenbel ve tiryâki olarak külli za'f-u-fetret» e düşmüş, bir taraftan Osmanlı tereddi ve inhitâtı günden güne artarken diğer taraftan Rus şevket ve kudretinin tezâyüdü Tatarlar arasında Moskof siyâsetine temâyül cereyânları zuhuruyla neticelenmiş ve nihayet bu cereyân o kadar kuvvetlenmiştir ki, bundan bir sene evvel Rus propagandacılarıyla Tatarlar arasında Osmanlı hâkimiyyetine karşı gizli bir muâhede bile akdedilmiştir. Hattâ Kırım hanı ikinci Kaplan-Giray'ın Rusları dâvet için bir mahzar yazdırıp ilkönce kendisinin imzâ etmiş olduğundan bahsedilir. Bu hanın azli üzerine tâyin edilen Üçüncü Selim-Giray ordu başında bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İvaz-zâde Halil Paşa'dan vatanının müdâfaası için yüz bin kese akça alıp Bahçe-saray'a gelince düşman tehlikesini her nedense unutarak Vak'anüvis Vâsıf'ın tâbiriyle «Vakt-i hazar gibi istikmâl-i esbâb-ı refâh» a dalmış ve tam işte o sırada prens Dolgoruki'nin kumandasındaki 30 bin Rus ve 60 bin Nogay-Tatarı'ndan

mürekkep düşman ordusu berzahın üstünde Kırım'ın kilidi vaziyetinde bulunan Ur-kapu kalesini muhâsaraya başlamıştır. Yukarda bahsi geçen gizli muâhede mucibince Ruslar Tatarlara kendi hâkimiyyetleri altında tuhaf bir «İstiklâl» vadetmiş oldukları için, bu sırada Tatarların Türklerden ziyâde o ezeli ve ebedi düşmanlarına taraftâr olduklarından ve hattâ işte bundan dolayı Kefe'de bulunan Kırım ser-askeri Silâhdar-İbrahim Paşa'ya vesâit-i-nakliyye vermediklerinden bahsedilir. Tabiî bu vaziyette Kırım-Tatarlığı Osmanlı-Türklüğüne ihânet etmiş demektir. Üçüncü Selim-Giray 80 bin kişilik bir orduyla Ur-kapu'nun imdâdına giderken seraskerden de istimdâd etmişse de, maiyyetindeki hâin mirzâlar kendisini aldatıp guyâ kazanacakları zafere Osmanlıları teşrik etmemek bahânesiyle İbrahim Paşa gelmeden evvel yola çıkarmışlar ve işte bu suretle Kırım hanı Ur-kapu'ya geldiği sırada kaledeki Tatarlar kapılarını açıp düşmanı içeri almışlardır! Bu vak'a üzerine Ruslar Kırım'ı üç haftada kolayca işgâl etmiş, Üçüncü Selim-Giray Istanbul'a kaçmış, Rus istilâsı 13 Temmuz=30 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Kırım'ın kahraman ser-askeri Silâhdar-İbrahim Paşa'nın esâretiyle nihayet bulmuş ve içlerinde Üçüncü Selim-Giray'ın iki oğlu da bulunan 46 kişilik bir Kırım hey'et-i-murahhasası Petersburg'a gidip İkinci Katerina'ya sadâkat yemini etmiştir. — Fâtih devrinde Osmanlı hâkimiyyetine girmiş ve tam 296 sene Türk himâyesi altında mevcudiyyetini muhâfaza etmiş olan Kırım hanlığı nihayet işte bu suretle Tatarların kendi ihânetleri yüzünden Rus çizmesi altındaki fecî «İstiklâl»ine kavuşmuş demektir. — Moskof boyunduruğuna taraftâr olmayan bâzı Tatar âilelerinin Anadolu'ya hicretleri işte bu tarihten itibaren başlamıştır. Birinci ciltte 1475=880 vukuâtına da bakınız. Kırım meselesi için aşağıda 1774=1188 vukuâtının «21 Temmuz», 1779=1193 vukuâtının «21 Mart», 1783=1197 vukuâtının «9 Temmuz» ve 1787=1201 vukuâtının «13 Ağustos» fıkralarına da bakınız).

2 Ağustos 1771=20 Rebî'ül-âhir 1185, Cuma: Özü zaferi.

(Özü'ye karşı yürüyen bir Rus ordusunu kale muhâfızı vezir Hazinedar-Ali Paşa müthiş bir bozguna uğratmış ve bu muvaffakıyetten sonra gene onun yardımıyla Kılburun muhâfızı Abdullah Paşa'nın da bir Moskof taarruzunu defetmesi mütemâdî felâket haberlerinden bunalan halka geniş bir nefes aldırmıştır. Aşağıki fıkraya da bakınız).

12 Eylül 1771=2 Cumâda-l-âhire 1185, Perşenbe: Yerköyü-Giurgewo zaferi.

(Bu mühim mevkıi 20 bin kişilik bir Rus ordusuyla zabtetmek isteyen General Essen'in 500 ölü ve 200 yaralı ile 7 top ve birçok mühimmât bırakarak perişan bir halde çekilmeye mecbur olması, yukarıki fıkrada gördüğümüz Özü ve Kılburun zaferlerinden sonra Türklerin yüzünü güldüren en mühim muvaffakıyyet sayılır).

30 Teşrinievvel 1771=10 Receb 1185, Salı: Dumbowitza'nın sukûtu ve neticeleri.

(Vidin muhâfızlığında bulunan eski Vezir-i-a'zamlardan Muhsin-zâde Mehmet Paşa Bükreş üzerine hareket etmek üzere otuz bin kadar asker tedârik etmişse de bunların umumîyetle süvârilerden mürekkeb olması ve hattâ Yeniçeriler bile atlanmış oldukları için piyâdeliği kabul etmemeleri öyle bir harekete imkân bırakmamış, düşman görünür görünmez askerin çoğu kaçmış, ordu Yerköyü'ne ric'at etmiş ve bunun üzerine Matschin=Maçin ve Tulcea=Tulça kaleleri sukut ettikten başka Rusların Babadağı'ndaki ordu merkezine yaptıkları ânî bir taarruz hareketi de askerin kaçışması ve Serdârın Hacıoğlu-Pazarcığı'na ric'atiyle neticelenmiştir).

11 Kânunuevvel 1771=4 Ramazan 1185, Çarşanba: Silâhdar-Mehmet Paşa'nın azliyle Vidin muhâfızı Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremlikle ikinci sadâreti.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz muvaffakıyetsizliğinden dolayı azledilen Silâhdar'ın sadâreti 1770=1184 senesi 25 Teşrinievvel=5 Receb Perşenbe gününden itibaren 1 sene, 1 ay, 17 gün sürmüştür. 1770=1183 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Mora müdâfaasındaki muvaffakıyyetinden dolayı ikinci defa olarak iş başına getirilen Muhsin-zâde firârileri tecziye suretiyle askerin inzibatını iâde etmiş ve Balkan geçitlerini koruyan en mühim mevki vaziyetindeki Şumnu=Schumla'yı tahkim edip ordu merkezi ve üssülhareke hâline getirmiştir. Bu mevkinin kendisinden sonra bir asır daha askerî ehemmiyetini muhâfaza etmesi Muhsin-zâde'nin isâbet ve basîretine delil sayılır).

1772=1186

9 Teşrinisâni 1772=13 Şa'ban 1186, Pazartesi: Bükreş sulh konferansının açılması ve neticesizliği.

(Tuna boylarıyla Eflâk ve Boğdan'ın Rus istilâsına uğraması, Kırım'ın elden çıkması ve bir taraftan da Mısır'da Şeyh-ül-beled Ali Bey'in isyânı ve Suriye'de Rusların körüklediği bir isyân zuhuru ve bilhassa ordunun perişan vaziyeti Osmanlı devletini bir an evvel sulh akdine mecbur eden mühlik bir vaziyet teşkil ettiği gibi, Rus ordusunda çıkan vebânın Moskova'ya kadar sirâyeti, harb masraflarının ağırlığı, İkinci Katerina ile akdettiği ittifâk mucibince Prusya kralı Büyük-Frederic/Fredrich'in her sene Rus hazinesine gönderdiği yardım parasından artık usanmış olması ve bilhassa Avusturya'nın şarktaki Rus fütûhâtını istirkaaba başlayıp Rusya'ya karşı cephe alacak gibi bir siyasî vaziyet göstermesi nihayet Moskof diplomasisini de sulhe temâyül ettirmiştir. 1771=1185 senesi 6 Temmuz=23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü akdedilen gizli bir Osmanlı-Avusturya muâhedesinden de bahsedilir. Bu mukavele mucibince «Eflâk-ı-Sağir»in Avusturya'ya terki ve bir sene içinde Türkiye'nin Avusturya'ya 20 bin kese akça=11.250.000 florin te'diyesine mukâbil Viyana hükûmeti bütün Rus fütûhatının iâdesi ve Lehistan'ın istiklâli şartlarıyla sulh akdine tavassut etmeyi der'uhde etmiştir. Fakat 17 Şubat 1772 tarihinde Lehistan'ın ilk taksimine âit Rusya-Prusya muâhedesine Nisan ayında Avusturya'nın da iltihâkı bu gizli Osmanlı muâhedesini neticesiz bırakan bir siyasî tahavvül sayılır; bununla beraber, Rusya'nın tavassut kabul etmek istememesine rağmen Avusturya ile Prusya hükûmetleri araya girmiş, nihayet Vâsıf'a göre bu senenin 10 Mayıs=7 Safer Pazar ve Hammer'e göre de 10 Haziran=9 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Yerköyü'nde bir mütâreke akdedilmiş, 6 Ağustos=7 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü ilk sulh konferansı Eflâk'la Boğdan arasındaki Fokschany/Focziani=Fokşan kasabasında toplanmışsa da Ruslar Kırım'ın istiklâlini, tazminât verilmesini ve hattâ harb ve ticâret filolarına denizIerin açılmasını istedikleri için bir neticeye varılamamış ve nihayet bu gün toplanan Bükreş konferansında son müzâkerelere başlanmıştır. Bu müzâkerelerin 15 Şubat 1773 tarihine tesâdüf eden 27 nci celsesinde Rusların verdikleri yedi maddelik ültimatomda tazminâttan vazgeçilmesine mukâbil birçok ağır şartlar bulunduğu için, Osmanlı devletinin Kırım meselesinde yalnız bir «Hâkimiyyet-i âliye» ile iktifâ etmesine rağmen sulhün akdine imkân olamamış ve harbe devam edilmiştir. Osmanlı-Rus sulhü için aşağıda 1774=1188 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1773=1187

1 Mayıs 1773=8 Safer 1187, Cumartesi: Mısır sultanlığını ilân eden âsi kölemen Cin-Ali Bey'in Sâlihiyye muhârebesinde mağlûbiyyet ve esâreti.

(Bu Ali Bey «David» isminde bir Gürcü papasının 13 yaşında esir edilip kölelikle Mısır'a getirildiği zaman ihtidâ ettirilmiş oğludur. Efendisi olan İbrahim-Kethûda'nın himmetiyle tahsil ve terbiye gördükten sonra şecâatinden dolayı «Cin» lâkabını almış ve çabuk parlayıp sancak-beyliğine kadar yükseldikten sonra Şeyh-ül-beled=Belediye reisi olmuştur. Bu vazifede iken serveti sâyesinde birçok köleler alıp kuvvetlenmiş ve rakipleri olan Kölemen beyleriyle uğraştığı için 1179=1765-1766 da Suriye'ye sürülerek Akkâ muhâfızı Şeyh Ömer-üz-Zâhir'le dost olmuştur. Bir müddet sonra tekrar Mısır'a gelip etrâfına kuvvet toplayarak bu tarihten altı sene evvel tekrar Şeyh-ül-beled olup mevkiini tahkime başlamıştır. Vak'anüvis Vâsıf'a göre Ali Bey'in serveti ve nüfuzuyla meşhur Şam valisi Emîr-ül-Hacc Osman Paşa ile rekabeti işte bu ikinci me'muriyyeti esnâsındadır. Birkaç defa Gazze ve Remle taraflarını yağma ve tahrib ettiğinden bahsedilir. Nihayet 1768=1182 de Osmanlı-Rus seferi açılınca Istanbul hükûmetinin istediği Mısır askerini toplamaya başlayan Cin-Ali Bey'in bu faaliyeti Mısır valisi Gürcü-Mehmet Paşa tarafından düşmana yardım maksadıyla izah edilmiş, bunun üzerine hükûmet Ali Bey'in kellesini istemiş ve o da kendi adamları olan Kölemen beylerinden başka Akka'daki dostu Şeyh-Ömer-üz-Zâhir'le de ittifâk ederek valiyi tardedip isyâna başlamıştır. Bu meşhur isyân harekâtında Ali Bey'in ordu serdârlığında kendi kölesi ve dâmâdı olan Hazinedar-Muhammed Ebu-Zeheb isminde bir kölemen beyi vardır: Bu muktedir kumandan ilkönce 1770=1184 de Hicaz'ı istilâ edip Mekke emirliğine Şerîf Abdullah'ı tâyin etmiş ve o da Ali Bey'i «Sultan-ül-Mısr ve-l-bahreyn» ilân etmiştir. Tabiî «Bahreyn»den maksat Ak ve Kızıl denizlerdir. Gene o sene Ali Bey Osmanlılara karşı Akdeniz'deki Rus amirali Alexis Orloff'la da ittifâk ettiği için Rus seferi esnâsında devletin başına muazzam bir ihânet gailesi açmış demektir; Şam valisi Osman Paşa Mısır ordusunun Suriye'ye tasallutunu önlemek istemişse de, Şeyh Ömer-üz-Zâhir'in mümânaatından dolayı muvaffak olamamış ve nihayet ertesi sene Ali Bey'in Ebu-Zeheb kumandasındaki ordusu Şam'a kadar bütün Filistin ve Suriye'yi işgâle muvaffak olmuştur. O sırada Rus donanmasının da âsi müttefikine yardım ederek Beyrut ve Sayda gibi bâzı sâhil şehirlerini topa tuttuğundan bahsedilir. Cin-Ali Bey'in bu büyük muvaffakıyyeti felâketinin de mukaddimesidir. Çünkü Suriye'yi zabteden dâmâdı ve kölesi Ebu-Zeheb Mısır ve Suriye sultanlığına kaynatasından ziyâde kendisini lâyık gördüğü için ordusunu alıp Suriye'den Mısır'a dönmüş ve Cin Ali kendisini te'dibe karar verdiği için Mısr-ı-Ulyâ'ya kaçıp yeni bir ordu toplayarak ve Istanbul hükûmetine karşı da nedâmet göstererek kaynatasını iki defa mağlûb ve Suriye'ye firâr etmeye mecbur etmiştir. Bir sene kadar Suriye'de kalan Ali Bey, Şeyh Ömer-üz-Zâhir'le Rus donanmasının yardımları sâyesinde Sayda vesâireyi zabtettikten sonra Ebu-Zeheb'in askerlerine yazdırdığı dâvetnâmelere aldanarak 400 ü Rus olmak üzere 6700 kişilik bir kuvvetle Mısır'a gelmiş ve Mısır'ın Suriye taraflarında en mühim mevkıi sayılan Sâlihiyye'de bu gün giriştiği muhârebeyi kaybedip yaralar içinde esir olarak Kahire'ye sevkedilmişse de 8 Mayıs=15 Safer Cumartesi günü yaralarının te'siriyle yâhut zehirle öldüğü için, kesik başı Istanbul'a yollanmıştır. Vak'anüvis Vâsıf bu muvaffakıyet haberinin 26 Safer 1186=29 Mayıs 1772 Cuma günü alındığından bahsederse de, bu rivâyette bir senelik bir zühul vardır).

29 Haziran 1773=8 Rebî'ül-âhir 1187, Salı: Silistre zaferi.

Osmanlı-Rus seferinin bu beşinci senesi Ruslardan fazla Osmanlıların muvaffakıyyetleriyle geçmiştir. Türk ordusunun ilk hareketleri, Tuna'nın şimaline geçip şimdiki Romanya arâzisinde Yerköyü'nü istirdâd için Rusçuk ser-askeri Dağıstanlı-Ali Paşa'nın neticesiz hamleleriyle başlamış ve buna mukâbil Ruslar da Tunanın cenubuna geçip şimdiki Bulgaristan'da Rusçuk şehrinin üç saat mesâfesindeki Mardin=Mertin mevkiinde bozguna uğramışlardır; bu muhârebede düşmanın 1200 esir, 3 top ve birçok nehir gemileri kaybettiğinden bahsedilir. Bu arada Rus Generallerinden Prens Nikolay Vasiliyeviç Repnin esir edilip Istanbul'a gönderilerek Yedikule zindanına atılmıştır. Fakat buna mukâbil Rusların

da mühim bir muvaffakıyyeti vardır. Rumeli beylerbeyi ve Karasu ser-askeri vezir Abdi Paşa'nın yerine tâyin edilen Varna muhâfızı Seyyid-Nu'man Paşa Karasu ordusuna gelip yetişmeden evvel davranan düşman Varna'nın 25 saat mesâfesinde ve Babadağı ile Pazarcık arasında bulunan bu mevkide giriştiği muhârebeyi kaybetmek üzere iken Osmanlı sağ cenâhındaki askerlerin sırf intizamsızlıklarından dolayı kaçışmaya başlamaları diğer askere de sirâyet edip 11 Mayıs=18 Safer Salı günü muhakkak bir zaferi bozguna çevirmiştir. Zâten bu devirdeki Osmanlı hezimetlerinin ekserisi ordunun intizamsız bir kalabalıktan ibâret olmasıyla izah edilir. Sahrâda hareket ve taarruz kabiliyyetlerini kaybetmiş olan bu inhitât ordusunun artık yegâne kudreti müdâfaada ve bilhassa kale müdâfaalarındadır. Dobruca'daki Silistre zaferiyle aşağıki fıkrada göreceğimiz Varna muvaffakıyyeti işte bu sâyede kazanılabilmiştir. Tuna'nın cenup sâhiline geçen Mareşal Romanzoff o cephe ser-askeri Osman Paşa ile kale muhâfızı vezir Hasan Paşa'nın şehir hâricine tabiye ettikleri Osmanlı kuvvetlerini kolayca mağlûb edip varoşa çekilmek mecburiyetinde bırakmışsa da, şehir ve kale müdâfaasındaki Türk üstünlüğü karşısında bu gün müthiş bir bozguna uğrayıp on saatte sekiz bin maktulle bin mecruh verdikten ve 12 top bıraktıktan sonra Tuna'nın öte yakasına çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu parlak zafer üzerine ser-asker Osman Paşa'ya «Gazi»ünvânı tevcih edilmiş ve paşalara murassa, zâbitlerle askerlere de gümüş ve tüy «Çelenkler» gönderilmiştir. Azamet devrinde ender tesâdüf edilen bu «Gazi» ünvânının ibtizâle uğraması da inhitât hususiyetlerindendir. Bu hâlin sebebi, tereddi ve ric'at devirlerinde en küçük muvaffakıyetlerin bile büyük görünmesinde aranmalıdır; devletler küçüldükçe kahramanlarla gaziler büyüyüp bollaşır. Askere gönderildiğinden bahsettiğimiz «Çelenk»ler ilk Osmanlı nişanları demektir. Hammer'in gösterdiği «30 Mayıs=8 Rebî'ül-evvel Pazar» tarihî yanlıştır).

20 Teşrinievvel 1773=3 Şa'ban 1187, Çarşanba: Varna zaferi.

(Eflâk ve Boğdan'dan sonra Tuna'nın cenubuna geçip Bulgaristan'ı da ele geçirmek isteyen Rus baş-kumandanlığı yukarıki fıkrada gördüğümüz Silistre vak'asından yılmış değildir. Babadağı'ndan cenuba doğru Dobruca'yı bomboş bir harâbeye çevirdikten sonra iki koldan Bulgaristan'a yürümüş, bir kol Pazarcık=Pazargiç ve diğer kol da Varna üzerine hareket etmiştir. Dobruca'nın cenubundaki Pazarcık kasabası ilk önce düşman işgâline düşmüş ve Ruslar bu boş kasâbâdan kaçmamış müslüman kadınlarını telvis edip ihtiyarları kılıçtan geçirmek ve küçük çocukların başlarını duvarlara çarparak öldürmek gibi vahşetler irtikâb ettikten biraz sonra Pazarcık istirdâd edilmiş ve nihayet en mühim hareket General Unger'in Varna taarruzunda olmuştur. Üç koldan hücuma geçen düşman Hıristiyan mahallesinden şehre girdiği halde Türk müdâfaasının şiddeti karşısında tıpkı Silistre vak'asında olduğu gibi bir bozguna uğramış, 1500 maktûl ve birçok mecruh verdikten başka 6 topla 100 araba mühimmât bırakmış ve nihayet perişan bir halde Babadağı'na doğru çekilmiştir. Bu muvaffakıyette Karadeniz ser-askeri vezir Kelleci-Osman Paşa'nın karaya çıkardığı Levendlerin yararlığından çok istifâde edilmiş olduğu da rivâyet edilir).

1774=1187

21 Kânunusâni 1774=8 Zülka'de 1187, Cuma, Zevâlî saat 1,30: Üçüncü Mustafa'nın ölümü.

(Beş senedir sürüp giden Rus seferinin sonlarına doğru yukarıki fıkralarda gördüğümüz Sâlihiyye, Rusçuk, Silistre ve Varna zaferlerini idrâk ederek biraz teselli bulan Üçüncü Mustafa'nın altı hafta süren ölüm hastalığı bilhassa Karasu ve Pazarcık fâcialarından duyduğu derin teessürler üzerine fazlalaşmış gösterilir. Hastalığı «Hydropisie=İstiskaa», «Asthme-

Hunak», «Polype au coeur=Kalb ahtapotu» ve «Paralysie=Nüzul» gösteren muhtelif rivâyetler vardır. En fazla Karasu vak'asından müteessir olduğu ve artık ser-askerlerine i'timâd etmediği için bizzât sefere çıkmak istediği sırada ölmüş olduğu da rivâyet edilir. — Üçüncü Ahmed'in oğlu olan Üçüncü Mustafa 1717=1129 senesi 28 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 56 sene, 11 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 57 yaşını bitirmek üzere olduğu sırada ölmüş demektir. Saltanat müddeti de 1757=1171 senesi 30 Teşrinievvel=16 Safer Pazar sabahından itibaren tam 16 sene, 2 ay, 22 gün sürmüştür. — Dindar, adil, çalışkan, muktasıt, hamiyyetli, her türlü felâkete karşı metin ve mütehammil, ilme ve ulemâya hürmetkâr, hassas, şâir ve bilhassa Garp kültürüyle tekniğini çok iyi takdir eden hakiki bir teceddüdcü ve kendisine yardımcı bulamamış samimî bir ıslâhâtçı olan Üçüncü Mustafa bâzı menbâlarda teferruâta kadar karışan şahsî bir idâre kurmuş olmakla tenkid edilirse de, Garp menbâlarında onun bu hâli adam kıtlığından mütevellit tabiî ve zarurî bir netice sayılır.

Devleti çarh-ı deni virdi kamû mübtezele

diye feryâd eden bu büyük pâdişahın en büyük talihsizliği zamanının «Kaht-ı ricâl»inde gösterilebilir; Sultan Mustafa İşte bundan dolayı ordunun ıslâhında bilhassa Baron de Tott gibi ecnebilerden istifâdeye mecbur olmuş, Kâğıthânede bir kışla kurdurup Garp tarzında yeni bir asker ocağı te'sis ederek Osmanlı ordusunu ilk defa olarak süngü ile techize başlamış, gene aynı mütehassıstan istifâde ederek inhitât hâlindeki Osmanlı topçuluğunu ıslâha çalışmış, Tersânede bahrî ve berrî bir Mühendishâne açtırarak ak sakallı zâbitleri bile tahsile mecbur etmiş ve bu suretle haleflerinden Üçüncü Selim'le İkinci Mahmud'a teceddüd ve ıslâhât yollarını göstermeye muvaffak olduktan sonra dünyadan el çekmiştir. Baron de Tott'un hâtırâtına göre Süveyş kanalının açılmasına bile karar veren bu büyük adam o muazzam işi sulhün akdine ta'lîk etmiş ve gene o zaman tahkikine karar verdiği idarî ıslâhât ihtiyacına da kendi mutlakıyyetini bile fedâ edecek kadar iman etmiştir. İşte bütün bunlardan dolayı Üçüncü Mustafa Garp menbâlarında en büyük ve en talihsiz Osmanlı pâdişahlarından sayılır. Yukarda 1757=1171 vukuâtının «30 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD
(Abdülhamîd-i Evvel)
— M. 1774=H. 1187 — M. 1789=H. 1203 —

1774=1187

21 Kânunusâni 1774=8 Zülka'de 1187, Cuma: Birinci Abdülhamid'in cülûsu.

(Üçüncü Ahmed'in oğlu ve Üçüncü Mustafa'nın küçük kardeşi olan Birinci Abdülhâmid 1725=1137 senesi 20 Mart=5 Receb Salı günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 48 sene, 10 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 49 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir; anasının adı «Râbia Şermî-Sultan»dır. Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremeyen Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla Birinci Abdülhâmid Osmanlı pâdişahlarının yirmi yedincisidir. Birinci Mahmud'la Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafa'nın cem'an 43 sene, 3 ay, 22 gün süren saltanat devirlerinde mütemâdiyen sarayda kapalı yaşayıp âdetâ gün yüzü görmemiş ve devletle dünya hakkındaki bütün mâlûmâtını tarih kitaplarından almış olan bu tâli'siz inhitât

pâdişahının hâli, er-meydanlarıyla eyâlet valiliklerinde askerî ve idarî tecrübeler görerek yetişen eski azamet devri şehzâdelelerinin olgunluğuyla tam bir tezad halidir. Kuvvetli zekâsıyla bunun ne demek olduğunu her halde çok iyi takdir etmiş olmalı ki, veliahtı olan yeğeni şehzâde Selim'e tam bir serbestî verdiğinden bahsedilir. — Birinci Abdülhâmid'den itibaren cülûs bahşişi an'anesine artık riâyet edilmemiştir).

1774=1188

21 Temmuz 1774=12 Cumâda-l-ûlâ 1188, Perşenbe: Küçük-Kaynarca muâhedesinin akdi ve Kırım'ın istiklâli.

(1773=1187 vukuâtında gördüğümüz Rusçuk, Silistre ve Varna zaferlerinin intikamını almak isteyen İkinci Katerina Tuna ordusunu takviye etmiş ve baş-kumandan Mareşal Romanzoff Osmanlı ordusunu merkezinde muhâsara için Şumnu'ya doğru hareket etmiştir. Sıhhî vaziyeti çok fena olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Muhsinzade Mehmet Paşa düşmanı karşılamak üzere Yeniçeri-ağası Yeğen-Mehmet Paşa kumandasında bir kuvvet sevketmişse de, bu kuvveti Kozluca'da mağlûb olması üzerine Romanzoff'un Şumnu önlerine gelmesi ve Varna yolunu keserek Osmanlı ordusunu en mühim iâşe ve mühimmât menbâından mahrum etmesi askerin birdenbire dağılmasına ve Serdârın emrinde 12 bin kişiden başka kuvvet kalmamasına sebeb olmuştur. Rusların sulh teklifi işte bu mühlik âna müsâdiftir. Tabiî bu vaziyette düşmanın teklifini kabulden başka çâre olmadığı için, Sadâret-kethudâsı Resmi-Ahmed Efendi Tevkiîlik/Nişancılık pâyesiyle Baş-murahhas ve Reis-ül-küttâb İbrahim Münib Efendi de İkinci-murahhas tâyin edilip hemen yola çıkarılmış, bunlar Mareşal Romanzoff'un Bulgaristan'da Tuna sâhilinin 4-5 saat berisindeki Küçük-Kaynarca/Kaynarcı'daki karargâhına gidip derhâl müzâkereye girişmiş ve iki günde iki celse akdedilerek 17 Temmuz=8 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü alel-acele bir sulh muâhedesi imzâlamışlardır; Rus murahhası Prens Nicolas Repin'in bu muâhedeyi Osmanlı murahhaslarından dört gün sonra imzâlaması, Baltacı-Mehmet Paşa'nın bu tarihten 63 sene evvel akdettiği Pruth muâhedesinin yıl-dönümüne tesâdüf ettirerek o acı tarihin intikamını almak gayretiyle izah edilir. 1711=1123 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız.

«Ebedî» kaydıyla akdedilip yirmi sekiz maddeyle iki ayrı fıkradan mürekkeb olan bu ağır ve uğursuz muâhedenin en mühim esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Kırım hanlığıyla Kuban ve Bucak Tatarları siyâseten müstakil olup ancak dini işlerinde Hilâfet makamına tâbi olacaklardır. Tabiî bu suretle Kırım hanlığı Osmanlı hâkimiyyet ve himâyesinden ayrılarak Rusya'nın istediği zaman yutabileceği ve Türkiye'nin karışmayacağı bir lokma hâline gelmiş demektir;

2 — Kılburun/Kilburun, Kerç, Yenikale ve Azak kalesiyle Dniepr=Özü ve Bug=Aksu nehirleri arasındaki arâzi Rusya'ya terkedilmiş ve Aksu hudud ittihâz olunmuştur;

3 — Ruslar tarafından işgâl edilen Besarabya, Eflâk, Boğdan ve Gürcistan ülkeleriyle Akdeniz adaları Türkiye'ye iâde edilecektir;

4 — Rus ordusu Bulgaristan'da Tuna'nın sağ sâhilinden bir ay içinde sol sâhiline çekilecektir;

5 — Bâb-ı-Âlî Türkiye'de Hıristiyan diniyle kiliselerini dâimî surette himâye edecektir. Tabiî bu madde Rusya'yı Türkiye'de Hıristiyanlığın hâmisi vaziyetine getirmektedir;

6 — Rus sefirlerinin Eflâk ve Boğdan vaziyetleri hakkındaki mürâcaatleri nazar-ı-itibâra alınacaktır. Bu madde mucibince de Memleketeyn işlerinde Rus müdâhalesine dâimî bir açık kapu bırakılmış demektir;

7 — Rus ticâret gemileri Karadeniz'le Akdeniz'de hareket serbestîsine mazhar olacak ve istedikleri zaman boğazlardan geçebileceklerdir;

8 — İngilizlerle Fransızlara verilen Kapitülâsyonlar ahkâmı Rusya'ya da aynen teşmil edilmiştir;

9 — Türkiye üç senede ve üç taksitte Rusya'ya 15 bin kese akça=7 buçuk milyon kuruş=4 buçuk milyon ruble verecektir. Cevdet Paşa'nın izâhına göre devletin bu tazminât yüküne mahkûm olması, diğer maddelerin müzâkeresi bitip muâhede metni tamamlandıktan sonra İkinci-murahhas İbrahim Münib ismindeki ahmağın «Yâvegûluk» ederek:

— Gel gelelim tazminât mes'elesine!

demesi üzerine Rus murahhaslarının fırsattan istifâde etmiş olmalarından mütevellittir ve muâhede metninde mevcud olmayan harb tazminâtı için müzeyyel bir madde ilâvesi İşte bundan dolayıdır! Diğer bir rivâyete göre de İbrahim Münib Efendi müzâkere esnâsında «dirsek-safâsı» yapmış ve herkes sükût edince birdenbire uyanıp gaflet uykusunu belli etmemek için ortaya öyle bir söz atıvermiştir. Netice itibarıyla Efendi'nin dirsek-safâsı bu millete tam dört buçuk milyon rubleye mâl olmuş demektir. — Bu fecî muâhede Rusya'yı artık Osmanlı mukadderâtına hâkim en mühim kuvvet hâline getirmiş ve bu vaziyet günden güne ağırlaşan bir kabus şeklinde devâm edip durmuştur. — Üçüncü Mustafa devrinde 1768=1182 senesi 8 Teşrinievvel=26 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü açılan bu uğursuz sefer, Kaynarca sulhüne kadar tam 5 sene, 9 ay, 14 gün sürmüş olduğu için, harbe sebeb olan Lehistan'ın Rusya, Prusya ve Avusturya arasındaki ilk taksimini önlemek imkânı olamadıktan başka birçok Türk arâzisi elden çıkmış olmasına rağmen, çok yorgun düşen milletin nihayet geniş bir nefes aldığı rivâyet edilir. — Kaynarca muâhedesinin tasdiknâmeleri mübâdele edilmeden evvel Türkiye lehine hafif bir değişiklik yapılmış, Kırım ulemâsıyla beylerinin Istanbul'a bir mahzar getiren murahhasları, hanların eskiden olduğu gibi pâdişah tarafından tâyinini istedikleri için Rusya'ya bir nota verilip bu muâmeleye dini bakımdan lüzum gösterilmiş ve kırk günde bir muvâfakat cevâbı alınmış olduğu için Kırım hanı ikinci Sahib-Giray'ın mevkiinde ibkasına âit bir menşur gönderilmiştir. Aşağıda 1779=1193 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına da bakınız).

4 Ağustos 1774=26 Cumâda-l-ûlâ 1188, Perşenbe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Bir müddettenberi hasta olan Muhsin-zâde, Kaynarca sulhü üzerine seferden dönerken Karin-âbâd/Karınova'da ölmüş ve cenâzesi Istanbul'a nakledilip Eyüb'e defnedilmiştir. Sadâret müddeti 1771=1185 senesi 11 Kânunuevvel=4 Ramazan Çarşanba gününden itibaren 2 sene, 7 ay, 24 gündür).

10 Ağustos 1774=2 Cumâda-l-âhire 1188, Çarşanba: Sadâret-Kaymakamı İzzet Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Bu İzzet Mehmet Paşa beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 13 numarayla gördüğümüz Rum-Mehmet Paşa'nın neslindendir. Bolu vilâyeti merkez kazâsının Çarşanba

nâhiyesindeki «Beylik» köyünde doğmuş olduğundan bahsedilir; 50-51 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuştur).

1775=1189

6 Temmuz 1775=7 Cumâda-l-ûlâ 1189, Perşenbe: Vezir-i-a'zam İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-Kethudâsı Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, İzzet Mehmet Paşa'nın Şeyh-ül-İslâm İbrahim Bey'le kavgasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 10 ay, 27 gündür. Halefi Derviş Mehmet Paşa Istanbul'un Hoşkadem mahallesinde dünyâya gelmiştir; Yağlıkçı-Kadri Ağa isminde birinin oğludur, 45-46 veyâhut 39-40 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olduğundan bahsedilir).

1776=1190

2 Mayıs 1776=13 Rebî'ül-evvel 1190, Perşenbe: İran'a harb ilânı.

(İran'da Safavîleri istihlâf eden Avşâr hânedânının dördüncü ve sonuncu hükümdarı Şahrukh'un saltanat devri bu hânedânın sukutuyla neticelenen bir anarşi devridir. Hemen her tarafta valiler istiklâllerini ilâna başladıkları için Şahrukh nihayet Horasan'da tutunabilmişse de, Zend-Kerim Han isminde bir türedinin taarruzları Avşâr sülâlesinin yerine Zend hânedânının saltanat kurmasıyla neticelenmiştir. İlkönce «Vekil» ünvânıyla İran'a hâkim olan Kerim-Han asâletsizliğini askerî muvaffakıyetlerle telâfi etmek istediği için Osmanlı devletinin harb yorgunluğundan istifâdeye kalkışmış, Bağdad valisi Ömer Paşa'nın azlettiği Baban sancakbeyi Mehmet Bey'i makamına iâde bahânesiyle sevkettiği kuvvet mağlûb olunca 1775=1189 senesi Mart=Muharrem ibtidâlarında kardeşi Sâdık-Han kumandasında sevkettiği bir orduyla Basra'yı muhâsara ettirirken Bağdad havâlisini de yağma ve tahribe başlamış, 13 ay mukâvemet eden Basra nihayet bu sene sukut etmiş ve işte bu vaziyet üzerine toplanan fevkalâde bir mecliste harb ilânına karar verilip bir de fetvâ neşredilmiştir. Basra şehri üç sene kadar İran işgâlinde kaldıktan sonra 1779=1193 tarihinde Zend Kerim-Han'ın ölümü üzerine istirdâd edilmiştir).

1777=1190

5 Kânunusâni 1777=25 Zülka'de 1190, Pazar: Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-Kethudâsı Dârendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğe sebeb olarak Derviş Paşa'nın sefâhat ve rehâvetinden bahsedilir. Sadâret müddeti 1775=1189 senesi 6 Temmuz=7 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününden itibaren 1 sene, 6 aydır. Halefi Mehmet Paşa Darende'nin eski bir âilesine mensuptur ve orada birçok hayratı vardır).

1777=1191

5 Mayıs 1777=27 Rebî'ül-evvel 1191, Pazartesi: Sine zaferi.

(1776=1190 vukuâtının «2 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz harb ilânındanberi İranlılara karşı lmzanılan en mühim muvaffakıyyet işte budur. Musul valisi ve o cephe ser-askeri Hasan Paşa Kürt beylerini de maiyyetine alarak ilkönce 14 Rebî'ül-evvel=22 Nisan Salı günü Osmanlı-İran hududundan 13 saat içerde bulunan Bâne hâkimi Sâlih-Han'ı üç saatlik bir muhârebede

mağlûb edip on topunu zabtettikten ve kasabayı da yağma ve tahrib ettirdikten sonra Zend Kerim-Han'ın en mühim ümerâsından Sine hâkimi Husrev-Han kumandasındaki 20 bin kişilik İran ordusuna karşı sevkettiği Çarhçı-Mehmet Paşa parlak bir zafer kazanmış, İranlılar iki bin maktûl bırakmış ve Istanbul'a 233 kesik baş gönderilmiştir).

1778=1192

1 Eylül=8 Şa'ban, Salı: Dârendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Kalafat-Mehmet Paşa'nın sâdareti.

(Azlinin sebebi, Dârendeli'nin betâet ve rehâvetiyle akrabâsının irtikâp ve irtişâsından dolayı pâdişahın i'timâdını kaybetmiş olmasında gösterilir. Sadâret müddeti 1777=1190 senesi 5 Kânunusâni=25 Zülka'de Pazar gününden itibaren 1 sene, 5 gündür; halefi Kalafat Paşa gençliğinde ihtidâ etmiş bir Bulgar köylüsüdür ve cehâleti ve ümmîliğiyle meşhurdur).

1779=1193

21 Mart 1779=3 Rebî'ül-evvel 1193, Pazar: Aynalı-kavak tenkihnâmesi.

(1774=1188 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Kaynarca muâhedesinden itibaren Osmanlı hâkimiyyetinden çıkıp sözde istiklâli ilân edilen Kırım beş senedir Rus entrikalarına tamamıyla açık bir anarşi sâhası hâline gelmiştir. Tatar beylerinin Rus ve Osmanlı taraftârı olarak iki zümreye ayrıldıklarından bahsedilir. Hanlar bu iki zümrenin oyuncağı hâline gelmiş, İkinci Sâhib-Giray 1775=1189 da Osmanlı partisi tarafından devrilip yerine üçüncü Devlet-Giray çıkarılmış ve bilmukabele 1777=1191 tarihinde de Rus partisi Moskofların yardımıyla Devlet-Giray'ı devirip yerine Petersburg'da alafrangalaşmış genç bir züppe olan Şâhin-Giray'ı çıkarmıştır. Bu sefih ve müstereddî züppe Kırım'ın son hanıdır. Türkiye'nin iki senedir harb hazırlıklarına sebeb olan bu buhrânlı vaziyet esnâsında Rus diplomasisi bir taraftan da Memleketeyn meselesini diline dolayıp Eflâk'la Boğdan'ın istiklâline yol açmak üzere voyvodaların sebebsiz azillerine mümânaat hakkını iddiâya başlamış ve nihayet bu şiddetli gerginlik bir harbe müncer olmadan evvel Fransa sefirinin tavassutuyla bu gün Aynalı-kavak sarayında Kaynarca muâhedesinin ihtilâflı noktalarını tavzih için bir «Convention explicative=Tenkihnâme» akdedilmiştir. Garp menbâlarında bu muâhedenin tarihî «10 Mart» gösterilirse de, o rakam Rusların kullandıkları «Julien» Ortodoks takvimine göredir. Ruslar Memleketeyn üzerindeki müfrit iddiâlarından vazgeçmiş gibi görünerek Aynalı-kavak'da asıl hedefleri olan Kırım meselesini istedikleri şekle bağlamışlardır. Osmanlı pâdişahlarının Kırım'la alâkası sırf Halîfe sıfatına hasredilmiş, her yeni Han intihâbında Kırım müslümanlarının Hilâfet makamına gönderecekleri bir mahzarla dini merbutiyetlerini arzetmelerine mukâbil Halîfenin de «Takdis-i şer'i» mâhiyetinde bir menşur göndermesi ve bu dini merâsim hâricinde hiç bir işe karışmaması takarrür etmiş, bir Rus uşağı rolünü oynayan Şâhin-Giray'ın hanlığı tasdik olunmuş ve memleketeyn meselesinde de Hıristiyan dininin himâyesi, haracın mutedil olması, Eflâk'la Boğdan'ın Istanbul'a gönderecekleri maslahatgüzârların Devletler-hukuku kaidelerinden istifâdesi ve Rusya'nın da indelhâce bu hususlarda «Şefâat» hakkı kabul edilmiştir. Tabiî bu suretle Kırım'ın mukadderâtı kat'î surette Rusya'ya bağlandıktan başka, istiklâle doğru giden Memleketeyn işleri de Rus müdâhalesine açık bırakılmış demektir. Osmanlı ordusu harbedebilecek halde olmadığı için, böyle bir «Tenkihnâme»nin bile o zaman için bir nevi muvaffakıyyet eseri sayıldığından bahsedilir).

21 Ağustos 1779=8 Şa'ban 1193, Cumartesi: Kalafat-Mehmet Paşa'nın azliyle Kara-Silâhdar/Kara-Vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebleri, Kalafat Paşa'nın ıslâhât işlerindeki muvaffakıyyetsizliği, zamanında Istanbul'un dörtte birini yakan birçok yangınlar yüzünden uğursuz sayılması ve bilhassa cehâletiyle ümmîliğinden dolayı pâdişahın gizli Hatt-ı-Hümâyûnlarını başkalarına okutarak devlet esrârının ifşâsına sebeb olmasıdır. Sadâret müddeti 1778=1192 senesi 1 Eylül=8 Şa'ban Salı gününden itibaren 11 ay, 20 gündür. 43-44 yaşlarında Silâhdarlıktan Sadr-ı-a'zam olan halefi Seyyid-Mehmet Paşa Niğde vilâyetinin Arapsun kazâsı eşrâfından Seyyit-Ali Ağa'nın oğludur. Münevver, zeki ve doğru bir devlet-adamı olan Seyyid-Mehmet Paşa memleketini i'mâr edip köy hâlinden kazâ vaziyetine çıkarmıştır; Birinci Abdülhâmid devrinin en gözde ve nüfuzlu Sadr-ı-a'zamı işte budur).

8 Eylül 1779=26 Şa'ban 1193, Çarşanba: Şehzâde Mustafa'nın doğumu.

(Birinci Abdülhâmid'in bu oğlu 1807=1222 tarihinde tahta çıkmış olan «Sultan Mustafây-ı Râbi'=Dördüncü Mustafa» dır. Anasının adı «Ayşe Sîne-perver» dir. Bu münâsebetle üç gün top şenliği yapılmıştır).

1781=1195

19/20 Şubat 1781=24/25 Safer 1195, Pazartesi/Salı gecesi: Kara-Silâhdar/Kara-Vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın ölümü ve ertesi gün Erzurum valisi İzzet Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(«İşine mukayyed ve mukdim bir zât-i huceste-âsâr» olan bu kıymetli vezirin sadâreti 1779=1193 senesi 21 Ağustos=8 Şa'ban Cumartesi gününden itibaren 1 sene, 6 ay sürmüştür. Birinci Abdülhâmid'in o kıymette bir devlet-adamını kaybetmesinden çok müteessir olduğu rivâyet edilir. Ertesi gün tâyin edilen halefi için 1774=1188 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1782=1196

21/22 Ağustos 1782=12/13 Ramazan 1196, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Birinci Abdülhâmid devri Istanbul yangınlarıyla meşhurdur. Bunların en mühimleri bu sene olmuş, ilkönce 9/10 Temmuz=28/29 Receb Salı/Çarşanba gecesi çıkan Samatya yangınında binden fazla ev ve dükkân yandıktan sonra 24 Temmuz=13 Şa'ban Çarşanba gününe tesâdüf eden Balat yangınında yedi bin binâ kül olmuş ve nihayet bu gece Cibâli'de çıkan en büyük yangın muhtelif kollara ayrılarak 50 saatte yirmi bin ev yakmıştır. Bütün bu yangınlarda Birinci Abdülhâmid'le Vezir-i-a'zam İzzet Mehmet Paşa ve diğer vükelâ itfâiyye işlerine bizzât nezâret etmişlerse de, netice itibarıyla Istanbul'un bir kül yığını hâlini almasına mâni olamamışlardır).

25 Ağustos 1782=16 Ramazan 1196, Pazar: İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Rumeli beylerbeyi Hacı Yeğen-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(İzzet Paşa'nın azline sebeb olarak rehâvetinden ve fenalarla fenâlıklara meylinden bahsedilir. Bu ikinci sadâret müddeti 1781=1195 senesi 20 Şubat=25 Safer Salı gününden itibaren 1

sene, 6 ay, 3 gündür. Belgrad Serdengeçti ağalarından Alâiyyeli Hacı-Yusuf Ağa'nın oğlu olan halefi Yeğen-Mehmet Paşa'nın tâyini kendisinin azlinden evvel takarrür edip 10/11 Ağustos=1/2 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi gizlice gönderilen bir Hatt-ı-Hümâyûn üzerine Manastır'dan derhâl yola çıkıp Istanbul'a gelmiştir).

1782=1197

31 Kânunuevvel 1782=25 Muharrem 1197, Salı: Hacı Yeğen-Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-Kethudâsı Halil Hamid Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebleri, Yeğen Paşa'nın muvaffakıyetsizliği ve kindarlığından dolayı eski düşmanlarından intikam almaya kalkışmıştır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 4 ay, 6 gündür. Halefi Halil Hamid Paşa İspartalı-Ali Ağa-zâde Hacı-Mustafa Ağa'nın oğludur. Aslen İranlı yâhut Gürcü gösteren rivâyetler doğru değildir; 45-46 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olan bu muktedir devlet-adamı birçok ıslâhâtıyla mâruftur).

1783=1197

9 Temmuz 1783=8 Şa'ban 1197, Çarşanba: Rusya imparatorluğuna ilhâk edilen Kırım hanlığının inkırâzı.

(İorga'nın kaydettiği «28 Haziran» tarihî Rusların kullandıkları Ortodoks takvimine göredir; Cevdet tarihinin 1279 tab'ındaki «20 Şa'ban=21 Temmuz» tarihî yanlıştır. Ruslar bu kanlı oyunu İkinci Katerina'nın 28 Haziran/9 Temmuz 1762 ve tesâdüf eden cülûsunun 21 inci yıl-dönümünde oynamışlardır. 1779=1193 vukuâtının «21 Mart» fıkrasında Ruslar tarafından Kırım hanlığına çıkarıldığını gördüğümüz Şâhin-Giray bir taraftan züppeliğinin, bir taraftan da Rus elçisinin te'siriyle akılsızcasına bir garplılaşma sevdâsına kapılıp sarayında alafranga içki sofraları tertibi, İkinci Katherina'dan aldığı askerî rütbenin elbisesini giyip Rus Nişanlarını takması, Moskof zâbitlerinden yâverler kullanması, pâyıtahtında at yerine alafranga arabayla dolaşması, mecburi askerlik usulünü kabul edip ordusuna Rus üniforması giydirmiye kalkışması, gûya Karadeniz hâkimiyyetini elde etmek için donanma teşkiline ve devletini garplılaştırmaya yeltenerek halkı ağır vergiler altında ezmesi ve bu meyanda evkafı da ilga edivermesi gibi çılgınlıklarla halkın nefretine uğramış ve kendisini bu çılgınlıklara teşvik eden Rus elçisi muhâliflerini de el altından isyâna teşvik ederek 1782=1196 tarihinde bu müstereddî prensin Rusya'ya ilticasiyle Kırım hanlığına büyük kardeşi Bahadır-Giray'ın intihâbına yol açmıştır. Tabiî Rusya'nın maksadı, Şâhin-Giray'ı himâye bahânesiyle Kırım'ı işgâl edivermektir: Yedi ay sonra Rus ordusu Şâhin-Giray'ı cebren tahtına iâde edince bu maksat kendiliğinden hâsıl olmuş ve Osmanlı hükûmeti de umumî seferberliğe cesâret edemediği için bir taraftan Özü kalesinin takviyesiyle ve bir taraftan da Kuban nehrinin Azak'la Karadeniz'e dökülen kolları arasındaki Taman halkının mürâcaati ve Şâhin-Giray'ın me'murlarını kovması üzerine o tarafların muhâfazasına Soğucak muhâfızı Ali Paşa'yı me'mur etmekle iktifâ etmiştir. Ali Paşa'nın bir miktâr askerle Taman havâlisine gönderdiği Kethudâsına Şâhin-Giray'ın bir adam yollayıp oralardan çekilmesini istediğinden bahsedilir. Kethudânın akılsızlık ederek bu adamı idâm ettirmesi Rusya için umulmaz bir fırsat teşkil etmiş, Şâhin-Giray'dan sözde ruhsat alan Rus ordusu Kırım'dan geçip, Kefe, Taman ve Kuban havâlisini bir hamlede işgâl etmiş ve bu iş bittikten sonra Rus baş-kumandanı prens Potemkin/Patyomkin artık maskesini yüzünden atarak Kırım'ın ortasındaki Karasu karargâhına memleketin ulemâsıyla mirzalarını toplayıp İkinci Katerina'nın cülâs yıl-dönümünde Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya ilhâkını ilân ederek imparatoriçenin 19 Nisan=16 Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi günü yazılıp o zamandanberi gizli tutulmuş olan

beyannâmesini okuduktan başka, Şâhin-Giray'ın senede sekiz yüz bin ruble tahsisât mukâbilinde hanlıktan ferâgat etmiş olduğunu da ilân ettikten sonra top şenlikleri arasında Kırımlıları imparatoriçeye sadâkat yemini etmeye mecbur etmiştir! Potemkin bu münâsebetle halka din serbestîsinden ve Rus idâresini istemeyenlerin muhâcerette serbest olduklarından bahsetmişse de, memleketin ileri gelen âilelerinden kadın ve erkek olarak idâm edilenlerin sayısı otuz bini geçmiştir. İkinci Katerina'nın beyannâmesinde tarihin hiç bir zaman unutmayacağı bir söz vardır. Çariçenin iddiâsına göre Rusya'nın Kırım'ı ilhâk etmesinden maksat, Türkiye ile Rusya arasındaki ihtilâf mevzûunu izâle etmekten ibârettir. Rus korkusundan bunalan Bâb-ı-Âlî'nin bu fâcia karşısında hürmetkârâne bir protestoya bile cür'et edememiş olmasını Vak'anüvis Cevdet Paşa bile acı bir lisanla tenkid etmektedir. — Bu vak'a üzerine Kırım'dan Türkiye'ye birçok muhâcir kafileleri gelmiş ve hattâ gittikçe istiskale uğrayıp nihayet Türk hududuna sevkedilen Şâhin-Giray da Rodos'a sevkedilip 1201=1787 tarihinde akılsızlığıyla hâinliğinin cezâsını çekerek orada idâm edilmiştir. — Kırım Hanlığı 823=1420 tarihinden itibaren 363 sene pâyidâr olmuş ve Fâtih devrinden itibaren 308 sene Osmanlı hâkimiyyetinde kalmıştır. Birinci ciltte 1475=880 vukuâtına bakınız. — Ruslar bu emr-i-vâkıın Türkiye tarafından resmen kabul ve tasdikini ısrarla istemiş oldukları için, yeni bir harb fâciasından çekinen Bâb-ı-Âlî nihayet 1784=1198 senesi 8 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe günü «Kırım senedi» denilen üç maddelik yeni bir muâhede imzâlamak mecburiyetinde kalmış ve bu elîm vesika mucibince Özü ve Soğucak kaleleri Türkiye'de kalıp Kuban nehri hudud i-ittihâz edilmiş, bu nehirle Karadeniz arasındaki sâhada yaşıyan Tatarlar Türk tâbiiyyetinde bırakılmış ve bunlara mukâbil Kırım hanlığının Ruslar tarafından ilhâkı maatteessüf tasdik edilmiştir).

1785=1199

31 Mart 1785=20 Cumâdâ-l-ûlâ 1199, Perşenbe: Halil Hamid Paşa'nın azliyle Özü muhâfızlığında bulunan Haleb valisi Hazinedar-Şâhin Ali Paşa'nın sadâreti.

(Azle sebeb olarak Halil Hamid Paşa'nın «celb-i mâl» sevdasından ve herkesi «tenfir» etmiş olduğundan bahsedilir. Sadâret müddeti 1782=1197 senesi 31 Kânunuevvel=25 Muharrem Salı gününden itibaren 2 sene, 3 aydır. Halefi Şahin Ali Paşa kölelikten yetişme ümmî bir Gürcüdür).

20 Temmuz 1785=13 Ramazan 1199, Çarşanba: İkinci Mahmud'un doğumu.

(Birinci Abdülhâmid'in ikinci oğlu ve Dördüncü Mustafa'nın küçük kardeşi olan lkinci Mahmud'un anası «Nakş-i-dil Sultan»dır. Bu Vâlide-Sultan için aşağıda 1808=1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1786=1200

24 Kânunusâni 1786=23 Rebî'ül-evvel 1200, Salı: Hazinedar-Şâhin Ali Paşa'nın azliyle Mora valisi Koca-Yusuf Paşa'nın ilk sâdareti.

(Azlin sebebi, Ali Paşa'nın ümmîliğinden dolayı mahrem evrâkı başkalarına okutarak devlet esrârının ifşâsına sebeb olması ve taşralarda yetişmiş olduğu için pâyıtaht âdâbını bilmemesidir. Sadâret müddeti yukarıki senenin ilk fıkrasındaki tarihten itibaren 9 ay, 24 gündür; halefi Koca-Yusuf Paşa da tıpkı kendisi gibi ümmî bir Gürcü kölesidir).

1787=1201

13 Ağustos 1787=28 Şevvâl 1201, Pazartesi: Rusya'ya harb ilânı.

(1774=1188 senesi 21 Temmuz 1=12 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü «Ebedî» kaydıyla akdedilen Küçük-Kaynarca sulhü gittikçe şiddetlenen mütemâdî bir gerginlik devresi şeklinde 13 sene, 23 gün sürdükten sonra nihayet bu gün Türkiye'nin Rusya'ya harb ilânıyla sona ermiştir. Osmanlı devletinin çok ağır hükümlere boyun eğerek akdetmek mecburiyetinde kaldığı Kaynarca muâhedesi Türk düşmanlığıyla meşhur Rus çariçesi İkinci Katerina'nın doymak bilmez iştihâsını bir türlü tatmin edemediği için, o muâhede mucibince sözde istiklâli ilân edilmiş olan Kırım hanlığı muâhede hilâfına Rus nüfuzu altına alınmış ve harbedecek vaziyette olmayan Osmanlı hükûmeti 1779=1193 senesi 21 Mart=3 Rebî'ül-evvel Pazar günü Aynalı-kavak tenkihnâmesiyle Rusya'nın bu yeni emr-i-vâkıini de kabul ve tasdike mecbur olmuştur. Fakat bununla da iktifâ etmeyen muhteris çariçe nihayet 1783=1197 senesi 9 Temmuz=8 Şa'ban Çarşanba günü Kırım'ın Rusya'ya ilhâkını ilân edivermiş ve yeni bir harb fâciasından çekinen Osmanlı hükûmeti 1784=1198 senesi 8 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe günü «Kırım senedi» denilen üç maddelik mukaveleyi imzâ ederek Rusyanın hak mefhumuna karşı irtikâb ettiği bu muazzam şenîayı da sîneye çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Rus küstahlıkları bununla da bitmiş değildir: Istanbul'daki Moskof elçisi Jacques Bulghalwff âmirâne edâlarla her gün yeni taleplerde bulunarak Bâb-ı-Âlî'nin başına dâimî bir belâ kesilmiş, Eflâk ve Boğdan voyvodalarının azil ve nasbına müdâhale ettikten başka bâzı Osmanlı valilerinin bile tebdilini isteyecek derecelerde küstahlıklar etmeye başlamış, Tiflis'in Osmanlı hâkimiyyetindeki Gürcü beyi Erekle/Heraclius'u himâye bahânesiyle Gürcistan'a Rus askerleri gönderilmiş, Yaş, Bükreş ve İskenderiyye'deki Rus konsorosları Eflâk, Boğdan ve Mısır'da fesâd şebekeleri kurmuş ve hattâ Mısır'da çıkan isyânı Bâb-ı-Âlî tenkil ettirmeye mecbur olmuş, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da Rus ajanları mütemâdî bir fesatçılığa koyulmuş ve bir, taraftan da İkinci Katerina Türkiye'nin taksimi hakkında «Projet grec» denilen meşhur plânını tatbik için Avusturya imparatoru ikinci Joseph'le gizli bir ittifâk akdetmiştir. Bu ittifâka göre «Dacie=Daçya» ismiyle Eflâk, Boğdan ve Besarabya'dan mürekkep ve müstakil bir Ortodoks devleti kurulacak, Özü kalesiyle Bug ve Dniepr nehirleri arasındaki sâhil boynu ve Adalar-denizindeki adaların bâzılarını Rusya alacak, Sırbistan, Bosna ve Hersek'le Venediklilerin Dalmaçya arâzisi Avusturya'ya verilecek, Venedik Cumhuriyetine tâvizât olarak Mora yarımadasıyla Girit ve Kıbrıs adaları bağışlanacak, Istanbul zabtedildiği takdirde Bizans imparatorluğu tamamıyla müstakil bir devlet şeklinde ihyâ edilip başına İkinci Katerina'nın Rum mürebbiler elinde Rumca öğrenerek yetiştirilen «Konstantin» ismindeki torunu geçirilecek ve nihayet o sırada Türk dostluğuna ihânet edip Rus dostluğuna meyleden Fransa'ya da Suriye ile Mısır pîşkeş çekilecekti. İngiltere ile İspanya'ya bile tâvizler verilmesi kararlaşmıştı. Fakat o sırada İngiliz-Fransız rekabeti alevli bir devir geçirmekte olduğu ve bilhassa Fransa hükûmeti Rusya ile bir ticâret mukavelesi akdederek o zamana kadar İngiliz inhisarında bulunan Baltık ve Şimal denizleri ticâretine ortak kesildiği için, İngiltere Rusya'ya karşı cephe almış ve hattâ Avusturya-Rusya ittifâkına karşı bir İngiltere-Prusya ittifâkı ortaya çıkmıştı. İkinci Katerina'nın 1787deki Kırım seyâhati işte bu vaziyete tesâdüf etti. Kırım havâlisine 50-60 bin asker sevkedildikten sonra yapılan bu meşhur seyâhat Türkiye'yi tehdid eden muazzam bir nümâyiş şeklini almış, ahlâksız çariçenin eski âşıklarından olan Kırım vali-i-umumîsi prens Potemkin mâşukasının Karadeniz hâkimiyyeti için Dniepr ağzında yaptırmış olduğu Kerson/Kherson şehrinde kurdurduğu tak-ı-zaferlere Rumca ve Rusça olarak «Bizans yolu» ibaresini yazdırmış ve Avusturya imparatoru İkinci Joseph de buraya gelerek çariçe ile Türkiye'nin taksimi projesinin tatbikatını görüşmeye başlamıştı. Istanbul'daki Avusturya ve Rusya elçileri de Kerson'a çağırılmışlardı. Fakat o sırada Avusturya hâkimiyyetindeki Belçika arâzisinde büyük bir isyân çıkması, Rusya'nın mâlî müşkilâtı, İngiltere ile Prusya'nın muhâlefeti ve bir taraftan da Katerina'nın

Kırım nümâyişini bir «İ'lân-ı husûmet» sayan Osmanlı hükûmetinin Dniepr=Özü boğazına bir filo göndermekle beraber hudutları tahkime başlaması çariçe ile müttefikini teenni ve ihtiyâta mecbur etmiş ve Istanbul sefirlerine ona göre tâlimât verilmiştir; hattâ Rus elçisinin Istanbul'a avdetinde lisanını değiştirip daha terbiyeli ve siyasî adaba daha riâyetkâr davranmaya başladığından bile bahsedilir! Fakat bir taraftan Kırım'ın elden çıkması ve bir taraftan da Rusların yukarda gözden geçirdiğimiz taşkınlıkları milletin ruhunda büyük bir aks-ül-amel uyandırmış, bâzı yerlerde Rus konsoloshâneleri taşlanmış, millî haysiyet acısıyla halk harb istemeye başlamış ve İngiltere ile Prusya elçileri de Rusya'ya karşı İsveç yardımından ve Avusturya'ya karşı da Prusya tehdidinden bahsederek hükûmeti harb ilânına teşvik edip durmuşlardır. Ümmiliğine rağmen câhilâne bir gayretle Kırım'ın istirdâdı sevdâsına kapılmış olan Vezir-i-a'zam Koca-Yusuf Paşa'nın harb taraftârlığı işte bundandır; pâdişahın sulh taraftârlığına rağmen millî galeyâna istinâd eden Sadr-ı-a'zamın re'yi ağır basmış olduğu için, Rus sefiri Bulghakoff Bâb-ı-Âlî'ye celbedilip Yaş, Bükreş ve İskenderiyye'deki müfsit konsolosların derhâl geri çağırılması, Gürcistan'ın tahliyesi, kaçakçılığa mâni olmak üzere Rus gemilerinin boğazlarda muâyenesi ve Rus şehirlerinde Türk konsoloslukları te'sisi hakkında bir ültimatom verilmiş, hattâ bir rivâyete göre Kırım'ın iâdesi bile istenmiş, Moskof elçisi hükûmetinden istizân için mühlet istemişse de bir kaç gün sonra toplanan fevkalâde meclisin kararı üzerine bu mühlet nihayet bulmadan evvel elçiyle maiyyeti Yedi-Kule zindanına atılarak Rusya'ya harb ilân edilmiştir; elçinin istizâna lüzum görmeyip harbi tercih etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Ordu ıslâh edilmeden evvel böyle bir karar verilmesinden dolayı Koca-Yusuf Paşa tenkid edilirse de, askerî ıslâhâtâ senelerdenberi ehemmiyet verilmekte olduğu da unutulmamalıdır: Dakikada 8-10 mermi atmak üzere «Sür'at topçuları» ismiyle 2000 mevcutlu yeni bir Topçu ocağı ihdâs edilip Garp usulleriyle tâlim ve terbiye edilmiş olduktan başka, Fransız zâbitleriyle mühendislerinin vesâir askerî mütehassıslarının ve hattâ bir Fransız kıt'asının nezâreti altında bir kaç senedir ordunun tâlim ve terbiyesine i'tinâ edilmiş ve ancak son zamanlarda Fransa'nın Türk dostluğuna ihânet edip Rusya'ya temâyülü üzerine İkinci Katerina'yı memnun etmek için bu Fransız askeri hey'eti geri alınmıştır. Bu vaziyette Osmanlı ordusunun ıslâhı ikmâl edilmiş olmamakla beraber, büsbütün mühmel ve perişan bir halde bulunmadığı da muhakkaktır. Zâten Rusya'nın vaziyeti de sulh ve sükûtun içinde uzun ıslâhât yılları geçirmeye müsâit değildtr; fazla olarak bu harb kararında millî galeyânın büyük bir te'siri olduğu ve hattâ câmilerdeki vaızlarda bile harb ve zafer temennileri duyulduğu da unutulmamalıdır).

1788=1202

9 Şubat 1788=2 Cumâda-l-ûlâ 1202, Cumartesi: Avusturya'nın Türkiye'ye ve ondan sonra da İsveç'in Rusya'ya harb ilânı.

(Türkiye'nin Rusya'ya harb ilânından beri 5 ay, 28 gündür hazırlıkla meşgul olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Yusuf Paşa nihayet bu gün Bâb-ı-Âlî'de «Tuğ ihrâcı» merâsiminde bulunurken Avusturya baş-tercümanı gelip devletinin Rusya ile ittifâkından dolayı Türkiye'ye harb ilânı hakkındaki notasını tevdi ederek Avusturya ordularının aynı gün Sırbistan, Bosna vesâire cephelerinde taarruza başlamış olacaklarını tebliğ etmiştir. O zamana kadar Prusya'dan çekindiği için bîtaraf kalan Avusturya'nın bu kararı Büyük-Frederic'in 1786 da vefâtı üzerine tedricen siyâset değiştiren Prusya'nın Rus plânına temâyül etmiş olmasıyla izah edilir. — Rus çariçesinin bu muvaffakıyyetine mukâbil, İsveç kralı Üçüncü Gustave da cenubî Finlândiya'nın kendisine verilmesi ve Türk-Rus ihtilâfında kendisinin hakem ittihâz edilmesi talepleriyle bir ültimatom verdikten sonra cevabını beklemeyerek Haziran ayında Rusya'ya saldırmış, bâzı muvaffakıyyetler kazanmışsa da kale muhâsaralarıyla vakit geçirerek muhâfız kıt'adan mahrum olan Petersburg'da İkinci Katerina'yı derhâl muhâsara

etmekte kusur ettiği için Katerina'nın asker toplamasına vakit bırakmış ve nihayet ordusunda çıkan bir isyân üzerine Ağustos'da Stockholm'a avdet mecburiyetinde kalmıştır. Rusya'ya karşı Osmanlı-İsveç ittifâkı için aşağıda 1789=1203 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasına bakınız).

21 Eylül 1788=20 Zülhicce 1202, Pazar: Avusturyalılara karşı Şebeş zaferi ve İmparator İkinci Joseph'in esâretten güçlükle kurtulması.

(Koca-Yusuf Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu 25 Mart=17 Cumâda-l-âhire Salı günü Istanbul'dan hareket etmiştir. Filibe sahrâsında Avusturyalıların Boğdan'da Yaş şehrine girdikleri haber alınmışsa da bu şehir biraz sonra istirdâd edilmiş ve imparator ikinci Joseph'in Belgrad'a taarruz ettiği de yolda haber alınarak Feth-ül-İslâm'dan karşı yakaya geçilmek üzere o tarafa hareket edilmiştir. İmparator Belgrad'dan Şebeş civârına çekilmiştir. Almanların Muhlenbach ve Macarların Szasz-Sebes dedikleri Şebeş kasabası Klausenburg'un 84 kilometre cenubundadır. Ordu Tuna'nın karşı yakasına geçtikten sonra, iyi bir asker olan Koca-Yusuf Paşa sonradan «Cenâze» lâkabıyla şöhret bulan vezir Çerkes-Hasan Paşa'yı ser-askerlikle önden sevketmiş, Şebeş civârındaki düşman ordusunun gerisini tehdid eden tepeler tutulmuş, gece başlayan taarruz hareketinde Avusturyalılar meterislerinden kaçırılmış, sabaha karşı Şebeş'e girilmiş ve bir taraftan da düşman ordusu şiddetle tâkib ve imhâ edildiği için imparator canını güçlükle kurtarabilmiştir. İnhitat devrimizin en parlak zaferlerinden olan bu büyük muvaffakıyyette Avusturyalılardan 80 topla birçok cephâne ve mühimmât alındıktan başka Banat=Tımışvar eyâletinde bir kaç yüz köy, kasaba ve kale yağma ve tahrib edilerek elli bin kadın ve çocuk esir edildiği için 3-5 kuruşa câriye ve köle, 30 kuruşa dana ve 2-3 kuruşa da koyun satıldığından bahsedilir! 30 saatlik bir çevrede taş üstünde taş bırakılmamış ve ordunun eline birçok zahîre geçmiştir. Avusturyalıların Rus ordusuyla birleşmesine mâni olan bu zaferde Türk askeri Lugosch'a kadar tâkib hareketine devâm etmiştir. Birinci Abdülhâmid'e «Gazi» ünvânının verilmesi işte bu parlak zafer üzerinedir).

1788=1203

17 Kânunuevvel 1788=18 Rebî'ül-evvel 1203, Çarşanba: Özü kalesinin sukutu.

(Özü=Oczakow/Otchakof muhâfızı Mehmet Ali Paşa'nın sefer açıldığı zaman Kılburun kalesini Ruslardan istirdâda teşebbüsü muvaffakıyetsizlikle neticelenmiş ve boş yere dökülen kanlar Özü'yü zayıflatmıştır; Ruslara karşı en mühim hudut noktası sayılan bu meşhur kalede tahkimâtın çok eski olduğundan bahsedilir. Bununla beraber Potemkin'in 80 bin kişilik ordusuna karşı şiddetli bir müdâfaa yapılmış, huruç hareketleri düşmanı çok yıpratmış ve bir taraftan da Kapdan-ı-Deryâ Cezâyirli-Hasan Paşa kaleye denizden yardım için donanmayla gelmişse de, Kapdan Paşa'nın Istanbul'dan istemiş olduğu hafif gemiler fırtına yüzünden yetişememiş olduğu için, Özü suyunun içine çekilen hafif Rus filosuna karşı ağır Türk gemilerinin hareketi sığlıktan dolayı müşkilâta uğramış ve nihayet karaya oturan üç gemiyi kurtarmaya çalışan Osmanlı donanması düşmanın şiddetli bir hücumuna uğrayarak 15 gemiyle birçok asker ziyânına uğramıştır. İşte bu deniz felâketi Özü'nün sukutuna sebeb gösterilir. Şiddetli bir hücumla kaleye giren Ruslar şehri yağma etmekle kalmayıp ahâliden 25 bin kişiyi kılıçtan geçirdikleri için Garp menbâlarında bile vahşetle ithâm edilmişlerdir. — Boğdan'ın anahtarı sayılan Hotin kalesinin de bu sırada sukutu, yukarıki fıkrada gördüğümüz Şebeş zaferinin neş'esini bir mâtem havasına çevirmiştir).

1789=1203

6/7 Nisan 1789=10/11 Receb 1203, Pazartesi/Salı gecesi: Birinci Abdülhamid 'in ölümü.

(Cephelerden gelen kara haberlerden dolayı bir müddettir rahatsız olan Sultan Hamid'e yukarıki fıkrada gördüğümüz Özü felâketi arzedildiği zaman «nüzul» isâbet etmiş ve işte bu büyük teessür içinde bu gece sabaha karşı ruhunu teslim etmiştir. — Dindarlığıyla iyiliğinden dolayı halk arasında veliliğine itikad edilen bu temiz yürekli pâdişah 1725=1137 senesi 20 Mart=5 Recep Salı günü dünyâya gelmiş olduğuna göre 64 sene, 18 gün yaşayıp 65 yaşına henüz girdiği sırada ölmüş demektir. Ölüm gününü «13 Receb» gösteren rivâyet yanlıştır; saltanat müddeti de 1774=1187 senesi 21 Kânunusâni=18 Zülka'de Cuma gününden itibaren 15 sene, 2 ay, 17 gün tutmaktadır. Sultan Hamid'in açık fikirli bir zât olduğundan bahsedilir. Meselâ kadın kıyâfetleri hakkında neşrettiği şiddetli bir ferman ahkâmının tatbikatını teftiş için tebdil gezmesini mevzu ittihâz ederek kendisini tehzil eden bir piyesin saray câriyeleri tarafından temsilinde bizzât hazır bulunmuş ve kendi câriyelerinin kadınlık nâmına kendisiyle alay etmelerini neş'eyle seyretmiştir. — Sultan Abdülhamid Bahçekapu'da kendi yaptırdığı türbeye defnedilmiştir).

ÜÇÜNCÜ SELİM
(Selîm-i Sâlis)
— M. 1789=H. 1203 — M. 1807=H. 1222 —

1789=1203

7 Nisan 1789=11 Receb 1203, Salı: Üçüncü Selim'in cülûsu.

(Teceddüd tarihimizdeki muhteşem şahsiyyeti bakımından Osmanlı pâdişahlarının en büyüklerinden sayabileceğimiz Üçüncü Selim, Üçüncü Mustafa'nın oğludur: Anası «Mihrişâh-Sultan»ın Gürcü olduğu rivâyet edilir. 1761=1175 senesi 24 Kânunuevvel=27 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının 27 sene, 3 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 28 inin içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir. Osmanlı pâdişahlarının yirmi sekizincisidir. Tahta çıkınca vükelâsına hiç bir hakikatin kendisinden gizlenmemesini emretmiştir. — Sultan Selim çok ince hisli, zarif ve büyük bir şâir olduğu gibi musıki tarihimizin de en büyük şahsiyyetlerindendir. «Sûz-i dil-ârâ» makamının mucididir; fakat san'atkârlık hassasiyetiyle nezâket ve mülâyemetinden siyâset sâhasında çok zarar görmüş ve hattâ âkıbetinin fecâatinde bu ruhî meziyyetlerinin çok büyük bir te'siri olmuştur. — Üçüncü Selim bu sabah Ak-ağalar kapısının önünde kurulan tahta çıkmış ve bîat merâsimi orada yapılmıştır. Sultan Selim'in şiir mahlası «İlhâmî» dir).

7 Haziran 1789=13 Ramazan 1203, Pazar: Koca-Yusuf Paşa'nın azliyle Vidin ser-askeri Meyyit/Cenâze-Hasan Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Ruslara karşı muvaffakıyyetsizliğiyle irtişâsı hakkındaki şâyialardan dolayı azledilen Koca-Yusuf Paşa'nın sadâreti 1786=1200 senesi 24 Kânunusâni=23 Rebî'ül-evvel Salı gününden itibaren 3 sene, 4 ay, 14 gün sürmüştür. «Kethudâ» lâkabıyla de anılan halefi kölelikten yetişme bir Çerkestir; «Cenâze» denilmesine sebeb, Sadâret mührünü verem döşeğinde almış olmasıdır. 1788=1202 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına da bakınız).

11 Temmuz 1789=17 Şevvâl 1203, Cumartesi: Osmanlı-İsveç ittifâkı.

(Rusya'ya karşı akdedilen bu Beykoz ittifâk muâhedesi dört maddeden ibârettir. Bu maddelere göre Osmanlı imparatorluğunun İsveç krallığına senede ikişer bin kese vermek suretiyle 20 bin keselik=10 milyon kuruşluk mâlî bir yardımda bulunulması ve iki tarafın birbirinden ayrı sulh akdetmemesi takarrür etmiştir. — Yukarda 1788=1202 vukuâtının «9 Şubat» fıkrasına da bakınız).

1 Ağustos 1789=9 Zülka'de 1203, Cumartesi: Fokşan bozgunu ve Arnavutların ihâneti.

(Yaş'daki Rus ordusuna karşı 25-30 bin kişilik bir kuvvetle sevkedilen Ser-asker Kemankeş-Mustafa Paşa Yerköyü'ne geçip Souvaroff'un kuvvetleriyle harbe giriştiği sırada prens «De Saxe-Cobourg» un idâresindeki Avusturya kuvvetleri birdenbire bastırınca Osmanlılar bozulup ağırlıkları düşman eline geçmiştir. Cevdet Paşa, bu muhârebede para yüzünden Rusya ve Avusturya hizmetine girmiş olan Arnavutların Türklere ihânet edip kurşun atmalarından haklı bir teessürle bahseder. — Fokşan=Foczani/Fokschany kasabası Eflâk'la Boğdan arasında ve ikisinin müşterek idâresindedir).

1789=1204

22 Eylül 1789=2 Muharrem 1204, Salı: Boza/Buza=Buzau bozgunu ve neticeleri.

(Harb, Eflâk'la Boğdan arasında hudud olan Rymnik/Rimnic nehri üzerindeki Martinestji/Martineşti de olduğu halde, ric'atte Tuna kollarından Buzau çayı üzerindeki köprü yıkılıp asker boğulduğu için Osmanlı menbâlarında bu isim verilmiştir. Fokşan bozgununun intikamını alıp Bender ve Akkerman'ı muhâsaradan kurtarmak isteyen Serdâr-ı-Ekrem Cenâze Paşa'nın önden sevkettiği Çarhacı-Abdi ve Kemankeş-Mustafa Paşalar beş buçuk saatte düşmanın topçu üstünlüğü yüzünden mağlûb olmuşlardır. Köprünün yıkılması ertesi gündür; zâyiât 23 bin şehitle 100 bayrak ve 66 yâhut 77 toptur. — İlk netice olarak Belgrad'ın sukûtu için aşağıda «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız; bundan başka 11 Teşrinievvel=21 Muharrem Pazar günü Potemkin Akkerman'ı almış, 9 Teşrinisâni=20 Safer Pazartesi günü prens De Cobourg Bükreş'e girmiş ve 14 Teşrinisâni=25 Safer Cumartesi günü de Bender kalesi cüz'i bir mukâvemetten sonra Ruslara teslim olmuştur).

23 Eylül 1789=3 Muharrem 1204, Çarşanba: İsmail zaferi.

(İsmail kalesine yürüyen Potemkin kuvâyı-külliyesini müthiş bir bozguna uğratan ser-asker ve sâbık Kapdan-ı-Deryâ Cezâyirli Hasan Paşa düşmanın kılıç artıklarını tâkib ederek Boza bozgununun parlak bir intikamını almıştır).

8 Teşrinievvel 1789=18 Muharrem 1204, Perşenbe: Belgrad'ın sukutu.

(Avusturya kumandanı Laudon'un 11 Eylül 1789=20 Zülhicce 1203 Cuma yâhut 15 Eylül=24 Zülhicce Salı günü kaleyi muhâsaraya başladığı hakkında iki rivâyet vardır; birinci rivâyete göre muhâsara 27 ve ikincisine göre de 23 gün sürmüştür. Bu âkıbetin mes'ûliyyeti, kale muhâfızı vezir Osman Paşa'dan ziyâde iki meş'um şahısdadır. Bunlardan Belgrad cephesi ser-askeri Abdi Paşa'nın akdettiği gizli mütârekeden istifâde eden düşman ordusu kışın takviye kıt'aları almış ve Defterdar Hüsnü ismindeki hâin de düşmana zahîre satıp sefâhat sürmüştür. — Belgrad'ın bundan evvelki ilk sukûtu için üçüncü ciltte 1688=1099 vukuâtının «8 Eylül», ilk istirdâdı için 1690=1102 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve ikinci sukutuyla ikinci istirdâdı için de 1717=1129 vukuâtının «18 Ağustos» ve 1739=1152 vukuâtının da «1 Eylül» fıkralarına ve nihayet bundan sonraki üçüncü istirdâdı için de aşağıda 1791=1205 vukuâtının

«4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu sefer Belgrad'ın sukûtu üzerine Semendere kalesi de düşman eline geçmiştir).

3 Kânunuevvel 1789=5 Rebî'ül-evvel 1204, Perşenbe: Cenaze-Hasan Paşa'nın azliyle İsmail ser-askeri Cezâyirli Pala-bıyık Gazi Hasan Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Cenaze'nin azline sebeb, yukarıki senenin «1 Ağustos» ve bu senenin «22 Eylül» fıkralarında gördüğümüz Fokşan ve Boza bozgunlarıdır. Sadaret müddeti yukarıki senenin 7 Haziran=13 Ramazan Pazar gününden itibaren 5 ay, 26 gündür. Derya-kapdanlığından İsmail ser-askerliğine tayin edildikten sonra bu senenin «23 Eylül» fıkrasındaki İsmail zaferini kazanan Cezâyirli-Hasan Paşa denizlerle karalardaki parlak zaferlerine rağmen tedhiş derecesini bulan şiddetinden dolayı çok tenkid edilir).

1790=1204

31 Kânunusâni 1790=15 Cumâda-l-ûlâ 1204, Pazar: Osmanlı-Prusya ittifâkı.

(Avusturya ile rekabete başlayan Prusya'nın bu beş maddelik muâhedesi İsveç'le Lehistan'a da teşmil edilmiş, baharda Rusya ile Avusturya'ya harb açmayı taahhüd eden Prusya'ya Akdeniz'de bâzı ticarî imtiyâzlar verilmiş ve Kırım'ın istirdâdına kadar harbe devâm edilmesi takarrür etmiştir. Fakat 1789=1203 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz ittifâka rağmen İsveç hükûmeti bu senenin Şubat ayında Ruslarla münferid sulh akdettiği ve Prusya da harbe girmediği için bu muâhede neticesiz kalmıştır. Aşağıda 1791=1205 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

29/30 Mart 1790=13/14 Receb 1204, Pazartesi/Salı gecesi: Cezâyirli-Hasan Paşa'nın ölümü ve 17 gün sonra Rahova=Rakhovo muhâfızı Rusçuklu Çelebi-zâde Şerîf Hasan Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Cezâyirli seksenini geçtiği sıralarda hummây-ı-muhrikadan eceliyle öldüğü halde, Garp menbâlarında idâm edilmiş, intihâr etmiş veyâhut zehirlenmiş olduğu hakkında bâzı yanlış rivâyetler vardır. Sadâret müddeti yukarıki senenin 3 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününden itibaren 3 ay, 28 gündür. Halefinin sadâreti 16 Nisan=1 Şa'ban Cuma günü Şumnu'daki ordu başına gelişinden itibar edildiğine göre, Sadâret makamı 17 gün açık kalmış demektir).

8 Haziran 1790=25 Ramazan 1204, Salı: Yerköyü zaferi.

(Prens De Cobourg **[Josias of Saxe-Coburg-Saalfeld]** kumandasındaki 26 bin kişilik düşman ordusunun 60 küsur topla 16 Ramazan=30 Mayıs Pazar günü geldiğinden bahsedilir. Avusturyalılar ot almaya çıkan bir Türk neferine saldırınca kaleden tedricen sevkedilen yardım kuvvetleri düşmana beş bin maktûl verdirmiş, 50 toplarıyla mühimmâtları zabtedildikten başka bin kadar esir de alınmıştır).

1790=1205

30 Teşrinievvel 1790=21 Safer 1205, Cumartesi: Kili/Kilya kalesinin sukutu.

(Kışın ordu dağılmış ve alelâcele tedârik edilebilen asker de zamanında yetişememiş olduğu için, kalenin «Vire ile» teslim olduğundan bahsedilir. Bu vak'anın neticesi olarak 16

Teşrinisâni=9 Rebî'ül-evvel Salı günü Tulçi=Tulcea ve 25 Teşrinisâni=18 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü de İsakçı kaleleri sukut etmiştir).

22 Kânunuevvel 1790=15 Rebî'ül-âhir 1205, Çarşanba: İsmail kalesinin sukutu.

(İsmail'i muhâsara eden Potemkin, General Souvaroff'u hücuma kaldırmış ve şiddetli muhârebelerden sonra kale sukut edince üç gün süren Rus katliâmında ahâliden otuz bin kişi şehit düşmüştür. Bununla beraber Moskof zâyiâtı da 15 bindir).

1791=1205

14/15 Şubat 1791=10/11 Cumâda-l-âhire 1205, Pazartesi/Salı gecesi: Rusçuklu Hasan Paşa'nın idâmı ve 12 gün sonra Bosna valisi Koca-Yusuf Paşa'nın ikinci sadâret ve serdârlığı.

(Rusçuklunun idâmına sebeb olarak yukarıki hezimetlerle anarşi derecesindeki idâresizliğinden ve mârûzâtındaki «Dikçe lisânı»ndan bahsedilir. Şumnu'da gece yatarken kurşunla vurulmuştur. Sadâret müddeti 1790=1204 senesi 16 Nisan=1 Şa'ban Cuma gününden itibaren 9 ay, 25 gündür. — Halefinin sadareti 27 Şubat=23 Cumâda-l-âhire Pazar günü Şumnu'ya gelip işe başlamasından itibar edilir. Cevdet Paşa idâmı bir gün evvel göstermektedir).

10 Temmuz 1791=9 Zülka'de 1205, Pazar: Maçin'in sukutu.

(Maçin'i Koutousoff zabtetmiştir. Cevdet tarihinde bu vak'a bir gün evveline müsâdif gösterilir).

4 Ağustos 1791=4 Zülhicce 1205, Perşenbe: Ziştovi=Szistow/Swischtow sulhü.

(1790=1204 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Prusya ittifâkından dolayı Prusya'nın İsveç'le beraber tehdidi ve bir taraftan da Fransız ihtilâlinin zuhuru üzerine o senenin 27 Temmuz=15 Zülka'de Salı günü Prusya ile Avusturya arasında akdedilen Reichenbach muâhedesi mucibince Avusturya hükûmeti Osmanlılarla mütâreke akdini, son harbde aldığı yerlerin Türkiye'ye iâdesini ve yalnız Hotin kalesinin Osmanlı-Rus sulhüne kadar muhâfazasını taahhüd etmeye mecbur olmuş İşte bundan dolayı 1790=1205 senesi 19 Eylül=10 Muharrrem Pazar günü Yerköyünde 9 aylık bir Osmanlı-Avusturya mütârekesi imzâlanmış ve nihayet bu gün de 14 Maddelik bir sulh akdedilmiştir. Bu sulhün şartları, Reichenbach muâhedesindeki esasların aynıdır; Belgrad kalesi işte bu muâhede mucibince istirdâd edilmiştir. Gene bu gün akdedilen yedi maddelik bir hudut mukavelesi mucibince «İrşeve-i-atîk=Eski Orsova» kasabasıyla arâzisi Avusturya'ya terkedilmiştir. — Bu Osmanlı-Avusturya harbi 1788=1202 senesi 9 Şubat=2 Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi gününden itibaren tam 3 sene, 5 ay, 24 gün sürmüştür).

1792=1206

9 Kânunusâni 1792=14 Cumâda-l-ûlâ 1206, Pazartesi: Yâş muâhedesi.

(Resmi metindeki «15 Cumâdâ-l-ûlâ» tarihî hakikî takvime göre tashih edilmiştir. Tuna üzerinde Rusların Balkanlara inmesine mâni olacak son müdâfaa noktası olan İsmail'in sukûtu ve ordunun perişanlığı sırasında İngiltere ile Prusya'nın müdâhalesi vaziyeti kurtarmış

sayılır. Bunun sebebi, Fransa ihtilâline karşı Avusturya gibi Rusya'nın da serbest kalmasına lüzum görülmesidir. İlkönce 1791=1205 senesi 10 Ağustos=10 Zülhicce Çarşanba günü yâhut ertesi gün Kalas'da 8 ay müddetle bir mütâreke imzâlanmış ve ondan sonraki müzâkereler işte bu 13 maddelik sulh muâhedesiyle neticelenmiştir. Bu muâhede mucibince Kırım'la Taman yarımadası, Kuban'la Besarabya'nın birer kısmı, Özü=Oczakow şehri ve Bog/Bug'la Dniestr arasındaki arâzi Rusya'ya terkedilmiş ve Dniestr=Turla nehri hudud olmuştur. Bu sulh gûya «ebedî» dir! — 1787=1201 senesi 13 Ağustos=28 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren tam 4 sene, 4 ay, 27 gün süren bu uğursuz Rus seferinde Türkiye Kırım'ı istirdâd edememişse de Rusların Türkiye'yi taksim projesi suya düşmüş, Memleketeyn ve Besarabya hülyâları iflâs etmiş ve netice olarak Tuna'nın öte yakasındaki Türk eyâletleri kurtulmuştur. — Osmanlı zâyiat yekûnu 330 bin nüfus gösterilir).

4 Mayıs 1792=12 Ramazan 1206, Cuma: Koca-Yusuf Paşa'nın azliyle Dâmad Melek Mehmet Paşa'nın sâdareti.

(Azlin sebebi Yusuf Paşa'nın mevkiini tahkim için bir takım keyfi azillerle nasıplara kalkışmış olmasıdır. — 72-73 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olan Kandiya muhâfızı «Şeyh-ül-vüzerâ» Melek Mehmet Paşa, Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsıme-Sultan'ın ikinci kocasıdır. — Tayininden 34 gün sonra 7 Haziran=16 Şevvâl Perşenbe günü Kandiya'dan Istanbul'a gelip işe başlamıştır).

1792=1207

13 Eylül 1792=26 Muharrem 1207, Perşenbe: Büyük Istanbul yangını.

(Kuşluk vakti Odun-kapısında bir helvacı dükkânından çıkan ateş 18 saatte Ağa-kapısı civarını, Dökmecileri, Tahtakale'nin iki tarafını, Mercan çarşısını, Tarakçıları ve Uzunçarşı'yı baştanbaşa yaktıktan sonra söndürülebilmiştir).

1793=1207

24 Şubat 1793=13 Receb 1207, Pazar: «Nizâm-ı-Cedîd» in ihdâsı.

(Yeniçeri ocağı artık tamamıyla bozulmuş, Istanbul'dald Ocaklılar esnaflığa ve Anadolu ile Rumeli'deki askerler de çiftçiliğe koyulmuş, teknik müesseseler artık işleyemeyecek ve işlese de hiç bir hayrı olmayacak hâle gelmişti. Garbın askerlik sâhasındaki dev adımlarına mukâbil, Türkiye'de ciddi bir ordu kalmamış gibiydi; bilhassa son Rus seferi bu fecî vaziyeti büsbütün meydana çıkarmıştı; onun için hem tâlim ve terbiye, hem silâh ve teçhizât bakımlarından Avrupa ordularıyla boy ölçüşebilecek deniz ve kara kuvvetlerine çok şiddetli bir ihtiyaç vardı. Bu zarurî ihtiyacın en büyük ve en samimî mümessili olan Üçüncü Selim, devlet-adamlarından istediği ıslâhât lâyihalarını tedkik ettikten sonra, ilgasına imkân olmayan Yeniçeri ocağının yanında «Ta'limlü asker» den mürekkep bir «Nizâm-ı-Cedîd» ordusu kurup Garp tarzında silahlandırmaya karar verdi. Yeniçeriler böyle müstakil bir rakibe tahammül edemeyecekleri için, «Ta'limlü asker» resmen Bostancı ocağına ilhâk edildi ve hattâ «Bostancı-tüfenkçisi Ocağı» sayıldı. Bu yeni ocağın masrafını karşılamak üzere te'sis edilen «İrâd-ı-cedîd Defterdarlığı» na Şıkk-ı-Sâni inzımâmıyla sâbık Sadâret-Kethudâsı Mustafa Reşid Efendi tâyin olunmuş ve bu gün neşredilen bir kararnâme ile «Ta'limlü asker Nezâreti» yâhut Mühimmât-ı cihâdiyye Nâzırlığı» da ilâveten uhdesine tevdi edilmiştir. — Nizâm-ı-Cedîd 'in ilk kadrosu 12 bin kişiliktir. Fakat ilkönce Fransız ve İsveçli muallimler idâresinde 1602 neferle zâbitten ibâret 12 bölüklük bir «Orta» kurulmuştur; zâbitan kadrosu bir binbaşı

ile sağ ve sol kol-ağalarından, bunların iki mülâzım ağasından ve her bölüğün bir yüzbaşısı ile diğer küçük zâbitlerinden mürekkeptir; Levend çiftliği kethudâsı Veli Ağa Kapucu-başılık pâyesiyle Ocak-ağalığına tâyin edilmiştir. Bunlar için «Levend çiftliği Kanunnâmesi» ismiyle yeni bir kanun tedvin edilmiş ve «irâdı bulundukça teksir» kararı verilmiştir. Yeni usul kışlalar inşâsı da takarrür ettiği için, Üçüncü Selim devrindeki askerî inşaâtın ilk eseri olarak 1794=1208 de Levend çiftliğindeki Nizâm-ı-Cedîd kışlası ikmâl edilmiştir. — Humbaracı, Lağımcı, Topçu ve Arabacı ocaklarıyla Tersane'nin ıslâhı için de birer kanunnâme neşredilmiştir. — Bu vesîleyle Yeniçeriler de tâlime tâbi tutulmuşlarsa da bir kaç ay sonra terketmişler ve hattâ «Bu ta'lim gâvur işidir!» diye Nizâm-ı-Cedîd efrâdından bâzılarının da dağılmasına sebeb olmuşlardır; bununla beraber pâdişahla hükûmetin mütemâdî alâkalarıyla teftişlerinden dolayı «Asâkir-i-Şâhane» ismiyle de anılan yeni asker gittikçe çoğalıp kuvvetlenmeye başlamıştır. İkinci ortanın teşekkül tarihî birincisinden 6 sene, 8 ay, 28 gün sonra 1799=1214 senesi 23 Teşrinisâni=24 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününe müsâdiftir; ilk Ortanın kıymeti yarı kırmızı ve yarı mavi olduğu halde bu sefer ikisini birbirinden ayırdetmek için birine kırmızı, birine mavi elbise giydirilmiştir. İkinci Orta kurulurken valilerin maiyyetlerinde de Nizâm-ı-Cedîd teşkili emredilmiş ve her Ortada ikişer mühendis ve ikişer mülâzımdan mürekkep ilk Erkân-ı-harbiyye hey'etleri de işte o zaman kurulmuştur).

1794=1209

19 Teşrinievvel 1794=24 Rebî'ül-evvel 1209, Pazar: Melek Mehmet Paşa'nın azliyle İzzet Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, ihtiyarlık ve gevşeklikle izah edilir. — Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa Mısır valiliğinden Anadolu beylerbeyliğine gelirken Sadr-ı-a'zam olmuştur).

1795=1209

7/8 Temmuz 1795=19/20 Zülhicce 1209, Salı/Çarşanba gecesi: Büyük Istanbul yangını.

(Guruptan iki saat sonra Balıkpazarı'nın dışındaki Hasır iskelesinden çıkan ateş 11 saatte Balıkpazarı, Taşçılar, Balmumcular, Keresteciler, Zeytinyağcılar, Nalburlar, Kutucular, Kantarcılar, Sepetçiler çarşılarıyla pirinç mahzenlerini ve Ahi-Çelebi câmii civarını kül hâline getirdikten sonra yangının bir ucu Tekirdağ iskelesine ve bir ucu da Uzunçarşı üzerinden Pertevpaşa hanına dayanmıştır).

1797=1212

26 Teşrinisâni 1797=6 Cumâda-l-âhire 1212, Pazar: Pazvand-oğlu isyânının tenkiline karar verilmesi ve isyânın mâhiyeti.

(1792=1206daki Yaş muâhedesiyle nihayet bulan Rus seferinin devlet bünyesinde hâsıl ettiği sarsıntıyla ordunun perişan hâlî merkezin mülhakaat üzerindeki hâkimiyyet ve nüfuzunu çok zayıflatmış, Afrika'daki Garp ocakları âdetâ müstakil bir hâle gelmiş, Mısır yerli beyler elinde kalmış, Suriye'ye Cezzar Ahmed Paşa hâkim olmuş, Bağdad havâlisi âdetâ bir Kölemen hükûmeti hâlini almış, Necid'de Vehhâbîler dini bir idâre kurmuş ve Anadolu ile Rumeli'de de derebeyleriyle âsiler türemiştir: İsyanların en mühimleri Rumeli'deki Dağlı ve Kırcalı eşkiyâsıyla Pazvand-oğlu hareketleridir. İlkönce Deliorman'dan çıkan isyân hareketi Kırım prenslerinin idâresinde Tuna boylarına yayılmış ve bir taraftan da gene Tatar prenslerinin idâresinde Edirne-Serez-Selânik arasındaki sarp dağlarda baş kaldıranlar etrafa sarkarak kasıp

kavurmaya başlamışlardır. Bunlara «Dağlı eşkiyâsı» denir. Pazvand-oğlu'nun hareketi daha mühimdir. «Pasban» dan muharref olarak «Pazvand» denilen ve son Rus seferinde isyânından dolayı Koca-Yusuf Paşa'nın emriyle idâm edilen bir âsinin oğlu olan Osman Ağa babasının felâketi üzerine bir müddet kaçak gezdikten sonra seferin sonunda meydana çıkıp «Yamak» yazılmıştır: Yamaklar, hudut muhâfızlığında bulunan Yeniçerilerdir. Pazvand-oğlu Osman Ağa şecâat ve cesâretiyle Vidin Yamakları içinde büyük bir nüfuz kazanmış olduğu için, bâzı münâsebetsizliklerinden dolayı kaleden kovulan Belgrad yamakları kendisinden istimdâd etmiş ve Belgrad'a saldırıp püskürtülünce gelip kendisine iltihâk etmişlerdir. İki senedir bunların bilhassa Eflâk ve Boğdan'a taarruz edip Memleketeyn'i haraca kestiklerinden bahsedilir. Pazvand-oğlu'nun Sava nehrinden Karadeniz'e kadar Tuna boylarında bir kırallık kurmak istediği hakkında da bir takım rivâyetler vardır: İşte bundan dolayı Rusçuk, Varna, Sofya, Niş, Belgrad, Ziştovi ve Niğbolu en mühim hedefleridir; hattâ Niğbolu ve Ziştovi bu sırada sukut etmiştir. Pazvandoğlu Nizâm-ı-Cedîd'e ve o yüzden yapılan mukataa zamlarına muhâlif olduğu için, Istanbul'daki Yeniçeri ocağının da kendisine müzahir olduğundan bahsedilir. İşte bu vaziyetten dolayı bu gün Bâb-ı-Âlî'de fevkalâde bir meclis toplanıp tenkil kararı vermiş, fetvâlar neşredilmiş ve Nizâm-ı-Cedîd'in en hararetli taraftârı olmakla meşhur Kapdan-ı-Deryâ Küçük-Hüseyn Paşa da ser-askerlikle hükûmet kuvvetlerinin başına geçirilmiştir. — Vidin-Rusçuk arasına hâkim olan Pazvand-oğlu muhtelif kollardan taarruza geçmiş gösterilir. Bunlardan bir kol bu Pazar gecesi Varna'ya girmişse de mağlûb edilip atılmış ve tam yirmi gün sonra diğer bir kol da Silistre eyâletinin merkezi olan Rusçuğ'a saldırırken mağlûb edilmiştir; Semendere'yi alan üçüncü bir kolun da Belgrad varoşunda bozulduğundan bahsedilir; Semendere'yi Bosna valisi istirdâd etmiştir. Niş ve Sofya üzerlerine de birer kol gitmiş, hattâ Sofya sukut etmişse de biraz sonra istirdâd edilmiştirr. Niğbolu şehri de bu tarihten üç ay sonra geri alınmıştır. — Tamamıyla tenkili mümkün olmadığı için bâzen taltifine bile lüzum hâsıl olan Pazvand-oğlu'nun bu meşhur isyânı. gittikçe müzminleşmiştir: Aşağıda 1806=1221 vukuâtının «13 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

1798=1213

2 Temmuz 1798=18 Muharrem 1213, Pazartesi: Mısır seferine çıkan Napoleon Bonaparte'ın İskenderiyye'yi işgâl etmesi.

(Birçok isyânlara sahne olan Osmanlı imparatorluğunun inhilâli andıran manzarası Avrupa'da ne kadar zamandır bir takım taksim projeleri tasarlanmasına sebeb olacak bir hâle gelmiş olduğu için, daha On-beşinci Louis devrinden itibaren Fransa'nın Mısır'a göz diktiğinden bahsedilir. Bilhassa Napoleon'un Campo-Formio muâhedesiyle neticelenen İtalya seferinde Yunan sergerdelerinin efendisinden himâye istemeleri genç ve harîs kumandanın gözlerini Şark'a dikmesiyle neticelenmiş, evvelce Osmanlılarla Venediklilere sırayla ihânet etmiş olan Yunanlılara i'timâd etmediği için Fransa'nın düşmanı olan İngilizlerin Hint yolunu tehdid etmek üzere Mısır seferine karar vermiş ve İtalya'dan zafer hâleleri içinde Fransa'ya döndüğü zaman «Directoire» idâresine bu kararını kabul ettirmekte güçlük çekmemiştir. Napoleon 'un Campo-Formio muâhedesiyle Venedik enkazından koparmış olduğu Korfu, Ayamavri, Paxos, İthaque, Kefalonya, Zanta ve Cerigo=Çuka adalarından mürekkep ve Osmanlı menbâlarında «Cezâir-i seb'a=Yedi-ada» ismiyle meşhur Yunan adalarıyla Arnavutluk sâhilindeki Preveze, Parga, Vonitza ve Buthrinto kasabalarını Şark'a doğru köprü-başı saydığından bahsedilir. Fransa'ya hâkim olabilmek için İtalya fâtihliğinden sonra Şark fâtihliğini de zarurî gören General Bonaparte 1798=1212 senesi 19 Mayıs=3 Zülhicce Cumartesi günü Toulon'dan denize açılmıştır. Bu seferin hedefi son derece gizli tutulmuş ve hattâ Mora valisi Hasan Paşa Fransızların Mora ile Kıbrıs ve Girid'e asker çıkaracaklarını bildirdiği için, Bâb-ı-Âlî yalnız

oraları takviye ettirmekle iktifâ etmiştir; zâten Napoleon'un hedefini gizli tutması Türkiye'den ziyâde Akdeniz'deki İngiliz donanmasına karşı bir ihtiyât eseri sayılır. Fransa'da krallıktan sonraki ihtilâl idârelerinin bile Türk-Fransız dostluk an'anesine riâyet etmiş olmalarına mukâbil, Napoleon'un böyle bir mâcerâya atılması birçok Fransız menbâlarında bile tenkid edilmektedir. Mısır seferine çıkan Fransız donanmasını irili ufaklı 427, 450 ve 502 harb ve nakliye gemisinden mürekkep gösteren muhtelif rivâyetler vardır; bu donanmanın taşıdığı asker miktârı da Garp menbâlarında 25, 35 ve 36 bin gösterildiği halde, Cevdet Paşa 60 bin gösterir. — Napoleon ilkönce Malta'ya gelmiş ve 1798=1212 senesi 12 Haziran=27 Zülhicce Salı günü adayı teslim alıp Saint-Jean şövalyeleri Haçlı hükûmetine nihayet vermiştir. Bu şövalye teşkilâtı için ikinci ciltte 1522=928 vukuâtının «4 Haziran» ve 1522=929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. Malta'nın içgali için bir ve iki gün evvelki gibi de rivâyet edilir. Fransız donanmasının İskenderiyye önlerine muvâsalatı 1 Temmuz=17 Muharrem Pazar gününe müsâdiftir. Fakat Corci Zeydan ertesi günden bahsetmektedir. Napoleon o akşam şehrin garbındaki Murabıt koyuna asker çıkarmış, şafak vakti İskenderiyye'ye hücum etmiş ve müdâfaaya kâfi kuvvet olmadığı için şehir teslim olmuştur; Arapların «Bunaberdî» dedikleri müstakbel Fransa imparatorunun burada neşrettiği ilk beyannâmede âsi Kölemenlere karşı Istanbul hükûmetini takviye ve Fransız ticâretini himâye için gelmiş olduğu hakkında tuhaf bir mugalâta vardır! — Lavallee İskenderiye'yi bu tarihten on gün sonra işgâl edilmiş gösterir).

22 Temmuz 1798=8 Safer 1213, Pazar: Kahire'nin sukutu.

(6 Temmuz=22 Muharrem Cuma günü ve bir rivâyete göre de ertesi gün İskenderiyye'den hareket eden Napoleon'a karşı Mısır valisi Ebubekir Paşa ile Kölemen beylerinden Murad ve İbrahim Beyler el birliği etmişlerse de, bu beylerin bütün kuvvetleri onar bin Kölemenden ibârettir. Valinin kuvveti hiç mesâbesindedir. Her halde çok üstün kuvvetler ve silâhlarla ilerleyen Bonaparte ilkönce 13 Temmuz=29 Muharrem Cuma günü Kahire yolundaki Rahmâniyye muhârebesinde Murad Bey takımını bozmuş ve bunlar çekildikten sonra 21 Temmuz=7 Safer Cumartesi günü Fransızların «Bataille des pyramides» dedikler Ehramlar harbini kazanmıştır. Napoleon'un ordusuna hitâben:

—Askerler, bu Ehramların üstünden size kırk asır bakıyor!

Şeklindeki meşhur sözünü işte bu harb meydanına geldiği zaman söylediğinden bahsedilir. Bu muhârebeyi bir gün evvel ve iki gün sonra gösteren rivâyetler de vardır. — Vali Bekir Paşa Âdiliyye'ye, Murad Bey Mısr-ı-Ulya'ya ve İbrahim Bey de Suriye taraflarına kaçmış, o gece şehirde panik olmuş ve ertesi gün de Ezher'de toplanan ulemâ Napoleon'dan aman dilemiştir. — Zenginleri haraca kesen Fransızlar, Murad Bey'in karısı Nefîse Hanım'dan 120 bin Fransız altını almışlardır! — Kahire'nin sukûtu için 23 Temmuz=9 Safer Pazartesi günüyle ertesi ve hattâ daha ertesi günlerden de bahsedilir).

1 Ağustos 1798=18 Safer 1213, Çarşanba: Ebu-Khur=Aboukir deniz harbinde İngiliz zaferi.

(Bir gün sonraki tarih de rivâyet edilir. — Napoleon'un Mısır fütûhâtından duyduğu zafer sarhoşluğu ancak dokuz gün sürdükten sonra işte bu onuncu günü İskenderiyye'nin şimalişarkîsindeki Ebu-Khur koyunda Amiral Brueys kumandasındaki Fransız donanmasının meşhur Amiral Nelson kumandasındaki İngiliz donanması tarafından bir kaç saat içinde mahvedilmesi Fransız ordusunun anavatanla irtibatını kesmiş ve General Bonaparte Mısır'da mahbus gibi bir vaziyete düşmüştür).

30 Ağustos 1798=18 Rebî'ül-evvel 1213, Perşenbe: İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Kör-Yusuf Ziyâüddin Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, uzun zaman Mısır valiliğinde bulunmuş olduğu için vilâyet ahvâlini çok iyi bildiği halde Fransız istilâsına karşı icâb eden tedbirlerin ittihâzında kusur etmiş olmasıdır. — Aslen bir Gürcü kölesi olan Yusuf Ziyâ Paşa'nın «Kör» lâkabı iyi görmemesiyle izah edilir. Münevver ve muktedir olmakla beraber, Kandilli hamam ustalarından olan karısı Ayşe Hanımın hükmü altında kalmıştır. Erzurum valiliğinden Istanbul'a gelişi 25 Teşrinievvel=15 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe gününe müsâdiftir. — İzzet Mehmet Paşa'nın sadâreti 1794=1209 senesi 19 Teşrinievvel=24 Rebî'ül-evvel Pazar gününden itibaren 3 sene, 10 ay, 12 gün sürmüştür).

2 Eylül 1798=21 Rebî'ül-evvel 1213, Pazar: Fransa'ya harb ilânı ve neticeleri.

(Fransa hükûmetinin Mısır mâcerâsını Kölemenlere karşı bir hareketten ibâret göstermek suretiyle verdiği sahte dostluk te'minâtına mukâbil, Fransa ile harb hâlinde bulunan İngiltere, Avusturya ve Rusya elçilerinin teklif ettikleri yardımlarla ittifâkların ve bilhassa Ebu-Khur zaferinin harb kararında büyük bir te'siri olduğundan bahsedilir. Bâzı Garp menbâlarında bir gün evvelki ve on gün sonraki tarihlere bile tesâdüf edilir; İorga 4 Eylül=23 Rebî'ül-evvel Salı tarihinden bahsetmektedir. — Fransız maslahatgüzârı Ruffin maiyyetiyle beraber Yedikule zindanına atılmıştır. — İlkönce Sayda valisi Cezzar-Ahmed Paşa sevâhil ser-askerliğine, Şam valisi İbrahim Paşa Mısır ser-askerliğine ve Azım-zâde Abdullah Paşa da Kölemen ümerâsiyle elbirliğine çalışmak üzere Mısır valiliğine tâyin edilmişse de, 25 Kânunuevvel=17 Receb Salı günü Hacc-emâretiyle Şam, Trablusuşam, Kudüs ve Nablus sancaklarıyla Mısır ser-askerliği Cezzar-Ahmed Paşa'nın uhdesine ilâve edilmiş ve kendisine Nizâm-ı-Cedîd askerinden 700 kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. — İngiliz ve Rus ittifâkları henüz imzâ edilmemiş olduğu halde, 5 Eylül=24 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü 11 büyük ve bir kaç küçük gemiden mürekkep bir Rus filosu Akdeniz'de Osmanlı donanmasıyla beraber hareket etmek üzere Büyükdere'ye gelip demirlemiştir: 9 Teşrinievvel=28 Rebî'ül-âhir Salı günü Akdeniz'e hareket eden bu filonun vazifesi, Türk ve İngiliz donanmasıyla beraber İskenderiyye şehriyle Yunan adalarını Fransızlardan kurtarmak ve Mora'yı muhâfaza etmektir. Fransızlara karşı Osmanlı-Rus ittifâkı bu tarihten dört ay sonra 1799=1213 senesi 3 Kânunusâni=26 Receb Perşenbe ve Osmanlı-İngiliz ittifâkı da 5 Kânunusâni=28 Receb Cumartesi günü akdedilmiştir).

20 Kânunuevvel 1798=12 Receb 1213, Perşenbe: En büyük ta'lîk üstâdı Mehmet Es'ad Yesârî Efendi'nin ölümü.

(Sağ tarafı meflûç ve sol tarafı titrek doğduğu halde sol eliyle yazdığı için «Yesârî» denilen Es'ad Efendi ta'lîkin en büyük hattatıdır: Birçok levhalar vekitâbeler bırakmıştır. Son resmî vazifesi saray hocalığıdır).

1799=1213

3 Kânunusâni 1799=26 Receb 1213, Perşenbe: Galib-Dede'nin ölümü.

(Dîvan edebiyatımızın en mümtâz ve en zarif şahsiyyetlerinden olan bu büyük adam 1171=1757-1758 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 41-42 yaşlarında vefât etmiş demektir. Mevlevîhâne-kapısında oturan babasının adı Reşid Efendi'dir. Mevlevîlik aşkıyla

daha gençliğinde Konya'ya gitmişse de, âilesinin ricâsıyla Çelebi Efendi kendisini Istanbul'a iâde etmiş ve bir müddet sonra Yenikapu Mevlevîhânesi postnuşini Seyyid-Ali Efendi'den inâbe alımştır. Mevlevî tarikatinde son mevki Galata Mevlevîhânesi meşîhatidir. — Galib-Dede'nin asıl ismi «Es'ad» olduğu halde, bâzı müteşâirlerle iltibâsa mahal vermemek için sonradan «Galib» mahlasını almıştır. — Dîvanından başka «Hüsn-ü-aşk» ıyla Mevlevî şâirlerine âit bir «Tezkiret-üş-şuarâ» sı ve tasavvufa âit bâzı eserleri de vardır. — Üçüncü Selim'in Galata Mevlevîhânesini hem kendisine hem Mevlevîliğe hürmeten tâmir ettirdiğinden bahsedilir. Şeyh-Galib pâdişahın birçok ihsanlarıyla hediyelerine nâil olduğu gibi, çok defa huzûra dâvet edilip sohbette de bulunmuştur. Genç yaşta ölmesi Türk edebiyatı için çok büyük bir ziyandır).

18 Mart 1799=11 Şevvâl 1213, Pazartesi: Mısır'dan Suriye seferine çıkan Napoleon Bonaparte'ın Akka'ya muvâsalatı ve muhâsaranın neticesizliği.

(Osmanlı Fransız ve Arap menbâlarındaki gün tarihleri arasında hayret edilecek derecelerde ihtilâf vardır. Burada en kuvvetli rivâyetler esas ittihâz edilmiştir. — Bu meşhur Suriye seferine sebeb olarak Osmanlı hükûmetinin İskenderiyye civârına çıkarılmak üzere Rodos'a ve karadan, hareket etmek üzere Suriye'de iki ordu hazırlamasından ve Napoleon'un da Mısır'da kalabilmek için Suriyye hâkimiyyetini zarurî görmesinden bahsedilir. — Mevcudu 12 binden 21 bin 400 e kadar gösterilen bir ordu başında 10 Şubat=5 Ramazan Pazar günü hareketle Arîş üzerinden ilerleyen Bonaparte 24 Şubat=19 Ramazan Pazar günü oradan Han-Yûnus'a hareketle ertesi gün Gazze'yi zabtetmiş ve buranın muhâfızlığında bulunan yeni Mısır valisi Azım-zâde Abdullah Paşa geri çekilmiştir. 28 Şubat=23 Ramazan Perşenbe günü Remle mukâvemetsiz teslim olduktan sonra beş gün mukâvemet eden Yafa 7 Mart=30 Ramazan Perşenbe günü ve diğer bir rivâyete göre de 13 Mart=6 Şevvâl Çarşanba günü sukut etmiş ve burada teslim olan dört bin kadar Arnavut askerinin kılıçtan geçirilmesi ve bilhassa şehrin Müslüman ahâlisiyle beraber Hıristiyanların da katl-i-âmı Napoleon'a karşı umumî bir nefret uyandırmıştır. — Akkâ kalesine ateş açılması 19 Mart=12 Şevvâl Salı gününe müsâdiftir. — Bu meşhur muhâsara esnâsında Safed, Sûr ve Taberiyye tarafları da istilâya uğramıştır. — Kale müdâfii Cezzar-Ahmed Paşa boşnaktır. «Kasap» mânâsına gelen «Cezzar» lâkabı kan dökücülüğünden ve gaddarlığından kinâyedir; Suriye'ye hâkim olmak sevdâsıyla Istanbul hükûmetine kafa tutmakla meşhurdur. Yukarıki senenin «2 Eylül» fıkrasına da bakınız. Cezzar Paşa Akkâ müdâfaasındaki muvaffakıyetini Nizâm-ı-Cedîd askerlerine medyundur. İngiliz amirali «Sir Sidney Smith» de topçuları ve tayfalarıyla kendisine yardım etmiş ve Fransızları denizden topa tutmuş, bu yardıma Osmanlı donanması da iştirâk etmiş ve muhâsaranın ellinci gününe tesâdüf eden 7 Mayıs=2 Zülhicce Salı günü Istanbul'dan 3000 kişilik bir Nizâm-ı-Cedîd kuvveti daha gelmiştir. Napoleon'un Akkâ ric'atine üç sebeb gösterilir.

1) Fransız ordusunda vebâ zuhuru;

2) Mısır'da Kölemen beylerinden Elfi Mehmet Bey'in isyân çıkarması;

3) Müdâfaanın şiddeti ve kalenin metâneti.

İşte bunlardan dolayı General Bonaparte son umumî hücumda muvaffakıyetsizliğe uğradıktan sonra 21 Mayıs=16 Zülhicce Salı günü ric'at emri vermiş, ağırlıklarını gömdükten sonra karanlık basınca hareket etmiş, 64 gün süren muhâsarada askerinin takriben yarısı telef olduğu ve hastalıktan da zâyiata uğradığı için, artık Yafa ve Gazze'de de tutunamamış, Osmanlı askeriyle bedevilerin tâkip harekâtına uğramış ve nihayet 1799=1214 senesi 14 Haziran=10

Muharrem Cuma günü mağlûbiyetini gûya belli etmemek için zafer alayı ile Kahire'ye girmiştir. Bununla beraber maiyyetindeki Generallere

—Eğer Akkâ mukâvemet etmeseydi, belki şark imparatoru olurdum!

dediğinden de bahsedilir. — Cevdet Paşa muhâsara başıyla ric'at tarihlerini 12 Mart=5 Şevvâl Salı ve 16 Mayıs=11 Zülhicce Perşenbe günlerine müsâdif gösterir. — Akkâ muvaffakıyyetsizliği Napoleon'un meslek hayatında yediği bir iki şiddetli darbenin birisidir).

1799=1214

25 Temmuz 1799=21 Safer 1214, Perşenbe: Ebu-Khur bozgunu.

(Cevdet Paşa bu vak'ayı 24 Safer=28 Temmuz Pazar gününe müsâdif gösterir. Tırhala mutasarrıfı Köse-Mustafa Paşa kumandasında seksen gemiyle ve İngiliz donanmasının da yardımıyla Ebu-Khur=Aboukir'e ihrâc edilen kuvveti 8 binden 18 bine kadar gösteren muhtelif rivâyetler vardır. — Mustafa Paşa kaleyi işgâl ettikten sonra meterisler açtırmıştır: Bu haber üzerine Kahire'den sür'atle gelen Napoleon'un meterislere karşı yaptırdığı süvâri hücumu püskürtüldüğü sırada iki taraftan birdenbire kaldırdığı piyâde hücumları Osmanlı meterislerinin sukutuyla neticelenmiş, Köse-Mustafa Paşa esir düşmüş ve dört gün yâhut bir hafta sonra da kale sukut etmiştir: Fransız menbâlarında denize dökülen Türk askerinden 12 bininin boğulduğundan ve 3 bin de şehit verildiğinden bahsedilirse de, bu rakamlar çok mübâlâğalıdır. Bozulan askerin çoğu donanma gemilerine alınmıştır: Bu vak'a Fransızların Mısır'da bir müddet daha tutunabilmelerine sebeb olmuş sayılır).

22 Ağustos 1799=20 Rebî'ül-evvel 1214, Perşenbe: Napoleon Bonaparte'ın Mısır'dan Fransa'ya kaçması.

(İngiliz donanmasının Mısır'la Fransa arasındaki irtibatı kesmesi, Suriye seferinin muvaffakıyetsizlikle neticelenmesi, Fransız ordusunun gittikçe erimesinden dolayı artık Mısır'da tutunmak imkânı kalmaması, büyük bir Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olması ve nihayet Avusturyalılara karşı Fransız ordularının mağlûbiyetinden dolayı «Directoire» idâresinin sarsılması Napoleon'un kendini İngilizlere belli etmeden iki küçük gemiyle kaçıvermesinin başlıca sebebleri sayılır: Tabiî bu suretle Mısır'ı tahliye'ye mecbur olmadan muzaffer bir fâtih sıfatıyla memleketine dönmüş ve Fransa'daki anarşiden istifâde ederek hâkimiyyetini kolayca kurmuş olacaktır. — Napoleon baş-kumandanlık vazifesini Mısır'ı tahliye salâhiyyetiyle beraber General Kleber'e tevdi ettikten sonra hareketini kendi askerinden bile gizlemiş olduğu için, Mısır'daki Fransızlar tarafından bir aralık ihânetle ithâm edilmiştir. — 1798=1213 senesi 1/2 Temmuz=17/18 Muharrem Pazar/Pazartesi gecesi Mısır toprağına ayak basmış olan Napoleon o tarihten bu güne kadar tam 1 sene, 1 ay, 21 gün Mısır'da kalmış demektir).

1800=1214

21 Mart 1800=24 Şevvâl 1214, Cuma: «Cezâir-i-Seb'a» cumhuriyetinin Osmanlı hâkimiyyet ve himâyesine girmesi ve Arnavutluk sâhilindeki dört şehrin ilhâkı.

(Cevdet tarihindeki 8 Zülka'de=3 Nisan Perşenbe tarihî yanlıştır. Noradungiyan'ın 21 Mart tarihini işte bu 8 Zülka'deye müsâdif göstermesi daha büyük bir hatadır. — «Cezâir-i-Seb'a» denilen yedi ada Korfu, Paxos=Paksos, Ayamavri, Kefalonya, İthaque=İthaka, Zanta ve

Cerigo=Çuka adalarıdır; Arnavutluk sâhilindeki kasabalar da Preveze, Parga, Vonitza ve Buthrinto şehirleridir. Bunlar Campo Formio muâhedesi mucibince Venedik mirâsından Fransa'ya intikal eden yerlerdir. 1798=1213 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Rus ittifâkı mucibince müttefik donanmalar daha o sene ile ertesi sene bu adaları işgâl etmişlerdir. En mühimleri olan Korfu adası 1799=1213 senesi 22 Şubat=17 Ramazan Cuma günü zabtedilmiştir. — Uzun müzâkerelerden sonra «Cezâir-i-Seb'a Cumhuriyeti=Republique des Sept Iles/Republique Sept-İnsulaires» ismiyle Raguza cumhuriyeti gibi Osmanlı hâkimiyyet ve himâyesinde yeni bir devlet şeklini alan bu adalar hükûmetini Rus çarlığı kefâlet altına almış ve Arnavutluk sâhilindeki şehirler de yalnız hıristiyanlarla meskûn sayılarak mezhep imtiyâzları verilmiştir. Bunlardan Yedi-ada cumhuriyeti Osmanlı hazinesine her üç senede 75 bin kuruş vermek üzere haraca bağlanmış ve dört şehir de Venedik cumhuriyetine verdiği haraçla mükellef tutulmuştur).

1801=1216

27 Haziran 1801=15 Safer 1206, Cumartesi: Mısır'ın Fransızlar tarafından tahliyesi hakkındaki mukavelenin imzâsı.

(Napoleon'un Fransa'ya kaçması ve kaçarken va'dettiği imdad kuvvetlerinin gelmemiş olması, Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kör-Yusuf Ziyâ Paşa'nın 40-60 bin kişilik bir ordu başında Gazze'ye gelmesi ve esâsen Bonaparte'ın halefine indelhâce tahliye salâhiyeti de vermiş olması nihayet General Kleber'in tahliye teklifiyle neticelenmiş ve Osmanlı-İngiliz-Fransız murahhasları arasında 24 Kânunusâni 1800=27 Şa'ban 1214 Cuma günü 22 maddelik bir tahliye şartnâmesi imzâlanmıştır. Bu mukavele mucibince Fransızların üç ay içinde tahliye edecekleri Mısır'dan silâhları ve ağırlıklarıyla Fransa'ya nakledilmeleri takarrür etmişse de, İngiliz hükûmeti sonradan bu şarta riâyet etmek istemeyip Fransızları esir almak istediği için iş gene sarpa sarmış, harb harekâtı tekrar başlamış, Serdâr-ı-Ekremin «Nefîr-i-âm» denilen başıbozuklarla Arab aşîretlerinden ve Mısır Kölemenleriyle bir miktâr Kapu-kullarından mürekkep derme-çatma ordusu Heliopolis=Ayn-şems muhârebesinde Fransızlara mağlûb olmuş, bununla beraber o sırada Mısır'a varan yeni vali Nasuh Paşa'nın fırkası ahâliyle beraber mukâvemet ettiği için 37 günlük bir husûmetten sonra üç günlük bir mütâreke akdedilerek Osmanlı kuvvetleri Mısır'dan çekilip Fransızlar vaziyete tekrar hâkim olmuşlardır. Serdâr-ı-Ekrem de ordusunu yeniden tanzime başlamıştır. — Bu sırada çok mühim bir hâdise olmuş, 1800=1215 senesi 14 Haziran=21 Muharrem Salı günü Halebâ-Süleyman Bey isminde bir Türk genci General Kleber'i evinin bahçesinde hançerle öldürmüş ve bunun üzerine General Menou baş-kumandan olmuştur: 24 yaşında bir fedâi olan Süleyman Bey aslen Kilis'in Kubad Bey hânedânındandır ve Haleb'in Müstedam-Bey mahallesinde sakin Osman Ağa'nın oğludur. Fransızlardan ırkının intikamını almak isteyen bu kahraman Türk çocuğuna işkence yapılmış ve bir eli yakıldıktan sonra Garp medeniyetinin kazığına vurularak şehîd edilmiştir. — İngilizler işte bu vaziyetten istifâde ederek 1801=1215 senesi 8 Mart=22 Şevvâl Pazar günü Ebu-Khur/Aboukir'e asker çıkarmış, Kapdan-ı-Deryâ Hüseyn Paşa 70 Osmanlı gemisiyle bu harekete iştirâk etmiş, Fransızlar taarruz etmişse de mağlûb edilmiş, Nisan ortalarında=Zülhicce iptidâlarında Reşid, 10 Mayıs=26 Zülhicce Pazar günü Rahmâniyye zabtedilmiş ve nihayet Kahire muhâsara edilince muhâfızlığında bulunan General Beliard'ın talebiyle tahliye mukavelesi imzâlanmıştır. Bu mukavele mucibince Fransızlar Kahire'yi 10 Temmuz=28 Safer Cuma günü tahliye etmişlerse de, İskenderiyye kalesinde bulunan General Menou Fransa'dan yardım umarak bir müddet daha mukâvemet ettikten sonra, 26 Ağustos=16 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü o da tahliye teklif edip bir kaç gün sonra teslim olmuştur. İskenderiyye muvaffakıyyeti Istanbul'da dört gece şenlik yapılarak tes'id edilmiş ve 25 Eylül=17 Cumâda-l-ûlâ Cuma hutbelerinden itibaren Üçüncü Selim

«Gazi» ünvânıyla anılmaya başlamıştır. — 1798=1213 senesi 1/2 Temmuz=17/18 Muharrem Pazar/Pazartesi gecesinden bu senenin 2 Eylül=23 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe tesâdüf eden İskenderiyye teslimine kadar Fransızlar Mısır'da tam 3 sene, 2 ay, 1 gün tutunmuşlar ve arkeoloji sâhasındaki büyük muvaffakıyyetlerinden başka hiçbir netice elde edememişlerdir. Fransa için Hint yolu ebediyyen kapanmış, Akdeniz hâkimiyyeti suya düşmüş ve hattâ Malta adası da iki sene Fransızlarda kaldıktan sonra 1800 tarihinde İngiliz hâkimiyyetine düşmüştür).

1802=1217

25 Haziran 1802=23 Safer 1217, Cuma: Osmanlı-Fransız sulhü.

(Elçilikle Paris'te bulunan Amedi-Galib Efendi'nin meşhur Talleyrand'la tesbit ettiği on maddelik muâhede mucibince Kapitülâsyonlar ibka edilmiş, iki taraf tamâmiyyet-i-mülkiyyelerini mütekabilen taahhüd etmiş ve Karadeniz de Fransız ticâretine açılmıştır. Bu vesîleyle aynı hak İngilizlere de bahşedilmiştir. — Türkiye-Fransa harb hâli 1798=1213 senesi 2 Temmuz=18 Muharrem Pazartesi gününden itibaren tam 3 sene, 11 ay, 24 gün sürmüş demektir).

1803=1217

18 Şubat 1803=25 Şevvâl 1217, Cuma: Vehhâbîlerin Tâif muhâsarası.

(Vehhâbî mezhebi İslâmiyyeti safvet-i-asliyyesine ircâ'iddiâsıyla 1143=1730-1731 tarihinde te'sis edilip 1150=1737 den itibaren neşrolunmaya başlamıştır. Müessisi Hanbeli ulemâsından ve Benî-Temim kabilesinden Necidli Şeyh-Muhammed ibni Abdülvehhâb'dır; bu şeyh Medîne ve Şam'da tahsil ettikten başka Irâk, İran ve Hindistan'da seyâhatten sonra memleketine dönüp propagandaya başlamış ve bir takım risâleler yazmıştır. Yeni mezhebin başlıca esasları üçe ircâ edilir.

1) Amel imandandır. Onun için namazın bir vakit bile terki küfürdür ve bu gibi kâfirlerin kanı heder ve malı helâldir

2) Enbiyâ ve evliyâdan istimdâd şirktir;

3) Türbe inşâsı, kandil yakılması ve evliyâya adak adanması dine mugayirdir. Şarap, tütün, afyon, musıki ve hattâ «bid'at» diye tesbih bile yasaktır!

İşte bu gibi esaslardan dolayı Vehhâbî olmayan bütün Müslümanlar müşrik sayılmış ve canlarıyla malları helâl ilân edilmiştir! İbni-Abdülvehhâb'ın muvaffakıyyetinde iki âmil gösterilir. Her şeyden evvel Der'iyye'de oturan Necid emîri Muhammed-İbni-Suûd'a kızını vererek ona istinâd etmesi ve ondan sonra da mezheb esaslarının yağmacı bedevilere çok cazip görünmesidir. İbni-Suûd'un bu yeni mezhebi 1158=1745 de kabul ettiğinden bahsedilir. Şimdiki Suûdî Arabistan hânedânı bu sülâledendir. — İşte bu suretle bir çöl devleti hâline gelen Vehhâbîler, bedevileri yağma ile cezbederek Necid'den başka Bahreyn ve Lâhsâ'yı da alıp Basra ve Bağdad'ı tehdide, Umman ve Maskat taraflarına el atmaya, Hicaz'la Yemen'e bile uzanmaya başlayıp Cezîret-ül-Arab'ın her tarafına yayılmışlardır. — Mekke şerifleri Istanbul'a başvurdukça toplanan meclislerde gaafil Osmanlı ulemâsı şer'i münâkaşalarla vakit geçirdikleri için, nihayet Zülka'de=Mart ayında Tâif sukut etmiş, şehir yağma ve ahâlisi katl-i-âm edilmiştir! — O sırada Istanbul hükûmeti Vehhâbîlerin ne istediklerini pek iyi bilmediği

halde, Avrupa'nın muhtelif dillerinde Vehhâbîliğe âit birçok neşriyât yapılmıştır! — Aşağıda 1807=1221 vukuâtının son fıkrasına da bakınız).

1803=1218

30 Nisan 1803=8 Muharrem 1218, Cumartesi: Suûd'-İbni-Abdül'Aziz'in Mekke'ye girişi ve neticeleri.

(Bu Suud, o sırada Necid emîri olan Abdül'Aziz-İbni-Muhammed'in oğlu ve ilk Vehhâbî emîri olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Muhammed-İbni-Suûd'un torunudur. — Mekke emîri Şerîf Galib-İbni-Müsâid'le Cidde valisi Şerîf Paşa mevcud kuvvetlerinin azlığından dolayı Cidde'ye çekilmiş oldukları için, Mekke ahâlisi emîr Suûd'a bir mektup gönderip teslim teklifinde bulunmuş. İşte bu sâyede Mekke'ye giren Vehhâbîler Cidde'yi de 14 gün sonra muhâsara etmişlerse de mağlûb olarak geri çekilmişlerdir. — Emîr Suûd'un Mekke kalesinde 400 asker bıraktığından bahsedilir. Şerîf-Galib'le Şerîf Paşa 12 Temmuz=22 Rebî'ül-evvel Salı günü gelip Mekke kalesini muhâsaraya başlamışlar ve nihayet Vehhâbîler 25 gün mukâvemetten sonra bir gece kaçıp gitmişlerdir. Yalnız Tâif kalesi müstahkem ve Vehhâbî muhâfızları da daha fazla olduğu için istirdâd edilememiş ve bu suretle Hicaz gailesi sürüncemede kalmıştır).

1805=1220

24 Nisan 1805=24 Muharrem 1220, Çarşanba: Kör-Yusuf Ziyâ Paşa'nın isti'fâsıyla Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa'nın sadâreti.

(isti'fâsının sebebi, ahvâlin encâmından korkmasıyla izah edilir. Sadâret müddeti 1798=1213 senesi 30 Ağustos=18 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününden itibaren 6 sene, 7 ay, 25 gündür. — Deryâ-kapdanlığından sadârete geçen İsmail Paşa 47-48 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuştur).

8 Temmuz 1805=10 Rebî'ül-âhir 1220, Pazartesi: Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği.

(Osmanlı devletinin başına büyük bir isyân gailesi çıkarmış ve Mısır valiliğinin irsî şekilde kendi sülâlesine tevcihini te'min etmiş olmakla meşhur Kavalalı Mehmed Ali Paşa Derbend ağası İbrahim Ağa'nın oğlu ve Kavala a'yânı Hüseyn Ağa'nın yeğeni, yâni kız-kardeşinin oğludur. Milliyeti ihtilâflıdır. Umumiyetle Arnavut gösterilirse de, Osman Ergin'in «Türkiye Maârif Tarihi»nde Türk olduğuna âit bâzı deliller ve vesikalar gösterilmektedir; fakat bunların hiç biri usul bakımından kat'î bir vesika teşkil edebilecek mâhiyette değildir. En mühim delil, Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın Meclis-i-Ahkâm azâsından Mehmed Ârif Paşa'ya söylediği ve onun da On-birinci asır ricâline âid eserine geçirmiş olduğu sözdür; âilesinin bir kaç yüz senedir Rumeli'de tavattun etmiş olduğundan bahseden İbrahim Paşa ecdâdının «Bilmem nereden» Arapgir'den yâhut Konya'dan gelmiş olduğunu pek müphem bir ifâdeyle anlatmıştır. Atalarının Konya'dan gelmiş olduğunu iddiâ etmek bütün Rumelililer arasında ötedenberi âdet hükmünü almış olduğu için, İbrahim Paşa'nın bu pek müphem ifâdesini kat'î bir delil addetmek kabil değildir. — Kavala'da serkeşlikleriyle dayısını bile yıldırmış olan Mehmed Ali, Mısır seferi çıkınca Hüseyn Ağa'nın tavsiyesiyle iki yüz kadar Arnavut askerine bayrakdar olarak gönderilmiş, bu askerin sergerdeleri olan Hüseyn-Ağa-zâde Halil Ağa Kavala'ya dönünce sergerdelik kendisine kalmış ve bir müddet sonra da «Ser-çeşme» ünvânıyla sergerdelere âmir olmuştur. Haris olduğu kadar kurnaz ve ümmîliğini telâfi edecek kadar zeki ve dirâyetli bir adam olduğu muhakkaktır. Devir devir Yeniçerilerle Arnavutları ve Rumeli askerini birbirine ve bütün bunları Mısır valilerine karşı ayaklandırarak, vaziyetin

icâbına göre Kölemenlerle bâzen ittifâk ve bâzen harbederek Mısır'da fevkalâde bir nüfuz kazanan Mehmed Ali nihayet vezâret pâyesiyle Cidde valiliğine gönderilmek istenmişse de gitmemiş ve ulûfe bahânesiyle askerleri Mısır valisi Hurşid Paşa'ya karşı ayaklandırarak paşayı kaleye kapanmak mecburiyetinde bırakmıştır; bir taraftan da ahâliyi ayaklandıran Mehmed Ali, Mısır'ın kendisine tevcihini isterken kaleyi de muhâsara etmiş, işte bunun üzerine Bâb-ı-Âlî Vehhâbîlerin tehdid ettiği Hicaz yolunda böyle bir gailenin devâmını tecviz etmediği için Mehmed Ali'nin arzusunu yerine getirmiş ve hemen Mısır'a gönderilen valilik fermânı bu gün merâsimle okunmuştur. — İlkönce hükûmete sâdık davranan ve hattâ bâzı mühim hizmetlerde bulunan yeni valinin ilk işi, âsi kölemenlerin te'dibiyle kesik başlarının Istanbul'a gönderilmesi gibi mühim bir muvaffakıyyettir).

24 Eylül 1805=29 Cumâda-l-âhire 1220, Salı: Osmanlı-Rus ittifâkının tecdidi.

(Bundan evvelki ittifâk için 1798=1213 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. — Fransa'ya karşı aynı ittifâkın bu sefer dokuz sene müddetle tecdidine sebeb olarak Napoleon'un Boğazlarla Istanbul'a göz dikmiş olmasından bahsedilir. Bu 15 maddelik muâhedenin on maddelik bir gizli kısmı da vardır: Osmanlı imparatorluğu bu suretle yalnız Rusya ile değil, Napoleon'a karşı İngiltere vesâir Avrupa devletleriyle de el-birliği taahhüdünde bulunmuştur. Bu tedâfüî ittifâkın esası, karşılıklı asker ve para yardımına dayanmaktadır).

1806=1221

2 Haziran 1806=15 Rebî'ül-evvel 1221, Pazartesi. «İkinci Edirne vak'ası» na sebeb olan Nizâm-ı-Cedîd ordusunun Anadolu'dan Üsküdar'a gelişi.

(Bir taraftan Osmanlı imparatorluğunun Napoleon'a karşı kurulan ittifâk sistemine girmesi ve bir taraftan da Rumeli a'yânlarının tuğyan ve isyânı Nizâm-ı-Cedîd'in bir an evvel takviyesini ve Istanbul'la Anadolu'dan sonra Rumeli'ye de teşmilini icâb ettiren en mühim sebeb sayılır. İşte bundan dolayı Anadolu'da Nizâm askerini mühim bir kuvvet hâline getiren Karaman beylerbeyi Kadı-Abdurrahman Paşa pâdişahın emriyle zahîren aşağıki fıkrada göreceğimiz Sırp isyânının tenkili ve hakikatteyse Rumeli'de Nizâm-ı-Cedîd teşkili vazifesiyle Istanbul'a gelmiştir. Kadı Paşa'nın bir vazifesi de Vidin'deki Pazvand-oğlu, Rusçuk'daki Tersenikli/Tirsinikli-oğlu İsmail Ağa ve Edirne'deki Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa gibi âsi a'yânları te'dib etmektir; fakat Üçüncü Selim, Kadı Paşa'nın Yeni-Nizâm askerlerinden çok hoşlandığı için bir aydan fazla Istanbul'da alıkoyup manevralar yaptırmış ve bu müddet zarfında paşayı istirkab eden ve Nizâm-ı-Cedid'e de kalben muhâlif olan Sadr-ı-a'zam Hâfız-İsmail Paşa veliaht şehzâde Mustafa ile gizlice anlaşarak Tersenikli-oğlu'na adam gönderip mukâvemete teşvik etmiştir. Bu gizli işe Yeniçeri ocağıyla ilmiyye sınıfı ve muhâfazakâr devlet-adamları da dâhil olduğu için, vaziyetin çok vahim bir irtica şekli aldığından bahsedilir. İşte bundan dolayı Tersenikli-oğlu diğer Rumeli a'yânlarını da etrâfına toplayıp Edirne'ye kadar gelmiş ve Kadı Paşa'nın işi yatıştırmak için gönderdiği adamları idâm ettirmiştir. — Kadı-Abdurrahman Paşa nihayet Temmuz ortalarında 24 bin askerle harekete geçip Silivri ve Çorlu'da tenkil hareketleri yapmışsa da, Tekirdağ'da çıkan isyân üzerine ince hisli pâdişahın «Etfâl ve aceze-i nisvan pâymâl olur!» diye verdiği ric'at emri üzerine âsiler büsbütün şımarmışlardır. — Bu sırada Tersenikli-oğlu evinin bahçesinde öldürülmüş ve yerine meşhur Alemdar/Bayrakdar-Mustafa Ağa Rusçuk a'yânı olmuştur. Türk ordusunda istihkâm âmirliği etmiş olan Baron Juchereau de Saint-Denys'nin muâsır bir menba olan tarihinde bu siyasî cinâyet Alemdar'ın tertibi gibi gösterilirse de, Cevdet Paşa o fikirde değildir. — Gene bu sırada Rumeli âsilerinin hutbelerde Üçüncü Selim'in ismini zikrettirmemeleri Istanbul'da büyük bir heyecâna sebeb olmuştur. Nihayet eski Silistre valisi

Eğribozlu-İbrahim Paşa ile Serez a'yânı İsmail Bey âsileri te'dib ve teskin etmiş ve Sadr-ı-a'zam azledilmişse de, elindeki otuz bin mevcudlu Nizâm-ı-Cedîd ordusuna rağmen pâdişahın hissiyâtına kapılıp zaaf göstermesi felâketine mukaddime teşkil etmiştir).

14 Teşrinisâni 1806=1 Receb 1221, Pazar: Hâfız-İsmail Paşa'nın azliyle Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi için yukarıki fıkraya bakınız. Hâfız Paşa'nın sadâreti 1805=1220 senesi 24 Nisan=24 Muharrem Çarşanba gününden itibaren 1 sene, 6 ay, 20 gün sürmüştür. — Halefi Yeniçeri-ağalığından Sadr-ı-a'zam olduğu için «Ağa» ve çok cılız olduğu için de «Keçi-boynuzu» diye anılır).

13 Kânunuevvel 1806=2 Şevvâl 1221, Cumartesi: Sırp isyânı ve Belgrad'ın sukutu.

(1797=1212 vukuâtının «26 Teşrinisâni» fıkrasında isyânından bahsettiğimiz Pazvand-oğlu vezâretle tatyib edildiği halde tekrar isyân ederek Belgrad yamaklarıyla el-birliğine kalkışmış, yamaklar da kendilerine karşı Sırplam istinâd eden muhâfız Hacı-Mustafa Paşa'yı öldürüp Sırpları katl-i-âma kalkışmışlardır. Sırp millî hareketi İşte bundan çıkmıştır. Bu hareketin başında evvelce Avusturya hizSırbistan'ın istiklâline kadar harbe devâm edeceğini ilân etmiş ve Sırbistan'ın metinde «heiduque=haydut» luk etmiş olan Tserni/Czerny-George yâhut George Petrowitch isminde bir domuz çobanı vardır. Bu adama Türkler «Kara-Yorgi» dedikleri için, Sırplar arasında bile «Knez Kara-Corce» ismiyle şöhret bulmuştur; bu ismin başındaki «Knez» ünvândır. Kara-Yorgi'nin ilk düşmanları olan Belgrad yamakları da tıpkı Mağrıb ocakları gibi dört dayının idâresinde mahallî bir kuvvet şeklini almıştır. Kara-Yorgi ilkönce eski efendileri olan Avusturyalılardan ve ondan sonra da 1804=1218 tarihinde İslâvlık gayretiyle Rusya'dan istimdâd ederek isyân hareketini genişletmiş ve işte bunun üzerine Bosna valisi Ebubekir Paşa meselenin tesviyesine me'mur edilmiştir. Ustalıkla hareket eden Bekir Paşa devleti dinlemeyen yamakları bırakıp Sırp âsileriyle el-birliği etmiş, dayıların hizmetindeki Arnavut segbanlarının reisi Koşancalı-Halil Ağa'yı gizlice elde edip aşağı ve yukarı kaleleri zabtedivermiş ve bunun üzerine dayılar kaçınışlarsa da tâkib edilip yakalanarak idâm edilmişlerdir. Bekir Paşa bu muvaffakıyyet üzerine avdet ettiği sırada Ruslar Karadağlıları da isyân ettirip Rus bayrağı çektirdikten başka, Belgrad yamaklarından sonra Sırpları da Bâb-ı-Âlî'ye karşı ayaklandırmışlardır. Istanbul'a gelen Sırp murahhaslarının bütün Sırbistan kalelerinden başka iki milyon kuruş istediklerinden bile bahsedilir. — Bu vaziyet üzerine sevkedilen Niş valisi Hâfız Paşa 'nun mağlûbiyeti, Semendere'nin âsiler tarafından işgâli, ilk icrâ komitesinin orada kurulması ve bütün Sırpların silâhaltına çağırılması yeniden kuvvetler sevkine sebeb olmuşsa da hem bunların bozulmasından, hem Rus harbi tehlikesinden dolayı hükûmet senede sekiz yüz bin frank harac almak ve Belgrad'da bir muhassılla 150 Türk askeri bulundurmak üzere Kara-Yorgi ile sulh akdine mecbur olmuştur; fakat bu anlaşmanın ecnebî devletlerle akdedilen muâhedeler şeklinde tasdik ve ilân olunmadığı ve Sırbistan kaleleri de teslim edilmediği için taarruzuna devâm eden Kara-Yorgi nihayet Belgrad şehrini varoş kapısına me'mur Aziz Bey'in ihâneti sâyesinde ele geçirdikten sonra kaleyi kolayca teslim almış ve Müslümanları katl-i-âm ettirip evlerini yağmalatmıştır. Kara-Yorgi işte bu muvaffakıyet üzerine Sırbistan'ın istiklâline kadar harbe devâm edeceğini ilân etmiş ve Sırbistan'ın Türk hâkimiyyetinden ayrılma hareketi işte böyle başlamıştır).

22 Kânunuevvel 1806=11 Şevvâl 1221, Pazartesi: Rusya'ya harb ilânı ve muhârip devlet elçilerinin hapsi âdetine nihayet verilmesi.

(Fransa'nın meşhur Hâriciyye nâzırı Talleyrand bir mektubunda iki gün evvelki tarihî gösterir. Birinci-Konsüllükten sonra imparatorluğunu ilân etmiş olan Napoleon Bonaparte'ın Avrupa'daki zaferleri Rusya ile İngiltere'nin Istanbul'daki itibarını sarsmış ve ebedi Rus tehlikesine karşı muzaffer Fransa ile el-birliği temâyülünü uyandırmıştır. Napoleon'un işte bu sırada gelen meşhur elçisi General Sebastiani bu hâlet-i-ruhiyyeden kolaylıkla istifâde ederek Rus taraftârı olan Eflâk beyi Konstantin İpsilanti ile Boğdan beyi Aleksandr Mourizzi'yi azlettirmiştir. Rusya ile İngiltere bunu muâhedeye mugayir bulup Bâb-ı-Âlî'yi tehdid etmiş ve işte bunun üzerine Memleketeyn beyleri yerlerine iâde edilmişlerse de, Osmanlı devletinin hazırlıksız olmasından istifâde etmek isteyen Rusya harb ilânına bile lüzum görmeden General Michelson kumandasında 60 bin kişilik bir orduyla Memleketeyn'i istilâya başlamıştır. 8 Kânunuevvel=27 Ramazan Pazartesi günü Bender, 16 Kânunuevvel=5 Şevvâl Salı günü Hotin kaleleri «Vire ile» teslim olduktan sonra Kili ve Akkerman da aynı âkıbete uğramıştır. Ruslar yalnız İsmail önlerinde bozguna uğramışlardır. Gûya müttefik olan Rusya'ya İşte bundan dolayı harb ilân edilmiştir. Osmanlı tarihinde düşman devlet elçilerinin Yedikule'ye hapsedilmeleri dâimî bir an'ane şeklinde olduğu halde Üçüncü Selim ilk defa olarak bu âdeti kaldırıp Rus sefiri D'italinski'yi 26 Kânunuevvel=15 Şevvâl Cuma yâhut 29 Kânunuevvel=18 Şevvâl Pazartesi günü memleketine iâde etmiştir. — Bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam İbrahim Hilmi Paşa Serdâr-ı-Ekrem olmuş ve Sadâret-kaymakamlığına da Üçüncü Selim'in felâketine sebeb olan Selânik mutasarrıfı cüce ve köse Musa Paşa tâyin edilmiştir. — Ruslar ve Sırplarla birleşen meşhur âsi ve hâin Pazvand-oğlu'nun bundan biraz sonra 1807=1221 senesi 5 Şubat=27 Zülka'de Perşenbe günü ölüvermesi devlete çok geniş bir nefes aldırdığından bahsedilir).

1807=1221

20 Şubat 1807=12 Zülhicce 1221, Cuma: Çanakkale-boğazını zorlayan İngiliz donanmasının Istanbul önlerine gelişi.

(Bir gün evvelki tarih de rivâyet edilir. Silistre valisi vezir Alemdar Paşa'nın Bükreş üzerine yürüyen bir Rus fırkasını mağlûb etmesi ve İsmail üzerine yürüyen diğer bir düşman kuvvetinin de Pehlivan Ağa tarafından bozguna uğratılması pâyıtahtı sevindirdiği sırada İngiliz donanması birdenbire ortaya çıkıvermiştir. Bunun sebebi, Fransa ile siyasî münâsebetlerin kesilmesini ve eski ittifâkların tecdidini isteyen İngiltere sefiri Arbuthnot'un talebi kabul edilmeyince 19/20 Zülka'de=28/29 Kânunusâni Çarşanba/Perşenbe gecesi veyâhut ertesi gece gizlice bir gemiyle Bozcaada'daki İngiliz donanmasına gidip harekete geçirmesidir. Boğaz tahkimâtının zayıflığından istifâde eden 16 gemilik düşman filosu ehemmiyetsiz top düellolarından sonra Marmara'ya girmiş, vaziyet bir brikle Istanbul'a arzedilince derhâl boğazın iki sâhili tahkim edilmeye başlamış, Memleketeyn'in Rusya'ya ve Çanakkale-boğazının İngiltere'ye teslimini isteyen İngiliz vis-amirali John Dukworth müzâkerelerle oyalanarak beş günde sâhillere 1250 top yerleştirilmiş, amiralin su almak için bir miktâr askerle Kınalı-ada'ya çıkan oğlu esir edilmiş, İngilizler artık gemiden gemiye gidemeyecek hâle getirilmiş ve Istanbul ahâlisi de kayıklarla düşmana saldıracak hâle gelmiştir: Bu vaziyet üzerine âdetâ şişe içinde kaldığını anlayan İngiliz donanması 1 Mart=21 Zülhicce Pazar günü tabyalarla sâhillerdeki askerin ve ahâlinin yuhaları arasında çekilip gitmeye mecbur olmuştur; boğazdan dışarı çıkınca amiralin Allâha şükrettiğinden bile bahsedilir. — Âsım Efendi düşman donanmasının İngiliz taraftârı olan devlet-adamları tarafından gizlice dâvet edilerek gelmiş olduğundan bahsederse de, Cevdet Paşa bu rivâyeti şüpheli gösterir. — Bozcaada'yı işgâl eden İngilizler boğaz hâricini abluka altına almışlardır).

Vehhâbîlerin Hicaz istilâsı.

(Vehhâbîler için 1803=1217 vukuâtının «18 Şubat» ve 1803=1218 vukuâtının «30 Nisan» fıkralarına bakınız. — Devletin büyük gailelerinden istifâde eden Emîr Suûd-ibni-Abdül'Aziz Medîne'yi zaptedip türbeleri yıkmışsa da halkın ricasiyle Ravza-i-Mutahhara'ya dokunmamış, yalnız Hazîne-i-Risâletpenahideki cevahirle incileri gasbedip memleketine göndermiştir! — Hutbeden pâdişahın ismini kaldırtan Emîr Suûd Mekke ve Medîne'ye kadılar tayin edip Osmanlı me'murlarını koğmuş ve hattâ üçüncü Selim'i Vehhâbîliğe davet için tuhaf bir teklifname bile göndermekten çekinmemiştir).

20 Mart 1807=10 Muharrem 1222, Cuma: İskenderiyye'nin İngilizlere teslim olması.

(Yukarıki sene vukuâtının «20 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Istanbul bozgununun intikamını almak isteyen İngiltere, vis-amiral Dukworth'u Malta'da bulunan amiral Lewis'in donanmasıyla beraber Mısır'ın zabtına me'mur etmiştir. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın hemen kâmilen imhâ etmiş olduğu Kölemenlere istinâd edemeyen İngiliz generali Fraser İskenderiyye civârına 5-7 bin kadar asker çıkarıp bâzı hâinlerin yardımıyla şehri işgâl etmişse de, Reşid=Rosette üzerine yaptığı teşebbüste muvaffak olamadığı için bir müddet İskenderiyye'de kalıp Mısır fethi hülyâlarının iflâsına şâhid olmuştur. Cevdet Paşa 22 Mart=12 Muharrem Pazar tarihini gösterir. — İşte bu vaziyet üzerine Rusya'dan sonra İngiltere'ye de harb ilân edilip Fransızlarla ittifâka teşebbüs edilmiştir).

12 Nisan 1807=3 Safer 1222, Pazar: Ordunun Rus seferine hareketi ve muhtelif harb tedbirleri.

(Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Hilmi Paşa 30 Mart=20 Muharrem Pazartesi günü Davudpaşa karargâhına geçip bu gün yola çıkarak 26 Nisan=17 Safer Pazar günü Edirne'ye varmış ve 5 Mayıs=26 Safer Salı günü de oradan hareketle 24 Mayıs=16 Rebî'ül-evvel Pazar günü Silistre önlerine gelmiştir: O sırada Napoleon'un Lehistan harekâtından dolayı Tuna boylarında Rusların ancak 30 bin kadar askeri olduğu halde Yeniçerilerin muhâlefetinden dolayı Nizâm-ı-Cedîd ve muallem Anadolu askerî gönderilmemiş ve derme-çatma «Nefîr-i-âm» efrâdıyla da hiç bir şey yapılamadığı için Osmanlı ordusu uzun zaman Silistre'de kalmış ve Moskof ordusu da karşı sâhilde konaklamıştır! — Bozcaada'yı üs ittihâz ederek Çanakkale-boğazını abluka eden Rus amirali Siniavin/Sieniavin'in 22-25 gemilik donanmasına karşı Kapdan-ı-Deryâ Cezâyirli Seydi/Seyyidi-Ali Paşa 18 gemilik bir filoyla 5 Nisan=26 Muharrem Pazar günü yola çıkarılmış ve 10 Mayıs=2 Rebî'ül-evvel Pazar günü muhârebede kat'î bir zafer te'min edememekle beraber çok tahribâta uğrattığı Rus donanmasını ablukayı kaldırmak mecburiyetinde bırakmıştır. — Gene bu sırada Tiflis'deki Rus ordusunun Kars, Ahıska ve Çıldır üzerine hareket edeceği haber alındığı için, Erzurum valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Yusuf Ziyâ Paşa Şark ser-askerliğine tâyin edilip maiyyetine muhtelif valiler ve a'yânlar verilmiştir).

25 Mayıs 1807=17 Rebî'ül-evvel 1222, Pazartesi: Kabakçı vak'ası.

(Üçüncü Selim'in hal'iyle neticelenen bu meş'um irticâın sebebleri şöyle sıralanabilir:

1) «Asâkir-i-Şâhane» denilen Nizâm-ı-Cedîd'in ihdâsı Yeniçeri ocağını kıskandırmıştır;

2) Nizâm-ı-Cedîd masârifi için senede 20 bin keselik rüsûm ihdâsı ve nihayet «İrâd-ı-Cedîd» hazinesinin 60 bin keseye kadar çıkması birçok kimseleri mutazarrır etmiştir;

3) Nizâm-ı-Cedîd'in kıymeti «Şer'-i cedîd» ve «Küffâra taklid» sayılmıştır;

4) Devlet düşkünleriyle küskünleri muhâlefete iltihâk etmişlerdir;

5) Nizâm-ı-Cedîd askerleri çoğaldıkça Yeniçeri ocağına ulûfe verilmeyeceği ve hattâ ocağın ilga edileceği şâyi'olmuştur;

6) Ordunun ıslâhıyla Nizâm-ı-Cedîd'in teşkili için pâdişahın devlet-adamlarından istediği lâyihaların genç ve tecrübesiz kurenâ tarafından alay vesilesi ittihâz edilmesi eski ricâli gücendirmiştir;

7) Teceddütçüler servetler toplayarak kâşaneler, israflar ve boğaz safâlarıyla Lâle-devrini gölgede bırakmışlardır;

8) Şiir ve musıki iptilâsıyla Türk musıkisinde yeni bir devir açan Üçüncü Selim'in saz, söz ve mehtap âlemleri sefâhat sayılmıştır;

9) Bu hâller teceddütçüleri bile dillendirmiştir;

10) Yeni vergilerle para tağşişinden dolayı pahalılık olmuştur;

11) Tahsilât yolsuzluklarından dolayı taşradan gelen şikâyetlere kulak asılmamıştır;

12) Vükelâ ve kurenâ fenâlıkları pâdişahtan gizlemişler ve hattâ Vâlide-Sultan'ın emriyle Sadr-ı-a'zamlar Sultan Selim'i rahatsız etmemek için gaileli işleri saraya aksettirmemişlerdir;

13) Bu vaziyet, halk arasında pâdişaha cin çarptığı için devlet işleriyle meşgul olamadığı şeklinde tuhaf bir şâyia çıkmasına bile sebeb olmuştur;

14) Alafrangalığın ifrâta vardırılınası, muhâfazakarların teceddütçüleri tekfir etmesiyle neticeienıniştir;

15) Hür fikirlilik taslamak isteyen bir takım züppe kurenânın bâzı hezeyânları Fransız lâikliğiyle dinsizliğinin taklidi sayıldığı için, İlmiyye sınıfı saraya karşı cephe almıştır;

16) Istanbul ve Anadolu'da muhtelif sınıflardan muallem asker mevcudu 50-60 bini bulduğu halde Üçüncü Selim'in 1806=1221 senesi «2 Haziran» fıkrasında gördüğümüz ikinci Edirne vak'asında rikkat ve şefkatine kapılıp gevşek davranması muhâliflerle mürtedleri büsbütün şımartmıştır;

17) Müşfik ve nâzik pâdişahın müsâmahakarlığı hiç kimsede cezâ korkusu bırakmamış ve bilhassa Yeniçeriler büsbütün azmıştır;

18) İkinci Edirne vak'asında Veliahd Mustafa'nın alâkası sâbit olduğu halde Sultan Selim'in hiç ses çıkarmaması düşmanlarının cür'etini son derece artırmıştır;

19) Müdâhale vesilesi ihdâs etmek isteyen Fransa sefiri Sebastiani Yeniçeri ocağını ilga tehlikesiyle el altından kışkırtmış ve İngiliz donanmasını teceddütçülerin dâvetiyle Istanbul'a gelmiş gibi göstermiştir;

20) Pâdişahın selâmlığa Nizâm-ı-Cedîd üniformasıyla çıkarak Yeniçerileri imhâ ettireceği şâyi'olmuştur;

21) Son derece harîs ve ahlâksız bir herif olan Sadâret-kaymakamı «Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse» Selânikli Musa Paşa rakiplerini izâle ile sadâretini te'min için muhâfazakarlığı âlet ittihâz etmiş ve Edirne vak'ası üzerine Şeyh-ül-İslâm olan Topal-Atâullah Efendi de ikiyüzlü bir teceddüd düşmanı rolünü oynamıştır;

22) Üçüncü Selim'in muktedir bir yardımcıdan mahrum olması felâketinin başlıca âmillerindendir.

İşte bütün bu sebeblerle vesilelere istinâd eden veliaht Mustafa ile Köse-Musa ve Topal-Atâullah el-birliği etmiş, müthiş bir propagandaya başlanmış ve mesele, Bostancı-başı Şâkir Bey'in pâdişaha gûyâ:

— Emrederseniz ben bostancılara Nizâm-ı-Cedîd elbisesinden başka şapka bile giydirebilirim!

dediği hakkında bir takım tezvirlerle iftirâlar yayılmıştır. O sırada boğazın iki yakasında çadırlarını kurmuş Nizâm-ı-Cedîd askerlerinden başka Karadeniz kalelerinde Trabzon taraflarından getirilmiş bir iki bin Lâz yamakları da vardır: İngilizce bildiği için «İngiliz» denilen ve o sırada Boğaz nâzırlığında bulunan eski Reis-ül-küttâb Râif Mahmud Efendi ile Bostancı-başı Şâkir Bey'in bu Lâz yamaklarını gizlice kıyâfet değiştirmeye teşvik etmeleri Köse-Musa için mükemmel bir fırsat teşkil etmiş, o da gizlice Lâzlara haber gönderip yamakların Yeniçeri olduklarından ve Nizâm elbisesinin kendilerine yakışmayacağından bahsetmiş, pâdişahın herkesi zorla Nizâm-ı-Cedîd'e sokacağından dem vurulmuş, Lâzların galeyânına sebeb olan bu rivâyetleri Macar tabyası zâbiti Haseki-Halil Ağa tekzib edince zavallı adam derhâl parçalanmak suretiyle meşhur ihtilâl alevlenmiş ve o sırada Râif Mahmud Efendi sandalla Büyükdere'ye kaçmışsa da tâkib edilerek o da idâm edilmiştir. — Âsilerin Büyükdere çayırında toplanması ve Kastamonulu Kabakçı-Mustafa'nın başbuğ seçilmesi işte bu vaziyet üzerinedir. Çarşanba günü **[27 Mayıs=19 Rebî'ül-evvel]** Büyükdere'den sâhil boyunu tâkib ederek hareket eden 4-5 yüz şakînin büyük bir korku içinde Istanbul'a doğru hareketleri esnâsında Levend çiftliğinden indirilecek bir tabur Nizâm askerinin felâketi önlemeye kâfi geleceğinden bahsedilir. Fakat Köse-Musa hemen Nizâm-ı-Cedîd'e yerlerinden kımıldamamalarını emretmiş ve Üçüncü Selim de nihayet Köse'ye:

— Bu işlere sebeb benim hilmimdir!

demekle iktifâ etmiştir. Köse-Musâ'nın asıl mel'aneti işte bu sıradadır: Âsileri teskin edeceğinden dem vurarak iki sâhildeki Nizâmlıların kışlalarına çekilmeleri hakkındaki meşhur irâdeyi işte bu vaziyette istihsâl ederek eşkiyânın yolundan bütün engelleri kaldırmıştır. O gece âsiler Tophâne'ye gelince pâdişaha sâdık olan Topçulara Köse'nin «Muhâlefet etmesünler!» diye emir gönderdiğinden bahsedilir; Üçüncü Selim'in kaçırdığı son fırsat işte budur: Köse ile Topal'ı o gece idâm ettirmemesi felâketine sebeb olmuştur. Bu sırada Çardak ve Unkapanı iskelelerine geçen âsiler Yeniçerilerle birleşmişler ve ertesi Perşenbe sabahı **[28 Mayıs=20 Rebî'ül-evvel]** Topal-Atâullah Efendi ile ulemâyı Ağa-kapısına dâvet etmişlerdir. Nihayet alelusul kazanlar kaldırılmış, dükkânlar kapanmış, Köse Paşa Nizâm-ı-Cedîd'in ilgâsı hakkında irâde istihsâl etmiş, Nizâmlılar dağılmış ve Kabakçı-Mustafa on bir kellelik bir liste takdim etmişse de Sultan Selim bunlardan üçünü çıkararak kurtarmıştır. Zavallı pâdişahın bu sırada:

— Benim için kan dökülmesin, benim yüzümden ümmet-i Muhammed'e zarar gelmesin!

dediğinden bahsedilir. Şehzâdelerin hayatına kıyılmak ihtimâline karşı kendisinden onların muhâfazası hakkında te'minât isteyenlere de:

— Benim zürriyetim yoktur.

diye mukabele etmiştir).

29 Mayıs 1807=21 Rebî'ül-evvel 1222, Cuma: Üçüncü Selim'in hal'i ve irticâın zaferi.

(Nizâm-ı-Cedîd'in bir gün evvel ilgâsı üzerine ortalıktaki buhrân zâhiren biraz yatışır gibi olmuşsa da, Köse-Musa ve Topal-Atâullah ile el-birliği eden veliaht Mustafa'nın adamlarından Abdurrahman Ağa'nın o gece âsilerle gizlice müzâkeresi nihayet hal'in de ileri sürülmesiyle neticelenmiştir: Âdetâ bir sahne tertib edilir gibi sabahleyin Ocak-ağaları Topal Efendi'ye gidip artık dağılma teklifinde bulunmuşlarsa da o müfsid Şeyh-ül-İslâm:

— Başbuğlara sorun, daha bir şey istiyorlar mı?

dediği için haşerâtla müzâkere başlamış, Istanbul Kadısı Murad-zâde Murad Efendi pâdişahtan emin olup olmadıklarını sormuş, bunun üzerine eşkiyâ Topal'a gelip istiftâ etmiş, o iki yüzlü mürteci'de hemen fetvâ vermiş, araya girenler dinlenmemiş, sergerdelerin hal'i tebliğe me'mur ettikleri Atâullah iki bin kadar haşerâtla Bâb-ı-Âlî'ye gelmiş, artık sevincine pâyân olmayan Köse Paşa Anadolu Kadı-askeri/Kazaskeri Hafîd Efendi ile Segban-başı'yı saraya göndermişse de kapılar kapalı olduğu için, Kızlar-ağası'na bir tezkire yazılıp âsilerin «kabl-el-cülûs» dağılmayacakları bildirilmiş, Ağa da bu meş'um tezkireyi «mührünü fekketmeden» büyük pâdişaha takdim etmiş ve işte bunun üzerine «Zâlike takdir-ül aziz-ül alim» âyet-i-kerimesini okuyan muhterem Sultan Selim-i Sâlis amcasının oğlu Dördüncü Mustafa'nın saltanatını tebrik etmiştir; o sırada saray kapısındaki mülevves ve mürteci haşerâtın:

— Sultan Selim'i istemeyüz, Sultan Mustafa Efendimizi isterüz!

sesleri aksettiğinden bahsedilir. O gün Sultan Mustafa'nın temsil ettiği kara kuvvet iyiliğinden, insanlığından ve şefkatinden dolayı zayıf davranan büyük Sultan Selim'in nûranî kuvvetini işte böyle mağlûb etmiştir. — Şahsî felâketi millî felâket olan Üçüncü Selim 1789=1203 senesi 7 Nisan=11 Receb Salı günü tahta çıkmış olduğuna göre tam 18 sene, 1 ay, 22 gün saltanat sürmüş ve 1761=1175 senesi 24 Kânunuevvel=27 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre de yaşının 45 sene, 5 ay, 7 gün tuttuğu sırada, yâni 46 yaşının içinde hal'edilmiş demektir. Genc-Osman'dan sonra teceddüd uğrunda can vermiş İkinci Osmanlı pâdişahı olan bu ulvî adamın şehâdeti için aşağıda 1808=1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA
(Mustafây-ı Râbi')
— M. 1807=H. 1222 — M. 1808=H. 1223 —

1807=1222

29 Mayıs 1807=21 Rebî'ül-evvel, Cuma 1222: Zevalî saat 12,30: Dördüncü Mustafa'nın cülûsu.

(Birinci Abdülhâmid'in oğlu ve İkinci Mahmud'un büyük kardeşi olan Dördüncü Mustafa zekâca zayıf sayılırsa da, çok kurnaz ve o nisbette de harîs olduğu muhakkaktır: Kurnazlığın zekâ ile alâkası olmadığına göre, umumî telâkki doğru sayılabilir. Sultan Mustafa 1779=1193 senesi 8 Eylül=26 Şa'ban Çarşanba günü dünyâya gelmiş olduğuna göre, yaşının tam 27 sene, 8 ay, 22 gün tuttuğu, yâni 28 inin içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; anasının adı umumîyetle «Âyişe Sîne-perver Kadın» gösterilirse de, Ahmed Refik'in kaydına göre «Nüket-sezâ Kadın» dır. Dördüncü Mustafa Osmanlı pâdişahlarının yirmi dokuzuncusudur).

31 Mayıs 1807=23 Rebî'ül-evvel 1222, Pazar: Pâdişahla Ocak arasında muâhede akdi.

(Osmanlı tarihinde misli görülmemiş olan bu muâhede, Kabakçı isyânından dolayı Yeniçeri-ocağının mes'ul tutulmayacağına ve bilmukabele Ocağın da devlet işlerine müdâhale etmeyeceğine âittir. İki nüshanın birini pâdişah, birini de Ocak-ağaları imzâlamış, pâdişahın nüshası alayla Ağa-kapısına götürülüp merâsimle okunmuş ve ağalara hil'atler dağıtılmıştır. Fakat zorbalar buna rağmen devlet işlerine karışmaktan geri kalmamışlardır. — Teceddütcü devlet-adamlarının en mühimleri idâm edilmiş ve ancak bâzıları kurtulabilmiştir. Aşağıki senenin «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Gene bu sırada Kabakçı-Mustafa «Turnacı-başı» pâyesiyle boğazın Rumeli kaleleri nâzırlığına tâyin edilmiş ve arkadaşlarına da mühim mevkiler verilmiştir. — En büyük fitne âmili olan Kaymakam Köse-Musa maktullerin mallarını müsâdere ederek zengin olduğu için, başını kurtarmak üzere isti'fâ edip Bursa'da ikamete me'mur olmuştur).

18 Haziran 1807=11 Rebî'ül-âhir 1222, Perşenbe: Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa'nın azliyle Anadolu beylerbeyi ve Akdeniz-boğazı ser-askeri Çelebi-Mustafa Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Azlin sebebi, Istanbul'daki Kabakçı isyânına nazîre yapmak isteyen ve vazifesinden azledilmiş olan Yeniçeri-ağası Pehlivan Ağa'nın Silistre'deki orduyu ayaklandırıp Ağa Paşa'yı Rusçuk'a kaçırarak bir çiftlikte saklamak mecburiyetinde bırakmış olmasıdır; mevkiinde ibka edilen Pehlivan Ağa'ya vezâret pâyesi bile verilmiştir! Keçi-boynuzu'nun sadâret müddeti 1806=1222 senesi 14 Teşrinisâni=1 Receb Pazar gününden itibaren 7 ay, 4 gündür. — Halefi, ordu zorbalarının tensibiyle tâyin edilmiştir. Bu sırada ordudaki Sultan Selim taraftârlarının imhâsına karar verilmiş olduğu için, bunların dâvet ettikleri Alemdar-Mustafa Paşa beş bin atlıyla Silistre'ye gelmiş ve bu suretle ortalık sükûnet bulmuşsa da 1 Temmuz=24 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü yeni Serdâr gelince Tuna boyunda Ruslara karşı devletin yegâne istinâdgâhı olan müteazzım Alemdar Silistre'den Rusçuğ'a dönmüş ve Sadâret hırsıyla orduya erzak vermediği için asker karargâhı yağma edecek hâle gelmiştir).

25 Ağustos 1807=20 Cumâda-l-âhire 1222, Pazartesi: Osmanlı-Rus mütârekesi.

(Fransa, Rusya ve Prusya arasındaki Tilsitt muâhedesi mucibince yedi ay müddetle akdolunan bu mütârekeye göre Ruslar 35 gün içinde Memleketeyn'in tahliyesini der-uhde etmişlerse de, Rus-Fransız ittifâkından dolayı bu taahhüdlerini ifâ etmemişlerdir. — Berbad bir halde bulunduğu için hiç bir iş göremeyen Osmanlı ordusu 5 Eylül=2 Receb Cumartesi günü Silistre'den hareketle 24 Eylül=21 Receb Perşenbe günü Edirne'ye gelmiştir. — Bu Osmanlı-

Rus seferi 1806=1221 senesi 22 Kânunuevvel=11 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 8 ay, 4 gün sürmüştür).

14 Eylül 1807=11 Receb 1222, Pazartesi: İskenderiyye'nin İngilizler tarafından tahliyesi.

(Hicrîsi Milâdîsine ve Milâdîlerinin hiç biri diğerine uymayan muhtelif gibi rivâyet edilir. — İngilizler bu senenin 20 Mart=10 Muharrem Cuma günü İskenderiyye'yi işgâl etmişlerse de, Reşid üzerine yaptıkları harekette muvaffak olamayınca Mehmed Ali Paşa'nın muhâsarasına dayanamayarak teslim olmaya mecbur olmuşlardır: Bu suretle İskenderiyye şehri 5 ay, 25 gün İngiliz işgâlinde kalmış demektir. — Bu tarihe kadar Mısır gümrükleri Istanbul'dan idâre edildiği halde, Mehmed Ali'nin İskenderiyye'yi harben teslim alması üzerine gümrükler de kendisine bırakılmış ve Mısır valisi muhtâriyyete doğru mühim bir adım atmıştır).

1808=1223

28 Temmuz 1808=4 Cumâda-l-âhire 1223, Perşenbe: Alemdar-Mustafa Paşa'nın Bâb-ı-Âlî ve saray baskını, Sadr-ı-a'zamın azil ve tevkifi, büyük teceddüdcü Üçüncü Selim'in şehâdeti ve Dördüncü Mustafa'nın hal'i.

(Yukarıki senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Orduda bulunan ve «Rusçuk yârânı» denilen Sultan Selim taraftârlarının başlıcaları Sadâret-mektupçusu Mehmet Tahsin, Baş-muhâsebeci Abdullah Ramiz, Tuna yalısı mübâayacısı Mehmet Emin Behiç, Sadâret-kethudâsı Mustafa Refik ve Reis-ül-küttâb Mehmet Said Galib Efendilerdir. O sırada en muktedir devlet-adamları sayılan bu kıymetli teceddüdcüler ordu zorbalarının tehdidi ve Istanbul hükûmetinin kendilerini izâle kararı üzerine Alemdar-Mustafa Paşa'ya iltihâk etmişlerdir. Alemdar yâhut Bayrakdar-Mustafa Paşa Rusçuk Yeniçerilerinden Hacı-Hasan Ağa'nın oğludur ve kendisi de Ocak'dan yetişmedir. Arapyan Efendi aslen Hotinli gösterir. Ümmiliğine rağmen şecâat ve cesâretiyle Hezargrad a'yânlığına kadar çıktığı için, efendisi olan Rusçuk a'yânı Tersenikli/Tirsinikli-oğlu İsmail Ağa öldürülünce derhâl yerine geçmiş ve bir müddet sonra da vezâret pâyesiyle Silistre valisi ve Tuna ser-askeri olmuştur. «Alemdar/Bayrakdar» ünvânı, mensub olduğu bölüğün bayrakdarlığında bulunmuş olmasındandır. — Alemdar'ın himâyesinde bulunan Rusçuk-yârânından bâzıları tekrar orduda mühim vazifelere tâyin edilmişlerdir. — Gizli bir komite faaliyeti gösteren Rusçuk-yârânının başlıca gayesi, Üçüncü Selim'in tekrar iclâsiyle Nizâm-ı-Cedîd'in ihyâsıdır. Bunun için Alemdar'la Edirne'deki ordunun başında bulunan Sadr-ı-a'zam Çelebi-Mustafa Paşa'nın arasını bulmuşlar ve hattâ pek zayıf bir rivâyete göre maksatlarını ona da kabul ettirmişlerdir; sefer işleri hakkında görüşülmek üzere Alemdar'ın Edirne'ye dâvet edilmesi işte bu vaziyetle alâkadârdır. Alemdar 28 Haziran=4 Cumâdâ-l-ûlâ Salı günü ordusuyla Edirne'ye gelmiştir; fakat Cevdet Paşa'ya göre Sadr-ı-a'zamın Alemdar'ı dâvet etmesi, ustalıkla aldatılmış olmasındandır: Her hâlde Çelebi Paşa'nın hem ordu işlerinde, hem Istanbul zorbalarının te'dibinde Alemdar'dan istifâde tavsiyesiyle Rusçuk-yârânı tarafından aldatılmış olduğu muhakkaktır. — Rusçuk-yârânı bir taraftan Sadr-ı-a'zamı elde etmekle beraber, bir taraftan da onun nâmına ordu işleri için Istanbul'a gidip Dördüncü Mustafa'yı da Baş-çukadar Gürcü-Fettah ve zencî Hazîne-vekili Nezir Ağalar gibi bendegânı vâsıtasıyla iğfale muvaffak olmuşlardır: Daha Alemdar Edirne'ye gelmeden evvel Kethudâ Refik ve ondan sonra da Defterdar Behic Efendiler sırayla Istanbul'a gidip saray ağalarına Alemdar hakkında bâzı gizli telkinâtta bulunmuşlardır: O sırada pâdişah zorbaların tahakkümünden ve onlara istinâd eden Şeyh-ül-İslâm Topal-Atâullah Efendi'nin diktatörlüğünden bizâr olduğu için, Refik ve Behic Efendiler işte bu vaziyetten istifâde ederek Alemdar'ın sadâkati ve Istanbul'a geldiği takdirde Kabakçı'yı te'dib edip Atâullah'ı ıskat edeceği hakkında te'minât vermişlerdir; ağalar işte bu

te’minâta inanmış ve pâdişahın müsâadesiyle Fettah Ağa Alemdar’a gizli bir dâvetnâme bile yazıp Behic Efendi’ye vermiştir. Sadr-ı-a’zamın ordudaki Rusçuk-yârânı tarafından iğfâli üzerine Alemdar’ın Edirne’ye gelmesi işte bu Istanbul muvaffakıyyeti üzerinedir. — O sırada mütârekeye rağmen Osmanlı-Rus sulhü sürüncemede kalmış olduğu için, Rusçuk-yârânı Edirne’de her ay birkaç bin kese sarfedileceğine hep beraber Istanbul’a gidilip sulh olmadığı takdirde hazırlık görülerek oradan cepheye hareket edilmesi hakkında Çelebi-Mustafa Paşa’yı iknâ’etmek suretiyle ikinci bir tuzağa daha düşürmüşlerdir. Cevdet Paşa ile Arapyan Efendi ordunun Edirne’den Istanbul’a hareketini 14 Temmuz=20 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe gününe müsâdif gösterir. — Ordunun hareketinden evvel Alemdar-Mustafa Paşa Pınar-hisar a’yânı Uzun Hacı-Ali yâhut Ahmed Ağa’yı seksen süvâri ile Kabakçı-Mustafa’nın idâmına me’mur edip göndermiştir. Boğaz nâzırlığında bulunduğu için Rumeli-fenerinde oturan Kabakçı 13 Temmuz=19 Cumâdâ-l-ûlâ Çarşanba gecesi sabaha karşı evinde muhâsara edilmiş, Hacı-Ali Ağa hareme girip Âsım Efendi’ye göre zifaf neş’esi içinde bulunan Kabakçı’nın kafasını kesmiş ve ordu Çorlu konağına geldiği sırada Alemdar’a yetiştirmiştir. — Ordunun Istanbul’a muvâsalatı 19 Temmuz=25 Cumâdâ-l-ûlâ Salı gününe müsâdiftir. Şeyh-ül-İslâmla devlet erkânı Serdârla Alemdar’ı İncirli çiftliğinde istikbâl etmiş ve Dördüncü Mustafa da «Sancâğ-ı-Şerîf»i İncirli ile Davudpaşa arasındaki Kırk-kavak mevkiinde karşılamıştır: Sadr-ı-a’zamla Alemdar işte orada huzûra kabul edilip ayak öpmüş ve Alemdar Çırpıcı çayırındaki karargâhına gönderilmiştir. Rusçuk-yârânından Râmiz Efendi işte o sırada Alemdar’a Sultan Mustafa’nın tevkifini tavsiye etmişse de, çok saf olan Alemdar bunu «Merdliğe mugayir!» bularak reddetmiş ve işte bu mükemmel fırsatın kaçırılması zavallı Sultan Selim’in felâketine sebeb olmuştur. — Alemdar’ın Istanbul’a ilk girişi 21 Temmuz=27 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe gününe müsâdiftir. 1000-5000 kişilik bir Rumeli kuvvetiyle Bâb-ı-Âlî’ye gelip Sadr-ı-a’zamla görüşerek Topal-Atâullah’ı azlettirmiş, yerine Arab-zâde Ârif Efendi Şeyh-ül-İslâm olmuş, Üçüncü Selim’in hal’inde rol oynayan ulemâ bir iki gün içinde nefyedilmiş ve artık zorbalar tamamıyla sinmiştir. Bu vaziyet üzerine Alemdar’ın tam bir hafta hareketsiz kalması büyük bir hatâ sayılabilir: O müddet zarfında Sadr-ı-a’zam artık kendisinin vücuduna lüzum kalmadığı için avdetini istemiş, bu yüzden aralarında ihtilâf çıkmış ve nihayet 28 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Perşenbe sabahı 15 binden fazla askeriyle Bâb-ı-Âlî’yi basan Alemdar:

— Bre herif, Mühr-i-Hümâyûnu ver!

diye Sadr-ı-a’zamdan mührü aldıktan sonra kendisini bir beygirle Çırpıcı karargâhına göndermiştir: Alemdar’ın hakiki maksadını nihayet anlayabilen Çelebi-Mustafa Paşa’nın Dördüncü Mustafa’ya şehir kapılarını kapatıp müdâfaaya geçilmesini teklif ettiği ve pâdişahın da Alemdar meselesinde aldatılmış olduğu için bu teklifi kabul etmediği hakkında çok kuvvetli rivâyetler vardır; Alemdar’ın muhakkırâne hitâbında her halde bu vaziyetin büyük bir te’siri olmak lâzımgelir. Çelebi Paşa’nın sadâreti 1807=1222 senesi 18 Haziran=11 Rebî’ül-âhir Perşenbe gününden itibaren 1 sene, 1 ay, 10 gün sürmüştür.

Alemdar-Mustafa Paşa’nın saray baskını işte bu Bâb-ı-Âlî vak’ası üzerinedir. Şeyh-ül-İslâm Arab-zâde Ârif Efendi’yi de yanına alarak askeriyle beraber Soğuk-çeşme kapısından saray avlusuna dalıp «Bâb-üs-Selâm» denilen Orta-kapu’dan içeri girerek Kubbe-altına kadar ilerlemiş, Kızlar-ağası Küçük-Mercan Ağa’yı işte oraya çağırtıp Arab-zâde ile beraber hem meseleyi Sultan Mustafa’ya tebliğ etmeye, hem Sultan Selim’i dışarı getirmeye göndermiş ve cehâletiyle saflığından dolayı en büyük gafletini işte burada göstererek «Bâb-üs-Saâde» yâhut «Ak-ağalar kapısı» denilen üçüncü kapıyı tutmamıştır: Şeyh-ül-İslâmı huzurundan kovan Dördüncü Mustafa işte bundan istifâde ederek iç-kapuyu derhâl kapattırmış ve mukarriplerinin teşvikiyle amcası Üçüncü Selim’le kardeşi şehzâde Mahmud’un idâmlarını emretmiştir; tabiî bundan maksadı, kendisini artık hal’edemeyecek hâle getirmektir. Çünkü o

sırada bunlardan başka şehzâde yoktur. — Bu emrin icrâsını der-uhde eden Baş-çukadar Gürcü kölesi Abdülfettah, Hazîne-kethudâsı Sırp köle Ebe-Selim, Hazîne-vekili Zencî Nezir, Baş-emîrâhur Deli-Eyüb-oğlu Kör-Mehmet, Tebdil-hasekisi Bağdadlı Hacı-Ali ve Bostancı Deli-Mustafa ismindeki dönme ve devşirme hâinler yirmi kadar Sandalcı ve Bostancı ile derhâl Sultan Selim'in dâiresine saldırmış, o sırada Üçüncü Selim'in odasında bulunan karısı Re'fet Kadın-Efendi ile iki câriye araya girmek istemişlerse de câriyelerden Pâkize'nin elleri bir kılıç darbesiyle yaralanmış, diğer câriye bayılmış, Kadın-Efendi bir darbede sedire yığılmış, bir rivâyete göre zavallı Sultan Selim silâhsız olduğu için kendisini bir neyle müdâfaa etmiş, diğer bir rivâyete nazaran da mücâdele iki saat kadar sürmüş, nihayet bir kılıç darbesi sağ şakağının derisini sakalıyla beraber çenesine kadar indirmiş, birçok lobut, şiş ve kılıç darbeleri daha inmiş ve işte böylece o büyük ve nûranî pâdişah nihayet kanlar içinde Allâh'ına kavuşmuştur: Son bir hamleyle ortaya atılmak isteyen Re'fet Kadın-Efendi ancak cesedin üstüne kapanabilmiştir. — Daha veliahtlığı zamanında bir taraftan Onaltıncı Louis ile ve bir taraftan da Fransa Hâriciyye nâzırlarıyla gizlice muhâbere ederek ve hattâ Paris'e adam göndererek memleketinde yapmak istediği inkılâpları cülûsundan yıllarca evvel hazırlamış olmakla mârûf olan büyük teceddüd şehidi Üçüncü Selim 1761=1175 senesi 24 Kânunuevvel=27 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre tam 46 sene, 7 ay, 5 gün yaşayıp 47 yaşının içinde şehîd olmuş demektir: 1807=1222 senesi 29 Mayıs=21 Rebî'ül-evvel Cuma günü hal'inden itibaren ancak 1 sene, 2 ay yaşamıştır. — Hüsn-i-niyetiyle cesâretinden başka bir meziyyeti olmayan câhil ve gafil Alemdar'ın şu üç büyük hatâsı bu fâciânın en mühim sebebleri sayılabilir.

1) Ordu Istanbul'a gelirken Kırk-kavak mevkiinde sancağı karşılayan Dördüncü Mustafa'yı Rusçuk-yârânından Râmiz Efendi'nin ihtârına rağmen merdliğe mugayir gördüğü için tevkif edivermemiştir;

2) Mürtecileri sindirdikten sonra muvaffakıyyetinden istifâde etmesini bilmediği için bir hafta boşuna vakit geçirmiştir;

3) Topkapı sarayını bastığı zaman İç-kapu önünde saatlerce durmuş, derhâl içeri dalıp meseleyi bizzât halletmedikten başka kapıyı tutmadığı için, o kapının kapanması fâciaya sebeb olmuştur. Aradan iki saat geçtikten sonra içine şüphe giren Alemdar nihayet kapıyı baltalarla yıktırmak istemişse de muvaffak olamamış, damdan adam geçirip açtırmışsa da Kızlar-ağası karşısına çıkıp fâciayı haber vermiş ve o sırada büyük şehidin mübârek cesedi bir şilte üzerinde dışarıya çıkarılınca Alemdar Paşa hemen ayaklarına kapanıp:

— Vay Efendim, seni iclâs içün bu kadar yerden şedd-i rahl idüp gelmişiken şu gözlerim seni bu hâlde gördü! Şu Enderun halkı dedikleri hâinleri katl-i-âm ile intikam alayım!

Diye bağırıp ağlamıştır. Bir rivâyete göre de Alemdar içeri girince Arz-odasının büyük kapısı önündeki sofaya konulmuş olan cenâze ile karşılaşmıştır. — Nasıl kurtulduğunu aşağıki fıkrada göreceğimiz şehzâde Mahmud işte bu sırada ortaya çıkınca Alemdar derhâl bîat etmiş ve Dördüncü Mustafa'ya da hal'i tebliğ edilmiştir: 1807=1222 senesi 29 Mayıs=21 Rebî'ül-evvel Cuma günü tahta çıkmış olan mürteci Sultan Mustafa tam 1 sene, 2 ay saltanat sürmüştür; 1779=1193 senesi 26 Şa'ban 8 Eylül Çarşanba günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının 28 sene, 10 ay, 21 gün tuttuğu sırada, yâni 29 unun içinde hal'edilmiş demektir.)

İKİNCİ MAHMUD

(Mahmûd-ı Sânî/Mahmûd-ı Adlî)
— M. 1808=H. 1223 — M. 1839=H. 1255 —

1808=1223

28 Temmuz 1808=4 Cumâda-l-âhire 1223, Perşenbe: İkinci Mahmud'un cülûsu ve Alemdar-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Birinci Abdülhâmid'in küçük oğlu, Dördüncü Mustafa'nın kardeşi ve Osmanlı pâdişahlarının otuzuncusu olan İkinci Mahmud 17851=1199 senesi 20 Temmuz=13 Ramazan Çarşanba günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 23 sene, 10 gün tuttuğu, yâni 24 üne henüz bastığı sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Nakş-i-dil Sultan»dır; bu Vâlide-Sultan'ın Fransız olduğu hakkında Fransa'da yapılan bâzı neşriyyâtı Ahmed Refik merhum «T. O. E.» mecmûasında red ve cerhetmiştir. — Kuvvetli bir şâir olan İkinci Mahmud'un şiir mahlası «Adlî» dir. — Sultan Mahmud, Üçüncü Selim'i öldüren kaatillerin ellerinden güçlükle kurtularak cülûs edebilmiştir. Enderun müverrihi Ata Bey'in o sırada Baş-lala olan babası Tayyar Efendi «Baş-lala kulesi»nin penceresinden bakarken yukarıki fıkrada bahsi geçen kaatillerin hareketlerini görüp Selim ve Mahmud taraftârlarını derhâl haberdâr etmiş, Sultan Selim'le şehzâde Mahmud'u bacadan dama çıkarıp kurtarmak üzere Üçüncü Selim'in ağalarından Kasım, Mahmud'un lalası Anber ve bunun arkadaşı Hâfız-İsa Ağalar derhâl içeri gönderilmişlerse de kaatillerin Sultan Selim dâiresinden kanlı ellerle çıktıklarını gördükleri için kestirme bir yoldan hemen şehzâde Mahmud'un dâiresine koşmuşlar, fakat kaatiller de yetiştikleri için Kasım Ağa merdiven başını tutmuş ve yaralanıncaya kadar sebât etmiş, nihayet cellâtlar merdiven başına çıkınca Gürcü yâhut Çerkes câriyelerden Cevri-Kalfa külhandan aldığı külü birdenbire gözlerine serptiği için câniler duraklamış, Cevri-Kalfa içerdeki Anber ve İsa Ağalara:

— Damdan kaçırın, damdan!

diye seslendiği sırada kaatiller içeri dalmışlarsa da ağalar şehzâdeyi dipteki camekânlı odanın tavana yakın olan ve «baca» denilen çatı ağzından dama çıkarmaya muvaffak olmuşlardır. Bu sırada cânilerden Ebe-Selim'in attığı hançer şehzâdenin bir kolunu hafifçe yaraladığı gibi, sağ kaşının üstü de kapıya çarparak biraz berelenmiştir. Sultan Selim'in şehâdeti üzerine Sultan Mahmud'un Cevri-Kalfa dâiresine kaçtığı ve bu vak'anın orada olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Şehzâde dama çıkınca ağalar aşağıda mücâdelelerine devâm etmişlerse de, tam o sırada Alemdar'ın askerleri içeri girdikleri için kaatiller kaçmışlardır. — Sultan Mahmud Hasekiler dâiresi damından Kuşhane damına geçmiş, kenara gelince lalası olan Seferli-kethudâsı Recep-Paşa-zâde Mehmet Bey'le Baş-lala Tayyar ve imam Hâfız-Ahmed Efendilerin dayadıkları merdivenden aşağı inmiş ve Alemdar'ın olduğu tarafa doğru ilerlemiştir; şehzâdeyi tanımayan Paşa'nın Rumeli şîvesiyle:

— Abe, bu kimdir?

suâline İmam Hâfız Efendi'nin:

— Sultan Mahmud Efendimiz budur! Nevbet-i Hilâfet kendilerinindir. Ben bîat eyledim; maslahat-ı hayriyyenin itmâmı size kalmıştır.

diye cevap verdiğinden bahsedilir. Alemdar hemen yeni pâdişahın eteğini öpmüş ve Sultan Selim fâciasından dolayı Enderun halkını tehdide başlamıştır. Bu korkunç vaziyette büyük bir

metânet gösteren ve esâsen çok metin ve cesur bir zât olan Sultan Mahmud:

— Paşa, ben onları buldurup sana gönderirim; sen şimdi askerini dağıt, silâhlarını çıkar da Hırka-i-Şerîf dâiresine gel!

diye şiddetli bir emir vermiştir. Alemdar hemen askerlerini dışarı yollamış, bütün silâhlarını çıkarmış, yalnız Üçüncü Selim'in yâdigârı olan murassâ hançerden ayrılmak istemediği için pâdişah o kadarına müsâde etmiştir. — İkindiye doğru Alemdar'ı Hırka-i-Şerîf odasında huzûruna kabul eden Sultan Mahmud bir rivâyete göre kendisine ilkönce Sadâret-Kaymakamlığını tevcih etmiş ve Bâb-üs-Saâde hâricinde kurulan tahta çıkıp bîat merâsimi yapıldıktan sonra da Sadâret mührünü vermiştir. — Üçüncü Selim'in telkinâtı sâyesinde samimî bir teceddüdcü olan İkinci Mahmud'un cülûsu, kardeşinin temsil ettiği kısa bir irtica devrinden sonra teceddüd cereyânının tekrar iş başına gelmesi demektir).

29 Temmuz 1808=5 Cumâda-l-âhire 1223, Cuma: Üçüncü Selim'in cenâze merâsimi ve kaatillerinin tenkili.

(Sadr-ı-a'zamla bütün vükelâ ve ulemânın tâkip ettiği cenâze halkın umumî teessürü içinde Lâleli câmiine götürülüp babası Üçüncü Mustafa'nın türbesine defnedilmiştir. — Sultan Selim'in kaatilleri ertesi günden itibaren yakalandıkça idâm edilmişlerdir: Dördüncü Mustafa'nın fâciada rol oynayan müstefreselerinden on câriye kayıklarla Kız-kulesi açığına götürülüp boğularak denize atılmıştır: İki ay içinde idâm edilenlerin 300 veya 1000'i bulduğundan bahsedilir).

29 Eylül 1808=8 Şa'ban 1223, Perşenbe: Istanbul hükûmetiyle «Sened-i ittifâk» tanzimine gelen taşra a'yânlarının huzûra kabulü.

(Bundan evvel de muhtelif münâsebetlerle söylediğimiz gibi, âsi valilerle a'yânlar yüzünden o sırada merkezin mülhakat üzerinde nüfuzu kalmamış, âdeta bir «Tavâif-i-Mülûk=Feodalite» sistemi vücuda gelmiş ve devlet bu yüzden inhilâl alâmetleri göstermeye başlamıştır. Bu vaziyetin en mühim âmili, a'yânlığın tereddisinde gösterilebilir. A'yân demek vergi tahsili, asker cem'i, erzak ve levâzım tedâriki gibi devletle halkı aynı zamanda alâkadâr eden işlerle mükellef olmak üzere halk tarafından intihâb edilen mümessil demektir. Bu mümessillerin intihapları ilkönce valiler ve ondan sonra da Sadr-ı-a'zamlar tarafından tasdik edilmiştir; fakat devlet hâricî ve dâhili gailelerle za'fa düştükçe a'yânlık da tereddi etmiş, taşra a'yânları halk mümessili vaziyetinden çıkıp birer derebeyi hâline gelmiş ve merkezin emirlerini dinlemeyerek âdetâ istiklâl emâreleri göstermeye başlamışlardır. Büyük a'yânlar küçük a'yânlara hâkim oldukları için, vaziyet âdetâ Orta-çağ Avrupa feodalitesinin Türkiye'de canlanmasına benzetilebilir. Alemdar-Mustafa Paşa iş başına gelmesinden itibaren iki ay Üçüncü Selim'in kaatillerini tenkil etmek ve zorbalıkla irticaı sindirmek gibi gailelerle meşgul olduktan sonra, kendisiyle beraber iktidâr mevkiine geçmiş olan Rusçuk yârânının telkiniyle iki büyük iş görmeye karar vermiştir. Bunların biri a'yânların itâat altına alınması ve biri de Nizâm-ı-Cedîd'in ihyâsıdır. İşte bundan dolayı Anadolu ve Rumeli a'yânları Istanbul'a dâvet edilmiş, Alemdar'ın şahsî nüfuzundan ve kendisine karşı beslenen emniyet ve i'timâddan dolayı bunlar askerleriyle beraber pâyıtahta gelmekte tereddüd etmemişlerdir. Âsım, Şânî-zâde ve Cevdet tarihlerinde Istanbul'a gelen a'yânların hepsi zikredilmemiştir. Yalnız bâzılarının isimlerine tesâdüf edilmektedir; mâlûm olanlar Bozok a'yânı Cebbar-zâde/Çapan-oğlu Süleyman Bey, Serez a'yânı İsmail Bey, Çirmen mutasarrıfı Mustafa Bey, Mağnisa a'yânı Kara-Osman-oğlu Hacı-ömer Ağa, Bolu-voyvodası Hacı-Ahmed-oğlu Seyyid-İbrahim Ağa, Bilecik a'yânı Kalyoncu-Mustafa Ağa ve Şile a'yânı Ahmed Ağa isimlerinde yedi

kişiden ibârettir. Bunlardan Kara-Osman-oğlu aslen Sırptır; Serezli-İsmail Bey'in 10-12 bin ve Kalyoncu-Mustafa Ağa'nın da 5 bin askeriyle geldiğinden bahsedilir; diğerlerinin asker miktârı belli değildir. Istanbul'da toplanan a'yânların bu yedi kişiden ibâret olmadığı muhakkaktır. Zâten Arapyan Efendi Anadolu ve Rumeli a'yânlarının kâmilen gelmiş olduklarından ve askerlerinin mecmûu da 70 bini bulduğundan bahsetmektedir. Bunlardan başka Üçüncü Selim devrinin Nizâm-ı-Cedîd taraftârlığıyla meşhur Karaman valisi Kadı-Abdurrahman Paşa da 5 bin muallem askerle gelmiştir. — A'yânların ileri gelenleri bu gün Kâğıthâne'deki Çağlayan köşkünde İkinci Mahmud'un huzûruna kabul edilip taltif ve tatmin edilmişlerdir. Bir müddet evvel büyük bir «Meclis-i meşveret» akdedilerek verilen karar mucibince bu tarihten on gün kadar sonra hükûmetle a'yânlar arasında bir «Sened-i-ittifak» akdolunmuştur; devletle tebaası arasında bir nevi muâhedeye benziyen bu tuhaf vesika yedi maddeliktir. Birinci madde a'yânların pâdişaha sadâkatine, ikincisi asker cem'in de yardım edeceklerine, üçüncüsü tahsilâtın te'minine, dördüncüsü Sadâret makamının kanun ve ittifâka uygun emirlerine itâat edip uygun olmayanlara müttefikan mâni' olacaklarına, beşincisi devlet erkânı gibi a'yânların da ittifâka riâyet edeceklerine ve riâyet etmeyen a'yanın müttefikan te'dib edileceğine, altıncısı Istanbul'daki Yeniçeri vesâire ocaklarında isyân çıktığı takdirde a'yânların istizâna lüzum olmadan gelip te'dib edeceklerine ve yedincisi de vergilerin mûtedil olmasına dâirdir. Bu yedi maddeye ilâve edilen bir zeyle göre de her yeni Sadr-ı-a'zamla Şeyh-ül-İslâm bu ittifâknâmeyi imzâ etmekle mükellef olacaktır. Fakat bu tuhaf vesikada Alemdar'dan itibaren bütün devlet erkânının imzâları bulunduğu halde yukarda bahsi geçen yedi kişiden yalnız dördünün, yâni Çapan-oğlu Süleyman, Serezli-İsmail ve Çirmen mutasarrıfı Mustafa Beylerle, Kara-Osman-oğlu Hacı-Ömer Ağa'nın imzâlarına tesâdüf edilmesi hayret edilecek bir vaziyettir. — Pâdişahın tebaasıyla böyle bir ittifâk akdine mecbur olmasından çok müteessir olduğu ve taşra hânedânlarına işte bu tarihten itibaren garaz bağladığı rivâyet edilir. Şa'ban sonlarından itibaren a'yânlar tedricen yerlerine avdet etmişlerdir).

14 Teşrinievvel 1808=23 Şa'ban 1223, Cuma: «Segbân-ı-Cedîd» ismiyle Nizâm-ı-Cedîd'in ihyası.

(Yukarıki fıkraya da bakınız. Alemdar, başta Yeniçeri-ocağı olmak üzere yedi ocaktan bir muvâfakat senedi aldıktan sonra sekizinci ocak olarak «Segbân-ı-Cedîd» i kurmaya başlamış, ilkönce 22 Eylül=1 Şa'ban Perşenbe günü Levend çiftliği kışlasına bir miktâr asker konulmuş, Nizâm-ı-Cedîd zâbitlerinden Arnavut-Mustafa Selimiyye'de asker yazmaya me'mur edilmiş ve 29 Eylül=8 Şa'ban Perşenbe günü de tâlimler başlamıştır. Bununla beraber Şıkk-ı-Evvel defterdarı Behic Efendi'nin «Umûr-ı-Cihâdiyye» nâzırlığına tâyini suretiyle ocağın resmen teessüsü bu gündür; ocak-ağalığına da Nizâm-ı-Cedîd kethudâsı Süleyman Ağa tâyin edilmiştir. Aba dizlik ve tozluk giydirilen yeni askerin hususî bir kıyâfeti vardır. Bunlara diğer ocaklardan daha fazla tahsisât verilmesi, Yeniçerilerin bile yeni ocağa rağbet etmesiyle neticelenmiştir. — Bir taraftan da ocak esâmelerinin hükûmet tarafından satın alınması kararlaşmıştır. Bu esâmeler, askerlik yerine esnaflık eden ocaklıların eshâm ve tahvilât gibi herkese sattıkları ulûfe cüzdanlarıdır. Bunlar, zaman geçtikçe elden ele dağılmış ve birçok âileler için maişet medârı hâline gelmiş olduğu için pâdişah birdenbire ilga edilmelerine müsâade etmemiş, bunun üzerine gümrükten yarı bedellerinin te'diyesi suretiyle kırk gün içinde esâmelerin satın alınmasına karar verilerek mesele halledilmiştir).

14/15 Teşrinisâni 1808=25/26 Ramazan 1223, Pazartesi/Salı gecesi, zevâlî saat 12/24: İrticâın yeniden baş kaldırması ve «Alemdar vak'ası» denilen Yeniçeri isyânının başlaması.

(Umumiyetle Ramazan'ın 26/27 nci gecesine müsâdif olan «Kadir gecesi»nden bahsedilirse de, «Salı gecesi» diye gün ismi tasrih edilmekte olduğuna göre bir günlük farkın «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. Bu meşhur isyânın başlıca sebebleri «Segbân-ı-Cedîd» ismiyle Nizâm-ı-Cedîd'in ihyâsı, yukarıki fıkrada gördüğümüz esâmeler meselesinden Yeniçerilerin mutazarrır olması ve vazifesiz tahsisât alan «Ulemây-ı-Rüsûm» un da bu misâlden kuşkulanması, diktatör vaziyetinde bulunan Alemdar'la «Bîrun» denilen hükûmet adamlarının istiklâline karşı eski nüfuzlarını kaybeden ve «Enderun» denilen Saray ricâlinin muhâlefeti, ticâret ve san'atla meşgul olan Ocaklıları tâlime mecbur etmek üzere Istanbul'da esnaflık için askerî tâlimin şart ittihâz edilmesi, başta Alemdar olmak üzere Rusçuk yârânının rüşvet, hediye ve müsâdereyle zenginleşivererek her gece sefâhat ve saz âlemlerinde yaşamaları, Kapdan-ı-Deryâ Râmiz Paşa'nın «Hatayî» denilen ve gûya bekâreti mütemâdiyen tazelenen «Bikr-i-dâime» bir câriye bulundurmak için her tarafa kol kol adamlar ve esirciler salmasının halk arasında çok fena bir te'sir uyandırması, gene Râmiz Paşa'nın şiddetli icrâatından dolayı Tersânelilerin dilgir olması, cevâhir içinde takdim edilen muhteşem câriyelerden dolayı Alemdar'ın aklı başından gitmesi ve bilhassa bunlardan «Kamer-tâb Hâtun» un te'siriyle artık silâhsız dolaşacak hâle gelmesi, bir dalkavuk çemberi içinde kalan paşanın yanına kimsenin yaklaşamaması ve nihayet kendisinin ümmîliğiyle cahilliğinden ve yârânının da sefâhatlerinden dolayı gaflet içinde kalmış olmalarıdır. — Dördüncü Mustafa işte bu vaziyetten istifâde ederek iclâs edilmesi için adamlarıyla muhâbereye başlamış, kızkardeşi Esmâ-Sultan «Tebdil-i kıyafet»le mütemâdî bir propagandaya girişmiş ve hattâ bâzı Ocak erkânıyla görüşmüş, Alemdar bu vaziyeti pâdişaha arzetmişse de Sadr-ı-a'zamının diktâtörlüğünden memnun olmadığı anlaşılan İkinci Mahmud aldırmamıştır. Aşağıki vukuâttan anlaşılacağı gibi hem Alemdar'a, hem Ocağa karşı Râmiz ve Kadı Paşalarla gizlice anlaşmış olmak ihtimâli bile yok değildir. İşte bundan dolayı Cevdet Paşa «Alemdar'ın zevâl-i devlet-ü-ikbâli mütemennây-ı ba'z-ı eâlî» olduğundan ve hattâ «Vak'anın zuhûrundan akdem hudûsuna Enderûn-ı-Hümâyûnca intizâr olunduğundan» bahsetmektedir. — Böyle bir vaziyette Ocaklıların Alemdar'ı öldürüp devleti ellerine almak için gizli bir cemiyet kurmaları pek tabiîdir. Buna mukâbil tabiî olmayan bir şey varsa o da Alemdar'la yârânının gaflet uykularından uyanmamaları, bir ay içinde ancak dört bin kadar Segbân-ı-Cedîd askerî toplanabildiği halde Anadolu ve Rumeli a'yânlarını memleketlerine iâde etmeleri ve hattâ Ocağın teşvikiyle Rusçuk üzerine yürüyen Vidin valisi Molla Paşa=İdris Paşa'ya karşı Alemdar'ın maiyyet kumandanı olan Boşnak Ağa'yı askeriyle beraber gönderip büsbütün kuvvetsiz kalmasıdır. Yakında bir isyân çıkacağı için Edirne'ye gitmesi kendisine ihtâr bile edildiği ve hattâ Bâb-ı-Âlî duvarlarına «Rumeli'den geldi bir çıtak — Bayram ertesi ya kılıç oynayacak ya bıçak» şeklinde yaftalar bile yapıştırılmış olduğu halde aldırmamış, Yeniçerileri «Manav ve leblebici gürühu» diye istihfâf ettiği için hiç bir emniyet tedbiri ittihâz etmemiştir. — Vak'anın bu gece zuhuruna sebeb, Şeyh-ül-İslâmın konağındaki ziyâfetten dönen Alemdar'a yol açmak isteyen maiyyetinin halkı değnek ve kamçıyla dağıtması ve bu yüzden yaralananların kahveleri dolaşıp Yeniçerileri ayaklanmaya teşvik etmeleridir. Ocaklılar bu heyecân içinde iken «İsmi bilinmiyen» birinin bayram ertesi Ocağın ilga edileceği hakkında bir haber göndermiş olduğundan da bahsedilir. — Gece-yarısı kışlalarından hareket eden 400 kadar Yeniçeri ilkönce Ağa-kapısı'na gidip Yeniçeri-ağası Mustafa-Ağa'yı parçaladıktan sonra sessizce Bâb-ı-Âlî'yi kuşatmışlar ve Alay-köşkü tarafındaki büyük kapıya nâzır Kethudâ dâiresinin altına ot yığıp yangın çıkardıktan sonra tüfek atmaya başlamışlardır. O sırada Alemdar'ın Rumeli askerleri sürgüne gönderilmiş ulemâ ve ricâlin evlerinde dağınık olduğundan bahsedilir; Levend-çiftliği ile Selimiyye'deki Segbân-ı-Cedîd efrâdının da cephânesi yoktur. Yağmacılık hırsıyla birçok ayak takımı da âsilere iltihâk etmiştir. Alemdar'a hemen atlanarak eşkiyâyı yarıp geçme teklifinde bulunanlar olmuşsa da müdâfaa vaziyetinde imdad beklemeyi tercih etmiştir. — Kapdan Râmiz Paşa isyândan haberdâr olunca Segbanlara cephâne verip Istanbul kapılarını tutturmakla iktifâ etmiş ve Selimiyye'de

bulunan Kadı Paşa da askerine cephâne dağıttıktan sonra Istanbul yangınına uzaktan seyirci kalmıştır: Bunların bu hâli belki de İkinci Mahmud'un gizli bir emriyle alâkadârdır; çünkü pâdişah emredince her ikisi de sarayın müdâfaasına derhâl yetişmekte kusur etmemişlerdir. Aşağıki fıkraya bakınız. — Alemdar'ın elli altı câriyesiyle «Haremdeki mahzene» ve daha doğrusu «Harem bağçesi derununda olan kulenin içine» kapandığından bahsedilir: İşte oradan eşkiyâya kurşun yağdırmış, on ikisini müzâkere bahânesiyle çağırıp tepelemiş ve hep imdad umarak kahramanca mukâvemetine devâm etmiştir).

15 Teşrinisâni 1808=26 Ramazan 1223, Salı: Alemdar'ın şehâdeti, Çavuşbaşı Arnavut Memiş Efendi'nin Sadâret-kaymakamlığı ve âsilerin saraya hücumu.

(Alemdar-Mustafa Paşa bir rivâyete göre bu gün ikindi vaktine kadar ve daha kuvvetli olan ikinci bir rivâyete göre de ezanî saat 3=zevalî saat 8 e kadar müdâfaasına devâm ettikten sonra artık imdaddan ümidini kesmiştir. Son kararını verince, vaktiyle mensub olduğu 42 nci bölük oda-başısını çağırtıp câriyelerini Ocağın nâmusuna emânet etmiş, yalnız en çok sevdiği baş-câriyesiyle sâdık harem-ağası kendisinden ayrılmamıştır. O sırada kule yâhut mahzenin arka tarafına ve üstüne üşüşen birçok yeniçerilerin kazmalarla gedik açmaya çalıştıklarından bahsedilir. Tam işte o anda Alemdar evvelce koydurduğu büyük bir barut variline tabancasını sıkıp ateşlemiş, müthiş bir tarrâka olmuş, âsilerden beş yüz yâhut sekiz yüz kişi bir anda havaya uçup telef olmuştur. Dumandan boğulan Alemdar'la iki sâdık adamının cesetleri iki gün sonra enkaz altından çıkarılmıştır. — Bu gafil kahramanın sadâreti bu senenin 28 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Perşenbe gününden itibaren 3 ay, 18 gün sürmüştür. — Arnavut Memiş Efendi'nin Sadâret-Kaymakamlığına tâyini, Sadr-ı-a'zamın «hayat ve memâtı nezd-i saltanat-ı seniyyede» henüz mâlûm olmamasıyla izah edilir. Âsiler bu gün Sadâret-Kethudâsı Mustafa Refik Efendi'nin evinde mukâvemetinden dolayı kapısını topla yıkarak kendisini dışarı çıkarıp parçalamışlardır: Diğer yârandan Umûr-ı-Cihâdiyye nâzırı Behic ve Defterdar Tahsin Efendiler kaçmışlardır. — Bâb-ı-Âlî vak'ası üzerine âsiler büsbütün azıp şehirde zorbalığa ve devlete hâkim olmaya başladıkları için, Sultan Mahmud Kapdan Râmiz ve Kadı Abdurrahman Paşaları ihtiyâten sarayın müdâfaasına dâvet etmiş, Râmiz Paşa Segban ve Topçu kuvvetleriyle ve Kadı Paşa da Selimiyye'deki askeriyle denizden Topkapı'ya gelmişlerdir. Âsilerin saraya hücumu işte bundan dolayıdır: Derhal üzerlerine asker sevkedilip bir hayli eşkiyâ kırıldığından bahsedilir).

15/16 Teşrinisâni 1808=26/27 Ramazan 1223, Salı/Çarşanba gecesi: Dördüncü Mustafa'nın idâmı.

(Bunun sebebi âsilerin Sultan Mustafa'yı tekrar tahta çıkaracaklarından bahsetmiş olmalarıdır. Sarayın Sünnet odasında Şeyh-ül-İslâm Sâlih-Efendi-zâde Es'ad Efendi, Kaymakam Memiş Paşa, Kapdan Râmiz Paşa ve Anadolu beylerbeyi Kadı Paşa ile sarayda bulunan bâzı ulemâ toplanıp vaziyet müzâkere edilmiş, Şeyh-ül-İslâm fetvâ vermiş, pâdişah biraz tereddütten sonra muvâfakat etmiş ve işte bunun üzerine Kadı Paşa ile Bostancı-başı bir kaç cellâdla içeri gidip Dördüncü Mustafa'yı Şimşirlik'de kendi belindeki şal kuşakla boğdurmuşlardır: Bu suretle Sultan Mustafa 3 ay, 19 gün evvel Üçüncü Selim'e yaptığının cezâsını aynen çekmiş demektir. — 1779=1193 senesi 8 Eylül=26 Şa'ban Çarşanba günü dünyâya gelmiş olan Dördüncü Mustafa 29 sene, 2 ay, 8 gün yaşayıp 30 yaşının içinde idâm edilmiştir. ihtilâlden dolayı cenâzesi ancak Cuma günü öğle namazından sonra kaldırılıp babası Birinci Abdülhâmid'in türbesine defnedilmiştir).

16 Teşrinisâni 1808=27 Ramazan 1223, Çarşanba: Segban-Yeniçeri harbi. Büyük Istanbul yangını, donanmanın âsilere ateş açması ve Ocak-ağalarının pâdişaha dehâleti.

(Bu sabah âsiler erkenden Ayasofya minârelerine çıkarak sarayın içine kurşun yağdırmaya başlamışlardır. Sarayda fazla erzak olmadığı için, dört bin mevcutlu Segbân-ı-Cedîd kuvvetinin eşkiyâya nisbetle kifâyetsizliğine rağmen huruç hareketine karar verilmiş, Ocak ağası Süleyman Ağa segbanları üç kola ayırarak ustalıklı bir hareketle âsilerden üç yâhut beş bin kişi telef etmiş ve Cebeciler kışlasını zabtettirmiştir. Bu vaziyet üzerine Yeniçeriler kışlayı ateşlemiş, rüzgârdan dolayı yangın genişleyerek Dîvan-yolu, Sultanahmet ve Ayasofya taraflarını kül hâline getirmiştir; Segbanların 117 yâhut 600 şehit verdikleri rivâyet edilir; Süleyman Ağa da şehîd olmuştur. — Minârelerden saraya ateş açılınca Sultan Mahmud donanmanın âsileri topa tutmasını emretmiş, şehirdeki harekât esnâsında Ağa-kapısı bombardıman edilmiş ve evlere de isâbetler olduğu için halk telâşa düşmüştür. — Nihayet âsilerin birçoğu kendi evlerini yangından muhâfaza için dağılmış, Ocak-ağaları neticeden ümit keserek ulemâdan bâzılarını dehâlet için saraya göndermiş ve pâdişah da kabul ettiği için, ertesi gün bir itâat hücceti yazılmak üzere her iki taraftan ateş kesilmiştir).

17 Teşrinisâni 1808=28 Ramazan 1223, Perşenbe: Tersane, Tophâne, Selimiyye ve Levend-çiftliği vak'aları.

(Bursa'da menfi bulunan eski Kapdan-ı-Deryâ Seyyid-Ali Paşa'nın akrabâsından Kandıralı-Mehmet ismindeki zorba bu sabah erkenden Kasımpaşa'ya gidip şöhretine kapılan eşkiyâ döküntülerini başına toplayarak Tersane ile limandaki gemileri zabtettikten sonra muhâfızları azalmış olan Tophâne'yi de ele geçirmiş, Topçu ve Arabacı kazanları Et-meydanı'na nakledilerek isyân yeniden alevlendirilmiş, bir kısım âsiler Üsküdar'a ve bir kısmı da Levend-çiftliği kışlağına giderek bir takım müsâdemelerden sonra oraları da ellerine geçirmiş ve iş bu şekle girince sarayda bulunan Râmiz ve Kadı Paşalarla Bahriye nâzırı Moralı-Ali Efendi deniz yoluyla Ayastefanos=Yeşilköy'e geçip Rumeli'ye kaçarak takipçilerin elinden kurtulmuşlardır. Bütün bu vak'alarda birçok evler basılmış, yağmalar yapılmış, ırzlara tecâvüz edilmiş ve Selimiyye kışlası yanmıştır).

17/18 Teşrinisâni 1808=28/29 Ramazan 1223, Perşenbe/Cuma gecesi: Âsilerle muâhede akdi ve irticâın ikinci zaferi.

(Gündüz Alemdar'ın cenâzesi enkaz altında bulunmuş olduğu için âsiler öldüğüne inanmış, yapılan müzâkerede firâriler bulundukça cezâlarının verilmesi kararlaşmış, Segban ocağının ilgâsı kabul edilmiş ve bu suretle 1807=1222 vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kabakçı isyânından sonra ikinci defa olarak yeni askerî teşkilât lâğvedilmiştir. — Buna rağmen Cuma sabahı saraydaki Segbanların mühim bir kısmı denizden Tophâne'ye geçtikten sonra Yeniçeriler Soğukçeşme vesâire kapılarından içeri hücum ederek mütebâki 3-4 yüz segbanı imhâ etmişler ve pek azını da tahkir ve teşhir ederek kışlalarına götürmüşlerdir).

22 Teşrinisâni 1808=3 Şevvâl 1223, Salı: Sadâret-Kaymakamı Memiş Paşa'nın sadâreti.

(Âciz, idâresiz ve silik bir şahsiyyet olan bu Arnavut Memiş Paşa'nın Kaymakamlığı için yukarda bu senenin «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1809=1223

1 Kânunusânî 1809=14 Zülka'de 1223, Pazar: Memiş Paşa'nın azliyle Kör-Yusuf Ziyâüddin Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi acziyle idâresizliğidir. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 1 ay, 9 günden ibârettir. — Halefi Gürcü Ziyâ Paşa bu ikinci sadâretine Haleb valiliğinden gelmiştir: Istanbul'a muvâsalatı 1809=1224 senesi 23 Nisan=8 Rebî'ül-evvel Pazar gününe müsâdiftir).

5 Kânunusâni 1809=18 Zülka'de 1223, Perşenbe: Osmanlı-İngiliz sulhü.

(Cevdet Paşa «19 Zülka'de» tarihinden bahsederse de, muâhede metninde mevcud olan «5 Kânunusânî» günü Perşenbe'ye ve o da hakikî takvimde «18 Zülka'de»ye müsâdiftir. — İngiltere'ye ilân edilen harb için 1807=1222 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına bakınız. O tarihte İngilizlerin Istanbul ve Mısır üzerine yaptıkları hareketlere karşı Türkiye ile elbirliği derecesinde bir dostluk te'sis eden Napoleon sonradan bu dostluğa ihânet edip Rusya ile 1808 senesi 12 Teşrinievvelinde akdettiği Erfurt muâhedesinde Memleketeyn'in Ruslar tarafından ilhâkını kabul etmiş ve bu vaziyete karşı Osmanlı imparatorluğu da İngiltere'nin arzu ettiği sulh ve ittifâkı kabule mecbur olmuştur. Sulh muâhedesi 12 maddeliktir. İngilizler ellerinde bulunan Osmanlı kalelerinin ve Osmanlılar da harbin ilânında el koydukları İngiliz gemileriyle mallarının iâdesini taahhüd etmiş, kapitülâsyonların ibkası ve her iki taraftan tâyin edilecek konsolosların aynı hukuku hâiz olması kararlaşmıştır. Aynı tarihte akdedilen dört maddelik gizli ittifâk muâhedesine göre de Fransa devleti Türkiye'ye taarruz ettiği takdirde İngiltere donanması Karadeniz'e kadar Osmanlı sâhillerini koruyacak, silâh ve mühimmât verecek ve İngiltere Türkiye'den evvel Rusya ile sulh akdedecek olursa Osmanlı «Tamâmiyyet-i mülkiyye» sini te'min edecek bir Türk-Rus sulhünün akdine tavassutta bulunacaktır).

24 Teşrinievvel 1809=15 Ramazan 1224, Salı: Yeniden başlayan Rus seferinde Tatariçe zaferi.

(Prusya ve Avusturya'ya karşı Ruslarla anlaşan Napoleon'un 1808deki Erfurt mülâkatından çar Birinci Alexandre'ın Memleketeyn'i ilhâk etmesine müsâit davranması üzerine Fransız tavassutuyla artık sulh olamayacağı anlaşıldığı ve işin içine İngiliz teşviki de karıştığı için harb yeniden alevlenmiş, Vezir-i-a'zam Yusuf Ziyâ Paşa Serdâr-ı-Ekremlikle ordunun başına geçip 23 Temmuz=10 Cumâda-l-âhire Pazar günü Istanbul'dan hareketle Tuna boyuna yürümüş, nehrin beri yakasına geçen Rusları ric'ate mecbur etmek için Şumnu üzerinden 10 Eylül=30 Receb Pazar günü Rusçuk sahrâsına gelip ertesi gün karşı sâhildeki Yerköyü'ne asker geçirmeye başlamışsa da Silistre'nin muhâsaraya uğradığını haber alıp oraya hareket etmiş, şehre bir saat mesâfedeki Tataritz=Tatariçe köyünde Pehlivan-İbrahim Ağa kumandasındaki Osmanlı fırkası 60 bin mevcutlu bir Rus ordusuyla harbe tutuşmuş, bin şehide mukâbil on bin moskof tepelenmiş ve nihayet düşman Tuna'nın öte yakasına kaçtığı için Silistre muhâsaradan kurtulmuştur. Bu zafer üzerine vezir olan Pehlivan Ağa «Baba Paşa» diye meşhurdur. — Bununla beraber, bu mevzî zafer Şevvâl sonları=Kânunuevvel başlarında İsmail ve Zülhicce=Kânunusâni sonlarında da İbrail kalelerinin vire ile teslim olmalarına mâni olamamıştır. İorga, İbrail'in teslimini 2 Kânunuevvel=24 Şevvâl Cumartesi gününe müsâdif gösterir. — Gene bu sırada Trabzon valisi ve Karadeniz sâhilleri ser-askeri Şerîf Mehmet ve Çıldır valisi vezir Selim Paşaların ihtilâflarından dolayı yerlerine başkalarının tâyininden mütevellit kargaşalıktan istifâde eden Ruslar Faş=Poti kalesini de işgâl etmişlerdir).

1810=1225

25 Haziran 1810=22 Cumâda-l-ûlâ 1225, Pazartesi: Cihâd-ı-ekber ilânı ve cephe vukuâtı.

(Varna'nın muhâsaraya uğraması, Baba Paşa'nın 2-3 bin askerle müdâfaa ettiği Hacı-oğlu-Pazarı'nın sukûtu ve Paşa'nın esâreti, Hezargrad'ın düşmesi ve mütesellimliğinde bulunan Yılık-oğlu'nun ihâneti yüzünden Silistre'nin düşmana teslimi Istanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, Fâtih câmiinde umumî bir meclis toplanıp bizzât sefere karar veren pâdişahın Hatt-ı-Hümayûnu okunmuş ve nihayet bu gün de Cihâd-ı-ekber ilân edilmişse de Şumnu üzerine gelen düşman ordusunun mağlûb ve ric'ate mecbur olduğu ve donanmanın yetişmesi üzerine Varna'nın da muhâsaradan kurtulduğu haber alındığı için umumî galeyân biraz sükûn bulmuştur. Bilhassa Anadolu'dan gelen kuvvetlerin 4 Ağustos=3 Receb Cumartesi günü Şumnu civârındaki Rus ordusuna yirmi bin telefât verdiren zaferi Moskofların ric'atine sebeb olmuştur. Bununla beraber, Ruscuğ'un kahraman müdâfii Halil Paşa'nın alnından vurulması üzerine 27 Eylül=27 Şa'ban Perşenbe günü Rusçuk ve Yerköyü kaleleri düşmana teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır).

1811=1226

10 Nisan 1811=16 Rebî'ül-evvel 1226, Çarşanba: Kör-Yusuf Ziyâüddin Paşa'nın azliyle Emîr-âhur Nâzır/Lâz-Ahmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Azlin sebebi Ziyâ Paşa'nın ihtiyarlığı, servet ve ihtişam düşkünlüğü ve mevkiini tahkim için Yeniçerileri şımartmasıdır. Sadâreti 1809=1223 senesi 1 Kânunusâni=14 Zülka'de Pazar gününden itibaren 2 sene, 3 ay, 9 gündür. Halefi Ahmed Paşa'ya «Nâzır» denilmesi evvelce İbrail nâzırlığında bulunmuş olmasından ve «Laz» lâkabı da Trabzonluluğundan kinâyedir. — Yeni serdâr 27 Haziran=5 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Şumnu'dan Rusçuğ'a gidip şehri muhâsara etmiş ve o sırada Fransa ile harb hâlinde bulunan Ruslar 8/9 Temmuz=16/17 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi Rusçuğ'u tahliye mecburiyetinde kalmıştır).

1812=1227

28 Mayıs 1812=16 Cumâdâ-l-ûlâ 1227, Perşenbe: Bükreş muâhedesi.

(Hicrî tarihin umumîyetle bir gün sonra gösterilmesi bir Rü'yet-i-hilâlden mütevellid olmalıdır. — Besarabya ile Memleketeyn'i ve Sırp istiklâlini hedef tutan Ruslar Napoleon'un Moskova seferinden dolayı bu iddiâlarından vazgeçmek mecburiyetinde kaldıklan için Türkiye bu çetin seferden az zararla kurtulmuştur. Muâhede 16 maddeliktir. Eflâk'a girdiği yerden Tuna'ya dökülünceye kadar Pruth ve Karadeniz'e kadar Tuna nehirleri hudud ittihâz edilmiş, Pruth'un sağında kalan Boğdan arâzisiyle bütün Eflak Türkiye'ye kalmış, bunların hâricindeki Rumeli ve Anadolu hudutları eski hâlinde bırakılmıştır. Sırbistan meselesinde de afv-i-umumî ilânı ve kaleler Türk işgâlinde kalmak şartıyla idari muhtâriyet verilmesi kararlaşmıştır. Netice olarak Besarabya/Bucak'la Boğdan'ın bir kısmı elden gitmiş, Ruslar Tuna ağzına ayak basmış ve Sırp misâli nihayet Yunanlılara da örnek olmuştur. — Bu uzun Osmanlı-Rus seferi 1806=1221 senesi 22 Kânunuevvel=11 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren tam 5 sene, 5 ay, 7 gün sürmüştür. Arada neticesiz kalan ve yedi ay için akdedildiği halde 1 sene, 10 ay, 29 gün süren uzun mütâreke için 1807=1222 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına ve bu muâhedeyi tavzih için akdedilen Akkerman muâhedesi için de aşağıda 1827=1242 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

5 Eylül 1812=27 Şa'ban 1227, Cumartesi: Lâz-Ahmed Paşa'nın azliyle Sofya ser-askeri Hurşid Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, «pek gözlü» olmakla beraber askerlikten anlamaması ve Rus sulhü üzerine artık pek-gözlülüğüne ihtiyaç kalmamasıdır. Sadâreti 1811=1226 senesi 10 Nisan=16 Rebî'ül-evvel Çarşanba gününden itibaren 1 sene, 4 ay, 25 gündür. — Aslen bir Gürcü kölesi olan Hurşid Paşa Sofya ser-askerliğinde Sırbistan'ın te'dibine me'mur olduğu ve Bükreş muâhedesi üzerine bu gaile yeni bir şekle girdiği için iş başına getirilmiştir).

2 Kânunuevvel 1812=27 Zülka'de 1227, Çarşanba: Medîne'nin istirdâdı.

(Vehhâbî gailesi ve Tâif'in sukûtu için 1803=1217 vukuâtının «18 Şubat» Mekke'nin istilâsı için 1803=1218 vukuâtının «30 Nisan» fıkralarına ve Medîne'nin sukûtu için de 1807=1221 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Devletin başındaki hâricî gailelerden dolayı Hicaz buhrânının izâlesine Mısır valisi Mehmed Ali Paşa me'mur olmuş ve o da oğlu Tosun Paşa kumandasında asker sevketmiştir. Uzun bir mücâdeleden sonra Medîne'nin istirdâdı Kahire ve Istanbul'da şenliklerle tes'id edilmiştir).

1813=1228

23 Kânunusâni 1813=20 Muharrem 1228, Cumartesi: Mekke'nin istirdâdı ve Hicaz'ın Vehhâbîlerden temizlenmesi.

(21 Kânunusâni=18 Muharrem Perşenbe günü Tosun Paşa Cidde'ye girmiş ve derhâl sevkettiği süvâri kuvveti de bu gün Mekke'yi teslim almıştır. Bu muvaffakıyyet üzerine Vehhâbî döküntüleri tâkip ve imhâ edilerek 28 Kânunusâni=25 Muharrem Perşenbe günü de Tâif istirdâd edilerek Hicaz tamamıyla kurtarılmıştır. — Haremeyn anahtarları Istanbul'a gönderilip merâsimle karşılanmış ve 28 Mayıs=27 Cumâda-l-ûlâ Cuma hutbelerinden itibaren inhitât âdeti mucibince pâdişahın ismine «Gazi» ünvânı eklenmiştir).

3 Teşrinievvel 1813=7 Şevvâl 1228, Pazar: Sırp isyânının tenkili üzerine Kara-Yorgi'nin Avusturya'ya kaçması.

(Bu isyân için 1806=1221 vukuâtının «3 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Yukarıki senenin «28 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Bükreş muâhedesinin 8 inci maddesi mucinince Sırp'ların müşevvik ve hâmisi olan Rusya bütün Sırp kalelerinin Türkiye'ye iâdesini kabul ettiği ve yalnız vergilerini vermek şaıtiyle idarî bir muhtâriyyete mazhariyyetlerini kabule mecbur olduğu halde, Kara-Yorgi'nin mümessilleri bu muâhedeyi tanımayıp istiklâl esasında ısrâr ettikleri için Sadr-ı-a'zam Hurşid Paşa tenkile me'mur olup Niş üzerinden âsileri ezip kalelerini istirdâd ederek Semendere'ye doğru ilerlemiş, Bosna valisi Dârendeli-Ali Paşa da o taraftan ilerleyerek meşhur Sırp sergerdelerinden «Miloş Obrenoviç»i mağlûb edip birçok kaleler ve palankalar aldıktan sonra Belgrad önlerinde orduya iltihâk etmiştir. — Bu sefer artık Rusya ile Avusturya'dan müzâharet göremeyen Kara-Yorgi hiç bir şey yapamamış, canını kurtarmaktan başka bir şey düşünmemiş ve bu tarihten bir gün evvel bir kaç arkadaşıyla Morava nehrinden geçip o zamana kadar biriktirdiği servetleriyle beraber Avusturya'ya ilticâ etmişse de, Viyana hükûmeti Türkiye'ye cemîle olarak kendisini harb esiri ittihâz etmiştir. Bu vaziyet üzerine Belgrad ve Semendere kaleleri derhâl teslim olmuşlardır. — Miloş'un parlaması, işte bu en müthiş rakîbinin firârı üzerinedir. — Hurşid Paşa bir afv-i-umumî ilân etmiş, Sırpların silâhlarını toplatmış ve evvelce hicret etmiş olan muhâcirleri eski yerlerine yerleştirmiştir. — Bununla beraber, idâresizlik yüzünden bir müddet sonra tekrar isyân hareketleri başlamıştır).

1815=1230

1 Nisan 1815=20 Rebî'ül-âhir 1230, Cumartesi: Hurşid Ahmed Paşa'nın azliyle Şıkkı-ı-Evvel defterdarı Mehmed Emin Rauf Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, Hurşid Paşa'nın ehemmiyetsiz bir Yeniçeri patırtısında gevşeklik göstermesidir. Sadâreti 1812=1227 senesi 5 Eylül 1=27 Şa'ban Cumartesi gününden itibaren 2 sene, 6 ay, 27 gündür. — Bu tebeddül umumîyetle «18 Rebî'ül-âhir=30 Mart» tarihine müsâdif gösterilir: O gün bir Perşenbe'dir; hâlbuki Hızır İlyas Efendi'nin Enderun tarihinde gün ismi Cumartesi gösterilmiştir ve o da hakikî takvimde Rebî'ül-âhir'in 20sine tesâdüf etmektedir).

1818=1233

5 Kânunusâni 1818=26 Safer 1233, Pazartesi: Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azliyle Bursa mutasarrıfı Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, İkinci Mahmud devrinde fevkalâde nüfuziyle meşhur olan Nişancı Kırımlı Tatar Hâlet Efendi'nin istirkabiyle izah edilir. — Derviş Mehmet Paşa, Sultan Aziz zamanındaki şâir Nevres'in dedesidir).

26 Eylül 1818=25 Zülka'de 1233, Cumartesi: Der'iyye'nin fethi.

(Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Vehhâbîlerin merkezi olan Der'iyye'nin dış-kalesini 6 Eylül=5 Zülka'de Pazar günü zaptettikten sonra bu gün iç-kaleyi de fethedip Vehhâbî emîri Abdullah-İbni-Suud ile dört oğlunu ve ümerâsından bâzılarını esir ederek Istanbul'a göndermiş ve hepsi idâm edilmiştir. Emîrin sandığında babasının Ravza-i-Mutahhara'dan aşırdığı mücevherâtın bir kısmı bulunmuş ve biraz sonra diğer bir oğluyla dört yüz Vehhâbî, daha esir edilip Mısır'a getirilince mütebâkisi de çıkarılıp Istanbul'a gönderilmiştir. Bu münâsebetle üç gün şenlik yapıldığından bahsedilir).

1820=1235

5 Kânunusâni 1820=19 Rebî'ül-evvel 1235, Çarşanba: Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Seyyid-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, üzerlerine Yeniçerilik alâmetleri takarak Istanbul inşaâtını zorbalıkla inhisâr altına alan ırgatlarla Yeniçeriler arasında çıkan bir mukatelede Derviş Paşa'nın seyirci kalacak kadar âciz göstermesidir. Sadâret müddeti yukarıki senenin 5 Kânunusâni=26 Safer Pazartesi gününden itibaren tam 2 senedir. Halefi Seyyid-Ali Paşa, Tanzimâtçı Koca-Reşid Paşa'nın enîştesidir).

20 Ağustos 1820=11 Zülka'de 1235, Pazar: İsyânından dolayı idâma mahkûm edilen Tepedelenli-Ali Paşa'nın Yanya'da muhâsarası ve neticeleri.

(Bu Ali Paşa'nın milliyeti ihtilâflıdır: Bir rivâyete göre Türk fethinde ihtidâ etmiş bir arnavut âilesine mensuptur ve diğer bir rivâyete göre de 17 nci asırda Tepedelen civârında tavattun etmiş Kütahyalı-Niyazi isminde bir Türk dervişinin torunudur; bununla beraber, Derviş-Nazif'in Arnavut olduğu bir suç işlediği için Kütahya'ya kaçtıktan sonra ikinci bir suçundan dolayı tekrar Arnavutluğa döndüğü hakkında da bir rivâyet vardır. Ecdâdı Arnavutlukta

muhtelif me'muriyetlerle nüfuz kazandıktan sonra kendisi Yanya, Delvina ve Tırhala mutasarrıflıklarıyla Derbendler-başbuğluğu gibi vazifelerde temâyüz etmiş ve bilhassa büyük oğlu Muhtar Paşa Eğriboz ve Karlı-eli mutasarrıfı, ikinci oğlu Veli/Veliyüddin Paşa babasının yerine Derbendler nâzırı ve Mora valisi ve küçük oğlu Sâlih Paşa da Lepanto=İnebahtı mutasarrıfı olunca cenubî Arnavutluk'la Yunanistan Tepedelenli âilesinin mâlikânesi hâline gelmiştir. Arnavutluğun Toskalık havâlisine hâkim olan Ali Paşa'nın en mühim rakibi, şimaldeki Kegalık mıntıkasına hâkim olan İşkodra mutasarrıfı İbrahim Paşa'dır: Aralarında sıhriyyet olduğu halde İbrahim Paşa'ya karşı isyânlar tertib ettirerek kendisini Avlonya'ya çekilmek mecburiyetinde bıraktıktan sonra oradan aldırıp ölünceye kadar Yanya'da mahpus tutan Ali Paşa Toskalık'dan sonra Kegalığa da tecâvüz ederek arâzisini mütemâdiyen tevsi etmiş, son Rus seferinde oğullarının kumandasında kuvvetler göndererek hizmet etmiş olduğu için isyânkâr vaziyetine göz yumulmuş ve ihtiyarlığından dolayı ölümü beklenmekle iktifâ edilmiştlr. Buna rağmen devletin, kendisine karşı tenkil kuvvetleri sevketmesine sebeb, meşhur ve meş'um Hâlet Efendi'nin entrikalarıdır: Nişancılık makamında bulunan ve İkinci Mahmud üzerindeki büyük nüfuzuyla hükûmet ve devlete hâkim olan Mehmet Sait Hâlet Efendi Kırım tatarlarındandır; Fener Rum beylerinin hocalıklarıyla kâtipliklerinde bulunmuş olduğu için, onlara voyvodalıklar ve tercümanlıklar satarak servet yapmış ve muhâliflerine karşı başlıca istinâdgah olarak Yeniçeri ocağına dayanmıştır. Hâlet Efendi'nin Tepedelenli meselesindeki entrikalarına bir kaç sebeb gösterilir.

1) Ali Paşa'dan senede bin kese rüşvet isteyip alamayınca ona karşı düşman kesilmiştir;

2) Yunan ihtilâlinin hazırlanmasında büyük bir rol oynayan Fener Rumlarının te'siri altında kalmıştır;

3) Sultan Mahmud'un Yeniçeri ocağını ilga tasavvuruna mâni olmak üzere devletin başına bir Yanya gailesi açmak istemiştir.

— Tepedelenli Veli Paşa'nın kethudâsı olduğu halde babası Ali Paşa'nın hışmına uğrayıp Istanbul'a kaçmış olan Paşo İsmail Bey'e karşı Ali Paşa'nın gönderdiği adamlar tarafından neticesiz bir sûikast teşebbüsünde bulunulması Hâlet Efendi'nin çok işine yaramış, devlet-adamları umumîyetle Tepedelenli'ye düşman olmuş, Yanya civârındaki valilere teyakkuz emri verilmiş ve Ali Paşa ile oğulları memuriyetlerinin bir kısmından azledilmişlerse de dinlemedikleri için o sırada Mora valisi olan Hurşid Ahmed Paşa ser-askerlikle tenkil hareketine me'mur olduktan başka, Arnavutluk sâhillerine de Nasuh-zâde Ali Bey kumandasında bir filo gönderiImiştir. Bu vaziyet üzerine Ali Paşa bir taraftan affını istemekle beraber, bir taraftan da Yanya'yı tahkime ve Rusya'daki merkezlerinde Yunan isyânını hazırlayan «Ethniki hetairia»ı ve «Hetairia tôn Philikon» gibi ihtilâl cemiyetleriyle elbirliğine kalkıştıktan başka Mora, Adalar, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan'da umumî bir isyân çıkarmak üzere her tarafa adamlar gönderip ihânet teşebbüslerine girişmiştir. İsyânından evvel Yunan ihtilâl cemiyetleri hakkında gönderdiği raporlar Hâlet Efendi tarafından hasır-altı edilen Ali Paşa'nın nihayet şahsî menfaati uğrunda onlarla elbirliği etmesi Hâlet Efendi'nin şenaâtinden geri kalır bir denâet değildir. 23 Mayıs=10 Şa'ban Salı günü Yanya'da Eteryacılarla bir ictimâ akdedip Toskalık ve Tesalya beyliği kendi âilesinde kalmak ve Karlı-eli sancağıyla Mora kendi himâyesinde bir Yunan hükûmeti olmak şartıyla fecî bir ittifâk akdeden Tepedelenli eskiden tenkil ettiği Yunan çetelerini yeniden teşkil etmiş ve son vazife olarak elinde bırakılan Yanya mutasarrıflığından da azledilip âilesiyle Tepedelen'de ikamet emrini alınca dinlemediği için «fermanlu» olmuş, yâni âsi sıfatıyla idâmına ferman çıkmıştır. — Hükûmet kuvvetleri ilkönce Tepedelenli'nin bütün arâzisini işgâl etmiş, oğulları Veli Paşa Preveze'de, Muhtar ve Sâlih Paşalar Ergiri'de ve Veli-Paşa-zâde Mehmet Bey Parga'da teslim olmuş ve

ondan sonra da vezâretle Yanya mutasarrıflığına tâyin edilen Paşo İsmail Paşa Yanya'yı muhâsara etmiştir. Muhâsaradan evvel şehri yakıp kaleye çekilmiş olan Ali Paşa'nın Arnavut, Rum, Fransız, İtalyan ve İsviçreli beş bin askeriyle 200 topu, dört senelik erzakı ve yıllarca kâfi gelebilecek hazineleri bulunduğundan bahsedilir. Bir rivâyete göre ihtiyar Tepedelenli «Vasiliki» ismindeki genç ve güzel Rum karısının teşvikiyle muhâsara esnâsında tanassur bile etmiştir. — Ali Paşa hükûmet ordusundaki Türklerle Arnavutları birbirine düşürmüş olduğu ve Yanya tahkimâtı da çok kuvvetli bulunduğu için muhâsara 1 sene, 4 ay, 25 gün sürmüş, nihayet ser-asker Hurşid Paşa Tepedelenli ile muhâbereye girişip hayatına dokunulmayacağı hakkında te'minât vermiş, bu hususta Istanbul'dan ferman gelinceye kadar Ali Paşa Yanya gölündeki «Pandeleimon» manastırına çekilip beklemiş, fakat Hâlet Efendi Hurşid Paşa'nın iş'arını kabul etmediği için Ser-asker bir idâm fermânı tasni' ederek bir kaç kişiyle 24 Kânunusâni 1822=1 Cumâda-l-ûlâ 1237 Perşenbe günü Ali Paşa'ya göndermiş, âsi Paşa kendisini müdâfaa etmişse de bir kurşunla öldürüldükten sonra kesik başı Istanbul'a gönderilmiştir: Kütahya ve Ankara'ya sürülmüş olan oğullarıyla torununun kesik başları da pâyıtahta gönderildikten sonra Silivri-kapısı hâricindeki mezarlığa defnedilmişlerdir. Yunan isyânının tesri ve teshilinde bu Tepedelenli vak'ası en mühim âmil sayılır).

1821=1236

12 Şubat 1821=9 Cumâdâ-l-ûlâ 1236, Pazartesi: Patras vak'ası ve Yunan isyânının başlaması.

(Yunanlılık fikri Rumluk fikriyle başlamıştır. Şimalî Yunanistan'la Mora çevresine münhasır olan Yunanlılığa mukâbil Garbî-Anadolu, Adalar ve Rumeli'nin muhtelif taraflarına yayılmış olan Rumluk daha geniş bir camiadır; her ikisi de ırki birlikten tamamıyla mahrumdur; bütün Rum-Yunan camiası bir mezheb ve dil birliğinden ibârettir. Bilhassa mezheb bakımından ilk zamanlarda Sırplarla Bulgarlar ve Ulahlar bile Rum cemâatine mensup sayılmıştır. İşte bu vaziyetten dolayı yukarıki fıkrada bahsi geçen «Hetairia»ların gayesi Ortodoks istiklâli ve Bizans imparatorluğunun ihyâsı şeklinde ortaya atılmıştır. Bunlardan «Hetairia tôn Philikon» ilmî ve edebî bir cemiyet şeklinde meydana çıkmış ve «Ethniki hetairia» ise gizli bir ihtilâl cemiyeti şeklinde kurulmuştur: Bu ikincisinin ilkönce 18 inci asırda meşhur şâir Rhigas tarafından kurulduktan sonra onun 1798 de idâmı üzerine dağıldığından ve nihayet 1814 de Odesa'da ikisi Rum ve biri Bulgar olmak üzere üç tüccar tarafından tekrar te'sis edilmiş olduğundan bahsedilir. Rus çarını o gizli cemiyetin umumî reisi gibi gösteren bu müessislerin iddiâları mevsuk olmamakla beraber, Rusya'nın Rum-Yunan dâvâsını daha 18 inci asırdan itibaren siyâseten benimsemiş olduğu muhakkaktır: Rusların Mora'da çıkardıkları ilk isyân hareketi için 1770=1183 vukuâtının «9 Nisan» ve Rus çariçesi İkinci Katerina ile Avusturya imparatoru ikinci Joseph'in meşhur «Rum projesi» için 1787=1201 vukuâtının «13 Ağustos» fıkralarına bakınız. Eterya'nın kasası Münih=Munich'de, kafası Petersburg'da ve merkezi Istanbul'da gösterilir. Her halde 1814 den itibaren bütün Rum ve hattâ Ortodoks âleminde teşkilâtlandığı muhakkaktır. Umumî reisliğine Rus çarının aslen Rum olan yâveri General Alexandre Ypsilanti intihâb edilmiştir: Bu adam evvelce Türklere ihânet edip Rusya'ya kaçarak orada tavattun etmiş olan Konstantin Ypsilanti'nin oğludur. Bundan başka o sırada Rus Hâriciyye nâzırlığında bulunan meşhur Capo d'İstria da aslen Rum olduğu için Eterya'ya müzâheret etmiştir. Istanbul'da da Rum patriki Grigorios ile birçok piskoposlar ve Fener beylerinin birçokları Eterya'ya iltihâk etmişlerdir. Yunan ihtilâlinin dâhilî ve hâricî birçok sebeblerinden bahseden Cevdet Paşa dâhilî sebeblerin en mühimini idâresizlikle adâletsizlikte gösterir; vaktiyle Balkan milletlerinin Osmanlı hâkimiyyetine iltihâkında silâh kuvvetine muâdil bir rol oynayan Türk adaleti artık bozulmuş, câhil ve mürteşî hâkimler halkı hükûmetten soğutmuş ve bilhassa bir şakavet ocağı hâlini alan Yeniçerilerin zorbalıklarıyla

zulümleri müslümanların bile nefretine sebeb olmuştur. Hâricî sebeblerin en mühimleri de Fransız ihtilâlinin her tarafa yaydığı milliyet ve millî hâkimiyyet fikirlerinin Balkanlarda umumî bir intibâha sebeb olması, Rusya ve Avusturya gibi devletlerin mütemâdî propagandalarıyla tahrikleri ve eski Yunan kültürüne hayrân olan Avrupa milletlerinin Türklere karşı Yunanlılığı iltizâm etmekte taassup derecesine varmalarıdır. İşte bütün bu sebeblerden dolayı 18 inci asrın sonlarındanberi Rum-Ortodoks âlemi isyân ve ihtilâl ruhiyyâtı içindedir; zâten cenubî Mora'daki Mainottes=Maynotlar ötedenberi âsi vaziyetindedir: Üçüncü ciltte 1614=1023 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız. Üçüncü Mustafa devrindeki uzun seferde Ruslar bütün Mora'yı ayaklandırmışlardır. 1770=1183 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Daha sonra meşhur çariçe İkinci Katerina ile Avusturya imparatoru ikinci Joseph'in «Projet grec=Rum projesi» denilen ittifâk esasları da Bizans imparatorluğunun ihyâsı gayesine müstenittir. 1787=1201 vukuâtının «13 Ağustos» fıkrasına bakınız. Napoleon'un İtalya seferinden sonra Rum sergerdeleri Türk idâresine isyân etmek üzere kendisine elbirliği teklif etmişlerdir. 1798=1213 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu sefer Eteryacılar da Yunanlılık fikriyle değil, Bizans'ın ihyâsını istihdâf eden Rumluk fikriyle harekete başlamışlardır. Yalnız kendi kuvvetleriyle Osmanlı imparatorluğuna karşı koyamayacaklarını bilen ihtilâl reislerinin bir taraftan yukarıki fıkrada gördüğümüz Tepedelenli'nin ve bir taraftan da Rusya'nın elbirliğine istinâd ettiklerinden bahseder. Tepedelenli-Ali Paşa İşte bundan dolayı Yunan istiklâl hareketinin «Patron»u sayılmaktadır. Bir taraftan ser-askerlikle Tepedelenli'yi tenkile me'mur olan Mora valisi Hurşid Ahmed Paşa'nın bütün eyâlet askerini alıp Yanya'ya gitmesinden dolayı Mora'nın askersiz kalması ve bir taraftan da Tepedelenli-Eterya ittifâkı artık isyâna müsâit bir vaziyet hâsıl ettiği için, Mora sergerdelerinin 21/22 Nisan=18/19 Receb Cumartesi/Pazar gecesi her tarafta birden taarruza karar verdiklerinden bahsedilir. Fakat bu gizli karar pek çabuk şâyi olduğu için müslümanlar her tarafta şehirlerden kalelere çekilmeye başlamışlardır. Patras baş-piskoposu Germanos İşte bundan dolayı on bin kişilik bir kuvvetle kaleyi muhâsaraya kalkışmış ve bu hâdise Yunan isyânına başlangıç sayılmıştır. Üç haftada bütün Mora âsilerin eline geçmiş, yalnız Osmanlıların «Trabliçe» dedikleri vilâyet merkezi Tripolitza=Tripoliçe aylarca mukâvemet etmiştir. Yunan isyânında rol oynayan âsiler üç zümreye ayrılır:

1) Şimalî-Yunanistan'la Epir'de ötedenberi şakavet hâlinde bulunan Rum ve Hıristiyan-Arnavutlara «Pallicares=Palikarya» denir. Hükûmet bunlara karşı Müslüman-Arnavutları kullanınca Palikaryalar Türk idâresine karşı geldikleri için bu haydutlar Yunan istiklâllinin ilk millî kahramanları sayılır!

2) Cenubî-Mora'nın ötedenberi bir isyân ocağı olan Mayna dağlılarına Maynot denir; Nahiyelerin başındaki koca-başlarla papaslar da bunlarla elbirliği etmişlerdir;

3) Argolid körfezindeki Hydra=Çamlık, Spaetza=Suluca/Sütlüce ve Psara=İpsara adalarının ötedenberi muhtâriyyete benzer bir idâreleri vardır.

Diğer Yunan adalarıyla sâhil şehirleri gibi bunlar da son Avrupa muhârebelerinde Türk bayrağının bîtaraflığından istifâde ederek deniz ticâretinde çok ilerlemişler ve bilhassa korsanlara karşı gemilerini toplarla takviye etmişlerdir. 1816 da Rumların 600 gemisiyle 17 bin gemicileri olduğundan ve hattâ yalnız o üç adanın 180 gemiyle isyâna iştirâk ettiğinden bahsedilir. — Mora isyânının ilk reisi, yukarda bahsi geçen Alexandre Ypsilanti'nin kardeşi Dimitrios Ypsilanti'dir; ünvânı «Archistratege»dir; bayrağında siyah zemin üzerine bir ankaa resmî vardır; fakat Bizans fikrini temsil eden bu Eteryacı Yunanistan'da tutunamamış, yabancı diye defedilmiş ve ondan sonra bir takım mücâdeleler olmuşsa da nihayet isyân hareketinin başına Alexandre Mavrokordato geçmiştir. Diğer rüesânın en mühimleri de Marko

Botsaris, Kolokotronis, Mavromihalis ve baş-piskopos Germanos gibi adamlardır; muvakkat hükûmet merkezi Anabolu'dur.

— Mora askeriyle Yanya'da bulunan vali ve ser-asker Hurşid Paşa bu vaziyet üzerine Kapucu-başı Mustafa Bey kumandasında 3500 asker göndermiş ve Mustafa Bey de 8 Mart=3 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Argos'u istirdâd etmişse de oradan Tripoliçe'ye gidip tedbirsizlik ederek kaleye girmiş ve muhâsaraya uğramıştır. Tripoliçe kalesi 1821=1237 senesi 5 Teşrinievvel=8 Muharrem Cuma günü sukut etmiş ve ahâliden sekiz bin müslüman kılıçtan geçirilmiştir; zâten bütün Mora kalelerinde âsiler hep aynı vahşeti irtikâb etmişlerdir.
— Yunan isyânı Mora'dan Eğriboz'a, Sisam'a, Girid'e ve hattâ Selânik havâlisine bile sirâyet etmiş, devletin başına karada ve denizde yıllarca büyük bir gaile açılmıştır; buna karşı hükûmetin ilk tedbirlerinden biri, isyânın Istanbul'daki elebaşılarının tenkilidir. Rum patriki Grigorios 22 Nisan=19 Receb Pazar günü patrikhânenin orta kapısında salben idâm edilmiş ve yaftası göğsünde olarak üç gün teşhir olunmuştur; bundan başka Kayseri, Edremit, Tarabya ve Edirne piskoposlarıyla tüccar vesâireden bir takım hâinler daha asılmışlardır. Eterya reisi Alexapdre Ypsilanti'nin Bizans hülyâsıyla hareket ettiğini yukarda görmüştük. Eflâk, Boğdan ve Sırbistan'ı da bu hülyâ ile ayaklandırabileceğini zanneden Ypsilanti Boğdan beyi Mihal Soutzo/Suzzo ile anlaşarak 5 Mart=30 Cumâdâ-l-ûlâ Pazartesi günü üç bin kişiyle Yaş'a girmiş, 11 Mart=6 Cumâda-l-âhire Pazar günü Kalas ve nihayet 30 Mart=25 Cumâda-l-âhire Cuma günü de Bükreş sukut etmişse de, Romanyalılar Rumlukla alâkadâr olmadıkları gibi Rus çarı da bu hareketi takbîh edip Ypsilanti'yi askerlikten tardetmiş, Istanbul'daki Rus sefiri hükûmete te'minât vermiş, Türk askeri harekete geçmiş ve nihayet hayalperest Ypsilanti Avusturya'ya ilticâ mecburiyetinde kalmıştır. Büyük Rumluk ve Bizans hülyâları işte böyle suya düşmüş ve isyân hareketi Yunanistan'la bâzı adalarda mevziileşerek Rumluk ve Ortodoksluk yerine Yunanlılık fikri alevlenmiştir. Aşağıda 1822=1237 vukuâtının «13 Kânunusâni» ve «23 Mart», 1824=1239 vukuâtının «1 Nisan», 1824=1240 vukuâtının «13 Teşrinisâni», 1825=1240 vukuâtının «24 Şubat» ve 1826=1241 vukuâtının da «22 Nisan» fıkralarına bakınız).

28 Mart 1821=23 Cumâda-l-âhire 1236, Çarşanba: Seyyid-Ali Paşa'nın azliyIe Çirmen mutasarrıfı Benderli-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, devletin geçirmekte olduğu büyük buhrânlar içinde ehliyet ve iktidârının kâfi görülmemesidir. Sadâret müddeti 1820=1235 senesi 5 Kânunusâni=19 Rebî'ül-evvel Çarşanba gününden itibaren 1 sene, 2 ay, 24 gündür).

30 Nisan 1821=27 Receb 1236, Pazartesi: Benderli-Ali Paşa'nın azliyle sâbık Sadâret-Kaymakamı Hacı-Sâlih Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, diktatör hâlini alan Tatar Hâlet Efendi'nin idâmını çok haklı olarak istemiş olmasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 1 ay, 3 gündür).

1821=1237

15 Teşrinisâni 1821=19 Safer 1237, Perşenbe: Osmanlı-Kaçar harbi.

(Osmanlı imparatorluğunun Tepedelenli ve Yunan isyânlarıyla meşguliyetinden, istifâde ederek Bağdad'ı işgâl edivermek isteyen ve «Baba-Han» lâkabıyla mârûf olan İran şâhı Feth-Ali Han'ın oğlu ve veliahtı Abbas-Mirza Şarkî-Anadolu'ya ve diğer oğlu Mehmed Ali-Mirza da Irâk'a taarruz etmişlerdir. İranlılar bâzı hudut hâdiselerini vesile ittihâz ederek Anadolu

cephesinde Bâyezid, Toprakkale=Eleşgirt/Eleşkirt ve bir müddet sonra da Bitlis, Muş ve Erciş taraflarını işgâl etmişlerse de ordularında şiddetli bir kolera çıktığı için perişan olmuşlar ve Irâk cephesinde de Mehmed Ali-Mirzâ'nın aynı hastalıktan ölümü üzerine sulhe teşebbüs etmişlerdir: Erzurum'da yapılan müzâkereler 1746=1159 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında gördüğümüz sulh esaslarına göre bir muâhede akdiyle neticelenmiş ve bu muâhede 1823=1238 senesi 28 Temmuz=19 Zülka'de Pazartesi günü imzâ edilmiştir).

1822=1237

13 Kânunusâni 1822=19 Rebî'ül-âhir 1237, Pazar: Yunan istiklâlinin ilânı.

(Yunan isyânının merkezi olan Mora'daki Epidauros/Pidavro kasabasına yakın bir ormanda toplanan millî meclis bu gün Yunan istiklâlini ilân etmiş, Şimalî-Yunanistan iki ve Mora bir eyâlet ittihâz edilmiş, millî meclis reisliğine Alexandre Mavrokordato seçilmiş, bir kanun-ı-esasî tedvin olunmuş ve beş kişilik bir icrâ hey'eti teşkil edilmiştir).

23 Mart 1822=29 Cumâda-l-âhire 1237, Cumartesi: Sakız isyânı.

(Sakız adasının 80 bin hıristiyan nüfusuna mukâbil yalnız bin müslüman ahâlisi bulunması ve Yunan ihtilâlinin buraya da sirâyet edeceği hakkında şâyialar çıkması üzerine ada muhâfızı vezir Vahid Paşa Bâb-ı-Âlî'den kuvvet istemişse de tehlikenin ehemmiyeti takdir edilmediği için gönderilen asker miktârı ancak iki bini bulabilmiştir. İsyân hâlinde bulunan Sisam adasından bu gün gelen 60 küçük ve 17 büyük gemiden altı bin asker ihraç edilmiş, Sakız şehriyle köylerinin bütün hıristiyan ahâlisi âsilere iltihâk etmiş, kaleye çekilen Türk kuvvetleriyle müslüman ahâli muhâsara edilmiş, nihayet 11 Nisan=19 Receb Perşenbe günü Kapdan-ı-Deryâ Nasuhzâde-Ali Paşa kumandasındaki donanma gelince eşkiyâ gemileri kaçmış ve hemen Çeşme'den asker geçirilmiş, ertesi gün şehir istirdâd edildikten sonra tenkil edilen âsiler 18 Nisan=26 Receb Perşenbe günü istimân etmişlerdir. Bu muhârebelerde Türk askerlerinin ganîmetten zengin oldukları ve 50 kuruşa köle ve câriye satıldığı rivâyet edilir. — Garp menbâlarında bu meşrû tenkil hareketinin bir «Katl-i-âm» şeklinde gösterilmesi, hayret edilecek bir taassup eseridir).

1822=1238

10 Teşrinisâni 1822=24 Safer 1238, Pazar: Hacı-Sâlih Paşa'nın azliyle Afyon-Karahisar mutasarrıfı ve Istanbul-boğazı muhâfızı Deli-Abdullah yâhut Hamdullah Paşa'nın sadâreti.

(Meşhur Hâlet Efendi ile geçinemediği için azledilen Sâlih Paşa'nın sadâreti 1821=1236 senesi 30 Nisan=27 Receb Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 6 ay, 10 gündür. Azledildiği gün pâdişaha Hâlet'in nefyini tavsiye etmiş ve foyası artık meydana çıkan Hâlet Efendi Konya'ya sürüldükten biraz sonra ikinci bir irâdeyle orada idâm edilip kesik başı Istanbul'a getirilmiş ve teşhir edildikten sonra Yahya-Efendi dergâhına defnolunmuştur).

1823=1238

10 Mart 1823=26 Cumâda-l-âhire 1238, Pazartesi: Deli-Abdullah/Hamdullah Paşa'nın azliyle Silâhdarlıktan mazûl Ali Paşa'nın sadâreti.

(Abdullah Paşa'nın sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren dört ay sürmüştür).

25 Nisan 1823=13 Şa'ban 1238, Cuma: Sultan Abdülmecid'in doğumu.

(İkinci Mahmud'un bundan evvel doğan oğulları yaşamadıkları için Sultan Mecid büyük oğlu sayılır. Anasının adı «Bezm-i-âlem Sultan»dır. 1839=1255 de tahta çıkmış olan Abdülmecid'in doğum tarihî umumîyetle «11 Şa'ban=23 Nisan Çarşanba» ve «14 Şa'ban=26 Nisan Cumartesi» günlerine müsâdif gösterilirse de yanlıştır. O sırada Hazîne-i-Hümâyûn'da bulunan Hâfız Hızır İlyas Efendi'nin «Enderun tarihi» nde «14 Şa'ban Cuma» diye gün ismi zikredilmekte olduğuna ve Cuma günü de hakikî takvimde Şa'ban'ın 13 üne müsâdif bulunduğuna göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihlerinin doğru olduğu muhakkaktır).

1823=1239

13 Kânunuevvel 1823=9 Rebî'ül-âhir 1239, Cumartesi: Silâhdar-Ali Paşa'nın azliyle Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Mehmet Said Galib Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi idâresizliktir. Sadâret müddeti yukarıki senenin 10 Mart Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden itibaren 9 ay, 4 gündür).

1824=1239

1 Nisan 1824=1 Şa'ban 1239, Perşenbe: İbrahim Paşa'nın Mora valiliği.

(1821=1236 senesi 12 Şubat=9 Cumâdâ-l-ûlâ Pazartesi günü Patras vak'asıyla başlayan Yunan isyânı, 3 sene, 1 ay, 18 gündür karada ve denizde birçok kan dökülmesine sebeb olmuş, ordu başında muhtelif ser-askerler tecrübe edilmiş ve bütün bunlara rağmen iş yatıştırılamamıştır. Bu vaziyette Yeniçeri ocağının tefessüh hâlinde bulunması ve devletin hâlâ yeni bir ordu kuramamış olması en büyük âmildir. İşte bundan dolayı isyânın en mühim sâhası olan Mora'nın tenkili, Hicaz'daki Vehhâbî gailesinin tesviyesinde gösterdiği muvaffakıyyetten dolayı Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya havâle edilmiş ve o da tenkil hareketinin sonuna kadar oğlu İbrahim Paşa'ya Deryâ-kapdanlığıyla Mora valiliğinin tevcihini istemişse de Kapdanlık talebi kabul edilmeyerek tam salâhiyetle valilik verilmiş ve emrine 20 gemilik bir filo da gönderilmiştir. Mehmed Ali Paşa bu filo ile Mısır donanmasından mürekkep 196 gemilik ve bir rivâyete göre de harb ve nakliye gemisi olarak 454 parçalık bir donanma techiz edip «Asâkir-i-Cihâdiyye» ismiyle teşkil ettiği muntazam askerden üç alayla başıbozuk efrâdından otuz bin kişilik bir kuvvet tertib ederek ve 150 sahrâ topu vererek Zülka'de=Temmuz ayında İbrahim Paşa ile İskenderiyye'den Mora'ya sevketmiştir).

1824=1240

14 Eylül 1824=20 Muharrem 1240, Salı: Mehmet Said Galib Paşa'nın azliyle Silistre valisi Benderli-Mehmet Selim Sırrı Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Yeniçeri ocağının ilgasını isteyen İkinci Mahmud'a bu işin ehli olmadığını söyleyen Galib Paşa'nın Benderli-Selim Paşa'yı tavsiye etmesidir. Sadâret müddeti 1823=1239 senesi 13 Kânunuevvel=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi gününden itibaren 9 ay, 2 gündür).

13 Teşrinisâni 1824=21 Rebî'ül-evvel 1240, Cumartesi: Vidin valisi Mehmet Reşid Paşa'nın Rumeli Ser-askerliği.

(Yukarıki sene vukuâtında Mora valiliğine tâyin edildiğini gördüğümüz Mısırlı İbrahim Paşa ile tenkil hareketinde elbirliği edebilecek muktedir bir ser-asker intihâbına karar verildiği için Reşid Paşa Rumeli beylerbeyliği ile ser-askerliğine tâyin edilip Derbendât nezâreti ile Yanya ve Delvine mutasarrıflıkları da ilâveten tevcih edilmiş ve İbrahim Paşa gibi buna da tam salâhiyet verilmiştir).

1825=1240

22/23 Nisan 1826=14/15 Ramazan 1241, Cumartesi/Pazar gecesi: Missolonghi'nin fethi.

(Mossolonghi kalesi Şimalî-Yunanistan'ın cenubugarbî sâhilinde ve Lepanto körfezi üzerindedir. Mısırlı-İbrahim Paşa cenuptan şimale doğru sür'atli bir istirdât hareketine giriştiği sırada, 1824=1240 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen ser-asker Mehmet Reşid Paşa da şimalden harekete geçerek yukarıki senenin 30 Nisan=12 Ramazan Cumartesi günü Missolonghi'yi kuşatmaya başlamış, kale çok müstahkem olduğu ve bilhassa deniz tarafından iâşe ve takviye edildiği için muhâsara çok uzun sürmüş, nihayet Sultan Mahmud'un emri üzerine Mısırlı-İbrahim Paşa ile Kapdan-ı-Deryâ Koca-Husrev Mehmet Paşa da elbirliği ederek bu gece kale fetbedilmiştir. Aşağıda 1827=1242 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına da bakınız).

15 Haziran 1826=9 Zülka'de 1241, Perşenbe: Teceddüd fikrinin ilk büyük zaferi olan «Vak'a-i-Hayriyye»de Yeniçeri-ocağının imhâ ve ilgası.

(Yeniçeri-ocağının Osmanlı fütûhatındaki rolü fevkalâde mübâlağalarla son derece i'zâm edilmiştir. Azamet ve istilâ devrinde bütün mevcudu on küsur binden ibâret olan bu devşirme askerin ne kale fütûhatında, ne meydan muhârebelerinde zannedildiği kadar mühim bir rolü olmadığından bahseden Fernand Grenard çok haklıdır. Pâdişahların etrâfında bir muhâfız ve ihtiyât kuvvetinden başka bir şey olmayan Yeniçeri ocağı azamet devrimizde bile devletin başına dâimî bir gaile teşkil etmiş ve hattâ birçok seferlerde düşmanın işine yarayan bir engel rolü oynamıştır; Yeniçerilerin ilk isyânlarıyla yağmacılıkları Fâtih'in ilk saltanatındaki «Buçuk-tepe» hâdisesinde gösterilir. Birinci ciltte 1445=849 vukuâtının ilk fıkrasına bakınız. Tekmil İran'ı fethetmek isteyen Yavuz'un Çaldıran zaferinden sonra otağına kurşun atarak geri dönmesine sebeb yeniçerilerdir. ikinci ciltte 15141=920 vukuâtının «14 Ağustos», «15 ve 21 Eylül» fıkralarına bakınız. Kanuni devrinde bile hükûmeti devirmek için Istanbul'da isyân çıkarıp yağmacılık etmişlerdir. Gene ikinci ciltte 1525=931 vukuâtının «25 Mart» fıkrasına bakınız. Bilhassa inhitât seferlerinde cepheden kaçıp karargâh yağmalamaktan ve ordunun bozulmasına sebeb olarak üstüste ülkeler zıyâına yol açmaktan başka bir şey yapmayan bu meş'ûm ocak Istanbul'da asırlarca bir siyasî komite rolü oynamış, teceddüdcülerin kellelerini isteyip evlerini yağma etmekten başka bir şey yapmamış, bütün irtica hareketlerinde kanlı bir önayak olmuş, sarayla hükûmeti ve esnafla halkı haraca kesmiş, hamamlardan çıplak kadınlar kaldırıp sokaklarda sefâhat sahneleri kuracak derecelerde tefessüh etmiş ve ulûfe almaktan başka askerlikle alâkası kalmamıştır. Daha Birinci Mahmud devrinden itibaren Garp orduları tarzında «Asâkir-i mualleme=Ta'limlü asker» yetiştirilmek üzere projeler tertib edilmesi işte bundandır. Üçüncü Mustafa devrindeki Tophâne ıslâhâtı da aynı maksatladır. Birinci Abdülhâmid devrinde «Sür'at topçuları» çoğaltılmışsa da ocak korkusundan daha fazla bir şey yapılamamıştır. Üçüncü Selim'in «Nizâm-ı-Cedîd» ihdâsıyla gösterdiği celâdet felâketiyle neticelenmiş ve İkinci Mahmud'un cülûsunda Alemdar'ın kurduğu «Segbân-ı-Cedîd» de onun

felâketine sebeb olmuştur. Fakat İkinci Mahmud seleflerinden daha cür'etli ve daha müdebbirdir. Devletin selâmeti için ocağın ilgâsı fikrini Üçüncü Selim'den aldığı rivâyet edilir. Büyük fırsatı uzun bir sabırla hazırladığı anlasılmaktadır: Ocağın azılı zorbaları Ağa-Hüseyn Paşa'nın Yeniçeri-ağalığı zamanında muhtelif vesilelerle izâle ve nefyedildiği için vaziyetin müsâit bir şekle girmiş olmasından istifâde edilerek 25 Mayıs=17 Şevvâl Perşenbe günü teceddüdcü Şeyh-ül-İslâm Kadı-zâde Mehmet Tâhir Efendi'nin konağında Sadr-ı-a'zamla erkân ve ulemâdan mürekkep bir Meclis-i-Hâs toplanıp Garb tarzında tâlim istemeyen ve yalnız «Usül-i kadime mucibince destiye kurşun atmak ve keçeye kılıç çalmak»la iktifâ etmek isteyen Yeniçerilere rağmen «Ta'lim-i harbin vücubuna fetvâ» ve «Eşkinci nâmıyla asâkir-i mualleme» teşkiline karar verilmiştir. Bununla beraber ocağı kışkırtmamak için yeni askerin elli bir Yeniçeri ortasından yüz ellişer kişi alınmak suretiyle teşkili kararlaşmış ve hattâ bir «Hüccet-i şer'iyye yazılarak devlet erkânından başka Ocak-ağalarına da imzâ ettirilmiştir.

Eşkinci nezâretine Matbah ve Gümrük emini Hacı-Sâib Efendi tâyin edildikten sonra 11 Haziran=5 Zülka'de Pazar günü yeni askere yeni üniforma giydirilip silâh verilerek Et-meydanında tâlimlere başlanmıştır. Fakat pâdişahla hükûmet Yeniçerilerden emin olmadıkları için ihtiyâten Topçu, Humbaracı, Lağımcı ve Tersane ocaklarının ileri gelenleri elde edilmiş, bilhassa Boğaziçi'nin Rumeli sâhilleri muhâfızı Ağa-Hüseyn Paşa ve Anadolu sâhilleri muhâfızı Dârendeli-İzzet Mehmet Paşaların maiyyetlerindeki üç bin kadar Segban'la indelhâce derhâl Istanbul'a geçebilmeleri için her türlü hazırlıklar yapılmış ve devlet erkânı her ihtimâle karşı Boğaziçi'ndeki yalılarına çekilmiştir. Yeniçeriler tâlime başladıktan dört gün sonra kazan kaldırıp isyân etmelerine sebeb, Theophile Gautier'nin Istanbul seyâhâtnamesine nazaran Mısırlı bir tâlim mualliminin bir nefere dayak atmasıdır. İşte bundan galeyâna gelen ocaklılar gece sadr-ı-a'zamın Bâb-ı-Âlî 'deki harem dâiresiyle hazinesini ve Mısır Kapu-kâhyası Necib Efendi'nin konağını yağma etmişler, son Yeniçeri-ağası Celâlüddin Ağa'yı öldürmek istemişlersede ele geçirememişler ve nihayet bu sabah Et-meydanına kazanlarını çıkararak isyân bayrağını açmışlardır. Sadr-ı-a'zam Benderli-Selim Paşa vak'ayı haber alınca derhâl Yalı-köşküne gelip Beşiktaş sarayında bulunan pâdişaha arzetmiş, Ağa-Hüseyn ve Dârendeli-İzzet Paşalar askerleriyle beraber Istanbul'a çağırılmış, pâdişah Topkapı sarayına gelince bütün halkın mücâdeleye iştirâki için «Sancâğ-ı-Şerîf» çıkarılmış, Şeyh-ül-İslâmın dâvetiyle ulemâ ve 3500 Talebe-i ulûm Sancak altına gelmiş, Topçu, Arabacı, Kalyoncu, Humbaracı ve Lağımcı ocakları alay alay yetişmiş, bilhassa süvâri-topçulan yüzbaşısı meşhur Kara-cehennem İbrahim Ağa toplarını alıp gelmiş, Yeniçeri zorbalarından canı yanmış olan Istanbul'un mahalleler halkı imamlarıyla kadılarının idâresinde kütle kütle ortaya çıkmış, ulemâ âsilerin katline fetvâ vermiş, halka silâh dağıtılmış ve Sultanahmet câmii üssülhareke ittihâz edildiği için Sancâğ-ı-Şerîf tekbirlerle oraya götürülüp minberin üstüne konulmuştur. Osmanlı menbâlarında «Vak'a-i-Hayriyye» denilen tenkil hareketi, Ağa-Hüseyn ve Dârendeli-İzzet Paşaların kendi Segbanları ve diğer ocakların askerleriyle At-meydanından Et-meydanına iki kol hâlinde yürümesiyle başlamıştır. Hüseyn Paşa kolu topçularla Dîvan-yolundan, İzzet Paşa kolu da diğer askerlerle Saraçhane üzerinden hareket etmiş, müsellâh halk kütleleri de tekbirlerle bunları tâkib etmiştir. Âsilerin öncüleri kolayca püskürtüldükten sonra Et-meydanında «Yeni-odalar» denilen kışlaları çevrilip sıkı bir çember içine alınmış, günün kahramanı olan Kara-cehennem İbrahim Ağa ilk top ateşini açıp kışla kapısının bir kanadını yıktıktan sonra Mustafa isminde çevik bir Topçu neferi de diğer kanadı açıvermiş, ayağından yaralanmasına ehemmiyet vermeyen Kara-cehennem'le Tophâne'nin cesur imamı Hacı Hâfız-Ahmed Efendi hemen içeri atılıp askere önayak olmuş, kışla tutuşturulmuş ve şiddetli bir taarruzla içerideki âsilerin ekserisi kılıçtan geçirilmiş ve kaçabilenlerden iki yüzü hemen o gün yakalanarak idâm edilmiştir. Diğer günler de bu temizlik devâm ettikten başka taşralardaki Yeniçeriler de tenkil edildiği için Vak'a-i-

Hayriyye'de altı bin Yeniçeri imhâ edildiğinden bahsedilir. Bu fırsattan istifâde edilerek 40-50 günde yirmi binden fazla serseri sürüldüğü için, pâyıtahtın âsâyişini ihlâl edebilecek kimse kalmamıştır. Hükûmet kuvvetlerinin zâyiâtı 25 yaralıdan ibâret gösterilir. O gece hükûmet erkânıyla askerleri ihtiyâten Sultanahmet câmiiyle meydanında kalmışlardır. Ondan sonra saray meydanlarına çadırlar kurulmuş, erkân ve ulemâ 2 Ağustos=27 Zülhicce Çarşanba günü Sancak yerine konuluncaya kadar ihtiyâten çadırda kalmış, ahâli de mahallelerini beklemiştir. Bu büyük muvaffakıyyet üzerine bütün elçilerin hükûmeti tebrik ettiklerinden bahsedilir.

Yeniçeri-ocağının lağvına Vak'a-i-Hayriyye'den iki gün sonra 17 Haziran=11 Zülka'de Cumartesi günü toplanan erkân ve ulemâ meclisinde karar verilip o gün neşredilen ilga fermânı Sultanahmet câmiinde okunmuş ve derhâl her tarafa ta'mim edilmiştir. Birinci ciltte 1361-1362=763 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz «Pencik» kanunuyla teşekküle başlamış olan Yeniçeri-ocağı Vak'a-i-Hayriyye'ye kadar 465 sene sürmüş demektir. Ocak ilga edilince Yeniçeri-ağalığı da lâğvedilip yeni teşkil edilecek «Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye» ser-askerliğine Kocaeli ve Hudâvendigâr mutasarrıfı ve Istanbul boğazının Rumeli sevâhili muhâfızı Ağa-Hüseyn Paşa ilâveten tâyin edilmiş ve derhâl Asâkir-i-Mansûre yazılmaya başlamıştır. Süleymaniye'deki Ağa-kapısının Meşîhat binâsı ve Bâyezid'deki Eski-saray'ın da Bâb-ı-Ser'askerî ittihâzı işte bu vaziyet üzerinedir. Yeniçeriler Hacı-Bektaş'ı yanlış olarak ocaklarının pîri saydıkları, kışlalarında dâimî surette bir Bektaşi babası bulundurdukları ve bilhassa vak'a günü babalar ocak propagandası yaptıkları için 8 Temmuz=2 Zülhicce Cumartesi günü Bektaşi tarikati de ilga edilip mensupları muhtelif yerlere sürülmüştür).

2 Ağustos 1826=27 Zülhicce 1241, Çarşanba: Hocapaşa yangını.

(Hocapaşa'dan çıktığı için bu ismi alan büyük yangın 36 saat sürmüş ve Bâb-ı-Âlî binâsı dâhil olmak üzere Istanbul'un büyük bir kısım kül olmuştur).

1827=1242

5 Haziran 1827=10 Zülka'de 1242, Salı: Atina'nın fethi.

(Yukarıki senenin «22/23 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Missolonghi fethinden sonra Avrupa'nın yardımına rağmen Atina'nın da istirdâdı Yunan buhrânına zâhiren nihayet vermişse de, bundan sonra Avrupa devletlerinin müdâhalesi üzerine iş büsbütün vahâmet kesbetmiştir. Aşağıki senenin «20 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

7 Teşrinievvel 1827=5 Rebî'ül-evvel 1242, Cumartesi: Akkerman muâhedesi.

(Bir taraftan Yeniçeri ocağının ilgasını ve bir taraftan da senelerce süren Yunan isyânının devleti büsbütün zayıf düşürmüş olmasını fırsat ittihâz eden Rusya, 1812=1227 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Bükreş muâhedesinin tavzihli lüzumundan bahsederek Bâb-ı-Âlî'yi tazyik ettiği için bilmecburiyye akdedilen bu sekiz maddelik muâhedeyle iki zeyli mucibince Memleketeyn beylerinin Istanbul'dan tâyinine nihayet verilip mahallî meclisler tarafından yedi sene müddetle seçilmesine, Rusya'nın muvâfakati olmadan azledilmemelerine ve Türk askerlerinin miktârını mahallî meclislerin tesbit etmesine, muhtâriyyetle idâre edilecek olan Sırbistan'da yalnız kalelerin Osmanlı hâkimiyyetinde kalmasına karar verilmiş ve Anadolu hududu Bükreş muâhedesinden evvelki hâlinde bırakılmıştır).

1827=1243

20 Teşrinievvel 1827=29 Rebî'ül-evvel 1243, Cumartesi: Navarin baskını.

(Yukarıki senenin «5 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Atina fethiyle Yunan isyânının tenkili Avrupa'da Yunanlılar lehine resmî bir müdâhale fikri uyanmasına sebeb olduğu için 6 Temmuz 1827=11 Zülhicce 1242 Cuma günü Londra'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir protokol imzâlanmış ve Bâb-ı-Âlî'ye tavassut teklif edilip kabul edilmediği takdirde fi'len müdâhale edileceği bildirilmişse de hükûmet bu tehdide ehemmiyet vermemiştir. İngiliz amirali Codrington'un kumandasındaki müttefikler donanmasının Navarin önlerine gelmesi işte bu gergin vaziyet üzerinedir. Limanın içinde Çengel-oğlu Tâhir Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı filosuyla Muharrem Bey'in idâresindeki Mısır filosunun mecmûu altmış gemiden fazla gösterilir; buna mukâbil müttefiklerin 27 gemisinde kıymet ve kuvvet üstünlüğü vardır. Yunanlılara taarruz edilmemesi hakkında bir müddet müzâkereyle vakit geçtikten sonra bu sabah müttefik gemileri gûya dostane bir hareketle limandan içeri girmiş, fakat girdikten sonra Türk ateş gemisinin başka yere kaldırılmasını isteyince muvâfakat edilmemiş ve işte bunun üzerine o gemiye ateş açılmak suretiyle harb başlamış, hilâl şeklinde üç sıra teşkil eden gemilerinin demirli bulunmasından dolayı Osmanlı donanması üç buçuk saatte 57 gemi ve 8 bin asker zâyi etmiş ve mütecâviz hükûmetler bu çirkin tecâvüzden haberdâr olmadıklarından, nasıl başladığını bile bilmediklerinden ve hattâ Osmanlı kapdanlarının mes'uliyetinden bahsetmişlerdir. Aşağıda 1829=1245 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

Türkiye'de ilk «Buğu gemisi».

(İlk vapur bu tarihte satın alınmış, buharla işlediği için «Buğu gemisi» denilmiş ve bu yeni icâda göre kapdan ve tayfa yetiştirilmesi hakkında bir irâde neşredilmiştir. «Sür'at» ismi verilen bu ilk vapurla İkinci Mahmud Rodos'a gidip gelmiştir).

1828=1243

26 Nisan 1828=11 Şevvâl 1243, Cumartesi: Rus seferi ve harb safahâtı.

(Yukarıki senenin başında gördüğümüz Navarin baskını üzerine Reis-ül-küttâb Pertev Efendi/Paşa baskıncı devletlerin elçilerinden tazminât, Yunan işleriyle kat'ı-alâka ve tarziye talebinde bulunmuşsa da elçiler yalnız tarziyeye muvâfakat edip diğer iki şartı kabul etmedikten başka 1827=1243 senesi 8 Kânunuevvel=19 Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi günü Istanbul'u terkedip memleketlerine gitmişlerdir. Çar Birinci Nicolas bu vaziyetten istifâde edip Fransa ile İngiltere'yi de Rusya ile beraber Türkiye'ye karşı harbe teşvik etmişse de muvaffak olamamış ve işte bunun üzerine Türkiye'nin za'fından ve bilhassa ordusuzluğundan istifâde maksadıyla Rus tarihine leke süren bir zebunküşlüğe kalkışarak 26 Nisan=11 Şevvâl Cumartesi günü neşrettiği bir beyannâme ile harb ilân etmiş ve Moskof ordusu bir taraftan 8 Mayıs=23 Şevvâl Perşenbe günü Pruth nehrinden geçip Osmanlı arâzisine girdiği gibi, bir taraftan da 12 Mayıs=27 Şevvâl Pazartesi günü Anapa'ya taarruz etmiştir. 20 Mayıs=6 Zülka'de Salı günü Istanbul'da devlet erkânıyla ulemâdan mürekkep fevkalâde meclisin verdiği harb kararı işte bu vaziyet üzerinedir. Sefer ser-askerliğine Hudâvendigâr valisi ve Boğaz muhâfızı Ağa-Hüseyn Paşa tâyin edilmiş ve henüz teşekkül hâlinde bulunan «Asâkir-i-Mansûre» vesâireden mürekkep ordu 24 Mayıs=10 Zülka'de Cumartesi günü Davudpaşa'dan Şumnu'ya hareket etmiştir. Rif'at Paşa hareket tarihini 5 Zülka'de=19 Mayıs Pazartesi gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. Muntazam bir ordudan mahrum olan devletin mütemâdî harbler ve isyânlar sebebiyle takatsızlığından dolayı bu meş'um sefer müthiş bir

Rus istilâsıyle neticelenmiş, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerindeki mevzii zaferlerimize rağmen her iki cephede de en mühim merkezler üstüste sukut etmiştir. Bu senenin 6 Haziran=23 Zülka'de Cuma gecesi İsakçı, 11 Haziran=23 Zülka'de Çarşanba günü Anapa, 19 Haziran=6 Zülhicce Perşenbe günü ve diğer rivâyetlere göre 23 Haziran=10 Zülhicce Pazartesi yâhut 27 Haziran=14 Zülhicce Cuma veyâhut 18 Temmuz 1828=5 Muharrem 1244 Cuma günü İbrail, 6 Temmuz=23 Zülhicce Pazar günü Pazarcık, 7 Temmuz=24 Zülhicce Pazartesi günü Yeniçeri ocağının ilgasından memnun olmayan ahâlisinin teslim talebinden dolayı Kars şehri, 13 Temmuz=30 Zülhicce Pazar günü Harsova, 1828=1241 senesi 14 Temmuz=1 Muharrem Pazartesi günü Pravadi, 15 Temmuz=2 Muharrem Salı günü Kars kalesi, 28 Ağustos=16 Safer Perşenbe günü Ahıska ve nihayet 10 Teşrinievvel=30 Rebî'ül-evvel Cuma günü yâhut 11 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü de Varna sukut etmiştir. Vak'anüvis Lûtfi bu felâketi 13 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-âhir «Pazar» gününe müsâdif gösterirse de o gün Pazar değil, Pazartesidir. Osmanlı donanmasının denizden takviye ettiği Varna'nın muhâsara harekâtını Çar Birinci Nicolas bizzât idâre etmiş ve nihayet Kapdan-ı-Deryâ Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın sonuna kadar müdâfaa azmine mukâbil kalenin hâin muhâfızı Serezli-Yusuf Paşa düşmanla gizlice temâs edip Varna'yı çara satmış ve maiyyetindeki Rumeli askerleriyle beraber Rusya'ya ilticâ edip bir müddet orada para yemiştir.

1829=1244 harekâtı daha mühliktir. 28 Şubat=23 Şa'ban Cumartesi günü bir Rus filosu Süzebolu'yu yıkıp yaktıktan sonra işgâl etmiş, 10 Haziran=7 Zülhicce Çarşanba günü Vidin civârındaki Rabova düşmüş, ertesi gün Varna ile Şumnu arasındaki Kulewtcha/Kaletschwa=Kulefca/Külefce boğazında Rus ordusuna karşı muvaffakıyetli bir harbe girişen Sadr-ı-a'zam Selim Sırrı Paşa'nın askerî bir cephâne infilâkından dolayı darmadağın olduğu için Paşa güçlükle Şumnu'ya çekilebilmiş ve işte bu sâyede Ruslar nihayet Balkanları aşmaya muvaffak olmuşlardır. Silistre'nin sukûtu işte bu müthiş felâketten yirmi gün sonra 1 Temmuz=30 Zülhicce Çarşanba gününe müsâdiftir. Bununla beraber 27 Zülhicce=30 Haziran Salı, 2 Temmuz=29 Zülhicce Perşenbe ve nihayet 5 Temmuz 1829=3 Muharrem 1245 Pazar tarihleri de rivâyet edilir. 1829=1245 senesinin ilk mühim vak'ası Erzurum'un 7 Temmuz=5 Muharrem Salı yâhut 8 Temmuz=6 Muharrem Çarşanba gününe tesâdüf eden sukutudur. Rumeli tarafında da 19 Temmuz=17 Muharrem Pazar günü Rus ordusu Varna'nın cenubundaki Kamtchik=Kamçık nehrini geçmiş 11 Ağustos=10 Safer Salı günü Selimno/Slivno=İslimye sukut etmiş ve bu felâket 19 Ağustos=18 Safer Çarşanba günü Edirne'nin mukâvemetsiz teslim olmasına sebeb olmuştur. Vak'anüvis Lûtfi, Edirne'nin sukûtunu 21 Safer=22 Ağustos Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. İşte bu suretle Sadr-ı-a'zam Selim Sırrı Paşa düşmanın ilkönce kendisine taarruz etmesini Şumnu'da bekleyip dururken Moskoflar onu bırakıp Balkan geçitlerinden sarkarak Misivri, Ahyolu, Burgaz, Aydos, Karınova ve İslimye üzerinden Edirne'ye geldikten sonra 20 Ağustos=19 Safer Perşenbe günü Kazak atlıları Kırkkilise=Kırklareli, Lüleburgaz, Dimetoka, Tekirdağ, İpsala ve Enez önlerinde görünmüş ve tabiî artık Istanbul bile büyük bir tehlikeye uğramıştır. Aşağıda 1829=1245 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına da bakınız).

1828=1244

24 Teşrinievvel 1828=14 Rebî'ül-âhir 1244, Cuma: Benderli-Selim Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-Deryâ Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkrada bahsi geçen Balkan harekâtındaki aczi ve bilhassa Varna'nın sukutudur. Sadâret müddeti 1824=1240 senesi 14 Eylül 20 Muharrem Salı gününden itibaren 4 sene, 1 ay, 10 gündür).

1829=1244

28 Kânunusâni 1829=22 Receb 1244, Çarşanba: Dârendeli-İzzet Paşa'nın azliyle Rumeli valisi ve İnebahtı muhâfızı Reşid Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Rus seferindeki muvaffakıyetsizliğidir. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 5 gündür. Rumeli valiliği de uhdesinde bırakılan halefi Reşid Paşa, on sene sonra Sadr-ı-a'zam olan Koca-Husrev Paşa'nın gürcü kölelerindendir).

3 Mart 1829=26 Şevvâl 1244, Cuma: Kıyâfet nizâmı.

(İkinci Mahmud'un teceddüd hamlelerinden biri de kıyâfet inkılâbında gösterilir. Kavuk kaldırılmış, «imâme ve ferâce» denilen sarıkla cübbe ilmiyye sınıfına hasredilmiş ve devlet me'murlarıyla ahâli «Fes ve harvânî», «Setre pantalon», «Kaput ve Istanbulin» giymekle mükellef tutulmuştur. Bu değişiklik, Avrupa kıyâfetinin alelâde bir taklidi değil, muaddel şekilde tatbiki demektir. Lûtfi tarihindeki nizamnâmede görülen «6 Şevvâl» tarihinin bir tertip hatâsından mütevellid olması lâzımgelir).

1829=1245

15 Ağustos 1829=14 Safer 1245, Cumartesi: Yunan devletinin teşekkülü.

(1827=1243 vukuâtının «20 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Navarin baskınından sonra İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri 1828=1244 senesi 3 Ağustos=21 Muharrem Pazar günü Mısırlı İbrahim Paşa'ya bir tahliye mukavelesi imzâ ettirmiş, gene o senenin 29 Ağustos=17 Safer Cuma günü General Maison kumandasında Navarin'e gelen bir Fransız ordusu Mora'yı işgâl edince Mısır askeri 7 Eylül=26 Safer Pazar gününden itibaren çekilmeye başlamış, nihayet 16 Teşrinisâni=8 Cumâdâ-l-ûlâ Pazar günü imzâlanan Londra protokolü mucibince Mora ile Kiklâd adalarındaki Yunan ihtilâl idâresi bu üç devlet tarafından resmen himâye altına alınmıştır. O sırada Osmanlı imparatorluğu hem Anadolu'dan, hem Rumeli'den Rus istilâsı altındadır ve hattâ Edirne sukut ettikten başka Kazak atlıları Istanbul'a doğru ilerlemektedir. Yunanistan'ı himâye eden üç devletten İngiltere ve Fransa'nın Mora ile Kiklâd adalarında bir Yunan hükûmeti kurulması hakkında bu senenin 9 Temmuz=7 Muharrem Perşenbe günü Bâb-ı-Âlî'ye verdikleri meşhur notanın bu gün kabul edilmesi işte bu müthiş buhrân yüzündendir. Yeni Yunan hükûmetinin Osmanlı hâkimiyyeti altında bulunması, Türkiye'ye senede bir buçuk milyon kuruş haraç vermesi ve seçilecek hıristiyan prensinin intihâbında üç devletten başka Bâb-ı-Âlî'nin de rey sâhibi olması kararlaşmış ve Yunan devleti işte bu haksız himâye sâyesinde teşekküle başlamıştır. Aşağıki senenin «24 Nisan» fıkrasına da bakınız).

14 Eylül 1829=15 Rebî'ül-evvel 1245, Pazartesi: Edirne muâhedesi.

(1828=1243 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasında gördüğümüz meş'um seferde Rumeli tarafındaki Rus baş-kumandanı Dibitch'in Edirne'den sonra Istanbul'u bile tehdid edecek kadar yaklaşması ve Anadolu'da da Erzurum'u alan Paskiewitch ordusunun Trabzon'a doğru ilerlemesi üzerine Bâb-ı-Âlî alelâcele mütâreke ve sulh istemek mecburiyetinde kalmış ve bilhassa Prusya elçisinin tavassutundan istifâde etmiştir. Evvelce memleketlerine gittikleri halde yukarıki fıkrada gördüğümüz Yunan meselesinin tesviyesi üzerine avdet etmiş olan İngiltere ve Fransa sefirleri de daha fazla ilerlememesi hakkında Dibitch'e mürâcaatta

bulunmuşlardır. Her halde Osmanlı talebinin kabulünde en mühim âmil, Istanbul meselesinin siyasî ehemmiyet ve nezâketidir. 16 maddeyle Memleketeyn'e âit bir zeyilden ve ayrı bir maddeden ibâret olan Edirne muâhedesi Osmanlı imparatorluğunun arâzi bakımından büyük bir ziyâna uğratmış değildir. Rumeli tarafında harbeden evvelki Pruth hududu ibka edilmiş ve yalnız Tuna ağızları Rusya'ya bırakılmış ve Kafkasya ile Anadolu tarafından da Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Ruslara verildikten başka Rusya'nın Gürcistan hâkimiyyeti de tasdik olunmuştur. Memleketeyn ve Sırbistan hakkındaki esaslar muhtâriyyet imtiyâzlarının tevslinden ibârettir. Bu muâhedeyle teferruâtının en ağır tarafı mâlî ahkâmındadır. Rus tebaasının şahsî ve ticarî zararlarına mukâbil bir buçuk milyon ve harb tazminâtı olarak da on milyon Felemenk altını taahhüd edilmiş ve Memleketeyn'in Ruslar tarafından tahliyesi işte bu on milyonun tamamıyla tesviyesine bırakılmıştır. Rusya'nın bu suretle Osmanlı kalkınmasına mâlî bakımdan imkân bırakmamak istediğinden bahsedilir. Memleketeyn'in tahliye mukavelesi ancak 1834=1249 senesi 29 Kânunusâni=18 Ramazan Çarşanba günü ve aynı sebebten işgâl altında kalan Silistre'nin tahliye mukavelesi de 1836=1251 senesi 8 Nisan=21 Zülhicce Cuma günü imzâlanmıştır).

1830=1245

7/8 Şubat=13/14 Şa'ban, Pazar/Pazartesi gecesi: Sultan Aziz'in doğumu.

(İkinci Mahmud'un ikinci oğlu ve Sultan Mecid'in küçük kardeşi ve halefi Sultan Abd-ül-Aziz'in doğumu umumîyetle «15 Şa'ban=9 Şubat» gününe müsâdif gösterilirse de, Hızır İlyas Efendi'nin Enderun tarihinde gün ismi Pazartesi gösterildiğine göre bir günlük farkın «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir; Berat gecesi doğmuş olduğu da Vak'anüvis Lûtfi'nin kaydından anlaşılmaktadır. Anasının adı «Pertevniyâl Vâlide-Sultan»dır).

24 Nisan 1830=1 Zülka'de 1245, Cumartesi: Yunan istiklâlinin tasdiki.

(İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin Londra konferansında verdikleri kararlar hakkında Istanbul sefirleri 8 Nisan=14 Şevvâl Perşenbe günü Bâb-ı-Âlî'ye bir nota vermişler ve bu tarihî vesikada Osmanlı devletini Yunan istiklâlinin tasdikine dâvet ederek Aspropotamos nehrinin ağzından Zeytin körfezinde Sperchius nehrinin ağzına kadar çektikleri hudut hattını ve Eğriboz, Skyro, Kiklâd ve Şeytan adalarının da müstakil bir prenslik şeklini alan Yunanistan'a verildiğini bildirmişlerdir. Son Rus seferinden dolayı bitkin bir halde bulunan devlet, bu notaya kerhen kabul cevâbı vermek mecburiyetinde kalmıştır. Yukarıki senenin ikinci fıkrasına da bakınız).

1830=1246

5 Temmuz 1830=14 Muharrem 1246, Pazartesi: Cezâyir'in Fransızlar tarafından işgâli.

(Bir gün evvelki tarih de rivâyet edilir. «Garb-ocakları» denilen Cezâyir, Tunus ve Trablus eyâletleri birer askerî cumhuriyet şeklindedir. Cezâyir 18 inci asrın başlarından itibaren «Dayı=Dey» denilen valiler tarafından idâre edilmektedir; bunların devletle alâkası, arasıra hediye göndermekten ve bilmukabele intihaplarını tasdik ettirmekten ibârettir. Ötedenberi korsanlıkla geçinen bu eyâletler Avrupa denizciliğinin terakkiyyâtından bîhaber kaldıkları halde korsanlıkta devâm etmişlerdir. 1797 de Cezâyir hükûmeti Fransa'ya beş milyon frankla birçok hububat ikrâz etmiş, Fransa o zamandanberi bu borcunu ödeyememiş ve nihayet dayı İzmirli Hüseyn Paşa işte bu yüzden Fransa konsolusu Deval'in suratına elindeki yelpâzeyle

bir şamar vurduğu için Fransa hükûmeti Bâb-ı-Âlî'ye mürâcaatla tarziye istemiştir. Felâketin sebebi, Istanbul'un emrine Cezâyir'in itâat etmemesidir. İşte bundan dolayı vis-amiral Duperre'nin kumandasındaki Fransız donanması 1827=1242 senesi 12 Haziran=17 Zülka'de Salı günü Cezâyir'i abluka etmiş, bu tazyik 3 sene, 2 gün sürdükten ve siyasî teşebbüsler neticesiz kaldıktan sonra 1830=1245 senesi 14 Haziran=22 Zülhicce Pazartesi günü General Bourmont kumandasında 36 bin kişilik bir ordu ihrâc edilerek Cezâyir şehri muhâsara edilmiş ve nihayet bu gün Hüseyn Paşa teslim olup esir edilmiştir. Cezâyir işte bu suretle Osmanlı idâresinden çıkmış ve bundan sonra Fransızlar bütün eyâlete hâkim olabilmek için senelerce uğraşmışlardır).

29 Ağustos 1830=10 Rebî'ül-evvel 1246, Pazar: Sırbistan muhtâriyyeti.

(1829=1245 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Edirne muâhedesi mucibince Sırbistan imtiyâzlarının tevsii kabul edilmiş olduğu için, bu gün bir muhtâriyyet «Hatt-ı-Şerîf» i neşredilip Sırp baş-kinyazı Miloş Obrenoviç'in Osmanlı hâkimiyyeti altında irsî prensliği tasdik edilmiş ve Sırbistan'a Vidin ve Bosna vilâyetlerinden altı nâhiye verilmiştir).

1831=1247

1 Teşrinisâni 1831=25 Cumâda-l-ûlâ 1247, Salı: «Takvîm-i-Vekaayi'» in neşri.

(İlk Türk gazetesi olan Takvîm-i-Vekaayi' devletin resmî ceridesi olmak ve haftada bir neşredilmek üzere bu gün intişâra başlamıştır. Muhtelif isimler teklif edildiği halde «Takvîm-i-Vekaayi'» terkibini bizzât İkinci Mahmud bulmuş ve bu şekil hepsine tercih edilmiştir. Bâyezid'de kurulan matbaasının ismi «Takvîm-i-Vekaayi'hâne-i Âmire» dir ve ilk baş-muharriri de meşhur Vak'anüvis Es'ad Efendi'dir. 1827=1140 senesi 16 Kânunuevvel=2 Cumâdâ-l-ûlâ Salı günü İbrahim-Müteferrika matbaasının işlemeye başlamasıyla bu ilk Türk gazetesinin intişârı arasında geçen 103 sene, 10 ay, 16 gün zarfında yalnız kitap basılmıştır).

1832=1248

10 Kânunuevvel 1832=17 Receb 1248, Pazartesi: Sisam muhtâriyyeti.

Yunan istiklâliyle neticelenen isyân hareketlerinde Sisamlılar çok faal bir rol oynamışlardır. 1821=1236 vukuâtının «12 Şubat» ve 1822=1237 vukuâtının da «23 Mart» fıkralarına bakınız. Avrupa devletlerinin himâyesiyle ilkönce Osmanlı hâkimiyyeti altında küçük bir Yunan hükûmetinin teşekkülü ve 8 ay, 10 gün sonra bu hükûmetin daha geniş hudutlarla müstakil bir devlet hâlini alması, o büyük isyâna iştirâk etmiş olan Sisamlıları Osmanlı idâresine karşı pek müşkil bir vaziyette bırakmıştır. 1829=1245 vukuâtının «15 Ağustos» ve 1830=1245 vukuâtının da «24 Nisan» fıkralarına bakınız. İşte bundan dolayı İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin Sisam için istedikleri imtiyâzlar, devletin muhât olduğu büyük gailelerden dolayı bilmecburiyye kabul edilip bu gün o üç devletin Istanbul sefirlerine bir nota ile bildirilmiştir. Bu nota sekiz maddeliktir; başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1-Sisamlılara afv-i umumî ilân edilmiştir;

2-Sisam adası, intihapla teşekkül edecek bir mûteberan meclisi tarafından idâre edilecek ve idarî teşkilât da gene bu meclis tarafından kurulacaktır;

3-Meclis riyâseti, Bâb-ı-Âlî tarafından tâyin edilecek olan «Prince de Samos=Sisam beyi» ne âittir ve bu bey Ortodoks mezhebine mensub olacaktır;

4-Sisam adasında asker bulunmayacaktır;

5-Adanın devlet hazinesine her sene vereceği maktû vergi dört yüz bin kuruştur;

6-Osmanlı muâhedeleri ahkâmına Sisam adası da tâbi'dir;

7-Sisam piskoposu eskiden olduğu gibi Istanbul Rum patriki tarafından tâyin edilecektir.

Bu imtiyâzlar sonraları bir takım tâdilâta uğramış ve meselâ 120 yerli jandarmaya mukâbil 150 Osmanlı askerî bulundurulması gibi bâzı değişiklikler olmuştur).

21 Kânunuevvel 1832=28 Receb 1248, Cuma: Mehmed Ali isyânında Mısır ordusunun Konya zaferi, Sadr-ı-a'zam Reşid Mehmet Paşa'nın esâreti ve neticeleri.

(1805=1220 vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasında Mısır valiliğine tâyinini gördüğümüz Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hicaz'ın âsi Vehhâbîlerden ve Mora'nın Yunan âsilerinden istirdâdında devlete hayatî hizmetlerde bulunmuş ve yıllarca sadakatını muhâfaza etmiş olduğu halde, Edirne muâhedesinden sonra serkeşliğe başlayıp âsi vaziyetine geçmiştir. Bu meşhur isyânın başlıca sebebleri şöyle sıralanabilir:

1) Mora seferi Mısır'ın bir milyon altınıyla 30 bin askerine mâl olduğu halde, Yunan istiklâlinden dolayı Mora valiliği nihayet bulmuş olan Mehmed Ali Paşa-zâde İbrahim Paşa'ya istediği tâvizât verilmemiştir;

2) Mehmed Ali Paşa Mora 'ya mukabil Suriye'yi istemişse de Girit verilmiş ve o da dâimî bir isyân yatağı olan bu vilâyeti kabul etmemiştir;

3) Hükûmet evvelce Mehmed Ali Paşa'ya Suriye'yi va'dettiği halde, sonradan sözünde durmamıştır;

4) Mehmed Ali Paşa'yı çekemeyen vüzerâ ve vükelâ pâdişahı ustalıklı telkinlerle onun aleyhine çevirmişlerdir;

5) İşte bundan dolayı İbrahim Paşa pâdişahın müsâadesi olmadan Mora'yı tahliye etmiştir;

6) Son Rus seferinde Mısır «Asâkir-i-Cihâdiyye»sinden 12 bin kişilik bir yardım kuvveti va'deden Mehmed Ali Paşa sözünde durmamış ve yalnız 25 bin keselik bir para yardımında bulunmuştur;

7) Mehmed Ali'nin İşkodra valisi Mustafa Paşa'yı isyâna teşvik eden mektupları Bâb-ı-Âlî'nin ve bilmukabele Şam valisini Mısır baskınına me'mur eden vesikalar da Mehmed Ali'nin eline geçmiştir.

İşte bütün bu sebeblerden dolayı İkinci Mahmud'un Mısır valisine ve Mehmed Ali Paşa'nın da Istanbul hükûmetine emniyet ve itimâdı kalmamıştır.

Edirne muâhedesinden sonra devletin başına kanlı gaileler açmış üç vali vardır. Bunlardan Bağdad'ın Kölemen valisi Davud ve İşkodra'nın irsî valisi Mustafa Paşaların isyânları çok sürmeden tenkil edilebilmişse de, Mısır valisinin isyânı İkinci Mahmud'dan sonra Sultan Mecid devrine bile intikal etmiş ve ecnebî müdâhalelerine yol açmış muazzam bir gailedir. Neticesi için aşağıda 1841=1257 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Mehmet Ali Paşa'nın isyân vesilesi, Sayda valisi Abdullah Paşa'dan alacağı olan on bin kese akçayı alamaması ve Mısır'dan Suriye'ye kaçan altı bin kadar fellâhın iâdesini istediği halde, halkın istediği yerde oturmak salâhiyetinden bahsedilerek reddedilmesidir. İşte bu vesileden istifâde ederek Istanbul'un nasihatlerine artık kulak asmayan Mehmed Ali Paşa 30-40 bin kişilik muntazam bir ordu ile 23 gemilik bir filo hazırlayıp meşhur oğlu İbrahim Paşa'nın emrine vermiş ve kara ordusu 1831=1247 senesi 20 Teşrinievvel=13 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü Mısır'dan yola çıkmıştır. Gazze, Yafa, Kudüs ve nihayet Hayfa şehirlerini mukâvemetsiz teslim alan İbrahim Paşa 16 Teşrinisâni=10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Sayda valisi Abdullah Paşa'nın bir iki bin askerle kapanmış olduğu Akkâ kalesini muhâsara edip 6 ay, 11 gün uğraştıktan sonra 1832=1247 senesi 27 Mayıs=26 Zülhicce Pazar günü zabtetmiş ve ondan sonra da Suriye'nin en mühim merkezi olan Şam şehrine bu 1832=1248 senesi 15 Haziran=16 Muharrem Cuma günü girmiştir. 18 Haziran=19 Muharrem Pazartesi tarihî de rivâyet edilir. Istanbul hükûmeti bu vaziyete karşı Mehmed Ali Paşa'yı «Fermanlu» ilân edip tenkiline fetvâ çıkardıktan sonra Yeniçeri ocağının ilgasındaki hizmetiyle meşhur Edirne valisi Ağa-Hüseyn Paşa'yı ser-askerlikle otuz bin asker başında Akkâ'nun sukutundan biraz evvel 1832=1247 senesi 12 Nisan=11 Zülka'de Perşenbe günü yola çıkarmış, Mısırlılarla ilk muhârebeyi ser-askerin sevkettiği Trablusuşam valisi Halebli Mehmet Paşa 1832=1248 senesi 8 Temmuz=9 Safer Pazar günü yâhut ertesi gün Humus civârında yapıp mağlûb olmuş, ondan sonra İskenderun'la Antakya arasındaki Belen muhârebesinde aynı senenin 29 Temmuz=1 Rebî'ül-evvel Pazar günü ser-askerin ordusu aynı âkıbete uğramış ve bu acı haber Istanbul'a aksedince ser-askerlik Sadr-ı-a'zam Reşid Mehmet Paşa'ya tevcih edilip 60 bin kişilik bir ordu ile bu senenin 3 Teşrinisâni=9 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü yola çıkarılmıştır.

Humus ve Belen zaferlerinden sonra Toroslardan geçerek Anadolu'ya giren ve İkinci Mahmud'un teceddüd hareketlerine karşı halk arasındaki muhâlefetten çok istifâde eden İbrahim Paşa 21 Teşrinisâni=27 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Konya'ya girmiş ve bir müddet sonra çıkagelen Reşid Paşa ordusuyla işte orada karşılaşmıştır. 21 Kânunuevvel=28 Receb Cuma gününe tesâdüf eden Konya muhârebesinde Mısır ordusu bozulacağı sırada havanın karlı ve dumanlı olmasından dolayı düşman süvârisini kendi askerî zanneden Reşid Mehmet Paşa'nın birdenbire esir oluvermesi müthiş bir bozguna sebeb olmuştur. Bütün bu hareketlerde Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa Osmanlı hânedânına karşı dâimâ hürmetkâr davranmış oldukları için, esir Sadr-ı-a'zam en büyük âmir gibi karşılanmış, hattâ İbrahim Paşa kendisini Mısır ordusunun da Baş-kumandanı saymış ve Mısır'a yâhut Istanbul'a gitmekte serbest bırakıldığı için Reşid Paşa pek tabiî olarak Istanbul'u tercih etmiştir.

Konya muvaffakıyyetinden sonra 1833=1248 senesi 2 Şubat=12 Ramazan Cumartesi günü Kütahya'yı işgâl eden İbrahim Paşa'nın kış mevsimini Bursa'da geçirmek üzere pâdişahtan müsâade istemesi Istanbul'da çok büyük bir telâşa sebeb olduğu için, vaziyetten istifâde etmek isteyen Rusya'nın yaptığı yardım teklifi kabul edilmiş ve işte bunun üzerine 20 Şubat 1833=30 Ramazan 1248 Çarşanba günü on gemilik bir Rus filosu ile bir fırka Moskof askerî Büyükdere-önlerine gelmiş ve Rus askerleri Hünkâr-İskelesi civârına kurulan çadırlara yerleştirilmiştir. Bu sırada Rus hulûlünü çekemeyen Avrupa ve bilhassa Fransız diplomasisi

büyük bir faaliyet göstermeye başlamış, Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'ya tevcihiyle Rus filosunun iâdesini te'min için hem Istanbul'da, hem Kütahya'da, hem Mısır'da büyük bir siyasî faaliyet başlamış ve bu faaliyet nihayet 1833=1248 senesi 8 Nisan=18 Zülka'de Pazartesi günü İbrahim Paşa'nın imzâladığı Kütahya mukavelesiyle neticelenmiştir. Bu mukavele mucibince Suriye ile Adana ve Cidde'nin Mehmed Ali ile oğluna tevcihi, isyâna iştirâk edenler hakkında bir afv-i-umumî ilânı ve Mısır ordusunun Anadolu'yu tahliye etmesi kararlaşmıştır; 14 Mayıs=24 Zülhicce Salı günü İskenderiyye'de imzâlanan mukavele de aynı esasların te'yidi mâhiyetindedir. Fakat buna rağmen Bâb-ı-Âlî Mısır'dan emin olmadığı için, Ruslarla gizli bir müzâkere cereyân etmiş ve nihayet 1833=1249 senesi 8 Temmuz=19 Safer Pazartesi günü Osmanlı devletini Rus himâyesine sokan meşhur Hünkâr-İskelesi muâhedesi akdedilmiştir. Sekiz sene müddetle akdolunan bu altı maddelik muâhede zahîren karşılıklı bir ittifâk ve yardım mukavelesinden ibâretse de, aynı tarihte imzâlanan gizli bir müstakil madde mucibince askerî yardımı yalnız Rusya der'uhde etmiş ve buna mukâbil Osmanlı devleti de Rusya'nın istemediği ecnebî harb gemilerini boğazlardan geçirmemek taahhüdü altına girmiştir. Aşağıda 1841=1257 vukuâtının «13 Temmuz» ve Mısır meselesi için de 1839=1255 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasına bakınız).

1833=1248

18 Şubat 1833=28 Ramazan 1248, Pazartesi: Reşid Mehmet Paşa'nın azliyle Anadolu valisi Mehmet Emin Rauf Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz mağlûbiyyet ve esârettir. Sadâret müddeti 1829=1244 senesi 28 Kânunusâni=22 Receb Çarşanba gününden itibaren 4 sene, 21 gündür).

1833=1249

30 Ağustos 1833=13 Rebî'ül-âhir 1249, Cuma: Büyük Istanbul yangını.

(Bugün Cibâli kapısından çıkan yangın Şehzâde câmiine kadar Istanbul semtinin yarısını yakmış ve bu felâkette bir kaç çarşı kül hâline gelmiştir).

1838=1254

30 Mart 1838=4 Muharrem 1254, Cuma: Sadâretin Baş-vekâlet'e tahvili.

(Eski devlet teşkilâtının nezâretlere tahvili İkinci Mahmud devrinde başladığı gibi Sadâret makamının ilk defa olarak Baş-vekilliğe tahvili de aynı devirdedir. Pâdişahın bu gün Sadr-ı-a'zam Rauf Paşa'ya gönderdiği Hatt-ı-Hümâyûnda vükelâdan birinin Baş-vekil sıfatıyla Mühr-i-Hümâyûnu hâmil olmasından ve bu yeni kaideye göre kendisine Dâhiliyye nezâretini tevcih ederek Baş-vekil yaptığından bahsedilmektedir; bununla beraber Sultan Mecid devrinde Sadâret ünvânı ihyâ edilmiştir. Aşağıki sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1839=1255

24 Haziran 1839=11 Rebî'ül-âhir 1255, Pazartesi: Nezib bozgunu.

(1832=1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasında Kütahya anlaşmasıyla neticelendiğini gördüğümüz Mısır meselesi o zamandanberi mütemâdî bir buhrân vaziyetini dâimâ muhâfaza

etmiştir. Bu gerginliğin başlıca sebebleri iki tarafın da o anlaşmadan memnun olmaması ve birbirine emniyet ve itimâd edememesi, Mehmed Ali'nin Mısır'la Suriye ve Kilikya'da istiklâl arzuları beslemesi ve hattâ bir aralık Avrupa devletlerinin Kahire'deki konsoloslarına bu memleketler üzerinde fetih hakkı iddiâ ederek verâset usulüyle istiklâle karar verdiğini tebliğ ettikten sonra konsolosların tazyiki ile iddiâlarını tâdile mecbur olması ve nihayet Osmanlı hazinesine vergi vermemeye kalkışması gibi şeylerdir. İşte bütün bunlardan dolayı her iki tarafınütemâdiyen askerî hazırlıklarda bulunmuş, hudut boylarında birbirinin harekâtını kollamış, Adana taraflarında Toros geçitlerini tahkim eden İbrahim Paşa Suriye'ye 80 bin asker yığmış ve babası da Mısır'da 50 bin kişilik bir ordu ile bir donanma hazırlamaya başlamış, Osmanlı hükûmeti Şark vilâyetlerinde hazırladığı «Kürdistan ordusu»nu mütemâdiyen takviye ettikten başka meşhur Molteke de içlerinde olmak üzere bu orduya mütehassıs ecnebî zâbitleri göndermiş ve kumandanlığına da vezâret pâyesiyle Kütahya feriki çerkes Hâfız-Mehmet Paşa'yı tâyin etmiştir. Bu gergin vaziyette harbin gecikmesi, devletlerin her iki taraf üzerinde mütemâdî tazyiklerde bulunmalarındandır; fakat Mehmed Ali'nin nihayet istiklâl dâvâsına kalkışması İkinci Mahmud'un Hâfız Paşa'ya hareket emri vermesiyle neticelenmiş, Osmanlı ordusu 21 Nisan=6 Safer Pazar günü Fırat'dan geçmeye başlamış, 3 Mayıs=18 Safer Cuma günü Haleb yolu üzerinde bulunan Nezib işgâl edilmiş ve işte bu vaziyet üzerine Mehmed Ali ile oğlu İbrahim Paşa yeniden «Fermanlu» yâni idâma mahkûm âsi ilân edilip me'muriyetlerinden azledilerek Mısır valiliği Kürdistan ordusu kumandanı Hâfız Paşa'ya ilâveten tevcih olunmuştur.

İki tarafın kuvvetleri arasında büyük bir nisbetsizlikten bahsedilir. 40-45 bin kişilik Osmanlı ordusu tâlim ve terbiye bakımından da Mısır ordusundan çok zayıftır; fazla olarak karşı tarafın İbrahim Paşa gibi harb işleri içinde yetişmiş pişgin bir kumandanına mukâbil Hâfız Paşa cesur, fakat değersiz bir askerdir. Öyle bir vaziyette Moltke ve arkadaşları gibi kıymetli Erkân-ı-harb zâbitlerinin tavsiyelerine kulak asmayarak ulemânın sözüyle hareket etmiş ve meselâ bir gün düşman ordusunun fena bir vaziyetinden istifâde için hemen taarruz edilmesini tavsiye eden mütehassısları dinlemeyip o günün Cuma olmasını şer'an taarruza mâni gibi gösteren ulemâyı dinleyerek büyük bir fırsat kaçırmıştır. Nezib bozgununun sebebi işte bu ehliyetsizlikte gösterilir. Bir kaç saat içinde ordu darmadağın olmuş, askerle beraber Hâfız Paşa da kaçmış ve bütün ağırlıklar Mısırlılara kalmıştır. Aşağıda bu senenin «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

30 Haziran/1 Temmuz 1839=17/18 Rebî'ül-âhir 1255, Pazar/Pazartesi gecesi: İkinci Mahmud'un ölümü.

(İkinci Mahmud veremden ölmüştür; bu âkıbette çektiği gailelerin de te'siri olduğundan bahsedilir. 1785=1199 senesi 20 Temmuz=13 Ramazan Çarşanba günü dünyâya gelmiş olduğuna göre 53 sene, 11 ay, 12 gün yaşayıp 54 yaşını bitireceği sırada vefât etmiş demektir. 18081=1223 senesi 28 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü tahta çıkmış olduğuna göre saltanat müddeti de 31 sene, 4 gündür. İkinci Mahmud Osmanlı pâdişahlarının en büyüklerindendir. Uzun süren saltanatında hâricî harbler ve dâhilî isyânlarla sarsılan devletin inhilâline mâni olmak kudretini gösterdikten başka, her sâhadaki teceddüd hamleleriyle Osmanlı imparatorluğuna yeni bir hayâtiyyet vermiştir; bilhassa câhil ve müteassıp tabakaların kendisini tekfir derecesine varan husûmetlerine rağmen teceddüd yolunda gösterdiği sarsılmaz azimden dolayı Garp menbâlarında bile hürmetle yâd edilir; hattâ Sultan Mecid zamanında ilân edilen «Tanzimât-ı-Hayriyye» bile bunun son zamanlarında hazırlandığı halde, meşhur Âkif Paşa vesâire gibi bâzı muhâfazakarların muhâlefetlerinden dolayı geri kalmıştır.

Yeniçeri ocağının ilgasıyla yeni ordunun harblerle isyânlara rağmen kurulmaya başlaması, devlet teşkilâtının Garp esaslarına göre tensik ve ıslâhı, kıyâfet inkılâbı, Posta, Karantine, Tahrir-i-nüfus vesâire gibi faydalı yeniliklerin tatbiki, «Rüşdiyye» denilen Ortamektep teşkilâtıyle Tıbbiyye, Harbiyye ve Bahriyye mekteplerinin te'sisi, buharlı gemi vesâire gibi teknik terakkiyâtın memlekete girmesinde önayak olması, Unkapanı köprüsüyle daha pek çok umran eserlerinin inşâsı ve daha birçok hayırlı teşebbüsleriyle eserleri inkırâza doğru giden devleti muhakkak bir vartadan kurtarmıştır.

Sultan Mahmud, yukarıki fıkrada gördüğümüz Nezib felâketini duymadan ölmüş olduğu için, bâzı menbâlarda bahtiyar sayılır).

SULTAN ABDÜLMECİD
— M. 1839=H. 1255 — M. 1861=H. 1277 —

1839=1255

1 Temmuz 1839=18 Rebî'ül-âhir 1255, Pazartesi: Sultan Mecid'in cülûsu.

(İkinci Mahmud'un büyük oğlu, Sultan Aziz'in büyük kardeşi ve Osmanlı pâdişahlarının otuz birincisi olan Sultan Mecid, 1922=1341 de saltanatın ilgâsı üzerine yalnız Hilâfet makamında bulunmuş olan yeğeni Abdülmecid-İbni-Abdül'Aziz'e nisbetle «Abdülmecid-i-Evvel=Birinci Abdülmecid» sayılabilir. 1823=1238 senesi 25 Nisan=13 Şa'ban Cuma günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının 16 sene, 2 ay, 7 gün tuttuğu, yâni 17 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Bezm-i-âlem Vâlide-Sultan» dır. Sultan Mecid'in tahsil ve terbiyesine çok i'tinâ edildiğinden ve hattâ muntazam konuşacak kadar Fransızca da bildiğinden bahsedilir. Her halde babasının teceddüd ve ıslâhât fikirlerine tamamıyla vâris olmuş ve bilhassa muhâfazakar vüzerâ ve vükelâya rağmen, tahta çıkar çıkmaz Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa ile gizlice anlaşarak kendi mutlakıyyet salâhiyyetlerini tahdid eden Tanzimât Hatt-ı-Hümâyûnunu neşretmekte tereddüd etmemek suretiyle yaşından umulmayacak bir büyüklük göstermiştir).

2 Temmuz 1839=19 Rebî'ül-âhir 1255, Salı: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye reisi Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişiklik, saray ve devlet erkânından mürekkep iki partiden birinin diğerine galebesi demektir. Rivâyete nazaran, İkinci Mahmud'un son zamanlarında hastalığının ilerlemesinden dolayı hal'iyle büyük şehzâde Abdülmecid'in iclâsını isteyen devlet-adamlarının başındaki Koca-Husrev Paşa'ya karşı, Mâbeyn müşiri Ahmed Fevzi Paşa'nın temsil ettiği saray erkânı Abdülmecid'in idâmıyla babasının tahtında kalmasını te'min etmek isterlermiş. İşte bundan dolayı Husrev Paşa İkinci Mahmud'un ölüm hastalığını çok yakından tâkib edip son nefesini verir vermez şiddetli bir partizan gayretiyle Abdülmecid'i derhâl haberdâr etmiş. Cülûs günü Sultan Mahmud defnedileceği sırada yağmur yağmakta olduğu için Rauf Paşa Köprülü kütüphânesinde beklerken yeni pâdişahın en mühim taraftârı olan Koca-Husrev Paşa sert sözlerle Mühr-i-Hümâyûnu elinden almış ve işte bundan dolayı ertesi gün bir Hatt-ı-Hümâyûnla işe meşrûiyyet verildikten başka «Baş-vekâlet» yerine «Sadâret» ünvânı da ihyâ edilmiştir. Rauf Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1833=1248 senesi 18 Şubat=28 Ramazan Pazartesi gününden itibaren 6 sene, 4 ay, 12 gün sürmüştür. Koca-Husrev Paşa kölelikten yetişme ihtiyar bir abazadır; Sadâret makamına kadar yükselen köleler yetiştirmiş olmakla da

meşhurdur; hattâ bu kölelerden Reşid Mehmet Paşa kendisinden on sene evvel Sadr-ı-a'zam olmuştur. Yukarda 1829=1244 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

3 Temmuz 1839=20 Rebî'ül-âhir 1255, Çarşanba: Kapdan-ı-Deryâ Giritli Hâin-Ahmed Paşa'nın Osmanlı donanmasını Mısır'a kaçırması.

(Sultan Mecid cülûs eder etmez Mehmed Ali Paşa'yı affederek Mısır meselesinin sulhen tesviyesi hakkında Sadr-ı-a'zam Koca-Husrev Paşa'ya bir irâde tebliğ etmiş ve bunun üzerine Çanakkale'de hareketsiz hazır bulunan donanmanın sefere çıkması hakkında Kapdan Paşa'ya derhâl emir gönderilmiştir. Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Husrev Paşa ile Ahmed Paşa ötedenberi iki muhâlif kutup vaziyetindedir. İşte bundan dolayı Sultan Mecid'in cülûsuyla rakîbinin sadâretini kendisi için en büyük tehlike sayan Ahmed Paşa donanma erkânından bâzılarını elde ederek Mehmed Ali'ye ilticâ etmek ve onunla birleşip Istanbul üzerine yürümek üzere bu gün boğazdan çıkıp İskenderiyye'ye hareket etmiş ve bu suretle yukarda bu senenin «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Nezib bozgununda ordu perişan olduktan sonra, nihayet donanma da elden gitmiştir. O tarihten itibaren «Hain» ve «Firârî» lâkaplarıyla anılan Rum dönmesi Ahmed Fevzi'nin bu şenî ihâneti Mehmed Ali 'nin vaziyetini son derece takviye etmiş olduğu için, Mısır'ın elden çıkmasında mühim bir âmil sayılır).

3 Teşrinisâni 1829=25 Şa'ban 1255, Pazar: Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu ile «Tanzimât-ı-Hayriyye» nin ilânı.

(Ferman metnindeki «26 Şa'ban» tarihinin bir «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olduğu hem gün ismiyle, hem Milâdî tarihle sâbit olduğu için, burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. Bir zamanlar dünyanın en mükemmel devlet teşkilâtı sayılan Osmanlı müesseseleri üç yüz sene muntazam işledikten sonra bozulmuş, artık işleyemeyecek hâle gelmiş ve bilhassa Garb'ın dev adımlarıyla ilerleyen fikriyle tekniği karşısında köhne mevcudiyyetini çok güçlükle sürükleyebilmiştir. Bu hâle karşı ilk teceddüd hamlesini gösteren Genc-Osman'dır. Üçüncü ciltte 1622=1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız. O fecî vak'adan itibaren 1826=1241 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Vak'a-i-Hayriyye» ve kadar geçen 204 sene, 28 gün içinde devlet bünyesini zamana uydurmak için girişilen her teşebbüs Yeniçeri ocağının kanlı muhâlefetleriyle karşılaşmış ve işte bu yüzden Osmanlı imparatorluğu iki asırdan fazla bir zaman insanlığın umumî tekâmülünden istifâde edememiştir. Türk teceddüd tarihinde «Vak'a-i-Hayriyye» bu bakımdan en hayırlı başlangıç sayılabilir. İkinci Mahmud'un o muhteşem muvaffakıyyeti teceddüd ve ıslâhâtın en büyük engelini ortadan kaldırmış ve artık bütün hayırlı teşebbüslere yol açılmış demektir.

Genc-Osman'a karşı çıkan «Hâile-i-Osmânîyye» ile «Vak'a-i-Hayriyye» arasında geçen 204 sene, 28 gün içinde Türk milletinin en büyük mahrumiyyeti insanlık haklarında gösterilebilir. İnsanın en tabiî ve en kudsi hukuku can, mal ve nâmus masûniyyetleridir; iki asrı geçen o uzun devri Türk halkı bu haklardan mahrum olarak geçirmiştir:

1) Hayat hakkı yalnız pâdişahların değil, Vezir-i-a'zamların, vezirlerin ve hattâ valilerle voyvodaların bile keyfine tâbi'dir. Üçüncü ciltte 1646=1055 vukuâtının «22 Kânunusâni» ve 1661=1072 vukuâtının «29/30 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız;

2) Mal müsâderesi yalnız vüzerâyı değil, halkı da tehdid eden bir âfet hâline gelmiştir. 1622=1031 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız;

3) Irz ve nâmus masûniyyeti de yoktur. 1640=1049 vukuâtının «8/9 Şubat» ve 1648=1058 vukuâtının «20 Mayıs» fıkralarına bakınız.

Bu fecî vaziyetten müslüman ve hıristiyan, yerli ve yabancı herkes muztariptir. Hattâ kapitülâsyonlardan dolayı ecnebiler yerlilerden daha emin ve daha masûn vaziyettedir. «Vak'a-i-Hayriyye» yi tâkib eden yeni teşkilât ve ıslâhât bu hâle nihayet vermiş değildir. Meselâ «Asâkir-i-Mansûre» ordusu için taşraya giden Ahz-i-asker me'mûrlarının önlerine gelen delikanlıları cebren toplayıp bir daha memleketlerine dönmek ümidi olmamak şartıyla dâimî asker yazdıklarından bahsedilir. Bu acı vaziyet yüzünden Osmanlı idâresinin ne içerde, ne dışarda zerre kadar itibarı kalmamıştır. Hattâ Mısır isyânında halk kütlelerinin Mehmed Ali'ye meyledecek bir hâlet-i-ruhiyye gösterdiklerinden bile bahsedenler vardır. İşte bundan dolayı daha İkinci Mahmud devrinin sonlarında bile Tanzimât ihtiyacı hissedilmişse de meşhur Dâhiliyye nâzırı Âkif Paşa'nın pâdişaha saltanat hukukunun tahdidinden bahsederek şiddetle muhâlefeti yüzünden tatbik edilememiştir.

Bu fikrin en büyük nıümessili, Hâriciyye nezâreti de uhdesinde olarak Londra sefâretinde bulunan Koca-Reşid Paşa'dır. Avrupa'da devletin itibarını iâde için yakında tatbik edilecek ıslâhât hakkında birçok propagandalar yaptığından bahsedilen bu büyük adam Sultan Mecid'in cülûsu üzerine Istanbul'a gelince, başta Sadr-ı-a'zam Koca-Husrev Paşa olmak üzere muhâfazakar devlet-adamlarının hiç hoşlanmadıkları Tanzimâtın hayatî bir zaruret olduğunu genç pâdişaha gizli mülâkatlarla anlatmış ve Sultan Mecid de tecrübesizliğiyle yaşının küçüklüğüne rağmen kendi mutlakıyyet kudretinin tahdidiyle neticerenecek bir teklifi tereddütsüz kabul edip benimsemek büyüklüğünü göstermiştir.

Tanzimâtın ilânı, Sultan Mecid'in culûsundan 4 ay, 3 gün sonradır. Reşid Paşa'nın saltanat tebeddülü üzerine Ağustos başlarında Istanbul'a geldiği mâlûm olduğuna göre, Hattı-ı-Hümâyûna dercedilecek Tanzimât esaslarının takriben üç ayda hazırlanmış olması lâzımgelir; her halde İkinci Mahmud devrinin sonlarında hazırlanmış bâzı esaslar da mevcuttur; zâten bir arşiv vesikasına nazaran Tanzimât esasları bir hey'et tarafından hazırlanmıştır. Fakat bütün bunlara, yâni pâdişahın taraftârlığına ve böyle bir hey'et teşkil edilmiş olmasına rağmen muhâfazakarlığın hâlâ korkunç bir kuvveti vardır; onun için Mustafa Reşid Paşa büyük bir medenî cesâret göstermiş sayılır; Hatt-ı-Hümâyûn okunurken «Kürsüye yakın» bir yerde durup dinlemiş olan Vak'anüvis Lûtfi, onun bu cesâretini şöyle anlatır:

«Tanzimât-ı-Hayriyye'nin icrâsiyçün Reşid Paşa'nın vukua gelen himmet-i sadıkanesine ve gözüne aldırdığı müşkilâta'karşu şu harekât-ı cansiperâne ve fidâkârânesi ilâ-âhir-iz-zaman ziver-i sayâyif-i tevârih-i cihân olmağa şâyân hidemât-ı makbûledendir. Te'yid-i makaal içün şu hikâyeyi buracığa derceyledim;

şöyle ki; Reşid Paşa dâiresi kethudâsı Topçubaşı-zâde Sâlih Bey ki muahharen vezir olmuş idi, bu zâtden mesmû'dur ki dâirece mühim bir işin ifâdesiyçün haftalarca bir vakt-i müsâid bulup da Reşid Paşa'ya ifâdeden âciz kalup bir akşam Paşa mu'tâdı olduğu üzere nısf-ul-leylden sonra Harem dâiresine gidinceye kadar bekleyüp şamdanla Paşa mâbeyn kapusunu açmakda iken kethudâ yanına sokularak merâmını ifâde içün fekk-i şefe eder etmez.

— Efendim, sen ne efkârdasın, ben ne haldeyim? Ben yarınki gün bir mehlike deyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümidim yokdur!

deyüp içerüye girerek kapıyı kapayup gitmişdir ki meğer o gecenin ertesi günü zikrolunan Gülhâne cem'iyyeti vuku'bulacakmış».

Gene Vak'anüvis Lûtfi, bizzât şâhid olduğu «Kırâat» merâsimini de şöyle anlatır:

«Hatt-ı-Hümâyûnun kırâati resminde hazır bulunmak içün Zat-i Hazret-i Pâdişahi elli beş senesi Şa'banının yirmi altıncı günü Gülhâne meydanında kâin kasr-ı âlîyi bi-t-teşrif vükelâ ve ulemâ ve havass-ı me'mûrin ve süferây-ı ecnebiyye da'vetle nasbolunan haymelerde ârâm etdikden ve nice bin ahâli ile o meydan mâhşerden nişân oldukdan sonra tehyie olunan gayet yüksek kürsi üzerine çıkup Reşid Paşa şerefpîrây-ı sudûr olan Hatt-ı-Hümâyûnu alâ-mele'-in-nâs min-evvelihi ilâ-âhirihi savt-ı bülend ve selika-i beliğa-i âlem-pesend ile okudu. Müddet-i kırâat hayli mümtedd oldu. Huzzâr-ı müstemânin çoğu meâl-i Hatt-ı-Hümâyûnu yakînen fehmetdiler».

Reşid Paşa'nın okuduğu Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu şöyledir.

BİSM-İLLÂH-İR-RAHMÂNİR-RAHÎM
Tebârek ellezi bi-yedihi-l-mülkü ve Hüve âlâ külli şey'in kadîr

«Benim vezirim! Cümleye mâlûm olduğu üzere Devlet-i Âliye'mizin bidâyet-i zuhûrundan beru ahkâm-ı celîle-i Kur'âniye ve kavânîn-i şer'iyyeye kemaliyle riâyet olunduğundan saltanat-ı seniyemizin kuvvet ve miknet ve bil-cümle tebaasının refah ve memuriyeti rütbe-i gayete vâsıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki gavail-i müteakibe ve esbâb-ı mütenevviaya mebnî ne Şer'î Şerîf'e ve ne kavânîn-i münifeye inkiyat ve imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet ve mamuriyet bil-akis zaaf ve fakre mubaddel olmuş ve hâlbuki kavânîn-i şer'iyye tahtında idâre olunmıyan memâlikin payidâr olamayacağı vazıhâttan bulunmuş olup cülûs-ı hümâyûnumuz rûz-ı firûzundan beru efkâr-ı hayriyet âsâr-ı mülûkanemiz dahî mücerret imar-ı memâlik-i Devlet-i Âliye'mizin mevki-i cografîsine ve arazi-i münbitesine ve halkın kabiliyet ve istidâtlarına nazaran esbâb-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu halde beş on sene zarfında bi-l-tevfikihi taâlâ suver-i matlûba hâsıl olacağı zâhir olmağla avn ü inâyet-i Hazret-i Bârî'ye itimâd ve imdâd-ı rûhaniyet-i Cenâb-ı Peygamberî'ye tevessül ve istinat birle bundan böyle Devlet-i Âliye ve memâlik-i mahrusâmızın hüsn-i idâresi zımnında bazı kavânîn-i cedîde vaz've tesisi lâzım ve mühim görünerek işbu kavânîn-i mukteziyenin mevâdd-ı esâsiyesi dahî emniyet-i can ve mahfûziyet-i ırz ve nâmus ve mal tâyin-i vergi ve asâkir-i mukteziyenin sûret-i celp ve müddet-i istihdâmı kaziyelerinden ibâret olup şöyle ki dünyada candan ve ırz u nâmustan eazz bir şey olmadığından bir âdem anları tehlikede gördükçe hilkat-i zâtiye ve cibiliyet-i fıtriyesinde hıyânete meyil olmasa bile muhafaza-i can ve nâmusu için elbette bazı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahî devlet ve memlekete mûzır olageldiği müsellem olduğu misillû bil-akis can ve nâmusundan emin olduğu halde dahî sıdk ü istikâmetten ayrılmayacağı ve işi ve gücü hemen devlet ve hizmetine hüsn-i hizmetten ibâret olacağı dahî bedihî ve zâhirdir ve emniyet-i mal kaziyesinin fıkdanı hâlinde ise herkes ne devlet ve ne milletine ısınamayıp ve ne imar-ı mülke bakamayıp daima endişe ve ıztıraptan hâli olmadığı misillû aksi takdirinde yâni emvâl ve emlâkinden emniyet-i kâmilesi olduğu halde dahî hemen kendü işi ile ve tevsi-i dâire-i taayyüşiyle uğraşıp ve kendisinde gün be gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artıp âna göre hüsn-i harekete çalışacağı şüpheden azâdedir. Ve tâyin-i vergi maddesi dahî çünkü bir devlet muhafaza-i memâliki için elbette asker ve leşkere vesâir masârif-i mukteziyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idâre olunacağına ve akçe dahî tebaanın vergisiyle hâsıl olacağına binâen bunun dahî bir hüsn-i sûretine bakılmak ehem olup eğerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yedi vahit beliyyesinden lehü-l-hamd memâlik-i mahrusâmız ahalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafiâsı görülmiyen iltizamât usûlü muzırrası el-yevm câri olarak bu ise bir memleketin mesâlih-i siyâsiye ve umûr-ı mâliyesini bir âdemin

yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak ol dahî eğer zaten bir iyice âdem değilse hemen kendi çıkarına bakıp cem-i harekât ve sekenât-ı gadir ve zulümden ibâret olmasıyla ba'de-zîn ahali-i memâlikten her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-i münasip tâyin olunarak kimseden ziyâde şey alınamaması ve Devlet-i Âliye'mizin berren ve bahren masârif-i askeriye vesâiresi dahî kavânîn-i icâbiye ile tahdit ve tebyîn olunup âna göre icrâ olunması lâzimedendir ve asker maddesi dahî ber-minval-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar câri olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfus-ı mevcûdiyesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyâde ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizâmsızlığı ve hem zirâat ve ticâret mevâdd-ı nafiâsının ihlâlini mûcib olduğu misillû askerliğe gelenlerin ilâ-nihayet-ül ömür istihdâmları dahî füturu ve kat-ı tenasülü müstelzim olmakta olmasiyle her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak neferât-ı askeriye için bazı usûl-i hasene ve dört veyâhut beş sene müddet istihdâm zımnında dahî bir tarik-i münavebe vaz've tesis olunması icâb-ı hâldendir.

Ve-l-hâsıl bu kavânîn-i nizâmiye hâsıl olmadıkça tahsil-i kuvvet ve memuriyet ve âsâyiş ve istirahât mümkün olmayıp cümlesinin esâsı dahî mevâdd-ı meşruhâdan ibâret olduğundan fî-mâba'd eshab-ı cünhanın dâvâları kavânîn-i şer'iyye iktizâsınca alenen ber-vech-i tetkîk görülüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafî ve celi idâm ve tesmim muâmelesi icrâsı câiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve nâmusuna tasallût vukû bulmamak ve herkes emvâl ve emlâkine kemâl-i serbestiyetle mâlik ve mutasarrıf olarak âna bir taraftan müdâhale olunmamak ve firarda birinin töhmet ve kabahati vukûunda anın veresesi ol töhmet ve kabahatten beri-üz-zimme olacaklarından anın malını müsâdere ile veresesi hukuk-ı irsiyyelerinden mahrûm kılınmamak ve saltanat-ı seniyemizden olan ehl-i İslâm ve milel-i sâire bu müsaadât-ı şâhânemize bilâ-istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve nâmus ve mal maddelerinden hükm-i şer'î iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrusâmız ahalisine taraf-ı şâhânemizden emniyet-i kâmile verilmiş ve diğer hususlara dahî ittifâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmakla Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye âzâsı dâhil lüzumu mertebe tekris olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Âliye'miz dahî bazı tâyin olunacak eyyâmda orada içtima'edecek ve cümlesi efkâr ve mütâlâatını hiç çekinmeyip serbestçe söyleyerek işbu emniyet-i can ve mal ve tâyin-i vergi hususlarına dâir kavânîn-i mukteziye bir taraftan kararlaştırılıp ve tanzîmât-ı askeriye maddesi dahî Bâb-ı Ser-askerî Dâr-ı Şûrâsı'nda söyleşilip herbir kanûn karargîr oldukça ilâ-maşallahu taâlâ düstûr-ül-amel tutulmak üzere bâlası Hatt-ı Hümâyûnumuz ile tasdik ve tevşih olunmak için taraf-ı Hümâyûnumuza arz olunsun ve işbu kavânîn-i şer'iyye mücerret din ve devlet ve milleti ihyâ için vaz'olunacak olduğundan cânib-i Hümâyûnumuzdan hilâfına hareket vukû bulmayacağına ahd ü misak olunup Hırka-i Şerîfe odasında cem-i ulemâ ve vükelâ hazır oldukları halde kasem bi-llâh dahî olunarak ulemâ ve vükelâ dâhil tahlif olunacağından âna göre ulemâ ve vüzerâdan ve-l-hâsıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer'iyyeye muhâlif hareket edenlerin kabahat-i sâbitelerine göre tedibât-ı lâyıklarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrâsı zımnında mahsûsen cezâ kanûnnâmesi dahî tanzîm ettirilsin ve cümle memurînin el-haletü hâzihi mikdâr-ı vafi maaşları olarak şayet henüz olmayanları var ise onlar dahî tanzîm olunacağından şer'an menfur olup harabiyet-i mülkün sebeb-i âzâmı olan rüşvet madde-i kerihesının fî-mâbâ'd adem-i vukuu maddesinin dahî bir kanûn-ı kavi ile tekidine bakılsın.

Ve keyfiyet-i meşrûha usûl-i atikayı bütün bütün tagyir ve tecdit demek olacağından işbu irâde-i şâhânemiz Der-saâdet ve bil-cümle memâlik-i mahrusâmız ahalisine ilân ve iâşe olunacağı misillû düvel-i mütehabbe dahî bu usûlün inşallâhı Teâlâ ile-l-ebed bekâsına şâhid olmak üzere Der-saâdet'imizde mukim bil-cümle süferâya dahî resmen bildirilsin.

Hemen Rabbimiz Teâlâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânîn-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allâhu Teâlâ Hazretlerinin lânetine mazhar olunsunlar ve ile-l-ebed felâh bulmasınlar âmîn».

Bu hatt-ı-Hümâyûn bir nevi Kanun-ı-esasîye ve Tanzimât idâresi de müeyyide, siz bir meşrûtiyete benzetilebilir. Hattın iptidaî bir kanun-ı-esasîye benzemesi, mutlakıyyet hukukunu tahdid edip insan haklarının en mühimlerini tâyin ve tesbit etmesindendir. İnhitat asırlarında masuniyyeti kalmamış olan can, mal ve nâmus esasları en kuvvetli ifâdelerle te'minât altına alınmakta, iltizâm usulünün ilgasıyla servete göre vergi esasına müstenit bir mâlî adâlet düsturu konulmakta, kayd-i-hayatla askerlik usulüne nihayet verilip 4-5 senelik bir askerî hizmet devresi tâyin edilmekte, rüşvet memnûiyeti kanuni bir mâhiyet almakta, muhâkemelerin aleniliği ve hükümsüz cezâ olamayacağı yeni bir hukuk esâsı şeklinde tesbit olunmakta ve bilhassa din ve mezheb farkı olmaksızın bütün tebaanın bu insanlık haklarından istifâdeleri hususunda müsâvât ilân edilmektedir. Bütün bu esaslar için yeni kanunlar tedvin edilmek suretiyle «Tanzimât-ı-Hayriyye» tahakkuk etmiş olacaktır. Bunlara mugayir kanun olamayacağına göre, Gülhâne hattı bir nevi kanun-ı-esasî demektir. Bu bakımdan Tanzimât idâresi mutlakıyyetle meşrûtiyyet arasında 1839=1255 den 1876=1293 tarihine kadar 37 sene sürmüş bir istihâle devri sayılabilir. Fakat bu nev'i şahsına münhasır rejimin yegâne müeyyidesi pâdişahla vükelâ ve ulemânın «Hırka-i-Şerîf» odasındaki yeminlerine münhasırdır. Sultan Mecid'in «Kasem-billâh» şekli şöyledir.

«Hatt-ı-Hümâyûnumda münderic olan kavânîn-i şer'i-yyenin harf-be-harf icrâsına ve mevâdd-ı esâsiyyenin fürûâtına dâir ekseriyyet-i ârâ ile karar verilen şeyIere müsâade eyliyeceğime ve hafî ve celî hâricen ve dâhilen taraf-ı Hümâyûnuma ilkaa olunan şeyleri kavânîn-i müesseseye tevfik-u-tatbik etmedikçe kimesnenin lehine ve aleyhine bir hükm-ü-ferman etmeyeceğime ve vaz'olunmuş ve olunacak kavânînin tağyirini tecviz buyurmayacağıma Vallahi».

Bu yemine göre pâdişah keyfi idâreden vazgeçip kendisinin de kanuna tâbi olacağını ilân etmek suretiyle saltanat salâhiyyetini bizzât tahdid etmekte ve bu suretle mutlakıyyet hukukuna resmen nihayet vermektedir. Böyle bir hareket Türk demokrasi tarihinde fevkalâde mühim bir inkılâb ehemmiyetini hâiz olmakla beraber, halkın devlet işlerini murâkabe edebilmesini te'min edecek bir meclis kurulmuş olmadığı için, henüz millî hâkimiyyet başlamamış demektir; Gülhâne hattının teşriî salâhiyyetlerle techiz ettiği hey'etler millet meclisleri değil, devlet meclisleridir; Umumî kanunların tedvini «Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye»ye ve askerî kanunların tanzimi de «Dâr-ı Şûrây-ı Askerî»ye bırakılmıştır. Bunlardan «Ahkâm-ı Adliyye» meclisi kendi âzâsına «Vükelâ ve ricâli devlet»in de inzimâmıyla kanun tedvin edecektir ve âzâsının vükelâdan istizah hakkı bi-le vardır. İşte bundan dolayı Tanzimât demek, pâdişahla hükûmetin halktan evvelki halkçılığı demektir. Zâten bizde teceddüd cereyânıyla halkçılık fikri Garp milletlerinde olduğu gibi aşağıdan yukarı değil, yukardan aşağı, doğru bir mecra tâkib etmiş, Genc-Osman'dan Sultan Mecid'e kadar bu fikirlerin bütün mümessilleriyle mürevvicleri ve hattâ şehitleri sarayla Bâb-ı-Âlî'den yetişmiş ve bütün muhâlefetle mukâvemet de Yeniçeri ocağıyla ilmiyye zümresinden ve hattâ halk kütlelerinden çıkmıştır.

Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnunun teceddüd ve demokrasi tarihimizdeki büyük kıyınetine mukâbil, devlet bünyesindeki mühlik te'sirini de inkâr etmek kabil değildir. Bütün imparatorluklarda bir hâkim millet vardır. Avusturya imparatorluğunda Alman ırkı, Moskof çarlığında Rus unsuru, İngiltere camiasında İngiliz milleti ve hattâ Amerika Birleşik devletlerinde Anglosakson unsuru hâkim vaziyettedir ve bütün bu devletlerin mevcudiyyeti

işte o hâkimiyyetlere bağlıdır. Osmanlı imparatorluğu bu bakımdan tarih sahnesinde bir istisnâ sayılabilir. Osman-Gazi'nin itibarî istiklâl tarihî sayılan 1299=699 senesinden Tanzimâtın ilânına tesâdüf eden 1839=l255 tarihine kadar geçen 540 yıllık büyük devirde hâkim bir millet yoktur, hâkim bir ümmet vardır; devlet bünyesine «Müsâvât-ı İslâmiyye» esasının hâkim olduğu bu beş buçuk asır, kılıç altında ihtidâ etmiş mağlûp milletlerden Boşnakların, Pomakların, Çıtakların, Arnavutların ve ötedenberi müslüman olan Arapların, Kürtlerin, Berberîlerin ve daha birçok unsurların devlet sâhibi olan Türk ırkıyla hukuk müsâvâtına mazhar oldukları ve müşterek bir hukukî kütle teşkil ettikleri devirdir. Türk ırkı millî hüviyyet ve hâkimiyyetini işte bu beş buçuk asırlık dini hâkimiyyet devrinde unutmuştur.

Tanzimâtın bu bakımdan zararlı tarafı, ümmet hâkimiyyetine bile nihayet veren «Ehl-i İslâm ve millet-i sâire» müsâvâtında gösterilebilir. İşte bu suretle ümmet devrinin yerine artık kozmopolit bir Osmanlılık devri kaaim olmuş ve üç kıt'aya yayılan o muazzam imparatorluk camiasında hâkim bir unsur kalmaması anâsır disiplininden eser bırakmadığı için devlet bünyesi mukadder bir demokrasiye mukâvemet edemeyecek bir hâle gelmiştir. Bu iğreti anâsır camiası içinde devletin müessisi ve sâhibi olan Türk unsuru artık bir ekalliyet vaziyetindedir. Hânedânın Türk ve resmî dilin Türkçe olmasından başka bir Türklük alâmeti kalmamıştır. Böyle bir vaziyette ümmet hâkimiyyetinin de yıkılması, o zaman bile halk arasında muhtelif aksül'ameller uyandırmış, müslümanlar müteessir, gayr-i-müslümler memnun olmuştur. Abdurrahman Şeref merhum «Tarih müsâhabeleri» ndeki Tanzimât etüdlerinde müslümanların teessürünü:

«Ahâli-i İslâmiyye eser-i taassub olarak müsâvât-ı tebaa keyfiyyetinden birden., bire hoşlanmamışıdı»

cümlesiyle ve gayr-i-müslimlerin memnuniyyetini de:

«Hususiyle tebaa-i gayr-i-müslimenin şevk-ı ve neşâtı muzâaf idi»

kaydıyla anlatmaktaysa da, müslümanların bu hususta «eser-i taassub» gösterdikleri hakkındaki ifâdesinde bir zühûl olsa gerektir; çünkü gene aynı etüdlerinde bu müsâvâtı bizzât kendisi de şöyle tenkid etmektedir.

«Bütün rütbe ve menâsıb-ı devlet kendülerine [=Gayr-i-müslimlere] açıldı. Müslim üzerine şehâdetleri gayr-i mesmû'iken müslim üzerine hükmetmek üzere Mahkeme âzâlığı verildi. Müslim vatandaşlarının nâil olduğu niam-u-müsâadata mazhar olduktan fazla anlar daha evvel mektepler açup ve muâmelât-ı ticariyye ve sarrâfiyye ile daha ziyâde para kazanup terekkıyyât-ı fikriyye ve yesâr-u-refâhiyyet bittabı'kendülerinde âmâl-i harîsâne-i siyâsiyye uyandırdı. Kuvve-i ka-ahire ile mahkûm iken ma'rifet ve servet cihetinden yükselmelerinden hâsıl olan neş'e ve emeller hükûmetin gözüne batmağa başladı. Bu emellerin vakt-ü-zamâniyle hükûmetçe hüsn-i-idâre olunması ve cereyânına menfaat ve mes'ûdiyyet-i devlet-ü-memlekete yarayacak bir istikâmet verilmesi lüzumunu tasdik ve kaide-i müsâvâtın bir lâzıme-i hükûmet olduğunu i'tirâf ile beraber tebaa-i gayr-imüslimenin hâl-i hâzırıyla hâl-i sâbıkını bilmukayese istihsâl olunacak neticenin takdirini kaarîn-i kirâma havâle eyleriz».

Bundan da anlaşılacağı gibi, Tanzimât muhâliflerinin yalnız taassupla ithâmı doğru değildir. Haklı oldukları nokta çok mühimdir ve hattâ propagandasını da yapmışlardır. Engelhardt bu noktayı şöyle anlatır:

«Müslüman ahâliyi ıslâhâtın neticelerinden ürkütmek üzere kasden bir takım yanlış haberler yayılıyordu. Her tarafta reâyânın hürriyet ve müsâvât nâmına ayaklanacaklarından, müslümanların asırlarca sürmüş zulümlerinden dolayı çekecekleri cezâ vaktinin yaklaşmakta olduğundan bahsediliyordu»

projesi yapılmış olan Tanzimât âbidesi işte bu umumî heyecândan dolayı dikilememiştir. Her halde Reşid Paşa ile arkadaşlarının en büyük hatâsı, imparatorluğun temel-taşı olabilecek hâkim bir millet ve hattâ ümmet esasını ihmâl etmiş yâhut hiç düşünmemiş olmalarında gösterilebilir. İşte bundan dolayı Koca Reşid Paşa Osmanlı câmiasını kurmuş, fakat hayâtiyyetini te'min edememiş demektir. Onun bu hatâsında, Avrupa devletlerinin umumî alâkasını celbetmek suretiyle devletin hâricî gailelerini tesviye etmek endişesinin de dahli olma ihtimâli çok kuvvetlidir. Bilhassa Mısır buhrânının hallinde Tanzimâtın Garp memleketlerinde uyandırdığı umumî alâkanın büyük bir te'siri vardır).

1840=1256

8 Haziran 1840=7 Rebî'ül-âhir 1256, Pazartesi: Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Azlin sebebi, Husrev Paşa'nın ihtiyarlığı Tanzimâtın tatbikine müsâid olmamasıyla izah edilir. Hâlbuki Rauf Paşa da yaşlıdır! Hakikatte bu değişiklik, Husrev Paşa'nın Mehmed Ali ile ötedenberi arası açık olmak itibarıyla kendisi iş başında bulundukça Mısır meselesinin halline imkân olmamasındandır. Koca-Husrev Paşa'nın sâdareti yukarıki senenin 2 Temmuz=19 Rebî'ül-âhir Salı gününden itibaren 11 ay, 7 gün sürmüştür).

15 Temmuz 1840=15 Cumâda-l-ûlâ 1256, Çarşanba: Mısır meselesi hakkında İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleriyle Londra mukavelesinin akdi.

(1832=1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasında bahsi geçen Hünkâr-İskelesi muâhedesinin Osmanlı imparatorluğunu Rus himâyesi altında bırakması ve bilhassa bu himâye mukâbilinde Boğazların Rus nüfuzu altında kalması Avrupa diplomasisini harekete getirmiş, Mısır buhrânı beynelmilel bir mesele hâline gelmiş, Türkiye'yi Rusya'nın elinde bırakmak istemeyen devletler Şark meselesine fi'len müdâhale mecburiyetinde kalmış, Tanzimât-ı-Hayriyye'nin Avrupa matbûâtıyla efkâr-ı-umumîyyesindeki müsâit te'sirleri büyük devletlerin Mehmet Ali'ye karşı Bâb-ı-Âlî'yi iltizâm etmesiyle neticelenmiş ve bilhassa Hâriciyye nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın böyle bir netice istihsâlinde çok büyük himmet ve hizmetleri olmuştur. Londra mukavelesine yalnız Mehmed Ali'yi iltizâm eden Fransa devleti iştirâk etmemiş ve hattâ harb hazırlıklarına bile kalkışmışsa da, kral Louis-Philippe'in i'tidâlinden dolayı bir Avrupa harbi çıkmamıştır. Bu mukavele beş maddeliktir. Sekiz maddelik bir de zeyli vardır. Asıl metindeki beş madde Mısır meselesinde Türkiye ile ittifâk eden İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletlerinin askerî yardım şekillerine ve zeyli'ndeki sekiz madde ise pâdişahın Mehmed Ali'ye ültimatom şeklinde yapacağı iki teklife âittir. Bu tekliflerin birincisi on gün müddetle yapılacak ve Osmanlı donanmasını iâde etmekle beraber Hicaz, Suriye, Girit ve Adana'yı tahliye etmek şartıyla Mehmed Ali Paşa'ya Mısır vilâyetinin irsî ve Akkâ vilâyetinin de kayd-i-hayatla şahsî şekilde tevcihine âid olacak, bu ilk teklif reddedildiği takdirde gene on gün müddetle yapılacak ikinci teklif yalnız Mısır vilâyetinin irsî surette tevcihine âid olup Akkâ verilmeyecek ve iki ültimatom müddeti olan yirmi gün geçtiği halde Mehmed Ali hiç birini kabul etmediği takdirde ise pâdişah istediği gibi harekette serbest olacak ve müttefikleri de kendisine yardım edeceklerdir. Vak'anüvis

Lûtfi Londra mukavelesinin tarihini 4 Kânunuevvel=9 Şevvâl Cuma gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. Aşağıda bu senenin «3/4 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

21 Eylül 1840=24 Receb 1256, Pazartesi: Beşinci Murad'ın doğumu.

(Sultan Mecid'in büyük oğlu olan ve amcası Abdül-Aziz'in 1876=1293 de hal'i üzerine tahta çıkan Beşinci Murad'ın doğumu devlet Salnâmelerinde «25 Receb»e müsâdif gösterilirse de, kont E. de Keratry'nin «Mourad V» ismindeki büyük monoğrafisi ile Hüseyn Hıfzı'nın «Sultan Murâd-ı Hamîs» ismindeki küçük risâlesinde Milâdî gün tarihî «21 Eylül» gösterilmektedir. Her halde aradaki bir günlük farkın bir «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. Aşağıda 1842=1258 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına da bakınız).

3/4 Teşrinisâni 1840=8/9 Ramazan 1256, Salı/Çarşanba gecesi: Akka'nın istirdâdı ve Mehmed Ali'nin Suriye hâkimiyyetine nihayet verilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz kararları Mehmed Ali'ye tebliğ etmek üzere Hâriciyye müsteşarı Sâdık Bey Mısır'a gönderilmişse de, Türkiye'yi müttefiklerinden tecrid için siyasî bir manevraya kalkışan hilekâr âsi «Velînimet efendisi» ile kendisinin arasına yabancıların girmeye hakları olmadığından ve efendisinin her emrine itâat edeceğinden bahsederek ve bu manevrasında bilhassa Fransa'ya güvenerek Avrupa devletlerini aradan çıkarmaya çalışmışsa da muvaffak olamamış ve netice itibarıyla her iki teklifi de reddetmek cür'etinde bulunduğu için ten'kil ve te'dibine karar verilmiştir. Müttefikler içinde harb harekâtına iştirâk edenler İngiltere ile Avusturya'dır. Bu iki devletin deniz kuvvetleriyle Osmanlı deniz ve kara kuvvetleri arasında bir iş birliği yapılmış, ilkönce 15 Eylül=18 Receb Salı günü Beyrut'un şimaline asker çıkarılmış, 8 yâhut 9 Teşrinievvel=11 yâhut 12 Şa'ban Perşenbe yâhut Cuma günü Mısırlıların tahliye ettikleri Beyrut şehri ertesi gün müttefikler tarafından işgâl edilmiş, 15 Teşrinievvel=18 Şa'ban Perşenbe günü İbrahim Paşa kuvvetleri Beyrut'un iki saat ötesinde müthiş bir bozguna uğratılmış, Mısır hâkimiyyetine karşı ayaklandırılan yerli kuvvetler 16 Teşrinievvel=19 Şa'ban Cuma günü Trablusşam'a girmiş, bu muvaffakıyyetler üzerine Lâzıkıyye, Sayda ve Sûr şehirleri de istirdâd edildikten sonra Akkâ kalesi bombardıman edilmiştir. İbrahim Paşa'nın en mühim iâşe ve mühimmât merkezi olan bu müstahkem mevki denizden üç buçuk saat ateşe tutulduktan sonra bir cephâne infilâkı üzerine harap bir halde işgâl olunmuş ve Mehmed Ali'nin Suriye hâkimiyyetine işte bu vak'a nihayet vermiştir.

İş bu şekli alınca Mısırlılar 13 Teşrinisâni=18 Ramazan Cuma günü Haleb şehrini tahliye etmiş ve Şam'a çekildikten sonra 29 Kânunuevvel=5 Zülka'de Salı günü artık oradan da kaçıp hatt-ı-ric'ati büsbütün kesilmeden Mısır'a dönmek isteyen İbrahim Paşa bin müşkilâtla çöllerden geçip aç ve perişan bir halde memleketine can atmıştır. Akka'nın sukûtu üzerine İngiliz amirallerinden Napier altı gemilik bir filo ile İskenderiyye'ye gelip Mehmed Ali'ye Mısır'la iktifâ teklifinde bulunmuş ve bu teklif kabul edilmediği takdirde şehri topa tutacağını bildirmiştir. Yukarda bu senenin «15 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Londra mukavelesine mugayir olarak ve pâdişahın haberi bile olmayarak yapılan bu teklifi amiral Napier'in şahsî bir teşebbüsü şeklinde gösteren rivâyetler de vardır. Her halde artık Suriye'yi kaybetmiş olan Mehmed Ali için böyle bir fırsat son çâre demektir. İşte bundan dolayı 27 Teşrinisâni=2 Şevvâl Cuma günü İngiliz amiraliyle Mısır valisi arasında imzâlanan İskenderiyye mukavelesi mucibince Mehmed Ali Paşa yalnız Mısır eyâletiyle iktifâ edip diğer iddiâlarından vazgeçmiş ve Osmanlı donanmasının iâdesini de kabule mecbur olmuştur. Donanma için yukarıki senenin «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1841=1257

24 Mayıs 1841=2 Rebî'ül-âhir 1257, Pazartesi: Mısır valiliğinin verâset imtiyâzıyla Mehmed Ali Paşa'ya tevcihi.

(Yukarıki senenin «3/4 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen İskenderiyye anlaşması Londra mukavelesine mugayirdir. Çünkü o mukavele mucibince verilen iki ültimatomu Mehmed Ali'nin kabul etmemesi üzerine harb harekâtı başlamış, Suriye istirdâd edilmiş ve Osmanlı pâdişahı artık Mısır valiliğine bir başkasını tâyin etmek hak ve salâhiyyetini ihrâz etmiştir. İşte bundan dolayı Bâb-ı-Âlî harb harekâtının devâmını istemişse de, Avrupa siyâseti bakımından bir takım mülâhazalara kapılan İngiltere'nin ısrârıyla nihayet İskenderiyye mukavelesini kabule mecbur olmuş ve işte bundan dolayı bu günkü tarihle bir valilik fermânı yazılmıştır. Bu fermandaki «2 Rebî'ül-âhir» tarihini Noradungiyan «23 Mayıs»a müsâdif gösterirse de doğru değildir. Pâdişahın fermanında Mısır valisine bahşedilen verâset hakkı bir takım şartlara bağlanmıştır; bu şartlar şöyle sıralanabilir:

1 — Mısır eyâletinin hududu, Sadr-ı-a'zam tarafından mühürlenerek gönderilen haritadaki «Hudûd-ı kadîme» dir;

2 — Valilik inhilâl ettikçe Mehmed Ali'nin «Evlâd-u-ahfâd-ı zükûrunun büyükden büyüğüne intikal» edecek ve tâyinleri pâdişah tarafından yapılacaktır; •

3 — Erkek nesli münkarız olduğu takdirde «Evlâd-ı inâsdan mütevellid olan zükûrun» hiç bir hakkı olmayacaktır;

4 — Vezâret pâyesini hâiz olan Mısır valilerinin elkab ve teşrifât itibarıyla diğer Osmanlı vüzerâsından hiç bir farkı olmayacaktır;

5 — Gülhâne hattıyla ilân edilen Tanzimât esasları Mısır'da da aynen tatbik edilecektir;

6 — Yapılmış ve yapılacak bütün muâhedeler Mısır'a da şâmil olacaktır;

7 — Bütün Osmanlı kanunları Mısır'da da mer'î tutulacaktır;

8 — Pâdişah nâmına toplanacak olan vergilerin tahsili aynı usule tâbi olacaktır;

9 — Her sene hazineye gönderilecek olan vergi tam zamanında tesviye edilecektir. Aynı tarihte yazılan ikinci bir fermanda bu senevî verginin miktârı maktû olarak seksen bin kese gösterilmiştir;

10 — Mısır'da basılacak paralar pâdişahın nâmına olacak ve arada ayar farkı olmayacaktır.

11 — «Hidmet-i Devlet-i-Âliyye içün müretteb» olan Mısır ordusu sulh zamanında 18 binden ibâret olacaktır;

12 — Harp hâlinde bu miktârın ne derece tezyid edilebileceği ayrıca tâyin edilecektir;

13 — Askerlik müddetini tahdid eden «İstibdâl» usulü Mısır'da da tatbik olunacaktır;

14 — Her sene Istanbul'a 400 asker gönderilecektir;

15 — Üniforma, nişan ve bayrak farkı olmayacaktır;

16 — Miralaya kadar olan zâbitler Mısır valisi tarafından tâyin edilebilecek ve daha büyük rütbeler ancak pâdişah tarafından tevcih edilecektir;

17 — Istanbul'dan müsâade alınmadıkça harb gemileri yapılamayacaktır;

18 — Bu şartlardan her hangi birine riâyet edilmemesi verâset imtiyâzının «derhal fesh-ü-nez»ine sebeb olacaktır;

Bu ferman üzerine Mehmed Ali artık râhat durmuş, itâatten ayrılmamış ve hattâ ertesi sene pâdişah «Beyaz üzerine» bir Hatt-ı-Hümâyûnla kendisine Sadâret pâyesi bile tevcih etmiştir; «Beyaz üzerine» tâbiri, pâdişahların kendiliklerinden ısdâr ettikleri Hatt-ı-Hümâyûnlar için kullanılır. Aşağıda 1846=1262 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasına da bakınız.

Mehmed Ali isyânı 1831=1247 senesi 20 Teşrinievvel=13 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Mısır ordusunun Suriye üzerine hareketinden bu tarihe kadar tam 9 sene, 7 ay, 5 gün sürmüş ve netice itibarıyla Mehmed Ali Paşa'nın büyük hülyâları suya düşmüşse de Mısır vilâyeti artık elden gitmiş demektir. Yukarda 1832=1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel», 1839=1255 vukuâtının «24 Haziran» ve «3 Temmuz» fıkralarıyla yukarıki senenin «15 Temmuz» ve «3/4 Teşrinisâni» fıkralarına da bakınız).

13 Temmuz 1841=23 Cumâda-l-ûlâ 1257, Salı: Boğazlar mukavelesi.

(Osmanlı imparatorluğunun âsi bir valisini bile te'dib edemeyecek kadar zayıf düşmesinden dolayı Mısır buhrânı esnâsında en müthiş düşmanı olan Rusya'nın himâyesine muhtaç olacak hâle gelmesi ve 1832=1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasında bahsi geçen «Hünkâr-İskelesi» muâhedesini 1833=1249 senesi 8 Temmuz=19 Safer Pazartesi günü imzâlayarak Boğazlar üzerinde Rusya'ya siyasî bir nüfuz tanıması, başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin hepsini mütemâdî bir endişe içinde bırakmıştır. Rusya'nın genişlemesi, Boğazlara hâkim olması ve o sâyede Şarkî-Akdeniz'e çıkması İngiltere kadar Fransa, Avusturya ve Prusya'nın da menfaatine mugayirdir; buna mukâbil Rus hükûmeti de Hünkâr-İskelesi siyâsetinin bütün Avrupa'ya rağmen devâm edemeyeceğini artık iyice anlamıştır. İşte bundan dolayı yukarıki senenin «15 Temmuz» fıkrasında Mısır buhrânına karşı Londra mukavelesini akdettiklerinden bahsettiğimiz İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleri bu sefer Fransa'yı da aralarına alarak Londra'da Türkiye ile bir Boğazlar mukavelesi akdetmişlerdir.

Bu dört maddelik mukavelenin mukaddimesinde o beş devlet Osmanlı pâdişahının dâvetine icâbet ederek meseleyi müzâkere etmiş gibi gösterilmektedir. Mukavele ahkâmına göre Türkiye sulh zamanlarında Boğazların bütün ecnebî harb gemilerine kapalı bulundurulması hakkındaki eski siyâset düsturunun yeniden tatbikini taahhüd etmekte, beş devlet de bu karara riâyet taahhüdünde bulunmakta, yalnız sefâretlerin maiyyetlerindeki hafif harb gemileri bu memnûniyyetten istisnâ edilmekte ve bu mukaveleye başka devletlerin de iltihâk edebilmeleri için açık kapı bırakılmaktadır. Nitekim ertesi sene Toskana, Danimarka, Belçika, İsveç ve Norveç hükûmetleri ayrı ayrı iltihâk etmişlerdir.

Boğazları Rus nüfuzundan kurtarıp Avrupa devletlerinin müteselsil ve müşterek te'minâtı altına alan bu muâhede Osmanlı imparatorluğu kadar Rus ve Garp devletlerini de tatmin etmiş sayılır. Noradungiyan Efendi «13 Temmuz» tarihini «19 Receb»e müsâdif gösterirse de doğru değildir).

4 Kânunuevvel 1841=19 Şevvâl 1257, Cumartesi: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Dârendeli Topal-İzzet Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Sadâret tebeddülüne âit Hatt-ı-Hümâyûnda Rauf Paşa'nın azline sebeb olarak ihtiyarlığından ve «Evân-ı şeyhûhatinde bir müddet dahî hâne ve sâhilhânesinde ârâm-u-istirâhat eylemesi» lüzumundan bahsedilmektedir. Paşa'nın bu üçüncü sadâreti 1840=1256 senesi 8 Haziran=7 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 5 ay, 26 gün sürmüştür).

1842=1258

30 Ağustos 1842=23 Receb 1258, Salı: Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın azIiyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Hatt-ı-Hümâyûna göre muvaffakıyetsizliğinden dolayı azledilen Dârendeli'nin bu ikinci sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 8 ay, 27 gün sürmüştür. Gene yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, ihtiyarlığından ve istirâhate ihtiyacından dolayı üçüncü sadâretinden azledilen Rauf Paşa'nın bu dördüncü sadâreti ancak «Hâne ve sâhilhânesinde ârâm-u-istirâhat» müddetini ikmâl etmiş olmasıyla izah edilebilir).

21 Eylül 1842=15 Şa'ban 1258, Çarşanba: İkinci Abdülhâmid'in doğumu.

(Vilâdet Hatt-ı-Hümâyûnuyla Salnâmelerdeki «16 Şa'ban» tarihî burada gün ismine istinâden hakikî takvime göre tashih edilmiştir. Sultan Hamid ezânî saat 11=zevâlî saat 5 de dünyâya gelmiştir. Anasının adı «Tîr-i-müjgân»dır. Sultan Mecid'in ikinci karısı olan bu Vâlide-Sultan 1269=1853 senesi 17 Receb=26 Nisan Salı günü, oğlunun cülûsundan 23 sene evvel Hamid Efendi henüz 11 yaşındayken vefât edip Yenicâmi'deki türbesine defnedilmiştir. Sultan Hamid'le dâimâ istirkâb etmiş olduğu selefi ve ağabeyisi Sultan Murad'ın doğum tarihleri «21 Eylül»e tesâdüf etmekte olduğuna göre, aralarındaki yaş farkı tam iki sene demektir. Yukarda 1840=1256 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. İkinci Abdülhâmid'in cülûs yıl-dönümleri Rûmî takvime göre tes'id edildiği halde, vilâdet yıl-dönümlerinin Hicrî takvime göre hisâb edilmesi belki de işte bu «21 Eylül» meselesinden dolayıdır!).

1843=1259

6 Eylül 1843=11 Şa'ban 1259, Çarşanba: Yeni Ahz-i-asker usulünün ilânı.

(İkinci Mahmud devrindeki «Vak'a-i Hayriyye» üzerine yeni ordu teşkil edilirken müddetsiz tatbik edilen ahz-i-asker usulü için yukarda 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Tanzimâtın ilânı üzerine askerlik hizmeti 4-5 sene müddetle tahdid edilip «İstibdâl» usulü konulmuştur. Bu suretle dâimî askerlik ilga edilmiş, gelişi-güzel asker toplanmasına nihayet verilerek kur'a usulü konulmuş ve askerî teşkilât itibarıyla Osmanlı imparatorluğu beş ordu dâiresine taksim edilmiştir).

1844=1260

25 Haziran 1844=8 Cumâda-l-âhire 1260, Salı: Sultan Mecid'in teftiş seyâhati.

(Bu gün «Eser-i-cedîd» ismindeki vapurla seyâhate çıkan pâdişah İzmit, Mudanya, Bursa ve sonra Gelibolu, Çanakkale, Midilli ve diğer bâzı adalara uğrayarak kalelerin tahkimâtını,

mühimmâtını ve askerle ahâlinin vaziyetini tedkik edip şikâyetlerini dinledikten sonra, seyâhatinin 17 nci günü Istanbul'a avdet etmiştir. Bilhassa İzmit'de çuha vesâire fabrikalarıyla çok alâkadâr olduğundan bahsedilir. Aşağıda 1846=1262 vukuâtının «29 Nisan» fıkrasına da bakınız).

1/2 Teşrinisâni 1844=19/20 Şevvâl 1260, Cuma/Cumartesi gecesi: Beşinci Mehmed Reşad'ın doğumu.

(Sultan Mecid'in kardeşi Sultan Aziz'den sonra sırayla tahta çıkan dört oğlunun üçüncüsü olan Beşinci Mehmet Reşad'ın doğum gününü Vak'anüvis Lûtfi Şevvâlin «21 inci Cumartesi gecesi»ne müsâdif gösterirse de, gün ismine göre bu farkın «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. Sultan Reşad'ın anası, Sultan Mecid'in dördüncü karısı «Gülcemal Kadın-Efendi»dir).

1845=1261

14 Eylül 1845=12 Ramazan 1261, Pazar: Lübnan ıslâhâtına me'mur Hâriciyye nâzırı Mehmet Şekib Efendi'nin Beyrut'a muvâsalatı ve «Mes'ele-i Cebeliyye»nin muhtelif safhalarıyla neticesi.

(Cebel-Lübnan ötedenberi türlü türlü diniere, mezheplere, ırklara ve milletlere mensub insanların müşterek meskeni olan rahatsız ve dağlık bir yerdir; ahâlisi iki kısma ayrılır. Sünnîleri pek az olmasına mukâbil müslümanlıktan türemiş Dürzü/Dürzî, Mütvâlî, Nusayrî ve İsmailî gibi küçük mezhepler İslâm câmiasına nisbet edildikleri halde Marûnî, Rum-Melkit ve Rum-Katolik cemâatleri hıristiyandır. Bunların içinde müslüman sayılanların en mühimmi Dürzîler ve hıristiyanların en mühimmi de Marûnîlerdir. Bütün bu kütleler Haçlı devletlerinden ve hattâ daha evvelki zamanlardanberi bir nevi derebeylik sistemine alışmıştır. Osmanlı idâresinin bu sisteme uygun gelen Tımar teşkilâtında sâhipsiz kalan arâzi «Mukaataa» ismini alır ve bunlar «Mukaataacı» ismiyle bir takım mültezimlere ihâle edilir. Lübnan Mukaataacıları hep yerli hânedanlardan olduğu için, bunlar asırlardanberi halkı esir gibi idâreye ve halk kütleleri de esârete alışmıştır. İşte bundan dolayı Tanzimâtın «Muhassıl» ismindeki devlet tahsildarlarını Lübnanlılar kabul etmedikleri için 1257=1841 de mukaataacılık oraya mahsus olarak ibka edilmiştir. Mukaataacı, tahsilâtının sekizde birini âidât olarak aldıktan sonra mütebâkisini Lübnan hâkimine teslim etmekle mükelleftir.

Hicretin 11 inci ve Milâdın 17 nci asrının başlarından itibaren Lübnan emâretinde iki âile teselsül etmiştir. Bunların birincisi olan Ma'n-oğulları için 1585=993 vukuâtının «23 Eylül», 1606=1015 vukuâtının «19 Eylül», 1607=1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» 1614=1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel», 1622=1031 vukuâtının «18 Mayıs», 1635=1044 vukuâtının «13 Nisan» ve 1636=1046 vukuâtının da «1 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Ma'n-oğullarından sonra Lübnan emîrliğinde görülen «Şihâbî» sülâlesinin hem ana, hem baba tarafından Kureşîlere mensub olduğu rivâyet edilir ve hattâ nesepleri bir sahâbiye müntehî gösterilir. Bununla beraber, ilkönce Havran'a ve ondan sonra da Lübnan'a yerleşen bu âilenin bir kısmı sonradan siyâset ve menfaat yüzünden tanassur etmiştir. Ma'n-oğullarının inkırâzından sonra Lübnan tarihinde parlamaya başlayan Şihâbîlerin en meşhur şahsiyyeti, bir aralık Suriye'ye hâkim olan Cezzar-Ahmed Paşa devrinde türeyip 1789=1203 de henüz 22 yaşlarındayken Paşa'nın emriyle emâret mevkiine geçen «Mîr Beşir Ömer-üş-Şihâbî»dir. Aynı âileden daha evvel ve daha sonra da birer «Beşir» çıkmış olduğuna göre «İkinci Beşir» sayılması lâzımgelen bu en mühim Beşir'in emâreti 1840=1256 tarihine kadar tam elli bir sene sürmüş ve nihayet o tarihte yetmiş üç yaşlarındayken azledilmiştir. Bu büyük Beşir Katoliktir ve hattâ

kendisinden evvel babası tanassur etmiştir. Azlinin sebebi, Mehmed All isyânı esnâsında Mısırlılarla elbirliği etmiş olmasıdır. İlkönce Malta'ya ve oradan da Türkiye'ye sevkedilerek Anadolu ve Istanbul'da mütemâdî bir menfâ hayatı yaşadıktan sonra 1851=1267 de seksen dört yaşlarında öldüğü zaman Galata'daki Ermeni Katolik kilisesine gömülmüştür. Mısırlı İbrahim Paşa'nın Suriye ve Lübnan'da en mühim zulüm âleti işte bu ihtiyar «Mîr Beşir-üş-Şihâbî» dir.

1840=1256 vukuâtının «3/4 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz harekât üzerine Suriye, Lübnan ve Filistin havâlisi Mısırlılardan istirdâd edilirken, İbrahim Paşa'nın mezâliminden bizâr olan Lübnanlılar Osmanlılarla müttefiklerine yardım etmişler ve bir zulüm âleti saydıkları Mîr-Beşir'e karşı cephe almışlardır. İşte bundan dolayı istirdâd esnâsında Beriyyet-üş-Şâm ser-askeri olan eski Sadr-ı-a'zam İzzet Mehmet Paşa Mîr-Beşir'i azledip yerine yeğeni Üçüncü Beşir-ibni-Kasım'ı tâyin etmiş ve bu değişiklik Lübnanlıları Osmanlı hâkimiyyetine büsbütün ısındırmıştır.

Tanzimâttan sonra bu vaziyetin değişmesine iki sebep gösterilir.

1 — Mısırlılardan evvel Cebel'in senevî vergisi 2650 keseden ibâret olduğu halde Mısırlı-İbrahim Paşa bunu 6500 keseye çıkarmış ve istirdâddan sonra Sayda valisi Mehmet Selim Paşa 3500 keseye indirmiştir. İşgâl esnâsında çok ezilmiş olan ahâli bu miktârın da eski haddine indirilmesini istemişse de, hazine müzâyakasından dolayı bu talebin kabul edilmemesi halkı soğutmuş, iktisâdî vaziyet yüzünden Dürzüler çete teşkilâtı yapıp Marûnî vesâir hıristiyan köylerini basmaya başlamış, 1841=1257 de Mîr-Beşir, Deyr-ül-Kamer'deki konağından alınıp sokaklarda sürüklenerek teşhir ve tahkir edilmiş ve yıllarca sürecek olan Lübnan buhrânı işte böyle patlak vermiştir.

2 — Vali Mehmet Selim Paşa emirin maiyyetinde bütün cemâatların mümessillerinden mürekkep bir muhtelit divan teşkil ederek Tanzimâtın ilk temelini atmaya başlamış ve mukaataacıların yerine bütün vilâyetlerde olduğu gibi muhassıllar tâyini de mukaataaları inhisâr altında tutan nüfuzlu âilelerin menfaatlerine dokunmuştur. Bu gibi tedbirler Lübnan'ın asırlardanberi devâm eden muhtâriyyetine nihayet vereceği için halk arasında ve bilhassa hıristiyanlarca hoş görülmemiştir.

İş bu şekli alınca konsoloslar müdâhaleye başlamış, Istanbul'daki sefirlerin talebiyle Ser-asker Sır-kâtibi Mustafa Nuri Paşa me'mûriyyet-i-mahsûsa ile Beyrut'a gönderilmiş ve bu suretle mesele beynelmilel bir mâhiyet almıştır. Nuri Paşa'nın başlıca icrâatı, Mîr-Beşir'i azledip emâret ve muhtâriyyete nihayet vererek Lübnan'ın idâresine sonradan «Serdâr-ı-Ekrem» olan Mîrlivâ Ömer Paşa'yı tâyin etmek ve bu tedbire Fransa ile Rusya itiraz edip Şihâbîlerden hıristiyan bir emir tâyinini isteyince hıristiyan hâkimiyyetini istemeyen Dürzüleri de tatmin etmiş olmak için 1842=1258 de Ömer Paşa'nın vazifesine nihayet verip Cebel-Lübnan'ı bir Dürzü ve bir de Marûnî kaymakamlığına taksim edivermek gibi hiçbir tarafı memnun edememiş bir takım tedbirlerden ibârettir. Genişçe salâhiyetlerle teşkil edilen bu iki kaymakamlık Sayda valisinin emrine verilmiştir. Fakat Lübnan'ın birçok yerlerinde muhtelif unsurlarkarmakarışık yaşadıkları için, din ve mezhep esasına istinâd eden kaymakamlıkların hududunu tamamıyla tahdid etmek imkânı olmamış ve işte bu yüzden birçok ihtilâflar daha çıkıp devletin başına mütemâdî bir gaile teşkil etmiştir.

Lübnan meselesinde guyâ müştereken hareket eden beş devlet vardır. Bunlardan en fazla alâkadâr ve aynı zamanda birbirine rakîb olanlar İngiltere ile Fransa'dır; Avusturya, Prusya ve hattâ Rusya ikinci plânda kalmışlardır. Fransa Katolikliğin hâmisi geçindiği için Katolik

Marûnîler Fransızlara ve bilmukabele müslüman sayılan Dürzüler de İngilizlere istinâd etmiştir.

Tıpkı Mısır meselesi gibi, onun bir neticesi demek olan Lübnan meselesi de işte bu suretle Osmanlı imparatorluğunun za'fından dolayı hâricî bir mesele mâhiyyetini almış ve devletlerarasındaki rekâbet ve ihtilâflardan dolayı hiç bir tedbir her tarafı birden memnun edememiştir. Bundan dolayı Ser-asker Mustafa Nuri Paşa'dan sonra 1843=1259 sonlarında Kapdan-ı-Deryâ Dâmad-Halil Rif'at Paşa gönderilmiş, o da Dürzü ve Marûnî kaymakamlıklarının tahdidi meselesiyle meşgul olmuş ve ahâlisi muhtelif yerler için yegâne çâre olarak vekillikler ihdâs etmiştir. Muhtelit yerde vekil demek, akalliyet unsuruna âit mukaataayı ekseriyet mukaataacısından ayrı olarak idâre edecek adam demektir; bu suretle her unsurun kendi işlerini kendisi görmek imkânı te'min edilmiştir. Fakat bir taraftan anâsır mücâdeleleri ve bir taraftan da müdâhaleci devletlerin entrikaları yüzünden bu tedbirin de bir te'siri olmamış, 1843=1259 ve 1844=1260 seneleri kanlı hâdiselerle geçmiş, iki Fransız manastırı yağma edilip bir Fransız papazı öldürüldüğü için Fransa fırsattan bil'istifâde müdâhalesi büsbütün arttırmış ve işte bundan dolayı Sır-Kâtibi Mustafa Nuri Paşa gibi Dâmad-Halil Paşa da buhrânı teskin edemeden dönmüştür, Beş devletin mütemâdî müdâhaleleri bu vaziyette de müşterek tebligat şeklinde tekerrür ettiği için, nihayet Hâriciyye nâzırı Mehmet Şekib Efendi tâmim şeklinde bir nota ile bizzât hareket edeceğini ve eğer icâb ederse fesatçılara devletin kuvvetini de göstereceğini bildirmiş ve büyük salâhiyyetlerle yola çıkarak bu gün Beyrut'a vâsıl olmuştur. Çok zeki ve muktedir bir devlet-adamı olan Şekib Efendi Beyrut'da bir kaç gün vaziyeti tedkik ettikten sonra konsolosları toplayıp Lübnan'da yapılacak askeri harekât esnâsında tebaalarının görebilecekleri zararlardan mes'ûliyyet kabul edemeyeceği için bunların Cebel'den Beyrut'a naklini tavsiye etmiş, bu haklı nasihate Fransa'nın şımarık konsolosu itiraz ederek hem işlerinden ayrılacak Fransızlar, hem yağmaya uğradığından bahsettiğimiz manastırlar için tazminat istedikten başka öldürülen papazın kaatili zannedilen Şeyh-Hammud Ebu-Neked'in de tecziyesini istemiştir. O günden itibaren Fransızların Şekib Efendi'ye mütemâdiyen müşkilât çıkardıklarından bahsedilir.

Arabistan ordusu kumandanı Müşir Nâmık Paşa ile vaziyeti müzâkere eden Mehmet Şekib Efendi'nin ilk tedbiri, anâsırın birbirini kırmasına ve memlekette şekavetin devâmına mâni olmak üzere silâh toplatma kararında gösterilir. Bunun için Lübnan'daki asker miktârı yirmi dört tabura çıkarılıp bir başı-bozuk süvâri müfrezesi ilâve edilmiştir.

Bilhassa Fransızların el altından yaptıkları teşviklerden dolayı birçok kimseler silâhlarını saklamış, bâzıları vermemek için kafa tutmuş ve bu yüzden bir takım hâdiseler çıkmıştır. Bu meselede taksirleri görülen Dürzü ve Marûnî kaymakamlarıyla rüesâ ve meşâyihten bâzılarının tevkif edilmesi ve bâzı yerlerde askerin kafa tutanlara dayak atması gibi ehemmiyetsiz vak'alar Avrupa'ya bin türlü mübâlağalarla aksettirilmiş, Napoleon'un neticesiz kalan Mısır seferinden sonra Lübnan ve hattâ Suriye'ye göz dikmiş olan Fransa'da «Türk vahşetleri» ile «Lübnan katl-i-âmı» gibi asılsız yaygaralar koparılmış, Beyrut'taki Fransız konsoloshânesi yerli tercümanının kardeşi halkı silâh saklamaya teşvik suçundan dolayı tevkif edilince Avrupa'ya konsolosun tevkif edildiği şeklinde yalanlarla iftirâlar yayılmış ve hattâ bu yalanlara meşhur Avusturya baş-vekili Metternich bile inanmıştır. Fransız konsolosu bu kadarla da kalmış değildir. Emrinde bulunan bir harp gemisini derhâl Cünye limanına gönderip mevkufun tahliye ve teslimini istemiş ve aksi takdirde kasabanın topa tutulacağını ve hattâ asker çıkarılacağını bildilmiştir.

Bu vaziyet Avrupa'da galeyâna sebeb olduğu için, hiç bir taksiri olmayan zavallı Şekib Efendi Hâriciyye nâzırlığından azledilip Londra sefirliğine tâyin olunmuş ve kendisine

Lübnan işinin artık bir an evvel intâcı emredilmiştir. İşte bundan dolayı nihayet Fransızların iddiâ ettikleri zararlar tazmin olunmuş, istedikleri mevkuf serbest bırakılmış ve papazın katliyle ithâm edilen Hammûd berâat ettiği halde iki bin kuruş aylıkla İzmit'e nefyedilmiştir. Vazifesini bütün bu müşkilât içinde ifâya çalışan Şekib Efendi'nin Lübnan buhrânını 14 sene kadar teskin eden tedbirlerine âit iki beyannâmesi vardır. Kendisinin «Tanzimât» ismini verdiği bu beyannâmelerin birincisi 15 Teşrinievvel=13 Şevvâl Çarşanba tarihlidir; bu ilk beyannâme Avrupa'da sûitefsir edildiği için, Bâb-ı-Âlî silâh toplama işinin olduğu gibi bırakılmasını emretmiş ve mevkuf kaymakamlarla şeyhler tahliye edilmiştir. Buna rağmen beş devlet 16 Kânunuevvel tarihli notalarıyla hükûmeti tehdid edip ıslâhât istedikleri için, Şekib Efendi 1846=1262 başlarında ikinci beyannâmesini neşretmiştir; bu iki beyannâmeye göre Lübnan idâresi şu sekiz esasa bağlanmaktadır.

1 — Cebel-Lübnan bir Dürzü ve bir Marûnî kaymakamlığına ayrılmıştır;

2 — Bu kaymakamlıklar Sayda vilâyetine tâbi'dir;

3 — Ahâlisi muhtelit yerlerde akalliyet mukaataaları kendi vekilleri tarafından Idare edilecektir;

4 — Her kaymakamın maiyyetinde on ikişer âzâdan mürekkep birer muhtelit meclis bulunacaktır;

5 — Bu meclislerin adlî, idarî ve mâlî salâhiyyetleri olacaktır;

6 — Her meclisteki 12 âzâdan biri reis vekili sıfatıyla kaymakam vekilidir. Müslüman, Dürzü, Marûnî, Rum-Melkit ve Rum-Katolik unsurlarının ikişer ve Mütvâlî unsurunun da bir mümessili bulunacaktır;

7 — Lübnan'ın devlet hazinesine maktûen vereceği vergi 3500 kesedir;

8 — Vergiler mükelleflerin mâlî kudretleriyle mütenâsib olacaktır.

Şekib Efendi'nin bu tanzimat esaslarından çıkan en mühim neticelerin biri, Lübnan emâretiyle muhtâriyyetinin ilgâsı ve biri de ötedenberi halkı ezen ibtidâî derebeylik sistemine nihayet vermiş olmasıdır. Aşağıda 1860=1276 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1845=1261 İdâdilerin te'sisi.

(Eskiden «Rüşdiyye» denilen orta-mektepler İkinci Mahmud devrinde kurulmuştur. 1839=1255 vukuâtının «30 Haziran/1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Liseye muâdil olan idâdilerin te'sisi de bu seneye müsâdiftir. «Sıbyan mekâtibi» denilen ilk-mekteplerin ıslâhıyla idâdilerin te'sisi için Bâb-ı-Âlî'de, İlmiyye, Kalemiyye ve Seyfiyye zümrelerine mensup mütehassıslardan mürekkep bir komisyon teşkil edilmiş ve ilkönce Harbiye'ye menşe'olarak askerî lise hâlinde memleketin her tarafında kurulmasına karar verilen bu yeni mekteplerin programlarıyla te'sis işleri işte bu muvakkat komisyona havâle edilmiştir).

1846=1262

29 Nisan 1846=3 Cumâda-l-ûlâ 1262, Çarşanba: Sultan Mecid'in Varna seyâhati.

(Tanzimât ve ıslâhât işlerini teftiş edip halkın şikâyetlerini dinlemek isteyen pâdişah bu gün kara yoluyla Varna'ya hareket etmiş ve dönerken deniz yolundan gelmiştir. Avdetinde ısdâr ettiği Hatt-ı-Hümâyûn meşhûdât itibarıyla çok mühimdir. Bu seyâhat-i-Hümâyûn hakkında bir de risâle neşredilmiştir. Yukarda 1844=1260 vukuâtının «25 Haziran» fıkrasına bakınız).

19 Temmuz 1846=25 Receb 1262, Pazar: Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Istanbul'a gelişi.

(Burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihî Corci Zeydan'ın Mısır tarihine göredir. Vak'anüvis Lûtfi yalnız «Sene-i hâliye Şa'banında» demekle iktifâ etmektedir. Tanzimâtın ciddiyetine i'timâd ettiği için Mehmed Ali Paşa'nın böyle bir dâvete icâbette tereddüd etmediğinden bahsedilir. Şerefine birçok ziyâfetler verilmiş, pâdişahla sık sık görüşmüş ve hattâ bir rivâyete göre Sadâret makamına bile tâlib olmuşsa da, o tevcihin Mısır'a avdetinden sonra yapılacağından bahsedilerek atlatılmıştır. Gençlere hep «Evlât!» diye hitâb etmek i'tiyâdında bulunan ihtiyar Mehmed Ali'nin bir gün huzurdayken genç pâdişaha da dalgınlıkla öyle hitâb eder etmez hatâsını anlayıp derhâl ayaklarına kapanarak affını istirhâm ettiğinden bahsedilir; çok zeki ve zarif bir zât olan Sultan Mecid:

— Siz Devlet-i-Âliyye'nin pederi makamında sayılırsınız!

cevâbıyla eski âsinin gönlünü almıştır. Istanbul'da 29 gün kalmış olan Mehmed Ali Paşa 30 uncu güne tesadüf, eden 17 Ağustos=24 Şa'ban Pazartesi günü memleketi olan Kavala üzerinden Mısır'a avdet etmek üzere hareket etmiştir. Lûtfi tarihinde «Ramazân-ı-Şerîfe üç beş gün kalarak» avdet ettiğinden bahsedilir).

28 Eylül 1846=7 Şevvâl 1262, Pazartesi: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Koca-Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, Rauf Paşa'nın Tanzimâtı bir türlü hazmedememesine mukâbil Koca-Reşid Paşa'nın günden güne nüfuz ve i'tibârının artması ve iş başına gelmesinin artık bir zaruret hâlini almasıdır. Rauf Paşa'nın bu dördüncü sadâreti 1842=1258 senesi 30 Ağustos=23 Receb Salı gününden itibaren 4 sene, 29 gün sürmüştür. Reşid Paşa'nın sadâretiyle beraber kendi yetiştirmesi olan Hâriciyye müsteşarı Ali Efendi de bâlâ rütbesiyle Hâriciyye nâzırı olmuştur. Koca-Reşid Paşa bu ilk sadâretine tâyin edildiği sırada 47 yaşındadır).

30 Teşrinisâni 1846=11 Zülhicce 1262, Pazartesi: Dede-Efendi'nin ölümü.

(Musıki tarihimizin en büyük şahsiyyetlerinden olan Hammâmî-zâde İsmail Dede-Efendi 1191=1778 senesi 10 Zülhicce=9 Kânunusâni Cuma günü Istanbul'un Şehzâdebaşı semtinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 68 sene, 10 ay, 22 gün yaşayıp 69 yaşının sonlarında ölmüş demektir. «Hammâmî-zâde» lâkabı, babası Süleyman Ağa'nın bâzı me'muriyyetlerde bulunduktan sonra hâlâ mevcud olan Şehzâdebaşı hamamını satın alıp işletmiş olmasındandır; anasının adı Rukıye=Rukayye Hanım'dır.

Dede-Efendi ilk tahsilinden sonra Yenikapı Mevlevîhânesine devâm ederek Edebiyat, Musıki ve Farsî tahsil etmiş ve Mevlevî çilesini bitirdikten sonra da 1799=1213 senesi 27 Mart=20 Şevvâl Çarşanba günü «Dede» ünvânını almıştır. Mevlevîhâne'de musıki tedris ederek birçok talebe yetiştiren bu büyük adam Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud devirlerinde «Fasl-ı-Hümâyûn hânendesi» ve «Müsâhib-i-Şehriyârî» olmuş ve nihayet hacc için gittiği Mekke'de koleradan vefât edip Hazret-i Hadice'nin merkadi civârına merâsimle defnolunmuştur.

Üslûbunun en zarif husûsiyyeti hazin ve müessir ihtişâmında gösterilebilir. Bâzı parçaları bütün klâsik musıkimizin en güzel eserlerindendir.

Sultânî-Yegâh, Nev-Eser, Saba-Pûselik, Hicaz-Pûselik ve Araban-Kürdî mürekkep makamları da Dede-Efendi'nin terkipleridir. En büyük eserleri yedi Mevlevî «Âyîn-i-Şerîf»idir. Bu gün elde 210 parça eseri vardır.

Klâsik Türk musıkisinin tekâmülünde çok büyük bir rol oynamış olan DedeEfendi'nin dehâsını tamamıyla takdir eden Üçüncü Selim'le İkinci Mahmud'un bütün bu eserleri büyük bir i'tinâ ile tedkik etmiş olduklarından bahsedilir. Her iki pâdişahın da himâyesine mazhar olması işte bundandır).

1847=1263

Maârif-i-Umumîyye nezâretinin ihdâsı.

(1845=1261 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz idâdî teşkilâtıyla Sultan Mahmud devrinde kurulmuş olan Rüşdiyye teşkilâtından ve ilk-mekteplerin yeni ihtiyaçlara göre ıslâhından dolayı görülen lüzum üzerine bunların hepsini idâre edecek bir Maârif-i-Umumîyye Nezâretinin teşkili zaruret hâlini almış, Nezâret bu sene te'sis edilmiş ve ilk nâzır olarak da Rumeli Kadı-asker/Kazaskeri vak'anüvis Es'ad Efendi tâyin edilmiştir).

1848=1264

28 Nisan 1848=24 Cumâda-l-ûlâ 1264, Cuma: Koca-Reşid Paşa'nın azli ve ertesi gün Meclis-i-Vâlâ reisi İbrahim Sârım Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, rakiplerinin ve bilhassa Dâmad-Said Paşa'nın kendisini dini mübalatsızlık ve müfrit alafrangalıkla ithâm ederek pâdişahı ürkütmüş olmasıdır. Reşid Paşa'nın bu ilk sadâreti 1846=1262 senesi 28 Eylül 7 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 7 ay sürmüştür. Her halde Tanzimâtçı pâdişahın Reşid Paşa'yı fedâ etmesi, muhâfazakarlığın o sıralarda ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir).

11/12 Ağustos=11/12 Ramazan, Cuma/Cumartesi gecesi: İbrahim Sârım Paşa'nın azli ve ertesi gün Koca-Reşid Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi, İbrahim Sârım Paşa'nın dirâyet ve iktidârına rağmen yukarıki fıkrada bahsi geçen muhâfazakar ve hattâ müteassıp Dâmad-Said Paşa'nın mahmîsi olmasından dolayı sadâretinin Tanzimât zihniyetiyle te'lif edilememesidir. Sârım Paşa'nın sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 13 günden ibârettir. Azil tarihindeki ihtilâf için «Sadr-ı-a'zamlar» cedvelinde 213 numaraya bakınız).

1849=1265

1 Mayıs 1849=8 Cumâda-l-âhire 1265, Salı: Memleketeyn meselesi hakkında Balta-limanı muâhedesi ve sebebleri.

(Fransa'da krallığın devrilmesi, cumhuriyetin ilânı ve işçi hukukuna âit nazariyyelerin yeni bir fikir cereyânı hâlinde ortaya atılması Avrupa'nın her tarafında akisler yapmış ve bu suretle 1848 inkılâbı beynelmilel bir hâdise hâlini almıştır. Bu inkılâbın ortaya attığı demokrasi ve

milliyet fikirleri yalnız Orta-Avrupa'da kalmayarak Şarkî-Avrupa'ya ve bilhassa Balkanlara kadar sirâyet etmiş ve netice olarak mutlakıyyetçi Rusya'nın bütün hudutlarını sarmıştır. Almanya'da Avusturya'da, Macaristan'da çıkan isyânlar Avusturya hâkimiyyetini atmak isteyen Macarların meşhur Kossuth'u başlarına geçirerek müstakil bir cumhuriyet kurmalarıyla neticelenmiş, imparator Ferdinand Viyana'dan koğularak yerine François-Joseph geçmiş, Lehliler yeniden ayaklanmış, Rumen birliği fikriyle kaynaşan Memleketeyn'de Eflâk voyvodası Bibesko 23 Haziran 1848=21 Receb 1264 Cuma günü kerhen bir Kanun-ı-esasî kabulüne mecbur olduktan dört gün sonra 27 Haziran=25 Receb Salı günü canını kurtarmak için kaçınca muvakkat bir hükûmet kurulmuş, bu hareket Boğdan'a da sirâyet ettiği için oranın voyvodası Mihail Sturdza mukâvemet etmek istemişse de muvaffak olamadığı için o da çekilmiş ve işte bu suretle bir aralık vaziyete hâkim olabilen milliyetçiler Rus nüfuzuna karşı Türkiye'ye temâyül göstermeye başlamışlardır.

Bu vaziyet, Bâb-ı-Âlî için fevkalâde mühim iki mesele zuhuruna sebeb olmuştur. Biri mülteciler meselesi, biri de Memleketeyn buhrânıdır. Mülteciler meselesi için aşağıki sene vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Rus çarı Birinci Nikolas, Avrupa'yı baştanbaşa sarsıp kendi hudutlarına dayanan yeni fikirlere karşı muhâfazakarlıkla mutlakıyyetin en kaahir ve en amansız timsâli ve müdâfii sayılır. Onun için daha 28 Haziran 1848=26 Receb 1261 Çarşanba günü Boğdan'a 12 bin asker sevketmiş ve bu vaziyet karşısında Bâb-ı-Âlî protestoda bulunduktan sonra bilmukabele harekete geçip 2 Ağustos 1848=2 Ramazan 1264 Çarşanba günü İbrail'i işgâl ettirmiştir. Bukovina, Transylvania=Erdel ve Besarabya'yı da ihtivâ edecek bir Rumen imparatorluğu hülyâlarına kapılan muvakkat hükûmet erkânı kaçmış, Rus işgâl kuvvetleri altmış bine kadar çıkmış ve işte bu mühlik vaziyet içinde girişilen müzâkereler nihayet Balta-limanı mukavelesiyle neticelenmiştir. Bu yedi maddelik ve yedi senelik muâhede mucibince Memleketeyn beyleri eskisi gibi pâdişah tarafından yedişer sene müddetle tâyin edilecek, vaziyet düzelinceye kadar her iki taraftan 25-35 biner askerle Memleketeyn müştereken işgâl altında tutulacak, âsâyiş takarrür ettikten sonra bu mikdârlar onar bine indirilecek, yerli milis teşkilâtı ıslâh olunacak ve bütün bu işler için her iki taraftan birer komiser bulundurulacaktır. İşte bu suretle muhakkak bir Türk-Rus harbinin önü alınmış demektir).

1 Ağustos 1849=12 Ramazan 1265, Çarşanba: Mehmed Ali Paşa'nın ölümü.

(İsyanlarıyla meşhur Mısır valisi Mehmed Ali Paşa son zamanlarında bunadığı için yerine büyük oğlu İbrahim Paşa tâyin edilmiş ve onun da 10 Teşrinisâni 1848=13 Zülhicce 1264 Cuma günü babasından evvel vefâtı üzerine kardeşi Tosun Paşa'nın oğlu Abbas Paşa vali olmuştur. Bütün bu değişikliklerin farkında bile olmayan Mehmed Ali'nin ölünceye kadar kendisini iş başında zannettiğinden ve hattâ bu vehmine hürmet edilerek ona göre davranıldığından bahsedilir. Corci Zeydan, Mehmet Ali Paşa'nın ölümünü bir gün sonra göstermektedir.

Şahsiyyeti ve Mısır valiliği için 1805=1220 vukuâtının «8 Temmuz» isyânı ve sebebleri için 1832=1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel», isyân hareketinin mühim vak'aları için 1839=1255 vukuâtının «24 Haziran» ve «3 Temmuz», Mısır meselesinin tesviyesi için 1840=1256 vukuâtının «15 Temmuz» ve «3/4 Teşrinisâni», 1841=1257 vukuâtının «24 Mayıs» ve 1846=1262 vukuâtının da «19 Temmuz» fıkralarına bakınız).

25 Kânunuevvel 1849=9 Safer 1266, Salı: Mülteciler meselesinin halli.

(Bu vahim meselenin zuhuruna sebeb olan vaziyet için yukarıki sene vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına da bakınız. 1830 ve 1848 Fransız ihtilâllerinin yaydığı fikirlerle Avusturya hâkimiyyetine karşı ayaklanıp müstakil bir cumhuriyet ilân etmiş ve Reisicumhurluğuna da meşhur milliyetçi Layoş Kossuth'u intihâb eylemiş olan Macarlar, Rusların birçok defa tenkil etmiş oldukları Lehistan ihtilâlleriyle teşrik-i-mesai etmişler ve hattâ Bem ve Dembinski gibi meşhur Leh milliyetçileriyle beraber Macaristan'da bir Leh-Macar ordusu kurmuşlardır.

Avusturyalılara karşı muvaffakıyetle mücâdele eden bu isyân ordusuna karşı imparator François-Joseph çar Birinci Nicolas'dan istimdâd ettiği için, Lehistan'ın tenkilinde tecrübe sâhibi olmakla meşhur Rus generali Paskiewitch iki yüz bin kişilik bir orduyla Macaristan'a girip sayı üstünlüğü sâyesinde milliyetçileri üstüste bozgunlara uğrattıktan sonra 12 Ağustos 1849=23 Ramazan 1265 Pazar günü teslim olmak mecburiyetinde bırakmıştır. İşte bunun üzerine zavallı Macaristan tekrar Avusturya boyunduruğu altına girmiş ve Birinci Nicolas Lehistan'ı nasıl ezdiyse, François-Joseph de Macarlara aynı muâmeleyi yapmıştır. Birçok Macar ve Leh milliyetçilerinin Türk topraklarına can atmaları işte bundandır.

Türkiye'nin bu zavallı mültecileri insani bir şefkatle kabul etmesi Garp memleketlerinde ve bilhassa Fransa ile İngiltere'de çok müsâit te'sirler uyandırırken, Avusturya ve Rusya hükûmetleri bu mültecilerin hükümdarlarına karşı gelmiş âsiler olmak itibarıyla iadelerini istemişlerdir. Bilhassa Avusturya hükûmeti 1739=1152 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Belgrad muâhedesinin haydutlara âid olan 18 inci maddesine istinâd etmek gibi bir garâbet bile göstermiştir. Bâb-ı-Âlî'nin 17 Eylül 1849=29 Şevvâl 1265 Pazartesi günü bu yüz kızartıcı talepleri reddetmesi Avusturya ile Rusya'dan başka her tarafta büyük takdirlerle karşılanmış, Tanzimâtın hâriçte yaptığı te'sir gibi bu merdâne hareket de Kırım muhârebesinde Garp devletlerinin Türkiye ile elbirliğini te'min eden mühim bir âmil olmuştur.

Hâriciyye nâzırı Âlî Paşa'nın bu sene 22 Teşrinisâni=6 Muharrem Perşenbe günü verdiği notada mülteciler meselesi hakkındaki Türk telâkkisi çok kuvvetli esaslara istinâden izah edildikten sonra cereyân eden müzakereler nihayet bu gün Sadr-ı-a'zam Koca-Reşid Paşa'nın konağında Rus sefiri Titoff'un iştirâkiyle akdedilen konferans Türk tezinin kabulüyle neticelenmiş ve o şekilde bir zabıt tanzim edilmiştir. Verilen karara göre mültecilerin Rus hududundan uzak olmak üzere Haleb'e sevkedilmeleri kabul edilmişse de biraz sonra o mecburiyet bile kaldırılmıştır. Birçokları ihtidâ edip Osmanlı tâbiiyyetine geçmiş olan bu mültecilerin bâzıları orduya girmiş ve hattâ yüksek rütbelere kadar çıkmışlardır).

1851=1267

18 Temmuz 1851=19 Ramazan 1267, Cuma: «Encümen-i-Dâniş»in açılış merâsimi.

(Tanzimât devrinin en hayırlı eserlerinden biri de, bütün medenî memleketlerde emsâline tesâdüf edilen bir Ulûm-Akademisi mâhiyetinde olmak üzere «Encümen-i-Dâniş»in te'sisidir. Bu günkü merâsim için Bezm-i-Âlem Vâlide-Sultan'ın Sultanmahmut türbesi civârında yaptırmış olduğu «Dâr-ül-Maârif» mektebinde ayrılan hususî bir dâirede bir salon hazırlanmış ve başta Sultan Mecid olmak üzere Sadr-ı-a'zamla vükelâ ve yeni Encümenin kırk kadar âzâsı hazır bulunmuştur. Fransız akademisi tarzında kurulmuş olan Encümen-i-Dâniş kırk «Dâhili» yâni aslî ve otuz da «Hâricî» yâni fahri âzâdan mürekkeptir. İctimâ günleri her ayın ilk

Cumartesi günüdür. Birinci reisliğine meşhur ulemâdan Kazasker Ebu-İshak-zâde Şerîf Mehmed Efendi ve ikinci reisliğine de Abdülhak Hâmid'in babası müverrif Hayrullâh Efendi tâyin edilmiştir.

Aslî âzâ içinde Sadr-ı-a'zam Koca-Reşid Paşa, Hâriciyye nâzırı Ali Paşa vesâire gibi bâzı vükelânın bulunması işe verilen ehemmiyeti göstermekle beraber bir zaaf sebebi sayılır; fakat buna mukâbil Hayrullâh Efendi, Ahmed Vefik Paşa, Cevdet Paşa gibi o devrin en mühim ilim adamları da aslî âzâdandır. Fahrî âzâ içinde de meşhur müverrih Hammer, İngiliz müsteşriki Redhouse ve Fransız lûgatçisi Bianchi gibi mühim şahsiyyetlerle bâzı Rum ve Ermeni âlimleri de vardır.

Encümen-i-Dâniş Koca-Reşid Paşa'nın kısa bir nutkuyla açılmış ve ondan sonra da ikinci reis Hayrullâh Efendi Encümen nâmına bir hitâbede bulunmuştur. Fakat bu hitâbeyi de Koca-Reşid Paşa'nın yazmış olduğu rivâyet edilir.

On bir sene kadar faaliyette bulunan bu ilk Türk akademisinin inkişâf edememiş olması memleket kültürü için çok büyük bir mahrumiyettir; bu acı netice belki de devlet-adamlarının işe siyâset karıştırmış olmalarından mütevellittir. Bu mesele için aşağıki sene vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1852=1268

26 Kânunusâni 1852=3 Rebî'ül-âhir 1268, Pazartesi: Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(Mustafa Reşid Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1848=1264 senesi 12 Ağustos=12 Ramazan Cumartesi gününden itibaren 3 sene, 5 ay, 15 gün sürmüştür. Altı defa Sadr-ı-a'zam olan Reşid Paşa'nın en uzun sadâreti işte bu ikincisidir).

5 Mart 1852=13 Cumâda-l-ûlâ 1268, Cuma: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Rauf Paşa'nın bu son sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren yalnız 1 ay, 9 gün sürebilmiştir. Çok ihtiyar olan Paşa sekiz sene daha yaşadıktan sonra seksenini geçkin olarak vefât etmiştir; beş sadâretinin ilk ikisi İkinci Mahmud ve son üçü de Abdülmecid devrindedir).

5 Ağustos 1852=18 Şevvâl 1268, Perşenbe: Koca-Reşid Paşa'nın azli ve ertesi gün Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âlî Paşa'nın ilk sadâreti.

(Reşid Paşa'nın yukarıki fıkra tarihinden itibaren 5 ay, 1 gün süren bu üçüncü sadâretinden azline sebeb, pâdişahın eniştesi ve en zînüfuz müşâviri olan Tophâne müşiri Dâmad-Fethi Ahmed Paşa ile geçimsizliğidir. Bu ihtilâfın sebebi de yukarıki senenin «18 Temmuz» fıkrasında açılış merâsimini gördüğümüz «Encümen-i-Dâniş» e vükelâdan bâzıları âzâ seçildikleri halde Fethi Paşa gibi çok münevver ve muhtelif ecnebî dillerine vakıf bir zâtın her nedense ihmâl edilmiş olmasıdır; rivâyete nazaran bu şiddetli ihtilâf nihayet devlet işlerini ihlâl edecek bir hâle geldiği için Sultan Mecid hem kıymetli Sadr-ı-a'zamını, hem Türk müzeciliğinin bânisi olan münevver Tophâne müşirini aynı günde azletmek mecburiyetinde kalmıştır.

Yeni Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa'nın asıl ismi «Mehmet Emin» ve o devrin âdetince Bâb-ı-Âlî mahlası da «Âlî» dir. Koca-Reşid Paşa'nın yetiştirmiş olduğu bu büyük ve mümtâz devlet-adamı 1230=1815 senesi 23 Rebî'ül-evvel=5 Mart Pazar günü dünyâya gelmiş olduğuna göre, bu ilk sadâretine tâyin edildiği gün yaşının 31 sene, 5 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 38 yaşının içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Âlî Paşa'nın beş sadâreti vardır. Reşid Paşa'nın yerine Sadr-ı-a'zam olmak istemediği hâlde pâdişahın ısrârıyla kabule mecbur olduğundan ve Sadâret alayından sonra büyük selefinin yalısına gidip o devrin terbiyesince eteğini öptüğünden bahsedilir).

3 Teşrinievvel 1852=18 Zülhicce 1268, Pazar: Âlî Paşa'nın azliyle Kapdan-ı deryâ Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın sadâreti.

(Ali Paşa'nın yukarıki fıkra tarihinden itibaren yalnız 1 ay, 28 gün süren bu ilk sadâretinden azline sebeb olarak aşağıki sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında göreceğimiz «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinin siyasî bir buhrân şeklini almış olmasından bahsedilir. Azli üzerine İzmir valiliğine tâyin edilmiştir. Halefi Dâmad-Mehmed Ali Paşa İkinci Mahmud'un Şâir kızı Âdile-Sultan'ın kocasıdır. 1228=1813 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 39 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir).

1853=1269

28 Şubat 1853=19 Cumâda-l-ûlâ 1269, Pazartesi: Rus Bahriye nâzırı Prens Mentschikoff/Mençikof'un fevkalâde sefâret vazifesiyle Istanbul'a gelmesi ve Kırım muhârebesine sebeb olan «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesi.

(Kudüs'de İslâm, Hıristiyan ve Yahudi dinlerince mukaddes makamlar vardır ve hattâ bunların bâzıları hem Müslümanlarca, hem Hıristiyanlarca mukaddestir. Bununla beraber «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesi Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında değil, muhtelif Hıristiyan mezhepleri arasında bir ihtilâf mevzûudur ve Müslüman-Türkler de mülkün sâhibi sıfatıyla asırlardanberi bu vâhî ihtilâflarla mütemâdî bir gaile şeklinde meşgul olmuşlardır.

Asıl ihtilâf Katolik ve Ortodoks mezhepleriyle bu mezheplerin hamileri geçinen Fransa ve Rusya devletleri arasında olmakla beraber, meselenin Avrupa siyaseti bakımından hâiz olduğu ehemmiyet dolayısıyla son zamanlarda İngiltere ve Prusya gibi Protestan devletler de alâkadâr olmak lüzumunu hissetmiş ve işte bundan dolayı Istanbul'daki İngiltere sefâreti 1845=1261 senesi 8 Eylül=6 Ramazan Pazartesi günü Kudüs'de bir Protestan kilisesi te'sisi hakkında pâdişahtan bir ferman istihsâline muvaffak olmuştur.

Kudüs'teki»Makaamât-ı-Mubâreke» Hazreti-i İsâ'nun doğduğu Beyt-Lâhim mağarasıyla kilisesi, Kamâme kilisesi, «Merkad-i İsâ» ve kilisesi, «Merkad-i Meryem» ve kilisesi gibi yerlerdir. Muhtelif Hıristiyan mezheplerinin buralarda âyin ve ibadet hakları olmakla beraber, anahtarlarının muhâfazası ve muhtelif hizmetlerinin ifâsı Kanuni devrindenberi Katoliklere bırakılmıştır.

Rum-Ortodoks kilisesinin bu hakları Türkiye ile Fransa arasındaki bâzı ihtilâflardan istifâde ederek ve ilk defa olarak Katoliklerden alması 1634=1043-1044 tarihine müsâdif gösterilir. İşte o tarihten bu 1853=1269 tarihine kadar tam 219 senedir iki mezhep arasında mütemâdî bir mücâdele cereyân etmiş her ikisi de bir takım fermanlara istinâd etmiş ve işte bu müzmin dava siyasî tarihte «Makaamât-ı-Mubâreke meselesi» ismini almıştır.

Son zamanlarda meselenin büyük bir buhrân şeklinde alevlenmesine iki tuhaf sebeb gösterilir. Bunların biri Katoliklerin Beyt-Lâhm mağarasında yeni bir dolap inşâsına müsâade almış olmaları ve ikincisi de sonradan «Serdâr-ı-Ekrem» olan Ömer Paşa'nın Karadağlılara karşı sevkedildiği bir te'dib hareketinden Katolik Avusturya sefirinin şefâatiyle döndürülmüş olmasıdır! Ortodoks kilisesinin, yâni Şark Hıristiyanlığının en büyük müdâfii geçinen çar Birinci Nicolas Katolikliğin işte bu iki muvaffakıyyetine tahammül edemediği için Kaynarca, Bükreş ve Edirne muâhedelerinin kendisine te'min ettiğini iddiâya kalkıştığı hukuka istinâden «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinin bir an evvel hallini istemek üzere Bahriye nâzırı, Baltık donanma kumandanı ve Finlândiya vali-i-umumîsi amiral Prens Mençikof'u fevkalâde sefâretle Istanbul'a göndermiş ve küstahlıkta efendisinden aşağı kalmayan bu meşhur Mençikof da büyük bir tantana ve debdebe ile bu gün Osmanlı pâyıtahtına ayak basmıştır.

Mençikof, zamanının muâşeret kaidelerine kasden riâyet etmemekle mâruftur. Meselâ Sadr-ı-a'zamı aklınca istihfâf etmiş olmak için alelâde gündelik elbisesiyle ziyâret etmiş ve Rus düşmanlığıyla mârûf Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Efendi nezâret makamında üniformasıyla ziyâretini beklediği halde hiç semtine uğramadığı için Nâzır Efendi, yâni müstakbel Sadr-ı-a'zam Büyük-Fuad Paşa derhâl isti'fâ etmiş ve yerine Rif'at Paşa getirilmiştir.

Rusya imparatoru gibi, Fransa imparatorunun da bir takım iddiâları vardır. 1789 ihtilâlindenberi Fransa'nın din siyâsetine nihayet vermesi «Makaamât-ı-Mubâreke»nin Ortodoks idâresine geçmesiyle neticelendiğini gören ve nihayet ikinci imparatorluk devrinde aklı başına gelen Fransa hükûmeti bu makamların Katoliklere iâde edilmesini istemiş ve pek tabiî olarak Ruslar da alelûsul i'tirâz etmişlerdir. İşte bunun üzerine Bâb-ı-Âlî'nin teşkil ettiği komisyon meseleyi tedkik ederek muhtelif tarihlerdeki fermanlar ahkâmına mugayir bir vaziyet mevcud olmadığına ve netice itibarıyla «Makaamât-ı-Mubâreke» Müslümanlar için de mukaddes olduğuna göre Katoliklerle Ortodoksların paylaşamadıkları hizmetlerin Müslümanlar tarafından ifâsına karar vermiş ve tabiî bu karar alâkadâr devletlere derhâl tebliğ edilmiştir.

Meselenin en mühim noktası, çar Birinci Nicolas'nun bu sırada Petersburg'daki İngiltere sefiri Sir Hamilton Seymour'a «Hasta adam» diye bahsettiği Türkiyenin Rusya ile İngiltere arasında taksimini teklif etmek suretiyle iç-yüzünü belli ederek dini siyâsete âlet ittihâz etmiş olduğunun ifşâsında hiç bir mahzur görmemiş olmasında gösterilir. Bu meseleye âit vesikalar biraz sonra İngilizler tarafından neşredilmiştir.

Terbiyesizlik derecesindeki küstahlığıyla mütecâvizliği yalnız Bâb-ı-Âlî ricâlinin değil, Istanbul'da bulunan bütün elçilerin nazar-ı-dikkatını celbeden prens Mençikof muvâsalatından on gün sonra 10 Mart=29 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü huzûra kabul edilmiş ve 16 Mart=5 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü de Bâb-ı-Âlî'ye ilk şifâhi notasını vermiştir. 22 Mart=11 Cumâda-l-âhire Salı günü «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinin Rus siyâsetine göre tesviyesi hakkında bir mukavele projesi veren azametli sefir 19 Nisan=10 Receb Salı günü ikinci ve nihayet 5 Mayıs=26 Receb Perşenbe günü de üçüncü şifâhî notasını tevdi etmiştir. Bu son nota bir ültimatom mâhiyetindedir ve beş gün müddetlidir. Bütün bu notalarda ileri sürülen Moskof tezi şu üç esasa ircâ edilebilir.

1-Makaamât-ı-Mubâreke meselesi bir an evvel halledilmelidir;

2-Türkiye, Ortodoks kilisesinin imtiyâzları hakkında Rusya'ya sağlam ve hiç bir zaman değişmeyecek te'minât vermelidir;

3-Makaamât-ı-Mubâreke'yi ziyâret için Kudüs'e giden Rus tebaasının mârûz olduğu fena muâmelelere nihayet verilmelidir.

Bâb-ı-Âlî'nin beş günlük mühlet sonuna tesâdüf eden 10 Mayıs=1 Şa'ban Salı günü verdiği cevâbı notada Kudüs'e giden Rus tebaasının şimdiye kadar hiç bir fena muâmeleye mârûz olmadığı gibi bundan sonra da olmayacağı te'min edilmiş, Ortodoks kilisesinin Fâtih devrindenberi hâiz olduğu hukuka bundan sonra da riâyet edileceği hakkında bütün dünyâya te'minât verilebileceği bildirilmiş ve yalnız Ortodoks Osmanlı tebaası üzerinde Rus himâyesinin kabulü demek olan ikinci taleb Türk istiklâlini ihlâl edeceği için pek doğru ve haklı olarak reddedilmiştir. Bu red kararı, Bâb-ı-Âlî'de toplanan kırk üç kişilik bir meclisin bir muhâlif re'ye karşı ittifâkıyle verilmiştir.

Üstüste dayadığı notalarda Türk vükelâsı aleyhine siyasî terbiye ve teâmüle mugayir târizlerde bulunması ve bilhassa küstahça hareketleriyle sert ve kaba muâmelesi Avrupa diplomatlarını bile hayrette bırakan prens Mençikof'un fevkalâde sefâret vazifesi işte bu muvaffakıyetsizlikle neticelendiği için, Tanzimât ordusunu mütefessih Yeniçeri-ocağı zannederek zafer hülyâlarına kapılan bu kof adam nihayet 18 Mayıs=9 Şa'ban Çarşanba günü vazifesinin nihayet bulduğunu söyleyerek Türkiye ile Rusya arasındaki siyasî münâsebetlere nihayet vermiş, ertesi gün gemisine binmiş ve 21 Mayıs=12 Şa'ban Cumartesi günü Istanbul Rus sefâret hey'etini de beraber alarak çekilip gitmiştir. Mençikof'un avdetini 22 ve 23 Mayıs=13 ve 14 Şa'ban Pazar ve Pazartesi günlerine müsâdif gösteren rivâyetler de vardır. Birinci Nicolas, Mençikof'un muvaffakıyetsizliğini pâdişahın kendisine vurduğu bir şamar şeklinde tavsif etmiştir).

13 Mayıs 1853=4 Şa'ban 1269, Cuma: Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın azli ve ertesi gün Meclis-i-Vâlâ reisi Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkrada bahsi geçen prens Mençikof'un tehdidinden veyâhut İngiltere sefirinin te'sirinden mütevellit gösterildiği gibi, hükûmet değişikliğinden dolayı müzâkerâtı uzatıp askerî hazırlıklar için vakit kazanmak maksadıyla de izah edilir. Mehmed Ali Paşa'nın sadâreti yukarıki sene vukuâtının 3 Teşrinievve1=18 Zülhicce Pazar gününden itibaren 7 ay, 11 gün sürmüştür. Ümmî olduğundan bahsedilen halefi Mustafa Nâilî Paşa arnavut olduğu halde, otuz sene Girit valiliğinde bulunmuş olduğu için «Giritli» lâkabıyla anılır).

21 Mayıs 1853=12 Şa'ban 1269, Cumartesi: Nesselrode'un notası.

(Prens Mençikof'un yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında bahsi geçen 5 Mayıs=26 Receb Perşenbe tarihli ve beş gün müddetli ültimatomunu Bâb-ı-Âlî reddetmiş olduğu halde, Rusya Hâriciyye nâzırı kont De Nesselrode bu gün bir nota ile o ültimatomun kabulüne kadar Memleketeyn'in işgâl edileceğini bildirmiştir. Bu işgâl hareketi için aşağıda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

25 Haziran 1853=18 Ramazan 1269, Cumartesi: İngiliz ve Fransız donanmalarının Beşike körfezine muvâsalatı.

(Beşike=Bısika körfezi, Çanakkale-boğazı hâricinde Anadolu sâhilinin Bozcaada=Tenedos hizâsındadır. Donanmaların buraya muvâsalatını 14 ve 15 Haziran=7 ve 8 Ramazan

tarihlerine müsâdif gösteren rivâyetler de vardır. Aşağıki sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. Rusya'nın Ortodoks mezhebini benimsemesine mukâbil, Fransa devleti de ötedenberi Katolikliğin müdâfii rolünde bulunduğu için, yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Mençikof meselesiyle a'zamî surette alâkadâr olması pek tabiîdir. Fazla olarak o sırada Üçüncü Napoleon Avrupa siyâsetinde parlak bir rol oynamayı şahsının ve hânedânının istikbâli bakımından zarurî görmektedir. İngiltere'nin alâkası ise Protestanlıktan ziyâde Rus genişlemesinin ve bilhassa Boğazlar meselesinin Hind yolu bakımından hâiz olduğu fevkalâde ehemmiyetle izah edilir.

Prens Mençikof Istanbul müzâkerâtının bu iki devletten gizli tuturmasını istemişse de, Bâb-ı-Âlî İngiliz ve Fransız maslahatgüzârlarını muntazaman haberdâr etmiş ve donanmaların ihtiyâten Çanakkale civârına gelmelerini ilkönce işte bu maslahatgüzârlar istemiştir. Me'zûnen memleketlerinde bulunan İngiltere sefiri Stratford of Redcliffe ile Fransa sefiri De la Cour Istanbul'a gelince Bâb-ı-Âlî'yi metin davranmaya teşvik ettikleri gibi, hükûmetlerine de azimli hareket tavsiyelerinde bulunmuşlardır.

1841=1257 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Boğazlar mukavelesi mucibince Çanakkale-boğazı bütün ecnebî harb gemilerine sulh zamanlarında kapalı bulundurulmakta olduğu için, İngiliz ve Fransız donanmaları boğaz hâricinde ihtiyâten emre âmâde bulundurulmuşlar demektir; İngiltere ve Fransa sefirleri de Bâb-ı-Âlî'nin göstereceği lüzum üzerine indelhâce bu donanmaları Istanbul'a dâvet salâhiyetini almışlardır. Aşağıki sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

3 Temmuz 1853=26 Ramazan 1269, Pazar: Pruth nehrini geçen Rus ordusunun Memleketeyn'e girmesi.

(Bu mesele için yukarda bu sene vukuâtının «21 Mayıs» ve «11 Haziran» fıkralarına bakınız. 35 bin asker ve 72 topla yapılan bu hareketi bir gün evvelki tarihe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır. Rus baş-kumandanı General Prens Gortchakoff/Gorçakof bu hareketin bir istilâ mâhiyetinde olmadığı hakkında bir beyannâme neşrettiği gibi, Hâriciyye nâzırı Nesselrode da yeniden bir tâmim göndererek Memleketeyn işgâlinin Türkiye'ye harb ilânı demek olmayıp Bâb-ı-Âlî'nin Rus metâlibini kabul etmesi için Rusya'nın bir rehine elde etmek istediğinden dem vurmuş ve bu işgâlin «muvakkat» olduğunu te'mine kalkışmıştır. Hakikatte ise bu çirkin hareket, Nesselrode'un safsatalarına rağmen Rusya'nın fi'len harbe başlaması demektir. İşte bundan dolayı Bâb-ı-Âlî Rus tecâvüzünü derhâl protesto etmiştir. Aşağıki sene vukuâtının «4 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

8 Temmuz 1853=1 Şevvâl 1269, Cuma: Sadr-ı-a'zam Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın ve Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa'nın görevlerinden azli.

(Bu senenin 14 Mayıs=5 Şa'ban Cumartesi günü Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın yerine Sadr-ı-a'zam olduğunu «13 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Mustafa Nâilî Paşa'nın tâyininden 1 ay, 25 gün sonra azline sebeb, Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa ile geçimsizliğidir ve hattâ ikisi beraber azledilmiştir. Fakat ma'zûliyyetleri bayramın birinci gününden üçüncü gününe kadar iki gün sürdükten sonra üçüncü günü tekrar tâyin edilmişlerdir; yalnız bayramın hangi bayram olduğunda ihtilâf vardır. Bir rivâyete göre, «İyd-i-saîd-i Fıtr» yâni Şeker-bayramı ve ikinci bir rivâyete göre de «İyd-i Adhâ» yâni Kurban-bayramıdır! Burada birinci rivâyetin esas ittihâz edilmesi, muâsır bir müellif olan Rif'at Efendi'nin ifâdesi daha kuvvetli görünmesindendir. Bâzı menbâlarda bu iki günlük ma'zûliyyet bir sadâret tebeddülü sayılmadığı için, Mustafa

Nâilî Paşa'nın bu ilk sadâretiyle aşağıki fıkrada göreceğimiz ikinci sadâreti fâsılasız bir sadâreti gibi gösterilir).

10 Temmuz 1853=3 Şevvâl 1269, Pazar: İki gün ma'zûl kalan Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın ikinci sadâreti ve Koca-Reşid Paşa'nın Hâriciyye nâzırlığına tekrar tâyini.

(Yukarıki fıkrada izah edildiği vechile, Mustafa Reşid Paşa ile beraber azledilen Nâilî Paşa bu gün gene onunla beraber tekrar tâyin edilmiştir. Bu ikinci sadâretinden azli için aşağıda 1854=1270 vukuâtının «29 Mayıs» ve üçüncü sadâreti için de 1857=1273 vukuâtının «6 Ağustos» fıkralarına bakınız).

26 Eylül 1853=22 Zülhicce 1269, Pazartesi: Rusya'ya harb ilânı hakkında fevkalâde meclis kararı.

(Bâzı Garp menbâlarında bu kararın «25 Eylül=21 Zülhicce Pazar» günü verilmiş olduğundan bahsedilirse de, bu rivâyette bir zühul olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı menbâlarına göre kararı veren 163 kişilik fevkalâde meclis «22 ve 23 Zülhicce» günleri toplanmıştır ve o günler de 26 ve 27 Eylül'e müsâdiftir; «Rü'yet-i-hilâl» sebebiyle arada bir günlük bir fark olduğu da kararın Pazartesine müsâdif gösterilmesinden anlaşıldığına göre, «25 Eylül» rivâyeti her halde ilk ictimâ gününün tarihî olmak lâzımgelir; karar ertesi gün verilmiş olduğu için, burada «26 Eylül=22 Zülhicce» Pazartesi tarihî esas ittihâz edilmiştir.

Yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında gördüğümüz aşırı Rus taleplerinin Bâb-ı-Âlîce reddinden ve Rus ordusunun yukarda bu senenin «3 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen işgâl hareketinden hâsıl olan siyasî buhrân yalnız İngiltere ile Fransa'yı değil, Avusturya ile Prusya'yı da telâşa düşürmüştür. Avusturya'nın telâşı, Şarkî-Avrupa muvâzenesinin Rusya lehine ve kendi aleyhine bozulmak ihtimâliyle ve Prusya'nın endişesi de bu büyük buhrândan çıkabilecek umumî kargaşalık içinde Fransa'nın Rhin boylarına saldırmak imkânıyla izah edilir. İşte bundan dolayı Rusya'nın Memleketeyn'e taarruzunu her iki devlet de protesto etmiştir. Avusturya ve Prusya hükûmetleri İngiltere ve Fransa ile beraber Viyana'da bir konferans akdedip Türkiye ile Rusya'yı uzlaştırmak ve bu suretle meseleyi sulhen halletmek için bir proje tertib ederek Istanbul ve Petersburg'a göndermişlerse de Rusya kabul ettiği halde Bâb-ı-Âlî iki sebebten dolayı kabul etmemiştir.

Birinci sebeb, proje metninde Rusya'nın Ortodoks mezhebini himâye için o tarihe kadar yaptığı müdâhaleleri Türkiye'nin dâimâ kabul etmiş olduğu hakkında yanlış ve tehlikeli bir fıkra bulunması ve ikinci sebeb de İngiltere sefiri Stratford of Redcliffe'in resmen kabul edilmesini istediği projenin kat'iyyen kabul edilmeyip bil-akis reddedilmesini gizlice tavsiye etmiş olmasıdır!

İşte bütün bunlardan dolayı hükûmet redde karar vermiş ve bu vaziyet üzerine ittihâz edilecek harb kararının ehemmiyetinden dolayı fevkalâde bir meclis toplanmıştır. İki gün süren uzun müzâkerelerden sonra Rusya'nın Memleketeyn'e tasallutunu çok haklı olarak fi'lî bir tecâvüz ve sebebsiz bir husûmet eseri sayan meclis nihayet bu gün harb kararı vermiş ve Meşîhat makamının bir fetvâ ile tasvib ettiği bu tarihî karar derhâl bir mazbata ile pâdişaha arzedilmiştir. Sultan Mecid meclisin kararını üç gün sonra tasdik etmiştir).

1853=1270

4 Teşrinievvel 1853=1 Muharrem 1270, Salı: Rusya'ya harb ilânı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz meclis kararının irâdeye iktirânı üzerine bu gün Rusya'ya resmen harb ilân edilmiştir. Bu haklı hareket yukarıki sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında 18 Mayıs=9 Şa'ban Çarşanba günü kesildiğini gördüğümüz siyasî münâsebâtın inkıtâından 4 ay, 17 gün ve Memleketeyn'in 3 Temmuz=26 Ramazan Pazar günü işgâliyle başlayan Rus haksızlığından 3 ay, 2 gün sonradır. Bu müddet boş geçirilmemiş, büyük bir faaâyetle harb hazırlıkları yapılmış, Osmanlı imparatorluğunun her tarafından getirilen askerler Varna'dan Tuna boylarına sevkolunmuş, Anadolu ve Rumeli'nin hudud kaleleriyle Karadeniz-boğazı tahkim edilmiştir).

14 Teşrinievvel 1853=11 Muharrem 1270, Cuma: Memleketeyn'in tahliyesi hakkında Türk ordusunun Rus ordusuna ültimatom vermesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz harb hâli üzerine hükûmetin verdiği emirle Rumeli kumandanı müşir Ömer Paşa bu gün Rus baş-kumandanı General Gorçakof'a bir ültimatom göndererek Eflâk'la Boğdan'ın 15 gün içinde tahliyesini istemiş ve Rus kumandanı da bu haklı talebi 17 Teşrinievvel=14 Muharrem Pazartesi günü reddettiği için, ikinci safhasından dolayı «Kırım muhârebesi» ismiyle anılan uzunsefer artık bir emr-i-vâkı'halini almıştır.

İki tarafın kuvvetleri hakkında muhtelif rakamlar zikredilir. Fransız askeri müelliflerinden A. du Casse'ın «Precis historique des operations militaires en Orient» ismindeki eserinde harb başladığı zaman Tuna boylarındaki Rus kuvvetlerinin mecmûu 149-152 bin gösterilir ve buna mukâbil Ömer Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu ilkönce 60 bin kişiden ibâret olduğu halde sonradan 133 bine kadar çıkmış olduğundan bahsedilir. Bâzı Türk askeri eserlerinde ise harb başladığı zaman Tuna boylarındaki Osmanlı ordusunun 178 bini bulduğundan, muhtelif taraflara tevzi edilmiş olan bu yekûndan Şumnu'daki Ömer Paşa kumandasında yalnız 40 bin kişi ile iki batarya Armstrong topu bulunduğundan ve Anadolu cephesinde ise Müşir Abdi/Abdülkerim Paşa kumandasında ve Erzurum-Kars havâlisinde bulunan 150 bin kişilik ordunun elli bini başıbozuk olduğundan bahsedilmektedir. Buna mukâbil Memleketeyn'deki Rus ordusu 128 bin ve Anadolu cephesindeki düşman kuvveti de 160 bin gösterilir. Her halde her iki cephedeki Rus kuvvetlerinin sayıca Türk ordularından fazla oldukları muhakkaktır).

23 Teşrinievvel 1853=20 Muharrem 1270, Pazar: Ruslara karşı ilk ateşin açılması.

(Bu gün Galatz=Kalas'a doğru giden iki Rus vapurunun asker yüklü olarak çektiği sekiz dubadan mürekkep Tuna filosuna İsakçı önlerindeki adada bulunan Türk bataryasından ateş açılmak suretiyle harb fi'len başlamıştır. Bu vak'ada iki duba batmış, diğer dubalarla vapurlar hasara uğrayıp karaya oturmuş ve Ruslar üç yüz kadar telefât vermiştir).

27 Teşrinievvel 1853=24 Muharrem 1270, Perşenbe: Kalafat'ın işgâli.

(Bu sırada Rus ordusu bilhassa «Eflâk-ı-sağîr=petite-Valachie» denilen Küçük-Eflâk'da tahaşşüd etmektedir. Bundan maksat, Vidin'i zabtetmek suretiyle Niş-Sofya-Istanbul şosesine hâkim olmak, Balkanları çevirmek, Sırplarla Makedonya Rumlarını ayaklandırarak Türk topraklarına çeteler saldırmakta olan Yunan hükûmetiyle elbirliği ettikten sonra Istanbul üzerine yürümektir. Çok kıymetli ve büyük bir asker olan Rumeli müşiri Ömer Lûtfi Paşa'nın bu Rus plânını tam zamanında keşfederek ona göre davranmış olduğunda ittifâk edilir. Ömer Paşa işte bu maksatla Vidin'in tam karşısında ve Tuna üzerinde bulunan Kalafat'a bu gün asker geçirip işgâl etmiş ve derhâl tabyalar ve istihkâmlar inşâ ettirerek hem Vidin'i, hem Kalafat'ı büyük bir sür'atle tahkim ettirmeye başlamıştır. Bu tahkimâtın ikmâline vakit

kazanmak için düşmanı aldatmak isteyen Paşa bir taraftan da Rusçuk'dan Yerköyü'ne ve bilhassa Tortokai/Turtukaia=Tutrakan'dan Oltenizza/Oltenitza=Oltenica'ya asker geçirmiştir. Bükreş'in cenubuşarkisine tesâdüf eden Olteniça'nın işgâli üzerine Ruslar Osmanlı harekâtını Bükreş'e müteveccih zannederek Vidin istikâmetindeki kuvvetlerini Olteniça'ya çekip Türk mevzi'lerine taarruz etmişlerdir. İşte bu sâyede Kalafat ve Vidin tahkimâtı ikmâl edilmiş ve bu hayatî noktalar düşman eline geçmeyecek bir hâle getirilmiştir.

Rusların bundan sonraki harb plânları için aşağıda 1854-1270 vukuâtının «23 Mart» fıkrasına bakınız).

27/28 Teşrinievvel 1853=24/25 Muharrem 1270, Perşenbe/Cuma gecesi: Batum civârındaki Saint-Nicolas kalesinin fethi.

(Anadolu cephesi Baş-kumandanı müşir Çırpanlı-Abdülkerim Nâdir Paşa/Abdi Paşa bir taraftan Şeyh-Şâmil'le irtibâta çalışmakla beraber, bir taraftan da Çerkezleri ayaklandıracak tedbirler ittihâzına teşebbüs etmiş ve Batum kumandanı Selim Paşa'yı da Çürüksu kuvvetleriyle sevkederek bu gece Batum'un dört kilometre şimalinde bulunan Nikolaja/Saint-Nicolas=Şekvetil/Şefketil ismindeki Rus kalesini ânî bir baskınla işgâl ettirmiştir. Bir iki gün sonra Ruslar bu kaleyi istirdâd teşebbüsünde bulunmuşlarsa da büyük telefâtla püskürtülmüşlerdir; o gün asker dolu bir vapurları da topla batırılmıştır. Bu vapur, yukarıki sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasında Istanbul'a geldiğini gördüğümüz Prens Mençikof'un bindiği vapurdur).

2 Teşrinisâni 1853=30 Muharrem 1270, Çarşanba: İngiliz ve Fransız donanmalarının Istanbul önlerine gelişi.

(Yukarıki sene vukuâtının «23 Haziran» fıkrasında Beşike körfezine geldiklerini gördüğümüz İngiliz ve Fransız donanmaları Rus harbinden dolayı Bâb-ı-Âlî'nin gösterdiği lüzum üzerine Çanakkale-boğazından geçip bu gün Istanbul önlerine vâsıl olmuş ve Beykoz'da demirlemiştir. Rus hükûmeti bu hareketi 1841=1257 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Boğazlar mukavelesine mugayir gibi göstererek protesto etmişse de, o mukavele ahkâmı yalnız sulh zamanlarına münhasır olmak itibarıyla hiç bir te'siri olmamıştır).

5 Teşrinisâni 1853=3 Safer 1270, Cumartesi: Oltenizza=Olteniça zaferi.

(Tuna'nın sol sâhilinde ve Tutrakan'ın karşısında bulunan bu noktanın işgâli meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. En kuvvetli rivâyete göre Olteniça'ya asker geçirilmesi 3 Teşrinisâni=1 Safer Perşenbe gününe müsâdiftir. Bir gün evvel Tutrakan önündeki Tuna adası işgâl ve tahkim edilmiş, ilk iki gün muhtelif müsâdemelerle geçmiş ve nihayet bu gün General Dannenberg kumandasında 22 tabur piyâde ve 3 alay süvâri ile saldıran Ruslar beş saat harbettikten sonra müthiş bir bozguna uğrayarak bin iki yüz maktûl bırakıp kaçmışlardır; Baş-kumandan Ömer Paşa bu harbi Tutrakan'dan idâre etmiştir. Olteniça muvaffakıyeti Tuna boyunda ilk Türk zaferi sayılır. Aşağıki sene vukuâtının «5 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

11 Teşrinisâni 1853=9 Safer 1270, Cuma: Olteniça kuvvetlerinin geri alınması.

(Bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasında Vidin ve Kalafat tahkimâtının ikmâline vakit bulmak ve düşmanı şaşırtmak için karşı yakaya geçirilmiş olduğunu gördüğümüz

kuvvetler, yukarıki fıkrada bahsi geçen ilk zafer kazanıldıktan ve tahkimât da sür'atle ikmâl edildikten sonra geri alınmışlardır. Bir gün sonraki tarih de rivâyet edilir).

26 Teşrinisâni 1853=24 Safer 1270, Cumartesi: Ahıska bozgunu.

(Anadolu kumandanı Abdülkerim/Abdi Paşa Gümrü=Alexandropol ve Ahıska=Akhaltzikhe havâlisine kadar ilerlemişse de General Mouravieff kumandasındaki üstün Rus kuvvetlerine mukâvemet edemeyerek geri çekilmiştir. Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız.

Rumeli cephesindeki muvaffakıyyetlere mukâbil, Anadolu cephesindeki muvaffakıyetsizlikler işte bu vak'a ile hattâ bundan on iki gün evvel 14 Teşrinisâni=12 Safer Pazartesi günü Gümrü civârında uğranılan bir muvaffakıyyetsizlikle başlamış ve Osmanlı kuvvetleri Arpaçay'ın berisine atılmıştır. Bu vaziyetin başlıca sebebleri Rus ordusunun sayı üstünlüğü, Osmanlı ordusunda gayr-i-muntazam başıbozuklarla gönüllülerin mühim bir yekûn teşkil etmesi, Abdülkerim Paşa ile Erkânı-harbiyye reisi Ahmed Paşa arasında ihtilâf çıkması ve hattâ Ahmed Paşa'nın Abdi Paşa'ya «betâet» isnâd ederek azline sebeb olduktan sonra yerine kendisini tâyin ettirmiş olmasıdır. Bununla beraber, harbin sıklet merkezi Tuna cephesinde olduğu için, oradaki parlak muvaffakıyyetler bâzı Garp menbâlarında Anadolu cephesindeki muvaffakıyyetsizlikleri mühim bir nisbette telâfi etmiş sayılır. Her halde hükûmetin Anadolu'ya Rumeli'deki Ömer Paşa değerinde muktedir ve zabt-u-rabta kaadir bir kumandan bulamamış olması çok acı bir vaziyettir).

30 Teşrinisâni 1853=28 Safer 1270, Çarşanba: Sinop baskını.

(Anadolu ordusuna Batum üzerinden gönderilen sevkiyâtı himâye için Patrona-Osman Paşa kumandasında 12 gemilik bir filo teşkil edilmiş ve bu filoya İnceburun'la Amasra arasında karakol vazifesi verilerek havalar müsâit olmadığı zaman Sinop limanına ilticâ etmesi emredilmiştir. Şiddetli bir fırtınadan dolayı Osman Paşa filosunun Sinop'da demirli bulunduğunu haber alan Karadeniz Rus donanması amirali Nakhimoff/Nachimof iki defa yaptığı keşif hareketlerinde Türk gemilerinin sâhil boyunca hilâli bir vaziyette bulunduklarını tesbit ettikten sonra idaresindeki filoyu bir kaç gemiyle takviye ettirerek bu gün öğle vakti birdenbire şiddetli bir baskın hareketi yapmıştır.

Bu hareketi kolaylaştıran iki sebepten bahsedilir. Biri havanın karlı yâhut sisli olmasından dolayı Türklerin Rusları uzak mesâfeden görememiş olmaları ve biri de Osman Paşa'nın emniyet tertibâtı ittihâzında kusur etmiş olmasıdır. Sinop'daki Türk filosu şu on iki gemiden ibârettir. 1) Avnullah; 2) Nizâmiyye; 3) Nesim-i-zafer; 4) Fazlullah; 5) Nâvek-i-bahri; 6) Dimyât; 7) Kaaid-i-zafer; 8) Necm-efşan; 9) Feyz-i-Ma'bût; 10) Gül-i-sefîd; 11) Ereğli vapuru; 12) Pervâz-ı-bahrî.

Bunlardan «Dimyât» ile «Pervâz-ı-bahrî» Rus seferi üzerine getirtilen Mısır gemilerindendir. Bu 12 gemide cem'an 282 top bulunduğundan bahsedilir. Gemiler hafif ve zayıf teknelerden ibâret olduğu gibi, toplar da som gülle atan eski silâhlardandır ve çapları da yeni Rus toplarına nisbetle çok zayıftır.

Buna mukâbil, amiral Nakhimoff'un kumandasındaki Rus filosu altı gemiden ibâret olmakla beraber, Türk filosundan çok kuvvetlidir. Her şeyden evvel gemiler büyük ve kuvvetli olduktan başka, son sistem 318 topla mücehhezdir. Manevra itibariyle Ruslar bütün bu toplarını kullanabildikleri halde Türkler 282 topun ancak yarısını kullanabilmişlerdir.

İşte bu fecî şartlar altında öğleye doğru başlayıp saat üçe doğru nihayet bulan Sinop baskınında bütün Türk filosu kahramanca bir müdâfaadan sonra tamamıyla mahvolduktan başka, dört bin kişiyi bulan mürettebâtının yarısından fazlası şehîd olmuş, Patrona-Osman Paşa ayağından yaralı olarak esir düşmüş, Riyâle Bozcaadalı-Hüseyn Paşa şehîd olmuş, üç zâbitimizle 125 neferimiz düşman eline geçmiş ve Sinop şehrinin yarısı yanmıştır.

Bu vak'ada yalnız Batum'dan gelip Sinob'a uğramış olan «Tâif» vapuru rahneli olarak kaçıp kurtulabildiği için, felâket haberini Istanbul'a işte o yegâne gemi götürmüştür. Bâzı Garp menbâlarında Türk filosunun on üç gemiden mürekkep gösterilmesi işte bundan dolayıdır.

Rus zâyiâtı 34 maktûl ve 230 yaralıdan ibâret gösterilir. Bununla beraber birçok gülle yiyen Moskof gemileri iki gün Sinop limanında kaldıktan sonra yedekte götürülecek kadar hasara uğramışlardır. Bu vak'a esnâsında limanda bulunan bir İngiliz ve altı Türk ticâret gemisi batmış ve iki İngiliz maktûl düşmüştür. Bâzı Garp menbâlarında Sinop şehrinde harâb olan evlerin sayısı 2500 gösterilir; Bunlar umumîyetle Müslüman mahallelerindedir.

Bu vaziyet üzerine bir İngiliz ve bir Fransız harb gemisi zâyiâtın keşfine me'mur edilerek Sinob'a gelmiş, ahâliden şehîd olanların cesetleri sâhillerle sokaklarda görülmüş, ızdırâb içinde kıvranan yaralılardan 280 kişi işte bu ecnebî gemileriyle Istanbul'a nakledilmiş ve bu vak'a bütün dünyada Rusya aleyhine umumî bir galeyân ve heyecâna sebeb olmuştur. Bilhassa İngiltere ve Fransa'da bütün matbuât derhâl Ruslar aleyhine dönmüş ve Rusya'nın bu harbde müdâfaa vaziyetini muhâfaza edeceği hakkında o zamana kadar verdiği mükerrer te'minâtla Sinop baskını arasındaki kanlı tezad efkâr-ı-umumîyyeyi son derece müteessir etmiştir.

Avrupa'da çok büyük bir teessür uyandıran noktalardan biri de amiral Nakhimoff'un şehir bombardımanı hakkında mahallî hükûmetle konsoloslara haber vermeden şehre ateş açmış olmasıdır. Netice itibarıyla Türk donanmasını yalnız on iki gemisinden mahrum eden Sinop baskını Rus devletinin insanlık nazarındaki şeref ve haysiyyetine mâl olmuş demektir.

Bilhassa Müslüman mahallelerinin ateşe tutulup Rum mahallelerine dokunulmamış olması, Rus amiralinin vak'adan sonra hiç sıkılmadan beyân etmiş olduğu teessürlerin ne kadar sahte olduğunu gösteren fecî bir delil demektir).

1 Kânunuevvel 1853=29 Safer 1270, Perşenbe: Baş-gedikler bozgunu.

(Baş-gedikler mevkii Arpaçay=Zaroşat'ın cenubuşarkisinde ve Kars şehrinin şarkındadır. Bu gün Türk ordusunun burada uğradığı muvaffakıyyetsizlik Erzurum ve Kars'a çekilmesiyle neticelenmiş ve nihayet Kars şehri muhâsaraya uğramıştır. Yukarda bu sene vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve aşağıda 1855=1272 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız).

1854=1270

3 Kânunusâni 1854=3 Rebî'ül-âhir 1270, Salı: İngiliz ve Fransız donanmalarının Boğaziçinden Karadeniz'e hareketleri.

(Bu donanmaların Beşike körfezine muvâsalatları için yukarda 1853=1269 vukuâtının «25 Haziran» ve Istanbul önlerine gelmeleri için de yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Gene yukarıki sene vukuâtının «30 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz

Sinop baskınından dolayı Bâb-ı-Âlî'nin gösterdiği lüzum üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları bu gün Karadeniz'e açılmak suretiyle Rusların bu denizdeki hâkimiyyetlerine nihayet vermişlerdir).

5 Kânunusâni 1854=5 Rebî'ül-âhir 1270, Perşenbe: Çatana zaferi.

(Garp menbâlarında Litate, Trutate ve Tschetate gibi değişik şekillerle bahsedilen Çatana köyü, yukarıki sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasında işgâliyle tahkimini gördüğümüz Kalafat'dan yukarı doğru giden yolun üstünde ve bir tepe civârındadır. Kalafat'a taarruz etmek isteyen Rusların işte buraya asker yığıp tepeyi tahkim ettikleri keşif hareketleriyle anlaşılmış olduğu için, o sırada Kalafat'da bulunan Rumeli ordusu Erkânıharbiyye reisi ferik Nâzır-Ahmed Paşa on bin askerden mürekkep üç kol tertib ederek ferik Menemenli-Mustafa Tevfik, ferik Çerkez-İsmail ve Süvâri livası Osman Paşaların idâresinde Çatana üzerine sevketmiştir. Tabiî bundan maksat, Rus taarruzunu önlemektir. Rusların gönderebilecekleri imdad kuvvetlerini karşılamak üzere bir kol ihtiyâta bırakıldıktan sonra İsmail Paşa köyün gerisindeki müstahkem tepeye doğru taarruz etmiş, düşmanın cenahlarını tehdid ederek Rus siperlerini zabtedip köye girmiş ve köyün içinde mukâvemete kalkışan düşman artıklarını da süngü hücumuyla imhâ ve tardetmiştir.

O sırada İsmail Paşa yaralanmış olduğu için yerine Menemenli-Mustafa Tevfik Paşa geçmiş, Rusların gönderdikleri imdad kuvvetiyle Türk ihtiyât kıt'ası arasında müsâdeme başlamış, tepedeki Rus tahkimâtı şiddetli bir top ateşine tutulmuş ve nihayet bozguna uğrayan düşman artıkları perişan bir halde tepeye doğru kaçışmışlardır. Yukarıki sene vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Olteniça zaferinden sonra bu Çatana muzafferiyyeti Tuna boyunda ikinci Türk zaferi sayılır.

Ruslar bundan evvelki seferlerde olduğu gibi Yeniçeri-ocağının tefessühünden artık istifâde edemeyeceklerini ve «Vak'a-i-Hayriyye» ile «Tanzimât»dan sonra muntazam bir Türk ordusu yetişmeye başlamış olduğunu işte bu ilk zaferler üzerine anlamaya başlamış, biraz sonra 10 Mart=10 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Baş-kumandan Gorçakof azledilip yerine ihtiyar mareşal Paskiewitch tâyin edilmiş ve çar Birinci Nicolas bu hâlden hem müteessir, hem mahcub olmuştur. Sultan Mecid'in Ömer Paşa'ya «Serdâr-ı-Ekrem» ünvânını tevcih etmesi işte bu zafer üzerinedir.

Ruslar Kalafat civârına otuz iki bin piyâde, dört alay süvâri ve elli iki top sevkederek beş gün daha uğraşıp bir kaç defa taarruza kalkışmışlarsa da hepsinde püskürtülmüşlerdir).

27 Şubat 1854=29 Cumâdâ-l-ûlâ 1270, Cumartesi: Rusya'nın Memleketeyn'i tahliyesi hakkında İngiliz-Fransız ültimatomu.

(Yukarıki sene vukuâtının «30 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Sinop baskını İngiliz ve Fransız matbuâtında çok heyecânlı neşriyâta sebeb olmuş, tedâfüî vaziyette kalacağı hakkında bu iki devlete te'minât vermiş olan Rusya'nın binlerce mâsum ahâliyi imhâ etmekle neticelenen fecî hareketi Boğaziçindeki İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı bir nevi meydan-okuma sayılmış, gazeteler hükûmetlerinden donanmaların Istanbul-boğazı'na kadar geldikten sonra neden dolayı Karadeniz'e girip bu gibi harekâta mâni olmadıklarını acı bir lisanla sormaya başlamış, bu yüzden her iki memlekette efkâr-ı-umumîyye heyecânlanmış ve bir taraftan da Bâb-ı-Âlî yardım istemiş olduğu için, 29 Kânunuevvel 1853=28 Rebî'ül-evvel 1270 Perşenbe günü Petersburg'daki Fransa sefiri İngiliz ve Fransız donanmalarının Karadeniz'de tesâdüf edecekleri Rus gemilerini en yakın limanlarına kapanmak

mecburiyetinde bırakacaklarını ve Türk donanmasının da Rus sâhillerine taarruz ettirilmeyeceğini tebliğ ederek meselenin sulhen tesviyesi için iki devletin tavassuta hazır olduklarını bildirmiş ve gene aynı gün Fransa imparatoru Üçüncü Napoleon çar Birinci Nicolas'ya bir mektup yazarak Rusya Memleketeyn'i ve İngiltere ile Fransa da Karadeniz'i tahliye etmek şartıyla Türk-Rus sulh müzâkerelerinin hemen başlamasını teklif etmiştir. İşte bu tebliğde teklifin hem Rus hükûmeti, hem Moskof çarı tarafından reddedilmesi ve fazla olarak çarın 21 Şubat=23 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü neşrettiği bir beyannâmede İngiliz ve Fransız milletlerini Müslüman-Türklerle Hıristiyanlığa karşı elbirliği etmiş göstermesi İngiltere ile Fransa'nın Türkiye ile ittifâkına ve Kırım seferinin açılmasına sebeb olmuştur. İngiltere ile Fransa'daki Rus elçilerinin Londra ile Paris'ten ayrılmaları bu senenin 6 Şubat=6 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe müsâdif gösterilir. Petersburg'daki İngiliz ve Fransız sefirleri de pasaportlarını o gün almışlardır. İngiltere ile Fransa'nın bu gün Rusya'ya vermiş oldukları ültimatomda Memleketeyn'in tahliyesi istenmiş ve bu talebin reddedilmesi veyâhut cevapsız bırakılması «Casus belli=Harb sebebi» sayılacağından bahsedilmiştir).

1 Mart 1854=1 Cumâda-l-âhire 1270, Çarşanba: Keçeci-zâde Fuad Efendi'nin Epir ve Tesalya isyânlarını tenkile me'mur edilmesi.

(Arazisini genişletmek isteyen küçük Yunan krallığı Türk-Rus harbini kendisi için büyük bir fırsat sanmış, Ruslardan teşvik görmüş ve Epir'le Tesalya rumlarını Türklere karşı ayaklandırmak için çete teşkilâtı kurarak kanlı bir faaliyete başlamış, âsilere para ve mühimmât yardımlarından başka harekâtı idâre edecek zâbitlerle gönüllüler bile göndermeye kalkışmıştır. Bu zâbitlerin en mühimleri «Elenlerin baş-kumandanı» ilân edilen Tzavellas ile Grivaz isminde iki kişidir. Bunlar Tesalya'nın merkezi olan Larissa=Yenişehir'den başka Preveze'nin şimalişarkîsindeki Arta/Larta=Narda'yı bile ellerine geçirip faaliyet merkezleri hâline getirmişler, Yanya ve Tırhala taraflarını kan ve ateş içinde bırakmışlar ve bütün bunlarda Atina hükûmetinden mütemâdiyen yardım görmüşlerdir; hattâ Yunanistan'ın harb hazırlıklarından bile bahsedilir. Hâlbuki Rus hükûmeti İslâv milletlerini dâimâ Yunanlılara tercih etmiş ve Yunanistan Ruslardan ziyâde İngiltere ve Fransa'nın himâyesiyle istiklâlini kazanahilmiştir. Yukarda 1827=1243 vukuâtının «20 Teşrinievvel» ve 1829=1245 vukuâtının «15 Ağustos» fıkralarına bakınız.

İş bu şekli alınca Bâb-ı-Âlî Atina hükûmetinden izâhât istemiş ve ihtillâlin millî ve dini hissiyyâta dayandığı ve hattâ bütün hükûmetlerin bu hissiyâta riâyetle mükellef oldukları şeklinde tuhaf bir cevap almıştır. İşte bundan dolayı 16 Şubat=18 Cumâdâ-l-ûlâ Salı günü İngiltere ve Fransa devletleri Yunan hükûmetine tebligatta bulunarak âsileri teşvik ve himâyede devâm ettiği takdirde Yunanistan'ı abluka, altına alacaklarını bildirmişlerdir. Bâb-ı-Âlî'nin ayrıca yaptığı teşebbüs de isyâna iltihâk eden Yunan zâbitlerinin tecziyesine, Türk topraklarına yapılan tecâvüzlara kat'î surette nihayet verilip hududa riâyet edilmesine ve Yunan hükûmetinin isyânı takbîh etmesine âittir. Atina'daki İngiltere ve Fransa elçileri de bu Türk taleplerini müttefikan desteklemişlerdir; fakat Yunan hükûmeti bütün bunlara rağmen Rusya'dan ümidini kesmemiş olduğu için müsâit bir cevap vermemiştir.

Sâbık Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Efendi/Paşa'nın idarî, siyasî ve askerî salâhiyetlerle isyânın tenkiline me'mur edilmesi işte bu vaziyet üzerinedir. O havâliye vapurlarla tenkil kuvvetleri de sevkedilmiştir. Müverrih Cevdet Paşa'ya yazdığı bir mektuptaki imzâsının üstünde Fuad Efendi «Generâl-i Ordûy-i Yanya ve Tırhala» ünvânını kullanır! Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Nisan» fıkrasıyla «22 Nisan» fıkralarının ikincisine de bakınız).

9 Mart 1854=9 Cumâda-l-âhire 1270, Perşenbe: Osmanlı-Yunan siyasî münâsebetlerinin kesilmesi.

(Yunanistan, Bâb-ı-Âlî'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz haklı taleplerini kabul etmemiş olduğu için Atina'daki Osmanlı maslahatgüzârı sefâret hey'etiyle beraber bu gün pasaportlarını alıp siyasî münâsebetlere nihayet vermiş, Istanbul'daki Yunan sefirine de pasaportu verilmiş ve İngiltere ile Fransa'nın tavsiyesiyle bütün Yunan konsoloslarıyla tüccar ve tebaası Türkiye'den koğulmuştur. Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Nisan» fıkrasıyla «22 Nisan» fıkralarının ikincisine de bakınız).

12 Mart 1854=12 Cumâda-l-âhire 1270, Pazar: Rusya'ya karşı Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifâkı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «27 Şubat» fıkrasında gözden geçirdiğimiz siyasî vaziyetin neticesi ve Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa'nın büyük bir muvaffakıyyet eseri olan bu meşhur Istanbul muâhedesi beş maddeden ibârettir. Türkiye'yi Reşid Paşa, İngiltere'yi Istanbul sefiri vikont Stratford of Redcliffe ve Fransa'yı da gene Istanbul sefiri General Kont Baraguey d'Hilliers temsil etmiştir. Muâhedenin mukaddimesinde İngiltere kraliçesi=(Victoria) ile Fransa imparatorunun=(Üçüncü Napoleon) böyle bir ittifâka Osmanlı pâdişahı tarafından dâvet edilmiş ve onlar da Osmanlı imparatorluğunun mevcudiyyetini Avrupa muvâzenesi için zarurî gördüklerinden dolayı Rusya'ya karşı Türkiye ile ittifâk esasları şöyle sıralanmaktadır.

1 — Bundan evvel gönderilmiş olduklarını 1853=1269 vukuâtının «25 Haziran» ve yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkralarında ve Karadeniz'e hareketlerini de bu sene vukuâtının «3 Kânunusâni» fıkrasında görmüş olduğumuz donanmalardan başka icâb eden noktalara lüzumu kadar kuvvetleri de gönderilecektir;

2 — Müttefikler birbirinden ayrı olarak Ruslarla mütâreke ve sulh akdedemeyecekleri gibi o yolda bir müzâkereye bile girişemeyecekler ve Rusya tarafından vâkı'olabilecek teklifleri derhâl yekdiğerine bildirmekle mükellef olacaklardır;

3 — İttifâkın gayesi tahakkuk edip Osmanlı tamâmiyyet-i-mülkiyyesi te'min edildikten sonra Türkiye'deki İngiliz ve Fransız kara ve deniz kuvvetleri sulh muâhedesi tarihinden itibaren a'zamî kırk gün içinde Osmanlı arâzisinden çekileceklerdir;

4 — Harb harekâtına iştirâk tarzı itibarıyla İngiliz ve Fransız kuvvetleri Osmanlı makamlarına tâbi'olmayıp müstakil olacaklar, her hususta müzâharet ve teshilât görecekler, müttefik kumandanlar kendi askeri inzibatlarını te'min etmekle beraber Türk kanunlarıyla teâmüllerine riâyet etmekle mükellef bulunacaklar, harb harekâtı üç baş-kumandan tarafından müştereken müzâkere ve tanzim edilecek ve müttefik baş-kumandanlarının askerî ihtiyaçları hakkındaki mürâcaatları is'âf edilecektir;

5 — Bu muâhede a'zamî altı hafta içinde tasdik edilip musaddak suretler Istanbul'da mübâdele edilecektir.

Bâzı Garp menbâlarında müttefiklerin askerî yardımlarına mukâbil Türkiye'nin de muâhede mucibihce Hıristiyan tebaasına bir takım haklar bahşetmek taahhüdünde bulunduğundan bahsedilirse de, muâhede metninde öyle bir şey yoktur. Sardenya=Sardaigne kırallığının da bu ittifâka iltihâkı için aşağıda 1855=1271 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız).

23 Mart 1854=23 Cumâda-l-âhire 1270, Perşenbe: Rusların Dobruca istilâsı.

(Bu gün sabaha karşı Tuna nehrini Galatz=Kalas, Braila=İbrail ve İsmail önlerinden geçmeye başlayarak ve pek az mukâvemet görerek Şimalî-Dobruca'yı istilâya kalkışan düşman ordusu Tulça, Maçin, İsakçı, Hırsova ve Köstence'yi kolayca işgâl edivermiştir. Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın harekât plânı mucibince bunlardan bâzıları hiç mukâvemet göstermeden tahliye edilmiştir; yalnız Turtukaî=Tutrakan mukâvemet etmiş ve burada Rus telefâtı iki bin beş yüzü geçmiştir. Düşman kumandanlığının bu hareketi Silistre, Şumnu ve Varna'yı alarak Küçük-Balkan üzerinde Edirne'ye inmek için Dobruca'yı üssülhareke ittihâz etmek maksadıyla izah edilir; onun için Dobruca'da tutunabilmek üzere civardaki mühim noktaların işgâlini Ruslar ilk hedef ittihâz etmişlerdir. Aşağıda bu sene vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında göreceğimiz Silistre muhâsarası işte bu plânla alâkadardır).

27 Mart 1854=27 Cumâda-l-âhire 1270, Pazartesi: İngiltere ile Fransa'nın Rusya'ya harb ilânı.

(Müttefiklerin Rusya'ya verdikleri ültimatom için yukarda bu sene vukuâtının «27 Şubat» fıkrasına bakınız. Harb kararı her iki devletin parlâmentolarına da tebliğ edilmiştir).

31 Mart 1854=2 Receb 1270, Cuma: İlk müttefik kuvvetlerinin Gelibolu'ya muvâsalatı.

(Fransa Harbiye nâzırı Mareşal Leroy de Saint-Arnaud'nun kumandasına verilen Şark ordusu 19 Mart=19 Cumâda-l-âhire Pazar günü Marsilya'dan hareket edip bu gün Gelibolu'ya vâsıl olmuş ve ertesi gün karaya çıkarılmıştır. Onu tâkiben İngilizler de Lord Raglan kumandasında gelmişlerdir; bu kumandan, Waterloo muhârebesinde meşhur Duc de Wellington'un yâverliğini yaparken sağ kolunu kaybetmiş tecrübeli ve muktedir bir asker olmakla mâruftur.

İcâbında tezyid edilmek üzere İngiltere'nin 25 bin ve Fransa'nın da 50 bin asker göndermeye karar verdiklerinden bahsedilir. İlk gelen kıt'alar Nisan sonlarında 6 bin İngilizle 22 bin Fransızdan mürekkep 28 bin kişilik bir kuvvet teşkil etmiştir. Bunların Gelibolu'dan Varna'ya nakli için aşağıda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1 Nisan 1854=3 Receb 1270, Cumartesi: Yunan âsilerine karşı Narda zaferi.

(Osmanlı-Rus seferinden istifâde ederek arâzisini genişletmek isteyen Yunanistan'ın Epir ve Tesalya'da çıkardığı isyânlar için yukarda bu sene vukuâtının «1 ve 9 Mart» fıkralarına bakınız. Tenkil hareketlerini çok iyi idâre eden eski Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Efendi «Elenler baş-kumandanı» denilen Tzavellas'ı Arta/Larta=Narda'nın şimalindeki Pita civârında bu gün tenkil ettirdiği gibi, bir kaç gün sonra Tesalya âsilerinin reisi Grivaz'ı da Yanya'nın 38 kilometre şimalişarkîsindeki Mezzovo=Meçova kazâsında aynı âkıbete uğratmıştır. Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «22 Nisan» fıkralarının ikincisine de bakınız).

17 Nisan 1854=19 Receb 1270, Pazartesi: Kalafat zaferi.

(Vidin'in karşısında ve Tuna üzerinde bulunan Kalafat'ın Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa tarafından işgâl ve tahkimi için yukarda 1853=1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» ve «11 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Silistre üzerinden Şumnu ve Varna'ya sarkarak Edirne'ye doğru yol açmak isteyen düşmanın bu yeni plânı için yukarda bu sene vukuâtının «23 Mart»

fıkrasına ve Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın akamete uğrattığı eski Rus plânı için de 1853=1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Yeni plânı tatbik için «Eflâk-ı-sağîr=Küçük Eflâk»daki kuvvetlerini Dobruca cephesine çekmek isteyen düşman bu hareketini setretmek için bu gün Kalafat üzerine bir taarruzda bulunmuşsa da büyük zâyiatla bozguna uğramış ve işte bu vak'a üzerine 21 Nisan=23 Receb Cuma gününden itibaren Küçük-Eflâk'ın tahliyesine başlamıştır. Türk ordusu bu hareketi adım adım tâkib etmiş, iz'aç hareketleri yapmış ve nihayet 10 Mayıs=12 Şa'ban Çarşanba günü Küçük-Eflâk'ın merkezi olan Craiova=Krayova'yı zabtetmiştir).

22 Nisan 1854=24 Receb 1270, Cumartesi: Müttefiklerin Odesa bombardımanı.

(İngiltere ile Fransa'nın Rusya'ya karşı yukarda bu sene vukuâtının «27 Mart» fıkrasında gördüğümüz harb ilânı üzerine Karadeniz'deki müttefik donanmaların amiralleri Odesa'ya İngilizlerin «Furious» ismindeki buharlı harb gemisini mükâleme bayrağı ile gönderip Fransız ve İngiliz konsoloslarıyla tebaalarından arzu edenleri aldırmak istemişlerse de, devletler hukukuna mugayir olarak bu mükâleme gemisine istihkâmlardan ateş açılmıştır. Amirallerin bu gün Odesa'yı topa tutmaları işte bu vahşiyâne harekete karşıdır.

Bu sabah beş İngiliz ve üç Fransız buharlı harb gemisinden mürekkep bir filo Odesa limanına gelip saat beşe kadar devâm eden şiddetli bir ateş açmıştır. Bâzı istihkâmlar yıkılmış, barut deposu infilâk etmiş, on beş Rus gemisi batırılmış ve yakılmış, Bahriye müesseseleri tahrib edilmiş ve mühimmât yüklü on üç gemisi zabtedilmiştir. Yalnız şehirle muhtelif milletlerin ticâret gemileri bulunan limana dokunulmamıştır. Bu vak'ada müttefiklerin zâyiâtı iki maktulle on sekiz yaralıdan ibârettir. Bir gün evvelki tarih de rivâyet edilir).

22 Nisan 1854=24 Receb 1270, Cumartesi: Yunan hükûmetine İngiliz-Fransız tebligatı.

(Osmanlı-Rus seferinden istifâdeye kalkışan Yunanlıların Epir ve Tesalya'da çıkardıkları isyânlar için yukarda bu sene vukuâtının «1 ve 9 Mart» ve «1 Nisan» fıkralarına bakınız. Müttefiklerin bu günkü tebligatında Osmanlı «Tamâmiyyet-i-mülkiyye»sinin muhâfazası hakkında vermiş oldukları kararın infâzı için hiçbir tedbirin ittihâzında tereddüd etmeyecekleri ve eğer o uğurda Yunan tahtını yıkmak icâb edecek olursa bütün mes'ûliyyetin İngiliz ve Fransız dostluğunu unutmuş olan Yunanlılara raci'olacağı bildirilmiştir).

5 Mayıs 1854=7 Şa'ban 1270, Cuma: Yunanistan'ı itâat altına almak için Atina ve Pire'yi işgâl etmek üzere Fransa hükûmetinin bir kol-ordu göndermesi.

(Bu tedbirin sebebi, Yunanlıların Epir ve Tesalya'da Türkiye'ye karşı çıkardıkları isyânlardır. Yukarıki fıkraya da bakınız. Müttefikler Yunanistan'ı abluka altına aldıkları için kral Othon Kırım muhârebesi esnâsında bîtaraflığını ilâna ve Osmanlı arâzisine gönderdiği çeteleri nihayet geri çekmeye mecbur olmuş, Atina'da hükûmet değişmiş ve Yunanlıların müttefiklere olan borçlarlnın itfâsı cebren kabul ettirilmiştir. Yunanistan'daki Fransız işgâli 1857=1273 tarihine kadar devâm etmiştir).

15 Mayıs 1854=17 Şa'ban 1270, Pazartesi: Silistre muhâsarasının başlaması.

(Rus baş-kumandanlığının yeni plânına göre Silistre işgâlinin hâiz olduğu ehemmiyet için yukarda bu sene vukuâtının «23 Mart» ve «17 Nisan» fıkralarına bakınız. Bâzı menbâlarda Silistre muhâsarası 14 Nisan=16 Receb Cuma günü yâhut ertesi gün başlamış gibi gösterilirse

de doğru değildir. Düşmanın Nisan=Receb sonlarından itibaren muhâsara hazırlıklarında bulunduğu ve meselâ şehrin karşısındaki Tuna adasını işgâl ettiği muhakkaktır; bu 15-20 gün içinde Ruslar Tuna köprülerini kurarken muhtelif müsâdemeler olmuştur. Nihayet bu gün General Schilder Tuna'nın sol sâhilinden şehri çevirmiş, ondan sonra da General Luders sağ sâhilden çevirmeye muvaffak olmuş ve bu suretle 18 Mayıs=20 Şa'ban Perşenbe günü Silistre her taraftan kuşatılmıştır.

Düşmanın bu faaliyeti esnâsında Türkler bir huruç hareketi yaptıkları için, Ruslar ancak 22 Mayıs=24 Şa'ban Pazartesi günü ateş açabilmişlerdir. Baş-kumandan Mareşal Paskiyeviç'in idâre ettiği muhâsara ordusu 80 bin kişiliktir. Top mevcudu 130 gösterilir; buna mukâbil Topçu feriki Musa Paşa'nın kumandasındaki muhâfız kıt'anın on bin kişiden ibâret olduğu birçok Garp menbâlarında bile itirâf edilir. Aşağıda bu sene vukuâtının «9, 13, 15 ve 25 Haziran» fıkralarına da bakınız).

24 Mayıs 1854=26 Şa'ban 1270, Çarşanba: Müttefik kuvvetlerinin Gelibolu'dan Varna'ya sevki.

(İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Gelibolu'ya muvâsalatları için yukarda bu sene vukuâtının «31 Mart» fıkrasına bakınız. Bu gün ilk sevkiyyât deniz yoluyla yapılmış ve bundan sonra da 28 Mayıs=1 Ramazan Pazar günü karadan gidecek kıt'alar yola çıkarılmıştır).

29 Mayıs 1854=2 Ramazan 1270, Pazartesi: Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-Deryâ Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın ilk sadâreti.

(Mustafa Nâilî Paşa'nın bu ikinci azli de tıpkı birincisi gibi Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa ile geçimsizliğinden ve Meclis-i-Vükelâ'da «Tefevvühât-ı gayr-ı lâyıkada» bulunmuş olmasındandır. Yukarda 1853=1269 vukuâtının «8 ve 10 Temmuz» fıkralarına bakınız. Birincisinden iki günlük bir fâsılayla ayrılan bu ikinci sadâreti işte o tarihten itibaren 10 ay, 20 gün sürmüştür. Kırım harbi gibi bütün dünyayı alâkadâr eden büyük bir buhrân esnâsında böyle okuyup yazma bilmeyen ümmî bir adamın nasıl olup da iş başına getirildiğine hayret etmemek kabil değildir. 41 yaşında Sadr-ı-a'zam olan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa Paris'te tahsil etmiş münevver ve mümtâz bir devlet-adamıdır).

9 Haziran 1854=13 Ramazan 1270, Cuma: Rus baş-kumandanı Mareşal Paskiyeviç'in Silistre muhâsarasında yaralanması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Kânunusâni» fıkrasında Gorçakof'un yerine baş-kumandan olduğunu gördüğümüz ihtiyar Paskiyeviç çar Birinci Nicolas'ya Silistre muhâsarası hakkında rapor göndermek istediği için, bu gün 24 taburla Abdülmecid tabyasını keşfe çıktığı sırada kalçasına isâbet eden bir Türk güllesiyle ağır surette yaralanmış, iki gün sonra geriye nakledilmiş ve bir kaç gün sonra da hekimlerin gösterdikleri lüzum üzerine Rusya'ya götürülmüş olduğu için baş-kumandanlık vazifesine ilkönce vekâleten ve 4 Temmuz=8 Şevvâl Salı gününden itibaren de asâleten selefi Gorçakof tâyin edilmiştir. Çarın bu vak'adan teşe'üm ettiği hakkında bir rivâyet vardır. Yeni baş-kumandan Gorçakof'un ikinci muvaffakıyetsizliği için aşağıki fıkraya bakınız).

13 Haziran 1854=17 Ramazan 1270, Salı: Silistre müdâfilerinin huruç hareketinde yeni Rus baş-kumandanı prens Gorçakof'un yaralanması ve düşmanın kat'î mağlûbiyyeti.

(Bu gün düşman Silistre'nin Abdülmecid/Mecidiyye, Yanya ve Arap tabyalarına karşı hazırladığı lâğımları ateşlediği sırada şiddetli bir huruç hareketi yapan şanlı müdâfiler dört muhtelif İstikametten hücuma geçerek ve muhâsara tertibâtını tahrib ederek Rusları en geri hatlarına kadar püskürtmüşlerdir. Bu muhteşem hareket esnâsında Rus baş-kumandanı General Gorçakof yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Paskiyeviç gibi yaralanmış, istihkâm kumandanı General Schilder maktûl düşmüş, General Luders de yaralandığı için harb hâricî kalmış ve netice olarak Moskoflar bin maktûl ve iki bin yaralı vermişlerdir. Türk şehidleriyle yaralılarının mecmûu 900 den ibâret gösterilir. Bu vak'ada Ruslardan birçok bayrak ve top zabtedilmiş ve bir avuç müdâfiin karşısında âciz kalan seksen bin kişilik Rus ordusunun mâneviyyatı bozulduğu için, düşman artık neticeden ümidini kesmiştir. İşte bu vaziyet üzerine Rusların Silistre muhâsarasını kaldırmaya karar verdiklerinden ve hattâ çarın harekâta devam emrini bile dinlemeyecek hâle geldiklerinden bahsedilir).

14 Haziran 1854=18 Ramazan 1270, Çarşanba: Memleketeyn hakkında Avusturya ile akdedilen Boyacıköy mukavelesi.

(İslâv ırkından birçok tebaası bulunan Avusturya imparatorluğu Rusya'nın panslâvizm propagandasından en çok müteessir olan devletlerden biridir; bu bakımdan Moskofların Memleketeyn'e yerleşmek suretiyle Balkanlarda tutunmaları Viyana hükûmeti için en büyük tehlike demektir. İşte bundan dolayı statükonun muhâfazasında İngiltere ve Fransa kadar Avusturya da alâkadârdır. Avusturya devleti 3 Haziran=7 Ramazan Cumartesi günü Memleketeyn'in tahliyesi için siyasî bir teşebbüste bulunmuşsa da bir netice çıkmamış ve nihayet Boğaziçindeki Boyacıköyünde Türkiye ile yedi maddelik bir mukavele akdetmiştir; bu mukavele mucibince Memleketeyn'i tahliye ettirmek için siyasî ve askerî her türlü vesâite mürâcaat taahhüdünde bulunduktan başka, işgâl edeceği yerleri sulhün akdine kadar muhâfaza ve ondan sonra tahliye vazifesini de yüklenmiş ve bu suretle Türk ordusunun yükünü mühim bir nisbette hafifletmiştir. Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «20 Eylül» fıkralarının ikincisine de bakınız).

15 Haziran 1854=19 Ramazan 1270, Perşenbe: Silistre kahramanlarının ikinci huruç hareketi ve düşmanın muhâsarayı kaldırma kararı.

(Yukarda bu senenin «13 Haziran» fıkrasında gördüğümüz vak'a üzerine muhâsarayı kaldırmaktan başka çâre kalmadığına kaani'olan Rus Erkânıharbiyyesi Türklerin bu gün yaptıkları şiddetli bir huruç hareketi karşısında artık kat'î kararını vermiş ve çekilme hareketini setretmek için muhâsara hattında on bin kişi bırakarak kuvây-ı-külliyyesini Dobruca'da, Silistre'nin 90 kilometre şimalişarkîsinde, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Karadeniz'e kadar uzayan meşhur Trajan seddinin başladığı nokta civârında bulunan Rassova kasabasına doğru sevke başlamıştır; düşmanın Tuna filosu da Silistre'den Kalas'a çekilmiştir).

25 Haziran 1854=29 Ramazan 1270, Pazar: Silistre'nin Rus muhâsarasından kurtulması.

(Çarın muhâsaraya devâm emrine rağmen Rus ordusunu Silistre'den çekilmeye mecbur eden Türk zaferi için yukarda bu senenin «13 Haziran» fıkrasına ve düşman kuvây-ı-külliyyesinin ric'ati için de yukarıki fıkraya bakınız. Muhâsara toplarıyla ağırlıklarını bu gün kaldıran Rus ordusunun muazzam bir yaralı kütlesiyle yola çıktığından bahsedilir. Tuna filosunun son gemileri de bu gün hareket etmiştir.

«Kırım muhârebesi» ismiyle meşhur seferin Tuna boylarında geçen birinci safhasının en mühim vak'ası olan ve çarlığın askerî haysiyyetini ihlâl etmekle neticelenen bu Silistre mâcerâsı Rus ordusuna on beş bin ölü ile yirmi binden fazla yaralıyla ve dokuz generalin ölümüyle üç generalin harb hâricî kalacak şekilde yaralanmasına mâl olmuştur. Türk zâyiâtının mecmûu Garp menbâlarında üç bin kadar şehitle üç bin yaralıdan ibâret gösterilir. Aslen Selânikli olmadığı halde âilesi sonradan orada yerleşmiş olduğu için «Selânikli» denilen Silistre müdâfii müşir Musa Hulûsi Paşa merhum muhâsaranın sonlarına doğru bir gün namaz kılmak için abdest alırken bir gülle isâbetiyle maatteessüf şehîd olmuştur. Şerefli âkıbetinden üç gün evvel kendisine Müşir rütbesi tevcih edildiği zaman:

— Rütbe-i şehâdeti tercih ederdim!

demiş ve pâdişahın rütbesinden sonra Allâhın rütbesine de nâil olmuştur. Silistre muhâsarası bu senenin 15 Mayıs=17 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 41 gün sürmüştür. 22 Mayıs=24 Şa'ban Pazartesi günü ilk ateşin açılmasından itibaren geçen müddet de 34 gündür. Silistre'nin muhâsaradan kurtulmasını 17 Haziran=21 Ramazan Cumartesi, 26 Haziran=30 Ramazan Pazartesi ve 28 Haziran=2 Şevvâl Salı günlerine müsâdif gösteren rivâyetler yanlıştır.

Bu büyük muvaffakıyyet Rusların 26 Haziran=30 Ramazan Pazartesi gününden itibaren Eflâk topraklarını tahliye etmeleriyle neticelenmiş ve Türkler asırlardanberi hâkim oldukları bu beyliği derhâl işgâle başlamışlardır.

Rusların bu harpte Istanbul üzerine yürümek için tertib ettikleri bu plânın ikincisi de işte bu suretle akamete uğramıştır. Bu plânlar için yukarda 1853=1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasıyla bu sene vukuâtının «23 Mart» ve «17 Nisan» fıkralarına bakınız).

8 Temmuz 1854=12 Şevvâl 1270, Cumartesi: Yerköyü=Giurgiewo zaferi.

(Silistre muhâsarasını kaldıran düşmanın yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Eflâk topraklarını da tahliyeye mecbur olmasından çok müteessir olan çar Birinci Nicolas Petersburg'dan baş-kumandan General Gorçakof'a bir emir göndererek Eflâk'ın tekrar işgâlini istediği için otuz bin kişilik bir Rus kuvveti Bükreş, Olteniça vesâireyi yeniden işgâl etmiştir. Yerköyü muhârebesi işte bunun neticesidir. Bu sabah saat dokuzda Türk ordusu Rusçuk civârındaki Kama adasıyla Yerköyü üzerine iki fırka sevketmiştir. Ruslar her iki noktada da bütün kuvvetlerini ileri sürmüşlerse de artık mâneviyyatları tamamıyla bozulmuş olduğu için mağlûb olmuşlardır; iki Generalleri ölmüş, altı bin askerleri maktûl düşmüştür.

İşte bunun üzerine düşman ordusu Tuna'daki gemileriyle Yerköyü depolarını yakarak ve köprülerini yıkarak Boğdan'a çekilmeye mecbur olmuş ve Türk ordusu da Eflâk'ı tekrar işgâle başlamıştır. Aşağıda bu sene vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

21 Temmuz 1854=25 Şevvâl 1270, Cuma: Varna harb meclisinin Kırım seferine karar vermesi.

(Bu Osmanlı-Rus harbi iki safhaya ayrılır. 1853=1270 senesi 4 Teşrinievvel=1 Muharrem Salı günü Rusya'ya harb ilân edilmesinden bu güne kadar geçen 9 ay, 19 günlük birinci safha Tuna boyuna geçmiş ve Türk ordusu Ruslarla yalnız başına mücâdele edip üstüste zaferler kazanarak Istanbul'u hedef ittihâz eden düşmanın iki büyük istilâ plânını akamete uğratmıştır.

Bu plânlar için yukarda 1853=1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasıyla bu sene vukuâtının «23 Mart», «17 Nisan» ve «25 Haziran» fıkralarına bakınız.

Bu ilk safhanın sonlarında, yâni Temmuz=Şevvâl iptidâlarında Fransız ve İngiliz askerleri Varna'ya gelmişlerse de bunlar Türk ordusunun şimdiye kadar gördüğümüz hareketlerine tabiî iştirâk etmemişlerdir. O sırada Varna ve havâlisinde biriken müttefik askerlerinin mecmûu 40 bin Fransızla, 15 bin İngilizden ibârettir. Müttefiklerin Varna harb meclisi işte bu vaziyette toplanmış ve Tuna boyunda Türk ordusuna mağlûb olan düşmanın Boğdan'a çekilmiş olduğunu ve Memleketeyn'in yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Boyacıköy mukavelesi mucibince Avusturyalılar tarafından muhâfaza edileceğini nazar-ı-i'tibâra alarak harbi Rus toprağına nakletmek üzere Kırım seferine karar vermiştir. İkinci safha da işte bu kararla başlamış demektir. Gene bu sırada Fransızlar Dobruca'ya bir kuvve-i-seferiyye göndermişlerse de, Marsilya'danberi koleradan muztarip oldukları için birçok asker zâyi ederek geri dönmüşlerdir).

6 Ağustos 1854=12 Zülka'de 1270, Pazar Türk ordusunun Bükreş'e girmesi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Yerköyü zaferi üzerine Eflâk'ı tahliye edip Boğdan'a çekilen düşman ordusu tâkip hareketleriyle iz'âc edildiği sırada Türk ordusu Eflâk'ı tekrar işgâle başlamış, 30 Temmuz=5 Zülka'de Pazar gününden 5 Ağustos=11 Zülka'de Cumartesi gününe kadar bir hafta içinde Bükreş etrâfına mühim kuvvetler yığılmış ve nihayet bu gün şehir işgâl edilmiştir. Rus zulmünden canları yanmış olan Bükreşlilerin 14 Ağustos=20 Zülka'de Pazartesi günü şehrin büyük kilisesinde salibin yerine hilâlin avdetinden dolayı âyin yaparak Allâha şükretmiş olduklarından hayret ve ibretle bahsedilir.

Bu sırada Ruslar Boğdan'dan da çekilmeye ve Avusturyalılar da yukarda bu sene vukuâtının «14 Hazirann fıkrasında gördüğümüz Boyacıköy mukavelesi mucibince Memleketeyn'i harb sonuna kadar muhâfaza etmek üzere muvakkaten işgâle hazırlanmaktadır).

13 Eylül 1854=20 Zülhicce 1270, Çarşanba: Denizden nakledilen Türk ve müttefik ordularının Kırım sâhillerine muvâsalatı.

(Varna ile Balçık'dan gemilere bindirilen Türk, İngiliz ve Fransız kıt'aları 7 Eylül=14 Zülhicce Perşenbe günü hareket etmiş ve bu gün Kırım'ın garp sâhilinde ve Sıvastopol'un şimalinde bulunan Alma=Elmalu nehrinin ağzıyla onun şimalindeki Eupatoria=Gözleve kasabası arasında asker ihrâcına müsâit görülen sâhil boyuna varmıştır. Ordu mevcudu için aşağıki fıkraya bakınız).

14 Eylül 1854=21 Zülhicce 1270, Perşenbe: Müttefiklerin Kırım'a asker çıkarması.

(Asker, yukarıki fıkrada gördüğümüz sâhil koyundaki Eski-hisar=Old-Fort civârına çıkarılmıştır. Ordu mevcudu hakkında muhtelif rakamlar zikredilir. En kuvvetli rivâyete göre 24,250 kişilik dört Fransız, 22 bin kişilik dört İngiliz ve Ferik Rüstem Paşa kumandasında 7 bin kişilik bir Türk fırkasından mürekkeb olan müttefikler ordusunun mecmûu 53,250 yi bulmaktadır; bununla beraber 57 bin ve 59 bin rivâyetlerine de tesâdüf edilir.

Türk askeri miktâr itibarıyla diğerlerinden az olmakla beraber en muntazam, tecrübeli ve seçme efrattan mürekkeb olduğu Garp menbâlarında bile itirâf edilmektedir. Kırım'a bidâyette az asker gönderilmesi, Türk ordusunun henüz Tuna boylarıyla Karadeniz sâhillerini

muhâfaza ve müdâfaa işleriyle meşgul olmasındandır; bununla beraber, sonradan takviye kıt'aları gönderildikten başka Tuna ordusuyla Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa bile gelmiştir. Aşağıki sene vukuâtının «9/10 Teşrinievvel» ve «5 Teşrinisâni» fıkralarıyla 1855=1271 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına bakınız.

Kırım kuvve-i-seferiyyesini Varna ile Belçık'dan nakleden harb ve nakliye gemilerinin adedi de ihtilâflıdır. Daimi olarak ordu ile elbirliği edecek harb gemilerinin 15 i Fransız, 10 u İngiliz ve 9 u Türk olmak üzere mecmûu 34 gemiden mürekkep bir filo gösterilir; Türk gemileri Kayserili-Ahmed Paşa kumandasındadır. Bu filoyu 50 buharlı harb gemisiyle 300 nakliyeden mürekkep büyük bir kafile tâkib etmiştir. Bu vaziyete göre Kırım kuvve-i-seferiyyesi cem'an 384 gemiyle nakledilmiş demektir. Bununla beraber mecmûunun 500 kadar tuttuğundan da bahsedenler vardır. Bu gemilerin çoğu yelkenli ve bir miktârı da buharlıdır.

İhrâc ameliyyesi, bu gün sabaha karşı başlamış ve ancak 18 Eylül=25 Zülhicce Pazartesi günü ikmâl edilebilmiştir. Bu sırada meşhur prens Mençikof'un kumandasındaki 35-40 bin kişilik bir Rus ordusu ihrâc noktasına birkaç fersah mesâfede bulunmakla beraber, kendisinden emin olan prens müttefiklerin taarruzunu beklediği için ihrâca mâni olmak istememiş ve altı gün sonra bu gafletinin ilk cezâsını çekmiştir. Aşağıda bu sene vukuâtının «20 Eylül» fıkrasına bakınız).

19 Eylül 1854=26 Zülhicce 1270, Salı: Müttefikler ordusunun Eski-hisar civârından Sıvastopol'a hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ihrâc ameliyyesi dört gün sürüp bundan bir gün evvel tamamlanabilmiş olduğu için, ordu bu sabah saat yedide Kırım'ın en müstahkem şehri olan Sıvastopol'a doğru sâhile müvâzi bir istikâmet tâkib ederek ilerlemeye başlamış ve bu suretle sağ yanını birlikte hareket eden donanmaya dayamıştır. Aşağıki fıkraya da bakınız).

20 Eylül 1854=27 Zülhicce 1270, Çarşanba: Alma zaferi.

(Yukarıki fıkrada Sıvastopol üzerine hareket ettiğini gördüğümüz müttefikler ordusu bir kaç saatlik bir yürüyüşten sonra Alma=Elmalu nehrinin şimâl sâhiline yaklaşmış ve bu suyun cenubundaki tepelerde mevzi almış olan Rus ordusu artık görülmeye başlamıştır. Mevcudu 40 bin kadar gösterilen ve etrâfını iyice tahkim etmiş olan bu ordu 1853=1269 vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında fevkalâde sefâretle Istanbul'a gelip «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinden dolayı Bâb-ı-Âlî'yi tehdid ettikten sonra Osmanlı-Rus siyasî münâsebetlerini kesip geri dönmüş olan müteazzım ve haşin prens Mençikof'un kumandasındadır ve Tuna boyunda son harekâtı idâre etmiş olan meşhur General Gorçakof da maiyyetindedir. Mençikof'un bilhassa müstahkem mevzileriyle Kazak süvârilerine çok güvendiğinden bahsedilir.

19 Eylül Salı günüyle 19/20 Eylül Salı/Çarşanba gecesini her iki taraf da karşılıklı bir sükûn içinde geçirdikten sonra, bu gün öğleden evvel saat on bir buçukta müttefikler harekete başlamış, Alma nehri geçilmiş ve öğleden sonra taarruz emri alan ordu saat dörde kadar çok çetin bir mücâdeleyle Rusları mağlûb edip mevzilerinden atmış, azametli prens Mençikof birçok ağırlıklarıyla silâhlarını bırakıp ric'ate mecbur olmuş ve yalnız müttefiklerin süvâri kuvvetleri kâfi gelmediği için tâkib edilmemiştir.

Bu parlak zaferde Rus zâyiâtı 6-7 bini bulduğu ve ayrıca 600 esir alındığı halde, müttefiklerin maktûl ve mecruh zâyiâtının mecmûu 3314 kişiden ibârettir. Müttefikler ordusunun Alma

nehri cenubunda tutunabilmesi işte bu zafer sâyesindedir. Aşağıda bu sene vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına da bakınız).

20 Eylül 1854=27 Zülhicce 1270, Çarşanba: Avusturya'nın Memleketeyn'i işgâle başlaması.

(Bu işgâle âit Boyacıköy mukavelesi için yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran» ve Rusların Memleketeyn'i tahliyeye başlamaları için de «25 Haziran» fıkralarına bakınız. Sulhün akdine kadar Avusturya'nın Memleketeyn'i muhâfaza ve müdâfaa vazifesiyle meşgul olması Türk ordusunun yükünü mühim bir nisbette hafifletmiş demektir. Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Kırım seferine iştirâki işte bu sâyede mümkün olabilmiştir. Aşağıda 1855=1271 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına bakınız).

23 Eylül 1854=30 Zülhicce 1270, Cumartesi: Sıvastopol liman ağzının Ruslar tarafından tıkanması.

(Sıvastopol'un uzun bir koy şeklinde büyük ve tabiî bir limanı vardır. Ruslar bu gün Karadeniz donanma gemilerinin bir kısmını işte bu büyük limanın medhâlinde batırmak suretiyle müttefiklere karşı bir tıkama tedbiri ittihâz etmişlerdir).

23 Eylül 1854=30 Zülhicce 1270, Cumartesi: Müttefiklerin Katcha=Kaça çayından geçmesi.

(21 ve 22 Eylül=28 ve 29 Zülhicce Perşenbe ve Cuma günlerini yaralıların gemilere nakli ile geçiren müttefikler ordusu o işini bitirdikten sonra bu sabah erkenden Sıvastopol'a doğru yoluna devâm ederek Alma ve Kaça arasındaki 15 kilometrelik mesâfeyi hiç bir mukâvemet görmeksizin bir hamlede kat'edip ve Mamaçay köyü civârında Kaça nehrini geçip bu nehrin cenup sâhiline yerleşmiştir. Harb ve nakliye gemilerine bindirilen yaralılar Varna, Istanbul, Gelibolu vesâir şehirlerde hazırlanmış olan askerî hastahanelere nakledilmişlerdir).

1854=1271

24 Eylül 1854=1 Muharrem 1271, Pazar: Müttefiklerin Belbek çayından geçmesi.

(Belbeck/Belbek çayı Sıvastopol'un biraz şimalinde ve Kaça'nın cenubunda Karadeniz'e dökülen sudur. Müttefikler bu çayın cenup sâhilindeki Rus bataryalarından dolayı büyük bir ihtiyâtla geçmişlerse de hiç bir mukâvemet görmemişlerdir).

25 Eylül 1854=2 Muharrem 1271, Pazartesi: Müttefiklerin Sıvastopol'u çevirmeye başlaması.

(Ordunun hedefi, Belbek vâdisinden, Sivatopol koyuna dökülen Tchernaia=Çernayya vadisine geçmek suretiyle şehrin şimâl tahkimâtını çevirerek Balaklava iskelesine inmek ve bu sâyede Sıvastopol'a cenuptan taarruz imkânını te'min etmektir. Kat'edilecek mesâfe 18-20 kilometredir; en müşkil hareket budur. Çünkü sâhil boyundan dâhile sarkan ordunun donanmayla ittisâli kalmamıştır. İngilizlerin ağır davranmasından dolayı bu gün bu hareket ikmâl edilemediği için ordu Çernayya sâhillerine varamamış ve geceyi şehrin şimalîşarkî istikâmetindeki Mackensie çiftliğinde geçirmeye mecbur olmuştur).

26 Eylül 1854=3 Muharrem 1271, Salı: Balaklava limanının işgâli.

(Pek hafif bir mukâvemetten sonra işgâl edilen bu küçük liman Sıvastopol'un 6 kilometre cenubundadır. Müttefikler Belbek vadisinden buraya sarkmak suretiyle Sıvastopol'u kara tarafından çevirmek üzere başlamış olduklarını yukarıki fıkrada gördüğümüz tehlikeli hareketi hiç bir mukâvemet görmeden ikmâl etmişler ve işte bu sâyede donanmayla yeniden temasa gelmişlerdir. Balaklava'ya İngilizler yerleşmişlerdir).

9/10 Teşrinievvel 1854=16/17 Muharrem 1271, Pazartesi/Salı gecesi: Müttefiklerin Sıvastopol etrâfında meteris açmaya başlamaları.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Balaklava işgâline tesâdüf eden 26 Eylül=3 Muharrem Salı gününden 9 Teşrinievvel=16 Muharrem Pazartesi tarihine kadar geçen 13 gün müttefiklerin muhâsara hattında kat'î mevzilerini almaları, takviye kıt'alarının ihrâcı ve keşif hareketleriyle geçmiştir. Bu müddet zarfında Fransız baş-kumandanı Mareşal Leroy de Saint-Arnaud 29 Eylül=6 Muharrem Cuma günü koleradan öldüğü için, yerine Üçüncü Napoleon'un evvelce ihtiyâten namzed göstermiş olduğu General Certain Canrobert geçmiştir. Aşağıki sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Kırım'a çıkarılan müttefikler ordusunun mevcudu hakkında yukarıki sene vukuâtının «14 Eylül» fıkrasında ilk izâhat verilmiştir. Bu sefer 26 Eylül=9 Teşrinievvel arasında geçen 13 gün içinde Varna'dan 13 bin Fransız askeriyle altı tabur Türk askeri daha gönderilmiş ve bunlar Sıvastopol'un cenubugarbîsindeki küçük körfezlerden Kamiesch=Kamışlı boyuna çıkarılmıştır. Müttefiklerin top mevcudu da 126 dır; bir müddet sonra Istanbul'dan bir miktâr top daha gelmiştir.

Bu sırada İngiliz filosu Balaklava limanında ve Türk-Fransız filoları da Kamiesch=Kamışlıdadır.

Rus kuvvetleri iki hattâ ayrılmış vaziyettedir:

1 — Vis-amiral Korniloff'un kumandasındaki şehir tahkimâtında dört tabur piyâde ile 20 bin bahriyeli vardır;

2 — Baş-kumandan prens Mençikof'un emrinde de otuz bin kişilik bir ordu vardır ve bu da Belbek boylarında mevzi almıştır. Prensin karargâhı Bahçesaray'dadır. Bu suretle Sıvastopol'un içinde ve dışındaki Rus müdâfaa kuvvetlerinin mecmûu 54 bini buluyor demektir. İki tarafın kuvvetleri arasında sayı bakımından ilk günlerde teâdül olmakla beraber mühimmât, topçu ve süvâri bakımından üstünlük Ruslardadır. Fazla olarak düşman Perekop=Ur/Ur-kapu yoluyla Odesa'dan mühim takviyeler gelmesi müttefikler için tehlikeli bir vaziyettir.

İşte bu vaziyette ay ışığına rağmen bu gece meterisler açılmıya başlamışsa da kendi tahkimâtlarıyla meşgul olan Ruslar hiç bir iz'aç hareketinde bulunmamışlardır. İlk meteris hafriyyâtı tam bir hafta sürdükten sonra ancak 16 Teşrinievvel=23 Muharrem Pazartesi günü ikmâl edilebilmiştir).

17 Teşrinievvel 1854=24 Muharrem 1271, Salı: Sıvastopol muhâsara hattında müttefiklerin ateş açması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz hazırlıklar tamamlanmış olduğu için, bu sabah saat altı buçukta muhâsara hattının her tarafından 126 topla ateş açılmış ve bu şiddetli ateşe donanma da 26 gemiyle iştirâk etmiştir. Mahsurların buna 250 top ateşiyle mukabele ettiklerinden

bahsedilir. Bu günkü bombardımanda Ruslar çok zâyiata uğramışlardır. Hattâ müdâfaa kumandanlığında bulunduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Amiral Korniloff'un uyluğuna bir gülle isâbet ettiği için biraz sonra ölmüş ve yukarda 1853=1270 vukuâtının «30 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Sinop fâciasının fecî kahramanı olmakla meşhur halefi amiral Nakhimoff da bir bomba parçasıyla kafasından yaralanmıştır).

25 Teşrinievvel 1854=2 Safer 1271, Çarşanba: Balaklava muvaffakıyyeti.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren geçen sekiz gün içinde karşılıklı ateş devâm etmiş, şehirde yangınlar çıkarılmışsa da çabuk söndürülmüş, mahsurların bâzı ehemmiyetsiz huruç hareketleri püskürtülmüş ve gene bu müddet zarfında müttefikler yeni bir Fransız alayı ile takviye edildiği gibi, Ruslara gelen üç takviye fırkasından biri şehre girmeye muvaffak olmuştur. Baş-kumandan prens Mençikof işte bu takviyeleri aldıktan sonra İngilizlerin üs ittihâz etmiş oldukları Balaklava üzerine bu sabah erkenden büyük bir baskın hareketine kalkışmış, o taraftaki sahrâ siperlerinde bulunan Türk askerlerini gafil avlıyarak sayı üstünlüğü sâyesinde bir iki siperi işgâle muvaffak olmuş ve ondan sonra da Balaklava'nın etrâfındaki bahçelere kadar süvâri kuvvetlerini sevketmişse de, orada İngiliz süvârisinin şiddetli mukâvemetiyle karşılaşan düşman büyük zâyiatla ric'ate mecbur olmuş, siperler istirdâd edilmiş ve o sırada Fransız kıt'aları da yardıma geldiğinden Mençikof'un bu teşebbüsü birçok Rus zâyiâtına mâl olmakla neticelenmiştir. Bu vak'ada fazla atılganlık edip düşman mevzilerinin arkasına kadar ilerleyen İngiliz süvârisinin de çok telefât verdiğinden bahsedilir).

5 Teşrinisâni 1854=13 Safer 1271, Pazar: İnkerman zaferi.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren geçen on bir gün içinde karşılıklı topçu ateşi bütün şiddetiyle devâm etmiş, şehir tahkimâtının uğradığı tahribât Ruslar gece gündüz çalışarak fevkalâde gayretlerle tâmire muvaffak olmuş ve müttefiklerin attıkları yangın ve infilâk bombalarından da büyük bir fayda görülmemiştir.

Prens Mençikof Odesa ile Cenubî-Rusya'nın muhtelif yerlerinden takviyeler almış olmasına rağmen, son zamanlarda müttefiklerin de Türkiye, Fransa ve İngiltere'den gönderilmiş olan yirmi bin askerle takviye edilmiş olduklarını, meterislerin gittikçe ileri sürüldüğünü ve bu vaziyette Sıvastopol'a karşı yapılacak umumî bir hücumun tehlikeli olabileceğini düşünerek kat'î bir harekete geçmek lüzumunu hissetmiş ve işte bu mülâhazayla müttefikleri denize dökmek için en müsâit nokta saydığı İnkerman yolundan İngilizlerin sağ cenâhına taarruz kararı vermiştir. İnkerman harâbeleri Sıvastopol'un şarkındadır.

İngiliz baş-kumandanı Lord Raglan'ın böyle bir ihtimâli hesab etmediği için emniyet tertibâtının tam olmadığından ve tıpkı yukarıki fıkrada bahsi geçen Türk sİperlerindekiler gibi gafil avlandığından bahsedilir.

Mençikof'un bu plânı mucibince General Dannenberg kumandasındaki Rus kıt'aları müttefiklerin sağ cenâhına taarruz ettikleri sırada şehir müdâfileri de şiddetli bir huruç hareketiyle sol cenaha saldırmışlardır. Hiç beklemedikleri ânî bir taarruz karşısında kalan İngilizler çok kuvvetli bir mukâvemet göstermiş olmalarına rağmen düşman selleri altında ezilecekleri sırada Türklerle Fransızların imdâda yetişmesi derhâl vaziyetin değişmesine sebeb olmuş, Dannenberg kolu püskürtüldüğü gibi huruç hareketine kalkışan şehir müdâfilerinin taarruzu da şiddetli bir mukâbil hareketle def'edilmiştir.

Müttefiklerin bu kanlı zaferinde Rus zâyiâtı düşmanın kendi i'tirâfına göre 10-11 bindir; 850 kadar da esir alınmıştır. Ölü ve yaralı olarak müttefik zâyiâtı da 4680 gösterilir. Prens Mençikof bu mağlûbiyetin acısına dayanamayarak bir az sonra ölmüş ve yerine General Gorçakof tâyin edilmiştir. Aşağıki sene vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız).

23 Teşrinisâni 1854=2 Rebî'ül-evvel 1271, Perşenbe: Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Selefi Giritli-Mustafa Nâilî Paşa gibi Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın da azâne sebeb, o sırada devletin en mühim şahsiyyeti olan ve kendisinden evvel üç defa Sadâret makamında bulunan Hâriciyye nâzırı Mustafa Reşid Paşa ile geçimsizliğidir. Doğruluğu ve iktidârıyla mârûf olan Kıbrıslı'nın bu ilk sadâreti 1854=1270 senesi 29 Mayıs=2 Ramazan Pazartesi gününden itibaren 5 ay, 25 gün sürmüştür. Azli ve tâyin tarihlerindeki gün ihtilâfları için beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 221 ve 222 numaralara bakınız).

2 Kânunuevvel 1854=11 Rebî'ül-evvel 1271, Cumartesi: Memleketeyn hakkında Avusturya-İngiltere-Fransa muâhedesi.

(Üç devletin bu gün Rusya aleyhine akdettikleri ittifâk muâhedesi, yukarıki sene vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Boyacıköy mukavelesini te'yid etmektedir. Bu muâhede mucibince Londra, Paris ve Viyana hükûmetleri Rusya ile münferid sulh akdetmeyeceklerini, Avusturya devleti de Boyacıköy mukavelesi mucibince işgâl etmiş olduğu Memleketeyn arâzisini Rusların yeni bir istilâ teşebbüsüne karşı müdâfaa edeceğini ve Eflâk-Boğdan topraklarında müttefik orduların harekâtına mâni olmayacağını taahhüd etmiştir).

1855=1271

15 Kânunusâni 1855=5 Rebî'ül-âhir 1271, Pazartesi: Azak ve Karadeniz Rus limanlarının müttefik donanmalar tarafından abluka altına alınması.

(Bu tedbirin sebebi, Rusların her iki deniz iskelelerinden Kırım'a takviye kıt'alarıyla levâzım ve mühimmât sevkedilip durmalarıdır; fakat ablukaya rağmen düşman deniz yollarından istifâde etmekte devâm etmiştir. Daha kat'î tedbirler için aşağıda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız).

26 Kânunusâni 1855=7 Cumâda-l-ûlâ 1271, Cuma: Müttefiklerin Torino muâhedesi ve Sardenya krallığının da ittifâka katılması.

(İtalyan birliğini hazırlamakta olan Sardenya=Sardaigne kralı İkinci Victor-Emmanuel büyük devletler manzûmesinde yer alabilmek için bu gün Fransızların «Turin» dedikleri Torino şehrinde Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile tedafüî ve tecâvüzî bir ittifâk akdedip Kırım seferine iştirâk taahhüdünde bulunmuştur. Osmanlı-Sardenya ittifâkı için aşağıda bu sene vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız).

3 Şubat 1855=15 Cumâda-l-ûlâ 1271, Cumartesi: Türk-İngiliz askeri mukavelesi.

(Müttefiklerin 1854=1270 senesi 14 Eylü1=21 Zülhicce Perşenbe günü Kırım'a asker çıkarmalarından bu tarihe kadar geçen 4 ay, 20 gün içinde üstüste kazanılan zaferlerle rnuvaffakıyetler ve muhâsara harekâtındaki kanlı fedâkârlıklarla sârî hastalıklar pek tabiî olarak birçok telefâta mâl olmuş ve arasıra gönderilen takviyeler bu zâyiâtı mütemâdiyen

telâfi etmişse de, kendi memleketinde harbeden düşmanın daha fazla takviye almasından dolayı vaziyet gittikçe müşkilleşmiştir. Bilhassa İngiliz kıt'alarının mevcudu 11 bine kadar düştüğünden bahsedilir. İşte bundan dolayı bu gün Istanbul'da imzâlanan bir mukavele ile İngiltere hükûmeti Türkiye'nin yirmi bin kişilik bir kuvvet istikrâzına mecbur olmuştur. Bu tuhaf mukavele dokuz maddeliktir. Birinci madde mucibince harbin sonuna kadar İngiltere'ye verilecek yirmi bin askerin 15 bini muvazzaf, beş bini redif olacaktır; diğer maddelere göre de bu Türk kuvvetinin kumandanlarını İngiltere tâyin edecek ve bu kumandanlarla zâbitler Türk ordusundaki muâdil rütbeler hukukunu hâiz olacaklardır.

Türk askerleri, İngiliz ordu nizamlarına tâbi olacak, üniformalarının rengini İngiliz kumandanlığı tâyin etmekle beraber şekil Türk üniforması tarzında olacak, elbiseleriyle aylıkları ve silâhları İngiltere tarafından verilecek, dini teâmüllerine müdâhale edilmeyecek ve sulhün akdinde hepsi birden iâde edilecektir. İngiltere'nin böyle bir mukavele akdetmesi tabiî İngiliz kanını korumak içindir; her halde Bâb-ı-Âlî bakımından Kırım harbinin en buhrânlı devrinde böyle bir teklifi kabul etmemek imkânı olamayacağı da unutulmamalıdır. Zâten İngilizlere âdetâ ikrâz edilen bu yirmi bin asker hakikatte İngiltere'yi değil, Türkiye'yi müdâfaa edecek ve bu vesîleyle Türk askeri masrafları harbin sonuna kadar kısmen hafiflemiş olacaktır).

17 Şubat 1855=29 Cumâda-l-ûlâ 1271, Cumartesi: Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Eupatoria=Gözleve zaferi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz müşkil vaziyetten dolayı Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa Tuna boylarındaki askerleriyle bir kaç gün evvel Kırım'a geçmiş ve Gözleve'yi tahkime başlamıştır. Türklerin burada tutunmasına mâni olmak isteyen Ruslar bu sabah erkenden 80 sahrâ topuyla gelen 25,400 kişilik bir kuvvetle taarruza geçmişler ve birkaç defa takviye edilmişlerse de Türk askerinin dört saatlik bir süngü hücumuna dayanamayarak perişan bir halde kaçmaya mecbur olmuşlar ve yığınlarla ölü ve yaralı bırakmışlardır. Bu Gözleve zaferi Kırım muhârebesinin en mühim muvaffakıyyetlerinden sayılır. Bu sırada Kırım'daki Türk askerinin mevcudu 53 bini ve müttefiklerin bütün kuvvetleri de 202 bini bulmuştur).

2 Mart 1855=12 Cumâda-l-âhire 1271, Cuma: Rus mağlûbiyyetlerinden çok müteessir olan çar Birinci Nicolas'nun intihârı.

(On dokuzuncu asırda insan haklarının en zâlim düşmanı, mutlakıyyetin en korkunç timsâli ve Türklerle Müslümanlığın en amansız cellâdı olan Birinci Nicolas yıllardanberi «Hasta adam» diye ölümünü istediği Türkiye'yi İngiltere ile paylaşmak ve bunu te'min edebilmek için de Istanbul'u «Serbest şehir» hâline getirmek üzere bir hayli uğraşıp durduktan sonra kendine güvenerek açtığı seferde bozgundan bozguna uğrayarak artık hayata tahammül edemeyecek hâle gelmiş, «Hasta adam» ın darbeleriyle sinirleri bozulmuş, bu hacâlet içindeyken tahtessıfır 15-20 derece-i hararette hususî tabibi Doktor Wylie'nin ihtârına rağmen askerlerini teftiş ederken soğuk alıp hastalanmış ve nihayet kendi emriyle aynı doktorun verdiği zehri içerek bir Rus menbâının kaydına göre «nâmusunu kurtarmak için» intihâr etmiştir!

Birinci Nicolas'nun yüzünü kızartarak ölümüne sebeb olan hâdiseler için yukarda 1853=1269 vukuâtının «28 Şubat», 1853=1270 vukuâtının «27/28 Teşrinievvel», «5 Teşrinisâni», 1854=1270 vukuâtının «5 Kânunusâni», «12 ve 27 Mart», «17 ve 22 Nisan», «25 Haziran», «8 Temmuz», «6 Ağustos», «14, 20 ve 26 Eylül», «25 Teşrinievvel», «5 Teşrinisâni» ve bu sene vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız.

Birinci Nicolas'nun kanlı mirâsına vâris olan büyük oğlu İkinci Alexandre yüksekten atıp tutarak ve Koca-petro'nun izini tâkib edeceğinden dem vurarak tahta çıkmışsa da, pek az sonra mağlûbiyyetini kabul etmekten başka çâre bulamamıştır).

15 Mart 1855=25 Cumâda-l-âhire 1271, Perşenbe: Osmanlı-Sardenya ittifâk muâhedesi.

(Bu muâhede, yukarda bu sene vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasında göniüğümüz Torino muâhedesinin tabiî bir neticesidir. Dört maddeden ibâret olan bu Istanbul muâhedesinin mukaddimesinde Sardenya kralının Türkiye ile müttefikler arasındaki 12 Mart 1854 ittifâk muâhedesine iltihâk kararı vermiş olduğundan ve İngiltere kraliçesiyle Fransa imparatoru gibi kendisinin de Osmanlı tamâmiyyet ve istiklâlini onlarla beraber müdâfaa edeceğinden bahsedilmektedir. Türkiye nâmına Sadr-ı-a'zam Mustafa Reşid ve Hâriciyye nâzırı Ali Paşalar ve Sardenya nâmına da Istanbul elçisi baron Tecco tarafından imzâ edilmiş olan ittifâknâmenin başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Torino muâhedesi mucibince Sardenya kralı harb sâhasına asker göndermek taahhüdünde bulunmaktadır;

2 — Bu iltihâkı memnuniyetle kabul eden Osmanlı pâdişahı Sardenya kıt'alarına İngiliz ve Fransız askerleriyle her hususta müsâvi muâmele yapacaktır;

3 — Osmanlı hükûmeti bütün devlet teşkilâtına emir vererek Sardenyalıların İngiliz ve Fransızlardan farksız muâmele görmelerini te'min edecektir;

4 — Bu muâhede, imzâsından itibaren a'zamî altı hafta içinde her iki tarafça tasdik edilmiş olacak ve musaddak nüshalar Istanbul'da teâti edilecektir. İşte bu ittifâk üzerine Sardenya kralı ikinci Victor-Emmanuel Kırım cephesine Harbiye nâzırı General de la Marmora kumandasında 15-16 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasına bakınız).

2 Mayıs 1855=14 Şa'ban 1271, Çarşanba: Koca-Reşid Paşa'nın isti'fâsıyla Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âlî Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İstifânın sebebi, Mısır valisi Said Paşa'nın Süveyş kanalı hafriyyât imtiyâzını Fransız diplomatlarından Ferdinand de Lesseps'e vereceği sırada İngilizlerin şikâyetinden dolayı Reşid Paşa'nın Meclis-i-Vâlâ reisi ve Said Paşa'nın eniştesi olan Yusuf Kâmil Paşa'ya gizli bir mektup yazdırıp mâni olmak istemesi ve bu mektup muhteviyyâtının Fransa sefâretine aksetmesi üzerine İngilizler gibi Fransızların da şikâyetleri karşısında Paşa'nın makamından çekilerek işi kapatmak istemesidir.

Mustafa Reşid Paşa'nın bu dördüncü sadâreti 1854=1271 senesi 23 Teşrinisâni=2 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününden itibaren 5 ay, 9 gün sürmüştür. Yeni Sadr-ı-a'zam Ali Paşa o sırada murahhas olarak Viyana'da bulunduğu için, Istanbul'a avdetine kadar Mâliye nâzırı Şefik Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Âlî Paşa da 17 Haziran=10 Şevvâl Salı günü Istanbul'a gelip işine başlamıştır. Gün tarihlerindeki ihtilâflar için beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 222 ve 223 numaralara bakınız).

24 Mayıs 1855=7 Ramazan 1271, Perşenbe: Kerç boğazına asker çıkarılması.

(19 Mayıs=2 Ramazan Cumartesi günü Fransız baş-kumandanlığında ikinci bir değişiklik olmuş ve İngilizlerle ihtilâfından dolayı kendi arzusuyla çekildiğinden bahsedilen General Canrobert'in yerine General Pelissier geçmiştir. Bundan evvelki değişiklik için yukarıki sene vukuâtının «9/10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yeni Fransız baş-kumandanının ilk işi, bu sene vukuâtının «15 Kânunusâni» fıkrasında ilân edildiğini gördüğümüz plâtonik ablukaya rağmen Kerç-boğazı tarikiyle Asya'dan Kırım'a mütemâdiyen sevkiyyât yapmakta olan düşmanın bu deniz yolunu kesip Sıvastopol müdâfaasını o menbâdan mahrum etmek üzere boğazın işgâliyle Azak denizine buharlı harb gemilerinden bir filo sokulmasını İngiliz ve Türk baş-kumandanlarına kabul ettirmek olmuştur. İşte bu karar üzerine Fransız kumandanlarından General d'Autemarre 20 Mayıs=3 Ramazan Pazar günü bu vazifeye me'mur edilmiş ve ertesi gün Kamiesh=Kamış/Kamşlı'da biriken Türk, Fransız ve İngiliz askerlerini 22 Mayıs=5 Ramazan Salı günü yirmi iki buharlı gemiyle yola çıkarmıştır.

Bu gün öğleden sonra saat birde Kerç kasabasının iki buçuk fersah cenubundaki «Kamiesch-Bouroum=Kamış-burun»a varan kuvve-i-seferiyye derhâl karaya çıkarılmaya başlamış, Kerç'le Arabat arasında mevzi alan Ruslar hiç bir mukâvemet göstermemiş ve yalnız tahliye ettikleri Kerç limanının cenup tarafındaki tahkimâtını berhâva etmekle iktifâ etmişlerdir.

Geceyi açık ordugâhta geçiren müttefikler kuvveti ertesi gün Yenikale üzerine hareket edip öğleye doğru vâsıl olmuşsa da, düşmanın tahliye ettiği şehri ateşler içinde bulmuş ve bir gün uğraşıp söndürdükten sonra 26 Mayıs=9 Ramazan Cumartesi günü Yenikale'ye girmiştir. Bu muvaffakıyyet üzerine müttefikler Kerç boğazını derhâl tahkime başlamışlardır. 10 Haziran=24 Ramazan Pazar günü Anapa üzerine hareket kararı verilmişse de Rusların orasını da tahrib edip çekildikleri haber alındığı için vazgeçilmiştir).

25 Mayıs 1855=8 Ramazan 1271, Cuma: Tchernaina/Çernayya=Karasu hattının işgâli.

(Cenubuşarkiden şimaligarbîye doğru akan Çarnayya suyu Sıvastopol koyuna dökülen bir çaydır. Sıvastopol muhâsarası Nisanın sonuna kadar karşılıklı bombardımanlar ve mevzîî taarruzlarla, bilhassa müttefikler için meteris sürmek ve Ruslar için de tahkimât işlerini ilerletmekle geçmiştir. Onun için muhâsaranın başından Nisanın sonuna kadar geçen müddet bu meşhur muhârebenin birinci safhası sayılır. Mayıs başından itibaren başlayan ikinci safha büyük taarruzların, şiddetli huruçların ve karşılıklı lâğımlardan dolayı yer altı muhârebelerinin büyük nisbetler aldığı devirdir.

Müttefiklerin bu gün Çernayya suyunun cenup sâhilini işgâl ederek şehre doğru büyük bir hamle yapmaları işte bu büyük hareketlerin en mühimlerindendir. Türklerle Fransız ve İngilizlerin bu geniş hamlesine Sardenya kralının gönderdiği İtalyan askerleri de iştirâk etmiştir. 10 Mayıs=22 Şa'ban Perşenbe gününden itibaren Balaklava'ya gelmeye başlamış olan bu müttefikler için yukarda bu sene vukuâtının «26 Kânunusâni» ve «15 Mart» fıkralarına bakınız).

28 Mayıs 1855=11 Ramazan 1271, Pazartesi: Düşmanın Anapa kalesiyle Karadeniz sâhil tahkimâtını tahliye ve tahribi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kerç seferi üzerine Karadeniz boylarının tahliyesini müdâfaasına tercih eden Ruslar bu gün başta Anapa olmak üzere sâhil kalelerini tahliye ve tahrib ederek geri çekilmişler ve bu suretle müttefiklerin tutunabilecekleri bir nokta bırakmamak maksadını tâkib etmişlerdir).

7 Haziran 1855=21 Ramazan 1271, Perşenbe: Yeşil-tümsek'le Ak-tabyalar'ın zabtı.

(Bu Rus tahkimâtı Sıvastopol'un şarkındadır. Fransızların «Ouvrages-Blancs» dedikleri Ak-tabyalar, «Mamelon-Vert» dedikleri Yeşiltümsek'in şimâl tarafındadır. Bunların birincisi şimaligarbîden cenubugarbî'ye doğru uzayan Kilene-Balka/Kilen-Balka deresini ve ikincisi de o cihette Rus tahkimâtının en mühim noktası olan Malakoff istihkâmını himâye için yapılmıştır. 4 Haziran=18 Ramazan Pazartesi günü Yeşil-tümsek bataryaları çok şiddetli bir ateşle müttefikleri iz'âc etmiş olduğu için bunların zabtına karar verilmiş ve bu gün yapılan şiddetli ve kanlı taarruzlar muvaffakıyyetle neticelenmiştir. Buralarda Ruslardan zabtedilen topların mecmûu 73 gösterilir. Ölü ve yaralı olarak müttefiklerin zâyiâtı 5060 yekûnunu bulmuşsa da bunların çoğu hafif yaralılardır. Rus zâyiâtının yirmi bini aştığından bahsedilir.

Bu günkü büyük muvaffakıyyet, meşhur Malakoff istihkâmının işgâlini te'min eden en mühim adım demektir).

18 Haziran 1855=2 Şevvâl 1271, Pazartesi: Malakoff muvaffakıyetsizliği.

(Malakoff istihkâmı Rusların bu harb içinde yaptıkları tahkimâtın en mühimmi sayılır; muhâsaranın başında ölen Sıvastopol kumandanı amiral Korniloff orada yurulduğu için Ruslar bu tabyaya onun ismini vermişlerdir. Yukarıki sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sıvastopol'un tahkiminde en büyük rolü bu tarihten 22 sene sonra Gazi-Osman Paşa ile Plevne'de General sıfatıyla karşılaşacak olan istihkâm kaymakamı Todtleben oynamıştır. Fransızların «Tour de Malakoff/Tour Malakof» dedikleri istihkâm Sıvastopol'un «Karabelnaina» denilen şark varoşunun önündeki tepededir. Hem varoşa, hem küçük ve büyük limanlara hâkim olmak itibarıyla buranın zabtı hem limandaki Rus donanmasının tahribini, hem şehrin ıskatını te'min edebilir. İşte bundan dolayı müttefikler bir gün evvelinden itibaren şiddetli bir top ateşi açtıktan sonra bu gün büyük kuvvetlerle hücuma geçmişlerse de harekât iyi idâre edilemediği Için muvaffak olamamışlardır. Bu gibi muvaffakıyetsizliklerde en mühim âmil, kumanda birliğinden mahrumiyette gösterilebilir.

Bu vak'ada dört bin kadar zâyiat verildiğinden bahsedilmektedir. Malakof'un zabtı için aşağıda bu sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

28 Haziran 1855=12 Şevvâl 1271, Perşenbe: İlk Osmanlı istikrâzı.

(Osmanlı hükûmeti inhitât asırlarında mâlî müşkilât içinde bocaladıkça akça tağşişi ve ağır vergiler tarhı gibi tedbirlere mürâcaat etmiş, bu yüzden birçok isyânlar çıkmış, fakat bu tarihe kadar hiç bir zaman hâricî bir istikrâz akdetmemiştir. Kırım muhârebesinin ağır masrafları Bâb-ı-Âlî'yi ilk defa olarak hâriçten para bulmaya mecbur ettiği için bu gün Londra'da akdedilen beş maddelik bir mukaveleyle İngiltere ve Fransa'dan beş milyon İngiliz altını istikrâz edilmiş ve bu borç için yüzde dört fâizle yüzde bir amortisman kabul edilmiştir. Devletin bütün vâridâtı ve bilhassa Mısır hârâcıyla İzmir ve Suriye gümrüklerinin hâsılatı karşılık gösterilmektedir. Her sene 25 Haziran ve 25 Kânunuevvel günleri fâiz ve amortisman hesaplarının tesviye va'deleridir).

28 Haziran 1855=12 Şevvâl 1271, Perşenbe: Kırım harbinde İngiliz baş-kumandanı feld-mareşal Lord Raglan'ın ölümü.

(Koleradan yâhut yorgunluktan öldüğü hakkında muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir. Yerine kıdem itibarıyla vekâleten General Simpson geçmiş ve kraliçe Victoria biraz sonra asâleten

tâyinini tasdik etmiştir. Fransız başkumandanlığındaki değişiklikler için yukarıki sene vukuâtının «9/10 Teşrinievvel» ve bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkralarına bakınız).

[29 Haziran 1855-Oxford Dictionary of National Biography]

16 Ağustos 1855=2 Zülhicce 1271, Perşenbe: Traktir zaferi.

(Rus-başkumandanı prens Gorçakof'un artık vaziyetten ümit kestiği ve hattâ Sıvastopol'un yakında sukut edeceğini Petersburg'a bildirdiği rivâyet edilir. İşte bu kanâatinden dolayı son çâre olmak üzere açıktaki ordusuyla şiddetli bir taarruza kalkıp müttefikleri denize dökmek veyâhut hiç olmazsa şehrin sukûtunu geciktirmek istediği için, son günlerde büyük hazırlıklar yapmıştır.

Bundan evvel de gördüğümüz gibi, müttefikler düşmanın iki cephesi arasındadır; bunların biri Sıvastopol tahkimât hattı ve biri de açıkta bulunan Rus ordusudur: Yukarda 1854=1270 vukuâtının «20 Eylül» fıkrasına bakınız. Gorçakof işte bu orduyla müttefiklere taarruz etmeye karar vermiştir. Müttefikler de hem tahkimâta, hem orduya karşı iki cephe vaziyetindedir.

O sırada düşman ordusu, Sıvastopol koyunun şimalişarkîsine tesâdüf eden Mackensie çiftliğindeki tepelerdedir. Bu gün için tasarladığı büyük taarruza artmış bin kişilik bir kuvvet tahsis eden Rus baş-kumandanı sağ cenâhını General Read'a ve sol cenâhını da General Liprandi'ye tevdi edip harekâtın umumî idâresini bizzât der'uhde ettikten sonra 15/16 Ağustos=1/2 Zülhicce Çarşanba/Perşenbe gecesi askerini Mackensie tepelerinden indirmeye başlamıştır. İlk hedefi, yukarda bu sene vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasında müttefikler tarafından işgâlini gördüğümüz Tchernaina/Çernayya hattını tutmaktır. Bu günkü muhârebeye ismini veren Traktir köprüsü işte bu Çernayya suyunun üstündedir ve Balaklava'nın şimaline, Sıvastopol'un cenubuşarkîsine tesâdüf etmektedir.

Müttefikler düşmanın geceki hareketini tam zamanında farketmiş oldukları için gafil avlanmamışlar, derhâl mukâbil tedbirler ittihâz etmişler ve işte bu sâyede Gorçakof'un taarruzunu şiddetli bir mukâvemetle püskürterek Tchernaina boylarını düşman cesetleriyle doldurmuşlardır. Bu vak'ada Rus zâyiâtı iki bin ölü, beşbin yaralı ve dört yüz esir olmak üzere 7400 gösterilir. Rusların sağ cenah kumandanı General Read'ın cesedi de maktuller içinde bulunmuştur).

4 Eylül 1855=21 Zülhicce 1271, Salı: Sıvastopol'da Baş-kumandanlar meclisinin umumî hücum kararı.

(Yukarıki fıkra tarihindenberi geçen 19 gün müttefiklerin Rus ateşi altında Sıvastopol tahkimâtına karşı meterislerini ilerletmeleri ve bâzı mevziler işgâliyle geçmiş ve 1 Eylül=18 Zülhicce Cumartesi günü bir Fransız takviye livası gelmiştir.

Meterislerin vaziyeti artık tahkimâta dayanmış gibidir. Meselâ solda «Bastion Central=Merkez burcu» na 30-40 metre ve sağ da «Tour de Malakoff=Malakof istihkâmı» ile «Petit Redan=Küçük Ok-tabya»ya 25 metre yaklaşmıştır; bunların birincisinde müttefiklerin 350 ve ikincisinde de 250 topları vardır; «Grand Redan=Büyük Ok-tabya» ya karşı sürülen İngiliz meterislerinin de 200 metreye kadar yaklaştığından bahsedilir. Bu tarafta da 200 top vardır.

Bu gün toplanan Baş-kumandanlar meclisinde vaziyetin bu kadar müsâit bir şekle girmiş olması nazar-ı-i'tibâra alınarak artık umumî hücumun yapılmasına karar verilmiştir. Bu hücumda en mühim hedef, yukarda bu sene vukuâtının «18 Haziran» fıkrasında bahsi geçen ve şehirle limana hâkim olan Malakof istihkâmıdır; Merkezburcu ile Büyük ve Küçük Oktabyalar buna nisbetle ikinci derecede sayılır.

Bu günkü mecliste umumî hücuma hazırlık olarak ertesi günden itibaren şehirle tahkimâtına karşı şiddetli bir topçu ateşi açılmasına da karar verilmişse de hücumun günüyle saati henüz tâyin edilmemiştir. Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına da bakınız).

5 Eylül 1855=22 Zülhicce 1271, Çarşanba: Sıvastopol bombardımanı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine bu gün bütün müttefik bataryaları hep birden şehirle tahkimâtına karşı fâsılasız bir ateş açmış, bu şiddetli ateşe donanma gemileri de iştirâk etmiş, şehirde birçok yangınlar çıkmış, cephâneler patlamış, liman da gemiler batmış ve tahkimâtta birçok hasarlar olmuştur. Rus başkumandanı prens Gorçakof'un üç gün süren bu müthiş bombardımana «Cehennem ateşi» dediğinden bahsedilir).

7 Eylül 1855=24 Zülhicce 1271, Cuma: Müttefikler harb meclisinin son kararı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında kararlaştırıldığını gördüğümüz umumî hücumun günüyle saati bu gün tâyin edilip 8 Eylül=25 Zülhicce Cumartesi günü tam öğle zamanı saat 12 de başlamasına karar verilmiş ve harekât birliğini te'min için kumandanlar saat ayarlarını birleştirmişlerdir. En ince noktalarına kadar bütün teferruâtın da bu gün tesbit olunduğundan bahsedilir. Bir rivâyete göre de hücum günüyle saati 4 Eylül Salı günü toplanan Baş-kumandanlar meclisinde kararlaştırıldıktan sonra bu gün yalnız teferruât tesbit edilmiştir. O fıkraya da bakınız).

8 Eylül 1855=25 Zülhicce 1271, Cumartesi: Malakof istihkâmının zabtı ve Rus mukâvemetinin kırılması.

(Sıvastopol şehriyle limanına hâkim bir vaziyette bulunan Malakof istihkâmı 350 metre tûlünde ve 150 metre arzında bir toprak kaledir ve etrâfında geniş ve derin bir hendek vardır. Muhtelif çaplarda 62 topla mücehhez olan ve bu harbin başlarındanberi «Kornilof» ismini alan bu meşhur istihkâm için yukarda bu sene vukuâtının «18 Haziran» ve «4 Eylül» fıkralarına da bakınız. Yukarıki fıkrada gördüğümüz son karar mucibince bu gün saat tam on ikide müttefiklerin umumî hücumu başlamıştır. Sıvastopol muhârebesinin bu en büyük hareketinde şu üç nokta hedef ittihâz edilmiştir.

1 — Sağda Malakof istihkâmıyla «Petit Redan» denilen Küçük Ok-tabya;

2 — Solda «Bastion Central» denilen Merkez-burcu ile «Bastion du Mat» denilen Direkburcu;

3 — Ortada «Grand Redan» denilen Büyük Ok-tabya.

Yapılacak taarruzun ilkönce Malakof'la Küçük Ok-tabya'ya, sonra Büyük Oktabya'ya ve nihayet Merkez ve Direk burçlarına tevcih edilmesi kararlaşmış ve bu plân aynen tatbik edilmiştir.

1873 de Fransa Reisicumhuru olan meşhur Mareşal Maurice de Mac-Mahon o sırada General rütbesiyle Kırım muhârebesindedir. En mühim hedef olan Malakof'a karşı işte bu muktedir asker harekete geçmiş, Fransızlar bu büyük istihkâmı bir hamlede zabtedip bayrak çekmiş, fakat yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında Grand-Redan=Büyük Ok-tabya'ya karşı meterislerini ancak 200 metreye kadar yaklaştırabildiklerini gördüğümüz İngilizler bütün gayretlerine rağmen aradaki mesâfenin fazlalığından dolayı büyük zâyiatla muvaffakıyetsizliğe uğramış ve sol taraftaki Merkez ve Direk burçlarına karşı da Fransız taarruzu neticesiz kalmıştır. Bununla beraber, asıl maksat Malakof'un zabtıdır ve o da te'min edilmiştir. Ruslar bu en hayatî noktayı istirdâd için saat beşe kadar dalga dalga saldırmışlarsa da muvaffak olamamışlardır.

Prens Gorçakof işte bundan dolayı artık müdâfaasına imkân kalmayan Sıvastopol'un derhâl tahliyesine karar vermiş ve hemen bu kararını tatbike başlamıştır. Bu günkü taarruzlarda müttefiklerin ölü ve yaralı zâyiâtının mecmûu hakkında 6147 den 12340 a kadar muhtelif rakamlar zikredilir. Rus zâyiâtı 13500 kadardır).

9 Eylül 1855=26 Zülhicce 1271, Pazar: Rus ordusunun tahliye ettiği Sıvastopol şehrinin müttefikler tarafından işgâline başlanması.

(Şehre ve limana hâkim olan Malakof istihkâmının sukûtu üzerine Ruslar daha akşamdan şehri tahliyeye başlamışlardır. Asıl şehir, Sıvastopol koyunun cenup sâhilindedir ve şimâl sâhiline bir köprü ile bağlıdır; şimalde ise bir takım tahkimâttan başka bir şey yok gibidir. Müttefikler düşmanın bundan bir akşam evvel askerleriyle ağırlıklarını geçirip şimale doğru çekilerek şehri tahliye etmeye başladığını farketmişlerse de, Rusların terkettikleri tahkimâtı mütemâdiyen berhavâ etmelerinden ve bilhassa şehri ateşlemelerinden dolayı tâkib edemeyip seyirci kalmışlardır.

Tahliye işi bittikten sonra bu gün öğle üzeri köprünün atılmış ve iki sâhil arasındaki muvâsalanın kesilmiş olduğundan bahsedilir. Şehir yangınıyla çok şiddetli ve mütemâdî infilâklardan dolayı müttefikler birdenbire içeri girememişler, tedricen hulûl etmek suretiyle ilk iş olarak ateşi söndürmeye başlamışlardır. Bu muazzam itfâiyye işiyle sokakların temizlenmesi bir kaç gün sürmüş olduğundan bahsedilir; onun için şehrin tamamıyla işgâli ancak 12 Eylül=29 Zülhicce Çarşanba günü mümkün olabilmiştir. 1870 Fransız-Alman harbinde Metz kalesini düşmana teslim etmiş olmakla mârûf Mareşal Bazaine o sırada General rütbesiyle Kırımda'dır. Sıvastopol kumandanlığına işte bu Fransız generali tâyin edilmiştir.

1854=1271 senesi 9/10 Teşrinievvel=16/17 Muharrem Pazartesi/Salı gecesi muhâsara hattında meteris açmaya başlamış olan müttefikler 17 Teşrinievvel=24 Muharrem Salı günü ateş açmış olduklarına göre, Sıvastopol muhârebesi o tarihten bu gün şehir işgâl edilmeye başlayıncaya kadar tam 10 ay, 23 gün sürmüş demektir. Müttefiklerin bu müddet zarfında 800 topla 1,600,000 den fazla mermi sarfetmiş olduklarından bahsedilir. Buna mukâbil Rusların cenup tahkimâtındaki top adedi 1100 dür ve harb gemileriyle şimâl tahkimâtının topları bu yekûna dâhil değildir.

Askeri mütehassıslarca Sıvastopol'un çabuk sukut etmeyip takriben on bir ay kadar dayanmış olması müttefikler lehine bir vaziyet sayılır. Bu telâkkinin sebebi, ilk hamlede şehir sukut ettiği takdirde Rusların tedricen içerilere çekilerek müttefikleri sonsuz bir mâcerâya sürüklemelerinin muhakkak olrnasıdır; fakat muhâsaranın uzun sürmesi düşmanın bütün

askerî kudretini Sıvastopol'da teksif etmesiyle neticelenmiş ve nihayet şehrin fethiyle bu kudret artık kırılmış demektir).

9 Eylül 1855=26 Zülhicce 1271, Pazar: Türkiye'de ilk telgraf hattının işlemeye başlaması.

(Memleketimizde ilk telgraf hattı Kırım muhârebesi esnâsında İngilizlerin yardımıyla temdid edilmiştir. Bu ilk hat Istanbul-Edirne-Varna arasında kurulduktan sonra Varna'dan kablo şeklinde Kırım'daki Balaklava'ya bağlanmış olduğu için, bu gün Kırım'dan Istanbul'a çekilen ilk telgrafta Malakof zaferi üzerine Sıvastopol'un işgâl edildiği bildirilmiş ve bu ilk telgraf müjdesi uğur sayılmıştır).

1855=1272

29 Eylül 1855=17 Muharrem 1272, Cumartesi: Kars muhâsarasında umumî hücuma kalkışan Rus ordusunun bozulması.

(Bu Osmanlı-Rus seferinin en mühim husûsiyyetlerinden biri de Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa kumandasındaki Tuna ordusunun o cephedeki mütemâdî zaferlerine mukâbil Anadolu cephesindeki harekâtın çok cansız ve muvaffakıyetsiz geçmiş olmasında gösterilir. 1853=1270 vukuâtının «27/28 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi sefer başladığı sıralarda Batum civârındaki Saint-Nicolas=Sekvetil kalesi fethedilmişse de, bu ilk muvaffakıyyeti Gümrü ve Ahıska muvaffakıyyetsizlikleriyle Baş-gedikler bozgunu tâkib etmiş ve bu felâketler Türk ordusunu Arpaçayının berisine ve nihayet Erzurum ve Kars taraflarına çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır. Bunlar için yukarda 1853=1270 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve «1 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. Biraz sonra Doğu-Bâyezid bile sukut etmiştir. Kars'ın muhâsaraya uğraması işte bu yüzdendir.

Rahmetli Nazan Dânişmend 'in İngilizceden tercüme ettiği muhâsara ruznâmesine göre 1855=1271 senesi 16 Haziran=30 Ramazan Cumartesi gününden itibaren Kars etrâfında ilk müsâdemeler başlamış olmakla beraber, şehrin tamamıyla kuşatılması gene o senenin 15 Temmuz=29 Şevvâl Pazar gününe müsâdiftir. İşte o tarihten bu günkü büyük Rus taarruzuna kadar Kars şehriyle tahkimâtı tam 2 ay, 16 gündenberi muhâsara altındadır.

Müşir Mehmet Vâsıf Paşa'nın kumandasındaki Türk müdâfaa kuvvetinin mecmûu 15 bin kişiden ibâret olduğu halde, muhâsaranın başında Rusya'nın Kafkasya vali-i-umumîsi General Mouraviyeff/Muravyef kumandasında gelen 40 bin kişilik düşman ordusu o zamandanberi mütemâdiyen takviye edilmiştir. Bu nisbetsiz muhâsara esnâsında İngiliz generallerinden Williams ile bir kaç İngiliz zâbiti de kale müdâfaasında büyük bir gayretle hizmet etmişlerdir. Sayıca ve silahça üstünlük ve iâşe bakımından bolluk içinde harbeden Rus ordusunun bu gün ortalığı kan ve ateş içinde bırakarak yaptığı umumî hücumu iki buçuk aydır her türlü mahrumiyyetler içinde çektiği sefâletle uğradığı zâyiâtı ancak mâneviyyatiyle telâfi eden bir avuç Türk yedi saat pençeleşerek püskürtmüş, bu müthiş mâcerâda Rus ordusu yedi bin maktûl bırakmış ve hattâ düşmanın Kars muhâsarasını artık kaldırmaktan başka çaresi kalmadığı hakkında bile bir takım şâyialar çıkmıştır.

İngiliz müşâhidlerini hayrân eden bu efsânevî kahramanlık günü Türk askerinin mâneviyyatından mütevellit bir takım efsâneler zuhuruna sebeb olmuş ve meselâ yeşil kıyafetli on bin kadar rûhânî askerin yardıma geldiğini gözleriyle görenler olmuştur. Fakat

bütün bunlara rağmen Rus ordusu muhâsaradan çekilmiş değildir. Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17 Teşrinievvel 1855=5 Safer 1272, Çarşanba: Kinbourn=Kılburun zaferi.

(Kılburun/Kilburnu kalesi, Kırım yarımadasının şimaligarbîsinde Türklerin Özü ve Ekşi-su dedikleri Dniepr nehrinin ağzındaki limanı Karadeniz'den ayıran uzun ve dar bir burnun garp müntehâsında müstahkem bir mevkidir. Şimdi bu eski kalenin yerinde küçük bir kasaba vardır.

Yukarıki sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında tahliye edildiğini gördüğümüz cenubî Sıvastopol'dan şimale çekilen Rus ordusu müttefiklerin taarruzuna orada intizâr ettiği halde, müttefik kumandanlar böyle bir harekete lüzum görmeyip düşmanın daha şimalden çevrilmesini tercih etmişlerdir. Bu maksatla iki hareket yapılmıştır. Biri Eupatoria=Gözleve'deki Türk karargâhını abluka altında tutan Ruslara karşı 25 ve 29 Eylül=13 ve 17 Muharrem Salı ve Cumartesi günleri Türklerle Fransızların müşterek hareketlerle temin ettikleri muvaffakıyetlerde ve biri de bugünkü Kılburun fethinde gösterilir.

Kılburun kuvve-i-seferiyye kumandanlığına Fransız generali Bazaine tâyin edilmiş ve kendisine 8560 kişilik bir fırka verilmiştir. Beş harb ve birçok nakliye gemileriyle 7 Teşrinievvel=25 Muharrem Pazar günü Kamiesch=Kamış limanından hareket eden fırka 15 Teşrinievvel=3 Safer Pazartesi gününden itibaren Kılburun'un beş kilometre mesâfesinde sâhile çıkarılmaya başlamış, hiç bir mukâvemet görülmemiş ve yalnız kasabanın yakıldığı görülmüştür.

Müttefikler İhrâcın ertesi günü kaleye ateş açmışlar ve Ruslar da mukabele etmişlerdir. Bu hâl otuz saat kadar sürdükten sonra, bu gün öğleden sorıra saat bir buçukta düşman ateşi kesilmiş ve kısa bir mükâlemeden sonra mevki kumandanı General Kokhanowitz 40 zâbit ve 1380 askerden mürekkep muhâfız kıt'a ile beraber teslim olup esir ittihâz edilmiştir.

Bu vaziyet üzerine Ruslar 18 Teşrinievvel=6 Safer Perşenbe günü Dniepr limanının şimâl sâhilinde ve Kılburun'un tam şimalinde Türklerin Özü dedikleri Ocsakow kalesini de tahliye etmişlerdir).

6 Teşrinisâni 1855=25 Safer 1272, Salı: Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın İngur zaferi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «29 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kars kalesi 1855=1271 senesi 15 Temmuz=29 Şevvâl Pazar günündenberi muazzam bir Rus ordusunun muhâsarası altındadır ve 15 bin kişilik bir kuvvetle muhteşem bir müdâfaa yapmaktadır. Muhâsara uzadıkça bilhassa iâşe buhrânından çok sıkıntı çeken Kars'ın imdâdına yetişmek artık en mübrem zaruret hâlini almıştır. Tuna boylarında Rusları mağlûb ettikten sonra büyük bir kuvvetle Kırım'a geçip Eupatoria=Gözleve'de parlak bir zafer kazanmış olduğunu yukarıki sene vukuâtının «17 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa İşte bundan dolayı böyle bir yardım hareketlne me'mur edilmiştir.

Eylül'ün dokuzunda Sıvastopol'un zabtıyla müttefiklerin Kırım'daki vaziyetlerini iyice tahkim etmiş olmaları Serdâr-ı-Ekremin Kafkas seferine imkân, veren bir vaziyet hâsıl ettiği için, Türk ordusunun büyük bir kısmı gemilerle Sohum-kale önlerine nakledilmiş ve orada askerin ihraç işlerini bu senenin 15 Eylül=3 Muharrem Cumartesi günü ikmâl eden Ömer

Paşa Kutais'e taarruz etmek üzere harekete geçmiştir. Kars müdâfileri bu büyük müjdeyi 12 gün sonra 27 Eylül=15 Muharrem Perşenbe günü almışlardır.

Sohum-kale'den Kutais'e giden yol boyunda Karadeniz'e dökülen bir takım sular vardır. Bunlardan biri de, Poti'nin şimalindeki Anaklia iskelesinde denize dökülen İngur nehridir. Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa ilk Rus tahkimâtına işte burada tesâdüf edip taarruza geçerek bu gün düşman mevzilerini zabtetmek suretiyle ilk hedefi olan Kutais yolunu açmışsa da, bir müddet sonra aşağıki fıkrada göreceğimiz Kars felâketini haber aldığı için daha ileri gitmeye artık lüzum görmeyerek geri çekilmiştir.

Ömer Paşa'nın bu seferi şu iki bakımdan tenkid edilir.

1 — Askerini Trabzon'a çıkarıp Türk arâzisinden kolayca Kars'a yetiştirebileceği halde, Sohum-kale'ye çıkıp düşman toprağından geçmeye ve bu suretle İngur muhârebesinde olduğu gibi bir takım engeller devirmeye mecbur olması hatalı bir harekettir;

2 — 15 Eylül=3 Muharrem Cumartesi gününden itibaren iki aydır yollarda vakit geçiren Serdâr-ı-Ekremin çok ağır davranması kahraman Kars'ın nihayet açlık yüzünden teslimine sebeb olmuştur.

Tuna boylarında Rus ordularını bozgundan bozguna uğratarak ve nihayet Kırım'daki Eupatoria=Gözleve zaferini de kazanarak askerî iktidârını bütün dünyaya teslim ettirmiş olan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın büyük bir kumandan olduğu muhakkaktır. Bu kıymette bir askerin bâzı münekkitler tarafından ileri sürülen yukarıki basit meseleleri düşünememiş olması, kabil olamayacağına ve zâten bu hareketini müttefik baş-kumandanlarının da tasvibiyle yapmış olduğuna göre, Paşa'nın bu Kafkas teşebbüsü askerî bakımdan ayrıca tedkik edilebilecek mühim bir mevzu demektir).

28 Teşrinisâni 1855=18 Rebî'ül-evvel 1272, Çarşanba: Kahraman Kars'ın şanlı bir müdâfaadan sonra açlık yüzünden düşmana teslimi.

(Bu felâketi bir gün sonra gösteren rivâyet doğru değildir. Yukarda bu sene vukuâtının «29 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kars kalesi Rusya'nın Kafkasya vali-i-umumîsi General Mouravieff/Muravyef'in kumandasındaki düşman ordusu tarafından 1855=1271 senesi 15 Temmuz=29 Şevvâl Pazar gününden itibaren tam dört buçuk aydanberi çok şiddetli ve iki taraf kuvvetleri bakımından pek nisbetsiz bir muhâsara altındadır.

Şehir civârındaki müsâdemelerle muhârebeler muhâsaradan bir ay evvel 16 Haziran=30 Ramazan Cumartesi günü başlamış olduğuna göre, kahraman Kars tam beş buçuk ay ateş altında kalmış ve mütemâdiyen kan dökmüş demektir. Bununla beraber, aynı müddet zarfında Rus ordusunun telefâtı Kars müdâfilerinin bütün mevcudundan pek çok fazladır ve hattâ bu yüzden bir aralık düşmanın muhâsarayı kaldıracağı hakkında bir takım şâyialar bile çıkmıştır.

Müdâfaanın devâmını artık imkânsız bir hâle getiren müşkilâtın en mühimmi, günden güne artık korkunç bir hâl alan iâşe buhrânında gösterilir. Sohum-kale'ye asker çıkardığını yukarıki fıkrada gördüğümüz Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın çok gecikmiş olması müdâfilerde artık hiç bir taraftan bir imdad ümidi bırakmamış, asker ve ahâli ot kökleriyle geçinecek hâle gelmiş ve işte bu fecî vaziyetten dolayı müşir Vâsıf Paşa'nın tensibiyle İngiliz generali Williams bu tarihten üç gün evvel 25 Teşrinisâni=15 Rebî'ül-evvel Pazar günü bir kaç zâbitle

düşman karargâhına gidip Rus baş-kumandanı General Muravyef'le teslim şerâitini tesbit etmiştir; bu şartların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Kahramanca müdâfaalarıyla düşmanın bile hürmet ve takdirini kazanan Türk zâbitlerinin kılıçları alınmayacaktır;

2 — Gönüllü ve Başıbozuk efrat silâhlarını bırakıp yerlerine dönmekte serbest olacaklardır;

3 — Askeri doktorlarla gayr-i-muhârib me'murlar serbest bırakılacaktır;

4 — Câmilere, evlere ve ahâliye dokunulmayacaktır;

5 — Şehir yağma edilmeyecektir;

6-Bu şartların takarrüründen üç gün sonra, yâni işte bu 28 Teşrinisâni=18 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü askerler silâhlarını çatıp teslim olacaklar ve kumandanlarıyla beraber esir ittihâz edileceklerdir.

Pazar günü takarrür eden bu «Vire ile teslim» fâciası Pazartesi gününden itibaren askerle ahâli arasında şâyi' olmaya başlamış ve millî ızdırâbın şiddeti zavallı Kars'ı çığlıklar içinde bir mâtem evine çevirmiştir.

1853=1270 senesi 4 Teşrinievvel=1 Muharrem Salı günü Rusya'ya harb ilânıyla başlayıp birinci safhası Tuna boylarında ve ikinci safhası da müttefiklerle beraber Kırım'da geçen bu uzun seferde düşmanın yegâne mühim muvaffakıyyeti işte bu Kars viresinden ibârettir ve o da Rus ordusunun değil, açlık belâsının zaferidir. Bununla beraber, harbin ilânından bu tarihe kadar tam 2 sene, 1 ay, 26 gündür mütemâdiyen bozgundan bozguna uğrayıp duran Ruslar işte bu vak'a üzerine askerî şereflerinin nihayet kurtulmuş olduğuna kaani'olmuşlardır.

Hattâ aşağıki fıkrada göreceğimiz sulh müzâkerelerine yanaşmaları bile işte bu tuhaf kanâatlarından mütevellit sayılır. Kars'ın bundan evvel bir defa olarak Ruslar tarafından işgâli için 1828=1243 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasındaki izahâta bakınız. O vakit Edirne muâhedesiyle kurtulan Kars bu sefer de Paris muâhedesiyle kurtulmuştur. Bu muâhedeler için yukarda 1829=1245 vukuâtının «14 Eylül» ve aşağıda 1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkralarına bakınız).

1856=1272

1 Şubat 1856=24 Cumâda-l-ûlâ 1272, Cuma: Sulh esaslarına âit Viyana protokolünün imzâsı.

(Kırım harbinde müttefiklerin tahakkuk ve te'mini uğrunda kan döktükleri dört sulh esâsı vardır.

1 — Eflâk, Boğdan ve Sırbistan beylikleri üzerindeki Rus himâyesinin yerine Avrupa düvel-i-muazzaması müşterek kefâlet ve te'minâtının ikaamesi;

2 — Tuna nehrinde seyr-i-sefâin serbestîsi ve bu nehrin Rus hâkimiyyetinden ayrılacak olan ağızlarında beynelmilel bir idâre te'sisi;

3 — Karadeniz'in bîtaraflığı, yâni bütün devletler için bu denizde harb gemileri bulundurmak yasağı;

4 — Osmanlı tâbiiyyetinde bulunan hıristiyanların Müslümanlarla hukuk müsâvatı hakkında kendiliğinden vermiş olduğu te'minâtı gene kendiliğinden te'yid edecek olan pâdişahın istiklâli ve devletinin tamâmiyyet-i-mülkiyyesi.

Henüz Kırım'a asker çıkarmadan evvel 1854=1270 senesi 22 Temmuz=26 Şevvâl Cumartesi günü bu dört esâsı Rusya'ya bildirmiş olan müttefikler 26 Ağustos=2 Zülhicce Cumartesi günü kendine pek güvenen Rus hükûmetinden red cevâbı almışlardır. Fakat müttefikler Rusya'nın reddettiği dört şartı sulhün ana-prensipleri şeklinde tesbit eden «Protocole des quatre garanties=Dört kefâlet protokolü»nü gene o senenin 8 Ağustos=14 Zülka'de Salı günü imzâlamış oldukları için, Rusya'nın red cevâbı üzerine artık anlaşma ümidi kalmamıştır; bununla beraber Avusturya hükûmeti mütemâdiyen iki tarafı uzlaştırmaya çalışmış ve işte bundan dolayı Viyana'da ilk ikisi neticesiz kalmak üzere üç konferans toplanmıştır.

Bunlardan birincisi 15 Mart 1855=25 Cumâda-l-âhire 1271 Perşenbe gününden aynı senenin 26 Nisan=8 Şa'ban Perşenbe gününe kadar 43 gün sürmüş, ikincisi aynı senenin 4 Haziran=18 Ramazan Pazartesi günü toplanmış ve bu ilk iki konferans neticesiz kaldıktan sonra Avusturya'nın Rusya'ya verdiği ültimatomun kabulü üzerine bu 1856=1272 senesi 16 Kânunusâni=8 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü de üçüncü Viyana konferansının müzâkerâtı başlamıştır. İşte bu müzâkereler üzerine bu gün Viyana'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya ve mağlûb Rusya murahhasları tarafından imzâlanan «Mukaddimât-ı-sulhiyye» mukavelesi mucibince yukarıki dört esas üzerinde nihayet ittifâk edilmiş ve sulh muâhedesinin akdi için a'zamî üç hafta içinde Paris'te bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Şubat» ve «30 Mart» fıkralarına da bakınız. Bu gün imzâlanan Viyana protokolünün «Mukaddimât-ı-Sulhiyye» sayılmasına Paris kongresinde karar verilmiştir. Aşağıki fıkrada göreceğimiz ıslâhât fermânı işte bu protokol ahkâmına uymuş olmak için neşredilmiştir).

18 Şubat 1856=11 Cumâda-l-âhire 1272, Pazartesi: Gülhâne hattının ahkâmını te'yid ve tevsi'eden Islâhat Hatt-ı-Hümâyûnu.

(Bu Hatt-ı-Hümâyûnun neşrine sebeb, Kırım seferinin başındanberi müttefikler tarafından sulh esasları olarak tesbit ve ilân edildiğini yukarıki fıkrada gördüğümüz dört esasın dördüncüsünü yerine getirerek aşağıki fıkrada göreceğimiz Paris kongresine o hususdaki hüsnüniyyetini isbât etmiş bir devlet sıfatıyla iştirâk etmiş olmaktır.

Bâb-ı-Âlî'de vükelâ, devlet erkânı ve akalliyet mezheplerinin rûhânî reisleriyle ileri gelenleri hazır bulundukları halde okunan Hatt-ı-Hümâyûnun başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Müttefiklerin «himmet ve muâvenet»leriyle hâricî vaziyet sağlamlaştığı sırada dâhilî ıslâhât icrâsı yeni ve hayırlı bir devre mukaddime teşkil edecektir;

2 — Gülhâne hattı mucibince din ve mezhep farkı olmaksızın bütün tebaaya bahşedilmiş olan can, mal ve nâmus masuniyyeti «te'kid ve te'yid» edilmiştir;

3 — Fâtih devrindenberi gayr-i-müslim cemâatlara verilmiş olan imtiyâzlarla ruhânî muâfiyetler ibka edilmektedir;

4 — Bu imtiyâzlarla muâfiyetlerin yeni şartlar ve ihtiyaçlarla te'lifi için hükûmetin nezâreti altında olmak şartıyla patrikhânelerde hususî meclisler teşkil edilecek ve bu meclislerin kararları Bâb-ı-Âlî'ye arzedilip tasdik edilmek suretiyle kat'iyyet kesbedecektir;

5 — Patriklerin intihâb usulü ıslâh olunacak ve «kayd-i-hayat» ile tâyin edilecek patrik, piskopos, metropolit, marhasa ve haham gibi rûhânî reisler «usûl-i tahlifiyye»ye tâbi olarak devlete sadâkat yemini edeceklerdir;

6 — Cemâatların rûhânî reislerine vermekte oldukları «cevâiz ve avâidât» tamamıyla men'edilerek hepsi maaşa bağlanacaktır;

7 — Cemâat işleri rûhânî ve cismâni âzâdan mürekkep meclislere havâle edilecektir;

8 — Cemâatlere âit mektep, hastahane, mezarlık vesâire gibi umumî yerlerin «hey'et-i asliyyeleri üzre» tâmirlerine mümânaat edilmeyecekse de «müceddeden inşâsı» hükûmetin müsâadesine mütevakkıf olacaktır;

9 — Ahâlisi karışık olmayıp yalnız bir mezhep cemâatiyle meskûn olan yerlerde «zâhiren ve alenen âyîn icrâsı»na müsâade edilecektir;

10 — Küçük ve büyük mezhep farkı olmayıp bütün mezhepler din serbestîsinden müstefid olmakta müsâvidir;

11 — Din, dil ve ırk itibarıyla her hangi bir cemâatin diğer bir cemâatten aşağı tutulduğunu gösteren «kâffe-i ta'birât ve elfâz-u-temyîzât muharrerât-ı diyâniyyeden ilel-ebed mahv-u-izâle» edilecektir;

12 — Bu gibi tâbirlerin me'murlarla halk tarafından kullanılması da kanunen men'edilecektir;

13 — Hiç kimse din değiştirmeye, yâni ihtidâya mecbur edilemeyecektir;

14 — Cins ve mezhep farkı olmaksızın bütün tebaa devlet me'mûru olabilecektir;

15 — Kanuni ehliyet ve evsâfı hâiz her ferd hangi dine mensub olursa olsun «Mekâtib-i askeriyye ve mülkiyye»ye girmek hakkını hâiz olacaktır;

16 — Âzâsı «muhtelit bir Meclis-i Maârif»in nezâret ve teftişine tâbi olmak ve programlarıyla muallimleri bu meclisin mürakâbesiyle tâyin ve tesbit edilmek şartıyla akalliyet mektepleri açılmasına müsâade edilecektir;

17 — Müslümanlarla gayr-i-müslimler veyâhut münhasıran gayr-i-müslimler arasında zuhur edecek ticâret ve cinâyet dâvâları için muhtelit mahkemeler te'sis edilecek ve muhâkemeler alenî cereyân edecektir;

18 — Gayr-i-müslimler arasında çıkacak mirâs vesâire ihtilâfları gibi hususî dâvâlar alâkadârların talepleriyle patriklerle rûhânî meclislere havâle edilebilecektir;

19 — Muhtelit ticâret ve cinâyet mahkemelerine dâir kanunlar bir an evvel tedvir edilip Osmanlı imparatorluğunda kullanılan muhtelif dillere tercüme ve neşredilecektir;

20 — Hapishâneler «hukuk-ı insâniyyeyi hukuk-ı adâlet ile» te'lif edecek surette ıslâh olunacaktır;

21 — Her türlü «mücâzât-ı cismâniyye ve eziyyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muâmele» tamamıyla ilga ve ibtâl edilmiştir. Buna rağmen işkence yapan ve yaptıran me'murlar Cezâ kanununa konulacak maddeler mucibince tecziye edilecektir;

22 — Hukuk müsâvâtı vazife müsâvâtiyle kaaim olmak itibarıyla Müslümanlar gibi hıristiyanlar vesâir gayr-i-müslimler de askerlik hizmetiyle mükellef olacaklar ve bu mükellefiyyetlerini fi'len ifâ edebilecekleri gibi bedel vermek suretiyle de edâ etmek hakkını hâiz olacaklardır;

23 — Gayr-i-müslimlerin orduda «Sûret-i istihdâmları hakkında nizâmât-ı lâzıme yapılıp» bir an evvel neşredilecektir. [Bu hususta başlıca iki fikir ileri sürülmüştür. Her mezhep için ayrı tabur teşkilini teklif edenler olmuşsa da kabul edilmemiş ve nihayet karışık olması tercih edilmiştir];

24 — Vilâyet ve sancak meclislerindeki Müslüman ve gayr-i-müslim âzânın hakkaniyetle intihâbı ve re'ye fesat karıştırılmaması için nizamnâmeler tertib edilecektir;

25 — Devletlerle yapılacak «Suver-i tanzîmiyyeden sonra» yerli tebaanın tâbi olduğu ahkâma ittibâ'etmek şartıyle ecnebilere de Türkiye'de «Tasarruf-i emlâk» hakkı verilecektir;

26 — İltizâm usulünün ilgasıyla vergilerin doğrudan doğruya devlet tarafından tahsili esas olacaktır;

27 — «Beher sene içün vâridât ve masârifât defteri» denilen bütçe hakkında Tanzimâttan sonra yapılmış olan kanunun tatbikine i'tinâ edilecektir;

28 — Maaşların muntazam tesviyesine başlanacaktır;

29 — Her cemâatin rûhânî reisiyle devlet tarafından bir sene müddetle tâyin edilecek birer me'muru bütün tebaaya şâmil meselelerde «Meclis-i-Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye» müzâkerâtına iştirâk ettirilecektir;

30 — Meclis-i-Vâlâ âzâsı müzâkerelerde tamamıyla serbestçe söz söyliyecek ve bundan dolayı «asla rencide» edilmeyecektir;

31 — «İrtikâb-u-i'tisâf»ın men'ine âit kanunlar bilâ-istisnâ bütün me'murlara ciddiyetle tatbik edilecektir;

32 — Meskûkât tashih edilecek ve devletin «umûr-i mâliyyesine i'tibâr verecek banka misillü şeyler» yapılacaktır;

33 — Zirâat ve ticâretin inkişâfı için yollar yapılıp kanallar açılacaktır;

34 — Garp kültürüne ehemmiyet verilerek «Maârif ve ulûm ve sermâye-i Avrupa'dan istifâdeye» bakılacaktır;

35 — Hükûmet bu Hatt-ı-Hümâyûn ahkâmının «Bi-l-etrâf mütâlâasiyle peyderpey mevkı'-i icrâya konulması»na me'mur edilmiştir.

Aşağıki fıkrada göreceğimiz Paris kongresine iştirâk edecek devletlere de tebliğ edilmiş olan bu fermanla yukarda 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnunu ayıran başlıca hususiyet, o hattın hiç bir hâricî te'sir olmaksızın sırf dâhilî ihtiyaçlar bakımından hazırlanmış olmasına mukâbil bu fermanın yukarıki fıkrada müttefikler tarafından ilân edilmiş olduğunu gördüğümüz dört sulh esasının dördüncü maddesi mucibince Avrupa devletlerini tatmin için neşredilmiş olmasında gösterilir. Bu suretle devletin dâhilî ıslâhât işi bir hâricî siyâset meselesi hâline gelmiş demektir. Fakat harb masraflarını karşılayacak para ile ordusunun kullanacağı silâhları bile Avrupa'dan tedârike mecbur olacak hâle gelmiş bir devlet için başka türlü bir hareket imkânı yoktur. İşte bundan dolayı Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa millî izzetinefsi vikaye için yalnız iki şey yapabilmiştir.

1 — Islâhat fermânı Paris konferansından evvel neşredilmek suretiyle bu işi devlet kendiliğinden yapmış gibi görünmüştür;

2 — Paris muâhedesinin 9 uncu maddesine Baş-murahhas Âlî Paşa'nın himmet ve gayretiyle konulan bir fıkrada bu fermanın devletlere tebliğ edilmiş olması, onların Osmanlı «idâre-i dâhiliyyesine» müdâhale hakkını ihrâz etmeleri gibi bir mânâya gelemeyeceği kat'î bir ifâdeyle tasrih edilmiştir; hattâ pâdişahın bunu kendiliğinden neşretmiş olduğu hakkında bile bir ibâre vardır.

İşte bu suretle hem zavâhir kurtarılmış, hem de müstakbel bir müdâhalenin hukuk itibarıyla önü alınmış demektir.

Müttefiklerin Müslüman-Hıristiyan müsâvâtını te'min edecek şekilde ıslâhât istemeleri bir taraftan Rusya'nın Ortodoksları himâye iddiâlarına sed çekmek ve bir taraftan da umumîyetle Avrupa hıristiyanlığını tatmin etmek maksadıyla izah edilir.

Islâhat fermanının yukarıda gözden geçirdiğimiz otuz beş esâsı dört kısma ayrılabilir:

1 — Can, mal ve nâmus masuniyyetleriyle Osmanlı anâsırının hukukî müsâvâtı vesâire gibi esaslar Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnundaki ahkâmın te'yidinden ibâret olmak itibarıyla yeni bir şey değildir;

2 — Hapishânelerin ıslâhı, işkence yasağı, maaşların muntazam tesviyesi, meskûkât ve bütçe meseleleri, yollarla kanallara âit nâfia işleri ve maârif siyâsetinde Garp kültürüne ehemmiyet verilmesi gibi esaslar en zarurî ve hakiki ihtiyaçların ifâdesinden ibâret olmak itibarıyla Avrupa devletlerini tatmin gibi bir maksatla alâkadâr değildir;

3 — Avrupa'yı memnun etmek için gayr-i-müslimlere verilen yeni hakların en mühimleri devlet me'muriyetleriyle mülkî ve askerî mekteplere onların da girebilmelerine, kendi aralarındaki mirâs dâvâlarının patrikhânelerde görülebilmesine, resmî dil esasına mugayir olarak cinâyet ve ticâret kanunlarının akalliyet dilleriyle de neşredilmesine, bütün cemâatların ikişer mümessille Meclis-i-Vâlâ'da temsiline ve nihayet mülkiyet hakkının ilk defa olarak ecnebilere de teşmiline âid olanlardır. Bunların içinde patrikhânelere verilen kazâ hakkı pek mahdud olsa bile devletin adlî istiklâlini ihlâl eden bir vaziyet demektir;

4 — Islâhat fermanında gayr-i-müslim anâsırın lehine olduğu kadar aleyhine de birçok hükümler vardır. Askerlik mükellefiyyeti, Fâtih devrindenberi verilen dini imtiyâzlarla muâfiyetlerin yeni şartlarla te'lif edilmek üzere yeniden tedkik edilmek mecburiyeti, papazların ötedenberi kendi cemâatlerinden haraç şeklinde alageldikleri keyfi âidâtın ilgasıyla aylığa bağlanmaları ve bütün rûhânî reislerin sadâkat yeminiyle mükellef tutulmaları gibi esaslar onlara çok ağır gelmiş mükellefiyyetlerdir.

İşte bundan dolayı Müslümanlar kadar gayr-i-müslimler de bu meşhur ıslâhât fermanının aleyhinde bulunmuşlardır. En çok müteessir olanlar da Engelhardt'ın tâbiriyle asırlarca soygunculuk ettikten sonra «Cevâiz ve avâidât»ın birdenbire ilga edilivermesi hiç işlerine gelmeyen papazlardır; soyulmaktan kurtulan halk tabakaları da askerlik mecburiyetinden memnun değildir. Çünkü Osmanlı tarihinin başlarındanberi hep Müslümanlar ve bilhassa Türkler kan dökmüş ve gayr-i-müslimler kendi işleriyle meşgul olup râhat yaşamışlardır. İşte bundan dolayı Bâb-ı-Âlî'de ferman okunup bittikten sonra atlas keseye konulurken İzmit piskoposunun:

— Allâha dua edelim de şu ferman bir daha o keseden çıkmasın!

dediğinden bile bahsedilir. İmtiyazların yeniden tedkikini hükûmetin patrikhâne işlerine müdâhalesi ve hattâ bunların ilgasına kalkışması gibi göstermek isteyen Ortodoks kilisesinin biraz sonra bir Avrupa müdâhalesine yol açmak üzere gazetelerle menfi bir propagandaya kalkışmasında «Cevâiz ve avâidât» meselesinin her halde çok büyük bir te'siri olsa gerektir).

25 Şubat 1856=18 Cumâda-l-âhire 1272, Pazartesi: Paris sulh kongresinin açılması ve otuz beş günlük mütâreke kararı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «1 Şubat» fıkrasında bahsi geçen Viyana protokolu mucibince o tarihten a'zamî üç hafta=21 gün sonra toplanması lâzımgelen Paris kongresinin en geç 22 Şubat=15 Cumâda-l-âhire Cuma günü toplanmış olması icâb ettiği halde, ilk ictimâ üç günlük bir teahhurla ancak bu gün akdedilebilmiştir. Kongreye iştirâk eden devletler Türkiye, Fransa, İngiltere, Sardenya, Avusturya ve Rusya'dır. 1841=1257 senesi 13 Temmuz=23 Cumâdâ-l-ûlâ Salı günü akdedilmiş olan Boğazlar mukavelesinde imzâsı bulunmak itibarıyla Prusya devletinin de dâvet edilmesine 10 Mart=3 Receb Pazartesi celsesinde karar verilmiş ve bu suretle kongrede temsil edilen devletlerin sayısı yediyi bulmuştur.

Konferans Paris'te toplanmış olduğu için, diplomasi teâmülüne uyularak Riyâset makamına Fransa Hâriciyye nâzırı ve baş-murahhası kont Alexandre Walewski seçilmiştir. Birinci Napoleon'un gayr-i-meşrû oğlu olan ve Lehistan'da dünyâya gelen bu kont, anası lehli kontes Marie Walewska'nın adını taşır. Fransa'nın ikinci murahhası da Viyana büyük-elçisi baron François-Adolphe de Bourqueney'dir. Osmanlı imparatorluğunu Baş-murahhas olarak Sadr-ı-a'zam Mehmet Emin Âlî Paşa ve ikinci murahhas olarak da Paris sefîr-i-kebîri Mehmet Cemil Bey temsil etmiştir. Bu Mehmet Cemil Bey Koca-Reşid Paşa'nın oğludur. İngiltere krallığını Hâriciyye nâzırı kont George-Gulliaume-Frederic de Clarendon ve Paris büyük-elçisi baron Henri-Richard-Charles Cowley, Sardenya krallığını meşhur Baş-vekil ve Mâliye nâzırı kont Camille Benso de Cavour ve Paris orta-elçisi marki Salvator de Villamarina, Avusturya-Macaristan'ı Hâriciyye nâzırı kont Charles-Ferdinand de Buol-Schauenstein ve Paris orta-elçisi baron Joseph-Alexandre de Hübner, Prusya krallığını Hâriciyye nâzırı baron Othon Theodore de Manteuffel ve Paris orta-elçisi kont François de Hatzfeldt-Wildenburg-Schoenstein ve nihayet mağlûb Rusya imparatorluğunu da çarlık Karargâh-ı-umumi kumandanı ve çarın harb yâveri General kont Alexis Orloff ve orta-elçi baron Philippe de

Brunnow temsil etmiştir. Aşağıki fıkrada göreceğimiz Paris muâhedesinde işte bunların imzâları vardır.

Kongre Fransa Hâriciyye nezâreti binâsında toplanmıştır. İlkönce reis seçilip kısa bir teşekkür nutku irâd etmiş, ondan sonra alel-usul salâhiyetnâmeler tedkik edilip muvâfık görülmüş ve işte bunun üzerine müzâkere açılınca reisin teklifiyle müzâkerâtın mahrem tutulması kararlaşmış ve yukarda bu sene vukuâtının «1 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Viyana protokolündeki esaslar «Mukaddimât-ı-sulhiyye» olarak kabul edildikten sonra da 31 Mart=24 Receb Pazartesi günü akşamına kadar denizde ve karada mütâreke akdine ve bu hususun muhârib devletler murahhasları tarafından telgrafla derhâl baş-kumandanlara tebliğ edilmesine karar verilmiştir. Eğer icâb ederse bu otuz beş günlük mütâreke temdid edilebilecektir.

Paris kongresinde 24 celse akdedilmiştir. Aşağıdaki fıkrada göreceğimiz sulh muâhedesinin 30 Mart Pazar gününe tesâdüf eden imzâ tarihine kadar 19 celse akdedildikten sonra, Nisan içinde beş toplantı daha yapılmıştır. Bu günkü açılış celse-sinden itibaren gün tarihlerine göre bunlar şöyle sıralanır:

İkinci celse — 28 Şubat=21 Cumâda-l-âhire Perşenbe:
Üçüncü celse — 1 Mart=23 Cumâda-l-âhire Cumartesi:
Dördüncü celse — 4 Mart=26 Cumâda-l-âhire Salı:
Beşinci celse — 6 Mart=28 Cumâda-l-âhire Perşenbe:
Altıncı celse — 8 Mart=1 Receb Cumartesi:
Yedinci celse — 10 Mart=3 Receb Pazartesi:
Sekizinci celse — 12 Mart=5 Receb Çarşanba:
Dokuzuncu celse — 14 Mart=7 Receb Cuma:
Onuncu ve On birinci celseler — 18 Mart=11 Receb Salı:
On ikinci celse — 22 Mart=15 Receb Cumartesi:
On üçüncü celse — 24 Mart=17 Receb Pazartesi:
On dördüncü celse — 25 Mart=18 Receb Salı:
On beşinci celse — 26 Mart=19 Receb Çarşanba:
On altıncı celse — 27 Mart=20 Receb Perşenbe:
On yedinci celse — 28 Mart=21 Receb Cuma:
On sekizinci celse — 29 Mart=22 Receb Cumartesi:
On dokuzuncu celse — 30 Mart=23 Receb Pazar:

Sulh muâhedesinin işte o gün imzâsından sonra:

Yirminci celse — 2 Nisan=26 Receb Çarşanba:
Yirmi birinci celse — 4 Nisan=28 Receb Cuma:
Yirmi ikinci celse — 8 Nisan=2 Şa'ban Salı:
Yirmi üçüncü celse — 14 Nisan=8 Şa'ban Pazartesi:
Yirmi dördüncü ve sonuncu celse — 16 Nisan=10 Şa'ban Çarşanba günleri akdedilmiştir.

Sulh muâhedesinin imzâsından sonra Nisan içinde akdedilen beş celsede ikinci derecedeki meseleler görüşülüp bâzı kararlar verilmiştir).

30 Mart 1856=23 Receb 1272, Pazar: Kırım harbine nihayet veren Paris sulh muâhedesinin imzâsı.

(Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz otuz beş günlük mütârekenin otuz dördüncü günü imzâlanan Paris muâhedesinin nihayet verdiği büyük seferde Türkler Tuna, Kırım, Kafkas ve Anadolu cephelerinde harbettikleri halde müttefik İngiliz, Fransız ve Sardenya/İtalya orduları yalnız Kırım cephesinde çarpışmışlardır. Bu harbin «Kırım muhârebesi» ismiyle anılması, neticenin orada alınmış olmasından ve müttefiklerin de yalnız orada kan dökmüş olmalarındandır.

Sefer müddetleri de farklıdır. 1853=1270 senesi 4 Teşrinievvel=1 Muharrem Salı günü Rusya'ya harb ilân etmiş olan Türkiye o tarihten bu güne kadar tam 2 sene, 5 ay, 27 gündenberi harb hâlindedir; gene aynı senenin 23 Teşrinievvel=20 Muharrem Pazar günü ilk ateşin açılmasından yukarıki fıkrada gördüğümüz mütâreke tarihine kadar Türkler 2 sene, 4 ay, 4 gün cephede harbetmişlerdir.

Buna mukâbil 1854=1270 senesi 27 Mart=27 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Rusya'ya harb ilân etmiş olan İngiltere ile Fransa Paris muâhedesinin imzâsına kadar 2 sene, 4 gündür harb hâlinde bulunmakla beraber ilk ateşe gene o senenin 20 Eylül=27 Zülhicce Çarşanba günü Kırım'daki Alma muhârebesinde girmiş oldukları için, o tarihten yukarıki fıkrada gördüğümüz mütâreke gününe kadar ancak 1 sene, 5 ay, 6 gün yalnız bir cephede kan dökmüşlerdir.

Bu vaziyete göre Türkler İngiliz-Fransız müttefiklerine nisbetle 10 ay, 28 gün fazla harbetmişler demektir.

Sardenya krallığının harbe girmesi 1855=1271 senesi 26 Kânunusâni=7 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü Torino muâhedesinin imzâsıyla başlamış olduğuna göre, en az sıkıntı çeken bu İtalyan krallığı o tarihten itibaren 1 sene, 2 ay, 5 gün harb hâlinde bulunmuş ve aynı senenin 10 Mayıs=22 Şa'ban Perşenbe günü Kırım'a asker çıkardıktan sonra 25 Mayıs=8 Ramazan Cuma günü Tchernaia muhârebesinde ilk ateşe girmiş olmak itibarıyla yukarıki mütâreke tarihine kadar yalnız 9 ay, 2 gün bilfiil harbetmiştir.

İşte bu vaziyete rağmen bizim müttefikler Kırım muhârebesinin bütün şerefini kendilerine hasreden bir propaganda yapmışlar ve en ciddi tarih menbâlarında bile Türkiye'yi pek ehemmiyetsiz bir unsur gibi göstermişlerdir. Hâlbuki kendilerinin Kırım'a gidebilmeleri Türklerin Tuna boylarında Rusya'yı tamamıyla mağlûb etmiş olmaları sâyesindedir ve Kırım'da elde edilen büyük ve parlak neticede de Türk ordusu en mühim âmillerdendir.

Bu gün Paris kongresinde bir sulh muâhedesiyle üç mukavele imzâlanmıştır; bunlar ehemmiyetlerine göre şöyle sıralanır:

1 — «Paris muâhedesi» ismiyle meşhur büyük sulh muâhedesi;

2 — Boğazlar mukavelesi;

3 — Bîtaraf ilân edilen Karadeniz'de sâhilleri bulunan devletlerin bulundurabilecekleri hafif harb gemilerine âit mukavele;

4 — Aland adalarına âit mukavele.

Bu tarihî vesikaların bütün murahhaslar tarafından imzâsı üzerine kongre reisi kont Walewski bir gün sonra müddeti bitecek olan mütâreke hâlinin Paris muâhedesi alâkadâr devletler tarafından a'zamî dört hafta içinde tasdik edilip kat'iyyet kesbedinceye kadar temdidini teklif

etmiş ve ittifâkla kabul edilen bu teklif murahhaslar tarafından telgraflarla derhâl devletlerine bildirilmiştir.

Paris muâhedesi 34 madde ile bir müzeyyel maddeden ibârettir ve yukarıki fıkrada bahsi geçen yedi devletin birinci ve ikinci murahhasları tarafından imzâ edilmiştir.

Muâhedenin mukaddimesinde sulhün temeli olarak Fransızca ve Türkçe metinlerinde:

«Retablissement et consolidation de la paix, en assurant, par des garanties efficaces et reciproques, l'independance et l'integrite de l'Empire Ottoman»

Yani:
«Saltanat-ı-Seniyyenin istiklâl-i âlisiyle memâlikinin tamâmiyyetini kefâlet-i müessire ve mütekabile ile te'min»

hususundan başlıca esas olarak bahsedilmektedir.

34 maddenin ihtivâ ettiği esaslar şöyle sıralanabilir:

1 — Birinci madde mucibince muâhedenin tasdikinden itibaren müttefiklerle Rusya arasında takarrür edecek sulh «ebedî» dir.

2 — İkinci, üçüncü ve dördüncü ve otuz birinci maddeler harb esnâsında işgâl edilen yerlerin mütekabilen tahliyelerine âittir. Bu tahliye işleri iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısmı Rusların Anadolu cephesinde işgâl ettikleri Kars şehir ve kalesi ile diğer yerleri ve bilmukabele müttefiklerin de Kırım'da işgâl etmiş oldukları Sıvastopol, Balaklava, Kamiesch=Kamış, Eupatoria=Gözleve, Kerç, Yenikale, Kinbourn=Kılburun ves'aire gibi şehirlerle limanları tahliye ve iâde etmelerine âittir. Otuz birinci maddede ise müttefik devletler tarafından gönderilmiş askerlerin Türk topraklarında dost olarak bulunmakta oldukları yerleri bir an evvel terkedip gideceklerinden bahsedilmektedir. Aşağıda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

3 — Yirminci ve yirmi birinci maddelerde de arâziye âit esasların en mühimlerine temâs edilmektedir. Bu iki madde mucibince müttefiklerin Kırım'da işgâl etmekte oldukları yerlerin Ruslara iâdesine mukâbil, Ruslar da Besarabya'nın Cahul/Kahulu, İsmail ve Bolgrad kazâlarından mürekkep kısmını Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartıyla Boğdan beyliğine terkedecektir. Mağlüb Rusya'nın yegâne arâzi ziyânı İşte bundan ibârettir. Yirminci maddede hudud hattı tesbit edilmekte olan bu toprak parçasının Boğdan'a ilhâkından maksat, Rusya'yı Tuna ağızlarından uzaklaştırmaktır. Tuna ağızlarındaki adaların doğrudan doğruya Türkiye'ye terki için aşağıda 1857=1273 vukuâtının «19 Haziran» fıkrasına bakınız.

4 — Harpten evvelki vaziyetini aynen muhâfaza edecek olan Anadolu hududu bakkındaki otuzuncu madde mucibince her türlü ihtilâfın önü alınmak üzere hudut hattının tamamıyla tavzihi için iki Türk, iki Rus ve birer İngiliz ve Fransız komiserinden mürekkep bir muhtelit komisyon teşkil edilecek ve bu komisyon muâhedenin tasdik tarihinden itibaren sekiz ay içinde işini bitirmiş olacaktır.

5 — Yirmi ikinci maddeden yirmi yedinci maddeye kadar altı madde Memleketeyn'e attir. Bu maddeler mucibince Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartıyle muâhedede imzâları bulunan devletlerin müşterek kefâletleri altında mevcud

imtiyâzlarından istifâde etmekte devâm, edeceklerdir; bu suretle Rusya'nın bu iki beylik üzerinde iddiâ ettiği himâye hakkı tamamıyla kaldırılmış demektir. Hattâ kefil devletlerden hiç birinin münferiden himâye iddiâ edemeyeceği ve Memleketeyn'in dâhilî işlerine müdâhale hakkı olmayacağı da tasrih edilmiştir. Bundan başka her iki beyliğe âit nizamlarla teşkilât kanunlarını yeniden tedkik için kefil devletlerin mümessilleriyle Türkiye'nin bir komiserinden mürekkep bir komisyon teşkil edilmesine, pâdişahın bu iki memlekette bütün halk sınıflarını hakkıyle temsil edebilecek birer «Dîvan» teşkil etmesine ve bu dîvânların o komisyonla münâsebâtının ayrıca tesbitine, işte bu suretle esaslar tesbit edildikten sonra Memleketeyn'in yeni teşkilâtı bir Hatt-ı-Hümâyûn'la ilân edilmesine, voyvodaların âsâyiş ve hudut emniyetleri için müsellâh kuvvetler bulundurmalarına ve bunların indelhâce Bâb-ı-Âlî ile mutâbık kalmak şartıyla her hangi bir taarruza karşı müdâfaa salâhiyyetlerine ve nihayet dâhilî kargaşalıklar çıktığı takdirde Bâb-ı-Âlî'nin devletlerle anlaşıldıktan sonra kuvvet sevkedebilmesine karar verilmiştir.

6 — Yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu maddeler Sırp beyliğine âittir. Bu prenslik Osmanlı hâkimiyyeti ve devletlerin müşterek kefâleti altında imtiyâz fermanlarından istifâde etmekte devâm edecek ve Bâb-ı-Âlî şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Sırbistan kalelerinde asker bulundurmak hakkını hâiz olacaktır. İndelhâce asker sevki için devletlerle anlaşmak lâzımdır.

7 — On birinci maddeden on dördüncü maddeye kadar dört madde Karadeniz'e âittir. Bîtaraf ilân edilen bu iç-denizde sâhilleri olan ve olmayan hiç bir devletin harb gemileri bulundurmak hakkı olmayacak ve Türkiye ile Rusya Karadeniz tersânelerini kaldıracakları gibi yenilerini de yapamayacaklardır; yalnız on dördüncü maddede sulh muâhedesinin «Annexe=Cüz'-i mütemmim»i olduğundan bahsedilen ve bu gün muâhede ile beraber imzâlanan üç maddelik bir Türk-Rus mukavelesi mucibince Türkiye ile Rusya Karadeniz sâhillerinin muhâfazasında kullanmak üzere 50 metre uzunluğunda ve a'zami sekiz yüz ton hacminde altışar buharlı gemi ile en fazla iki yüz tonluk buharlı veya yelkenli dörder hafif gemi bulundurmak hakkını hâiz olacaklardır.

8 — Onuncu maddede Boğazlar meselesine âittir. Yukarda 1841=1257 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Boğazlar mukavelesini te'yid eden bu maddede gene bu gün imzâlanan yeni bir mukavelenin sulh muâhedesine «rabt-u-tezyîl» kılınmış, olduğundan bahsedilmektedir. Yeni mukavele dört maddeliktir. Mukaddimesinde eski mukavelenin teferruâtına âit bâzı tâdilât yapılmış olduğu kaydedildikten sonra Türkiye'nin sulh hâlinde Boğazları bütün harb gemilerine kapalı bulunduracağından, devletlerin de bu esasa riâyet edeceklerinden, yalnız Istanbul'daki sefâretlerin emrinde bulunacak birer hafif harb gemisine eskiden olduğu gibi müsâade edileceğinden ve nihayet Tuna seyr-i-sefâinine âit yeni nizamnâmelerin tatbikini te'min için muâhedede imzâları bulunan devletlerin bu nehir ağızlarında ikişer hafif gemi bulundurabileceklerinden bahsedilmektedir.

9 — On beşinci maddeden on dokuzuncu maddeye kadar beş madde yeni Tuna rejimine âittir. Bu maddeler mucibince muhtelif memleketlerden geçmekte olan Tuna nehriyle ağızlarında seyr-i-sefâin serbestîsi Avrupa devletlerinin müşterek kefâletleri altına alınmış ve bu serbestînin inzibat ve karantene icâbâtından başka hiç bir kayıt ile tahdid edilememesine karar verilmiştir; bunlara âit esasları tâyin ve tatbik için muâhedede imzâları bulunan yedi devletin birer murahhasından mürekkep bir Avrupa komisyonu teşkil edilip iki sene içinde Tuna ağızlarını seyr-i-sefâine müsâit bir hâle getirdikten sonra feshedilecek ve buna mukâbil nehir boyunda sâhilleri bulunan Türkiye, Avusturya, Bavyera ve Wurtemberg devletlerinin birer murahhasıyla Sırbistan ve Memleketeyn beyliklerinin seyr-i-sefâin ve inzibat

nizamnâmelerini tertib edecek, serbestî esasını ihlâl eden Bâb-ı-Âlîce, tasvib edilecek birer komiserinden mürekkep dâimî bir komisyon her türlü mevânii ortadan kaldıracak, bütün nehir boyunca yapılması lâzımgelen maddi işleri yaptıracak ve Avrupa komisyonununun feshinden sonra nehrin ağızlarıyla Karadeniz'in o civardaki kısmının seyr-i-sefâine müsâit kalmasına nezâret edecektir.

10 — Dokuzuncu madde Bâb-ı-Âlî'nin birer suretini devletlere tebliğ etmiş olduğu Islâhât fermânı hakkındadır. Bu mesele için yukarda bu sene vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız.

11 — Yedinci maddede Türkiye'nin Avrupa hukuk-ı-umumîyyesinden istifâde hakkı tasdik edilerek devletler manzûmesine kabul edilmiş olduğu ilân edilmekte, muâhededе imzâları bulunan devletler Osmanlı istiklâliyle tamâmiyyet-i mülkiyyesine riâyet edeceklerini yegân yegân taahhüd ettikten başka bu taahhüdün tamamıyla tatbikini müşterek kefâlet altına almakta ve bu esasların ihlâline ma'tuf her hangi bir teşebbüsü bir menfaat-i-umumîyye meselesi telâkki edeceklerinden bahsedilmektedir.

Bu fevkalâde mühim maddenin Avrupa hukuk-ı-umumîyyesinden istifâdemizle devletler manzûmesine kabulümüz hakkındaki birinci fıkrası bâzı menbâlarda bir takım yanlış telâkkilere yol açarak Türkiye'nin bütün tarihinde ilk defa olarak Avrupa devletleriyle hukuk müsâvâtına nâil olduğundan bahsedilirse de kat'iyyen doğru değildir.

Devletler hukuku bakımından Türkiye'nin vaziyeti üç devre ayrılır. Birinci devir, Avrupa hukukunda Türk üstünlüğü devridir; bu parlak devirde Osmanlı imparatoru resmen pâdişahlar pâdişahı sayılmış, meselâ Avusturya hükümdarı ancak Osmanlı sadr-ı-a'zamıyla müsâvi addedilmiş, muâhedelerin yalnız Istanbul'daki Türkçe metinleri esas ittihâz olunmuş ve Avrupa devletleri haraca bağlanmıştır. Birçok muâhedelerdeki sarâhatlerle sâbit olan bu ilk devir 1533=939 senesi 22 Haziran=29 Zülka'de Pazar günü akdedilen Istanbul muâhedesiyle başlayıp 1606=1015 senesi 11 Teşrinisâni=10 Receb Cumartesi günü imzâlanan ve Türk üstünlüğünün yerine hukukî müsâvât esasını ikame eden Zsitva-Torok sulhüne kadar tam 73 sene, 4 ay, 9 gün sürmüştür. Fakat bu müsâvât bile teşrifât ve muhâberat sahalarına münhasır kaldığı için biraz nazarîdir ve hattâ birçok devletler bu ikinci devirde bile Türk hazinesine haraç ve pâdişahlara mecburî hediyeler takdimine devâm etmişlerdir.

İnhitat devrimizdeki fecî mağlûbiyyetler yüzünden bu muhteşem müsâvât devrinin nihayet bulması da 1699=1110 senesi 26 Kânunusâni=24 Receb Pazartesi günü akdedilen Karlofça muâhedelerinin imzâsı üzerinedir. Birçok arâzi kaybedip artık parçalanmaya başlayan Osmanlı imparatorluğunun o tarihe kadar almakta olduğu son haraçlarla hediyelere işte bu muâhede ile nihayet verilmiş ve Türkiye eski heybet ve ehemmiyetini kaybetmiştir. Bu vaziyete göre müsâvât esasına istinâd eden ikinci devir Zsitva-Torok sulhünden Karlofça muâhedesine kadar tam 92 sene, 2 ay, 5 gün sürmüş demektir. İlk önce resmî Türk üstünlüğü ve ondan sonra da hukukî müsâvât esaslarıyla geçen bu ilk iki devrin mecmûu 165 sene, 6 ay, 14 gün tutmaktadır.

Karlofça muâhedesiyle başlayıp Paris muâhedesiyle nihayet bulan üçüncü devirde bile müsâvât esâsı Türkiye aleyhine olarak resmen ihlâl veya ibtâl edilmiş değildir. Sırf kendi kuvvetiyle mevcudiyyetini muhâfaza imkân ve iktidârından artık mahrum olan Osmanlı devleti Mehmed Ali isyânı gibi dâhilî gailelerini bile ancak hâricî yardımlarla tesviye edebilecek hâle geldiği için, 157 sene, 2 ay, 5 gün süren bu üçüncü devirde bir taraftan hıristiyan unsurlar üzerinde iddiâ edilen himâye hakları gibi dini ve bir taraftan da

kapitülâsyonlardan mütevellit siyasi, adlî ve iktisâdî vesilelerle büyük devletler için dâimî bir müdâhale sâhası hâline gelmiş, işte bundan dolayı «Avrupa hukuk-ı-umumîyyesi»nden istifâde edememiş ve meselâ 1815 Viyana kongresi gibi beynelmilel toplantılara dâvet edilmemiştir.

Paris muâhedesinin yedinci maddesi bu bakımdan fevkalâde mühim olmakla beraber, Osmanlı istiklâliyle tamâmiyyet-i-mülkiyyesinin Avrupa kefâleti altında bulunması, gayr-i-müslimlere verilen haklar gibi dâhilî bir meselenin muâhedeye ayrı bir madde ile geçirilrrıiş olması ve bilhassa devletin kendi topraklarındaki hâkimiyyetini tahdid eden kapitülâsyonların ilgâsı hakkında 25 Mart=18 Receb Salı günü toplanan on dördüncü celsede Ali Paşa'nın ileri sürdüğü haklı sebeplerin ıslâhâtâ muallâk bir takım müphem vaitlerle geçiştirilmiş olması bu meşhur maddedeki tumturaklı ve yaldızlı sözlere rağmen Osmanlı imparatorluğunun «Avrupa hukuk-ı-umumîyyesi»nden hiç bir zaman tamamıyla istifâde edemeyeceğini gösteren hukukî ve siyasî engellerdir. Bu gibi kayıtlar Osmanlı istiklâlinin mütemâdiyen ihlâline sebeb olmuş ve sadâret tebeddüllerine varıncaya kadar her hususta devletlerin haksız ve münâsebetsiz müdâhalelerine yol açmıştır. Misâl olarak aşağıda 1856=1273 vukuâtının «1 Teşrinisâni» ve 1857=1273 vukuâtının «6 Ağustos» fıkralarına bakınız.

12 — Beşinci madde muâhedede imzâları bulunan devletlerin harb suçluları hakkında afv-i-umumî ilân etmelerine ve altıncı madde de esirlerin derhâl mübâdelesine âittir.

13 — Sekizinci maddede Türkiye ile Paris muâhedesini imzâlayan diğer devletlerden biri veya bir kaçı arasında sulhü ihlâl edebilecek mühim bir ihtilâf çıktığı takdirde, her iki tarafın da silâha sarılmadan evvel mütebâki devletlerin tavassutuna mürâcaat edeceğinden bahsedilmektedir. Tabiî bu madde ile bilhassa Rusya istihdâf edilmiştir.

14 — Türkiye'yi alâkadâr etmeyen otuz üçüncü madde Baltık denizindeki Aland adalarına âittir ve bu Fin adaları için gene bu gün İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında ayrı bir mukavele imzâ edilmiştir.

Osmanlı tamâmiyyet-i-mülkiyyesi, Türkiye'deki müttefik kuvvetlerinin hareket tarihi, Tuna işleri, hudut meseleleri ve Memleketeyn beyliklerinin yeni vaziyetleri hakkında Paris muâhedesinin mütemmimleri ve zeyilleri şeklinde bundan sonra akdedilen tâlî mukavelelerin en mühimleri için aşağıki fıkra ile daha aşağıda bu senenin «13 Mayıs», 1857=1273 vukuâtının «19 Haziran» ve nihayet 1858=1275 vukuâtının da «19 Ağustos» fıkralarına bakınız.

Paris muâhedesinin hoşa gitmeyen bâzı esaslarından dolayı Âlî Paşa siyasî rakipIerinin ve bilhassa Koca-Reşid Paşa'nın birçok tenkitlerine uğramışsa da, bunların ekserisi haksızdır).

15 Nisan 1856=9 Şa'ban 1272, Salı: Osmanlı «Tamâmiyyet-i-mülkiyye»sinin tekeffülü hakkında İngiltere-Fransa-Avusturya muâhedesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Paris muâhedesinin yedinci maddesiyle Osmanlı devletinin tamâmiyyet-i-mülkiyyesi Rusya'nın da dâhil olduğu devletler hey'eti tarafından tekeffül edilmiş olmakla beraber, kurdun kuzuya kefâletini andıran öyle bir vaziyeti pek sağlam bulmayan İngiliz, Fransız ve Avusturya hükûmetleri bilhassa Rusyanın müstakbel bir tecâvüz ihtimâline karşı bu gün Paris'te üç maddelik bir muâhede imzâlamışlardır. Bu yeni muâhedeye göre o üç büyük devlet tarafından yegân yegân ve müştereken tekeffül edilen tamâmiyyet esasının her hangi bir başka devlet tarafından ihlâli «Casus belli=Harb sebebi»

sayılacak ve o takdirde kefil devletler Bâb-ı-Âlî ile anlaşıp kara ve deniz kuvvetlerini mütecâvize karşı derhâl harekete getireceklerdir).

13 Mayıs 1856=8 Ramazan 1272, Salı: Müttefiklerin Türkiye'deki kuvvetlerini geri çekmeleri hakkında yeni mühlet mukavelesi.

(1854=1270 vukuâtının «12 Mart» fıkrasında gördüğümüz ittifâk muâhedesi mucibince müttefikler sulhün imzâsından itibaren kırk gün içinde Türkiye'deki askerlerini geri çekmek mecburiyetindedirler; fakat uzun süren harb vaziyeti buna imkân bırakmadığı için, bu gün Istanbul'da imzâ edilen iki maddelik mukavele mucibince müttefiklere altı aylık yeni bir mühlet verilmiştir. Bu mühlet, sulh muâhedesi tasdiknâmelerinin Paris'te mübâdelesine tesâdüf eden 27 Nisan=21 Şa'ban Pazar gününden itibaren hesab edilecektir).

1856=1273

1 Teşrinisâni 1856=3 Rebî'ül-evvel 1273, Cumartesi: Âlî Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın beşinci sadâreti.

(Kendi yetiştirdiği Âlî Paşa'nın kendi makamına kadar yükselmesi Koca-Reşid Paşa'nın nihayet ondan yüz çevirmesine sebeb olmuş ve büyük üstâd kıymetli talebesinin siyâsetini artık her vesîleyle tenkide başlamıştır. Bilhassa Paris kongresine Baş-murahhas olarak gitmek istediği halde İngiliz siyâsetine taraftârlığından dolayı Fransa'nın muhâlefeti üzerine gidemediği için o büyük işin de Âlî Paşa'ya havâle edilmiş olmasından çok müteessir olduğu rivâyet edilir. İşte bundan dolayı Reşid Paşa ile taraftârlarının Paris muâhedesi hakkındaki tenkitleriyle propagandaları Âlî Paşa'nın mevkiini sarsmış ve tam o sırada Memleketeyn'in yeni idâresi hususunda İngiltere ile Fransa arasında çıkan bir ihtilâf üzerine İngiliz elçisi Stratford of Redcliffe'in pâdişaha mürâcaatla Koca-Reşid Paşa'nın sadâretini istemesi bu günkü değişikliğe sebeb olmuştur. Türkiye'nin dâhilî işlerine müdâhale edilemeyeceği hakkında Paris muâhedesinin dokuzuncu maddesine dercedilen hükmün ne kadar vâhî olduğu işte bu suretle yedi ay sonra meydana çıkmış demektir.

Âlî Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1855=1271 senesi 2 Mayıs=14 Şa'ban Çarşanba gününden itibaren 1 sene, 6 ay sürmüştür. Birinci sadâreti için yukarda 1852=1268 vukuâtının «6 Ağustos» ve «3 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

1857=1273

19 Haziran 1857=26 Şevvâl 1273, Cuma: Besarabya hududuna âit Paris muâhedesi ve Tuna ağızlarındaki adaların Türkiye'ye ilhâkı.

(1856=1272 vukuâtının «20 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin mütemmimlerinden olan bu beş maddelik yeni muâhede Türkiye, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Sardenya ve Rusya mümessilleri tarafından imzâ edilmiştir; en mühim esasları şunlardır.

1 — Besarabya'nın yeni hududunu tesbit eden tahdid komiserlerinin 30 Mart 1857=4 Şa'ban 1273 Pazartesi tarihli haritası kabul edilip muâhedeye rabtolunmuştur;

2 — Tuna nehrinin Karadeniz'e dökülürken teşkil ettiği deltadaki kollarında bulunan adalar, Paris sulh muâhedesinin 21 inci maddesi mucibince Boğdan'a değil bu yeni muâhede mucibince eskiden olduğu gibi doğrudan doğruya Türkiye'ye ilhâk edilmişlerdir;

3 — Paris sulh muâhedesinde meskût geçilmiş olan «Yılan adası=Fidonâsi/ile des Serpents» da Tuna ağızlarındaki adalardan sayılabileceği için Türkiye'ye terk olunmuştur;

4 — Türkiye bu adada bir fener kulesi yapacaktır.

«Yılan adası» Karadeniz'de ve Tuna deltasının tam karşısında küçük ve kayalık bir adadır. Burada bâzı balıkçı kulübelerinden başka bir şey yoktur, ehemmiyyeti Tuna ağızlarının karşısındaki coğrafî vaziyetindedir).

6 Ağustos 1857=10 Zülhicce 1273, Cumartesi: Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti.

(Yukarıki senenin 1 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü İngiltere sefirinin talebiyle beşinci defa olarak Sadr-ı-a'zam olduğunu gördüğümüz Koca-Reşid Paşa 7 ay, 7 gün iş başında kaldıktan sonra Fransa sefirinin talebiyle azledilmiştir. Sebeb olarak Memleketeyn intihâbâtından bahsedilir. Paris sulh muâhedesinin yirmi dördüncü maddesi mucibince Eflâk'la Boğdan'da halk mümessillerinden mürekkep birer «Dîvan» seçilmesi takarrür etmiş ve Fransa sefiri Memleketeyn'in bir idâre altında birleşmesine taradar olan namzetlerin intihâbına Bâb-ı-Âlî'nin mâni' olduğundan bahsederek bu seçimler yapılırken Boğdan intihâbâtına fesat karıştığını iddiâ edip seçimin ibtâlini istemişse de Bâb-ı-Âlî bu iddiâyı kabul etmemiş ve işte bunun üzerine sefir Thouvenel saraya gidip Istanbul'u terkedeceğinden bahsederek tehditler savurmuş ve hattâ Rusya, Prusya ve Sardenya elçileri de protestolarıyla kendisini takviye etmiş oldukları için, Sultan Mecid Reşid Paşa'yı fedâ etmeye mecbur olmuştur. Fakat işin hakiki sebebi Reşid Paşa'nın İngiliz siyâsetine istinâd etmesi ve Paris kongresindenberi İngiltere ile Fransa arasındaki tarihî rekabetin yeniden alevlenmiş olmasıdır.

Ümmîliğinden bahsedilen yeni Sadr-ı-a'zam Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın birincisiyle ikincisi arasında iki günlük bir fâsıla bulunan ilk sadâretleri için yukarda 1853=1269 vukuâtının «14 Mayıs» ve «8 ve 10 Temmuz» fıkralarına bakınız).

1857=1274

22 Teşrinievvel 1857=3 Rebî'ül-evvel 1274, Perşenbe: Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın altıncı ve sonuncu sadâreti.

(O kadar mühim bir zamanda ümmîliğine rağmen iş başına getirilmiş olan Mustafa Nâilî Paşa'nın azline sebeb olarak bir gün pâdişahın temâs ettiği siyasî bir meseleyi kavrayamamış olmasından bahsedilir. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 17 günden ibârettir).

1858=1274

7 Kânunusâni 1858=21 Cumâda-l-ûlâ 1274, Perşenbe: Büyük Tanzimâtçı ve teceddüdcü Sadr-ı-a'zam Koca-Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü.

(Tanzimât-ı-Hayriyye'nin bu büyük ve mümtâz rehberi Emirgân'daki yalısında kalb hastalığından ve daha zayıf bir rivâyete göre de zâtürreden bir hafta kadar yattıktan sonra, öyle bir devlet-adamı için pek erken sayılabilecek bir yaşta dünyadan elini çekmiştir.

Sultan Bâyezid evkâfı ruznamçecisi Enderunlu-Mustafa Efendi'nin oğlu olan Büyük-Reşid Paşa en kuvvetli rivâyete nazaran 1214=1800 senesi 16 Şevvâl=13 Mart Perşenbe günü Istanbul'da dünyâya gelmiş olduğuna göre 57 sene, 9 ay, 26 gün yaşadıktan sonra 58 yaşının içinde ölmüş demektir.

Ali Fuad Bey'in «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye» ismindeki eserinin 41 inci sahifesinde paşanın vefâtı «24 Cumâda-l-âhire=9 Şubat Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir; İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl Bey'in «Osmanlı devrinde son Sadr-ı-a'zamlar» külliyyâtının birinci cüz'ünün 17 inci sahifesinde görülen «25 Cumâda-l-ûlâ=11 Kânunusâni Pazartesi» tarihî de Reşid Paşa'nın vefâtına değil, Âlî Paşa'nın dört gün sonraki üçüncü sadâretine müsâdif olmak itibarıyla bir zühul eseri olmak lâzımgelir. Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihî «Cerîde-i-Havâdis»in kaydıyla sâbittir.

Osmanlı tarihinin en büyük ve en vatanperver vezirlerinden olan Koca-Reşid Paşa'nın muhtelif elçiliklerinden başka dört defa Hâriciyye nâzırlığı ile altı sadâreti vardır. Birinci sadâreti için 1846=1262 vukuâtının «28 Eylül», ikincisi için 1848=1264 vukuâtının «11/12 Ağustos», üçüncüsü için 1852=1268 vukuâtının «5 Mart», dördüncüsü için 1854=1271 vukuâtının «23 Teşrinisâni», beşincisi için 1856=1273 vukuâtının «1 Teşrinisâni» ve nihayet bu seferki altıncı ve sonuncu sadâreti için de yukarıki senenin «22 Teşrinievvel» fıkralarına ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde de 212, 214, 216, 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. Ölümüyle nihayet bulan bu son sadâreti ancak 2 ay, 16 gün sürmüştür. Reşid Paşa'nın hep Sultan Mecid devrine tesâdüf eden altı sadâret müddetinin mecmûu 6 sene, 8 ay, 19 gün tutmaktadır. «Bir Türk diplomatının evrâk-ı-siyâsiyesi» ismindeki eserinin 37 nci sahifesinde Salâhüddin Bey «Yedi sene, bir mâh, on altı gün» gösterirse de doğru değildir.

Teceddüd ve tekâmül itibarıyla zamana uymadığı için artık ayakta duramayacak hâle gelmiş olan Osmanlı devletini yaşayabilecek bir seviyyeye çıkarmayı en büyük gaye ittihâz etmiş olan Koca-Reşid Paşa'nın dâhilde birçok hayırlı hamleleri ve hâriçte vatan ve milleti en mühlik vartalardan kurtarmakla neticelenmiş çok büyük hizmetleri ve muvaffakıyetleri vardır.

Devlete yeni bir hayâtiyyet veren dâhilî hamlelerinin en büyüğü Tanzimât-ı-Hayriyye'nin ilânıdır. Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu ile anâsır müsâvâtına müstenit bir Osmanlı câmiası kurarken imparatorluğun temel taşını teşkil edecek hâkim bir unsur esasını ihmâl etmiş olması büyük bir hatâ olmakla beraber, bu Hattın her sâhadaki teceddüd ve ıslâhât hamlelerimize ve hattâ Meşrûtiyet ve Cumhuriyet fikirlerine bile menbâ olduğu muhakkaktır. Yukarda 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Devletin kendi kuvvetiyle tenkil edemediği Mehmed Ali isyânının en mühlik bir safhaya girdiği sırada İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleriyle Mısır meselesinin müştereken tesviyesi için akdedilen Londra mukavelesi Koca-Reşid Paşa'nın Hâriciyye nâzırlıklarındaki hizmetleriyle muvaffakıyyetlerinin her halde en büyüğüdür. 1840=1256 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakınız. Osmanlı imparatorluğunu temelinden sarsan Mehmed Ali isyânı ancak işte o sâyede tenkil edilip devlet kurtarılmıştır. Gene aynı senenin «3/4 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Henüz hiçbir müttefik te'min edememiş ve askerî ıslâhâtıyla hazırlıklarını da bitirememiş olan devletin başına yeni bir Rus harbiyle bir Avusturya seferi çıkaracak büyük bir buhrân hâlini alan Mülteciler meselesinin Türk nokta-i-nazarına göre halli de Reşid Paşa'nın ikinci sadâretindeki unutulmaz hizmetlerindendir. 1849=1266 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Merhumun son büyük muvaffakıyyeti de «Makaamât-ı-mubâreke» meselesini vesile ittihâz edip Türkiye'ye saldırmak isteyen Rus heyûlasına karşı Hâriciyye nâzırlığı zamanında İngiliz-Fransız ittifâkını te'min etmiş olmasında gösterilebilir; bu ittitakın neticesi olan Kırım muhârebesi, 1856=1272 Paris muâhedesinden İkinci Abdülhâmid devrinin başlarındaki 18771=1294 seferine kadar Rus tehlikesini 21 sene sindirmekle neticelenmiştir. «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesi için yukarda 1853=1269 vukuâtının «28 Şubat» ve Türk-İngiliz-Fransız ittifâkı için de 1854=1270 vukuâtının «12 Mart» fıkralarına bakınız.

İşte bütün bunlardan dolayı Koca-Reşid Paşa Türk tarihinin ebedi minnet ve hürmetini kazanmıştır.

Bütün insanlar ve hattâ bütün büyük adamlar gibi Mustafa Reşid Paşa'nın da hiç şüphesiz ki bir takım hatâlarıyla kusurları vardır. Meselâ mevki ihtirâsının çok şiddetli olduğundan ve hattâ kendi yetiştirdiği Âlî Paşa'yı İşte bundan dolayı istirkab ettiğinde ittifâk edilir; fakat buna mukâbil Âlî ve Fuad Paşalarla daha bâzı emsâli gibi kendi yolunda yürümüş çok kıymetli halefler bırakmış olmak meziyyeti de unutulmamalıdır.

Her halde İkinci Mahmud'un «Vak-a-i-Hayriyye»siyle Yeniçeri-ocağı imhâ edildikten sonra bir Koca-Reşid yetişmiş olması memleket için en büyük mazhariyettir).

11 Kânunusâni 1858=25 Cumâda-l-ûlâ 1274, Pazartesi: Hâriciyye nâzırı Âlî Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Koca-Reşid Paşa'nın vefâtı üzerine pâdişahın sadâret makamını dört gün münhal bırakmış olması her halde merhumun hatırasına hürmet hissinden mütevellid olmalıdır. Âlî Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 1852=1268 vukuâtının «6 Ağustos» ve 1855=1271 vukuâtının da «2 Mayıs» fıkralarına bakınız).

15 Temmuz 1858=3 Zülhicce 1274, Perşenbe: Cidde vak'ası ve neticeleri.

(Bir taraftan 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu ile 1856=1272 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasında gördüğümüz ıslâhât fermanının Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında ilân ettiği müsâvât esasının İslâm efkâr-ı-umumîyyesinde hâsıl ettiği teessür ve bir taraftan da Paris kongresinde dini hislerine kapılan müttefiklerin Garp menbâlarında bile i'tirâf edildiği vechile Hıristiyan unsurlar lehine kabul ettikleri maddeler yalnız Türkiye'ye değil, bütün İslâm âleminde gayr-i-müslimlere karşı umumî bir galeyân uyandırdığından bahsedilir. Hattâ o sırada Hindistan'da çıkan isyânın bile en mühim sebebini bu vaziyette görenler vardır. Bütün müslüman Şark'ın aynı heyecânla sarsıldığı rivâyet edilir; devletlerin himâyesine güvenen ve el altından kışkırtılan hıristiyan unsurlar da taşkınlık içindedir; Garp menbâlarına göre Cidde vak'asının sebebi işte bu gergin vaziyettedir. Aşağıda 1859=1276 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına da bakınız.

Bir takım dervişlerin Hac mevsiminden istifâde ederek tahrik ettikleri iddiâ edilen hacılar bu gün halkı ayaklandırarak hıristiyanlara saldırmışlardır. İş bu şekli alınca Fransız konsolosuyla

İngiltere vis-konsülü gûya tebaalarını himâye etmek üzere müdâhale ettikleri sırada öldürüldükleri için vahim bir vaziyet hâsıl olmuş ve işte bunun üzerine Cidde'ye gelen bir İngiliz-Fransız filosu intikam almak için şehri bombardıman etmiştir. İş bu kadarla da kalmış değildir. 4 Ağustos=23 Zülhicce Çarşanba günü İngiliz ve Fransız kumandanlarının talebiyle Cidde eşrâfından on kişi müşevvik sayılarak idâm edilmiştir. Bütün bu cinâyetler işlenirken Osmanlı devletiyle İngiltere ve Fransa'nın sulh içinde ve hattâ müttefik vaziyetinde bulundukları da unutulmamalıdır. Garb menbâlarında bu vak'a Lübnan buhrânının mukaddimesi gibi gösterilir. Aşağıda 1860=1276 vukuâtının «27 Mayıs» ve 1860=1277 vukuâtının da «5 Eylül» fıkralarına bakınız).

1858=1275

19 Ağustos 1858=9 Muharrem 1275, Perşenbe: Memleketeyn'in yeni teşkilâtına âit Paris muâhedesinin imzâsı.

(1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin 22 nci ve 23 üncü maddelerinde tesbit edilen esaslara göre hazırlanıp gene Paris'te imzâlanan bu yeni muâhede Türkiye, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Sardenya ve Rusya devletleri arasında akdedilmiş ve Türkiye nâmına Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa tarafından imzâlanmıştır.

Eflâk'la Boğdan'ı birleştirip müstakbel Romanya'nın istiklâl esaslarını kuran bu uzun muâhede elli maddeden mürekkeptir. Başlıca hükümleri şöyle sıralanabilir:

1 — Bu tarihten itibaren «Principautes unies de Moldavie et de Valachie=Müttehid Eflâk ve Boğdan beylikleri» ismini alan Memleketeyn voyvodalıkları Osmanlı pâdişahının yüksek hâkimiyyeti altında bulunmakta devâm edeceklerdir;

2 — Dâhili idârelerinde Bâb-ı-Âlî'nin hiç bir müdâhale hakkı olmamak şartıyla tamamen serbest olan Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları birer «Hospodar=Voyvoda» ile ahâli tarafından seçilecek birer meclis tarafından idâre edilecek ve bir de her iki beyliğin müşterek işlerine bakmak üzere bir «Commission centraler=Merkezi komisyon» kurulacaktır;

3 — Voyvodalarda hem icrâ, hem teşrî salâhiyyeti ve merkezi komisyonla millet meclislerinde de yalnız teşrî salâhiyyeti olacaktır;

4 — Boğdan beyliği Türkiye hazinesine her sene maktû olarak bir buçuk milyon ve Eflâk beyliği de iki buçuk milyon kuruş haraç verecektir;

5 — Her hangi bir hâricî tecâvüze karşı metbu vaziyetinde bulunan Osmanlı devleti beyliklerle mutâbık kalmak suretiyle müdâfaa tedbirleri ittihâz edecektir;

6 — Metbû devlet olan Türkiye tarafından akdedilecek muâhedeler ahkâmı Memleketeyn imtiyâzlarını ihlâl etmemek şartıyla Eflâk ve Boğdan'a da şâmil olacaktır;

7 — İmtiyâzların herhangi bir suretle ihlâli karşısında voyvodaların Istanbul'daki kapu-kâhyaları gerek Bâb-ı-Âlî'ye, gerek kefil devletlerin Istanbul elçilerine mürâcaat hakkını hâiz olacaklardır;

8 — Voyvodalar millet meclisleri tarafından kayd-i-hayatla seçileceklerdir;

9 — Voyvoda olabilmek için en aşağı otuz beş yaşında bulunmak, Eflâk yâhut Boğdanda doğmuş bir babanın oğlu olmak, üç bin duka geliri bulunan emlâk sahiplerinden olduğunu isbât etmek ve on sene me'muriyet hayatında veyâhut meclis âzâlıklarında bulunmuş olmak lâzımdır;

10 — Her voyvoda kendi tâyin edeceği nâzırlar vâsıtasıyla hükûmetini idâre edecektir;

11 — Millet meclisleri yedi sene müddetle seçilecektir;

12 — Her iki beyliğe âit müşterek işleri görecek ve müşterek kanunları tedvin edecek «Merkezi komisyon» iki beyliğin arasında bulunan Fockshani=Fokşan'ı merkez ittihâz edecek ve sekizerden on altı âzâsı olacaktır. Bu sekizer âzânın dörderi voyvodalar ve dörderi de meclisler tarafından seçilecektir;

13 — Memleketeyn'in yegâne ve müşterek Temyiz mahkemesi de Fockshani'de bulunacaktır.

Muâhedenin bu hükümleri Memleketeyn'i birleştirmek için âdetâ bir harita hâline getirmekte ve idâre şekli bakımından da meşrutî bir krallığın en mühim temellerini kurmaktadır. Tabiî Bâb-ı-Âlî için bu vaziyet bile Kırım muhârebesinden evvelki Rus himâyesine müreccahtır. Aşağıda 1859=1276 vukuâtının 25 Eylül fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinisâni 1858=1 Rebî'ül-âhir 1275, Pazartesi: Osmanlı-Karadağ hudut protokolünün imzâsı.

(İslâvların Tchernagora/Çernagora ve İtalyanlarla onlardan naklen Fransızların da Montenegro dedikleri Karadağ, Adriyatik denizine hâkim ve sarp bir dağlıktan ibârettir. İşte bundan dolayı Osmanlı idâresi hiç bir zaman bu küçük memlekete tamamıyla hulûl edememiş ve Ortodoks Sırp cinsinden olan ahâlisi lâfzî bir tabiyyet altında yaşamıştır. Kabile hayatı süren bu dağlı ve iptidaî cemâat, kabile reislerinden başka «Vladika» denilen ve hem piskopos, hem bey vaziyetinde bulunan umumî bir reisin idâresindedir. Bu millî ve dini reisler hep aynı âileden yetişir ve dini sıfatlarından dolayı evlenemedikleri için yerlerine hep yeğenleri geçirilir. İşte bundan dolayı on dokuzuncu asrın ortalarına kadar riyâset hep amcadan yeğene intikal etmiştir. Türklere karşı isyânlar çıkarmak ve Osmanlı arâzisine tecâvüzler yaptırmak gibi kanlı işlerde Rus çarları bu Karadağ vladikalarından çok istifâde etmişlerdir.

1852=1268 tarihinde Danilo ismindeki vladika, piskoposluktan vazgeçip cismânileşerek evlenmiş ve bu suretle Karadağ'da bir beylik sülâlesi kurulmuştur. Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa o zaman bir tenkil hareketine çıkmışsa da, Avusturya ve Rusya devletlerinin şefâat ve tavassutlarıyla geri çekilmiştir.

Kırım muhârebesi esnâsında Rusya'dan yüz çevirip Avusturya'ya yaklaşarak bîtaraflığını muhâfaza etmiş olan prens Danilo, Paris kongresinden âdetâ mükâfat olarak Karadağ istiklâlinin tasdikiyle Hersek sancağının bir kısmını ve Antivari=Bar limanını isteyecek kadar ileri gitmiştir. Bâb-ı-Âlî bâzı hafif fedâkârlıklara râzı olmuşsa da Türk hakimiyyetinin kabulünü şart koşmuş ve işte bu yüzden çıkan ihtilâf üzerine nihayet Karadağ'a asker sevkedilmişse de, ilkönce bir muvaffakıyyet kazanıldıktan sonra 1858=1274 senesi 13 Mayıs=29 Ramazan Perşenbe günü prens Danila'nun kardeşi Mirko'nun kumandasındaki Karadağ kuvvetleri Grakhovo muhârebesini kazanmışlardır. Bu sırada Adriyatik denizine

harb gemileri gönderen Fransa hükûmeti Paris muâhedesine rağmen Karadağlıları açıktan açığa teşvik ve himâye etmiş ve bu suretle İslâv dostluğu giderek Rusya'ya yaklaşma siyâsetini tâkib etmiştir. İşte bundan dolayı Bâb-ı-Âlî Grakhovo bozgununun intikamını almadan evvel Rusya ve Fransa ön-ayak olmuş hududun tahdidi için beynelmilel bir komisyon teşkil edilmiş ve nihayet bu gün Istanbul'da Türkiye, Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya mümessilleri tarafından imzâ edilen protokol mucibince Grakhovo kazâsı Karadağ'a ve Kulaşin Türkiye'ye kalmak üzere yeni bir hudut tesbit edilmiştir. Aşağıda 1862=1279 vukuâtının «31 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

1859=1275

24 Nisan 1859=21 Ramazan 1275, Pazar: Süveyş kanalı hafriyyâtına başIanması.

(Akdeniz'le Kızıl-deniz'i bir kanalla birleştirme fikri Firavunlar devrine kadar dayanır. Kısmen Nil mecrası tâkib edilerek daha o zamanlardan itibaren hafriyyâta başlanmış ve çok uzun süren bir mesâi devrinden sonra, nihayet Milâttan evvel üçüncü asırda 200 kilometrelik bir kanal açılmışsa da Romalılar devrinde ihmâl yüzünden tıkanmış, fakat bir müddet sonra gene açılıp Milâdın altıncı asrının başlarına kadar işlemiştir.

Bu ilk kanalın ikinci tıkanışı da yedinci asra kadar sürdükten sonra Hazret-i Ömer zamanında Mısır valisi Amr-ibnü-Âs 320 kilometrelik bir mecra üzerinden tekrar açtırmıştır. Bu İslâm eseri ikinci kanal sayılabilir. Bir zaman sonra bunun da kapanıp tıkanması, Fırat-Basra körfezi yolunu tercih eden Abbâsîler devrlndedir. Tarih kadar eski olan bu büyük kanalı yeni medeniyette son defa olarak açmak şerefini Fransız diplomatlarından Ferdinand de Lesseps kazanmıştır. Daha 1854=1270 den itibaren Mısır valisi Said Paşa'ya fikrini açan Fransız diplomatının teşebbüsüne İngilizler mâni olmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardır.

Kanal projesini Mısır hizmetinde bulundukları için «Bey» denilen Linant-Bey ve Mougel-Bey isminde iki Fransız mühendisi 1855=1271 de hazırlamış, ertesi sene imtiyâz verilmiş ve nihayet bu gün de hafriyyâta başlanmıştır.

Eskileri gibi Nil mecrasını tâkib etmeyen yeni kanal Akdeniz'deki Portsaid iskelesiyle Kızıl-deniz'deki Süveyş limanı arasında 162 kilometrelik bir mecra tâkib etmek üzere işe başlanmış ve genişliği de vasatî 75 metre hesab edilmiştir. Avrupa ile Şarkî-Afrika, Asya ve Okyanusya arasında en kısa ve kestirme yolu te'min eden bu büyük işin ikmâli ve diğer tafsilâtı için aşağıda 1869=1286 vukuâtının «19 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1859=1276

14 Eylül 1859=16 Safer 1276, Çarşanba: Kuleli vak'ası.

(Kuleli'de bir vak'a olmuş değildir ve hattâ hiç bir yerde hiç bir şey olmamıştır. Yalnız gizli bir ihtilâl cemiyeti keşfedilmiş ve bu cemiyetin henüz hiç bir vak'a çıkarmamış olan elebaşıları kâmilen yakalanıp Boğaziçi'ndeki Kuleli kışlasında muhâkeme edildikleri için, mesele tarihe «Kuleli vak'ası» diye aksetmiştir.

Bâzı yerli ve yabancı menbâlarda «Kuleli vak'ası» Sultan Mecid devrinde çıkmış ilk meşrûtiyet hareketi gibi gösterilirse de doğru değildir; Uluğ İğdemir'in «Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma» ismindeki eserinde neşrettiği Hazîne-i-Evrak vesikalarından anlaşıldığına göre bu gizli teşebbüs, 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasında

gördüğümüz Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu ile vukuâtının «18 Şubat» fıkrasında gözden geçirdiğimiz ıslâhât fermanındaki anâsır müsâvâtının İslâm efkâr-ı-umumîyyesinde uyandırdığı aks-ül-amelle izah edilebilecek bir sûikast teşebbüsünden başka bir şey değildir. Yukarda 1858=1274 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına da bakınız.

İkinci bir âmil daha gösterilebilir. Sultan Mecid'in bilhassa son zamanlarındaki saray israfâtı Garp menbâlarına bile aksedecek kadar fâhiş nisbetler almıştır. Meselâ pâdişahın Fatma-Sultan ismindeki kızı 1854=1270 tarihinde Koca-Reşid Paşa'nın oğullarından Ali Galib Paşa ile evlenirken on beş gün süren düğün masrafının iki milyon Osmanlı altını tuttuğundan bahsedilir. Bu gibi saray israflarının ve bilhassa Kırım muhârebesiyle büsbütün artan devlet masraflarının sebeb olduğu borçlar seksen milyon liradır. Tabiî bütün bunlar efkâr-ı-umumîyyede Sultan Mecid'le vükelâsına karşı gittikçe artan bir muhâlefet cereyânı uyandırmakla neticelenmiş ve dini teessürlere işte bu mâlî sıkıntıların da karışması muhâfazakarlar arasında bir isyân ve ihtilâl isti'dâdı vücuda getirmiştir.

«Kuleli vak'ası» denilen teşebbüsün başında Musul'daki Süleymâniyye sancağı ahâlisinden 46 yaşlarında ve Şeyh-Ahmed isminde bir sarıklı vardır. 5-6 aydanberi gizli bir cemiyet teşkiline çalışan bu müteheyyic softa ilkönce Rumeli ordusu feriklerinden Çerkes Hüseyn Dâim Paşa'yı elde etmiştir. Bu Hüseyn Paşa, 1839=1255 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Nezib bozgununun fecî kahramanı Çerkez Hâfız Paşa'nın kardeşidir; bir de Arnavut Câfer-dem Paşa isminde okuma-yazma bilmez bir câhil vardır. Diğer elebaşıları da i'mâlât meclisi âzâsından Binbaşı Râsim ve Tophâne kâtiplerinden Ârif beylerdir. Bunlardan başka Hezargradlı Şeyh-Feyzullah 1000 ve Kütahyalı Şeyh-İsmail 6000 müridiyle yardım va'detmiştir. Câfer-dem Paşa'nın da arnavut askerleri ayaklandıracağından bahsedilir. Cemiyete girenler fedâi olduklarına âit birer taahhütnâme imzasıyla mükelleftir.

Başlıca gaye «Saltanat-ı-Seniyye aleyhinde ikaa'-ı fitne ve fesâd», yâni Sultan Mecid'le hükûmet erkânını öldürmek ve «Nâm-ı âlisini ortaya koydukları Şerîat-i garrâ» yı istemektedir. Hükûmetin beyannâmesinde «Esbâb-ı icrâiyyesini dahî tehyie» ettiklerinden bahsedilir. Bâzı müellifler bu işde veliaht Abdül-Aziz Efendi'nin de parmağı olduğundan bahsetmişlerse de, bu nokta kat'î bir vesika ile isbât edilememiştir. Tevkif edilenlerin sayısı 41 den ibârettir. Kaçabilenlerin kaç kişi olduğu belli değildir. Ebuzziyâ-Tevfik Bey şâir Şinâsi'nin de bu işle alâkasından bahsetmişse de tevsik edememiştir.

Matbuâta verilen resmî beyannâmeye nazaran hükûmet nihayet bu gün meseleden haberdâr olmuştur. İhbârı yapan, Mirliva Tatar-Hasan Paşa'dır; mükâfaten rütbesi ferikliğe çıkarılan bu Hasan Paşa meseleyi Kolağası Hasan Ağa isminde bir zâbitten ve o da biraz evvel cemiyete girdikten sonra kendisine işin mâhiyyetini açmış olan Tophâne muzıka baş-çavuşu Erzurumlu-Mehmet'den haber almıştır. Hasan Paşa'nın cemiyete iltihâk etmesi için kendisine ayrıca teklif yapıldığından da bahsedilir. İşte bu suretle iki koldan işi öğrenen Tatar-Hasan Paşa derhâl ser-asker Rızâ Paşa'ya haber vermiş ve bunun üzerine hükûmet derhâl faaliyete geçmiştir.

Bâb-ı-Âlî'nin beyannâmesinde cemiyet mensuplarının «bulundukları mahallerden birer ikişer celb ve Kuleli kışla-i Hümâyûnuna nakl-ü-tevkif» olunduklarından bahsedildiğille göre, tevkifâtın derhâl başlamış olması lâzımgelir. Fakat ekserisi ertesi gün Kılıç-Ali-Paşa câmiinde ictimâ hâlindeyken âdetâ suç-üstü yakalanmıştır. Ahmed Midhat Efendi «Üss-i-inkılâb»ında tevkifâtın sûikast olacağı sırada yapıldığından bahsetmektedir.

«Bir akşam Zât-i-Şâhanenin Tophâne-i-Âmire'ye vuku'-i teşrifi üzerine emellerini mevkı'-i fi'le çıkarmak içün peydâ edebildikleri beş on erbâb-ı gaflet ile oralarda toplanmışlar ise de keyfiyyet asdıkaay-ı bendegân tarafından ihbâr edilmeğle orada bulunanlar derhâl ahz-ü-girift olundukları gibi bunların haber verdikleri sâir erbâb-ı fesâd dahî hânelerinde tutulmuşlar idi».

Bunlardan ümmî arnavut Câfer-dem Paşa Kuleli'ye götürülürken korkusundan «kendüyü kayıkdan bağteten denize atmasıyla kendi sun'-u-ihtiyariyle mücâzâtını görmüş» ve diğerleri orada muhâkeme edilmiştir.

İşin ehemmiyetinden dolayı Sadr-ı-a'zamın riyâsetinde Şeyh-ül-İslâm ve Seraskerle Tanzimât ve Ahkâm-ı-Adliyye meclisleri ve Dâr-ı-Şûrây-ı Askerî reislerinden mürekkep fevkalâde bir «Dîvân-ı mahsus» kurulmuş ve istintâk işlerini de o sırada Meclis-i-Vâlâ ikinci kâtipliğinde bulunan Midhat Efendi, yâni müstakbel Midhat Paşa idâre etmiştir.

Muhâkeme neticesinde mücrimler suçlarının derecesine göre dört sınıfa ayrılmış ve en mühimleri olan Şeyh-Ahmed Efendi, Hüseyn Dâim Paşa, Ârif Bey ve Râsim Bey idâma ve diğerleri de kürek, kalebent, hapis ve nefiy gibi muhtelif cezâlara mahkûm edilmişlerse de Sultan Mecid idâm mahkûmlarının cezâlarını müebbed küreğe tahvil etmiştir.

Bu cezâlara âit Meclis-i-Vükelâ mazbatası 8 Teşrinievvel 1859=11 Rebî'ül-evvel 1276 Cumartesi günü yazılmış olduğuna göre, tevkifâtın başladığı 14 Eylül=16 Safer Çarşanba günü de dâhil olmak üzere istintâk ve muhâkemenin 25 günde ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır).

25 Eylül 1859=27 Safer 1276, Pazar: Memleketeyn'in bir voyvoda elinde birleşmesi.

(Yukarıda 1858=1275 vukuâtının «19 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz yeni teşkilât muâhedesinde Eflâk'la Boğdan'ın ilerde bir devlet şeklinde birleşmesini kolaylaştıracak her türlü esaslar hazırlanmış olmakla beraber, iki beyliğin bir bey idâresinde tevhidi meselesine temâs edilmemiştir.

Yeni seçilen meclisler işte bu vaziyete rağmen müşterek bir bey seçmişlerdir. İlkönce Boğdan Meclisi 17 Kânunusâni 1859=12 Cumâda-l-âhire 1275 Pazartesi günü miralay Alexandre Jean Couza/Kuza'yı prens intihâb etmiş ve ondan 19 gün sonra 5 Şubat=2 Receb Cumartesi günü Eflâk Meclisi de efkâr-ı-umumîyyenin tazyikine uyarak aynı prensi seçmek mecburiyetinde kalmıştır.

Bâb-ı-Âlî teşkilât muâhedesine uymayan bu tek ve müşterek voyvoda esasına i'tirâz etmişse de, muâhedede imzâları bulunan devletler içinde Avusturya'dan başkasına merâm anlatmak imkânı olmadığı için, nihayet bu gün iki ayrı fermanla Kuza'nın hem Eflâk, hem Boğdan beyliklerini tasdike mecbur olmuş ve işte bu suretle bir prens idâresinde birleşen Memleketeyn istiklâle doğru bir adım daha atmıştır. Aşağıda 1864=1281 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına da bakınız).

18 Teşrinievvel 1859=21 Rebî'ül-evvel 1276, Salı: Âlî Paşa'nın azliyle Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Âlî Paşa'nın bu üçüncü sadâretinden azlinin sebebi pek gariptir ve hattâ kendisi bunu meşhur fil hikâyesine benzetmiştir. Yukarda bu sene vukuâtının «14 Eylül» fıkrasında da gördüğümüz gibi, Galata sarraflarından bile para alan ve bir taraftan da «Envâ'-ı evrak» çıkarıp borç

yekûnu seksen milyon altın lirayı bulan devlet bu sırada çok şiddetli bir mâlî buhrân içindedir; bu buhrânın sebebi Kırım muhârebesinin ağır masraflarıyla sûr-ı-hümâyûnlar vesâir saray israflarıdır. Bir gün Meclis-i-Vükelâda vaziyetin pâdişaha olduğu gibi arzedilmesine ve bütün vükelânın hakikati tamamıyla ifâde edecek sözler söylemesine karar verilmiş ve nihayet bundan bir gün evvel mâlî vaziyet görüşülmek üzere saraya dâvet edilip «müctemian huzûr-ı Şâhâneye» girdikleri zaman işte bu karardan dolayı:

— Hâlimiz Efendimizin merhamet-i Şâhânelerine kaldı!

diye söze başlayan Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa çok acı sözler söylediği halde arkadaşlarından hiç biri ağzını açıp kendisini te'yid etmediği için çok müşkil vaziyette kalmış ve işte bu yüzden Paşa'ya kızan pâdişah da bu gün kendisini azletmiştir. Bununla beraber, bir rivâyete göre de azlin sebebi saray borçlarının Malîye'ye devredilmesini Paşa'nın kabul etmemiş olmasıdır. Âlî Paşa'nın bu seferki sadâreti 1858=1274 senesi 11 Kânunusâni=25 Cumâdâ-l-ûlâ Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 9 ay, 8 gün sürmüştür).

23 Kânunuevvel 1859=28 Cumâda-l-ûlâ 1276, Cuma: Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın sadâretten azli.

(Kıbrıslı'nın yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 6 gün geçer geçmez azledilmesine sebep, bundan bir gün evvel huzurda gümrük işlerinden bahsedilirken patavatsızlık ederek pâdişaha:

— Merhume Vâlide-Sultan bundan dahî irtikâb etmiş!

demekten çekinmemesidir; bu sözden çok müteessir olan Sultan Mecid'in Paşa gittikten sonra:

— Bu herif benim ölmüş vâlidemden ne istiyor? Ne diye irtikâb ile ithâm ediyor?

dediğinden bahsedilir. Çok hiddetli bir zât olan Kıbrıslı-Mehmet Paşa, bu gün kendisinden Mühr-i-Hümâyûnu almaya gelen mâbeynciye:

— Efendimiz beni mel'abe-i sıbyan mı zannediyor?

demekten bile çekinmemiştir).

24 Kânunuevvel 1859=29 Cumâda-l-ûlâ 1276, Cumartesi: Meclis-i-Tanzimât reisi Mütercim-Mehmet Rüşdü Paşa'nın ilk sadâreti.

(Sinob'un Ayandon köyünden fakir bir kayıkçının oğlu olan Rüşdü Paşa'ya «Mütercim» denilmesi, mülâzımlık devrinde Bâb-ı-Ser'askerî Terceme-odasında iken Fransızcadan askerî bir takım nizamnâmeler tercüme etmiş olmasındandır. Mütercim-Rüştü Paşa'nın Abdülmecid, Abd-ül-Aziz, Beşinci Murad ve İkinci Abdülhâmid devirlerinde beş sadâreti vardır ve bilhassa hali'lerle iclâslardaki mühim rolleriyle meşhurdur).

1860=1276

27 Mayıs 1860=7 Zülka'de 1276, Pazar: Lübnan vak'ası, neticeleri ve Hâriciyye nâzırı Fuad Paşa'nın fevkalâde me'muriyyeti.

(Lübnan meselesiyle bundan evvelki tesviye şekli için yukarda 1845=1261 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. O tarihten bu güne kadar geçen 14 sene, 8 ay, 13 günlük bir sükûn devrinden sonra Müslümanlar ve Müslüman sayılan Dürzî/Dürzülerle Marûnîler vesâir Hıristiyanlar arasında şiddetli müsâdemelerle başlayan bu meşhur vak'anın en mühim sebebi, 1858=1274 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Cidde vak'asıyla neticelenen ve Tanzimât ve Islâhât fermanlarındaki anâsır müsâvatına karşı İslâm efkâr-ı-umumîyyesinde hâsıl olan galeyânda gösterilir.

Bununla beraber Lübnan, ecnebî nüfuzlarıyla entrikalarının en çok rol oynadığı sahalardandır. Bilhassa İngilizlerin Dürzüleri ve bilmukabele Fransızların da Marûnîlerle diğer Hıristiyan unsurları tahrik edip durduklarından ve hattâ silâh bile verdiklerinden bahsedilir. Şam valisi ve Arabistan ordusu müşiri Nâzır-Ahmed Paşa Lübnan'la Suriye'de vaziyetin gittikçe gerginleştiğini Istanbul'a bildirip her hangi bir vak'a çıkmak ihtimâline karşı takviye kıt'aları istemişse de Bâb-ı-Âlî ehemmiyet vermemiş ve bil-akis bir miktâr asker çekmek suretiyle Suriye ordusunu zayıflatmıştır.

İşte bu vaziyette patlak veren Lübnan vak'ası bu gün Baabde'de beş yüz Marûnînin ayaklanmasıyla başlamış, bunlar bir Dürzü köyüne saldırıp püskürtülmüş ve iş bu şekli alınca Dürzüler bir taraftan meşhur Canbulât âilesine mensup Said Bey ve bir taraftan da İsmâil-ül-Atraş idâresinde taarruza geçmiş, konsolosların mürâcaati üzerine Beyrut valisi Hurşid Paşa Lübnan'a 300 kadar asker göndermişse de gerek bunlar, gerek Lübnan kasabalarındaki askerler hâdisâta seyirci kalmaktan başka bir şey yapmamış ve hattâ Fransız menbâlarının çok mübâlâgalı ifâdelerine nazaran Dürzülerin yağma ve katl-i-âm hareketlerine askerler de iltihâk etmiş ve bu suretle Râşeyyâ, Hasbeyyâ, Cizzin, Zahle, Deyr-ül Kamer ve Sayda'da birçok kan dökülüp Hıristiyan evleri yağmalanmış, yangınlar yüzünden bu kasabalar çok harâb olmuş ve hattâ Fransız vesâir ecnebî rivâyetlerine nazaran 360 köy, 560 kilise, 42 yâhut 43 manastır, 28 mektep, 9 dini binâ yıkılıp yakılmış ve netice itibarıyla 7770 ve daha mübâlâgalı bir rivâyete göre de 12000 kişi öldürülmüştür. Canbulât âilesi için üçüncü ciltte 1606=1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız.

Lübnan vukuâtının en mühim neticesi Şam vak'asında gösterilir. Suriye'nin bu büyük ve eski merkezinde muhtelif mezheplerden 20-25 bin Hıristiyan vardır; Lübnan misâlinden cür'et alan Müslümanlarla Dürzüler Şam'da da işte bunlara karşı yağma ve katl-i-âma kalkışmışlardır. Şam vak'asının oyun oynayan çocuklar arasında çıkmış bir sokak kavgasından alevlenmiş olduğu rivâyet edilir. Bilhassa ölenler arasında Amerika ve Felemenk/Hollânda konsoloslarının da bulunması vak'anın siyasî vehâmetini büsbütün artırmıştır. Vali ve müşir Ahmed Paşa'nın en mühim taksiri, mevcud askeriyle işe müdâhale etmeyip maiyyetinin telkinine kapılarak hükûmet konağına kapanmış olmasında gösterilir.

Şam vak'asının yatıştırılmasında en büyük gayreti meşhur Cezâyir kahramanı emir Abdülkaadir-İbni-Muhyiddin-il-Hasenî göstermiştir. Türkiye'ye ilticâ edip bir müddet Bursa'da oturduktan sonra Şam'da yerleşmiş olan bu büyük adam, maiyyetindeki Cezâyirlilerden başka Şam'daki Cezâyir muhâcirlerini de derhâl etrâfına toplayıp Hıristiyan mahallelerini himâye etmiş, başta Fransız konsolosu olmak üzere 1500 Hıristiyan kurtarmış, bunların birçoğunu kendi konağına alıp barındırmış, muhtaç olanlara yardımlarda bulunmuş ve işte bundan dolayı eski düşmanı olan Fransa'nın en büyük nişanıyla taltif edilmiştir.

Bu hâlin birçok mübâlâgalar yüzünden Avrupa'da hâsıl ettiği aks-ül-amel için aşağıki fıkraya bakınız. Bâb-ı-Âlî'nin ittihâz ettiği tedbir, Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın nezâret uhdesinde kalmak üzere «Fevkalâde me'mûr ve murahhas» sıfatıyla ve her türlü askerî, idarî,

siyasî ve mâlî salâhiyetlerle iğtişaşın teskinine ve icâb eden ıslâhâtın icrâsına me'mûr edilmesidir. Bu senenin 9 Temmuz=20 Zülhicce Pazartesi günü Meclis-i-Vükelânın arzıyla bu fevkalâde vazifeye tâyin edilmiş olan Fuad Paşa üç bin askerle alelâcele hareket etmiş ve Şam vak'asını Beyrut'a vardığı zaman haber alarak derhâl oraya gidip faaliyete geçmiştir. Paşa'nın bu çok çetin ve nâzik faaliyyeti aşağıki fıkrada göreceğimiz Avrupa müdâhalesini önlemek veyâhut hiç olmazsa ehemmiyet ve vehâmetini tâdil etmek gibi maksatlarla izah edilir. İşte bundan dolayı bir taraftan müsebbiblerle mes'ullere karşı tedhiş derecesinde bir şiddet göstererek Avrupa'yı teskine çalışmış ve bir taraftan da zarar gören Hıristiyanlara 75 milyon kuruş tazminât verdirmiştir. Şam'a gider gitmez beş kişi, ondan sonra katil töhmetiyle elli altı kişi ve nihayet vazifelerini sûiistimâl etmiş «Asâkir-i muvazzafa ve avniyye ve zabtiyye»den 111 kişi daha idâm ettirdiğinden bahsedilir. Bu idâm cezâlarıyla müebbed kürek ve sürgün cezâları Fuad Paşa'nın derhâl teşkil ettiği iki divân-ı-harbin hükümleriyle verilmiştir. Devlet için hayatî bir zaruret hâline gelen bu siyasî adaletin en mühim kurbanı Şam valisi ve Arabistan ordusu müşiri Nâzır-Ahmed Paşa'dır. İlk erkânıharb zâbitlerinden olan ve bir aralık Mekteb-i-Harbiyye nâzırlığında bulunmuş olduğu için «Nâzır» lâkabıyla anılan bu münevver ve muktedir kumandan son Rus seferinde ferik rütbesiyle Rumeli ordusu Erkân-ı-Harbiyye reisi iken kazandığı Çatana zaferiyle meşhurdur. Yukarda 1854=1270 vukuâtının «5 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Fuad Paşa Şam'a varır varmaz Ahmed Paşa'yı azledip İstanbuI'a göndermiş, vak'ayı vukuundan evvel haber vererek vaktiyle ikaza çalışmış olduğu Istanbul'da bilâ-muhâkeme rütbesi ref'edilip askerlikten tardedilen zavallı müşir Suriye'de muhâkeme edilmek üzere geri gönderilmiş ve nihayet Divân-ı-harb yukarda bahsettiğimiz taksirinden dolayı idâmına hükmetmiştir! Zaruri bir tedhiş siyasetine kurban giden bu temiz, mütevekkil ve dindar askerin hükmü dinleyince:

— Eğer devletin gailesi benimle ber-taraf olacaksa kanım helâl olsun!

dediğinden bahsedilir. Eski dostu olan Fuad Paşa da:

— Ben ömrümde bir tavuk kesmemiş ve bir kuş vurmamış iken Cenâb-ı Hak bakınız beni nelere âlet etti!

demiştir. Zavallı Ahmed Paşa'nın kurşuna dizilirken gözlerini bağlatmayıp «Ateş!» kumandasını bizzât verdiği hakkında mahallî bir an'ane vardır. Merhumun bu fecî âkıbetinden son derece müteessir olan «Ehl-i Dimişk bu kurbânı mertebe-i refîa-i ma'neviyyeye i'lâ edegelmiştir».

Nâzır-Ahmed Paşa ile beraber muhtelif rütbelerden bir takım zâbitler de kurşuna dizilmiştir. Bunların en mühimleri Miralay Ali Bey, Kaymakam Osman Bey, Kaymakam Abdüsselâm Bey, Binbaşı Ahmed Ali Ağa ve Binbaşı Ali Ağa'dır; idâm edilenlerin mecmûu 185 gösterilir.

Fuad Paşa'nın aşağıki sene vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında göreceğimiz Avrupa müdâhalesini zararsız bir hâle getirip Suriye'yi kurtarmakla neticelenen bu fevkalâde me'muriyyeti Sultan Aziz devrinde sadâretle Istanbul'a gelinceye kadar 1 sene, 5 ay kadar sürmüştür. İlk sadâreti için aşağıda 1861=1278 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Paşa'nın Suriye ve Lübnan'ı teskin etmekle neticelenen icrâatından dolayı İngilizler Bâb-ı-Âlî'ye Filistin, Suriye ve Lübnan'dan mürekkep bir Hıdivlik teşkiliyle Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Hıdiv olmasını teklif etmişlerse de, Paşa bu teklifi:

«Mukaaseme-i memleket demek olduğundan dolayı kaale getirilmiş olması bile âzîm teessüfe şâyân»

diye şiddetle reddetmek büyüklüğünü göstermiştir.

Cebel-Lübnan'nun imtiyâzlı bir sancak hâline getirilmesi işte bu kanlı vak'aların neticesidir. Aşağıda 1861=1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

27 Mayıs 1860=7 Zülka'de 1276, Pazar: Mütercim-Rüşdü Paşa'nın sadâretten azli.

(Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Mütercim'in tâyini üzerine İngiltere kraliçesi Victoria'nın Sultan Mecid'e gizli ve hususî bir mektup gönderip Kıbrıslı'yı medhederek azlinden müteessir olduğunu bildirdiğinden bahsedilir. Bir taraftan da saray erkânı Mütercim-Rüşdü Paşa aleyhine mütemâdî bir propagandaya girişmişlerdir. İşte bundan dolayı azledilen Rüşdü Paşa'nın bu ilk sâdareti yukarıki senenin «24 Kânunuevvel» tarihinden itibaren 5 ay, 4 gün sürmüştür).

28 Mayıs 1860=8 Zülka'de 1276, Pazartesi: Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti.

(Yukarıki sene vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasında pâdişahı gücendirdiğinden dolayı ikinci sadâretinden azledildiğini gördüğümüz Kıbrıslı'nın aradan beş ay, beş gün geçer geçmez tekrar iş başına getirilmesi, her halde İngiltere kraliçesinin yukarıki fıkrada bahsi geçen mektubuyla alâkadâr olmak lâzımgelir.

Kıbrıslı-Mehmet Paşa'nın bu son sadâreti Sultan Mecid devrinin sonlarıyla Sultan Aziz devrinin başlarına tesâdüf etmektedir. Gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 230 numaraya bakınız).

1860=1277

5 Eylül 1860=18 Safer 1277, Çarşanba: Avrupa'dan Suriye'ye asker sevkine âit Paris mukavelesi.

(Yukarıki senenin «27 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Lübnan ve Suriye vak'alarr Avrupa'ya çok büyük mübâlâgalar ve mübeyyiç şâyialar şeklinde aksetmiş, Şark hıristiyanlığı tehlikede gösterilmiş, bilhassa Fransız matbuâtı çok heyecânlı neşriyyât yapmış, efkâr-ı-umumîyyenin tazyiki büyük devletleri harekete getirmiş, Suriye'de Fransız nüfuzunu istirkab eden İngiliz ricâli bile Avam-kamarasında Osmanlı idâresini tenkid etmiş ve bilhassa büyük mâcerâlara atılıp parlak muvaffakıyyetler te'min ederek mevkiini tahkim etmek isteyen Üçüncü Napoleon Fransa'nın Suriye'ye karşı ötedenberi beslemekte olduğu eski emellerin tahakkuk zamanı geldiğine hükmederek askerî müdâhale siyâsetinde ön-ayak olmuştur.

Lübnan ve Suriye'nin teskin ve ıslâhını Avrupa efkâr-ı-umumîyyesinin tatmini bakımından zarurî gören diğer devletler Fransızların bu meşhur emellerini tâdil için ilkönce 3 Ağustos=15 Muharrem Cuma günü Paris'te bir protokol imzâlamışlardır. Türkiye nâmına Paris büyük-elçisi Ahmed Vefik Paşa'nın imzâlamış olduğu bu kısa protokol Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya mümessilleri tarafından imzâ edilmiştir. En mühim esas olarak Türkiye'ye «yardım» ismi altında yapılacak olan askerî müdâhalede hiç bir devletin arâziye âit hiç bir hususî gaye tâkib etmeyeceğinden ve münferid nüfuz ve ticarî menfaat maksatları da

güdülmeyeceğinden bahsedilerek 1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin 9 uncu maddesinde bahsi geçen ıslâhâtın tatbiki temenni edilmektedir. Tabiî böyle bir protokol, asker sevkinden evvel bir kere Fransa'nın meşhur ihtirâsâtına sed çekmek demektir. İşte bu suretle Paris muâhedesi, imzâ tarihinden 4 sene, 5 ay, 7 gün sonra Türkiye'nin dâhili işlerine askerî ve siyasi bir müdâhale yapılarak imzâ sâhipleri tarafından resmen ihlâl edilmiştir.

Bu gün gene Paris'te ve gene aynı devletlerarasında akdedilen askerî mukavele yedi maddeden ibârettir; en mühim esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Devletlerin teklifi ve Türkiye'nin kabulü üzerine âsâyişin iâdesinde Türk askeriyle el-birliği etmek üzere Suriye'ye a'zamî on iki bin kişilik bir Avrupa kuvveti gönderilecektir;

2 — Bu miktârın yarısı olan altı bin kişilik bir müfrezeyi Fransa hükûmeti derhâl yola çıkaracaktır;

3 — Altı bin kişi kifâyet etmediği takdirde, on iki bine iblağ için asker verecek devletler Bâb-ı-Âlî ile ayrıca anlaşacaklardır;

4 — Bu Avrupa kuvve-i-seferiyyesinin kumandanı Suriye'deki Türk fevkalâde komiseriyle temâs ederek harekâtını tanzim edecektir;

5 — Devletler aynı maksatla Suriye sâhillerine harb gemileri de göndereceklerdir;

6 — Kuvve-i-seferiyye Suriye'de altı ay kalacaktır;

7 — Osmanlı hükûmeti Avrupa askerinin iâşe vesâir ihtiyaçlarının te'mininde kolaylık gösterecektir.

İşte bu mukavelenin imzâsı üzerine Fransa hükûmeti vaktiyle Mehmed Ali Paşa'nın Suriye istilâsı esnâsında Mısır hizmetinde bulunmuş olan General Beaufort, d'Hautpoul kumandasında altı bin kişilik bir kuvvet göndermiş, diğer devletlerin hiç biri asker yollamamış ve yalnız Beyrut limanına 5 Fransız, 5 İngiliz, 2 Rus ve bir de Avusturya harb gemisi gelmiştir. Bu 13 gemiden başka muâhedede imzâları bulunmadığı ve dâvet de edilmemiş oldukları halde bir iki İspanyol ve Yunan gemisinin de gelmiş olması hayretle karşılanmıştır. Bunlar erzak yardımı bahânesiyle gelmişlerdir.

Fevkalâde me'muriyyetle Suriye'ye Fransızlardan evvel gelmiş olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Hâriciyye nâzırı Fuad Paşa'nın bütün hareketleriyle tedbirlerini büyük bir sür'atle başarması Fransızlara âdetâ nümâyişten başka iş bırakmamış, İorga'nın dediği gibi Fransız askerleri her gittikleri yerde her şeyin kendilerinden evvel yapılmış olduğunu görmüş, bununla beraber âsâyişin tamamıyla iâdesine kadar Fuad Paşa gibi General Beaufort d'Hautpoul de Suriye'de kalmış ve işte bundan dolayı ilk altı aylık müddet sonradan iki defa temdid edilmiştir. 1861=1277 senesi 19 Mart=7 Ramazan Çarşanba günü Paris'te imzâlanan bir mukavele mucibince Fransızlara ikinci defa olarak o senenin 5 Haziran=26 Zülka'de Çarşanba gününe kadar son bir mühlet daha verilmiştir. Aşağıda 1861=1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına da bakınız).

1861=1277

2 Şubat 1861=21 Receb 1277, Cumartesi: Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahîdüddin'in doğumu.

(Sultan Mecid'in otuz kadar evlâdının yirmi üçüncüsü ve kardeşi Sultan Aziz'den sonra sırayla saltanat süren dört oğlunun en küçüğü ve sonuncusu olan Sultan Mehmet Vahîdüddin Osmanlı hânedânının otuz altıncı ve sonuncu pâdişahı ve bu sülâleden yetişen İslâm halîfelerinin yirmi sekizincisi ve sondan evvelkisidir. 1918=1336 tarihinde büyük kardeşi Beşinci Mehmet Reşad'ın ölümü üzerine tahta çıkmış ve nihayet Osmanlı saltanatı bunun devrinde ilga edilmiştir. Anasının adı «Gülistû» dur).

9 Haziran 1861=30 Zülka'de 1277, Pazar: İmtiyazlı bir müstakil sancak hâline getirilen Cebel-i Lübnan'ın yeni teşkilâtına âit Beyoğlu protokolünün imzâsı.

(Yukarda 1860=1267 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasında gözden geçirdiğimiz Lübnan ve Şam vak'aları üzerine 1860=1277 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Paris mukavelesi mucibince Suriye'ye bir Fransız kuvve-i-seferiyyesiyle bir takım ecnebî harb gemilerinden başka mahallî tedkiklerde bulunmak üzere bir de Avrupa komisyonu gönderilmiştir. imtiyâzlı bir sancak hâline getirilmesi takarrür eden Lübnan'ın idarî, adlî ve mâlî muhtâriyyetine âit nizamnâme esaslarını işte bu muhtelit komisyon tanzim ettikten sonra Istanbul'da tedkik ve tâdil edilerek hazırlanan protokol bu gün Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya mümessilleri tarafından imzâ edilmiştir. Bu protokol 17 maddeden mürekkeptir. En mühim esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Lübnan sancağı Bâb-ı-Âlî'nin tâyin edeceği bir Hıristiyan mutasarrıfı tarafından idâre edilecek ve bu mutasarrıf doğrudan doğruya Bâb-ı-Âlî'ye tâbi olacaktır;

2 — Tayini gibi azli de Bâb-ı-Âlî'ye âid olan Lübnan mutasarrıfına her türlü idâri ve mâlî salâhiyyetler verilecek ve bütün idâre me'murlarını tâyin, mahkeme kararlarını infâz ve âsâyişi te'min vazifeleriyle mükellef olacaktır;

3 — Mutasarrıfın riyâsetinde bütün Lübnan'ı temsil eden bir idâre meclisi bulunacak ve bu on iki kişilik meclisin iki Müslüman, iki Marûnî, iki Dürzü, iki Rum-Katolik, iki Rum-Ortodoks ve iki de Mütvâlî âzâsı olacaktır;

4 — Lübnan sancağı altı kazadan mürekkep olacak ve her kazada bir Meclis-i idâre bulunacaktır;

5 — Kazâlar nâhiyelere taksim olunacak, nâhiye müdirleri kaymakamların inhâsiyle mutasarrıf tarafından tâyin edilecek ve köylerin başında da gene mutasarrıfın tâyin edeceği birer şeyh bulunacaktır;

6 — Muhtelif cemâatlerle meskfın yerlerde her cemâatin ayrı bir şeyhi olacaktır;

7 — Kanun nazarında müsâvât esâsı ilân edilecektir;

8 — Üç dereceli bir adliye teşkilâtı kurulacaktır;

9 — Âsâyişi te'min için mutasarrıfın emrinde bir inzibat kuvveti bulunacak ve nüfusı:m binde yedisi nisbetinde gönüllü efrattan teşkil edilecek olan bu kuvvetin hususî bir üniforması olacaktır;

10 — Lübnan mutasarrıfı fevkalâde vaziyetlerde lüzum görürse Suriye ordusundan yardım istemek salâhiyyetini de hâizdir;

11 — Bâb-ı-Âlî 3500 kese tutan Lübnan vergisini indelhâce 7000 keseye kadar çıkarabilecek ve bu para mahallî ihtiyaçlara sarfedildikten sonra artan miktârı devlet hazinesine âid olacaktır;

12 — Masraf vâridâtı tecâvüz ettiği takdirde aradaki farkı Bâb-ı-Âlî ödeyecektir.

Aynı gün imzâlanan ikinci ve mütemmim bir protokol mucibince Lübnan mutasarrıfı vezir pâyesini hâiz olacak ve Deyr-ül-Kamer kasabasını merkez ittihâz edecek, me'muriyyet müddeti üç sene sürecek, muhâkemesiz azledilmeyecek, müddeti bitmeden üç ay evvel Bâb-ı-Âlî düvel-i-muazzama mümessilleriyle anlaştıktan sonra halefini tâyin edecek ve bütün bu esaslar hakkında bir ferman neşredilecektir. 6 Eylül 1864=4 Rebî'ül-âhir 1281 Salı günü Türkiye'nin talebi ve devletlerin muvâfakatlarıyla Bâb-ı-Âlî'de imzâlanan yeni bir Lübnan nizamnâmesinde teferruâta âit pek ehemmiyetsiz bir takım tâdilât yapılmış ve ana-hatlar olduğu gibi ibka edilmiştir. Lübnan sancağının bu hukukî vaziyeti 1914deki birinci cihan harbine kadar devâm etmiştir).

25 Haziran 1861=16 Zülhicce 1277, Salı: Sultan Mecid'in ölümü.

(Bâzı menbâlarda 15 ve 17 Zülhicce tarihlerinden bahsedilirse de, Milâdî gün tarihinde ittifâk edilmesi ve gün isminin de mâlûm olması, hakikî takvime nazaran «16 Zülhicce»nin doğru olduğunu göstermektedir. Babası İkinci Mahmud gibi Sultan Abdülmecid de veremden ölmüştür. 1839=1255 vukuâtının «30 Haziran/1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, içki ibtilasiyle saray sefâhatinin de bu erken âkibette büyük te'sirleri vardır.

Sultan Mecid 1823=1238 senesi 25 Nisan=13 Şa'ban Cuma günü dünyâya gelmiş olduğuna göre 38 sene, 2 ay yaşayıp 39 yaşının içinde ölmüş demektir. Kırk yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî ve Kamerî hesaba göre bile yanlıştır.

1839=1255 senesi 1 Temmuz=18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü tahta çıkmış olan Sultan Abdülmecid'in saltanat müddeti de tam 21 sene, 6 ay tutmaktadır. Otuz kadar çocuğu olmuşsa da çoğu yaşamamıştır. Tahsil ve terbiyesine babasının fevkalâde ehemmiyet verdiğinden bahsedilen Sultan Mecid zekâsı, zarâfet ve nezâketi, İkinci Mahmud'dan vâris olduğu samimî teceddüdcülüğü ve bütün bunlara mukâbil irâdesinin gevşekliği ile meşhurdur. Babasının kuvvetli irâdesinden mahrumiyyeti, onun en büyük Osmanlı pâdişahlarında biri olmasına mâni olmuştur; bununla beraber Garp menbâlarında bile i'tidâlinden, adâlet ve merhametinden, ıslâhâtçılığından ve bilhassa tebaasına karşı sonsuz şefkatinden dolayı bütün Avrupa'nın hürmetini kazanmış olduğundan bahsedilir. Beş sene kadar hususî hekimliğinde bulunmuş olan Avusturyalı doktor Şipitser, Ahmed Refik merhumun «T. O. E. M.» nda neşrettiği hâtırâtında onu şöyle tasvir etmektedir.

«Sultan Abdülmecid pederinden sıkı bir terbiye görmüş; ezcümle mükemmel bir müslümana lüzumu olan şeyleri her şeyden evvel tahsil etmiş. Gayet zarifâne söz söyler ve yazar. Kimsenin görmediğini bilirse, mükemmel surette ata da biner. Ahâlinin karşısına çıktığı zaman tabiî beşâşetini, cismâni metânetini ne sebebe mebnî sakladığına bir türlü aklım ermedi. Bu gibi hallerde nazarlarının bîtablığı ve fersizliği, vaziyetinin ihmalkârâne oluşu pek

çok defalar nazar-ı-hayretimi celbetti. Sultan Abdülmecid umûr-ı beytiyyede gayet idâreli ve hayırhâhtır; zulüm elinden gelmez. Oğullarının tahsil ve terbiyesine son derece dikkat eder».

Sultan Mecid'in en büyük mazhariyyet ve meziyyetlerinden biri de Koca-Reşid, Âlî ve Fuad Paşalar gibi zamanının en büyük ve en mümtâz devlet adamlarını bihakkın takdir edip iş başından ayırmamış olmasında gösterilebilir. Bununla beraber saltanat devri iki kısma ayrılır. İlkönce devletin malî vaziyetiyle alâkadâr olduğu halde sonraları saray sefâhatlerine dalması halkın kendisinden yüz çevirip kahraman tavırlı veliaht Abd-ül-Aziz Efendi'ye bel bağlamasıyla neticelenmiş ve bilhassa muhâfazakarlar Sultan Mecid'in teceddüdçülüğünden hiç bir zaman hoşlanmamıştır. Yukarda 1859=6276 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. Sultan Mecid'in türbesi Sultanselimdedir).

SULTAN ABD-ÜL-AZİZ
— M. 1861=H. 1277 — M. 1876=H. 1293 —

1861=1277

25 Haziran 1861=16 Zülhicce 1277, Salı: Sultan Aziz'in cülûsu.

(İkinci Mahmud'un ikinci oğlu, Sultan Mecid'in küçük kardeşi ve Osmanlı pâdişahlarının otuz ikincisi olan Sultan Abd-ül-Aziz 1830=1245 senesi 7/8 Şubat=13/14 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının 31 sene, 4 ay, 16 gün tuttuğu sırada, yâni 32 yaşının içinde tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Pertevniyâl Vâlide-Sultan» dır.

İ'tinâlı bir tahsil görmüş olan Sultan Aziz'in bilhassa edebî kültürü kuvvetlidir. Musıki tahsili de gördüğü için, güftelerini yazdıktan sonra bizzât bestelediği zarif şarkıları vardır. Meselâ şu «Muhayyer Devr-i-Hindî» şarkının güftesi gibi bestesi de kendisinindir.

Bî-huzûrum nâle-i mürg-i dil-î dîvâneden
Fark olunmaz cism-i bîmârım bozulmuş lâneden
Bunca derd û mihnete katlandığını âyâ neden
Terk-i cân etsem de kurtulsam şu mihnet-hâneden

Bâzı mektuplarından nesrinin de çok kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Denizcilik merakından dolayı donanmaya da çok ehemmiyet vermiş ve hattâ dünyanın en kuvvetli donanmalarından biri derecesine çıkarmış olmakla mâruftur. Büyük kardeşi Abdülmecid'e hiç benzemiyen Abd-ül-Aziz güçlü kuvvetli, pehlivanlığa, cirid'e, ava ve ata meraklı, kahraman yapılı, gösterişli ve heybetli bir şahsiyyet olduğu için, ağabeyisinin teceddüdcülüğünden bizâr olan muhâfazakarlar onu müstakbel bir Yavuz gibi görerek yıllarca saltanatını beklemişler ve Sultan Mecid'in son zamanlarındaki israflarla sefâhatlerden müteessir olan teceddüdcüler bile Sultan Aziz'in cülûsundan memnun olmuşlardır. İşte bundan dolayı Abd-ülAziz devri bütün halk tabakaları tarafından büyük ümitlerle karşılanmıştır.

Sultan Aziz'in saltanatı iki devre ayrılır. Birinci devir, Âlî ve Fuad Paşaların iş başında bulundukları parlak devirdir; Abd-ül-Aziz'in cülûsundan Âlî Paşa'nın 1871=1288 senesi 7 Eylül=21 Cumâda-l-âhire Perşenbe gününe tesâdüf eden vefâtına kadar 10 sene, 2 ay, 12 gün süren bu birinci devir Tanzimât ve ıslâhâtın devâmı, yeni müesseseler kurulması ve mâhirâne

bir haricî siyâset tâkibiyle geçmiştir. Ali Paşa'nın vefâtından Sultan Aziz'in 1876=1293 senesi 29/30 Mayıs=5/6 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi/Salı gecesi sabaha karşı hal'ine kadar 4 sene, 8 ay, 23 gün süren ikinci devirde ise umumîyetle ikinci derecede bir takım şahsiyyetler iş başına gelmiş ve hattâ «Nedimof» denilen Mahmud Nedim Paşa gibi değersiz bir adam bile iki defa Sadâret makamına çıkıp mevkiini muhâfaza için saray israfına para yetiştirmekten başka bir şey düşünmemiş ve devlet idâresini Rus nüfuzu altında bırakmıştır. Birinci devirde Âlî ve Fuad Paşaları iş başından ayırmamak suretiyle hamiyyet ve hüsnüniyyetini isbât etmiş olan Sultan Aziz'i ikinci devirde baştan çıkaran en mühim âmil işte bu Gürcü Mahmud Nedim Paşa'dır).

1861=1278

6 Ağustos 1861=29 Muharrem 1278, Salı: Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Âlî Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Azlin sebebi, orduyla donanmanın bir an evvel takviyesini isteyen Sultan Aziz'in Tersane tahsisâtına zam yapılmasını emretmesine mukâbil, Kıbrıslı'nın mâlî vaziyetten dolayı pâdişaha:

— Efendimiz, bugün devletimiz kabuksuz bir yumurta hâlindedir; bir taraftan bir diken dokunacak olursa maazallah akıp gidecektir! Evvelâ ahvâl-i mâliyyemizi ıslâh edelim; be'dehu asker tanzimine, donanma tehyiesine çalışalım.

diye muhâlefet etmiş olmasıdır. Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in «Hakaayıkul-beyân fî hakkı cennetmekân Sultan Abd-ül-Aziz Han» ismindeki eserinin 10 uncu sahifesindeki izâhına göre pâdişahın nokta-i-nazarı askerî ve mâlî ıslâhâtın aynı zamanda icrâsıdır. Bundan başka Kıbrıslı'yı çekemeyenlerin te'sirlerinden de bahsedilir.

Mehmet Emin Paşa'nın bu üçüncü ve sonuncu sadâreti 1860=1276 senesi 28 Mayıs=8 Zülka'de Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 2 ay, 9 gün sürmüştür. Saltanat tebeddülü üzerine yalnız 1 ay, 11 gün iş başında kalabilmiş demektir. Kıbrıslı'nın en uzun sadâreti işte bu sonuncusudur).

22 Teşrinisâni 1861=19 Cumâda-l-ûlâ 1278, Cuma: Âlî Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa'nın ilk sâdareti.

(Âlî Paşa'nın yukarıki fıkra tarihinden itibaren ancak 3 ay, 17 gün süren bu dördüncü sadâretinden azline sebeb olarak Sultan Aziz'in «Neşve-i saltanat ve unfüvân-ı şebâbetle müteharrik ve cevvâl» mizâcıyla Paşa'nın «Müteennî ve muhâfazakar» tabiatı arasında «Tevâfuk hâsıl olamadığından» ve Mâbeyn kâtiplerinden olup o sırada «Pâdişah-ı cedide pek ziyâde hulûl eden şâir-i şehir Ziyâ Bey'in [Paşa'nın] ilkaâtı da inzımâm ettiğinden» bahsedilir. Sadâret tebeddülünden bil-istifâde Ziyâ Bey'in yeni kabinede bir koltuk hülyâsına kapılmış olduğu bile mervidir. Her halde harîs şâire ilerde bir «Zafer-nâme»yazdıracak sâikler daha o zamandan belirmeye başlamış demektir. Bununla beraber pâdişahın Ziyâ Bey'e kapılmış olmayıp saltanatının ilk zamanlarında resmî israfâtın aleyhinde bulunduğu için Âlî Paşa'nın akrabâsından birine harcırah olarak altı yüz kese ihsân edilmesi hakkındaki mârûzâtına kızarak sadâret tebeddülüne karar verdiği hakkında da bir rivâyet vardır; diğer bir rivâyete göre de en mühim sebep İngiliz te'siridir; Meşhur şâir İzzet-Molla'nın oğlu olan Keçeci-zâde Fuad Paşa o sırada henüz Suriye ıslâhâtıyla meşguldür. Paşa'nın bu fevkalâde me'muriyyeti için yukarda 1860=1276 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasına bakınız. Fuad Paşa,

sadâret teklifini Hâriciyye nezâretine Âlî Paşa tâyin edilmek şartıyla kabul etmiş ve bunun üzerine Âlî Paşa da halefinin yerine Hâriciyye nâzırı olmuştur.

Yeni Sadr-ı-a'zam Suriye'den Istanbul'a gelinceye kadar Meclis-i-Vâlâ reisi Yusuf Kâmil Paşa sadâret-kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Fuad Paşa da sadâret tebeddUlünden 28 gün sonra bu senenin 20 Kânunuevvel=17 Cumâda-l-âhire Cuma günü Istanbul'a gelmiştir. Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın iki sadâreti vardır. ikincisi için aşağıda 1863=1279 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız).

1862=1278

15 Haziran 1862=17 Zülhicce 1278, Pazar: Belgrad vak'ası ve kalenin şehri topa tutması.

(1830=1246 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz muhtâriyyet fermânı mucibince Sırbistan'da Müslümanların şehirlerde oturmaları men'edilip yalnız Türk işgâlindeki kalelerde ikametlerine müsâade edilmiş olmakla beraber, Belgrad şehri bu memnûiyyetten istisnâ edildiği için orada bu tarihe kadar bir Müslüman mahallesi vardır.

Sırpların o sırada başlıca hedefleri, işte bu vaziyete nihayet vererek evvelâ şehirdeki Müslümanları uzaklaştırmak, ondan sonra da Belgrad kalesiyle hâlâ Türk işgâlinde bulunan Smederevo=Semendire, Sokod, Oujitza/Ujiça=Eskice, Gladova=Feth-ül-İslâm ve Schabatz=Böğürdelen kalelerini Türklerden almaktır. Bilhassa Rusların teşvikiyle Sırpların ikide bir mesele çıkarıp Avrupa'ya karşı mazlûm görünerek büyük devletlerin müdâhalelerini celbe çalışmaları işte bu maksatla izah edilir. Şehirdeki Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında vaziyet çok gerginleşmiş, hemen her gün vak'a çıkmaya başlamıştır.

Bu vak'aların en mühimmi, bir çeşme başında çıkmıştır. Rivâyete nazaran bir Türk askeri kendisinden evvel su almak isteyen bir Sırbı öldürmüş, bunun üzerine Sırplar ayaklanıp şehirdeki Türk karakollarını zabtettikten başka Müslüman mahallesiyle kaleye bile hücuma kalkışmış, baş-vekil Garachanine=Garaşanin gûya işi teskin bahânesiyle Müslüman ahâliyi kaleye göndermiş ve bunun üzerine Sırplar kaleye karşı meterisler bile hazırlamaya başladıkları için muhâfız Âşir Paşa derhâl şehri topa tutmuştur.

Paşa'nın bu hareketinde haklı olduğu İngiltere ve Avusturya konsoloslarıyla sefirleri tarafından da tasdik ve teslim edilmiş olmakla beraber, o sırada eski müttefiklerinden uzaklaşıp Rusya'ya yaklaşmış olan Fransa bu meselenin Sırbistan lehine halledilmesinde ön-ayak olmuştur. Aşağıki sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

1862=1279

1 Temmuz 1862=3 Muharrem 1279, Salı: «Dârülfünun kaidesi»yle kaaimelerin ilgasına başlanması.

(Osmanlı tarihinde ilk kâğıt paralar İkinci Mahmud devrindeki harblerle isyânlara karşı ihtiyâr edilen askerî masrafları karşılamak üzere ilkönce fâizli eshâm şeklinde çıkarılmış ve bir iki emisyondan sonra fâiz kaldırılmıştır.

Sultan Mecid devrindeki ıslâhât esnâsında bu kâğıt paraların tedâvülden büsbütün kaldırılması tasavvur edilmişse de, bir taraftan Kırım seferinin ve bir taraftan da saray masraflarının

gittikçe artıp taşması 1855=1271 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasında gördüğümüz beş milyon altınlık bir Osmanlı istikrâzından bu hususta istifâdeye imkân bırakmamıştır.

Hazinenin müzayâkası arttıkça yeni emisyonlara bile ihtiyaç hâsıl olmuş ve meselâ 1861=1277 senesi 14 Nisan=3 Şevvâl Pazar günü bir milyar iki yüzmilyon kuruşluk kaaime çıkarılmaya teşebbüs edilmiştir. Tedâvülü mecburi olan bu kaaimelerin on sekiz senede tedricen piyasadan çekileceği ilân edilmişse de, karşılıksız olması gittikçe kıymetten düşmesine ve bu suretle hem hazinenin, hem ticâret âleminin günden güne zarar etmesine sebeb olmuştur. Sadr-ı-a'zam Fuad Paşa'nın Sultan Aziz'e takdim ettiği bir lâyihada mesele bütün teferruâtıyla teşrih edilmektedir.

Fuad Paşa'nın Sadâret makamına geçer geçmez ilk iş olarak işte bu mâlî buhrânla meşgul olduğundan ve hattâ saraylarda bulunan altın ve gümüş kapların bile darphâneye devrini istediğinden bahsedilir; Sultan Aziz Paşa'nın bu teklifine hayret edip:

— Nasıl olur? Sultanların seyir yerlerinde su içtikleri gümüş tasları da mı ellerinden alacağız?

deyince Büyük-Fuad Paşa'nın pervâsızca verdiği cevap meşhurdur.

— Hayhay Efendim, anları da alırız! Allâh göstermesin, Devlet-i-Âliyyenize bir fenâlık gelüp de Efendimiz başımızda olarak ve kullarınız da rikâb-ı Hümâyûnunuza sarılarak Konya-ovasına doğru giderken Sultan-Efendiler bu taslarla ayrılık çeşmesinde mi su içecekler? Efendimiz varis-i saltanatsınız, lâkin bir medyun Türkiye'ye vâris oldunuz!

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı hakikat»indeki izâhına göre «Kaaimenin altuna nisbetle kıymeti yüzde kırktan aşağı düşmüş»tür. Fuad Paşa'nın ilga ve imhâ kararı, işte bu vaziyetin mâlî i'tibârı ihlâl etmesindendir. Bu sırada Londra'dan istikrâz edilen sekiz milyon İngiliz altını, 1862=1278 senesi 17 Haziran=19 Zülhicce Salı günü çıkan bir kararnâme mucibince şu üç esasın te'minine hasredilmiştir.

1 — Kaaimelerin ilga ve imhâsı;
2 — Düyûn-ı-gayr-i-muntazamanın itfası;
3 — Masraf bütçesinde tasarruf te'mini.

Kaaimelerin imhâsında esas ittihâz edilen meşhur «Dârülfünun kaidesi»ne göre işte bu 1 Temmuz=3 Muharrem Salı gününden 13 Eylül=18 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe kadar hükûmet yüzde kırkını mâdenî para ve yüzde altmışını da senevî yüzde beş fâizli «Konsolit/Konsolide» denilen «Eshâm-ı cedide» ile ödemek şartıyla kaaimeleri tedâvülden çekmeye karar vermiştir. Ziyâ Karamürsel'in «Osmanlı mâlî tarihî hakkında tetkikler» ismindeki eserinde bu muâmelenin 13 Temmuz=15 Muharrem Pazar günü başlayıp 12 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cuma günü nihayet bulduğundan bahsedilmektedir; yüzde kırk mâdenî para ve altmış eshâm kaidesine «Dârülfünun» isminin izâfesi, bu muâmelenin Ayasofya karşısında Adliye binâsı olduktan sonra yanmış olan eski Dârülfünun binâsında yapılmış olmasındandır.

Jonquiere işte bu suretle tedâvülden bir milyar dokuz yüz yedi bin yedi yüz yirmi kuruşluk kaaime çekilmiş olduğundan bahsettiği halde, Ziyâ Karamürsel'in Mâliye tarihinde yalnız 998,800 kuruşluk kaaime çekildiğinden bahsedilmektedir. Muhakkak olan nokta, tedâvüldeki kaaimelerin «Dârülfünun kaidesi» ile çekilip işte o tarihte imhâ edilmiş olmasıdır. Mahmud

Celâlüddin Paşa borcun borçla ödenmesinden başka bir şey olmayan bu tuhaf kaideyi şöyle tenkid etmektedir.

«Bir yüzlük kâğıda bedel elli kuruşluk altın vererek herkesi hoşnut etmek mümkün bulunmuş iken Avrupa'da konsolide denilen eshâm Devlet-i-Aliyye'de dahî icâd olunarak buna senevî yüzde beş fâiz verilmek ve re's-ül-mâline mahsûben tahsis olunan akça kur'a ile edâ edilmek tarikine gidilip yüz kuruşluk kaaimenin kırk kuruşu nakd ve altmış kuruşu eshâm-ı-umumîyye senediyle te'diye olundu ve kaaime borçlar dahî bu usulün içinde muhtelif-ül-mikdâr eshâm ve nakd ile tesviye edildi ise de Hazîne-i devlet hakikatte eskisinden ziyâde müşkilâta uğradı».

Kaaime ve düyûn-i gayr-i-muntazama meseleleri işte bu pürüzlü şekillerle halledilirken, yukarda gördüğümüz üç esasın üçüncüsü olan tasarruf kararı daha müsbet neticeler verecek bir şekilde tatbik edilmiştir. Bu hususta ilk fedâkârlığı Sultan Aziz yaparak Hazîne-i-Hassâ'nun ayda beş bin=senede altmış bin keselik munzam tahsisâtını devlet hazinesine terkettikten başka, hânedân tahsisâtlarıyla diğer saray masraflarında da tenkihat yapmış ve işte bu misâl örnek ittihâz edilerek bütün nezâretlerin bütçelerinde derece derece tenkihat icrâ edilmiştir.

Saltanat devrinin bilhassa son yıllarındaki israflarıyla şöhret bulan Sultan Aziz'in bu ilk zamanlarındaki tasarrufkârlığı kendisinin çok iyi niyetlerle tahta çıktığı halde sonraları Mahmud Nedim vesâire gibi bir takım harîs vüzerâ elinde nasıl bozulmuş olduğunu bütün vuzuhiyle gösteren bir delil demektir.

İşte bu umumî tasarruf tedbirlerinin neticesi olarak Mâliye nâzırı Mısırlı-Mustafa Fâzıl Paşa bir müddet sonra pâdişaha devlet bütçesinde masraf yekûnuna nisbetle 13 bin kese fazla vâridat te'min edilmiş olduğunu arzetmiştir.

Sultan Abd-ül-Aziz'in hâlet-i ruhiyyesinde bu vaziyetin tasarruf endişesinden isrâf endişesizliğine doğru bir istihâleye mukaddime teşkil ettiğinden bahsedilir. Cülûsunda karşılaştığı mâlî buhrânı tasarrufla önledikten sonra, vâridât fazlalığı karşısında artık o endişeden kurtulması ruhunda bir nevi müsriflik isti'dâdı vücuda getirmiş demektir. İşte bundan dolayı gittikçe saray halkının yekûnu beş bin beş yüzü geçmiş, her birinde on iki çeşit yemek olmak üzere günde beş yüz tabla çıkmaya başlamış, yeni saraylara milyonlar sarfedilmiş, ihsân-ı-şâhâne yekûnları muazzam rakamlara dayanmış ve işte bu suretle hânedân ve saray masraflarının yekûnu nihayet vâridât bütçesinin beşte birini aşmıştır).

23 Ağustos 1862=26 Safer 1279, Cumartesi: Karadağ ordusunu mağlûb eden Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Rieka zaferi.

(Karadağ meselesi için yukarda 1858=1275 vukuâtının «8 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu seferki Karadağ harbi Hersek isyânından doğmuştur. Kırım muhârebesindeki mağlûbiyyetinin acısını çıkarmak için Osmanlı arâzisindeki İslâv vesâir Hıristiyan unsurlarını kışkırtıp isyân ettirerek Türkiye'den ayrılmalarını te'mine çalışan ve hattâ bu hususta Fransa'dan bile müzâheret görmeye başlayan Rusların teşvikiyle ayaklanan ve bilhassa Karadağlıların 13 Mayıs 1858=29 Ramazan 1274 Perşenbe günü Osmanlı kuvvetlerine karşı kazanmış oldukları Grakhovo muvaffakıyyetinden cür'et alan Hersekliler bu meşhur isyân hareketlerinde Karadağ'dan gayr-i-resmî olarak çok yardım görmüşler ve meselâ birçok Karadağ çeteleri «gönüllü» maskesi altında Herseğ'e geçip âsilere iltihâk etmişlerdir.

Bâb-ı-Âlî bu vaziyet karşısında Karadağ hudut boylarında bir tarassut kordonu kurduktan başka bir filo gönderip Adriyatik limanlarını abluka altına aldırmış ve Karadağ prensi Nicolas Petroviti/Petroviç utanmadan protesto bile etmişse de hiç bir faydası olmamıştır. İşte bu vaziyette Hersek isyânını tenkile me'mûr olan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa 1861=1278 senesi 21 Teşrinisâni=18 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü kazandığı Piva zaferiyle âsilere katii bir darbe indirip meseleyi halletmiş ve ondan sonra artık ötede beride bir takım çete hareketlerinden başka bir şey kalmamıştır.

Hersek isyânı esnâsında gûya bîtaraflığını ilân etmiş olan Karadağ prensi bir taraftan da seferberlik ilân edip tahşidâta kalkıştığı için, Bâb-ı-Âlî toplanan askerin derhâl terhisini istemiştir. Osmanlı-Karadağ harbinin sebebi, işte bu haklı talebin reddedilmesidir.

Bu red cevâbı üzerine bütün Karadağ hududu abluka altına alındıktan sonra Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa Garp menbâlarında altmış bin kişiden mürekkep gösterilen ordusuyla hududu geçip dört koldan ilerlemeye başlamış ve Derviş, Abdi ve Hüseyn Avni paşaların kumandalarındaki kolların her birine istilâ plânının tatbikini te'min edecek vazifeler vermiştir; bunlardan Hüseyn Avni Paşa Lim nehrini geçerken muvaffakıyetsizliğe uğramışsa da, Derviş Paşa'nın çok ustalıklı bir manevra ile Duga geçidini çevirmeye muvaffak olması Karadağlıların artık hiç bir yerde tutunabilmelerine imkân bırakmamıştır. İşte bunun üzerine Rieka'da Karadağlılar nevmidâne bir gayretle son bir hücuma kalkışmışlarsa da, şiddetli bir topçu ateşi açan Ömer Paşa mukâbil bir taarruzla düşman ordusunu imhâya muvaffak olmuştur.

Serdâr-ı-Ekrem bu parlak zafer üzerine Karadağ'ın pâyıtahtı olan Tsettinje/Tsetinie=Çetine'ye doğru ilerlediği sırada, her Türk zaferini Hıristiyanlık hisleriyle karşılamak i'tiyâdında bulunan Avrupa diplomasisi derhâl araya girerek Türk ordusu Çetine'ye girmeden evvel aşağıki fıkrada göreceğimiz İşkodra sulhüne delâlet etmiştir. Hersek isyânının tamamıyla yatışması işte bu Karadağ muvaffakıyyeti üzerinedir).

31 Ağustos 1862=5 Rebî'ül-evvel 1279, Pazar: Osmanlı-Karadağ harbine nihayet veren İşkodra sulh muâhedesinin imzâsı.

(Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Rieka zaferiyle Karadağ ordusunu yere serdikten sonra Çetine'ye doğru ilerlediği sırada Avrupa devletlerinin tavassut şeklindeki müdâhaleleri üzerine akdedilmiş olan bu İşkodra muâhedesi 14 maddeden mürekkeptir ve bizzât Serdâr-ı-Ekrem tarafından imzâ edilmiştir.

Büyük serdârın mağlûp ve küstah düşmana zorla kabul ettirdiği ağır şartların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Karadağ'ın dâhilî idâresi eski şeklinde kalacaktır;

2 — Hudut eski şeklini muhâfaza edecektir;

3 — Karadağ prensi Nicolas Petroviç'in son harblerde baş-kumandanlık etmiş olan ve «Karadağ'ın kılıcı» sayılan babası Mirko Karadağ'dan çıkacak ve bir daha dönmeyecektir;

4 — Karadağlıların ithâlât ve ihrâcat itibarıyla Antivari=Bar limanından istifâde etmelerine müsâade edilecekse de, Karadağ'a silâh ve mühimmât ithâli yasaktır;

5 — Hersek-İşkodra yolunun Karadağ'dan geçen kısmında birçok noktalar Türk askeri tarafından işgâl edilecek ve buralarda Blockhaus/Blokhavzlar kurulacaktır. Bu noktalar sonradan ayrıca tâyin edilecektir;

6 — Karadağlıların bir daha Türk topraklarına tasallut etmeyecekleri ve Türk arâzisinde isyân çıkarsa maddi ve mânevî hiç bir yardımda bulunmayacakları hakkında bütün Karadağ ileri gelenleri Serdâr-ı-Ekreme senet vereceklerdir;

7 — Karadağ'da hemhudut devletlerarasında çıkabilecek ihtilâflar kendi aralarında halledilemediği takdirde Bâb-ı-Âlî yegâne merci olacaktır;

8 — Karadağ hükûmeti Arnavutluk ve Bosna-Hersek hudutlarında hiç bir nevi tahkimât vücuda getiremeyecektir;

9 — Türk pasaportu olmadan Karadağ'a hiç bir âile giremeyecek ve eğer girerse derhâl çıkarılacaktır.

Bâb-ı-Âlî bir müddet sonra bu şartların ikisinden vazgeçmiştir. Bunların biri prens Mirko'nun bir daha dönmemek üzere vatanından ihrâcı ve biri de blokhavzlar inşâsı hakkındaki hükümlerdir. «Karadağ'ın kılıcı» denilen ihtiyar Mirko'ya merhamet buyurulup memleketinde kalmasına müsâade edilmiştir. Blokhavzlar meselesinde Ruslar, gürültü çıkarmak istemişlerse de Bâb-ı-Âlî kulak asmamış ve hattâ derhâl bir blokhavz yaptırmıştır. Fakat işin içine Fransa ile Avusturya'nın da karışıp yıkılmasını istemeleri üzerine işin rengi değişip mesele siyasî bir vehâmet arzetmeye başladığı için, 1863=1279 senesi 3 Mart=12 Ramazan Salı günü Sadr-ı-a'zam Yusuf Kâmil Paşa Karadağ prensi Nicolas'ya İşkodra muâhedesinin blokhavzlar hakkındaki altıncı maddesinin ibtâline Zât-i-Şâhânenin müsâade buyurduğunu ve yalnız bu tahkimâtın himâye edeceği yolun dâimâ açık kalması ve yolcuların mârûz olabilecekleri zararların da Karadağ hükûmeti tarafından tazmin edilmesi şart olduğunu tebliğ etmiştir.

Prens Nicolas bu şartı derhâl kabul etmiş ve nihayet Karadağ'daki blokhavz ancak 1864=1281 senesi Haziran=Muharrem ayında yıktırılmıştır. Fakat buna mukâbil bütün Karadağ hudut boyunca Osmanlı arâzisinde birçok blokhavzlar yaptırılarak bu iptidaî memleket sıkı bir tahkimât çemberi içine alınmıştır).

8 Eylül 1862=13 Rebî'ül-evvel 1279, Pazartesi: Sırbistan'daki Türk kaleleri hakkındaki Istanbul protokolünün imzâsı.

(Yukarıki sene vukuâtının «15 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Belgrad vak'asını Rusya ile beraber Türkiye aleyhine ve Sırbistan lehine istismâr etmek isteyen Fransa ön-ayak olarak Istanbul'da bir süferâ konferansı toplanmasına sebeb olmuş ve bu konferansta İtalya'nın da müzâheretini te'min etmiştir. Böyle bir «Meclis-i mükâleme»nin ictimâı lüzumunu isbât için ileri sürülen sebep, 1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris muâhedesinin 28 inci maddesi mucibince Osmanlı hâkimiyyetinde bulunan Sırp prensliğinin Rus himâyesi yerine o muâhedede imzâları bulunan devletlerin müşterek kefâletleri altına alınmış olmasıdır. Hâlbuki o tarihtenberi aynı muâhede aynı devletler tarafından Türkiye aleyhine mütemâdiyen ihlâl edilmiştir. Misâl olarak yukarda 1860=1277 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Avrupa devletleri nazarında Paris muâhedesi Türkiye aleyhine mer'iyyetini dâimâ muhâfaza eden ve Türkiye lehine artık hiç hükmü kalmayan tuhaf bir vesika hâline gelmiş demektir.

İngiltere, Fransa, İtalya, Prusya, Rusya ve Türkiye arasında akdedilen Istanbul konferansında Fransa sefiri Marquis de Moustier Belgrad kalesinin Sırplara terki için çok çalışmışsa da İngiltere ile Avusturya'nın muhâlefetinden dolayı muvaffak olamamış ve nihayet bu gün imzâlanan protokolde yalnız şu esaslar kabul edilmiştir.

1 — Türk hâkimiyyetinde bulunan Sırp kalelerinden Sokod ve Oujitza/Ujitza Eskice Sırbistan'a terkedilmiştir;

2 — Belgrad, Sabacz=Böğürdelen, Smenderevo=Semendire ve Gladova=Feth-ül-İslâm Türk hâkimiyyetinde kalacaktır;

3 — Müslümanlar yalnız kalelerde oturabileceklerdir;

4 — Belgrad şehrindeki Türk karakolları ilga edilmiştir;

5 — Belgrad şehri gibi varoş istihkâmları da Sırplara bırakılmıştır;

6 — Buna mukâbil Bâb-ı-Âlî muhtelit bir komisyonun askerlik bakımından göstereceği lüzum üzerine Belgrad kalesini tevsi edebilecek ve bu hususta Sırp hükûmetiyle anlaşarak icâb eden arâziyi istimlâk edecektir.

Sırbistan'a iki kale terki ve Belgrad şehrinden Türk karakollarıyla Müslüman ahâlinin çekilmesi gibi Türkiye aleyhindeki ağır ve haksız esaslarına rağmen Sırplar bu protokol ahkâmından gene memnun olmamışlardır. Sırbistan'daki son dört kalenin de Sırplara terki için aşağıda 1867=1283 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız).

1863=1279

2 Kânunusânî 1863=11 Receb 1279, Cuma: Sadr-ı-a'zam Keçei-zâde Mehmed Fuad Paşa'nın isti'fâsı.

(Fuad Paşa'nın isti'fâsına sebeb, Sultan Aziz'in askerî masraflar için fazla tahsisât ayrılmasını istemesine mukâbil Paşa'nın bütçe muvâzenesini ileri sürerek muhâlefet göstermesi, bir takım mukarreblerin ilkaâtı yüzünden bâzı mârûzâtının neticesiz kalması, bu suretle sarayın hükûmet salâhiyyetlerine tecâvüz etmesi ve işte bundan dolayı Fuad Paşa'nın artık «İ'timâd-ı tâm»dan mahrum olduğuna kanâat getirmesidir. Sadâret müddeti 1861=1278 senesi 22 Teşrinisâni=19 Cumâdâ-l-ûlâ Cuma gününden itibaren 1 sene, 1 ay, 10 gündür.

Hâriciyye nâzırı Âlî Paşa da kendisiyle beraber isti'fâ etmişse de kabul edilmedikten başka, Fuad Paşa bile halefi Yusuf Kâmil Paşa'dan inhilâl eden Meclis-i-Vâlâ reisliğine tâyin edilmiştir. Bununla beraber Keçeci-zâde'nin bir müddet gözden düşmüş olduğu rivâyet edilir. Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 232 numaraya bakınız).

5 Kânunusânî 1863=14 Receb 1279, Pazartesi: Meclis-i-Vâlâ reisi Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti.

(Fuad Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz isti'fâsı üzerine Sadâret makamı üç gün münhal kaldıktan sonra Arabgirli Yusuf Kâmil Paşa sadr-ı-a'zam olmuştur. Mısır valisi Mehmet Ali

Paşa'nın dâmâdı ve Zeyneb Hanım'ın kocası olan Kâmil Paşa Üsküdar'daki Zeyneb-Kâmil hastahanesinin müessisi ve «Telemak» mütercimi olmakla mâruftur. Mensub olduğu Gök-beyi sülâlesinin Akkoyunlu hânedânından olduğu rivâyet edilir. Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 233 numaraya bakınız).

3 Nisan 1863=13 Şevvâl 1279, Cuma: Sultan Aziz'in Mısır seyâhatine hareketi.

(Umumiyetle «14 Şevvâl Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 13 üne müsâdiftir. Pâdişahı bu seyâhate meşhur Mehmed Ali Paşa'nın dâmâdı olan yeni Sadr-ı-a'zam Yusuf Kâmil Paşa'nın teşvik ettiğinden ve Sultan Aziz'in de Mehmed Ali isyânındanberi âdetâ ayrı bir hükûmet hâlini almaya başlayan bu Osmanlı vilâyetine gitmekle Mısırlıların Istanbul'a merbutiyyetlerini kuvvetlendirmek istediğinden bahsedilir; üçüncü bir âmil de o sırada Meclis-i-Vâlâ reisliğinden Ser-askerliğe nakledilmiş olan sâbık Sadr-ı-a'zam Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın teşvikidir. Yukarda bu sene vukuâtının «2 Kânunusâni» fıkrasında Sadâretten isti'fâsı üzerine gözden düştüğünü gördüğümüz Fuad Paşa'nın maksadı, seyâhatte pâdişahın maiyyetinde bulunup eski teveccühünü yeniden kazanmaktır.

Bu gün selâmlık resminden sonra Dolmabahçe sarayında toplanan vükelâ ve devlet erkânına iltifâtta bulunan Sultan Aziz «Feyz-i-Cihâd» vapuruyla Mısır'a hareket ederken devlet-adamlarıyla pâyıtaht ahâlisi tarafından vapurlar ve kayıklarla Marınara açıklarına kadar teşyî edilmiştir. Şehzâdelerden veliaht Murad, Abdülhâmid ve Mehmet Reşat Efendilerle devlet erkânından Ser-asker Fuad ve Kapdan-ı-Deryâ Ateş-Mehmet Paşalardan başka saray erkânından bâzılarıyla sonraları iki defa Şeyh-ül-İslâm olan Muâllim-i-Sultâni Akşehirli Hasan Fehmi Efendi de bu seyâhatte Sultan Abd-ül-Aziz'in maiyyetinde bulunmuşlardır. Pâdişahların seferleriyle seyâhatlerinde Istanbul'a bir Kaymakam bırakılması eskidenberi âdettir. Bu vazifeye de Sadr-ı-a'zam Yusuf Kâmil Paşa tâyin edilmiştir.

Mısır'da misli görülmemiş tezâhürlerle karşılanan Sultan Aziz'in istikbâl merâsimine temâs eden Ali Fuad Bey «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye»sinde Fuad Paşa'nın ustalıklı bir hareketini anlatır:

«Pâdişahın Mısır'a vusûlünde rükûbuna mahsûs olarak gaayet mükellef bir at çekilüp vali İsmail ve Fuad Paşalar içün de başkaca atlar ihzar edilmiş olduğu halde Fuad Paşa kendisi içün hazırlanan ata binmekten ictinâb ile pâdişahın atının rikâbına yapışarak yayan gitmeğe azmetmiş ve bunu görünce İsmail Paşa'nın canı sıkılmakla beraber o da müşârünileyhin hareketine imtisâl mec'buriyyetinde kalmışdır».

Bu seyâhat esnâsında Mısır valisi İsmail Paşa'nın pâdişahı eğlendirip gözüne girmek için tertib ettiği fevkalâde muhteşem eğlence âlemlerinin Sultan Aziz'i sefâhat ve israfa meylettiren âmillerin en mühimlerinden olduğu hakkında bir rivâyet vardır).

1 Haziran 1863=13 Zülhicce 1279, Pazartesi: Yusuf Kâmil Paşa'nın azliyle Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Ser-askerlik uhdesinde kalmak üzere ikinci sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Mısır seyâhati esnâsında Fuad Paşa'nın zarâfet ve dirâyetiyle pâdişaha yeniden hulûl edip eski teveccühünü eskisinden fazla olarak tekrar kazanmış olmasıdır. Sadârete tâyininden 22 gün evvel 10 Mayıs=21 Zülka'de Pazar günü «Yâver-i-Ekrem»lik tevcihiyle taltif edilmiş ve nihayet bu gün de Ser-askerliğe ilâveten ikinci defa olarak Sadr-ı-a'zam olmuştur; bu suretle Fuad Paşa hem Sadr-ı-a'zam hem Ser-asker, hem Yâver-i-Ekrem olmak itibarıyla devletin en mühim pâyelerini cem'etmiş demektir.

Bâb-ı-Âlî'ye Yâver-i-Ekremlik kordonlarıyla gitmesini Âlî Paşa'nın hafiflik sayıp tenkid ettiğinden bahsedilir.

Azlinden 12 gün sonra tekrar Meclis-i-Vâlâ reisliğine tâyin edilen Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti bu senenin 5 Kânunusâni=14 Receb Pazartesi gününden itibaren 4 ay, 27 gün sürmüştür. Gün tarihlerindeki ihtilâflar için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 233 numaraya bakınız).

1864=1281

28 Haziran 1864=23 Muharrem 1281, Salı: Memleketeyn birliğini tamamlayan Istanbul protokolünün imzâsı.

(Millî meclisleri ayrı olduğu halde her ikisi de miralay Couza/Kuza'yı prens intihâb etmek suretiyle Romanya birliğine doğru çok mühim bir adım atarak hem Bâb-ı-Âlî'yi, hem Avrupa devletlerini emr-i-vâkı' karşısında bırakmış olan Eflâk ve Boğdan'ın son hukukî vaziyetleri için yukarda 1858=1275 vukuâtının «9 Ağustos» ve 1859=1276 vukuâtının «25 Eylül» fıkralarına bakınız.

Bu sırada Memleketeyn efkâr-ı-umumîyyesi mütemâdî bir heyecân ve galeyân içindedir. Bu millî heyecânın en büyük hedefi Romanya birliğinin bir an evvel tahakkukudur. İşte bundan dolayı tek prens emr-i-vâkıını kabul ettirdikten sonra hükûmetleriyle millî meclislerini de birleştirerek ikinci emr-i-vâkıa ya da bir an evvel girişmekte tereddüd etmemişlerdir.

Bu sırada Avrupa devletleri içinde en atılgan devlet rolünü oynayan Fransa her tarafta nüfuzunu yürütmek için yerine göre muhtelif prensipler tâkib etmekte ve meselâ Filistin, Suriye ve Lübnan'da Katoliklik, Sırbistan meselesinde milliyet ve Hıristiyanlık, Girit meselesinde eski kültür ve insanlık prensiplerini tâkib ettiği gibi, Memleketeyn işinde de Lâtinlik dâvâsı peşindedir!

Kırım muhârebesinde Rusya'ya karşı birleşen müttefikler tesânüdünden de artık eser kalmamıştır. İngiltere Avrupa işlerinden el çekip «Muhteşem-inzivâ» yolunu tutmuş, Avusturya gittikçe büyüyen Prusya tehlikesiyle karşılaşmış ve Kırım muhârebesinin yorgunluğunu henüz çıkarmamış olan Bâb-ı-Âlî de Avrupa devletler manzûmesinde her türlü istinâdgâhtan mahrum kalmıştır. Memleketeyn idâresindeki ikinci emr-i-vâkının da kabulü işte bu yüzdendir. Yalnız Bâb-ı-Âlî'nin 2 Kânunuevvel 1861=29 Cumâda-l-ûlâ 1278 Pazartesi günü kabul ettiği Eflâk-Boğdan birliği, Osmanlı menbâlarında «Kuza Bey» denilen Birinci Alexandre-Jean devrine münhasırdır.

Memleketeyn efkâr-ı-umumîyyesi Bâb-ı-Âlî'nin bu muslihâne siyâsetiyle yatışmış değildir. Bütün mesele, bu hukukî vaziyeti Kuza'nın prenslik devrine münhasır olmaktan kurtarıp millî ve dâimi bir hak şekline getirmektir. Eski müttefiklerin yukarda gördüğümüz vaziyetlerinden dolayı Bâb-ı-Âlî nihayet işte bu şartı da kabule mecbur olduğu için Istanbul'da Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya, Prusya ve Rusya devletlerinin iştirâkiyle bir konferans toplanmış ve bu gün imzâ edilen yirmi maddelik protokolde nihayet şu esaslar tesbit edilmiştir.

1 — Müttahid Eflâk ve Boğdan beyliği şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türk hâkimiyyetinde kalacaktır;

2 — Türkiye'nin akdetmiş olduğu muâhedeler Memleketeyn prensliğine de şâmildir;

3 — Eflâk ve Boğdan bir prens idâresinde bir millî meclisle bir âyan meclisi tarafından idâre edâecektir;

4 — Bu meclislerin vazife ve salâhiyyetleriyle intihap usulleri muhtelif maddelerde bütün tafsilâtiyle izah edilmiştir.

Memleketeyn meselesinin bundan sonraki safhaları için aşağıki sene vukuâtının «22/23 Şubat» ve «19 Nisan» fıkralarına bakınız).

1866=1282

22/23 Şubat 1866=6/7 Şevvâl 1282, Perşenbe/Cuma gecesi: Memleketeyn beyi Birinci Alexandre Couza/Kuza'nın ıskaatı.

(Eflâk ve Boğdan meclisleri tarafından «Birinci Alexandre-Jean» ismiyle Memleketeyn'in müşterek beyliğine seçilmiş olan miralay Couza/Kuza için yukarda 1859=1276 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Kuza Bey» denilen bu yerli voyvodanın her iki memleket tarafından müştereken intihâbını Bâb-ı-Âlî bir hayli tereddütten sonra tasdike mecbur olduğu halde, şâir Ziyâ Paşa meşhur «Zafer-nâme»sinde bu intihâbın mes'ûliyyetini de Âlî Paşa'ya yüklemek için:

— Etti bir yüzbaşı'yı Memleketeyn üzre kral!

demişse de, birçok ithamları gibi bunun da aslı yoktur.

Memleketine birçok hizmetlerde bulunmuş olan Kuza Bey dâhilî siyâsetinde bilhassa çiftçi ve köylü tabakalarına istinâd etmişse de millet meclisiyle geçinemediği için 14 Mayıs 1864=7 Zülhicce 1280 Cumartesi günü meclisi feshedip diktatörlüğe başlamış, fakat vergilerin gittikçe ağırlaşması ve maiyyet adamlarının mâlî rezâletleri yüzünden artık eski itibarını kaybetmiş olduğu için askerî bir darbe ile kendisini devirmek üzere Romanul gazetesi müdürü meb'ûs Rosetti'nin idâresinde gizli bir teşebbüs hazırlanmış ve nihayet bu gece sarayında basılan Memleketeyn prensi Birinci Alexandre-Jean=Kuza Bey bir ferâgat beyannâmesi imzâlayarak canını kurtarmıştır.

Bu hareketi yapanların maksadı Memleketeyn'in başına bir ecnebî prens getirmektir. İlkönce Bourbon hânedânından bir Fransız prensi getirmek istemişlerse de, yerli prens esasına mugayir olan bu talep 10 Mart=22 Şevvâl Cumartesi günü Paris'te toplanan süferâ konferansı tarafından kabul edilmemiştir. Aşağıki fıkraya da bakınız).

19 Nisan 1866=3 Zülhicce 1282, Perşenbe: Prusya hânedânından prens Charles de Hohenzollern'in Memleketeyn beyliğine intihâbı.

(Müttahid Eflâk ve Boğdan beyliğinin başına ecnebî bir prens, intihâbını yukarıki fıkrada gördüğümüz sebepten dolayı Paris konferansı kabul etmemiş olduğu halde, yukarda 1864=1281 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasında gözden geçirdiğimiz emr-i-vâkı'lara artık alışmış olan Rumen milliyetçileri bu meseleyi de el-çabukluğu ile o yolda halle kalkışmış ve işte bundan dolayı Paris kararından tam kırk gün sonra Memleketeyn millet meclisi Prusya hânedânından prens Charles'i «Birinci Karol» ismiyle Memleketeyn'e bey seçerek hem metbû devlet olan Türkiye'yi, hem kefil vaziyetinde bulunan Avrupa devletlerini yeni bir

emr-i-vâkı'la karşılaştırmıştır. Bu tuhaf intihâbın devletlerce kabulünde en mühim rolü Üçüncü Napoleon'un oynamış olduğundan bahsedilir.

Muhtelif muâhedelerle teşkilât nizamnâmelerinin ihlâlinden dolayı Bâb-ı-Âlî pek haklı olarak i'tirâz etmiş ve hattâ Tuna boylarında tahşidâta başlamışsa da, aşağıki sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında göreceğimiz Girit buhrânından dolayı nihayet bu emr-i-vâkıın da kabulüne mecbur olmuştur. Aşağıki senenin «26 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1866=1283

28 Mayıs 1866=13 Muharrem 1283, Pazartesi: Mısır verâset usulünün değişmesi.

(Azâmet ve istilâ devirlerinde etrâfındaki irili-ufaklı devletleri yutarak üç kıt'aya yayılan Osmanlı imparatorluğunun inhitât devrindeki inhilâl tarzı da bâzı vilâyetlerinin tedricen bünyesinden ayrılıp irili-ufaklı devletler şeklini almasında gösterilebilir. Balkanlardaki hıristiyan devletleri hep işte böyle teşekkül ettikleri gibi, Afrika'daki Mısır müslüman hükûmeti de aynı seyri tâkib ederek teşekkül etmiştir.

Bu sırada bir taraftan Memleketeyn=Romanya, Sırbistan ve hattâ Karadağ beylikleri Avrupa devletlerinin mütemâdî himâyeleri sâyesinde muhtâriyyetten istiklâle doğru giderken, bir taraftan da Mehmed Ali sülâlesinden gelen Mısır valilerinin beşincisi olan İsmail Paşa Istanbul'a yağdırdığı altın külçeleriyle muhteşem ve giranbahâ hediyeler sâyesinde irsî valiliklerden hükümdarlığa doğru tedricen istihâlesini te'min edebilecek imtiyâzlar koparmakla meşguldür.

İsmail Paşa münâsebâtında girgin, insan avlamakta pişkin, son derece kurnaz, dolap çevirmekten yorulmaz, velhâsıl emsâli pek az bir «idâreci» dir. İşte bütün bu menfi meziyyetleriyle tükenmez altınları sâyesinde saraydan Bâb-ı-Âlî'ye kadar Istanbul'da birçok taraftârlar avlamış, Sultan Aziz'in gözüne girmiş, kendisi de pâdişahın bendegânından olmak itibarıyla en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün Mâbeyn ve Bâb-ı-Âlî erkânına güler yüz gösterip:

— Kapu yoldaşım!

diye arkadaşça tatlı diller dökmüş ve hattâ rivâyete nazaran sarayın harem-ağalarını bile bu gibi hitaplardan mahrum etmemiştir. Bu sırada üstüste imtiyâzlar koparması işte bu sâyededir.

İsmail Paşa'nın istihsâline muvaffak olduğu ilk mühim imtiyâz, Mehmed Ali Paşa devrinden beri câri olan Mısır verâset usulünün kendi nesli lehine tebdilidir. Sultan Aziz'in bu gün verdiği bir ferman mucibince Mısır verâsetinde âilenin en büyüğünü esas ittihâz eden «Ekberiyyet» kaidesi kaldırılıp meşhur İbrahim Paşa'nın oğlu olan İsmail Paşa'dan itibaren Avrupa hânedanlarında olduğu gibi bâbâdan oğula intikal esâsı kabul edilmiş ve tabiî bu suretle İsmail Paşa'nın amcazadelerinden başka kendi kardeşi olup o sırada Istanbul'da Meclis-i-Âlî-i Hazâin reisliğinde bulunan Mustafa Fâzıl Paşa'nın bile verâset hakları ibtâl edilmiş demektir. Fâzıl Paşa ile kardeşinin arası İşte bundan dolayı açılmış ve meşhur Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Halim Paşa ile ikinci meşrûtiyet devrinde biri Sadr-ı-a'zam ve biri de Nâfia nâzırı olan oğulları Sait Halim ve Abbas Hilmi Paşalar işte bu yüzden hıdiv olamamışlardır.

Gene aynı verâset fermânı mucibince Sevâkin ve Musavva' kazâları Mısır vilâyetine ilhâk edilmek suretiyle senevî 80 bin keselik Mısır vergisi 150 bin keseye=750 bin Osmanlı altınına çıkarılmış ve 1841=1257 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasında Mehmed Ali Paşa'ya verilmiş olduğunu gördüğümüz ferman mucibince a'zamî 18 bin kişiden ibâret olması lâzımgelen Mısır ordu kadrosunun 30 bin kişiye çıkarılmasına da müsâade edilmiştir. Bu suretle İsmail Paşa bir fermanla bir kaç imtiyâz birden koparmış demektir. Paşa'nın bundan sonra elde ettiği diğer imtiyâzlar için aşağıki fıkra ile daha aşağıda 1872=1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız).

2 Haziran 1866=18 Muharrem 1283, Cumartesi: Mısır valilerine «Hıdiv» ünvânının tevcihi.

(Mısır'ın güler yüzü, tatlı dili ve muhteşem pişkeşleriyle meşhur valisi İsmail Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz verâset fermanından beş gün sonra kopardığı bu parlak ünvânın tevcihini Jonquiere 1867=1284 senesine ve İorga da 1873=1200 senesi Haziran=Rebî'ül-âhir ayına müsâdif gösterirse de doğru değildir. Türkçe menbâlarda da bâzı yanlış tarihlere tesâdüf edilir.

Mısır valiliğinin bir taraftan irsî olması ve bir taraftan da yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sevâkin ve Musavva'kazâlarının ilhâkıyla daha fazla genişlemiş olmasından başka 18 bin kişilik ordusunun 30 bine çıkarılması, alelâde bir «Vali» ünvânını ötedenberi sönük bulan İsmail Paşa'nın Yusuf-Peygamber'i takliden «Aziz-i-Mısr» ünvânına tâlip çıkmasıyla neticelenmiş, fakat Sultan Aziz'in ismiyle iltibâsından dolayı bu şekil münâsip görülmemiş ve nihayet Acemcede hem hükümdar, hem vezir mânâlarına gelen ve Bâb-ı-Âlî resmî dilinde de Sadr-ı-a'zamlarla bâzı mühim vüzerâ hakkında hürmeten kullanılan «Hıdiv» kelimesi lâstikli mâhiyyetinden dolayı tercih edilmiştir. İsmail Paşa'yı alelâde bir vali vaziyetinden kurtardığı için sevindiren bu tumturaklı ünvâna âit ferman bu gün çıkmış ve işte bu tarihten itibaren kelime «ta'rîb» edilmiş, yâni Arapçaya da geçmiş olduğu için Mısır vilâyetine artık «Hıdiviyyet-i Mısriyye» denilmeye başlamıştır.

Daha Mehmed Ali Paşa devrinden itibaren Mısır valilerine vezâretin fevkında bir rütbe olan «Sadâret pâyesi» tevcih edilmiş ve bu suretle bunlar Avrupa'da prensler hakkında kullanılan «Altesse=Fehâmetmeâb» ünvânını ihrâz etmişlerdir. Yukarda 1841=1257 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Bu sefer tevcih edilen «Hıdiv» ünvânı üzerine Mısır eyâleti artık bir Emâret=prenslik vaziyetine gelmiş demektir; bununla beraber Osmanlı pâdişahı Mısır hıdivini alelâde bir vali gibi istediği zaman azletmek salâhiyyetini hâiz olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim İsmail Paşa 1879=1296 senesi 25 Haziran=5 Receb Çarşanba günü Sultan Hamid tarafından azledilmiş ve yerine oğlu Mehmet Tevfik Paşa hıdiv olmuştur. Aşağıda 1872=1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına da bakınız).

4/5 Haziran 1866=20/21 Muharrem 1283, Pazartesi/Salı gecesi: Sadr-ı-a'zam ve Ser-asker Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın azli.

(Azlin sebebi, Hıdiv İsmail Paşa'nın arz-ı-ta'zimâta gelen kızı Tevhîde Hanım'ı beğenip kendisiyle evlenmek isteyen Sultan Aziz'in Baş-mâbeynci Ali Bey vâsıtasıyla Fuad Paşa'dan fikir sordurması üzerine harîs hıdivin böyle bir izdivaçtan sonra yukarıki fıkralarda gördüğümüz fermanlarla kanâat etmeyerek daha birçok imtiyâzlar koparacağını düşünen sadr-ı-a'zamın meseleyi tasvib etmemiş ve Baş-mâbeynciye hitâben küçük bir kâğıda

mülâhazalarını yazıp pâdişaha aynen arzedilmesini tavsiye etmiş olmasıdır. Bu mülâhazaların «küçük kâğıda yazılması ihtirâma adem-i dikkat» sayıldığı için zavallı Fuad Paşa bu gece azledilmiştir. Hâlbuki Sadâret tebeddülüne sebeb olan küçük kâğıt bir arîza değil, Baş-mâbeyncinin eline verilmiş bir nottan ibâret olduğu için Sultan Aziz'in alınmasına sebeb yoktur.

Büyük-Fuad Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti 1863=1279 senesi 1 Haziran=13 Zülhicce Pazartesi gününden itibaren 3 sene, 4 gün sürmüştür. Bundan sonra Hâriciyye nâzırlığında bulunan Fuad Paşa, en samimî dostu Âlî Paşa'nın aşağıda 1867=1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasında göreceğimiz Girit seferi esnâsında Sadâret-kaymakamlığında da bulunmuştur.

Sultan Aziz'in büyük bir meziyyeti vardır. Âlî ve Fuad Paşaların kıymet ve ehemmiyetlerini tamamıyla takdir ettiği için, kendilerini sadâretten azletse bile devlete hizmetlerinden mahrum etmemiştir).

5 Haziran 1866=21 Muharrem 1283, Salı: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa'nın Sultan Mecid devrindeki ilk sadâreti için yukarda 1859=1276 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

2 Eylül 1866=21 Rebî'ül-âhir 1283, Pazar: Girit isyânı ve âsilerin Yunanistan'a iltihâk kararı.

(1830=1245 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında tasdikinİ gördüğümüz Yunan istiklâli Yunanlılık buhrânına nihayet vermiş değildir. O tarihe kadar istiklâl hedefini tâkib eden Yunan milliyetçiliği ondan sonra «Meğali-idea» denilen ve bütün Rumluğun Yunanistan'a bağlanmasından hâsıl olacak ve gûya Istanbul'u merkez ittihâz edecek muazzam bir imparatorluk hülyâsıyla izah edilen tuhaf bir azamet iptilâsına tutulmuştur. Bu küçük milletin en büyük hatâsı küçüklüğünü kavrayamamasıdır. Bavyera kralı Birinci Louis'nin 1832 de Yunan krallığına seçilmiş olan oğlu Birinci Othon 1862 ihtilâli üzerine devrilince «Birinci Yorgi» ismiyle kral seçilen ve bir Rus prensesiyle evlenen Danimarkalı prens Guillaume'un Yunan tahtına cülûsu münâsebetiyle İngiltere himâyesindeki «Republique des Sept-iles=Cezâir-i-Seb'a cumhuriyeti» halkının ızhâr ettiği arzuyu kabul eden İngiliz hükûmeti bu yedi adanın Yunanistan'a ilhâkını 29 Mart 1864 tarihli bir muâhedeyle kabul etmiş ve ondan sonra da Bâb-ı-Âlî Istanbul'da 8 Nisan 1865=12 Zülka'de 1281 Cumartesi günü akdedilen ikinci bir muâhede ile bu ilhâkı tasdik etmiştir. Teşekkülüyle istiklâlini bile Avrupa devletlerine medyun olan Yunanistan'ın gene o devletler sâyesinde işte böyle kolayca genişleyivermesi Yunan milliyetçiliğinin bilhassa o tarihten itibaren artık kabına sığamayacak kadar kabarıp herşeyi azınsamasına sebeb olmuş sayılır! Yunan hükûmetinin Girid'e göz dikmesi işte bu tuhaf hâlet-i-ruhiyye neticesidir.

Nüfusunun ancak üçte biri Müslüman gösterilen Girit o sırada bu Yunan iştihâ ve ihtirâsının en kolay alevlendirebileceği sâha vaziyetindedir; Yunan istiklâliyle neticelenen büyük isyâna Girit ve Sisam adaları da iştirâk etmiştir. 1821=1236 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasına bakınız; fakat netice olarak Sisam adası muhtâriyyete kavuştuğu halde Girid'in vaziyetinde hiç bir değişiklik olmamıştır. Yukarda 1832=1248 vukuâtının «10 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. İki mühim sebeb daha vardır. Âlî Paşa'nın Sultan Aziz'e verdiği bir lâyihada bunların biri şöyle izah edilir:

«İhtilâlden evvel Girid'de efrâd beyninde düyûn ve müstakrazâtın yekûnu yüz elli milyon kuruşa baliğ ve bunun takriben sülüsânı ahâli-i müslimenin matlûbatı olup ve bir takım âdemler dahî a'şâr iltizâmından dolayı Hazîne-i-Celile'ye medyun ve rüesânın ekseri bu makuleden bulunup o makuleler başka bir idâreye geçmeyi borçlarından kurtulmağa bir yol zannına ve bu tarik ile tâyinlerini ızrar ve kendülerini mazhar-ı yesâr etmek tam'a-u-ümidine düşüp»

Âlî Paşa'nın çok güzel tebârüz ettirdiği bu mahallî ve iktisâdî sebebin yanında çok mühim bir hâricî ve siyasî âmil de vardır. Osmanlı imparatorluğunu Kırım muhârebesiyle 1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris muâhedesinin te'min ettiği faydalardan mahrum etmek isteyen Rusya, bu sırada Avrupa devletlerinin birbiriyle ve kendi dertleriyle meşgul olmasından istifâde ederek Sırplarla Rumları Türklere karşı ayaklandırmaya ve bunun için de Sırbistan'la Yunanistan'ın siyasî ihtirâslarını körüklemeye çalışmaktadır. Sırp istekleri için aşağıki sene vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız.

Yunanistan'ın Girit meselesinde takındığı mütecâviz ve cür'etkar tavır da işte bu Rus telkiniyle izah edilir. Hattâ Yunan kralı Yorgi'nin aldığı Rus prensine çehiz olarak Girit adasının va'dedilmiş olduğu hakkında bile tuhaf bir rivâyet vardır. Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı Hakikat»inde Hanya'daki Rus konsolosunun tam bir senedenberi Girit hıristiyanlarını ayaklandırmaya çalıştığından bahsedilmektedir.

Bilhassa Atina hükûmeti büyük bir gayret ve faaliyet sarfına başlamış, Rus ve Yunan propagandaları Girit meselesini bütün Osmanlı hıristiyanlığının umumî ızdırâbına misâl gibi göstermiş ve gittikçe kuvvetlenen Prusya'ya karşı Rusya'ya istinâd etmek isteyen Fransa da bu Rus-Yunan tezine iltihâk ettiği için, Girit buhrânı büyük bir Avrupa meselesi hâline gelerek Osmanlı imparatorluğunu çok ciddi bir tehlike karşısında bırakmıştır.

Girit isyânı birdenbire patlak vermiş değildir. Âsiler Avrupa'ya karşı kendilerini mağdur ve mazlûm gibi göstermek için, ilkönce 14 Mayıs 1866=28 Zülhicce 1282 Pazartesi tarihli bir mahzarla pâdişaha mürâcaat edip gümrük rüsumunun yüksekliğinden, vergilerin ağırlığından, tahsilât işlerinin bozukluğundan, mahkemelerin adaletsizliğinden ve vali Hekim-İsmail Paşa'nın fena idâresinden şikâyet ederek ıslâhât istemişlerdir. Fakat bu mahzarın birer suretini de Girit'deki konsoloslara tebliğ etmek suretiyle işe beynelmilel bir mâhiyet de vermiş oldukları için, Bâb-ı-Âlî'nin 1 Ağustos=19 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü gelen cevabında şikâyetlerinin tedkik edileceği va'dedilmekle beraber, devletin hâkimiyyet haklarına karşı gelecek olanların şiddetle tecziye edilecekleri de tebliğ edilmiştir.

Girit isyânı, âsilerin işte bu haklı tebligata karşı ayaklanmalarıyla başlamıştır. Çok sarp ve yüksek bir silsile teşkil eden Sphakia=İsfakya dağları isyânın en mühim kaynağıdır. Istanbul'un cevabından memnun olmayan âsiler bu gün ilk iş olarak işte o sâhada umumî bir ictimâ akdedip adanın bir daha ayrılmamak üzere ebediyyen Yunanistan'a iltihâkını ilân etmişlerdir.

Girit isyânının en mühim elebaşısı «Hacı-Mihal» isminde bir sergerdedir. Yunan hükûmeti resmen işe karışmış olmamakla beraber, âsilere muntazaman silâh, mühimmât, erzak, para ve «gönüllü»ismi altında asker, zâbit ve hattâ miralay Koroneos isminde bir kumandan göndermiştir. Bu nakliyyâta tahsis edilen «Arkadi», «Enosis» ve «Kriti» vapurları Yunan harb gemilerinin himâyesinde hareket etmişlerdir. Tabiî bütün bunlar Avrupa'nın gözleri önünde cereyân etmekte, isyân esnâsında serbest kalmak isteyen âsilerin âileleri Avrupa gemileri ve

Yunan kayıklarıyla Yunanistan'a taşınmakta ve hattâ bu kadın ve çocuk muhâcereti Avrupa efkâr-ı-umumîyyesine gûya Türklerin tasarladıkları bir katl-i-âm korkusundan mütevellit gösterilmektedir.

Atina'da Girit isyânına yardım için cemiyetler kurulmuş, Yunan matbuâtı dünyayı velveleye vermek için çığırtkanlığa başlamış, Türk sefârethânesinin önünde taşkınlıklar yapılmış, Girit âsileri Müslümanlarla isyâna iştirâk etmeyen Hıristiyanlara saldırıp ortalığı kan ve ateş içinde bırakmış, birçok köyler yakılıp yıkılmış, vali İsmail Paşa 'nun tenkil teşebbüsleri muvaffakıyyetsizlikle neticelenmiş ve işte bundan dolayı Bâb-ı-Âlî de bir takım siyasî ve askerî tedbirler ittihâzına başlamıştır.

İlk siyasî tedbir, bütün bunların mufassal notalarla Avrupa devletlerine tebliğinde gösterilir. Askeri tedbir de üstüste sevkedilen taburlarla Girid'e az zamanda kırk, bin kişilik bir kuvvet yığılmış olmasıdır. Bir taraftan da Yunan kaçakçılığını önleyecek bir abluka kurmak üzere Girit sularına bir Osmanlı filosu gönderilmiştir. Yunanlıların «Arkadi» ismindeki meşhur kaçakçı gemisini bir müddet sonra işte bu Türk filosundaki «İzzüddin» vapurunun kahraman süvârisi Gamsız-Hasan Bey bütün levâzım ve mühimmâtiyle beraber zabtetmiş ve şâir Ziya Paşa da sırf kin ve garazına kapılarak Âlî Paşa'yı tehzil için yazdığı «Zafer-nâme» ismindeki güzel ve güzelliği nisbetinde haksız ve insafsız eserinde:

Yirmi beş kıt'a sefine idi hükmünde fidel
Tuttu bir Rum vapurunu bir sene ikdâma bedel!

beytiyle bu muvaffakıyyeti bile tezyife kalkışmıştır. Girit isyânı esnâsında Müslümanlar köylerle kasabalardan kalelere çekilmiş ve hattâ bir rivâyete göre yalnız Kandiya kalesine elli bin mülteci kapanmıştır.

Girit gibi Yanya ve Tesalya havâlisine de göz dikmiş olan Yunanistan o sırada bir taraftan da Tesalya'yı kanştırmış ve orada da «Kiryako» isminde bir sergerde baş kaldırmıştır. Aşağıki fıkra ile daha aşağıda 1867=1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

8 Eylül 1866=27 Rebî'ül-âhir 1283, Cumartesi: Girit ıslâhâtına me'mur olan eski Sadr-ı-a'zam Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın Istanbul'dan hareketi.

(Fransa ile İngiltere'nin teşebbüsleri üzerine büyük salâhiyyetlerle fevkalâde bir komiser gönderilmesine karar verilmiş ve bu çetin vazifeye vaktiyle otuz sene Girit valiliğinde bulunduğu için «Giritli» denilen Mustafa Nâilî Paşa «Mecidiyye» vapuruyla ve bir miktâr askerle gönderilip 10/11 Eylül=29 Rebî'ül-âhir/1 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi/Salı gecesi Suda limanına vâsıl olmuşsa da, esâsen Girit'de iyi bir hâtıra bırakmamış olduğundan bahsedilen bu ümmî ve ihtiyar vezir 1288=1867 senesi Zülka'de=Mart sonlarına kadar altı buçuk ay devâm eden fevkalâde me'muriyyeti esnâsında ne âsilerle giriştiği müzâkerelerde ve ne de tenkil hareketlerinde muvaffakıyyet gösteremediği için geri çağırılmış ve işte bunun üzerine isyânın tenkili meşhur Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'ya havâle edilmiştir. Aşağı da 1867=1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

26 Teşrinievvel 1866=16 Cumâda-l-âhire 1283, Cuma: Memleketeyn beyliğine seçilen Prusya prenslerinden Charles de Hohenzollern=Birinci Karol'un evvelce i'tirâza uğrayan intihâbının tasdiki.

(Memleketeyn beyliğindeki son değişiklikler için yukarıki sene vukuâtının «22/23 Şubat» ve «19 Nisan» fıkralarına bakınız. Bu sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Girit isyânının en alevli ve tehlikeli devrinde devletin başına Tuna boylarında da gaileler çıkmasına meydan vermemek isteyen Bâb-ı-Âlî, maatteessüf başka çâre olmadığı için Memleketeyn ve Sırbistan metâlibini kabule mecbur olmuştur. Sırplara terkedilen «Kılâ-ı Hâkaaniyye» için aşağıki sene vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız.

Romanya'nın son krallık hânedânını kurmuş olan Birinci Karol'a bu gün verilen tasdik fermanındaki mühim şartlar şöyle sıralanabilir:

1 — Müttahid Memleketeyn beyliği Türkiye'nin yüksek hâkimiyyeti altında bulunmakta devâm edecektir;

2 — Memleketeyn ordusu 30 bin kişiden fazla olmayacaktır;

3 — Türkiye'nin akdetmiş olduğu muâhedeler alıkılını Memleketeyn'e de şâmil olacaktır;

4 — Memleketeyn beyliği kendi nâmına ayrıca muâhedeler akdedemeyecektir;

5 — Meskûkât üzerinde Türk hâkimiyyetini gösterecek bir alâmet bulunacaktır;

6 — Memleketeyn beyi nişan ihdâs etmek salâhiyyetini hâiz değildir;

7 — Haraç miktârı artırılacaktır.

Hâriciyye nâzırı Ali Paşa bu şartları ilkönce bir mektupla prens Karol'a bildirmiş ve o da derhâl kabul cevâbı vermiş olduğu için, kendisine Memleketeyn beyliğinin irsî olarak tevcih olunduğu nihayet işte bu fermanla tebliğ edilmiştir).

1867=1283

11 Şubat 1867=6 Şevvâl 1283, Pazartesi: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın isti'fâsıyla Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âlî Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, bir taraftan yukarıki sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Girit isyânının bir Yunan harbiyle neticelenecek kadar alevlenmesi ve diğer cihetten de Ruslar tarafından teşvik edilen Sırpların başta Belgrad olmak üzere Sırbistan'daki son «Kılâ'-ı Hâkaaniyye» yi isteyerek bu talepleri kabul edilmediği takdirde Yunanlılarla elbirliği etmek ihtimâlidir. Diğer İslâv unsurlarını da ayaklandırarak Balkanlarla Adalar-denizini kan ve ateş içinde bırakmak istidâdı gösteren böyle bir buhrân içinde Rus tehlikesi de mevcud olduğu için, her ne yapsa tenkit ve ta'rize uğrayacağını düşünen Mütercim-Rüşdi Paşa'nın sırf başını gaileden kurtarmak üzere isti'fâ ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber, hükûmetin başına öyle bir vaziyetin eri olan Âlî Paşa geçmiş olduğu için, müvesvis Mütercim'in isti'fâsı netice itibarıyla memleket için hayırlı olmuştur.

Rüşdi Paşanın bu ikinci sadâreti yukarıki senenin 5 Haziran=21 Muharrem Salı gününden itibaren 8 ay, 6 gün sürmüş ve isti'fâsı üzerine kendisi Ser-asker, Keçeci-zâde Fuad Paşa da Hâriciyye nâzırı olmuştur).

24 Mart 1867=18 Zülka'de 1283, Pazar: «Yeni-Osmanlılar Cemiyeti»nin Paris'te propagandaya başlaması.

(Bizde meşrûtiyet ve hattâ cumhuriyet fikirleri Tanzimât devrinde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetten yalnız bir iki kişinin bahsetmiş olmasına mukâbil meşrûtiyetçilik oldukça kuvvetli bir cereyân hâlindedir ve hattâ bundan dolayı eski muhâfazakarlara nisbetle teceddüdcü sayılan Tanzimâtçılar işte bu ilk meşrûtiyetçilere nisbetle muhâfazakar vaziyetinde kalmışlardır.

O sırada meşrûtiyet fikrinin en mühim mümessili «Yeni-Osmanlılar Cemiyeti» dir. Umumiyetle bu cemiyet Paris'te teşekkül etmiş gibi gösterilir ve ismi bile Fransızca «Jeunes-Turcs» tabirinin tercümesi sayılır; meselâ İhsan Sungu merhumun «Tanzimât ve Yeni-Osmanlılar» hakkındaki kıymetli etüdünde öyle gösterilmektedir; fakat Abdurrahman Şeref'in «Yeni-Osmanlılar ve Hürriyet» ismindeki makalesinde bil-akis «Jeunes-Turcs» tabiri «Yeni-Osmanlılar» isminin Fransızcaya tercümesi sayılır. Hâlbuki Nâmık Kemâl bu Fransızca ismi «Türkisân'ın erbâb-ı şebâbı» diye tercüme etmiştir; işte bundan dolayı «Yeni-Osmanlılar» tesmiyesini «Jeunes-Turcs» karşılığı gibi göstermek pek doğru olmasa gerektir; zâten Yeni-Osmanlılar Paris'ten evvel Istanbul'da faaliyete başlamışlardır. Bu cemiyetin ilk âzâsı içinde şâir Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl, Ali Suâvi, Necib Paşa torunu ve Âlî Paşa'nın ölümünden sonra Sadr-ı-a'zam olan Mahmud Nedim Paşa'nın büyük kardeşi Sağır-Ahmed Şükrü Bey'in küçük oğlu Mehmet Bey, Reji komiseri Nuri Bey, şâir Ali Ferruh'un sonradan Kudüs mutasarrıfı olan babası Reşad Bey/Paşa, Anadolu müfettişi müşir Şâkir Paşa'nın ağabeyisi ve «Tercümân-ı Efkâr» gazetesi sâhibi olup Posta nezâretinde bulunduğu için «Postacı» denilen Âgâh Efendi gibi o devrin en münevver şahsiyyetleri görülmektedir. Ziyâ Paşa ile Nâmık Kemâl'in daha sonra intisâb ettikleri hakkında da zayıf bir rivâyet vardır. Abdurrahman Şeref'e göre bu teşekkülün «ruhu ve re'si» Necib Paşa hafîdi [oğlu]Mehmet Bey'dir.

Yeni-Osmanlıların Istanbul'da yaptıkları son toplantı Veli-Efendi çayırında ve daha zayıf bir rivâyete göre Ayasofya câmiindedir. Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa'nın icâb ederse katledilmek suretiyle ıskaatını isteyen bu heyecânlı meşrûtiyetçilerin o toplantıda müzâkere ettikleri mesele, gûya hükûmet ellerine geçmiş gibi Sadâret makamına kimin getirileceği ve yeni kabineye kimlerin gireceği şeklinde çocukça bir meseledir. Necib Paşa torunu Mehmet Bey'in amcası Mahmud Nedim Paşa'dan bahsetmesine mukâbil, diğerleri Ahmed Vefik Paşa yı istedikleri için o gün anlaşamamış olduklarından bahsedilir. Fakat gene aynı gün mesele hükûmete aksetmiş, zabıta tâkibâta başlamış, Sağır-Ahmed Bey'in İstinye'deki yalısı basılarak Mehmet Bey aranmışsa da bulunamamış ve işte bunun üzerine Mehmet Bey'le Nuri ve Reşad Beyler Avrupa'ya kaçmışlardır. Biraz sonra Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl Bey'le Ali Suâvi ve Âgâh Efendiler de kaçmış oldukları için, «Yeni-Osmanlılar» cemiyeti Istanbul'dan sonra Paris'i merkez ittihâz etmiş demektir.

O sırada Paris'te çok mühim bir şahsiyyet vardır. Istanbul'da Meclis-i-Hazâin reisliği ve Mâliye nâzırlığı gibi mühim mevkilerde bulunmaktan ve bu suretle Âlî ve Fuad Paşalar gibi en büyük Tanzimâtçılarla beraber çalıştıktan sonra onlara küsüp muhâlefete başlamış ve daha Istanbul'da iken Yeni-Osmanlılarla elbirliği etmiş olan Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa bir müddettenberi Paris'tedir ve hattâ Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl ve Ali Suâvi gibi muhâlefetin en kuvvetli kalem sahiplerini Paris'e o dâvet etmiştir. Paris'te Mustafa Fâzıl Paşa'nın etrâfında toplanan Yeni-Osmanlıların en mühimleri bu üç davetliden başka Necib Paşa torunu Mehmet, Reji komiseri Nuri ve Kâni-Paşa-zâde Ahmed Rif'at Beylerle Postacı-Âgâh ve Mısırlı Abdullah Efendilerdir; Paris'teki Müslüman ve Hıristiyan Osmanlı talebesinden birçoklarıyla Üçüncü Napoleon idâresine muhâlif bâzı Fransız gençlerinin cemiyete intisâb ettiklerinden ve

«İntroduction a l'histoire de l'Asie» ismindeki kıymetli Türk tarihinin müellifi müsteşrik Leon Cahun'ün de bu miyanda bulunduğundan bahsedilir.

Meşhur Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve İbrahim Paşa'nın oğlu olan Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa babasından iki buçuk milyon altın tutarında muazzam bir mirâsa konmuş olduğu için Istanbul'dan gelen Yeni-Osmanlıların hepsine bol keseden aylıklar bağlamıştır. Bunlardan başka Istanbul'da ve Mısır'da da birçok aylıklı taraftarları bulunduğundan bahsedilir. En büyük aylığı alan Ziyâ Paşa Paris'te çok müreffeh yaşamıştır. Ali Suâvi'nin «Ulûm gazetesi»ndeki ifşaâtına göre Mustafa Fâzıl Paşa o zamanki altın frank hesabıyla Kâni-Paşa-zâde Ahmed Rif'at Bey'le Postacı-Âgâh Efendi'ye bin beşer yüz, Nâmık Kemâl'le Necib Paşa hafîdi **[oğlu]**Mehmet Bey'e biner, Reşad Bey'le Nuri Bey'e yedi yüz ellişer ve Mısırlı Abdullah Efendi'ye de üç yüz frank aylık tahsis etmiştir.

Bütün siyasî teşekküllerle teşebbüslerde olduğu gibi Yeni-Osmanlılar içinde de kanâatlerinde samimî bir kaç idealiste nisbetle şahsî menfaat güdenler ekseriyet hâlindedir. Hattâ cemiyetin umumî reisi vaziyetinde bulunan Mustafa Fâzıl Paşa bile bir kanâat adamı değildir. Bu milyoner politikacının Istanbul hükûmetine birdenbire muhâlif kesilivermesi, 1866=1283 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Mısır verâset usulünün değişmesinden şahsen mutazarrır olmasındandır. Büyük kardeşi hıdiv İsmail Paşa'nın Sultan Aziz'den kopardığı verâset fermânı eski «Ekberiyyet» kaidesi yerine bâbâdan oğula intikal esasını koymuş olduğu için, Fâzıl Paşa hıdivlik hakkını kaybetmiştir; Fuad ve Ali Paşalara İşte bundan dolayı kin bağlamış ve kininden dolayı da Tanzimâtçılığa karşı Meşrûtiyetçiliğe kalkışmıştır. Âlî Paşa'yı tehzil için yazdığı «Zafer-nâme»yi Paris'te kaleme alan Ziyâ Paşa da aynı vaziyettedir. Evvelce Mâbeyn kâtipliğinde bulunduğu sırada kendisine umduğu mevkileri vermediği için Âlî Paşa'nın aleyhinde Sultan Aziz'e bir takım telkinâtta bulunan Ziyâ Bey/Paşa Sadr-ı-a'zamın te'siriyle nihayet Mâbeyn'den atılınca ateş gibi bir muhâlif kesilmiş ve bu muhâlefeti bilhassa Âlî Paşa'nın şahsını istihdâf etmiştir; bunu bizzât kendisi i'tirâf etmektedir; Âlî Paşa'nın vefâtı üzerine Istanbul'a gelince Sultan Aziz'e takdim ettiği kasidelerin birinde Avrupa'ya gidişinin sebebini şöyle anlatır:

Enzâr-ı lûtfun etmiş idim celb Efendimin
Abd-i keminenin bu idi hep kabâhati
Yalvardım i'tizâr-u-tazarru'lar eyledim
Aslâ tagayyür etmedi kin-u-husûmeti
Encâm-ı kâr Kıbrıs'a nefyetmek istedi
Gördüm ki-câna kasd idi ma'nâda niyyeti
Bir başka çâre kalmadı tahlîs-i cân içün
Terk-i diyâra eyledim âhir azimeti
Bâis bu oldu terkime minnetdi cânıma
Yoksa veliyy-i-ni'metimin emr-ü-hidmeti

Ziya Paşa'nın bu fecî i'tirâfında Âlî Paşa'nın kendisini Kıbrıs'a nefyedeceği için Avrupa'ya kaçmış olduğundan bahsetmesi pek tuhaf bir te'vilden başka bir şey değildir. Çünkü Âlî Paşa kendisini Kıbrıs mutasarrıflığına tâyin etmiş ve Ziyâ Paşa da vaktiyle kendisini Kıbrıs mutasarrıflığına tâyin etmiş ve Ziyâ Paşa da vaktiyle müstakil bir krallık olan bu büyük ve güzel adanın mutasarrıflığını azınsadığı için Fâzıl Paşa'nın dâvetini kabul edip Avrupa'ya gitmiştir. Avdetinden sonra pâdişaha işte bu sadâkat ve ubudiyyet kasidelerini takdim eden Ziyâ Paşa'nın Avrupa'da «İdâre-i cumhuriyye»yi medheden makaleler yazmış olduğu da düşünülürse, bu kuvvetli şairin acaba hangi kanâatinde samimî olduğu nasıl tâyin ve tahmin edilebilir?

Yeni-Osmanlıların istedikleri nedir yâhut nelerdir? Avrupa'da neşrettikleri «Muhbir», «Hürriyet» ve «Ulûm gazetesi»ndeki yazılarına göre «Nizâm-ı serbestâne=Demokrasi», «Nizâm-ı esâsiyye=Kanun-u esasî» ve «Şûrây-ı ümmet=Meclis-i Meb'ûsân/Millet meclisi» gibi esaslarda umumîyetle ittifâk ettikleri anlaşılmaktadır. Fakat buna mukâbil «Lâiklik=Dinle devletin tefriki» gibi bâzı mühim meselelerde hiç anlaşamamış oldukları da muhakkaktır; meselâ Ziyâ Paşa ile Nâmık Kemâl dincidir; «Hürriyet» gazetesinin 11 inci nüshasında çıkan bir makalesinde Kemâl Bey bu nokta-i-nazarını şöyle anlatır:

«Biz usûl-i meşveret istiyoruz. Meclis-i şûray-ı ümmet talebindeyiz. Onda her mezhebden âdem bulunacak, hükûmete nezâret edecek. Umum halk hürriyet-i siyâsiyesine mâlik olacak. Bu müddeamızı din üzerine te'sis ediyoruz».

Hâlbuki Ali Suâvi «Ulûm gazetesi»nin 17 nci nüshasında dinle devletin mutlaka tefriki taraftârıdır:

«İbâdâtı muâmelât-ı dünyeviyyeden ayırup dünyâya müteallık umûru başkaca ve müstakillen tedvin etmeli»

demiştir. Mustafa Fâzıl Paşa'nın Sultan Aziz'e yazdığı meşhur mektupta da lâiklik esasını müdâfaa eden şöyle bir cümleye tesâdüf edilir.

«Din hakaayık-ı ezeliyye makamında durup kalmazsa, ya'ni umûr-i dünyeviyyeye dahî müdâhale ederse cümleyi itlâf eder, kendüsü dahî telef olur».

Bu vaziyete göre Ziyâ Paşa ile Nâmık Kemâl'in dinciliğine mukâbil Ali Suâvi ile Mustafa Fâzıl Paşa lâisizm taraftârı demektir. Diğer bir takım meseleler üzerinde de bu gibi ihtilâflara tesâdüf edilebilir.

Abdurrahman Şeref merhum Yeni-Osmanlılardan bahsederken parlak gayeler içinde hiç düşünmedikleri bir noktaya temâs etmektedir.

«İstedikleri şey ne idi ve memlekette kaabil-i icrâ mı idi? İşte buralarını tamamıyla tâyin ve tahmin edemiyorlar idi. Hasb-eş-şebâb düşünülemeyen şeyler bunlar idi».

Âlî ve Fuad Paşalar gibi büyük Tanzimatçılarla «Yeni-Osmanlılar» denilen mukallit meşrûtiyetçiler arasında en büyük telâkki farkı işte bu noktada gösterilebilir. Aşağıda 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında göreceğimiz gibi, Reşid Paşa mektebinin bu iki büyük mümessili umumîyyetle zannedildiği vechile demokrasi ve meşrûtiyet düşmanı değildir. Onların kanâatince birçok dillerden, dinlerden, mezheplerden ve rengârenk ırklarla milliyetlerden mürekkeb olan ve dünyanın üç muhtelif kıt'asına yayılan Osmanlı imparatorluğunda parlâmento demek, o türlü anâsır için bir millî ve dini mücâdele meydanı demektir; intihâbât esnâsında bu anâsırla alâkadâr ecnebî devletlerinin birçok entrikalar çevirecekleri de muhakkaktır. İşte bundan dolayı Âlî ve Fuad Paşalara göre Garp tarzında bir meşrûtiyet ilânı, imparatorluğun inhilâline yol açabilir. Onun için onlar sırf mahallî şerâite göre ve tedricî surette bir hâkimiyyet-i-milliyye sistemi kurulmasını istemişlerdir. «Teşkil-i vilâyât» kanunu ile her vilâyette bir Meclis-i umumî kurulması ve Istanbul'da da o taşra meclislerinin mümessilleriyle beraber çalışarak millî bir meclis mâhiyyetini alacak büyük bir «Şûrây-ı-Devlet» te'sisi işte bu rnaksatladır. Osmanlı imparatorluğunun anâsır vaziyeti ve Avrupa devletlerinin münferid ve müşterek siyâseti bakırnından Âlî ve Fuad Paşaların o

telâkkilerinde ne kadar haklı oldukları, kendilerinden sonraki meşrûtiyet tarihiyle rnaatteessüf sâbit olmuş çok acı bir hakikattir.

Yeni Osmanlıların en büyük hatâsı, meşrûtiyeti dünyanın üç kıt'asına yayılmış rengârenk Osmanlı anâsırını birbirine hemen perçinleyecek sihirli bir lehim farzetmiş olmalarında gösterilebilir. Bilhassa On-dokuzuncu asrın başlarındanberi milliyet şuûrunun Osmanlı câmiasına için-için nasıl hulûl etmiş olduğunun farkında bile değillerdir. Bütün yazılarında işte bu tarihî gaflet sezilmektedir.

Bu yazıların birincisi, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın henüz Istanbul'daki arkadaşları Paris'e gelmeden evvei «Liberte» gazetesiyle Sultan Aziz'e hitâben neşrettiğinden bahsettiğimiz meşhur mektuptur. Bu tarihî mektubu hem Avrupa'nın, hem Türkiye'nin muhtelif dillerine tercüme ettirip binlerce nüsha bastırarak Şark'a, Garb'a yaymış olan Fâzıl Paşa'nın en fena hareketi, o sırada Türkiye'nin dâhilî işlerine mütemâdiyen müdâhale edip duran Garp devletlerinin hükümdarlarıyla siyâset adamlarına bile göndermekte tereddüd etmemiş olmasıdır! Birçok tenâkuzlarla dolu olan bu tuhaf mektupta milyoner Paşa pâdişahtan «Tebdil-i usûl-i idâre» ile «Nizâm-ı serbestâne=Demokrasi» istemekte ve etrâfındaki «müsteşarlar»ı, yâni başta Âlî ve Fuad Paşalar olduğu halde bütün devlet erkânını «Hâinler ve câhiller» diye tahkir etmektedir. Buna karşı Âlî Paşa Paris'te «Reponse a Son Altesse Moustapha Fazil Pacha au sujet de sa lettre au Sultan» ismiyle risâle şeklinde Fransızca bir cevap neşrettirmiş ve bunda Fâzıl Paşa'nın Mâliye nâzırlığı zamanında Sadr-ı-a'zam Fuad Paşa'ya verdiği lâyihalardan iktibaslar yaparak bir müddet evvel siyâsetleriyle idârelerini göklere çıkaracak kadar medhettiği adamları biraz sonra nasıl ihânet ve cehâletle ithâm ettiğini, çok alaylı bir lisanla ifşâ etmiştir.

Mustafa Fâzıl Paşa'nın en iğrenç hareketi, bir müddet sonra Istanbul hükûmetiyle anlaşıp Yeni-Osmanlıları yüz-üstü bırakarak memlekete dönmesinde ve hattâ kabineye bile girmesinde gösterilebilir! Bununla beraber ikiyüzlü bir siyâset tâkib ederek Paris yârânının aylıklarını vermekte devâm etmiştir. O tarihten itibaren yalnız iki kişi Mısırlı paşanın vermek istediği aylığı reddetmiştir. İlk reddeden Ali Suâvi ve ikincisi de Necip Paşa torunu Mehmet Beydir.

Yeni Osmanlıların arasına diğer bir takım şahsî ihtilâflar da karışmış; nihayet birer birer hükûmetle anlaşarak veyâhut afv-i-umumîden istifâde ederek hepsi dönmüş ve en son olarak da Ali Suâvi gelmiştir.

Bizde ilk meşrûtiyet teşebbüsü işte böyle bir dağılma ile nihayet bulmuş, Avrupa'da ve bilhassa Fransa, İngiltere ve İsviçre'de birçok ateşin neşriyât yapanlar memlekete dönünce mutlakıyyet idâresinden birer me'mûriyyet almış, içlerinde kaside ve hattâ jurnal yazanlar bile olmuş, velhâsıl «Yeni-Osmanlılar Cemiyeti» nihayet tefessüh edip gitmiştir. Yalnız Garp taklidi bir meşrûtiyet ve demokrasi fikirlerinin yayılmasında bu teşebbüsün büyük bir te'siri bulunduğu da muhakkaktır).

10 Nisan 1867=5 Zülhicce 1283, Çarşanba: Belgrad ve diğer «Kılâ'-ı Hâkaaniyye»nin Sırbistan'a terki.

(Yukarda bu senenin «11 Şubat» fıkrasında gördüğümüz mühlik vaziyet içinde Tuna boylarının da ateş içinde kalmasına meydan vermek istemeyen ve bu hususta Fransa ile Avusturya'nın ihtârlarını da nazar-ı-itibâra alan Meclis-i-Vükelâ'nın 13 Şubat=8 Şevvâl Çarşanba günü takdim ettiği mazbata üzerine 15 Şubat=10 Şevvâl Cuma günü Sırbistan'ın

henüz Türk işgâlinde bulunan ve «Kılâ'-ı Hâkaaniyye» denilen son dört kalesinin tahliyesiyle Sırp beyinin muhâfazasına terki ve bununla beraber bu kalelere Sırp bayrağı ile beraber Türk bayrağının da çekilmekte devâm edilmesi hakkında irâde çıkmıştır. Türk hâkimiyyeti altında bulunan Sırbistan prensi Mihailo Obrenovitch/Obrenoviç'e hitâben bu günkü tarihle sâdır olan fermanın en mühim esasları işte bunlardır. «Kılâ'-ı Hâkaaniyye/Kılâ-'ı erbea» denilen dört kale de Belgrad, Sabacz=Böğürdelen, Smederevo=Semendire ve Gladova=Feth-ül-İslâm kaleleridir. Bundan evvel terkedilen diğer iki kale için yukarda 1862=1279 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız.

Tahliye ve terkedilen kalelerde Sırp bayrağıyla beraber Türk bayrağının da bulundurulması, millî izzeti nefsi tatmin içindir. Bunun mânâsı «Kal'alar kemâkân Kılâ'-ı Hâkaaniyyeden olarak» kalıyor ve yalnız muhâfaza vazifesi Türk askerinden alınıp Türk hâkimiyyetindeki Sırp askerine veriliyor demektir. Fakat tabiî bütün bunlar zavahiri kurtarmak için düşünülmüş şeylerdir. Netice itibarıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521=927 senesi 29 Ağustos=25 Ramazan Perşenbe günü fethettiği Belgrad kalesi nihayet bu gün son defa olarak elden çıkmış demektir. O tarihten bu hazin ferman tarihine kadar XVI ncı asırdaki takvim ıslâhâtından mütevellit on günlük fark da hesab edilmek şartıyla tam 345 sene, 7 ay, 3 gün geçmiştir; fakat bu üç buçuk asra yakın Türk hâkimiyyeti esnâsındaki Avusturya seferlerinde Belgrad kalesi üç defa düşman eline geçmiştir.

İlk sukûtu için üçüncü ciltte 1688=1099 vukuâtının «8 Eylül» ve ilk istirdâdı için de 1690=1102 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkralarına, ikinci sukûtu için bu ciltte 1717=1129 vukuâtının «18 Ağustos» ve ikinci istirdâdı için 1739=1152 vukuâtının «1 Eylül» ve nihayet üçüncü sukutuyla istirdâdı için de 1789=1204 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve 1791=1205 vukuâtının «4 Ağustos» fıkralarına bakınız. Belgrad kalesi bunların birincisinde 2 sene, 1 ay, ikincisinde 22 sene, 17 gün ve üçüncüsünde de 1 sene, 9 ay, 27 gün düşman istilâsında kalmıştır. Bu üç fâsılanın mecmûu 25 sene, 11 ay, 14 gün tutmaktadır. İşte bu son rakam, Kanuni'nin fethinden Sultan Aziz'in fermanına kadar geçen 345 sene, 7 ay, 3 günden tarhedildiği takdirde Belgrad kalesinin tam 319 sene, 7 ay, 19 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış olduğu anlaşılır: Son isyânlarda âsilerin hâkimiyyetiyle geçen cüz''i zamanlar tabiî bu hesaba dâhil değildir.

Kılâ'-ı Hâkaaniyye, hakkındaki ferman bu senenin 18 Nisan=13 Zülhicce Perşenbe günü Belgrad'ın kale-meydanında son Osmanlı muhâfızı Cezâyirli Ali Rızâ Paşa ile Sırp beyi Mihail'in müvâcehesinde merâsimle okunup hükmü yerine getirilmiş, yâni:

«Kal'alar kemâkân Kılâ'-ı Hâkaaniyyeden olarak kalup ve burçlarına Saltanat-ı Seniyye ve Sırp bayrağı çekilüp hıfz-u-idârelerinin Sırp beyinin zâtine ihâlesi ile müstahfız askerlerinin kaldırılması»

hakkındaki hazin emir derhâl yerine getirilmiştir. Biraz sonra Sırp beyi Mihail Bey sonradan müşir olan son kale muhâfızı ferik Cezâyirli Ali Rızâ Paşa ile beraber Istanbul'a gelip metbûuna teşekkürlerini arzetmiş ve işte bu suretle Yunanlılar yalnız bırakılıp Girit meselesi bir müddet sonra tesviye edilerek bütün Hıristiyan unsurlarını hep birden ayaklandırmak isteyen Rus plânı suya düşürülmüştür. Bundan dolayı zavallı Âlî Paşa'yı Ali Suâvi gibi şiddetle tenkid ve Ziyâ Paşa gibi tehzil edenler çoktur; meselâ «Zafer-nâme»nin:

Şart edüp rekz-i alem etmeyi kahhârâne,
Belgrad kal'asın ihsân ile Sırbistân'e,
Devletin kıldı tamâmiyyetini istikmâl!

Kinez'i nush-i belâğat-eseri koydu yola:
Salamaz gayri mukaddemki gibi sâğa sola!

gibi mısrâlarının san'atkârâne zarâfetinden hoşlanmayacak kimse yoktur. Fakat esasen elden çıkmış olan Sırbistan'da birer ada veyâhut birer tarih âbidesi gibi kalan o dört kaleye mukâbil Âlî Paşa'nın devleti çok büyük bir vartadan kurtarmış olduğu da muhakkaktır).

1867=1284

21 Haziran 1867=18 Safer 1284, Cuma: Sultan Aziz'in Avrupa seyâhatine hareketi ve Âlî Paşa'nın Saltanat-nâipliği.

(Fransa imparatoru Üçüncü Napoleon beynelmilel Paris sergisi münâsebetiyle Sultan Aziz'i Fransa'ya dâvet etmiş ve bu suretle umumî sulhü takviye edecek fikirler teâtisine de vesile bulunmuş olacağını Istanbul'daki sefiri vâsıtasıyla bildirmiştir.

Yukarıki fıkralarda gördüğümüz vechile o sırada Memleketeyn, Sırbistan ve Karadağ gibi Türk hâkimiyyetindeki Balkan beylikleri hep istiklâle doğru hamleler yapmakta ve bu hareketlerinde bilhassa Rusya ile Fransa'dan müzâheret görmektedir. Son zamanlarda bu gailelere bir de Girit buhrânının inzimâmı Osmanlı imparatorluğunu çok çetin bir vaziyete sokmuş ve bu kanlı oyunda da Fransa hükûmeti milliyet prensipi nâmına Yunan tezini desteklemeye kalkışmıştır. Böyle bir vaziyette öyle bir dâvet en büyük fırsat demektir. Bilhassa İmparatorun umumî sulhü takviye meselesinden de bahsetmiş olması Şark meselesinde muhteşem misâfirini herhalde rencide etmeyecek fikirler serdetmek ihtimâline delâlet edebilir. Sultan Aziz'in Üçüncü Napoleon'a karşı Türk tezini Paris'e kadar gitmiş en büyük misâfir sıfatıyla bizzât müdâfaa etmesi, bilhassa Girit meselesi bakımından fevkalâde bir ehemmiyeti hâizdir. Çünkü bu kanlı mesele küçük bir Yunan dâvâsı olmaktan ziyâde büyük bir devletler meselesi hâline gelmiştir.

Üçüncü Napoleon'un dâvetini Bâb-ı-Âlî bâzı menbâlarda rivâyet edildiği gibi sırf Sultan Aziz'in Avrupa terakkiyâtını bizzât görüp memleketinde tatbik etmesine yol açmak için değil, bilhassa işte bu siyasî gailelerin Türkiye lehine tesviyesini kolaylaştırabilecek bir zemin hazırlamak için müsâit karşılamış, Sadr-ı-a'zam Âlî ve Hâriciyye nâzırı Fuad Paşalar pâdişahı teşvik etmiş ve o sırada İngiltere sefiri de kraliçe Victoria'nın Sultan Aziz'i Londra'ya dâvet etmekte olduğunu arzedince her iki dâvet de kabul edilmiştir.

Osmanlı tarihinde büyük istilâ seferleri sayılmamak şartıyla ecnebî memleketlerinde seyâhate çıkmış yegâne pâdişah ve hıristiyan memleketlerine dost olarak gitmiş yegâne halîfe Sultan Abd-ül-Aziz'dir. Bu bakımdan Avrupa tarihinde de misli görülmemiş bir hâdise demektir. İngiltere ve Fransa gibi müstemlekelerinde birçok Müslüman tebaaları bulunan büyük devletlerin bu fevkalâde seyâhate son derece ehemmiyet vermeleri işte bundandır.

Sultan Aziz bu gün Ortaköy câmiinde yapılan Cuma selâmlığından sonra Dolmabahçe sarayına gelmiş ve öğleden sonra saat dörde doğru «Sultâniyye» ismindeki hususî vapuruyla Istanbul'dan hareket etmiştir. Muhtelif noktalardan toplar atılarak ve sâhillere dizilmiş askerlerle ahâli tarafından «Pâdişâhım çok yaşa» diye alkışlanarak yola çıkan pâdişahın vükelâ vesâir devlet erkânıyla ecnebî sefirleri tarafından Marmara açıklarına kadar teşyî edildiğinden bahsedilir. «Vapur-ı-Hümâyûn» a donanmadan bir kaç zırhlı da refâkat etmiştir.

Sultan Aziz'in maiyyetinde Avrupa seyâhatine iştirâk edenlerin en mühimleri veliaht Murad Efendi ile şehzâde Abdülhâmid ve pâdişahın büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendilerden başka Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa Muallim-i Sultanî Akşehirli-Hasan Fehmi Efendi, Baş-Mâbeynci Hüseyn Cemil Bey, Baş-Kâtip Bursalı Mehmet Emin Bey, «Mahşer Midillisi» denilen Hariciyye-Teşrifatçısı Mehmet Kâmil Bey, Mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey, sonraları Baş-vekil olan Dîvân-ı-Hümâyûn tercümanı Arifi Bey ve onunla beraber tercümanlık vazifesini ifâ edenlerden Mâbeyn Kâtibi Halîmî Efendi'dir. Münevver bir zât olan bu Halîmî Efendi «Sultan Abd-ül-Aziz Han Hazretlerinin Avrupa seyâhâtnâmesi» ismiyle bir ruznâme de yazmıştır. Bunlardan Hâfız-Mehmet Bey'le Halîmî Efendi sonraları Baş-Mâbeynci ve Baş-Kâtip olmuşlardır; veliaht Murad ve Şehzâde Abdülhâmid Efendilerle Fuad Paşa ve Akşehirli-Hasan Efendi bundan evvelki Mısır seyâhatine de iştirâk etmişlerdir. Yukarda 1863=1279 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız. Fransa büyük-elçisi mösyö Bouree ile İngiltere sefâreti baş-tercümanı da dâvet sahiplerini temsilen pâdişahın maiyyetinde bulunmuşlardır.

Sultan Aziz'in memleket hâricine çıkmasından dolayı Türkiye'de devlet reisliği vazifesini vekâleten ifâ etmek üzere bir «Nâib-i-Saltanat» tâyini lâzımgelmiş ve bu fevkalâde vazifeye de Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa tâyin edilmiştir. Osmanlı tarihinde pâdişahlar sefere çıktıkça pâyıtahtta «Istanbul Kaymakamı» ünvânıyla bir vekil bırakılması eskidenberi âdettir. Fakat o gibi vaziyetlerde pâdişah istilâ ettiği yerlerde bile kendi mülkünde ve işinin başında sayıldığı için Istanbul-Kaymakamı tamamıyla bir saltanat-nâibi vaziyetinde değildir; hâlbuki bu sefer pâdişah ülkesinden ve işinin başından ayrılıp hârice gitmiş olduğu için, Âlî Paşa her türlü hukukî şerâitiyle «Nâib-i-Saltanat» yâni pâdişah vekili olmuş demektir; bu bakımdan bütün Osmanlı tarihinde Sadâretten daha mühim bir mevkide bulunmuş yegâne devlet-adamı Âlî Paşa'dır. Büyük vezirin bu fevkalâde sıfatı pâdişahın bu günkü hareket tarihinden itibaren Tuna tarikiyle avdetinde 3 Ağustos=2 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü akşamı Vidin'de Türk toprağına ayak basıncaya kadar tam kırk dört gün sürmüştür.

22 Haziran=19 Safer Cumartesi günü Istanbul'dan Çanakkale'ye varan Sultan Aziz sâhillerden selâmlanarak yoluna devâm etmiş, boğazın önüne kadar istikbâle gelmiş olan Fransız donanması tarafından toplar ve alkışlarla selâmlanmış, 23 Haziran=20 Safer Pazar günü Midilli ve Sakız hizâlarından ve 24 Haziran=21 Safer Pazartesi günü de Girit meselesine rağmen Yunanistan açıklarından geçilerek Sicilya istikâmeti tâkib edilmiştir.

Bu sırada Girit isyânı en alevli devrindedir ve Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa da tenkil hareketleriyle meşguldür. Yukarda 1866=1283 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasıyla aşağıda bu senenin «2 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

25 Haziran 1867=22 Safer 1284, Salı: Sultan Aziz'in Messina'ya muvâsalatı.

(Bu sabah Sicilya'daki Etna yanardağının açıklarından geçen seyâhat alayı öğleden biraz sonra Messina limanına gelmiş ve kaleden atılan toplarla selâmlanmıştır. Sultan Aziz burada «Sultâniyye» vapurundan «Pertev-i-Piyâle» vapuruna geçmiş ve geceyi orada geçirdikten sonra ertesi sabah yoluna devâmla Messina boğazı'ndan çıkıp «Mer Tyrrhenienne=Tirenya/Tiren denizi» ne girerek Napoli'ye doğru ilerlemiştir).

28 Haziran 1867=25 Safer 1284, Cuma: Sultan Aziz'in Napoli'ye muvâsalatı.

(Messina'dan hareket edildikten sonra 27 Haziran=24 Safer Perşenbe günü Osmanlı pâdişahını karşılamaya gelen bir İtalyan filosu alaya iltihâk ederek Napoli'ye kadar beraber gelmiş, bu sabah varılan Napoli'de Türk sefiri Rüstem Bey'le İtalyan amirali ve mahallî

hükûmet erkânı «Vapur-ı-Hümâyûn» a gelip huzûra kabul edilerek iltifâta mazhar olmuşlardır. Aslen bir İtalyan âilesine mensub olan bu Katolik Rüstem Bey sonraları vezâret pâyesiyle Cebel-Lübnan mutasarrıflığında ve Londra büyük-elçiliğinde bulunmuştur; sadâkat ve dirâyetiyle mârûf olduğu için, bu gün Sultan Aziz'in huzûruna kabul edildiği zaman ikinci rütbeden Osmânî nişaniyle taltif edildiğinden bahsedilir. Pâdişah Napoli'de bir kaç saat kaldıktan sonra yoluna devâm etmiş ve bir gün evvel istikbâle gelen İtalyan filosu bu gün de teşyî için refâkat ettiği halde Korsika açıklarından Toulon'a doğru ilerlemiştir).

29 Haziran 1867=26 Safer 1284, Cumartesi: Sultan Aziz'in Toulon'da karaya çıkışı.

(Fransa'nın Toulon/Tulon ve Marseille/Marsilya gibi limanlarında Akdeniz'i Türk gölü hâline getiren azamet ve istilâ devirlerimizin an'aneleşmiş hâtıraları hâlâ yaşamaktadır; meselâ Kanuni devrinde Fransa'yı himâye etmeye giden Barbaros'a Birinci François tarafından Toulon şehriyle limanlarının hâkimiyyet ve idâresi muvakkaten devredilmiş olduğu hakkında mahallî vesikalar bile vardır. ikinci ciltte 1543=950 vukuâtının «20 Temmuz» ve «5 ve 20 Ağustos» fıkralarına bakınız. Istanbul'dan hareketinin dokuzuncu günü Sultan Aziz işte o parlak hâtıraların henüz silinmemiş olduğu Toulon limanında Fransız toprağına ayak basararken:

«Berren ve bahren fevkalâde ve me'mûl-ü-tasavvurdan ziyâde envâ'-ı tezyinât ve güzergâh-ı Şâhâneye asâkir ikaamesiyle bir taraftan dahî ahâli-i belde cânibinden ibrâz-ı ta'zimât-u-tevkirat olunarak»

ve bütün donanma gemileriyle askerî mevkilerden «toplar ve tüfenkler» atılarak karşılanmış, «misli nâ-besbuk şenlikler icâd-u-icrâ kılınmış», öğle yemeğini istirâhatine tahsis edilen konakta yedikten sonra mahallî hükûmet erkânını huzûruna kabul edip iltifât etmiş ve biraz sonra trenle Marsilya'ya hareket edip akşam yemeğini de orada yedikten sonra gene o gece Paris'e doğru yoluna devâm etmiştir).

30 Haziran 1867=27 Safer 1284, Pazar: Sultan Aziz'in Paris'e muvâsalatı.

(Öğleden evvel saat on bire doğru Paris'e varan Osmanlı pâdişahı Mefrûşât-ı nefîse ferş, edilmek suretiyle «Pür-zib-ü-zînet» olan istasyonda Fransa imparatoru Üçüncü Napoleon tarafından karşılanmış, askerî merâsimden sonra arabayla «Tuileries» sarayına giderken halkın fevkalâde tezâhürleriye alkışlanmış ve orada güzelliği ile meşhur imparatoriçe Eugenie ile görüştükten sonra da ikametine tahsis edilen Elysee sarayına gitmiştir. İmparatoriçenin kocasıyla beraber istasyona gelmemesi, Halîfe-i-islâmın yanında kadın bulunmamasındandır.

Bu muvâsalat gününü istirâhatle geçiren Sultan Aziz ertesi gün imparatorla beraber beynelmilel Paris sergisinin açılış merâsiminde bulunmak üzere Elysee sarayından On-dördüncü Louis'nin muhteşem arabasıyla hareket edip misli görülmemiş alkışlar içinde sergiye gelmiş ve Fransızlara cemîle olmak üzere Sevres mamûlâtından birçok eserlerle daha bir takım şeyler satın almış ve bunlar serginin sonuna kadar ayrıca teşhir edildikten sonra Istanbul'a gönderilmiştir.

Hareket günü sayılmamak şartıyla Sultan Aziz Paris'te on gün kalmış ve bu müddet zarfında Fransız ordusunun şerefine yaptığı geçit resimlerinde, resmî ve hususî ziyâfetlerde, tiyatro temsillerinde bulunmuş ve Paris'in görülecek yerlerini gezmiştir. Gene o sırada Avusturya ve Prusya'nın Paris sefirleri tarafından hükümdarları nâmına Viyana ve Berlin'e dâvet edilmiştir. Pâdişah Paris'te iken Girit meselesinden bahsedildiği muhakkaktır; yalnız bahsi nasıl

geçtiğinde ihtilâf vardır. Bir rivâyete göre bir gün imparator Sultan Aziz'e Girit meselesinin en münâsip tesviye şekli adanın Yunanistan'a terkinden ibâret olduğunu söyleyince pâdişah hiç bir cevap vermeyip hiddetinden yüzünü başka tarafa çevirivermiş ve imparator bu haklı muâmeleden çok sıkılmıştır. Fakat daha kuvvetli bir rivâyet de vardır. Bu seyâhatte pâdişahın maiyyetinde bulunanlardan başmâbeyneci Hâfız-Mehmet Bey, Sultan Aziz'in sükût etmiş olmayıp bil-akis «kükremiş arslan gibi» mukabele ederek şu sözleri söylediğinden bahsetmektedir.

— Girid için Devlet-i-Âliyye yirmi yedi sene kan dökerek cezîre-i mezkûreyi Memâlik-i-Osmâniyye'ye ilhâk eylemiş ve Girid'in toprağı Osmanlı kanıyla yuğurulmuştur. Sûreta bir ihtâr-ı hayırhâhâne ve ma'nen devletimin bâis'i berbâdisi olan şu teklif beni me'yûs etmiş ve düvel-i-muazzama ittifâk ederek Girid'in Yunanistan'a terkini notalarla teklif etseler bile teklifât-ı mevhûmeyi red ve askerimin son neferine varıncaya kadar cezireye sevkeder ve donanmamdan bir sandal kalıncaya kadar sebât eder ve çâresiz kalınur ise Girid'i öyle terkederim!

Gene Hâfız Mehmet Bey'e göre bu vaziyet karşısında imparator teklifinden artık vazgeçmiş:

— Mâdemki efkâr-ı Şâhâneleri bu merkezde dâirdir, Girit meselesi ber-taraf olmuştur; müsterih olunuz!

demiştir. Bununla beraber Sultan Aziz'e izâfe edilen sözler Fuad Paşa'ya da isnâd edilir. Bilhassa Üçüncü Napoleon'un bir sohbet esnâsında Paşa'ya Girid'in Yunanistan'a satılmasını teklif edip Türkiye'nin bu adaya mukâbil ne kadar para isteyebileceğini sorduğu zaman, hazır-cevaplığı ile meşhur olan Fuad Paşa'nın

— Aldığımız fiâta veririz, Haşmetmeâb!

tarzındaki cevâbı pek meşhurdur. Her halde muhakkak olan nokta, Girit meselesinde Türkiye'nin hiçbir fedâkârlığa yaklaşmayacağını Fransa'nın işte bu seyâhat esnâsında kat'î surette anlamış olmasıdır).

10 Temmuz 1867=8 Rebî'ül-evvel 1284, Çarşanba: Sultan Aziz'in Paris'ten Londra'ya hareketi.

(İstikbâlindeki debdebe ve ihtişamla teşyî edilmek suretiyle bu gün öğleden sonra saat dörde doğru Paris'ten hususî «Kara-vapuru=Tren»le hareket eden Osmanlı pâdişahı Manş deniziyle Şimal-denizi arasındaki «Pas de Calais=Kaleboğazı»nın Fransız sâhilinde bulunan «Boulogne-sur-Mer=Bolonya» Jimanına gelip geceyi orada geçirdikten sonra ertesi gün «Yine icrây-ı şehrâyin ile» İngiltere sâhilindeki Dover=Douvres limanına geçmiş, Fransız donanması tarafından teşyî edilirken İngiliz donanması tarafından karşılanmış, her tarafı donatılan Dover limanında da kraliçe Victoria nâmına veliaht prens Edouard [=müstakbel Yedinci Edouard] karşılamış ve «Sâhil-i bahre karîb tertib olunan kasırda» bir ziyâfet verildikten sonra «Hâzır ve müheyyâ bulunan Kara-vapurları=hususî trenler» le Londra'ya hareket edilmiştir.

Abdurrahman şeref Fransa'nın Calais limanından hareket edilmiş olduğunu söylerse de, bu seyâhate bizzât iştirâk etmiş olan Mâbeyn Baş-kâtibi Halîmî Efendi'nin ruznâmesinde Boulogne=Bulanya limanından Fransız gemileriyle hareket edildiğinden bahsedilmektedir).

12 Temmuz 1867=10 Rebî'ül-evvel 1284, Cuma: Sultan Aziz'in Londra'ya muvâsalatı.

(Bu gün akşam-üstü zevâlî saat altıya doğru Londra'ya gelen Sultan Aziz çok parlak merâsimle karşılandıktan sonra muhteşem bir alayla ikametine tahsis edilen Buckingham sarayına gitmiş ve geceyi orada geçirdikten sonra:

«Ferdâsı Cumartesi günü yine saray-ı mezkûrdan alay arabalarına ve ba'dehu kara-vapurlarına [=trene] râkiben kraliçe-i müşârünileyhânın bulundukları şehirde bulunan saraylarına azîmet ve kendisiyle mülâkat-ı Seniyye vuku'bularak orada dahî Zât-i-Şâhaneye ve maiyyetlerinde bulunan bendegâna ziyâfet verildikten sonra yine Londra'daki saraya avdet-i Şâhâne vuku'bulmuş»

olduğundan bahsedilir. Muvâsalat günü de sayılmak şartıyla Londra'da on bir gün kalıp on ikinci günü hareket etmiş olan Sultan Aziz'in şerefine muhteşem ziyâfetler, balolar, konserler ve büyük tiyatrolarda temsiller verilmiş, orduyla donanmaya geçit resimleri yaptırılmış, Belediye dâiresinde kabul merâsimi yapılmış, pâdişah Avam-kamarasını ziyâretle müzâkerâtı tâkib etmiş «Sefâin-i ticariyye ile banka mevkı'leri ve posta aklâmı ve mahâl-i sâire»yi gözden geçirmiş, bir kaç mühim tersâneye gidip tetkikatta bulunmuş, bilhassa Portsmouth tersânesini gezdikten sonra İngiliz donanmasının şerefine yaptığı deniz manevrasını kraliçenin yatından tâkib etmiş ve o gün kraliçe Victoria İngiltere'nin meşhur Diz-bağı nişanını «Kendü yediyle Zat-i Âlî-i Pâdişahiye ta'lîk eylemiş»dir.

Sultan Aziz'in bu tarihten iki sene evvel ölmüş ve Rus siyâsetine karşı Türk ittifâkını prensip ittihâz etmekle şöhret bulmuş olan eski Baş-vekil Palmerston'un evine gidip ailesini ziyâret etmek lütufkârlığında bulunması İngiliz efkâr-ı-umumîyyesinde çok iyi bir te'sir bırakmıştır.

Her halde bu on bir gün içinde yalnız merâsimle vakit geçirilip siyasî meselelerden hiç bahsedilmemiş olması kabil değildir. Fakat Paris'te olduğu gibi Londra'da da neler konuşulup ne gibi neticeler elde edildiği pek belli değildir; her halde Girit meselesinden bahsedilmiş olduğu muhakkaktır).

23 Temmuz 1867=21 Rebî'ül-evvel 1284, Salı: Sultan Aziz'in Londra'dan hareketi.

(İstikbâlinde olduğu gibi muhteşem merâsimle teşyî edilerek Londra'dan trenle Dover'e ve oradan da İngiliz donanması tarafından uğurlanarak hususî vapurlarla Calais limanına gelen pâdişah Fransa hükûmetinin hazır bulundurduğu hususî trenle Belçika ve Prusya/Bavyera üzerinden Viyana'ya doğru hareket etmiştir. Avusturya imparatoruyla Prusya kralının Paris'te arzedilen davetleri için yukarda bu sene vukuâtının «30 Haziran» fıkrasına bakınız).

24 Temmuz 1867=22 Rebî'ül-evvel 1284, Çarşanba: Sultan Aziz'in Brüksel'den geçişi.

(Belçika kralı İkinci Leopold Osmanlı pâdişahının bu sabaha karşı uğradığı istasyonu tezyin ettirmiş, Belçika ordusu Türk hâkanını selâmlamış, kral Sultan Aziz'in şerefine bir öğle ziyâfeti vermiş ve öğleden sonra da Viyana'ya hareket edilmiştir).

25 Temmuz 1867=23 Rebî'ül-evvel 1284, Perşenbe: Pâdişahın Coblentz'de Prusya kralıyla kraliçesi tarafından karşılanması.

(Sultan Aziz burada bir gece kalmış, gündüz huzurunda bir geçit resmî yapılmış, gece ziyâfetten sonra Rhein nehrinde gezdirilip şerefine yapılan şenlikler seyrettirilmiştir; Prusya kralı Birinci Wilhelm'in geçit resminden sonra pâdişah kendisini tebrik edince:

— Ben bu orduyu Fransa'ya karşı hazırladım!

dediğinden bahsedilir. Bundan üç sene sonra 1870 harbinde Fransa'yı mağlûb edip Almanya imparatoru olan Prusya kralı işte budur).

28 Temmuz 1867=26 Rebî'ül-evvel 1284, Pazar: Sultan Aziz'in Viyana'ya muvâsalatı.

(Viyana istasyonunda Sultan Aziz'i karşılayan imparator, 68 sene saltanat sürdükten ve birinci cihan harbini bile gördükten sonra 1916 da ölmüş olan Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı Birinci François-Joseph'dir. 86 sene yaşamış olan bu uzun ömürlü hükümdar, Osmanlı pâdişahlarından Abdülmecid, Abd-ül-Aziz, Beşinci Murad, İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşat'la muâsırdır. Prusya'dan sonra Bavyera'dan geçerek Avusturya'ya gelen Sultan Aziz Viyana'da meşhur Schoenbrunn sarayına misâfir edilip üç gün kalmış, şerefine ziyâfetler, balolar ve gezintiler tertib edilmiş, geçit resimleri yapılmış ve bir manevra esnâsında François-Joseph:

«Cennet-mekân Kanunî Sultan Süleyman-Han Hazretlerinin Viyana muhâsarasında otak kurduğu mevkii parmağıyla göstererek Osmanlıların cihânı lerze-nâk eyledikleri zamân-ı besâlet-ünvânı yâd»

etmiştir. Mâbeyn Baş-kâtibi Halîmî Efendi gene bu üç gün içinde Sultan Aziz'in «Mülk-ü-milletce hayırlu ve menfeatlu olan yerleri gezüp muâyene» ettiğinden de bahsetmektedir.

Her halde Paris ve Londra'da olduğu gibi burada da merâsimle iktifâ edilmeyip Şark meselesinden ve bilhassa Girit buhrânından mutlaka bahsedilmiş olması lâzımgelir.

Sultan Aziz 31 Temmuz=29 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Viyana'dan Tuna vapurlarıyla Peşte'ye hareket etmiş ve Baş-Mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in tâbiriyle imparator François-Joseph «Vapur gözden nihân oluncaya kadar iskelede kaaimen ibrâz-ı hürmet-ü-riâyetde» bulunmuştur).

31 Temmuz 1867=29 Rebî'ül-evvel 1284, Çarşanba: Sultan Aziz'in Buda-Peşte'ye muvâsalatı.

(Bu sabah Viyana'dan Tuna vapurlarıyla hareket eden Abd-ül-Aziz'le maiyyetinin bu akşam geldiği Macar pâyıtahtı vaktiyle 159 sene, 11 ay, 24 gün Türk hâkimiyyetinde kaldıktan sonra Dördüncü Mehmet devrinde elden çıkmış olan Budin beylerbeyliğinin eski merkezi olmak itibarıyla Osmanlı pâdişahının şimdi buraya bir günlük bir misâfir sıfatıyla gelişi her halde Avrupa seyâhatinin yegâne hazin tarafı olsa gerektir. Budin'in elden çıkışı için üçüncü ciltte 1686=1097 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. Sultan Aziz o fâciadan tam 180 sene, 11 ay sonra Buda-Peşte'ye gelmiş demektir.

Geceyi vapurda geçiren pâdişah ertesi gün krallık sarayında tertib edilen öğle ziyâfetinden sonra bir kabul resmî yapıp «Erkân ve mu'teberân-ı belde»ye iltifâtta bulunmuş, şehrin görülecek yerlerini gezmiş ve akşama doğru gene vapurla yoluna devâm etmiştir).

3 Ağustos 1867=2 Rebî'ül-âhir 1284, Cumartesi: Avrupa seyâhatinden dönen Sultan Aziz'in Vidin'e muvâsalatı.

(Bu senenin 21 Haziran=18 Safer Cuma günü Istanbul'dan hareket etmiş olan pâdişahın bu akşam Vidin'de Türk topraklarına ayak basıncaya kadar Türkiye hâricinde geçirdiği müddet tam 44 gündür. Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Sultan Aziz geceyi Vidin'de hazırlanan konakta geçirmiş, şehir kandillerle donatılıp fişek, tüfek ve top şenlikleri yapılmış ve ertesi Pazar günü öğleden biraz sonra Rusçuğ'a hareket edilmiştir).

4 Ağustos 1867=3 Rebî'ül-âhir 1284, Pazar: Sultan Abd-ül-Aziz'in Rusçuğ'a muvâsalatı.

(Sadr-ı-a'zam Ali ve Ser-asker Mütercim-Rüşdi Paşalar pâdişahı karşılamak üzere Tuna vilâyetinin merkezi olan Rusçuğ'a gelmişlerdir. Tuna valiliğinde bulunan Midhat Paşa da Peşte'den karşılamıştır.

Sultan Aziz Rusçuğ'a akşam gelip ikametine tahsis edilen konağa inmiş, Pazartesi günü Memleketeyn beyi prens Charles=Karol da gelip metbûuna arz-ı-ta'zimât etmiş ve vilâyet erkânıyla şehrin ileri gelenleri de huzûra kabul edilip iltifâta mazhar olmuşlardır. Prens Karol için yukarda 1866=1283 vukuâtının «26 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

6 Ağustos 1867=5 Rebî'ül-âhir 1284, Salı: Sultan Aziz'in Rusçuk'dan Varna'ya hareketi.

(Rusçuk'dan trenle gelen pâdişah Varna'da bir kaç saat istirâhat ettikten sonra akşam-üstü «Sultâniyye» yatıyla Istanbul'a hareket etmiştir. Esasen karadan gitmek niyetinde olduğu halde, annesinin çok göreceği geldiğini arzettirmesi üzerine deniz yolunu tercih ettiğinden bahsedilir).

7 Ağustos 1867=6 Rebî'ül-âhir 1284, Çarşanba: Sultan Aziz'in Avrupa'dan Istanbul'a avdeti.

(Bu gün pâdişahı getiren Sultâniyye vapuru Karadeniz boğazına gelince tabyalardan atılan toplarla selâmlanmış, bütün vükelâ ve devlet erkânıyla sefirler ve rûhânî reislerden başka mektep çocuklarıyla halk kütleleri bile vapurlar ve kayıklarla istikbâle çıkmış, Anadolu ve Rumeli sâhillerini dolduran askerle ahâlinin alkış sesleri top ve tüfek şenliklerine karışmış ve Sultan Aziz işte bu coşkun alkışlar içinde vapurdan inip o zamanki tâbiriyle «"Yedi çifte kayık-ı Hümâyûnlarına suvâr» olarak Dolmabahçe rıhtımına çıkmıştır.

Bu münâsebetle Istanbul ve Boğaziçi üç gün üç gece donatılıp «Bütün dağlar ve bağlar ve bağçeler» bile kandiller ve fenerlerle süslenerek hava-fişekleriyle şenlikler yapıldığından bahsedilir.

Pâdişahın Istanbul'dan gaybûbeti bu senenin 21 Haziran=18 Safer Cuma gününden itibaren tam 47 gün sürmüştür. Bu müddetin 44 günü Türkiye hâricinde ve son üç günü de Vidin'den Istanbul'a gelinceye kadar Türk topraklarında geçmiştir. Yukarda bu sene vukuâtının «3 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Sultan Aziz'in bu meşhur Avrupa seyâhatinde misâfir olup görüştüğü hükümdarlar Fransa imparatoru Üçüncü Napoleon, İngiltere kraliçesi Victoria/Viktorya, Belçika kralı İkinci Leopold, Prusya kralı Birinci Wilhelm, Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı Birinci François-Joseph'dir. Uğramak, geçmek ve bir müddet oturmak suretiyle görmüş olduğu

memleketler de İtalya, Fransa, İngiltere, Belçika, Prusya, Bavyera, Avusturya ve Macaristan'dır. Bu suretle beş hükümdara misâfir olmuş ve sekiz memleket görmüş demektir. Debdebe ve tantana içinde geçen bu muhteşem seyâhatin iki mühim neticesi vardır. Biri Avrupa'ya nisbetle Türkiye'nin ne kadar geri kalmış olduğunu pâdişahın kendi gözleriyle görmüş olmasıdır; avdetinde neşrettiği beyannâmenin şu fıkrası o bakımdan çok mühimdir.

«Her tarafta görüldüğü vechile medâr-ı kıvâm-ı düvel olan esbâb-ı zahîre ki beyn-el-ahâli ulûm ve maârif-i nâfianın intişârı ve turuk-u-meâbirin tekessürü ve kuvve-i berriyye ve bahriyyenin intizâmı ve umûr-ı mâliyyenin te'min-i i'tibârı hususlarından ibâretdir. Bunların bir yandan terakki ve tevessüüne tarafımızdan kemâkân himmet-ü-ikdam olunacağı gibi kâffe-i-vükelâ ve me'mûrin câniblerinden dahî dâire-i vazifeleri dâhilinde olarak bezl-i mesâi olunması kat'iyyen matlûbum idüğü cümleye i'lân olunur».

İkinci mühim netice de bu meşhur seyâhatin Avrupa memleketlerinde hâsıl ettiği müsâit te'sirlerde gösterilebilir. Her halde Âlî Paşa'nın bir müddet sonra Girit meselesini Yunanistan aleyhine halletmek suretiyle elde ettiği büyük muvaffakıyyette hem o te'sirlerin hem Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Avrupa devlet-adamlarıyla yapmış olduğu mülâkatların mühim bir dahli olmak lâzımgelir).

2 Teşrinievvel 1867=3 Cumâda-l-âhire 1284, Çarşanba: Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa'nın fevkalâde me'muriyyetle Girid'e hareketi.

(Girit meselesi için yukarda 1866=1283 vukuâtının «2 ve 8 Eylül» fıkralarına bakınız. Âlî Paşa'nın bu fevkalâde me'muriyyetine sebep, Girid'in Yunanistan'a iltihâkını ilân etmiş olan âsileri tenkil edip Sphakia=İsfakya dağlarına çekilmek mecburiyetinde bıraktıktan sonra o sarp mıntıkayı çember içine alıp kuşatmakta olan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın muvaffakıyetli harekâtı devâm ederken Rusya, Prusya, İtalya ve Fransa sefirlerinin 9 Haziran=6 Safer Pazar günü Bâb-ı-Âlî'ye müşterek bir nota verip Girid'e beynelmilel bir komisyon gönderilmesini ve «Plebiscite» yapılarak yeni idâre esaslarının işte o komisyon tarafından hazırlanmasını istemiş olmalarıdır; tabiî böyle bir komisyonun hazırlayacağı idâre şekli, tıpkı Lübnan meselesinde olduğu gibi Avrupa devletlerinin müşterek kefâletleri altında bir muhtâriyyet olacaktır. Lübnan meselesi için yukarda 1861=1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız.

İngiltere ile Avusturya'nın bu talebe iştirâk etmemiş olmalarından kuvvet alan Bâb-ı-Âlî beynelmilel komisyon teklifini şiddetle reddetmiş ve işin içine Avrupa devletlerini karıştırmamak için onların yapacağı işi doğrudan doğruya kendisi yapmaya karar vermiştir. Âlî Paşa'nın Girid'e bizzât gitmesi işte bundan dolayıdır ve tabiî çok isâbetli bir harekettir; Girit o zaman işte bu sâyede kurtulmuştur. Sultan Aziz'in «Sultâniyye vapur-ı Hümâyûnu» denilen yatıyla yola çıkan Âlî Paşa'nın maiyyetinde Nâfia nâzırı Kabulî Paşa, pâdişahın Yâver-i-Harbi ferik Rauf Paşa, sonradan vezâret pâyesiyle Hâriciyye nâzırlığında bulunmuş olan Karatodori Efendi, her ikisi de sonraları Girit valiliğinde bulunmuş olan Kostaki Adossidi Efendi ve Sava Efendi, Türkçe kâtibi Mahmud Bey, Fransızca kâtibi Charles Mismer, ulemâdan Amasyalı Mecid Efendi ve bir kaç yâver vardır. Bunlardan Mecid Efendi Ali Paşa'nın şahsî dostu ve oğullarından birinin hocasıdır; sonradan Meclis-i-Maârif âzâlığında bulunmuştur. Fransız gazetecilerinden ve «La Turquie» muharrirlerinden Mismer de «Soirees de Constantinople» ve «Souvenirs du monde musulman» ismindeki eserleriyle mâruftur. Bu ikinci eserinin bir faslı işte bu Girit seyâhatine âittir. Aşağıki fıkra ile 1868=1284 vukuâtının «4 Kânunusâni», «15 ve 29 Şubat» fıkralarına da bakınız).

4 Teşrinievvel 1867=5 Cumâda-l-âhire 1284, Cuma: Âlî Paşa'nın Girid'e muvâsalatı.

(Bu gün «Sultâniyye Vapur-ı-Hümâyûnu» Girid'in merkezi olan Hanya'ya varınca büyük vezir istihkâmlardan atılan toplarla selâmlanmış, isyânı tenkil için Girit'de bulunan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa vilâyet ve fırka erkânıyla vapura gelmiş ve biraz sonra karaya çıkan Sadr-ı-a'zam iki sıra dizilen askerlerin arasından geçerek ikametine tahsis edilen hükûmet konağına girmiştir).

1868=1284

4 Kânunusânî 1868=9 Ramazan 1284, Cumartesi: Girit'de ilk ıslâhât esaslarının ilânı.

(Âlî Paşa'nın Girid'e varır varmaz giriştiği ıslâhât siyasi, askeri, idarî ve mâlî meselelere âid olmak üzere dört safhaya ayrılabilir:

1 — Siyasî tedbirlerin en mühimleri âsiler hakkında afv-i-umumî ilânı ve elebaşılarıyla müzâkereye başlanmasıdır. Bunun büyük faydası olmuş, bilhassa tehditle ve zorla isyâna iştirâk ettirilmiş olan kütleler «muâmele-i intikamiyyeden muhâfaza ve himâye olunmak şartıyla arz-ı inkıyâd» ettikleri için adanın büyük bir kısmında âsâyiş iâde edilmiştir; yalnız isyân reisleriyle yapılan müzâkerelerden mühim bir netice istihsâl edilememiştir.

2 — Askeri tedbirlerin en mühimleri inkıyâd eden yerlerin muhâfaza altına alınması, adanın askerlik bakımından «Devâir-i tahaffuziyye»ye ayrılması, istihkâmlarla askerî yollar inşâsı ve tenkil hareketlerinin devâmıdır.

3 — İlk idarî tedbirlerin en mühimmi «Beher nâhiyeden iki İslâm ve iki Hıristiyan dörder meb'ûs intihâbiyle» bir Meclis-i-umumî teşkilinde gösterilebilir. Bu mecliste halk mümessilleri her türlü ihtiyaçlarını arza imkân buldukları gibi, Âlî Paşa da ıslâhât fermanlarını bunlara okuduktan başka halka dağıtılmak üzere Türkçe ve Rumca metinlerini bastırtıp kendilerine tevzi ettirmiştir.

4 — Mâlî tedbirler halka ağır gelen bâzı vergilerin ilga ve tahfifine âittir. Meclis-i-umumî'nin bu günkü ictimâında okunan ilk ıslâhât fermanındaki esaslar bilhassa mâlî meselelere, yâni «A'şârın iki sene müddet affına ve iki sene dahî nısfı alınup i'mâr-ı cezireye sarf olunmasına ve bedelât-ı askeriyyenin Girit misillü ehl-i İslâmından asker alınmayan yerlerde câri olan usule tatbik edilmesine» âittir. Bu suretle Girit Müslümanlarından asker alınmamakta olduğu için, Hıristiyanlarından da «Bedel-i nakdî» alınmaması takarrür etmiş ve iki sene sonra yarı nisbetinde alınacak olan a'şâr hâsılatının da Hazine'ye mal edilmeyip Meclis-i-umumî kararıyla mahallî ihtiyaçlara sarfedilmesi kararlaşmış demektir).

15 Şubat 1868=21 Şevvâl 1284, Cumartesi: Girid'in idarî ve adlî teşkilâtına âit yeni esasların ilânı.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Meclis-i-umumînin bu günkü son celsesinde Âlî Paşa'nın okuduğu ikinci fermanın başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Girit valisinin biri Müslüman ve biri Hıristiyan olmak üzere iki müşâviri olacaktır;

2 — Mutasarrıflarla kaymakamlar yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyan olacak ve Müslümanların maiyyetinde Hıristiyan ve bilmukabele Hıristiyanların maiyyetinde Müslüman muâvinler bulunacaktır;

3 — Vilâyet merkeziyle sancaklarda ve kazâlarda birer idâre meclisi teşkil edilecek ve vali, mutasarrıf veyâhut Kaymakamın riyâset edeceği bu meclislerde vilâyet müşâvirleri ve mutasarrıf yâhut kaymakam muâvinleriyle defterdar/muhâsebeci/Malmüdürü, mektupçu/tahrirat müdürü yâhut kâtibi, müfettiş-i-hukkâm, piskopos vesâire gibi tabiî âzâdan başka üçü Müslüman ve üçü Hıristiyan olmak üzere ahâli tarafından seçilmiş altışar âzâ daha bulunacak ve yalnız Hıristiyanlarla meskûn yerlerde bu altı âzâ kâmilen kendilerinden seçilecektir;

4 — Bu dâimî idâre meclislerinden başka her kazadan seçilecek dörder mümessilden mürekkep olarak her sene vilâyet merkezi olan Hanya'da bir Meclis-i-umumî toplanacak ve bu meclis bütün vilâyete âid işlerle meşgul olacaktır; Girit vilâyeti beş sancakla yirmi bir kazâya taksim edilmiş olduğu için, Meclis-i-umumî 84 müntahap âzâdan mürekkeb olacak demektir.

5 — Köylerde ihtiyar meclisleri kurulacaktır;

6 — Müslüman ve Hıristiyan âzâdan mürekkep muhtelit mahkemeler teşkil edilecek ve Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki dâvâlara bu muhtelit mahkemeler bakacaktır;

7 — Resmi muharreratla idâre meclislerinde Türkçe gibi Rumca da kullanılabilecektir.

Derhal tatbikine başlanan bu kararların tamamıyla yerine getirilmesi, Yanya ve Yenişehir fırka kumandanlığından naklen Girit vali ve kumandanlığına tâyin edilmiş olan Müşir Hüseyn Avni Paşa'ya havâle edilmiştir. Bu Hüseyn Avni Paşa, sonradan Sultan Aziz'in hal'inde en mühim rolü oynamış olan meşhur Hüseyn Avni Paşa'dır. Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Girit'deki vazifesine Âlî Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine nihayet verilmiştir. Sebebi de çapkınca bir zât olan bu büyük askerin bir kadın meselesinden dolayı dillere düşmüş olmasıdır!

Bir taraftan eşkiyânın tenkiline devâm edilmesi ve bir taraftan da yukarıki fıkrada ve burada gördüğümüz siyasi, askeri, mali, adlî ve idarî ıslâhâtın ilânıyla tatbikine başlanması Girit Rumlarının ekserisini tatmin ettiği için dehâletlerle itâatler günden güne artıp âsiler İsfakya dağlarında bir akalliyet hâline gelmiş, fakat bu vaziyete ve donanmanın kurduğu ablukaya rağmen Yunanlıların bilhassa kayıklarla kaçakçılık ederek yaptıkları yardımlar devâm ettiği için isyân ateşi büsbütün söndürülememiştir. Bununla beraber, Âlî Paşa'nın bu tedbirlerinden sonra âsilerle Yunanlılar için artık hiç bir muvaffakıyyet ümidi kalmadığını da hâdisât isbât etmiştir. Aşağıda 1869=1285 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız).

29 Şubat 1868=6 Zülka'de 1284, Cumartesi: Âlî Paşa'nın Girit'den Istanbul'a avdeti ve bu fevkalâde me'muriyyetinin neticeleri.

(Yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasında Istanbul'dan hareketini gördüğümüz Âlî Paşa'nın bu fevkalâde me'muriyyeti gidip gelme müddetleride dâhil olmak şartıyla 4 ay, 28 gün sürmüştür.

Büyük vezirin bâzı insafsız düşmanları tarafından birçok tenkitlerle istihzâlara uğramış olan Girit icrâatının en mühim neticeleri şunlardır.

1 — Paşa'nın bu seferi, Girid'e beynelmilel bir komisyon gönderip «Plebiscite» yaptırarak adanın yeni idâre şeklini tâyin ettirmek isteyen Avrupa devletlerinin müdâhalesini önlemiştir. Yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

2 — Âlî Paşa'nın tesbit ve ilân ettiği yeni rejim Girit Hıristiyanlarının büyâk bir kısmını tatmin etmiş olduğu için umumî galeyân yatışmış ve isyân hareketi bilhassa İsfakya dağlarında mevziîleşmiştir;

3 — Yeni idâre esaslarının Garp efkâr-ı-umumîyyesini geniş bir nisbette tatmin etmiş olduğu ve bu suretle Yunan propagandasının tavsatıldığı Avrupa matbuâtının neşriyâtıyla sâbittir;

4 — Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, mevziîleşen isyân hareketi için artık muvaffakıyyet ümidi kalmamıştır.

İnhilâl alâmetleri göstermeye başlamış ve işte o yüzden büyük devletlerin dâimî bir müdâhale sâhası hâline gelmiş çürük bir imparatorluğun günden güne fenalaşan mukadderâtı içinde bundan fazla ne yapılabilir? Âlî Paşa'yı tenkid ve tehzil edenler, demagojiden başka bir şey yapmış değillerdir. Meselâ kendisinden yüz bulamadığı ve bilhassa umduğu mevkileri koparamadığı için can düşmanı kesilen harîs şâir Ziyâ Paşa'nın edebiyat tarihimizde mühim bir yer tutan «Zafer-nâme»si kuvvetli bir kalemin hırsa, haksızlığa ve mânevî zulme âlet olmamasından doğmuş çok fecî bir şâh-eserdir. Bu zarif eserdeki manzum iftirâlarla mevzuun ve mukaffâ alayların bâzıları âdetâ «İntâk-ı hak» kabilindendir.

Girid'i aldı geri savlet-i seyf-û-kalemi,
Halkına gelmiş iken dâiye-i istiklâl!

Bu bir hakikat değildir de nedir? Girid'i beynelmilel bir rejimden kurtaran yegâne amil, Avrupa devletlerinden evvel davranan Âlî Paşa'nın önleyici tedbirleridir. O sırada Girit meselesini vesile ittihâz ederek bütün Hıristiyan unsurların Türkiye'den ayrılmasını ileri süren Rus tezi bile ancak işte o sâyede suya düşürülmüştür).

1 Nisan 1868=8 Zülhicce 1284, Çarşanba: «Vahdet-i kuvâ» esasının ilgasıyla demokrasiye doğru büyük bir adım atılarak «Tefrik-ı kuvâ» esasının kabulü, Adliyye'nin istiklâli ve (Millet meclisi) vaziyetinde büyük bir Şûrây-ı-Devlet ihdâsı.

(Âlî ve Fuad Paşaların bâzı menbâlarda demokrasi düşmanı gibi gösterilmeleri haksızdır. Fevkalâde iktidâr ve dirâyetleriyle bütün dünyâya ün salan bu iki büyük vezirin kanâatince o zamanki Osmanlı camiası birçok milletlerden mürekkep bir mozaik hâlinde bulunduğu için Avrupa tarzında bir parlâmantarizmin birdenbire tatbikine müsâit değildir; onların nazarında Osmanlı parlâmentosu demek, muhtelif anâsırın çarpışacağı bir mücâdele meydanı demektir; bilhassa intihâbât esnâsında Hıristiyan unsurlarla alâkadâr Avrupa devletlerinin birçok entrikalar çevirmeleri ve hattâ müdâhaleye kalkışmaları muhakkaktır. İşte bundan dolayı Türkiye'de demokrasi mahallî şerâite uydurularak devlet bünyesini sarsmayacak surette tedricen tatbik edilmelidir.

Bu yolda ilk adım 7 Teşrinisâni 1864=7 Cumâda-l-âhire 1281 Salı günü neşrediIen «Teşkil-i vilâyât» nizamnâmesiyle atılmış sayılır. Eski eyâletlerin yerine sancak, kazâ ve nâhiye

teşkilâtına müstenit yeni vilâyetler kuran bu kanun ilkönce Silistre, Vidin, Niş ve Sofya havâlisinin tevhidinden hâsıl olan Tuna vilâyetinde tecrübe edilmiş ve çok muktedir bir vali olan Midhat Paşa'nın bu tecrübede gösterdiği muvaffakıyyet üzerine yeni teşkilâtın bütün memlekete teşmili kararlaşmıştır.

Demokrasi tarihimizde fevkalâde bir ehemmiyeti hâiz olan bu meşhur nizamnâme mucibince vilâyetlerde valilerin, sancaklarda mutasarrıfların ve kazâlarda kaymakamların riyâsetinde birer «Meclis-i idâre» bulunacak ve bu meclislerin mahallî hükûmet erkânından mürekkep tabiî âzâsından mâada bütün Müslim ve Gayr-i-Müslim âzâsı kanunun tâyin ettiği intihâb usulüyle iki senede bir seçilecektir. Yeni kurulan muhtelit mahkemelerin âzâsı da aynı usule tâbi'dir.

Gene aynı kanuna göre her vilâyetin senede bir toplanan bir «Meclis-i-umumî» si vardır. Bu meclis bütün kazâlardan gelecek mümessillerden mürekkeb olacak ve vilâyetin ticâret, zirâat, sanayi, maârif ve nâfia sahalarına âit umumî işlerini müzâkere edecektir.

İşte bu suretle halkı hem idâre işlerine, hem intihâbâta alıştırmak için ilk adım atılmış ve aynı zamanda idâre işleriyle Adlliye işleri birbirinden ayrılmak suretiyle «Tefrik-ı kuvâ» nın da ilk temeli Istanbul'dan evvel taşrada atılmıştır.

O sırada Istanbul'daki vaziyet büsbütün başkadır. 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasında Tanzimât-ı-Hayriyye'nin ilânı üzerine teşkil edildiğini gördüğümüz «Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye» sonraları bir takım değişikliklere uğramış olmakla beraber hâlâ mevcuddur ve muhtelif sahalara âit büyük salâhiyetleriyle, İcrâ, Teşrî ve Kazâ kuvvetlerini cem'etmiş bir «Vahdet-i kuvâ» müessesesi ve timsâli hâlindedir. Meselâ Me'murin muhâkemesi ve hükûmetle efrâd arasındaki dâvâların rü'yeti gibi kazaî birçok idâre işleri gibi icrâî ve nihayet kanunlar tanzimi gibi teşriî salâhiyyetleri vardır. Hâlbuki demokrasinin en mühim temeli işte bu üç kuvveti birbirinden ayırıp istiklâl ve müvâzenelerini te'min eden «Tefrik-ı kuvâ» esasındadır.

Âlî Paşa yukarıki fıkralarda gördüğümüz Girit seferinden döndüğü zaman, Sultan Aziz henüz Avrupa seyâhatinden aldığı ibret ve intibâh içindedir. Her halde Londra'da ziyâret ettiği Avam-kamarası müzâkerelerinden pek ürkmüş olmaması lâzımgelir. Bâzı Garp menbâlarında Âlî Paşa'nın işte bu müsâit hâlet-i-ruhiyyeden istifâde etmiş olduğundan bile bahsedilmektedir.

Bir «Vahdet-i kuvâ» timsâli olan «Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye»nin ilgasıyla ilk «Şûrây-ı-Devlet» ve «Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye»nin te'sisi hakkında bu gün neşredilen ve pâdişahın bile salâhiyyetlerini daraltan nizamnâme işte bu vaziyetin mahsulüdür.

Bu iki müessesenin ihdâsından maksat idâre ve adliye işlerinin, yâni İcrâ ve Kazâ kuvetlerinin birbirinden ayrılmasını te'min olduğu için «Vahdet-i kuvâ» yerine «Separation des pouvoirs=Tefrik-ı kuvâ» esasının ikamesi mâhiyetindedir. Bu su'retle Âlî Paşa Türkiye'de demokrasinin en mühim temel-taşını atmış demektir.

Beş daireden mürekkeb olan bu ilk «Şûrây-ı-Devlet» bir nevi Millet-Meclisi sayılır. Meselâ Engelhardt «İbtidaî bir Meclis-i-Meb'ûsân» ve «Meşrûtiyete doğru küçük bir tecrübe» saymaktadır. Teşriî salâhiyetlerinden başka bütçenin tanzimi bile bu müesseseye âittir. Memleketin her tarafını ve bütün anâsırını temsil etmesine bilhassa ehemmiyet veren Sultan Aziz'in:

— Kim olursa olsun, hangi millete mensub bulunursa bulunsun, bütün erbâb-ı iktidârın Şûrây-ı-Devlet'e dâhil olmasını isterim! Şûrây-ı-Devlet Suriyelilerin, Bulgarların, Boşnakların, velhâsıl tekmil anâsırın erbab-ı-iktidârı içün müşterek bir merkez olmalı ve bu erbab-ı-iktidâr vükelâya yardım etmelidir.

dediğinden bahsedilir. Şûrây-ı-Devlet'in vilâyet Meclis-i-umumîleriyle el-birliği de te'min edilmiş ve bu meclislerin her sene isteyecekleri ıslâhâtâ âit mazbatalarının Şûrâ'da müştereken müzâkeresi için her birinden 3-4 mümessil gelmesine karar verilmiştir.

Muhtelif vilâyetlerden gelen âzâlar yola çıkarken halkın çok heyecânlı tezâhürat yaptığından ve bütün anâsırın fevkalâde memnun olduğundan bahsedilir. Nihayet 10 Mayıs 1868=17 Muharrem 1285 Pazar günü açılış merâsimi yapılmış ve bu münâsebetle Bâb-ı-Âlî'ye gelen pâdişah sonradan yanmış olan «Hünkâr dâiresi»nin anfiteatr şeklinde hazırlanan büyük salonunda irâd ettiği nutukta son derece mühim bir noktaya temâs ederek:

— Teşkilât-ı-cedide kuvve-i icrâiyyenin kuvve-i adliyye, diniyye ve teşriîyyeden tefriki esasına müsteniddir.

demek suretiyle yalnız «Tefrik-ı kuvâ» esasına değil, Devlet işlerinde dinle dünyanın ayrıldığına bile temâs ederek yeni teşkilâtı Laikliğe doğru büyük bir adım şeklinde târif etmiştir.

İşte bundan dolayı bütün rûhânî reisler pâdişaha teşekkürlerini arzettikten başka, Avrupa'nın en mühim devlet-adamlarından Bâb-ı-Âlî'ye tebrik telgrafları da gelmiştir.

Böyle bir Şûrây-ı-Devletin hukukî mâhiyyeti nasıl târif edilebilir? Her halde bunun klâsik mânâsıyla bir Millet-Meclisi olmadığı muhakkaktır. Fakat gene o mânâsıyla bir Şûrây-ı-Devlet olmadığı da meydandadır. Engelhardt en münâsip tarifi yapmış sayılabilir. Bu bir «İbtidaî Meclis-i-Meb'ûsân» demektir. Tanzimâtın meşrûtiyyete doğru yaptığı bu büyük hamle bizde maatteessüf lâyıkıyla tedkik edilememiştir.

Sonradan Mülkiyye, Maliyye ve Tanzimât isimleriyle üç daireye ayrılan Şûrây-ı-Devlet bu ilk mâhiyyetini tamamıyla kaybetmiştir. «Meclis-i-Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye» den doğan ikinci müessese de «Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye» dir. Bir müddet sonra Adliye nezâretine inkılâb eden bu müessese bir nâzır idâresinde iki büyük mahkeme şeklindedir. Bunlardan Temyiz mahkemesi Hukuk ve Cezâ şûbelerine ve İstinaf mahkemesi de Hukuk, Cezâ ve Ticaret dairelerine ayrılmış ve Adliyye'nin istiklâlini te'min için âzânın «Lâ-yen'azil» olması esas ittihâz edilmiştir. Diğer «Mahâkim-i nizâmiyye» gibi bunlar da muhtelittir. Meşîhat'e tabi'olan «Şer'iyye Mahkemeleri» yalnız şer'i dâvâlar için ibka edilmiştir.

Şûrây-ı-Devlet'in ilk reisi Midhat Paşa ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin ilk nâzırı da meşhur Cevdet Paşa'dır).

1868=1285

29 Mayıs 1868=6 Safer 1285, Cuma: Son halîfe Abdülmecid'in doğumu.

(Sultan Abd-ül-Aziz'in ikinci meşrûtiyet devrinde intihâr etmiş olan Yusuf İzzüddin Efendi'den sonraki oğlu olan Mecid Efendi, Altıncı Mehmet Vahîdüddin devrinde veliaht

olduğu halde saltanatın ilgâsı üzerine bu sıfatını kaybedip pâdişah olmamak üzere Hilâfet makamına intihâb edilmiştir).

9 Haziran 1868=17 Safer 1285, Salı: Ecnebilere mülkiyet hakkı verilmesi.

(Tanzimât devrine kadar ecnebiler Türkiye'de mülkiyet hakkını hâiz olmadıkları için, 1856=1272 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasında gördüğümüz ıslâhât fermanında Osmanlı tebaasının tâbi olduğu ahkâm dâhilinde bu hakkın ecnebî tebaasına da teşmil edileceğinden ve bu hususta devletlerle «Suver-i tanzîmiyye» yapılacağından, yâni hususî muâhedeler akdolunacağından bahsedilmiştir. Osmanlı tebaasının tabi'olduğu ahkâmın kabulünü Bâb-ı-Âlî'nin şart ittihâz etmesine sebep, ecnebilerin kapitülâsyonlardaki imtiyâzlardan o hususta da istifâdeye kalkışmak ihtimâlidir.

Bu tarihten bir sene evvel 1867=1284 senesi 10 Haziran=7 Safer Pazartesi günü mülkiyet hakkının ecnebilere teşmili hakkında beş maddelik bir kanun neşredilmiştir. Bu kanuna göre Hicaz müstesnâ olmak şartıyla bütün Osmanlı imparatorluğunda ecnebiler mülkiyet hakkını hâiz olabilecek, bu hususta onlar da tamamıyla Türk kanunlarına tabi'olacak ve yalnız tebaalarının bu haktan istifâde etmelerini isteyen ecnebî devletleri ilkönce Bâb-ı-Âlî'nin şartlarını kabul etmek mecburiyetinde bulunacaktır.

İlk protokol bu gün Fransa ile imzâ edilmiş ve buna kapitülâsyonlar ahkâmını Türkiye lehine tâdil eden bâzı esaslar da ilâve edilmiştir. Meselâ konsolosluk merkezlerinden en az dokuz saat uzakta bulunan yerlerde bir Fransızın ikametgâhı aranmak lâzım geldiği takdirde konsolosluk mümessili bulunmasına hâcet olmadan taharriyat yapılabileceği gibi, mahkemelerde mümessil olmadan muhâkeme cereyân edebilecektir. Kapitülâsyonların bu derece tâdili bile o zaman için bir muvaffakıyyettir.

Fransa'dan sonra sırayla İsveç ve Norveç, Belçika, İngiltere, Avusturya, Danimarka, Prusya ve Almanya, İspanya, Yunanistan, Rusya, İtalya vesâire ile de aynı şekilde protokoller imzâlanmıştır).

2 Kânunuevvel 1868=16 Şa'ban 1285, Çarşanba: Türk-Yunan siyasî münâsebetlerinin kesilmesi.

(Yukarıki sene vukuâtının «4 Kânunusâni» ve «15 Şubat» fıkralarında Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa tarafından ilân edildiğini gördüğümüz ıslâhât esasları Giritlilerin çoğunu tatmin etmiş olduğu halde isyânda ısrâr edenlerle Yunanlılar memnun olmamışlardır. Bunların istedikleri adanın doğrudan doğruya Yunanistan'a ilhâkından ibârettir ve bu hususta Rus te'sir ve teşvikinin büyük bir âmil olduğu muhakkaktır. İşte bundan dolayı Âlî Paşa'nın Girit seferindenberi Yunanistan harp hazırlıklarına kalkışmış, kaçakçılıkla yaptığı yardımları artırmış ve nihayet baş-vekil mecliste meselenin tesviyesi için Girid'in bir an evvel Yunanistan'a ilhâkından başka çâre olmadığını söylemiştir. Bu sırada Atina'daki Giritliler bayraklar açarak Türk sefâretinin önünde bir takım husûmet tezâhürlerinde de bulunmuşlardır. Atina'daki Osmanlı sefiri Fotyadi Bey'in geri çağırılması işte bundandır. Bu vaziyet üzerine Türk limanları Yunan ticâretine kapatıldıktan başka Türkiye'deki Yunan tebaası da hudut hâricine çıkarılmıştır).

11 Kânunuevvel 1868=25 Şa'ban 1285, Cuma: Bâb-ı-Âlî'nin Yunanistan'a ültimatom vermesi.

(Bu şiddetli tedbirin sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz vaziyettir. Bir Türk-Yunan harbi çıktığı takdirde, başta Rusya olmak üzere bâzı Avrupa devletlerinin de iştirâk ihtimâli düvel-i-muazzamayı çok ürküttüğü için, devletler araya girerek meseleyi sulhen tesviye etmek üzere Paris'te bir konferans toplanmasına karar vermişlerdir. Âlî Paşa bu mühlik vaziyeti fevkalâde bir dirâyetle idâre etmiş ve meselenin Yunanistan aleyhine hallinde en büyük rolü oynamıştır. Aşağıki senenin «18 Şubat» fıkrasına bakınız).

1869=1285

12 Şubat 1869=29 Şevvâl 1285, Cuma: Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa'nın ölümü.

(Büyük zekâsı, fevkalâde dirâyet ve iktidârı, zarâfet ve nüktedanlığı ve bilhassa hazır-cevaplığıyla mârûf olan Büyük-Fuad Paşa meşhur divan şairi Keçeci-zâde Mehmet İzzet-Molla'nın oğludur. 1230=1815 tarihinde Istanbul'da dünyâya gelmiş olduğuna göre 54 yaşında ölmüş demektir.

İlk önce İlmiyye mesleğine intisâb etmişse de biraz sonra Galatasaray'daki Tıbhane'ye girip doktor olmuş ve o zaman Tıbbiye tedrisâtı Fransızca olduğu için, çok mükemmel bildiği bu Garp dilini orada öğrenmeye başlamıştır. Bir müddet Trablusgarp'da ve Istanbul'da askerî hekimlik vazifelerinde istihdâm edilen bu müstaid gencin Bâb-ı-Âlî'ye intisâbı, zekâ ve kabiliyyetini takdir eden Koca-Reşid Paşa'nın himâye ve teşvikiyledir. 1837=1253 senesi 1 Kânunuevvel=3 Ramazan Cuma günü Bâb-ı-Âlî Terceme-odası'na me'mur edilmiş olduğuna göre, siyasî hayatı o tarihten vefâtına kadar 31 sene, 2 ay, 11 gün sürmüş demektir. Ölüm sebebi kalb hastalığıdır. Bilhassa devletin başındaki muazzam gailelerden çok yorulmuş ve «nâbehengâm za'f-ı pîrî» ye uğrayarak saçı sakalı ağarıp yetmişlik bir ihtiyar hâline gelmiş olduğundan bahsedilir. Hayatının en büyük sıkıntısını Sultan Aziz'in Avrupa seyâhatinde çekmiş, hırçın ve hodbin pâdişahı büyük bir ustalıkla idare etmişse de esâsen bozuk olan sıhhî vaziyeti işte o yüzden büsbütün sarsılmıştır.

Son hastalığının altı ay kadar sürdüğünden bahsedilir. İlk önce Yakacık'da istirâhat etmişse de biraz sonra Nice/Nis'e gitmiş ve her türlü ihtimâma rağmen nihayet bu gün Allâhın rahmetine ve Türk tarihinin ebedî hürmetine kavuşmuştur. «Sicill-i Osmânî»de ölüm tarihî bir gün sonra gösterilir. İrtihâlinden 16 gün sonra cenâzesi bir Fransız beylik gemisiyle 28 Şubat=16 Zülka'de Pazar günü Istanbul'a getirilmiş, o gün millî mâtem ilân edilerek bütün devlet daireleri tatil edilmiş ve cenâze Fazlıpaşa'daki türbesine defnolunmuştur.

Garp menbâlarında bile yalnız Türkiye'nin değil, bütün Avrupa'nın o sırada en büyük devlet-adamlarından olduğu itirâf edilen Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın millet ve memleketine tarihin hiç bir zaman unutamayacağı birçok büyük hizmetleri vardır. 18491=1266 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Mülteciler meselesinden dolayı Rusya ile Avusturya devletleri el-birliği ile Türkiye'ye saldıracakları sırada fevkalâde sefâretle Petersburg'a gidip çar Birinci Nicolas'ya Türk tezini büyük bir mahâretle kabul ettirerek Reşid ve Âlî paşaların Istanbul'daki müzâkerelerini muvaffakıyyetle neticelendiren Fuad Paşa'dır. Kırım muhârebesinin mukaddimesini teşkil eden Osmanlı-Rus seferinden istifâde için Yunanistan'ın Epir ve Tesalya'da çıkardığı büyük isyân hareketini de o bastırmıştır. 1854=1270 vukuâtının «1 ve 9 Mart» ve «1 Nisan» fıkralarına bakınız.

Bilhassa Lübnan ve Suriye buhrânlarının teskininde gösterdiği büyük muvaffakıyyet bütün Suriye'nin kurtulmasına sebeb olmuş ve bu münâsebetle İngilizlerin Bâb-ı-Âlî vâsıtasıyla

kendisine teklif ettirdikleri Suriye-Lübnan-Filistin hıdivliğini şiddetle reddetmek suretiyle misli görülmemiş bir büyüklük göstermiştir. 1860=1276 vukuâtı içindeki «27 Mayıs» fıkralarının birincisiyle 1860=1277 vukuâtının «5 Eylül» ve 1861=1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkralarına bakınız.

Tanzimât devrinin en parlak cephesi Koca-Reşid, Âlî ve Fuad Paşalar gibi bütün dünyanın gıbta ve hürmet ettiği büyük adamlarının ustalıklı ve kudretli siyâsetinde gösterilebilir. Kararlarıyla icrâatında çok Ihtiyatlı davranan Âlî Paşa'ya nisbetle Fuad Paşa daha amelî ve daha cür'etkar olduğu için, bu iki büyük adamın birbirini ikmâl ettiklerinde umumîyetle ittifâk edilmektedir. Meselâ Vak'anüvis Lûtfi'ye göre bunlar «Vücûd-i devletin iki eli mesâbesinde»dir; «Asvât-ı sudûr» sâhibi Memduh Paşa'ya göre de «Âlî ve Fuad Paşalar iki cihetten hâric ve dâhile temdid-i nazar içün kullanılan şeffâf bir dürbüne benzediğinden devlet dâimâ elinde tuttu. Vefâtlarına kadar kırılmamalarına dikkat edilmiştir».

Bir misli daha yetişmeyen bu büyük adamların erken ölümleri Osmanlı imparatorluğu için birer tarihî felâket demektir. Fuad Paşa'dan 2 sene, 6 ay, 23 gün sonra Âlî Paşa'nın vefâtı için aşağıda 1871=1288 vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bu iki büyük vezirin müşterek bir tâli'sizlikleri vardır. Yukarda 1867=1283 vukuâtının «24 Mart» fıkrasında gördüğümüz Yeni-Osmanlılardan siyasî kanâatlerinden ziyâde kin ve garazlarına kapılan kalem sâhipleri edebî kudretlerini şahsî husûmetlerine âlet ederek çok haksız ve hattâ çirkin tarizierde bulunmuşlardır; meselâ Ziya Paşa «Hürriyet» gazetesindeki makalelerinden birinde Kur'ân-ı-Kerim elinde olduğu halde Allâhına kavuşan Büyük-Fuad Paşa'nın imânına bile taarruz ve tecâvüzden çekinmeyerek ölüm döşeğinde Katolik âyîni yapılmış olduğunu iddiâ etmekten hiç sıkılmamış ve Nâmık Kemâl de devlete yaptıkları büyük hizmetlerle bütün dünyanın hürmetini kazanan Âlî ve Fuad Paşaları:

Nasıl âh etmeyelim memleketin hâline kim
Ne zamandır çekiyor Sadr-u-Fuâd illetini!

diye istihfâf edivermekte hiç bir beis görmemiş, fakat memleketin onları kaybettikten sonra çektiklerini bütün fecâatıyla görmüştür. Büyük-Fuad Paşa iki defa Sadârette ve beş defa da Hâriciyye nâzırlığında bulunmuştur. Sadâretleri için yukarda 1861=1278 vukuâtının «22 Teşrinisâni» ve 1863=1279 vukuâtının «1 Haziran» fıkralarıyla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 232 ve 234 numaralara bakınız).

18 Şubat 1869=6 Zülka'de 1285, Perşenbe: Girit meselesi hakkındaki Paris konferansının kararları.

(Bu konferansın toplanmasına sebep, yukarıki sene vukuâtının «2 ve 11 Kânunuevvel» fıkralarında gördüğümüz Osmanlı-Yunan buhrânıdır. Türkiye, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya, Prusya ve Rusya'nın iştirâkiyle akdedilen konferansa küçük Yunan devleti de re'ye iştirâk etmemek şartıyla sırf istişâri şekilde dâvet edilmişse de kabul etmemiş ve tabîi ehemmiyet verilmemiş, 9 Kânunusâni=25 Ramazan Cumartesi gününden itibaren 41 gün süren müzâkere esnâsında Osmanlı hizmetindeki İngiliz amirali Hobbart Paşa Girit adasından başka Yunanistan'ın Pire limanını da abluka altında tutup kaçakçılığa mâni' olmuş, Ali Paşa'nın ustalıklı siyâseti İngiltere, Avusturya ve Prusya devletlerini Türk tezine imâle edince Fransa bile artık muhâlefetten vazgeçmek mecburiyetinde kalmış ve işte bu sâyede konferans nihayet yukarıki senenin «11 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı ültimatomundaki haklı taleplerin Yunanistan tarafından kabulüne karar vermiştir.

Bu Türk metâlibinin en mühimleri Yunanistan'ın Girit isyânına müdâhaleden el çekmesi, çetelerin dağıtılması ve kaçakçılıkta kullanılan Yunan vapurlarının silâhtan tecrididir. Devletlerin müşterek tebligatı üzerine Yunanistan bu şartların kabulüne mecbur olduğu için Girit âsileri yardımsız kalmış, Petropolaki ve Limbrakaki gibi sergerdeler kanlı oyunlarına devâm etmek istemişlerse de artık ateş kolayca bastırılmış ve Ali Paşa'nın 1867=1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasıyla 1868=1284 vukuâtının «4 Kânunusâni», «15 ve 29 Şubat» fıkralarında gördüğümüz Girit seferindeki ıslâhâtıyla işte bu son siyasî muvaffakıyyeti nihayet Girit buhrânının yatışmasıyla neticelendiği için biraz sonra Osmanlı-Yunan münâsebetleri yeniden te'sis edilmiştir).

1869=1286

19 Teşrinisâni 1869=14 Şa'ban 1286, Cuma: Süveyş kanalının açılış merâsimi.

(Osmanlı imparatorluğu bakımından bilhassa Akdeniz'le Kızıl-deniz'i birbirine bağlayıp hac yolunu kısalttığı gibi, dünya ticâreti bakımından da Avrupa ile Şarkî-Afrika, Asya ve Okyanusya arasında en kestirme deniz yolunu te'min et'miş olan bu büyük kanalın kazılmaya başlaması için yukarda 18591=1275 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. Hıdiv İsmail Paşa ile 200 milyon frank sermâyeli «Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez» ismindeki hafriyât şirketi mümessili Ferdinand de Lesseps arasında bir takım ihtilâflar çıkmışsa da bütün bunlar 22 Şubat 1866=6 Şevvâl 1282 Perşenbe günü Kahire'de imzâlanan 17 maddelik bir mukavele ile halledilmiş ve bu mukavele gene o senenin 19 Mart=2 Zülka'de Pazartesi günü Sultan Aziz'in bir fermanıyla tasdik olunmuştur.

Hafriyâtın yukarda gördüğümüz başlangıç tarihinden kanalın bu günkü açılış merâsimine kadar tam 10 sene, 6 ay, 25 gün geçmiş ve bu müddet zarfında ekserisi angaryaya tâbi olmak şartıyla vasatî 60 bin fellâh çalıştırılmıştır.

Akdeniz'deki Portsaid'le Kızıl-deniz'deki Süveyş limanı arasında 162,5 kilometrelik bir mesâfe kat'eden Süveyş kanalının genişliği su sathında 68-100 ve dibinde de 22 metredir. Derinliği 8,5-10,36 metre tutmaktadır.

Kendine bir hükümdar süsü vermek için yaptığı çılgınca masraflarla bu müthiş masrafları karşılamak üzere giriştiği akılsızca istikrâzlar yüzünden nihayet Süveyş kanalı hisse senetlerinin İngilizlere intikaliyle Mısır'ın işgâline sebeb olan hıdiv İsmail Paşa bu günkü muhteşem resm-i-küşâda Avrupa hükümdarlarını bile dâvet etmiş, Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı Birinci François-Joseph'le Fransa imparatoriçesi Eugenie Istanbul'da Sultan Aziz'e iâde-i-ziyâret ettikten sonra hıdivin dâvetine bizzât icâbet eylemiş, Prusya veliahtıyla birçok Avrupa prensleri de hükümdarlarını temsilen gelmişlerdir. Yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi Corci Zeydan'ın Mısır tarihine göredir. Romanyalı İorga 17 Teşrinisâni=12 Şa'ban Çarşanba ve Şemsüddin Sami de «Kaamûs-ül-a'lâm»ında 20 Teşrinisâni=15 Şa'ban Cumartesi gününden bahsetmektedir).

1870=1286

11 Mart 1870=8 Zülhicce 1286, Cuma: Bulgar kilisesinin istiklâli.

(Balkan milletleri içinde Türk hâkimiyyetine karşı en geç ayaklanan Bulgar unsurunda bile milliyet ve millî mezhep şuûru bu tarihten takriben kırk yıl evvel uyanmaya başlamıştır. Bu

hususta Rus propagandasının ve bilhassa panslâvizmin çok büyük bir rol oynadığı muhakkaktır. Fakat Bulgar milliyetçiliğinin ilk aks-üI-ameli Müslüman-Türklere karşı değil, Rum piskoposlarıyla papazlarının fenâlıklarıyla zulümlerinden dolayı Ortodoks-Rumlara karşıdır. Bu suretle Bulgar milliyeti, her şeyden evvel bir kere mezhep sâhasında Rum vesâyet ve hâkimiyyetinden sıyrılıp kurtulma gayesini tâkib eden bir hamle ile ortaya çıkmış demektir. Bundan dolayı Tuna boylarıyla Makedonya ve Trakya'da ne kadar zamandır iki unsur arasında bir takım vak'alar bile çıktığından bahsedilir. Her halde artık Bulgarlık şuûru uyanmış ve bilhassa Osmanlı camiasından ayrılıp istiklâle doğru giden diğer Balkan unsurlarının mütemâdî muvaffakıyyetleriyle her gün artan Rus telkinâtından bir hayli cür'et almış demektir.

Türk hâkimiyetine karşı ilk Bulgar hareketini 1862=1279 tarihinde Georgi Rakovski isminde bir Bulgar milliyetçisi Belgrad'da hazırlamış ve oradan Bulgaristan'a gelip Panayot Hitov/Hitof isminde diğer bir sergerde ile beraber Balkan haydutlarını etrâfına toplayarak müsellâh komitalar=çeteler teşkil etmiştir. Türkçe'deki «Komitacı» kelimesinin işte o zamandan kaldığı rivâyet edilir.

Bu hareket bilhassa son Rus seferleri üzerine Tatar ve Çerkez muhâcirlerinin Bulgaristan'a yerleştirilmesi ve bunların Bulgarlara karşı fena muâmeleleri üzerine gittikçe umumileşmiş, 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında bahsi geçen «Teşkil-i vilâyât» nizamnâmesinin ilk tatbik sâhası olarak teşkil edilen Tuna vilâyetinin bütün Bulgaristan'da bir idâre birliği vücuda getirmesi Bulgar emellerinin büsbütün alevlenmesine sebeb olmuş ve Romanya'nın Bükreş, İbrail ve Bolgrad gibi merkezlerinde kurulan İslâv komitalarının tahrikâtı da nihayet Rusya'nın ekmeğine yağ sürerek ortaya bir Bulgar buhrânı çıkarmıştır.

Midhat Paşa'nın hâtırâtına nazaran valiliğinde bulunduğu Tuna vilâyetinde ilk çete hareketleri Rûmî takvimin 1283 Mayıs evâilinde, yâni 1867=1284 senesi Mayıs=Muharrem ortalarında başlamıştır. Bâb-ı-Âlî'nin şimdiye kadar Bulgar unsuruna millî bir hususiyet vermemek için muvâfakat etmediği kilise istiklâlini nihayet kabule mecbur olması işte bundandır.

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın tâbiriyle «Hükm-i zamânın kuvveti ol bâbda ikaa'-ı mevânie imkân bırakmamağla» nihayet bu gün Bulgar kilisesini Istanbul Rum kilisesinden ayıran tarihî ferman artık verilmiş ve bir Egzarh=Exarque idâresindeki yeni kiliseye rûhânî daire olarak hemen bütün Bulgaristan'la Makedonya'nın bir kısmı tahsis edilmiştir. Yalnız egzarklık namzedinin Bâb-ı-Âlîce kabulü ve Bulgar sinodu tarafından intihâbı üzerine de Rum patriki tarafında dinen tasdiki şarttır. Hattâ duâlarda patrikin ismini zikretmek de mecburidir.

Driault'un dediği gibi, işte bu suretle Halîfe-i-İslâm yeni bir Hıristiyan kilisesi kurmuş demektir. Fakat bu netice, umumîyetle zannedildiği gibi Rus siyasetinin bir zaferi demek değildir. Çünkü Rus çarlığının İslâv ittihâdı kadar ehemmiyet verdiği Ortodoks birliği bu suretle biraz zedelenmiş ve bilhassa o zamana kadar mezhep bakımından sayılan Bulgar unsuru Balkan müvâzenesinde Yunanlığa karşı yeni bir âmil hâlini almaya başlamıştır).

1870=1287

5 Haziran 1870=5 Rebî'ül-evvel 1287, Pazar: Beyoğlu yangını.

(Feridiyye'de Vâlide-çeşmesi sokağından çıkan yangın poyrazın şiddetinden dolayı derhâl genişleyerek altı kola ayrılmış, Tarlabaşı, Beyoğlu caddesi, Kalyoncu-kulluğu boydanboya ateş içinde kalmış, Galatasaray lisesi güçlükle kurtarılabilmiş, bâzı mağazalarda bulunanlar

canlarını kurtarmak için kepenkleri indirmişlerse de hepsi diri-diri yanmış, birçok âileler mahzenlerde kavrulmuş, şimdiki sefâretin yerinde bulunan ve 1809 da yapılmış olan İngiltere sefârethânesi kül hâline gelmiş ve Beyoğlu'nun üçte ikisini yakıp eski şeklini değiştiren bu müthiş yangında 3200 ve bir rivâyete göre de 5000 kadar binâ ile 150 yâhut daha fazla insan yanmıştır).

1871=1287

13 Mart 1871=20 Zülhicce 1287, Pazartesi: Karadeniz'in bîtaraflığına nihayet veren Londra muâhedesinin imzâsı.

(1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında Kırım muhârebesine nihayet verdiğini gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin 11, 13 ve 14 üncü maddeleri mucibince bîtaraf ilân edilmiş olan Karadeniz'de sâhilleri olan ve olmayan devletler donanma bulundurmak hakkını hâiz olmadıkları gibi, o zamana kadar mevcud Türk ve Rus tersânelerinin de yıkılması takarrür etmiştir. Gene aynı muâhedenin 10 uncu maddesi mucibince de Boğazlar sulh hâlinde bile harb gemilerine kapalı kalacaktır. Aynı fıkradaki 7 ve 8 numaralı bendlere bakınız.

Bu vaziyet bir taraftan Rusya'nın Karadeniz hâkimiyyetine nihayet verdiği gibi, bir taraftan da Sultan Aziz'in şahsî gayretiyle az zamanda «Yirmiden ziyâde zırhlı ve seksen-yüz kadar ahşâb» gemiden mürekkep büyük bir kuvvet hâline gelen Türk donanmasının azameti sâyesinde Türkiye'nin İngiltere'den sonra «İkinci derecede bir devlet-i bahriyye» hâline gelmesi Moskof çarlığına karşı günden güne büyüyen bir tehlike teşkil etmeye başlamıştır. İşte bundan dolayı Karadeniz bîtaraflığına nihayet verilmesini en büyük gaye ittihâz eden Petersburg hükûmeti müsâit bir fırsat beklemeye başlamış ve nihayet 1870 harbinde Fransa imparatorluğunun yıkılıp Almanya imparatorluğunun kurulması üzerine Avrupa'da hâsıl olan yeni vaziyetten istifâde ederek Paris muâhedesinde imzâları bulunan devletlere Karadeniz bîtaraflığına âit hükümleri artık mülga saymakta olduğunu bildirmiştir. Alman zaferinde Rus bîtaraflığı en mühim âmil olduğu için, Petersburg'un böyle bir teşebbüsüne Berlin'in müzâharet etmesi pek tabiîdir.

Ruslara karşı müttefiksiz olarak bir harb mâcerâsına atılmak istemeyen Âlî Paşa İngiliz siyâsetine istinâdı tercih etmiş, nihayet İngiltere'nin dâvetiyle Londra'da Türkiye, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın iştirâkiyle bir konferans toplanmış ve bu senenin 17 Kânunusâni=24 Şevvâl Salı gününden 14 Mart=21 Zülhicce Salı gününe kadar 57 gün süren bu konferansın kapanmasından bir gün evvel imzâ edilen dokuz maddelik muâhede mucibince Karadeniz bîtaraflığı ilga edilmişse de, Türkiye'ye Boğazları sulh hâlinde kapalı tutmak mecburiyetini yükleyen maddenin de ilga edilmiş olması ve Bâb-ı-Âlî'nin lüzum gördüğü zaman dost ve müttefik donanmalarını içeri almakta serbest bırakılması Türkiye için çok mühim bir tâviz ve Rusya için de yeni bir tehdid teşkil etmiştir).

1871=1288

7 Eylül 1871=21 Cumâda-l-âhire 1288, Perşenbe: Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âlî Paşa'nın ölümü.

(Zayıf bünyeli, ince yapılı bir zât olan Âlî Paşa'nın «Bunca teab-u-meşakkatin netice-i te'siratı olarak teverrüm» ettiğinden bahsedilir. Ötedenberi sürüklemiş olduğu anlaşılan hastalığın ölümle neticelenen son devresi üç ay sürmüştür; devletin başındaki muazzam gailelerin verdiği yorgunluklardan başka Yeni-Osmanlıların çirkin ve iğrenç neşriyyâtından

ve bir taraftan da hayatına kasdedileceği hakkında Zabtiye nezâretinin bilhassa son zamanlarda mütemâdiyen verip durduğu raporlardan çok müteessir olduğu rivâyet edilir. Son hastalığında ilkönce Erenköy'de ve ondan sonra da Bebek'deki yalısında tedâvi edilirken bile devlet işleriyle alâkadâr olmaktan geri kalmamış ve hattâ bir gün takatsızlığına rağmen pâdişahla görüşmek üzere Dolmabahçe sarayına gitmişse de, üst kata çıkacak hâli olmadığı için Sultan Aziz onun bulunduğu odaya inmek nezâketini göstermiştir. Nihayet Erenköy'den Bebek'deki yalısına nakledilmiş ve Osmanlı imparatorluğunun karanlık yolunu yıllarca aydınlatan büyük zekâ bu gün işte orada sönmüştür.

Tanzimât devrinde yetişen büyük devlet-adamlarının sonuncusu olan Âlî Paşa'nın ölümü üzerine Osmanlı imparatorluğu da artık can çekişme devrine girmiştir. Koca-Reşid Paşa'nın ölümü için 1858=1274 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve Büyük-Fuad Paşa'nın vefâtı için de 1869=1285 vukuâtının «12 Şubat» fıkralarına bakınız.

1815=1230 senesi 5 Mart=23 Rebî'ül-evvel Pazar günü Istanbul'da dünyâya gelmiş olan Mehmet Emin Âlî Paşa milâdî takvim hesabıyla 56 sene, 6 ay, 2 gün yaşadıktan sonra 57 yaşının içinde ölmüş demektir.

«Erkân-ı selâse» denilen büyük Tanzimâtçılar içinde altmışını bulan yoktur. Koca-Reşid Paşa 58, Âlî Paşa 57 ve Fuad Paşa da 54 yaşında ölmüştür; her halde bu büyük adamların yirmişer sene fazla yaşamamış olmaları Osmanlı imparatorluğu Için tarihî mukadderâtının en feciî demektir. Çünkü bir daha o ayarda adam yetiştiremiyen devlet artık hep orta adamlarla mânevî cüceler elinde kalmıştır.

Âlî Paşa beş defa sadr-ı-a'zam ve sekiz defa da Hâriciyye nâzırı olmuştur. Beş sadâret müddetinin mecmûu 8 sene, 3 ay, 15 gün tutmaktadır; bunların ilk üçü Sultan Mecid ve son ikisi de Sultan Aziz devirlerindedir. Yukarda 1852=1268 vukuâtının «6 Ağustos» 1855=1271 vukuâtının «2 Mayıs», 1858=1274 vukuâtının «11 Kânunusâni», 1861=1278 vukuâtının «6 Ağustos» ve 1867=1283 vukuâtının «11 Şubat» fıkralarıyla beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 217, 223, 227, 231 ve 236 numaralara bakınız.

Bu seferki beşinci ve sonuncu sadâreti 1867=1283 senesi 11 Şubat=6 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 4 sene, 6 ay, 24 gün sürmüştür; en uzun sadâreti işte bu sonuncusudur. Gene bu son sadâretinde Sultan Aziz Avrupa seyâhatindeyken kırk dört gün Saltanat-nâibliğinde de bulunmuştur. Yukarda 1867=1284 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız.

Mısır-çarşısı attarlarından Ali Rızâ Efendi'nin oğlu olan Âlî Paşa'nın asıl ismi «Mehmed Emin»dir. «Âlî» mahlasını o devrin âdetince Bâb-ı-Âlî'ye intisâbından itibaren almıştır; Bâb-ı-Âlî'de Dîvân-ı-Hümâyûn kalemine intisâbı 1245=1830 senesi 4 Zülka'de=27 Nisan Salı gününe müsâdif olduğuna göre, ölüm gününe kadar resmî ve siyasî hayatı tam 41 sene, 4 ay, 10 gün sürmüş demektir.

Âlî Paşa çok fakir bir âileye mensub olduğu ve bilhassa babasını da küçük yaşta kaybettiği için muntazam bir tahsil görmeden henüz yaşının 15 sene, 1 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 16 yaşına yeni bastığı sırada devlet hizmetine girmek mecburiyetinde kalmış olduğu için kendikendini yetiştirmeye çalışmış ve sırf şahsî gayretiyle zamanının en büyük diplomatı sayılacak mertebeye erişmiştir. Hususî hayatının en şerefli cepheleri işte bu büyük meziyyetiyle Garp menbâlarında bile hürmetle bahsedilen lekesiz iffet ve istikâmetidir. Bütün hayatı muazzam bir imparatorluğun en büyük makamlarında geçmiş olan bu temiz ve doğru adam Allâhına kavuştuğu zaman âilesine borçtan başka bir şey bırakmamış, «Zamân-ı medîd-i ikbâlinde

iltizâm-ı iffet-ü-istikâmet edip âilesine servet yerine külliyetlü deyn bırakmış ve terekesi garîmen tesviye edilmiştir».

Bâb-ı-Âlî'ye intisâbı üzerine derhâl Fransızca öğrenmeye başlayan ve bilhassa Terceme-odası'na nakledildikten sonra o kalemdeki hulefâya Fransızca dersi verilmesinden çok istifâde eden Âlî Efendi bilhassa sefâret kâtipliklerinde durmadan çalışarak bu beynelmilel diplomasi dilini fevkalâde mükemmel öğrenmiştir. Âlî Fuad Bey «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye»sinde «Lisân-ı diplomasi olan Fransızcayı emsâli nâdir derecede tahsil» ettiğinden bahsettiği gibi, Fransız siyâset adamlarından Challemel-Lacour'un «Türkiye ricâl-i-devleti» ismiyle Türkçeye tercüme edilmiş olan eserinde de «Fransızcaya son derece vukufu olup gayet mükemmel yazarsa da esnây-ı mükâlemede ağır konuşur ve dâimâ doğru tâbirlerle ifâde-i merâm etmeyi sevdiği için bâzen bir kelimeyi lüzumundan fazla bir müddet arar» denilmektedir. Kendisini çok yakından tanıyan ve hattâ Girit seferinde Fransızca kâtipliğinde bulunmuş olan Fransız muharrirlerinden Charles Mismer «Souvenirs du monde musulman» ismindeki eserinde kendi yazılarını Paşa'nın ne mükemmel tashih ettiğini şöyle anlatır:

«Kendisine bir müsvedde takdim ettiğim zaman büyük bir dikkatle okuyup hoşlanmadığı yerleri çizer yâhut tâdil ederdi. Fikirlerin ifâdesiyle kelimelerin intihâbında çok yüksek bir kudret ve kabiliyyete mâlik olduğu için, kendi kalemiyle şâyan-ı-hayret bir surette tashih edilmiş bâzı vesikaları hâlâ saklarım».

Ali Fuad Bey, paşanın «Siyasî notalar tarihinde Avrupa siyâsiyyûnunca da musaddak bulunan iktidârı»na ve Memduh Paşa da «Fransızca olarak kaleme aldığı notaların Avrupa diplomatları enzârında hayreti câlib» olduğuna işâret etmektedir; Âlî Paşa'nın bizzât yazmış olduğu birçok notalar Fransa'da talebe için siyasî üslûp örneği olarak kitap şeklinde basılmıştır. Her halde bu büyük adamın kıymeti Türkiye'den ziyâde Avrupa'da takdir edilmiş denilebilir. 1855 Paris sulh kongresindeki Avusturya murahhaslarından Baron Alexandre de Hübner hâtırâtında kongreden bahsederken orada Âlî Paşa ayarında diplomat olmadığını söylediği gibi, Fransa imparatoru Üçüncü Napoleon'un da:

— Âlî Paşa gibi bir Hâriciyye nâzırı bulabilsem!

temennisinden ittifâkla bahsedilir. Gene Üçüncü Napoleon'un «Sırf Garb'a âit bir mes'ele-i düveliyyede vükelâsına bir kerre de Âlî Paşa'nın re'yini sormalarını ihtâr eylediği»nden bahsedilmektedir; hattâ Fransa'nın 1870 felâketinde imparatorluk devrilince Kuvve-i-icrâiyye reisi ve ondan sonra da Reisicumhur olan meşhur müverrih Thiers sulh teşebbüsüne girişmeden evvel Âlî Paşa'dan da fikir sormuş olduğunu meclisteki nutkunda söylemiştir.

Memduh Paşa'nın «Asvât-ı-sudûr»unda söylediği gibi Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı François-Joseph «Abd-ül-Aziz Han'a iâde-i-ziyâret içün Dersaâdete vürûıdunda Âlî Paşa'nın sâhilhânesine de» gitmek suretiyle Paşa'nın beynelmilel itibarına fevkalâde bir riâyet eseri göstermiştir. Charles Mismer'in Paşa öldüğü zaman o devrin en büyük diplomatı olduğundan bahsetmesi hem dirâyet ve iktidârının fevkalâdeliğinden, hem de işte bu âlemşümul şöhret ve itibarından dolayıdır. Vefâtında terekesi satılırken Almanya imparatorunun emriyle Baş-vekil Bismarck, paşanın meşhur notalarını yazarken kullandığı yazı takımını «Üç yüz lira bedel mukâbilinde» aldırıp müzeye koydurmuştur.

Âlî Paşa'nın bütün devletler nazarındaki büyük kıymet ve itibarına Sultan Aziz'in fevkalâde ehemmiyet verdiği ve hattâ kendisinden pek çok çekindiği muhakkaktır; meselâ bir gün paşanın gıyâbında:

— Allâh şu adamı başımdan kaldırsın!

diyen pâdişaha Baş-mâbeyncisi azlinden kolay bir şey olmadığını söyleyince Sultan Aziz'in:

— Çık dışarı! Ben onu azletmeyi senin kadar bilmiyor muyum? Azledip de Avrupa'ca bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi getireceğim?

diye azarladığından bahsedilir. Memduh Paşa'nın rivâyetine göre de Sultan Aziz sonradan Şeyh-ül-İslâm olan İmâm-ı-Evvel Hasan Hayrullâh Efendi'ye:

— O koca başlı adamı işten çıkarmış olsam başımıza işler çıkar!

demiştir. Paşa öldükten sonra pâdişahın saray erkânından birine:

— Şu kanapeyi görüyor musun? Âlî bana pek çok gece bunun üzerinde sabah ettirmiştir.

dediğinden de bahsedilir. Âlî Paşa'nın vakarıyla nüfuz ve te'sirinden pek yılgın olan Sultan Aziz'in ölüm haberini alınca:

— İşte şimdi serbest oldum! Pâdişah olduğumu şimdi anlamaya başladım!

dediği hakkında da muhtelif rivâyetler vardır. Sultan Aziz'in böyle söylemesine sebep, Âlî Paşa devrinde sarayın devlet işlerine müdâhale edememesidir. Abdurrahman Şeref «Tarih müsâhabeleri» nde bu noktayı bilhassa tebârüz ettirir:

«Bâb-ı-Âlî'nin merci'-i küll olmak an'anesini te'yid etmiştir. Vükelâdan hiç biri Sadr-ı-a'zama ma'lûmat vermeksizin saraya çağrılsa bile gidemez idi»•

Sultan Aziz'in usul ve kanuna mugayir irâdelerini Âlî Paşa infâz etmemiştir. Bilhassa Tanzimât'ın halka verdiği hukuku pâdişaha karşı bile muhâfaza ve müdâfaada gayet titizdir. Süleyman Nazif merhum Âlî Paşa'yı sevmediği halde böyle meselelerde ne kadar takayyüdkâr olduğunu «Nâmık Kemâl» hakkındaki risâlesinde şöyle anlatır:

«Pek çok kimsenin ma'lûmu olmayan bir hakikat-i tarihiyyeyi burada zikredeyim. Vak'aya şâhid olanlardan birisinden işitmiş olan bir zât bana hikâye etmişti. Âlî Paşa'nın son sadâretinde ve gecenin birinde Sultan Abd-ül-Aziz'in bir yâveri bir irâde tebliğ eder; Nâmık-Paşa-zâde Ser-kurenâ ferik Cemil Paşa'nın hemen rütbesi ref'ile bir kaleye nefyolunmasını pâdişah emrediyor. Âlî Paşa Bebek'deki yalısının dağ tarafındaki köşkünde bâzı yârânıyla demgüzâr olmakta imiş. Derhal giyinmiş ve saraya gitmiş. Misâfirleri paşanın avdetine kadar beklemişler. Sadr-ı-a'zam saraydan beşûş ve şâd avdet eder. Meğer bu emri i'tâya pâdişahın salâhiyyeti ve icrâya sadr-ı-a'zamın mecburiyyeti olamayacağına Sultan Abd-ül-Aziz'i iknâ' etmiş. Asıl güzellik ve Âlî Paşa'nın şâyân-ı-muâheze bâzı harekât-ı siyâsiyyesiyle beraber bu hususiaki büyüklüğü, vak'ayı o, gece mahremlerine anlattıktan sonra:

— Bu kapu bir kerre açılırsa bu memlekette büyük küçük hiç kimseye râhat ve emniyet kalmaz!

demiş olmasındadır.»

Hürriyet ve meşrûtiyyet isteyen Yeni-Osmanlılar işte bu Âlî Paşa aleyhine manzum ve mensur küfürler savurarak neşriyât yaparken, pâdişaha bile salâhiyet dersi verecek kadar metânet gösteren bir şahsiyyete saldırdıklarının farkında olmamaları kabil değildir; fakat buna rağmen Ziyâ Paşa:

Na'ş-i murdârını seylâba atın,
Sürüdürler köpeği öldürene!

diye haykırmaktan çekinmemiş ve Nâmık Kemâl de:

Bilmem nedir lüzûmu vücûd-î habîsinin,
Dünyâyı boynuzun mu tutar hey öküz teres!

gibi mevzun ve mukaffâ küfürler savururken, o ölünce sağ kalanların elinde devletin ne hâle geleceğini hiç hayâlinden geçirmemiştir.

Âlî Paşa'nın ölümüne en çok sevinenler Rus sefiri General İgnatiev/İgnatiyef ile Mısır hıdivi İsmail Paşa'dır. İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl Bey'in kaydettiği bir rivâyete göre Âlî Paşa hıdivin istiklâl temâyüllerine engel olduğu için, İsmail Paşa ölüm haberini getiren telgraf me'muruna bin altın ihsân etmiştir.

Âlî ve Fuad Paşaların demokrasi ve meşrûtiyet telâkkileri için yukarda 1867=1283 vukuâtının «24 Mart» ve 1868=1284 vukuâtının da «1 Nisan» fıkralarına bakınız. Âlî Paşa'nın mezarı Süleymaniyye câmiindedir).

8 Eylül 1871=22 Cumâda-l-âhire 1288, Cuma: Bahriye nâzırı Mahmud Nedim Paşa'nın sadâreti.

(Osmanlı tarihinin en fecî tiplerinden olan bu gürcü Mahmud Nedim Paşa eski vüzerâdan Mehmet Necib Paşa'nın küçük oğludur. Ötedenberi saraya hulûl etmeye çalışmış ve bilhassa Âlî Paşa'nın hastalığı esnâsında pâdişahı istibdâda sevkedecek telkinâtı sâyesinde Sultan Aziz'in gözüne girmiş, Bahriye tahsisâtından saraya paralar takdim etmiş ve daha birçok entrikalar çevirerek maatteessüf Sadâret makamına geçmiştir.

Devlet işlerinin Bâb-ı-Âlî'den saraya intikaliyle keyfi idârenin teessüsü, Tanzimât'ın te'min ettiği insan haklarının ibtâli ve Sultan Aziz'in israfçılığı bu meş'um adamın başlıca seyyiâtındandır. Koca-Reşid, Âlî ve Fuad Paşaların devlet idâresini tedricî bir tekâmülle demokrasiye doğru götürecek surette kurdukları teceddüd nizâmını bozan ve devleti Rus sefirinin tâlimâtıyla idâre eden Mahmud Nedim muâsırları arasında «Nedimof» ismiyle şöhret bulmuştur. Aşağıki fıkraya da bakınız).

13 Eylül 1871=27 Cumâda-l-âhire 1288, Çarşanba: Şinâsi'nin ölümü.

(Ebuzziyâ'nun «Nümune-i-Edebiyyât» ında gösterdiği «5 Receb=13 Eylül Çarşanba» tarihindeki Hicrî gün ve ay doğru değildir. Çünkü «5 Receb» Milâdî takvimde Eylül'ün 20 nci Çarşanba gününe müsâdiftir. İbn-ül-Emin'in «Son asır Türk şâirleri»ndeki «17 Eylül=27 Cumâda-l-âhire» tarihinde de Milâdî gün rakamı hatalıdır. Çünkü «17 Eylül» Hicrî takvim de «27 Cumâda-l-âhire» ve değil, «2 Receb» Pazar gününe müsâdiftir. Ebuzziyâ Tevfik aynı eserinde Şinâsi'nin Âlî Paşa'dan bir hafta sonra bir Çarşanba günü ölmüş olduğunu tasrih

ettiğine ve Âlî Paşa da 7 Eylül=21 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü vefât etmiş olduğuna göre, yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarih en doğrusudur.

Tanzimât edebiyyâtının ilk büyük şahsiyyeti olan İbrahim Şinâsi Efendi bir rivâyete göre 1240=1824-1825 ve diğer bir rivâyete göre de 1242=1826-1827 tarihinde Tophâne'de dünyâya gelmiş olduğuna nazaran 46-47 yâhut 44-45 yaşlarında ölmüş demektir. Çok çalışmadan mütevellit bir beyin rahatsızlığından öldüğü rivâyet edilmekte olduğuna göre, hastalığının «Meningite=İltihâb-ı-sehâyâ» olmak ihtimâli vardır.

Şinâsi Efendi Taşköprülü Mehmed Ağa isminde bir Topçu yüzbaşısının oğludur. Mehmed Ağa'nın Bolulu olduğu hakkındaki rivâyet doğru değildir; bu yiğit yüzbaşı 1828=1243 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Rus seferinde şehîd olduğu için, zavallı Şinâsi bir iki yaşında yetim kalmış ve kendisini akrabâlarından yardım gören annesi Esmâ Hanım yetiştirmiştir. Bu fedâkâr ana Istanbulludur.

«Sicill-i-Osmânî» de Şinâsi'nin göbek-adı «Ali» âile menşei «Bitlis» gösterilirse de doğru değildir.

İbtidâî tahsilini ikmâl ettikten sonra «Tophâne-i-Âmire Mektûbi Kalemi» ne girmiş olan İbrahim Şinâsi orada «Kudemây-ı hulefâdan ve a'lem-i ulemâdan» İbrahim Efendi'den Arapça ve Acemce ve Osmanlı hizmetindeki Fransız zâbitlerinden olup ihtidâsından sonra «Reşad Bey» ismini almış olan Châteauneuf'den de Fransızca öğrenmiş ve işte bunların teşviki üzerine Türk müzeciliğinin müessisi olmakla meşhur Tophâne müşiri Dâmad-Fethi Ahmed Paşa'ya bir istid'â ile mürâcaat edip devlet hesabına tahsil için Paris'e gönderilmesini ve kendisi orada bulundukça fakir ve ihtiyar anasına münâsip bir maaş tahsisini istemiş, Fethi Paşa bu istid'âyı tervic edip Sadr-ı-a'zam Koca-Reşid Paşa'ya göndermiş ve adam yetiştirmeyi millî bir vazife bilen o büyük adam da derhâl kabul edip Şinâsi'yi elli altın harcırah ve 750 frank=37 buçuk Fransız lirası aylıkla Paris'e gönderdiği gibi anasına da oğlu tahsilini ikmâl edinceye kadar üç altın maaş bağlamıştır. Bugünkü kâğıt paramızla Şinâsi'nin talebe aylığı 1400 liraya ve annesinin maaşı da 120 liraya muâdildir. Devlet hesabına Fransa'ya gönderilmiş ilk Türk talebesi sayılan İbrahim Şinâsi Efendi Paris'te Mâliye ve Edebiyat tahsil etmiş, avdetinde Meclis-i-Maârif ve Encümen-i-Dâniş âzâlıklarına ve daha sonra Ulâ rütbesiyle Meclis-i-Vâlâ âzâlığına tâyin edilmiştir. Encümen-i-Dâniş için 1851=1267 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Hedef olduğu entrikalarla istirkaplar yüzünden me'muriyyet hayatını mizâcına uygun bulmayan ve hattâ şimdiki beş vilâyetimize muâdil olan o zamanki İzmir vilâyeti valiliği gibi muhteşem bir makamı bile kabul etmeyen Şinâsi'nin en mühim faaliyetleri gazetecilik sâhasıyla büyük bir Türk lûgati te'lifinde gösterilir. İlkönce Âgâh Efendi ile beraber «Tercümân-ı-Ahvâl» gazetesini te'sis etmişse de altı ay sonra ondan ayrılmış ve bir müddet sonra 1278=1862 tarihinde «Tasvir-i-Efkâr»ı neşre başlamıştır. Bu gazetenin ilk nüshasını çok beğenen Sultan Aziz, Şinâsi Efendi'ye beş yüz altın ihsân göndermişse de, Efendi'nin öyle büyük bir paraya ihtiyacı olmadığından bahsederek reddetmiş olduğu rivâyet edilir. Bu ihsân şimdiki kâğıt paramızla yirmi bin lira kadar bir para, yâni küçük bir servettir! Şinâsi'nin nasıl bir seciyye sâhibi olduğu işte bununla o muazzam İzmir valiliğini reddetmiş olmasından anlaşılır.

İkmâline muvaffak olamadığı büyük lûgatinin eski yazıdaki «tı=T» harfine kadar biner sahifelik 14 cildini yazmıştır. Ebuzziyâ bunun bir kısmı Paris «Encümen-i-Şarkî»sinde ve bir

kısmı da Peşte üniversite kütübhanesinde olduğundan bahsetmektedir; «Encümen-i Şarkî»den maksat «Societe Asiatique» olduğu gerektir).

25 Eylül 1871=10 Receb 1288, Pazartesi: Devlet-adamlarının «bilâ-muhâkeme» nefyine ve keyfi icrâata başlanmak suretiyle Tanzimât devrine bilfiil nihayet verilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Mahmud Nedim Paşa daha iş başına gelmeden evvel Sultan Aziz'i keyfi idâreye sevkedip Tanzimât esaslarını yıktıracak telkinâta başlamış ve meselâ:

— Efendimiz bir pâdişâh-ı müstebidsiniz, her emr-ü-fermânınızı icrâya muktedirsiniz!

gibi sözlerle mutlakıyyet dersi vermeye kalkışmıştır. Bu sözdeki «Müstebid» kelimesi «Müstakil» mânâsına gelir; tabiî böyle bir «İstiklâl» den maksat, pâdişahın hiç bir kayda tâbi olmaması ve her sözünün kanun kuvvetini hâiz olmasıdır.

Âlî ve Fuad Paşalar devrinde Bâb-ı-Âlî'nin bütün devlet işlerinde merci olmasından ve kendisinin de «İcrây-ı saltanat» edip «İcrây-ı hükûmet» edemeyecek vaziyette kalmış bulunmasından çok bunaldığı için Ali Paşa'nın ölüm haberini alınca:

— İşte şimdi pâdişah olduğumu anladım!

diyen Sultan Aziz'e yeni sadr-ı-a'zamın şeytani iğvaları kadar kolay te'sir edebilecek bir telkin tasavvur edilemez. Âlî ve Fuad Paşaların yetiştirmelerinden oldukları için vazifelerine derhâl nihayet verilen Adliye nâzırı Şirvânî-zâde Mehmet Rüşdi ve Ser-asker Hüseyn Avni Paşaların Tanzimât esaslarına mugayir olarak «bilâ-muhâkeme» memleketlerine nefyi hakkında Mahmud Nedim'in hemen bir irâde istihsâline muvaffak oluvermesi işte bundandır; rütbeleriyle nişanlarından da tecrid edilen Şirvânî-zâde Amasya'ya, Hüseyn Avni İsparta'ya nefyedilmiş, fakat mesele bu iki paşanın sürülmesine münhasır kalmamıştır. Eski sadr-ı-a'zamlardan Şûrây-ı-Devlet reisi Yusuf Kâmil Paşa ile Adliye nâzırı Mütercim Rüşdi Paşa da Tanzimâta mugayir olan bu keyfi cezâlara i'tirâz ettikleri için 22 Teşrinievvel=7 Şa'ban Pazar günü azledildikten başka, Ali Paşa'ya mensubiyyetlerinden dolayı rütbeleri ref'edilenlerden Zabtiye müşiri Hüsni Paşa ile Mâbeyn baş-kâtibi Emin Bey Kıbrıs'a, İşkodra vali ve kumandanı Divitçi-İsmail Paşa Trabzon'a ve veliaht Murad Efendi'ye mensubiyyetinden dolayı şehir-emini Haydar Efendi de Midilli'ye sürülmüş, birçok devlet erkânı bilâ-sebep azledilmiş veyâhut taşra me'muriyetleriyle Istanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Tabiî bu vaziyet bütün bir devrin tasfiyesi ve hükûmetin Tanzimâta bilfiil nihayet vererek inhitât mutlakıyyetine doğru irticaı demektir. Sultan Mecid'in cülûsundan 4 ay, 3 gün sonra 1839=1255 senesi 3 Teşrinisâni=25 Şa'ban Pazar günü Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu ile başlayan Tanzimât devri tam 31 sene, 10 ay, 22 gün sürdükten sonra Gürcü Mahmud Nedim'in insan haklarını işte bu gün resmen ihlâle başlamasıyla nihayet bulmuş demektir.

İkinci Abdülhâmid devrinde ilân edilen Kanun-ı-esasî'nin pâdişaha istediği adamı hudut hâricine çıkarma salâhiyyetini veren meşhur 113 üncü maddesi, istibdâdcı Mahmud Nedim'in işte bu keyfi icrâatıyla başlayan irtica hamlesinin bu tarihten 5 sene, 2 ay, 29 gün sonra kanunileşmesinden başka bir şey değildir. Aşağıda 1876=1293 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bilhassa bu bakımdan Sultan Hamid'in kanun-ı-esasîsi, babası Sultan Mecid'in Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnuna nisbetle geriye doğru atılmış bir irtica adımı demektir.

1861=1277 senesi 25 Haziran=16 Zülhicce Salı günü tahta çıkmış olan Sultan Aziz'in saltanat devri bu bakımdan iki safhaya ayrılabilir. Âlî Paşa'nın ölümü üzerine maatteessüf iş başına gelen mutlakıyyetçi Mahmud Nedim'in bu gün Tanzimât hukukunu ihlâlden keyfi icrâatına kadar 10 sene, 3 ay süren birinci safha Âlî ve Fuad Paşalar sâyesinde Tanzimât esaslarına tam bir riâyetıe geçmiş ve hattâ 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında halk mümessillerinin iştirâki şartıyla kurulduğunu gördüğümüz büyük Şûrây-ı-devlet bir millet meclisi mâhiyyetini almış ve nihayet bu gün başlayıp Sultan Aziz'in hal'ine kadar 4 sene, 8 ay, 5 gün süren ikinci safha artık keyfi bir idâre şeklinde geçmiştir. Abd-ül-Aziz'in hal'i için aşağıda 1876=1293 vukuâtının «30 Mayıs» fıkrasına bakınız. İşte bundan aolayı Sultan Aziz iyi vezirler elinde çok iyi bir pâdişah olduktan sonra, şaşılığından dolayı «Kör-Mahmud Nedim» ve Rus taraftârlığından dolayı «Nedimof» isimleriyle de anılan gürcü Mahmud Nedim gibi değersiz ve harîs adamların elinde fena bir istihâleye uğrayıp müstebid kesilmiştir).

1872=1289

16 Nisan 1872=7 Safer 1289, Salı: Antakya zelzelesi.

(Antakya ve havâlisinde bu gün başlayan büyük ve korkunç zelzele 27 Nisan=18 Safer Cumartesi gününe kadar on iki gün sürmüştür. Buradaki gün tarihleri «Basîret» gazetesinin 25 Safer 1289 tarihli nüshasında Rûmî takvimin 4-15 Nisan günlerine müsâdif gösterilir.

On iki gün içinde altmış sarsıntı olmuş, şehrin üçte biri tamamıyla yıkılmış, diğer kısımları artık oturulamayacak kadar harâb olmuş, civarda 38 köy ve kasaba virâneye dönmüş ve bilhassa Süveydiyye limanı «kâmilen harâbezâr» hâline gelmiştir. Bu müthiş felâkette bin beş yüz insan telef olduğundan ve bir misli de yaralı tahmin olunduğundan bahsedilir).

30/31 Temmuz 1872=24/25 Cumâda-l-ûlâ 1289, Salı/Çarşanba gecesi: Mahmud Nedim Paşa'nın azli ve ertesi gün Mithat Paşa'nın İlk sâdareti ve şahsiyyeti.

(Rusçuklu Hacı-Ali-Efendi-zâde Hacı Hâfız-Mehmet Eşref Efendi isminde bir kazâ kadısının oğlu olan Şûrây-ı-devlet reisi Ahmed Şefik Midhat Paşa daha Âlî Paşa hayatta iken Istanbul'dan uzaklaştırılmak üzere Bağdad valiliğine gönderilmiş ve «Altıncı ordu nezâreti» de ilâveten uhdesine tevcih edilmiştir. Çok muktedir bir vali olan Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetinde olduğu gibi Bağdad vilâyetinde de birçok muvaffakıyyetli icrâatı vardır; fakat bu değerli vali, umumîyyetle zannedildiği gibi büyük bir devlet-adamı değildir. Çok sert, mütehakkim, muhteris ve hattâ mütecâviz mizâcı siyasi hayatındaki muvaffakıyyetsizliklerle felâketlerin başlıca âmilidir.

Zâten iyi bir devlet-adamı olmadığını ve bilhassa büyük işlerdeki tecrübesizliğini bizzât kendisi de bu ilk sadâretinden sonra bir aralık bulunduğu Adliye nezâretinden çekilirken yazdığı istifânâmenin sonunda işte şöyle i'tirâf etmektedir.

«Ekser-i evkaatım taşra me'mûriyyetlerinde geçmesiyle bu kadar karışık işlerin içine girmemiş ve emsâlini görmemiş olduğumdan efkâr ve iktidâr-ı âcizâneme muvâfık ve müvâzin diğer bir hidmet ihsân buyurulması ümidine mütevessilen istid'ây-ı merhamet ve şefkat-ı Veliyy-i-ni'mete mecburiyyet hâlinde bulundum».

Her halde Paşa'nın bu acı i'tirâfı, aşağıda göreceğimiz megalomani buhrânlarından azade bulunduğu bir âna tesâdüf etmiş olsa gerektir.

Bu noktada umumîyyetle ittifâk edilir. Meselâ müverrih Cevdet Paşa «Evzâ-ı nâbecâ ve atvârı hod-fürûşânesinden» ve bilhassa «Mübâlâtsız ve bir işin sonunu saymaz bir zât» olduğundan, Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli Said Paşa hatırâtında «Şerr-ü-mekrinden», Ali Suâvi «Haddini bilmezliğinden», sadâreti zamanında mektubçuluğunda bulunmuş olan Memduh Paşa «Lâübâliyâne tavrı»ndan ve «Sellemehü-s-selâm tasvir-i merâm ve ifâde-i kelâm» eden «Bî-fütur bir zât» olduğundan, Abdurrahman Şeref «İhtiyât-u-teenniye mültefit» olmadığından ve «Pek çok işe başlar ve ehemmi mühimme takdim etmeği ve hangilerinin kolaylıkla kabil-i ikmâl olduğunu düşünmez» bir yaradılışta bulunduğundan, Mahmud Celâlüddin Paşa «Cür'et-i muharribe ile şöhret-şiâr olup her fi'l-ü-amelden mülâhaza-i zâtiyyesine pereştişle müstebid-bi-r-re'y ve isti'lâya mâil» olduğundan ve nihayet İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl de «Hod-serâne ve serbestâne ahvâl-ü-akvâl» inden ve bilhassa Midhat Paşa'nın bütün aşinâlarından bizzât işittiğine göre «Önünü ardını gözetmez, yaptığı işten de dürlü zarar tevellüd edeceğini düşünmez bir zât olduğundan» bahsetmektedir.

Yalnız bir kaçını zikretmekle iktifâ ettiğimiz bu gibi mütâlâaların ne kadar haklı olduğunu anlamak için Midhat Paşa'nın «Tabsıra-i ibret» ve «Mir'ât-ı hayret» isimleriyle iki cilt hâlinde neşredilen hâtırâtına şöyle bir göz gezdirivermek bile kâfidir. Paşa'nın kendikendine ne derece hayrân ve hattâ hürmetkâr olduğu her şeyden evvel «Ben» ve «Biz» gibi müfred yâhut cem'-i-mütekellim zamirleri kullanmaya kat'iyyen tenezzül etmeyip bir şahs-ı-sâlisten bahseder gibi hep «Midhat Paşa» ve hattâ «Müşârünileyh Midhat Paşa» demesinden anlaşılır! «Midhat Paşa Hazretleri» dememiş olmasına şükretmelidir. İşte bu hâlet-i-ruhiyyeden dolayı devletin kendisiyle kaaim olduğuna ve kendisi olmazsa memleketin hemen yıkılıvereceğine kaani'dir. Meselâ Sultan Hamid kendisini hudud hâricine çıkarırken «Müşârünileyh Midhat Paşa» Mâbeyn müşiri Eğinli Said Paşa'ya:

— Eğer beni buradan tard-ü-teb'id ederseniz alimallâh memleket mahvolur!

demiş ve vapura götürülmek üzere saraydan çıkarılırken de Türk milletinin artık ölmüş olduğuna karar vererek:

— Allâh rahmet eylesün bu millete!

demekten bile çekinmemiştir. Yalnız Türkiye'de değil. Avrupa'da bile dirâyet ve iktidârı kadar doğruluğu ve ciddiyetiyle de mârûf olan Eğinli Said Paşa'nın hâtırâtına Midhat Paşa'nın bu sözlerini kaydederken hiç bir mübâlâgaya kapılmadığı «Tabsıra-i ibret» in 197 nci sahifesinde Midhat Paşa tarafından bizzât te'yid edilmiş olmasıyla sâbittir; «Müşârünileyh» kendi sözünü kendi hâtırâtına şöyle geçirmiştir.

— Teessüf ederim ki Der-i-Saâdet'e avdetimde ne Şevketlü Efendimizi bu saraylarda ve ne de bu mülkü yerinde göremeyeceğimden ve edilen hatîâtın ol vakt derecesi taayyün eder ise de telâfi-i mâfât mümkün olmayacağından bunların aynıyla ve tamamıyla Huzur-ı-Şâhaneye arzını recâ ederim!

Hâlbuki bir müddet sonra Avrupa'dan avdetinde pâdişahı da, sarayları da, devleti de hep yerli-yerinde bulmuş ve hattâ öyle bulduğu için Suriye ve İzmir valiliklerinde de bulunmuştur.

Her halde bu ölçüsüz sözleri ulu-orta söyliyecek kadar megalomaniye müptelâ olan bir kimse için başkalarını istihfâf etmek ve hattâ kendisinin bu gibi patavatsızlıklarına karşı çok sabırlı davranan pâdişahı bile şifâhen ve tahriren ve mükerreren techil, tezyif, tehdit ve hattâ tahkir edivermek işten bile değildir. Meselâ «Müşârünileyh» in Sultan Hamid'e verdiği tuhaf bir

«Takrir»in «Tabsıra-i ibret»deki sûretinde bir pâdişahı değil, insanın en yakın ve en samimî dostunu bile çileden çıkaracak bir takım hiddetli, şiddetli ihtârlara tesâdüf edilir (S. 395):

— Evvelâ, Zât-i-Mülûkânelerine âid olan vazâif-i hükümdârânenizi mutlaka bilmelisiniz, zirâ bilcümle harekâtınızdan millet nazarında mes'ul olacaksınız!

Âdetâ bir tekdiri andıran bu sert ve acı sözü ilk meşrûtiyyetin ilk günlerinde sarfeden Midhat Paşa pâdişahı techil ederken meşrutî rejimlerde hükümdarların değil, bil-akis hükûmetlerin mes'uliyyet mevkininde bulunduklarının farkında bile olmadığını göstermiştir. Bu vaziyete göre Sultan Hamid'in hâtırâtında paşanın Hukuk-ı-esâsiyye bilmediğinden bahsetmesine hak vermemek kabil midir? Gene aynı «Takrir»inde «Şevketlü efendi»sine ders verip durmakta her nedense devam eden Midhat Paşa:

— Usûl-i meşveretle idâre olunan bir millette nizam nedir, bilir misiniz?

diye meydan okuduktan sonra:

— Tâfsile hâcet yoktur.

diye birdenbire bahsi kapatmakta ve ondan sonra da henüz tahta çıkıp istenilen meşrûtiyyeti ilk iş olarak ilân etmiş olan pâdişahı işte şöyle tahkir etmektedir:

— Henüz dehşetli zelzelelerden mahv-u-inkırâz derecesini savuşturan binây-ı devleti ta'mire çalıştığımız sırada siz âdetâ yıkmak istiyorsunuz diyebilirim!

Böyle sözler yalnız resmî adaba değil, âdâb-ı-muâşerete bile mugayirdir. Dünyanın hiç bir yerinde bir hükümdarın tebaasından biri tarafından böyle azarlandığı görülmemiştir.

Sultan Hamidin düşmanı ve Midhat Paşa'nın hayrânı olan Osman Nuri Bey «Abdülhâmid-i Sâni ve devr-i saltanatı» ismindeki eserinin birinci cildinin 185 inci sahifesinde Avrupa devletlerine verilecek bir notada «Gayet şiddetli bir lisan kullanılmasını» isteyen Midhat Paşa'nın i'tidâl tavsiye eden pâdişahla Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa'ya ne kadar kızdığını anlatırken:

«Midhat Paşa'nın lisânından Abdülhâmid'in yüzüne karşı mûcib-i hakâret bir söz sâdır olmuş ve pâdişahın umûr-ı hükûmette tecrübesiz olduğunu ifâde etmiş, bunun üzerine Abdülhâmid sadr-ı-a'zamı hemen huzurundan çıkarıp Safvet Paşa'yı bir müddet daha yanında alıkoymuş»

dedikten sonra, «Müşârünileyh» Midhat Paşa'nın:

«Evinde ziyâretine gelen ulemâ ve ricâl-i devlete karşı da Abdülhâmid hakkında mugayir-i hürmet ba'zı kelimât sarfetmiş»

olduğundan bahsetmektedir. İşte bütün bunlardan anlaşılacağı gibi Midhat Paşa, merhum Âlî ve Fuad Paşalar tarzmda temkinli, olgun, müdebbir ve muktedir bir devlet-adamı değil, maatteessüf kendini pek çolk beğenip ve dâimâ dev aynasında görüp muâsırlarına pek yüksekten bakmış müteheyyiç bir şahsiyyettir. Bu taşkın ve atılgan vezirin devlet idâresi bakımından temsil ettiği yegâne fikir, kendisinden çok evvel ortaya atılıp her türlü münâkaşası yapılmış olan «Meşrûtiyyet» fikrinden ibârettir. Bu meselede büyük selefleri Âlî ve Fuad Paşalar gibi o muazzam Osmanlı imparatorluğunun bünyevî ve mahallî şerâitini millî

hâkimiyyet esaslarıyla te'lif edebilecek tehlikesiz bir şekil bile düşünemeyip Avrupa parlâmentarizmini olduğu gibi taklid edivermekle devletin inhilâl ve inkırâz tehlikesinden derhâl kurtuluvereceğini zannetmiş ve işte bundan dolayı meşrûtiyetin ilânı üzerine hâricen Avrupa devletlerinin artık müdâhale siyâsetinden hemen el çekivereceklerine, dâhilen memleketin birdenbire kalkınıp kuvvetleneceğine ve bilhassa rengârenk ırklara türlü türlü dillere ve muhtelif dinlerle bir sürü mezheplere ayrılan imparatorluk anâsırının Osmanlılık esâsı etrâfında birdenbire, kaynaşıp birleşivereceğine hükmetmiştir. Âlî ve Fuad Paşaların en kuvvetli cephelerini teşkil eden siyasî tecrübeleriyle muhteşem Garp kültüründen mahrum olan Midhat Paşa dünyanın gidişini bile maatteessüf kavrayamadığı için «Osmanlılık» ismi altında bir nevi milliyetler milliyeti kurulabileceğine kaani'olmuş ve işte bu kanâatinden dolayı Türk bayrağının millî safvet ve kudsiyyetini bile ihlâle kalkışmaktan çekinmemiştir. Bu tüyler ürpertici fâciayı bizzât kendisi öğüne öğüne anlatır! Bosna-Hersek meselesi münâsebetiyle Avusturya Hâriciyye nâzırı kont• Andrassy'nin neşrettiği bir beyannâmede hilâl ile salibin bir bayrakta birleşemeyeceğinden mecâzî bir şekilde bahsetmesine karşı Türk bayrağına hemen bir haç ilâve ediveren Midhat Paşa bu fecî mârifetini «Tabsıra-i ibret»inin 181 inci sahifesinde kendisinden alel-usul bir şahs-ı-sâlis gibi bahsederek şöyle nakletmektedir:

«Midhat Paşa mücerred bu da'vayı mükezzib olmak ve eser-i fi'lisini göstermek içün Hıristiyandan bir tabur gönüllü askerî teşkil ederek ve sancaklarında ayyıldızın yanına bir de salib ilâve eyleyerek tâbûr-ı mezkûr Der-i-Saâdet'de cümlenin manzûr-u-meşhûdu olduktan sonra Niş fırka-i askeriyyesine göndermiştir».

Aşağıda 1876=1293 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasında vesikasıyla beraber göreceğimiz diğer bir hareketi de fecâat derecesi itibarıyla bu bayrak fâciasından aşağı değildir. Midhat Paşa Türk meşrûtiyyetini Avrupa devletlerinin müşterek kefâleti altına aldırmak teşebbüsünde bile bulunmuşsa da hamdolsun muvaffak olamamıştır. Paşanın mâlî seciyyesi için aşağıda 1875=1292 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasile 1876=1293 vukuâtının «30 Mayıs» ve «4 Haziran» fıkralarına bakınız.

Ahmed Şefik Midhat Paşa'nın parlaması, Niş eyâletiyle Tuna vilâyetindeki muvaffakıyyeti üzerinedir. «Teşkil-i vilâyât» nizamnâmesi yapılırken Istanbul'a çağırılıp Büyük-Fuad Paşa'ya yardım ederek gözüne girmiş ve bir kaç sene sonra Sultan Aziz Avrupa'dan dönerken Tuna vilâyetindeki icrâatını takdir ettiği için, 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında iptidaî bir millet-meclisi mâhiyyetinde teşkil edildiğini gördüğümüz büyük Şûrây-ı-devlet kurulduğu zaman riyâsetine tâyin edilmiştir. Fakat demokrasiye doğru ilk adım sayılan bu vazifedeki keyfi idâresiyle lâübâli hareketlerine ve bilhassa serkeşliğine tahammül edemeyen Âlî Paşa nihayet kendisini azledip Bağdad valiliği ile Istanbul'dan uzaklaştırmıştır. 1869=1285 den 1872=1289 tarihine kadar üç sene Bağdad'da kalan Midhat Paşa hemen Âlî Paşa'nın ölümü üzerine kendisi için artık pâyıtahtta rol oynamak imkânı hâsıl olmasından, hem Mahmud Nedim'in millî bir fâcia şeklini alan sadâretinin bütün memlekette uyandırdığı umumî infiâlden istifâde etmek üzere isti'fâ edip Istanbul'a gelmişse de Mahmud Nedim Paşa kendisinden kuşkulandığı için hemen Edirne valiliğine tâyin ettirip tekrar uzaklaştırmak istemiş, fakat bu tayinden iki gün sonra teşekkür için huzûra çıkan Midhat Paşa Sultan Aziz'e hâin sadr-ı-a'zamın bütün fenâlıklarını anlatarak kendi sadâretine yol açmıştır. Mahmud Nedim Paşa'nın bu ilk sadâretindeki fenâlıklarının en mühimleri Tanzimât esaslarının yukarıki sene vukuâtının «25 Eylül» fıkrasında gördüğümüz keyfi hükümlerle ihlâlinden başka on milyon liralık bir istikrâzdan «komisyon» ismiyle ayırdığı yüz bin altını pîşkeş şeklinde gizlice pâdişaha takdim etmesi ve bilhassa Rus sefiri General İgnatiev'in tâlimâtına

uyarak Rumeli demir-yollarının inşaâtını sekteye uğratmasıdır. Bu meselede yüz binlerce liralar döndüğünden bahsedilir.

Bir taraftan yukarıki senenin «25 Eylül» fıkrasında nefyedildiklerini gördüğümüz devlet-adamlarının husûmetlerinden ve bir taraftan da halkın artık «Dilgir ve müteneffir» olmaya başlamasından telâşa düşen Sultan Aziz bilhassa Midhat Paşa'yı dinledikten sonra Mahmud Nedim'i fedâ etmeye karar vermiş ve nihayet bu gün kararını tatbik ederek Midhat Paşa'yı Edirne'ye gitmeden evvel Sadâret makamına getirmiştir.

Mahmud Nedim'in bu ilk sadâreti yukarıki senenin 8 Eylül=22 Cumâda-l-âhire Cuma gününden itibaren 10 ay, 24 gün sürmüştür. Gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 237 numaraya bakınız.

İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl'in hesabına göre Mahmud Nedim bu ilk sadâreti esnâsında 5 Ser-asker, 4 Bahriye, 4 Adliye ve 5 Mâliye nâzırı ile 6 Tophâne müşiri, 5 Sadâret ve 6 Ser-asker müsteşarı azil ve nasbettirmiştir. Bilhassa valilerin dama taşına döndüklerinden bahsedilir. Valiliklerle mutasarrıflıkların sık değişmesi, bu gibi tebeddüllerin irtikâp ve irtişâ vesilesi olmasındandır).

7 Ağustos 1872=2 Cumâda-l-âhire 1289, Çarşanba: Kuzguncuk yangını.

(Bu gün Kuzguncuk iskelesinin yanında bir yalıdan çıkan yangın İnâdiyye karakoluna kadar genişleyerek altı yüzden fazla ev ve yalıyı «harâbezâr»a çevirmiştir. Boğaziçi'nin eski Türk üslûbundaki zarif binâlarını hep işte bu büyük yangınlar mahvetmiştir).

28 Eylül 1872=25 Receb 1289, Cumartesi: Mısır hıdivine hâricî istikrâz akdi salâhiyyetine âit ferman verilmesi.

(İstiklâl hülyâları uğrunda hazineler sarfedip duran Mısır hıdivi İsmail-Paşa'nın bundan evvel verâset usulünü «Ekberiyyet» kaidesinden «Evlâdiyye» şekline tahvil için istihsâl ettiği fermanla valilik ünvânının «Hıdiv» liğe tahvili hakkında aldığı diğer bir ferman için yukarda 1866=1283 vukuâtının «28 Mayıs» ve «2 Haziran» fıkralarına bakınız. O tarihten sonra 8 Haziran 1867=5 Safer 1284 Cumartesi günü ecnebî devletleriyle gümrük ve posta işlerine âit «gayr-i-siyasî» mukaveleler akdi hakkında da yeni bir imtiyâz fermânı koparmış olan İsmail Paşa'nın artık en mühim hedefi hâricî istikrâz salâhiyyetini istihsâl etmektir. Bir taraftan i'mâr işleri ve bir taraftan da çok heveslendiği hükümdar rolünün fevkalâde masrafları harîs hıdivi ötedenberi böyle bir imtiyâz peşinde koşturmuşsa da, bundan evvel Âlî Paşa'nın şiddetli bir ihtâriyle karşılaşmış ve hattâ «Mir'ât-ı Hakikat»e göre:

«Azli derecesine varan tasavvurâta karşu Londra'da hisâba sığmaz paralar sarfiyle İngiltere vükelâsının sahâbetini kazanmış»

ve nihayet Âlî Paşa öldükten sonra «Pâdişahı envâ'-ı tühaf-u-hedâyâ ve bi-hisab nükud-u-emvâl takdimiyle tarafına celb» ettikten başka «Vükelâ ve ricâl-i devletden lüzumlu lüzumsuz pek çok zâti dahî ıtmâ'» etmiştir. Hâricî istikrâz salâhiyyetine âit fermânı işte bu sâyede koparan İsmail Paşa'nın:

«Bu alış verişler esnâsında kurenây-ı-Pâdişâhîden akl-u-fikri bir para değmiyen züfehâya yüzer, yüz ellişer bin lira»

dağıttığından bile bahsedilir. Yalnız Sadr-ı-a'zam Midhat Paşa i'tirâz edip ilkönce müphem bir ferman verdirmişse de İsmail Paşa kabul etmediği için pâdişah nihayet hıdivin istediği gibi bir ferman yazdırmış ve artık Midhat Paşa da ses çıkarmamıştır. Bundan sonra 10 Haziran 1873=13 Rebî'ül-âhir 1290 Salı günü İsmail Paşa'nın o tarihe kadar tedricen istihsâl ettiği imtiyâzların hepsini birden te'yid eden bir ferman daha verilmiştir).

19 Teşrinievvel 1872=16 Şa'ban 1289, Cumartesi: Midhat Paşa'nın azliyle Mütercim-Rüşdü Paşa'nın üçüncü sâdareti.

(Bu değişikliğe başlıca üç sebep gösterilir.

1) Midhat Paşa'nın huzûra çıktıkça «Lâübâliyâne» hareketlerde bulunması, «Atvar-u-güftârı hoşa gitmemesi» ve bu yüzden sarayda dedikoduya meydan vermesi,

2) Yukarıki fıkrada Mısır hıdivine verildiğini gördüğümüz istikrâz fermanına bidâyette muhâlefet etmiş olması,

3) O sırada devletin iki milyon altınından fazla bir bütçe açığı bulunduğu halde Avrupadan istikrâz ettiği on milyon lira sâyesinde sahte bir bütçe tertib ettirip pâdişahı aldatarak vâridâtı masâriften beş yüz küsur bin lira fazla göstermiş ve hattâ istikrâz komisyonu nâmıyla ayırdığı yüz bin altını da el altından saraya takdim etmiş olan Mahmud Nedim'in sukûtu üzerine Midhat Paşa'nın arzettiği hakiki bütçe vaziyeti karşısında şaşalıyan pâdişahın paşaya inanmaması nihayet azliyle neticelenmiştir.

Midhat Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 31 Temmuz=25 Cumâdâ-l-ûlâ Çarşanba gününden itibaren 2 ay, 19 gün sürmüştür. Sultan Hamid devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1876=1293 vukuâtının «19 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1873=1290

15 Nisan 1873=16 Safer 1290, Salı: Sakızlı-Es'ad Paşa'nın azliyle Mâliye nâzırı Şirvânî-zâde Mehmet Rüşdü Paşa'nın sadâreti.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren ancak 1 ay, 28 gün sadârette bulunan Es'ad Paşa'nın azline sebep, Sultan Aziz'in yetiştirmesi ve adamı olmasına tahammül edemeyen ve kıdemsizliğini de istihfâf eden bâzı vükelânın aleyhine ittifâk etmiş olmalarıdır. Mahmud Nedim'in de düşmanları olan bu müttefikler Ser-asker Hüseyn Avni, Mâliye nâzırı Şirvânî-zâde Rüşdü ve Adliye nâzırı Midhat Paşa'lardır. 1871=1288 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasında bunlardan Şirvânî-zâde'nin Amasya'ya ve Hüseyn Avni'nin de İsparta'ya nefyedildiklerini görmüştük. Mahmud Nedim'in azlinden dört gün evvel artık mevkii tamamıyla sarsılmış olduğu sırada 1872=1289 senesi 26 Temmuz=20 Cumâdâ-l-ûlâ Cuma günü her ikisi birden afvedilmiş, Hüseyn Avni ilkönce İzmir valiliğine gönderildikten sonra Bahriye nâzırlığı ile Istanbul'a getirilmiş ve biraz sonra da Es'ad Paşa Sadr-ı-a'zam olunca Ser-askerliğe geçirilmiştir. Şirvânî-zâde ise evvelâ Orman ve Maâdin ve ondan sonra da Mâliye nezâretine tâyin edilmiştir.

Bunların daha o zamanlardan itibaren Sultan Aziz'in hal'ini tasarlamaya başladıklarından bahsedilir. Sadâret makamında Es'ad Paşa gibi pâdişahın sâdık bir «berkeşîde»sine tahammül edememelerinin en mühim sebebi işte bu vaziyette gösterilebilir. Mahmud Celâlüddin Paşa'nın rivâyetine göre Hüseyn Avni Paşa:

«Sarây-ı Pâdişâhîde meclûbesi olan Hazînedar-Kalfa'yı ve Ser-kurenâ Hâfız-Mehmet Bey'i ıtmâ' ile»

Es'ad Paşa'yı azlettirip müttefiki olan Şirvânî'nin sadâretini te'min etmiştir. Azil tarihindeki ihtilat için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 240 numaraya bakınız. Amasya'da tavattun etmiş Şirvan Türklerinden büyük mutasavvıf İsmail Sirâcüddin'in oğlu olan Mehmet Rüşdü Paşa ilmî ve iktidârıyla mâruftur. Hayatının en mühim hatâsı, sûret-i-haktan görünen Hüseyn Avni'nin ne mâhiyette bir tip olduğunu çok geç anlamış olmasında gösterilebilir. Aşağıki fıkraya bakınız.

Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'ya nisbetle adaşı Mütercim-Rüşdü Paşa'ya «Büyük-Rüşdü Paşa» denilir).

1874=1290

13 Şubat 1874=25 Zülhicce 1290, Cuma: Sadr-ı-a'zam Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'nın azli.

(Azlin sebebi, Sultan Aziz'in hal'i meselesinde müttefikleri Hüseyn Avni ve Midhat Paşaların kendisini bir âlet olarak kullanmak istediklerini nihayet anlamaya başlayan Şirvânî-zâde'nin işi savsaklamasından ve Midhat Paşa'yı da Selânik valiliği ile Istanbul'dan uzaklaştırmış olmasından şüphe ve endişeye düşen Hüseyn Avni Paşa'nın pâdişaha alel-usul sûret-i-haktan görünerek bir takım tezvirâtta bulunmuş olmasıdır. Meselâ Şirvânî-zâde'nin veliaht Murad Efendi'ye mütemâyil olduğundan, Kanun-ı-esasî taraftârlığından ve hattâ hal'e bile teşebbüs etmek istediğinden bahsetmiş olduğu rivâyet edilir; bu suretle Hüseyn Avni kendi garazını Şirvânî-zâde'ye isnâd etmiş demektir.

Midhat Paşa'nın «Tabsıra-i ibret»ine göre «Havâss-ı vükelâ beyninde» vaziyeti kurtarmak için meşrûtiyyetten başka çâre olmadığı «Müttefikan teslim» edilmişse de pâdişahı kuşkulandırmamak için şimdilik bâzı «Kavânin ve nizâmât vaz'ına dâir bir lâyiha» yazılmasına ve bunu da kendisinin yazmasına karar verilmiş, Şirvânî-zâde bir gün huzurda bu lâyiha meselesini ağzından kaçırmış ve işte bunun üzerine Midhat Paşa Selânik'e gönderildikten sonra Rüşdü Paşa da azledilmiştir. Fakat her halde Hüseyn Avni'nin tezvirâtı muhtelif rivâyetlerle sâbit ve muhakkaktır.

Şirvânî-zâde'nin sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 9 ay, 29 gün sürmüştür. Gün tarihindeki ihtilâflar için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 240 ve 241 numaralara ve Şirvânî'nin encâmı için de aşağıki fıkraya bakınız).

15 Şubat 1874=27 Zülhicce 1290, Pazar: Ser-asker Hüseyn Avni Paşa'nın sadâreti.

(Ser-askerlik de uhdesinde kalmak şartıyla Sadr-ı-a'zam olan Hüseyn Avni Paşa Isparta vilâyetinin Şarkî-Karaağaç kazâsına tâbi' Avşâr nâhiyesinin Gelendos köyündendir. İbn-ül-Emîr Mahmud Kemâl'e göre soy-adı «Odabaşı-zâde» dir ve babası da bâzı eşrâfın uşaklığında bulunmuş olan «Eşek-Ahmed» isminde biridir. İnsan tanımakta Fuad Paşa'dan çok mâhir olan Âlî Paşa bu ikiyüzlü ve hattâ iki yüz yüzlü Hüseyn Avni'den hoşlanmadığı halde Fuad Paşa himâye ettiği için ilerlemesine mâni' olmamış ve işte o sâyede Hüseyn Avni daha Âlî Paşa zamanında bile Ser-askerliğe kadar yükselmiştir. Sultan Aziz'in de bu adamdan ötedenberi nefret ettiği muhakkaktır. Bu nefretin sebebi, Hüseyn Avni'nin olay günlerinde saray kadınlarına âid bir külhanbeyi gibi söz atıp sarkıntılık etmekten çekinmemesinde, sarayın

Hazinedar-kalfalarından biriyle gizli münâsebetlerde bulunmuş olmasında ve hattâ Abdurrahman Şeref'in «T.T.E.M.» nda «Sultan Abd-ül-Aziz'in vefâtı intihâr mı, katil mi?» serlevhasıyla neşrettiği etüdlerdeki ifâdesine nazaran «Kadın-Efendilerden biriyle münâsebeti» nde gösterilir. Âlî Paşa devrinde Sultan Aziz İşte bundan dolayı Hüseyn Avni'yi nefyettirmek istemişse de büyük Sadr-ı-a'zam Tanzimât esaslarına göre hiç kimseye «bilâ-muhâkeme» cezâ verilemeyeceği için muvâfakat etmemiştir. Yukarda 1871=1288 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasında gördüğümüz vechile, Âlî Paşa'dan sonra iş başına gelen Mahmud Nedim'in Hüseyn Avni'yi derhâl askerlikten tardettirip hemen Isparta'ya sürdürebilmesinde bu vaziyetin her halde büyük bir te'siri olmak lâzımgelir.

Pâdişahın bu haklı nefret ve husûmetine rağmen bu sefer Ser-askerliğe ilâveten sadâreti de yakalamaya muvaffak olması, yukarıki fıkrada gördüğümüz tezvirâtından ve bilhassa Şirvânî-zâde vesâire gibi rakiplerini hal'e teşebbüsle ithâm ederek Sultan Aziz'in gözüne girmiş olmasındandır. Hattâ ordu kendi elinde bulundukça pâdişaha hiç bir zarar gelmeyeceği hakkında te'minât vermiş olduğundan bile bahsedilir. Bir taraftan de tıpkı Mahmud Nedim gibi saraya Harbiye tahsisâtından mühim paralar ayırıp el altından takdim etmekte de kusur etmemiştir.

İnsanlığın belli başlı faziletlerinden tamamıyla mahrum olan ve sonsuz kiniyle garazından ve bilhassa hudutsuz ihtirâsından başka hiç bir hisse ve fikre tabi' olmayan bu mukaddesâtsız adamın Sadâret makamında ilk işlerinden biri, «Sırr-ı ser-beste-i hal'e» vâkıf olan selefi Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'yı Haleb valiliğiyle Istanbul'dan uzaklaştırmak olmuştur. Biraz sonra Hicaz valiliğiyle Haleb'den de teb'id edilen Şirvânî-zâde 1874=1291senesi 23 Eylül=11 Şa'ban Çarşanba günü Tâif'de Kara-hummâdan yâhut kalb sektesinden ölmüştür. İşte bu suretle Istanbul'da korkusuzca hükûmeti eline alan ve Sadâretle Ser-askerliği cem'ederek «Mutlak-ul-inân» kalan Hüseyn Avni, pâdişahtan aldığı kuvvetle pâdişaha karşı harekete kalkışıp ara-sıra Alemdağı kasrına giden Sultan Aziz'i süvâri kuvvetleriyle sardırarak hal'etmek istemişse de pâdişahın orada bir geceden fazla kalmaması bu teşebbüse mâni' olmuş ve nihayet Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı Hakikat»inde anlattığına göre:

«Ba'zı mahremlerden mesmû' olduğu üzre Sultan Abd-ül-Aziz'i tesmim kasdında dahî bulunup ancak bu cinâyetin icrâsına pâdişahın harekât-ı ihtiyatkârânesi meydan bırakmamıştır»•

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın bu kaydi pek yabana atılacak bir rivâyet değildir. Çünkü vaktiyle Âlî Paşa'nın kâtipliğinde bulunduğu zaman Hüseyn Avni'nin Girit vali ve kumandanlığını te'mine çalışmış olan Fransız muharrirlerinden Charles Mismer'in «Souvenirs du monde musulman» ismindeki eserine geçirdiği şâyân-ı dikkat bir hatırası da bu mühim rivâyeti te'yid etmektedir. Mahmud Nedim'in sadâretinde Isparta'ya nefyedileceği zaman ziyâretine gelen Mismer'e bir daha iş başına gelirse gafil avlanmayacağını söyleyen Hüseyn Avni'nin pâdişahtan bahsederken sesini dolduran kin ve garaz tonu Fransız muharririnin dâimâ kulağında kalmış ve hattâ Mismer sonradan Sultan Aziz'in başına gelen bütün felâketleri işte bununla izah etmiştir. Gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 242 numaraya bakınız).

1875=1292

13 Nisan 1875=7 Rebî'ül-evvel 1292, Salı: Hersek isyânı.

(1870 Fransız-Alman harbinden sonra Fransa'nın eski şevket ve ehemmiyetini kaybetmesi ve İngiltere'nin de kıt'a işleriyle eskisi kadar alâkadâr olmamaya başlaması Avrupa'yı üç imparatorluk nüfuzu altında bırakmıştır. Fakat bunlar arasında birçok ihtilâf sebepleri vardır; bu gibi sebeplerin kanlı neticeler vermesini önleyip müşterek menfaatler üzerinde el-birliği etmek isteyen Rusya imparatoru İkinci Alexandre, Avusturya imparatoru Birinci François-Joseph ve Almanya imparatoru Birinci Wilhelm/Guillaume 1872 den itibaren her sene Berlin, Viyana, Petersburg vesâirede ve nihayet bu sene de Avusturya'nın Reichstadt şehrinde mülâkatlar yapmışlar ve bilhassa bu son mülâkata Rus baş-vekili prens Gortchakov/Gorçakof, Avusturya baş-vekili kont Andrassy/Andraşi ve Almanya baş-vekili prens Bismarck gibi Avrupa siyâsetinin en mühim şahsiyyetleri de iştirâk etmişlerdir.

Konuşulan meselelerin en mühimmi Şark meselesidir. Gorçakof'un teklifiyle varılan karar, Osmanlı idâresindeki Hıristiyan unsurlarının muhtemel isyân hareketlerine karşı «Âdem-i müdâhale» kararıdır; Rusya'nın bundan maksadı, kendi teşvikiyle Rumeli'nin her tarafında çıkacağından emin olduğu büyük isyânlar karşısında Aciz kalacağını tahmin ettiği Bâb-ı-Âlî'nin hiçbir taraftan ve bilhassa birçok İslâv tebaası bulunan Avusturya'dan her hangi bir müzâharet görmesine meydan vermemektir. İtalya tarafındaki arâzi zâyiâtını ötedenberi Bosna-Hersek'in ilhâkıyla telâfi etmek ve hattâ Selânik limanına bile inmek isteyen Avusturya'nın o sırada İslâvcılığa kalkışması işte bundandır.

Merkezleri Rusya'da bulunan İslâv cemiyetlerinin Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan Hıristiyanlarını Türk idâresine karşı ayaklaridırmak için uzun zamandanberi sarfettikleri faaliyetler son zamanlarda büsbütün hızlanmış, bütün bu memleketlere el altından para, silâh ve mühimmât yardımları yapılmış, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri kanlı rollerine hazırlanmış ve bir taraftan da Avusturya imparatoru Bosna-Hersek Hıristiyanlarının gizlice gönderdikleri bir hey'ete ümit verici sözler söylemiştir. Hersek isyânı işte bu siyasî vaziyetin ilk neticesidir.

Dağlık yerlerde cereyân ettiği ve mütemadiyen hâriçten takviye edildiği için Osmanlı askerini uzun uzadıya işgâl eden bu meşhur isyân, Bosna vilâyetinin Hersek sancağındaki Nevesinje=Nevesin kazâsı Hıristiyanlarından 120 yâhut 160 veyâhut 360 kişinin bu gün Karadağ'a geçip Prens Nikita/Nicolas'ya dehâlet etmeleriyle ilkönce siyasî bir hareket şeklinde başlamış sayılır. Bu âsi mülteciler prense «Agnâm resmi» ile «Bedel-i askeri»nin ağırlığından ve Osmanlı zabtiyye=jandarmasının zulmünden şikâyetle vergilerin tahfifini ve jandarmanın da yerlilerden teşkilini istemişlerdir. Prens Nicolas bu metâlibi Istanbul'daki entrikalarıyla meşhur Rus sefiri İgnatiev vâsıtasıyla Bâb-ı-Âlî'ye bildirmiş, mültecileri kendisi besleyemeyeceği için afvedilmek şartıyla avdetlerine müsâade edilmesini rica etmiş ve Hüseyn Avni'den sonraki Sadr-ı-a'zam Es'ad Paşa da avdet müsâadesini verip diğer taleplerinin tedkik edileceğini bildirmiştir.

İşte bunun üzerine büsbütün şımarmış bir halde Nevesin'e gelen azgın mülteciler halkı ayaklandırmaya kalkışmışlar ve bu senenin 5 Haziran=1 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü bir kervan zabtedip bir kaç jandarma öldürmek ve Nevesin müdürünü de oradan kaçırmak suretiyle ilk kanlı hareketlerine başlamışlardır.

Bunu tâkib eden hareketler artık askerî müsâdemeler şeklindedir. 23 Temmuz=19 Cumâda-l-âhire Cuma günü Stolatz=İstolça ve Bilek-Bileke arasındaki Dabar=Dabra'da ve ertesi gün de Nevesin'de yapılan müsâdemeler üstün kuvvetlerindan dolayı âsilerin muvaffakıyyetleriyle neticelenmiş, Hersek'deki Türk askerinin azlığından dolayı Temmuz=Cumâda-l-âhire sonlarına kadar her taraf kan ve ateş içinde kalmış ve bilhassa sancak merkezi olan

Mostar'dan Avusturya hududuna kadar bütün memleket büyük bir isyân sâhası hâline gelmiştir.

O sırada Bosna valiliğinde bulunan Müşir Derviş Paşa Bâb-ı-Âlî'den hem asker, hem tâlimât istemişse de kararsız ve müvesvis bir zât olan Sadr-ı-a'zam Es'ad Paşa bu meselenin Karadağ'la bir harbe yol açabileceğini ve öyle bir harbe de Rusya'nın karışmak ihtimâlini düşünerek isyânın kuvvet yerine nasihatla yatıştırılmasını emretmiş, fakat nasihat dinleyen olmadığı için vali kuvvet istemekte ısrâr edince uzun bir muhâbere başlamış ve işte bu suretle kaybedilen vakitten istifâde etmekte hiç kusur etmeyen âsiler fırsat kaçırmayıp teşkilâtlarını ikmâl ettikten başka yollarda meterisler açmışlar, en mühim askeri noktaları tutmuşlar ve nihayet Temmuz=Cumâda-l-âhire sonlarında Herseğ'in cenubugarbîsinde, Karadağ hududu civârında ve en mühim yolların kavşağında bulunan Trebinje=Trebin kasabasını muhâsara etmişlerdir. Bâb-ı-Âlî işin ehemmiyetini ancak işte bu muhâsara üzerine anlamaya başlamış ve Ağustos=Receb ayı içinde mecmûu 4200 kişiden ibâret bir takım yardım kuvvetleri sevketmiştir.

O sırada Bosna-Hersek nüfusu bir milyon iki yüz bin gösterilir. Bunun 515 bini Ortodoks olmasına mukâbil 685 bini Müslümandır; fakat zahirî ekseriyetin Müslümanlarda olmasına mukâbil, vilâyetin bir taraftan Sırbistan ve Karadağ'la, ve bir taraftan da Avusturya'nın İslâvlarla meskûn Dalmaçya ve Hırvatistan gibi eyâletleriyle muhât olması ve bilhassa Karadağ'la Sırbistan'dan mütemâdiyen sarkıp gelen gönüllü kuvvetlerinin âsileri takviye edip durması ve hattâ Moskova'dan bile para, silâh ve zâbit gönderilmesi isyânın müzminleşmesine sebeb olmuş, hele 16 Ağustos=14 Receb Pazartesi gününden itibaren Bosna Hıristiyanlarının da ayaklanmaya başlaması işin vehâmetini büsbütün artırmıştır.

Karadağ'la Sırbistan resmen bîtaraf kalmışlarsa da askerî hazırlılkarında tabiî kusur etmemişlerdir. Bilhassa Rus propagandasının te'siri-yle Avrupa matbuâtında mesele büsbütün i'zâm edilip Şark-Hıristiyanlığının Müslüman-Türk zulmüne daha fazla dayanamayacağı şeklinde müheyyiç yazılar neşrine başlanması, yukarda el-birliğinden bahsettiğimiz üç imparatorluktan başka Fransa ve İtalya'nın bile onlarla beraber meseleyle alâkadâr olmasına sebeb olduğu için Bâb-ı-Âlî çok çetin bir vaziyetle karşılaşmıştır.

Hersek isyânının askerî ve siyasî iki cephesi vardır. Askeri bakımdan âsilerin mütemâdiyen gördükleri hâricî yardımlar sebebiyle Hersek sancağı Türklerin yerli Hıristiyanlardan başka Sırplar ve Karadağlılarla da mücâdele meydanı hâline gelmiş, Anadolu'dan ve Rumeli'den mütemâdiyen kuvvetler sevkedilmiş, az zamanda dört kumandan değiştirilip Derviş Paşa'nın yerine Ahmed Hamdi Paşa, onun yerine Rauf Paşa ve nihayet bunun da yerine sonradan «Gazi» ünvânını alan Ahmed Muhtar Paşa gönderilmiş, fakat bütün bunlara rağmen'müzminleşen kanlı ısyan aşağıki sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında göreceğimiz Sırbistan-Karadağ muhârebesine kadar sürüncemede kalmıştır.

Hersek isyânının siyasî cephesi için aşağıda bu senenin «20 Ağustos» fıkrasıyla 1876=1293 vukuâtının «31 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. «93 seferi» denilen Osmanlı-Rus harbi hep birbirinden doğmuş bir takım vukuâtın neticesidir ve o kanlı vak'aların en başında da işte bu Hersek isyânı gelir).

25 Nisan 1875=19 Rebî'ül-evvel 1292, Pazar: Sadr-ı-a'zam ve Ser-asker Hüseyn Avni Paşa'nın azli.

(Azle bir kaç sebep gösterilir.

1) 1872=1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasında gördüğümüz son imtiyâz fermanından sonra istiklâle doğru yeni bir adım daha atmak isteyen hıdiv İsmail Paşa'nın Avrupa devletlerine siyasî mümessiller göndermek üzere yaptığı mürâcaat bizzât Sultan Aziz tarafından reddedildiği halde İsmail Paşa sadr-ı-a'zama karşı cephe alıp aleyhine dolaplar çevirmeye ve hattâ saraya alel-usul pişkeşler takdimiyle pâdişahı Hüseyn Avni aleyhine imâleye başlamıştır;

2) Sadr-ı-a'zamın gayr-i-meşrû yollarla te'min ettiği servetten dolayı halk arasındaki sû'-i-şöhreti saraya aksedip gözden düşmesine sebeb olmuştur;

3) Devlet vâridâtının mühim bir kısmı borçların fâizlerine hasredilmesinden hâsıl olan bütçe açığına karşı Hüseyn Avni'nin kırk milyonluk konsolid çıkarmaktan başka bir şey yapmamış olması mâlî vaziyetin büsbütün fenalaşmasına sebeb olmuştur;

4) Sadâretten azli üzerine ilkönce Konya ve ondan sonra da Suriye valiliğine gönderilmiş olan Es'ad Paşa son zamanlarda Sultan Aziz'in arzusu ile Bahriye nâzırı olarak Istanbul'a gelmiş ve pâdişaha Hüseyn Avni hakkında bir takım mârûzâtta bulunmuştur. Bir kısmı mâlî vaziyete âid olan bu mârûzâtın diğer kısımları belli değildir.

İşte bunlardan dolayı nihayet azledilen Hüseyn Avni İzmir valiliği ile Istanbul'dan uzaklaştırılmışsa da, biraz sonra «Temâruz ederek tedâvi bahânesiyle» Avrupa'ya gitmiş, Londra'da İngiliz vükelâsıyla gizli mülâkatlar yaparak Sultan Aziz'in hal'ine muvâfakatlarını almış ve bu suretle dâhilî bir meseleyi hâricî siyâsetle karıştırmaktan çekinmemiş, Avrupa'dan dönünce Konya valiliğiyle tekrar uzaklaştırılacağı sırada Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre saray erkânına para yedirerek Istanbul'a gelince yukarıki fıkrada gördüğümüz Hersek isyânı çıktığı için üçüncü defa olarak Ser-asker olduktan başka, Sultan Aziz'e karşı müttefiki olan Midhat Paşa'nın da Adliye nâzırlığına tâyinini te'min etmiştir.

Pâdişahın bu sevmediği ve emniyet etmediği adamları tekrar iş başına getirmesi bâzı menbâlarda yalnız gafletiyle izah edilirse de doğru değildir. Hersek isyânı gibi büyük bir gaile karşısında bütün bunlardan istifâde etmek istediği hâdisâtın cereyân tarzıyla sâbittir.

Hüseyn Avni Paşa'nın dolaplar ve dalaverelerle geçen sadâreti yukarıki senenin 15 Şubat=27 Zülhicce Pazar gününden itibaren 1 sene, 2 ay, 8 gün sürmüştür).

26 Nisan 1875=20 Rebî'ül-evvel 1292, Pazartesi: Bahriye nâzırı Sakızlı-Es'ad Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Sultan Aziz'in yetiştirmesi olan bu Ahmed Es'ad Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 1873=1289 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Hersek isyânının vehâmetinden dolayı bütün devlet-adamlarının el-birliğinden istifâde etmek isteyen pâdişah hiç hoşlanmadığı Hüseyn Avni Paşa'yı Ser-askerliğe ve Midhat Paşa'yı Adliye nezâretine getirdiği gibi, onların düşmanı olan eski Sadr-ı-a'zam gürcü Mahmud Nedim'i de Şûrây-ı-devlet riyâsetine tâyin etmiştir. Bu suretle aynı kabinede Sultan Aziz'in Sadr-ı-a'zam Es'ad ve Şûrây-ı-devlet reisi Mahmud Nedim Paşalar gibi birbirini istirkab eden iki taraftârıyla Ser-asker Hüseyn Avni ve Adliye nâzırı Midhat Paşalar gibi iki düşmanı bir araya gelmiş demektir.

Mahmud Nedim'in bu sefer Şûrây-ı-devlet külâhını kapıp teşekkür için huzûra çıkınca Sadâret külâhını da kapmaya zemin hazırlıyacak sözler söylediğinden ve meselâ Memduh Paşa'nın «Mir'ât-ı Şüûnat»ına göre Sultan Aziz Hersek gailesinden bahsedince:

— Bu dağdağa bir iki çete dırıltısıdır; sâye-i kudret-vâye-i Şehriyârîde on beş yirmi gün geçer geçmez dağıdılur!

şeklinde parlak bir palavra attığından bahsedilir. Zâten Sultan Aziz'in Mahmud Nedim'i kendi yetiştirmesi olan Es'ad Paşa'ya bile tercih ettiği muhakkaktır. Çünkü kendisine mutlakıyyet lezzetini ilk tattıran Es'ad Paşa değil, Mahmud Nedim Paşa'dır).

20 Ağustos 1875=18 Receb 1292, Cuma: Fransa Hâriciyye nâzırı dük Decazes'in Hersek meselesi hakkındaki teklifi.

(Hersek isyânı için yukarda bu sene vukuâtının «13 Nisan» fıkrasına bakınız. Bosna-Herseğ'e göz dikmiş olan Avusturya'nın âsileri himâyeye kalkışması bütün İslâv unsurlarını kendi etrâfında toplamak isteyen Rusya'nın istirkabına sebeb olduğu için, Fransa hükûmeti tehlikeli bir buhrânı önleyerek Avrupa'da mühim bir rol oynamaya ve bu suretle 1870 mağlûbiyyetindenberi sarsılmış olan beynelmilel vaziyetini tâmire kalkışmıştır. Dük Decazes işte bu maksatla 1856 Paris muâhedesinde imzâları bulunan devletlere bu gün yaptığı tebligatta Âsilerin bir Avrupa müdâhalesine güvendikleri için isyânda devâm ettiklerinden bahsetmiş ve bu hâle bir nihayet vermek üzere konsoloslardan mürekkep bir hey'et teşkiliyle Herseğ'e gönderilmesini ve bu hey'etin âsilere devletlerden hiç bir müdâhale ve müzâharet beklemeyip Bâb-ı-Âlî'nin gönderdiği fevkalâde komiserlerle müzâkereye girişmeleri hakkında tebligatta bulunmalarını teklif etmiştir.

Tabiî bundan maksat, Avusturya'nın Rusya'yı telâşa düşüren gizli faaliyetine nihayet verdirmektir. Bu teklif kabul edilmiş, Mahmud Nedim Paşa'nın aşağıki fıkrada göreceğimiz ikinci sâdareti esnâsında Şûrây-ı-Devlet reisi Server Paşa fevkalâde me'muriyetle Mostar'a gönderilmiş, konsoloslar hey'eti âsilerle temâs etmişse de hiç biır te'siri olmamış ve bil-akis Avrupa devletlerinin kendi ayaklarına öyle bir hey'et göndermeleri üzerine büsbütün şımararak «Islâhât» yerine artık «idâre-i mümtâze» istemeye başlamışlardır. Bâb-ı-Âlî'nin böyle bir Avrupa müdâhalesine muvâfakat etmiş olması birçok menbâlarda haklı tenkitlere uğrayarak daha sonraki müdâhalelere işte bu suretle yol açılmış olduğundan bahsedilir. Aşağı ki senenin «31 Kânunusâni» ve «13 Mayıs» fıkralarına da bakınız).

25/26 Ağustos 1875=23/24 Receb 1292, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Sakızlı-Es'ad Paşa'nın azli ve ertesi gün Şûrây-ı-Devlet reisi Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi, Sultan Aziz'in himâyesiyle bir iki senede miralaylıktan Sadârete kadar yükselen tecrübesiz sadr-ı-a'zamın Hersek meselesindeki muvaffakıyetsizliği ve Mahmud Nedim'in de pâdişaha bu isyânı «On beş yirmi günde» tenkil edivereceğinden dem vurmasıdır. Es'ad Paşa'nın bu son sadâreti tam 4 ay sürmüştür; azli üzerine Nâfia nâzırı olmuşsa da, hem sultan Aziz'e düşman olan Ser-asker Hüseyn Avni ve Adliye nâzırı Midhat Paşalar, hem pâdişahın dalkavuğu olan Mahmud Nedim bir takım entrikalarla kendisini İzmir valiliği ile Istanbul'dan uzaklaştırmışlardır).

6 Teşrinievvel 1875=6 Ramazan 1292, Çarşanba: «Tenzîl-i fâiz» kararı.

(Kırım muhârebesindenberi askerî masraflarla israfların gittikçe artması devletin «Düyûn-ı muntazama» sını takriben iki yüz milyon liraya çıkarmıştır. Bundan dolayı senede 14 milyon lira «Fâiz ve re'sül-mâl akçası» te'diye edilmektedir; son askerî masraflar dâhil olmamak şartıyla bütçe açığı da beş milyon liradan fazladır. İşte bundan dolayı «Borcu borc ile ödemek ve bütçe açıklarını da istikrâz ile kapamak» düstûruyla târif edilen bir malî siyâset tâkib olunmaktadır! Hâricî istikrâz akdedilemediği zamanlar «Galata sarraflarından» ağır fâizlerle para kaldırmak âdet hükmüne girmiştir. Bilhassa Bosna-Hersek isyânından itibaren askerî masrafların büsbütün kabarması üzerine Sadr-ı-a'zam Mahmud Nedim Paşa bir rivâyete göre Rus sefiri İgnatyef'in şeytânî iğvasına kapılarak «Tenzîl-i fâiz» tedbirine başvurmuş ve Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'-ât-ı Hakikat»ine göre de İngiltere ve Fransa sefirlerinin bâzı şartlarla muvâfakatlerini almıştır. İşte bunun üzerine Adliye nâzırı Midhat, Ser-asker Rızâ, Hâriciyye nâzırı Safvet, Ticaret nâzırı Dâmad-Mahmud, Mâliye nâzırı Yusuf Paşalarla Sâdaret-müsteşarı Said Efendi'den mürekkep bir encümen teşkil edilmiş ve bu encümen sefirlerin muvâfakatleri hakkındaki te'minât üzerine Sadr-ı-a'zamın tedbirini tasvib etmiştir; fakat Midhat Paşa hâtırâtında süferânın muvâfakati meselesinde Mahmud Nedim'in kendilerini aldattığından bahsetmektedir. Buna mukâbil Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre de Encümen âzâları kararın ilânından bir gün evvel giriştikleri hava oyunları sâyesinde «Binlerce altun kazanmakla iştigal» efmişlerdir. Bu gizli oyunları oynayanlar bilhassa Mahmud Nedim ve Midhat Paşalarla Rus sefiri İgnatyef'dir; müverrih Cevdet Paşa «T.O.E.M.» nın 47 nci nüshasında neşredilen «Tezâkir» inde bu noktayı şöyle anlatır:

«Midhat Paşa geceden kendü sarrafı ile haberleşüp ferdâsı henüz keyfiyyet duyulmadan kendi hisâbına küllî konsolid satmış olduğu haber alınmış ve bir iki saat sonra keyfiyyet i'lân olundukda eshâm-ı-umûmiyyenin fiâtı def'aten nısfa tenezzül etmekle Midhat Paşa bundan mebâliğ-i külliyye kazanmış ise de dâmen-i iştihârı lekelenmiştir. Diğer rüfekaasının muâmelâtı mechûl olup fakat Mahmud Paşa ile Rusya elçisine mensûb olan sarraflar külliyetlü kâğıt satup mebâliğ-i külliyye kazanmış oldukları tahakkuk etmiştir».

Bunlara mukâbil Sultan Aziz'in de üç milyon lira zarar ettiğinden bahsedâir. Bu gün ilân edilen «Tenzîl-i fâiz» kararı mucibince hükûmet senede 14 milyon lira tutan «Düyûn-ı hâriciyye ve eshâm-ı-umumîyye fâiziyle re's-ül-mâlleri tahsisâtı» nın yarısını beş sene müddetle tenzil etmiştir. Bu suretle tasarruf edilen yedi milyonun beşi bütçe açığına ve ikisi de askerî masraflara karşılık tutulmuşsa da devletin vaziyeti yarı fâiz te'diyesine bile müsâid olmadığı düşünülmemiştir. Hâricî dâyinlerin en mühimleri İngiltere ve Fransa'dır. Bunların parlâmentolarıyla matbuâtında Türkiye aleyhine şiddetli tarizler ve tenkidler başlamış, zarar gören eshâm ve tahvilât hâmilleri kıyâmet koparmış ve hattâ Osmanlı sefirleri halkın tahkirlerine uğramıştır. Memleket dâhilinde mutazarrır olanlar da pek çoktur. İşte bundan dolayı «Hâricen ve dâhilen devlet ve pâdişah hakkında azîm bir nefret» hâsıl olduğundan bahsedilir. İngiltere ve Fransa hükûmetleri işte bu vaziyet üzerine kendi tebaalarına Osmanlı hükûmetinin o tarihten itibaren akdetmek istiyeceği istikrâzlardan dolayı artık hiç bir mes'uliyyet kabul edemeyeceklerini ilân etmişlerdir. Tabiî bu suretle İgnatyef'in maksadı tamamıyla hâsıl olmuş ve devlet hâriçte ve dâhilde bütün i'tibâr-ı-malîsini kaybetmiş demektir. İş bu şekli alınca, kararda imzâları bulunan ve hattâ hava oyunlarıyla binlerce altın kazanan vükelâ bile bütün kabahati Mahmud Nedim'e yüklemişlerdir. O vaziyette böyle bir tedbir zarurî olmakla beraber, alâkadâr devletlerle dâyinlerin resmî ve tahrirî muvâfakatleri alınmadan öyle bir karar ilânı her halde çok büyük bir gaflettir).

1876=1293

31 Kânunusâni 1876=4 Muharrem 1293, Pazartesi: «Andrasi lâyihası»nın Bâb-ı-Âlî'ye tebliği.

(Bosna'ya da sirâyet etmiş olduğunu yukarıki senenin «13 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Hersek isyânı o tarihten itibaren 9 ay, 18 gün geçtiği halde hâlâ tenkil edilemediği için müzmin bir yara hâlini almıştır; bu hâle iki sebeb gösterilir. Birincisi Sadr-ı-a'zam Es'ad Paşa'nın müterediddid davranıp devletlerden çekinerek ve hattâ işin ehemmiyetini bile pek takdir edemeyerek gevşek davranması ve kendisine halef olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Mahmud Nedim Paşa'nın da büyük bir buhrân şeklini alan Hazine müşkilâtını ileri sürerek lüzumu kadar asker göndermemiş olmasıdır; ikinci sebeb de bir taraftan Rusların teşvikiyle Sırplarla Karadağlıların ve bir taraftan da Bosna-Herseğ'e göz dikmiş olan Avusturya'nın teşvikiyle Dalmaçya ve Hırvatistan İslâvlarının mütemâdiyen Âsilere yardım edip durmalarıdır. Almanya imparatorluğu da Avusturya'nın Şark'a doğru genişlemesini panjermanizmin en mühim esaslarından addetmektedir. Bu esasa «Drang nach Osten=Şark'a doğru hamle» denir. Bu üç devlet Baş-vekilinin Berlin'de yaptıkları bir mülâkat üzerine Şark işlerine müdâhale kararı vermeleri işte bundandır. Berlin mülâkatında tesbit edilip Avusturya-Macaristan Hâriciyye nâzırı kont Andrassy/Andraşi tarafından 1856 Paris muâhedesinde imzâları bulunan Fransa, İtalya ve İngiltere devletlerine birer nota ile bildirerek muvâfakatleri alındıktan sonra bu gün Bâb-ı-Âlî'ye bir «Şifâhî nota» şeklinde tebliğ edilen «Lâyiha»nın mukaddimesinde Osmanlı devletinin şimdiye kadar ilân etmiş olduğu ıslâhât teşebbüslerinin neticesiz kalmış olduğu iddiâ edilerek bundan sonra yapılacak ıslâhâtın devletlerce tasdik ve murâkabe edilmek şartıyla tatbik edilmesi lâzımgeldiğinden bahsedilmekte ve ondan sonra da Hersek meselesinde şu beş esasın tatbiki istenilmektedir.

1 — Hıristiyanlar için tam ve mutlak bir din ve âyin serbestîsi;

2 — A'şâr vergisinde ittizam usulünün ilgası;

3 — Çiftçilerin tasarruf haklarını tamamıyla te'min edebilecek bir kadastro ıslâhâtı;

4 — Hıristiyanlarla Müslümanlardan muhtelit bir vilâyet meclisi teşkiliyle ıslâhâtâ nezâret hakkının bu meclise verilmesi;

5 — Vergi hâsılatının mahallî ihtiyaçlara tahsisi.

Bâb-ı-Âlî'nin 12 Şubat=16 Muharrem Cumartesi günü bu noktaya ehemmiyetsiz bâzı tâdilâtla kabul cevâbı vermiş olması büyük bir hatâ sayılır. Çünkü bu suretle bütün ıslâhât işlerinde devletlerin müdâhale hakkı resmen tasdik edilmiş demektir; bilhassa İngiltere hükûmeti Andraşi lâyihasını resmen ve zahîren tasvib ettiği halde Bâb-ı-Âlî'yi gizlice ikaz etmesine rağmen bu fâhiş hatanın irtikâb edilmiş olmasına hayret etmemek kabil değildir. Bununla beraber âsiler Türk askerinin Bosna-Hersek'den çekilmesini ve ıslâhât hususunda devletlerin müşterek kefâletini istedikleri ve pek tabiî olarak bu talepler kabul edilmediği için Bosna-Hersek isyân günden güne alevlenerek devâm etmiştir. Bir taraftan âsilere yardım eden ve bir taraftan da Bâb-ı-Âlî'yi ithâma kalkışan Rusya ve Avusturya devletlerinin bu meseledeki rolleri her halde pek şerefli roller değildir. Yukarıki sene vukuâtının «20 Ağustos» ve aşağıda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkralarına da bakınız).

2 Mayıs 1876=7 Rebî'ül-âhir 1293, Salı: Bulgar isyânı.

(Rûmî takvimin «20 Nisan» tarihine tesâdüf ettiği için Bulgaristan'da «Nisan ihtilâli» denilen bu meşhur isyân Rusların teşvik ve tertibiyle Bükreş'de toplanan bir Bulgar kongresinin kararıyla yapılmıştır. Bulgar meselesi için yukarda 1870=1286 vukuâtının «11 Mart» fıkrasına bakınız. Son zamanlarda büyük Tuna vilâyetinin teşkili üzerine bütün Bulgaristan'da bir idâre birliği vücuda geldikten ve bilhassa Bulgar kilisesinin istiklâli tasdik edildikten sonra Rus tehlikeleriyle büsbütün alevlenen Bulgar milliyetçiliğinin artık en büyük hedefi diğer Balkan milletleri gibi muhtâriyyet yoluyla istiklâl te'minidir. Garp menbâlarında zâhirî sebeb olarak Çerkez ve Tatar muhâcirlerinin zulmünden ve bilhassa her Çerkez âilesi için beş Bulgar âilesinin bir ev yapmak ve arâzi işlerine de bakmak mechuriyyetinde bırakılmış olmasından bahsedilir.

27 Nisan=2 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Otluk-köy'de toplanan komiteciler ictimâında Filibe, Sofya, İhtiman vesâire gibi mühim merkezlerin yıkılıp yakılması, Müslümanların katl-i-âm edilmesi ve mümkün olan yerlerde hükûmetin ele alınması gibi meseleler görüşüldükten sonra isyânın 13 Mayıs=18 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü başlamasına karar verilmiştir. Bu harekete iştirâk etmek üzere 700 kadar Bulgar köyünden söz alındığı rivâyet edilir. Âsilerin bütün zararları ihtilâl komitesi tarafından tazmin edileceği için, köylülerin malları sayılıp tesbit edilmiştir.

İsyânın muayyen tarihten 11 gün evvel başlamasına sebeb, Niko-Çorbacı isminde bir çetecinin mahallî hükûmete haber vermesi ve işte bunun üzerine Avretalan nâhiye merkezinde bâzı tevkifler başlayınca çanlar çalınarak ihtilâlin derhâl ilânına mecburiyet hâsıl olmasıdır. Nahiye müdürü Ali Efendi ve iki zabtiye şehîd edilerek başlayan isyân hareketi bir iki günde etrafa sirâyet etmiş; Bulgar komitecileriyle beraber Rus ve Sırp ajanları da büyük bir faaliyet göstermiş, fakat buna rağmen ihtilâl ateşi bütün Bulgaristan'a yayılmayıp Rodop dağlarıyla Balkan silsilesi arasındaki zâviyeye münhasır kalmış, 700 köy yerine yalnız 55 köy ayaklanmış, bilhassa ovalardaki köylüler cesâret edemedikleri için en fazla dağlılar ortaya atılmış, bununla beraber Filibe sancağına hükûmet kuvvetlerinin mecmûu 300 den fazla olmadığı ve mutasarrıf Aziz Paşa'nın istimdâdına karşı Rus sefiri İgnatyef'in telkiniyle işe ehemmiyet vermiyen Sadr-ı-a'zam Mahmud Nedim Paşa alâkasız davrandığı için Bulgar çeteleri Müslüman köylerini yıkıp yakarak akla sığmayacak vahşetler irtikâbına başlamış, telgraf hatlarıyla köprüler kesilmiş, demiryolları tahrib edilmiş, karakollar basılmış, 3000 kadar ev yakılmış, 1000 kadar müslüman öldürülmüş ve nihayet 4 Mayıs=9 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Filibe civârına kadar her taraf kan ve ateş içinde kalmıştır. Bâb-ı-Âlî'nin işin mâhiyyetini ancak bu vaziyet üzerine anlayıp asker sevkine başlamış, Bulgaristan'a gönderilen tenkil kuvvetleriyle Sırbistan hududundaki ihtiyat kuvvetlerinin başına «Serdâr-ı-Ekrem» ünvânıyla müşir Çırpanlı-Abdülkerim Nâdir Paşa tâyin edilmiş ve tenkile me'mur iki fırka da ferik Hacı-Âdil ve Fazlı Paşaların kumandasına verilmiştir. Hacı-Âdil Paşa fırkası Filibe-Tatarpazarcığı-Yanbolu mıntıkasında, Fazlı Paşa fırkası da Şimalî-Balkan'dadır. Bu iki fırkanın mecmûu 34 piyâde taburuyla 2 süvâri alayından ve 3 bataryadan mürekkeptir; ayrıca «Asâkir-i muâvine» den de istifâde edilmiştir. Âsilerin «Kiraz ağacı kütüklerinden düzülmüş ve üstü şarap fıçısı çemberiyle sarılmış toplar» ve «Pazar yerlerinde müsta'mel adî kantardan gülleler» kullanmış olduklarından bahsedilir.

2 Mayıs=7 Rebî'ül-âhir Salı günü başlayan isyânın tenkili 9 Haziran=16 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü ikmâl edilmiş olduğuna göre, bu meşhur Bulgar ihtilâli tam 39 gün sürmüş demektir. Bu müddet zarfında Otluk-köy, Avret-alan, Yeniköy, Praçkova, Prasdim, Prostençe, Batak-köy, İvraça, Drenova, Trevna ve Boyacıkköy'de 11 müsâdeme olmuş ve 4500 kadar âsi tepelenmiştir. Bilhassa Rus propagandasının te'siriyle bu meşrû tenkil hareketi Avrupa'ya «Müslümanlar Hıristiyanları katl-i-âm ediyor» şeklinde aksetmiş, yukarıki senenin «6

Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Tenzîl-i fâiz» meselesinden dolayı bir müddettir Türkiye aleyhine dönmüş olan Avrupa efkâr-ı-umumîyyesi heyecânlanmış, 15000 Bulgar kesilip 100 küsur köy yakıldığından bahsedilmiş ve bilhassa aşağıki fıkrada göreceğimiz Selânik vak'ası üzerine Türkiye aleyhindeki cereyân büsbütün alevlenmiştir).

6 Mayıs 1876=11 Rebî'ül-âhir 1293, Cumartesi: Selânik vak'ası.

(Resmi vesikalara nazaran bu tarihten bir gün evvel ihtidâ etmek üzere ferâce giyip yaşmak tutunarak Müslüman kıyâfetine girmiş bir Bulgar kızı Avrethisarı'ndan Selânik istasyonuna gelip kendisini hükûmet konağına götürmek üzere üç zabtiye=jandarma almış, fakat ihtidâ maksadını trende ifşâ etmiş olduğu için bir Yahudi ve bir de Hıristiyan me'mur tarafından mesele Amerika konsolosuna telgrafla bildirilmiştir. Hakikatte Amerikalı olmayan bu tuhaf konsolos «Perikli Lazari/Hacı-Lazaro» isminde Vodinalı bir Rumdur; Rus tâbiiyyetinde bulunduğundan bahsedilen bu milliyesiz serseri «Selânik vak'ası» nın en mühim mürettibidir; hattâ bu vak'anın yukarıki fıkrada gördüğümüz Bulgar isyânıyla alâkasından bile bahsedilir. Tren me'mûrlarının telgrafını alır almaz istasyon civârına Rumlarla Bulgarlardan 150 kişilik bir kalabalık yığan bu konsolos taslağının emriyle Bulgar kızı zabtiyelerin elinden zorla alınıp ferâcesiyle yaşmağı parçalandıktan sonra konsolosluk arabasıyla Amerika konsoloshânesine götürülmüş, Müslüman olduğunu haykıran kızın feryâdına ehemmiyet verilmemiş ve bu feryâda yetişen beş on Müslüman da o muazzam kalabalığa karşı pek tabiî olarak hiç bir şey yapamamıştır. İşte bundan dolayı ertesi gün hükûmet konağına gelen 3-5 bin Müslüman bunun bir nâmus meselesi olduğundan bahsederek kızın hükûmete teslimini istemişler ve vilâyetin vaitleriyle iktifâ etmeyerek «Saatli-câmi» ismiyle de anılan «Selim-Paşa câmii»nde toplanmışlardır. Bunların içinde birçok «Yabancı Arnabudlar=Arnavutlar» bulunduğundan da ehemmiyetle bahsedilir. Vak'a mürettep olduğuna göre her halde bu serseriler parayla tutulmuş olmalıdır. Selânik valisi Baytar-Mehmet Re'fet Paşa vilâyet erkânıyla beraber câmiye gidip nasihat etmek istemişse de «Cem'iyyet tarafından habsedilmek suretiyle câmiin medresesi odalarında alıkonulmuş»dur!

Vak'anın kurbanı olan Fransız konsolosu Muline ile Alman konsolosu Abot'un işe karışması işte bu sıradadır. «Zabıta bölük-ağası Hüsni Efendi» bunlara câmiye girmelerinin tehlikeli olacağından bahsetmişse de söz dinletememiştir. Bilhassa Alman konsolosunun meselede alâkadâr olduğundan da bahsedilir. İşte bundan dolayı her iki konsolos da halkın hücumuna uğrayıp öldürülmüş ve nihayet İngiliz konsolosunun delâletiyle mühtedî Bulgar kızı hükûmete iâde edilince iş yatışmıştır.

Bütün bu izahâttan anlaşılacağı gibi, «Selânik vak'ası» bir Rus tertibinden başka bir şey değildir. «Vak'a» üzerine mâhut İgnatyef'in riyâsetinde Istanbul'daki büyük-elçilerin akdettikleri ictimâda verdikleri karar mucibince bütün büyük devletler Selânik limanına birer filo göndermiş, icâbında karaya asker çıkarılması takarrür etmiş, fakat Bâb-ı-Âlî sür'atli davranıp konsolosları öldürenlerden altı kişiyi derhâl idâm ettirdikten başka birçok kimselere de şiddetli, cezâlar verdiği ve valiyi de azlettiği için asker çıkarılmamıştır. Bu «Vak'a» nın en hazin tarafı, konsoloslar jandarma elinden gündüz gözüne kız kaçıracak kadar eşkiyâlık ettikleri halde Bâb-ı-Âlî'nin ses çıkarmamasıdır! Yukarıki fıkrada gördüğümüz Bulgar isyân gibi «Selânik vak'ası» da Avrupa efkâr-ı umumîyyesinin Türkiye'ye karşı galeyânını büsbütün artırmış sayılır. Aşağıda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

10 Mayıs 1876=15 Rebî'ül-âhir 1293, Çarşanba: «Talebe-i-ulûm»un mürettep nümâyişleri.

(Yukarıki senenin «25/26 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi Mahmud Nedim Paşa'nın bu ikinci sadâretinde Hüseyn Avni Paşa Ser-askerlikte ve Midhat Paşa da Adliye nezâretinde bulunmuşsa da, Mahmud Nedim biraz sonra Hüsyn Avni'yi Bursa valiliği ile Istanbul'dan uzaklaştırınca Midhat Paşa da «hasb-el-ittifak» Adliye nezâretinden isti'fâ etmiştir. Bu «İttifâk» Sultan Aziz'e karşıdır ve hedefi de padişanın hal'idir. Bu hedefe varabilmek için de tekrar iş başına gelmek lâzımdır. Ma'zuliyyet devrini «Topkapı hâricinde binâ eylediği kasırda», yâni «Çırpıcı-çayırındaki meşhur köşkünde» geçirmekte olan Midhat Paşa Bosna-Hersek ve Bulgaristan isyânlarıyle yukarıki senenin «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Tenzîl-i fâiz» kararından dolayı efkâr-ı-umumîyyenin hissetmekte olduğu teessürden istifâdeye kalkışarak hükûmet aleyhine bir hareket hazırlamaya karar vermiş ve işte bu maksatla veliaht Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki'den aldığı paraları Istanbul'daki büyük medreselerin talebesine gizlice dağıttırıp bu gün başlayan ve kansız bir isyân mâhiyyetini alan softalar nümâyişini hazırlamıştır. Bu noktada paşanın muhâlifleriyle taraftârları müttefiktir; meselâ Midhat Paşa'nın aleyhinde bulunan Mahmud Celâlüddin Paşa şöyle anlatır:

«Istanbul'da bir heyecân çıkarmanın çâresine bakılması zımnında şehzâde Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki Midhat Paşa delâletiyle medârise hafiyyen akça dağıdup Talebe-i-ulûm'u ayaklandırılmış».

Bundan anlaşıldığına göre softalara dağıtılan paralar veliahtın kesesinden çıkmıştır. Hüseyn Avni ve Midhat Paşaların hayrânı olan Tevfik Nurüddin de «Sultan Aziz'in hal'i ve intihârı» ismindeki risâlesinde **(X)** şu izahâtı verir:

«Bunlar re's-i kârda olmadıklarından ellerinde hiç bir kuvvet yoktu. Maksadın husûlü içün re'si-kâra geçmeleri lazımdı. Bu sebepten Midhat Paşa bâzı ulemâyi kendisine celbe sa'yederek mevkı'-i-iktidâra geçmek istedi. Hattâ Talebe-i-ulûmun ayaklandırılması rivâyât-ı mevsûkaya göre Midhat Paşa'nın Çırpıcı-çayırı'ndaki meşhur köşkünde düşünüldü».

İkinci Abdülhâmid'in hâtırâtında da:

«Bir takım câhil hocalar arasında kadr-ü-haysiyyeti olmayan asker kaçkını yobaz makulesi birer mecidiyeye toplanarak» nümâyiş yaptırıldığından bahsedilmektedir. Midhat Paşa'nın bu tertibâtta kullandığı vâsıtalar içinde Yeni-Osmanlılardan şâir Ziyâ Bey/Paşa ile Postacı-Âgâh Efendi, ulemâdan Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsi Efendi ve veliaht Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki ile hususî hekimi Kapolyon'dan ve bilhassa nüfuzuyla meşhur Yenikapu Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi'den bahsedilir. İşte bu suretle ayaklandırılan ve Midhat Paşa'nın hâtırâtında söylediği gibi umumîyyetle Rumeli muhâcirlerinden mürekkeb olan bin kadar «Talebe-i-ulûm»a halk arasından katılanlar ve hattâ sarık sararak İlmiyye kisvesine bürünenler de olmuştur. Bunların «müsellehan» dolaştıkları da rivâyet edilir. Bâb-ı-Meşîhat'e, Bâb-ı-Âlî'ye, Bâb-ı-Ser-askerî'ye ve hattâ Sultan Aziz'in o sırada bulunduğu Yıldız'a kadar gidip nümâyiş yapan bu çığırtgan gürûhu «Mir'ât-ı şüûnât» sâhibi Memduh Paşa şöyle tasvir etmektedir.

«Tullâb-ı medâris dûlâb-ı desâis ile âdetâ baş dönmesine uğradıldığından:

— Şeyh-ül-İslâm Hasan Efendi'yi istemeyiz!

— Mahmud Paşa sadârette duracak mı?

makalâtıyla cem'iyyetler akdetmiş»lerdir; fakat yaygara bundan ibâret kalmamış, sadârete pek tabiî olarak Midhat Paşa'yı meşîhate Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in «Şerrullâh» dediği eski Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi'yi istemişlerdir. Mütercim-Rüşdi Paşa'yı da istediklerinden bahsedilir. Sultan Aziz bir bölük askerle bunları derhâl dağıttırabileceği halde o yola gitmeyip işe ehemmiyet vermiş, bu yaygaraları millî bir galeyân zannederek Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'le Ser-yâver Halil Paşa'yı ayaklarına gönderip arzularının is'âf edileceğini bildirerek işi i'zâm etmiş olmakla tenkid edilir. İşte bundan dolayı Çarşanba günü başlayan nümâyişler Cuma günü kabine değişikliğine kadar üç gün sürmüş ve hattâ «Talebe-i-ulûm» gürûhu geceleri sokaklarda geçirmiştir.

Gene bu sırada bir takım müheyyiç şâyialar da neşredilmiştir. Meselâ verâset usulünü değiştirip büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'yi veliaht ilân etmek isteyen Sultan Aziz'in ahâliden muhâlefet gördüğü takdirde Istanbul'a kırk bin Rus askerî getirteceğinden dem vurulmuş ve Rus sefiri mâhut İgnatyef de Müslümanların Hıristiyanları keseceği hakkında bizzât ortaya attığı şâyiaya bir ciddiyet rengi vermek üzere sefârethânesinin etrâfına bir kaç yüz Karadağlı muhâfız koyunca Avusturya sefiri de kendisini taklid etmiştir.).

(X) Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in «Hakaayık-ül-beyân fî hakkı cennetmekân Sultan Abd-ül-Aziz Hân» ismindeki eseri işte bu risâleye karşı reddiye olarak yazılmıştır.

11 Mayıs 1876=16 Rebî'ül-âhir 1293, Perşenbe: Mahmud Nedim Paşa'nın azli.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz «Talebe-i-ulûm» nümâyişidir. Sonsuz seyyiâtıyla Sultan Aziz'in de lekelenmesine sebeb olan bu fecî adamın şahsiyyet ve mâhiyyeti için yukarda 1871=1288 vukuâtının «8 ve 25 Eylül» fıkralarına bakınız. Mahmud Nedim'in bu son sadâreti 1875=1292 senesi 26 Ağustos=24 Receb Perşenbe gününden itibaren 8 ay, 16 gün sürmüştür. «Mühr-i-Hümâyûn» alındıktan sonra «Talebe-i-ulûm» korkusuyla Bâb-ı-Âlî'den yayan çıkıp İran sefâretine can attıktan sonra bir araba getirtip yalısına giderek hayatını güçlükle kurtardığından bahsedilir).

12 Mayıs 1876=17 Rebî'ül-âhir 1293, Cuma: Mütercim-Rüştü Paşanın dördüncü sadâreti.

(Âlî Paşa'nın ölümünden itibaren Bâb-ı-Âlî'de iki hizip belirmeye başlamıştır. Mahmud Nedim ve Sakızlı-Es'ad Paşalarla Şeyh-ül-İslâm Hasan Fehmi Efendi gibi Sultan Aziz'in emirberleri vaziyetindeki saraycı devlet-adamlarına mukâbil Mütercim-Rüşdi, Hüseyn Avni ve Midhat Paşalarla eski Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullâh Efendi gibi Abd-ül-Aziz düşmanlığında ittifâk etmiş bir muhâlif zümre teşekkül etmiştir; Sultan Aziz'in felâketini el-birliği ile hazırlayan bu intikamcı ve kinci zümreye «Erkân-ı-erbea», «Erkân-ı-müttefika» ve «Erkân-ı-hal'» isimleri verilir. Yukarda gördüğümüz «Talebe-i-ulûm» yaygarası üzerine Mütercim-Rüşdü Paşa sadr-ı-a'zam olunca Hüseyn Avni Ser-askerliğe, Midhat Paşa «Mecâlis-i Âliye'ye me'mur» ünvânıyla nezâretsiz nâzırlığa ve Hasan Hayrullâh Efendi de Meşîhat makamına getirilmek suretiyle «Erkân-ı-erbea» aynı kabinede birleştirilmiştir. Sultan Aziz'in çok tenkid edilen bu gafletine sebep, birer mecidiyyeye sokak çığırtganlığı yapan Rumeli softalarının tertipli yaygaralarını millî bir galeyân zannetmiş olmasıdır! İşte bundan dolayı yeni sadr-ı-a'zamı huzûruna kabul edince:

— Sizi halk istediğinden me'mur ettim!

demiş ve Rüşdü Paşa da iki yüzlülükle dalkavukluk ederek:

— Efendimiz halk bizi ne bilsün? İştihâr-ı nâmımız teveccühât-ı Şâhâneniz semeresidir!

demişse de pâdişah sözünü tekrar etmek suretiyle yeni kabinenin kendi i'timâdıyla iş başına gelmiş olmadığını anlatmak istemiştir. Bu değişikliğin haricî siyâset itibarıyla de büyük bir ehemmiyeti vardır. Mahmud Nedim'in temsil ettiği Rus siyâseti yerine Mütercim-Rüşdü, Hüseyn Avni ve Midhat Paşaların temsil ettikleri İngiliz siyâseti kaim olmuş demektir. Mütercim-Rüşdü Paşa'nın bu dördüncü sadâreti «Hali'ler ve iclâslar devri»ne, yâni Sultan Aziz, Sultan Murad ve Sultan Hamid devirlerine müsâdiftir).

13 Mayıs 1876=18 Rebî'ül-âhir 1293, Cumartesi: Berlin memorandumu.

(Hersek isyânı 1856 Paris muâhedesinde imzâları bulunan «Düvel-i-Muazzama»nın ikide bir müdâhalesine vesile teşkil etmiş ve Bâb-ı-Âlînin miskince cevapları da bu müdâhalelere âdetâ meşrû bir hak mâhiyyeti vermiştir. Yukarıki senenin «20 Ağustos»ve bu senenin «31 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. O fıkralarda gördüğümüz Decazes notasıyla Andrassy/Andraşi lâyihasından sonra zuhur eden «Selânik vak'ası» da bu seferki Berlin memorandumuna sebeb olmuştur. Bu «Vak'a» için yukarda bu sene vukuâtının «6 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Berlin memorandumu 11 Mayıs=16 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Berlin'de toplanan Rus başvekili Gortschakoff/Gerçakof, Alman baş-vekili Bismark ve Avusturya baş-vekili Andrassy/Andraşi'nin müşterek eseridir; Gorçakof'un kaleme aldığı rivâyet edilir. 1856 Paris muâhedesinde imzâları bulunan devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da tasvibine arzedilmiştir. Başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Selânik vak'asının bilhassa İzmir ve Istanbul'da da tekerrür etmek ihtimâlinden dolayı bu gibi yerlere büyük devletlerin filolar gönderip el-birliği ile hareket etmeleri;

2 — Mevcut gerginliğe sebeb olan Bosna-Hersek meselesinin Andrassy lâyihasındaki esaslara göre tesviyesi;

3 — Türkiye'nin Avrupa'ya karşı taahhütlerinin müşterek kefâlet altına alınması;

4 — Bosna-Hersek'de iki aylık bir mütâreke ilânıyla Türk kuvvetlerinin muayyen bir noktaya çekilmesi, tahribâtın tazmini ve konsolosların ıslâhâtı murâkabe etmesi;

5 — Mütâreke müddeti içinde bunlar yapılmadığı takdirde devletlerin fi'len müdâhalesi.

Bu teklifleri yapan üç imparatorluğun Şark siyâsetleri İngiliz politikasına uymadığı için İngiltere hükûmeti 15 Mayıs=20 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü kat'î bir lisanla red cevâbı verince iş suya düşmüş, bununla beraber İtalya ile Fransa kabul ettikleri için beş devlet nâmına 30 Mayıs=6 Cumâdâ-l-ûlâ Salı günü memorandumun Bâb-ı-Âlî'ye tebliği kararlaşmışsa da o günün Türkiye'de saltanat tebeddülüne tesâdüf etmesinden dolayı bu müthiş müdâhale hiç bir zaman tatbik edilememiştir).

30 Mayıs 1876=6 Cumâda-l-ûlâ 1293, Salı: Sultan Abdül-Aziz'in hal'i.

(Sultan Aziz «Erkân-ı-Erbea» denilen dört kişinin şahsî kin ve garazından dolayı tahtından indirilmiştir. Bunlardan Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa Sultan Mecid devrinde

parladıktan sonra Sultan Aziz devrinde iki defa Sadârette ve üç defa Ser-askerlikte bulunmuş olmakla beraber ma'zuliyyet fâsılaları uzun sürmüş olduğu için pâdişaha diş bilemiş bir «Ayyâr-ı efsunker»dir; Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre işte bundan dolayı «Pâdişahdan münfail ve saray aleyhindeki fikirlere mütemâyil» dir, hattâ hal'inden sonra bir gün Bâb-ı-Âlî'de toplanan bir mecliste:

— Ahd-i saltanatında on bir sene ma'zul bulundum!

diye husûmetinin sebebini ilândan bile çekinmemiştir; fakat deve kiniyle meşhur olan Ser-asker Hüseyn Avni o hususta Mütercim-Rüşdi'yi de, «Erkân-ı-Erbea»nın diğer ikisini de gölgede bırakır. Kalbinde kinden başka hiç bir hisse yer bulunmayan bu amansız adamın dolambaçlı şahsiyyeti için yukarda 1874=1200 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. Hüseyn Avni işte o fıkrada bahsi geçen bir kadın meselesinden ve 1871=1288 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasında gördüğümüz tardıyla nefyinden dolayı ylllardanberi pâdişahtan intikam almaya çalışmakta, hal'ini ve hattâ telmismini **[telhisini?]** tasarlamaktadır! Bu tarihten 1 sene, 1 ay, 6 gün evvel sadâretten azil üzerine tedâvi bahânesiyle Londra'ya gittiği zaman Sultan Aziz'in hal'ine İngiliz vükelâsının muvâfakatlerini istemekten bile çekinmemiştir. 1875=1290 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına bakınız. Bunun sebebi, Rus taraftârı olan Mahmud Nedim'i iş başına getirmiş olmasından dolayı İngiltere'nin artık Sultan Aziz'den yüz çevirmiş olmasıdır. Her halde Hüseyn Avni hâricî siyâseti bile şahsî kin ve garazına âlet etmekten çekinımeyecek kıratta bir mahlûktur. Bunun işte böyle olduğunda umumîyetle ittifâk edilir.

Bâzı menbâlarda Midhat Paşa'nın yalnız meşrûtiyet, sevdâsıyla bu işe karıştığından ve hiç bir şahsî hisse kapılmadığından bahsedilirse de doğru değildir. Sultan Aziz devrindeki ilk sadâretinden 2 ay, 19 günde azledilivermesi içine işlemiş ve hattâ hâtırâtında 37 senelik me'muriyyet hayatında «ilk infisâli» olduğundan bahsetmiştir. Saraydaki orta-oyunlarında yapılan vükelâ taklitlerinden bütün «Erkân-ı-erbea» gibi o da çok müteessirdir. Paşanın hâtırâtını neşreden oğlu Ali Haydar Midhat Bey her ne kadar «Hal'in garaz-ı şahsîden ileri gelmediğini isbât» için «Tabsıra-i ibret»in 165 inci sahifesindeki hâşiyede babasının Sadr-ı-a'zam Rüşdü Paşa'ya yazmış olduğu mektubun suretini neşretmiş ve bu mektupta Midhat Paşa pâdişahla görüşüp «Islâhât-ı cedide ve muntazama» yapılmasını kabul ettirdiği için «Tebdil-i hareket etmek», yâni hali'den vazgeçmek teklifinde bulunmuşsa da, mektubun altındaki «Safer 93» tarihî bu tezkirenin uydurma olduğunu göstermektedir; çünkü Safer ayında sadr-ı-a'zam Rüşdü Paşa değil, Mahmud Nedim Paşa'dır ve Mütercim-Rüşdü Paşa'nın sadâreti o tarihten iki ay sonra «Rebî'ül-âhir» ayına müsâdiftir. Yukarda bu senenin «12 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Zâten Mahmud Celâlüddin Paşa da Midhat Paşa'nın Sultan Aziz'e karşı, «Husûmet-i zâtiyye»sinden bahsetmekte olduğu gibi, bizzât Midhat Paşa bile hâtırâtında bu noktayı i'tirâf etmekten çekinmemiştir. Paşa'ya göre hal'in en mühim sebebi, «Erkân-ı-erbea»yı mecburiyyetle iş başına getirmiş olan pâdişahın ilk fırsatta bunları azledip Mahmud Nedim Paşa'yı tekrar sadârete dâvet edeceğinin «Tecârib-i adîde ile meczûm» olmasıdır! Hatta; «Mir'ât-ı Hakikat»daki izahâta göre Sultan Aziz o sırada Mahmud Nedim'e sadâret teklif etmişse de Rüşdi, Hüseyn Avni ve Midhat «Istanbul'dan teb'id» edilmedikçe kabul edemeyeceği cevabını almış ve bu mesele «Erkân-ı-erbea» nın Mâbeyn'deki adamları tarafından derhâl kendilerine yetiştirilmiştir. Zâten Midhat Paşa'nın en bâriz vasfı hissiyyâtına mağlûbiyyetinde gösterilir. Yukarda 1872=1289 vukuâtının «30/31 Temmuz» fıkrasına bakınız.

«Erkân-ı-erbea» nın dördüncüsü de Sultan Aziz'in hal'ine fetvâ vermiş olmakla meşhur Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullâh Efendi'dir. Mahmud Celâlüddin Paşa bu nankör ve seciyyesiz yobazı «Sultan Abd-ül-Aziz'in imamlığında bulunarak mizâca hoş gidecek mukallidlikler ve fassallıklarla kat'-ı merâtib etmiş âlim kıyâfetinde bir câhil-i cesur ve cibillet-i redîe ve ef'âl-i rezile ile meşhur» gösterdiği gibi, Baş-Mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey de «Hukuk-ı ubûdiyyet ve nân-u-nemeki bilmeyen câhil ve cesur Hayrullâh yâhut Şerrullâh hâini» demektedir. Sultan Aziz devrindeki ilk meşîhatinden bir ay, sekiz gün içinde azledilmiş olduğu, için pâdişaha garaz bağlaması pek tabiîdir. İşte bundan dolayı bu seferki ikini meşîhatinde «Hıfz-ı ikbâl içün kazıyye-i ittifâkıyyeye hidmet» ettiğinden bahsedilir. «Mir'ât-ı şüûnât» da Sultan Aziz'in bu adam hakkında şöyle bir sözü vardır.

— Hayrullâh Efendi bizim dâirede iken «Müfsid imam» derler idi! Rüşdi Paşa'nın tavsiyesiyle şimdi Şeyh-ül-İslâm nasbeyledik. Allâh vere bir halt etmeseydi!

«Erkân-ı-erbea» içinde yegâne meşrûtiyet taraftârı Midhat Paşa'dır. Diğerlerinin mutlakıyyetçiliğinde umumîyyetle ittifâk edilir. Bu noktayı Midhat Paşa bile hâtırâtında i'tirâf etmektedir. İşte bundan dolayı bu Paşa mutlakıyyetçilerle el-birliği ederken meşrûtiyetçilik kanâatinden fedâkârlık etmeye bile râzı olmuştur. Hal'in askerî cephesini idâre etmiş olan Mekâtib-i-Askeriyye nâzırı Süleyman Paşa «Hiss-i inkılâb» ismindeki eserinde vak'adan sonraki meşrûtiyet münâkaşalarından bahsederken Mütercim-Rüşdi ve Hüseyri Avni Paşaların muhâlefetlerine temâs ettikten sonra Midhat Paşa'nın da onlara uyduğunu şöyle anlatır (S. 60):

«Midhat Paşa lisânından dahî (Bu iki müttefik-i müstebidde karşı ne yapayım? Üçümüz birbirimizin kavline ittibâa söz vermiş idik!) kelime-i acz-tetimmesinden başka söz sudûr etmedi».

Onun için Sultan Aziz'in hal'ini meşrûtiyete doğru bir hamle gibi göstermek kat'iyyen doğru değildir. Alel-usul «Vatan», «Millet» ve «Devlet» gibi yaldızlı kelimelerle süslenen bu karanlık iş, kanâatinden fedâkârlık etmiş bir meşrûtiyetçi ile üç koyu mutlakıyyetçinin müşterek bir kin ve garaz uğrunda el-birliği ederek işledikleri bir şahsî intikam işidir.

Bâzı menbâlarda «Erkân-ı-erbea»nın büyük sırrı, hal'e teşebbüs edilinceye kadar kendi aralarında kalmış gibi gösterilirse de doğru değildir. Bahriye nâzırı Kayserili-Ahmed Paşa müstesnâ olmak üzere diğer vükelâdan gizli tutulmuş olmakla beraber, bir iki senedir bu işe birçok kimse imâle edilmiştir. İlk müteşebbis Hüseyn Avni ve kıdem itibarıyla ikincisi de Midhat Paşa'dır. Bunlar Sadr-ı-a 'zam Rüşdi Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi'yi son zamanlarda elde etmişlerdir. Hüseyn Avni Paşa'nın sadâretten azli üzerine yaptığını 1875=1292 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Avrupa seyâhatinde Paris'e uğradığı zaman görüşmüş olduğu Charles Mismer'in «Souvenirs du monde musulman» ismindeki eserinin 273 üncü sahifesindeki izâha göre, bu ilk müteşebbisin daha o zaman elde etmiş olduğu taraftârların sayısı 62 yi bulmuştur. O zamandanberi geçen bir sene içinde bu miktârın fazlalaşmış olmak ihtimâli de vardır. Yalnız bunların isimleri belli değildir. Mâlûm olanlar, teşebbüse geçildiği zaman rol oynamış olanlardır ve zâten bunların çoğu da son günlerde elde edilmiş olan kumandanlarla zâbitlerdir. Meselâ Süleyman Paşa'nın «Hiss-i inkılâb»ına nazaran Hüseyn Avni Paşa meşhur Dâr-ı Şûrây-ı Askerî reisi müşir Redif Paşa'yı bu son ser-askerliği esnâsında elde etmiştir. En büyük rolü oynayan Süleyman Paşa'yı da Redif Paşa iknâ' etmiş ve işte bunun üzerine Redif ve Süleyman paşalar 25/26 Mayıs=1/2 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe/Cuma gecesi Hüseyn Avni Paşa'nın Kuzguncuk'daki yalısına giderek

işin askerî cephesini müzâkere etmişlerdir. Bu vaziyete göre hal'in ruhu mesâbesinde bulunan Süleyman Paşa bile ancak beş on gün evvel elde edilmiş demektir.

Hüseyn Avni'nin son günlerde Kayserili-Ahmed Paşa ile Redif Paşa'dan başka bizzât elde etmiş olduğu taraftârların en mühimleri kendi bacanağı olan Dâr-ı Şûrây-ı Askerî âzâsından Mir-i-livâ Hüseyn Sabri Paşa, sonraları ferik olan Mir-i-livâ Mösyö-Necib Paşa, Ser-askerlik ser-yâveri Miralay Mustafa Bey ve sonradan ferikliğe kadar yükselen Hâssa meclisi âzâsından Miralay Hacı-Râşid Bey'dir. Bahriye nâzırı Kayserili-Ahmed Paşa da donanma kumandanlığında bulunan Bahriye ınir-i-livası Ârif Paşa'yı elde etmiştir.

— Bu emr-i hayra çarşaf kadar fetvâ yazarım!

diyen Fetvâ-emini Filibeli Kara-Halil Efendi ismindeki seciyyesiz kazaskeri de Midhat Paşa'nın elde ettiğinden bahsedilir. Eski Sadr-ı-a'zam Şirvânî-zâde Rüşdü Paşa'nın küçük kardeşi olan sâbık Istanbul kadısı kazasker Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsi Efendi'yi de Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi iknâ' etmiştir.

Midhat Paşa'nın en mühim faaliyeti veliaht Murad Efendi ile olan gizli muhâberesinde gösterilir. Bir hayli zamandır devâm edip duran bu muhâberede vâsıta ittihâz ettiği adamlar şâir Ziyâ Bey/Paşa ile Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki ve aslen İtalyan olan hususî hekimi Doktor Capoleone/Kapolyon'dur. Nüfuzuyla meşhur Yenikapu Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi'nin de Midhat Paşa delâletiyle hal'e taraftâr olduğundan bahsedilir.

İşin askerî cephesinde en mühim rolü oynayan şahsiyyet, sonradan müşirliğe kadar yükselerek Rumeli harb orduları umum-kumandanlığında bulunan ve ilmî sâhada da «Tarih-i âlem», «Umdet-ül-hakayık» ve «Mebâni-l-inşâ» gibi eserleriyle şöhret bulan Mekâtib-i-Askeriyye nâzırı Mir-i-livâ Süleyman Hüsni Paşa'dır. Çok samimî bir meşrûtiyetçi olan ve sırf millî ve vatanı hislerle bu işe girişen zavallı Süleyman Paşa ser-asker Hüseyn Avni Paşa tarafından meşrûtiyet hakkında bir takım müphem vaitlerle nasıl aldatılmış olduğunu «Hiss-i inkılâb» ismindeki eserinde bizzât anlatır.

Süleyman Paşa'nın elde ettiği zâbitler, en mühim vazifeleri der-uhde eden kıt'a kumandanlarıyla Mekteb-i-Harbiyye zâbitleridir. Bunların da en mühimmi Istanbul Merkez-kumandanı Mir-i-livâ Mustafa Seyfi Paşa'dır; Mekteb-i-Harbiyye zâbitleri içinde bilhassa mektebin Dâhiliyye miralayı Ahmed Hıfzı Bey'den ve edebî eserleriyle mârûf Erkân-ı-harb kolağası Manastırlı-Rif'at Efendi ile sonraları ferik rütbesiyle İşkodra valisi olan kolağası Bedri Efendi'den bahsedilir. Gene Süleyman Paşa tarafından Taş-kışla'da elde edilip kıt'alarının başında Dolmabahçe sarayını muhâsara ederek hal'i te'min eden zâbitlerin başlıcaları da Hâssa beşinci Talîa taburu binbaşısı İzzet Efendi, Hâssa birinci alay ikinci tabur binbaşısı Edhem Bey, Hâssa dördüncü Talîa taburu binbaşısı Osman Ağa, Tarabya ve Büyükdere telgrafhânelerini işgâl eden İstinye karakol yüzbaşısı Halil Ağa ve veliaht Murad Efendi'nin adamlarından olup vak'anın günüyle saatini kendisine haber vermiş olan Hâssa beşinci Talîa taburu birinci yüzbaşısı Necib Efendi'dir. Tabiî bütün bu küçük rütbeli zâbitler mâhut «Erkân-ı-erbea» gibi kin ve garazla değil, tıpkı zavallı Süleyman Paşa gibi vatan ve hamiyyet hisleriyle iyi bir şey yaptıklarına inanarak kelleyi koltuğun altına almışlardır.

Teşebbüsün tesiri iki sebeple izah edilir. Biri «Erkân-ı-erbea» nın saraydaki adamlarından gizlice haber aldıklarına göre Sultan Aziz'in kendilerini azledip Mahmud Nedim Paşa'yı sadârete ve eski ser-asker Derviş Paşayı da tekrar seraskerliğe tâyin etmek üzere kat'î kararını vermiş olmasıdır; bilhassa bundan dolayı «Paşaların can başlarına sıçrayıp tevakkuf zamanı

geçti diyerek» hemen faaliyete giriştiklerinden bahsedilir. İkinci sebep de bu tarihten on sekiz gün evvel «Talebe-i-ulûm» un üç gün süren mürettep nümâyişleri üzerine «Erkân-ı-erbea» iş başına gelince pâdişahın Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'i Bâb-ı-Meşîhat'e gönderip ulemâyı toplatarak bir daha öyle bir münâsebetsizlik olduğu takdirde düşman için hazırladığı orduyla donanmayı kendilerine karşı kullanacağını tebliğ ettirmek suretiyle bütün ilmiyye zümresini tehdid etmiş olmasıdır. Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullâh Efendi meseleyi derhâl Hey'et-i-vükelâ'ya arzetmiş, hükûmet ulemâ lisânından pâdişaha bir nevi istiğfarnâme yazdırmış, fakat bu müthiş tehdit «Havâss-ı vükelâ»yı pek tabiî olarak büyük bir telâşa düşürmüştür.

Efkâr-ı-umumîyyeye karşı hal'e bir meşrûiyyet şekli vermek ve bilhassa halkı Sultan Aziz'den soğutmak üzere ustalıklı bir propaganda yapılmakta da kusur edilmemiştir. Meselâ pâdişahın verâset usulünü değiştirip büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'nin veliahtlığını te'min için Istanbul'a kırk bin kişilik bir Rus ordusu getirteceği ve devlet hazinesinde beş para olmadığı halde saray hazinesinde elli milyon lira mevcud olduğu şeklindeki şâyialar hep işte bu menfi propaganda mahsulleridir.

Bir de bir milyon liralık bir rüşvet meselesi vardır. Yukarda 1875=1292 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Tenzîl-i fâiz» kararının hem hâriçte, hem dâhilde hâsıl ettiği sû'-i-te'siri izâle için bir Londra bankasıyla müzâkereye girişip «Tevhîd-i düyun» şeklinde bir muâmele yaptırmaya kalkışmış olan Mahmud Nedim Paşa gümrük, tütün, tuz vesâire rüsûmuyla 7-8 vilâyet a'şârını karşılık göstermek suretiyle işi bir ecnebî «Şirket-i iltizâmiyye»sine otuz sene müddetle ihâle etmeye karar vermiş ve bu muâmeleden komisyon ismiyle alınacak bir milyon lira için Yunanlı sarraf Zarifi'den aldığı taahhüt senedinin tercümesini de Sultan Aziz'e takdim etmiştir. Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'e göre bu paranın pâdişaha tahsis edilmesine sebep, hünkârın «Tahsisât-ı Hümâyûnlarından alarak Avrupa'ya top vesâire siparişleri» yapılmış ve «Tenzîl-i fâiz» kararından dolayı pâdişahın bir müddet evvel «Birçok zararlara» uğratılmış olmasıdır. Mütercim-Rüşdi Paşa sadr-ı-a'zam olunca Sultan Aziz bu senet tercümesini Mâbeyn Baş-kâtibi Âtıf Bey'le kendisine göndermiş, Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre muâmele yapıldığı takdirde «Vikaye-i istifâdesi»ni emretmiş ve Hâfız-Mehmet Bey'e göre de «Devlet ve milletçe hayırlı olup da mevkı'-i icrâya konulacak olursa zinhâr aldanmasunlar gibi bir İrâde-i-Seniyye» tebliğ ettirmiştir. Hali'vak'asında Sultan Aziz'i lekelemek için Mütercim-Rüşdi Paşa'nın herkese gösterdiği meşhur senet işte budur.

Hal'in günüyle saati bir iki kere değişmiş ve nihayet bu Salı günü yapılmasına karar verilmiştir. Dolmabahçe'nin veliaht dâiresinde bulunan Murad Efendi'ye asker sarayı kuşatınca kendiliğinden dışarı çıkması teklif edilmişse de kat'iyyen kabul etmeyip askerin saraya girerek kendisini dışarı çıkarmasında ısrâr etmiştir; bunun sebebi, muvaffak olunamadığı takdirde kendisini Sultan Aziz'e karşı kabahatsız göstermek istemesidir. «Erkân-ı-erbea» nın ilkönce ezânî saat 5=zevâlî 12,32 de harekete geçilmesini istemeleri de aynı sebepledir. Onlar da muvaffak olamadıkları takdirde meseleden hiç bir haberleri olmayıp Bâb-ı-Âlî'de çalışmakla meşgul olduklarından bahsederek kabahatı zavallı askerlere yüklemek suretiyle işin içinden sıyrılıvermek için öyle bir saat tâyin etmişlerdir. Fakat askerî harekâtın idâresini der-uhde etmiş olan Süleyman Paşa o saatin tehlikeli olacağını söyleyerek şiddetle i'tirâz etmiş ve nihayet sabaha karşı herkes uykudayken yapılması kabul edilerek ezânî saat 9=zevâlî 4,34 de harekete geçilmesi kararlaşmıştır.

Herkes gibi Sultan Aziz de o saatte derin bir sabah uykusu içinde bulunduğu için haberi bile olmadan âdetâ el-çabukluğu ile hal'edilivermiştir. Büyük bir kısmı Taş-kışladan gelmiş olan

taburlarla Mekteb-i-Harbiyye'nin 300 kadar talebesi Dolmabahçe'yi hemen çevirmiş, donanma gemileriyle kayıkları da deniz tarafını tutmuş ve Mekâtib-i-Askeriyye nâzırı Süleyman Paşa da karadaki muhâsara kuvvetlerine kumanda etmiştir.

O sırada «Erkân-ı-erbea» ile Dâr-ı-Şûrâ reisi Redif Paşa ser-asker Hüseyn Avni Paşa'nın Kuzguncuk'daki yalısındadır. Sabaha karşı bunlardan Mütercim-Rüşdi ve Midhat Paşalarla Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi Bâb-ı-Ser-askerî'ye gitmek üzere kayıkla Bahçekapısına, Hüseyn Avni ve Redif Paşalar da Dolmabahçe'ye gitmek üzere Salıpazarına çıkmışlardır. Redif Paşa umumî harekâtı tâkib etmek üzere Dolmabahçe karakoluna girmiş ve Hüseyn Avni Paşa da yeni pâdişahı alıp Ser-asker kapısına götürmek üzere arabada beklemiştir.

Süleyman Paşa veliahtın yukarda bahsettiğimiz şerâitini yerine getirerek saraya girmiş, merdiven başındaki sofada bekleyen Murad Efendi'nin önüne düşüp dışarı çıkarmış, kapının önünden itibaren bütün asker selâma durmuş ve tam işte o sırada arabasıyla yaklaşan Hüseyn Avni tarihî bir terbiyesizlik edip üç kıt'a üzerindeki muazzam imparatorluğun yeni pâdişahını arabadan inmeye lüzum görmeyerek:

— Buyrun!

diye yanına almak küstahlığını irtikâb etmiştir. Murad Efendi arabaya girince bir rivâyete göre Hüseyn Avni Paşa kendisine tabancasını verip:

— Eğer hayatınız tehlikede kalırsa bu tabanca ile evvelâ kulunuzu öldürünüz!

gibi bir şey söylemiş ve diğer bir rivâyete göre de tabancayı veliahtın ağalarından biri takdim etmiştir. Murad Efendi'yi ürküten ikinci hâdise de kendisiyle yanındaki ser-askeri tanımayan Suriyeli askerlerin:

— Yasak!

diye süngüye davranmalarıdır; arapça bilen bir zâbit kim olduklarını söyledikten sonra araba kordondan dışarı çıkabilmiş ve içindeki iki yolcu çok şiddetli bir yağmur altında Dolmabahçe câmiinin yanındaki rıhtıma inip orada bekleyen üç çifte kayığa binmiştir. Biraz açıldıktan sonra ser-askerin beş-çiftesine ve ondan sonra da tersâne çatanasına aktarma ettiklerinden ve hattâ ser-asker bir zırhlıya yaklaşmak istediği halde Murad Efendi'nin şüphelendiği için müsâade etmediğinden bahsedilir. Veliahdin sinirlerini bozan ilk aksilikler işte bunlardır. Her halde yeni pâdişahın Sirkeci iskelesinden bir kira arabasıyla Ser-asker kapısına «Dehşet ve haşyet içinde» vâsıl olduğu muhakkaktır. Aşağıki fıkraya da bakınız.

Sultan Aziz'i hal'edebilmek için efkâr-ı-umumîyyeye karşı bir takım yalanlar ve iftirâlar uydurularak tertib edilen meşhur fetvâ muhtelif menbâlarda bir takım kelime değişikliklerine uğramaktadır ve hattâ sonundan bir iki kelime eksiktir; İbn-ül-Emin'in «T.T.E.M.»nda faksimilesini neşrettiği hakiki metin şöyledir. «Emîr-ül-Mü'minin olan Zeyd muhtell-üş-şuûr ve umûr-ı siyâsiyeden bi-behre olup emvâl-i mîriyyeyi mülk-ü-milletin tâkat ve tahammül edemeyeceği mertebe masârif-i nefsâniyyesine sarf ve umûr-ı diniyye ve dünyeviyyeyi ihlâl-ü-teşviş ve mülk-ü-milleti tahrib edip bakaası mülk-ü-millet hakkında muzırr olsa hal'i lâzım olur mu?

«Beyan buyrula. El-cevab: Allâhu Teâlâ a'lem OLUR».

Neşrinden itibaren birçok tenkitlere uğramış olan bu çürük fetvâda Sultan Aziz'e isnâd edilen cinnet, siyasî cehâlet, umûr-ı diniyyeyi ihlâl ve mülk-ü-milleti tahrib iftirâlarıyla bakaasının mülk-ü-millet için muzır olacağı hakkındaki iddiâ kat'iyyen doğru değildir. Fetvâ-emini Kara-Halil Efendi'yi konağına celbedip bu fetvâyı yazdırmış olan Midhat Paşa, sonradan Tâif'de yazdığı hâtırâtının «Tabsıra-i ibret» ismindeki birinci cildinin 150 nci sahifesinde âdetâ kendi eseri demek olan hali'fetvâsını bizzât tekzib ederek:

«Sultan Abd-ül-Aziz âkıl ve fatîn ve hayırhâh-ı devlet ve âlîhimmet bir zât olduğu ve devlet ve memleketin hüsn-i idâresi kanun ve nizam ile olmak lâzımgeleceğini cümleden ziyâde bildiği halde sonradan nasılsa tebdil-i ahlâk ederek ulüvv-i himmet yerine kibr-ü-azamet kaaim olmuş ve hisabsız sarfiyyat-u-israfat kapıları açılmış ve hele Âlî Paşa'nın vefâtını müteakıb Mahmud Nedim Paşa'nın sadârete vürûduyla hal bütün bütün tegayyür etmesiyle kavânîn ve nizâmât hükümsüz kalup umûr-ı devletde birçok sû'-i-istimâlât meydan almış»

olduğundan bahsetmek suretiyle Sultan Aziz'in mâhut fetvâda iddiâ edildiği gibi «muhtell-üş-şuûr» olmayıp «Âkıl ve fatîn» olduğunu, «Umûr-ı siyâsiyyeden bibehre» olmayıp devlet idâresini «Cümleden ziyâde bildiği»ni, «Mülk-ü-milleti tahrib etmiş» olmayıp «Hayır-hâh-ı devlet ve âlî-himmet bir zât olduğu»nu ve nihayet son zamanlarındaki israflarıyla kanunsuzluklarının mes'uliyyeti de Âlî Paşa'nın ölümünden sonra iş başına gelen Mahmud Nedim'e âid olduğunu bütün vuzûhuyla i'tirâf etmektedir. Gene Midhat Paşa hâtırâtının «Mir'ât-ı hayret» ismindeki ikinci cildinin 7 nci sahifesinde de:

«Hâkan-ı müşârünileyh zeki ve âkıl olmasıyla mülkün ve tebea-i devletin eski vakitler gibi idâresi mümkün olamayacağını bilmez değil»

dedikten sonra, işte bu «zeki ve âkıl zât»ın mutlakıyyet zihniyetinden ve bir kısım halkın da kendisi gibi düşündüğünden bahsetmektedir. «Erkân-ı-erbea» işte bu «Âkil», «Zeki» ve «Fatîn» zâta cinnet isnâd etmekten çekinmemişlerdir. Bu meselede Midhat Paşa gibi «Bâb-ı-Fetvâ» da kendikendini tekzib etmekten utanmamış, hal'i fetvâsında Sultan Aziz'i mecnun gösterdikten bir kaç gün sonra ölümünü intihârla izah için verdiği «İ'lâm-ı şer'î» de merhumun hal'inden sonra şuûruna halel geldiğinden bahsetmiştir.

Sultan Aziz'in Dolmabahçe'den Topkapı sarayına nakli üzerine kendi el-yazısıyla Sultan Murad'a yazmış ve o zamanki gazetelerin neşretmiş olduğu meşhur tezkiredeki kuvvetli muhâkeme ile metin ifâde karşısında fetvâdaki isnâdın mâhiyyeti halk arasında da derhâl anlaşılmıştır; bu tarihî tezkirenin doğru şekli şöyledir:

«Evvelâ Cenâb-ı Allâh'a, ba'dehu atebe-i Şevketlerine sığınırım. Hidmet-ı milletde [sarf-ı] mesâi etmiş isem de hoşnûdi hâsıl edemediğimi beyân ve Zat-i Şâhânelerinin hoşnûdi-i milleti müstelzim olacak hayırlu işlere muvaffakıyyetini temenni ile beraber kendi elimle silahlandırdığını asker beni bu hâle getirdiğini tahattur buyurmalarını tavsiyeye ibtidâr ederek mürüvvet ve insâniyyet sıkılmışlara yardım etmek meziyyetini gösterdiğinden, [bu] tengenây-ı ızdırâbdan halâs ile bir mekân-ı mahsus içün inâyet-i Şehriyârîlerini recâ ve saltanat-ı Âl-i Osman'ı Sultan Mecid Hazretlerinin hânedânına tebrik eylerim».

Hal'in ilk foyası işte bu mektubun neşriyle meydana çıkmış ve halk arasında derhâl dedikodular başlamıştır. Her halde «Erkân-ı-erbea»nın şu tarihî gafletine bakınca Sultan Aziz'in Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa'dan bahsederken:

— Benim ecdâdım bu gibilerin aklıyla hareket etmiş olsaydı, Konya ovasında koyun sürüleriyle hayme-nişîn olmaktan kurtulamazdık!

demesine hak vermemek kabil midir? Fetvâ metnindeki «Umûr-ı diniyyeyi ihlâl» iddiâsı da çirkin bir iftirâdan başka bir şey, değildir; Memduh Paşa'nın «Mir'ât-ı şüûnât» ında pâdişahın dindarlığı:

«Abd-ül-Aziz Han müskirât isti'mâl etmezdi. Evâhir-i eyyâm-ı saltanatında su yerine Zemzem içmekden mütelezziz olurdu»

şeklinde izah edilir. Her akşam rakı içenlerin su yerine Zemzem içen ve Kur'an okurken ölen bir zâtı dinsizlikle ithâma kalkışmaları her halde pek sık görülen manzaralardan olmasa gerektir.

Sultan Aziz'in cülûs toplarıyla uyandığından ve donanma gemilerindeki bayrakları görünce:

— Bu toplar cülûs topları olacaktır.

dediğinden bahsedilir. Biraz sonra hükûmetin hem hal'i, hem Topkapı sarayına nakli kararını tebliğe me'mur ettiği Baş-Mâbeynci Hâfız-Mehmet ve Baş-Kâtip Âtıf Beylerle Dâr-üs-Saâde ağası Cevher Ağa bin türlü tereddüdlerle vaziyeti arzedince derin bir tevekkülle:

— Ne yapalım, kader böyle imiş!

diye teslimiyyet göstermiş ve Murad Efendi'nin pâdişah olduğunu öğrenince:

— Acâyip!

dedikten sonra içini şöyle dökmüştür.

— Böyle olacağını biliyordum. Zirâ selâtin-i sâlifeden benim gibi bu devletin i'lây-ı şevket-ü-şânına hidmet edenler düçâr-ı felâket oldular. Amcam şehid-i mağfûrun [Üçüncü Selim'in] ahvâli ve uğradığı felâketin derecesi sahâyif-i tarihî al kanlara boyadı, cümleye bir esef-i ebedi yâdgârı bıraktı. Bu her-bâr gözlerimize çarpmaktadır. İşte onların gördükleri felâket benim hakkımda da zuhûra geldi.

Dolmabahçe halkının hıçkırıkları içinde rıhtıma inen Sultan Aziz'le âile ve maiyyet efrâdı kayıklarla Sarayburnu'na nakledilmişlerdir. Kendisinin bindiği beşçifteye oğullarından Yusuf İzzüddin ve Mahmud Celâlüddin Efendileri ve Baş-kâtibiyle Baş-mâbeyncisini almıştır; Vâlide-Sultan ve küçük şehzâdelerden Abdül-Mecid, Şevket ve Seyfüddin Efendilerle harem ve maiyyet takımı diğer kayıklardadır. Süleyman Paşa'nın «Hiss-i inkılâb» ında yalnız iki şehzâde ile on bir kadın ve beş harem-ağasından bahsedilir. Sultan Aziz Dolmabahçe'den çıkarken, dâimâ yatak-odasında bulundurduğu tarihî palayı da pek tabiî bir müdâfaa hissiyle sakosunun altına asmıştır.

Kendi yaptırdığı donanmanın bayraklarla donanmış zırhlıları arasından nemli gözlerle geçen Sultan Aziz şiddetli bir yağmur altında sır-sıklam olarak Sarayburnu'na çıkmış, orada bekleyen bir tek arabaya kendisi binmiş ve maiyyeti de yağmur altında yayan yürümüştür. Bilhassa Üçüncü Selim'in dâiresine konulmasından ve istediği bir sıcak çorba ile bir dilim ekmeğin verilmemesinden çok müteessir olduğu rivâyet edilir.

Abd-ül-Aziz'in felâketinden bi-l-istifâde yağmacılık işte bu gün yapılmış, Vâlide-Sultan'la Kadın-Efendiler çıkarken üzerleri aranıp «Ba'zı zâbitler tarafından mücevherât yoklaması» yapılıvermiş, eşyalar Topkapı sarayına nakledilirken «Erkân-ı-Müttefika» huzurlarında sandıklar açılıp kıymetli şeyler «Tevkif» edilmiş ve sarayın iç-hazinesinde kalan 7-8 yüz bin liralık mücevherât da Sultan Murad'ın bir milyon lirayı bulan borcuna mukâbil «Rehin makamında» yeni pâdişahın meşhur sarrafı Hristaki'ye «Ma'dûd-ül-esâmi zevâtın himmet-i bi-hemtâlarıyla tamâmen devr-ü-i'tâ kılınmış»dır. Artık Istanbul'da durmayıp kapağı Avrupa'ya atan Hristaki'ye «Mâr-ül-beyân mücevherâtın iyd-i-adhâ koçları gibi kurban» olduğundan bahsedilir. Aşağıki fıkrayla daha aşağıda bu senenin «4 Haziran» fıkrasına da bakınız.

Sultan Aziz'in 85 bin altınını da «Cülûs atıyyelerine karşılık» ismiyle yeni Vâlide-Sultan zabtetmiştir. Yedi milyon üç yüz doksan dokuz bin altı yüz altmış beş lira «mikdâr-ı i'tibârîsinde»ki eshâm ve tahvilât da Maliye'nin borcuna mukâbil «Erkân-ı-erbea» kararıyla ve el-çabukluğu ile her nedense hemen Osmanlı Bankasına devredilivermiş ve bu suretle Sultan Aziz'in parasından «Hazîne-i devlete bir akça girmek müyesser olamamış»dır!

İkinci Mahmud'un ikinci oğlu olan Sultan Abd-ül-Aziz 1830=1245 senesi 7/8 Şubat=13/14 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi dünyâya gelmiş olduğuna göre, hapsedildiği gün yaşı tam 46 sene, 3 ay, 20 gün tutmaktadır. Yâni 47 yaşının içinde hal'edilmiş demektir. 1861=1277 senesi 25 Haziran=16 Zülhicce Salı günü tahta çıkmış olduğuna göre de saltanat müddeti 14 sene, 11 ay, 5 gün sürmüştür.

Düşmanlarının ve hattâ Midhat Paşa'nın bile i'tirâf ettiği gibi Sultan Aziz fevkalâde zeki, fatîn ve hüsnüniyet sâhibi bir hükümdardır. Devletin ma'rûz olduğu büyük tehlikelerden dolayı ordu ile donanmanın ıslâhına ve bilhassa en son silâhlarla techiz ve ta'limine fevkalâde ehemmiyet vermiş ve Memduh Paşa'nın tâbiriyle bu işleri «Bâb-ı-Âlî'nin atâletine bırakmayıp» bizzât meşgul olmuştur. Hattâ birçok defalar askerî masrafları kısmak isteyen hükûmetle ihtilâflara bile düşmüştür. Yukarda 1861=1278 vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Avrupa ile Amerika'ya yapılan zırhlı, top ve mühimmât siparişlerine bâzen kendi kesesinden bile yardım etmiştir. Sultan Aziz'in bu mütemâdî gayretiyle devleti yedi yüz bin kişilik muntazam bir ordu çıkarabilecek hâle getirdiğinden bahsedilir. Bilhassa yirmi beş zırhlı ile yüz küsur ahşap harp gemisinden mürekkeb olan donanmayı İngiltere'den sonra dünyanın ikinci deniz kuvveti hâline getirmiş olduğunda ittifâk edilmektedir.

Son sistem bir tersâne ile fabrika da vücuda getirdiği için Istanbul'da da zırhlı yapılmış ve top dökülmüştür. Buna mukâbil kendisi tahta çıktığı zaman devletin bütün askerî teçhizâtı Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in «Hakaayık-ul beyân»ına göre «Dört köhne kapak ve bir kaç ahşap firkateyn ve korvetle dört bin şeşhâne» den ibârettir. Askeri mekteplerin ıslâhıyla büyük bir silâhhâne ve muhtelif kışlalarla istihkâmlar inşâsı gibi muvaffakıyyetleri de bu silsileye dâhildir.

Sultan Aziz'e karşı en şiddetli tenkitler malî sâhadadır. Sultan Abdülmecid'in vefâtında doksan milyona yaklaşan devlet borçları Abd-ül-Aziz devrinin sonlarında 196 milyona yükselmiştir; yalnız bunu kâmilen pâdişahın isrâfından mütevellit göstermek doğru değildir. Bir taraftan ordu ve donanmanın tensik ve techizine âit masraflarla Suriye, Girit, Bosna-Hersek ve Bulgaristan isyânlarının sebeb olduğu muazzam askerî masraflar ve bir taraftan da

Kırım harbindenberi biriken borçların fâizlerini tesviye için akdedilen yeni borçlar düyûn-ı-umumîyyenin mütemâdiyen kabarmasında en büyük âmildir.

Sultan Aziz Bâb-ı-Âlî'nin mârûzât ve mukarrerâtını reddetmeyip daima tasdik etmiş olmakla mâruftur; onun için Âlî ve Fuad Paşalar gibi büyük vezirler devrinde onların gösterdiği tasarruf yolundan gitmekte kusur etmemiştir. 1862=1279 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Âlî Paşa'nın vefâtını tâkib eden ikinci devirde pâdişahın mâlî ahlâkını bozan başlıca âmil Mahmud Nedim denilen canlı fâciadır. Bilhassa saraylar inşâsına çok para döküldüğünden şikâyet edilir. Fakat bunların en büyük ve en muhteşemi olan Çırağan sarayının inşâsına Abdülmecid devrinde başlanıp binâ meydana çıkarılmış ve Abd-ül-Aziz ancak ikmâl ettirmiştir. Kendisinin yaptırdığı en mühim saray Beylerbeyi kasrıdır ve o da pek büyük bir şey değildir; diğerleri bir takım ahşap binâlardan ibârettir. Hattâ Taşlık'da yaptırmaya başladığı câmi ile o câmiye vakfettiği Akaretlerin inşâsını bile lüzumsuzluğu hakkındaki tenkitlerden dolayı durdurmuş olduğundan bahsedilir.

Sultan Aziz'in büyük meziyyetlerine mukâbil büyük kusurları da vardır. Son zamanlarındaki israfçılığından başka, gittikçe artan azametiyle ondan mütevellit gafleti nihayet kendisine bir nevi lâ-yuhtîlik hissi vermiş ve işte bundan dolayı bizzât kendisini tehdid eden tehlikelerin bile arzını imkânsız bir hâle getirmiştir; hattâ son zamanlarında annesinin bile haber aldığı tehlikelerden bahsetmeye cesâret edemediği rivâyet edilir. Bu hâlet-i-ruhiyyesinin teşekkülünde en müessir âmil Mahmud Nedim'in telkinâtıdır. Saltanatının bidâyetinde bir devlet-reisi zihniyetiyle çalışan Sultan Aziz'in nihayet devleti kendi malı gibi saymaya başlaması işte bundandır. Bununla beraber, koç ve horoz döğüştürüp galip hayvanların boynularına murassâ nişanlar taktırdığı hakkındaki dedikoduların aslı, faslı yoktur. Bu iftirâlar «Yeni-Osmanlılar»ın İsviçre'deki neşriyyâtında ortaya atılmış ve ondan sonra ağızdan ağıza yayılmıştır.

Sultan Aziz'in gururuyla azametine rağmen çok nâzik bir zât olduğundan bahsedilir; merhamet ve şefkati de azam et ve ceberûtiyle tenâkuz hâlindedir. Bestelerinin içli ahengi hassasiyyetinin en ince delilidir; çok güzel ney üflediğinden de bahsedilir. «Ressamlar Cemiyyeti Mecmûası»nda neşredilen zarif krokilerinin canlılığı da estetik kabiliyyetinin musıkiden ziyâde resimde tecelli ettiğini gösterecek kuvvettedir.

Abd-ül-Aziz'in en büyük meziyyeti, elindeki kıymetlerden istifâde etmekte kusur etmemiş olmasında gösterilebilir. Âlî ve Fuad Paşaları, hayatları boyunca iş başından ayırmamış olması işte bundandır. Onlardan sonraki sönük devlet-adamlarından kendisine düşman olanları bile icâb ettikçe iş başına getirmesi bu büyük meziyyetin en bâriz delili demektir. Her halde şahsî garazlarından başka bir şey düşünmeyen «Erkân-ı-erbea» nın en büyük fenalığı işte bu noktaya ehemmiyet vermemiş olmalarında gösterilebilir. Onların bu hareketi mutlakıyyeti sürüncemede bırakmış ve Âlî Paşa'nın kurmaya başladığını 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında gördüğümüz millî demokrasi hareketini durdurarak Garp taklidi meşrûtiyyetin iflâsına sebeb olmuştur).

BEŞİNCİ MURAD
(Murâd-ı Hâmis)
— M. 1876=H. 1293 —

1876=1293

30 Mayıs 1876=6 Cumâda-l-ûlâ 1293, Salı: Beşinci Murad'ın cülûsu.

(Sultan Mecid'in büyük oğlu, Sultan Aziz'in yeğeni ve Osmanlı pâdişahlarının otuz üçüncüsü olan Beşinci Murad 1840=1256 senesi 21 Eylül 24 Receb Pazartesi günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 35 sene, 8 ay, 10 gün tuttuğu sırada, yâni 36 yaşının içinde tahta çıkmış demektir. Anası, Sultan Mecid'in ikinci haremi «Şevk-efzâ Kadın-Efendi» dir.

Osmanlı tarihinde en kısa saltanat, Sultan Murad'ın işte bu 93 günlük saltanat devridir; Birinci Mustafa'nın 96 gün süren ilk saltanatı bile bundan üç gün fazladır. Üçüncü ciltte 1618=1027 vukuâtı içindeki «26 Şubat» fıkralarının birincisine bakınız.

Osman Gazi'den Birinci Ahmed'e kadar saltanat verâseti bâbâdan oğula intikal ettiği halde, Birinci Ahmed'in ölümü üzerine bu usule nihayet verilerek büyük oğlu Osman dururken küçük kardeşi Birinci Mustafa tahta çıkarılmak suretiyle «Ekberiyyet» kaidesinin tatbikine başlanmıştır. Uçüncü ciltte 1617=1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. O zamandan itibaren kanunlaşan bu kaideyi Sultan Abdülmecid bozarak çok sevdiği büyük oğlu Murad-Efendi'yi küçük kardeşi Abd-ül-Aziz'in yerine veliaht ilân etmek istemişse de muvaffak olamadığı için Sultan Murad babasının yerine pâdişah olamamıştır. Yeni-Osmanlılarla el-birliği ederek amcası Sultan Aziz'in bir an evvel hal'ine çalışmasında her halde bir taraftan bu hatıranın ve bir taraftan da Abdülmecid gibi Abd-ül-Aziz'in de verâset usulünü Murad Efendi aleyhine değiştirip kendi oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'yi veliaht ilân etmek istemesinin büyük bir te'siri olsa gerektir.

Sâkin, sevimli, nâzik ve hassas bir zât olduğundan bahsedilen Sultan Murad'ın tahsiline çok i'tinâ edilmiştir. Sultan Aziz'le beraber gittiği Avrupa saraylarında amcasından daha iyi bir te'sir bırakmış olması işte bundandır. Şark kültürüyle fen derslerini o devrin en mühim âlimlerinden almıştır. Nesriyle nazmının kuvvetini Gerdan-kıran Ömer Efendi isminde kıymetli bir âlime medyundur. On dört yaşından itibaren Fransızca öğrenmeye başlayıp ilkönce Edhem Paşa'dan, ondan sonra da Kemâl Paşa ile Gardet isminde bir Fransızdan ders almışsa da fazla pratik yapmadığı için iyi konuşamadığından bahsedilir. Bilhassa musıki merakı ibtilâ derecesindedir. Muzika-i-Hümâyûn kumandanı Guatelli Paşa ile Augusto Lombardi isminde iki İtalyandan piyano dersi almış, çok iyi öğrenmiş ve birçok şarkılar bestelemiştir; torunlarından şehzâde Osman Fuad Efendi bir gün bana dedesinin Çırağan sarayındaki felâket yıllarını besteler tertibiyle geçirdiğinden ve bütün bunların büyük kardeşi Ahmed Nihad Efendi'de bulunduğundan bahsetmişti.

Sultan Murad'ın okumadan çok hoşlandığı ve hattâ veliahtlığı zamanında Avrupa'dan mütemâdiyen edebî ve felsefi kitaplar getirtip okuduğu da rivâyet edilir. Meşrûtiyet ve demokrasi taraftârlığında Yeni-Osmanlılar'ın telkinleri kadar her halde bu Garp kültürünün de te'siri olsa gerektir. Bununla beraber demokrasi telâkkisinin nasıl bir telâkki olduğu pek belli değ'ildir; zamana uymuş olmak ihtimâli de vardır; hattâ Londra'da İngiltere veliahtı Edouard'ın delâletiyle ve 33 derece ile Fran-mason teşkilâtına girmiş olması bile bir kanâat meselesinden ziyâde o zümrenin siyasî müzâheretini te'min maksadıyla izah edilebilir.

Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sultan Murad'ın cülûsu çok çirkin bir saray yağmacılığına sebeb olmuş, Sultan Aziz'le âilesine âit mücevherâtın büyük bir kısmı yeni pâdişahın bir milyon lirayı bulan borcuna mukâbil «Erkân-ı-erbea» tarafından sarraf Hristaki'ye devrediliverdikten başka mütebâki kısmını da yeni Vâlide-Sultan'la Mâbeyn müşirliğine tâyin edilen Dâmad-Nuri Paşa zabtetmiş, Sultan Murad'ın eniştesi olan bu Mehmet Nuri Paşa «Mir'â-ı hakikat»daki izâha göre:

«Sarayda kalan mücevherâttan ve mehâl-i müteaddidede bulunan kasır ve kâşâneler eşyasından ve Istabl-i-Hâs hayvânâtından istediği kadar sirkat ve Erkân-ı Müttefika'ya dahî hakk-ı-sükût verüp kâmrân»

olmuştur. Yeni devrin dört kahramanı işte böyle kahramanlardır. Aşağıki fıkraya da bakınız.

Cülûsundaki gayr-i-tabiî şerâitten dolayı Sultan Murad'ın ne kadar müteheyyic olup asabı bozulduğunu yukarıki fıkrada görmüştük; bu heyecânın en bâriz tezâhürü Ser-asker-kapısındaki bîat merâsiminde gösterilir. Memduh Paşa'nın izâhına nazaran patriklerle diğ'er rûhânî reisler içeri girer girmez «Topluca dâmenbûs olmağa şitâb gösterdiklerinde tevahhuşla i'tidâl-i Şâhâne muhtel olarak dîvan yerinden fevrî çekilmek» istemiştir. Yeni pâdişahın bu hâline sebeb olarak «Meşrûbât-ı küûliyye isti'mâlinde ifrâtı»ndan dolayı ötedenberi sinirleri bozuk olduğu halde «Dağdağa-i nâgehzuhûr-i hal'-u-iclâsın tevlid-i evhâm-u-hirâs» ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber henüz cinnet hâlî başlamış değildir. Aşağıda bu senenin «6 Haziran» fıkrasına bakınız.

Sultan Aziz'in hal'iyle Sultan Murad'ın cülûsu hakkında vilâyetlere tâmim edilen resmî tebliğde «İttifâk-ı umumi» den bahsedilirse de bu iddiâ «Erkânı-erbea»nın uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Hakikatte bu iş bir kaç kişi tarafından tasarlanıp bir iki bin askerle yapılmış bir el-çabukluğundan ibârettir. Hattâ zırhlılardaki Bahriye askerî Sultan Aziz'in ölüm haberiyle aldatılmış ve sarayı karadan muhâsara eden taburlardan bâzılarının efrâdı da neye âlet edildiklerini sonradan anlayıp ayaklanma alâmetleri gösterdikleri için derhâl taşralara sevkedilmişlerdir. Vükelâ ve vüzerânın büyük bir kısmı bile ancak iş olup bittikten sonra tebeddülden haberdâr olmuşlardır. Meselâ bunların en mühimmi olan eski Sadr-ı-a'zamlardan Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın bîat için Dolmabahçe sarayına gelince karşılaştığı Sadr-ı-a'zam Mütercim Paşa'ya:

— Rüşdi Paşa, iyi bok yediniz!

deyip ağzına geleni söylediğinden bahsedilir.

Bâb-ı-Ser-askerî'de başlayıp Dolmabahçe'de ikmâl edilmek suretiyle çok aceleye gelen bîat merâsiminde Topkapı sarayındaki tarihî tahtın getirtilmesi kabil olamadığı için, Sultan Murad'a ecdâdının tahtına oturmak hiç nasib olmamıştır. Bu meşhur taht için üçüncü ciltte 1585=993 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. Beşinci Murad'ın cülûsundan saltanatın ilgasına kadar Osmanlı tahtında Sultan Mecid'in dört oğlu sıralanmıştır; Sultan Aziz'in yukarıki fıkrada gördüğümüz tezkiresinde:

«Saltanat-ı Âl-i-Osmân'ı Sultan Mecid Hazretlerinin hânedânına tebrik eylerim»

cümlesi, yaş sırası itibarıyla saltanat hakkının kendi oğullarından evvel onlara intikal etmesindendir).

4 Haziran 1876=11 Cumâdâ-l-ûlâ 1293, Pazar, zevâlî saat 9,36: Sultan Aziz'in kanlı ölümü.

(Tarihin belki hiç bir zaman halledilemeyecek bir takım muammâları vardır. Sultan Abd-ül-Aziz'in Fer'iyye sarayındaki fecî ölümü de işte böyle bir muammâdır. Elde mevcut vesikalar

kat'î bir hüküm vermeye müsâit değildir. Ancak «İntihar» ve «Şehâdet» rivâyetlerinden hangisinin daha kuvvetli olduğu tesbit edilebilir.

Topkapı sarayında Üçüncü Selim'in dâiresine konulmuş olması Sultan Aziz'in «zihnini tahdîş» ettiğinden ve:

— Burası amcam Sultan Selim'in dâiresidir. Beni de Sultan Selim gibi burada itmâm etmek isterler!

gibi sözlerle can kaygısına düştüğünden bahsedilir. Sultan Murad'a gönderdiği tezkirelerde o «tengnây-ı-ızdırâb»dan halâs edilmesini ısrarla rica etmesi ve üç gün Topkapı'da kaldıktan sonra dördüncü güne tesâdüf eden 2 Haziran=9 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü «Ale-s-seher» âile efrâdıyla ve kayıklarla «Fer'iyye» sarayına nakledilmesi işte bundandır.

Diktatör vaziyetine geçmiş olan Ser-asker Hüseyn Avni Paşa'nın o gün çok iğrenç ve bayağı bir harekette bulunduğundan teessürle bahsedilir. Sultan Aziz'i vaktiyle kendisine ihsân etmiş olduğu beş-çifteye bindirtip Kuzguncuğ'un yanında Paşa-limanı'nda bulunan kendi yalısının önünden geçirterek pencereden seyreden Hüseyn Avni o muhteşem yalıyı bile onun lûtuflarına medyundur! Abd-ül-Aziz'le âilesi için alelâcele hazırlanan ve çok sıkı bir askerî muhâfaza altına alınan «Fer'iyye» sarayı Çırağan'la Ortaköy arasında şimdi Galatasaray lisesi ibtidâî kısmının bulunduğu dairedir. Burada bahçeye çıkmak hürriyetine bile müdâhale edilen Sultan Aziz zâbitlerden gördüğü terbiyesizce muâmelelerden ve bilhassa:

— Aziz Efendi!

diye hitâb etmesinden çok müteessir olmuştur. Gece-gündüz Kur'an okumak ve namaz kılmakla vakit geçirdiğinden bahsedilir. Cuma sabahından Pazar sabahına kadar ömrünün son iki gününü işte böyle bir teessür ve tevekkül içinde geçiren sâbık pâdişahın nihayet bu sabah ezânî saat 2=zevâlî 9,36 ya doğru Fer'iyye'nin deniz tarafındaki odasında kollarından kanlar fışkırarak can çekiştiği görülmüştür.

A) Resmen ilân edilen intihâr rivâyeti şöyledir. Sultan Aziz o sabah sakalını düzeltmek üzere annesinden bir makasla bir ayna istemiş, Vâlide-Sultan da dâhil olmak üzere odasında bulunanların hepsini dışarı çıkarıp kapıyı kilitlemiş ve her iki kolunun kan damarlarını işte o küçük makasla kesip «Seyelân-ı dem» neticesi olarak vefât etmiş. Nihayet odada yalnız kalması uzayınca harem takımı meraka düştüğü için kapı zorlanmış ve içeri girilince Sultan Abd-ül-Aziz minderin önündeki hasırın üstünde «meyyit olarak» bulunmuş.

Camları kırıp saçlarını yolan câriyelerin feryâd ve figanı Hüseyn Avni Paşa'nın karşı sâhildeki yalısına aksettiği için Ser-asker hemen beş-çiftesine atlayıp beş-on dakikada Fer'iyye'ye gelerek kadınların vâveylâsını men'ettikten sonra cenâzeyi derhâl karakola naklettirip oradaki kahve ocağında neferlere mahsus ot şiltelerden birine koydurarak pencerelerin birinden kopardığı bir perdeyi üstüne örtmüş. Derhal devlet erkânına haberler gitmiş. Yerli ve ecnebi, müslüman ve hıristiyan doktorlardan 19 hekim getirilmiş. Bunlara Sultan Aziz'in cesediyle intihâr âleti olan makas gösterilmiş ve işte bunun üzerine yazılan Fransızca raporun şu Türkçe tercümesi ertesi günkü gazetelerle neşredilmiştir:

«Ber-muktezây-ı irâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Şehenşâhî vükelây-ı fihâm; hazerâtı tarafından verilen emr üzerine 11 Cumâdâ-l-ûlâ sene 93 ve 23 Mayıs 92 Pazar günü öğleden bir saat evvel Hudâvendigâr-ı sâbık Abd-ül-Aziz Han'ın sebeb-i mevtini tahkik etmek için Çırağan

saray-ı Hümâyûnu ittisâlinde bulunan karağolhâneye giderek ortada bizi alt katta bulunan bir odaya götürdüklerinde yerde serilmiş bir şilte üzerinde üzeri cedîd bir bez ile örtülmüş bir cesed gördük. Örtüyü kaldırdığımızda Hudâvendigâr-ı sâbık Abd-ül-Aziz Han'ın cesedi olduğunu tanıdık. Lede-l-muâyene; bilcümle a'zâsı soğuk, kansız ve soluk ve ba'zı mahalleri dem-i mütehassir ile mestûr olup cesed ise henüz donmamıştı. Göz kapakları açıkça, karine-i lâmiası hafifçe kesîf ve ağzı dahî biraz açık idi ve kolları ile ayaklarını setreden bezler kan ile mülemma'olup kolundaki bezi kaldırdığımızda sol kolunun hükümünün biraz aşağısında beş aşîr-i-zirâ'[=beş santimetre] tûlünde, üç aşîr-i-zirâ'[=üç santimetre] umkunda bir ceraha müşâhede eyledik. İşbu cerihanın kenarları pürüzlü ve gayr-i-muntazam olup istikâmeti ise yukarıdan aşağıya ve dâhilden hârice doğru idi. Mezkûr nâhiyenin evridesi kesilmiş ve şiryân-ı zendî takriben hurûc eylediği noktada çapının üç rub'u açılmış idi. Sağ kolunun büküm mahallinde dahî iki buçuk aşîr-i-zirâ'[=iki buçuk santimetre] tûlünde kezâlik pürüzlü ve biraz münharif bir ceriha müşâhede eyledik. işbu mahaldeki ceriha küçük çaplı evride üzerinde olup şerâyîn sâlim idiler. On aşîr-i-zirâ'[=on santimetre] tûlünde ve ziyâde keskin ve bir kolunun ucuna yakın yan tarafında ufak bir düğmesi bulunan bir mıkrâz [=makas] irâe olundu. Mezkûr mıkrâz kanlı olup Hudâvendigâr-ı sâbıkın bâlâda zikrolunan cerihaları bununla icrâ etmiş olduğunu bizlere beyân ettiler. Ba'dehu bizleri Hudâvendigâr-ı merhumun ikametgâhı olan deniz tarafındaki büyük odaya götürdüler. Bu odada bir pencerenin kurbünde bulunan köşe minderi üzeri kan ile göl kesilmiş ve hasırın üzerinde dahî pıhtılaşmış bir miktâr kan bulunduğu gibi hasırın ötesinde berüsünde dahî kan lekeleri müşâhede olunmuştur.

İşte sâlif-üz-zikr ahvâlden cümlemiz müttâhiden ati-z-zikr kararı verdik:

Evvelâ-Hudâvendigâr-ı sâbık Abd-iül-Aziz Han'ın vefâtına kol büklümlerindeki evi'yenin kat'iyle hâsıl olan seyelân-ı dem sebeb olmuştur;

Sâniyen-Bize irâe olunan âlet cürûh-i mezkûreyi husûle getürebilir;

Sâlisen-Cürûhun hey'et ve istikametinden ve bunları husûle getirmiş olan alet-i cârihadan bir intihâr, ya'ni telef-i-nefs vukua geldiği istidlâl olunuyor. Binâenaleyh Çırağan saray-ı Hümâyûnu karağolhânesinde yapmış olduğumuzZ işbu mazbata-i âcizânemiz imzâ ve takdim kılındı».

Dr. Marko, Dr. Nuri, Dr. Soto, Dr. Espagnol, Dr. Marc-Marcel/Mark-Markel, Dr. Yatropulo, Dr. Abdünnûr, Dr. Servet, Dr. De Castro/Kastro, Dr. Maröen, Dr. Jules Melincen, Dr. Konstanin Caratheodory/Karatodori, Dr. Dickson/Dikson, Dr. Vitalis, Dr. Edouard Spadaro, Dr. Nurican, Dr. Melyan Bey, Dr. Mustafa, Dr. Mehmet.

İlkönce beş doktor tarafından «Sudan bir rapor» yazılmışsa da vükelânın hoşuna gitmediği için değiştirilip işte bu ikinci rapor tertip ve neşredilmiştir.

B) Şehâdet rivâyeti de şöyle izah edilir. «Erkân-ı-erbea», «Erkân-ı-müttefika» ve «Erkân-ı-hal'» isimleriyle anılan ve saltanat tebeddülünde âmil olan Mütercim-Rüşdi, Hüseyn Avni ve Midhat Paşalarla Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi o sırada devlete hâkim bir diktatörlük hey'eti vaziyetindedir. Sultan Murad'ın cülûsunda işte bunlarla Bahriye nâzırı Kayserili Ahmed Paşa ve Cemile-Sultan'ın kocası ve Dâmad-Fethi Ahmed Paşa'nın oğlu olan Ticaret nâzırı Mahmud Celâlüddin Paşa'dan mürekkep fevkalâde bir vükelâ komisyonu teşkil edildiğinden, pâdişahın rahatsızlığından dolayı bütün işleri bu komisyonun gördüğünden ve Sultan Mecid'in dâmâdlarından olan yeni Mâbeyn müşiri Nuri Paşa'nın da Vâlide-Sultan'la

dâimî temasından dolayı bu hey'etin sarayda mümessili vaziyetinde bulunduğundan bahsedilir.

Sultan Aziz'in katli, işte bu hey'etle oğlu nâmına hareket eden yeni Vâlide Şevk-efzâ Sultan arasında kararlaşmış, bir rivâyete göre Sultan Murad da işe karışmış ve bu kararı tatbik etmek üzere de yeni pâdişahın emekdar adamlarından Cezâyirli-Mustafa Pehlivan, Yozgadlı Pehlivan-Mustafa Çavuş ve Boyabadlı Hacı-Mehmet Pehlivan Sultan Aziz'in gûya muhâfazasına me'mur edilmiştir. Bunlar koruculuk ve köşk bekçiliği gibi «hidemat-ı süfliyye»de kullanılan adamlardandır.

O sırada Sultan Aziz'in hususî hizmetinde yalnız ikinci mâbeyncisi Fahri Bey bırakılmış, diğerlerinin hepsi savulmuştur. Fahri Bey de vükelâ komisyonunun Fer'iyye'deki adamıdır. Bundan başka muhâfız kıt'a zâbitlerinden Binbaşı İzzet, Binbaşı Necip ve kolağası Alt Beyler de elde edilmiştir. Dâmad-Mahmud ve Nuri Paşalarla Kızlar-ağası Süleyman Ağa Cezâyirli, Yozgadlı ve Boyabadlı pehlivanlara icâb eden tâlimâtı verip bundan bir akşam evveline tesâdüf eden Cumartesi/Pazar gecesi her üçünü Fer'iyye'ye göndermişler, pehlivanlar geceyi karakolda geçirmişler ve bu sabah da Fahri Bey tarafından içeri alınmışlardır. Saraya girerken Fahri Bey Yozgadlı Mustafa-Pehlivan'a beyaz saplı keskin bir çakı vermiş, karakol zâbitlerinden Ali ve Necib Beyler de beraber gelmiş, Reyhan ve Râkım isminde iki harem-ağası da vaziyeti kollamış, odaya girince birdenbire Sultan Aziz'in üstüne atılan kaatillerden Fahri Bey pâdişahın şaşalamasından istifâde ederek kollarını arkadan tutmuş, Cezâyirli-Mustafa ile Boyabadlı-Mehmet dizlerine oturmuş, Yozgadlı-Mustafa elindeki çakı ile pâdişahın ilkönce sol kolunun ve ondan sonra da sağ kolunun damarlarını kesmiş, zavallı Sultan Aziz:

— Aman Allâh!

diye feryâd etmiş, bu fecî ameliyye beş dakika kadar sürmüş ve o sırada Necib ve Ali Beyler de yalın kılıçlarla oda kapısını tutmuşlardır. Kaatiller umumîyetle sofadan ve yalnız Cezâyirli-Mustafa pencereden kaçıp gittikten sonra Pertev-Niyâl Vâlide-Sultan gelip oğlunun üzerine kapandığı ve saraylılar da feryâda başladıkları zaman Sultan Aziz henüz sağ olmakla beraber artık konuşamadığı için bir şey söyleyememiştir.

Bu iki rivâyetin her ikisini de te'yid eden bir takım deliller vardır. «İntihar» rivâyetine âit deliller şöyle sıralanabilir:

1- Sarayın harem dâiresinde bulunan Sultan Aziz'in odasına altı kişinin birden gündüz gözüne girmeleri ve üç yüz kadar câriye tarafından görülmemeleri kabil değildir;

2- Kaatiller her ne suretle girmiş ve her ne sebeple görülmemiş olsalar bile Sultan Aziz gibi fevkalâde kuvvetli, pehlivan cüsseli ve bilhassa «Korku bilmez bir hükümdar»ın uzun uzadıya mücâdele etmeden ve hiç olmazsa bağırıp çağırmadan kol damarlarını kestirmesi nasıl kabil olabilir?

3- Yukarda gördüğümüz raporda hiç bir mücâdele izinden bahsedilmemesi ölümün intihârdan mütevellid olduğunu göstermektedir.

4- Sultan Aziz'in o gün hizmetinde bulunmuş olan beşinci hazinedar Arz-ı-niyâz Kalfa pâdişahın intihâr ettiğine şehâdet etmiştir;

5- Sultan Abd-ül-Aziz'de ötedenberi intihâr fikri vardır. Zillet görmüş bâzı tarihî şahsiyyetlerin intihâr etmemiş olmalarını muhtelif münâsebetlerle tenkid etmiştir;

6- Hal'inden çok müteessir ve bilhassa uğradığı hakâretlerden son derece dilgir olan sâbık hâkan daha Topkapı sarayında iken Baş-mâbeyncisi Hâfız-Mehmet Bey'e:

— Bir parça zehir bulamaz mısın? Varsa getir! Ba'demâ benim hayatını mûcib-i fitnedir!

diye intihâr fikrini ilk gününden itibaren ızhâra başlamış ve Fer'iyye'ye nakledildikten sonra da:

— Bu dünyada bizim için tâd kalmadı!

demiştir. Hattâ bundan dolayı etrâfında hiç bir silâh bırakılmamıştır;

7- Sultan Aziz'in odası Fer'iyye sarayının üçüncü katındadır. Kaatillerden Cezâyirli-Mustafa nasıl olup da pencereden kaçarak ve dar bir çıkıntıya tutunarak üçüncü kattan aşağı inebilir?

8- Yukarda gördüğümüz raporda imzâları bulunan hekimlerden ikisi İngilizdir. Bunlardan Dr. Dickson sefâret tabibi ve Dr. Melincen de Harem-i-Hümâyûn hekimidir; bunlar muâyeneye diğerlerinden daha geç geldikleri için cesedin «her tarafını ince ince gözden geçirmişler» ve merhumun intihâr ettiğine kaani olmuşlardır;

9- Dr. Melincen cesedin muâyenesinden sonra harerne gidip «Divâne gibi bir halde» bulunan Vâlide-Sultanı tedâvi etmek isteyince makas meselesindeki gafletinden müteessir olan Pertevniyâl-Sultan:

—Oğlumun canına kıyan ben oldum; bana hekim göndereceğinize cellât gönderin!

diye feryâd etmiştir;

10- O zaman İngiltere'nin Istanbul büyük-elçiliğinde bulunmuş olan Henry Elliot, Londra'da çıkan «Nineteenth Century» mecmûasında neşrettiği bir makalede cesedi muâyene etmiş olan İngiliz doktorlarının ilmî kanâatleriyle diğer bir takım delillere istinâden vak'anın bir intihârdan ibâret olduğunu izah etmiş ve bu makalenin Türkçe tercümesi gene Londra'da çıkan «Hürriyet» gazetesiyle neşredildikten başka risâle şeklinde de tab'edilmiştir;

11- İkinci Abdülhâmid'in vak'adan beş sene sonra Yıldız'da kurdurmuş olduğu fevkalâde mahkeme tarafından ortaya atılmış olan «Şehâdet» iddiâsının Midhat Paşa ile bir iki arkadaşını mahkûm etmek için tertib edilmiş bir tuzaktan başka bir şey olmadığı, o zaman Avrupa'da ve ikinci meşrûtiyetten sonra da Türkiye'de yapılmış olan neşriyyâtla sâbittir;

12- Yıldız mahkemesinde kaatil olduklarını i'tirâf eden pehlivanlarla diğer maznunlara işkence edilmiş olduğu hakkında bir takım vesikalar vardır;

13- Midhat Paşa Yıldız mahkemesinde Sultan Aziz'in vâlidesi Pertev-niyâl Sultan'ın şehâdetine mürâcaat edilmesini taleb ettiği halde, her nedense Vâlide-Sultan'ın ifâdesi alınmamıştır;

14- Vak'anın vukuundan Yıldız muhâkemesine kadar geçen beş sene içinde Sultan Aziz'in varisleri tarafından hiç bir dava ve iddiâda bulunulmamıştır.

Buna mukâbil «Şehâdet» rivâyetini te'yid eden deliller de şöyle sıralanabilir:

1-Yukarda Sultan Aziz'in ölümünü intihâr ihtimâliyle izah ettiğini gördüğümüz tıbbî rapor kanuni şerâit ve eşkâline kat'iyyen mütâbık olmadıktan başka, doktorlar cesedin umumî muâyenesinden men' edilmek suretiyle alelâcele yazdırılıvermiş çürük ve şüpheli bir vesikadır. Abdurrahman Şeref'in izâhına göre:

«Etibbâ pâdişâh-ı mahlû'un na'şini bi-l-etrâf muâyene etmek istediklerinde kılıcına dayanmış olduğu halde kapuda duran Hüseyn Avni Paşa mâni' olmuş ve (Bu cenâze Ahmed Ağa, Mehmed Ağa değildir; bir pâdişahtır; onun her tarafını açtırıp size gösteremem!). demiştir».

Ser-asker böyle bir «Vaz'-ı tehdidkârâne» alınca sathi bir muâyene ile yalnız kollarındaki yaralara bakılmış ve hekimler paşanın «Evzâ'-ı mütehakkimânesinden şüpheye düşmüşlerdir»; sonradan Dr. Marko Paşa da meseleyi böyle anlatmıştır.

2- Bâzı doktorlar ve ezcümle Marko Paşa muâyeneye iştirâk etmedikleri halde raporu «bilâ-muâyene» imzâ ettikleri gibi, ismi ma'lûm olmayan bir doktor da imzâdan istinkâf ettiği için Trablusugarb'e nefyedilmiştir; Mâbeyn etibbâsından Ömer Bey/Paşa ise muâyeneye her nedense iştirâk etmek istemediği için devrin diktatörü vaziyetinde bulunan ser-asker Hüseyn Avni-Paşa tarafından:

— Edepsizlik ediyorsun!

diye tekdir edildikten başka derhâl şeritleri sökülerek hemen orada askerlikten tard edilivermiştir;

3- Midhat Paşa Yıldız mahkemesine sevkedilmek üzere İzmir'den getirilirken Istanbul vapurunda yapılan istintâkında vak'a günü raporu okuduğu zaman ölümün «Merhumun kendi eser-i fi'lî idüğüne pek de kuvvet göremediği» olmakla beraber diğer vükelâ ses çıkarmadığı için kendisinin de sustuğunu i'tirâf etmiştir;

4- Tıbbî olmaktan ziyâde siyasî bir vesika demek olan bu tuhaf rapor Avrupa'da da bir takım tenkitlere yol açmış ve hattâ doktorlar arasında münâkaşalar bile olmuştur. Doktor olmayanlar bile tenkid etmiştir. Meselâ Fransız muharrirlerinden Charles Mismer cenâzenin üstündeki örtü bile kaldırılmadan yapılan üstün-körü muâyeneyi «Souvenirs du monde musulman» ismindeki eserinin 278 inci sahifesinde Tıbb-ı-adlî'ye mugayir gösterir;

5- Raporu tedkik eden bu günkü hekimler de kanuni evsafı hâiz olmadığı kanâatindedir. Meselâ Sılılıiye vekâleti Danışma Kurulu Başkanı Doktor Ali Süha Delilbaşı'ya göre vak'anın vuku'bulduğu mahallin vaziyeti, cesedin vaziyeti, muhitindeki eşyanın vaziyetleri, bir mücâdele geçtiğine âit izler olup olmadığı, ölünün üstündeki elbise ve çamaşır nevi'leriyle bunların üzerinde ne gibi alâmetler ve izler bulunduğu, ceset soyulduktan sonra vücudun tepeden tırnağa hâli, manzarası, rengi, soğukluk veya sıcaklığı, vücudun her hangi bir nâhiyesinde cebr-ü şiddet alâimi bulunup bulunmadığı ayrı ayrı zikredilmek lâzımgelir. Mâhut raporda bu noktalara hiç temâs edilmediği için bunun bir Tıbb-ı-adlî raporu sayılmak imkânı yoktur;

6- Hali'fetvâsında «Muhtell-üş-şüûr» gösterilen Sultan Aziz'in aklı başında olduğu halefine yazmış ve hükûmetin de matbuâta vermiş olduğ•u tezkire ile sâbit olmasına mukâbil, Sultan Murad'ın cülûsundan itibaren göstermeye başladığı müvâzenesizlik karşısında Abd-ül-Aziz'in tahta avdet ihtimâli «Erkân-ı-erbea» yı böyle bir sû'-i-kasda sevkeden en mühim âmil sayılır;

7- Devlete hâkim olan «Erkân-ı-erbea»dan bilhassa orduya istinâd etmek itibarıyla diktatör vaziyetinde bulunan ser-asker Hüseyn Avni Paşa ötedenberi Sultan Aziz'in ifnâ ve izâlesine kasdetmiş bir adamdır. Meselâ Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'ya:

— Ben andan ahz-i sâr etmedikçe Allâh cânımı almasun!

dedikten başka Mısırlı-Halim Paşa ile Adliye nâzırı Âkif Paşa'dan birer fedâi istemiş, evvelce tedârik ettiği bir Arnavut serserisini Zabtiye nâzırı Hüsni Paşa yakalatmış ve bir aralık da Kilerci-başı vâsıtasıyla Sultan Aziz'i tesmim ettirmeye kalkışmıştır. Yukarda 1874=1290 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. Bu vaziyette bir adamın hali'den sonra fırsat eline geçince garazını icrâdan geri kalmayacağı pek tabiîdir. Hattâ Avrupa seyâhatinde bu niyetini Charles Mismer'e itirâf bile etmiştir;

8- Sultan Aziz'in muhâfazası Hüseyn Avni ve Kayserili-Ahmed Paşalara havâle edilmiş olduğu için, Midhat Paşa İzmir'den Istanbul'a getirilirken vapurdaki istintâkında ihtiyâtlı ve te'villi bir i'tirâfta bulunarak:

Abd-ül-Aziz merhumun emr-i muhâfazası Avni Paşa ile Kayserili Ahmed Paşa'ya muhavveldir ve mâdemki madde-i katli kendi eser-i fi'lî olmayup yed-i âharla vuku'bulmuştur, bunun elbette müşârünileyhümânın tertibiyle yapılmış olacağı vâzıh ve aşikârdır!

demiş ve bu suretle katli kabul ederek mes'uliyyeti o zaman her ikisi de ölmüş olan asker arkadaşlarına yüklemek istemiştir;

9- Hâlbuki Sultan Aziz'in katline bizzât Midhat Paşa da taraftârdır ve hattâ kendisine isnâd edilen cinâyet ortaklığı ile her nedense iftihar bile etmiştir. Hâtıratının «Mir'ât-ı-hayret» ismindeki ikinci cildinin 216 ncı sahifesinde Yıldız mahkemesinin ilk celsesinden bahse başlarken hâkimlere İşte şöyle hitâb ettiğini bizzât kendisi anlatır:

— İbtidâ Cenâb-ı-Hakk'a hamd-ü-şükr ederim ki böyle bir muhâkemeye da'vet olunmaklığım ahlâk ve fazâil-i insâniyyeyi lekedâr edecek sirkat ve irtikâb-ı rüşvet ve ifsâd-ı memleket misillü bir töhmete mebnî olmayup sahih olsa bile gayret-i milliyye ve hamiyyet-i vatanîyyeden münbais olmak iktizâ eder bir madde içündür!

Tahtından indirildikten sonra habsedilmiş ve beş yüz askerle kordon altına alınmış müdâfaasız ve âciz bir mevkufun katli ne «Gayret-i milliyye» ile ne de «Hamiyyet-i vatanîyye» ile zerre kadar alâkadâr değildir. Osmanlı tarihinde şahsi ihtirâsatın «Vatan» ve «Millet» terâneleriyle süslenmesi bilhassa işte o tarihten itibaren taammüm etmiştir;

10- Gene Midhat Paşa İzmir'den Istanbul'a getirilirken vapurdaki İstintakında vak'a günü Fer'iyye dâiresine giderken «Hakan-ı müşârünileyhin muhâfazası pek müşkil ve tehlikeli olduğundan bu vechile vuku'-ı vefâtı pek eyü oldu diyerek ızhâr-ı memnuniyyet» ettiğini de i'tirâf etmiştir. Paşayı Tâif'de boğduran mantık da işte böyle bir mantıktır;

11- Sultan Aziz vak'asında hükûmet adlî tahkikat yapmamıştır. Cenâzenin bulunduğu karakola gelen vükelâ yalnız Mâbeynci Fahri Bey'le iki harem-ağasından intihâr rivâyetini dinleyip hakikat diye kabul edivermekle iktifâ etmişlerdir. Midhat Paşa hâtırâtının «Tabsıra-i ibret» ismindeki birinci cildinin 172 nci sahifesinde «Tahkikat içün her ne lâzım ise yapılmış olduğundan» bahsettiği halde, «Mir'ât-ı hayret» ismindeki ikinci cildinin 220 nci sahifesinde kendikendini nakzederek «Fahri Bey'in iki arap hadım ile birlikte vuku'bulan takrir-ü-ifadesi tamamıyla tabiat-i hal-ü-maslahatâ muvâfık olduğundan ve diğer tarafta merhumun hal-i irtihâliyle mükedder olan Vâlide-Sultan ile Kadın-Efendilerin bu madde içün isticvâb ile iz'âc edilmeleri dahî münâsip görülmemiş idüğünden umum vükelâ bu derece ma'lûmât ile iktifâ etmiş» olduğunu i'tirâf etmektedir. Sultan Aziz'in ne âile efrâdından, ne de mikdarı yüzleri bulan saraylılarıyla câriyelerinden hiç bir şey sorulmamıştır. Hâlbuki Abdurrahman Şeref'e göre câriyeler hep şehâdetten bahsedip «intihara aslâ kaail değiller»dir. On dokuz doktora imzâ ettirilen mâhut raporu karakola gelip okuyunca tatminkâr bulmadığını bizzât i'tirâf etmiş olan Midhat Paşa'nın bu şüphesine rağmen diğer vükelâ ile beraber sükût edip tahkikat talebinde bulunmaması her halde lehine kaydedilecek bir nokta değildir;

12- Vak'ayı intihâr şeklinde gösteren «İ'lâm-ı şer'î» yi tertib etmek üzere gûya keşfe gelen Sadreyn müsteşar muâvini Tahsin Efendi cenâze kaldırıldıktan sonra Fer'iyye dâiresine gelip Mâbeynci Fahri Bey'I dinlemekle iktifâ ettiği gibi, zabtiye mustantiklerinden Mustafa Efendi de «Cenâzenin ertesi günü me'mûren gelüp» gene aynı Fahri Bey'in aynı izahâtiyle kanâat etmiştir;

13- «İ'lâm-ı şer'î»de Sultan Aziz'in hal'inden sonra «şuûruna halel târî» olduğu için intihâr ettiğinden bahsedilmek suretiyle «muhtell-üş-şuûr» olduğu için tahtından indirilmesine hükmeden hali'fetvâsı ikinci bir yalanla resmen tekzib edilmiştir;

14- Vak'a günü vükelâdan biri Midhat Paşa'ya meselenin bir kere de VâlideSultan'dan tahkikini teklif edince Mâliye nâzırı Yusuf Paşa:

— Hüseyn Avni Paşa'yı göndermeli; Vâlide-Sultan başına bir şey vursun da kırsun!

demiştir; eski Sadr-ı-a'zamlardan Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın da Hüseyn Avni Paşa için:

— Mel'un herif pâdişahın başını yedi!

dediğinden bahsedilir;

15- Sultan Aziz'in yanında tarihî bir paladan başka silâh kalmamış ve o da vak'adan yarım yâhut bir saat evvel aldırılıp karakola kaldırılmıştır. Mütercim-Rüşdi Paşa Sultan Hamid'in emriyle İzmir'de istintâk edildiği zaman bunu inkâr etmişse de «Mir'ât-ı hayret»in 218 inci sahifesindeki ifâdesine göre Midhat Paşa Yıldız mahkemesinde «Nihayet ahziyle karakola teslimi vak'adan bir saat evvele tesâdüf etmiş oluyor; bundan ne çıkar?» diye i'tirâf etmiştir. Bundan çıkacak şey, öldürülmesine karar verilmiş bir adamın son müdâfaa vâsıtasından da mahrumiyyetidir;

16- Kanunen bir müntahir veya maktulûn adlî keşif yapılmadan evvel yerinden kaldırılmaması ve hattâ olduğu vaziyette bırakılması lâzımgelir. Abdurrahman Şeref işte buna rağmen Sultan Aziz'in hiç bir münâsebet olmadığı halde derhâl odasından kaldırtılıp karakola indirtilerek ottan bir şilte üzerine atılıvermesini «İştibâh-u-tereddüde bâis olan esbâbın a'zamı» gösterirse de, ondan çok mühim bir vaziyet daha vardır. Sultan Aziz henüz ölmeden

ve belki de yara yerlerinin üstünden kolları derhâl boğulup kan durdurulmak suretiyle hayatının kurtarılması tıbben kabilken odasından kaldırılıp kanları aka aka karakoldaki kahve ocağına nakledilmiştir! Dağ başlarındaki haydutların bile irtikâb etmeyecekleri bu müthiş vahşeti ser-asker Hüseyn Avni Paşa yaptırmıştır. Karakola getirildiği zaman bile henüz sağ olan Sultan Aziz'i kurtarmak için hiç bir şey yapılmadıktan başka, biraz sonra ölünce Hüseyn Avni Paşa kendi eliyle bir pencere perdesini koparıp üstüne örtmüş ve bu suretle ölümüne bizzât sebeb olmuştur. O zamanın Sadr-ı-a'zamı olan ve o gün karakola diğer vükelâdan sonra gelen Mütercim-Rüşdi Paşa beş sene sonra Sultan Hamid'in emriyle İzmir'de yapılan istintâkında bu noktayı şöyle anlatır:

— Na'şini karakola çıkarmışlar ve çıkardıkları zaman kendisinde eser-i hayat mevcud imiş; sonra münkatı'olmuş olduğunu dahî söylediler ve hekimler dahî orada hazır idi. Anlar da merhumda karakola çıkarıldığı vakit eser-i hayat mevcud olduğunu tasdik eylediler!

Bu izahâttan anlaşıldığına göre doktorlar «Eser-i hayat» mevcud olduğu sırada gelmeye başlamışlarsa da, her halde ser-askerden korktukları için hiç bir tedâvi teşebbüsünde bulunmamışlardır. Sultan Aziz'in kan damarları açıldıktan ne kadar sonra karakola nakledildiği mâlûm olmadığı gibi, karakolda ne kadar yaşadığı da belli değildir. Mustantik hem bu noktayı hem de merhumun konuşup konuşmadığını Mütercim-Rüşdi Paşa'ya sormuş, Paşa da şu cevâbı vermiştir.

— Ol vakit bunu ben de sordum, tekellüme iktidârı olmadığı cevabını almış idim; karakolda ne kadar yaşadığını bilemem; bu hâl ol vakit tevâtüren söylendi; orada bulunan vükelâ ve ulemâ ve ricâl ve sâire ki orada mevcud bulunanlardır, bu hâli mutlak görmüşlerdir ve benim gibi sonradan gelenler de işitmişlerdir.

Karşı sâhildeki Paşalimanı'nda oturan Hüseyn Avni Fer'iyye'deki saraylıların feryâdını duyar duymaz beş-çiftesine atlayıp «beş on dakikada» yetişmiş ve Sultan Aziz'i derhâl karakola naklettirmiş olduğuna göre, Boğaziçi'nin muhtelif taraflarında oturan devlet erkânına haber gönderip onların da orada toplanmalarını te'min edinceye kadar hiç olmazsa bir saat geçmiş olması lâzımgelir. Sultan Aziz'i henüz hayatta görmüş olan doktorların da o zamanki vesâitle daha evvel gelmiş olmaları kabil değildir. Her halde en az bir saat kadar yaşamış bir yaralının kurtarılmasına teşebbüs edilmemesi ve hiç olmazsa kolları boğulup, kanın durdurulmamış olması ancak kasd eseri olabilir ve hattâ karakola indirilmesi bile her halde Hüseyn Avni'nin işte bu kasdından mütevellittir. Sultan Murad'ın Mâbeyn müşiri Dâmad-Nuri Paşa beş sene sonraki istintâkında bu meseleye temâs ederek o gün kendisine bir adam gelip:

— Aman Sultan Aziz yaralandı, Fer'iyye'den hekim istiyorlar!

deyince Doktor Marko Paşa'nın aranıp bulunmasını emrettiğinden bahsetmiştir; öyle bir vaziyette her hangi bir doktor yetiştirilmeyip de Kuzguncuk'da oturan Mekteb-i-Tıbbiye nâzırının aranıp bulunmasından bahsetmek, yaralıyı imdatsız bırakmaktır. Bu suretle Nuri Paşa da Hüseyn Avni Paşa gibi davranmış demektir. O gün vükelâ ile beraber karakolda bulunan Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı hakikat»inde «Merhumun esnây-ı mecrûhiyyetinde» en zarurî «Tedâbir-i tıbbiyye»ye bile mürâcaat edilmemiş olmasından acı acı şikâyet etmesi işte bundandır. Vak'anüvis Lûtfi Efendi'nin bu fâciaya âit risâlesinde şöylediği gibi, zavallı Sultan Aziz nihayet karakolun kahve ocağındaki ot şilte üstünde:

«Gözlerini Avni Paşa'ya dikerek vefât etmiştir»•

İşte bütün bunlardan dolayı Midhat Paşa'nın hâtırâtında Abd-ül-Aziz'i «Vâlide kucağında vefât etmiş» göstermesi kat'iyyen doğru değildir. Mâhut raporun sahteliği de işte bu vaziyetle sâbittir;

Yaralı kuşlar için bile hastahaneler kurmuş olan eski Türk şefkat ve hassâsiyyetiyle Hüseyn Avni ve arkadaşlarının adam öldürmekten bin beter olan bu hareketlerini karşılaştırınca bütün vuzuhiyle göze çarpan mânevî ve ruhî tereddi manzarası karşısında ürpermemek kabil midir? O gün Fer'iyye karakolundaki «Vükelâ, ulemâ ve etibbâ» mâhşeri içinde bu hâle isyân edebilecek kadar cesâret gösterebilen tek bir kişi bile çıkmamış olması yüz kızartıcı bir vaziyettir;

17- Vak'a hakkında adlî tahkikat yapılmayıp yalnız Mâbeynci Fahri Bey'in izahâtiyle iktifâ edilmiş olduğu için, âile efrâdına söz söylemek imkânı verilmemiştir. Meselâ yukarda gözden geçirdiğimiz intihâr delilleri içindeki İngiliz rivâyetine nazaran Vâlide-Sultan vak'a günü kendisini tedâvi etmek isteyen doktora:

— Oğlumun canına kıyan ben oldum, bana hekim göndereceğinize cellât gönderin!

demiş gibi görünüyorsa da, Abdurrahman Şeref'e göre öyle dememiş, bil-akis:

— Evlâdım şehîd oldu, beni de şehîd etsinler; bana hekimin lüzumu yoktur.

demiştir. Bu mütenâkız rivâyetlerin sebebi, hükûmetin tahkikat yaptırmamış olmasıdır. «Erkân-ı-erbea» yı çok haklı bir şüphe altında bırakan en mühim noktalardan biri de işte budur. Bundan dolayı âile efrâdının fikirleri ancak beş sene sonraki Yıldız muhâkemesi esnâsında bilvâsıta sorulan bâzı noktalara verdikleri tahrirî cevaplarla bâzı kimselere söyledikleri sözlerden anlaşılabilmektedir. Meselâ Vâlide-Sultan'ın bir hey'et vâsıtasıyla alınan ve İbn-ül-Emin tarafından neşredilen ifâdesinde şu fıkraya tesâdüf edilir.

«Ol vakit artık her taraf askerle dolu olduğundan iki adam oda kapısında durup şimdi girelim, yok sonra girelim diye birbirleriyle söyleştiklerini işittim. Fakat Cennetmekân'a bir kat daha fenâlık gelmemek içün söylemedim. Böyle iki kişi yukarda ve üç kişi de aşağıda bu iş içün bekliyorlar idi. O akşam saat dörde kadar yanında kaldım ise de dâima haklarında icrâ olunacak gaddarlığı söyler idi. Sonra daireme gittim. Bir de sabah istediklerini yapmışlar. Yâver Necib Bey gelüp:

— Cennetmekân şehîd oldu!

dediği vakit anladık».

Sultan Aziz'in büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'nin Yıldız mahkeme dosyasında bulunan bir tezkiresinde «Sarayın her tarafına asker doldurulmuş ve anahtarlar dahî alınıp askerlere verilmiş olduğundan» ve vak'a günü kendisini babasının odasına bırakmadıklarından bahsedilmektedir. Diğer şehzâde Mahmud Celâlüddin Efendi de «Vukuât ne olduğunu bilmeden bizleri bir küçük odaya götürüp bir de nokta koydular» demiştir. Her halde bunlar intihâr rivâyetini te'yid edebilecek sözler değildir. Yıldız muhâkemesi üzerine gerek Vâlide-Sultan'ın, gerek Yusuf İzzüddin Efendi'nin Sultan Hamid'e yazdıklan teşekkürnâmeler de kanâatlarının ne yolda olduğunu gösteren birer vesika demektir. Yusuf İzzüddin Efendi ikinci meşrûtiyetten sonra veliaht olduğu zaman lisanını değiştirip intihârdan bahsetmişse de, bu nokta siyasî mülâhazalarla izah edilir. Midhat Paşa'nın göklere çıkarıldığı ve hattâ ölümüne

rağmen muhâkemesinin tekrarıyla tebriyesi istenildiği bir devirde veliaht efkâr-ı-umumîyyeye uymayı siyâset icâbı zannetmiştir. Fakat küçük kardeşi olan son halîfe Abdülmecid babasının şehîd olduğunu dâimâ söylemiş ve tekrar etmiştir; Yusuf İzzüddin Efendi'nin intihârından bir hayli zaman sonra bir gün bizzât kendisinden duyduğum şu sözü kelimeleriyle hatırlarım:

—Babam şehîd oldu, kardeşim de ölüm şeklini taklid ederek intihâr etti.

Abdurrahman Şeref'le İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl'in neşriyyâtından anlaşıldığına göre, Mecid Efendi bu kanâatini onlara da söylemiştir. Vak'a günü Abdülmecid Efendi sekiz yaşını bir hafta evvel bitirip dokuzuna henüz basmış bir çocuk vaziyetindedir. O yaşta bir çocuğun böyle bir vak'ayı o zaman tahkik etmiş olması tabiî kabil değildir; yalnız babasının ölüm şeklini âile muhitinden işitmemiş ve fâciânın teferruâtını dinleyerek yetişmemiş olması da o nisbette imkânsızdır; işte bundan dolayı Mecid Efendi'nin ifâde ettiği şahsî kanâatin büyük kıymeti, bir âile an'anesini temsil etmesinde gösterilebilir. Gene âile muhitinde bundan daha kuvvetli bir kanâat da vardır. İkinci Mahmud'un şâirliği ile meşhur kızı ve Sultan Aziz'in o sırada elli yaşında bulunan ablası Âdile-Sultan, va'k'a üzerine yazdığı ve Ali Emirî Efendi'nin «Osmanlı Tarih ve Edebiyyât Mecmûası»nda neşrettiğ'i mersiyede kardeşinin şehîd olduğunu ilk kıt'asından itibaren yana yakıla anlatır:

Nasıl yanmam kime oldu olanlar Şâh-ı devrâna
Bilinmez oldu hâli kıydılar ol Zıll-i-Yezdâna
O gitti mülk-i ukbâya firâkı geçdi ta câna
Saraya velvele saldı cihânı koydu efgaana

Aynı mersiyenin son kıt'asında da şu beyte tesâdüf edilir.

Nasıl hemşiresi bu (Âdile) yanmaz o hâkana
Ki kıydı bunca zâlimler karındâşı cihanbâna

Her türlü siyasî ihtirâslardan azâde olan ve olgun çağındaki zekâsıyla kuvvetli kültürü âile muhitinin kanâatini tahkikten sonra ifâdeye herkesten ziyâde müsâid olan Âdile-Sultan'ın bu manzum şehâdeti vak'anın tenviri bakımından çok kıymetli bir vesika demektir.

Yıldız mahkemesinde Midhat Paşa Sultan Aziz'in âile efrâdıyla üç yüz kadar câriyesinin intihâra kaail olduklarını iddiâ etmişse de, Vâlide-Sultan'la Âdile-Sultan'ın ve Yusuf İzzüddin, Mahmud Celâlüddin ve Abdülmecid Efendilerin burada gözden geçirdiğimiz ifâdeleri kâmilen kendisini tekzib edecek mâhiyettedir. Câriyelerin kanâatini de o devri ve devrin adamlarını çok iyi bilen Vak'anüvis Abdurrahman Şeref merhum «Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmûası»ndaki etüdünde şöyle anlatır:

«Sultan Abd-ül-Aziz'in hareminde bulunan câriyeler intihâra aslâ kaail olmayup merhumun başkaları tarafından katl-ü-itlâf edildiği kanâatini beslerler ve bu kanâatlerinde ısrâr eylerler ve bunu dahî bî-pervâ söylerler idi».

Câriyeler içinde intihâr rivâyetine şehâdet etmekteki ısrârıyla meşhur Arz-ı-Niyâz yâhut Arzâ-Niyâz isminde bir beşinci Hazinedar-kalfa varsa da, İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ının 536 ncı sahifesindeki hâşiyede kaydettiği gibi bu kalfa «Avni Paşa'nın sarayda eli»dir. Hattâ Harem-i-Hümâyûn İkinci-kâtibi Ebrû-Nigâr ve İkinci-hazinedar Ebrû-Keman gibi bir kaç eli daha vardır. intihâr rivâyetinin intişârında bunların rolleri tabiî çok büyüktür. Fakat bunlara mukâbil saraydan çıkıp Mahmud Celâlüddin Paşa'nın oğlu Münir Bey/Paşa ile

evlenmiş olan Pervin-i-Felek/Pervin Felek Hanım ve Zevkyâb-Kalfa gibi şehâdete şâhitlik edenler de vardır. Hattâ Yıldız mahkemesinin kurulmasına işte bu Pervin Hanım'ın izahâtı sebeb olmuş gösterilir;

18- Sultan Aziz vak'asına âit bâzı yazılarda şehâdet rivâyetinin beş sene sonra Yıldız mahkemesi kurulduğu zaman ortaya atıldığından bahsedilirse de kat'iyyen doğru değildir. Abd-ül-Aziz'in öldürüldüğü daha ilk gününden itibaren halk arasına yayılmış ve hattâ Midhat Paşa «Mir'ât-ı hayret»inin 63 üncü sahifesinde işi hafifleterek «Böyle bir lâkırdı bir kaç gün deverân etmiş» olduğunu i'tirâfa mecbur olmuştur. Mersiyeler yazılmış, türküler bile yakılmıştır.

Seni tahttan indirdiler
Üç-çifteye bindirdiler
Topkapı'ya gönderdiler
Uyan Sultan Aziz uyan
Kan ağlıyor bütün cihan

türküsü umumî kanâatin hazin bir ifâdesi şeklinde nesillerce söylenip durmuştur;

19- Şehâdet rivâyetinin en mühim delillerinden biri de Sultan Murad'ın cülûsunu tebrik için Istanbul'a gelmiş olan Bursa valisi Mustafa-Nâilî-Paşa-zâde Veliyyüddin Paşa'nın vak'a sabahı Hüseyn Avni Paşa'yı Kuzguncuk'daki yalısında ziyâret ettiği sırada gördüğü tuhaf vaziyettir. Hüseyn Avni'nin «Dik dik ve sık sık» Fer'iyye sarayına bakması Veliyüddin Paşa'nın nazar-ı-dikkatını celbetmiş ve nihayet Fer'iyye'de câriyelerin vaveylâsı başlar başlamaz Avni Paşa evvelden hazır bulundurduğu beş-çiftesine hemen atlayıp Abdurrahman Şeref'in tâbiriyle «Azrâil gibi» karşıya geçmiştir. Bundan anlaşıldığına göre, ser-asker tertib ettiği vak'anın vukuunu pencereden kollayıp beklemiştir;

20- Sultan Aziz'in zahîren muhâfazasına ve hakikatte izâlesine me'mur edildiklerinden bahsedilen Cezâyirli ve Yozgadlı Mustafalarla Boyabadlı Mehmed'e yüzer altın aylık bağlandıktan başka ellerine de otuzar altın atıyye verilmiştir. 2-3 lira aylıklı bekçi ve korucu makulesinden olan bu pehlivanlara birer ferik maaşı bağlanması kanlı vazifelerinin en mühim delillerinden sayılır. O zamanın yüz altın lirası bu zamanın beş bin kâğıt lirasına yakın bir paradır! Fevkalâde bir sebeb olmadan öyle adamlara böyle aylıklar nasıl bağlanabilir? Midhat Paşa İzmir'den Istanbul'a getirilirken vapurdaki istintâkında bunların «Ne maaşlarını ve ne de şahıs ve sıfatlarını» bilmediğinden bahsedip inkâr etmişse de, sonradan yazdığı «Mir'ât-ı hayret»in 56-57 nci sahifelerinde bil-akis hepsini bildiğinden bahsederek kendi kendini nakzetmiştir;

21- Mâbeynci Fahri Bey'in isticvâbında söylediği çok mühim bir söz vardır; İbn-ül-Emin'in Yıldız dosyasından iktibas ettiği bu söz acemice bir i'tirâftır:

— Ben Sultan Aziz kendini öldürdü diyemem, öldürmedi dahî diyemem! Ben zâten Mustafalar ile Mehmed Ağa'nın oraya gelişini pek beğenmemiş idim!

Sultan Aziz'in kollarını arkasından tutmuş olmakla ithâm edilen Fahri Bey bu suretle cinâyeti i'tirâf etmekle beraber, kendini kurtarmak için pehlivanlara yüklenmiş demektir;

22- Dâmad-Mahmud ve Nuri Paşaların da bu gibi i'tirâfları ve i'tirâfa âit yazıları vardır. İntihar esasını müdâfaa edenlerce bunlar tazyik ve tehditle veyâhut mahkûmiyyetten

kurtulmak ümidiyle söyleyip yazılmış gibi gösterilirse de, öyle olduğunu isbât edebilecek kat'î bir delil bulunamamıştır. Ortada mevcut bir i'tirâfı reddebilmek için yalnız şüphe kâfi değildir. Vesika ve delil lâzımdır;

23- Meşhur Tophâne müşiri Dâmad-Fethi Ahmed Paşa'nın oğlu olan Ticaret nâzırı Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa, Sultan Mecid'in kızlarından Cemile-Sultan'ın kocasıdır. İkinci Abdülhâmid'in öz-kardeşi olan Cemile-Sultan'ı çok sevdiği rivâyet edilir. Eniştesi de şehzâdeliğindenberi en yakın ve en mahrem adamıdır. İşte bundan dolayı Beşinci Murad'ın hal'iyle Sultan Hamid'in iclâsına en çok çalışan vezir Dâmad-Mahmud Paşa'dır. Sultan Abdülhamid eniştesi, adamı ve bilhassa saltanatının te'mininde en gayretli taraftârı olan Mahmud Celâlüddin Paşa'yı kızkardeşinin gözyaşlarına rağmen nasıl olup da hiç bir cürmü olmadığı halde mahkûım ettirilebilir? Sultan Hamid'in cülûsunda bir müddet pek parlak bir vaziyette bulunduktan sonra Trablusgarp valiliği ile Istanbul'dan uzaklaştırılmasını Midhat Paşa hâtırâtının ikinci cildinde «Bilinemeyen bir sebep»den mütevellit göstermişse de, sebebin ne olduğu Yıldız mahkemesinde meydana çıkmıştır. Her halde Sultan Abdülhâmid'in Dâmad-Mahmud Paşa'yı fedâ etmesi, amcasının şehâdeti hakkındaki kanâatinde samimî olduğunu gösteren bir vaziyet demektir;

24- Sultan Aziz'in cenâzesini Sultanahmet şeyhi Ömer Efendi gasletmiştir. Yıldız mahkemesine şâhid olarak getirilen bu ihtiyar şeyhin şahsiyle şehâdetini Abdurrahman Şeref:

«Ayakta duramayacak derecede bir pîr-i fânî idi; ağlaya ağlaya ifây-ı şehâdet etmesi hâzırûna ziyâde te'sir eylemişti»

diye anlatır; Ömer Efendi cenâzede «Kalb muhitinin mosmor morarmış olduğunu maa-I-kasem ifâde» etmiştir. Vak'a günü Sultan Aziz'in üstünde bulunan ve sol meme hizâsı delinmiş olan hırka da mahkemede teşhir edilmiştir; bu deliğin sonradan açılması güç olmadığından bahsedilmişse de, morartı hizâsına tesâdüf etmesi çok mühimdir. Ömer Efendi ile beraber gasil hizmetinde bulunan Hırka-i Şerîf hademesinden yedi kişinin şehâdetlerinden anlaşıldığına göre cesedin sol memesindeki morluktan başka iki dişi kırık ve sakalının sol tarafı yoluk bulunmuştur. Midhat Paşa pâdişahın dişlerini esasen bozuk ve eksik gösterirse de, burada tesbit edilen şey bozukluk ve eksiklik değil, «kırıklık»tır;

25- Kaatillerin mahkemede Abdurrahman Şeref'in tâbiriyle cinâyetlerini «Birer birer ve serbest serbest» i'tirâf edip «Ber-tafsil teşrih» etmeleri intihâr taraftârlarınca dayak ve işkence ile izah edilir. Nitekim Midhat Paşa da muhâkemesinde öyle izah etmişti. Hattâ Yıldız evrâkı içinde bunu te'yid edecek bir iki vesikaya bile tesâdüf edilmiştir. Bilhassa mâhut pehlivanlara bâzı işkenceler yapıldığı muhakkaktır. Fakat şu da muhakkaktır ki dünyada pek çok kimselere hakikat ancak dayak ve tehditle i'tirâf ettirilebilir; bu gün bile birçok devletlerin polis teşkilâtlarında cinâyetleri tenvir için şiddet başlıca vâsıtalardandır. Cinayetini kolayca i'tirâf ediverecek kuzu gibi câni ve melek gibi kaatil nerede bulunabilir? Bu yolun meşrû bir yol olmadığı muhakkak olmakla beraber, bilhassa On-dokuzuncu asırda bütün idârelerin başvurduğu en kestirme yol olduğu da unutulmamalıdır;

26- Sultan Aziz'in sol kolunun büklüm yerinden biraz aşağıda tesbit edilen yara, yukarda gördüğümüz resmî rapora göre beş santimetre genişliğinde ve üç santimetre derinliğinde «kenarları pürüzlü ve gayr-i muntazam» bir yaradır. Sol kolunun kan damarlarını böyle bir yara açıp kestikten sonra sağ kolunda da iki buçuk santimetre genişliğinde ikinci bir yara açarak orada da veridlerini kesmiş olması kabil midir? Vak'a esnâsında sadârette bulunduğu için Sultan Hamid'in emriyle İzmir'de istintâk edilen Mütercim-Rüşdi Paşa bu çetin suale

cevap verirken Nasrüddin-Hoca'nın «Sen de şaş, ben de şaşayım» hikâyesini hatırlatan pek tuhaf bir i'tirâfta bulunmaktadır.

— Ol vakit aklım başımda bulunmuş olsa idi, bir kolunu kestikten sonra diğer kolunu kesmeğe nasıl iktidârı olabileceğini sormak emr-i tabiî idi; fakat efkâr-ı umumîyye vefâtın diğer surette vukuu üzerine münhasır bulunması ve bizlerde dahî dehşet ve telâş müstevli olması cihetiyle hâtıra gelmemiş demek oluyor!

Mütercim-Rüşdi Paşa'yı bile hayrette bırakan bu mühim nokta mantıkla izah edilemeyecek tıbbî bir meseledir; resmî raporun umumî eşkaline âit mütâlâasını yukarda gördüğümüz Dr. Ali Süha Delilbaşı'nın bu hususta ki mütâlâası da şöyledir.

«Soldaki yarada veridlerle beraber şiryân-ı zendî de kesilmiş olduğuna göre vücudun az bir zamanda çok kan zayi'edip mağdurun pek az sonra kendini kaybetmiş olduğuna hükmedilebilir. Zâten etrâfındaki kanların mebzûliyyeti de bunu te'yid etmektedir. Bu vaziyette bir kimsenin diğer kolunu da yaralaması kabil olmamak lâzımgelir. Bundan başka intihârlarda umumîyetle sathi damarlar, yâni veridlerle Kô'berî=Radial denilen nabz şiryânı gibi sathi şiryânlar açılabilir. Zendi=Cubital gibi binnisbe derindeki şiryânların müntahir tarafından açılması gayet nâdir olduktan başka, müntahirin doğrudan doğruya muntazam yara açacağına ensiceyi koparark kendisine fazla ıztırap vermek suretiyle intihârı da kolay inanılır bir keyfiyyet değildir».

27- Yukarda gördüğümüz gibi Sultan Aziz'in bir kaç kere intihârdan bahsetmiş ve bilhassa bâzı tarihî şahsiyyetleri intihâr etmediklerinden dolayı tenkid etmiş olmasını kendisinde bu fikrin ötedenberi mevcudiyetine ve binâenaleyh intihâr etmiş olduğuna delil gösterenler vardır. Yeis anlarında intihârdan bahsetmemiş insan yok gibidir; bilhassa esâret ve zillete tahammül etmiş tarihî şahsiyyetleri o bakımdan tenkid etmek kolaydır ve herkesin yaptığı şeydir. Bu kadar umumî ve beşeri bir şey nasıl delil ittihâz edilebilir? Bilhassa Sultan Aziz dini bütün bir müslümandır ve İslâmiyyette intihârın katilden beter olduğunu çok iyi bilir. Charles Mismer de bu noktaya temâs etmiş ve intihârı Abd-ül-Aziz'in imânına mugayir göstermiştir. «Su yerine zemzem» içecek kadar dindar bir adamın Fer'iyye sarayında «Gece gündüz namaz kılıp Kur'an okur»ken ve bilhassa vak'a esnâsında «Sûre-i Yusuf» önündeki küçük masanın üstünde açık dururken, dininin men'ettiği en büyük günâhı Kur'ânın karşısında irtikâb ettiğine nasıl inanılabilir?

28- Hal'inden itibaren Sultan Aziz'in hâlet-i-ruhiyyesine hâkim olan en büyük his ölüm korkusudur. Topkapı sarayında Üçüncü Selim'in dâiresine konulduğu andan itibaren onun âkıbetinden korkmaya başlayan ve hattâ bu endişesini etrâfındakilere de söyleyen ve bilhassa Sultan Murad'a üstüste tezkireler yazıp aynı endişesinden dolayı başka bir yere naklini isteyen bir zâtın ölüm korkusuna ölümle nihayet vermiş olduğunu iddiâ edebilmek için vâzıh bir vesika lâzımdır ve hâlbuki elde öyle bir şey yoktur;

29- Sultan Aziz'in hal'inden çok müteessir olduğu için intihâr ettiğinden de bahsedilir. Hâlbuki kendisine Sultan Murad'ın cevabını götürmüş olan Baş-mâbeynci Edhem Bey'e o tarihten dört beş ay evvel saltanattan ferâgat etmek istediği halde âile efrâdının mâni' olduğunu «Vallâhi-l-Azîm'» diye yemin ederek söylemiş olduğu ittifâkla rivâyet edilmektedir. Bu vaziyete göre hal'inden fazla bir teessür duymamış olması lâzımgelir;

30- Çok güçlü kuvvetli bir zât olan Abd-ül-Aziz'in kendini müdâfaa etmemiş olması intihâr delillerinden sayılırsa da, kaatillerin ifâdelerinde Sultan Aziz'in birdenbire şaşaladığı ve hattâ üstüne fenâlık geldiği için bir şey yapamadığından bahsedilmektedir;

31- O zamanki İngiltere sefiri Henry Elliot'un yukarda bahsettiğimiz «Nineteenth Century» mecmûasında İngilizce metni neşredildikten sonra Türkçe tercümesi de Londra'da çıkan «Hürriyet» gazetesine dercedilen ve hattâ ayrı bir risâle şeklinde de basılan uzun makalesinde intihâr tezini müdâfaa etmiş olması, o tez taraftârlarınca çok mühim ve âdetâ müskit bir delil addedilirse de hiç doğru değildir. İngilizce ve Türkçe makale ve risâle şeklinde her tarafa yayılan bu eser, Sultan Hamid'e karşı Midhat Paşa'yı iltizâm için Yıldız dâvâsından sonra pek acemice yazılmış kıymetsiz ve ehemmiyetsiz bir propaganda yazısından başka bir şey değildir. Her halde Henry Elliot bu makale veya risâleyi yazdığı sırada artık bunamaya başlamış olmalıdır ki vak'adan tam beş sene sonra kurulmuş olan Yıldız mahkemesini eserinin muhtelif yerlerinde ve meselâ risâle şeklindeki Türkçe tercümesinin 25 inci ve 29 uncu sahifelerinde vak'adan «Üç sene sonra» kurulmuş gibi göstermiştir. Yıllarca yaşadığı memleketin vakayi've ahvâlinden tamamıyla bî-haber olduğunu ve Türkiye'de âdetâ gözlerini yumup kulaklarını tıkayarak yaşadığını işte o tuhaf yazısıyla isbât eden bu zavallı sefirin akla, hayale sığmayacak bir sürü iddiâları vardır. Meselâ Sultan Aziz «Ta 1862 de» cinnet getirmiş ve o zamandanberi tam on dört senedir deli imiş! Pâdişahın yangın korkusundan dolayı kendi odasından başka hiç bir yerde ışık yakılamadığı için herkes sabaha kadar sarayın içinde el yordamıyla dolaşmak mecburiyetinde imiş! Hali'fetvâsında Sultan Aziz'e isnâd edilen kusurlardan biri de matbuâta hürriyet vermemiş olması imiş! Hal'in şekli de şöyle imiş: Hüseyn Avni Paşa «Dolmabahçe kışlasından» bir alay asker alıp sarayı muhâsara ettikten sonra içeri girmiş ve mukâvemet etmek isteyen pâdişahı teslim olmaya iknâ etmiş! Midhat Paşa da gece yarısından sonra Ser-asker-kapısına giderek kendisi asker olmadığı halde askerî meydana çıkarıp ıneydanda nutuk irad etmek suretiyle muvâfakat ettirmişmiş! «Muhayyelât-ı Aziz Efendi» yi andıran bu efsâneleri hakikat diye sıralamakta tereddüt bile etmemiş gafil ve dünyadan bî-haber bir ecnebinin «Şehâdet» ve «İntihar» rivâyetleri hakkındaki türrehâtına kıymet vermek şöyle dursun, kaale almak bile bîhude zahmettir.

Bu zavallı adamın «intihar» tezini aklınca müdâfaaya kalkışması, vak'a zamanındaki «Erkân-ı erbea» nın İngilizciliğinden ve her işlerinde İngiltere sefâretinden izin alacak kadar İngiltere'ye bağlanmış olmalarındandır. Meselâ Sultan Aziz devrinde Midhat Paşa'nın meşrûtiyet istihsâli için İngiliz yardımını istemek üzere İngiltere sefârethânesine bizzât gitmiş olduğunu aynı risâlenin 12-13 üncü sahifelerinde anlatan gene aynı Henry Elliot'dur! Hattâ bunun üzerine İngiltere sefiri Osmanlı paşasına te'minat verdikten sonra Sultan Aziz'e gidip Türk milleti nâmına söz söyleyerek meşrûtiyetin ilânını istemişse de pâdişah pek haklı olarak aldırmamıştır. Cevdet Paşa'nın ««Tezâkir»ine göre Mütercim-Rüşdi Paşa'nın istirkab ettiği Midhat Paşa'yı kabineden atamamasına sebep «Midhat Paşa'yı İngiltere sefâretinin pek ziyâde tesâhub ve iltizâm» etmesidir. Paşalar gerek Abd-ül-Aziz'in, gerek Beşinci Murad'ın hal'inden evvel hep İngiltere sefâretinden müsâade almışlardır. Meselâ Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa'nın Sultan Murad'ı hal'etmek için Henry Elliot'dan'izin almak üzere 25 Ağustos günü Tarabya'daki İngiltere sefârethânesine bizzât gidişi, gene aynı risâlenin 36 ncı Sahifesinde

«Pâdişahın hal'edilüp edilmemesine re'yimi almak üzere»

kaydıyla anlatılır! Hüseyn Avni Paşa da Londra'ya gittiği zaman İngiliz vükelâsıyla Sultan Aziz'in hal'ini müzâkere etmiş olmakla meşhurdur. Yukarda 1875=1292 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına bakınız. İngiltere'nin «İntihar» tezini müdâfaa etmesi işte bundandır. Hattâ

bu İngiliz tezine mukâbil Ruslar da «Şehâdet» tezini müdâfaa edip Sultan Hamid'i amcasının kaatillerinden intikam almaya teşvik etmişlerdir. Bunun sebebi, devletin tereddisinden ve hükûmet adamlarının birer yabancı devlete bağlanmalarından dolayı Türkiye'de ortaya çıkan her cereyânın bir ecnebî müdâhale veya entrikasına vesile teşkil etmesidir. Tabir bu gibi siyasî nokta-i-nazarların hiç bir ilmî kıymeti yoktur.

«İntihar» ve «Şehâdet» rivâyetlerinin buraya kadar en mühimlerini gözden geçirdiğimiz delilleriyle vesikalarının mukayese ve müvâzenesinden çıkabilecek yegâne netice, «Şehâdet» ihtimâlinin «intihar» rivâyetinden pek çok kuvvetli olmasından ibârettir. Elde mevcut vesâik ve mâlûmâta göre, daha kat'î bir şey söylemek kabil değildir.

Sultan Aziz'in hal'indeki yağmacılıklardan sonra bu kanlı ölümü de ikinci bir yağmacılığa sebeb olmuş, cesed saraydan karakola indirilirken Vâlide-Sultan'ın kulağındaki küpelerle parmağındaki yüzüğe varıncaya kadar nesi varsa zorla alınmış ve zavallı kadın baygın bir halde kaldırılıp «Karakolhâne meydanına» bırakılmıştır. Mahmud Celâlüddin Paşa üst tarafını şöyle anlatır:

«Merhum Sultan Abd-ül-Aziz'in ve vâlidesinin perî-peyker câriyeleri çıkarılup içlerinden şehirde me'cel ve menşe'i bulunanlar şuraya buraya dağılmış ve kimsesizleri kapanın elinde kalup ırz-u-nâmûs-ı Haremserây-ı saltanat pâmâl olmuş idi. Hattâ bunlardan Erkân-ı-erbea'nın dahî dâne-çîn-ı vuslat oldukları mervidir»!

Bu rezâletlerden sonra Fer'iyye'de bir odaya hapsedilen Vâlide-Sultan'ın ihtilâttan men'edilerek «Emvâl-i mektûme»sini söylemesi için tazyik olunduğundan da bahsedilir.

Hal'inden itibaren Topkapı ve Fer'iyye saraylarında cem'an beş gün yaşamış olan Sultan Abd-ül-Aziz 1830=1245 senesi 7/8 Şubat=13/14 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi dünyâya gelmiş olduğuna göre tam 46 sene, 3 ay, 24 gün yaşayıp 47 yaşının içinde ölmüş demektir. Öldüğü gün derhâl Topkapı sarayına nakledilip techiz ve tekfin edildikten sonra hemen merâsimle kaldırılarak alelâcele Sultan-Mahmud türbesine defnedilivermiştir. Sultan Aziz'in şahsiyyeti için yukarda 1861=1277 vukuâtının «25 Haziran» ve bu senenin «30 Mayıs» fıkralarına bakınız).

6 Haziran 1876=13 Cumâdâ-l-ûlâ 1293, Salı: Sultan Murad'ın tecennünü.

(Beşinci Murad'ın cülûsundaki fevkalâde vaziyetten ne kadar müteheyyiç olup âsâbının nasıl bozulduğunu gösteren ilk tezâhürler için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «30 Mayıs» fıkralarının ikincisine bakınız. Bilhassa Sultan Aziz'in fecî ölümü üzerine müvâzenesi tamamıyla bozularak bu gün bir cinnet buhrânına uğramıştır. Bu neticede hususî hekimi Capoleone/Kapolyon'un câhilane tedâvisi de en mühim sebeplerden sayılır. Pâdişahı sıcak banyoya soktuktan sonra şakaklarıyla boynuna ve kulaklarının arkasına 70 kadar sülük vurdurması hastanın âsâbını büsbütün za'fa uğratmıştır. Selâmlıkta câmi merdivenlerinden çıkarken inmek, inerken çıkmak ve ata ters binmek, huzûruna çıkan vükelâyı öpüp kucaklamak ve nihayet Yıldız sarayında kendini havuza atmak gibi gayr-i-tabiî hallerinden ve mütemâdiyen:

— Kan istemem, pâdişahlık istemem!

deyip durduğundan bahsedilir. Kılıç alayının İşte bundan dolayı te'hir edilmesi ve hattâ herkesin görmek istediği yeni pâdişahın Cuma selâmlıklarına bile çıkarılmamaya başlaması

halkın bin türlü dedikodusuna sebeb olduğu halde hükûmet işin gizli tutulmasına ve nihayet İngiltere sefirinin tensibiyle Viyana'dan doktor Leidersdorf isminde bir akliyye mütehassısı getirtilmesine karar verilmiştir. Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının birincisine de bakınız).

8 Haziran 1876=15 Cumâda-l-ûlâ 1283, Perşenbe: Bâb-ı-Fetvâ'da meşrûtiyet münâkaşası.

(Meşrûtiyyetçilerin sukut-ı-hayali Sultan Murad'ın cülûsu ve cülûs Hatt-ı-Hümâyûnuyla başlamıştır. O gün Midhat Paşa'nın «Erkân-ı-erbea»dan olan arkadaşlarına gösterdiği bir Hatt-ı-Hümâyûn müsveddesindeki meşrûtiyet va'dine Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa ile Ser-asker Hüseyn Avni Paşa i'tirâz edince Midhat Paşa da onlara uymuş ve Sultan Aziz'in hal'inde Kanun-ı-esâsî hülyâsıyla en faal rolü oynayan Süleyman Paşa'ya çâresizlik ifâde eden bir «Kelime-i acz-tetimme» den başka bir şey söyleyememiştir. Mutlakıyyetçi Sadr-ı-a'zamla Ser-askerin esâsen pek kuvvetli olmayan meşrûtiyet cereyânına karşı bir oyalama siyâseti-tâkib ettiklerinden bahsedilir. Onun için hakikî takvim hesabıyla 1 Haziran=8 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü neşredilen cülûs Hatt-ı-Hümâyûnunda «Usûl-i idâre-i devletin bir esâs-ı metin-ü-sahih üzerine te'sisi» ve halkın «Bilâ-istisnâ nâil-i hürriyet-i tâmme» olması gibi bir takım müphem sözlerle iktifâ edilmiş ve nihayet Sultan Murad'ın tecennününden üç gün evvel 3 Haziran=10 Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi günü Dolmabahçe sarayında pâdişahın riyâset ettiği fevkalâde bir Meclis-i Vükelâ toplanarak ilk münâkaşa yapılmışsa da hiç bir neticeye varılamadığı için Bâb-ı-Fetvâ=Meşîhat binâsında daha büyük bir meclis akdine karar verilmiştir. Oyalama siyâsetinin Hatt-ı-Hümâyûnla Dolmabahçe meclisinden sonra üçüncü merhalesi de işte bu «Bâb-ı-Fetvâ meclisi» dir. Vükelâdan başka Dâr-ı Şûrây-ı Askerî reisi Redif ve Mekâtib-i Askeriyye nâzırı Süleyman Paşalarla Fetvâ-emini Kara-Halil ve Kazasker/Kadı-asker Seyfüddin İsmail Efendi, Âmedci Mahmud Celâlüddin ve Sadâret mektupçusu Memduh Beylerden mürekkeb olan bu mecliste Midhat Paşa «Konstitüsyon kanunu» ve «Usûl-i meşveret kanunu» isimleriyle bahsettiği bir Kanun-ı-esasî ilânıyle «Dîvân-ı Memleket» dediği bir Millet-meclisi teşkilini teklif etmişse de Sadr-ı-a'zam «Meşrûtiyyet-i idâreye ehl-i vatanda adem-i kabiliyyet» den bahsederek çok şiddetli bir lisanla reddetmiş, Süleyman Paşa Sultan Aziz'in o maksatla hal'edildiğini söyleyerek i'tirâz etmişse de «Asker siyâsete karışmaz!» diye Ser-asker tarafından susturulmuş, «Mecâlis-i Âliyeye me'mur» yâni nezâretsiz vükelâdan Nâmık Paşa sırf Müslümanlardan mürekkep bir Meclis-i Meb'ûsân teşkililli istemiş, Cevdet ve Safvet Paşalarla Seyfüddin Efendi «Tarafeyne mülâyim» davranmış ve nihayet Kara-Halil Efendi de devlet işlerinde «istiftâ» edilmek üzere «Fetvâhane'de bir hey'et-i ilmiyye» teşkilinden dem vurmuştur. Bu meşhur mecliste vükelâdan yalnız Halil Şerîf, Server, Midhat, Râşid ve Nâmık Paşalarla kabine hâricinden Mekâtib-i Askeriyye nâzırı Süleyman Paşa meşrûtiyeti müdâfaa edip altı kişilik bir akalliyet hâlinde kalmışlardır; fakat hakikatte işin neticesiz kalması devrin diktatörü olan Ser-asker Hüseyn Avni Paşa'nın mutlakıyyetçiliğindendir. Vükelâdan birçoklarının ağızlarını bile açmamış olmaları her halde onun korkusundandır).

15/16 Haziran 1876=22/23 Cumâdâ-l-ûlâ 1283, Perşenbe/Cuma gecesi: Çerkes-Hasan vak'ası.

(Bu meşhur vak'anın kahramanı olan Sağ-kolağası Hasan Bey Çerkeslerin Zevş kabilesi beylerinden Gazi-İsmail Bey'in oğlu, Sultan Aziz'in dördüncü haremi Neş'erek Kadın-Efendi'nin kardeşi ve bu Kadın-Efendi'den olan şehzâde Şevket Efendi ile Esmâ-Sultan'ın dayısıdır. Bununla beraber Kadın-Efendi'nin çok yakın akrabâsından olduğu hakkında da zayıf bir rivâyet vardır. 26 yaşlarında çevik, cesur ve silahşör bir genç olduğundan bahsedilir.

Sultan Aziz zamanında Ser-asker Hüseyn Avni Paşa tarafından Bağdad'daki Altıncı Orduya me'mur edilmişse de, sarayın himâyesiyle ve Dâr-ı Şûrây-ı Askerî yâverliğiyle Istanbul'da kalmış ve nihayet Abd-ül-Aziz'in büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'nin yâverliğine tâyin edilmiştir. Beyoğlu âlemlerine ün saldığı da rivâyet edilir. Hali'den sonra kendisini tehlikeli gören Avni Paşa tekrar Bağdad'a tâyin etmişse de ayak direyip gitmediği için bundan bir gün evvel tevkif edilmesi üzerine Dâr-ı Şüra reisi ve Hâssa müşiri Redif Paşa'ya mürâcaat ederek ertesi gün hareket edeceğine söz verdiği için serbest bırakılmıştır.

Çerkes-Hasan Bey bekâr olduğu için, halasının kocası olan merhum Kapdan-ı deryâ Ateş-Mehmet Paşa'nın Cibâli'deki konağında oturmaktadır. Akşam-üstü serbest bırakılınca doğru işte oraya gitmiştir. «Vak'a» nın şu üç sebepten çıktığı anlaşılmaktadır.

1) En mühim sebep, istintâkında mükerreren söylediği gibi Sultan Aziz'in «Bi-gayr-i-hakkın» hal'iyle ölümünden Hüseyn Avni Paşa'yı başlıca mes'ul bilmesidir. Hattâ ilkönce vak'ayı pâdişahın defni günü Sultan-Mahmud türbesinde yapmak istediği halde orayı münâsip görmediği için caydığından bahsetmiştir;

2) Hasan Bey'in hemşiresi olan Neş'erek Kadın-Efendi Sultan Aziz'in son zamanlarında hastalanmış olduğu için hali'den sonra Fer'iyye sarayına götürülürken bir şala bürünmüş, bu şal bir zâbit tarafından cebren üstünden alınmış, Kadın-Efendi açık-saçık kalmış, hakâretlere uğramış ve biraz sonra da 11 Haziran=18 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü vefât etmiştir. Bu geceki «Vak'a» tarihinden dört gün evvel kızkardeşinin o çirkin muâmelelere uğradıktan sonra can vermesi herhalde Hasan Bey'in afvedebileceği bir şey değildir;

3) Yukarda gördüğümüz Bağdad meselesinden dolayı Çerkes-Hasan'ın ötedenberi Ser-asker Hüseyn Avni Paşa'ya diş bilediğinden bahsedilir.

Eniştesinin Cibâli'deki konağından çıkıp bir kayığa binen Hasan Bey veda'etmek bahânesiyle Ser-askerin paşalimanındaki yalısına gitmişse de Avni Paşa'nın o akşam Midhat Paşa konağında toplanan mecliste bulunduğunu anlayınca aynı kayıkla Sirkeci'ye geçerek bir lokantada yemek yeyip kafayı tütsüledikten sonra bir «Sürücü beygiri» ile Bâyezid'in Soğanağa mahallesindeki Midhat Paşa konağına gelmiştir. üstünde 4-5 revolverle bir kama bulunduğundan bahsedilir.

Sultan Aziz devrindenberi devâm eden Balkan gailelerine o sırada yeni bir Girit gailesi de inzımâm etmiş olduğu için, vükelânın her akşam bir konakta ictimâ ettiklerinden bahsedilir. Yalnız Boğaziçi'nin uzak yerlerinde oturan nâzırların Istanbul'da yapılan bu gece toplantılarından vareste tutulması kararlaşmış olduğu için, o akşam Midhat Paşa'nın konağında toplananlar şu on üç kişiden ibârettir.

Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi, Ser-asker Hüseyn Avni, Bahriye nâzırı Kayserili-Ahmed, Hâriciyye nâzırı Râşid, Maârif nâzırı Cevdet, Defter-i-Hâkanî nâzırı Yusuf, Şûrây-ı-Devlet reisi Midhat, «Mecâlis-i Âliyye me'mur» yâni nezâretsiz nâzır Hasan Rızâ, Şerîf Hüseyn ve Hâlet Paşalarla Sadâret müsteşarı Kabzımal-zâde Said Efendi'den başka Âmedci Mahmud Celâlüddin ve Sadâret mektupçusu Memduh Beyler de vardır.

Bunlar yemekten sonra konağın üst katında bahçeye nâzır büyük bir odada toplanmışlardır; Mektupçu Memduh Bey/Paşa «Mir'ât-ı şüûnat» ında tuhaf bir hiss-i-kablelvuku'dan bahsederek paşaların müzâkere esnâsında:

— Ne acâyip hâl, zihnimizi toplayamıyoruz!

dediklerini anlatır. Kont De Keratry'ye göre vak'a zevâlî saat on buçuğa ve ezânî üçe doğru olmuştur; aşağıdaki ağaların içki hâliyle kumar dalgınlığından istifâde eden Hasan Bey bir aralık merdiveni tenhâ bulup yukarı fırlamış, sofadaki hademenin ikaazına ehemmiyet vermeyerek aralık kapıyı biraz gözetledikten sonra sağ elinde bir tabanca ve sol elinde bir kama ile birdenbire içeri dalıvermiş:

— Davranmayınız!

veyahut:

— Davranmayın, davranma Ser-asker!

diye bağırıp Hüseyn Avni Paşa'yı iki kurşunla göğsünden ve karnından vurmuştur. Neye uğradıklarını bilmeyen vükelânın bir kısmı sofadan aşağıya can atmış ve Sadr-ı-a'zam Rüşdi Paşa ile Cevdet, Hâlet ve Yusuf paşalar da yandaki küçük odaya kaçmışlardır. Yalnız Hâriciyye nâzırı Râşid Paşa müzâkere odasında korkusundan bayılıp kalmıştır. O sırada henüz ölmemiş olan Hüseyn Avni Paşa can havliyle safaya kaçıp yıkılmışsa da Hasan Bey oraya da yetişmiş, fakat onun da arkasından Kayserili-Ahmed Paşa saldırıp ellerini tutmaya çalışırken Çerkes-Hasan'ın kaması kulaklarıyla parmaklarını «Pastırma doğrarcasına» kestiği için nihayet Kayserili de Sadr-ı-a'zamın sığındığı küçük odaya can atmıştır. İşte bunun üzerine Hüseyn Avni'yi kamasıyla delik-deşik edip öldüren Hasan Bey tekrar salona girip iskemlesinin üstünde baygın bulunan Râşid Paşa'ya bir kurşun sıktıktan sonra gırtlağını da keserek işini bitirmiştir. Midhat Paşa'nın harem dâiresine kaçmış olduğundan bahsedilir. Vak'a kahramanı nihayet küçük odanın kapısını zorlarken Midhat Paşa'nın mühtedî uşağı Ahmed Ağa ekmek bıçağı ile ensesini yaralamışsa da bir kurşunla o da yere serilmiştir. Artık gözleri dönen Hasan Bey'in mumları söndürüp perdeleri tutuşturduğundan bahsedilir.

Aşağıda paşaların yâverleri, çavuşları ve ağaları 30-40 kişiyi bulduğu halde hiç bir şey yapamayışları şaşılacak şeydir. Nihayet civardaki Hasanpaşa karakoluyla Ser-asker-kapısından zabtiye ve asker kuvvetleri gelmiş, Hasan Bey bunlara teslim olmuş, fakat aşağıya indirilirken Sadâret yâverlerinden Bahriye kolağası Şükrü Bey kendisini tahkir ettiği için çizmesinden çıkardığı bir tabanca ile onu da yere sermiştir. Ölenler içinde bir zabtiye neferi de vardır. Cem'an beş maktûl ve iki yâhut üç ve Midhat Paşa hâtırâtında on mecruhtan bahsedilir. Hasan Bey de başıyla sırtından yaralanmıştır. İlk isticvâbı o gece ve ikincisi de ertesi Cuma günü Bâb-ı-ser-askeri'nin Süleymaniyye kışlasında yapılan Hasan Bey yaralarını tedâvi için gelen cerrahı:

— Beni ya asacaklar veyâhut kurşuna dizeceklerdir. Artık nâfile yere yaralarıma baktırmak abestir!

diye savmıştır. Dîvân-ı-harb tarafından verilen hükmün Meclis-i-Vükelâca da tasdik edildiğinden bahsedilir. Askerlikten tardıyla idâmına karar verilen Çerkes-Hasan Bey nihayet 17 Haziran=24 Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi günü sabaha karşı Bâb-ı-Ser-askerî'nin Bâyezid meydanındaki büyük kapısının yanındaki dut ağacına asılmıştır.

Diktatörlüğü bir kâbusa benziyen Hüseyn Avni Paşa'nın âkıbeti herkese geniş bir nefes aldırmış, Sultan Aziz'in intikamını alan Hasan Bey halk arasında millî bir kahraman gibi takdir edilmiş, hattâ vükelâ bile memnun olmuş, şiirler ve mersiyeler yazılmış ve bir müddet

sonra İkinci Abdülhâmid devrinde Edirne-kapısı mezarlığındaki kabri yapılarak kitâbesinde «Genç yaşında veliyy-ün-ni'meti uğrunda fidây-ı cân» ettiğinden bahsedilmiştir).

2 Temmuz 1876=9 Cumâda-l-âhire 1293, Pazar: Sırbistan'la Karadağ'ın harbe başlaması.

(Osmanlı hâkimiyyeti altında bulunan bu iki İslâv prensliğinin böyle bir harb açmaları, hukukî bakımdan bir nevi isyân demektir; zâten bu harb, yukarıki sene vukuâtının «13 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Hersek isyânıyla bu senenin «2 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Bulgar isyânının o zamandanberi her gün beklenen tabiî ve mukadder bir neticesidir. Bütün Balkan İslâvlarını Türkiye'ye karşı ayaklandırmak isteyen Rus siyâseti ilk ateşi Bosna-Hersek'de tutuşturmuş ve mütemâdiyen Sırbistan ve Karadağ'la Rusya'dan yardım gören bu vilâyet Türk ordusunun mahallî âsilerden başka Sırplar ve Karadağlılarla da mücâdele meydanı hâline gelmiştir. O zamandanberi Sırbistan ve Karadağ hükûmetleri hummâlı bir harb hazırlığı içindedir. İki hükûmet 26 Mayıs=2 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifâk muâhedesi akdederek metbu'larına karşı resmen elbirliği etmişlerdir.

Bu vaziyeti dikkatle tâkib eden Bâb-ı-Âlî bilhassa Bulgar isyânındanberi Sırbistan'la Karadağ'a karşı askerî emniyet tedbirlerinde kusur etmedikten başka, 8 Haziran=15 Cumâdâ-l-ûlâ Cuma günü ve bir rivâyete göre de ertesi gün Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa Sırbistan prensi Milan'la Karadağ prensi Nikita/Nicolas'ya birer telgraf çekerek seferberliklerinin sebebini sormuş ve bu şiddetli ihtâra ilkönce müsekkin ve mülâyim cevaplar gelmiş, hattâ prens Milan izâhât arzı için Istanbul'a bir murahhas göndereceğinden bile bahsetmişse de göndermemiş, bil-akis aradan on dört gün geçince 22 Haziran=29 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü murahhas yerine ültimatom göndermiştir. Bu tuhaf ültimatomda Bosna-Hersek harekâtından dolayı memleketin ticarî, iktisâdî ve mânevî zararlarından bahseden prens Milan, Başıbozuk kuvvetlerinin hudut köylerine tecâvüzündan şikâyet ederek bu hâle bir nihayet vermek üzere Bosna-Herseğ'in Sırp askerleri tarafından işgâlini ve Karadağ prensi de Hersek sancağının bir kısmını istemiştir. İlkönce bu tarihten bir gün evvel Karadağlılar taarruza geçmiş ve bu gün de Sırp ordusu Morava nehrinden geçmeye başlamıştır.

O sırada Balkanlardaki Türk kuvvetlerinin mecmûu yüz bin kadar gösterilir. Bunlar, Hüseyn Avni Paşa'nın katli üzerine Ser-asker olan Serdâr-ı-Ekrem Abdi/Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa'nın kumandasındadır; Karadağ cephesine de Hersek kumandanı müşir Ahmed Muhtar Paşa me'mur edilmiştir.

Sırp ordusu Baş-kumandanlığına daha 29 Mayıs=5 Cumâdâ-l-ûlâ Pazartesi gününden itibaren «Taşkend fâtihi» diye meşhur Rus generali Tchernaieff/Çernayef tâyin edilmiş ve hemen gelip yeni vazifesine başlamıştır.

Bosna-Hersek ve Bulgaristan isyânlarıyla Sırbistan ve Karadağ harbleri Rusya tarafından hazırlanmış öyle bir hâdisât zinciridir ki, Balkan milletlerine karşı zahirî gayesi İslâv birliğinin te'mininden ibâret olmakla beraber, hakiki hedefi bu küçük milletler pişdar şeklinde ateşe atıp Türk ordusunu hırpalattıktan sonıa istediği zaman işe müdâhale ederek «93 seferi» diye meşhur Türk-Rus harbinde kendi muvaffakıyyetini kolaylaştırmaktan ibârettir. Türk zaferiyle neticelenen bu Sırbistan-Karadağ seferinin neticesi için aşağıda bu sene vukuâtının «31 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

31 Ağustos 1876=10 Şa'ban 1293, Perşenbe: Beşinci Murad'ın hal'i.

(Yukarda bu sene vukuâtının «6 Haziran» fıkrasında aklını kaybettiğini gördüğümüz Beşinci Murad'ın hastalığı doktorların her türlü ihtimâmına rağmen hafiflememiş, o tarihten itibaren 87 gündenberi pâdişah kendine mâlik olmadığı için devlet işleri gayr-i-resmî ve gayr-i-mes'ul bir «Nâib-i-Saltanat» vaziyetini alan Sadr-ı-a'zam Mütercim Rüşdi Paşa'nın elinde kalmış, hükûmet gizli tuttuğu halde mesele şâyi'olduğu için her kafadan bir ses çıkmaya başlamış, ulemâ cuma namazının «adem-i cevâzı» ndan dem vurmuş, Midhat Paşa her derde deva bildiği meşrûtiyeti bu derdin de yegâne devası diye ileri sürdükçe hâlinden memnun olan Sadr-ı-a'zam:

— Pâdişah muhtell-üş-şüurdur. Binâenaleyh devletin tebdil-i usûl-i hükûmetine zaman müsâid değildir.

diye atlatmaya bakmış, nihayet yukarıki fıkrada gördüğümüz Sırbistan ve Karadağ muhârebeleri ortaya çıkınca hazine müşkilâtından dolayı çıkarılan «Kavâim-i nakdiyye» başsız kalan devletin mâlî ve iktisâdî vaziyetini büyük bir buhrânla karşılaştırmış ve işte bütün bu müşkilât içinde her nasılsa ir Cuma selâmlığına çıkarılan Beşinci Murad saraya avdetinde sırtından çıkarmadığı üniformasıyla sabahladıktan sonra erkenden Dolmabahçe sarayının alt katına inip bir pencerenin camlarını kırarak bahçeye çıktıktan sonra kendisini kayık havuzuna atacağı sırada yetişen bendegânı zorla içeri almak istemişlerse de parmaklıklara sarıldığı için ellerine vurmak mecburiyetinde kalmışlar ve bu hâli pencereden gören veliaht Abdülhamid Efendi tarafından şiddetle tekdir edilmişlerdir. Hamid Efendi'nin bu vaziyeti derhâl Sadr-ı-a'zama bildirdiğinden bahsedilir.

Gene «6 Haziran» fıkrasında Viyana'dan celbedildiğini gördüğümüz Akliyye mütehassısı doktor Leidersdorf bir rivâyete nazaran pâdişahın tedâvisi kaabil olmadığı ve ikinci bir rivâyete göre de Viyana'daki kliniğinde altı ay tedâvi edilmek şartıyla iyileşebileceği hakkında bir rapor vermiştir. ikinci rivâyet doğru olsa bile tatbiki kabil değildir; üç kıt'a üzerindeki muazzam bir devletin imparatoru ve İslâm aleminin halîfesi vaziyetinde bulunan bir zâtın Viyana'da bir akliyye kliniğine sevki hangi akla sığabilir? Bir taraftan da Ramazan bayramı yaklaştığı için pâdişahın bayram namazından ve muâyede merâsiminden dolayı hükûmetin çok müşkil bir vaziyette kaldığından bahsedilir. Veliahd Abdülhâmid Efendi'nin bir an evvel tahta çıkmak için sarfettiği büyük gayret ve faaliyetin sebepleri işte bunlardır.

Hamid Efendi'nin bu faaliyetinde en mühim adamı, Ticaret nâzırlığında bulunan enistesi Fethi-Paşa-zâde Mahmud Celâlüddin Paşa'dır. İşte bu vâsıtayla ilkönce Ser-asker kaymakamı Redif Paşa'yı elde etmiş olduğundan bahsedilir; Ser-asker Abdülkerim Nâdir Paşa o sırada Serdâr-ı-Ekremlikle Rumeli'de bulunduğu için, vekâletinde bulunan Dâr-ı-Şûrây-ı-Askeri reisi Redif Paşa Istanbul'daki askerin en büyük âmirî demektir. Mütercim-Rüşdi ve Midhat Paşalar işte bu vaziyet üzerine elde edilmişlerdir. Abdülhâmid Efendi bunlarla Kâğıthâne çiftliğinde görüşmüş, ikisini bir parmağında oynatmış, mevkiinden başka bir şey düşünmeyen Mütercim'i iş başından ayırmayacağından bahsetmiş, Midhat Paşa'ya da:

— Usûl-i meşrûtiyyet ve meşverete mübteni olmayacak bir hükûmeti kabul etmem!

dedikten sonra muhteşem kol düğmelerini çıkarıp yadigâr olarak vermiş ve Ali Haydar Midhat Bey de hâtırâtında daha sonra verilmiş gösterdiği bu pırlanta düğmeleri bir Avrupa kuyumcusuna dört bin altına sattıklarından bahsetmiştir. O zamanki dört bin altın, şimdiki kâğıt para ile takriben yüz yetmiş bin lira kadar bir paradır! Sultan Murad'ın hal'ine işte bu tatlı mülâkat üzerine karar verilmiş, askere hâkim olan Redif Paşa sadr-ı-a'zamı işin tesrîine

mecbur etmİş ve Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi de Sultan Aziz'den sonra Sultan Murad için de şöyle bir fetvâ vermiştir.

«İmâm-ül-Müslimin cünûn-i mutbık ile mecnûn olmağla imâmetden maksûd fevtolsa uhdesinden akd-i imâmet münhall olur mu? Beyan buyrula.

«El-cevab: Allâh-u-a'lem olur»

Ketebehu-l-fakîr
Hasan Hayrullâh ufiye-anhu

Bu fetvâda «Daimi cinnet» mânâsına gelen «Cünûn-i mutbık» tâbirini veliaht Abdülhamid Efendi'nin koydurduğundan bahsedilir. Efendi'nin bundan maksadı, kardeşinin hiç bir zaman iyileşemeyeceğini halka ilân ettirmektir.

Bundan bir gün evvelki Meclis-i-Vükelâ ictimâında ilkönce Mütercim-Rüşdi ve ondan sonra da Midhat Paşaların arkadaşlarına ifşâ ettikleri vaziyet üzerine yalnız Tophâne müşiri Rızâ Paşa'nın muhâlif re'yine karşı ittifâk-ı-ârâ ile Sultan Murad'ın hal'ine karar verilmiş ve bunun üzerine yukarıki fıkrada gördüğümüz Sırbistan meselesi hakkında bir «Meclis-i umumî» akdedileceğinden bahsedilerek ve ma'zul ve mansub bilcümle erkân ve ulemâya dâvetiyyeler gönderilerek bu gün Topkapı sarayında toplanmaları tebliğ edilmiştir. Aşağıki fıkraya bakınız. 1840=1256 senesi 21 Eylül=24 Receb Pazartesi günü dünyâya gelmiş olan Beşinci Murad yaşının tam 35 sene, 11 ay, 11 gün tuttuğu, yâni 36 yaşını ikmâl etmek üzere bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir; saltanat müddeti de bu senenin 30 Mayıs=6 Cumâda-l-ûlâ Salı gününden itibaren 93 gün sürmüştür.

Doksan üçde doksan üç gün pâdişah-î dehr olup
Göçdü uzletgâhına Sultan Murâd-i nâ-murâd

beytinde işte bu vaziyet ifâde edilmişse de, zavallının bu 93 gün içinde yalnız yedi gün kendisine mâlik olduğundan bahsedilir. Bununla beraber, cinneti hakikatte bir «Cünûn-i mutbık» olmayan Sultan Murad'ın hastalığı çok sürmemiş, torunlarından şehzâde Osman Fuad Efendi'nin bana anlattığına göre Çırağan sarayındaki çilesini şarkılar bestelemek ve torunlarına ders vermekle geçirmiştir).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD
(Abdülhamîd-i Sâni)
— M. 1876 H. 1293 — M. 1909 H. 1327 —

1876=1293

31 Ağustos 1876=10 Şa'ban 1293, Perşenbe, Zevâlî saat 12: İkinci Abdülhâmid'in cülûsu.

(Resmi vesikalardaki «11 Şa'ban» tarihî Rü'yet-i-hilâl'den mütevellid olduğu gibi, «19 Ağustos» tarihî de Rûmî takvime göredir. Osmanlı tarihinin son devrinde Sultan Abdülmecid'in sırayla saltanat süren dört oğlunun ikincisi ve «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Musâ Çelebiler sayılmamak şartıyla Osmanlı pâdişahlarının otuz

dördüncüsü olan Sultan Abdülhâmid 1842=1258 senesi 21 Eylül=15 Şa'ban Çarşanba günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 33 sene, 11 ay, 11 gün tuttuğu, yâni 34 yaşını doldurmak üzere olduğu sırada tahta çıkmış demektir. Sultan Mecid'in ikinci haremi olan anası Tîr-i-Müjgân Kadın-Efendi 1853=1269 tarihinde vefât ettiği zaman kendisi henüz 11 yaşında bir çocuk olduğu için, babasının emriyle Abdülhamid Efendi'ye Piristû Kadın-Efendi analık etmiş ve işte bundan dolayı üvey-oğlunun cülûsunda bu Kadın-Efendi Vâlide-Sultan olmuştur.

«Abdülhâmid'in evâil-i saltanatı» ismindeki eserinde Ahmed Sâib Bey, Sultan Hamid'in anasını «Çandır» isminde bir câriye gösterirse de kat'iyyen doğru değildir. «Istanbul Ansiklopedisi»nde «Gülnihal-Kadın» gösterilmesi de yanlıştır. Hele G. Dorys'in «Abdul-Hamid in time» ismindeki düşmanca eserinde Sultan Hamid'i saray rakkaselerinden mühtedî bir ermeni kadınından doğmuş göstermesi herzeden daha bayağı ve safsatadan daha aşağı bir iftirâdan başka bir şey değildir.

İkinci Abdülhâmid'le tâli'siz selefi Beşinci Murad arasında yaş farkı iki seneden ibâret olduğu için, iki kardeşin beraber tahsil ettiklerinden bahsedilir. Türkçeyi Gerdan-kıran Ömer Efendi'den, Acemceyi Ali Mahvi Efendi'den, Arapçayla diğer ilimleri Ferid ve Şerîf Efendilerden, Osmanlı tarihini Vak'anüvis Lûtfi Efendi'den, Fransızcayı Edhem ve Kemâl Paşalarla Gardet isminde bir Fransızdan ve musıkiyi de Guatelli ve Lombardi isminde iki İtalyandan öğrenmişlerdir; Sultan Hamid'in Garp musıkisini Şark musıkisine tercih etmesi işte bundandır. İmlâ bilmediği ve hattâ yazı yazamayacak kadar câhil olduğu hakkındaki rivâyetler ikinci meşrûtiyetten sonra düşmanları tarafından ortaya atılmış efsânelerdendir; Sultan Hamid âlim olmamakla beraber imlâ bilmeyecek kadar câhil de değildir; bu tuhaf isnâdın mâhiyyetini anlamak için şimdiye kadar neşredilmiş el-yazılarına şöyle bir bakıvermek kâfidir; meselâ yukarda bahsi geçen mâhud Dorys'in mâhud kitabında iki sahifelik bir müsveddesinin «fac-simile»si vardır, Başkası tarafından yazılmış bir müsveddenin tebyizi gibi bir şey olmadığı çizilmiş ve değiştirilmiş kelimeleriyle sâbit olan bu yazıda hiçbir imlâ yanlışı olmadıktan başka ifâdesi de birçok düşmanlarının üslûbundan daha düzgündür! «Millet» kütüphânesindeki «Ali Emîri» koleksiyonunda «Dîvan 275, Hususî 648» numarada mukayyet «Fâtih dîvânı» kopyesinin başındaki «Arz-ı şükrân» serlevhalı mukaddimede Emîri Efendi, Sultan Hamid'i senâ ederken:

«Ecdâd-ı maâlî-nijâd-ı izaâları misillü ahyânen inşâd-ı şi're de lûtfen tenezzül buyurduklarından»

bahsetmekte ve pâdişahın «Muallim-i Sultânîleri» Vak'anüvis Lûtfi Efendi'ye gönderdiği şu kıt'ayı da misâl göstermektedir.

Haber-i inhirâf-ı tab'ı şerif
Oldu gaayet teessüre bâdî
Hâk vere âfiyetle ömr-i dirâz
Bâ-kemâl-î meserret-û-şâdî

Lütfi Efendi bu kıt'ayı matbû dîvânında neşretmiş olduğu gibi, Ali Emîri Efendi de uzun bir «Tesdîs» ini yapmıştır. Hocasının hastalığında hâtırını sormak için yazıp gönderdiği bir kıt'ayı başkasına yazdırıp benimsemeye tenezzül etmeyeceği ve bilhassa kendi iktidâr derecesini çok iyi bilen hocasını aldatamayacağı muhakkak olduğuna göre, her halde kendi eseri olmak lâzımgelir (*).

(*) Hususî kütüphânemde bunu te'yid eden çok mühim bir vesika vardır. Sultan Hamid'in kızlarından Ayşe-Sultan'la vâlidesi Müşfika Kadın-Efendi'nin ihda ettikleri bu eşsiz vesika, İkinci Abdülhamid'in hal'inden sonra Beylerbeyi sarayında yazmış olduğu Acemce bir rübâîdir ve kendi el-yazısıyladır; altında imzâsı da vardır.

Tarihte tahrif edilmiş birçok şahsiyyetler vardır. Bâzılarının kahramanlaştırılmasına mukâbil, bâzıları da ejderleştirilmiştir. İkinci Abdülbamid işte bu ikinci zümredendir. Saltanat devrinde muhâlifleri tarafından yabancı memleketlerde ve hal'inden sonra da düşmanları tarafından Türkiye'de yazılmış eserlerde bin türlü mübâlâgalarla yalnız kusurlarından bahsedilmiş ve gene bin türlü iftirâlar atılarak kanlı ve korkunç bir tip hâline getirilmiştir. Meselâ Ermeni komitecilerinin Avrupa müdâhalesine sebeb olmak için yaptıkları hareketlerle ihtilâl teşebbüslerini tenkil etmiş olduğu için muhtelif memleketlerde bir takım müteassıp Türk düşmanlarının Sultan Hamid'e taktıkları bâzı çirkin lakaplar vardır. Bunların en meşhurları Fransız müverrihlerinden Albert Vandal'in ortaya attığı «Le Sultan Rouge=Kızıl Sultan» ve İngiltere'deki «Whigs» partisinin meşhur reisi Gladstone'un savurduğu «The Great criminal=Büyük câni» sıfatlarıdır! Hıristiyanlık taassubiyle Anadolu'nun yarısını Ermenistan görmek isteyen bir takım Türk düşmanlarının bu gibi, herzeler ve hattâ küfürler savurmaları pek tabiîdir. Fakat Ermeni komitecisine karşı Türkün hakkını koruduğu için rnüteassıp Fransızın ortaya attığı «Sultan Rouge» lâkabını Türkçeye tercüme edip de Sultan Hamid'e «Kızıl Sultan» diyen bâzı Türklerin yüz kızartıcı gaflet ve cehâletlerine ne denilebilir?

İkinci Abdülhâmid'in bir takım büyük kusurlarıyla çok kötü icrâatına mukâbil çok büyük meziyyetleriyle birçok iyilikleri de vardır. Kusurlarının en meşhuru vehmidir ve hattâ bütün taksirâtının menbaı işte budur. Her şeyden ve herkesten her zaman şüphe ettiği için, devletini şüphelerinden aldığı ilhamlara göre idâre etmiştir. Yıllarca hizmetinde bulunmuş adamlardan duyduğuma göre, Sultan Hamid'in mütemâdiyen tekrar edip durduğu bir söz vardır.

— Şüphe basîretin başıdır!

Bâb-ı-Âlî'ye işte bundan dolayı i'timâd etmediği için devlet idâresini sarayda toplamış, amcasıyla kardeşinin hal'inden dolayı devlet-adamlarının kendisini de tahtından indireceklerini bir fikr-i-sâbit hâline getirmiş, işte bundan dolayı kendisi için tenezzül sayılacak kadar ehemmiyetsiz işlere bile karışmış, hafiyyeliğe de o yüzden revaç vermiş ve bu suretle bir takım mânâsız şeyler için herkesten evvel ve herkesten ziyâde kendikendini rahatsız etmiştir; Sultan Aziz devrinde İngiltere'den sonra ve Fransa ile beraber dünyanın ikinci derecede deniz kuvveti hâline gelen donanmayı ihmâlinde mâlî imkânsızlık kadar vehminin de âmil olduğu muhakkaktır. Çünkü amcası hal'edilirken Dolmabahçe sarayını deniz tarafından merhumun kendi eseri olan donanma muhâsara etmiştir. Bu tarihî vehmin memlekete zarar vermiş daha birçok tezâhürlerinden de bahsedilebilir. Bilhassa demokrasinin bütün dünyâya yayıldığı bir devirde zamanla beraber yürüyemeyerek koyu bir Ortaçağ mutlakıyyetini idame etmekte ısrâr etmesi ve Garp taklidi bir parlâmentarizmin Osmanlı camiası için mühlik olmasına mukâbil Âlî Paşa'nın memleket bünyesine göre kurmuş olduğu demokrasi temelini mühmel bırakmış olması en büyük kusurlarındandır. Bu mesele için yukarda 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız.

Sultan Hamid'in bu büyük kusurlarına mukâbil, çok büyük meziyyetleriyle iyilikleri olduğu da muhakkaktır. Fevkalâde bir zekâ ile hayret edilecek kuvvette bir hâfızaya mâlik olduğunda düşmanları bile müttefiktir. İrâde kuvyeti de zekâ ve hâfızasıyla mütenâsip gösterilir. Anasıyla babası genç yaşlarında veremden öldüğü ve kendi bünyesi de aynı isti'dâda vâris olduğu için, bütün hevesat ve ihtirâsâtını sıhhatine fedâ ederek ölünceye kadar mütemâdî bir

i'tidâl içinde yaşamak, o vaziyette ve o imkânlar içinde kolay şey değildir. Fevkalâde çalışkanlığı ile hususî hayatının intizamı da Garp menbâlarında bile hayretle balıseclilen meziyyetlerindendir. Meselâ öldüğü güne kadar yaz kış ılık duş yapmış ve hiç bir gün fâsıla vermemiştir. Mesâi saatleri gayet muntazamdır ve yorulmak bilmeden çalışır. Mühim telgraflar ve haberİer geldiği zaman gece uykusundan bile uyandırılabilir.

Sultan Hamid iffet, haysiyyet, vakar ve nâmus timsâlidir. On dört sene Mâbeyn kâtipliğinde bulunmuş olan eski Dâhiliyye nâzırlarından Reşid Bey'in hâtırâtında onun bu en bâriz vasfına:

«Kelimenin bütün mânâsıyla afif idi. Yâni kimsenin ırzına ve kesesine göz diktiği görülmemiştir»

diye şehâdet edilmektedir. Topkapı sarayının Harem-i-Hümâyûn dâiresine astırdığı ahlâkî inzibat levhası Abdurrahman Şeref tarafından «T.O.E.M.»nda neşredilmiştir. Bu tâlimâtnamede muayyen bir saatten sonra Harem-ağalarının bile Harem dâiresinde kalamayacaklarına âit bir madde vardır; zabıta-i-ahlâkıyyeye saraydan başlamak üzere bütün memlekette fevkalâde bir ehemmiyet vermesi, son zamanlarda ve bilhassa Sultan Aziz devrinde sarayın bile o bakımdan bozulmaya yüz tutmasındandır.

Sultan Hamid tam mânâsıyla dini bütün müslümandır ve öyle olduğu için müteassıp değildir. Reşid Bey bu noktayı da «Müteassıp olmamakla beraber dindardı» diye anlatır.

Müsriflikleriyle meşhur olan amcası Sultan Aziz'le ağabeysi Sultan Murad'ın ve diğer kardeşlerinin aksine olarak Sultan Hamid çok muktasıd olmakla mâruftur. Şehzâdelik hayatı çiftliklerinin mahsulâtıyla ticâret yaparak, parasını işleterek, emlâkinin idâresiyle bizzât meşgul olarak ve hattâ gayet ihtiyâtlı surette borsa oyunlarına bile iştirâk ederek servet yapmakla geçmiştir; kardeşlerine para ikrâz ettiğinden bile bahsedilir. İşte bundan dolayı Beşinci Murad'ın cülûsunda bir milyon altından fazla borcu olduğu halde, Sultan Hamid tahta çıktığı zaman yalnız nakdî servetinin yüz bin altını aştığına âit bâzı rivâyetler vardır. Saltanat devrinde de dâimâ idâreli davranmış, Sultan Aziz gibi devlet hazinesine ikide bir el atmamış ve hattâ menâfi'-i-umumîyyeye âid işlerde kendi kesesinden pek çok fedâkârlıklarda bulunmuştur.

Reşid Bey Sultan Hamid'i «Halîm, sabur ve rahîm» gösterir. Kimsenin rızkına mâni' olmak istemediği için, siyasî menfilere bile aylıklar bağlatması bu husûsiyyetinin en bâriz delillerindendir. Merhum Doktor Abdullah Cevdet Trablusgarb'a sürülürken bütün müterâkim aylıklarının bir torba gümüş mecidiye olarak Baş-Zabtiye'ye getirilip kendisine verilmiş olduğunu bir gün Sultan Hamid'e rahmet okuyarak ve o zamanki muhâlefetine nedâmet ederek bana teessürlerle anlatmıştı! Sultan Aziz'in katliyle alâkadâr olarak Kastamonu'dan getirtilip Yıldız'da muhâkeme edilen Mâbeynci Seyyid Bey'in zaruret içinde kalan karısı Kevser Hanım Mâbeyn'e çok şiddetli bir telgraf çektiğinden dolayı tekdire uğradığı halde, maişetinin te'mini için derhâl valiye emir verilmiştir. Midhat Paşa bile hudut hâricine çıkarılırken cebine beş yüz altın konulmakta kusur edilmemiştir. Bu gibi deliller nâmütenâhidir.

Ermeni propagandacılarının utanmadan «Kızıl Sultan» dedikleri İkinci Abdülhâmid'in en büyük husûsiyyetlerinden biri de kan dökmekten son derece müctenib olmasıdır; hâtırâtında Sultan Hamid'in birçok kusurlarını şiddetli bir lisanla tenkid etmiş olan Râşid Bey bu noktayı şöyle anlatır:

«Kitâbet hizmetinde bulunduğum on dört sene zarfında âdi cürümlerinden dolayı haklarında idâm hükmü sâdır olanlar elbette yüzü tecâvüz etmiştir. Pâdişah bunların arasında yalnız birinin, anasını ve babasını katletmiş bir canavarın idâmı hükmünü tasdik etti. Diğerleri hakkındaki idâm cezâlarını, cürmü muhit olan sebeplere göre müebbeden, yâhut yirmi, yirmi beş sene, hattâ daha az kürek cezâsına tahvil ederdi.! dam cezâlarını muttariden hapis cezâsına tahvil etmiş olduğu, hâlen Hazîne-i-Evrak kuyûdiyle de sâbittir».

Gene Reşid Bey'in bana şifâhen söylediğine göre Sultan Hamid idâm cezâsını tasdik etmekte kullandığı kalemi bizzât kırıp sobaya atmış ve kaydını yapan Mâbeyn kâtiplerinin de öyle hareket etmelerini irâde etmiştir. Otuz üç sene süren saltanat devrinde idâm edilenlerin mecmûu bir kaç kişiden ibâret gösterilir. Türkiye'de dar-ağaçları Sultan Hamid'den sonra kurulmuş ve ormanlar teşkil edecek kadar bereketlenmiştir.

İkinci Abdülhâmid'in meçhul cephelerinden biri de Türklük şuûrunda gösterilebilir. «Lûgat-i Çagatâyî ve Türkî-i Osmânî» müellifi Buharalı Şeyh-Süleyman Efendi'yi saltanatının daha ilk yıllarında Türkler ve Türkmenlerle temâs etmek üzere resmî vazife ile Orta-Asya'ya göndermiş olduğunu Süleyman Efendi Çagatay lehçesiyle yazdığı manzum mukaddimesinde:

Hem sefâretle seyâhat kıldum

diye anlatır ve:

Türkmenün hâlini bir bir bildüm
Cins-ü-miktârını defter kıldum

şeklinde izâhât da verir; gene Şeyh-Süleyman Efendi Peşte'de toplanan Turan kongresinde de Sultan Hamid'i temsil etmiştir; bundan bahsederken de:

Cümle bir bir gelüben il öpdü
Türk dip alkışla kıyâmet kopdu

demektedir. Sultan Hamid'in âile beşiği olan Eskişehir ve Söğât civârındaki Karakeçili aşîretinden iki yüz kişilik bir «Söğütlü maiyyet bölüğü» teşkil etmesi de milliyetine bağlılığındandır; Mâbeyn baş-kâtibi Tahsin Paşa'nın hâtırâtında bu meseleden bahsedilirken:

«Sultan Hamid'in bu mızraklı bölüğüne fevkalâde teveccüh ve i'timâdı vardı»

denildikten sonra bunların kumandanı olan Mehmed Bey'in bir arkadaşıyia beraber «Sultan Hamid'in yatak odası yanında» yattıklarından, pâdişahın «Hayatının muhâfazasını bunlara tevdi» ettiğinden bahsedildikten sonra da, sarayda bütün ahlâkî safvetlerini «Kaya gibi» muhâfaza etmiş olan «Civanmerd» Karakeçililere karşı Abdülhâmid'in millî rabıtası şöyle izah edilmektedir.

«Sultan Hamid Söğütlü bölüğünden dâimâ memnuniyet ve sitayişle bahseder, onlarla görüştüğü zaman:

— Öz hemşerilerim!

diye hitâb eylerdi».

Sultan Abdülhâmid'i meşrûtiyetten yıldıran muhtelif sebeblerin en mühimlerinden biri de anâsır meselesi ve o zamanki Osmanlı imparatorluğunda Türk unsurunun diğer anâsır mecmûuna nisbetle akalliyette olmasıdır. Ali Paşa gibi Sultan Hamid de Meclis-i-Meb'ûsânın anâsır mücâdelesine sahne olacağı kanâatindedir. İşte bundan dolayı ikinci meşrûtiyetin ilânından bir hayli zaman evvel Türk milliyetini koruyacak bir Kanun-ı-esasî tedvini için bütün Avrupa Kanun-ı esâsilerini tercüme ettirmeye başlamıştır. Başkâtip Tahsin Paşa bu mesele hakkında Sultan Hamid'in kendisine söylediği sözü hâtırâtına şöyle geçirmiştir.

— Bir hükümdar için lâzım olan şey memleketin menfaatidir. Eğer bu menfaat Kanun-ı-esasînin ilânında ise o da yapılıyor; fakat iyi tatbik olunur mu, TÜRKÜN MENFAATİ MAHFUZ KALIR MI? Burasını kestiremiyorum!

Pâdişahın bu millî endişesinde ne kadar haklı olduğunu ikinci meşrûtiyet tarihî bütün fecâatiyie isbât etmiştir. Sultan Hamid'in Âzerbaycan'da İran hükûmeti tarafından men' edilmiş olan Türk dilinin tedris lisanı olmasını te'min etmek suretiyle Türklüğe ettiği hizmet için aşağıda 1900=1318 vukuâtının «29 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Sultan Abdülhâmid'in en kuvvetli cephesi hâricî siyâsetinde gösterilir. Balkarı devletlerini mütemâdî ihtilâflar içinde yaşatarak Türkiye'ye karşı ittifâklarına hiç bir zaman imkân vermediği gibi Şark meselesinde Rusya ile Avusturya'nın anlaşmasına mütemâdî bir mahâretle mâni' olmus, İngiltere ve Fransa'ya karşı icâbında Almanya'yı kullanmış, bütün devletleri büyük bir ustalıkla idâre ederek Osmanlı tarihinde otuz üç sene sürmüş en uzun sulh devrini te'min ederek inhitât harblerinden sonra memleketi dinlendirmeye muvaffak olmuştur. Bu sulh devrinin başındaki «93 seferi» Abd-ül Aziz devrinden mevrüs olduğu gibi, aradaki Yunan harbi de büyük bir sefer mâhiyyetini hâiz değildir.

Abdurrahman Şeref, Sultan Hamid'i şöyle anlatır:

«Simâ ve bünyesinde hânedân-ı Osmânî'ye mahsus olan alâmetler iyice fark-u müşâhede olunurdu. Zeki ve hassas, dakika-şinâs, muâmele-i mu'tâdesi nâzik, halâvet-i mahsûsa-i sadâya mâlik, efendiliği ve Hilâfet-u-saltanatın izz-ü-vekaarını tamamıyla yerine getirir, bendegânını taltif ve kendisiyle görüşen ecnebileri tatlı dili ve câzibe-i nezâketi ile teshir etmenin yolunu bilir, tehdidini hakakıyle îka'a kaadir ve lüzumunda şiddet göstermeğe veya hiddetini teskin etmeğe muktedir idi»

Sultan Hamid'in cülûs merâsimi Topkapı sarayında olmuş, Sırbistan meselesi münâsebetiyle ictimâa çağırıldıklarını yukarıki-fıkrada gördüğümüz davetliler birdenbire hiç bilmedikleri saltanat tebeddüliyle karşılaşmış, sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa kısa bir nutukla vaziyeti anlattıktan sonra hali'fetvâsı okunmuş ve işte bunun üzerine yeni pâdişah Hırka-i-Şerîf dâiresinden çıkıp an'ane mucibince Bâb-üs-Saâde önünde kurulan murassâ tahta ezânî saat 5,15=zevâlî 12 de cülûs ederek derhâl bîat merâsimi yapılmıştır. Sultan Murad o sırada Çırağan sarayına nakledilmiş olduğu için, İkinci Abdülhâmid bîatten sonra Saray-burnu'ndan saltanat kayığı ile Dolmabahçe sarayına geçmiş ve üç gün üç gece cülûs şenlikleri yapılmıştır.

«Vehm-i Hümâyûn»una rağmen Sultan Hamid büyük bir hüsn-i-niyetle işe başlayıp Osmanlı tarihinde misli görülmemiş demokratça hareketleriyle az zamanda askerle ahâlinin gönüllerini kazanmıştır. Bu yolda ilk hareketi, cülûsunun on beşinci gününe tesâdüf eden 14 Eylül=24 Şa'ban Perşenbe günü Bâb-ı-Ser-askerî'ye gidip ümerâ ve zâbitanla beraber akşam yemeğinde bulunmasıdır; sofrada:

— Ser-asker Paşa, Paşalar, Beyler, Efendiler!

hitabıyla bir nutuk irâd etmiş, Ser-asker Redif Paşa ordu nâmına cevap vermiş, ertesi akşam vükelâ ile Mâbeyn erkânını Yıldız'da yemeğe dâvet edip devletin mârûz olduğu tehlikeler karşısında hepsine ittifâkla hareket, yâni millî birlik tavsiyesinde bulunmuş, 18 Eylül=28 Şa'ban Pazartesi günü kayıkla Tersane'ye gidip Bayriyelilerle tanışarak birlikte sofraya oturup «Yalnız asker yemeği» yemiş ve gene bir nutuk irâd etmiş, 5 Teşrinievvel=16 Ramazan Perşenbe günü Bâb-ı-Meşîhat'e gidip ulemâ ile beraber iftar sofrasına oturmuş, 19 Teşrinievvel=30 Ramazan Perşenbe günü Kızlar-ağası vesâir Harem-ağalarının üniformalarla muâyedelere iştirâkini men'etmiş, 9 Teşrinisâni=21 Şevvâl Perşenbe günü Haydarpaşa hastahanesine gidip Balkan cephelerinden gelen harb yaralılarını «birer birer» ziyâret ettikten sonra hepsine atıyyeler dağıttırmış ve câmilerde Sadr-ı-a'zam ve diğ'er vükelâ ile beraber halk içinde namaz kılmıştır. Gene o günlerde birçok defalar Karadeniz'le Marmara'da vapur gezintileri yapmış ve bâzı şehzâdelerle devlet-adamlarını da dâvet etmiştir.

Sultan Hamid'in ilk Mâbeyn erkânı umumîyyetle çok kuvvetli şahsiyetlerdir. Sonraları dokuz defa Sadârette bulunan Said Bey/Paşa'yı Baş-kâtipliğe ve o devrin en mümtâz adamlarından olan Eğinli Said Paşa'yı daMâbeyn ferikliğine intihâb etmiştir; bunlardan Sadr-ı-a'zam Said Paşa'ya «Küçük-Said paşa» denilmesi işte bu Eğinli «Büyük-Said Paşa»ya nisbetledir. Bir müddet sonra Mâbeyn müşiri ve aynı zamanda Bahriye nâzırı olan Eğinli Said Paşa yeni Mâbeyn'in Avrupa'da bile çok iyi karşılanan en mühim şahsiyetidir. İzmit mütesellimi Hâs-ağası Mustafa Ağa'nın oğlu olan Said Paşa Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'u birincilikle bitirdikten sonra hükûmet tarafından İngiltere'ye gönderilip Edinburgh üniversitesinde beş sene tahsil ederek oradan da birincilikle şahâdetnâme aldıktan başka Woolwich askerî mektebini de aynı derece ile ikmâle muvaffak olmuş, Londra'nın «İnstitution of Mechanical Engineers» ismindeki Makine mühendisleri enstitüsüne âzâ seçilmiş, Rasadhane müdürlüğü ile Mekteb-i-Bahriyye nâzırlığında ve Londra sefâreti ataşe-navalliğinde muvaffakıyyetler gösterdikten sonra Tophâne Tecrübe dâiresi reisliğinde bulunduğu ve artık Sultan Murad'ın hal'ine karar verildiği sırada Sultan Hamid kendisine bir hey'et gönderip Baş-mâbeyncilik teklif etmişse de kabul ettiremeyince sarayın ıslâhı salâhiyyetiyle Mâbeyn ferikliğini kabul ettirmiştir. Son devrin en büyük riyâziyyecHerinden olan Said Paşa devlet hesabına İngiltere'de tahsil etmiş ilk Türk genci olduğu için, muhâfazakârlarla müteassıplar kendisine «İngiliz-Said Paşa» demişlerdir. Kont de Keratry'nin «Mourad V» ismindeki eserinde Eğinli-Said Paşa'nın Mâbeyn ferikliğine tâyini Sultan Hamid'in teceddütçülere, yâni meşrûtiyetçilere karşı bir nevi te'minâtı gibi gösterilir. Her halde Ruslara karşı İngilizlerden istifâde etmek isteyen Sultan Hamid'in bu suretle İngiltere'yi de memnun etmek istediği muhakkaktır.

O sırada Mâbeyn müşirliğine de yeni pâdişahın eniştesi olan Ticaret nâzırı Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa tâyin edilmiştir; bu Dâmad-Mahmud Paşa, Türk müzeciliğinin müessisi olmakla meşhur Tophâne müşiri Fethi Ahmed Paşa'nın oğlu ve Eğinli-Said Paşa da dâmâdıdır; bu suretle meslekleri birbirinin zıddı olan kayınla enişte yeni Mâbeyn'de birleşmiş demektir. Bunlardan Mahmud Paşa mutlakıyyetçi, Said Paşa meşrûtiyetçidir. Eğinli-Said Paşa'nın o zamanki vukuâtı günü gününe zabteden ruznâme şeklindeki kıymetli hâtırâtının yalnız baş tarafları rahmetli torunu Nazan Dânişmend tarafından «Türklük» mecmûasında neşredilmişse de alt tarafı maatteessüf gayr-i-münteşir kalmıştır.

Eğinli-Said Paşa'nın tâbiriyle Sultan Hamid «Fevk-el-müşkil» şerâit içinde tahta çıkmıştır. Abd-ül-Aziz devrindenberi müzminleşip giden Bosna-Hersek isyânıyla Bulgar gailesine

Beşinci Murad devrinde Sırbistan ve Karadağ seferleri de inzımâm etmiş, Girit meselesi yeniden alevlenmiş, mütemâdiyen harbe hazırlanan Rusya Besarabya'da büyük bir ordu tahşid etmiş ve Avrupa devletleri müşterek bir müdâhaleye hazırlanmış olduktan başka, dâhilî vaziyet itibarıyla de meşrûtiyetçilikle mutlakıyyetçilik arasındaki gerginlik pâyitaht efkâr-ı-umumîyyesini ikiye bölen bir buhrân hâline gelmiştir).

7 Eylül 1876=17 Şa'ban 1293, Perşenbe: Sultan Hamid'in Kılıç-alayı.

(Beşinci Murad'ın cülûsunda hazırlıkları yapıldığı halde pâdişahın hastalığından dolayı yerine getirilememiş olan bu eski an'ane İkinci Abdülhâmid'in cülûsundan bir hafta sonra pek parlak merâsimle ihyâ edilmiş, saltanat kayığı ile Dolmabahçe'den Eyüb'e geçen pâdişah orada kılıç kuşandıktan sonra atla Eyüp'den Topkapı sarayına gitmiş, yolda ecdâdının türbelerini ziyâret etmiş ve Topkapı'dan da tekrar kayıkla Dolmabahçe'ye geçmiştir. Eğinli-Said Paşa'nın hâtırâtında sâhillerle yol boylarındaki seyircilerin sayısı 5-6 yüz bin kadar tahmin edilir).

31 Teşrinievvel 1876=12 Şevvâl 1293, Salı: Sırbistan ve Karadağ harekâtının ta'tili hakkında Rus ültimatomu.

(Yukarda bu sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında başladığını gördüğümüz Sırbistan ve Karadağ seferlerinin Türk zaferleriyle lehimize inkişâfı Rusya'nın teessür ve telâşına sebeb olmuş ve bilhassa 29 Teşrinievvel=10 Şevvâl Pazar günü kazanılan Alexinatz=Aleksinaç zaferi Sırbistan'ın kat'î mağlûbiyyetiyle neticelenerek Türk ordusunun artık hiç bir mukâvemet görmeden Belgrad üzerine yürümesini te'min edecek bir vaziyet hâsıl etmiştir. Bu yüzden bir Türk-Rus seferi açılmasını istemeyen İngiltere bundan biraz evvel araya girip Bâb-ı-Âlî'ye mütâreke teklif etmişse de şerâitinde uyuşulamayıp işin sürüncemede kalması nihayet Sırp ordusunun Aleksinaç felâketiyle neticelenince daha fazla sabredemeyen Rus hükûmetinin emriyle bu gün Istanbul sefiri İgnatieff kırk sekiz saat müddetle bir ültimatom verip bu müddet zarfında bütün harekâtın ta'tiliyle a'zamî iki aylık bir mütâreke akdini istemiş, Bâb-ı-Âlî de Avrupa'nın her türlü yardımından mahrum olduğu için kabule mecbur olmuş ve bu suretle o parlak Türk zaferi maatteessüf semeresiz kalmıştır. Ateş kesilmesi hakkındaki emrin ordu kumandanlığına 3 Teşrinisâni=15 Şevvâl Cuma günü telgrafla tebliğ olunduğu rivâyet edilir. Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «23 Kânunuevvel» fıkralarının birincisine de bakınız).

19 Kânunuevvel 1876=2 Zülhicce 1293, Salı: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın isti'fâsıyla Midhat Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İsti'fânın sebebi Sultan Aziz'in şahsî garazlarla hal'inden dolayı halk arasında Mütercim aleyhine dedikodular başlaması ve kendisine i'timâdı olmayan Sultan Hamid'in de Bâb-ı-Âlî mârûzâtından bâzılarını reddetmesidir; bu suretle hem halkın, hem pâdişahın gözünden düştüğünü anlayan Rüşdi Paşa bundan evvel de bir iki kere isti'fâ etmişse de kabul edilmemiş ve nihayet bu sefer Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın Sırbistan seferine yardım için gönderdiği askerin kendisini hal'etmekte kullanılacağını zanneden pâdişahın vehmi karşısında ihtiyarlığını bahâne ederek tekrar isti'fâ edince Mühr-i-Hümâyûn artık geri alınmıştır. Mütercim'in hali'ler ve iclâslarla geçen bu dördüncü sadâreti bu senenin 12 Mayıs=17 Rebî'ül-âhir Cuma gününden itibaren 7 ay, 8 gün sürmüştür. Gün tarihindeki ihtilâf için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 246 numaraya bakınız).

23 Kânunuevvel 1876=6 Zülhicce 1293, Cumartesi: Tersane konferansı.

(Bir taraftan bu sene vukuâtının «2 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Bulgar isyânından dolayı Avrupa efkâr-ı-umumîyyesinin Türkiye aleyhine dönüşü ve gene o sırada «6 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Selânik vak'asının zuhuru ve bir taraftan da Sırbistan'ın mağlûbiyyetini hazmedemeyen Rusya'nın Besarabya'da ve Anadolu hududunda birer ordu tahşid ettikten sonra Bâb-ı-Âlî'ye «31 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz üitimatomla yüklenmesi «Şark meselesi»ni en buhrânlı safhasına sokmuş ve öyle bir vaziyette Rusya'nın tek başına oyun oynamasını istemeyen İngiltere'nin teklifiyle 1856 Paris muâhedesinde imzâlan bulunan devletlerin Istanbul'da bir konferans akdetmelerine karar verilmiştir. Haliç tersânesindeki Bahriye nezâretinde toplanan ve bizim menbâlarda «Meclis-i mükâleme» denilen bu konferansta her devletin murahhasıyla Istanbul elçileri bulunmuş, Osmanlı Baş-murahhası olan Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa alelusul konferans reisliğine seçilmiş ve ikinci murahhaslığa da Sultan Hamid'in Fransızca hocalarından olduğu için ötedenberi i'timâdını hâiz olan Berlin sefiri Edhem Paşa tâyin edilmiştir.

Bu gün ilk ictimâını akdeden Tersane konferansı 1877=1294 senesi 20 Kânunusâni=5 Muharrem Cumartesi gününe kadar 29 gün sürmüş ve 9 celse akdetmiştir. Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Bulgaristan meseleleri için Bâb-ı-Âlî'ye tebliğ edilen ağır şartlar muvakkat ve dâimî olarak iki kısma ayrılır.

Daimi şartların başlıcaları Sırbistan'ın harbden evvelki vaziyetini muhâfaza etmesi, Karadağ'a Hersek'le Arnavutluk'dan bâzı yerler verilmesi, Bosna-Hersek'le Bulgaristan'a beşer sene müddetle tâyin edilecek Hıristiyan valilerin ve kayd-i-hayatla tâyin edilecek istinaf hâkimlerinin intihâbında devletlerden muvâfakat istihsâli, âsâyişi muhâfaza için muhtelit milis kuvvetleri teşkili, Türkçe ile beraber mahallî dillerin de resmileşmesi, vergilerin kısmen hazineye mal edilip mütebâkisinin mahallî ihtiyacata sarfı gibi noktalardır.

Muvakkat şartlar da altı devlet murahhaslarından mürekkep iki muhtelit komisyonun yalnız bir sene müddetle ıslâhâtı murâkabe etmesi ve bu müddet zarfında beş bin kişilik bir Belçika kuvvetinin muhtelit komisyonlar emrinde bulundurulmasından ibârettir.

Bâb-ı-Âlî bunlardan bilhassa Hıristiyan valiler meselesiyle muhtelit komisyonlara i'tirâz etmiş, birçok münâkaşalar olmuş, bir taraftan pâdişah İngiliz başmurahhası Lord Salisbury'ye Eğinli-Said Paşa'yı göndererek beş bin kişilik Belçika askerine âit kaydı kaldırtmış ve bir taraftan da beş sene müddetle tâyin edilecek Hıristiyan valilerin intihâbında devletlerden yalnız ilk defaya münhasır olmak şartıyla muvâfakat alınması kararlaşmıştır. Yaptırılabilen en mühim tâdilât işte bunlardan ibârettir.

Lord Salisbury ilkönce 20 Kânunuevvel=3 Zülhicce Çarşanba günü pâdişaha gizli bir mektup yazıp Türkiye'nin müttefiksiz, parasız, mühimmatsız ve hazırlıksız Rusya ve Balkan peykleriyle harbetmesinin felâket olacağını arzettikten sonra 14 Kânunusâni=28 Zülhicce Pazar günü saraya gelip huzûra kabul edilerek ve Eğinli-Said Paşa tercümanlık ederek son tâdilâtı arzedip gene kabul edilmediği takdirde konferans dağılmakla beraber sefirlerin de Istanbul'u terkedeceklerini söylemiştir.

Bu mühlik vaziyet üzerine pâdişah o akşam vükelâyı saraya dâvet etmiş, huzurdaki müzâkerede Sultan Hamid çok haklı olarak asker, mühimmât ve para vaziyetlerini sorup mütenâkız cevaplar aldıktan sonra kabinenin vükelâ-odası'nda derhâl ictimaıyla meselenin etraflıca müzâkeresini emretmiş ve nihayet müzâkereden sonra kendisine şu netice arzedilmiştir.

— Böyle tekliflerde harbetmek içün askerin kuvvetine bakılmaz, bunda istitâat aranmaz; biz Anadolu'ya dört yüz atlı ile geldik, yine dört yüz kişi kalıncaya kadar harbetmek lâzımdır!

Pâdişaha işte böyle bir palavrayı karar diye bildiren Midhat Paşa kabinesinin fikrince Hıristiyan valilerle muhtelit komisyonlar istiklâle münâfi oldukan başka diğer vilâyetler için de birer sû'-i-misal teşkil edebilir. Bu adamlar böyle bir nokta-i-nazarı ortaya atarken Girit, Sisam ve Lübnan sû'-i-misallerinin esâsen ortada mevcud olduğunu her halde hiç düşünmemiş olacaklardır.

Eğinli-Said Paşa'nın hâtırâtında:

— Vay gidi humk-u-belâhet vay! Rumeli'nin bütün bütün gitmesine sebeb olacaklar!

diye yanıp yakılması işte bundandır. Bu sırada Bâb-ı-Âlî'nin başında bulunan Sadr-ı-a'zam Midhat Paşa harbciliğin en büyük mürevvicidir ve Ser-asker Redif Paşa da kendisiyle hemfikirdir. Saraydaki harp timsâli de Dâmad-Mahmud CelaIüddin Paşa'dır; Cevdet Paşa bunlar için:

«Midhat Paşa sanki tüfengi doldurdu; Dâmad-Mahmud Paşa üst tetiğe çıkardı; Redif Paşa ateş etti. Bu üç kişi devletin başını bu felâkete uğrattı»

demektedir. Sultan Hamid'le Eğinli-Said Paşa ise o vaziyette harbe girmenin bir cinnet olduğuna kaani'dir. Onun için Midhat ve Mahmud Paşalar harb aleyhtarlığının ihânet olduğundan bahsederek Eğinli'yi ithâm ve dolayısıyla pâdişahı bile tehdid edecek kadar ileri gitmişlerdir. Aşağıki sene vukuâtının «18 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

23 Kânunuevvel 1876=6 Zülhicce 1293, Cumartesi: İlk meşrûtiyetin ilânı.

(Muhâlefet cephesinin kuvvetinden dolayı Beşinci Murad devrinde neticesiz kalmış olan ilk meşrûtiyet müzâkeresi için yukarda bu senenin «8 Haziran» fıkrasına bakınız. Teceddüdcüleri memnun etmek için meşrûtiyetin ilânına daha cülûsundan evvel söz vermiş olan Sultan Hamid 10 Eylül=20 Şa'ban Pazar günü Bâb-ı-Âlî'de merâsimle okunan cülûs Hatt-ı-Hümâyûnunda o şifahî va'dini resmen te'yid etmiş, derhâl bir Kanun-ı-esasî hazırlanmak üzere Midhat Paşa'nın riyâsetinde bir encümen teşkil ettirmiş ve bâzı şiddetli münâkaşalardan sonra nihayet bu kanun projesi kat'î şeklini almıştır.

«Yeni Sabah» gazetesinin 9 ve 10 Kânunuevvel 1949 tarihli nüshalarının ikinci sahifelerinde «Sultan Hamid'in hâtırâtı» serlevhasıyla Beylerbeyi sarayında yazdığı notlardan bir parça neşredilmiştir. Bu notların mevsukıyyet derecesi belli olmamakla beraber, İkinci Abdülhâmid'in tarihen mâlûm olan birçok fikirlerine tamamıyla mutâbık olduğu muhakkaktır. Babasını müdâfaa etmek isteyen Ali Haydar Midhat Bey de aynı gazetenin 21 Kânunuevvel nüshasındaki cevabında bu notların Sultan Hamid'e âidiyyetini kabul etmiştir. İşte bu hâtırât parçasının 9 Kânunuevvel'de çıkan birinci kısmında Kanun-ı-esasî hazırlıklarından bahseden Sultan Abdülhâmid muhtelif kimseler tarafından kendisine «Yirmiye yakın» proje verilmiş olduğundan bahsetmektedir. Bunların en mühimleri Midhat ve Süleyman Paşalarla Mâbeyn baş-kâtibi Küçük-Said Bey/Paşa'nın projeleridir.

Ahmed Midhat Efendi'nin «Üss-i inkılâbı»nın 2 nci cildinin 326 ncı sahifesindeki Midhat Paşa projesi pek tuhaftır. Reisiyle âzâsının üçte biri hükûmet tarafından «tayin» edilmek şartıyla «Yüz yirmi âzâdan mürekkep» garip bir Meclis-i-Meb'ûsân isteyen Midhat Paşa

projesine göre vükelâ ile müsteşarlar da tabiî meb'ûs sayılacaklardır. Bu suretle Midhat Paşa 80 millet meb'ûsuyla 40 devlet meb'ûsundan mürekkep acâyip bir meclis istemiş demektir. Buna mukâbil Küçük-Said ve Süleyman Paşalar Fransa Kanun-ı-esasîsini esas ittihâz ederek daha demokratik projeler tertib etmişlerdir. Midhat Paşa'nın projesindeki garâbetler her halde Hukuk-ı-esâsiyye ile Avrupa Kanun-ı-esâsilerini tedkik etmemiş olmasından mütevellid olsa gerektir; Sultan Hamid'in notlarında bu nokta şöyle izah edilir.

«Filhakika o, ötedenberi meşrûtiyetin taraftârı idi. Lâkin ismini ve bâzı kitaplarda medhini işitmekle hâsıl olmuş bir taraftârlıktır. Midhat Paşa Kanun-ı-esasî'nin behemehâl ilân olunmasını teklif ettiği zaman hiç bir devletin Kanun-ı-esasîsini tedkik etmemiş ve bu bâbda esaslı bir fikir edinmemiştir. Rehberi Odyan Efendi idi. Odyan Efendi ise, o zaman bile bizde en mümtâz hukukşinâs değildi. Hele memleketi hiç bilmezdi. Zannederim ki bu vukufsuzluk Midhat Paşa ile Tâif kalesine kadar beraber gitti.»

İşte bundan dolayı Midhat Paşa'nın şahsî projesi değil, riyâsetinde teşekkül eden encümenin hazırladığı resmî proje esas ittihâz edilmiştir. Bu projenin ilk şeklinde bir takım münâkaşalara sebeb olan maddelerin en mühimleri ikidir. Biri Türk dilinin resmî dil olduğundan bahsedilmeyip her unsurun kendi dilini «ta'lîm-ü-teallümde» serbest olduğundan bahsedilmesidir. Bu suretle Meclis-i-Meb'ûsân bir Babil kulesi hâlini alacak demektir. Bu müthiş tehlikeye karşı Eğinli-Said Paşa merhum şiddetli bir mücâdeleye girişerek nihayet Türk dilinin resmî lisan olmasını kabul ettirmiş ve bu esas o ilk Kanun-ı-esasînin 18 inci ve 57 nci maddelerinde iki defa tasrih edilmiştir. Eğinli-Said Paşa'nın bu unutulmaz hizmetini Türk tarihî dâimâ minnet ve şükrânla yâd edecektir.

İkinci nokta da meşhur 113 üncü maddenin son fıkrasıdır. Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa'nın koydurmuş olduğu bu fıkraya göre pâdişah her kimden şüphe ederse hudut hâricine atmak salâhiyyetini hâizdir. Eğinli-Said Paşa buna karşı da mücâdele etmişse de kısmen muvaffak olabilmiş ve bunun üzerine o fıkranın hükmü «Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idâre-i zabıtanın tahkikat-ı mevsukası üzerine» sâbit olanlara hasredilmiştir. Fakat hükûmet polise istediği kimse hakkında istediği gibi rapor yazdırabileceği için, bu tâdilin hakikatte hiç bir kıymeti yok demektir. Midhat Paşa'nın bu fıkraya ilkönce i'tirâz edip sonradan kabul edivermesi ve kanâat mes'elesi yaparak derhâl isti'fâ etmemesi her halde kendi zihniyetine de uygun olmasındandır. Çünkü Kanun-ı-esasî projesi hazırlanırken muhâlefet göstermiş olanlardan Kazasker Gürcü-Şerîf ve Dagıstâni-zâde Muhyiddin Efendilerle mirimirandan Râmiz Paşa, Bâb-ı-Âlî Evrak müdürü Uzunetek Rızâ Bey, Kıbrıslı-Mehmet Paşa kethudâsı Kâmil Efendi vesâire gibi muhâliflerinden yirmi küsur kişiyi «bilâ-muhâkeme» nefye kalkışmış, pâdişah mahkeme kararı olmadan nefyedilemeyeceklerini söyleyince isti'fâ ile tehdid etmiş ve nihayet örfî ve keyfi bir kararla «bir gece hânelerinden kaldırtup» her birini bir tarafa sürdükten başka birçok da talebe nefyetmiştir. İşte bundan dolayı Mahmud Celâlüddin Paşa'nın dediği gibi:

«Bu muâmeleye en evvel Midhat Paşa yol açmış ve henüz cülûs eden bir pâdişaha memleketçe emniyet olunmayanların def'-ü-teb'idlerinde be's olmadığını anlatmış»tır.

Midhat Paşa'nın bu suretle yeni pâdişaha bir istibdâd dersi vermiş olduğunu söyleyen İbn-ül-Emin de bir müddet sonra paşayı hudut hâricine atan Sultan Hamid'den bahsederken:

«Pâdişah da aldığı dersi evvelâ üstâdı hakkında kemâl-i mahâretle tatbik etti. Mahâretine hayrân olan üstâdını, âilesiyle vedâ 'etmeye bile vakit bırakmadan memleketten çıkardı»

demektedir. İşte bu suretle Kanun-ı-esasî projesi nihayet kat'î şeklini aldıktan sonra Midhat Paşa'nın ısrârıyla bir an evvel ilânı, paşanın yukarıki fıkrada gördüğümüz Istanbul konferansını hayrân ederek devletleri her türlü müdâhaleleriyle bütün taleplerinden birdenbire vazgeçirivermek hülyâsına kapılmış olmasındandır. Eğinli-Said Paşa'nın hâtırâtında bu ilânın «Konferansın ictimâından evvel olması mûcib-i muhassenât-ı azîme olacağından» dolayı Midhat Paşa tarafından tesri' ettirilmiş olduğundan bahsedilir. Mahmud Celâlüddin Paşa da «Midhat Paşa bunun te'sis ve i'lânını teklifât-ı hâriciyyenin hüsn-i indifâına çâre-i müessir addeylemiş» ve «Teklifatın reddinde devletler murahhasları iskât olunur me'mûlünden neş'et etmiş» olduğunu anlatır! Meşrûtiyet ilânının Tersane konferansı toplandığı güne tesâdüf ettirilmesi işte bundandır.

Kanun-ı-esasî Hatt-ı-Hümâyûnunu Bâb-ı-Âlî'ye Mâbeyn Baş-kâtibi Küçük-Said Bey/Paşa getirmiş, Midhat Paşa istikbâl etmiş ve o zaman Âmedcilikte bulunan Mahmud Celâlüddin Bey/Paşa da «Daire-i-Hümâyûn önündeki meydana» kurulan kürsüye çıkıp davetlilerle ahâliye okumuş, yüz bir top atılmış ve o sırada ictimâ hâlinde bulunan Tersane konferansında Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa hemen ayağa kalkıp bu top seslerinin Kanun-ı-esasî ilânına âid olduğunu söyleyerek bütün anâsırın hukuku te'min edilmiş olduğu için artık «İctimâmız zâid kalır!» demişse de zerre kadar ehemmiyet verilmemiş, Balkan sulhünü te'min için toplanıldığından bahsedilerek müzâkereye devâm edilmiştir. Celseden sonra Safvet Paşa Bâb-ı-Âlî'ye döndüğü vakit Midhat Paşa:

— Ne dediler, ne dediler?

diye sabırsızlıkla sorunca, zavallı Hâriciyye nâzırının:

— Ne diyecekler? Çocuk oyuncağı dediler!

cevabını verdiğinden bahsedilir. Meselenin bu gülünç tarafına mukabil, bir de hazin tarafı vardır. Midhat Paşa meşrûtiyeti Sultan Hamid'e karşı beynelmilel bir muâhede ile te'minât altına aldırmak için Avrupa devletleriyle bir rejim muâhedesi akdetmeye bile kalkışmaktan çekinmemiş ve bunun için Nâfia müsteşarı Odyan Efendi'yi «Me'mûriyyet-i mahsûsa ile» Avrupa'ya göndermiştir.

«Abdülhamid'in evâil-i saltanatı» ismindeki eserinin 96-97 nci sahifelerinde Ahmed Sâib Bey bu fâciayı şöyle anlatır:

«Odyan Efendi, İngiltere Hâriciyye nâzırı Lord Derby ile mülâkata muvaffak olup Lord cenaplarına bu def'a Devlet-i-Aliyye idâresine vaz'olunan Kanun-ı-esasî Hıristiyanların âsâyiş ve hukuklarını daha ziyâde te'min edeceğini ve Devlet-i-Aliyye de bu idâre-i meşrutâyı muâhede-i beyn-ed-düvel şekline koyabileceğini ve bu hususta hükûmetler tarafından taleb olunacak te'minât ne şekl-ü-suretle olursa olsun Bâb-ı-Âlî rıza göstereceğini beyân ve binâenaleyh konferansın Rumeli ıslâhâtı hakkında vereceği karar bîhude olacağını anlattı. Lord Derby, Odyan Efendi'nin ifâdâtını kemâl-i dikkatle dinleyip hâlen kat'i bir cevap vermediyse de Kanun-ı-esasî mes'elesi Devlet-i-Âliyye'ye âid dâhilî bir iş olup bu hususa Avrupa hükûmetlerinin müdâhale edemeyeceklerini bir kaç gün sonra Odyan Efendi'ye söyledi»!

Türkiye'nin dâhilî idâre şeklini ecnebî kefâleti altına aldırmak isteyen Midhat Paşa, akla hayret veren bu fecî teklifini Istanbul konferansına bile arzetmişse de hamdolsun kabul ettirememiştir. Hindistan nâzırı Salisbury ile beraber konferansta İngiltere'yi temsil eden

Istanbul Büyük-elçisi Sir Henry Elliot, Sultan Aziz vak'ası hakkında Londra'da İngilizce ve Türkçe olarak neşredildiğinden bahsetmiş olduğumuz meşhur risâlenin Türkçe tercümesinin 40-41 inci sahifelerinde kendisinin şahsen tasvib ettiği bu hazin mâcerâyı şöyle anlatır:

«Kanun-ı-esasî ilân olunur olunmaz, düvel-i ecnebiyye tarafından icrâsı taleb olunan ıslâhâtı câmi' olduğu cihetle, ol vakt Istanbul'da ictimâ'eden konferansa resmen tebliğ olunmasını Midhat Paşa teklif eylemiş idi. Eğer Pâşây-ı müşârünileyhin işbu teklifi kabul edilmiş olsa idi, düvel-i-muazzama Kanun-ı-esasînin hâvi olduğu şerâitin muteber tutulacağına dair, muâhedenâme kılıklu, bir va'd istihsâl ederek işbu şerâitin icrâsını taleb eylemeğe hak kazanmış olacağından, Abdülhâmid Kanun-ı-esasînin hükmünü fesh-ü-ibtâl etmeğe cür'et edemez idi ve cür'et ettiği halde bile bir tarafdarı düvel-i-muazzama ve diğer tarafdarı ahâli der-uhde etmiş olduğu taahhüdü kuvveden fi'le ihrâc ettirinceye kadar râhat durmazlar idi. Fakat ne çâre ki Midhat Paşa'nın teklifini konferans kabul eylemedi»

İşte bundan da anlaşılacağı gibi, Midhat Paşa dâhilî idâre şeklini hâricî kefâlet altına sokan bir devletin artık istiklâlinden eser kalmayacağını ve ecnebî te'minâtı altındaki hürriyetin esâretten bin beter olduğunu takdir edemeyecek kadar şahsî ihtirâsâtına kapılmıştır. İnsan aklı için bu acı mâcerânın başka türlü izâhı ve hiç bir türlü te'vili kabil değildir. İlk Meclis-i-Meb'ûsânın resm-i-küşâdı için aşağı ki senenin «19 Mart» fıkrasına bakınız).

1877=1294

18 Kânunusâni 1877=3 Muharrem 1294, Perşenbe: Tersane konferansının tekliflerini tedkik ve müzâkere için Bâb-ı-Âlî'de «Meclis-i-Umumî» toplanması.

(Tersane konferansının teklifleri için yukarıki senenin «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. O fıkrada gördüğümüz gibi Sultan Hamid'in temsil ettiği sulh fikriyle Midhat Paşa'nın temsil ettiği harb fikri şiddetli bir mücâdele hâlindedir. İlk Meclis-i-Meb'ûsân henüz toplanmamış olduğu için, meselenin fevkalâde bir mecliste tedkikine lüzum görülmüş ve muhtelif anâsır mümessilleri de dâvet edilmiş olduğu için 180 Müslüman ve 60 Gayr-i-Müslimden mürekkep 240 ve diğer rivâyetlere göre de 300 küsur kişilik bir hey'et toplanmıştır. Yukarda gördüğümüz gibi bu sırada müthiş bir mâlî buhrân içinde kıvranan devletin beş parası yoktur; Sultan Aziz devrindenberi devâm eden Bosna-Hersek ve Bulgar ihtilâlleriyle onları tâkib eden Sırbistan ve Karadağ seferlerinden dolayı ordu yorgun ve yıpranmış bir haldedir; silâh, mühimmât ve zâbit kadroları çok eksiktir; iâşe ve levâzım bozukluğu ile yolsuzluk harbe müsâit değildir; devletin hiç bir müttefiki yoktur. İşte bütün bunlara rağmen pâdişaha karşı «Efkâr-ı-umumîyyeyi kazanup mevkı'lerinde kesb-i sıyt-ü-şöhret etmek dâiyesine düşmüş» olan Sadr-ı-a'zam Midhat ve Tophâne müşiri Dâmad-Mahmud Paşalar harb fikrini tervic için her vâsıtaya başvurmuşlardır; «Mir'ât-ı-Hakikat» müellifinin tâbiriyle «Fikr-ü-mesleki tehyic-i urûk-ı nâs» olan Midhat Paşa vaktiyle Sultan Aziz devrinde olduğu gibi bu sefer de «Talebe-i-ulûm»u saray kapılarına gönderip:

— Harb isteriz!

diye nümâyişler yaptırmış, Dâmad-Mahmud Paşa Çırağan sarayına kadın kıyâfetiyle iki kişi sokturup yakalattıktan sonra pâdişaha harb isteyen halkın kendisinden yüz çevirip Sultan Murad'ı tekrar tahta çıkarmak istediğinden bahsederek göz dağı vermiş, Sultan Hamid harb istemediği için «Moskof taraftârı» diye aleyhine propagandalar yapılmış, matbuâta müheyyiç yazılar yazdırılmış ve Eğinli-Said Paşa'nın hâtırâtına göre işte bu gibi propagandalardan dolayı Midhat ve Mahmud Paşaların «şerlerinden korkan» pâdişahın sıhhatine bile halel

gelmiştir. Tersane konferansındaki İngiliz Baş-murahhası Lord Salisbury'nin bu günkü meclis münâsebetiyle bundan bir gün evvel Midhat Paşa'ya yazdığı mektubun şu fıkrası işte bu vaziyetle alâkadardır.

«Zât-i-Fahîmânelerine terettüb eden mes'ûliyyet büyüktür. Devletler tarafından yapılan tekliflerin kabul veya reddi size tâbi'dir. Vatanınızın mahvı da, selâmeti de sizin elinizdedir. Pâdişahınızın fikri üzerinde yalnız siz müessir olabilirsiniz».

Rusya'ya karşı sırf İngiliz menfaati bakımından Türkiye'yi ikaz etmek isteyen Salisbury'nin bu haklı sözlerini hiçe sayan Midhat Paşa bu günkü fevkalâde mecliste gene kendi bildiğini okuyup harpçilikten başka bir şey yapmadığı için Salisbury'nin İngiltere Hâriciyye nezâretine gönderdiği 18 Kânunusâni tarihli tezkirede ağır bir lisanla tenkid ve ithâm edilmiştir.

Meclis âzâsına vaziyeti izah için yazdığı beyannâmede «Devlet-i-Âliyye'nin beş-altı yüz bin askerle cenge hazırlandığı»ndan ve donanmanın Karadeniz hâkimiyyetinden bahseden Midhat Paşa devletin eski seferlerden fazla harbe hazır olduğunu söyledikten sonra muhârebeyi «Devlet ve milletin kadr-ü-şanına muvâfık» göstermiş, yalnız eğer mağlûb olursak neticenin daha vahim olacağını da bîtaraf görünmek için ihtiyâten ilâve edivermiş, Âmedci sıfatiyle bu beyannâmeyi okumuş olan Mahmud Celâlüddin Paşa'nın tâbiriyle «Dudu kuşu gibi ta'limlü zâtlere» bir takım «Şiddetli nutuklar» irâd ettirmiş ve nihayet bu müteheyyiç meclis Tersane konferansı teklifâtının reddine karar verdiği için, halk nazarında «Moskof taraftârı!» gösterilerek mâneviyyatı sarsılmış ve gözü yıldırılmış olan Sultan Hamid de o fecî kararı bilmecburiyye tasdik etmiştir. Red kararının tebliği üzerine 20 Kânunusâni=5 Muharrem Cumartesi günü dokuzuncu ve sonuncu celsesini akdeden Tersane konferansı dağılmış, büyük devletlerin murahhaslarından başka Istanbul Büyük-elçileri de siyasî bir nümâyiş şeklinde memleketlerine dönmüş ve bütün sefâretler birer maslahatgüzâr elinde bırakılmıştır. Rûmî takvime göre «93 seferi» denilen kanlı fâciaya işte böyle yol açılmış ve nihayet Moskof orduları Istanbul kapılarına dayanıp şimdi «Yeşilköy» dediğimiz «Ayastefanos» Rus karargâhı hâline gelmiştir. İşte bundan dolayı Eğinli-Said Paşa'nın hâtırâtında şu acı ve haklı hükme tesâdüf edilir.

«Harbin netâyic-i vahîmesinden vükelâ, daha doğrusu bizim Mahmud Paşa ile Midhat Paşa mes'ûl olmaz da bu âlem de acaba daha kim mes'ûl olur?».

Aşağıda bu senenin «24 Nisan» fıkrasına da bakınız).

5 Şubat 1877=21 Muharrem 1294, Pazartesi: Midhat Paşa'nın azliyle hudut hâricine ihrâcı ve Şûrây-ı-Devlet reisi Edhem Paşa'nın sadâreti.

(Midhat Paşa'nın sadâretten azliyle memleketten tardı şu beş sebebin ictimâından mütevellittir:

1) Son hali'lerle iclâslardaki rollerinden dolayı Midhat Paşa'ya Sultan Hamid'in kat'iyyen i'timâdı yoktur;

2) Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Paşa, pâdişahı mühlik bir harbe sürükliyecek şekilde hareket ederek hem saraya, hem devlete tahakküm etmiştir;

3) Midhat Paşa'nın bilhassa akşamları bir takım gençleri rakı masasında toplayıp «Serâir-i devletten anlara fâş etmediği şey kalmadığında» ittifâk edilir. Bu noktada yalnız Mütercim-

Rüşdi, Hüseyn Avni, Eğinli-Said ve Mahmud Celâlüddin Paşalar gibi muâsır Devlet-adamları değil, Charles Mismer vesâire gibi ecnebî müellifleri de müttefiktir. Midhat Paşa'nın işte bu meşhur içki âlemlerinde patavatsızca söylediği sözlerin biri de cumhuriyet ilânı suretiyle Osmanlı hânedânını ıskat edip Sultan Hamid'in tâbiriyle «Reis-ül-Cumhûr» olduktan sonra Üçüncü Napoleon gibi kendi saltanatını ilân edivermektir! Bu vaziyete göre meşrûtiyetle cumhuriyet Midhat Paşa'nın nazarında birer üzengi demektir. Doğruluğu ile ciddiyyeti Avrupaca bile mârûf olan Eğinli-Said Paşa'nın hâtırâtında bu mesele şöyle anlatılır:

«Müşârünileyh kendü efkârına mutâbık efkârda birini görecek olsa derhâl tenhâ bir odada, münâsebet olsun olmasun, mükâlemeyi Saltanat-ı-Seniyye üzerine getirerek (Hânedân-ı-Osmânîden artık hayır gelmeyecek, cumhuriyyete tahvil etmekten başka çâre kalmadı. Bunu nasıl etmeli bilmem. Fakat bu mes'eleyi sizler gibi birkaç kişi anlar) ve hattâ âlem-i-âbda:

— Bu âna kadar «Âl-i-Osmân» denildi ya, bundan sonra dahî «Âl-i-Midhat» denilse ne var?

sözlerinde bulunmuş olduğu hadd-i tevâtüre varmıştır».

Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre bu gibi tevâtürlerin sebebi, paşanın «Dâire-i mahremiyyetinde» bulunanların erteni gün «Yâr-u-ağyâr mahzarında tefevvühden kendülerini alamamış» olmalarıdır. İşte bu yüzden mesele o kadar şâyi'olmuştur ki, Midhat Paşa hudut hâricine çıkarılınca şâir Kâzım Paşa'nın yazdığı şârlerden birinde bile «Âl-i-Midhat» terkibine tesâdüf edilir.

Kemâl-i ucb ile dermiş ter.. a'vânı yânında
Biraz dâ (Âl-i-Midhat) ,eylesün halka hükümrânî

O zamanın matbuâtına da intikal etmiş olan «Tevâtür»den bizzât Midhat Paşa da hâtırâtının birinci cildinin 198-199 uncu ve ikinci cildinin de 95-99 ve 104-106 ncı sahifelerinde uzun-uzadıya bahsedip pek tabiî olarak reddetmiştir. Hâlbuki Eğinli-Said ve Mahmud Celâlüddin Paşalardan başka, kendisiyle beraber Sultan Aziz vak'asının «Erkân-ı erbea»sından olan Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa İzmir'deki İstintakında rivâyetin doğruluğunu te'yid edecek bir ifâde kullanmıştır.

— Midhat Paşa âdeti vechile eclâfı toplar, sofra başında böyle şeyler söyler. Fakat bana bir şey söylememiştir.

Tabiî bütün bu «tevâtürler» Sultan Hamid'e muntazaman arzedilmiştir;

4) Osmanlı hânedânının ıskatıyla Hilâfet yâhut Saltanata Mekke şeriflerinin (!) getirilmesi gibi gülünç bile sayılamayacak tuhaf bir fikrinden de bahsedilir. Meselâ Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre «Kemâl Bey takımından» ve Harbiye talebesinden «Ali Nazmi» isminde bir çocuğun dolabında Hilâfetin eski Mekke şerifi Abdülmuttalib Efendi'ye devredilmesi hakkında bir «varaka» bulunmuş olduğu gibi, Mâbeyn müşiri Eğinli-Said Paşa'ya göre de Midhat Paşa bir gün sarayda Nâmık Kemâl'in Mekke şerifini bin lira aylıkla pâdişah yaptırmak istediğini hikâye şeklinde söylemekle iktifâ etmiş ve buna karşı Sadr-ı-a'zam sıfatıyla hiç bir tedbir ittihâz etmemiştir. Her halde bütün bunlar, o zamanki Osmanlı imparatorluğunu temelinden sarsacak fikirlerdir;

5) Bir taraftan bu tevâtürlerle rivâyetier ağızdan ağıza yayılıp dururken, bir taraftan da Midhat Paşa Ziyâ ve Kemâl Beyler vâsıtasıyla devlet ordusundan ayrı ve paşanın kendi tâbiriyle

«Müslim ve Gayr-i-Müslim tebeanın gençlerinden» mürekkep bir «Millet askeri» yazdırmaya başlamış ve bu tuhaf teşkilât Istanbul'dan başka taşralarda da yapılmıştır. Gittikçe çoğalan bu acâyip asker taslakları «Bölük bölük Midhat Paşa'nın konağına gidip reisleri olan Paşa'yı alkışlamaya» başlayınca işin rengi değişmiş, Sultan Hamid bunların Bâb-ı-Ser-askerî'de resmen gönüllü kaydedilmelerini irâde etmişse de kabul etmemişler ve hattâ Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre:

— Bâb-ı-Ser-askerî maiyyetinde askerliği kabul etmeyiz, biz Millet askeri olacağız!

diye bağrışarak gene Midhat Paşa'nın konağına gitmişlerdir; işte bu suretle devlet ordusundan başka bir de şahsî Midhat Paşa ordusu kurulmaya başlamış demektir. Acabâ devlet askerliğini kabul etmeyen bu «Millet askeri»nin teşkilindeki hakiki maksat nedir? Hangi idâre şeklinde olursa olsun, dünyada hiçbir devlet için böyle bir şeye göz yummak kabil değildir. Midhat Paşa'nın azliyle yeni Kanun-ı-esasînin 113 üncü maddesi mucibince hudut hâricine çıkarılması işte bütün bu sebeplerden çıkmış bir netice demektir. O meşhur madde için yukarıki senenin «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Midhat Paşa bu sabah erkenden Mâbeyn'e dâvet edilmiş, üzerindeki Mühr-i-Hümâyûn Eğinli-Said Paşa vâsıtasıyla aldırıldıktan sonra derhâl hudut hâricine çıkmak üzere İzzüddin vapurunun hazır olduğu tebliğ edilmiş, üstünde para olmadığını söyleyince cebine beş yüz altın konulmuş ve bir aralık Said Paşaya:

— Eğer beni buradan tard-u-teb'îd ederseniz alimallâh memleket mahvolur!

gibi büyük sözler söylemişse de aldıran olmamıştır. Paşa'nın bu gibi sözleri için yukarda 1872=1289 vukuâtının «30/31 Temmuz» fıkrasına bakınız. Kendi arzusuyla Brendizi'ye sevkedilen Midhat Paşa'nın Çanakkale'den geçerken Istanbul'da ihtilâl çıkıp çıkmadığını bile soruşturduğundan bahsedilir. Midhat Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti yukarıki senenin 19 Kânunuevvel=2 Zülhicce Salı gününden itibaren ancak 1 ay, 17 gün sürebilmiştir. Zâten iki sadâretinin mecmûu bile 4 ay, 6 günden ibârettir).

28 Şubat 1877=14 Safer 1294, Çarşanba: Sırp sulh protokolünün imzâsı.

(Rusya'nın teşvikiyle açtığı isyân harbinde Türk ordusuna mağlûb olan Sırbistan'ın son vaziyeti için yukarıki senenin «31 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sırbistan harpten evvelki «Statuquo»sunu muhâfaza ettiği için imtiyâz fermanları mucibince Türkiye'ye tâbi bir beylik şeklinde kalmış ve 4 Mart=18 Safer Pazar günü verilen bir ferman mucibince âsiler hakkında Afv-i-umumî ilân edilmiştir. Sırplarla beraber harbe girişen Karadağlılar da Istanbul'a murahhaslar göndermişlerse de arâzi meselelerinden dolayı müzâkereler neticelenmemiştir. Aşağıda bu senenin «24 Nisan» fıkrasına bakınız).

19 Mart 1877=4 Rebî'ül-evvel 1294, Pazartesi, Ezânî saat 2,30=Zevâlî 8,51: İlk Meclis-i-Meb'ûsân'ın açılış merâsimi.

(Mahmud Celâlüddin Paşa'nın Mir'ât-ı-Hakikat'inde 2 Rebî'ül-evvele müsâdif gösterilen Hicrî tarih iki gün hatalıdır; Hakkı Tarık Us'un «Meclis-i-Meb'ûsân» ismiyle neşrettiği meclis zabıtlarının başında Rûmî takvim gününün «7 Mart» yerine «6 Mart»a müsâdif gösterilmesinde de bir günlük bir zühul vardır. Çünkü On-dokuzuncu asırda Efrencî ve Rûmî takvimler arasındaki fark 13 gün değil, 12 gündür; İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ının 617 nci sahifesindeki Efrencî «20 Mart» tarihî de bir gün ileridir.

Rûmî sene hesabıyla halk arasında «93 Meclisi» ismiyle de bahsedilen ilk Meclis-iMeb'ûsân Dolmabahçe sarayının eskiden «Dîvân-ı-Hümâyûn mahalli» denilen Muâyede salonunda açılmış ve ondan sonra da Meb'ûsân ve A'yân dâiresi ittihâz edilen eski Dârülfünun binâsında toplanmıştır. İkinci Meşrûtiyetin ilk meclisine de tahsis edildikten sonra Adliye'ye devredilen bu binâ Cumhuriyet devrinde yanmıştır. İlk Meclis-i-Meb'ûsân reisliğine meşhur Ahmed Vefik Efendi/Paşa tâyin edilmiştir.

Merâsim günü murassâ Osmanlı tahtı Muâyede salonunun Garp tarafına konulmuş, vükelâ, ulemâ, a'yan ve meb'ûsân, askerî ve mülkî erkân, rûhânî rüesâ ve süferâ ayak-üstü saflar teşkil etmiş, üniformasının üstüne siyah bir pelerin giyen Sultan Abdülhamid Hademe-i-Hümâyûnun alkışları içinde salona girip tahtın önünde durmuş, pâdişahın kardeşleri olan veliaht Reşad ve şehzâde Kemâlüddin Efendiler de tahtın solunda yer almış ve işte bu muhteşem dekor içinde Sultan Hamid elindeki nutku Sadr-ı-a'zam Edhem Paşa'ya ve o da Mâbeyn Baş-kâtibi Küçük-Said Bey/Paşa'ya vermiştir. Said Bey'in okuduğu Nutk-ı-Hümâyûnun yarım saat kadar sürdüğünden bahsedilir. Bu nutukta iki mühim nokta vardır. Biri pâdişahın meşrûtiyeti kendi eseri sayması ve ikincisi de «Edyan-u-ecnâsca bu derece muhtelif olan» imparatorluk anâsırını Osmanlılık etrâfında tesânüd ve ittihâda dâvet etmesidir; fakat dini ve millî ihtirâslar pek tabiî olarak daha ilk celselerden itibaren tezâhüre başlamıştır. Açılış merâsimi şehrin muhtelif noktalarıyla karakol gemilerinden atılan toplarla selâmlanmış olan bu ilk Meclis-i-Meb'ûsânın kapanması için aşağıki senenin «13 Şubat» fıkrasına bakınız).

24 Nisan 1877=10 Rebî'ül-âhir 1294, Salı: Rus çarlığının Osmanlı imparatorluğuna harb ilânı ve «93 seferi» denilen Türk-Rus harbinin Anadolu ve Rumeli safahâtı.

(Yukarıki senenin «23 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Tersane konferansının Türkiye lehine tâdil etmiş olduğu ıslâhât tekliflerinin bu sene vukuâtı içindeki «18 Kânunusâni» fıkrasında bahsi geçen «Meclis-i-Umumi» de Midhat ve Mahmud Paşaların te'siriyle reddedilmesi üzerine konferans dağılmış olmakla beraber, sulh ümitleri büsbütün kaybolmamıştır. Bunun sebebi, fırsattan istifâde etmek isteyen panslâvistlerin harpçiliğine rağmen Rus çarı İkinci Alexandre'ın İngiltere'den çekinmesiyle izah edilir. İşte bundan dolayı mâhut Istanbul sefiri General İgnatieff Avrupa pâyıtahtlarını ziyâret ederek bir takım müzakerelere girişmiş ve nihayet bu senenin 31 Mart=16 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü altı büyük devlet arasında meşhur Londra protokolü imzâ edilmiştir. Bâb-ı-Âlî'ye gene aynı tarihte telgrafla tebliğ edilen bu kısa protokolün ahkâmı, Tersane konferansı teklifâtından ehvendir. En mühim esasları Karadağ'a bir miktâr arâzi verilip tashih-i-hudud edilmek şartıyla sulh akdolunması, Bosna-Hersek ve Bulgaristan ıslâhâtının doğrudan doğruya Bâb-ı-Âlî tarafından yapılması, ordunun terhisiyle hazarî hâle getirilmesi ve ıslâhât yapılmadığı takdirde devletlerin Hıristiyanları himâye için icâb eden çarelere başvuracakları gibi bir takım noktalardan ibârettir.

Bu protokolden ayrı olarak verilen bir Rus beyannâmesinde de Türk ordusundan sonra Rus ordusunun da terhisini müzâkere etmek üzere Petersburg'a bir elçi gönderilmesi istenilmiştir.

«18 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz «Meclis-i-Umumî»denberi harpçilik artık devlet zihniyeti hâline gelmiş olduğu için, Bâb-ı-Âlî 10 Nisan=26 Rebî'ül-evvel Salı günü verdiği cevapta Karadağ lehine tashih-i-hudud esasını reddettikten başka, Türk ve Rus ordularının aynı zamanda terhisini ve Petersburg'a bir Osmanlı elçisi gönderilirken Istanbul'a da bir Rus

murahhası gönderilmesini istemiş ve işte bunun üzerine devletlerin son sulh ümitleri de suya düşmüştür.

Bununla beraber, harbin âkıbetinden ziyâde İngiltere'den korkan Rus hükûmeti bir adım daha gerileyerek yalnız Petersburg'a elçi gönderilmesiyle iktifâ edeceğini ve nihayet derhâl gönderilmese bile va'dedilmesiyle dahî kanâat edilebileceğini Istanbul maslahatgüzârı Nelidoff vâsıtasıyla bildirmiş ve sulh için gelmiş olan Karadağ murahhasları da arâzi taleplerini yalnız Nıkşik=Nicksitch kazâsına hasrederek asgari haddine indirmişlerse de gene kabul ettiremedikleri için avdet etmişlerdir. Karadağ'a iki kazâ terkini harpçiliğin en şiddetli mümessili olan Midhat Paşa bile kabul etmiş ve hatâ hâtırâtının birinci cildinin 195 inci sahifesinde bizzât i'tirâf eylemiş olduğu halde, halefi Edhem Paşa'nın tek bir kazâya bile muvâfakat göstermemesi ve Meclis-i-Meb'ûsânın da her türlü arâzi terki esasını reddetmesi, «93 seferi» denilen fâciânın müthiş âkıbetinde Midhat ve Dâmad-Mahmud Paşalar kadar Edhem Paşa'ya da muazzam bir mes'uliyyet hissesi yükleyen fecî bir harekettir.

Rus maslahatgüzârı Nelidoff'un bu gün öğle üzeri Bâb-ı-Âlî'de Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa'ya tevdi ettiği i'lân-ı-harb notası işte bu üç kişinin, yâni Midhat, Dâmad-Mahmud ve Edhem Paşaların afvedilmez bir inad ve ısrarla devletin başına getirdikleri tarihî bir belâ demektir.

Nelidoff sefâret erkânıyla beraber derhâl Istanbul'dan ayrılmış ve sefârethâneden çıkarken, Midhat Paşa'nın hamiyyetlerine çok i'timâd ettiği Gayr-i-Müslim tebeamız tarafından hararetle alkışlanmıştır. Gene o gün Petersburg'daki Türk maslahatgüzârı Tevfik Bey'e de Rus hükûmeti pasaportlarını vermiş ve işte bu suretle harb hâli aynı günde karşılıklı olarak başlamıştır. Bu Tevfik Bey, son Osmanlı Sadr-ı-a'zamı Tevfik Paşa'dır.

İ'lân-ı-harb gününden 1878=1295 senesi 31 Kânunusâni=27 Muharrem Perşenbe günü imzâ edilen Edirne mütârekesine kadar tam 9 ay, 7 gün sürmüş olan «93 seferi» Anadolu ve Rumeli cephelerinde ilkönce Türk ve ondan sonra da Rus muvaffakıyyetleriyle geçmiş ve nihayet Rus orduları Istanbul kapılarına dayanmıştır.

1 — Anadolu cephesi: Bu cephede «Anadolu Ordûy-ı-Hümâyûnu» denilen Şark-ordusu kumandanı müşir Katırcıoğlu Ahmed Muhtar Paşa Baş-kumandan vaziyetinde olmakla beraber, Batum'da bir kolordu başında bulunan müşir Derviş Paşa ile Van ve Bâyezid cihetlerinde bir Kuvve-i-Muâvine fırkası toplamaya çalışan Erzurum valisi müşir Kurd-İsmail Paşa müstakil bırakılmış oldukları için, 300 küsur kilometrelik Anadolu cephemizde maatteessüf kumanda birliği yoktur. İşte bundan dolayı bir aralık Muhtar Paşa Batum ve Iğdır'dan takviye kuvvetleri istemişse de söz geçirmeye muvaffak olamamıştır. Ahmed Muhtar Paşa'nın emrindeki askerin mecmûu 57,560 kişiden ve top mevcudu da 97 den ibârettir; bu askerin birçoğu tâlimsiz Redif ve Müstahfızdan ibâret gösterilir.

Batum ve Iğdır taraflarındaki kuvvetler de hesab edilmek şartıyla Anadolu cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin mecmûu 90 bin kadardır.

Buna mukâbil, aslen Ermeni olan General Loris-Melikow/Melikof kumandasındaki Rus ordusunun mevcudu, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın «Anadolu'da Rus muhârebesi» ismindeki eserine göre 125,390 neferle 189 toptur. Bu vaziyete göre Rus ordusu sayıca Türk ordusunun iki mislinden fazla demektir. Gene Muhtar Paşa'ya göre Ruslar harb ilânına tesâdüf eden Salı gününden bir gece evvel birdenbire taarruza başlamışlardır.

İlkönce Erzurum-Kars arasındaki Zivin/Zewin boynunda yaptırdığı tahkimâta yerleşen Muhtar Paşa ordusunun eksiklerini ikmâle çalıştığı sırada 30 Nisan=16 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü General Tergoukasof kumandasındaki Rus fırkası Bâyezid üzerine yürümüş ve orada bulunan küçük bir Türk kuvveti şehri derhâl tahliye ettiği için o akşam düşman Bâyezid'e girmiştir. 17 Mayıs=4 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü de Ardahan sukut etmiştir.

General Tergoukassof Bâyezid'den sonra Karakilise'ye yaklaşırken Murad nehrine dökülen Saryan/Şiryan çayı ile Tahir-köy arasındaki Tâhir tepelerinde ve Muhtar Paşa'nın Halyaz dediği mevki'de 21 Haziran=9 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Paşa'ya mağlûb olmuştur. Anadolu cephesinde ilk Türk zaferi işte budur. Fakat o sırada Rus baş-kumandanı Melikof da Zivin tahkimâtına taarruz etmiş, 25 Haziran=13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Ahmed Muhtar Paşa'nın kazandığı Zivin harbi üzerine Moskoflar tâkib edilip Rus topraklarına atılmış ve bu sâyede Kars şehri de ilk muhâsaradan kurtulmuştur. Bu ikinci Türk zaferi üzerine Loris-Melikof azledilerek Rus ordusunun başına çarın kardeşlerinden Gran-dük Michel Nicolaievitch/Mişel Nikolayeviç tâyin edilmiştir.

Gene o sırada Ferik Fâzıl Paşa kumandasında Sohum'a bir fırka asker çıkarılması Rus ordusunun vaziyetini büsbütün müşkilleştirmiş, cephede bir sükûn devri başlamış, her iki taraf da bu devri hazırlıklarla geçirmiş, Muhtar Paşa bu sefer de Kars'ın şarkındaki Alacadağ'da tahkimât yapıp oraya yerleşmiştir.

Harekâtın yeniden hararetlenmesi, Kars-Erzurum muvâsalasını kesmek isteyen düşmanın işgâl etmiş olduğu Kızıltepe'nin 24/25 Ağustos=14/15 Şa'ban Cuma/Cumartesi gecesi zabtıyla başlamıştır. Bu çetin ve parlak muvaffakıyyet, bir fırka ile taarruza me'mur olan Ferik Gedik-Ali Paşa ile derhâl Mir-i-livâlığa terfi ettirilen Miralay Kapdan-Mehmet Bey/Paşa'nın arslanlar gibi saldırıp düşmanın çok üstün kuvvetlerini perişan etmeleri sâyesinde kazanılmış ve o gece bu yiğit kumandanların her ikisi de yaralanmıştır.

Kızıltepe'nin zabtı üzerine ovadaki düşman oradan döğülmeye başladığı gibi, ordu kuvây-ı-külliyyesi de üç koldan Rus ordusuna yüklenmiş, «Kars ovasının bir başından diğer başına kadar dört saat tûlü olan on beş kilometrelik bir hatt-ı-harb üzerinde» çok şiddetli bir muhârebe olmuş, düşmanın elindeki yerler boydanboya istirdâd edilmiş ve Moskof zâyiâtı 3-4 bini bulmuştur. Ahmed Muhtar Paşa'nın «Gedikler muhârebesi» tesmiye ettiği bu parlak zafer üzerine Sultan Hamid'in kendisine çektiği uzun telgrafta «Hey'et-i devlet-ü-milletle hey'etinize teşekkür ederim» ve «Silâh arkadaşlarımza ferden ferdâ selâm ederim» cümlelerine tesâdüf edilir. Ahmed Muhtar Paşa'ya «Gazi» ünvânı işte bu parlak zafer üzerine tevcih edilmiştir.

Anadolu cephesinde son Türk zaferiyle neticelenip üç gün süren Yahniler muhârebesi 2 Teşrinievvel=24 Ramazan Salı günü düşmanın taarruz hareketiyle başlamıştır. Geniş bir cephe üzerinde açılan bu büyük taarruzda Rus ordusunun en mühim hedefi, «Küçük-Yahni» denilen iki tepeyi ele geçirerek Türk ordusuyla Kars şehrinin irtibâtını kesmektir. Bu mühim mevkiin müdâfaasına me'mur olan Kızıltepe kahramanı Mirilivâ Kapdan-Mehmed Paşa, 24 tabur ve 40 topla saldıran düşmanı altı tabur askerle mağlûb ve perişan etmiştir. «93 seferi»nde Anadolu cephemizin yüz-suyu olan bu arslan yavrusunun o günkü hâlini Gazi Ahmed Muhtar Paşa yukarda bahsi geçen eserinin 255 inci sahifesinde şöyle anlatır:

«Koca herif, kendine mahsus o gümrah sadâsıyla sabahtan akşama kadar ayakta ve ortalık yerde, envâ'-ı kelimât-ı müheyyice ile askerini teşcî'eder, asker de onu gördükçe gayretini artırır ve cehennemden nümûne-nümâ olan dehşetli hâlî hiçe sayar idi».

Bu meşhur muhârebede şehîd ve yaralı olarak Türk zâyiâtı 2500 ve düşman zâyiâtı da 8-10 bin kadardır. Ordu mevcudları da 74 bin Rusa mukâbil, 34 bin sekiz yüz Türkten ibârettir.

Yahniler zaferiyle kapanan Türk üstünlük devrini Alacadağ bozgunuyla başlayan Rus üstünlüğü tâkib etmiştir. üstüste uğradıklan hezimetleri telâfi için mütemâdiyen takviyeler alan Rus ordusu gerek sayı, gerek teçhizât ve gerekse silâh ve mühimmât itibarıyla Türk ordusunu çok geride bırakmış ve nihayet 15 Teşrinievvel=7 Şevvâl Pazartesi günü 79 tabur piyâde, 27 alay süvâri ve 254 topla dört koldan giriştiği büyük taarruzda Gazi Muhtar Paşa'nın Alacadağ müdâfaa hattını arkadan çevirmeye muvaffak olmuştur. Bu bâdirede ordumuzun altı bin mevcutlu merkez kısmı Ferik Ömer ve Hacı-Râşid Paşalarla beraber teslim olmak zorunda kalınca Gazi Paşa büyük bir soğukkanlılıkla Erzurum'a doğru çekilerek ordusunun bakıyyesini Deve-boynu'nda toplamış ve nihayet 4 Teşrinisâni=27 Şevvâl Pazar günü oraya da çok üstün kuvvetlerle saldıran düşmana artık mukâvemet edemeyerek muntazam bir hareketle Erzurum müstahkem mevkiine çekilmiştir. 18 Teşrinisâni=12 Zülka'de Pazar günü Kars'ın sukûtu işte bu vaziyetın tabiî bir neticesidir.

Anadolu cephesinin başlıca harekâtı işte bu Erzurum ric'atiyle neticelenmiştir. Bu neticeye rağmen Rus ordusu Anadolu cephemizde kat'î bir muvaffakıyyet istihsâl etmiş değildir; her türlü mahrumiyyetlerine rağmen Türk ordusu bu cephede ana-yurdu mükemmel müdâfaa etmiş ve seferin sonuna kadar düşmanı hudud boylarında tutmaya muvaffak olmuştur. Gazi Ahmet Muhtar Paşa merhumun bu büyük hizmetini Türk tarihî dâimâ minnet ve hürmetle anacaktır.

Ruslar «93 seferi»nin kat'î ve fecî âkibetini Anadolu'da değil, Rumeli cephesinde istihsâl etmişlerdir. Moskof orduları nihayet Istanbul'a yaklaşırken Gazi Ahmed Muhtar Paşa pâyıtahtın müdâfaa tertibâtını yaptırmak üzere Istanbul'a dâvet edilmiş ve müşir Kurd-İsmail Paşa'yı vekil bırakarak 25 Kânunuevvel=19 Zülhicce Salı günü Erzurum'dan hareketle Trabzon üzerinden Istanbul'a gelince «Çatalca Hatt-ı-müdâfaası kumandanlığı»na tâyin edilmiştir.

2 — Rumeli cephesi: Her iki taraf da en büyük kuvvetlerini bu cepheye yığmışlardır. Anadolu cephemizde olduğu gibi, Balkanlarda da tam bir kumanda birliğimiz yoktur. Ruslara karşı «Serdâr-ı-Ekrem» ünvânıyla Tuna Ordusu umum-kumandanı olan ve Şumnu'da bulunan Çırpanlı-Abdülkerim Nâdir Paşa baş-kumandan vaziyetinde olmakla beraber Hersek kumandanı Süleyman, İşkodra kumandanı Ali Sâib, Bosna kumandanı Veli ve Sırbistan'la Karadağ arasındaki Yenipazar kumandanı Mehmed Ali Paşalar müstakil vaziyettedir!

Tuna cephemiz üç orduya ayrılır. Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna murabbaında bulunduğu için «Kılâ'-ı-erbea ordusu» ismiyle de anılan Şark ordusunun başında müşir Ahmed Eyyub, Vidin'de bulunan Garp ordusunun başında biraz sonra Plevne hârikasını yapacak olan müşir Tokatlı Osman Paşalar vardır ve ikisinin arasındaki Cenup yâhut Balkan ordusunun başına da biraz sonra Hersek'den getirilen Süleyman Paşa tâyin edilmiştir.

Bosna-Hersek, Karadağ ve İşkodra gibi Garbî-Balkan cephelerindeki Türk kuvvetleri sayılmamak şartıyla, Tuna umum-kumandanlığı cephesindeki kuvvetlerimizin mecmûu 186 bin kişidir. Bunun yüz bini Şark ordusunda, 35 bini Garp ordusunda ve 51 bini de Cenup=Balkan ordusundadır. Süleyman Paşa bu Balkan ordusunun başına gelirken Hersek'deki kuvvetlerini de getirmiştir; bu suretle ordu mevcudunun 200 bine çıktığından bahsedilir.

Karşımızdaki Rus ordusunun baş-kumandanı, çarın kardeşlerinden veliaht Grandük Nicolas Nicolaievitch/Nikola Nikolayeviç'dir. Bu prensin kumandasında ilkönce dört kolordu bulunduğu halde, biraz sonra üç kolordu daha zammedilerek mecınüu 220-250 bin kişiyi bulmuştur; top mevcudu da 800 dür.

Tıpkı Sırbistan ve Karadağ gibi lâfzî bir Türk hâkimiyyeti altında bulunan Romanya prensliği harpten evvel bîtaraflığına mukâbil istiklâlinin tasdikini istemişse de Bâb-ı-Âlî reddetmek gafletini göstermiştir. Hâlbuki Romanyalılar İslâv olmadıkları için öyle bir vaziyette Rusya'ya karşı Türkiye ile müşterek hareketlerinin bile te'mini kabildir. Bâb-ı-Âlî'nin bu mühlik gafletinden Rusya derhâl istifâde edip Romanya ile 16 Nisan=2 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü gizli bir muâhede akdetmiş, arâzisinin tevsiiyle istiklâlinin te'minini taahhüd eylemiş ve işte bu sâyede Rus ordusunun Rumen topraklarından geçirilmesini ve Romanya demiryollarından da istifâdesini te'min etmiştir. Bu anlaşma mucibince 50 bin kişilik Rumen ordusunun Eflâk'da bîtaraf kalması kararlaşmıştır.

İşte bundan dolayı harb ilân edilir edilmez Rus ordusu Besarabya'dan Romanya'ya girmiş ve yayılma hareketini bir buçuk ayda tamamlayıp Tuna boyunda toplandıktan sonra 21/22 Haziran=9/10 Cumâda-l-âhire Perşenbe/Cuma gecesi General Zimmermann kumandasındaki 40 bin kişilik kolordu İbrail'in 15 kilometre kadar cenubuşarkisindeki Maçin/Matchin'den Tuna'yı geçip Dobruca'ya girmiş ve beş gün sonra 26/27 Haziran=14/15 Cumâda-l-âhire Salı/Çarşanba gecesi de Rus kuvây-ı-külliyyesi Zimnicea/Zimnitsa=Zimniçe'den Svichtov/Svistov=Ziştova/Ziştovi'ye geçmeye başlamış ve bu hareketini dört günde ikmâl etmiştir. Maçin'den Dobruca'ya girmiş olan Zimmermann ordusu harekâta iştirâk etmeyip karşısındaki Osmanlı kuvvetini hareketsiz tutmak vazifesiyle hep orda kalmış ve istilâ faaliyetini de Zimniçe'den Ziştova'ya geçen kuvây-ı-külliyye yapmıştır.

Şimalden gelecek böyle bir istilâ ordusuna karşı Rumeli'nin iki tabiî müdâfaa hattı vardır. Bunların birincisi Tuna nehri ve ikincisi de Balkan silsilesidir. Ruslar bu iki mâniayı hiç bir mukâvemet görmeden geçmişlerdir. Zayıf bir asker ve âtıl bir ihtiyar olan Serdâr-ı-Ekrem Abdülkerim Paşa Kırım harbindeki büyük selefi Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın harekâtından ibret almayarak Rus ordusunun Tuna'yı râhat rahat geçmesine mâni' olmamış, düşman sürüleri hiç bir mukâvemet görmeden Türk topraklarına ayak basmıştır. Yukarda gözden geçirdiğimiz Türk ordularının vaziyetine göre Rus ordusu da üç kola ayrılmış, Gran-dük Nicolas'nun bizzât idâre ettiği kol bizim Şark ordusuna karşı Rusçuk üzerine, General Krüdner kumandasındaki kol garba doğru Niğbolu üzerine ve General Radetzki kumandasındaki kol da cenuba ve bilhassa Balkan geçitlerine doğru hareket etmiştir. Cür'et ve sür'atiyle meşhur olan General Gourko/Gurko işte bu cenup kolunun pişdar kumandanıdır.

Bu muktedir generalin 7 Temmuz=25 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Tırnova/Tirnovo'yu işgâl etmesi, cenuba müteveccih Rus hamlesinin ilk muvaffakıyyeti sayılır. Garp kolunun ilk başarısı da ondan dokuz gün sonra 16 Temmuz=5 Receb Pazartesi günü General Krüdner'in Niğbolu'ya girmesiyle te'min edilmiştir. Tuna'dan sonra ikinci mâniayı teşkil eden Balkanların geçilmesi Niğbolu felâketinden üç gün sonradır.

Cenup kolunun pişdar kuvvetlerini büyük bir sür'atle ilerleten atılgan General Gurko üç süvâri ve bir piyâde alayı ile meşhur Şıpka geçidinin şarkındaki Hâin-boğazı'ndan geçip Balkanların cenubuna sarkarak önüne çıkan zayıf Türk kuvvetlerini dağıttıktan sonra ustalıklı bir çevirme hareketiyle Şıpka geçidine girip 19 Temmuz=8 Receb Perşenbe günü o hayatî geçide hâkim oluvermiştir.

Tâli'siz Türk ordusunun başındaki âtıl ve bâtıl Serdâr-ı-Ekrem Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa'nın azli işte bu sıradadır. Düşman ordusunun Tuna nehrinden mukâvemetsiz geçmiş olmasının hesabını vermek üzere 17 Temmuz=6 Receb Salı günü Istanbul'a çağırılan Çırpanlı'nın yerine Yenipazar'daki ordu kumandanı Mehmed Ali Paşa tâyin edilmiştir. Alman-Hırvat melezi olan bu mühtedî Karl Petroit=Mehmed Ali Paşa da selefinden farklı bir şey değildir. Hattâ Çırpanlı kıdemli müşir olduğu için diğer ordu kumandanları ona itâat ettikleri halde, bu mühtedî serdâr kıdemsiz müşir olduğu için her birinin müstakil bir kumandan vaziyetine geçtiği ve bu suretle artık müşterek bir harb plânıyla sevk-ü-idâre birliğinden hiç bir eser kalmamış olduğu rivâyet edilir.

Bu ilk Rus muvaffakıyyetlerinden telâşa düşen Sultan Hamid'in Istanbul'da teşkil etmiş olduğu Askerî meclis iki mühim tedbir ittihâz etmiştir. Bunların biri Vidin'de bulunan müşir Osman Paşa'nın şarka doğru Plevne üzerine hareketi ve biri de Hersek'deki Süleyman Paşa'nın kolordusuyla beraber Rumeli'ye gelip yukarda bahsettiğimiz cenup ordusunu idâre etmesidir. 9 Temmuz=27 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü hareket emri alan Süleyman Paşa'nın 25 bin kişilik kolordusunu Bar limanından vapurlarla Dedeağaç'a ve oradan da trenle cepheye nakledip 26 Temmuz=15 Receb Perşenbe günü General Gurko'ya karşı taarruza hazır bulunması o zamana göre büyük bir muvaffakıyyet sayılır.

Niğbolu'nun 44 kilometre cenubugarbîsiiide ve bâzı mühim yolların kavşağında bulunduğu için fevkalâde bir askerî ehemmiyeti hâiz olan ve hattâ Bulgaristan'da hayatî bir nokta sayılan Plevne'yi Türkler gibi Ruslar da bir an evvel işgâl etmek istemişlerse de, Osman Paşa yedi günlük bir cebri yürüyüşle daha evvel davranmış ve Niğbolu'daki General Krüdner ordusunun ileri koliarına kumanda eden General Schilder-Schuldner/Şilder-Şuldner de 19 Temmuz=8 Receb Perşenbe günü yetişip akşama kadar şiddetli bir topçu ateşi açmış ve ertesi gün de umumî hücuma geçmiştir; 20 Temmuz=9 Receb Cuma günü sabahtan akşama kadar süren bu kanlı muhârebe, «93 seferi»nde Rusların Rumeli cephesinde Türklerden yedikleri ilk şiddetli darbedir. Amedee Le Faure'un «Histoire de la Guerre d'Orient» ismindeki büyük eserine göre o gün 2847 Rus tepelenmiş, birçok mühimmât ele geçmiş ve mağlûb düşman perişan bir halde ric'ate mecbur olmuştur. Cennetmekân Gazi-Osman Paşa'nın Plevne'deki ilk zaferi işte budur.

O tarihe kadar kan dökmeden elde ettikleri kolay muvaffakıyetlerle âdetâ sarhoş olan ve hep öyle «Askeri gezinti»lerle seferi bitirebileceklerine kaani'olan Rusların işte bu müthiş sille üzerine ayılıp akıllarını başlarına topladıkları ve içlerindeki eski Türk korkusunun yeniden uyanmaya başladığı Garp menbâlarında bile i'tirâf edilir.

İlk darbeyi yedikten sonra ordusunu sür'atle takviye eden General Krüdner'in bizzât idâre ettiği ikinci Rus taarruzu 30 Temmuz=19 Receb Pazartesi günü birincisinden daha büyük bir felâketle neticelenmiştir. İlk zaferini 15 bin kişiyle kazanan Osman Paşa Vidin'den gelen takyiyelerle 9 gün içinde mevcudunu 23 bine çıkarmış ve esâsen müstahkem bir mevki olmayan Plevne'nin etrâfında bir takım toprak tabyalar yaptırmaya başlamıştır. Top adedi de 58 den ibârettir. Buna mukâbil, Rus ordusunun 50 bin askeriyle 184 topu vardır. İşte bu nisbetsizliğe rağmen harekâtı fevkalâde bir mahâretle idâre eden büyük Türk kumandanı düşman ordusunu ilkinden daha müthiş bir darbeyle yere sermiş, bizim 100 şehidimizle 400 yaralımıza mukâbil 7305 Moskof tepelenmiş, gene birçok mühimmât ele geçmiş, Ruslar panik hâlinde kaçışmış, bu vaziyet diğer Rus ordularının da ileri harekâtını sekteye uğratmış ve düşman Erkân-ı-harbiyyesi Plevne meselesi halledilmedikçe daha ileri gitmenin tehlikeli olacağına kanâat getirmiştir.

Cephede bulunduğu için harekâtı yakından tâkib edip büyük bir haşyet ve dehşet içinde kalan Rus çarı İkinci Alexandre o tarihe kadar hep yüksekten atıp tuttuktan sonra birdenbire dünyâya karşı yüzünü kızartan Plevne bozgunlukları karşısında bir taraftan Petersburg'daki Hâssa ve Kazak fırkaları ve alaylarıyla muhtelif sınıflardan altı fırkayı daha cepheye celbederken, bir taraftan da o güne kadar istihfâf ettiği Romanya ordusunu imdâdına çağırmak mecburiyetinde kalmıştır. Halil Sedes Paşa'nın «1875-1878 Osmanlı ordusu savaşları» ismindeki eserinin ikinci cildinde çarın Romanya prensi/kralı Karol'e çektiği istimdâd telgrafının Almanca metninden nakledilen Türkçe tercümesi şöyledir.

"İmdâdımıza gel! İstediğin şartlar altında, istediğin yerde, istediğin gibi Tuna'yı geç! Fakat yardımımıza koş! Türkler bizi mahvediyorlar! Hıristiyanlık dâvâsı kaybedilmiştir».

Romanya'nın harbe karışması işte bunun üzerinedir. Birinci Karol 3 piyâde ve 1 süvâri fırkasıyla dâvete icâbet edip Plevne harekâtının Baş-kumandanlığını der-uhde etmiş ve muhâsara kumandanlığı ile Erkânıharbiyye reisliğine de Kırım muhârebesinde istihkâmcılıktaki mahâretiyle sivrilmeye başlamış olan meşhur General Todtleben/Tottleben tâyin edilmiştir.

Gazi-Osman Paşa merhumun ikinci Plevne zaferiyle aşağıda göreceğimiz üçüncü büyük zaferi arasında 30 Temmuz'dan 11 Eylül'e kadar tam 44 gün geçmiş, Plevne hârikasının karşısında aczini anlayıp mâneviyyatı temelinden sarsılmış olan müstevli Moskof sürüleri Niğbolu-Rusçuk-Şıpka müsellesi içinde âdetâ mahsur ve mahpus gibi hareketsiz kalmaya mahkûm olmuş ve çarın ısmarladığı yardım kuvvetleri gelinceye kadar o 44 günden sonra ikinci bir 44 gün daha geçeceği muhakkak bulunduğu halde, Şark, Garp ve Cenup Türk orduları düşmanı imhâ için elbirliği etmeye maatteessüf muvaffak olamamışlardır. Bunun sebebi, gûyâ Baş-kumandan vaziyetinde bulunan ehliyetsiz Mehmed Ali Paşa'nın ordu kumandanlarına söz geçirebilecek kuvvetli bir şahsiyyet olmaması ve Istanbul'un da her kumandanla ayrıca muhâbere edip aralarında elbirliğine imkân bırakmayacak tuhaf bir vaziyet hâsıl etmesidir. İşte bundan dolayı her ordu kumandanı kendine göre ayrı bir plân tatbik etmiş ve netice olarak Rus ordusunun müşkil ve hattâ buhrânlı vaziyetinden istifâde edilememiştir.

Birbirinden ayrı kalmış olan bu üç Türk ordusunun yegâne müşterek gayreti, aralarında ittisâl ve irtibat te'sisi için yaptıkları hareketlerde gösterilir.

1) Bunların biri Kazanlık/Kızanlık'da bulunan Cenup ordusu kumandanı Süleyman Paşa'nın Şıpka geçidini zorlayıp durmasıdır; Dedeağaç'dan harb sahnesine geldikten sonra 31 Temmmuz=20 Receb Salı günü Gurko kuvvetlerinden Eski-Zağra'yı istirdâd etmiş olan Süleyman Paşa'nın Şıpka'ya taarruzu 20 Ağustos=10 Şa'ban Pazartesi günü başlamış, 26 Ağustos=16 Şa'ban Pazar gününe kadar yedi gün süren bu kanlı hamlede fevkalâde bir gayret ve şiddetle en güzîde kıt'alarını ateşe atan Süleyman Paşa hem kendi ta'biye hatâlarından, hem Rusların en buhrânlı anda takviye kıt'aları yetiştirmelerinden dolayı maatteessüf muvaffak olamamış ve nihayet 17/18 Eylül=9/10 Ramazan Pazartesi/Salı gecesi Şıpka'daki Saint-Nicolas tepesine karşı ikinci bir tecrübeye daha girişip şiddetli bir gece baskını yapmışsa da o bile neticesiz kalmıştır. Türk ordularının birleşememiş ve netice itibarıyla Plevne'deki kahraman Garp ordusunun kurtulamamış olmasında en mühim âmil işte bu Şıpka muvaffakıyetsizliğidir.

2) Diğer teşebbüs de umum-kumandan ünvânıyla maatteessüf Şark ordusunun başında bulunan mühtedî Mehmed Ali Paşa'nın Istanbul'dan gördüğü tazyik üzerine gûya Plevne'nin

imdâdına yetişmek üzere bilmecburiyye girişmiş olduğu• bir harekettir. Rus veliahtının Rusçuk civârında Tuna'ya dökülen Lom nehrinin sol/garp sâhilindeki kuvvetlerine karşı girişilen bu taarruz hareketinde 22/23 Ağustos=12/13 Şa'ban Çarşanba/Perşenbe gecesi Ayazlar, 30 Ağustos=20 Şa'ban Perşenbe günü Karahasan-köy ve nihayet 5 Eylül=26 Şa'ban Çarşanba günü de Katzelev=Kaçılova/Katselve ve Ablovo=Ablova/Ablonova zaferleri kazanılmıştır.

Bunlardan Karahasan-köy muhârebesini bir gün evvelki tarihe ve hattâ 24 Ağustos=14 Şa'ban Cuma gününe müsâdif gösteren rivâyetlere bile tesâdüf edilirse de, burada Cenup ordusu kumandanı Süleyman Paşa'nın «Umdet-ül-Hakaayık» ismindeki eserinde gösterdiği tarih tercih edilmiştir. Bir müddet sonra «Elena kahramanı» diye şöhret bulan ve o zaman henüz Ferik rütbesinde bulunan müşir Çerkes/Deli Fuad Paşa'nın gösterdiği gayretler ve şecâatler sâyesinde bu muharebeleri kazanmış olan Mehmed Ali Paşa gayet ağır ve müterediddit hareket ettiği için, düşmanı tâkib etmeyip biraz daha garpta ve Ziştova'nın şarkında Tuna nehrine dökülen Yantra boylarında toplanmasına meydan vermiş, bir daha ele geçmeyecek büyük bir fırsatı kaçırmış, üstüste kazanılan üç zafer neticesiz kalmış ve nihayet kaplumbağa hareketiyle Yantra'ya doğru ilerlemişse de Razgrad-Tırnova yolu üzerindeki Tserkovnia=Çayırköy civârında karşılaştığı bir Rus fırkasına karşı 21 Eylül=13 Ramazan Cuma günü giriştiği muhârebede mağlûp olması hem kendisinin tekrar Lom suyunun şarkına çekilmesine, hem ric'at hâlindeki Rus ordusu Kuvây-ı-külliyesinin en büyük tehlikeden kurtulmasına sebeb olmuştur. O tarihe kadar mağlûp vaziyette bocalayan Rus ordusunu Rumeli cephesinde birdenbire üstün bir vaziyete getiren vak'a, işte bu arızî ve tesadüfî fâciadır. Türk ordusunun felâketine sebeb olmuş âciz ve değersiz bir palavracıdan başka bir şey olmayan mühtedî Karl Petroit nâm-ı-diğer Mehmed Ali Paşa'nın bir aralık Istanbul'da huzûra kabul edilip pâdişaha bir takım sevkulceyş ve ta'biye palavraları atarak Baş-kumandanlığı yakalamış olduğundan bahsedilir. Mehmed Ali'nin 28 Eylül=20 Ramazan Cuma günü azliyle Umum-kumandanlığa cenup ordusu kumandanı müşir Süleyman Paşa'nın tâyini işte bundandır. Netice olarak Cenup ordumuzun Şıpka muvaffakıyyetsizliği ile Şark ordumuzun Çayırköy hezimeti bu iki ordunun artık âtıl bir vaziyette kalmasına sebeb olmuş ve bununla beraber düşman Baş-kumandanlığı Plevne'deki Garp ordusu mağlûb edilmeden evvel Rus ordusunun Istanbul üzerine yürümesini tehlikeli gördüğü için, Gazi-Osman Paşa'nın mukâvemetini bir an evvel kırmaya karar vermiştir.

Yukarda gördüğümüz 20 ve 30 Temmuz muvaffakıyetlerinden sonra Gazi-Osman Paşa merhumun Rus ordusuna karşı en büyük zaferi 11 Eylül=3 Ramazan Salı günü kazandığı üçüncü muhârebesindedir. Romanya ordusunun iltihâkıyle yeni Rus takviyelerinin muvâsalatından dolayı suvâri ve piyâde mevcudu 100 bini aşmış olan düşmanın top mevcudu da 432 dir. Buna mukâbil Plevne'deki Türk ordusunun mecmûu 30 binden ibârettir. Bu nisbet, âdetâ dörtte bir nisbetsizliği demektir. 7 Eylül=28 Şa'ban Cuma sabahından 11 Eylül=3 Ramazan Salı sabahına kadar dört gün fâsılasız ve gece-gündüz süren çok şiddetli bir topçu ateşinden sonra 11 Eylül Salı günü Rus ordusunun sabahtan akşama kadar devâm eden umumî hücumu müthiş bir bozgunlukla neticelenmiş ve 3 General, 350 zâbit ve 15,200 nefer tepelenmek suretiyle Moskof zâyiâtı 15,553 kişiyi bulmuştur. Bu nisbet de 30 bin kişilik Plevne Türk ordusunun yarısından fazladır. Buna mukâbil bizim zâyiâtımız 3-4 bin şehîd ve yaralıdan ibârettir. Bu büyük muhârebenin bilhassa Kanlı-kaya tabyasında göğüs göğüse boğuşularak geçen müthiş safhası Türk tarihinin en heybetli levhalarındandır.

Rusların o tarihe kadar Plevne muhârebelerinde verdikleri telefâtın mecmûu Garp menbâlarında bile 50 bin gösterilir. Bu da Türk ordusunun bir buçuk mislinden fazladır. Fakat Rus demek, tükenmez sürüler yetiştiren bir mahşer demektir. Onun için Rus ordusunun

üçüncü Plevne muhârebesinde yediği müthiş darbenin yegâne neticesi, yeni takviye sürüleri celbinden ibâret kalmıştır. O sırada üç taraftan muvâsala yolları kesilmiş olan Plevne'nin yegâne iâşe yolu, cenubugarbîye giden Sofya şosesinden ibârettir. Bilhassa 3 Eylül=24 Şa'ban Pazartesi günü kanlı bir muhârebeden sonra Lovatz=Lofça kasabasının sukûtu üzerine cenup yolunun kesilmesinden itibaren Plevne'ye yalnız Sofya'dan erzak ve cephâne sevkedilebilmektedir. Gazi-Osman Paşa'nın yukarda gördüğümüz üçüncü büyük zaferi üzerine Şıpka'daki Rus kuvvetlerinin başından muvakkaten kaldırılıp getirilmiş olan meşhur General Gurko'nun ilk yaptığı iş, 24 Teşrinievvel=16 Şevvâl Çarşanba ve bir rivâyete göre de 28 Teşrinievvel=20 Şevvâl Pazar günü 35 bin kişilik bir kuvvetle ortaya atılıp Sofya-Plevne caddesini zabtetmek suretiyle son muvâsala hattından da mahrum kalan Plevne müdâfilerini açlığa ve cephânesizliğe mahkûm bir hâle getirmiş olmasıdır. İşte bundan dolayı zavallı Plevne artık elindeki erzakla cephâne tükeninceye kadar mukâvemet edebilecek demektir.

Bu vaziyete karşı Orhaniye'de bir «İmdâd ordusu» teşkil edilmiş ve bu yeni ordunun Şark ve Cenup ordularıyla müşterek hareket ederek Plevne'yi kurtarmadan Süleyman Paşa Şark ordusuyla Elena üzerine yür'üyecek, Cenup ordusu kumandanlığına ehliyetsizliğinden dolayı Umum-kumandanlıktan azledilmiş olan mühtedî Mehmed Ali Paşa tâyin edilmiştir. Tertib edilen plâna göre Baş-kumandan Süleyman Paşa Şark ordusuyla Elena üzerine yürüyerek, Cenup ordusu kumandanı Rauf Paşa Balkanların şimaline geçecek, İmdâd ordusu kumandanı Mehmed Ali Paşa da Orhaniye'den Lofça'ya taarruz edecek ve ondan sonra her üç ordu asıl hedef olan Tırnova üzerine müştereken yürüyecektir. Hâlbuki bunlardan Rauf Paşa yerinden bile kımıldamamış, Mehmed Ali Paşa General Gurko tarafından daha ilk adımında püskürtülmüş ve yalnız Süleyman Paşa Tırnova istikâmetinde taarruza başlayarak bir sürü muvaffakıyetsizliklere mukâbil Deli-Fuad Paşa'nın şecâat ve celâdeti sâyesinde Elena zaferini kazanmıştır. Fevkalâde cesâretinden dolayı «Deli» denilen Fuad Paşa 4 Kânunuevvel=28 Zülka'de Salı günü bir fırka askerle Elena civârındaki düşman tahkimâtına saldırıp Rus kuvvetlerini imhâ etmiş ve 11 sahrâ topuyla birçok tüfek ve 156 esir almışsa da bu parlak muvaffakıyet mevziî bir hareket mâhiyetinde kalmış, Süleyman Paşa'nın böyle bir zaferden derhâl istifâde etmeyerek birkaç gün vakit geçirmesi Rusların Tırnova'ya birçok takviye kıt'aları getirmesiyle neticelendikten başka, Paşa'nın bundan sonra 11 Kânunuevvel=5 Zülhicce Salı günü giriştiği Maçka muhârebesi de kazanılamadığı için, ordu muntazam bir ric'atle geri çekilmiştir.

Bu vaziyette Plevne için artık hiç bir imdâd ümidi kalmamış demektir. Yukarda gördüğümüz gibi oradaki muhteşem ordunun 28 Teşrinievvel=20 Şevvâl Pazar günündenberi her tarafla muvâsalası kesilmiş, erzak ve levâzım kalmadığı ve havalar soğuduğu için açlık ve hastalık başlamış, cephâne tükenecek hâle gelmiş, yaralılar için sıhhî levâzım bile suyunu çekmiş, fakat bütün bunlara rağmen efsâne kahramanlarını andıran muhterem Gazi-Osman Paşa düşman orduları Baş-kumandanı Gran-dük Nicolas'nun 2 Teşrinisâni=25 Şevvâl Cuma günü hürmetkâr bir lisanla yazdığı teslim teklifnâmesini 13 Teşrinisâni=7 Zülka'de Salı günü verdiği cevapta nâzik ve kat'î bir lisanla reddetmiş ve işte bundan dolayı 10 Kânunuevvel=4 Zülhicce Pazartesi günü düşmanın ihâta çemberini Garp tarafından yarıp Sofya'ya çekilmek üzere meşhur huruç hareketini yapmıştır. Beşer kudretinin üstünde bir hamleyle yapılan bu ulvî harekette aç, zayıf, hasta, bitkin ve pejmürde kılıklı Türk yiğitleri çokluk ve tokluk içinde dalgalanan yüz elli bin kişilik bir düşman ordusuna saldırıp Vid suyunu geçmeye çalıştığı ve hattâ büyük muvaffakıyyetler elde ettiği sırada her taraftan çevrilmiş, çok kanlı bir mücâdele olmuş, 2500 şehîd ve 3500 yaralı verilmiş ve hattâ o bildirede muhteşem Gazi-Osman Paşa merhumun sol dizinden giren bir kurşun atının karnına saplanmış ve tabiî artık ırkının ulu tarihine şeref veren mübârek ordu ile başındaki Şahnâme kahramanı muzafferiyyetten daha şerefli bir esârete yükselmiştir.

Millî kahramanımızın teslim teklifini Erkânıharbiyye reisi Mirilivâ Tevfik Paşa iki süvâri neferiyle düşman hattına gidip kıt'a kumandanlarından General Stroukof/Strukof'a kendini takdim ettiken sonra kısaca tebliğ etmiş ve bunun üzerine Strukof büyük Türk kumandanının yaralandıktan sonra girmiş olduğu ahşap eve gidip dizindeki kurşun yarası sarıldığı sırada huzûruna kabul edilerek Rus ordusu nâmına hayrânlıklarıyla tebriklerini arzetmiş, şanlı müşirimizin teklifine rağmen huzurunda oturmayıp teeddüben ayakta durmuş, muhterem Gazi düşman generaliyle Fransızca görüşmüş ve artık yapılabilecek bir şey kalmadığı için teslim olmak mecburiyyetinde kaldığını söylemiş, Strukof Allâhın takdirinden bahsederek teselli sözleri söyledikten sonra büyük mağlûbun huzurundan çıkmış ve biraz sonra da âmirî olan Vid cephesi kolordu kumandanı General Ganetzky/Ganetsky ile beraber tekrar gelmiştir. Gazi-Osman Paşa Türk tarihinde ebedi bir nur gibi parlıyacak olan şanlı kılıcını belinden çıkarıp hafifçe içini çektikten sonra işte bu kolordu kumandanı General Ganetzky'ye teslim etmişse de, biraz sonra Rus orduları Baş-kumandanı Gran-dük Nicolas Nicolaievitch/Nikolayeviç öyle kılıcı ondan iyi kullanacak kimse olamayacağı için, hürmetlerle ve askerî merâsimle iâde etmiştir. Ganetzky'den biraz sonra Gran-dük nâmına arz-ı-tâzimât için meşhur General Skobelef ile oğlu genç General Skobelef gelmiş ve nihayet gene o gün yaralı kahraman arabayla Rus karargâhına götürülürken etrâfında kendi yâverleriyle erkânıharbiyyesinden başka General Strukof ve diğer bir takım Rus zâbitleri de atlarla yâver gibi refâkat etmişlerdir. Alayın önünde bir Rumen ve arkasında da bir Rus suvâri kıt'ası vardır.

Plevne müdâfiinin Bogot'daki imparatorluk karargâhına götürülmesi o tarihten iki gün sonra 12 Kânunuevvel=6 Zülhicce Çarşanba gününe müsâdiftir. Orada büyük misâfir için güzel bir Kırgız çadırı kurulmuş, her türlü istirâhat ve tedâvi esbâbı te'min edilmiş ve en seçme askerlerden selâm kıt'aları hazırlanarak askerî merâsim yapılmıştır. Bogot karargâhında dört gün kalıp çar İkinci Alexandre'la görüşen Gazi-Osman Paşa ile maiyyeti 16 Kânunuevvel=10 Zülhicce Pazar günü Rusya'ya götürülmüşlerdir.

Plevne müdâfaası bu senenin 19 Temmuz=8 Receb Perşenbe gününden 10 Kânunuevvel=4 Zülhicce Pazartesi gününe kadar tam 4 ay, 23 gün=145 gün sürmüş, beş aya yaklaşan bu müddetin her günü ateş içinde geçmiş, üç büyük zafer kazanılmış, düşman zâyiâtı seksen bini aşmış, bütün Rus ordularının ileri harekâtı işte bu yüzden aylarca felce uğrayıp durduğu için düşmanın Rumeli istilâsıyle Istanbul tehdidi geciktikçe gecikmiş ve bu suretle Türk ordusunun muhteşem tarihine düşmanların bile gözlerini kamaştıran nûranî bir levha daha ilâve edilmiştir.

Plevne'nin sukûtu düşmanın o cephedeki 120-150 bin kişilik büyük bir ordusunun hareket serbestîsini temin etmiş olduğu gibi, Rus ileri hareketinin yeniden başlamasına ve yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında sulh akdettiğini gördüğümüz Sırbistan'ın da 14 Kânunuevvel=8 Zülhicce Cuma günü yeniden harb ilân etmesine sebeb olmuştur. Bu suretle Rus ileri harekâtı esnâsında Romanya ve Karadağ gibi peyklerine Sırbistan da iltihâk etmiş demektir. Bunlardan Sırp ordusu biraz sonra 1878=1295 senesi 10 Kânunusâni=6 Muharrem Perşenbe günü Niş'e girmiş, gene o gün Karadağ ordusu Antivari=Bar limanına girdikten dokuz gün sonra 19 Kânunusâni=15 Muharrem Cumartesi günü Dulcigno/Uljcin=Ölgün limanını zabtetmiş, 24 Şubat=21 Safer Pazar günü Romanya ordusu Vidin'e girmiş ve hattâ İslâvlığa karşı Yunan hukukunu te'min bahânesiyle Yunanistan bile 2 Şubat=29 Muharrem Cumartesi günü Tesalya'ya 12 bin asker sevketmiştir.

Asıl fâcia Rus ileri hareketindedir. Yukarda gördüğümüz gibi Ruslar Şıpka geçidini daha seferin başlarında işgâl ve tahkim etmiş oldukları için, Edirne yolu kendilerine açık demektir. Bu vaziyete karşı Sultan Hamid askerî müşâvirlerinin ve bilhassa Ser-asker kaymakamı Çerkes-Rauf Paşa'nın yanlış telkinlerine uyarak ordunun Kızanlık'dan Samakowo=Samaku'ya kadar 300 kilometrelik bir cephede Balkan geçitlerini cenuptan tutmasına karar vermişse de, bu plân askerî mütehassıslarca şiddetle tenkid edilir. Balkanların şimalindeki muvaffakıyyetsizliklerden sonra o kadar geniş bir cepheye dağılmak tabiî çok tehlikelidir. En doğru hareketin Edirne ve Çatalca tahkimâtına toplanmaktan ibâret olduğundan bahsedilir; hattâ Baş-kumandan Süleyman Paşa da bu fikirdedir. Edirne'yi tahkim edip merkez ittihâz etmek istemişse de Istanbul'a derd anlatamamıştır; bunun sebebi, kendisini istirkab eden Çerkes-Rauf Paşa'nın pâdişaha Sultan Aziz'in hal'inde en mühim rolü oynayan Süleyman Paşa gibi bir kumandanın Edirne'ye gelmesi tehlikeli olacağından bahsederek «Vehm-i-Hümâyûn»u tahrik etmiş olmasıdır. Bu bakımdan felâketin bütün mes'ûliyyet ve vebâli Rauf Paşa'nın boynundadır. İşte bundan dolayı 60 taburla Balkanların cenubuna getirilen zavallı Süleyman Paşa zorla Tatar-Pazarcığı'na gönderilmiş, i'tirâz ve hattâ isti'fâ bile etmişse de dinletememiş, nihayet beklenen felâket çıkagelmiş, 40-50 bin kişilik bir ordu başında Şıpka geçidini aşan General Radetzky Ferik Veysel Paşa kumandasındaki Şıpka kolordusunu çevirmiş, 1878=1295 senesi 9 Kânunusâni=5 Muharrem Çarşanba günü kanlı mücâdelelerle karargâha kadar girmiş ve işte bunun üzerine Veysel Paşa bir beyaz bayrak çektirip teslim olmuştur. Bu kolordunun mevcudunu 25 bin gösteren bir rivâyete mukâbil, teslim olanların 12 bin askerle 280 zâbit, dört miralay ve bir de Veysel Paşa'dan ibâret olduğu da rivâyet edilir.

Süleyman Paşa'nın bundan sonraki muhârebeleri artık birer felâket şeklinde teselsül etmiştir. Filibe'ye doğru ilerleyen General Radetzky Osmanlı baş-kumandanının Edirne ile muvâsalasını kesmiş, meşhur Gurko'nun taarruzlarına uğrayan Süleyman Paşa arâzi müşkilâtına rağmen çok mâhirâne bir hareketle Gümülcine'ye doğru ric'ate mecbur olmuş, düşman ordusunun karşısında artık hiç bir ciddi mukâvemet kalmamış, 3 Kânunusâni 1878=28 Zülhicce 1294 Perşenbe günü Sofya düştükten sonra 8 Kânunusâni=4 Muharrem 1878=1295 Salı günü Kızanlık ve İhtiman, ertesi gün Samaku, 14 Kânunusâni=10 Muharrem Pazartesi günü Yeni-Zağra, Çırpan ve Tatar-Pazarcığı, 16 Kânunusâni=12 Muharrem Çarşanba günü Tırnova, 17 Kânunusâni=13 Muharrem Perşenbe günü Filibe, 19 Kânunusâni=15 Muharrem Cumartesi günü Cisr-i-Mustafapaşa ve nihayet 20 Kânunusâni=16 Muharrem Pazar günü de Edirne sukut etmiştir. Edirne'de Ahmed Eyyub Paşa kumandasında sekiz bin asker bulunduğundan bahsedilir. Yanbolu'dan Mehmed Ali Paşa kumandasında gelecek kuvvetleri bekleyen Ahmed Eyyub Paşa nihayet mühtedî Mehmet Ali Paşa'nın son mağlûbiyyetlerden ürküp Edirne'ye uğramayarak Kırkkilise=Kırklareli üzerinden Istanbul'a savuştuğunu haber alınca şehri tahliye etmiş ve işte bundan dolayı General Skobelef ordusunun pişdarına kumanda eden General Strukof hiç bir mukâvemet görmeden süvâri kuvvetleriyle Edirne'yi işgâl edivermiştir. Baş-kumandan Gran-dük Nicolas'nun Edirne'ye gelişi 26 Kânunusâni=22 Muharrem Cumartesi gününe müsâdiftir.

İşte bu son felâket üzerine artık Rus ordusuna Istanbul yolu da açılmış, 26 Kânunusâni=22 Muharrem Cumartesi günü Dimetoka ve Uzunköprü, 29 Kânunusâni=25 Muharrem Salı günü Çorlu, 5 Şubat=2 Safer Salı günü Silivri, 6 Şubat=3 Muharrem Çarşanba günü de Çatalca sukut etmiş ve nihayet Rus orduları baş-kumandanı Gran-dük Nicolas Nicolaievitch/Nikolayeviç aşağıki senenin «31 Kânunusâni» fıkrasında göreceğimiz mütârekeyi bile ihlâl ederek Ayastefanos=Yeşilköy'de karargâh kurmuştur. Midhat ve Dâmad-Mahmud paşaların pâdişahı bile tehdid ederek devletin başına zorla açtırdıkları harb mâcerâsı işte böyle neticelenmiştir. Yukarda bu senenin «18 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1878=1295

11 Kânunusâni 1878=7 Muharrem 1295, Cuma: İbrahim Edhem Paşa'nın azliyle Dâhiliyye nâzırı Ahmed Hamdi Paşa'nın sadâreti.

(Edhem Paşa'nın azline sebeb, yukarıki fıkrada gördüğümüz askerî felâketlerden dolayı Meclis-i-Meb'ûsân'ın gizli bir celsesinde şiddetle tepkid edilmesi ve hattâ pâdişaha şikâyet edilmiş olmasıdır. Sadâret müddeti yukarıki senenin 5 Şubat=26 Muharrem Pazartesi gününden itibaren 11 ay, 4 gündür).

31 Kânunusâni 1878=27 Muharrem 1295, Perşenbe: Edirne mütârekesi.

(Yukarıki sene vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz Şıpka felâketinde ordunun esir olması artık hiç bir mukâvemet ümidi bırakmamış ve Istanbul bile tehlikede kalmış olduğu için Kızanlık/Kazanlık'da bulunan Rus baş-kumandanı Gran-dük Nicolas'ya telgrafla mürâcaat edildikten sonra Hâriciyye nâzırı Server Paşa birinci ve Hazîne-i-Hâssa nâzırı Müşir Nâmık Paşa ikinci murahhaslıkla gönderilerek mütâreke taleb edilmiştir. Bu iki murahhastan başka Ferik Necib ve Erkânıharbiyye mirilivâsı Osman Paşalarla kaymakam Âgâh Bey de askerî müşâvir tâyin olunmuştur. 19 Kânunusâni=15 Muharrem Cumartesi günü Kızanlığ'a vâsıl olan bu hey'et Edirne'nin sukutuna kadar Rus karargâhıyla beraber göçebelik etmiş, Sultan Hamid mütâreke talebimizin kabulü için Rusya imparatoruna ve delâlette bulunması için de İngiltere kraliçesine telgraflar çekmiş, kraliçe Victoria da çara telgraf çekerek tavassutta bulunmuş ve nihayet «Sulh esasları» mütâreke ile beraber imzâlanmak şartıyla Gran-dük muvâfakat etmiş ve işte bunun üzerine bu gün Edirne'de iki vesika imzâlanmıştır. Bunların biri on maddelik «Mütâreke mazbatası», biri de Rusya'nın istediği gibi tesbit ettirdiği beş maddelik «Esâsât-ı-Sulhiyye» mukavelesidir; bu mukavele, aşağıda bu senenin «3 Mart» fıkrasında göreceğimiz «Ayastefanos Mukaddimât-ı-Sulhiyyesi»nin anahatlarından mürekkeptir).

4 Şubat 1878=1 Safer 1295, Pazartesi: Ahmed Hamdi Paşa'nın azliyle Maârif nâzırı Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla ilk sadâreti.

(Azlin sebebi hem mağlûbiyetten, hem Sultan Murad taraftârlarının faaliyetinden müteessir olarak Yıldız sarayına çekilip etrâfına birçok asker toplamış olan Sultan Hamid aleyhine Meclis-i-Mebûsan'da bir takım dedikodular başlamış olmasından dolayı Hamdi Paşa'nın pâdişaha Yıldız'daki inzivâsına nihayet verip Dolmabahçe'ye inerek halkın sevgisini kazanmaya çalışmasını tavsiye etmesi ve Sultan Hamid'in de Dolmabahçe teklifini hal'ine zemin hazırlanmakla tefsir etmiş olmasıdır. Hamdi Paşa'nın sadâreti bu senenin 11 Kânunusâni=7 Muharrem Cuma gününden itibaren 24 günden ibârettir. Meclis-i-Meb'ûsân'ın ilk ictimâ devresinde riyâsette bulunduktan sonra Edirne valiliğine, Âyân âzâlığına ve nihayet Maârif nâzırlığına tâyin edilmiş olan Moliere mütercimi Ahmed Vefik Paşa Sadâret ünvânının Baş-Vekâlet'e tahvilini bizzât istemiştir. Âilesi ve milliyeti için beşinci ciltte «Vezir-i'-a'zamlar» cedvelinde 249 numaraya bakınız).

13 Şubat 1878=10 Safer 1295, Çarşanba: İlk Meclis-i-Meb'ûsân'ın tâtili.

(İctimâ devresinin «Hitâmına bir ay kalarak» Meclisin Kanun-ı-esasî mucibince tâtili hakkındaki Meclis-i-Vükelâ mazbatasında sebeb olarak ahvâlin fevkalâdeliğinden bahsedilirse de, hakiki sebepleri şöyle sıralanabilir:

1 — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Meclis-i-Meb'usân'da pâdişah aleyhine bir takım dedikodular başlamış ve hattâ Rus ordularının Istanbul'a doğru ilerlemesinden hâsıl olan mühlik vaziyeti müzâkere için bu gün sarayda toplanan fevkalâde bir mecliste Astarcılar-kethudâsı Ahmed Efendi isminde bir meb'ûs ayağa kalkıp pâdişaha:

— Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz!

diye başlayarak çok şiddetli sözlerle târizde bulunmuş ve sanki başka memleketlerde harb harekâtını meb'ûslar idâre edermiş gibi Meclis-i-Meb'usân'ın mağlûbiyetten dolayı hiç bir mes'ûliyyet kabul etmeyeceğini tekrar tekrar söyleyince son derece hiddetlenen Sultan Hamid artık dedesi İkinci Mahmud'un yolundan gitmeye mecbur olduğundan bahsederek salonu terketmiştir;

2 — Rengârenk ırklar, diller, dinler ve türlü türlü milliyetlerden mürekkep iğreti bir mozaik hâline gelmiş olan Osmanlı imparatorluğu Garp tarzında bir meşrûtiyete tahammül edebilecek bir devlet değildir. Kanun-ı-esasînin te'min ettiği şahsî hürriyeti akalliyet unsurları millî hürriyet ve hattâ muhtâriyet ve istiklâl hakkı mânâsına almış ve işte bundan dolayı ilk Meclis-i-Meb'ûsân parti grupları yerine milliyet gruplarının mücâdele ve entrika sahnesi hâline gelmiştir; meselâ Kanun-ı-esasî'nin resmî dil kabul ettiği Türkçeye karşı Istanbul Rum meb'ûslarından Vasilâki Efendi meclisin sekizinci celsesinde Nutk-ı-Hümâyûn'a verilecek cevap müzâkere edilirken Osmanlı tarihinde yalnız mezheplerle milliyetlerin değil, anâsır dillerinin de muhâfaza edilmiş olduğu hakkında bir kayıt konulmasını isteyince reis Ahmed Vefik Paşa tarafından şiddetli bir mukabele görmüş, on ikinci celsede Suriye meb'ûslarından Nevfel Efendi «Her cemâatin ismi yine bâki kalır; Osmanlı ismi cemâat ismini kaldıramaz!» diye haykırmış, gene aynı celsede Erzurum'un Ermeni meb'ûslarından Hamazasp Efendi:

— Kanun-ı-esasîden maksat her kavmin hukukunu muhâfazadır!

demekten çekinmemiş ve gene aynı Ermeni meb'ûs on altıncı celsede de:

— Hıristiyan köylerinde kâtip tutup da lisân-ı-resmiyi yazdırmak içün külfet edilecek; köylerde çok kimse okumak yazmak bilmez; Her karye kendi lisânı üzre yazsun!

diye bütün akalliyet dillerinin Türkçe ile beraber resmî Iisan olmasını isteyecek kadar ileri gitmiştir! Bu gibi misâller daha pek çok sayılabilir;

3 — Meşrûtiyet yalnız mecliste değil, meclis hâricinde de anâsırın iftirâk ve istiklâl cereyânlarını körüklemiş, devlet aleyhine bir takım siyasî hareketlere ve hattâ Türk hâkimiyyetine karşı millî komiteler teşekküliyle isyânlar çıkmasına bile sebeb olmuştur. İkinci meşrûtiyet devrinde «Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyyesi» hakkında Emniyet-i-Umumîyye tarafından neşredilen resmî vesikalar mecmûasının 11 inci sahifesinde izah edildiği gibi, ilk meşrûtiyetin ilânı üzerine Ermeni mekteplerinde millî ihtilâl ve istiklâl manzûmeleri terennüm edilmeye ve Gedikpaşa tiyatrolarında Ermenistan istiklâlini tervic eden müheyyiç piyesler temsiline başlandıktan başka, Rus ordusu Istanbul kapılarına dayandığı zaman Ermeni patriki Nerses Patrikhâne nâmına Gran-dük Nicolas'yı Ayastefanos karargâhında ziyâret etmiş, bir de muhtıra verip Şarkî-Anadolu'da müstakil veyâhut Rus kontrolü altında bir Ermeni devleti kurulmasını istemiş ve bu maksatla Avrupa'ya da bir hey'et göndermiştir. Gene o sırada Arnavut milliyetçileri Prizrin'de ve Debreli-İlyas Paşa isminde bir sergerde'nin riyâsetinde «Arnavut millî birliği=Ligue Nationale Albanaise»

isminde bir ihtilâl cemiyeti kurmuş ve bu isyân teşkilâtı Arnavutluğun bir kısmında idâreyi eline almış ve nihayet devleti askerî bir tenkil hareketine mecbur etmiştir. Ötedenberi Yunanistan'a iltihâk etmek isteyen Epir rumlarının meşrûtiyyet taşkınlıkları da Türk hâkimiyyetinin aleyhinedir.

Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti zamanında Hey'et-i-Vükelâ nâmına pâdişaha takdim edilip İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl tarafından neşredilen gizli bir muhtırada ilk Meclis-i-Meb'ûsân'dan bahsedilirken anâsır meselesi şöyle izah edilir.

«Hıristiyan meb'ûsların her birisi mensub olduğu milletin âmâl-ü-makaasıdını tervice bezl-i mesâi ederek Ermeniler Ermenistan hakkında nutuklar irâdına ve Rumlar Tırhala vesâire hakkında tervic-i merâma tasaddi ile dâhil-i Meclis'de ve Vükelâ üzerinde âdetâ icrây-ı hükm-ü-nüfûz eylemeğe cür'et etmiş idiler».

Gene aynı menbada Almanya imparatoruna nişan götüren Müşir Ali Nizâmî Paşa'ya meşhur prens Bismarck'ın şu sözü söylemiş olduğundan bahsedilir.

— Siz iyi ettiniz de parlâmentoyu bertaraf eylediniz. Çünkü bir devlet, millet-i vâhideden mürekkeb olmadıkça onun parlâmentosunun fâidesinden ziyâde mazarratı olur!

Her halde ilk Meclis-i-Meb'ûsân dağılmayıp devâm etmiş olsaydı, Osmanlı imparatorluğu Yirminci asrı idrâk etmeyip daha On-dokuzuncu asrın sonlarında inhilâl edip giderdi. İkinci meşrûtiyetin on senelik kanlı ve hazin tarihî bu acı hakikatin en büyük delilidir. İşte bütün bunlardan dolayı meseleyi yalnız Sultan Hamid'in müstebitliği ile izah edivermek doğru değildir. İkinci Abdülhâmid'in meşrûtiyet ve milliyet meseleleri hakkındaki fikirleri için yukarda 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine bakınız. İlk Meclis-i-Meb'ûsân yukarıki senenin 19 Mart=4 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren tam 10 ay, 25 gün faaliyette bulunmuştur. Sultan Hamid meclisi dağıtmış olmakla beraber, Kanun-ı-esasî'yi, ilga etmemiş, ikinci meşrûtiyete kadar devlet salnâmelerinin başına her sene muntazaman âdetâ bir hâtıra gibi dercedilmiş ve bu suretle meşruti devlet şekli itibarî olarak gûya muhâfaza edilmişse de tatbik edilmemiştir).

3 Mart 1878=28 Safer 1295, Pazar: Ayastefanos «Mukaddimât-ı-Sulhiyye»si.

(Bu tarihten 32 gün evvel imzâlanan Edirne mütârekesiyle «Esâsât-ı-Sulhiyye» için yukarda bu senenin «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu 32 gün içinde Istanbul çok büyük bir tehlike geçirmiş, Rus baş-kumandanı Gran-dük Nicolas Osmanlı pâyıtahtına bir fırka asker sokacağını ve bunun üzerine İngiltere hükûmeti de kendi menâfiini himâye için Istanbul limanına bir filo göndereceğini bildirmiş, Sultan Hamid Rus çarı ve İngiltere kraliçesiyle telgraf muhâberelerinde bulunmuş, Ruslar Istanbul'a yaklaşırken yedi zırhlıdan mürekkep bir İngiliz filosu da dostane bir hareketle Çanakkale-boğazı'ndan geçip 14 Şubat=11 Safer Perşenbe günü Marmara'ya girerek Adalar civârına kadar geldikten sonra Mudanya'da demirlemiş ve nihayet bu iki devlet arasındaki rekabeti ustalıkla istismâr eden Sultan Hamid, Rus fırkasının şehre ve İngiliz filosunun da limana girmesini önlemiştir. Yalnız İngiliz gemilerinin Mudanya'yı üs ittihâz etmelerine mukâbil Gran-dük Nicolas da mütâreke mukavelesine mugayir olarak şimdi «Yeşilköy» dediğimiz «Ayastefanos»u karargâh ittihâz etmiş ve meşhur «Mukaddimât-ı-Sulhiyye» işte orada müzâkere ve imzâ edilmiştir.

Osmanlı baş-murahhaslığına Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa ve ikinci murahhaslığına da Berlin büyük-elçisi Sa'dullah Bey tâyin edilmiştir; Rus murahhasları da mâhut kont

İgnatiew/İgnatief ile çarın mâbeyncilerinden Nelidow/Nelidof'dur. 29 maddeden mürekkeb olan Ayastefanos muâhedesinin müzâkeresi esnâsında mühim bir hâdise olmuş, Ruslar Sultan Aziz devrindenberi Karadeniz'e hâkim olan Türk donanmasından altı zırhlının kendilerine terkini istemiş, Bâb-ı-Âlî bu kaydın kaldırılması kabil olmazsa bir protesto ile bilmecburiyye kabulüne karar vermiş, fakat Sultan Hamid bu kararı kat'iyyen kabul etmeyerek Başvekil Ahmed Vefik Paşa ile diğer vükelâya şu meşhur Hatt-ı-Hümâyûnu göndermiştir.

«Baş-vekil Paşa'ya ve Safvet Paşa'ya ve sâir Vükelâya kasemle beyân ederim ki Donanmây-ı-Hümâyûnumun elden çıkarılmasına kat'iyyen re'yim ve rızâm yokdur. Her türlü fedâkârlığı eder, fakat bu donanma maddesini esâsen reddeylerim ve esbâb-ı mûcibesini dahî beyâna muktedirim. İcâbı hâlinde donanmayı gaib etmemek içün cânımı fedâya hazırım. Fî 5 Şubat sene 93=27 Şubat 1878».

[Not: Fî 5 Şubat sene 93, Fî 15 Şubat sene 93 olarak düzeltilmelidir.]

Ahmed Vefik Paşa Ayastefanos'a gidip bu Hatt-ı-Hümâyûnu Grand-dük Nicolas'ya göstererek donanma meselesinden vazgeçirmiş ve hattâ Gran-dük bu hattı «Teberrüken» nezdinde hıfzetmek istemişse de bir kaç gün sonra geri alınmıştır.

Ahkâmı çok ağır olan Ayastefanos muâhedesine «Preliminaires de paix=Mukaddimât-ı-Sulhiyye» denilmesi, yâni kat'î bir sulh muâhedesi sayılmaması, Avrupa devletlerinin işe müdâhale ederek tadilât yaptıracaklarından Rusya'nın emin olmasındandır. Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa'nın hıçkırıklarla ağlıyarak imzâladığı bu müthiş muâhedenin en fecî husûsiyyeti Balkanlardaki Osmanlı arâzisini birbirlerinden ayrı üç parçaya bölmüş olmasında gösterilebilir. Bunun sebebi, Karadeniz'den Adalar-denizi'ne ve Trakya'dan Arnavutluğa kadar uzanan büyük bir Bulgaristan teşkil edilmiş olmasıdır. Osmanlı hâkimiyyeti altında bir prenslik şeklini alan bu büyük Bulgaristan'a Tuna boylarından başka Trakya'nın Kırkkilise=Kırklareli'ni de ihtivâ eden bir kısmıyla bütün Makedonya da ilhâk edilmiştir. Karadağ, Sırbistan ve Romanya beylikleri büyültülerek istiklâlleri tasdik olunmuş ve işte bundan dolayı Türkiye'nin elinde Trakya'nın mütebâki kısımları, Selânik limanını da ihtivâ etmek üzere Halkidikya yarımadası ve nihayet daha garpte Epir, Tesalya, Arnavutluk ve muhtâriyetle idâre edilecek olan Bosna-Hersek havâlisi kalmıştır. Fakat araya Bulgaristan arâzisi girdiği için, bu üç parçanın birbiriyle ittisâli yoktur. Muâhedenin en ağır şartlarından biri de harb tazminâtına âid olan 19 uncu maddedir. Bir milyar dört yüz on milyon ruble=164 milyon Osmanlı altınını bulan bu müthiş tazminâtın Türkiye için te'diyesi kabil olamayacağından dolayı Balkan cephesinde Şimalî-Dobruca ile Tuna deltasındaki adaların ve Anadolu cephesinde de Batum, Kars, Ardahan ve Bâyezid sancaklarının Rusya'ya terki kararlaşmış. Buna mukâbil tazminât yekûnundan bir milyar yüz milyon ruble tenzil edilmiş ve işte bu suretle borç yekûnu üç yüz on milyon rubleye inmiştir. Rus baş-kumandanının dikte ettirdiği bu ağır ve mühlik şartların kabulü, Ayastefanos'a dayanan Rus ordusunun istediği anda Istanbul'a giriverecek bir vaziyette bulunmasındandır. Muâhedenin 25 inci maddesi de Türk topraklarının Ruslar tarafından tahliyesine âittir. Onun için de kat'i sulh muâhedesinin akdinden itibaren üç ay mühlet tâyin edilmiştir. Ayastefanos Mukaddimât-ı-Sulhiyyesini tâdil eden Berlin muâhedesi için aşağıda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

18 Nisan 1878=15 Rebî'ül-âhir 1295, Perşenbe: Ahmed Vefik Paşa'nın azliyle Rüsûmat-emini Mehmet Sâdık Paşa'nın «Reis-i Meclis-i Vükelâ=Başvekil» ünvânıyla sadâreti.

(Azlin sebebi, Ahmed Vefik Paşa'nın Istanbul'daki Rumeli muhâcirlerini kullanarak Sultan Hamid'i gûya hal'edeceği hakkında bir jurnal verilmiş olmasıdır. Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 4 Şubat=1 Safer Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 9 gün sürmüştür).

20 Mayıs 1878=18 Cumâda-l-ûlâ 1295, Pazartesi, Ezânî saat 5=Zevâlî 12,24: Ali Suâvi vak'ası.

(Türk milliyetçiliği tarihinin en büyük simâlarından olan Ali Suâvi merhum «Kâğıtçı-Hüseyn Ağa» isminde bir Anadolu türkünün oğludur. 1839=1255 de Istanbul'un Cerrahpaşa mahallesinde doğmuş olmakla beraber, âile yurdu Çankırı vilâyetinde Çerkes kazâsının şimdi Mecidiyye denilen eski Viranşehir nâhiyesindeki Çay/Çaylı köyüdür. Şahsiyyeti hakkında «Ali Suâvi'nin Türkçülüğü» ismiyle Cumhuriyet gazetesinin muhtelif nüshalarında neşredildikten sonra 1942 tarihinde risâle şeklinde iki tab'ı yapılmış olan eserimizde mufassal izâhât vardır. Ali Suâvi anadan-doğma ihtilâlcidir. İhtilâl için yaratılmış, ihtilâl için yaşamış ve ihtilâl içinde ölmüştür. Tanzimât ve birinci meşrûtiyet devirlerinde fikrini canından tatlı bilen ve öyle bildiği için ecel şarabını kendi eliyle hazırlayabilen yegâne ihtilâlci ondan ibârettir. «Çırağan vak'ası» şeklinde de bahsedilen «Ali Suâvi vak'ası» ruh kuvvetinin misline ender tesâdüf edilen muhteşem bir beyyinesi demektir.

Bu meşhur «vak'a», Suâvinin Sultan Hamid'i hal'edip Sultan Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için Çırağan sarayına yaptığı kanlı bir baskın hareketinden ibârettir. Büyük ihtilâlcinin hayatına mâl olan bu müthiş teşebbüsten maksadı, havsalasına sığmayan «Ayastefanos mukaddimât-ı-sulhiyyesi»ni ibtâl ederek Istanbul önlerindeki Rus ordusuna mukâvemet ve hattâ taarruzdur! Bu fikrini Sultan Hamid'e kabul ettiremediği için saltanat tebeddülüne lüzum gördüğünden bahsedilir. «Yeni-Osmanlılar» nâmına Avrupa'da yıllarca neşriyâtta bulunduktan ve nihayet Istanbul'a geldikten sonra kendisini pâdişaha Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli-Said Paşa takdim etmiş olduğu gibi, tuhaf bir tesâdüf eseri olarak tenkil hareketini de Yıldız'dan bölüklerle asker ve tersâneden filikalar sevkettiren Said Paşa idâre etmiştir.

O sırada Istanbul Rumeli muhâcirleriyle doludur ve bunların içinde Balkan komiteciliğinin her türlü şûriş ve iğtişâş unsurları vardır. Vaktiyle Filibe Rüşdiyesinde hocalık ettiği zaman kazanmış olduğu hürmet ve itibar sâyesinde bilhassa Filibe muhâcirlerinden istifâde eden Suâvi bir kaç yüz kişi elde etmiş, bunların bir kısmı karadan ve bir kısmı da Ali Suâvi ile beraber denizden Çırağan'a gelmiştir. Bunun sebebi, kendisinin o sırada Şemsipaşa'da oturmasıdır; oradan Kuzguncuğ'a gelen ateşli ihtilâlci, adamlarıyla beraber bir mavnaya girip Çırağan rıhtımına çıkmış, kapudaki nöbetçi yaralandıktan sonra pencere camları kırılıp «Pâdişâhım çok yaşa» sesleriyle içeri girilmiş, Eğinli-Said Paşa'nın hâtırâtına göre Ali Suâvi, Sultan Murad'ın kolundan tutup:

— Aman Efendim, gel bizi Moskoflardan halâs et!

dediği sırada içeri dalan Beşiktaş muhâfızı Hasan Paşa elindeki sopayı Suâvi'nin tâli'siz başına indirerek derhâl yere sermiştir. En kuvvetli rivâyete göre bu meşhur vak'ada 23 kişi ölüp 15 kişi yaralanmıştır. Kurşun sesleri Yıldız'a kadar aksettiği için, vak'adan derhâl haberdâr olan Sultan Hamid Cumalık üniformasını giyip silahlanmış ve Sultan Murad muvaffak olduğu takdirde Yıldız kuvvetleriyle üzerine yürümeye karar vermiştir. ihtilâlcilerden birçokları yakalanıp Yıldız'da teşkil edilen istintâk komisyonuna verildiği gibi, vaktiyle Suâvi'yi pâdişaha takdim etmiş olan Eğinli-Said Paşa da derhâl gözden düştüğü için bir kaç gün sonra Mâbeyn müşirliğinden azledilerek valilikle Istanbul'dan ve siyasî hayattan

uzaklaştırılmış ve yerine Hâssa müşirliğinde bulunan Plevne kahramanı Gazi-Osman Paşa tâyin edilmiştir. Vak'anın sona ermesi Ezânî saat 7=Zevâlî 2,24dedir. Ali Suâvi merhumun ateş gibi bir milliyet şuûruyla atılmış olduğu bu çılgınca hareket Sultan Hamid'in vehmini büsbütün alevlendiren en mühim vak'a sayılır).

28 Mayıs 1878=26 Cumâda-l-ûlâ 1295, Salı: Mehmet Sâdık Paşa'nın azliyle Meclis-i-Vükelâ'ya me'mur Mütercim-Rüşdi Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(Azlin sebebi, Çırağan vak'ası üzerine «Artık Sultan Murad'ın çâresine bakmalıdır.» diyen Sâdık Paşa'nın bu sözü Sultan Hamid'in vehmine dokunmuş olmasıdır. Sadâret müddeti bu senenin 18 Nisan=15 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününden itibaren 1 ay, 10 günden ibârettir; bu değişiklik üzerine «Baş-vekil» ünvânı kaldırılmış ve Mütercim Paşa «Sadr-ı-a'zam» ünvânıyla iş başına geçmiştir).

4 Haziran 1878=3 Cumâda-l-âhire 1295, Salı: Rusya'ya karşı Türk-İngiliz ittifâkı ve Kıbrıs muâhedesi.

(Yukarda bu senenin «3 Mart» fıkrasında gördüğümüz «Ayastefanos mukaddimât-ı-sulhiyyesi» mucibince teşkil edilecek büyük Bulgaristan'ın Adalar-denizi'ne inmesi demek, hakikatte Rusya'nın Akdeniz'e çıkması demektir. Diğer Balkan devletlerinin Rusya sâyesinde genişleyip istiklâllerine kavuşmaları da bütün Balkanları Rus nüfuzuna sokan bir vaziyettir ve bu da birçok İslâv tebeası bulunan ve bilhassa Bosna-Herseğ'e göz dikmiş olan Avusturya'yı telâşa düşürmüştür. İşte bundan dolayı Londra ve Viyana hükûmetlerinin teşebbüsüyle 1856 Paris muâhedesinde imzâları bulunan devletlerin Ayastefanos mukaddimâtı yerine kat'î bir sulh muâhedesi tanzim etmek üzere Almanya hükûmetinin dâvetiyle Berlin'de bir kongre akdetmelerine karar verilmiş ve bu karar Bâb-ı-Âlî'ye de tebliğ olunmuştur.

Ayastefanos mukarrerâtını tâdil ettirebilmek için Berlin kongresine fevkalâde bir ehemmiyet veren ve bu hususta Rusya'ya karşı Garp devletlerinden ve bilhassa İngiltere'den istifâde etmek isteyen Sultan Hamid'in bu sırada büyük bir siyasî faaliyet gösterdiğinden bahsedilir. Fırsattan istifâde etmek isteyen İngiltere'nin Kıbrıs meselesini ortaya atması işte bu Berlin hazırlıkları esnâsındadır. Kıbrıs adasını Osmanlı hâkimiyyeti altında kalmak şartıyla işgâl etmek isteyen İngiltere, buna mukâbil kongrede Ayastefanos mukarrerâtının tadilini der-uhde etmiştir. Istanbul'da yapılan gizli müzâkerelerde İngiliz elçisi Rumeli cihetine âit tâdilât hakkında söz vermekle beraber, Rusya'nın tazminâta mukâbil elinde tuttuğu Batum, Kars ve Ardahan sancaklarını iâde etmeyeceğinden ve hattâ Şarkî-Anadolu'nun başka taraflarına da tecâvüz edeceğinden bahsetmiş ve öyle bir ihtimâle karşı İngiltere'nin Türkiye ile tedâfüî bir ittifâk akdine hazır olduğunu bildirmiştir. Kıbrıs'ın işgâli, zahîren işte böyle bir ittifâk mucibince İngiltere'nin Rusya'ya karşı elinde bir üssülhareke bulundurmak istcmesindendir. Hakikatte ise Şarkî-Akdeniz, Süveyş ve Hint yollarının emniyeti bakımından Kıbrıs adasının İngiltere nazarındaki fevkalâde ehemmiyeti en mühim sebeptir. Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa bâzı itirazlarda bulunmuşsa da, Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı Hakikat»ine göre İngiltere sefirinin şu şiddetli tehdidiyle karşılaşınca derhâl imzâya mecbur olmuştur.

— Eğer Devlet-i-Âliyye şu karara muhâlefet eyler ise kongrede mukarrerât-ı sulhiyyeyi tâdile İngiliz murahhaslarının çalışmayacakları şöyle dursun, İngiltere devleti donanması kuvvetiyle cebren Kıbrıs'ı istilâ edeceği dahî bilinmelidir!

Sefirin sarayda da böyle sözler söylediğinden bahsedilir. Bu vaziyete göre zavallı Kıbrıs, Ayastefanos mukaddimâtının tâdiline kurban gitmiş demektir.

Istanbul'da Türkiye nâmına Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa ve İngiltere nâmına da büyük-elçi Henry Layard tarafından imzâlanan muâhede iki maddeliktir. Birinci maddeye göre Rusya Batum, Kars ve Ardahan'ı iâde etmedikten başka Anadolu'nun diğer kısımlarına da tecâvüz ettiği takdirde İngiltere devleti Türk müdâfaasına silâh kuvvetleriyle yardım edecek ve buna mukâbil Türkiye de Şark vilâyetlerinde ıslâhât yapacağını İngiltere'ye va'dettikten başka Kıbrıs adasını da Anadolu müdâfaasına âit taahhütlerin ifâsını te'min için İngiliz işgâline bırakacaktır. İkinci madde tasdiknâmelerin bir ay içinde teâtisine âittir. İngiltere'nin Şarkî-Anadolu'da ıslâhât istemesi, Ermeni meselesinde Rusya'yı yalnız bırakmamak içindir.

1 Temmuz=1 Receb Pazartesi günü imzâlanan bir zeyle göre de ada varidâtının masâriften artan fazla kısmı Türkiye'ye âid olacak ve Rusya Kars vesâir sancakları Türkiye'ye iâde ettiği takdirde İngiltere de Kıbrıs'ı tahliye edecektir. İkinci Selim devrinde 1 sene, 2 ay, 17 gün süren Kıbrıs fethi 1571=979 senesi 15 Eylül=24 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü ikmâl edilmiş olduğuna göre, bu güzel Türk adası o tarihten işte bu muâhede tarihine kadar tam 306 sene, 8 ay, 19 gün Osmanlı idâresinde kalmış demektir. Muâhede tarihinden 1914deki birinci cihan harbine kadar İngiliz işgâline rağmen hukukî mâhiyette 36 sene daha süren hâkimiyyet hakkı tamamıyla lâfzî ve itibarîdir).

4 Haziran 1878=3 Cumâda-l-âhire 1295, Salı: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Mehmet Es'ad Safvet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Mütercim'in Ser-asker Dâmad-Mahmud Paşa ile ittifâk edip veliaht Reşad Efendi'yi iclâsa karar verdiği hakkında bir takım haberler verilmiş olmasıdır. Sadâret müddeti bu senenin 28 Mayıs=26 Cumâdâ-l-ûlâ Salı gününden itibaren 7 gündür. Halefi Safvet Paşa Hâriciyye nâzırlığını da muhâfaza etmiştir).

13 Temmuz 1878=13 Receb 1295, Cumartesi: Berlin-muâhedesinin imzâsı.

(Ayastefanos «Mukaddimât-ı-Sulhiyye»sini tâdil eden bu meşhur muâhedenin akdine sebeb olan vaziyet için yukardaki «4 Haziran» fıkralarının birincisine bakınız. Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya devletleri Berlin kongresine Baş-vekillerini veyâhut Hâriciyye nâzırlarını ve aynı zamanda Berlin büyük-elçilerini me'mur ettikleri halde, Türkiye büyük bir hatâ işleyerek hıristiyanlığından dolayı hüsn-i-te'sir eder zannıyla Nâfia nâzırı Aleksandr Karatodori/Karatheodory Paşa ile Alman mühtedîliğinden dolayı göze girer zannıyla meşhur Mehmed Ali Paşa'yı göndermiş ve Berlin sefiri Sa'dullah Bey'i de bunlarla beraber murahhas tâyin etmiştir. Hâlbuki Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı Hakikat»inde söylediği gibi Karatodori'nin hıristiyanlığı hoşa gitmedikten başka, mühtedî Mehmed Ali'nin dönmeliği de «İ'tibardan sukutuna» sebeb olmuştur. Mehmed Ali'nin ne kadar sû'-i-te'sir ettiğini Jonquiere de anlatır. Bâzı celselerde Bismarck bu Alman dönmesini istihfâf bile etmiş ve hattâ bir celsede tersleyip susturmuş olduğu için Mehmed Ali birçok celselere iştirâk edememiştir. Her halde bu itibarsız adamların yerine Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa ile bütün dünyanın hürmet ve tebcil ettiği Plevne müdafii Gazi-Osman Paşa merhumun gönderilmemiş olması afvedilmez bir hatadır. Alman baş-vekili prens Bismarck'ın riyâsetinde toplanan Berlin kongresi ilk ictimaını 13 Haziran=12 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü akdetmiş olduğuna göre, muâhedenin imzâ tarihine kadar 31 gün sürmüş ve bu müddet içinde yirmi celse akdedilmiştir. 64 maddeden mürekkeb olan Berlin muâhedesinin başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Ayastefanos'da Bulgaristan'a verilmiş olan Makedonya Türkiye'ye iâde edilmiş, fakat Âlî Paşa'nın yaptığı Girit nizamnâmesi tarzında bir idâreye tâbi tutulmasına karar verilmiştir. Bu nizamnâme için yukarda 1868=1284 vukuâtının «4 Kânunusâni» ve «15 Şubat» fıkralarına bakınız. Bununla beraber, Bâb-ı-Âlî'nin teklif ettiği esasları devletler ve devletlerin teklif ettikleri şerâiti de Bâb-ı-Âlî kabul etmediği için Makedonya idâresi hakkındaki karar hiç bir zaman tatbik edilmemiştir.

2 — Ayastefanos'da kurulan büyük Bulgaristan bu suretle küçültüldükten başka iki kısma da ayrılmıştır. Balkanların şimalindeki asıl Bulgaristan Türkiye'ye tabi ve haraçgüzar bir prenslik şekline sokulmuş ve cenup kısmı da «Rumeli-i-şarkî» ismiyle mümtâz bir vilâyet hâline getirilmiştir; bu vilâyetin valisi Hıristiyan olacak ve idâre esasları da beynelmilel bir komisyon tarafından tanzim ve tedvin edilecektir. Bu iki Bulgaristan'ın birleşmesi için aşağıda 1885=1302 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız;

3 — İşte bu suretle Ayastefanos muâhedesinin üç ayrı parçaya bölmüş olduğu Rumeli'yi Berlin muâhedesi tekrar birleştirmiş demektir. Türkiye'nin en mühim kazancı işte budur;

4 — Bosna-Hersek vilâyetinin Osmanlı «Hâkimiyyet-i âliye»si altında kalmakla beraber Avusturya-Macaristan işgâl ve idâresine tevdii kararlaşmıştır. Tabiî artık bu vilâyet elden gitmiş demektir;

5 — Romanya, Sırbistan ve Karadağ beyliklerinin istiklâlleri tasdik edilmiş ve bunlardan Sırbistan'a Niş havâlisi ve Karadağ'a da Antivari=Bar kasabası verilmişse de bu küçük İslâv beyliğinin arâzisi Ayastefanos muâhedesindeki hududuna nisbetle üçte bire inmiştir;

6 — Rusya'nın Balkanlarda aldığı yer Besarabya'dan ibârettir. Buna mukâbil Anadolu'da Batum, Kars ve Ardahan sancaklarını muhâfaza edebilmişse de Bâyezid sancağını Türkiye'ye iâde mecburiyetinde kalmış ve serbest liman olması takarrür eden Batum'un da tahkimâtının yıkılmasına karar verilmiştir;

7 — Van'ın şarkında ve hudut boyundaki Kotur/Khotur [Kotor] kazâmız İran'a terkedilmiştir;

8 — 61 inci madde mucibince Şarkî-Anadolu'nun Ermenilerle meskûn vilâyetlerinde bir an evvel yapılacak ıslâhâtın tatbik edildikçe devletlere tebliği kararlaşmışsa da, Berlin muâhedesinin birçok maddeleri gibi bu münâsebetsiz madde de hükümsüz kalmıştır;

9 — Yunanistan lehine ve tashih-i hudud icrâsı iki devletin müzâkere ve i'tilâfına bırakılmış ve Iüzumunda «Düvel-i-Muazzama»nın tavassutu kararlaşmıştır. Bu uzun müzâkerelerin neticesi için aşağıda 1881=1298 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız;

Berlin muâhedesi Türk hâkimiyyetindeki Balkan beyliklerinin istiklâline, yeni bir Balkan beyliğinin teşekkülüne ve Anadolu ile Rumeli'de birçok yerlerin elden çıkmasına sebeb olmakla beraber, Ayastefanos mukaddimât-ı-sulhiyyesine nisbetle Türkiye'nin lehine ve Rusya'nın aleyhinedir. En mühim husûsiyyeti Rumeli birliğini iâde etmesinde gösterilebilir. Karadağ, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Romanya gibi yerlerin ne kadar zamandır devletin başına muazzam birer belâ kesilip artık elde tutulamayacak hâle gelmiş oldukları da unutulmamalıdır).

4 Kânunuevvel 1878=9 Zülhicce 1295, Çarşanba: Safvet Paşa'nın azliyle Maliye Komisyonu reisi Âyandan Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Safvet Paşa ile kabine arkadaşlarının kendisini hal'edecekleri hakkında Sultan Hamid'e verilen bir jurnaldir. Sadâret müddeti bu senenin 4 Haziran=3 Cumâda-l-âhire Salı gününden itibaren 6 aydır. Aslen Abaza olan ve Tunus beyliğinde mühim hizmetlerde bulunduktan sonra Istanbul'a gelen Hayrüddin Paşa'nın henüz iyi Türkçe öğrenmeden Sadr-ı-a'zam olduğundan bahsedilir).

1879=1296

29 Temmuz 1879=9 Şa'ban 1296, Salı: Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın adiyle Sicill-i-Ahvâl komisyonu reisi Âyandan Ahmed Arifi Paşa'nın «Baş-Vekil» ünvânıyla sadâreti.

(Azlin sebebi, bâzı mârûzâtının kabul edilmemesi ve bilhassa vükelâ salâhiyyet ve mes'uliyyeti meselesinde sarayla ihtilâfa düşmesidir. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 7 ay, 26 gündür. Şahsiyyeti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 254 numaraya bakınız).

18 Teşrinievvel 1879=2 Zülka'de 1296, Cumartesi: Ahmed Arifi Paşa'nın azliyle Adliye nâzırı Küçük-Sa'id Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, Sultan Aziz devri Sadr-ı-a'zamlarından Mahmud Nedim Paşa'nın Dâhiliyye nezâretine tâyinini münâsip bulmamasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 20 gündür; gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 255 numaraya bakınız. Halk arasında «Şâpur» lâkabıyla anılan Ankaralı Seb'a-zâde Said Paşa'ya «Küçük» denilmesi Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli-Said Paşa'ya nisbetledir. Küçük-Said Paşa'nın dokuz sadâreti vardır).

1880=1297

18 Mayıs 1880=8 Cumâda-l-âhire 1297, Salı: Zıyâ Paşa'nın ölümü.

(Tanzimât edebiyatının en mühim şahsiyyetlerinden olan Abdülhâmid Zıyâ Paşa 1241=1825-1826 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 54-55 yaşlarında ölmüş demektir. Kendsi Istanbul'da doğmuşsa da babası Erzurumludur. Galata gümrüğü kâtiplerinden Ferdüddin Efendi'nin oğlu olan Zıyâ Paşa daha yirmisine basmadan evvel Sadâret Mektûbi kalemine girmiş, on beş yaşından itibaren şiir yazmaya başladığı için devrin şâirleriyle düşüp kalkmaya başlamış. «Bezm-i-Cem»i şâirliğin şartı sayan tuhaf bir zihniyetle Bâb-ı-Âlî'deki me'muriyyet devrini hep meyhâne âlemlerinde derbeder geçirmiş ve nihayet kaleminin kuvvetini beğenen Koca-Reşid Paşa'nın lûtfuyla Sultan Mecid devrinde Mâbeyn kâtipliğine kayrılmasından itibaren tarz-ı-hayatını değiştırip intizâma alışmış ve hattâ Fransızca öğrenmeye de işte o zamandan itibaren başlamıştır. Bilhassa Sultan Aziz devrinde pâdişahın gözüne girmeye muvaffak olduğundan bahsedilir.

Son derece harîs olduğu için, hırs-ı-câhını tatmin etmeyen Âlî Paşa'ya düşman kesilip bir takım tezvirâta kalkışması işte o zamandan başlamış, nihayet Zabtiye müsteşarlığı ile saraydan atılmış, biraz sonra Atina sefirliğine tâyin edilmişse de hareketinden evvel Kıbrıs mutasarrıflığına nakledilmiş ve ondan sonra da Bosna-Hersek müfettişliğinde, Meclis-i-Vâlâ âzâlığında, Daâvî nâzırlığında, Beylikçilikte, Maârif müsteşarlığında, Amasya ve Canik=Samsun mutasarrıflığında ve nihayet Sultan Hamid'in cülûsundan itibaren de vezâret

pâyesiyle Suriye=Şam, Konya ve Adana valiliklerinde bulunmuş ve işte bu son valiliğinde iken Adana'da ölmüştür.

Bu mühim vazifelerin hiç biri kendisini tatmin edememiştir. Meşrûtiyetçiliği, teceddütçülüğü, Mısırlı-Fâzıl Paşa'nın dâvetiyle kaçtığı Avrupa'daki Yeni-Osmanlılığı hep işte bu tatmin edilmemiş hırs-ı-câhın muhtelif tuğyanlarıyla isyânları demektir ve bilhassa Avrupa'da bir hayli Jön-Türklük ettikten sonra Sultan Aziz'e kasideler yazarak mutlakıyyete sadâkat ve ubûdiyyetini arzetmesi işte bundandır. 1867=1283 vukuâtının «24 Mart» fıkrasına bakınız. En güzel eserlerinden olan «Zafer-nâme»nin yegâne çirkin tarafı Ali Paşa gibi Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden birine iftirâlar ve hattâ küfürler savurmak için yazılmış olmasında gösterilebilir. Hemen her beyti bir darbı-ı-mesel hâline gelmiş olan «Terkib-i bend» inde şeklen Ruhî-i-Bağdadî'yi taklid etmiş olmakla beraber fevkalâde muvaffak olduğu muhakkaktır).

9 Haziran 1880=1 Receb 1297, Çarşanba: Said Paşa'nın azliyle Ticaret ve Zirâat nâzırı Cenânî-zâde Mehmet Kadri Paşa'nın «Baş-Vekil» ünvânıyla sadâreti.

(Said Paşa'nın kendi izâhına göre azlin sebebi, Islâhat meselesi hakkında verdiği bir arîzanın sû-i-tefsir edilmesidir. Sadâret müddeti yukarıki senenin 18 Teşrinievvel=2 Zülka'de Cumartesi gününden itibaren 7 ay, 20 gündür. Halefi Kadri Paşa Şark ve garp kültürlerinin kuvveti ve ahlâkının temizliğiyle mâruftur).

12 Eylül 1880=7 Şevvâl 1297, Pazar: Kadri Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın «Baş-Vekil» ünvânıyla ikinci sadâreti.

(Azlinin sebebi ıslâhât işlerinde sarayla anlaşamamasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 3 gündür).

1881=1298

12 Mayıs 1881=12 Cumâda-l-âhire 1298, Perşenbe: Tunus beyliğinin Fransa himâyesine girmesi.

(İlkönce birer vilâyet şeklinde idâre edildikten sonra uzun zaman mahallî kuvvetler elinde ve Osmanlı hâkimiyyetinde birer askerî cumhuriyet şeklini almışken nihayet bâzı sülâleler elinde kalan ve «Mağrıb-ocakları» denilen Tunus, Cezâyir ve Trablusugarb eyâletlerinden Cezâyir'in Fransızlar tarafından işgâli için 1830=1246 vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına bakınız. 1870 harbinde Almanya'dan yediği şiddetli darbeden dolayı bir müddet sinip kendini toparlamaya çalışmış olan Fransa yeniden canlanmaya başlayarak müstemlekecilik siyâsetinde Tunus beyliğini ilk hedef ittihâz etmiştir. Bu sırada bâzı Tunus kabîlelerinin Cezâyir topraklarına tecâvüzü fırsat düşkünü Fransızlar için iyi bir vesile teşkil etmiş, 24 Nisan=24 Cumâdâ-l-ûlâ Pazar günü Cezâyir'den hareket eden 23 bin kişilik bir kuvvet eyâlet arâzisinin büyük bir kısmını işgâl ederek Tunus şehrinin bir kaç mil mesâfesine kadar yaklaşmış, Toulon'dan gemilerle sevkedilen 8 bin kişilik bir kuvvet de Arapların Benzart dedikleri Bizerta limanına çıkarılmış, Tunus'un irsî valisi Mehmet Sâdık Paşa Bâb-ı-Âlî'den telgrafla istimdâd etmiş, uzun müzâkerelerle vakit geçirildikten sonra Tunus meselesinde Fransa'nın rakîbi olan İtalya'nın da harekete geçmesine ve bu suretle meselenin beynelmilel bir mâhiyyet almasına vesile teşkil etmek ümidiyle Girit sularında bulunan üç Osmanlı zırhlısı yola çıkarılmışsa da Tunus sâhillerine varmadan evvel vali Sâdık Paşa himâye muâhedesini imzâya mecbur olduğu için Türk filosu Suda limanına avdet mecburiyetinde kalmıştır. İmzâ

edildiği yerden dolayı «Bardo/Kasr-Said muâhedesi» denilen bu haksızlık vesikası mucibince Fransa hükûmeti Tunus beyliğinin işgâliyle himâyesine hak kazanmış ve Bâb-ı-Âlî de Devletler-hukukuna mugayir olan bu emr-i-vâkıı hiç bir zaman kabul etmediği için Tunus'u dâimâ Türk eyâleti ve Tunusluları da Osmanlı tebaası saymıştır. Barbaros Hayrüddin ve Kılıç-Ali Paşalar devrinde Tunus Osmanlı-Türkleri tarafından üç defa fethedilmiştir. 1574=982 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Son ve kat'î fethi o senenin 13 Eylül=26 Cumâdâ-l-ûlâ Pazartesi günü ikmâl edilmiş olmak itibarıyla, 1582 takvim ıslâhâtından mütevellit on günlük fark da hesab edilmek şartıyla Tunus eyâleti tam 306 sene, 7 ay, 19 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir. Birinci ve ikinci fetihlerinde cem'an 3 sene, 4 ay, 24 gün süren ilk hâkimiyyet müddetleri de bu yekûna ilâve edildiği takdirde, Tunus üzerinde 310 sene, 13 günlük bir tarihî hakkımız olduğu anlaşılır. Cezâyir'in zıyâından 50 sene, 10 ay, 8 gün sonra Tunus'un da elden çıkması üzerine, eski «Mağrıb-Ocakları»ndan Türk hâkimiyyetinde artık yalnız Trablusugarb kalmış ve o da 1835=1251 denberi 30 senedir alelâde vilâyet şeklini almıştır).

2 Temmuz 1881=4 Şa'ban 1298, Cumartesi: Tesalya ile Narda kazâsının Yunanistan'a terki.

(Yukarda 1878=1295 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesinin 24 üncü maddesi mucibince Yunanistan lehine yapılacak tashih-i-hudud o zamandanberi neticelenmemiş, nihayet gene aynı madde mucibince tavassut hakkına mâlik olan Düvel-i-muazzamanın Istanbul elçileriyle yapılan müzâkere 24 Mayıs=24 Cumâda-l-âhire Salı günü 19 maddelik bir muâhedeyle neticelenmiş ve işte bu muâhedenin 18 inci maddesi mucibince ve aynı esaslar dâhilinde bu gün de Yunan elçisiyle 18 maddelik bir muâhede imzâlanmıştır. Tesalya kıt'asıyla Epir'in Narda=Arta kazâsı işte bu suretle Yunanistan'a terkedilmiş ve Yunanlılar Berlin kongresinin 13 üncü protokolüne istinâden tekmil Epir'i, yâni Yanya vilâyetini de istedikleri halde orası güçlükle kurtarılmıştır).

(Bu madde tarih itibarı ile bir sonraki maddenin altında yer almalıdır.)

27 Haziran 1881=29 Receb 1298, Pazartesi: Yıldız: mahkemesinin ilk celsesi.

(Bu fevkalâde mahkeme Sultan Aziz'in kaatillerini muhâkeme için teşkil edilmiştir; vak'adan 5 sene, 23 gün sonra muhâkemeye lüzum görülmesi umumîyetle bir haksızlık delili gibi gösterilirse de doğru değildir. Bütün dünya adliyelerinde vukuundan yıllarca sonra mahkemeye intikal etmiş birçok vak'alar vardır. Sultan Aziz'in katli hakkındaki şâyialar halk arasında mütemâdî bir dedikodu mevzûu teşkil ettiği sırada Amedçilikte bulunan ve sonraları Mâliye ve Nâfia nâzırı olan «Mir'ât-ı Hakikat» müellifi Mahmud Celâlüddin Bey/Paşa'nın pâdişah Abd-ül-Aziz'in katledilmiş olduğu hakkında bir arîza takdim etmesi ve Midhat Paşa'nın İzmir'den getirilirken «Istanbul» vapurunda yapılmış olan ilk isticvaplarında söylediğine göre Sultan Aziz âilesinin de dâvâcı vaziyetine geçmesi bir Tahkikat hey'eti teşkiliyle neticelenıniş ve işte bu ilk tahkikat üzerine böyle bir mahkeme kurulmuştur.

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın iddiâsı, Sultan Aziz vak'asından sonra saraydan çıkıp kendi oğlu Münir Bey/Paşa ile evlenmiş olan saraylı Pervin Felek Hanım'ın ifşaâtına dayanır. İşte bundan dolayı vak'anın vukuundan beş sene sonra mahkemeye intikalinde hiç bir fevkalâdelik yoktur. Fakat buna mukâbil muhâkemenin Adliye binâsında ve kanunen salâhiyetdar bir cinâyet mahkemesinde yapılmayıp Yıldız'daki Malta köşküyle karakolu yanında kurulan bir çadırda yapılması ve hattâ bâzı maznunların sarayda mevkuf tutulması çok çirkindir. Vehmine

kapılan Sultan Hamid bu suretle büyük bir hatâ işlemiş ve bilhassa işte bu münâsebetsiz ve çirkin zavâhirden dolayı Avrupa matbuâtında şiddetli tenkitlere uğramıştır.

Yıldız mahkemesi riyâsetine istinaf mahkemesi reis-i-evveli Sürurî, ikinci reisliğine aynı mahkemenin reis-i-sânisi Hristoforidi Efendiler, Müdda-i-umumîliğe Lâtif Bey ve âzâlıklara da istikamet ve adaletiyle mârûf Alman mühtedîsi Emin, Tevfik ve Hüseyn Beylerle Takavur Efendi tâyin edilmiştir.

Beşinci Murad'la anası Şevk-efzâ Vâlide-Sultan, Abd-ül-Aziz devri saraylılarından Arz-ı-niyâz Kalfa, eski Sadr-ı-a'zamlardan Mütercim-Rüşdi ve Midhat, eski Tophâne müşiri ve Ser-asker Dâmad-Mahmud Celâlüddin ve Sultan Murad'ın Mâbeyn müşiri ve enistesi Dâmad-Nuri Paşalarla Sultan Aziz'in mâbeyncilerinden Fahri, Seyyid, Nâmık-Paşa-zâde Ali, Miralay İzzet ve Binbaşı Necib Beyler, Pehlivan-Mustafa, Cezâyirli-Mustafa ve Boyabadlı Hacı-Mehmed Ağalar da maznun vaziyetindedir. Bu 15 maznundan Sultan Murad'la vâlidesi mahkemeye getirilmemiş Kalfa kadın olduğu için afvedilip mahkemeye çağırılmamış ve Mağnisa'da menfi bulunan Mütercim-Rüşdi Paşa da hasta olduğu için İzmir'de isticvâbiyle iktifâ edilmiştir.

Yıldız mahkemesinde maznunların en meşhuru olan Midhat Paşa'nın şahsiyyeti için 1872=1289 vukuâtının «30/31 Temmuz» fıkrasına ve bu ilk muhâkeme gününden 4 sene, 4 ay, 20 gün evvel hudut hâricine çıkarılması için de 1877=1294 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız. Hiç bir sıfatı olmadığı halde Avrupa'da ve bilhassa Londra'da bir takım siyasî temaslarda bulunması pek haklı olarak hoşa gitmediği ve bir taraftan da İngiltere hükûmeti şefâatte bulunduğu için nihayet afvedilen Midhat Paşa 1 sene, 7 ay, 21 gün hudut hâricinde kaldıktan sonra âilesiyle Girit'de oturmak üzere 1878=1295 senesi 28 Eylül=1 Şevvâl Cumartesi günü Hanya limanına gelmiş, 2 ay 10 gün sonra aynı senenin 10 Kânunuevvel=15 Zülhicce Salı günü Suriye ve nihayet 1880=1297 senesi 4 Ağustos=27 Şa'ban Çarşanba günü de İzmir valiliklerine tâyin edilmiştir. Yıldız'da muhâkeme edilmek üzere «Istanbul» vapuruyla İzmir'den getirilmiş olması İşte bundan dolayıdır.

Istanbul'dan gönderilen Hünkâr-yâveri Hüsnü Bey'le İzmir fırka kumandanı Hilmi Paşa'nın valiyi tevkif etmek üzere askerî tedbirler ittihazı bu 1881=1298 senesi 16/17 Mayıs=16/17 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesine müsâdiftir. Evinde uyurken polis hafiyyeleri tarafından ikaz edilen Midhat Paşa derhâl giyinip arka kapıdan çıkarak bir kira arabasıyla Frenk mahallesine gidip çok çirkin bir harekette bulunarak ecnebî mümessilliklerinin en yakını olan Fransız konsoloshânesine ilticâ etmiştir. Osmanlı tarihinde bir yabancı devlet kapısına sığınan ilk sadr-ı-a'zam, Midhat Paşa'dır. Her işinde saraya karşı millete istinâd ettiğinden bahsedip millî kahraman rolü oynayan bir devlet-adamı, mâsumiyyetinden emin olmasına rağmen zulüm göreceğini bilse bile ecnebî kapısına ilticâ etmemek en tabiî vazifesidir. Bu hareketinin ne kadar çirkin olduğunu Yıldız'daki istintâkında bizzât kendisi şöyle itirâf etmiştir.

«Fransız konsoloshânesine gitmekliğim, tarih-i ömrümün bir lekesidir ki yalnız bana değil, evlâd-u-a'kaabıma dahî kalacak bir şeyn-ü-âr olduğunu i'tirâf ederim. Bununla beraber şurasını dahî nasafet ve merhamet-i veliyy-i-ni'mete havâle ederim ki hayvan bile olsa kendünün itlâf olunacağını anladığı gibi bulunduğu mahalden kaçmağa mecbur olur»!

Me'muriyyetinden azli bile milletin galeyânına sebeb olacağından ve hattâ «Cebren» makamına oturtulacağından bahsedecek kadar halka istinâd ettiğinden emin olan bir adam nasıl korkabilir? Daha evvelce bâzı dostları kendisine Avrupa'ya kaçmasını teklif etmişlerse

de, Midhat Paşa mâsumiyyetinden şüphe ettirmemek için kaçmadığını söylemiştir. Avrupa'ya kaçmayı bile mâsumiyyetle te'lif edemeyen paşanın ondan bin beter olan ilticayı nasıl olup da tecviz edebildiğine hayret etmemek kabil değildir. Millî kahramanlar, ideal yolunda canlarını hiçe sayan adamlardır.

Midhat Paşa'nın Adliye nâzırı Cevdet Paşa ile muhâbere ederek kendi arzusuyla konsoloshâneden çıkıp hükûmete teslim olduğu hakkındaki rivâyet de bir efsâneden başka bir şey değildir. Fransa Hâriciyye nâzırının emriyle Istanbul'daki Fransız büyük-elçisi Ch. Tissot 18 Mayıs=18 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü İzmir konsolosu Pelisier'ye telgrafla emir vererek Midhat Paşa'nın konsoloshânede «Une heure de plus=Daha bir saat» bile kalmamasını tebliğ etmiş ve işte bunun üzerine konsolosun «Vesâyây-ı musırrânesi»nden dolayı Paşa hükûmete teslim olmak mecburiyetinde kalmış, yâni konsoloshâneden çıkmamış, çıkarılmıştır.

19 Mayıs=19 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Fransızlardan teslim alınıp kışlaya götürülen Midhat Paşa, o akşam «Istanbul» vapuruna nakledilip kendisini almak üzere o vapurla gelmiş olan Adliye nâzırı Cevdet Paşa'ya teslim edilmiştir. İzmir'deki âilesinin İngiliz konsoloshânesine «misâfir» olması işte bunun üzerinedir.

22/23 Mayıs=22/23 Cumâda-l-âhire Pazar/Pazartesi gecesi Istanbul'a getirilen Midhat Paşa Ortaköy civârında karaya çıkarılıp arabayla Yıldız'a götürülmüş, Çadır-köşkü'nde mevkuf tutulmuş ve daha vapurda başlamış olan istintakına Yıldız'da da devâm edilmiştir. Bu gün başlayan muhâkeme hep alenî olmuş, yalnız kart alabilenler gelmiştir.

Abdurrahman Şeref muhâkemenin usulü dâiresinde cereyân ettiğinden bahsederse de, Adliye nâzırı Cevdet Paşa ile Ragıp Bey/Paşa gibi bâzı mâbeyncilerin ikide bir Hey'et-i-Hâkimenin arkasındaki yaldızlı koltuklarda görünmeleri ve hattâ hâkimlerle fısıldaşmaları usule sığacak şeylerden değildir. Muhâkemenin Yıldız'da ve çadır altında cereyânı kadar bu gibi garâbetler de Avrupa matbuât mümessilleri üzerinde çok fena bir te'sir bırakmıştır.

Bu meşhur dava 29 Haziran=1 Şa'ban Çarşanba gününe kadar üç gün sürmüş ve üçüncü günü hüküm tebliğ edilmiştir. Sultan Aziz'in kanlı ölümünü 1876=1293 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasında bütün teferruâtıyla gözden geçirmiş olduğumuz için, burada ithâm ve müdâfaa delillerinin tekrarına lüzum görmüyoruz. Verilen hüküm, İzmir'de istintâk edilip hastalığından dolayı Istanbul'a getirilemeyen Mütercim-Rüşdi Paşa da dâhil olmak üzere 12 maznuna âittir. Bunlardan Pehlivan-Mustafa, Cezâyirli-Mustafa ve Boyabadlı Hacı-Mehmet'le Mütercim-Rüşdi, Midhat, Dâmad-Mahmud ve Dâmad-Nuri Paşalar ve Fahri, Ali ve Necib Beyler idama, Seyyid ve İzzet Beyler de onar sene kürek cezâsına mahkûm olmuşlardır. Hüküm Mahkeme-i-Temyiz ile Bâb-ı-Fetvâca da tasdik edilmiştir.

Midhat Paşa ötedenberi İngiliz siyâsetine istinâd etmiş olduğu için İngiltere sefirinin Sultan Hamid'e bir kaç kerre mürâcaatla şefâatte bulunduğundan ve hattâ bir defasında tehditkâr bir lisan kullandığından bahsedilir. Pâdişah bu mürâcaatlere müsbet cevap vermemiş, bununla beraber 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisinde şahsiyyetinden bahsederken söylediğimiz gibi Sultan Hamid kan dökmekten son derece müctenib olduğu için, elindeki şer'i ve kanuni i'lâmlara rağmen hükmü tasdik veyâhut cezâyı tahfif etmeden evvel bir kere de Askeriyye, Mülkiyye ve ilmiyye ricâlinin fikirlerini yoklamak istemiştir. İşte bu maksatla 20 Temmuz=22 Şa'ban Çarşanba günü Yıldız sarayında mâzul ve mansup devlet-adamlarından mürekkep 25 kişilik fevkalâde bir meclis toplamış, eski ve yeni Sadr-ı-a'zamlarla Şeyh-ül-İslâm Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi'nin ve vükelâdan başka bâzı

müşirlerle feriklerin de iştirâk ettiği bu tarihî mecliste 15 kişi idâm hükmünün tasdikini ve 10 kişi de cezânın tahfifini istemiştir. Bu suretle ekseriyyet idâm kararının tatbiki re'yinde bulunmuş demektir. O sırada Harbiye nâzırlığı ile Mâbeyn müşirliğinde bulunan ve vicdani kanâatinden başka hiç bir te'sire kapılmak imkânı olmayan Plevne kahramanı Gazi-Osman Paşa merhum da idâm hükmünün tatbikini isteyenlerdendir; Sadr-ı-a'•zam Said Paşa «Hâtırât» ının birinci cildinin 66 ncı sahifesinde Gazi-Osman Paşa'nın meclis zabtına yazdığı mütâlâa şöyle kaydedilmektedir.

«Hükm-i kanunun icrâsı hukuk-ı mukaddesedendir. Binâenaleyh şehid-i merhum bir pâdişah olup her halde ibret-i müessire icrâsı lâzımgeldiğinden hükm-i kanunun icrâsını Efendimiz'den istirhâm ederim. İ'lâmatda bir kusur ve hatâ var ise Adliyye me'murlarına aiddir. Osman».

Sultan Hamid'in bütün bunlara rağmen idâm cezâlarını müebbed küreğe tahvil etmesi hem kendisinin kan dökmekten müctenip zihniyetiyle, hem de İngiltere'yi memnun etmek mülâhazasıyla izah edilebilir. Mahkûmların kürek cezâlarını Tâif'de çekmelerine karar verilmiş ve hepsi birden İzzüddin vapuruyla 28 Temmuz=1 Ramazan Perşenbe günü sevkedilmiştir. Bu suretle Midhat Paşa 22/23 Mayıs=22/23 Cumâda-l-âhire Pazar/Pazartesi gecesinden itibaren 2 ay 6 gün 66 gün Çadır-köşkü'nde mevkuf kalmış demektir. Ölümü için aşağıda 1884=1301 vukuâtının «6/7 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1881=1299

20 Kânunuevvel 1881=28 Muharrem 1299, Salı: «Muharrem kararnâmesi» ve Düyûn-ı-umumîyye'nin teşekkülü.

(Sultan Hamid birçok gailelerle beraber amcası Abd-ül-Aziz'in son zamanlarındanberi devâm eden ve bilhassa Balkan isyânlarıyla «93 seferi» yüzünden büsbütün artan büyük bir mâlî buhrâna da vâris olmuşur. Hariçte ve dâhilde hiç bir itibarı kalmayan devlet hazinesi müthiş bir müzâyaka içinde kıvranmaktadır. Bu vaziyet karşısında her şeyden evvel itibarını iâde etmek ve Berlin muâhedesinde bir tesviye suretine bağlanması taahhüd edilen hâricî borçlar yüzünden devletin başına bir gaile çıkmasını önlemek isteyen hükûmet bu tarihten iki sene evvel Osmanlı bankası mümessilleriyle Galata bankerlerinden mürekkep bir hey'etle anlaşarak hâricî borçlara karşı senede 1,350,000 lira ödemek üzere «Rüsûm-i-Sitte» denilen Müskirat, Balık, Tuz, Harir=İpek, Tütün ve Evrâk-ı sahiha=Damga hâsılatını mültezim vaziyetine geçen bu hey'ete bırakmış işte bu ilk esâsı tevsi etmek suretiyle nihayet bütün hâricî borçlar meselesini kat'î bir şekle bağlamak ve umumî yekûndan Hazine lehine tenzilat yapmak üzere ecnebi tahvilât hâmillerinin gönderdikleri mümessillerle müzâkereye çok müsâit bir anlaşmaya varmıştır. Hicrî takvimin ilk ayı içinde neşredildiği için «Muharrem kararnâmesi» denilen taahhütnâme işte bu anlaşmanın neticesidir.

Devletin bu tarihe kadar biriken hâricî borçlarıyla ödenmemiş fâizlerden mütevellit umumî borç yekûnu 252,801,885 Osmanlı lirasıdır. «Rüsûm-i-Sitte» ve zammolunan Kıbrıs ve Rumeli-i-Şarkî vergileri karşılık gösterilmek suretiyle beynelmilel bir «Düyûn-ı-umumîyye» idaresinin teşekkülüne mukâbil borç yekûnundan 146,364,651 lira tenzil edilmiş ve işte bu suretle yarıdan aşağı düşen yekûn 106,437,234 liraya inmiştir.

Böyle bir «Düyûn-i-umumîyye» idâresinin teşekkülü devletin mâlî istiklâline uygun olmamakla beraber, borç yekûnunun yarıya inmesi, büyük bir müdâhale vesilesinin ortadan

kalkmış olması ve nihayet mâlî itibarın iâdesi o iflâs vaziyetİndeki devlet için çok mühim kazançlardır.

Düyûn-i-umumîyye meclis-i-idâresi alâkadâr memleketlerle Türkiye'nin «Dâyinler vekili» denilen yedi mümessilinden mürekkeptir. Riyâset, en mühim alacaklı vaziyetinde bulunan İngiliz ve Fransız mümessilleri tarafından münavebe ile ifâ edilmiştir. Meclis-i-idârenin tâyin ettiği Müdir-i-umumî ile me'murların birçoğu Avrupalıdır. Hükûmetin temsili için de bir Osmanlı komiserliği ihdâs edilmiştir).

1882=1299

2 Mayıs 1882=13 Cumâda-l-âhire 1299, Salı: Said Paşa'nın azliyle Nâfia Komisyonu âzâsından ve vüzerâdan Kütahyalı Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla sadâreti.

(Azlin sebebi, aşağıda bu sene vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında göreceğimiz Mısır meselesi münâsebetiyle İskenderiyye'ye donanma gönderilmesine muhâlefet etmesidir. Sadâret müddeti 1880=1297 senesi 12 Eylül=7 Şevvâl Pazar gününden itibaren 1 sene, 7 ay, 20 gündür. Eski vüzerâdan Hacı-Ali Paşa'nın oğlu olan yeni Sadr-ı-a'zam Abdurrahman Paşa muhtelif valiliklerde bulunduktan sonra ve bu tarihten biraz evvel Istanbul'da alıkonarak Nâfia Komisyonuna tâyin edilmiştir. Osmanlı inhitâtının her türlü haksızlıkları içinde iyiliğin, hakkın ve doğruluğun en muhteşem timsâli olan ve re'yinde istiklâlini muhâfaza şartıyla Sadâret vazifesini kabul eden bu münevver, vakur ve eğilmek bilmez vezirin temiz ve mümtâz şahsiyyeti için aşağıki fıkrayla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 258 numaraya bakınız).

10/11 Temmuz 1882=23/24 Şa'ban 1299, Pazartesi/Salı gecesi: Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın isti'fâsından dolayı Sadâretten azli.

(İsti'fânın sebebi, aşağıda bu senenin «11 Temmuz» fıkrasında göreceğimiz Mısır buhrânına karşı asker sevki meselesinden dolayı pâdişahla ihtilâfa düşmüş olmasıdır. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay 10 gün=70 gündür. Abdurrahman Paşa merhum isti'fâ etmiş olduğu halde, halefinin sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «Azledilmiş» gösterilmesi belki de Sultan Hamid'in isti'fâya kızmış veyâhut belli etmemek istemiş olmasındandır. Sadâretinden sonra bâzı valiliklerde bulunmuş olan Abdurrahman Paşa 1895=1313 senesi 7 Teşrinisâni=19 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü Adliye nezâretine tâyin edilmiş ve ikinci meşrutiyetin ilânından sonra 1908=1326 senesi 1/2 Ağustos=3/4 Receb Cumâdâ-l-ûlâ Cumartesi/Pazar gecesi yapılan kabine tâdilâtında Meclis-i-Vükelâ'ya me'mur oluncaya kadar 12 sene, 8 ay, 25 gün Adliye nâzırı kalarak bu müesseseyi daha sonraki devirlerde bile takdirlerle anılacak bir hâle getirmiştir. Sadâretinin bidâyetinde Sultan Hamid'in irâdesiyle maaşına yapılan zammı bile meşrûiyyetine rağmen reddedecek kadar iffet ve istikâmet sâhibi olan Abdurrahman Paşa merhum Adliye'de irtikâb ve irtişâ ile mücâdele ettikten başka, hâkimlerin intihâbı ve tercüme-i-halleriyle bizzât meşgul olarak adâlet cihâzımızı ıslâh etmiş ve saraydan yapılan hâkim tâyinlerini reddedecek kadar seciyye kuvvet ve metâneti göstererek Adliye'nin istiklâlini her şeyden üstün tutmuştur. Muhterem dâmâdı Sadettin Arel Beyefendinin izâhına göre Paşa merhum hâkimleri gıyâben tanımakla iktifâ etmeyip Istanbul'a gelenlerin hepsiyle şahsen görüşüp tanışmayı ve meslekî faaliyetleri hakkında notlar almayı usul ittihâz etmiştir).

11 Temmuz 1882=24 Şa'ban 1299, Salı: İngiliz donanmasının İskenderiyye'yi topa tutması ve Mısır meselesi.

(Çılgınlıklarıyla Mısır'ın felâketine sebeb olan hıdiv İsmail Paşa'nın şahsiyyeti için 1866=1283 vukuâtının «28 Mayıs», Hıdivlik ünvânı için gene o senenin «2 Haziran» ve mecnunca israfları için de 1869=1286 vukuâtının «19 Teşrinisâni» ve 1872=1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkralarına bakınız. İsmail Paşa'nın Fransa ile İngiltere'deki istikrâzlarının yekûnu yüz milyon İngiliz lirasını bulunca bu iki devletin tazyiki bir takım mâlî tedbirlerle neticelenmiş, paşanın elindeki Süveyş kanalı eshamını İngiltere almış ve bu suretle Kanal sermâyesinin takriben yarısı İngilizlere geçmiş, Mısır mâliyesine muhtelit kontrol konularak bir İngiliz ve bir Fransız kontrolörü gelip biri Mâliye ve biri de Nâfia nâzırı sıfatıyla kabineye girmiş ve işte bunun üzerine sıkı bir tasarruf siyâsetine girişen kontrolörler tarafından askerî tensikat yapılarak ordu mevcudu on bir bine indirildikten başka iki bin beş yüz zâbit açığa çıkarılmış ve kadroda kalanların da maaşlarında birçok tenkihat yapılmıştır.

Mısır'da çıkan askerî ve millî isyân hareketinin birinci sebebi işte bu iktisâdî meseledir. İkinci sebep de tamamıyla millî ve Mısırlıların tâbiriyle «vatanî» dir. Ordu kadrolarında Türk ve Çerkez zâbitlerin Arap zâbitlere tercih edilmesi yerlilerin millî hislerini rencide ettiği gibi, mâlî kontrol vesilesiyle bütün idâreyi ellerine almış olan İngiliz-Fransız kontrolörlerinin temsil ettiği ecnebî tahakkümüne karşı da dini ve millî bir galeyân başlamıştır. «Vatanîler» denilen milliyetçiler işte bu vaziyetten istifâde etmiş, hükûmete karşı ilk askerî tehdid üzerine kabine isti'fâ etmiş, kontrolörlere yol verilmiş, İngiltere ve Fransa hükûmetleri İskenderiyye'ye birer zırhlı gönderip İsmail Paşa'ya isti'fâ teklif etmişlerse de Paşa dinlememiş ve işte bunun üzerine iki devlet birden Sultan Hamid'e mürâcaat edince İsmail Paşa'dan hoşlanmayan ve hattâ hıdivliği bile ilgaya vesile arayan pâdişah fırsattan istifâde ederek 1879=1296 senesi 25 Haziran=5 Receb Çarşanba günü İsmail Paşa'yı azletmiş ve yerine oğlu Mehmet Tevfik Paşa geçmiştir. Bu değişiklik muhtelit kontrol sisteminin yeniden iş başına gelmesiyle neticelendiği için, meşhur Miralay Ahmed İrâbî Bey'in idâre ettiği millî hareket büsbütün alevlenmiştir. Bâzı menbâlarda bu «İrâbî» ismi «A'râbî/Arabî» şekillerinde yazılırsa da doğru değildir.

Askerî bir hükûmet teşkiliyle ecnebi tahakkümüne nihayet verilmesini isteyen ve:

— Mısır Mısırlılarındır!

düsturuyla ortaya atıldığı için orduyla beraber halkın da efkâr-ı-umumîyyesini temsil eden İrâbî Bey, talepleri kabul edilmediği takdirde hıdivliğin ilgasına da karar vermiştir. Sultan Hamid'in bu millî hareketten hoşlanması İşte bundan dolayıdır.

Muhtelif vesilelerle hıdivi tazyik ederek Vatanîlerden mürekkep bir kabine teşkil ettiren ve hattâ kendisi de nihayet Harbiye nâzırı sıfatıyla millî kabineye giren İrâbî Bey bir müddet sonra Sultan Hamid tarafından mirilivâlığa terfi edilerek Paşa ünvânını aldıktan başka birinci rütbeden bir Mecidî nişaniyle de taltif edilmiştir.

İrâbî Paşa'nın ilk icrâatı ordunun takviyesiyle Mısır idâresindeki ecnebî me'murların hepsine yol vermiş olmasında gösterilir. İskenderiyye önlerine Fransız ve İngiliz filolarının gelmesi işte bunun üzerinedir. Fakat bir taraftan da şiddetli bir İngiliz-Fransız rekabeti vardır. İngiltere'nin maksadı, Hindistan'ın en kısa yolu olan Süveyş kanalından Fransa'yı uzaklaştırmak ve bu hayatî yola tek başına hâkim olmak üzere Mısır'a yerleşmektir; onun için Fransızların müşterek askerî hareket teklifini reddetmiştir. Fakat Fransa da İngiltere'yi yalnız bırakmak istemediği için, Istanbul'da bir Düvel-i-Muazzama konferansı toplanmasını te'min etmiş ve bu konferans Türkiye'nin üç ay müddetle asker gönderip âsâyişi te'min ve statükoyu

iâde etmesini istemiştir. Tabiî bu suretle Türk ordusu ecnebi tahakkümüne karşı ayaklanmış mümtâz bir eyaletinin millî hareketini yabancılar hesabına bastırdıktan sonra statükoyu iâde edecek, yâni memleketin idâresini gene Fransız-İngiliz mürakâbesine terkedip dönecek demektir. Sultan Hamid İşte bundan dolayı asker sevkini kabul etmemiş ve hattâ İngilizlerin müşterek sevkiyât teklifine de yanaşmamıştır. Bâzı menbâlarda pâdişah bundan dolayı tenkid edilir ve İngiltere'yi kendi başına harekette serbest bırakmış gösterilir; fakat bu mülâhaza doğru değildir. Çünkü Hindistan'ın en kısa yolu olan Süveyş kanalının açıldığı günden itibaren her hangi bir vesile ve fırsattan bilistifâde Mısır'ın işgâli İngiliz siyâsetinin en mühim hedefidir; muvakkat bir müddetle Türk askeri gönderilerek Mısır kan ve ateş içinde bırakılıp âsâyiş te'min edildikten sonra, İngiltere her halde o büyük hedefinden vazgeçecek değildir.

Netice olarak o zamanki telâkkiye göre İslâm askerî Hıristiyan tahakkümünü istemeyen Müslümanları kırmış ve gözlerini Mısır vukuâtına dikmiş olan Âlem-i İslâma karşı Emîr-ül-Mü'minin garp müstemlekecileri nâmına kendi mağdur tebeasının kanını dökmüş olmak gibi çirkin bir vaziyette kalmış olacaktır. Mısır'a asker sevkedip işgâl altına almak, dâimî surette orada kalmak ve bir daha İngiltere'yi yaklaştırmamak imkânı olmadıktan sonra, bütün İslâm efkâr-ı-umumîyyesini rencide edecek kanlı ve haksız bir mâcerâya atılmakta mânâ nedir? İngiliz diplomasisinin kendi işgâl hareketini mâzur göstermek için Türkiye'den asker istenildiği halde gönderilmemiş ve bu suretle Sultan Hamid'in İngiltere'yi kendi başına hareket mecburiyetinde bırakmış olduğundan bahsetmesi pek tabiî bir propaganda mugalâtasıdır.

O sırada İngiltere ile Fransa'nın bir taraftan da Mısır hükûmetini tehdid ederek Mahmud Paşa riyâsetindeki millî hükûmetin ıskatını istemeleri halkın tekrar ayaklanılmasına sebeb olmuş ve Hıdivin azlettiği Mahmud Paşa'nın yerine de İrâbî Paşa iş başına getirilmiştir. Bu kargaşalıkta can kaygısına düşen Avrupalların evlerine kapandıklarından bahsedilir. Meşhur İskenderiyye vak'ası işte bu vaziyettedir. Artık zabtedilmez bir hâle gelen yerli halk 11 Haziran=24 Receb Pazar günü şehirdeki Avrupalılara taarruz etmiş, evler yağma edilmiş, birçok kimseler öldürülmüş ve hattâ İngiliz, İtalyan, Rus ve Yunan konsoloslarıyla ileri gelen ecnebilerden birçokları yaralanmıştır.

Bu vaziyette artık harbin önüne geçilemeyeceğini anlayan İrâbî Paşa İskenderiyye'nin etrâfını tahkime başladığı için İngiltere hükûmeti 24 saatlik bir ültimatom vererek tahkimâtın tâtilini istemiş ve işte bu ültimatomun cevapsız kalması üzerine İngiliz amirali Seymour bu sabah saat yediden bir buçuğa kadar tam altı buçuk saat İskenderiyye'yi topa tuttuktan sonra daha fazla mukâvemet edemeyen istihkâmlara beyaz bayrak çekildiği için limana iki zırhlı girmiş, İrâbî Paşa ordusunu şehirden çekmiş ve nihayet ertesi güne tesâdüf eden 12 Temmuz=25 Şa'ban Çarşanba günü İngilizler karaya asker çıkarmaya başlamılşlardır. İçerilere çekilen İrâbî Paşa'nın millî ordusuyla Sir Garnet Wolseley kumandasındaki İngiliz ordusu arasındaki büyük muhârebe 12 Eylül=28 Şevvâl Salı günü «Tell-ül-Kebir»de olmuş, Mısır kuvvetleri yirmi dakikada bozulmuş, İrâbî Paşa kaçmış ve işte bunun üzerine 15 Eylül=2 Zülka'de Cuma günü İngiliz ordusu Kahire'ye girip hıdiv Tevfik Paşa'nın önünde bir geçit resmî yapmıştır.

Bir müddet sonra Kahire'de yakalanan İrâbî Paşa'yı İngilizler Seylân adasına nefyetmişlerdir. İşte bu suretle İngiliz işgâline düşen Mısır hıdivliği üzerindeki Osmanlı «Hâkimiyyet-i-Âliye»siyle Mısır vergisi ibka edilmiş ve İrâbî Paşa'nın ilga etmek istediği Hıdivlik kurtulmuşsa da, bu tâli'siz memleket hakikatte artık bir İngiliz müstemlekesi hâline gelmiştir).

12 Temmuz 1882=25 Şa'ban 1299, Çarşanba: Said Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla üçüncü sadâreti.

(Hatt-ı-Hümâyûn'daki «24 Şa'ban» tarihî için Beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» Cedvelinde 259 numaraya bakınız).

1882=1300

30 Teşrinisâni/1 Kânunuevvel 1882=19/20 Muharrem 1300, Perşenbe/Cuma gecesi: Said Paşa'nın azliyle Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi Müşir Deli-Fuad, Kütahyalı Âkif ve Dağıstanlı-Mehmet Paşalarla beraber pâdişahı hal'etmek istediği hakkındaki isnattır. Sadâret müddeti yukarıki senenin 12 Temmuz=25 Şa'ban Çarşanba gününden itibaren 4 ay, 20 gündür. Gün tarihindeki ihtilâf için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 259 numaraya bakınız).

2/3 Kânunuevvel 1882=21/22 Muharrem 1882, Cumartesi/Pazar gecesi: Ahmed Vefik Paşa'nın azli ve ertesi gün Said Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren yalnız iki gün sadarette bulunan Ahmed Vefik Paşa'nın derhâl azline sebeb, Şeyh-ül-İslâm Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi'yi Medis-i-Vükelâ'ya gelmekten men'etmesi ve pâdişahın haberi olmadan bir takımın değişiklikler yapmaya kalkışmasıdır. Said Paşa bu sefer «Sadr-ı-a'zam» ünvânıyla tâyin edilmiştir).

1884=1301

6/7 Mayıs 1884=10/11 Receb 1301, Salı/Çarşanba gecesi, Ezânî saat 6,30=Zevâlî 1,42: Midhat ve Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşaların Tâif zindanında boğularak öldürülmeleri.

(Paşaların ihtiyâten içerden kilitledikleri kapılar kırılarak Midhat Paşa'nın odasına iki zâbitle bir çavuş ve altı nefer, Dâmad-Mahmud Paşa'nın odasına da iki zâbitle iki çavuş ve yedi nefer saldırmış, hiç bir mukâvemet göstermediğinden bahsedilen Midhat Paşa'yı Edirneli Berber İsmail isminde bir nefer eliyle boğup kolayca işini bitirmişse de güçlü-kuvvetli bir zât olan Dâmad-Mahmud Paşa kaatillerini bir hayli uğraştırmış ve nihayet boynuna bir yağlı ip atılarak kârı itmâm edilmiştir. O gece derhâl kışla hastahanesinin yanındaki «mağsel»e nakledilen cenâzeler gün doğmadan evvel kale duvarı hâricindeki metrûk kabristana götürülüp gömülmüş, ilkönce üzerlerine birer taş dikilmişse de bir müddet sonra Hicaz valisi olan Ahmed Râtib Paşa'nın emriyle bu mezarlar tamamıyla belirsiz bir hâle getirilmiştir. Sonraları Midhat Paşa'ya izâfe edilmiş mezarlar şüphelidir. Bu münâsebetle yazılan tıbbî raporlarda Midhat Paşa biraz evvel geçirdiği şirpençeden hâsıl olan za'f-ı-umumî ile hıyarcıktan ve Dâmad-Mahmud Paşa da «Hummây-ı-tifoidi»den ayrı ayrı tarihlerde ölmüş gibi gösterilmiştir.

Yukarda 1881=1298 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Yıldız fevkalâde mahkemesinin 29 Haziran=1 Şa'ban Çarşanba günü vermiş olduğu idâm hükmü Sultan Hamid tarafından müebbed küreğe tahvil edilmiş olduğu halde, o hüküm tarihinden tam 2 sene, 10 ay, 7 gün sonra işlenen bu şenî cinâyet İkinci Abdülhâmid devrinin en kara lekesidir. Fakat acaba bu leke doğrudan doğruya pâdişaha mı, yoksa devrine ve adamlarına mı âittir?

İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl'in Yıldız evrâkı içinde bulup «Son Sadr-ı-a'zamları»nın 392 nci sahifesinde suretini neşrettiği bir telgraf müsveddesi iyi tedkik edilmediği takdirde Sultan

Hamid'in aleyhine bir vesika sayılabilir. Hicaz vali ve kumandanı Osman Paşa'ya hitâben yazılan bu telgrafta Midhat ve Mahmud Paşalar İngilizler tarafından kaçırılmaya teşebbüs edildiği takdirde vurulmaları emredilmektedir. Telgrafın altındaki Rûmî 25 Şubat 1299 tarihî Milâdî ve Hicrî takvimlerde 1883=1300 senesi 9 Mart=29 Rebî'ül-âhir Cuma gününe müsâdiftir. Bu hesaba göre o telgraf Tâif cinâyetinden tam 1 sene, 1 ay, 29 gün evvel yazılmış demektir ve zâten paşaların zindanda boğulmaları için değil, kaçmaya teşebbüs ettikleri takdirde vurulmaları için yazılmıştır; işte bundan dolayı Tâif fâciasının o telgrafla hiç bir alâkası yoktur. Buna mukâbil, pâdişahın cinâyetten haberdâr olmadığını gösteren bir iki vesika da vardır. Sadr-ı-a'zam Said Paşa «Hâtırât»ının birinci cildinin 154 üncü sahifesinde şu fıkraya tesâdüf edilir.

«Üç yüz bir senesi Recebinin on dördüncü günü Mâbeyn Baş-kitâbetinden bir tezkire-i husûsiyye alındı. Meâlinde Midhat Paşa'nın irtihâli şâyi'olduğundan tahkikat icrâsı lüzumu beyân olunuyordu. Müşârünileyhin 25 Nisan sene 300 [Rumî] tarihinde vefât ettiğine dâir Hicaz vilâyetinden Dâhiliyye Nezâretine gelen telgraf Nezâret-i müşârünileyhâdan bâ-tezkire gönderilmeğle arzolundu».

Eğer Sultan Hamid Tâif fâciasının mürettibi olsaydı, her halde vak'anın vukuundan üç gün sonra Sadr-ı-a'zama bir «Tezkire-i husûsiyye» yazdırıp «Tahkikat icrâsı»nı emretmemesi lâzımgelirdi. Efkâr-ı-umumîyyeyi iğfâl için böyle bir tezkire yazılmış olması da kabil değildir. Çünkü bu tezkire o zaman mahrem tutulmuş ve yalnız Hicaz valisinin telgrafı neşredilmiştir. Hattâ pâdişah paşaların ölümüne inanmayıp kaçtıklarına hükmettiği için Hicaz vilâyetine de ayrıca bir telgraf çektirmiştir; Midhat Paşa hâtırâtının «Tabsıra-i ibret» ismindeki birinci cildinin 320 nci sahifesinde ve Ali Haydar Midhat Bey'in ilâve etmiş olduğu «Midhat ve Dâmad-Mahmud Paşaların sûret-i şehâdetleri» faslında Mâbeyn'in bu telgrafı şöyle kaydedilmektedir.

«Bunlar kaçmıştır. Eğer vefât etmişler ise ne suretle hasta olmuşlardır ve hastalıkları ne ise me'murlar, hekimler ve ağaları tarafından bir mazbata tanzim olunarak mühürlensün ve Mâbeyn'e gönderülsün».

Her halde kendi emriyle işlenmiş bir cinâyet hakkında bir pâdişahın akIını kaybetmedikçe bir taraftan Sadârete, bir taraftan vilâyete bu gibi tahkikat emirleri vermemesi lâzımgelir. O zaman efkâr-ı-umumîyyeden gizli tutulmuş olan bu resmî vesikaların müstakbel müverrihleri iğfâl etmek üzere uydurulmuş olmak ihtimâli de akla sığacak şeylerden değildir. Zâten Sultan Hamid bu cinâyetle hiç bir alâkası olmadığını muhtelif kimselere ve hattâ Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat Bey'e de mükerreren söylemiştir. Bir gün ziyâretine gittiğim Abdülhak Hâmid bana biraz evvel yanından ayrılan Ali Haydar Midhat Bey'in Tâif fâciasından bahs açarak babasının felâketinde Sultan Hamid'in «Hiç bir dahli olmadığına kaani' olduğunu» söylediğinden bahsetmişti. Hamid'in bu sözünden bir kaç sene sonra Ali Haydar Midhat Bey'in «Hatıralarım» ismindeki eseri çıktı; ikinci meşrûtiyette iki defa Sultan Hamid'in huzûruna kabul edildiğini söyleyen müellif, 197 nci sahifesinde ilk mülâkatından bahsederken pâdişahın kendisine:

— Allâh düşmanların gözünü kör etsin. Babamın felâketine sebeb olanlar hep onlardır.

dediğinden ve 215 inci sahifede ikinci mülâkatından bahsederken de:

— Babanıza karşı takdirlerimi tekrar ederim. Şurasını unutmayınız ki felâketine sebeb olan ben değilim, düşmanlarıdır!

diye nefsini tekrar tebriye ettiğinden bahsetmekte, fakat Abdülhak Hâmid'e söylediği sözün tamamıyla aksine olarak bu te'minâta inanmadığını söylemektedir. Ali Haydar Midhat Bey'in şifâhi ve tahrirî ifâdeleri arasındaki tenâkuzu izah etmek kolay değildir. Yalnız şurası muhakkaktır ki, Tâif fâciasından Sultan Hamid'i mes'ul bildiği takdirde, babasının kaatiliyle görüşmemesi ve bilhassa pâdişahın lehine İngiltere'de propaganda yapmak vazifesini kabul etmemesi lâzımgelirdi. Biraz sonra Sultan Hamid tahtından indirilmiş olduğu için Ali Haydar Midhat Bey'in öyle bir propagandadan vareste kalmış olması kendisini mâzur gösterecek bir vaziyet değildir.

Her halde kan dökmekten ne kadar müctenib olduğunu 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisinde etrafıyla gördüğümüz Sultan Abdülhamid'in Tâif cinâyetinden ceff-el-kalem mes'ul gösterilivermesi doğru değildir. Bu mesele bütün resmî vesikaları neşredilmek suretiyle ayrıca tedkik edilecek çok mühim bir mevzû demektir.

Eğer bu müthiş fâcia Sultan Hanıid'in emriyle olmamışsa, müsebbiplerinin tecziye edilmemiş olması da pâdişahın tarihî bir günâhı sayılabilir. Cânileri cezasız bırakmak, cinâyeti hoş görmek gibi bir şeydir.

Ahmed Şefik Midhat Paşa 1238=1822 senesi Safer=Teşrinievvel/Teşrinisâni ayında dünyâya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabıyla 62 yaşının içinde ölmüş demektir.

Bundan evvel de nıuhtelif vesilelerle söylediğimiz gibi çok müdebbir, muktedir ve zeki bir vali olmakla beraber, iyi bir siyâset ve devlet adamı değildir. Bunu bizzât kendisi de bir kaç vesîleyle i'tirâf etmiştir. Bu vaziyetinin sebebi, bir taraftan kültürünün kifâyetsizliğinde, bir taraftan da mizâcında aranmalıdır. Midhat Paşa'nın Garp kültürü yoktur; Şark kültürü de çok zayıftır; hattâ yazılarında bâzı fâhiş lisan hatâlarına bile tesâdüf edilir. Meselâ hâtırâtının birinci cildinin 196 ncı sahifesinde «Yekdiğerini tâkib eden» yâhut «Teâkub eden» yerine «Yekdiğerini teâkub eden» demesi ve bunu aynı cildin muhtelif yerlerinde tekrar etmesi hem Arapçasının çok zayıf olduğunu, hem «Teâkub» kelimesinin hakiki mânâsına vakıf olmadığını gösterir! Gene birinci cildinin 200 üncü sahifesindeki «Bitirilmesini ısrâr etmiş» sözünün doğrusu da «Bitirilmesinde ısrâr etmiş» olacaktır! Aynı cildin 350 nci ve 353 üncü sahifesindeki mektuplarının:

— Ulüvv-ül-himem azizim efendim!

şeklindeki elkâbında da fâhiş bir lisan hatâsı vardır. Midhat Paşa «Ulüvv-ül-himem» terkibini «Âlî-himem» mânâsına gelir zannetmiştir. Bu gibi misâller daha pek çok sayılabilir.

Her halde Tâif mağdurunun şahsiyyeti efkâr-ı-umumîyyeye bir agrandisman şeklinde aksetmiştir. Bunun böyle olmasında paşanın meşrûtiyetçiliğinden ziyâde çadır altında icrây-ı-adâlet eden Yıldız fevkalâde mahkemesinin garâbetiyle Tâif zindanında başına geçirilen şehâdet hâlesi âmil olmuştur. Midhat Paşa'nın şahsiyyetiyle siyasi hayatı ve muhtelif rolleriyle sadâretleri için yukarda 1872=1289 vukuâtının «31/31 Temmuz» fıkrasıyla 1876=1293 vukuâtının «10, 12 ve 30 Mayıs», «4 ve 8 Haziran», «31 Ağustos», «19 ve 23 Kânunuevvel», 1877=1294 vukuâtının «18 Kânunusâni», «5 Şubat» ve nihayet 1881=1293 vukuâtının da «27 Haziran» fıkralarına bakınız).

28 Haziran 1884=4 Ramazan 1301, Cumartesi: Hacı-Ârif Bey'in ölümü.

(Türk musıkisinde bir «Neo-classique=Yeni-klâsik» devri açan ve bütün musıki tarihimizin en büyük bestekarlarından olan Hacı-Ârif Bey 1274=1831-1832 tarihinde Eyüpde dünyâya gelmiş olduğuna göre 52-53 yaşlarında ölmüş demektir. Ölüm sebebi kalb hastalığıdır.

Mahkeme-i-Şer'iyye baş-kâtiplerinden Bekir Efendi'nin oğlu olan Ârif Bey daha ilk mektepte iken fevkalâde isti'dâdından dolayı bestekâr Eyyübi-Mehmet Bey'in delâletiyle büyük Dede-efendi'ye takdim edilip devrin en büyük musıkişinâsından ders almaya muvaffak olmuş ve dini musıkiyi de meşhur Zekâî-Dede'den öğrenmiştir.

Sesinin fevkalâde güzelliğinden dolayı Sultan Mecid devrinde saraya alınan Ârif Bey daha yirmisine basmadan «Müsâhib-i-Şehriyârî» pâyesini almış, musıki dersIeri verdiği saray câriyeleriyle bir takım aşk macerâları geçirmiş, Sultan Aziz devrinde «Reis-i Fasl-ı-Hümâyûn» ve «Ser-hânende» olmuş, bu iki pâdişah devrindeki aşk mâcerâlarından dolayı iki kere me'muriyyetle saraydan çıkarıldıktan sonra Sultan Hamid'in cülûsunda Kolağası rütbesiyle Muzıka-i-Hümâyun muallimliğine tâyin edilmiş ve işte bu son vazifesindeyken ölmüştür.

Taş-basmasıyla «Mecmûa-i-Arifi» isminde 600 sahifelik bir güfte mecmûası neşreden Hacı-Ârif Bey binden fazla şarkı ile birçok dini eserler bestelemiştir. Bu gün elde 37 makamdan 242 şarkısıyla 7 dini eseri ve bir de Nihâvend bestesi kalmıştır. Mütebâkisinin kaybolması musıkimiz için çok büyük bir ziyandır. Hicazkâr-ı-Kürdî makamıyla Müsemmen usulünü Hacı-Ârif Bey icâd etmiştir. Bu büyük adam musıki, tarihimizde açtığı yeni çığır ve yaptığı büyük te'sir itibarıyla bütün klâsik devrimizde en mühim şahsiyyet sayılır. Sultan Mecid'den Sultan Hamid'e kadar üç pâdişahın kendisini himâye etmesi ve hattâ birçok vaziyetlerde nazını çekmesi işte bundandır. Hacı-Ârif Bey'in oğlu olan viyolonselist Cemil Bey de babası gibi Muzıka-i-Hümâyun'da bulunmuştur).

1885=1302

18 Eylül 1885=8 Zülhicce 1302, Cuma: Rumeli-i-Şarkî vilâyet'inin Bulgaristanla birleşmesi.

(Berlin kongresinde Türkiye'ye tâbi'bir prenslikle «Rumeli-i-Şarkî» isminde mümtâz bir vilâyete ayrılan Bulgaristan için yukarda 1878=1295 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasındaki 2 nci bende bakınız. Şimaldeki Bulgaristan prensliğine 1879=1296 tarihinde prens Alexandre de Battenberg seçilmiş ve cenuptaki Rumeli-i-Şarkî vilâyetine de ilkönce Aleko Bogoridi/Vogorides isminde bir Rum vali tâyin edildikten sonra Rusya'nın tavsiyesiyle Osmanlıların «Gavril Paşa» dedikleri Gabriel Krestowitch isminde bir Bulgar tâyin olunmuştur. Bulgar milliyetçilerinin yalnız Türkiye'yi değil Bulgaristan'ın teşekkülünde âmil olan Rusya'yı da hiçe sayarak vilâyetle prensliğin tevhidine kalkışmaları işte bu Gavril Paşa zamanındadır.

Bu Osmanlı valisi bir alay milis askeriyle bu gün makamından alınıp bir köyde hapsedilmiş ve işte bunun üzerine iki Bulgaristan'ın birleştiği ilân edilmiştir. Bu hareket esnâsında Bâb-ı-Âlî'nin müdâhale ihtimâline karşı Bulgar kuvvetleri hududa yığılmış olduğu için, Sırp kralı Milan fırsattan istifâde ederek Bulgaristan'a harb ilân edip Sofya'ya doğru yürümüşse de Slivnitsa muhârebesinde Bulgarlar galip geldikleri için Avusturya'nın tavassutuyla 1886=1303 senesi 3 Mart=27 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Bükreş'de bir Sırp-Bulgar sulhü imzâlanmış ve işte bu muvaffakıyet Bulgaristan'ın siyasî vaziyetini biraz takviye etmiştir.

Bu vukuât esnâsında Istanbul'da iki nokta-i-nazar çarpışmıştır. Sadr-ı-a'zam Said Paşa'nın Bulgar-Sırp ihtilâfından istifâde için bir askerî müdâhale fikrinde bulunmasına mukâbil, rakîbi Kıbrıslı-Kâmil Paşa meselenin siyâseten halline taraftârdır. Pâdişah da bu nokta-i-nazarı tervic ettiği için nihayet Bulgarlarla 1886=1303 senesi 24 Mart=18 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü bir i'tilâf akdedilerek «Rumeli-i-Şarkî» vilâyeti ibka edilmekle beraber bu vilâyetin valiliğine şahsen Bulgaristan prensi, Alexandre tâyin edilmiş, vilâyetin Türkiye'ye vermekle mükellef olduğu vergi ibka olunmuş ve prensin valiliğine mukâbil askerlikçe fevkalâde ehemmiyeti olan Rouptchos=Rupçoz ve Kırcalı/Kırcaali nâhiyeleri Türkiye'ye terkedilip Edirne vilâyetine ilhak edilmiştir. O vaziyette bu netice mühim bir siyasî muvaffakıyyet sayılabilir).

24/25 Eylül 1885=14/15 Zülhicce 1302, Perşenbe/Cuma gecesi: Said Paşa'nın azli ve ertesi gün Evkaf nâzırı Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Rumeli-i-Şarkî hâdisesidir. Sadâret müddeti 1882=1300 senesi 3 Kânunuevvel=22 Muharrem Pazar gününden itibaren 2 sene, 1 ay, 23 gündür; gün tarihindeki ihtilâf için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 261 nuınaraya bakınız).

1888=1306

2 Kânunuevvel 1888=28 Rebî'ül-evvel 1306, Pazar: Nâmık Kemâl'in ölümü.

(Asıl ismi «Mehmet Kemâl» ve bir şiir mahlası da «Nâmık»dır. Bu mahlası sonradan Müşir olan Bursalı şâir Eşref Paşa takmıştır. Mutasarrıflıkla bulunduğu Sakız'da on gün süren bir «Hunâk-ı-sadr=Angine de poitrine» hastalığından ve diğer bir rivâyete göre de «Zât-ür-rie=Pneumonie»den ölen Nâmık Kemâl 1840=1256 senesi 21 Kânunuevvel=26 Şevvâl Pazartesi günü Tekirdağ'da dünyâya gelmiş olduğuna göre 17 sene, 11 ay, 12 gün yaşadıktan sonra ve 48 yaşını ikmâl etmeden 18 gün evvel vefât etmiş demektir.

Nâmık Kemâl'in mâlûm olan nesebi beş batın tutmaktadır. Babası Mustafa Âsım Bey, dedesi Şemsüddin Bey, dedesinin babası Dâmad-Ahmed Râtib Paşa, dedesinin dedesi Topal-Osman Paşa ve cedd-i-a'lâsı da Konyalı Bekir Ağa'dır; bunlardan Mustafa Âsım Bey ikinci Abdülhamid devrinde Müneccim-başı, Şemsüddin Bey Üçüncü Selim devrinde Kapucular-kethudâsı ve Baş-Emîrâhur, Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın kocası olan Dâmad-Ahmed Râtib Paşa Birinci Mahmud devrinde Kapdan-ı-Deryâ ve Topal-Osman Paşa da gene Birinci Mahmud devrinde Sadr-ı-a'zam olmuştur. Ahmed Râtib Paşa için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 130 ve babası Osman Paşa için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 142 numaralara bakınız.

Naımk Kemâl'in oğlu Ali Ekrem'den işittiğime göre Topal-Osman Paşa'nın babası Konyalı Bekir Ağa Mora'ya gidip arâzi aldığı için âilesine Moralı denilmişse de doğru değildir. Kemâl'in annesi Zehrâ Hanım Mütesellimliklerle Mutasarrıflıklarda bulunmuş olan Koniçeli Abdüllatif Paşa'nın kızıdır. Nâmık Kemâl işte bu Abdüllatif Paşa'nın Tekirdağ mütesellimliği zamanında dünyâya gelmiştir. Zehra Hanım oğlunun küçüklüğünde ölmüş olduğu için, iki yaşından itibaren Nâmık Kemâl'e anne-annesi Mahdûme Hanım analık etmiştir. Bir an evvel «Mürüvvet görmek» isteyen Abdüllatif Paşa ile Mahdûme Hanım, Mehmet Kemâl'i henüz 16 yaşındayken Sofya'da evlendirmişlerdir. Aldıkları kız, Sofya kadısının kızı Nesîme Hanım'dır. Me'muriyet hayatı Gümrük kâtipliği ile başlayan Nâmık Kemâl Bâb-ı-Âlî Terceme kaleminde, mutasarrıflıklarda ve Şûrây-ı-Devlet âzâlığında bulunmuştur.

Mutasarrıflıkları Gelibolu, Midilli, Rodos ve Sakız'dadır; rütbesi Bâlâ'dır. Avrupa'ya firârıyla Magosa'ya nefyi Sultan Aziz devrindedir. 1867=1283 vukuâtının «24 Mart» fıkrasına bakınız. 1873=1290 senesi 10 Nisan=11 Safer Perşenbe günü çıkan bir ferman üzerine Magosa'ya nefyinin sebebi, «İbret» gazetesindeki şiddetli yazılarıyla «Vatan yâhut Silistre» piyesinin temsilindeki coşkun tezâhürlerdir. Beşinci Murad'ın cülûsu üzerine derhâl afvedilip Istanbul'a gelmiş olduğuna göre, Magosa'daki kale-bendliği 3 sene, 2 ay kadar sürmüş demektir. Sultan Hamid zamanında bir jurnal yüzünden Midilli'de «İkamete me'mur» olmuşsa da elli altın aylık tahsis edilmiş ve bir müddet sonra da Midilli mutasarrıfı olmuştur. Öldüğü zaman Bolayır'a defnedilmesini Ebuzziyâ-Tevfik Bey'e söylemiş olduğu için, ilkönce Sakız'da defnedilmiş olduğu halde vasiyetinin pâdişaha arzı üzerine Sultan Hamid kadirşinâslık göstererek cenâzesini Sakız'dan Bolayır'a naklettirip Şehzâde Süleyman Paşa türbesi civârına defnettirmiş ve masârifini Hazîne-i-Hassâ'dan tesviye ettirerek zarif bir parmaklık içinde ve mermer lâhid şeklinde güzel bir mezar yaptırmıştır; baş tarafındaki kitâbe şöyledir.

LİLLAH-İL-FATİHA
NAMIK KEMAL BEY MERHUMUN
KABRİDİR

Rahmetli Rızâ Nur'un Mısır'da neşrettiği «Türk Bilik rövüsü»nün Nâmık Kemâl'e hasrettiği 6 ncı cildinin 566 ncı sahifesinde bu kitâbenin yalnız «Kemâl Bey merhumun kabridir» şeklinde olduğundan bahsedilerek:

«Kemâl Bey kim? Hiç olmazsa şunu Nâmık Kemâl yazaydılar!»

denilmekteyse de doğru değildir. Kitâbede «Nâmık» mahlası da vardır. Şiir ve Fikir düşmanı denilen Sultan Hamid'in gösterdiği kadirşinâslığı ondan sonrakiler gösteremedikleri için bu zarif mezarın bugün perişan bir hâle geldiğinden bahsedilir. Nâmık Kemâl'in ölümü üzerine oğlu Ali Ekrem Bey'le de alâkadâr olan Sultan Hamid onu Mâbeyn kâtipliğine almış ve bir müddet sonra da Kudüs müstakil mutasarrıflığına tâyin etmiştir).

1891=1308

1 Nisan 1891=21 Şa'ban 1308, Çarşanba: Ahmed Vefik Paşa'nın ölümü.

(Takvîm-i-Vakayi'nin «23 Şa'ban 1308 ve 2 Nisân-ı Efrencî 1891» tarihli nüshasında «Dünkü gün» vefât etmiş olduğundan bahsedildiğine göre, Hicrî tarihte bir günlük bir «Rü'yet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. Rumeli-Hisarı'ndaki evinde kalb hastalığından ölmüş olan Ahmed Vefik Paşa 1823=1238 senesi 3 Temmuz=23 Şevvâl Perşenbe günü Istanbul'da dünyâya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabıyla tam 67 sene, 8 ay, 29 gün yaşayıp 68 yaşının içinde ölmüş demektir. Takvîm-i-Vakayi'nin ifâdesine göre öldüğü gün Rumeli-Hisarı mezarlığına defnedilmiştir.

Siyasî tarihimizde olduğu kadar ilim, edebiyat ve bilhassa millî kültür tarihlerimizde de mühim bir mevki sâhibi olan Ahmed Vefik Paşa merhum Koca-Reşid Paşa'nın yetiştirmelerindendir. İlk tahsilini Istanbul'da gördükten sünra, babası Ruhüddin Mehmed Efendi'nin Paris sefâreti baş-kâtipliği ve maslahatgüzârlığı zamanlarında «Saint-Louis» lisesine devâm ederek çok mükemmel bildiği Fransızcayı daha çocukken Paris'te öğrenmeye başlamıştır. Gerek siyasi, gerek edebî şahsiyyetlerini Şark kültüründen ziyâde Garp kültürüne medyundur. Muhtelif sefirlikleri, valilikleri, nâzırlıkları, ilk Meclis-i-Meb'ûsân reisliği ve iki defa da sadâreti vardır. Meclis reisliği için 1877=1294 vukuâtının «19 Mart» fıkrasına ve

sadâretleri için de 1878=1295 vukuâtının «4 Şubat» ve 1882=1300 vukuâtının «30 Teşrinisâni/1 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. İlk sadâretine müsâdif olan Ayastefanos muâhedesi akdedilirken birçok mühim meselelerde ve meselâ donanmanın kurtarılmasında Gran-dük Nicolas'yı iknâ ederek memlekete unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur. 1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasına bakınız.

Dünyaya ehemmiyet vermez, doğruyu söylemekten çekinmez ve kendinden başka hiç kimseye benzemez bir deryâ-dil olduğu için, bilhassa son yıllarını ma'zuliyyetle geçirmiş, kendisini çekemiyenler arasında «Deli» diye şöhret bulmuş ve bu nâmûslu deli devletin en mühim makamlarına kadar çıktığı halde âilesine bir yığın borçtan başka bir şey bırakmamıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın te'lif ve terceme eserleri büyük bir yekûn tutmaktadır. «Lehce-i Osmânî» ismindeki lûgatiyle «Fezleke-i Tarih-i Osmânî, ismindeki mektep kitabı ve Ebu-l-Gazi Bahadır-Han'dan naklettiği «Evşâl-i Şecere-i Türkî» gibi dile ve tarihe âid eserlerinin yanında Fenelon'dan, Hugo'dan, Voltaire ve Moliere'den tercümeleri de vardır. Bilhassa Moliere'in 17 piyesini büyük bir muvaffakıyetle Türkçeye naklettiği için «Moliere mütercimi» diye anılır. Vefik Paşa'nın dedesi Yahya Nâci Efendi mühtedî olmakla beraber ırken Türktür. Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 249 numaraya bakınız).

1891=1309

3/4 Eylül=28/29 Muharrem, Perşenbe/Cuma gecesi: Kâmil Paşa'nın azli ve ertesi gün Girit vali vekili ve fırka kumandanı Kabaağaçlı-zâde Ahmed Cevad Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Kâmil Paşa'nın Ser-asker Ali Sâib Paşa ile beraber pâdişahı hal'edeceği hakkında verilen bir jumaldir. Sadâret müddeti 1885=1302 senesi 24/25 Eylül=14/15 Zülhicce Perşenbe/Cuma gecesinden itibaren 5 sene, 11 ay, 9 gündür. Halefi Cevad Paşa Girid'den gelinceye kadar Adliye nâzırı Rızâ Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve sür'atle Istanbul'a gelmesi emredilen yeni Sadr-ı-a'zam da 6 Eylül=1 Safer Pazar günü gelip işe başlamıştır. Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 263 numaraya da bakınız).

1894=1312

10 Temmuz 1894=6 Muharrem 1312, Salı, Ezânî Saat 4,45=Zevâlî 12,27: Büyük Istanbul zelzelesi.

(İstikameti «cenuptan şimale» müteveccih gösterilen bu müthiş zelzele «Tercümân-ı-Hakikat» gazetesinin ertesi günkü nüshasına göre «Bir dakika kadar» sürmüşse de pek çok tahribât ve telefâta sebeb olmuştur. Birçok câmiler, minâreler, medreseler, mektepler, karakollar, rıhtımlar, resmî binâlar, hanlar, dükkânlar, evler ve duvarlar yıkılmış, bir takım binâlar da yıkılacak hâle geldiği için kazâya mâni' olmak üzere hükûmet tarafından yıktırılmıştır. Ölenlerin çoğu, yıkılan binâlardan çıkamayanlardır. Meselâ Saraçhane-başı'nda bir iptidaî mektebinde beş çocuk birden telef olmuştur; sokakta giderken üzerlerine yıkılan duvarların altında can verenler de vardır. Yaralıların yekûnu ölenlerden fazla gösterilir. Bunlar hemen hastahanelere kaldırılıp tedâvi altına alınmış, pâdişah derhâl yâverleriyle Zabtiye nezâretini, Şehremânetini ve Sıhhiyeyi imdad hareketlerine me'mur etmiş ve hemen bir iâne defteri açtırmıştır. 28 Kânunuevvel=29 Cumâda-l-âhire Cuma gününe kadar 5 ay, 19 günde toplanan para miktarı 82,874 Osmanlı altınıdır; bunun mühim bir kısmını Sultan Hamid vermiştir).

1895=1312

8 Haziran 1895=14 Zülhicce 1312, Cumartesi: Cevad Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın beşinci sadâreti.

(Azlin sebebi, aşağıki fıkrada göreceğimiz Ermeni meselesinin şiddetlenmesi üzerine devletlerin müdâhalesini önlemek üzere idarî ıslâhat yapılmasına lüzum gösteren Cevad Paşa'nın Sadâret mârûzatını tetkik için Yıldız sarayında bir hey'et teşkilini ve bu hey'etçe muvâfık görülecek mârûzatın pâdişah tarafından mutlaka tasdikını istiyerek saltanat hukukunu tahdide kalkışmış sayılmasıdır. Sadâret müddeti 1891=1309 senesi 4 Eylül=29 Muharrem Cuma gününden itibaren 3 sene, 9 ay, 4 gündür).

1895=1313

30 Eylül 1895=10 Rebî'ül-âhir 1313, Pazartesi: Istanbul'da ilk «Ermeni patırdısı» ve buna sebeb olan Ermeni meselesi.

(Milâdın On birinci ve Hicretin beşinci asrında Anadolu'nun fethiyle Türkiye devletinin kurulmasından itibaren dilini, dinini, mezhebini ve milliyetini Türk âdaletinin bahşettiği imtiyâzlar sâyesinde muhâfaza eden, Türk ordusunun müdâfaa ettiği topraklarda asırlarca her türlü emniyet ve masuniyet esbâbı içinde ticâret ve zirâatle meşgul olan ve nihayet devlet hizmetlerine de girip Vezâret ve Nezâret mertebelerine kadar yükselmiş siyâset ve idâre adamları yetiştiren Ermeni unsurunun dokuz asırlık muhâfızı olan Türk milletinden altı vilâyet istemesi bilhassa Ayastefanos ve Berlin muâhedelerinden itibaren başlamış bir garîbedir. Osmanlı menbâlarında «Vilâyât-ı-Sitte» denilen bu altı Anadolu vilâyeti eski idare teşkilâtımızdaki Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Ma'mûret-ül-Aziz=Harput ve Sıvas vilâyetleridir. Bu saha, şimdiki idâre teşkilâtımızda Erzurum, Erzincan, Ağrı, Van, Hakkâri, Bitlis, Muş, Siird, Diyarbekir, Mardin, yanlış olarak Elazığ denilen El-Aziz=Ma'mûret-ül-Aziz, Malatya, Bingöl, Sıvas, Amasya ve Tokat vilâyetleriyle Giresun vilâyetinin cenubundaki Şebin-Karahisar havâlisinden mürekkeptir. Bu hesaba göre eski «Vilâyât-ı-Sitte=Altı vilâyet» şimdi on altı buçuk vilâyet demektir. Bütün Şarkî-Anadolu ile Orta-Anadolu'nun bir kısmından mürekkeb olan bu geniş sâha Anadolu kıt'asının üçte birinden fazla ve takriben yarısına yakındır. Hâlbuki Sultan Hamid'in Almanya sefirine söylediği gibi:

— Ermeniler hiç bir yerde ekseriyyet değildir.

Hattâ, bütün bu vilâyetlerde Ermeni unsuru en küçük akalliyet hâlindedir. Fakat Avrupa'nın oralarda himâye edebileceği başlıca Hıristiyan unsur da Ermeni unsurudur! İşte bundan dolayı 1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasında gördüğümüz Ayastefanos muâhedesinin 16 ncı ve aynı senenin «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesinin de 61 inci maddelerinde Bâb-ı-Âlî Anadolu'nun Ermenilerle meskûn vilâyetlerinde «Islâhât» icrâsıyla mükellef tutulmuştur. Avrupa devletleri nazarında Türkiye'de «Islâhât» demek, her hangi bir Hıristiyan unsurunun muhtâriyyetini te'min edecek müesseselerle imtiyâzların mecmûu demektir. Lübnan'da, Sisam'da, Girit'de, Rumeli-i-Şarkî'de, Bulgaristan'da vesâirede yapılan «Islâhât» hep işte bu mâhiyyettedir. Fakat arada iki büyük fark vardır. Meselâ Girit'de, Sisam'da ve Bulgaristan'da Rumlarla Bulgarlara nisbetle Müslümanlar akalliyette bulundukları hâlde, Anadolu'nun her tarafında Türkler boydanboya ekseriyyet hâlindedir; fazla olarak Girit, Bulgaristan vesâire ana-vatan çerçevesi içinde olmadığı halde, «Vilâyât-ı-Sitte» Osmanlı imparatorluğunun temeltaşını teşkil eden Türk ana-yurdunun coğrafî, ırkî ve tarihî bir parçasıdır. Avrupa devletlerinin de, Ermeni komitelerinin de düşünemedikleri veyâhut düşünmek istemedikleri en mühim nokta işte budur ve Sultan Hamid İşte bundan dolayı Alman sefirine:

— Şarkî-Anadolu'yu muhtâriyyete götürecek «Islâhât»ı kabul etmektense ölmeyi tercih ederim!

demiştir. 1878=1295 vukuâtı içindeki «13 Şubat» fıkrasının 3 üncü bendinde gördüğümüz gibi, «93 seferi»nin sonunda Rus orduları Istanbul kapılarına dayandığı zaman patrik Nerses Türk mağlûbiyyetinden istifâde etmek üzere Grandük Nicolas'nun karargâhına gidip Ermeni metâlibini arzetmiş olduğu için Ayastefanos muâhedesine meşhur 16 ncı madde konulmuşsa da, Rus himâyesinde bir Ermeni muhtâriyyetini Akdeniz siyâseti bakımından tehlikeli gören İngiltere gene aynı senenin «4 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Kıbrıs muâhedesini akdederken Bâb-ı-Âlî'ye Şark vilâyetlerinde ıslâhât icrâsını taahhüd ettirmek suretiyle Ermeni meselesinde Rusya'yı yalnız bırakmamak ve İskenderun körfezine doğru muhtemel bir Rus tevessüüne karşı bir Ermeni seddi çekmek siyâsetini tâkib etmiş ve o muâhedeyle Anadolu'yu Ruslara karşı Türklerle beraber müdâfaa etmeyi der-uhde etmiş olduğu halde nihayet Türklere karşı Ermeni metâlibinin en müthiş mümessili kesilmiştir. Fakat buna mukâbil Ayastefanos'la Berlin'de Ermeni dâvâsını benimsemiş olan Rus siyâsetinde mühim bir değişiklik olmuştur. Kendi eserleri olan Romanya ve Bulgaristan gibi yeni Balkan peyklerinin hemen nankörlüğe başlayıp kendisinden yüz çevirdiklerini ve bu suretle kendisi için artık Balkanlar üzerinden Akdeniz'e inmek imkânı kalmadığını gören Rusya, aynı hatâyı Anadolu'da da irtikâb edip günün birinde o taraftan da yolunu kesebilecek bir Ermenistan teşkilini tehlikeli görmeye başlamış ve hattâ Rus Hâriciyye nâzırı prens Lobanow/Lobanof işte bundan dolayı:

— Biz Garp'daki hatâmızı Şark'da da tekrar edemeyeceğimiz için bir Ermeni Bulgaristan'ı istemeyiz!

demekte tereddüd etmemiştir. Zâten o sırada çarlığın Kafkasya'yı Ruslaştırma siyâseti en şiddetli devresindedir. Cenubî-Kafkasya'da ise Anadolu'dan fazla Ermeni vardır ve Rus hükûmetinin en mühim hedeflerinden biri de Ermeni kilisesini, dilini ve kültürünü yıkmaktır. Sultan Hamid'in Şarkî-Anadolu meselesinde muhtâriyyetçi İngiliz politikasına karşı Rus siyâsetine temâyül göstermesi işte bundandır. Bilhassa Muhafazakârların yerine Liberallerin geçmesi ve Türk düşmanlığıyla meşhur Gladstone'un iş başına gelmesi Türkiye için artık İngiltere'yi Rusya'dan beter bir hâle getirmiştir. İngiliz siyâsetinin Ermeni dâvâsına müzâhereti işte bundandır.

Berlin muâhedesinden itibaren bu siyasî inkişâfları büyük bir dikkatle tâkib eden Sultan Hamid o muâhedenin 61 inci maddesindeki «Islâhât» meselesini kâğıt üstünde bırakacak bir hatt-ı-hareket tâkib etmiş, İngiltere umumî bir Avrupa müdâhalesinden korkarak ses çıkarmamış ve Rusya da Ermenilerden yüz çevirdiği için pâdişahın siyâsetinden hoşlanmaya başlamıştır.

Bu siyasî tahavvülden evvel Rusya'da yetişmiş ve hattâ birçokları Rus ordusunda hizmet etmiş olan Ermeni milliyetçileri Türklere olduğu kadar Ruslara da düşman kesilmiş olmakla beraber, Rusya'dan toprak koparmak imkânsız olduğu için gözlerini Şarkî-Anadolu'ya dikmişler ve bu gayelerinde bilhassa İngiliz siyâsetinden meded ummaya başlamışlardır. Bunların kurduğu ilk ihtilâl ocağı, Kafkasyalı Nazarbek ismindeki komitecinin 1886=1303 tarihinde İsviçre'de tesis ettiği «Hınçak=Çan sesi» cemiyetidir. «Vilâyât-ı-Sitte» muhtâriyyetini gaye ittihâz eden bu teşekkül, devletler arasındaki siyâset ihtilâflarından dolayı neticesiz kalacak bir Avrupa müdâhalesinden ziyâde ihtilâl teşkilâtının millî kuvvetine istinat taraftârıdır; ilk teşkilâtını Istanbul, İzmir ve Haleb şehirlerinde kuran Hınçak cemiyeti gaye itibarıyla muhtâriyyetçi olduğu gibi, vâsıta itibarıyla de tedhişçidir. Her tarafta tedhiş

hareketleri yaparak hem devleti zayıf düşürmek, hem hükûmeti Ermeni metâlibinin kabulüne mecbur etmek Hınçak programının en mühim esasıdır.

Bu ilk teşekkülün memnun edemediği unsurlar 1890 da Hınçakçılardan ayrılıp «Troşak=Bayrak» isminde bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyet daha sonra «Taşnakzutyun=Birlik/İttihad» ismini almıştır. Sultan Hamid devrindeki Istanbul, Erzurum, Zeytun, Sasun, Trabzon, Amasya, Merzifon, Tokat, Sıvas, Diyarbekir, Van, Muş, Urfa vesâiredeki Ermeni isyânları hep işte bu komitelerin eseridir. Bu vaziyete göre Ermeni meselesi Türkiye Ermenilerinden değil, Rus-Ermenilerinden çıkmış demektir. Sultan Hamid'in Erzincan'daki Dördüncü ordu müşiri Zeki Paşa vâsıtasıyla ve «Hamidiyye alayları» ismiyle Kürt aşîretlerinden askerî teşkilât vücuda getirmesi işte bu vaziyete karşıdır.

Umumiyetle Rus-Ermenilerinden mürekkeb olan ve Türkiye Ermenilerini iğfâl edip başlarına iş açan komiteciler gayelerine varabilmek için yalnız Türklerin değil, Türkiye Ermenilerinin de hayatını hiçe saymışlardır. Hınçakçılarla Troşakçılar arasındaki program farklarına rağmen kimisi devleti zayıflatmak ve kimisi de Avrupa müdâhalesine yol açmak üzere Ermenileri Türkler ve Türkleri Ermeniler aleyhine ayaklandıracak vak'alar ihdâs edip hükûmeti tenkile mecbur ettikten sonra bu tabiî meşrû tenkil hareketlerini Avrupa'ya hep «Türk mezâlimi» şeklinde göstermişler ve Amerika'ya varıncaya kadar her tarafta şiddetli ve yaygaralı propagandalar yapmışlardır. Hattâ Türk kıyâfetine girmiş bir takım Ermeni komitecileri ötede beride ellerine geçen Ermenileri öldürerek Türkler aleyhine isyânlar çıkmasına bile çalışmışlardır. Bu kanlı hâdiselerin en mühimmi 1894=1312 senesi Teşrinievvel=Rebî'ül-âhir ayındaki Sasun vak'asında gösterilir. Van gölünün cenubugarbîsinde ve şimdi Siird vilâyetinde bulunan Sasun kazâsı dağlık bir sâhadır; o zaman burada 15 bin Müslümana mukâbil 12 bin kadar Ermeni bulunduğundan bahsedilir. Hükûmetin vergi tahsiline karşı isyâna kışkırtılan bu dağlı Ermeniler üzerine pek tabiî olarak asker sevkedilmiş, ikinci meşrûtiyette Kozan meb'ûsu olan Hamparsum Boyacıyan'la Dâmadyan isminde bir komitecinin idâre ettiği âsilerle tenkil kuvvetleri arasında şiddetli müsâdemeler olmuş, otuz köy yıkılıp yakılmış ve nihayet Kafkas ihtilâlcilerinin muhtâriyyet ve istiklâl hülyâları uğurunda rivâyete nazaran 4500-5000 Ermeni maktûl düşmüştür. Avrupa'ya bin türlü mübâlâgalarla aksettirilen bu meşrû tenkil hareketi alelusul «Türk mezâlimi» şeklinde gösterilmiş ve harekât esnâsında can veren Türk askerleri pek tabiî olarak hiçe sayılmıştır.

Gene 1894=1312 senesinin 1 Teşrinisâni=2 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü başlayıp üç gün süren Diyarbekir vak'asında da 1191 kişi ölüp 286 kişi yaralandığından bahsedilir. İngiltere için mükemmel bir müdâhale vesilesi teşkil eden bu vak'alar üzerine İngiliz kabinesi Fransa ile Rusya'yı da elbirliğine dâvet etmiştir. Yalnız bu iki devletin dâvet edilmesine sebeb, Şarkî-Anadolu'da diğerlerinin konsolosları olmamasıdır**. [Not: Diyarbekir vak'ası tarihi yanlıştır. Olaylar Cuma günü başlamıştır. (M.) 1 Kasım 1895=(H.) 13 Cumâdâ-l-ûlâ 1313=(R.) 20 Teşrinievvel 1311 dir. Bahse konu dış müdahale Ağustos 1894 Talori hadiseleri için olmalıdır.]**

Bâb-ı-Âlî'nin teşkil ettiği tahkikat hey'etine işte bu üç devlet de birer mümessil katmış, Muş'a giden hey'et orada uzun uzadıya tahkikat yapmış ve netice olarak ecnebî mümessilleri raporlarında pek tabiî olarak Türkleri kabahatli çıkarmışlardır. Bununla beraber bu hususta Ruslarla Fransızların zahîren İngilizlere uyduklarından ve hakikatte ise Sultan Hamid'i desteklediklerinden bahsedilir. Hattâ bundan dolayı Fransa Hâriciyye nâzırı Gabriel Hanotaux'ya bir murassâ imtiyâz nişanı bile verilmiştir. Fakat buna rağmen İngiltere'nin ağır basmasından dolayı nihayet 11 Mayıs 1895=16 Zülka'de 1312 Cumartesi günü üç devlet Bâb-

ı-Âlî'ye bir muhtıra vererek Berlin muâhedesi mucibince yapılacak ıslâhâtın icrâsını, Şark vilâyetlerine beşer sene müddetle valiler tâyinini ve bunların intihâbında büyükelçilerin muvâfakatlerinin alınmasını, mahallî anâsırdan muhtelit jandarma teşkilini, halkın intihâbıyla vilâyet meclisleri kurulmasını, Adli ve mâlî ıslâhât icrâsını ve Kürd aşîretlerinin göç hareketleri mürârakabeye tâbi' tutulmasını istemişlerdir. O sırada İngiliz donanması İskenderiyye'den Çanakkale-boğazı'na doğru bir nümâyiş seferine çıkmış olduğu halde, Fransa ile Rusya'nın muhtıradaki imzâlarına rağmen bu İngiliz taleplerini hakikatte tervic etmek istemediklerini bilen Sultan Hamid'in emriyle Bâb-ı-Âlî aynı senenin 3 Haziran=9 Zülhicce Pazartesi günü verdiği cevapta istiklâl mefhumuna mugayir bulduğu bu haksız taleplerin hepsini reddetmiştir.

Ermeni komitecilerinin Avrupa'yı harekete getirmek için nihayet Istanbul'da bir vak'a çıkarmaya karar vermeleri işte bundan dolayıdır. Istanbulluların «Ermeni patırdısı» dedikleri hareketler iki kanlı vak'adır. Bu tarihten beş sene evvel de bir nümâyiş tertibine teşebbüs edilmişse de kan dökülmeden hemen dağıtılmış olduğu için bu hesaba dâhil değildir.

Bu gün başlayıp üç gün sürmüş olan ilk vak'a bir kaç yüz Ermeninin itlâfıyla neticelenmiştir; asker ve ahâliden Türk zâyiâtı pek azdır. Bu sabah gün doğmadan evvel Kadırga limanıyla Patrikhâne'den hareket eden müsellâh Ermeni kalabalığı gûya ıslâhât istemek için yola çıkmıştır.

Meşhur ihtilâlci patrik İzmirliyan'ın riyâsetinde tertib edilen ıslâhât esaslarına göre «Vilâyât-ı-Sitte» bir umumî vali idâresine verilecek, bu büyük eyâletin mâlî muhtâriyyeti olacak, Hamidiyye alayları ilga edilecek, silâh taşıma yasağı kaldırılacak, matbuât ve ictimâ hürriyetleri ilân edilecektir! Komitecilerin işte bu coşkun ve taşkın iddiâlar ve akla sığmaz hülyâlarla ayaklandırdıkları gafil âsiler Kadırga-limanı'ndan Sultanahmet meydanıyla Sultanahmet türbesine kadar ilerlemişlerse de, Bâb-ı-Âlî'ye doğru sarkan kol İran sefârethânesinden ileri gidememiştir.

Sadr-ı-a'zam Said Paşa Zabtiye nezâretinin jandarma kuvvetlerini kâfi görmeyerek Bâb-ı-Âlî'nin muhâfazası için Ser-asker'den bir tabur asker istemişse de, Sultan Hamid böyle bir tedbirin Avrupa'da işin i'zâm edilmesine vesile teşkil edeceğini düşünerek müsâade etmemiş ve yalnız jandarmalarla beraber askerin de sokaklarda devriye şeklinde gezdirilmesine müsâade etmiştir.

Vak'anın bu ilk günü Ermeni telefâtı 50 maktulden ibâret kalmış, Bâb-ı-Zabtiyye'den yalnız Servet Efendi isminde bir komiser şehîd olmuş, âsiler yaygaracılıktan başka bir şey yapamamış ve işte bütün bunlardan dolayı bir taraftan patrike şiddetli emirnâmeler gönderilir ve âsiler de tehdid olunurken, bir taraftan da işin elebaşılarından veyâhut tecâvüz hareketlerinde bulunanlardan birçok kimseler tevkif edilmiştir. Ahâlinin de asker ve jandarmaya yardım ettiğinden ve bilhassa «Talebe-i-ulûm» ile esnaf tabakasının müdâhalesi üzerine Ermenilerin daha ileri gidemediklerinden bahsedilir. Fakat gündüz böyle geçtikten sonra gece daha kanlı sahneler olmuş, Istanbul'dan başka Galata, Tophâne, Tersane ve Kadıköy taraflarında Ermenilerin Müslümanlara taarruzundan mütevellit müsâdemeler saatlerce sürmüş, ertesi gün Istanbul'un her tarafında bu müsâdemeler şiddetlenip sabahtan akşama ve akşamdan sabaha kadar devâm etmiş, daha ertesi güne tesâdüf eden 2 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü daha hafif geçmekle beraber gece tekrar şiddetlenmiş ve ancak Perşenbe günü tenkil hareketi tamamlanıp âsâyiş iâde edilmiştir.

Ermeni komitecilerinin bu mecnunca hareketi netice itibarıyla beş on Müslümana mukâbil bir kaç yüz Ermeninin hayatına mâl olmuş, Sultan Hamid'in ustalıklı siyâsetinden dolayı Avrupa müdâhalesi suya düşmüş ve yegâne netice olarak 3 Teşrinievvel=13 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Bâb-ı-Âlî'ye bir protesto notası gelmiş ve tabiî hiç bir te'siri olmamıştır. «Banka vak'ası» denilen ikinci «Ermeni patırdısı» için aşağıki senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız).

30 Eylül/1 Teşrinievvel 1895=10/11 Rebî'ül-âhir 1313, Pazartesi/Salı gecesi: Sadr-ı-a'zam Said Paşa'nın azli.

(Azlin en mühim sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Ermeni meselesidir. Sadâret müddeti 1895=1312 senesi 8 Haziran=14 Zülhicce Cumartesi gününden itibaren 3 ay, 23 gündür. Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-ia'zamlar» cedvelinde 264 numaraya bakınız).

2 Teşrinievvel 1895=12 Rebî'ül-âhir 1313, Çarşanba: Kâmil Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İngiliz siyâsetine istinâdiyle meşhur olan Kâmil Paşa'nın bu seferki sadâreti, her halde Ermeni dâvâsının en şiddetli müdâfii rolünde bulunan İngiltere'yi tatmin endişesiyle alâkadâr olsa gerektir. Zâten bu tebeddülün Lôndra'da iyi karşılandığından bahsedilir).

7 Teşrinisâni 1895=19 Cumâdâ-l-ûlâ 1313, Perşenbe: Kâmil Paşa'nın azliyle Dâhiliyye nâzırı Halil Rif'at Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Kâmil Paşa'nın pâdişaha takdim ettiği bir arizada bütün devlet işlerinin sarayda toplanması dâhilde ve hâriçte sû'-i-te'sir ettiğinden bahsederek Bâb-ı-Âlî'ye eski salâhiyyetlerinin iâdesini ve vükelânın Sadr-ı-a'zam tarafından intihâbı lüzumunu arzetmiş olmasıdır. Bu mârûzât Sultan Hamid'in vehmine dokunduğu için, Kâmil Paşa'nın artık Istanbul'da kalmasını tehlikeli bularak İzmir valiliğine göndermiştir. Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 265 numaraya bakınız).

1896=1314

26 Ağustos 1896=17 Rebî'ül-evvel 1314, Çarşanba: «Banka vak'ası» denilen ikinci Ermeni-patırdısı.

(Ermeni meselesi ve Istanbul'daki ilk «Ermeni patırdısı» için yukarıki senenin «30 Eylül» fıkrasına bakınız. Birincisinden tam 10 ay, 26 gün sonra tertib edilen bu ikinci vak'anın sebebi, bundan evvelkinin neticesiz kalmış olması ve Avrupa devletlerinin müşterek bir müdâhale yerine kuru bir protesto ile iktifâ etmiş olmalarıdır.

«Banka vak'ası» hariçteki komiteciler tarafından tasarlandıktan sonra hâin patrik İzmirliyan'ın tasvibiyle tatbik edilmiş bir tedhiş hareketidir. Avrupa devletlerini müdâhaleye mecbur etmek için ecnebî sermâyesini temsil eden Osmanlı bankasına yapılan bu müsellâh baskın hareketini Rus pasaportuyla hâriçten gelmiş bir kaç komiteci idâre etmiştir.

Ertesi gün neşredilen Tebliğ-i-resmi'ye nazaran bir takım «Eşhâs-ı mel'anet-ihtisâs» gûya ustalık ederek «İş bahânesiyle birer ikişer» bankaya girmişler ve «Bağteten arbede» çıkarmışlardır. Birdenbire silâh atmaya başlayan bu yaygaracı serseriler Ermeni metâlibi derhâl kabul edilmediği takdirde ellerindeki bombalarla bankayı berhâva edeceklerini söyleyerek binâyı işgâle ve me'murları esir etmeye kalkışmışlarsa da, hükûmet böyle bir

teşebbüs ihtimâlini daha evvelden haber almış olduğu için o civarda hazır bulundurduğu asker, polis ve jandarma kuvvetlerini derhâl sevkederek işi bastırmış, âsilerin çoğu yakalanıp tevkif edilmiş, Bâb-ı-Âlî'yi berhâva etmek üzere o tarafa saldıran güruh da tenkil olunmuş, şehrin her tarafına devriyeler çıkarılmış, hâriçten gelen vak'a mürettipleri Fransız ve Rus sefâretlerinin himâye ve delâletiyle ve bir Fransız vapuruyla derhâl kaçmış, bâzı komiteciler intihâr etmiş, fakat bir taraftan da ahâli arasında şiddetli müsâdemeler başlamıştır. Bunun sebebi, ilk «Ermeni patırdısı»ndan beri Ermenilerle Müslümanlar arasındaki münâsebâtın son derece gerginleşmiş ve bu ikinci vak'anın da kin ve intikam hislerini tatmine vesile teşkil etmiş olmasıdır. Bilhassa Ermenilerin vazife gören askere taarruz etmesi, Sadr-ı-a'zama kurşun atılması ve Ermeni evlerinin pencereleriyle balkonlarından askerle ahâlinin üstüne bombalar ve kurşunlar yağdırılması artık halkı zabtedilemez bir hâle getirmiş, millî ve dini hisler pek tabiî olarak alevlenmiş, bütün halk tabakaları ve bilhassa hamallar ellerine geçirdikleri bıçaklar ve sopalarla Ermenilere saldırmış, bu kanlı mücâdele Boğaz-içi'nin birçok yerlerine de sirâyet etmiş ve netice olarak Avrupa'daki Rus-Ermenilerinin tertib ettikleri fâcia birçok Istanbul Ermenisinin hayatına mâl olmuştur. Hattâ maktullerin yük arabalarıyla taşındığından bahsedilir. Tabiî Müslümanlardan da ölenler ve yaralananlar az değildir. Taşranın muhtelif yerlerinde de kanlı vak'alar olmuştur.

Avrupa'daki Türk düşmanlarının Sultan Hamid'e «Kızıl-Sultan» lâkabını takmaları işte bundandır. Yukarda 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine bakınız. Her halde Avrupa'nın istediği şey, Hıristiyan unsurlarının isyânlarına karşı Türk hükûmetinin seyirci kalmasıdır. Bu iş de hiç bir zulüm mevzûu bahis değildir. Avrupalıların teşvik ve himâyesiyle gelmiş bir takım serseri komitecilerin çıkardıkları kanlı bir vak'a pek tabiî ve meşrû olarak tenkil edilmiştir. Dünyada böyle hareket etmeyecek hiç bir devlet yoktur.

Bu vaziyet üzerine İngiltere tekrar faaliyete geçip Rusya ile Fransa'yı peşine takarak Bâb-ı-Âlî'den «Vilâyât-ı-Sitte» muhtâriyyetini te'min edecek «Islâhât» istemeye kalkışmış, notalar, teâti edilmiş, Sultan Hamid de o cihete yaklaşmayarak Afv-i-umumî ilânı, bir Türk müfettişi-umumî tâyini ve Hıristiyanlardan vali ve mutasarrıf muâvinleri istihdâmı gibi, bir takım ıslâhât esasları neşretmek ve devletlerin ihtilâflarını büyük bir mahâretle istismârda kusur etmemek suretiyle müdâhale tehlikelerini gene suya düşürmüştür.

Yukarda bahsi geçen mâhut ihtilâlci patrik İzmirliyan işte bu «Banka vak'ası» üzerine azledilip Kudüs'e def'edilmiştir).

1897=1314

18 Nisan 1897=16 Zülka'de 1314, Pazar: Yunanistan'a harb ilânı ve sefer safahâtı.

(Berlin muâhedesi mucibince Tesalya ile Narda=Arta kazâsını siyasî bir bahşiş şeklinde kolayca alıvermiş olduğunu 1881=1298 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz küçük Yunanistan'ın doymak bilmiyen iştihâsı o tarihten itibaren büsbütün kabarmış ve ötedenberi göz diktiği Girit adasıyla Epir kıt'asını bir an evvel ilhâk etmek üzere şiddetli ve kanlı bir çetecilik faaliyetine kalkışmıştır. Fransızların 1881=1298 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Tunus işgâli, İngilizlerin 1882=1299 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Mısır istilâsı ve Bulgaristan'la Rumeli-i-Şarkî vilâyetinin 1885=1302 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasında gördüğümüz ittihâdı Yunanistan'ın cür'etini artıran hâdiseler demektir. Bilhassa 1895=1313 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasıyla yukarıki fıkrada gördüğümüz Ermeni meselesinden dolayı Türkiye'nin uğradığı dâhilî ve hâricî gaileler de «Delyannis=Deli-Yani» kabinesi için kaçırılmayacak bir fırsat teşkil etmiştir. Zâten o sırada

meşhur «Ethniki-hetairia=Etniki-etarya» Yunan efkâr-ı-umumîyyesine tamamıyla hâkim bir vaziyettedir ve bu millî cemiyet nazarında Girit'le Epir=Yanya vilâyeti «Meğali-idea»ya doğru ilk adım sâhalarıdır.

İşte bütün bunlardan dolayı bilhassa 1890=1307 tarihinden itibaren Yunanistan'ın Girit'deki kanlı faaliyeti büsbütün artmış, Ali Paşa'nın Sultan Aziz devrinde tanzim ettiğini 1868=1284 vukuâtının «4 Kânunusâni» ve «15 Şubat» fıkralarında gördüğümüz Girit nizamnâmesinin ada Rumlarını tamamıyla tatmin edecek mâhiyyetine rağmen Müslüman valilere karşı Meclis-i-umumî'deki Hıristiyan ekseriyyeti dâimî bir muhâlefet cephesi teşkil etmiş, müzmin ihtilâflar çıkarılmış, bu hâle nihayet vermek için tâyin edilen Hıristiyan valilerden de Müslümanlar hoşlanmamış, adada teşekkül eden iftirakçı radikal parti Atina'daki dâimî Girit komitesiyle elbirliği etmiş, Avrupa devletleri Girit sularına harb gemileri göndermiş ve işte bütün bu siyasî karışıklıklar mütemâdî isyânlarla anâsır müsâdemeleri yüzünden kan dökülmesine ve kan döküldükçe de Yunan milliyetçilerinin «Türk mezâlimi»nden bahsederek yaygaralar koparmasına sebeb olmuştur. Yunanistan'ın gerek Avrupa devletlerini, gerek Osmanlı imparatorluğunu hiçe sayarak yaptığı meşhur el-çabukluğu işte bu sıradadır.

Bu senenin 15 Şubat=13 Ramazan Pazartesi günü Miralay Vassos kumandasında bir istihkâm ve bir piyâde taburuyla bir Efzon bölüğü ve bir bataryadan mürekkep bir iki bin kişilik bir Yunan kuvveti Hanya civârındaki Platania/Platanya'da karaya çıkarılmış ve biraz sonra üç piyâde taburu ve bir cebel bataryasıyla takviye edilen bu kuvvet Girid'in işgâline me'mur edilmiştir. Bir gün evvelki ve bir gün sonraki gibi de rivâyet edilir. Bundan başka Girid'e Yunan kralının oğullarından prens Yorgi'nin kumandasında bir filo da gönderilmiştir. Tabiî bunlar Yunanistan'ın Türk sularıyla karalarına fi'len tecâvüz ve taarruzundan başka bir şey değildir.

Sultan Aziz devrindenberi Girit meselesi artık tamamıyla beynelmilel bir mesele mâhiyyetinde bulunduğu ve zâten ada sularında düvel-i-muazzama zırhlıları bekleyip durduğu için, devletlere karşı bir vaziyet almak istemeyen Sultan Hamid'in emriyle Bâb-ı-Âlî derhâl siyasî teşebbüslere girişmiş ve bir taraftan da Vassos'un Girid'e ayak bastığı gün Fransız, İngiliz, Rus ve İtalyan zırhlılarından Hanya limanına yüzer kişilik kuvvetler ve Avusturya zırhlısından da elli asker çıkarılmıştır. Bir iki gün sonra gelen bir Alman zırhlısından çıkarılan müfrezede elli kişiliktir; işte bunun üzerine Hanya kalesinde Türk bayrağının yanına düvel-i muazzama bayrakları da çekilmiştir.

Yunanistan'ın bu müthiş cür'etkarlığına karşı Avrupa devletlerinin ilk müşterek hareketi 2 Mart=28 Ramazan Salı günü Yunan hükûmetine şiddetli bir nota vererek Girid'in kat'iyyen Yunanistan'a ilhâk ettirilmeyip Osmanlı hâkimiyyetinde kalacağını, muhtâriyyetle idâre edileceğini ve Yunan kuvvetleri altı gün içinde geri çekilmediği takdirde cebri tedbirler ittihâzına mecburiyet hâsıl olacağını tebliğ etmiş olmalarında gösterilir. İkinci hareket de adanın beynelmilel abluka altına alınması ve birçok limanların işgâlidir. Yunanistan'a karşı Avrupa devletlerinden istifâde etmek isteyen Sultan Hamid bu abluka teklifine muvâfakat ettiği için, Girit'deki düvel-i-muazzama amiralleri 21 Mart=17 Şevvar Pazar günü neşrettikleri bir beyannâme ile ablukayı ilân ve ertesi günden itibaren de fi'len tatbikine başlamışlardır. İşte bunun üzerine Kandiya, Resmo, Suda, Hanya vesâireye bir ay evvelkinden daha fazla kuvvetler çıkarılarak devletlerin adayı emânet olarak ellerine aldıklarından bahsedilmiş ve bu işgâl kuvvetlerine Girid'deki Türk askerleriyle müşterek hareket emri verilmiştir.

Yunanistan'ın Tesalya hududundaki çete faaliyetlerini şiddetlendirmesi ve hattâ nihayet Türk topraklarına top ve askerle de tecâvüze kalkışması işte bu Girit vaziyetine karşı bir mukâbil hareket sayılır. 9 Nisan=7 Zülka'de Cuma günü hududumuzu tecâvüz eden ve içinde askerler de bulunan büyük bir Yunan çetesi iki Türk blokhavzını yaktıktan sonra püskürtülmüş ve gene o gün diğer iki noktadan daha tecâvüzler olmuş, 11 Nisan=9 Zülka'de Pazar günü bu çete hareketleri tekerrür etmiş, 13 ve 14 Nisan=11 ve 12 Zülka'de Salı ve Çarşanba günleri muntazam bir Yunan bölüğü üstüste taarruza geçmiş, 16 Nisan=14 Zülka'de Cuma günü daha büyük bir Yunan kıt'ası hududu tecâvüz etmiş ve nihayet 17 Nisan=15 Zülka'de Cumartesi sabahı toplarla mücehhez bir Yunan kuvveti «Çam-tepe» civârında bir Türk blokhavzını bombardımanla tahrib etmiştir. Gene o gün öğleden sonra meşhur Milona geçidinin iki tarafından Alasonya ovasına bakan sarp ve yalçın «Kırçova» ve «Menekşe» tepelerine taarruz eden Yunan ordusu hudut karakollarımızın hepsini işgâl etmiş olduğu için, Türk ordusunu her nedense hiçe sayan bu azgın ve kızgın düşman artık fi'len harbe başlamış demektir.

Avrupa devletlerinin Yunanistan'a yardım ihtimâlinden çok çekinen Sultan Hamid gerek yukarda gördüğümüz Girit meselesinde, gerek bu hudut tecâvüzlarında büyük bir sabır ve sükûnetle işin siyâseten halline çalışmışsa da düvel-i-muazzama Girit'de bir abluka ilânından başka bir şey yapamamış, miralay Vassos devletlerin verdikleri altı günlük mühlete kulak asmamış ve nihayet Tesalya hududundaki çete hareketlerinden sonra Yunan ordusunun askerî harekâtı da başlamış olduğu için, artık daha fazla sabra zaman ve hüsn-i-niyyete imkân kalmamıştır. Vaziyeti müzâkere için Yıldız sarayında toplanan Meclis-i-Hâssın elli altı saat sürdüğünden bahsedilir. Vükelânın bir kısmı müteredditir; yalnız Ser-asker Rızâ Paşa pek haklı olarak harbin derhâl ilânında ısrâr etmiştir. Paşanın «Hülâsa-i hâtırât»na nazaran bir aralık kendisini meclis odasından huzûruna çağırtan Sultan Hamid bir masa üzerindeki Tesalya haritasına bakarak:

— Ben sizin gibi tecrübesiz değilim; benim tecrübem sizinkinden ziyâdedir. Bu harbin zıyâı ayn-i vahâmettir!

diye izâhât istemiş, Rızâ Paşa ordunun harekât plânını aynı harita üzerinde uzun uzadıya izah etmiş ve işte bunun üzerine pâdişahın tereddüdü zâil olarak harb ilânını kabul etmiştir.

Devletin neden dolayı harbe karar vermiş olduğu hakkında Rûmî 5 Nisan 1313=Milâdî 17 Nisan 1897=Hicrî 15 Zülka'de 1314 Cumartesi günü bir Tebliğ-i-resmi neşredilmiş ve ertesi gün Bâb-ı-Âlî düvel-i-muazzamaya en meşrû bir müdâfaa vaziyetinden dolayı harb ilânına mecbur olduğunu bildirirken Atina sefiri Âsım Bey de Yunan Hâriciyye nâzırına şöyle bir nota vermiştir.

«Hükûmet-i Yûnaniyye'nin devâm-ı harekât-ı tecâvüzkârânesinden dolayı Saltanat-ı-Seniyye ile Yunanistan arasındaki münâsebât-ı siyâsiyye münkatı'olmuştur».

Türkiye'deki Yunan tebaa ve tüccarı 15 gün içinde memleketi terketmeye mecbur tutulmuş ve Alasonya ordu kumandanı Müşir Edhem Paşa da Baş-kumandanlığa tâyin edilerek derhâl harekâta başlaması yukarda bahsettiğimiz Tebliğ-i-resmi'nin neşredildiği gün telgrafla kendisine bildirilmiştir. Uzun zaman Osmanlı hizmetinde bulunduğu için Türkiye'de «Golç Paşa» denilen meşhur Alman mareşali Graf von der Goltz bu Türk-Yunan seferine âid eserinde Gazi-Osman Paşa, Gazi-Ahmed Muhtar Paşa ve Deli-Fuad Paşa gibi büyük askerler dururken Edhem Paşa'nın Baş-kumandan olmasını pâdişaha merbutiyyet ve itâatiyle izah etmekte ve bununla beraber askerî meziyyetlerini de inkâr etmemektedir.

Goltz Paşa 15 Şubat=13 Ramazan Pazartesi günü dörtte bir nisbetinde kısmi seferberlik yapılıp 21 ve 22 Şubat=19 ve 20 Ramazan Pazar ve Pazartesi günleri tevsi edildiğinden bahsetmektedir. Bunun sebebi, Yunan seferberliğinin daha 4 Kânunuevvel 1896=28 Cumâda-l-âhire 1314 Cuma günü başlamış olmasıdır. Bu hesaba göre Yunan seferberliği bizden 73 gün evvel başlamış demektir.

Türk ordusunun mukâbil taarruzu, ilân-ı-harb notasının tebliğine tesâdüf eden işte bu 18 Nisan=16 Zülka'de Pazar günü başlamıştır. İlk hedef, yukarda Yunanlılar tarafından işgâl edildiğini gördüğümüz Milona geçidinin istirdâdıdır. Akşama kadar süren bu kanlı mücâdele esnâsında Pınar tepesine taarruz eden Türk livâsının muhteşem ve şanlı kumandanı muhterem Hâfız-Abdül'Ezel Paşa merhum askerinin başında ve at üstünde düşmana saldırırken en önde gitmemesini rica eden zâbitlerine Rus harbinde önde gittikten sonra Yunan harbinde geri kalamayacağını söylemiş, biraz sonra kollarına birer kurşun isâbet etmişse de ehemmiyet vermemiş ve nihayet askerini teşci'için ağzını açacağı sırada giren bir kurşunla Allâhına kavuşmuştur. Bâzı menbâlarda seksen bir yaşında olduğundan bahsedilen bu nûranî asker Konya'nın Hadım kazâsı köylülerindendir; şerefli ömrü er meydanlarında geçmiş, Kırım, Karadağ, Sırp ve Girit muhârebelerinde yiğitlikleriyle şöhret kazandıktan sonra Plevne destanındaki şecâat hârikalarından dolayı Sultan Abdülhâmid Plevne madalyasını kendi eliyle göğsüne takmış ve nihayet hem kendine, hem ırkına lâyık bir ölümle Türk ordusunun ve Türk tarihinin minnet ve ta'zimini kazanmıştır. Mübârek mezarı Alasonya'nın çarşı câmiindedir; Istanbul caddelerinden biri de şanlı adını taşır. Bu ihtiyar arslanın şehâdet menkabesi bütün dünya matbûatına aksetmiş ve hattâ o zamanki İtalya kralı Birinci Humberto/Umberto/Humbert kendisinden hayret ve hürmetle bahsetmiştir.

Milona geçidindeki tepeler işte o gün istirdâd edilmişse de, top geçirilecek yolların tâmirinden dolayı ordu merkezi geçidin ilerisinde bir kaç gün hareketsiz kalmıştır. 23 Nisan=21 Zülka'de Cuma günü sol cenâhın yaptığı ileri hareketten bir netice çıkmamış ve Tournovo=Turnova'ya giden dağ yoluna hakim olan Losfaki tepesine karşı 19 Nisan=17 Zülka'de Pazartesi günündenberi devâm eden taarruz hareketi de ikinci livânın kahraman kumandanı Celâl Paşa'nın şehâdetine mâl olduğu halde beş gün sürdükten sonra ancak 24 Nisan=22 Zülka'de Cumartesi günü muvaffakıyyetle neticelenmiştir. Yunanlıların son zamanlarda zabtetmiş oldukları blokhavzlar işte bu sâyede geri alınarak hudut boyu tamamıyla istirdâd edilmiştir.

Ordunun ileri hareketinden sür'atli neticeler bekleyen Sultan Hamid İşte bu ağır hareketten dolayı Baş-kumandanlığa Plevne kahramanı Gazi-Osman Paşa'yı tâyin edip zahîren teftiş vazifesiyle derhâl yola çıkarmışsa da, aşağıda göreceğimiz ilk zafer haberleri üzerine Selânik'de durmasını emretmiş ve o da tahkimâtı teftişle iktifâya mecbur olmuştur.

Turnova'da bulunan Yunan veliahtı ve baş-kumandanı prens Konstantin hudut boylarındaki blokhavzların istirdâdı üzerine Türk ordusuna karşı artık müdâfaa edemeyeceği şehri 23/24 Nisan=21/22 Zülka'de Cuma/Cumartesi gecesi tahliye edip Larissa=Yenişehir ve Pharsala=Çatalca'ya doğru ric'at emri vermiş olduğu için, Turnova ertesi sabah işgâl edilmiş ve hattâ Yenişehir'in de tahliyesi haber alınarak 25 Nisan=23 Zülka'de Pazar günü İslâm ahâlisinin alkışları içinde oraya da bir Türk kuvveti girmiştir. Yunan ordusunun bu ric'at hareketi âdetâ «firar» şeklinde olduğundan bahsedilir. Hattâ Yenişehir'de 10 bin tüfek, 2 bin sandık piyâde fişeği, birçok top cephânesi, 14 top ve bir seyyar hastahane iğtinâm edilmiş ve hudut muhârebeleri işte bu muvaffakıyetlerle nihayet bulmuştur.

Atina üzerine yürüyen Türk ordusunun bundan sonraki hedefi Yunanlıların Valos dedikleri Golos limanıdır; bu şehri himâye eden en mühim müdâfaa mevzileri de yirmi kilometre

garbında bulunan Velestine=Velestin tepeleridir. O sırada Yunan ordusu bütün ihtiyaçlarını Golos'dan te'min ettiği için, Velestin tepelerinin zabtını zarurî gören Baş-kumandan bu mevzilere karşı mirilivâ Naîm Paşa ve Gazi-Ahmed Muhtar Paşa-zâde miralay Mahmud Muhtar Bey kumandasında 3500 kişilik bir kuvvet sevketmişse de 27, 29 ve 30 Nisan=25, 27 ve 28 Zülka'de Salı, Perşenbe ve Cuma günleri yapılan taarruzlar 10 bin Yunan askerinin müdâfaa ettiği mevzilerin sarplığından dolayı neticesiz kalmış, çok büyük zâyiata uğrayan düşmanın mâneviyyatı bozulduktan sonra Türk kuvveti muntazam surette geri çekilmiştir.

İlk büyük zafer 5 Mayıs=3 Zülhicce Çarşanba günü kazanılan Pharsala=Çatalca zaferidir. Turnova'dan buraya çekildiğini gördüğümüz Yunan veliahtı Konstantin otuz bin kişilik ordusuyla sabahtan akşama kadar müdâfaaya çalıştığı bu dağınık mevzide daha fazla dayanamamış, Türk ordusu ilk önce şehrin etrâfındaki tepeleri ve ondan sonra da demiryolunu işgâl ettiği için düşman gece karanlığında Dömeke'ye doğru ric'at etmiştir. Edhem Paşa ağır hareket ettiği için burada düşman ordusunu imhâ edememiş olmakla tenkid edilir. Düşmanın o gece tahliye ettiği Çatalca kasabası ertesi sabah işgâl edilmiştir. Bu 5 ve 6 Mayıs=3 ve 4 Zülhicce Çarşanba ve Perşenbe günleri Velestin'deki Yunan kuvvetlerinin prens Konstantin'e yardım etmesine mâni' olmak üzere gönderilen Hakkı Paşa fırkası 7 Mayıs=5 Zülhicce Cuma günü bütün Velestin tepelerini zabtederek düşmanı o noktadan da atmıştır.

Golos'un işgâli işte bu Çatalca ve Velestin muvaffakıyyetleri sâyesindedir. Buradaki İngiliz ve Fransız konsolosları 8 Mayıs=6 Zülhicce Cumartesi günü kendi bayraklarıyla Türk karargâhına gelip tahliye edilmiş olan şehre bir zarar verilmemesini Baş-kumandan Edhem Paşa'dan istirhâm ettikleri için, bir tabur asker gönderilerek Golos derhâl işgâl edilmiştir. Tırhala'nın işgâli de bu muvaffakıyyetten dört gün sonra 12 Mayıs=10 Zülhicce Çarşanba gününe müsâdiftir. Yunan ordusunun son istinatgâhı, Tırhala'nın 80 kilometre cenubuşarkisindeki Domokos=Dömeke'dedir. Burada 550 metre irtifaındaki sarp ve yalçın dağ geniş bir ovaya nazırdır. Bu dağlığın üç tepesinde eski bir Türk kalesiyle bir iç-kale ve bir de Dömeke nâhiye merkezi vardır; eteklerde de köyler sıralanır. Yunan erkânıharbiyyesi burasını daha evvelden tahkim ettirmiş olduğu için, veliaht Konstantin her halde tutunabileceğine hükmetmiştir. Taarruz eden Türk ordusunun 40 bin 8 yüz mevcuduna mukâbil, 35 bin kişilik Yunan ordusu mevkinin sarplığı ile tahkimâtından istifâde etmektedir. İşte buna rağmen 17 Mayıs=15 Zülhicce Pazartesi günü başlayan taarruzda en mühim tepelerle mevzilerden bâzıları zabtedilmiş olduğu için, prens Konstantin alelusul gece karanlığından istifâde ederek ordusunu çekip gitmiş ve ertesi gün boş bulunan Dömeke tabiî derhâl işgâl edilmiştir. Bu muvaffakıyyet üzerine Türk ordusunun karşısında artık ciddi bir mukâvemet kalmamış, 19 Mayıs=17 Zülhicce Çarşanba günü Forka boğazı da işgâl edilerek Lamia=Lamya nehriyle meşhur Termopil geçidi Türk askerinin gözü önünde ve ayağının altında kalmış, artık Atina yolu açılmış, Yunanlılar tâkib edilmiş, fakat işte bu tâkib esnâsında ve öğleden sonra, saat dörtte Lamya belediye reisi iki Yunan zâbitiyle ve beyaz bayrakla gelip mütâreke haberini, getirmiş ve biraz sonra da Baş-kumandanın emriyle ateş kesilmiştir.

Başlıca harekâtını kısaca gözden geçirdiğimiz bu Tesalya seferi esnâsında Yunanlılar Narda=Arta üzerinden Yanya'ya karşı da taarruza geçmişlerse de, harbin umumî neticesi üzerinde hiçbir te'siri olmayan bu ehemmiyetsiz hareketlerin ayrıca tâkibine Iüzum görülmemiştir.

Türk ordusunun daha ilk muvaffakıyyetlerinden itibaren Yunanistan'da umumî bir panik havası esmeye başlamış, yıllarca harb isteyen palikaryalarla palavracılar kâmilen sinmiş, Epir'le Girid'i isteyenler Atina ile Pire'nin telâşına düşmüş ve nihayet muhâlif partilerin tazyikıyle 27 Nisan=25 Zülka'de Salı günü Deli-Yani kabinesi istifâ'ya mecbur edilmiş ve

yerine geçen Rallis kabinesi de Yunan mukadderâtını Avrupa devletlerine bırakmaktan başka çâre bulamamış, bunun üzerine devletler Türkiye'ye mütâreke teklif etmişlerse de Bâb-ı-Âlî on milyon altın lira tazminât isteyip Tesalya'nın iâdesini de şart ittihâz ederek müsâlâha ile mütârekenin aynı zamanda olacağını bildirdiği için Yunanistan Rusya'ya başvurmak mecburiyetinde kalmış, Rus çarı İkinci Nicolas Sultan Hamid'e telgrafla mürâcaat edip Türk pâdişahının insanı hissiyâtına ve sulhperverliğine başvurarak kazandığı zaferlerin kan dökülmesine mâni' olacak bir mütâreke ile tervicini rica etmiş ve ancak işte bunun üzerine Sultan Hamid Baş-kumandanlığa ateş kesilmesini emrettiği için 19 Mayıs=17 Zülhicce Çarşanba günü harekât durmuş ve ertesi Perşenbe günü de Türk ordusunun işgâl ettiği yerler elinde kalmak şartıyla mütâreke mukavelesi imzâ edilmiştir.

Şarlatanlıkla yaygaracılığa karşı ciddiyetle vekârın zaferi olan bu meşhur Yunan seferi bu senenin 18 Nisan=16 Zülka'de Pazar gününden 19 Mayıs=17 Zülhicce Çarşanba gününe kadar 32 gün sürmüştür).

1897=1315

4 Kânunuevvel 1897=9 Receb 1315, Cumartesi: Osmanlı-Yunan sulhü.

(Yukarıki fıkranın sonunda gördüğümüz gibi mağlûp Yunanistan mukadderâtını düvel-i-muazzamaya emânet etmiş olduğu için bu «mütevassıt» devletlerin teklifiyle 3 Haziran=2 Muharrem Perşenbe günü Tophâne kasrında Hâriciyye nâzırı Tevfik Paşa'nın riyâset ettiği bir süferâ konferansı toplanmış, haftada iki celse akdedilmek suretiyle 3 ay, 16 gün sulh esasları müzâkere edilmiş ve nihayet 18 Eylül=20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü 11 maddelik bir «Mukaddimât-ı sulhiyye» muâhedesi imzâlanmıştır. İşte bunun üzerine Istanbul'a gelebilen Yunan murahhaslarıyla bu gün akdedilen 16 maddelik kat'î sulh muâhedesi «Mukaddimât-ı sulhiyye»nin te'yidinden ibârettir. Başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Türk ordusunun zabtetmiş olduğu Tesalya kıt'ası Yunanistan'a iâde edilmekle beraber hudut Türkiye lehine tashih edilecektir;

2 — Yunanistan Türkiye'ye dört milyon Osmanlı altını tazminât verecektir;

3 — Türk tebaasının uğramış olduğu şahsî zararlara karşı da Yunanistan ayrıca yüz bin Osmanlı altını te'diye edecektir;

4 — Hudut boyunda şakavet men'edilecektir;

5 — Yunanistan'ın istifâde etmekte olduğu kapitülâsyon ahkâmı tahdit olunacaktır.

Avrupa devletlerinin Hıristiyanlık gayretiyle tesbit ettirdikleri bu garib esaslar şöyle bir telâkkinin mahsulüdür. «Türk mağlûb olursa çok şey verir, galip gelirse hiç bir şey almaz!» Bu zihniyyet Avrupa medeniyyetinin en silinmez lekelerindendir. İşte bu telâkkiye istinâd eden mağlûb Yunanistan netice itibarıyla hiç bir şey kaybetmemiş, fakat Türk milleti zaferinin semeresini kaybetmiş ve hattâ aşağıki fıkrada göreceğimiz gibi Girit meselesinde de Yunanistan lehine bir adım daha atılmıştır).

18 Kânunuevvel 1897=23 Receb 1315, Cumartesi: Girit muhtâriyyeti.

(Yukarıki senenin «18 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Girit buhrânı esnâsında devletlerin Yunanistan'a verdikleri notada bahsedilen muhtâriyyet nihayet İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya tarafından ilân edilivermiş, Almanya ile Avusturya iştirâk etmemiştir. Yeni rejimin başlıca esasları şunlardır.

1) Girit adası Osmanlı hâkimiyyetinde bîtaraf ve muhtar bir vilâyettir;

2) Bu vilâyetin başında pâdişahın beş sene müddetle ve devletlerin muvâfakatiyle tâyin edeceği bir vali bulunacaktır;

3) Müslümanların emniyeti te'min edildikçe Türk askeri adadan çekilecektir;

4) Her sene Osmanlı hazinesine maktû bir vergi verilecektir.

İşte bu suretle Girit meselesi Türkiye aleyhine tuhaf bir şekle bağlanmış, muhtelif noktaları bir müddettir devletlerin işgâli altında bulunan adada Yunan kuvveti bulundurulmamakla beraber, Yunan kralının ikinci oğlu prens Georges/Yorgi Fevkalâde komiser olarak idârenin başına getirilmiş, biraz sonra Türk askeri geri aldırılmış ve netice olarak Girit adası mağlûp Yunanistan'a ma'nen ilhâk edilmiştir).

1900=1317

4/5 Nisan 1900=3/4 Zülhicce 1317, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Gazi-Osman Paşa'nın ölümü.

(Osmanlı tarihinin en büyük askerlerinden olan Plevne müdâfii Müşir Gazi-Osman Nuri Paşa merhum 1248=1832 tarihinde Tokat'da dünyâya gelmiştir. Bâzı Garp menbâlarında 1837=1253 tarihinde Amasya'da doğmuş gösterilir. Daha kuvvetli olan ilk rivâyet doğru olduğu takdirde 68 ve ikinci rivâyete göre de 63 yaşında ölmüş demektir. Tokad'ın «Yağcı-oğulları» denilen fakir bir âilesine mensub olduğu rivâyet edilir. Babası iş bulmak üzere Istanbul'a gelmiş ve bir rivâyete göre de dayısı getirmiş olduğu için, ilk tahsilini burada bitirdikten sonra Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesinden itibaren meslek tahsiline başlayıp 1269=1853 de Harbiye'den Mülâzım-ı-Sâni çıkmış, birinci safhası o sene başlamış olan Kırım seferine iştirâk etmek üzere derhâl Tuna boyuna gönderilmiş ve ilk kahramanlıklarını işte o seferde gösterip iki derece terfi ederek Yüzbaşılıkla avdet etmiştir. Ondan sonraki meslek hayatı hep er-meydanlarında geçmiş, Girit ve Yemen muhârebelerinde Mirilivâlığa kadar yükseldikten sonra Feriklikle Niş fırkasına ve biraz sonra da Vidin kumandanlığına tâyin edilmiş ve ilk büyük zaferini işte bu vazifede iken 1876=1293 vukuâtının «2 Temmuz» ve «31 Teşrinievvel» fıkralarında gördüğümüz Sırbistan seferinde Rusların idâre ettiği Sırp ordusunu bir kaç gün içinde perişan ederek kazanmıştır. Şanlı kahramanımızın müşirliğe terfii işte bu Sırbistan zaferi üzerinedir.

Gazi-Osman Paşa'nın en büyük eseri, klâsik ta'biye usullerine sığmıyan ve bütün insanlığı imrendiren Plevne hârikasıdır. 1877r=1294 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında «Rumeli cephesi» harekâtına bakınız. O şahnâme menkabesinin sonunda yaralanıp düşman eline düştüğü zaman, cephedeki Bogot karargâhında bulunan çar İkinci Alexandre'ın kendisini tebrik ederken söylediği sözler içinde şu cümlelere tesâdüf edilir.

— Sen benim esirim değil, misâfirimsin! Kılıcını sana verdim! Senin gibi cesur, gayyur ve yüksek liyâkatli bir kumandanla harbetmiş olduğumdan dolayı kendimi bahtiyar addederim!

Muhterem Gazimiz imparatorluk karargâhında dört gün tedâvi edildikten sonra Besarabya'da Rumenlerin «Chishinau» dedikleri «Kichinef=Kişinef»şehrine ve oradan da Ukrayna'daki Kharkof'a götürülmüş, bütün düşmanların hürmet ve ta'zimi içinde iki ay kadar misâfir muâmelesi gördükten sonra Ayastefanos «Mukaddimât-ı-Sulhiyye»sinin imzâsı üzerine Istanbul'a gelmiş ve:

Şânı büyük Osman Paşa
Plevne'den çıkmam diyor!

gibi türküler yakan halkın misli görülmemiş alkışları, duâları ve gözyaşlarıyla karşılanmıştır. Sultan Hamid büyük askerî kucaklayıp mübârek alnını öpmüş:

— Sen benim yüzümü ağarttın, iki cihanda yüzün ak olsun!

diye dua etmiş ve kendisine birçok kıymetli hediyeler vermiştir. Biraz sonra Eğinli-Said Paşa'nın yerine Mâbeyn müşiri olan şanlı Gazi ölünceye kadar 22 sene bu büyük makamda kalmış ve bir kaç kere de ilâveten Hâssa müşiri ve Ser-asker olarak ordunun tensik ve ıslâhında çok büyük hizmetleri görülmüştür. Bu kahraman asker ahlâkının temizliği, doğruluğu, samimî müslümanlığı, her bakımdan lekesiz ve tertemiz şahsiyyeti ve maiyyetine karşı tükenmez bir baba şefkatiyle meşhurdur. Onu sevmeyen tek kişi yoktur; herkes hayrânıdır. Hakiki büyük adam işte öyle olur.

Merhumun vasiyeti mucibince muhterem na'şı Fâtih türbesinin bahçesine defnedilmiş ve mübârek mezarıyla türbesini Sultan Hamid yaptırmıştır.

Gazi-Osman Paşa'nın oğullarından Nurüddin ve Kemâlüddin Paşalar Sultan Hamid'in kızlarıyla evlenmişlerdir).

29 Teşrinievvel 1900=5 Receb 1318, Pazartesi: Âzerbaycan mekteplerinden Türk dili yasağının kaldırılması.

(İran şâhı Muzafferüddin Kacar'ın Istanbul'a gelmesinden istifâde eden Sultan Hamid o zamana kadar Âzerbaycan mekteplerinde tedrisi memnû'olan Türk diline âit yasağın kaldırılmasını te'min etmek suretiyle milliyetçiliğinin büyük bir delilini daha göstermiştir. İkinci Abdüıhamid'in Türkçülüğü için 1876=1293 vukuâtının «31 Ağustos» fıkrasına bakınız. Şâhın memleketine dönerken İran Maârif nezâretine telgrafla yolda emir vermiş olduğundan bahsedilir. Yukarıki tarih, Istanbul gazetelerinin bu müjdeyi neşrettikleri günün tarihidir. «Tercüman-ı Hakikat»ın ifâdesine göre Muzafferüddin-Şâh:

«Âzerbaycan'da bulunan mekâtibde bundan böyle zebân-ı Fârsî ile beraber lisân-ı Türkî'nin dahî tedrisine ve bilhassa Türkçenin gereği gibi öğretilmesine i'tinâ edilmesini»

emretmiştir. Her halde Sultan Hamid'in bu muvaffakıyyeti, Türk milliyetçiliği tarihinin hiç bir zaman unutamayacağı bir hizmettir).

1901=1319

5 Teşrinisâni 1901=23 Receb 1319, Salı: Fransız donanmasının Midilli'ye asker çıkarması ve buna sebeb olan Lorando-Tubini meselesi.

(Said Paşa «Hâtırât»ının ikinci cildinde bu vak'a 7 Teşrinisâni=25 Receb Perşenbe gününe müsâdif gösterilirse de, paşanın kendi sadâret tarihlerinde bile yanlışlar yaptığı unutulmamalıdır. Fransız tebaasından Tubini ile Lorando'dan Sultan Aziz devrinin sonlarında bir miktâr para istikrâz edilmiş ve bunun büyük bir kısmı Abd-ül-Aziz'in hal'inde kullanılmıştır. O zamandanberi ödenmiyen bu paranın fâiz-i-mürekep hesabıyla 750 bin Osmanlı altınını bulduğundan ve nihayet bir takım müzâkerelerle yekûnun 502 bine indirildiğinden bahsedilir. Bunun 340 bini Lorandoya ve 162 bini de Tubini'ye âittir. Mâliye nezâreti borcunu vermediği için alacaklılar Ticaret mahkemesine mürâcaat edip birer i'lâm almışlardır. Bütün bu işlerde meşhur Kâtib-i-Sâni İzzet Holo Paşa ile Zirâat nâzırı Selim Melhame Paşa'nın yağlı dolaplar çevirdiklerinden bile bahsedilir. Mâbeyn Baş-kâtibi Tahsin Paşa'nın «Abdülhâmid ve Yıldız hâtıraları»na nazaran amcasının hal'inde kullanılmış bir paranın ödenmesi lüzumundan bahsetmeye kimse cesâret edemediği için Sultan Hamid meseleyi ancak siyasî bir buhrân şeklini aldıktan sonra öğrenmiştir. Fransız sefiri Constans, mütemâdî mürâcaatlerinden netice çıkmayınca hükûmetinin emriyle 26 Ağustos=11 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü sefâret müsteşarını maslahatgüzâr tâyin ederek Istanbul'u terketmiş, Fransa ile siyasî münâsebetler kesilmiş gibi bir vaziyet hâsıl olmuş ve Fransız hükûmeti 26 Teşrinievvel=13 Receb Cumartesi günü Istanbul maslahatgüzârı vâsıtasıyla Midilli gümrüğünü işgâl edip vâridâtını tebaasının alacağına karşılık tutacağını bildirdikten başka, fırsattan istifâde ederek Fransa tâbiiyyet veya himâyesinde bulunan din ve kültür müesseselerinin kanuni mevcudiyyetleri tasdik edilmediği takdirde bir daha Midilli'den çıkmayacağını da tebliğ etmiştir. İşte bunun üzerine Bâb-ı-Âlî Midilli vak'asının ertesi günü bütün Fransız taleplerini kabule mecbur olmuş ve 12 Teşrinisâni=30 Receb Salı günü maslahatgüzâr Bâb-ı-Âlî'ye gelip siyasî münâsebâtı yeniden tesis ettiği gibi Fransız donanması da Midilli'den askerini çekip gitmiştir. Bâzı menbâlarda Fransız kültür müesseselerinin tasdiki meselesine Iüzumundan fazla ehemmiyet verilir. Böyle bir mecburiyetle tasdik edilmiş olmasa bile, acaba o zamanki Bâb-ı-Âlî için bunları kapatmak kabil midir? Kuvvet onlarda oldukça, biz tasdik etsekte etmesek de o gibi müesseseler dâimâ işleyecek ve hattâ çoğalacaktır. Bu işin çirkin tarafı, pâdişahın vehmine dokunmasın diye arzedilemeyen küçük bir borç için bir vatan parçasının işgâle uğramış ve işte bundan dolayı devletin nihayet boyun eğmiş olmasındadır).

9 Teşrinisâni 1901=27 Receb 1319, Cumartesi: Sadr-ı-a'zam Halil Rif'at Paşa'nın ölümü.

(1828=1244 tarihinde Serez'de dünyâya gelmiş olduğuna göre 73 yaşında ölmüş demektir. Sadâret müddeti 1895=1313 senesi 7 Teşrinisâni=19 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe gününden itibaren 6 sene, 2 gündür; hastalığı zamanında işlere bakmadığı için, ölümünden bir gün evvel Adliye nâzırı Abdurrahman Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir).

18 Teşrinisâni 1901=6 Şa'ban 1319, Pazartesi: Said Paşa'nın altıncı sadâreti.

(Sadâret-Kaymakamlığına tâyinini yukarıki fıkrada gördüğümüz Adliye nâzırı Abdurrahman Paşa pâdişahın müteaddid teklifleriyle ısrarlarına rağmen sadâreti kabul etmediği için altıncı defa olarak Said Paşa tâyin edilmiştir. Abdurrahman Paşa'nın Bâb-ı-Âlî'ye salâhiyyet verilmesini istediğinden ve pâdişahın da ilkönce kabul ettiği halde sonra caydığından ve zâten paşaya sadâret teklif etmesi biraz sonra azledilip Adliye nezâretinden de uzaklaştırmak fikrine müstenid olduğundan bahsedilir. Abdurrahman Paşa'nın «Sadâret vekili» ünvânıyla Kaymakamlığı on gün sürmüştür).

1902=1320

21 Eylül 1902=17 Cumâda-l-âhire 1320, Pazar: İlk Makedonya ihtilâli.

(1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasında gördüğümüz Ayastefanos muâhedesiyle Rusların bol keseden Bulgaristan'a bahşettikleri Makedonya kıt'ası aynı senenin «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesi mucibince Türkiye'ye iâde edilmiş olmakla beraber, iki muâhede arasında 4 ay, 11 gün=132 gün süren itibarî Makedonya hâkimiyyetini Bulgar milleti bir türlü unutamamış ve hattâ tarihî bir hâlî saymıştır. Gene Berlin muâhedesinin 23 üncü maddesi mucibince Bâb-ı-Âlî Makedonya'yı Girit rejimi tarzında bir muâhedeyle idâre etmek mecburiyyetinde bırakılmışsa da, devletlerin ihtilâflarından büyük bir ustalıkla istifâde eden Sultan Hamid bu 23 üncü maddeyi hiç bir zaman tatbik etmeyip kâğıt üstünde bırakmıştır. Makedonya üzerinde 132 günlük bir «Hakk-ı tarihî» iddiâ eden Bulgarların Berlin muâhedesinden itibaren 15 sene sabrettikten sonra 1893=1310 tarihinden itibaren «Makedonya-Edirne ihtilâlci dâhilî teşkilâtı» isminde gizli bir cemiyet kurmaları işte bu kâğıt üstünde kalan muhtâriyyeti istihsâl içindir. Yalnız Makedonya ahâlisi Bulgar unsurundan ibâret değildir. Bulgarlardan başka Müslümanlar, Sırplar, Ulahlar, Yahudiler ve hattâ az olmakla beraber Arnavutlar da vardır; «Macedoine» kelimesinin Fransızca ile diğer bâzı Garp dillerinde mecâzenkarmakarışık şeylere alem olması ve meselâ karışık meyve, türlü ve hattâ muhtelif parçalardan mürekkep edebî eser mânâlarına gelmesi işte bundan dolayıdır.

Osmanlı teşkilâtında «Vilâyât-ı-Selâse=Üç vilâyet» denilen ve Makedonya kıt'asına tekabül eden Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde üç milyona yaklaşan umumî nüfusun bir buçuk milyondan fazlası Müslüman olduğu halde, diğer anâsırın en kalabalığı olan Bulgar unsurunun mecmûu sekiz yüz küsur binden ibârettir. Rumlar üçüncü, Sırplar dördüncü ve Ulahlar da beşinci derecede kalır. İşte bundan dolayı Bulgarların kurduğu «Dâhilî teşkilât» cemiyeti zahîren «Makedonya Makedonyalılarındır» düstûruyla harekete başlamış ve hakikatte ise pek tabiî olarak «Makedonya Bulgarlarındır» gayesini tâkib etmiştir.

Bu ihtilâl cemiyetinin 1893=1310 daki teşekkülünden bu 1902=1320 tarihine kadar dokuz sene süren ilk faaliyet devri şakavet tarzında nisbeten küçük hareketler ve çete baskınlarıyla geçmiş, kırlarda ve köylerde âsâyiş ihlâl edilmişse de umumî bir ihtilâl olmamıştır. Bunun sebebi bir taraftan Boris Sarafof, Dalçef vesâire gibi cemiyet rüesâsı arasında faaliyet programı itibarıyla bir takım ihtilâflar olması ve hattâ müfritlerle mu'tedillerin ayrı gruplar teşkil etmesi ve bir taraftan da Yunanistan'la Sırbistan'dan gelen çetelerin de sahneye çıkmış bulunmasıdır. Bilhassa «Andartes» denilen Rum çetelerinin Bulgarlara karşı faaliyetinden bizim tenkil kuvvetlerinin çok istifâde etmiş olduğundan ve hattâ bâzı vaziyetlerde Türk-Rum elbirliğinden bile bahsedilir. Prizrin, Üsküp vesâire gibi yerlerde de Bulgar kilisesine karşı Sırp-Ortodoks piskoposlarına beratlar verilmiş ve Yunan/Rum çetelerinin Bulgar köylerini Istanbul patrikliğine bağlamak suretiyle rumlaştırma gayretleri himâye edilmekle beraber, rumlaşan Ulah köylüleri de Yunanlılığa karşı harekete getirilmiştir. Bu vaziyette Bulgarlar Türklerden ziyâde Sırplar ve Yunanlılarla uğraşmak mecburiyetinde kalmış ve netice itibarıyla Makedonya kıt'ası Hıristiyan unsurların birbiriyle mücâdele sahnesi hâline gelmiştir.

Bulgarların en mühim hedeflerinden biri de Avrupa müdâhalesine sebeb olmaktır. Zâten müdâhale vesilesi arayan ve Berlin muâhedesinin kâğıt üstünde kalmış 23 üncü maddesine istinâd eden düvel-i-muazzamanın Bâb-ı-Âlî üzerinde yaptığı tazyikler nihayet Sultan Hamid'in bir «Vilâyât-ı-Selâse Müfettiş-i-Umumîliği» ihdâs etmesiyle neticelenmiş, 1 Kânunuevvel=29 Şa'ban Pazartesi günü bu mühim vazifeye geniş selâhiyyetlerle eski Yemen

valisi Hüseyn Hilmi Paşa tâyin edilmiş ve 13 Kânunuevvel=12 Ramazan Cumartesi günü de «Vilâyât-ı-Selâse ta'limâtnâmesi» neşrolunmuştur. Istanbul'da da bu işlerle meşgul olmak üzere bir Rumeli vilâyâtı Islâhât komisyonu» kurulup riyâsetine Konya valisi Avlonyalı-Ferid Paşa getirilmiştir. Tabiî bütün bunlar 23 üncü maddenin tatbikine hâcet bırakmadan Makedonya'yı ıslâh etmek içindir. Fakat o zamanki Makedonya ıslâh edilebilecek bir yer değildir. Bâb-ı-Âlî'nin yeni tedbirlerine, Müfettiş-i Umumînin salâhiyyetlerine, Ta'limâtnâme mucibince Hıristiyanlarla MüslümanIardan muhtelit jandarma ve polis teşkilâtı kabul edilmiş olmasına, malî ve adlî ıslâhât esaslarının ilânına rağmen bir taraftan Rusya ile Avusturya'nın mütemâdî tahrikâtı ve bir taraftan da Bulgar, Sırp ve Yunan rekabetleriyle ihtirâslarının kanlı şekiller almış olması Makedonya'yı artık sönmez bir fesâd ocağı hâline getirmiştir. Bulgar «Dâhilî teşkilât»ının bu gün başlayan ilk büyük ihtilâl hareketi ancak bir ayda bastırılabilmiştir. Aşağıda 1903=1321 vukuâtının «2 Ağustos», «25 Teşrinisâni» ve 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» fıkralarına da bakınız).

1903=1320

14 Kânunusâni 1903=14 Şevvâl 1320, Çarşanba: Said Paşa'nın azliyle Rumeli Islâhât Komisyonu reisi Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa'nın sâdareti.

(Azlin sebebi, Rumeli vilâyetlerine âit mâlî ıslâhât hususunda sarayla ihtilâfa düşmesi ve Meclis-i-Vükelâ'da kendisini tahkir etmiş olan Ser-asker Rızâ Paşa'yı pâdişaha şikâyet ettiği ve Sultan Hamid de Rızâ Paşa'nın tarziye vereceğini söylediği halde Ser-askerin tahkirde ısrâr etmesinden dolayı Said Paşa'nın bir iki defa isti'fâ etmek suretiyle gözden düşmesidir. Sadâret müddeti 1901=1319 senesi 18 Teşrinisâni=6 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 1 ay, 26 gündür.

Mutlakıyyet devrinin son sadr-ı-a'zamı olan Avlonyalı-Ferid Paşa'nın soy-adı «Vlora»dır. İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında bu âilenin İkinci Bâyezid devri Deryâ-Kapdanlarından Güveği-Sinan Paşa nesline mensub olduğundan bahsedilmekte ve Ferid Paşa'nın dâmâdı Halil Paşa'nın şifâhi rivâyetine göre de Sinan Paşa Konyalı bir Türk olmak itibarıyla Vlora âilesi arnavutlaşmış bir Türk sülâlesi gibi gösterilmektedir. Tarih metoduna göre bir âilenin milliyetini tâyin hususunda yalnız bir şifâhi rivâyet kâfi değildir; fazla olarak eldeki menâbie nazaran Sinan Paşa «Devşirme»dir ve devşirmeler de Türk değildir. Beşinci ciltteki «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 14 numaraya da bakınız.

Zâten Ferid Paşa hiç bir zaman Türklük iddiâ etmemiş ve bil-akis gençliğindenberi hep Arnavut milliyetçiliği etmiş ve Arnavutluk istiklâli peşinde koşmuş bir iftirakçıdır. Sadâretinden tam 33 sene evvel henüz pek gençken 1870=1287 tarihinde «Drita=Hak/Hukuk» isminde bir cemiyet teşkil etmiş ve bir de gazete çıkarmıştır. Yunan Bahriye mektebi profesörlerinden «Jean Kersopoulos»un «Chronologie Albanaise» ismindeki eserinin 1870 vukuâtı içinde bu gazetenin «Arnavut istiklâli»ni hazırlamak için neşrolunduğundan bahsedilir. Gene aynı menbaın 1907 vukuâtı içinde de Ferid Paşa'nın «Drita» cemiyeti işte o sene ıslâh ve tensik edilmiş gösterilmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi Avlonyalı-Ferid Paşa'nın iftirakçı cemiyeti kendi sadâret devrinde bile faaliyetine devâm etmiştir. Sultan Hamid'in kendisine i'timâd etmedği hakkında bâzı rivâyetler bulunan böyle bir adamı birçok kıdemli ve tecrübeli vükelâ ortada dururken birdenbire Sadâret makamına çıkarıvermesinde Alman sefirinin te'siri olduğundan bahsedilir. Bununla beraber mütemâdiyen ecnebî tahrikâtına mârûz olan Arnavutluğun bu suretle tatmin edilmek maksadı da tâkib edilmiş olabilir.

Ferid Paşa bu 14 Kânunusâni=14 Şevvâl Çarşanba günü tâyin edilmiş ve Sadâret alayı da ertesi Perşenbe günü yapılmış olduğu için Hatt-ı-Hümâyûn'da «16 Şevvâl» tarihî vardır ve o da hakikî takvime göre «15 Şevvâl» olmak lâzımgelir).

1903=1321

2 Ağustos 1903=8 Cumâda-l-ûlâ 1321, Pazar: «İlin-Den» denilen ve üç ay süren Makedonya büyük ihtilâlinin başlangıcı.

(Makedonya meselesi için yukarda 1902=1320 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. O fıkrada gördüğümüz ilk ihtilâl üzerine Bâb-ı-Âlî'nin ittihâz ettiği ıslâhât tedbirlerini kâfi görmeyen Avusturya ve Rusya devletlerinin 1903=1320 senesi 21 Şubat=23 Zülka'de Cumartesi günü Bâb-ı-Âlî'ye tebliğ ettikleri «Viyana ıslâhât programı»nı çok ağır bulan Sultan Hamid bu programdan yalnız jandarmanın ıslâhı için ecnebî mütehassıslar celbi maddesine muvâfakat etmişse de Bulgarlar pek tabiî olarak o kadarla kanâat etmemişlerdir. İşte bunun üzerine Avrupa'yı müdâhaleye mecbur etmek için Avrupalıların maddi menfaatlerine dokunmaktan başka çâre olamayacağına hükmeden Bulgar «Dâhilî teşkilât» cemiyeti Ermeni ihtilâlcilerinin 1896=1314 vukuâtı içindeki «26 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz «Banka vak'ası»nı taklid ederek bu senenin 29 Nisan=1 Safer Çarşanba günü Selânik Osmanlı bankasını bir lâğımla berhâva etmişlerdir. Bir seneden fazla bir zamanda yer altından yol açılarak konulan bu lâğımın banka ile beraber Frenk mahallesinin mühim bir kısmını da uçurduğundan bahsedilir. Bununla iktifâ etmeyen Bulgar cemiyeti umumî bir Makedonya ihtilâli de tertib etmiş, Manastır vilâyeti merkez olmak üzere her tarafta tedhiş hareketlerine karar vermiş ve o da bu gün başlamıştır. Bu büyük isyâna Bulgarlarca «İlin-Den ihtilâli» denilmesi «Saint-Elie=İlyas Peygamber» yortusuna tesâdüf etmesindendir. Üç ay süren bu kanlı mâcerâya 26-30 bin çeteci iştirâk ettiğinden bahsedilir.

Şarkî-Trakya'yı da teşmil edilen Makedonya ihtilâli Bulgarların «Preobrâjenie» dedikleri «Transfiguration=Tecelli-i-Mesih» yortusuna tesâdüf eden 6 Ağustos=12 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü Kırkkilise/Kırklareli havâlisini de kan ve ateş içinde bırakmış ve çete hareketleri askerî harekâta benzemediği için orduyu aylarca işgâl ettikten sonra bastırılabilmiştir. Devletlerin işte bu yüzden artan müdâhaleleri için aşağıki fıkrayla daha aşağıda 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

25 Teşrinisâni 1903=5 Ramazan 1321, Çarşanba: Makedonya ıslâhâtı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «İlin-Den ihtilâli» üzerine çar İkinci Nicolas ile imparator François-Joseph Avusturya'nın Mürzsteg şehrinde Hâriciyye nâzırları kont Goluchowski ile kont Lamsdorf da hazır bulunduğu halde 2 Teşrinievvel=10 Receb Cuma günü mülâkat edip Makedonya için iki senelik yeni bir ıslâhât programı hazırlamışlardır. 22 Teşrinievvel=30 Receb Perşenbe günü Bâb-ı-Âlî'ye tebliğ edilen bu «Mürzsteg programı»nı diğer devletler de tasvib ettikleri ve bilhassa Türkiye ile dostluk siyâseti tâkib eden Almanya bile kabulünü tavsiye ettiği için, Sultan Hamid devletin hükümranlık haklarıyla istiklâl ve itibarı ihlâl edilmemek ve «statu quo» muhâfaza edilmek şartıyla kabul etmiş ve Bâb-ı-Âlî bu gün neticeyi devletlere bildirmiştir.

Yeni ıslâhâtın başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — «Vilâyât-ı-Selâse» Müfettiş-i-Umumisi Hüseyn Hilmi Paşa'nın maiyyetinde ıslâhât işlerini tâkib etmek üzere bir Rus ve bir Avusturyalı «Agent civil=sivil me'mur» bulunmasına

karar verilmiş ve Rusya nâmına Baş-konsolos Nicolas Demeric/Demerik ve Avusturya nâmına da Baş-konsolos Henri Milller von Roghoj tâyin edilmiştir;

2 — Osmanlı hizmetinde çalışmak şartıyla İtalyan Generallerinden Degiorgis jandarma tensikatına me'mur edilmiş ve maiyyetine diğer devletlerden de zâbitler verilmiştir.

Bu suretle beş jandarma mıntıkasına ayrılan Makedonya ıslâhât sâhasından Selânik'e Rus, Serez'e Fransız, Drama'ya İngiliz, Manastır'a İtalyan ve Üsküb'e de Avusturya zâbitleri tâyin edilmiş ve jandarma mektepleri müfettişliğine de bir Alman zâbiti getirilmiştir. Fakat bu ecnebî zâbitlerinin kumanda salâhiyetleri yoktur ve ıslâhât da iki senede ikmâl edilecektir. Bu müddet sonradan iki sene daha temdid edilmiştir. «Mürzsteg programı»nın anâsır vaziyetlerine göre idarî teşkilât hudutlarının tâdili ve mahallî muhtâriyyetler ihdâsı hakkındaki ağır esasları kabul edilmemiştir. Makedonya ihtilâlinden istifâde eden Avrupa devletlerinin «Vilâyât-ı-Selâse» ıslâhâtına el atması demek olan bu vaziyet Osmanlı istiklâline mugayir bir hâl olmakla beraber, Berlin muâhedesinde takarrür ettiği halde tatbik edilmeyen muhtâriyyet şekline nisbetle ehven bir vaziyet olduğu da muhakkaktır. Aşağıda 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve 1907=1325 vukuâtının «25 Nisan» fıkralarına da bakınız).

1904=1322

29 Ağustos 1904=17 Cumâda-l-âhire 1322, Pazartesi: Beşinci Murad'ın ölümü.

(Ertesi gün neşredilen Tebliğ-i-resmiye nazaran ölüm sebebi şeker hastalığıdır. 1840=1256 senesi 21 Eylül=24 Receb Pazartesi günü dünyâya gelmiş olan Sultan Murad 63 sene, 11 ay, 18 gün yaşayıp 64 yaşını ikmâl edeceği sırada ölmüş demektir. 93 günlük kısa bir saltanattan sonra 1876=1293 senesi 31 Ağustos=10 Şa'ban Perşenbe günü hal'inden itibaren 27 sene, 11 ay, 29 gün Çırağan sarayında âilesiyle beraber çok sıkı bir muhâfaza altında yaşamış ve tabiî saraydan hiç çıkmamıştır. Bu müddet zarfında Sultan Hamid'le yegâne münâsebeti, pâdişahın ara-sıra bir mâbeynci gönderip hâtırını sordurmasına ve kendisinin de alelusul teşekkürle mukabele etmesine münhasırdır.

Hal'ine sebeb olan zihin hastalığı çok sürmeyip geçmiş ve Çırağan'daki uzun çilesini besteler tertib etmek ve torunlarını okutmakla geçirmiştir. Bunlardan şehzâde Osman Fuad Efendi'nin vaktiyle bana anlattığına göre Sultan Murad'ın ölümü üzerine Sultan Hamid hem kendilerini, hem babaları Salâhüddin Efendi'yi huzûruna kabul edip birçok iltifâtta bulunmuş ve artık mevkufiyetlerine nihayet vermiştir.

Halk arasında umumî bir heyecân ve nümâyişe vesile teşkil etmek ihtimâlinden dolayı cenâze merâsimi bile yapılmayan tâ'lisiz Sultan Murad'ın tabutu sekiz kişilik bir saray cemâatıyla kaldırıldığından bahsedilir. Âdetâ el çabukluğuyla annesi Şevk-Efzâ Kadın-Efendi'nin Yeni-câmi»deki türbesine defnedilivermiştir. Sultan Hamid'in meşhur vehmiyle vesvesesinin en çirkin neticelerinden biri de işte budur.

Beşinci Murad'ın cülûsu için 18761=1293 vukuâtının «30 Mayıs» fıkrasına ve hal'inden 1 sene, 8 ay, 20 gün sonra tekrar iclâsı hülyâsıyla zavallı Ali Suâvi'nin yaptığı «Çırağan vak'ası» için de 1878=1295 vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1905=1323

21 Temmuz 1905=18 Cumâda-l-ûlâ 1323, Cuma: Bomba hâdisesi.

(Bu günkü «Selâmlık resm-i âlîsi»nde Sultan Hamid Yıldız câmiinden çıkacağı sırada kendisini berhâva etmek üzere «Machine infernale» denilen bir saatli bomba patlatılarak yapılan sûikasta son devir menbâlarında «Bomba hâdisesi» denir. Bu müthiş sûikast, Anadolu'nun «Vilâyât-ı-Sitte» denilen altı Şark vilâyetinde bir Ermenistan hükûmeti kurmak isteyen Ermeni komiteleri tarafından hâriçte tertib edilmiştir. Ermeni meselesi ve komitacıların Istanbul'da ve taşralarda çıkardıkları Ermeni patırdılarıyla isyânları için yukarda 1895=1313 vukuâtının «30 Eylül» ve 1896=1314 vukuâtının «26 Ağustos» fıkralarına bakınız. «Bomba hâdisesi»ni tertib eden komitacıların maksadı pâdişahı berhâva ettikten sonra Bâb-ı-Âlî'yi, Galata köprüsünü, Tünel'i, Osmanlı bankasını, ecnebî sefârethâneleriyle «Cercle d'Orient»ı ve diğer bâzı resmi, hususi, yerli ve ecnebî müesseselerini de havaya uçurmak, müthiş bir kargaşalık ve ihtilâl çıkararak Istanbul'u kan ve ateş içinde bırakmak ve işte bu suretle Avrupa devletlerinin fi'lî ve askerî müdâhalelerine sebeb olarak Ermeni meselesini hallettirmektir. «Hâdise»den sonra Istanbul'un muhtelif yerlerinde yapılan araştırmalarda «Melinite» denilen müthiş infilâk maddesinden tam yüz kırk sekiz kilo bulunmuş ve Osmanlı bankasıyla Galata köprüsünü berhâva etmek için kazılan lâğımlar da meydana çıkarılmıştır. İşte bundan dolayı Sultan Hamid'e atılan bomba hakikatte Türk devlet ve milletine atılmış demektir.

Sûikastın hâriçten gelen elebaşıları «Troşak» ismindeki Ermeni ihtilâl cemiyeti rüesâsından Bakû'lu Samoil Kayın nâm-ı-diğer Hristofor Mikaelyan ismindeki herifle bu mel'un herifin kızı gösterilen Robina Kayın ve Konstantin Kabulyan nâm-ı-diğer Safo isminde üç Rus-ermenisidir. Bunlar Beyoğlu'nda Moraviç apartmanında bir ay kalıp Istanbul'daki adamlarını hazırlamışlar ve bilhassa Singer kumpanyası me'mûrlarından ve Belçika anarşistlerinden Anvers'li Charles Edouard Jorris ismindeki beynelmilel serseriyi de elde etmişlerdir. Dört senedir Istanbul'da bulunan bu 29 yaşındaki genç anarşist «Bomba hâdisesi»nin ruhu ve en mühim âmil ve fâili sayılır; «Anne=Anna» ismindeki karısı da kendisiyle beraber çalışmıştır.

Hariçten gelen elebaşılar bir kaç defa Selâmlık seyrine giderek Yıldız'daki Hamidiyye câmiinin binek-taşından arabasına binen Sultan Hamid'in dış kapı önüne tam bir dakika kırk iki saniyede gelmekte olduğunu da tesbit ettikten sonra Avrupa'ya dönmüşler ve iki ay sonra tekrar gelmişlerdir. Saatli bombanın konulduğu zarif araba işte o sırada Viyana'da hususî bir plâna göre yaptırılmıştır. Yüz kilo hacmindeki sandığına seksen kilo «Melinite»le yirmi kilo «Mitraille=çelik ve demir parçaları» konulan bu lâstik tekerlekli arabanın koyu kestane doru atları da «Komik-i şehîr» Hasan Efendi'den 46 Osmanlı altınına satın alınmıştır. «Hâdise» günü sûikastçılar kadınlı erkekli ecnebî seyirciler kılığına girerek işte bu zarif arabayla Yıldız'a gitmişler ve dış kapı civârında durmuşlardır. Bomba saatinin Robina Kayın tarafından kurulmuş olduğu rivâyet edilir. Fakat bu kadınla arabayı oraya götürenlerden ve sûikastı hazırlayanlardan Madam Sofi Liparis, arabacı Mıgırdıç veled-i Serkiz, seyis Yervant Frankolyan ve arabacı Jorj Petri Varşamof nâm-ı-diğer Kirkor Varşam'ın pasaportları evvelden hazır olduğu için kara ve deniz yollarından muhtelif tarihlerde hepsi kaçıp kurtulmuştur. Sultan Hamid namazdan sonra sarayına dönmek üzere camiden çıkarken koridorda kendisini selâmlayan vükelâ ve vüzerâya iltifât ettiği sırada Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi ile o gün mu'tâdından daha uzun konuşmuş, sırf işte bu yüzden bomba, saatinin ayarına nisbetle biraz gecikmiş ve nihayet hünkâr koridordan kapıya doğru giderken Istanbul'un en uzak semtlerine bile akseden müthiş bir tarrâka olmuştur. Pâdişahın maiyyetinde vak'aya şâhid olan Baş-kâtip Tahsin Paşa sonsuz vehmiyle meşhur olan İkinci Abdülhâmid'in o andaki hâlini «Hâtırât»ının iki yerinde şöyle anlatır:

«Sultan Hamid o anda ne duydu? Bunu bilemezsem de zahîren pek cesâret gösterdiği kabil-i inkâr değildir».

«Hiç korku ve telâş eseri göstermedi; yalnız benden «Ne var?» diye sordu. Binek taşına geldiği zaman gördüğü umumî telâştan dolayı kalın ve gür sesiyle:

— Korkmayın, korkmayın!

dediğinden de bahsedilir. Câmiden dönerken dâimâ yaptığı gibi kendi kullandığı arabaya binmiş ve askerin, halkın ve Selâmlığı seyretmek için Merâsim dâiresinde bulunan, elçiler vesâir ecnebîlerin «Yaşa» sesleriyle fevkalâde alkışlanmış, bütün bunlara güler yüzle ve temennâlarla mukabele, etmiş ve her zaman olduğu gibi Çit köşkünde arabasından inip sefirleri huzûruna kabul ederek hiç bir şey olmamış gibi yirmi dakika kadar görüşmüştür. Ertesi gün neşredilen «Tebliğ-i resmî»de bu nokta şöyle anlatılır:

«Zât-i Akdes-i Hazret-i Hilâfetpenâhî bu vak'ada kemâl-i derece metânet-ü mekânet ibrâz ile aslâ telâş buyurmayarak her zaman olduğu gibi gerdûne-suvar-i izz-ü-iclâl oldukları ve istâde-i mevkı'-i ihtirâm bulunan asâkir-i Şâhânelerini ve Avusturya imparatoru Hazretleri cânibinden me'mûren Merâsim dâire-i fâhiresinde bulunan Avusturya sefir-i kebiri Hazretleriyle Selâmlık resm-i âlîsini temâşâ içün hâzır bulunan yerli ve ecnebî zevatı selâm ve iltifât-ı Hümâyûn-ı Mülûkâneleriyle taltif huyurdukları ve cümlesi taraflarından alkışlandıkları halde Sarây-ı Şevket-ihtivây-ı Hümâyûnlarına avdet buyurmuşlardır».

Hünkârın bu fevkalâde metâneti çok iyi bir te'sir bırakmış, bütün ecnebî hükümdarlarıyla devlet reislerinden tebrik telgrafları gelmiştir.

Bu müthiş vak'ada ölenlerin sayısı 26 ve yaralananların adedi de 58 kişidir. Yaralılar derhâl hastahanelere kaldırılmıştır; yirmi kadar hayvan telef olduğundan ve birçok arabaların enkaz hâline geldiğinden de bahsedilir.

Rus-Ermeni komitacılarının Istanbul'u, Avrupa devletlerine işgâl ettirmek suretiyle Şarkî-Anadolu'yu bir Ermeni devleti hâline getirmek için tertip ettikleri «Bomba hâdisesi»nin en hazin cephelerinden biri de Sultan Hamid'e muhâlif olan bazı Türk münevverleri tarafından maatteessüf alkışlanmış olmasında gösterilebilir. Meselâ Tevfik Fikret'in «Bir lâhza-i teahhur» ismindeki münâsebetsiz manzûmesinde yalnız pâdişahı değil, Türk vatanını da parçalamak isteyen vak'a fâiline:

Ey şanlı avcı, dâmını bîhûde kurmadın,
Attın fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!

ve bilhassa

Mâlik sesin o sevret-i ra'dîn-i gayza ki
Her yerde hiss-i hakk-u-halâsın muharriki!

şeklindeki hitapları mutlakıyyet devrinde gizli kalan bu yersiz şi'rin yazıldığı tarihte şâirin henüz cinâyet sebeblerini bilmemesiyle te'vil edilebilirse de, ikinci meşrûtiyetin ilânı üzerine derhâl neşrinde tereddüd etmemek suretiyle işin mâhiyyetini anladıktan sonra da Ermeni komitacılarını alkışlamakta ısrâr etmiş gibi bir vaziyette kalmış olduğu nasıl inkâr edilebilir?

Türk şairinin bu iğrenç şi'rine mukâbil, komitacı bir Ermeni şairinin Türkçe yazdığı «Zeytun mersiyesi»nde şu parçalara tesâdüf edilir.

Avrupa'dan mahsus bize gelenler
Şöhretleri ise Hınçak baronlar
Millet içün bunlar fedâidirler
Haykazyan neslinin hep kahramanı

Haylıca Türklere kurşun urdular
Çokça ağlattılar Türkü, Müslümanı

Bilhassa «Abdülhâmid ve devr-i saltanatı, ismindeki eserin üçüncü cildini yazmış olan müverrih Ahmed Refik'in hâdiseden sonra yapılan resmî tahkikattan bahsederken şu satırları nasıl yazabildiğine ve yazarken millî hissi nasıl rencide olmadığına hayret etmemek kabil midir:

«Nihayet hakikat tamamıyla meydana çıkarıldı. Osmanlı milletini Abdülhâmid'in zulmünden kurtarmak için bu hareket-i kahramânânenin Ermeni vatandaşlarımız tarafından icrâ olunduğu anlaşıldı»!

Bu satırlar bir Türk müverrihinin değil, ancak bir komitacı Ermeni muharririnin kalemine yakışabilir.

Hâdisenin tahkiki ve faillerinin derhâl meydana çıkarılması için Yıldız'da Ticaret ve Nâfia nezâreti müsteşarı Necib Melhame Paşa'nın riyâsetinde Baş-Müddaiumumi Cemâl Bey'le İstinaf Müddeiiumumîsi Necmeddin-Molla vesâireden mürekkep bir «Komisyon-ı-Mahsus» teşkil edilmiş, birçok kimseler tevkif olunmuş, tahkikat fezlekesi bin sahifeye yaklaşmış ve nihayet mesele bütün teferruâtıyla tenvir edilmiştir.

Yakalanan elebaşılar içinde Belçikalı anarşist Jorris de vardır. Bu adam bütün yaptıklarını i'tirâf etmiş ve hattâ isticvâbında hazır bulunan Belçika sefirinin önünde her türlü cezâya müstahak olduğunu söylemiştir. Sûikastın bu en müthiş âmili pek tabiî olarak nihayet idâma mahkûm olmuşsa da, kan dökmekten hoşlanmayan Sultan Hamid bunu bile afvetmiştir. Baş-kâtip Tahsin Paşa bu noktayı şöyle anlatır:

«Sultan Hamid'in oynadığı rol şâyân-ı hayrettir. Hayatına sûikast etmiş, bomba getirip fitili ateşlemiş ve nihayet her şeyi i'tirâf ederek idâma mahkûm olmuş olan bu Jorris idâm olunmadı, hapsolunmadı, hattâ mahfûzen hudud hâricine de tardolunmadı; bil-akis afvedildi, hapishâne hücresinden saraya getirildi; pâdişahla bilvâsıta görüştü; Ermeni komiteleri aleyhine çalışmak ve bunların ahvâl-ü-harekâtı hakkında hünkâra mâlûmat vermek üzere para mukâbilinde Sultan Hamid'in hizmetine girdi; beş yüz altın harcırah ihsân edilerek Sirkeci'den şimendifere bindirildi ve gitti. Sultan Hamid'i itlâf etmek için vazife kabul etmiş olan Jorris çok geçmeden Sultan Hamid'in hafiyyeliğini alarak Avrupa'ya döndü ve hayli hizmet etti»

Ermeni komitacılarının kanlı faaliyeti «Bomba hâdisesi»nden sonra da devâm etmiş, bir komitacının başka bir komitacıya göndermek üzere dört mâsum Türk hocasına tevdi ettiği yaldızlı «Tefsir-i Tibyân» kitabı Kayseri köylerinden birinde heybeden düşüp patlıyarak zavallı hocaların şehâdetine sebeb olmuş, muhtelif yerlerde bombalarla dinamitler yakalanmış, Avrupa'dan yeni sûikast haberleri alınmış ve hattâ Atina'da Yunan polisinin

tevkif ettiği on Ermeni komitacısının yığınlarla infilâk maddeleri bulunmuştur).

26 Teşrinisâni 1905=28 Ramazan 1323, Pazar: Makedonya mâlî ıslâhâtı meselesinden dolayı Midilli ve dokuz gün sonra da Limni gümrük ve posta-telgraf dairelerinin devletler tarafından işgâli.

(Makedonya meselesi için yukarda 1902=1320 vukuâtının «21 Eylül», «İlin-Den» denilen büyük Makedonya ihtilâli için 1903=1321 vukuâtının «2 Ağustos» ve Vilâyât-ı-Selâse jandarma ıslâhâtı için de gene o senenin «25 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Makedonya meselesiyle en fazla alâkadâr olan Avusturya ve Rusya devletleri jandarma ıslâhâtını kâfi görmedikleri için Maliyenin de ıslâhından dem vurarak 17 Kânunusâni 1905=11 Zülka'de 1322 Salı günü Bâb-ı-Âlî'ye verdikleri bir notayla Osmanlı bankasının da iştirâk edeceği muhtelit bir mürâkabe sistemi kurulmasını istemişlerse de Sultan Hamid bu ağır teklifi pek haklı olarak reddetmiş ve yalnız iki devletin rol oynamasını hoş görmeyen diğer devletler de ses çıkarmamıştır. Meselenin bütün düvel-i-muazzamayı alâkadâr eden beynelmilel bir mâhiyyet alması işte bundandır. Avusturya ile Rusya diğer devletleri de müttâhiden harekete dâvet edince hepsi birleşerek bu senenin 8 Mayıs=3 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü verdikleri müşterek notayla Vilâyât-ı-Selâse Müfettiş-i-Umumîliği nezdindeki Avusturya ve Rusya sivil mümessillerine diğer dört devlet de birer mâlî mümessil ilâve etmek suretiyle Makedonya mâliyesinin ıslâhını istemişler ve hattâ bir müddet sonra bu maliyecilerin tâyin edilmiş olduklarını da bildirmişlerse de Bâb-ı-Âlî 29 Ağustos=27 Cumâda-l-âhire Salı günü verdiği cevâbî notayla bu haksız talebi de reddetmiştir.

Meselenin mühim bir buhrân şeklini alması işte bunun üzerinedir. Istanbul'daki düvel-i-muazzama süferâsı meseleyi halletmek için pâdişah tarafından müctemian kabul edilmelerini istemişlerse de Sultan Hamid Bâb-ı-Âlî'ye mürâcaat etmeleri lüzumundan bahsederek reddetmiş ve işte bundan dolayı Türkiye'ye karşı dostluk rolü oynayan Almanya müstesnâ olmak üzere diğer beş devletin ikişer zırhlısından mürekkep bir filo bu gün Midilli'de karaya asker çıkararak gümrük ve posta-telgraf dairelerini işgâl ettiği gibi, 5 Kanunuevvel=7 Şevvâl Salı günü de Limni gümrüğünü işgâl altına almıştır. Bütün Avrupa devletlerine karşı tek başına mukâvemet edemeyeceğini anlayan Sultan Hamid Almanya'nın tavsiyesiyle nihayet «Vilâyât-ı-Selâse» denilen Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde mâlî ıslâhât esasını bâzı tâdilâtla Limni'nin işgâlinden bir gün evvel kabule mecbur olmuş, dört maliye mümessili «Müşavir» ismiyle kabul edilip bir de Türk müşâvir ilâve edilmiş ve hazine işlerinin tanzimi de Osmanlı bankasının oralardaki şûbelerine bırakılmıştır. Midilli ve Limni adaları ecnebî işgâlinden ancak işte bu sâyede kurtulabilmiştir. Aşağıda 1907=1325 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına da bakınız).

1906=1324

1 Teşrinievvel 1906=12 Şa'ban 1324, Pazartesi: Akabe meselesinin halli ve Sultan Hamid'in Hilâfet siyâsetine karşı İngiliz emperyalizmi.

(İkinci Abdülhâmid bâzı menbâlarda Hilâfet siyâseti tâkib etmiş yegâne Osmanlı pâdişahı gibi gösterilirse de doğru değildir. Yavuz'un Mısır fethinde Halîfe sıfatını ihrâzından Akabe buhrânına kadar geçen 389 sene içinde teselsül etmiş Osmanlı pâdişahlarının hepsi bu ünvâna ve bunun her türlü icâbatına fevkalâde ehemmiyet vermiş, Hilâfetin Haremeyn'e karşı an'anevi vazifelerini bilâ-istisnâ hepsi o sıfatla yapmış ve kendisini tekmil İslâm âleminin reisi saymayan veyâhut «Emîr-ül-Mü'minin» olduğunu unutan hiç bir Osmanlı pâdişahı görülmemiştir. Hilâfet meselesi için ikinci ciltte 1517=923 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına

bakınız. Hilâfetin İslâm âlemi üzerindeki haklarıyla salâhiyyetlerini bir hâricî siyâset düstûru ittihâz etmiş Osmanlı pâdişahları da vardır. Yavuz devri için 1520=926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına, Kanuni'nin İslâm siyâseti için 1538=945 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına, İkinci Selim devrinde aynı maksatla yapılan Okyanus seferi için 1569=976 vukuâtının son fıkrasına ve nihayet Üçüncü Ahmed devrinde Efganlı Eşref-Şâh'ın iddiâlarına karşı tâkib edilen Hilâfet siyâseti için de bu cildin 1726=1138 vukuâtı içinde «12 Mart» fıkrasına bakınız.

Bu meselede Sultan Hamid'in seleflerinden farkı, Âlem-i-İslâm üzerindeki Hilâfet nüfuzunu Avrupa'ya ve bilhassa İngiliz emperyalizmine karşı siyasî ve mânevî bir kuvvet olarak kullanmasında gösterilebilir. Bunun için daha ilk saltanat yıllarından itibaren Müslüman memleketlerine gizli propagandacılar göndermiş, bâzı Garp menbâlarında da bahsedildiği gibi Hindistan'da bile Halîfenin göze görünmez adamları propaganda yapmış, Sultan Hamid'in resimleri Hind'in köylü kulübelerine kadar hulûl etmiş, Cava, Çin, Afrika ve Orta-Asya câmileri mü'minlerin Emîr-ül-Mü'minin'e nusret duâlarıyla inlemiştir. Bilhassa Hicaz demir-yolunun inşâsıyla 1897=1314 vukuâtının «18 Nisan» fıkrasında Yunanistan'a karşı kazanıldığını gördüğümüz zaferin İslâm âleminde Sultan Hamid'in nüfuz ve itibarını fevkalâde artırdığından bahsedilir. 1905=1323 tarihinden itibaren İngiltere'nin Hindistan'la Mısır'da uğradığı mânevî mukâvemette bu vaziyetin büyük bir te'siri vardır.

Böyle bir siyâsete karşı İngiliz emperyalizminden görülecek aks-ül-amelin ne kadar şiddetli olacağını tahmin etmek her halde güç değildir. İngiltere'nin mukâbil darbesi Cezîret-ül-Arap'tadır.

İslâmiyyetin menşei, Araplığın vatanı ve Mekke ile Medîne'den dolayı bütün İslâm âleminin dâimî ziyaretgâhı olan bu büyük yarımadayı Osmanlı hâkimiyyetinden ayırmak ve hiç olmazsa Arap âlemini o hâkimiyyete karşı ayaklandırmak bir Türk Emîr-ül-Mü'minine vurulacak en müessir darbedir. İşte bundan dolayı Sultan Hamid devrinde Cezîret-ül-Arap Türk-İngiliz siyasî mücâdelesinin en mühim sahnesi hâline gelmiştir.

Bu tarihî mücâdelenin en hayatî noktaları yarımadanın iki tarafındadır. Biri Basra körfezinin şimalindeki Kuveyt limanı ve biri de Kızıl-deniz'in şimalîşarkisindeki Akabe körfezinin yukarı müntehâsında ve sâhilin dört kilometre şarkındaki Kal'at-ül-Akabe yâhut Kasr-ül-Akabe'dir. Bu iki noktadan birincisi Bağdad demir-yolunun müntehâsında bulunmak itibarıyla Anadolu ve Irâk ticâretinin en mühim iskelesi ve ikincisi de Hicaz hattının Akabe körfezi vâsıtasıyla Kızıl-deniz'e doğru bir kapısı demektir. Bunların birincisindeki Türk-İngiliz mücâdelesi mahallî şeyhlerle emirleri takviye suretiyle bilvâsıta ve ikincisinde askerî ve bahrî nümâyişlerle doğrudan doğruya olmuştur. Bağdad demir-yolu münâsebetiyle Kuveyt meselesinde Alman siyâsetinden de istifâde eden Sultan Hamid, Akabe meselesinde İngiltere'ye karşı yapayalnızdır.

1 — Almanların «Drang nach Ostn» denilen «Şarka doğru hamle» siyâsetini Kuveyt üzerinden Basra körfezine ve netice itibarıyla Hint yoluna kadar indiren Haydarpaşa-Bağdad hattı Hilâfet nüfuzuyla satvetini de Cezîret-ül-Arab'a mütemâdiyen sokacak bir yol demektir. Bu yolun müntehâsındaki Kuveyt iskelesi Osmanlı hâkimiyyetinde ve «Mubârek-üs-Sabâh» isminde bir Arap şeyhinin idâresindedir. Bu şeyhlik mıntıkasının hinterlandı demek olan Necid/Necd yâhut El-Yemâme kıt'ası da iki bedevî emirinin mücâdele sahnesidir. Bunların biri Cebel-Şammar emîri Abd-ül-Aziz İbn-ir-Reşîd ve biri de sonradan Hicaz'ı da zabtedip Suûdî-Arabistan hükümdarı olan Vehhabî emîri Abd-ül-Aziz İbn-is-Suûd'dur; birincisinin merkezi «Hayl/El-Hayl» ve ikincisinin merkezi de «Riyâd/Er-Riyâd» kasabasıdır. Bir

zamanlar Osmanlı devletinin başına büyük gaileler açan Vehhabîlerle mezhepleri için yukarda 1803=1217 vukuâtının «18 Şubat» ve 1803=1218 vukuâtının «30 Nisan» fıkralarıyla 1807=1221 vukuâtının son fıkrasına, 1812=1227 vukuâtının «2 Kânunuevvel», 1813=1228 vukuâtının «23 Kânunusâni» ve 1818=1233 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız.

On-dokuzuncu asrın sonlarına doğru Abd-ül-Aziz'in babası Muhammed İbn-ür-Reşîd devrinde Şammarlılar Vehhâbîleri mağlûb ettikleri ve hattâ merkezleri olan Riyâd'ı bile aldıkları için Abd-ül-Aziz İbn-is-Suûd'un babası olan Abdurrahman İbn-is-Suûd oğluyla beraber Kuveyt'e kaçıp Mubârek-üs-Sabâh'a ilticâ etmiştir. Emâret merkezi sâhilde bulunduğu için İngiliz nüfuzuna dayanmak isteyen hâin Mubârek'in Vehhâbîlere yataklık etmesi Sultan Hamid'in hoşuna gitmediği için Bağdad'daki Altıncı ordu müşiri Feyzi Paşa'yı bu şeyhliğin ilga veyâhut işgâli için Kuveyt'e göndermişse de Mubârek-üs-Sabâh derhâl İngiliz himâyesini istemiş ve işte bunun üzerine cereyân eden müzâkere neticesinde Bâb-ı-Âlî'nin statu-quo'yu muhâfaza etmesine mukâbil İngiltere hükûmeti de şeyhi resmen himâye altına almaktan vazgeçmiştir. Bununla beraber, hakikatte hem Şeyh Mübârek, hem ona ilticâ etmiş olan Vehhâbî emîri İngiliz nüfuzuna istinâd etmekte oldukları için düşmanları olan ve ötedenberi devlete sadâkatten ayrılmayan İbn-ür-Reşîd de Türkiye'ye dayanmıştır.

Sultan Hamid'in İngiliz nüfuzuna karşı bilvâsıta mücâdeleye başlaması işte bu vaziyetten dolayıdır. İlk önce 1900=1318 de İngilizlerin tahriki üzerine Şeyh Mübârek'le Abdurrahman İbn-is-Suûd harekete geçip Abd-ül-Aziz İbn-ür-Reşîd'e hücum etmişlerse de mağlûb olmuşlar ve işte bunun üzerine 1901=1319 tarihinde Sultan Hamid'in teşvikiyle İbn-ür-Reşîd Kuveyt'e taarruz etmişse de derhâl sâhile seri'toplar çıkaran İngilizlerin talebiyle bu taarruz durdurulmuştur. Bununla beraber Şammarlılarla Suudîlerin bu kanlı mücâdelesi o kadarla da kalmamış, İngilizlerden yardım gören Suudîler bir aralık eski merkezleri olan Riyâd'ı istirdâd etmiş ve nihayet İbn-ür-Reşîd'in bu sene maktûl düşmesi üzerine bütün Necid Suûdî/Vehhâbî hegemonyasında kalmıştır. Bu vaziyet üzerine Osmanlı hâkimiyyeti Basra körfezinin garp sâhilinde ve Kuveyt'in cenubundaki El-Hasâ/Lâhsâ havâlisine münhasır bir hâle gelmiş ve o da Abd-ül-Aziz İbn-is-Suûd'un 1913=1332deki istilâsına kadar devâm etmiştir.

1897=1315 denberi müzminleşmiş bir halde devâm eden Yemen isyânının 1904=1322 de İngilizlerin tahrikiyle büyük ve kanlı bir gaile şeklini alması Şammarlılarla Suudîlerin işte bu tarihî mücâdelesine müsâdiftir. İngiltere'nin bundan maksadı, Sultan Hamid'i Emîr Abd-ül-Aziz İbn-ür-Reşîd'e yardım edemeyecek bir vaziyete sokmak arzusuyla izah edilir. Meşhur Zeydî imâmı Yahyâ Hamîdüddin El-Mütevekkil 1905=1323 tarihinde San'â şehrini zabtetmişse de 45 bin kişilik bir kuvvetle hareket eden Müşir Feyzi Paşa gene o sene içinde istirdâdına muvaffak olmuş, bununla beraber isyân müzminleşmiş ve tabiî bu suretle İngilizlerin Türk ordusuna mütemâdiyen kan döktürmek emeli tamamıyla hâsıl olmuştur. Buraya kadar gözden geçirdiğimiz vaziyete göre Cezîret-ül-Arab'ın merkeziyle şarkındaki Kuveyt-Hayl-Riyâd mücâdele dâiresinde İngiliz siyâseti Hilâfet nüfuzunu nihayet mağlûb etmiş, fakat cenubugarbîdeki Yemen'de o kadar muvaffak olamamış demektir.

2 — Avrupa devletlerinin müşterek müdâhaleleriyle deniz nümâyişleri ve tehditleri yüzünden Makedonya meselesinin Rumeli'deki Osmanlı hâkimiyyetini tehlikeli bir vaziyete soktuğu sıralarda Cezîret-ül-Arab'ın şark tarafından İngiliz nüfuzunun hulûlü Rumeli gibi Arabistan'ın ve hattâ Irâk'la Elcezire'nin de istikbâllerini tehdid ettiği için, Sultan Hamid bu yarımadanın şarkında kaybettiği davayı garbında kazanmaya fevkalâde ehemmiyet vermiş ve büyük devletlere karşı dâimâ ihtiyâtkâr davrandığı halde bu meselede hem İngiliz emperyalizmine, hem onu destekleyen diğer büyük devletlere karşı sonuna kadar tek başına mukâvemet ve hattâ mücâdele etmiştir. Bu mücâdelenin gayesi, şarkta Bağdad hattının müntehâsı olan

Kuveyt'e mukâbil garpta Hilâfet siyâsetinin ana-hattı olan Hicaz demir-yolunun Kızıl-deniz'e doğru en mühim kapısı vaziyetindeki Akabe kalesini işgâl etmektir. Çünkü Osmanlı arâzisinde bulunan bu hayati nokta, Mehmed Ali Paşa devrinde Mısır meselesinin 1841=1257 vukuâtı içindeki «21 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz tesviye şeklindenberi Bâb-ı-Âlî'nin müsâadesiyle Mısırlı muhâfızlar elindedir. Bunun sebebi de Mısır'dan Hac'ca giden kara yolunun oradan geçmesidir. Esâsen Mısır vilâyeti de Türk hakimiyyetinde bulunduğu için, o zaman Hac yolunun emniyeti bakımından öyle bir müsâade verilmesi pek tabiîdir ve hattâ Hicaz arâzisinde de bâzı yerlere böyle bir takım Mısır karakolları ikame ettirilmiştir. Fakat o tarihten sonra Süveyş kanalının açılması Mısır hacılarının artık kara yolunu bırakıp deniz yolunu tercih etmelerine sebeb olduğu gibi, 1882=1299 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz İngiliz işgâli de Mısır vilâyetini bir ecnebî kuvvetinin üssülharekesi hâline getirmiştir. Hattâ Akdeniz'de bir Mısır muhâfız kıt'ası bulunmasından istifâde etmek isteyen İngiltere'nin bu askerî noktayı İngiliz kuvvetleriyle de takviye ederek hem Hicaz demir-yolunu, hem Filistin ve Suriye'yi tehdid etmek istediğinden bile bahsedilir.

Hamidiyye Hicaz demir-yolu Akabe körfezine yaklaşırken Sultan Hamid'in İngiliz tehdidine karşı Kal'at-ül-Akabe'yi işgâl ederek hattın denizle temâs noktasını kurtarmak istemesi işte bundandır.

Bu meselede hiç bir vehme, vesveseye ve tereddüde kapılmayarak büyük bir cesâret ve metânetle hareket eden Sultan Hamid kendi yâverlerinden miralay Rüşdi Bey/Paşa isminde müdebbir ve muktedir bir askerî iki tabur ve bir topla Akabe ve havâlisinin işgâline me'mur etmiş, Rüşdi Bey bu vazifesini derhâl ifâ edip Akabe'ye yerleştikten sonra İngilizlerin ileri sürdükleri bir bedevî kuvvetini perişan etmiş ve hattâ o kadarla da kalmayarak bu tarihten 7 ay, 14 gün evvel 15 Şubat 1906=20 Zülhicce 1323 Perşenbe günü «Tâbe» mevkiini de işgâl etmiştir. Akabe körfezinin biraz şimaligarbîsine tesâdüf eden bu askerî mevki Sînâ yarımadasındaki Mısır hududu üzerindedir. Sultan Hamid'in asıl hedefi olan Akabe'den sonra burayı da bir taburla işgâl ettirmesi belki de İngilizlerle çıkacak ihtilâfta nihayet fedâ edilebilecek bir nokta elde etmek içindir. Zâten bu emr-i-vâkı'ler mukadder ihtilâfın derhâl başlamasına sebeb olmuş, bilhassa Türk kuvvetlerinin Mısır hudud işâretlerini söküp kaldırması bütün Sînâ yarımadasının işgâline mukaddime sayılmış, Akabe körfezinin ağzındaki Tîrân adasının da işgâl edileceği şâyi'olmuş, İngiltere hükûmeti derhâl bir protesto notası dayamış, İngiliz parlâmentosuyla Londra matbuâtında ateşler püskürülmüş, Sultan Hamid'in vehmiyle tereddüdünden umulmayan bu hareket haksız olarak imparator Wilhelm'in teşvikine hamledilerek Hint yoluna karşı Alman tehlikesinin belirdiğinden bahsedilmiş, işgâl edilen yerlerin derhâl tahliyesi istenmiş ve hattâ Rusya ile Fransa da bu hususta İngiltere'ye müzâheret ettikten başka Almanya bile bu teşebbüsün mühlik olabileceğini bildirmiş, Mısır'daki beş bin kişilik İngiliz kuvvetleri takviye edilmiş, Akabe körfezine Diana isminde bir harp gemisi gönderilmiş ve bir taraftan da muazzam bir donanma hazırlanmaya başlamıştır. İşte bütün bunlara rağmen Mısır vilâyetini kendi toprağı sayan Sultan Hamid'in İngiliz işgâlini gayr-i-meşrû addetmesi bütün Mısır meselesinin tazelenmesine sebeb olduğu için Mısır'da Emîr-ül-Mü'minin lehine nümâyişler yapılmış ve Kahire'deki İngiliz fevkalâde komiseri Lord Cromer'e birçok tehdit mektupları gönderilmiştir.

«Akabe meselesi» denilen bu siyasî buhrânın en şiddetli safhası İngiltere'nin 3 Mayıs=9 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü verdiği on günlük ültimatomla başlamıştır. Türk kuvvetleri o müddet içinde Sînâ yarımadasını tahliye etmedikleri takdirde vaziyetin vahim olacağını bildiren bu uzun va'deli ültimatomu te'yid için Malta'dan bir donanma hareket ettirilmiş, Adalar-denizi'nde bir İngiliz filosu nümâyişe çıkmış ve hattâ Okyanus donanması da Cebel-

Târık'da boy göstermiştir. Sultan Hamid'in maksadı her halde İngiltere'ye harb ilânı değildir. İşte bundan dolayı İslâm âlemine karşı Halîfeyi müşkil vaziyette bırakmak istemeyen İngiltere'nin «On gün» mühletle verdiği uzun va'deli ültimatoma Bâb-ı-Âlî müsâit cevap vermiş, fakat o vaziyette bile metânetini muhâfaza eden Sultan Hamid İngiltere'nin Mısır işgâlini meşrû tanımadığı için yeni hududu tâyin edecek komisyonun yalnız Türk ve Mısır zâbitlerinden mürekkep olmasını istemiş, yâni İngiliz murahhasları bulunmasına müsâade etmemiştir.

Komisyonun müzâkereleri nihayet bu gün sekiz maddelik bir protokol imzâsıyla neticelenmiştir. Bu mukavelede tesbit edilen hudut hattı Akabe körfezinin garp sâhilindeki «Re's-Tâbe» den başlayıp Akdeniz sâhiline nâzır «Harâbe» tepesinden deniz kenarına inmektir; «Harâbe» tepesi Gazze ile El-Arîş arasındadır.

Bu tesviye sûretinde bilhassa dikkat edilecek çok mühim bir nokta vardır. Akabe körfezinin şimalişarkîsinde bulunan ve Sultan Hamid'in asıl hedefini teşkil eden Kal'at-ül-Akabe/Kasr-ül-Akabe Türkiye'de kalmış ve yalnız Mısır hududundaki Tâbe iade edilmiştir. Bâzı menbâlarda bu noktaya dikkat edilmediği için Sultan Hamid Kuveyt işinde olduğu gibi Akabe meselesinde de muvaffakıyyetsizliğe uğramış gösterilirse de doğru değildir. Cezîret-ül Arab'ı Kuveyt-Akabe-San'â kıskacıyla boğmak isteyen İngiliz emperyalizminin yalnız Kuveyt'de muvaffak olmasına mukâbil, diğer iki nokta da Hilâfet siyâseti üstün gelmiştir).

1907=1325

25 Nisan 1907=12 Rebî'ül-evvel 1325, Perşenbe: Gümrük resminin artırılması.

(Adlî, idarî, mâlî ve siyasî sahalarda devletin istiklâlini ihlâl ettikten başka her türlü tekâmüle de engel olan kapitülâsyonların mâlî takyidâtından en mühimmi gümrük resmini yüzde sekize hasreden kaydıdır. Devletin bunu kendiliğinden artırmaya hakkı yoktur. Yukarda 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Makedonya mâlî ıslâhâtının kabulüne mukâbil Bâb-ı-Âlî devletlerle müzâkereye girişerek âdetâ bir tâviz şeklinde gümrük resminin yüzde sekizden on bire çıkarılmasını te'mine muvaffak olmuştur; yalnız bunun bile ağır bir şartı vardır. Eski mikdarda yapılan yüzde üç zamdan hâsıl olacak fazla vâridâtın yüzde yetmiş beşi Makedonya bütçesine âid olacaktır. Netice itibarıyla umumî devlet hazinesinin istifâdesi yüzde bir buçuktan bile aşağı demektir).

1908=1326

9 ve 10 Haziran 1908=9 ve 10 Cumâda-l-ûlâ 1326, Salı ve Çarşanba: Reval mülâkatı.

(Sonra'dan Estonya'ya geçip Tallinn ismini alan Reval yâhut Revel limanı Baltık denizinin şark sâhilinde ve Finlândiya körfezindeki Rus askerî limanlarındandır. Buradaki meşhur mülâkat İngiltere kralı Yedinci Edward ile son Rus çarı İkinci Nicolas arasındadır.

Bizde İttihad ve Terakki yaygaracılarının Reval mülâkatı hakkında çok tuhaf bir propagandası vardır. Gûya Reval'de Türkiye'nin taksimine karar verilmişse de «İttihad ve Terakki» cemiyeti ortaya atılıp ikinci meşrûtiyeti ilân ettirerek vatanı kurtarıvermiştir. Bu safsataya müverrih Ahmed Refik bile her nedense inanmış ve Reval'de «Vatan-ı Osmânî'nin paylaşılmasına karar verilmiş» olduğundan bahsetmiştir. Hakikatte ise bu İttihatçı palavrası câhilâne bir herzeden başka bir şey değildir. Her şeyden evvel bir kere Reval mülâkatında konuşulan şeyler son derece gizli tutulmuştur; fazla olarak yalnız İngiltere ile Rusya'nın

Türkiye'yi taksime karar verip Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Fransa gibi muazzam devletleri hiçe sayarak açıkta bırakmış olmaları imkânsızdır. Zaten sonraları yapılan ifşaattan anlaşıldığına göre Reval mülâkatı Türkiye'den ziyâde Almanya aleyhine bir teşebbüstür; Türkiye'nin umumî mukadderâtından bahis bile edilmemiş, yalnız Makedonya ıslâhâtından bahsedilmiş ve Almanya'yı kuşkulandırmamak için sırf işte bu ıslâhât işi görüşülmüş gibi şâyialar çıkarılmıştır. Makedonya Jandarma ve Mâliye ıslâhâtı için yukarda 1903=1321 vukuâtının «25 Teşrinisâni», 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve 1907=1325 vukuâtının da «25 Nisan» fıkralarına bakınız.

Gene 15 Eylül 1907=7 Şa'ban 1325 Pazar günü Rusya ve Avusturya devletleri mâlî ıslâhât gibi adlî ıslâhât yapılmasını da istemişlerse de Bâb-ı-Âlî muvafakat etmediği için Reval mülâkatında yalnız işte bu meseleden bahsedilmiş ve ecnebî jandarma mütehassıslarının tezyidiyle Türk izzetinefsine ağır gelmemesi için Türkiye hizmetine girip Osmanlı zâbiti sıfatıyla çalışmaları tensib olunmuştur.

Bu vaziyete karşı büyük bir hassasiyyetle hareket eden Sultan Hamid'le Almanya imparatoru İkinci Wilhelm derhâl muhâbereye başlamış, pâdişahla görüşmek üzere imparatorun Istanbul'a gelmesi kararlaşmış, Alman sefiri hünkârla görüştükten sonra Berlin'e gitmiş ve hattâ resmî mahfillerde Türkiye'nin İttifâk-ı-Müselles'e gireceğinden bile bahsedilmiştir.

«İttihad ve Terakki» cemiyetince Türkiye'nin taksimi kararıyla neticelenmiş gibi gösterilen meşhur Reval mülâkatının iç-yüzü işte bundan ibârettir. Dâhilî bir propaganda vesilesi ittihâz edilen bu hâricî mesele, biraz sonra «Kahramân-ı hürriyet» ilân edilen kolağası Niyâzi ve Binbaşı Enver Efendiler birer çete ile dağa çıktıkları zaman dillerine doladıkları en mühim isyân sebebi olmuştur).

22 Temmuz 1908=22 Cumâda-l-âhire 1326, Çarşanba: Avlonyalı-Ferid Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın yedinci sadâreti.

(Azlin sebebi, aşağıki fıkrada göreceğimiz meşrûtiyet meselesinden dolayı Rumeli'de çıkan galeyânı teskin edememesi ve hattâ tuhaf bir rivâyete göre de Arnavutları meşrûtiyet istemeye teşvik etmesidir. Sadâret müddeti 1903=1320 senesi 14 Kânunusâni=14 Şevvâl Çarşanba gününden itibaren 5 sene, 6 ay, 8 gündür.

Said Paşa «Hâtırât»ının ikinci cildinde kendisini meşrûtiyet mürevvici gibi gösterirse de Kâmil, Memduh ve Tahsin Paşaların muhtelif isimlerle neşrettikleri Hâtırât ciltlerinin mukayesesinden anlaşıldığına göre pâdişahın fikri kendisine resmen tebliğ edilinceye kadar hiç bir şahsî mülâhaza dermiyân etmeyip son derece ihtiyâtkâr davranmış ve hattâ Tahsin Paşa'ya göre sadâretinden biraz evvel istişâre için huzûra dâvet edildikçe meşrûtiyetin aleyhinde bulunup Rumeli isyânının tenkilini tavsiye etmiştir.

Bu tebeddülde kabine erkânı kâmilen ikba edilmiş, yalnız Ser-asker Rızâ Paşa azledilerek yerine «Harbiye nâzırı» ünvânıyla Erkânıharbiyye-i-Umumîyye reisi Müşir Ömer Rüşdi Paşa getirilmiştir).

23 Temmuz 1908=23 Cumâda-l-âhire 1326 [=Rûmî 10 Temmuz 1324], Perşenbe: İkinci meşrûtiyetin ilânı.

(İkinci Abdülhâmid'in cülûsundan 3 ay, 23 gün sonra ilân edilmiş olan ilk meşrûtiyet için 1876=1293 vukuâtının «23 Kânunuevvel», ilk Meclis-i-Meb'ûsân'ın açılış merâsimi için

1877=1294 vukuâtının «19 Mart» ve ikinci ictimâ devresi içinde kapatılması için de 1878=1295 vukuâtının «13 Şubat» fıkralarına bakınız. İlk meclisin tâtiliyle meşrûtiyet usulüne fi'len nihayet verilmesinden bu ikinci meşrûtiyete kadar devlet tam 30 sene, 5 ay, 6 gün mutlakıyyetle idâre edilmiştir. Buna «İkinci mutlakıyyet» denilebilir. Bununla beraber, her ikisi de kendi saltanat devrine tesâdüf etmiş olduğu için, Sultan Hamid Osmanlı tarihinde ilk meşrûtiyet pâdişahıdır. Bu meselede dikkat edilecek iki mühim nokta vardır.

1 — «Birinci» ve «İkinci» meşrûtiyet tâbirleri fi'len doğru olmakla beraber hukukî bakımdan doğru değildir; çünkü ilk Meclis-i-Meb'ûsân tatil edildiği zaman meşrûtiyet ilga edilmemiş, Kanun-ı-esâsî her sene muntazaman ve mütemâdiyen devlet salnâmelerine dercedilmiş ve hattâ «Kayd-i-hayat» ile tâyin edilmiş olan âzâsı öldükçe azalan «Meclis-i A'yân» hiç bir zaman ictimâ etmemekle beraber resmen mevcudiyyetini dâimâ muhâfaza etmiştir. Meselâ Hicrî 1326 tarihli ve 64 numaralı son mutlakıyyet salnâmesinin 170-171 inci sahifelerindeki «Hey'et-i A'yân»da Sadr-ı-a'zam Said ve Abraham Paşalarla Logofet Bey'den ibâret üç âzâ ismi vardır. İşte bundan dolayı hukukan meşrûtiyet şekli nazarî olarak devâm etmiş, yalnız birinci ve ikinci meclisler arasında otuz seneden fazla bir fâsıla geçmiş demektir. Bu vaziyet Kanun-ı-esasînin ilgâsı değil, ihlâlidir. İşte bundan dolayı gerek usûlen tanzim olunan Meclis-i-Vükelâ mazbatasında, gerek matbuâta verilen Tebliğ-i-resmi'de meşrûtiyet ilânından bahsedilmeyip yalnız:

«Te'sis-i Celil-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhî olan Kanun-ı-esasî'de sûret-i teşkili beyân olunan Meclis-i-Meb'ûsân'ın ictimâa da'vet olunması» hakkında irâde çıktığından bahsedilmiştir.

2 — Meşrûtiyet hakkındaki irâde bu gün çıkmış olmakla beraber, gazetelerle ancak ertesi gün neşredilebilmiş olduğu için Istanbul vesâir vilâyetlerde halk ancak 24 Temmuz=24 Cumâda-l-âhire Cuma günü haberdâr olabilmiştir. Yalnız Makedonya'daki ihtilâl hareketinin en mühim merkezi olan Manastır'da işte bu 23 Temmuz günü irâdenin tebliğinden sekiz saat kadar evvel toplar atılarak ezânî saat 3=zevâlî 10,34 de ilân edilmiş olduğu «Hâtırât-ı Niyâzî»deki sarâhatten anlaşılmaktadır.

Bu seferki meşrûtiyetin ilânında âmil olan «İttihad ve Terakki» ismindeki Balkan komitesinin pek tuhaf bir teşekkül tarihî vardır. Memlekette kanlı bir hatıradan başka bir şey bırakmayan bu gizli cemiyet şekilden şekle girerek nihayet bir Balkan komitesi hâline gelmiştir.

«İttihad ve Terakki»nin «Terakki ve İttihad» ismiyle ilk teşekkülü 1890=1307 tarihinde ve Istanbul askerî Tıbbiyesindedir. Müessisleri de Doktor Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî ve İbrahim Temo'dur. Meşrûtiyet istihsâli için kurulan bu gizli cemiyet az zamanda Tıbbiye'den şehre yayılmış, mahallelerle resmî dâirelerde şûbeler teşekkül etmiş, Bâb-ı-Ser'askerî Muhâsebat dâiresi mümeyyizlerinden Hacı-Ahmed Efendi umumî Reis ve Nümûne-i-Terakki mektebi müdürü Nâdir Bey de Kâtib-i-umumî seçilmiştir. Şûbe reislerinin en mühimleri içinde de Bâb-ı-Ser'askerî şûbesi reisi Ser-asker yâverlerinden Kaymakam Şefik Bey'le Samatya şûbesi reisi Nâilî Efendi'den bahsedilir. Cemiyet az zamanda o kadar çok dal-budak salmıştır ki Hazîne-i-Hassâ'ya bile kol attığı hakkında bir rivâyet vardır. Meşhur «Mizan» gazetesinin sâhibi olduğu için «Mizancı» denilen Düyûn-ı-umumîyye komiseri müverrih Murad Bey'le sonraları İşkodra valisi ve Müşir olan Birinci Fırka kumandanı Kâzım Paşa gibi bâzı mühim şahsiyyetlerin iltihâkı üzerine büsbütün kuvvetlenen bu ilk «İttihad ve Terakki» Sultan Hamid'i hal'edip Bâb-ı-Âlî'yi basarak Sultan Murad'ı veyâhut veliaht Reşad Efendi'yi tahta çıkarmak üzere icrâata geçeceği sırada Kâtib-i-umumî Nâdir Bey'in Mekâtib-i-Askeriyye nâzırı İsmail Paşa akrabâsından Mazhar Bey'i cemiyete almak ümidiyle ihtiyâtsızca yaptığı ifşaat üzerine meydana çıkmış, âzâsının birçoğu yakalanıp öteye beriye

sürülmüş ve bâzıları da Mısır'a ve Avrupa'ya kaçmıştır. Faaliyet merkezinin Istanbul'dan Paris'e intikali işte bu vaziyet üzerinedir. Bunurila beraber Istanbul'da ele geçmemiş olanlar da vardır ve bunlar bir müddet sonra Avrupadakilerle muhâbereye başlayıp ikinci bir faaliyet devrine girmişler ve hattâ Harbiye mektebinde Sultan Aziz vak'asındaki elebaşıların mânidâr isimleriyle «Süleyman Paşa» ve«Hüseyn Avni Paşa» komitelerinin kurulmasında önayak olmuşlardır.

Nihayet Harbiye ve Tıbbiye talebesinin Yıldız'a karşı büyük bir nümâyiş yapmasına karar verilmişse de hükûmet haber aldığı için birçok tevkifât yapılmış, 2 Temmuz 1897=1 Safer 1315 Cuma günü Taşkışla divân-ı-harbinde on ikisi idâm olmak üzere 81 mahkûmiyyet kararı verilmiş, fakat Sultan Hamid idâm cezâlarını küreğe tahvil etmiştir.

Memleket dâhilindeki teşkilât işte bu suretle dağıldıktan biraz sonra Sultan Hamid ser-hafiyye Ahmed Celâlüddin Paşa'yı Avrupa'ya göndermiş, Ahmed Rızâ Bey'in Paris'te riyâset ettiği «İttihad ve Terakki» merkeziyle müzâkereler olmuş, Afv-i-umumî ilân edilmiş, Murad Bey'le bir iki arkadaşı Istanbul'a dönmüş, Paris'teki Jön-Türklerden Çürüksulu-Ahmed Bey Belgrad ve Kaymakam Şefik Bey de Viyana ataşemiliterliklerine tâyin edilmiş ve biraz sonra da Doktor Abdullah Cevdet'e Viyana ve Doktor İshak Sükûtî'ye de Roma sefâret tabiplikleri verilmiştir. Tabiî bu vaziyet Sultan Hamid'in «İttihad ve Terakki»ye galebesi demektir; bununla beraber, Paris ocağı büsbütün sönmüş değildir. Ahmed Rızâ Bey'le bir iki arkadaşı hâlâ oradadır; bilhassa 1899=1317 de bir taraftan Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa ile oğulları Sabâhüddin ve Lûtfullah Beylerin ve bir taraftan da Midhat Paşa'nın İzmir'de oturan oğlu Ali Haydar Midhat Bey'in firârı Sultan Hamid'in lüzumundan fazla telâşına sebeb olmuştur.

Bu Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa Deryâ-kapdanlıklarıyla Ser-askerliklerde bulunan ve Husrev Paşa kölelerinden olan Gürcü Mehmet Halil Rif'at Paşa'nın oğlu ve Sultan Mecid'in kızlarından Seniha-Sultan'ın kocası olmak itibarıyla Sultan Hamid'in enîştesidir. Dâmadlığından dolayı daha 24 yaşlarındayken vezir pâyesiyle Adliye nâzırı olduktan sonra uzun bir ma'zuliyyet devri geçirdiği ve istediği bir mâden imtiyâzı verilmediği için şiddetli bir muhâlif kesilmiş ve hiç bir şey yapamayacağını ve yapmaya da iktidârı olmadığını bildiği halde oğullarını alıp karısını bırakarak kaçıvermiştir. Yegâne yaptığı ve yapabildiği şey, velinimeti olan Sultan Hamid'e hezeyânlarla dolu bir kaç hakâret mektubu yazmaktan ve sırf dâmâd olduğu için Avrupa matbuâtında bir takım dedikodulara sebeb olmaktan ibârettir. 21 Kânunusâni 1900 tarihiyle pâdişaha yazdığı çirkin bir hakâretnâmede Sultan Hamid'i «Kanlar dökmek», «Eblehâne» saltanat sürmek ve «İslâm ve Hıristiyan binlerce benî-beşer mahvetmek» le ithâm ettikten sonra:

— Tebeanız istibdâdınızdan kurtulmak içün firâr ediyor. Vatan boşalıyor; bunun neticesi olarak vâridât azalıyor!

gibi Osmanlı imparatorluğu ahâlisini âdetâ muhâceret-i-umumîyye hâlinde göstererek sıraladığı safsatalar ancak bu «ihtilâlci» dâmâdın zihni ihtilâliyle izah edilebilecek şeylerdir ve zâten Avrupa'daki Osmanlı sefâretlerine gönderilen bir tâmimde uzun zamandanberi şuûrunun muhtel olduğundan bahsedilmiştir. Gene aynı mektubunda «İslâmım ve Türküm!» diye öğünen Dâmad Paşa kat'iyyen Türk değildir, bir Gürcü kölenin oğludur! Çok geçmeden kendisi Brüksel'de öldükten sonra da Avrupa'da kalmış ve Osmanlı imparatorluğunun inhilâline sebeb olacak fecî bir «Adem-i-merkeziyyet» propagandasına girişerek Ermeni komitacıları vesâir Türk düşmanlarıyla resmen el ve dil birliği etmiş olan oğlu Sabâhüddin Bey'in takındığı «Prens» ünvânı da babasının Türklük iddiâsı kabilindendir. Öyle bir ünvân

taşımak için şehzâde olmak lâzımgelir; anası prenses olmakla beraber kendisi prens değil, bir köle çocuğunun oğludur.

Avrupa'da umumîyetle «Jön-Türk=Jeunes-Turcs» ve «Ahrâr-ı-Osmânîyye» isimleriyle anılan Osmanlı firârilerinin hepsi «İttihad ve Terakki» âzâsı değildir. Bu isim altında yalnız Ahmed Rızâ Bey'le arkadaşları toplanmıştır. Jön-Türkler arasında büyük ve şiddetli ihtilâflar vardır. Bu ihtilâfları halledip tek bir cemiyet şeklinde çalışılmak üzere 4 Şubat 1902=25 Şevvâl 1319 Salı gününden 9 Şubat 1902=1 Zülka'de 1319 Pazar gününe kadar altı gün süren bir «Ahrâr-ı-Osmânîyye Kongresi» toplanmıştır. Paris'te «Prens» Sabâhüddin Bey'in riyâset ettiği bukarmakarışık kongreye Türk, Arap, Kürt, Arnavut vesâire gibi Müslüman unsurlardan başka Rum ve Ermeni murahhasları da dâhil olmak üzere yetmiş kadar âzâ iştirâk etmiş ve netice olarak Türk tarihinin ebediyyen la'net edeceği bir takım yüz kızartıcı kararlar verilmiştir. Bu meş'um kararnâmenin meşrûtiyyete âit maddesinden mâadası Türk vatanına çevrilmiş birer hançer mâhiyetindedir!

Bilhassa ikinci maddeyle neticeleri şöyle sıralanabilir:

1 — Berlin muâhedesiyle, diğer muâhedelerin Makedonya ile Şarkî-Anadolu'ya âit ahkâmının diğer vilâyetlere de teşmili suretiyle tatbikine çalışılacaktır;

2 — Bunun neticesi olarak Osmanlı imparatorluğunun her tarafında mahallî idâreler ve millî muhtâriyetler teşekkül edecektir;

3 — Sultan Hamid'in Makedonya ile Şarkî-Anadolu'da bile tatbik etmediği muhtâriyyet usulünün bütün vilâyetlere teşmili için düvel-i-muazzamanın fi'lî müdâhalesi taleb edilecektir.

Kongreye iştirâk eden Ermeniler, «Troşak» ve «Hınçak» ihtilâl komitelerinin murahhaslarıdır. Bunlar ancak Berlin muâhedesinin mâhut 61 inci maddesi tatbik edilmek şartıyla Sultan Hamid'e karşı elbirliği edeceklerini söyledikleri için Sabâhüddin'le «Adem-i-merkeziyyetçi» yârânı onlarla birleşmiş, hattâ Ermeni komitacılarının bu birleşmeye rağmen Türkiye'deki kanlı faaliyetlerine devâm etmelerini bile kabul etmekte tereddüd etmemiş ve yalnız Ahmed Rızâ, Doktor Nâzım ve Ali Haydar Midhat Beylerle Hoca-Kadri Efendi vesâireden ibâret küçük bir grup ecnebî müdâhalesini istiklâle mugayir bularak o fecî ekseriyyetten ayrılmıştır.

Ali Haydar Midhat Bey'in «Hâtırâlarım» ismindeki eserine göre Sabâhüddin'in elbirliği ettiği «Adem-i-merkeziyetçiler» içinde Şarkî-Anadolu'yu Ermenistan yapmak isteyen Ermeni komitacılarından başka Arnavutluğu Osmanlı hâkimiyyetinden çıkarıp İtalyan hâkimiyyeti altında «müstakil» bir hükûmet şekline sokmak isteyen Derviş Hima ile Arnavutluk'da her birine bir nüfuz mıntıkası ayırmaya çalışmak üzere Avusturya, İtalya ve Yunan devletlerinden tahsisât alan ve Midhat Paşa'nın da eski adamlarından olan İsmail Kemâl de vardır. Sultan Hamid'in mâhut Sabâhüddin'le ihânet ortağı olan kardeşi Lûtfullah'ı müebbed kalebendliğe mahkûm ettirmesi işte bundan dolayıdır. Tabiî bu mahkûmiyet, hürriyet kahramanı geçinen o devlet ve millet hâinlerince alelûsul zulüm sayılmış ve Sultan Abdülhâmid aleyhine yeni bir propaganda vesilesi yapılmıştır.

Paris'teki «Ahrâr-ı Osmânîyye»nin Ahmed Rızâ Bey riyâsetinde bir «İttihad ve Terakki» grubuyla Sabâhüddin'in riyâsetinde bir «Adem-i merkeziyyet-i idâre ve Teşebbüs-i şahsî cem'iyyeti»ne ayrılması işte bu kongrede ortaya çıkan ikiliğin pek tabiî bir neticesidir. Bunların bütün faaliyetleri propaganda ve neşriyât sâhasına münhasırdır. İttihadçılar

«Meşveret», «Şûrây-ı-ümmet», «Sancak» vesâire gibi bir takım gazeteler neşretmişler, Adem-i-merkeziyyetçiler de «Terakki» gazetesini çıkardıktan başka Ermenilerin neşrettikleri «Sabâh-ül-Hayr» ve «Pro-Armenia» gazeteleriyle Arnavutların çıkardıkları «Arnavutluk» gazetesinden de istifâde etmişlerdir.

Sabâhüddin bu propaganda faaliyeti esnâsında Sultan Hamid'le beraber Türk milletini de ithâm eden yazılar yazdıktan başka, Ermeni dâvâsını müdâfaa ederek Avrupa devletlerini müdâhaleye dâvet eden fecî bir makale neşretmekte bile tereddüd etmemiştir. Bu noktalarda bütün menbâlarla vesikalar müttefiktir. «Abdülhâmid-i Sâni ve devr-i saltanatı»nın üçüncü cildinde Ahmed Refik merhumun izâhına göre Ali Haydar Midhat Bey kongreden sonra bir aralık Ahmed Rızâ Bey'in «İttihad ve Terakki» cemiyetine girdikten sonra isti'fâ edip mâhut Sabâhüddin'in «Adem-i merkeziyyet» cemiyetine intisâb etmiştir.

Paris'teki «İttihad ve Terakki»nin Türkiye'de en çok ehemmiyet verdiği propaganda mıntıkası, jandarma ve maliye ıslâhâtından dolayı Avrupa devletlerinin en fazla alâkadâr oldukları ve işte bundan dolayı propaganda neşriyâtının diğer vilâyetlere nisbetle kolayca girebildiği Makedonya sâhasıdır. Siyasî ehemmiyetinden dolayı Harbiye'den çıkan genç zâbitlerin hep oraya gönderilmesi Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinden mürekkeb olan Makedonya'yı alaylı ve eski fikirli zâbitlerin en az bulunduğu sâha vaziyetine getirmiştir. «Hâtırât-ı Niyâzi»ye varıncaya kadar bütün menbâlarda ve Müfettiş-i-Umumî Hüseyn Hilmi Paşa'nın Mâbeyn'e çektiği bir telgrafta i'tirâf edildiği gibi, merkezi Selânik'de bulunan Üçüncü ordunun Sultan Hamid'e karşı beslediği muhâlefetin en mühim sebebi maaşların bâzen üç ay kadar tedâhülde kalması ve zâbitlerin zamanında terfi edememesidir. Bu iktisâdî sebeb, Jön-Türk propagandasından daha mühimdir. Gerek Selânik'de teşekkül eden gizli bir cemiyetin, gerek Paris'teki «İttihad ve Terakki»nin istifâde ettiği müsâit vaziyet işte budur.

Selânik'deki teşekkülün Posta-Telgraf baş-kâtibi Tal'at, Askeri Rüşdiye müdürü Tâhir, Fransızca muâllimi Naki, Selânikli Midhat Şükrü ve mülâzım Ömer Nâci Efendiler gibi müessislerinin 1904=1322 den itibaren Mason localarında propaganda ile faaliyete başladıktan sonra 1906=1324 yazında «Osmanlı Hürriyet cem'iyyeti»ni kurduklarından bahsedilir. Az zamanda genişleyen bu gizli cemiyet Paris'teki «İttihad ve Terakki» ile muhâbereye girişmiş, «Hâtırât-ı Niyâzi» ve göre bu muhâbereye ordu müşirliği kâtib-i-hususîliğinde bulunan ve biraz sonra yüzbaşı olan mülâzım Mecdüddin Efendi delâlet etmiş, nihayet Selânik ve Paris teşekkülleri «Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti» ismi altında birleşmiştir.

İş bu şekli aldıktan sonra bütün faaliyet ahâliden evvel ordu zâbitleriyle hükûmet me'murlarının elde edilmesine sarfedilmiş ve yukarda gördüğümüz siyasî ve bilhassa iktisâdî sebeblerden dolayı az zamanda çok büyük neticeler elde edilerek Makedonya'da âdetâ hükûmet içinde bir gizli hükûmet vücuda gelmiştir. «Hâtırât-ı Niyâzi»de bu vaziyet tasvir edilirken «Cem'iyyet muntazam ve hafî bir hükûmet hâlinde icrây-ı vazife ediyordu» cümlesine tesâdüf edilir!

Sultan Hamid devrinin sonlarından birinci cihan harbine kadar 16 sene Rusya'nın Istanbul sefâreti baş-tercümanlığında bulunmuş olan meşhur Türk düşmanı Andre Mandelstam'ın «Le sort de l'Empire Ottoman» ismindeki eserinde «İttihad ve Terakki» erkânından naklen anlattığı acı bir hakikat vardır; anlatan düşman olmakla beraber söz doğrudur. Makedonya'daki Üçüncü ordu zâbitleri yıllarca Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleriye çarpışa çarpışa çetecileşmiş ve netice itibarıyla bu ordu zihniyet bakımından büyük bir çete hâline gelmiştir; zâten «İttihad ve Terakki»nin gizli teşkilâtı da 1902=1320 vukuâtının «21 Eylül»

fıkrasında bahsi geçen «Makedonya-Edirne ihtilâlci dâhilî teşkilâtı» ismindeki Bulgar komitesinin aynen taklidinden başka bir şey değildir. İşte bundan dolayı «İttihâd ve Terakki» demek, çetecilik zihniyetiyle teşekkül etmiş bir Balkan komitesi demektir. Tabiî böyle bir teşekkülden hukukî ve meşruti bir idâre beklemek abestir.

Yukarda bu senenin «9 ve 10 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Reval mülâkatı»nı vesile ittihâz eden bu askeri-siyasî Balkan komitesinin sırf Osmanlı imparatorluğuna hâkim olmak maksadıyla meşrûtiyet isteyerek Rumeli'de bir ihtilâl hareketine kalkışması, bilhassa Makedonya teşkilâtının icrâata geçecek kadar kuvvetlenmesi üzerine başlamıştır. Cemiyetin bu hareket esnâsında konsoloslara verdiği muhtıralarla halka yaptığı propagandalara nazaran siyasî umdeleri şöyle sıralanabilir:

1 — Makedonya'da anâsırın birbiriyle ve hepsinin Türklerle mücâdelesine sebeb, Sultan Hamid idâresinin mutlakıyyetidir. Meşrûtiyetin ilânı bu hâle derhâl ve ebediyyen nihayet verecektir!

2 — Bütün anâsırın «Menâfii, âmâli ve ekdârı hep müşterek ve aynıdır». Yâni Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin yıllardanberi devâm eden kanlı faaliyetleri hiç bir millî maksatla alâkadâr olmayıp sırf Osmanlı meşrûtiyeti uğrunda sarfedilmiş hamiyyet hamleleridir!

3 — «Osmanlılar mezhep ve cins tefrik edilmeksizin hep kardeştir». Yâni meşrûtiyet ilân edilir edilmez bütün millî ve dini ihtirâslar derhâl nihayet bulup «Osmanlı» ismi altında bir «İttihâd-ı anâsır» vücuda geliverecek, bu suretle bütün milliyetler yekpâre bir kütle hâlinde perçinleşmiş olacağı için artık arada hiç bir ihtilâf kalmayacak ve devletlere derd olan Makedonya meselesi de kendiliğinden hallidilivermiş olacaktır.

4 — Meşrûtiyetin ilânı Avrupa'nın Türkiye'yi taksim projelerini hemen suya düşürecektir!

5 — Avrupa'daki Sabâhüddin, Lûtfullah, İsmail Kemâl vesâire gibi Adem-i-merkeziyyetçilerin telkinlerini kabul eden cemiyet, meşrûtiyetin ilânından evvelki mücâdele devrinde «Mayıs 1324» Rûmî tarihiyle düvel-i-muazzama konsolosluklarına gönderdiği muhtıranın iki yerinde devletlerin müdâhalesini istemiştir; bu yüz kızartıcı talebe âit ilk cümle şöyledir:

«İstibdâd-ı hâzırı yıkmak, hürriyyete ve aydınlığa çıkmak içün bize bi-t-te'sir yardım ediniz!»

Bu fecî talep, «Hâtırât-ı Niyâzi»nin 51-61 inci sahifelerini dolduran o uzun muhtıranın sonunda da şöyle tekrar edilmektedir.

«İdâre-i müstebiddânenin ifrâtâtına bir an evvel nihayet verilmesi içün Istanbul'da tazyîkaat icrâsı»!

Bu suretle Makedonya meselesinde devletlerin müdâhalesine mecburiyyetle tahammül ettiğinden dolayı Sultan Hamid'i ihânetle ithâma kalkışan «İttihad ve Terakki» komitesi, aynı devletlerin meşrûtiyet meselesinde dâhilî işlerimize karışıp «Bi-t-te'sir yardım» ve «Tazyîkaat icrâsı» gibi ağır şekillerle müdâhalesini bizzât istemiş demektir.

İşte bundan da anlaşılacağı gibi cemiyet Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan nâmına Türklüğe karşı Bulgarlık, Sırplık ve Yunanlılık gayretiyle yıllardanberi Makedonya'yı kan ve ateş içinde bırakan ve bilhassa Sofya, Belgrad ve Atina merkezlerinden idâre edilen millî

hareketlerin mâhiyetini zerre kadar kavrayamadan ortaya atılmıştır. Dünyanın en muazzam imparatorluklarından birini on senede yele verecek kafa, işte böyle bir kafadır.

«İttihad ve Terakki»nin Makedonya ihtilâl harekâtı bir kaç sûikast vak'asıyla bir iki çete faaliyetinden ibârettir.

1 — İkinci derecede şaysiyyetlerden sûikasta uğrayanlar şunlardır. Cemiyetin faaliyetine karşı şiddetli tedbirler ittihâzına kalkışan Selânik merkez-kumandanı Nâzım Bey erkân-ı-harp binbaşısı Enver Bey'in attığı bir kurşunla ilk sûikasta hedef olmuşsa da yalnız yaralanmakla kurtulup Istanbul'a can atmış, ondan sonra Manastır Polis müfettişi Sami Bey öldürülmüş ve nihayet 12 Temmuz=12 Cumâda-l-âhire Pazar günü de Topçu alay imamı Mustafa Efendi Selânik'de bir kurşunla yere serilmiştir;

2 — En mühim sûikast, Makedonya ihtilâlinin en şiddetli harekâtına sahne olan Manastır'da yapılmıştır. Çete hareketlerinin tenkili vazifesiyle gönderilmiş olan Manastır fevkalâde kumandanı Birinci Ferik Şemsi Paşa 7 Temmuz=7 Cumâda-l-âhire Salı günü Telgrafhâneden çıkarken mülâzım Âtıf Efendi'nin attığı bir kurşunla kalbinden vurulup derhâl ölmüş, paşanın maiyyeti de Âtıf Efendi'yi yaralamış, fakat komite arkadaşları yaralı mülâzımı el çabukluğu ile kaçırıp saklayıvermişlerdir. Bu hâdise, Istanbul hükûmetini en çok telâşa düşüren vak'alardandır; Şemsi Paşa öldürülmemiş olduğu takdirde tenkil hareketinin muvaffakıyetle neticeleneceği «Hâtırât-ı Niyâzi»de bile i'tirâf edilir;

3 — Cemiyetin meşrûtiyet ilânından bir gece evvelki son mühim muvaffakıyeti de Şemsi Paşa'nın yerine Manastır fevkalâde kumandanlığına tâyin edilmiş olan «Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Âlîsi» azâsından Müşir Osman Fevzi Paşa/Tatar-Osman Paşa'nın 22/23 Temmuz=22/23 Cumâda-l-âhire Çarşanba/Perşenbe gecesi telgraf telleri kesildikten sonra Niyâzi ve Eyyub Sabri çeteleri tarafından iki bin kişilik bir kuvvetle Manastır'daki konağı kuşatıldıktan sonra dağa kaldırılmasında gösterilir. Şahsına karşı çok hürmetle muâmele edilen Osman Paşa Resne'ye götürülmüştür. O sırada Manastır valisi Hıfzı Paşa'nın konağı da abluka edilmiş, fakat kendisine bir şey yapılmamıştır. Osman Paşa'yı götüren çetelere Manastırdaki hükûmet kuvvetleriyle ahâliden 3500 kişi de iltihâk etmiştir.

Çete harekâtına çıkanlar hep ordu zâbitleridir. En meşhur çeteler Resne nâhiyesi mevki kumandanı kolağası Ahmed Niyâzi ve Ohri redif taburu kumandanı kolağası Eyyub Sabri Efendilerle erkân-ı-harp binbaşısı Enver Bey'in çeteleridir; bu Enver Bey, Selânik merkez-kumandanı Nâzım Bey'i yaraladıktan sonra tâkibattan kurtulmak için dağa çıkmıştır. Bunlardan başka erkân-ı-harp kaymakamı Salâhüddin Bey'le erkân-ı-harp binbaşılarından Hasan Tosun Bey'in idâre ettiği bir Manastır çetesi de vardır. En mühimleri olan Resneli-Niyâzi Efendi 3 Temmuz=3 Cumâda-l-âhire Cuma günü 160 askerle Resne'den hareket etmiş, her nefer için ikişer tüfek almış ve kışla sandığındaki 550 lirayı da bir makbuz bırakarak alıp götürmüştür. «Hâtırât-ı Niyâzi» de bundan başka «muhtelif zamanlarda» zimmetine geçirmek suretiyle 550 lira biriktirmiş olduğundan da bahsedilir. Askerden, ahâliden ve eşkiyâdan gittikçe iltihâk edenlerle bu çete nihayet bin kişiyi bulmuştur. Niyâzi Efendi Arnavutluk'da Türk hâkimiyyetine isyân eden Toska ihtilâl reisi Çirçis'le de el-birliği ettiğinden bahsetmektedir. Çetesinde «Hayvânât-ı vahşiyye gibi» adamlar bulunduğunu da gene kendisi anlatır. Takındığı ünvân «Resne millî taburu kumandanı» şeklindedir; başındaki külâhın üstünde de «Vatan fedâisi» yazılıdır.

Bu müteheyyic adamın kendikendine çok büyük bir teveccüh ve hürmeti vardır. Hâtırâtında «Resne, Ohri ve havâlisini çocukluğundanberi teshir etmiş» olduğundan, hemşerilerinin

«Yunan muhârebesinde takdir-i âmmeye iktirân eden fedakârlığı ve gayretiyle mağrur ve müftahir» bulunduğundan, «Mertliğinden», «Ciddiyyet ve hamiyyetinden», «Ahâli-i İslâmiyyeye olan nüfuzuyla komitelere karşı olan te'sirinden», «Niyyât ve tasavvurât-ı ulviyye»sinden ve «Metânetinin ulviyyetinden» bahsedip durmaktan çok hoşlanır! Yalnız hürriyet kahramanlığından evvel Bulgar çetelerine karşı kazandığından bahsettiği muvaffakıyyetlerden pek müteessirdir; bu tuhaf teessürünü:

«Zirâ hükûmetin istibdâdına karşu hürriyetleri, kavmiyyetleri içün silâha sarılan bir kavmin kuvvetini mahvediyordum»

diye yana-yakıla anlatır! Bilhassa Arnavutluk isyânlarıyla Ermeni komitecilerinin harekâtına pek hayrândır! Bir de meşhur geyiği vardır ve onun da kendisi gibi meşrûtiyetçi olduğuna kaani'dir. Dağa kaldırdığı Müşir Osman Paşa'ya bu kanâatini şöyle anlatır (Hâtırât, S. 229):

— Maksad-ı ulvî-i Cem'iyette hizmeti hayvanlar bile şeref biliyor! İşte görülüyor ki hayvânât-ı vahşiyyeden olan şu geyik âdetâ bize rehberlik ediyor. Bu bir sevk-ı-tabiîdir!

Meşrûtiyet lehindeki tezâhürlerin biri de Arnavutların Ferisovitchi=Ferizovik/Firizovik nümâyişidir. «İttihad ve Terakki» merkez-i-umumîsi Arnavut ihtilâl komitelerinin «Ancemâatin» cemiyete kabul edilmelerine karar vermiş olduğu için, Üsküb'ün 50 kilometre şimaligarbîsine tesâdüf eden bu mevki'de toplanan altı bin kadar Arnavut pâdişaha telgrafla mürâcaat edip alelusul «Sadâkat»lerinden dem vurduktan sonra meşrûtiyet derhâl ilân edilmediği takdirde elli bin Arnavudun Istanbul'a yürüyeceğinden bahsetmişlerdir. Tabiî bu bir cayırtıdan başka bir şey değildir. Arnavutlara lüzumundan çok fazla yüz vermiş ve hattâ onları memnun etmek için yukarıki fıkrada gördüğümüz «Drita»cı Ferid Paşa'yı sadârete kadar çıkarmış olan Sultan Hamid'in bu palavralı telgraftan çok müteessir olduğu rivâyet edilir. Buna mukâbil meşhur Arnavut sergerdesi İsâ Bolatin=Boletinatz'dan da yalnız sadâkat ve merbutiyyet telgrafı gelmişse de Sultan Hamid artık inanmamıştır.

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz hâdiselerden anlaşılacağı gibi, «İttihad ve Terakki»nin Makedonya ihtilâli bir kaç sûikastla bir iki çete nümâyişinden ve nihayet bir de Ferizovik'de toplanan bir kaç bin Arnavudun palavrasından ibâret bir kuru gürültüdür. Eğer Sultan Hamid kat'î bir tenkil kararı verip karşı tarafa iltihâk etmeyecek emniyetli ve müdebbir zâbitlerle muktedir kumandanlar idâresinde bir kaç Anadolu fırkası sevketmiş olsaydı, her halde vaziyet büsbütün başka bir şekil alabilirdi. Fakat yukarıki fıkrada azlini gördüğümüz Arnavut sadr-ı-a'zam Ferid Paşa İzmir redif fırkasının bile sevkini geciktirmiş, yalnız bir iki tabur göndermiş ve onların zâbitleri de derhâl karşı tarafa iltihâk edivermiştir. Edirne'deki ikinci ordu zâbitlerinden birçoklarının da komiteye dâhil olduklarından bahsedilir.

Sultan Hamid o sırada 66 yaşını ikmâl etmek üzeredir. Saltanat müddeti de 32 seneyi bulmuştur. Yaşı ilerlemiş ve bilhassa bir hastalık geçirdiği için eski zindeliğini kaybetmiş, gaileli ve tehlikeli bir mutlakıyyetle geçen uzun bir saltanattan artık mânen yorulmuş ve rfıhen yıpranmış bir haldedir; Baş-kâtip Tahsin Paşa'nın hâtırâtına göre Makedonya'dan fena haberler aldıkça:

— Suyun akıntısına gideceğim!

demesi her halde işte bu hâlet-i-rûhiyyeden mütevellid olmalıdır. Dağa çıkan çete reisleriyle «İttihad ve Terakkiının Selânik ve Manastır merkezlerinden ve bâzı askerî ve mülkî makamlardan aldığı telgraflar içinde en fazla Manastır merkezinin fevkalâde hürmetkârâne

yazılmış olmakla beraber «Pazar gününe kadar» mühlet tâyin etmek itibarıyla bir ültimatoma benziyen telgrafıyla Serez mutasarrıfı Reşid Paşa'nın derhâl meşrûtiyet ilân edilmediği takdirde «Tecdîd-i bîat» olunacağı hakkındaki telgrafından müteessir olduğu rivâyet edilir.

Sarayda toplanan Meclis-i-Vükelâ'da bütün bu telgraf yığınları tedkik edilmişse de, henüz pâdişahın fikri mâlûm olmadığı için, Kâmil Paşa'nın hâtırâtındaki tabirle vükelâ içinde meşrûtiyet ilânı lüzumundan bahsedebilecek «Hiç bir yiğit» çıkmamıştır. O sırada Baş-kâtip Tahsin ve Kâtib-i-Sâni Arab-İzzet Paşalar huzurdadır; Tahsin Paşa'nın hâtırâtına göre «Sultan Hamid gözlerini sâbit bir noktaya rekzederek bir müddet» düşünceye dalmış ve nihayet İzzet Paşa'ya:

— Kanun-ı-esasî'nin ilânı benim zamanımda olmuştur. Bunun müessisi benim. Bir müddet hasb-el-lüzum mer'iyyeti ta'til edilmişti. Hey'et-i-Vükelâ'ya gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilânı için mazbatanın yazılmasını irâde ettiğimi tebliğ ediniz!

demiştir. Meclis-i-Vükelâ mazbatası işte bunun üzerine yazılmış ve derhâl irâdesi çıktığı için, bütün vilâyetlerle müstakil mutasarrıflıklara o akşam-üstü telgraflarla bildirilmiş ve Istanbul matbuâtına da bir Tebliğ-i-resmi gönderilmiştir. Bir taraftan Rusya ile İran gibi komşu devletlerde mutlakıyyete nihayet verilir ve bir taraftan da artık zamanına uymayan Osmanlı mutlakıyyet cihazı işleyemeyecek hâle gelirken, Türkiye'de meşrûtiyetin iâdesi kadar zarurî ve tabiî bir şey olmadığında zerre kadar tereddüt kabil değildir. Yalnız bizim bu ikinci meşrûtiyetin iki çürük temel üzerine kurulduğu da muhakkaktır. Türk hâkimiyyetinden ayrılmak için yıllardanberi yer yer kan döken, isyân hareketlerinde Avrupa devletlerinden müzâheret gören ve hukukî bakımdan da Berlin muâhedesinin bâzı maddelerine istinâd eden bir sürü iftirakçı anâsır için Meclis-i-Meb'ûsânın derhâl bir mücâdele sahnesi hâline geleceği göz önünde bir hakikattir. Ve bu acı hakikat ilk Meclis-i-Meb'ûsân tecrübesiyle de sâbittir. Bu kadar basit bir meselede gösterilen affedilmez gaflet, nihayet on sene içinde muazzam bir imparatorluğun inhilâliyle neticelenmiştir. O fecî inhilâlin en mühim mes'ullerinden olan Tal'at Paşa, hâtırâtında cemiyetin bu tarihî gafletini şöyle anlatır:

«(Jön-Türkler) Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler vesâire gibi yurttaki bütün milletleri birleştirmeyi ve bu suretle de sevgili vatanın selâmet ve terakkisi için birlikte çalışabileceklerini zannediyorlardı. Fakat ihtilâli tâkib eden hâdiseler maalesef bambaşka bir çehre gösterdi»!

Cemâl Paşa'nın hâtırâtında da meşrûtiyetin ilânı üzerine cemiyet erkânının diğer ihtilâl komiteleriyle birleşmek üzere giriştikleri teşebbüslerden bahsedilirken şu cümlelere tesâdüf edilir.

«Biz Osmanlılık esâsâtından bahsederken Bulgar ihtilâlcileri Makedonya'nın muhtâriyyeti fikirlerinden bir zerresini bile fedâ etmek istemiyorlardı. Tal'at Bey'le beraber icrâsına me'mur olduğumuz bu müzâkerât esnâsında çektiklerimizi bir Allâh bilir, bir de biz. Maa-hâza ihtilâl komiteleri arasında en ziyâde anlaşabildiğimiz gene bunlardı».

İşte bu elîm i'tirâflardan da anlaşılacağı gibi, «İttihad ve Terakki» komitesi anâsır meselesinin ve hattâ kendi menşei olan Makedonya'daki kanlı milliyet mücâdelelerinin bile ne olduğunu kavrayamadan ortaya atılmıştır. İmparatorluğun inhilâlinden sonraki Türkiye İçin demokrasi ne kadar hayatî bir zaruretse, Osmanlı câmiası için de meşrûtiyet o kadar mühlik bir zehirdir; bu hakikat, daha Âlî ve Fuad Paşalar devrinde bile takdir edilmiştir. 1867=1283 vukuâtının «24 Mart» ve 1868=1284 vukuâtının da «1 Nisan» fıkralarına bakınız.

İkinci meşrûtiyetin diğer çürük tarafı da ilânına sebeb olan ihtilâlin millî ve umumî bir hareket olmayıp mevziî ve askerî mâhiyette bir çete ve komite hareketinden ibâret bulunmasında, işte bundan dolayı meşrûtiyeti kendi malı sayıp benimseyen bir Balkan komitesinin devlet bünyesine istediği gibi hâkim olmasında, orduya siyâset aşılayıp Bâb-ı-Âlî'ye çetecilik ruhu sokarak imparatorluğun inhitâtını şiddetlendirmesinde ve bilhassa bir monarşi yerine «Meşrûtiyet» ismi altında kaahir bir oligarşi kurmuş olmasında gösterilebilir.

Tahsin Paşa'nın hâtırâtına göre meselenin bütün vahâmet ve âkıbetini tamamıyla kavrayan Sultan Hamid, bu işte bir İngiliz parmağı olduğuna bile hükmetmiştir. Her halde Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» ismindeki eserinde «Parlâmentarizm Saltanat-ı-Osmânîyyeyi helâk etti» demesi ve Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in de hâtırâtında «Parlâmentarizm Türkiye'ye uymadı» hükmünü vermesi çok haklıdır.

İki meşrûtiyet arasında çok uzun süren son mutlakıyyet devrinin bu acı neticesi Sultan Abdülhâmid'in büyük bir hatâsından mütevellittir. 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisinde cülûs münâsebetiyle şahsiyyetinden bahsederken gördüğümüz gibi, Sultan Hamid saltanatının son yıllarında meşrûtiyetin iâdesine karar vermiş ve yalnız Türk unsuruna nisbetle ekseriyyet teşkil eden diğer anâsır mecmûuna karşı Türklüğün hâkimiyyet haklarını koruyacak ve imparatorluk bünyesine uyacak bir Kanun-ı-esasî tedvin ettirmek için saray mütercimlerine bütün ecnebî teşkilât kanunlarını tercüme ettirmeye başlamıştır. O muazzam devletin nihayet bir Balkan komitesi elinde kalmasına sebeb, işte öyle bir Kanun-ı-esasî'yi bir an evvel tedvin ettirip kendillğiaclen ilân ederek meseleyi halletmiş ve bu suretle her hangi bir ihtilâli önlemiş olmamasıdır.

Meşrûtiyetin ilânı «Memâlik-i-Osmânîyye»nin her tarafında birçok tezâhürlere sebeb olmuş, sarıklı hocalarla papazların kucaklaşıp öpüşmesi ve bilhassa Makedonya dağlarındaki Hıristiyan çetelerinin şehirlere inip Osmanlı nümâyişlerine iştirâk etmesi ânî bir «ittihâd-ı anâsır» manzarası gibi görünmüştür. Fakat hakikatte ne Bulgar, ne Sırp, ne Yunan vesâire çeteleri millî dâvâlarından kat'iyyen vazgeçmiş değildir. Onların sevinci, gâyelerine daha kolay kavuşabilme ümidiyle izah edilir. Her halde bu ümitleri boşa çıkmamıştır.

Osmanlı tarihinde Demagoji devri işte bu ikinci meşrûtiyetin ilâniyle başlamıştır. Halka her türlü hürriyetler ve her nevi saadetlerle şetâretler bol keseden va'dedilmiş, matbuâtın birdenbire serbest oluvermesi efkâr-ı-umumîyyenin ilk sarhoşluk anlarında bütün bu telkinâta inanmasıyla neticelenmiş, mâhiyyeti henüz meçhul olan «Cem'iyyet-i mukaddese» her yerde alkışlanmış, her tarafta «İttihad ve Terakki» şûbeleri kuruluvermiş ve bu göz kamaştırıcı «Hürriyet, Adalet, Müsâvât, Uhuvvet» devirciğinin siyasî husûsiyyetlerine âit yeni ıstılahlar derhâl teammüm etmiştir. Meselâ «Cem'iyyet-i mukaddese» demek, «Münci-i millet» sayılan «Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti» demektir. Osmanlı ordusu da «Nigehbân-ı hürriyet»dir. Merkez-i-Umumi'nin bulunduğu Selânik şehri «Mehd-i hürriyet» yâhut «Kâ'be-i hürriyet» ismini almıştır. Meşrûtiyetin ilânına «İnkılâb-ı Osmânî» denir. Fakat bu ikinci meşrûtiyet birincisi gibi alelâde bir meşrûtiyet değil, fevkalâde bir «Meşrûtiyyet-i mübeccele»dir. Buna mukâbil iki meşrûtiyet arasındaki son mutlakıyyet devrinde de «Devr-i istibdâd» yâhut «Devr-i sâbık» ismi verilmiştir.

«Kahramân-ı hürriyet» yâhut «Mücâhid-i hürriyet» terkipleri çeteleriyle dağa çıkan kolağası Niyazi, Binbaşı Enver ve kolağası Eyyub Sabri Efendilerin ünvânıdır ve bu Efendiler tabiî derhâl beyleştirilmiştir. Niyâzi Efendi'nin hâtırâtında «Cenâb-ı-Hak tarafından» gönderilmiş olduğu için «takdis» edildiğinden ve «Sevk-ı mânevî ile» kılavuzluk ettiğinden bahsedilen

mukaddes geyik de «Rehber-i hürriyet» dir. «Hâtib-i şehîr» demek, cemiyet hesabına heyecânlı nutuklar irâd eden mülâzım Ömer Nâci Efendi meb'ûs Ömer Nâci Bey demektir. Umumîyyetle hürriyet taraftarlarına «Ahrâr-ı ümmet» denir; Cemiyet âzâsı da «İhvân» dır; fakat müfred olarak «Kardaş» şeklinde hitâb edilir. «Kahraman kardaşımız» demek, Manastır'da Şemsi Paşa'yı öldüren mülâzım Âtıf Efendi meb'ûs Âtıf Bey demektir. Mesleğin pîri sayılan Midhat Paşa'dan «Şehîd-i hürriyet» diye bahsedilir. Bu ünvânı «31 Mart vak'ası» kurbanlarıyla «Hareket ordusu» Istanbul'a girerken vurulup «Hürriyet-i ebediyye» tepesine defnedilenlere âit «Şühedây-ı hürriyet» terkibiyle karıştırmamalıdır. Sultan Hamid'e de hal'inden itibaren «Hâkan-ı mahlû'» denilmiştir. İster ona mensub olsun, ister olmasın, bütün «Cem'iyyet-i mukaddese» muhâlifleri «Mürteci»dir ve işte bundan dolayı «irtica'» kelimesi «Muhâlefet» le müterâdif bir mânâya kullanılmıştır. Yeni başlayan ve on senede muazzam bir imparatorluk devirecek olan devrin zihniyetiyle hâlet-i-ruhiyyesini bütün vuzuhuyla gösteren siyasî ıstılahlar işte bunlardır.

Dikkat edilecek mühim bir nokta vardır; bir müddet sonra «Fırka=Parti» ismini alan «İttihad ve Terakki» komitesinin 1908=1326 dan 1918=1337 tarihine kadar on seneye yaklaşan meş'um iktidârı üç devre ayrılır:

1 — Meşrûtiyetin ilânına tesâdüf eden bu 23 Temmuz 1908=23 Cumâda-l-âhire 1326 Perşenbe gününden itibaren «31 Mart vak'ası» üzerine Istanbul'a gelen Hareket ordusu'nun 1909=1327 senesi 27 Nisan=6 Rebî'ül-âhir Salı günü Sultan Hamid'i hal'edip devlet mukadderâtına hâkim olduğu tarihe kadar 9 ay, 5 gün süren birinci devirde «İttihâd ve Terakki» erkânı hükûmete iştirâk etmemiş olduğu gibi pâdişahın nüfuzunu da tamamıyla kıramamıştır. Bu ilk devir icrâatından Cemiyet resmen ve kanunen mes'ul değildir. Fakat meşrûtiyetin daha ilk günlerinden itibaren komitenin en mühim erkânından olan Tal'at, Câvid, Cemâl ve Rahmi Efendilerle bâzı arkadaşları Istanbul'a gelmiş, hükûmet erkânıyla her gün temâs ederek her meselede «İttihâd ve Terakki»nin irâdelerini dikte etmiş, kabinelerin teşekkülünde cemiyetin telkinâtı en mühim âmil olmuş, taşralarda valilerle mutasarrıflar ve kaymakamlar hep İttihad ve Terakki şûbelerinin tâlimâtına göre hareket etmiş ve nihayet muhâlif gazetecilerle eski devir adamları sokak ortalarında ve karanlıklarda gizli eller tarafından vurularak siyasî cinâyetler işlenmeye başlamıştır. Sarhoş bir mülâzımın yakası açık ve düğmeleri çözük bir halde Şam'daki beşinci ordu kumandanını bir bahçe toplantısında meşrûtiyete sadâkat yeminine dâvet etmesi çocukluk hâfızamda fecî bir levha gibi nakşolup kalmıştır. Orduyu siyâsete âlet ittihâz edip perde arkasından emir tebliğ etmekle geçen bu ilk devir «İttihad ve Terakki» komitesinin gayr-i-mes'ul vaziyetteki «Tahakküm devri»dir.

2 — Sultan Hamid'in 1909=1327 senesi 27 Nisan=6 Rebî'ül-âhir Salı günü hal'i üzerine, «İttihad ve Terakki» komitesinin devlete tamamıyla hâkim olmasından itibaren komiteye muhâlif olan «Halâskârân» grubunun tazyikiyle dokuzuncu ve sonuncu Said Paşa kabinesinin sukutuna tesâdüf eden 16 Temmuz 1912=1 Şa'ban 1330 Salı gününe kadar 3 sene, 2 ay, 19 gün süren ikinci devir «İttihad ve Terakki» komitesinin resmî mes'ûliyyetlere iştirâk ettiği «İlk hâkimiyyet devri»dir.

3 — İttihadçıların 23 Kânunusâni 1913=14 Safer 1331 Perşenbe gününe tesâdüf eden Bâb-ı-Âlî baskınından 14 Teşrinievvel 1918=8 Muharrem 1337 Pazartesi günü birinci cihan harbinin fecî neticesi üzerine Tal'at Paşa kabinesinin isti'fâsından dolayı İzzet Paşa kabinesinin teşekkülüne kadar 5 sene, 8 ay, 22 gün süren üçüncü devir de «İttihad ve Terakki» komitesinin Osmanlı imparatorluğunu yele verdiği «Son hâkimiyyet devri»dir.

İşte bu suretle «İttihad ve Terakki» ismindeki Balkan komitesi 9 ay, 5 gün süren gayr-i-mes'ul bir tahakküm devrinden sonra mecmûu 8 sene, 11 ay, 11 gün tutan iki mutlak «Hâkimiyyet devri» geçirmiş demektir. Bu iki hâkimiyyet devri arasındaki kısa fâsıla 6 ay, 8 günden ibârettir; ilk tahakküm devriyle iki hâkimiyyet devrinin mecmûu da 9 sene, 8 ay, 16 gün tutmaktadır.

Meşrûtiyetin ilânından biraz sonra komitenin «Merkez-i-Umumî»si Selânik'den Istanbul'a nakledilmiştir. Derhal ilân edilen Afv-i-umumî üzerine Avrupa'daki Jön-Türklerle memleketin muhtelif yerlerindeki menfiler artık Istanbul'a dönmeye başlamış, bir çokları muzıkalarla karşılanıp alkışlanmış, hattâ Osmanlı imparatorluğunun mahalli muhtâriyyetlere ayrılarak parçalanması için yıllarca propaganda yapan «Adem-i-merkeziyyetçi» Sabâhüddin bile bir millî kahraman tavrı takınıp gelmekten çekinmemiş ve kimse işin farkında olmadığı için o bile hararetli tezâhürlerle karşılanmıştır.).

4 Ağustos 1908=6 Receb 1326, Salı: Said Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Kâmil Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, Kanun-ı-esasî mucibince yalnız sadr-ı-a'zamla Şeyh-ül-İslâmı doğrudan doğruya tâyin etmek hakkını hâiz olan pâdişahın aynı kanun mucibince hâiz olduğu Baş-kumandan sıfatına istinâden Harbiye ve Bahriye nâzırlarını da sadr-ı-a'zamın intihâbına bırakmayıp bizzât tâyin etmek istemesi ve İttihad ve Terakki cemiyetinin i'tirâzından dolayı Said Paşa'nın müşkil bir vaziyette kalmasıdır. Sadâret müddeti bu senenin 22 Temmuz=22 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününden itibaren 13 gündür).

3 Teşrinievvel 1908=7 Ramazan 1326, Cumartesi: Makedonya ıslâhâtı üzerindeki Avrupa kontrolünün kaldırılması.

(Makedonya meselesi için, 1902=1320 vukuâtının «21 Eylül» ve 1903=1321 vukuâtının «2 Ağustos» fıkralarına ve ıslâhât meselesi için de gene 1903=1321 vukuâtının «25 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve 1907=1325 vukuâtının da «25 Nisan» fıkralarına bakınız. Meşrûtiyetin ilânı sıralarında İttihad ve Terakki cemiyetinin Sırp, Bulgar ve Yunan komiteleriyle el-birliğine kalkışmasından dolayı çete hareketleri muvakkaten dinmiş olduğu için Avrupa devletleri Makedonya ıslâhâtı üzerindeki kontrolün kaldırılmasına karar verdiklerini bu gün Bâb-ı-Âlî'ye tebliğ etmişlerdir. Bununla beraber, hükûmet Jandarma ıslâhâtına me'mur olan ecnebî zâbitlerinden bâzılarını vazifelerinde ibka etmiştir).

5 Teşrinievvel 1908=9 Ramazan 1326, Pazartesi: Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhâkı ve istiklâlini ilân eden Bulgaristan prensliğinin krallık şeklini alması.

(Bir devletin mukadderâtını ellerine almış adamlarda aranacak evsafın en zarurîleri siyasî kültürle tecrübeleridir. Tamamıyla gayr-i-mes'ul bir komite şeklinde bir taraftan hükûmete tahakküm eden ve bir taraftan da Makedonya anâsırıyla bir takım gizli müzâkerelere girişen «İttihad ve Terakki» erkânında bu en zarurî vasıflardan maatteessüf hiç bir eser yoktur. İşte bundan dolayı meşrûtiyetin ilânı üzerine bir takım mütenâkız teşebbüslere girişerek bir taraftan Cemâl Paşa'nın hâtırâtında söylediği gibi Sırp, Bulgar ve Yunan ihtilâl komiteleriyle birleşip blok teşkil etmeye çalışırken, bir taraftan da jandarma ıslâhâtına me'mur olduğu için o sırada vukuâtı çok iyi tâkib eden Fransız miralaylarından Lamouche'un Türkiye tarihinde söylediği gibi İttihadçılar Bosna-Hersek, Rumeli-i-Şarkî ve Girit gibi Türk idâresinden çıkmış «Eyâlât-ı-Mümtâze» den bile meb'ûs intihâb ettirmeye kaikışımşlar ve hattâ Fransız işgâlindeki Tunus ve Cezâyir'e bile göz dikmişlerdir. Avusturya imparatoru François-

Joseph'in Berlin muâhedesindenberi işgâlinde bulunan Bosna-Hersek'in ilhâkına âit beyannâmeyi bu gün imzâ etmesi ve Osmanlı hilldıniyyetindeki Bulgaristan prensi ve Rumeli-i-Şarkî vilâyeti valisi Ferdinand'ın da gene bu gün istiklâlini ve «Bulgarlar çarı» ünvânıyla krallığını ilân edivermesi «İttihad ve Terakki»nin işte bu ihtiyâtsızca iddiâlarından mütevellit gösterilir. Girit meselesi için aşağıki fıkraya bakınız. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve Yunanistan'ın da Girid'i ötedenberi ilhâka çalıştıkları ve Bulgaristan'ın da istiklâle doğru gittiği mâlûm olmakla beraber, Türkiye'nin vazifesi de imparatorluğun daha fazla inhilâline mâni' olmak için bunları siyasî tedbirlerle mümkün olduğu kadar önlemek ve o müddet zarfında da kuvvetlenmeye çalışmaktır. Sultan Hamid'in ustalıklı siyâsetinden sonra çeteci ruhuyla hareket eden İttihat ve Terakkinin ilk fenalığı, işte bu üç eyâletin devlet bünyesinden derhâl ayrılmasına sebeb olmasıdır. Bu fâcia münferid kalmayacak, hâdisât artık zincirleme şeklinde bir seyir tâkib edecek, Avusturya'nın Bosna'yı ilhâkı biraz sonra İtalya'nın da Trablusgarb'e saldırmasıyla neticelenecektir. Aşağıda 1911=1329 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bulgaristan'ın istiklâlini ilân vesilesi pek tuhaftır; Sultan Hamid'in Hicrî takvim hesabıyla 12/13 Eylül Cumartesi/Pazar=15/16 Şa'ban gecesi tes'id edilen vilâdeti [Doğum günü] münâsebetiyle sadr-ı-a'zamın Hâriciyye konağında ecnebî sefirlerine verdiği ziyâfete «sefir» sıfatına hâiz olmadığı için çağırılmayan Bulgaristan Kapu-kethudâsı/kâhyası Guechoff/Geşof Efendi Bâb-ı-Âlî'yi protesto edip Sofya'ya gitmiş ve işte bu tuhaf vesile nihayet 23 gün sonra prens Ferdinand'ın istiklâlini ilânıyla neticelenmiştir. Yeni kralın «Bulgaristan çarı» yerine «Bulgarlar çarı» ünvânını takınmış olması, Makedonya'daki Osmanlı Bulgarları üzerindeki iddiâlarıyla alâkadardır. Yukarda bu senenin «9 ve 10 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Reval mülâkatı» üzerine meşrûtiyet ilân ettirerek Türkiye'yi gûya taksim tehlikesinden kurtarmış olduğunu iddiâya kalkışan İttihad ve Terakki komitesinin halk nazarında itibardan düşmeye başlaması, «10=23 Temmuz» inkılâbından pek az sonra devletin başına işte böyle bir inhilâl ve inkırâz alâmeti gelmiş olmasındandır. Bu vaziyete göre «Devây-ı küll» zannedilen meşrûtiyet sarhoşluğu ancak 2 ay, 13 gün sürebilmiş demektir.

Türkiye'nin yegâne yapabildiği şey kuru bir protestodan ibârettir. Avusturya ithâlâtına karşı da boykotaj ilân edilmiş, o zaman en fazla ithâl edilen şey fes olduğu için ahâli kalpak giymeye başlamış, birçok yerlerde başlardaki fesler yırtılıp atılmış ve «Cem'iyyet-i mukaddese» hatipleri ötede beride heyecânlı nutuklar söyleyip durmuştur. Bununla beraber siyasî müzâkereler derhâl başlamış ve nihayet 26 Şubat 1909=5 Safer 1327 Cuma günü Istanbul'da Avusturya ile bir muâhede irnzalanıp Bosna-Hersek'in ilhâkı tasdik edilmiş ve buna mukâbil gene Avusturya işgâlinde bulunan Yenipazar sancağı Türkiye'ye iâde edildiği gibi, elden çıkan arâzideki mirî emlâke mukâbil Avusturya devleti Türkiye'ye iki buçuk milyon Osmanlı altını vermiştir.

Bulgaristan meselesinin halli de gene o sıralardadır. Birinci derecede Rusya ve ikinci derecede de İngiltere ile Fransa işe karışmış, uzun müzâkereler olmuş, bu esnada karşılıklı askerî tedbirler ittihâz edilmiş, Türkiye'nin istediği tashih-i hudut kabul edilmemiş ve yalnız Bulgaristan'daki «Emlâk-i mîriyye» ile Rumeli-i-Şarkî vilâyetindeki demir-yollarına mahsuben Sofya hükûmetinin Türkiye'ye 125 milyon altın frank=5 milyon İngiliz altını tazminât vermesine karar verilmişse de, yeni krallığın o kadar parası olmadığı için «93 seferi»nden dolayı Türkiye'nin Rusya'ya borçlu olduğu harb tazminâtına mahsub edilmiştir. Bu tesviye şeklinin mâlî kısmı 16 Mart 1909=23 Safer 1327 Salı günü Petersburg'da bir Osmanlı-Rus mukavelesiyle ve siyasî kısmı da gene o senenin 19 Nisan=28 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Istanbul'da bir Osmanlı-Bulgar muâhedesiyle tasdik edilmiştir. Netice

itibarıyla gerek Avusturya'nın, gerek Bulgaristan'ın aynı günde yaptıkları emr-i-vâkı'ler kabul edilmiş demektir).

6 Teşrinievvel 1908=10 Ramazan 1326, Salı: Girid'in Yunanistan'a iltihâkını ilân etmesi.

(Girit meselesinin son şekli için yukarda 1897=1315 vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. O devirdenberi bir Yunan fevkalâde komiserinin idâresinde bulunan Girit adası İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya devletlerinin askerî işgâli altında ve resmen Osmanlı hâkimiyyetinde muhtâriyyetle idâre edilir bir «Eyâlet-i mümtâze» olmakla beraber, bizdeki «10=23 Temmuz» inkılâbının ertesi günü bekçi vaziyetindeki devletler askerlerini çekip Girid'i tahliyeye başlamışlardır. Tabiî Girid'in tahliyesi demek, Yunanistan'a bırakılması demektir.

Bu tahliye nihayet 27 Temmuz 1909=9 Receb 1327 Salı günü tamamlanmış ve yalnız Suda limanında hâtıra kabilinden bir Türk bayrağı ile gûyâ muhâfız olarak bir kaç istasyoner gemi bırakılmıştır. Yukarıki fıkrada gördüğümüz sebebler yüzünden Atina hükûmetinin teşvikiyle Bulgaristan'ı taklid eden Girit meclis-i-umumîsi bu gün bir emr-i-vâkı'yaparak Yunanistan'a iltihâkını ilân etmişse de Bâb-ı-Âlî derhâl protesto etmiş, bu emr-i-vâkı'ötekiler gibi hemen kabul edilmemiş, Yunan mallarına boykotaj ilân edilmiş, halk arasında umumî bir teessür ve heyecân başlamış, İttihat ve Terakki yaygaracıları «Girit bizim canımız, fedâ olsun kanımız!» kabilinden demagojik bir propagandaya kalkışmış, küçük çocukların takkeleriyle başlıklarının üstünde sırmayla işlenmiş «Ya Girit, ya ölüm!» kelimeleri görülmeye başlamış ve nihayet mesele gittikçe müzminleşen bir Türk-Yunan ihtilâfı şeklini almıştır. Bâb-ı-Âlî'nin Yunanlılara karşı Sırbistan ve Bulgaristan'a yaklaşma siyâseti ve hattâ bir müddet sonra Sultan Reşad devrinde Bulgar ve Sırp kırallarının sırayla Istanbul'u ziyâretleri hep işte bu müzmin ihtilâfın neticeleridir; fakat İttihat ve Terakkinin o gafilâne ve câhilâne siyâseti bu Türk-Bulgar-Sırp anlaşma teşebbüslerini yalnız akamete uğratmakla kalmamış, Türkiye aleyhine bir Yunan-Bulgar-Sırp ittifâkına bile sebeb olmuştur. Girit meselesi için aşağıda 1910=1328 vukuâtının «9 Mayıs» ve Balkan devletlerinin Türkiye'ye karşı ittifâkına sebeb olmuş bir hamâkat şâh-eseri olan «Kiliseler kanunu» için de gene o senenin «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

17 Kânunuevvel 1908=23 Zülka'de 1326, Perşenbe: İkinci meşrûtiyet Meclis-i-Meb'ûsânının açılması.

(Bu tarih, Rûmî takvimin 4 Kanunuevvel 1324 Perşenbe gününe müsâdiftir. Umumî intihâbât o zamanki Kanun-ı-esasî'nin:

«Müntahipler intihâb edecekleri meb'ûsları mensub oldukları dâire-i vilâyet ahâlisinden intihâb etmeye mecburdur»

şeklindeki 72 nci maddesi mucibince yapıldığı için, herkes kendi memleketinden meb'ûs olmuştur; bu ilk meclisin yegâne iyi cephesi işte bundan ibârettir; diğer cepheleri demokrasi prensipleriyle te'lif edilebilecek şeyler değildir. İntihâbât, otuz iki sene evvelki kanun mucibince iki derecelidir. Halk ancak «Müntahib-i-sâni»leri seçebilmiş ve onlar da meb'ûsları intihâb etmişlerdir. «Her elli bin nüfûs-i zükûr» başına bir meb'ûs seçilmiş ve bu suretle meb'ûsânın «Aded-i mürettebi 266» yı bulmuştur.

Bu ilk intihap mücâdelesi bir Türk-anasır mücâdelesi şeklinde, geçmiş ve işin içine bir takım ecnebî te'sirleri de karışmıştır. Türk-cephesini orduya istinâden devlet ve hükûmete hâkim bir

gayr-i-mes'ul teşekkül vaziyetinde bulunan «İttihad ve Terakki» komitesiyle adem-i-merkeziyyetçi «Ahrar fırkası» temsil etmiş ve anâsır içinde de en şiddetli mücâdeleyi Atina hükûmetinin telkinleri ve Fener patrikhânesinin tâlimâtıyla hareket eden Rum unsuru yapmıştır.

«İttihad ve Terakki» ve muhâlif olan «Ahrar fırkası»nı meşrûtiyetin ilânı üzerine Avrupa'dan Istanbul'a gelen, Sabâhüddin kurdurmuştur. Bu adamın menfi faaliyetleri için yukarda bu senenin «23 Temmuz» fıkrasına bakınız. «Ahrar fırkası»na Mizancı-Murad, Ali Kemâl, Nuruddin Ferruh ve Arnavut İsmail Kemâl Beyler de girmişlerdir. Gene aynı «23 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi üç ecnebî devletinden tahsisât almakta olan İsmail Kemâl bu sefer de Yunan hükûmetinden para alarak intihap propagandası için Arnavutluğa gitmiş ve nihayet Berat meb'ûsu olarak Istanbul'a gelmiştir. Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa'nın da «İttihad ve Terakki» tahakkümüne karşı Ahrar'a temâyülünden bahsedilir. Hattâ bunların Perapalâs'da verdikleri bir ziyâfete bile iştirâk etmiştir.

İntihâbât esnâsında en fazla entrika çeviren yabancı devlet Yunanistan'dır. Istanbul elçiliği ve Fener patrikhânesi vâsıtasıyla Rum unsurunu istediği gibi harreket ettirmiş, Yunan matbuâtı Türkiye'de altı buçuk milyon Rum bulunduğundan dem vurarak meb'ûs ve a'yan mikdârlarının ona göre ayarlanmasını istemiş ve hattâ o kadarla da kalmayarak Türkçe ile beraber Rumcanın da resmî dil olmasını isteyecek, kadar ileri gitmiştir. İşte bundan dolayı nüfus miktârını fazla göstermek isteyen Istanbul Rum cemâatinin, hîleleri meydana çıkınca bir taraftan patrik Bâb-ı-Âlî'ye şikâyetler yağdırmış ve bir taraftan da 22 Teşrinisâni=27 Şevvâl Pazar günü 20 bin kadar Rum Beyoğlu ve Istanbul sokaklarında nümâyişler yapmıştır.

İşte bütün bunlara karşı orduya istinâd eden «İttihad ve Terakki» en büyük kuvvet vaziyetindedir. İki dereceli intihâbât işte o kuvvetin te'sir ve hattâ tedhişi altında cereyân etmiş, Müntahib-i-sâni listeleri Müntahib-i-evvellerin evlerine kadar götürülmüş, sandık başlarında hep cemiyet zorbaları bulunduğu için, tabiî halk ister istemez o listeleri kullanmış ve işte bu suretle yeni meclis kaahir bir İttihad ve Terakki ekseriyyetinin şakasız hâkimiyyeti altında toplanmıştır. Otuz iki sene evvelki ilk Meclis-i-Meb'ûsân gibi bu ikincisi de Ayasofya'nın yanında sonradan yanmış olan eski Adliye binâsında toplanmıştır. O gün bütün Istanbul ahâlisinin güzergâha döküldüğünden bahsedilir. Dört atlı bir saltanat arabasıyla gelen Sultan Hamid'in karşısında en sevgili oğlu şehzâde Bürhânüddin Efendi ile Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa vardır. Asker ve ahâli pâdişahı fevkalâde alkışlamış, ezânî saat 7,15=zevâlî 11,57 de meclis açılmış ve Nutuk-ı-Hümâyûnu Mâbeyn baş-kâtibi Cevad Bey okumuştur. Bu tarihî nutkun en mühim noktaları ilk Meclis-i-Meb'ûsân'ın o zamanki «Ricâl-i devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine» muvakkaten kapatılmış ve bu seferki meclisin de «Muhâlif re'y-ü-mütâlâada bulunanlara rağmen bilâ-tereddüd» açılmış olduğundan bahseden noktalarıdır; fakat bundan evvel de muhtelif vesilelerle söylediğimiz gibi Sultan Hamid anâsır mücâdelesinden dolayı parlâmentarizmin Osmanlı câmiasını inhilâle sürükleyeceği kanâatindedir; hattâ Baş-kâtip Tahsin Paşa'nın hâtırâtında şöyle bir sözü vardır.

— Muhtelif âmâl-ü-efkâr besleyen unsurların ictima'ettikleri yerlerde fırka münâzaalarından memlekete dâimâ zarar gelir. Bizim ilk mecliste bunun acı tecrübeleri olmuştur.

O muazzam imparatorluğun on senede inkırâzına sebeb olan bu ikinci «Acı tecrübe» ile doğruluğu bir kere daha sâbit olan bu kanâatinden dolayı nutkunun sonunda âdetâ müstehziyâne bir cümleye tesâdüf edilir.

— İnşallah Meclis-i-Meb'ûsânımız devletimize ve milletimize hayırlı işler görür de vatanımız saadete nâil olur!

Sadr-ı-a'zam Said Paşa'nın hâtırâtına göre meb'ûsların «Aded-i mürettebi 266»dır. Mandelstam 275 ve İorga ise 228 gösterir! Bunların yekûnları yanlış olmakla beraber, milliyetlere göre yaptıkları tasnifler o sırada takribî bir fikir verebilecek mâhiyettedir.

Mandelstam'a göre 142 Türk meb'ûsa mukâbil 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah'dan mürekkep 133 gayr-i-Türk meb'ûs vardır; bu hesaba nazaran Türkler anâsır mecmûundan 9 fazla demektir; fakat İorga'ya göre 107 Türke mukâbil 45 Arap, 27 Rum, 22 Arnavut 10 Ermeni, 5 Bulgar, 4 Sırp, 3 Yahudi, 2 Kürt ve birer de Ulah, Dürzü ve Marûnî olmak üzere anâsır meb'ûslarının mecmûu 121 i bulduğuna nazaran Gayr-i-Türkler bu ikinci tasnifte Türklerden 14 fazladır. Yalnız milliyetler tasnifi bizim vesikalara göre yapılsa bile bir takım zühullere sebeb olacağı için, her halde bunlar kat'î değildir. Meselâ Türk sayılanların içine Avdetîlerle muhtelif unsurlara mensup birçok Balkan müslümanları da girmektedir. Her halde Osmanlı Meclis-i-Meb'ûsânında hakiki Türklerin mecmûu diğer anâsıra nisbetle akalliyet hâlindedir ve Sultan Hamid'i ötedenberi korkutan nokta da işte budur. 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine bakınız. «İttihad ve Terakki»nin bütün muhayyelâtına rağmen pâdişahın bu korkusu meclisin daha ilk günlerinden itibaren tahakkuk etmiş, Hıristiyan anâsır millî gruplar hâlinde mücâdeleye geçtikten başka Arap ve Arnavut gibi Müslüman unsurlar bile çok geçmeden yüz çevirmeye başladığı için Meclis-i-Meb'ûsân muhtelif Osmanlı milliyetlerinin Türklüğe karşı mücâdele sahnesi hâline gelmiştir).

1909=1327

13/14 Şubat 1909=22/23 Muharrem 1327, Cumartesi/Pazar gecesi: Kâmil Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Dâhiliyye nâzırı Hüseyn Hilmi Paşa'nın ilk sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, gayr-i-mes'ul «İttihad ve Terakki» komitesinin tahakkümüne ve bu tahakküme istinatgâh ittihaz edilen ordunun siyasetle iştigaline karşı çok haklı olarak cephe almış olan Kâmil Paşa'nın gevşeklik gösteren Harbiye nâzırı Ali Rızâ Paşa'yı Mısır fevkalâde komiserliğine tâyin edip onun yerine orduda inzibâtı iâde edebileceğine kaani'olduğu ikinci ordu kumandanı Nâzım Paşa'yı tayin etmesi, müstereddit bir zat olan Bahriye nâzırı Arif Hikmet Paşa'nın isti'fâsını kabul edince onu da kabineden atmış sayılması, Yanya taraflarında faaliyette bulunan Yunan çetelerine karşı meşrutiyyet muhâfızı sayılan Üçüncü orduyu zayıflatmamak için Selânik'ten asker gönderilmesini istemeyen İttihad ve Terakki'ye karşı biraz evvel gene Selânik'ten Istanbul'a gönderilmiş olan avcı taburlarının sevki hakkında Harbiye nezâretine emir vermesinden dolayı cemiyetin şüpheye düşmesi, nihayet donanmayla ordunun hükûmeti meşrutiyete karşı gelmekle ithâm ederek tehdid etmesi ve işte bunun üzerine istizâh için meclise çağrılan Kâmil Paşa'nın mühlet istemesine karşı heyecanlı nutuklar irâd eden İttihatçı meb'usların te'siriyle gıyabında adem-i-i'timâd re'yi verilmiş olmasıdır. Cemiyetin bu hareketinden bir maksadı da uysal bir sadr-ı-a'zamı işbaşına getirdikten sonra kendi erkânını artık kabineye sokuvermektir. Kâmil Paşa'nın bu üçüncü sadâreti yukarıki senenin 5 Ağustos=7 Receb Çarşanba gününden itibaren 6 ay, 10 gündür).

13 Nisan 1909=22 Rebî'ül-evvel 1327, Salı: «Otuz-bir Mart vak'ası», Hüseyn Hilmi Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Hâriciyye nâzırı Tevfik Paşa'nın ilk sadâreti.

(O zamanki Rûmî takvimin «31 Mart 1325» tarihine tesâdüf ettiği için «Otuz-bir Mart vak'ası» denilen bu meşhur irtica hâdisesi pâdişahın teşvik ve hattâ tertibiyle olmuş gibi gösterilmişse de kat'iyyen doğru değildir. Sultan Hamid'in bu vak'ada hiç bir taksiri, te'siri ve her hangi şekilde olursa olsun zerre kadar bile bir alâkası yoktur. Bu tarihî safsata, İttihad ve Terakki cemiyetinin uydurduğu ve yıllarca propagandasını yaptırdığı bir iftirâdır; bunun böyle olduğu işte şu delillerle sâbittir:

1 — Sultan Reşad ve Sultan Vahîdüddin devirlerinde uzun zaman Mâbeyn baş-kâtipliğinde bulunmuş olan Ali Fuad Bey'in «Görüp işittiklerim» ismiyle 1949 da «Türk Tarih Kurumu» tarafından neşredilen hâtırâtının 49 uncu sahifesinde şu cümleye tesâdüf edilir.

«Zâten Tal'at Paşa da Abdülhâmid'in 31 Mart vak'asında medhali olmadığını bana birçok defa söylemişti».

İşte bundan anlaşıldığına göre «İttihad ve Terakki» komitesinin en mühim şahsiyeti bile Sultan Hamid'in mâsumiyyetine kaanidir.

2 — «31 Mart vak'as»ndan beş gün sonra Istanbul'a gelmiş olan Marcelle Tinayre'in «Notes d'une voyageuse en Turquie» ismindeki eserinin 47 inci sahifesinde Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey'in bu irtica hareketinde Sultan Hamid'i bîtaraf gösteren beyânâtından bahsedilmektedir.

3 — Sultan Reşad devrinde Van, Suriye vesâire valiliklerinde ve Cumhuriyet devrinde de üçüncü Umumî Müfettişlikte bulunmuş olan Tahsin Uzer «31 Mart vak'ası» esnâsında Selânik merkez kaymakamlığında ve aynı zamanda Polis müdür vekilliğinde bulunmuş olduğu gibi «İttihâd ve Terakki»nin de Merkez-i Umumî âzâsındandır. «Baykuş» ve «Heykel-i zulm-ü-i'tisâf» gibi ağır tâbirler tmllanacak kadar Sultan Hamid'e düşman olan bu eski ittihadçı, şimdi âilesi nezdinde bulunan üç ciltlik gayr-i-münteşir hâtırâtının birinci cildinin 38 inci ve ikinci cildinin 28 inci sahifelerinde pâdişahın vak'a çıktıktan sonra bile «Âkılâne hareket» edip «Kan dökülmesine meydan vermediğinden» bahsetmekte ve bu harekete hayrânlığını şöyle anlatmaktadır.

«Abdülhâmid-Hân-ı Sâni basîretkar davrandı; ister sâika-i havf ile olsun ve ister beyn-el-asâkir kan dökülmekten ihtirâz eser-i şefkat göstermiş bulunsun, her hâl-ü-kârda büyüklük gösterdi».

4 — İbn-ül-Emin Mahmud Kemâl'in «Son sadr-ı-a'zamlar»ının 1709 uncu sahifesinde Osmanlı imparatorluğunun son sadr-ı-a'zamı olan Tevfik Paşa'nın bir izâhına tesâdüf edilir; Hareket-ordusu Istanbul önlerine geldiği sırada sadârette bulunan Tevfik Paşa'ya Sultan Hamid şöyle bir teklifte bulunmuştur.

—Mâdemki beni istemiyorlar, saltanatı birâderime ferağ ederim; devleti o idâre etsin. Fakat bir komisyon mu, meclis mi, ne derseniz deyiniz, teşkil olunup benim bu vak'ada medhalim olup olmadığını meydana koymalıdır!

Tevfik Paşa bu teklifi Âyân reisi Said Paşa'ya şifâhen tebliğ etmişse de, evhâmıyla meşhur olan Said Paşa ber-mu'tâd vesveseye kapılıp:

— Tebrie ederse sonra bizim hâl-ü-mevkiimiz ne olur?

diye resmî tahkikat açılmasını reddetmiştir.

5 — Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi'nin «Hâtırât-ı siyâsiyye»sinin 16 ncı sahifesinde meşrûtiyetin muhâfazası için Selânik'den Istanbul'a gönderilmiş olan Avcı taburlarının:

«Hilâf-ı me'mûl olarak hâdise-i mezkûreyi îka'a cür'etleri ve bu hâdise sebebiyle erkân-ı cem'iyyetin merkez-i saltanatta takviye-i nüfuza muvaffakıyyetleri câlib-i nazar»

olduğundan bahsedilerek «31 Mart vak'ası» cemiyet tarafından tertib edilmiş gibi gösterilmekte ve «Abdülhâmid-i Sâni ve devr-i saltanatı»nın üçüncü cildini yazan müverrih Ahmed Refik de bu garazkârâne eserinin hemen her sahifesinde Sultan Hamid'e küfürler savuracak kadar düşmanlık ettiği halde «31 Mart vak'ası»nı:

«İttihad ve Terakki cem'iyyetini düşürmek için mezkûr cem'iyyete zıdd olanlar»

tarafından tertib edilmiş göstermektedir.

6 — Bu vak'ayı saltanatın ilgasından sonra tedkik eden müelliflerle muharrirler de Sultan Hamid'in hiç bir alâkası olmadığında umumîyetle ittifâk etmektedir.

7 — Aşağıki izahâttan anlaşılacağı gibi pâdişahın irtica esnâsındaki dürüst hareketi de mâsumiyyetinin en mühim delillerindendir.

Birçok noktaları henüz tamamıyla aydınlanmamış olan «31 Mart vak'ası»nın şimdiye kadar mâlûm olabilen en mühim sebebleri şöyle sıralanabilir:

1 — Meşrûtiyetin ilânından irticâın zuhuruna kadar geçen 8 ay, 21 günlükkarmakarışık devir gizli ve gayr-i-mes'ul bir komitenin tahakkümüyle geçmiş ve bu hâl halkı sukut-ı-hayâle uğratmıştır;

2 — Epir'de Yunan çetelerinin tekrar faaliyete başlaması, Istanbul Rumlarının yaygaralı intihap nümâyişleri ve Meclis-i-Meb'ûsân'daki akalliyet gruplarının faaliyeti İttihat ve Terakki'nin «İttihâd-ı anâsır» hülyâsını suya düşürmüştür;

3 — Komitenin Istanbul'da tertib ettiği siyasî cinâyetler şehirde bir tedhiş havası hâsıl etmiş ve bilhassa kaatillerin yakalanmaması hükûmetin cemiyetten korkarak adâlet icrâsından çekinmesiyle izah edilmiştir. Bu siyasî cinâyetler 2 Kânunuevvel 1908=8 Zülka'de Çarşanba gecesi Sultan Hamid'in adamlarından İsmail Mâhir Paşa'nın ustalıkla evinden Harbiye nezâretine çağırılarak yolda meçhul bir kaatil tarafından öldürülmesiyle başlamış ve nihayet bu senenin 6/7 Nisan=15/16 Rebî'ül-evvel Salı/Çarşanba gecesi «Serbestî» gazetesinin cemiyete mütemâdiyen hücum eden baş-muharriri Hasan Fehmi Bey'in köprü üstünde vurulması, ertesi gün talebe ile halkın:

— Adalet isteriz!

diye bağırışarak büyük bir nümâyiş yapmalarına sebeb olmuştur. Haşyet içinde kalan muhâlifler, hep karanlıkta işlenen bu Balkan usulü cinâyetlerin temâdi edip gideceğine kaani'dir. Aşağıda 19101=1328 vukuâtının «9/10 Haziran» fıkrasına bakınız;

4 — Alaylı zâbitlerin ordudan çıkarılmasına karar verilmiş olması daha 1908=1326 Teşrinievvel=Ramazan ayında bunların galeyânına sebeb olmuş, başlarında bulunan birinci süvâri fırkası kumandanı Ferik Refik Paşa altı ay hapse mahkûm edilmiş, ondan sonra alaylıların çoğu tasfiye edilerek bütün bunların «31 Mart» vak'asında mühim bir rol oynamalarına yol açmıştır;

5 — Bâb-ı-Âlî vesâir devlet dairelerinde yapılmış olan tensikat üzerine birçok me'murların açıkta kalması da muhâlefet cephesine mühim bir kütlenin inzımâmı demektir;

6 — Softaların askerliği hakkında Meclis-i-Meb'ûsâna verilen kanun lâyihası bütün medrese talebelerinin muhâlif cepheye geçmeleriyle neticelenmiştir;

7 — Halkın ruhî temâyülleriyle mâneviyyatına karşı «İttihad ve Terakki» komitesinin lüzumsuz bir laübâlilikle hareket etmesi Garp menbâlarında bile tenkid edilir; meselâ «İkdam» gazetesinin o zamanki neşriyyâtına göre vak'adan üç gün evvel ittihadçı zâbitler askerlerine şöyle bir takım telkinlerde bulunmuşlardır.

— Hocalarla kat'iyyen görüşmeyeceksiniz! Askerlikte diyanet meselesi aranmaz!

Bu gibi telkinlerden müteessir olanların hükûmete bile mürâcaat ve şikâyette bulunduklarından bahsedilir;

8 — «İttihad ve Terakki» müessisleriyle kodamanlarının halk arasında şâyi'olan Masonluğu, softaların askerliği hakkındaki kanun projesinin dini tedrisâta karşı bir darbe sayılması, ordudan çıkanlan alaylı zâbitlerin mekteplileri «Kâfir» gösteren menfi propagandası, mektepli zâbitlerin de yukarda gördüğümüz lüzumsuz telkinleri, nihayet meşrûtiyetten sonraki Bosna-Hersek ve Bulgaristan felâketleriyle Girit buhrânı münâsebetiyle halk arasında bütün bu vilâyetlerin cemiyet tarafından «Gâvura satılmış» olduğuna âit bir takım şâyialar çıkması muhâlefetle muhâfazakarlığın dini bir taassup cereyânına istihâlesiyle neticelenmiş ve meşhur «İttihâd-ı Muhammedî» cemiyeti işte bu hâlet-i-ruhiyyeden doğmuştur;

9 — «31 Mart vak'ası»nın zuhurunda en büyük rolü oynayan «İttihâd-ı Muhammedî cem'iyyeti»nin «Volkan» isminde bir gazetesi de vardır. Kıbrıslı Hâfız Derviş Vahdetî'nin te'sis ettiği bu Fransızca isimli gazete mütemâdiyen halkın taassbunu tahrik eden şiddetli neşriyâtıyla meşhurdur; hattâ Meclis-i-Meb'ûsânın ta'tilini bile isteyecek kadar ileri gitmiştir. Zâten Derviş Vahdetî «İttihâd-ı Muhammedî cem'iyyeti»nin de müessislerindendir. Vaktiyle Paris'te bir müddet Jön-Türklük ettikten sonra Istanbul'a gelip Şûrây-ı-Devlet âzâsı olan müverrih Murad Bey de o sırada «Mizan» gazetesini tekrar neşre başlayarak «İttihad ve Terakki»ye karşı çok şiddetli hücumlarda bulunmuştur. Bilhassa işte bu iki gazetenin neşriyyâtı «31 Mart» ı hazırlayan en mühim âmillerden sayılır.

İşte bütün bu sebeblerden doğan, fakat tarz-ı-tertibi karanlıkta kalan «31 Mart vak'ası» bundan bir müddet evvel Selânik'den Istanbul'a «Meşrûtiyet muhâfızı» olarak gönderilmiş olan ve Taş-kışla'ya yerleştirilen meşhur Avcı taburları efâdının zâbitlerini kışlaya hapsettikten sonra gece yarısına doğru Sultanahmet meydanında toplanmalarıyla başlamış, diğer kışlalara da adamlar gönderilerek onların da iştirâki te'min edilmiş ve nihayet «31 Mart=13 Nisan Salı» sabahından itibaren havaya kurşunlar sıkılarak isyân hareketi ilân olunmuştur.

Bu hareketin başında Arnavut Hamdi-Çavuş, Bölük-emini Mehmet ve kamacı-ustası Ârif isimlerinde üç asker bulunduğundan bahsedilir. Aralarında birçok softalarla halk adamları da vardır. Sultan Hamid'in vak'ayla zerre kadar alâkadâr olmadığı işte bu vaziyetle de sâbittir. Eğer bu iş pâdişahın işi olsaydı, askerî başsız bırakır mıydı? Başlarına kumandanlar ve hattâ Erkân-ı-harb zâbitleri koyarak muntazam bir hareketle bir anda Meclis-i-Meb'ûsânı ortadan kaldırıp meşrûtiyyeti işte onlar vâsıtasıyla ilga ettirivermesi güç bir iş miydi? «31 Mart» yâni «13 Nisan=22 Rebî'ül-evvel Salı» sabahından 24 Nisan=3 Rebî'ül-âhir Cumartesi sabahı Selânik'den gelen «Hareket-ordusu» Istanbul'a gelinceye kadar 11 gün süren bu meşhur irtica vak'asında en mühim hareket, birinci günü ilk kurşunlar havaya sıkıldıktan sonra Ayasofya meydanındaki Meclis binasına yürüyen âsilerin:

— Şerîat isteriz!

naralarıyla başlamış, bâzı sarıklı meb'ûslar aşağıya inip nasihat etmek istemişlerse de hiç bir te'siri olmamış, âsiler yalnız Şerîat değil, daha başka şeyler de istemiş, Sadr-ı-a'zam Hüseyn Hilmi Paşa ile Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey'in isti'fâlarıyla İttihadçıların nefyi ve alaylı zâbitlerin vazifelerine iâdesi de istenilmiş, mütemâdiyen atılan kurşunlar bâzı kazâlara sebeb olmuş ve nihayet o sırada Meclis'e gelen Adliye nâzırı Nâzım Paşa yanlışlıkla Ahmed Rızâ Bey zannedilerek kalbinden vurulup öldürülmüş ve Lâzıkıyye meb'ûsu Emîr Şefik Arslan da gene öyle bir yanlışlığa kurban gitmiştir. Bu 11 günlük irtica devrinin en mühim vak'alarından biri de Yıldız sarayını topa tutmak istediğinden bahsedilen «Âsâr-ı-Tevfik» süvârisi Ali Kabulî Bey'in kendi gemisindeki bahriyeliler tarafından Yıldız'a götürülüp öldürülmesinde gösterilir. Âsiler Sultan Hamid'in pencereye gelmesini istemişler ve Kabulî-kapdanı onun önünde öldürmüşlerdir. Sokaklarda ve köprü üstünde bâzı genç zâbitlerin de «Mektepli» oldukları için öldürüldüklerinden bahsedilirse de sayısı belli değildir. Bu bâdirede Tanin ve Şûrây-ı-Ümmet gibi bâzı gazetelerin idârehaneleri de tahrib edilmiştir. Sadr-ı-a'zam Hüseyn Hilmi Paşa vak'anın çıktığı gün saraya gidip isti'fâ ettikten sonra bir dostunun evinde saklanmış ve ertesi gün de bîtaraflığından dolayı herkesin i'timâdını kazanmış olan Hâriciyye nâzırı Tevfik Paşa yeni kabineyi teşkile me'mur olmuştur. Hüseyn Hilmi Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 14 Şubat=23 Muharrem Pazar gününden itibaren 1 ay, 27 gün sürmüştür. Ondan başka askerin istemediği Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey'le birçok İttihadçı meb'ûslar da saklanmışlardır.

Sultan Hamid'in «Vak'a» esnasındaki vaziyeti çok dürüsttür. Zuhûrunda hiç bir dahli ve te'siri olmayan irtica hareketinin kendi lehindeki seyrinden istifâdeyi hile aklından geçirmemiş olduğunu isbât edecek resmî bir vesika vardır. Âsiler meşrûtiyetin aleyhinde bulundukları ve hattâ meşhur Derviş Vahdetî «Volkan» gazetesinde Meclisin kapatılmasını istediği halde, Sultan Hamid yeni Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'ya hitâb eden Sadâret Hattı-ı-Hümâyûnunda:

«Kanun-ı-esasî'nin muhâfazası ile asâyişin idâmesi»

lüzumundan bahsetmiş, ihtilâlin ilk günü Mâbeyn baş-kâtibi Cevad Bey'i âsilere göndererek istedikleri Şerîat'e dâimâ olduğu gibi riâyet edileceğini ve isyândan vazgeçtikleri takdirde haklarında Afv-i-umumî ilân edeceğini bildirmiş, bu hâl işin biraz yatışmasına sebeb olmuşsa da tahrikçilerin te'siriyle âsiler ertesi gün tekrar azgınlığa başlamış ve nihayet asker üzerindeki nüfuzundan dolayı yeni kabinede Harbiye nezâretine tâyin edilen Tesalya kahramanı Müşir Gazi Edhem Paşa da pâdişah nâmına âsi askerlere gidip bir kere daha teskine çalışmıştır. Kendi sarayını muhâfaza eden ikinci fırka efrâdı bile âsilere taraftâr olduğu için, Sultan Hamid'in nasihatten fazla bir şey yapması ve meselâ askerî bir tenkil

hareketine kalkışması maddeten imkânsızdır. Aşağıda bu senenin «23/24 Nisan» fıkrasına da bakınız).

14 Nisan 1909=23 Rebî'ül-evvel 1327, Çarşanba: «Adana vak'ası».

(Istanbul'daki «31 Mart vak'ası»nın ertesi günü çıkan «Adana vak'ası» çok kanlı bir Ermeni ihtilâlidir; bu meşhur «Vak'a» dokuz günlük bir fâsıla ile iki ihtilâl hareketine ayrılır. Birincisi bu gün 16 Nisan=25 Rebî'ül-evvel Cuma gününe kadar Adana vilâyet merkeziyle Tarsus, Erzin, Misis, Dörtyol vesaire gibi o zamanki mülhakaatından bazı yerlerde üç gün sürmüş ve 25 Nisan=4 Rebî'ül-âhir Pazar gününe tesâdüf eden ikinci ihtilâl de yalnız Adana şehrine münhasır kalmıştır. Ermeni komitacılarının böyle çılgınca bir ısyan çıkarmaktan maksatları, Avrupa devletlerinin askeri müdahalelerine sebeb olarak Kilikya'da bir Ermeni hükûmeti kurmaktır; zaten bu tarihe kadar bütün «Ermeni patırdıların hep ayni hulya ile yapılmıştır: Yukarda 1895=1313 vukuâtının «30 Eylül», 1896=1314 vukuâtının «26 Ağustos» ve 1905=1323 vukuâtının da «21 Temmuz» fıkralarına bakınız.

Bu seferki Adana ihtilâlinin bütün mes'ûliyyet ve vebali «İttihad ve Terakki» komitesinin boynundadır. Memlekete tamamiyle hâkim olup hiç bir zaman iş başından ayrılmamak için meşrutiyetin ilânından itibaren gerek Balkanlarda, gerek Anadolu'da Türk hâkimiyyeti aleyhine kurulmuş ne kadar Bulgar, Sırp, Yunan ve Ermeni ihtilâl komiteleri varsa hepsiyle birleşip büyük bir blok te'sis etmiye çalışan «İttihad ve Terakki»nin bu uğurda muhtelif unsurlarla giriştiği gizli müzâkereler hakkında Cemal Paşa'nın hâtırâtında bir çok izâhâta tesâdüf edilir. İşte bu izâhâta göre 1908 Ağustos=1326 Receb ayında «İttihad ve Terakki» nâmına Tal'at, Cemal ve Bahaüddin Şakir Beylerin ve «Taşnakzutyun» ismindeki Ermeni ihtilâl komitesi nâmına da Mâlûmyan ve Şahrikyan ismindeki murahhasların giriştikleri müzâkereler:

«Taşnakzutyun cem'iyyetinin kendi ihtilâl teşkilâtını memlekette idame etmesi ve şu kadar ki şimdiye kadar hafî olan bu teşkilâtın bundan sonra âşikâr bir cem'iyyet-i siyâsiyye halini iktisâb etmesi ve a'zasının alenen ifây-ı vazife eylemesi»

kararıyle neticelenmiştir! Buna mukabil «Taşnakzutyun» meşrutiyetin muhâfazasında «İttihad ve Terakki»ye yardım edecektir! Cemal Paşa bu siyasî fâciayı kemâl-i-safvetle ifşâ ettikten sonra, Hâtırâtının 247 nci sahifesinde:

«Bi-t-tabi' bu teklifi kabul etmekten başka çaremiz yoktu»

demektedir! İşte bu akla, iz'âna ve millî vicdâna sığmıyacak ittifak üzerine meşrutiyetten evvel hükûmetin şiddetle tâkib ettiği gizli teşekküller artık alenen faaliyete başlamış, hattâ Taşnakzutyun'dan başka Hınçak, Veragamyal-Hınçak, Ramgavar vesair ihtilâl cemiyetleri de Anadolu'yu parçalama faaliyetlerini açıktan açığa yapmak imkanını te'min etmişlerdir! Bu nokta da Emniyyet-i-Umumiyye'nin Ermeni ihtilâl hareketleri hakkında neşrettiği vesikalar mecmuasiyle sâbittir. Sultan Hamid zamanında memlekete giremiyen komitacı Rus-Ermenilerine de artık sürülerle tesâdüf edildiğinden bahsedilir; Tal'at Paşa hâtırâtının 16 ncı sahifesinde bu vaziyetten bahsederken:

«Komitelere karşı daima a'zamî müsâmahayı gösterdim ve onların hakiki maksatlarını biliyormuş gibi hareket ettim»

demek suretiyle zavallı Osmanlı imparatorluğunun nasıl bir kafa ile idare edildiğini farkında bile olmadan i'tiraf etmektedir! İttihad ve Terakki'nin anladığı «İttihâd-ı anâsır» işte böyle bir «İttihâd-ı anâsır»dır.

«Adana vak'ası»nı oradaki ihtilâlci Ermeni piskoposu Mouchegh=Muşeg ismindeki kanlı papaz tertib etmiştir. Cemal Paşa'nın hâtırâtından anlaşıldığına göre Sultan Hamid zamanında silah idhâli memnû olduğu halde meşrutiyette bu memnûiyyet kaldırılmış olduğu için Muşeg bir müddettir Avrupa'dan getirttiği tüfekler, tabancalar ve bombalarla Ermeni gençlerini müsellâh bir ordu haline getirmiş, bizim meşrutiyet hükûmeti «İttihâd-ı anâsır, hulyâsiyle hiç bir tedbire lüzum görmediği için bazı Türk âileleri vak'adan evvel dehşete düşüp muhâcerete mecbur olmuş, nihayet vak'a patlak verip Ermeni ihtilâlcileri Türk mahallelerine saldırarak kadın, çocuk, ihtiyar ve hasta bile tefrik etmeksizin her tarafı kan ve ateş içinde bırakınca Müslümanlar da hükûmet kuvvetlerinin müdahalesine rağmen canlarını, ırzlarını ve ocaklarını müdâfaa hıncıyla mukabeleye mecbur olmuş ve netice itibariyle 1850 Türk şehidine mukabil 17000 Ermeni maktûl düşmüştür. Mâhut Muşeg ihtilâlin daha ikinci günü İskenderiye'ye kaçıp kurtulmuş ve biraz sonra orada On-üçüncü asrın «Vepres Sicilliennes» denilen meşhur Sicilya katl-i-âmının ismini takliden «Les Vepres Ciliciennes» ismindeki hezeyânnâmesini neşrederek vukuâtı tamamiyle tersine çevirmiştir! Bu «Vak'a» Avrupa matbuâtında da pek tabii olarak Türkler aleyhine çevrildiği için ittihadçılar telâşa düşmüşler ve ihtilâli tertib eden Ermeni canilerine dokunmayıp sırf Avrupa'ya hoş görünmek için zavallı Türkleri cezalandırmışlardır! «Vak'a» üzerine Adana valiliğine gönderilen Cemal Paşa bunu da şöyle anlatır:

«Yalnız Adana şehrinde Divan-ı-Harb-i-Örfî mahkûmlarından otuz Müslümanı i'dâm ettirdiğim gibi, ondan iki gün sonra da Erzin kasabasında on yedi Müslümanı i'dâm ettirdim. Bunlarla beraber yalnız bir Ermeni i'dâm olunmuştur. İ'dâm olunan Müslümanlar arasında Adana'nın en eski ve zengin ailelerine mensup gençler bulunduğu gibi, Bağçe kâzâsı'müftisi dahi vardı. Bu müfti o havâli Türkleri nezdinde pek büyük bir nüfuza mâlik bulunuyordu»!

O sırada ilk defa olarak Dâhiliyye nazırı olan Tal'at Bey/Paşa da «Hâtırâtlar»ında:

«Bu i'dam kararının Nâzırlar hey'etince tasdikını te'min eden yine ben oldum»

diye bir mârifet yapmış gibi öğünmektedir! Yalnız bir Ermeniye mukabil kırk yedi Türk i'dâm ettirmiş olmakla iftihâr edenlerin mâhut Muşeg'e «İttihâd-ı anâsır» nâmına bir teşekkürnâme göndermemiş olmalarına şükretmelidir).

23/24 Nisan1909=2/3 Rebî'ül-âhir 1327, Cuma/Cumartesi gecesi: «Hareket-ordusu» nun Istanbul'a girmiye başlaması ve ikinci meşrutiyetint «örfi» leşmesi.

(Yukarda bu senenin «13 Nisan» fıkrasında gördüğümüz «31 Mart vak'ası»nın Jandarma yüzbaşılarından çerkez İsmail Canbulat Efendi tarafından Selânig'e derhâl bildirildiği rivâyet edilir. Sonraları Dâhiliyye nâzırlığına kadar çıkarılan bu zabtiye yüzbaşısı «Meşrutiyet mahvoldu» diye bir telgraf çekmiştir, Tahsin Uzer'in gene ayni fıkrada bahsi geçen gayr-i-münteşir hâtırâtına göre Selânig'e haber gider gitmez askeri kulüpte bir ictima akdedilmiş ve üçüncü ordu kumandanı Birinci-ferik Mahmud Şevket Paşa'nın idare ettiği müzakerede Istanbul'a derhâl kuvvet sevkedilip meşrutiyetin kurtarılmasına karar verilerek bu kuvvete «Hareket-ordusu» gibi manasız bir isim takılmıştır: Muhtelif yerlerden parça parça yola çıkan bu derme-çatma «ordu» kozmopolit bir kütleden başka bir şey değildir. içinde her milletten mahlûkat vardır; hattâ Selânik Yahudilerinden bile katılanlar olmuştur! Türk düşmanı

Makedonya çetecilerinin teşkil ettikleri gönüllü kuvvetler içinde bilhassa Bulgar müfrezesi pek meşhurdur! Bir takım keçe-külahlı Arnavut serserilerinden de bahsedilir! Selânik'den pişdar şeklinde ilk hareket eden asker ve gönüllü kuvveti 15 Nisan=24 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü yola çıkmış ve ondan sonra da 19, 20 ve 21 Nisan=28, 29 ve 30 Rebî'ül-evvel Pazartesi, Salı ve Çarşanba günleri gene Selânik'le Drama, Serez, Gümülcüne, Manastır ve Üsküp'den bir çok askeri trenler daha hareket ettirilmiştir.

«Hareket-ordusu»nun başına ilkönce Selânik Redif fırkası kumandanı ferik Hüseyn Hüsnü Paşa geçmiştir. Sadr-ı-a'zam Said Paşa'nın hâtırâtına göre Istanbul önlerine gelen ilk kuvvetler içindeki Selânik jandarma bölüğü 19 Nisan=28 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü ilkönce Ayastefanos=Yeşilköy istasyonunu işgâl etmiş ve Hareket-ordusunun ilk kumandanı Hüseyn Hüsnü Paşa da ertesi gün Hadım-köyü'ne gelmiştir. Üçüncü ordunun başında Hadi Paşa'yı vekil bırakan Mahmud Şevket Paşa'nın yedi trenle Selânik'den hareketi 18 Nisan=27 Rebî'ülevvel Pazar gününe ve Ayastefanos'a muvâsalatı da 22 Nisan=l Rebî'ül-âhir Perşenbe gününe müsâdiftir.

Hareket-ordusu Ayastefanos'a gelince Istanbul'daki Âyandan bazılarıyla meb'usların ekserisi birdenbire oraya gidip gene 22 Nisan=1 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü Yat-kulübü'ün sonradan yanmış olan sâhil binasında «Meclis-i Umumi-i Milli» halinde ve o sırada Âyan reisi olan eski Sadr-ı-a'zam Said Paşa'nın riyâsetinde gizli bir celse akdettikten sonra Hareket-ordusu lehinde bir beyannâme neşretmiştir. Sultan Hamid'in hal'ine ilkönce işte bu celsede karar verilmişse de henüz ordu Istanbul'a girmemiş ve girdiği takdirde akıbetin ne olacağı da iyice anlaşılmamış olduğu için mesele son derece gizli tutulmuştur! Hatta bu kadarla da iktifâ edilmiyerek gizli celsenin akdedildiği gün Âyan reisi Said, reis-i-sânisi Gazi Ahmed Muhtar ve Meclis-i-Meb'usan birinci reis-vekili Tal'at imzâlarıyla Sadâret makamına çekilen telgrafta pâdişaha te'minat verildiği gibi, ertesi gün «Hareket-ordusu kumandanı Mahmud Şevket, imzâsiyle gene Sadr-ı-a'zama çekilen telgrafta da hal'e ait dedikodular tekzib edilmiştir. Halbuki o sırada pâdişahın hal'i takarrür etmiş ve hattâ bir fetvâ müsveddesi bile hazırlanmıştır! Her halde Ayan reisi Said Paşa'nın 33 senelik velinimeti olan ve kendisini Ziraat meclisi azâlığından itibaren yükselte yükselte yedi defa Sadarete çıkarmış ve ihsanlarıyla da büyük bir servet sâhibi haline getirmiş olan Sultan Abdülhamid'e karşı oynadığı rol, pek hoş bir rol değildir.

O sırada Rumeli'nin bir çok yerlerinden Istanbul hükûmetini meşru tanımadıklarına dair telgraflar yağmakta ve hattâ bazı yerlerde pâdişahın ismi Cuma hutbelerinde zikredilmediğinden bahsolunmaktadır. Yukarda bu senenin «13 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, Sultan Hamid'in bu vaziyetteki dürüstlüğü ve çok müteassıp bir ittihatçı olan Tahsin Uzer'in hâtırâtında i'tiraf ettiği «büyüklüğü», işte bütün bunlara rağmen bîtaraflığını muhâfaza etmiş olmasındadır. Hareket ordusu Istanbul'a girdikten sonra kurulan ve suçlulardan fazla suçsuzları dar-ağacına çeken meşhur Divân-ı-Harb-i-Örfî âzâsından birinin bana anlattığını burada tarihe tevdi'etmeyi millî bir vazife bilirim. Istanbul'un pâdişaha sadık olan birinci ordusunun sadık olmıyan kumandanı Mahmud Muhtar Paşa «31 Mart vak'ası» üzerine Selâniğ'e kaçınca Yıldız'a gidip huzura kabul edilen bir iki müşir ve ferik Sultan Hamid'in ayaklarına kapanarak Hareket-ordusu'na mukâvemet edilmesini istirham ettikleri halde pâdişah kabul etmemiş, asabî bir sesle:

— Paşalar, ben Halîfe-i-İslâmım. Müslümanı müslümana kırdıramam!

deyip bitişik odaya çekilmiştir. O sırada Sultan Hamid'in ağzından çıkacak tek bir kelime, Hareket-ordusu denilen derme-çatma gürûhu bir anda mahvetmiye ve Türkiye'nin en

mükemmel kuvveti olan birinci ordunun başına iyi bir kumandan koyup «Vur» emrini vermesi devletin bütün mukadderâtını değiştirmiye kâfidir. İkinci Abdülhamid'in en büyük hatası işte bunu yapmamış ve meşrutiyeti muhâfaza etmek şartiyle «İttihad ve Terakki» denilen kanlı Balkan komitesini imhâ etmemiş olmasında gösterilebilir.

Sultan Abdülhamid o kadarla da kalmamış, bir taraftan Topçu feriki Hurşid Paşa ile Ders-vekili Hâlis Efendi'yi Hareket-ordusuna gönderip meşrutiyetin mahfûz olduğunu te'min ederken, bir taraftan da birinci ordunun yeni kumandanı Nâzım Paşa'yı Rumeli kuvvetlerine mukâvemet etmemeleri için Istanbul askerini yemin ettirmiye me'mur etmiştir. Ayastefanos açıklarına gelmiş olan donanmanın da müzâheretine istinâd eden Hareket-ordusu'nun. bu gece ezâni saat 4,35=zevâlî 11,33 de Istanbul'a kolayca işgâle başlaması işte o sâyededir. Gece bazı mevkiler işgâl edildikten sonra sabaha karşı muhtelif kollardan şehrin işgâline başlanmış, Pâdişah kan dökülmemesini emrettiği halde Bâb-ı-Âli'de, Taksim kışlasında, Taşkışla'da, Harbiye'de ve Selimiyye'de görülen mukâvemetler yüzünden bazı müsâdemeler olmuş ve top bile kullanılmış, Selimiyye'den mâada bütün bu noktalar o gün akşama kadar teslim olmuş ve nihayet Selimiyye ile Yıldız'daki ikinci fırka da ertesi gün teslim olunca Hareket-ordusu artık Istanbul'a tamamiyle hâkim kesilmiştir.

Mahmud Şevket Paşa'nın Istanbul-İzmit-Çatalca mıntakasında İdare-i-örfiyye ilan etmesi işte o ikinci güne tesâdüf eden 25 Nisan=4 Rebi-ül-ahir Pazar sabahı, ezâni saat 12=zevâlî saat 7dedir: Tabii derhâl «Divan-ı-Harb-i-Örfi»lerle dar-ağaçları kurulmuş, suçluların yanında suçsuzlar da ipe çekilmiş veyâhut hapse atılmış, eski devir adamlarından bir çok kimseler öteye beriye sürülmüş, idare-i-örfiyye mıntakası mutlakıyyete rahmet okutan bir tedhiş sahası haline gelmiş, bütün birinci ordu efrâdı angarya ile çalıştırılmak üzere Rumeli yollarına sürülmüş, inkılâbı koruma bahâne ve teranesiyle «İttihad ve Terakki» hâkimiyyetini idame için bu tedhiş rejimi gittikçe tabii hal şeklini almış, hafiyelik yeni bir şekle istihâle etmiş, matbuatın ağzına yepyeni bir kilit vurulmuş ve netice olarak meşrutiyet örfileşerek «Hürriyet» ismi altında iki meclisli tuhaf bir mutlakıyyet kurulmuştur. «Devlet-i-Osmâniyye» denilen son Türk imparatorluğunu işte bu mutlak ve örfi meşrutiyete bürünen «İttihad ve Terakki» ismindeki Balkan komitesi on sene içinde yıkıverecektir).

27 Nisan 1909=6 Rebî'ül-âhir 1327, Salı, Ezâni saat 6,30=Zevâli saat 1,32: İkinci Abdülhamid'in hal'i.

(Yukarıki fıkrada Ayastefanos=Yeşilköy'de toplandığını gördüğümüz «Meclîs-i-Millî» azâsı Istanbul'un Hareket-ordusu tarafından işgâli tamamlandıktan sonra 26 Nisan=5 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü Istanbul'a dönmüş ve bu gün de Ayasofya'daki binada 240 meb'usla 34 âyandan mürekkep 274 kişilik bir «Meclis-i Umumî-i Millî» halinde tekrar toplanarak Sultan Hamid'in hal'ine ittifakla karar vermiştir! Hali'fetvâsının ilk müsveddesini sarıklı meb'uslardan Elmalılı-Hamdi Hoca/Küçük-Hamdi Efendi yazmış, Meclis'e davet edilen fetvâ-emini Hacı-Nuri Efendi metin ve dürüst adam olduğu için, Riyâset odasında toplanan hususî encümende bu müsveddeye karşı «taâllül gösterip» ve hattâ isti'fâ ettiğini söyleyip hal'e muhâlefet etmiş ve nihayet pâdişaha kendiliğinden ferâgat teklif edilmesini tavsiye ettiği için fetvânın son kısmı tadil edilerek hali'veya ferâgat şıklarından birinin tercihi «Erbâb-ı hall-ü-akde» yâni Meclîs-i-Millî'ye bırakılmış, Şeyh-ül-İslâm Mehmet Ziyâüddin Efendi'nin imza ettiği bu muaddel şekil Hey'et-i-umumîyye'de okununca ittihadçı meb'uslar:

— Hali' hali'!

diye bağırışmış ve işte o sırada Sultan Hamid'in yetiştirmesi ve lûtufdîdesi olan Meclîs-i-Millî reisi Küçük-Said Paşa riyâset kürsisinde ayağa kalkarak:

— Efendiler, okunan fetvây-ı-şerife ve millet tarafından gösterilen arzûy-ı umumi mucibince Sultan Abdülhamid Han-ı Sani'nin Hilafet ve Saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?

deyince eller kaldırılırken «Ferâgat» tarafdarları tereddüd gösterdikleri için ayağa kalkılması ihtâr edilmiş ve işte bunun üzerine ittifakla hal'e karar verilmiştir, Fetva metnindeki hali'sebebleri tamamiyle yalan ve iftiradan ibarettir. Bu sebeblerin en mühimleri olarak «31 Mart vak'ası»nda Sultan Hamid'e isnâd edilen mes'ûliyyet iftirası için yukarda bu senenin «13 Nisan» fıkrasına bakınız. Diğer sebeblerin en mühimleri de «Kütüb-i şer'iyyenin men'-ü-ihrâkı», tebaanın «katli» ve Beyt-ül-mâlin «tebzir-ü-isrâfı» gibi safsatalardır! Halbuki Sultan Hamid'in en büyük hususiyyeti kan dökmekten ictinabıdır. 1876=1293 vukuâtının «31 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fetva-emini Hacı-Nuri Efendi'nin i'tirâziyle de sâbit olduğu gibi, dini kitapların «men'-ü-ihrâkı» da bir efsaneden ibarettir. Sultan Hamid, kendisine bu iftirayı atanların hepsinden daha dindar olmakla meşhurdur. Beyt-ül-mâlin israfı da iftirâdır; Düyûn-ı-Umumiyyenin teşkiline mukabil Abdülmecid ve Abd-ül-Aziz devirlerindenberi kabaran devlet borçlarının yarıdan aşağıya indirilmesi Sultan Hamid devrindedir. 1881=1299 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. O tarihten sonra bir takım istikrazlar akdedilmişse de bunların çoğu ve devlet vâridatının mühim bir kısmı borç itfâsına hasredilmiş ve Tahsin Paşa'nın hatırâtında söylediği gibi:

«Sultan Hamid borç ödemek i'tiyâdının te'siriyle bu hususa mütemadiyen dikkat etmiş ve borcun dörtte uçunu ödemeğe muvaffak olmuştur.»

«Tebzîr-ü-isrâf»ından bahsedilen pâdişah 1897=1314 vukuâtının «18 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Yunan seferi masraflarının büyük bir kısmını da, Hazîne-i-Hâssa'dan, yâni kendi kesesinden tesviye etmiştir. «Müsrif»in hayrata verdiği paralar da muazzam yekûnlar tutmaktadır. İnhitat devrinin en büyük pâdişahlarından olan İkinci Abdülhamid'in bir takım idari taksirâtına mukabil memlekete pek çok ve pek büyük iyilikleri vardır. Eserleri ve te'sisâtı hakkında ciltlerle eserler yazılabilir. En büyük iyilikleri Maârif sahasındadır. Memleketin kültür seviyyesini yükselten, Sultan Hamid'dir: Mekteb-i-Mülkiyye, Mekteb-i-Hukuk, fen ve edebiyat kısımlarından mürekkep Dârülfünun=Üniversite, Sanayi'-i-nefîse mektebi=Güzel san'atlar akademisi, Hendese-i-Mülkiyye=Yüksek Mühendis mektebi, Dâr-ül-Muallimin-i Aliye=Yüksek Muallim mektebi, Maliye mektebi, Ticaret mektebi ve Halkalı Zirâat mekteb-i âlîsi gibi yüksek tahsil müesseselerinin hepsi Sultan Hamid devrinde kurulmuştur; bunlardan başka Ticaret-i-bahriyye, Orman ve Maâdin, Lisan, Dilsiz ve A'mâ mektepleriyle Dâr-ül-muallimât ve Kız Sanayi'mektepleri de onundur, Bilhassa Garp tarzındaki ilk ve orta tahsilin hakiki müessisi Sultan Hamid'dir. Bütün vilâyetlerle sancakların çoğunda İdâdiler=Liseler açtırıp bunlar için hususî binalar yaptırmış ve kazalarda Rüşdiyyeler=Orta-mektepler kurdurmuştur. Yalnız Istanbul'da açtırdığı liselerin sayısı altıdır. «İbtidâî» denilen ilk-mektepleri köylere kadar sokan da odur. Rüşdiyye derecesinden itibaren ecnebi dil tahsilinin mecburi tutulması da onun devrindedir, Bunlardan başka bir çok vilâyetlerde Dar-ül-mualliminler ve bâzı vilâyetlerde Hukuk mektepleri açtırmıştır. Kurdurduğu kültür müesseseleriyle binâlarının en mühimleri Müze-i-Hümâyûn=Eski-eserler müzesi, Askeri müze, Bâyezid Kütüphâne-i umumîsi, Yıldız kütüphânesi ve Haydarpaşa Tıbbiyyesidir. Kendi kesesinden yaptırdığı Şişli Etfâl hastahanesiyle te'sis masrafını kısmen tesviye ettiği Dar-ül-aceze, Yeni-Postahane, Çenberlitaş'da sonradan Maârif nezâretine tahsis edilen Dârülfünun binası ve bilhassa Istanbul'u susuzluktan kurtaran Hamidiyye suyu hep onun eserleridir. Bütün memlekette Ticaret, Ziraat ve Sanayi odaları Sultan Hamid zamanında

kurulmuş, ilk defa olarak Tahrir-i-nüfus teşkilatı yapılmış, Anadolu ve Rumeli demiryollarının büyük bir kısmı o zaman ikmâl edilmiş, Hicaz ve Basra telgraf hatları temdid olunmuş, yolsuz Anadolu'da bir şose şebekesi vücuda getirilmiş, Ziraat bankaları kurulmuş, muhtelif şehirlerde atlı ve elektrikli tramvaylar ve muntazam rıhtımlar yapılmış, Feshâne ve Hereke fabrikaları genişletilmiş ve Yıldız Çini fabrikası açılmış ve bilhassa sırf İslâm âleminin iânesiyle Şam'dan Medîne'ye kadar muazzam bir eser olan Hicaz demiryolu yapılıp işletilmiştir. Sultan Hamid'in askeri ıslâhâtı da çok mühimdir. Bunun için Almanya'dan muallimlerle mütehassıslar getirilmiş, Alman ordusunda tecrübe görmek veyâhut ikmâl-i-tahsil etmek üzere zabitler göndermiş, askeri Rüşdiyeler ve idâdiler açtırmış ve Türk ordusunu yeni silahlarla techiz etmiştir.

Sultan Mecid'in «Kuruntulu oğlum!, dediği ikinci Abdülhamid'in dillerde destân olan vehmiyle vesvesesinden memleketin de, kendisinin de zarar gördüğü muhakkaktır. Bilhassa donanmanın bu yüzden ihmali en büyük hatalarındandır. Bununla beraber «Vehm-i-Hümâyûn»unda büsbütün haksız olmadığını isbat eden vak'alar da vardır. 1878=1295 vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz «Ali Suavi vak'ası»nı gene o senenin 8/9 Temmuz=8/9 Receb Pazartesi/Salı gecesi bastırılan ve Sultan Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için Masonlar tarafından kurulan Cleanti Scalieri komitesinin gizli faaliyetleri takib etmiş, ondan sonra Jön-Türklerin bir takım sûikasd tertibâtı haber alınmış, nihayet 1905=1323 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz «Bomba hadisesi» olmuş. Ermeni komitelerinin o tarihten sonra da bir kaç sûikasd teşebbüsü keşfedilmiş Yıldız sarayına mütemadiyen sûikasd jurnalleri yağdırılmış ve esasen vehham olan Sultan Abdülhamid'in vesvesesi işte bu suretle her gün körüklenip alevlendirilmiştir. O vaziyette kim olsa hayat endişesine düşecek ve pek tabii olarak vehme kapılacaktır. Bu gibi vesveselerin hiç olmazsa yarı mes'ûliyyeti ahlâk-ıumûmiyyeye aittir.

1842=1258 senesi 21 Eylül=15 Şa'ban Çarşanba günü dünyaya gelmiş olan İkinci Abdülhamid yaşının tam 66 sene, 7 ay, 7 gün tuttuğu sırada, yâni 67 yaşının içinde hal'edilmiş demektir. 1876=1293 senesi 31 Ağustos=10 Şa'ban Perşenbe günü tahta çıkmış olduğıına göre saltanat müddeti de 32 sene, 7 ay, 27 gün tutmaktadır. Bu uzun saltanat üç devreye ayrılır:

1) Sultan Hamid'in cülûsundan 3 ay, 23 gün sonra 1876=1293 senesi· 23 Kanunuevvel=6 Zülhicce Cumartesi gününden 1878=1295 senesi 13 Şubat=10 Safer Çarşanba gününe kadar devam edebilen ilk meşrutiyet 1 sene, l ay, 21 gün sürmüştür;

2) İlk meşrutiyetin nihayetinden 1908=1326 senesi 23 Temmuz=23 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü ikinci meşrutiyetin ilânına kadar süren ikinci mutlakıyyet devri 30 sene, 5 ay, 8 gün tutmaktadır;

3) İkinci meşrutiyetin ilânından Sultan Hamid'in hal'ine kadar geçen müddet de 9 ay, 5 gün tuttuğuna göre, İkinci Abdülhamid devrinin 1 sene, 10 ay, 26 günü birinci ve ikinci meşrutiyetlerle geçmiş demektir. İlk meşrutiyetin ilanından evvelki· 3 ay, 23 günlük ilk mutlakıyyet müddetiyle iki meşrutiyet arasındaki ikinci mutlakıyyet devrinin mecmûu da 30 sene, 9 ay, 1 gün tutmaktadır.

Sultan Hamid'e hal'ini tebliğ edecek Âyan ve Meb'ûsân hey'etinin intihâbında İttihatçılar Türk tarihinin hiç bir zaman unutmıyacağı ve dâimâ nefret ve lânetle yâd edeceği müdhiş bir şenâat irtikab etmişlerdir: Seçilen hey'et, Âyândan Ermeni Aram ve Bahriye feriki Lâz Arif Hikmet'le Selânik meb'usu Yahudi Karasu Türk düşmanlığıyla maruftur; Sultan Hamid'in

bendegânından ve eski yâverlerinden olan «Jandarmalıktan yetişme» Arnavut Es'ad Toptani, efendisinden sonra Türkiye'ye de ihânet etmiş bir haindir; Lâz Arif Hikmet, pâdişahın kapısında yetişmiş bir lûtufdîdesi ve yâveridir; Aram Efendi'nin araya katılmasıda her halde Sultan Hamid'in Ermeni ihtilâllerini tenkil etmiş ve Anadolu'da bir Ermenistan kurdurmamış olmasının cezâsı olsa gerektir! Otuz üç sene Hilâfet-i-İslâmiyye makamında bulunmuş bir Türk hâkanının fetvâ mucibince hal'ini ancak bir Müslüman-Türk hey'eti tebliğ edebilir. «İttihad ve Terakki» denilen kanlı Balkan komitesi bu şenî've mel'un hareketiyle Sultan Abdülhamid'in şahsına değil, Türk ırkına ve o ırkın muhteşem tarihine hakâret etmiştir. Bütün Osmanlı tarihinde bu nâmerdâne ihânetin tek bir misli yoktur. Sultan Reşad'ın cülûsunda Baş-Mâbeynciliğe tayin edilen Lütfi Simâvi Bey hâtırâtında bu şenâati «Afvolunmaz bir hatâ ve silinmez bir leke» diye tavsif ettiği gibi, o zaman Selânik merkez kaymakamlığıyla Polis müdür vekilliğinde bulunan ittihatçı Tahsin Uzer bile gayr-i-münteşir hâtırâtının ikinci cildinde bunun «Azim» bir hatây-ı siyasî olduğunu i'tirâf etmiştir. Sultan Hamid Çırağan sarayında oturmak istediğini «Meclîs-i-Millî»ye bildirdiği halde, Hareket ordusunun artık diktatör kesilen kumandanı Bağdadlı gürcü yâhut çeçen Mahmud Şevket Paşa el-çabukluğu ederek «Hâkan-ı mahlû» u hal'edildiği gece Selânik'e sevkettirmiştir. Eşyasını bile almadan bir kaç bavulla gece-yarısı Yıldız sarayından çıkarılan Sultan Hamid, «Cem'iyyet» denilen komite tarafından Selânik'deki ikâmetgâhının «Mübâyaa me'murluğu»na tâyin edilen Tahsin Uzer'in hâtırâtına nazaran âile ve maiyyet efradından 38 kişiyle hareket etmiştir; bunların içinde dört Kadın-Efendi'den başka küçük şehzâdelerden Abdürrahim ve Abid Efendilerle Sadiye, Ayşe ve Refia sultanlar bir çok kalfalar, bir kaç harem-ağası ve bazı sadık bendegânı vardır. Kırk Selânik jandarmasının başında muhâfızlık vazifesine de binbaşı Fethi Bey me'mur olmuştur.

27/28 Nisan=6/7 Rebî'ül-âhir Salı/Çarşanba gecesi zevâlî saat birde Sirkeci istasyonundan hareket eden hususî trenin iki yâhut üç vagondan ibaret olduğu rivâyet edilir: Salonlu vagona Sultan Hamid'te âilesi yerleşmiş, ötekine de maiyyeti binmiştir. 28 Nisan=7 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü akşam ezanından sonra Selâniğ'e vâsıl olan bu hazin kafile Kılkış istasyonundan 15 hususî arabayla bir suvâri müfrezesi tarafından takip edilerek Allatini köşküne îsâl edilmiştir. Osmanlı hizmetinde Jandarma müfettiş-i-umûmisi olan İtalyan generali Robilan Paşa'nın derhâl tahliye ettiği bu muhteşem köşkü, hükûmetin biraz sonra mefrûşâtiyle beraber satın aldığından bahsedilir. Köşkün kapısında üçüncü ordu kumandan vekili Hâdi Paşa ile Selânik Belediye reisi İsmail Hakkı ve merkez kaymakamı olan Polis müdür vekili Tahsin Uzer Beyler tarafından karşılanan Sultan Hamid, âile efrâdı tamâmiyle içeri girdikten sonra kapının önündeki mermer merdivenlerden ağır ağır çıkmaya başlamış ve Tahsin Uzer'in şimdi âilesi nezdinde bulunan gayr-i-münteşir hâtırâtına göre tam o sırada yatsı ezanı okunduğu için:

— Aziz Allâh, celle şânûhu!

diye mukabelede bulunmuştur: Bu izâha göre o sırada saatin ezânî 4,42=zevâlî 8,43 olması lâzımgelir.

Sultan Hamid Allatini köşkünde marangozluk ve tenekecilikle vakit geçirmiş ve hattâ bunlara âit levâzımı «Mübâyaa me'muru» Tahsin Uzer te'min etmiştir. Fakat her halde en mühim meşgalesi kendisini hal'edenlerin dâhili ve hâricî bütün devlet işlerinde milletin başına getirdikleri muazzam belâları «Mirsâd-ı ibret»den mümkin olduğu ve haber alabildiği kadar temâşâdan ibâret olsa gerektir.

«İttihad ve Terakki» komitesinin bu memlekete yaptığı en büyük fenâlık, Sultan Hamid gibi Avrupa siyasetine otuz üç senelik bir tecribeyle hakim olmuş büyük bir hükümdarı iş başından uzaklaştırmaktır. İngiltere sefiri Nicolas O'connor bir cihan harbi belâsından kurtulmak için bütün Avrupa milletlerinin ona duâ etmekle mükellef olduklarından ve Fransa sefiri Maurice Bompard da bütün Avrupa'da onun ayarında tek bir diplomat olmadığından bahsetmişlerdir. Sultan Hamid'in şahsiyyeti için yukarda 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine, Balkan harbinde Istanbul'a nakli için 19121=1330 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına ve ölümü için de 1918=1336 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız).

BEŞİNCİ MEHMET
(Mehemmed-i Hamis/Sultan Mehmet Reşad)
— M. 1909=H. 1327 — M. 1918=H. 1336 —

1909=1327

27 Nisan=6 Rebî'ül-âhir, Salı: Beşinci Mehmed'in cülusu.

(Sultan Mecid'in Abd-ül-Aziz'den sonra sırayla tahta çıkan dört oğlunun üçüncüsü ve Osmanlı pâdişahlarının otuz beşincisi olan Beşinci Mehmet Reşad'ın cülûsunda iki garabete tesâdüf edilir: Birinci garabet, Sultan Hamid'in hal'ine karar veren «Meclis-i-Millî»de reis Küçük-Said Paşa'nın o tarihi karardan sonra veliahd Mehmed Reşad Efendi'nin saltanatını hiç lüzum olmadığı halde re'ye koyması ve işte bu suretle Reşad Efendi'nin «intihapla» iclâs edilmiş olmasıdır! Hatta bu «intihap» iki kişilik bir hey'etle derhâl kendisine tebliğ edilmiştir: Bu hareket, o zamanki Kanun-ı-esasî'nin üçüncü maddesine mugayirdir; çünkü o madde mucibince saltanat zaten «Ekber-i evlâd»a aittir! İkinci garabet de, Âyandan ferik Sami Paşa'nın teklifiyle «Meclis-i-Millî, Hareket-ordusunun Istanbul'a girişini şehrin ikinci fethi saymak saygısızlığında bulunduğu için, ilk fatih olan «İkinci Mehmed»in ismine nazire olarak yeni pâdişaha «Birinci Reşad» yerine «Beşinci Mehmet» isminin takılıvermiş olmasıdır! Bununla beraber halk arasında «Sultan Reşad» ismi kullanılmıştır.

Beşinci Mehmet 1844=l260 senesi 1/2 Teşrinisâni=19/20 Şevvâl Cuma/Cumartesi gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 64 sene, 5 ay, 26 gün tuttuğu, yâni 65 yaşının içinde bulunduğu sırada cülüs etmiş demektir. Anasının adı «Gülcemal Kadın-Efendi»dir. — Şark kültürünün ve bilhassa acemcesinin çok kuvvetli olduğundan bahsedilir; Garp kültürü yoktur. Çok uzun süren şehzâdelik ve veliahtlik devrini İran edebiyatiyle ve bilhassa Mesnevî okumakla geçirdiği rivâyet edilir: Mevlevîliğe intisâbı işte bundandır. — Saltanat devrinde şahsiyyetsizlik sayılacak kadar irâde gevşekliği göstermiş, meşrutiyet pâdişahlığını hiç bir işe karışmamaktan ibâret muhteşem bir işsizlik zannetmiş ve «İttihad ve Terakki» komitesinin elinde bir kukla rolü oynamıştır! Her halde Sultan Hamid gibi kudretli bir şahsiyyetin yerini doldurabilecek bir halef değildir. Çanakkale muhârebesi münâsebetiyle yazmış veyahut kendisine isnâd edilmiş olduğundan bahsedilen meşhur şi'rin muhtelif şairlere izâfe edilen «Tahmis» şeklindeki tehzîlinde Sultan Reşad'ın bu halini çok güzel tasvir eden bir kıt'a vardır:

Haberim yoktu olup bitmiş olan işlerden
Mesnevîler okuyordum oturup ezberden
Bir de baktım ki haber geldi bizim Enver'den
«Savlet etmişti Çanakkal'aya bahr-û-berden»

«Ehl-i-İslâmın iki hasm-ı-kavisi birden»

Sultan Hamid'in Esvabcı-başısı İlyas Bey'den işitmiştim: Veliahtlik devrini âdetâ ihtilâttan memnû gibi bir halde geçirmiş olan müstakbel halefinden her hangi bir münâsebetle bahseden zeki pâdişah bir gün İlyas Bey'e:

— Ben bizim biraderi halka göstermemekle kendisine çok büyük bir iyilik ediyorum!

demiş ve insana lâtife gibi gelen bu sözün ne kadar ciddi olduğunu maatteessüf hâdisat en acı şekilde isbât etmiştir).

5 Mayıs=14 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Tevfik Paşa'nın isti'fâsiyle Hüseyn Hilmi Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İstifânın sebebi, «İttihad ve Terakki» erkânının devlet işlerini artık doğrudan doğruya ellerine almak istemeleri ve işte bundan dolayı Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ ve birinci reis-vekili Tal'at beylerin ısrarlarıdır: Tevfik Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 14 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Çarşanba gününden itibaren 21 gündür. — Yeni kabinede Dâhiliyye nâzırı olan eski Sadr-ı-a'zam Avlonyalı Ferid Paşa biraz sonra «Cem'iyyet» tarafından isti'fâya mecbur edilerek yerine Tal'at Bey getirilmiş ve işte bu suretle «İttihad ve Terakki»nin talihsiz ve tecribesiz komitacıları devletin idaresini maatteessüf artık fi'len ellerine almıya başlamışlardır).

28 Kânunuevvel=15 Zülhicce, Salı: Hüseyn Hilmi Paşa'nın isti'fâsı.

(Hilmi Paşa'nın isti'fâsına sebeb olarak «İttihad ve Terakki»nin müdâhaleleriyle her biri bir fâtih kesilen İttihatçı zâbitlerin tahakkümlerine dayanamadığından bahsedilir: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itbaren 7 ay, 24 gündür).

1910=1327

12 Kânunusâni=30 Zülhicce, Çarşanba: Roma sefiri Hakkı Beyin sadâreti.

(Sadâretinden itibaren «Paşa» ünvânını alan yeni Sadr-ı-a'zam Roma'dan gelinceye kadar eski kabine 15 gün vekaleten vazifesine devam etmiştir. — «İttihad ve Terakki»den memnun olmıyan efkâr-ı-umûmiyyeye karşı «Adl-ü-ihsan» siyaseti tâkib edeceğinden dem vurduğu halde «Cem'iyyet»e selefinden fazla boyun eğen ve nihayet gaflet ve alâkasızlığı yüzünden Trablusugarp felâketine sebeb olan Hakkı Paşa'nın kurduğu kabineye Hareket-ordusunun diktatör kumandanı Mahmud Şevket Paşa da Harbiye nâzırı olarak girmiştir).

1910=1328

19 Kânunusâni=7 Muharrem, Çarşanba: Çırağan yangını.

(Hareket-ordusunun Istanbul'a girmesinden itibaren «İttihad ve Terakki» artık pâyıtahta hâkim bir işgâl kuvveti gibi harekete başlamış ve işte bu zihniyetle Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey Çırağan sarayının meclis binâsı olmasını istemiş, Sultan Reşad muvâfakat etmediği halde Ahmed Rızâ matbuâta pâdişahın o muhteşem sarayı Meclis-i-Millî'ye ihsan ettiğinden bahsederek yalandan bir emr-i-vâkı' yapmış, Ayasofya'daki Âyan ve Meb'ûsân meclisleri hemen Çırağan'a taşınmış ve nihayet bu gün dikkatsizlik ve tedbirsizlik yüzünden

Boğaziçi'nin o zarif ziyneti bir iki saat içinde yanıvermiştir: Muhteşem mefrûşatından başka Yıldız sarayından getirilen eşyâ ve bir çok kıymetli tablolar da san'at eserleri de kül olmuştur! Deniz suyundan istifâde edebilmek için evvelden tertibât ittihâz edilmemiş olması affedilecek gafletlerden değildir!-Bütün halkı müteessir eden bu felâket üzerine Âyan ve Meb'ûsân meclisleri sonradan «Güzel-san'atlar akademisi» olduktan sonra yanan Fındıklı sarayına yerleştirilmiştir).

1 Nisan=20 Rebî'ül-evvel, Cuma: Arnavutluk ısyanı.

(Sultan Hamid'in meslekten yetişmiş tecribeli valilerinden sonra «İttihad ve Terakki» bir takım tecribesiz ve dirâyetsiz adamları sırf İttihadçı olduklarından dolayı o zamanın büyük valiliklerine göndermiye başlamıştır: Bunların içinde bâzı komitacı zâbitler bile vardır! Meselâ Kosova valisi Mazhar Bey esasen sivil olmakla beraber tecribesiz bir komitacıdır: Arnavutluk ısyanı işte bu adamın gûyâ Üsküb'ü i'mar etmek için imparatorluğun hiç bir yerinde mevcud olmıyan bir «Octroi=Dâhilî gümrük vergisin tarhetmiye kalkışmasından ve bunun üzerine sakal ve yumurta vergileri de tarhedileceği hakkında bir takım şâyialar çıkmasından doğmuştur! Arnavutluk vesaire gibi iptidâî yerlerin mahallî şerâitine göre bir imparatorluk siyaseti tâkib eden Sultan Hamid'den sonra İttihatçıların bu malî baskı siyasetinden başka muhâlif meb'us çıkarmamak ve meşhur İsâ Bolatin gibi Sultan Hamid'in lütuflarını görmüş derebeylerinin nüfuzlarını kırmıya kalkışmak gibi bir takım çılgınca hareketleri de vardır. Arnavutluk zaten yıllardanberi Avusturya, İtalya, Sırbistan, Yunanistan ve hattâ Karadağ gibi devletlerin propagandalarından dolayı Osmanlı hâkimiyyetine karşı ayaklanmıya fırsat arayan bir sahadır: Arnavut milliyetçilerinin daha 1909=1327 senesi 20-26 Ağustos=3-9 Şa'ban Cuma-Perşenbe günleri toplanan Elbasan kongresinde Arnavutçanın tedris lisanı olmasına ve Lâtin harflerinin kabulüne karar verilmiştir. Böyle bir vaziyette «İttihad ve Terakki»nin öyle bir siyaseti Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in tabiriyle «Mecnûnâne» bir hareketten başka bir şey değildir. İşte bundan dolayı çıkan ısyanın ilk vak'ası, bu gün İpek mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey'in asiler tarafından yaralanmasıdır. O taraflarda askerin azlığından ve arazinin dağlık olmasından istifâde eden Arnavutlar, meşhur Kaçanik boğazını tutup yukarısına hâkim olmuşlar, ısyan sahalarını az zamanda İpek ve Yakova havâlisinden Priştine, Volçetrin, Ferizovik ve hattâ İşkodra'ya kadar genişletmişlerdir. Buna karşı «İttihad ve Terakki» komitesi Arnavut meb'usların tavsiye ettikleri muslihâne tesviye şekillerini reddederek tenkil kararını vermiş, diktatör Harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa seksen iki piyade taburuyla cayırtılı bir Arnavutluk seferine çıkmış, ısyana iştirâk eden ve etmiyen bütün ahalinin silâhları toplanmış, bu muâmele esnâsında karılarıyla kızlarının önünde erkeklere sopalar çekilerek izzet-i-nefisleri kırılmış ve işte bundan dolayı ısyan müzminleşerek ve muhtelif şiddet ve sükûnet safhaları geçirerek Balkan harbinde Arnavutluğun tamamiyle elden çıkmasına kadar devam etmiştir. — İttihatçıların densizlikleriyle idaresizliklerinden dolayı o sırada Havran'da da bir Dürzü ısyanı çıkmış ve o yüzden de bir çok kan dökülmüştür).

9 Mayıs=28 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Girit meclisinin Yunan kralına sadâkat yemini.

(Girit meselesinin son şekli için yukarda 1908=1326 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu gün açılan Girit Meclis-i-umumîsinde Rum âzânın Yunan kralına sadâkat yemini etmesi ve meclis reisi Venizelos'un da biraz sonra meb'us intihâb edilerek Türk tâbiiyyetine rağmen Yunan parlamentosuna girmesi Bâb-ı-Âlî'nin protestolarına sebeb olmuş, devletler araya girip Müslüman âzâyı yeminden istisnâ ettirmiş, fakat Venizelos meselesinde gösterilen şiddet Yunanistan'ın Sırbistan ve Bulgaristan'a yaklaşmasında ve nihayet Türkiye'ye karşı Balkan ittifâkının akdinde mühim bir âmil olmuştur: Balkan ittifâkının

bundan daha mühim olan ikinci sebebi için aşağıda bu senenin «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

9/10 Haziran=30 Cumâda-l-ûlâ/1 Cumâda-l-âhire, Perşenbe/ Cuma gecesi: Ahmed Samim'in katli.

(Muhâliflerini Makedonya komiteleri zihniyetiyle sindirmek istiyen «İttihad ve Terakki»nin siyasî cinâyetler silsilesine «Sadây-ı-Millet» gazetesi Baş-muharriri Ahmed Samim'in de nihayet sokak ortasında vurulmasıyla bir kurban daha katılmıştır: Bundan evvelkiler için yukarda 1909=1327 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. ilk kurbanlar gibi zavallı Samim'in de «Mechul» kaatili alel-usul bulunamamıştır).

3 Temmuz=24 Cumâda-l-âhire, Pazar Balkan ittifâkına sebeb olan «Kiliseler kanunu».

(Devlet idâresi ve anâsır siyaseti hakkında hiçbir fikri olmıyan «İttihad ve Terakki» komitesinin tarihî bir hamâkat âbidesi olan bu menhus kanunun resmi ismi «Rumeli'de kâin münâzaun-fih kilise ve mektepler hakkında kanun»dur: Bulgar kilisesinin Rum-Ortodoks kilisesinden ayrıldığı tarihtenberi Makedonya'da bir çok kiliselerle mekteplerin âidiyyeti meselesinden dolayı Rumlarla Bulgarlar arasında müzmin bir ihtilâf vardır; hattâ Fener patrikliği Bulgar egzarhlığını aforoz bile etmiştir! Sultan Hamid bu vaziyeti büyük bir mehâretle istismâr ederek Balkan devletlerinin Türkiye aleyhine ittifâkını imkânsız bırakmış olmakla meşhurdur; fakat İttihatçılar bu kadar basit bir meseleyi bile kavramaktan âciz oldukları için, gûyâ Makedonya'daki anâsır ihtilâflarını ortadan kaldırıp· âsâyişi iâde etmek maksadıyla bu gün bir kanun neşredip ihtilâflı kiliselerle mekteplerin hangi unsura âid olacağını nüfus nisbetlerine göre tâyin etmişler, hükûmetin yardımıyla teslim ve tesellüm muâmeleleri yaptırmışlar ve netice olarak Bulgar, Yunan ve Sırp unsurları arasına hiç bir ihtilâf bırakmıyarak bunların Türkiye aleyhine bir Balkan ittifâkı akdetmelerine yol açmışlardır: Aşağıda 19121=1330 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Balkan harbi başladıktan sonra Sultan Hamid Selânik'den Istanbul'a getirilirken bu hamâkat şâh-eserinden müstehziyane bir lisanla bahsetmiş olduğu kuvvetle rivâyet edilir).

1911=1329

4/5 Kânunusâni=3/4 Muharrem, Çarşanba/Perşenbe gecesi: Bâb-ı-Âlî yangını.

(Bâb-ı-Âlî bir çok defalar yanıp yeniden yapılmıştır: Bu son yangın susuzluk ve tedbirsizlik yüzünden Şûrây-ı-Devlet ve Dâhiliyye nezâretiyle Sadâret dâiresinin bir kısmını kül haline getirmiş ve bir çok kıymetli vesâik ve evrak yanmıştır. Yukarıki senenin «19 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz «Çırağan yangını»ndan İttihadçıların ibret alıp tedbirli davranmamış olmaları affedilir gafletlerden değildir).

5 Haziran=7 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Rumeli seyâhatine çıkan Sultan Reşad'ın Istanbul'dan hareketi.

(Bu seyâhatin sebebi, Makedonya ve Arnavutluk anâsırını devlete ısındırmak ve bilhassa yukarıki senenin «1 Nisan» fıkrasında bahsi geçen ısyanın sükûnet devresinden istifâde edip Arnavutları tamamiyle yatıştırmaktır. Şehzadelerden Zıyâüddîn ve Ömer Hilmi Efendilerle Sadr-ı-a'zam Hakkı Paşa ve vükelâdan bazıları da pâdişahın maiyyetindedir. — Sultan Reşad, Barbaros zırhlısına binmiş ve küçük bir filo da zırhlıyı tâkib etmiştir.

7 Haziran=9 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Selaniğ'e çıkan pâdişah 11 Haziran=13 Cumâda-l-âhire Pazar günü Üsküb'e, 15 Haziran=l7 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Priştine'ye gitmiş ve 16 Haziran=18 Cumâda-l-âhire Cuma günü de Murad Hudavendigar'ın şehîd olduğu Kosova sahrâsında yüz bin kişilik muazzam bir cemaatle Cuma namazını kılmıştır: Sadr-ı-a'zam burada Arnavutları memnun edecek bir nutuk irâd etmişse de, Arnavutça bildiğini söyliyerek tercümanlık vazifesiyle seyâhate iştirâk etmiş olan Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi bir kelime bile bilmediği için nutuk terceme edilememiş ve bununla beraber bir çok âsi Arnavut sergerdeleri gelip itaatlerini arzetmişlerdir: 17 Haziran=19 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Selaniğ'e dönen pâdişah 20 Haziran=22 Cumâda-l-âhire Salı günü Manastır'a gitmiş ve 24 Haziranı=26 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü tekrar Selaniğ'e gelip doğru zırhlıya girmiş, 25 Haziran=27 Cumâda-l-âhire Pazar günü Çanakkale'ye ve 26 Haziranı=28 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü de Istanbul'a gelip sâhillere dökülen ahâli tarafından alkışlanmıştır. Hareket ve avdet günleri de dâhil olmak üzere bu seyâhat 22 gün sürmüştür,- Pâdişahın oralara gitmesi muhtelif unsurlar ve bilhassa «Baba!» diye bağırışıp ağlaşan Arnavutlar üzerinde çok iyi bir te'sir bırakmışsa da, İttihatçılar bundan bile istifâde etmesini bilmedikleri ve kan dâvâlarını halledecek tedbirler ittihâzını va'dettikleri halde hiç bir şey yapmadıkları için biraz sonra ısyan yeniden alevlenmiştir).

28 Eylül=4 Şevvâl, Perşenbe: Trablusugarp ve Bingazi'nin tahliyesini istiyen İtalyan ültimatomu.

(Trablusugarb'a ötedenberi göz dikmiş olan İtalya'nın 1902=1320 de Avusturya ve Fransa ile, 19041=1322 de İngiltere ile ve nihayet 1909=1327 tarihinde de Rusya ile mukaveleler akdederek onların Bosna, Fas, Mısır ve Boğazlar meselelerindeki hareket serbestîlerine mukabil kendisinin de Trablus ve Bingazi'de ayni serbestiyi tamamiyle temin etmiş olduğuna daha o zamandan itibaren bütün dünya vakıftır. Sultan Hamid buna karşı yalnız siyasî tedbirlerle iktifâ etmemiş, muktedir kumandanlar elinde bulundurduğu Trablusugarp fırkasını silâh ve mühimmât itibariyle takviye ettikten başka Bingazi'deki Sünûsîleri de silâhlandırarak o havâliyi İtalya için kolay yutulamıyacak sert bir lokma haline getirmiştir. Hakkı Paşa kabinesi kuruluncaya kadar bu hâl az çok böyle devam ettikten sonra izâhı çok müşkül ve hattâ te'vili bile gayr-i-kaabil bir takım gaflet fâciaları irtikâb edilmiye başlamıştır. Sadâret makamına Roma sefirliğinden getirilmiş olan Hakkı Paşa'nın Trablusugarb'a karşı İtalya'nın beslediği ve bütün dünyanın bildiği emellerden bîhaber olması kabil değildir: Bilhassa Avusturya'nın Bosna'yı ilhâkından itibaren İtalya'nın da Trablus'a pençe atacağı gün gibi âşikârdır; zaten o zamanki İtalyan matbuâtının lisâniyle ordusunun hazırlıkları da mukadder âkıbetin ilk alâmetleri demektir. İşte bütün bunlara rağmen Harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa Trablus'daki askerî kaldırıp Yemen'e sevkettikten başka, bir çok ihtarlara rağmen mühimmâtı da Istanbul'a getirterek bu son Afrika topraklarımızı bütün müdâfaa esbabından mahrum bırakmış ve İtalyanların teşebbüsleri üzerine Trablusugarp vali ve kumandanı müşir İbrahim Paşa da azledilerek zavallı vilâyet kumandansız ve valisiz bırakılmıştır! Hakkı Paşa ile gaafil kabinesinin bu affedilmez hamâkat ve cinâyetlerinde «İtalya ile mesele çıkarmamak» mülâhazasının âmil olduğundan bahsedilir! Halbuki Roma hükûmeti işte bu vaziyetten istifâde etmiştir. İlk İtalyan notası 23 Eylül=29 Ramazan Cumartesi tarihlidir: Bunda «İttihad ve Terakki»nin Trablusugarp ve Bingazi'de halkı İtalyanlar aleyhine tahrik ettiğinden ve Osmanlı vapurlarıyla oralara asker ve mühimmât sevkolunduğundan şikâyet edilip İtalyan tebaasının ertesi gün o havâliyi terkedecekleri bildirilmiş ve Bâb-ı-Âlî'nin cevabında da ale-l-usul te'minat verilmiştir! Bu notada bahsedilen askerî sevkıyyât, ateş çatıyı sardıktan sonra yalnız bir tek vapurla gönderilmiş bir mıkdar mühimmâttan ibârettir! Fakat İtalya artık kozunu ortaya atmıştır: ilk notadan beş gün sonra verdiği yirmi dört saatlik ültimatomda Trablus'la Bingazi'nin tahliye ve teslimini istemesi işte bundandır. Bu

ültimatomun en mühim noktası, Bâb-ı-Âlî'nin son anda İtalyanlara o havâlide «Müsâadât-ı iktisâdiyye» teklif etmiş olduğu hakkındaki fıkradır :

İşte bundan anlaşıldığına göre Trablus'u askersiz, mühimmâtsız, kumandansız ve valisiz bırakmış olan Hakkı Paşa kabinesi o müdhiş günâhı işledikten sonra bir takım imtiyâzlar bahşederek vaziyetini kurtarmak istemiştir! Dünyada keyfiyle zevkinden başka bir şey düşünmiyen o şuursuz ve kaygısız Hakkı Paşa'ya bu ültimatomun Jandarma müfettişliğiyle Osmanlı hizmetinde bulunan İtalyan generali Robilant Paşa'nın evinde briç oynarken verildiği ve hattâ oyunu bırakmak istemiyen Sadr-ı-a'zam zarfı açmadığı halde işin iç-yüzünü bilen madam Robilant'ın ısrariyle açmak mecburiyetinde kaldığı hakkında bâzı menbâlara bile geçmiş meşhur bir rivâyet vardır! Bu ültimatoma ertesi gün verilen miskince cevapta gene iktisâdî imtiyâzlardan bahsedilmişse de, tabiî hiç bir faydası olmamış ve hattâ İtalya hükûmeti cevap tarihine tesâdüf eden 29 Eylül=5 Şevvâl Cuma günü ilânı-ı-harb notasını dayamakla iktifâ etmiştir.

Karaya asker çıkarmadan dört gün evvel 1 Teşrinievvel=7 Şevvâl Pazar günü İtalyan donanması sâhil boyunda abluka ilân etmiş, 3 Teşrinievvel=9 Şevvâl Salı günü şiddetli bir top ateşine tutulan Trablus şehrindeki ehemmiyetsiz Türk kuvvetleri şehri terkedip içerilere çekilmiş, 4 Teşrinievvel=10 Şevvâl Çarşanba günü karaya çıkarılan bir İtalyan müfrezesi boş bulduğu Hamidiyye tabyasını işgâl etmiş, 5 Teşrinievvel 1=11 Şevvâl Perşenbe günü çıkarılan 1700 Bahriyeli şehri teslim almış ve işte bu suretle başlıyan işgâl fâciası general Caneva kumandasındaki kara kuvvetleriyle ağırlıklarının11 Teşrinievvel=17 Şevvâl Çarşanba günü başlayıp 20 Teşrinievvel ·=26 Şevvâl Cuma günü ikmâl edilen ihraç ameliyyesiyle nihayet bulmuş, 11 Teşrinievvel=17 Şevvâl Çarşanba ve bir rivâyete göre de 4 Teşrinievvel 1=10 Şevvâl Çarşanba günü Bingazi sancağındaki Tobruk limanı işgâl edilmiş, 13 Teşrinievvel=19 Şevvâl Cuma yahut 18 Teşrinievvel=24 Şevvâl Çarşanba günü Derne sükût etmiş, 18 Teşrinievvel=24 Şevvâl Çarşanba günü Trablusugarp vilâyetinin sancak merkezlerinden olan Humus/Hums kasabası işgâl edilmiş ve 19 Teşrinievvel=25 Şevvâl Perşenbe günü sâhile asker çıkaran general Ameglio ertesi gün Bingazi'ye girmiştir.

Trablusugarp şehrinin işgâl tarihinde bir takım ihtilâflara tesâdüf edilir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi «Sabah, gazetesinin 23 Teşrinievvel 1911=30 Şevvâl 1329 tarihli nüshasında çıkan bir muhâbir mektubuna göredir; bu vesikaya nazaran işgâlden bir gün evvel Trabluslu Hassun Paşa ile diğer bâzı hainler vali vekiline teslim teklifinde bulunmuşlarsa da kabul etmediği için kaleye gidip kendi elleriyle beyaz bayrak çekmişlerdir! İşte bu suretle o büyük eyalet merkezi Kanuni devrinde meşhur Türk denizcisi Turgud-Reis'in Malta şövalyelerinden fethettiği şanlı günden itibaren tam 360 sene, 1 ay, 11 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir: İkinci ciltte 1551=958 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İtalyanlar Mısrata'ya ancak 1912=1330 senesi 8 Temmuz=23 Receb Pazartesi günü girebilmişlerdir.

Bu vaziyetten anlaşılacağı gibi İtalyan ordusu ancak donanmasının hâkim olduğu sâhil boylarında tutunabilmiştir; buna mukabil içerilere çekilen bir avuç Türk askeri· Trablus'la Bingazi'nin kahraman yerlileriyle ve bilhassa Sünûsîlerle el-birliği ederek her türlü mahrûmiyyetler içinde bir müdâfaa cephesi kurmuştur: Bu cephenin başında vali vekilliğini de der-uhde eden kumandan vekili miralay Neş'et Bey vardır: Istanbul hükûmetinin yapabildiği şey, Tunus ve Mısır tarikıyle ve kaçakçılıkla mümkin olduğu kadar zabit, para ve mühimmât yetiştirmiye çalışmaktan ibârettir. İşte buna rağmen İtalyan ordusu sahilden içeri hulûl etmiye muvaffak olamamış, bir çok teşebbüsler yapmışsa da mütemâdiyen püskürtülmüş, aylar geçtikçe müzminleşmiş ve pek tabiî olarak dünya nazarında İtalyan

ordusunun askerî itibarı son derece sarsılmıştır. Bu mânevî hezimetini kolay muvaffakıyyetlerle telâfi etmek istiyen İtalya hükûmetinin nihayet Rodos'la mülhakatından mürekkeb olan «Dodecanese=On-iki ada» ya saldırmasında Trablus vaziyetinden başka yardım sevkıyyâtına mâni olmak ve Boğazları tehdid altında bulundurmak gayreti de âmil olmuştur. Osmanlı bahriyesi düşman donanmasıyla boy ölçüşecek vaziyette bulunmadığı için İtalyanlar bu tehlikesiz teşebbüslerinde de kolayca muvaffak olmuşlar ve zavallı ön-iki-ada1912=1330 senesi 24 Nisan=7 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü işgâle başlayıp 20 Mayıs=3 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü işgâl hareketlerini tamamlıyarak 28 günde hepsine hâkim oluvermişlerdir: ilkönce 24 Nisan=7 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü eski Türklerin İstanpula dedikleri Stampalia, ondan sonra 4 Mayıs=17 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü Rodos, 9 Mayıs=22 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Kharki=Herke, 12 Mayıs=25 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü Patmos, Leros=İleros/Leryoz ve Calymnos=Kalimmoz, 13 Mayıs=26 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü Skarpanthos/Karpathos=Kerpe, Piskopi=İleki/İllek, Kasos=Kaşot ve Nissiros=İncirli, 16 Mayıs=29 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Lipsos=Lipso, 19 Mayıs=2 Cumâda-l-âhire Pazar günü Symi=Sümbegi/Sömbeki ve nihayet 20 Mayıs=3 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü de Cos/Kos=İstanköy adaları sükût etmiş ve bütün bunlarda yerli Rumlar Türklere ihânet etmiştir: Bu suretle eski «Cezâir-i Bahr-i-Sefîd» vilâyetimizin merkezi olan Rodos başta olmak üzere tam 13 adamız elden çıkmış demektir! Kanuni devrinin başlarında fethedilmiş olan Rodos tam 389 sene, 4 ay, 7 gün Türk hâkimiyyetinde kalmıştır: İkinci ciltte 1522 929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız; bu hesap Milâdî takvim ıslâhâtından mütevellit on günlük farklara göre yapılmıştır.

İtalyan donanması bundan sonra 18/19 Temmuz 1912=3/4 Şa'ban 1330 Perşenbe/Cuma gecesi Çanakkale-boğazı'nı zorlamıya bile yeltenip Kilid-ül-bahr'e kadar sokulmuşsa da Türk tabyalarının şiddetli ateşleri altında hemen çekilmiye mecbur olmuştur. — Balkan harbi yüzünden İtalya ile akdedilen Lausanne=Lozan sulhü için aşağıki senenin «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29 Eylül=5 Şevvâl, Cuma: Hakkı Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Âyan reisi Said Paşa'nın sekizinci sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Trablusugarp felâketidir: Bu müdhiş fâcia mes'ûlünün o meş'um sadâret devri 1910=1327 senesi 12 Kânunusâni=30 Zülhicce Çarşanba gününden itibaren maatteessüf 1 sene, 8 ay, 18 gün sürmüş ve iki Afrika vilâyetimizle on üç adamıza mal olmuştur! İsti'fânamesinde:

«Bu güne kadar cereyân eden ahvâl-ü-muâmelâtın ve hâl-i-hazır mes'elesinin mes'ûliyyeti»

kendisine âid olduğundan bahsettiği ve Meclis-i-Meb'ûsân'la matbûat da Dîvân-ı-Âlî'ye sevkını istediği halde, kendi adamlarını devletin vilâyetleriyle adalarından daha kıymetli bilen «İttihad ve Terakki» komitesi bir takım parlamento dolapları çevirerek o lekeli mücrimi adalet pençesinden kaçırmış ve hattâ «Me'mûriyyet-i mahsûsa» ile Londra'ya bile göndermiştir: Hakkı Paşa bir müddet sonra da yüzünün karasına rağmen Berlin sefirliğine tâyin edilerek şerefli bir milleti resmen temsil etmek mevkıinde de bulundurulmuştur! Aşağıdaki fıkrayla «Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 274 numaraya da bakınız).

1911=1330

30 Kânunuevvel=9 Muharrem, Cumartesi: Said Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün dokuzuncu ve sonuncu sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, Hakkı Paşa kabinesinin Dîvân-ı-Âlî'ye verilmesi hakkında Trablusugarp ve Bingazi meb'uslarının teşebbüsiyle ve bir çok imzâ ile bir takrir verilmiş olması ve «İttihad ve Terakki» komitesinin de tarihi suçluları kurtarmak için Meclis-i-Meb'ûsânın feshine kalkışmasıdır: Kanun-ı-esasî'nin 35 inci maddesi mucibince evvelce pâdişaha âid olan fesih hakkını «İttihad ve Terakki» meşrutiyet için tehlikeli görerek maddeyi tâdil ettirmiş olduğundan dolayı şimdi bir iradeyle meclisi feshettirip Hakkı Paşa kabinesini kurtarmak kabil değildir! İşte bundan dolayı Said Paşa fesih hakkının tekrar pâdişaha verilmesi için maddenin tekrar tâdilini istemiş, fakat Kanun-ı-esasî'nin tâdili «Sülüsân-ı ekseriyyet»le kabil olabileceğinden muhâlif meb'uslar o celseye iştirâk etmeyince üçte iki ekseriyyet hâsıl olamamış ve işte bunun üzerine Said Paşa isti'fâ edip tekrar teşkil ettiği kabine ile ayni teklifi tekrar edince muhâlifler gene ayni mukâvemeti gösterdikleri için hükûmetle meclis iki defa ihtilâf halinde kalmış ve bu vaziyette pâdişah Kanun-ı-esasî mucibince Âyan meclisinin muvâfakatini alarak biraz sonra 1912=1330 senesi 18 Kânunusâni-=28 Muharrem Perşenbe günü Meclis-i-Meb'ûsânı feshetmiştir: Hakkı Paşa kabinesi işte bu el çabukluğuyla Dîvân-ı-Âlî'den kurtulmuştur! Tabiî bu vaziyet «İttihad ve Terakki» komitesinin «meşrutiyet» efsanesine rağmen «Lâ-yüs'el» olması demektir).

1912=1330

25 Mart=6 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: «Türk Ocağı» nın kuruluşu.

(Birinci meşrutiyet gibi ikinci meşrutiyet de Osmanlı anâsırının milliyet dâvâlarıyla iftirakçılık cereyânları peşinde koşmasına müsâit bir fırsat teşkil etmiş ve hattâ Müslüman unsurlar bile milliyetçiliğe kalkışmıştır: Meselâ Arapların ilmî ve edebi kisvelerle kurdukları (En-Nâdi-ş-Şarkî) ve (El-Müntedi-l-Edebî) gibi teşekküller pek meşhurdur. Tabiî bu neticede ecnebi telkinlerinin büyük bir te'siri vardır. Bu vaziyet Türk gençliğinde de milliyet fikrinin uyanmasına sebeb olduğu için, birbirini takiben üç teşekkül vücuda gelmiş 1909=1326 senesi 7 Kânunusâni=14 Zülhicce Perşenbe günü «Türk Derneği», 1911=1329 senesi 31 Ağustos=6 Ramazan Perşenbe günü «Türk Yurdu» ve nihayet bu gün de «Türk Ocağı» teşekkül etmiştir. Bunların üçü de «gayr-ı-siyâsî» kültür cemiyetleridir. Bilhassa Rusya'dan gelmiş muhâcirlerin kurmuş oldukları «Türk Yurdu» cemiyeti ayni isimde bir mecmûa da neşretmiştir. İlk iki cemiyetin mühim bir rolü yoktur: Müslümanlıktan evvelki devirlere kadar dayanan Türk milliyetçilik tarihinin bu son devrinde en mühim rolü «Türk Ocağı» oynamış ve memleketin bir çok yerlerinde teşkilât kurarak milliyet fikrinin yayılmasında büyük bir âmil olmuştur. İlk Umumî-kâtibi ve kanunî müessisi, Cumhuriyet devrinde Sıvas meb'usu olduktan sonra siyasî bir cürm isnâdiyle idâm ediliveren Halis Turgud Bey'dir. Bu teşekkülün kuvvetlenmesi, Balkan harbinin sonlarında teşekkül eden ikinci idâre-hey'etine Hamdullah Suphi ve Doktor Hasan Ferit gibi şahsiyetlerin reis ve katib-i-umumî olarak iltihaklarından itibaren başlamıştır. Bununla beraber, «Türk Ocağı» ilmî esaslara müstenit bir milliyet ideolojisi kurabilmiş değildir·: Daha ihzârî devresinde Askeri Tıbbiyye talebesinden 190 gencin 1911=1329 senesi 24 Mayıs=25 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü neşrettikleri beyannâmede inkırâz halinde gösterilen Türk ırkının fikri kalkınması en büyük hedef gibi gösterilmesine nazaran Türk Ocağı'nın milliyeti Irk ve Kültür esaslarıyla izah etmiş olduğuna hükmedilebilirse de, bu iki mefhum Türk milliyetinin ilmî bir târifine esas olmak üzere zikredilmiş değildir; işte bundan dolayı Ocağın Türkçülüğü fikri ve ilmî olmaktan ziyâde hissidir. Bununla beraber, o zamana göre böyle bir his uyandırmak da büyük bir hizmettir).

16 Temmuz=1 Şa'ban, Salı: Said Paşa'nın isti'fâsı üzerine «İttihad ve Terakki» komitesinin iş başından düşmesi.

(Bu sırada devlet büyük buhrânlar içindedir: Bir taraftan 1911=1329 senesinin «28 Eylüh> fıkrasında gördüğümüz Trablus harbi devam ederken İtalyanlar «On-iki-ada»yı işgâl ettikten başka Çanakkale-boğazı'nı da topa tutarak Istanbul'u bile tehdide kalkışmışlar ve bir taraftan· da «İdâre-i-Örfiyye»nin ilga edilmemiş olmasından, yeni intihâbat esnâsında «İttihad ve Terakki» nin şiddetli baskısından ve bir takım ecnebi tahrikatından dolayı Arnavutluk ısyanı yeniden alevlenince İttihatçılar tekrar ordu sevkedip tenkile başlamışlar ve işte bu tenkil harekâtı esnâsında muhâlif zâbitler «Halâskâran/Halâskâr-zâbitan» isminde bir siyasî grup teşil edip 1908=1326 da Enver'le Niyâzi'nin yaptıkları gibi dağlara çıkmışlardır! Bu grupun Istanbul'da bulunan mensupları da mütemâdiyen hükûmeti tehdid etmektedir. O sırada Posta nâzırı Tal'at, Dâhiliyye nâzırı Hacı-Adil vesaire gibi Cem'iyyet kodamanları Levâzım dâiresindeki ihtilâslardan dolayı Meclis-i-Meb'ûsân'da «Paçavraya çevrilecek» olan Harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa'yı isti'fâya mecbur etmişler ve ondan sonra Bahriye nâzırı Hurşid Paşa ile diğer bâzı vükelâ da isti'fâ edip çekilmişlerdir: İşte bu yüzden kabinenin çok sarsılmış olmasına rağmen Sadr-ı-a'zam Said Paşa bundan bir gün evvel Meclis'den i'timâd re'yi almış, fakat vaktiyle Sultan Hamid'e yaptığını bu sefer de «İttihad ve Terakki»ye yaparak ertesi gün birdenbire isti'fâ edivermiştir! Her halde bu ânî karar üzerinde «Halâskâran» tehdidinin en mühim âmil olduğu muhakkaktır: Said Paşa'nın bu son sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 6 ay, 16 gün sürmüş ve orduyu siyasete karıştırarak iş başına gelmiş olan «İttihad ve Terakki» kâbusu işte bu ânî isti'fâ üzerine gene ayni ordunun tazyikından dolayı · sükût ediverince meydan muhâliflere kalmıştır).

22 Temmuz=7 Şa'ban, Pazartesi: Âyan reisi Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın sadâreti ve «Baba-oğul kabinesi»nin teşekkülüyle muhâlefetin iktidara geçmesi.

(«Bitaraf» ismiyle iş başına gelen bu muhâlif hey'ete halk arasında «Baba-oğul kabinesi» denilmesine sebeb, Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu Mahımud Muhtar Paşa'yı da Bahriye nâzırlığıyla kabinesine almış olmasıdır: Eski Sadr-ı-a'zamlardan Kamil, Hüseyn Hilmi ve Avlonyalı-Ferid Paşalar da listeye dâhil oldukları için yeni hükûmete «Büyük-Kabine» ismi de verilmiş, fakat Avrupa'da bulunan Ferid Paşa i'tizâr etmiştir. — Muhtar Paşa kabinesinin ilk işi, İttihatçıların halka nefes aldırmıyan «İdâre-i-Örfiyye»sini bu tarihten bir gün sonra ilga etmek olmuştur).

8 Teşrinievvel=26 Şevvâl, Pazartesi: Balkan harbinin başlaması ve harb safahâtı.

(İkinci meşrutiyetin ilânı Bulgaristan'ın istiklâliyle Bosna-Herseğ'in Avusturya tarafından ilhâkına fırsat teşkil ettiği gibi, Avusturya'nın Bosna muvaffakıyyeti de İtalya'nın Trablusugarp ve Bingazi ile On-iki-ada'yı işgâl etmesine yol açmış ve nihayet devletin bir taraftan Trablus harbi ve bir taraftan da Arnavutluk ısyaniyle meşgul olması Balkan devletlerinin Rumeli'yi paylaşmak üzere Rusya'nın teşvikıyle ittifak edip el-birliğiyle saldırmasına sebeb olmuştur: İttihatçılar tarafından tedvin edilip böyle bir Balkan ittifâkını kolaylaştıran ve «Kiliseler kanunu» denilen hamâkat şâh-eseri için yukarda 1910=1328 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına ve Yunanistan'ın İslav devletleriyle ittifâkına sebeb olan Girit meselesi için de gene ayni senenin «9 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Yukarıki senenin «28 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Trablusugarp fâciasında Hakkı Paşa kabinesinin affedilmez gafleti ne büyük bir âmil olmuşsa, bu Balkan fâciasında Said ve Ahmed Muhtar Paşaların birbirlerini tâkib eden gaafil kabineleri de müselsel gafletleriyle hep ayni rolü oynamışlardır. Said Paşa kabinesinin en büyük gafleti, Fransa hükûmetinin ikaazına ve Atina'daki Türk maslahatgüzârı Galip Kemâlî Söylemezoğlu'nun ihtârına rağmen Balkan

ittifâkına inanmamış ve bilhassa Yunanistan'ı Bulgaristan'la Sırbistan'dan ayırmak için Girit meselesinin halline yanaşmamış olmasında gösterilir: O kabinenin Sofya sefirliğinden getirilen Hâriciyye nâzırı Asım Bey, Roma sefirliğinden sadarete getirilen Hakkı Paşa'nın âdetâ ikinci nüshası gibidir! Hakkı Paşa biçâresi İtalya'dan geldiği halde İtalyan ihtirâsâtına karşı ne kadar gaafil davranmışsa, Asım Bey zavallısı da Bulgaristan'dan geldiği halde Bulgar ihtirâsâtından o kadar gaafildir: Hatta son Said Paşa kabinesinin isti'fâsından bir gün evvel 15 Temmuz:-30 Receb pazartesi günü Meclis-i-Meb'ûsân'da kürsiye çıkıp:

— Balkanlardan imânım kadar eminim!

diye te'minat vermiş olmakla meşhurdur. Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi'nin hâtırâtına göre gene o gaafil kabine devrinde Sırbistan'ın Avrupa'dan mübayaa ettiği seri ateşli toplar Avusturya arâzisinden geçirilemediği için Bâb-ı-Âlî'nin müsâadesiyle Selânik limanından Belgrad'a sevkettirilmek suretiyle Sırp ordusunun silâhlanmasına bile hizmet edilmiştir! «Büyük-Kabine» denilen Muhtar Paşa hükûmetinin en büyük gafleti de Balkan ittifâkını el altından hazırlıyan Rusya'nın harb olmıyacağı hakkında Hâriciyye nâzırı Noradungiyan Efendi'ye verdiği sahte te'minata aldanarak Rumeli'deki yüz yirmi tabur muallem askerî terhis edivermesinde gösterilir! O sırada muhâlefet rolü oynıyan «İttihad ve Terakki» komitesi de iş başındaki hükûmetin mukadder ve muhakkak bir mağlûbiyyet yüzünden sukûtunu te'min etmek için şiddetli bir harb propagandasına başlamış ve hattâ Darülfünunun talebesini kışkırtarak Bâb-ı-Âlî'de ve sarayda:

— Harb isteriz!

diye gümbürtülü bir nümâyiş yaptırmış ve ondan sonra Sultanahmet meydanında heyecanlı bir miting tertib etmiştir: O sırada Avrupa devletlerinin harbe mâni' olmak üzere Rumeli'de ittihâzını istedikleri âsâyiş tedbirlerine kendilerinin de teşrik edilmeleri hakkındaki taleplerine karşı hükûmetin müterreddid davranıp bir takım müzâkerelerle vakit geçirmesi işte bu cayırtılı nümâyişler yüzündendir! Balkan devletlerinin ültimatomları işte bu lüzumsuz müzâkerelerle geçirilen bir iki gün içinde üstüste yağmıştır.

Balkan ittifâkı Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ devletleri arasında akdedilmiştir: İlkönce 13 Mart=24 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Bulgaristan'la Sırbistan arasında ve ondan 77 gün sonra 29 Mayıs=12 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü de Bulgaristan'la Yunanistan arasında Sofya'da birer ittifak muâhedesi imzâlanmış ve biraz sonra küçük Karadağ da bu ittifak sistemine iltihak etmiştir.

Karadağ'ın işte bu 8 Teşrinievvel=26 Şevvâl Pazartesi günü harb ilân etmesiyle başlıyan Balkan harbi 1913=1331 senesi 30 Mayıs=23 Cumâda-l-âhire Cuma gününe kadar tam 7 ay, 23 gün sürmüştür. Karadağ hükûmetinin harb ilânından sonra diğer müttefikler 13 Teşrinievvel=2 Zülka'de Cumartesi günü verdikleri müşterek bir nota ile Rumeli'nin anâsır vaziyetine göre muhtâr idarelere ayrılmasını istemişlerse de Bâb-ı-Âlî cevap vermemiş ve o sırada Bulgaristan ve Sırbistan hükûmetleri hudut boylarında bir takım tecâvuz ve taarruz hareketlerinde bulundukları için 17 Teşrinievvel=6 Zülka'de Çarşanba günü Sırp ve Bulgar elçilerine pasaportları verilmiş, ertesi gün bu iki devlet ilân-ı-harb etmiş ve ondan sonra Yunanistan da ayni meâlde bir nota ile muhâriplere iltihak etmiştir. Balkan harbi «Şark cephesi=Trakya» ve «Garp cephesi=Makedonya ve Arnavutluk» isimleriyle iki cephede cereyân etmiştir: Şarp cephesinde Türklere karşı yalnız Bulgarlar ve Garp cephesinde de bütün müttefikler vardır. Bu dört Balkan devletinden başka, esasen ısyan halinde bulunan Arnavutluk da Türk ordusuna ihânet vaziyetindedir ve hattâ harb esnâsında istiklâlini bile ilân

etmiştir. Bu iki kara cephesinden başka Yunan donanmasının hâkimiyyeti altında bir deniz cephesi de vardır.

1 — «Şark cephesi»:

A) 1912=1330 harekâtı: İttihad-ve-Terakki'nin sukûtuna sebeb olduğunu yukarıki fıkralarda gördüğümüz «Halâskâr-Zâbitan grupu»nun umumî reisi vaziyetinde bulunan Harbiye nâzırı Nâzım Paşa «Baş-kumandan vekili» sıfatiyle bütün Osmanlı ordularının başındadır ve «Şark ordusu» kumandanlığına da Birinci-ferik Abdullah Paşa tâyin edilmiştir: Bu ordu Ömer Yâver, Şevket Turgud, Bahriye nâzırı Mahmud Muhtar ve Ahmed Abuk Paşalar kumandasında dört kolordu ile Kırcaali/Kırcalı taraflarından Filibe'yi tehdid eden Ali Yâver Paşa kumandasında bir mürettep kolordudan mürekkeptir. Şark mıntakasının en mühim mevk'-i-müstahkemi olan Edirne kumandanlığında. da Balkan fâciasında Türk ırkının yüzünü ağartan ve bütün dünyaya Plevne destanını hatırlatan Erzurumlu Şükrü Paşa vardır. — İyi bir asker olmadığı halde kendini çok beğenen ve sonsuz azametinden dolayı kimseyi dinlemiyen Baş-kumandan-vekili Nâzım Paşa'nın ilk büyük hatası, gerek asker mevcudu, gerek talim ve terbiyesi bakımından Bulgar ordusunun çok dûnunda bulunan Şark ordusunu derhâl taarruza sevketmiş olmasında gösterilir: Bulgar Baş-kumandanı general Savov=Savof bu vaziyete karşı ilk iş olarak Ali Yâver Paşa kumandasında Filibe demiryolunu tehdid eden mürettep kolorduyu 19 ve 20 Teşrinievvel=8 ve 9 Zülka'de Cumartesi ve Pazar günleri bozguna uğratıp Mestanlı'nın cenubuna kadar sürmüş ve ondan sonra da asıl Şark ordusu kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Balkan harbinin bütün cephelerinde Osmanlı ordularının şimdi kısaca gözden geçirdiğimiz hareketlerinde bozgundan bozguna uğramasının en mühim sebebleri şunlardır:

1) Biraz yukarda gördüğümüz gibi, hükûmet Rus te'minâtına çocukça aldanarak Rumeli'deki 120 tabur muntazam ve muallem askerî terhis etmiştir;

2) Vatan fikriyle zerre kadar alâkadar olmıyan İttihad-ve-Terakki komitesi yeni hükûmeti muvaffakıyyetsizliğe uğratmak suretiyle sukûtuna sebeb olup tekrar iş başına gelebilmek için bütün cephelerde askerleri harbetmemiye teşvik etmek suretiyle feci' ve denî bir propagandaya girişmiş, mütemâdiyen bozgunculuk etıniş ve hattâ Istanbul Divân-ı-harbi bir çok ittihatçı bozguncular yakalamıştır: Bu iğrenç ihânet, o sırada bir fırka kumandanlığında bulunan ve sonradan Bahriye nâzırı olan meşhur İttihatçı Cemal Paşa'nın Mahmud Muhtar Paşa'ya gönderdiği bir raporda bile i'tirâf edilmiş ve bu rapor Mahmud Muhtar Paşa'nın üçüncü kolordu harekâtına âid eserinde neşredilmiştir: O zaman iş başında bulunanlardan bâzılarının hâtırâtı da bu noktayı te'yid etmektedir: aşağıda 1913=1331 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız;

3) Ordunun kumanda hey'eti umumiyetle zayıftır: Hatta Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtırâtına göre Şark ordusu kumandanı Abdullah Paşa Istanbul'dan giderken düşmanla başa çıkamıyacağını söylemiştir!

4) İâşe ve menzil teşkilâtı son derece bozuktur;

5) Bir çok yerlerde Rumeliler ve bilhassa Arnavutlar Orduya ihânet etmişlerdir;

6) Hazırlıklar ikmâl edilmeden harekâta başlanmıştır. Bütün cephelerde sıralanan bozgunlukların en mühim sebebleri işte bunlardır.

Ali Yâver Paşa kolordusunun yukarda gördüğümüz hezimetinden iki gün sonra bizim Şark ordumuzla general Savof'un kumandasındaki Bulgar ordusunun ilk karşılaşması 21-23 Teşrinievvel=l0-12 Zülka'de Pazartesi-Çarşanba günleri Edirne-Kırkkilise/Kırklareli arasında ve bilhassa Edirne'nin 25 kilometre şimalişarkisîndeki Süloğlu/Siloğlu ve Pınarhisar taraflarında müdhiş bozgunluklarla neticelenmiş, Kırkkilise sükût etmiş ve Osmanlı ordusu perişân bir halde Vize-Lüleburgaz hattına çekilmiştir. Bulgarların üç hafta geçmeden Çatalca istihkâmlarına dayanmaları işte bu sâyededir: Edirne üzerine ilk baskın hareketleri de 22-24 Teşrinievvel=11-13 Zülka'de Salı-Perşenbe günlerine müsâdiftir. Bundan sonra 28 Teşrinievvel /2 Teşrinisâni=17-22 Zülka'de Pazartesi-Cumartesi günleri cereyân eden Lüleburgaz muhârebeleri Bulgar ordusunun ikinci zaferiyle neticelenmiş ve nihayet 15-19 Teşrinisâni=5-9 Zülhicce Cuma-Salı günleri Çatalca istihkâmları karşısındaki düşman hamleleri artık neticesiz kalmıştır: Eğer buna bir «Zafer» denilebilirse, ilk Çatalca zaferi işte budur! O sırada Istanbul halkı top seslerinin verdiği heyecan içindedir! Bâb-ı-Âlî'nin müsâadesiyle 18 Teşrinisâni=8 Zülhicce Pazartesi günü büyük devletlerin ikişer ve İspanya, Holânda ve Rumanya gibi devletlerin de birer harb gemisi Istanbul limanına gelip kendi sefâretleriyle iktisâdî müesseselerini himâye için karaya 2250 asker çıkarmışlardır! Aşağıda gözden geçireceğimiz Garp cephesinden gelen kara-haberler de araya karıştığı için artık zaferden ümidini kesen Bâb-ı-Âlî'nin talebiyle nihâyet 28 Teşrinisâni=18 Zülhicce Perşenbe günü Çatalca'da Balkan müttefikleriyle müzâkereler başlamış ve Türkiye'nin Başkumandan-vekili Nâzım Paşa ile Ticaret ve Ziraat nâzırı Mustafa Reşid Paşa tarafından temsil edildiği bu çetin müzâkereler nihayet 3 Kânunuevvel =23 Zülhicce Salı günü imzâlanan mütârekenâme ile neticelenmiştir: Bu mütârekeyi Yanya ve İşkodra muhâsaralarıyla meşgul olan Yunan ve Karadağ hükûmetleri imzâ etmemişlerdir; çok ağır bir maddesi vardır: Bulgar muhâsarasında bulunan Edirne'yi biz iâşe edemiyeceğimiz halde Bulgar ordusuna Edirne istasyonundan geçecek trenler iâşe maddeleri taşıyabilecektir! Diğer bir maddeye göre de sulh işi Londra'da toplanacak bir konferansa bırakılmış ve sulh olmadığı takdirde harekâtın başlaması için ihbar tarihinden itibaren dört gün mühlet tâyin edilmiştir. Londra'da İngiltere Hâriciyye nâzırı Sir Edward Grey'in fahri riyâsetinde toplanan Saint-James sulh konferansı ilk ictimaını 1912=1331 senesi 16 Kânunuevvel=6 Muharrem Pazartesi günü akdetmiş ve ertesi gün de gene Grey'in riyâsetinde Şark işlerini tedkik edecek Büyük-elçiler konferansının müzâkereleri başlamıştır.

B) 1913=1331 harekâtı: Balkan müttefikleri henüz mukâvemet etmekte olan Edirne, Yanya ve İşkodra dâhil olmak üzere bütün Rumeli'nin ve adaların kendilerine terkini istedikleri halde Bâb-ı-Âlî yalnız Makedonya'nın bir hıristiyan prensi ve Arnavutluğun da bir Osmanlı şehzâdesi idaresinde muhtâriyyetlerini kabul edip diğer talepleri reddettiği için Londra müzâkereleri 6 Kânunusâni=27 Muharrem Pazartesi günü inkıtaa uğramıştır: Osmanlı orduları bütün cephelerde mağlûb oldukları halde Bâb-ı-Âlî'nin arazi terkine yanaşmaması, daha harekât başlamadan evvel büyük devletlerin 1912=1330 senesi 8 Teşrinievvel=26 Şevvâl Salı günü harbin neticesi ne olursa olsun «statuquo» nun kat'iyyen değişmiyeceğini ilân etmiş olmalarındandır! Düvel-i-muazzamanın böyle bir ilândan maksadı, Balkan devletleri mağlûb olduğu takdirde Türkiye'yi arazi kazancından mahrum etmektir: Fakat şimdi netice öyle çıkmayınca tabiî artık o prensipin hiç bir hükmü kalmamıştır! İşte bundan dolayı Londra müzâkerâtı kesilince Bulgar Başkumandanı general Savof mütârekenâme mucibince harb harekâtının dört gün sonra başlıyacağını 29 Kânunusâni=20 Safer Çarşanba günü yahut ertesi gün Osmanlı ordusuna bildirmiş, 3 Şubat=25 Safer Pazartesi günü Edirne bombardıman edilmiye başlamış, 4 Şuhat=26 Safer Salı günü Çatalca muhârebelerinin ikinci safhası başlayıp tıpkı birincisi gibi Türk muvaffakıyyetiyle neticelenmiş, 18 Mart=9 Rebî'ül-âhir Salı günü başlayıp 13 gün süren üçüncü safhada düşman bâzı ileri mevzilerimize hulûl etmişse de, 29 ve 30 Mart=20 ve 21 Rebî'ül-âhir Cumartesi ve Pazar günleri tamamiyle püskürtülmüş ve

işte o sâyede Istanbul artık kurtulmuştur. Pâyıtahtın bu mazhariyyetine mukabil, zavallı Edirne'nin nihayet açlık ve yardımsızlık yüzünden 26 Mart=17 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü sukûtu memleketin her yerinde millî bir mâtem te'siri yapmıştır: Yukarda gördüğümüz gibi Edirne'ye karşı ilk düşman taarruzu 22 Teşrinievvel 1912=11 Zülka'de 1330 Salı günü başlamış olmak itibariyle, şanlı adı bütün dünyayı aylarca ulvî bir heyecan içinde yaşatan muhteşem kahraman Mehmet Şükrü Paşa her türlü mahrûmiyyetler içinde askeriyle beraber süpürge tohumu yediği halde düşmanın teslim tekliflerini tıpkı Gazi-Osman Paşa gibi reddederek tam 5 ay, 5 gün=155 gün general İvanov=İvanof'un müreffeh ordusuna mukâvemet etmiş, nihayet iki fırka Sırp askeriyle ağır topçusundan başka Çatalca'dan çekilen üç Bulgar livâsiyle de takviye edilen düşman ordusu 24 Mart=15 Rebî'ül-âhir pazartesi günü şiddetli bir topçu ateşi açtıktan sonra, ertesi Salı sabahı erkenden umumî hücuma geçmiş, ileri mevzilerimiz o gün sükût etmiş ve daha ertesi Çarşanba günü de Şark ve Cenup tahkimâtının sukûtu üzerine artık hiç bir mukâvemet imkânı kalmadığını gören Şükrü Paşa zevâlî saat 10,30 da Bulgar kumandanlığına bir zabit göndererek teslim teklifine mecbur olmuştur: Saat 12,45 de general İvanov'un hürmetle karşıladığı büyük Türk kahramanı şanlı kılıcını ale-l-usul düşmanına teslim etmişse de, Edirne'ye gelen kral Ferdinand askerî merâsimle iâde etmiş ve Avrupa matbuâtında buna ait bir çok resimler ve yazılar neşredilmiştir. Sulhün akdinden sonra Istanbul'a avdet ettiği zaman halkın tezahüratta bulunmak ihtimâlinden korkan «İttihad ve Terakki» nin meşhur Istanbul muhâfızı Cemal Bey/Paşa'nın el-çabukluğu ile trenden alıp muhâfızlık arabasına koyarak kimseye; göstermeden evine getirdiği Edirne mudâfiinin bir gün derin bir teessürle anlattığı mühim bir noktayı o zamanki notlarından naklen burada aynen tarihe tevdi etmeyi millî ve vicdanı bir vazife bilirim. Hâtırâtını yazmakta kendisine yardım etmemi istediği halde ömrü vefa etmediği için bu arzusunda muvaffak olamıyan Şükrü Paşa merhum bana menkûbiyyetinin sebebini şöyle anlattı:

— Harbin bidâyetinde hükûmet benden Edirne'nin bir ay müdâfaasını istedi: Elimde bu noktaya ait bir vesika da var; ben her türlü mahrûmiyyete rağmen taahhüdümün beş misli dayanarak 155 gün mukâvemet ettim. İşte buna rağmen esâretten avdetimde İttihad-ve-Terakki hükûmeti beni tekaüde sevkedip menkûp yaşattı! Bu menkubiyyetimin çok acı bir sebebi var: Harbin bidâyetinde ve muhâlif kabine zamanında henüz muhâsara başlamadan evvel İttihatçıların eski Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey gönüllü nefer yazılıp Edirne'ye gelmişti; maksadı askerlik etmek değil, askerî ifsâd etmekti: İkinci derecedeki kumandan paşaların oturdukları binaya yerleşmiş ve tıpkı o paşalar gibi o nefer beye de emirberler tahsis edilmişti! Nefer bey kumandan paşaların sofrasına oturuyor ve âdetâ bir «Nefer Paşa» muâmelesi görüyordu: Tabiî bu vaziyet zâbitlerle askerler arasında bir çok dedikodulara sebeb oldu. Tal'at Bey'in her günkü faaliyeti hakkında raporlar alıyordum: Askeri harbetmemiye teşvik ediyor ve bilhassa Anadolu efrâdına Rumeli'nin kendi vatanları olmadığından bahsediyordu! O sırada düşman ordusu ilerlemekte ve Edirne muhâsaraya düşmek üzere idi: Tabiî böyle bir fesâda daha fazla tahammül edemezdim. Tal'at Bey'i çağırttım: Karşımda askerî vaziyet alan nefer elbiseli müfside «Bey oğlum!» diye hitâb ederek Edirne'deki gayr-i-tabiî vaziyetini ve bu vaziyetten istifâde ederek yaptığı menfî propagandayı anlattım; bu hâle bir dakika daha tahammül edemiyeceğimi, Edirne'de kaldığı takdirde kendisini maazallah idâm ettirmek mecburiyetinde kalacağımı ve öyle bir mecburiyette kalmak istemediğim için o günkü trenle derhâl Istanbul'a hareket etmesini emrettim; tabiî çekildi, gitti. O gitti ama, Merkez-i-umumî azâsından doktor Bahâüddin Şâkir «Hilâl-i-ahmer, müfettişi sıfatiyle Edirne'de kaldı: Tal'atın propagandasına devam eden bu adamı idâm ettirmemek için çekmediğim kalmadı! Muhasaranın sonlarına doğru bir gün bana gelip Sultanselim câmiinin düşmana teslim edilemiyeceğinden dem vurarak dinamitle ber-havâ edilmesini teklif etti: Kendisine Edirne üzerindeki en muhteşem Türklük ve Müslümanlık damgasının imhâsı tarihe bir ihânet olacağını ve Edirne'nin her halde Bulgar hâkimiyyetinde kalamıyacağını söyledikten sonra bir

daha vazifesinden başka bir şeyle meşgul olmamasını ihtâr ederek def'ettim. İşte benim menkûbiyyetime bu Tal'atlarla Bahâüddin Şâkirler sebeb oldu: Onlar ordumuzun bir an evvel mağlûb olmasını ve mağlûbiyyet yüzünden muhâlif hükûmetin bir an evvel sukûtunu istiyorlardı! Fakat unuttukları bir şey vardı: Benim asker olduğumu unutuyorlardı.

Şükrü Paşa'nın bahsettiği bozgunculuk meselesi hakkında o zamanki Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'in hâtırâtında bir çok izâhat vardır: Bu meseleye bâzı gazete makalelerinde bile temâs edilmiştir. Hayret edilecek noktalardan biri de, vaktiyle Sultan Hamid Rusya'daki şerefli esâretinden dönen Gazi-Osman Paşa lehindeki heyecanlı tezahürattan çekinmemiş olduğu halde İttihat-ve-Terakki komitesinin Şükrü Paşa Bulgaristan'dan dönerken alkışlanmak ihtimâlinden korkmuş olduğu için Paşa'yı halka göstermemiş olmasıdır! — İttihad-ve-Terakki'nin düşmanlığına mukabil bütün dünyanın hayranlığını kazanan Şükrü Paşa'ya Edirne'nin sukûtu üzerine Fransız milleti nâmına bir «Şeref kılıcı» ve binlerce imzâlarla dolu bir «Altın kitap» takdim edilmiştir; bu kitabın Paşa'ya hitâb eden mukaddimesinde şu cümlelere tesâdüf edilir:

«Her taraftan tehdid altında kalan devletiniz en çâresiz musibete mahkûm gibi göründüğü sırada siz baş kaldırınca hayretler içinde kalan dünya, böyle evlâtlar yetiştiren bir ırkın damarlarında. kendisine feyyâz bir inkişâf te'min edecek bir kan bulunması zarurî olduğunu i'tirâfa mecbur oldu". ·

«Sayıca on mislinizi bulan muhâsırlara karşı cihan tarihinin kaydettiği en muhteşem mukâvemetlerden birini gösterdiniz».

«Paşa! Siz dünyanın üstünden ulvî bir lerze geçmesine sebeb olduğunuz için, bütün dünyanın size bir minnet borcu var. İşte bundan dolayı, düşman eline sağ geçmiş olmaktan mütevellit büyük acınızın içinde eğer size teselli verebilecek bir söz ve kalbinize kuvvet verecek bir işaret tasavvur edilebilirse, hayranlarınız şimdi size işte o teselli ile o kalb kuvvetini vermek istiyorlar»

Şimdi bu «Şeref kılıcı» ile muhteşem altın kitap merhumun ailesindedir.

2 — «Garp cephesi:

A) 1912=1330 harekâtı: 20 Teşrinievvel=9 Zülka'de Pazar günü Sırp ordusu Priştine'yi aldıktan sonra 22 Teşrinievvel=11 Zülka'de Salı günü Ali Rızâ Paşa kumandasındaki Garp ordusunu Murad-Hudavendigar'ın 523 sene evvelki zaferiyle meşhur Kosova sahrâsında mağlûb etmiştir: Birinci ciltte 1389=791 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız; Priştine'nin işte o gün sükût etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Gene ayni gün Yunan ordusu da Serfiçe'ye girmiştir. Ondan sonra 23 Teşrinievvel=12 Zülka'de Çarşanba günü Yenipazar'a giren ve Sırp veliahdi prens Alexandre/Aleksandr'm kumandasında bulunan düşman ordusu Karadağlılarla birleşmek üzere ileri hareketine devam edeceği sırada Garp ordumuzun kuvây-ı-külliyyesini teşkil eden Vardar ordusunun taarruzundan dolayı 23 ve 24 Teşrinievvel=12 ve 13 Zülka'de Çarşanba ve Perşenbe günleri cereyân eden Komanova muhârebesini de kazanmıştır. Bu vak'a üzerine Zeki Paşa kumandasındaki Vardar ordusu perişân bir halde Manastır'a doğru çekilmiş ve artık vaziyete tamamiyle hâkim olan Sırp ordusu bir taraftan Bulgarlar ve bir taraftan da Karadağlılarla birleşerek iki koldan sür'atli bir istilâ hareketine başlamıştır: İşte bu hareket esnâsında 24 Teşrinievvel=13 Zülka'de Perşenbe günü bir Sırp-Bulgar kuvveti Koçana'ya girmiş, 25 Teşrinievvel=14 Zülka'de Cuma günü Yunanlılar Karaferye'yi almış, 26 Teşrinievvel=15 Zülka'de Cumartesi günü iştip kasabası Sırplarla

Bulgarların eline geçmiş ve nihayet 26/27 Teşrinievvel=15/16 Zülka'de Cumartesi/Pazar gecesi Üsküp ahalisi Türk devletine ihânet ederek Sırp ordusuna teslim olmuştur: Konsoloslar vâsıtasıyla düşman ordusunu dâvet eden Üsküp şehri Rumeli'nin işte bu harb esnâsında mâhiyyetleri meydana çıkan Selânik, Manastır, Kalkandelen, Gostivar vesaire gibi hâin şehirler silsilesinin başında gelir! Bu vaziyet üzerine artık Bulgarların hâkim olduğu demiryollarıyla Yunanlıların hâkim olduğu deniz yolundan ana-vatanla her türlü muvâsalası kesilmiş olan Garp ordumuz tamamiyle tecrid edilmiş demektir. Şehirler artık üstüste sükût etmiye başlamış, 3 Teşrinisâni=23 Zülka'de Pazar günü Yunanlılar Preveze'yi ve 6 Teşrinisâni=26 Zülka'de Çarşanba günü Sırp-Karadağ kuvvetleri Yakova'yı almış ve nihayet 8 Teşrinisâni =28 Zülka'de Cuma günü de İttihatçıların mâhut «Kâ'be-i-Hürriyet/Mehd-i-Hürriyet» leri o1an Selânik şehri kendi arzusuyla Yunan ordusuna teslim olmuştur: Bu yüz kızartıcı teslim şenâati Belediye ve idâre meclisleriyle «Mu'teberân, denilen vatansız hâinlerin talepleri ve Baş-mâbeynci Lûtfi Simavî Beyin hâtırâtında Macaristan'dan alınan ordu hayvanları meselesindeki hırsızlığından bahsedilen Hasan Tahsin Paşa ismindeki mülevves kolordu kumandanının tasvibiyle yapılmış, Yunan veliahdi prens Konstantin'in kumandasındaki orduyla Cuma günü teslim şartnâmesi imzâ edildikten sonra Cumartesi günü şehre giren düşmana kolordunun bütün silâhları teslim edilmiştir!-Biraz yukarda gördüğümüz Komanova bozgunundan sonra Manastır'a doğru çekilmiş olan Garp ordusunun Sırplarla son muhârebesi 14-18 Teşrinisâni=4-8 Zülhicce Perşenbe-Pazartesi günlerine müsâdiftir: İlk iki hezimetten çok sarsılmış olan bu ordu bakıyyesi Manastır civârında büsbütün perişân olmuş ve yalnız Câvid Paşa kumandasındaki bir fırkası Arnavutluğa çekilerek bir müddettenberi ordumuzu arkadan vurmak istiyen âsi Arnavutlar içinde zorla tutunmıya çalışmıştır; Makedonya harekâtı işte bu vak'ayla nihayet bulmuş ve yalnız Şark cephesindeki şanlı Edirne gibi Garp cephesinde de Yanya ve İşkodra müstahkem mevkileri Yunan ve Karadağ muhâsaralarına mukâvemette devam etmiştir. — Sırplarla Karadağlıların bundan sonraki müşterek hareketleri Arnavutluk'tadır: Bu iki müttefik ilkönce 18 Teşrinisâni=8 Zülhicce Pazartesi günü Alessio=Leş kasabasına, 21 Teşrinisâni=l1 Zülhicce Perşenbe günü «Kahraman-ı-Hürriyet» yahut «Mücâhid-i-Muhterem» dedikleri kolağası Niyâzi Efendi'nin vatanı olan Resne'ye, 28 Teşrinisâni=11 Zülhicce Perşenbe günü Debre ile Draç'a ve ertesi gün de Ohri'ye girmiş ve gene o sırada Tiran kasabasıyla Türklerin «Akçahisar» dedikleri Kroja/Croia da sükût etmiştir. — İşte o sırada Arnavutluk'da mühim bir hadise olmuş, Midhat Paşa'nın yetiştirmelerinden ve muhtelif ecnebi devletlerine parayla satılmış hairılerden eski Berat meb'usu İsmail Kemâl Vlora, Avlonya'ya gelip 83 ihânet yoldaşıyla beraber 29 Teşrinisâni=19 Zülhicce Cuma günü Arnavutluğun sözde istiklâlini ilân edip şehrin her tarafına Arnavut bayrakları çektirmiştir: Ötedenberi Türk düşmanlığıyla mârûf olan bu müseccel hâin için yukarda 1908=1326 vukuâtının «23 Temmuz» ve «17 Kanunuevel» fıkralarına bakınız. İsmail Kemâl o sırada Berat'dan Avlonya'ya gelen bir Türk suvâri bölüğünü şehre sokmadığı için bölük Berat'a dönmek mecburiyetinde kalmış ve Garp ordusunun Câvid Paşa kumandasında gelip Arnavutluk'da tutunmaya çalışan bir fırkalık bakiyyesi o tarihten itibaren Sırplarla Arnavutlar arasında çok müşkil bir vaziyette kalmıştır. O tarihten 18 gün sonra 1912=1331 senesi 17 Kânunuevvel=7 Muharrem Salı günü büyük devletlerin İsmail Kemâl riyâsetindeki muvakkat Arnavut hükûmetinin «istiklâlini» tanıması, Avusturya ile İtalya'nın ötedenberi alâkadar oldukları Arnavutluğa üçüncü bir devlet olarak Sırbistan'ın da hulûl etmiş olmasını hoş görmemelerinden ve hattâ bundan dolayı Rusya ile Avusturya'nın birbirine karşı askerî tedbirler ittihâzına başlıyarak umumî sulhü tehlikeye düşürmüş olmalarındandır: Yukarda bahsettiğimiz Londra konferansı Arnavut istiklâlini tasdik etmek ve Sırbistan'la Karadağı da Arnavutluk'dan çekilmiye dâvet etmekle Avrupa sulhünü muhâfaza etmek istemiştir.

B) 1913=1331 harekâtı: Garp cephesinde bu yeni senenin ilk mühim vak'ası, dört aylık bir mukâvemetten sonra Yunan ordusunun muhâsara ettiği Yanya'nın 6 Mart=27 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü sukutudur. Bundan sonra 17 Mart=8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü Yunanlılar Argyrocastro=Ergeri sancak merkezine girmiş ve 25 Mart=16 Rebî'ül-âhir Salı günü Orta-Arnavutluk'daki Scumbi=İşkombi boylarında Câvid Paşa fırkası Sırp ordusuna teslim olmuştur. Artık Türk hâkimiyyetinin Rumeli'de yegâne mukâvemet noktası Hasan Rızâ Paşa'nın müdâfaa ettiği İşkodra'dan ibârettir; fakat maatteessüf Paşa'nın maiyyetinde Jandarmadan yetişme bir hâin vardır: Sultan Hamid'in imparatorluk siyasetinden istifâde ederek bir çok emsâli gibi sivrilmiş olan ve Türk milletinden evvel efendisine ihânet eden bu eski Draç meb'usu Es'at Paşa Toptâni ismindeki Arnavut döküntüsü için 1909=1327 vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız. Es'ad Toptâni 30 Kânunusâni=21 Safer Perşenbe günü zavallı Hasan Rızâ Paşa'yı kahbece öldürtüp yerine geçmiş ve derhâl Karadağlılarla gizli muhâbereye girişmiştir: Karadağ Hâriciyye nâzırı bizzat İşkodra'ya gelip bu hâinle görüştükten sonra mesele halledilmiş ve nihayet 22 Nisan=15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü Es'ad Toptâni İşkodra'yı Karadağlılara teslim etmiştir! Fakat yukarda bahsettiğimizAvusturya-Rusya ihtilâfından dolayı büyük devletler Arnavutluğun sözde istiklâline karar verdikleri için Karadağ sâhillerine harb gemileri göndererek nümâyiş yaptırdıkları için Karadağ hükûmetçiği nihayet İşkodra'dan el çekmiye mecbur olmuş ve işte bunun üzerine 14 Mayıs=7 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Karadağlıların tahliye ettikleri şehir Düvel-i-muazzama kuvvetleri tarafından işgâl edilmiştir.

3 — «Deniz harekâtı»: Balkan müttefiklerinden yalnız Yunanistan'ın deniz kuvveti varsa da Osmanlı donanması onunla bile başa çıkamıyacağı için Adalar-denizi'ne çıkamayıp yalnız Karadeniz'de boy gösterebilmiş ve harb başlar başlamaz 1912=1330 senesi 19 ve 20 Teşrinievvel=8 ve 9 Zülka'de Cumartesi ve Pazar günleri Bulgaristan sâhillerine taarruz ederek Varna ve havâlisini bombardıman etmiştir: Fakat buna mukabil 20 ve 21 Teşrinievvel=9 ve 10 Zülka'de Pazar ve Pazartesi günleri Yunan donanması Tenedos=Bozcaada ile Lemnos=Limni adalarını ve ondan sonra da 17 Teşrinisâni=7 Zülhicce Pazar günü Nikaria/İcaria=Karyot adasını, 21 Teşrinisâni=11 Zülhicce Perşenbe gününden 20 Kânunuevvel 1912=10 Muharrem 1331 Cuma gününe kadar Midilli'yi ve 24 Teşrinisâni=14 Zülhicce Pazar gününden 3 Kânunuevvel=23 Zülhicce Salı gününe kadar da Sakız'ı işgâl etmiştir. Miralay Lamouche Yunanlıların 13 Teşrinisâni=3 Zülhicce Çarşanba gününden 20 Kânunuevvel=10 Muharrem Cuma gününe kadar Bozcaada, Limni, İmbros=İmroz, Thassos=Taşoz, Samothraki/Samothrace=Semendirek/Semadirek/Semedrek ve Mytilene=Midilli adalarını zabtettiklerinden bahsetmektedir: İşte bu suretle İtalyan işgâlinde bulunan 13 ada hâric olmak üzere bütün Türk adalarını Yunanlılar bir hamlede zaptedivermiş ve netice olarak Osmanlı teşkilâtındaki «Cezâir-i-Bahr-i-Sefîd vilâyeti» artık tamamiyle elden çıkmıştır. Bu fecî âkıbette bizim donanma erkânının mes'uliyyet derecesi maatteessüf belli değildir: Çünkü bizde gûyâ bir meşrutiyet ve binnetice mes'ûliyyet mevcud olduğu halde hiç bir kimseden hiç bir millî felâketin hisâbı sorulmamıstır! Karada bütün Rumeli elden çıkmış ve hiç kimse mes'ûl olmamış, denizde 'bütün adalar elden gitmiş ve hiç kimseden hisap sorulmamıştır: Bizim meşrutiyet işte böyle «Nev'i şahsına münhasır» mes'ûliyyetsiz bir meşrutiyettir! Yalnız bu tuhaf meşrutiyet, devlet küçüldükçe sürülerle kahramanlar yetiştirmiştir.

Osmanlı donanmasının Çanakkale-boğazı'nı abluka eden Yunan donanmasına karşı mevcudiyyet göstermek için yaptığı bir huruç hareketi de vardır: 1912=1331 senesi 17 Kânunuevvel=7 Muharrem Salı gününe tesâdüf eden bu hareket boğazın önünde cereyân eden İmroz deniz harbiyle neticelenmiş, iki taraftan da bir takım gemiler yaralanmış ve bilhassa Yunanlıların Averof zırhlısı bizimkilerden fazla hasara uğramış, fakat buna rağmen Osmanlı

donanması bâzı şüpheli vaziyetlerden dolayı tâmir bahânesiyle içeri çekilmiş ve tabiî Yunan ablukası devam etmiştir. — Balkan harbine nihayet veren sulh için aşağıki senenin «30 Mayıs» fıkrasına bakınız).

15 Teşrinievvel=4 Zülka'de, Salı: Osmanlı-İtalyan sulhüne ait Ouchy muâhedelerinin imzâsı.

(İsviçre' deki Lausanne=Lozan şehrinin iskelesi olan Ouchy'de imzâlanmış olduğu için, bu muâhedeye «Lozan muâhedesi» diyenler de vardır. — «İttihad ve Terakki»nin sukutundan evvel Said Halim Paşa Lozan'a gidip 12 Temmuz=27 Receb Cuma gününden itibaren İtalyanlarla bir takım gizli müzâkerelere girişmişse de bir netice çıkmamış ve nihayet yukarıki fıkrada gördüğümüz Balkan harbinin tahakkuku, Gazi-Ahmed Muhtar Paşa kabinesini Trablus meselesinin bir an evvel tasfiyesine mecbur etmiştir: Bu mesele için yukarıki sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu sulhün akdinde Osmanlı murahhasları Mehmet Nâbi ve Rumbeyoğlu Fahrüddin Beyler, İtalyan murahhasları da Pietro Bertolini, Giuseppe Volpi ve Guida Fusinato isimlerindeki diplomatlardır. — Bu gün imzâ edilen gizli muâhede dört parçadan mürekkeptir: İlk üç parçası gizli ve 18 Teşrinievvel=7 Zülka'de Cuma günü imzâlanan dördüncü vesika da alenîdir. Evvela gizli vesikaların imzâ edilmesine sebeb, Türkiye'nin Trablus'la Bingazi'yi İtalya'ya terketmiş gibi görünmemek için bir muhtâriyyet fermânı neşretmesine karar verilmesi ve İtalya'nın da harb içinde neşrettiği ilhâk kanuniyle muâhede mucibince Hilâfet makamına verilen hakları te'lif edecek bir beyannâme neşrine lüzuın görmesidir. — İlk gizli vesikalarla 18 Teşrinievvel tarihli 11 maddelik alenî muâhedenin başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Türkiye Trablusugarp ve Bingazi'yi, İtalya da işgâl ettiği adaları derhâl tahliye edecektir: «Bu maddeye rağmen İtalyanların adaları derhâl tahliye etmemiş olmalarının sebebi, Balkan harbi esnâsında Yunan donanmasının işgâline mâni olmak bahânesidir»;

2 — İslâm dininin istiklâlini kabul eden İtalya hutbelerde Halîfenin ismi zikredilmesine, pâdişahın «Nâib-üs-Sultan» ünvaniyle bir mümessil bulundurmasına, bu mümessilin tahsisâtını mahallî vâridattan almasına, Trablusugarp ve Bingazi kadısının Meşîhat makamı tarafından tâyin edilmesine ve bu kadı'nın intihâb edeceği «Nâib»lere de mahallî vâridattan aylık verilmesine, Evkaf'ın istiklâline, yerli eşrâfın da iştirâk edeceği bir meclis tarafından yeni idâre esaslarının tanzimine muvâfakat etmiştir;

3 — Nâib-üs-Sultan ile kadı'nın tayininden evvel Bâb-ı-Âlî İtalya hükûmetinin muvâfakatini istihsâl edecektir;

4 — Trablus ve Bingazi'den Düyûn-ı-Umumîyye'ye para verilmekte devam edilecek ve senevî taksit mıkdarı iki milyon İtalyan liretinden, yâni takriben 90 bin Osmanlı altınından aşağı olmıyacaktır;

5 — Kapitülâsyonların ilgâsı hususunda İtalya hükûmeti Türkiye'ye yardım edeeektir.

Netice itibariyle Hakkı ve Mahmud Şevket Paşaların affedilmez gafletleri yüzünden «Afrika-ı-Osmânî»denilen iki muazzam eyâletimiz elden gitmiş ve buna mukabil bir müddet harbe iştirâk etmiş olan «Kahramân-ı-Hürriyet» Enver Bey «İttihad ve Terakki» matbuâtında «Bingazi kahramanı» ünvânını kazanmıştır!).

29 Teşrinievvel=18 Zülka'de, Salı: Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın isti'fâsiyle Şûrây-ı-Devlet reisi Kâmil Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, Balkan harbindeki mağlubiyyetlerin teselsülü ve Kâmil Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi'nin Muhtar Paşa'ya karşı cephe almış olmasıdır; işte bundan dolayı Ahmed Muhtar Paşa'nın istemiyerek isti'fâ ettiğinden bahsedilir: Sadâret müddeti bu senenin 22 Temmuz=7 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 3 ay, 8 gündür).

1 Teşrinisâni=21 Zülka'de, Cuma: Sultan Hamid'in Selânik'den Istanbul'a nakli.

(İkinci Abdülhamid'in hal'edildiği günü tâkib eden gece-yarısı Selaniğ'e sevkı için yukarda 1909=1327 vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu sefer Istanbul'a naklinin sebebi, Balkan harbinde Rumeli'nin düşman istilasına uğraması ve Selânik'den de artık ümit kesilmiş olmasıdır. Kendisini getirmek için hükûmetin iltimâsiyle Alman sefâreti maiyyetine me'mur Loreley harb gemisi Istanbul'dan Selaniğ'e gitmiş ve her halde gelmesini te'min etmek üzere dâmatlarından Abdurrahman-Paşa-zade Arif Hikmet ve Mehmet Şerîf Paşalar da bu Alman gemisiyle hareket etmişlerdir. Dâmat-Şerîf Paşa'nın bu tarihî vazifesi hakkındaki gayr-i-münteşir eserinden İbn-ül-Emin'in naklettiği izâhâta göre, Selânik'de bulunduğu müddetçe kendisine gazete verilmediği için ahvâl-i alemden bî haber kalan büyük pâdişah Balkan ittifâkına ve Bâb-ı-Âlî'nin öyle bir ittifaktan haberdâr olmamasına hayret ederek:

— Sefâretlerde elçiler, ataşemiliterler var; bunlar şimdiye kadar uyumuş mu? Dört devlet ittifak etmiş de bu olan biten şeyler haber alınmamış mı? Ben makamda bulunduğum müddetçe bunların arasında nifak ilkaasına çalıştım!

demiştir; hattâ meşhur bir rivâyete göre Balkan ittifâkını ilk duyduğu zaman:

— Kiliseler meselesini hallettiniz mi?

diye sormuş ve halledildiği söylenince ittifâkı tabiî bulmuştur: «İttihat ve Terakki»nin tarihî bir hamâkat şâh-eseri olan bu Kiliseler meselesi için yukarda 1910=1328 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. Gene İbn-ül-Emin'in Dâmat-Şerîf Paşa'dan naklettiğine göre Sultan Hamid ilkönce Selânik'den ayrılmak istemenıis ve kendisine tehlikeden bahsediHnce:

— Ben de bir silâh alır, askerle beraber müdâfaada bulunurum; ölürsem şehîd olurum; ben zaten ölmüş bir adamım! demiş ve bir aralık da:

— Allâh bu hallere sebeb olanları Kahhâr ismiyle kahreylesin: Şimdi devlet ne hâle geldi!

diye otuz üç sene muhâfaza ve idâre ettiği imparatorluğun üç dört sene içinde uğradığı ve uğratıldığı fecî âkıbetten şikâyet etmiştir: O tarihten senelerce sonra Cumhuriyet devrini Ankara mahkemesinde İttihatçı döküntüleri muhâkeme edilirken Müddai-i-umumî Necib Ali iddiâ-nâmesini okuduğu gün Sultan Hamid'in selefinden tesellüm ettiği imparatorluğu İttihad-ve-Terakki'ye olduğu gibi teslim ettiği halde, onların bir kaç senede inkırâza uğrattıklarını söylemek suretiyle zavallı Sultan Hamid'in o şikâyetinde ne kadar haklı olduğunu resmen te'yid etmiştir. — Sultan Abdülhamid, dâmatlarının istirhamları üzerine nihayet Selânik'den Istanbul'a dönmiye muvâfakat etmiş, fakat hükûmetin istediği gibi gece değil, gündüz karaya çıkacağını söylemiştir: İbn-ül-Emin «Loreley»in Hicrî 22 Zülka'de 1330=Rumi 20 Teşrinievvel 1328 günü sabahlayın Istanbul'a geldiğinden bahsederse de, «Tanin»in yerine neşredilen «Renin» gazetesinin o tarihte çıkan nüshasında «Dün gece geç vakit gelip

Beylerbeyi sarayına çıkarıldığı hakkında bir fıkra vardır; işte o fıkraya nazaran bu sabah erkenden karaya çıkmış olması lâzımgelir. — Sultan Hamid ölünceye kadar· Beylerbeyi sarayında yaşamıştır: Aşağıda 1918=1336 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız. — Gidip gelme günleri de dâhil olmak üzere Sultan Abdülhamid'in Istanbul hâricinde geçirdiği müddet 3 sene, 6 ay, 3 gündür).

1913=1331

23 Kânunusâni=14 Safer, Perşenbe, Ezânî saat 10, 2=Zevâlî 3, 15: «Bâb-ı-Âlî baskını», İttihad-ve-Terakki komitesinin kanlı zorbalığı, Kâmil Paşa'nın cebren ıskaatı ve Mahmud Şevket Paşa'nın sadâreti.

(İkinci meşrutiyetin ilânında ve «31 Mart» vak'asında orduya istinâden iş başına gelip vaziyetini tahkim eden İttihad-ve-Terakki· komitesi asker ocağını siyasetle ifsâd etmesinin cezâsını çekerek nihayet «Halâskâr zâbitan grupu»nun tazyıkıyle yıkıldıktan sonra boş durmamış, tekrar orduyu elde ederek yeniden iş başına gelmek için hararetli ve gizli bir faaliyete girişmiştir. Komitenin bu faaliyetini kolaylaştıran başlıca âmil, kendi kuvvetinden ziyâde Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin za'fında gösterilebilir. Düşman ordularının Istanbul kapularına dayandığı sırada İttihatçılar türlü türlü dolaplar çevirmişlerdir:

1 — Asker içinde bozgunculuk yapmışlar, Anadolu efrâdına Rumeli'nin kendi vatanları olmadığından bahsederek hükûmetin kendilerini boş yere kırdırdığından bahsetmişlerdir: Bu mesele hakkında o zamanki Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'in hatırâtında bir hayli tafsilat vardır; hattâ bu yüzden bir çok İttihatçılar Dîvân-ı-harbe Yerilmiş, sonraları Dâhiliyye nezâretine kadar yükseltilen eski Jandarma zâbitlerinden İsmail Canbolat isminde bir komiteci kendisini Dîvân-ı-harbe dâvet için evine gelen bigünâh bir askerî inzibat me'murunu öldürüp yakalandıktan sonra hapishaneden kaçırılmış ve hükûmeti mağlûbiyyet yüzünden sukuta mahkûm etmek için yapılan bu düşmanca propagandayı meşru göstermek istiyen İttihat-ve-Terakki kodamanları harbin neticesi ne olursa olsun Düvel-i-muazzama «Statu quo»nun değiştirilmiyeceğini ilân etmiş olmak itibariyle ordunun mağlûb olmasından dolayı devlete hiç bir zarar gelmiyeceğinden dem vurmuşlardır! Bu mesele için yukarıki senenin «8 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

2 — İttihatçılar «Halâskâran» grupuna mensub olmıyan zâbitlerden bir çoklarını elde etmişler ve ordudaki eski mensuplarını da siyasî faaliyete sevketmişlerdir: Meselâ Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtırâtına göre Çatalca'da Istanbul müdâfaasiyle meşgul askerin binbaşılarından biri şehzâde Abdülmecid Efendi'ye bir telgraf çelcerek ordunun galeyân hâlinde bulunduğunu bildirmiş ve Mecid Efendi de bu telgrafı pâdişaha takdim etmiştir! Öyle bir zamanda vatanın varlığıyla oynamaktan çekinmiyen İttihad-ve-Terakki komitesinin bu menfi ve mühlik faaliyeti esnâsında elde ettiği en mühim askerî şahsiyyet, «Halâskâran» grupunun reisi vaziyetinde bulunan Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Nâzım Paşa'dır: Tal'at, Enver, Cemal vesairenin bu gaafil Baş-kumandanla temâsını sonradan Sadr-ı-a'zam olan Mısırlı Said Halim Paşa te'min etmiş, Nâzım Paşa'nın eski dostu olan Said Halim Paşa'nın yalısında bir takım toplantılar olmuş, İttihad-ve-Terakki erkânı Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa'nın harpten sonra kendisini Dîvân-ı-harbe verip ordunun mağlûbiyyetinden dolayı mahkûm edileceğinden bahsederek çok saf bir adam olan Nâzım Paşa'yı ır .ensub olduğu hükûmet aleyhine çevirmiş ve hattâ zavallı adamcağız İttihatçılar iş başına geldikleri takdirde kendisinin Sadr-ı-a'zam olacağına bile inandırılmıştır! O sırada İttihad-ve-Terakki'nin ordu içindeki bozgunculuğu ve bütün memleketteki ihtilâl tertibatı hakkında Polis raporları alan Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey harb vaziyetinden dolayı bunlara karşı fevkalâde tedbirler ittihâzı

için Meclis-i-Vükelâda pek çok uğraşmış ve hattâ Trabzon'da elde edilen bir ihtilâl vesikasını da delil olarak ibrâz etmişse de, tabiî zamanların kanun zihniyyetine saplanan ve harb hâlinin fevkalâde icâbâtını takdir edemiyen diğer vükelânın gevşekliği hükûmetin hiç bir tedbir ittihâzına imkân bırakmamıştır! Bilhassa Nâzım Paşa artık İttihad-ve-Terakki'nin müdâfii vaziyetindedir: Hatta bir gün Meclis-i-Vükelâ'da yerinden fırlıyarak Reşid Bey'e Enver'le arkadaşlarının siyasetle uğraşmıyacakları hakkında kendisine «Şahsî ve askerî nâmusları üzerine» yemin ettiklerinden bile bahsetmiştir!

3 — Istanbul polis kadrosunun mühim bir kısmı komitenin adamlarından mürekkeptir, Bunların birdenbire değiştirilmesi kaabil olamadığı için İttihatçılar hükûmetin bütün tedbirlerinden haberdardır; fazla olarak Nâzım Paşa'nın cemiyet tarafından Bingazi'den Istanbul'a dâvet edilmiş olan Enver'i kolordu erkân-ı-harp reisliğine ve Cemal'i de Menzil müfettiş-i-umumîliğine tâyin etmesi Istanbul'daki askerin mühim bir kısmını İttihad-ve-Terakki'nin eline geçirmekle neticelenmiştir.

4 — Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa da Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey gibi şiddetli tedbirler ittihâzına tarafdar olduğu halde, ordunun başında âdetâ diktatör kesilmiş olan Nâzım Paşa'dan çekindiği için bir şey yapamamıştır: Hatta isti'fit edip yeni kabineyi tekrar kendisi teşkil etmek suretiyle Nâzım Paşa'yı açıkta bırakmayı bile düşünmüşse de, o şekli de tehlikeli bulmuştur.

5 — Safderunlukta hamâkat derecesini bulan Nâzım Paşa'nın akla sığmıyacak icrâatından biri de bozgunculuklarından dolayı tevkif edilip Dîvân-ı-harbe verilmiş olan İttihad-ve-Terakki komitecilerinin hepsini birden tahliye edivermiş olmasıdır.

Komitecilikle eşkıyalığı Makedonya bulgarlarından öğrenmiş olan İttihad-ve-Terakki çetecilerinin tasarladıkları kanlı baskın için her halde bundan müsâit bir vaziyet tasavvuru kaabil değildir; akıllarınca parlak bir vesile de bulmuşlardır: Balkan devletleriyle yapılan Londra sulh müzâkerelerinin neticelenmesine mâni olan Edirne ve Adalar meselesinden dolayı «Düvel-i-sitte/Düvel-i-muazzama» denilen altı büyük devletin Istanbul elçileri 17 Kânunusâni=8 Safer Cuma günü Bâb-ı-Âlî'ye müşterek bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a terkiyle Midye-Enez hattının hudud olarak kabulünü ve Adalar mukadderâtının da Anadolu emniyeti nazar-ı-i'tibâra alınmak şartiyle kendilerine bırakılmasını istemişlerdir. Bu iki şart kabul edilmediği takdirde tabiî harbe devam edilecektir; fakat ordu mağlûb olmuş, bütün Rumeli elden çıkmış ve Bulgar ordusu Çatalca'ya dayanıp Istanbul'u tehdide kalkışmış olduğu için devletin artık harp kaabiliyyeti kalmamıştır: Netice olarak ne Edirne verilebilir, ne harbedilebilir! İşte bu fâsid daire karşısında hükûmet Bâb-ı-Âlî baskınından bir gün evvel 22 Kânunusâni=13 Safer Çarşanba günü Dolmabahçe sarayının üst katındaki büyük salonda vükelâ ve âyân a'zâsiyle askerî ve mülkî devlet-adamlarından mürekkep fevkalâde bir «Şûray-ı-Umumî» toplamış, mesele uzun-uzadıya müzâkere edilmiş, devletin artık harbe devam edemiyeceği tesbit edildikten sonra Edirne meselesi millî haysiyeti kurtaracak bir tesviye şekline bağlanmış ve işe bu esaslar dahilinde devletlere verilecek cevâbın hazırlanması Hâriciyye nezâretine havâle edilmiştir. Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtırâtında Sadr·ı- a'zam Kâmil Paşa'nın kaleme aldığı cevâbî notanın sureti vardır: Bu vesikaya göre Edirne'nin Bulgaristan'a terkini kabul etmiyen hükûmet şehrin bîtaraf ve serbest olmasını, devletlerin tasdikıyle Bâb-ı-Âlî tarafından bir mutasarrıf ve Meşîhat tarafından bir kadı tâyinini, Meclis-i-idâre a'zâsının ahâli tarafından intihabını, mahallî jandarma ve polis kuvvetleri teşkilini, maaşların mahallî büdçeden tesviyesini, bütçe açıklarının Türk hazinesince kapatılmasını ve dini ve millî günlerin eskiden oldugu gibi tes'idini teklif etmiştir. Cevabî notanın bu esaslarını İttihatçıların bilmemesi kaabil değildir: Çünkü bunları tesbit eden «Şûrây-ı-Umumî a'zâsı içinde kendi taraftarları da vardır.

Hazırlanacak nota metnini tedkik için Meclis-i-vükelânın bu 23 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe günü öğleden evvel ictimâ etmiş olmasına aldanarak cevâbî notanın Düvel-i-muazzama elçiliklerine gönderilmiş olduğuna hükmeden İttihad-ve-Terakki komitesi efkâr-ı-umumiyyeye karşı Kâmil Paşa kabinesini Edirne'yi Bulgaristan'a terketmiş gibi göstermek ve işte buna istinâden Bâb-ı-Âlî baskınına millî bir galeyân şekli vermek istemiştir! Halbuki hükûmet Edirne'nin Bulgaristan'a terkini kabul etmediği gibi, notayı da henüz göndermemiştir. Baskın hareketinin başında, 1908=1326 daki meşrutiyet hareketinde dağa çıkanlardan «Kahraman-ı hürriyet» Enver Bey vardır: Muhtelif yerli ve ecnebi menbâlarında Enver'in yanındaki baskıncıların mıkdarı 17, 20-30, 30-40 ve hattâ 200 kadar gösterilirse de bunların hiç biri doğru değildir. O gün tesadüfen Bab-ı- Ali'nin önünden geçerken gördüğüm manzaraya göre Enver'in etrafındakiler 8-10 kişiden fazla değildi: Enver Bey kır bir ata binmişti, diğerleri kâmilen yayandı; ellerinde birer küçük bayrak vardı; ben Bâb-ı-Âlî'nin dış kapısına yaklaşırken onlar da Cağaloğlu tarafından sür'atle geliyorlardı; Reşid Bey'in hâtırâtında söylediği gibi bunlar hakikaten «Cem'iyyet-i beşeriyyenin en müstekreh tortularındandı»; Enver'in bindiği kötü beygirin dizginlerini iki tarafından iki çeteci tutuyor, hepsi birden ve hiç durmadan tuhaf bir külhanbeyi telâffuziyle:

— Yaşşassin Enver Bey, Yaşşassin millet!

diye bağırıyorlardı. Bunların içinde Tal'at Bey yoktu; miralay Lamouche'un ifâdesinden anlaşıldığına göre o meşhur komitacı bir kaç zabit ve softayla beraber daha evvel gelip içeri girmişti. Bâb-ı-Âlî'nin alt katında her ihtimâle karşı Dahiliyye nâzırı Reşid Bey'in koydurduğu bir muhâfız bölüğü vardı: İttihadçılar bir gün evvel o muntazam bölüğü ustalıkla değiştirip yerine acemi efrattan mürekkep derme-çatma bir müfreze koydurmuşlar ve başına da bir İttihadçı zâbit koymuşlardı: Enver'le etrafındaki yaygaracı çeteciler gürûhu binek taşına geldiği zaman işte bu zâbitle bir mıkdar asker ortaya çıkdıysa da, atından inip merdivenden çıkmıya başlıyan Enver Bey zâbiti yanına çağırıp kısa bir emir verdi; zabit askerlerini alıp Bâb-ı-Âlî'nin arka tarafındaki Nallı-mescid önünde silâh çattırdı ve hiç bir şeye karışmadı! Eğer o anda o mechul zabit isteseydi, baskıncılarla elebaşılarının hepsini yakalar ve Türkiye'yi birinci cihan harbine sürükliyecek bir Balkan komitesinin yeniden iş başına gelmesine mâni olarak memleketin mukadderâtını değiştirebilirdi! Fakat öyle olmadı: Enver'le adamları derhâl içeri daldı; içerden bir kaç silâh sesi aksetti.

O sırada pâdişahın bâzı iradelerini tebliğ için saraydan gelen Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'le görüşmek üzere Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa Meclis-i-vükelâ'dan kalkıp Sadâret odasına geçmişti: Gerek Ali Fuad Bey'in, gerek Meclis-i-Vükelâ'da bulunan Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendile Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'in hâtırâtlarında ve Kâmil Paşa'nın torunu olan Hikmet Bayur'un «Türk inkılâp tarihi»nde izah edildiğine göre dışardan akseden gürültü üzerine gaafil ve mağrur Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Nâzım Paşa yerinden fırlayıp ne olduğunu anlamak için sofaya çıkmıştır: Silah seslerinden ürken zavallı Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi odunluğa saklanmış, vükelânın çoğu Anadolu ve Bağdad demir-yolları Müdir-i-umumîsi Huguenin'le diğer bir iki ecnebinin bulunduğu odaya ilticâ etmiş ve yalnız Reşid Bey'le Evkaf nâzırı Zıyâ ve Bahriye nâzır vekili ferik Rüstem Paşalar Meclis-i-Vükelâ salonunda kalmıştır.

Vak'anın kanlı safhaları Dış/Büyük sofa ile İç/Küçük sofada cereyân etmiştir: Kâmilen müsellâh olan baskıncılar dış-sofada kendilerine silâh çeken Sadâret yâveri Nâfiz Bey'le Harbiye nezâreti yâverlerinden Kıbrıslı-Tevfik Bey'i, Sadâret dâiresi kapısında duran iki nöbetçi neferini ve isimleri mâlûm olmıyan diğer altı kişiyi derhâl vurup öldürmüşlerdir.

Kendilerinden de Cem'iyyet murahhaslarından ve eski mülâzımlardan Mustafa Necib Bey isminde biri öldürülmüştür; dış-sofa mücâdelesinde netice olarak on bir kişi telef olduktan sonra başlarında Tal'at'la Enver bulunan çeteciler iç-sofaya dalarken kapıdaki sivil polis komiseri Celâl Efendi'yi öldürdükleri sırada Harbiye nâzırı Nâzım Paşa ile karşılaşmışlardır. Kendisini Sadâret va'dile aldatan komitecileri ellerinde tabancalarla gören safderun Harbiye nazırının bilhassa siyasetle uğraşmıyacağı hakkında kendisine «Şahsî ve askerî namusu üzerine» söz vermiş olan Enver'le münâkaşaya tutuştuğundan bahsedilir. Ali Fuad Bey'in hâtırâtına göre hepsine birden çıkışmıya kalkışan Nâzım Paşa:

— Pezevenkler, siz beni aldattınız! Bana verdiğiniz söz böyle miydi?

demiş ve tam işte o sırada bir kurşunla yere devrilip biraz sonra can vermiştir. Nâzım Paşa'nın kaatilinde ihtilâf vardır: Bir rivâyete göre Enver ve diğer bir rivâyete göre de komiteci zâbitlerden Yakup Cemil vurmuştur. Bu siyasî şakaavet hadisesi netice itibariyle on üç kişinin hayatına mal olmuş demektir. O sırada 83-84 yaşlarında bulunan ihtiyar Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa büyük bir metânet göstermiş ve Enver'le Tal'at Sadâret odasına dalıp isti'fâ teklif ettikleri zaman, harp vaziyetinin vahâmetinden ve devletin maruz olduğu tehlikelerden bahsederek nasihat etmek istemişse de mütemâdiyen sözünü kesen Talat'ın sert bir sesle:

— isti'fâ, isti'fâ!

diye bağırıp çağırması üzerine kalemi eline almış, «Cihet-i askeriyyeden vuku' bulan teklif üzerine» kaydiyle başlıyan bir isti'fânâme yazmış ve zorbaların ısrariyle nihayet bu ibârenin başına «Ahâli ve» kelimelerini ilaveye mecbur olmuştur.

O sırada dışarı çıkan bir kaç tabancalı çeteci Bâb-ı-Âlî'nin önüne biriken 40-50 kişilik meraklılar kütlesinin arasından geçip karşıki köşede bulunan eski «Ma'zûlin kıraathanesi»ne girerek ve içerdekileri silâhla tehdid ederek:

— Ulan tu! Ne duruyorsunuz? Vatan gidiyor, din gidiyor, alçaklar!

diye zorla dışarı çıkardıktan sonra Tekbir getirmiye başlamışlardır! Tam işte o sırada Enver Bey isti'fâ kağıdı elinde olduğu halde binek taşında görünmüş ve kaşlarını çatıp parmağını ağzına götürerek halka sükût işareti verdikten sonra kabinenin isti'fâ ettiğini, kendisinin de şimdi saraya gidip Zât-i-Şâhâneye arzedeceğini ve yeni kabinenin Mahmud Şevket Paşa veyahut İzzet Paşalardan biri tarafından teşkili muhtemel bulunduğunu söylemiş ve derhâl Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi'nin otomobiline sellemehü-s-selâm atlıyarak Dolmabahçe'ye hareket etmiştir. Komitenin meşhur «Hatîb-i şehrî»i Ömer Nâci'nin sahneye çıkması işte o sıradadır: Sağ elindeki kocaman tabancayı mütemâdiyen sallıyarak sol eliyle dizini yumruklayan bu müteheyyiç, coşkun ve taşkın « Hatîb-i şehîr» binek taşının üstünde kendinden geçmiş gibi görünerek hiç durmadan:

— Edirne gidiyor, din gidiyor, vatan gidiyor!

diye ateş püskürüyor ve başka bir şey söylemeyip hep bu kelimeleri tekerliyordu. Bir aralık Kâmil Paşa'ya müdhiş bir külhanbeyi küfrü savurarak tabancasını sağ tarafındaki pencereye doğru uzattı ve sanki Paşa oradaymış gibi tetiği çekmek istedi; fakat etrafındaki çeteciler:

— Yapma Naci Bey, bize bağışla, elini kirletme!

diye mâni olur gibi davrandılar. O sırada binek taşının üstündeki cümle kapısının sağ tarafında gördüğüm Zıyâ Gökalp'a yaklaşdım; daha evvelden tanımış olduğum Tal'at Bey de bir aralık yanımıza geldi; vak'anın neden çıktığını sordum; Zıyâ Bey:

— Edirne'yi düşmana veren kabineyi millet devirdi!

dedi ve kendilerinin de inanmadığı bu söze ikisi de güldü. — Tal'at Bey o sırada birdenbire kayboldu ve bir müddet sonra gelip bütün vilâyetlere «Dâhiliyye nâzır vekili, imzasiyle bir telgraf çektiğini Zıyâ Gökalp'a haber verdi: Sahte nâzır vekili bu tâmiminde Kâmil Paşa kabinesinin Edirne ile adaları düşmana verdiği için millet tarafından ıskaat edilmiş olduğundan bahsetmişti! Tabiî bunların hepsi yalandı: Kendisi Dâhiliyye nâzır vekili değildi ve Kâmil Paşa da Edirne'yi düşmana vermemiş ve hattâ cevâbî notasını bile henüz sefâretlere göndermemişti! Biraz sonra Enver Bey, Baş-Mâbeynci Halid Hurşid Beyle beraber saraydan avdet etti ve Mahmud Şevket Paşa'nın sadârete, Erkân-ı-Harbiyye-i-Umumîyye Reisi İzzet Paşa'nın da Baş-kumandan vekilliğine tâyin edildiğini binek taşından halka tebliğ ettikten sonra:

— Pâdişahım çok yaşa!

dedi ve artık mahşerleşen kalabalık da tekrar etti. — Eski vükelânın çoğu biraz sonra serbest bırakılmş, yalnız Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi o gece orada alıkonarak sabaha karşı birer zâbitle evlerine gönderilmiş ve Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'le Maliye nâzırı Abdürrahman Efendi baskın esnâsında Cemal Bey/Paşa'nın der'uhde ettiği Istanbul muhâfızlığı dâiresine gönderilip bir odaya kapatılmışlardır!-işte bu misli görülmemiş kanlı baskın üzerine tabiî artık devletin mukadderâtına «İttihad ve Terakki» denilen Balkan çetesi kat'î surette hâkim olmuş demektir: İdâre-i-örfiyyesiyle, «Bekir-Ağa bölüğü» denilen askerî tevkifhânesiyle, dar-ağaçlarıyla, sansürüyle, muazzam bir hafiyye şebekesiyle ve Istanbul-Muhafızlığı denilen askerî ve siyasî emniyet teşkilâtiyle kaahir bir tedhiş idâresi ve müdhiş bir komite hâkimiyyeti kurulmuş, bu kanlı oligarşiye «Meşrutiyyet» denilmekte devam .edilmiş, fakat örfî ve keyfî zulümlere daha o akşamdan başlanarak başta Ali Kemâl, Rızâ Nur, Gümülcüneli-İsmail vesaire olmak üzere birçok muhâlifler bilâ-sebeb tevkif edilip Bekir-Ağa bölüğüne tıkılmış ve birkaç gün sonra da Kâmil Paşa ile Şeyh-ül- İslâm Cemâlüddin Efendi, Dâhiliyye nâzırı Reşid, Maliye nâzırı Abdurrahman, muharrir Ali Kemâl ve doktor Rızâ Nur Beyler hudut hâricine atılmıştır! Sultan Hamid'e «Zâlim» diyenler işte böyle «mazlûm»lardır.

Kâmil Paşa'nın bu dördüncü ve sonuncu sadâreti yukarıki senenin 29 Teşrinievvel=18 Zülka'de Salı gününden itibaren 2 ay, 25 gün sürmüş, sukutundan sonra memleketi olan Kıbrıs'a gidip Bâb-ı-Âlî vak'asından 9 ay, 22 gün sonra bu senenin 14 Teşrinisâni=14 Zülhicce Cuma günü Lefkoşa'daki evinde kalb sektesinden ölmüştür.

Yeni Sadr-ı-a'zam Mahmud Şevket Paşa her şey olup bittikten sonra zevâlî saat 8,30=20,30 da Bâb-ı-Âlî'ye gelmiş ve halka bir kaç söz söyledikten sonra dağılmalarını emretmiştir. — Edirne'yi gûya kurtarmak iddiâsiyle Bâb-ı-Âlî'yi basıp hükûmeti zabtetmiş olan İttihad-ve-Terakki komitesi Kâmil Paşa'nın kabul etmediği şartı biraz sonra hiç sıkılmadan kabul ederek bütün Rumeli kıt'asıyla beraber Edirne'yi düşmana terketmiş ve adaların mukadderâtını da devletlere bırakmıştır: Aşağıki fıkraya bakınız).

30 Mayıs=23 Cumada-l-âhire, Cuma: Balkan harbine nihayet veren Londra sulhünün imzâsı ve Edirne demagojisinin iflâsı.

(Yukarıki senenin «8 Teşrinievvel fıkrasında Balkan Harbinden bahsederken· gördüğümüz gibi Bulgarlarla akdedilen mütâreke esnasındaki müzâkereler neticesiz kalmış ve bilhassa İttihad-ve-Terakki harp palavralarıyla iş başına gelmiş olduğu için Bulgar Baş-kumandanı general Savof 29 Kânunusâni=20 Safer Çarşanba günü harbin devam edeceğini Osmanlı karargâhına bildirmiş, dört gün sonra Çatalca ile Edirne'de ateş açılmış, fakat Mahmud Şevket Paşa Kâmil Paşa'dan ve İzzet Paşa da Nâzım Paşa'dan fazla bir şey yapamamıştır: Yegâne ciddi teşebbüs olarak Çatalca'daki Bulgar ordusunu arkadan çevirmek için 8 Şubat=1 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Bolayır üzerinden yapılan bir taarruzla Marmara sâhilindeki Şarköy'e yapılan ihraç hareketi muvaffakıyyetsizlikle neticelenmiş, ondan sonra Yanya, Edirne ve İşkodra kaleleri üstüste sükût etmiş ve Arnavutluk'daki son Osmanlı kuvvetleri de Sırplara teslim olduğu için İttihad-ve-Terakki hükûmetinde artık hiç bir ümit kalmamıştır. İşte bunun üzerine Londra sefiri Tevfik Paşa hükûmetten aldığı emir mucibince devletlerin tavassutu kabul edileceğini İngiltere Hâriciyye nezâretine bildirmiş, bir ay sonra 31Mart=22 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü Istanbul'daki büyük-elçiler Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa'ya dört maddelik bir müşterek nota ile sulh esaslarını tebliğ etmiş, Çatalca cephesinden çok korkan hükûmet hemen ertesi gün kabul cevâbı vermiş ve on beş gün sonra da Bulgarlarla yeni bir mütâreke akdedilmiştir. İşte bunun üzerine tekrar başlıyan Londra müzâkereleri Balkan devletleri arasındaki ihtilâflardan dolayı iki ay sürüncemede kaldıktan sonra nihayet bu 30 Mayıs Cuma günü Türkiye ile Balkan müttefikleri arasında yedi maddelik bir sulh muâhedesi imzâ edilmiştir. Kâmil Paşa'yı ihânetle ithâm edip millete karşı Edirne'yi kurtarma taahhüdüne girmiş olan İttihad-ve-Terakki komitesi işte bu muâhedeyle bütün Rumeli'yi Balkan devletlerine terkedip Midye Enez hattını hudud olarak kabul etmiş ve bu suretle Edirne hudut hâricinde kalmış, yanı Bulgaristan'a bırakılmıştır! Arnavutlukla adaların mukadderâtı da büyük devletlere terkedilmiş olduğu için, netice itibariyle onlar da tamamiyle elden çıkmıştır. — Balkan müttefikleri arasında biraz sonra çıkan harpten dolayı Bulgarların kendiliklerinden tahliyeye mecbur oldukları Edirne'nin Türk ordusu tarafından tekrar işgâl edilmiş olması tabiî İttihad-ve-Terakki komitesini tebriye edebilecek bir vaziyet değildir: Aşağıda bu senenin «21 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Haziran=6 Receb, Çarşanba, Ezânî saat 3,30=Zevâlî 11,10: Sadr-ı-a'zam Mahmud Şevket Paşa'nın katli, o gün Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilen Hâriciyye nâzırı Mısırlı Said Halim Paşa'ya ertesi gün Sadâret tevcihi ve İttihad-ve-Terakki komitesinin en şiddetli tedhiş devrinin başlaması.

(Şiddet şiddetle ve kan da kanla karşılanır: Tabîatin de, tarihin de kanunu böyledir. «Su testisi su yolunda kırılır» darbımeseli bu ezeli ve ebedi hakikatın âmiyâne bir ifâdesinden başka bir şey değildir. Kanla, baskınla, çetecilikle ve zorbalıkla kabine devirmek usulünü İttihadçılar icâd etmiş oldukları için, muhâliflerin de kendilerine aynı silâhla mukabele etmeleri pek tabiîdir. Bu meşhur sûikasdın bir çok noktaları henüz karanlıktır: Bilhassa hakiki mürettipleri kimlerdir? Muvaffak oldukları takdirde ne yapmak istemişlerdir? Vak'adan sonra niçin derhâl harekete geçmeyip ve hiç bir şey yapmayıp seyirci kalmışlardır? Bu hususlarda kat'î bir şey söylemek kaabil değildir: O zaman gazetelerle neşredilmiş olan Dîvân-ı-harp mazbatalarıyla Istanbul-Muhafızlığında bulunduğu için işin iç-yüzünü herkesten iyi bilmesi lâzımgelen Cemal Paşa'nın hâtırâtı bîtaraf değildir. Bâzı ecnebi menbâlarındaki izâhâtın da ne dereceye kadar doğru olabileceğine nasıl hükmedilebilir? İşte bundan dolayı mevcut menbâların mukayesesiyle meselenin mümkün olduğu kadar tenvirine çalışmaktan başka bir şey yapmak kaabil değildir.

Sûikasdın sebebleri: Bâb-ı-Âlî baskınında öldürülen Harbiye nâzırı Nâzım Paşa'ya tarafdar olan «Halâskâr» zâbitlerle kumandanların intikam fikriyle galeyânı, Edirne'yi kurtarmak iddiâsiyle hükûmeti zabteden İttihad-ve-Terakki komitesinin baskın tarihinden yukarıki fıkrada gördüğümüz Londra sulhüne kadar tam 4 ay, 8 gün harbi temdid ederek boş yere bir çok kan döktüğü halde hiç bir muvaffakıyyet kazanamaması ve o müddet zarfında Edirne, Yanya ve İşkodra'nın da yardımsızlık yüzünden sukûtuna sebeb olduktan sonra Edirne'yi düşmana terketmesi, Bâb-ı-Âlî baskını üzerine muhâliflere karşı tazyıkın şiddetlenmesi ve nihayet muhâlefet için bütün kanunî yolların kapanmış olmasıdır. Dîvân-ı-Harb'in hüküm mazbatasına nazaran sûikasdın asıl mürettipleri prens olmadığı halde prens denilen Sabahüddin ve eski Dâhiliyye nâzırı Reşid Beylerle sâbık sefirlerden kürt Şerîf Paşa, eski meb'uslardan Gümülcüneli-İsmail, sâbık Kısm-ı-siyasî müdiri Muhib, miralay Fuad, yüzbaşı Çerkes-Kâzım, Pertev Tevfik ve Kemâl Midhat Beylerdir; Dâmad-Sâlih Paşa sonradan iltihak etmiş gösterilmektedir: Halbuki O zaman Istanbul muhâfızlığında bulunan Cemal Paşa'nın hâtırâtında Dâmad-Sâlih Paşa «işin başında» gösterilir! Gene Cemal Paşa'nın ifâdesine nazaran o sırada Çatalca ordusu kumandanlığında bulunan Ahmed Abuk Paşa'nın da bu işle alâkadar olduğu hakkında raporlar almışsa da inanmamıştır: Halbuki hüküm mazbatasında Gümülcüneli-İsmail Bey'in «Ordu ile temâs ve münâsebette» bulunduğundan bahsedilmektedir. Hikmet Bayur'un «Türk inkılâp tarihi»ne geçirdiği mühim bir rivâyete göre de Sabahüddin Bey ve Sâlih Paşa ile anlaşan Ahmed Abuk Paşa sûikasdın icrasından sonra Istanbul'a yürüyüp hükûmeti devirme taahhüdünde bulunmuşsa da yapamadığı için teşebbüs neticesiz kalmıştır.

Çok mühim bir rivâyet daha vardır: Istanbul-Muhafızlığı ile Polis Müdiriyyet-i Umumîyyesi böyle bir sûikasd hazırlandığından haberdâr olduğu ve hattâ kimlerin hazırladığını da bildiği halde, İttihad-ve-Terakki komitesi fırsattan istifâde edip muhâlifleri tamamiyle ezmek ve Mahmud Şevket Paşa'nın da komiteye karşı üstünlüğünden kurtulmak için hiç bir tedbir ittihâz etmemiş, işi oluruna bırakmıştır! Cemal Paşa'nın hâtırâtında bunu te'yid eden bâzı deliller de vardır: Kendisi bütün bu tertibattan haberdâr bulunduğunu ve hattâ mürettipler arasına kendi hafiyyelerini bile sokmaya muvaffak olduğunu uzun-uzadıya anlatmaktadır! Dâmad-Sâlih Paşa ile görüşüp:

«Bu eşhâsın pek karîb bir âtide yapacakları câniyâne bir hareket»

esnâsında Istanbul'da bulunmaması için Avrupa'ya gitmesini bile tavsiye etmişse de kabul ettirememiştir! Cemal Paşa'ya göre Sabahüddin Bey'i Avrupa'ya kaçıran da Tal'at Bey'dir! Her halde memleketi bir çiftlik ve insanları bir sürü gibi idâre eden tcdhişçi bir Balkan komitesinn aylardanberi «Bir çok delâil ve emârât ile» haberdâr olduğu bir sûikasdın mürettiplerini tevkif edip cinâyete mâni' olmaması pek mânîdardır: Komitecilikte bu gibi karanlık işler olağan şeylerdendir. Gene Cemal Paşa'nın hâtırâtiyle Dîvân-ı-harp mazbatasına nazaran sûikasdçıların maksadı Mahmud Şevket Paşa'yı, Tal'at Bey'i, yahudi Karasu ve Nisim Ruso Efendileri ve nihayet kendisi de dâhil olduğu halde İttihad-ve-Terakki'nin kodamanlarını «Münferid ve umumî komplolarla» ifnâ ettikten sonra «Taklîb-i hükûmet» yaparak müşir Şâkir Paşa'yı Sadâret-Kaymakamlığına getirip bütün İttihadçıları temizlemek ve ondan sonra da Kâmil Paşa'yı veyahut Sabahüddin Bey'i Sadârete tâyin ettirmektir: Hatta sûikasddan biraz evvel Kâmil Paşa'nın Istanbul'a gelmesi işte bu maksatla tefsir edilerek tekrar hudut hâricine çıkarılmıştır. Cemal Paşa bütün bu tertibatı İngiltere sefâreti Baş-tercümanı Fitzmaurice'in eseri gibi gösterir.

Vak'a günü Sadr-ı-a'zam ve Harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa Bâb-ı-Âlî'ye gitmek üzere Harbiye nezâretinden otomobille hareket etmiş ve Bâyezid meydanının Divan-yolu'na çıkan

noktasında Saka çeşmesi civarına geldiği zaman kalabalık bir cenâze alayından dolayı otomobil durmuştur: Bu cenâze alayındaki tabutun boş olduğu hakkında bir ağız rivâyeti dolaşmışsa da, İbn-ül-Emin'e göre «Saraylı Hanım» denilen bir kadının cenâzesidir. O sırada Mahmud Şevket Paşa'nın otomobilinde kendisinden başka, ser-yâveri Eşref ve Bahriye mülâzım-ı-evveli yâver İbrahim Beylerle şoför İsmail Hakkı'nın yanında oturan uşağı Kâzım Ağa vardır. Biraz ötede bir kaç saattir tâmir bahânesiyle bekliyen bir otomobil de sûikasdçılara aittir: Dîvân-ı-harp mazbatasına nazaran kaatiller Topal-Tevfik, Zıyâ, Nazmi, Şevki, Mehmed Ali, Abdullah Safa ve Abdurrahman isimlerinde yedi kişidir ve şoförlerinin ismi de Cevad'dır; bunların bir kısmı arabanın içinde, bir kısmı da dışındadır. Sadr-ı-a'zamın otomobili durur durmaz bunlar derhâl ateşe başlamış, ilk kurşun Mahmud Şevket Paşa'nın sağ yanağına isâbet etmiş, ikinci ve üçüncü kurşunlar Mahmud Şevket Paşa'nın sağ yanağına isâbet etmiş, ikinci ve üçüncü kurşunlar yâver İbrahim Bey'i derhâl öldürmüş, ser-yâver Eşref Bey'le Kâzım Ağa dışarı fırlayıp mukabeleye başlamışlarsa da Kâzım Ağa yaralanıp devrilmiş ve yalnız Eşref Bey'le şoför İsmail Hakkı'ya bir şey olmamıştır. İşte o sırada Topal-Tevfik büyük bir cesâret gösterip otomobilin basamağına atlıyarak pencereden Mahmud Şevket Paşa'ya dört kurşun sıkıp beynini parçaladıktan sonra yayan kaçmış ve arkadaşları da otomobille sûr hâricine doğru yol almıştır. 20-30 u bulan silâh sesleri üzerine birdenbire panik olduğu için, o civardaki dükkanların derhâl kapandığı rivâyet edilir. Sûikasd olacağını bildiği için kulaklarının «Her an bir vak'aya müterakkıb» olduğundan bahseden Cemal Paşa o sırada Harbiye nezâretinde bulunduğu için, silâh seslerini duyar duymaz vak'a mahalline bir inzibat zabitini koşturmuş ve beş dakika sonra Topal-Tevfik ele geçmiştir.

Mahmud Şevket Paşa derhâl Harbiye nezâretine nakledilmişse de bir saat kadar bîhuş yaşadıktan sonra ölmüştür: Cenâze merâsimi ertesi Perşenbe günü yapılmış ve zavallı yâveri İbrahim Bey'le beraber «Hürriyet-i-Ebediyye» tepesine defnedilmiştir. Sadâret müddeti bu senenin 23 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe gününden itibaren 4 ay, 19 gündür. Her halde böyle bir sûikasda kurban gitmiş olması, Mahmud Şevket Paşa'yı tarihi mes'ûliyyetlerinden tebriye edecek bir vaziyet değildir: Meclis-i-Meb'ûsânda Trablusugarp meselesinden dolayı Dîvân-ı-Âlî'ye verilmesi istenildiği halde İttihad-ve-Terakki komitesi tarafından Meclis feshettirilerek cezâdan kurtarılmış olan Hakkı Paşa kabinesinin Harbiye nâzırı sıfatiyle en büyük mes'ûlü işte bu adamdır; çünkü bir çok ihtarlara rağmen Trablus'daki askerî Yemen'e göndermiş, mühimmâtı Istanbul'a getirtmiş, kumandanı kaldırmış ve işte bu suretle o zavallı vilâyetimizi kuvvetsiz bırakarak İtalya'nın fırsattan istifâde etmesine sebeb olmuştur! Balkan harbinde de Ahmed Muhtar Paşa kabinesi tarafından Yunanlılara karşı Alasonya cephesi kumandanlığına tâyin edilmişse de menfi vaziyet alarak kabul etmemiş, bu suretle o cephenin Jandarmadan yetişme ferik Hasan Tahsin Paşa gibi ehliyetsiz bir adamın eline verilmesine ve netice itibariyle de İttihadçılar arasında «Kabe-i hürriyet» denilen Selanik'in mudâfaasız teslimine yol açmıştır; Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey hâtırâtında bu menfi hareketinden dolayı kendisini tenkid edince Mahmud Şevket'in:

— Canım efendim, ne yapayım? Bu benim şöhretimi ve şeref-i askerîmi ihlâl için yapılmıştır; şöhretimi nasıl fedâ ederim?

dediğinden bahsetmektedir: İbn-ül-Emin'in Dâmad-Şerîf Paşa'dan naklettiğine göre Sultan Hamid'e hafiyyelik bile etmiş olan bu Bağdadlı gürcü yahut çeçenin nazarında «şöhret» askerî vazifeden ve hattâ Türk vatanından daha üstündür. İttihad-ve-Terakki komitesinin en şiddetli tedhiş devri işte bu vak'a ile başlamıştır: Cemal Paşa'nın hâtırâtında i'tirâf ettiği gibi Polis Müdiriyyet-i-Umumîyyesinde «Havâsdan ve avâmdan» bütün muhâliflerin isimlerini muhtevi olarak «daha evvelce bir defter tanzim» edilmiş olduğu için, sûikasdla hiç bir alâkası olmıyan üç yüz elli muhâlif o gün derhâl tevkif edilip bir «Seyr-i-Sefain» yapuruna

doldurularak ertesi akşam Sinob'a nefyedilmiştir! Dâmad-Sâlih Paşa vesaire gibi sûikasdla uzaktan, yakından alâkadar görülenlerle görülmek istenilenler de hemen yakalanıp Polis Müdiriyyetine. getirilerek derhâl isticvaplarına başlanmıştır.

Yalnız kaatillerden Şevki ve Mehmed Ali ile mürettiplerden Çerkes-Kâzım'ın Ağa-camiindeki Pire-Mehmet sokağında ihtilâl teşkilâtının merkezi olan 1 numaralı eve saklanmış oldukları haber alındığı için, 13 Haziran=8 Receb Cuma günü ev basılmış, maznunlar silâhla mukabele etmiş, bu şiddetli müsâdemede Cemal Paşa'nın yâveri yüzbaşı Hilmi Efendi vurulup öldüğü gibi Polis Müdiriyyeti Kısm-ı-Adlî müdiri Samoel Efendi de bacağından yaralanıp topal kalmış ve nihayet içerdekilerin üçü de yakalanmıştır.

Vak'a ile alâkalı görülüp Dîvân-ı-harb-i-örfi'de gıyâben ve vicâhen muhâkeme edilenler 37 kişidir: Sekizi berâet etmiş ve mütebâkî yirmi dokuzundan on dördü gıyâben ve on beşi vicâhen mahkûm olmuştur. Bunlardan vicâhen idâma mahkûm olup Bâyezid meydanında sıralanan dar-ağaçlarına asılanlar şu on iki kişidir: Dâmad-Sâlih Paşa, Miralay Fuad Bey, Yüzbaşı Çerkez-Kâzım Bey, Polis Müdiriyyeti sâbık Kısm-ı-Siyâsî müdiri Muhib Bey, Bahriye yüzbaşılığından müsta'fi Şevki Bey ve Topal-Tevfik, Çerkez-Zıyâ ve kardeşi Hakkı, mülâzım Mehmed Ali, Gelenbevi idâdîsi ser-mubassırı Abdullah Safa Efendilerle şoför Cevad ve jandarma Kemâl.

Avrupa'da bulundukları veyahut kaçmış oldukları için gıyâben idâma mahküm edilip «Emvâl ve emlâklerinin haczine» karar verilenler de şu on iki kişidir: «Prens» denilen Sabahüddin Bey, sâbık Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey, eski sefirlerden Kürt-Şerîf Paşa, eski meb'uslardan Gümülcüneli-İsmail Bey, Kaymakam Zeki Bey, mütekaaid jandarma yüzbaşısı Mehmed Efendi ve Kemâl Midhat, Pertev Tevfik ve Çerkez-Nazmi Beylerle Abdurrahman, Kavaklı-Mustafa ve yüzbaşı Çerkez-Kâzım'ın kardeşi Hikmet Efendidir.

Vicahen kale-bend ve kürek cezâlarına çarpılan üç kişiden Gözlüklü-Emin Efendi müebbed kale-bend, Kara-Ahmed ve Ragıb Efendiler de on beşer sene kürek cezüsına mahkûm olmuşlardır. Ayni cezalara gıyâben mahkûm olan iki kişiden Süleyman-Paşa-zade Adil Bey'e müebbed kale-bend ve Raif Efendi'ye de on beş sene kürek cezası verilmiştir.

Her nasılsa berâet edebilen sekiz bahtiyar da Erkân-ı-harbiyye miralayı Kemâl ve yüzbaşı Adil Beylerle hukuk talebesinden İzzüddin, Şıhlılı-Mustafa, jandarma Sadık, şoför ismail, şoför Mehmet ve Kasabın-Fehmi Efendilerden ibârettir.

Bâyezid-meydanı'nda ipe çekilenler içinde en mühim şahsiyyet, İkinci Abdülhamit devri Sadr-ı-a'zamlarından Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın oğlu olan Dâmad-Sâlih Hayrüddin Paşa'dır: Bu zavallı Paşa Sultan Mecid'in oğullarından şehzâde Ahmed Kemâlüddin Efendi'nin kızı Münire-Sultan'ın kocasıdır. Bigünah olduğu rivâyet edilen Dâmad-Sâlih Paşa'nın idâmı efkâr-ı-umumiyyeye son derece su'-i-te'sir etmiştir. Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtırâtından anlaşıldığına göre, bir taraftan paşanın haremi ve pâdişahın yeğeni Münire-Sultan'la annesi, bir taraftan da Osmanlı hânedânının bütün sultanlarıyla şehzâdeleri her gün saraya gelip bizzat ve bilvâsıta pâdişaha mürâcaat ederek Sâlih Paşa'nın kurtarılmasını istemişlerse de muvaffak olamamışlardır! Hüküm mazbatası saraya gelince Sultan Reşad ilkönce tereddüt gösterip

— Şimdi ne yapalım ?

demiş, sonra İttihad-ve-Terakki Kâtib-i-umumîsi Tal'at Bey'le Evkaf nâzırı Hayri Efendi'yi çağırtıp o esnada saraya gelmiş olan Meclis-i-Meb'ûsân reisi Halil ve Adliye nâzırı İbrahim Beylerle beraber huzûruna kabul ederek müzâkereye girişmiş, kendi kanunî salahiyyetini bile kullanmaktan âciz olan ve her halde İttihad-ve-Terakki komitesinin şerrinden korkan gevşek ve ürkek pâdişah bir aralık:

— Sâlih Paşa'nın idâmına müsâade buyurulmadığı halde iş daha yakınlarınıza kadar sirâyet edecektir!

diye zorbalıkla tehdid edilmiş ve işte bunun üzerine Baş-Kâtip Ali Fuad Bey'den kağıdı isteyip imzâlayıvermiştir. İttihatçı vükelânın bu meselede o kadar ısrâr etmelerinin sebebi, Istanbul-muhâfızı Cemal Bey/Paşa'nın kendilerine:

— Eğer Zât-i-Şâhâne Sâlih Paşa'nın idâmına irâde vermezse, ben irâde olmaksızın onu asarım; sonra siz beni asınız!

demiş olmasıdır: İttihatçıların elinde «Meşrutiyyet» denilen nesne nihayet işte bu hâle gelmiştir! Zavallı Sâlih Paşa asıldıktan sonra karısı Münire-Sultan ikinci-Mâbeynci Tevfik Bey'i çağırtıp amcası hakkında söylemediğini bırakmamış ve bilhassa Ali Fuad Bey' e göre:

— Sakalı kana boyansın!

diye bağırmıştır. Bu fâcia üzerine pâdişahtan artık yüz çeviren şehzâdelerle sultanlar uzun zaman semtine uğramadıkları gibi, zavallı Münire-Sultan pek haklı olarak bir daha amcasıyla görüşmemiş ve nihayet Sultan Reşad artık yalnız kendi hânedânının değil, milletinin de ayıpladığı sevimsiz bir tip haline gelmiştir. Sâlih Paşa'yı kurtarmak için kendisinin «Pek ziyâde hürmete mazhar olduğu Tunus'da heyecân-ı-azîm husule, geldiğinden bahseden Fransa hükûmeti de sonuna kadar uğraşmışsa da faydası olmamış. yalnız Cemal Paşa'nın emriyle tevkif edilmiş olan kardeşleri Tâhir Hayrüddin Paşa ile Mehmet Hayrüddin Bey bir daha Türkiye'ye gelmemek şartıyla Fransa'ya gönderilmiştir.

Fırsattan istifâde eden İttihad-ve-Terakki komitesi memlekette muhâlefetten eser bırakmamak istediği için, 350 kişinin nefyi ve 29 kişinin mahkûmiyyetiyle iktifâ etmiyerek Fransız ihtilâlinin «Şüpheliler kanunu»nu taklid ederek kendisine sadakatlerinden şüphe ettiği me'murların hepsini bir çırpıda azledivermiştir: Türkiye'de artık cana, mala ve nafakaya komite hakimdir! İttihad-ve-Terakki oligarşisinin başında da Enver, Tal'at ve Cemal'den mürekkep bir nevi «Triumvirat» belirmiye başlamıştır.

Mahmud Şevket'in öldürüldüğü gün komite Hâriciyye nâzırı Mısırlı Said Halim Paşa'yı kukla gibi oynatmak üzere sadâretini istemişse de, Sultan Reşad o sırada Viyana sefâretinde bulunan eski Sadr-ı-a'zam Hüseyn Hilmi Paşa'yı tercih ettiği için, o gelinceye kadar Said Halim Paşa'yı o gün Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edip diğer nazırların vekâleten işlerine devamını emretmiş, fakat nihayet komitenin ısrarına dayanamıyarak:

— Bunların istediklerini yapmaktan başka çare yok!

diye ertesi gün Said Halim Paşa'nın sadâretini tasdik etmiştir: İkinci Mahmud devrindeki ısyanlariyle meşhur Mısır valisi Mehmed Ali'nin oğullarından Halim Paşa'nın oğlu olan bu Said Halim Paşa İttihad-ve-Terakki oligarşisinin elinde dayanıklı bir oyuncaktan başka bir şey değildir).

21 Temmuz=16 Şa'ban, Pazartesi: İkinci Balkan harbinde Edirne'nin istirdâdı ve bunu tâkib eden Balkan sulhü.

(Bir gün sonraki tarih de rivâyet edilir. — Bu senenin «30 Mayıs» Londra sulhiyle nihayet bulduğunu gördüğümüz birinci Balkan harbinden 1 ay, 22 gün=52 gün sonra çıkan ikinci Balkan harbi Bulgaristan'la Rumanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasındadır: Edirne'nin istirdâdı için Türkiye de işe karışmış olduğu için, Bulgaristan beş devlete karşı tek başına kalmış demektir. Londra. sulhünün üzerinden daha iki ay bile geçmeden eski müttefiklerin birbirine girmesi, Rumeli'deki Osmanlı mirâsını paylaşamamalarındandır. Birinci Balkan harbine girmemiş olan Rumanya, Bulgaristan'ın fazla büyümesinden kuşkulandığı ve zaten ötedenberi aralarında bir Dobruca ihtilâfı da olduğu için, henüz o harp bitmeden evvel ta'vizât istemiye başlamış, büyük devletler işe müdâhale etmiş ve Londra sulhünden 21 gün evvel 9 Mayıs=2 Cumada-l-âhire Cuma günü Petersburg'da toplanan bir süferâ konferansı Silistre'nin Bulgaristan'dan alınıp Rumanya'ya verilmesine karar vermişse de bu karar Rumenleri tamamiyle tatrnin etmemiştir. Birinci Balkan harbinin sonlarından itibaren Bulgaristan'la diğer üç Balkan devleti arasında da Makedonya meselesinden dolayı şiddetli bir ihtilâf baş göstermiş ve aralarındaki ittifak muâhedesi mucibince Makedonya'nın kısm-ı-a'zamı Bulgaristan'a âid olacağı halde Sırbistan'la Yunanistan o yağlı parçayı ona yutturmak istemediklerinden dolayı 29 Haziran=23 Receb Cumartesi günü Bulgar ordusu eski müttefiklerine karşı taarruz harekâtına başlayıvermiştir! Bulgaristan'ın Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'la tek başına ve akılsızca mücâdeleye girişmiş olması Rumanya için kaçırılmaz bir fırsat teşkil ettiği için, harekât başladıktan on bir gün sonra 10 Temmuz=5 Şa'ban Perşenbe günü Bükreş hükûmeti de Bulgaristan'a harb ilân etmiş ve o vaziyette askerî bir gezintiye çıkmış sayılan Rumen ordusu Balçık, Silistre, Tutrakan=Turtucia, Plevne vesaireyi kolayca işgâl ederek Sofya'ya doğru ilerlemiye başlamıştır! Türk ordusunun işe karışması işte bu vaziyettedir: Kâmil Paşa kabinesine iftirâ ederek Edirne'yi gûyâ kurtarmak üzere Bâb-ı-Âlî baskınını yapıp iş başına çıktıktan sonra Londra muâhedesiyle o tarihi Türk şehrini Bulgaristan'a terketmiş olan İttihad-ve-Terakki komitesi milletin nefretinden kurtulmak için Berlin sefiri Mahmud Muhtar Paşa'nın tavsiyesiyle fırsattan istifâde etmiye karar vermiş, devletlerin müdâhalesinden çekinen vükelâdan bir iki kişi muhâlif kalmışsa da ekseriyyet ordunun derhâl hareketini istemiş, Londra muâhedesinde kabul edilen Midye-Enez hududunun tahdidine yanaşmıyan Bulgaristan'dan şikâyet edilerek büyük devletlere 19 Temmuz=14 Şa'ban Cumartesi günü bir nota verilip Meriç hududunun tecâvuz edilmiyeceğinden bahsolunmuş ve işte bunun üzerine cebri yürüyüşle yapılan askerî hareket, dört devletle harbeden Bulgaristan'm kuvvetsiz bırakmak mecburiyetinde kaldığı Edirne'nin bu gün hiç bir mukâvemet görülmeden işgâl edilivermesiyle neticelenmiştir. Bu harekete Bâb-ı-Âlî baskınının meşhur kahramanı «Mücâhid-i hürriyet» Enver Bey de Kaymakam rütbesiyle iştirâk etmiş ve tabiî bütün muvaffakıyyet ona mal edilerek Edirne fâtihi sayılıvermiştir! Büyük devletler Edirne'nin tahliyesi için Bâb-ı-Âlî'yi alelûsul tehdid etnıişlerse de hiç bir netice istihsâl edememişlerdir. — Meriç nehrinin tecâvuz edilrniyeceği hakkında devletlere te'minat verilmiş olmakla beraber, Bulgarların o sırada boş bırakmış oldukları Garbî-Trakya'nın müsâit vaziyetinden istifâde etmek istiyen ve Yunanlılardan da teşvik gören İttihadçılar yüzbaşı Süleyman Askerî Efendi'nin riyâsetinde gayr-i-resmi bir «Teşkilât-ı-Mahsûsa» kurup eski Edirne vilâyetinin Ortaköy ve Kırca-Ali/Kırcalı kazalarıyla Dedeağaç ve Gümülcüne sancaklarından mürekkeb olan Garbî-Trakya'yı Karasu=Musta nehrine kadar çetelerle işgâl ettirip ciddi bir şey olmıyan küçük bir İslâm devletçiği kurdurmuşlardır: Bu oyuncak devletin reisliğine Gümülcüne Belediye reisi intihâb edilmiş ve gûyâ hükûmet-i muvakkate reisliğini de yüzbaşı Süleyman Askerî Efendi der-uhde etmiş. fakat bu tuhaf mâcerâ ancak iki ay sürebilmiştir! Edirne şehri bu senenin 26 Mart=17 Rebî'ül-âhir Çarşanba

günü sukutundan bu günkü istirdâdına kadar tam 3 ay, 26 gün=117 gün Bulgar işgâlinde kalmış demektir. — Miras kavgasına tutuşan eski müttefikler arasındaki ikinci Balkan harbi 29 Haziran=23 Receb Cumartesi gününden itibaren 1 ay, 11 gün=42 gün sürdükten sonra 10 Ağustos=7 Ramazan Pazar günü akdedilen Bükreş sulhüyle nihayet bulmuş ve netice olarak «Fâsık-i mahrûm» vaziyetindeki mağlûp Bulgaristan iki buçuk ay evvelki zafer semerelerinin kısm-ı-a'zamını kaybettikten başka kendi arâzisinden olan cenubî Dobruca'yı da Rumanya'ya terketmek mecburiyetinde kalmıştır! Bükreş sulhü Bulgaristan'la Rumanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında akdedilmiş olduğu için, Osmanlı-Bulgar sulhü 29 Eylül=27 Şevvâl Pazartesi günü Istanbul'da imzâlanmıştır: Yirmi maddeden ibaret olan bu Istanbul muâhedesinin birinci maddesine göre Edirne ile garp tarafında kutru 30 kilometre tutan yarım-daire şeklinde bir toprak parçası bizde kalmış ve «Garbî-Trakya hükûmeti-i-muvakkatesi» nin Meriç-Mesta=Karasu arasındaki arâzisinden mürekkep Garbî-Trakya Bulgaristan'a iâde edilmiştir. — Bunu tâkib eden Osmanlı-Yunan sulhü 14 Teşrinisâni =14 Zülhicce Cuma günü Atina'da imzâlanmıştır: Adalar meselesinin halli Londra muâhedesinin beşinci maddesi mucibince büyük devletlere havâle edilmiş olduğu için, bu seferki Atina muâhedesinin 16 maddesi hep umumî hükümlere aittir. Büyük devletler o pürüzlü meseleyi Hıristiyanlık gayretiyle pek tabiî olarak Yunanistan lehine hallederek 16 Kânunuevvel 1913=17 Muharrem 1332 Salı günü tebliğ ettikleri haksız kararla Çanakkale-boğazı'nın önlerindeki İmroz=İmbros ve Bozcaada=Tenedos ile şimdiki Antalya vilâyetimizin cenup sâhiline pek yakın olan Meis=Castellorizo/Castelrosso adacığını bize bağışlayıp diğer adalarımızın hepsini birinci Balkan harbindenberi işgâl altında tutan Yunanistan'a ihsan etmişlerdir: Avrupa medeniyetinin siyasî adaleti işte böyledir! Yunanlılar buna rağmen Bozcaada'yı tahliye etmek istemeınişlerdir. — Rumeli'nin zıyâından itibaren artık Sırbistan'la ittisâlimiz kalmamış olmakla beraber, sulh hâlinin iâdesi için 14 Mart 1914=16 Rebî'ül-âhir 1332 Cumartesi günü onunla da umumî mahiyette bir muâhede akdedilmiştir).

1913=1332

14 Kânunuevvel =15 Muharrem, Pazar: «Alman hey'et-i askeriyye-i ıslâhiyyesi»nin Istanbul'a gelmesi.

(Trablusugarp ve Balkan felâketlerinden sonra çok perişân bir hâle gelen ordumuzun bir Alman hey'eti tarafından ıslâhını bilhassa Mahmud Şevket Paşa tasarlamış ve umumî bir harb ihtimâline karşı Türk ordusunu elde bulundurmak istiyen Alman sefiri Baron von Wangenheim da bir an evvel işi neticelendirmek için büyük bir gayret sarfetmiştir. — Almanya imparatoru ikinci Wilhelm hey'et reisliğine Cassel'deki 22 inci Prusya fırkası kumandanı general Liman von Sanders'i intihâb etmiş ve 1913=1331 senesi 27 Teşrinievvel=26 Zülka'de Pazartesi: günü mukavelesi imzâlanmıştır: İlkönce 42 kişiden ibâret olan hey'et kadrosu ertesi sene 71 kişiye çıkanlnıış ve çok geniş salahiyyetler verilmiştir: Generalin bu gün on zâbitle geldiğinden ve diğerlerinin de biraz sonra bunları tâkib ettiğinden bahsedilir. — Bir model kolordu teşkil etmek üzere alman generalinin Istanbul'daki Birinci Osmanlı kolordusu kumandanlığına tâyin edilmesi «İ'tilâf-ı-Müselles» denilen İngiltere-Fransa-Rusya devletler grupunun telâşına sebeb olmuş, Bâb-ı-Âlî uzun-uzadıya tazyik edilmiş, donanmanın ıslâhı Limpus Paşa ismindeki İngiliz amiraline ve jandarma ıslâhı da Baumann Paşa ismindeki Fransız generaline tevdi edilmiş olduğu gibi ordunun ıslâhına da bir Alman generali getirilmiş olduğundan bahsedilmişse de Almanın fi'lî kumanda vaziyetinden dolayı bu mülâhaza kabul edilmemiş ve nihayet Almanya imparatoru Liman Paşa'yı kolordu kumandanlığına muadil olan Suvâri generalliğine terfi ettirince bu general bizde bir rütbe mâfevki olan müşirliğe yükseltilip kumanda mevkıinden kaldırılarak Müfettiş-i-umumî yapılmış. fakat buna rağmen İ'tilâf devletlerinin i'tirazları nihayet

bulmamıştır: Bu vaziyet, Türkiye'nin o devletlerle arasını büsbütün açan sebeblerden sayılır: Aşağ·ılü senenin «11 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

1914=1332

3 Kânunusâni=5 Safer, Cumartesi: Kaymakam Enver Bey'in paşalığı ve Harbiye nâzırlığı.

(Sonsuz ihtirâsından başka hiç bir hususiyeti olmıyan bu İttihad-ve-Terakki çetecisinin o Balkan komitesine ettiği müsellâh hizmetler için yukarda 1908=1326 vukuâtının «23 Temmuz» ve 1913=l331 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — Rumanya'nın Kili/Kilya kasabasından Ahmed Efendi isminde birinin oğlu olan Enver Bey'in 1298=1881 tarihinde Istanbul'da doğmuş olduğu rivâyet edildiğine göre, 33 yaşında Harbiye nâzırı olmuş demektir: Babası Ahmed Efendi eskiden Fransızcadan muharref olarak «Kondoktor» denilen ve yol yapmakta kullanılan amele çavuşlarından olduğu halde, Enver Bey'in Hürriyet kahramanlığından itibaren «Ahmed Bey» diye anılmıya başlamış, oğlunun dâmadlığı üzerine saray inşaat nâzırlığına tâyin edilip sivil «Paşa» lık verilmişse de pâdişahı bile rahatsız edecek şekilde mütemâdiyen bağırıp çağırmasından dolayı Sultan Reşad'ın emriyle saraydan uzaklaştırılmıştır! Bu Ahmed Efendi'nin büyük dedesi «Killi Abdullah» isminde bir Macar yahut Gagavuz dönmesidir; mühtedîlerin babalarına «Abdullah» ve kendilerine «ibni-Abdullah» denilmek âdetinden dolayı bu ailede ilk ihtidâ eden şahsın Abdullah oğlu Koca Ağa olmak ihtimâli de vardır: İşte bu Koca Ağa'dan aşağı doğru Kahraman Ağa, Killi-oğlu Hüseyn Ağa, Hacı-Mustafa Kapdan, Hâfız-Kâmil Efendi ve nihayet Enver'in babası Ahmed Efendi sıralanır. — Enver Bey'in askerî kâbiliyyet ve iktidârı sıfır bile değildir: Hangi cepheye gitmişse, askerî körü-körüne hücuma kaldırmaktan başka bir şey yapmamış ve bu yüzden yüz binlerle Türkün kanını heder etmiştir; Alman «Hey'et-i ıslâhiyye» reisi Liman von Sanders'in hâtırâtında bu değersiz askerin Alman tarafdarlığına rağmen «Nüfûz-ı-nazar, tecribe ve tahsil»den tamamiyle mahrum olduğundan bahsedilir. — Bingazi ve Balkan harplerine iştirâkinden dolayı üçer sene kıdem zammı yapılarak ve bu suretle «Asgari müddeti ikmâl etmiş» sayılarak kaymakamlıktan birdenbire livâlığa yükseltilen bu hezimet ve felâket mütehassısına el-çabukluğuyla «Paşa» ünvânı verildiği gün Harbiye nâzırlığı da tevcih edilmiş ve ayni güne tesâdüf eden bütün bu tevcihât halkı hayretler içinde bırakmıştır. Kanun-ı-esasî'nin Baş-kumandanlığı pâdişaha hasretmiş olmasından dolayı «Baş-kumandan vekili» ünvaniyle bütün kara ve deniz kuvvetlerinin başına geçirilmesi de 21 Teşrinievvel=1 Zülhicce Çarşanba gününe müsâdiftir. — İttihad-ve-Terakki komitesinin himmetiyle Enver Paşa Osmanlı hânedânına dâmad da olmuştur: Sultan Mecid'in oğullarından şehzâde Süleyman Efendi'nin kızı Emine Naciye-Sultan'ın kocasıdır. — Enver Paşa'nın Harbiye nezaretine tayininden biraz sonra Cemal Bey/Paşa da Bahriye nâzırı olmuş ve ikisi de el-birliği ederek ve tecribeyle iktidara baknuyarak orduyla donanmayı gençleştirmek üzere bir çok erkân, ümera ve zâbitanı tekaüde sevketmişlerdir: Enver 'in ilk hamlede ordudan çıkarıverdiği erkân ve zâbitan adedi 1200 gösterilir! — Türkiye'nin hiç bir lüzum olmadığı halde birinci cihan harbine atılmasında ve ondan sonra da çılgınca harp mâcerâlarıyla Osmanlı imparatorluğunun inkırâza uğratılmasında en mühim âmillerden biri de işte bu Enver Paşa'dır).

6 Şubat=10 Rebî'ül-evvel, Cuma: «Vilâyat-ı-Şarkıyye» ıslâhâtı hakkında Yeniköy mukavelesi.

(Vilâyat-ı-Şarkıyye'den maksat, Osmanlı teşkilâtındaki Van, Bitlis, Erzurum, Ma'müret-ül-Aziz=Harput, Diyartekir, Sıvas ve Trabzon vilâyetleridir: Bu yedi büyük vilâyet, şimdiki teşkilâtımızda Şarkî-Anadolu'nun tam yirmi iki vilâyetinden mürekkeptir. — O zaman pek

küçük bir Ermeni akalliyetinin bu havâlide dağınık bir halde yaşamasını vesile ittihâz eden Rusya ötedenberi burada Avrupa kontrolü altında ıslahât istemiş ve hattâ 1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasında gördüğümüz Ayastefanos muâhedesinin 16 ıncı ve «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesinin 61 inci maddelerinde bu ıslâhâtı Bâb-ı-Âlî'ye kabul ettirmişse de, Sultan Hamid Şark vilâyetlerimizi muhtâriyyete doğru götürecek şekildeki ıslâhâta ölümü tercih edeceğinden bahsederek o maddeleri kat'iyyen tatbik etmeyip hükümsüz bırakmak dirâyetini göstermiştir: 1895=1313 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasına bakınız. İttihadçılarda o dirâyetten eser olmadığı için, Rusya'nın teşebbüsü ve İngiltere ile Fransa'nın da iltihâkı üzerine Düvel-i-muazzama'nın istediği meş'ûm ıslâhâtı nihayet kabul edip bu gün Sadr-ı-a'zam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Şarkî-Anadolu'nun ecnebi müfettişler tarafından ıslâhına ait mukaveleyi imzâlamışlardır. İşte bu mukavele mucibince o yedi büyük vilâyetten Van, Bitlis, Harput ve Diyarbekir mıntakası Müfettiş-i-umumîliğine Norveçli binbaşı Hoff ve Trabzon, Erzurum ve Sıvas vilâyetleri Müfettiş-i-umumîliğine de Holânda müstemlekât me'murlarından Westenenk intihâb edilmiştir: Bunlarla Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey arasındaki kontratolar da 25 Mayıs=29 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü imzâlanmış ve çok büyük salahiyyetler verilen Müfettiş-i-umumîlere ayda dörder yüz Osmanlı altını maaş bağlandıktan başka birer ikametgâh tahsisi de kabul edilmiştir! Müfettişierin birer ecnebi yâverleri de olacaktır. Biraz sonra birinci cihan harbi başlayınca Şarkî-Anadolu bu siyasî felâketten kurtulmuş, yalnız Hoff bir kere Van'a kadar gidip gelebildiği halde Westenenk işe başlamak imkânını bile bulamamış ve nihayet 31 Kânunuevvel 1914=13 Safer 1333 tarihinde çıkan bir irâde ile kontratolar fesh edilmiştir).

9 Eylül=18 Şevvâl, Çarşanba: Kapitülâsyonların ilgası.

(Kapitülâsyonlar meselesi için ikinci ciltte 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. — İlk zamanları zayıf ve fakir Avrupa devletlerine birer lütuf şeklinde ihsan edilen bu imtiyâzlar, Türkiye zayıflayıp Avrupa kuvvetlendikçe devletin başına bela kesilip istiklâlini ihlâl edecek şekiller almıştır. İşte bundan dolayı Kapitülâsyonların ilgâsı Tanzimatın ilânındanberi devletin harici siyasetinde en mühim gayedir. — Bu sırada birinci cihan harbi başlamış ve Türkiye de Almanya ile gizli bir ittifak akdetmiş olduğu için, İttihad-ve-Terakki hükûmeti fırsattan istifâde ederek Kapitülâsyonların 1 Teşrinievvel=11 Zülka'de Perşenbe gününden muteber olmak üzere ilgasını ilân etmiştir: TürkAlınan ittifâkı ve birinci cihan harbi için aşağıda bu senenin «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Türkiye'nin bu haklı hareketine en fazla Alman müttefiklerimizin itiraz etmiş olmasından hayret ve ibretle bahsedilir! — Bâzı menbâlarda Paris ve Berlin muâhedeleriyle Lübnan imtiyâzının ilgâsı da ayni güne müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Bunlar hakkında Almanya ve Avusturya devletlerine harb içinde verilen notanın tarihi 1 Teşrinisâni 1916=5 Muharrem 1335 Çarşanba gününe müsâdiftir. — Kanuni devrinde Fransa'ya verilen ilk kapitülâsyonun yukarda gördüğümüz tarihinden itibaren bu ecnebi imtiyâzları, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartiyle, tam 378 sene, 6 ay, 10 gün sürmüş demektir).

3/4 Teşrinievvel=13/14 Zülka'de, Cumartesi/Pazar gecesi, zevâlî saat 12=24: Burdur ve İsparta zelzelesi.

(Anadolu'nun bu iki şehriyle mülhakaatını harab eden müdhiş sarsıntıdan en fazla Burdur müteessir olmuştur: 2500-3000 telefât olduğundan bahsedilir. İsparta'nın 5500 evinden üç bini yıkılmış ve mütebâkîsi de oturulmaz hâle gelmiştir: Bu vilâyette de 1500 telefâtla 100 kadar yaralı sayıldığından bahsedilir. Ahâliye mesken te'mini için derhâl amele taburları sevkedilmiştir).

11 Teşrinisâni=22 Zülhicce, Çarşanba: Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluğuyla ittifâk etmiş olan Osmanlı devletinin «İ'tilâf-ı-Müselles» denilen İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerine harb ilân ederek hiç bir lüzum olmadığı halde birind cihan harbine atılıvermesi.

(O zamanki matbûatımızda «Harb-i umumî» denilen ve otuz devletin iştirâkinden dolayı yeryüzünü bir cehennem haline getiren birinci cihan harbinin, Avrupa devlet manzûmeleri arasındaki tarihî rekabetten mütevellid olan sebebleri bu eserin mevzûiyle doğrudan doğruya alâkadar olmadığı için, burada ayrıca tafsiline lüzum görülmemiştir: Bununla beraber Osmanlı imparatorluğunu alâkadar eden harb sebeblerine münâsebet geldikçe temâs edilecektir.

Birinci cihan harbinin infilâkında «Casus belli» rolünü oynıyan hâdiseye «Bosna-Saray cinâyeti» denir: Bosna eyaletinin merkezi olup Fatih'in sarayından dolayı Bosna-sarayı/ Sarây-ı-Bosna/Saray=Serajevo/ Sarayewo/Sarayevo denilen şehir o sırada Avusturya hâkimiyyetindedir: Bosna-Hersek vilâyetimizin Avusturya'ya ilhâkı için yukarda 1908=1326 vukuâtının «5 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. 1912=1330 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Balkan harbinde Rumeli'nin Türk hâkimiyyetinden çıkıp Balkan devletleri arasında taksiminden itibaren «Büyük Sırbistan» ismiyle bir Sırp imparatorluğu hulyasına kapılmış olan ve birinci ciltteki 1371=773 vukuâtının üçüncü fıkrasında bahsettiğimiz «Duşan imparatorluğu» nu ihyâ etmek istiyen Sırp milliyetçileri Avusturya veliahdi François-Ferdinand'ın 28 Haziran=4 Şa'ban Pazar günü Bosna-Saray'a gelmesini bir sûikasd vesilesi ittihâz ederek ilkönce bir bomba patlatmışlarsa da veliahde isâbet ettirememişlerdir; fakat komitecilerin bütün bu ihtimâlleri hisâb edip ona göre davrandıklarından bahsedilir: Ayni gün Belediye dâiresinden çıkan prens bombadan yaralananları ziyâret etmek üzere hastahaneye gittiği sırada tabancayla ateş açan «Kara el» komitesi mensuplarından «Gavrilo Princip» isminde bir Sırp lise talebesi nihayet hem François-Ferdinand'ı, hem karısı düşes Von Hohenberg'i bir iki kurşunla öldürmiye muvaffak olmuştur: Bu meşhur kaatil 1895=1313 tarihinde Bosna'nın Grahovo şehrinde doğmuş olduğuna göre, o sırada 19 yaşlarındadır; 1918=1336 tarihinde Prague=Prag civârında mevkuf bulunduğu Theresienstadt'da ölmüştür. Avusturya'nm 23 Temmuz=29 Şa'ban Perşenbe günü verdiği 48 saatlik ültimatomu 25 Temmuz=2 Ramazan Cumartesi günü Rusya ile müttefiklerine bel bağlıyarak reddeden Sırbistan kırallığı seferberlik ilân edince harb artık önlenemiyecek bir hâle gelmiş, ayni gün Avusturya-Macaristan da Sırbistan'la siyasî münâsebetlerini kesip seferberliğini ilân etmiş ve nihayet 28 Temmuz=5 Ramazan Salı günü Sırbistan'a ilân-ı-harp notasını dayamıştır. Birinci cihan harbinin ilk ateşi de ertesi gün Avusturya'nın Tuna filosu tarafından Belgrad bombardımanıyla açılmış sayılır.

Balkanlardaki üç İslâv devletinden Bulgaristan ilkönce bîtaraflığını nıuhafaza etmiş olduğu için, yalnız Karadağ kaderini Sırbistan'a bağlayıp Belgrad bombardımanına tesâdüf eden 29 Temmuz=6 Ramazan Çarşanba günü seferberlik ilân etmiş, İslâv alemini idâre eden Rusya'nın ertesi gün seferberliğe kalkışması ve Cermenliğ'i idâre eden Almanya'nın i'tirazlarını dinlememesi nihayet 1 Ağustos=9 Ramazan Cumartesi günü Almanya'nın da Rusya'ya harb ilâniyle neticelenmiş ve artık baş döndürücü bir sür'atle inkişâf eden hâdisat içinde 3 Ağustos=11 Ramazan Pazartesi günü Almanya imparatorluğu Fransa cumhuriyetine harb ilân etmiş, 4 Ağustos=12 Ramazan Salı günü Alman ordusu bîtaraf sayılan Belçika topraklarına girmiş ve işte bunun üzerine o gün derhâl Almanya'ya ültimatom veren İngiltere ertesi güne tesâdüf eden 5 Ağustos=13 Ramazan Çarşanba günü Almanya'ya ilân-ı-harb ettiği gibi, arâzisi istilâya uğrıyan minimini Luxembourg devletçiği de elinde olmıyarak harbe katılmıştır. Avusturya imparatorluğu Rusya'ya 6 Ağustos=14 Ramazan Perşenbe, Fransa cumhuriyeti Avusturya'ya 11 Ağustos=19 Ramazan Salı, İngiltere Avusturya'ya 12

Ağustos=20 Ramazan Çarşanba ve nihayet Japonya imparatorluğu da Almanya'ya 23 Ağustos=1 Şevvâl Pazar günü harb ilân ettiği için, artık ikinci cihan harbi bütün heybet ve dehşetiyle fecî bir hakikat halini almıştır.

Türkiye'nin bu müdhiş ateşe atılışı, insan havsala ve hayâlinin alamıyacağı ve iz'anların dayanamıyacağı bir şenâat ve ihânet eseridir: «Hıyânet-i vataniyye» demek, yalnız para için vatanına ihânet etmekten ibâret basit bir suç demek değildir; şöhret veyahut hâkimiyyet endişe ve hırsıyla memleketini her hangi bir mâcerâ veyahut bir tehlikeye atmak da vatana ihânettir ve bu iki nevi ihânetin birbirinden hiç bir farkı yoktur. İttihad-ve-Terakki komitesinin Balkan harbinde muhâlif hükûmeti muvaffakıyyetsizliğe uğratmak için ordu içinde bozgunculuk propagandası yapmaktan çekinmiyen korkunç elebaşıları, bu sefer de sırf askerî bir idâre kurarak millet nazarında zerre kadar haysiyyet ve itibarı kalmamış olan mevki'lerini muhâfaza için böyle bir şenâat irtikâb etmişlerdir: Bu yüz kızartıcı hakikat, resmi ve lıususi her türlü vesikalarıyla sâbit bir hakikattir.

Türkiye'nin harbe girişi üç perdelik bir fâcia şeklindedir: Birinci perdede hiç kimsenin haberi olmadan dört kişi tarafından Almanya ile gizli bir ittifak akdedilmiş, ikinci perdede gene kimsenin haberi olmadan tek bir kişi tarafından devletin bîtaraflığı ihlâl edilerek Akdeniz'deki Alman zırhlıları Çanakkale boğazından içeri alınmış ve nihayet üçüncü perdede de gene kimsenin haberi olmadan Türkiye harb ateşine atılıvermiştir.

A — «İttifak fâciası»: İttihadçılar Türk-Alman ittifâkını 2 Ağustos=10 Ramazan Pazar günü imzâlamışlardır; bu tarih, 28 Temmuz=5 Ramazan Salı günü başlıyan harb-i-umumî'nin infilâkından tam beş gün sonradır: Buna rağmen Bahriye nâzırı Cemal Paşa, hâtırâtının 89 uncu sahifesinde ittifâkın harb esnâsında akdolunmadığını iddiâ edip bu iddiâya sebeb olarak da müzâkeresinin daha evvel başladığından bahsetmekte ve sonra kendilerini nakzedip imzâ tarihine kadar meseleden haberdâr olmadığını söylemektedir! Hakikatte ise ittifak müzâkeresinin Avusturya imparatorluğu Sırbistan krallığına ültimatomunu verdikten dört gün sonra ve ilk ateşin açılmasından ancak iki gün evvel başlamış olduğu, Berlin sefiri Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» ismindeki eserinin 233 üncü sahifesindeki sarâhatle sâbittir. İttifak muâhedesini hazırlıyanlar yalnız dört kişidir ve diğer vükelânın böyle bir şeyden kat'iyyen haberleri yoktur: Bu dört kişi Sadr-ı-a'zam Said Halim ve Harbiye nâzırı Enver Paşalarla Dâhiliyye nâzırı Tal'at ve Meclis-i-Meb'ûsân reisi Halil Beylerden ibarettir. O zamanlar henüz Fransız tarafdârı olduğu için Bahriye nâzırı Cemal Paşa'ya bile haber verilmemiş ve tabiî diğer vükelâdan da gizli tutulmuştur! Dünyada misli görülmemiş olan bu fecî hakikat hem Tal'at ve Halil Beylerin, hem Cemal Paşa'nın hâtırâtiyle sâbittir. Osmanlı mutlakıyyet tarihinin inhitat devrinde bile böyle bir fâcia görülmemiştir: Çünkü bütün muhârebeler Hey'et-i-Vükelâ'dan başka sarayda toplanmış fevkalâde meclislerin kararıyle ilân edilmiştir. İşte bu suretle İttihad-ve-Terakki sergerdeleri devlet ve milleti pâdişahın ve hattâ kendi kabine arkadaşlarının haberleri bile olmadan sırf kan ve canla tatbik edilebilecek mühlik ve esrarengiz bir taahhüd altına sürüklemişler demektir. Türkiye nâmına Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa'nın ve Almanya nâmına da Istanbul Büyük-elçisi Baran von Wangenheim'in imzâladığı bu beş maddelik meş'um ittifaknâmenin Türkçe metni aynen işte şöyledir:

1 — Tarafeyn-i âkıdeyn, Avusturya ve Macaristan ile Sırbistan arasında mütekevvin ihtilâfa karşı kat'î ve mutlak bir bîtarafî muhâfaza etmeyi taahhüd ederler;

2 — Rusya, tedâbir-i fi'liyye-i askeriyye ile ihtilâfa müdâhale edecek ve bu hareketi ile Almanyaca Avusturya-Macaristan'a muâvenet-i fi'liyye-i askeriyyede bulunulmasını mucib

ve müstelzin bir sebeb-i harb tevlid eyliyecek olur ise, Rusya'nın bu tavr-u-hareketi Türkiye içün dahî bir sebeb-i harb teşkil edecektir;

3 — Harb zuhûru takdirinde Almanya Türkiye'deki hey'et-i mahsûsa-i askeriyyesini Türkiye hükûmetinin emrine amâde bulunduracaktır: Buna mukabil Türkiye hükûmeti hey'et-i mezkûreye, Türk ordusunun sevk-u-idâre-i umumiyyesine müteallik umûr-u-husûsât üzerinde —Türkiye Harbiyye nâzırı ile Alman hey'et-i askeriyye reisi beyninde bu babda kararlaştırılan şeraite tevfikan— fi'li ve kat'î bir nüfuz te'min edecektir;

4 — Almanya hükûmeti, Türk mülkünü lede-l-hâce, bu arâzi tehlikeye ma'rûz kaldığı takdirde, silâh kuvveti ile müdâfaa etmeyi der'uhde eyler;

5 — Almanya ve Türkiye imparatorluklarını ihtilâf-ı hâzırdan tevellüd edebilecek beynelmilel teşevvüşat ve ihtilâtâta karşı sıyânet ve muhâfaza kasdı ile akdolunan işbu mukavele, isimleri bâlâda mezkûr salâhiyyetdâr murahhaslar tarafından imzâ olunduğu andan i'tibâren kesb-i mer'iyyet edecek ve sair taahhüdat-ı mütekaabile-i mümâsile gibi 31 Kânunuevvel 1918 tarihine kadar mer'i ve cari olacaktır.

Bu çılgınca muâhede ayni zamanda müdhiş bir sahtekârlık vesikasıdır: Çünkü, birinci maddesi mucibince Avusturya-Sırbistan ihtilâfı o iki devlet arasına münhasır kaldıkça Türkiye ve Almanya bîtaraflıklarını muhâfaza edecek ve ikinci maddeye göre de ancak Rusya ile Almanya arasında harp zuhur ettiği takdirde Türkiye iştirâke mecbur olacaktır. Hakikatte ise bu muâhede 2 Ağustos Pazar günü imzâlandığı halde, yukarda gördüğümüz gibi Almanya l Ağustos Cumartesi günü Rusya'ya ilân-ı-harb etmiştir! İşte bundan dolayı İttihadçılar Türkiye'yi bile bile Almanya'ya pîşkeş çekmişler demektir: Tabiî bundan maksatları uzun süreceği muhakkak bir dünya bâdiresi boyunca askerî idâre ve harb hâli sâyesinde mevkilerini muhâfaza etmek ve binde bir ihtimâl ile Almanya galip geldiği takdirde muzaffer bir hükûmet nüfuzunu kazanarak iş başında gediklileşmektir! üçüncü maddeye göre Türk ordusunun umumî sevk-u-idaresi Almanların «Fi'li ve kat'î» nüfuzuna terkedilmiş ve bu suretle bir müstemleke ordusu haline getirilmiştir! Dördüncü madde mucibince de Türkiye Almanya'nın askerî himâyesi altına konulmuş demektir! Yalnız bir nokta her nedense unutuluvermiştir: Bütün bu fedâkârlıklar niçin yapılmakta, yâni Türk milleti neye mukabil ateşe atılmaktadır? Farz-ı-muhâl olarak Almanya galip geldiği takdirde, Türkiye'ye te'min edeceği menfaatler nelerdir? Muâhede metnine göre Almanya'nın indelhâce «Türk mülkünü müdâfaa»dan, yâni hami devlet sıfatiyle «Tamamiyyet-i mülkiyye»mizi te'minden başka hiç bir taahhüdü yoktur; halbuki o sırada onu İ'tilâf devletleri ve hattâ Rusya bile hiç kan dökmeyip bîtaraf kalmamıza mukabil te'min ve taahhüd etmişlerdir: Bu nokta, harpten sonra neşredilen bütün resmi vesikalarla sâbittir. İttihadçılar Türkiye'nin bîtaraflığına mukabil İ'tilâf devletlerinden «Tamamiyyet-i mülkiyye»den başka bir takım menfaatler de koparmak istemişler ve onlar da bâzılarına râzı olarak pazarlığa bile girişmişlerdir: İşte buna rağmen İttihad-ve-Terakki'nin dört sergerdesi Almanya'dan her nedense hiç bir millî menfaat istememişler ve netice olarak «İ'tilâf-ı-Müselles»in kansız olarak te'min ettiği «Tamamiyyet-i mülkiyye»mizi «İttifak-ı-Müselles»in yalnız bir devletinden milletin kanı bahasına istihsâl etmeyi tercih etmişlerdir! Bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın hâtırâtında İttifak ve İ'tilâf zümrelerinin Türkiye'ye karşı siyasî ve askerî ihtirâsları arasında bir mukayese kısmı vardır; bunda İngiltere, Fransa ve Rusya'yı Osmanlı imparatorluğunun muhtelif taraflarına göz dikmiş gösterdiği halde, «Avusturya ile İtalya'nın artık Türkiye'den istiyecekleri kalmamış» olduğundan ve Almanya'nın da Türkiye'yi bir müstemleke gibi eline geçirmesi coğrafi vaziyeti itibariyle imkânsız bulunduğundan bahsedilmektedir: Bu tuhaf mütâlâadan anlaşıldığına göre Cemal Paşa'nın harb-i-umumî sebebleri hakkında hiç bir fikri yoktur! Çünkü o müdhiş dünya

fâciasının en mühim sebebi, müstemlekeci İ'tilâf devletlerinin dünya pazarlarını inhisâr altına almış olmalarına mukabil, Almanya'nın sanayı kudretiyle mütenâsip mahreçlerden mahrum olmasıdır. Bilhassa Şark'a göz dikmesinin ve «Drang nach Osten» denilen «Şark'a doğru hamle» siyasetinin temel taşı işte bundan ibârettir. Bağdad demir-yolundan dolayı daha Sultan Hamid zamanındanberi devam edip duran İngiliz-Alman gerginliğinin bütün sırrı da işte bu noktadadır. Balkan harbinden itibaren Rumeli'de kurulan İslâv çenberi Almanya'nın Şark yolunu kapamış ve nihayet Avusturya ile Almanya bilhassa işte o çenberi yarmak için ateşe atılmıştır. Almanya harbi kazandığı takdirde, artık onun için coğrafi vaziyet gibi şeyler mevzû-i-bahis bile değildir: Çünkü bütün dünyaya hâkim olacak ve bilhassa yukarda gördüğümüz «İttifaknâme» ismindeki esâret senedi mucibince Türkiye'yi en yakın müstemleke haline getirecektir: Onun için böyle bir ittifak, koyunun kurtla ittifâkı demektir! İttihadçılar, işte böyle bütün dünyanın bildiği en basit şeylerden bile bihaberdir. — Almanya ile akdedilmiş olan ittifaknâmeye biraz sonra 5 Ağustos=13 Ramazan Çarşanba günü Avusturya-Macaristan da iltihak etmiştir.

İttifâkın akdine tesâdüf eden 2 Ağustos=10 Ramazan Pazar günü «Tedbîr-i ihtiyâtî olmak» ve ertesi günden başlamak üzere seferberlik de ilân edilmiştir. İnşâ ve tâmirleri evvelce İngiltere'ye ısmarlanmış olan Sultan Osman ve Reşâdiyye zırhlılarına İngilizler tarafından ambargo vaz'ı da ayni güne müsâdiftir: Bu İngiliz tedbiri yalnız o iki Türk gemisine münhasır olmayıp İngiltere tezgâhlarına sipariş edilmiş bütün ecnebi gemilerine şâmildir; yalnız Türkiye'nin bîtaraflığından şüphe eden İngiliz bu iki geminin ikmâl ve teslim muâmelelerini ambargo tarihine kadar kasden geciktirmiştir.

B — «Alman zırhlılarının kabulü fâciası»: Harp hazırlıklarına vakit bulabilmek için zâhiren bîtaraflığını ilân etmiş ve seferberlik ilânını da bir «Tedbîr-i ihtiyatî» gibi göstermiş olan İttihad-ve-Terakki hükûmeti bütün bu zevâhiri fi'len tekaib ederek 11 Ağustos=19 Ramazan Salı günü «Goeben» ve «Breslau» isimlerindeki Alman zırhlılarının İngiliz tâkibinden kurtulmak üzere Çanakkale boğazından içeri girmelerine müsâade etmiştir: Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» ismindeki eserinde bu gemiler «10 Ağustos akşamı saat sekiz buçukta» içeri girmiş gösterilir. Cemal Paşa'nın hâtırâtında i'tirâf ettiği gibi «Bitaraflık kavâidine tevfikan» Türkiye'nin bu gemileri ya yirmi dört saat içinde kara sularımızdan çıkmıya dâvet veyahut silâhlarından tecrid etmesi lâzımgeldiği halde bunların hiç biri yapılmamıştır! Bu gemileri içeri alan kimdir? Tal'at ve Cemal Paşaların hâtırât şeklindeki eserlerine göre ne Sadr-ı-a'zamın, ne kabinenin, ne de şahsen kendilerinin bu meseleden kat'iyyen haberleri olmamıştır! Her ikisinin de ittifak ettikleri nokta şudur: O günün akşamı Sadr-ı- a'zam Said Halim Paşa'nın yalısında toplanan «Encümen-i vükelâ»ya biraz geç gelmiş olan Harbiye nâzırı Enver Paşa içeri girerken gülerek:

— Bir oğlumuz dünyaya geldi!

demiş ve hemen izah ederek Alman gemilerini İngiliz tâkibinden kurtarmak üzere içeri alınmalarını kendisinin emrettiğini söylemiştir! Halbuki Amerika sefiri Morgenthau'un hâtırâtında Alman sefiri Wangenheim'den naklen anlattığına göre bu gemiler meselesi İttihadçılarla Almanlar arasında evvelden kararlaşmış bir meseledir! Cemal Paşa'nın diğer bir ifâdesi de bunu te'yid edecek mahiyettedir: 8 Ağustos=16 Ramazan Cumartesi günü, yâni gemilerin içeri alınmalarından üç gün evvel Alman ateşe-navalinin kendisine müracâati ve Said Halim ve Enver Paşalarla Tal'at Bey'in muvâfakati üzerine Bahriye nâzırı Cemal Paşa Goeben zırhlısına kömür verilmesini emretmiş ve derhâl Derince'den Adalar-denizi'ne bir vapur dolusu kömür sevkedilmiştir! Bununla beraber, içeri alma fâciasının yalnız Enver Paşa tarafından verilen emirle olduğu hakkındaki iddiânın doğru olmak ihtimâli daha kuvvetlidir.

Alman zırhlılan içeri alındıktan sonra, tabiî artık Marmara ile Boğaziçi'ne tamamiyle hâkim olmuşlardır: Bu suretle Enver Paşa, Almanya'nın Türkiye'yi istediği zaman harbe sokacak bir vaziyete gelmesini te'min etmek gibi tarihin hiç bir zaman afvetmiyeceği bir cinâyeti tek başına irtikâb etmiş ve bu fâciaya ses çıkarmıyan arkadaşları da suç ortaklığı etmişler demektir. Meşrutiyetin değil, mutlakıyyetin bile havsalasına sığmak imkânı olmayan bu fecî vak'a üzerine Fransa ve İngiltere sefirleri Sadr-ı-a'zamı derhâl ziyâret edip o gün Istanbul'dan Çanakkale'ye varan bir «Messagerie» vapurunu Alman zırhlılarının taharriye kalkışmalarından şikâyet edip şiddetle protesto ettikleri için, hükûmet harp hazırlıkları ikmâl edilinceye kadar gûyâ vakit kazanmak üzere Alman sefirine mürâcaat ederek bir müddet için zırhlıların silâhtan tecridini istemişse de, artık vaziyete hâkim olan sefir kat'iyyen kabul etmemiş ve hattâ Cemal Paşa'nın izâhına göre:

«Şâyed bu hadise İ'tilâf devletleriyle hükûmet-i Osmaniyye arasında inkıtâ'-ı münâsebât ve hattâ i'lân-ı muhâsamâtı intac ederse, bunu hâdisâtın zarar ve ziyân-ı tabiîsine atfederek kabul etmek mecburiyyetinde bulunduğumuzu ifâde etmiştir».

Gene Cemal Paşa, Enver Paşa'nın da «Sefirin bu mütâlaâtına iştirâk» ettiğinden bahsetmektedir! Enver, hiç bir menfaat mukabilinde olmamak şartiyle Türkiye'yi Almanya'ya işte böyle fedâ etmiş, netice itibariyle Türklüğe fenâlık ettiği nisbette Almanlığa hizmette bulunmuş ve işte bundan dolayı harb içinde memleketimize gelen Alman trenlerinde vagonların üzerine «Türkiye» yerine iri harflerle «Enverland=Enveristan» ismi yazılmıştır! Sultan Hamid'in keyfî idaresiyle memleketi felâkete sürüklemiş olduğunu iddiâ edenler işte böyle meşrutiyetçilerdir.

İ'tilâf devletlerinin gemiler meselesinden dolayı yaptıklarından bahsettiğimiz şiddetli teşebbüs karşısında Alman sefirine yapılan müracâatin reddi üzerine Said Halim Paşa'nın yalısında toplanan «Encümen-i vükelâ» Alman zırhlılarını Türkiye tarafından gûyâ satın alınmış gibi göstermiye karar vermiş, hemen o gece sefirin muvâfakati istihsâl edilmiş ve ertesi gün de mesele matbuâta tebliğ edilerek İngilizlerin «Sultan Osman»la «Reşadiyye»yi zabtetmelerine mukabil Almanya'dan iki gemi satın almdığı hakkında «Harâretli yazılar» yazdırılmıştır! İ'tilâf devletleri bu hayâli satış oyununa inanmamış olmakla beraber, sırf Türk bîtaraflığını te'min için gûyâ inanmış gibi görünmüşler ve yalnız gemilerin «Alman mürettebâtından tecrid olunmasını» istemişlerse de, bu haklı teşebbüse karşı da mesele bir müddet savsaklandıktan sonra Osmanlı donanmasının ıslâhına me'mur olan İngiliz amirali Limpus Paşa ile maiyyetine «Me'zûniyyet» verilmiş ve biraz sonra da, donanma Baş-kumandanlığına Alman filo kumandanı amiral Souchon/Suşon Paşa tâyin edilmiştir! Bu fâciada hem zavallı Türk milletini, hem cihan efkâr-ı-umumiyyesini akıllarınca aldatmak üzere İttihadçıların ne gülünç yalanlar söyledilderini anlamak için gemilerin ne suretle satın alınmış olduğu hakkında Tal'at ve Cemal Paşaların birbirini tekzib eden sözlerini karşılaştırmak kâfidir. Tal'at Paşa, hâtırâtının 1946 tarihli Istanbul tab'ının 27 nci sahifesinin 13-14 üncü satırlarında aynen şöyle söylemektedir:

«Gemilerin satışı bir gösterişten ibâret olmayıp hakikatti».

Tal'at Paşa'nın bu yalanını Cemal Paşa hâtırâtının 1922 Istanbul tab'ının 101 inci sahifesinin 3 üncü satırından harfiyyen naklettiğimiz şu cümle tekzib etmektedir:

«Bu satış keyfiyyeti hakiki değil, zâhirî idi»!

Birbirini tamamiyle nakzeden bu iki sözün birincisini söyliyen bir Dâhiliyye nâzırı ve ikincisini söyliyen de ayni kabinede Bahriye nâzırıdır. Geeben ve Breslau zırhlıları 16 Ağustos=24 Ramazan Pazar günü Istanbul önlerine gelmiş ve birincisine «Yavuz», ikincisine de «Midilli» ismi verilmiş, yalnız Alman zâbitleriyle mürettebâtı değiştirilmiyerek başlarına birer fes geçirilmekle iktifâ edilmiştir! Tabil bundan maksat, İ'tilâf devletlerinin gûyâ gözlerini boyamaktır! Halbuki bir taraftan da devletin bütün askerî tedbirleri onlara karşıdır: Meselâ 27 Eylül=7 Zülka'de Pazar günü Çanakkale-boğazı'na torpil dökme işleri ikmâl edilmiş ve 1 Teşrinievvel=11 Zülka'de Perşenbe günü de boğazın kapanacağı resmen ilân olunmuştur.

Birinci cihan harbinde Türk milletinin dört sene Avrupa, Asya ve Afrika cephelerinde döktüğü kanlarla hebâ olan servetlerinin ve yıkılıp giden altı asırlık imparatorluğunun yegâne bedeli olarak nihayet elinde işte bu Yavuz zırhlısı kalmıştır: Dünya tarihinde bundan pahalı gemi yoktur! «Gemilerin satışı bir gösterişten ibâret olmayıp hakikatti» diyen Tal'atın o muazzam yalanı bu bakımdan bir nevi kehanet sayılabilir.

C — «Türkiye'yi fi'len harbe sokan Karadeniz fâciası»: Yukarda harbe girişimizin üç perdelik bir fâcia şeklini almış olduğundan bahsetmiştik. Bu akla sığmaz fâcia 2 Ağustos=10 Ramazan Pazar gününden 29 Teşrinievvel=9 Zülhicce Perşenbe gününe kadar 2 ay, 29 gün=89 günde oynanıvermiştir! Birinci perdeyi teşkil eden 2 Ağustos=10 Ramazan Pazar tarihindeki ittifak oyunundan 9 gün sonra 11 Ağustos=19 Ramazan Salı günü Osmanlı bîtaraflığına rağmen Alman zırhlılarınınÇanakkale-boğazı'ndan içeri alınmasıyla ikinci perde açılmış ve ondan 79 gün sonra 29 Teşrinievvel=9 Zülhicce Perşenbe günü de üçüncü perde açılarak Türk milleti sırf Almanya uğruna harb-i-umumî mezbahasına atılıvermiştir! Bu üç oyunun her üçü de umumiyetle kabine âzâsının, yâni hükûmetin haberi bile olmadan İttihad-ve-Terakki komitesinin bir iki sergerdesi tarafından oynanmıştır: Yukarda da gördüğümüz gibi Türk-Alman ittifâkını kabinenin haberi olmadan Said Halim ve Enver Paşalarla Tal'at ve Halil Beyler tertib etmiş, Alman gemilerini hiç kimsenin haberi olmadan Enver Paşa tek başına içeri alıp müdhiş bir emr-i-vâkı' yapmış ve nihayet Bahriye nâzırı Cemal ve Harbiye nâzırı Enver paşalarla Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey ve donanma kumandanı amiral Souchon'un tertibiyle gene hükûmetin haberi olmadan üçüncü perde oynanmıştır! Bu vaziyete göre birinci perdede dört, ikinci perdede yalnız bir ve üçüncü perdede ise biri ecnebi olmak üzere gene dört aktör rol oynamış demektir: Bunlardan Enver Paşa'nın her üç perdede de rolü vardır. Netice itibariyle, hükûmetin, milletin ve pâdişahın haberleri bile olmadan beş İttihadçı ile bir Alman amirali Osmanlı imparatorluğunu hiç bir millî zaruret olmadığı halde sırf Almanya öyle istediği için dünyanın en büyük ateşine atıvermişler demektir: Yeryüzündeki bütün hukuk devletlerinin kanunlarında bu ağır suçlardan yalnız birini irtikâb edenler hakkında bile tâyin edilen ceza idâm cezasıdır; tarihin buna verebileceği yegâne hüküm de «Hıyânet-i vataniyye» hükmüdür. Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in «Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim» ismindeki hâtırâtında bu müdhiş fâciânın ma.hiyyeti şöyle izah edilir:

«Hicaz'ı, Irak'ı, Suriye'yi ve Filistin'i kaybettiğimiz bu hâileye işte böyle bir hokkabazlıkla karıştık. İstikbâli karanlık gören vükelânın bir kısmı isti'fâ etti. Bâzı ehemmiyetsiz nuzzâr, mevkilerinde kaldılar. Trablusugarp ve hususiyle Balkan muhârebe-i meş'ûmesinden sonra iltiyam bulmıyan yaralarımıza rağmen hiç bir mecburiyet yokken ve kimse tarafından düçâr-ı taarruz almadığımız halde dünyanın en birinci devletleri aleyhine harbe girişmek, mecnunâne olduğu kadar câniyâne bir siyaset idi».

Lûtfi Simavî Bey'in bahsettiği «Mecnunâne » ve «Cânîyâne» hokkabazlığın fecî bir tarafı daha vardır: O sırada devlet harbe hazır değildir! İşte bundan dolayı Nâfia nâzırı Çürüksulu-Mahmud Paşa ile Ticaret ve Ziraat nâzırı Süleyman-ül-Bostânî ve Posta-Telgraf nâzırı Oskan Efendiler gibi esasen harp aleyhdârı olan bâzı vükelâdan başka Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa başta olmak üzere hükûmet erkânının mühim bir kısmı harp hazırlıklarının ikmâli için bîtaraflığımızın altı ay daha muhafazasına tarafdardır. Fakat kabinede Alman menfaatlerinin âdetâ mümessili rolünü oynıyan Harbiye nâzırı Enver Paşa, Almanya'nın sıkışık vaziyetinden dolayı Türkiye'nin bir an evvel harbe girmesini istemektedir! Goeben ve Breslau gemileri Enver'in emriyle içeri alınıp Istanbul'a geldikten sonra Bâb-ı-Âlî birbirine zıd iki tazyik altında kalmıştır: Amiral Souchon bir an evvel Karadeniz'e çıkmak için dolap çevirmekte ve İ'tilâf devletlerinin elçileri de donanma Karadeniz'e çıktığı takdirde düşman muâmelesi göreceğinden bahsetmektedir. Hayati bir ehemmiyeti olan bu noktayı Cemal Paşa hâtırâtının 109 uncu sahifesinde şöyle anlatır:

«O sırada Enver Paşa Goeben ile Breslau'ın Karadeniz'e çıkmalarını men'etmekte artık devam edemiyeceğini, zira amiralin gaayet muhık bir çok esbâb-ı askeriyye serdetmekte bulunduğunu dermiyân etti. Fakat bu iki sefînenin diğer Osmanlı sefâini ile beraber Karadeniz'e çıkması muhakkak bizim harbe dühûlümüzü intac edebilirdi. Bir kere İ'tilâf devletleri Goeben ve Breslau sefînelerinin Osmanlı sefînesi olduklarını kabul etmedikleri ve binâenaleyh Osmanlı bayrağını ve Osmanlı mürettebâtını hâmil olarak dahî boğazlardan çıkacak olurlar ise der-akab düşman muâmelesi göreceklerini açıktan açığa ihtâr etmişlerdi».

İşte bu vaziyete rağmen Enver ve Cemal paşalarla Tal'at Bey'in tasvibi üzerine amiral Souchon'un kumandasındaki Osmanlı donanması 27 Teşrinievvel=7 Zülhicce Salı günü Karadeniz'e çıkmış ve Kurban bayramının arefesine tesâdüf eden 29 Teşrinievvel=9 Zülhicce Perşenbe günü de Rus donanmasıyla sâhillerine ateş açmak suretiyle Türkiye'yi fi'len harbe sokmuştur: Bütün Osmanlı tarihinde tek bir misli olmıyan bu müdhiş fâciadan pâdişahın, sadr-ı-a'zamın ve umumiyyete hükûmet erkânının kat'iyyen haberleri yoktur! Yalnız fâciânın mürettipleri olan Enver ve Cemal Paşalarla Tal'at Bey haberdardır! O sırada Mâbeyn Baş-katipliğinde bulunan Ali Fuad Bey «Görüp işittiklerim» ismindeki hâtırâtının 129 uncu hâtırâtının 109 uncu sahifesinde şöyle anlatır:

«Kurban bayramı gecesi, sabahleyin alaya yetişmek üzere erkence yatmış olduğum halde yanımızdaki konakta ikamet eden Baş-mâbeynci Tevfik Bey bizim eve gelerek beni uykudan uyandırttı. Amiral Souchon'un kumandasında olarak istikşâf için boğaza çıkmış olan sefâin-i harbiyyemiz ile Rusya sefâini arasında müsâdemât başlamış olduğunu şimdi haber aldığından ve keyfiyetin Zât-i-Şâhâneye aksetmesi ihtimâlinden bahisle her halde hakikati öğrenmemiz lâzımgeleceğini söyledi. Hakikati anlamak için ya Enver Paşa'ya veya Cemal Paşa'ya mürâcaat olunmak icab ediyordu. Enver Paşa'nın konağına telefon ederek paşayı aradıksa da yatmış olduğu cevabını verdiler. Cemal Paşa'yı aradığımız halde onun da bir ziyâfette med'uv bulunduğunu söylediler. Bu cevapların mürettep olduğu mâlûmdu; fakat bizim için başka vâsıta-i istitlâ' yoktu. Sabahleyin bayram alayı icrâ olunacağından erkence saraya gittik. Vükelâ dahî birer birer toplandılarsa da onlar da vak'adan haberdâr değillerdi. Enver ve Cemal Paşa'larla Tal'at Bey gelince hakikat-i vukuâta ıttılâ' hâsıl oldu».

Mâbeyn Baş-kâtibinin bu izâhâtından da anlaşılacağı gibi Pâdişahın, Sadr-ı-a'zamın, vükelânın ve en mühim saray erkânının vak'adan kat'iyyen haberleri yoktur: Felâketin mürettipleri de Enver ve Cemal Paşa'larla Tal'at Bey'dir. O sırada Rus sefâreti baş-tercümanlığında bulunan Mandelstam'ın «Le sort de l'Empire Ottoman» ismindeki eserinin muhtelif yerlerinde iddiâ ettiğine göre Enver-Cemal- Tal'at triyomvirasıyla İttihad-ve-Terakki

sergerdelerinden isimlerini zikretmediği ve belki de öğrenemediği bir iki kişi 11 Teşrinievvel=21 Zülka'de Pazar günü Alman sefâretinde sefir Wangenheim ile gizli bir ictimâ akdedip Türkiye'nin Rusya'ya taarruzu hakkında bir mukavele imzâlamışlardır! Cemal Paşa hâtırâtında bu ictimaı i'tirâf ederek Said Halim ve Enver Paşalarla Tal'at ve Halil Beylerin de bulunduklarını söylemekteyse de, taarruz mukavelesini reddetmektedir. Tal'at Bey'in bir yalan-dolan mecmûasından başka bir şey olmıyan hâtırâtının şu fkrasında kendisinin vak'adan haberi bile olmadığından bahsedilmektedir:

«Bu hadiseden hiç birimiz daha önceden mâlûmatdar değildik. Fakat herkes gibi, ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna kaani'dim. Bayram günü Meclis-i-Meb'ûsân reisi Halil Bey'in evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epiyce hücum ettimse de, hiç haberi olmadığını yeminle te'min etti»!

Bu izaha göre Türkiye'yi yalnız amiral Souchon harbe sokmuş demektir: Halbukî donanmanın Karadeniz'e çıkmaması hakkında Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» ismindeki eserinde bahsettiği bir Meclis-i-Vükelâ kararı vardır;. bu karara rağmen donanmanın bir iki gün evvel .Karadeniz'e çıkmasından Harbiye ve Bahriye nâzırlarıyla Dâhiliyye nezâretinde bulunan İttihad-ve-Terakki komitesi şefinin haberdâr olmaması akla sığacak şey midir? Zaten general Liman von Sanders'in «Türkiye'de beş yıl» ismindeki hâtırâtına göre:

«Türkiye Bahriye nâzırı Cemal Paşa Karadeniz'e çıkma hususuna muvâfakat mecburiyetinde kalmıştır».

Ali Fuad Bey'in yukarda gördüğümüz izâhı da bunu teyid etmektedir. Bu fâciânın en garip noktalarından biri de kendisine haber verilmeden harbe girildiği için Sadr-ı-a'zam Said-Halim Paşa'nın arkadaşlarına gücenip istifa'ya karar verdiği halde gene onların ısrariyle vazgeçip yerinde kalnıasıdır; Ali Fuad Bey, Karadeniz mâcerâsının şuyûuna tesâdüf eden Bayram gününden bahsederken bu meseleyi de şöyle anlatır:

«O gün Said Halim Paşa saraya gelmeyip rahatsız bulunduğuna dair Baş-kitâbete bir tezkire-i hususiye gönderdi. Tezkireyi Zât-i-Şâhâneye takdim eylediğimde hatırını istifsâr ve gaybûbetinin esbâb-ı-hakikiyyesini tahkik için İkinci Mâbeynci Nüzhet Bey'i müşârünüleyhin Yeniköy'deki sâhilhânesine i'zam eyledi. Bayram alayı ve muâyede resmi Sadr-ı-a'zam mevcud olmadığı halde icrâ kılındı. Vukuât Sadr-ı-a'zamın dâire-i ıttılâı hâricinde cereyân eylemiş olduğundan buna kesb-i vukuf edince canı sıkılarak isti'fâyı tasmim eylemiş ve ·o gün saraya gelmeyip merâsimde hazır bulunmamıştır. Muâyede resminden sonra vükelâ müşârünileyhin yalısına giderek ve ısrâr ederek isti'fâdan vazgeçirmişlerdir».

Almanya ile mâhut ittifak muâhedesini akdetmiş olan Said Halim Paşa Türkiye'nin harbe girmesine tabiî muhâlif değildir: Yalnız ordunun hazırlanması için altı ay kadar daha bîtaraf kalmak fikrindedir; işte bundan dolayı isti'fâya kalkışması bir kanâat meselesi olmaktan ziyâde hükûmet reisi olduğu halde devlet ve millet ateşe atılırken arkadaşlarının kendisine haber vermemiş olmalarından müteessir olmasındandır! Zaten devlet reisi olan pâdişah bile haberdâr edilmemiştir! İbn-ül-Emin'in kaydettiği bir rivâyete göre Said Halim Paşa pâdişahın ısrariyle istifadan vazgeçmiştir. Her halde dünyada hiç bir millete böyle bir oyun oynanmamıştır.

En büyük mes'ul, Alman sefirinden fazla Almanya'ya hizmet eden Enver Paşa'dır: Goeben'le Breslau'ı Çanakkale-boğazı'ndan içeri alarak Istanbul ve Boğaziçi'ne hâkim bir vaziyete

getiren odur. Boğaz istihkâmları da Liman von Sanders'in emrinde ve elindedir. Mahmud Muhtar Paşa «Mâziye bir nazar»ında bu noktayı şöyle anlatır:

«Alman sefînelerinin mürettebâtı Rumanya tarikıyle gelen efrâd-ı ihtiyâtîyye ile ikmâl olunarak az vakitte o kadar çoğalmış idi ki Almanlar lede-l-hâce 2 Ağustos muâhede-i ittifâkıyyesini cebren tatbik ettirebilirlerdi»!

Halbuki Sadr-ı-a'zam, İngiliz sefiri Sir Louis Mallet'e:

— Eğer bir buhrân çıkacak olursa Harbiye nâzırını tevkif için bir çare bulunur!

demiş ve o da bunu İngiltere Hâriciyye nâzırı Sir Edward Grey'e telgrafla bildirmiştir. Devleti kan ve ateşe sürükliyen komite kodamanları o sırada bir taraftan da işte böyle birbirine karşı pusu kurmuş vaziyettedir; hattâ İngiliz mavi kitabına nazaran Büyük-elçi Mallet bir gün Cemal Paşa'ya Almanların Türkiye'yi bir an evvel harbe sokmak için icab ederse bir darbe-i-hükûmet yapıp kendisini hapsetmekten bile çekinmiyeceklerini söylediği zaman, Osmanlı Bahriye nâzırından şu cevâbı almıştır:

— Öyle bir şey hissettiğim anda ittihâz edeceğim tedbiri ben çoktan düşündüm. O zaman Bahriye nâzırı sıfatiyle Çanakkale'yi İngiliz ve Fransız donanmasına açar, hâl-i ihtilâlde bulunan donanmanın te'dibini ona havâle ederim.

Bu sözden anlaşıldığına göre Cemal Paşa şahsını tehlikede gördügü anda boğazları açıp İ'tilâf donanmasını içeri alabilecek bir zihniyettedir! Hâtırâtında kendisi bu sözü sefire şaka olarak söylediğinden bahsedip te'vile çalışmıssa da bunun şakayla hiç bir alaka ve münâsebeti yoktur. İttihad-veTerakki'nin askerî hâkimiyyetini te'min ve o sâyede mevkiini tarsin için Türkiye'yi ateşe attıran fecî zihniyeti işte böyle bir zihniyettir.

Amiral Souchon kumandasındaki Osmanlı filosu Rus sâhillerine taarruzunda Sıvastopol, Odesa, Kefe ve Novorossisk/Noworossijsk şehirlerini bombardıman ettikten başka iki Rus gemisiyle bir Fransız vapurunu da batırmıştır. Bu kanlı mâcerâ üzerine Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa Rusya'ya mürâcaat ederek vak'aya Rus donanmasının bizim Karadeniz-boğazı'na torpil dökerek kapatmak istemesi sebeb olduğundan bahsedip sulhü muhâfaza için tahkikat açılmasını istemişse de Petersburg hükûmeti bu müracâati reddederek derhâl Osmanlı maslahatgüzârının pasaportlarını vermekle mukabele etmiştir. İşte bu suretle Osmanlı imparatorluğu harbin ilânından evvel kanlı bir oyunla ateşe atılıp fi'len harbe girmiş ve bunun üzerine 3 Teşrinisâni=14 Zülhicce Salı gününden 5 Teşrinisâni=16 Zülhicce Perşenbe gününe kadar üç gün içinde Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri üstüste Türkiye'ye ilân-ı-harb etmişlerdir. Istanbul'daki İ'tilâf büyük-elçilerinin de Karadeniz mâcerâsının hemen ertesine tesâdüf eden 30 Teşrinievvel=10 Zülhicce Cuma günü pasaportlarını istediklerinden bahsedilir: Rus sefiri De Giers 1 Teşrinisâni=12 Zülhicce Pazar günü ve İngiltere sefiri Sir Louis Mallet'le Fransa sefiri Bompard da ertesi gün memleketlerine gitmişlerdir. Bununla beraber, ilân-ı-harp notalarından evvel İ'tilâf devletleri muhtelif cephelerden taarruz etmiş oldukları için, harp resmen başlamadan evvel her tarafta fi'len başlamış demektir: ilkönce 31 Teşrinievvel=11 Zülhicce Cumartesi günü Ruslar Bâyezid'in şimalinden hududu tecâvüz ederek ilk ateşi açmışlar ve ertesi gün de İngilizler Akabe'yi topa tuttukları gibi, Basra-körfezinden de Şatt-ul-Arap boyunca tecâvuza başlamışlardır. Türkiye'nin harbe girişi yalnız Karadeniz mâcerâsı bakımından değil, her bakımdan çılgınca bir cinâyettir:

1 — Her şeyden evvel bir kere harbi kazanmak ihtimâli muhakkak sayılacak kadar kuvvetli olan «İ'tilâf-ı-Müselles» devletleriyle müttefiklerine karşı muzafferiyyet ihtimâli son derece zayıf olan «İttifak-ı-Müselles» cephesi ahmakçasına tercih edilmiştir;

2 — 29 Teşrinievvel=9 Zülhicce Perşenbe günü Karadeniz mâcerâsiyle Osmanlı imparatorluğu ateşe atıldığı zaman iki tarafın vaziyeti şöyledir: İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya, Sırbistan, Karadağ, Belçika ve Lüksenburg devletleri İ'tilâf cephesindedir; bu sekiz devlete mukabil İttifak cephesi yalnız Almanya ile Avusturya-Macaristan'dan ibâret iki devletlik müttefiksiz ve ümitsiz bir zümre hâlindedir;

3 — « İttifak-ı-Müselles»e dâhil olan İtalya hükûmeti harp başlar başlamaz daha 1 Ağustos=9 Ramazan Cumartesi günü Alman ve Avusturyalı müttefiklerine ihânet edip bîtaraflığını ilân ederek onları kendi başlarına bırakmıştır;

4 — Dünya denizlerine ve deniz yollarına İ'tilâf zümresi hakimdir;

5 — Bütün dünyayı kuşatan demiryolları ve müstemlekeleriyle İ'tilâf zümresi nüfus, iptidaî madde ve iktisâdî kudret bakımlarından mutlak bir üstünlüğe sahiptir;

6 — Siyâsî vaziyet, daha bir çok devletlerin İ'tilâf zümresine iltihak edeceğinde hiç şüphe bırakmıyacak kadar vâzıhtır: Nitekim başta Amerika ve İtalya olmak üzere tedricen yirmiden fazla devlet o tarafa iltihak etmiş ve bütün bunlara rağmen İttifak zümresine küçük Bulgaristan'dan başka iltihak eden olmamıştır.

7 — Askeri vaziyet de ümitsizdir: Çünkü bir hamlede Fransa'yı mağlûb ettikten sonra şarka teveccühle Rusya'nın işini bitirmek istiyen Alman Erkân-ı-harbiyyesinin meşhur planı 5-9 Eylül=14-18 Şevvâl Cumartesi-Çarşanba günleri vukua gelen Marne muhârebesinin Fransız zaferiyle neticelenmesinden dolayı artık suya düşmüş demektir. O vak'adan tam elli gün sonra Türkiye'yi Almanya lehine harbe sokmak, bile bile ve göz-göre felâket ve mağlûbiyyete sürüklemekten başka bir şey değildir.

İşte bütün bunlardan dolayı Türkiye harbe girerken yalnız iki devletle sekiz devlete karşı gelmeyi göze almış, denizler hâkimiyyetini aklına bile getirmemiş ve her türlü üstünlüklerin karşı tarafta olduğunu hisâb edemiyecek kadar gaflet ve cinnet göstermiş demektir. Yeryüzündeki son Türk imparatorluğunun inkırâziyle neticelenen bu müdhiş fâciânın bir iki mürettibinden biri olan Tal'at Paşa'nın hâtırâtında bu nokta şu iki mütenâkız cümleyle izah edilir (S. 30):

«Bütün mülâhazalar Almanya'nın mağlûb olmıyacağı ihtimâline göre yürütülmüştü; fakat Almanya'nın mutlak galibiyyetine inanılmıyordu»!

İntâk-ı-hakka benziyen bu mütenâkız fıkranın birinci cümlesine göre Almanya'nın mağlûb olmak ihtimâli kat'iyyen hisâb edilmemek suretiyle akla sığmaz bir gaflet gösterilmiş ve onu nakzeden ikinci cümlesine göre de kat'î bir Alman zaferine inanılmadığı için Osmanlı imparatorluğu bile bile ateşe atılmak suretiyle devlet ve millete karşı en müdhiş ihânet cürmü irtikâb edilmiştir: Osmanlı inkırâzının en büyük sebebi, işte böyle deli saçmalarıyla hiç farkında bile olmıyarak iç-yüzlerini ifşâ edecek kadar iptidaî kafalı bir takım Balkan çetecilerinin devlete hâkim olmasıdır.

Türkiye'nin İ'tilâf devletlerine resmen ilân-ı-harb etmesi işte bu 11 Teşrinisâni=22 Zülhicce Çarşanba gününe müsâdiftir: «Takvîm-i-Vakaayi»deki hâl-i-harb irâdesinin baş tarafında Karadeniz mâcerâsı Rusların taarruzundan mütevellit gibi tasvir edilerek:

«Şehr-i-halin [=Rûmi] on altıncı günü Donanmay-ı-Hümâyunun bir kısmı tarafından Karadeniz'de manevra icrâ edilmekte olduğu sırada Karadeniz-boğazı'na torpil dökmek vazifesi ile hareket ettiği bil-âhire anlaşılan Rusya donanmasından bir takım mezkûr manevraları ihlâl ve müteâkıben ızhâr-ı muhâsama ile boğaza doğru hareket etmeleri üzerine Donanmay-ı-Hiimayun tarafından mukabele olunmağla»

diye Türkiye meşru müdâfaa vaziyetinde harbe girmiş gösterilir! Bu iradenin altında pâdişahtan başka Hey'et-i-Vükelânın da imzâları vardır. Sultan Reşad ordu ile donanmaya hitâben de ayni gün ayni meâlde bir «Hatt-ı-Hümâyûn» neşretmiştir. — 29 Teşrinievvel=9 Zülhicce Perşenbe gününe tesâdüf eden Karadeniz mâcerâsiyle resmen harb ilânı arasında geçen müddet 13 günden ibârettir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

14 Teşrinisâni=25 Zülhicce, Cumartesi: «Cihâd-ı-Ekber» ilânı.

(İslâmiyette iki türlü cihâd vardır: Hak yolunda gazaya «Cihâd-ı sağîr» veya «Cihâd-ı asgar» ve o yolda yapılan fikir mücâdelesiyle propagandaya da «Cihâd-ı kebir» yahut «Cihâd-ı ekber» denir: Tasavvufta «Cihâd-ı ekber» insanın «Nefs-i emmare»sine karşı giriştiği mücâdelenin ismidir; onun için İttihadçıların budalaca ilân ettikleri din harbine «Cihâd-ı-Ekber» demek doğru değildir: Zaten bu tâbir Meşîhat'in neşrettiği fetvâ metinlerinde mevcud olmayıp yalnız propaganda ve neşriyatta kullanılmış tumturaklı bir isimden ibârettir. — Cihâd ahkâmının en mühimlerinden biri de kudreti olan Müslümanların bütün din düşmanlarına karşı «mâlen ve bedenen» mücâdele ile mükellef olmasıdır: Fakat bu mücâdele bir «Farz-ı kifâye» şeklindedir; binâenaleyh bedenî ve mâlî kudretten mahrum olanlarla düşman esâreti altında bulunanlar mükellef değildir; halbuki Türkiye'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz ilân-ı-harbinden üç gün sonra neşredilen Cihâd fetvâsı İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle müttefiklerinin hâkimiyyet ve esâretleri altında bulunan Müslümanları onlara karşı ayaklandırmak ve bu devletlerin Müslüman tebaalarından toplıyacakları askerleri Türkiye ile müttefikleri olan Hıristiyan Almanya ve Avusturya'ya karşı harbetmekten men'etmek için neşredilmiş ve İslâm tarihinde misli görülmemiş garip bir fetvadır: Ellerinde çakı bile bulunmadığı için ısyan imkânlarından tamamiyle mahrum olan âciz ve mahkûm milletler nasıl olur da şer'an cihâd ile mükellef tutulabilir? Böyle bir şey için Hilâfet makamının barpten evvel onları gizlice hazırlamış, silâhlandırmış ve teşkilâtlandırmış olması lâzımgelir: Bunların hiç biri yapılmadığı halde cihâd ilanına kalkışmak, Hilâfet makamının dünya nazarındaki mevkıini sarsmakla neticelenecek bir düşüncesizlikten başka bir şey değildir ve zâten netice öyle olmuştur. — Beş parçadan mürekkeb olan cihâd fetvâsı bu gün merâsimle Meşîhat'den Fâtih camiine götürülerek Fetvâ-emini Ali Haydar Efendi tarafından okunmuş ve ertesi gün de gazetelerle neşredilmiştir. — Bundan sekiz gün sonra 1914=1333 senesi 5 Muharrem=23 Teşrinisâni Pazartesi günü de bir «Beyânnâme-i Cihâd» neşrolunmuştur: Bu vesikadaki «4 Muharrem» tarihi Rü'yet-i-Hilâl'den mütevellittir; baş tarafındaki irâde sureti şöyledir:

«İşbu beyannâmenin kaffe-i aktâr-ı İslâmiyyede neşr-ü-i'lânını irâde ederim».

Altında Şeyh-ül-İslâm Hayri Efendi ile seleflerinden üçünün, on bir kazaskerin ve en mühim ulemâdan on dördünün isimleri bulunan bu 29 imzâlı beyannâme 3 Muharrem=21 Teşrinisâni Cumartesi günü Bâb-ı-Fetvâ'da toplanan «Meclis-i- Âlî-i İlmî» tarafından tertib edilmiştir.

Tabiî bütün bunların hiç bir te'siri olmamış, mahkûm Müslümanlar yerlerinden bile kımıldanamamış ve hattâ fetvâlarla beyannâmeler «Kâffe-i aktâr-İslâmiyye»ye pek tabiî olarak dağıtılamamıştır).

17 Teşrinisâni=28 Zülhicce, Salı: Rus donanmasının Trabzon bombardımanı ve muhtelif cepheler vukuâtı.

(Yukarda bu senenin «11 Teşrinisâni» fıkrasında 29 Teşrinievvel=9 Zülhicce Perşenbe gününe müsâdif olduğunu gördüğümüz Karadeniz mâcerâsından itibaren 2-5 gün içinde Osmanlı imparatorluğunun muhtelif taraflarındaki harb cepheleri derhâl belirmiye başlamıştır: 1) Çanakkale cephesi; 2) Irak cephesi; 3) Sînâ=Filistin-Suriye cephesi; 4) Kafkas cephesi; 5) Deniz ve Hava harekâtı. «Harb-i-umumî'nin sonuna kadar teselsül eden vukuât işte bu beş cephe sırasına göre tâkib edilecektir. Müttefiklere yardım için Enver'in Galiçya ve Rumanya'ya gönderip onların saflarında israf ettirdiği kuvvetlerle Trablus ve Bingazi'de İtalyanlara karşı yerlilerle beraber açılan mücâdelelerdeki askerlerimizin oralardaki hareketleri vatan toprakları haricindeki askerî macerâlar mâhiyyetindedir.

1 — «Çanakkale cephesi»: 3 Teşrinisâni=14 Zülhicce Salı sabahı zevâlî saat 6.50 de 28 gemilik bir İngiliz-Fransız filosunun Sedd-ül-bahir ve Kum-kale istihkâmlarına karşı açtığı ateş hem fi'len ilân-ı-harp mâhiyyetinde sayılır, hem boğazın zorlanacağı hakkında bir ihtâr gibi gösterilir: Bu bombardıman 17 dakika sürmüştür. Biraz sonra teşekkül edecek Çanakkale cephesinin ilk vak'ası işte bu nümâyiş bombardımanıdır.

2 — «Irak cephesi»: Basra-körfezinden Şatt-ul-Arab boyunu tâkib ederek inkişâf edecek olan İngiliz hareketi 1 Teşrinisâni=12 Zülhicce Pazar günü başlamıştır: ilk asker ihracı 7 Teşrinisâni=18 Zülhicce Cumartesi gününe müsâdif gösterilir.

3 — «Sînâ=Filistin-Suriye cephesi»: Osmanlı ordusunun Kanal mâcerâsiyle açılacak olan Sînâcephesinin ilk vak'ası, bir İngiliz filosunun 1Teşrinisâni=12 Zülhicce Pazar günü yaptığı Akabe bombardmanında gösterilir: Bu suretle Basra ve Akabe körfezlerindeki İngiliz taarruzları ayni günde başlamış demektir. Akabe 3 Teşrinisâni=14 Zülhicce Salı günü sükût etmiştir. — Süveyş kanalı üzerine tamamiyle lüzumsuz ve bilhassa binde bir nisbetinde bile muvaffak olması imkânsız bir sefer açmış olan Bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın Nezâret uhdesinde kalmak şartiyle Suriye ve Filistin'deki Dördüncü ordu kumandanlığına tâyini 13 Teşrinisâni=24 Zülhicce Cuma gününe müsâdiftir: Bu suretle askerî idâre bakımından Osmanlı imparatorluğu Enver ve Cemal Paşalar arasında paylaşılmış ve tabiî arslan payı birincisinde kalmış demektir.

4 — «Kafkas cephesi»: Bu cephede Rus taarruzu 31 Teşrinievvel=11 Zülhicce Cumartesi günü Bâyezid'in şimal hududunu tecavuzla başladığı için, Türkiye'de cihan harbinin ilk ateşi işte burada açılmış demektir. Bundan sonra Ruslar Kars'dan hareketle 1 Teşrinisâni=12 Zülhicce Pazar günü hududu geçerek Pasin'e ve Aras boyundan da Eleşgerd'e ilerlemişlerdir: Bu ilk karşılaşmaların en mühim vak'ası 6 Teşrinisâni=17 Zülhicce Cuma günü başlayıp altı gün süren Köprüköy muharebesinde gösterilir; bu muharebe neticesinde Ruslar geri atılmış, Türk ordusu 11 Teşrinisâni=22 Zülhicce Çarşanba günü mukabil taarruza geçip 14 Teşrinisâni=25 Zülhicce Cumartesinden 18 Teşrinisâni=29 Zülhicce Çarşanba gününe kadar süren Azap köyü muhârebesini kazanmışsa da iyi keşif yapılamadığı için eski hududuna çekilen düşman tâkib edilememiştir.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı: 8 Teşrinisâni=19 Zülhicce Pazar günü küçük Breslau=Midilli kruvazörü Poti limanını ve bir Rus filosu da Zonguldağ'ı bombardıman edip dört Türk nakliyesini batırmıştır: Bu hareketleri bir gün evvel gösteren bir rivâyet de vardır. En mühim vak'a, Rus donanmasının 17 Teşrinisâni=28 Zülhicce Salı günü yaptığı Trabzon bombardımanıdır: Bu vak'ada şehrin bir hayli zarar gördüğünden bahsedilir. Ertesi gün de eski Goeben=Yavuz zırhlımız Giresun civârında bir Rus zırhlısıyla müsâdeme edip bir iki isâbet kaydetmiştir).

1914=1333

21 Kânunuevvel=3 Safer, Pazartesi: Sarıkamış harekâtının başlaması ve muhtelif cepheler vukuâtı.

1 — «Çanakkale cephesi»: İngiliz tahtelbahirleri torpil tarlasına rağmen boğazdan içeri hulûl edebilmektedir; nitekim 26 Teşrinisâni=8 Muharrem Perşenbe günü Kepez burnuna kadar sokulan B-11 denizaltı gemisi Sarısığlık'da yatan Mes'ûdiyye zırhlısını torpillemeye muvaffak olmuş ve Mes'ûdiyye işte bu torpil yüzünden batmıştır: Bu vak'ayı 13 Kânunuevvel=25 Muharrem Pazar gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır.

2 — «Irak cephesi»: Ay başında harekete başladığını yukarıki fıkrada gördüğümüz İngiliz ordusu 21 Teşrinisâni=3 Muharrem Cumartesi günü ilk mühim muvaffakıyyetini elde ederek Basra vilâyet merkezimizi işgâl etmiştir: Ertesi günkü tarih de rivâyet edilir. Kanunî devrinde Osmanlı idaresine girmiş olan Basra için ikinci ciltte 1538=945 vukuâtının «24 Temmuz» fıkrasına bakınız: O tarihten bu seferki sukûtuna kadar Basra şehri, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartiyle tam 376 sene, 3 ay, 18 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir.

3 — «Sînâ=Filistin-Suriye cephesi»: Mısır fethi hulyasiyle Suriye ve Filistin kumandanlığına tâyin edildiğini yukarıki fıkranın 3 üncü paragrafında gördüğümüz Bahriye nâzırı Cemal Paşa, tayininden sekiz gün sonra 21 Teşrinisâni=3 Muharrem Cumartesi günü parlak merâsimle teşyi edilerek Haydarpaşa istasyonundan hareket etmiş ve istasyonda irâd ettiği meşhur nutukta kendisi kanalı geçerken telef olsa bile arkadaki vatanperverlerin kendi cesedine basarak her halde Mısır'ı fethedecekleri hakkında çok yüksekten söylediği heyecanlı sözler bir çok dedikodulara sebeb olmuştur. Cemal Paşa'nın Suriye'ye nasıl bir tedhiş zihniyetiyle gittiğini, hâtırâtında kendikendine söylediğinden bahsettiği şu tuhaf sözler çok güzel gösterir:

— Senin yapacak çok işlerin var. Tedabîr-i âdiye ile bu işlerin görülmesine imkân yok. En şedîd merhametsiz ve nezâketsiz damarlarını ayağa kaldırmalısın, en yüksek mevkileri işgâl edenlerde bile olsa, tesâdüf edeceğin tenbellik ve ihmalkârlığa karşı en şedîd darbelerini indirmekten çekinmemelisin!

Kânunuevvel başları 1=Muharrem ortalarında Sam'a vasıl olan Cemal Paşa «Damascus-Palace» otelini karargâh ittihâz etmiş ve orada kaldığı müddetçe âdetâ bir padişâh gibi muazzam alaylarla Cuma selâmlığına çıkmıştır! Câmi'-i-Emevî'ye girerken polisin parayla tutup cümle-kapısının etrâfına dizdiği alkışçılarla dilencilerin:

— Allâh cemîldir ve cemâli sever!

diye bağırtıldıkları pek meşhurdur. Muhayyel Mısır fethi münâsebetiyle de bir çok nümâyişler tertib edilmiş ve bunlarda garip bir âhenkle ve Şam Araplarının mahallî şîvesiyle:

— Yalla-n-nasr, yalla-n-nasr! Cemal Bâşa udhul Masr=Haydi zafere, haydi zafere! Cemal Paşa gir Mısır'a!

gibi büyük sözlerle:

— Ey Şam valisi, ey vali: Bizim ırzımız pahalıdır!

gibi âhenkli ve besteli palavralar günlerce Şam caddeleriyle meydanlarını uğultular içinde bırakmıştır: Bu eserin müellifi o sırada beş on gün kaldığı Şam'da bütün bunlara bizzat şâhid olmuştur.

4 — «Kafkas cephesi»: Bâzı Garp menbâlarında kendisinin Napolyonluğuna kaani' olduğundan bahsedilen Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın askerî kıymeti için yukarıki senenin «3 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. «Muvaffakıyyetin sırrı taarruzdadır!» şeklinde ifâde edilebilecek yegâne harp nazariyyesini tatbik ve Almanları tatmin için mevsime ehemmiyet vermiyerek Kafkas cephesine giden bu eski Balkan komitecisi 14 Kânunuevvel=26 Muharrem Pazartesi günü Köprüköy'e vasıl olup askerî teftiş ettikten sonra derhâl taarruza karar vermiş, üçüncü ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın oralarda şiddetiyle meşhur «Kış mevsiminde yapılacak bir taarruzun muvaffakıyyetle neticelenemiyeceği ve binâenaleyh taarruz harekâtının ilk-bahara bırakılması» hakkında söylediği doğru sözlerden dolayı gazaba gelen Enver Paşa, zavallı İzzet Paşa'yı derhâl azledip ordu kumandanlığını bizzat der'uhde etmiştir: Enver Paşa'nın taarruz illeti için aşağıki sene vukuâtının birinci paragrafına da bakınız. 21 Kânunuevvel=3 Safer Pazartesi günü 11 inci Kolordunun Aras şimaline geçmesi ve ertesi gün ihâta harekâtına kalkışmasıyla başlıyan Sarıkamış taarruzu, Osmanlı tarihinin en büyük felâketlerinden biriyle neticelenmiş en çılgınca harekettir. Bir kişinin şan ve şöhret hırsı uğruna binlerce Türk askerinin telef olup gitmesiyle neticelenen bu mecnunâne mâcerâyı 18 Kânunuevvel=30 Muharrem Cuma ve 20 Kânunuevvel=2 Safer Pazar günleri başlamış gösteren. daha zayıf rivâyetler de vardır. Sarıkamış 25/26 Kânunuevvel=7/8 Safer Cuma: Cumartesi gecesi kısmen işgâl edilmiştir: O sırada oraya gelmiş olan çar İkinci Nicolas'nın esâretten güçlükle kurtulduğu hakkında bir rivâyet vardır. 27 Kânunuevvel=9 Safer Pazar günü bir kolordumuz Allâhuekber dağını aşmışsa da sol cenahtaki kolordunun ayni sür'ati gösterememiş olması felâketin başlıca sebebi sayılır: Netice için aşağıki fıkranın dördüncü paragrafına bakınız.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı»: Karadeniz'de 20 Teşrinisâni=2 Muharrem Cuma günü Rus donanması Trabzon'u ikinci defa olarak bombardıman ettiği gibi, Hopa'yı da topa tutmuştur. O sırada Batum bombardımanından dönen Yavuz'un 12 Kânunuevvel=24 Muharrem Cumartesi günü mühim yaralarla Istanbul'a geldiğinden bahsedilir. Akdeniz'de de Suriye sevkıyatını ihlâl etmek istiyen İ'tilâf donanması İskenderun demiryolunu topa tutmuştur).

1915=1333

25 Nisan=10 Cumâda-l-âhire, Pazar: Düşmanın Çanakkale boğaz'ında karaya asker çıkarması ve diğer cephelerde muhtelif tarihlere tesâdüf eden Kanal mâcerâsı, Sarıkamış felâketi, Kût-ül-Amâre'nin sukûtu ve Barbaros zırhlısının batması gibi felâket silsileleri.

(1 — «Çanakkale cephesi»: Bağazın Sedd-ülbahir, Kumkale, Ertuğrul ve Orhaniye isimlerindeki dört dış istihkâmına karşı düşmanın 12 zırhlı ile ilk büyük bombardımanı 19

Şubat=4 Rebî'ül-âhir Cuma ve ikincisi de 25 Şubat=10 Rebî'ül-âhir Perşenbe günlerine müsâdiftir. Sabahtan akşama kadar süren ikinci bombardımanda harab olan dış istihkâmlara işte o Perşenbe/Cuma gecesi, asker çıkaran İngiliz-Fransız filoları oralardaki bataryaları kısmen tahrib ettirdikten sonra askerlerini geri çekmişler ve 4 Mart=17 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü tekrar asker çıkarıp medhal bataryalarının mütebâkisini de tahrib ettirdikten sonra mukabil Türk taarruzundan dolayı kuvvetlerini geri almışlardır. İşte bu sâyede daha fazla yaklaşmıya muvaffak olan düşman filoları 7-8 Mart=20-21 Rebî'ül-âhir Pazar-Pazartesi günleri de merkez bataryalarına ateş açmışlardır. — 10-11 Mart=23/24 Rebî'ül-âhir Çarşanba/Perşenbe gecesi boğaza taarruz eden bir filo zâyiata uğratılarak tardedildikten bir hafta sonra 18 Mart=2 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü İngiliz-Fransız donanmaları boğazı zorlayıp geçmek için meşhur büyük taarruzlarını yapmışlardır; İngiliz filosu amiral Robeck ve Fransız filosu da amiral Guepratte kumandasındadır: Mecmûu 18 büyük zırhlı ile bir çok muhripler ve tahtelbahirlerden mürekkep olan bu düşman donanması öğleden evvel saat 11 de üç filo halinde boğaza girip öğleden sonra saat 5.45=17,45 e kadar tam 6 saat 45 dakika 506 top kullanarak yalnız 150 topu olan merkez bataryalarıyla harbettikten sonra mağlûb olmuş, Ocean ve İrresistible ismindeki İngiliz zırhlılarıyla Fransızların Bouvet zırhlısı 600 mürettebatiyle beraber top ve torpil isabetleriyle batmış, İngilizlerin inflexible ve Fransızların Gaulois ve Suffren zırhlıları çok ağır yaralanmış ve diğer üç düşman gemisi de torpil isabetiyle karaya oturmuştur: Netice olarak 18 zırhlının altısı batmış veya harabolmuş ve bu suretle üçte birini kaybeden düşman donanmasının mütebâkîsi de ayni âkıbetten korkup kaçmıştır. Bizim zâyiâtımız yalnız 44 şehitle 70 mecruh ve 8 toptan ibârettir: Yalnız 22 şehitle 74 yaralıdan da bahsedilir; topların altısı tâmir edilmiştir.

Çanakkale-boğazı'nı deniz kuvvetleriyle zorlayıp geçmek imkânı olmadığını anlıyan düşmanın Gelibolu yarımadasına asker çıkarıp Istanbul'a karadan yürümiye karar vermesi işte bu büyük ve parlak Türk zaferi üzerinedir. Bu karar 25 Nisan=10 Cumâda-l-âhire Pazar günü tatbik edilmiş ilkönce Saros körfeziyle Anadolu tarafındaki Beşike limanına karşı şaşırtma hareketleri yapılarak öğleden evvel saat 9,30 da bir İngiliz Bahriye müfrezesi Saros'da karaya çıkıp bir keşif hareketi yaptıktan sonra geri alınmış ve bir Fransız müfrezesi de ayni hareketi Beşike'de yapmıştır: Sedd-ül-bahir'le Kaba-tepe şimaline ve Arı-burnu'na yapılan ihraçlar işte bu şaşırtma hareketlerinden sonradır. Ertesi gün de Anadolu yakasında Kum-kale'ye erkenden üç bin Fransız askeri çıkarılarak ikinci bir şaşırtma hareketi daha yapılmışsa da akşama kadar 778 kişi kaybettikten ve yüz esir de verdikten sonra bu Fransız kuvveti işte o 26/27 Nisan=11/12 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi geri alınmıştır. Gelibolu yarımadasına çıkarılan İngiliz kuvvetlerinin kumandanı general İan Hamilton ve Fransız kuvvetlerinin kumandanı da general D'Amade'dır: Daha sonra bunun yerine meşhur general Gouraud gelmiş ve Çanakkale muhârebelerinde bir kolunu kaybetmiştir. Çanakkale harbinde düşman ilkönce iki cephe açmıştır: Birincisi Sedd-ül-bahir'le Eski-hisarlık ve Teke-burnu arasında altı kilometrelik bir cephedir: Bu son iki nokta Sedd-ül-bahir'in şimalişarkî ve şimaligarbî istikametlerindedir; ikinci cephe de Arı-burnu'ndadır. Düşmanın Suvla koyuna asker çıkarıp Anafartalara karşı üçüncü bir cephe açması bunlardan biraz sonradır.

Çanakkale harbinde düşmanın en cengaver askerî Avusturalya-Yenizelânda kıt'asıdır: Bunun resmi ismi «Australia and New-Zealand Army Corps» şeklindedir: çok uzun olan bu ismin baş harflerinden «Anzac» kısaltması yapılmış ve o kolordu işte bu kısa isimle şöhret bulmuştur.

İlk iki cephe kurulduktan sonra 28 Nisan=13 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Sedd-ül-bahir cephesinde Türk zaferiyle neticelenen birinci Kirte muhârebesi Çanakkale destanımızın ilk mühim vak'asıdır: Bu vak'ada düşman üç bin telefâtla tardedilmiştir. İşte bunun üzerine her

iki cephede düşmanı denize dökmek üzere üç gün içinde üstüste dört Türk taarruzu sıralanır: 1 Mayıs=16 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Arı-burnu cephesinde ve 1/2 Mayıs=16/17 Cumâda-l-âhire Cuınartesi/Pazar gecesiyle ertesi ve daha ertesi geceler Sedd-ül-bahir cephesinde yapılan taarruzların dördü de neticesiz kalmıştır. 6-9 Mayıs=21-24 Cumâda-l-âhire Perşenbe-Pazar günlerine tesâdüf eden ve dört gün süren ikinci Kirte muhârebesi düşmanın işte bu Türk taarruzlarına mukabelesi sayılır: Sedd-ül-bahr'in şimali-şarkisîndeki Alçı-tepe'yi hedef ittihâz eden elli bin kişilik düşman ordusu, donanmalarından da yardım gördüğü halde yirmi bini bulan telefâtına mukabil ancak yarım kilometrelik bir yer aldıktan sonra mağlûb olmuştur. Karadan, denizden taarruza uğrıyan Türk askerinin bu müdhiş muharebede gösterdiği muhteşem şehâmet akla hayret verecek mertebelerdedir: Bizim taraftaki cephâne kıtlığından dolayı zavallı Mehmetçikler manevra kurşunu bile kullanmışlardır! Gıdâsızlıktan, elbisesizlikten, çadırsızlıktan ve soğuktan çok muztarib olan Türk ordusunda donanlar olduğundan bile bahsedilir! Buna rağmen istihsâl edilen netice çok büyüktür: Düşman ordusunun takriben yarısı yere serilmiştir.

İkinci Kirte muhârebesinden iki gün sünra 11 Mayıs=26 Cumâda-l-âhire Salı günü teftişe gelen Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın taarruz illeti burada da nüksetmiş, 19 Mayıs=5 Receb Çarşanba günü hiç bir lüzum olmadığı halde aç, çıplak ve cephânesiz askere sırf onun zoruyla yaptırılan ve bilhassa düşman mevzi'leri ağır toplarla döğülmeden çılgınca girişilen neticesiz taarruz dokuz bin Türkün kanına mal olmuştur: Bunların üç bini şehîd ve mütebâkîsi yaralıdır; bu zavallı yaralıların bir kısmı sonradan ölmüştür. İngiliz zâyiâtı yüz maktulle beş yüz yaralıdan ibârettir! Enver'in binlerce cana mal olan Sarıkamış taarruz çılgınlığı için yukarıki fıkranın dördüncü paragrafiyle aşağıda bu fıkranın gene dördüncü paragrafına bakınız.

Çanakkale harbi esnâsında İngiliz donanmasının en mühim zırhlılarından bâzılarının batırılması ve Marmara'ya sızan bâzı düşman tahtelbahirlerinin de münâkalâtımızı ihlâli gibi bir takım deniz hareketleri de olmuştur: Bunlar için aşağıda bu fıkranın beşinci paragrafına bakınız.

Yukarda ilk ikisini gördüğümüz Kirte muhârebelerinin üçüncüsü de 4-5 Haziran=21-22 Receb Cuma-Cumartesi günlerine müsâdiftir: İkinci günün gecesi de devam eden bu düşman taarruzu Türkün dayanılmaz süngüsüyle tardedilip bir aralık düşmanın eline geçen yerler istirdâd edilmiştir; · Türk zâyiâtı 9 bin, düşmanınki de 7500 gösterilir. — Gene Sedd-ül-bahir cephesindeki vak'aların en mühimlerinden biri de Zığındere muhârebeleridir: 28 Haziran=15 Şa'ban Pazartesi gününden 5 Temmuz=22 Şa'ban Pazartesi gününe kadar sekiz gün süren ve derenin iki tarafındaki mevzilerimize tevcih edilen bu düşman taarruzlarıyla mukabil Türk taarruzları en güzîde askerlerimizden 14 bin zâyiata mal olmuştur; zâyiat fazlalığı mukabil taarruzlarımızdan evvel topçu ateşi açılmamış olmasıyla izah edilir; buna rağmen düşman taarruzu kırılmış, İngilizler gene muvaffakıyetsizliğe uğratılmıştır.

Sedd-ül-bahir cephesinin en kanlı vak'alarından biri de düşmanın Kereviz-dere taarruzunda gösterilir: 12 Temmuz=29 Şa'ban Pazartesi günü sabaha karşı saat dörtte başlıyan bu şiddetli taarruza iki Fransız ve bir İngiliz fırkası iştirâk etmiş ve ertesi gün Türk zaferiyle neticelenmiştir; bizim umumî zâyiâtımız 9822 ve düşmanınki de 3840 gösterilir.

Üçüncü cephenin açılması işte bu vak'a üzerinedir: Anafartalara karşı Suvla koyuna yapılacak ihraç hareketinde Arı-burnu ve Sedd-ül-bahir cephelerindeki Türk kuvvetlerini oldukları yerde tesbit için düşmanın yeni takviyelerle her iki cephede birden yaptığı oyalama taarruzları 6 Ağustos=25 Ramazan Cuma günü başlamıştır; Sedd-ül-bahir cephesinde ertesi gün de

devam ettikten sonra mukabil taarruzlarımızdan dolayı 13 Ağustos=2 Şevvâl Cuma gününe kadar bir hafta süren bu kızgın çarpışmada umumî zâyiâtımız 7510 u bulmuştur. Arı-burnu - cephesinde 10 Ağustos=29 Ramazan Salı gününe kadar beş gün süren muhârebelerdeki zâyiâtımız da 6930 dur: Yalnız bu vak'ada iki cephe zâyiâtımızın mecmûu 14,440 dır. Düşmanın Suvla koyuna asker çıkarabilmesi işte bu sâyededir: İngilizler 6/7 Ağustos=25/26 Ramazan Cuma/Cumartesi gecesi saat 10=22 de Suvla'ya asker çıkanrken Arı-burnu'nun şimalinden muhtelif kollarla bir kuşatma taarruzuna kalkışıp ertesi gün de bu hareketlerine devam etmişlerse de, müdhiş bir Türk mukâvemetiyle karşılaşarak muvaffakıyetsizliğe uğramışlardır. Anafartalardaki mubarebeler işte bu Suvla ihracı üzerine başlamıştır: Gece karaya çıkarılan İngiliz kuvvetleri ertesi güne tesâdüf eden 7 Ağustos=26 Ramazan Cumartesi günü taarruza başlamıştır. En mühim hedefi, Küçük ve Büyük-Anafarta'lar üzerinden ilerliyerek Boğaz'a hâkim olan Koca-çimen tepesini şimalden ve şarktan ihâta suretiyle zabtetmek ve bu suretle Çanakkale-boğazı'na hâkim olarak Türk ordusunun gerisiyle ittisâlini kesmektir. Bu sırada o taraftaki 19 uncu Türk fırkası çok zayıf olduğu için, Çanakkale cephesi kumandanlığında bulunan Liman Paşa derhâl Bolayır kolordusundan iki ve cenup grupundan dört fırka ile Anadolu grupundan bir kaç batarya ve bir mıkdar kuvvet sevketmistir: İşte bu sâyede Anafartalar'la Koca-çimen, Conk-bayırı ve Kanlı-sırt'da 10 Ağustos=29 Ramazan Salı gününe kadar dört gün süren muhârebelerde mukabil taarruzlar da yapılmış olduğu için Türk zâyiâtı yirmi bini ve İngiliz zâyiâtı da yirmi beş bini bulduktan sonra düşman hamlesi durdurulmuştur. Bu muhârebelerde düşman askerinin üstüne kendi top mermileri düştüğü için sâhile kadar çekilmek mecburiyetinde kaldığından bahsedilir. Bundan sonra takviye kıt'aları alan düşman bir tecribeye daha girişmişse de, 13 Ağustos=2 Şevvâl Cuma gününe tesâdüf eden bu ikinci Anafartaıar muhârebesinde de muvaffakıyetsizliğe uğramıştır. Bununla beraber, İngiliz ümidi henüz kırılmış değildir: Gene ayni Suvla cephesinde Kireç-tepe, Arslan-tepe ve Kanlı-tepe'yi hedef tutarak 15-17 Ağustos=4-6 Şevvâl Pazar-Salı günleri donanma himâyesinde yapılan İngiliz taarruzları da takviyeler alan Türk kuvvetleri tarafından kanlı muvaffakıyetlerle tardedilmiştir.

Üçüncü ve sonuncu Anafartalar muhârebesi 21-22 Ağustos=10-11 Şevvâl Cumartesi-Pazar günlerine müsâdiftir: Bâzı menbâlarda bu üçüncü hareket ikinci gibi gösterilirse de doğru değildir. Altı düşman fırkasının yaptığı bu son taarruzda Türk topçusu büyük bir rol oynamış, düşmanın girdiği çayırlar yanınca bir çok İngilizler kavrulmuş ve mütebâkîsi de mitralyözle taranmıştır: Bundan sonra artık büyük taarruzlar durmuş, siper muhârebeleri başlamış ve bütün cephelerde lağım muhârebeleri olmuştur.

2 — «Irak cephesi»: Süleyman Askerî Bey isminde bir İttihadçı ve çeteci binbaşının rütbesi 3 Kânunusâni=16 Safer Pazar günü kaymakamlığa terfi edilmiş ve Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir garîbe olarak Basra valiliği ve «Irak ve havâlisi umum kumandanı» ünvaniyle 38 inci Basra fırkası kumandanlığı işte bu komiteci zâbite tevcih olunmuştur! Bu suretle bütün Irak'ın mukadderâtı tecribesiz bir küçük zâbitin elinde kalmış demektir! Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Süleyman Askerî Bey merd ve nâmuslu bir zabittir: Fakat Baş-kumandanlık için yalnız nâmus kâfi değildir. — O sırada Basra'nın sukûtuna ve Irak'ın askersizliğine rağmen Enver Paşa Suriye ve Kafkasya'dan 12 nci ve 13 üncü kolordular gelinceye kadar boş bulunan Irak'da «İttihâd-ı İslâm» gayretiyle müteredddî ve korkak Arap aşîretlerinin İngilizlere karşı koyabileceği fikrindedir ve Süleyman Askerî Bey de bu fikri benimseyivermiş ve hattâ Irak'a asker göndermenin cinâyet olacağından ve kendisinin İngilizleri Basra'dan süpürge sopasıyla koğacağından bahsetmiştir: Hakikatte ise elinde yegâne muntazam kuvvet olarak Osmancık taburuyla bir iki küçük müfrezeden başka bir şey yoktur! İşte bunlarla yerlilerden Dicle ve Fırat kolları teşkil etmiş ve ilk iş olarak Dicle kolu 3 Mart=16 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü Basra'nın 125 kilometre şimalişarkisînde ve Karun nehrinin şark sâhilinde bulunan

İran'ın Ehvaz kasabasını işgâl ettirip Karun boyundaki Abâdân petrol borularını kilometrelerce tahrib ettirmiştir; Meşhur Şuaybe bozgunu bundan biraz sonradır: Yerli kuvvetler ve aşîretlerle İngiliz ordusunu bozabileceğine hükmeden zavallı Süleyman Askerî Bey çılgınca bir taarruza kalkışıp Basra'ya doğru ilerlemiş, Nuhayle'yi karargâh ittihâz etmiş ve nihayet 12-14 Nisan=27-29 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi-Çarşanba günleri Şuaybe civârındaki Bercîsiyye ormanı etrafında üç gün süren bir muhârebede müdhiş bir bozguna uğrayınca, nâmuslu adam olduğu için kendi cezâsını kendi eliyle vererek üçüncü günü öğleden sonra intihâr etmiştir. İngilizlerin emniyet sahalarını tevsi' için Bağdad'a doğru genişleme kararı işte bu çılgınca hareket üzerinedir: Bu İngiliz hareketinde ilkönce 28 Mayıs=14 Receb Cuma ve ikinci bir rivâyete göre de 3 Haziran=20 Receb Perşenbe günü Basra vilâyetimizin sancak merkezlerinden olan Amâre sükût etmiş ve ondan sonra da 24 Temmuz=12 Ramazan Cumartesi günü Basra vilâyetinde ve Fırat üzerinde bulunan Nâsıriyye düşmüştür: Bunlar düşmanın Bağdad'a doğru ilk iki hamlesi sayılır. Nihayet 29 Eylül=20 Zülka'de Çarşanba günü Bağdad vilâyetinin kazâ merkezlerinden olup vilâyet merkezinin 160 kilometre cenubuşarkisînde ve Dicle üzerinde büyük bir askerî ehemmiyeti hâiz olan Kût-ül-Amâre kasabasının sukûtu Bağdad'ı çok büyük bir tehlikeye uğratmıştır: Burayı alan altıncı İngiliz-Hint fırkasının başında bir müddet sonra esâretiyle şöhret bulan general Townshend vardır.

3 — «Sînâ=Filistin-Suriye cephesi»: Aklın, iz'ânın ve havsalanın alamıyacağı çılgınca bir tasavvur şeklinde tasarlanan Mısır fethini te'min için açılan meşhur Kanal seferi hakikatte Almanya'nın yükünü hafifletmek için Türk askerini ateşe atmak üzere girişilmiş fecî bir teşebbüstür: Cemal Paşa'nın hâtırâtın- da bu mühlik sefer için Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın kendisine Dördüncü ordu kumandanlığını teklif ederken söylediği ve kendisinin de «Kemâl-i şükrân-ü-inhimâk ile» kabul ettiği sebep şöyledir:

«İngilizleri Mısır'da işgâl etmek ve bu sâyede Garp cephesine sevketmekte oldukları bir çok Hind fırkasını Mısır'da alıkoymağa mecbur etmekle beraber Çanakkale'ye bir kuvve-i ihrâciyye sevklerine mâni' olmak»!

Enver Paşa'ya bu parlak fikir Almanlar tarafından telkin edilmiş ve kendisi bâzı Türk Erkân-ı-harp zâbitlerinin i'tirazlarına kulak bile asmadan derhâl kararını vermiştir. Almanların telkin ettiği safsataya göre sâhillerdeki sedler topla yıkılınca kanala kumlar dolacak, harp gemileri işliyemiyecek ve nihayet ordu karşıya geçer geçmez Mısırlılar ayaklanacakları için Mısır kolayca fethedilivererecektir! Alman ordusuna hizmet etmiş olmak için, askerî olmaktan ziyâde tıbbi bir mâhiyyeti hâiz olan bu müthiş karar verilirken muvaffakıyyet imkânsızlığı kat'iyyen kaale alınmadıktan başka, böyle bir teşebbüsün Suriye ile Filistin'i muhakkak bir tehlikeye uğratacağı da hiç düşünülmemiştir! İşte bu tuhaf zihniyetle açılan birinci Kanal seferinde 25 inci ve 10 uncu fırkalardan mürekkeb olan 25 bin kişilik kuvve-i-seferiyye 14 Kânunusâni=27 Safer Perşenbe günü Bi'r-üs-sebü'den yola çıkmış ve Şam'dan Kudüs'e, Kudüs'ten Bi'r-üs-sebü'e gelmiş olan karargâh da ertesi gün hareket etmiştir. Bu kuvvetin başında Bahriye nâzırı ve Dördüncü ordu kumandanı Cemal Paşa vardır: Erkân-ı-harp reisi Von Frankenberg ile meşhur müşâvir vaziyetinde bulunan Von Kress'den başka yedi Alman zâbiti de ordu emrindedir. Buna mukabil, Mısır'daki İngiliz kumandanı general Maxvell kanal boylarına otuz beş bin asker yerleştirdikten başka İngiliz ve Fransız zırhlıları, zırhlı trenleri ve hava kuvvetleriyle de tahkim etmiş ve Mısır'daki İngiliz ordu mevcudunu da 25 binden 150 bine çıkarmıştır! Netice olarak 185 bin kişiye karşı 25 bin kişiyle hareket edilmiş demektir! Cemal Paşa'nın hâtırâtında:

«En iptidaî vesait ve pek cüz'i bir kuvvetle»

İsmâiliyye zabtedilirse Mısır vatanperverlerinin derhâl ayaklanacaklarından bahsedilmekte ve o vatanperverlerin ceplerinde birer çakı bile bulunmadığı düşünülmemektedir! Gene Cemal Paşa muvaffakıyetsizliğini te'vil için tenâkuza düşerek kendisinin bu hareketi bir nümâyiş saydığından ve asıl maksadın:

«Kanalda kendilerini rahat bırakmıyacağımızı İngilizlere anlatmak»

dan ibâret olduğundan da bahsetmektedir: Eğer öyleyse daha fenadır, çünkü o suretle boşuna kan dökülerek İngilizleri Filistin ve Suriye üzerine tahrik için çanak tutulmuş demektir! — Sînâyarımadasındaki Tih sahrâsından her türlü mahrumiyyetler içinde üç yüz kilometre yürütülen zavallı Türk kuvvetleri 2/3 Şubat=17/18 Rebî'ül-evvel Salı/Çarşanba gecesi kanala yaklaşmışsa da şiddetli bir fırtınadan dolayı bir kaç saat durmuş ve ancak gece-yarısından iki saat sonra harekete başlamıştır: İsmâiliyye'nin biraz cenubuşarkîsinde Arapların «Buhayret-üt-timsâh» yahut «Birket-üt-timsâh» dedikleri Timsah gölüyle onun cenubundaki «Buhayret-ül-murre=Acı-göl/Büyük Acı-göl» arasına tesâdüf eden Serapeum=Serapyom ve Touzoum/Toussoum=Tusum mevkileri arasındaki kanalın geçilmesine karar verilmiş olduğu için, ilkönce 25 inci fırkadan beş tabur sâhile inip çelik saç kaplı dumbazlarla karşı yakaya doğru ilerlemiye başlamıştır; fırkanın diğer kuvvetleri de gûya şaşırtma hareketleri yapacaklardır! Halbuki daha asker sâhile yanaşmadan evvel İngiliz ordu köpekleri hep birden havlamıya başlamış, Türk askerî düşman projektörlerinin şiddetli zıyâlarına tutulmuş, karşı sahilden ve kanaldaki zırhlılarla zırhlı trenlerden şiddetli bir topçu ateşiyle makaslama şeklinde mitralyöz ateşleri açılmış, her birinde bir zâbitle altmış nefer bulunan dumbazlar kanalın oralarda 120 metreyi bulan genişliğini aşmıya muvaffak olamadan delik deşik olarak batıp gitmiş ve işte bu müdhiş şartlar içinde karşı yakaya ancak 600 kadar asker geçirilebilmişse de, karanlıkların içinden akseden:

— Allâh, Allâh

sesleri biraz sonra kesilmiş ve tabiî hepsi esir ve şehîd düşmüştür. Bu vaziyet üzerine gerideki Türk kuvvetleri kanal boyundan çekilmiye mecbur olduktan başka İngilizler o sâhile bir kaç bölük asker bile çıkarmışlardır! Bu fecî hareketi yalnız yirmi beşinci fırka yapmış ve onuncu fırkanın iştirâkine artık imkân kalmamıştır. Cemal Paşa'nın meşhur Alman müşâviri Von Kress bu vaziyet üzerine:

— Hiç bir ümid olmadığı halde sırf şeref için Onuncu fırka da kanala atılıp mahvolmalı!

diyecek kadar küstahlık etmişse de artık dinliyen olmamış ve ertesi gün saat 4=16 da kuvve-i-seferiyye bakıyyesi Gazze-Bi'r-üs-sebü' hattına çekilmiştir. Bu felâkette şehid, yaralı ve kayıp yekûnu 1410 u bulmuştur: Cemal Paşa'nın hâtırâtında 1296 ve İngiliz menbâlarında da bini şehit ve yüz ellisi esir olmak üzere 3150 gösterilir; İngiliz zâyiâtı 25 maktûl ve 150 mecruhtan ibârettir! Gene Cemal Paşa'nın hâtırâtına göre, kanaldan geçebilmek için büyük bir orduyla pek çok levâzım lâzımgeldiği nihayet işte bu fâciada anlaşılabilmiştir! Bu kadar basit bir şeyi anlayabilmek için o kadar büyük bir felâkete muhtâc olanların yalnız askerliklerinden değil, akl-ı-selimlerinden bile şüphe etmemek kabil midir? Cemal Paşa gene ayni hâtırâtında Dördüncü ordu kumandanlığında selefi olan ferik Zeki Paşa'nın bu Mısır mâcerâsına muhâlif olduğundan ve hattâ Suriye'nin muhtemel bir düşman ihrâcına karşı takviyesi lüzumuna kaani' olduğu için Enver Paşa'nın hoşuna gitmediğinden bahsetmektedir: İşte bundan da anlaşılacağı gibi, Baş-kumandan vekili ihtirâsı akl-ı-selime tercih etmiş demektir. — Kuvve-i-seferiyyenin kanaldan Bi'r-üs-sebü'e avdeti 15 Şubat-30 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe müsâdiftir. İş bu şekli alınca artık Mısır fethinden vazgeçen Enver Paşa 8 inci, 10 uncu ve 25

inci fırkaları Suriye'den Çanakkale'ye çekmiş, bunlardan başka Bağdad'la Bitlis'e de birer fırka göndermiştir: Bütün seri ateşli toplarla mitralyözler de Çanakkale'ye gidince Suriye, Filistin ve Adana havâlisinde çoğu müteredddî Arap efrâdından mürekkeb olmak üzere yalnız 12 tabur asker kalmıştır! Cemal Paşa'ya göre Türk olarak yalnız Şam'da Konya Mevlevîlerinin gönderdiği bir gönüllü taburuyla Dobruca gönüllülerinden bir bölük vardır! Bunun sebebi de:

«Arapların ihtilâl etmiyecekleri hakkındaki kanâatin metâneti» dir!

— Gene o sırada Enver Paşa'nın kardeşi mülâzım Nuri Efendi Trablusugarb'a münhasır olmak üzere «Paşa» ünvânı ve muvakkat Mirilivâ rütbesiyle Suriye'ye gelmiş ve Cemal Paşa'nın yardımıyla bir kaçakçı kayığına binerek Bingazi'ye gönderilmiştir.

4 — «Kafkas cephesi»: Sarıkamış harekâtı 15 Kânunusâni=28 Safer Cuma günü nihayet bulmuştur. Yukarıki sene vukuâtının dördüncü paragrafında gördüğümüz gibi 1914=1333 senesi 22 Kânunuevvel=4 Safer Salı günü başlamış olduğuna göre, Enver Paşa'nın bir illet derecesini bulan taarruz iptilâsiyle Almanlara yardım hırsını tatmin için giriştiği bu lüzumsuz, mevsimsiz ve çılgınca hareketi yirmi beş gün sürmüş demektir. 100 bin kişilik ordunun Ardahan-Sarıkamış hattına taarruzuyla başlıyan harekât esnâsında gûya bir ihâta manevrasına kalkışan atılgan Baş-kumandan vekili 23 Kânunuevvel=5 Safer Çarşanba günü düşmanın 11 inci kolordumuzu geri atmasına ve dokuzuncu kolordunun çekilemiyerek esir olmasına karşı 10 uncu kolorduyu cebri yürüyüşle Sarıkamış'a sevkedip 25/26 Kânunuevvel=7/8 Safer Cuma/Cumartesi gecesi kasabayı kısmen işgâl ettirmişse de, Ruslarla şiddetli bir boğazlaşmadan sonra bu kolordu da eriyerek çekilmiş, bütün bu harekât esnâsında mecnûnâne gece taarruzları yapılmış, düşman ateşinden başka açlıkla soğuktan ve tifüsten altmış bin askerimiz telef olmuş ve nihayet düşmanın Osmanlı karargâhına dört yüz metre yaklaştığını yaralı bir neferden haber alan taarruzcu Enver Paşa Rus piyadesinin şiddetli ateşi altında maiyyetiyle beraber son sür'atle kaçıp Mecingerd'e can atarak Onuncu kolordu kumandanı miralay Hâfız-Hakkı Bey'i livâlıkla üçüncü ordu kumandanlığına tâyin ettikten sonra, sanki hiç bir şey olmamış gibi Istanbul'a gelmiştir! Yukarıki paragrafta gördüğümüz Dördüncü ordu kumandanı ferik Zeki Paşa'nın makûl fikrini dinlememesi nasıl Kanal fâciasıyla neticelenmişse, bu sefer de üçüncü ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın yukarıki sene vukuâtı içindeki dördüncü paragrafta bahsettiğimiz haklı mütâlâasını hiçe sayması işte bu muazzam felâketle neticelenmiştir. Bu müdhiş mâcerâda Rus telefâtının 32 binden ibâret kalmasına mukabil, bizim zâyiâtımızın altmış bini bulması kolorduların mevcudunu bir iki bine indirmiş ve keyfiyet bakımından da en kıymetli askerlerimiz mahvolup gitmiştir. — Rus ordusuna Şarkî-Anadolu kapularını açan en mühim âmil işte bu fâciadır: İlkönce 6 Mayıs=21 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Van sükût etmiştir; buranın Ermenileri 13 Nisan=28 Cumâda-l-ûlâ Salı günündenberi ısyan halinde gösterilir; bu hâin asiler düşmanla el-birliği ettikleri için, Rus ordusu Van'a girince çarın emriyle bir Ermeni mutasarrıf tâyin edilmiş ve biraz sonra da Muş ve Bitlis ayni âkıbete uğramıştır: O havâli Türklerinin bu Ermeni-Rus idâresi altında uğradıkları müdhiş katl-i-âmlarla şenî' zulümler insanlığın ebediyyen yüzünü kızartacak cinâyetlerdir. Van gölünün ortalarına kayıklarla taşınıp dökülen çocuk, kadın, genç ve ihtiyar Türklerin sayısını ancak Allâh bilir! Zaten o harb esnâsında Ermeni komitecileri hemen her tarafta ısyana hazırlanmıştır ve bir çok yerlerde depolar dolusu silâh ve cephâne biriktirmişlerdir: Istanbul Emniyyet-i-Umumîyyesinin 1332 de «Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyyesi» ismiyle neşrettiği kitapta bu şenâatlerle cinâyetlere ait 122 vesika resmi vardır. İşte bundan dolayı Rûmî 14 Mayıs 1331=Milâdî 27 Mayıs 1915=Hicrî 13 Receb 1333 Perşenbe günü «Sevkıyyât kanunu» ismiyle meşhur tehcir kanunu neşredilmiştir:

Bununla beraber, bu kanun daha neşrinden evvel 24 Nisan=9 Cumâda-l-âhire Pazar gününden itibaren harp vaziyetinden dolayı fevkalâde bir karar şeklinde tatbik edilmiye başlamıştır.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı»: Bu senenin ilk deniz vak'ası, Mecidiyye kruvazörünün 2 Mart=15 Rebî'ül-âhir Salı günü Odesa önlerinde bir torpile çarpıp yaralanmasında gösterilir. 27 Mart 11=Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü İngiliz donanması Gazze'yi topa tutmuştur. Gene Mecidiyye kruvazörünün Ocsakow=Özü önlerinde ikinci bir torpile daha çarpması da 3 Nisan=18 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe müsâdiftir. Bu zararlarımıza mukabil Çanakkale cephesinde büyük bir deniz muvaffakıyyeti olmuş, Bahriye binbaşısı Ahmed Bey'in kumandasındaki «Muâvenet-i-Milliyye» muhribimiz 13 Mayıs=28 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü İngilizlerin «Goliath» zırhlısını batırmış ve bu büyük zırhlının mürettebâtından ancak yüz kişi kurtulabilmiştir. Ondan biraz sonra 25 ve 27 Mayıs=11 ve 13 Receb Salı ve Perşenbe günleri de gene İngiliz donanmasının «Triumph» ve «Majestik» zırhlıları batırılmıştır. — Rus donanmasının Karadeniz'deki en mühim faaliyeti de 2 Ağustos=21 Ramazan Pazartesi günü bir çok yelkenlilerimizi batırmış olmasında gösterilir. — Bu sırada Marmara'ya bir takım düşman tahtelbahirleri sızmıştır: Bunlardan biri 9 Ağustos=28 Ramazan Pazartesi günü Çanakkale'ye asker ve malzeme götüren Barbaros zırhlısını torpilliyerek batırmıştır).

14 Teşrinievvel=5 Zülhicce, Perşenbe: Bulgaristan'ın Türkiye zararına ve Almanya-Avusturya lehine harbe girişi.

(Daha Türkiye harbe girmeden evvel İttihadçıların Bulgar ittifâkı peşinde koştukları Tal'at ve Cemal Paşaların hâtırâtiyle sâbittir: Bükreş'de Yunanistan'la Adalar meselesini görüşmek üzere murahhas tâyin edilen Halil ve Tal'at Beyler Sofya'da Bulgaristan'la bir takım gizli müzâkerelere girişip Garbî-Trakya'da Türk hudutları Yunanistan aleyhine genişletilmek şartiyle bir zemin hazırlanmışsa da hiç bir netice çıkmamış ve nihayet bu senenin 6 Eylül=26 Şevvâl Pazartesi günü Almanya ile ittifak eden Bulgaristan, Türkiye ile de bu gün bir muâhede akdedip Almanya'nın tavsiyesi mucibince Meriç'in sağ sâhilindeki arazimizle Karaağaç, Edirne istasyonuyla beraber Bulgaristan'a terkedilmiş ve hattâ sol sahilde de iki kilometrelik yer verilmiştir! İşte bu suretle Cisr-i-Mustafapaşa=Svilengrad-Dedeağaç demiryolu tamamiyle Bulgar toprağında kalmıştır! Netice şudur: Bulgaristan'ın Alman ittifak dâiresine girmesi için ittihadçılar Türk topraklarından tavizat vermişlerdir).

1915=1334

19/20 Kânunuevvel =11/12 Safer, Pazar/Pazartesi gecesi: Düşmanın Çanakkale cephesinden çekilmiye başlaması ve diğer cepheler vukuâtı.

1 — «Çanakkale cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının birinci paragrafında gözden geçirdiğimiz müselsel hezimetlerinden sonra düşmanın bu cephede artık hiç bir muvaffakıyyet ümidi kalmadığı için Gelibolu yarımadasını tedricen tahliyeye karar vermiş ve çok ustalıklı bir hareketle hiç bir şey belli etmiyerek bu gece Arı-burnu ve Suvla cephelerindeki kuvvetlerini çekmiye ve hattâ toplarını bile götürmiye muvaffak olmuştur; yalnız Türk ordusunu iğfâl için bıraktığı çadırlarla bir çok yiyecek ve giyecek eşyası kalmıştır: Aşağıki sene vukuâtının birinci paragrafına da bakınız.

2 — «Irak cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının ikinci paragrafında Kût-ül-Amâre'ye girdiğini gördüğümüz İngiliz kumandanı general Townshend 16 kilometrelik bir cephe üzerinden Bağdad'a doğru taarruza başlamışsa da 22 Teşrinisâni=14 Muharrem Pazartesi günü Selmanpâk'de Türk ordusuna mağlub olup kuvvetinin yüzde otuzunu kaybederek Kût-ül-

Amâre'ye çekilınıştir: Bu Selmanpâk zaferinin neticesi için aşağıki senenin ikinci paragrafına bakınız.

3 — «Sînâ=Filistin-Suriye cephesi»: Dördüncü ordunun bir fâciayla neticelendiğini gördüğümüz birinci kanal seferine karşı Filistin ve Suriye'yi istilâya karar vermiş olan İngiliz ordusu bu sırada hummâlı bir hazırlıkla meşguldür; kanala doğru çete hareketleri kabilinden ehemmiyetsiz bir takım tâciz hareketleri yapılmışsa da İngilizler hepsini püskürtmüştür.

4 — «Kafkas cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının dördüncü paragrafında gördüğümüz Sarıkamış harekâtındanberi Rus ordusu hazırlıkla meşgul olduğu ve çok perişân bir hâle gelen Türk ordusu da kımıldanacak halde olmadığı için bu cephede mühim bir hareket olmamıştır.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı»: 8 Kânunuevvel=30 Muharrem Çarşanba günü Osmanlı donanması Batum'u topa tutmuştur).

1916=1334

8/9 Kânunusâni=2/3 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi: Türk ordusunun Istanbul'u kurtaran ulvî şehâmeti karşısında aciz kalan mağlûp düşmanın Çanakkale cephesinden çekilip gitmesi ve diğer cepheler vukuâtı.

1) — «Çanakkale cephesi»: Türk tarihinin muhteşem Çanakkale menkabesinin bütün şan ve şerefi «Mehmetçik, destanlarından olan denilen eşsiz Türk neferine aittir: Istanbul'u kurtaran, onun cehennemle boğuşup muzaffer çıkan imaniyle millî kudretidir; onu Allâhın askerî gösteren bir «Hadis-i-Kudsi» rivâyet edilir: İşte bu ilâhî askerin önünden ordularıyla donanmalarını çekerek kaçıp gitmek, o sırada dünyayı dar görecek kadar kabaran İngiliz gururuna ağır geldiği için İngiltere hükûmeti altı fırkalık bir ordu daha göndererek son bir tâli' tecribesi daha yapmak istemişse de, Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye ile ittifak ederek harbe girmesinden dolayı Fransa hükûmeti o ordunun Makedonya cephesine sevkedilmesinde ısrâr etmiş ve işte bunun üzerine İngiltere o ümitsiz tecrübeden vazgeçerek Gelibolu yarımadasının yalnız Sedd-ül-bahir cephesinde kalan son kuvvetlerini de çekmiye mecbur olmuştur: Diğer cephelerden çekilen İngiliz-Fransız kuvvetleri için yukarıki senenin birinci paragrafına bakınız. Sedd-ül-bahir cephesinin 8/9 Kânunusâni=2/3 Rebî'ül-evvel Cumartesi/Pazar gecesine tesâdüf eden tahliyesi de bundan evvelki Arı-burnu ve Suvla tahliyeleri kadar ustalıklı yapılmış, bizim taraftan Çanakkale-boğazı'nın Anadolu yakasındaki Kum-kale'den geceleri Sedd-ül-bahr'e ihtiyâten top ateşi açılmışsa da donanmanın el-birliğindeki muvaffakıyetsizliği düşmanın zararsızca çekilebilmesinde en mühim âmil olmuştur: Bu sefer ele geçen ganîmetler geçen seferkinden daha fazladır. — 1915=1333 senesi 25 Nisan=10 Cumâda-l-âhire Pazar günü düşmanın karaya asker çıkarmasından bu geceki tahliyesine kadar tam 8 ay, 14 gün süren Çanakkale harbinde umumî Türk zâyiâtı 186,869 dur: Bunun 55 bin 127 si şehit, 100 bin 177 si mecruh, 10 bin 67 si kayıptır ve 21 bin 498 i de muhtelif hastalıklardan ölmüştür. Düşman zâyiâtı 143,300 gösterilir: Bunun da 35,700 ü maktuldür; mecmûunu 331 bin gösteren bir rivâyet de vardır. Çanakkale harbi, Şark ve Garp kültürlerini cem'etmiş en mümtâz Türk neslini mahvetmiş bir âfettir: Memleketin ondan sonra çektiği ıztıraplarda en büyük âmillerden biri de işte budur. — Almanlar Türkiye'ye yaptıklarını iddiâ ettikleri yardımlardan dolayı Çanakkale zaferini benimsiyecek derecelerde böbürlenirler: Halbuki bütün Alman yardımı, zabit ve nefer olarak yedi yüz kişilik bir süsten ibârettir! Çanakkale destanı hiç bir müttefik yardımının mahsulü değildir: Yalnız Mehmetçiğin şâh-eseridir. Buna mukabil, aradan otuz altı sene geçtikten sonra işte şimdi bu satırlar yazılıncaya kadar orada mezarsız kalmış bir kemik yığını vardır ve bunun üstünde

«Türk gençliği» imzâsını taşıyan fecî bir levhada heykellerin bile yüzlerini kızartacak bir cümle okunmaktadır:

«Türk tarihinin en şanlı savaşlarından birisini yaratan büyük ölülerimize âbide istiyoruz».

2 — «Irak cephesi: Yukarıki sene vukuâtının ikinci paragrafında Türk ordusunun Selmanpâk zaferi üzerine Kût-ül-Amâre'ye kapandığını gördüğümüz İngiliz kumandanı general Townshend orada muhâsara edilmiş ve muhâsara harekâtını Sultan Hamid zamanında Türk ordusunun ıslâhına me'mur olmakla meşhur Alman mareşali Von der Goltz=Müşir Golç Paşa idâre etmiştir: 6 Nisan=2 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü Bağdad'da tifüsden ölen Golç Paşa muhâsaranın neticesini görememiş ve cenâzesi Istanbul'a nakledilip burada defnedilmiştir. Bu kıymetli ve tecribeli kumandan ölümünden 23 gün sonra 29 Nisan=25 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü çâresiz kalan general Townshend hükûmetinin müsâadesini aldıktan sonra 12 bin askeriyle üç bin Türk askerine mağlûb olarak teslim olmuş ve bütün kuvvetleriyle esir edilip Istanbul'a getirilerek harbin sonuna kadar Büyükada'da oturtulmuştur. Türk kumandanlığı bu Kût-ül-Amâre zaferinden maatteessüf istifâde edememiş ve boş yere bir İran mâcerâsına atılıp kuvvetlerini dağıtmış olmakla tenkid edilir: Aşağıda 1917=1335 vukuâtının «11 Mart» fıkrasına da bakınız.

3 — «Sînâ=Filistin-Suriye cephesi»: Dördüncü orduya me'mur olan Alman miralaylarından Von Kress'in tertib ettiği ikinci Kanal seferi on bin kişilik bir kuvvetle 27 Temmuz=26 Ramazan Perşenbe günü yapılmışsa da birincisi gibi bu da felâketle neticelenmiş ve İngilizlerin takibi altında El-Arîş'e ric'at edilmiştir: Sînâ cephesindeki taarruzlar işte bununla nihayet bulmuştur. Şimdi artık taarruz sırası İngilizlerdedir: Bir senelik nisbî bir sükûn içinde muazzam hazırlıklar yapmışlardır. Zaten Almanların mâcerâcı İttihatçıları böyle bir Kanal sergüzeştine sevketmekten maksatları, İngilizleri bir Filistin-Suriye cephesi açarak kuvvet ayırmıya mecbur etmek suretiyle Almanya'nın yükünü hafifletmekten ibârettir.

4 — «Kafkasya cephesi»: Sarıkamış fâciasındanberi bir senedir Anadolu'yu istilâya hazırlanmakta olan Grandük Nicolas ordusu nihayet bu sene başlarında büyük hareketine başlıyarak 13 Kânunusâni=7 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü Pasinler=Hasankale kazâsının Pasin-i-Süflâ=Aşağı Pasin nahiyesindeki Arap köyünde üç misli kuvvetle Osmanlı ordusunu bozup Erzurum'a yol açmış ve Türk kuvvetlerini tâkib ederek 16 Şubat=11 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü de Erzurum'a girmiştir: Bir gün evvel boşaltılmış olan şehrin çetin bir muhârebeden sonra sükût etmiş olduğundan bahsedilir. Bundan sonra artık felâketler üstüste sıralanmıştır: 3 Mart=27 Rebî'ül-âhir Pazar günü Bitlis ve sonra Muş sükût etmiş, 18 Mart=13 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü Mama-Hâtun=Tercan tahliye edilince Erzincan tehlikede kalmış ve nihayet 18 Nisan=14 Cumâda-l-âhire Salı günü de Trabzon sükût etmiştir: Düşman ordusu şehrin şarkındaki Karadere üzerinden Trabzon'a ileriediği sırada Rus donanması da şiddetli bir ateş açarak yardım etmiştir. Bayburd 15 Temmuz=14 Ramazan Cumartesi ve Gümüşhane de 20 Temmuz=19 Ramazan Perşenbe günü düşmüştür. Mama-Hâtun=Tercan'ın tahliyesinden itibaren muhafazasından ümit kesilmiş olan Erzincan'ın sukûtu da 24 Temmuz=23 Ramazan Pazartesi gününe müsâdiftir. İşte bütün bu felâketler, askerliği her zaman her yerde taarruzdan ibâret zanneden komiteci Enver Paşa'nın yukarda 1915=1333 vukuâtının dördüncü paragrafında gördüğümüz Sarıkamış fâciasından doğmuş en tabiî neticeler demektir. — Biraz sonra bu şehirlerden Muş 8 Ağustos=8 Şevvâl Salı sabahı ve Bitlis de ayni günün akşamı istirdâd edilmiştir: Muş'un bir gün evvel istirdâd edildiği hakkında da bir rivâyet vardır.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı»: Mühim bir vak'a olmamıştır).

1 Şubat=26 Rebî'ül-evvel, Salı, zevâlî saat 7,30: Veliahd Yusuf İzzüddin Efendi'nin intiharı.

(Sultan Aziz'in büyük oğlu ve son halîfe Abdülmecid'in de büyük kardeşi olan Yusuf İzzüddin Efendi bir nevi «Monomanie=Cinnet-i vahide» hastalığına tutularak veliahdlikten ıskaat edileceğine veyahut Sultan Reşad öldüğü zaman kendisinin tahta çıkarılmıyacağına hükmetmiş ve bu müdhiş vehim bir «Fikr-i sâbit» haline gelmiştir: İşte bundan dolayı kendisine öyle bir şey yapılmıyacağı hakkında herkesten ve hattâ pâdişahtan bile yemin istemiş, Sultan Reşad kendi el yazısıyla bir tezkire yazıp tahriren yemin ve te'min etmişse de Efendi onunla iktifâ etmiyerek Sadr-ı-a'zamdan itibaren bütün vükelâ ile Âyan ve Meb'ûsân reislerinden de «Tahlifnâme»ler toplamıştır: O sırada Meclis-i-A'yân ikinci reisliğinde bulunan, Abdülhak Hâmid merhumun tahlifnâmesi manzumdur! Fakat bu tahlifnâmelere bile inanmadığını ve hattâ şifâhen de ikide bir devlet erkânını çağırtıp yemin ettirdiğini Hâmid'den işitmiştim. intiharının sebebi işte bu tuhaf hastalıktır. İsviçre ve Almanya'da yapılan bâzı neşriyâta istinâden Mandelstam'ın «Le sort de l'empire ottoman, ismindeki eserinde İttihad-ve-Terakki komitesi kendisinden çekindiği için veliahdin Tal'atla Enver tarafından izâle ettirilivermiş olduğundan bahsedilirse de o zaman halk arasında da dolaşan bu şâyia bir yakıştırmadan başka bir şey değildir; zaten kardeşi Mecid Efendi'nin kanâati de babasının ölüm tarzını taklid ederek intihâr etmiş olduğu şeklindedir: Yukarda 1876=1293 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasına bakınız. — Yusuf İzzüddin Efendi Zincirli-kuyu'daki köşkünün harem dâiresindeki yatak odasında kol-damarlarını kesmek suretiyle hayatına nihayet vermiştir. Hükümetin tebliğ-i- resmîsinde «Bir müddettenberi müptelâ oldukları hastalık te'siriyle» intihâr ettiğinden ve yirmi daktorun imzâladığı resmi raporda da:

«Sol kolunun iltivây-ı mirfakîsinden intihâr kasdiyle kendilerini cerhetmiş ve mezkûr kolun mühim damarlarını»

kesmiş olduğundan bahsedilmektedir: Yalnız bir kolunun damarlarını kesebilmiş olması her iki kol damarları da kesilmiş olan Sultan Aziz'in intihâr etmeyip öldürülmüş olduğunu gösteren fazla bir delil demektir. İntihârının ertesi günü Ayasofya câmiinde namazı kılındıktan sonra büyük merâsimle kaldırılan cenâze Sultan Mahmud türbesinde anasıyla babasının yanına defnedilmiştir. — Yusuf İzzüddin Efendi'nin ölümü üzerine veliahdlik Sultan Reşad'ın küçük kardeşi Mehmet Vahîdüddin Efendi'ye intikal etmiştir).

5 Haziran=3 Şa'ban, Pazartesi: Edirne müdâfii Şükri Paşa'nın ölümü.

(Şükri Paşa'nın Edirne'deki muhteşem müdâfaası için yukarda 1912=1330 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Mehmet Şükri Paşa Erzurumludur ve oranın «Aya-bakanlar» âilesine mensuptur: Bu ismin müneccimlik gibi bir meslek ifâde etmek ihtimâli vardır. Babası kol-ağası Erzurumlu-Mustafa Efendi'dir. Doğum tarihi 1275=1858 olduğuna göre 58 yaşında vefât etmiş demektir. — Sultan Hamid devrinin sonlarında müşir olduğu halde meşrutiyetin ilânı üzerine yapılan «Tasfiye» de rütbesi ferikliğe indirilmişse de, Edirne müdâfaası esnâsında birinci-ferikliğe terfi edilmiştir. — Son devrin en büyük riyâziyyecilerinden olan Şükri Paşa, Sofya'daki şerefli esâretinin her gününü mühim hir muâdele hallederek geçirmiş, avdetinde bunları bir albüm şeklinde, o zaman veliahd ve sonra kral olan prens Boris'e hedive etmiş ve o da Sofya müzesine bağışlamıştır. — İttihadçıların nankörlüğünden dolayı ölünceye kadar menkûp ve ruhen muztarip yaşıyan Şükri Paşa'nın kadri âdetâ musallâda anlaşıldığı için fevkalâde askerî merâsimle kaldırılmış ve buna Istanbul'daki müttefik kıt'aları da iştirâk etmiştir: Mezarı Merkezefendi'dedir).

27 Haziran=25 Şa'ban, Salı: İngilizler tarafından satın alınmış olan Mekke şerîfi Hüseyn'in ekmeğini yediği Osmanlı devletine, İslâmiyeti müdâfaa eden Türk milletine ve Hilâfet makamına ihânet ederek isyânını ilân etmesi.

(Hulefây-ı-Raşidîn devrinden sonra iki asırdan fazla Emevî ve Abbâsî halifelerinin idaresinde kalan Hicaz, daha Abbâsîler devrinden itibaren bir emâret şeklini almış ve Fâtımîlerden itibaren de Mısır'da kurulan muhtelif devletlere tabi olmuştur. Bu emâretin başında dört âile sıralanır: «Benî-Ukhaydar». «Benî-Mûsâ/ Müsiyyûn» «Benî-Hâşim/Hevâşim» ve «Benî-Kutâde» denilen bu aileler umumiyetle birbirini devirip iş başına geçmiş sülâlelerdir. Tabiî bunların hepsi ale-l-usul «Şerâfet» ve «Siyâdet», yâni peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin kerime-i muhteremeleri «Hazret-i Fâtıma'nın mubârek nesline mensûbiyyet davasında bulunmuşlar ve hepsi de Hazret-i Hasan'ın sülâlesinden olduklarını iddiâ etmişlerdir! Zaten İslâm ve bilhassa Arap tarihinde hânedân kurmuş sahib-zuhurların ekserisi bu iddiâdadır; bilhassa Hicaz'da emâret kuranlar için öyle bir tarihî hak iddiâsı pek tabiîdir. Hakikatte ise Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyn'in nesilleri kalmadığı hakkında asırlar boyunca muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir: hattâ meşhur Arap seyyâhı İbni-Batûta, Milâdın on-dördüncü asrında ziyâret ettiği Medîne'den bahsederken, her nasılsa dilini tutamayıp bu kanâatini açıkça söylemiş pervâsız bir âlimin sürgüne gönderildiği sırada izâle edilivermiş olduğunu seyâhatnâmesinde haşyetle anlatır. «Şerîf» denilen Hüseyn Paşa işte o dört ailenin dördüncüsü olan «Benî-Kutâde» sülâlesindendir: Bu ailenin Yavuz devrinde Mısır fethedilince Türk hâkimiyyetine bilmecburiyye iltihâkı için ikinci ciltte 1517=923 vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Son derece harîs ve menfaatperest bir şahıs olan Hüseyn Paşa'ya Sultan Hamid'in çok haklı olarak i'timâd etmediğinden ve o zaman kendisi Mekke emirliğine tâyini için pek çok çalıştığı halde pâdişahın daima reddettiğinden bahsedilir: Onun için Sultan Hamid devrini Şûrây-ı-Devlet azalığıyla geçirmiş olan Hüseyn Paşa ancak meşrutiyetin ilânından biraz sonra İttihad-ve-Terakki'nin gafletinden istifâde ederek 1909 da Mekke emiri olabilmiştir. O zaman Hicaz bir Osmanlı vilâyeti olduğu için, her vilâyet gibi oranın da idâresi bir valinin elindedir; Şerîfin vazifesi de, salahiyyeti de pek mahduttur. İşte bundan dolayı Hüseyn Paşa Mekke'ye gider gitmez valilerle uğraşmıya ve onlardan fazla nüfuz sâhibi olmak için bin türlü entrika çevirmiye başlamış, İttihad-ve-Terakki komitesi onu oraya göndermekle yaptığı hatayı anlamış, fakat artık iş işten geçmiştir. Hüseyn Paşa bir taraftan Istanbul hükûmetini arap aşîretlerinin ısyâniyle tehdid ederken, bir taraftan da ikinci oğlu ve Osmanlı Meclis-i-Meb'ûsânında Hicaz meb'ûsu Abdullah Efendi'yi İngilizlerle anlaşmak üzere daha 1912=1330 senesi Nisan=Cumâda-l-ûlâ ayında Mısır'a göndermiştir: Bu Abdullah-Efendi, sonradan «Ürdün» denilen müphem devletçiğin krallığını yaparken Kudüs'de öldürülen «Melik» Abdullah'dır. İşte bu Osmanlı meb'ûsu Abdullah Efendi Mısır'da İngiltere fevkalâde komiseri Lord Kitchener'le görüşüp babası Bâb-ı-Âlî tarafından azledildiği ve buna karşı Hicaz kabileleri isyân ettiği takdirde İngiltere'nin Osmanlı askerî sevkıyyâtına mâni' olmasını istemişse de istiskal edilmek suretiyle red cevâbı almış ve buna rağmen 1914=1332 Şubat=Rebî'ül-evvel ayında tekrar Mısır'a gidip Lord Kitchener'le Hicaz'ın muhtâriyyetini te'min için müzâkereye girişerek gene red cevâbı almıştır.

Hüseyn ile oğullarının işte bu ilk ihânet teşebbüsleri muvaffakıyyetsizlikle neticelendikten sonra, bu seferki üçüncü teşebbüslerinin tam bir muvaffakıyyetle neticelenmesi birinci cihan harbi sayesindedir ve en mühim rolü oynıyan da Arap işleri mütehassısı olan meşhur İngiliz casusu miralay Lawrence'dir. Hüseyn'in İngiltere ile akdettiği 1915 ihânet muâhedesi Mekke'de çıkan «El-Kıble» gazetesinin 555 numaralı nüshasında neşredilmiştir: Bu yüz

kızartıcı muâhede mucibince Hıristiyan İngiltere, Müslüman Hicaz'ı himâyesi altına almış ve her türlü harici tecavuzlarla dahili isyânlara karşı himâye ve muhâfaza etmeyi taahhüd etmiştir! 1922 de Lordlar kamarasında resmen ifşâ edildiğine göre, İngiltere'nin ihânet bedeli olarak Hüseyn'e verdiği para da senede dört yüz bin İngiliz lirasıdır.

Yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarih Hüseyn'in ilk ısyan beyannâmesinin tarihidir. Bu beyannâmede zikredilen vâhî ve havâî sebebler içinde Doktor Abdullah Cevdet'in Istanbul'da neşrettiği «İctihad» mecmûasında şeriate mugayir neşriyyât olduğundan bile bahsedilir! Âsi Hüseyn bundan sonra iki beyannâme daha neşretmiştir: Bununla beraber, Cemal Paşa'nın hâtırâtına göre ısyan hareketi ilk beyannâmeden yirmi beş gün evvel 2 Haziran=30 Receb Cuma günü başlamıştır; «Le Temps» gazetesinin 31 Kânunuevvel 1916 nüshasında da 9 Şa'ban=11 Haziran Pazar günü başlamış gösterilir. Hüseyn'in krallığını ilân etmesi de 6 Muharrem 1335=2 Teşrinisâni 1916 Perşenbe gününe müsâdiftir: Debyser'in «Chronologie de guerre mondiale» ismindeki eserinde 29 Teşrinievvel'e müsâdif gösterilir. İşte bu suretle Mekke ile beraber Hicaz'ın mühim bir kısmı elden çıkmış, yalnız Medîne bizde kalmış ve muhâfız Fahri Paşa'nın idaresindeki kuvvetler 16 tabur piyade ve bir hayli cebel bataryasıyla takviye edilmiştir. — Hüseyn'in İngiliz-Fransız topçusuyla takviye edilen derbeder ordusu oğullarından Faysal, Ali ve Abdullah'ın kumandalarında hem Medîne'ye saldırmış, hem Türk ordusunu arkadan vurmak üzere harbin sonuna kadar düşmanla el-birliği etmiştir. Bu kanlı ve kirli saltanat oyunu çok sürmemiş, sekiz sene sonra 1924=1343 Teşrinievvel=Rebî'ül-evvelinde Vehhâbîler âdetâ ilâhî bir ceza olarak Mekke'yi zabtedince Hüseyn kaçmış ve yerine geçen oğlu Ali de tutunamamış olduğu için, o ihânet binâsı temelinden yıkılıp gitmiştir. — İngilizlere ilticâ eden Hüseyn'in ihtirâs ve mâcerâ hayatı biraz sonra Kıbrıs'da nihayet bulmuştur. — Medîne'nin sukûtu için aşağıda 1918=1337 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1916=1335

16 Kânunuevvel=20 Safer, Cumartesi: Sînâ cephesinde EI-Arîş'in tahliyesi ve diğer cepheler vaziyeti.

(1 — «Irak cephesi»: Mühim bir değişiklik olmamıştır.

2 — «Sina-Filistin-Suriye cephesi»: Yukarıki senenin «8/9 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz ikinci Kanal mâcerâsından sonra Osmanlı kuvvetleri Gazze'nin 58 kilometre cenubuşarkîsine tesâdüf eden EI-Arîş'e çekilmişlerse de, bir senedenberi devam eden İngiliz hazırlıkları tamamlanmış, günde iki kilometre ray döşenmek suretiyle yapılan demiryolu da bir hayli ilerlemiş ve artık tehlike kapıya dayanmış olduğu için 16 Kânunuevvel=20 Safer Cumartesi günü Arîş tahliye edilmiştir: Bu tahliye üzerine Han-Yunus/El-Hafîr hattına çekilmiş olan Kuvvetler bir müddet orada kalmışsa da, düşmanın gittikçe artan tazyikı karşısında kat'î müdafaa hattının Gazze/Tell-üş-Şerîa/Bi'r-üs-Sebü' arasında kurulmasına karar verilmiştir; bu zavallı kuvvetler, livâlığa terfi edildiği için «Paşa» ünvânını alan mâhut Von Kress'in kumandasındadır.

3 — «Kafkas cephesi»: Mühim bir değişiklik olmamıştır.

4 — «Deniz ve hava harekâtı»: 3 Teşrinisâni=7 Muharrem Cuma günü bir düşman filosu Antalya'yı bombardıman etmiştir).

1917=1335

3 Şubat=10 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Mısırlı Said Halim Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey/Paşa'nın sadâreti.

(İsti'fânın zâhirî sebebi «Esbâb-ı sıhhiye» olmakla beraber, hakiki esbâbı sadâretle beraber uhdesinde bulunan Hâriciyye nezâretinden Tal'at Bey'in te'siriyle atılmasından itibaren Komite kodamanlarıyla arasının açılmış olması, o tarihtenberi vükelânın semtine uğramaması ve hattâ harp haberlerini bile şundan bundan öğrenecek derecelerde istihfâf ve istiskal görmesidir: Sadâret müddeti 1913=1331 senesi 12 Haziran=7 Receb Perşenbe gününden itibaren 3 sene, 7 ay, 21 gündür. — Yegâne hususiyyeti komitecilikten ibâret olan ve Osmanlı imparatorluğunu hiç bir lüzum olmadığı halde Enver'le beraber harb-i-umumî ateşine atarak inkırâzına sebeb olan Tal'atın sadâretini İttihad-ve-Terakki'ye hoş görünmekten başka bir şey düşünmiyen pâdişahın istediği Baş-kâtip Ali Fuad Bey'in hâtırâtiyle sâbittir; bununla beraber, gene ayni menbaa göre Said Halim Paşa'nın isti'fâsı üzerine:

«Merkez-i-umumî'den de Baş-mâbeynciye telefon ederek kendilerinin namzedi Tal'at Bey olduğu bildirilmiştir»!

Halbuki Kanun-ı-esasî mucibince Komitenin sadârete namzed göstermek hakkı yoktur! — Tal'at Paşa'nın şüpheli milliyeti için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 281 numaraya bakınız).

21 Şubat=28 Rebî'ül-âhir , Çarşanba: Rumi takvimdeki on üç günlük farkın kaldırılması ve yıl başının Efrencî takvime göre ıslahı.

(Ortodoksların kullandığı eski «Julien» takviminin Hicrî takvime tatbikinden hâsıl olan Rûmî takvim, şimdi kullandığımız «Gregorien» takviminden bu asırda 13 gün geridir: Birinci cildin başındaki medhal kısmına bakınız. — Bu gün neşredilen beş maddelik kanun işte bu farkı kaldırmış, fakat 1332 sene hisâbını ibka etmiştir. Kanunun birinci maddesine göre:

«1332 senesi Şubatının 16 ıncı günü 1333 senesi Martının birinci günü i'tibâr edilecektir».

Bu münâsebetle yıl-başı da Martın birinden Kânunusâninin birine nakledilmiştir: Yalnız «Bütçe senesi, eskiden olduğu gibi gene «Marttan Şubat nihayetine kadar olan müddet»dir).

11 Mart=17 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Bağdad'ın sukûtu ve muhtelif eepheler vukuâtı.

(Bu 1917=1335-1336 senesi, bilhassa Irak ve Filistin cepheleri için büyük felâketler senesidir.

1 — «Irak cephesi»: 11 Mart=17 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü Bağdad'ın sukûtuna sebeb olarak yukarda 1916=1334 vukuâtı içindeki «8/9 Kânunusâni» fıkrasının 2 nci paragrafında gördüğümüz Kût-ül-Amâre zaferinden istifâde edilmeyip boş yere bir İran mâcerâsına girişilerek kuvvetlerin dağılmış olmasından bahsedilir: Şehir tahliye edilmiş olduğundan, İngiliz ordusu Bağdad'ı mukâvemetsiz işgâl etmiştir. Bu büyük felâket üzerine artık Irak elden çıkmış demektir. — Bağdad şehri Osmanlı-Türkleri tarafından iki defa fethedilmiştir: İlk fethi Kanuni'nin lrakayn seferinde 1534=941 senesi 28 Teşrinisâni=21 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe müsâdiftir: 1624=1033 senesi 11/12 Kânunusâni=20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi bir ihânet yüzünden Safavi istilasına uğrayıncaya kadar bu ilk Osmanlı devri, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyle, 89 sene, 1 ay, 4 gün sürmüş ve işte o Safavi fâsılası da Dördüncü Murad'ın istirdâdına kadar ancak 14

sene, 11 ay, 13 gün sürebilmiştir: Murâd-ı-Râbi'in ikinci fethi 1638=1048 senesi 24 Kânunuevvel=17 Şa'ban Cuma gününe müsâdiftir; işte o tarihten bu seferki İngillz istilasına kadar Bağdad'da ikinci Osmanlı devri tam 278 sene, 3 ay, 2 gün tutmaktadır: İlk Osmanlı devrinin mecmûu da 367 sene, 4 ay, 6 gündür. Bir milletin mukadderâtı bir iki komitecinin elinde oyuncak olup kalırsa, Bağdad gibi Abbâsî hilâfetinin pâyıtahtı ve Irak'ın merkezi olan tarihî bir şehrin işte böyle kolayca elden gidivermesi pek tabiîdir.

2 — «Sînâ=Filistin-Suriye cephesi»: Yukarıki senenin ikinci paragrafında gördüğümüz gibi bu sırada hazırlıkları tamamlanmış olan düşmanın tazyikı artmaktadır; İngilizlerin maksadı, Kanal'a karşı yapılan hareketlerden dolayı bir çok askerleriyle harp gemilerini orada tesbit eden hâle artık bir nihayet verip Filistin ve Suriye'yi işgâl etmektir: Meşhur Mısır fethi hulyâsının âkıbeti işte budur! El-Arîş'in tahliyesinden sonra Osmanlı kuvvetlerinin çekilmiş olduğu Han-Yunus nihayet 8 Mart=l4 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü sükût edince, kat'î müd'afaa hattı ittihâzına karar verilen Gazze/Tell-üş-Şerîa/Bi'r-Sebü' hizâsına çekilmek mecburiyeti hâsıl olmuş ve 15 Mart=21 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü bu karar tatbik edilmiştir. Fakat bu yeni müdâfaa hattında ancak 7 ay, 11 gün tutunmak kabil olabilmiştir: Çünkü İngiliz ordusu en şiddetli darbelerini üstüste Gazze'ye tevcih etmiş ve sonuncusu felâketle neticelenmek üzere üç Gazze muhârebesi olmuştur. Bunlardan birinci Gazze muhârebesi 26-27 Mart=2-3 Cumâda-l-âhire Pazartesi-Salı günlerine müsâdiftir: Düşmanın bir baskın şeklinde yaptığı bu şiddetli hareketi İngiliz donanması denizden desteklemiş ve karadaki piyadesini de zırhlı otomobilleri, tayyâreleri ve kuvvetli suvâri kıt'aları takviye etmiştir. Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Von Kress Paşa'nın istimdâdı üzerine yetişen iki Türk fırkası 24 saat müdâfaadan sonra İngiliz hamlesini nihayet durdurmuş ve bilhassa üçüncü piyade fırkamız düşmanın arkasına sarkınca İngiliz ordusu ertesi sabah ric'ate mecbur olmuştur. — İkinci Gazze muhârebesi birincisinden 21 gün sonra 17-19 Nisan=24-26 Cumâda-l-âhire Salı-Perşenbe günlerine müsâdiftir: üç güri süren bu kanlı muhârebede bizimkinin 6-7 mislini bulan İngiliz ordusu donanmasıyla tanklarından da istifâde ettiği halde, bizim tarafta alelûsul cephâne buhrânı çekilmiştir! Mısır'ın hayâli fâtihleri Filistin ve Suriye'yi müdâfaa için işte bu en zarurî tedbirlerle hazırlıkları bile yapamamışlardır. Sâhil boyundan Bi'r-üs-sebü'ün garbına doğru taarruz eden düşman nihayet 7-10 bin zâyiatla Perşenbe günü akşamı ric'ate mecbur edilmiş ve cephenin Gazze/Bi'r-üs-sebü' hattında takarrürü işte bu ikinci Gazze muvaffakıyyeti sâyesinde mümkin olabilmiştir. Felâketle neticelenen üçüncü Gazze muhârebesi için aşağıki sene vukuâtı içindeki «9 Kânunuevvel» fıkrasının ikinci paragrafına bakınız. — Bu sırada Mekke'nin âsi emiri Hüseyn'in oğullarından Faysal'ın kuvvetleri de Kânunusâni=Rebî'ül-evvel ayında Maan'ı işgâl etmişlerdir.

3 — «Kafkas cephesi»: Mühim bir değişiklik olmamıştır; fakat 12 Mart=18 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günündenberi meşhur Rus ihtilâli başlamış ve Kerenskyi iş başına gelmiş olduğu için, Anadolu'daki Rus kuvvetleri artık inhilâle yüz tutmuştur: Bu vaziyetten istifâde eden Türk ordusunun istirdâd hareketleri için aşağıda 1918=1336 vukuâtının «1 Teşrinievvel» fıkrasındaki 3 üncü paragrafa bakınız.

4 — «Deniz ve hava hareketleri»: 9 Mart=15 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü İngiliz tayyâreleri ilk defa olarak Istanbul üzerine gelip şehre bir kaç bomba atmışlardır; 9 Temmuz=19 Ramazan Pazartesi gününe tesâdüf eden ikinci bir hava akınında da Haliç tarafları bombalanmıştır. O zamanki havacılığın iptidaî vaziyetinden dolayı bunlar o kadar hafif geçmiştir ki bir çok kimseler evlerinden sokaklara çıkıp seyretmişlerdir).

1917=1336

9 Kânunuevvel=24 Safer, Pazar: Kudüs'ün sukûtu üzerine Filistin'in elden çıkması ve diğer cepheler vukuâtı.

(1 — «Irak cephesi»: Bağdad'ın sukutundan itibaren Irak hemen tamamiyle elden çıkmış, yalnız Musul bizde kalmış ve ondan sonra mühim bir vak'a olmamıştır.

2 — «Sînâ=Filistin-Suriye cephesi»: İlk iki Gazze muhârebesi için yukarıki senenin «11 Mart» fıkrasındaki ikinci paragrafa bakınız. — Üçüncü Gazze muharebesi 6 Teşrinisâni=21 Muharrem Salı günü olmuştur: Artık tamamiyle üstün vaziyette bulunan yirminci İngiliz kolordusunun yedinci Türk ordusu mevzilerine taarruzuyla başlıyan bu şiddetli mücâdelede İngiliz suvarı kolordusu da taarruz hareketini sağdan setir ve temdid etmiştir. Bizim orduda bir taraftan cephâne eksikliği ve bir taraftan da 1916=1334 vukuâtının «27 Haziran, fıkrasında gördüğümüz ihânetinden dolayı Mekke şerifinin oğullarından Faysal'ın kumandasındaki Arap kuvvetlerinin düşmanla el-birliği ederek Türk ordusunu arkadan vurmaya kalkışması, Sıhhiye teşkilâtımızın berbad vaziyeti ve nihayet İngilizler ilerledikçe Arapların dinlerine ve dindaşlarına ihânet ederek her tarafta düşmana yardım etmesi askerimizin maneviyyatını alt-üst etmiştir: Üçüncü Gazze muhârebesinin ertesi Çarşanba günü Gazze'nin tahliyesi işte bundandır. Bi'r-üs-sebü' daha 31 Teşrinievvel=15 Muharrem Çarşanba günü sükût etmiş olduğu için, Gazze'nin 6/7 Teşrinisâni=21/22 Muharrem Salı/Çarşanba gecesi tahliyesi üzerine artık Gazze/Tell-üş-Şeria/Bi'r-üs-sebü' müdâfaa hattı sükût etmiş demektir: Bundan sonraki müselsel felâketlerin sebebi, işte bu hattın sukûtudur. Bu vaziyet üzerine İngiliz kumandanı general Allenby Avustralya suvâri fırkasını bizim 8 inci ordunun tâkibine me'mur etmiş ve işte bu fırka 15 Teşrinisâni=30 Muharrem Perşenbe günü Remle'yi zabtetmiştir. Bundan sonra Allenby kıskacının sol kolunu sâhil boyunca şimale doğru ihtiyatla sevkederek 17 Teşrinisâni=2 Safer Cumartesi günü akşama doğru Yafa'yı işgâl ettirmiştir; düşmanın Kudüs taarruzu işte bu iki muvaffakıyyet üzerinedir: 8 Kânunuevvel=28 Safer Cumartesi günü güneş doğarken başlıyan bu harekette yirminci Türk kolordusunun şiddetli mukâvemetinden dolayı düşman ordusu taarruz planının ancak ilk safhasını tatbik edebilmişse de şehre girememiş, fakat daha fazla mukâvemet etmelerine imkân olmıyan Türk kuvvetlerinin Kudüs'ü tahliye mecburiyetinde kalmaları üzerine 9 Kânunuevvel=24 Safer Pazar günü Belediye reisi şehir nâmına İngiliz karargâhına gidip vaziyeti bildirmiştir; bununla beraber, düşmanın şehri tamamiyle işgâli ancak 11 Kânunuevvel 1=26 Safer Salı günü tamamlanmış olduğundan bahsedilir. Üç din nazarında mukaddes bir şehir olan Kudüs, Yavuz'un Suriye, Lübnan ve Filistin hâkimiyyetini te'min eden ve 1516=922 senesi 24 Ağustos=25 Receb Pazar gününe müsâdif olan «Merc-i-Dabık» zaferi üzerine Osmanlı imparatorluguna iltihak etmiş olduguna göre, işte o tarihten bu seferki İngiliz işgâline kadar, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartiyle, tam 401 sene, 3 ay, 6 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir.

Gûya Bağdad'ı İngilizlerden istirdâd etmek üzere biraz evvel 1917=1335 Eylül=Zülka'de ayında «Yıldırım ordular grupu» ismiyle altıncı ve yedinci ordulardan ve bir kaç Alman tabur ve bataryasından mürekkep bir kuvvet teşkil edilmiş ve kumandanlığına da müşir rütbesiyle Alman generallerinden Von Falkenhayn tâyin olunmuştur: Bunu Almanların talebiyle Enver Paşa yapmıştır! İngilizlerin Filistin taarruzu üzerine Irak'a sevkinden vazgeçilen bu Yıldırım grupu biraz sonra Suriye ve Filistin'e tahsis edilmişse de, grup ve ordu kumandanları arasındaki şahsi ihtilâflardan dolayı bu kuvvetten mühim bir fayda görülmemiştir; en şiddetli itirazda bulunan Cemal Paşa'dır; çünkü bu suretle Suriye ve Filistin hâkimiyyeti kendi elinden alınıp Alman generaline verilmiş ve kendisi de dördüncü ordunun başında sevâhil muhâfızlığıyla âsâyişin muhafazasına me'mur edilmiştir! Bu vaziyet, âdetâ jandarma

kumandanlığı gibi bir şeydir. İşte bundan dolayı Cemal Paşa hâtırâtında Filistin cephesine gelen Enver Paşa'ya:

— Ya ben, ya Falkenhayn!

dediğinden bile bahsetmektedir. İşte bundan dolayı nihayet isti'fâ etmiş olan Cemal Paşa 12 Kânunuevvel=27 Safer Çarşanba günü bütün mes'uliyyeti Falkenhayn'a yükliyerek Istanbul'a hareket ederken «Trende iki saatten fazla hüngür hüngür ağlıyarak» gittiğini de anlatır: Halbuki her biri akla durgunluk verecek bir mâcerâ olan mâhut Kanal seferleriyle çanak tutarak İngiliz ordusunu Filistin ve Suriye'ye musallat eden bizzat kendisidir! Hâtırâtında birinci Kanal bozgunundan bahsederken bu noktayı da işte şöyle itirâf etmektedir:

«Ben bu hareketi münhasıran bir fikr-i nümâyişle icrâ ediyor ve Kanal'da kendilerini rahat bırakmıyacağımızı İngilizlere anlatmak ve binâenaleyh Mısır'da büyük bir İngiliz kolunu tesbit etmek emeliyle yapıyordum: Yoksa en büyük sefâin-i harbiyyeden tutunuz da zırhlı trenlere ve her nevi vesâiti müdâfaaya malik olan İngiliz ordusu gibi faal ve cesur bir ordu tarafından müdâfaa edilen lâ-akal yüz metre arzındaki derin bir kanalın bizimki gibi vesaât-i mevcûdesi Kanal önünde ancak dört gün kadar kalabilmesine müsâid olan bu on dört bin tüfenkli, bir kaç cebel bataryası ve yalnız bir tek obüs bataryasından mürekkep bulunan ve kanalı geçmek için de beş on köprücü pontonundan başka bir şeyi olmıyan bir ordu tarafından cebren mürur ve zabtedileceğini ciddi bir mülâhaza ile hiç bir vakit hâtır ve hayalime getirmedim».

Bu sözlere karşı her hangi bir tenkit ve hattâ bir mütâlâa beyânı tamamiyle zâitir.

Kudüs'ün sukûtu üzerine 10 Kanunuevvet=25 Safer Pazartesi günü Ordular grupu karargâhı Nablus'dan geriye alınıp Nâsıra'ya nakledilmiş ve 17 gün sonra 27 Kânunuevvel=13 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü bir taarruz hareketi yapılmışsa da muvaffakıyyetsizlikle neticelenmiştir. İşte bu suretle Filistin artık elden gitmiş ve müdâfaa cephesi de Suriye'ye intikal etmiye başlamış demektir.

3 — «Kafkas cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının «11 Mart» fıkrasındaki 3 üncü paragrafta bahsi geçen Rus ihtilâlinden dolayı artık muhârip bir kuvvet vasfını tamamiyle kaybetmiş olan düşman ordusuyla 18 Kânunuevvel=4 Rebî'ül-evvel Salı günü Erzincan'da bir mütâreke akdedilmiştir.

1918=1336

10 Şubat=28 Rebî'ül-âhir, Pazar, zevâlî saat 3=15: İkinci Abdülhamid'in ölümü.

(Balkan harbi esnâsında Selânik'den Istanbul'a getirilmiş olan Sultan Hamid hayatının son 5 sene, 3 ay, 9 gününü Beylerbeyi sarayında geçirmiştir: Yukarda 1912-1330 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Hastalığının 5 Şubat 23 Rebî'ül-âhir Salı günü soğuk algınlığıyla başladığından bahsedilir: Gençliğindenberi her hususta i'tidale riayet ettiği halde, hastalığının dördüncü gününe tesâdüf eden 8 Şubat=26 Rebî'ül-âhir Cuma günü akşam yemeğinde beş maydanozlu köfte, bir kotlet, bir balık, iki börek ve bir mıkdar da hamur tatlısı yiyerek kendi tabiriyle o gün «pis boğazlık» etmiş ve işte bundan dolayı bir saat sonra şiddetli bir mide ağrısıyla nefes darlığından muztarib olmıya başlamıştır **(*)**. Derhal doktor istediği için, ilkönce Beylerbeyi hastahanesi nevbetçi tabibi Nikolaki Paraskevidis Efendiyle veliahd Vahîdüddin Efendi'nin hususî hekimi Alkivyadis Efendi yetişmiş ve biraz sonra da Sultan

Hamid'in o sırada hususî hekimliğini yapan ve kıymetli hâtırâtı şimdi Türk tarih kurumu yazmaları içinde bulunan doktor Atıf Hüseyn Bey gelmiştir. İlk yetişen iki Rum doktor derhâl kan almışlardır. O sırada nabzın 145 ve teneffüsün de 65 den fazla olduğundan bahsedilir. Hemen yetiştirilen ilâçlardan mühim bir fayda görmemiştir. Sultan Reşad, istediği doktorların gönderilmesini emretmişse de:

— Benim doktorlarım var!

diye reddetmiş ve nihayet öleceği gün öğleden evvel saat onda kendi hekimlerinin tavsiyesiyle Âkıl Muhtar ve Selânikli Rif'at Beyler getirilmiştir: Bunlardan şiddetli ittihadçılığıyla mârûf olan Âkıl Muhtar Bey'i huzûruna kabul etmek istememişse de pâdişah tarafından gönderilmiş olduğundan bahsedilince saltanat ve hilâfet makamına hürmeten kabul etmiştir. Yapılan konsültasyonda konulan teşhis «Ozima ile müterâfık ihtikan-ı rîe ve adem-i kifâye-i kalbî-i kilyevî» dir. Arkasına derhâl dokuz hacamat vurulmuşsa da ağrıları geçmediği için göğsünden de hacamat edilmesi için doktorların tekrar gelmelerini emretmiş:

— Haydi, çabuk!

demiş fakat hekimler yetişmeden evvel tam saat üçte Allâhına kavuşmuştur. — Bâzı büyük kusurlarıyla hatâlarına rağmen Osmanlı pâdişahlarının en büyüklerinden biri olan Sultan Abdülhamîd-i Sânî 1842=1258 senesi 21 Eylül=15 Şa'ban Çarşanba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 75 sene, 4 ay, 19 gün yaşayıp 76 yaşının içinde ölmüş demektir. — 1909=1327 senesi 27 Nisan=6 Rebî'ül-âhir Salı günü memleket için büyük bir felâket olmak üzere maatteessüf hal'edilmiş olduğuna göre, hal'inden sonra tam 8 sene, 9 ay, 13 gün yaşamıştır: Bu müddet zarfında İttihad-ve-Terakki komitesinin Meclis-i-Meb'ûsân reislerinden Ahmed Rızâ Bey Sultan Reşad'a kardeşinin ifnâsını bir kaç kerre teklif etmişse de kabul ettirememiştir! — 32 sene, 7 ay, 27 gün saltanatta balunan Sultan Hamid hal'edildiği günün akşamı Selaniğ'e gönderilip yol müddetleri de dâhil olmak üzere 3 sene, 6 ay, 3 gün Istanbul hâricinde menfâ hayatı yaşamıştır: Cülüsu ve şahsiyyeti için 1876=1293 vukuâtının «31 Ağustos» ve 1909=1327 vukuâtının da «27 Nisan» fıkralarına bakınız.

Sultan Abdülhamid, kendisini hal'edip devletin başına bir kâbus gibi musallat olan Makedonya komitecilerinin o muazzam devleti on sene içinde nasıl yele verip inkırâza sürüklediklerini «Mirsâd-ı ibretten temâşâ» ederek ölmüştür: Birinci cihan harbinde kumandanlıkla Trablusgarb'a gönderilmiş olan İshak Paşa'nın anlattığı bir hâtırayı burada tarihe aynen tevdi etmeyi vazife bilirim: o meş'um harbin en buhrânlı günlerinden birinde devletin hayatiyle alâkadar çok mühim bir mesele hakkında Sultan Hamid'in mâlûmatından istifâde için her nasılsa fikrini anlamak istiyen Tal'at ve Enver Paşalar İshak Paşa'yı .Beylerbeyi sarayına göndermişlerdir. O zamanki tabiriyle «Hâkan-ı sâbık»ın verdiği cevap aynen şöyledir:

— Bu vaziyette artık benim verebileceğim hiç bir fikir ve tavsiye edebileeğim hiç bir tedbir kalmamıştır: Çünkü bu zavallı devlet harb-i umumîye sürüklendiği gün münkarız olmuştur! Sizi bana gönderenler o çılgınlığı irtikâb etmeden evvel göndermeliydiler: Bütün dünya denizlerine hâkim olan devletlere karşı Almanya ve Avusturya gibi kara hudutları içinde mahbus yaşıyan iki devletle beraber ateşe atılmak tarihin kaydettiği en büyük hamâkattir. Daha başka kimselere de bu meâlde sözler söylediğini zeki ve münevver kızı Ayşe-Sultan'dan işitmiştim **(**)**.

Sultan Hamid'in cenâzesi Topkapu sarayına nakledilerek techiz ve tekfini orada yapıldıktan sonra Sultan Reşad'ın irâdesiyle ölümünün ertesi günü pâdişahlara mahsus muazzam merâsimle Sultanmahmut türbesine defnedilmiştir. Bizzat şâhid olduğum bu muhteşem merâsim esnâsında Ayasofya'dan türbeye kadar iki sıra asker dizilmişti; cadde ile caddeye çıkan sokaklar, pencereler, damlar, ağaçlar ve hattâ türbe mezarlığının etrafındaki duvarlar mahşer gibi halk kütleleriyle dolmuştu. Bütün halk derin bir teessür içindeydi. Ağlıyanlar, hıçkıranlar ve hatta:

— Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?

diye haykıranlar oluyordu: Bu heybetli ve umumî teessür içinde laûbali tavırlı tek bir kişi vardı: Sarıkamış'ın hazin kahramanı Enver Paşa'nın elleri arkasındaydı! Abdurrahman Şeref merhum halkın bu derin ve haklı teessürünü pervâsız bir ifâdeyle şöyle tasvir etmişti:

«Hengâm-ı ikbâlinde (Ne kendi eyledi râhat, ne halka verdi huzûr) mısrâını okuyanlardan bir çoğunun cenâze namazında Bâkî'nin:

Kadrini seng-i musallâda bilüp ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yâran saf saf

beytini hatıra getirmeleri hüsn-i hâtimeye dâl garâib-i mukadderattandır».

Eski Dâhiliyye nâzırlarından Ebubekir Hâzım Bey bir gün Abdülhak Hâmid'in salonunda Sultan Hamid'in ölümüyle alâkadar bir hâtırasını anlatmıştı: O sırada Şûrây-ı-Devlet dâirelerinden birinin reisliğinde bulunan Hâzım Bey, Sultan Hamid'in terekesini tesbit için Enver Paşa'nın riyâsetinde teşkil edilen hey'ete dâhilmiş; merhumun irtihâlinden birkaç gün sonra Beylerbeyi sarayına gidilip ölüm günü mühürlenmiş olan yatak odası açılmış; Ebubekir Hâzım Bey bir çok kıymetli eşyâ içinde pek ehemmiyetsiz bir şeye dikkat etmiş: Sultan Hamid'in bütün hayatında boynuna asılı ve teninin üstünde saklı bulundurduğu bir muska varmış, üç köşeli bir gümüş mahfaza içinde bulunan bu muska açılmış: Mavi bir mektup kağıdı çıkmış; iç yüzündeki iki sahifesinin birincisinde kırmızı mürekkeple şöyle bir sual yazılıymış:

— İyi adam nasıl olur?

Bu suâlin altında iyi adamın bütün klâsik tarifleri sıralanmış; mukabil sahifedeki:

— Fenâ adam nasıl olur?

suâlinin altında da müdhiş bir zâlim tasvir ediliyormuş! Bu iki sahife Sultan Hamid'in kendi el yazısıyla yazılmış ve hattâ bâzı silikler bile varmış: Üfürüklere, büyülere, efsunlara mu'tekıd ve hattâ müptelâ zannedilen zavallı İkinci Abdülhamid'in meşhur muskası işte böyle bir muskaymış! Eğer Fatih, Yavuz ve Kanuni 15 inci ve 16 ncı asırlarda gelmeyip de Sultan Hamid'in zamanında gelmiş olsalardı, ne yapabilirlerdi? Bu büyük pâdişahın şahsiyyetini tesbit etmek istiyenler için böyle bir suâlin cevabını çok iyi düşünmek gerektir. Her halde tarih İkinci Abdülhamid'i daima hürmet ve rahmetle yâd edecektir).

(*) «Sultan Hamid'in son nefesine kadar yanında bulunmuş olan dördüncü refikası Müşfika Kadın-Efendi bana bu yemekler tabla ile getirildiği halde merhumun el bile sürmediğini söylemiştir».

(**) «Müşfika Kadın-Efendi bir gün bana Beylerbeyi sarayına gelen Enver'e de Sultan Hamid'in ayni meâlde sözler söylemiş olduğundan bahsetmiştir».

3 Temmuz=24 Ramazan, Çarşanba: Beşinci Mehmet-Reşad'ın ölümü.

(Çok silik ve irâdesiz bir şahsiyyet olan Sultan Reşad için yukarda 1909=1327 vukuâtı içindeki «27 Nisan» fıkralarının ikincisine bakınız. Beşinci Mehmet 1844=1260 senesi l/2 Teşrinisâni=19/20 Şevvâl Cuma/Cumartesi gecesi eski Çırağan sarayında dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 73 sene, 8 ay, 1 gün yaşadıktan sonra 74 yaşının içinde ölmüş demektir: Sultan Hamid'in ölümünden sonra ancak 4 ay, 21 gün yaşayabilmiştir. — Sultan Reşad 1909=1327 senesi 27 Nisan=6 Rebî'ül-âhir Salı günü tahta çıkmış olduğuna göre tam 9 sene, 2 ay, 6 gün İttihad-ve-Terakki komitesinin hükmü altında esâretten beter bir saltanat sürmüş demektir. En büyük meziyyeti, İttihadçıların Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rıza'nın mükerrer ısrarlarına rağmen muhterem ağabeyisini ifnâ ettirmemiş olmasından ibârettir: Bundan başka her hususta komiteye boyun eğmiş ve -hiç bir mühim meselede mukâvemet göstermemiştir; Baş-kâtipliğinde bulunan Ali Fuad Bey'in hâtırâtına göre kendisi bu halini şöyle te'vile çalışmıştır:

— Herkes bana işlere karışmıyor diyorlar! Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam birâderin suçu ne idi?

Zavallı Sultan Reşad'ın meşrutiyet telâkkisi işte bundan ibârettir! İnhitat devrinin bir çok Osmanlı pâdişahları gibi buna da harb-i-umumîde Gazilik ünvânı tevcih eden bir Meşîhat fetvâsı neşredilmiş ve bu suretle Sultan Reşad oturduğu yerde Gazi olmuştur! Beşinci Mehmet Eyüp'de kendi yaptırdığı türbeye defnedilmiştir).

ALTINCI MEHMET
(Mehemmed-i Sâdis / Sultan Mehmet Vahîdüddin)
— M. 1918=H. 1336 — M. 1922=H. 1341 —

1918=1336

4 Temmuz=25 Ramazan, Perşenbe: Altıncı Mehmed'in cülûsu.

(Sultan Mecid'in otuz kadar evlâdının 23 üncüsü, sırayla saltanat süren dört oğlunun en küçüğü ve dördüncüsü, Osmanlı pâdişahlarının otuz altıncı ve sonuncusu ve bu sülâleye mensup İslâm halifelerinin 28 incisi ve sondan evvelkisi olan Altıncı Mehmet Vahîdüddin 1861=1277 senesi 2 Şubat 1=21 Receb Cumartesi günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle yaşının tam 57 sene, 5 ay, ı gün tuttuğu, yâni 58 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Gülistû»dur. Burada esas ittihâz ettiğimiz doğum tarihinden bir gün evvel ve sekiz gün sonra dünyaya gelmiş olduğu hakkında da birbirini tutmaz bir takım rivâyetler vardır: Bizim esas ittihâz ettiğimiz tarih «Millî Nevsâl«in birinci cildindeki tarihtir.

Sultan Vahîdüddin'in zekâsiyle sür'at-i-intikalinde umumiyetle ittifak edilir: Mutıakıyye':. devrinin son Mâbeyn Baş-kâtibi Tahsin Paşa'nın hâtırâtına göre Sultan Hamid bir gün en küçük kardeşinden bahsederken «Reşad Efendi'den daha muktedir ve dirâyetli» olduğunu söylemiştir.Hem Sultan Reşad'ın, hem Sultan Vahîdüddin'in Baş-katipliğinde bulunmuş olan

Ali Fuad Bey, «Görüp işittiklerim» ismindeki hâtırâtının 297 nci sahifesinde ondan bahsederken:

«Cin fikirli ve serî-ül-intikal olup yanına girince insanın ruhundaki inbisât-u-inkırâzı gözlerinden hisseder ve (Bu gün sizin canınızın bir sıkıntısı var) derdi»

diye fevkalâde zekâsına şehâdet etmektedir. Kültür seviyyesi de iyidir: Gene ayni menbada İslâm fıkhına vukufundan bahsedilirken:

«Okuduğunu iyi anlardı. Kitâbeti ve imlâsı düzgündü. Fikirlerini kağıd üzerine koymakta zahmet çekmezdi»

denilmektedir. Ali Fuad Bey, Sultan Vahîdüddin'i ağabeyisi Sultan Reşad'la mukâyese ederken «Daha aklı başında ve daha vukuflu olduğu halde inad ve ısrarının ve vehhamlık ve kararsızlığının kurbânı» olduğundan bahsetmektedir. Bu izaha göre Altıncı Mehmed'in «Vehm-i Hümâyûn»u büyük kardesi Sultan Hamid'i andırıyor demektir. Müteaddid defalar Dâhiliyye nâzırlığında bulunmuş olan Reşid Bey'in Hâtırâtındaki şu ifâde de bunu te'yid etmektedir:

«Tab'an oldukça zeki, fakat fazla müteenni ve müterediddi; diyebilirim ki zihni idrâk ve intikalde seri', karar ve harekette batî idi,.

Ali Fuad Bey gibi her iki meşrutiyet pâdişahının Baş-Mâbeynciliğinde bulunmuş olan Lûtfi Simavî Bey de hâtırâtında Sultan Vahîdüddin'in dirâyet ve iktidarını gösterecek muhtelif vaziyetlerden bahsetmektedir: Meselâ Avusturya imparatoru François-Joseph'in cenâze merâsiminde pâdişahı temsil etmek üzere Viyana'ya gittiği zaman maiyyetinde bulunan Lûtfi Bey o zaman veliahd olan Vahîdüddin Efendi'nin yeni imparatorla mülâkatından bahsederken:

«Cereyân eden hususî bir mükâlemeyi pek güzel idâre buyurdular»

demektedir. Bu seyâhat hakkında Lûtfi Bey Sadâret makamına gönderdiği bir raporda da:

«Müşarünileyh Hazretlerinin Viyana'ya vuku'bulan me'muriyyetlerinde devlet ve milletin şân-u-şeref ve haysiyyetini i'lâ buyurduklarını ve kendileriyle temasta bulunanlara kıymetli bir hâtıra bıraktıklarını arzetmeyi bir vecîbe-i vicdâniyye addettiğinden»

bahsetmektedir. İşte bu «vicdânî» te'minattan dolayı Lûtfi Simavî Bey Istanbul'a geldiği zaman Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey kendisine:

— Size bütün memleketin emniyet ve i'timâdı vardır; bu satırları başkası yazmış olsaydı inanmazdım: Demek ki Vahîdüddin Efendi tahminimiz gibi değilmiş! diye İttihatçıların onu kendileri gibi dirâyetsiz ve zekâsız bir şey zannetmiş olduklarını i'tirâf etmiştir. Gene Lûtfi Bey veliahd Vahîdüddin Efendi'nin Almanya seyâhatinden bahsederken de:

«Müşarünileyh Hazretlerinin meftûr oldukları nezâket, akl-u-kiyâset ve evsâf-ı bergüzîde ise imparator Hazretlerinden bed' ile kendileriyle temasta bulunanlarca fevkalâde takdir olunmuştur»

demektedir. Lûtfi Simavî Bey işte bu kanâatinden dolayı Sultan Vahîdüddin'in culûsundan sonraki siyasetinden ürkerek:

«Zeki zannettiğimiz Mehemmed-i Sâdis de maatteessüf eniştesinin elinde bir âlet-i şerr oldu»

demekten başka söz bulamamıştır. Sultan Vahîdüddin'in eniştesi, ana-baba bir kardeşi olan Mediha-Sultan'ın meş'um kocası arnavut Dâmad-Ferid Paşa'dır. Osmanlı inhitâtının en mühim sebeblerinden olan müstereddî ve mütefessih Devşirme ruhunu her mânâsiyle idame eden bu vatansız ve imansız Balkan serserisinin nasıl olup da Sultan Vahîdüddin'e o kadar hulûl edebilmiş olduğuna hayret etmemek ve bu hâli Altıncı Mehmed'in zekâsiyle te'lif etmek kabil değildir; çünkü Ali Fuad Bey'in hâtırâtında Hazine-kâhyası Refik Bey'den naklen kaydettiğine göre Sultan Vahîdüddin culûsundan evvel bir gün Dâmad-Ferid hakkındaki kanâatini şöyle ifâde etmiştir:

— Dünyada üç mel'un vardır; bunlar bir saçayağıdır: Biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferid Paşa, biri de oğlu Sami!

Bu kanâatte olan bir velialıdin tahta çıkınca Dâmad-Ferid «mel'unu»nu mütemâdiyen iş başına getirmesinin hikmeti nasıl anlaşılabilir? İşte bundan dolayı Ali Fuad Bey bu meseleden bahs,ederken:

«Ferid Paşa hakkında bu derece meftûniyyetinin esbâbını anlıyamamışımdır»

demekte ve bunun son pâdişah için bir felâket olduğunu söylemektedir. Sultan Vahîdüddin'in bu tuhaf mesele hakkındaki mâlûmatını sorduğum küçük kızı Sabîha-Sultan, Hazine-kâhyası Refik Bey'in pâdişaha izâfe ettiği sözün kat'iyyen doğru olmadığını, babasının yalnız Dâmad-Ferid'i sevmediğini ve hemşiresiyle yeğenini bil-akis çok sevdiğini söyledi ve hiç sevilmiyen Dâmad'ın sadâretine sebeb olarak da pâdişahın bir takım mücbir sebeplerle te'sirler altında kaldığından bahsetti. Altıncı Mehmed'in culûsu Sultan Reşad'ın aczinden, İttihad-ve-Terakki komitesinin bir cehennem hayatını andıran müdhiş baskısından ve müselsel harb felâketlerinden artık bitkin bir hâle gelmiş olan halk arasında büyük ümitler uyandırmış, yeni pâdişahın ötedenberi İttihad-ve-Terakki'ye karşı cephe almakla mârûf olması ve bilhassa tahta çıkar çıkmaz Enver'in «Baş-kumandan vekili» ünvânını «Baş-kumandanlık Erkân-ı-harbiyye reisi» şekline çevirmesi bu ümitleri büsbütün takviye etmiş, yeni pâdişahın aşağıki fıkrada göreceğimiz kılıc-alayında ikinci Mahmud'un pelerinini giymiş olması Yeniçeri-ocağını söndüren dedesinden sonra İttihad-ve-Terakki ocağını söndüreceğine alâmet sayılmış, bin türlü ihtikâr ve suîistimâlin sebeb olduğu pahalılıkla sefâletten ve yıllardanberi süpürge tohumuyla karışık ekmek yeyip durmaktan artık osanmış ve bunalmış olan pâyıtaht ahalisi arasında pâdişahın «Tebdil» gezerek fenâlıkları tedkik etmekte olduğu hakkında şâyialar çıkmış, fakat Sultan Vahîdüddin kendisini millî bir ümit timsâli haline getiren bu halet-i-ruhiyyeden maatteessüf istifâde edememiştir. Bu muvaffakıyyetsizliğinde imparatorluğun artık inkırâz buhrânına girmiş olmasının, İttihad-ve-Terakki komitesi devletin mağlûbiyyetinden dolayı sükût edince Dâmad-Ferid denilen mücessem fâciânın her nedense göze girip bir türlü çıkmamasının, pâyıtahtın işgâli üzerine pâdişahta hiç bir kurtuluş ümidi kalmamasının ve Anadolu harekâtının neticesine de güvenemediği için zararlı olacağına hükmetmesinin başlıca âmillerden olduğu muhakkaktır. Eğer arada Sultan Reşad olmayıp da İkinci Abdülhamid'in hal'inde Sultan Vahîdüddin tahta çıkmış olsaydı, her halde İttihad-ve-Terakki'nın kanlı tahakkümünü mümkin-mertebe tâdil ederek iyi bir rol oynıyabilir ve belki de bir çok felâketlerin önüne geçebilirdi: Fakat öyle olmayıp da böyle olması hem kendisi, hem devleti için felâket olnıuştur. Her halde Sultan Vahîdüddin'in hiç bir suretle te'vil

edilemiyecek en büyük hatası, öyle bir zamanda memleketin başına ne mal olduğunu çok iyi bildiği Dâmad-Ferid gibi bir kâbusu musallat etmesi ve her dediğini kabul edivermesidir.

Bu son Osmanlı pâdişahının muhtelif taksirâtı içinde para ve umumiyetle servet hırsından da bahsedilir: Hatta bir zaman «Altıncı Mehmet» isminin başındaki «Altıncı» kelimesi üzerinde bir tevriye oyunu yapılıp «Altın düşkünü» mânâsına geldiğinden bile bahsedilmiştir! Bu doğru değildir: Bir çok siyasî hatalarına mukabil, malî ahlâk bakımından Sultan Vahîdüddin yeryüzünde misli ender bulunabilecek kadar nâmusludur; bu büyük meziyyetinin en mühim delili, memleketten kaçarken meçhul bir âkıbete doğru gittiği halde şahsi mirâs olarak pâdişahtan pâdişaha intikal eden Hazîne-i-Hümâyun'a kat'iyyen dokunmamış ve hattâ öz babasına âid olan kıymetli eşyaya bile el sürmeyip hepsini millete bırakmış olmasında gösterilebilir. Altıncı Mehmet bu kadarla da iktifâ etmemiş, o sırada oturduğu Yıldız sarayında ve kendi nezdinde bulunan «Musanna' ve murassa'» bir altın çekmeceyi Hazine dâiresine iâde ettikten sonra firâr ettiği resmi tahkikatla sâbit olmuştur! Bu nokta, Büyük Millet Meclisinde teşkil edilen «Hesapları inceleme komisyonu» reisi ve Istanbul milletvekili Sâlih Keçeci'nin 3 Haziran 1951 tarihli «Vatan» gazetesinin dördüncü sahifesinde çıkan beyânatının şu fıkrasıyla sâbittir:

«Bu çekmece, son pâdişah Vahîdüddin'in firârından evvel Hazine-kâhyası Refik Bey ma'rifetiyle Hazîne-i-Hümâyûn'a iâde edilen çekmecedir».

Altıncı Mehmed'in bırakıp gittiği muhteşem mücevherler içinde babası Sultan Mecid'in «Murassa' ve ortasında mustatil şeklinde pırlanta büyük bir taş bulunan bir sorguc» u da vardır: Dünyanın bütün kanunları baba malını evlâda verdiği halde, Sultan Vahîdüddin'in bunları alıp götürmiye tenezzül etmemesi efsânevî bir nâmus ve istikamet eseridir. Sabîha-Sultan'ın izâhına göre babası kağıt para olarak yalnız elli bin Türk lirasıyla yola çıkmıştır.

Altıncı Mehıned'in şahsiyyetini tenvir edecek diğer bir mühim nokta daha vardır ki o da son zamanlara kadar meçhul kalmış ve nihayet o devrin Dâhiliyye nâzırlarından ve sulh murahhaslarından Reşid Rey Bey'in 1945 de «Türkiye Yayınevi» tarafından neşredilen «Gördüklerim, yaptıklarım» ismindeki hâtırâtının 299 uncu sahifesinde ilk defa olarak ifşâ edilmiştir: Umumiyetle Sultan Vahîdüddin «Sevres muâhedesi»nden mes'ul gösterilir; halbuki Dâmad-Ferid'in bu meş'um eserini pâdişah kat'iyyen kabul ve tasdik etmemiştir. Öyle bir muâhedeye muhâlif olduğu için hem nezâretten, hem murahhaslıktan isti'fâ etmiş olan Reşid Bey bu noktayı şöyle anlatır:

«Zât-i-Şâhâne'nin bu muâhedeyi Sadr-ı-a'zamın ibrâmına rağmen tasdikten sûret-i kat'iyyede ictinâb ettiği şüpheden beridir».

Reşid Bey bu noktayı bana şifâhen de izah etmiştir: Fakat Sultan Vahîdüddin'in buna rağmen Dâmad-Ferid'i iş başında tutmasına hayret etmemek kabil değildir. Jaeschke'nin «Türk inkılâp tarihi kronolojisi»nin birinci cildinin 85 inci sahifesinde de «Sevres muâhedesi»nin yalnız Yunanistan tarafından tasdik edilmiş olduğundan bahsedilir.

Altıncı Mehmed'in en büyük taksirâtından biri de firârında gösterilir; bu hareketinin bir taraftan saltanatın ilgasından ve bir taraftan da Büyük Millet Meclisinde kendisinin ihânetle ithâmı hakkında hâsıl olan cereyândan mütevellid olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: Her halde makamına ve ecdâdının şehâmetine layık olan hareket kaçmak değil, her vaziyette ölümü göze almak ve hattâ ölmektir; fakat bir rivâyete göre Sultan Vahîdüddin o kadar metîn değildir; Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'in hâtırâtında onun bu zayıf tarafı şöyle izah edilir:

«Milletlerin mukadderâtına hâkim olanları temyiz edegelen azm-ü-sebât ve istihkar-ı hayat gibi meziyyetlerden behresi az, belki kibr-i-nefsini de fedâ edecek kadar hod-endişdi».

Bununla beraber, büsbütün metânetsiz olmadığını gösteren bir vaziyet de vardır: Aşağıki fıkra ya bakınız.

Sultan Vahîdüddin, yegâne oğlu Mehmet Ertuğrul Efendi'yi de yanına alarak ilkönce Malta'ya ve oradan Mekke'ye gidip bir müddet kalmışsa da havasıyla imtizâc edememiştir. Aşağıda 1922=1341 vukuâtının «17/18 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. Hicaz'dan İtalya'ya geçip Genova=Cenova'ya ve oradan da San-Remo'ya gitmiş olan bu son Osmanlı pâdişahı 1926=1344 senesi 15/16 Mayıs=3/4 Zülka'de Cumartesi/Pazar gecesi işte orada kalb hastalığından vefât etmiştir: Âilesinin talebiyle otopsi yapıldıktan sonra cenâzesi Şam'a nakledilmek üzere tahnit edilmişse de, 120 bin lira borcu olduğu için İtalyan alacaklıları tarafından tabutuna varıncaya kadar haciz koydurulmuş, sırf işte bu yüzden cenâze tam. bir ay evinde kalmış ve nihayet kızı Sabîha-Sultan para tedarik edip haczi kaldırtarak Şam'a naklettirip Sultanselim camiinin bahçesine defnettirmiştir; ondan sonra bu bahçe gittikçe Osmanlı hânedânının bir âile mezarlığı haline gelmiştir; Altıncı Mehmed'in mezarı yaptırılmadığı için toprak halinde kalmıştır.

1861=1277 senesi 2 Şubat=21 Receb Cumartesi günü dünyaya gelmiş olan Sultan Vahîdüddin tam 65 sene, 3 ay, 12 gün yaşayıp 66 yaşının içinde ölmüş demektir: 1922=1341 senesi 17/18 Teşrinisâni=27 /28 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi Istanbul'dan ayrılmış olduğuna göre, o tarihten ölümüne kadar Malta, Hicaz ve İtalya'da 3 sene, 5 ay, 28 günlük bir gurbet hayatı geçirmiş demektir: Aşağıda 1922=1341 vukuâtının «1 ve 17/18 Teşrinisâni» fıkralarına da bakınız).

31 Ağustos=24 Zülka'de, Cumartesi: Osmanlı tarihinde son kılıc-alayı.

(Kılıc-alayı adetinin mâhiyyeti için üçüncü ciltte 1575=9S2 vukuâtının «5 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Sultan Vahîdüddin'in cülûsundan 55 gün sonra yapılan bu son kılıc-alayında pâdişah Dolmabahçe sarayından on çifte saltanat kayığına binerek deniz yoluyla Eyüb'e gitmiş, bütün tarih boyunca Konya Mevlevî çelebileri veyahut Şeyh-ül-İslâmlarla Nakîb-ül-eşrâflar tarafından kuşatılması an'ane halini almış olan kılıcı bu sefer Bingazi'den Istanbul'a gelmiş olan Şeyh Seyyid Ahmed Şerîf-üs-Sünni kuşatmış ve merâsim bittikten sonra dört atlı bir saltanat arabasına binen yeni pâdişah muhteşem bir alayla Defterdar/Edirne-kapusu/Fatih/Divanyolu tarikıyle avdet ederken Fatih ve İkinci Mahmud türbelerini de ziyâret ettikten sonra Topkapu sarayına gelmiştir. Alay Edirne-kapusundan içeri girerken Şehir-emini eski Osmanlı âdeti mucibince kapunun anahtarlarını pâdişaha takdim etmiştir. — Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey o sırada düşmanın bir hava hücumu hakkında haber geldiğini şöyle anlatır: «Eyüp'de arabalara bineleceği sırada Tal'at Paşa Boğaz'dan düşman tayyâre filoları geçmiş olduğuna dair telgraf aldığını haber vermişse de hünkâr:

— Onlar mütemeddin; adamlardır; böyle dini merasim esnâsında taarruz etmezler!

diyerek eser-i telâş göstermedi».

İşte bundan anlaşıldığına göre Sultan Vahîdüddin rivâyet edildiği kadar metânetsiz değildir).

1 Teşrinievvel=25 Zülhicce, Salı: Şam'ın sukûtu ve diğer cepheler vukuâtı.

(Istanbul'da saltanat tebeddülü olduğu sırada Kafkas cephesi müstesnâ olmak üzere ınuhtelif cephelerde Osmanlı imparatorluğunu inkırâza götüren harb-i umumî'nin muazzam felâketleri birbirini tâkib etmiştir:

1 — «Irak cephesi»: Bağdad'ı aldıktan sonra işgâl sahasını şimale doğru genişletmiye başlıyan İngiliz ordusu 9 Mart=28 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü Bağdad şehrinin 100 kilometre şimaligarbisinde ve Fırat'ın sağ sâhilinde bulunan Hit kasabasını zabtetmiştir: Bu kasaba Osmanlı devrinde Bağdad'ın nâhiye merkezlerindendir. 7 Mayıs=26 Receb Salı günü de Kerkük sükût etmiştir.

2 — «Filistin-Suriye cephesi»: 19 Şubat=8 Cumâda-l-ûlâ Salı günü Şerîa'nın şarkına doğru taarruza başlıyan düşman ertesi gün yirminci Türk kolordusunu nehrin şarkına atmış, bunun üzerine 21 Şubat=10 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Kudüs'ün 20 kilometre şimalişarkisîndeki Erîhâ erkenden tahliye edilince düşmanın Anzak suvarisi kasabayı mukâvemetsiz işgâl etmiş ve Osmanlı karargâhı de Affûle'den Şam'a nakledilmiştir: O sırada Şam sokaklarında açlıktan ölmüş çocuk cesetleri görüldüğünden bahsedilir! İngiliz ordusunun Beyrut vilâyeti sancak merkezlerinden olan Nablus'a karşı 9 Mart=26 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü başlıyan taarruzu işte bu vaziyet üzerinedir: Kudüs-Nablus yolunun iki tarafından yapılan bu üç günlük taarruz neticesiz kalmış ve ondan sonra da Şerîa muhârebeleri başlamıştır. Birinci Şerîa muhârebesi 26-30 Mart=l3-17 Cumâda-l-âhire Salı-Cuma günlerine müsâdiftir: Daha 21 Şubat=10 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü Şerîa'nın şarkına geçmiye başlıyan düşman şiddetli yağmurlardan dolayı ancak 26 Mart=13 Cumâda-l-âhire Salı günü Es-Salt kasabasını işgâl edebilmiştir. Aşağı Şeria'dan şimalişarkı istikametine doğru inkişâf eden bu ilk Şerîa taarruzu beş gün sürdükten sonra durdurulmuştur. ikinci Şerîa muhârebesi de 30 Nisan-4 Mayıs=19-23 Receb Salı-Cumartesi günlerine müsâdiftir. Birincisi gibi bu da beş gün sürdükten sonra neticesiz kalımştır. — O sırada Osmanlı ordular grupu kumandanlığına Falkenhayn'ın yerine geçmiş olan Liman von Sanders bulunmaktadır ve karargâh da Şam'dan Nâsıra'ya nakledilmiştir: İngiliz kumandanı general Allenbey'nin bizim için felâketle neticelenen ve bütün Suriye'nin elden çıkmasına sebeb olan meşhur Nablus meydan muhârebesi işte bu vaziyettedir; Nablus şehri Beyrut vilâyetine tabi' Belkaa sancağının merkezidir. Bu fecî muhârebe 19 Eylül=l3 Zülhicce Perşenbe günü olmuştur: Cemal Paşa bir gün evvel gösterir. İngilizlerin maksadı Şam'ı zabtederek harbi bitirmektir: O sırada bütün Suriye ısyan içindedir ve bir taraftan da düşmanla el-birliği eden Mekke emiri Hüseyn'in oğlu Faysal Hicaz kuvvetleriyle Amman'ı aldıktan sonra Türk ordusunu arkadan vurmaya çalışmaktadır! Nablus meydan muhârebesi bir taraftan işte bu Arap ihânetleri yüzünden ve bir taraftan da yeni Hint kıt'alarıyla takviye edilmiş olan İngiliz ordusuna Fransızların da yardım etmesinden dolayı kaybedilmiştir: Bu sırada vaziyeti müsâit bulan Framnzlarla İtalyanlar Suriye'nin muhtelif noktalarına asker çıkarmaktadır. Beş İngiliz ve bir Fransız fırkasından mürekkeb olan düşman ordusunun mevcudu elli bin gösterilir. Esasen yorgun ve mânen bitkin olan Türk kuvvetleri işte bundan dolayı o gün saatten saate eriyerek harbi kaybettikten sonra akşam-üstü Tûl-Kerem/Kerim hattına çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu İngiliz muvaffakıyyeti Nâsıra karargâhiyle cephenin ittisâlini kesmekle neticelenmiş ve Osmanlı cephesinin ova kısmı yarılmıştır: Cemal Paşa'ya göre bu vaziyet bizim kuvvetlerin daha şimaldeki Akka-Der'a hattına çekilmesiyle neticelenmiştir. Nablus muhârebesinin ertesine tesâdüf eden 20 Eylül=14 Zülhicce Cuma günü Nâsıra'daki gaafil Osmanlı karargâhı büyük bir tehlike geçirmiş, sabaha karşı yapılan ânî bir İngiliz baskını üzerine meşhur Liman Paşa gecelik entarisiyle ve maiyyetiyle beraber güçlükle kaçıp kurtularak Taberiyye'ye can atmış, Nablus sancağının Cenîn kazâsında mühim bir nâhiye merkezi olan Bîsan kasabası işte o gün sükût etmiş ve

sahildeki Hayfa şehri de ayni gün tahliye edildikten sonra 23 Eylül=17 Zülhicce Pazartesi günü Akka ile beraber düşman eline geçmiştir.

Suriye harbi işte bu Nablus bozgunuyla nihayet bulmuş sayılır: Artık Osmanlı mukâvemeti tamamiyle kırılmış olduğu için düşman ordusu bütün Suriye şehirlerini mukâvemetsiz işgâl edebilecek vaziyete gelmiştir: O sırada Osmanlı karargâhı alel-l-acele Şam'a nakledilirken 21 Eylül=15 Zülhicce Cumartesi günü Nâsıra sükût etmiş ve düşmanın eline 18 bin esirle 120 top geçmiştir! 22 Eylül=16 Zülhicce Pazar günü Şam'a gelen karargâh şehri ısyan halinde bulduğu için sokak muhârebeleri yaparak şimale doğru çekilmiş ve işte bu fırsattan istifâde eden Şamlılar ötede beride ellerine geçebilen Türk askerlerini vahşice şehîd etmek suretiyle hem dinlerine, hem dindaşlarına, hem dört asırdanberi kendilerini her tehlikeden masun yaşatmış olan devletlerine ihânet etmişlerdir. O sırada üstüste sükût eden Suriye şehirleri içinde yalnız Taberiyye kahramanca bir müdâfaadan sonra 24 Eylül=18 Zülhicce Salı günü düşmüş, âsi Araplar artık her taraftan Türk kuvvetlerine saldırmıya başlamış, İngiliz ordusu 27 Eylül=21 Zülhicce Cuma günü Taberiyye-Der'a-Kuneytara üzerinden Şam'a doğru Herlerniye başlamış ve nihayet 1 Teşrinievvel=25 Zülhicce Salı günü Emevîlerin eski pâyıtahtı olan Şam=Dimeşk şehri İngilizler tarafından işgâl edilmiştir: Faysal'ın derbeder suvarileri de o gün ve ertesi gün şehre girmişlerdir. — Suriye'nin en mühim merkezi olan Şam şehri Yavuz'un Mısır seferi esnâsında 1516=922 senesi 27 Eylül=29 Şa'ban Cumartesi günü Kölemenlerden alınmış olduğuna göre, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartiyle tam 402 sene, 4 gün Osmanlı hâkimiyyetinde kalmış demektir. — Ertesi güne tesâdüf eden 2 Teşrinievvel=26 Zülhicce Çarşanba günü Rayak, 3 Teşrinievvel=27 Zülhicce Perşenbe günü Baalbek ve nihayet 6 Teşrinievvel=30 Zülhicce Pazar günü de Humus tahliye edilmiş ve artık Türk kuvvetleri Haleb'e doğru çekilmiye başlamıştır. Gene ayni gün bir Fransız filosu Beyrut limanına girip asker çıkarmış ve iki gün sonra da yedinci İngiliz-Hint fırkası gelmiştir. Suriye'nin diğer mühim şehirlerinden Haleb'in sukûtu için aşağıki sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasının ikinci paragrafına bakınız.

3 — «Kafkas cephesi»: Yukarda 1917=1335 vukuâtı içindeki «11 Mart». fıkrasının 3 üncü paragrafında bahsi geçen Rus ihtilâlinden dolayı bu cephede düşman ordusu artık inhilâl vaziyetinde bulunduğu için, elden çıkan yerler k-olayca istirdil.d edilmiye başlamış ve ilkönce 26 Şubat=15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü Erzincan, 27 Şubat=16 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü Trabzon, 12 Martı=29 Cumâda-l-ûlâ Salı günü Erzurum ve 2 Nisan=20 Cumâda-l-âhire Salı günü de Van şehirleri istirdâd edilmiştir: Bütün bu şehirler Rus işgâlinden harap bir halde kurtarılmış ve bilhassa Erzurum'da meşhur Ermeni komitecisi Antranik şehrin istirdâdından biraz evvel Türklere karşı hiç bir zaman unutulmıyacak vahşice bir katl-i-âm tertib etmiştir. — Rusya'da çarlığın sukûtu üzerine kurulan Bolşevik idâresi Almanya ve müttefikleriyle bir münferit sulh akdine karar vermiş ve işte bunun üzerine Lehistan'ın Brest-Litovsk şehrinde yapılan sulh müzâkereleri 3 Mart=20 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü imzâlanan sulh muâhedesiyle neticelenmiştir: Sadr-ı-a'zam Tal'at Paşa'nın Türkiye'yi bizzat temsil ettiği bu sulh konferansında Türk-Rus hududunu alâkadar eden meselelerin halli halkın re'yine bırakılmış ve işte bundan dolayı plebisit yapılmasına karar verilmiştir. Fakat o sırada Azeri-Türk, Ermeni ve Gürcü unsurlarından mürekkep bir Cenubî-Kafkasya/Mâverây-ı-Kafkas=Transcauasie devleti teşekkül etmiş olduğu için, Bâb-ı-Âlî plebisitten evvel bu yeni hükûmetle müzâkereyi tercih ederek Trabzon'da bir konferans toplanmasına karar vermiştir. «Berk-ı-satvet» torpidosuyla giden Osmanlı hey'etinin müzâkereleri bir aydan fazla sürmüş, Türkiye ile harp veya sulh hallerinden hangisinde bulunduğu sorulan Cenubî-Kafkas devletinin baş-murahhası Ckhenkeli «Müzâkere halinde» bulunduğundan bahsederek işi savsaklamak istemiş ve nihayet bu eser müellifinin kaleme aldığı ültimatom üzerine Türkiye'nin istediği «Üç sancak» arazisinin, yanı Batum, Kars ve Ardahan sancaklarının

Türkiye'ye terkini kabule mecbur olmuştur. O sırada zaten ordu istirdâd ve işgâl hareketlerine hazırlanmaktadır: 25 Mart=12 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Olti/Oltu işgâl edilmiş, ertesi günden itibaren ordu 1914 hududunu aşmıya başlamış, 3 Nisan=21 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Ardahan, 5 Nisan=28 Cumâda-l-âhire Cuma günü Sarıkamış ve 14 Nisan=3 Receb Pazar günü de Batum işgâl olunmuştur. O sırada Kars müstahkem mevlninde toplanan Rus-Ermenileri Mâverây-ı-Kafkas/Cenubî-Kafkas hükûmetinin bizim ültimatomumuza verdiği kabul cevabını dinlemiyerek müdâfaa haline geçmişlerse de, Trabzon konferansının sonunda Mâverây-ı-Kafkas murahhasları avdet ederlerken bizim hey'et-i-murahhasa nâmna kendilerini hususî vapurlarına kadar teşyi ettiğim sırada içlerindeki Ermeni murahhaslarından Aharonyan'la Hatisof/Hastisyan'ı bir tarafa çekip Kars Ermenileri teslim olmadıkları takdirde Türk ordusu cebren içeri girince âsi muâmelesi göreceklerini hiç aslı olmadığı halde kendiliğimden icâd edip söyledim ve işte bu suretle derhâl teslim olmaları hakkında Kars Ermenilerine vapurdan bir telsiz telgraf çekmelerini te'min ettim: Bu iki murahhastan o sırada iâşe nâzırlığında bulunan Hatisyan biraz sonra Ermenistan hükûmeti kurulunca bir aralık Cumhur-reisi olmuş ve Bolşevik istilâsında Paris'e kaçtıktan sonra da hâtırâtını neşretmiştir; Aharanyan da yeni Ermeni edebiyatının en mühim simâsıdır. İşte bu vaziyet üzerine Kars'daki Ermeni kuvvetleri 23 Nisan=12 Receb Salı günü mütâreke talebinde bulunduktan iki gün sonra 25 Nisan=14 Receb Perşenbe günü teslim olmuşlardır. Bundan sonra 30 Nisan=19 Receb Salı günü Arpaçay'a varan Türk ordusu artık 93 hududunu tutmuş ve tabiî o hattı da aşarak 15 Mayıs=4 Şa'ban Pazartesi günü Gümrü'yü ve 20 Temmuz=11 Şevvâl Cumartesi günü Ermeniler geri atılarak Nahcivan'ı işgâl etmiş ve nihayet 15 Eylül=9 Zülhicce Pazar günü de Âzerbaycan'da Baku'ya girmiştir.

4 — «Deniz ve Hava harekâtı»: Osmanlı donanmasının 20 Kânunusâni=7 Rebî'ül-âhir Pazar günü yaptığı lüzumsuz huruç hareketinde Çanakkale-boğazı'nı abluka eden düşman gemileriyle üslerine taarruz edilmiş, İmroz adasına faydasız bir baskın yapılmış ve bu mâcerâda Yavuz bir iki yara aldıktan başka Midilli kruvazörü de batmıştır: Bu hazin ve çılgınca mâcerâda bir çok efrad zâyiâtından da bahsedilir. — Istanbul üzerinde düşmanın ilk hava akını 23 Temmuz=14 Şevvâl Salı gününe müsâdiftir: öğleden sonra zevâlî saat 3=15 de pâyıtaht ufuklarında altı tayyâre görülmüşse de kaçırılmıştır. İkinci hava taarruzu dört gün sonra 27/28 Temmuz=18/19 Şevvâl Cumartesi/Pazar gecesine müsâdiftir: Gece-yarısından sonra saat ikiyi çeyrek geçe düşman tayyâreleri Istanbul'a bir iki bomba atmışsa da isâbet ettiremeden def'edilmiştir. — Üçüncü hava taarruzu 21/22 Ağustos=14/15 Zülka'de Çarşanba/Perşenbe gecesine müsâdiftir. Zevâlî saat 11,30=23,30 da iki hava filosu Istanbul'a bir çok bomba atmış, halk arasından sekiz kişi yaralanmış ve birkaç dükkan da hasara uğramıştır. Bundan üç gün sonra 25/26 Ağustos=18/19 Zülka'de Pazar/Pazartesi gecesi zevâlî saat yarımda düşman tayyâreleri şehrin kenar mahallelerine bir kaç bomba atmışlarsa da hiç bir zarar olmamıştır. — 27/28 Ağustos=20/21 Zülka'de Salı/Çarşanba gecesi zevâlî saat 11,30=23,30 da ve yarımda yapılan hava taarruzları en şiddetlilerinden biridir: Düşman bu taarruzunda bombalarla beraber beyannâmeler de atmış, fakat zarar az olmuş, bir çocuk şehîd düşüp on bir kişi de yaralanmıştır. O gece düşürülen İngiliz tayyâresinin pilotu olan yüzbaşı yaralı olarak esir edilmiştir. — Düşmanın bu mütemadî akınlarına mukabil 23/24 Eylül=17/18 Zülhicce Pazartesi/Salı gecesiyle 24 ve 28 Eylül=18 ve 22 Zülhicce Salı ve Cumartesi günleri yapılan mukabil hareketlerle Limni ve Taşoz adalarındaki İngiliz hava te'sisatına taarruz edilmiş ve Limni'de üç tayyâre hangarı yıkılmıştır. — O esnadaki deniz harekâtının en mühimlerinden biri de bir Fransız filosunun 6 Teşrinievvel=30 Zülhicce Pazar günü Beyrut limanına girmiş ve şehre asker çıkarmış olmasında gösterilir).

8 Teşrinievvel=2 Muharrem, Salı: Sadr-ı-a'zam Tal'at Paşa'nın isti'fâsı ve «İttihad-ve-Terakki» komitesinin iş başından sukutu.

(İsti'fâ tarihinde bir takım karışıklıklar ve ihtilâflar vardır: Meselâ 13 Teşrinievvel tarihli ikdam gazetesinde hakiki isti'fâ tarihi 11/12 Teşrinievvel Cuma: Cumartesi gecesine müsâdif gösterilir; İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında ise «Mühr-i-Hümâyûn»un 6 Muharrem Pazar günü akşamı aldırılmış olduğundan bahsedilmektedir: Halbuki hakikî takvimde Pazar günü Muharrem'in 6 sına değil, 7 sine müsâdiftir ve bu bir günlük fark da «Rüyet-i hilâl» den mütevellittir. Biziın burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi, o zamanki Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Beyin hâtırâtına göredir: Lütfi Bey, Tal'at Paşa'nın bu gün isti'fâ ettiğinden, fakat yeni kabine teşekkül edinceye kadar isti'fânın ilân edilmemesine karar verildiğinden bahsetmektedir: İlkönce Londra sefiri Tevfik Paşa bir kabine teşkiline çalışmışsa da, bâzı İttihatçıları yeni hükûmete almak istemediği için vazgeçmiye mecbur olunca Sadâret mesnedi eski Harbiye nâzırlarından Ahmed İzzet Paşa'ya tevcih edilmiş ve işte bunun üzerine 13 Teşrinievvel=7 Muharrem Pazar günü Tal'at Paşa kabinesinin isti'fâsı ilân edilmiştir; bu vaziyete göre isti'fâ tarihiyle ilân tarihi arasında tam beş günlük bir fâsıla geçmiş demektir. Tevfik Paşa'nın teşkiline çalıştığı kabineye almak istemediği İttihatçılar için aşağıki fıkraya bakınız. İstifâ'nın sebebi, Osmanlı imparatorluğunun inhilâline sebeb olan harb-i-umumîde mensub olduğumuz müttefikler cephesinin artık mağlûbiyyeti tahakkuk etmiş ve hattâ bu yüzden İttihad-ve-Terakki komitesinin bir gün evvel kabineye adem-i-i'timâd re'yi vermiş olmasıdır; o muazzam fâciânın bir iki kişiden ibâret olan en fecî müsebbipleriyle mes'ullerinden biri ve hattâ birincisi işte bu Tal'attı; kendi arkadaşlarından olan ve yıllarca Meclis-i-Meb'ûsân reisliğinde bulundurulan meşhur ittihatçı Ahmed Rızâ Bey bile Cumhuriyet gazetesinin neşrettiği hâtırâtında Tal'at Paşa'dan bahsederken:

«Fevkalâde bir komiteci, bir çete reisi idi. Dâhiliyye nâzırı ve Sadr-ı-a'zam olmamalı idi. Vatana daha iyi iş görürdü»

demektedir. Cenab'ın «Peym-ı Sabâh» gazetesinde çıkan bir yazısında Sactarete kadar yükselen bu «Türedi»nin hâli «Yangın kulesine çıkmış bir a'mâ»ya benzetildikten sonra mevki hırsının derecesi şöyle tasvir edilir:

«Devlet başkalarının elinde nâil-i refâh olacağına kendi elinde ölsün, Tal'at bunu tercih ederdi».

Bilhassa yalancılıktaki şöhreti Türk matbuâtından başka bâzı yerli ve yabancı menbâlara aksedecek kadar genişlemiştir; kendisine karşı çok mülâyim davranan İbn-ül-Eının bile «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında onun bu meşhur hususiyyetini şöyle anlatmaktadır:

«En hafif tarafı atlatmak idi. Bir gün Sadâret odasından çıkarken bir iş için mürâcaat eden bir adama (Peki, peki, bayramdan sonra) dedi. O adam (Bayram geçeli bir hafta oldu!) deyince hiç düşünmeden (Evet, kurban bayramından sonra!) dedi».

Tal'atın hiç bir lüzum olmadığı halde memleketin harb ateşine atılmasındaki fecî mes'ûliyyeti için yukarda 1914=1332 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Mağlûbiyyetimizin tahakkukuna sebep, Bulgaristan'ın müttefiklerine ihânet ederek 29 Eylül 1918=23 Zülhicce 1336 Pazar günü Selânik'de düşman devletlerle mütâreke akdetmek suretiyle Şark cephesinin ortadan yarılmasına imkân vermiş olmasıdır: Tabiî artık Türkiye'nin diğer müttefikleriyle ittisâli kesilmiştir. İşte bu vaziyet üzerine bir taraftan Suriye'nin zıyâından dolayı İngiliz ordusu Anadolu'yu tehdid ederken, bir taraftan da Bulgar mütârekesinden dolayı Selânik'deki Fransız ordusu Istanbul'u tehdide başlamıştır. Tabiî artık hiç bir ümit kalmamış demektir. Bütün bunlara rağmen Tal'at Paşa sadâretinin son günlerinde Berlin'e gitmiş ve Şark

cephesinin gûyâ takviyesi için Almanlarla müzâkereye girişmiştir: Bulgar mütârekesinin akdinden bir gün evvel Istanbul'a dönmüş olan komiteci Sadr-ı-a'zam matbuât erkânını Bâb-ı-Âlî'ye dâvet edip seyâhati hakkında akla durgunluk verecek bir takım izâhâta girişerek Alman orduları Baş-kumandanı mareşal Hindenburg'a yaptığı acâyip bir tekliften bahsetmiştir: Unutulmaz bir kurt masalı gibi dinlediğim bu hezeyâna göre Osmanlı hükûmeti Türkistan'a sivil kıyafetle bir takım zâbitler gönderecek, bunlar orada gizli bir Ahz-i-asker teşkilâtı kuracak, mağaralarla yer-altında hazırlanacak mahzenlerde gizli bir ordu yetiştirilecek ve işte bu yer-altı ordusu dört beş ay içinde Garp cephesine nakledilerek Almanlara yardım edilecektir! Tal'at bize bunları anlattıktan sonra Hindenburg'un hiç bir şey demeyip gülümsediğini söyledi ve o tarihî tebessümü mareşalin memnuniyyetiyle tefsir etti! Osmanlı imparatorluğunu on seneden az bir zaman zarfında yele veren zihniyet, işte böyle bir zihniyettir.

Bâb-ı-Âlî'ye komitecilik ruhunu sokmuş ve devleti tıpkı bir Balkan çetesi gibi idâre etmiş olan Tal'at Paşa'nın sadâreti 1917=1335 senesi 4 Şubat=11 Rebî'ül-âhir Pazar gününden itibaren 1 sene, 8 ay, 2 gün sürmüştür: isti'fânın resmen ilânına tesâdüf eden 13 Teşrinievvel=7 Muharrem Pazar tarihi esas ittihâz edildiği takdirde bu müddet 1 sene, 8 ay, 7 gün tutar. — Tal'atın şüpheli milliyyeti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 28 numaraya bakınız. — Tal'at Paşa'nın isti'fâsı üzerine İttihad-ve-Terakki komitesi artık tamamiyle sükût etmiş ve biraz sonra 3 Teşrinisâni=28 Muharrem Pazar günü lekeli adını değiştirerek «Teceddüd fırkası» ismiyle faaliyete kalkışmışsa da, bir kaç senede yıktığı muazzam imparatorluğun harâbeleri üzerine artık tutunmıya muvaffak olamamıştır).

14 Teşrinievvel=8 Muharrem, Pazartesi: Eski Harbiye nâzırlarından Yâver-i-Ekrem ferik Ahmed İzzet Paşa'nın sadâreti.

(İzzet Paşa alel-usul müşiriyyet ve vezâret pâyesiyle sadârete getirilmiş ve Harbiye nezâretiyle Enver'in uhdesindeki Baş-kumandanlık Erkân-ı-Harbiyye riyâsetini de kendisi der-uhde etmiştir. Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtırâtına göre Tal'at'ın isti'fâsını pâdişah istemiş ve o da yeni kabineye iki ittihatçı nâzır alınmasını «Şart koşmuş»tur: İşte bundan dolayı Tevfik Paşa kabine teşkilinden vazgeçmiş ve İttihatçılara mütemâyil olan İzzet Paşa da Dâhiliyye nezâretine komitenin eski Katib~i-umumîsi Fethi Bey'i ve Maliye nezâretine de komite devrinde bu nezâretin gediklisi olan ve Cumhuriyet devrinde Ankara'da asılan avdeti Cavid'i intihâb etmiştir! Zaten diğer nâzırlar da umumiyyetle İttihad-ve-Terakki adamlarıdır. Millî felâketin baş mes'ulleri olan Tal'at, Enver ve Cemal Paşaların aşağıda bu sene vukuâtının «2/3 Teşrinisâni» fıkrasında göreceğimiz firârlarına imkân veren vaziyet işte budur).

27 Teşrinievvel=21 Muharrem, Pazar: Haleb'in sukûtu ve muhtelif cepheler vukuâtı.

(Bütün imparatorluk elden çıkmış, artık hakiki bir cephe kalmamıştır. Son iki felâket sahnesi şunlardır:

1-«Suriye cephesi»: Suriye felâketi için yukarıki senenin «1 Teşrinievvel» fıkrasının ikinci paragrafına bakınız. — Düşmanın karşısında artık mukâvemet edebilecek hiç bir kuvvet kalmadığı için Şam'dan gelen beşinci İngiliz suvâri fırkası Türk ordusunun tahliye etmiş olduğu Haleb'e hiç mukâvemet görmeden girivermiştir. Bundan bir ve iki gün evvelki tarihler de rivâyet edilir: Her halde onların tahliyeden galat olmak ihtimâli vardır. Bu suretle İngiliz ordusu artık Anadolu'yu tehdide başlamış demektir! Stoyber bu felâketin bütün mes'uliyyetini Cemal Paşa'nın cebir ve şiddet siyasetinde gösterir. — Yavuz'un «Merc-i-

Dabık» zaferi üzerine 1516=922 senesi 28 Ağustos=29 Receb Perşenbe günü girmiş olduğu Halep şehri, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartiyle, tam 402 sene, 1 ay, 20 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir . .

2 — «Deniz ve Hava harekâtı»: 14 Teşrinievvel=8 Muharrem Pazartesi günü bir Fransız filosu Trablusuşam ve İskenderun limanlarına girmiş ve işte bu suretle Suriye'nin işgâli tamamlandıktan sonra bir Anadolu limanı da düşman eline geçmiş demektir. — Hava harekâtının en mühimmi, 18 Teşrinievvel=12 Muharrem Cuma günü zevâlî saat 11,30 da yedi ve öğleden sonra 2=14 de beş düşman tayyâresinin bir günde iki defa tekerrür eden akın hareketidir: Bu akınlarda Istanbul'a atılan bombalar halk arasında elli kadar telefâta ve yüz kadar masûm insanın yaralanmasına sebeb olmuştur; düşman tayyâreleri bombalada beraber beyannâmeler de atmışlardır: Bunlarda Bulgaristan misal gösterilerek Türkiye'nin de artık sulhe yanaşması lüzumundan bahsedilmiştir. Tayyârelerin biri Makriköy=Bakırköy taraflarında yere düşürülmüşse de diğerleri çekilip gitmiye muvaffak olmuşlardır.

Harb-i-umumînin Türk cephelerindeki son mâcerâları işte bunlardır. Aşağıki fıkrada göreceğimiz mütârekeye rağmen teslim olmayıp mukâvemette devam eden üç yer vardır: Bunlardan Musul şehri 3 Teşrinisâni=28 Muharrem Pazar günü intizâmın te'mini bahânesiyle İngilizler tarafından işgâl edilmiş ve 8 Teşrinisâni=3 Safer Cuma günü şehre İngiliz bayrağı çekilmiş, Fahri Paşa kumandasındaki beş on taburla Hicaz'da bir Türk adası vaziyetinde kalan Medîne nihayet 13 Kânunusâni 1919=10 Rebî'ül-âhir 1337 Pazartesi günü teslime mecbur olmuş **ve İtalyanlara karşı** Trablusugarp müdâfaasını idâre etmek istemişse de bu hareketin devlet için zararlı olacağı pâdişah tarafından kendisine tebliğ edildiği için nihayet o da İtalyanlara teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır: Kendisinden işittiğime göre kahraman Trabluslular Osmanlı saltanat ve Hilâfetinin bu son mümessilini gözyaşlarıyla teşyi etmişlerdir. — Yemen ve Asir'de kalan bir mıkdar kuvvetimiz de biraz sonra teslim olmuştur).

30 Teşrinievvel=24 Muharrem, Çarşanba: «Mondros mütârekesi» denilen teslimiyyet ve esâret vesikasının imzası.

(İzzet Paşa kabinesi iş başına gelir gelmez ilk iş olarak mütâreke akdine teşebbüs etmiştir: Bunda tamamiyle haklıdır, çünkü artık ne Suriye'yi istilâ eden İngiliz ordusuna karşı Anadolu'nun, ne de Bulgar mütârekesinden itibaren Istanbul yoluna hâkim olan Fransız ordusunun Selânik üzerinden gelecek istilâ hareketine karşı Trakya'nın müdâfaası kabil değildir. İşte bundan dolayı Kût-ül-Amâre'de esir edildikten sonra Büyükada'da muhâfaza edildiğini yukarda 1916=1334 vukuâtının «8/9 Kânunusâni fıkrasının ikinci paragrafında gördüğümüz İngiliz cenerali Townshend'in delâletiyle İngiltere'ye baş vurulmuş ve nihayet Limni adasının Moudros=Mondros limanında bulunan Agamemnon ismindeki İngiliz zırhlısında mütâreke müzâkeresi başlamıştır. Bu müzâkerelerde İngiltere'yyi Akdeniz Baş-kumandanı vis-amiral Arthur Calthorpe ve bedbaht Türkiye'yi de 26 Teşrinievvel=20 Muharrem Cumartesi günü Istanbul'dan hareket eden Bahriye nâzırı Rauf, Hâriciyye müsteşarı Reşad Hikmet ve Erkân-ı harp kaymakamı Sa'dullah Beyler temsil etmiştir.

Mondros mütârekesi yirmi beş maddeden mürekkeptir. Başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1) Çanakkale ve Karadeniz boğazlarındaki istihkâmların İ'tilâf devletleri tarafından işgâli;

2) Hudut muhafazasiyle âsâyiş te'mini için lüzum görülecek kuvvetlerden mâada bütün ordunun terhisi;

3) Kara sularında zabıta vazifesi görecek küçük gemilerden mâada bütün donanmanın teslimiyle Osmanlı limanlarında mevkuf tutulması;

4) Galip devletlerin emniyetlerini tehdid edecek vaziyet zuhurunda her hangi bir sevkulceyş noktasının işgâline salâhiyetdâr olmaları;

5) Galiplerin bütün Türk limanlarıyla demiryollarından istifa de edebilmesi ve bunlarla telsiz telgrafların ve kabloların mürâkabesi;

6) Toros tünellerinin işgâli;

7) Kafkas hududunda Türk ordusunun 1914 sınırına çekilmesi;

8) Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablus ve Bingazi'de kalan Osmanlı kıtaâtının en yakın İ'tilâf kumandanlarına teslim olmaları;

9) Ordunun terhisi üzerine elde kalacak silâh ve cephânenin verilecek tâlimâta tabi tutulması;

10) «Vilâyat-ı-Sitte» denilen Şarkî-Anadolu vilâyetlerinde iğtişaş çıktığı takdirde İ'tilâf devletlerinin istedikleri kısmın işgâline salâhiyetdâr olmaları;

11) Türk esirlerinin esârette kalmalarına mukabil İ'tilâf devletleriyle Ermeni esirlerinin iâdesi.

İmzanın ertesi günü öğle vaktinden itıbaren tatbikine karar verilen bu fecî mukavele bütün Osmanlı tarihinde imzâ edilmiş mağlûbiyyet vesikalarının en ağırıdır. Devletin yalnız istiklâli değil, devlet haysiyyeti bile kalmamıştır. Buna bir «mütâreke» demek doğru değildir: Çünkü Mütâreke demek, iki tarafın askerî vaziyetlerini muhâfaza şartiyle ateş kesmesi demektir. Onun için Mondros'da imzâlanan müdhiş vesika bir mütârekenâme değil, bir teslimnâmedir. Devletin istikbali bakımından en ağır maddeleri de galiplerin istedikleri sevkulceyş noktasını istedikleri zaman işgâl edebileceklerine âid olan yedinci madde ile Şarkî-Anadolu'nun işgâl hakkını veren yirmi dördüncü maddesidir. Galiplerin bilhassa bu son maddeden maksatları Pontos ve Ermeni komitelerini harekete getirip kargaşalıklar çıkartarak Şarkî-Anadolu'yu işgâl ettikten sonra dâhilde bir Ermenistan ve sahilde de bir Pontos Rum devleti kurmaktır.

Devlet yere serildikten sonra böyle bir muâhedeyi imzâ etmeyip ne yapabilir? Bu müdhiş hakikat âşikâr olmakla beraber, Fransızlarla İngilizler arasındaki ihtilâftan zerre kadar istifâde edilememiş olduğu da göz önündedir: Miralay Lamouche'un Türkiye tarihinde anlattığına göre İngilizler bu mukaveleyi Selânik'deki İ'tilâf ordusunun Fransız kumandanı mareşal Franchet d'Esperey'nin muhâlefetine rağmen ve hattâ ona haber bile vermeden imzâ etmişlerdir; öyle vaziyetlerde bâzı maddelerin tahfifine imkân olduğunu gösteren bir çok tarihi misâller zikredilebilir; mesela 93 seferinde Rus orduları Ayastefanos'a gelip Istanbul'a girmek istedikleri halde Sultan Hamid siyasî tedbirlerle hem düşmanı içeri sokmamış, hem donanmayı kurtarmıştır: Yukarda 1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasına bakınız; fakat öyle şeyler için büyük iktidar lâzımdır).

2/3 Teşrinisâni=27/28 Muharrem, Cumartesi/Pazar gecesi: Yer yüzündeki son Türk imparatorluğunun inkırâzına sebeb olan İttihat-ve-Terakki komitecilerinin hisap gününden korkup kaçmaları ve kaçak mes'ullerin mes'uliyyet hisâbı.

(Bu tarihten üç gün evvel kaçan ilk firarî, harb-i-umumîdeki askerî sûiisti'mallerin timsâli olmakla meşhur Harbiye Levâzım reisi Topal-İsmail Hakkı Paşa'dır. Her ikisi de Polis müdir-i-umumîliğinde bulunup İttihad-ve-Terakki'nin tedhiş aleti olduktan sonra Halep ve Beyrut valiliklerine yükseltilmiş olan Bedri ve Azmi Beyler de bir gün evvel kaçmıya teşebbüs etmişlerse de vapurda yakalanıp şehre getirildikten sonra maatteessüf serbest bırakıldıkları için tekrar firâra muvaffak olmuşlardır. Bu gün kaçanlar, yeryüzündeki son Türk imparatorluğunun inkırâzından doğrudan doğruya mes'ul olan ve Baş-mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in hâtırâtında «Ekanîm-i Selâse» diye şöhret bulduklarından bahsedilen Tal'at, Enver ve Cemal Paşalardır; bunlardan başka komitenin merkez-i umumî azâsından Doktor Nâzım'la Doktor Bahâüddin Şâkir de kaçmıştır. Enver ve Cemal Paşaların Alman üniformasıyla kaçtıklarından bahsedilir. Lûtfi Simavî Bey «3 Teşrinisâni» tarihini gösterirse de, o günkü «İkdam» gazetesine göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih daha doğrudur. Bu kaçak mes'uller, Adliye mahkemelerinin elinden kurtulmuşlarsa da, Tarih denilen ebedî ve mânevî mahkemenin hükmünden hiç bir zaman kurtulamıyacaklardır.

Tarihin pek tuhaf cilveleri vardır: Osmanlı imparatorluğunun inkırâz mes'ullerini Istanbul'dan kaçıran vapur, Balkan harbinde Sultan Hamid'i Selânik'den Istanbul'a getiren «Loreley» ismindeki Alman sefâret vapurudur. — İnkırâz mes'ullerinin firârını tesbil eden enmühim vaziyet, yukarda bu senenin «14 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz yeni hükûmetin İttihad-ve-Terakki'yi okşayan teşekkül tarzıdır: İşte bundan dolayı kaçaklardan bâzılarının kaçmadan evvel halefleriyle görüşmüş oldukları o zamanın gazetelerine bile aksetmiştir. Bir aralık İâşe nâzırlığında bulunmuş olan meşhur Kara-Kemâl yahut Zülüflü-Kemâl'in tavsiyesiyle kaçmış olduklarından bahsedilen firarîlerden Tal'atla Enver, Sadr-ı-a'zam İzzet Paşa'ya birer mektup bırakmışlardır: Tal'at Paşa meşhur mektubunda malî namusundan bahsettikten sonra bozuk bir Türkçe ile:

— Millete karşı hisap vermek ve muhâkeme otarak tâyin edilecek cezayı kemâl-i cesâretle çekmek isterim!

demek suretiyle mücrim ve cezâya layık olduğunu veyahut cezâdan kurtulmak ihtimâli kendisince bile vârid olamıyacağını bizzat i'tirâf etmiştir! Malî nâmus meselesine gelince, hiç kimse sormuş olmadığı halde sırf kendiliğinden ortaya attığı nâmus insanın kolu, budu gibidir. Eğer eksik olursa kusur sayılır, olmazsa meziyyet değildir. Bilhassa tarihin en büyük devletlerinden birini batırmış bir siyaset adamının malî namustan dem vurup zengin olmadığını iddiâ etmesi bir mugalatadan başka bir şey değildir: Malî nâmus sâhibi olmak, yâni hırsız olmamak bir meziyyet midir? Fakat siyasî nâmus büyük bir meziyyettir. Eğer Tal'at Paşa çalmamışsa, bile bile çaldırmıştır ve çalmakla çaldırmanın hiç bir farkı yoktur. Baş-mâbeynci Lûtfi Simavî Bey onun bu halini şöyle anlatır (S. 176-177):

«3 Teşrinisâni — Bu gün Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar firâr ettiler. Bu haber taaccüb-i umumîyi mucib oldu. Üç gün evvel de Levâzım reisi İsmail Hakkı Paşa ortadan kaybolmuştu. Tal'at Paşa'nın kaçmasına herkes hayret etti.! İlm-ü-irfânının ve tecribesinin noksanlığına ve İttihad-ve-Terakki'ye intisâbından başka bir meziyyeti olmıyan bir takım cühelâyı kabinesine idhâl etmek ve fırka yârânının ihtikârına göz yummak gibi lâyüad hatâlarına rağmen müşârünileyh halk nazarında cesur ve vatanperver olarak tanındığından i'tiraf-ı zünûb ile hakkında verilecek karara inkıyâd edeceği zannolunuyordu. Paşaların firârı dolayısıyla bir çok dedikodular oldu».

Tal'at Paşa, Lûtfi Simavî Bey'in dediği gibi «İtirâf-ı zünûb» etmemiş değildir, yukarda gördüğümüz gibi cezâya müstahak olduğunu mektubunda i'tirâf etmiş olduğu halde

kaçmıştır! Harb-i-umumîde kendisinden evvel Sadâret makamında bulunmuş olan Said Halim Paşa halefi gibi korkak olmadığı için lmçmamış, tevkif edilip Dîvân-ı-harb'e verilmiş ve nihayet İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür.

«İkdam» gazetesine göre Enver'in mektubunda da artık «Memlekette ifây-ı hizmet etmesine imkân görmediği için Kafkasya'da bir hükûmet-i İslâmiyye teşkil etmek» maksadıyla oraya gideceğinden bahsedilmektedir! Osmanlı imparatorluğunu mahvetmiş olması kâfi gelmemiş gibi başka milletlerin başına da iş açmaya daha o zamandan karar vermiş olduğunu gösteren bu iddiânın her halde tıbbî bir mâhiyyeti olmak lâzımgelir ve bunun böyle olduğunu da ayni şahsın daha sonraki Türkistan mâcerâsı bütün vuzuhiyle meydana çıkarmıştır: Aşağıda 1922=1340 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. İttihad-ve-Terakki'nin meşhur Meclis-i- Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey bile «Cumhuriyet» gazetesinde çıkan hâtırâtında onun bu ruhî ve zihnî vaziyetini şöyle tasvir etmiştir:

«Şöhret-i askeriyyeye hâhişger idi. Napoleon gibi meşhur olmak isterdi. Avantür arkasından koşardı. Trablusugarp seferi, Hareket ordusuyla Istanbul'a gelişi ve nihayet Türkistan'da Ruslada vuruşarak şehîd düşmesi hep şöhret peşinde koştuğunu gösterir».

Enver'in askerî mâhiyyetini iyice anlamak için Erkân-ı-harb Kaymakamı Şerîf Bey'in «Sarıkamış» ismindeki eserine mürâcaat etmelidir.

1908=1326 senesi 23 Temmuz=23 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü ikinci meşrutiyetin ilânından itibaren Tal'at Paşa kabinesinin bu 1918=1337 senesi 13 Teşrinievvel=7 Muharrem Pazar günü ilân edilen isti'fâsına kadar geçen müddet tam 10 sene, 2 ay, 20 gündür: Bu müddetten muhâliflerin bir aralık iş başında bulundukları 6 ay, 8 gün çıkarıldığı takdirde geri kalan 9 sene, 8 ay, 12 gün İttihad-ve-Terakki'nin devlet mukadderâtına ilkönce bilvâsıta ve ondan sonra da doğrudan doğruya hâkimiyyetiyle geçmiştir. İşte bu on seneden az zaman zarfında o meş'um komitenin elden çıkmasına sebeb olduğu yerler iki kısma ayrılır:

1) Harb-i-umumîden evvel büyük bir sür'atle kaybedilen yerlerden Girit, Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Rumeli-i-Şarkî gibi ecnebi işgâline düşmüş veyahut istiklâle yakın bir muhtâriyyet kazanmış eyâletler sayılmak şartiyle devlet bünyesinden ayrılan memleketler Trablusugarp, Bingazi, tekmil Rumeli kıt'ası ve Akdeniz adalarıdır. 2) Harb-i-umumîde elden çıkan kıt'alar da Hicaz, Yemen, Asir, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır ölkeleridir. — Harb-i-umumîdeki asker zâyiâtımızın umumî yekûnu «3,842,580» üç milyon sekiz yüz kırk iki bin beş yüz seksen kişidir: Dört milyona yaklaşan bu müdhiş yekûn un beş yüz elli bini şehid, sekiz yüz doksan bir bin üç yüz altmış dördü mâlûl, yüz üç bin yedi yüz otuz biri kayıp, iki milyon yüz altmış yedi bin sekiz yüz kırk biri yaralı ve yüz yirmi dokuz bin altı yüz kırk dördü esirdir: Bu esirlerin mühim bir kısmı esârette ölmüş olduğu için, şüheda yekûnu takriben altı yüz bine yaklaşır. Memleketin muhtelif taraflarında açlık, sâri hastalık ve muhâceret yüzünden telef olan sivil ahâli kurbanları bu yekûna dâhil değildir. — Gemi zâyiâtı itibariyle mevcuduna nisbetle en çok zarara uğrıyan devlet Türkiye'dir: Umumî yekûn 245,627 tonilâto gösterilir; bunun 143,959 u harp ve 101,668 i de ticaret gemilerine aittir. Yelkenli zâyiâtımız bu yekûna dâhil değildir. — Harb-i-umumî bir taraftan devletin maliyesini iflâs haline getirmiş olduğu gibi, bir taraftan da istilâ fâcialarının sebeb olduğu tahribâtla ticarî ve iktisâdî zararlarımız ve bilhassa nüfus zâyiâtımız da müdhiş rakamlara bâliğ olmaktadır. İşte bütün bu millî felâketlere sebeb olanların dar-ağaçlarıyla beraber kurdukları menhûs idarenin mâhiyyetini de Tal'at Paşa bizzat anlatmış, İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamları»nın 1959 uncu sahifesine geçirdiği şu sözüyle tasvir etmiştir:

«Bizim bu memlekette kurduğumuz idare, olsa olsa münevver bir istibdaddır»!

«Münevver» vasfı doğru olmamak şartiyle bu söz bir «İntak-ı hak»dan başka bir şey değildir. Kaçak mes'ullerin sırtlarına yükleyip kaçırdıkları mes'uliyyet, işte bütün bunların fecî hisâbıdır. — Aşağıki senenin «13 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinisâni=3 Safer, Cuma: İzzet Paşa kabinesinin isti'fâsı.

(İsti'fânın sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz harp mes'ullerinin firârına meydan verilmiş olmasından dolayı efkâr-ı-umumiyyenin kabine aleyhine dönmesi ve artık İ'tilâf devletleri mümessillerinin Istanbul'a gelmesi tahakkuk ettiği için kabinede İttihatçı nâzırlar bulunm.asım muvafık görmiyen pâdişahın İzzet Paşa'ya haber gönderip Adliye nâzırı Hayri Efendi ile Maliye nâzırı Selânikli Câvid ve Dâhiliyye nâzırı Fethi Beylerin değiştirilmesini tavsiye etmiş olmasıdır. İzzet Paşa bu ihtâra karşı ilkönce işi savsaklamak istemişse de üstüste irâdeler tebliği üzerine bunu Kanun-ı-esasî'ye mugayir bir müdâhale saymış ve bu gün arkadaşlarıyla müzâkereden sonra takdim ettiği isti'fânâmede pâdişahın ihtarlarını «Riâyet-i ahkâmna kasem etmiş oldukları Kanun-ı-esasî ile kabil-i te'lif görmediklerinden» bahsetmiştir! — İzzet Paşa'nın isti'fâsı umumiyyetle bir gün sonraki ilân tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: İsti'fa günü sayılmamak şartiyle Sadâret müddeti bu senenin 14 Teşrinievvel=8 Muharrem Pazartesi gününden itibaren 25 günden ibârettir. — Bu kısa ömürlü kabinenin iki tarihî rolü vardır: Biri yukarda bu senenin «30 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Mondros mütârekesinin akdi, biri de harp mes'ullerinin kaçmasına meydan vermiş olmasıdır).

11 Teşrinisâni=6 Safer, Pazartesi: Tevfik Paşa'nın ikinci sadâreti ve Osmanlı tarihinde son Sadâret-alayı.

(Tevfik Paşa'nın «Otuz bir Mart vak'ası»na tesâdüf eden ilk sadâreti için yukarda 1909=1327 vukuâtının «13 Nisan» fıkrasına bakınız. — Çok ihtiyar olan Tevfik Paşa'nın artık bunamıya başladığından bahsedilir: Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in izâhına göre kabine listesi tertib edilirken Meşîhat'e eski Mısır kadısı Yahya Reşid Efendi'yi teklif etmişse de iki sene evvel ölmüş olduğu hatırlatılmıştır! Evkaf nazırlığına intihâb ettiği eski Van valisi İzzet Bey'i bir çok itirazlara rağmen kabineye alması da bu acayip adamın ağlıyarak paşanın «Ayaklarına kapanmış» olmasındandır! Pâdişahın en büyük hatalarından biri de öyle bir devirde işte böyle hükûmetlerle devlet idaresine kalkışmasıdır! Sadâret alaylarında Sadr-ı-a'zamların Bâb-ı-Âlî'ye atla gitmesi âdettir: Bu âdete Tevfik Paşa'nın ilk sadâretine kadar devam edilmiş ve ondan sonraki Sadr-ı-a'zamlar Istabl-ı-Âmireden tahsis edilen mükellef arabalarla gitmişlerdir: Tevfik Paşa'nın bu gün arabayla yapılan Sadâret-alayı Osmanlı tarihinde son alaydır; bundan sonraki Sadâret tebeddülleri Istanbul'un işgâl zamanına tesâdüf ettiği için artık alay yapılmamış ve Sadr-ı-a'zamlar Bâb-ı-Âlî'ye hususî surette otomobille gitmişlerdir. İşte bundan dolayı Tevfik Paşa Bâb-ı-Âlî'ye hem atla, hem arabayla giden Sadr-ı-a'zamların sonuncusu olduğu gibi, Osmanlı tarihinde son Sadr-ı-a'zam da kendisidir).

13 Teşrinisâni=8 Safer, Çarşanba: Düşman filolarının Istanbul'a gelişi ve vatanımızın işgâline başlanması.

(İlkönce 7 Teşrinisâni=2 Safer Perşenbe günü miralay Muerphi isminde bir İngiliz mümessili ve ertesi gün de ilk Fransız askeri hey'eti gelmiştir. Nihayet mütâreke mucibince bu gün gelen İ'tilâf donanmaları elli beş gemiden mürekkeptir: Bunların 22 si İngiliz, 12 si Fransız, 17 si İtalyan ve 4 ü de Yunan gemisidir. Yunan gemilerinin başında mâhud Averof zırhlısı vardır.

Bunlar derhâl karaya asker çıkarıp şehrin muhtelif yerlerini işgâle başlamışlardır. — Yunan gemileriyle askerinin gelmesi evvelce verilmiş olan te'minata mugayir olduğu halde hükûmet aczinden dolayı ses çıkaramamış ve işte bu sâyede Karadeniz,.boğazı'nda Anadolu sâhilinin yukarı kısmını maatteessüf Yunanlılar işgâl etmişlerdir. Bu münâsebetle Istanbul Rumları Yunan bayraklarıyla alay alay Averof'a taşınmış ve sokaklarda «Zito!» sesleri işte o gün işitilmiye başlamıştır! — İlk İngiliz kumandanı ceneral Milne'in Istanbul'a gelişi bu tarihten 14 gün sonra 27 Teşrinisâni=22 Safer Çarşanba gününe müsâdiftir: Karargâhı da kendisinden 21 gün sonra 18 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü gelmiştir. Bu, tarihten itibaren İngilizler Haydarpaşa'dan Ankara'ya kadar hat boyunu işgâle başlamışlar ve Karadeniz tarafında da Samsun ve Batum limanlarımıza dâhilde Merzifon'u işgâl altına almışlardır).

17 Teşrinisâni=12 Safer, Pazar: Baku'nun İngilizler tarafından işgâli.

(Mondros mütârekesi mucibince Türk ordusu 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde bırakıldığı için, yukarıki senenin «1 Teşrinievvel» fıkrasının üçüncü paragrafında işgâlini gördüğümüz Baku'da bulunan Osmanlı kuvveti, Hazar denizinin İran sâhilinde bulunan İngiliz kuvvetleri kumandanı ceneral Thomson'un talebiyle geri çekilmiş ve nihayet bu gün İngilizler Baku'ya girmiştir: Aşağıki senenin «1 Mart», «19 ve 20 Nisan» fıkralarına da bakınız).

21 Kânunuevvel=17 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Meclis-i-Meb'ûsânın feshi.

(Feshin en mühim sebebi, bütün meb'usların İttihatçı olmasıdır. Bundan dolayı gazetelerde feshe dair yazılar neşredilmiye başlamış ve Istanbul'a yerleşen İ'tilâf devletlerinin siyasî mahfillerinde de meclisin intihapla değil, İttihad-ve-Terakki tarafından tâyin edilmek suretiyle toplanmış gayr-i-meşru bir hey'et olduğu hakkında ileri sürülen mütâlâalar pâdişaha kadar aksettirilmiştir. İkinci sebeb de 19 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü beyannâmesini okuyan yeni kabine'ye ale-l-usul i'timâd re'yi verdikten sonra bu gün deİ ttihatçılık gayretine kapılan meclisin adem-i-itimad re'yi vermiye karar vermiş ve bu kararın da Âyan ve Meb'ûsân reisieri tarafından Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'ya ihbar edilmiş olmasıdır. Kanun-ı-esasîye göre pâdişahın feshe hakkı vardır, fakat dört ay zarfında yeni meclisin mutlaka intihâbı lazımsa da memleketin uğradığı işgâl vaziyetinden dolayı ona imkân yoktur; imkân olsa bile elden çıkmış olan vilâyetlerden meb'us intihâbı kabil değildir. Bununla beraber, İttihatçı bir meclisin ibkasına da şerait müsâid olmadığı için fesih artık mukadder bir netice demektir).

1919=1337

12 Kânunusâni=9 Rebî'ül-âhir, Pazar: Tevfik Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün üçüncü sadâreti.

(İstifânın sebebi, kabinede bir takım tâdilâta lüzum görülmüş olmasıdır. — Tevfik Paşa'nın ikinci sadâreti yukarıki senenin 11 Teşrinisâni=6 Safer Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 1 gün sürmüştür).

21 Kânunusâni 18 Rebî'ül-âhir, Salı: Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın ölümü.

(Mezar taşında merhumu bir gün sonra ölmüş gösteren tarih yanlıştır, yalnız gün ismi doğrudur. — Ahmed Muhtar Paşa'nın cenâze merâsimi 23 Kânunusâni=20 Rebî'ül-âhir

Perşenbe günü yapılmıştır: Mezarı Fatih'dedir: vasiyeti mucibince tabutuna Türk bayrağı örtülmüştür. — Gazi Ahmed Muhtar Paşa merhum Bursa'nın Katırcı-oğulları âilesinden Hacı-Halil Efendi'nin oğludur. 1255=1839 senesi 22/23 Şa'ban=31 Teşrinievvel/l Teşrinisâni Perşenbe/Cuma gecesi Bursa'da dünyaya gelmiş olduğunu «Sergüzeşt-i-hayatımın cild i sânisi» ismindeki eserinin sonundaki terceme-i-halinde söylediğine göre 79 sene, 22 gün yaşayıp seksen yaşına bastığı sıralarda ölmüş demektir. — «93 seferi»nde Anadolu'yu Rus istilâsından kurtarmış olması en büyük hizmeti, Gazilik sebebi ve en mühim askerî muvaffakıyyetidir. — Ahmed Muhtar Paşa çok mühim bir ilim adamıdır; başlıca eserleri «Rıyâz-ül-muhtar fî ilm-i-evkaati ve-l-edvâr» ve zeyli, Almanya'nın altın madalyasıyla taltif edilen «Islâh-üt-takvîm»i, «Sergüzeşt-i hayatımın cild i sânisi» ve «Serâir-ül-Kur'an fî tekvîni ve ifnâi ve iâdet-il-ekvân» gibi kıymetli eserlerdir. — Yirmi üç sene Mısır Fevkalâde-komiserliğinde, Âyan reisliğinde ve bir kere de Sadârette bulunmuştur: 1912=1330 vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Mezarı Fatih camii haziresindedir).

30 Kânunusâni=27 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: İttihatçıların tevkifine başlanması.

(Osmanlı imparatorluğunu on seneden az bir zamanda yele veren «İttihad-ve-Terakki» komitesinin millete ve tarihe karşı ebediyyen mes'ul olan kodamanları yukarıki senenin «2/3 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz firâr cürmünü irtikâb ettikten sonra efkâr-ı-umumiyye mütebâkisinin de fırsat buldukça kaçmak ihtimâlinden endişe duymıya başlamış, gazetelerde harp, inkıraz, irtikâp ve sûiistimal maznunlarının hisap günü geldiğine âit yazılar çıkmış ve işte bundan dolayı Tevfik Paşa hükûmeti İttihatçıların tevkifine karar vermiştir: Bu gün tevkif edilenler, başta İsmail Canbulat, Hüseyn Cahit, iâşeci Kara-Kemâl nam-ı-diğer Zülüflü-Kemâl ve Zıyâ Gökalp olmak üzere 27 kişidir; bir kaç gün sonra bu mıkdar 93 kişiyi bulmuştur: Aşağıda bu senenin «10 Mart» fıkrasına da bakınız).

8 Şubat=7 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Rumeli'deki düşman orduları Baş-kumandanı ceneral Franchet d'Esperey'nin operet kahramanlarını gölgede bırakan parlak bir zafer alayı ile Istanbul'a girişi.

(Sonradan mareşalliğe terfi edilen bu cakacı ve fiyakacı Fransız cenerali 23 Teşrinisâni 1918=18 Safer 1337 Cumartesi günü Istanbul'a gelmiş, sonra çekilip gitmiş ve ondan sonra tekrar gelip eski Roma kumandanlarını andıran gülünç bir zafer alayı tertib ettirerek fetihsiz bir fatih edasiyle Istanbul'a girmekten utanmamıştır: Bu soytarıca alayda beyaz bir ata binen komik Fransız cenerali eski Roma usulünce dizginlerini iki askere tutturup etrafında hayasızca bağrışan Rum, Ermeni ve Yahudi döküntülerini selâmlarken ne kadar maskara olduğunun farkında bile olmıyarak Fransa sefârethanesine gitmiştir. — Pek dar kafalı bir zavallıdan başka bir şey olmıyan Franchet d'Esperey'nin zekâ seviyyesi müsâid olmadığı için düşünemediği bir nokta vardır: Öyle bir zafer alayı yapabilmek için Istanbul'a eski Türkler gibi harben ve cebren girmiş, yâni Fransızlarla müttefikleri gibi Çanakkale harp meydanlarından gece karanlığında kaçmamış olmak lâzımdır).

15 Şubat=14 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Mütârekenin ihlâli.

(İ'tilâf kuvvetleri Istanbul'a girdikten sonra mütâreke muâhedesi artık bir masal kitabı haline gelmiş ve Türk milletinin en mukaddes haklarına bile tecâvuz edilmiye başlamıştır: Düşmanın bu gün sansürle polise iştirâk etmesi ve daha doğrusu el atması işte bu cümledendir).

1 Mart=28 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Azgur kasabasının ve ertesi gün de Ahıska'nın sukutu.

(Mütâreke mucibince Türk ordusu 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde kaldığı için bunlar Gürcü kuvvetleri tarafından işgâl edilmiştir: Aşağıda bu senenin «19 Nisan» fıkrasına bakınız).

3 Mart=30 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Tevfik Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Dâmad-Ferid Paşa'nın ilk sadâreti.

(İsti'fânın sebebleri şunlardır: Harp müsebbipleriyle «Tehcir ve taktil» mes'ullerinin ve başta muhtekirler olmak üzere diğer cerâim erbâbının muhâkemesi için askerlerle adliyecilerden mürekkep fevkalâde bir Dîvân-ı-Harb-i-Örfî teşkili hakkında hükûmetin takdim ettiği kararnâmeyi vükelânın Dîvân-ı-Âlî tarafından muhâkemesini esas ittihâz eden Kanun-ı-esasî'ye mugayir bulduğundan dolayı pâdişahın tasdik etmemesi, kabinenin kararında ısrâr etmesi, matbûatın çok gevşek bulduğu hükûmeti mütemâdiyen tenkid edip durması, Hürriyet-ve-İ'tilâf fırkasının iş başına gelmek için Dâmad-Ferid'i alet ederek entrikalar çevirmesi ve şımarık Fransız cenerali Franchet d'Esprey'nin de Sadr-ı-a'zamı sefârete celbederek tehdid etmesidir. Tevfik Paşa İ'tilâf devletlerinin bir hafta içinde tevkifini istedikleri 36 kişi derhâl Dîvân-ı-harb'e verilmediği takdirde bunların düşman devletler tarafından tevkif edileceğini de söylemişse de, pâdişah kararından dönmemiş ve işte bunun üzerine kabine isti'fâ edip memleketin en büyük tehlikelerle muhât olduğu bir devirde Dâmad-Ferid gibi bir kâbus maatteessüf hükûmetin başına musallat edilmiştir. — Tevfik Paşa'nın bu üçüncü sadâreti bu senenin 13 Kânunusâni=10 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününden itibaren 1 ay, 21 gün sürmüştür: Şubat 28 gün olmak itibariyle bu müddet hakikatte 49 gün, yâni 1 ay, 19 gün demektir).

10 Mart=7 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: İttihatçıların tevkifi.

(Yukarıki fıkrada Tevfik Paşa kabinesinin teşkil etmek istediğinden bahsettiğimiz Dîvân-ı-harb'i Kanun-ı-esasî'ye mugayir bulan pâdişah Dâmad-Ferid kabinesinin ayni talebini derhâl kabul etmiştir; Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuat Bey bunun sebebini şöyle izah etmektedir:. Tevfik Paşa sâbık vükelâyı da muhâkeme ederek Dîvân-ı-Âlî rolü oynıyacak fevkalâde bir Dîvân-ı-harb istemiştir; öyle bir Divan Kanun-ı-esasî'ye mugayirdir; halbuki Dâmad-Ferid yalnız askerlerden mürekkep alelâde bir Dîvân-ı-harb teşkil etmiş ve kararnâmesinde vükelâ muhâkemesinden bahsetmemiştir. Bu günkü tevkifât işte bu suretle teşekkül eden askerî Dîvân-ı-harb'in emriyle yapılmış ve başta eski Sadr-ı-a'zamlardan Mısırlı Said Halim Paşa, sâbık Şeyh-ül-İslâm Mûsâ Kâzım Efendi, eski Meclis-i-Meb'ûsân reisi Şişman-Halil, sâbık Âyan reisi Rif'at, İzzet Paşa kabinesinin İttihatçı Dâhiliyye nâzırı pomak Fethi, eski Maarif nâzırlarından maslûp Şükrü, İttihatçı vükelâdan sâbık Adliye nâzırı İbrahim ve Hâriciyye nâzırı Giritli Ahmed Nesimi Beyler olmak üzere altmış kişi tevkif edilmiştir. Bu gün başlıyan tevkifât Dâmad Ferid devrinde hemen her gün devam etmiştir).

8 Nisan=7 Receb, Salı: Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf vekili Kemâl Bey merhumun haksız idâmı.

(Zavallı Kemâl Bey, Ermeni «Taktil ve tehcir»inden mes'ul gösterilerek sırf İ'tilâf devletlerine gösteriş yapıp yaranmak için Dîvân-ı-harb kararıyle ve el-çabukluğuyla idâm edilivermiştir: Halbuki bu ma'sûm adam âmirlerinden aldığı emri bütün emsâli gibi ifâdan başka bir günâhı olmıyan bir me'murdur. Şarkî-Anadolu'da Rus işgâlinden istifâde ederek Türk katl-i-âmları tertib eden Hatisof/Hatisyan vesaire gibi kanlı Ermeni sergerdeleri o zaman Versailles konferansında Ermenistan davasını müdâfaa etmek üzere Istanbul'dan kollarını sallıyarak geçip giderlerken bizim zavallı Kemâl Bey İttihad-ve-Terakki'nin bütün «Taktil ve

tehcir» hisâbını Dâmad-Ferid'in Dîvân-ı-harbine şahsen vermek mecburiyetinde bırakılmıştır! O sırada neşretmekte olduğum «Memleket» gazetesinde Kemâl Bey'i kurtarmak için yaptığım neşriyyâtın hiç bir faydası olmadı. Bir gün merhumun babası idarehâneme geldi ve zavallı oğlunun Bekirağa-bölüğü'nde kurşunkalemle yazdığı mektubu bana getirdi; ömrünün son yazısı olan bu mektubunda artık âkıbetini anlamış olan Kemâl Bey:

— Ey Türk yavrusu, bu dünyada kalbim ve öteki dünyada ruhum ebeddiyyen sana minnetdâr olacaktır!

diyordu. Bu hazin mektup öğleden evvel gelmişti; öğleden sonra zavallının Ba:yezid meydanında idâm edildiğini muhbirlerimden biri telefonla bildirdi: Hemen Bâyezid'e gidip muhterem şehidin yüzünü ilk defa olarak dar-ağacında gördüm. O gün Askerî-Tıbbiyye'nin millî şuurlarını daima hürmetle yâd edeceğim talebe mümessilleriyle temâs ettim ve akşama doğru mağdur şehidin mubârek na'şini Sirkeci'den Kadıköyü'ne nakleden istimbota atladım. Zavallı babası deli gibiydi. Cenâze Moda'daki evine nakledildi. Merâsimin ertesi günü yapılmayıp bir gün sonraya bırakılmasını kararlaştırdık. 10 Nisan=9 Receb Perşenbe günü Türk milliyetçiliğinin unutamıyacağı bir cenâze-alayı yapıldı: O zamanki Kadıköy karakolunun zâbitiyle efrâdı tabut geçerken bayrağı yarıya indirerek askerî merâsim yaptı. Dâmad-Ferid'in ilk sadâretinde irtikâb ettiği ilk cinâyet hem halkın, hem askerin galeyâniyle tel'in edilmiş oldu. Ertesi gün Sadr-ı-a'zamın meş'ûm imzasiyle uzun bir beyannâme neşredilip nümayış mürettiplerinin en şiddetli cezalara çarptırılacaklarından bahsedildiyse de, «Memleket» gazetesinin bir iki mürettibinden başka kimse yakalanmadı ve onlar da bir iki gün sonra kurtarıldı).

19 Nisan=18 Receb, Cumartesi: Kars'ın Ermeniler tarafından işgâli.

(Mütâreke mucibince Türk ordusu 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde bırakıldığı için Kars Türkleri bir «Cenubugarbî Kafkas Hükümet-i muvakkate-i milliyesi» teşkil etmişlerse de, bu gün İngiliz işgâl kuvvetleri Meclis-i-Millî binâsını kuşatıp hükûmet erkânını Batum ve Istanbul üzerinden Malta'ya göndererek bizim zavallı Kars'ı Ermenilere vermişlerdir: Yukarıki senenin «17 Teşrinisâni» fıkrasına ve aşağıki fıkrayla yukarda bu senenin «1 Mart» fıkrasına da bakınız).

20 Nisan=19 Receb, Pazar: Ardahan'ın sukutu.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz mecburiyetten dolayı Türk kuvvetleri çekilince Gürcüler işgâl etmişlerdir).

29 Nisan=28 Receb, Salı: Antalya'nın İtalyanlar tarafından işgâli.

(Artık ortada bir Türk Ordusu kalmamış olduğu için elleri bağlı demek olan Türkiye'ye İtalyanlarla Yunanlılar bile tecâvuza başlamışlardır. Bu sırada Urfa, Antep, Maraş ve Adana havâlisine de Fransızlarla İngilizler musallat olmuşlardır).

11 Mayıs=10 Şa'ban, Pazar: Yunanlıların Fethiye'yi işgâli.

(Bu kasabanın eski ismi Meğri'dir).

13 Mayıs=12 Şa'ban, Salı: İtalyanların Kuşadası'nı işgâli.

(O sırada Garbî-Anadolu'nun işgâlinde İtalyanlarla Yunanlılar rekabet halindedir).

15 Mayıs=14 Şa'ban, Perşenbe: İzmir fâciası ve Garbî-Anadolu'da Yunan işgâl hareketleri.

(O sırada zafer sarhoşu olan galip devletler Türk tarihinin artık sona erdiğine hükmetmek gafletini göstermişlerdir: Istanbul beynelmilel bir işgâl altına alındıktan sonra Anadolu'nun paylaşılmasına kalkışılması işte bundandır; fakat aralarında rekabet ve ihtilâf vardır: Meselâ Yunanlılarla İtalyanların yukarıki fıkralarda gördüğümüz işgâl yarışlarının sebebi işte budur. — İzmir'i İtalyanlar istedikten sonra Yunanlıların ağır bastıklarından bahsedilir: Nihayet Mondros mütârekesini imzâ eden amiral Calthorpe kumandasındaki düşman filoları 7 Mayıs=6 Şa'ban Çarşanba günü İzmir'de toplanarak 14 Mart=11 Cumâda-l-âhire Cuma günü bu zavallı vilâyetimizin Yunanlılar tarafından işgâli hakkında müttefiklerin verdikleri kararın tatbikiyle meşgul olmuşlardır: Zâten ayni karardan dolayı 9 Mayıs=8 Şa'ban Cuma günü Istanbul Rum patriki Türkiye Rumlarını her türlü tâbiiyyet mükellefiyyetlerinden muâf ilân etmiştir! — Nihayet bundan bir gün evvel amiral Calhorpe 17 nci kolordu ve İzmir mevkı'-i-müstahkem kumandanı Ali Nadir Paşa'ya bir nota ile şehrin Yunanlılar tarafından işgâl edileceğini bildirmiş ve bu şeni' ve hayasızca işgâl gûyâ İzmir şehrine münhasır ve muvakkat bir tedbir gibi gösterilmiştir. — İzmir'e çıkarılan ve vaktiyle asırlarca Türk tâbiiyyet ve himâyesi altında Katolik-Lâtin taarruzundan masun yaşadıkları için mevcudiyyetlerini bile bize medyun olan Yunan askerlerinin başında miralay Saphiriotis/Saphiropolis isminde bir câni vardır: O sırada mâhut Averoff ve Limnos zırhlıları da, limandadır. — Yunan barbarları karaya çıkar çıkmaz fes giyen veyahut «Zito Venizelos!» demiyen masum ve silâhsız insanların hepsini öldürmiye başlamışlardır: Bu kanlı fâciayı gemilerinin güvertesinden gören İngiliz ve Amerikan bahriyelierinden bazıları denize atılıp insanlık nâmına Türklerin imdâdına yetişmek istedikleri için, kapdanlar şehre karşı perde vazifesini görecek tenteler çektirmişler ve bu suretle gemilerdeki askerlerin karadaki fâciayı görmelerine medeniyet nâmına sed çekmişlerdir! — 17 nci kolordu Askerlik dâiresi reisi cennetmekân Süleyman Fethi Bey'in Türk ordusu tarihine şeref veren şanlı şehâdeti işte o sıradadır; Yunan vahşileri bu muhterem Türk askerine «Zito Venizelos!» diye bağırmasını teklif edince kahraman zabitimiz:

— Ben Türk askeriyim, öyle şey söyliyemem!

dediği için Ortaçağ barbarlarına rahmet okutacak bir vahşetle kahpece şehîd edilmiştir: O sırada otuz Türk zâbiti daha şehîd edildikten başka, halktan bazı ihtiyarlar denize atılmış ve dükkanlar yağma edilmiştir. — Türk milleti nâmına ilk kurşun işte o sırada atılmıştır: Yağız çehreli bir Türk genci bu ilk kurşunuyla Yunan bayrakdarını gebertip yere sermiş ve ondan sonra da son kurşununa kadar tek başına harbetmiştir; mubârek adı bile mâlûm olmıyan bu arslan yavrusunu millî tarihimiz daima hürmet ve minnetle yâd edecektir: Ona yakışan yegâne isim «Türk» ismidir. — Yunan barbarları o gün bütün Türk askerlerini esir almışlardır. — Bütün gün katl-i-âm ve yağma ile geçmiş, ırzlara tecâvuz edilmiş medenî denilen Avrupa ve Amerika o müdhiş sahneyi Hıristiyanlık taassubiyle, yâni lezzetle seyretmiştir: Bunu şimdi onlar artık unutmuşlardır, fakat damarlarında Türk kanı olanlar unutmamışlardır ve hiç bir zaman unutmıyacaklardır. — işgâl fâciası İzmir'e münhasır kalmamıştır: Ayni gün Menteşe=Muğla sâhilleri İtalyan işgâline uğradığı gibi, Yunanlılar da İzmir'den sonra 16 Mayıs=15 Şa'ban Cuma günü Urla, 17 Mayıs=16 Şa'ban Cumartesi günü Çeş me, 20 Mayıs=19 Şa'ban Salı günü Torbalı, 22 Mayıs=21 Şa'ban Perşenbe günü Menemen, 25 Mayıs 24 Şa'ban Pazar günü Mağnisa, Bayındır ve Selçuk=Efes, 27 Mayıs=26 Şa'ban Salı günü Aydın, 28 Mayıs=27 Şa'ban Çarşanba günü Ayvalık ve Tire, 29 Mayıs=28 Şa'ban Perşenbe

günü Kasaba, 4 Haziran=5 Ramazan Çarşanba günü Nazilli, 5 Haziran=6 Ramazan Perşenbe günü Akhisar ve nihayet 12 Haziran=13 Ramazan Perşenbe günü Bergama şehirleriyle kasabalarını işgâl ve 17 Haziran=18 Ramazan Salı günü de Menemen ahâlisini katl-i-âm etmişlerdir.

Mondros mütârekesinden itibaren ordu dağılmış, Istanbul işgâl edilip pâdişahla hükûmet esir vaziyetine düşmüş ve artık bir «Devlet mukâvemeti»ne imkân kalmamış olduğu için, Garbî-Anadolu'daki işgâl fâcialarına karşı daha ilk andan itibaren bir «Millet mukâvemeti» başlamıştır; bu millî mukâvemetin biri askerî ve biri siyasî olmak üzere iki cephesi vardır: Yukarda gördüğümüz gibi askerî cephede ilk kurşunu atmış olmak şerefi İzmir'in işgâl edildiği gün tek başına mücâdele eden bir halk kahramanına aittir; kütle halinde ilk mukâvemet de 28 Mayıs=27 Şa'ban Çarşanba günü Ödemiş civârında yapılan bir müsâdeme ile başlamıştır. Ertesi gün Ayvalık'da ve daha ertesi güne tesâdüf eden 20 Mayıs=29 Şa'ban Cuma günü de Hacı-İlyas civârında bir müsâdeme olmuş ve Salihli müsâdemeleri de 25 Haziran=26 Ramazan Çarşanba günü başlamıştır. İşte bu millî mukâvemetten dolayı Aydın ve Bergama kasabaları Demirci-Efe'nin idâre ettiği millî kuvvetlerle Yunanlılar arasında bir iki kere alınıp verilmiştir: Meselâ Aydın şehri ilk istirdâdından sonra 15 Haziran=16 Ramazan Pazar günü ikinci ve 4 Temmuz=5 Şevvâl Cuma günü de üçüncü defa sükût etmiştir. Bergama kasabası da ilk istirdâdından sonra 19 Haziran=20 Ramazan Perşenbe günü ikinci defa sükût etmiştir: O sırada Yunanlılara rekabet eden İtalyanlar da 22 Haziran=23 Ramazan Pazar günü Burdur'u işgâl etmişlerdir. Trakya'nın işgâli de bu sıradadır. Millî mukâvemetin askerî cephesi gibi siyasî cephesi de halkın eseridir: Bu sahada ilk hareket memleketin dimağı mesâbesinde bulunan Istanbul'da başlamış, daha 23 Mayıs=22 Şa'ban Cuma gününden itibaren Fatih ve Sultanahmet camileriyle meydanlarında mitingler tertib edilip işgâl kuvvetlerine karşı siyah mâtem bayrakları çekilmiş, ondan sonra İzmir fâciasından ibret alan ve Mondros mütârekesindeki korkunç maddelerden yılan Şark vilâyetlerinin teşebbüsiyle 23 Temmuz=24 Şevvâl Çarşanba günü Erzurum kongresi açılmış ve bu kongrenin bütün memleketi temsil ederek toplanmasına karar verildiği Sıvas kongresi de 4 Eylül=8 Zülhicce Perşenbe günü toplanmıştır: Bunu 11 Eylül=15 Zülhicce Perşenbe gününe müsâdif gösteren tarihler yanlıştır; o gün kongrenin kapanış günüdür. Bu büyük kongreye Şikago'da çıkan Daily-News gazetesinin mümessili M. Brawn ile Fransız ve İngiliz hükûmetleri nâmına yarı resmi mahiyette bir kaç asker ve sivil murahhas da gelmiştir. Sıvas kongresinde Istanbul mümessili olarak bulundum ve Dîvân-ı-Riyâsete de dâhil olduğum halde, o vaziyet hakkında izâhâta girişmemeyi Tarih usulüne karşı vazife telakki ediyorum).

15//16 Mayıs=14/15 Şa'ban, Perşenbe/Cuma gecesi Dâmad-Ferid Paşa'nın isti'fâsı.

(İsti'fânın sebebi İzmir fâciasıdır: Dâmad-Ferid'in bu ilk sadâreti bu senenin 4 Mart=1 Cumâda-l-âhire Salı gününden itibaren 2 ay, 13 gün=73 gün sürmüştür).

19 Mayıs=18 Şa'ban, Pazartesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İzmir fâciasından dolayı isti'fâ eden bu fecî şahsın o kadar vahim bir devirde tekrar iş başına getirilmesi akla sığacak garibelerden değildir)

26 Mayıs=25 Şa'ban, Pazartesi: «Şûrây-ı saltanat»ın ictimâı.

(Meclis-i-Meb'ûsân feshedilmiş olduğu için İzmir fâciası üzerine ittihâz edilecek tedbirleri tesbit etmek üzere Yıldız sarayında böyle istişârî mahiyette bir Şûrây-ı-saltanat akdi Dâmad-Ferid'in aptalca bir oyunundan başka bir şey değildir: üç saat süren bu ictimâa kabine

erkânından başka sâbık vükelâ ile Âyan azası, bâzı askerî erkânla devlet-adamları ve siyasî fırkalarla Baro, Darülfünun ve Matbuât mümessilleri iştirâk etmiş, celseyi pâdişah büyük bir teessürle açmış ve riyâseti Sadr-ı-a'zama havâle ettikten sonra veliahd Abdülmecid Efendi ile beraber hususî dâiresine çekilmiştir. Dâmad-Ferid'in yaptığı da İzmir işgâli hakkında aldığı nota ile verdiği cevap ve İzmir valisinden gelen telgraf gibi gazetelerin evvelce neşretmiş oldukları bâzı vesikaları okumaktan ibâret kalmış, şiddetle tenkid edilmiş, fakat Şûrây-ı-saltanatın istişârî mahiyetinden dolayı hiç birine cevap vermiyerek meclisi dağıtmıştır).

27 Mayıs=26 Şa'ban, Salı: Bekirağa-bölüğünde mevkuf İttihatçıların İngilizler tarafından Malta'ya sevkı.

(Bekirağa-bölüğü, Harbiye nezâretindeki askerî tevkifhânenin ismidir. Burada bulunan 67 İttihatçının Anadolu'ya kaçmaması için her türlü tertibât ittihâz edilip teşebbüse girişileceği sırada İngilizlerin daha evvel davranıp bu gün erkenden hepsini kamyonlara doldurarak bir torpido ile Malta'ya sevketmelerinin sebebi, tertibâtın haber alınmış olmasıdır).

13 Temmuz=14 Şevvâl, Pazar: Kaçak İttihatçıların gıyâben idâma mahkûmiyyetleri.

(Divanı-ı-harp tarafından idâmlarına gıyâben karar verilenler firarî Tal'at, Enver, Cemal ve Doktor Nâzımdır: Bu felâket mes'ullerinin firârı için yukarıki senenin «2/3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

20 Temmuz=21 Şevvâl, Pazar: Dâmad-Ferid Paşa'nın isti'fâsı.

(Paris konferansına dâvet edilmiş olan Osmanlı hey'et-i-murahhasasına riyâset edip budalaca bir muhtıra verdiğinden dolayı konferans reisi Clemenceau'dan tekdirnâme tarzında bir cevap alarak yüzünün karasıyla dönen ve bundan dolayı artık iş başında tutunamıyacak hâle gelen Dâmad-Ferid, kabinesini tazelemekle vaziyetini kurtaracağına hükmettiği için isti'fâ etmiştir. Dâmad'ın bu ikinci sadâreti bu senenin 19 Mayıs=18 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 2 gün=62 gün sürmüştür: İsti'fâ ile tekrar tâyin arasındaki vekâlet günleri bu hisaba dâhil değildir).

21 Temmuz=22 Şevvâl, Pazartesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Her türlü muvaffakıyyetsizliklerine ve millî hissiyâta karşı hareketlerine rağmen pâdişahın bu menfur adamı tekrar iş başına getirmesi kolay izah edilebilecek dalâletlerden değildir).

21 Eylül=25 Zülhicce, Pazar: «Kuvây-ı-İnzıbatiyye» kumandanı çerkes Anzavur'un Anadolu harekât-ı milliyesine karşı mücâdeleye başlaması.

(Dâmad-Ferid'in en büyük şenâati, Anadolu'da vatanını, ocağını ve millî şerefiyle namusunu müdâfaa için silâha sarılmış olan kuvây-ı-milliyyeye karşı Zabtiye=Jandarma neferliğinden yetişme çerkes Anzavur Paşa kumandasında «Kuvây-ı-İnzıbatiyye» ismiyle bir tenkil kuvveti teşkil etmiş ve bu suretle istilâcı düşmanlarla el-birliğine kalkışmış olmasıdır: Aklınca bu suretle galip devletlerin teveccühünü kazanmak istemiştir! — Tabiî bu derme-çatma kuvvet taslakları hiç bir şey yapamamışlardır).

1919=1338

27 Eylül=2 Muharrem, Cumartesi: Samsun'la Merzifon'un İngilizler tarafından tahliyesi.

(Bunun sebebi, Anadolu'da harekât-ı-milliyyenin gelişmesinden dolayı İngilizlerin tehlikede kalmış olmalarıdır: Merzifon'un tahliyesinde Reşid-Bey-zâde Sırrı Bey'in teşkil ettiği mahallî kuvvetin büyük hizmeti olmuş, bu kuvvet İngilizleri Merzifon'dan Samsun iskelesine gidinceye kadar hırpalamıştır; Sırrı Bey 1790=1204 de Yaş muâhedesiyle neticelenen Rus seferinde Kafkas cephesinde şehîd olan vezir Palacı-Osman'ın torunlarındandır).

30 Eylül/1 Teşrinievvel=5/6 Muharrem, Salı/Çarşanba gecesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın isti'fâsı.

(İsti'fânın sebebi, Sıvas kongresinin pâdişaha devletin umumî vaziyetiyle Dâmad-Ferid'in mühlik siyasetini teşrih eden bir arîza yazması ve Âyan'dan müşir Deli-Fuad Paşa'ya bir mektupla gönderilen bu arîzanın Paşa tarafından bizzat pâdişaha takdim edilmiş olmasıdır: Dâmad-Ferid'in bu üçüncü sadâreti yukarıki senenin 21 Temmuz=22 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 11 gün=71 gün sürmüştür).

2 Teşrinievvel=7 Muharrem, Perşenbe: Sâbık Harbiye nâzırlarından Meclis-i-Vükelâ'ya memur ferik Ali Rızâ Paşa'nın müşir pâyesiyle sadâreti.

(Yeni kabinenin teşkili ilkönce Tevfik Paşa'ya teklif edilmişse de i'tizâr ettiği için Ali Rızâ Paşa sadr-ı-a'zam olmuş ve derhâl Sıvas kongresi hey'et-i-temsiliyyesiyle telgraf başında müzâkereye girişıniştir: Bu müzâkere bir anlaşma ile neticelenıniş, bu suretle Istanbul hükûmeti millî hareketi resmen tanımış, Meclis-i-Meb'ûsânın bir an evvel ictimaı için intihâbat icrâsı kararlaşmış ve meclis toplanmadan evvel Bâb-ı-Âlî'nin galip devletlerle sulh akdetmemesi takarrür etmiştir).

15 Teşrinievvel=20 Muharrem, Çarşanba: Varlıklarını Türk adaletine medyun olan patriklerin galip devletlerden bütün Türkiye'nin işgâlini istemeleri.

(O sırada devletin başındaki büyük gailelerden biri de işgâl kuvvetlerine istinâd eden hıristiyan anâsırın fırsattan istifâde ederek yaptıkları unutulmaz azgınlıklarda gösterilebilir: Tarihi, dini ve millî mevcudiyyetlerini Türk adaletine medyun olan bu nankörler Türkiye'nin bir an evvel inkırâzını istedikleri için, bu gün Rum ve Ermeni patrikleri böyle bir mürâcaat küstahlığında bulunmuşlardır).

OSMANLI TARİHİNİN SON DEVRİ

— M. 1920=H. 1338 — M. 1924=H. 1342 —

Osmanlı tarihinin bu son safhası inkılâp devrinin ilk vukuâtiyle karışmaktadır: Yeni devir Osmanlı tarihine dâhil olmadığı gibi, metod bakımından henüz tarihe intikal bile etmemiştir. İşte bundan dolayı bu son safha vukuâtının yalnız sene, ay ve gün tarihleri tesbit edilmekle iktifâ edilip her vak'anın ayrıca izâhından ve mütâlâa beyânından ictinâb edilmesi zarurî bir bîtaraflık vazifesidir. Yalnız saltanat, hilâfet ve sadâret müddetleri zikredilmiş ve bâzı mühim vaziyetlerde de vukuâtın cereyân tarzı veyahut teferruatı hakkında tavzih notları konulmuştur).

1920=1338

12 Kânunusâni=20 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Meclis-i-Meb'ûsânın açılışı.

(28 Kânunusâni=7 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü «Misâk-ı-Millî» bu mecliste kabul edilmiştir).

11 Şubat=21 Cumâda-l-ûlâ, Çarşanba: Maraş'ın Fransızlar tarafından tahliyesi.

3 Mart=12 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Sad.r-ı-a'zam Ali Rızâ Paşa'nın istifası.

(İsti'fanın sebebi Kuvây-ı-Milliyye ile arasının açılması ve galip devletlerin çok ağır taleplerine dayanamamasıdır: Sadâret müddeti yukarıki senenin 2 Teşrinievvel=7 Muharrem Perşenbe gününden itibaren 5 ay, 3 gün=153 gündür).

8 Mart=17 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Bahriye nâzırı Âyandan ferik Sâlih Paşa'nın müşir pâyesiyle sadâreti.

(Sâlih Paşa, Âyandan müşir Deli-Fuad Paşa'nın dâmadıdır).

16 Mart=25 Cumâda-l-âhire, Salı: Istanbul'un galip devletleri tarafından askerî işgâl altına alınması.

(Istanbul esasen düşman işgâli altında bulunduğuna göre, bu yeni hamle mevcud işgâlin teşdidi mahiyetindedir: Hükümete verilen notada bunun muvakkat olduğundan bahsedilmiştir. O gün Harbiye ve Bahriye nezâretleriyle Tophâne'yi, kışlaları ve bâzı karakolları ve ez-cümle Şehzâdebaşı karakolunu işgâl edip sabah erkenden uyku halinde bulunan beş askerimizi şehîd etmişlerdir. Bir çok kimseler Malta'ya sürülmüş, galipler idare-i-örfiyye ilân etmiş ve her türlü ictimâlar idâm cezâsiyle men' edilmiştir. — Aşağıda 1923=1342 vukuâtının «2 Teşrinievveh fıkrasına da bakınız).

17 Mart=26 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: İngilizler'in Eskişehir ve Afyon-Karahisar'dan çekilmesi.

2 Nisan=13 Receb, Cuma: Sadr-ı-a'zam Sâlih Paşa'nın isti'fâsı.

(Galip devletlerin harekât-ı-milliye aleyhindeki taleplerine mukâvemet edemediği için isti'fâ etmiştir: Sadâret müddeti bu senenin 8 Mart=17 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden itibaren 25 gündür).

5 Nisan=16 Receb, Pazartesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Tevfik Paşa kabul etmediği için Dâmad tâyin edilmiştir).

10 Nisan=21 Receb, Cumartesi: Fransızların Urfa'dan çekilmesi.

11 Nisan=22 Receb, Pazar: Meclis-i-Meb'ûsânın feshi.

(İngilizlerin tazyikı ve bâzı meb'usların tevkifi üzerine meb'uslar Anadolu'ya kaçmıya başlamış ve meclis reisi de saklanmak mecburiyetinde kalmış olduğu için feshedilmiştir).

18 Haziran=1 Şevvâl, Cuma: Zonguldağ'ın Fransızlar tarafından işgâli.

24 Haziran=7 Şevvâl, Perşenbe: Alaşehir'in Yunanlılar tarafından işgâli.

26 Haziran =9 Şevvâl, Cumartesi: Büyük Millet-Meclisi'nin pâdişaha arz-ı-tâzimatı ve İngilizlerin Mudanya ve Bandırma'ya asker çıkarması.

30 Haziran=13 Şevvâl, Çarşanba: Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgâli.

1 Temmuz=14 Şevvâl, Perşenbe: Edremid'in sukutu.

2 Temmuz=15 Şevvâl, Cuma: Bandırma, Kirmasti, Mudanya, Gönen ve Karacabey'in Yunanlılar tarafından işgâli.

6 Temmuz=19 Şevvâl, Salı: İzmit'in sukutu.

(İngilizler işgâl etmiştir).

8 Temmuz=21 Şevvâl, Perşenbe: Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgâli.

10 Temmuz= 3 Şevvâl, Cumartesi: Bir Ermeni alayının Adana'ya girmesi.

20 Temmuz=4 Zülka'de, Salı: Tekirdağı'nın Yunanlılar tarafından işgâli.

22 Temmuz=6 Zülka'de, Perşenbe: Lüleburgaz'ın sukutu. — Galip devletler tarafından teklif edilen Sevres muâhedesi esaslarının sarayda elli kişilik bir Şûrây-ı-saltanat tarafından kabulü.

25 Temmuz=9 Zülka'de, Pazar :Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgâli.

26 Temmuz=10 Zülka'de, Pazartesi: Kırkkilise=Kırklareli'nin Yunanlılar tarafından işgâli.

31 Temmuz=15 Zülka'de, Cumartesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, vükelâdan bir kısmının Dâmad-Ferid'e karşı cephe almış olmalarıdır. Bir gün evvel isti'fâ etmiş olduğuna göre, bu dördüncü sadâreti 3 ay, 25 gün sürmüş demektir. Dâmad-Ferid'in Anadolu harekâtı-ı milliyyesi aleyhine 11 Nisan=22 Receb Pazar günü neşrettiği meşhur fetvâ işte bu dördüncü sadâreti esnâsındadır).

10 Ağustos=25 Zülka'de, Salı: saat 4=16: Sevres muâhedesinin imzası.

(Bu meş'um muâhedeyi imzâ eden Osmanlı murahhasları Hâdi Paşa ile Rızâ Tevfik ve Reşid Halis Beylerdir. Pâdişah tasdik etmemiştir: Yukarda 19181=1336 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. Zaten bu muâhedeyi tasdik eden yegâne devlet Yunanistan'dır).

29 Ağustos=14 Zülhicce, Pazar: Uşak'ın Yunanlılar tarafından işgâli.

1920=1339

17 Teşrinievvel=3 Safer, Pazar: Dâmad-Ferid Paşa'nın isti'fâsı.

(İstifanın sebebi, harekât-ı-milliyye rüesâsiyle artık anlaşmaktan başka çare kalmadığını gören İ'tilâf devletleri mümessillerinin huzura çıkıp Ferid Paşa'nın çekilmesini istemiş olmalarıdır: Dâmad'ın bu beşinci ve sonuncu sadâreti yukarıki senenin 31 Temmuz=15 Zülka'de Cumartesi gününden itibaren 2 ay, 17 gün=78 gün sürmüştür; isti'fâ ile tekrar tâyin arasındaki vekâlet günleri bu hisaplara dâhil değildir. — Aşağıda 1922=1341 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına da bakınız).

21 Teşrinievvel=7 Safer, Perşenbe: Tevfik Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâreti .

(Osmanlı tarihinde son sadâret budur).

1921=1339

21 Şubat=12 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Londra konferansı.

(Hem Istanbul, hem Ankara hükûmetleri dâvet edilmiş, Istanbul hey'etine Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa, Ankara hey'etine Hâriciyye vekili Bekir Sami Bey riyâset etmiştir: Tevfik Paşa millî birlik nâmına sözü Bekir Sami Bey'e bırakmışsa da anlaşma imkânı olmamıştır; yegâne netice Ankara hükûmetinin resmen tanınmış olmasından ibârettir. Bu konferans 12 Mart=2 Receb Cumartesi gününe kadar devam etmiştir).

15 Mart=5 Receb, Salı: İttihad-ve-Terakki firarîlerinden eski Sadr-ı-a'zam Tal'at Paşa'nın Berlin'de bir Ermeni milliyetçisi tarafından katli.

(Kaatilin ismi Salamon Tayliryan'dır: 24 yaşlarında bir talebe olduğundan bahsedilir; Tal'atın beynini parçalıyan kurşun sağ gözünden çıkmıştır).

28 Nisan=19 Şa'ban, Perşenbe: İzmit'in Yunanlılar tarafından işgâli.

(Yukarda 1920-1338 vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

13 Temmuz=7 Zülka'de, Çarşanba: Afyon-Karahisar'ın Yunanlılar tarafından işgâli.

17 Temmuz=11 Zülka'de, Pazar: Kütahya'nın Yunanlılar tarafından işgâli.

19 Temmuz=13 Zülka'de, Salı: Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgâli.

1921=1340

6 Kânunuevvel=5 Rebî'ül-âhir, Salı: Eski Sadr-ı-a'zam Mısırlı Said Halim Paşa'nın Roma'da bir Ermeni komitecisi tarafından katli.

(İngilizlerin sevkettikleri Malta menfâsından diğer menfilerle beraber tahliye edildikten sonra Istanbul'a gelmek istemişse de Tevfik Paşa kabinesince mahzurlu görüldüğü için Roma'da yerleşmiş ve nihayet bu gün bir Ermeni komitecisinin attığı kurşun alnından girerek derhâl ölümüne sebeb olmuştur).

1922=1340

7 Haziran=11 Şevvâl, Çarşanba: Averof zırhlısının Samsun'u topa tutması.

21 Temmuz=26 Zülka'de, Cuma: İttihad-ve-Terakki firarîlerinden eski Bahriye nâzırı ve Suriye kumandanı Cemal Paşa'nın Tiflis'de Ermeniler tarafından katli.

(İki yâveriyle Efganistan'a giderken vurulmuştur).

4 Ağustos=10 Zülhicce, Cuma: İttihad-ve-Terakki firarîlerinden eski Harbiye nâzırı ve Başkumandan-vekili Enver Paşa'nın Buhârâ'da maktûl düşmesi.

(Istanbul'dan Almanya'ya kaçtıktan sonra Moskova'ya gidip komünist olarak Türkistan'ı bolşevikleştirmek vazifesiyle Buhara'ya gidince emirlik hulyâlarına kapılarak Rusya'ya ısyan ettiği için Kızıl-orduya karşı giriştiği bir müsâdemede yapılım süngü hücumu esnâsında telef olmuştur).

1922=1341

27 Ağustos=4 Muharrem, Pazar: Afyon-Karahisar'ın istirdâdı.

9 Eylül=17 Muharrem, Cumartesi, zevâlî saat 10,30: İzmir'in istirdâdı.

9 Eylül=17 Muharrem, Cumartesi akşamı: Bursa'nın istirdâdı.

18 Eylül=26 Muharrem, Pazartesi: Son Yunan kıt'alarının Çeşmeden vapurla firarı.

22 Eylül=30 Muharrem, Cuma: Dâmad-Ferid'in firarı.

(Karısı Mediha-Sultan'la beraber Fransa'nın Nice=Nis şehrine gitmiştir).

19 Teşrinievvel=27 Safer, Perşenbe: Ankara hükûmetinin fevkalâde komiseri Re'fet Paşa'nın Istanbul'a gelişi.

(Mudanya'dan Gülnihal vapuruyla gelmiştir).

1 Teşrinisâni=11 Rebî'ül-evvel, Çarşanba: Saltanatın ilgası.

Büyük Millet Meclisinin neşretiği iki maddelik bir kanunla lâğvedilmiştr. «Yalnız Hilâfet ibka edilmiş ve ikinci maddede «İlmen ve ahlâkan erşed ve eslâh olan» Osmanlı şehzâdesine Meclisin intihâbiyle tevcih edileceğinden bahsolunmustur. O sırada Hilâfet sıfatı henüz Sultan Vahîdüddin'dedir. Osmanlı tarihi hakikatte işte bu gün nihayet bulmuş demektir. — 1861=1277 senesi 2 Şubat=21 Receb Cumartesi günü dünyaya gelmiş olan son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahîdüddin yaşının tam 57 sene, 5 ay tuttuğu yâni 58 yaşının içinde bulunduğu sırada saltanat ilga edilmiştir. 1918=1336 senesi 4 Temmuz=25 Ramazan Perşenbe günü tahta çıkmış olduğuna göre, saltanat müddeti de 4 sene, 3 ay, 28 gün tutmaktadır: Aşağıda bu senenin «17 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. Osmanlı saltanatının sene hisâbı muhtelif tarih başlarına göre değişebilir: Osman-Gazi'nin 1284=683 de ilk muhârebesi olan Ermeni-beli müsâdemesi esas ittihâz edildiği takdirde 638, klâsik telâkkide 1299=699

senesine müsâdif sayılan itibari istiklâl tarihine göre 623 ve Anadolu'daki Mongol hâkimiyyetinin 1335=736 tarihinde inhilâli üzerine Türk beyliklerinin yabancı hâkimiyyetinden kurtuluşuna tesâdüf eden hakiki istiklâl tarihine göre de 587 sene sürmüş demektir: Bunların en doğrusu Osman-Gazi'yi tarih sahnesinde gösteren ilk muhârebesinden itibaren geçen 638 sene hisâbıdır).

4 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Son Osmanlı sadr-ı-a'zamı Tevfik Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Anadolu millî idaresinin Istanbul'a teşmili.

(Saltanatın üç gün evvel ilga edilmiş olmasına rağmen pâdişahın bu emr-i-vakıı kabul etmekte gösterdiği tereddütten dolayı bir gün evvel sarayda ve bu gün de Bâb-ı-Âlî'de toplanan Hey'et-i-Vükelâ nihayet isti'fâya karar vermiş ve isti'fânâme alel-usul pâdişaha takdim edilmiştir: Tevfik Paşa'nın bu dördüncü ve sonuncu sadâreti 1920=1330 senesi 21 Teşrinievvel=7 Safer Perşenbe gününden itibaren 2 sene, 14 gün sürmüş ve bu müddetin son üç günü saltanatın ilgasından sonraki devre tesâdüf etmiştir. — Ertesi gün Ankara mümessili Re'fet Paşa Divan-yolundaki «Şark mahfili»ne Nezâret müsteşarlarını çağırıp her türlü faaliyetlerini tatil etmeleri hakkında emirler vererek Istanbul hükûmetine fi'len nihayet vermiştir).

10 Teşrinisâni=20 Rebî'ül-evvel, Cuma: Sultan Vahîdüddin'in halîfe sıfatiyle son Cuma selâmlığı.

(Hem pâdişah, hem halîfe sıfatlarıyla son Cuma selâmlığı da 3 Teşrinisâni 13 Rebî'ül-evvel Cuma gününe müsâdiftir).

16/17 Teşrinisâni=26/27 Rebî'ül-evvel, Perşenbe/Cuma gecesi: Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Sultan Mehmet Vahîdüddin'in Türkiye'yi terketmesi.

(Sâbık pâdişahın bu kararında saltanatın ilgâsı kadar Büyük Millet Meclisinin kendisini ihânetle ithâm etmek istemesinin de âmil olduğundan bahsedilir: o zamanki gazeteler taht-i-muhâkemeye alınıp ceza göreceği için kaçmış olduğundan bahsetmişlerdir; Gotthardt Jaeschke'nin Türkçe metni Istanbul üniversitesi tarafından neşredilen «Türk inkılâbı tarihi kronolojisi» ismindeki eserinde de Büyük Millet Meclisinin 16 Teşrinisâni Perşenbe günü Sultan Vahîdüddin'i Hıyânet-i-vataniyye ile ithâma karar verdiğinden bahsedilmektedir. Istanbul'daki İngiliz kumandanı general Harington sâbık pâdişahın «Hürriyet ve hayatı tehlikede» olduğu için İngiltere'ye ilticâ etmiş olduğunu ilân etmiş ve Malaya ismindeki İngiliz zırhlısına binen Sultan Vahîdüddin bu gece sabaha karşı Malta'ya hareket etmiş ve oradan Mekke'ye gitmiştir: Saltanat 16 gün evvel ilga edilmiş olduğu için, o sırada uhdesinde yalnız halîfe sıfatı vardır ve o da artık bir ünvandan ibârettir. — 1918=1336 senesi 4 TemmuZi=25 Ramazan Perşenbe günü tahta çıkmış olan Altıncı Mehmet Vahîdüddin'in Hilâfet müddeti 4 sene, 4 ay, 15 gün sürmüştür: Yukarda bu senenin «1 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz saltanat müddeti 4 sene, 3 ay, 28 gün sürmüş olduğuna göre, hilâfet müddeti saltanat müddetinden 17 gün fazla sürmüş demektir. Hareketinin ertesi Cuma gününe tesâdüf eden 18 Teşrinisâni=28 Rebî'ül-evvel tarihinde Büyük Millet Meclisi hilâfetten hal'ine karar vermiştir. — Şahsiyyeti için yukarda 1918=1336 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız).

19 Teşrinisâni=29 Rebî'ül-evvel, Pazar: Son halîfe Abdülmecid-ibni-Abdül'Aziz'in hilâfeti.

(Sultan Aziz'in oğullarından hiç biri pâdişah olamamış, yalnız son veliahd Abdülmecid Efendi Büyük Millet Meclisi tarafından halîfe intihâb edilmiştir. Mükerrer cülûslar sayılmamak şartiyle Osmanlı hânedânından 36 hükümdar yetişmiştir: Yavuz devrinde Hilâfetin Araplardan Türklere intikalinden itibaren yetişen Osmanlı halifelerinin mecmûu da 29 dur. Bunların hepsi hilafetle saltanatı cem'etmiş oldukları halde, saltanatın ilgasından dolayı yirmi dokuzuncu halîfe Abdülmecid yalnız Hilâfet sıfatını hâizdir; pâdişah değildir: Kendisine bütün İslâm halifelerinin hâiz oldukları «Emir-ül-Mü'minin» ünvânı yerine «Halîfe-i Müslimin» ünvanının verilmesi işte bundandır. — intihâbının ertesi günü halifenin resm.l kıyâfeti redingot olacağı Ankara'dan bildirilmiştir).

24 Teşrinisâni=4 Rebî'ül-âhir, Cuma: Bîat merâsimi.

(Büyük Millet Meclisinin gönderdiği bir hey'et de hazır olduğu halde Topkapu sarayındaki Hırka-i-Şerîf dâiresinde yeni halîfeye bîat edilmiş ve Fatih câmiinde de hutbe okunmuştur. Bu münâsebetle halîfe Abdülmecid-ibni-Abdül'Aziz İslâm âlemine hitâben bir beyannâme neşretmiş ve kendisini intihâb eden Meclis'e de teşekkürlerini bildirmiştir).

30 Teşrinisâni=10 Rebî'ül-âhir, Perşenbe: Trakya'nın teslim alınması.

(Yunan işgâlinde bulunan Şarkî-Trakya'yı İ'tilâf devletleri Mudanya mütârekesi mucibince Yunanlılardan alıp 30 Teşrinievvel=9 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren Türk ordusuna teslim etmiye başlamış ve teslim muâmelesi bu gün nihayet bulmuştur).

1923=1342

11 Eylül=3 Safer, Cumartesi: Edirne'de Karaağaç istasyonunun teslim alınması.

(1923=1341 senesi 24 Temmuz=10 Zülhicce Salı günü öğleden sonra saat 3=15 de imzâlanmış olan Lozan muâhedesi mucibince Yunanlılardan teslim alınmıştır).

2 Teşrinievvel=20 Safer, Salı: İşgâl kuvvetlerinin Istanbul'dan çekilmesi.

(Dolmabahçe meydanında iki taraf bayrakları karşılıklı olarak selâmlandıktan sonra İ'tilâf askerleri gemilerine binmişlerdir. Resmi işgâl tarihi olan 16 Mart 1920=25 Cumâda-l-âhire 1338 Salı gününden itibaren Osmanlı pâyıtahtı 3 sene, 6 ay, 16 gün düşman işgâli altında kalmıştır; fakat hakikatte bu işgâl ilk düşman kuvvetlerinin Istanbul'a gelmesinden itibaren başlamaktadır: Yukarda 1918=1337 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

6 Teşrinievvel=24 Safer, Cumartesi: Kuvây-ı-milliye'nin Istanbula girişi.

(Nice=Nis'de bulunan Dâmad-Ferid tuhaf bir tesâdüf eseri olarak işte o gün ölmüştür).

1924=1342

29 Şubat=23 Receb, Cuma: Son halîfe Abdülmecid'in son Cuma selâmlığı.

3 Mart=26 Receb, Pazartesi: Hilâfetin ilgâsı ve Osmanlı tarihinin sonu.

(Büyük Millet Meclisinin neşrettiği 341 numaralı kanunun birinci maddesinde «Halîfe hal'edilmiştir. Hilâfet, hükûmet ve cumhuriyet mânâ ve mefhumunda esasen mündemic

olduğundan Makam-ı-Hilâfet mülgâdır» denilmektedir. — Ayni kanun mucibince Osmanlı hânedânının Türk topraklarından ihrâcına da karar verilmiştir. — Abdülmecid'in hilâfeti 1922=1341 senesi 19 Teşrinisâni=29 Rebî'ül-evvel Pazar gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 14 gün sürmüştür. — Yavuz Sultan Selim'in 1517=923 senesi 20 Şubat=28 Muharrem Cuma günü hilâfeti ihrâzından bugünkü ilgasına kadar, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartiyle, Osmanlı hânedânı tam 407 sene, 1 gün Hilâfet makamında bulunmuştur: Abdülmecid bu sülâleden yirmi dokuzuncu halifedir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

3/4 Mart=26/27 Receb, Pazartesi/Salı gecesi: Son halifenin hudut hâricine ihrâcı.

(Istanbul valisi Haydar ve Polis müdiri Sa'düddin Beylerle diğer bir takım me'murlardan mürekkep bir hey'et Dolmabahçe sarayına gitmiş ve yalnız vali ile polis müdiri huzura kabul edilip halifeye Meclisin kararını tebliğ etmiştir: Abdülmecid o gece hareket emrine i'tiraz edip hazırlanabilmek için bir iki gün müsâade edilmesini istemişse de kabul edilmediği için bir kaç saatte alelâcele hazırlanıp sabaha karşı saat beş buçukta oğlu Ömer Faruk, kızı Dürrişehvâr, refikaları, hususî hekimi, hususî kâtibi ve saray erkânından biri de maiyyetinde olduğu halde otomobillerle Çatalca'ya sevkedilmiş ve ertesi akşam-üstü oradan ekspresle Ankara hükûmetinin tensib ettiği İsviçre'ye müteveccihen yola çıkarılmıştır. Halîfe ile âilesine maktûen on beş bin lira harcirah verilmiştir. Osmanlı hânedânının diğer erkek azası 6 Mart=29 Receb Perşenbe gününe kadar hudut hâricine çıkmak mecburiyetinde tutulmuş ve kadınlara da bir hafta müsâade verilmiştir: Bunların her birine verilen harcirah biner liradır; dâmatlara para verilmemiştir).

SON

Bu dört cildin te'lifi 1943 senesi 14 Ağustos Cumartesi gününden 1952 senesi 20 Nisan Pazar gününe kadar 8 sene, 8 ay, 8 gün sürmüştür.

4. Cildin Sonu

Osmanlı Devlet Erkânı

Sadr-ı-A'zamlar (Vezir-i-a'zamlar)
Şeyh-ül-İslâmlar
Kapdan-ı-deryâlar
Baş-Defterdarlar
Reîs-ül-Küttablar

«Osmanlı Devlet Erkânı"nı Toplu bir cilt halinde sunarken

Osmanlı devletinde merkezi hükûmet teşkilâtının, daha ilk zamanlardan başlayarak, aslen üç İdarî zümreden meydana geldiği görülmektedir. Bunlar da: «İlmiye, seyfiye ve kalemiye» zümreleridir. Bu zümrelerin başları Vezir-i-a'zam ile birlikte, zamanımızda adına (Bakanlar Kurulu) Vekiller Hey'eti, (Kabine) dediğimiz kurulun başlangıçdaki basit şeklîni, bir prototipini teşkil eder.

(İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi)nin 1947 yılında birinci cildi henüz baskı halinde iken her cildin sonuna bu ilk aslî idarecileri, iş başına geliş-gidiş sıralarına göre vermeği uygun ve faydalı görmüştük. Kronolojinin ön kısmında belirttiğim gibi, bu iş evvelâ müellifi için yeni ve oldukça uğraştırıcı bir ek konu olmuştu. Baskı bakımından da sonraki ciltleri ziyadesiyle kabartmıştı. Fakat neticede bu erkân cetvelinin asıl esere bir o kadar değer kattığı ve faydalanıldığı memnuniyetle görüldü.

4 ciltlik Kronolojinin yeni baskısı yapılırken bu erkân cetvellerini ciltlere bölünmüş olmaktan kurtarıp, hepsini bir araya getirmeği daha uygun gördük. Bu şekli bize tavsiye edenler de çok oldu. Böylece (Osmanlı Devlet Erkânı) adlı 5 inci bir cilt doğdu.

Biz burada, toplu bir cilt haline gelen erkân cetvelleri (Osmanlı Devlet Erkânı) hakkında daha fazla söz edecek değiliz. 5 kısımdan teşekkül eden bu erkân ve cetvelleri hakkında her kısmın başında yeteri kadar bilgi verilmiş ve açıklamalar yapılmıştır.

Tahsin DEMİRAY

VEZİR-İ-Â'Z A M L A R

(SADR-I-A'ZAMLAR)

«Osman Gazi devrinin sonlarından Istanbul'un fethine kadar teselsül eden ve bâzılarının isimleri ancak son tetkikler sâyesinde malûm olabilen vezirler hep Anadolu Türklerinden ve umumiyetle Ulemâ sınıfından yetişmiştir: İlk zamanlarda bunların ünvânı yalnız «Vezir» olduğu halde, Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil'den itibaren vezirler teaddüd ettiği için birinci vezire «Vezir-i-a'zam» denilmiye başladığı rivâyet edilir ve gene Hayrüddin Paşa'dan itibaren Tanzimat'a kadar Vezir-i-a'zamlar ayni zamanda Baş-kumandan sıfatını da hâiz sayılır. — Istanbul'un fethinden itibaren Anadolu Türklerinden Vezir-i-a'zam intihâbı an'anesîne esas itibariyle nihayet verilmiş ve artık Dönmeler ve Devşirmeler devri başlamış olduğu için, aşağıki cedvelde bu iki devir birbirinden ayrı gösterilmiştir: Bununla beraber, Devşirmeler devrinde de bâzı Türk vezirlere tesâdüf edilebilir; fakat bunlar artık istisnâ kabilindendir. — Birinci Bâyezid'in esâretini tâkib eden Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden ve Anadolu ile Rumeli'de bütün Osmanlı ölkesine hâkim olamadıkları için Pâdişahlar cedveline girmiyen şehzâdelerin vaziyeti bu listeye alınmamıştır. — Osmanlı tarihinin ilk devirleri henüz çok karanlık olduğu için, bu listede bâzı noksanlarla şüpheli tarih rakamları vardır: Şüpheli rivâyetler istifham işâretleriyle gösterilmiştir. Tabiî bunlar ancak yeni vesikalar bulundukça ikmâl ve tashih edilebilir. — Vezâret meselesi için 1331=732 ve 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız».

(TÜRK VEZİRLER DEVRİ)

OSMAN ve ORHAN GAZİ DEVİRLERİ:

1) Alâüddin Paşa — Tâyini: 1323=723 tarihinden evvel (?); ölümü: 1331=732 (?).

(İlmiyye mesleğinden yetişmiş olan bu ilk vezir Alâüddin Paşa ile Osman Gazi'nin oğullarından Alâüddin Bey Osmanlı menbâlarında birbirine karıştırılır: 1331=732 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

2) Mahmud-oğlu Nizâmüddin Ahmed Paşa — Tâyini: 1331=733 den sonra ve 1340=741 den evvel (?); ölümü: 1348=749 (?).

(Klâsik cedvellerde bu Paşa'nın ismi yoktur; Osmanlı menbâlarında ilk vezir gösterilen Osmân-oğlu Alâüddin yâhut Ali Paşa'nın yerine Orhan-oğlu Süleyman Paşa geçmiş gibi gösterilir: 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Nizâmüddin Ahmed Paşa rivâyete nazaran Osman Gazi'nin kaynatası olan Şeyh Ede-Bâli/Ede Balı'nın torunudur).

3) Hacı Paşa — Tâyini: 1348=749 (?); ölümü: 1360=761 (?).

(Klâsik cedvellerde bunun da ismi yoktur; 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Hacı-Paşa'nın hakikî ismi de belli değildir).

4) Sinânüddin Yûsuf Paşa — Tâyini: 1360=761 (?); ölümü: (?).

(Kadı Muslihüddin-Musâ'nın oğlu olan bu Paşa Orhan Gazi devrinin son ve Birinci Murad devrinin ilk veziridir: Bununla aşağıdaki 5 numarada gösterilen Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa arasında isimleri henüz tesbit edilememiş bir yâhut bir iki vezir daha geçmiş olmak ihtimâli vardır: 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MURAD DEVRİ:

5) Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa — Tâyini: 1368=770 yâhut 1373=775 (?); ölümü: 1387=789.

(Çandarlı-Hayrüddin Paşa klâsik rivâyetlerde hânedandan olan Osman-oğlu Alâüddin ve Orhan-oğlu Süleyman Paşalardan sonra hânedandan olmıyan ilk vezir gibi gösterilirse de doğru değildir; son tetkiklere göre Osman ve Orhan-oğullarının vezirlik etmemiş oldukları anlaşılmaktadır; 1331=732 ve 1368=770 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Osmanlı menbâlarında Çandarlı-Kara-Halil'den itibaren oğulları Ali ve İbrahim Paşalarla torunlarından İkinci Halil Paşa'nın Istanbul fethine kadar fâsılasız surette Vezâret-i-uzmâ makamında bulunarak irsî bir Vüzerâ hânedanı teşkil etmiş olduklarından bahsedilirse de aşağıda 7, 8 ve 10 numaralarda görüleceği gibi arada bu sülâleye mensub olmıyanlar da vardır. — Çandarlı sülâlesi içîn 1453=857 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız).

6) Çandarlı-Ali Paşa — Tâyini: 1387=789; ölümü: 1406=809.

(Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa'nın büyük oğlu olan Ali Paşa, babasının ölümü üzerine Vezir-i-a'zam olmuştur: 1387=789 vukuâtına bakınız).

BİRİNCİ MEHMET DEVRİ:

7) Osmancıklı İmam-zâde Halil Paşa — Tâyini: 1406=809 dan sonra (?); ölümü: (?).

(Klâsik cedvellerde ismi yoktur).

BİRİNCİ MEHMET ve İKİNCİ MURAD DEVİRLERİ:

8) Amasyalı Bâyezid Paşa — Tâyini: (?); ölümü: 1431=824.

(İkinci Murad tahta çıktığı zaman Osmanlı menbâlarında «Düzmece-Mustafa» denilen şehzâde Mustafa üzerine sevkedilip «Sazlı-dere» muharebesinde maktûl düşmüştür: 1422=825 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Harbde şehîd olan ilk Vezir-i-a'zam işte budur).

İKİNCİ MURAD DEVRİ:

9) Çandarlı-İbrahim Paşa — Tâyini: 1421=824; ölümü: 1429=832.

(Bâzı menbâlarda bu İbrahim Paşa yukarda 6 numarada bahsi geçen Ali Paşa'nın oğlu gibi gösterilirse de doğru değildir; 5 numaradaki Hayrüddin Paşa'nın oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşidir; 1429=832 vukuâtına da bakınız. — Aşağıda 21 numarada görüleceği gibi Çandarlı sülâlesinde iki Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa bulunduğu için bunlar birinci ve ikinci diye birbirinden ayırd edilmelidir).

10) Amasyalı Hızır-dânişmend oğlu Koca-Mehmet Nizâmüddin Paşa — Tâyini: 1429=882; azli: 1438-1439=842.

(Klâsik cedvellerde bu Koca yâhut Hoca-Mehmet Paşa'nın ismi yoktur).

İKİNCİ MURAD ve İKİNCİ MEHMET DEVİRLERİ:

11) Çandarlı-Halil Paşa — Tâyini: 1438-1439=842, azil: 1453=857.

(9 numarada bahsi geçen Birinci İbrahim Paşa'nın oğlu olan ve 5 numarada bahsi geçen dedesinden tefriki için «İkinci Halil Paşa» denilmesi lâzımgelen bu meşhur Vezir-i-a'zamın Istanbul fethi üzerine azil ve idâmı hakkındaki rivâyetler için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının üçüncüsüyle «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — İkinci Halil Paşa'nın sukutundan itibaren artık devşirme vezirler iş başına gelmiye başlamıştır: Bu vaziyete nazaran Osmanlı imparatorluğu Türk devlet adamları tarafından kurulduktan ve Istanbul fethedildikten sonra Vesâret-i-uzmâ makamına Devşirmeler musallat edilmiş demektir).

(DEVŞİRME VEZİRLER DEVRİ)

«Umumiyetle esir çocuklardan yetiştirilen bu dönme ve devşirme devlet adamları bu tarihten evvel de mühim makamlarda kullanılmıya başlamışlarsa da Vezâret-i-uzmâ makamını ancak işte bu tarihten itibaren işgâl etmiye başlamışlardır. — Bu tarihten itibaren Türk Veziri-a'zamlar enderdir».

İKİNCİ MEHMET DEVRİ:

12) Mahmud Paşa — Milliyeti: Rum ve bir rivâyete göre de Hırvat yâhut Rum-Hırvat melezi; tâyini: 1453=857; azli: 1466=871; «İlk sadâreti».

(Bir Bizans rivâyetinde Çandarlı-Halil Paşa'nın azli üzerine Mahmud Paşa'dan. evvel aşağıda 14 numarada bahsedilen devşirme İshak Paşa bir sene kadar Vezir-i-a'zam olmuş ve ondan sonra Mahmud Paşa tâyin edilmiş gibi gösterilirse de bu rivâyet Osmanlı menbâlarına uygun değildir: «Mahmud Pâşâ'y-ı velî» denilen bu Paşa için 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının dördüncüsüne de bakınız).

13) Rum-Mehmet Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1466=871; azli: 1469=874.

(Bu Bizans dönmesinin şiddetli Türk düşmanlığı için 1472=877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Âşık-Paşa-zâde'ye göre bu hâin nihayet Türk düşmanlığından dolayı idâm edilmiştir).

14) İshak Paşa — Milliyeti: Rum yâhut Hırvat; tâyini: 1469=874; azli: 1472=877; «İlk sadâreti».

(Çandarlı-Halil Paşa'nın yerine Mahmud Paşa'dan evvel Vezir-i-a'zam olduğu hakkındaki Bizans rivâyeti doğru olduğu takdirde bu seferki tâyini ikinci sadâreti olmak lâzımgelir: Yukarda 12 numaranın izahatına bakınız).

15) Mahmud Paşa — Milliyeti: Rum ve bir rivâyete göre de Hırvat yâhut Rum-Hırvat melezi; tâyini: 1472=877; azli: 1473=878; «İkinci sadâreti».

(«Velî» denilen Mahmud Paşanın 1473=878 tarihinde azledilmeyip bundan bir sene sonra 1474=879 tarihinde idâmına kadar mevkiini muhâfaza ettiği hakkında da bir rivâyet vardır: O sene vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

16) Gedik-Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut yâhut Rum; tâyini: 1474=879; azli: 1477=882.

(Selefi Mahmud Paşa 1473=878 tarihinde azledilmiş olduğu takdirde Vezâret-i uzmâ makamı bir müddet açık kaldıktan sonra Gedik-Ahmed'in tâyin edilmiş olması lâzımgelir. — Gedik Paşa'nın 1481=886 tarihinde bir aralık ikinci defa olarak Vezir-i-a'zam olduğu hakkında zayıf bir rivâyet varsa da doğru olmamak ihtimâli çok kuvvetlidir: Bu mesele ile Gedik-Ahmed'in mahiyyeti ve idâmı için 1482=887 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17) Karamânî-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1471=882; Devşirmelerin tertib ettikleri Yeniçeri isyânında şahâdeti: 1481=886.

(Fatih devrinin «Tevkiî-Mehmet Paşa» şöhretiyle de mârûf olan bu son Vezir-i-a'zamı Mevlânâ sülâlesindendir: 1477=882 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD DEVRİ:

18) İshak Paşa — Milliyeti: Rum yâhut Hırvat; tâyini; 1481=886; azli: 1482=887; «İkinci sadâreti».

(1483=888 tarihinde azledilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Yukarda 12 ve 14 numaralara da bakınız).

19) Davud Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1482=887; azli: 1497=902.

(1482=887 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

20) Hersek-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini: 1497=902; azli: 1498; «Birinci sadâreti».

(Osmanlı hânedanından bir sultan alarak dâmad bile olan bu dönme vezir Hersek dukası «Stipan Rossariç»in oğludur: 1463=867 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

21) Çandarlı İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1498=903; ölümü: 1499=905.

(Bu ikinci İbrahim Paşa Halil Paşa'nın oğludur: 1498=903 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

22) Mesih Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1499=905; ölümü: 1501=907.

(Bir yangında kazaya uğrıyarak telef olmuştur: 1501=907 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Gelibolulu Âlî Mesih Paşa'nın azli üzerine vüzerâdan Fenârî-zâde Ahmed Paşa'yı iki sene kadar Vezir-i-a'zam olmuş gibi gösterirse de, Mesih Paşa azledilmeyip makamında iken telef olmuş ve Ahmed Paşa da ondan dört sene evvel 1497=902 tarihinde ölmüş olduğuna göre bu rivâyetin doğru olmaması lâzımgelir).

23) Hadım-Ali Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1501=907; azli: 1503=909; «Birinci sadâreti».

(Osmanlı tarihinde ilk hadım Vezir-i-azam işte budur).

24) Hersekzâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini: 1503=909; azli: 1506=912; «İkinci sadâreti».

(Yukarda 20 numaraya da bakınız).

25) Hadım-Ali Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1506=912; ölümü: 1511=917; «İkinci sadâreti».

(«Şâh-kulu» isyânında maktûl düşmüştür: 1511=917 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız. Bu Paşa harb meydanında şehîd olmuş ilk Vezir-i-a'zam sayılırsa da doğru değildir: Yukarda 8 numaraya bakınız).

26) Hersekzâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini; 1511=917; azli: 1511=917; «Üçüncü sadâreti».

(Yukarda 20 ve 24 numaralara bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

27) Koca-Mustafa Paşa — Milliyeti: Frenk yâhut Rum, tâyini: 1511=917; idâmı; 1512=918.

(Hamam tellâklığından yetişip Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rolden dolayı parlamış olmakla meşhur olan bu Koca-Mustafa Birinci Selim devrinde idâm edilmiştir. İkinci ciltte 1512=918 vukuâtının yedinci fıkrasına bakınız. Bu devşirmenin Cem-Sultan vak'asında oynadığı rol 1495=900 vukuâtının ikinci fıkrasında izah edilmiştir).

«Osmanlı devletinin kuruluşundan İkinci Bâyezid'in sukutuna kadar yukarıki cedvelde gözden geçirilen vüzerânın 27 yi bulan sıra numarası eşhâs adedini değil, Sadâret

tebeddüllerinin sırasını gösterir; Bu tebeddüllerin on biri Istanbul'un fethinden evvel, on altısı fetihten sonradır. Bununla beraber, bilhassa Istanbul'un fethinden evvel isimleri mâlûm olmıyan bir yâhut bir iki Vezir-i-a'zam daha gelip geçmiş olabilir; 4 numaradaki izâha bakınız. — Bu 27 Sadâret tebeddülünün eşhâs adedi 22 dir. — Bunlardan birinin üç defa, üçünün ikişer defa sadâretleri vardır; içlerinden İkinci Bâyezid devrinde üç defa iş başına geçmiş olan Hersek-zâde Ahmed Pâşa daha sonra Yavuz devrinde de iki defa Vezir-i-a'zam olarak cem'an beş defa sadârette bulunmuştur: Birinci Selim devri Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 28 ve 30 numaralara da bakınız. — Istanbul'un fethine kadar teselsül eden ve Osmanlı imparatorluğunun kurulmasında ilk pâdişahlarla beraber âmil olan on bir Türk Vezir-i-a'zam içinde bir defadan fazla sadârette bulunmuş kimse yoktur. — Devletin kuruluşundan İkinci Bâyezid devrinin sonuna kadar mâlûm olan 27 Sadâret tebeddülünde sıralandığını gördüğümüz 22 Sadr-ı-a'zamdan 13 ü Türk olduğu halde, ikisi Rum yâhut Hırvat, biri Rum, biri Arnavut yâhut Rum, biri Arnavut, biri Hersekli İslâv, biri Frenk yâhut Rum ve ikisi de milliyeti belirsiz devşirme takımından olmak üzere 9 u ecnebidir. Bu ilk 22 Vezir-i-a'zam içinde 13 Türk'ün hafif bir ekseriyet teşkil edebilmesi, Istanbul'un fethine kadar hep Anadolu Türklerinin iş başında bulunmasından ve buna mukabil ekserisi mağlûp ve müstereddî Balkan döküntülerinden mürekkeb olan Devşirmeler zümresinin de ancak fetihten itibaren hükûmetin başına geçirilmiş olmasındandır. İşte bundan dolayı Istanbul'un fethinden İkinci Bâyezid devrinin sonuna kadar iş başına gelen on bir Vezir-i-a'zamdan yalnız ikisi Türk, üst tarafı devşirmedir».

«Yukarıda 27 numarayla gösterilen (Koca-Mustafa Paşa) İkinci Bâyezid devrinden sonra Birinci Selim devrinin başında da mevkiini bir müddet muhâfaza etmiş olduğu için, burada ayni numarayla tekrar edilmiştir: Aşağıki cedvelde 29 numarayla gösterilen Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'dan itibaren sene tarihiyle beraber umumiyetle ay ve gün tarihleri de mâlûm olduğu için, her Vezir-i-a'zamın sadâret müddeti de ayrıca gösterilmiye başlamıştır.»

BİRİNCİ SELİM DEVRİ:

27) Koca-Mustafa Paşa — Milliyeti: Frenk, yâhut Rum; tâyini: 1511=917; idâmı: 1512=918.

(Hamam tellâklığından yetişip Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rolden dolayı parlıyarak İkinci Bâyezid devrinde Vezir-i-a'zam olan bu devşirmenin Birinci Selim devrinde idâmı için 1512=918 vukuâtının yedinci fıkrasına ve Cem vak'asındaki fecî rolü için de 1495=900 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Koca-Mustafa Paşa idâm edilen Vezir-i-a'zamların beşincisi ve Yavuz'un idâm ettirdiği Sadr-ı-a'zamların da birincisidir: Bundan evvel idâm edilmiş olan Çandarlı-Halil, Mahmud, Rum-Mehmet ve Gedik-Ahmed Paşalar için Vezir-i-a'zamlar cedvelinin 11, 13, 15 ve 16 numaralarına bakınız).

28) Hersek-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini: 1512=918; azli: 1514=920 senesi 28 Teşrinievvel=9 Ramazan Cumartesi günü, «Dördüncü sadâreti».

(Hersek dukası «Stipan Kossariç»in oğlu olan bu dönme vezirin bundan evvelki üç sadâreti için Vezir-i-a'zamlar cedvelinin 20, 24 ve 26 numaralarına bakınız).

29) Dukagin-oğlu Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1514=920 senesi 18 Kânunuevvel=1 Zülka'de Pazartesi günü; idâmı: 1515=921 senesi 4 Mart=18 Muharrem Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay, 17 gün.

(Bu dönmenin âilesi aslen Norman, Fransız yâhut Almandır; «Jean» ismindeki büyük dedesi İşkodra'da bir dukalık kurmuş ve «Duka-Gin» şeklindeki soyadı işte bu ismin tahrifinden çıkmıştır; onun için «Dukagin» âilesı hakikatte Arnavut değil, Arnavutlaşmış bir âiledir. Osmanlı istilâsında bu âilenin bir kısmı İtalya'ya kaçmış ve Ahmed Paşa da ihtidâ edip Türk hizmetine girmiştir. — Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın ihânetine ait bir takım mektuplar elde edildiği ve bir Yeniçeri ısyânında da âmil olduğu için idâm edilmiş olduğu rivâyet edilir. — Ahmed Paşa idâm edilen Vezir-i-a'zamların altıncısı ve Yavuz'un idâm ettirdiği Sadr-ı-a'zamların da ikincisidir: Birincisi için yukarda 27 numaraya bakınız).

30) Hersekzâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini: 1515=921 senesi 8 Eylül=29 Receb Cumartesi günü; aali: 1516=922 senesi 26 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü, sadâret müddeti: 7 ay, 18 gün; «Beşinci ve son sadâreti».

(Dördüncü sadâreti için yukarda 28 numaraya bakınız. — Dukagin-oğlu Ahmed Paşanın idâmından Hersek-zâde'nin bu son sadâretine kadar Vezâret-i uzmâ makamının 6 ay, 4 gün açık kalmış olduğu anlaşılmaktadır. — Hersek-zâde Ahmed Paşa işte bu sadâretinden azledikten sonra 1 sene, 2 ay, 25 gün yaşayıp 1517=923 senesi 21 Temmuz=2 Receb Salı günü ölmüştür).

31) Hadım-Sinan Paşa — Milliyeti: Devşirme, ırkı belli değildir; tâyini: 1516=922 senesi 26 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; şahâdeti: 1517=922 senesi 22 Kânunusâni=28 Zülhicce, Perşenbe günü; sadâret müddeti: 8 ay, 26 gün.

(Şecâatiyle mârûf olan Sinan Paşa Yavuz'un Rîdâniyye muharebesinde şehîd olmuştur; Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların ikincisidir: Birincisi İkinci Bâyezid devrinde iki defa Sadr-ı-a'zam olan Hadım-Ali Paşa'dır: Daha evvel geçen 23 ve 25 numaralara bakınız).

32) Yûnus Paşa — Milliyeti: Devşirme, ırkı malûm değildir: tâyini: 1517=922 senesi 23 Kânunusâni=29 Zülhicce Cuma yâhut 1517=923 senesi 30 Kânunusâni=7 Muharrem Cuma günü; idâmı: 1517=923 senesi 13 Eylül=26 Şa'ban Pazar günü; sadâret müddeti: 7 ay, 21 gün yâhut ikinci rivâyete göre 7 ay, 14 gün.

(Yûnus Paşa sadâreti esnâsında Mısır valiliğine de tâyin edilmiş ve ilk Mısır valisi olmuşsa da bu vazifenin sadârete ilâveten tevcih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Yûnus Paşa'nın idâmında en mühim sebeb olarak ihânetinden bahsedilir: Bu devşirme Sadr-ı-a'zam Osmanlı tarihinde idâm edilen Vezir-i-a'zamların yedincisi ve Yavuz'un idâm ettirdiği Sadr-ı-a'zamların da üçüncüsüdür: İlk ikisi için yukarda 27 ve 29 numaralara bakınız. — Yûnus Paşanın Mısır valiliği 1517=923 senesi 10 Nisan=18 Rebî'ül-evvel Cuma gününden aynı senenin 29 Ağustos=11 Şa'ban Cumartesi gününe kadar 4 ay, 19 gün sürmüştür).

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

33) Pîrî-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1518=924 senesi 25 Kânunusâni=18 Muharrem Pazartesi günü; tekaüde sevkı: 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 sene, 5 ay, 4 gün.

(Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Pîrî-Mehmet Paşa merhum Devşirmeler devrinde istisnâ teşkil eden Türk Vezir-i-a'zamlarındandır: Aslen Karamanlı yâhut Amasyalıdır; yukarıki fıkrada gördüğümüz devşirme Yûnus'un idâmı üzerine sadâret makamı

4 ay 11 gün açık kaldıktan sonra Istanbul'dan Şam'a dâvet edilerek Devşirmeler partisine «rağmen» Vezir-i-a'zam edilmiştir. Pîrî Paşa Yavuz'un son, Kanunî 'nin ilk Sadr-ı-a'zamıdır. Yüksek ve mümtâz şahsiyyeti, ilmî ve ahlâkî faziletleri ve meziyetleriyle hem halkın, hem muâsır olduğu büyük pâdişahların hürmet ve muhabbetini kazanmış olan bu büyük adamın mehâbet ve vekarından dolayı Kanunî Sultan Süleyman'ın bile «hicâb çeküp kendüye ziyâde tevkîr-ü-ihtirâm ettiği» ve hattâ bu hâle dayanamıyan pâdişahın nihayet onu tekaüde sevketmekten başka çare bulamadığı rivâyet edilir! Pîrî-Mehmet Paşa'nın sadârete tâyinini 1518=924 senesi 3 Şubat=22 Muharrem Çarşanba gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır. — İş başından maatteessüf çekildikten sonra 9 sene, 4 ay, 16 gün ma'zul yaşamış olan bu büyük vezirin mevcudiyyetine bile tahammül edemiyen Devşirmeler tarafından zehirlenerek şehîd edilmesi için 1532=939 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

34) Frenk-İbrahim Paşa — Milliyeti: Pargalı İtalyan, yâhut Rum veyâhut Hırvat devşirmesi; tâyini: 1523=929 senesi 27 Haziran=13 Şa'ban Cumartesi: idâmı: 1536=942 seferi 14/15 Mart=21/22 Ramazan Salı/Çarşanba gecesi; sadâret müddeti: 12 sene, 8 ay, 18 gün.

(Osmanlı menbâlarında «Makbûl» ve «Maktûl» lâkaplarıyla da anılan bu dönme ve devşirme Vezir-i-a'zam teâmül ve usul hârici olarak «Has-Oda-başılık» dan, yâni saray hizmetinden birdenbire Vezi-i-a'zam olduğu için «bid'at» sayılan bu tâyin bir çok haklı tenkitlere sebeb olmuştur: Frenk-İbrahim, Kanunî'nin ayaklarını yıkadığı suyu içecek kadar dalkavukluğuyla meşhurdur; fazilet ve vekariyle pâdişahlara bile hürmet telkin eden büyük Türk veziri Pîrî-Mehmet Paşa'nın yerine işte bu kıratta bir devşirme getirilmiştir! — Makbûl-İbrahim Paşa 13 seneye yaklaşan sadâretinin ilk 5 sene 9 ayını yalnız Vezir-i-a'zam sıfatiyle geçirdikten sonra 1529=935 senesi 28 Mart=18 Receb Pazar gününden idâmına kadar 6 sene, 11 ay, 18 gün «Ser-asker» ünvâniyle ve sonsuz salâhiyetlerle deniz ve kara orduları Başkumandanlığını da cem'etmiş ve bunlardan başka iki defa Rumeli beylerbeyliğini de uhdesine almıştır! Yavuz Sultan Selim'in kızı Hadice-Sultan'la da evlendiği için Kanunî Sultan Süleyman'ın eniştesidir! Nihayet bütün bu sıfatları azımsıyarak «Irâkayn» seferinde kendi kendine «Serasker Sultan» ünvânını takıp saltanat makamına bile göz diktiğinden bahsedildiği için 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Frenk-İbrahim'in ihânetinden dolayı birinci Viyana muhâsarasının neticesiz kalmış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — İbrahim Paşa Osmanlı tarihinde idâm edilen Vezir-i-a'zamların sekizincisidir).

35) Ayas-Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut yâhut Rum; tâyini: 1536=942 senesi 15 Mart=22 Ramazan Çarşanba günü; ölümü: 1539=946 senesi 13 Temmuz=26 Safer Pazar günü; sadâret müddeti: 3 sene, 3 ay, 29 gün.

(Bu silik şahsiyyetin yalnız iki hususiyyetinden bahsedilir: Bunların biri kadın düşkünlüğüdür; evinde 40 beşik sallandığı ve öldüğü zaman yirmiden fazla evlâdı kaldığı rivâyet edilir! İkinci hususiyyeti de «gayret-i vataniyye» denilen milliyet gayretleriyle Arnavutluk'da devlet aleyhine hâsıl olan siyasî vaziyete göz yummuş olmasıdır).

36) Lûtfi Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1539=946 senesi 13 Temmuz=26 Safer Pazar günü; azli: 1541=948 senesi Nisan nihayetleri=Muharrem iptidâları; sadâret müddeti takriben bir sene dokuz buçuk ay.

(İlmine çok mağrur, sert, inatçı ve müteassıp bir adam olan Lûtfi Paşa'nın orta kıymette bir takım eserleri vardır: En mühimleri «Tevârîh-i Al-i Osmân»iyle «Âsaf-nâme»sidir. — Lûtfi

Paşa Yavuz Sultan Selim'in kızlarından «Şah-Sultan»la evlenmişse de, çok çirkin ve müstekreh bir taassup fâciası irtikâb ettiğinden dolayı sultanın sarayında dayak yedikten sonra kapu-dışarı edilmiş ve derhâl azledilip Dimetoka'ya sürülmüştür: Fakat kendisi «Tevârîh-i âl-i Osman»ında gûyâ kendi arzusıyle Edirne'deki çiftliğine çekilmiş gibi bir lisan kullanır).

37) Hadım-Süleyman Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1541=948 senesi Nisan nihayetleri — Muharrem iptidâları; azli: 1544=951 senesi 28 Teşrinisâni=13 Ramazan Cuma günü, Sadâret müddeti: 3 sene, 7 ay.

(Seksenini geçtikten sonra Vezir-i-a'zam olan bu ak-ağa Hindistan seferiyle meşhurdur: 1538=945 vukuâtının da «13 Haziran», «27 Temmuz», «27 Ağustos» ve 1539=945 vukuâtının da «13 Mart» fıkralarına bakınız. Bu Sinan Paşa efsânevî servetleriyle de meşhurdur. — Azlinin sebebi, Dîvân-ı. Hümâyûn'da ikinci vezir Boşnak Deli-Husrev Paşa ile «münâzaa» ve «müşâcere» şeklinde başlayıp «hançer çekme» derecelerini bulan «gaayetle edebsüzlük» meselesiyle izah edilir! Azli üzerine Malkara'ya sürülmüştür. — Hadım-Süleyman Paşa İkinci Bâyezid devrindeki Hadım-Ali ve Yavuz devrindeki Hadım-Sinan Paşalardan sonra üçüncü hadım Sadr-ı-a'zamdır: İlk ikisi için 23, 25 ve 31 numaralara bakınız).

38) Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1544=951 senesi 28 Teşrinisâni=13 Ramazan Cuma günü; azli: 1553=960 senesi 6 Teşrinievvel=27 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti: 8 sene, 10 ay, 8 gün; «Birinci sadâreti».

(Çirkinliği ve cehâletiyle meşhur olan bu entrikacı devşirme Kanunî Sultan Süleyman'ın yegâne kızı Mihrimâh-Sultan'ın kocası olduğu için «Dâmâd Rüstem Paşa» şeklinde de anılır. «Kehle-i-ikbâl» lâkabı bir bit yüzünden Kanunî'ye dâmâd olması üzerine takılmıştır: 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Rüstem Paşa, karış Mihrimâh-Sultan'la kaynanası Hurrem-Sultan'ın saltanat verâseti meselesindeki entrikalarına âlet olarak Sultan Süleyman'ın en kıymetli oğlu olan şehzâde Mustafa'nın idâmına sebeb olduğu için muasırlarının lâ'netine uğramış kanlı bir tiptir: 1553=960 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Osmanlı tarihinde ilk «vâz'-i irtişâ» yâhut «mûcid-i bünyan-ı rüşvet» de işte bu fecî devşirmedir: Bu mesele için 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasına ve Rüstem'in ikinci sadâreti için de aşağıda 40 numaraya bakınız. Rüstem Paşa'ya izâfe edilen bir «Osmanlı Târihi» varsa da, cehâletiyle meşhur olduğuna göre bu tarihin onun nâmına başkası tarafından yazılmış olması Iâzımgelir).

39) Kara-Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1553=960 senesi 6 Teşrinievvel=27 Şevvâl Cuma günü; idâmı: 1555=962 senesi 29 Eylül=13 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 11 ay, 23 gün.

(Çok iyi bir asker olmakla beraber ve bilhassa Erdel=Transylvania ve Banat fütühâtiyle mârûf olan Tımışvar fâtihi Kara-Ahmed Paşa'nın Dâmâd-Rüstem Paşa yerine Vezir-i-a'zam olduğu takdirde, Rüstem'in karısı Mihrimâh-Sultan'la kaynanası Hurrem-Sultan'ın şerlerine uğrıyacağından emin olduğu için Sadâret makamını kabul etmek istemediği ve ancak Sultan Süleyman'ın hiç bir zaman kendisini azletmiyeceği hakkında yemin etmesi üzerine kabule mecbur olduğu rivâyet edilir. Fakat aradan iki seneye yakın bir zaman geçince korktuğuna uğrıyan Ahmed-Paşa Mısır vergilerini arttırmış olmak ve bir ihtilâlde alâkası bulunmak gibi bir takım iftiralarla kandırılmış olduğundan bahsedilen Kanunî'nin emriyle bir gün birdenbire «Arz-Odası» önünde idâm edilivermiştir! Hattâ pâdişahın yemininden dolayı azledilemiyeceği için idâm edilmiş olduğu hakkında bile bir rivâyet vardır! Her halde

dâmâd'ını tekrar iş başına getirmek istiyen Hurrem-Sultan'ın şerrine kurban olduğu muhakkaktır: 1555=962 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız. — Kara-Ahmed Paşa Osmanlı tarihinde idâm edilen Vezir-i-a'zamların dokuzuncusudur: Bundan evvelkiler için Vezir- i-a'zamlar cedvelinin 11, 13, 15, 16, 27, 29, 32 ve 34 numaralarına bakınız).

40) Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa — Milliyeti Hırvat; tâyini: 1555=962 senesi 29 Eylül=13 Zülka'de Pazar günü; ölümü: 1561=968 senesi 10 Temmuz=26 Şevvâl Perşenbe günü; sadâret müddeti: 5 sene, 9 ay, 11 gün; «İkinci sadâreti».

(Osmanlı tarihinde «Vâzı'ı irtişâ/Mûcid-i bünyân-ı rüşvet» olmakla meşhur olan bu ahlâksız ve entrikacı Hırvat dönmesinin birinci sadâreti için yukarda 38 numaraya bakınız).

41) Semiz-Ali Paşa — Milliyeti: Dalmaçyalı İslâv; tâyini: 1561=968 senesi 10 Temmuz=26 Şevvâl Perşenbe günü; ölümü: 1565=972 senesi 28 Haziran=29 Zülka'de Perşenbe günü; sadâret müddeti: 3 sene, 11 ay, 19 gün.

(Dağlara benzetilen şişmanlığından dolayı «Semiz» yâhut «Kalın» lâkaplarıyla anılan bu Ali Paşa'nın güler yüzlülüğüyle nüktedanlığından başka bir hususiyyeti yoktur)-

BİRİNCİ SÜLEYMAN, İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

42) Sokullu-Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1565=972 senesi 28 Haziran=29 Zülka'de Perşenbe günü; katli: 1579=987 senesi 12 Teşrinievvel=20 Şa'ban Pazartesi günü akşamı; sadâret müddeti: 14 sene, 3 ay, 15 gün. '

(Boyunun uzunluğundan dolayı Osmanlı menbâlarında «Mehemmed Pâşây-ı Tavîl/Tavîl-Mehmet Paşa» lâkabiyle anılan Sokullu, Kanunî'nin son, İkinci Selim'in yegâne ve Üçüncü Murad'ın ilk Vezir-i-a'zamı olmak üzere üç pâdişah devrinde mevkiini mütemadiyen muhâfaza etmiştir: 14 sene, 3 ay, 15 gün tutan sadâretinin 1 sene, 3 ay, 2 günü Kanunî devrine, 8 sene, 2 ay, 22 günü İkinci Selim devrine ve 4 sene, 9 ay, 21 günü de Üçüncü Murad devrine müsâdiftir. — 911=1505-1506 tarihinde doğmuş olduğuna göre 59-60 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş ve 73-74 yaşlarında öldürülmüş demektir. — Kanunî devrinde pâdişahın torunu Esmâ-Han-Sultan'la evlenmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa İkinci Selim'in dâmâdı ve Üçüncü Murad'ın eniştesidir. — Sokullu, Osmanlı tarihini dolduran Devşirmeler gürûhunun en mühim şahsiyyetlerinden sayılırsa da ehemmiyeti pek çok i'zâm edilip zamanının bütün muvaffakiyetleri kendisine izâfe edildiği halde hatâlarıyla fenâlıkları meskût geçilmiştir. — Kanunî devrinin sonundaki Szigetvar seferinden sonra hiç bir sefere çıkmayıp ölünceye kadar Istanbul'da rahatına bakmış olan Sokullu'nun askerî şahsiyyeti yok gibidir. Siyasî şahsiyeti de bir agrandismandan başka bir şey değildir: Haricî siyasetinde devletin en mühim menfaatlerini bile şahsî ihtirâsâtına fedâ etmekten ve dahilî siyasetinde de şahsî bir mutlakıyyet kurmak istediği ve hattâ kurduğu için, hem Üçüncü Murad'ı mukâvemete mecbur ederek istibdâda sevketmiş, hem kendi âkıbetini kendi eliyle hazırlamıştır. Bir «mecnun» tarafından öldürülmüş olduğu hakkındaki rivâyet doğru değildir, Üçüncü Murad'ın öldürtmüş olduğu muhakkaktır; kaatili de kendisi gibi Boşnaktır. — Sokullu 'nun menşeiyle hüviyyeti için 1565=972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına ve siyasî şahsiyyeti için de 1579=987 vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

43) Semiz-Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1579=987 senesi 13 Teşrinievvel=21 Şa'ban Salı günü; ölümü: 1580=988 senesi 28 Nisan=13 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 6 ay, 16 gün.

(Sokullu-Mehmet Paşa'nın katli üzerine ikinci vezirlikten Vezir-i-a'zam olan Ahmed Paşa Arnavut devşirmelerindendir. «Nisâb-ı re'y-ü-tedbirden bî-vâye» gösterilen bu silik şahsiyyet tarihte hiçbir iz bırakmamıştır. — Ahmed Paşa, Kanunî'nin torunlarından ve Mihrimâh-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızlarından Ayşe Hamm-Sultan'la evlidir: Paşanın ölümünden sonra bu Hanım-Sultan'ın «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'e varmış olduğu rivâyet edilir: Aşağıda 91 numaraya bakınız. — Semiz-Ahmed Paşa, Kanunî'nin Irâkayn seferinde Makbûl-İbrahim Paşa'nın tezvirâtîyle Bağdad'da idâm edilen meşhur Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin kölelerindendir: İskender-Çelebi için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 25 numaraya bakınız. — Ahmed Paşa, Sokulluya karşı cephe alan saray partisi erkânındandır: Şahsiyyeti için 1579=987 senesi «18 Teşrinievvel» fıkrasıyla 1580 — 988 senesi «28 Nisan» fıkrasına bakınız).

SADÂRET MAKAMININ İLGASI

28 Nisan=1580=13 Rebî'ül-evvel 988 Perşenbe gününden 7 Ağustos 1580=25 Cımâda-l-âhire 988 Pazar gününe kadar. — ilga müddeti: 3 ay, 9 gün.

Vekîl-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1580=988 senesi 28 Nissan=13 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; ölümü: 1580=988 senesi 7 Ağustos=25 Cımâda-l-âhire Pazar günü; «Vekîl-i-Saltanat» ünvâniyle Sadâret-Kaymakamlığı müddeti: 3 ay, 9 gün.

(Osmanlı devletinin teşkilât tarihinde çok mühim bir hâdise olan bu ilga meselesinin sebebi, Sadâret makamına göz diken iki devşirme vezir arasındaki rekabette gösterilir: Bunların biri ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa, biri de üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'dır; birincisi Boşnak, ikincisi Arnavuttur; bu iki vezir arasında Kanunî devrindenberi gittikçe alevlenen bir husmet ve rekâbet vardır. Bu şiddetli rekabet ilkönce Yemen ve ondan sonra da Şark serdarlığı meselelerinden dolayı büsbütün kızışmış, o parlak mevkiler sırayla birinden ötekine geçmiş ve nihayet son defa olarak Koca-Sinan Paşa bir takım entrikalarla Şark serdarlığında Lala-Mustafa Paşa'yı istihlâfa muvaffak olmuştur. Lala Paşa Kafkas cephesinden Istanbul'a dönünce asıl vazifesi olan ikinci vezirlik makamına geçmiştir. O sırada üçüncü vezir olan rakîbi de serdâr olarak Kafkas cephesindedir. Yukarıki maddede gördüğünüz Vezir-i-a'zam Arnavut Ahmet Paşa'nın işte bu vaziyete tesâdüf eden ölümü üzerine Lala-Mustafa Paşa ikinci vezirlikten alelusul Vezir-i-a'zam olacağını zannetmişse de, serdârlıkla Kafkas cephesinde bulunan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın Istanbul'daki tarafdarları derhâl faaliyete geçip Lala Paşa Sadr-ı-a'zam olursa rekâbet hissine kapılarak cephede bulunan Koca-Sinan Paşa'nın fütuhâtına engel olabileceğinden bahsetmek ve bir rivâyete göre de Osmanlı pâdişahları içinde ilk defa olarak rüşvete alıştırılmış olan Üçüncü Murad'a para yedirmek suretiyle Lalanın bu ümidini boşa çıkarmışlardır! İşte bundan dolayı pâdişâhın Mühr-i-Hümâyün'unu hiç kimseye vermeyip Sadâret makamını ilga etmiş olduğundan bahsedilir! Bununla beraber, ilga meselesinin vazifeden ziyâde ünvâna münhasır olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa ölür ölmez-Vezir-i-sânî Lala-Mustafa Paşa sadâret işlerini «Vekîl-i-Saltanat» ünvâniyle ve Sadâret-Kaymakamı sıfat ve salâhiyetiyle idareye me'mur edilmiştir-Hattâ bundan dolayı halk arasında itirazlar olmuş ve bir rivâyete göre Üçüncü Murad'a bir çok arzıhallar verilerek Mühürsüz muâmelâtın hükmü olmıyaeağından bahsedilmiştir! Bilhassa salâhiyet ve teşrifat meselelerinden dolayı devlet muâmelelerinde bir takım aksaklıklar gördüğü için, Lala Paşa'nın bile pâdişaha bir arzıhal takdim edip vazifesinin ifâsında tesâdüf ettiği güçlüklerden dolayı sızlanmış olduğu rivâyet edilir. Fakat bütün bunlara rağmen Üçüncü Murad ilga kararında ısrâr etmiş ve hattâ:

— Lâzım değül Mühür virilmek, şimdengirü kimseye Mühür virilmez; cümlet-ül-mülk «Vekîl-i-Saltanat» umdur: Her kim itâat ve inkıyâd itmezse kapusu önünde salb idesün!

şeklinde bir Hatt-ı-Hümâyûn bile çıkmıştır! Tabiî bütün bu tuhaflıkların sebebi, pâdişâhın Lala-Mustafa Paşa'yı Koca-Sinan Paşa'ya rağmen Sadr-ı-a'zam yapmak istememesidir; onun için üçüncü Murad sadâretin ilgasına her halde muvakkat bir tedbir olarak karar vermiş ve böyle bir vaziyetin idâmesine imkân olamıyacağı için nihayet «Mühr-i-Hümâyûn»unu Kapucular-kethudâsı Yemişçi-Hasan Ağaya tevdi ederek Şark serdârı üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'ya göndermiştir. «Vekîl-i-Saltanat» Lala-Mustafa Paşa'nın bu vaziyetten müteessir olması üzerine:

— Hakikat Vezir-i-a'zam sensün! Ancak sefere rağbet içün Mühr-i-Şerîf Sinan Paşa'ya gönderilmişdür! '

şeklinde bir teselli «Hatt-ı-Hümâyûn»u bile gönderildiği rivâyet edilir!

Bu Hatt'a göre Sadâret makamı âdetâ ikiye bölünmüş, salâhiyeti Vekîl-i-Saltanat'a ve mühriyle ünvânı da Şark serdârına tevcih edilmiş gibidir! Bununla beraber, Kanunî devrindenberi Sadâret uğurunda çevirmediği entrika kalmıyan ve hattâ sırf bu maksatla şehzâdeleri saltanat mücâdelesine düşürüp Anadolu'nun kan içinde kalmasına sebeb olan Lala'nın nihayet «Fâsık-i-mahrûm» vaziyetinde kalması artık öyle kuru iltifâtlar ve mühürsüz salâhiyetlerle avunamıyacak bir hâle gelmesine sebeb olmuş ve işte bu ruhî buhrân içinde bir rivâyete göre «bir âh-ı cangâh» çekerek füc'eten ölmüş ve diğer bir rivâyete göre de zehir içerek intihâr etmiştir: Bu vaziyete göre Sadâret makamının ilgası, Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa'nın vefâtından Vekîl-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa'nın ölüm gününe kadar 3 ay, 9 gün sürmüş demektir. Bu ilga meselesi için 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına ve Lala Paşa'nın şahsiyyeti için gene o senenin «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Lala'nın ölümü üzerine ikinci vezir Siyavuş Paşa yeni Vezir-i-a'zamın Şark cephesinden avdetine kadar Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. — Vekîl-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa Vezir-i-a'zam olmadığı için bu cedveldeki sıra numarasına idhâl edilmemiştir).

SADÂRET MAKAMININ TEKRAR İHDÂSI

44) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1580=988 senesi 25 Ağustos=14 Receb Perşenbe günü; azli: 1582=990 senesi 6 Kânunuevvel=10 Zülka'de Pazartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay, 2 gün; «İlk sadâreti».

(Bir vakıf kaydine göre Sinan Paşa «Ali Bey» isminde bir Arnavudun oğludur: Her halde bu Ali Bey'in devşirme mühtedîlerden olması lâzımgelir. Topkapu sarayı arşivinde bulunan bir istid'âdan anlaşıldığına göre Koca-Sinan Paşa'nın karısı Yavuz Sultan Selim'in kızının kızıdır ve bu izdivaçtan «Emine-Hatun» isminde bir kızı-olmuştur. — Milâdî takvimin Papalık makamınca on gün ilâvesiyle ıslâhı Koca-Sinan Paşa'nın işte bu ilk sadâretine müsâdif olduğu için, buradaki tâyin ve azil tarihlerine göre sadâret müddeti hesab edilirken 2 sene, 3 ay, 12 gün gibi görünen yekûndan 10 gün tarhedilmiştir: Bu mesele için birinci cildin başındaki mukaddimeyle 1582=990 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasındaki hâşiyeye bakınız. — Yukarıkî fıkrada gördüğümüz sadâret makamının ilgâsı meselesinden dolayı burada tâyin tarihi olarak Mühr-i-Hümâyûn'un serdarlıkla Gürcistan'da bulunan Sinan Paşa'ya tevdi

edildiği gün esas ittihâz edilmiştir — İhtirasâtından başka mukaddesâtı olmıyan bu lekeli Sadr-ı-a'zamın kirli şahsiyyeti için 1596=1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız. — «Serdâr-i-bî-âr» denilen Koca-Sinan'ın bu ilk sadâretinden azline sebep, İran'ın istenilen şartlarla sulhe tâlib olduğunu pâdişaha arzettiği halde, Istanbul'a gelen «İbrahim-Han» ismindeki Safavî elçisinin kendisini tekzib ederek Paşa'nın sulh talebi üzerine Osmanlı şerâitini anlamak üzere gelmiş olduğundan bahsetmesidir: Bu suretle Sinan Paşa hiç bir iş göremeden bulunduğu Şark cephesinden Istanbul'a avdet edebilmek için hem şâhı, hem pâdişâhı aldatmış demektir! Azlinden sonra Üsküdar'daki konağında «Âh ı derd-nâk-i hasret çekerek» vakit geçirmek istemişse de Üçüncü Murad:

— Istanbul zahîresine virmesün: Malkara otlu sulu yerdür, anda karâr eylesün!

diye haber göndererek Malkara'ya sürmüştür! — Beş defa sadârette bulunan Sinan Paşa'nın bundan sonraki sadâretleri için aşağıda 49, 52, 54 ve 56 numaralara bakınız).

45) Kanijeli-Siyavuş Paşa — Milliyeti: Hırvat yâhut Macar; tâyini: 1582=990 senesi 24 Kânunuevvel=28 Zülka'de Cuma günü; azli: 1584=992 senesi 25 Temmuz=17 Receb Çarşanba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay, 2 gün; «İlk sadâreti».

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Siyavuş Paşa'nın tâyini arasında Vezâret-i-uzmâ makamının 18 gün açık kaldığı anlaşılmaktadır. Tarih ihtilâfları için 1582=990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1584=992 vukuâtının da «25 Temmuz fıkralarına bakınız. — İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Siyavuş Paşa, selefinin Şark cephesinden Istanbul'a gelişine kadar 11 ay, 16 gün Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur. — İkinci Selim'in kızlarından Fatma-Sultan'la evlenmiş olan Siyavuş Paşa Osmanlı hânedânına dâmâd olmuşsa da, karısı kendisinin sadâretinden evvel ölmüştür. — Kanijeli'nin sadâretten azline sebeb, o sırada ikinci vezirlik makamına çıkarılmış olan Kafkasya fatihi Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı istirkab edip onun askerlerine gazâ mükâfatı olarak verdiği «Terakki»leri ibtâl etmiş ve bu suretle Kafkas fütûhâtından dönen gazileri eski kumandanlarının aleyhine ayaklandırmak istemiş olmasıdır; Fakat Özdemir-oğlu'nu çok seven asker Dîvân'a gelip bütün vüzerâya dil uzatmışsa da, kendi kumandanlarına hiç bir şey söylememişlerdir! — Siyavuş Paşa'nın bundan sonraki iki sadâreti için aşağıda 48 ve 51 numaralara bakınız).

48) Özdemir-oğlu Osman Paşa — Milliyeti: Türk ve bir rivâyete göre de Çerkes; tâyini; 1584=992 senesi 28 Temmuz=20 Receb Cumartesi günü; ölümü: 1585=993 senesi 29/30 Teşrinievvel=5/6 Zülka'de Salı/Çarşanba gecesi; sadâret müddeti: 1 sene, 3 ay, 2 gün.

(Osmanlı tarihinin en büyük askerlerinden olan Taaz; Kafkasya ve Âzerbaycan fâtihi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Mısır Çerkeslerinden olduğundan bahsedilirse de Dağıstan Türklerinden olmak ihtimâli daha kuvvetlidir: Gerek bu mesele için, gerek ölüm tarihindeki ihtilâflarla şahsiyyeti için 1585=993 vukuâtının «29/30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Osman Paşa İran Âzerbaycanı'nın fethiyle neticelenen son seferinde Tebriz'i alıp tahkim ettikten sonra avdet için şehirden o civârdaki «Acısu/Acıçay» boyunda konakladığı gece Ezânî saat 6=Zevâlî 12 ye doğru vefât etmiştir. Paşa'nın ölüm hastalığı 18 Teşrinievvel=23 Şevvâl Cuma gününden itibaren 13 gün sürmüştür. — Özdemir-oğlu Osman Paşa San'â fâtihi Dağıstanlı Özdemir Paşa'nın oğludur ve anası da Abbâsî hânedânındandır: İkinci ciltte 1547=954 vukuâtının «23 Ağustos» ve 1567=975 vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Kafkasya ve Âzerbaycan fütûhatiyle İran'ı haşyet içinde bırakmış olan Özdemiroğlu'na Safavîler «Adı-yaman» lâkabını takmışlardır; Bu lâkabın Şiîlerce hoş görülmiyen «Osman» isminden kinâye olmak ihtimâli de vardır).

47) Hadım-Mesih Paşa — Milliyeti: Devşirme-(?); tâyini.: 1585=993 senesi 1 Kânunuevvel=8 Zülhicce Pazar günü; istîfâsı: 1586=994 senesi 14 Nisan=24 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 ay, 13 gün.

(Doksan yaşında Sadr-ı-a'zam olan bu Mesih Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların dördüncüsüdür: Bundan evelkilerden İkinci Bâyezid devrinde iki defa sadârette bulunan Hadım-Ali Paşa için Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 23 ve 25 numaralara, Yavuz'un Mısır seferinde şehîd olan Hadım-Sinan Paşa için de ayni cedveldeki 31 numaraya ve Kanunî devri sadr- ı-a'zamlarından Hadım-Süleyman Paşa için de gene ayni cedvelde 37 numaraya bakınız. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümünden bu Hadım-Mesih Paşa'nın tâyinine kadar Sadâret makamının 1 ay, 2 gün açık kalması, Mühr-i-Hümâyûn'un Tebriz civârındaki karargâhtan Istanbul'a getirilmiş olmasındandır. — Mesih Paşa'nın isti'fâsına sebeb, Reîs-ül-küttâbın tebdili hakkındaki tezkiresinin Üçüncü Murad tarafından reddidir: Pâdişahların keyfî idâresi bu devirden itibaren başlamış olduğu için, ihtiyar Vezir-i-a'zam sarayın devlet işlerine müdâhalesini tecviz etmediğinden dolayı istifâ etmekle büyük bir seciyye kuvveti göstermiştir).

48) Kanijeli-Siyavuş Paşa — Milliyeti: Hırvat yâhut Macar; tâyini: 1586=994 senesi 15 Nisan=25 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1589=997 senesi 2 Nisan =16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; sadâret müddeti: 2 sene, 11 ay, 15 gün; «İkinci Sadâreti».

(Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ve bundan sonraki sadâretleri için 45 ve 51 numaralara bakınız. — Kanijeli'nin bu ikinci sadâretinden azline sebeb, «Beylerbeyi vak'ası» denilen Yeniçeri ısyânıdır ve bütün vükelâ ile beraber azledilmiştir).

49) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1589=997 senesi 2 Nisan=16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1591=999 senesi 1 Ağustos=10 Şevvâl Perşenbe günü; sadâret müddeti 2 sene, 3 ay, 29 gün, «İkinci sadâreti».

(İlk sadâreti için yukarda 44 numaraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 52, 54 ve 56 numaralara bakınız. — Sinan Paşa'nın azline sebeb, idaresizliği yüzünden Erzurum'da Yeniçerilerle ahâli arasında bir mukatele olması ve Istanbul'daki Yeniçerilerin de bu yüzden ısyânı üzerine Koca-Sinan'ın pâdişâhı aldatmıya kalkışıp Yeniçeri-ağasını kabahatli göstermesidir).

50) Ferhad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1591=999 senesi 1 Ağustos=10 Şevvâl Perşenbe günü; azli: 1592=1000 senesi 4 Nisan=21 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; sadâret müddeti: 8 ay, 3 gün; «İlk sadâreti».

(Azli için 23 Mart=9 Cumâda-l-âhire Pazartesi, 3 Nisan=20 Cumâda-l-âhire Cuma ve 8 Nisan=25 Cumâda-l-âhire Çarşanba tarihleri de rivâyet edilir.. — İkinci vezirlikten Sadr-ı-azam olan Ferhad Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 53 numaraya bakınız. — Azlin sebebi, tıpkı yukarıki numarada gördüğümüz Koca-Sinan Paşa gibi Erzurum Yeniçerileri yüzünden Istanbul'daki yoldaşlarının ikinci defa olarak ısyânı mes'ûliyyetini Ferhad Paşa'nın Yeniçeri-ağasına yükleyip pâdişâhı aldatmak istemesidir),

51) Kanijeli-Siyavuş Paşa — Milliyeti: Hırvat yâhut Macar; tâyini: 1592=1000 senesi 4 Nisan=21 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; azli: 1593=1001 senesi 28 Kânunusâni=24 Rebî'ül-âhîr Perşenbe günü; sadâret müddeti: 9 ay, 24 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Bundan evvelki sadâretleri için yukarda 45 ve 48 numaralara bakınız. — Siyavuş Paşanın üç sadâret müddetinin mecmûu 5 sene, 4 ay, 11 gün tutmaktadır. — Azlin sebebi, Siyavuş Paşa'nın «uğursuz» sayılmasıdır: İki gün evvel çıkan bir Sipâhi isyânını muvaffakiyetle bastırdığı için hil'atle taltif edilen Kanijeli'nin 48 numarada gördüğümüz ikinci sadâreti esnâsında da «Beylerbeyi vak'ası» denilen meşhur Yeniçeri isyânının çıkmış olmasını her sadâretinde isyânlar çıkacağına alâmet gibi gösteren düşmanları el-birliği edip Üçüncü Murad'ın bâtıl i'tikadlarını tahrik etmişler ve pâdişâhı paşanın «kademi şûm» olduğuna iknâ ederek azline sebeb olmuşlardır).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

52) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1593=1001 senesi 28 Kânunusâni=24 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1595=1003 sene, 16 Şubat=6 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 11 ay, 19 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretindenberi menfi bulunduğu Malkara'dan Istanbul'a gelip işe başlaması tâyin tarihinden beş gün sonra gene o senenin 3 Şubat=1 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba gününe müsâdiftir. — Azil tarihini 5 Cumâda-l-âhire=15 Şubat Çarşanba gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır. — Azlin sebebi, saltanat tebeddülü esnâsında Serdâr-ı-Ekremlikle Avusturya cephesinde bulunan Sinan Paşa aleyhine Sadâret-Kaymakamlığında bulunan rakîbi Ferhad Paşa'nın Istanbul'a bile sokulmıyarak eski menfâsı olan Malkara'ya sürülmüştür. — Bundan evvelki ve bundan sonraki ikişer sadâreti için yukarda 44 ve 49 aşağıda 54 ve 56 numaralara, bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

53) Ferhad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1595=1003 senesi 16 Şubat=6 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; azli: 1595=1003 senesi 7 Temmuz=29 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti: 4 ay, 19 gün; «İkinci sadâreti».

(İki defa sadârette bulunan Ferhad Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 50 numaraya bakınız. Azlin sebebi, Malkara menfâsında bulunan Koca-Sinan Paşa'nın Istanbul'daki vüzerâya ve bilhassa Sadâret-Kaymakamı Dâmâd-İbrahim Paşa'ya rüşvet yedirerek serdârlıkla cephede bulunan Ferhad Paşa'yı askerin istemediği hakkında pâdişaha bilvâsıta telkinatta bulunmuş olmasıdır: 1595=1003 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu suretle Sinan Paşa, rakîbi Ferhad Paşa'nın kendisine oynadığı oyunu kendisi de aynen ona oynamış demektir; Yukarıki fıkraya bakınız. — Ferhad Paşa azil tarihinden 3 ay, 3 gün sonra 1595=1004 senesi 9 Teşrinievvel=4 Safer Pazartesi günü idâm edilmiştir. — İki sadâretinin mecmûu 1 sene, 22 gün tutmaktadır).

54) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1595=1003 senesi 1 Temmuz=29 Şevvâl Cuma günü; azli: 1595=1004 senesi 19 Teşrinisâni=16 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 4 ay, 13 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 44, 49 ve 52 numaralara ve bundan sonraki beşinci ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 56 numaraya bakınız. — Azlin sebebi, Eflak cephesinde «Serdâr-ı bî-âr» denilen Sinan Paşa'nın ve Macaristan cephesinde de «Muhannes-ibni-muhannes» ve «Menhûs-ibni-menhûs» denilen korkak oğlu Mehmet Paşa'nın sebeb oldukları Tergovişte, Yerköyü, Usturgon vesaire fâcialarının bütün milleti umumî bir teessür ve mâtem

içinde bırakmış olmasıdır; bu doymaz babayla oğul sırf ihtiraslarıyla cebânetlerinden dolayı Eflak'dan Macaristan'a kadar boydan-boya Tuna yalılarının Türk kanlarıyla boyanmasına sebeb olmuşlardır: 1595=1003 vukuâtının «1 Temmuz», «7 Ağustos» ve «2 Eylül» fıkralarıyla 1595=1004 vukuâtının «19, 27 ve 31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Koca-Sinan bundan evvelki azillerinde olduğu gibi bu sefer de Malkara'ya sürülmüştür).

55) Lala-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini; 1595=1004 senesi 19 Teşrinisâni=16 Rebî'ül-evvel Pazar günü; ölümü: 1595=1004 senesi 28 Teşrinisâni=25 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 9 gün.

(Tâyin tarihini bir gün sonra gösteren bir rivâyet de vardır. — «Şîr pençe» yâhut «Sel'a=Yılancık» dan ölen Lala-Mehmet Paşa hastayken Sadr-ı-a'zam olmuş ve bu sebeble ancak bir gün makamına gelebilmiştir: Tarih ihtilâfları için 1595=1004 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Mehmet Paşa'nın «Lala» lâkabı Üçüncü Mehmed'in lalalığında bulunmuş olmasındadır. — «Melek-nihâd» denilen ve temiz ahlâkı, ilmi ve adâletiyle meşhur olan bu kıymetli adam Mağnisa eşrâfındandır).

56) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1595=1004 senesi 1 Kânunuevvel=28 Rebî'ül-evvel Cuma günü; ölümü: 1596=1004 senesi 3 Nisan=4 Şa'ban Çarşanba günü; sadâret müddeti: 4 ay, 2 gün; «Beşinci Sadâreti».

(Korkaklığından dolayı «Serdâr-i-bî-âr» denilen bu Koca-Sinan Paşa'nın lekeli ve kirli şahsiyyeti için yukarda «Sadâret makamının ilgası» fıkrasıyla 44 numarada ilk sadâreti hakkındaki izâhâta ve 1596=1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız. — Yukarıkı maddede gördüğümüz Lala Paşa'nın herkesi müteessir eden ölümünden itibaren üç gün açık kalan Sadâret makamına bu tarihten 11 gün evvel memlekete yaptığı fenâlıklardan dolayı azledilip Malkara'ya sürülmüş olan bu doksanlık «Serdâra bî-âr»ın beşinci defa olarak tâyini «kîsesi kebîr ve hâmîleri kesir» olmakla izah edilir. — Tarih ihtilâfı için 1596=1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına ve Koca-Sinan'ın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 44, 49, 52 ve 54 numaralara bakınız. — Her sadâretinde saraya para yedirerek iş başına geldiğinden bahsedilen bu mülevves, Vezir-i-a'zamın Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet devirlerindeki beş sadâret müddetinin mecmûu 7 sene, 3 ay, 5 gün tutmaktadır. — Siyaset sahnesinde sonsuz ihtirâsı, ve harb meydanında ölçüsüz korkaklığı ve her bulunduğu yerde hilekârlığı, yalancılığı ve bilhassa palavracılığıyla meşhur olan bu ilim ve şiir düşmanının en büyük fenâlıklardan biri de Osmanlı tarihinde fikir hürriyetine ilk darbeyi indirmiş olmasıdır: 1593=1001 vukuâtıına «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ömrünü haram yemek ve yedirmekle geçirdiği için muazzam bir servet bırakmış ve nihayet milletin nefret ve lâ'neti altında can vermesi edebiyatta bile akisler bırakmıştır).

57) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak yahut Hırvat; tâyini: 1596=1004 senesi 4 Nisan=5 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1596=1005 senesi 27 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 6 ay, 23 gün; «İlk sadâreti».

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan bu İbrahim Paşa Üçüncü Murad'ın dâmâdı ve Üçüncü Mehmed'in eniştesidir; Karısının, adı Ayşe-Sultan'dır. — Naîmâda azil tarihi «6 Rebî'ül-evvel Pazar» gösterilirse de, Pazar günü o ayın 5 ine müsâdiftir: Müneccim-başı da azli «4 Rebî'ül-evvel=26 Teşrinievvel Cumartesi» gününe müsâdif gösterir. — İbrahim Paşa'nın azline sebeb, Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinde büyük bir zaferle neticelenen Haçova muharebesi esnâsında bir aralık vaziyeti ümitsiz görüp pâdişâhı kaçırmıya kalkışması ve bu vaziyetin kendisine halef olan Cağaloğlu-Sinan Paşa tarafından istismar edilmesidir; Fakat

Sinan Paşa selefinin azlinden evvel tâyin edilmiş olduğu için Sadâret teaddüd etmiş ve bir gece sabaha kadar birbirinden bîhaber iki Sadr-ı-a'zam aynı zamanda hüküm sürmüştür! — İbrahim Paşa'nın Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 32-numaraya ve bundan sonraki sadâreti için de aşağıda 59 ve 62 numaralara bakınız).

58) Cağal-oğlu/Cağala-zâde Yusuf Sinan Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini: 1396=1005 sıenesi 27 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1596=1005 senesi 5 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 ay, 9 gün.

(Bu Sinan Paşa vaktiyle Kanunî devrinde Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'nın esir ettiği Ciniviz korsanlarından «Visconti di Cicala/Cigala»nın oğlu olduğu için «Cağal-oğlu» diye anılır: Kendisi de babasıyla beraber esir alınmıştır; Enderun'a girmeden evvelki İtalyan ismi «Scipione Cicala»dır; ihtidâsında takılan «Sinan» ismi her halde bu ilk adına biraz benzediği için verilmiş olmalıdır: Şahsiyyeti için 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına; bakınız. — Azlin sebebi, Vâlide-Sultan'ın dâmâdı olan eski Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'yı iltizâm etmesidir.:— Sinan Paşa'nın şahsiyyeti için 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına, Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cetvelinde 34 ve 36 numaralara ve azil tarihindeki'ihtilâf için de 3596=1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Istanbul'un Cağaloğlu semti işte bu İtalyan dönmesinin adını taşır).

59) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak yahut Hırvat; tâyini: 1596=1005 senesi 5 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1597=1006 senesi 3 Teşrinisâni=23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; sadâret müddeti: 10 ay, 29 gün; «İkinci sadâreti».

(Birinci sadâreti için yukarda 57 ve son sadâreti için de aşağıda 62 numaralara bakınız. — Azli için 29 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel Çarşanba tarihi de rivâyet edilir. — İbrahim Paşa'nın azline sebeb, selefinin zamanında tâyin edilmiş olan Kırım hanı Feth-Giray'a karşı kardeşi Gazi-Giray'a da bir hanlık fermânı göndererek Kırım'da kanlı bir kardeş kavgasına sebeb olmasıdır).

60) Hadım-Hasan Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1597=1006 senesi 3 Teşrinievvel=23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1598=1006 senesi 9 Nisan=3 Ramazan Perşenbe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 6 gün.

(Vâlide-Sultan'a rüşvet vererek dördüncü vezirlikten birdenbire Sadr-ı-a'zam olan bu Hasan Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların beşincisidir: Bundan evvelkiler için Vezir-i-a'zamlar cedvelindeki 23, 25, 31, 37 ve 47 numaralara bakınız. — Hasan Paşa'nın azline sebeb, Vâlide-Sultan'a her hafta rüşvet yetiştirebilmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymasından çıkan dedikodulara karşı «Beni Vâlide-Sultan kısta kesmişdür!» deyip durması ve o sırada inhilâl eden Meşîhat makamına pâdişah meşhur Hoca-Sadüddin Efendi'yi tâyin etmek istediği, halde paşanın şâir Bâkî'yi inhâ etmesinden dolayı Hoca'nın düşman olması ve ayni zamanda Kapu-ağası Gazanfer Ağa'nın da idâmını arzedince Vâlide-Sultan'la Sa'düddin Efendi ve Gazanfer Ağa'dan mürekkep bir düşmanlar ittifakının te'sisidir — Hadım-Hasan Paşa'nın azlinden «beş altı gün sonra», «iki günden sonra» ve bir rivâyete göre de «ol leyl-i tavîl-zeylde» idâm edildiğinden bahsedilirse de, doğru tarihi 14/15 Nisan=8/9 Ramazan Salı-Çarşanba gecesidir). «

61) Cerrah-Mehmet Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1598=1006 senesi 9 Nisan=3 Ramazan Perşenbe günü; azli: 1599=1007 senesi 6 Kânunusâni=8 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; sadâret müddeti: 8 ay; 27 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan bu Mehmet Paşa'ya «Cerrah» denilmesi o meslekten yetişmiş olduğu için vaktiyle Üçüncü Mehmed'i sünnet etmiş olmasındadır. — Azil tarihindeki ihtilâf için 1599=1007 vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Istanbul'un Cerrahpaşa semtiyle câmii işte bu ehliyetsiz devşirmenin adını taşımaktadır. — Cerrah-Mehmet Paşa'nın azline sebeb, damla illetinden dolayı makamına gelememesi ve hattâ evinde bile devlet işleriyle meşgul olamadığı için halkın arzıhallarla pâdişaha şikâyet etmesidir).

62) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak yahut Hırvat; tâyini: 1599=1007 senesi 6 Kânunusâni=8 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; ölümü: 1601=1010 senesi 10 Temmuz=9 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 2 sene, 6 ay, 5 gün; «Üçüncü sadâreti». '

(Üçüncü Mehmed'in enistesi olan bu Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 57 ve 59 numaralara bakınız. — Ölüm tarihini «10 Muharrem=11 Temmuz Çarşanba» gösteren bir rivâyet de vardır. — İbrahim Paşa üç defa cem'an 3 sene, 11 ay, 27 gün sadârette bulunmuştur. — Şahsiyyeti için 1010=1601 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ölümü Belgrad önlerindeki karargâhtadır. Cenâzesi sonradan Istanbul'a nakledilip Şehzâde câmiinin avlusuna defnedilmiştir).

63) Meyveî/Yemişçi-Hasan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1601=1010 senesi 22 Temmuz=21 Muharrem Pazar günü; azli: 1603=1012 senesi 4 Teşrinievvel=21 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 2 ay, 13 gün.

(Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Yemişçi'nin tâyin tarihini Naîmâ «20 Muharrem» gösterirse de, bu tarih selefi İbrahim Paşa'nın ölüm haberinin Istanbul'a geldiği, güne aittir: Kâtib-Çelebi bu noktayı «İbrahim Paşa'nın haber-i intikaali Muharremün yirminci gününde Der-i-devlete vusul buldu: İrtesi yevm-ül-Ahad idi, hâtem-i sadâret Kaimmakam Yemişçi-Hasan Paşa'ya virilüp» şeklinde tavzih etmektedir. — Yemişçi'ye Sadâret mühründen başka selefinin karısı Ayşe-Sultan da verilmiş ve bu suretle Hasan Paşa İbrahim Paşa'nın hem makamına, hem konağına yerleşip Üçüncü Mehmed'e enişte olmuştur! — Azil tarihindeki ihtilâf için 1603=1012 vukuâtının «4 Teşrinievvel» fıkrasına ve idâmı için de gene o senenin «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Mülevves şahsiyyeti Osmanlı tarihinde kara bir leke gibi kalan Yemişçi'nin azliyle idâmına sebeb, bir çok vüzerâ ile mühim şahsiyyetleri haksız yere idâm ve nefyettikten sonra «Dünyâda kendünden gayri bir kimsenin vücûduna râzi» olmayacak hâle gelerek saray erkâniyle kendi dostlarını bile tahkir ve tehdide başlaması ve hattâ Yeniçeri-ocağına istinâden pâdişaha kafa tutup Vâlide-Sultan'ı tehdide bile kalkışmasıdır: Bu meseleler için 1603=1012 vukuâtının «4 ve 16 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

64) Yavuz/Malkoç-Ali Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1603=1012 senesi 16 Teşrinievvel=10 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; ölümü: 1604=1013 senesi 26 Temmuz=28 Safer Pazartesi günü; sadâret müddeti: 9 ay 11 gün.

(«Hod-pesend», «Mağrûr» ve bilhassa «Hunhâr» bir tip olan Ali Paşa Mısır Beylerbeyiliğinde bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn bu tâyin tarihinde Istanbul'dan Mısır'a gönderilmiştir; Yemişçi'nin azliyle Malkoç'un tâyini arasında Sadâret makamı 12 gün açık kalmıştır. — Üçüncü Mehmet devrinde tâyin edilmiş olan Ali-Paşa'nın Mısır'dan Istanbul'a gelişi Birinci

Ahmed devrinde 1603=1012 senesi 29 Kânunuevvel=25 Receb Pazartesi gününe müsâdiftir.— Belgrad'da ölen Âli Paşa'nın ölüm tarihini «27 Safer=25 Temmuz Pazar» gününe müsâdif gösteren daha zayıf bir rivâyet de vardır).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

65) Lala-Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1604=1013 senesi 5 Ağustos=9 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; ölümü: 1606=1015 senesi 21 Haziran=14 Safer Çarşanba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 10 ay, 17 gün.

(Selefinin ölümüyle bunun tâyini arasında on gün geçmiştir. — Lâkabı «Lâle» şeklinde de kaydedilen ve Sokullu âilesinden olan bu Mehmet Paşa Macaristan serdârlığından Vezir-i-a'zam olmuştur: ölüm tarihindeki ihtilâf için 1606=1015 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız. — Lala-Mehmet Paşa'nın aşağıki fıkrada göreceğimiz halefi Derviş Paşa tarafından zehirletilmiş olduğu hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır. — Çok iyi bir asker ve idare adamı olan bu Lala Paşa'nın şahsiyyeti içinde ölümü hakkındaki fıkraya bakınız).

66) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1606=1015 senesi 21 Haziran=14 Safer Çarşanba günü; idâmı: 1606=1015 senesi 9 Kânunuevvel=8 Şa'ban» Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 ay, 18gün.

(Kapdanlıktan Sadr-ı-a'zam olan ve selefini zehirleterek iş başına gelen bu Derviş Paşa'nın tâyin ve idâm tarihlerindeki ihtilâflar için 1606=1015 vukuâtının «21 Haziran» ve «9 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Yalancılığı, hilekârlığı, tama'kârlığı ve hunharlığıyla meşhur olan bu Boşnağın idâmına sebeb, tamahkârlığından, dolayı intikam almak istiyen bir Yahudinin çevirdiği entrikadır: 1606=1015 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız). '

67) Kuyucu-Murad Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1606=1015 senesi 11 Kânunuevvel=10 Şa'ban Pazartesi günü; ölümü: 1611=1020 senesi 5 Ağustos=25 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 4 sene, 7 ay, 25 gün.

(Anadolu Türklerine karşı işlediği şenî ve fecî zulümler ve hunharlıklarla meşhur olan ve ihtiyarlığından dolayı «Koca-Murad» ismiyle de anılan bu Türk düşmanı Hırvat sadâret makamına maatteessüf tâyin edildiği sırada Belgrad'da bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn oraya gönderilmiş ve Anadolu isyânlarını tenkil için gösterilen lüzum üzerine tâyininden 2 ay, 4 gün sonra 1607=1015 senesi 13 Şubat=15 Şevvâl Salı günü Istanbul'a gelmiştir. — Ölümü Diyarbekir civârındaki Cülek karargâhındadır: Hammer'de ölüm tarihi «8 Eylül=29 Cumada-l-âhire» gösterilirse de, her halde bir zühul olması lâzımgelir. — Kuyucu-Murad'ın makamına göz diken Diyarbekir valisi Nasuh Paşa tarafından zehirletildiği hakkında kuvvetli bir rivâyet vardır. — Kuyucu'nun kanlı şahsiyyeti için 1611=1020 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

68) Nasuh Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1611=1020 senesi 22 Ağustos=12 Cumâda-l-âhire Pazartesi: idâmı: 1614=1023 senesi 17 Teşrinievvel=13 Ramazan Cuma günü; sadâret müddeti: 3 sene, 1 ay, 26 gün.

(Anadolu Türklerini ezmekte selefi Kuyucu-Murad'a müdhiş bir rakîb olan ve işte bundan dolayı «Katl-i insan yanında zebh-i dücâceden ehven» sayılan bu zâlim Gümülcüne'de doğmuşsa da âile menşei Drama'dır: Bir Rum papasının oğlu olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Kuyucu-Murad'ın ölümüyle Mühr'ün buna gönderilmesi arasında 17 gün geçmiş

olması, Kuyucu'nun Diyarbekir civârındaki karargâhında ölmüş olmasındandır. — Diyarbekir valiliğinde selefini zehirleterek Sadr-ı-a'zam olan Nasuh Paşa, Birinci Ahmed'in üç yaşındaki kızı Ayşe-Sultan'la nikâhlandığı îçin pâdişaha dâmad da olmuştur! — İdâmının sebebi saltanat makamına göz dikecek kadar kabarmasıdır. — Bu zâlimin ölümiyle halkın «hayât-ı taze» bulduğu rivâyet edilir. — Bâzı menbâlarda Nasuh Paşa'nın idâmı için «3 Ramazan=7 Teşrinievvel Salı» ve «23 Ramazan=27 Teşrinievvel Pazartesi» tarihlerine tesâdüf edilirse de bütün bunlar «13 Ramazan» tarihinden galattır. — Nasuh Paşa insanlardan başka Istanbul köpeklerine de musallat olup bunları sürmüş olmakla meşhurdur! Nâîmâ bunu şöyle anlatır: «Istanbul'da olan kilâbı Üsküdar ve sâire yere tard itmek fermân idüp kayık kayık köpekleri karşu geçürüp bırakmışlardır»).

69) Öküz/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1614=1023 senesi 17 Teşrinievvel=13 Ramazan Cuma günü; azli: 1616=1025 senesi 17 Teşrînisâni=8 Zülka'de Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 sene, 1 ay, 1 gün; «İlk sadâreti».

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Kara-Mehmet Paşa'nın bâzı menbâlarda «Oğuz» şeklinde yazılan «Öküz» lâkabı, Kara-Hüseyn yâhut Kara-Hasan ismindeki babasının san'atından kinâyedir: Paşa'nın babası, Istanbul'un Karagümrük mahallesinde bir öküz nalbandıdır; Mehmet Paşa'nın Ulukışla'da hayrâtı olmasına nazaran aslen oralı olmak ihtimâli vardır. — Küçük yaşta Enderun'a alınıp zekâsiyle temayüz ederek bir çok mühim vazifelerde bulunan Kara_Mehmet Paşa Mısır valiliğinden sonra Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'la evlenmiştir; Onun için «Dâmâd-Mehmet Paşa» şeklinde de anılır; Gevher-Han-Sultan'ın bundan sonraki kocaları için 86 ve 98 numaralara ve Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti için de aşağıda 71 numaraya bakınız. — Azlinin sebebi Erivan muvaffakıyetsizliğidir).

BİRİNCİ AHMED, BİRİNCİ MUSTAFA ve İKİNCİ OSMAN DEVİRLERİ:

70) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1616=1025 senesi 17 Teşrinisâni=8 Zülka'de Perşenbe günü; azli: 1619=1028 senesi 18 Kânunusâni=1 Safer Cuma günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay, 2 gün; «İlk sadâreti».

(Deryâ-kapdanlığından Vezir-i-a'zam olan ve Kayseri'nin Zeytin köyü ermenilerinden olduğu rivâyet edilen bu devşirmenin Maraş ermenilerinden olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; Üçüncü Murad devrindeki «Beylerbeyi vak'ası»nda Yeniçerilerin parçaladığı Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa'nın küçük kardeşidir: 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız. — Azlinin sebebi, İran cephesinde bozguna uğramasıdır: 1618=1027 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasına, Halil Paşa'nın Kapdanlıkları için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 41, 43, 47 ve 49 numaralara ve ikinci sadâreti için de aşağıda 83. numaraya bakınız).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

71) Öküz/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1619=1028 senesi 18 Kânunusâni=1 Safer Cuma günü; azli: 1619=1029 senesi 23 Kânunuevvel=16 Muharrem Pazartesi günü; sadâret müddeti: 11 ay, 6 gün; «İkinci sadâreti».

(İlk sadâreti için yukarda 69 numaraya bakınız. — İki sadâretinin mecmûu 3 sene, 7 gün tutmaktadır — Mehmet Paşa'nın azline sebeb, halefinin saraya para yedirmesidir: 1619=1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

72) Çelebi/Güzelce-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1619=1029 senesi 23 Kânunuevvel=16 Pazartesi günü; ölümü: 1621=1030 senesi 9 Mart=15 Rebi'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 17 gün.

(Tunus valisi İstanköylü-Ahmed Paşa'nın oğlu olduğu için «İstanköylü-Ali Paşa» ismiyle anılan ve Deryâ-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan bu vezirin ana tarafından seyyidlerden ve şürefâdan olduğu rivâyet edilir; babasının mühtedî olduğu hakkında bir rivâyet bulunduğuna göre Rum yâhut İtalyan dönmesi olmak ihtimâli vardır: Her halde bu nokta biraz karanlıktır. — Makamına rüşvetle çıkıp rüşvetle tutunan ve bunu te'min için zenginlerin mallarını müsâdere edip duran Güzelce-Ali Paşa takriben 45 yaşlarında mesâne hastalığından ölmüştür. — «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 44 ve 46 numaralara da bakınız).

73) Ohrili-Hüseyin Paşa — Milliyeti: Arnavut, tâyini: 1621=1030 senesi 9 Mart=15 Rebi'ül-âhir Salı günü; azli: 1621=1030 senesi 17 Eylül=1 Zülka'de Cuma günü; sadâret müddeti: 6 ay, 9 gün.

(Üçüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan ve Genc-Osman'ın Lehistan seferindeki ihânetinden dolayı azledilen Hüseyn Paşa açıkta bırakılmayacak ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir!: 1621=1030 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız).

74) Dilâver Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1621=1030 senesi 17 Eylül=1 Zülka'de Cuma günü; Genc-Osman fâciasında Yeniçeriler tarafından parçalanması: 1622=1031 senesi 19 Mayıs=8 Receb Perşenbe günü; sadâret müddeti: 8 ay, 2 gün.

(Ehliyetsiz bir «merd-i kem-pâye» şeklinde tasvir edilen Dilâver Paşa Diyarbekir beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olmuştur. Yeniçeriler tarafından parçalanması Hammer tarihinde «10 Receb=21 Mayıs Cumartesi» gününe müsâdif gösterilirse de, Kâtib-Çelebi, Peçevî ve Naîmâ gibi en mühim Osmanlı müverrihlerinden başka «Nev'î» mahlaslı «Hüseyn-ibni-Sefer» isminde Genc-Osman'ın solaklığından mütekaid bir müellifin müsteşrik Danon tarafından eski Türkçe metni ve Fransızca tercemesiyle beraber neşredilen monografisindeki sarâhatle de sâbit olduğu vechile Dilâver Paşa'nın parçalanması bizim burada esas ittihâz ettiğimiz güne müsâdiftir: Hammer'in kaydi yanlıştır).

BİRİNCİ MUSTAFA DEVRİ (İKİNCİ SALTANATI):

75) Kara-Davud Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1622=1031 senesi 20 Mayıs=9 Receb Cuma günü; azli: 1622=1031 senesi 13 Haziran=3 Şa'ban Pazartesi günü; sadâret müddeti: 24 gün.

(Genc-Osman'ın kaatili olan bu hâin câni Birinci Mustafa'nın eniştesidir: Halkın lâ'net ve nefretinden dolayı mevkiini bir ay bile muhâfaza edememiş ve hattâ azlinden 6 ay, 26 gün sonra 1623=1032 senesi 8 Kânunusâni=6 Rebî'ül-evvel Pazar günü Genc-Osman'ın kanı için ayaklanan askerin tazyikiyle idâm edilerek cezâsını çekmiştir. — Tâyini için «10 Receb=21 Mayıs Cumartesi» ve azli için de «4 Şa'ban=14 Haziran Salı» tarihlerine de tesâdüf edilirse de doğru değildir. — «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 45 numaraya da bakınız).

76) Mere-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1622=1031 senesi 13 Haziran=3 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1622=1031 senesi 8 Temmuz=28 Şa'ban Cuma günü; sadâret müddeti: 25 gün; «İlk sadâreti».

(Satırcı-Mehmet Paşa'nın aşçı-başılığından Sipâhiliğe geçerek Mısır valiliğine kadar yükselen ve hemen hiç Türkçe bilmediği rivâyet edilen bu zâlim ve açgözlü arnavud'un «Mere» lâkabı Şemsüddin Sami Fraşeri'nin izâhına göre Arnavudçada «Alın!» mânâsına gelir; Cellâda yâhut zindana göndereceği zavallılar için maiyyetindeki Arnavut zorbalarına bu kelimeyle emir vermek âdetinden dolayı kendisine o lâkap takılmıştır! — Azlinin sebebi Yeniçeri zorbalarıyla bozuşmasıdır: Bir çok masumların kanı bahasına kese doldurmaktan başka bir şey yapmıyan bu iğrenç-vezirin ikinci sadâreti için 79 numaraya bakınız. — Azlinden sonra bir müddet korkusundan saklanmıştır).

77) Lefkeli-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1622=1031 senesi 8 Temmuz=28 Şa'ban Cuma günü; azli: 1622=1031 senesi 21 Eylül=15 Zülka'de Çarşanba günü; sadâret müddeti: 2 ay, 14 gün.

(Dördüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Lefkeli-Mustafa Paşa'nın azil tarihindeki ihtilâf için 1622=1031 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. Azline sebeb «mülayim»liğidir).

78) Hadım-Mehmet Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1622=1031 senesi 21 Eylül=15 Zülka'de Çarşanba günü; isti'fâsı: 1623=1032 senesi 5 Şubat=4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; sadâret müddeti: 4 ay, 14 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olup Genc-Osman'ın intikamını almış olmakla şöhret bulan ve «Gürcü-Mehmet Paşa» ismiyle de anılan bu tecribeli ve muktedir vezir Osmanlı tarihindeki hadım Sadr-ı-a'zamların altıncısıdır: Bundan evvelkiler için Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 23, 25, 31, 37, 47 ve 60 numaralara, bakınız. Hadım-Mehmet Paşa, yukarda 76 numarada gördüğümüz Arnavut Mere-Hüseyn'in teşvikiyle ayaklanan Yeniçerilerle Sipâhilerin tehdidinden dolayı isti'fâya mecbur olmuştur: 1623=1032 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız).

79) Mere-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1623=1032 senesi 5 Şubat=4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1623=1032 senesi 30 Ağustos=4 Zülka'de Çarşanba günü; sadâret müddeti: 6 ay, 23 gün; «İkinci sadâreti».

(Mere-Hüseyn'in 76 numarada gördüğümüz ilk sadâreti gibi bu ikinci sadâreti de bir taraftan Yeniçeri-ocağına ve bir taraftan da Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğine istinâden cür'et ettiği cinâyetler, şenâetler ve soygunculuklarla geçmiştir; Bu cinayetlerin en meşhuru, bir beylerbeyini sopa altında öldürmesidir! Nihayet ulemâdan birini tahkir etmesi ilmiyye sınıfının ayaklanmasına ve hattâ aleyhine bir içtimâ akdedilmesine sebeb olmuş ve Mere Paşa askerin de müzâheretini kaybettiği için azledilmiştir: iki sadâretinin mecmûu 7 ay, 18 gün tutmaktadır. — Mere-Hüseyn birinci azlinde olduğu gibi bu sefer de korkusundan kaçıp saklanmış ve nihayet Dördüncü Murad devrinde cezâsını çekerek idâm edilmiştir. — Azil tarihindeki ihtilâf için aşağıki fıkraya bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA ve DÖRDÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

80) Kemankeş Kara-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1623=1032 senesi 30 Ağustos=4 Zülka'de Çarşanba günü; idâmı: 1624=1033 senesi 3 Nisan=14 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; sadâret müddeti: 7 ay, 4 gün.

(Selefinin azli gibi bunun tâyinini de 1623=1032 senesi 30 Temmuz=2 Şevvâl Pazar gününe müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Aslen İspartalı olan Kemankeş-Ali Paşa'nın dördüncü vezirlikten Sadârete çıkarılması, Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden ve yukarıki fıkrada gördüğümüz Mere-Hüseyn'in çılgınca zulümlerinden hâsıl olan umumi teessür üzerinedir: Ali Paşa'nın tâyininden 10 gün sonra Birinci Mustafa'nın ikinci defa haliyle dördüncü Murad'ın iclâsı da ayni vaziyetin tabiî bir neticesidir; fakat hem saltanat tebeddülünde en büyük âmil olmasından, hem yeni pâdişâhın çocukluk çağında bulunmasından dolayı Ali Paşa'nın son derece gurura kapılması, rüşvetle me'muriyet tevzii ve nihayet Bağdad'ın sukûtunu pâdişahtan gizlemek istenmesi idâmiyle neticelenmiştir).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

81) Çerkes-Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1624=1033 senesi 3 Nisan=14 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; ölümü: 1625=1034 senesi 28 Kânunusâni=18 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 25 gün.

(Abaza gailesini bastırmıya me'mur edilen Mehmet Paşa Tokat'da mesâne hastalığından ölmüş ve Mühr-i-Hümâyûn Istanbul'a gönderilmiştir: Bu muktedir vezir ayni zamanda doğruluğuyla mâruftur).

82) Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini: 1625=1034 senesi 8 Şubat=29 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1626=1036 senesi 1 Kânunuevvel=12 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 10 ay, 21 gün; «İlk sadâreti»:

(Aslen Filibeli olan Hâfız Paşa'nın babası müezzin olduğu için lâkabı «Müezzin-zâde» dir; Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın kocası ve Dördüncü Murad'ın enîştesidir: Fakat dâmadlığı bu ilk sadâretinden sonradır. — Güzel sesli bir hânende ve kuvvetli bir şâirdir. — Ahmed Paşa Bağdad'ın fethine muvaffak olamadığı için sadâretten azli üzerine ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 40 numaraya ve ikinci sadâreti için de aşağıda 85 numaraya bakınız.

83) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1626=1036 senesi 1 Kânunuevvel=12 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1628=1037 senesi 6 Nisan=1 Şa'ban Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 5 gün; «İkinci sadâreti».

(Kapdanlıkları için «Kapdan-ı-deryâlar». cedvelinde 41, 43, 47 ve 49 numaralara ve ilk sadâreti için de yukarda 70 numaraya bakınız. — Abaza gailesini tesviye edemediği için azledilen Halil Paşa'nın iki sadâret müddetinin mecmûu 3 sene, 7 ay, 7 gün tutmaktadır. — Bu seferki tâyinini «28 Rebî'ül-evvel=17 Kânunuevvel Perşenbe» gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır: Bu zayıf rivâyet doğru olduğu takdirde Sadâret makamının 16 gün açık kalmış olması lâzımgelir; azli için Kâtib-Çelebi'nin gösterdiği «15 Cumâda-l-âhire=21 Şubat Pazartesi» tarihi doğru değildir). ,

84) Husrev Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1628=1037 senesi 6 Nisan=1 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1631=1041 senesi 25 Teşrinievvel Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 sene, 6 ay, 19 gün.

»Diyarbekir beylerbeyliğinden Sadârete yükselince bir çok can yakan ve memleket idaresinde tedhiş siyasetinden başka yol olmadığına kaani' olan bu zâlim Boşnağın tâyin tarihiyle selefinin azil tarihindeki ihtilâf için yukarıki maddeye bakınız. — Husrev Paşa Bağdad'ın

istirdâdı için giriştiği muvaffakıyetsiz bir seferden sonra Diyarbekir'de kışlarken azledilmiştir),

85) Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini: 1631=1041 senesi 25 Teşrinievvel =29 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Yeniçeriler tarafından parçalanması: 1632=1041 senesi 10 Şubat=19 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 3 ay, 16 gün; «İkinci sadâreti».

(Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 40 numaraya ve ilk sadâreti için de yukarda 82 numaraya bakınız. İki sadâretinin mecmûu 2 sene, 2 ay, 7 gün tutmaktadır. — Dâmad Hâfız-Ahmed Paşa'nın parçalanmasıyla neticelenen askerî ısyânı onun yerine göz diken halefi Receb Paşa hazırlamış ve Hâfız Paşa pâdişâhın gözleri önünde parçalanmıştır! Dördüncü Murad'ın işte bu vak'a üzerine Yeniçerileri te'dibe karar verdiğinden bahsedilir. — Paşanın parçalandığı gün tarihindeki ihtilâf için 1632=1041 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız).

86) Topal-Receb Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1632=1041 senesi 10 Şubat=19 Receb Salı günü; idâmı: 1632=1041 senesi 18 Mayıs=28 Şevvâl Salı günü; sadâret müddeti: 3 ay, 7 gün.

(Sadâret müddetinde o sene Şubatı'nın kebîse olmasından mütevellit bir günlük fark da hesab edilmiştir. — Askeri ısyâna teşvik edip selefi Hâfız-Ahmed Paşa'yı pâdişâhın önünde parçalatarak ikinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan bu Boşnak zorbası Sultan Murad'ı bile şerrinden yıldıracak bir vaziyet almış ve Yeniçeri-ocağına istinâden şiddetli bir istibdâda dalmış olduğu için, bir gün Dîvan'dan çıkıp huzûra girdiği zaman Dördüncü Murad'ın emriyle boğularak idâm edilmiştir. Receb'in bu haklı âkıbetinde halefi Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın da te'siri olduğundan bahsedilir.. — Peçevî Receb Paşa'nın idâmını «27 Şevvâl=17 Mayıs Pazartesi» gününe müsâdif gösterirse de her halde zühul etmiş olmalıdır. — Receb Paşa 69 numarada gördüğümüz Öküz-Mehmet Paşa'dan dul kalan Gevher-Han-Sultan'la evlenmiş olduğu için Dördüncü Murad'ın enîştesidir: Bu sultan için aşağıda 98 numaraya da bakınız).

87) Tabanı-Yassı Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1632=1041 senesi 18 Mayıs=28 Şevvâl Salı günü; azli: 1637=1046 senesi 2 Şubat=7 Ramazan Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 8 ay, 15 gün.

(Kubbe vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olduktan sonra Yeniçeri zorbalarının tenkilinde Dördüncü Murad'a çok hizmet eden bu Mehmet Paşa Revan fethinde Sultan Murad'ın maiyyetinde bulunmuş ve tıpkı Kanunî'nin «Makbûl-İbrahim Paşa»sı gibi Sadâret makamına ilâveten Rumeli beylerbeyliğine de tâyin edilmiştir. Safavîlerin istirdâd ettikleri Erivan kalesine yardım yetiştiremediği için azledildiği zaman, Serdâr-ı-Ekremlikle Diyarbekir kışlağında bulunduğu için, Mühr-i-Hümâyûn'un istirdâd tarihi azlinden 19 gün sonra 21 Şubat=26 Ramazan Cumartesi gününe müsâdiftir).

88) Bayram Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1637=1046 senesi 2 Şubat=7 Ramazan Pazartesi günü; ölümü: 1638=1048 senesi 26 Ağustos=15 Rebi'ül-âhir Perşenbe günü; sadâret müddeti: l sene, 6 ay 22 gün.

(Istanbul'un Davudpaşa semtinde doğmuş olan Bayram Paşa Yeniçeri ocağından yetişmişse de, âile menşei Amasya'nın Lâdik kasabasıdır; babasının adı «Kurt Ağa»dır. Birinci Ahmed'in kızlarından Hanzâde-Sultan'la evlenmiş olduğu için, Dördüncü Murad'ın

eniştesidir. — Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Bayram Paşa her ne kadar kıymetli bir devlet-adamıysa da, bir hicviyye yüzünden Nef'î'yi idâm ettirmiş olmakla lekelidir. — Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinde eceliyle ölmüşse de, ölüm yeriyle tarihinde ihtilâf vardır; 1638=1048 vukuâtının «26 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bayram Paşa'nın cesedi tahnit edilerek Istanbul'a gönderilmiştir. — Ölürken kendisine halef olarak Tayyar-Mehmet Paşa'nın tâyinini vasiyet etmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır).

89) Tayyar-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1638=1048 senesi 27 Ağustos=16 Rebi'ül-âhir Cuma günü; şehâdeti: 1638=1048 senesi 23 Kanunuevvel =16 Şa'ban Perşenbe günü;, sadâret müddeti: 3 ay, 27 gün.

(Bağdad'ın son fethini kanı ve canı bahasına te'min eden bu yiğit Türk Safavî istilâsından evvel Bağdad valisi iken şehîd olan Uçar-Mustafa Paşa'nın oğludur; Selefi Bayram Paşa gibi bu da Lâdiklidir. Zekâ ve iktidârı, doğruluğu ve kahramanlığıyla meşhurdur; hattâ «Tayyar» lâkabının bile askerî hareketlerindeki sür'atinden dolayı Araplar tarafından verilmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır; bununla beraber, Hüsamüddin Efendi'nin «Amasya tarihi» ne nazaran Mehmet Paşa'nın babası Mustafa Paşa'nın lâkabı «Uçar» olduğuna göre «Tayyâr» ünvânı her halde bu Türkçe kelimenin Arapçası olmak lâzımgelir. — Bundan bir gün sonra Sadâret makamına tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet bulunan Tayyar-» Mehmet Paşa o sırada Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhâfızıdır: Dördüncü Murad'ın Bağdad seferi esnâsında Mühr-i-Hümâyûn en kuvvetli rivâyete göre «Cülâb» konağından bu gün ve ikinci bir rivâyete göre de ertesi gün yola'çıkarılmış ve bunun üzerine Tayyar Paşa «25 Rebî'ül-âhir=5 Eylül Pazar» günü Diyarbekir'de pâdişahın ordusuna iltihâk etmiştir. — Tayyar-Mehmet Paşa'nın en parlak muvaffakiyeti, Serdengeçdi'lerin başına geçerek yaptığı şiddetli bir hücumla Bağdad kalesinin en mühim burçlarından bir kaçını fethetmek suretiyle şehrin teslimini te'min eden ve müstakbel Türk nesillerine yiğitlik ve fedâkârlık veren muhteşem kahramanlığıdır: Büyük vezir işte bu hareketinde muvaffak olduktan sonra, bir rivâyete göre mübârek alnına ve diğer bir rivâyete göre de boğazına isabet edip ensesinden çıkan, bir kurşunla şehîd olarak Allâhın rahmetine ve Türk tarihinin hürmet ve minnetine kavuşmuştur. Bu millî mâtem gününün tarihi ihtilâflıdır: 1638=1048 vukuâtının. «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Tayyar-Mehmet Paşa'nın mubârek cenâzesi İmâm-ı-A'zam türbesinin bulunduğu A'zamiyye'de merhum babası Uçar-Mustafa Paşa'nın ayak-ucunda hazırlanan mezara defnedilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

90) Kemankeş Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1638=1048 senesi 23 Kanunuevvel=16 Şa'ban Perşenbe günü; idâmı: 1644=1053 senesi 31 Kânunusâni=21 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 5 sene, 1 ay, 8 gün.

(Hammer bu Mustafa Paşa'yı Macar devşirmesi gösterir. — Meskûkâtın ıslâhı ve hazine tasarrufu gibi bir takım malî muvaffakiyetlerinden bahsedilen ve Bağdad seferinde Kapdan-ı-deryâlıktan Sadr-ı-a'zam olan Kemankeş-Mustafa Paşa'nın idâmına sebeb, Sultan İbrahim devrinde türeyip efsunlarıyla sarayda büyük bir nüfuz kazanan ve Silâhdar-Yusuf Paşa ile elbirliği ederek âdeta hükûmet içinde hükûmet kuran meşhur Cinci-Hoca partisine karşı cephe alması ve hattâ bunları devirmek için Yeniçeri-ocağını ayaklandırmaya teşebbüs etmesidir: Fakat Vezir-i-a'zamın bu teşebbüsü fi'le çıkmadan evvel pâdişaha aksettiği için sarayda hapsedilmiş, bir fırsatını bulup kaçmış ve nihayet sokakta yakalanarak Bostancılar tarafından çarşı içinde boğulup idâm edilmiştir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 55 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

91) Cican-Kapucubaşı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1644=1053 senesi 31 Kânunusâni=21 Zülka'de Pazar günü; azli: 1645=1055 senesi 17 Kânunuevvel=28 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 10 ay, 17 gün.

(Bu Mehmet Paşâ'ya «Cüvan/Civan-Kapucubaşı» denilmesi âile vaziyeti sâyesinde Kapucubaşılık makamını «tâze yiğit iken» elde etmiş olmasındandır; «Semin» lâkabı da şişmanlığındandır; «Sultan-zâde» liği pek itibarî bir şeydir: Mehmet Paşa, Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun yerine Vezir-i-a'zam olan Arnavut Semiz-Ahmed Paşa'nın oğullarından Abdurrahman Beyin oğludur; yukarda 43 numarada gördüğümüz bu Semiz-Ahmed Paşa, Kanunî'nin kızı Mihrimâh-Sultan **ile** «Kehle-i-ikbâl» Rüstem Paşa'dan olan kızı Ayşe-Hanım-Sultan'la evlenmiş ve Semin-Mehmet Paşa'nın babası işte bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir! Bu vaziyete göre hakikatte Sultan-zâde olan Semin Paşa değil, onun babası Abdurrahman Bey'in annesi olan Ayşe-Hanım-Sultan'dır! Bâzı menbâlarda Mehmet Paşa'nın anası da bir Sultan gibi gösterilirse de doğru değildir: Bu Arnavut vezirin anası, 58 numarada gördüğümüz Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kızı olduğu için, milliyet itibariyle İtalyandır; yâni Mehmet Paşa hakikatte bir Arnavut-İtalyan melezidir. — Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan ve Sadaret devrinde Sultan İbrahim'in çılgınlıklarına âlet olarak dalkavukluğu ve yalancılığı ile herkesin nefretine uğramaktan ve hattâ «Siz ne dirsenüz ilhâm-ı Rabbânîdür, sizden hatâ sâdır olmaz!» diye pâdişaha muvâzenesini bozmaktan başka bir şey yapmıyan bu ahlâksız, «ayyâş-u-kallâş» adamın, azline sebeb, Venedik balyozunun va'dettiği rüşvetten dolayı Girit seferine muhâlefet etmiş olmasıdır: Bu meseleyle azil tarihindeki ihtilâf için 1645=1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

92) Salih Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1645=1055 senesi 17 Kânunuevvel=28 Şevvâl Pazar günü; idâmı: 1647=1057 senesi 16 Eylül=16 Şa'ban Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay.

(Baş-defterdarlıktan Vezir-i-a'zam olan Sâlih Paşa'nın idâmına sebeb, Sultan İbrahim'in ilân ettiği Araba yasağını iyi tatbik edememiş olmasıdır: Bu meseleyle idâm tarihindeki ihtilâf için 1647=1057 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına bakınız).

93) Kara-Musa Paşa — Milliyeti: (?); gıyâben tâyini: 1647=1057 senesi 16 Eylül=16 Şa'ban Pazartesi günü; gıyâben azli: 1647=1057 senesi 21 Eylül=21 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 gün.

(Anadolu'da bulunduğu sırada aczinden dolayı Deryâ-kapdanlığından azledilmiş olduğu halde henüz oradayken Sadârete yükseltiliveren bu Kara-Musa Paşa'ya «Kapucu-Musa Paşa» da denir: «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 63 numaraya bakınız. Sadâretinin sebebi, Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi «Şekerpâre-Hâtun»un kocası olmasıdır! Mühr-i-Hümâyûn Kapucular-kethudâsıyla Anadolu'ya gönderilmiş ve kendisi Istanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Baş-defterdar Ahmed Paşa tâyin edilmiştir: Bu kurnaz dalkavuk için aşağıki maddeye bakınız. — Kara-Musa Paşa daha Istanbul'a gelmeden evvel bin türlü dolap çeviren ve hattâ Sultan İbrahim'e «üç yüz bin guruş» rüşvet veren Ahmed Paşa yeni Vezir-i-a'zamı gıyâben azlettirip sadâreti kendisine tevcih ettirdiği için, Musa Paşa Istanbul'a gelince kendisini ma'zul bulmuştur! Umumiyetle bu Paşa işe başlamadığı için Vezir-i-a'zamlar cedveline alınmamaktadır: Fakat o makama tâyin edilip Mühr-i-Hümâyûn kendisine gönderilmiş ve hattâ işe başlamak üzere Istanbul'a gelmiş olduğu için cedvele alınmaması

doğru değildir: Bu tuhaf vaziyetin diğer bir misâli için aşağıda 105 numaraya bakınız. — Musa Paşa Istanbul'a gelince gönlü alınmış olmak için ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir).

94) Hezâr-pâre Ahmed Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1647=1057 senesi 21 Eylül=21 Şa'ban Cumartesi günü; idâmı: 1648=1058 senesi 7/8 Ağustos=17/18 Receb Cuma/Cumartesi geeesi; sadâret müddeti: 10 ay, 16 gün.

(Istanbul'un Tavşantaşı mahallesinde doğmuş olan Ahmed Paşa bir Sipâhinin oğludur; «Hezâr-pâre» lâkabı idâmından sonra «pâre pare» edilmiş olmasından dolayı ölümünden sonra takılmış ve tarihte bu lâkapla şöhret bulmuştur. — Ahmed Paşa Sadr-ı-a'zam olunca Sultan İbrahim'in iki yaşındaki kızı Beyhan-Sultan'la nikâhlanarak pâdişaha dâmâd olmuştur! — İdâmına sebeb, Sultan İbrahim'in çılgınca hevesâtını büsbütün körükliyerek bir «Samur ve anber vergisi» ihdâs edip Ocağın ısyânına sebeb olmasıdır: O gece At-meydanı'na bırakılan cesedi ertesi gün parçalanıp satılmıştır! Bunun sebebi Ahmed Paşa'nın çok şişman olması ve o zamanın telâkkisince «Şahm-i âdemî veca'-i mefâsıla devâ» sayılmasıdır; işte bundan dolayı o gün. «pâre pâre» olan Hezâr-pâre'nin kemiklerinden başka bakıyyesi kalmamıştır!).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

95) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1648=1058 senesi 7 Ağustos=17 Receb Cuma günü; azli: 1649=1059 senesi 21 Mayıs=9 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 9 ay, 15 gün.

(Baş-defterdarhktan ma'zul bulunduğu sırada Vezir-i-a'zam olan ve «Koca-Mehmet Paşa» ismiyle de anılan bu seksenlik ihtiyar, Sultan İbrahim'le Hezâr-pâre Ahmed Paşa aleyhine çıkan isyânda âsilerin talebiyle iş başına gelmiş ve tâyininin ertesi günü Sultan İbrahim hal'edilip Dördüncü Mehmet tahta çıkarılmıştır. — Mehmet Paşa'ya «Sofu» denilmesi Mevlevîlik taslamasından, «Koca» denilmesi de ihtiyarlığındandır: Fakat «Sakalını değirmende ağartmış bir koca nâdân-ı-gabî» sayılır! Diktatörlük taslayıp saltanat hulyâlarına kapıldığı için azledildiği zaman Malkara yâhut Zağraya sürülmüş ve bir kaç gün sonra menfâsında idâm edilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

96) Kara-Murad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1649=1059 senesi 21 Mayıs=9 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; istifası: 1650=1060 senesi 5. Ağustos=7 Şa'ban Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 15 gün; «İlk sadâreti».

(Yeniçeri-ağalığından Vezir-i-a'zam olan ve Dev-Murad Paşa» ismiyle de anılan bu Kâra-Murad Paşa Sultan İbrahim'i deviren Ağalar saltanatını bizzat kendisi kurduktan sonra iş başına gelince Ocağın devlet işlerine müdâhalelerinden ve hattâ kendi aleyhine bir ısyan hazırlanmak ihtimâlinden yıldığı için isti'fâ edip Budin beylerbeyliğini istemiş ve ricası derhâl kabul edilerek oraya gönderilmiştir. — İkinci sadâreti için aşağıda 103 numaraya ve Kapdanlığı için de «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız).

97) Melek-Ahmed Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1650=1060 senesi 5 Ağustos=7 Şa'ban Cuma günü; azli: 1651=1061 senesi 21 Ağustos=4 Ramazan Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 17 gün.

(Bağdad valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Melek Ahmed Paşa «Pervâne-Kapdan» isminde bir gemicinin oğludur: «Melek» lâkabı, gençliğinde semizliğinden dolayı takılan «Malak» lâkabından muharref'gösterilir. — Ahmed Paşa'nın azline malî siyasetinin bozukluğu sebeb olmuştur: Devletin masrafı îrâd'ından çok fazla olduğu ve halkın fevkalâde vergiler altında ezildiği bir devirde hükûmete hâkim olan Ocağı ve bilhassa Ocak-ağalarını doyurmak için piyasaya «züyûf akça» sürüp mukabilinde cebren altın toplamaya kalkışması «Ehl-i sûk» denilen esnafın ön-ayak olduğu bir halk ısyânına sebeb olmuş ve bu ısyân Vezir-i-a'zamın derhâl azliyle teskin edilebilmiştir. — Bu Paşa meşhur seyyah Evliyâ-Çelebi'nin ana tarafından akrabasındandır. — Dördüncü Murad'ın kızlarından Kaya-Sultan'ı almış olduğu için Dâmâdıdır).

98) Siyavuş Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1651=1061 senesi 21 Ağustos=4 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1651=1061 senesi 27 Eylül=15 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 1 ay, 7 gün; «İlk sadâreti».

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Siyavuş Paşa'nın çok az sürmüş olan bu ilk sadâretinde te'min etiği büyük muvaffakiyeti, o sırada devlet ve hükûmete zorbalıkla hâkim olan Ocak-ağalarının imhâsında gösterilir: Bu meselede Dâr-üs-Sâade-ağası Uzun-Süleyman Ağa ile el-birliği eden Siyavuş Paşa, Ocak-ağalarından sonra bu harem-ağasının da devlete hâkim kesildiğini görüp mukâvemet göstermiye başladığı için çarçabuk azledilip Malkara'ya sürülmüştür. — Azil tarihindeki ihtilâf için 1651=1061 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. — Siyavuş Paşa, Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'ın üçüncü kocasıdır: Bu sultanın bundan evvelki kocaları için yukarda 69 ve 86 numaralara, Siyavuş Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 107 numaraya ve Kapdanlığı için de «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 58 numaraya bakınız).

99) Gürcü-Mehmet Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1651=1061 senesi 27 Eylül=15 Şevvâl Pazar günü; azli: 1652=1062 senesi 20 Haziran=18 Receb Perşenbe günü; sadâret müddeti: 8 ay, 23 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan ve mevkiini muhâfaza için yukarıki maddede gördüğümüz Kızlar-ağası Uzun-Süleyman Ağa'nın her emrini ifâ ederek işe başlıyan bu doksanlık ihtiyar cehâleti, ümmîliği ve hattâ hamâkatiyle meşhurdur; hazîneyi ahmakçasına israfından dolayı tenkid edildikçe:

— Ben sakalum Devlet-i-Aliyye hidmetinde ağartdum oğul!

deyip durmaktan başka bir söz bilmediği rivâyet edilir! Azlinin sebebi aczidir).

100) Tarhuncu-Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnuvut; tâyini: 1652=1062 senesi 20 Haziran=13 Receb Perşenbe günü; idâmı: 1653=1063 senesi 21 Mart=21 Rebî'ül-âhir Cuma günü; sadâret müddeti: 9 ay.

(«Musa-Paşa-Kethudâsı» lâkabiyle de anılan eski Mısır valisi Tarhuncu-Ahmed Paşa Sadârete geçince sarayda kazandığı nüfuzla hükûmet ve devlete hâkim bir vaziyet alan Dâr-üs-Sâade-ağası Uzun-Süleyman Ağa'yı sürdürmüş, Sipâhi zorbalarını sindirmiş ve bilhassa îradla masraf arasındaki muvâzenesizlikten mütevellit malî buhrânla alâkadar olarak israfın önüne geçecek tedbirler ittihâz etmiştir. Dördüncü Mehmed'in emriyle tertib ettirdiği iki büdce lâyihası «Tarhuncu lâyihaları» ismiyle meşhurdur: Bu malî vesikalar Osmanlı tarihinde ilk büdce gibi gösterilirse de doğru değildir: Bu mesele için 1653=1063 vukuâtının «21 Mart»

fıkrasına bakınız. — Ahmed Paşa'nın idâmına, sebeb, malî siyasetinden zarar görenlerin ona karşı cephe alıp Dördüncü Mehmed'i hal'etmek istediği hakkında bir iftirâ tertib etmiş olmalarıdır).

101) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1653=1063 senesi 21 Mart=21 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1654=1064 senesi 28 Teşrinievvel=16 Zülhicce Çarşanba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay, 8 gün.

(Deryâ-kapdanlığından Sadârete yükseltilen ve pek silik bir şahsiyyet olan bu Derviş Paşa'nın tâyinini Naîmâ «20 Rebî'ül-âhir Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 21 ine müsâdiftir. — Azline sebeb «Felç» e uğramasıdır: Azil tarihindeki ihtilâf için 1654=1064 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasına ve Kapdanlığı için de «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 70 numaraya bakınız).

102) İpşir Mustafa Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1654=1064 senesi 28 Teşrinievvel=16 Zülhicce Çarşanba günü; idama: 1655=1065 senesi 11 Mayıs=5 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 6 ay, 14 gün.

(Anadolu'daki isyânlarıyla meşhur Abaza-Mehmet Paşa'nın yeğenlerinden olan İbşir/İpşire Mustafa Paşa Haleb valiliğinden Vezir-i-a'zam olmuştur. Gerek Haleb'de, gerek Haleb'den evvel bulunduğu Sıvas beylerbeyliğinde Istanbul hükûmetine kafa tutmuş, âsilere yardım ve halka zulmetmiştir. İpşir Paşa «Celâli» denilen ısyan reisleriyle olan münâsebetlerinden dolayı Istanbul hükûmeti için dâimi bir tehlike teşkil etmiştir ve hattâ sadâret tevcihinin de işe bu vaziyetle alâkadâr olduğu ve Istanbul'a getirilip avuç içinde bulundurmak istenildiği hakkında bile bir rivâyet vardır. — Sultan İbrahim'in kızlarından Ayşe-Sultan'ı da alarak dâmâd olan İpşir Paşanın Istanbul'daki ikbâl devri muvâsalat tarihinden idâm tarihine kadar ancak 2 ay, 12 gün sürmüştür: Yeniçerilerin ısyânı üzerine idâmı için 1655=1065 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. — İpşir Mustafa Paşa'nın idâmı Silihdar tarihiyle Müneccim-başı gibi bâzı menbâlarda «4 Receb=10 Mayıs» tarihine müsâdif gösterilirse de, o günün Salı'ya tesâdüf ettiğinde umumiyetle ittifak edildiğine göre «5 Receb Salı» rivâyeti daha doğrudur).

103) Kara-Murad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1655=1065 senesi 11 Mayıs=5 Receb Salı günü; azli yahut isti'fâsı: 1655=1065 senesi 19 Ağustos=16 Şevvâl Perşenbe günü; sadâret müddeti: 3 ay, 9 gün; «İkinci sadâreti».

(Kara-Murad Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 96 numaraya bakınız. — Selefi İpşir Paşa'yı devirip yerine geçmek için isyâna tahrik ettiği Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarının mevcudunu birer misli fazlalaştıran Murad Paşa Hazînenin perişan vaziyetinden dolayı bunların tahsisatını karşılamıya imkân bulamamış ve işte bu yüzden kellesini kurtarmak için tıpkı 96 numarada gördüğümüz ilk sadâretinde olduğu gibi isti'fâya mecbur olarak tâlib olduğu Şam valiliğine tâyin edilmişse de işinin başına varamadan Hama'da hummâdan yâhut yılan zehrinden ölmüştür. — Murad Paşa'nın azledildiği hakkında da bir rivâyet vardır: İki sadâretinin mecmûu 1 sene, 5 ay, 24 gündür. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız).

104) Ermeni-Süleyman Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1655=1065 senesi 19 Ağustos=16 Şevvâl Perşenbe günü; azli: 1656=1066 senesi 28 Şubat=3 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; sadâret müddeti: 6 ay, 10 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan bu Malatyalı Ermeni dönmesi de devletin en büyük gailesi hâline gelen malî buhrân karşısında selefi gibi âciz kaldığı için azledilmiştir: Zâten «Adem-i şuûr ve vüfûr-i taksîr» ile meşhurdur. — Süleyman Paşa Ayşe-Sultan'la evlenerek Dâmâd bile olmuştur! — Bu paşanın azli umumiyetle «2 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi» gününe, müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde o gün Pazar'a tesâdüf ettiği için burada gün ismine istinâden tashih edilmiştir: Zâten Müneecim-başı da «Cumâda-l-ûlânun üçüncü günü»nü esas ittihâz etmektedir).

105) Deli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; gıyâben tâyini: 1656=1066 senesi 28 Şubat=3 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; gıyâben azli: 1656=1066 senesi 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; sadâret müddeti: 6 gün

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Ermeni-Süleyman Paşa'nın azli üzerine Mühr-i-Hümâyûn Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'ya gönderilmiş ve o gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Zurnazen-Mustafa Paşa tâyin edilmiştir: Deli-Hüseyn Paşa Yenişehirlidir ve kuvveti, cesareti ve zekâsiyle meşhurdur. Henüz Mühr Girid'e varmadan Istanbul'da «Vak'a-i-vakvâkıyye» yâhut «Vak'a-i-Çınar» denilen ısyan çıkmış ve bu isyânda parmağı olan Sâdâret-Kaymakamı Zurnazen-Mustafa Paşa'nın esâleten sadâretine lüzum görüldüğü için Deli-Hüseyn Paşa haberi bile olmadan azledilmiştir! Buna benzer bir vaziyet için yukarda 93 numaraya bakınız. — Hüseyn Paşa'nın gıyâben azli umumiyetle «7 yâhut 8 Cumâda-l-ûlâ Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 9 una tesâdüf etmektedir. — Fevkalâde şecâatinden dolayı «Deli» denilen Hüseyn Paşa'nın Kapdanlıkları için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 54, 57 ve 81 numaralara bakınız).

106) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1656=1060 senesi 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azil: 1656=1066 senesi 3 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; sadâret müddeti: 4 saat.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi «Vak'a-i-vakvâkıyye» denilen isyânda müşevvik vaziyetinde bulunduğu için iş başına getirilen bu harîs arnavudun sadâreti Yeniçeri zorbalarını yatıştırmamış ve bil'akis Sadâret uğrunda entrikalar çevirdiği hemen anlaşıldığı için âsilerin vâveylâları üzerine derhâl azledilmiştir: Zurnazen'in sadâret müddeti umumiyetle 4 saat gösterilmekle beraber 3 saat veyâhut 6 saat sürdüğü hakkında da bâzı rivâyetler vardır; hiç sıkılmadan:

— Gerçi ma'zûl oldum emmâ pâye kat'itdüm hele!

diye öğündüğü bile rivâyet edilir! — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 74 numaraya bakınız). '

107) Siyavuş Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1656=1066 senesi 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; ölümü: 1656=1066 senesi 25/26 Nisan=1/2 Receb Salı/Çarşanba gecesi; sadâret müddeti: 1 ay, 22 gün; «İkinci sadâreti».

(Siyavuş Paşa bu ikinci sadâretine Silistre muhâfızlığından gelmiştir: ilk sadâreti için yukarda 98 numaraya bakınız. — Silistre'den Istanbul'a gelişi «19 Cumâda-l-ûlâ=15 Mart Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de o gün Perşenbe'ye değil, Çarşanba'ya müsâdif olduğu için «20 Cumâda-l-ûlâ=16 Mart Perşenbe» günü gelmiş olması lâzımgelir: Bu vaziyete göre Istanbul'da fil'en sadâreti 1 ay, 11 gün sürmüş demektir. Siyavuş Paşa bu müddet zarfında icrâat olarak bir takım aziller, tâyinler, sürgünler ve idamlardan başka bir şey yapmamıştır:

Onun için bâzı menbâlarda «Vezîr-i mezâlim-semîr» terkibiyle anılır. — Ölüm sebebi Damla yâhut Hummâyı-muhrıka hastalığıdır: İki sadâret müddetinin mecmûu 2 ay» 29 gün tutmaktadır. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 58 numaraya bakınız).

108) Boynu-eğri/Boynu-yaralı Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1656=1066 senesi 26 Nisan=2 Receb Çarşanba günü; azli: 1656=1066 senesi 15 Eylül=26 Zülka'de Cuma günü; sadâret müddeti: 4 ay, 19 gün.

(Doksan bir gazi olan Mehmet Paşa Cânik=Samsun Türkmenlerindendir; «Boynu-eğri/Boynu-yaralı» denilmesi, muhtelif muharebelerde kırk yerinden yaralanmış ve bu yüzden boynu eğrilmiş olmasındandır. — Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Mehmet Paşa tâyin tarihinden 2 ay, 6 gün sonra 1656=1066 senesi 2 Temmuz=10 Ramazan Pazar günü ve bir rivâyete göre de ertesi gün Istanbul'a vâsıl olmuştur: Bu vaziyete göre Istanbul'da, fi'len iş başında bulunması 2 ay, 13 günden ibaret demektir. — Mehmet Paşa'nın azli umumiyetle «25 Zülka'de Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde o gün Perşenbeye tesâdüf ettiği için burada gün ismine istinâden «26 Zülka'de Cuma» tarihi esas ittihâz edilmiştir: Hammer'de de bu tarih vardır. — Boynu-eğri Mehmet Paşa hükûmet içinde hükûmet kurup kendisini bir âlet gibi kullanmak istiyenlere kapılmayarak şiddet göstermiş ve hattâ entrikacı Şeyh-ül-İslâm Mes'ud Efendi'yi bile Istanbul'dan sürdürüp idâm ettirmiş ve bu suretle daha ilk icrâatından itibaren bir çok düşman kazanmıştır: Bunlar, paşanın Istanbul'a gelişinden bir kaç gün sonra Venedikliler tarafından işgâl edilmiş olan Bozcaada ile Limni'nin ziyâını ve Çanakkale-boğazı'nın dışardan kapatılmış olmasını henüz işe başlıyan Mehmet Paşa'nn bir. hatâsı gibi göstererek aleyhinde bulunmaya vesile ittihâz etmişlerdir. Bu vaziyet üzerine toplanan bir mecliste pâdişâh bizzat sefere çıkacağı için hazırlık yapılmasını emretmişse de, Mehmet Paşa Hazîne'de para olmadığını ve parasız sefer açılamıyacağını söyleyip pâdişâhın kendi hazînesinden devlet hazînesine «yirmi bin kese» yardımda bulunmasını istemiş ve tabiî bu doğru ve tok söz de hoşa gitmeyip paşanın aleyhine istismâr edilmiştir. — İhtiyar Vezir-i-a'zam Şam'dan Istanbul'a gelirken, Amasya'nın Köprü kasabasında ma'zûlen oturan Köprülü-Mehmet Paşa Kütahya'ya gelip maiyyetine iltihak etmiş ve Vezir-i-a'zam da bir me'muriyet vermek için kendisini beraber alıp Istanbul'a getirmiştir: Köprülü-Mehmet Paşa Istanbul'da Ser-Mi'mar Kasım Ağa ile bâzı saray mensuplarını vâsıta ittihâz ederek kendisine iyilik eden Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın azliyle sadâretin kendisine tevcihi için Vâlide-Sultan nezdinde bir takım gizli teşebbüslere girişmiş ve yeni Vezir-i-a'zam aleyhindeki cereyâna bu teşebbüsler de inzımâm ettiği için Boynu-eğri Mehmet Paşa nihayet azledilip Malkara'ya sürülmüştür): '

109) Köprülü-Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1656=1066 senesi 15 Eylül=26 Zülka'de Cuma günü; ölümü: 1661=1072 senesi 29/30 Teşrinievvel 5/6 Rebî'ül-evvel Cumartesi/Pazar gecesi; sadâret müddeti: 5 sene, 1 ay, 15 gün.

(Köprülü-Mehmet Paşa'nın âile menşei Arnavutluğun Berat sancağında Rodnik köyüdür. «Köprülü» denilmesi, Amasya mülhakatından Köprü kasabasında tavattun etmiş ve orada bâzı hayrât bırakmış olmasındandır. Anasıyla karısının Türk oldukları rivâyet edilir. — İhtiyarlığına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan Köprülü Mehmet Paşa zorbaları sindirip nizam ve intizâmı iâdeye muvaffak olduktan başka, Bozcaada ile Limni'nin Venediklilerden istirdâdı ve Erdel'de bir kale fethi gibi iki askerî muvaffakiyet de kazanmıştır. Bununla beraber şiddetinin ifrâtiyle Anadolu'da bir çok ocaklar söndürmüş olduğu için «Mezâlimi mahâsininden kesîr, katl-i nüfûs ve betk-i- perde-i nâmûsa dilîr» olmakla ve «Nice hânedân-i mekârim-semîre bî-îcâb-i mûcib şerbet-i şehâdet içürmüş» bulunmakla tenkid edilir: Beş senelik sadâretinde 86 bin kişinin kanına girmiştir! — Köprülü'nün ölümü umumiyetle «7

Rebî'ül-evvel Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de o gün Pazar'a değil, Pazartesiye tesâdüf etmektedir; Râşid tarihinde «Rebî'ül-evvelün yedinci gicesi» ve Silihdar tarihinde de Pazar gecesi öldüğünden ve ertesi Pazar günü oğlunun tâyininden bahsedilir: Bundan anlaşıldığına göre Cumartesi/Pazar gecesi ölmüştür; muâsır bir menbâ olan Müneccim-başı tarihinde «1072 Rebî'ül-evvelinün altıncı Pazar gicesi müşârünileyh fevt olup irtesi ki şehr-i mezkûrun altıncı Pazar günüdür, veled-i ercümendleri Ahmed Paşa Vezir-i-a'zam nasb buyuruldu» denilmek suretiyle ölüm tarihinin yukarda esas ittihâz ettiğimiz geceye tesâdüf ettiği sâbit olmaktadır. — Köprülü-Mehmet Paşa Edirne'de ölmüş ve cenâzesi vasiyeti mucibince «Menzil arabasiyle» Istanbul'a nakledilerek Divan-yolu'ndaki türbesine defnedilmiştir).

110) Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1661=1072 senesi 30 Teşrinievvel=6 Rebî'ül-evvel Pazar günü; ölümü: 1676=1087 senesi 2/3 Teşrinisâni=25/26 Şa'ban Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 15 sene, 4 gün.

(Yukarda gördüğümüz Köprülü-Mehmet Paşa'nın büyük oğlu olan Fâzıl Ahmed Paşa 1045=1635-1636 tarihinde Amasya mülhakatından Köprü kasabasında dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabiyle 25-26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir; ninesi gibi anası da Türktür. Babasının sadâreti zamanında Vezâret pâyesiyle Erzurum ve Şam valiliklerinde ve nihayet Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur; Sadâret makamına babasının vasiyeti mucibince tâyin edilmiş olduğu rivâyet edilir. — Fâzıl Ahmed Paşa'nın en mühim muvaffakiyetleri Ujvar=Uyvar fethi, Avusturya ile müsait bir muâhede akdi ve bilhassa Girit fethinin ikmâlidir. — Dâhilî idarede babasının tedhiş siyasetiyle kurduğu sükûn ve intizâmı bilhassa Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yardımıyla muhâfaza etmişse de, halk işlerini çok ihmâl etmiş olmakla tenkid edilip:

«Temşiyet-i mehâm-i enâmda tekâsül ile müttehem idi: ayda bir dîvân itmez idi; binde bir âdemün işi bitmez idi; erbâb-ı menâsıbun vâhime-i azli der-kemîn emmâ ma'zûllerün ye's-ü-hırmân ile kârları âh-u-enîn idi».

şeklinde ağır kusurlarla ithâm edilir. — Fâzıl Ahmed Paşa'nın Milâdî takvim hesabiyle 40-41 yaşlarında ölmesi içki iptilâsındandır; ölüm tarihi Râşid tarihinde «26 Şa'ban» gününe müsâdif gösterilirse de Silihdar/Silâhdar tarihinde «26 Şa'ban Salı gicesi» denildiğine göre yukarda esâs ittihâz ettiğimiz geceye tesâdüf etmiş olması lâzımgelir; Osman-zâde Tâib'in ve ondan naklen Hammer'in gösterdiği «22 Şa'ban=30 Teşrinievvel Cuma» rivâyeti yanlıştır. — Fâzıl Ahmed Paşa pâdişâhın peşinden hasta hâlinde Edirne'ye giderken «Ergene-köprüsü civârında vâkı' Karabiber çiftliğinde» ölmüş ve cenâzesi Istanbul'a nakledilerek babasının Divan-yolu'ndaki türbesine defnedilmiştir).

111) Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1676=1087 senesi 4/5 Teşrinisâni=27/28 Şa'ban Çarşanba/Perşenbe gecesi; azli: 1683=1094 senesi 14/15 Kânunuevvel=24/25 Zülhicce, Salı/Çarşanba gecesi; idâmı: 1683=1095 senesi 25 Kânunuevvel=6 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 7 sene, 1 ay, 10 gün.

(Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Kara-Mustafa Paşa Merzifon kazâsı merkez nâhiyesinin Marınca köyündendir: Bu güzel köy kazâ merkezinin 2 kilometre kadar şimalişarkîsindedir. — Kara. Mustafa Paşa'nın babası Dördüncü Murad'ın 1638=1048 Bağdad seferinde şehîd olan Sipâhi beylerinden Oruç Bey, anası de Âbide-Hatun'dur; Mustafa Paşa 1044=1634-1635 tarihinde Merzifon'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, 4 yaşında yetim kalmış, 42 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş ve 49 yaşlarında azil ve idâm edilmiş demektir. — Kara-Mustafa Paşa babasının dostu, olan Köprülü-Mehmet Paşa'ya dâmâd

olmuş ve kayın-biraderi Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ile beraber yetişmiştir. — Yukarda 90 numarada gördüğümüz Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'dan tefrik için buna «Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa» denir: İdâmından dolayı sonraları «Maktul-Mustafa Paşa» şeklinde de anılmıştır. — Köprülüler devrinde bir iki valilikle Deryâ-kapdanlığında ve üçüncü vezirlikte bulunan Mustafa Paşa kayın-biraderinin sadâret müddetini Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığıyla geçirmiş ve memlekette nizam ve intizâmın muhâfazasıyla ordunun tensik ve ıslâhında başlıca âmil olmuştur: Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 84 numaraya bakınız. — Kara-Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhâsarasındaki muvaffakıyetsizliği, Kızlar-ağası zencî Yusuf Ağa ve Büyük-Emirâhur Boşnak Sarı-Süleyman Ağa gibi bir takım pespâye düşmanlarıyla kendi yetiştirmesi olduğu halde yerine göz diken nankör Sadâret-Kaymakamı Kara-İbrahim Paşa'nın tezvirlerinden dolayı idâmına vesile olmuştur: Hattâ Merzifonlu'nun saltanatını ilân edeceği hakkında bile bir takım vesikalar uydurulmuştur! Halbuki Viyana muhâsarası ihânet yüzünden neticesiz kaldığı gibi, saltanat fikri de iftirâdan başka bir şey değildir; 1683=1094 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Dördüncü Mehmed'in bütün saltanat müddetinde en büyük ve en affedilmez hatâsı işte budur. Her halde bu büyük vezirin idâmı devlet ve millete çok pahalıya mal olarak aşağıda 113 numarada görüleceği gibi Macaristan'ın elden çıkmasına sebeb olmuştur. — Kara-Mustafa Paşa Merzifon'dan yetişen Vezir-i-a'zamların birincisidir: ikincisi için aşağıda 119 numaraya bakınız).

112) Kara-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1683=1094 senesi 15 Kânunuevvel=25 Zülhicce Çarşanba günü; azli: 1685=1097 senesi 18 Kânunuevvel=21 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 2 sene 4 gün.

(Kendisini Sadâret-Kaymakamlığına kadar çıkaran velinimeti Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yerine geçmek için merhumun saraydaki sefil düşmanlarıyla el-birliği ederek Vezir-i-a'zam olan bu Bayburtlu Kara-İbrahim Paşa selefinin uğradığı akıbetten korkarak sefere gitmekten çekindiği için «temâruz» etmiş ve işte bundan dolayı devlet işleri yüzüstü kaldığı için azledilmiştir. Bununla beraber, ilâhî bir adalet eseri olarak korktuğuna uğramakta da gecikmemiştir. Edirne'de sadâretten azledilip Istanbul'a gelince düşmanları Hacc'e gitmek üzere hazırlanmasından istifâde ederek kendisini Anadolu'da bir ısyan tertib edip Timur-Leng gibi «Sâhib-zuhûr» olmak sevdâsıyle ithâm ettikleri için, serveti müsâdere edilip Rodos'a nefyedilmiş ve ertesi sene orada mevcudiyyetine nihayet verilmiştir! — «Kara-Kethudâ» lâkabiyle de anılan bu Kara-İbrahim Paşa'nın azli Hammer tarihinde «27 Muharrem 1097=24 Kânunuevvel 1685 Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir; Vak'anüvis Râşid'in matbû nüshasında da hem «20 Muharrem=17 Kânunu, evvel Pazartesi», hem «22 Muharrem=19 Kânunuevvel Çarşanba» tarihlerine tesâdüf edilir: Her halde bu mütenâkız rivâyetler tertip veyâhut istinsah hatâlarından mütevellid olmalıdır; bizim yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi, bu vukuâtın muâsır ve hattâ Enderun'da bulunmak itibariyle bizzat şâhid olan Silihdar/Silâhdar Fmdıklılı-Mehmet Ağa'nın rivâyetine müstenittir. — İbrahim Paşa'nın Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 88 numaraya bakınız).

113) Sarı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1685=1097 senesi 18 Kânunuevvel=21 Muharrem Salı günü; azli: 1687=1098 senesi 18/19 Eylül=11/12 Zülka'de Perşenbe/Cuma gecesi; idâmı: 1687=1098 senesi 14 Teşrinievvel=7 Zülhicce Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 2 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan ve Sadârete ilaveten tâyin edildiği Serdâr-ı-Ekremlikte Macaristan'ı düşmana kaptırmaktan başka bir şey yapamıyan bu korkak ve ahlâksız «Evzâ'ı rûbehâne, etvârı eblehâne, güftârı nifâk-âmîz, reftârı fitne-engîz ve gadr-ü-hîlede yegâne ve

kizb-ü-dârûğ ile Müseyleme-i zamâne» şeklinde tasvir edilir; orduyu bozgundan bozguna sürükliyerek sebeb olduğu muazzam felâket nihayet askerin kendisine karşı ayaklanmasıyla neticelendiği için vazifesini bırakıp can kaygısıyla harb cephesinden Istanbul'a kaçarak 1687=1098 senesi 18 Eylül 8 Zülka'de Pazartesi günü Davudpaşa civârındaki çiftliğine inmiş ve hemen kıyâfet değiştirerek Sadâret-Kaymakamı Receb Paşa'ya gidip Mühr-i-Hümâyûn'la Sancağ-ı-Şerîf'i teslim ettikten sonra onunla anlaşarak Kuruçeşme'deki yalısının yakınlarında eski dostlarından «Salamon» isminde bir yahudinin evine saklanmıştır! Bu vaziyet pâdişaha ancak üç gün sonra aksettiği için Kaymakam Receb Paşa Mühür ile Sancağı 18/19 Eylül=11/12 Zülka'de Perşenbe/Cuma gecesi teslime mecbur olmuş, Boşnak Süleyman aratılıp 8 Teşrinievvel=1 Zülhicce Çarşanba günü Salamon'un evinde bir Rum kızıyla keyfederken yakalanmış ve bir hafta mahbus kaldıktan sonra 14 Teşrinievvel=7 Zülhicce Salı günü kafası kopartılarak askerî teskin etmek için orduya gönderilmişse de, bununla nihayet bulmıyan buhrân Dördüncü Mehmed'in hal'iyle neticelenmiş ve bu suretle Sultan Mehmet yukarda 111 numarada gördüğümüz Merzifonlu Kâra-Mustafa Paşa'yı böyle bir mahlûkun tezvirine kapılarak idâm ettirmesinin cezâsını tahtından indirilerek çekmiş demektir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

114) Köprülü-dâmâdı Siyavuş Paşa— Milliyeti: Abaza; tâyini: 1687=/1098 senesi 23 Eylül=16 Zülka'de Salı günü; azli: 1688=1099 senesi 3/2 Mart=27/28 Rebî'ül-âhir Pazartesi/Salı gecesi; Yeniçeriler tarafından paralanması: 1688=1099 senesi 2 Mart=28 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 5 ay, 9 gün.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sarı Süleyman'ın orduyu başsız bırakıp Istanbul'a, kaçması üzerine asker tarafından Serdâr intihâb edilen bu Siyavuş Paşa Köprülü-Mehmet Paşa'nın köleliğinden yetişme **dâdadıdır**. Istanbul'a gelen selefinin Sadâret-Kaymakamı Receb Paşa'ya teslim ettiği Mühr-i-Hümâyûn ordunun teveccühüne istinâd eden Siyavuş Paşa'ya gönderilmiş ve 1687=1098 senesi 4 Teşrinievvel=27 Zülka'de Cumartesi ve ikinci bir rivâyete göre de 7 Teşrinievvel=30 Zülka'de Salı günü Niş konağında kendisine teslim edilmiştir. — Dördüncü Mehmed'in hal'i işte bu Siyavuş Paşa'nın sadâretindedir: Hal'in ertesi günü 1687=1099 senesi 9 Teşrinisâni=3 Muharrem Pazar günü ordunun başında Istanbul'a gelen yeni Vezir-i-a'zam Ocak zorbalarını idare edemediği için «Zamânında müsâdere ve gasb-u-gaaret ve işâat-ı şenâatden gayri bir iş görülmeyüp âlem herc-ü-merc olmuş idi». — Nihayet «Nisâb-ı akl-u-kiyâsetden bî-nasîb olan» bu idaresiz ve âciz adam büyük bir ısyan hareketinde askerin hücumuna uğramış, konağı baştanbaşa yağma edilmiş ve harem dâiresini muhâfaza için çok kahramanca bir nâmus ve ev müdâfaası yaptıktan sonra parçalandığı için câriyeleriyle çocukları bile «ganîmet» şeklinde yağma edilmiştir. — Siyavuş Paşa'nın katli için 20 Rebî'ül-âhir=22 Şubat Pazartesi ve onu tâkib eden Salı tarihlerine de tesâdüf edilirse de doğru değildir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

115) Nişancı-İsmail Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1688=1099 senesi 2 Mart=28 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1688=1099 senesi 2 Mayıs=1 Receb Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay.

(Nişancılıktan Sadâret-Kaymakamlığına geçtiği için «Nişânî-Tevkiî» ve Ankara'nın Ayaş kazâsından olduğu için «Ayaşlı» lâkaplarıyla anılan İsmail Paşa Anadolu ve Rumeli'de âsâyişin iâdesine çok çalışmışsa da bir takım şahsî meselelerden dolayı ulemânın husûmetine uğramış ve bunların pâdişaha mürâcaati üzerine azledilmiştir; Azline sebeb olarak memleket dâhilinde âsâyiş ve intizâmı iâde bahânesiyle bizzat harbe gitmekten ictinâb etmiş ve

Macaristan cephesini Rumeli-Beylerbeyi Yeğen-Osman Paşa'ya havâle edip bir çok felâketlere yol açmış olmasından bahsedilir. — Nişancı-İsmail Paşa bir müddet sonra Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın garazına kurban olarak idâm edilmiştir),.

116) Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini; 1688=1099 senesi 2 Mayıs=1 Receb Pazar günü; azli: 1689=1101 senesi 25 Teşrinievvel=11 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 ay, 24 gün.

(Sedd-ül-Bahir muhâfızlığından Sadr-ı-azam olan ve harb vaziyetinin büsbütün şiddetlendirdiği malî buhrâna çâre bulmak istiyen Bekri-Mustafa Paşa bâzı müşâvirlerin tavsiyesiyle Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Resm-i dühân» denilen, tütün vergisini ihdâs ettiği gibi evvelce lâğvedilmiş olan «Hamr Emâneti» ni yeniden te'sis edip bir de içki vergisi tarhetmiş ve bunlardan başka «İmdâdiyye-i seferiyye» ismiyle yeni bir harb vergisi koyduktan mâadâ Istanbul'da bir «Mangır darbhânesi» kurdurarak bakır paralar bastırmaya başlamış ve iki mangıra bir akça kıymeti koymuştur. Bir taraftan işte bu malî tedbirlerin ağırlığı ve bir taraftan da Belgrad, Niş vesâire gibi çok mühim kalelerin düşman eline geçmesi Ulemânın Vezir-i-a'zam aleyhine bir teşebbüsiyle neticelendiği için, Bekri-Mustafa Paşa azledilmiştir. — Azil tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ Râşid tarihinde «27 Muharrem=10 Teşrinisâni» Perşenbe Sicill-i-Osmânî'de «26 Muharrem=9 Teşrinisâni» Çarşanba ve Hammer tarihinde de «24 Muharrem=7 Teşrinisâni» Pazartesi günlerine tesâdüf edilir; bizim yukarda bunlara tercih ettiğimiz gün tarihi, muâsır bir müellif olan ve bilhassa Enderun'da bulunduğu için vukuâta yakından şâhid olan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivâyetine müstenittir: Mehmet Ağa «11 Muharrem» in Salı gününe tesâdüf ettiğini de kaydedilmiştir; diğer rivâyetlerde gün ismi yoktur. — Bekri-Mustafa Paşa azli üzerine Malkara'ya sürülmüştür). '

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

117) Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1689=1101 senesi 25 Teşrinievvel=11 Muharrem Salı günü, şehâdeti: 1691=1102 senesi 19 Ağustos=24 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 25 gün.

(Sakız muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olan Fâzıl-Mustafa Paşa Köprülü-Mehmet Paşa'nın ikinci oğlu ve Köprülü-zâde Ahmed Paşanın küçük kardeşidir; babasıyla kardeşi için yukarda 109 ve 110 numaralara ve Üçüncü Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam olan büyük oğlu Nu'man Paşa için aşağıda 131 numaraya bakınız. — Fâzıl-Mustafa Paşa 1047=1637-1638 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 51-52 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş ve 54 yaşlarında da şehîd düşmüş demektir. — Osmanlı vezirlerinin en büyüklerinden sayılan Fâzıl-Mustafa Paşa son seleflerinin Macaristan'dan sonraki zâyiâtını telâfi ederek Niş, Vidin, Belgrad vesâire gibi bir takım mühim mevkileri düşman istilâsından istirdâda muvaffak olduktan sonra Belgrad'ın şimaligarbîsinde Baden markgrafı Louis'ye karşı giriştiği «Slankamen/Szalankamen/Salankemen» muharebesinde alnına isabet eden bir kurşunla şehîd olmuştur: Osmanlı menbâlarında şehâdet tarihi «25 ve 26 Zülka'de=20 ve 21 Ağustos» günlerine müsâdif gösterilirse de doğru değildir; Silihdar tarihinde kaydedilen «25 Zülka'de Pazar» tarihindeki 25 rakamı bir gün hatalı ise de gün ismi doğrudur; bâzı menbâlarda «Zülhicce=Eylül» ayından bile bahsedilir: Fakat o büsbütün yanlıştır. — Köprülü-zâde Mustafa Paşa'nın ismine ilâve edilen «Fâzıl» kelimesi bir rivâyete göre isim değil, lâkaptır. — Bu kıymetli vezirin şehâdeti Osmanlı ordusunun istirdâd hareketlerini Tuna'nın beri yakasına münhasır bırakan bir felâket sayılır.

İKİNCİ AHMED DEVRİ:

118) Arabacı-Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1691=1102 senesi 30 Ağustos=5 Zülhicce Perşenbe günü; azli: 1692=1103 senesi 27 Mart=9 Receb Perşenbe günü; sadâret müddeti: 6 ay, 29 gün.

(Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan bu Ali Paşa Ohri'lidir: İlmiyyeden yetiştiği için «Kadı» ve «Hoca», yaşından dolayı «Koca» ve arabalarla insan sürdüğünden dolayı «Arabacı» lâkaplarıyla anılır. Bir takım bahânelerle orduya gitmemesi yeni zararlara sebeb olduktan başka dahilî idaresinde de «Gasb-ı emvâl ve nefy-i ricâl»den başka bir şey yapamadığı için «Meşhûr-ül uyûb, menfûr-ül-kulûb bir koca zâlim» sayılır. — Azlinin sebebi, pâdişâha kendi aleyhinde telkinatta bulunan Dâr-üs-Saâde ağası Uzun-İsmail Ağa'yı Sultan Ahmed'in huzurundan koğup hemen azlettirmek için pâdişâhı Ocak'la tehdide kalkışması ve bu kadarla da iktifâ etmiyerek İsmail Ağa'yı sürgüne yollamak için saraya araba gönderecek kadar küstahlık etmesidir: Arabacı Paşa işte bunun üzerine azledilip İsmail Ağa için gönderdiği arabaya kendisi konularak ilkönce Gelibolu'ya ve oradan da Rodos'a sürülmüş ve gene rahat durmadığı için orada boğularak idâm edilmiştir: İdâm tarihi 1693=1104 senesi 22 Nisan=16 Şa'ban Çarşanba ve daha kuvvetli bir rivâyete göre 18 Mayıs=13 Ramazan Pazartesi günüdür. — Ali Paşa'nın azil tarihi olarak «3 Receb=21 Mart Cuma» ve «7 Receb=25 Mart Salı» tarihlerine de tesâdüf edilirse de doğru değildir: Bizim yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi o sırada Enderunda bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivâyetine müstenittir).

119) Hacı-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1692=1103 senesi 27 Mart=9 Receb Perşenbe günü; isti'fâsı: 1693=1104 senesi 27 Mart=20 Receb Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene.

(Hacı-Ali Paşa Merzifon'dan yetişen Osmanlı Vezir-i-a'zamlarının ikincisidir: Birincisi için yukarda 111 numaraya bakınız. — Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yetiştirdiği bu doğru özlü ve tok sözlü büyük vezir «Çalık-Ali Paşa» ismiyle de anılır. Selefi olan zâlim ve hırsız Arnavudun Edirne'de azledildiği gün Diyar-bekir beylerbeyliğinden Sadârete tâyin edilip Mühr-i-Hümâyûn gönderilmiş ve 1692=1103 senesi 6 Mayıs=19 Şa'ban Salı günü Diyarbekir'den Edirne'ye gelmiş olduğuna göre tâyin tarihinden 40 gün sonra işe başlamış ve 10 ay, 22 gün fil'en sadârette bulunmuş demektir. — Silihdar tarihinde muvâsalat günü «20 Şa'ban Salı» gösterilirse de, Salı günü o ayın 19 una müsâdiftir. — Hacı-Ali Paşa Arnavut selefi gibi seferden kaçmayıp Edirne'ye muvâsalatından biraz sonra Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla ordunun başına geçmiş ve Belgrad kalesini tâmir ve tahkim ettirerek sınır boyunu sağlamlaştırmıştır. — Orduyla mâliyenin ıslâhına büyük bir ehemmiyet veren Ali Paşa'nın «Cânib Ahmed Efendi» isminde temiz ve doğru bir Baş-defterdarı vardır: Bu yüzden menfaatleri haleldâr olan bâzı kimseler bu kıymetli mâliyecinin aleyhinde bulundukları için, İkinci Hacı-Ali Paşa'ya gönderdiği bir fermanla Defterdârın azlini emretmişse de, sarayın hükûmet işlerine müdâhalesini kabul etmiyen büyük vezir bu fermânı ve hattâ bunu tâkib eden ikinci bir fermânı dinlememiş, Baş-defterdârın doğruluğunu pâdişahın yüzüne karşı tok sözlerle müdâfaa edip;

— Defterdardan zulüm sudûru mütehakkık oldukda ol zulmü ben itmiş olurum!

diye derhâl isti'fâ etmiş, istediği vilâyette valilik teklifini kabul etmemiş ve kendi tâbiriyle «Masârif-i seferiyye ve müzâyaka-i hazîne» vaktinde «Senevi on beş on altı kese akçadan» fazla tekaüdiyye de kabul etmiyerek Bursa'ya çekilmek büyüklüğünü göstermiştir. Osmanlı tarihini dolduran hırsız ve ahlâksız devşirmelerle dönmeler içinde bu kanâat eri gibi temiz ve lekesiz Türkler tek-tük tesâdüf edilen yıldızlar cinsindendir).

120) Bozoklu-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1693=1104 senesi 21 Mart=20 Receb Cuma günü; azli: 1694=1105 senesi 14 Mart=11 Receb Cuma günü; sadâret müddeti: 11 ay, 18 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Mustafa Paşa «Bıyıklı» lâkabiyle de anılır. Muhterem selefi Hacı-Ali Paşa'nın azline i'tirâz edip Mührünü kendisine veren pâdişaha yaptığı işin doğru olmadığını ve Mühr-i-Hümâyûn'un gene Ali Paşa'ya iâdesi icâb ettiğini pervâsızca söylemek büyüklüğünü göstermişse de, İkinci Ahmed mührü kabul etmemekte ısrâr ettiği takdirde hem kendisini, hem Ali Paşa'yı derhâl idâm ettireceğini söyleyip tehdid ettiği için kabule mecbur olmuştur. Devşirmelerle dönmelerin Sadâret uğrunda memleketi kan içinde bırakmaktan bile çekinmedikleri bir devirde selefi Ali Paşa ile bu Bozoklu-Mustafa Paşa gibi Anadolu-Türklerinin gösterdikleri ferâgat misalleri pek nâdir tesadüf'edilen fazilet dersleridir. — Bozoklu da selefi gibi Serdâr-ı-Ekrem olarak cepheye gidip Avusturyalıların muhâsara ettikleri Belgrad kalesini kurtarmış ve kaçan düşmanı tâkib ektirdiği gibi, Belgrad'dan başka Tımışvar ve sâir bâzı mühim mevkileri takviye ve tâmir etmiştir. — Bu kıymetli vezirin azline sebeb, kendisinden yüz bulmıyan Kızlar-ağası Nezir Ağa'nın tezvirleridir: İkinci Ahmed bu «Tâhir-üz-zeyl» Vezir-i-a'zamını zencî bir harem-ağasının sözüyle «Bî-îcâb-ı mûcib» azledip Trablusuşam beylerbeyliğine göndermek gafletini göstermiştir. — Azil tarihi umumiyetle «16 Receb=13 Mart» Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, o sırada Enderun'da bulunan Fmdıklılı-Mehmet Ağa'nın ertesi Pazar gününe tesâdüf eden rivâyeti daha kuvvetlidir).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

121) Sürmeli-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1694=1105 senesi 14 Mart=17 Receb Pazar günü; azli: 1695=1106 senesi 2 Mayıs=18 Ramazan Pazartesi günü; idâmı: 1695=1106 senesi 18/19 Mayıs=4/5 Şevvâl Çarşanba/Perşenbe gecesi; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 19 gün.

(Trablusşam beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olan Sürmeli-Ali Paşa Dimetokalıdır: «Sürmeli» lâkabının sebebi güzellik ve süs merakından dolayı gözlerine sürme çekmesidir; hattâ «Gaayet bed-mest ve zenperest-âdem» olmakla meşhurdur. — Ali Paşa'nın Trablus'dan İkinci Ahmed'in o sırada bulunduğu Edirne'ye gelişi 1694=1105 senesi 22 Nisan=26 Şa'ban Perşenbe gününe müsâdif olmak itibariyle tâyin tarihinden 39 gün sonra işe başlamış ve 1 sene, 10 gün fi'len sadârette bulunmuş demektir. Sürmeli Paşa Sadâretle beraber Serdâr-ı-Ekremlikte de bulunmuşsa da hiç bir muvaffakiyet gösterememiştir.. — Azline sebeb, İkinci Mustafa tahta çıkıp ecdâdı gibi ordunun başına geçmek istediği sırada Belgrad'a gönderilmekte olan 1500 Yeniçerinin Cisr-i-MustafaPaşa'da cülûs bahşişi vesilesiyle ısyân ettirilmiş olmasıdır: Maiyyetine bir kaç kişi alıp «tebdil» giden pâdişah bu ehemmiyetsiz gailenin Sürmeli tarafından tertib edildiğine ve maksadının da kendisini yıldırıp bizzat sefere çıkmaktan vazgeçirmekten ibaret olduğuna kaani' olmuştur. Bahşiş verilip asker yola çıkarıldıktan sonra Ali Paşa azledilip Çeşme'ye sürülmüşse de, hesapları tedkik edilip Hazîne'ye borçlu olduğu ve servetinin de bu borcu ödemiye müsâid olmadığı anlaşıldığı için yoldan geri çevrilip Edirne'de idâm edilmiştir: İdâmı azlinden 17 gün sonradır).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

122) Elmas-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1695=1106 senesi 2 Mayıs=18 Ramazan Pazartesi günü; şehâdeti: 1697=1109 senesi 11 Eylül=24 Safer Çarşanba günü; sadâret müddeti: 2 sene, 4 ay, 10 gün.

(Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Elmas-Mehmet Paşa «Sâdık-Reis» isminde bir kapdanın oğludur: Memleketi Kastamonu vilâyetinin Cide kazâsındaki «Hoşalay» nahiyesidir. «Elmas» lâkabı çok yakışıklı adam olmasındandır. Mehmet Paşa 32-33 yaşlarında şehîd olmuştur. Avusturyalılara karşı muhtelif muvaffakiyetler kazanmış olan bu genç ve kıymetli Vezir-i-a'zam nihayet kendi fikrine mugayir olduğu halde kendisini çekemiyen Divân erkânının ekseriyetle verdikleri bir kararı kabule mecbur olarak giriştiği Zenta=Sente muharebesinde şehîd düşmüştür. Mehmet Paşa'yı felâkete sevkeden Dîvân erkânı şahsî âdetinden ları uğurunda devletin de başına bir mağlûbiyet felâketi açmaktan çekinmemişlerdir).

123) Amcazâde-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1697=1109 senesi 18 Eylül=2 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; isti'fâsı: 1702=1114 senesi 4 Eylül=11 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 11 ay, 16 gün,.

(Bu Hüseyn Paşa'ya «Amcazâde» denilmesi, 109 numarada gördüğümüz Köprülü-Mehmet Paşa'nın kardeşi ve 110 numaradaki Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ile 117 numaradaki Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın amcaları olan «Amca-Hasan Ağa» nın oğlu olmasındandır; «Sarhoş-Hüseyn Paşa» lâkabiyle de anılır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Elmas-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine, Tımışvar'da bulunan İkinci Mustafa 1697=1109 senesi 12 Eylül=25 Safer Perşenbe günü Belgrad muhâfızı Amcazâde-Hüseyn Paşa'ya adam gönderip dâvet etmiş, bu dâvetnâme iki gün sonra Belgrad'a gelmiş ve Hüseyn Paşa da 18 Eylül=2 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü Tımışvar önündeki ordugâha gelip Mührü alarak harb cephesinde işe başlamıştır. Bâzı menbâlarda tâyini dâvet tarihine müsâdif gösterilir. — Meşhur Carlowicz=Karlofça muâhedesi işte bu Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın zamanında akdedilmiş, üstüste uğranılan bozgunlardan dolayı pâdişahla halk bu fecî muâhedenin akdini bir felâket devrinin kapanması gibi bir muvaffakiyet saydığı için Hüseyn Paşa efkâr-ı-umumiyye nazarında ehemmiyet ve nüfuz kazanmış, fakat diktatör Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendi'ye kafa tutan Paşa'nın adamları azil ve idâm cezâlarına uğratılmış ve nihayet Kapucular-kethudâsı olan yeğeni Kıbleli-zâde Ali Bey'in mühim bir suçundan dolayı idâmı Hüseyn Paşa'yı çok müteessir ederek hastalanmasına sebeb olmuştur. İşte bu hastalığından dolayı vazifesine devam edemiyen Vezir-i-a'zam nihayet istifa'ya mecbur olmuştur; Hammer istifâ tarihini 1702=1114 senesi 5 Eylül=12 Rebî'ül-âhir Salı gününe müsâdif gösterirse de, Râşid tarihinde bizim burada kaydettiğimiz bir gün evvelki tarih esas ittihâz edilmektedir. — Amcazâde-Hüseyn Paşa isti'fâsı üzerine Silivri'deki çiftliğine çekilip 22 Eylül=29 Rebi'ül-âhir Cuma günü vefât etmiş ve eenâzesi Istanbul'a nakledilmiştir. — Kapdanlığı için Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 98 numaraya bakınız).

124) Daltaban-Mustafa Paşa — Milliyeti: Sırp; tâyini: 1702=1114 senesi 4 Eylül=11 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1703=1114 senesi Kânunusâni=6 Ramazan Çarşanba günü; sadâret müddeti: 4 ay, 20 gün.

(Bağdad valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Manastırlı Daltaban-Mustafa Paşa'ya Mühr-i-Hümâyûn yukarıki maddede gördüğümüz Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın isti'fâ ettiği gün gönderilmiş, kendisi Istanbul'a gelinceye kadar vüzerâdan Dâmad-Hasan-Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Daltaban-Mustafa Paşa da o senenin 22 Eylül=29 Rebî'ül-âhir Cuma günü Istanbul'a ve 27 Eylül=5 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü de, pâdişâhın o sırada bulunduğu Edirne'ye gelip işe başlamıştır. — Bundan biraz sonra çıkan «Tatar fitnesi» bu câhil ve hattâ ümmî Sadr-ı-a'zamın mevkiini muhâfaza ve takviye için çıkardığı bir fesad sayılarak azledilmiş ve azlinden üç gün sonra 1703=1114 senesi 27 Kânunusâni=9 Ramazan

Cumartesi günüde idâm olunmuştur. — Osman-zâde Tâib azil tarihini 25 Kânunusâni=7 Ramazan Perşenbe gününe müsâdif gösterir).

125) Râmi Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1703=1114 senesi 24 Kânunusâni=6 Ramazan Çarşanba günü; «Edirne vak'ası»nda kaçıp saklanarak mevkiinden çekilmesi: 1703=1115 senesi 39/20 Ağustos-=6/7 Rebî'ül-âhir Pazar/Pazartesi gecesi; sadâret müddeti: 6 ay, 27 gün.

(Karlofça sulhünde Baş-murahhaslık etmiş olan bu Reîs-ül-Küttâb Râmi Mehmet. Paşa sulhün akdinden sonra Kubbe-vezirliğine yükselmiş ve pâdişâhın hocası olduğu için âdetâ diktatör vaziyetinde bulunan Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendi'nin gözüne girerek nihayet Vezir-i-a'zam olmuştur.. — Eyüplü olan Râmi Paşa zeki ve muktedir bir diplomat ve kurnaz bir devlet adamı olmakla beraber, kendisini iş başına çıkaran Feyzullâh Efendi'nin tahakkümüne dayanamadığı için el-altından tertib ettiği ısyan hareketine hâkim olamamış, Istanbul'dan kalkan âsiler Edirne üzerine yürümüş ve Râmi Mehmet Paşa da İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in iclâsiyle neticelenen bu vak'ada pâdişaha artık âsilere mukâvemet imkânı kalmadığını söyleyip canını kurtarmak için mevkiini bırakıp saklanmıştır: 1703=1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlarda azil tarihi Üçüncü Ahmed'in cülûsuna tesâdüf eden 1703=1115 senesi 22 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Çarşanba gününe müsâdif gösterilirse de o gün Râmi Paşa'nın azline değil, halefi Kavanoz=Ahmed Paşa'nın tâyinine müsâdiftir).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

126) Kavanoz/Nişancı-Ahmed Paşa — Milliyeti: Rus; tâyini: 1703=1115 senesi 22 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1703=1115 senesi 17 Teşrinisâni=8 Receb Cıımartesi günü, sadâret müddeti: 2 ay, 26 gün.

(Vezir-i A'zamlar cedvelindeki 123 numarada gördüğümüz Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın dâmâdı olan Kavanoz Paşa Edirne vak'asında Sadâret-Kaymakamı iken âsiler tarafından sadâreti üân edildikten sonra Üçüncü Ahmed'in cülûsu üzerine Mühr-i-Hümâ. yun bilmecburiyye kendisine tevdi edilmişse de, irtikâp ve tahakkümünden dolayı üç ay geçmeden azledilmiştir. — Hâriciyye salnâmesindeki Sadr-ı-a'zamlar cedvelinde «Trabzon hânedânından» gösterilen Ahmed Paşa'nın «Kavanoz» lâkabı «ceddinin kavanozcu olmasından» mütevellit gösterilirse de bu rivâyet şüphelidir: Umumiyetle «Rûsîyy-ül-asl» olduğunda ve «Silâhdâr-Hüseyn Paşa'nın kölesi» iken Enderun'a girip oradan yetişmiş olduğunda ittifak edilir).

127) Enişte/Dâmad-Hasan Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1703=1115 senesi 17 Teşrinisâni=8 Receb Cıımartesi; azli: 1704=1116 senesi 28 Eylül=28 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; sadâret müddeti: 10 ay, 11 gün.

(Moralı bir Rum dönmesi olduğu için «Moralı-Hasan Paşa» ismiyle de anılan ve ikinci vezirlikten sadârete getirilen bu mühtedî Vezir-i-a'zam Dördüncü Mehmed'in kızı ve Üçüncü Ahmed'in kızkardeşi Hatice-Sultan'la evlenmiş olduğu için hem «Enişte», hem «Dâmad» lâkaplarıyla anılır. Pâdişahı bîzâr eden sonsuz hırs ve tamaiyle etvar ve evzâının garâbetinden ve tâyinine muhâlefet ettiği Dâr-üs-saâde ağası Uzun-Süleyman Ağa'nın tefsirinden dolayı azline lüzum görülmüş ve o sırada Girit valiliğinde bulunan halefi Kalaylıkoz-Ahmed Paşa gizlice Istanbul'a dâvet edildikten sonra azledilip karısı Hatice-Sultan'la beraber İzmit'e sürülmüştür).

128) Kalaylıkoz-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1704=1116 senesi 28 Eylül=28 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1704=1116 senesi 25 Kânunuevvel=27 Şa'ban Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 27 gün.

(Girit valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Paşa Kayseri vilâyeti merkez nâhiyesinin Molu köyündendir: Babası kalaycı olduğu için «Kalaylı-Ahmed Paşa» lâkabiyle şöhret bulduktan sonra, yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Enişte-Hasan Paşa'nın azli takarrür edince Girit'den gizlice dâvetine «Koz-bekçiler halifesi Ahmed Ağa» delâlet etmiş ve Istanbul'a gelip sadârete tâyin edildiği gün huzura kabul edilmeden evvel sarayın «Koz-bekçiler odası» nda bekletilmiş olduğu için, halk arasında eski lâkabına «Koz» kelimesi de ilâve edilerek sadâretinden itibaren «Kalaylıkoz-Ahmed Paşa» diye şöhret bulmuştur: «Sicill-i-Osmânî» de «Tertib ve nizâm-ı destâr ile iştigali bâis-i telkibidir» denilmesi doğru olmasa gerektir. — Azlinin sebepleri safderunluğuyla kıyâfetinin garâbetinden başka aşağıki fıkrada göreceğimiz halefinin entrikalarına âlet olarak Şeyh-ül-İslâmı hıyânetle ithâm edip iftirâsının meydana çıkmış olmasıdır. Azlini «23 Şa'ban=20 Kânunuevvel Pazar» gününe müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 94 numaraya bakınız).

129) Teberdar/Baltacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1104=1116 senesi 25 Kânunuevvel=27 Şa'ban Perşenbe günü; azil: 1706=1118 senesi 3 Mayıs=19 Muharrem Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 9 gün; «İlk sadâreti».

(Deryâ-Kapdanlığından Vezir-i-a'zam olan ve «Teberdar» lâkabiyle de anılan Baltacı-Mehmet Paşa eskiden Kastamonu ve şimdi Çorum vilâyetine tâbi olan Osmancık kazâsındandır. Baltacılıkla saraya intisâbından sonra sesi güzel olduğa için musıki tahsil edip müezzin olduğu zaman «Pâkçe-müezzin» lâkabiyle anılmıştır. Yukarıki fıkrada gördüğümüz safderun selefi Kalaylıkoz-Ahmed Paşa'nın azline bunun entrikaları sebeb gösterilir. Kendi azli de pâdişâhın etrafındaki nüfuzlu şahsiyyetlerle geçinememiş olmasındandır. — Rus çarı Koca-Petro'ya karşı kazandığı Pruth zaferi ikinci sadâretindedir: Aşağıda 132 numaraya bakınız).

130) Çorlulu-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1706=1118 senesi 3 Mayıs=19 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1710=1122 senesi 16 Haziran=18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 1 ay, 14 gün.

(Kubbe vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan ve «Silâhdar» lâkabiyle de anılan Çorlulu-Ali Paşa Çorlu'da bir çiftçi yâhut berberin oğludur. Sadâretinin ikinci senesinde İkinci Mustafa'nın kızı Emine-Sultan'la evlenerek Dâmâd olmuştur. İsrâfın önüne geçecek malî tedbirler almış olmakla meşhurdur. — Azli düşmanlarının el-birliği üzerinedir. Azil tarihi olarak «17 Rebî'ül-âhir=15 Haziran Pazar» gününden de bahsedilir. — «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 138 numaradaki Kel-Ahmed Paşa-zâde Hacı-Ali Paşa bu Çorlulu-Ali Paşa'nın kızından torunudur).

131) Köprülü-zâde Nu'man Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1710=1122 senesi 16 Haziran=18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1710=1122 senesi 18 Ağustos=22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay, 2 gün.

(Eğriboz muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olan Nu'man Paşa, 109 numarada gördüğümüz Köprülü-Mehmet Paşa'nın torunu, 110 numarada gördüğümüz Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed

Paşa'nın yeğeni, 117 numarada gördüğümüz Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın büyük oğlu ve 123 numarada gördüğümüz Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın amcasının torunudur: Bu âileden beşinci ve sonuncu Sadr-ı-a'zam işte bu Nu'man Paşa'dır. — Köprülü-zâde Nu'man Paşa İkinci Mustafa'nın kızlarından Ayşe-Sultan'la evlenmiş olduğu için «Dâmâd» ünvâniyle de anılır. — Sadâretinden sonra tekrar Eğriboz muhâfızlığına gönderilmiştir. — Azli yahut isti'fâsı için «21 Cumâda-l-âhire=17 Ağustos Pazar» tarihi de rivâyet edilir).

132) Baltacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1710=1122 senesi 18 Ağustos=22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli; 1711=1123 senesi 20 Teşrinisâni=9 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti 1 sene, 3 ay, 3 gün; «İkinci sadâreti».

(Birinci sadâreti için yukarda 129 numaraya bakınız. — Baltacı-Mehmet Paşa'nın Rus çarı Deli-Petro'ya karşı kazandığı Pruth zaferi işte bu ikinci sadâretindedir. — Bu sefer Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olmuş ve 1710=1122 senesi 26 Eylül=2 Sa'ban Perşenbe günü Haleb'den Istanbul'a gelip işe başlamıştır):

133) Ağa-Yusuf Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1711=1123 senesi 20 Teşrinisâni=9 Şevvâl Cuma günü; azli: 1712=1124 senesi 13 Teşrinisâni=12 Şevvâl Cumartesi günü; sadâret müddeti: 11 ay, 22 gün.

(Türkçe bilmediği rivâyet edilen bu Yusuf Paşa Yeniçeri-ağalığından Vezir-i-a'zam olduğu için «Ağa» lâkabiyle anılır. — Tâyin tarihinde, ordu ile Edirne'de bulunduğu için Istanbul'a muvâsalatla işe başlaması 1711 — 1123 senesi 2 Kânunuevvel=21 Şevvâl Çarşanba gününe müsâdiftir. Azli için «11 Şevvâl=11 Teşrinisâni Cuma» tarihi de rivâyet edilir).

134) Silâhdar/Köle-Süleyman Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1712=1124 senesi 12 Teşrinisâni=12 Şevvâl Cumartesi günü; azli: 1713=1125 senesi 6 Nisan=10 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 4 ay, 24 gün.

(Kızlar-ağası Yusuf Ağa'nın köleliğinden yetişip Sadâret-Kaymakamlığından. Vezir-i-a'zam olan bu Süleyman Paşa «Nişancı» lâkabiyle de anılır. — Azil tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ «18 Rebî'ül-evvel=14 Nisan Cuma» ve «28 Rebî'ül-evvel=24 Nisan Pazartesi» rivâyetlerine de tesâdüf edilir; bu mesele için aşağıki fıkraya da bakınız).

135) Orsa-Poça/Hoca-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1713=1125 senesi 6 Nisan=10 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azil ve idâmı: 1713=1125 senesi 27 Nisan=1 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; sadâret müddeti: 21 gün.

(Urlalı bir pehlivanın oğlu olan bu Sadr-ı-a'zam «Orsa-Poça İbrahim Paşa», «İbrahim-Hoca» ve «Pehlivan-zâde İbrahim Paşa» isimleriyle de anılır. Bahriyeden yetişmiş ve Deryâ-Kapdanlığından Vezir-i-a'zam olmuştur. — Vak'anüvis Râşid selefinin azliyle bunun tâyinini 1713=1125 senesi «28 Rebî'ül-evvel=24 Nisan Pazartesi» gününe müsâdif gösterirse de bunun bir tertip yâhut istinsah hatâsından mütevellid olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü İbrahim Paşa'nın sadâret müddeti umumiyetle 21 gün gösterildiği halde, Râşid'deki tarih doğru olduğu takdirde yalnız üç gün sadârette bulunmuş olması lâzımgelir; halbuki gene Râşid, İbrahim Paşa'nın «Mesned-i sadârete kudûmunun yirmi ikinci günü» idâm edilmiş olduğundan bahsetmektedir. İşte bundan dolayı burada tâyin tarihi olarak «10 Rebî'ül-evvel=6 Nisan Perşenbe» rivâyeti esas ittihâz edilmiştir. — Hoca-İbrahim Paşa'nın azil ve idâmı Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamı Dâmâd-Ali Paşa'yı istirkâb edip bir ziyâfette öldürmek

veyahut öldürtmek için kurduğu tertibâtın meydana çıkmış olmasıyla izah edilir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 109 numaraya bakınız).

136) Silâhdar/Dâmâd-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1713=1125 senesi 27 Nisan=l Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; şehâdeti: 1716=1138 senesi, 5 Ağustos=16 Şa'ban Çarşanba günü; sadâret müddeti: 3 sene, 3 ay, 8 gün.

(Vezir-i-sânî ve Rikâb-i-Hümâyun Kaymakamı iken kendisine sûikasd etmek istiyen selefi Hoca-İbrahim Paşa'nın idâmı üzerine Vezir-i-a'zam olan Ali Paşa eski vazifesinden dolayı «Silâhdar», şehâdetinden dolayı «Şehid» ve Üçüncü Ahmed'in o sırada dokuz yaşındaki kızı Fatma-Sultanla'bu sultan beş yaşındayken nikâhlanmış olduğu için de «Dâmâd» ünvâniyle anılır; Sonradan Nevşehirli-İbrahim Paşa ile evlenen bu sultan için aşağıda 139 numaraya bakınız. — Ali Paşa 1079=1688 — 1669 tarihinde İznik civârındaki Selöz/Sölöz köyünde doğmuş olduğuna göre, takriben 45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; babasının ismi Hacı-Hüseyn Ağa'dır — Mora'nın Venedikliler'den istirdâdı bunun zamanına tesâdüf ettiği için, Dâmâd-Ali Paşa bâzı menbâlarda «Mora fâtihi» sayılır, Tasarrufa riâyeti ve rüşvetle hediyeyi men'etmiş olmasıyla meşhurdur. — Şehâdeti meşhur prens Eugene'e karşı girişmiş okluğu Peterwardein=Petervaradin muharebesindendir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle «17 Şa'ban=6 Ağustos Perşenbe» günü şehîd olmuş gibi gösterilirse de bu rivâyette bir günlük hatâ vardır. — Ali Paşa'nın mezarı Belgrad'dadır).

137) Hacı Halil Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1716=1128 senesi 22 Ağustos=4 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1717=1129 senesi 26 Ağustos=18 Ramazan Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 gün.

(Belgrad muhâfızlığından Vezir-i-a'zam olan Hacı-Halil Paşa Elbasanlıdır. — Selefi Dâmâd-Ali Paşa'nın şehâdet haberi vak'adan dört gün sonra 1716=1128 senesi 9 Ağustos=20 Şa'ban Pazar günü ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de 15/16 Ağustos=26/27 Şa'ban Cumartesi/Pazar gecesi Edirne'ye gelmiş ve derhâl «Mühr-i-Hümâyun» Belgrad muhâfızı Halil Paşa'ya gönderilmiştir; Hacı-Halil Paşa'nın tâyini için yukarda esas ittihâz ettiğimiz «4 Ramazan=22 Ağustos Cumartesi» tarihi mührün Belgrad'â gönderilip kendisine teslim edilmiş olduğu güne müsâdiftir; bununla beraber «3 Ramazan=21 Ağustos Cuma» tarihi de rivâyet edilir. Halil Paşa'nın azli Belgrad'ın sukûtu üzerinedir).

138) Nişancı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1717=1129 senesi 26 Ağustos=18 Ramazan Perşenbe günü; azli 1718=1130 senesi 9 Mayis=8 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; sadâret müddeti: 8 ay, 14 gün.

(Kayseri köylülerinden Hacı-Ali isminde Mısırlı bir tâcirin oğlu olan Mehmet Paşa Nişancılıktan Sadr-ı-a'zam olduğu için «Nişancı» yâhut «Tevkiî» lâkaplariyle ve memleketinden dolayı da «Kayserili» lâkabiyle anılır. — Azline sebep, Avusturya seferinin en buhrânlı bir devrinde iş başına gelip hiç bir muvaffakıyyet te'min edememiş olmasında ve bilhassa Üçüncü Ahmed'in Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamı olan dâmâdı Nevşehirli-İbrahim Paşa'yı Sadâret makamına çıkarmak istemesinde gösterilir).

139) Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1718=1130 senesi 9 Mayıs=8 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü: azli: 1730=1143 senesi 30 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Patrona ihtilâlinde şehâdeti: 1130=1148 senesi 1 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 12 sene, 4 ay, 22 gün.

(Üçüncü Ahmed saltanatının son zamanlarda «Lâle devri» denilen son yıllarının bu zeki ve zarif mümessili Nevşehirlidir; babası Ezdin voyvodası Ali Ağa'dır. 1073=1662-1663 tarihlerinde dünyaya, gelmiş olduğuna göre 56 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş ve 68 yaşlarında öldürülmüş demektir. Umumiyetle 70 yaşlarında şehîd olmuş gösterilmesi Hicrî takvime göredir. Bununla beraber 1079=1668-1669 tarihinde dünyaya geldiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın hayatına mal olan Patrona vak'a sı için 1730=1143 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız. — Nevşehirli-İbrahim-Paşa, Üçüncü Ahmed'in sevgili kızı Fatma-Sultan'la evlenerek dâmâd olmuştur. Bu sultan ondan evvel henüz beş yaşındayken yukarda 136 numarada gördüğümüz Dâmâd-Ali Paşa'ya nikâhlannuş ve Ali Paşa'nın Petervaradin muharebesinde şehâdeti üzerine yaşı küçük olduğu için kızken dul kalmış ve nihayet 13 yaşlarındayken Nevşehirli-İbrahim Paşa'ya verilmiştir. — Patrona ihtilâlinde asiler İbrahim Paşa'nın diri olarak kendilerine teslimini istemişlerse de Üçüncü Ahmed sarayda boğdurduktan sonra cenâzesini göndermiş ve bu zavallı cenâzenin İbrahim Paşa'ya âid olmadığını iddiâ eden ihtilâlciler cesedi bir beygir kuyruğuna bağlayıp saraya iade etmişlerdir: Mezarı Şehzâdebaşındadır. — «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinin 144 numarasındaki Sinek-Mustafa Paşa bunun yeğenidir).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

140) Silâhdar-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1730=1143 senesi 1 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1131=1143 senesi 22 Kânunusâni=13 Receb Pazartesi günü; sadâret müddeti: 3 ay, 21 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Silâhdar-Mehmet Paşa Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultanla evlenmiş olduğu için Dâmâddır. — «Hantal-Haffâf/Kavaf» denilen Istanbullu bir kavafın oğludur. Kaynatasının saltanatında yalnız bir gün sadârette bulunduktan sonra Patrona ihtilâlinin neticesi olarak Üçüncü Ahmed o gece feragâte mecbur olmuş ve yeni Vezir-i-a'zam azledilmiyerek Birinci Mahmud devrinde de bir müddet mevkiini muhâfaza ettikten, sonra azlinde halefinin yerine Haleb valisi olmuştur).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

141) Kabakulak-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1131=1143 senesi 22 Kânunusâni=13 Receb Pazartesi günü; azli: 1731=1144 senesi 10 Eylül=8 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; sadâret müddeti: 7 ay, 19 gün.

(Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olduğu zaman Istanbul'da bulunduğu için derhâl işe başlıyan Kabakulak-İbrahim Karahisarlıdır; sadâreti esnâsında zorbalardan on beş bin kadarını imhâ etmiş olmakla meşhurdur; pâyıtahtı Istanbul'dan Anadolu'ya nakletmek fikrinde olduğu da rivâyet edilir. — Subhî tarihinde azli «7 Rebî'ül-evvel Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de, Pazartesi o ayın yedi sine değil, sekizine müsâdiftir; Hammer'in esas ittihâz ettiği «9 Rebî'ül-evvel=11 Eylül Salı» tarihi yanlıştır. — Kabakulak-İbrahim Paşa sadâretten azli üzerine Eğriboz muhâfızlığına gönderilmiştir).

142) Topal-Osman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1731=1144 senesi 10 Eylül=8 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1732=1144 senesi 12 Mart=15 Ramazan Çarşanba günü; sadâret müddeti: 6 ay, 2 gün.

(Arnavutluk ıslâhatına me'mur olan vezir Topal-Osman Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Kabakulak-İbrahim Paşa'nın azli üzerine tâyin edilip derhâl Istanbul'a dâvet edilmiş ve

kendisi gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına da vezâret pâyesiyle Yeniçeri-ağası Şâhin Mehmet Paşa me'mur olmuştur. Osman Paşa'nın Istanbul'a muvâsalat tarihi 1731=1144 senesi 22 Eylül=20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günüdür: Subhî tarihinde «19 Rebî'ül-evvel Sebt» gününden bahsedilirse de «Sebt=Cumartesi» günü o sene Rebî'ül-evvelinin 19 una değil, 20 sine müsâdiftir: İşte bundan dolayı Topal-Osman Paşa'nın sadâretini Istanbul'a gelip Mühr-i-Hümâyûn'u pâdişahtan almasıyla başlamış gösteren daha muahhar menbâlarda hep bu «19 Rebî'ül-evvel» tarihine tesâdüf edilirse de bir gün hatâlıdır. Zâten o tarih Paşa'nın tâyinine değil, Istanbul'a muvâsalatına âid olduğu için burada tâyin tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Topal-Osman Paşa Nâmık Kemal'ifi büyük-dedesidir: Bilhassa İran cephesindeki kahramanlıklarıyla mârûf olan Osman Paşa umumiyetle «Moralı» gösterilirse de, Nâmık Kemâl'in oğlu Ali Ekrem Bey'in âile şeceresine istinâden bir gün bana anlattığına göre Osman Paşa'nın babası Bekir Ağa Konya Türklerindendir ve Mora'ya gitmiş olduğu için oğluna «Moralı» denilmiştir: Rızâ Nur merhum da Mısır'da neşrettiği «Türk bilik revüsü» nün Nâmık Kemal'e âit 6 ncı nüshasının 485-1366 ncı sahifesinde bu noktayı gene Ali Ekrem'in izâhına göre tasrih ve tavzih etmektedir. — Topal-Osman Paşa sadâretten azlinde Trabzon valiliğine gönderilmiştir.. — Birinci Mahmud devrinde Kapdan-ı-Deryâ olan oğlu Dâmâd-Râtib Ahmed Paşa için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 130 numaraya bakınız).

143) Hekimoğlu-Ali Paşa — Milliyeti: İtalyan, tâyini: 1732=1144 senesi 12 Mart=15 Ramazan Çarşanba günü; azli: 1735=1148 senesi 12 Temmuz=20 Safer Salı günü; sadâret müddeti: 3 sene, 4 ay, 1 gün; «ilk sadâreti».

(Tebriz Ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan ve «Hekimbaşı-zâde/Hekim-zâde» lâkaplarıyla da anılan bu Ali/Âlî Paşa Venedikli bir dönme olan Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğludur; 1689=1100 senesi 3/4 Haziran=14/15 Şa'ban Cuma/Cumartesi gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, sadârete tâyin edildiği gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 42 sene, 9 ay, 9 gün tutması, yâni 43 yaşının içinde bulunması iâzımgelir. — Subhî tarihinde Hekimoğlu'nun sadâretten azli «Mâh-ı Safer-ül-Hayr'ın yirmi ikinci Salı günü» ne müsâdif gösterilir: Halbuki o sene Saferinin yirmi ikinci günü Salı'ya değil, Perşenbe'ye müsâdiftir; Hammer bu noktaya dikkat etmiyerek «22 Safer» tarihini aynen almış ve bunun Milâdî karşılığı olarak da «14 Temmuz» gününü esas ittihâz etmiştir; bu yanlışa diğer bâzı menbâlarda daha tesadüf edilir; tabiî burada gün rakamının yanlışlığı gün ismine istinâden tashih edilerek Salı'ya müsâdif olan «20 Safer=12 Temmuz» günü esas tutulmuştur. Hekimoğlu-Ali Paşa'nın Tebriz'den Istanbul'a gelip işe başlaması 1732=1144 senesi 10 Mayıs=15 Zülka'de Cumartesi gününe müsâdiftir. — İkinci ve üçüncü sadâretleri için aşağıda 150 ve 156 numaralara bakınız).

144) Gürcü-İsmail Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1735=1148 senesi 12 Temmuz=20 Safer Salı günü; azli: 1735=1148 senesi 24 Kânunuevvel=8 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 ay, 13 gün.

(Bağdad valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan ve kölelikten yetişen İsmail Paşa'nın tâyin tarihi selefinin azil gününe müsâdiftir: Yukarıki fıkraya bakınız. Kendisi Bağdad'dan Istanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına üç tuğlu vezâret pâyesiyle Çavuşbaşı Mehmed Ağa tâyin edilmiş ve İsmail Paşa da gene o senenin 29 Eylül=11 Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü Istanbul'a gelip işe başlamıştır. — Vâsıf tarihinde İsmail Paşa'nın azli «9 Şa'ban Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de Şa'banın dokuzu Pazara tesâdüf ettiği için burada «8 Şa'ban=24 Kânunuevvel Cumartesi günü esas ittihâz edilmiştir. — Kölelikten yetişme ümmî ve mürteşî bir ihtiyar olan bu İsmail Paşa sadâretten azlinde Sakız'a sürülmüştür).

145) Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1736=1148 senesi 9 Kânunusâni=24 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1737=1150 senesi 6 Ağustos=8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Gürcü. İsmail Paşa'nın azledildiği gün Silâhtarlıktan vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamı olan bu Seyyid-Mehmet Paşa'nın Dimetokalı olduğundan bahsedilir: Bunun esâleten tâyinine kadar 16 gün süren Kaymakamlığı müddetince Sadâret makamı münhal kalmıştır. — Seyyid-Mehmet Paşa Sadâret makamına ilâveten Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle ordu başındayken azledilmiştir).

146) Muhsin-zâde Abdullah Paşa — Milliyeti: Arap (?); tayini: 1737=1150 senesi 6 Ağustos=8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1737=1150 senesi 19 Kânunuevvel=26 Şa'ban Perşenbe günü; sadâret müddeti: 4 ay, 14 gün.

(Bender Ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın Halepli olduğu rivâyet edilir; Bu ailenin Musullu olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; Fakat Türk yâhut Arap olduğu hakkında vâzıh bir kayde tesâdüf edilememiştir. — O sırada selefi Seyyid-Mehmet Paşa orduda bulunduğu için Mühr-i-Hümâyun kendisinden istirdâd edilmek suretiyle azledilmiş ve sadârete tâyini onun azil gününe müsâdif sayılan Abdullah Paşa'ya da ertesi güne tesâdüf eden 7 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Salı günü isâl edilmiştir. Muhsin-zâde'nin Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle ordu başına gelişi de 19 Ağustos=21 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdiftir. — Abdullah Paşa, aşağıda 164 ve 170 numaralarda göreceğimiz Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın babasıdır; azlinde Selânik valiliğine gönderilmiştir).

147) Yeğen-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1737=1150 senesi 19 Kânunuevvel=26 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1739=1151 senesi 22 Mart=11 Zülhicce Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 3 ay, 4 gün.

(Eski Baş-defterdarlardan Alâiyyeli Kel-Yusuf Efendi'nin kızkardeşinin oğlu olduğu için «Yeğen» lâkabiyle anılan Mehmet Paşa Antalyalıdır; Istanbullu olduğu hakkında da bir rivâyet varsa da doğru değildir; Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığından Sadr-ı-a'zam olmuştur. — Yeğen-Mehmet Paşa'nın azli Subhî tarihinde Zülhicce ayının «On ikinci ve îd-i Adhâ'nın üçüncü Ahad günü»ne müsâdif gösterilirse de «Ahad=Pazar» günü o sene Zülhicce'sinin 12 sine değil, 11 ine tesâdüf ettiği için, Rü'yet-i-hilâl'den mütevellid olması lâzımgelen bu bir günlük fark burada tashih edilmiştir).

148) Hacı-İvaz Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tayini: 1139=1151 senesi 22 Mart=11 Zülhicce Pazar günü; azli: 1740=1158 senesi 23 Haziran=28 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 3 ay, 2 gün.

(Yagozinalı-Nasrullah isminde birinin oğlu olan Hacı-İvaz Paşa Vidin Ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olmuştur. Kendisi Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle orduya nıe'mur olduğu için, vezir Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. — Gürcü olduğu hakkında da yanlış bir rivâyet bulunan İvaz Mehmet Paşa sadârettin azledildik, ten sonra Cidde valiliğine gönderilmiştir, Üçüncü Mustafa devrinde Sadr-ı-a'zam olan oğlu Halil Paşa için aşağıda 188 numaraya bakınız. — Hacı-İvaz Paşa'nın ölümünden bir sene sonra cesedinin çürümemiş olduğu görüldüğü için halk arasında «Evliya» lâkabiyle de anılmıştır),

149) Nişancı Hacı-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1740=1153 senesi 23 Haziran=28 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1742=1155 senesi 21 Nisan=15 Safer Cumartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 28 gün.

(Nişancılıktan Sadr-ı-a'zam olan Hacı-Ahmed Paşa Foça'da doğmuş olmakla beraber, âile ocağı itibariyle Antalyalıdır; «Şehlâ» ve «Kör» lâkaplarıyla da anılır. Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

150) Hekimoğlu-Ali Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini: 1742=1155 senesi 21 Nisan=15 Safer Cumartesi günü; azli: 1743=1156 senesi 23 Eylül=4 Şa'ban Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 ay, 2 gün; «İkinci sadâreti».

(Bu sefer Anadolu Beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hekimoğlu-Ali Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 143 ve 3 üncü sadâreti için de aşağıda 156 numaralara bakınız. — Bu ikinci sadâreti selefinin azlinden beş gün evvel takarrür edip kendisine gizlice haber gönderilmiş, Istanbul'a gelinceye kadar Kapdan-ı-deryâ Mustafa Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve kendisi de o senenin 26 Nisan=20 Safer Perşenbe-günü gelip vazifesine başlamıştır. — Hekimoğlu'nun bu ikinci sadâretinden azli için «1 Şa'ban=20 Eylül Cuma» tarihî de rivâyet edilir).

151) Seyyid-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1748=1156 senesi 23 Eylül=4 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1746=1159 senesi 9 Ağustos=21 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 2 sena, 10 ay, 16 gün.

(Yeniçeri- ağalığından Sadr-ı-a'zam olan Seyyid-Hasan Paşa Şarkî-Karahisarlıdır; ümmî olmakla beraber doğru ve temiz yürekli bir adam olduğu rivâyet edilir. — İzzî tarihinde azli Receb ayının «Yirmi ikinci Selâse günü» ne müsâdif gösterilirse de «Selâse=Salı» günü o sene Recebinin 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir, Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

152) Tiryaki Hacı-Mehmet Paşa — Milliyet! : (?); tâyini; 1746=1159 senesi 9 Ağustos=21 Receb Salı günü; azli: 1741=1160 senesi 24 Ağustos 17 Şa'ban Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 16 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Tiryâki-Mehmet-Paşa Istanbul'da doğmuşsa da bir yeniçerinin oğlu olduğu için milliyeti belli değildir. — Tâyin tarihindeki bir günlük ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Selefi gibi bu da azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

158) Boynu-iğri Seyyid-Abdullah Paşa — Milliyeti: Arap (?); tâyini; 1141=1160 senesi 24 Ağustos=17 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1150=1163 senesi 3 Kânunusâni=24 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 4 ay, 10 gün.

(Aydın muhassıllığından Vezir-i-a'zam olan Seyyid-Abdullah Paşa Kerküklüdür ve muhtelif valiliklerde bulunmuş olan vüzerâdan «Pirârî» ve «Kesici» lâkaplarıyla mârûf Kerküklü Seyyid-Hasan Paşa'nın oğludur. — İzzî tarihinde azli 1163 senesi «Muharrem-ül-Harâmının yirmi üçüncü Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de «Sebt=Cumartesi» günü o sene Muharreminin 23 üne değil, 24 üne müsâdiftir. — Seyyid-Abdullah Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

154) Devâtdar-Mehmset Emin Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1750=1163 senesi 3 Kânunusâni=24 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1752=1165 senesi 1 Temmuz=18 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 5 ay, 29 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Paşa'ya «Devâtdar» denilmesi evvelce Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Divitdarlığında bulunmuş olmasındandır. Mehmet Emin Paşa, Tersâne'den yetiştikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan vüzerâdan Aşçı-zâde Mehmet Paşa'nın oğludur. — Vak'anüvis İzzî azil tarihini «Şehr-i-Şa'bân-ül-Muazzamın on dokuzuncu mûbarek yevm-i Sebtde» gösterirse de, «Sebt=Cumartesi» günü o sene Şa'banının 19 una değil, 18 ine müsâdiftîr. — Devâtdar Mehmet Emin Paşa ilkönce Girid'e sürülmüş ve ondan bir müddet sonra valilikle gittiği Mısır'da ölmüştür).

BİRİNCİ MAHMUD VE ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

155) Köse-Bâhir Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini; 1752=1165 senesi 1 Temmuz=18 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1755=1168 senesi 15 Şubat=3 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 1 ay, 14 gün; «İlk sadâreti».

(Baş-Emîr-âhurluktan birdenbire Vezir-i-a'zam olan Bâhir Mustafa Paşa Çorluludur ve muhtelif valiliklerde bulunmuş vüzerâdan Sofu-Abdurrahman Paşa'nın oğludur. — Vâsıf tarihinde azli «Cumâda-l-ûlânın dördüncü Cumartesi günü» ne müsâdif gösterilirse de Cumartesi günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir. — Köse-Mustafa Paşa'nın bundan sonraki sadâretleri için aşağıda 160 ve 163 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

156) Hekimoğlu-Ali Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini: 1755=1168 senesi 15 Şubat=3 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: 1755=1168 senesi 18 Mayıs=6 Şa'ban Pazar günü; sadâret müddeti: 3 ay, 1 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinde olduğu gibi bu sefer de Anadolu beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hekimoğlu-Ali Paşa'nın bundan evelki iki sadâreti için yukarda 143 ve 150 numaralara bakınız. — Üç sadâretinin mecmuû 5 sene, 4 gün tutmaktadır. — Bu seferki tâyininde Trabzon'da bulunan Ali Paşa Istanbul'a gelinceye kadar Yeniçeri-ağası Mustafa Ağa Sadâret-Kaymakamı olmuş ve Sadr-ı-a'zam da tâyininden 40 gün sonra 27 Mart=13 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü pâyıtahta vâsıl olmuştur. — Vâsıf tarihinde Hekimoğlu'nun azli «Şa'bân-ül-Muazzamın yedinci Ahad günü»ne müsâdif gösterilirse de, «Ahad=Pazar» günü o ayın 7 sine değil, 6 sına müsâdiftir. Ali Paşa bu azlinde bir gece Kız-kulesine habsedildikten sonra Magosa kalesine sürülmüştür; ölümü son vazifesi olan Anadolu valiliğindedir).

157) Nâilî Abdullah Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755=1168 senesi 18 Mayıs=6 Şa'ban Pazar günü; azli: 1755=1168 senesi 24 Ağustos=16 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 3 ay, 7 gün.

(Baş-defterdarlıktan Vezir-i-a'zam olan Nâilî Abdullah Paşa Istanbul'da Davud-paşalı Hacı-Halil Ağa'nın oğludur; ilim ve fazlıyla mâruftur. Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve son vazifesi olan Cidde valiliğinde ölmüştür; Mezarı Mekke'dedir).

158) Bıyıklı-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1755=1168 senesi 24 Ağustos=16 Zülka'de Pazar günü; idâmı: 1755=1169 senesi 25 Teşrinievvel=19 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay 2 gün.

(Istanbul'un fakir ailelerinden bîrine mensub olan Ali Paşa'ya «Bıyıklı» denilmesi vezir oluncaya kadar sakal bırakmamış olmasındandır: Hattâ Üçüncü Osman'ın bu Ali Paşa'yı 156 numarada gördüğümüz Hekimoğlu-Ali Paşa azledildiği zaman sadârete getirmek istediği halde sakalı çıkıncaya kadar vezâret pâyesiyle Nişancılığa tâyin ettiği ve Hekimoğlu'yla bunun arasındaki Nâilî Abdullah Paşa'nın da bir sakal bitme müddetince sadârete getirildiği için «Sadr-ı-sadârette hülle oldu!» diye alay ettiği rivâyet edilir! Bununla beraber Bıyıklı-Ali Paşa sadâretinden evvelki vazifesinden dolayı «Nişancı/Tevkiî» lâkabiyle de anılır. — İdâmı rüşvet ve yalancılık iftiralarına uğramasındandır; Hattâ pâdişâhın idâm hükmü yerine getirildikten iki saat sonra pişman olduğu bile rivâyet edilir).

159) Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1755=1169 senesi 25 Teşrinievvel=19 Muharrem, Cumartesi günü; azli:1756=1169 senesi 1 Nisan=1 Receb Perşenbe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 7 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Said Paşa, Paris sefâretnâmesiyle meşhur Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi'nin oğludur. Asıl ismi «Mehmet Fâizî» ve lâkabı da «Süleyman-Ağa-zâde» şeklinde olan Yirmi-sekiz-Çelebi, Samsuncubaşı Gürcü-Süleyman Ağa'nın oğludur; Mehmet Said Paşa, babasının Üçüncü Ahmed devrinde ve 1720=1132 tarihindeki Fransa seyâhatine Dîvan-efendiliği ile iştirâk etmiş ve daha sonra kendisi de muhtelif elçiliklerle büyük me'murîyetlerde bulunarak çok iyi yetişmiş âlim ve fâzıl bir devlet-adamıdır; tıbba âit Türkçe «Ferâid-ül-müfredât» isminde bir eseriyle bâzı Fârsî eserleri vardır; meşhur İbrahim-Müteferrika'yı himâye ve iltizâm ederek onunla beraber Türkiye'de ilk matbaayı kurmuş olduğu için bizde matbaacılığın müessisi sayılır. — «Mizâc-ı zamânede olan televvüne» uymadığı için azledilmiş olduğundan bahsedilen bu kıymetli Vezir-i-a'zam, ilkönce İstanköy adasına nefyedilmişse de, ondan sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet 1761=1175 senesi Rebî'ül-evvel=Teşrinievvel ayında Maraş valisi iken orada Ölmüştür).,.

160) Köse-Bâhir Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini; 1738=1169 senesi 1 Nisan=1 Receb Perşenbe günü; azli: 1757=1170 senesi 11 Kânunusâni=19 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 10 gün; «İkinci sadâreti».

(Mora muhassıslığından Sadr-ı-a'zam olan Bâhir Paşa Istanbul'a gelinceye kadar Yeniçeri-Ağası İbrahim Ağa Sadâret-Kaymakamı olmuş ve yeni Sadr-ı-a'zam da tâyin tarihi olan 1756=1169 senesi 3 Mayıs=3 Şa'ban Pazartesi günü pâyıtahta gelip vazifesine başlamıştır. — Bâhir Paşa'nın bu ikinci sadâretinden azli Vâsıf tarihinde «Rebî'ül-âhirin yirminci Selâse günü» ne müsâdif gösterilirse de, «Selâse=Salı» günü o ayın 20 sine değil, 19 una müsâdiftir. — Bâhir Mustafa Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 155 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 163 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN VE ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

161) Koca-Râgıb Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1757=1170 senesi 11 Kânunusâni=19 Rebî'ül-âhir Salı günü; ölümü: 1763=1176 senesi 7/8 Nisan=23/24 Ramazan Perşıenbe/Cuma gecesi, Ezânî saat 9=Zevalî 3,35; sadâret müddeti: 6 sene, 2 ay, 28 gün.

(Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Râgıb Paşa Istanbulludur ve Defterhâne kâtiplerinden Mehmet Şevki Efendi'nin oğludur; 1110=1698-1699 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 58-59 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. Dîvan edebiyatımızın en mühim şahsiyyetlerinden olan Râgıb Paşa tıpkı Ruhî ve Nâbî gibi fikir ve felsefeyi şiir hâline getirmiş ve bir çok mısrâları darbımesel hâline gelmiş çok büyük ve kudretli bir şâirdir. İdarî ve siyasî şahsiyyeti de edebî kıymeti kadar yüksektir. — Üçüncü Ahmed'in kızlarından Sâliha-Sultan'la evlenmiş olan Koca-Râgıb Paşa Üçüncü Mustafa'nın eniştesi ve Sâliha-Sultan'ın da üçüncü kocasıdır. — Kendisi Haleb'den Istanbul'a gelinceye kadar Kapucular-Kethudâsı Hacı-Ali Ağa vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Râgıb Paşa da 20 Mart=28 Cumâda-l-âhire Pazar günü Istanbul'a gelmiştir. — Koca-Râgıb Paşa'nın mezarı Istanbul'da Koska'da yaptırdığı kütüphânenin bahçesindedir).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

162) Tevkiî-Hamze Hâmid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1163=1176 senesi 8 Nisan=24 Ramazan Cuma günü; azli: 1163=1171 senesi 1Teşrinisâni=24 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 6 ay, 23 gün.

(Koca-Râgıb Paşa'nın hastalığı zamanında tâyin edilmiş olduğu Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Tevkiî/Nişancı-Hamze Hâmid Paşa bâzı menbâlarda «Şehrî», yâni Istanbullu gösterilirse de, Kayseri vilâyetindeki Develi-Karahisar'dandır. — İcraatında müterеddıd denilecek kadar ihtiyatkâr olmakla tenkid edilir. — Azlinden itibaren muhtelif valiliklerde bulunmuş ve Mekke'de vefât etmiştir).

163) Köse-Bâhir Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1168=1111 senesi 1 Teşrinisâni=24 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1765=1118'senesi 28 Mart=5 Şevvâl Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 21 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Bâhir Mustafa Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 155 ve 160 numaralara bakınız: Bu son sadâretinden azli üzerine Midilli'ye nefyedildikten bir ay sonra bir takım seyyiâtından dolayı idâm edilen Bâhir Mustafa Paşa'nın üç sadâreti cem'an 4 sene, 9 ay, 21 gün tutmaktadır. — Vâsıf tarihiyle onu me'haz ittihâz eden muahhar menbâlarda Köse Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâretinden azli «7 Şevvâl=30 Mart» tarihine müsâdif gösterilirse de, Vâsıf'ın metninde bir zühûl olduğu için bu rivâyet doğru değildir: Çünkü matbû metinde «Şevvâlin yedinci Hamîs günü»nden bahsedilmektedir; halbuki o sene Şevvâl ayının yedinci günü «Hamîs=Perşenbe» değil, Cumartesidir; Her halde gün isminden anlaşıldığına göre «Beşinci» yerine yanlışlıkla «Yedinci» yazılmış olması lâzımgelir).

164) Muhsin-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Arap (?); tâyini: 1165=1118 senesi 28 Mart=5 Şevvâl Perşenbe günü; azli: 1168=1182 senesi 1 Ağustos=23 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 3 sene, 4 ay, 10 gün; «İlk sadâreti».

(Rumeli beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Muhsin-zâde Mehmet Paşa, yukarda 148 numarada gördüğümüz Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın oğludur: Milliyeti için de o fıkraya bakınız. Mehmet Paşa Üçüncü Ahmed'in kızlarından Esmâ-Sultan'la evlenmiş olduğu için, Üçüncü Mustafa'nın eniştelerindendir. — Yeni Sadr-ı-a'zam Istanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Dâmad-Mehmet Paşa tâyin edilmiş ve kendisi de aynı senenin 29 Nisan=8 Zülka'de Pazartesi günü pâyıtahta gelmiştir. — Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 170 numaraya bakınız).

165) Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1168=1182 senesi 1 Ağustos=23 Rebî'ül-evvel=Pazar günü; azli: 1168=1182 senesi 20 Teşrinievvel=8 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 14 gün.

(Anadolu beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Silâhdar-Hamze Paşa Develi-Karahisar eşrâfından Mehmed Ağa'nın oğludur; 1140=1727-1728 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 40-41 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. — Kendisi Kütahya'dan Istanbul'a gelinceye kadar Nişancı Mehmet Emin Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş ve yeni Sadr-ı-a'zam da 22 Eylül=10 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü pâyıtahta gelip işe başlamıştır: Fakat pek az sonra azledilmiş olduğu için, Istanbul'a muvâsalat tarihinden itibaren ancak 28 gün fi'len sadârette bulunmuş demektir. — Hamze Paşa, sadâretten azlinde Hanya valiliğine gönderilmiştir).

166) Yağlıkcı-zâde Nişancı/Tevkiî Hacı-Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1768=1182 senesi 20 Teşrinievvel=S Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; azli: 1769=1183 senesi 12 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 9 ay, 28 gün.

(Tevkiîlik=Nişancılık makamından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Paşa evvelce sefâretle Hindistan'a gitmiş olan Yağlıkçı esnafından Hacı-Yusuf Ağa'nın oğludur; kendisi de babasıyla beraber Hind'e gidip geldikten sonra devlet hizmetine girmiş ve bir çok mühim mevkilerde bulunmuştur. — Emin Paşa Üçüncü Mustafa'nın kızlarından Şah-Sultan'la evlenmiş ve zayıf bir rivâyete göre de nişanlanmışsa da evlenememiştir: «Dâmâd» lâkabiyle anılması işte bundandır. — 1136=1723-1724 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 44-45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Sadâret makamına ilâveten Ruslara karşı Serdâr-ı-Ekremlikle de sefere gitmişse de muvaffakıyyet gösteremediği ileri sürülerek ordu başında azledildikten sonra Dimetoka menfâsına giderken Edirne'de idâm edilmiştir).

167) Moldovânî/Moldovancı-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769=1183 senesi 12 Ağıısfos=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1769=1183 senesi 12 Kânunuevvel =13 Şa'ban Salı günü, sadâret müddeti: 4 ay, 1 gün.

(Hotin Ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Ali Paşa'ya Mühr-i-Hümâyûn'un îsâli 17 Ağustos=14 Rebî'ül-âhir Perşenbe gününe müsâdiftir. — Ali Paşa Kastamonu'nun Sorkun köyündendir: Bâzı Garp menbâlarında «Moldovânı/Modovancı» lâkabından dolayı Ali Paşa Moldovalı=Boğdanlı gibi gösterilmişse de bu lâkap evvelce Bostancılıkla Moldavya'da eşkıya tenkil ederken almış olduğu esirler içindeki fâhişeleri Bursa'ya sevkederken kendi muvâfakatlarıyla câriye şeklinde sattırmış olmasından dolayı verilmiştir. — Şecâatiyle mârûf olan Ali Paşa Sadâret makamından azlinden sonra Çanakkale-boğazı muhâfızlığında bulunmuştur).

168) İvaz-zâde Halil Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1769=1183 senesi 12 Kânunuevvel=13 Şa'ban Salı günü; azli: 1770=1184 senesi 25 Teşrinievvel=5 Receb Perşenbe günü; sadâret müddeti: 10 ay, 14 gün.

(Rumeli beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hail Paşa yukarda 148 numarada, gördüğümüz Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın oğludur: Bunların milliyetini Gürcü gösteren zayıf bir rivâyet de vardır. — Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle ordu başında bulunduğu sırada azledilen İvaz-zâde Halil Paşa, sonraları muhtelif valiliklerle kumandanlıklarda bulunmuştur),

169) Silâhdar-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1770=1184 senesi 25 Teşrinievvel=5 Receb Perşenbe günü; azli: 1771=1185 senesi 11 Kânunuevvel=4 Ramazan Çarşanba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 17 gün.

(Bosna valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Silâhdar-Mehmet Paşa Istanbullu'dur ve Cihangirli Ahmed-Kapdan'ın oğludur. Sadâretle Serdâr-ı-Ekremliğe tâyini üzerine 13 Kânunuevvel=6 Ramazan Cuma günü Babadağı'ndaki ordu başına gelmiş olduğu için bâzı menbâlarda işte bu son tarihte tâyin edilmiş gibi gösterilir: Bu iki tarih arasında vezir Hacı. Ahmed Paşa Serdâr-ı-Ekrem kaymakamlığına me'mur olmuştur. — Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'la evlendiği için Dâmâd olan Silâhdar-Mehmet Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur). ,

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA VE BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

170) Muhsin-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (Arap?); tâyini: 1771=1185 senesi 11 Kânunuevvel=4 Ramazan Çarşanba günü; ölümü: 1774=1188 senesi 4 Ağustos=26. Cumâdâ-l-ûlâ Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 sene, 7 ay, 24 gün; «İkinci sadâreti».

(Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 164 numaraya bakınız. — Mehmet Paşa Kaynarca muâhedesinin akdi üzerine Rus seferinden dönerken Karınova'da ölmüş ve cenâzesi Edirne'ye nakledilip orada gömüldükten on gün sonra Istanbul'a getirilip Eyüb'e defnedilmiştir. — İki sadâretinin mecmûu 6 sene, 4 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

171) İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Rumi tâyini: 1774=1188 senesi 10 Ağustos=2 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; azli: 1775=1189 senesi 6 Temmuz=7 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; sadâret müddeti: 10 ay, 27 gün; «İlk sadâreti».

(Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan İzzet Mehmet Paşa yukarda 13 numarayla gördüğümüz Rum-Mehmet Paşa ahfâdından Hüseyn Beyin oğludur ve Bolu vilâyeti merkez kazâsının Çarşanba nâhiyesinde «Beylik» ismiyle bahsedilen bir köyde doğmuştur: Doğum tarihi 1136=1723-1724 olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 50-51 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Cevdet tarihinde İzzet Mehmet Paşa'nın azli «Mâh-ı-Cumâda-l-ûlânın sekizinci Hamıs günü» ne müsâdif gösterilirse de «Hamîs=Perşenbe» günü o ayın sekizine değil, yedi sine müsâdiftir. — İkinci sadâreti için aşağıda 176 numaraya bakınız. — 186 ve 205 numaralarda ayni isimde iki Sadr-ı-a'zam daha vardır).

172) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1775=1189 senesi 6 Temmuz=7 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; azli: 1777=1190 senesi 5 Kânunusâni=25 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Derviş Mehmet Paşa Istanbul'un Hoş-Kadem mahallesinde dünyaya gelmiştir: Babasının ismi Yağlıkçı-Kadri Ağa'dır; doğum tarihi bir rivâyete göre 1142=1729-1730 ve ikinci bir rivâyete göre de 1148=1735-1736 olduğuna göre, birinci rivâyete nazaran 45-46 ve ikinci rivâyete göre de 39-40 yaşIarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir).

173) Dârendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1777=1190 senesi 5 Kânunusâni=25 Zülka'de Pazar günü; azli: 1778=1192 senesi 1 Eylül=8 Şa'ban Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Cebeci-zâde Mehmet Paşa Dârende'nin eski bir âilesine mensuptur; 16 gün Kethudâlık ettikten sonra «26 Zülka'de=6 Kânunusâni Pazartesi» günü sadârete geçtiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. Memleketinde bir çok hayrâtı vardır).

174) Kalafat-Mehmet Paşa — Milliyeti: Bulgar; tâyini: 1778=1192 senesi, 1 Eylül=8 Şa'ban Salı günü; azli: 1779=1193 senesi 21 Ağustos=8 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 11 ay, 20 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Sadr-ı-a'zam olan Kalafat-Mehmet Paşa Sofya civârındaki Bulgar köylerinden birinde dünyaya gelmiş ve gençliğinde ihtidâ edip Istanbul'a gelerek devlet hizmetine girmiştir. Câhil ve hattâ ümmî olduğu için devlet esrârının muhâfazasına muktedir olamadığı rivâyet edilir. — Azlinden sonra bir aralık Belgrad muhâfızlığında bulunmuştur).

175) Kara-vezir/Kara-silâhdar Seyyid Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1779=1193 senesi 21 Ağustos=8 Şa'ban Cumartesi günü: ölümü: 1781=1195 senesi 19/20 Şubat=24/25 Safer Pazartesi/Salı gecesi, Ezânî saat 12,50=Zevâlî 19/7; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay.

(Silâhdarlıktan Sadr-ı-a'zam olan Seyyid-Mehmet Paşa Niğde vilâyetinin Arapsun kazâsı eşrâfından Seyyid-Ali Ağa'nın oğludur: 1148=1735-1736 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 43-44 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. Esmer benizli olduğu için Silâhdarlığı zamanında «Kara-Silâhdar» ve sadâreti devrinde de «Kara-vezir» lâkaplarıyla anılmıştır; münevver, zeki ve doğru bir devlet-adamı olmakla mâruftur. — Memleketini i'mâr edip köy şeklinden kazâ hâline getirmiş ve bir çok hayrat bırakmıştır).

176) İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1781=1195 senesi 20 Şubat=25 Safer Salı günü; azli: 1782=1196 senesi 25 Ağustos=16 Ramazan Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay, 3 gün; «İkinci sadâreti».

(Erzurum valiliğinden ikinci defa olarak Sadr-ı-a'zam olan İzzet-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 171 numaraya bakınız. — Bu seferki tâyin tarihinden itibaren 55 günde Istanbul'a gelmiş ve kendisi gelinceye kadar Kapdan-ı-deryâ Gazi-Hasan Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — İzzet Mehmet Paşa'nın iki sadâretinin mecmûu tam 2 sene, 5 ay tutmaktadır. — Azlinden sonra bir müddet Filibe'de ikamete me'mur olan İzzet Paşa son vazifesi olan Belgrad valiliğinde ölmüştür. — Ayni isimdeki ikinci İzzet Mehmet Paşa için aşağıda 186 ve 205 numaralara bakınız).

177) Hacı Yeğen-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782=1196 senesi 25 Ağustos=16 Ramazan Pazar günü; azli: 1782=1197 senesi 31 Kânunuevvel=25 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 4 ay, 6 gün.

(Rumeli beylerbeyliğinden Sadra-a'zam olan Yeğen. Mehmet Paşa Alâiyyelidir ve Belgrad Serdengeçti ağalarından Hacı-Yusuf Ağa'nın oğludur: Selefinin azlinden evvel kendisinin tâyini takarrür ettiği için 10/11 Ağustos=1/2 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi gizlice gönderilen bir Hatt-ı-Hümâyûn 17 Ağustos=8 Ramazan Cumartesi günü Manastır'a varmış ve

derhâl yola çıkan Yeğen-Mehmet Paşa Istanbul'a geldiği gün Sadr-ı-a'zam olmuştur. — Azlinden sonra Vidin muhâfızlığı ve Mısır valiliği gibi mühim mevkilerde bulunmuştur).

178) Halil Hamid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782=1197 senesi 31 Kânunuevvel=25 Muharrem Salı gün; azli: 1785=1199 senesi 31 Mart=20 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay.

(Sadâret-Kethudâlığından Vezir-i-a'zam olan Halil Hamid Paşa İspartalı Ali Ağa oğlu Hacı-Mustafa Ağa'nın oğludur; aslen İranlı yâhut Gürcü olduğu hakkındaki rivayetler doğru değildir, Halil Hamid Paşa çok münevver ve muktedir bir devlet-adamıdır: Muhtelif sahalardaki ıslâhâtiyle mâruftur. — 1149=1736-1737 tarihinde İsparta'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 45-46 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir). '

179) Hazinedar-Şâhin Ali Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1785=1199 senesi 31 Mart=20 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; azli: 1786=1200 senesi 24 Kânunusâni=23 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 24 gün.

(Haleb valiliğine ilâveten hâiz olduğu Özü muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olan Şâhin Ali Paşa kölelikten yetişmiştir: Tâyininden bir ay dokuz gün sonra 9 Mayıs=29 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Istanbul'a gelmiş ve kendisi gelinceye kadar Kapdan-ı-Deryâ Gazi-Hasan Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — Şahin Ali Paşa okuyup yazma bilmediği için devlet esrârının ifşâsına sebeb olmakla ithâm edilir. — Azlinde Selânik valiliğine ilâveten İsmail ser-askerliğine tâyin edilmiştir).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD VE ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

180) Koca-Yusuf Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1786=1200 senesi 24 Kânunusâni=23 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1789=1203 senesi 7 Haziran=13 Ramazan Pazar günü; sadâret müddeti: 3 sene, 4 ay, 14 gün; «İlk sadâreti».

(Mora valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Yusuf Paşa da selefi gibi Gürcü kölelerindendir ve aşağıda 182 numarada göreceğimiz Gazi-Hasan Paşa'nın yetiştirmesidir. Tâyininden bir ay sonra 24 Şubat=24 Rebî'ül-âhir Cuma günü Istanbul'a gelmiş kendisi gelinceye kadar Kapdan-ı-deryâ Gazi Hasan Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — Üçüncü Selim devrinde Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle ordu başındayken azledilip Vidin ser-askerliğine tâyin olunmuştur. — İkinci sadâreti için aşağıda 184=numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

181) Meyyit/Cenâze-Hasan Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1789=1303 senesi 7 Haziran=13 Ramazan Pazar günü; azli. 1789=1204 senesi 3 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 26 gün.

(Vidin ser-askerliğlnden Sadr-ı-a'zam olan ve «Kethudâ» lâkabiyle de anılan Hasan Paşa kölelikten yetişmedir; «Meyyit/Cenaze» lâkabının takılması, selefinin ordu başında azli üzerine Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-i-Ekrem sıfatlarıyla karargâha vâsıl olduğu gün hasta olduğu için Mühr-i-Hümâyûn'la Sadâret hil'atini yatakta almış olmasındandır. Azlinin sebebi muvaffakıyyetsizliğidir; bununla beraber halefi tarafından Rusçuk muhâfızlığına tâyin edilmiş ve ondan sonra bâzı valiliklerde de bulunmuştur).

182) Cezâyirli/Palabıyık Gazi-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1789=1204 senesi 3 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; ölümü: 1790=1204 senesi 29/30 Mart=13/14 Receb Pazartesi/Salı gecesi Zevâlî saat 20,13=Ezânî 2; sadâret müddeti: 3 ay, 28 gün.

(İsmail ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Gazi-Hasan Paşa «Cezâyirli» ve «Palabıyık» lâkaplarıyla anılır: Uzun zaman Bahriyede çalışmış, Deryâ-Kapdanhğına kadar çıkmış ve hattâ Limni adasını Ruslardan istirdâd ettiği için «Gazi» ünvânını almıştır: «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 153 ve 15S numaralara bakınız. — Bu kahraman ihtiyarın asıl ve menşeî ihtilâflıdır; En kuvvetli rivâyete göre Tekirdağı'nda tüccardan Hacı-Mehmet ve ikinci bir rivâyete göre de Hacı-Osman isminde birinin kölesidir; daha zayıf bir rivâyete göre de bu Hacı-Mehmet Gelibolu tüccarlarındandır; Garp menbâlarında da aslen İranlı, yâhut Midillili veyâhut Balkanlı olduğuna, âit muhtelif rivâyetlere tesâdüf edilir; her halde milliyeti karanlıktır; «Cezâyirli» lâkabı gençliğinde Cezâyir ocağına intisâb edip orada Tlemsân beyliğine kadar yükselmiş olmasındandır. — Çok sert ve hattâ «Hunrîz» olduğu için, pek az süren sadâreti bir tedhiş idaresini andırmıştır. — Ölümü Şumnu'dadır ve orada kendi yaptırdığı Bektaşi tekkesine defnedilmiştir: Öldüğü zaman seksenini geçmiş olduğu rivâyet edilir. — Yukarda 180 numarada gördüğümüz Koca-Yusuf Paşa işte bu Gazi-Hasan Paşa'nın kölesi ve yetiştirmesidir).

183) Çelebi-zâde Şerîf Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini. 1790=1204 senesi 18 Nisan=1 Şa'ban Cuma günü; idâmı: 1791=1205 senesi 14/15 Şubat=10/11 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi, Zevâlî saat 21,40=Ezânî 4; sadâret müddeti: 9 ay, 25 gün.

(Rahova muhâfızhğından Sadr-ı-a'zam olan Çelebi-zâde Şerîf Hasan Paşa Rusçuk a'yânı Çelebi-Süleyman Ağa'nın oğludur — İdâmına sebeb, irtikâp ve irtişâsiyle anarşî derecesini bulan idaresizliğidir; Gece yatağında yatarken Şumnu'da kurşunla vurularak idâm edilmiştir. — Sadâreti Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle ordu başına muvâsalat gününden itibar edilir. — Selefinin ölümüyle bunun işe başlaması arasında Sadâret makamı 17 gün açık kalmıştır).

184) Koca-Yusuf Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1791=1205 senesi 27 Şubat=23 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1792=1206 senesi 4 Mayıs=12 Ramazan Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 5 gün; «İkinci sadâreti».

(Bosna valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Koca Yusuf Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 180 numaraya bakınız: Bosna'ya gönderilen Mühr-i-Hümâyûn'un kendisine tevdi edildiği günün tarihi malûm olmadığı için, bu seferki sadâreti Şumnu'ya gelip ordu başında işe başladığı günden itibar edilir. — Koca-Yusuf Paşa sadâretten azlinde Trabzon valiliğiyle Anapa ser-askerliğine tâyin edilmiştir — İki sadâretinin mecmûu 4 sene, 6 ay, 19 gün tutmaktadır). '

185) Dâmad-Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1792=1206 senesi 4 Mayıs=12 Ramazan Cuma, günü; azli: 1794=1209 senesi 19 Teşrinievvel=24 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 2 sene, 5 ay, 16 gün.

(Kandiya muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olan Melek Mehmet Paşa o zamanki vezirlerin en kıdemlisi olduğu için «Şeyh-ül-vüzerâ» ünvâniyle anılır. Eski beylerbeylerinden Rodos mutasarrıfı Fındıklılı Boşnak-Süleyman Paşa'nın oğludur: «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 115 numaranın izahatına bakınız; Melek Mehmet Paşa 1132=1719-1720 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 72-73 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. «Dâmâd» ünvânı Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsime-Sultan'ın ikinci kocası olmasındandır: Bu sultanın ilk kocası Mustafa Paşa için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 144 numaraya bakınız..

— Sadârete tâyini üzerine Istanbul'a gelinceye kadar Barbaros sülâlesinden Kapucular-kethudâsı İznikli-Ali Paşa vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Melek Mehmet Paşa da, o senenin 7 Haziran=16 Şevvâl Perşenbe günü Istanbul'a gelip işe başlamıştır. Cevdet tarihinde Mehmet Paşa'nın azli «Rebî'ül-evvelin yirmi beşinci Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, Pazar günü o ayın 25 ine değil, 24 üne müsâdiftir. — Kapdanlıkları için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 136, 148 ve 153 numaralara bakınız. — Melek Mehmet Paşa azlinden ölümüne kadar Ortaköy'deki yalısında oturmuştur).

186) İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1794=1209 senesi 19 Teşrinievvel=24 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1798=1213 senesi 30 Ağustos=18 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 3 sene, 10 ay, 12 gün.

(Anadolu beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan İzzet Mehmet Paşa Safranboluludur: Zülüflü-Baltacılardan İbrahim-Ağa-zâde Ali Ağa'nın oğlu ve «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 141 numaradaki Hacı-Mustafa Paşa'nın yeğenidir; 161 numaradaki Kapdan-ı-deryâ Hacı-Sâlih Paşa da bunun yeğenidir; İzzet Mehmet Paşa 1156=1743 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 51 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Bu İzzet Mehmet Paşa'yı yukarda 171 ve 178 numaralarda gördüğümüz adaşıyla karıştırmamalıdır: Hattâ bâzı menbâlarda ona «İzzet Mehmet Pâşâ-ı evvel», buna «İzzet Mehmet Pâşâ-ı sâni» denir; bunlardan başka bir de aşağıda 205 numaradaki «Topal-İzzet Mehmet Paşa» vardır. — Bu ikinci İzzet Mehmet Paşa'nın azli, Bonaparte'ın Mısır istilâsına karşı icab eden tedbirleri tamamiyle ittihâz edememiş olmasındandır. Azlinde Sakız'a nefyedilmiştir).

187) Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1798=1213 senesi 30 Ağustos=18 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; isti'fâsı: 1805=1220 senesi 24 Nisan=24 Muharrem Çarşanba günü; sadâret müddeti: 6 sene, 7 ay, 25 gün; «İlk sadâreti».

(Erzurum valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Yusuf Zıyâ Paşa eski Emîrâhur/İmrahor Mustafa Paşa'nın köleliğinden yetişmedir: «Kör» lâkabı «Za'f-ı basar»ıyla izah edilir; çok münevver ve muktedir bir devlet-adamı olmakla beraber Kandilli hamam ustalarından olan karısı Ayşe Hanım'ın hükmü altında kalmış olmakla mâruftur. — Kendisi Istanbul'a gelinceye kadar Kapucu-başı Derviş Abdullah Paşa vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Yusuf Zıyâ Paşa da o senenin 25 Teşrinievvel-15 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü gelip işe başlamıştır. — Zıyâ Paşa'nın bu ilk sadâretiyle aşağıda 193 numarada göreceğimiz ikinci sadâreti arasında muhtelif valilikleri vardır).

188) Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa — Milliyeti: (?);. tâyini: 1805=1220 senesi 24 Nisan=24 Muharrem Çarşanba günü; azli: 1806=1221 senesi 14 Teşrinisâni=1 Receb Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay, 20 gün..

(Deryâ-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan Hâfız-İsmail Paşa «Zer-nişanlu/Altun-nişanlı» denilen bir hasekinin oğludur: Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 159 numaraya bakınız. Istanbul'da doğmuşsa da milliyeti belli değildir; 1171=1757-1758 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 47-48 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. İsmail Paşa azlinden sonra nefyedilmiş ve ondan sonra gönderilmiş olduğu Karaman=Konya valiliğinde ölmüştür).

ÜÇÜNCÜ SELİM VE DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

189) Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1806=1221 senesi 14 Teşrinisâni=1 Receb Pazar günü; azli: 1807=1222 senesi 18 Haziran=11 ReM'üI-aMr Perşenbe günü; sadâret müddeti: 7 ay, 4 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Sadr-ı-a'zam olduğu için «Ağa» ve çok cılız olduğu için de «Keçi-boynuzu» lâkaplarıyla anılan İbrahim Hilmi Paşa Üsküdarlı Çiçekçi-Mehmed Ağa isminde birinin oğludur. — Sadâret makamına ilâveten Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle orduda bulunduğu sırada zuhur eden Üçüncü Selim vak'ası üzerine ordudaki Yeniçeriler de ısyân ettikleri için Rusçuğ'a kaçıp bir çiftliğe saklanmış ve bu vaziyet Istanbul'a aksedince azledilmiştir: Azli Dördüncü Mustafa devrine müsâdif olduğu için sadâreti iki pâdişâh devrine şâmil demektir. — İbrahim Hilmi Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet İstanköy muhâfızlığında ölmüştür).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

190) Çelebi-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1807=1232 senesi 18 Haziran=11 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1808=1223 senesi 28 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün.

(Anadolu beylerbeyliğiyle Çanakkale-boğazı ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Çelebi-Mustafa Paşa Yeniçerilikten yetişme Yaş Kapu-Kethudâsı Ahmed Ağa'nın oğludur: Kendisi de ocağın muhtelif makamlarında bulunmuştur. — Mustafa Necib Efendi'nin «Sultan Selim-i Sâlis asrı» vukuâtına âid eserinde Çelebi-Mustafa Paşa'nın sadârete dâveti için adam gönderilmesi Rebî'ül-âhirin «Dokuzuncu Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde «Pazartesi» günü o ayın 9 una değil, 8 ine müsâdiftir. — Azlinin sebebi Alemdar vak'asıdır ve hattâ Alemdar-Mustafa Paşa o gün erkenden Istanbul'a girip Bâb-ı-Âlî'ye gelerek Mühr-i-Hümâyûn'u zorla elinden almak suretiyle Dördüncü Mustafa'nın haberi olmadan sadâretine nihayet verip kendisini Çırpıc-çayırı'ndaki ordusuna göndermiştir).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ:

191) Alemdar-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut (?); tâyini: 1808=1223 senesi 28 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; şehâdeti: 1808=1223 senesi 15 Teşrinisâni=26 Ramazan Salı günü; sadâret müddeti: 3 ay, 18 gün.

(Silistre valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Alemdar/Bayrakdar-Mustafa Paşa Rusçuk Yeniçerilerinden Hacı-Hasan isminde orta-halli bir adamın oğludur; umumiyyetle «Rusçuklu» olduğundan bahsedilirse de Kalost Arapyan'ın rivâyetine göre aslen Hotinlidir; milliyeti kat'î surette mâlûm olmamakla beraber Arnavud olduğu hakkında bir rivâyet vardır. 1165=1751-1752 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu tahmin edilmekte olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 56-57 yaşlarında Sadr-ı-a'zam ve gene o yaşta şehîd olmuş demektir; bununla beraber, Arapyan'ın rivâyetine göre 44 yaşında şehîd olmuştur. — Asım, Şânî-zâde ve Cevdet tarihlerinde Bâb-ı-Âlî vak'asına tesâdüf eden ölüm tarihi Ramazanın 27 nci «Salı» gününe müsâdif gösterilir: Hakikî takvimde Salı günü Ramazan ayının 26 sına müsâdif olduğu için, bu bir günlük farkın «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir; Garp menbâlarındaki rivâyetlerde bunu te'yid etmektedir; burada hakikî takvim gününün esas ittihâz edilmesi işte bundan dolayıdır. — Mustafa Paşa'nın «Alemdar» lâkabı gençliğinde mensub olduğu kırk ikinci Orta'nın bayrakdarı olmasındandır).

192) Memiş Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1808=1223 senesi 22 Teşrinisâni=3 Şevvâl Salı günü; azli: 1809=1223 senesi 1 Kânunusâni=14 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 ay, 9 gün.

(Alemdar-Mustafa Paşa'nın şehâdetiyle neticelenen Bâb-ı-Âlî vak'ası üzerine Çavuş-başılıktan vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edildikten bir hafta sonra Sadr-ı-a'zam olan Memiş Paşa yukarda 187 numarada gördüğümüz Kör-Yusuf Ziyâ Paşa'nın yetiştirmelerindendir. — Bu silik şahsiyyetin öyle buhrânlı bir devirde devlet idare edemiyeceği pek çabuk anlaşılarak azledilmiş ve Sakız'a nefyolunarak bir müddet sonra orada ölmüştür).

193) Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1809=1 Kânunusâni=14 Zülka'de Pazar günü; azli: 1811=1226 senesi 10 Nisan=16 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; sadâret müddteti: 2 sene, 3 ay, 9 gün; «İkinci sadâreti».

(Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Yusuf Zıyâ Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 187 numaraya bakınız. — Zıyâ Paşa Haleb'den Istanbul'a 1809=1224 senesi 23 Nisan=8 Rebî'ül-evvel Pazar günü gelmiş ve kendisi gelinceye kadar Çarhacı-Ali Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur: Bu Çarhacı-Ali Paşa için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 165 numaraya bakınız. — Yusuf Zıyâ Paşa ordu başındayken 1811=1226 senesi 26 Mart=1 Rebî'ül-evvel Salı günü azline ve halefinin tâyinine karar verilip adam gönderilmiş ve bu irâde kendisine bizim yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarihte tebliğ edilmiştir. — Zıyâ Paşa'nın iki sadâreti cem'an 8 sene, 11 ay, 4 gün tutmaktadır).

194) Laz-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1811=1226 senesi 10 Nisan=16 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; azli: 1812=1227 senesi 5 Eylül=27 Şa'baıı Cumartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 25 gün.

(Baş-Emîr-âhurluktan Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Paşa evvelce İbrail nâzırlığında bulunduğu için «Nâzır-Ahmed Ağa/Paşa» lâkabiyle anılmış ve Trabzonlu olduğu için Laz-Ahmed Paşa» diye şöhret bulmuştur; Her halde bu «Laz» lâkabının Trabzonlu olmasından kinâye olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: Bu çirkin âdetin diğer bir misali için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 125 numaraya bakınız. — Ahmed Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

195) Hurşid Ahmed Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1812=1227 senesi 5 Eylül=27 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1815=1280 senesi 1 Nisan=20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 6 ay, 27 gün.

(Sofya ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hurşid Paşa kölelikten yetişmedir; azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Hurşid Paşa'nın azil tarihindeki ihtilâf için aşağıki fıkraya bakınız).

196) Mehmet Emin Rauf Paşa—Milliyeti: Türk; tâyini: 1815=1230 senesi 1 Nisan=20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1818=1233 senesi 5 Kânunusâni=26 Safer Pazartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 9 ay 4 gün; «İlk sadâreti».

(Şıkk-ı-Evvel defterdarlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Rauf Paşa Istanbulludur: Eski Dâr-üs-saâde ağası kâtibi Hacı-İsmail Efendi-zâde Çavuş-başı Said Mehmed Efendi'nin oğludur. — Rauf Paşa'nın beş sadâreti vardır; Bundan sonrakiler için aşağıda 207, 209, 211

ve 215 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hurşid Ahmed Paşa'nın azliyle Rauf Paşa'nın tâyini umumiyyetle «18 Rebî'ül-âhir=30 Mart» tarihine müsâdif gösterilir; o gün bir Perşenbe'ye müsâdiftir: Halbuki Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde bu tebeddül Cumartesi'ye müsâdif gösterilir ve o da hakikî takvimde Rebî'ül-âhirin 20 sine tesâdüf etmektedir; azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

197) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1818=1233 senesi 5 Kânunusâni=26 Safer Pazartesi günü; azli: 1820=1235 senesi 5 Kânunusâni=19 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; sadâret müddeti: 2 sene.

(Hüdâvendigâr=Bursa mutasarrıflığından Sadr-ı-a'zam olan Derviş Mehmet Paşa, Mora'da Anabolu kasabasından Rüstem Ağa'nın oğludur — Sultan Aziz devrindeki şâir Nevres işte bu Derviş Mehmet Paşa'nın oğlu Mehmet Bey'in oğludur. — Derviş Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Tâyin tarihi umumiyetle «27 Safer» gününe müsâdif gösterilirse de, Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde gün ismi Pazartesi gösterildiği için burada hakikî takvime göre «26 Safer» esas ittihâz edilmiştir).

198) Seyyid-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1820=1235 senesi 5 Kânunusâni=19 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; azli: 1821=1236 senesi 28 Mart=23 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 24 gün.

(Hüdâvendigâr=Bursa ve Kocaeli=İzmit sancakları mutasarrıflığından Vezir-i-a'zam olan Seyyid-Ali Paşa İspartalıdır ve aşağıda 212 numarada göreceğimiz Koca-Reşid Paşa'nın enistesidir. Yunan ısyânı esnâsında azledilmiş ve azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Şânî-zâde ve Cevdet tarihlerinde azli Cumâda-l-âhirenin 24 üncü Çarşanba gününe müsâdif gösterilirse de, «Erbeâ=Çarşanba» günü o ayın 24 üne değil, 23 üne müsâdiftir).

199) Benderli Ali-Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1821=1236 senesi 28 Mart=23 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; azli: 1821=1236 senesi 30 Nisan=27 Receb Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 ay, 3 gün.

(Çıldır valiliğinden naklen Çirmen mutasarrıflığına gelirken Sadr-ı-a'zam olan Benderli-Ali Paşa ümmîdir; kendisi yoldayken Vezir-i-a'zam olduğu için, Istanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına vezâret pâyesiyle Kapucu-başı Hacı-Sâlîh Ağa tâyin edilmiş ve yeni Sadr-ı-a'zam da 21 Nisan=18 Receb Cumartesi günü Istanbul'a gelip işe başlamıştır. — Ali Paşa'nın işe başlamasından itibaren ancak dokuz gün fil'en sadârette bulunduktan sonra onuncu günü azledilmesinin sebebi meşhur Hâlet Efendi'nin nüfuzuna tahammül edememesi ve hattâ bir rivâyete göre pâdişahtan Hâlet'in idâmını istemiş olmasıdır; Fakat azledilir edilmez Kıbrıs'a nefyedilip peşinden giden bir irâdeyle bir ay sonra Hâlet Efendi'nin yerine kendisi idam, edilmiş ve kesik başı Istanbul'a getirilp Yuaan ısyâniyle alâkasına âit bir ihânet yaftasıyla teşhir olunmuştur. — Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde azil günü «27 Receb Cumartesine» müsâdif gösterilirse de o gün Cumartesi değil. Pazartesidir).

200) Hacı-Sâlih Paşa — Milliyeti: Dönme (?); tâyini: 1821=1236 senesi 30 Nisan=27 Receb Pazartesi günü; azli: 1822=1238 senesi 10 Teşrinisâni=24 Safer Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay, 10 gün.

(Bir müddet Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra Sadr-ı-a'zam olan Sâlih Paşa için yukarıki fıkraya da bakınız. — Aslen İzmirli olan bu Hacı-Sâlih Paşa Istanbul'a gelip ihtidâ

ettikten sonra devlet hizmetine girmiştir. — Selefi gibi bunun da azli Hâlet Efendi'nin te'siriyledir. — Sâlih Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Azil tarihi umumiyyetle «25 Safer»e müsâdif gösterilirse de Hızır İlyâs Efendinin Enderun tarihiyle hususî kütüphanemizde bulunan yazma bir mecmuada muâsır müderrislerden Mehmet Cemâlüddin Efendi'nin kaydine göre Hacı-Sâlih Paşa Pazar günü azledilmiştir).

201) Bostancı-başı Deli-Abdullah/Hamdullah Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1822=1238 senesi 10 Teşrinisâni=24 Safer Pazar günü; azli: 1823=1238 senesi 10 Mart=26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 ay.

(Afyon-Karahisar mutasarrıflığına ilâveten hâiz olduğu Istanbul boğazı Anadolu sâhilleri muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olan Deli-Abdullah Paşa Çengelköyü'nde doğmuş olmakla beraber aslen Safranboluludur ve Ali Ağa isminde birinin oğludur. — Azlinden sonra İzmit'e nefyedilip orada ölmüştür. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 172 numaraya bakınız. — Yukarıki fıkrada bahsi geçen yazma mecmuada Abdullah Paşa'nın tâyin tarihi bir gün sonraki Salı'ya müsâdif gösterilir),

202) Silâhdar-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1823=1238 senesi 10 Mart=26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1823=1239 senesi 13 Kânunuevvel=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 9 ay, 4 gün.

(Silâhdarlıktan ma'zulen Kuruçeşme'de otururken Sadr-ı-a'zam olan Ali Paşa, «Turnacı-zâde», «Boynu-eğri» ve «Tiryâki» lâkaplarıyla anılan ve Yeniçerilikten yetişmiş olan eski vüzerâdan Rusçuklu yâhut Hezargradlı İzzet Ahmed Paşa'nın oğludur: Tâyin tarihini bir gün evvel gösteren bir rivâyet de vardır. — İdaresizliğinden dolayı azledilmiş ve azlinden sonra da Konya valiliğiyle Çanakkale-boğazı muhâfızlığı gibi mühim mevkilerde bulunmuştur. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

203) Mehmet Said Galib Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1823=1239 senesi 13 Kânunuevvel=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1824=1240 senesi 14 Eylül=20 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 2 gün.

(Hüdâvendigâr=Bursa ve Kocaeli=İzmit sancakları mutasarrıflığına ilâveten hâiz olduğu Karadeniz-boğazı Rumeli sâhilleri muhâfızlığından Sadr-ı a'zam olan Mehmed Said Galib Paşa, Sadâret-Mektupçuluğu Ser-halîfesi Seyyid-Ahmed Efendi'nin oğludur. — Azlinden sonra Erzurum valiliğiyle Şark ser-askerliğinde bulunmuş ve daha sonra Balıkesir'de ikamete me'mur olarak ölmüştür. — Cevdet tarihinde tâyini Rebî'ül-âhirin onuncu gününe ve Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde sekizinci Cumartesi gününe müsâdif gösterilir: Halbuki hakikî takvimde Cumartesi o ayın dokuzuna müsâdiftir).

204) Benderli-Mehmet Selim Sırrı Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1824=1240 senesi 14 Eylül=20 Muharrem Salı günü; azli: 1828=1244 senesi 24 Teşrinievvel=14 Rebî'ül-âhir Cuma günü; sadâret müddeti: 4 sene, 1 ay, 10 gün.

(Silistre valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Selim Paşa doğum yerinden dolayı «Benderli» lâkabiyle anılırsa da babası Kapucu Mustafa Ağa'nın Hotinli olduğu rivâyet

74 ve 75 sayfalar yok

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Rauf Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarıda 196 ve 207 numaralara, bundan sonraki son iki sadâreti için aşağıda 211 ve 215 numaralara ve tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. Mehmet Emin Rauf Paşa'nın bu üçüncü sadâretinden azli Takvîm-i-Vakaayi'nin 236 ncı nüshasıyla Lûtfi tarihinde ve Rif'at Efendi'nin «Hadîkat-ül-Vüzerâ» zeylinde «Şehr-i-Şevvâlin yirminci Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, Cumartesi günü hakikî takvimde o sene Şevvâlinin 20 sine değil, 19 una müsâdiftir: Her halde bu bir günlük farkın bir Rü'yet-i-hilâl meselesinden mütevellid olması lâzımgelir).

210) Topal-İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1841=1257 senesi 4 Kânunuevvel=19 Şevvâl Cumartesi günü; azli: 1842=1258 senesi 30 Ağustos=23 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 8 ay, 27 gün; «İkinci sadâreti».

(Edirne valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Dârendeli İzzet Mehmet Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 205 numaraya bakınız. — İzzet Paşa bu son sadâretinden sonra bir iki valilikte bulunmuş ve nihayet tekaüde sevkolunmuştur. — Azli için 27 ve 28 Receb=3 ve 4 Eylül «Pazar» gününden de bahsedilirse de, 28 Receb=4 Eylül Pazar günü Edirne valiliğine tâyin tarihidir. — İki sadâretinin mecmûu 1 sene, 2 gün tutmaktadır).

211) Mehmet Emin Rauf Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1842=1258 senesi 30 Ağustos=23 Receb Salı günü; azli: 1846=1262 senesi 28 Eylül=7 Şevvâl Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 29 gün;. «Dördüncü sadâreti».

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Rauf Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 196, 207 ve 209 numaralara ve bundan sonraki beşinci ve sonuncuı sadâreti için de aşağıda 215 numaraya bakınız. — Selefinin azliyle Rauf Paşa'nın bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkrada izâhat vardır).

212) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1846=1262 senesi 28 Eylül=7 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1848=1246 senesi 28 Nisan=24 Cumâdal-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay; «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Koca-Reşid Paşa Istanbulludur ve Sultan Bâyezid evkafı ruznamçecisi Enderunlu Mustafa Efendi'nin oğlu ve yukarda 198 numarada gördüğümüz Ispartalı Seyyid-Ali Paşa'nın kayın-birâderidir. — 1214=1800 senesi 16 Şevvâl=13 Mart Perşenbe günü 'dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ilk sadâretine tâyin edildiği gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 46 sene, 6 ay, 18 gün tutması, yâni 47 yaşının içinde olması lâzımgelir. — Tanzimat fikrinin en mühim mümessili olan bu büyük devlet-adamının altı sadâreti vardır; Bundan sonraki beş sadâreti için aşağıda 214, 216, 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. — Koca-Reşid Paşa'nın bu ilk sadâretinden azli umumiyetle «24 Cumâda-l-ûlâ=28 Nisan» gününe müsâdif gösterilir: Fakat Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâık» inde o günün bir Perşenbe'ye tesâdüf ettiğinden bahsedilmektedir; Perşenbe ise hakikî takvimde o ayın 24 üne değil, 23 üne müsâdiftir; eğer bu Perşenbe rivâyeti doğru ise Reşid Paşa'nın «23 Cumâda-l-ûlâ=27 Nisan» tarihinde azledilmiş olması lâzımgelir: Halbuki ertesi gün tâyin edilmiş olan halefinin sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «25 Cumâda-l-ûlâ=29 Nisan» tarihi vardır; İşte bundan anlaşıldığına göre Rif'at Efendi gün ismini Cuma yerine yanlışlıkla Perşenbe göstermiştir).

213) İbrahim Sârım Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini; 1848=1264 senesi 29 Nisan=25 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: 1848=1264 senesi 11/12 Ağustos=11/12 Ramazan Cuma/Cumartesi gecesi; sadâret müddeti: 3 ay, 13 gün.

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan İbrahim Sârım Paşa Istanbulludur ve Ayasofya türbedarlarından Hâfız-Mûsâ Efendi'nin oğludur: 1216=1801-1802 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hisâbiyle 46-47 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Sârım Paşa'nın azliyle halefinin tâyini umumiyyetle «13 Ramazan=13 Ağustos» tarihîne müsâdif gösterilir; Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâık»inde o günün Cumartesi'ne tesâdüf ettiğinden bahsedilirse de hakikî takvimde Pazar'a müsâdiftir; bu farkın bir Rü'yet-i hilâl'den mütevellidi olması lâzımgelir. — Ali Fuad Bey'in «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye»sinde Sârım Paşa'nın azli geceye müsâdif gösterildiğine göre, burada Cuma/Cumartesi gecesi esas ittihâz edilmiştir: Koca-Reşid Paşa'nın aşağıki fıkrada göreceğimiz ikinci sadâretine âit Hatt-ı-Hümâyun'daki «13 Ramazan=13 Ağustos» tarihi hakikî takvimde «12 Ramazan=12 Ağustos» olması lâzımgeldiğine göre, 11/12 Ramazan 11/12 Ağustos Cuma/Cumartesi. gecesi Sârım Paşa azledilmiş ve ertesi gün de Koca-Reşid Paşa Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — İbrahim Sârım Paşa azlinden sonra Hüdâvendigâr=Bursa ve Trabzon valiliklerinde bulunmuştur),

214) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1848=1264 senesi 12 Ağustos=12 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1852=1268 senesi 26 Kânunusâni=3 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 3 sene, 5 ay, 15 gün; «İkinci sadâreti».

(Mecâlis-i-Âliye me'mûriyyetinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Reşid Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 212 numaraya ve bundan sonraki dört sadâreti için de aşağıda 216, 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. — Tâyin tarihindeki bir günlük ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Reşid Paşa'nın en uzun sadâreti işte bu ikincisidir. — Bu seferki azli üzerine Meclis-i-Vâlâ riyâsetine tâyin edilmiştir. — Takvîm-i-Vakaayi'in 464 üncü nüshasında azil tarihi «4 Rebî'ül-âhir=27 Kânunusâni Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde Pazartesi o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir).

215) Mehmet Emin Rauf Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini; 1852=1268 senesi 26 Kânunusâni=3 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1852=1268 senesi 5 Mart=13 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 1 ay, 9 gün; «Beşinci sadâreti».

(Mecâlis-i-Âliye me'mûriyyetinden Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Rauf Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 196, 207, 209 ve 211 numaralara bakınız. — Rauf Paşa'nın beş sadâret müddetinin mecmûu 14 sene, 9 ay, 25 gün tutmaktadır: Bu beş sadâretinin ilk ikisi İkinci Mahmud ve son üçü de Sultan Mecid devirlerine müsâdiftir. — Azlinden sonra tekrar Mecâlis-i-Âliyeye me'mur olan Mehmet Emin Rauf Paşa 1860=1276 senesi 28 Mayıs=8 Zülka'de Pazartesi günü ölüp Eyüb'e defnedilmiştir: Seksenini geçmiş olduğu rivâyet edilir. — Rifat Efendi bu son azil tarihini «15 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Cumartesi o ayın 15 ine değil, 14 üne müsâdiftir; Takvîm-i-Vakaayi'in 465 inci nüshasında da «15 Cumâda-l-ûlâ Cuma» tarihi vardır: Fakat Cuma günü hakikî takvim, de o ayın 15 ine değil, 13 üne tesâdüf etmektedir).

216) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1852=1268 senesi 5 Mart=13 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1852=1268 senesi 5 Ağustos=18 Şevvâl Perşenbe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 1 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 212 ve 214 numaralara ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. — Bu seferki tâyin tarihinde tashih edilen bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Halefi Âlî Paşa'nın tâyini Reşid Paşa'nın azlinden bir gün sonradır; Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâık» inde azil tarihi «19 Şevvâl Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Perşenbe günü o ayın 19 una değil, 18 ine müsâdiftir; her halde bir günlük farkın Rü'yet-i-hilâl'den mütevellid olması lâzımgelir; bu mesele için aşağıki fıkraya da bakınız. — Koca-Reşid Paşa'nın bu üçüncü sadâretinden azline sebep, pâdişâhın eniştesi ve en zî-nüfuz müşâviri olan Tophâne müşiri Dâmad-Fethi Ahmed Paşa ile geçimsizliğidir: Bu ihtilâfın sebebi de, biraz evvel te'sis edilmiş olan «Encümen-i Dâniş»e vükelâdan bâzılarının âzâ intihâb edilmiş olmalarına mukabil, Fethi Paşa'nın ecnebi dillerine vâkıf olduğu halde istisnâ edilmiş olmasıdır; rivâyete nazaran bu şiddetli ihtilâf nihayet devlet işlerini ihlâl edecek bir hâle geldiği için Sultan Mecid hem Sadr-ı-a'zamı, hem de Tophâne müşirini ayni günde azletmek mecburiyyetinde kalmıştır).

217) Mehmet Emin Âli Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1852=1268 senesi 6 Ağustos=19 Şevvâl Cuma günü; azli: 1852=1268 senesi 3 Teşrinievvel=18 Zülhicce Pazar günü; sadâret müddeti: 1 ay, 28 gün; «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Âlî Paşa Istanbulludur ve Mısır-çarşısı attarlarından Ali Rızâ Efendi'nin oğludur: Asıl ismi «Mehmet Emin» ve o devrin âdetince Bâb-ı-Âlî mahlası da «Âlî» dir.. — 1230=1815 senesi 23 Rebî'ül-evvel=5 Mart Pazar günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilk defa olarak Sadr-ı-a'zam olduğu gün Milâdî takvim hisâbiyle yaşının 37 sene, 5 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 38 yaşının içinde olduğu anlaşılmaktadır — Âlî Paşa'nın beş sadâreti vardır; Bundan sonraki dört sadâreti için aşağıda 223, 227, 231 ve 236 numaralara bakınız. — Âlî Paşa'nın bu ilk sadâretine tâyiniyle azli tarihlerinde birer günlük ihtilâf vardir: Sadâret Hatt-i-Hümâyûnundaki tarih «20 Şevvâl=7 Ağustos»dur; o gün bir Cumartesine müsâdiftir; Halbuki Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadayık» ında Koca Reşid Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz üçüncü sadâretinden azli «19 Şevvâl Perşenbe» gününe ve Takvîm-i-Vakaayi'in 471 inci nüshasında Âlî Paşa'nın tâyini de Cuma gününe müsâdif gösterilir; Reşid Paşa bir gün evvel azledilmiş olduğu için, Âlî Paşa'nın da Cuma günü tâyin edilmiş olması tabiîdir; hakikî takvimde Perşenbe o ayın 18 ine, Cuma da 19 una müsâdiftir. İşte bundan dolayı Hatt-ı-Hümâyûn'da «19 Şevvâl» yerine «20 Şevvâl» tarihinin bulunması her halde Ramazan bayramında tesbit edilmiş bir Rü'yet-i-hilâl'den mütevellid olmalıdır. «Sicill-i Osmânî»de tâyin tarihinin «19 Şevvâl» e müsâdif gösterilmesi de bunu te'yid etmektedir. — Tıpkı bunun gibi, azil tarihi de umumiyyetle «19 Zülhicce» ye müsâdif gösterilir: Takvîm-i-Vakaayi'in 474 üncü nüshasıyla Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâyık»ına göre o gün bir Pazar günüdür: Halbuki hakikî takvimde Pazar günü o ayın 19 una değil, 18 ine müsâdiftir).

218) Dâmad-Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1852=1268 senesi 3 Teşrinievvel=18 Zülhicce Pazar günü; azli: 1853=1269 senesi 13 Mayıs=4 Şa'ban Cuma günü; sadâret müddeti: 7 ay, 11 gün.

(Derya-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Ali Paşa eskiden Trabzon vilâyetinde kazâ ve şimdi Rize vilâyetinde nâhiye merkezi olan Hemşin kasabasında. «Hacı-Ali oğulları» âilesinden fındık tüccarı ve Galata Baş-ağası Hacı-Ömer Ağa'nın oğludur. 1228=1813 tarihinde Hemşin'de dünyaya gelmiş olduğuna göre, 39 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Dâmadlığı İkinci Mahmud'un kızlarından Âdile-Sultan'la evlenmiş olmasındandır: Bâzı şiirleri Ali Emirî Efendi'nin «Tarih ve Edebiyyat Mecmuası»nda neşredilmiş olan bu şair

prenses Kanunî Sultan Süleyman'ın dîvanlarından birini «Dîvân-ı Muhibbî» ismiyle neşretmiş olmakla mâruftur. — Mehmet Ali Paşa'nın tâyin tarihindeki bir günlük ihtilâf meselesi için yukarıki fıkraya bakınız. — Azil tarihindeki ihtilâf iki günü bulduğu için daha mühimdir: Kendisinin azli üzerine Sadr-ı-a'zam olan Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «6 Şa'ban 1269» tarihi vardır: Bu tarihin Milâdî takvimdeki karşılığı «15-Mayıs 1853 Pazar» dır; halbuki Takvîm-i-Vakaayi'in 487 numaralı nüshasında o gün bir Cumartesi'ne müsâdif gösterildiği gibi, Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâyık» mm iki yerinde hem Mehmed Ali Paşa'nın azli, hem halefi Mustafa Nâilî Paşa'nın tâyini «Şa'bân-ül-Muazzam'ın altıncı Cum'a günü» ne müsâdif gösterilir; Atâ tarihinde de «Şa'banın altıncı Cum'a günü» denildiği gibi Ali Fuad Bey'in «Ricâl-i muhimme-i siyâsiyye»sinde dahi azlin «Bir Cuma günü» ne tesâdüf ettiğinden bahsedilmektedir; Hakikî takvimde ise «Cuma günü, o sene Şa'banının 6 sına değil, 4 üne; müsâdiftir; bu suretle gün ismiyle gün sayısı arasında iki günlük bir tehâlüf var demektir; yalnız Mehmet Şem'î'nin «Esmâr-üt-tevârîh» inde Mustafa Nâilî Paşa'nın sadâreti Şa'banın 6 sına değil, 5 ine müsâdif gösterilir! O sırada Türkiye ile Rusya arasında Kırım muharebesiyle neticelenecek bir «Makaamât-ı Mubâreke» ihtilâfı vardır ve bu münâsebetle Istanbul'a gelmiş olan meşhur Rus fevkalâde murahhası prens Mentschikof'un tehdidi üzerine Mehmed Ali Paşa azledilmiştir: Bu meseleden bahseden bâzı Garp menbâlarında da azil tarihi «13 Mayıs=4 Şa'ban Cuma» gününe müsâdif gösterilir; Abdurrahman Şeref'in Osmanlı tarihinde Garp menbâlarındaki «13 Mayıs» tarihini Osmanlı menbâlarındaki «6 Şa'ban» tarihine karşılık göstermesi her halde bundan mütevellid bir zühûl olmalıdır. İşte bütün bunlardan anlaşıldığına göre Dâmad-Mehmed Ali Paşa «4 Şa'ban=13 Mayıs Cuma» günü Kuruçeşme'deki yalısında Heyet-i-Vükelâyı toplayıp müzâkere ile meşgul olduğu sırada Mühr-i-Hümâyûn istirdâd ettirilip azledilmiş ve o gün tâtil olduğu için yeni Sadr-ı-a'zam Mustafa Nâilî Paşa'nın sadâret Hatt-ı-Hümâyûnu ertesi sabaha tesâdüf eden «5 Şa'ban=14 Mayıs Cumartesi» günü ısdâr edilmiştir: Bu Hatt-ı-Hümâyûnda «6 Şa'ban» tarihine tesâdüf edilmesi de her halde bir Rü'yet-i-hilâl farkından mütevellid, olmalıdır; azil gününün ismiyle tâyin gününün hakikî takvime uymıyan itibarî rakamı sonradan biribirine karıştırılmış olmak lâzımgelir; Hatt-i-Hümâyunlarda kullanılan Hicrî tarihlerdeki gün rakamları Rü'yet-i-hilâl meselesinden dolayı dâimâ ihtiyatla karşılanmalıdır. — Mehmed Ali Paşa altı defa Kapdan-ı-deryâ olmuştur: «Kapdanlar» cedvelinde 184, 186, 188, 193,195 ve 200 numaralara bakınız).

219) Giritli-Mustafa Nâilî Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1853=1269 senesi 14 Mayıs=5 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1853=1269 senesi 8 Temmuz=1 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti: 1 ay, 25 gün; «İlk sadâreti».

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Mustafa Nâilî Paşa Rumeli'de Kesriye kazâsının Polyan köyünden İsmail Bey isminde birinin oğludur: «Giritli» lâkabiyle anılması, otuz sene Girit valiliğinde bulunmuş olmasındandır. 1213=1798-1799 tarihinde Polyan köyünde doğmuş olduğuna göre 54-55 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Tâyin târihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Ümmî olduğu rivâyet edilen Mustafa Nâilî Paşa'nın bu ilk sadâretinden azli Hâriciyye nâzırı Koca. Reşid Paşa ile geçimsizliğindendir ve ikisi beraber azledilmişlerdir: Fakat azilleri bayramın birinci gününden üçüncü gününe kadar iki gün sürdükten sonra tekrar tâyin edilmişlerdir; yalnız bayramın hangi bayram olduğunda ihtilâf vardır: bir rivâyete göre «îd-i fıtr=Şeker bayramı» ve ikinci bir rivâyete göre de «îd-i adhâ=Kurban bayramı»dır! Burada birinci rivâyetin esas ittihâz edilmesi, muâsır menbâlarda bu iki günlük ma'zûliyyet bir sadâret değişikliği sayılmadığı için, Mustafa Nâilî Paşa'nın bu ilk sadâretiyle aşağıki fıkrada göreceğimiz ikinci sadâreti fâsılasız bir sadâret gibi gösterilir. — Nâilî Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti için aşağıda 225 numaraya bakınız).

220) Giritli-Mustafa Nâilî Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1853=1269 senesi 10 Temmuz=3 Şevvâl Pazar günü; azli: 1854 1270 senesi 29 Mayıs=2 Ramazan Pazartesi günü; sadâret müddeti: 10 ay, 20 gün; «İkinci sadâreti».

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ilk sadâretinden azli üzerine iki gün ma'zul kaldıktan sonra tekrar makamına iâde edilen Mustafa Nâilî Paşa'nın bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkraya ve üçüncü sadâreti için de aşağıda 225 numaraya bakınız. — Nâilî Paşa'nın ilk azli gibi ikincisi de Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa ile geçinememesindendir. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

221) Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1854=1270 senesi 29 Mayıs=2 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1854=1271 senesi 23 Teşrinisâni=2 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 25 gün; «İlk sadâreti».

(Deryâ-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Paşa Kıbrıslı Hüseyn Efendi'nin oğlu ve Hazîne-i-Hümâyun kethudâsı Kıbrıslı Mehmet Emin Efendi'nin yeğenidir: 1228=1813 tarihinde Kıbrıs'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 41 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Amcasının delâletiyle Enderun'da ve ondan sonra da Paris'de kuvvetli bir tahsil görmüştür: Doğruluğu ve iktidâriyle mâruftur. — Kıbrıslı'nın üç sadâreti vardır: Bundan sonraki iki sadâreti için aşağıda 228 ve 230 numaralara ve Kapdanlığı içinde «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 191 numaraya bakınız. — «Takvîm-i-Vakaayi»in 505 inci nüshasında selefinin azliyle bunun tâyini «3 Ramazan Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde o gün Ramazan'ın 2 sine müsâdiftir. — Selefi gibi, bunun da bu ilk sadâretinden azli Koca-Reşid Paşa ile geçinememesindendir).

222) Koca-Mıstafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1854=1271 senesi 23 Teşrinisâni=2 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; isti'fâsı: 1855=1271 senesi 2 Mayıs=14 Şa'ban Çarşanba günü; sadâret müddeti: 5 ay, 9 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 212 ve 216 ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 224 ve 226 numaralara bakınız. — Tâyin tarihi umumiyetle «3 Rebî'ül-evvel»e müsâdif gösterilirse de, «Takvîm-i-Vakaayi»in 514 üncü nüshasında «2 Rebî'ül-evvel Perşenbe tarihi vardır; azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

223) Mehmet Emin Âlî Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1855=1271 senesi 2 Mayıs=14 Şa'ban Çarşanba günü; azli: 1856=1273 senesi 1 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay; «İkinci sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Âlî Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 217 numaraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 227, 231 ve 236 numaralara bakınız. — Âlî Paşa bu ikinci sadâretine tâyin edildiği sırada murahhas olarak Viyana konferansında bulunduğu için Istanbul'a avdetine kadar Mâliye nâzırı Şefik Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Âlî Paşa da, o senenin 17 Haziran=10 Şevvâl Salı günü gelip işe başlamıştır. — Reşid Paşa'nın azliyle Âlî Paşa'nın bu seferki tâyini: «Takvîm-i-Vakaayi»in 523 üncü nüshasiyle «Tezâkir-i Cevdet»de «16 Şa'ban Çarşanba» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde o gün Şa'banın 14 üne müsâdiftir).

224) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1856=1273 senesi 1 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1857=1273 senesi 6 Ağustos=10 Zülhicce Cumartesi günü; sadâret müddeti: 7 ay, 7 gün; «Beşinci sadâreti».

(Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 212, 214 ve 222 numaralara ve bundan sonraki altıncı ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 226 numaraya bakınız. — «Takvîm-i-Vekaayi'»in 555 inci nüshasında azil tarihi Kurban bayramının ikinci Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde o gün birinci gündür; zâten «Tezâkir-i Cevdet»de Bayramın birinci günü esas ittihâz edilmektedir),

225) Giritli-Mustafa Nailî Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1857=1273 senesi 6 Ağustos=10 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1857=1274 senesi 22 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 17 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Mustafa Nâilî Paşa'nın bu üçüncü ve sonuncu tâyininden evvelki iki sadâreti için yukarda 219 ve 220 numaralara bakınız: üç sadâretinin mecmûu 1 sene, 3 ay, 2 gün tutmaktadır. — Azlinden sonra Mecâlis-i-Âliye'ye me'mur olmuş ve 1871=1288 senesi 28 Kânunuevvel=15 Şevvâl Perşenbe günü ölmüştür; mezarı Fatih'dedir. — «Tezâkir-i-Cevdet»de azil tarihi «4 Rebî'ül-evvel» gösterilirse de gün ismi gene Perşenbe'dir).

228) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1857=1274 senesi 22 Teşrinievvel=3 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; ölümü: 1858=1274 senesi 1 Kânunusâni=21 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay/16 gün; «Altıncı sadâreti».

(Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki beş sadâreti için yukarda 212, 214, 216, 222 ve 224 numaralara bakınız: Reşid Paşa'nın bu altı sadâretinin mecmûu 6 sene, 8 ay, 19 gün tutmaktadır. Bunlar hep Sultan Mecid devrindedir. — Mustafa Reşid Paşa 1800=1214 senesi 13 Mart=16 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre öldüğü gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 57 sene, 9 ay, 26 gün tutması, yâni 58 yaşının içinde ölmüş olması lâzımgelir. Kalb hastalığından ölmüş ve Bâyezid'deki türbesine defnedilmiştir).

227) Mehmet Emin Âli Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1858=1274 senesi 11 Kânunusâni=25 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; azli: 1859=1276 senesi 18 Teşrinievvel=21 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 8 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Âlî Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 217 ve 223 numaralara ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 231 ve 236 numaralara bakınız. — Selefi Koca-Reşid Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz ölüm tarihiyle Âlî Paşa'nın bu üçüncü sadâretine tâyini arasında Sadâret makamı dört gün açık kalmıştır).

228) Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1859=1276 senesi 18 Teşrinisâni=21 Rebî'ül-evvel, Salı günü; azli: 1859=1276 senesi 23 Kânunuevvel=28 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 6 gün; «İkinci sadâreti ».

(Mecâlis-i-Âliye me'muriyyetinden ma'zul bulunduğu sırad'a Sadr-ı-a'zam olan Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 221 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 230 numaraya bakınız).

229) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1859=1276 senesi 24 Kânunuevvel=29 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: 1860=1276 senesi 27 Mayıs=7 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 5 ay, 4 gün; «İlk sadâreti».

(Mecâlis-i-Tanzimât riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa Sinop vilâyetinin Ayandon köyünden Hacı-Hasan Ağa isminde fakir bir kayıkçının oğludur: 1226=1811 senesi Muharrem=Şubat ayında Ayandon'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 48 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. «Mütercim», lâkabı mülâzımlık devrinde Bâb-ı-Ser'Askerî Terceme-Odası'nda Fransızcadan askerî nizâmnâmeler terceme etmiş olmasındandır. — Rüşdi Paşa'nın beş sadâreti vardır: Bundan sonraki dört sadâreti için aşağıda 235, 239, 245 ve 251 numaralara bakınız. — Bu ilk sadâretinden azil tarihi umumiyyetle «7 Zülka'de=27 Mayıs» gününe müsâdif gösterilir: «Tezakir-i Cevdet»de o günün Pazar'a tesâdüf ettiğinden bahsedilmektedir; halbuki muâsır bir menbâ olan «Verd-ül-Hadâık»da gün ismi Pazartesi gösterildiğine göre, bu ikinci rivâyet doğru olduğu takdirde azlin hakikî takvimdeki «28 Mayıs Pazartesi» gününe müsâdif olması lâzımgelir).

ABDÜLMECİD VE ABDÜL'AZİZ DEVİRLERİ:

230) Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Tiirk; tâyini: 1860=1276 senesi 28 Mayıs=8 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1861=1278 senesi 6 Ağustos=29 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 9 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada üçüncü ve sonuncu defa olarak Sadr-ı-a'zam olan Kıbrıslı-Mehmet Paşa'nın bu seferki Sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda tâyin tarihi «7 Zülka'de» gösterilirse de, muâsır bir menbâ olan «Verd-ül-Hadâık» da o günün Pazartesiye tesâdüf ettiği iki muhtelif yerde tekrar edilmektedir: «Pazartesi» Zülka'de ayının 7 sine değil, 8 ine müsâdif olmak itibariyle Hatt-ı-Hümâyûn tarihindeki bir günlük farkın bir Rü'yet-i-hilâl'den mütevellid olması lâzımgelir; buna mukabil «Tezâkir-i Cevdet» de «8 Zülka'de» bir Salı gününe müsâdif gösterilmektedir: Yukarıdaki fıkraya da bakınız. — Kıbrıslı'nın üç sadâret müddeti cem'an 1 sene, 10 ay, 10 gün tutmaktadır: En uzun sadâreti işte bu sonuncusudur. — Bundan evvelki sadâretleri için yukarda 221 ve 228 numaralara bakınız).

ABDÜL'AZİZ DEVRİ:

231) Mehmet Emin Âlî Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1861=1278 senesi 6 Ağustos=29 Muharrem Salı günü; azli: 1861=1278 senesi 22 Teşrinisâni=19 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 3 ay, 17 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Âli Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 217, 223 ve 227 numaralara ve bundan sonraki sadâreti için de aşağıda 236 numaraya bakınız. — Âlî Paşa bu seferki azli üzerine yedinci defa olarak tekrar Hâriciyye nâzırı olmuştur).

232) Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1861=1278 senesi 22 Teşrinisâni=19 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; isti'fası: 1868=1279 senesi 2 Kânunusâni=11 Receb Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün, «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan ve «Büyük-Fuad Paşa» ismiyle de anılan bu kıymetli devlet-adamı Konyalı-Mustafa-Efendi-zâde Kazasker/Kadıasker Mehmet Sâlih Efendi'nin torunu ve meşhur şâir İzzet-Molla'nın oğludur. İsmail Mekki Bey'in kızı olan

annesi Hibetullah Hanım tarafından da Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa sülâlesine mensuptur, 1230=1815 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 46 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Fuad Paşa çocukken İlmiyye mesleğine intisâb ettikten sonra İkinci Mahmud'un Galatasaray'da te'sis ettiği Tıbhâne=Tıbbiyye mektebine girip askerî doktor çıkmış ve 1255=1837 tarihinde Koca-Reşid Paşa'nın teşvikiyle meslek değiştirerek Bâb-ı-Âlî Terceme-Odası'na girip büyük zekâ ve iktidâriyle yeni mesleğinde pek çabuk terakki etmiştir. Selefi Âli Paşa ile Keçeci-zâde Fuad Paşa, Koca-Reşid Paşa'nın yetiştirdiği devlet-adamlarının en mühimleridir. — Suriye'de Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında zuhur eden ihtilâfların bir Fransız müdâhalesine vesile teşkil eden bir mâhiyet alması üzerine büyük salâhiyetlerle Fevkalâde-komiser olarak gönderilen Fuad Paşa Şam'da bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olduğu için, kendisi Istanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Meclis-i-Vâlâ reisi Yusuf Kâmil Paşa tâyin edilmiş ve Fuad Paşa da 1861=1287 senesi 20 Kânunuevvel=17 Cumâda-l-âhire Cuma günü Istanbul'a gelmiş ve tatil günü olduğu halde Bâb-ı-Âlî açılarak Sadâret Hatt-i-Hümâyûnu okunmuştur. — Büyük-Fuad Paşa'nın bu ilk sadâretinden isti'f âsı umumiyyetle 1279 senesi «15 Receb Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Cevdet Paşanın «Ma'rûzât»ına nazaran isti'fâ tarihi «Recebin on ikinci Cuma günü»ne müsâdiftir; hakikî takvimde Recebin 12 si Cumartesi gününe tesadüf etmekte olduğu için, gene bir Rü'yet-i-hilâl ârızasından dolayı «11 Receb Cuma» gününün «12 Receb» itibar edilmiş olması lâzımgelir. Umumiyetle «15 Receb Pazartesi» gününden bahsedilmesi de, Fuad Paşa'nın isti'fâ tarihiyle halefi Yusuf Kâmil Paşa'nın tâyin tarihi birbirine karıştırılmasındandır; fakat isti'fâ tarihi gibi tâyin tarihi de gün rakamı itibariyle bir gün hatalıdır: Bu mesele için aşağıki fıkraya bakınız. — Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın iki sadâreti vardır: Bund'an sonraki ikinci ve sonuncu sadâreti için aşağıda 234 numaraya bakınız).

233) Yusuf Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1863=1279 senesi 5 Kânunusâni=14 Receb Pazartesi günü; azli: 1863=1279 senesi 1 Haziran=13 Zülhicce Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 ay, 27 gün.

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Yusuf Kâmil Paşa Arapgirlidir ve Gök-beyi sülâlesine mensuptur: Bu sülâlenin Akkoyunlu hânedânından olduğu rivâyet edilir; babasının ismi Mehmet Bey, dedesinin adı İsmail Bey'dir. 1223=1808 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 55 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Me'muriyyet hayatının ilk devresini Mısır'da geçirmiş ve meşhur Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım'la evlenmiştir: Üsküdar'daki Zeyneb-Kâmil hastahanesi bunların hayratıdır. Yusuf Kâmil Paşa «Telemaque» mütercimi olmakla da meşhurdur. — Kâmil Paşa'nın tâyin tarihi umumiyyetle «15 Receb Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde «Pazartesi» o ayın 15 ine değil 14 üne müsâdiftir: Zâten «Takvîm-i-Vakaayi»in 677 inci nüshasında da «14 Receb Pazartesi» tarihi vardır.. — Yusuf Kâmil Paşa'nın azil tarihi umumiyyetle «15 Zülhicce»ye müsâdif gösterilir: Hakiki takvimde o gün bir «Çarşanba»ya müsâdif olduğu halde «Takvîm-i-Vakaayi»in 698 inci nüshasında halefi Fuad Paşa'nın tâyini Pazartesi gününe müsâdif gösterildiği gibi, Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâık»inde de «15 Zülhicce»nin iki muhtelif yerde Pazartesine müsâdif gösterilmesi gün ismiyle rakamı arasında iki günlük bir fark hâsıl etmektedir! Yukarıki tarih gün ismine göre tashih edilmiştir).

234) Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1863=1279 senesi 1 Haziran=13 Zülhicce Pazartesi günü; azli: 1866=1283 senesi 4/5 Haziran=20/21 Muharrem Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 8 sene, 4 gün; «İkinci sadâreti».

(Ser-askerlikle Yâver-i-Ekremlik vazifeleri de uhdesinde kalmak şartiyle Sadr-ı-a'zam olan Fuad Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 232 numaraya bakınız. Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın iki sadâret müddeti 4 sene, 1 ay, 14 gün tutmaktadır. — Bu son sadâretinden sonra Hâriciyye nâzırlığında ve Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa'nın Girit seyâhatinde Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş olan Fuad Paşa kalb hastalığını tedavi ettirmek için Nice=Nis şehrinde 1285=1889 senesi 29 Şevvâl=12 Şubat Cuma günü 54 yaşında vefât etmiş ve cenâzesi bir Fransız harb gemisiyle 28 Şubat=16 Zülka'de Pazar günü Istanbul'a getirilerek Sultanahmet civârındaki türbesine defnedilmiştir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

235) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1866=1383 senesi 5 Haziran=21 Muharrem Salı günü; isti'fâsı: 1867=1283 senesi 11 Şubat=6 Şevvâl Pazartesi günü; sadâret müddeti: 8 ay, 6 gün; «İkinci sadâreti».

(Meclis-i-Vâiâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 229 numaraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 239, 245 ve 251 numaralara bakınız).

236) Mehmet Emin Alî Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1867=1283 senesi 11 Şubat=6 Şevvâl Pazartesi günü; ölümü: 1871=1288 senesi 7 Eylül=21 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; sadâret müddeti: 4, sene, 6 ay, 24 gün; «Beşinci sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Alî Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 217, 223, 227 ve 231 numaralara bakınız. Âlî Paşa işte bu beşinci sadâretinde verem olarak ölmüştür; Bâza menbâlarda ölüm tarihi «22 Cumâda-l-âhire Perşenbe» gününe, müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Perşenbe günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir; bu nokta «Hakaayık-ul-Vakaayi»in 354 ve 355 inci nüshalarının tarihleri ve izâhâtiyle sâbittir. Alî Paşa 1815=1230 senesi 5 Mart=23 Rebî'ül-evvel Pazar günü Istanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, gene Istanbul'da öldüğü gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 56 sene, 6 ay, 2 gün tutması, yâni 57 yaşının içinde ölmüş olmasa lâzımgelir. Mezarı Süleymaniyye câmii hazîresindedir. — Alî Paşa ilk defa olarak 38 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuştur; sekiz defa da Hâriciyye nâzırlığı vardır; sekizinci Hâriciyye nazırlığını beşinci sadâretinde Fuad Paşa'nın yukarda 234 numarada bahsi geçen ölümü üzerine ilâveten der-uhde etmiştir. — Alî Paşa'nın Abd-ülmecid ve Abd-ül-Aziz devirlerine tesâdüf eden beş sadâretinin mecmûu Milâdî takvim hisâbiyle 8 sene, 3 ay, 15 gün tutmaktadır. — Sultan Aziz'in hal'iyle neticelenen fenâlıklar bilhassa Âlî ve Fuad paşaların vakitsiz ölümlerinden itibaren devlet bünyesini sarsacak bir şekle girmiştir).

237) Mahmıd Nedim Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1871=1288 senesi 8 Eylül=22 Cumâda-l-âhire Cuma günü; azli: 1872=1289 senesi 30/31 Temmuz=24/25 Cumâda-l-ûlâ Salı/Çarşanba gecesi; sadâret müddeti: 10 ay, 24 gün; «İlk sadâreti».

(Bahriye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Mahmud Nedim Paşa eski vüzerâdan ve Daâvî nâzırlarından gürcü Mehmet Necib Paşa'nın küçük oğludur: 1233=1817-1818 tarihinde Istanbul'da doğmuş olduğuna göre 53-54 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Muâsırlarınca «Nedimof» ismiyle anılacak derecelerde Rus tarafdarlığıyla meşhur olan Mahmud Nedim Paşa, Sultan Aziz'i ifsâd eden başlıca âmil olduktan başka pâdişaha isnâd edilen bir çok fenâlıkların da ya doğrudan doğruya fâili veyâhut en mühim müsebbibidir. — Mahmud Nedim'in iki sadâreti vardır: Bundan sonraki ikinci ve sonuncu sadâreti için aşağıda 244 numaraya bakınız. — Mahmud Nedim Paşa'nın Sadâret Hatta-Hümâyûnunda «22

Cumâda-l-âhire» tarihi vardır: O gün Eylül'ün sekizinci gününe müsâdiftir; fakat «Hakaayık-ul-Vakaayi»in 355 inci nüshasından anlaşıldığına göre hakikî tâyin günü Perşenbe'dir ve o da selefi Alî Paşa'nın öldüğü güne tesâdüf etmektedir). '

238) Ahmed Şefik Midhat Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1872=1289 senesi 31 Temmuz=25 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; azli: 1872=1289 senesi 19 Teşrinievvel=16 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay, 19 gün; «İlk sadâreti».

(Beş gün evvel tâyin edilmiş olduğu Edirne valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Midhat Paşa'nın asıl ismi «Ahmed Şefik»dir: «Midhat» mahlası gençliğinde me'mur olduğu Dîvân-ı-Hümâyûn kaleminde takılmıştır. Ahmed Midhat Paşa Rusçuklu Hacı-Ali-Efendi-zâde Hacı-Hâfız Mehmet Eşref Efendi'nin oğludur: Bu Hacı-Eşref Efendi'nin mesleği kadılıktır. — Midhat Paşa 1238=1822 senesi Safer=Teşrinievvel-Teşrinisâni ayında Istanbul'da doğmuş olduğuna göre 50 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; iki sadâreti vardır: Bundan sonraki ikinci ve sonuncu sadâreti için aşağıda 246 numaraya bakınız).

239) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1872=1289 senesi 19 Teşrinievvel=16 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1873=1289 senesi 15 Şubat=17 Zülhicce Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 ay, 27 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Adliye nezâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 229 ve 235 ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 245 ve 251 numaralara bakınız).

240) Sakızlı-Ahmed Es'ad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1873=1289 senesi 15 Şubat=17 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1873=1290 senesi 15 Nisan=16 Safer Salı günü; sadâret müddeti: 1 ay, 28 gün; «İlk sadâreti».

(Ser-askerlikten Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Es'ad Paşa Sakız'da «Kule-ağası» denilen sol-kolağası Mehmed Ağa'nın oğludur: En kuvvetli rivâyete nazaran 1244=1828-1829 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 44-45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Es'ad Paşa'nın iki sadâreti vardır. Bundan sonraki için aşağıda 243 numaraya bakınız).

241) Şirvânî-zâde Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1873=1290 senesi 15 Nisan=16 Safer Salı günü; azli: 1874=1290 senesi 13 Şubat=25 Zülhicce Cuma günü; sadâret müddeti: 9 ay, 29 gün.

(Mâliye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Rüşdi Paşa Amasya'da tavattun etmiş olan Şirvan Türklerinden büyük mutasavvıf Mevlânâ-İsmail Sirâcüddin'in dört oğlunun ikincisidir: 1244=1828-1829 tarihinde Amasya'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 44-45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — İlmi, fazlı ve doğruluğuyla nıârûf olan Şirvânî-zâde sadâretten azlinden sonra Haleb ve Hicaz valiliklerinde bulunmuş ve 1291=1874 senesi 11 Şa'ban=23 Eylül Çarşanba günü Tâif'de kara-hummâdan ölmüştür. Tâyin tarihi için yukarıki maddeye bakınız. Azil tarihi umumiyyetle «26 Zülhicce Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde o gün Zülhicce'nin 25 ine tesâdüf etmektedir).

242) Hüseyn Avni Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1874=1290 senesi 15 Şubat=27 Zülhicce Pazar günü; azli: 1875=1292 senesi 25 Nisan=19 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene 2 ay, 8 gün.

(Sadâretinden evvel bulunduğu Ser-askerlik makamını muhâfaza etmek şartiyle Sadr-ı-a'zam olan Hüseyn Avni Paşa, İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar» ındaki izaha göre İsparta vilâyetinin Şarkî-Karaağaç kazâsına tâbi Avşar nâhiyesinin Gelendost köyünde Odabaşı-oğullarından Ahmed Efendi isminde birinin oğludur: Saflığından dolayı bu Ahmed Efendi'ye «Eşek-Ahmed» lâkabı da verilmiştir! Hüseyn Avni Paşa 1236=1820-1821 tarihinde babasının köyünde doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 53-54 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Hüseyn Avni Paşa Sultan Aziz'in hal'inde en mühim âmil olmakla meşhurdur. — Hatt-ı-Hümâyûn'da tâyin tarihi «26 Zülhicce»ye müsâdif gösterilmekteyse de, burada «Takvîm-i-Vakaayi'»deki gün ismine göre tashih edilmiştir).

243) Sakızlı-Ahmed Es'ad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1875=1292 senesi 26 Nisan=20 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1875=1292 senesi 25/26 Ağustos=23/24 Receb Çarşanba/Perşenbe gecesi; sadâret müddeti: 4 ay; «İkinci sadâreti»»

(Bahriye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Es'ad Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 240 numaraya bakınız; İki sadâretinin mecmûu 5 ay, 28 gün tutmaktadır. — Ahmed Es'ad Paşa bu son sadâretinden azli üzerine Nâfıa nâzırlığına ve biraz sonra da Aydın valiliğine tâyin edilip gene bu 1875=1292 senesi 28 Teşrîni-sâni=29 Şevvâl Pazar günü İzmir'de Hummây-ı-muharıka'dan ölmüştür).

244) Mahmud Nedim Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1875=1292 senesi 26 Ağustos=24 Receb Perşenbe günü; azli: 1876=1293 senesi 11 Mayıs=16 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; sadâret müddeti: 8 ay, 16 gün; «İkinci sadâreti».

(Şûrây-ı-Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 237 numaraya bakınız. — Bu son sadâretinden sonra bir kaç sene ma'zul kalan Mahmud Nedim Paşa İkinci Abdülhamid devrinde bir aralık Musul valiliğinde ve ondan sonra Dâhiliyye nâzırlığında bulunmuş ve nihayet 1883=1300 senesi 13/14 Mayıs=6/7 Receb Pazar/Pazartesi gecesi ölüp Cağaloğlu'nda cadde üstündeki mezarına defnolunduktan sonra üstüne bir türbe yapılmıştır! — Azil tarihi umumiyyetle «17 Rebî'ül-âhir» gösterilir: O gün bir Cuma'ya müsâdiftir; fakat Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-i-hakikat»ide Perşenbe'ye müsâdif gösterildiği için burada «16 Rebî'ül-âhir Perşenbe» tarihi esas ittihâz edilmiştir).

ABDÜL'AZİZ, BEŞİNCİ MURAD VE İKİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

245) Mütercim-Mehmet-Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1876=1293 senesi 12 Mayıs=17 Rebî'ül-âhir Cuma günü; isti'fâsı: 1876=1293 senesi 19 Kânunuevvel=2 Zülhicce Salı günü; sadâret müddeti: 7 ay, 8 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 229, 235 ve 239 numaralara ve bundan sonraki son sadâreti için de aşağıda 251 numaraya bakınız. — Sultan Aziz'in hal'i, Beşinci Murad'ın üç aylık saltanatı ve İkinci Abdülhamid'in cülûsu Mütercim-Rüşdi Paşa'nın işte bu dördüncü sadâretine müsâdiftir. — Rüşdi Paşa bu sadâretinden isti'fâ ettikten bir müddet sonra Meclis-i-Âliye'ye me'mur, yâni nezâretsiz nâzır olmuştur). '

İKİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

246) Ahmed Şefik Midhat Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1878=1293 senesi 19 Kânunuevvel=2 Zülhicce Salı günü; azli: 1877=1294 senesi 5 Şubat=21 Muharrem Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 ay, 17 gün; «İkinci sadâreti».

(Şûrây-ı-Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Midhat Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 238 numaraya bakınız. — Midhat Paşa'nın bu ikinci sadâretine âit Hatt-ı-Hümâyun'da İbn-ül-Emin tarafından neşredilen suretinde «3 Zülhicce» tarihi vardır; Bu tarih Milâdî 1876 senesi 20 Kânunuevvel Çarşanba gününe müsâdiftir; halbuki Sultan Hamid devrinin bidâyetinde Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı olan Eğinli-Said Paşa'nın kısmen Türklük mecmûasında neşredilmiş olan Ruznâme tarzındaki hâtıratının «2 Zülhicce Salı» fıkrasında «Bu gün Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa sadâretten azlolunarak yerine Midhat Paşa Sadr-ı-a'zam nasb-u-ta'yin buyuruldu»

denildiğine göre Hatt-ı-Hümâyûn'daki tarihde bir günlük bir zühul olduğu anlaşılmaktadır; bu zühulün Rü'yet-i-hilâl ile izahı da kabil değildir: Çünkü o takdirde Mâbeyn müşirinin de ayni tarihi kullanması lâzımgelir; her halde Hatt-ı-Hümâyûn'daki tarihin yegâne izah şekli tâyinin ertesi günü yazılıp Bâb-ı-Alî'de bir gün sonra okunmuş olmasıdır. Tıpkı bunun gibi, Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı-Hakikat»indeki:

«Midhat Paşa doksan üç senesi şehr-i Zülhiccesinin dördüncü günü mühr-i Sadâretle tebcil buyuruldu»

cümlesindeki tarih rakamında da iki günlük hatâ vardır. Hattâ bizzat'Midhat Paşa'nın «Tabsıra-i ibret» ismindeki hâtırâtında gösterdiği «19 Kânunusâni 1876» tarihinde bile tam bir aylık bir hatâya tesâdüf edilir: Eğer bu tertip hatâsı değilse, her halde paşanın sonradan Tâif'de bu eseri kaleme alırken zühul etmiş olması lâzımgelir. İşte bundan dolayı burada bizzat şâhid olduğu vukuâtı büyük bir dikkatle kaydetmiş olan Eğinli-Said Paşa'nın rivâyeti esas ittihâz edilmiştir.. — Midhat Paşa bu ikinci ve sonuncu sadâretinden azledildiği gün «İzzüddin» vapuruyla İtalya'nın Brindisi limanına sevk edilmek suretiyle hudut hâricine çıkarılmışsa da, bir müddet sonra tekrar memlekete kabul edilip Tâif'e nefyedilmeden evvel Suriye ve Aydın valiliklerinde bulunmuştur. — İki sadâret müddetinin mecmûu Milâdî takvim hisâbiyle 4 ay, 6 gün tutmaktadır).

247) İbrahim Edhem Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1877=1294 senesi 5 Şubat=21 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1878=1295 senesi 11 Kânunusâni=7 Muharrem Cuma günü; sadâret müddeti: 11 ay, 4 gün.

(Şûrây-ı-Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Edhem Paşa, yukarda 208 numarada gördüğümüz Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın kölelerindendir: Yunan istiklâl harbinde Sakız âsileri tenkil edilirken Deryâ-kapdanlığında bulunan Koca-Husrev Paşa tarafından esir alınmış ve bir rivâyete göre de Husrev Paşa bu Küçük çocuğu o vak'ada ele geçen esirler içinden satın almıştır; Karadeniz sâhillerinden ve bilhassa «Çerkez dağlarının eteklerinde» bulunup «Bir yaşında iken» getirilmiş olduğu hakkında uydurulan rivâyetin hiç bir aslı olmadığı ve bilhassa bir yaşındaki bir çocukta coğrafî istikamete âit hiç bir mefhum olamıyacağı muhakkaktır: İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında bu nokta tamamiyle tavzih edildikten başka, Edhem Paşa'nın torunlarından biri de bana milliyetinin Rum olduğunu söylemiştir. — İbrahim Edhem Paşa, Müze müdürleri Hamdi Edhem ve Halil Edhem Beylerin babasıdır. — Takrîben 1233=1817-1818 tarihinde Sakız'da doğmuş olan Edhem Paşa tahminen 59-60 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. İlk Osmanlı MecIis-i-Meb'ûsânı bunun sadâret devrinde açılmıştır. — Azlinden sonra Viyana sefirliği ile Dâhiliyye nâzırlığında bulunmuş olan

Edhem Paşa nezâretten infisâli üzerine artık ma'zul yaşamış ve nihayet 1893=1310 senesi 19 Mart=2 Ramazan Pazartesi günü takriben 75-76 yaşlarında ölmüştür: Mezarı Üsküdar'dadır).

248) Ahmed Hamdi Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1878=1295 senesi 11 Kânunusâni=7 Muharrem Cuma günü; azli: 1878=1295 senesi 4 Şubat=1 Safer Pazartesi günü; sadâret müddeti: 24 gün.

(Dâhiliyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Hamdi Paşa yukarda 97 numarada gördüğümüz Melek Ahmed Paşa ahfâdından Yahyâ Bey'in oğludur ve bu Yahyâ Bey de 208 numarada gördüğümüz Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın kethudâsıdır: Hamdi Paşa 1242=1826-1827 tarihinde Istanbul'da doğmuş olduğuna göre 51-52 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Azlinden sonra Aydın ve Suriye valiliklerinde bulunmuştur).

249) Ahmed Vefik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878=1295 senesi 4 Şubat=1 Safer Pazartesi günü; azli: 1878=1295 senesi 18 Nisan=15 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 9 gün; «İlk sadâreti».

(Maârif nâzırlığından «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Vefik Paşa, Müslümanlardan ilk «Divân-ı-Hümâyûn tercümanı» olan Mühendishâne muallimlerinden Yahyâ Nâci Efendi'nin torunu ve Paris sefâreti müsteşarı Rûhüddin Mehmet Efendi'nin oğludur: 1238=1823 senesi 3 Temmuz=23 Şevvâl Perşenbe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Sadr-ı-a'zam olduğu gün yaşının 54 sene, 7 ay, 3 gün tutması, yâni 55 yaşının içinde bulunması lâzımgelir. — Vefik Paşa'nın dedesi Yahyâ Naci Efendi Bulgaristan muhâcirlerinden bir mühtedî olduğu için, Şânî-zâde tarihinde «Mühendishâne hocalarından Rûmîyy-ül-asl Bulgar-zâde Yahyâ Efendi» şeklinde zikredilmiş, Mehmet Süreyyâ «Sicill-i-Osmânî»sinde bunu me'haz ittihâz etmiş, bu âilenin «Bulgar-zâdeler» şöhretini Abdurrahman Şeref de «Tarih müşâhedeleri»nde Ahmed Vefik Paşa'ya izâfeten söylemiş ve nihayet İbn-ül-Emin de «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında Şâni-zâde'yi te'yid etmiştir: Fakat bu müverrihin «Rûmîyy-ül-asl Bulgar-zâde» tâbiri Vefik Paşa'nın ecdâdına iki muhtelif milliyeti birden isnâd edip hem Rum, hem Bulgar göstermektedir! Eğer «Rûmî» tâbiri Ortodoks mezhebiyle ve «Bulgar-zâde» tesmiyesi de Bulgaristan muhâcirliği ile tefsir edilecek olursa, bu garib tenâkuz belki biraz akla yakın bir şekle sokulmuş olabilir! İbn-ül-Emin «Ahmed Vefik Paşa» faslının başındaki hâşiyesinde:

«Paşa'nın bâzı ahibbâsına, bilmünâsebe (Bize Bulgar-zâdeler derler) diyerek (Bulgar) kelimesini -kendine mahsus bir vâdide- şerhettiğini, onun ağzından dinliyenlerden dinledik»

cümlesiyle paşanın izâhını «Kendine mahsus» addetmekteyse de, eski Bulgarların Türklükle olan alâkaları şahsî ve indî bir telâkki meselesi değil, ilim âlemince umumiyetle kabul edilmiş bir noktadır. Bilhassa Ahmed Vefik Paşa sülâlesinin Türklüğü «Tarhan-oğulları» soy-adıyla da sâbittir: Bu soy-adı meselesini bana Ahmed Vefik Paşa'nın halasının torunu olan Abdülhak Hâmid izâh etmiştir; Hâmid'in babası Hayrullâh Efendi, Yahyâ Nâci Efendi'nin kızı Hasenetullah Hanım'ın oğludur; İşte bu karâbetten dolayı Abdülhak Hâmid merhum Ahmed Vefik Paşa ile sonuna kadar münâsebetini muhâfaza etmiş ve ninesinin âilesi hakkındaki mâlûmatını hep Vefik Paşa'dan almıştır. Paşa'nın izâhına göre Bulgaristan'da hıristiyanlaşmış olan Tarhan-oğulları eski Türkler arasında bir takım imtiyâzlara mâlik olan ve «Tarhan» denilen zâdegân sınıfındandır; bu âile hıristiyanlığına rağmen eski asâlet ünvânını bir soy-adı şeklinde muhâfaza etmiştir: Hattâ bizde Soy-adları kanunu çıktığı zaman Abdülhak Hâmid'in «Tarhan» adını seçip tescil ettirmesi, ninesinin soy-adı olmasındandır. Her halde Ahmed Vefik Paşa'nın torunu Ahmed Vefik Bey'in «Tevhid-i-Efkâr» gazetesinde neşrettiği bir

mektupta dedesinin «Ebâ-an-ceddin» Türk olduğu hakkında bâzı âile vesâıkinden başka vâlidesiyle büyük-annesinin ifâdelerinde de bahsetmesi İbn-ül-Emin'in tereddüdüne rağmen hakikate tamamiyle muvafıktır ve Abdülhak Hâmid'in izâhını da te'yid etmektedir. İşte bütün bunlardan dolayı Ahmed Vefik Paşa'nın dedesi Yahyâ Nâci Efendi İslâv yâhut Rum mühtedîsi değil, Türk mühtedîsidir. — Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-i-Hakikat»ine göre Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olması ilk meşrutiyet zihniyetiyle ve hattâ kendi talebiyle olmuştur: Bununla beraber Osmanlı tarihinde bu ünvânı alan ilk Sadr-ı-a'zam Ahmed Vefik Paşa değil, Mehmet Emin Rauf Paşa'dır: Yukarda 207 numaraya, ve Ahmed Vefik Paşa'nın ikinci sadâreti için de aşağıda 260 numaraya bakınız).

250) Mehmet Sâdık Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878=1295 senesi 18 Nisan=15 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1878=1295i senesi 28 Mayıs=26 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; sadâret müddeti: 1 ay, 10 gün.

(Rüsûmât-Eminliğinden Sadr-ı-a'zam olan Sâdık Paşa İzmir vilâyetinin Bayındır kazâsı ulemâsından Biyâzî-zâde Hacı-Ahmed Efendi'nin torunu ve Müfti Abdullah Efendi'nin oğludur: 1241=1825-1826 tarihinde Bayındır'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 52-53 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. «Suâvi vak'ası» işte bu Sâdık Paşa'nın sadâretindedir ve hattâ paşanın gözden düşüp azledilmesinde de en mühim âmil olmuştur:— Selefi Ahmed Vefik Paşa gibi Sâdık Paşa da «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olmuştur).

251) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878=1295 senesi 28 Mayıs=26 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1878=1295 senesi 4 Haziran=3 Cumâda-l-âhire Salı günü; müddeti: 7 gün; «Beşinci sadâreti».

(Meclis-i-Vükelâ memûriyyetinden Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bir hafta süren bu beşinci ve sonuncu sadâretinden evvelki dört sadâreti için yukarda 229, 235, 239 ve 245 numaralara bakınız. — Paşa'nın bu seferki tâyininde «Baş-vekâlet» ünvânı yeniden «Sadâret» e tahvil edilmiştir. — Rüşdi Paşa bu son sadâretinden 4 sene sonra 1299=1882 tarihinde Mağnisa'da ölmüştür: Mezarı oradadır).

252) Mehmet Es'ad Safvet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878=1295 senesi 4 Haziran=S Cumâda-l-âhire Salı günü; azli: 1878=1295 senesi 4 Kânunuevvel=9 Zülhicce Çarşanba günü; sadâret müddeti: 6 ay.

(Nezâret uhdesinde kalmak üzere Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Safvet Paşa Trabzon vilâyetinin Sürmene kazası eşrâfından Mehmet Hulûsi Ağanın oğludur: 1230=1815 senesi Receb=Haziran ayında Istanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 63 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Asıl ismi Mehmet Es'ad olduğu halde, gençliğinde Dîvân-ı-Hümâyûn kalemine girdiği zaman o devrin âdetince verilen «Safvet» mahlasıyla şöhret bulmuştur. — Çok kıymetli bir devlet-adamı olan Safvet Paşa azlinden sonra Paris sefirliği ile Hâriciyye nâzırlığında bulunmuştur: Sadâretinden evvel ve sonra altı defa Hâriciyye nezâreti vardır. Ölüm tarihi 1301=1883 senesi 16 Muharrem=17 Teşrinisâni Cumartesi günüdür; mezarı Sultanmahmut türbesindedir).

253) Tunuslu-Hayrüddin Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1878=1295 senesi 4 Kânunuevvel=9 Zülhicce Çarşanba günü; azli: 1879=1296 senesi 29 Temmuz=9 Şaban Salı günü; sadâret müddeti: 7 ay, 26 gün.

(Mâliye-Komisyonu reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hayrüddin Paşa küçük yaşında Kafkasya'dan Istanbul'a köle olarak getirilmiş, ilkönce Nakîb-ül-eşrâf Kıbrıslı-Tahsin Bey'e satıldıktan sonra Tunus valisi Ahmed Paşa da ondan satın alıp tahsil ve terbiye ettirmiştir: Tunus eyâletinde yetişip oranın vezirliğine kadar yükseldiği için «Tunuslu» denilir. İbn-ül-Emin'in hisâbına nazaran takriben 1237=1821-1822 tarihinde doğmuş olduğuna göre 56-57 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Istanbul'a daveti Tunus'daki vezâretinden isti'fâsı üzerinedir: 1295=1878 senesi Ramazan=Eylül ayında Istanbul'a gelip ilkönce Meclis-i-A'yân âzâlığına ve biraz sonra da Mâliye-Komisyonu riyâsetine tâyin edilmiş ve arası iki ay geçmeden ve hattâ Arapça ile Fransızcayı çok iyi bildiği halde henüz Türkçeyi bile öğrenmeden sadârete tâyin edilmiştir. — Hayrüddin Paşa 1307=1890 senesi 29 Kânunusâni=7 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü akşamı Nıkris=Damla illetinden ölüp Eyüb'e defnedilmiştir).

254) Ahmed Ârifî Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1879=1296 senesi 29 Temmuz=9 Şa'ban Salı günü; azli: 1879=1296 senesi 18 Teşrinievvel=2 Zülka'de Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay, 20 gün.

(Meclis-i-A'yân âzâlığıyla Sicill-i-ahvâl Komisyonu reisliğinden «Baş-vekil» ünvâniyle Sadra-a'zam olan Ârifî Paşa, Hâriciyye nâzırlığı ile Meclis-i-Vâlâ reisliğinde bulunmuş olan vüzerâdan Mehmet Şekib Paşa'nın oğludur: Bu Şekib Paşa'nın babası da «Ebe-zâde Mustafa Bey hazinedârı Mehmet Nuri Ağa»dır. Ârifî Paşa 1246=1830-1831 tarihinde Istanbul'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 48- 49 yaşlarında Baş-vekil=Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Kuvvetli bir kültür sâhibi olan ve Arapça ile Acemce gibi Şark dillerinden başka Fransızcası da kuvvetli olan Ârifî Paşa azlinden sonra Şûrây-ı-Devlet reisliği, Paris sefirliği ve Hâriciyye nazırlığı gibi büyük makamlarda bulunduktan sonra 1313=1895 senesi 5 Kânunuevvel=17 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü akşama doğru Milâdî takvim hisâbiyle 64-65 yaşlarında vefât edip Eyüb'e defnedilmiştir: Ölüm günü umumiyyetle «18 Cumâda-l-âhire Perşenbe» gösterilirse de hakikî takvimde Perşenbe günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsâdiftir. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

255) Mehmet Said Paşa — Milliyeti. Türk; tâyini: 1879=1296 senesi 18 Teşrinievvel=2 Zülka'de Cumartesi günü; azli: 1880=1297 senesi 9 Haziran=İReceb Çarşanba günü; sadâret müddeti: 7 ay, 20 gün; «İlk sadâreti».

(Adliye nâzırlığından «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa İran'da şehbenderlik ve maslahatgüzarlık gibi Hâriciyye me'muriyy etlerinde bulunmuş olan Ankaralı Seb'a-zâde Ali Nâmık Efendi'nin oğludur. 1254=1838-1839 tarihinde Erzurum'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 40-41 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. «Sicill-i-Osmânî»de Said Paşa'nın babası Ali Nâmık Efendi'nin «Erzurumî» gösterilmesi her halde oğlunun Erzurum'da doğmuş olmasından mütevellit bir zühul olsa gerektir: Âile menşei Ankara'dır. — Dokuz defa Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa halk arasında «Şapur» lâkabiyle ve İkinci Abdülhamid devrinin hidâyetindeki Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli-Said Paşa'ya nisbetle de «Küçük Said Paşa» diye anılır: Bundan sonraki sadâretleri için aşağıda 257, 259, 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara ve ölümü için de 276 numaraya bakınız. — Selefi Ârifî Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın tâyininde bir günlük bir ihtilâf meselesi vardır: Said Paşa'nın sadâret Hatt-ı-Hümâyûnu «3 Zülka'de» tarihlidir; halbuki kendisi hâtırâtının birinci cildinin 23 ve 31 inci sahifelerinde «2 Zülka'de» tarihinde tâyin edilmiş olduğunu söyledikten sonra ayni cildin 365 inci sahifesindeki me'muriyyetler cedvelinde «3 Zülka'de»yi esas ittihâz ve bunun Rumî takvimde karşılığı olarak da «16 Teşrinisâni 1295» tarihini kaydetmektedir: Halbuki «3 Zülka'de» Rumî takvimde «7 Teşrinievvel» mukabilidir! Onun için Said Paşa'nın bu mütenâkız rivâyetleri ihtıcâca sâlih değildir. — İbn-ül-Emin'in

«Son Sadr-ı-a'zamlar»ında «3 Zülka'de» tarihi Milâdî takvimin «18 Teşrinievvel» gününe müsâdif gösterilir: Hakikî Hicret takviminde o gün «19 Teşrinievvel Pazar» gününe tesâdüf etmekte olduğu için, aradaki farkın her halde bir Rü'yet-i-hilâl'den mütevellid olması lâzımgelir. — Said Paşa bu ilk sadâretinden azil tarihi itibariyle de hâtırâtında tenâkuza düşmüştür: Birinci cilt metninin 41 inci sahifesinde «29 Cumâda-l-ûlâ 1297» tarihinde azledilmiş olduğundan bahsettiği halde, ayni cildin 365 inci sahifesindeki me'muriyyetler cedvelinde azlini «1 Receb»de gösterir: Bu iki ifâde arasında tam bir ay iki günlük bir fark vardır!)

256) Cenânî-zâde Mehmet Kadri Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1880=1297 senesi 9 Haziran 1 Receb Çarşanba günü; azli 1880=1297 senesi 12 Eylül=7 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 3 ay, 3 gün.

(Ticaret ve Zirâat nâzırlığından «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olan Kadri Paşa «Kamus» ve «Bürhân-i-Kaatı'» mütercimi Vak'anüvis Antepli Âsım Efendi'nin kardeşi olan Antep Nakîb-ül-eşrâf kaymakamı Mehmet Emin Efendi-zâde Kıbrıs mutasarrıfı İshak Paşa'nın oğludur: 1249=1833-1834 tarihinde Antep'de dünyaya gelmiş olduğuna göre 46-47 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Arapça ve Acemce gibi Şark dillerinden başka İngilizce ve Fransızca gibi Garp dillerini de bilen Kadri Paşa kuvvetli kültürü ve ahlâkının temizliği ile mâruftur. — Istanbul Hukuk mektebi Kadri Paşa'nın sadâretinde açılmıştır. — Kadri Paşa sadâretinden sonra tâyin edilmiş olduğu Edirne valiliğinde 1302=1885 tarihinde füc'eten vefât etmiştir; Mezarı Edirne'dedir).

257) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1880=1297 senesi 12 Eylül=7 Şevvâl Pazar günü; azli: 1882=1299 senesi 2 Mayıs=13 Cumâda-l-âhire Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay, 20 gün; «İkinci sadâreti».

(A'yân âzâlığından «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 255 ve bundan sonraki yedi sadâreti için de aşağıda 259, 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa hâtırâtının birinci cildinin 54 üncü sahifesinde bu seferki azlini yanlış olarak «29 Cumâda-l-âhire» tarihine müsâdif gösterdikten sonra 365 inci sahifede doğru olarak «13 Cumâda-l-âhire» göstermektedir!).

258) Abdurrahman Nurüddin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882=1299 senesi 2 Mayıs=13 Cumâda-l-âhire Salı günü, isti'fâsı: 1882=1299 senesi 10/11 Temmuz=23/24 Şa'ban Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 2 ay, 10 gün.

(Muhtelif valiliklerde bulunduktan sonra Umûr-i-Nâfia Komisyonu âzâlığından «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olan Abdurrahman Paşa, eski valilerden ve Germiyan-oğullarından Kütahyalı vezir Hacı-Ali Paşa'nın oğlu ve Hacı-Mir-zâde Hacı-Mustafa Ağâ'nun torunudur: Âilesinin mâlûmatına nazaran 1249=1833 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 49 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Eski Dâhiliyye nazırlarından Memduh Paşa'nın «Asvât-i sudûr»undaki rivâyete nazaran Abdurrahman Paşa'nın pek az süren sadâretinden azline sebep, Mısır'da çıkan İrâbî Paşa ısyânını bastırmak için asker toplanmasını istemesi ve pâdişâhın da bu teklifi öyle bir bahâne ile toplanacak bir kuvvetle paşanın kendisini halletmek istediğine hükmetmesidir! — Abdurrahman Paşa sadâretinden sonra Kastamonu, Aydın ve Edirne valiliklerinde bulunmuş ve 1313=1895 tarihinde Adliye nâzırı olarak ikinci meşrutiyetin ilânına kadar 13 sene Adliye teşkilâtını büyük bir dirâyet ve istikametle idare etmiş ve nihayet meşrutiyette tekaüd edilerek dört sene yaşadıktan sonra 1330=1912 tarihinde vefât edip Fâtih türbesi hazîresine defnolunmuştur. — Ömründe

doğruluktan ayrılmamış olan Abdurrahman Paşa İkinci Abdülhamid devrinin sarsılmaz bir iffet ve nâmus âbidesi sayılır: Bir çok vaziyetlerde hakkı müdâfaa için pâdişahın irâdesini bile reddedecek kadar celâdet ve metânet göstererek kendisinden sonraki nesillerle devirlere örnek olan bu mümtâz veziri on üç sene Adliye'nin başından ayırmamış olması da Sultan Hamid'e şeref veren bir kadirşinaslıktır. — Abdurrahman Paşa aşağıda 265 numarada göreceğimiz Halil Rif'at Paşa'nın ölüm hastalığında Adliye nezâretine ilâveten Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuş ve hasta Sadr-ı-a'zam ölünce Sultan Hâmid Baş-kâtip Tahsin Paşa ile Baş-Mâbeynci Râgıb Paşa'yı Abdurrahman Paşa'nın Ortaköy'deki yalısına iki defa göndererek sadâreti kabul etmesi için ısrâr etmişse de. birinci teklifi reddeden Paşa ikinci teklifi «Ancak Bâb-ı-Alî'nin muamelâtına sarayın müdâhale etmemesi şartiyle» kabul edebileceğini söylemiş ve işte-bunun üzerine Baş-kâtip Tahsin Paşa'nın hatıratındaki ifâdesine göre Sultan Hamid, hiç bir şart koşmıyan Said Paşa'ya sadâreti derhâl kabul ettirivermiştir! — Meşrutiyet devrinde Adliye nâzırlığında bulunan vüzerâdan Dâmad-Ârif Hikmet Paşa, Abdurrahman Paşa'nın dört oğlunun ikincisidir).

259) Mehmed Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882=1299 senesi 12 Temmuz=25 Şa'ban Çarşanba günü; azli: 1882=1300 senesi 30 Teşrinisâni/1 Kânunuevvel=19/20 Muharrem Perşenbe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 4 ay, 20 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bu seferki tâyini umumiyyetle selefinin istifasına tesâdüf eden «24 Şa'ban=11 Temmuz» Salı gününe müsâdif gösterilirse de, «Ertesi Çarşanba günü akşamına doğru» tâyin edilmiş olduğundan bahsedildiğine ve kendisi de hâtırâtında «Çarşanba» ismini tasrih ettiğine göre, Sadâret Hatt-i-Hümâyûnundaki «24 Şa'ban» tarihine Rü'yet-i-hilâl'den mütevellit bir günlük bir fark olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın 24 üne değil, 25 ine müsâdiftir. — Said Paşa hâtırâtının birinci cildindeki cedvelde bu seferki tâyinini «8 Şevvâl» ve 78 inci sahifede «26 Şa'ban» tarihlerine müsâdif gösterirse de tamamiyle yanlıştır! — Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 255 ve 257 numaralara ve bundan sonraki altı sadâreti için de aşağıda 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız).

260) Ahmed Vefik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882=1300 senesi 30 Teşrinisâni/l Kânunuevvel=19/20 Muharrem Perşenbe/Cuma gecesi; azli: 1882=1800 senesi 2/3 Kânunuevvel=21/22 Muharrem Cumartesi/Pazar gecesi; sadâret müddeti: 2 gün; «İkinci sadâreti».

(Bursa valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada «Baş-vekil» ünvâniyle Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Vefik Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 249 numaraya bakınız: Vefik Paşa'nın iki sadâret müddeti ancak 2 ay, 11 gün tutmaktadır. — Bu seferki sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «19 Muharrem=30 Teşrinisâni» tarihi vardır: O gün bir Perşenbeye müsâdiftir; halbuki Said Paşa'nın azliyle Ahmed Vefik Paşa'nın tâyini «Perşenbe/Cuma gecesi» olmuş ve Hatt-ı-Hümâyûn da tâtile tesâdüf eden Cuma günü Bâb-ı-Âlî açtırılmak suretiyle okunmuştur; İşte bundan dolayı o sene Muharreminde bir Rü'yet-i-hilâl olması ve Hatt-ı-Hümâyûn tarihindeki «19 Muharrem» gününün hakikî takvimde «20 Muharrem Cuma» gününe tekabül etmesi lâzımgelir. — Vefik Paşa'nın bu iki günlük son sadâretinden azledilmeyip isti'fâ etmek suretiyle ayrılmış olduğu hakkında zayıf bir rivâyet vardır).

261) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882=1300 senesi 3 Kânunuevvel=22 Muharrem Pazar günü; azli: 1885=1302 senesi 24/25 Eylül=14/15 Zülhicce Perşenbe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 2 sene, 1 ay, 23 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Üçüncü sadâretinden iki gün ma'zul kaldıktan sonra ilga edilen «baş-vekâlet» ünvânı yerine «Sadâret» ünvâniyle tekrar Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 255, 257 ve 259 numaralara ve bundan sonraki beş sadâreti için de aşağıda 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa hâtırâtının birinci cildinin 87 nci sahifesiyle bu seferki sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «21 Muharrem» tarihi varsa da bir Pazar'a tesâdüf eden o gün hakikî takvimde «22 Muharremce müsâdiftir: Bu mesele için yukankı fıkraya da bakınız. — Tıpkı bunun gibi, azli tarihi de «15 Zülhicce»ye müsâdif gösterilirse de Said Paşa hâtırâtının birinci cildinde azledildiği gecenin ertesi günü Cuma olduğundan bahsedildiğine göre, yukarda esas ittihâz ettiğimiz gece azledilmiş olduğu anlaşılmaktadır).

262) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1885=1302 senesi 25 Eylül=15 Zülhicce Cuma günü; azli: 1891=1309 senesi 3/4 Eylül=28/29 Muharrem Perşenbe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 5 sene, 11 ay, 9 gün; «İlk sadâreti».

(Evkaf nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Kâmil Paşa Kıbrıslı Topçu yüzbaşısı Salih Ağa'nın oğludur: Bir aralık bu Salih Ağa'nın yâhudi dönmesi olduğundan bahsedilmişse de doğru değildir; Kâmil Paşa 1248=1832 tarihinde Lefkoşa'da doğmuş olduğuna göre 53 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir — Arapça, Acemce, Rumca, Fransızca ve İngilizce gibi muhtelif Şark ve Garp dilleri bilen Kâmil Paşa ilkönce Mısır'da askerliğe intisâb edip Binbaşılığa kadar ilerledikten sonra Istanbul'a gelip mutasarrıflık ve valilik gibi Mülkiyye hizmetlerinde bulunmuş ve ondan sonra da Maârif ve Evkaf nezâretlerine tâyin edilmiştir.. — Kâmil Paşa'nın dört sadâreti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 265, 270 ve 278 numaralara bakınız. — Hâtırâtındaki izâhına göre 14/15 Zülhicce=24/25 Eylül Perşenbe/Cuma gecesi sadârete tâyin edilmiş ve ertesi Cuma günü Bâb-ı-Âlî'de merâsim yapılarak Hatt-ı-Hümâyûn okunmuştur: azil tarihi hâtırâtındaki ifâdesine göredir).

263) Kabaağaçlı-zâde Ahmed Cevad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1891=1309 senesi 4 Eylül=29 Muharrem Cuma günü; azli: 1895=1312 senesi 8 Haziran=14 Zülhicce Cumartesi günü; sadâret müddleti: 3 sene, 9 ay, 4 gün.

(Girit kumandanlığıyla vali vekilliğinden Sadr-ı-a'zam olan müşir Cevad Paşa Afyon-Karahisarlı miralay Mustafa Asım Bey'in oğludur: 1267=1850-1851 tarihinde Şam'da dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 40 — 41 yaşlarında Sad'r-ı-a'zam olmuş, demektir. — Arapça, Acemce, Rumca, Fransızca ve İtalyanca bilen bu muktedir ve mümtâz devlet-adamının muhtelif eserlerinden en meşhuru, Fransızcaya da terceme edilmiş olan «Târîh-i askerî-i Osmânî»sidir; Cevad Paşa beş bin ciltlik hususî kütüphanesini Istanbul müzesine hediye ettikten başka, Bâb-ı-Âlî bahçesinde kendi ismini taşıyan kütüphâneyi de sadâreti esnâsında yaptırmıştır. — Azlinden sonra Girit kumandanlığı ile Şam'daki Beşinci Ordu müşirliğinde bulunan Cevad Paşa bir müddet sonra tedâvi için Istanbul'a gelmiş ve nihayet 1318=1900 senesi Rebî'ül-âhir=Ağustos ayında vefât edip Fâtih civârındaki Emîr-Buhârî türbesinin karşısında yapılan hususî bir türbe şeklindeki mezarına defnedilmiştir).

264) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1895=1312 senesi 8 Haziran=14 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1895=1313 senesi 30 Eylül/l Teşrinievvel=10/11 Rebî'ül-âhir Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 3 ay, 23 gün; «Beşinci sadâreti».

(Dördüncü sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 255, 257, 259 ve 261 numaralara ve bundan sonraki dört sadâreti için de aşağıda 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa hâtırâtının

birinci cildinin 265 inci sahifesinde bu seferki tâyinini «15 Zülhicce Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Cumartesi günü o ayın 15 ine değil, 14 üne tesâdüf etmektedir. — Paşa'nın bu beşinci sadâretiden azli de umumiyyetle «13 Rebî'ül-âhir» tarihine müsâdif gösterilir; Fakat hakikî takvimde «12 Rebî'ül-âhir» e tesâdüf eden o gün kendisinin azline değil, halefi Kâmil Paşa'nın tâyinine müsâdiftir; Said Paşa hâtırâtında azlini bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «Salı gecesi»ne müsâdif göstermekte ve o da «10/11 Rebî'ül-âhir=30 Eylül/l Teşrinievvel» tarihine tesâdüf etmektedir).

265) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1895=1313 senesi 2 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1895=1313 senesi 7 Teşrinisâni=19 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; sadâret müddetli 1 ay, 6 gün; «İkinci sadâreti».

(Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 262 numaraya ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 270 ve 278 numaralara bakınız. — Paşa'nın bu seferki sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «13 Rebî'ül-âhir» tarihi vardır: Hakikî takvimde o gün «3 Teşrinievvel Perşenbe» günüdür; fakat İkdam gazetesinin 429 numaralı ve «15 Rebî'ül-âhir=4 Teşrinievvel Cuma» tarihli nüshasında çıkan bu Hatt-ı-Hümâyûndaki tarihin her halde bir Rü'yet-i-hilâl'den dolayı hakikî takvime nisbetle bir gün farkettiğl anlaşılmaktadır: Çünkü «15 Rebî'ül-âhir» itibarî olarak Cuma'ya müsâdif olunca 13 ünün Çarşanba olması lâzımgelir; tabiî burada hakikî takvim tarihi esas ittihâz edilmiştir).

266) Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1895=1313 senesi 7 Teşrinisâni=19 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; ölümü: 1901=1319 senesi 9 Teşrinisâni=27 Receb Cumartesi günü; sadâret müddeti: 6 sene, 2 gün.

(Dâhiliyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Halil Rif'at Paşa Serezli Bölükbaşı İbrahim Ağa'nın oğludur: 1246=1830-1831 tarihinde Serez civârında doğmuş olduğuna göre 64-65 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Sultan Hamid devrinde Türk zaferiyle neticelenen Yunan muharebesi Halil Rif'at Paşa'nın sadâretine müsâdiftir — Paşa'nın ölüm hastalığında, Sadâret-Kaymakamlığına Adliye nâzırı Abdurrahman Paşa tâyin edilmiştir; Bu tâyinin tarihi «26 Receb=8 Teşrinisâni Cuma» günüdür; bunun ferdâsı Cumartesi günü de Halil Rif'at Paşa vefât etmiştir: İkdam gazetesinin bu ölüm haberini ilân eden 2653 numaralı nüshası «29 Receb Pazar» tarihlidir; hakikî takvimde Pazar günü «28 Receb» e müsâdif olduğu için bir gün evvelki tarihinde 27 Receb=9 Teşrinisâni Cumartesi olması lâzımgelir. — Halil Rif'at Paşa'nın mezarı Eyüp'dedir).

267) Mehmed Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1901=1319 senesi 18 Teşrinisâni=6 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1903=1320 senesi 14 Kânunusâni=14 Şevvâl Çarşanba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 26 gün; «Altıncı sadâreti».

(Beşinci sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki beş sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261 ve 264 numaralara ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Halil Rif'at Paşa'nın ölümüyle Said Paşa'nın bu altıncı sadâretine tâyini arasında sadâret makamı dokuz gün münhal kalmıştır: Said Paşa hâtırâtının ikinci cildinin sonundaki vesikalar kısmında ve metnin de 260-261 inci sahifelerinde azlini «15 Şevvâl Çarşanba» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın 15 ine değil, 14 üne tesâdüf etmektedir). '

268) Mehmet Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1903=1320 senesi 14 Kânunusâni=14 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1908=1326 senesi 22 Temmuz=22 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; sadâret müddeti: 5 sene, 6 ay, 8 gün.

(Rumeli Vilâyâtı Islâhât Komisyonu riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Ferid Paşa Avlonyalı-Mustafa Paşa isminde bir Arnavut beyinin oğludur; soy-adı «Vlora» dır: Ferid Paşa 1268=1851-1852 tarihinde Yanya'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 51-52 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Mutlakıyyet devrinin son Sadr-ı-a'zamı olan Avlonyalı-Ferid Paşa ikinci meşrutiyyetin ilânından bir gün evvel azledilmiş ve meşrutiyyet devrinde bir aralık Dâhiliyye nâzırlığı ile A'yân reisliğinde de bulunmuştur. — Hatt-ı-Hümâyûn'daki «16 Şevvâl» tarihi Sadâret-alayı'nın tâyinden bir gün sonra yapılmış olmasından ve bir günlük de Rü'yet-i-hilâl farkından mütevellittir. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

269) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1908=1326 senesi 22 Temmuz=22 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; isti'fâsı: 1908=3326 senesi 4 Ağustos=6 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 13 gün; «Yedinci sadâreti».

(Altıncı sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki altı sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261, 264 ve 267 numaralara ve bundan sonraki son iki sadâreti için de aşağıda 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa bu yedinci sadâretine tâyinini hâtırâtında «23 Cumâda-l-âhire=22 Temmuz Çarşanba» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde 22 Temmuz Çarşanba günü Cumâda-l-âhirenin 23 üne değil, 22 sine müsâdiftir; tıpkı bunun gibi, gene ayni hâtırâtta isti'fâsının kabuliyle Mühr-i-Hümâyûn'un iâdesi «8 Receb Çarşanba» gününe müsâdif gösterilmişse de, hakikî takvimde Çarşanba günü Receb'in 8 ine değil, 7sine tesâdüf etmektedir ve o da bir gün hatalıdır; Said Paşa ayni hâtırâtındaki me'muriyyetler cedvelinde bu seferki azlini «23 Receb» tarihine müsâdif göstermişse de, o büsbütün yanlıştır. — İkinci meşrutiyetin ilânı, Said Paşa'nın bu seferki tâyininden bir gün sonradır).

270) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1908=1326 senesi 5 Ağustos=7 Receb Çarşanba günü; isti'fâsı: 1909=1327 senesi 13/14 Şubat=22/23 Muharrem Cumartesi/Pazar gecesi; sadâret müddeti: 6 ay, 10 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Kâmil Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 262 ve 265 numaralara ve bundan sonraki son sadâreti için de aşağıda 278 numaraya bakınız. — Kâmil Paşa'nın isti'fâsiyle halefi Hüseyn Hilmi Paşa'nın tâyini hakkındaki Hatt-ı-Hümâyûn tarihine nazaran umumiyyetle «22 Muharrem» günü esas ittihâz edilirse de o gün Rûmî takvimin «1 Şubat» tarihine ve bu da Hicrî takvimin «23 Muharrem» Pazar gününe müsâdiftir; fazla olarak o kabinede Şeyh-ül-İslâm olan Cemâlüddin Efendi'nin hâtırâtiyle o günkü İkdam nüshasına nazaran Kâmil Paşa Meclisin adem-i i'timâd kararı üzerine gece-yarısı isti'fâ etmiştir).

271) Hüseyn Hilmi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1909=1327 senesi 14 Şubat=23 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı: 1909=1327 senesi 13 Nisan=22 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 1 ay, 27 gün; «İlk sadâreti».

(Uhdesindeki Dâhiliyye nazırlığını muhâfaza etmek üzere Sadr-ı-a'zam olan Hüseyn Hilmi Paşa tüccardan Kütahyalı-zâde Mustafa Efendi'nin oğludur: Âile-menşei itibariyle Kütahyalı olmakla beraber kendisi 1272=1855 senesi 12 Rebî'-ül-evvel=22 Teşrinisâni Perşenbe günü Midilli-adasının Sarlıca köyünde doğmuş olduğuna göre Sadârete tâyin edildiği gün yaşının

53 sene, 2 ay, 22 gün tutması, yâni 54 yaşının içinde tâyin edilmiş olması lâzımgelir. — Hüseyn Hilmi Paşanın iki sadâreti vardır: Bundan sonraki için aşağıda 273 numaraya bakı nız, Vaktiyle Nâmık Kemal Midilli mutasarrıfı iken Hilmi Paşa kâtiplikle maiyyetinde bulunmuş olduğu için «Kemal'in çömezi» diye şöhret bulmuştur. — Hüseyn Hilmi Paşa eski Rûmî takvime göre «31 Mart vak'ası» denilen ihtilâl üzerine istifâ'ya mecbur olmuştur: Yukarıki isti'fâ tarihi işte o güne müsâdiftir; tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız: Hüseyn Hilmi Paşa 16 Ramazan 1341=2 Mayıs 1932 Çarşanba günü Viyana'da vefât etmiştir).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD VE BEŞİNCİ MEHMET DEVİRLERİ:

272) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1909=1327 senesi 14 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; istifası. 1909=1327 senesi 5 Mayıs=14 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; sadâret müddeti: 21 gün; «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan. Tevfik Paşa Kırımlı ferik İsmail Paşa'nın oğludur; Kırımlılara umumiyyetle «Tatar» denildiği halde Tevfik Paşa Mongol olmadığı için burada o kelime kullanılmamıştır. — 1261=1845 senesi 2 Safer=10 Şubat Pazartesi günü Istanbul'da doğmuş olduğuna göre, Sadr-ı-a'zam olduğu gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 64 sene» 2 ay, 2 gün tutması, yâni 65 yaşının içinde bulunması lâzımgelir. — İlkönce askerliğe intisâb edip Mülâzım-ı-sânî olduktan sonra «Ârıza-i bedeniyye»sinden dolayı askerlikten çıkıp Bâb-ı-Âlî Terceme kalemine giren Tevfik Paşa İkinci Abdülhamid devrinde Hâriciyye nâzırı oluncaya kadar muhtelif sefâret kâtiplikleriyle sefirliklerde bulunmuş eski bir diplomattır. — Sultan Hamid'in hal'iyle Sultan Reşad'ın cülûsu üzerine mevkiinde ibka edilmiş olan Tevfik Paşa'nın dört sadâreti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 283, 284 ve 292 numaralara bakınız. — Saltanatın ilgâsı esnâsında Sadâret makamında bulunan Tevfik Paşa Osmanlı imparatorluğunun son Sadr-ı-a'zamıdır. — İsti'fâ tarihi Takvîm-i-Vekaayi'in 202 nci nüshasında «15 Rebî'ül-âhir Çarşanba» gösterilirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın 14 üne müsâdiftir).

BEŞİNCİ MEHMET DEVRİ:

273) Hüseyn Hilmi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1909=1327 senesi 5 Mayıs=14 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; istifâ'sı: 1909=1327 senesi 28 Kânunuevvel=15 Zülhicce Salı günü; sadâret müddeti: 7 ay, 24 gün; «İkinci sadâreti».

(Tevfik Paşa'nın 21 günlük sadâretini ma'zuliyyetle geçiren Hüseyn Hilmi Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 271 numaraya bakımız; iki sadâretinin mecmûu 9 ay; 21 gün tutmaktadır. — A'yân âzasından olan Hüseyn Hilmi Paşa bu son sadâretinden sonra aşağıda 277 numarada göreceğimiz Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde Adliye nâzırı ve nihayet son vazife olarak da Viyana sefiri olmuştur. — Hüseyn Hilmi Paşa, halefi Hakkı Paşa Roma'dan Istanbul'a gelinceye kadar 15 gün vekâleten vazifesine devam etmiştir). ,

274) İbrahim Hakkı Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1910=1327 senesi 12 Kânunusâni=30 Zülhicce Çarşanba günü; istifâ'sı: 1911=1329 senesi 29 Eylül=5 Şevvâl Cuma-günü; sadâret müddeti: 1 sene, 8 ay, 18 gün.

(Roma sefirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hakkı Paşa Zaptiye nezâreti müsteşarlığı, Sakız mutasarrıflığı ve Şehr-emâneti meclîs reisliği gibi bâzı mühimce me'muriyetlerde bulunmuş olan Sakızlı Mehmet Remzi Efendi'nin-oğludur: 1279=1862 tarihinde Istanbul'da doğmuş olduğuna göre, Milâdî takvim hisâbiyle 48 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; Mekteb-i-

Mülkiyye'den me'zun yegâne Sadr-ı-a'zam işte bu Hakkı Paşa'dır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hüseyn Hilmi Paşa'nın isti'fâ sına müsâdif olan 15 Zülhicce 1327=28 Kânunuevvel 1909 Salı günü akşamı Hakkı Paşa'ya telgrafla sadâret teklif edilerek Roma'dan Istanbul'a dâvet edilmiş, 28 Zülhicce 1327=10 Kânunusâni 1910 Pazartesi günü Istanbul'a gelmiş ve 24 saat mühlet istiyerek 29 Zülhicce=11 Kânunusâni Salı günü akşamı kabinesini teşkil edip ertesi gün yapılan Sadâret-alayında «30 Zülhicce=12 Kânunusâni Çarşanba» tarihli Hatt-ı-Hümâyûn okunmuştur. — Askerlik bakımından müdâfaasız ve hattâ bomboş bırakılan Trablusugarb'ın İtalyan tasallutuna uğraması Hakkı Paşa'nın sadâretindedir ve hattâ isti'fâsının sebebi de bu millî fâciadır: Sadâret makamına Roma sefâretinden gelmiş olduğu halde İtalya'nın Trablus ve Bingazi üzerindeki niyyetlerinden tamamiyle gafil davranan ve hattâ İtalyan hazırlıklarından bile mütenebbih olmıyan Hakkı Paşa Trablus hakkındaki ilk ültimatomu aldığı. zaman bir vicdan buhrânına uğramış ve kendi kabinesindeki Adliye nâzırı olan Necmüddin-Molla'nın İbn-ül-Emin Mahmud Kemal'e yazdığı bir mektupta anlattığına göre o gün Meclis-i-Vükelâ'da mesele müzâkere edilirken arkadaşlarına:.

— Bana bir şey sormayınız! Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen Sadr-ı-a'zamların kafasını pâdişahlar binek-taşında kestirirlerdi: Ben o haldeyim!

demiştir. Kendi hakkındaki hükmü böyle olduğu halde kendisinden hiç bir hisap sorulmamış olan bu müdhiş suçlu sanki hiç bir mes'ûliyyeti yokmuş gibi birinci cihan harbinde Berlin Büyük-elçiliğine bile gönderilmiş ve nihayet orada ölerek cenâzesi Istanbul'a nakledilip Yahya Efendi hazîresine defnolunmuştur).

275) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1911=1329 senesi 30 Eylül=6 Şevvâl Cumartesi günü; isti'fâsı: 1911=1330 senesi 30 Kânunuevvel=9 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 ay; «Sekizinci sadâreti».

(A'yân reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki yedi sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261, 264, 267 ve 269 numaralara ve bundan sonraki; dokuzuncu ve sonuncu sadâreti için de aşağıki fıkraya bakınız. — Hakkı Paşa'nın isti'fâsiyle Said Paşa'nın bu sekizinci sadâretinde kabinesini teşkil ettiği gün arasında bir kaç gün geçmesi, her iki kabinede Maârif nâzırı olan Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in «Tarih müsâhabeleri»ndeki izâhına göre Hey'et-i-Vükelâ'nın teşkili için «günlerce uğraşılmış» ve bilhassa «gece yarılarına kadar Bâb-ı-Âlî'de müzakere» edilip hiç bir karar verilememiş olmasındandır. Ayni kabinelerde Adliye nâzırı olan Necmüddin-Molla'nın yukarıki fıkrada bahsettiğimiz mektubunda Said Paşa'nın Sad'âret-alayını Hakkı Paşa'nın isti'fâsına tesâdüf eden günün ferdâsına müsâdif gösterilir; Çünkü Said Paşa'nın bu seferki sadâret Hatt-ı-Hümâyûnu itibarî takvime göre «7 Şevvâl» tarihlidir; hakikî takvime göre «6 Şevvâl»olması lâzımgelir ve o da Hakkı Paşa'nın isti'fâsından 5 gün sonradır — Said Paşa'nın bu sekizinci sadâretinden isti'fâsını müteakip dokuzuncu sadâretine tâyini İttihad-ve-Terakki komitesinin Hakkı Paşa kabinesini mes'ûliyyetten kurtarmak için oynadığı bir oyun neticesidir: 1911=1330 senesi «30 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

276) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1911=1330 senesi 31 Kânunuevvel=10 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı: 1912=1330 senesi 16 Temmuz=1 Şa'ban Salı günü; sadâret müddeti: 6 ay, 16 gün; «Dokuzuncu sadâreti».

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz sekizinci sadâretinden isti'fâsının ertesi günü bu dokuzuncu sadâretine tâyin edilen Said Paşa'nın bundan evvelki sekiz sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261, 264, 267, 269 ve 275 numaralara bakınız: Said Paşa'nın bu dokuz sadâreti Milâdî

takvim hisâbiyle cem'an 7 sene, 1 ay, 11 gün tutmaktadır; paşanın en uzun sadâreti dördüncü, en kısası da yalnız 13 gün süren yedincisidir: Meşhur rakîbi Kâmil Paşa'nın sadâret müddetleriyle mukayesesi için aşağıda 278 numaraya bakınız. — Said Paşa'nın bu dokuz sadâretinden ilk yedisi İkinci Abdülhamid; ve son ikisi de Beşinci Mehmet devirlerine müsâdiftir: Rejim itibariyle ilk altısı mutlakıyyette ve son üç sadâreti de ikinci meşrutiyyettedir. — Said Paşa'nın bu son sadâretinden isti'fâsına sebeb olan âmiller için 1912-1330 vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasına bakınız: Paşanın işte bu son isti'fâsı İttihad-ve-Terakki'nin iş başından sukutiyle muhâliflerin hükûmeti elde etmelerine sebeb olmuş ve bunun üzerine sırayla Sadr-ı-a'zam olan Gazi-Ahmed Muhtar ve Kâmil paşalar muhâlif cereyânı temsil etmiştir. — Bundan sonra artık iş başına gelmemiş olan Said Paşa bir aralık Mahmud Şevket Paşa kabinesinde Şûrây-ı-Devlet reisi olmuş ve ondan sonra da eski vazifesi olan A'yân reisliğine avdet etmiştir. — Said Paşa'nın ölüm tarihi 1914=1332 senesi 29 Şubat=13 Rebî'ül-âhir Pazar günüdür; 1254=1838-1839 tarihinde Erzurum'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 75-76 yaşlarında ölmüş demektir; mezarı Eyüp türbesinin medhalinde ve bir ağaç altındadır).

277) Katırcı-oğlu Gazi-Ahmed Muhtar Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1912=1330 senesi 22 Temmuz=7 Şa'ban Pazartesi günü; isti'fâsı: 1912=1330 senesi 29 Teşrinievvel=18 Zülka'de Salı günü; sadâret müddeti: 3 ay, 8 gün.

(A'yân reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Gazi-Ahmed Muhtar Paşa Bursa'nın Katırcı-oğlu sülâlesinden Hacı-Halil Efendi'nin oğludur: 1255=1839 senesi Şa'ban=Teşrinievvel ayında Bursa'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 73 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; oğlu Mahmud Muhtar Paşa'yı da Bahriye nâzırı olarak kabinesine almış olduğu için, kurduğu hükûmet halk aracında «Baba-oğul Kabinesi» ismiyle anılmıştır. — Kırktan fazla muharebede bulunup iki defa yaralanan ve bilhassa 93 harbinde Anadolu cephesi Baş-kumandanlığındaki zaferleriyle muvaffakiyetlerinden dolayı bir altın kılıçla taltif edilip «Gazi» ünvânını almış olan Ahmed Muhtar Paşa zamanının hem en büyük askerlerinden, hem en kıymetli rıyâziyyecilerindendir; Tarihî, rıyâzî ve dinî meselelere âit muhtelif eserleri vardır; «Cem'iyyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye» ile «Darüşşefeka'nın müessislerindendir. — 1337=1919 senesi 22 Kânunusâni=19 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü Istanbul'da vefât eden bu şanlı kahramanın mezarı Fatih'dedir).

278) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1912=1330 senesi 29 Teşrinievvel=18 Zülka'de Salı günü; Bâb-ı-Âli baskınında zorla isti'fâya mecbur edilmesi: 1913=1331 senesi 23 Kânunusâni=14 Sâfer Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 25 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Şûrây. ı-Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Kâmil Paşa'nın bu dördüncü ve sonuncu defasından evvelki üç sadâret için yukarda 262, 265 ve 270 numaralara bakınız; Kâmil Paşa'nın bu dört sadâreti Milâdî takvim hisâbiyle cem'an 6 sene, 9 ay, 20 gün tutmaktadır: En uzun sadâreti birincisi, en kısası da ancak 1 ay, 3 gün sürebilen ikinci sadâretidir; bunların ilk üçü İkinci Abdülhamid ve bu sonuncusu da Beşinci Mehmet devirlerine müsâdiftir; rejim itibariyle de ilk iki sadâreti mutlakıyyete, son iki defası ikinci meşrutiyyete tesadüf etmektedir. — Meşhur rakîbi Said Paşa'nın dokuz sadâretine mukabil Kâmil Paşa yalnız dört defa sadârette bulunmuş olmakla beraber, müddet itibariye aralarında mühim bir fark yoktur: Said Paşa'nın dokuz sadâret müddeti cem'an 7 sene, 1 ay, 11 gün tutmasına mukabil, Kâmil Paşa'nın dört sadâreti 6 sene, 9 ay, 20 gün tutmakta olduğuna göre Said Paşa Sadâret makamında Kâmil Paşa'dan ancak 3 ay, 21 gün fazla bulunmuş demektir. — Kâmil Paşa'nın siyasî hayatı ittihatçıların kanlı bir fâcia şeklindeki Bâb-ı-Âlî baskınıyla nihayet bulmuştur).

279) Mahmud Şevket Paşa — Milliyeti: Çeçen (?); tâyini: 1913=1331 senesi 23 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe günü; katli: 1913=1331 senesi 11 Haziran=6 Receb Çarşanba günü; sadâret müddeti: 4 ay, 19 gün.

(Harbiye nâzırlığından ma'zul bulunduğu sırada İttihatçıların yukarıki fıkrada bahsi geçen «Bâb-ı-Âlî baskını»nda Kâmil Paşa kabinesini devirmeleri üzerine Sadr-ı-a'zam olan Mahmud Şevket Paşa Bağdadlıdır ve eski Müntefik mutasarrıfı Kethudâ-zâde Süleyman Bey'in oğludur; bu Süleyman Bey'in Irak'a hicret etmiş bir Çeçen, yâhut Gürcü veyâhut Çerkez âilesine mensub olduğu hakkında muhtelif rivâyetler vardır; en kuvvetli rivâyete göre Çeçen'dir. Mahmud Şevket Paşa 1273=1856-1857 tarihinde Bağdad'da doğmuş, olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 58-57 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş ve gene o yaşta öldürülmüş demektir. — Mahmud Şevket Paşa üçüncü ordu kumandanlığında bulunduğu sırada «31 Mart vak'ası» üzerine teşkil edilen ve «Hareket ordusu» denilen kuvvetin idaresini der-uhde etmiş olduğu için halk arasında «Hareket ordusu kumandanı» diye şöhret bulmuştur. — «Bâb-ı-Âlî vak'ası»da on üç kişinin kanı bahasına Sadr-ı-a'zam ve Harbiye nâzırı olan Mahmud Şevket Paşa'nın sadâreti bir kaç ay sonra kendi kanı bahasına nihayet bulmuştur: Mahmud Şevket Paşa Harbiye nezâretinden Bâb-ı-Âlî'ye giderken Bâyezid meydanının Divanyolu ile birleştiği köşede ve otomobilinin içinde vurulup bir saat sonra ölmüştür).

280) Mısırlı Said Halim Paşa — Milliyeti: Arnavut (?); tâyini: 1913=1331 senesi 12 Haziran=1 Receb Perşenbe günü; isti'fâsı: 1917=1335 senesi 8 Şubat=10 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 sene. 1 ay, 21 gün.

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Said Halim Paşa Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü oğlu olan Osmanlı vüzerâsından ve Şûrây-ı-Devlet âzasından Halim Paşa'nın oğludur: 1280=1863-1864 tarihinde Kahire'de doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 49-50 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; dedesi Mehmed Ali'nin arnavut olmayıp Türk olduğu hakkındaki rivâyet çok zayıf bir iddiâdan başka bir şey değildir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Mahmud Şevket Paşa kabinesinde Hâriciyye nâzırı olan Said Halim Paşa sadr-ı-a'zamın katli üzerine ilkönce Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş, ertesi gün asâleten Sadr-ı-a'zam olmuş ve kendisi harbe iştirâk aleyhinde olduğu halde İttihatçıların gizli oyunlarıyla Türkiye onun haberi bile olmadan Harb-i-umumîye girmiştir! — Said Halim Paşa esasen A'yân âzâsından olduğu için, sadâretten isti'fâsından sonra A'yândaki vazifesine avdet etmiştir. — Muhtelif diller bilen ve kuvvetli bir kültür sâhibi olan Said Halim Paşa 1921=1340 senesi 6 Kânunuevvel=5 Rebî'ül-âhir Salı günü 57-58 yaşlarındayken Roma'da bir Ermeni komitecisi tarafından kurşunla öldürülmüş ve cenâzesi Istanbul'a getirilip Sultanmahmut türbesi hazîresinde babası Halim Paşa'nın yanına defnedilmiştir).

BEŞİNCİ MEHMET REŞAD ve ALTINCI MEHMET VAHÎDÜDDİN DEVİRLERİ:

281) Mehmet Tal'at Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1917=1335 senesi 4 Şubat=11 Rebî'ül-âhir Pazar günü; isti'fâsı: 1918=1337 senesi 8 Teşrinievvel=2 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 8 ay, 2 gün.

(Dâhiliyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Tal'at Paşa Kırcaalili Ahmed Vâsıf Efendi isminde birinin oğludur: Bu Ahmed Vâsıf Efendi'nin bâzı kazâlarda mustantik-muâvinliğinde bulunmuş olduğundan bahsedilir. Tal'at Paşa'nın Edirneli sayılması doğum yeri itibariyledir: 1874=1291 senesi 1 Eylül=19 Receb Salı günü Edirne'de doğmuş olduğuna göre, Sadr-ı-a'zam olduğu gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 42 sene, 5 ay, 4 gün tutması, yâni 43

yaşının içinde bulunması lâzımgelir. Anasının adı «Hürmüz»dür. — Tal'at Paşa'nın Türk olmayıp Çingene ırkından olduğu hakkında meşhur bir rivâyet vardır: Bilhassa İttihad-ve-Terakki muhâliflerinin «Çingene-Tal'at» diye istismâr ettikleri bu rivâyet bizde yazılmış bâzı hicviyyelerden başka en ciddî Garp neşriyâtına bile aksetmiştir; meselâ «Larousse Universel»in 1932 tab'ının ikinci cildinin 1044 üncü sahifesinin birinci sütunundaki «Talaat-pacha» maddesinde milliyeti:

«Homme politique turc, d'origine tzigane...»

şeklinde izah edilmektedir. Amerika'nın o zamanki Istanbul sefiri Morgenthau da hâtırâtında Tal'at Paşa'nın Türk olmadığından bahsetmiş ve bundan çok müteessir olduğu anlaşılan Paşa Berlin'e kaçtıktan sonra ilkönce orada eski harflerle neşredilen ve daha sonra Istanbul'da yeni yazı ile de basılan hâtırat kılıklı müdâfaanâmesinde;

«Din ve milliyet meseleleri sırf kanâat ve telâkki meseleleridir»,

dedikten sonra «Halil-Bayraktar» ve «Ak-Hüseyn» gibi bâzı dedelerinden bahsetmişse de, âilesinin bir kaç batındanberi müslüman olduğunu gösteren bu isimlerle milliyet meselesini halledememiştir. — Tal'at Paşa'nın tahsil derecesi Rüşdiyye'dir: Lise tahsili görmemiş olduğu halde Selânik Hukuk mektebine de bir müddet devam etmişse de ikmâl edememiştir. Meşrutiyetten evvel Selânik-Manastır arasında seyyar Posta me'murluğu ve nihayet Selânik Posta baş-kâtipliği gibi bir takım küçük me'muriyyetlerde bulunmuştur. — Yegâne mühim cephesi komitecilikten ibaret olan Tal'at Paşa on senede muazzam bir imparatorluğun yıkılmasına sebeb olmuş bir siyasî teşekkülde en mühim rolü oynadıktan sonra felâket günü gelince kaçıp giderken halefi İzzet Paşa'ya bıraktığı mektupta mesûliyyetini kabul edip müsait bir vaziyet hâsıl olduğu zaman hisap vermiye geleceğinden ve bilhassa «Tâyin edilecek cezayı kemâl-i cesâretle çekmek istediğinden» bahsetmişse de, 1921=1339 senesi 15 Mart=5 Receb Salı günü mülteci olarak bulunduğu Berlin'deki apartmanına yakın bir sokakta Tayliryan isminde bir Ermeni komitecisi tarafından kurşunla vurulup öldürülmüş olduğu için, büyük mes'ûliyyetinin hisâbı tarihin muhâkemesine kalmıştır.Yukarda gördüğümüz doğum tarihine nazaran Tal'at Paşa Milâdî takvim hisâbiyle tam 46 sene, 8 ay, 14 gün yaşayıp 47 yaşının, içinde maktûl düşmüş demektir. Cenâzesi tahnit edilerek Berlin Müslüman mezarlığında bulunan mescidin altındaki mahzende senelerce kaldıktan sonra, 1944=1363 senesi 25 Şubat=1 Rebî'ül-evvel Cuma günü Istanbul'a getirilerek Hürriyet-i-Ebediyye tepesine defnedilmiştir: Her halde Tal'at Paşa'nın bir Ermeni kurşununa kurban olmasından hâsıl olan teessür, hisâbını vermeden öldüğü ve bizzat kabul ettiği muazzam mes'ûliyyeti unutturacak bir sebeb değildir. — Yukarda tarihini kaydettiğimiz isti'fâ tam beş gün sonra 13 Teşrinievvel=7 Muharrem Pazar günü ilân edilmiştir: Bu ilân tarihi esas ittihâz edildiği takdirde, Tal'at Paşa'nın sadâret müddeti 1 sene, 8 ay, 7 günü bulur).

ALTINCI MEHMET DEVRİ:

282) Ahmet İzzet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1918=1337 senesi 14 Teşrinievvel=8 Muharrem Pazartesi günü; isti'fâsı: 1918=1337 senesi 8 Teşrinisâni=3 Safer Cuma günü; sadâret müddeti: 25 gün.

(A'yân âzâlığından Sadr-ı-a'zam olan İzzet Paşa eski Van mutasarrıflarından Haydar Bey'in oğludur: 1281=1864 tarihinde Manastır vilâyetinin Nasliç kasabasında doğmuş olduğuna göre 54 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — İzzet Paşa'nın pek az süren sadâret müddeti iki mühim hâdise ile meşhurdur: Biri 30 Teşrinievvel=24 Muharrem Çarşanba günü Mondros

mütârekesinin imzası, biri de 2/3 Teşrinisâni=27/28 Muharrem Cumartesi/Pazar gecesi Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar gibi en mühim İttihad-ve-Terakki erkânının Istanbul'dan Almanya'ya kaçmış olmalarıdır),

283) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1918=1337 senesi 11 Teşrinisâni=6 Safer Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919=1337 senesi 12 Kânunusâni=9 Rebî'ül-âhîr Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay 1 gün «İkinci sadâreti».

(Tevfik Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 272 numaraya ve bundan sonraki sadâretleri için efe aşağıda 284 ve 292 numaralara bakınız. — Tevfik Paşa'nın ikinci ve üçüncü sadâretleri arasındaki fâsıla bir günden ibarettir).

284) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1919=1337 senesi 13 Kânunusâni=10 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fası: 1919=1337 senesi 3 Mart=30 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 ay, 21 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinden istifası üzerine üçüncü kabinesini teşkil etmiş olan Tevfik Paşa'nın dördüncü sadâreti için de aşağıda 292 numaralara bakınız).

285) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1919=1337 senesi 4 Mart=1 Cumâda-l-âhire Salı günü; isti'fâsı: 1919=1337 senesi 15/16 Mayıs=14/15 Şa'ban Perşenbe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 2 ay, 13 gün» «İlk sadâreti».

(A'yân âzâlığından Sadr-ı-a'zam olan Dâmad-Ferid Paşa, Şûrây-ı-Devlet âzâlığıyla Bahriye müsteşarlığında bulunmuş olan Hasan İzzet Efendi isminde bir malisorun oğludur: 1270=1853-1854 tarihinde doğmuş olduğuna göre 65-68 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Mondros mütârekesinden sonra başta Istanbul olmak üzere memleketin en mühim yerlerini işgâl eden düşman kuvvetlerine dayanarak mühlik bir idare kurmuş olan bu meş'um adamın beş sadâreti vardır; bunların ilk üçüyle son ikisi fâsılasızdır: Aşağıda 286, 287, 290, 291 numaralara bakınız. — Sultan Mecid'in kızlarından Mediha-Sultan'la evlenip «Dâmâd» olduğu için ikinci Abdülhamid zamanında Şûrây-ı-Devlet âzâlığı ve vezir pâyesi alan Dâmad-Ferid'in ikinci meşrutiyet devrinde Meclis-i-A'yân âzâlığına tâyini de her hangi bir meziyyetinden değil, sırf dâmadlığından dolayıdır. — Ferid Paşa Avrupa'ya kaçtıktan sonra 1923=1342 senesi 6 Teşrinievvel=24 Safer Cumartesi günü Fransa'nın Nice/Nis şehrinde 69-70 yaşlarında ölmüştür).

286) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1919=1337 senesi 19 Mayıs=18 Şa'ban Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919=1337 senesi 20 Temmuz=21 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay, 2 gün; «İkinci sadâreti».

(Dâmad-Ferid'in ilk sadâreti için yukarıki fıkraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 287, 290 ve 291 numaralara bakınız).

287) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1919=1337 senesi 21 Temmuz=22 Şevvâl Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919=1338 senesi 30 Eylül/l Teşrinievvel=5/6 Muharrem Salı/Çarşanba gecesi; sadâret müddeti: 2 ay, 11 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Sıvas kongresinin müşir Deli-Fuad Paşa vâsıtasıyla pâdişaha mürâcaati üzerine isti'fâya mecbur edilmiş olan Dâmad-Ferid'in bundan evvelki sadâretleri için yukarda son iki fıkraya ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 290 ve 291 numaralara bakınız).

288) Ali Rızâ Paşa — Milliyeti: Türk (?) tâyini: 1919=1338 senesi 2 Teşrinievvel=7 Muharrem Perşenbe günü; isti'fâsı: 1920=1338 senesi 3 Mart=12 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; sadâret müddeti: 5 ay, 3 gün.

(A'yân âzâlığından müşirlikle Sadr-ı-a'zam olan Ali Rızâ Paşa binbaşı Tâhir Efendi isminde bir mütekaid zâbitin oğludur: 1276=1859-1860 tarihinde Istanbul'da doğmuş olduğuna göre 59-60 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Sıvas kongresinin teşebbüsiyle Dâmad-Ferid üçüncü sadâretinden azledilince iş başına gelen Ali Rızâ Paşa telgraf başında Sıvasla anlaşarak çalışmaya başlmıştır. — Ölüm tarihi 1933=1352 olduğuna göre 73-74 yaşlarında vefât etmiş demektir).

289) Sâlih Hulûsi Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1920=1338 senesi 8 Mart=17 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; isti'fâsı: 1920=1338 senesi 2 Nisan=3 Receb Cuma günü; sadâret müddeti: 25 gün.

(A'yân âzâlığıyla Bahriye nâzırlığından müşirlikle Sadr-ı-a'zam olan Sâlih Paşa Bahriye feriklerinden Liman reisi Dilâver Paşa'nın oğludur: Çerkesçe soy-adı «Kezrak»dır. 1281=1864-1865 tarihinde Tophâne'de doğmuş olduğuna göre 55-56 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Sâlih Paşa'nın isti'fâsı «16 Mart» fâciası ve Istanbul'un İ'tilâf devletleri tarafından muvakkat kaydiyle resmen işgâlinden itibaren hükûmetin artık iş göremiyecek hâle gelmesi üzerinedir).

290) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1920=1338 senesi 5 Nisan=16 Receb Pazartesi günü; isti'fâsı: 1920=1338 senesi 30 Temmuz=14 Zülka'de Cuma günü; sadâret 'müddeti: 3 ay, 25 gün «Dördüncü sadâreti».

(Dâmad-Ferid'in bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 285, 286 ve 287 numaralara ve bundan sonraki beşinci ve sonuncu sadâreti için de aşağıdaki fıkraya bakınız).

291) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1920=1338 senesi 31 Temmuz=15 Zülka'de Cumartesi günü; isti'fâsı: 1920=1338 senesi 17 Teşrinievvel=3 Safer Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay, 17 gün; «Beşinci sadâreti».

(Dâmad-Ferid'in bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 285, 286, 287 ve 290 numaralara bakınız. — Ferid'in bu son sadâretinden isti'fâsı 21 Teşrinievvel=7 Safer Perşenbe günü kabul edilip halefi Tevfik Paşa yeni kabinenin teşkiline me'mûr edilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Dâmad-Ferid'in beş sadâret müddeti Milâdî takvim hisâbiyle ancak 1 sene, 1 ay, 8 gün tutmaktadır),

292) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1920=1339 senesi 21 Teşrinievvel=7 Safer Perşenbe günü; isti'fâsı 1922=1341 senesi 4 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 14 gün; «Dördüncü sadâreti ve Osmanlı hükûmetinin sonu».

(Tevfik Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 272, 283 ve 284 numaralara bakınız. — Saltanatın ilgâsı üzerine bu dördüncü sadâretinden isti'fâ eden Tevfik Paşa son Osmanlı Sadr-ı-a'zamıdır ve Osmanlı idaresiyle tarihi işte bu isti'fâ ile nihayet bulmuştur. Tevfik Paşa'nın dört sadâret müddeti Milâdî takvim hisâbiyle cem'an 2 sene? 4 ay, 27 gün tutmaktadır: Bu dört sadâretin yalnız birincisi İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirlerinde've diğerleri de Altıncı Mehmet Vahîdüddin devrine müsâdiftir; Tevfik Paşa'nın

en uzun sadâreti sonuncusu ve en kısası da yalnız 21 gün süren ilk sadâretidir. — Ahmed Tevfik Paşa 1261=1845 senesi 2 Safer=10 Şubat Pazartesi günü dünyaya gelmiş ve 1936=1355 senesi 8/9 Teşrinievvel=22/23 Receb Perşenbe/Cuma gecesi vefât etmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hisâbiyle 91 sene, 7 ay, 27 gün yaşayıp 92 yaşının içinde ölmüş demektir. Mezarı Yahyâ-Efendi hazîresindedir).

«Osmanlı tarihinde 292 sadâret tebeddülü vardır: Bununla beraber, ilk devir karanlıkları içinde bizce mâlûm olmıyan bir iki tebeddül daha olmak ihtimâli de yok değildir; işte bundan dolayı elimizdeki yekûn ancak tarihen mâlûm olabilen tebeddüllere göredir. Dikkat edilecek noktalardan biri de bu 292 yekûnunun eşhâs adedini değil, me'muriyyet sayısını göstermesidir: Çok defa aynı bir şahsın bir kaç defa sadâret makaramı işgâl etmiş olmasından dolayı, me'muriyyet adedinin 292 yi bulmasına mukabil eşhâs adedi ancak 215 kişi tutmaktadır bu iki yekûn arasında 77 yi bulan fark bâzı sadr-ı-a'zamların mükerrer sadâretlerinden mütevellittir. — Üçüncü Murad devrinde bir aralık Sadâret makamı lâğvedildiği için «Vekil-i-Saltanat» ünvâniyle ve Mühr-i-Hümâyûnu hâmil olmamak şartiyle hükûmete riyâset eden boşnak Lala-Mustafa Paşa tabiî bu hisâba dâhil değildir. — Osmanlı tarihinde isimleri mâlûm olan 215 sadr-ı-a'zam milliyetlerine göre şöyle tasnif edilebilir; Bunların 78 i Türk, 15 i belki Türk, 31 i Arnavut, 2 si belki Arnavut, 11 i Boşnak, 1 i Boşnak veya Hırvat, 3 ü Hırvat, 11 i Gürcü, 4 ü Rum, 1 i belki Rum veya İtalyan veya Hırvat, 2 si Ermeni, 2 si İtalyan, 9 u Abaza, 3 ü Çerkez, 1 i Rus, 1 i Sırp, 1 i Bulgar, 1 i Pomak, 1 i Hırvat yâhut Macar, 2 si Rum yâhut Hırvat, 2 si Arnavut yâhut Rum, 1 i Frenk yâhut Rum, 1 i Hersekli İslâv, 1 i Dalmaçyalı İslâv, 1 i Çeçen, 3 ü belki Arap, 8 i milliyeti meçhul Devşirme, 1 i milliyeti hiç belli değildir: Bunlardan milliyetleri meçhul olanlarla muhtelif milliyetler izâfe edildiğinden dolayı hiç bir grupa dahil edilemiyecek vaziyette bulunanların 33 ü bulan yekûnu bir tarafa bırakılmak şartiyle, antropolojik gruplara taksimi şöyle bir netice verebilir:

122 Gayr-i-Türk Sadr-ı-a'zamlardan asıl ve menşeleri mâlûm olmıyan veyâhut ihtilâflı bulunan 33 kişi çıkarıldıktan sonra geri kalan 89 kişinin 33 ü Arnavut, 24 ü Kafkas, 20 si İslâv, 3 ü Sâmi=Semit, 5 i Rum=Elen, 2 si Lâtin ve 2 si de Ermeni tasniflerine mensuptur. Bunların içinde hiç Türkçe bilmiyenler bile vardır. — Bu vaziyete göre 215 i bulan umumî yekûna nisbetle Türk oldukları muhakkak olanların 78 i bulan sayısı üçte birden biraz fazla tutuyor demektir. Türk olmaları muhtemel olan 15 Sadr-ı-a'zam da bu 78 e ilâve edildiği takdirde muhtelif milliyetleri temsil eden 122 kişiye karşı millî kemmiyet ancak 93 ü bulabilir ve bu da umumî yekûna nisbetle yarıdan çok aşağıdır. Milliyetleri mâlûm olmıyan 16 sadr-ı-a'zamdan bâzılarının Türk olmak ihtimâli kadar olmamak ihtimâli de vârid olduğu için, 93 yekûnu en nikbin hisâba müstenit demektir. Her halde bundan sonra bulunabilecek vesikalarla bizim görmemiş olduğumuz menbâların bu vaziyeti daha fazla aydınlatmak ihtimâli de yok değildir. Türk unsurunun aleyhinde olan bu kemmiyet nisbetsizliklerine mukabil bilhassa dikkat edilecek çok mühim bir nokta vardır ve o da Osmanlı devletinin teşekkülünden Istanbul'un fethine kadar teselsül eden ve hep Anadolu Türklerinden çıkan ilk Vezir-i-a'zamların muazzam bir devlet kurmakta ilk Osmanlı pâdişâhlarıyla beraber âmil olmuş bulunmalarıdır: Müverrih İorga'nın tâbiriyle

«mağlûp ve müstereddî Balkan döküntülerinden» toplanan Devşirmeler gürûhunun Sadâret makamında iş başına geçmesi, Istanbul'un fethiyle Türk imparatorluğunun sağlam temeller üzerinde istikrârından sonradır.

Osmanlı tarihi nisbeten en kuvvetli rivâyetlere göre 683=1284 tarihinde Osman-Gazi'nin ilk muharebesi olan (Ermeni-beli) müsâdemesiyle başlayıp 1341=1922 senesi 14 Rebî'ül-evvel =4 Teşrinisâni Cumartesi günü Tevfik Paşa kabinesinin istifâsiyle nihayet bulur: Bu müddet

Milâdî takvim hisâbiyle tam 638 sene tutmaktadır; işte bu 638 senenin başından 857=1453 deki Istanbul fethine kadar geçen 169 senelik bir devirde «Vezâret-i-Uzmâ» yâhut «Sadâret-i-Uzmâ» makamında hep-Türk vezirler bulunmuş ve Osmanlı imparatorluğu bu ilk devirde devletle hükûmetin başındaki kıymetli Türk pâdişâhlarıyla Türk vezirleri tarafından kurulmuştur.

1453=857 tarihinden itibaren başlıyan Devşirmelerle sair dönmeler devrinde ara-sıra iş başına gelen Türklerin Sadâret müddetleri de cem'an 139 sene tutmaktadır. Birinci devirdeki 169 sene ile bu 139 senenin mecmûu 308 sene eder. Bu vaziyete göre 638 senelik Osmanlı tarihinde Devşirmeler ve dönmelerle diğer yabancı unsurların 330 senelik sadâretine mukabil Türkler bu makamı 308 sene işgâl etmişler demektir; bu nisbet, umumî yekûnun yarısından biraz aşağıdır: Aradaki fark 22 seneden ibarettir; yâni 638 senelik Osmanlı tarihinde Devşirmelerle sair unsurların sadâret müddetleri Türklerden 22 sene fazla demektir: Mükerrerler sayılmamak şartiyle Osmanlı tarihinde en uzun sadâret Vezir-i-A'zamlar cedvelinin 6 ıncı numarasında gördüğümüz Çandarlı-Ali Paşa'nın 19 sene süren sadâretidir; en kısası da gene bu cetvelin 106 numarasındaki Zurnazen-Mustafa Paşa'nın yalnız 4 saat sürebilen Vezir-i-a'zamlığıdır! Osmanlı tarihini Osman-Gazi'nin zuhurundan Istanbul'un fethine, Istanbul fethinden Tanzimata, Tanzimattan birinci Meşrutiyete, birinci Meşrutiyetten ikinci Meşrutiyete ve nihayet ikinci Meşrutiyetten de saltanatın ilgasına kadar beş devre ayıracak olursak., her devrin en uzun sadâretine göre şöyle bir sıra tertib edilebilir:

1 — 6 numaradaki Çandarlı-Ali Paşa'nın sadâreti: 19 sene;
2 — 110 numaradaki Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâreti: 15 sene, 4 gün;
3 — 236 numaradaki Mehmet Emin Alî Paşa'nın beşinci sadâreti: 4 sene; 6 ay, 24 gün;
4 — 266 numaradaki Halil Rif'at Paşa'nın sadâreti: 6 sene, 2 gün;
5 — 280 numaradaki Mısırlı Said Halim Paşa'nın sadâreti: 3 sene, 7 ay, 21 gün,

Yukarda da görüldüğü gibi, bu beş devrin birincisindeki Çandarlı-Ali Paşa yalnız o devirde değil, bütün Osmanlı tarihinde sadâret müddeti en çok süren sadr-ı-a'zamdır: Bu Ali Paşa'nın 5 numarada gördüğümüz babası Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa'nın sadâretini de 19 sene gösteren bâzı rivâyetler mevcud olmakla beraber, ancak 14 sene sürmüş olduğunu gösteren diğer bir takım tâyin ve ölüm tarihleri de rivâyet edilmekte olması bunun sadâret müddetini şüpheli bırakmaktadır.

Mükerrer sadâret adetleri bakımından ikinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet devirlerinde sık sık iş başına gelen ve halk arasında «Şâpur» lâkabiyle anılan Mehmet Said Paşa yukarıki cedvelin 255, 257, 259, 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralarında gördüğümüz dokuz sadâretiyle bütün Osmanlı tarihinde birinci gelen Sadr-ı-a'zam vaziyetindedir».

ŞEYH-ÜL-İSLÂMLAR
(MÜFTİ-L-ENÂMLAR)

«İlmiyye sınıfının en yüksek mevkii olan ve (Meşîhat-i İslâmiyye) denilen büyük makamın uzun bir teşekkül tarihi vardır: Gittikçe ehemmiyeti artarak Vezâret-i-uzmâ'dan sonra devletin en mühim mevkii hâline gelen Meşîhat, ilkönce «Mesned'i-Fetvâ» yâhut «Mansıb-i-îftâ» gibi isimlerle Baş-Müftilik tarzında teşekkül etmiş ve bir müddet «Kadı-asker» ve «Muallim-i-Sultânî» vezifelerine nisbetle ikinci derecede kaldıktan sonra tedricen Ulemâ sınıfının en büyük mercii hâline gelmiştir: 1361-1362=763 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İlk Şeyh-

ül-İslâmların ünvânı «Müfti-l-Enâm» dır: «Şeyh-ül-İslâm» ünvânı bilhassa İkinci Murad devrinden itibaren takarrür edip ikisi beraber kullanılmıya başlamış ve Fatih'in, Kanunnâmesinde her ikisi de kullanılmıştır, Şeyh-ül-İslâmların Kadı-askerlere tekaddümü umumiyetle İkinci Bâyezid ve hattâ Birinci Selim devirlerinden ve bilhassa Zenbilli-Ali Efendi'nin Meşîhatinden itibaren başlamış gibi gösterilirse de doğru değildir, Çünkü Fatih'in Kanun-nâme'sinde;.

«Şeyh-ül-İslâm Ulemânun reîsidür ve Muallim-i-Sultan dahî kezâlik serdâr-ı-Ulemâ'dur; Vezir-i-a'zam anları riâyeten üstüne almak münâsibdür emmâ Müftî ve Hâce sâyir vüzerâdan bir nice tabaka yukarudur ve tesaddur dahî iderler»

denildikten sonra: (evvelâ vüzerâ, anlardan sonra Kadı-askerler) ibâresiyle Müfti=Şeyh-ül-İslâm vezirlerden üstün gösterildiği halde, Kadı-askerler vüzerâdan aşağı gösterilmiştir. Her halde Fatih devrinden itibaren Meşîhat'in en mühim İlmiyye makamı olduğu muhakkaktır. Umumiyetle ilk (Müfti-l-Enâm=Şeyh-ül-İslâm) olarak İkinci Murad devrindeki (Molla-Şemsüddin-i Fenârî)den bahsedilir. Müftilik makamının ondan evvel de mevcud olduğu ve hattâ eski bir an'aneye göre Şeyh Ede-Bâli, Dursun-Fakîh, Kara-Rüstem ve Kayserili Davud gibi ulemânın Müftilik ettiklerinden bahsedilirse de, Baş-Müftilik makamının daha sonra teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Koçu-Bey'in izâhına göre ilk zamanlarda Şeyh-ül-İslâmlar «kayd-i-hayat» ile tâyin edilir ve ancak istifa ile mevkilerinden çekilirlerdi: İlmî eserleri ve temiz şahsiyetleriyle efkâr-ı-umumiyyenin hürmet ve emniyetini kazanarak o büyük ve sağlam mevkie çıkan bu çok kıymetli ve yüksek seciyyeli âlimler en heybetli pâdişahlar üzerinde bile nüfuz ve tesir sâhibi oldukları için icabında onlara bile doğru yolu göstermekten ve sert sözler söylemekten çekinmemişlerdir; hattâ içlerinde Şemsüddin-i-Fenârî gibi mahkemede Yıldırım Bâyezid'in şâhidliğini reddeden, Molla-Gûrânî gibi Fatih'i acı sözlerle yüzüne karşı tenkid edip durmaktan çekinmiyen ve Zenbilli-Ali Efendi gibi İkinci Bâyezid'in bir mülâkat talebini reddeden, Yavuz'la şiddetli bir münâkaşadan sonra selâm bile vermiyerek çıkıp giden ve o müthiş pâdişahın bâzı müfrit icrâatına şiddetli itirazlarıyla mâni olan hak ve adalet kahramanları bile yetişmiştir; zaten yukarıki Vezir-i-a'zamlar cedvelinde de görüldüğü gibi, Osmanlı imparatorluğunu ilk büyük pâdişahlarla beraber kuran kıymetli vezirler de hep bu ilim ocağından yetişmiştir: Fakat bütün Osmanlı müesseseleri gibi bu sınıf da XVI ncı asrın son senelerinden ve bilhassa XVII nci asırdan itibaren artık inhitâta başlamıştır: Koçu-Bey bu inhitâtı 1003=1594-1595 tarihinde başlamış gösterir. — Dikkat edilecek noktalardan biri de Meşîhat makamının başka dinlerdeki rûhânî reisliklerle mukayesesinin doğru olmadığıdır: Vazifeleriyle salâhiyetleri bakımından Şeyh-ül. lslâm müderrislerle hâkimlerin azil ve nasbi ve medreselerle mahkemelerin idâresi gibi işlerle meşgul olmak itibariyle hem Maârif, hem Adliye nâzırı vaziyetindedir. İslâmiyyette rûhânî reis yoktur.

Şeyh-ül-İslâmlar umumiyetle Türk oldukları için, bu cedvelde milliyetlerini ayrıca göstermiye lüzum görülmemiştir».

İKİNCİ MURAD DEVRİ:

1) Molla Şemsüddin-i Fenârî — Tâyini: 1424-1425=828; ölümü: Mart-Nisan 1431=Receb 834.

Müderris ve Bursa Kadısı iken Müfti-l-Enâm olup üç vazifeyi cem'etmiştir. Bu şanlı âlim Bursa Kadılığında Yıldırım Bâyezid'in şâhidliğini reddetmiş olmakla meşhurdur: 1403=805 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Merhumun vefâtında hususî kütüphânesinden çıkan kitapların sayısı on bin cilttir).

2) Molla Yegân — Tâyini: 1481=834; ölümü: 1436-1437=840.

(Asıl ismi «Molla-Mehmet ibni Armağan»dir: Yegân/Yegen lâkaptır. Bu büyük âlimin ölümünden biraz evvel istifâ etmiş olduğu rivâyet edilir. — Umumiyetle Şeyh-ül-İslâmlar silsilesinde Molla-Yegân'ın ismine tesâdüf edilmemekle beraber, Molla-Fenarî'yi her üç vazifesinde de istihlâf etmiş olduğu muhtelif menbâların ittifakıyla sâbittir). '

İKİNCİ MURAD ve İKİNCİ MEHMET DEVİRLERİ:

3) Molla Fahrüddin-i Acemî — Tâyini: 1436-1437=840; ölümü: 1460-1461=865.
(Müftiliğe tâyin edildiği zaman İkinci Murad tahsisâtını fazlalaştırmak istediği halde:

— Beyt-ül-mâl helâldür emmâ israf helâl değüldür!

diye reddetmiş olmakla meşhurdur,. — Bâzı menbâlarda bundan evvelki Molla-Yegân hesab edilmiyerek bunun 1431=843 tarihinde Müfti-l-Enâm olduğundan ve Hicrî takvime göre otuz seneden fazla Müftilik ettiğinden bahsedilirse de doğru değildir: Bundan evvelki 2 numaraya da bakınız).

İKİNCİ MEHMET DEVRİ:

4) Molla Husrev — Tâyini: 1460-1461=865; ölümü: 1488=885.
(İlk Istanbul Kadısı olan Hızır-Bey Çelebi'den sonra ikinci Istanbul Kadısı olan bu büyük ve muhterem âlim hakkında Fatih'in:

— Zamânumun Ebû-Hanîfesidür!

diyerek iftihar ettiği rivâyet edilir. — Molla-Husrev'in asıl ismi Mehmet'dir: Ümerâdan olan eniştesinin, adından dolayı gençliğinde «Husrev kaynı» diye şöhret bulduğundan ve gittikçe yalnız «Husrev» denildiği için bu isimle anıldığından bahsedilir. Babasının ismi Ferâmerz'dir).

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BÂYEZİD DEVİRLERİ:

5) Molla-Gûrânî — Tâyini: 1480=885; ölümü: 1488=893.

(Asıl ismi «Şemsüddin Ahmed İbni İsmâil» olan Molla-Gûrânî Fatih Sultan Mehmed'in hocası olmakla mâruftur: Büyük ilmiyle yüksek ahlâkına karşı daimî bir hürmet besliyen Fatih kendisine Vezâret teklif etmişse de kabul ettirememiştir. Şanlı talebesini daima sert sözlerle îkaz ve irşâd ettiği hakkında bir çok rivâyetler vardır).

İKİNCİ BÂYEZİD DEVRİ:

6) Molla Abdülkerim — Tâyini: 1488=893; ölümü: Mart-Nisan. 1495=Receb 900.

(Abdülkerim Efendi Fatih'in yetiştirmelerindendir; İkinci Murad devrinde çocukken-esir alınmış olduğu rivâyet edilir).

7)) Çelebi-AIâuddin-il-Arabî — Tâyini: Mart-Nisan 1495=Receb 900; ölümü: Mart-Nisan 1496=i Receb 901.

(Molla-Gûrânî ile Hızır-Bey'in talebesi olan Alâüddin-Çelebi Haleb civârında doğduğu için «El-Arabî» lâkabiyle şöhret bulmuştur).

8) Efdal-zâde Hamîdüdin-Molla — Tâyini: Mart-Nisan 1496=Receb 901; ölümü: Şubat 1503=Şa'ban 908.

(İlminin yüksekliği kadar seciyyesinin metânetiyle de meşhurdur).

İKİNCİ BÂYEZİD, BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

9) Zenbilli-Ali Efendi — Tâyini: Şubat 1503=Şa'bân 908; ölümü: 1525-1526=932.

(Künyesi «Alâüddin Aliyy-il-Cemâl»dir; ilmî kıymeti ve ahlâkî metânetiyle bütün memleketin hürmet ve emniyetini kazanmış olan ve şanlı adı bir adalet timsâli hâline gelen bu mümtâz âlime halkın «Zenbilli Müfti» demesi, fetvâ istiyenlere kolaylık olarak evinin penceresinden daimî surette bir zenbil sarkıtmak i'tiyâdından dolayıdır: Müracaat sâhibi «istiftâ» varakasını işte bu zenbile koyup ipi sallar ve Ali-Çelebi de hemen yukarı çekip fetvâsını yazdıktan sonra o tarihî zenbilini tekrar aşağı sarkıtırmış! İkinci Bâyezid devrinin son yıllarıyla Yavuz devrinde ve Kanunî devrinin ilk senelerinde fâsılasız olarak 22-23 sene mevkiini muhâfaza eden Zenbilli-Âli Efendi Hicretin 932 tarihinde vefât etmişse de ay ve gün tarihleri malûm olmadığından dolayı bu hicret senesine tesâdüf eden 1525-1526 Milâd senelerinin hangisinde öldüğü belli değildir: Onun için burada o Hicrî seneye mukabil bu Milâd senelerinin ikisi beraber gösterilmiştir. — Ali Efendi muâsır olduğu üç pâdişah üzerinde ilmî ve ahlâkî faziletleriyle büyük bir nüfuz kazanmış ve bilhassa Yavuz devrinde pervâsız müdahaleleriyle yüzlerce insanı idâmdan kurtarmış ve hattâ bir çoklarına siyasî mahkûmiyyetlerinden evvelki resmî vazifelerini bile iâde ettirmiştir. — Kadı-askerlerin tâyininde Şeyh-ül-İslâmın re'yine mürâcaat usulünün Zenbilli-Ali Çelebi devrinden itibaren başladığı rivâyet edilir).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

10) Kemal-Paşazâde Şemsüddin Ahmed-Çelebi Efendi — Tâyini: 1535-1526=982; ölümü: 1584=940 senesi 16 Nisan=2 Şevvâl Perşenbe günü; meşîhat müddeti: Takriben 8 sene.

(Osmanlı devrinin ve hattâ bütün İslâm tarihinin en büyük âlimlerinden olan. Şemsüddin Ahmed.. Çelebi ümerâdan Süleyman Bey'in oğludur: Dedesinin adından dolayı «Kemal-Paşa-zâde» ve «İbni-Kemâl» lâkaplarıyla anılır. Bu büyük Şeyh-ül-İslâm Tokatlıdır: Bâzı menbâlarda Edirneli yâhut Dimetokalı gösterilmesi doğru değildir. Gençliğinde askerlik mesleğinde ve hattâ İkinci Bâyezid'in muhtelif seferlerinde bulunduktan sonra Ulemâya ümerâdan fazla hürmet ve riâyet edildiğini görerek İlmiyye'ye intisâb etmiş ve gece-gündüz çalışarak yeni mesleğinin en mümtâz şahsiyyeti hâline gelmiştir. Tefsire, hadîse, fıkha, tarihe, edebiyata lisâniyâta, tıbba ve lûgate ait üç yüz kadar eseri vardır. İlmî ve ahlâkî faziletlerinden dolayı «Müfti-Sakaleyn» ünvâniyle de anılır. — Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden dönerken İbni-Kemâl'in atının ayağından sıçrıyan çamurlara bulanmış kaftanını sırtından çıkarıp öldüğü zaman sandukasının üstüne konulmasını vasiyet etmiş ve meşhur vasiyet yerine getirilerek çamurlu kaftan sandukasının üstüne örtülmüştür. — Yavuz için yazılan en

güzel mersiye İbni-Kemâl'indir — Merhumun şahsiyyeti için 1534=940 vukuâtının «16 Nisan» fıkrasına bakınız).

11) Sa'dullah Sa'dî-Çelebi Efendi — Tâyini: 1534=940 senesi 17 Nisan=3 Şevvâl Cuma günü; ölümü: 1539=945 senesi 21 Şubat=2 Şevvâl Cuma günü; meşîhat müddeti: 4 sene, 10, ay, 4 gün.

(Kanunî devrinin üçüncü Şeyh-ül-İslâmı olan Sa'd'ullah Sa'dî-Çelebi Kastamonu'nun Daday kasabasındandır. Babasının adı İsâ-Çelebi, dedesinin ismi Umur-Han'dır. — Muhtelif müderrisliklerde bulunduktan sonra 928=1521-1522 veyâhut 930=1523-1524 tarihinde Istanbul Kadısı olup 939 1532-1533 veyâhut 940=1533-1534 tarihinde azledilerek tekrar tedrisle meşgul olmuşsa da, pek az sonra «İbni-Kemâl»in vefatı üzerine Meşîhat makamına tâyin edilmiştir: Bu tâyinin İbni-Kemâl öldükten bir gün sonra olduğu hakkında bir rivâyet mevcud olduğu için burada o tarih esas ittihâz edilmiştir. — Âlim, fâzıl ve kuvvetli bir şair olan Sa'dî-Çelebi'nin bir Fetva mecmuasıyla muhtelif eserleri vardır; ahlâkının temizliği ve hâfızasının kuvvetiyle de şöhret bulmuştur! Mezarı Eyüp'dedir).

12) Çivi-zâde Muhyiddin Şeyh-Mehmed Efendi — Tâyini: 1539=945 senesi 21 Şubat=2 Şevvâl Cuma günü; azli: 1542=949 senesi Teşrinievvel/Teşrinisâni=Receb ayı; Meşîhat müddeti: 3 sene, 9 ay.

(Menteşeli hattat «Çivi. İlyas ibni Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu için soyadı şeklinde «Çivi-zâde» lâkabını alan Muhyiddin Mehmed Efendi 881=1476-1477 tarihinde dünyaya gelip 954=1547 senesi 3/4 Şa'ban=18/19 Eylül Pazar/Pazartesi gecesi yatsıdan sonra ve gece-yarısından evvel, yâni zevâlî saat 11 e doğru 70-71 yaşlarında ölmüştür: Muhtelif ulemâ yetiştirmiş olan «Çivi-zâde» âilesinin ilk mühim şahsiyyeti işte bu «Koca-Çivi-zâde» yâhut «Böyük Çivi-zade» dir. — Muhyiddin Mehmet Efendi ilkönce Istanbul Bursa, Edirne ve Çorlu medreselerinde müderrislik etmiş 934-1527-1528 tarihinden itibaren on sene Mısır Kadılığında bulunduktan sonra da 944=1537-1538 tarihinde Anadolu Kadı-askeri olmuş ve nihayet: Sa'dullah Sa'di-Çelebi'nin vefatı üzerine 945=1539 senesi 2 Şevvâl=21 Şubat Cuma günü Meşîhat makamına tâyin edilmiştir. İslâm hukukundaki: ihtisâsının derinliği, sarsılmaz adâleti, temiz ahlâkı, kuvvetli seciyyesi ve tarihe bile akseden mahviyyet ve tevâzuuyla meşhur olan Çivi-zâde Muhyiddin Efendi Şeyh-ül-İslâmların «lâ-yen'azil» oldukları bir devirde ilk defa olarak azledilen Şeyh-ül-İslâmdır; bu azlin ilmi bir kanâat meselesiyle alâkadar olduğu muhakkaktır; bu hususta iki rivâyet vardır: «Şakaayık» la «Devhat-ül-Meşâyih»in kaydettiği en kuvvetli rivâyete göre Çivi-zâde Tasavvuf düşmanı olduğu için «Muhyiddin-i-Arabi» ve «Celâlüddin-i-Rûmî» gibi İslâm tasavvufunun en büyük şahsiyyeti aleyhinde «ta'n-u-itâle» de. bulunmuştur. Bâzı müverrihlerin ve ezcümle Peçevî'nin kaydettiği ikinci rivâyete göre de, Çivi-zâde'nin meşîhati esnâsında Rumeli Kadı-askerliğinde bulunan meşhur Ebussûd Efendi «Ba'zı fetvâsını nâ-meşrû'dur diyü redditmeğle» Rüstem Paşa'nın arzı üzerine vazifesine nihayet verilmiştir! Her halde bu rivâyet çok zayıftır; Çünkü her şeyden evvel bir kere Rüstem Paşa'nın ilk sadâreti Çivi-zâde'nin azlinden iki sene sonradır. Yukarda «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 38 numaralı fıkrasına bakınız. Fazla olarak Çivi-zâde Muhyiddin Efendi gibi İslâm hukukuna ait eserleri ve bir Fetvâ mecmuasıyla mârûf ve bilhassa seciyyesiyle ahlâkının temizliğiyle meşhur bir âlimin «nâ-meşrû'» fetvâ vermesi imkânsız olduktan başka, Ebussuûd Efendi son derecede halûk ve fâzıl bir zatin ona iftirâ etmesi de kabil değildir; İşte bundan dolayı umumiyetle kabul edilen birinci rivâyetin daha doğra olması lâzımgelir; zâten Peçevî fetvâ meselesinden sonra. Çivi-zâde'nin:

«Ba'zı meşâyih-i kirâmı inkârı meşhurdur»

demek suretiyle tasavvuf düşmanlığına da temâs etmiştir. Her, halde Mevlânâ Celâlüddin-i-Rûmî'ye karşı büyük bir hürmet besliyen Kanunî'nin bu telâkkisiyle Çivi-zâde'nin kanâati arasındaki farkın büyüklüğü Meşîhât makamının «lâ-yen'azillik» an'anesinde «bid'at» sayılabilecek ilk «azl»e sebeb teşkil etmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir; bundan evvelki Şeyh-ül-İslâmların hepsi ölünceye kadar mevkilerini muhâfaza etmişlerdir; yalnız İkinci Murad devrindeki Molla Yegân/Yegen'in vefatından biraz evvel isti'fâ etmiş olduğu hakkında bir rivâyet vardır: «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 2 numaralı fıkraya bakınız.
Çivi-zâde Meşîhat'den çekildikten sonra tekrar müderrislikle meşgul olmuş ve nihayet 952=1545-1546 tarihinde Rumeli Kadı-askerliğine tâyin edilip bu son vazife uhdesindeyken vefât etmiştir: Mezarı Eyüp camii civârındadır. — Bâzı menbâlarda ve meselâ «Devhat-ül-Meşâyih»de Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin azli 948=1541 senesi Receb=Teşrinievvel-Teşrinisâni ayına müsâdif gösterilirse de, gene ayni menbâda meşîhat müddetinin «üç sene dokuz mâh» olduğundan bahsedilmesine göre 949 yerine yanlışlıkla 948 yazılmış olması lâzımgelir: Zâten muahhar menbâların bâzılarında bu bir senelik hatâ tashih edilerek «bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 949=1542 tarihine tesâdüf edilmektedir. — Aşağıda bu cedvelin 18 numaralı fıkrasında görülecek Şehy-ül-islâm Konyalı Hâmid Efendi işte bu «Koca Çivi-zâde»nin dâmâdıdır).

13) Hamîdî Abdülkaadir-Çelebi Efendi — Tâyini: 1542=949 senesi Teşrinievvel-Teşrinisâni=Receb ayı; isti'fâsı: 1543=349 senesi Kânunusâni=Şevvâl ayı; meşîhat müddeti: 3 ay.

(Hâmîd-eli şehirlerinden İsparta yâhut Eğirdir kasabalarından birine mensup olduğu için «Hamîdî» denilen «Mehmet Efendi» isminde bir zâtın oğludur. İlk önce müderrisliklerde muvaffakiyet gösterdikten sonra 927=1520-1521 de Bursa-ve 929=1522-1523 te Istanbul Kadısı olmuş, gene o tarihte Anadolu Kadı-askerliğine tâyin edilip 944=1537-1538 tarihine kadar 14 sene bu mühim vazifeyi büyük bir liyâkat ve adaletle ifâ ettikten sonra, bir rivâyete nazaran «fart-ı isti-kaamet»inden dolayı azledilmiştir! Bâzı menbâlarda Meşîhate tâyini 948=1541 tarihine müsâdif gösterilirse de, Çivizâde'nin 949=1942 de azli üzerine tâyin edilmiş olduğunda ittifak edildiğine göre bu rivâyette bir senelik bir zühûl olması lâzımgelir: Yukarıki fıkraya da bakınız. — Abdulkaadir-Çelebi'nin meşîhati ancak üç ay sürdükten sonra vazifesine devam edemiyecek kadar hastalandığı için isti'fâya mecbur olup Bursa'ya çekilmiş ve 955=1548 senesi Eylül ayında vefât etmiştir: Mezarı Bursa'dâ kendi yaptırdığı mescid ve medrese civârındadır. — Abdülkaadir Efendi'nin ilmî eserlerinden başka kuvvetli şiirleri de vardır).

14) Fenârî-zâde Muhyiddin-Efendi — Tâyini; 1543=949 senesi Kânunusâni=Şevvâl ayı; isti'fâsı: 1545=952 senesi Teşrinievvel=Şa'bân ayı; meşîhat müddeti: 2 sene, 10 ay.

(Osmanlı tarihinde ilk Şeyh-ül-İslâm sayılan ve İkinci Murad devrinde Müfti-l-Enâm olan Molla Şemsüddini-Fenâri sülâlesindendir ve Rumeli Kadı-askerlerinden Fenârî-zâde Mehmet-Şâh Efendi'nin oğludur: Bu Ulemâ silsilesinin müessisi olan Molla Şemsüddin için yukarıdaki «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 1 numaralı fıkraya bakınız. — Muhyiddin Efendi muhtelif müderrisliklerde bulunduktan sonra 1519=925 tarihinde Edirne ve 1520=926 yâhut 1521-1522=928 tarihinde de Istanbul Kadılıklarına tâyin edildikten sonra 1522-1523=929 tarihinde Anadolu ve 1523-1524=930 tarihinde de Rumeli Kadı-askeri olmuştur: Bu iki vazifeyi cem'etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; azli 14-15 sene sonra 1537-1538=944 tarihinde gösterilir. Beş altı sene ma'zul kaldıktan sonra Meşîhate tâyini: 1543=949 senesi Kânunusâni=Şevvâl ayına müsâdiftir. Bâzı menbâlarda 948-1542 Şevvâl=Kânunusâni

ayında tâyin edilip 3 sene 6 ay Meşîhatte bulunduktan sonra isti'fâ etmiş olduğundan bahsedilirse de, yukarıki fıkralarda gördüğümüz gibi, bu hesapta bir senelik zühul vardır: Yukarda 12 ve 13 numaralara da bakınız. — Muhyiddin Efendi isti'fâsından sonra iki sene iki ay kadar yaşayıp 1548=954 senesi 7 Kânunusâni=26 Zülka'de Cumartesi sabahı vefât etmiştir. Mezarı Eyüp'dedir. — Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi'nin âdil, halûk ve tok-sözlü bir adam olduğundan bahsedilirse de, Kadı-askerliği devrinde Devşirmelere âlet olarak büyük ve muhterem Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumu lekelemek için adâletsizlik ederek «şân-ı Şer'e teşvîş virmiş» olmakla mâruftur; 1523=929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Muhyiddin Efendi'nin muhtelif ilmî eserlerinden başka mürettep dîvânı da vardır: Şiirde mahlası «Muhyî» dir).

BİRİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

15) Mehmet Ebussuûd Efendi — Tâyini: 1545=952 senesi Teşrinievvel=Şa'bân ayı; ölümü: 1574=982 senesi 23 Ağustos=5 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 28 sene, 11 ay.

(Şanlı adı asırlardanberi halk ağzında bir ilim ve adâlet timsâli şeklinde yaşayan Ebussuûd Efendi ulemâdan «Yavsı» lâkabıyle mârûf İskilipli «Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi»nin oğludur. Âilesinin menşei olan «İmâdiyye»ye nisbetle «El-İmâdî» lâkabiyle de anılır: Daha fazla tafsilât için 1574=982 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Selefi gibi Ebussuûd Efendi de 17 sene kadar muhtelif müderrisliklerde bulunduktan sonra 939=1532-1533 tarihinde Bursa ve 940=1533-1534 tarihinde Istanbul Kadılıklarına tâyin edilmiş ve nihayet 944-1537 senesi Rebî'ül-evvel=Ağustos ayında Rumeli Kadı-askerliğine yükselerek 8 sene, 2 ay bu büyük makamı idare ettikten sonra Şeyh-ül-İslâm ve Müfti-l-Enâm olmuştur. Osmanlı Adliye'sinin İngiliz Adliye ıslâhâtına örnek'olması «Molla Şemsüddin-i-Fenârî», «Molla Husrev», «Molla Gûrânî», «Zenbilli-Ali Efendi», «İbni-Kemâl» ve nihayet işte bu «Ebussuûd» efendiler gibi yüksek ilimleri ve hiç bir beşerî kuvvet ve kudret karşısında sarsılmamış seciyveleriyle Türk medeniyyeti tarihine şeref veren nûrânî simâlar sayesindedir: İngiliz Adliyesi'nin ıslâhında Osmanlı Adliye'sinin esas ittihâz edilmesi için 1520=926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Ebussuûd Efendi'nin en mühim rolü, dünya işlerine ait Osmanlı kanunlarının din esaslarına mugayir sayılmaması için bunları Şerîat ahkâmiyle te'lif etmiş olmasında gösterilir: 1566=974 vukuâtının «6/7 Eylül» fıkrasına bakınız. Sultan Süleyman'ın meşhur Kanun-nâmelerinin İslâm ahkâmiyle te'lifinde Ebussuûd Efendi'nin büyük bir rolü vardır. Her halde bu büyük Şeyh-ül-İslâm Türk-İslâm hukuk tarihinin en mühim şahsiyyetlerindendir. — Bir Fetvâ mecmuasıyla mesleğine ait bir çok ilmî eserlerinden başka «Elsine-i-selâse'de», yâni Türk, Arab ve Acem dillerinde kuvvetli ve kıymetli şiirleri de vardır. — Ebussuûd Efendi'nin büyük şöhreti bütün İslâm âlemine yayılmış olduğu için, 83-84 yaşlarında vefât ettiği zaman Müslüman memleketlerinde «Gaaib cenâze namazı» kılınmıştır. Mezarı Eyüp'tedir. — Ebussuûd Efendi merhumun 28 sene 11 ay tutan, Meşîhât müddetinin 21 senesi Kanunî Sultan Süleyman ve 7 sene 11 ayı da İkinci Selim devirlerine müsâdiftir).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

16) Konyalı Hâmid Mahmud Efendi — Tâyini: 1574=982 senesi 23 Ağustos=5 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; ölümü; 1517=985 senesi 16 Teşrinievvel =3 Şa'ban Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 3 sene, 1 ay, 24 gün.

(Yenişehir Kadısı Mehmed Efendi'nin oğlu olan Konyalı Hâmid Efendi yukarda bu cedvelin

12 numaralı fıkrasında gördüğümüz Şeyh-ül-İslâm Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin dâmâdı olduğu içiıı «Çivi-zâde dâmâdı» diye şöhret bulmuştur; 900=1494-1495 tarihinde Konya'da dünyaya gelmiş olduğu rivâyet edilir. Tahsilini memleketinde gördükten sonra 922=1516 tarihinde 21-22 yaşlarındayken Istanbula gelip o devrin en mühim âlimlerinin derslerine devam etmiş, muhtelif müderrisliklerde bulunmuş ve işte o sırada zekâsiyle ahlâkını takdir eden hocası Çivi-zâde Muhyiddin'in kızını alarak «Çivi-zâde dâmâdı» diye şöhret bulmıya başlamıştır.

Hâmid Efendi'nin me'muriyet hayatında ilk mühim vazifesi. Osmanlı şehzâdelerinin en mühim eyâlet merkezlerinden olan Mağnisa Müftiliğidir: 954=1547 tarihinde tâyin edildiği bu vazifeden sonra 955=1548 tarihinde Şehzâde medresesi müderrisliğine, 956=1549 da Şam Kadılığına ve 957=1550 tarihinde Mısır Kadılığına tâyin edilip 959=1552 tarihine kadar takriben iki sene Kahire'de kaldıktan sonra azledilip Istanbul'a gelmiş ve ertesi sene, yâni 960=1553 tarihinde Ayasofya müderrisliğine tâyin edilmiştir. — Bir sene sonra tekrar me'muriyet hayatına geçen Konyalı Hâmid Efendi 961=1554 senesi Zülhicce=Teşrinisâni ayında Bursa ve 963=1555-1556 senesi Safer=Kânunuevvel-Kânunusâni ayında da Istanbul Kadısı olduktan sonra 964=1557 senesi Şevvâl=Temmuz-Ağustos ayında Rumeli Kadı-askerliğine yükselmiştir. Hâmid Efendi'nin 9 sene 3 ay kadar süren Rumeli Kadı-askerliğinden azline sebeb içki düşmanlığıdır. Hayatının son devrinde içki yasağı ilân etmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın Szigetvar seferinde vefatı üzerine, yerine geçen ve «Sarhoş-Selim» denilen oğlu İkinci Selim muzaffer orduyu Istanbul'a getirmek üzere Belgrad'dan hareket ettiği sırada Rumeli Kadı-askeri Hâmid ve Anadolu Kadı-askeri Pervîz Efendilerle at üstünde sohbet ederken bunların ikisi de:

— Şarâbı babanız merhûm kaldurmuşlar idi, bolayki sizün zamân-ı Şerîflerinüzde dahî memnû' olaydı!

diye içki yasağının devamını istedikleri için 974=1566 senesi 17 Rebî'ül-âhir=1 Teşrinisâni Cuma günü Semendere konağında azledilmişlerdir: O sene vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Hâmid Efendi'nin pervâsızlığıyla tok-sözlülüğünden dolayı uğradığı bu menkûbiyyet tam 7 sene, 9 ay, 22 gün sürmüştür. Fakat nihayet Ebussuûd Efendi'nin vefatı üzerine İkinci Selim onun bıraktığı büyük boşluğu ilmî ve ahlâkî faziletleriyle bütün memleketin itimâdını kazanmış olan işte bu pervâsız âlimle doldurmaktan başka çâre bulamadığı için Hâmid Efendi Meşîhat makamında şanlı selefine çok hayırlı bir halef olmuştur. — 3 sene, 1 ay, 24 gün büyük makamına şeref veren bu mümtâz âlimin meşîhat müddetinin ilk dört ayı İkinci Selim devrinde ve mütebâki 2 sene, 9 ay, 24 günü de Üçüncü Murad devrine müsâdiftir,

Konyalı Hâmid Efendi'nin en mühim eseri «Fetâvây-ı Hâmidiyye» ismindeki Fetvâ mecmuasıdır. — Merhumun mezarı Eyüp'dedir),

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ:

17) Kadı-zâde Ahmed Şemsüddin Efendi — Tâyini: 1577=985 senesi 18 Teşrinievvel=5 Şa'ban Cuma günü; ölümü: 1580=988 senesi 25 Mayıs=10 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 7 ay, 8 gün.

(Ahmed Şemsüddin Efendi, Kanunî devrinde Edirne kadılığında bulunmuş olan Bedrüddin Mahmud Efendi'nin oğlu olduğu için «Kadı-zâde» lâkabiyle anılır; Babası Mahmud Efendi, İkinci Bâyezid devri Vezir-i-a'zamlarından «Hadım-Ali Paşây-ı atîk»in azadlı kölelerinden

olduğu için, Türk olmadığı muhakkak olmakla beraber milliyeti mâlûm değildir; bu Hadım-Ali-Paşa için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 23 ve 25 numaralara bakınız. — 918=1512-1513 tarihinde dünyaya gelmiş olan Şemsüddin Efendi muhtelif müderrisliklerde, kadılıklarda ve Kadı-asker/Kazaskerliklerde bulunduktan sonra 64-65 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur — Ölüm tarihi «11 Rebî'ül-âhir Çarşanba» gösterilirse de; hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın 10 una müsâdiftir. — Bâzı dinî eserleriyle mârûf olan bu kıymetli Şeyh-ül-İslâm'ın mezarı Küçük-Karaman'dadır).

18) Ma'lûl-zâde Mehmet Efendi — Tâyini: 1580=988 senesi 25 Mayıs=10 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; isti'fâsı: 1582 — 989 senesi 21 Kânunusâni 28 Zülhicce Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 7 ay, 27 gün.

(Kanunî devri Kazaskerlerinden Ma'lûl-Mehmet Emin Efendi'nin oğlu olduğu için, « Ma'lûl-zâde» denilen Mehmet Efendi, Şeyh-ül-İslâmlar kısmının 15 numarasında bahsi geçen meşhur Ebussuûd Efendi'nin dâmâdıdır: 840=1533-1534 tarihinde dünyaya gelmiş ve müderrislikten Kadı-asker/Kazaskerliğe kadar İlmiyye merâtibini kat'ettikten sonra 46-47 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur; Meşîhatinden evvel hâiz olduğu Nekabet=Nakîb-ül-Eşrâflık vazifesi de uhdesinde kalmış olduğu için hem Şeyh-ül-İslâm, hem Nakîb-ül-Eşrâf'dır: Hattâ Nekaabeti isti'fâsından sonra da muhâfaza etmiştir; isti'fâya mecbur edildiği veyâhut azlolunduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Ölüm tarihi 993=1585 senesi 14 Kânunusâni=12 Muharrem Pazartesi gününe müsâdif olduğuna göre 51-52 yaşlarında ölmüş demektir. Mezarı Zincirlikuyu'dadır).

19) Çivi-zâde Hacı-Mehmet Efendi — Tâyini: 1582 989 senesi 21 Kânunusâni=26 Zülhicce Pazar günü; ölümü: 1587=995 senesi 6 Mayıs=28 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 5 sene, 3 ay, 6 gün.

(Bu Çivi-zâde Mehmet Efendi, yukarda Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 12 numarasında bahsi geçen Kanunî devri Şeyh-ül-İslâmlarından Çivi-zâde Muhyiddin Mehmet Efendi'nin oğludur: 937=1530-1531 tarihinde dünyaya gelmiş ve muhtelif kadılıklarla Kazaskerliklerde bulunduktan sonra 51-52 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Meşîhat müddetinin hesabında Milâdın 1582 tarihîndeki «Gregorien» takvim ıslâhatından mütevellit 10 günlük fark da hesab edilmiştir: Bu mesele için birinci cild'in başındaki medhalin 13 üncü maddesine bakınız. — Çivi-zâde'nin mezarı Eyüp'de, babasının yanındadır). '

20) Müeyyed-zâde Abdülkadir-Şeyhî Efendi — Tâyini: 1587=995 senesi 6 Mayıs t=28 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü, azli: 1589=997 senesi 2 Nisan=16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü, meşîhat müddeti: 1 sene, 10 ay, 27 gün.

(Büyük mutasavvıflardan Şeyh Kerim-Hacı Efendi'nin oğlu olduğu için, «Şeyhî» denilen Abdülkadir Efendi 920=1514 tarihinde dünyaya gelmiş ve İlmiyye merâtibini sırayla kat'ettikten sonra Milâdî takvim hesabiyle 73 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Başta Vezir-i-a'zam olmak üzere bütün vükelâ ile beraber azli meşhur «Beylerbeyi vak'ası»ndan dolayıdır: Bu kanlı vak'a İçin. 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız. — 1002=1594 senesi «Evâhir-i-Şevvâl=Temmuz ortaları»nda 80 yaşındayken ölmüş olan Abdülkadir Efendi'nin mezarı Eyüp'de, babasının yanındadır),

21) Bostan-zâde Mehmet Efendi — Tâyini: 1589=987 senesi 3 Nisan=17 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; azli: 1592=1000 senesi 9/10 Mayıs=27/28 Receb Cumartesi/Pazar gecesi; meşîhat-müddeti: 3 sene, 1 ay, 7 gün; «İlk meşîhati».

(Kanunî devri ulemasından Tireli Bostan-Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Bostan-zâde» denilen Mehmed Efendi 942=1535-1536 tarihinde dünyaya gelmiş ve müderrislikten itibaren İlmiyye merâtibini kat'ettikten sonra ilk defa olarak 53-54 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — İki meşîhati vardır: Bundan sonraki için aşağıda 23 numaraya bakınız. — Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten bir gün evvel tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

22) Bayram-zâde Hacı-Zekeriyyâ Efendi — Tâyini: 1592=1000 senesi 9/10 Mayıs=27/28 Receb Cumartesi/Pazar gecesi; ölümü: 1593=1001 senesi 11 Temmuz=11 Şevvâl Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 2 ay, 2 gün.

(Bayram isminde bir Ankaralının oğlu olduğu için. «Bayram-zâde» denilen Zekeriyyâ Efendi aşağıda 34 numarada göreceğimiz büyük dîvan şâiri Şeyh-ül-İslâmYahya Efendi'nin babasıdır. 920=1514 tarihinde dünyaya gelmiş olan bu büyük ve mümtâz âlim İlmiyye merâtibini sırayla kat'ettikten sonra 78 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuştur; ilmî eserleri ve şiirleri vardır; Şiir mahlası «Meylî» dir. — Umumiyetle ölüm tarihi «12 Şevvâl Ahad» gösterilirse de, Pazar günü o ayın 12 sine değil, 11 ine müsâdif olduğu için burada tashih edilmiştir. — Füc'eten vefât eden Bayram-zâde'nin mezarı Sultanselim'de yaptırmış olduğu Dâr-ül-Hadîs'in yanındadır).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

23) Bostan-zâde Mehmet Efendi — Tâyini; 1593=1001 senesi 11 Temmuz=11 Şevvâl Pazar güıiü; ölümü: 1598=1006 senesi 1 Nisan=24 Şa'ban Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 4 sene, 8 ay, 21 gün; «İkinci meşîhati».

(Bostan-zâde'nin ilk meşîhati için yukarda 21 numaraya bakınız. — 945=1535-1536 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabiyle 62-63 yaşlarında ölmüş demektir; iki meşîhat müddetinin mecmûu 7 sene, 9 ay, 28 gün tutmaktadır. — Bostan-zâde Mehmet Efendi'nin Arapça ve Türkçe şiirleri de vardır. — Mezarı Şehzâde câmii avlusunun caddeye nâzır tarafındadır)

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

24) Câmi'-ür-Riyâseteyn Hoca-Mehmet Sa'düddin Efendi — Tâyini: 1598=1006 senesi 1 Nisan=24 Şa'ban Çarşanba günü; ölümü: 1599=1008 senesi 2 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 1 gün.

(En büyük Osmanlı müverrihlerinden «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi Yavuz Sultan Selim'in nedimi Hasan Can'ın oğludur: 943=1536-1537 tarihinde Istanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabiyle 61-62 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. «Hoca. Efendi» ve «Koca Hoca-Efendi» lâkaplarıyla anıldığı için mustalah ve meşhur eserine de «Hoca tarihi» denilen bu büyük âlim Üçüncü Murad'ın şehzâdeliğindeki Mağnisa valiliğince muallimliğine tâyin edilmiş ve Sultan Murad'ın cülûsunda da mevkiini muhâfaza edip «Hâce-i-Sultanî» sıfatiyle İlmiyye mesleğinin «Reîs-ül-ulemâ»sı olmuştur: «Hoca» lâkabı işte bundandır. Bu makam o zaman Meşîhate muâdil bir mevki olduktan başka «azl-ü-nasb»a bile salâhiyeti vardır. — Üçüncü Murad'dan sonra Üçüncü Mehmet cülûs ettiği zaman şehzâdeliğindeki hocası ölmüş olduğu için, Sa'düddin Efendi hocalık makamında ibka edilmiş ve Eğri seferindeki Haçova meydan muharebesinde pâdişaha son dakikaya kadar

sebât ve metânet telkin ederek zaferin kazanılmasında en büyük âmil olmuştur. Seferden aydet edilirken bir takım sebeblerle azledilen Hoca Efendi 1 sene, 3 ay, 27 gün menkûb kaldıktan sonra tekrar parlıyarak Meşîhatle Hocalık vazifelerinin her ikisine de birden tâyin edilmiş ve işte bu suretle İlmiyye mesleğinin her iki riyâset makamını birden cem'etmiş olduğu için «Câmi'ür-Riyâseteyn» ünvâniyle anılmıya başlamıştır: Bu ünvanla anılan diğer bir Şeyh-ül-İslâm için aşağıda 66 numaraya ve Sa'düddin Efendi'nin şahsiyyeti için de 1599=1008 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Hoca Efendi'nin «Tâc-üt-tevârîh» den başka «Selim-nâme»siyle Lârî tercemesi ve bâzı dinî eserleriyle kuvvetli şiirleri de vardır; aynı zamanda hattatdır. — Bâzı menbâlarda ölüm tarihi «12 Rebî'ül-evvel Hamîs» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde o ayın 12 si Perşenbe'ye değil, Cumartesi'ne müsâdiftir: Gün ismi doğru olduğu takdirde ölüm tarihinin de «10 Rebî'ül-evvel=30 Eylül Perşenbe» gününe tesâdüf etmiş olması lâzımgelir; Sa'düddin Efendi 62-63 yaşlarında füc'eten vefât etmiştir: Mezarı Eyüp'dedir. — Beş oğlundan biri kendisinden evvel ölmüş diğer dördünün ikisi Şeyh-ül-İslâm olmuş ve ikisi de Kazaskerliğe kadar yükselmiştir: Bunlardan mükerreren Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet-Çelebi Efendi ile Hacı-Mehmet Es'ad Efendi için aşağıda 26, 32, 33 ve 35 numaralara bakınız; Hoca-Efendi'nin torunlarından üçü de cem'an yedi defa Meşîhat'de bulunmuştur; Aşağıda 39, 42, 44, 45, 46, 61 ve 63 numaralara bakınız; bu vaziyete Hasan Can sülâlesinden 6 Şeyh-ül-İslâm 12 defa Meşîhat makamında bulunmuş demektir; bunlardan başka ayni âileden bâzı Kadı-asker/Kazaskerler de yetişmiştir).

25) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyini: 1599=1008 senesi 2 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1601=1010 senesi 2 Ağustos=2 Safer Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 10 ay, 1 gün; «İlk meşîhati».

(Kanunî devri Anadolu Kazaskerlerinden ve meşhur Ebussuûd Efendi'nin amca-zâdelerinden İskilipli Ca'fer Efendi'nin oğlu olduğu için «Ca'fer-Efendi-zâde» denilen Sun'Ullâh Efendi, Ebussuûd Efendi'nin en güzîde talebesindendir. — 960=1552-1553 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye mesleğinin muhtelif merâtibinden geçtikten sonra ilk defa olarak 46 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. Bâzı menbâlarda bu ilk meşîhati 36 yaşında gösterilirse de doğru değildir. — Zamanının en büyük ulemâsından olan ve ilmî ehliyyeti kadar seciyyesinin metânetiyle de şöhret bulan Sun'Ullâh Efendi'nin muhtelif dinî eserlerinden başka kuvvetli şiirleri de vardır. — Dört defa Şeyh-ül-İslâm olan bu milliyetçi âlimin bundan sonraki meşîhatleri için aşağıda 27, 29, ve 31 numaralara bakınız).

26) Hoca-Sa'düddin-zâde Mehmet-Çelebi Efendi — Tâyini: 1601=1010 senesi 2 Ağustos=2 Safer Perşenbe günü; azli: 1603=1011 senesi 4/5 Kânunusâni=21/22 Receb Cumartesi/Pazar gecesi, meşîhat müddeti: 1 sene, 5 ay, 4 gün; «İlk meşîhati».

(24 numarada gördüğümüz Hoca-Sa'düddin Efendi'nin büyük oğlu olan Mehmet Efendi 975=1568 senesi 28 Şa'ban=27 Şubat Cuma günü Bursa'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye silsilesini kat;edip Şeyh-ül-İslâm olduğu gün Milâdî takvim hesabiyle tam 33 sene, 5 ay, 5 gün tuttuğu, yâni 34 yaşının içinde Meşîhat makamına çıktığı anlaşılmaktadır. — Babasıyla hocalarından çok kuvvetli bir tahsil görmüş olan bu kıymetli âlimin «Elsine-i selâse» de şiirleri de vardır. — İkinci meşîhati için aşağıda 32 numaraya bakınız).

27) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyini: 1603=1011 senesi 4/5 Kânunusâni=21/22 Receb Cumartesi/Pazar gecesi; azli: 1603=1011 senesi 8 Şubat=26 Şa'ban Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 4 gün=34 gün; «İkinci meşîhati».

(Sun'Ullâh Efendi'nin bu ikinci meşîhatinden az zamanda azledilmesine sebeb, Istanbul'da Devşirmeliği temsil eden Yeniçeri-ocağı'na mukabil Türklüğü temsil eden Sipâhileri anarşi içinde kalan Anadolu'nun perişan vaziyetinden dolayı isyân ettirmesi ve Peşte'nin sukutuyla Budin'in Avusturyalılar tarafından muhâsarası gibi felâketlere sebeb olan Arnavut Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın da idâmına fetva vermesidir: Bu vaziyet üzerine Yemişçi derhâl Istanbul'a gelip Yeniçeri-ocağı'na istinâden vaziyete hâkim olmuş ve işte bundan dolayı zavallı Sun'Ullâh Efendi'nin azliyle Rodos'a nefyi hakkında irâde çıkmışsa da Efendi bir sene kadar «muhtefî» yaşayıp Birinci Ahmed'in cülûsundan sonra meydana çıkmıştır; 1603=1011 vukuâtının «6 Kânunusâni fıkrasıyla «7/8 Şubat ve 8 Şubat» fıkralarına da bakınız. — Sun'Ullâh Efendi'nin bu tarihten bir yâhut dört gün evvel azledildiği hakkındaki rivâyet doğru değildir. — Bu milliyetçi Şeyh-ül-İslâm'ın ilk meşîhati için yukarda 25 numaraya ve bundan sonraki meşîhatleri için de aşağıda 29 ve 31 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

28) Ebu-l-Meyâmîn Mustafa Efendi — Tâyini: 1603=1011 senesi 8 Şubat=26 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1604=1013 senesi 8 Haziran=10 Muharrem Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 3 ay, 28 gün; «İlk meşîhati».

(Babasının adı Ali'dir; Bursa'da Kaplıca müderris olan enîştesinden dolayı «Sarı-gürz-zâde kaynı» lâkabıyla anılır; 953=1546 tarihinde dünyaya gelmiş, Anadolu Kazaskerliğine kadar İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra Rumeli Kazaskeri olmadan evvel yukarıki maddede bahsi geçen ısyan üzerine Sun'Ullâh Efendi azledilince 57 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuştur: «Ebu-l-Meyâmin» lâkabı, Istanbul kadılığında şehir piyasasını iyi idare ettiğinden veyâhut tesadüfen bolluk olmasından dolayı takılmıştır. — İkinci meşîhati için aşağıda 30 numaraya bakınız).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

29) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyini: 1604=1013 senesi 8 Haziran=10 Muharrem Salı günü; azli: 1066=1015 senesi 28 Temmuz=22 Rebî'ül-evvel Cuma günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 1 ay, 20 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Tâyin gününü «13 Muharrem=11 Haziran» Cuma» ve azil gününüde «21 Rebî'ül-evvel=21 Temmuz Perşenbe» gösteren rivâyetler de vardır. — Bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 25 ve 27 numaralara ve bundan sonraki dördüncü ve sonuncu meşîhati için de aşağıda 31 numaraya bakınız).

30) Ebu-l-Meyâmîn Mustafa Efendi — Tâyini 1606=1015 senesi 28 Temmuz=22 Rebî'ül-evvel Cuma günü; ölümü: 1606=1015 senesi 23 Teşrinisâni=22 Receb Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 3 ay, 26 gün; «İkinci meşîhati».

(Mustafa Efendi'nin tütün iptilâsından öldüğü rivâyet edilir! Hattâ bu tuhaf ölüm:

Yaprak içmekle helâk oldu o Müftî-i zaman

gibi mısrâlarla edebiyata bile aksetmiştir. — İlk meşîhati için yukarda 28 numaraya bakınız. İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 24 gün tutmaktadır. Mezarı Fatih câmiindedir).

31) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyini: 1606=1015 senesi 23 Teşrinisâni=22 Receb Perşenbe günü; azli: 1608=1017 senesi 5 Haziran=20 Safer Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 12 gün; «Dördüncü meşîhati».

(Bu büyük ve milliyetperver Şeyh-ül-İslâm'ın bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 25, 27 ve 29 numaralara bakınız: Dört meşîhat müddetinin mecmûu 5 sene, 7 ay, 7 gün tutmaktadır. — Sun'Ullâh Efendi Hacc'e gidip geldikten sonra 1021=1612 senesi 8 Safer=10 Nisan Salı günü Milâdî takvim hesabiyle 59-60 yaşlarında ölmüştür: Mezarı Kırkçeşme civârındaki Hüsam-Bey mescidindedir. — Bu seferki dördüncü meşîhatine tâyinini aynı senenin «26 Receb=27 Teşrinisâni Pazartesi» gününe müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

32) Hoca-Sa'düddin-zâde Mehmet-Çelebi Efendi — Tâyini: 1608=1017 senesi 5 Haziran=20 Safer Perşenbe günü; ölümü: 1615=1024 senesi 2 Temmuz=5 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 7 sene, 27 gün; «İkinci meşîhati».

(Mehmet Efendi'nin ilk meşîhati için yukarda 26 numaraya bakınız. — 975=1568 senesi 28 Şa'ban=27 Şubat Cuma günü Bursada dünyaya gelen bu kıymetli âlim Milâdî takvim hesabiyle tam 47 sene, 4 ay, 4 gün yaşadıktan sonra 48 yaşının içinde ölmüştür: Mezarı Eyüp'de, babasının yanındadır.. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 8 sene, 6 ay, 1 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ AHMED, BİRİNCİ MUSTAFA ve İKİNCİ OSMAN DEVİRLERİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANAT DEVRİ:

33) Hoca Sa'düddin-zâde Hacı-Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini: 1615=1024 senesi 2 Temmuz=5 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; azli: 1622=1031 senesi 21 Mayıs=10 Receb Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 6 sene, 10 ay, 20 gün; «İlk meşîhati».

(Yukarıki maddede gördüğümüz Mehmet. Çelebi Efendi'nin küçük kardeşi olan, bu Es'ad Efendi o sırada Hacc'e gitmiş olduğu için gıyâben tâyin edilmiş ve avdetinde Karaman=Konya havâlisine geldiği zaman ağabeysinin karahaberiyle kendisinin meşîhat müjdesini ayni zamanda almıştır. — 978=1570 senesi 10/11 Muharrem=14/15 Haziran Çarşanba/Perşenbe gecesi dünyaya gelmiş ve ilmiyye silsilesini sırayla kat'ettikten sonra yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 45 sene, 18 gün tuttuğu, yâni 46 yaşına bastığı sıralarda Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Genc-Osman'a bir müddet hocalık ettiği hakkında bir Garp rivâyeti bulunan Es'ad Efendi Lehistan seferinden sonra «Ukayle Hanım» ismindeki güzel kızını, bu teceddüdcü pâdişaha vererek Sultan Osman'a kaynata olmuş ve dâmâdının şehâdetiyle neticelenen «Hâile-i-Osmâniyye» de ikinci defa tahta çıkarılan Birinci Mustafa'ya ister-istemez bîat etmişse de, Genc-Osman'ın cenâze merâsimine iştirâk etmemek suretiyle makamından ferâgatini izhâr etmiş olduğu için, yerine büyük dîvan şâiri Zekeriyyâ-zâde Yahya Efendi tâyin edilmiştir: Bu mesele için 1622=1031 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına ve Es'ad Efendi'nin ikinci meşîhati için de aşağıda 35 numaraya bakınız. — Bu ilk meşîhati dört saltanat devrine tesâdüf eden Es'ad Efendi Birinci Mustafa'nın 1622=1031 senesi 19 Mayıs=8 Receb Perşenbe gününe tesâdüf eden ikinci cülûsundan iki gün sonra isti'fâ etmiştir).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATİYLE DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

34) Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi — Tâyini: 1622=1031 senesi 21 Mayıs=10 Receb Cumartesi günü; azli: 1623=1032 senesi 4 Teşrini evvel=9 Zülhicce Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 4 ay, 14 gün; «İlk meşîhati».

(Hem Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının, hem dîvan şâirlerinin en büyüklerinden olan. Şeyh-ül-İslâm Yahyâ 22 numarada gördüğümüz Ankaralı Bayram-zâde Hacı-Zekeriyyâ Efendi'nin oğlu olduğu için «Zekeriyyâ-zâde» diye anılır; Anasının adı Rukayye'dir; bu isim şimdi Rukiye şeklinde telâffuz edilir. — En kuvvetli rivâyete nazaran 960=1553 senesi Safer=Kânunusâni-Şubat ayında Istanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra 69 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. Bununla beraber 969=1561-1562 tarihinde doğmuş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Hiç bir menbâda azil gününe tesadüf edemedik: Yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi Hicrî takvim hesabiyle bu ilk meşîhatinin 1 sene, 5 ay sürüp «Zülhicce» içinde azledilmiş gösterilmesine istinâd ettiği için ihtiyatla telâkki edilmelidir. Azline sebeb, «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 80 numarayla bahsi geçen Sadr-ı-a'zam Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın İrtikâp ve irtişâsından dolayı Yahya Efendinin kendisine nasihat etmesinden müteessir olarak Dördüncü Murad'a Efendi'nin birinci Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmak istediği hakkında bir takım telkinatta bulunmasıdır. — Üç defa Şeyh-ül-İslâm olan ve Osmanlı hukuk tarihi bakımından kıymetli bir Fetvâ-mecmûası bulunan Yahyâ Efendinin bundan sonraki meşîhatleri için. aşağıda 33 ve 38 numaralara ve ölümü için de 1644=1053 vukuâtının «27/28 Şubat» fıkralarına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

35) Hoca-Sa'düddin-zâde Hacı-Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini: 1623=1032 senesi 4 Teşrinievvel=9 Zülhicce Çarşanba günü; ölümü: 1625=1034 senesi 22 Mayıs=14 Şa'ban Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 7 ay, 19 gün; «İkinci meşîhati».

(Es'ad Efendi'nin bundan evvelki meşîhati için yukarda 33 numaraya, bu seferki tâyin tarihi için yukarıki maddeye ve oğlu Ebu-Saîd Efendi'nin meşîhatleri için de aşağıda 39, 44 ve 46 numaralara bakınız. — Mürettep divânı ve «Elsine-i-selâse» de şiirleri olan bu kıymetli âlimin iki meşîhat müddeti cem'an 8 sene, 6 ay, 19 gün tutmaktadır. — 978=1570 senesi 10/11 Muharrem 14/15 Haziran Çarşanba/Perşenbe gecesi dünyaya gelmiş olan Es'ad Efendi Milâdî takvim hesabiyle tam 54 sene, 11 ay, 7 gün yaşayıp 55 yaşının sonlarında ölmüş demektir. Mezarı Eyüp'de babasıyla ağabeysinin yanındadır).

36) Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi — Tâyini: 1625=1034 senesi 22 Mayıs=14 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1632=1041 senesi 10 Şubat=19 Receb Salı günü; meşîhat müddeti: 6 sene, 8 ay, 19 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 34 numaraya ve bundan sonraki üçüncü meşîhati için de aşağıda 38 numaraya bakınız. — Yahyâ Efendi'nin «Hâfız Paşa vak'ası»nda bu ikinci meşîhatinden azli umumiyetle «20 Receb=11 Şubat Çarşanba» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir; 1632=1041 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız).

37) Ahi-zâde Hüseyn Efendi/Şehîd-Hüseyn Efendi — Tâyini: 1632=1041 senesi 10 Şubat=19 Receb Salı günü; idâmı: 1634=1043 senesi 7 Kânunusâni=7 Receb Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 10 ay, 26 gün.

(İkinci Selim devri Anadolu Kazaskerlerinden Ahi-zâde Mehmed-ibni-Nûrullâh Efendi'nin oğlu olan Hüseyn Efendi 980=1572 senesi Cumâda-l-ûlâ=Ağustos/Eylül ayında dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye silsilesini devrettikten sonra 60 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. İlmî eserlerinden başka «Hüdâyî» mahlaslı zarif şiirler de yazan bu kıymetli âlimin idâmına sebeb, Dördüncü Murad'ı hal'etmek istediği hakkında müdhiş bir iftirâya

uğramasıdır: İlkönce Kıbrıs'a nefyini emretmekle iktifâ etmiş olan pâdişâh bir iki saat sonra bu fikrinden cayıp idâmını emretmiş olduğu için, Büyük-Çekmece civârında gemisinden alınan Hüseyn Efendi o civârda boğulduktan sonra mezarı belli edilmemek için cenâzesi sahildeki kumsala gömülmüştür: 1634=1043 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Osmanlı tarihinde ilk idâm edilen Şeyh-ül-İslâm işte bu bîgünâh âlimdir: Onun için İlmiyye mesleğinde büyük ve mazlum bir şehîd sayılır. Dördüncü Mehmet devrinde idâm edilen ikinci Şeyh-ül-İslâm için aşağıda 49 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

38) Zekeriyyâ-zâde Yahyâ Efendi — Tâyini: 1634=1043 senesi 1 Kânunusâni=7 Receb Cumartesi günü; ölümü: 1644=1053 senesi 26/27 Şubat=17/18 Zülhicce Cuma/Cumartesi gecesi; meşîhat müddeti: 10 sene, 1 ay, 21 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Üç defa Şeyh-ül-İslâm olan bu büyük âlim ve şâirin bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 34 ve 36 numaralara ve ölümü için de 1644=1053 vukuâtının «26/27 Şubat» fıkrasına bakınız: — bâzı Osmanlı menbâlarında ölüm tarihi o senenin «8 Zülhicce» gününe müsâdif gösterilirse de bu rivâyetin «18 Zülhicce» den galat olması lâzımgelir; Çünkü Kurban bayramından sonra ölmüş olduğunda umumiyetle ittifak edilmektedir. En kuvvetli rivâyete göre 960=1553 senesi Safer=Kânunusâni-Şubat ayında dünyaya gelmiş olan Yahyâ Efendi Milâdî takvim hesabiyle 91 yaşında ölmüş demektir. — Şeyh-ül-İslâm Yahya'nın üç meşîhat müddeti gene Milâdî takvim hesabiyle cem'an 18 sene, 2 ay, 24 gün tutmaktadır; mezarı Sultanselim'de Koğacı-Dede türbesi civârında babasının yaptırmış olduğu Dâr-ül-Hadîs hazîresinde ve onun yanındadır).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

39) Es'ad-Efendi-zâde Ebu-Sâîd Mehmet Efendi — Tâyini: 1644=1053 senesi 27 Şubat=18 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1646=1055 senesi 16 Kânunusâni=29 Zülka'de Salı günü; meşîhat müddeti 1 sene, 10 ay, 18 gün; «İlk meşîhati».

(Ebu-Sâîd Efendi 24 numarada gördüğümüz «Tâc-üt-tevârih» müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'nin torunu ve 33 ve 35, numaralarda gördüğümüz Hacı-Mehmet Es'ad Efendi'nin oğludur: 1003=1594-1595 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye merâtibini kat'ettikten sonra 49-50 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Azlini «29 Zülhicce» gösteren bir rivâyet varsa da doğru değildir — «Elsine-i-selâse» de şâir olan Ebu-Saîd Efendinin bundan sonraki meşîhatlerî için aşağıda 44 ve 64 numaralara bakınız). '

40) Muîd Ahmed Efendi — Tâyini: 1646=1055 senesi 16 Kânunusâni=29 Zülka'de Salı günü; ölümü: 1647=1057 senesi 25 Nisan=20 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 3 ay, 10 gün.

(Kazâbâd=Kazovalı Yusuf-Efendi'nin oğlu olan Muîd Ahmed Efendi'nin doğum tarihi belli değildir; Doğruluk ve kanâati uğrunda pâdişahın irâdesine karşı bile mukâvemetiyle meşhurdur. Müderrislikten başlıyarak kadılıklar ve Kazaskerliklerde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Mezarı Kadı-çeşmesindeki medresesinin yanındadır. — Dördüncü Mehmet devrinde 13 saat Meşîhatte bulunan dâmâdı Memek-zâde Mustafa Efendi için aşağıda 48 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

41) Hacı-Abdürrahîm Efendi — Tâyini: 1647=1057 senesi 25 Nisan=20 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1649=1059 senesi 18 Temmuz=8 Receb Pazar günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 2 ay, 23 gün.

(Mehmet Efendi isminde bir Adanalının oğlu oîan Abdürrahîm Efendi'nin doğum tarihi belli değildir. İlmiyye merâtibini müderrislikten Rumeli Kazaskerliğine kadar kat'ettikten sonra Meşîhate yükselmiştir; karısı Sâliha Hanım 24 numarada gördüğümüz Hoca-Sa'düddin'in torunlarındandır. — Muhtelif dinî eserler bırakan ve doğruluğuyla mârûf olan bu kıymetli âlim azlinden sonra muhtelif kadılıklara tâyin edilmiş ve nihayet 1066=1656 senesi 10 Rebî'ül-âhir 8 Şubat Pazar günü Belgrad kadılığında ölmüş ve oradaki İmaret câmii mezarlığına defnedilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

42) Hoca-Sâ'düddin hafîdi Bahâî Mehmet Efendi — Tâyini: 1649=1059 senesi 18 Temmuz=8 Receb Pazar günü; azli: 1651=1061 senesi 2 Mayıs=11 Cumâda-l-ûlâ Salı 'günü;, meşîhat müddeti: 1 sene,9 ay, 15 gün; «İlk meşîhati».

(24 numarada gördüğümüz Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğullarından ve Birinci Ahmed devri Rumeli Kazaskerlerinden Abd-ül-Aziz Efendi'nin oğlu olan Bahâî Efendi 1004=1595-1596 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre İlmiyye silsilesini kat'edip 53-54 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Azlinin sebebi, İzmir'deki İngiliz konsolosunun Kapitülâsyonlarla alâkadar bir dâvâda şımarıklık ederek İzmir kadısının salâhiyeti olmadığını iddiâ etmesinden dolayı Kadının şikâyeti üzerine Bahâî Efendi'nin Istanbul'daki İngiltere sefirini huzûruna celbedip konsolosun azlini istemesine karşı sefirin azle salâhiyyeti olmadığından bahsetmesi üzerine Efendi'nin konağında hapsedilmesidir: Bahâî Efendi'nin rakibi olan meşhur müverrih Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Azîz Efendi ile diğer düşmanları işte bu meseleden istifâde ederek azliyle nefyine irâde istihsâl etmişlerdir: Azli için bir gün evvelki tarih de rivâyet edilir. — İkinci meşîhati için aşağıda 45 numaraya bakınız).

43) Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi — Tâyini: 1651=1061 senesi 2 Mayıs=11 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1651=1061 senesi 3 Eylül=17 Ramazan Pazar günü; meşîhat müddeti: 4 ay, 2 gün.

(Eski bir Ulemâ âilesine mensûb olan Abd-ül-Azîz Efendi Rumeli Kazaskerlerinden Kara-Çelebi-zâde Hüsâmüddin Efendi'nin oğludur. 1000=1591-1592 yâhut 1001=1592-1593 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye merâtibini kat'edip 58-60 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — En büyük Osmanlı müverrihlerinden sayılan Kara-Çelebi-zâde'nin en mühim eserleri «Ravzat-ül-Ebrâr»ıyle «Süleymannâmesi»dir: Üslûbunun ağdalı oluşu ile meşhurdur; «Ravzat-ül-Ebrâr»ı 1059=1649 tarihinde pâdişaha takdim ettiği zaman Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Meşîhat pâyesi» almıştır. — Bursalı İsmail Belîg'in «Vefeyât-ı dânişverân» ında azil tarihi «6 Ramazan=23 Ağustos Çarşanba» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Bundan başka azlini bir gün evvel gösteren yanlış bir rivâyet daha vardır. — Abd-ül-Azîz Efendi devlete hâkim olan Ocak ağalarına istinâd etmekte olduğu için, onlar te'dîb edilince azledilip Sakız'a nefyedilmiştir; Ağalar saltanatının yıkılması için 1851=1061 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına ve Efendi'nin menfâsı Bursa'ya tahvil edildikten sonra ölümü için de 1657=1068 vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız; Bursalı İsmail Belîğ ölüm tarihini 1068=1658 senesi 5/6 Rebî'ül-âhir=10/11 Kânunusâni Perşenbe/Cuma gecesi «Beşinci sâat»e, yâni takriben zevâlî saat 10 a müsâdif göstermektedir).

44) Es'ad-Efendi-zâde Ebu-Sâîd Mehmet Efendi — Tâyini» 1651=1061 senesi 8 Eylül=17 Ramazan Pazar günü; azil: 1652=1062 senesi 3 Eylül=17 Ramazan Pazar günü; azli: 1852=1062 senesi 16 Ağustos=11 Ramazan Cuma günü; meşîhat müddeti: 11 ay, 13 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 39 numaraya bakınız. — Çok sert bir zât olduğundan bahsedilen Ebu-Sâîd Efendi'nin bu ikinci meşîhatinden azline sebeb, huzurunda küstahlık eden eski Istanbul kadısı, Es'ad Efendi'yi kendi eliyle döğüp kavuğunu devirmesi üzerine Ulemânın meslek şerefi nâmına ve aynı zamanda dayak korkusuyla ayaklanmasıdır! Bundan sonraki üçüncü ve sonuncu meşîhati için aşağıda 46 numaraya bakınız. — Azil tarihi umumiyetle «12 Ramazan Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü Ramazanın 11 ine tesâdüf etmektedir).

45) Hoca-Sa'düddin hafidî Bahâî Mehmet Efendi — Tâyini: 1652=1062 senesi 16 Ağustos=11 Ramazan Cuma günü; ölümü: 1654=1064 senesi 2 Kânunusâni=12 Safer Cuma günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 4. ay, 17 gün; «İkinci meşîhati».

(Yukarıki maddede bahsi geçen Ebu-Sâîd Mehmed Efendinin amcazâdesi olan Bahâî Mehmet Efendi'nin ilk meşîhati için yukarda 42 numaraya bakınız. — 58-59 yaşlarında kalb hastalığından ölen Bahâî Efendi'nin iki meşîhat müddeti cem'an 3 sene, 2 ay, 2 gün tutmaktadır. Mezarı Fatih camii kabristanındadır. — Bir çok Şeyh-ül-İslâmlar gibi bunun da ilmî eserleriyle şiirleri vardır),

46) Es'ad-Efendi-zâde Ebu-Saîd Mehmet Efendi — Tâyini: 1654=1064 senesi 2 Kânunusâni=12 Safer Cuma günü; azli: 1655=1065 senesi 11 Mayıs=5 Receb Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 4 ay 10 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 39 ve 44 numaralara bakınız. — Ebu-Saîd Efendi'nin bu son meşîhatinden azli «İbşir Paşa vak'ası»ndandır: 1655=1065 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. Âsi askerler bu vak'ada Efendi'nin konağına saldırmış, Hasan Can devrindenberi 140 senedir ecdâdının biriktirdiği bütün nefâisle kıymetli eşyaları, kitapları ve kütüphâneleri yağma edilmiş ve hattâ konağının tezyînâtı bile tahrib olunmuştur; âsiler Vezir-i-a'zam İpşir Paşa ile beraber Ebu-Saîd Efendi'nin de kellesini istemişler ve hattâ pâdişâhtan müsâit bir cevap bile almışlarsa da, Nakîb-ül-Eşrâf Zeyrek-zâde Efendi'nin i'tirâzı üzerine güçlükle başı kurtarılıp azil ve nefyiyle iktifâ edilmiştir. — Ebu-Saîd Efendi'nin üç meşîhat müddetinin mecmûu 4 sene, 2 ay, 11 gün tutmaktadır. — 1072=1662 senesi Zülka'de=Haziran/Temmuz ayında 67-68 yaşlarında ölen Ebu-Saîd Mehmet Efendi'nin mezarı Eyüp'deki âile kabristanındadır)

47) Hüsam-zâde/Tulumcu-zâde Abdurrahman Efendi — Tâyini: 1655=1065 senesi 11 Miayıs=5 Receb Salı günü; isti'fâsı: 1656=1066 senesi 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; meşîhat müddeti: 9 ay, 25 gün.

(Eski Istanbul kadılarından Tulumcu Koca-Hüsâmüddin Efendi'nin oğlu olduğu için «Hüsam-zâde» ve «Tulumcu-zâde» lâkaplarıyla anılan ve çok kıymetli bir Fıkıh mütehassısı olan bu halûk âlim 1003=1594-1595 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra 60-61 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir; Umumiyetle isti'fâ tarihi «8 Cumâda-l-ûlâ Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 9 una tesâdüf etmektedir. Abdurrahman Efendi'nin Ta'lik hattında mâhir bir üstâd olduğundan

bahsedilir. — İsti'fâsının sebebi «Vak'a-i-vakvâkıyye»de âsilerin kendisini istememeleridir; Bu vak'a için 1656=1066 vukuâtının «4 Mart» fıkrasına bakınız. İsti'fâsı üzerine kendi talebiyle Kudüs kadılığına tâyin edilmiştir. — Abdurrahman Efendi 1081=1670 senesi Cumâda-l-ûlâ 8 Eylül/Teşrinievvel ayında Mısır'da vefât etmiştir).

48) Memek-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1656=1066 senesi 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1656=1066 senesi 5/6 Mart=9/10 Cumâda-l-ûlâ Pazar/Pazartesi gecesi; meşîhat müddeti: 13 saat.

(40 numarada gördüğümüz Muîd Ahmed Efendi'nîn dâmâdı olan bu Mustafa Efendi müderrislikten Kazaskerliğe kadar muhtelif İlmiyye payelerini kat'ettikten sonra, yukarıki maddede bahsi geçen «Vak'a-i-vakvâkıyye/Vak'a-i-Çınar»da Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi'nin istif âsi üzerine onun tavsiyesiyle Meşîhate tâyin edilmişse de, âsîler istemedikleri için 13 saat sonra azledilmiştir; «Müfti-i fitne» terkîbi Ebced hesabiyle tarih gösterilir! Gene ayni gün 4 saat Sadârette bulunan Zurnazen-Mustafa Paşa için «Vezir-i-azamlar» cedvelinde 106 numaraya bakınız. — Memek-zâde Mustafa Efendi 1067=1656-1657 tarihinde Haleb kadılığında vefât etmiştir).

49) Hoca-zâde Mes'ud Efendi/Şehid-Mes'ûd efendi — Tâyini: 1656=1066 senesi 5/6 Mart=9/10 Cumâda-l-ûlâ Pazar/Pazartesi gecesi; azli: 1656=1066 senesi 17 Temmuz=25 Ramazan Pazartesi günü; idâmı: 1656=1066 senesi 1/2 Ağustos=10/11 Şevvâl Salı/Çarşanba gecesi; meşîhat müddeti: 4 ay, 12 gün.

(Halk arasında «Burnaz-Müftü» diye şöhret bulan bu Mes'ûd Efendi Birinci Ahmed'in imamı ve hocası Aydınlı Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Hoca-zâde» lâkabiyle anılır. Müderrislikten Anadolu Kazaskerliğine kadar İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra «Vak'a-i-vakvâkıyye»de âsiler içine adamlar gönderip propaganda yaptırarak selefi Memek-zâde'yi 13 saatlik Meşîhatinden azlettirmek suretiyle Şeyh-ül-İslâm olmuş, vak'adan sonra bu hâtırayı unutturmak için saraya yaranmış, fakat kendisinden başka hiç kimsenin sivrilmesine tahammül edemediği için bir çok kimseleri azil ve nefyettirdikten başka bâzılarına dayak atmış ve bâzılarını da idâm ettirmiştir! Nihayet kendi tavsiyesiyle Sadr-ı-a'zam olan Boynu-eğri Mehmet Paşa ile de geçinemediği için paşanın azlini istemişse de muvaffak olamamış ve işte bundan dolayı Dördüncü Mehmed'i hal'edip şehzâde Süleyman'ı iclâs için bir takım tertibat ittihâz etmişse de Sadr-ı-a'zam haber alıp pâdişaha arzedince Efendi derhâl azledilip Diyarbekir kadılığına tâyin edilerek hemen Bursa'yâ sevkedilmiştir. O sırada Anadolu'da Celâlî hareketlerinden dolayı âsâyiş bozuk olduğu için Mes'ûd Efendi Bursa'dan Diyarbekir'e emniyetle gidebilmek üzere bir bölük Levend yazdırmaya kalkışmışsa da, bu vaziyet Istanbula aksedince fesad çıkarmak için asker toplamakla ithâm edilerek Bursa kadısı Rûhullâh Efendi'ye gönderilen bir emirle müsâfir bulunduğu ev geceleyin kuşatılıp şiddetli mukâvemetine rağmen bu ele avuca sığmaz Şeyh-ül-İslâm nihayet idâm edilmiştir: Cesedinin günlerce açıkta kaldığı rivâyet edilir. Osmanlı tarihinde idâm edilen Şeyh-ül-İslâmların ikincisi işte budur: Birincisi için yukarda 37 numaraya bakınız. — Mes'ûd Efendi kuvvetli bir şâirdir).

50) Hanefî-Mehmet Efendi — Tâyini: 1656=1066 senesi 17 Temmuz=25 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1656=1067 senesi 21 Teşrinisâni=3 Safer Salı günü; meşîhat müddeti: 4 ay, 15 gün.

(Nahcivan muhâcirlerinden olan Hanefî-Mehmet Efendi İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra Meşîhate yükseldiği zaman çok ihtiyar olduğundan bahsedilirse de, doğum tarihi mâlûm

olmadığı için yaşı belli değildir. Azline sebeb, tâyininde dikkat edilmiyen ihtiyarlığı, halsizliği ve bilhassa sağırlığıdır! — Ölüm tarihi 1069=1658 senesi 3 Muharrem=1 Teşrinievvel Salı günüdür: Mezarı Eyüp'de Lala-Mustafa Paşa türbesinin arkasındadır).

51) Bâli-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1656=1067 senesi 21 Teşrinisâni=3 Safer Salı günü; azli: 1657=1067 senesi 23 Mayıs=9 Şa'ban Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 6 ay, 2 gün.

(Istanbul'da Bâli/Balı Efendi isminde bir mahalle imamının oğlu olan bu Mustafa Efendi İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da «Lâübâli meşreb» olduğu ve küçücük çocuklara ilmî payeler tevcih ettiği için «Meşîhat-i-İslâmiyye'de yek lâhza, mesâib-i dîniyyeden» sayılarak azledilip Filibe'ye sürülmüştür, Sonradan affedilip Istanbul'a gelen Bâli-zâde 1073=1622-Rebîül âhir=Teşrinisâni ayında ölmüştür: Mezarı Sütlüce sâhilindeyse de sonraları kaybolmuştur).

52) Bolevî-Mustafa-Efendi — Tâyini: 1657=1067 senesi 23 Mayıs=9 Şa'ban Çarşanba günü; azli: 1659=1069 senesi 20 Mart=25 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 9 ay, 28 gün.

(Tüccardan Bolulu Ahmed Efendinin oğlu olduğu için «Bolevî=Bolulu» denilen Mustafa Efendi 1000=1591-1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye merâtibini kat'ettikten sonra 65-66 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Sarsılmaz seciyyesi, ilmî ve ahlâkî faziletleriyle Osmanlı ulemâsının en büyüklerinden olan bu âdil ve mümtâz Şeyh-ül-İslâm'ın azline sebeb, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kin ve garazıdır: Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'yı istirkab ettiği için mahvetmek istiyen hunhar Köprülü hiç bir günâhı olmıyan zavallı mağdurunu bilâ-sebeb idâm ettirivermek üzere Bolulu-Mustafa Efendi'den bir fetvâ istemişse de red cevâbı almış ve işte bundan dolayı o metîn ve âdil Şeyh-ül-İslâm'a kin bağlamıştır. Köprülü-Mehmet bir takım iftiralar tertib ederek ve ettirerek nihayet millî kahraman Hüseyn Paşa'yı idâm ettirince Bolulu-Mustafa Efendi pâdişaha acı bir arîza yazmış ve bu tarihî arîzasında Sadrı-a'zamın «murâdı dîn-ü-devlete hidmet olmayup» şahsî menfaatinden başka bir şey düşünmediğini söyliyerek bu cinayetin haksız olduğunu bildirmiş ve hattâ o sırada bir Bursa gezintisine çıkmak istiyen pâdişâhı bile tenkid ederek Girit meselesi yıllardan beri sürüncemede kalıp dururken Bursa seyahâtine değil, Venedik seferine çıkması lâzımgeldiğinden bahsetmiştir; Deli-Hüseyn Paşa fâciası için 1658=1069 vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı azledilen büyük ve cesur Şeyh-ül-İslâm ilkönce Mihalıc'a nefyedilmiş ve daha sonra menfâsı Mısır'a tahvil edilerek 16 sene 1086=1675 senesi Cumâda-l-âhire=Ağustos/Eylül ayında Kahire'de Allahın rahmetine kavuşmuştur. — Fındıklılı-Mehmet Ağa azil tarihini «26 Cumâda-l-âhire Perşenbe» ye müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Perşenbe günü o aynı 25 ine tesâdüf etmektedir).

53) Bursalı Esîrî-Mehmet Efendi — Tâyini: 1659=1069 senesi 20 Mart=25 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; azli: 1662=1072 senesi 3 Şubat=13 Cumâda-l-âhire Cuma günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 10 ay, 14 gün.

(Tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız; azil tarihini Vak'anüvis Raşid'le Fındıklılı-Mehmet Ağa «12 Cumâda-l-âhire»ye müsâdif gösterirlerse de, Fındıklılı gün ismini Cuma gösterdiğine göre hakikî takvimde ayın 13 üne tesâdüf etmiş demektir; «Devhat-ül-Meşâyih»deki «Gurre-i Receb=20 Şubat Pazartesi» tarihinin yanlış olması lâzımgelir. — İbradalı imamı Bıçakçı-zâde Abdülhalim Efendi'nin oğlu olan bu Mehmet Efendi'ye «Bursalı» denilmesi Bursa'da tavattun etmiş olmasından ve «Esîrî» lâkabı da

meşîhatinden 15 sene evvel Mekke kadılığına giderken Malta korsanlarının eline esir düşüp bir müddet esârette kaldıktan sonra memlekete avdetinden itibaren bu kelimeyi mahlas olarak kullanmıya başlamasındandır; Mehmet Efendinin esâretiyle neticelenen ve Osmanlı menbâlarında «Sünbül Ağa vâk'ası» denilen korsan baskını Sultan İbrahim devrinde Girit seferinin açılmasına sebeb olmuştur: 1645=1055 vukuâtının «19 Nisan» fıkrasına bakınız.

— Esîrî-Mehmet Efendi'nin, azline sebeb, Köprülü-Mehmet Paşa'nın vefatı üzerine büyük oğlu Fâzıl Ahmed Paşa Vezir-i-a'zam olduğu zaman Dördüncü Mehmed'in huzurunda cereyân eden bir münâkaşadır; Bu münâkaşada Köprülü-Mehmet Paşa'dan bahsedilirken Mehmet Efendi:

— Öldüğü eyü oldu, zîrâ nâhak yere çok kan itmişidi!

demiş, Fâzıl Ahmed Paşa:

— Ol her kimi katl itdi ise cümlesin fetvâ ile katl itmiş dür!

mukabelesinde bulunmuş ve Efendi de buna karşı:

— Şerrinden korkardum, anunçün fetvâ virdüm! deyince Paşa:

— Ya Allah'dan korkmayup mahlûkdan korkmak ilm-ü-diyânete lâyık mıdur?

cevabiyle Efendi'yi ilzâm ettiği için pâdişah hemen azlini emretmiştir: Yukarıki fıkrada bahsi geçen celâdetli selefiyle bu Esîrî Efendi'nin seciyyeleri arasında her halde uçurumlar olduğu muhakkaktır. Azlinden sonra Bursa'ya nefyedilen Mehmed Efendi bâzı kadılıklarda bulunduktan sonra 1092=1681 senesi 21 Safer=12 Mart Çarşanba günü Bursa'da vefât etmiştir: Bursalı İsmail Belîğ'in «Vefeyât-ı dânişverân»ında ölüm tarihi «22 Safer Erbeâ» gösterilirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü ayın 21 ine müsâdiftir).

54) Sun'î-zâde Seyyid Mehmet Emin Efendi — Tâyini: 1662=1072 senesi 3 Şubat=13 Cumâda-l-âhire Cuma günü; azli: 1662=1073 senesi 21 Teşrinisâni=9 Rebî'ül-âhir Salı günü; meşîhat müddeti: 9 ay, 16 gün.

(Birinci Ahmed devrinde Haleb kadılığında bulunmuş olan Kara-Sun'Ullâh Efendi'nin oğlu olduğu için «Sun'î-zâde» denilen Mehmet Emin Efendi müderrislikten Rumeli Kazaskerliğine kadar İlmiyye merâtibini katettikten sonra Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da «Evzâında muâyene hıffet vekaar-ı Makaam-ı-Fetvâ'ya halel virir hâlet olmağla» azledilmiş ve 1076=1665 Muharrem=Temmuz/Ağustos ayında vefât edip Üsküdar'da Hüdâyî-Mahmud Efendi dergâhı hazîresine defnedilmiştir),

55) Minkâri-zâde Yahyâ Efendi — Tâyini; 1662=1073 senesi 21 Teşrinisâni=9 Rebî'ül-ahir Salı günü: azil: 1674=1084 senesi 21 Şubat=15 Zülka'de Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 11 sene, 3 ay.

(Eski Mekke kadılarından Alâiyyeli Minkârî-zâde Ömer Efendi'nin oğlu olan Yahyâ Efendi 1018=1609-1610 tarihinde doğmuş olduğuna göre, İlmiyye merâtibini kat'ettikten sonra 52-53 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. İlmî ve ahlâkî meziyetleriyle mârûf olan bu kıymetli adam azlinden sekiz ay evvel felce uğradığı için Rumeli Kazaskeri Ankaralı Mehmet Emin Efendi Meşîhat-Nâibliğine tâyin edilmişse de, hastalığın tedâvisi kabil olmadığı için

Minkârî-zâde'nin nihayet günde bin akça tekaüdiyye ile azline mecburiyet hâsıl olmuştur. — Ölümü 1088=1677-1678 Zülka'de=Kânunusâni ayında ve mezarı da Üsküdar'da, kendi medresesinin yanındadır. — Fındıklılı-Mehmet Ağa azil tarihini «14 Zülka'de Çarşanba» gösterirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın 15 ine müsâdiftir).

56) Çatalcalı-Ali-Efendi — Tâyini: 1674=1084 senesi 21 Şubat=15 Zülka'de Çarşanba günü; azli: 1686=1097 senesi 26 Eylül=8 Zülka'de Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 12 sene, 7 ay, 3 gün; «İlk meşîhati».

(Alâiyyeli Şeyh Mehmed-Hasan-il-Alâî'nin oğlu olduğu halde 1041=1631-1632 tarihinde Çatalca'da doğmuş olduğu için «Çatalcalı» denilen Ali Efendi Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının en muktedirlerinden ve Fetvâ-mecmuası da Osmanlı-Türk hukuk tarihinin en mühim vesikalarındandır. — Selefi Minkârî-zâde'nin en güzîde talebesinden olan bu kıymetli âlim müderrislikten Rumeli Kazaskerliğine kadar İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra 42-43 yaşlarında hocasının yerine Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Makamının haysiyyet ve istiklâlini muhâfazaya son derece itinâ ettiği için, kendisine söz geçiremiyen devşirme vüzerânın hoşuna gitmediğinden bahsedilir! Bir taraftan da Macaristan felâketlerinden pek çok müteessir olan efkâr-i-umumîyyenin ve bilhassa Ulemâ sınıfının avcılıktan başka bir şey düşünmiyen pâdişaha karşı galeyânı onun da mevkiini sarsmış ve herkes kendisini Dördüncü Mehmed'e karşı irşad vazifesini ifâ etmemekle ithâma başlamıştır: Nihayet Budin'in sukut haberi 8 Zülka'de=26 Eylül Perşenbe günü Istanbul'a aksedince pâdişâh Sadâret-Kaymakamı Hersekli Receb Paşa ile Ali Efendi'yi müşâvereye dâvet etmişse de, Efendi icâbet etmeyip Ulemânın rızası olmadığından ve ne emri varsa bildirmesi lüzumundan bahsederek red cevabı verdiği için Receb Paşa'nın telkiniyle o gün azledilmiştir. — İkinci Ahmed devrindeki ikinci meşîhat için aşağıda 62 numaraya bakınız).

57) Ankaravî-Mehmet Emin Efendi — Tâyini: 1686=1097 senesi 27 Eylül=9 Zülka'de Cuma günü; ölümü: 1687=1098 senesi 2 Teşrinisâni=26 Zülhicce Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 1 ay, 5 gün.

(Hüseyn Efendi isminde bir Ânkaralınm oğlu olduğu için «Ankaravî=Ankaralı» denilen Mehmet Efendi 1028=1619 da dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye silsilesini devrettikten sonra 67 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Büyük bir fakih olan Ankaravî'nin kıymetli bir «Mecmûa-i-Fetvâ»sı vardır. — 68 yaşında vefât etmiş ve Sultanselim'de Koğacı-Dede türbesinin önüne defnedilmiştir),

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

58) Debbâğ-zâde Mehmet Efendi — Tâyini: 1687=1098 senesi 2 Teşrinisâni=26 Zülhicce Pazar günü; azli: 1688=1099 senesi 13 Şubat=10 Rebî'ül-âhir Cuma günü; meşîhat müddeti: 3 ay, 11 gün; «İlk meşîhati».

(Yedikule debbâğlarından Şeyh-Mahmud Efendî'nin oğlu olduğu için «Debbâğ-zâde» denilen Mehmet Efendi İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra Rumeli Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da, Dördüncü Mehmed'i deviren Yeniçeri zorbalarının Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa hakkında istedikleri idâm fetvâsını vermeyip istiyenleri huzûrundan koğmuş olduğu için zorbaların mürâcaati üzerine azledilmiştir. İkinci meşîhati için 60 numaraya, bakınız. — Fındıklılı azil tarihini «11 Rebî'ül-âhir Cuma» gösterirse de hakikî takvimde Cuma günü o ayın 10 una tesâdüf etmektedir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

59) Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi — Tâyini: 1688'=1099 senesi 14 Şubat=11 Rebî'ül-âhir Cumartesi günli; azil: 1688=1099 senesi 2 Mart=28 Rebî'ül-âhir Salı günü; meşîhat müddeti: 17 gün; «İlk meşîhati»,

(Şems-i-Tebrîzî ahfâdından Seyyid-Feyzullâh Efendi Erzurum müftisi Şeyh-Mehmet ibni Pîr-Mehmed'in oğlu ve Dördüncü Mehmet devrinde ordu vâızı olan meşhur Türk ırkçısı Vânî-Mehmet Efendi'nin dâmâdıdır: Kaynatasının delâletiyle saraya intisâb edip ilkönce Şehzâde Mustafa'nın ve ondan sonra da Şehzâde Ahmed'in hocalıklarına tâyin edilmiş, Şehzâdeler-Muallimliğinden dolayı az zamanda parlıyarak müderrislik, Kazaskerlik ve Nekaabet=Nakîb-ül-Eşrâflık gibi büyük İlmiyye makamlarını saraydaki hocalığına ilâveten devretmiştir. Uhdesinde bulunan Nekaabeti muhâfaza etmek şartiyle Meşîhat makamına tâyini, selefini deviren zorbaların tensibiyledir! Azli de Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'yı öldüren zorbaları tenkile karar vermiş olan halefi Nişancı-İsmail Paşa'nın dâvetine icâbet etmeyip Ağa-kapusu'na gitmesinden mütevellit gösterilir; «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 114 ve 115 numaralara bakınız. — Feyzullâh-Efendi azlinden bir hafta sonra memleketi olan Erzurum'a nefyedilmiştir: İkinci meşîhati için aşağıda 66 numaraya ve bundan evvel Nekaabetle Meşîhati tıpkı Feyzullâh-Efendi gibi cem'etmiş diğer bir Şeyh-ül-İslâm için de yukarda 18 numaraya bakınız).

60) Debbâğ-zâde Mehmet Efendi — Tâyini: 1688=1099 senesi 2 Mart=28 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1690=1101 senesi 25 Haziran=18 Ramazan Pazar günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 3 ay, 24 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 58 numaraya bakınız. Azlinin sebebi İlmiyye sınıfındaki azilleri ve tâyinleriyle mekik dokuttuğu Ulemânın dedikodusudur. — Bâzı ilmî eserler bırakmış olan Debbâğ-zâde 1114=1702 senesi 15 Receb=5 Kânunuevvel Salı günü ve diğer bir rivâyete göre de aynı senenin Rebî'ül-âhir=Ağustos-Eylül ayında vefât etmiştir: Mezarı Sultanselim'de yaptırdığı medresededir — Debbâğ-zâde Mehmet Efendi'nin iki meşîhat müddeti cem'an 2 sene, 7 ay, 5 gün tutmaktadır).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

61) Ebu-Said-zâde Feyzullâh Feyzi Efendi — Tâyini: 1690=1101 senesi 25 Haziran=18 Ramazan Pazar günü; azli: 1692=1103 senesi 9 Mart=20 Cumâda-l-âhıire Pazar günü; meşîhat müddeti 1 sene, 8 ay, 14 gün; «İlk meşîhati».

(Bu Feyzullâh Efendi 24 numarada gördüğümüz «Tâc-üt-tevârîh» müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'nin torununun oğlu, 33 ve 35 numaralarda gördüğümüz Es'ad Efendi'nin torunu ve 39, 44 ve 46 numaralarda-gördüğümüz Ebu-Said Efendi'nin oğludur: 1040=1630-1631 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra 59-60 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Azlinin sebebi, «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 118 numarasında gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Arabacı-Ali Paşa ile İkinci Ahmed'in huzûrunda şiddetli bir münâkaşa'ya girişip Arabacı'yı devlet ve ordu işlerine karşı alâkasızlıkla ithâm etmesidir. — Bundan sonraki meşîhati için aşağıda 63 numaraya bakınız).

İKİNCİ AHMED DEVRİ:

62) Çatalcalı-Ali Efendi — Tâyini: 1692=1103 senesi 10 Mart=21 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; ölümü: 1692=1103 senesi 19 Nisan=2 Şa'ban Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 10 gün=40 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 56 numaraya bakınız. — Ali Efendi'nin bu ikinci meşîhatine tâyinini «23 Cumâda-l-âhire=12 Mart Çarşanba» gününe müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da doğru değildir. — Fındıklılı-Mehmet Ağa ölüm tarihini «3 Şa'ban Şenbih» gününe müsâdif gösterir: Fakat hakikî takvimde Cumartesi günü o ayın 2 sine tesâdüf etmektedir; 1041=1681-1632 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, 60-61 yaşlarında ölmüş demektir; mezarı Edirne'dedir. — Çatalcalı-Ali Efendi'nin iki meşîhat müddeti cem'an 12 sene, 8 ay, 13 gün tutmaktadır),

63) Ebu-Said-zâde Feyzullâh Feyzi Efendi — Tâyini: 1692=1103 senesi 19 Nisan=2 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1694=1105 senesi 22 Haziran=28 Şevvâl Salı günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 2 ay, 3 gün; «İlk meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 61 numaraya bakınız. — Azlinin sebebi, nüfuzunu çekemiyen ve kendisine «Feyzullah» isminde birinden zarar geleceğini bir müneccimden haber almış olan Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa tarafından esrarkeşlikle ithâm edilmesidir! Azli üzerine Sakız'a nefyedilen Feyzullah Efendi bir müddet de Mısır'a sürüldükten sonra affedilip Istanbul'a gelmiş ve 1110-=1698 senesi 15 Rebi'ül-âhir=21 Teşrinievvel Salı günü vefât edip Eyüpdeki âîle kabristanına defnedilmiştir: 1040=1630-1631 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 67-68 yaşlarında ölmüş demektir; iki meşîhat müddetinin mecmûu 3 sene, 10 ay, 17 gün tutmaktadır),

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

64) Sadrüddin-zâde Sâdık Mehmed Efendi — Tâyini: 1694=1105 senesi 22 Haziran=28 Şevvâl Salı günü; azli: 1695=1106 senesi 20 Mart=4 Şa'ban Pazar günü; meşîhat müddeti: 8 ay, 28 gün; «İlk meşîhati».

(Sadrüddin-i-Şirvânî ahfâdından olduğu için «Sadrüddin-zâde» denilen Sâdık Mehmet Efendi, Feyzullah Efendi isminde bir müderrisin oğludur: 1040=1630 senesi 16 Cumâda-l-ûlâ=21 Kânunuevvel Cumartesi günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye silsilesini kat'ettikten sonra yaşının Milâdî takvim hesabiyle tam 63 sene, 6 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 64 yaşının içinde bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Kuvvetli bir fakîh ve «Elsine-i-selâse»de şâir olan Sâdık Efendi tıpkı selefi gibi Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa'nın tezviriyle azledilmiştir: İkinci; meşîhati Üçüncü Ahmed devrindedir).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

65) İmam-Mehmed Efendi — Tâyini: 1695=1106 senesi 20 Mart=4 Şa'ban Pazar günü; azli: 1695=1106 senesi 25 Mayıs=11 Şevvâl Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 2 ay, 6 gün; «İlk meşîhati».

(Bursalı Mehmet Efendi Dördüncü Mehmed'in imamlığında bulunduğu için «İmam-Mehmet Efendi» diye anılır: İlmiyye silsilesinde Rumeli Kazaskerliğine kadar yükseldikten sonra Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da, 69 numarada gördüğümüz Erzurumlu Seyyid-Feyzullâh Efendi İkinci Mustafa'nın hocası olduğu için Erzurum'dan dâvet edilmiş ve pâdişâh onu tâyin etmek için bunu azletmiştir — İkinci meşîhati için aşağıda 69 numaraya bakınız).

66) Câmi'ür-Riyâseteyn Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi — Tâyini: 1695=1106 senesi 25. Mayıs=11 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1703=1115 senesi 27 Temmuz=13 Rebî'ül-evvel Cuma günü; meşîhat müddeti: 8 sene, 2 ay, 3 gün; «İkinci meşîhati».

(Erzurumlu Feyzullâh Efendi'nin bundan evvelki meşîhati için yukarda 59 numaraya bakınız. — Bu ikinci meşîhatinde «Hâce-i-Sultânî» pâyesinden dolayı «Câmi-ür-Riyâseteyn» ünvâniyle anılmıştır; Ayni ünvan için yukarda 24 numaraya da bakınız. — Feyzullâh Efendi'nin bu seferki uzun meşîhati bir nevi diktatörlük şeklinde geçmiş, Efendi bütün âilesini iş başına geçirmiş, büyük oğlunu Meşîhat veliahdı ilân etmiş, Vezir-i-a'zamlar bendegânı hâline gelmiş ve nihayet bu vaziyet hem kendisinin, hem pâdişâhının felâketine sebeb olan «Edirne vak'ası»yla neticelenmiştir: 1703=1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Seyyid-Feyzullâh Efendi Üçüncü Ahmed devrinin başında gene ayni senenin 2 Eylül 20 Rebi'ül-âhir Pazar günü Edirne'de idâm edilmiştir; Osmanlı tarihinde idâm edilen Şeyh-ül-İslâmların üçüncüsü işte budur: Bundan evvelkiler için yukarda 37 ve 49 numaralara bakınız. — Seyyid-Peyzullâh Efendi'nin iki meşîhat müddeti cem'an 8 sene, 2 ay, 20 gün tutmaktadır).

67) Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi — Tâyini: 1703=1115 senesi 31 Temmuz=17 Rebî'ül-evvel Salı günü; [Edirne vak'asından dolayı hastalık bahâne ederek işe başlamamıştır]. «İlk meşîhati».

(Eski Üsküdar kadılarından Paşmakçı-zâde Mehmet Efendi'nin oğlu olan Seyyid-Ali Efendi 1048=1639 senesi Zülhicce=Nisan ayında dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmiyye merâtibinde Rumeli Kazaskerliğine kadar yükseldikten sonra 64 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. Ali Efendi'nin bu ilk meşîhati Istanbul'da teşekkül eden bir ihtilâl ordusunun Edirne'de bulunan İkinci Mustafa'yı hal'edip üçüncü, Ahmed'i iclâs etmesiyle neticelenen ve «Edirne vakası» denilen büyük ısyan hareketi esnâsında pâdişâhla beraber Edirne'de bulunan ve yukarıki maddede bahsi geçen Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendi'ye karşı Istanbul'daki âsiler tarafından 9 Rebî'ül-evvel=23 Temmuz Pazartesi günü cebren Şeyh-ül-İslâm intihâb edilmek suretiyle başlamış, bu tuhaf intihâb pâdişâh tarafından tasdik edilmek üzere Edirne'ye bildirilmiş, fakat Paşmakçı-zâde öyle tehlikeli bir vaziyeti kabul etmek istemediği için «temârûz» ederek ihtilâl reislerine i'tizâr ettiğinden dolayı iki gün sonra 11 Rebî'ül-evvel=25 Temmuz Çarşanba günü mâzereti kabul edilerek onun yerine 65 numarada gördüğümüz eski Şeyh-ül-İslâmlardan İmam-Mehmet Efendi İntihâb edilmiştir. Istanbul'da yapılan, bu gayr-i-meşrû intihâpların her ikisi de Edirne'de meşrû Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendinin azlinden evveldir; Paşmakçı-zâde 4 gün evvel, İmam-Mehmet Efendi 2 gün evvel intihâb edilmiştir, İlk günlerde Istanbul'un arzularını kabul ederek ısyânı yatıştırmak istiyen İkinci Mustafa 13 Rebî'ül-evvel=27 Temmuz Cuma günü Feyzullâh Efendi'yi azlettikten 4 gün sonra Paşmakçı-zâde'nin meşîhatini tasdik edip Istanbul'a bir Hatt-ı-Hümâyûnla yeni Şeyh-ül-İslâm'a alel-usul giydirilmek üzere bir «Ferve-i-beyzâ» göndermişse de, o sırada ikinci intihâp yapılmış olduğu için, ihtilâlciler bu beyaz Meşîhat hil'atini henüz me'muriyeti tasdik edilmiş olmadığından dolayı gayri-meşrû Şeyh-ül-İslâm vaziyetinde bulunan İmam-Mehmet Efendi'ye giydirivermişlerdir. İşte bu vaziyetten dolayı Paşmakçı-zâde «Hatt-ı-Hümâyûn» la Şeyh-ül-İslâm olduğu halde işe başlamış, bu ilk meşîhati bir tâyin muâmelesinden ibaret kalmıştır; hattâ gene bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm cedvellerinde Efendi'nin bu ilk meşîhati hiç sıraya girmemektedir. Fakat resmen tâyin edilmiş olduğu için, hesab edilmemesi doğru değildir; Sadr-ı-a'zamlar içinde de böylesi vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 93, 105 ve 106 numaralara bakınız. — «Edirne vak'ası» Meşîhat tarihinde muvakkat bir buhrân devri sayılabilir: Aşağıki 68, 69 ve 70 numaralara da bakınız).

İKİNCİ MUSTAFA ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

68) Yekçeşm-Hüseyn Efendi — Tâyini: 1703=1115 senesi 19 Ağustos=6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1703=1115 senesi 22 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 3 gün.

(Yukarıki maddede gördüğümüz ısyânın başlarında âsileri yatıştırmak için onların Istanbul'da intihâb ettikleri devlet erkânından me'muriyetlerini Edirne'de tasdik eden İkinci Mustafa, ihtilâl ordusunun kendisini hal'etmek üzere Istanbul'dan Edirne'ye hareketi esnâsında artık silâhla mukâvemetten başka çâre göremediği için, ihtilâlcilerin Istanbul'da Paşmakçı-zâde temâruz ve i'tizâr ettikten sonra Meşîhat makamına intihâb ettikleri İmam-Mehmed Efendi'nin gayr-i-meşrû me'muriyyetini hiçe sayarak işte bu Yekçeşm-Hüseyn Efendi'yi Meşîhat makamına çıkarmıştır; Bir senedir Edirne kadılığında bulunan bu İspartalı Hüseyn Efendi bilhassa son günlerde parlıyarak 2 Rebî'ül-evvel=16 Temmuz Pazartesi günü Anadolu Kazaskerliğine tâyin edilmiş ve 34 gün o vazifede bulunduktan sonra 35 inci günü Sultan Mustafa Istanbul'dan Edirne üzerine yürüyen ihtilâl ordusuna karşı Hafsa karargâhına gelince Otâğ-i-Hümâyûnda huzûra kabul edilip daha Rumeli Kazaskeri olmadan evvel Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Bâzı menbâlarda meşîhat müddeti bir günden ibaret gösterilirse de doğru değildir. — Halûk bir zât olduğundan bahsedilen Hüseyn Efendi'nin bu üç günlük meşihâti İkinci Mustafa'nın yerine Üçüncü Ahmed'in cülûs ettiği gün «Edirne vak'ası»nı yapan ihtilâl ordusu tarafından intihâb edilmiş devlet erkânının me'muriyetleri tasdik edilmesi üzerine nihayet bulmuş, ihtilâlcilerin seçtikleri İmam-Mehmet Efendi'nin meşîhati bu suretle meşrûiyyet kesbetmiş ve zavallı Yekçeşm-Hüseyn Efendi de o gün hapsedilip iki gün sonra 11 Rebî'ül-âhir=24 Ağustos Cuma günü Kıbrıs'a nefyedilmiştir: Ölüm tarihi 1115=1704 senesi Şevvâl=Şubat/Mart ayına müsâdif gösterilir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Paşmakçı-zâde Ali Efendi gibi Hüseyn Efendi de umumiyetle Şeyh-ül-İslâm cetvellerine alınmamaktaysa da doğru değildir).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

69) İmam-Mehmed Efendi — Tâyini: 1703=1115 senesi 22 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1704=1115 senesi 26 Kânunusâni=19 Ramazan Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 5 ay, 5 gün; «İkinci meşîhati».

(İmam-Mehmed Efendi'nin İkinci Mustafa devrindeki iki meşîhati için yukarıda 65 numaraya ve «Edirne vak'ası» esnâsında ihtilâlciler tarafından Şeyh-ül-İslâm ilân edilmesi için de 67 numaradaki izâhâta bakınız. — İkinci Mustafa o vak'ada hal'edilince tahta çıkan Üçüncü Ahmed tarafından me'mûriyyeti tasdik edilmişse de, siyasetten behresizliği ve bilhassa şunun bunun aleyhinde bir takım sözler sarf etmesi çok geçmeden azliyle memleketi olan Bursa'ya nefyine sebeb olmuştur — İmam-Mehmed Efendi menfâsı olan memleketinde 24 seneden fazla yaşadıktan sonra 1141=1728 senesi Rebî'ül-evvel=Teşrinievvel ayında vefât etmiştir, İki meşîhat müddetinin mecmûu 7 ay, 11 günden ibarettir).

70) Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi — Tâyini: 1704=1115 senesi 26 Kânunusâni=19 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1707=1118 senesi 1 Şubat=27 Şevvâl Salı günü; meşîhat müddeti: 3 sene, 6 gün; «İkinci meşîhati».

(Doğruluğu ve iktidâriyle meşhur olan Ali Efendinin «Edirne vak'ası» esnâsında ihtilâlcilerin talebiyle tâyin edildiği halde kabul etmediğinden dolayı fi'len ifâ etmemiş olduğu ilk meşîhati

için yukarıda 67 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu meşîhati için de aşağıda 73 numaralara bakınız. — Bozulmuş olan «Tarîk-ı-ilme vaz'-ı kanun-u-nizâm» etmiş olduğundan bahsedilen bu muktedir Şeyh-ül-İslâm'ın azline sebeb, sadr-ı-a'zam Çorlulu-Ali Paşa'nın kendisini ve bilhassa pâdişâh nezdindeki nüfuz ve i'tibârını çekemiyerek «Edirne vak'ası»ndaki dürüst hareketine rağmen fesatçılık ve ihtilâlcilikle ithâm ve hattâ bu iftirâya inanmıyan pâdişâh nezdinde ısrâr etmesidir. Azlinden bir kaç gün sonra Sinob'a nefyedilmiştir).

71) Sadrüddin-zâde Sâdık Mehmed Efendi — Tâyini: 1707=1118 senesi 1 Şubat=27 Şevvâl Salı günü; azli: 1708=1119 senesi 25 Kânunusâni=2 Zülka'de Çarşanba gün»; meşîhat müddeti: 11 ay, 24 gün; «İkinci meşîhati».

(Sâdık Efendi'nin ilk meşîhati için yukarıda 64 numaraya bakınız. — Muktedir bir âlim ve sâir olan bu ihtiyar Şeyh-ül-İslâm 1630=1040 senesi 21 Kânunuevvel=16 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, azledildiği gün yaşının 77 sene, 1 ay, 6 gün tutması, yâni 78 yaşının içinde bulunması lâzımgelir: Artık bunamıya başlamış olduğu için bir kaç defa aczinden bahsederek i'tizâr etmişse de kabul edilmemiş ve nihayet Üçüncü Ahmed'in kızlarından Hadice-Sultan'ın cenâze namazını «Bayram namazı» gibi kıldırdığı görülünce vazifesinden afvedilmiştir. Ölüm tarihi 1121 — 1709 senesi 8 Ramazan=11 Teşrinisâni Pazartesi günüdür. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 8 ay, 18 gün tutmaktadır).

72) Ebe-zâde Abdullâh Efendi — Tâyini: 1708=1119 senesi 25 Kânunusâni=2 Zülka'de Çarşanba günü; azli: 1710=1122 senesi 16 Temmuz=19 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 5 ay, 22 gün; «İlk meşîhati».

(Abdullâh Efendi'ye «Ebe-zâde» denilmesinin sebebi, anasının saray ebesi olmasıdır. — Azlinin sebebi, pâdişâhın istemiyerek azil ve nefyetmiş olduğunu yukarda 70 numaradaki ikinci meşîhatinden bahsederken gördüğümüz Paşmakçı-zâde'yi iltizâm etmesidir. — Ebe-zâde'nin ikinci meşîhati için aşağıda 74 numaraya bakınız).

73) Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi — Tâyini: 1710=1122 senesi 16 Temmuz=19 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; ölümü: 1712=1124 senesi 12 Şubat=4 Muharrem Cuma günü; meşîhat müddeti:, 1 sene, 6 ay, 27 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Ali Efendi 1047=1639 senesi Zülhicce=Nisan ayında dünyaya gelmiş olduğuna göre, 73 yaşında vefât etmiş demektir. —: Bundan evvelki meşîhatleri için yukarıda 67 ve 70 numaralara bakınız. — Üç meşîhat müddetinin mecmûu 4 sene, 7 ay, 3 gün tutmaktadır. — Oğlu Abdullâh Efendi'nin meşîhati için aşağıda 82 numaraya bakınız).

74) Ebe-zâde Abdullah Efendi — Tâyini: 1712=1124 senesi 13 Şubat=5 Muharrem Cumartesi günü, azil: 1713=1125 senesi 14 Mart=16 Safer Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 1 ay; «İkinci meşîhati».

(Ebe-zâde'nin ilk meşîhati için yukarda 72 numaraya bakınız: İki meşîhat müddetinin mecmûu 3 sene. 6 ay, 22 gün tutmaktadır. Bu seferki azlinin sebebi, Ruslara mağlûb olduktan sonra Türkiye'ye ilticâ edip hudut boyunda oturan İsveç kralı Demir-baş Charles'in Türkiye'yi harbe sürüklemek için çevirdiği entrikalardan dolayı memleketine gitmesini veyâhut Dimetoka'da oturmasını istemesi ve mülteci kral bunu kabul etmeyip mukâvemete kalkışınca cebren Dimetoka'ya naklinde âmil olmasıdır: 1713=1125 vukuâtının «1Şubat» fıkrasına bakınız. Bu muâmele halka çirkin göründüğü için Efendi biraz sonra azledilmiş ve

dilini tutamadığı için ertesi sene Trabzon'a nefyedilmişse de, yolda fırtınaya tutulup bindiği gemi ile beraber Karadeniz açıklarında batıp gitmiştir).

75) Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyini: 1713=1125 senesi 14 Mart=16 Safer Salı güııü; azli: 1713=1125 senesi 20 Mayıs=24 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 2 ay, 7 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Atâullâh Efendi kadı İbrahim Efendi isminde birinin oğludur. — Az zamanda azliyle nefyine sebeb olarak rüşvetle me'muriyyet vermiş olmasından ve ehliyetsizliğinden bahsedilir).

76) İmam-Mahmud Efendi — Tâyini: 1713 t=11,25 senesi 20 Mayıs=24 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1714=1126 senesi 15 Kânunuevvel 2=8 Zülhicce Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 26 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Mahmud-Efendi Tophaneli-Ahmed Ağa isminde birinin oğludur: İkinci Mustafa'nın imamlığında bulunmuş olduğu için «İmam» lâkabiyle anılır. Azlinin sebebi bâzı usulsüz muâmeleleriyle selefleri Atâullâh ve Abdullâh Efendilerin nefyinde rol oynamış ve bunlardan Abdullâh Efendi'nin sürgüne giderken bindiği gemi ile beraber batmış olmasından dolayı halk arasında dedikodular çıkmış olmasıdır).

77) Mirzâ Mustafa Efendi — Tâyini: 1714=1126 senesi 15 Kânunuevvel=8 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1715=1127 senesi 27-Haziran=24 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 6 ay, 13 gün.

(Eski kazaskerlerden Abdürraûf Efendi'nin oğlu olan Mustafa Efendi Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Azlinin sebebi, kendisine rakîb addettiği Dâmad-zâde Ahmed ve Hâmid-zâde Abdullah Efendiler aleyhine pâdişaha hitâben manzum arzıhaller yazdırıp her ikisinin de kazaskerlikten azillerine sebeb olması ve nihayet işin kendi tertibi olduğu tahkikatla meydana çıkmasıdır. — Oğlu Mehmed Efendi'nin meşîhati için aşağıda 81 ve torunu Said Efendi'nin meşîhati için de 104 numaraya bakınız).

78) Menteş-zâde Abdürrahîm Efendi — Tâyini: 1715=1127 senesi 27 Haziran=24 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; ölümü: 1718=1128 senesi 3 Kânunuevvel 18 Zülhicce Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 5 ay, 6 gün.

(İslâm hukukunun en mümtâz âlimlerinden olan bu büyük adam Bursa mahkeme baş-kâtibî Kürt-Mehmed Efendi'nin oğludur, Türkçe yazdığı «Mecmûa-i Fetâvâ» bir hukuk âbidesi sayılacak kadar kıymetlidir. Ahlâkî faziletleriyle de bütün muasırlarının hürmetini kazanan Abdürrahîm Efendi hususî kütüphanesini Fâtih câmîine vakfetmiştir. — Ölüm tarihi umumiyetle «19 Zülhicce» gösterilirse de burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

79) Ebu-İshak Kara-İsmail Naîm Efendi — Tâyini: 1716=1128 senesi 9 Kânunuevvel=24 Zülhicce Çarşanba günü; azli: 1718=1130 senesi 6 Mayıs=5 Cumâda-l-âhire Cuma günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 4 ay, 28 gün.

(Râşid tarihinin gösterdiği tâyin ve azil günlerinin hakikî takvime nisbetle Rü'yet-i-hilâl'den hâsıl olması lâzımgelen rakam farkları burada gün isimlerine istinâden tashih edilmiştir. — Kara-İsmail Efendi Alâiyyeli kadı İbrahim Efendinin oğludur ve «Naîm» ismi de şiir

mahlasıdır. — Azline sebeb, Sadr-ı-a'zamlârla diğer vükelânın azil ve nasbına müdâhalesi ve çocuklarıyla adamlarının da şımarıklıklarıdır. — Oğulları İshak ve Es'ad Efendilerin meşîhatleri için aşağıda 84 ve 90 numaralara bakınız).

80) Yenişehirli-Abdullah Efendi — Tâyini: 1718=1130 senesi 7 Mayıs=6 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; azli: 1730=1143 senesi 30 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 12 sene, 4 ay, 24 gün.

(Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın sadâretinden evvelki Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığı devrinde takdir ve teveccühünü kazanmış olan Abdullâh Efendi onun himâyesiyle Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olmuş ve Üçüncü Ahmed devrine nihayet veren Patrona ihtilâline kadar mevkiini muhâfaza etmiştir. Büyük bir hukuk âlimidir: «Behcet-ül-fetâvâ» ismindeki fetvâ mecmûası o sahada en mûteber eserlerden sayılır. Dâmâd-İbrahim Paşa'nın sadâret devrindeki teceddüt hamlelerinin en büyüğü olan matbaacılığın kabulü hakkındaki fetvâyı da işte bu Yenişehirli-Abdullâh Efendi vermiştir: 1727=1139 vukuâtının.. «Temmuz başları» fıkrasına bakınız. Fakat Patrona ihtilâlinde ihtiyarlık za'fına kapılmış olduğu için şahsiyyetinden beklenen metâneti gösterememiş, Vak'anüvis Subhi'nin izâhına nazaran sarayda toplanan Meclis-i-ulemâda:

— Bu sinn-ü-sâlimde katra-i hûnum ile rîş-i sefîdim gülgûn olmak lâyık ve sezâ olmamağla bu bâbde cümlenizden istiânet iderüm î:

diye göz yaşları döküp herkesi hayretler içinde bıraktıktan sonra âsilere tarafdarlık ederek

— Pâdişâhı hal'ile cümlemüz ıztırabdan halâs-u-rehâ bulalum!

demekten bile çekinmemiş ve bu sözler derhâl Üçüncü Ahmed'e aksettiği için hemen azledilip bir çekdirme ile Bozcaada'ya sürülmüştür. — Dâmâdı Mehmet Sâlih Efendi'nin meşîhati için aşağıda 97 numarâya bakınız).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

81) Mirzâ-zâde Şeyh-Mehmed Efendi — Tâyini: 1130=1143 senesi 30 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; isti'fâsı: 1731=1143 senesi 17 Mayıs=10 Zülka'de Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 7 ay, 17 gün.

(Şeyh-Mehmed Efendi yukarda 77 numarada gördüğümüz Mirzâ Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Mirzâ-zâde» lâkabiyle anılır. Patrona ihtilâli esnâsında sarayda toplanan Meclis-i-ulemâda bulunduğu ve iki defa da Rumeli-kazaskerliğinde bulunmuş olduğu için Dâmâd-İbrahim Paşa'nın tensip ve ısrâriyle Şeyh-ül-İslâm olmuş, Üçüncü Ahmed devrinin sonunda iki gün ve Birinci Mahmud devrinde de 7 ay, 15 gün Meşîhatte bulunduktan sonra ihtiyarlığından ve bilhassa gözlerinin rahatsızlığından dolayı îsti'fâ etmiştir. — Oğlu Mehmed Said Efendi'nin meşîhati için aşağıda 104 numaraya bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

82) Paşmakçı-zâde Abdullâh Efendi — Tâyini: 1731=1143 sesıesf 17 Mayıs=10 Zülka'de Perşenbe günü; azli: 1732=1144 senesi 24 Şubat=27 Şa'ban Pazar günü; meşîhat müddeti: 9 ay, 8 gün.

(Yukarda 73 numarada gördüğümüz Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi'nin oğlu olan Abdullâh Efendi iki defa Rumeli-kazaskerliğinde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Azlinin sebebi kibir ve gurûru, sert sözleriyle herkesi rencide etmesi, pâdişaha bile kafa tutacak kadar ileri gitmesi ve bilhassa «Menem dîger nîst» şeklinde tasvir edilecek kadar kendini beğenmesidir).

83) Dâmad-zâde Ebu-l-Hayr Ahmed Efendi — Tâyini: 1732 1144 senesi 24 Şubat=27 Şa'ban Pazar günü; azli: 1733=1146 senesi 22 Teşrinievvel=13 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 7 ay, 27 gün.

(Ebu-l-Hayr Ahmed Efendi'ye «Dâmad-zâde» denilmesi babası Kazasker Çankırılı-Mustafa Efendi'nin yukarıda 53 numarada gördüğümüz Dördüncü Mehmet devri Şeyh-ül-İslâmlarından Minkâri-zâde Yahyâ Efendi'nin dâmâdı olmasındandır. — İhtiyarlığından dolayı elleri titrediği için fetvâlara imzâ yerine mühür basma müsâadesi istihsâl ettiğinden bahsedilirse de, 1334 tarihli Meşîhat salnâmesinde fotokopisi bulunan bir fetvâda imzâsı vardır: Bu mesele için aşağıda 85 numaraya da bakınız. — Azlinin sebebi, ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı kırk gün kadar mürâcaat sâhiplerini kabul edememiş olmasıdır — Oğlu Feyzullâh Efendi'nin meşîhati için aşağıda 94 numaraya bakınız).

84) Ebu-İshak-zâde İshak Efendi — Tâyini: 1733=1146 senesi 22 Teşrinievvel=13 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; ölümü: 1734=1147 senesi 31 Teşrinievvel=3 Cumâda-l-âhire Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 10 gün,

(Rumeli-kazaskerliği pâyesiyle taltif edildikten sonra Şeyh-ül-İslâm olan İshak Efendi yukarda 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak Kara-İsmail Naîm Efendinin oğlu olduğu için «Ebu-İshak-zâde» lâkabiyle anılır. Alim, fâzıl ve «Elsine-i selâsede şâir»dir. Ahlâkî meziyyetleri de çok medhedilir. Kendisinden 14 sene sonra Şeyh-ül-İslâm olan kardeşi Ebu-İshak-zâde Mehmet Es'ad Efendi için aşağıda 90 numaraya bakınız).

85) Dürrî Mehmed Efendi — Tâyini: 1734=1147 senesi 31 Teşrinievvel=3 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1736=1148 senesi 13 Nisan=1 Zülhicce Cuma günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 5 ay, 13 gün.

(Sadâret-i-Rûm ismi de verilen Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Dürrî Mehmed Efendi'ye meşîhat müddetinin sonlarında nüzûl isabet ettiği için fetvâlarda imzâ yerine mühür kullanılması hakkında bir irâde çıkmışsa da, vazifesine devâm edemiyecek hâle geldiği için nihayet azledilmiştir: Mühür meselesi için yukarda 83 numaraya ve bunun oğlu Mustafa Efendi'nin meşîhati için ele aşağıda 95 numaraya bakınız).

86) Seyyid-Feyzullâh-Efendi-zâde Es-Seyyid Mustafa Efendi — Tâyini: 1736=1148 senesi 13 Nisan=1 Zülhicce Cuma günü; ölümü: 1745=1158 senesi 4 Mart=30 Muharrem Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 8 sene, 10 ay, 21 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Seyyid-Mustafa Efendi Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 59 ve 66 numaralarında ve İkinci Süleyman'la İkinci Mustafa devirlerinde iki defa Şeyh-ül-İslâm olup 8 sene, 2 ay, 20 gün Meşîhat makamında bulunduğunu ve fevkalâde nüfuziyle diktatör vaziyetine gelmesi «Edirne vak'ası» na sebeb olarak kanlı akıbetiyle Osmanlı tarihinde idâm edilen Şeyh-ül-İslâmların üçüncüsü olduğunu gördüğümüz Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi'nin oğludur; Üçüncü ciltte 1703=1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İlmî ve ahlâkî meziyyetleriyle mârûf olan Mustafa Efendi

meşîhat devrinin sonlarında felce uğrıyarak konağından çıkamıyacak hâle gelmiş ve biraz sonra da ikinci bir hastalığa daha tutularak vefât etmiştir. — Kendisinden beş sene sonra Şeyh-ül-İslâm olan kardeşi Seyyid-Murtazâ Efendi için aşağıda 92 numaraya bakınız).

87) Pîrî-zâde Mehmet Şâhib Efendi — Tâyini: 1745=1158 senesi 6 Mart=2 Safer Cumartesi günü; azli: 1746=1159 senesi 5 Nisan=13 Rebî'ül-evvel Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 1 ay.

(Evvelce iki defa Rumeli-kazaskerliğinde bulunmuş olan İmâm-ı-evvel/İmâm-i-Sultânî Mehmet Sâhib Efendi Yeniçeri zâbitlerinden Pîrî Ağa isminde birinin oğludur ve hâlâ mevcud olan «Pîrî-zâde» âilesi işte bu Sâhib Efendi'nin kız tarafından neslidir. Muktedir bir âlim ve sâir olan bu kıymetli Şeyh-ül-İslâm meşhur tercemesinden dolayı «Mukaddime-i ibni-Haldun mütercimi» lâkabiyle mâruftur. — İhtiyarlığıyla hastalığından dolayı azlolunduğundan bahsedilir. — Oğlu Osman Sâhib Efendi'nin meşîhati için aşağıda 103 numaraya bakınız).

88) Hayâtî-zâde Mehmet Emin Efendi — Tâyini: 1746=1159 senesi 5 Nisan=13 Rebî'ül-evyel Salı günü; azli: 1746=1159 senesi 25 Teşrinievvel=9 Şevvâl Salı günü; meşîhat müddeti: 6 ay, 20 gün.

(Hekim-başılıktan Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Emin Efendi Üçüncü Ahmed'in hekim-başılarından Hayâtî-zâde Mustafa Efendi'nin oğludur: Tabâbetle beraber İlmiyye mesleğine de mensuptur ve hattâ Rumeli-kazaskerliğine kadar'yükseldikten sonra Hekim-başılığa nakledilmiştir. — Azline sebeb olarak ihtiyarlığından dolayı vazifesini lâyıkıyla ifâ edemedikten başka sert muâmeleleriyle ulemâyı dilgîr ettiğinden bahsedilir. — İzzî tarihi ile Devhat-ül-Meşâyih'de azil-tarihi «10 Şevvâl Salı» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Salı günü o ayın 9 una tesâdüf etmektedir)

89) Ak-Mahmud-zâde Seyyid-Mehmet Zeyn-ül-âbidîn il-Hüseynî/Mehmet Zeynî Efendi — Tâyini: 1746=1159 senesi 25 Teşrinievvel=9 Şevvâl Salı günü; azli: 1748=1161 senesi 20 Temmuz=24 Receb Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 8 ay, 26 gün.

(Eski kazaskerlerden Mağnisalı Ak-Mahmud Efendi'nin oğlu olan Zeyn-ül-âbidîn Efendi Nakîb-ül-eşraflığa ilâveten Rumelî-kazaskerliğinde bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Seksenlik bir ihtiyar olduğu için vazifesini lâyıkıyla ifâda müşkilâta uğradığından dolayı azledilmiştir).

90) Ebu-İshak-zâde Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini: 1748=1161 senesi 20 Temmuz=24 Receb Cumartesi günü; azli: 1749=1162 senesi 11 Ağustos=26 Şa'ban Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 1. sene, 22 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Es'ad Efendi 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak İsmail Efendi'nin oğlu, 84 numarada gördüğümüz Ebu-İshak-zâde İshak Efendi'nin kardeşi ve meşhur şâir Fıtnat Hanım'la 110 numarada göreceğimiz Şeyh-ül-İslâm Mehmet Şerîf Efendi'nin babasıdır. Tefsir, lûgat, şiir ve Musıki sâhalarında bir çok eserleri vardır; En mühimleri «Lehcet-ül-lûğât» ismindeki kamusiyle musıkişinasların terceme-i-hallerinden bahseden «Atreb-ül-âsâr» ismindeki kitabıdır — Vak'anüvis İzzî azlinin sebebini «Mizâc-ı vakte evfak imtizâca muvaffak olamadıkları» şeklinde izâh etmektedir).

91) Kara-HaliI-Efendi-zâde Mehmet Said Efendi — Tâyini: 1749=1162 senesi 11 Ağustos=26 Şa'ban Pazartesi günü; azil; 1750=1163 senesi 2 Haziran=26 Cumâda-l-âhire Salı günü; meşîhat müddeti: 9 ay, 22 gün.

(Vak'anüvis İzzî azil tarihini «Cumâda-l-âhirenin yirmi sekizinci yevm-i Selâse'ye müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde «Selâse=Salı» günü o ayın 28 ine değil, 26 sına tesâdüf etmektedir. — Eski Anadolu kazaskerlerinden Kara-Halil Efendi'nin oğlu olan Mehmet Said Efendi Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Azline sebeb olarak «Huşûnet»inden ve usulsüz muâmelelerinden bahsedilir. Azil günü derhâl Bursa'ya sürülmüş ve beş sene sonra orada ölmüştür).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

92) Seyyid Murtazâ Efendi — Tâyini: 1750=1163 senesi 2 Haziran=26 Cumâda-l-âhire Salı günü; azli: 1755=1168 senesi 12 Kânunusâni=28 Rebî'ül-evvel Pazar günü; meşîhat müddeti: 4 sene, 7 ay, 10 gün.

(Anadolu-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Murtazâ Efendi Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 59 ve 66 numaralarında gördüğümüz Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi'nin oğlu ve yukarda 86 numarada bahsi geçen Seyyid-Mustafa Efendi'nin kardeşidir. — Üçüncü Osman'ın cülûsundan bir ay sonra azledilmesinin sebebi, merâsime iştirâk edemiyecek kadar dermansız ve zayıf olmasıyla izah edilir).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

93) Vessâf Abdullâh Efendi — Tâyini: 1755=1168 senesi 12 Kânunusâni 2=28 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1755 — 1168 senesi 8 Haziran=27 Şa'ban Pazar günü; meşîhat müddeti: 4 ay, 27 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Vessâf Abdullâh Efendi Akhisarlı-Mehmed Efendi isminde birinin oğludur. Âlim, şâir ve hattattır. Yüz yaşına yaklaştığı için vazifesinin ifâsında müşkilâta uğradığından dolayı azledilmiştir. — Oğlu Es'ad Efendi'nin meşîhati için aşağıda 109 numaraya bakınız).

94) Dâmad-zâde Feyzullâh Efendi — Tâyini: 1755=1168 senesi 8 Haziran=27 Şa'ban Pazar günü; azli: 1756=1169 senesi 26 Temmuz=28 Şevvâl Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 1 ay, 18 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Feyzullâh Efendi yukarda 83 numarada gördüğümüz Dâmâd-zâde Ebu-l-Hayr Ahmed Efendi'nin oğludur. İki meşîhati vardır: ikincisi için aşağıda 96 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Vâsıf azil sebebini «Muktazây-i hâl ile» izah etmektedir).

95) Dürrî-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1758=1169 senesi 26 Temmuz=28 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1757=1170 senesi 18 Şubat=28 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; meşîhat müddeti; 6 ay, 23 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mustafa Efendi, yukarda 85 numarada gördüğümüz Dürrî Mehmed Efendi'nin oğludur. Üç meşîhati vardır: Bundan sonrakiler için

aşağıda 101 ve 106 numaralara ve oğullarından Dürri-zâde Mehmet Atâtullâh ve Mehmet Arif Efendilerin meşîhatleri için de 112 ve 115 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

96) Dâmad-zâde Feyzullah Efendi — Tâyini: 1757=1170 senesi 18 Şubat=28 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1758=1171 senesi 28 Kânunusâni=16 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 11 ay, 6 gün; «İkinci meşîhati».

(Feyzullah Efendi'nin ilk meşîhati için yukarda 94 numaraya bakınız İlci meşîhat müddetinin mecmûu 2 sene, 24 gün tutmaktadır. — Bu seferki azlinin sebebi saray erkânının tezvirâtiyle izah edilir).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

97) Mehmet Sâlih Efendi — Tâyini: 1758=1171 senesi Kânunusâni=16 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; azli: 1759=1172 senesi 30 Haziran=5 Zülka'de Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 5 ay, 5 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Sâlih Efendi eski Mısır kadılarından Kırımlı Abdullâh-Efendi-zâde Yahyâ Efendi'nin oğlu ve 80 numarada gördüğümüz Yenişehirli-Abdullâh Efendi'nin dâmâdıdır).

98) Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi — Tâyini: 1759=1172 senesi 30 Haziran=5 Zülka'de Cumartesi günü; ölümü: 1760=1173 15/16 Şubat=27/28 Cumâda-l-âhire Cuma/Cumartesi geçesi; meşîhat müddeti: 7 ay, 16 gün.

(Anadolu-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan İsmail Âsım Efendi «Nişancılar ve Reîs-ül-küttâblar» cedvelinin 73 numarasında göreceğimiz Reîs-ül-küttâb Küçük-Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu ve yukarda 79 numarada gördüğümüz Şeyh-ül-İslâm Ebu-İshak Kara-İsmail Efendi'nin dâmâdıdır. — Bu âlim ve şâir Şeyh-ül-İslâm vak'anüvislikte de bulunmuş ve Râşid tarihine zeyil yazmıştır).

99) Hacı-Veliyyüddin Efendi — Tâyini: 1760=1173 senesi 17 Şubat 29 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1761=1175 senesi 6 Eylül=6 Safer Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 18 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Veliyyüddin Efendi Solak-başı Hacı-Mustafa Ağa isminde birinin oğludur. Meşîhate tâyin edildiği sırada hasta olduğu için i'tizâr etmişse de iyileşinceye kadar konağında kalmasına müsâade edilerek Şeyh-ül-İslâmlara mahsus olan «Ferve-i-beyzâ» Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere evine gönderilmiştir. — Azline sebeb olarak hiddet ve şiddetinden bahsedilir. — Veliyyüddin Efendi Ta'lik hattının en mühim üstadlarındandır. — Efendi merhum Bâyezid câmiinde kendi ismini taşıyan «Veliyyüddin Efendi kütüphânesi»ni hayrât olarak yaptırmış ve kitaplarını da oraya vakfetmiştir: Kendisinden sonra oğlu Kazasker Mehmet Emin Efendi de babasının kütüphanesine bir çok kitaplar vakfederek büsbütün zenginleştirmiştir. — Vâsıf tarihinde azil günü «5 Safer Ahad» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde «Ahad=Pazar» günü o ayın 6 sına tesâdüf etmektedir. — İkinci meşîhati için aşağıda 102 numaraya bakınız).

100) Tirevî Ebubekir-Efendi-zâde Ahmed Efendi — Tâyini: 1761=1175 senesi 6 Eylül=6 Safer Pazar günü; azli: 1762=1175 senesi 29 Nisan=5 Şevvâl Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 7 ay, 23 gün.

(Rumeli-sadâretinden=Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Efendi, Tireli Bekir Efendi isminde birinin oğlu ve 76 numarada gördüğümüz İmam-Mahmud Efendi'nin dâmâdıdır. — Azline sebeb olarak «Betâet ve rehâvetinden» bahsedilir).

101) Dürrî-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1762=1175 senesi 29 Nisan=5 Şevvâl Perşenbe günü; azli: 1767=1180 senesi 23 Nisan=24 Zülka'de Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 4 sene, 11 ay, 24 gün; «İkinci meşîhati».

(Dürrî-zâde'nin ilk meşîhati için yukarda 95 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu meşîhati için de 106 numaralara bakınız).

102) Hacı-Veliyyüddin Efendi — Tâyini: 1767=1180 senesi 23 Nisan=24 Zülka'de Perşenbe günü; ölümü: 1768=1182 senesi 25 Teşrinievvel=13 Cumâda-l-âhire Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 2 gün; «İkinci meşîhati».

(Veliyyüddin Efendi'nin bundan evvelki meşîhati için yukarda 99 numaraya bakınız: İki meşîhat müddetinin mecmûu 3 sene, 20 gün tutmaktadır).

103) Pirî-zâde Osman Sâhib Efendi — Tâyini: 1768=1182 senesi 26 Teşrinievvel=14 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; ölümü: 1770=1183 senesi 2 Mart=5 Zülka'de Cuma günü;, meşîhat müddeti: 1 sene, 4 ay,7 gün.

(Üç defa Rumeli-Kazaskerliğinöe bulunduktan sonra ma'zûliyyeti esnâsında Şeyh-ül-İslâm olan Osman Efendi yukarda 87 numarada gördüğümüz İbni-Haldun mütercimi Pîrî-zâde Mehmet Sâhib Efendi'nin oğludur. Muktedir ve hassas bir Dîvan şâiri olan bu kıymetli âlimin cephelerdeki mağlûbiyyetlerden müteessir olarak vefât ettiğinden bahsedilir. «Sâhib» ismi şiir mahlasıdır).

104) Mirzâ-zâde Seyyid-Mehmet Said Efendi — Tâyini: 1770=1188 senesi 3 Mart=6 Zülka'de Cumartesi günü; istifası: 1773=1187 senesi 20 Ağustos=1 Cumâda-l-âhire Cuma günü; meşîhat müddeti: 3 sene, 5 ay, 18 gün.

(Üç defa Sadr-ı-Rûm=Rumeli-kazaskeri olduktan sonra Reîs-ül-UIemâ iken Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Said Efendi 77 numarada gördüğümüz Mirzâ-Mustafa Efendi'nin oğludur. — isti'fâsının sebebi ihtiyarlık ve hastalıktır: Muâyede merâsiminden bile o sebeble afvedilmiş olduğundan bahsedilir).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA ve BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

105) Şerif-zade Seyyid-Mehmet Şerif Efendi — Tâyini: 1773=1187 senesi 20 Ağustos=1 Cumâda-l-âhire Cuma günü; azli: 1774=1187 senesi 27 Şubat=15 Zülhicce Pazar günü; meşîhat müddeti: 6 ay, 8 gün.

(Rumeli-sadâretinde=Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakîb-ül-Eşrâfhktan Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Şerif Efendi ulemâdan Yenişehirli-Şerif Efendi'nin oğlu ve yukarıda 56 ve 62

numaralarda gördüğümüz meşhur Şeyh-ül-İslâm Çatalcalı-Ali Efendi'nin kızından torunudur).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

106) Dürrî-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1774=1187 senesi 27 Şubat t=15 Zülhice Pazar günü; azli: 1774=1188 senesi 29 Eylül=23 Receb Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 7 ay; «Üçüncü meşîhati».

(Dürrî-zâde'nin bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 95 ve 101 numaralara bakınız: Üç meşîhat müddetinin mecmûu 6 sene, 1 ay, 17 gün tutmaktadır. — Azline sebeb olarak «Îllet-i pîrî»den bahsedilir).

107) İvaz-Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi — Tâyini: 1774=1188 senesi 29 Eylül=23 Receb Perşenbe günü; azli: 1775=1189 senesi 28 Temmuz=29 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; meşîhat müddeti: 9 ay, 29 gün; «İlk meşîhati».

(İki defa Sadr-ı-Rûm — Rumeli-kazaskeri olduktan sonra ma'zûiiyyeti esnâsında Şeyh-ül-İslâm olan İbrahim Bey Efendi «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 148 numarasında bahsi geçen arnavut Sadr-ı-a'zam Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın oğludur; «Bey Efendi» ünvânının bugünkü «Beyefendi» mânâsiyle alâkası yoktur: Vezir oğlu olduğu için «Bey» ve İlmiyye mesleğinden olduğu için de «Efendi» denilmiştir. — Azlinin sebebi, Dolmabahçe mesiresinde Kırım murahhaslarına verilen bir ziyâfette adamlarından biri hakkındaki iltimâsının Sadr-ı-a'zam tarafından reddi üzerine birdenbire hiddetlenip yerinden fırlıyarak çadırdan «pabuçsuz» çıkıp gidivermesidir: Bilhassa müsâfirlere karşı bu hareketin çok çirkin ve münâsebetsiz sayıldığından ve pâdişâhın pek müteessir olduğundan bahsedilir. Zâten müteazzım, hodbin, huysuz ve herkesin aleyhinde ağzına geleni söylemekten zevk alan tuhaf bir tip şeklinde tasvir edilmektedir — İkinci meşîhati için aşağıda 113 numaraya bakınız).

108) Topkapulu Sâlih-zâde Cam-göz Mehmet Emin Efendi — Tâyini: 1775=1189 senesi 28 Temmuz=29 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1776=1190 senesi 1 Kânunuevvel=19 Şevvâl Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 4 ay, 4 gün,

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Emin Efendi İkinci Mustafa'nın Baş-imâmı Topkapulu Sâlih Efendi'nin oğludur; «Cam-göz» lâkabı miyop olduğu için gözlük kullanmasındandır. — Mehmet Emin Efendi güzel yemek merâkıyle meşhurdur. Konağında yapılan nefis yemeklerin sarayda bile görülmediğinden bahsedilir; bir rivâyete göre de fevkalâde i'tinâ ile hazırlattığı bir kaç tabla yemeği pâdişaha göndermiş, son derece beğenilmiş ve hattâ taltif edilmiştir. — Azlinin sebebi, ihtiyarlığından dolayı idaresinin gevşemiş ve hattâ kendi adamlarıyla maiyyetine bile söz geçiremiyecek hâle gelmiş olmasıdır).

109) Vessaf-zâde Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini; 1776 — 1190 senesi 1 Kânunuevvel=19 Şevvâl Pazar günü; azil: 1778=1192 senesi 20 Temmuz=24 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 20 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan ve bir ziyâfette sarfettîği nükteden dolayı halk arasında «Hindi-molla» lâkabiyle anılan Es'ad Efendi 93 numarada gördüğümüz Vassâf Abdullâh Efendi'nin oğludur. — Umumiyetle azil tarihi «25 Cumâda-l-âhire»ye müsâdif

gösterilirse de burada gün ismine göre rakam tashih edilmiştir. — Azlinin sebebi, ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı işlere bakamayacak hâle gelmiş olmasıdır).

110) Es'ad-zâde Mehmet Şerîf Efendi — Tâyini: 1778=1192 senesi 20 Temmuz=24 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; isti'fâsı: 1782=1196 senesi 12 Eylül=4 Şevvâl Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 4 sene, 1 ay, 23 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Şerîf Efendi 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak İsmail Efendi'nin torunu. 90 numarada gördüğümüz Ebu-İshak-zâde Mehmet Es'ad Efendi'nin oğlu, 127 numarada göreceğimiz Şerîf-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi'nin babası ve meşhur şâir Fitnat Hanım'ın kardeşidir. — «Müddeti medîd olmak hasebiyle» isti'fâ etmiş olduğundan bahsedilir. — Burada isti'fâ tarihi gün ismine göre tashih edilmiştir. — İkinci ve sonuncu meşîhati için aşağıda 119 numaraya bakınız).

111) Karahisârî Seyyid-İbrahim Efendi — Tâyini: 1782=1196 senesi 12 Eylül=4 Şevvâl Perşenbe günü; ölümü: 1783=1197 senesi 19 Mayıs=16 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 8 ay, 7 gün.

(İki defa Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakîb-ül-Eşrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Reîs-ül-Ulemâ Seyyid-İbrahim Efendi muhtelif kadılıklarda bulunmuş olan ulemâdan Şarkî-Karahisarlı Osman Efendi'nin oğludur. — Ölümüne sebeb olarak yaşının doksanı geçkin olduğundan ve hastalandığından bahsedilir. — Umumiyyetle «17 Cumâda-l-âhire» ye müsâdif gösterilen ölüm tarihi burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

112) Dürrî-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyini: 1783=1197 senesi 20 Mayıs=17 Cumâda-l-âhire Salı günü; azli: 1785=1199 senesi 31 Mart=20 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 10 ay, 12 gün.

(İki defa Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olan Reîs-ül-Ulemâ Atâullâh Efendi yukarda 85 numarada gördüğümüz Dürrî-Mehmed Efendi'nin torunu ve 95, 101 ye 106 numaralarda bahsi geçen Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin oğlu ve aşağıda 115 numarada göreceğimiz Dürrî-zâde Seyyid Mehmet Arif Efendi'nin kardeşidir. — Çok samimî dostu olan Sadr-ı-a'zam Halil Hâmid Paşa gazaba uğramış olduğu için, bu da onunla beraber azledilmiştir).

113) İvaz-Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi — Tâyini: 1785=1199 senesi 31 Mart=20 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; azli: 1785=1199 senesi 22 Haziran=14 Şa'ban Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 2 ay, 22 gün, «İkinci meşîhati».

(Şahsiyyeti ve «Bey Efendi» ünvânı için yukarda 107 numaraya bakınız. — Birincisi gibi bu seferki azlinin sebebi de huysuzluğundan dolayı «Etvârının mizâc-ı Mülûkâneye mugayir» gelmiş olmasıdır. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 21 gün tutmaktadır).

114) Arap-zâde Ahmed Atâullâh Efendi — Tâyini; 1785 — 1199 senesi 22 Haziran=14 Şa'ban Çarşanba günü; ölümü: 1785=1199 senesi 21/22 Ağustos=15/16 Şevvâl Pazar/Pazartesi gecesi; meşîhat müddeti: 2 ay.

(İlmiyye mesleğinde «Dürrî-zâdeler», «Pîrî-zâdeler» vesaire gibi mühim şahsiyyetler yetiştirmiş sülâleler vardır: «Arap-zâde» âilesi de işte öyle bir sülâledir. Bu âileden ilk Şeyh-ül-İslâm olan Atâullâh Efendi, Üçüncü Ahmed devrinde İmâm-ı-Sultânîlik ve Rumeli-

Kazaskerliği gibi mevkilerde bulunmuş olan Arap-zâde Abdurrahman Baki Efendi'nin oğludur: Bu Abdurrahman. Efendi'nin babası Abdülvehhâb Efendi ve onun da babası Arap-Abdurrahman Efendi'dir: «Arap-zâde» soy-adı işte ondan gelir. — Atâullâh Efendi Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Reîs-ül-UIemâ iken Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Bunun oğlu olan Arap-zâde Mehmet Arif Efendi'nin meşîhati için aşağıda 130 numaraya bakınız).

115) Dürrî-zâde Seyyid Mehmet Arif Efendi — Tâyini: 1785=1199 senesi 23 Ağustos=17 Şevvâl Salı günü; azli: 1786=1200 senesi 10 Şubat=10 Rebî'ül-âhir Cuma günü; meşîhat müddeti: 5 ay, 18 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakîb-ül-Eşrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Arif Efendi 85 numarada gördüğümüz Dürrî-Mehmed Efendi'nin torunu ve 95, 101 ve 106 numaralarda bahsi geçen Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin oğlu ve 112 numarada gördüğümüz Dürrî-zâde Mehmet Atâullâh Efendi'nin kardeşi ve aşağıda 132 numarada göreceğimiz Dürrî-zâde Seyyid-Abdullâh Efendi'nin babasıdır. — «Hiç bir sebeb ve illet tahtinde olmıyarak» azlolunduğundan bahsedilir. — İkinci meşîhati için aşağıda 123 numaraya bakınız).

116) Müfti-zâde Ahmed Efendi — Tâyini: 1786=1200 senesi 10 Şubat=10 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1787=1202 senesi 24 Teşrinisâni=13 Safer Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 9 ay, 12 gün.

(Anadolu-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Efendi'ye «Müfti-zâde» denilmesi, babasının Gelibolu müftisi olmasındandır; Fakat bu müftinin ismi belli değildir. — Ahmed Efendi'nin azline sebeb olarak Rus seferinin hâsıl ettiği fevkalâde ahvâlin nezâketinden dolayı «Kendüsüne hayret ârız ve gâh marîz ve gâh mütemârız» olmasından bahsedilir).

117) Mekkî-Mehmed Efendi — Tâyini: 1787=1202 senesi 24 Teşrinisâni=13 Safer Cumartesi günü; azli: 1788=1202 senesi 4 Mtet=26 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; meşîhat müddeti: 3 ay, 10 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmed Efendi Mekke-mollalarından Halil Efendi'nin oğludur: Mekke'de dünyaya gelmiş olduğu için «Mekkî» lâkabiyle anılır. — Azlinin sebebi, aşağıki fıkrada göreceğimiz halefinin günden güne parlayıp kendisini gölgede bırakmış olmasıdır. — İkinci meşîhati için aşağıda 122 numaraya ve oğlu Âsım Efendi'nin meşîhati için de, 136 numaralı fıkraya bakınız).

BİRİNCİ ABDÜLHAMÎD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

118) Seyyid Mehmet Kâmil Efendi — Tâyini: 1788=1202 senesi 4 Mart=26 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1789=1203 senesi 19 Ağustos 27 Zülka'de Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 1 sene 5 ay, 16 gün.

(Anadolu-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Kâmil Efendi eski Rumeli-Kazaskerlerinden Osman Efendi'nin oğlu ve yukarda 59 ve 66 numaralarda gördüğümüz Erzurumlu Hacı-Feyzullâh Efendi'nin kızından torunudur. — Birinci Abdülhamid'in fevkalâde teveccühünü kazanarak iş başına gelmişse de, Üçüncü Selim'in cülûsunda «Teceddüd-i saltanat hasebile /tabiîyyül-cereyân olan vukuâttan olmak üzere» azledilmiş olduğuna göre, yeni pâdişâhın teceddüd fikirlerini kolay hazmedecek bir şahsiyyet sayılmamış demektir).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

119) Es'ad-zâde Mehmet Şerif Efendi — Tâyini: 1789=1203 senesi 19 Ağustos=27 Zülka'de Çarşanba günü; azli: 1789=1204 senesi 17 Teşrinievvel=27 Muharrem Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 29 gün; «İkinci meşîhati».

(Mehmet Şerif Efendi'nin ilk meşîhati için yukarda 110 numaraya bakınız. — «Kâffe-i nizâmât-ı mülkiyye ve kavânîn-i askeriyyeyi tecdid eylemek niyyetinde» olan teceddüdçü pâdişaha «Cerî ve cerbezelü» bir Şeyh-ül-İslâm lâzım olduğu için ihtiyar ve hastalıklı Şerif Efendi'nin çarçabuk azledilmiş olduğundan bahsedilir. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 4 sene, 3 ay, 22 gün tutmaktadır).

120) Hamîd-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1789=1204 senesi 17 Teşrinievvel=27 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1791=1205 senesi 13 Mart=8 Receb Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 4 ay, 27 gün.

(Rumeli-Kazaskerliği pâyesiyle taltif edildikten pek az sonra Şeyh-ül-İslâm olan Mustafa Efendi eski Mısır kadılarından Hamîdî-Mehmed Efendi'nin oğludur. Cerbezeli, âlim ve fâzıl bir zât olduğu için İlmiyye mesleğini ıslâh etmek üzere iş başına getirilmişse de, ifrâta kapılarak bir çok ulemâyı dilgîr etmiş ve hattâ nihayet teceddüdçü pâdişâhı bile kendinden soğutmuş olduğu için azledilmiştir).

121) Seyyid Yahya Tevfik Efendi — Tâyini: 1791=1205 senesi 14 Mart=9 Receb Pazartesi günü; ölümü: 1791=1205 senesi 27 Mart=22 Receb Pazar günü; meşîhat müddeti: 13 gün.

(Nâkîb-ül-eşraflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Reîs-ül-ulemâ Yahyâ Tevfik Efendi Eyyûp Efendi isminde bir müderrisin oğludur. İlmiyle fazlına rağmen fevkalâde harîs olduğu için:

— Velev ki bir gün olsun Şeyh-ül-İslâm olmadan Allah canımı almasun! diye duâ edip durmuş olmasından dolayı on üç günlük bir meşîhatten sonra eceliyle ölü vermesi işte bu duasının müstecâb olmasıyla izah edilir).

122) Mekkî-Mehmed Efendi — Tâyini: 1791=1205 senesi 27 Mart=22 Receb Pazar günü; azli: 1792=1206 senesi 12 Temmuz=22 Zülka'de Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, S ay, 16 gün; «İkinci meşîhati».

(Mekkî-Mehmed Efendi'nin ilk meşîhati için yukarda 117 numaraya bakınız. — Bu seferki azlinin sebebi, inhitâta uğrıyan İlmiyye mesleğini ihtiyarlığından dolayı ıslâh edememesi ve meşîhat işlerini de «Şunun bunun elinde» bırakmış olmasıdır. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 6 ay, 28 gün tutmaktadır).

123) Dürrî-zâde Seyyid Mehmet Ârif Efendi — Tâyini: 1792=1206 senesi 12 Temmuz=22 Zülka'de Perşenbe günü; azli: 1798=1213 senesi 30 Ağustos=18 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 6 sene, 1 ay, 19 gün; «İkinci meşîhati».

(Ârif Efendi'nin ilk meşîhati için yukarda 115 numaraya bakınız. — Bu seferki azline sebeb olarak Mısır meselesinden dolayı ayni âkıbete uğrıyan Sadr-ı-a'zam İzzet Mehmet Paşa ile «Şerîk-î inân» olmasından bahsedilir: İzzet Mehmet Paşa uzun müddet Mısır valiliğinde bulunduğu halde Fransızların Mısır istilâsına karşı hiç bir tedbir ittihâz etmemiş olmakla ithâm edilmiş ve Ârif Efendi de her hususta onunla hemfikir olduğu için birlikte azledilmiştir. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 6 sene, 7 ay, 7 gün tutmaktadır).

124) Reis-zâde Mustafa Âşir Efendi — Tâyini: 1798=1213 senesi 30 Ağustos=18 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1800=1215 senesi 11 Temmuz=18 Safer Cuma günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 10 ay, 12 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Reîs-ül-ulemâ Âşir Efendi, Birinci Mahmud devri reîs-ül-Küttâblarından Tavukçu-başı dâmâdı Hacı-Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Reis-zâde» lâkabiyle anılır. Bir çok hayrâtı vardır ve en mühimmi de Bahçekapusu'ndaki kütüphânesidir. — Azlinin sebebi «Muktezây-ı vakt-ü-hâl» ile izah edilir!).

125) Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi — Tâyini: 1800=1215 senesi 11 Temmuz=18 Safer Cuma günü; azli: 1803=1218 senesi 21 Mayıs=29 Muharrem Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 10 ay, 11 gün; «İlk meşîhati».

(Rumelî-Kazaskerlîğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ömer Hulûsi Efendi ulemâdan Hüseyn Efendi isminde bir zâtın oğludur. — Azline sebeb olarak me'muriyyet tevcihinâe şefâat ve iltimâs kabul etmediği için İlmiyye sınıfının kendisinden yüz çevirmiş olduğundan ve bu hâlin de işleri sekteye uğrattığından bahsedilir! — Bundan sonraki meşîhatleri için aşağıda 128 ve 133 numaralara bakınız).

126) Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Tâyini: 1803=1218 senesi 21 Mayıs=29 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1806=1221 senesi 14 Teşrinisâni=1 Receb Pazar günü; meşîhat müddeti: 3 sene, 5 ay, 24 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Es'ad Efendi İkinci Mustafa'nın Baş-imamı Topkapulu-Sâlih Efendi'nin oğlu ve 108 numarada gördüğümüz Sâlih-zâde Cam-göz Mehmet Emin Efendi'nin kardeşidir. — Azlinin sebebi, Üçüncü Selim'in teced'düd hamlelerini tecviz eden fetvâlarından dolayı «İkinci Edirne vak'ası»nı tertip eden mürteci'ler nazarında suçlu sayılmasıdır ve hattâ «Vak'a» mürettipleri aleyhinde bir fetvâ vermiş olduğundan bile bahsedilmiştir: Bu «Vak'a» için 1806=1221 senesi «2 Haziran» fıkrasına ve Es'ad Efendi'nin bundan sonraki meşîhati için de aşağıda 131 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ SELİM ve DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

127) Şerif-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyini: 1806=1221 senesi 14 Teşrinisâni=1 Receb Pazar günü; azli: 1807=1222 senesi 13 Temmuz=7 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 7 ay, 29 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakîb-ül-eşrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan bu Topal-Atâullâh Efendi 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak İsmail Efendi'nin torununun oğlu, 90 numarada gördüğümüz Ebu-İshah-zâde Mehmed Es'ad Efendinin torunu, 110 numarada gördüğümüz Es'ad-zâde Mehmet Şerîf Efendi'nin oğlu ve 84 numarada gördüğümüz Ebu-İshak-zâde İshah Efendi ile meşhur şâir Fitnat Hanım'ın küçük-yeğeni, yâni kardeşinin torunudur. — Atâullâh Efendi muhafazakârlığından dolayı iş başına getirilip yukarıki fıkrada bahsi geçen «İkinci Edirne vak'ası» nın mürteci mürettipleri tatmin edilmek istenilmişse de, Üçüncü Selim'in hal'inde âmil olan Kabakçı-Mustafa'ya hulûl eden bâzı düşmanları kendisini Sultan Selim tarafdârı gösterdikleri için yanlışlıkla azledilmiştir; iki meşîhati arasındaki ma'zuliyyet müddeti bir günden ibarettir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

128) Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi — Tâyini: 1807=1222 senesi 13 Temmuz=7 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; azli: 1807=1222 senesi 14 Temmuz=8 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; meşîhat müddeti: 1 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 125 ve son meşîhati için de aşağıda 133 numaralara bakınız. — Hulûsi Efendi'nin Kabakçı ihtilâline tesâdüf eden bu ikinci meşîhatinin bir güne münhasır kalması, yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Topal-Atâullâh Efendi'nin düşmanları tarafından teceddüd tarafdarlığıyla ithâm edildikten sonra, mürteci ve âsi Ocaklıları elde eden tarafdarlarının da onu hakikî çehresiyle teceddüd düşmanı göstermiş olmalarıdır! İşte bundan dolayı azgın zorbalar Meşîhat'deki tebeddül hatâsının derhâl tashihini isteyince, zavallı Samânî-zâde hemen isti'fâ ettirilivermiştir).

129) Şerif-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyini: 1807=1222 senesi 14 Temmuz=8 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1808=1223 senesi 21 Temmuz=27 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 8 gün; «İkinci meşîhati».

(Topal-Atâullâh Efendi'nin bu ikincisinden bir gün fâsılayla ayrılan ilk meşîhati için yukarda 127 numaraya bakınız: İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 8 ay, 7 gün tutmaktadır. — Bu topal mürtecinin azli, Alemdar-Mustafa Paşa'nın Istanbul'a girdiği gün verdiği emirden dolayıdır: 1808=1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız). «

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

130) Arap-zâde Mehmet Ârif Efendi — Tâyinî: 1808=1223 senesi 21 Temmuz=27 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; azli: 1808=1223 senesi 15 Ağustos=22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 25 gün,

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Ârif Efendi yukarda 114 numarada gördüğümüz Arap-zâde Ahmed Atâullâh Efendi'nin oğludur. — Alemdar-Mustafa Paşa Üçüncü Selim'i tahta çıkarmak üzere Topkapu sarayına dayandığı zaman Ârif Efendi'yi elçilikle Dördüncü Mustafa'ya göndermiş, pâdişâh zavallı Şeyh-ül-İslâmı Alemdar tarafdarlığıyla ithâm ve tehdid ederek koğmuş ve Ârif Efendi muvaffakıyyetsizlikle dışarı çıkınca da Alemdar-Mustafa Paşa ayni ithamlarla hayatını tehdid ettiği için, Efendi iki ateş arasında şaşkın bir hâle gelmiştir; Üçüncü Selim işte o sırada şehid edilmiş olduğu için zavallı Ârif Efendi'nin halk arasında uğursuz sayıldığından bahsedilir: Azlinin en mühim sebebi işte bu tuhaf telâkkidir).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ:

131) Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Tâyini: 1808=1223 senesi 15 Ağustos=22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1808=1223 senesi 22 Teşrinisâni=3 Şevvâl Salı günü; meşîhat müddeti: 3 ay, 8 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 126 numaraya bakınız. — Es'âd Efendi'nin bu seferki azline sebeb, «Alemdar vak'ası» üzerine vaziyete hâkim olan mürteci zorbaların onu «Nizâm-ı-cedid Şeyh-ül-İslâmı» diye dillerine dolamalarından dolayı bir sûikasda uğramak ihtimâlinden endişe eden ulemânın sırf hayatını kurtarmak için vazifesine nihayet verilmesini istemiş olmalarıdır. — İki meşîhat müddetinin: mecmûu 3 sene, 9 ay, 2 gün tutmaktadır).

132) Dürrî-zâde Seyyid Abdullâh Efendi — Tâyini: 1808=1223 senesi 22 Teşrinisâni=3 Şevvâl Salı günü; azli: 1810=1225 senesi 22 Eylül=22 Şa'ban Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 10 ay; «İlk meşîhati».

(Nakîb-ül-eşrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Dürrî-zâde Abdullâh Efendi 85 numarada gördüğümüz Dürrî-Mehmed Efendi'nin torununun oğlu ve 95, 101 ve 100 numaralarda bahsi geçen Dürrî-zâde Mustafa Efendi'nin torunu, 115 Ve 123 numaralarda gördüğümüz Dürrî-zâde Seyyid Mehmet Arif Efendi'nin oğlu ve 112 numarada bahsi geçen Dürrî-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi'nin yeğenidir. — Umumiyetle azlinin sebebine temas edilmemekle beraber, ulemâdan bâzılarının mürteci zorbaları yeniden tahrike kalkışmalarından dolayı Sultan Mahmud'un kendisinden şüphe etmiş olduğu anlaşılmaktadır. — İkinci meşîhati için aşağıda 134 numaraya bakınız).

133) Samânî-zâde Ömer Hulusi Efendi — Tâyini: 1810=1225 senesi 22 Eylül=22 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1812=1227 senesi 11 Haziran=30 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 8 ay 19 gün; «Üçüncü meşîhati».

(İlk iki meşîhati için yukarda 125 ve 128 numaralara bakınız: Üç meşîhat müddetinin mecmûu 4 sene, 7 ay, 1 gün tutmaktadır. — Cevdet Paşa «Cumâda-l-âhire gurresinde» azledildiğinden bahsederse de, me'hazlarından olan Şânî-zâde tarihinde «Selh-i Cumâda-l-ûlâda» gösterilir: «1 Cumâda-l-âhire» tarihî halefinin tâyinine müsâdiftir. — Hulûsî Efendi'nin bu son meşîhatinden azline sebeb olarak ihtiyarlığından dolayı hiddet ve şiddetinin çok fazlalaşmış olduğundan bahsedilir: Bununla beraber «Za'f-ı-pîrî»sinden dolayı isti'fâ etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

134) Dürrî-zâde Seyyid Abdullâh Efendi — Tâyini: 1812=1227 senesi 12 Haziran=1 Cumâda-l-âhire Cuma günü; azli: 1815=1230 senesi 22 Mart=10 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 9 ay, 10 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 132 numaraya bakınız İki meşîhat müddetinin mecmûu 4 sene, 7 ay, 10 gün tutmaktadır. — Bu seferki azlinin sebebi, ehemmiyetsiz bir Yeniçeri patırtısında müstereddid davranarak Sadr-ı-a'zam Hurşid Paşa'nın zorbaları te'dib kararını tasvib etmemiş olmasıdır).

135) Çelebi-zâde hafidi Seyyid Mehmet Zeyn-ül-âbidin Efendi/Zeynî Efendi — Tâyini: 1815=1230 senesi 22 Mart=10 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1818=1233 senesi 27 Kânunusâni=19 Rebâ'ül-evvel Salı günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 10 ay, 8 gün.

(Nakîb-ül-eşrâflıktan ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Zeyn-ül-âbidîn Efendi eski Haleb kadılarından ve saray hekimlerinden Sürre-emîni-zâde Seyyid Mehmet Said Efendi'nin oğludur: «Çelebi-zâde hafidi» denilmesine sebeb, 98 numarada gördüğümüz Şeyh-ül-İslâm Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi'nin kızından torunu olmasıdır. — Islâhat gayretiyle gösterdiği şiddetten dolayı İlmiyye zümresinin husûmetine hedef olan Zeynî Efendi'nin azli de «Softalar vak'ası», «Vak'a-i mûm» veyâhut «Mum gavgası» gibi isimlerle bahsedilen Talebe-i-ulûm galeyânı üzerinedir: Mum buhrânından dolayı bakkalların adam başına bir tek mum verdikleri sırada iki mum alamadığı için bir bakkala dayak atan, müteheyyiç bir softa ile arkadaşlarının tevkifiyle nefyi üzerine bütün Talebe-i-ulûm ayaklanmış ve nihayet menfilerin afvi kararlaşmışsa da, Zeyn-ül-âbidîn Efendi artık mevkiini muhâfaza edememiştir).

136) Mekkî-zâde Mustafa Asım Efendi — Tâyini: 1818=1233 senesi 27 Kânunusâni=19 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1819=1234 senesi 3 Eylül=13 Zülka'de Cuma günü: meşîhat müddeti: 1 sene, 7 ay, 7 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Asım Efendi yukarda 117 ve 122 numaralarda gördüğümüz Mekkî-Mehmed Efendi'nin oğludur. — Azline sebeb olarak meşhur «Hâlet Efendi'nin havasına tevfik-i hareket edemediğinden» bahsedilir: İkinci Mahmud devrinde bir aralık diktatör rolü oynıyan Tatar-Hâlet Efendi için 1820=1235 vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına ve Âsım Efendi'nin bundan sonraki meşîhatleri için aşağıda 140 ve 143 numaralara bakınız).

137) Hacı-Halil Efendi/Çerkez-Halil Efendi — Tâyini: 1819=1234 senesi 3 Eylül=13 Zülka'de Cuma günü; azli: 1821=1236 senesi 28 Mart=23 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 25 gün.

(Rumeli-Kazaskeriiğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Hacı-Halil Efendi çerkezdir ve Üçüncü Mustafa'nın kızlarından Hibetullah-Sultan'ın sütninesinin oğludur: Kafkasya'da doğmuş olduğu için babasının ismi belli değildir. — Selefi gibi bu da Tatar-Hâlet Efendi ile geçinemediği için azil ve nefyedilmiştir).

138) Yâsinci-zâde Seyyid-Abdülvehhâb Efendi — Tâyini: 1821=1236 senesi 28 Mart 2=23 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; azli: 1822=1238 senesi 10 Teşrinisâni=24 Safer Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 7 ay, 13 gün; «İlk meşîhati». '

(Nakîb-ül-eşrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Abdülvehhâb Efendi Ayasofya Yâsin-hanlarından Sinoplu Seyyid-Mustafa Efendi'nin oğludur. — Son iki halefi gibi bunun da azline Tatar-Hâlet Efendi'nin tezvirâtı sebeb gösterilir. — Bundan sonraki meşîhati için aşağıda 142 numaraya bakınız).

139) Sıdkı-zâde Ahmed Reşid Efendi — Tâyini: 1822=1238 senesi 10 Teşrinisâni=24 Safer Pazar günü; azli: 1823=1239 senesi 25 Eylül=19 Muharrem Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 10 ay, 15 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Reşid Efendi eski Ordu kadılarından Mehmet Sıdkı Efendi'nin oğludur. — Azline sebeb olarak «Evlâd-u-ahfâdının nüvvâbdan rüşvet almakla ma'yûb» olduğundan bahsedilir).

140) Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi — Tâyini: 1823=1239 senesi 25 Eylül=19 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1825=1241 senesi 26 Teşrinisâni=14 Rebi'ül-âhir Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 2 ay, 1 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 136 ve son meşîhati için aşağıda 143 numaralara bakınız. — Cevdet Paşa azil tarihini «Rebî'ül-âhirin on üçüncü Perşenbe» gününe müsâdif gösterirse de, Perşenbe günü o ayın 13 üne değil, 12 sine tesâdüf etmektedir; burada muâsır bir müellif olan Hızır-İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde gösterdiği «13 Rebî'ül-âhir» tarihi tercih edilmiş ve yalnız gün rakamı «Sebt=Cumartesi» kaydine istinâden tashih olunmuştur. — Azle sebeb olarak Yeniçeri-ocağı'nın ilgasına karar vermiş olan İkinci Mahmud'un öyle bir vaziyette Meşîhat makamını daha kuvvetli bir şahsiyyete tevdi etmek arzusundan bahsedilir).

141) Kâdı-zâde Mehmet Tâhir Efendi — Tâyini: 1825=1241 senesi 26 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü azli: 1828=1243 senesi 6 Mayıs=21 Şevvâl Salı günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 5 ay, 10 gün.

(Anadolu-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Tâhir Efendi taşra kadılarından Tokatlı Ömer Efendi'nin oğludur. — Azil tarihi umumiyyetle «22 Şevvâl» e müsâdif gösterilirse de, Hızır-İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde o sene Şevvâlinin 25 inci günü «Cuma»ya müsâdif gösterildiğine göre azlin Salı gününe tesâdüf etmesi lâzımgelir ve o da hakikî takvimde Şevvâlin 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir. — Azle sebeb olarak Efendi'nin ihtiyarlığıyla istirâhat ihtiyâcından bahsedilir).

142) Yâsinci-zâde Seyyid Abdülvehhâb Efendi — Tâyini: 1828=1243 senesi 6 Mayıs=21 Şevvâl Salı günü; azli: 1833=1248 senesi 8 Şubat=18 Ramazan-Cuma günü; meşîhat müddeti: 4 sene, 9 ay, 3 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 138 numaraya bakınız. — Azlinin sebebi ihtiyarlığıyla dermansızlığıdır. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 6 sene, 4 ay, 16 gün tutmaktadır).

İKİNCİ MAHMUD ve ABDÜLMECİD DEVİRLERİ:

148) Mekkî-zâde Mustafa Âsım Efendi — Tâyini: 1833=1248 senesi 8 Şubat=18 Ramazan Cuma günü; ölümü: 1846=1262 senesi 19/20 Teşrinisâni=30 Zülka'de/1 Zülhicce Perşenbe/Cuma gecesi; meşîhat müddeti: 13 sene, 9 ay, 10 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 136 ve 140 numaralara bakınız. üç meşîhat müddetinin mecmûu 17 sene, 6 ay, 18 gün tutmaktadır).

ABDÜLMECİT DEVRİ:

144) İsmet-Bey-zâde Seyyid Hacı-Ahmed Arif Hikmet Bey Efendi — Tâyini: 1846=1262 senesi 21 Teşrinisâni=2 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1854=1270 senesi 21 Mart=21 Cumâda-l-âhire Salı günü; meşîhat müddeti: 7 sene, 4 ay.

(Dâr~ı Şurây-ı Askeri müftiliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Arif Hikmet Bey Efendi, Üçüncü Selim devri kazaskerlerinden İbrahim İsmet Bey Efendi'nin oğludur: Babası İsmet Bey Efendi de Birinci Abdülhamid devri vüzerâsından ve Mısır valilerinden İsmail Râif-Paşa'nın oğlu ve Malatyalı İbrahim Paşa'nın torunudur; Arif Hikmet Bey'le babasına «Bey Efendi» denilmesi işte bundandır: Bu nokta için yukarda 107 numaraya bakınız. — Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının en mümtazlarından sayılan Arif Hikmet Bey Efendi ilmiyle fazlından başka «Elsine-i selâsede» şâirliğiyle de meşhurdur: Divânı matbûdur, Medîne'de kurdurduğu yedi bin ciltlik kıymetli kütüphâne kendi ismiyle anılır. — Azlinin sebebi ihtiyarlığıdır).

145) Meşrab-zâde Mehmet Arif Efendi — Tâyini: 1845=1270 senesi 21 Mart a=21 Cumâda-l-âhire Salı günü; ölümü: 1858=1275 senesi 26/27 Kânunuevvel=20/21 Cumâda-l-ûlâ Pazar/Pazartesi gecesi; meşîhat müddeti: 4 sene, 9 ay, 7 gün.

(Anadolu ve Rumeli-Kazaskerliklerinde bulunduktan sonra Meclis-i-Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Arif Efendi, Trabzonlu müderris Şâtır-zâde Emin Efendi'nin oğludur: Kazasker Meşreb-Ali Efendi'nin kızından torunu olduğu için «Meşreb-zâde» lâkabiyle anılır. Çok açık fikirli bir zât olduğu için Tanzimât devrinin

yeniliklerini terviç etmiş olmakla mâruftur. Meşîhatte ıslâhat yapmış, «Mekteb-i Kuzât»ı te'sis etmiş, «Emvâl-i eytâm» nizâmnâmesini tedvin edip Eytam müdürlüğünü kurmuş ve «Silk-i Kazâ» denilen Kadılık=Hâkimlik mesleğinde imtihan usulünü koymuştur).

ABDÜLMECİD VE ABDÜL'AZİZ DEVİRLERİ:

146) Seyyid Mehmet Sa'düddin Efendi — Tâyini: 1858=1275 senesi 27 Kânunuevvel=21 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; azli: 1863=1280 senesi 23 Teşrinisâni=11 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 4 sene, 10 ay, 27 gün.

(Meclis-i-Vâlâ âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Sa'düddin Efendi müderris Abdülhamid Efendi'nin oğludur: Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 24 numaralı fıkrasında gördüğümüz «Tâc-üt-Tevârîh» müellifi Hoca-Sâ'düddin Efendi'nin nesline mensub olduğu rivâyet edilir. — İlmi, fazlı ve doğruluğu kadar tok sözlülüğü ile de mâruftur: İşte bundan dolayı Bâb-ı-Alî'de hoşa gitmemiş ve nihayet Büyük-Fuad Paşa'nın te'siriyle azledilmiştir).

ABD-ÜL-AZİZ DEVRİ:

147) Âtıf-zâde Ömer Hüsâmüddin Efendi — Tâyini: 1863=1280 senesi 23 Teşrinisâni 11 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1866=1283 senesi 9 Ağustos=27 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 8 ay, 16 gün.

(Meclis-i-Maârif riyâsetiyle Kazaskerliklerde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olan Hüsâmüddin Efendi, Üçüncü Selim devri ulemâsından Cemal Efendi'nin oğludur: Kütüphânesiyle meşhur Defterdar Atıf Efendi'nin oğlu Reîs-ül-Küttâb Mehmet Celâl Efendi'nin torunlarından olduğu için «Âtıf-zâde» lâkabiyle şöhret bulmuştur. — «Hasb-el-icâb» azlolunduğundan bahsedilir: Azlinden sonra «Mecâlis-i Âliyeye me'mûr», yâni nezâretsiz nâzır olmuştur).

148) Hacı Mehmet Refik Efendi — Tâyini: 1866=1283 senesi 9 Ağustos=27 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1868=1285 senesi 30 Nisan=7 Muharrem Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 8 ay, 22 gün.

(Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm riyâsetine ilâveten hâiz olduğu Meclis-i-Vâlâ âzâlığmdan Şeyh-ül-İslâm olan Hacı Refik Efendi Boşnaktır ve Bosna'nın Çelebi-pazarı kasabasından Hacı-Abdullah oğlu Ali Efendi'nin oğludur. — Ahlâkının temizliğinden ve çok muktedir bir fakîh olduğundan bahsedilir. — Azli üzerine bu da selefi gibi «Mecâlis-i Âliyeye me'mûr» olmuştur).

149) Câmi'-ür-Riyâseteyn Akşehirli Hasan Fehmi Efendi — Tâyini: 1868=1285 senesi 30 Nisan=7 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1871=1288 senesi 17 Eylül=2 Receb Pazar günü; meşîhat müddeti: 3 sene, 4 ay, 17 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Hasan Fehmi Efendi Ilgınh Osman Efendi isminde bir zâtın oğludur: «Câmi'-ür-Riyâseteyn» ünvânı Sultan Aziz'in cülûsunda hocalığına tâyin edilerek «Muallim-i-Sultânî» likle Meşîhati sonradan cem'etmiş olmasındandır: Yukarıda 24 numaraya bakınız. — Azlinin sebebi, kendisine müzâhir olan Âlî Paşa'nın o tarihten on gün evvel vefât etmiş ve Gürcü Mahmud Nedim Paşa'nın da sadârete geçmiş olmasıdır: Bu mesele için aşağıki fıkraya ve Hasan Fehmi Efendi'nin ikinci meşîhati için de

aşağıda 153 numaraya bakınız).

I50) Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi — Tâyini: 1871=1288 senesi 17 Eylül=2 Receb Pazar günü; azli: 1872=1289 senesi 5 Teşmusani=4 Ramazan Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 1 ay, 18 gün; «İlk meşîhati».

(Mec'is-i Tedkikat-ı Şer'iyye âzâlığından müsta'fi bulunduğu sırada Rus tarafdârı Sadr-ı-a'zam Gürcü Mahmud Nedim Paşa'nın iltizâmiyle birdenbire Şeyh-ül-İslâm oluveren Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 180 ve 184 numaralarında gördüğümüz kölelikten yetişme Gürcü Sadr-ı-a'zam Koca-Yusuf Paşa'nın torunu ve ulemâdan Mahmud Bey'in oğludur: Mahmud Nedim'in bunu meşîhate yükseltmesi kölelik ve gürcülük gayretindendir. — Molla Bey'in «Hoş-sohbet» bir zât olduğundan bahsedilir. — «Bey Efendi» ünvânı için yukarda 107 numaraya bakınız. — Mahmud Nedim'in azli üzerine Molla Bey mevkiini ancak üç ay dört gün muhâfaza edebilmiştir. — İkinci meşîhati için aşağıda 156 numaraya bakınız).

151) Turşucu-zâde Hacı Ahmed Muhtar Efendi — Tâyini: 1872=1289 senesi 6 Teşrinisâni=5 Ramazan Çarşanba günü; azli: 1874=1291 senesi 11 Haziran — 25 Rebî'üî-âMr Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 7 ay, 5 gün.

(Dâr-ı Şûrây-ı Askerî müftiliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Muhtar Efendi'ye «Turşucu-zâde» denilmesinin sebebi, babası İbrahim Ağa'nın Turşucular-Kethudâsı=Kâhyası olmasıyla izah edilir: Bununla beraber İbrahim Ağa'nın Ayasofya'da turşuculuk etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır; bu rivâyetlerin ikisi de doğru olabilir. Aslen Safranbolulu olan Ahmed Muhtar Efendi'nin dedesi Hacı-Mehmed Efendi ve onun babası da Safranbolulu-Bahâüddin Efendi'dir. — Henüz Kazaskerliğe yükselmemiş olduğu halde büyük zekâsiyle ilmî kıymetinden dolayı Istanbul payesinden birdenbire Şeyh-ül-İslâm olması ulemâ arasında dedikoduya sebeb olmuşsa da vekarı, iktidârı ve doğruluğuyla az zamanda herkesin hürmetini kazanmıştır. — Gözden düşmesine sebeb, Vâlide-Sultan'ın bir dâvâ münâsebetiyle gönderdiği Kahveci-başısını koğmuş olmasıdır! Nihayet bir gün «Debdebeli kayığına binmeyip» İdâre-i-Mahsûsa vapurlarından biriyle Kadı-köyü'ne geçmesi hafiflik sayılıp vesile ittihâz edilerek azledilmiştir).

152) İmâm-ı-Sultânî Hâfız-Hasan Hayrullâh Efendi — Tâyini: 1874=1291 senesi 11 Haziran=25 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1874=1291 senesi 19 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Pazar günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 8 gün; «İlk meşîhati».

(Sultan Aziz'in İmâm-ı-Evvelliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Hasan Hayrullâh Efendi, Kasımpaşalı-Osman Efendi isminde birinin torunu ve Tersâne yoklamacılarından Hamdullah Efendi isminde birinin de oğludur. Abdurrahman Şerefin tâbiriyle «Tahsili basit, fakat Tecvid ve vücûh-i Kırâat'de üstâd-ı ferîd» olmak itibariyle sesinin güzelliğinden başka hiç bir meziyyeti olmıyan bu kof yobazın saraya intisabı, Sultan Mecid devrinde bir ses imtihanı geçirmek suretiyle İmâm-ı-Sâniliğe tâyininden itibaren başlamıştır. İlmiyye mesleğinde Rumeli-Kazaskerliği pâyesine kadar yükselmesi Sultan Aziz devrindedir: Sarayda pâdişâhı eğlendirmek için, yaptığı mukallitliklerle maskaralıklardan dolayı herkesin gözünden düşmüş ve tezvirâtından dolayı da «Müfsid imâm» lâkabiyle şöhret bulmuştur. Buna rağmen nasıl olup da Sultan Aziz'den o kadar rütbeler ve ihsanlar çekebilmiş olduğuna hayret etmemek kabil değildir. Maskaralıkla müfsitlik gibi nankörlükte de «üstâd-ı ferîd» olduğu için, 154 numarada göreceğimiz ikinci meşîhatinde hal'in «Erkân-ı erbea» denilen ele-başıları arasına bile katılarak velinimetine ihânet etmekte kusur etmemiştir! Bu denâeti irtikâbına sebeb

olarak ilk meşîhatinden bir ay sekiz günde azledilmiş olmasından dolayı pâdişaha karşı hâsıl olan kin ve garazından bahsedilir. Zâten meşîhatine sebeb de hal'in en büyük aktörü olan Hüseyn Avni Paşa'nın musırrâne tavsiyesidir. Bu münâsebetle Sultan Aziz'in:

— Bizim imamı Şeyh-ül-İslâm yaptım, biraz da vükelâ kahrını çeksün!

dediğinden bile bahsedilir. — Azli üzerine gönlünü almak istiyen pâdişah kendisine 2500 altın ihsan etmiştir! — 1876=1293 vukuâtının «30 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

153) Câmi-ür-Riyâseteyn Akşehirli Hasan Fehmi Efendi — Tâyini: 1874=1291 senesi 19 Temmuz=4 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1876 1293 senesi 11 Mayıs=16 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 9 ay, 23 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 149 numaraya bakınız. — Hasan Fehmi Efendi'nin bu ikinci meşîhatinin son 8 ay, 16 günü Gürcü Mahmud Nedim'in ikinci sadâretine tesâdüf etmiştir: Mahmud Nedim Paşa aleyhine Midhat Paşa'nın softalara para dağıtarak tertib ettiği «Talebe-i-ulûm nümâyişi»ni yatıştıramamış olması Efendi'nin de Paşa ile beraber azline sebeb olmuştur: o meşhur nümâyiş için 1876=1293 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Hasan Fehmi Efendi'nin iki meşîhat müddetinin mecmûu 5 sene, 2 ay, 10 gün tutmaktadır).

ABD-ÜL-AZİZ, BEŞİNCİ MURAD ve İKİNCİ ABDÜLHAMÎD DEVİRLERİ:

154) İmânı-ı-Sultânî Hâfız-Ilasan Hayrullâh Efendi — Tâyini: 1876=1293 senesi 12 Mayıs=17 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1877=1294 senesi 26 Temmuz=15 Receb Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 2 ay, 15 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 152 numaraya bakınız. — Sultan Aziz'i tahtından İndiren ve «Erkân-ı erbea» yâhut «Erkân-ı müttefika» denilen dört devlet-adamının biri de işte bu değersiz Şeyh-ül-İslâmdır: Fetvâ yazacak kadar bile iktidarı olmadığı için, velinimetinin hal'i fetvâsını bir rivâyete göre Meclis-i-Maârif âzâsından Bağdadlı Fasîh Efendi'ye ve daha kuvvetli bir rivâyete göre de Fetvâ-emini Kara-Halil Efendi'ye yazdırmıştır! Beşinci Murad'ın hal'ine fetvâ veren de budur: Netice itibariyle iki pâdişâhın haline âit şer'î vesikaları işte bu câhil yobaz imzâlamış demektir! — Azlinden sonra Sultan Hamid kendisini ilkönce Şeyh-ül-Haremlikle Medîne'ye göndermiş ve ondan sonra da Tâif'de «ikamete me'mur» etmiştir. — İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 3 ay, 13 gün tutmaktadır).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

155) Hacı Kara-Halil Efendi — Tâyini: 1877=1294 senesi Temmuz=15 Receb Perşenbe günü; azli: 1878=1295 senesi 18 Nisan=15 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 8 ay, 23 gün.

(Fetvâ-eminliğine ilâveten hâiz olduğu Meclis-i-A'yân, Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm ve Mecelle-Cem'iyyeti âzâlıkları uhdesindeyken Şeyh-ül-İslâm olan Kara-Halil Efendi eskiden Amasya sancağına ve şimdi Çorum vilâyetine tâbi olan Mecidözü kazâsından Mustafa Efendi'nin oğludur. Çok kuvvetli bir fakîh olduğundan bahsedilir. Sultan Aziz'in hal'ine âit fetvânın tesvidi buna izâfe edilir; Sultan Hamid'in kendsine pek i'timâd edememesinde her halde bu vaziyetin büyük bir te'siri olmalıdır).

156) Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi — Tâyini: 1878=1295 senesi 18 Nisan=15 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1878=1295 senesi 4 Kânunuevvel=9 Zülhicce Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 7 ay, 16 gün; «İkinci meşîhati».

(İlk meşîhati için yukarda 150 numaraya bakınız: İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 9 ay, 4 gün tutmaktadır).

157) Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Tâyini: 1878=1295 senesi 4 Kânunuevvel=9 Zülhicce Çarşanba günü; ölümü: 1889=1306 senesi 17 Kânunusâni=15 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 10 sene, 1 ay, 14 gün.

(Muhtelif İlmiyye makamlarında bulunduktan sonra A'yân âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Es'ad Efendi ulemâdan Mehmet Said Efendi'nin oğlu ve Fetvâ-eminlerinden Kilisli Mehmet Râşid Efendi'nin torunudur. — Zeki, muktedir ve doğru adam olmakla mâruftur).

158) Bodrumlu Hacı Ömer Lûtfi Efendi — Tâyini: 1889=1306 senesi 18 Kânunusâni=16 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1891=1309 senesi 3/4 Eylül=28/29 Muharrem Perşenbe/Cuma gecesi; meşîhat müddeti: 2 sene, 7 ay, 17 gün.

(Anadolu-Kazaskerliği pâyesine kadar yükseldikten sonra Şeyh-ül-İslâm olan Ömer Lûtfi Efendi Bodrumlu Hacı-Ömer Efendi'nin torunu ve Hacı-Mehmed Efendi'nin oğludur. Bir aralık Sultan Aziz'in büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'nin muallimliğinde bulunmuştur. Azlinde halefi olan Mektupçusu Cemâlüddin Efendi'nin tesiri olduğundan bahsedilir).

159) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi — Tâyini: 1891=1309 senesi 4 Eylül=29 Muharrem Cuma günü; isti'fâsı: 1908=1326 senesi 4 Ağustos 6 Receb Salı günü; meşîhat müddeti: 16 sene, 11 ay, «İlk meşîhati».

(Rumeli-Kazaskerliği pâyesiyle Meşîhat-Mektupçuluğunda bulunduğu sırada «Mizâc ve meşreb-i zamâneye tamamiyle vukuf peydâ etmiş» olduğu için birdenbire Şeyh-ül-İslâm oluveren Cemâlüddin Efendi, Şeyh-Yusuf-zâde Hâlid Efendi isminde bir kazaskerin oğludur; hem dedesinin, hem babasının isimleriyle künyelenir: Kendisi 17 seneye yaklaşan bu ilk meşîhati Ahmet Cevad Paşa'nın sadâretiyle Said Paşa'nın beşinci, altıncı, yedinci ve Kâmil Paşa'nın ikinci sadâretlerine ve Halil Paşa ile Avlonyalı Ferid Paşa'nın uzun süren sadâret devirlerine tesâdüf etmektedir. — İkinci meşrutiyyetin ilânı Said Paşa'nın 13 gün süren yedinci sadâretine müsâdiftir: Meşrutiyyet devrinde Sadr-ı-a'zamla beraber bütün kabine âzâsı da müsta'fi sayıldıkları için, Said Paşa'nın yedinci sadâretinden çekilmesi üzerine Şeyh-ül-İslâm da diğer vükelâ ile beraber isti'fâ etmiş demektir; işte bundan dolayı Cemâlüddin Efendi'nin Said Paşa'yı istihlâf eden Kâmil Paşa kabinesindeki me'muriyyeti ikinci meşîhati sayılmak lâzımgelir **(1).** — Şeyh-ül-İslâmlarla Seraskerlerin her hafta Cuma selâmlığında bulunmaları âdettir: Sultan Hamid'in işte bu Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi ile Ser-asker Rızâ Paşa'ya her Cuma selâmlığı üzerine her hafta biner altın ihsân etmiş olduğunu Münevver kıza Ayşe-Sultan'dan muhtelif münâsebetlerle bir kaç defa işitmiştim. — Cemâlüddin Efendi'nin dört meşîhati vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 160, 168 ve 169 numaralara bakınız).

160) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi — Tâyini: 1908=1326 senesi 5 Ağustos=7 Receb Çarşanba günü; isti'fâsı: 1909=1327 senesi 13/14 Şubat=22/23 Muharrem Cumartesi/Pazar gecesi; meşîhat müddeti: 6 ay, 10 gün; «İkinci meşîhati».

(Kâmil Paşa'nın üçüncü sadâretine tesâdüf eden bu ikinci meşîhatinden sonra İttihad-ve-Terakki devrinde artık yıldızı sönmüş olan Cemâlüddin Efendi bundan sonra ancak muhâlifler devrinde iş başına gelebilmiştir: Aşağıda 168 ve 169 numaralara bakınız).

(1) Buradan itibaren Şeyh-ül-İslâmların mükerrer me'muriyyet sayılarında kabine değişiklikleri de hisâb edilmiştir.

161) Mehmet Zıyâüddin Efendi — Tâyini: 1909=1327 senesi 14 Şubat=23 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı: 1909=1327 senesi 13 Nisan=22 Rebî'ül-evvel Salı günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 27 gün; «İlk meşîhati».

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Zıyâüddin Efendi Fetvâhâne Reîs-ül-Müsevvidîni Ezineli Osman Nuri Efendi'nin oğludur. İki meşîhati vârdır: Bu birincisi Hüseyn Hilmi Paşa'nın ilk kabinesinde ve aşağıki fıkrada göreceğimiz ikinci meşîhati de Tevfik Paşa'nın ilk sadâretindedir).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD ve BEŞİNCİ MEHMET DEVİRLERİ:

162) Mehmet-Zıyâüddin Efendi — Tâyini: 1909=1327 senesi 14 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; isti'fâsı. 1909=1327 senesi 5 Mayıs=14 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 21 gün; «İkinci meşîhati».

(Sultan Hamid'in millet ve memleket için sonsuz ve ölçüsüz felâketlere sebeb olan hali' fetvâsını Mehmet Zıyâüddin Efendi işte bu ikinci meşîhatinde imzâlamıştır; fetvâ metnindeki hali' sebebleri tamamiyle yalan ve iftirâdan ibarettir: 1909=1327 vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız. Efendi'nin meşîhatinden sonra A'yân âzâlığına tâyini işte bu tarihî günâhının mükâfâtıdır. — Zıyâüddin Efendi'nin iki meşîhat müddetinin mecmûu 2 ay, 18 gün tutmaktadır).

BEŞİNCİ MEHMET DEVRİ:

163) Pîrî-zâde Mehmet Sâhib-Molla Bey Efendi — Tâyini: 1909=1327 senesi 5 Mayıs=14 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; isti'fâsı: 1909=1327 senesi 28 Kânunuevvel=15 Zülhicce Salı günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 24 gün.

(Istanbul'un en meşhur Ulemâ sülâlelerinden «Pîrî-zâde» âilesine mensup olan Sâhib-Molla Bey bu sülâleden yetişen üçüncü Şeyh-ül-İslâmdır: Bundan evvelkiler için yukarda 87 ve 103 numaralara bakınız. «Bey Efendi» ünvânı Paşa torunu olmasındandır: Babası kazasker İbrahim İsmet Bey, dedesi kazasker Yahyâ Bey, dedesinin babası kazasker İbrahim Bey ve dedesinin dedesi vüzerâdan Sarı-Mehmet Paşa'dır. «Bey Efendi» ünvânı için yukarda 107 numaraya da bakınız. Sâlih-Molla Bey, Abdülhak Hâmid'in enîştesidir. Çok muktedir ve dürüst bir zât olan Molla Bey, bir çok İlmiyye ve Adliyye makamlarında bulunduktan sonra A'yân âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olmuş ve Hüseyn Hilmi Paşa'nın ikinci kabinesinde bulunmuştur).

164) Çelebi-zâde Hüseyn Hüsnü Efendi — Tâyini: 1910=1327 senesi 12 Kânunusâni=30 Zülhicce Çarşanba günü; isti'fâsı: 1910=1328 senesi 12 Temmuz=4 Receb Salı günü; meşîhat müddeti: 6 ay, 1 gün.

(Mahkeme-i Evkaf-ı-Hümâyûn kadılığından Şeyh-ül-İslâm olan Hüseyn Hüsni Efendi ulemâdan İbrahim Rüşdi Efendi'nin oğludur: «Çelebi-zâde» lâkabı dedesinin babası Erzurumlu Çelebi-Mehmed Efendi'den gelir. — Hakkı Paşa'nın gafil kabinesindeki meşîhatinden ayrılmasının sebebi, yapılan budalalıklara dayanamıyarak harekete geçmiş olmasıdır: Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in hâtıratında «Dâhil olduğu kabine aleyhinde muhtelif meb'usanla müttefikan tahrikâtta bulunduğundan, Sarây-ı-Hümâyûna celbolunarak isti'fâya mecbur» edilmiş olduğundan bahsedilir).

165) Mûsâ Kâzım Efendi — Tâyini: 1910=1828 senesi 12 Teinimiz=4 Receb Salı günü; isti'fâsı: 1011=1329 senesi 29 Eylül=5 Şevvâl Cuma günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 2 ay, 18 gün; «İlk meşîhati».

(Bâzı İlmiyye vazifelerinde bulunduktan sonra İttihad-ve-Terakki'ye intisâbından dolayı tâyin edildiği A'yân âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Mûsâ Kâzım Kendi, Tortumlu İbrahim isminde birinin oğludur. Hakkı Paşa kabinesinde Hüseyn Hüsni Efendi'nin yerine Şeyh-ül-İslâm oluvermesi bir çok dedikodulara yol açmış ve bilhassa farmason olduğu halde Meşîhat makamına getirilmesi bir hayli şikâyetlere sebeb olmuştur! Mâbeyn Baş-kâtibİ Ali Fuad Bey'in hâtırâtında bundan sonraki meşîhatlerinden birine tâyini arzedildiği zaman Sultan Reşad'ın şu sözlerle i'tirâz etmiş olduğundan bahsedilir:

— Mûsâ Kâzım Efendi'nin evvelki meşîhatinde farmason olduğuna dâir saraya pek çok kâğıtlar geldiğinden, o olamaz!

Fakat pâdişâh bu sözüne rağmen tâyinini tasdik etmek mecburiyetinde bırakılmıştır! Şâir Eşref'in şu meşhur kıt'asında Mûsa Kâzım Efendi'yi Yahudi dönmesi gibi göstermesi İşte bundandır:

Avdetiler ile hükûmetimiz
Benzedi devlet-î Yahûdâ'ya
Bâb-ı-Fetvâyı da çıfıtlık edip
Verdiler en-nihâye Mûsâ'ya

Fakat pâdişâhın da, efkâr-ı-umumiyyenin de muhâlefetini hiçe sayan müstebit İttihad-ve-Terakki komitesi bu gayr-i-makbûl adamı yıllarca Meşîhat makamında tutmaktan çekinmemiştir! — Mûsâ Kâzım Efendi'nin dört meşîhati vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 166, 173 ve 174 numaralara bakınız).

166) Mûsâ Kâzım Efendi — Tâyini: 1911=1329 senesi 30 Eylül=6 Şevwâl Cumartesi günü; isti'fâsı: 1911=1330 senesi 30 Kânunuevvel=9 Muharrem Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 8 ay; «İkinci meşîhati».

(Mûsâ Kâzım Efendi'nin bu ikinci meşîhati Said Paşa'nın sekizinci sadâretine müsâdiftir: İlk meşîhati işin yukarıki fıkraya ve bundan sonraki meşîhatleri için de aşağıda 173 ve 174 numaralara bakınız).

167) Abdurrahman Nesîb Efendi — Tâyini: 1911=1330 senesi 31 Kânunuevvel=10 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı: 1912=1880 senesi 16 Temmuz=1 Şa'ban Salı günü; meşîhat müddeti: 6 ay, 16 gün.

(Mısır kadılığından Şeyh-ül-İslâm olan Abdurrahman Nesîb Efendi eski Üsküp-kadılarından Halil Feyzi Efendi'nin oğludur ve ecdâdı Avlonya köylülerinden olmak itibariyle aslen arnavuttur. Meşîhati Said Paşa'nın dokuzuncu ve sonuncu sadâretindeki kabinededir).

168) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi — Tâyini: 1912=1330 senesi 22 Temmuz=7 Şa'ban Pazartesi günü; isti'fâsı: 1912=1330 senesi 29 Teşrinievvel=18 Zülka'de Salı günü; meşîhat müddeti: 3 ay, 8 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Cemâlüddin Efendi'nin bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 159 ve 160 numaralara ve bundan sonraki son meşîhati için de aşağıki fıkraya bakınız. Bu seferki meşîhati Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesindedir).

169) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi — Tâyini: 1912=1330 senesi 29 Teşrinievvel=18 Zülka'de Salı günü; İttihatçıların Bâb-ı-Âlî baskınında kabine ile beraber ıskatı: 1913=1331 senesi 23 Kânunusâni=14 Safer Perşenbe günü; meşîhat müddeti: 2 ay, 25 gün; «Dördüncü meşîhati».

(Cemâlüddin Efendi'nin bu son meşîhati Kâmil Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâretine müsâdiftir. Bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 159, 160 ve 168 numaralara bakınız: Dört meşîhat müddetinin mecmûu 17 sene, 11 ay, 13 gün tutmaktadır. Siyasî ve resmî hayatı Bâb-ı-Alî baskınıyla nihayet bulduktan sonra İttihad-Terakki komitesinin ihtâriyle memleket hâricine çıkıp Mısır'a gitmiş, orada vefât etmiş ve cenâzesi Istanbul'a getirilip Fâtih'deki âile mezarlığına defnedilmiştir).

170) Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini: 1913=1331 senesi 24 Kânunusâni=15 Safer Cuma günü; Mahmud Şevket Paşa'nın katli üzerine kabine ile beraber vazifesinin nihayet bulması: 1913=1331 senesi 11 Haziran=6 Receb Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 4 ay, 18 gün; «İlk meşîhati».

(Fetvâ-Eminliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmed Es'ad Efendi, Huzûr-ı-Hümâyûn Ders-i-Şerîfi mukarrirlerinden Ahıskalı Nu'man Efendi'nin oğludur. Bu birinci meşîhati Mahmud Şevket Paşa kabinesindedir: ikincisi için aşağıki fıkraya bakınız).

171) Mehmet Es'ad Efendi —Tâyini: 1913=1331 senesi 12 Haziran=7 Receb Perşenbe günü; isti'fâsı: 1914=1332 senesi 15 Mart=17 Rebî'ül-âhir Pazar günü; meşîhat müddeti: 9 ay, 3 gün; «İkinci meşîhati».

(Es'ad Efendi'nin bu ikinci meşîhati Said Halim Paşa kabinesindedir: Fakat kâbineden evvel şahsen isti'fâ etmiştir. İki meşîhatinin mecmûu 1 sene, 1 ay, 21 gün, tutmaktadır).

172) Ürgûbî/Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi — Tâyini: 1914=1332 senesi. 16 Mart=18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fâsı; 1916=1334 senesi 6 Mayıs=3 Receb Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 1 ay, 21 gün.

(Nezâret uhdesinde kalmak üzere Evkaf nâzırlığından Şeyh-ül-İslâm olan. Hayri Efendi, Trablusugarp vilâyeti Evkaf müdürlerinden Ürgüplü Abdullah Avni. Efendi'nin oğludur. Meşîhatinden evvel Adliye ve Evkaf nezâretlerinde bulunduğu zaman sivil elbise giydiği ve «Hayri Bey» denildiği halde, Şeyh-ül-İslâm olunca İlmiyye kıyâfetine girmiş ve «Hayri Efendi» diye anılmıya başlamıştır. — Ahlâkının temizliği ve çalışkanlığıyla mârûf olan Hayri Efendi bilhassa Evkaf sahasındaki eserleriyle tanınmıştır: Vakıf hanları onun zamanında

yapılmış muazzam binâlardır. Bununla beraber, fukaraya yemek dağıtan imârethaneleri kaldırıp vakıf hanları te'sis ederek muhtâcîne yemek yerine para tevzi edileceğinden bahsettiği halde hanların vâridâtı o gibi yardımlara tahsis edilmemiş olduğu için tenkide uğramıştır. — Hayri Efendi'nin meşîhati Said Halim Paşa kabinesindedir; Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey isti'fâsının sebebini bizzat kendisinden dinliyerek hâtırâtına şöyle geçirmiştir:

— Geçen gün Enver Paşa'nın yalısının arkasındaki köşkte vermiş olduğu ziyâfette siz de hâzırdınız; Gördünüz; o masraflar, o ihtişamlar neyle oluyor? Ben artık onlarla birlikte bulunamam!

Harb-i-umumîde millet ve ordu açlıktan kırılırken işte böyle bir tantana ve debdebe içinde safâ süren İttihad-ve-Terakki kodamanlarının miras-yedilikleri nihayet kendi Şeyh-ül-İslâmlarını bile çileden çıkarıp isti'fâya mecbur etmiş ve ondan sonra Hayri Efendi bir daha meşîhat kabul etmemiştir).

173) Musa Kâzım Efendi — Tâyini: 1916=1334 senesi 8 Mayıs=5 Receb Pazartesi günü; isti'fası 1917=1335 senesi 3 Şubat=10 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 8 ay, 26 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Mûsâ Kâzım Efendi'nin bu seferki meşîhati Said Halim Paşa kabinesinin son zamanlarındadır: Bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 165 ve 166 numaralara sonraki son meşîhati içinde aşağıki fıkraya bakınız).

BEŞİNCİ MEHMET REŞAD ve ALTINCI MEHMET VAHİDÜDDİN DEVİRLERİ:

174) Mûsâ Kâzım Efendi — Tâyini: 1917=1335 senesi 4 Şubat=11 Rebî'ül-âhir Pazar günü; isti'fâsı: 1918=1337 senesi 8 Teşrinievvel=2 Muharrem Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 8 ay, 2 gün; «Dördüncü meşîhati».

(Musâ Kâzım Efendi'nin Said Halim Paşa kabinesinden sonra Tal'at Paşa kabinesinde de mevkiini muhâfaza edebilmesi, Hayri Efendi'nin meşîhat teklifini reddetmiş olmasındandır. — İsti'fâ tarihi için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 281 numara izâhâtının sonuna ve bundan evvelki meşîhatleri için de yukarda 165, 166 ve 173 numaralara bakınız. — Mûsâ Kâzım Efendi'nin dört meşîhat müddetinin mecmûu 5 sene, 1 ay, 4 gün tutmaktadır).

ALTINCI MEHMET VAHÎDÜDDİN DEVRİ:

175) Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi — Tâyini: 1918=1337 senesi 14 Teşrinievvel=8 Muharrem Pazartesi günü; isti'fâsı: 1918=1337 senesi 8 Teşrinisâni=3 Safer Cuma günü; meşîhat müddeti: 25 gün.

(Kazasker pâyesiyle bulunduğu Mahkeme-i-Temyiz Şer'iyye Dâiresi reisliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ömer Hulûsi Efendi'nin pek az süren meşîhati İzzet Paşa kabinesindedir).

176) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini: 1918=1337 senesi 11 Teşrinisâni=6 Safer Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919=1337 senesi 12 Kânunusâni=9 Rebî'ül-âhir Pazar günü; meşîhat müddeti: 2 ay, 1 gün; «İlk meşîhati».

(Tevfik Paşa'nın ikinci sadâretinde Dâr-ül-Hikmet-il-İslâmiyye âzâlığından birdenbire Meşîhat makamına yükseltiliveren Haydarî-zâde İbrahim Efendi Bağdad'ın bir ulemâ âilesine

mensuptur. Dört meşîhati vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 177, 181 ve 182 numaralara bakınız).

177) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini: 1919=1337 senesi 13 Kânunusâni=10 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919=1337 senesi 3 Mart=30 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 21 gün; «İkinci meşîhati».

(Haydarî-zâde'nin bundan evvelki meşîhati için yukarıki fıkraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda, 181 ve 182 numaralara bakınız. — Bu seferki meşîhati Tevfik Paşa'nın üçüncü kabinesindeclir).

178) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini: 1919=1337 senesi 4 Mart=1 Cumâda-l-âhire Salı günü; isti'fâsı; 1919=1337 senesi 15/16 Mays=14/15 Şa'ban Perşenbe/Cuma gecesi;, meşîhat müddeti: 2 ay, 13 gün; «İlk meşîhati».

(İkinci meşrutiyyetin bidâyetinde Tokad meb'ûsu sıfatiyle Mecliste İttihad-ve-Terakki komitesine karşı şiddetli muhâlefetiyle meşhur olan Hoca-Sabri Efendi/Mustafa Sabri Efendi daha sonra yıllarca nıenkûp yaşamış ve nihayet komitenin sukûtu üzerine yeniden faaliyete başlıyan Hürriyet-ve-İ'tilâf fırkasının en mühim erkânından olduğu için, Dâr-ül-Hikmet-il-İslâmiyye âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olarak Dâmad-Ferid'in ilk kabinesine girmiştir. Dört meşîhati vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 179, 180 ve 184 numaralara bakınız).

179) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini: 1919=1337 senesi 19 Mayıs=18 Şa'ban Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919=1337 senesi 20 Temmuz=21 Şevvâl Pazar günü; meşîhat müddeti: 2 ay, 2 gün; «İkinci meşîhati».

(Sabri Efendi'nin bu meşîhati Dâmad-Ferid'in ikinci kabinesindedir: İlk meşîhati için yukarıki fıkraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 180 ve 184 numaralara bakınız).

180) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini: 1919=1337 senesi 31 Temmuz=22 Şevvâl Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919=1338 senesi 30 Eylül/1 Teşrinievvel=5/6 Muharrem Salı/Çarşanba gecesi; meşîhat müddeti; 2 ay, 11 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Hoca-Sabri Efendi'nin bu meşîhati de Dâmad-Ferid'in üçüncü kabinesindedir: Bundan evvelkiler için yukarda 178 ve 179 numaralara ve son meşîhati için de aşağıda 184 numaraya bakınız).

181) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini: 1919=1338 senesi 2 Teşrinievvel=7 Muharrem Perşenbe günü; isti'fâsı: 1920=1338 senesi 3 Mart=12 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; meşîhat müddeti: 5 ay, 3 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Haydarî-zâde'nin bu üçüncü meşîhati Ali Rızâ Paşa kabinesindedir: Bundan evvelkiler için yukarda 176 ve 177 numaralara ve bundan sonraki son meşîhati için de aşağıki fıkraya bakınız).

182) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini: 1920=1338 senesi 8 Mart=17 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; isti'fâsı: 1920=1338 senesi 2 Nisan=13 Receb Cuma günü; meşîhat müddeti: 25 gün; «Dördüncü meşîhati».

(Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin bir ay bile sürmiyen bu son meşîhati Sâlih Paşa kabinesindedir: Bundan evvelkiler için yukarda 176, 177 ve 181 numaralara bakınız. Dört meşîhat müddetinin mecmûu 9 ay, 20 gün tutmaktadır).

183) Dürrî-zâde Abdullah Bey Efendi — Tâyini: 1920=1338 senesi 5 Nisan=16 Receb Pazartesi günü; isti'fâsı: 1920=1338 senesi 30 Temmuz=14 Zülka'de Cuma günü; meşîhat müddeti: 3 ay, 25 gün.

(Dâmad-Ferid'in dördüncü kabinesinde Şeyh-ül-İslâm olan sâbık Anadolu-kazaskeri Dürrî-zâde Abdullah Bey-Efendi Istanbul'un eski ve mârûf bir ulemâ sülâlesine mensuptur: 18 inci asırdanberi bu âileden yetişen Şeyh-ül-İslâmlar için yukarda 85, 95, 112, 115 ve 132 numaralara ve «Bey Efendi» ünvânı için de 107 numara ile aşağıdaki izâhat paragrafına bakınız. — Dâmad-Ferid'in Kuvây-ı-milliyye aleyhine neşrettiği fetvâları işte bu Abdullah Bey Efendi imzalamıştır).

184) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini: 1920=1338 senesi 31 Temmuz=15 Zülka'de Cumartesi günü; isti'fâsı: 1920=1339 senesi 25 Eylül=11 Muharrem Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 1 ay, 25 gün; «Dördüncü meşîhati».

(Hoca-Sabri Efendi'nin bu son meşîhati Dâmad-Ferid'in beşinci ve sonuncu kabinesindedir: Fakat kendisi kabine ile beraber değil, şahsen isti'fâ etmiştir. — Bundan evvelki üç meşîhati için yukarda 178, 179 ve 180 numaralara bakınız. Dört meşîhat müddetinin mecmûu 8 ay, 21 gün tutmaktadır).

185) Medeni Mehmet Nuri Efendi — Tâyini: 1920=1339 senesi 26 Eylül=12 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı: 1922=1341 senesi 4 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 1 ay, 8 gün; «Osmanlı devletinin ve Meşîhat tarihinin sonu».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Nuri Efendi Müneccim-başı Osman Kâmil Efendi'nin oğludur: Meşîhati Dâmad-Ferid'in beşinci ve Tevfik Paşa'nın dördüncü ve sonuncu kabinelerindedir. — Osmanlı tarihinde ilk Şeyh-ül-İslâm cedvelinin başında gördüğümüz Molla-Şemsüddin-i Fenârî ve son Şeyh-ül-İslâm da işte bu Medenî Mehmet Nuri Efendi'dir).

«İlk Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı sayılan Molla Şemsüddin-i Fenârî'nin 828=1424-1425 tarihîne tesâdüf eden tâyininden son Şeyh-ül-İslâm Medenî Mehmet Nuri Efendi'nin 1341=1922 tarihlerinde son Osmanlı kabinesiyle beraber isti'fâsına kadar Meşîhat müessesesinin Milâdî takvim hisâbiyle 498 senelik bir tarihi vardır. Beş asra yaklaşan bu uzun tarih esnâsında Meşîhat makamında 185 tebeddül olmuştur: Fakat bir çok Şeyh-ül-İslâmlar bir kaç defa meşîhatte bulunmuş oldukları için eşhâs adedi 131 den ibarettir; yâni mükerrer me'muriyyetierin sayısı 54 demektir.

Devletin şevket ve azamet devrindeki Şeyh-ül-İslâmlar «Kayd-i hayât» ile tâyin edildikleri ve «La-yen'azil» oldukları için, ilk on dokuz Şeyh-ül-İslâmdan isti'fâ edenler müstesnâ olmak şartiyle hepsi iş başında ölmüştür: Yalnız Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 12 numarasında gördüğümüz Kanunî devri Şeyh-ül-İslâmlarından Çivi-zâde Muhyiddin Şeyh-Mehmed Efendi taassuba kapılıp umumiyyetle Tasavvufa ve bilhassa Muhyiddin-i Arabi ile Mevlânâ Celâlüddin-i Rumî gibi en büyük mutasavvıflara karşı cephe alıp dil uzatarak vazife ve salâhiyyet hudutlarını tecâvüz etmiş olduğu için, me'muriyyetini terketmek mecburiyetinde

bırakılmıştır: O devirde bu vak'a, misli görülmemiş bir azil mâhiyyetindedir. İlk isti'fâ eden Şeyh-ül-İslâm da 13 numarada gördüğümüz Hamîdî Abdülkadir-Çelebi Efendi'dir.

Şeyh-ül-İslâmların lâ-yen'azilliği Osmanlı inhitâtına başlangıç sayılan Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 20 numarasında gördüğümüz Müeyyed-zâde Abdülkadir Şeyhî Efendi azledilmiştir. Ayni bir zâtın mükerrer me'muriyyetleri işte bunun üzerine başlamış ve meselâ ilk defa olarak 21 ve 23 numaralarda gördüğümüz Bostan-zâde Mehmed Efendi iki defa meşîhatte bulunmuştur.

Sadr-ı-a'zamlara varıncaya kadar devletin en mühim erkânına her türlü cezâ verildiği ve hattâ bir çoğu idâm edildiği halde, dinin mümessili sayılan Ulemâ umumiyyetle idâm cezâsından istisnâ edilmiştir; fakat buna rağmen Osmanlı tarihinde idâm edilmiş üç Şeyh-ül-İslâm vardır ve bunlar da 37 numarada gördüğümüz. Ahi-zâde Şehid-Hüseyn Efendi, 49 numarada gördüğümüz Hoca-zâde Şehid-Mes'ud Efendi ve 66 numarada gördüğümüz Seyyid-Hacı-Feyzullâh Efendi'dir: Bunlara «Şehid» lâkabının verilmesi, İlmiyye masuniyyetinin inhitât devrinde ihlâline karşı mesleğin protesto tezâhürleri mâhiyyetindedir.

Şeyh-ül-İslâmlar umumiyyetle «Efendi» ünvâniyle anıldıkları halde, içlerinde «Bey Efendi» ünvâniyle anılan beş kişi de vardır; Birincisi 107 ve 113 numaralarda gördüğümüz İvaz-zâde İbrahim Bey Efendi, ikincisi 144 numarada gördüğümüz İsmet-Bey-zâde Seyyid Hacı-Arif Hikmet Bey Efendi, üçüncüsü 150 numarada gördüğümüz Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi, dördüncüsü 163 numarada gördüğümüz Pîrî-zâde Mehmet Sâhib-Molla Bey Efendi ve beşinciside 183 numarada bahsi geçen Dürrî-zâde Abdullah Bey Efendi'dir; bütün bunlarda «Efendi» kelimesinin başına «Bey» ünvânının ilâvesi, bu Şeyh-ül-İslâmların birer Paşa oğlu yâhut torunu olmalarındandır; 107 numaranın izâhâtına da bakınız.

Osmanlı tarihinde en uzun meşîhat müddeti, Kanunî ve İkinci Selim devirlerinde meşhur Ebussûut Efendi'nin 28 sene, 11 ay sürmüş olan meşîhatidir. Umumiyyetle İkinci Murad ve Fâtih devirlerindeki Molla-Fahrüddin-i Acemî'nin 30 seneden fazla meşîhatte bulunmuş olduğundan bahsedilirse de, bu zâtın me'muriyyeti hakikatte 24 seneden ibarettir: Yukarıda 3 numaraya bakınız. Müddet itibariyle üçüncü gelen Şeyh-ül-İslâm da İkinci Bâyezid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde 23 sene meşîhatte bulunmuş olan ve bu büyük müessesenin tarihine şan ve şeref veren âdil ve mümtâz âlim Zenbilli-Ali Efendi'dir: Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinde 9 numaraya bakınız.

Bunlara mukabil, en kısa meşîhat müddetleri de şöyle sıralanabilir: 67 numarada gördüğümüz Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi-İkinci Mustafa devrindeki «Edirne vak'ası»ndan dolayı temâruz ederek hiç işe başlamamış, yâni Efendi'nin o ilk meşîhati müddetsiz geçmiştir! Buna nisbetle 48 numarada gördüğümüz Memek-zâde Mustafa. Efendi'nin 13 saatlik meşîhati Osmanlı tarihindeki meşîhat müddetlerinin en kısası demektir. Dördüncü Mustafa devrindeki Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi'nin 128 numarada gördüğümüz ikinci meşîhati de bir gün sürmüş olmak itibariyle, ikinci derecede kalır.

Mükerrer me'muriyetler Sadâret makamında dokuzu bulmuş olduğu halde, Meşîhat makamında a'zamî dördü bulmaktadır: 25, 27, 29 ve 31 numaralarda gördüğümüz Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun-Ullâh Efendi'nin, 159, 160, 168 ve 169 numaralarda gördüğümüz Yusuf-zâde Cemalüddin Efendi'nin, 165, 166, 173 ve 174 numaralarda gördüğümüz Mûsâ Kâzım Efendi'nin, 176, 177, 181 ve 182 numaralarda bahsi geçen Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin ve nihayet 178, 179, I80 ve 184 numaralarda gördüğümüz Mustafa Sabri Efendi'nin dörder meşîhati vardır; fakat bu beş Şeyh-ül-İslâmdan son dördünün

mükerrer me'muriyyetleri ikinci meşrutiyyet devrindeki kabine değişikliklerinden mütevellittir.

Meşîhat tarihinde görülen garâbetlerden biri de fi'len o makamda bulunmamış bir âlime «Meşîhat payesi», yâni fahrî Şeyh-ül-İslâm ünvânı tevcih edilmiş olmasında gösterilebilir: Meselâ meşhur müverrih Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi «Ravzat-ül-Ebrâr» ismindeki eserini 1059=1649 tarihinde pâdişaha takdim edince işte bu ünvanla taltif edilmiş ve o tarihten ancak iki sene sonra fi'len Şeyh-ül-İslâm olmuştur: Yukarda 43 numaraya bakınız.

Meşîhatin ihrazı «Silsile-i merâtib»in kat'iyle kabil olabildiği için, umumiyyetle Şeyh-ül-İslâmlar ihtiyar adamlardır: Yalnız Hoca-Sa'düddin-zâde Mehmet-Çelebi Efendi Milâdî takvim hisâbiyle yaşının 33 sene, 5 ay, 5 gün tuttuğu, yâni 34 yaşının içinde bulunduğu sırada büyük kabiliyyet ve liyakatinden dolayı istisnaî olarak Şeyh-ül-İslâm olmuştur: Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinde 26 numaraya bakınız.

Devletin teceddüd hamlelerini himâye etmiş bir çok kıymetli Şeyh-ül-İslâmlar vardır; meselâ Üçüncü Ahmed devrindeki Yenişehirli-Abdullah Efendi matbaacılığın kabulü hakkındaki tarihî fetvayı vermiş olmakla meşhurdur: Yukarda 80 numaraya bakınız.

Devşirmelerle Dönmeler ilmî ve fikrî kabiliyyetle alâkadar mesleklere rağbet edemedikleri için, Türk olmıyan Şeyh-ül-İslâmlar pek azdır; işte bundan dolayı meşîhat cedvellerimizde milliyet tasrihine lüzum görülmemiştir. Bununla beraber, o hususta da bir fikir vermiş olmak için, Gayr-i-Türk Şeyh-ül-İslâmların belli-başlılarını kısaca gözden geçirmek faydadan hâlî değildir;

1 — Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 6 numarasında gördüğümüz Molla-Abdülkerim, Fâtih devri Vezir-i-a'zamlarından Mahmud Paşa ile beraber küçükken esir alınmış bir Hıristiyan çocuğudur: Fakat milliyeti belli değildir; Sırp yâhut Hırvat olmak ihtimâli vardır.

2 —Yukarıda 17 numarada gördüğümüz Kadı-zâde Ahmed Şemsüddin Efendi bir köle çocuğudur ve Gayr-i-Türktür: Fakat bunun da milliyeti belli değildir;

3 — Yukarıki cedvelin 87 numarasında gördüğümüz Pîrî-zâde Mehmet Sahib Efendi Yeniçeri zabitlerinden Pîrî Ağa'nın oğlu olmak itibariyle Devşirme çocuğu demektir ve bunun da milliyeti belli değildir: «Pîrî-zâde» âilesi bu Sâhib Efendi'nin kız tarafından neslidir;

4 — 107 ve 113 numaralarda gördüğümüz İvaz-Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi Arnavuttur;

5 — 137 numarada bahsi geçen Hacı-Halil Efendi Çerkezdir;

6 — 148 numarada gördüğümüz Hacı-Mehmet Refik Efendi Boşnaktır;

7 — 150 numaralı Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi Gürcüdür;

8 — 167 numaralı Abdurrahman Nesîb Efendi Arnavuttur;

9 — 176, 177, 181 ve 182 numaralarda gördüğümüz Haydarî-zâde İbrahim Efendi Arap tır; fakat 114 ve 130 numaralarda bahsi geçen Arap-zâde Ahmed Atâullâh ve oğlu Mehmet Arif Efendilerin Arap olup olmadıkları kat'î surette belli değildir: Çünkü bu sülâleye ismini vermiş olan büyük-dedeleri Arap-Abdurrahman Efendi'nin lâkabı esmerlikten de kinâye olabilir.

Bu vaziyetten anlaşıldığına göre 131 Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı içinde âdeta bir garîbe teşkil eden 2 Arnavuttan başka 1 Çerkez, 1 Boşnak, 1 Gürcü, 1 Arap vardır ve bunlardan başka üç Şeyh-ül-İslâmında Gayr-i-Türk oldukları mâlûm olmakla beraber milliyetleri belli değildir; bütün bu Gayr-i-Türklerin mecmûu dokuz kişiden ibarettir. Umumî yekûn olan 131 den bu dokuz kişi çıkarılınca 122 kalır: Bu 122 Şeyh-ül-İslâmın hepsi Türk müdür? Pek tabiî olarak: bu hususta kat'i bir şey söylemek kabil değildir: Bunların da içinde Arap, Acem vesaire bulunabilir; meselâ meşîhati İkinci Murad'la Fâtih devirlerine tesâdüf eden ve yukarda 3 numarada bahsi geçen Molla-Fahrüddin-i Acemî'nin İranlı olması aslen Acem mi, yoksa Türk mü olduğunu tesbite kâfi bir delil değildir. Fakat bu vaziyette olanlar pek azdır. Her halde ilmi ve edebî eserleriyle Türk Hukuk, Tarih, Edebiyat, Lisâniyât ve umumî kültür tarihlerinde fevkalâde mühim roller oynamış ve adalet tarihimizde de muhteşem şahsiyyetler yetiştirmiş olan Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının çok büyük ve kaahir bir ekseriyyetinin Anadolu-Türklerinden olduğu muhakkaktır».

KAPDAN-I-DERYA'LAR

(KAPDAN-PAŞALAR)

«Osmanlı menbâlarında ilk Osmanlıların denizciliği hakkında hemen hiç bir şey yok gibidir: Fatih devrinde Istanbul muhâsarasına donanma kumandanı olarak iştirâk etmiş olan Balta-oğlu Süleyman Bey umumiyetle ilk Kapdan-ı-Deryâ gibi gösterilir! Hattâ Kâtib-Çelebi bile «Esfâr-ül-Bihâr»ında bu yanlış an'aneye kapılmaktan kurtulamamıştır! Her halde teessüsünün daha ilk yıllarından itibaren deniz-aşırı yerlerde fütûhâta başlıyan Osmanlı beyliğinin Selçukîler devrindenberi uzun bir tekâmül tarihi olan Anadolu denizciliğinden bîhaber kalmış ve hiç istifâde etmemiş olmak ihtimâli her şeyden evvel akla ve hâdisâtın cereyân tarzındaki zarûrete mugayirdir. Anadolu'nun hem Karadeniz, hem Akdeniz sâhil boylarında Türk denizciliğinin Selçukîler devrinden itibaren inkişâfa başladığı ve ondan sonra «Tavâif-i-Mülük» denilen Anadolu Türk beyliklerinden sâhil boylarında bulunanların bu eski Türk denizciliğini inkişâf ettirmekte büyük roller oynadıkları muhakkaktır: Selçukîlerin Bahriye teşkilâtında «Reîs-ül-Bahr» unvâniyle bahsedilen Karadeniz amiralliğinin merkezi Sinop ve «Melik-üs-sevâhil/Emîr-üs-Sevâhîl/Emîr-ül-Kebîr Sultan-is-Sevâhil/Melik-üs-Sâhil» ünvanlarıyla anılan Akdeniz amiralinin merkezi de Antalya'dır: Maiyyetlerinde filolar bulunan bu amirallerin ayni zamanda birer (Prefet maritime=Sâhil valisi) vaziyetinde bulundukları için İdarî ve askerî salâhiyetleri de olduğu anlaşılmaktadır. O zaman Karadeniz'de Sinop ve Akdeniz'de Antalya ve Alâiyye limanları birer Selçukî tersânesi vaziyetindedir. Daha sonraları Aydın» Saruhan, Menteşe ve Karası beyliklerinde inkişâf eden denizcilik işte bu Selçukî Bahriyesinin tekâmülünden başka bir şey değildir.

Istanbul'un fethinden sonra zaptedilmiş bir takım efsânevî menkulâta istinâd eden ilk Osmanlı menbâlarının «Rumeli'ne mürur» hâdisesini bir sal masalı şeklinde tasvir etmiş olmalarına rağmen, Bizans ve Garp menbâlarında ilk Osmanlıların da diğer sâhil beylikleri gibi denizcilik bakımından ihmâl edilemiyecek bir vaziyette bulunduklarını gösteren bir çok rivâyetlere tesâdüf edilir; hattâ Ertuğrul-Gazi'nin bâzı deniz seferlerinden bahsedildiği gibi, Osman-Gazi'ye izâfe edilen bir Rodos seferi hakkında çok kuvvetli bir rivâyet bile vardır: 1310=710 vukuâtına bakınız. İslâm menbâlarında da buna benzer bâzı kayitlere tesâdüf edilir: Meselâ «Şerefüddin Aliyy-il-Yezdî»nin «Zafernâme»sinde sureti bulunan bir mektubunda Timur-Leng sert bir lisanla hitâb ettiği Yıldırım Bâyezid'e nesebinin bir Türkmen gemicisine

müntehî olduğundan bahsetmektedir: Osmanlı nesebi Osman-Gazi'ye müntehî olmak itibariyle bu mektupta onun kasdedildiği muhakkaktır. Zâten Osmanlı menbâlarında bile Osman-Gazi devrine ait bir deniz hareketiyle Marmara'da bir sâhil beyliği kurulmuş olduğuna ait bâzı an'aneler vardır: Meselâ eskiden (Besbcesyos) ve (Kalolimni) isimleriyle anılan İmralı adasının Osmân-Gazi devrinde Aygud-Alp oğlu Kara-Ali yâhut Ahmed Ağa oğlu Emîr-Ali tarafından fethedilmiş ve hattâ (İmralı) isminin işte bu (Emîr-Ali) den çıkmış olduğu Osmanlı menbâlarınınifâdeleriyle sâbittir: 1308=708 vukuâtına bakınız. İşte bundan dolayı Mehmet Şükrü'nün (Esfâr-ı Bahriyye-i Osmâniyye)sinde Emir-Ali bir deniz seferi yapmış ilk Osmanlı kapdanı sayılır. Bizans menbâlarına göre, gene Osman-Gazi devrinde Osmanlıların Trakya ve Makedonya sâhillerine 18 ay sürmüş mühim bir akın hareketi de vardır: 1321=721 vukuâtının son fıkrasına bakınız.

Orhan-Gazi-devrinde Şehzâde-Süleyman Paşa'nın 1354=755 tarihinde Rumeli'ye geçişinden iki sene evvel Marmara adalar grupunun fethedilmiş olması da ancak bir deniz kuvvetiyle izah edilebilecek muvaffakiyetlerdendir: 1352=753 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız.

Her halde Osman ve Orhan Gaziler devrinde Marmara denizinin Anadolu sâhillerinde Osmanlıların Karamürsel, İzmit, Gemlik vesaire gibi bir iki deniz üssü bulunduğu muhakkaktır ve cereyân eden vukuâtın başka türlü izahı kabil değildir: Bilhassa eskiden (Prenetos) denilen Karamürsel kasabasıyla etrafının fethinden itibaren İzmit körfezinin cenup sâhilleri Selçukîler devrindeki «Emâret-üs-sevâhil» tarzında bir Amiral sancağı ittihâz edilmiş ve hattâ bu sancağın ilk beyi olan Kara-Mürsel Bey burada son zamanlara kadar kendi ismini taşıyan bir gemi tipi yaptırarak sür'atli bir «İnce-donanma» vücuda getirmiştir: 1324=724 vukuâtına da bakınız. Âşık-Paşa-zâde bu noktayı şöyle anlatır:

«Kara-Mürsel dirler bir bahadır varıdı, ol kenarı ana tımar virdiler; gazileri, tımar erlerini kenara götürdüler: Istanbul'dan gemi çıkup vilâyet urmasun diyü».

Hususi kütüphânemizde bulunan anonim bir «Tevârîh-i Âl-i Osman» da bu vaziyet Orhan-Gazi devrine izâfe edilir ve Kara-Mürsel Bey ilk İzmit beyi gösterilir:

«Orhan gelüp İznikümüd'ü fethidüp kiliselerin yıkup mescidler ve medreseler yapdurdular. Kara-Mürsel dirler bir er varıdı, ol kenarı ana virdi, vilâyetin tımar ülüşdürdü. Anlar dahî gelüp ol kenân beklediler: Istanbul'dan bir can çıkarmaz oldular ve balık oku [=hissesi] Akça-Koca ile gazilere tımar ülüşdürdü».

Bu fıkranın Oruç Bey tarihiyle mukayesesi meseleyi daha fazla tavzîh edebilir:

«Kara-Mürsel dirler bir dilâver varıdı, ol kenarı ana virdi, vilâyetini tımar ülüşdürdü; tımar erenleri ol kenara geldiler; Kostantîniyye'den gemi çıkarmaz oldular; muhkem beklediler, gemi çıkup ol kenarları urmuyalar».

Bu fıkralardan anlaşıldığına göre Kara-Mürsel Bey'in yaptırdığı hafif filo «Istanbul'dan bir can çıkarmaz» ve «Kostantîniyye'den gemi çıkartmaz» ibareleriyle belirtilen bir faaliyet gösterip Marmara'ya hâkim bir vaziyet te'min etmiş demektir.

Osmanlı denizciliğinin ilk devir tarihi bakımından büyük bir ehemmiyeti olan bu fıkralar bize İzmit körfezinde bir nevi «Prefecture maritime» kurulmuş olduğunu bütün vuzûhiyle gösteren kuvvetli bir an'ane nakletmektedir. Bu vaziyete nazaran, Şehzâde-Süleyman Paşa o tarihten otuz sene sonra 1354=755 tarihinde Rumeli'ye geçip Çanakkale boğazında kat'î surette

yerleştikten bir müddet sonra Osmanlı bahriyesinin merkezi İzmit körfezinden Gelibolu'ya intikal etmiş ve Selçukîlerden sâhil beyliklerine geçen an'ane mucibince İzmit körfezinden sonra Gelibolu sancak-beyliği Amiral sancağı ittihâz edilmiş demektir. Bununla beraber İzmit körfezi eski ehemmiyetini birdenbire kaybetmiş değildir: Daha sonraları da burada gemiler yapıldığını ve tersâne bulunduğunu gösteren muhtelif kayitler vardır.

Ölüm tarihi bile mâlûm olmıyan Kara-Mürsel Bey'in ilk halefleri belli olmadıktan başka, Osmanlı sâhillerinin büyük bir sür'atle genişlemesi ve Gelibolu'nun merkez ittihâzı karşısında İzmit körfezinin bu ilk ehemmiyetini ne kadar zaman muhâfaza edebilmiş olduğu hakkında da vazıh bir şey söylemek kabil değildir. Şimdilik mâlûm olan yegâne nokta, Gelibolu'nun tahkimiyle Osmanlı amirallerine sancak merkezi ittihâzının Yıldırım Bâyezid devrine müsâdif olmasından ibarettir: 1390=792 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Bu tahkimâta me'mur olan Saruca Paşa 60 gemilik bir donanma başında deniz seferlerine de çıkmış olduğu için, Gelibolu sancak-beyliğiyle beraber «Kapudan-ı-Deryâ/Kapdan-ı-Deryâ» sıfatını da hâiz görünmektedir: Fakat Kara-Mürsel Beyle Saruca Paşa arasındaki Osmanlı amiralleri mâlûm değildir; hattâ Saraca Paşa ile Çavlı Bey ve Çavlı Bey'le Balta-oğlu Süleyman Bey arasında kimler bulunduğunu da bilmiyoruz: Kapdanlar silsilesinde bu gibi fâsılalarla şüpheli ve karanlık noktalar ve bilhassa kronolojik ihtilâflarla müphemiyyetler daha sonraları da görülmekte ve hattâ Barbaros devrine kadar devam etmektedir. Her halde Deryâ kapdanlığı tarihinde vuzuh devri Barbaros'la başladığına göre, bu tarihi iki devre ayırmak ve birinci devir karanlıklarından sonra Barbaros'la başlıyan tarihî vuzûhu ikinci devir saymak, zarurî bir ihtiyat tedbiri demektir. Onun için birinci devirdeki isimlerin tesbitinde Osmanlı menbâlarından başka Bizans ve Garp menbâlarından da istifâde edilmiştir. Büyük bir ihtiyatla karşılanması zarurî bulunan bütün bu karanlık devir tabiî ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir.

Osmanlı bahriye tarihine ait bâzı muahhar eserlerde Kara-Mürsel Bey'den sonra Rumeli'ye geçiş muvaffakiyetinden dolayı Şehzâde-Süleyman Paşa ikinci ve ondan sonra da Birinci Murad'ın emriyle 763=1361-1362 tarihinde bir donanma yaptırmış olan Lala-Şâhin Paşa üçüncü Kapdan-ı-Deryâ gibi gösterebilmekteyse de, Şehzâde-Süleyman Paşa'ya izâfe edilen sıfat tamamiyle itibarî olduktan başka, Lala-Şâhin Paşa'nın Kapdan olmayıp Rumeli Beylerbeyi olduğu muhakkaktır ve bir donanma yaptırmış olması da Kapdan-ı-Deryâ sayılmasına kâfi bir sebeb değildir. İşte bundan dolayı aşağıki cedvelde tâkib edilen sıra numaraları ancak isimleri malûm olabilen Deryâ kapdanlarına göredir. Bilhassa Barbaros devrine kadar devam eden şüpheli ve ihtilâflı noktalar da istifham işaretleriyle belirtilmiştir.

Osmanlı teşkilâtında Deryâ kapdanlığının ehemmiyeti bilhassa Cezâyir hükümdarı ve Türk denizciliğinin şanlı pîri Barbaros Hayrüddin merhumun ölkesini ana-vatana bağlayıp Kapdanlık vazifesini kabulünden itibaren büsbütün artmış, Cezâyir beylerbeyliği Kapdan-ı-Deryâ mâlikânesi olmıya başlamış, Osmanlı bahriyesine Istanbul tersânesi merkez olmuş ve artık Gelibolu tersânesi eski ehemmiyetini tedricen kaybederek Kapdan-Paşa eyâletinin bir sancağı hâline gelmiştir.

(BİRİNCİ DEVİR)

OSMAN ve ORHAN GAZİLER DEVRİ:

1) Kara-Mürsel Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1324=724 (?); ölümü: (?).

(İzmit körfezinin cenup sâhilindeki «Prenetos/Proneetus» kasabasını fethedip ilk Osmanlılar devrinde görülen bir teâmül mucibince fethettiği yere ismi verilmiştir. — «Karamürsel» kasabasıyla etrâfındaki sâhil boyları Kapdanlık sancağı şeklinde kendisine tevcih edilmiş olduğu için, bu ilk Derya kapdanı Selçukîlerdeki «Emîr-üs-Sevâhil» vaziyetindedir: Yukarıki izahata bakınız. — Kara-Mürsel Bey'in kendi icadı olan sür'atli ve hafif gemilerle bir «İnce-donanma» teşkil ettiği rivâyet edilir: Bu «Karamürsel gemileri» sonradan Akdeniz'de de taammüm etmiştir. — İlk Kapdan-ı-Deryâ vaziyetinde bulunan Kara-Mürsel Bey'le aşağıki fıkrada 2 numarayla gösterilen Saruca Paşa arasında bir kaç Kapdan daha geçmiş olması lâzımgelirse de isimleri belli değildir).

BİRİNCİ BÂYEZİD DEVRİ:

2) Saruca Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1390=792 (?); ölümü yâhut azli: (?).

(Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, ilk Osmanlı Kapdan-ı-Deryâsı olan Kara-Mürsel Bey'le bu Saruca Paşa arasında geçen Kapdanlar belli değildir. — Saruca Paşa'nın Kapdanlık tarihini Gelibolu'nun tahkimiyle liman ve tersânesinin inşâsına me'mur olduğu 1390=792 senesine müsâdif gösterişimiz, o tarihten evvel donanmanın başında bulunduğu hakkında kat'î bir kayde istinâd edemeyişimizdendir. Paşa'nın bundan evvelki vazifesi Anadolu beylerbeyliğidir. — Gelibolu inşaâtına 1391=793 tarihinde başlanmış olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Saruca Paşa inşaâta başladıktan biraz sonra, gene bu 1390=792 senesi sonbaharında 60 gemilik bir donanmayla Cinivizlerin Sakız ve Venediklilerin Eğriboz adlarıyla şarkî Yunanistan sâhillerini vurmuş ve büyük deniz seferi üzerine Cinivizlerle Venedikliler ellerindeki adaları tahkime başladıkları için, Yıldırım Bâyezid Anadolu'dan adalara zahire ihrâcını men'etmiştir. — Saruca Paşa'nın bundan bir müddet sonra öldüğü hakkında bir rivâyet varsa da tarihi belli değildir).

BİRİNCİ MEHMET DEVRİ:

3) Çavlı Bey (?) — Milliyeti: Türk (?); tâyini: (?); Ölümü; 1416=819 senesi 29 Mayıs=1 Rebî'ül-âhir Cuma günü.

(Bizans menbâlarında «Çalis-peğis» şeklinde bahsedilen bu amiralin Osmanlı menbâlarında zikredilmediği için hakikî şekli mâlûm olmıyan isminin «Çavlı Bey» yâhut «Çalı Bey» gibi-bir şey olmak ihtimâli hakkında bir takım tahminler vardır: Her halde «Çavlı» şekli daha kuvvetlidir. — Bu Çavlı Bey'le yukarıki fıkrada gördüğümüz Saruca Paşa arasında geçmiş olması lâzımgelen Kapdanların isimleri belli değildir. — Çavlı Bey'in iki muharebesinden bahsedilir: 1415=818 vukuâtının son ve 1416=819 vukuâtının ilk fıkralarına bakınız. Bunların birincisinde Osmanlı Kapdan-ı-Deryâsı Kiklâd adalarına hükmeden Naksos=Nakşa dukası Pietro Zeno'nun Türk ticaret gemilerine yaptığı düşman muâmelesine karşı ilkönce bu adaları vurduktan sonra Venediklilere aid olan Eğriboz adasına baskın yapıp bir çok esirlerle ganîmetler almış ve ertesi sene bir elçi getirmek bahânesiyle Gelibolu'ya gelen Venedik amirali Pietro Loredano'nun üstün kuvvetlerine mağlûp ve şehîd olmuştur: 1416=819 senesi 29 Mayıs=1 Rebî'ül-âhir Cuma ve daha zayıf bir rivâyete göre de 16 Mayıs=18 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe tesâdüf eden bu müsâdeme Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk deniz muharebesi sayılır. — Gelibolu muharebesinde Osmanlı donanmasının 27 gemi kaybederek mağlûb olması, bu muharebenin âdetâ baskın gibi bir hareket olmasındandır).

İKİNCİ MURAD ve İKİNCİ MEHMET DEVİRLERİ:

4) Balta-oğlu Süleyman Bey — Milliyeti: Bulgar (?); tâyini: 1451=855 (?); azli: 1453=851 senesi 21 Nisan=11 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Bir çok Osmanlı menbâlarında yanlış olarak ilk Kapdan-ı-Deryâ gibi gösterilen Balta-oğlu Süleyman Bey'in Bulgar dönmesi olduğu rivâyet edilmekle beraber, Bulgaristan Türklerinden olmak ihtimâli de yok değildir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Çavlı Bey'in 1416=819 tarihinde şehâdetinden Balta-oğlu Süleyman Bey'in İkinci Murad devri sonlarında 1451=855 tarihine tesâdüf ettiğinden bahsedilen tâyinine kadar geçen 35 sene içindeki Deryâ kapdanlarının isimleri belli değildir. — Balta-oğlu'nun en mühim rolleri Fatih'in Istanbul muhâsarasındadır: Ondan evvel ehemmiyetsiz bir Midilli seferi olduğundan bahsedilir. — Istanbul muhâsarası başlarken Gelibolu'dan getirdiği donanmaya Boğaziçi'nde dâimi merkez ittihâz etmiş olduğu «Balta-limanı» hâlâ onun ismini taşımaktadır: 1453=857 vukuâtının «12 Nisan=2 Rebî'ül-âhir Perşenbe» fıkrasına bakınız. — Süleyman Bey'in Istanbul muhâsarasındaki en mühim muvaffakiyeti Adalar'ın fethidir: Aynı sene vukuâtının 18 Nisan=8 Rebî'ül-âhir Çarşanba fıkrasına bakınız. Fakat ondan iki gün sonra Bizans'a yardım için gelen beş büyük düşman gemisinin Halic'e girmesine mâni olamadığı ve hattâ onun bu muvaffakıyetsizliğini Galata sâhillerinden tâkib eden Fatih'in'denize at sürecek kadar hiddetlenmesine sebeb olduğu için, muharebede bir gözünü kaybetmiş olduğu halde gözden düşmüş ve ertesi gün azledilmiştir: Gene aynı sene vukuâtının «20 Nisan=10 Rebî'ül-âhir Cuma» ve «21 Nisan=11 Rebî'ül-âhir Cumartesi» fıkralarına bakınız. Bununla beraber, Balta-oğlu'nun o tarihte azledilmeyip 862=1457-1458 tarihine kadar mevkiinde kalmış olduğu hakkında pek zayıf bir rivâyet varsa da, bu rivâyetin doğru olmadığı, halefleri hakkındaki kayitlerden anlaşılmaktadır. Onun için karadan gemiler geçirilmesi harekâtını Balta-oğlu Süleyman Bey'in idare etmiş olduğu hakkındaki rivâyet de doğru değildir: Bu hareket, Süleyman Bey'in halefi olan Hamze Bey'in Kapdanlık devrine müsâdiftir; Aşağıki fıkraya bakınız. — Balta-oğlu Süleyman Bey'in azlinden sonra kara ordusuna nakledildiği ve tarihi mâlûm olmıyan ölümüne kadar bir çok kara muharebelerine iştirâk etmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

İKİNCİ MEHMET DEVRİ:

5) Hamze Bey — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1453=857 senesi 21 Nisan=11 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1456=860 senesi Kânunusâni=Safer ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene, 9 ay.

(Balta-oğlu Süleyman Bey'in yerine Istanbul muhâsarasında Kapdan-ı-Deryâ olan ve bazaıı Paşa ünvâniyle de anılan Hamze Bey Arnavuttur ve Birinci-Mehmet'le İkinci Murad devirleri vüzerâsından Arnavut Bâyezid Paşa'nın kardeşidir. Bâzı menbâlarda bu Bâyezid Paşa, Birinci-Mehmed'in son Vezir-i-a'zamı olan Amasyalı Bâyezid Paşa ile karıştırılmaktadır; tabiî bunun sebebi ikisinin de ayni devre tesâdüf etmesidir: 1421=824 vukuâtının Birinci Mehmet devrine müsâdif ilk fıkrasına bakınız. Bir rivâyete göre de Hamze Bey yukarda «3» numarada gördüğümüz Çavlı Bey'in oğludur. — Bir çok menbâlarda ve meselâ Kâtib-Çelebi'nin «Efsâr-ül-bihâr»ında Hamze Bey Kapdanlar cedveline alınmayıp Balta-oğlu Süleyman Bey'in yerine aşağıki fıkrada göreceğimiz Hâs-Yunus Bey geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir, ikisinin arasında Hamze Bey'in bulunduğu Bizans melihalarıyla da sâbittir: Bu ihtilâflar için 1455=859 vukuâtının son fıkrasıyla 1474=879 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Istanbul muhâsarasında Boğaziçi'nden Halic'e karadan gemi geçirilmesi işte bu Hamze Bey'in Kapdanlık devrine müsâdiftir; fakat o meşhur hareketi Hamze Bey değil, bizzat Fatih Sultan Mehmet tertip ve idare etmiştir; 1453=857 vukuâtının «22 Nisan=12 Rebî'ül-âhir Pazar» fıkrasına bakınız. Bu hareket, Hamze Bey'in Kapdanlığa tâyin edildiği

günün akşamı başlayıp gemiler o gece geçirilmiş olduğu için, bâzı menbâlarda Balta-oğlu Süleyman Bey devrine müsâdif gösterilmesi doğru değildir: Yukarıki fıkraya da bakınız. — Hamze Bey'in azline sebeb, Fatih'in Istanbul fethinden iki sene sonra Rodos Şövalelerine karşı açtığı Adalar seferinde fütûhâta muvaffak olamamasıdır; 1455=859 vukuâtının son fıkrasına bakınız. işte taundan dolayı Adalar seferinden avdetinde vazifesine nihayet verilerek bir sancak-beyliğine gönderildiği veyâhut idâm edildiği hakkında muhtelif rivâyetler vardır. Mezarı Bursa'da bir künbed içinde ise de kitâbesi olmadığından ölüm tarihi belli değildir. — «Sicill-i Osmânî» Balta-oğlu Süleyman Bey'den sonra Hamze Bey'den hiç bahsetmiyerek 862=1457-1458 den 870=1465-1466 tarihine kadar «Yavaşca-Şâhin Mehmet Paşa»yı Kapdanlık etmiş göstermekteyse de, Hamze Bey'in azli üzerine aşağıki fıkrada göreceğimiz Hâs-Yunus Bey'in donanma başında derhâl İnon/Enez seferine çıkmış olduğu mâlûm olduğu için, bu rivâyetin doğru olmaması lâzımgelir: 1456=860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Istanbul fethine iştirâk ettikten sonra 870=1465-1466 da ölmüş ve Uzun-çarşı'daki mescidine defnedilmiş olan Yavaşca-Şâhin Paşa eğer hakikaten Kapdan-ı-Deryâ olmuşsa, her halde Hâs-Yunus Bey'den sonra tâyin edilmiş olabilir).

6) Hâs-Yunus Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1456=5 860 senesi Kânunusâni=Safer ayı; azli: 1459-1460=864 (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene (?).

(Istanbul'un fethinden sonra Enes Ciniviz dukalığıyla bu küçük hükûmete tâbi olan İmroz, Taşoz, Semendirek ve Limni adalarının fethinde donanmaya kumanda etmiş olan Hâs-Yunus Bey yâhut Paşa'nın 872=1467-1468 tarihine kadar 11-12 sene mevkiini muhâfaza etmiş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Enez dukalığındaki fütûhattan beş sene sonra olan Karadeniz fütuhâtında Osmanlı donanmasına aşağıki fıkrada göreceğimiz Kasım Bey kumanda etmiştir: Enez seferi için 1456=860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Hâs-Yunus Bey azledildikten sonra bir rivâyete göre idâm edilmiş ve diğer bir rivâyete göre 1473=878 vukuâtının birinci fıkrasında bahsi geçen Otluk-beli muharebesinde şehîd olmuştur).

7) Kasım Bey — Milliyeti: (?); tâyini; 1459-1460=864 (?); Trabzon sancak-beyliğine nakli: 1461=865; Kapdanlık müddet i: Takriben 1 sene.

(Fatih'in şimalî Anadolu sâhil boyunda sıralanan Amasra Ciniviz kolonisiyle Candar/İsfendiyar Türk beyliğine ye Trabzon Rum imparatorluğuna karşı açtığı 1461=865 seferinde Gelibolu sancak-beyi ve Deryâ kapdanı sıfatiyle donanmaya kumanda eden bu Kasım Bey'in ismini «Kritovulos» mütercimi «Karolidi Efendi» eski yazıya «Kâzım» şeklinde nakletmişse de, Yunan yazısındaki ismin «Kasım» şeklinde okunması daha doğrudur. — Kasım Bey'in 100-150-gemilik bir donanmayla yaptığı Karadeniz seferinde ihraç kuvvetleriyle donanmanın umumî serdârı Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'dır: 1461=865 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bu suretle Kapdan-ı-Deryâ, bir çok Osmanlı seferlerinde olduğu gibi, Serdâr'ın emrine verilmiş demektir. — Trabzon'un fethi üzerine Kasım Bey oranın sancak-beyliğine tâyin edilerek Kapdanlık'dan ayrılmıştır).

8) Hadım-İsmail Bey — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1461=865; azli: 1462=866 (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu İsmail Bey'in bir sene kadar sürdüğü anlaşılan Kapdanlığındaki başlıca hizmeti Midilli fethindeki muvaffakiyetli hareketidir: Bu hareket için 1462=866: vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Yukarıki fıkrada bahsi geçen Karadeniz seferinde olduğu gibi Midilli seferinde de Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa serdâr olduğu için Kapdan-ı-Deryâ onun emrinde bulunmuştur).

9) Ya'kub Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1462=866; azli: 1463=867 (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Yukarda 7 numarada gördüğümüz Kasım Bey'in Trabzon beyliğine tâyini üzerine Deryâ kapdanlığının 8 numaradaki Hadım-İsmail Bey'e değil, işte bu Ya'kub Bey'e tevcih edilmiş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da, bu şüpheli rivâyeti hâdisâtın cereyâniyle te'lif etmek kabil değildir: Çünkü Midilli fethinin İsmail Bey devrine ve onu tâkib eden Çanakkale tahkimâtının da işte bu-Ya'kub Bey zamanına tesâdüf ettiği hakkında da bir takım rivâyetler vardır: Çanakkale tahkimatı için 1462=866 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

10) Zağanos Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1463=867 (?); azli: 1466=871; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Fatih Sultan Mehmed'in şehzâdeliğindenberi maiyyetinde bulunan ve hem eniştesi, hem kaynatası olan bu Zağanos Paşa'nın hüviyyeti ve Istanbul muhâsarasındaki rolü için 1445=849 vukuâtının son fıkrasıyla 1453=857 vukuâtı içindeki «6 Nisan» fıkralarının üçüncüsüne bakınız. — Fatihin vüzerâsından olan Zağanos Mehmet Paşa'nın sancâk-beyliğiyle Deryâ kapdanlığına tâyini her halde gözden düşmüş olduğu devre tesâdüf etmiş olmalıdır. — Paşa'nın Gelibolu'ya bu tarihten evvel gönderildiği hakkında da bir rivâyet vardır: Her halde tâyin tarihi şüphelidir).

11) Mahmud Pâşây-ı Velî — Milliyeti: Rum ve bir rivâyete göre de Hırvat yâhut Rum-Hırvat melezi; tâyini: 1466=871; ikinci sadâreti üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1472=877; Kapdanlık müddeti: Takriben 6 sene.

(Mahmud Paşa'nın altı sene kadar süren Gelibolu sancak-beyliğiyle Deryâ kapdanlığı birinci ve ikinci sâdâretleri arasındadır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 12 ve 15 numaralara da bakınız.. — Osmanlı menbâlarında Mahmud Paşa üçüncü yâhut dördüncü Kapdan-ı-Deryâ gibi gösterilirse de doğru değildir: 1474=879 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Mahmud Paşa'nın Kapdanlık devrinde en mühim vak'a, Fatih'in Eğriboz fethine 300 gemilik bir donanmayla iştirâkidir: 1470=875 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

12) Gedik-Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut yâhut Rum ve belki Arnavut-Rum melezi; tâyini: 1478=883; azli: 1480=885; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Arnavutluk seferine gitmekten imtinâı üzerine itaatsizliğinden dolayı Sadâretden azlolunarak Rumeli hisarına hapsedilmiş olan bu dik kafalı devşirme nihayet kendisi gibi dönme ve devşirme olan Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın şefâatiyle zindandan çıkarılıp Selânik sancak-beyliğiyle Deryâ kapdanlığına tâyin edilmiştir: 1478=883 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Gedik-Ahmed umumiyetle 1472=877 tarihinde Mahmud Paşa'nın yerine Kapdan olmuş gibi gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü o tarihte Anadolu'da Karaman-oğullarıyla Ak-koyunlulara karşı kara muharebeleriyle meşgul olduğu görülmektedir: 1472=877 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. Gedik-Ahmed o tarihten sonra da Karaman seferlerinde istihdâm edilmiş ve hattâ bir aralık Konya valisi Cem-Sultan'ın lalalığında bulunduktan sonra Vezir-i-a'zam olmuştur: 1474=879 vukuâtının üçüncü, altıncı ve yedinci fıkralarına bakınız. Her halde Gedik-Ahmed'in Kapdanlığı sadâretinden evvel değil, sonradır: Onun için kendisiyle yukarıki fıkrada gördüğümüz Mahmud Paşa arasında geçen altı sene içinde bir yâhut bir iki Kapdan-ı-Deryâ daha olması lâzımgelirse de isimleri belli değildir. — Gedik Paşa ilkönce Selânik sancağıyla Kapdan olduktan biraz sonra sancağın Avlonya'ya

tahvili, her halde cenubî İtalya'ya karşı hazırlanmakta olan seferle alâkadar olmalıdır: Avlonya'ya tâyini için 1479=884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. Kapdanlık devrinin en mühim vak'ası Otranto fethidir: 1480=885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Gedik-Ahmed Paşa'nın sadâreti «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 16 numarayla gösterilmiştir).

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BÂYEZİD DEVİRLERİ:

13) Mesih-Ahmed Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1480=885; azli: 1491-1492=897; Kapdanlık müddeti: Takriben 12 sene.

(Fatih devri vüzerâsından olan Mesih Paşa Rodos seferine serdâr olmuşsa da kale fethedildiği sırada gösterdiği bir tedbirsizlik yüzünden avdete mecbur olduğu için vezâretten azledilip Gelibolu sancak-Beyliğiyle Deryâ kapdanlığına tâyin edilmiştir: 1480=885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Mesih Paşa'nın 1481=886 tarihinde tekrar Kubbe veziri olup 1484=889 tarihine kadar üç sene vezârette bulunduktan sonra ikinci defa olarak Kapdanlıkla Gelibolu'ya gönderilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır: Bu rivâyete göre Mesih Paşa'nın iki Kapdanlığı arasındaki üç senelik fâsıla, aşağıda 15 numarada göreceğimiz Küçük-Davud Paşa'nın ilk Kapdanlığıyla geçmiştir: fakat ikinci bir rivâyete göre, gene ayni fâsıla esnâsında 1483=888 senesinden itibaren Fatih'in hocası ve ilk Istanbul Kadısı Hızır Bey Çelebi'nin oğlu olan «Tazarruât» sâhibi Sinan Paşa bile bir müddet Gelibolu sancak-beyliğiyle Kapdanlıkda bulunmuştur; bir aralık Vezir-i-a'zam olduğu hakkında da zayıf bir rivâyet bulunan Sinan Paşa'nın azil tarihi belli değildir: Yalnız «Şakaayık» tercemesine nazaran 1486=891 senesi 1 Mart=24 Safer Çarşanba günü Istanbul'da vefât edip Eyüb'e defnedilmiştir; hattâ Gelibolu'da medfun olduğu, hakkında da bir rivâyet vardır: O sene vukuâtının son fıkrasına bakınız. Üçüncü bir rivâyete göre de Mesih paşa'nın Kapdanlığı 1488=893 tarihine kadar sürdükten sonra yerine 18 numarada göreceğimiz Hersek-zâde Ahmed Paşa tâyin edilmiş ve bu Paşa'nın o ilk Kapdanlığı 1491=897 tarihine kadar üç sene-sürmüştür; fakat bu rivâyet biraz zayıftır: Aşağıda 18 numaranın izahatına bakınız. — İkinci Bâyezid devrinde Sadr-ı-a'zam olan Mesih Paşa için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 22 numaraya bakınız).

İKİNCİ BAYEZİD DEVRİ:

14) Güveği-Sinan Paşa — Milliyeti: Devşirme-(?); tâyini: 1491-1492=897; azli: 1492-1493=898; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu Paşa'nın İkinci Bâyezid'le sıhriyyeti için 1481=886 vukuâtının «7 Mayıs». fıkrasına bakınız. — Sinan Paşa donanmanın başına geçince Adriyatik sâhillerine 300 gemiyle büyük bir akın ve tahrip hareketi yapmıştır).

15) Küçük-Davud Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1492-1493=898; azli: 1502-1503=908; Kapdanlık müddeti: Takriben 10'sene?. «Birinci defa».

(Muâsır olduğu Vezir-i-a'zam Davud Paşa'ya nisbetle buna «Küçük-Davud Paşa», ve «Dâvud Pâşây-ı-Sânî» denir: Büyük Davud Paşa. için «Vezir-i-a 'zamlar» cedvelinde 19 numaraya bakınız. Bunlardan başka bir de aşağıki fıkrada göreceğimiz «Kara-Davud Paşa» vardır. — Bir rivâyete göre Küçük-Davud Paşa'nın bu seferki Kapdanlığı ikinci defadır: Yukarda 13 numaraya bakınız. — Bu paşanın Kapdanlık devrinde en mühim mazhariyyeti, İkinci Bâyezid'in «Lepanto=İnebahtı» seferinde Türk denizciliğinin şanlı şehidi Burak-Reis merhumun kazandığı Sapienza zaferinde Osmanlı donanmasına kumanda etmiş olmak

şerefidir: 1499=904 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. O tarihten üç sene sonra Fransız'lar Midilli'yi muhâsara ederken Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasında sevkedilen imdad kuvvetlerini götüren donanmayı da Küçük-Davud Paşa'nın idare ettiği rivâyet edilir; Bu hareket için 1501=907 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

16) Kara-Nişancı Davud Paşa/Kara-Davud Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: ve Kubbe vezirliğine terfii: 1502-1503=908 (?); Kapdanlık müddeti: Bir kaç ay..

(Nişancılıktan sancak-beyliklerine gönderilen bu paşanın Gelibolu beyliğiyle Deryâ kapdanlığında pek az kaldıktan sonra Kubbe veziri olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Yukarıki fıkrada gördüğümüz Küçük-Davud Paşa'nın bundan sonra tekrar Kapdan olduğu anlaşılmaktadır. — Kara-Davud Paşa'nın Nişancılığı için «Nişancılar» cedvelinde 10 numaraya bakınız).

17) Küçük-Davud Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1502-1503=908 (?); ölümü: 1506=912; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene; «İkinci defa».

(Umumiyetle bu paşanın 898=1492-1493 tarihinden 912=1506 tarihinde ölünceye kadar Kapdanlıkta kaldığı rivâyet edildiğine göre, yukarıki fıkrada gördüğümüz Kara-Davud Paşa'nın Kapdanlığı hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde, onun pek az süren memuriyetinden sonra bunun ikinci yâhut üçüncü defa olarak mevkiine iâde edilmiş olması lâzımgelir: Yukarda 13 ve 15 numaralara da bakınız).

18) Hersek-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv, tâyini: 1506=912 senesi 7 Eylül=18 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü; üçüncü sadâreti üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1511=917 senesi Temmuz=Rebî'ül-âhir ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene, 10 ay.

(Hersek-zâde'nin ikinci ve üçüncü sadâretleri arasında bdş sene kadar süren Kapdanlığında mühim bir hâdise olmamıştır: İkinci ve üçüncü sadâretleri için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 24 ve 26 numaralara bakınız. — Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın İkinci Bâyezid devrindeki Osmanlı-Kölemen muharebeleri esnâsında bir aralık donanma başında İskenderun körfezine gönderilmiş olması bâzı menbâlarda ilk Kapdanlığı gibi gösterilirse de, o vazifenin muvakkat olduğu ve o sırada Paşa'nın Gelibolu sancak-beyliğiyle Deryâ kapdanı olmaktan ziyâde yalnız bir sefer için donanma serdârı olduğu anlaşılmaktadır: Yukarda 13 numaranın izâhâtiyle 1488=893 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

İKİNCİ BAYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

19) İskender Ağa/Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1511=917 (?); Vezârete terfii: 1514=920 senesi 18 Kânunuevvel=1 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Umumiyetle bu İskender Ağa Bostancıbaşı'lıktan beylerbeyi ve daha sonra vezir olmuş gösterilirse de, Haydar-Çelebi Ruznâmesinden anlaşıldığına göre ilkönce Gelibolu sancak-beyliğiyle Kapdan olmuş ve üç sene kadar sürmüş olduğu anlaşılan Kapdanlığından sonra Yavuz devrinde vezir olmuştur. «Nişancı tarihi»ne göre İskender Paşa bir sene vezâretten sonra 1515=921 tarihinde idâm edilmiştir; «Sicill-i Osmânî»de yalnız «fevt olmuş» gösterilir; gene bu menbaa göre Galata-Mevlevîhânesi'ni işte bu İskender Paşa yaptırmıştır).

BİRİNCİ SELİM DEVRİ:

20) Sinan Bey/Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1514=920 senesi 18 Kânunuevvel=1 Zülka'de Pazartesi günü; Rumeli Beylerbeyliğine nakli: 1516=922 senesi 26 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 9 gün.

(Rîdâniyye muharebesinde şehîd olan Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa'ya nisbetle «Küçük-Sinan Paşa» denilen ve Kapdanlıktan Rumeli Beylerbeyliğine geçtiği Haydar-Çelebi Ruznâmesinden anlaşılan bu Sinan Bey için 1517 — 922 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Istanbul tersânesi bunun zamanında yapılmıştır: 1515=921 vukuâtının son fıkrasına bakınız). '

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

21) Ca'fer Ağa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1516=922 senesi 26 Nisan=23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; idâmı: 1520=926; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Bâzı menbâlarda bu Ca'fer Ağa İkinci Bâyezid devrine tesâdüf eden 917=1511 tarihinde Kapdan olmuş gibi gösterilirse de doğru değildir: O tarihten bunun tâyin tarihine kadar yukarıki fıkralarda gördüğümüz İskender Ağa ile Sinan Bey'in Kapdan oldukları Haydar-Çelebi Ruznâmesiyle sâbittir. — Kapu-Ağalığı'ndan Kapdan-ı-Deryâ olan ve Yavuz'la Kanunî devirleri arasında dört sene kadar mevkiini muhâfaza eden bu Ca'fer Ağa yâhut Ca'fer Bey'in Kapdanlık devrinde en mühim rolü Yavuz'un Mısır seferinde deniz yollarının emniyetini te'min etmiş olmasında gösterilebilir. — Mısır fethedildiği zaman Ca'fer Ağa donanmayla İskenderiyye'ye gelmiş ve Yavuz'un Istanbul'a tehcir ettiği bir çok mühim şahsiyyetlerle Osmanlı ordusunun yaralılarını pâyıtahta nakletmiştir: 1517=923 vukuâtının «19 Mayıs» ve «15 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Ca'fer Ağa bilhassa Yavuz devrindeki zulümlerinden dolayı halk arasında «Kanlı-Ca'fer» ismiyle anılmıya başlamış ve Kanunî cülûs ettiği zaman her taraftan yükselen şikâyetler üzerine muhâkeme edilip cinayetleri sâbit olduğu için idâm edilmiştir; Kanlı-Ca'fer'in idâmı Kanunî Sultan Süleyman'ın adâlet yolundaki ilk icrâatından sayılır: 1520 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

22) Palak/Yalak-Mustafa Paşa — Mllliyeti: Boşnak, tâyini: 1520=926; azli: 1522 — 929, Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Kuvvetli bir rivâyete göre Boşnak ve daha zayıf bir rivâyete göre de Arnavut olduğundan bahsedilen bu Paşa'nın. lâkabı «Palak», «Yaylak», «Yapalak», «Baylak», «Baylan» ve hattâ «Çıplak» gibi muhtelif imlâlarla kaydedilir: Peçevî'ye göre «Palak» lâkabı Enderun'da takılmışsa da sebebi belli değildir. — Mustafa Paşa Kanunî'nin Rodos fethinde Kapdan-ı-Deryâ bulunmakla beraber donanmayı kendisi değil, Barbaros'un maiyyetinden Muslihüddin-Reis idare etmiştir: 1522=928 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlarda Mustafa Paşa 940=1533-1534 tarihinde ölünceye kadar 14 sene Deryâ kapdanlığında kalmış gibi gösterilirse de doğru değildir: Rodos muhâsarasında azledildiği hakkındaki rivâyet daha doğrudur. Bu Paşa sonraları Şam Beylerbeyliği ve Kubbe vezirliği gibi bâzı mühim mevkilerde daha bulunmuştur).

23) Bayram Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1522=929; azli: (?); Kapdanlık müddeti: (?).

(Umumiyetle Kapdanlar silsilesine alınmıyan bu Paşa'nın ismini Hammer «Ferdî»den naklen tesbit etmiş ve Atâ Bey de Hammer tercemesinde bunun ismini «Behram Paşa» şeklinde göstermiştir).

24) Süleyman Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: (?); azli: 1531-1532=5 938; Kapdanlık müddeti: (?).

(Yukarıki Bayram/Behram Paşa gibi Ferdî'den naklen Hammer'in Kapdanlar cedvelinde almış olduğu bu Paşa'nın ismi diğer menbâlarda mevcud değildir).

25) Kemankeş-Ahmed Bey/Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1531-1532=938; azli: 1534=940 senesi 6 Nisan=22 Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti Takriben 2 sene.

(940=1833-1534 tarihinde tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet bulunmakla beraber doğru olmaması lâzımgelir. Çünkü 1532=930 tarihinde meşhur Andrea Doria Osmanlılara karşı harekete geçip Mora ve Yunanistan sâhillerindeki Türk kalelerine taarruz ettiği zaman, üzerine sevkedilen Osmanlı donanmasına Kemankeş-Ahmed Bey yâhut Paşa kumanda etmiştir: 1532=939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Silâhdarlıktan Kapdan-ı-Deryâ olan Ahmed Bey'e «Kemankeş» denilmesi ok atmaktaki şöhretindendir. — Kemankeş-Ahmed Bey'in yegâne mazhariyyeti, Kapdanlık makamında Barbaros'un selefi olmasından ve şanlı halefi Osmanlı hizmetine girmek üzere Cezâyir'den Istanbul'a gelirken donanmayla Navarin'den karşılamak şerefini ihrâz etmesinden ibarettir: 1533=940 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

İKİNCİ DEVİR

26) Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini; 1534=940 senesi 6 Nisan=22 Ramazan Pazartesi günü; ölümü: 1546=953 senesi 4 Temmuz=5 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 12 sene, 2 ay, 28 gün..

(Buradaki gibi en kuvvetli rivâyetlere göredir: Bunlardan başka Barbaros'un Kapdanlığa tâyini için 1534-1535=941 ve 1536-1537=943 tarihleri ve ölümü için 1546=953 senesi 5 Temmuz=6 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi tarihi de rivâyet edilir; fakat bu rivâyetler zayıftır: Burada esas ittihâz edilen en kuvvetli tarihlere ait fıkralara bakınız. — Türk denizciliğinin şanlı pîri ve dünya denizcilik tarihinin en büyük şahsiyeti olan bu Akdeniz fatihinin Türk ırkına şeref veren mübârek şahsiyetiyle büyük gazâlarına ait fıkraların endeksi için 1546=953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Osmanlı Kapdanları silsilesinin birinci devrini teşkil eden karanlık ve ihtilâflı noktalar Barbaros'a kadar devam ettikten sonra ikinci devir saydığımız vuzûha girilmektedir: Fakat tabiî bu vuzûh devrinde de bir takım şüpheli ve ihtüâflı noktalar yok değildir. — Bu cedvelin başındaki izâhat fıkrasına da bakınız).

27) Sokullu-Mehmet Ağa/Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1546=953 senesi 4 Temmuz=5 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü (?); Rumeli beylerbeyliğine nakli: 1550=957; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Sokullu'nun denizcilikle hiç bir alâkası olmadığı ve bilhassa Barbaros'un yetiştirdiği büyük denizciler ortada bulunduğu halde dünyanın en büyük Kapdanına halef olmayı kabul etmekten çekinmemesi, Türk donanmasının dört sene sönük bir devir geçirmesine sebeb olmuştur. Kanunî'nin Sokullu'yu Kapdanlığa getirmesi de tabiî çok büyük bir hatâdır. Her halde şanlı

Barbaros'un selefi Kemankeş-Ahmed Bey gibi halefi Sokullu-Mehmet Ağa'nın da gemicilikten anlamaması tesadüfün en tuhaf cilvelerindendir! — Sokullu-Mehmet Paşa'nın Kaptanlıktan Rumeli Beylerbeyliğine nakli için 1555=962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına, menşei ve sadâreti için 1565=972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına ve siyasî şahsiyyetiyle ölümü için 1579=987 vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde Sokullu'nun sıra numarası 42 dir).

28) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1550=357; ölümü: 1554=961; Kapdanlık müddeti; Takriben 4 sene.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın damadı Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın kardeşi olduğu için Derya kapdanlığına çıkarılmış olan bu Koca-Sinan: devrinde donanmanın en mühim hareketlerini Barbaros merhumun şanlı talebesi Turgud-Reis idare etmiş ve Sinan Paşa da Kehle-i-ikbâl'e istinâden Turgud'un muvaffakiyetleriyle fütûhâtını benimsemekten başka bir şey yapamamıştır: 1551=958 vukuâtının «16 Temmuz»ve «15 Ağustos» fıkralarıyla 1553 — 960 vukuâtının «15 Haziran» ve 1555=962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. — Beşiktaş'daki «Sinan Paşa câmii»ni işte bu Koca-Sinan Paşa yaptırmıştır. — Sinan Paşa'nın Kapdanlığını 1548=955 den 1553=960 tarihine kadar beş sene sürmüş gösteren zayıf bir rivâyet daha vardır).

BİRİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

29) Piyâle Paşa — Milliyeti: Macar; tâyini: 1554=961; üçüncü vezirliğe terfii 1568=975; Kapdanlık müddeti: 14 sene.

(Osmanlı tarihinin en büyük denizcilerinden olan Piyâle Paşa'nın Hırvat cinsinden olduğu hakkında da bir rivâyet mevcud olmakla beraber, Kanunî'nin Mohaç zaferinde ele geçmiş bir Macar çocuğu olduğuna ait rivâyet daha kuvvetlidir: 1555=962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. — Piyâle Paşa'nın meslek hayatında en parlak muvaffakiyeti Cerbe zaferidir. Ve ilkönce yalnız Gelibolu sancak-beyi sıfatiyle Kapdan-ı-Deryâ olduğu halde, işte bü zafer üzerine Cezâyir Beylerbeyliği de verilip Osmanlı hânedânına dâmâd olduğu rivâyet edilir: Bunlar için 1560=967 vukuâtının «14 Mayıs», 1560=968 vukuâtının «27 Eylül» ve 1561=969 vukuâtının «25 Eylül» fıkralarına bakınız. Daha kuvvetli bir rivâyete göre de Cezâyir beylerbeyliği Mayorka seferi üzerine tevcih edilmiştir; 1558=965 vukuâtına bakınız. Bununla beraber, Kanunî devrindeki Malta seferinin muvaffakıyetsizlikle neticelenmesinde Piyâle Paşa'nın o sefere serdâr olan Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa ile geçimsizliği en mühim âmil sayılır: Donanmanın Malta, seferine hareketi için 1565=972 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına ve mes'ûliyyet meselesi için de 1565=973 vukuâtının «6/7 Eylül», «8 Eylül» ve «11 Eylül» fıkralarına bakınız. Piyâle Paşa'nın büyük şöhretini karartan bu muvaffakıyetsizlik Sakız'ın fethiyle telâfi edilmiştir: 1566=973 vukuâtının «14 Nisan» fıkrasına bakınız. — Kanunî ve İkinci Selim devirlerinde Kapdanlık eden Piyâle Paşa'nın Kubbe vezirliğine terfi ederek donanmadan ayrılması İkinci Selim devrindedir: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Kıbrıs fethinde Vezîr-i-Sâlis olduğu halde fevkalâde olarak donanmaya kumanda etmiş ve muvaffakiyetli bir ihraç hareketi yaptıktan başka deniz yollarının emniyetini de te'min etmiştir: 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa yedi sene ikinci vezirlik makamında bulunduktan sonra öldüğü için, sırası geldiği halde Vezir-i-a'zam olamamıştır: 1578=985 vukuâtının «21 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Kâtib-Çelebi, Piyâle Paşa'nın Üsküdar'daki bahçesini «acâib-i âlemden» gösterir).

İKİNCİ SELİM DEVRİ:

30) Müezzin-zâde Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1568=975; şehâdeti: 1571=979 senesi 7 Teşrinievvel=17 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Denizcilikle hiç bir alâkası olmadığı halde Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın Yeniçeri-Ağalığı'ndan Deryâ kapdanlığına getirmek gafletinde bulunduğu Müezzin-zâde Edirneli Ali Paşa'nın Kapdanlık devrinde Kıbrıs seferiyle Lepanto=İnebahtı muharebesi gibi iki büyük vak'a vardır: Bunların birincisindeki muvaffakiyetli hareketi yukarıki fıkrada bahsi geçen eski Kapdan-ı-Deryâ üçüncü vezir Piyâle Paşa te'min etmiş ve ömründe bir kayık bile idare etmeiş olan Müezzin-zâde Ali Paşa «Kapdan-ı-Deryâ» ünvâniyle donanmada bulunmuş olmaktan başka bir şey yapmamıştır: 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Osmanlı tarihinde «Sıngın-Donanma harbi» ismini alan deniz fâciasında Ali Paşa'nın Kapdanlıktaki cehlini telâfi etmek üzere donanmanın idâresi Barbaros merhumun o zaman hayatta bulunan Piyâle ve Kılıç-Ali Paşalar gibi şanlı talebeleri dururken ikinci vezir Pertev Mehmet Paşa gibi karadan yetişme bir devlet-adamma havâle edilmiş, Kapdan-ı-Deryâ Ali Paşa bütün Türk denizcilerinin ve bilhassa Kılıç-Ali Paşa'nın şiddetli itirazlarına rağmen Sokullu'dan aldığı gizli emirleri göstererek ve Pertev Paşa'yı da kandırarak câhilâne bir taarruzla donanmanın mahvolmasına sebeb olmuştur. Barbaros merhumun kurduğu Akdeniz hâkimiyyetini şahsî ihtirâsâtına kapılarak tehlikeye atmakta tereddüd etmiyen Sokullu'nun bu büyük fâciadaki müdhiş mes'ûliyyetiyle Pertev ve Ali Paşaların İnebahtı fâciasıyla neticelenen Akdeniz seferi için 1571=978 vukuâtının «4 Mayıs» ve 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Müezzin-zâde Ali Paşa Sıngın-Donanma harbinde maktûl düşmüş olduğu için, bâzı Osmanlı menbâlarında «Şehîd-Ali paşa» şöhretiyle de anılır; Fakat her halde pek sevimli bir şehîd değildir).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

31) Kılıç-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1572=979; ölümü: 1587=995 senesi 21 Haziran=15 Receb Pazar günü akşamı; Kapdanlık müddeti: Takriben 15 sene.

(Turgud ve Piyâle Paşalarla beraber Barbaros merhumun en şanlı talebesinden ve Türk denizcilik tarihinin en büyük şahsiyyetlerinden olan Kılıç-Ali Paşa'nın asıl ismi «Uluc-Ali Paşa»dır: Bu Uluc-Ali isminin Garp dillerinde tahrifinden hâsıl olan «Occhiali/Ochiali» şekli bir İtalyan ismine benzemesinden dolayı bu büyük Türk denizcisinin aslen Kalâbriyalı olduğu hakkında bir Garp efsânesi varsa da tuhaf bir yakıştırmadan başka bir esasa istinâd etmiyen bu rivâyetin hiç bir kıymeti yoktur: Râmız-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harîta-i Kapudanân-ı Deryâ»sında:

«Müşârünileyh Anadolu ahâlisinden olarak Hayrüddin Paşa'nın tebeası zümresinden ve fenn-i deryâyı güzel bilenlerin cümlesinden»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de hiç bir ciddî vesikaya istinâd etmediği için, Kılıç-Ali Paşa'nın Anadolu Türklerinden olduğu muhakkaktır; «Kamûs-ül-Âlâm»ında bu milliyet meselesine temâs eden Şemsüddin Sâmi de Kılıç-Ali Paşa'ya isnâd edilen uydurma İtalyanlığı kat'î bir lisanla reddederek:

«Türk-oğlu-Türk ve Anadolulu»

olduğunu ehemmiyetle tasrih etmektedir. Her halde «Uluc-Ali» isminin «Occhiali» den değil, bilâkis bu «Occhiali» şeklinin «Uluc-Ali»den muharref olduğu muhakkaktır. «Uluc» isminin

«Kılıç» lâkabına tahvili de, yukarıki fıkrada bahsi geçen Müezzin-zâde Ali Paşa zavallısının sebeb olduğu Lepanto=İnebahtı fâciasında Cezâyir Beylerbeyi sıf atiyle bulunan Uluc-Ali Paşa'nın kendi filosuyla yaptığı kahramanca hareket sâyesinde bâzı Türk gemilerini kurtarması üzerine İkinci Selîm'in Kapdanlık berâtındaki sarîh emriyle olmuştur. Kılıç-Ali Paşa'nın Lepanto muharebesindeki rolü ve kahramanlığı için 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına, felâketten kurtardığı donanma bakıyyesini Istanbul'a getirmesi ve Haliç tersânesinde yeni bir donanma inşâsındaki muvaffakiyetleri için gene o sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, yeni donanma yapıldıktan sonra Deryâ kapdanlığına tâyini, «Kılıç» lâkabının tevcihi ve Akdeniz'de Türk hâkimiyyetini idame etmek üzere o yeni donanmayla çıktığı ilk sefer için 1572=979 vukuâtının «17 Şubat» ve 1572=980 vukuâtının «13 Haziran» fıkralarına, ertesi sene çıktığı cenubî İtalya seferi için 1573=981 vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına ve Tunus'un kat'î surette fethiyle neticelenen en büyük seferi için de 1574=982 vukuâtının «15 Mayıs», «13 Eylül» ve «30 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Kılıc-Ali Paşa merhumun Kapdanlığa tâyini için 1571=979 senesi Teşrinievvel-Teşrinisâni=Cumâda-l-âhire tarihi ve ölümü için 1587=995 senesi 27 Haziran=21 Receb Cumartesi günü de rivâyet edilir. — Türbesi kendi hayrâtı ve Koca-Sinan'ın eseri olan Tophâne câmiindedir: 1580=988 tarihinde yapıldığı zaman sâhilde bulunan bu cami şimdi 200 metre dâhilde kalmıştır).

32) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak yâhut Hırvat; tâyini: 1587=995 senesi 6 Temmuz=30 Receb Pazartesi günü; azli: 1588=996 senesi 14 Nisan=17 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 9 ay, 9 gün.

(Üçüncü Murad'ın dâmâdı ve Üçüncü Mehmed'in eniştesi olan bu Boşnak yâhut Hırvat devşirmesi İbrahim Paşa sonradan üç defa Sadâret makamını da işgâl etmiştir: «Vezir-i-a'zam'lar» cedvelinde 57, 59 ve 62 numaralara bakınız. — Karısının adı «Ayşe-Sultan»dır).

33) Uluc-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1588=996 senesi 14 Nisan=17 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; ölümü 1591=999 senesi 11/12 Temmuz=19/20 Ramazan Perşenbe/Cuma gecesi; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 2 ay, 28 gün.

(Aslen Anadolu-Türklerinden olan Uluc-Hasan Paşa yukarda 31 numarada gördüğümüz Kılıç-Ali Paşa'nın yetiştirmelerindendir; uzun zaman Cezâyir ocağında hizmet ettikten sonra Istanbul'a gelmiştir; geliş tarihi ihtilâflıdır. En kuvvetli rivâyete nazaran Kılıc-Ali Paşa'nın Kapdanlığı devrinde onun maiyyetinde çalışarak «Umerây-ı-Bahriyye»den olmuştur. — Hasan Paşa'nın füc'eten öldüğü rivâyet edilir. Mezarı Kılıc-Ali Paşa türbesindedir: Bu türbe için Kapdanlar cedvelinde 31 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

34) Cağal-oğlu/Cağala-zâde Yusuf Sinan Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini: 1591=999 senesi 17 Temmuz=25 Ramazan Çarşanba güne; azli: 1595=1003 senesi 25 Haziran=11 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 11 ay? 9 gün; «Birinci defa».

(İsmi Istanbul'un Cağaloğlu semtiyle hamamına alem olan bu İtalyan dönmesi Üçüncü Mehmet devrinde 1 ay, 9 gün Sâdâret makamında da bulunmuştur: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 58 numaraya ve sadâretinden sonra ikinci defa kapdanlığı için de aşağıda 36 numaraya bakınız. — Sinan Paşa'nın İtalyanca ismi «Scipione Cicala»dır: Şahsiyyeti için 1596-1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

35) Dâmâd-Halil Paşa — Milliyeti: Boşnak; Tâyini: 1595=1003 senesi 26 Haziran=18 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1598=1006 senesi 8 Nisan=2 Ramazan Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 9 ay, 12 gün.

(Halil Paşa Üçüncü Murad'ın dâmâdı ve Fatma-Sultan'ın ilk kocasıdır. — Kâtib-Çelebi «Esfâr-ül-bihâr»ında tâyin tarihini 1003=1595 senesi 18 Cumâda-l-ûlâ=29 Kânunusâni Pazar gösterir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «18 Şevvâl=26 Haziran» tarihi «Şakaayık» zeyline göredir ve yukarıki fıkrada gördüğümüz Cağala-zâde Sinan Paşa'nın azlinden bir gün sonraya tesâdüf etmektedir).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

36) Cağal-oğlu/Cağala-zâde Yusuf Sinan Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini: 1598=1006 senesi 8 Nisan=2 Ramazan Çarşanba günü; Kapdanlık uhdesinde kalmak şartiyle tâyin edildiği Şark serdârlığında ibkasıyle Kapdanlıktan azli: 1605=1013 senesi 24 Kânunusâni=4 Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 6 sene, 9 ay, 16 gün; «İkinci defa».

(Cağal-oğlu'nun bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 34 numaraya bakınız. — Sinan Paşa'nın 1 ay, 9 günlük sadâreti işte bu iki Kapdanlığı arasındadır: Ölümü de Şark serdârlığındadır; ölüm tarihi için 1605=1014 senesi «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu seferki tâyin tarihi «Şakaayık zeyli»nde 1006=1598 senesi 9 Şevvâl=15 Mayıs Cuma gününe müsâdif gösterilirse de, burada Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'nın daha kuvvetli olan rivâyetleri esas ittihâz edilmiştir. — Sinan Paşa'nın Kapdanlığı muhâfaza etmek şartiyle Şark serdârlığına tâyini için 1604=1012 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız. — İki kapdanlık müddetinin mecmûu 10 sene, 8 ay, 25 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

31) Kaya-Paşa-zâde Kubad Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1605=1013 senesi 24 Kânunusâni=4 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1606=1014 senesi 18 Kânunusâni=9 Ramazan Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 25 gün.

(Bu Mustafa Paşa bâzı menbâlarda yalnız «Tersâne-Kaymakamı» olmuş gibi gösterilirse de, Kapdan-ı-Deryâ olduğu ve donanma başında o sıfatla sefere çıktığı hakkındaki rivâyet daha kuvvetlidir).

38) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1606=1014 senesi 18 Kânunusâni=9 Ramazan Çarşanba günü; Sadârete terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması 1606=1015 senesi 21 Haziran=14 Safer Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 4 gün.

(Bostancı-başılıktan Kapdan-ı-Deryâ olan Derviş Mehmet Paşa'nın Kapdanlığa tâyini için «1014=1605 senesi 15 Şa'ban=26 Kânunuevvel Pazartesi» ve sadâreti için de «16 Muharrem=24 Mayıs Çarşanba» ve «17 Muharrem=25 Mayıs Perşenbe» tarihleri de rivâyet edilir: Fakat bunlar doğru değildir. Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 66 numaraya bakınız. — Derviş Mehmet Paşa hunharlığıyla meşhurdur).

39) Ca'fer Paşa — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1606=1015 senesi 21 Haziran=14 Safer Çarşanba günü; azli: 1608=1016 senesi 9 Şubat=22 Şevvâl Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 18gün.

(Bâzı muahhar menbâlarda bu Frenk-Ca'fer Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Derviş Mehmet Paşa'dan evvel ve sonra iki defa Kapdan-ı-Deryâ olmuş gibi gösterilirse de doğru olmadığı anlaşılmaktadır).

40) Müezzin-zâde Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini: 1608=1016 senesi 9 Şubat=22 Şevvâl Cumartesi günü; Şam valiliğine nakli: 1608-1609=1011 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Doğancı-başılıktan Kapdan-ı-Deryâ olan Filibeli Hâfız-Ahmed Paşa Birinci Ahmed'in dâmâdı ve Dördüncü Murad'ın eniştesidir; Karısının adı «Ayşe-Sultan»dır; fakat dâmâdlığı bu tarihten çok sonradır. — Hâfız Paşa iki defa Sadr-ı-a'zam olmuştur: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 82 ve 85 numaralara bakınız. — Hâfız Ahmed Paşa'nın Kapdanlıktan Şam beylerbeyliğine nakledildiği mâlûm olmakla beraber, bu tebeddülün tarihi belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tam olarak tâyini kabil olamamıştır).

41) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1608-1609=1017 senesi; azli: 1610-1611=1019 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Yeniçeri-ağalığından Kapdan-ı-Deryâ olan ve Kayseri'nin Zeytin köyü ermenilerinden olduğu rivâyet edilen bu devşirmenin Maraş ermenilerinden olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Halil Paşa dört defa Kapdan-ı-Deryâ ve iki defa da Sadr-ı-a'zam olmuştur: Bunlar için aşağıda 43, 47 ve 49 numaralarla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 70 ve 83 numaralara bakınız. — Halil Paşa'nın bu ilk Kapdanlığının tâyin ve azil seneleri mâlûm olmakla beraber, ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tamamiyle tesbiti kabil olamamıştır).

42) Öküz/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1610-1611=1019 senesi; azli: 1613=1022 senesi 24 Teşrinisâni=11 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Kara-Mehmet Paşa ve Dâmâd-Mehmet Paşa isimleriyle de anılan bu Kapdan-ı-Deryâya «Öküz» lâkabının takılması bir öküz nalbandının oğlu olmasındandır; Istanbul'da doğmuş olmakla beraber âile menşeinin Ulukışla olmak ihtimâli vardır. — Kara-Mehmet Paşa iki defa da Sadârette bulunmuştur. Bunlar için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 69 ve 71 numaralara bakınız. — Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'la evlenmiş olan Mehmet Paşa'nın Kapdanlığa tâyin tarihinde ay ve gün mâlûm olmadığı için me'muriyet müddetinin tamamiyle tesbiti kabil olamamıştır).

43) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1613=1022 senesi 24 Teşrinisâni=11 Şevvâl Pazar günü; Sadârete terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1616=1025 senesi 17 Teşrinisâni=8 Zülka'de Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 11 ay, 23 gün; «İkinci defa».

(Halil Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 41 numaraya, bundan sonraki iki Kapdanlığı için aşağıda 47 ve 49 numaralara ve iki defa sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 70 ve 83 numaralara bakınız).

BİRİNCİ AHMED ve BİRİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

44) Çelebi/Güzelce-Ali Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1617=1026 senesi 17 Kânunusâni=9 Muharrem Salı günü; azli: 1617=1026 senesi 23 Teşrinisâni=24 Zülka'de Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 7 gün; «Birinci defa».

(Tunus valisi İstanköylü-Ahmed Paşa'nın oğlu olduğu için «İstanköylü-Ali Paşa» ismiyle de anılan ve babasının dönmeliği hakkında bir rivâyet bulunduğuna göre milliyeti belli olmıyan bu Ali Paşa'nın iki defa Kapdanlığı ve bir defa da sadâreti vardır: Bundan sonraki Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 46 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-'azamlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız. — Azil tarihi, Birinci Mustafa'nın ilk cülûsundan bir gün sonra azledilmiş olduğu hakkındaki rivâyete göredir).

BİRİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

45) Kara-Davud Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1617=1026 senesi 23 Teşrinisâni=24 Zülka'de Perşenbe günü; azli: 1618=1027 senesi 2 Kânunusâni=5 Muharrem Salı günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 ay, 10 gün (?).

(Genc-Osman'ın kaatili olmakla meşhur olan bu câni Boşnağın azil tarihi, Kapdanlık müddetinin 40 gün sürmüş olduğu hakkındaki rivâyete müstenittir; bununla beraber yalnız «Bir ay, ve hattâ «Dört gün» sürdüğü hakkında da bâzı rivâyetler vardır. Burada nisbeten en kuvvetli görünen Kâtib-Çelebi'nin kaydi esas ittihâz edilmiştir. — Birinci Mustafa'nın eniştesi olan Kara-Davud bu şuursuz pâdişâhın ikinci saltanatında 24 gün Sadâret mevkiinde de bulunduktan sonra Genc-Osman'ın kan hakkını arayan askerin tazyikiyle idâm edilmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 75 numaraya ve idâmı için de 1623=1032 vukuâtının «5, 6, 7 ve 8 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

46) Çelebi/Güzelce-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1618=1027 senesi 2 Kânunusâni=5 Muharrem Salı günü (?); Sadârete terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1619=1029 senesi 23 Kânunuevvel=16 Muharrem Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 22 gün (?); «İkinci defa».

(Güzelce-Ali Paşa'nın bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkraya, bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 44 numaraya ve Sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız. İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 2 sene 9 ay, 29 gün tutmaktadır).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

47) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1619=1029 senesi 24 Kânunuevvel=17 Muharrem Salı günü; azli: 1620-1621=1030 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene; «Üçüncü defa».

(Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 41 ve 43 numaralara, bundan sonraki son Kapdanlığı için aşağıda 49 numaraya ve iki defa sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 70 ve 83 numaralara bakınız. — Halil Paşa'nın bu seferki azli «1030 evâilinde» gösterilirse de, ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tam

olarak tesbiti kabil olamamıştır; Yalnız üçüncü ve dördüncü Kapdanlıkları arasındaki ma'zûliyyet müddetinin «altı ay» sürmüş olduğu hakkında bir rivâyet vardır. — Azlin 1030 senesi «evâil»ine tesâdüf ettiği hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde Halil Paşa'nın 1620 senesi Teşrinisâni sonlarından Kânunuevvel sonlarına kadar geçen müddet içinde azledilmiş olması lâzımgelir; Hammer 1621 senesine müsâdif göstermektedir).

48) Softa-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1620-1621=1030 senesi; azli: 1621=1030 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 6 ay (?).

(Yeniçeri-ağalarından Deryâ-Kapdanlığına geçen Mustafa Paşa Niğdelidir; tâyin ve azil tarihindeki Hicrî 1030=Milâdî 1620-1621 senesine müsâdif olduğu mâlûm olmakla beraber, ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tamamiyle tesbiti mümkin olamamıştır; yalnız «Altı ay» sürdüğü hakkında bir rivâyet vardır: Yukarıki fıkraya da bakınız).

İKİNCİ OSMAN DEVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI;

49) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1621=1030 senesi; azli: 1628=1082 senesi 5 Şubat=4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; Kaptanlık müddeti: Takriben 1 sene, 8 ay; «Dördüncü defa».

(Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 41, 43 ve 47 numaralara, iki defa sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 70 ve 83 numaralara ve bu son Kapdanlığına tâyin tarihi için yukarda 47 ve 48 numaralara bakınız. Dört Kaptanlık müddetinin mecmûu takriben 7 sene, 7 ay, 23 gün tutmaktadır),

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATİYLE DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

50) Topal-Receb Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1623=1032 senesi 5 Şubat=4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; Sadâret-Kaymakamlığına terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1626=1035 senesi 13 Temmuz=18 Şevvâl Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 6 gün.

(Harîs bir entrikacı olan ve Karadeniz serdârlığından Deryâ-Kapdanlığına yükselen bu Boşnak dönmesi Birinci Ahmed'in Öküz/Mehmet Paşa'dan dul kalan kızı Gevher-Han-Sultan'la evlenmiş olduğu için Dördüncü Murad'ın eniştesidir; 3 ay, 7 gün sadâreti de vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 86 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

51) Çatalcalı-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1626=1035 senesi 13 Temmuz=18 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1630=1040 senesi 20 Teşrinievvel 13 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 3 ay, 8 gün..

(Bir Yeniçerinin oğlu olan ve Baş-Emîrâhurluktan Deryâ-Kapdanlığına yükselen Hasan Paşa Birinci Ahmed'in kızlarından Fatma-Sultan'ın kocası ve Dördüncü Murad'ın eniştesidir; vazifesinde muvaffak olduğu halde yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Topal-Receb Paşa'nın entrikası yüzünden azledilmiş olduğu rivâyet edilir. — Umumiyetle azil tarihi «12 Rebî'ül-evvel» gününe müsâdif gösterilirse de, Naîmâ tarihinde o günün «Ahad=Pazar» olduğundan bahsedildiğine göre hakikî takvimde 13 Rebî'ül-evvel'e tesâdüf etmiş olması lâzımgelir).

52) Canbulat-zâde Mustafa Paşa — Milliyeti: Dürzü (?) tâyini: 1630=1040 senesi 20 Teşrinievvel=13 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1632=1041 senesi 1 Temmuz=13 Zülhicce Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 8 ay, 12 gün.

(İkinci Selim devrinde Kilis beyliğinde bulunmuş olan Dürzü beylerinden «Can-bulâd-ibni-Kaasım-il-Kürdî»nin nesline mensub olduğu için «Canbulad-zâde» denilen Mustafa Paşa Osmanlı sarayında terbiye görmüş ve Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultanla evlenerek Dâmâd olmuştur; Bu âilenin milliyeti hakkında muhtelif rivâyetler vardır; aslen Kürt ve hattâ Türk olduğu bile rivâyet edilir; Lübnan'ın Sayda kasabasında bugün hâlâ Canbulat âilesinin bir kolu vardır: Bunlar asıllarının Kürt olmayıp Çerkes olduğunu ve Mısır Kölemenleriyle alâkadar olduklarını rivâyet ederlerse de, bu noktanın milliyet tâyininde bir mi'yâr olmıyaeağı bedîhîdir. — Mustafa Paşa Baş-Emîrâhurluktan vezâret pâyesiyle Deryâ-Kapdanlığına yükselmiştir).

53) Bostancı-Ca'fer Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1632=1041 senesi 1 Temmuz=13 Zülhicce Perşenbe günü; azli: 1634=1044 senesi 30 Haziran=4 Muharrem Cuma günü; Kapdanlık müddeti 2 sene, 11 ay, 29 gün.

(Bostancı-başılıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Ca'fer Paşa Kapdanlıktan azli üzerine Budin beylerbeyliğine tâyin edilmiştir: Kapdanlıkta muvaffakıyetsizliğiyle mâruftur. — «Şakaayık» zeylinde «Bin kırk birde Mehmet Paşa yerine Bayram Paşa Kapudân-ı bahr oldu» denilmekteyse de, diğer menbâlarda bunlardan bahsedilmediğine göre yanlış olmak ihtimâli vardır).

54) Deli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1634=1044 senesi 30 Haziran=4 Muharrem Cuma günü; Mısır beylerbeyliğine nakli: 1635=1045 senesi 21 Teşrinievvel=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 21 gün; «Birinci defa».

(Baş-Emîrâhurluktan Kapdan-ı-Deryâ olan ve fevkalâde kuvveti, cesâreti ve zekâsiyle şöhret bulan Girit kahramanı Deli-Hüseyn Paşa Anadolu'nun Yenişehir kasabasındandır; üç defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 57 ve 80 numaralara bakınız. — Deli-Hüseyn Paşa'nın 6 gün süren bir sadâreti de vardır; fakat Girit serdârlığından Istanbul'a gelip işe başlıyamadan evvel gıyâben azledilmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 105 numaraya bakınız. — Bu seferki azil tarihi «5 Cumâda-l-ûlâ=17 Teşrinievvel» Perşenbe gününe müsâdif gösteren daha zayıf bir rivâyet de vardır. Hüseyn Paşa'ya «Deli» denilmesi şecâat ve cesâretindendir).

55) Kemankeş Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1635=1045 senesi 21 Teşrinievvel=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1838=1048 senesi 23 Kânunuevvel=16 Şa'ban Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 2 ay, 3 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Kapdan-ı-Deryâ olan ve Macar devşirmesi olduğu hakkında da bir rivâyet bulunan Kemankeş Kara-Mustafa Paşa bâzı menbâlarda ve meselâ Kâtib-Çelebi'nin «Esfâr-ül-bihâr»ında «1047=1637» tarihinde Kapdanlıktan azledilmiş gibi gösterilirse de, bu rivâyetin doğru olmadığı «Du Loir» ve «Thevenot» seyâhatnâmelerinde birinin Lâtin harfleriyle Türkçe metni ve diğerinin Fransızca tercemesi bulunan muâsır Bağdad sefernâmeleriyle Abdurrahman Hıbrî-i-Edirnevî'nin «Târîh-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd» serlevhalı zafernâmesindeki serâhatleriyle sâbittir. Bu menbâlar Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığını Bağdad muhâsarasında Tayyar-Mehmed Paşa'nın şehâdeti

üzerine Sadr-ı-a'zam oluncaya kadar muhâfaza etmiş ve Sadârete tâyin edildiği gün adaşı olan halefinin de Kapdanlığa tâyin edilmiş olduğunda müttefiktir. — Kemankeş-Mustafa Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 90 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

56) Silâhdar Beyceğiz-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1638=3 1048 senesi 24 Kânunuevvel=17 Şa'ban Cuma günü;. adi: 1640=1049 senesi 22 Şubat=29 Şevvâl Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 29 gün.

(Bosna tüccarlarından Hacı-Sinan isminde birinin oğlu olduğu için «Tüccar-zâde» denilen ve okuyup yazma bilmiyen Silâhdar-Mustafa Paşa Dördüncü Murad'ın en gözde müsâhiplerinden olduğu için Şam valiliğine ilâveten Kapdan-ı-Deryâ olmuştur: Yukarıki maddeye de bakınız. — Kapdanlıktan azli Sultan İbrahim'in cülûsu üzerine Budin valiliğine ve bu me'muriyyetinden derhâl Rumeli beylerbeyliğine tâyini: suretiyle olmuştur).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:.

57) Deli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1640=1049 senesi 22 Şubat=29 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1640=1050 senesi 9 Eylül=22 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 6 ay, 16 gün; «İkinci defa».

(Karadeniz'de muvaffakiyetli bir seferle meşgul olduğu sırada haberi bile olmadan azledilip Özü muhâfızlığına tâyin edilen bu kıymetli ve kahraman askerin, bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 54 numaraya, bundan sonraki son Kapdanlığı için aşağıda 80 numaraya ve ancak 6 gün süren gıyâbî sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 105 numaraya bakınız).

58) Siyavuş Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1640=1050 senesi 9 Eylül=22 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1642=1051 senesi 1 Şubat=1 Zülka'de Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 22 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Kapdan-ı-Deryâ olan Siyavuş Paşa meşhur Abaza Paşa'nın kölelerindendir; Sadr-ı-a'zam Öküz/Kara-Mehmet ve Receb Paşalardan dul kalan Birinci Ahmed kızı Gevher-Han-Sultan'la evlenerek dâmâd olmuştur. Kendisinin de iki defa sadâreti vardır; «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 98 ve 107 numaralara bakınız. — Siyavuş Paşa'nın Azak seferindeki muvaffakıyetsizliğiyle «Tersâne-i-Âmire mesâlihinde mübtedî»liğinden dolayı Kubbevezirliğine nakledilerek Kapdanlıktan azli üzerine halefi derhâl tâyin edilmeyip Deryâ-Kapdanlığı bir müddet boş kalmış ve Naîma'nın tabiriyle «Ol sene kimesneye tevcih olunmayup mühimmât-ı donanmaya Vezir-i-a'zam Hazretleri bizzat kendüler mübâşir» olmuştur: O sırada Tersâne işlerini bizzat der'uhde eden Sadr-ı-a'zam, «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 90 numarayla bahsi geçen Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'dır; aşağıki fıkraya da bakınız).

50) Uzun-Piyâle Paşa — Milliyeti: Hırvat (?); tâyini: 1624=1052 senesi 23 Kânunuevvel=1 Şevvâl Salı günü; idâmı: 1644=1054 senesi 13 Mart=4 Muharrem Pazar gttnii; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 21 gün.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Siyavuş Paşa'nın azli üzerine Deryâ-Kapdanlığı kimseye tevcih edilmeyip Tersâne işlerini Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa bizzât idare etmiştir: Bu vaziyet Siyavuş Paşa'nın azlinden Uzun-Piyâle Paşa'nın tâyinine kadar 10 ay, 22

gün devam ettikten sonra Kapdanlık makamı Tersâne-Kethudâlığında faaliyeti görülen ve aslen Hırvat olduğu hakkında bir rivâyet bulunan Piyâle Paşa'ya tevcih edilmiştir. — Uzun-Piyâle Paşa'nın idâmına sebeb, Trablusugarp dayısı Mehmet-Dayı'nın pâdişaha gönderdiği altın hediyelerden bir kısmını gizleyip zimmetine geçirmesidir).

68) Ebubekir Paşa/Bekir Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1644=1054 senesi 13 Mart=4 Muharrem Pazar günü; ölümü: 1644=1054 senesi 16 Haziran=10 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 4 gün.

(Rodos beyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Bekir Paşa'nın ölüm tarihini Kâtib-Çelebi 1 Muharrem 1054=10 Mart 1644 Perşenbe gününe müsâdif gösterirse de o tarih tâyin tarihinden üç gün evveline tesâdüf ettiği için, doğru olmadığı muhakkaktır; tıpkı bunun gibi, «Sicill-i Osmânî»de ölüm tarihi olarak gösterilen Ramazan 1055=Teşrinievvel/Teşrinisâni 1645 tarihi de diğer menbâlara nisbetle bir sene hatalıdır).

61) Silâhdar-Yusuf Paşa — Milliyeti: Boşnak, tâyini: 1644=1054 senesi 16 Haziran=10 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; idâmı: 1646=1055 senesi 22 Kânunusâni=5 Zülhicce Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 7 ay, 6 gün.

(Silâhdarlıktan vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Yusuf Paşa «Ermeni-Mustafa Ağa» isminde bir Bölük-ağasının köleliğinden yetişmedir: Efendisinin ölümünden sonra saray hizmetine girip Silâhdarlığa kadar yükselmiş ve Sultan İbrahim'in en gözde müsâhibi olarak pâdişâhın bir buçuk, iki yaşlarındaki kızı Fatma-Sultan'la nikâhlanarak Dâmâd ünvânını almış, Girit seferinde Kapdanlıkla serdârlığı cem'ederek «Hanya fâtihi» diye şöhret bulmuş ve nihayet düşmanlarının tezvirlerinden dolayı idâm edilmiştir: Naîmâ idâm tarihini «Zülhicce'nün yevm-î râbii ki rûz-i düşenbih idi» diye 4 Zülhicce Pazartesi gününe müsâdif gösterirse de, «Düşenbih=Pazartesi» o ayın dördüne değil, beşine müsâdiftir ve zâten Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sinde «4 Zülhicce»den bahsedilmesine mukabil «Esfâr-ül-bihâr»ında «Zülhicce'nün beşinci günü» esas ittihâz edilmiştir).

62) Koca-Musa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1646=1055 senesi 22 Kânunusâni=5 Zülhicce Pazartesi gönü; şehâdeti: 1641=1056 senesi 22 Kânunusâni=15 Zülhicce Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene.

(Mısır, Budin ve Silistre valilikleriyle Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığında bulunmuş eski vüzerâdan olan Koca-Musa Paşa Girit seferi esnâsında Venediklilerle Eğriboz açıklarında girişmiş olduğu bir deniz muharebesinde şehîd olmuştur; Şehâdeti için «17 Zülhicce=24 Kânunusâni» Perşenbe tarihi de rivâyet edilir).

63) Kapucu-başı Kara-Musa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1647=1056 senesi Kânunusâni=Zülhicce ayı; azli: 1647=1057 senesi Temmuz=Cumâda-l-âhire ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 5-6 ay.

(Baş-defterdarlıktan Kapdan-ı-Deryâ olan Kara-Musa Paşa Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi Şeker-pâre Hâtun'la evlendiği için parlamış ve vezâret pâyesiyle Yeniçeri-ağası olduktan sonra Baş-defterdarlıktan Kapdanlığa yükselmişse de, beceriksizliğinden ve bilhassa Anabolu'da uğradığı düşman muhâsarasındaki aczinden dolayı azledilmiştir; fakat buna rağmen biraz sonra karısının te'siriyle gıyâben Sadârete tâyin edilmişse de, Istanbul'a gelip işe başlamadan evvel gene gıyâben azledilmiş olduğu için bu gıyabî sadâreti ancak 5 gün sürebilmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 93 numaraya bakınız. — Kapdanlığa tâyin ve

azil tarihlerinin günleri belli değildir: yalnız selefinin şehâdet haberi Istanbul'a geldikten sonra tâyin edilmiş olduğundan bahsedilir).

64) Dâmad Fazlı/Fazlullah Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1647=1057 senesi Temmuz=Cumadâ-l-âhire ayı; azli: 1647=1057 senesi 25 Kânunuevvel=28 Zülhicce Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 5-6 ay.

(Evvelce vezâretle Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuş olan Fazlı Paşa Sultan İbrahim'in müsâhipliğinden Kapdan-ı-Deryâ olduğu için «Müsâhib-Fazlı Paşa» ismiyle de anılır. — Selefi Kara-Musa Paşa'nın azli gibi bunun tâyininde de gün tarihi belli değildir. — Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan Fazlı Paşa'nın sarayı Istanbul'da Binbir-direk'de olduğu için ismi oraya alem olmuştur).

65) Ammâr-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1647=1057 senesi 25 Kânunuevvel=28 Zülhicce Çarşanba günü; idâmı: 1648=1058 senesi 18 Haziran=26 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 24 gün.

(Tersâne-kethudâlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmet Paşa bir mi'mârın oğlu olduğu için «Ammâr-zâde» diye anılır; Bu lâkabın «Himâr-zâde»den çevrildiği hakkında da bir rivâyet vardır. — Meslekten yetişmiş olduğu halde Girit sevkıyatında beceriksizlik etmiş ve hattâ Venedik donanması Çanakkale boğazını kapattığı için Girid'e götüreceği mühimmatı yetiştiremediğinden dolayı pâdişaha şikâyet edilmiş, aldığı emirlere rağmen düşman hattını yarmıya veyâhut harbi kabule cesaret edememiş ve işte bu atâletiyle cesaretsizliğinden dolayı idâm edilmiştir. Buna benziyen diğer bir Kapdan için aşağıda 68 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

66) Voynuk-Ahmed Paşa — Milliyeti: Bulgar; tâyini: 1648=1058 senesi 18 Haziran=26 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; şehâdeti: 1649=1059 senesi 28 Temmuz=18 Receb Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün.

(Boğaz-hisarı=Sedd-ül-bahir muhâfızlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Hezargradlı Voynuk-Ahmed Paşa'nın aslen Boşnak cinsinden olduğu hakkında da zayıf bir rivâyet vardır. Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın beşinci kocası olduğu rivâyet edilir. — Girit seferinde şanlı Serdâr Deli-Hüseyn Paşa'yı kıskandığı için, onun müsâadesi olmadan kendi başına Suda limanını fethe kalkıştığı sırada kaleden atılan bir top güllesinin başını uçurmasıyla şehîd olmuştur; fırtınada telef olduğu hakkındaki rivâyet doğru değildir. Bu mesele için 1649=1059 vukuâtıran «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

67) Bıyıklı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1649=1059 senesi 16 Ağustos=7 Şa'ban Pazartesi günü; Rumeli beylerbeyliğine nakli: 1649=1059 senesi 10 Teşrinievvel=3 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 25 gün.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Voynuk-Ahmed Paşa'nın Suda muharebesinde şehîd düştüğü sırada Girit'de bulunduğu için Serdâr Deli-Hüseyn Paşa'nın emriyle Deryâ-Kapdanlığını vekâleten der'uhde eden Kars valisi Mustafa Paşa Bozokludur. Selefinin şehâdet tarihinden kendisinin tâyin tarihine kadar 19 gün vekâlet ettikten sonra Istanbul'da tasdik edilmiş olan tâyin emri o senenin 13 Eylül=6 Ramazan Pazartesi günü Girid'e gelmiştir: Bu vaziyete göre

Bıyıklı-Mustafa Paşa'nın vekâlet ve asalet suretiyle Kapdanlık müddetinin mecmûu 2 ay, 14 gün tutuyor demektir; yukarda yalnız asâleten Kapdanlık müddeti esas ittihâz edilmiştir).

68) Haydar-Ağa-zâde Mehmet Paşa —Milliyeti: (?); tâyini: 1649=1059 senesi 10 Teşrinievvel=3 Şevvâl Pazar günü; azli: 1650=1060 senesi 7 Teşrinievvel=11 Şevvâl Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 28 gün. ,

(Yeniçeri-ocağından yetiştikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan bu Haydar-Ağa-zâde Mehmet Paşa'nın da tıpkı yukarda 65 numarada gördüğümüz Ammâr-zâde Mehmet Paşa gibi düşman ablukasında bulunan Çanakkale-boğazından çıkamadığı için azledilmiş olduğu rivâyet edilir: Bu mesele için 1650=1060 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız).

69) Hüsam-Bey-zâde Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1650=1060 senesi 7 Teşrinievvel=11 Şevvâl Cuma günü; azli: 1652=1062 senesi 3 Teşrinievvel=29 Şevvâl Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti 1 sene, 11 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Rodos beyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Hüsâm-Bey-zâde Ali Paşa Dördüncü Murad devri denizcilerinden Rodos sancak-beyi Hüsâmüddin Hasan Bey'in oğludur: Rodos'da doğmuş olduğu için «Rodoslu-Ali Paşa» ismiyle de anılır. Vezâret pâyesini Kapdanlığa tâyininden biraz sonra almıştır. Ali Paşa'nın iki defa Kapdanlığı vardır: İkinci defası için aşağıda 82 numaraya ve o zaman kendisine halef olan oğlu Hüsam-Bey-zâde Abdülkadir Paşa için de 83 numaraya bakınız).

70) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1652=1082 senesi 3 Teşrinievvel=29 Şevvâl Perşenbe günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1653=1063 senesi 21 Mart=21 Rebî'ül-âhir Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 18 gün.

(Anadolu beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Derviş Mehmet Paşa çok silik bir şahsiyyettir. Kapdanlıktan Sadârete terfi etmiştir; «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 101 numaraya bakınız. — Naîmâ sadâret tarihini «20 Rebî'ül-âhir Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 21 ine tesâdüf etmektedir).

71) Çavuş-oğlu/Çavuş-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?) tâyini: 1653=1063 senesi 23 Mart=23 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1653=1064 senesi 26 Teşrinisâni=15 Muharrem Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 8 ay, 4 gün; «Birinci defa».

(Enderun'dan yetiştikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan Çavuş-oğlu Mehmet Paşa Sultan İbrahim'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'ın kocasıdır. — Azlinin sebebi yüz gemilik bir filoyla Girit'den gelip girdiği Rodos limanında 60 gemilik bir düşman filosunun muhâsarası altında 40 gün hareketsiz kalmış olmasıyla izah edilir. — Çavuş-oğlu'nun iki defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 79 numaraya bakınız. — Bir rivâyete göre de azil tarihi Hicretin 1063 senesinin sonlarına, yâni yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarihten takriben 15 gün evveline müsâdiftir).

72) Kara-Murad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1653=1064 senesi 26 Teşrinisâni=5 Muharrem Çarşanba günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1655=1065 senesi 11 Mayıs=5 Receb Salı günü; Kapdanlık müddeti 1 sene, 5 ay, 15 gün.

(İlk sadâretinden sonra Budin beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan ve «Dev-Murad Paşa» ismiyle de anılan Kara-Murad Paşa bu sefer Deryâ-Kapdanlığı için Budin'den Istanbul'a

dâvet edilip muvâsalat günü hil'at giydirilerek tâyin muâmelesi yapılmıştır. — Murad Paşa'nın Kapdanlığı esnâsında Venediklilere karşı kazanılan deniz zaferleri için 1654=1064 vukuâtının «16 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Kara-Murad Paşa'nın iki sadâreti vardır; Biri Kapdanlığından evvel, biri sonradır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 96 ve 103 numaralara bakınız).

73) Telli/Dellâk-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1655=1065 senesi 11 Mayıs=5 Receb Salı günü; azli yâhut isti'fâsı: 1655=1065 senesi 21 Mayıs=15 Receb Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 10 gün.

(Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuş olan bu Telli yâhut Dellâk Tellâk-Mustafa Paşa bâzı menbâlara ve meselâ Naîmâ'ya göre ancak «Bir kaç gün» Kapdanlık ettikten sonra «Adem-i kudret izhâr itmeğle azl» edilmiş ve Kâtib-Çelebi'ye göre de «Kabûl itmemişdür»; bununla beraber en kuvvetli rivâyetlere nazaran on gün kadar Kapdanlık ettiği anlaşılmaktadır).

74) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1655=1065 senesi 21 Mayıs=15 Receb Cuma günü; azli: 1656=1066 senesi 29 Mart=3 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 9 gün.

(Muhtelif valiliklerle Baş-defterdarlıkta bulunduktan sonra Kapdan-ı-Deryâ olan bu entrikacı ve hârîs Arnavut Kapdanlık makamına ilâveten Sadâret-Kaymakamlığına da tâyin edildikten sonra «Vak'a-i-vakvâkıyye» de Mühr-i-Hümâyûnu elde edip dört saat Sadr-ı-a'zam olmuşsa da âsi askerin hoşuna gitmediği için derhâl azledilip Kapdanlıkta kalmıştır: Dört saatlik sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 106 numaraya bakınız. — Zurnazen bu sadâret hâdisesinden 24 gün sonra Kapdanlıktan da azledilip Erzurum valiliğiyle Istanbul'dan uzaklaştırılmıştır. — Naîmâ azil tarihini «Gurre-i Cumâda-l-âhire» tâbiriyle ayın birine müsâdif gösterirse de, Silihdar/Silâhdar tarihinde gün ismi zikredilerek «Mâh-ı Cumâda-l-âhirenün ikinci Çehârşenbih günü» azledilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Fakat hakikî takvimde «Çarşanba» günü o ayın iki sine değil, üçüne müsâdiftir).

75) Hacı-zâde-dâmâdı Firârî Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1656=1066 senesi 30 Mart=4 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; Mısır valiliğine nakli: 1656=1066 senesi 4 Mayıs=10 Receb Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 5 gün.

(Haleb ve Anadolu valiliklerinden ma'zul bulunduğu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Kara-Mustafa Paşa'ya «Firârî» denilmesi, kendisine garazından dolayı idâmına ferman istihsâl eden Köprülü-Mehmet Paşa'nın gönderdiği adamlardan kaçıp saklanarak nihayet Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa zamanında affedilmiş olmasındandır. — Kâtib-Çelebi tâyin tarihini «Bin altmış altı Recebi gurresinde», yâni 1656 senesi 25 Nisan Salı tarihinde gösterirse de doğru değildir. Burada esâs ittihâz ettiğimiz tâyin ve azil tarihleri Silâhdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın kaydine müstenittir. Yalnız bu gibi o menbâdaki gün isimlerine göre birer gün tashih edilerek «Rü'yet-i-hilâl» hesabı yerine hakikî takvim sırası tâkib edilmiştir).

76) Topal/Sarı-Ken'an Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1656=1066 senesi 4 Mayıs=10 Receb Perşenbe günü; azli: 1656=1066 senesi 18 Temmuz=26 Ramazan Salı günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 15 gün.

(Silistre beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan bu Topal yâhut Sarı-Ken'an Paşa'nın Çerkes olmayıp Rus olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Naîmâ azil tarihini «27 Ramazan=19

Temmuz Çarşanba» gününe müsâdif gösterir. — Sarı-Ken'an Paşa'nın azline sebeb, Venediklilere karşı giriştiği «Boğaz-hisarı=Sedd-ül-bahir» muharebesinde tedbirsizliği yüzünden donanmayı müdhiş bir bozguna uğratıp Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarının düşman eline geçmesine sebeb olmasıdır: 1656=1066 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız).

77) Seyyid/Seydi-Ahmed Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1656=1066 senesi 18 Temmuz=26 Ramazan Salı günü; azli: 1656=1067 senesi 12 Kânunuevvel=24 Safer Salı günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay, 25 gün.

(Selefi gibi Silistre valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Seydi-Ahmed Paşa Kapdanlıktan Bosna Ser-askerliğiyle Beylerbeyliğine nakledilmek suretiyle uzaklaştırılmıştır: Şecâatiyle mârûf olan bu Kapdan-ı-Deryânın ecnebiler arasında «Deli-Türk» lâkabiyle şöhret bulduğu rivâyet edilir; Kapdanlıktan atılması Köprülü-Mehmet Paşa'nın yerine Sadr-ı-a'zam olacağı hakkında halk arasında bir şâyia çıkmasından ve Ahmed Paşa'nın da Sadâreti istihsâle çalışması üzerine Köprülü'nün telâşa düşüp pâdişaha mürâcaatle Istanbul'dan uzaklaştırılmasını istemesindendir. — Bu Ahmed Paşa'nın oğlu olan Seydi-zâde Mehmet Paşa'nın Kapdanlığı için aşağıda 87 numaraya bakınız).

78) Topal-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1656=1067 senesi 12 Kânunuevvel=24 Safer Salı günü; azli: 1657=1068 senesi 20 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 9 gün.

(Tımışvar beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Topal-Mehmet Paşa Limni adasını Venediklilerden istirdâda muvaffak olduğu için «Limni fâtihi» sayılmakla beraber zâlim ye mürtekib olmak töhmetiyle azledilip Sakız muhâfızlığına gönderilmiştir: Limni muvaffakiyeti için 1657=1068 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

79) Çavuş-oğlu/Çavuş-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1657=1068 senesi 20 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1658=1068 senesi 14 Temmuz=13 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 6 ay, 25 gün; «İkinci defa».

(Çanakkale-boğazı muhâfızlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Çavuş-oğlu Mehmet Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 71 numaraya bakınız. — Çavuş-oğlu, Sultan İbrahim'in dâmâdı ve Gevher-Han-Sultan'ın kocasıdır. — Naîmâ ile Silihdâr/Silâhdar azil tarihini «14 Şevvâl Pazar» gününe müsâdif gösterirlerse de, hakikî takvimde «Pazar» günü o ayın 14 üne değil, 13 üne tesâdüf etmektedir. — Çavuş-oğlu'nun iki Kapdanlık müddeti cem'an 1 sene, 2 ay, 29 gün tutmaktadır).

80) Deli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1658=1068 senesi 14 Temmuz-13 Şevvâl Pazar günü; azli: 1658=1069 senesi 4 Kânunuevvel=8 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay, 21 gün; «Üçüncü defa».

(Girit serdârlığından üçüncü defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Deli-Hüseyn Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 54 ve 57 numaralara, 6 günlük sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 105 numaraya ve bu seferki son Kapdanlığına tâyin tarihindeki bir gün fark meselesi için de yukarıki maddeye bakınız. — Azil tarihi umumiyetle «7 Rebî'ül-evvel»e müsâdif gösterilirse de, Silihdar/Silâhdar tarihinde o günün «Çarşanba» ya tesâdüf ettiğinden bahsedildiğine göre hakikî takvimde «8 Rebî'ül-evvel» olması lâzımgelir. — Bu üçüncü seferki Kapdanlığından Rumeli beylerbeyliğine nakledilmiş olan Deli-Hüseyn Paşa Girit

fütûhâtındaki büyük hizmetleriyle kahramanlıklarına rağmen Köprülü-Mehmet Paşa'nın şahsî garaz ve istirkabına kurban edilerek Kapdanlıktan Beylerbeyliğine naklinden 25 gün sonra Yedi-kule'de boğularak maatteessüf idâm edilmiş ve bu siyasî fâcia bütün memlekette Köprülü aleyhine umumî bir nefret ve lâ'net uyandırmıştır: 1658=1069 vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Deli-Hüseyn Paşa'nın üç Kapdanlık müddeti cem'an 2 sene, 2 ay, 28 gün tutmaktadır).

81) Kılavuz/Köse-Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1658=1069 senesi 4 Kânunuevvel=8 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; azli: 1660=1070 senesi 16 Nisan=5 Şa'ban Cuma günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 13 gün (?).

(Sadâret-Kaymakamlığından Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Köse-Ali Paşa'nın tâyin tarihindeki bir günlük fark meselesi için yukarıki fıkraya bakınız. — Burada esas ittihâz ettiğimiz azil tarihi Naîmâ'ya göredir: Silihdar tarihinde bundan biraz evvel azledilip bu tarihte Istanbul'dan pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye celbedilerek «Engerus serdârlığı»na tâyin edilmiş olduğundan bahsedilirse de, bu menbâda azil tarihi gösterilmemiştir, Muâsır bir müellif olan Mehmet-Halîfe'nin «Târîh-i-Gılmânî»sinde de azil tarihi yoktur: Yalnız Kapdanlıktan serdârlığa nakledilmiş olduğundan bahsedildiğine göre, o tarihten biraz evvel azledilmiş olduğu hakkında ki rivâyet ihtiyatla karşılanmalıdır).

82) Hüsam-Bey-zâde Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1660=1070 senesi 16 Nisan=5 Şa'ban Cuma günü (?); ölümü: 1661=1071 senesi 16 Mayıs=Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay; «İkinci defa».

(Rodos beyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Ali Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 69 numaraya ve tâyin tarihi için de yukarıki maddeye bakınız. Ali Paşa'nın ölümü umumiyetle «22 Cumâda-l-âhire 1072=12 Şubat 1662 Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, Hammer muâsır bir Garp menbâına istinâden bunu tashih edip bizim burada esas ittihâz ettiğimiz ölüm tarihini kaydetmektedir: Silihdâr/Silâhdar tarihinde de 1071=1661 senesinin esas ittihâz edilmesi Hammer'i te'yid eden bir vaziyettir; fakat bu Osmanlı menbâında ay ve tarihleri yoktur; yalnız ölüm haberinin Istanbul'a Zülka'de=Haziran-Temmuz içinde geldiğinden ve merhumun yerine oğlu Abdülkadir Bey'in «Cezâyir pâyesiyle» Kapdan-ı-Deryâ olduğundan bahsedilmektedir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Ali Paşa'nın iki Kapdanlık müddeti cem'an 3 sene, 27 gün tutmaktadır).

83) Hüsam-Bey-zâde Abdülkadir Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1661=1071 senesi Haziran-Temmuz=Zülka'de ayı; azli: 1611=1072 senesi 23 Kânunuevvel=1 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 5-6 ay.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hüsam-zâde Ali Paşa'nın oğlu olan bu Abdülkadir Paşa'nın tâyin tarihi için o fıkraya bakınız. — Abdülkadir Paşa Kapdanlıktan azli üzerine dedesi Hüsâmüddin Hasan Bey'le babası Ali Paşa'nın arpalığı olan Rodos sancak-beyliğine gönderilmiştir. — Azil tarihini 1072=1662 senesi Receb=Şubat-Mart ayına müsâdif gösteren bir rivâyet varsa da doğru değildir).

84) Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1661=1072 senesi 23 Kânunuevvel=1 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; ikinci vezirlikle Sadâret-Kaymakamlığına nakli: 1666=1076 senesi 6 Şubat=1 Şa'ban Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 1 ay, 14 gün.

(Diyarbekir beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa dört seneden fazla süren Kapdanlığı esnâsında bir iki defa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş ve kendisi o vazifedeyken Kapdanlık makamı vekilleriyle idare edilmiştir. — Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 111 numaraya bakınız).

85) Kaplan-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1666=1076 senesi 6 Şubat=1 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1672=1082 senesi Nisan=Zülhicce ibtidâları; Kapdanlık müddeti: Takriben 5 sene, 11 ay; «Birinci defa».

(Şam beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Kaplan-Mustafa Paşa Enderun'dan yetişmiştir; tâyin tarihinde ihtilâf vardır; Silihdar/Silâhdar tarihine göre selefi Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Sadâret-Kaymakamlığına nakledildiği gün tayin edilmiş ve Râşid tarihine göre de ondan biraz sonra Kapdan olmuştur: Fakat Vak'anüvis Râşid hiç bir tarih zikretmemektedır; buna mukabil bâzı muahhar menbâlarda da «21 Ramazan=27 Mart Cumartesi» tarihine tesâdüf edilirse de bu rivâyet zayıftır. — Azil tarihinin de ayıyla günü belli değildir. — Kaplan-Mustafa Paşa iki defa Kapdan-ı-Deryâ olmuştur; Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 89 numaraya bakınız).

86) Köse-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1672=1082 senesi Nisan=Zülhicce ibtidâları; ölümü: 1675=1086 senesi Kânunuevvel=Şevvâl ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 sene, 8 ay.

(Mora sancak-beyliğinden «Cezâyir payesiyle» Kapdan-ı-Deryâ olan Eğribozlu Köse-Ali Paşa'nın tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Karadeniz'de fırtınaya tutulan donanmanın uğradığı zâyiattan müteessir olarak öldüğünden bahsedilen Ali Paşa'nın ölüm tarihi bâzı menbâlarda «1 Rebî'ül-evvel 1087=14 Mayıs 1676 Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivâyetine müstenittir. — Köse-Ali Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa da Kapdan-ı-Deryâ olmuştur: Aşağıda 107 numaraya bakınız).

87) Seydi-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1675=1080 senesi Kânunuevvel =Şevvâl ayı; azli: 1677=1088 senesi 13 Teşrinisâni=17 Ramazan Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene, 11 ay.

(Rumeli beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Seydi-zâde Mehmet Paşa yukarda 77 numarada gördüğümüz Seydi-Ahmed Paşa'nın oğludur; Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Azlinin sebebi, iki sene üstüste fırtınaya tutulup bâzı gemilerin kazâya uğramasını önliyememiş olmasıdır. — Mehmet Paşa azli üzerine Niğde sancak-beyliğine tâyin edilmiştir).

88) Kara-Kethudâ/Kara-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1677=1088 senesi 13 Teşrinisâni=17 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1678=1089 senesi 25 Teşrinisâni=10 Şevvâl Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 12 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Bayburtlu Kara-İbrahim Paşa Kapdanlığı esnâsında ilâveten Sadâret-Kaymakamlığında da bulunduktan başka, velinimeti olduğu halde felâketine sebeb olduğu Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yerine nihayet Sadr-ı-a'zam olmuştur: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 112 numaraya bakınız. — Kapdanlıktan azli üzerine beşinci vezir olarak tekrar Kubbe-altına me'mur olmuştur. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya da bakınız).

89) Kaplan-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1678=1089 senesi 25 Teşrinisâni=10 Şevvâl Cuma günü; ölümü: 1680=1091 senesi 5 Kânunuevvel=13 Zülka'de Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 gün; «İkinci defa».

(Diyarbekir valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Kaplan-Mustafa Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 85 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Râşid yukarıki fıkrada gördüğümüz Kara-İbrahim Paşa'nın azliyle bu Kaplan-Mustafa Paşa'nın tâyinini «1090=1679» vukuâtı içinde zikrederse de ay ve gün tarihlerinden bahsetmemesi yanılmış olduğuna delâlet etmektedir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi o sırada yirmi yaşlarında ve Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın daha sağlam olan rivâyetine müstenittir. — Kaplan-Mustafa Paşa İzmir'de vefât ettiği için donanmayı oradan Istanbul limanına yukarda 83 numarada gördüğümüz eski Deryâ-Kaptanlarından Hüsam-Bey-zâde Abdülkadir Paşa getirmiştir; Donanmanın Istanbul tersânesine muvâsalatı 20 Kânunuevvel=28 Zülka'de Cuma gününe müsâdiftir. — Kaplan Paşa'nın iki kapdanlık müddeti cem'an 7 sene,. 11 ay, 10 gün tutmaktadır).

90) Bozoklu-Mustafa Paşa/Silâhdar-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1681=1091 senesi 14 Kânunusâni=23 Zülhicce Salı günü; azli: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevveldi Muharrem Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 7 gün.

(Silâhdarlıktan vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan ve «Küçük-Sipâhi» lâkabiyle de anılan Bozoklu-Mustafa Paşa'nın azline sebeb, yukarda 88 numarada Kapdanlığını ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 112 numarasında da sadâretini gördüğümüz Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim Paşa'nın istirkab etmekte olduğu Vezîr-i-sânî Müsâhib-Mustafa Paşa'yı pâdişâhın gözünden Kapdanlıkla uzaklaştırmak istemesidir: Bu vaziyet üzerine Bozoklu-Mustafa Paşaya da bir valilik verilmiştir. — Bu kıymetli vezirin sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 120 numaraya bakınız).

91) Müsâhip-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevveldi Muharrem Pazartesi günü; azli: 1685=1096 senesi 27 Teşrinisâni=30 Zülhicce Salı günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 8 gün.

(İkinci vezirlikten Kapdan-ı-Deryâ olan Müsâhip-Mustafa Paşa Dördüncü Mehmed'in dâmâdı ve Hadice-Sultan'ın kocasıdır. — Vak'anüvis Râşid'de azlin ay ve gün tarihleri yoktur; Yalnız Silihdar/Silâhdar tarihinde «Selh-i mâh-ı Zülhicce» de Huzûr-ı-Hümâyûn'da toplanan bir mecliste vüzerâdan Melek-İbrahim Paşa'nın idâmına karar verildikten sonra yapılan «Tebeddülât-ı menâsıb»dan bahsedilmesi azlin işte o gün olduğuna delâlet etmektedir. — Müsâhip-Mustafa Paşa Kapdanlıktan azledilince Mora Ser-askerliğine tâyin edilmiştir).

92) Sarhoş-Ahmed Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1685=1096 senesi 21 Teşrinisâni=30 Zülhicce Salı günü (?); azli: 1685=1097 senesi 20 Kânunuevvel=20 Muharrem Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 23 gün.

(Yanova beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Sarhoş-Ahmed Paşa Macaristan cephesinde tecribe sâhibi olduğu için Kapdanlıktan çıkarılıp «Engerus serdarlığı»na tâyin edilmiş ve bu yeni vazifesine Haleb beylerbeyliği de ilâve edilerek derhâl Belgrad'a gönderilmiştir. İşte bundan dolayı bâzı menbâlarda ancak 23 gün amirallik eden Ahmed Paşa'nın Kapdanlığından hiç bahsedilmemektedir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

93) Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1685=1097 senesi 20 Kânumıevvel=23 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1688=1100 senesi 7 Kânunuevvel=13 Safer Salı günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 11 ay, 18 gün; «Birinci defa».

(Kıbrıs beyliğiyle Mîrî-Kalyonlar kapdanlığından vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan İbrahim Paşa Bahriye tarihimizin en mühim şahsiyyetlerindendir; Trablus-garp ocağında yetişmiş ve orada valiliğe kadar yükseldikten sonra Istanbul'a gelip Bahriye hizmetlerinde bulunmuştur; iki defa Deryâ-kapdanlığı vardır. Bundan sonraki için aşağıda 96 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Râşid, İbrahim Paşa'nın bu ilk Kapdanlığından azlini «6 Rebî'ül-evvel=29 Kânunuevvel Çarşanba» gününe müsâdif gösterirse de o vakit Enderunda bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın burada esas ittihâz ettiğimiz rivâyeti daha kuvvetlidir: Yalnız Fındıklılı «14 Safer Salı» tarihinden bahsetmekte ise de hakikî takvimde Salı günü o ayın 13 üne tesâdüf etmekte olduğu için, bu bir günlük farkın her halde bir «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. — Bâzı menbâlarda Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa'nın azli 1099=1687-1688 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

94) Kalaylı-koz Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1688=1100 senesi 7 Kânunuevvel=13 Safer Salı günü; azli: 1690=1101 senesi 4 Kânunusâni=23 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 28 gün.

(Van beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Kayserili Kalaylı-koz Ahmed Paşa'nın «Kalaylı» lâkabı babasının kalaycı olmasından ve «Koz» lâkabı da Kapdanlıktan azledildikten 14 sene sonra Girit valiliğinde bulunurken «Koz-bekçiler halîfesi Eski-Ahmed Ağa»nın delâletiyle Sadârete dâvet edilmesinden ve Istanbul'a geldiği zaman huzûra kabulünden evvel «Koz-bekçiler odası»nda bekletilmiş olmasındandır; sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 128 numaraya bakınız. İşte bundan dolayı Kapdanlığı zamanında yalnız «Kalaylı-Ahmed Paşa» ismiyle anıldıktan sonra sadâretinden itibaren «Kalaylı-koz Ahmed Paşa» denilmiye başlamış ve ismi tarihe bu çifte lâkapla aksetmiştir; burada her iki lâkabın beraber gösterilmesi işte öyle takarrür etmiş olmasındandır. — Safderunluğuyla mârûf olan Kalaylı-koz Ahmed Paşa Kapdanlıktan azli üzerine Midilli muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

95) Mezemorta-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1690=1101 senesi 4 Kânunusâni=23 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; azli: 1690=1101 senesi 8 Şubat=28 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 5 gün; «Birinci defa».

(Cezâyir beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan büyük Türk denizcisi Hacı-Hüseyn Paşa'nın «Mezemorta» ünvânı millî ve şahsî düşmanları olan Venediklilerin taktıkları «Mezzo-morto» lâkabından muharreftir: Bu İtalyanca terkip «Yarı-ölü» mânâsına gelir. Bahriyeli müverrih Safvet Bey merhumun «Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası»nda çıkan «Sakız'ın kurtarılışı» hakkındaki tedkikinde anlattığına göre:

«Bir kerre levendliğinde sekiz on yara ile düşmüş, öldü diye atmışlardı: Lâkabı bundandır».

Hacı-Hüseyn Paşa'nın bir çok menbâlarda meskût geçilen bu ilk Deryâ-Kapdanlığına tâyini üzerine acele Istanbul'a gelmesi için kendisine adam gönderilmiş ve «Gelinceye dek Tersâne-

i-Âmire'de Dergâh-ı-Alî Kapucu-başılarından Ali Bey vekâlet itmek buyurulmuştur»; fakat gönderilen adam daha yoldayken Hüseyn Paşa ile Cezâyir-ocağı arasında çıkan ihtilâf bir ihtilâl şeklini almış olduğu için Paşa bir gemiye atlayıp Istanbul'a kaçmak mecburiyetinde kalmış ve bunun üzerine Cezâyir askerleri Istanbul'a bir mahzar gönderip Hüseyn Paşa Cezâyir'e iâde edildiği veyâhut Deryâ-Kapdanlığına tâyin olunduğu takdirde hükûmete isyân edeceklerini arzettikleri için o büyük deniz kahramanının azlinden başka çâre bulunmıyarak Tuna-Kapdanlığına gönderilmiştir. — Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın ikinci Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 99 numaraya bakınız).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

96) Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa — Milliyeti, Türk; tâyini: 1690=1101 senesi 8 Şubat=28 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1692=1103 senesi 16 Kânunusâni=26 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 6 gün; «İkinci defa».

(Eğriboz muhâfızlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan İbrahim Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 93 numaraya bakınız. — Mısırlı-oğlu'nun bu seferki Kapdanlığından azil tarihi umumiyetle «27 Rebî'ül-âhir=17 Kânunusâni Perşenbe» gününe müsâdif gösterilir: Fakat Silihdar/Silâhdar tarihinde Perşenbe günü o ayın 28 ine müsâdif gösterildiği için, her halde bir «Rü-yet-i-hilâl» sebebiyle bir günlük bir fark hâsıl olduğu anlaşılmaktadır; işte bundan dolayı burada hakikî takvim tarihi esas ittihâz edilmiştir. — İbrahim Paşa azledilince tekrar Eğriboz muhâfızlığına gönderilmiştir).

İKİNCİ AHMED DEVRİ:

97) Helvacı/Palabıyık-Yusuf Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1692=1103 senesi 16 Kânunusâni=26 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; adi: 1694=1106 senesi 18 Kânunuevvel=25 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 28 gün.

(Sıvas beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan palabıyık-Yusuf Paşa Enderun'dan yetişmiş, bir valilikte bulunduktan sonra Sultan İbrahim'in yukarda 79 numarada gördüğümüz Çavuş-oğlu Mehmet Paşa'dan dul kalan kızı Gevher-Han-Sultan'ın ikinci kocası olduğu için Kapdanlığa çıkarılmış ve Venediklilerin 1694=1106 tarihinde Sakız adasını zabtedebilmeleri işte bu Helvacı-Yusuf Paşa'nın «Husb-i-nefs ve hıyânetinden» mütevellit sayıldığı için nihayet azledilip Midilli kalesine hapsedildikten başka bütün serveti Hazine nâmına zabtolunmuştur. — Hammer'de azil tarihi o senenin «Muharrem=Ağustos» ayına müsâdif gösterilirse de doğru değildir; Râşid târihinde de «14 Cumâda-l-ûlâ=31 Kânunuevvel Cuma» gününden bahsedilir: Burada o vakit Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivâyeti tercih edilmiştir).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

98) Amcazade/Sarhoş-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1694=1106 senesi 13 Kânunuevvel=25 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1695=1106 senesi 11 Mayıs=27 Ramazan Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay, 29 gün.

(Boğaz-hisarı=Sedd-ül-bahir muhâfızlığından Kapdan-ı-Deryâ olan bu Sarhoş-Hüseyn Paşa'ya «Amcazâde» denilmesi» Köprülü-Mehmet Paşa'nın kardeşi ve Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'yla Fâzıl-Mustafa Paşa'nın amcaları olan «Amca-Hasan Ağa» nın oğlu olmasındandır; hattâ devlet hizmetlerinde Sadârete kadar yükselmesi de işte bu âile vaziyeti

sâyesindedir: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 123 numaraya bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Palabıyık-Yusuf Paşa'nın zamanında düşman işgâline düşen Sakız adasının istirdâdı bunun zamanına tesâdüf etmekle beraber, o büyük muvaffakiyet kendisinin değil, aşağıki fıkrada göreceğimiz şanlı halefi Mezomorta-Hüseyn Paşa'nın eseridir. — Amcazâde-Hüseyn Paşa Kapdanlıktan azledilince Sakız muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

99) Mezemorta-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1695=1106 senesi 11 Mayıs=27 Ramazan Çarşanba günü; ölümü: 1701=1113 senesi 21 Temmuz=14 Safer Perşenbe günü (?); Kapdanlık müddeti: 6 sene, 2 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Sakız adasını Venediklilerden istirdâd ederek kazandığı büyük muvaffakiyet üzerine Rodos sancak-beyliğiyle Mîrî-Kalyonlar Kapdanlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan ve o tarihten sonra da Venediklilere karşı kazandığı zaferlerle şöhret bulan bu şanlı Türk denizcisinin bundan evvelki ilk Deryâ-Kapdanlığı için yukarda 95 numaraya bakınız. — Hacı-Hüseyn Paşa Bahriyenin ıslâhında da büyük bir rol oynamış ve, bâz kanunlar tanzim etmiştir. — Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın ölüm tarihi ihtilâflıdır: Bahriyeli müverrih Safvet Bey merhumun «Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası»nda çıkan «Sakız'ın kurtarılışı» hakkındaki tedkikıyle Mehmet Süreyyâ'nun «Sicill-i Osmânî»sinde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesâdüf edildiği halde, Mehmet Şem'î'nin «Esmâr-üt-Tevârîh»iyle diğer bâzı menbâlarda ve bilhassa Hammer tarihinde «15 Rebî'ül-evvel=20 Ağustos Cumartesi» gününden bahsedilir: Bu iki rivâyet arasında tam bir aylık bir fark vardır! İkinci rivâyet doğru olduğu takdirde Hüseyn Paşa'nın Kapdanlığı 6 sene, 3 ay, 10 gün sürmüş olması lâzımgelir. Vak'anüvis Râşid ölüm tarihinden hiç bahsetmediği halde 1113=1701 vukuâtı içinde bir münâsebetle Kapdanlık makamının «Mezemorta fevtinden» münhal kalmış olduğuna temâs etmektedir! Râmız-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harîta-i Kapudanân-ı deryâ»sında Hüseyn Paşa'yı 1113=1701-1702 de azledilip 1114=1702-l703 senesi Sakız'da ölmüş gibi göstermesi büsbütün yanlıştır. — Hacı-Hüseyn Paşa'nın mezarı da belli değildir: Yalnız Safvet Bey'in yukarda bahsettiğimiz tedkikine aldığı bir âile rivâyetine nazaran Eğriboz adasında olmak ihtimâli vardır. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 6 sene, 3 ay, 16 gün tutmaktadır).

100) Abdülfettah Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1701=1113 senesi 21 Temmuz=11 Safer Perşenbe günü (?); azli: 1702=1114 senesi 23 Kânunuevvel=3 Şa'ban Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 3 gün.

(Mîrî-Kalyonlar Kapdanlığından Beylerbeyilik pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Abdülfettah Paşa'nın tâyiniyle selefinin ölüm tarihi için yukarıki maddeye bakınız. — Bâzı menbâlarda Abdülfettah Paşa'nın azil tarihi ölümüne müsâdif gibi gösterirlerse de doğru değildir: Vak'anüvis Râşid'in rivâyetine göre «Maraz-ı-kulunc isabeti ile harekete iktidârı kalmamağın» tekaüde sevkedilmiş ve biraz sonra Sakız'da vefât etmiştir. Mezarı oradadır),

İKİNCİ MUSTAFA ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

101) Aşçı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1702=1114 senesi 23 Kânunuevvel=3 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1793=1115 senesi 14 Kânunuevvel=5 Şa'ban Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 22 gün; «Birinci defa».

(Mîrî-Kalyonlar Kapdanlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Aşçı-Mehmet Paşa'nın azil tarihi umumiyetle «4 Şa'ban=13 Kânunuevvel Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, burada

Vak'anüvis Râşid'deki sarahat esas ittihâz edilmiştir: Mehmet Süreyya'nın «Sicill-i Osmânî»sinde de «28 Şevvâl 1115=5 Mart 1704 Çarşanba» tarihinden bahsedilir ve Aşçı-Mehmet Paşa işte o tarihte azli üzerine Safed sancak-beyliğine tâyin edilmiş gibi gösterilirse de, Râşid tarihine göre azline eski vazifesi olan Kalyonlar-Kapdanlığına tenzil edilmiştir. — Aşçı Paşa'nın bundan sonraki Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 111 numaraya bakınız).

102) Küçük-Osman Paşa — Milliyeti: Çerkez; tâyini: 1703=1115 senesi 14 Kânunuevvel=5 Şa'ban Cuma günü; azlı: 1704=1116 senesi 6 Teşrinisâni=8 Receb Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 23 gün.

(Rakka valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Küçük-Osman Paşa Hacı-Selim-Giray'ın Çerkez kölelerindendir: Enderun'dan yetişip vezâretle muhtelif valiliklerde ve Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur; sultanlardan birini alarak dâmâd olduğu rivâyet edilirse de, sultanın isminde ihtilâf vardır. Küçük-Osman Paşa'nın azil tarihi bâzı menbâlarda «16 Cumâda-l-âhire=16 Teşrinievvel Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Vak'anüvis Râşid hem bunun azlini, hem aşağıki fıkrada göreceğimiz halefinin tâyinini iki muhtelif fıkrasında tekrar etmek suretiyle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz güne müsâdif göstermektedir. — Küçük-Osman Paşâ Kapdanlıktan azledilince Sayda valiliğine tâyin edilmiş ve ondan sonra muhtelif valiliklerde dolaştıktan sonra tekrar Sayda valisi olarak orada ölmüştür. — Birinci Mahmud devrinde Kapdan-ı-Deryâ olan oğlu Hâfız-Ahmed Paşa için aşağıda 118 numaraya bakınız).

103) Baltacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1704=1116 senesi 6 Teşrinisâni=8 Receb Perşenbe günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1704=1116 senesi 25 Kânunuevvel=27 Şa'ban Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 19 gün.

(Baş-Emîrâhurluktan Kapdan-ı-Deryâ olan ve «Teberdar» lâkabiyle de anılan Baltacı-Mehmet Paşa eskiden Kastamonu ve şimdi Çorum vilâyetine tâbi' olan Osmancık kazâsındandır. Baltacılıkla saraya intisâbından sonra sesi güzel olduğu için musiki tahsil edip müezzin olduğu zaman «Pâkçe-müezzin» lâkabiyle anılmıştır. Baltacı-Mehmet Paşa'nın iki sadâreti vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 129 ve 132 numaralara bakınız. Rus çarı Koca-Fetro'ya karşı kazandığı Pruth zaferi ikinci sadâretindedir).

104) Frenk-Abdurrahman Paşa — Milliyeti: İtalyan (?); tâyini: 1704=1116 senesi 27 Kânunuevvel=29 Şa'ban Cumartesi günü; i'dâmı: 1706=1117 senesi 14/15 Kânunusâni — 29/30 Ramazan Perşenbe/Cuma gecesi; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 19 gün.

(Mîrî-Kalyonlar kapdanlığından ve bir rivâyete göre de Tersâne-Kethudâlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Frenk-Abdurrahman Paşa'nın milliyeti belli değilse de İtalyan esirlerinden olmak ihtimâli vardır; selefi Baltacı-Mehmet Paşa'nın sadâretinden iki gün sonra Kapdanlığa terfi etmiştir. — Bâzı menbâlarda i'dâm tarihi «28 Ramazan=13 Kânunusâni Çarşanba» gününe müsâdif gösterilirse de, burada esas ittihâz ettiğimiz Vak'anüvis Râşid «Mâh-ı mezbûrun selhi gicesi» dediğine göre Ramazan'ın 29/30 gecesine tesâdüf etmiş olması lâzımgelir. — Abdurrahman Paşa'nın gece-yüzüne birdenbire i'dâmının sebebi, o gece Istanbul tersânesinin kereste mahzeninde büyük bir yangın çıkması ve derhâl yangın yerine yetişen pâdişâhın kazâya sebeb olarak «Kereste mahzenine ateş isâbet idecek mahalde ateş yakılmış» olmasını Frenk-Abdurrahman Paşa'nın taksir ve ihmâlinden mütevellit görmüş olmasıdır).

105) Veli Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1706=1117 senesi 15 Kânunusâni=30 Ramazan Cuma günü; azli: 1706=1118 senesi 16 Kânunuevvel=10 Ramazan Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 2 gün.

(Kapucular-Kethudâlığından Rumeli-beylerbeyliği pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Veli Paşa'nın tâyinini yukarıki fıkrada gördüğümüz selefinin i'dâm edildiği geceye müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır. — Kapdanlıktan azli üzerine Kubbe-veziri olan Veli Mehmet Paşa sonraları muhtelif valiliklerde ve bilhassa Mısır beylerbeyliğinde bulunmuş ve nihayet Mısır valiliğine âit bir takım hisaplardan dolayı i'dâm edilmiştir).

106) Aşçı/Çorlulu-kethudâsı/Kâhya Hacı-İbrahim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1706=1118 senesi 16 Kânunuevvel — 10 Ramazan Perşenbe günü; Mısır valiliğine nakli üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1709=1121 senesi 28 Teşrinlewel=23 Şa'ban Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 13 gün; «Birinci defa».

(«Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 130 numarasında gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Çorlulu-Ali Paşa'nın kethudâlığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hacı-İbrahim Paşa'ya «Aşçı» denilmesi küçükken Mora'da memleketi olan Trapoliçe'den Istanbul'a geldiği zaman «Matbah-ı-Âmire»ye girmiş olmasındandır. — İbrahim Paşa'nın Mısır, Mora ve Girit gibi bâzı mühim vilâyetlerde valiliklerinden başka iki defa Kapdan-ı-Deryâlığı vardır; Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 114 numaraya bakınız).

107) Köse-Ali-Paşa-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1709=1121 senesi 1 Teşrinisâni=27 Şa'ban Cuma günü; azli:1711=1123 senesi 23 Kânunuevvel=13 Zülka'de Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 24 gün.

(Tersâne-kethudâlığından Beylerbeylik pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmet Paşa yukarda 86 numarada gördüğümüz Eğribozlu Köse-Ali Paşa'nın oğludur; Meslekten yetişme olduğu için, denizcilikte dirâyet ve iktidârından bahsedilir. Azlinden sonra tekrar Tersâne-kethudâlığı ile muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

108) Kirli-Ahmed Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1711=1123 senesi 24 Kânunuevvel=14 Zülka'de Perşenbe günü; azli: 1713=1124 senesi 16 Kânunusâni=18 Zülhicce Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 23 gün.

(Bostancı-başılıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Kirli Hacı-Ahmed Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz selefinin azlinden bir gün sonra tâyin edilmiştir. — Kapdanlıktan Sadâret-Kaymakamlığına nakline tarih olarak «22 Zülhicce 20 Kânunusâni Cuma» gününden de bahsedilir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih, Vak'anüvis Râşid'in kaydine göredir. — «Sicill-i Osmânî»de Kirli-Ahmed Paşa iki defa Kapdan-ı-Deryâ olmuş gösterilirse de doğru değildir).

109) Hoca-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1713=1124 senesi 16 Kânunusâni=18 Zülhicce Pazartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1713=1125 senesi 6 Nisan=10 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 21 gün.

(Kapudâne-i-Hümâyun kapdanlığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hoca-İbrahim Paşa «Orsa-poça İbrahim Paşa», «İbrahim-Hoca» ve Urlalı bir pehlivanın oğlu olduğu için «Pehlivan-zâde İbrahim Paşa» isimleriyle de anılır. — İbrahim Paşa'nın 21 günlük sadâretine tâyin tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 135 numaraya bakınız).

110) Silâhdar Köle-Süleyman Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1713=1125 senesi 6 Nisan=10 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1713=1125 senesi 7 Teşrinisâni=18 Şevvâl Salı günü; Kapdanlık müddeti: 7 ay, 1 gün.

(Kızlar-ağası Yusuf Ağa'nın köleliğinden yetişip Sadr-ı-a'zam olduktan sonra Sadâret makamından azledildiği gün Kapdan-ı-Deryâ olan bu Abaza Süleyman Paşa'nın sadr-ı-a'zamlığı için «Vezir-i-a'zamiar» cedvelinde 134 numaraya ve Sadâretten azliyle Kapdanlığa tâyini tarihindeki ihtilâf için de gene o cedvelde 135 numaraya bakınız. — Süleyman Paşa'nın Kapdanlıktan azli için «24 Şevvâl=13 Teşrinisâni Pazartesi» tarihi de rivâyet edilir: Fakat burada Vak'anüvis Râşid'in kaydi esas ittihâz edilmiştir. — «Sicill-i Osmânî» de yukarıki fıkrada gördüğümüz Hoca-İbrahim-Paşa ile bu Abaza Süleyman Paşa arasında Kirli-Ahmed Paşa ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olmuş gibi gösterilirse de, diğer menbâlara uymıyan bu rivâyetin doğru olmaması lâzımgelir: Kirli-Ahmed Paşa için yukarda 108 numaraya bakınız. — Süleyman Paşa Kapdanlıktan azledilince İstanköy muhâfızlığına gönderilmiştir).

111) Aşçı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1713=1125 senesi 7 Teşrinisâni=18 Şevvâl Salı günü; azli: 1714=1125 senesi 13 Kânunusâni=26 Zülhicce Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 6 gün; «İkinci defa».

(Kapudâne-i-Hümâyûn kapdanlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Aşçı-Mehmet Paşa'nın tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya ve bundan evvelki ilk Deryâ-kapdanlığı için de yukarda 101 numaraya bakınız. — Hammer bu seferki azil tarihini «19 Zülhicce=6 Kânunusâni Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de, burada Vak'anüvis Râşid'in kaydi esas ittihâz edilmiştir. — İki kapdanlık müddetinin mecmûu 1 sene, 1 ay, 28 gün tutmaktadır).

112) Hoca-Süleyman Paşa/Süleyman-Hoca Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1714=1125 senesi 13 Kânunusâni=26 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1714=1126 senesi 23 Kânunuevvel=16 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Liman-reisliğinden Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hoca-Süleyman Paşa İzmirlidir: Küçükken akrabasından biri Cezâyir'e götürmüş ve orada Mezemorta-Hüseyn Paşa tarafından yetiştirilmiştir; Osmanlı tarihinin en mühim Kapdanlarından olan Süleyman Paşa denizcilikteki dirâyet ve şecâatiyle meşhurdur: Istanbul'un ilk liman-reisi işte budur. — Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Süleyman Paşanın iki defa Kapdan-ı-Deryâlığı vardır. Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 115 numaraya bakınız. — Bu ilk Kapdanlığından hiç bir sebeb olmadığı halde azledilmiş olduğundan bahsedilir).

113) Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1714=1126 senesi, 23 Kânunuevvel=16 Zülhicce Pazar günü; azli: 1717=1129 senesi 14 Şubat=2 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 1 ay, 22 gün; «İlk defa».

(Cezâyir ocağında yetiştikten sonra Kapudâne-i-Hümâyun kapdanlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Canım-Hoca'nın üç defa Kapdanlığı vardır; Bundan sonrakiler için aşağıda 119 ve 124 numaralara bakınız. — Mehmet Paşa'ya işte bu ilk Kapdanlığı esnâsında Vezâret pâyesi verilmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu sefer gazaba uğrıyarak azledilince bir müddet Yedikule'de hapsedilmişse de biraz sonra affedilip Koron muhâfızlığına tâyin edilmiştir: Çeşme bozgunuyla meşhur olan Kapdan-ı-Deryâ Hüsâmüddin Paşa işte bu Canım-Hoca'nın kızından torundur: Aşağıda 151 numaraya bakınız).

114) Aşçı/Çorlulu-Kethudâsı/Kâhya Hacı-İbrahim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1717=1129 senesi 14 Şubat=2 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1718 — 1130 senesi 5 Nisan=4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 19 gün; «İkinci defa».

(Haleb valiliğinden ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Aşçı-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 106 numaraya bakınız. — İbrahim Paşa'nın bu seferki azli, Tersâne'de çıkan ve iki kalyonla kereste mahzeninin yanmasına sebeb olan büyük bir yangının ihmal ve taksirinden mütevellit görülmesidir. — Azlinden sonra Azak muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 4 sene, 2 gün tutmaktadır).

115) Hoca-Süleyman Paşa/Süleyman-Hoca Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini; 1718=1130 senesi 5 Nisan — 4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; ölümü: 1121=1133 senesi 7 Eylül=15 Zülka'de Pazar günü (?); Kapdanlık müddeti; 3 sene, 5 ay, 2 gün; «İkinci defa»

(Kapudâne-i-Hümâyun kapdanlığından Vezâret pâyesiyle ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Hoca-Süleyman Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 112 numaraya bakınız. — Hasta olduğu halde donanma başında Akdeniz'e açılan bu ihtiyar denizcinin «Büyük-Değirmenlik» limanında vefatını «Evâsıt-ı Zülka'de»ye müsâdif gösteren bir rivâyet mevcud olduğu için burada şüpheli olarak kaydedilen «15 Zülka'de=7 Eylül Pazar» tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır. — Süleyman Paşa'nın cenâzesi Sakız'a nakledilip yukarda 100 üncü numarada gördüğümüz seleflerinden Abdülfettah Paşa'nın oradaki mezarının yanına defnedilmiştir. — Kapdan-ı-Deryânın vefâtı üzerine donanma Istanbul'a dönmüş ve yeni Kapdan-ı-Deryâ tâyin edilinceye kadar «Rodos sancağı mutasarrıfı olup ümerâ'-i deryâ reisi olan Süleyman Paşa» Kapdan-Paşalık vekâletine tâyin edilmiştir: Bu Fındıklılı Boşnak Süleyman Paşa aşağıda 136 numara ile «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numarada bahsi geçen Melek Mehmet Paşa'nın babasıdır. — Hoca Paşa'nın iki Kapdanlık müddetinin mecmûu 4 sene, 4 ay, 13 gün tutmaktadır).

116) Kaymak-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1721=1133 senesi 11 Eylül=19 Zülka'dte Perşenbe günü; azli: 1730=1143 senesi 30 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Patrona ihtilâlinde i'dâmı: 1730=1143 senesi 1 Teşrinievvel=18 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 9 sene, 19 gün.

(Nişancılıktan Kapdan-ı-Deryâ olan ve «Atlamacı» lâkabiyle de anılan Kaymak-Mustafa Paşa muhtelif valiliklerde bulunmuş vüzerâdan Boşnak Kara-İbrahim Paşa'nın oğludur: Bu Kara-İbrahim Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 111 numarasında gördüğümüz meşhur Sadr-ı-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın dâmâdı olduğu için, Kaymak-Mustafa Paşa, Kara-Mustafa Paşa'nın kızından torunudur; kendisi de bu âilevî vaziyetinden istifâde ederek «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 139 numarasında gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın kızını alarak kaynatasının sâyesinde muhtelif makamlardan atlayıp Kapdan-Paşalığa ilâveten Istanbul-Kaymakamlığına kadar yükselmiştir; «Atlamacı» lâkabının işte bu vaziyetle alâkadar olmak ihtimâli vardır. — Mustafa Paşa'nın Vezâret pâyesiyle işgâl ettiği Nişancılık=Tevkiîlik makamından büyük salâhiyetlerle Deryâ-Kapdanlığına tâyini, yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Hoca-Süleyman Paşa'nın ölümünden dört gün sonradır; Buradaki tâyin tarihi Vak'anüvis Râşid'in «19 Zülka'de Hamîs» kaydine müstenittir. Subhi tarihine göre Patrona ihtilâline tesâdüf eden 1143=1730 senesi «17 Rebî'ül-evvel=30 Eylül Sebt=Cumartesi» günü Kapdanlık makamına aşağıki fıkrada göreceğimiz Abdi Paşa tâyin edilmiş olduğuna göre, Kaymak-Mustafa Paşa o gün kaynatası Dâmâd-İbrahim Paşa ile beraber azledilmiş demektir. «18 Rebî'ül-evvel=1 Teşrinievvel Ahad=Pazar» gününe tesâdüf eden ertesi gün kaynatası İbrahim Paşa ile beraber i'dâm edilmiş olduğu da «Abdi tarihindeki

sarâhatle sâbittir. — Kaymak-Mustafa Paşa'nın mezarı Istanbul'da Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa medresesinin kabristanındadır).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

117) Abdi Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1730=1143 senesi 30 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü, azli: 1730=1143 senesi. 8 Teşrinievvel=25 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 8 gün; «Birinci defa».

(Kalyonlar-kapdanlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Abdi Paşa'nın tâyin tarihi Vak'anüvis Subhi'nin kaydine göredir. — Azil tarihi de gene Subhi tarihinde o gün Hâfız-Ahmed Paşa'nın Kapdan-ı-Deryâ olmasına âit kayde müsteniddir. — Bu sırada Kapdanların pek sık değişmesi Patrona ihtilâlinden dolayıdır; Üçüncü Ahmed tarafından tâyin edilen Abdi Paşa'nın bir kaç gün mevkiini muhâfaza edebilmesi Patrona ile anlaşmış olmasındandır. — Abdi Paşa'nın iki defa Deryâ-Kapdanlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 120 numaraya bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

118) Dâmad Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Çerkez; tâyini: 1730=1143 senesi 8 Teşrinievvel=25 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1730=1143 senesi 25 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 17 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Hâfız-Ahmed Paşa yukarda 102 numarada gördüğümüz Küçük-Osman Paşa'nın oğlu ve Üçüncü Ahmed'in kızlarından Hadice-Sultan'ın kocasıdır. — Tâyin tarihi için yukarıki. fıkraya bakınız. — Hâfız-Ahmed Paşa'nın azliyle aşağıki fıkrada göreceğimiz Canım-Hoca Mehmet Paşa'nın tâyini Abdi tarihinde «10 Rebî'ül-âhir Çarşanba» gününe müsâdif gösterilir: Teşrinievvelin 23 üne tesâdüf eden o gün Çarşanba değil, Pazartesidir; Çarşanba günü Rebî'ül-âhirin 12sine tesâdüf ettiği için burada gün rakamı gün ismine göre tashih edilmiştir; Subhi tarihinde bu tebeddül bir Cumartesi gününe tesâdüf eden «15 Rebî'ül-âhir=28 Teşrinievvel» gününe müsâdif gösterilirse de gün ismi mevcud olmadığı için «Abdi tarihi»ndeki Çarşanba sarahâti tercih edilmiştir. — Hâfız-Ahmed Paşa Kapdanlıktan azledilince Sayda valiliğine tâyin edilmiştir).

119) Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1730=1143 senesi 25 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1731=1143 senesi 18 Mayıs=11 Zülka'de Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 6 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Koron ve Hanya muhâfızlıklarında bulunduktan sonra ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Canım-Hoca'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 113 numaraya, bu seferki tâyin tarihine âit ihtilâf için yukarıki fıkraya ve bundan sonraki üçüncü Deryâ-kapdanlığı için de aşağıda 124 numaraya bakınız. — Hammer, Hacı-Mehmet Paşa'nın bu seferki azlini 1143=1730 senesi 4 Cumâda-l-ûlâ=15 Teşrinisâni Çarşanba gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir: Buradaki azil tarihi Vak'anüvis Subhi'nin kaydine müstenittir; Hammer'in bu gibi zühullerini izah etmek çok güçtür).

120) Abdi Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1731=1143 senesi 18 Mayıs=11 Zülka'de Cuma günü; azli: 1731=1143 senesi 16 Haziran=10 Zülhicce Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti. 29 gün; «İkinci defa»,

(Abdi Paşa'nın bundan evvel sekiz gün süren ilk Deryâ-kapdanlığı için yukarda 117 numaraya bakınız. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 1 ay, 7 gün=37 gün tutmaktadır. — Azil tarihi «Sicill-i Osmânî»de 1144=1731 senesi 19 Cumâda-l-âhire=19 Kânunuevvel Çarşanba gününe müsâdif gösterilirse de, Abdi Paşa'nın aşağıki fıkrada göreceğimiz halefi Şahin Mehmet Paşa bile o tarihte» evvel azledilmiş olduğu için bu rivâyet doğru değildir).

121) Şâhin Mehmet Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1731=1143 senesi 16 Haziran=10 Zülhicce Cumartesi günü; azli 1731=1144 senesi 30 Teşrinisâni=30 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 14 gün.

(Sadâret-Kaymakamlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Şâhin Mehmet Paşa Kul-kethudâsı Türk-Şa'bân Ağa'nın köleliğinden Yeniçeri-ocağına geçtikten sonra Ağalık makamına kadar yükselmiş ve oradan da Vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamı olmuştur. — Subhi tarihinde azli «29 Cumâda-l-ûlâ Cum'a» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 29 una değil, 30 una müsâdiftir. —.. Azledildiği gün Hanya muhâfızlığına gönderilen Şâhin Mehmet Paşa daha sonraları muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

122) Maryol/Murâbıt Hacı-Hüseyn Paşa — Milliyeti: (?): vekâleten tâyini: 1731=1144 senesi 30 Teşrinisâni=30 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; asâleten tâyini: 1731=1144 senesi 31 Kânunuevvel=2 Receb Pazartesi günü; azli: 1732=1144 senesi 12 Haziran=18 Zülhicce Perşenbe günü; vekâleten Kapdanlık müddeti: 1 ay; asâleten Kapdanlık müddeti: 5 ay, 12 gün; vekâleten ve asâleten Kapdanlık müddetleri: 6 ay, 12 gün.

(Liman-reisliğinden Kapdan-ı-Deryâ vekili ve bir ay sonra da Beylerbeyi pâyesiyle asâleten Kapdan-ı-Deryâ olan Maryol yâhut Murâbıt-Hüseyin Paşa'nın tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Subhi tarihinde asâleten tâyin tarihi «1 Receb Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde «Pazartesi» günü o ayın 1 ine değil, 2sine tesâdüf etmektedir. — Azil tarihini «18 Zülka'de=13 Mayıs Salı» gününe müsâdif gösteren zayıf bir rivâyet de vardır).

123) Hacı-Ebubekir Paşa/Dâmad-Bekir Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1732=1144 senesi 12 Haziran=18 Zülhicce Perşenbe günü; azli: 1733=1145 senesi 7 Mayıs=23 Zülka'de Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 25 gün; «Beşinci defa».

(Anadolu valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Hacı-Bekir Paşa Alâiyyelidir: Dâmadlığı, İkinci Mustafa'nın kızlarından Safiyye-Sultan'ın üçüncü kocası olmasındandır. — Bekir Paşa'nın iki defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 134 numaraya bakınız. Bu ilk Kapdanlığından Nişancılık=Tevkiîlik makamına nakledilen Ebubekir Paşa Kapdanlıklarından evvel ve sonra bir çok mühim valiliklerde bulunmuş ve. nihayet 1172=1758- 1759 tarihinde takriben doksan yaşlarındayken Istanbul'da ölmüştür; mezarı Aksaraydadır).

124) Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1733=1145 senesi, 7 Mayıs=23 Zülka'de Perşenbe günü; azli: 1736=1149 senesi 14 Teşrinisâni=10 Receb Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 6 ay, 8 gün; «Üçüncü defa».

(Eğriboz/Ağrıboz muhâfızlığından üçüncü ve sonuncu defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Canım-Hoca'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 113 ve 119 numaralara bakınız: Üç Kapdanlık müddetinin mecmûu 6 sene, 2 ay, 24. gün tutmaktadır. — Canım-Hoca Mehmet Paşa bu son Kapdanlığından azli üzerine Kütahya'ya nefyedilmiş ve ertesi sene orada ölmüştür).

125) Laz-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1736=1149 senesi Kânunuevvel=Şa'bân ayı (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 1 ay.

(Kalyonlar-kapdanlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan bu Ali Paşa'ya «Laz» denilmesi Trabzonlu olmasındandır: O taraf ahâlisine affedilmez bir lâübalilikle Lazlık isnadı şeklindeki çirkin âdetin diğer bir misali için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 194 numaraya bakınız. — Ali Paşa'nın ölüm günü belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tamamiyle tesbiti kabil olamamıştır).

126) Süleyman Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1736=1149 senesi Kânunuevvel=Şa'bân ayı (?); ölümü. 1741=1153 senesi 30 Kânunusâni=13 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene, 2 ay.

(Meslekten yetişerek Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Süleyman Paşa'nın ölüm tarihini Vak'anüvis Subhi Zülka'de ayının 12 sine müsâdif gösterirse de o ayın «Gurresi Penşenbih günü» olduğundan da bahsedildiğine göre hakikî takvime nisbetle bir günlük bir «Rü'yet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır; Çünkü hakikî takvimde o senenin Zülka'de iptidâsı Perşenbe'ye değil, Çarşanba'ya müsâdiftir; buradaki ölüm tarihi işte bu esasa göre tashih edilmiştir).

127) Emîr-âhur/Elçi-Mıstafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini; 1741=1153 senesi 30 Kânunusâni=13 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1743=1156 senesi 3 Temmuz=11 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 4 gün; «Birinci defa».

(İran'da elçilikle bâzı valiliklerde bulunduktan sonra Sofya'da ikamete me'mur olduğu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Elçi-Mustafa Paşa Subhi tarihinde «Kara-Mehmet Paşa» nın oğlu gösterilirse de, bu isimdeki muhtelif şahsiyyetlerden hangisinin kaydedilmiş olduğu musarrah değildir. — Tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Elçi-Mustafa Paşa'nın iki Kapdanlığı vardır: İkinci defası için aşağıda 131 numaraya bakınız. — Bu seferki azlinde ilkönce Midilli'ye nefyedilmişse de bir kaç gün sonra Hanya muhâfızlığına tayin edilmiştir).

128) Hatib-zâde Yahya Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1743=1156 senesi 3 Temmuz=11 Cumâda4-ulâ Çarşanba günü; azli: 1743=1156 senesi 29 Eylül=10 Şa'ban Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 27 gün.

(Mısır valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Yahya Paşa Eyüp câmii hatibi Mustafa Efendi'nin oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 143, 150 ve 156 numaralarında üç defa sadâretini gördüğümüz Hekim-oğlu Ali Paşa'nın dâmâdıdır. — Yahyâ Paşa Kapdanlıktan Belgrad muhâfızlığına nakledilmiş ve Belgrad muhâfızı Pîr-Mustafa Paşa da bunun yerine Kapdanlığa davet edilmiş olduğu için, Kapdanla Muhâfız becâyiş edilmiş demektir).

129) Pîr-Mustafa-Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1743=1156 senesi 29 Eylül 10 Şab'an Pazar günü; azli: 1743=1156 senesi 20 Kânunuevvel=4 Zülka'de Cuma günü (?); Kapdanlık müddeti: 2 ay, 21 gün.

(Belgrad muhâfızlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Pîr-Mustafa Paşa Vak'anüvis Subhi'nin ifâdesine göre yukarıki fıkrada gördüğümüz Hâtib-zâde Yahyâ Paşa ile becâyiş edildiği zaman «Salt ve sebükbâr kavâss-ı etbâı ile Astâne-i-Saâdet tarafına tahrik-i rikâb-ı müsâraat

eylemek üzere bir irâde tebliğ edildiği halde Sofya'ya vusûlü esnâsında» Kapdanlıktan azledilip Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olduğu için, fi'len donanma başında bulunmamış demektir. Belki de azlinin sebebi hareketinin tesrii emredilmiş olduğu halde 2 ay 21 günde ancak Sofya'ya gelebilmiş olması veyâhut aşağıki fıkrada göreceğimiz Râtib Ahmet Paşa'nın Ayşe-Sultan'la evlenmesi için Kapdanlıkla Istanbul'a getirilmesine karar verilmesidir! — Burada azil gününün «4 Zülka'de»ye müsâdif gösterilmesi Subhi tarihinde o gün Baş-Defterdarla Tevkiînin becâyişinden bahsedildikten sonra Kapdan-ı-Deryâ ile Rumeli valisinin de becâyişinden bahsedilmesine göredir).

130) Dâmad Râtib Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1743=1156 senesi 20 Kânunuevvel=4 Zülka'de Cuma günü (?); azli: 1744=1157 senesi 18 Teşrinisâni=12 Şevvâl Çarşanba günü: Kapdanlık müddeti: 10 ay, 29 gün.

(Rumeli-Beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Râtib Ahmed Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 142 numara ile gördüğümüz Nâmık Kemal'in büyük dedesi Topal-Osman Paşa'nın oğludur: Dâmadlığı Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın ikinci kocası olmasındandır: Evvelce yavuklanmış olduğu bu sultanla evlenmesi Deryâ-kapdanlığıyla Istanbul'a gelmesi üzerinedir. — Râtib Ahmed Paşa Kapdanlıktan azledilince kendisine malikâne olarak Mora muhassıllığı tevcih edilmiş ve ondan sonra tekrar Rumeli-Beylerbeyliğinde ve muhtelif valiliklerde bulunmuştur; iyi bir idare adamı olduğundan bahsedilir: Ayni zamanda kuvvetli bir divan şâiridir).

131) Emîr-âhur/Elçi-Mustafa Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1744=1157 senesi 18 Teşrinisâni=12 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1746=1159 senesi 16 Nisan=24 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(İnebahtı muhâfızlığından ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Elçi Mustafa Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 127 numaraya bakınız. — Mustafa Paşa bu ikinci azli üzerine Selânik sancağı mutasarrıflığına tâyin edilmiştir. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 3 sene, 10 ay, 2 gün tutmaktadır).

132) Soğan-yemez Mahmud Mâcid Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1746=1159 senesi 16 Nisan=24 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1746=1159 senesi 28 Teşrinisâni=14 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 7 ay, 12 gün.

(Kapucular-kethudâlığından vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Soğan-yemez Paşa küçük yaşında girmiş olduğu Enderun'dan yetişmiştir: Pek tuhaf olan «Soğan-yemez» lâkabı soğan düşmanlığından kinâyedir! Hattâ bu tuhaf düşmanlıkta o kadar ileri gitmiştir ki, İzzî tarihine göre nihayet donanma kalyonlarına soğan sokan efrada cezâ vermek gibi bir takım hafifliklerle dile düştüğü için azline mecburiyet hâsıl olmuş ve derhâl tekaüde sevkedilerek Midilli'de ikamete me'mur edilmiştir!).

133) Şehsüvar-oğlu Hacı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1746=1159 senesi 28 Teşrinisâni=14 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1750=1163 senesi 9 Teşrinievvel=8 Zülka'de Cuma günü (?); Kapdanlık müddeti: 3 sene, 10 ay, 11 gün.

(Baş-emîrâhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Şehsüvar-oğlu Hacı-Mustafa Paşa o zaman Çankırı sancağına ve şimdi Ankara vilâyetine tâbi' olan Kalecik kazası eşrâfından eski Trablusuşam valisi vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın oğlu'dur. — Zekâsı, iktidârı ve doğruluğuyla mârûf olan Hacı-Mustafa Paşa'nın azil günü şüpheli olduğu için

ihtiyatla karşılanmalıdır: İzzî tarihinde 1163 Zülka'desinin hakikî takvimde Pazar'a tesadüf eden 3 üncü günü «İsneyn=Pazartesi» gösterildikten sonra pâdişâhın işte o günden itibaren üç gün üç gece Sadr-ı-a'zamın Kâğıthâne'de tertib ettiği eğlencelerde bulunduğundan ve hemen ondan sonra da Kapdanlık makamındaki tebeddülden bahsedildiğine göre bu değişiklik Pazar gününden dört gün sonra, yâni hakikî takvime göre 8 Zülka'de=9 Teşrinievvel Cuma günü vukua gelmiş olabilir; her halde bu tarih ihtiyatla karşılanmalıdır: Muhakkak olan nokta, İzzî'nin bu tebeddülü «Rü'yet-i-hilâl»e müstenit «10 Zülka'de» ve hakikî takvime nazaran «11 Zülka'de» tarihinden evvel ve 7 Zülka'de tarihinden sonra göstermiş olmasıdır. — Hacı-Mustafa Paşa Kapdanlıktan azledilince Hanya muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

134) Hacı-Ebu-Bekir Paşa/Dâmad-Bekir Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1750=1163 senesi 16 Kânunusâni=18 Safer Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 8 gün; «İkinci defa».

(Tırhala mutasarrıflığından ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Damâd-Bekir Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 123 numaraya bakınız îki Kapdanlık müddetinin mecmûu 1 sene, 2 ay, 3 gün tutmaktadır. — Bekir Paşa bu seferki azli üzerine Cidde sancağına tâyin edilmişse de ihtiyarlığından bahsederek isti'fâ etmiş ve Istanbul'da kalmıştır).

135) Burak Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1751=1164 senesi 16 Kânunusâni=18 Safer Cumartesi günü; azli: 1752=1165 senesi 7 Teşrinisâni=29 Zülhicce Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 9 ay, 21 gün.

(Karaman=Konya valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Durak Mehmet Paşa İkinci Selim'in nedimlerinden «Nihâî» mahlaslı dîvan şâiri Edirneli Durak Ağa sülâlesinden Tuna kumandanı İbrahim Paşa'nın oğludur. — İzzî ve Vâsıf tarihlerinde mevcud olmıyan azil günüyle aşağıki fıkrada göreceğimiz halefinin tâyin tarihi hususî kütüphanemizdeki yazma mecmûalardan birinde muâsır bir kayde göredir. — Durak Mehmet Paşa azlinde İnebahtı muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

136) Dâmad Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1752!=1166 senesi 8 Teşrinisâni=1 Muharrem Çarşanba günü; azli: 1755=1168 senesi 10 Nisan=27 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 2 gün; «Birinci defa».

(Tersâne-kethudâlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olduktan bir müddet sonra Vezâret pâyesi de alan Melek Mehmet Paşa eski Rodos mutasarrıfı Fındıklık boşnak Süleyman Paşa'nın oğludur: Bu Boşnak-Süleyman Paşa için yukarda 115 numaranın izâhâtına ve Melek Paşa'nın Kapdanlığa tâyini tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. Melek Mehmet Paşa 1132=1719-1720 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 32-33 yaşlarında Kapdan-ı-Deryâ ve vezîr olmuş demektir; dâmadlığı Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsıme-Sultan'ın ikinci kocası olmasındandır: Bu sultanın ilk kocası Sinek-Mustafa Paşa için aşağıda 144 numaraya bakınız. — Melek Mehmet Paşa'nın üç defa Deryâ-kapdanlığıyla bir defa da Sadr-ı-a'zamlığı vardır: Bundan sonraki Kapdanlıkları için aşağıda 149 ve 154 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numaraya bakınız. — Melek Paşa bu ilk Kapdanlığından azli üzerine İstanköy'e nefyedilmişse de, biraz sonra affedilerek Selânik valiliğine tâyin edilmiştir).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

137) Karabağlı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755=1168 senesi 10 Nisan=27 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; azli: 1756-1757=1170 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Kapudânelikten Beylerbeyi pâyesiyle Kapdân-ı-deryâ olan Karabağlı-Süleyman Paşa meslekten yetişmiş eski bir denizcidir. — Hicretin 1170 tarihinde azledilmişse de ay ve gün tarihleri mâlûm olmadığı için burada o Hicret senesine tekabül eden Milâdî senelerin her ikisi de gösterilmiştir. — Süleyman Paşa'nın üç defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 139 ve 145 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

138) Kel-Ahmed-Paşa-zâde Hacı-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1756-1757=1170 senesi; azli: 1757=1171 senesi 12 Teşrinisâni=29 Safer Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Rumeli-Beylerbeyliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Ali Paşa devşirme vüzerâdan Kel-Ahmed Paşa'nın oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 130 numarayla gördüğümüz Çorlulu-Ali Paşa'nın kızından torunudur: Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Azlinde İstanköy'e nefyedilmişse de bir müddet sonra valiliklerde kullanılmıya başlamıştır).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

139) Karabağlı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1757=1171 senesi 12 Teşrinisâni=29 Safer Cumartesi günü; azli: 1759=1173 senesi 12 Eylül=19 Muharrem Çarşanba günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 10 ay; «İkinci defa».

(Mâzul bulunduğu sırada ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Süleyman Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 137 ve bundan sonraki son Kapdanlığı için de aşağıda 145 numaralara bakınız. — Burada azil gününün şüpheli gösterildiği Vak'anüvis Vâsıf'ın 19 Muharremde «Azli musammen» olduğunu söyledikten hemen sonra azledilmiş olduğundan bahsetmesidir: Bu müphem ifâdeye göre 20 Muharremde azledilmiş olmak ihtimâli de vardır).

140) Abdülkerim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1759=1173 senesi 12 Eylül=19 Muharrem Çarşanba günü (?); azli: 1670=1174 senesi 11 Teşrinievvel=1 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 29 gün.

(Kapudânelikten Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Abdülkerim Paşa bir gün İstanköy'de demirlediği sırada donanma gemilerinin birinin bütün zabitleri Cuma namazı bahânesiyle karaya çıktıkları için gemideki esirler isyân edip engine açıldıklarından ve rüzgârdan istifâde ederek kaçmaya muvaffak olduklarından dolayı azledildikten iki ay sonra i'dâm edilmiş ve Istanbul'a getirilen kesik başı teşhir olunmuştur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

141) Benli Hacı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1760=1174 senesi 11 Teşrinievvel 1 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1761=1174 senesi Şubat sonları/Mart iptidâları=Evâhir-i Receb; Kapdanlık müddeti: Takriben 5 ay.

(Baş-emîrâhurluktan vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Benli-Mustafa Paşa Zülüflü-Baltacılardan Safranbolulu İbrahim Ağa'nın oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 186

numarada gördüğümüz İzzet Mehmet Paşa'nın amcasıdır. Zeki ve muktedir bir zât olmakla beraber meslekten yetişmiş olmadığı için az zamanda Kapdanlıktan azledilip Belgrad muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

142) Kazıkçı/Uzun Hacı-Hasan Paşa — Milliyeti: Macar; tâyini: 1761=1174 senesi Şubat sonları/Mart iptidâları=Evâhir-i Receb; azli: 1762=1175 senesi Kânunusâni=Cumâda-l-âhire ayı: Kapdanlık müddeti: Takriben 11 ay.

(Belgrad muhâfızlığından Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Kazıkçı yâhut Uzun veyâhut Macar Hasan Paşa Yeniçerilikten yetişmiştir. — Azlinde Resmo'ya nefyedilmişse de bir müddet sonra affedilerek muhtelif valiliklerde kullanılmıştır. — Tâyin ve azil tarihlerinin günleri belli değildir).

143) Kethudâ-Mehmet Paşa — Milliyeti s Türk (?); tâyini: 1762=1175 senesi Kânunusâni=Cumâda-l-âhire ayı; Mısır valiliğine nakli: 1762=1176 senesi Temmuz/Ağustos=Muharrem ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 7 ay.

(Vidin valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Mehmet Paşa Ahıskalı ve bir rivâyete göre de Dağıstanlıdır: Saöâret-Kethudâlığında bulunmuş olduğu için «Kethudâ/Kâhya» lâkabiyle anılır. — Mısır valisi Bekir Paşa'nın ölümü üzerine Kapdanlıktan kaldırılıp oraya gönderilmiştir. — Tâyin ve azil tarihlerinin günleri belli değildir).

144) Dâmad Küçük/Sinek-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1762=1176 senesi Temmuz/Ağustos=Muharrem ayı; Nişancılığa nakli: 1763=1176 senesi Mart/Nisan=Ramazan ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 8 ay.

(Selânik valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Sinek-Mustafa Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 139 numarasında gördüğümüz Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın kardeşi Halil Ağa'nın oğlu ve vüzerâdan Dâmad Genc-Ali Paşa'nın kardeşidir; Vâsıf tarihinde İbrahim Paşa'nın «hâfîdi» gösterilmesi her halde bir zühul eseri olsa gerektir. Küçük-Mustafa Paşa, Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Asıme-Sultan'ın ilk kocası olduğu için amcasıyla kardeşi gibi bu da dâmaddır: Bu Zeyneb-Sultan'ın ikinci kocası olan Melek-Mehmet Paşa için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 ve bu cedvelde 136, 143 ve 153 numaralara bakınız. — Sinek-Mustafa Paşa Kapdanlıktan Tevkiîlik=Nişancılık makamına nakledildiği zaman Mora muhassallığı da ilâveten tevcih edilmiştir, ölüm tarihi 1767=1177 senesi 11 Şubat=8 Şa'ban Cumartesi günüdür).

145) Karabağlı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1763=1176 senesi Mart/Nisan=Ramazan ayı; azli: 1763=1177 senesi 8 Kânunuevvel=2 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 8 ay; «Üçüncü defa».

(Mâzul bulunduğu sırada üçüncü defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Süleyman Paşa'nın bundan evvelki iki Kapdanlığı için yukarda 137 ve 139 numaralara bakınız. üç Kapdanlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 6 ay tutmaktadır. — Karabağlı bu son Kapdanlığından ihtiyarlığı sebeb gösterilerek azledilmiş ve Rodos'da ikamete me'mur olmuştur: Rodos'a mutasarrıflıkla gittiği hakkında da bir rivâyet vardır; biraz sonra da ölmüştür).

146) Dâmad Nişli Ağa-Mehmet Paşa — Milliyeti: Sırp; tâyini: 1763=1177 senesi 8 Kânunuevvel — 2 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; azli: 1765=1178 senesi 7 Şubat=15 Şa'ban Perşenbe günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay.

(Sadâret-Kaymakamlığından Kapdan-ı-Deryâ olan bu vezir Mehmet Paşa Niş civârı köylülerindendir ve Yeniçeri-ocağından yetişmiştir: Kapdanlığı zamanında bir Sultan aldığı için Dâmâd ve evvelce Yeniçeri-ağalığında bulunduğu için de «Ağa» lâkabiyle anılır. — Buradaki azil tarihinin şüpheli gösterilmesi, Vâsıf tarihinde o günkü vukuâttan bahsedildikten sonra hemen buna geçilmiş olmasındandır: Bu vaziyette bir yâhut bir iki gün sonra azledilmiş olmak ihtimâli de vardır; bununla beraber Vâsıf'ın çok defa ayni bir gün vukuâtını ehemmiyetlerine göre ayrı serlevhalarla göstermek ve bu takdirde gün tarihini tekrar etmemek âdeti de unutulmamalıdır. — Ağa-Mehmet Paşa Kapdanlıktan azledilince evvelâ Vidin valiliğine ve ondan biraz sonra da Anadolu-Beylerbeyliğine tâyin edilmiştir).

147) Ağa-Hüseyn Hüsni Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1765=1178 senesi 7 Şubat=15 Şa'ban Perşenbe günü (?); azli: 1765-1766=1179 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Yeniçeri-ağalığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hüseyn Hüsni Paşa'nın «Ağâ» lâkabı yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Nişli-Mehmet Paşa'da olduğu gibi Ocak ağalığında bulunmuş olmasındandır. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Azil tarihinin ay ve günü belli olmadıktan başka, senesinde bile ihtilâfa tesâdüf edilir: Burada en kuvvetli rivâyet esas ittihâz edilmiştir).

148) Tosun Mehmet Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1765-1766=1179 senesi; azli: 1767=1180 senesi 19 Kânunusâni=18 Şa'ban Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Yeniçeri-ağalığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Tosun Mehmet Paşa'nın tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız: Tosun Paşa Kapdanlıktan azlinde Eğriboz/Ağrıboz sancak-beyliğine tâyin edilmiştir).

149) Dâmad Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1767=1180 senesi 19 Kânunusâni=18 Şa'ban Pazartesi günü; Sadâret-Kaymakamlığına nakliyle Kapdanlıktan ayrılması: 1768=1182 senesi Kânunuevvel=Şa'bân ortaları; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene, 11 ay; «İkinci defa».

(Rumeli-Beylerbeyliğinden ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Melek Mehmet Paşa'nın ilk Kapdanlığı için yukarda 136, son Kapdanlığı için aşağıda 154 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numaraya bakınız. — Mehmet Paşa bu seferki Kapdanlığından bir müddet sonra ilâveten Tevkiîlik=Nişancılık makamına da tâyin edilmiş ve Kapdanlıktan Sadâret-Kaymakamlığına geçtiği zaman Nişancılığı muhâfaza etmiştir).

150) Eğribozlu-Osman-Paşa-zâde İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1786=1182 senesi Kânunuevvel=Şa'bân ortaları; azli: 1770=1183 senesi 26 Nisan=30 Zülhicce Perşenbe günü (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene, 5 ay.

(Tersâne-kethudâlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olduktan bir müddet sonra Vezâret pâyesi de alan İbrahim Paşa eski vüzerâdan Eğribozlu Elçi Hacı-İbrahim Paşa'nın torunu ve Bahriye ümerâsından Eğribozlu-Osman Paşa'nın oğludur. Meslekten yetişmiş iyi bir denizci olduğundan bahsedilir. — Kapdanlıktan azlinde Eğriboz muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — Aşağıda 153 numaranın izâhâtına da bakınız).

151) Canım-Hoca torunu Mendel/Mandal-zâde Hüsâmüddin Paşa — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1770 — 1183 senesi 26 Nisan=30 Zülhicce Perşenbe günü; azli: 1770=1184 senesi Temmuz=Rebî'ül-evvel ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 buçuk ay.

(Midilli mutasarrıflığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hüsâmüddin Paşa yukarda 113, 119 ve 124 numaralarda gördüğümüz Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa'nın kızından torunudur: Baba tarafından da eski Kapudânelerden ve İtalyan yâhut İspanyol cinsinden Frenk-Mustafa Paşa'nın oğlu olan Tersâne-kethudâsı Abdülbaki Paşa'nın oğludur: «Menzel/Mendel/Mandal-zâde» soyadı işte bundan gelir. — Hüsâmüddin Paşa Kapdanlığa tâyininden iki ay sonra uğradığı Çeşme bozgunu üzerine azledilip Gelibolu'da ikamete me'mur olduktan bir kaç gün sonra teessüründen ölmüştür: Çeşme fâciası için 1770=1184 vukuâtının «6/7 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu deniz felâketinin mes'ûliyyeti Hüsâmüddin Paşa'dan fazla aşağıki fıkrada göreceğimiz Ca'fer Paşa'ya aittir. — Tâyin ve azil tarihleri için aşağıda 153 numaranın izâhatına bakınız).

152) Ca'fer Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1770=1184 senesi Temmuz=Rebî'ül-evvel ayı; azli: 1770=1184 senesi Teşrinievvel sonları=Receb ibtidâları; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 ay.

(Riyâlelikten Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan bu Ca'fer Paşa Çeşme fâciasının en mühim mes'ûlüdür; Çeşme vak'ası için 1770=1184 vukuâtının «6/7 Temmuz=12/13 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi» fıkrasına ve Çeşme'deki muazzam mes'ûliyyeti birdenbire anlaşılmamış olduğu için maatteessüf Kapdan-ı-derya olan Ca'fer Paşa'nın tâyin ve azil tarihleri için de aşağıki fıkraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA ve BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

153) Cezâyirli Pala-bıyık Gazi-Hasan Paşa — Milliyeti: (?) tâyini: 1770=1184 senesi Teşrinievvel sonları=Receb ibtidâları; azli: 1774=1187 senesi 27 Şubat=15 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 4 ay; «Birinci defa».

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olduktan sonra uhdesine Çanakkale-boğazı muhâfızlığıyla Ser-askerliği de ilâveten tevcih edilmiş olan Hasan Paşa'nın «Cezâyirli» lâkabı, gençliğinde Cezâyir-ocağına intisâb edip orada Tlemsân beyliğine kadar yükselmiş olmasındandır: Asıl ve menşe'iyle son vazifesi olan sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 182 numaraya bakınız. — «Türkiyat Mecmuası» nın VII-VIII inci cildinde Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın «Cezâyirli Gazi-Hasan Paşa'ya dâir» başlıklı etüdünün muhtelif yerlerinde Hasan Paşa'nın Kapdan-ı-Deryâlığa tâyini «Zülhicce 1183=Nisan 1770» tarihine müsâdif gösterilmekte ve vesika olarak da makalenin sonuna fotokopisi konulan bir «Ferman müsveddesi» ne istinâd edilmektedir fakat bu ferman müsveddesindeki tarih Gazi-Hasan Paşa'nın hakikî tâyin tarihi değildir; Çünkü makalesinin metninde Ord. Prof. ün de söylediği gibi, Hasan Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığı meşhur Çeşme bozgunundan sonradır ve bu müdhiş deniz fâciasının 1183 de değil, 1184=1770 senesi 12/13 Rebî'ül-evvel=6/7 Temmuz Cuma/Cumartesi gecesi vukua gelmiş olduğu da Şark ve Garp menbâlarının ittifakıyla sâbittir. O fâciadan sonra üç ay kadar yukarıki fıkrada gördüğümüz Ca'fer Paşa Kapdanlık etmiş ve ancak ondan sonra Gazi-Hasan Paşa tâyin edilmiştir: Eğer Ordinaryüs Profesörün fotokopisini neşrettiği ferman müsveddesindeki «Evâil-i Zülhicce 1183» tarihinin doğru olması lâzımgelirse, Gazi-Hasan Paşa'nın Çeşme muharebesinden üç ay evvel Nisan ibtidâlarında Kapdan-ı-Deryâ olmuş ve hattâ Çeşme felâketinin yukarda 151 numarada gördüğümüz Hüsâmüddin Paşa devrinde değil, çok kıymetli bir denizci olan Gazi-

Hasan Paşa devrinde vukua gelmiş olması lâzımgelir! Bunun böyle olmadığı bütün menbâların ittifâkıyla sâbit olduğuna göre, Ord. Profesörün neşrettiği ferman müsveddesindeki tarihin yegâne mâkul izâhı, Gazi-Hasan Paşa'nın Hüsâmüddin Paşa'dan evvel Kapdanlığı takarrür ettiği halde her nedense bu kararın tatbik edilmediğinden ve pâdişâhın müsvedde yazıldıktan sonra fikir değiştirmiş olmasından ibaret olabilir. Müsveddenin tarihi «Evâil-i Zülhicce»dir: Halbuki Vak'anüvis Vâsıf, Eğribozlu-İbrahim Paşa'nın azliyle Hüsâmüddin Paşa'nın tâyinini «Evâhir-i Zülhicce 3» de gösterir; Hammer'in Fransızca nüshasında da «30 Zülhicce 1183» tarihi vardır; bunlara mukabil «Merî'üt-tevârîh» in Millet kütüphânesinde 552/1 numaralı gayr-i-münteşir ikinci cildinin 322 inci sahifesinde de Hüsâmüddin Paşa'nın tâyini «Zülka'de Mart» ayına müsâdif gösterilir: İşte bunlardan anlaşıldığına göre Zülka'de yâhut Zülhicce'nin başlarında Hasan Paşa'yı tâyine karar veren Üçüncü Mustafa kim bilir ne gibi mülâhazalar ve te'sirlerle o isâbetli kararından vazgeçerek ay sonunda Hüsâmüddin Paşa'yı tercih etmiştir. Vâsıf tarihine göre Hüsâmüddin Paşa Çeşme vak'ası üzerine, yâni Rebî'ül-evvel=Temmuz içinde «Fi-l-hâl azlolup» yerine bu vak'adaki büyük mes'ûliyyeti o sırada henüz meydana çıkmamış olan Ca'fer Paşa getirilmiş ve aradan takriben üç ay geçtikten sonra o da azledilip Cezâyirli-Hasan Paşa Kapdan-ı-Deryâ olmuştur: Cezâyirli'nin tâyini, Çeşme vak'asından sonra Limni adasını Moskof donanmasının muhâsarasından kurtarması üzerinedir; Hasan Paşa'ya «Gazi» ünvânının tevcihine sebeb olan bu muvaffakıyyetin tarihi de 22 Teşrinievvel 1770=2 Receb 1184 Pazartesi günüdür; Paşa'nın Deryâ-kapdanlığına tâyini İşte bu vak'a üzerine ve bundan ancak bir kaç gün sonra olduğuna göre, Teşrinievvel'in sonlarıyla Receb'in ibtidâlarına tesâdüf etmiş olduğu muhakkaktır. — Hasan Paşa'nın buradaki azil tarihi de Vak'anüvis Vâsıf'ın «Evâsıt-ı Zülhicce» kaydiyle Cevdet Paşa'nın «Cülûs-î Abdülhamid-Hânîden otuz yedi gün mürurunda» sarâhatine müstenittir: Bununla beraber «Merî'üt-tevârîh» in gayr-i-münteşir ikinci cildinde «Ramazan=Teşrinisâni/Kânunuevvel» ayına müsâdif gösterilir. — Cezâyirli'nin iki defa Kapdanlığı vardır; Bundan sonraki için aşağıda 155 numaraya bakınız. — Hasan Paşa bu iki Kapdanlığından azli üzerine ilkönce Anabolu valiliğinde ve ondan sonra da ilâveten Rusçuk Ser-askerliğiıe tâyin edilmiştir).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

154) Dâmad Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1774=1187 senesi 27 Şubat=15 Zülhicce Pazar günü; azli: 1774=1188 senesi Temmuz ibtidaları=Rebi'ül-âhir sonları; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 buçuk ay; «Üçüncü defa».

(Sadâret-Kaymakamlığından üçüncü defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Melek Mehmet Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 136 ve 149 numaralara, sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numaraya ve bu seferki son Kapdanlığına tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. — Vak'anüvis Vâsıfla Cevdet Paşa azil tarihinden bahsetmemişlerdir: Buradaki tarih «Küçük-Kaynarca» muâhedesinin müzâkeresine başlanacağı sırada azledilmiş olduğu hakkında bir rivâyet mevcud olmasına göredir: Melek Paşa Kapdanlıktan azledilince Hotin muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — Cevdet tarihinde Cezâyirli-Hasan Paşa'nın yerine «Eğribozlu-İbrahim-Paşa-zâde Mehmet Paşa» Kapdan olmuş gösterilirse de, bu rivâyet diğer menbâlara ve bilhassa Vak'anüvis Vâsıf'ın kaydine mugayirdir. — Melek Mehmet Paşa'nın üç Kapdanlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 8 ay, 17 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

155) Cezâyirli Pala-bıyık Gazi-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1774=1188 senesi Temmuz ibtidâları=Rebî'ül-âhir sonları; azli: 1789=1203 senesi 20 Nisan=24 Receb Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 14 sene, 9 buçuk ay; «İkinci defa».

(Rusçuk ser-askerliğinden ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Cezâyirli-Hasan Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 153 numaraya bakınız. — Çeşme fâciasından sonra Hasan Paşa'nın yeni bir donanma yaptırması ve Bahriye ıslâhatı işte bu ikinci Kapdanlığı devrindedir. — Azlinin muhtelif sebeblerinden en mühimleri Istanbul'daki siyasî düşmanlarının faaliyetleriyle Üçüncü Selim'in i'timâdsızlığı ve paşanın şiddetli idaresinden donanma erkânı ve ümerâsının memnuniyetsizlikleri gibi şeylerdir. Cezâyirli Kapdanlıktan azledilince Özü ser-askerliğine tâyin edilmiştir. — Osmanlı tarihinin en mühim Deryâ-kapdanlarından sayılan Hasan Paşa'nın iki Kapdanlık müddetinin mecmûu takriben 18 sene, 1 ay, 15 gün tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

156) Giritli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1789=1203 senesi 20 Nisan=24 Receb Pazartesi günü; azli: 1792=1206 senesi 10 Mart=16 Receb Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 20 gün.

(Kapudânelikten Rumeli-beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Giritli-Hüseyn Paşa tâyin tarihinden bir ay geçmeden evvel Vezâret pâyesiyle taltif edilmiş ve azlinden sonra Bender muhâfızlığıyla son vazifesi olan Trablusuşam valiliğinde bulunup orada ölmüştür).

157) Taya-zâde Dâmad Küçük-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1792=1206 senesi 11 Mart=17 Receb Pazar güııü; ölümü: 1803=1218 senesi 7 Kânunuevvel=22 Şa'ban Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 11 sene, 8 ay, 27 gün.

(Baş-çukadarlıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan ve vüzerâdan Silâhdar-İbrahim Paşa'nın köleliğinden yetiştiği rivâyet edilen Küçük-Hüseyn Paşa Cevdet tarihinde Çerkez gösterilirse de, bu Kapdan hakkındaki rivâyetlerini kendi babasıyla süt-babasından nakletmiş olan Atâ Bey'in Enderun tarihindeki Gürcülük rivâyeti daha kuvvetlidir. Küçük-Hüseyn Paşa'nın dâmadlığı Birinci Abdülhamid'in kızlarından Esmâ-Sultan'la evlenmiş olmasındandır; bir rivâyete göre de Üçüncü Selim'in süt-kardeşidir ve hattâ «Dâye-zâde/Taya-zâde» lâkabı da işte bundandır. — Cevdet tarihinde ölüm günü «23 Şa'ban Çarşanba»ya müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın 23 üne değil, 22 sine tesâdüf etmektedir. — Eli çok açık olduğundan bahsedilen Hüseyn Paşa cömertlik edebilmek için idaresindeki adaları soyup soğana çevirdiğinden, Cevdet tarihinde «Nehhâb-u-vehhâb» olmakla tenkid edilir. — Küçük-Hüseyn Paşa 45-46 yaşlarında vefât etmiştir. — Bunun kethudâlığından yetişen Kara-Mehmet Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 168 numaraya bakınız).

158) Mehmet Abdülkaadir/Mehmet Kadri Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1803=1218 senesi 12 Kânunuevvel=27 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1804=1219 senesi 24 Teşrinisâni=20 Şa'ban Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 13 gün.

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Abdülkaadir Paşa Sofya'da Halil Ağa isminde bir nalbandın oğludur. — «Sicill-i-Osmânî»de tâyin tarihi «23 Şa'ban=3 Kânunuevvel Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, Cevdet tarihinde selefi Küçük-Hüseyn Paşa'nın 22 Şa'ban=7 Kânunuevvel Çarşanba gününe tesâdüf eden ölümünden

itibaren «Bir iki gün mürûrunda» tâyin edilmiş olduğundan bahsedilmekte ve «Esmâr-ül-tevârîh» de de bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihine tesâdüf edilmektedir. Azil tarihi de Cevdet'de Evâhir-i Şa'ban»a ve «Esmâr-üt-tevârîh»de ise «20 Şa'ban» gününe müsâdif gösterilir. — Abdülkaadir Paşa azlinden sonra Hanya muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

159) Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1804=1219 senesi 24 Teşrinisâni=20 Şa'ban Cumartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1805=1220 senesi 24 Nisan=24 Muharrem Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay.

(Bostancı-başılıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hâfız-İsmail Paşa «Zer-nişanlu=Altın-nişanlı» isminde bir hasekinin oğludur: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedveljnde 188 numaraya bakınız. İsmail Paşa 1171=1757-1758 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 46-47 yaşlarında Kapdan-ı-Deryâ olmuş demektir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Hâfız-İsmail Paşa sadâretinden sonra tâyin edilmiş olduğu Karaman=Konya beylerbeyliğinde ölmüştür).

160) Bostancı-başı Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1805=1220 senesi 24 Nisan=24 Muharrem Çarşanba günü; azli: 1806=1221 senesi 21 Teşrinisâni=10 Ramazan Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 6 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Bostancı-başılıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmet Paşa İzmirlidir; azlinde Hotin muhâfızlığına tâyin edilmişse de, gitmek istemediği için Bursa'ya nefyolunmuştur. — Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 166 numaraya bakınız).

161) Hacı-Sâlih Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1806=1221 senesi 21 Teşrinisâni=10 Ramazan Cuma günü; azli: 1807=1221 senesi 24 Şubat=16 Zülhicce Salı günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 3 gün.

(İkinci Emîr-âhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hacı Sâlih Paşa Safranbolulu Mustafa Ağa'nın oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 186 numarayla gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa'nın kızkardeşinden yeğenidir; ilmî ve ahlâkî faziletleriyle mârûf olan Hacı-Sâlih Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

ÜÇÜNCÜ SELİM, DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

162) Cezâyirli Seyyidî/Seydi Ali Paşa — Milliyeti: Gürcü: tâyini: 1807=1221 senesi 24 Şubat=16 Zülhicce Salı günü; azli: 1808=1223 senesi 23 Ağustos=1 Receb Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Donanma-Başbuğluğundan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan ve Mısır ümerâsından Elfl Bey'in köleliğinden yetişen Seydi Ali Paşa aslen Gürcü ve Cevdet Paşa'nın rivâyetine göre de Çerkez olduğu halde, evvelce Cezâyir-ocağında bulunmuş olduğu için «Cezâyirli» lâkabiyle anılır. — Çok harîs bir şahıs olan Seydi Ali Paşa Kapdan-ı-Deryâ olabilmek için Don-Kişotça korsan hareketleri yapmış olmakla mâruftur: Hattâ Cevdet tarihinde «Cezâyir-i-Garb ocağında yetişmiş yiğitlerden ve eclâf-u-evbâş arasında pala sürümüş hatırı sayılır itlerden» şeklinde tasvir edilir! Palavralarıyla halk arasında sahte bir şöhret kazanmış ve hattâ Üçüncü Selim'i bile palavralarıyla kandırarak buhrânlı bir devirde Kapdan-ı-Deryâ olmuştur. Alemdar-Mustafa Paşa Istanbul'a geldiği vakit azledilen Seydi Ali Paşa Silistre valiliğine tâyin edilmişse de, kendisinden hoşlanmıyan Alemdar'a emniyeti olmadığı ve «Silistre eyâleti ise Sadr-ı-a'zamın yurdu olmağla kendüsünce oraya gitmek kapana tutulmak

olacağı» için kabul etmemiş ve işte bu hareketinden dolayı «Vezâreti ref» edilip Bursa'ya sürülmüştür. — Ali Paşa'nın ikinci Kapdan-ı-Deryâlığı için aşağıda 164 numaraya ve azil tarihi için de aşağıki fıkraya bakınız).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ:

163) Seyyid Abdullah Râmiz Paşa — Milliyeti: Tatar; tâyini: 1808=1223 senesi 23 Ağustos=1 Receb Salı günü; Alemdar vak'asında Rumeli'ye kaçarak Kapdanlıktan ayrılması: 1808=1223 senesi 17 Teşrinisâni=28 Ramazan Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 25 gün.

(Alemdar-Mustafa Paşa'nın Rusçuk yârânından olduğu için paşası Istanbul'a girdiği zaman 21 Cumâda-l-âhire=14 Ağustos Pazar günü Vezâret pâyesiyle tâyin edilmiş olduğu Silistre valiliğine gitmeden evvel Kapdan-ı-Deryâ olup Istanbul'da kalan Râmiz Paşa, kendi oğlu olan Mehmet İzzet Bey'in «Harîta-i Kapudanân-ı Derya», ismindeki eserinde anlattığına göre «İklim-i Kırım'ın hânedân-ı fuzalâ ve Reîs-ül-ulemâsı olan Abdi-Veli-Paşa'zâde Kırım Kazaskeri Seyyid Feyzullah Bey'in» oğludur: Babası Feyzullah Bey Birinci Abdülhamid devrinde Kırım'dan Istanbul'a hicret edip Filibe mollalığına tâyin edilmiş ve işte bu sâyede Râmiz Paşa, çocukluğundan itibaren Türkiye'de yetişip müderrislikle bâzı nâibliklerde bulunduktan sonra Mülkiyye mesleğine geçip Baş-muhâsebecilikle Humbarahâne ve Hendesehâne nezâretlerine gidip Alemdar'a intisâb etmiştir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Seydi Ali Paşa'nın azliyle Râmiz Paşa'nın tâyini oğlunun eserinde «Cumâda-l-âhirenin yirmi ikinci günü» ne, yâni Ağustosun 15 inci Pazartesi gününe müsâdif gösterilirse de bu rivâyetin Vezâretle Silistre valiliğine tâyin tarihinden galat olması lâzımgelir: Diğer menbâlarda ve bilhassa Âsım, Şânî-zâde ve Cevdet tarihlerinde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «1 Receb=23 Ağustos Salı» tarihine tesâdüf edilir; Mehmet İzzet, babasının Istanbul'dan kaçışını da «Bayramın dördüncü günü» ne, yâni Teşrinisâni ayının 23 üncü Çarşanba gününe müsâdif göstermek suretiyle Cevdet tarihindeki gün kaydinden tam 6 gün sonra gösterir: Fakat Mehmet İzzet'in tarih rivâyetleri umumiyyetle yanlış olduğu için i'timâda şâyan değildir).

164) Seydi Ali Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1808=1223 senesi 22 Teşrinisâni=3 Şevvâl Salı günü; azli: 1809=1224 senesi 20 Mart=3 Safer Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(162 numarada gördüğümüz ilk Deryâ-kapdanlığından azledildikten sonra Bursa'ya, sürülmüş olan Seydi Ali Paşa, Alemdar'ın şehâdetiyle neticelenen ısyan hareketinde âsiler tarafından dâvet edilerek Istanbul'a gelmiş ve onlarla anlaşarak 19 Teşrinisâni=30 Ramazan Cumartesi günü Tersâne'ye gidip Kapdanlık makamını kendiliğinden işgâl etmek suretiyle üç gün gayr-i-meşrû bir gaasıp şeklinde Kapdanlık ettikten sonra İkinci Mahmud ister istemez me'mûriyyetini tasdika mecbur olmuştur. — Vak'anüvis Cevdet, Seydi Ali Paşa'nın bu seferki azlini «Saferin dördüncü Pazartesi günü» ne müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Pazartesi o ayın dördüne değil, üçüne tesâdüf etmektedir. — Ali Paşa azledilince vezâreti ref'edilip Afyon-Karahisarı'na sürülmüştür. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 1 sene, 9 ay, 25 gün tutmaktadır).

165) Çarhacı Hacı-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1809=1224 senesi 20 Mart=3 Safer Pazartesi günü; azli: 1809=1224 senesi 7 Haziran=23 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 18 gün.

(Sadâret-Kaynıakamlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Çarhacı-Ali Paşa Konyalıdır. Kapdanlığından evvel ve sonra bir çok valiliklerde bulunmuş ve muharebelerde şecâatiyle şöhret kazanmıştır; azlinin sebebi, Sadâret makamına göz dikmiş olduğu için o sırada Sadr-ı-a'zam olan Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa ile geçinememesidir: Bu Yusuf Zıyâ Paşa için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 187 ve 193 numaralara bakınız. — Çarhacı-Ali Paşa azledilince vezâreti ref'olunarak Limni adasına nefyedilmişse de, bir müddet sonra affedilip tekrar vezir pâyesiyle valiliklerde kullanılmıştır).

166) Bostancı-başı Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1809=1224 senesi 7 Haziran=23 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1810=1224 senesi 4 Şubat=29 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 7 ay, 27 gün; «İkinci defa».

(Boğaz-muhâfızlığından ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Hacı-Mehmet Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 160 numaraya bakınız. — Şânî-zâde île Cevdet Paşa, Hacı-Mehmet Paşa'nın ilk Kapdanlığındanberi menfi bulunduğu Bursa'da mâzul olduğu sırada ikinci defa Kapdan olduğundan bahsederlerse de, «Sicill-i Osmânî» de Kapdanlığından evvel vezâreti iâde edilerek «Rebî'ül-evvel=Nisan/Mayıs» Boğaz-muhâfızlığına tâyin edilmiş olduğundan bahsedilir. — Hacı-Mehmet Paşa'nın denize dayanamadığı ve hattâ fırtınalarda kendinden geçecek kadar deniz tuttuğu hakkında tuhaf bir rivâyet vardır. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 2 sene, 2 ay, 24 gün tutmaktadır).

167) Hâfız-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1810=1224 senesi 4 Şubat=29 Zülhicce Pazar günü; azli: 1811=1226 senesi 18 Teşrinisâni=2 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 9 ay, 12 gün.

(Şehir-eminliğinden Cezâyir sancağı inzımâmiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hâfız-Ali Paşa Amasyalıdır: Muktedir ve doğru bir devlet adamı olan Ali Paşa meslekten yetişmiş olmadığı halde donanmanın ıslâhı için büyük bir gayretle çalışmıştır. — Azlinde Hanya valiliğine tâyin edilmiş ve ondan sonra da muhtelif valiliklerle Boğaz-muhâfızlığında bulunmuştur).

168) Kara-Kethudâ/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1811=1226 senesi 18 Teşrinisâni=2 Zülka'de Pazartesi günü; ölümü: 1811=1226 senesi 22 Kânunuevveli Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 4 gün.

(Baş-Emîrâhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Kara-Mehmet Paşa yukarda 157 numarada gördüğümüz Dâye-zâde/Taya-zâde Dâmad Küçük-Hüseyn Paşa'nın kethudâlığından yetişmiş olduğu için «Kara-kethudâ» lâkabiyle anılır. Kara-Mehmet Paşa Ortaköy yalılarında çıkan bir yangının söndürülmesine nezâret ettikten sonra ter içinde Tersâne'ye dönerken soğuk alıp hastalanmış ve 21 gün yattıktan sonra 22 nci günü ölmüştür).

169) Koca-Husrev Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza;/tâyini: 1811=1226 senesi 22 Kânunuevvel=6 Zülhicce Pazar günü; azli: 1818=1233 senesi 2 Mart=23 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 6 sene, 2 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Kocaeli mutasarrıflığımdan Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Husrev Paşa Çavuş-başı Said Efendi'nin köleliğinden yetişmiştir: Evlâdı olmadığı için kendisi de bir çok köleler yetiştirmiş ve hattâ bunlardan Sadr-ı-a'zam olanlar bile görülmüştür. — Koca-Husrev Paşa'nın iki defa Deryâ-Kapdanlığı ve bir defa da sadâreti vardır: Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 175 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 208 numaraya bakınız. — Husrev Paşa bu ilk Kapdanlığından azlinde Trabzon valiliğine tâyin edilmiştir. — Şânî-zâde ve

Cevdet tarihlerinde Husrev Paşa'nın bu seferki azli «22 Rebî'ül-âhir=1 Mart Pazar» tarihine müsâdif gösterilirse de, Hâfız-Hızır İlyâs Efendi'nin «Târih-i Enderun» unda o ayın hakikî takvimde Pazartesi'ye tesâdüf eden 9 uncu günü Salı'ya müsâdif gösterilmekte olduğuna göre bir günlük bir «Rüyet-i hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır: Burada bu fark hakikî takvim hisâbına göre tashih edilmiştir).

170) İçelli-Ahmed Paşa/Müftizade Seyyid-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1818-1233 senesi 2 Mart=23 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fâsı: 1818=1233 senesi 15 Ağustos=12 Şevvâl Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 14 gün,

(Haleb valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Ahmed Paşa Silifke müftisinin oğludur: Kapdanlığından evvel ve sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Doğruluğu, adaleti ve iktidâriyle mârûf olan İçelli-Ahmed Paşa hiç istemediği ve bilhassa meslekten yetişmiş olmadığı halde tâyin edildiği Deryâ-kapdanlığından memnun olmadığı için:

— Biz bu maslahatun acemisiyüz!

diye denizcilikten anlamadığını i'tirâf edip durmaktan çekinmemiş, hastalık bahâne ederek Tersâneye devam etmekten çekinmiş ve nihayet ehli olmadığı bu büyük makamdan affini istirhâm ederek Hüdâvendigâr=Bursa valiliğine tâyin edilmiştir. — Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde Ahmed Paşa'nın isti'fâsı 1234=1818-1819 senesine müsâdif gösterilirse de, ay ve gün tarihleri olmadığı için burada Şânî-zâde ile Cevdet'in kaydi esas ittihâz edilmiştir).

171) Kasapbaşı-Hasan Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini; 1818=1234 senesi 13 Temmuz=20 Ramazan Salı günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 29 gün.

(Hüdâvendigâr=Bursa valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan vezir Hasan Paşa Dimetokalı bir pomaktır: «Kasab-başı» lâkabı Kapdanlığından evvel iki defa o mevkide bulunmuş olmasındandır. Denizcilikten bir şey anlamayan bu câhil ve kof vezirin en mühim hususiyyeti «Ahz-u-i'tâ yolundan neş'et ve gınâ-vu-yesâr ile kesb-i şöhret etmiş olmak» dan ibarettir, Hızır-İlyâs Efendi'nin Enderun tarihine göre-«Kapdan-paşalık ünvâni ile sâhil-res-i selâmet olduğuna teşekküren Tersâne'ye vusûlâ anda zebh-i karâbîne mübâşeret ve Tersane'yi salhâne kıyâs itmemesi için gemilerden işâret çekildiği isâbet olmuşdur!» — Kasapbaşı-Hasan Paşa aczinden dolayı azledilince vezâreti ref'edilerek İzmir'e nefyedilmişse de» bir müddet sonra affedilerek valiliklerde kullanılmıştır).

172) Bostancı-başı Deli-Abdullah/Hamdullah Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1819=1234 senesi 13 Temmuz=20 Ramazan Salı günü; isti'fâsı: 1821=1237 senesi 15 Teşrinisâni=19 Safer Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 3 gün.

(Baş-Emîrâhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Deli-Abdullah yahut Hamdullah Paşa Boğaziçi'ndeki Çengelköyü'nde doğmuş olmakla beraber aslen Safranboluludur ve Ali Ağa isminde birinin oğludur; şecaât ve şiddetiyle mâruftur. — Deli-Abdullah Paşa'nın sadâreti de vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 201 numaraya bakınız. — Hızır İlyâs Efendi'nin kaydine gör bir kaç defa isti'fâ ettiği Kapdanlıktan ayrılınca Karahisâr-ı-Sâhib=Afyon-Karahisarı ve Kütahya sancakları mutasarrıflığıyla Sevâhil-muhâfızlığına tâyin, edilmiştir).

173) Nasuh-zâde Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1821=1237 senesi 15 Teşrinisâni=19 Safer Perşenbe günü; ölümü: 1822=1237 senesi 18/19 Haziran=28/29 Salı/Çarşanbâ gecesi; Kapdanlık müddeti: 7 ay, 4 gün.

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle ve Cezâyir eyâleti inzimâmiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Nasuh-zâde Âli Paşa donanmayla Sakız ve Çeşme arasında yatarken gelen Avusturya bandıralı bir gemiden geceleyin salıverilen bir ateş kayığının hâsıl ettiği infilâkta başına bir seren düşerek telef olmuştur. Gündüzün gelen bu gemiden donanma erkânı şüphelenip kendisine ihtarda bulundukları ve kendisi de meslekten yetişmiş becerikli bir denizci olduğu halde ehemmiyet vermiyen Ali Paşa rakı tepsisinin başında «Âlem-i âb» ederken gafil avlanmıştır! Mezarı Sakız'dadır).

174) Topçubaşı Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Nusayrî; tâyini: 1822 senesi 20 Haziran=6 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1822=1238 senesi 9 Kânunuevvel=24 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 13 gün.

(Donanmây-ı Hümâyun Kara-askeri ser-askerliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Kara-Mehmet Paşa Antakya nusayrîlerindendir: «Topçu-başı» lâkabı evvelce o mevkide bulunmuş olmasındandır. — Yukarıki fıkrada gafletine kurban olduğunu gördüğümüz Nasuh-zâde'nin ölüm tarihiyle bu Kara-Mehmet Paşa'nın tâyin tarihi arasında, geçen 6 gün zarfında Kapudâne Muhtar Bey Kapdan-ı-Deryâ Kaymakamlığında bulunmuş ve Kara-Mehmet Paşa'nın tâyininden sonra da bu sıfatı ibka edilmiştir. — Bu tuhaf Kapdan-ı-Deryâ korsanlarından korkarak «Rum fesâdı»nda Anabolu müdâfîlerine yardım etmekten çekinip kalenin açlıktan sukutuna sebeb olduğu için azledilmiştir! Bununla beraber hiç bir cezâ görmemiş ve hattâ Ankara ve Çankırı valiliğine gönderilmiştir).

175) Koca-Husrev Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1822=1238 senesi 9 Kânunuevvel=24 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; Anadolu valiliğine nakli: 1827=1242 senesi 9 Şubat=12 Receb Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 2 ay, 1 gün; «İkinci defa».

(Şark-ser-askerliğiyle Erzurum valiliğinden ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Koca-Husrev Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 169 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 208 numaraya bakınız. — Husrev Paşa'nın bu seferki becâyiş yâhut azil tarihinde ihtilâf vardır: Enderun müverrihi Hâfız-İlyâs Efendi bu tebeddülü «12 Receb» fıkrasının hemen altında kaydettikten başka Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-hadâik»ismindeki Hadîkat-ül-Vüzerâ zeyliyle Mehmet Şem'înin «Esmâr-üt-tevârîh» inde ve Mehmet Süreyya'nın «Sicill-i Osmânî»sinin «İzzet Mehmet Paşa» maddesinde hep bu «12 Receb=9 Şubat Cuma» tarihî esas ittihâz edilmekte olduğu halde, «Lütfi tarihi»nin birinci cildinde «4 Şevvâl 1 Mayıs Salı» günkü tevcihât içinde gösterilmektedir; yalnız Lütfi Efendi'ye göre Koca-Husrev Paşa o tarihte Anadolu valiliğinden Asâkir-i-Mansûre ser-askerliğine tâyin edilmiş ve aşağıki fıkrada göreceğimiz sâbık Anadolu valisi İzzet Mehmet Paşa da ayni gün Kapdan-ı-Deryâ olmuştur: Bu rivâyet doğru olduğu takdirde Husrev Paşa «12 Receb» de Kapdanlıktan Anadolu valiliğine nakledilmiş, bu valilikte selefi olan İzzet Mehmet Paşa ilâveten hâiz olduğu Sevâhil-muhâfızlığında kalmış, bu suretle «12 Receb=9 Şubat» Cuma gününden «4 Şevvâl=1 Mayıs Salı» gününe kadar 81 gün açık kalan Deryâ-Kapdanlığının yukarıki fıkra izâhâtında bahsi geçen Kapdan-ı-Deryâ Kaymakamı-Muhtar Bey tarafından idare edilmiş olması lâzımgelir: Fakat Lûtfi Efendi'nin rivâyetine dayanan bu ihtimâl diğer menbâlardaki sarâhatlere mugayirdir. — Husrev Paşa'nın ilk Kapdanlık müddetinin mecmûu 10 sene,. 4 ay, 12 gün tutmaktadır).

176) Topal-İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1827=1242 senesi 9 Şubat=12 Receb Cuma günü; Sadârete tâyini üzerine Kaptanlıktan ayrılması: 1828=1244 senesi 24 Teşrinievvel=14 Rebî'ül-âhir Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 8 ay, I3 gün.

(Anadolu valiliğinden veyâhut Anadolu Sevâhil-muhâfızlığından Kapdan-ı-Deryâ olân İzzet Mehmet Paşa Dârende eşrâfından İbrâhim Bey'in oğludur. 1207=1792-1793 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 34-35 yaşlarında Kapdan-ı-Deryâ olmuş demektir. — İzzet Mehmet Paşa'nın iki defa sadâreti de vardır. Bunlar için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 205 ve 210 numaralara ve tâyin, tarihîndeki ihtilâf için de yukarıki fıkraya bakınız).

177) Kapucu-başı Pabuççu-oğlu Ahmed Paşa — Milliyeti: Laz; tayini: 1828=1244 senesi 24 Teşrinievvel=14 Rebî'ül-âhir Cuma günü; ölümü: 1830=1245 senesi 13 Kânunusâni=18 Receb Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 20 gün.

(Lübnan-reisliği ile Galata nâzırlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olduktan biraz sonra Vezâret pâyesi de alan Ahmed Paşa Rizelidir; Laz olduğu rivâyet edilir. Memleketinden Istanbul'a gelince bir müddet pabuç dikiciliği ettikten sonra tayfa olarak Tersaneye yazılmış, muhtelif vaziyetlerde ve bilhassa «Vak'a-ı Hayriyye»de yararlık göstererek mesleğinde yükselmiştir. — Ahmet Paşa'nın ölümüyle aşağıki fıkrada göreceğimiz halefi Dâmad-Halil Paşa'nın Lûtfi tarihiyle digor bâzı menbâlarda «Zülka'de=Mayıs» ayına müsâdif gösterilir ve «12 Zülka'de=5 Mayıs Çarşanba» gününden bahsedilirse de, vukuâtı dikkatle tâkib eden Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde Ahmed Paşa'nın ölümüyle o sırada Petersburg elçiliğinde bulunan halefinin tâyini «işbu Receb-i mâğfiret-sebebin on sekizinci günü»ne müsâdif gösterilir: Yalnız o sene Receb ayının 18 inci günü «Sebt=Cumartesi» gününe değil, «Çarşanba» ya tesâdüf etmekte olduğu için, belki de bir istinsah hatâsından mütevellid olan bu zühul burada tashih edilmiştir. Diğer menbâlardaki «Zülka'de=Mayıs» kaydi aşağıki fıkrada göreceğimiz Halil Paşa'nın Rusya'dan Istanbul'a avdet edip işe başlamasından galattır ve bu nokta Enderun tarihinden başka Hâriciyye nâzırı Mehmet Sâdık Rif'at Paşa'nın «Rusya muharebesi tarihi», Mehmet İzzet'in «Hârîta-i Kapudânân-ı deryâ»sı ve Mehmet Süreyya'nın «Sicill-i Osmânî»siyle sâbittir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

178) Dâmad-Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1830=1245 senesi 13 Kânunusâni P=18 Receb Çarşanba günü; Tophâne müşirliğine nakli: 1832=1248 senesi 16 Teşrinisâni=22 Cumâda-l-âhire Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 4 gün; «Birinci defa».

(Petersburg Büyük-elçiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Halil Rif'at Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 208 ve bu cedvelin 169 ve 175 numaralarında gördüğümüz Koca-Husrev Paşa'nın köleliğinden yetişmiştir: Çerkez olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir, gürcüdür. Dâmadlığı İkinci Mahmud'un kızlarından Sâliha-Sultan'la evlenmiş olmasındandır. — Selefi Pabuççu-Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine kendisi henüz Rusya'da iken Deryâ-Kapdanlığına tâyin edilmiş olan Halil Paşa Istanbul'a gelinceye kadar Tersâne-emini Hacı-Ali Bey vekâlet etmiştir; tâyiniyle işe başlaması arasında geçen müddet «18 Receb=13 Kânunusâni Çarşanba» gününden «12 Zülka'de=5 Mayıs Çarşanba» gününe kadar 3 ay, 23 gündür: Yukarıki fıkraya da bakınız. — Bunun azliyle halefinin tâyini umumiyyetle «23 Cumâda-l-âhire» gününe müsâdif gösterilirse de, «Takvîm-i-Vekaayi»in 46 numaralı nüshasına nazaran Cuma'ya tesâdüf ettiği için, hakikî takvimde «22 Cumâda-l-âhire» olması lâzımgelir. — Dâmad-Halil Paşa'nın dört defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 183; 185 ve 192 numaralara bakınız).

179) Çengel-oğlu Tâhir Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1832=1248 senesi 16 Teşrinisâni=22 Cumâda-l-âhire Cuma günü; Tophâne müşirliği ile Trablusugarp valiliğine nakli: 1836=1252 senesi 10 Teşrinisâni=30 Receb Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 11 ay, 24 gün; «Birinci defa».

(Tophâne ferikliğinden Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Çengel-oğlu aslen Karadenizlidir; Osmanlı tarihinin en mühim Kapdanlarından sayılan bu kahraman asker gençliğinde Cezâyir-ocağına intisâb ettikten sonra Istanbul'a gelip Tersâne hizmetlerinde bulunmuş çok kıymetli bir denizcidir. Muhtelif muharebelerde gösterdiği yararlıkları, donanmanın ıslâhındaki büyük gayretleri ve bilhassa şecâat ve cesaretiyle meşhurdur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Tophâne müşirliğine nakli umumiyyetle «1 Şa'ban=11 Teşrinisâni» gününe müsâdif gösterilirse de, «Takvîm-i-Vakaayi» in 189 numaralı nüshasına nazaran o gün Perşenbe'ye tesâdüf ettiği için, hakikî takvimde bir gün evvelki «30 Receb 10 Teşrinisâni» tarihine müsâdif olması lâzımgelir. — Tâhir Paşa'nın bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 182 numaraya bakınız).

İKİNCİ MAHMUD ve ABDÜLMECİD DEVİRLERİ:

180) Hâin/Firârî Ahmed Fevzi Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1836=1252 senesi 10 Teşrinisâni=30 Receb Perşenbe günü; azli: 1840=1255 senesi 8 Kânunusâni=3 Zülka'de Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 1 ay, 28 gün.

(Hassa müşirliğinden maatteessüf Kapdan-ı-Deryâ olan bu «Hâin» ve «Firârî» damgalı Ahmed Fevzi Girid'in «Suda limanı boğazındaki Suda karye-i sağfresi ahâlisinden»dir: Istanbul'a gelince Boğaziçi'nin «Piyâde dolmuşlarında» kayıkçılık ederek işe başlamış ve bir takım Giritlilere hulûl etmek suretiyle askerliğe girerek dalkavukluğu sâyesinde ilerleyip ilk Hâssa müşiri olmuş bir bedbahttır. — Bu hâinin Kapdanlık devri İkinci Mahmud'un son yıllarında geçtikten sonra Mehmed Ali isyânında Mısırlılara karşı donanma başında Akdeniz'e açıldığı sırada Sultan Mahmud'un ölümüyle Sultan Mecid'in cülûsunu ve bilhassa husûmetinden çekindiği Koca-Husrev Paşa'nın Sadâret makamını kendiliğinden işgâl edivermiş olmasını vesile ittihâz ederek donanmayı ve içindeki binlerce Anadolu askerini götürüp âsi Mehmed Ali'ye teslim etmek suretiyle ihânetlerin en şenîini irtikâb etmekten çekinmemiş, Sultan Mecid'in cülûsu üzerine tavsayan Mısır meselesinin yeniden alevlenip tekrar kan dökülmesine sebeb olmuş ve nihayet mülteci bulunduğu Mısır'da câriyeleri tarafından zehirlenerek bir lekeden başka bir şey olmıyan zararlı vücudu ortadan kaldırılmıştır. — Firârî-Ahmed'in tâyin tarihi için yukarıki fıkraya ve husûmetinden korktuğu Koca-Husrev Paşa'nın sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 208 numaraya bakınız).

ABDÜLMECİD DEVRİ:

181) Dâmad Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1840=1255 senesi 8 Kânunusâni=3 Zülka'de Çarşanba günü; Ticaret nezâretine nakli: 1841=1257 senesi 29 Mart=5 Safer Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 22 gün.

(Ticaret nâzırlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmet Said Paşa Bursalıdır: Dayısı Al-yanak Ali Efendi'nin delâletiyle Enderun'a girerek zekâsı, iktidarı ve temiz ahlâkıyla devletin en mühim makamlarına kadar yükselmiş ve hattâ Kapdanlığından sonra bir aralık pâdişâhın teklif ettiği Sadâret makamını reddetmiştir. — Dâmadlığı İkinci Mahmud'un kızlarından Mihrimâh-Sultan'la evlenmiş olmasındandır. — Said Paşa Kapdanlığından sonra muhtelif valiliklerle Ser-askerlikte bulunmuştur. — Ticaret nezâretine nakli umumiyyetle «6 Safer»

tarihine müsâdif gösterilirse de, «Takvîm-i-Vakaayi»in 221 numaralı nüshasına nazaran o gün Pazartesi'ye müsâdif olduğu için hakikî takvimde 5 Safer gününe tesâdüf etmiş demektir).

182) Çengel-oğlu Tâhir Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1841=1257 senesi 29 Mart=5 Safer Pazartesi günü; azli: 1843=1259 senesi 16 Şubat=16 Muharrem Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 18 gün; «İkinci defa».

(Meclis-i-Vâlâ âzâlığından ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Çengel-oğlu'na bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 179 numaraya ve bu seferki tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. — Tâhir Paşa bu ikinci Deryâ-kapdanlığından sonra Edirne ve Bosna valiliklerinde bulunmuştur. — Çengel-oğlu'nun bu seferki azli umumiyetle «9 Muharrem Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, «Takvîm-i-Vakaayi»in 14 Safer 1250 tarihli ve 251 numaralı nüshasına nazaran ertesi Perşenbe'ye tesâdüf eden «16 Muharrem» tarihinde azledilmiştir; iki Kapdanlık müddetinin mecmûu 5 sene, 10 ay, 12 gün tutmaktadır).

183) Damâd-Halil Ri'fat Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1843=1259 senesi 16 Şubat=16 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1845=1261 senesi 10 Ağustos=6 Şa'ban Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 22 gün; «İkinci defa»,

(Meclis-i-Vâlâ reisliğinden ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 178 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 185 ve 192 numaralara bakınız. — Azli için 5 Şa'ban=9 Ağustos Cumartesi tarihi de rivâyet edilir: Bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

184) Damâd Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1845=1261 senesi 10 Ağustos=6 Şa'ban Pazar günü; azli: 1847=1263 senesi 20 Temmuz=6 Şa'ban Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Tophâne müşirliğinden Galata ve Beyoğlu umûr-ı-zâbıtası ve Liman nezâretleri ilâvesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmed Ali Paşa eskiden Trabzon vilâyetinde kazâ ve şimdi Rize vilâyetinde nâhiye merkezi olan Hemşin kasabasında «Hacı-Ali oğulları âilesinden fındık tüccarı ve Galata-Baş-ağası Hacı-Ömer Ağa'nın oğludur: 1228=1813 tarihinde Hemşin'de dünyaya gelmiş olduğuna göre 32 yaşında Kapdan-ı-Deryâ olmuş demektir. Dâmadlığı İkinci Mahmud'un kızlarından şâir Adile-Sultan'la evlenmiş olmasındandır. — Mehmed Ali Paşa'nın bir defa, sadâretiyle altı defa Deryâ-kapdanlığı vardır; Sadareti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya ve bundan, sonraki Kapdanlıkları için de aşağıda 186, 188, 193, 195 ve 200 numaralara bakınız).

185) Dâmad-Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1841=1263 senesi 20 Temmuz=6 Şa'ban Salı günü; azli: 1848=1264 senesi 27 Nisan=23 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 9 ay, 8 gün; «Üçüncü defa».

(Mecâlis-i-Âliye me'muriyyetinden üçüncü defa Kapdan-ı-Deryâ olan Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 178 ve 183 numaralara ve bundan sonraki son Kapdanlığı için de aşağıda 192 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî»de Halil Paşa'nın bu, seferki azli «16 Rebî'ül-âhir=22 Mart Salı» gününe müsâdif gösterilirse de, halefi Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın aşağıki fıkrada göreceğimiz ikinci Deryâ-kapdanlığına tâyinini «7 Rebî'ül-evvel=12 Şubat Cumartesi» gününe müsâdif göstermek suretiyle Süreyya Bey halefin tâyinini selefin azlinden 39 gün evvel gibi göstermiş olduğu için yanılmış olduğu muhakkaktır).

186) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1848=1264 senesi 21 Nisan=23 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; Ser-askerliğe nakli: 1849=1265 senesi 11 Mart=16 Rebî'ül-âhir Pazar günü; Kaptanlık müddeti: 10 ay, 14 gün; «İkinci defa».

(Mecâlis-i-Âliye me'mûriyyetinden ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmed Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 184 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda5 188, 193, 195 ve 200 numaralara bakınız).

187) Kilârî-Süleyman Re'fet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1849=1265 senesi 11 Mart=16 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1851=1261senesi 6 Ağustos=8 Şevvâl Çarşanba gönü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 26 gün.

(Ticaret nâzırlığından Kapdan-ı-Deryâ olan Süleyman Paşa Çukadar-Mustafa Ağa isminde bir Arnavudun oğludur: 1222=1807 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu hakkındaki rivâyete nazaran 42 yaşında Kapdan-ı-Deryâ olmuş demektir; Kapdanlığından evvel bir aralık Ser-asker de olmuştur. — Kapdanlıktan azlinden sonra bir çok valiliklerde bulunmuştur. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

188) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1851=1267 senesi 6 Ağustos=8 Şevvâl Çarşanba günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1852=1268 senesi 3 Teşrinievvel=18 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 28 gün; «Üçüncü defa».

(Mecâlis-i-Âliye me'mûriyyetinden üçüncü defa Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmed Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda, 184 ve 186, bundan sonrakiler için, aşağıda 193 ve 195 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Kilarî-Süleyman Re'fet Paşa'nın azliyle Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın bu seferki tâyini: umumiyyetle «7 Şevvâl»tarihine müsâdif gösterilirse de, Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-hadâyık» ına o günün Çarşanbaya tesâdif ettiği tasrih edildiğine göre hakikî takvimde Şevvâl'in 1 sine değil, 8 ine müsâdif olması lâzımgelir: Bu tebeddül «Takvîm-i-Vakayi»in 455 numaralı ve 10 Zülka'de 1267 tarihli nüshasında tarihsiz bir Hâtt-ı-Hümâyunla ilân edilmiştir).

189) Topçubaşı-zâde Mahmud Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1852=1268 senesi 3 Teşrinievvel=18 Zülhicce Pazar günü; azli: 1853=1270 senesi 17 Kânunuevvel=16 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 13 gün.

(Ankara valiliğinden mâzul bulunduğu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Mahmud Paşa Topçu-başı Mustafa Ağa isminde birinin oğludur: Okuyup yazma bilmiyecek kadar câhil olmakla beraber cesur olduğu rivâyet edilir. Harb esnâsında Osmanlı donanmasının Sinop'da Ruslar tarafından yakılmasına sebeb olduğu için muhâkeme edilip Bolu'ya sürülmüş ve bir müddet sonra affedilip Istanbul'a gelmişse de, geldiği sene içinde ölmüştür. — «Takvîm-i-Vakaayi» in 474 numaralı ve 21 Zülhicce 1268 tarihlî nüshasında tâyini «19 Zülhicce Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde Pazar günü o ayın 19 una değil, 18 ine tesâdüf etmektedir; azil tarihi de gene «Takvîm-i-Vakaayi» in 498 numaralı ve 4 Rebî'ül-âhir tarihli nüshasında «17 Rebî'ül-evvel Cumartesi» gösterilirse de, Cumartesi günü hakikî takvimde o ayın 16 sına müsâdiftir).

190) Hasan Rızâ Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1853=1270 senesi 17 Kânunuevvel=16 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Ser-askerliğe nakli: 1854=1270 senesi 30 Kânunusâni=1 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 15 gün.

(Selânik valiliğinden müsta'fi bulunduğu sırada Kapdan-ı-Deryâ olan Hasan Rızâ Paşa, Mısır-çarşısı esnafından Attâr/Aktar-Memiş Ağa'nın oğludur: Kapdanlığından evvel Mâbeyn ve Hâssa müşirlikleriyle iki defa Ser-askerlikte ve bâzı nazırlıklarla valiliklerde bulunmuş ve pek az süren Deryâ-kapdanlığından sonra üçüncü defa Ser-asker olmuştur. — Deryâ-Kaptanlığının ilgasından sonra Hasan Rızâ Paşa üç defa Bahriye nâzırlığında da bulunmuştur; Sekiz defa Seraskerliği vardır).

191) Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1854=1270 senesi 30 Kânunusâni=1 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1854=1270 senesi 29 Mayıs=2 Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay; «Birinci defa».

(Edirne valiliğinden Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmet Emin Paşa Kıbrıslı Hüseyn. Efendi'nin oğlu ve Hazîne-i-Hümâyun kethüdası Kıbrıslı Mehmet Emin Efendi'nin yeğenidir. 1228=1813 tarihinde Kıbrıs'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 41 yaşında Kapdan-ı-Deryâ olmuş demektir. — Kıbrıslı'nın üç sadâreti ve iki defa Deryâ-kapdanlığı vardır: Sadâretleri için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 221, 228, 230 numaralara ve bundan sonraki Kapdanlığı için de aşağıda 194 numaraya bakınız. — «Takvîm-i-Vakaayi» in 506 numaralı ve 18 Ramazan 1270 tarihli nüshasında sadâret tarihi «3 Ramazan Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de Pazartesi hakikî takvimde o ayın 2 sine tesâdüf etmektedir).

192) Dâmad Halil Rifat Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1854=1270 senesi 29 Mayıs=2 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1855=1271 senesi 30 Ağustos=16 Zülhicce Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 2 gün; «Dördüncü defa».

(Mecâlis-i-Âliye me'muriyyetinden dördüncü defa Kapdan-ı-Deryâ olan Dâmâd-Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 178, 183 ve 185 numaralara bakınız. Halil Paşa bu son Kapdanlığından azledildikten altı buçuk ay sonra vefât etmiştir; Dört Kapdanlık müddetinin mecmûu 7 sene, 4 ay, 6 gün tutmaktadır. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

193) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1855=1211 senesi 30 Ağustos=16 Zülhicce Perşenbe günü; azli: 1858=1275 senesi 28 Ağustos=18 Muharrem Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 11 ay, 29 gün; «Dördüncü defa».

(Ser-askerlikten mâzul bulunduğu sırada dördüncü defa Kapdan-ı-Deryâ olan Dâmad Mehmet Ali Paşa'nın. bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 184, 186, 188 ve bundan sonrakiler için de aşağıda 195 ve 200 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Halil Paşa'nın azliyle bunun tâyini için «Sicill-i Osmânî»de «17 Zülhicce=31 Ağustos Cuma» tarihine tesâdüf edilirse de doğru değildir: Burada «Takvîm-i-Vakaayi»in 530 numaralı ve 1 Muharrem 1272 tarihli nüshasıyla «Tezâkir-i Cevdet»in bir gün evveline âit Perşenbe kaydi esas ittihâz edilmiştir; azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

194) Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1858=1275 senesi 28 Ağustos=18 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1858=1275 senesi 21 Teşrinievvel=13 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Tanzimat reisliğinden ikinci defa Kapdan-ı-Deryâ olan Kıbrıslı'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 191 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 221, 228 ve 230 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz selefinin azliyle Kıbrıslı'nın bu seferki tâyini «Takvîm-i-Vakaayi» in 564 numaralı ve 7 Safer 1275 tarihli nüshasıyla «Tezâkir-i Cevdet»de «19 Muharrem Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, hakîkî takvimde Cumartesi o ayın 18 ine tesâdüf etmektedir).

ABDÜLMECİD ve ABD-ÜL-AZİZ DEVİRLERİ:

195) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1858=1275 senesi 21 Teşrinievvel=13 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1863=1279 senesi 2 Kânunusâni=11 Receb Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 2 ay, 12 gün; «Beşinci defa».

(Deryâ-Kapdanlığından mâzul bulunduğu sırada beşinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Mehmed Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 184, 186, 188, 193 ve bundan sonraki Kapdanlığı için de aşağıda 200 numaraya bakınız. Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın dört seneden fazla süren bu seferki Kapdanlığında uhdesine ilâveten Tophâne, Mühimmât-ı-Harbiyye ve Hazîne-i-Hâssa nezâretleriyle Mâbeyn müşirliği de tevcih olunmuş ve nihayet Kapdanlıkla beraber bunların hepsinden azledilmiştir. — Azil tarihini «13 Receb=4 Kânunusâni Pazar» gününe müsâdif gösteren rivâyet yanlıştır. — Takvîm-i-Vakaayi'» in 677 numaralı ve 15 Receb 1279 tarihli nüshasında Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın bu seferki azli «12 Receb Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî. takvimde Cuma günü o ayın 12 sine değil 11 ine müsâdiftir. — Mehmed Ali Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya bakınız).

ABD-ÜL-AZİZ DEVRİ:

196) İngiliz-Mıstafa Paşa/Hacı-Mıstafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1863=1279 senesi 2 Kânunusâni=11 Receb Cuma günü; azli: 1863=1279 senesi 17 Kânunusâni=26 Receb Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 15 gün.

(Meclis-i-Bahriyye reisliğinden «Muvakkaten» kaydı ile ve «Tersâne-i-Âmire nâzırı» ünvâniyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hacı-Mustafa Paşa'nın pek az süren ve asaletten ziyâde vekâleti andıran Kapdanlığı bâzı cedvellerde hiç alınmamıştır. — Mustafa Paşa'ya «İngiliz» lâkabının takılması Tersâne'de İngilizce öğrenen ilk Osmanlı denizcisi olmasındandır. — Hacı-Mustafa Paşa doğruluğu ve iktidâriyle mâruftur. — «Takvîm-i-Vakaayi»in 679 ve 28 Receb 1275 tarihli nüshasında Mustafa Paşa'nın vazifesine nihayet verilip aşağıki fıkrada göreceğimiz Ateş-Mehmet Paşa'nın Kapdanlığa tâyin edilmesi «Bu gün kaydiyle o nüshanın intişar tarihine müsâdif gibi gösterilirse de, bu kaydin intişarından bir gün evveline âid olması pek tabiîdir; Yukarıki fıkradan anlaşılacağı gibi, o senenin Receb ayında bir günlük bir «Rü'yet-i-hilâl» farkı da bulunduğu için, burada hakikî takvimdeki «20 Receb» günü esas ittihâz edilmiştir).

197) Ateş-Mehmet Sâlih Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1863=1279 senesi 17 Kânunusâni=26 Receb Cumartesi günü; ölümü; 1861=1281 senesi 20 Kânunusâni=22 Şa'ban Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 4 gün.

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Ateş-Mehmet Paşa Trabzonludur: «Ateş» lâkabı şecâatinden kinâyedir; bu kıymetli Kapdan-ı-Deryâ Tersâne'deki ıslâhatiyle mâruftur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

198) Hacı-Ahmed Vesim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1865=1281 senesi 21 Kânunusâni 23 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1865=1282 senesi 29 Mayıs t=3 Muharrem Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay, 9 gün.

(Şûrây-ı-Bahrî reisliğinden müşir rütbesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Hacı-Ahmed Vesim Paşa, Tersâne-emini-Seyyid-Mehmet Reşid Efendi'nin oğlu ve Enderunlu Hüseyn Efendi'nin torunudur. Meslekten yetişmiş, Kırım harbinde gemıi suvâriliği ve 93 harbinde de Tuna îdâre-i-Nehriyye kumandanlığıyla Karadeniz-boğazı muhâfızlığında bulunmuş olan bu kıymetli denizci tahsilini İngiltere'de ikmâl etmiştir; bulunduğu muharebelerde yararlıklar göstermiş olmakla mâruftur; çok yaşadığı için en eski müşir sıfatiyle son zamanlarında «Şeyh-ül-vüzerâ» ünvânını almış ve kanâatinin eri olmakla şöhret bulmuştur; Vesim Paşa tok gözlü ve doğru sözlü olmakla da mâruftur; resim, musiki ve hüsnühat sâhalarında da mehâretinden bahsedilir. Sultan Aziz'in donanma ıslâhatında en mühim rolü oynıyan işte budur. Bahriye nezâretinin teşkilinden sonra 12951=1878 Receb=Temmuz ayında Bahriye nâzırlığına da tâyin edilmiştir. — «Takvîm-i-Vakaayi» in 803 numaralı ve 7 Muharrem 1282 tarihli nüshasında Hacı-Ahmed Vesim Paşa'nın yerine aşağıki fıkrada göreceğimiz Halil Paşa'nın tâyinine âit Hatt-ı-Hümâyûn sureti «5 Muharrem» tarihlidir; Gazetenin «Dünkü Salı günü» tâbirine göre «6 Muharrem»in Salı ve «5 Muharrem» in de Pazartesi günlerine tesâdüf etmiş olduğu anlaşılmaktadır: Hakikî takvimde ise Pazartesi günü Muharrem'in 5 ine değil, 3 üne müsâdif olduğu İçin, buradaki asil tarihi ona göre tashih edilmiştir),.

199) Halil İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1865=1282 senesi 29 Mayıs=3 Muharrem Pazartesi günü; Tophane müşirliğine nakli: 1866=1282 senesi 15 Nisan=4 Zülhicce Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 11 gün.

(Tophâne müşirliğinden Tophâne İ'mâlât nezâreti ilâvesiyle Kapdan-ı-Deryâ olan Halil Paşa Kastamonu vilâyetinin Taşköprü kazâsındandır: Kuvvetli kültürü, çalışkanlığı ve doğruluğuyla mârûf olan bu kıymetli asker bilhassa Tophane'nin ıslâhına çok çalışmıştır. — «Takvîm-i-Vakaayi» in 842 numaralı ve 8 Zülhicce 1282 tarihli nüshasında Halil Paşa'nın Tophâne müşirliğine nakliyle aşağıki fıkrada göreceğimiz Dâmacl Mehmed Ali Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığına tâyini hakkındaki Hatt-ı-Hümâyûn suretinde «6 Zülhicce» tarihi vardır ve gazetenin ifâdesine göre de o gün Cuma'ya müsâdiftir; Fakat hakikî takvimde Cuma günü o ayın 8sına değil 4 üne tesâdüf ettiği için, buradaki azil tarihi ona göre tashih edilmiştir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

200) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1866 1282 senesi 15 Nisan=4 Zülhicce Cuma günü; Kapdan-ı-Deryâ Makamının ilgasiyle Bahriye nezâretinin ihdâsı üzerine vazifesinin nihayet bulması: 1867=1283 senesi 13 Mart=7 Zülka'de Çarşanba günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 28 gün; «Altıncı defa».

(MecIis-i-Vâlâ reisliğinden altıncı defa Kapdan-ı-Deryâ olan Mehmet Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 184, 186, 188, 193 ve 195 numaralara, sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya ve bu seferki tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. — Altı Kapdanlık müddetinin mecmûu 12 sene, 1 ay, 2 gün tutmaktadır. Mehmed Ali Paşa Osmanlı tarihinde son Kapdan-ı-Deryâdır; Daha sonra bir aralık Bahriye nâzırlarından Hacı Ahmed Vesim Paşa ile Kayserili-Ahmed Paşa'ya Kapdan-ı-Deryâ pâyesi

tevcih edilmişse de, artık o bir ünvandan başka bir şey değildir ve zâten pek az sonra o ünvan da kaldırılmıştır. — Bâzı menbâlarda Donanma kumandanlığıyla Bahriye nâzırlığını cem'eden Deryâ-kapudanlığının ilgâsı «6 Zülka'de» tarihine müsâdif gösterilirse de, «Takvim-i-Vakaayi» ve «Ruznâme-i Cerîde-i Havadis» gibi gazetelerden o günün Çarşanba'ya tesâdüf ettiği anlaşılmakta olduğu için, hakikî takvime göre «7 Zülka'de=13 Mart Çarşanba» gününe tesâdüf etmiş olması lâzımgelir).

«Umumî neticeler şöyle sıralanabilir:

1 — Osmanlı tarihinde Deryâ-Kapdanlığı en kuvvetli. rivâyete nazaran Osman-Gazi devrinin 724=1324 tarihinde İzmit körfezinin cenup sâhillerine yerleşip kendi ismini taşıyan kasabayı fethetmiş olan meşhur Kara-mürsel Bey'in «Emîr-üs-sevâhil» vaziyetini alarak bir «İnce donanma» kurmasıyla teşekküle başlamasından itibaren Abd-ül-Aziz devrinde ve Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın altıncı me'mûriyyeti esnâsında 1283=1867 senesi 13 Mart=7 Zülka'de Çarşanba günü «Kapdan-ı-Deryâ» makamının ilgasiyle Bahriye nezâretinin teşkiline kadar Milâdî takvim hisâbiyle 543 sene devam etmiş bir müessesedir.

2 — Bu 543 sene zarfında ilk Kapdan-ı-Deryâ vaziyetinde bulunduğu anlaşılan Karamürsel Bey'den son Kapdan-ı-Deryâ Dâmad Mehmed Ali Paşa'ya kadar mâlûm olabilen Kapdanlık tebeddülleri tam 200 ü bulmaktadır.

3 — Osman-Gazi devrinde Fâtih devrinin sonlarına kadar Deryâ-kapdanlığı tarihi karanlıklar içinde bulunduğu için, isimleri bile mâlûm olmıyan bir takım Kapdanlar gelip geçmiş olduğu anlaşılmaktadır: Bu mesele için birinci cildin başındaki izahatla 1, 2, 3, 4 ve 12 numaraların izâhâtına bakınız. — İşte bundan dolayı 543 senelik müessese tarihinde tesbit edebildiğimiz 200 tebeddül ancak isimleri mâlûm olabilen Kapdanlara göredir.

4 — Bu 200 tebeddül eşhâs adedini değil, me'mûriyyet değişikliklerini gösterir: Onun için Osman ve Orhan Beyler devrinde ilk Kapdan vaziyetinde bulunan Karamürsel Bey'den Sultan Aziz devrindeki son Kapdan-ı-Deryâ Dâmad Mehmed Ali Paşa'ya kadar mükerrer me'mûriyyetler sayılmamak şartiyle mâlûm olan eşhâs adedi 161dir; 200 me'mûriyyet tebeddüliyle bu 161 kişi arasında 39 u bulan fark mükerrer me'mûriyyetlerden mütevellittir,

5 — Bu 161 Kapdan-ı-Deryâ milliyetlerine göre tasnif edildiği takdirde şöyle sıralanabilir: Bunların 39 u Türk, 18 i belki Türk, 15 i Boşnak, 8 i Arnavut, 6 sı Çerkez, 4 ü Abaza, 3 ü Gürcü, 2 si Bulgar, 2 si Pomak, 2 si Hırvat, 2 si Macar, 2 si milliyeti belirsiz Frenk=Avrupalı, 1 i İtalyan, 1 i belki İtalyan, 1 i Rum, 1 i Sırp, 1 i Hersekli İslâv, 1 i Ermeni, 1 i Arnavut yâhut Rum, 1 i Rum, yâhut Hırvat, 1 i Laz, 1 i Kürt, 1 i Nuseyrî, 1 i Tatar, 12 si milliyeti belirsiz Devşirme'dir ve 34 ünün de milliyetleriyle menşe'leri tamamiyle meçhuldür; milliyetleri belirsiz Devşirmelerle asıl ve menşe'leri mâlûm olmadığı için millî hüviyyetleri meçhul olanların yekûnu 12+34=46dır.

6 — Bu tasnifteki 39 Türkle Türk olmaları muhtemel 18 kişinin mecmûu 57 dir: 161 i bulan umumî yekûndan bu 57 Türk ve muhtemel Türk tarhedilince geri kalan 104 adedi de Gayr-i-Türklerin sayısıdır; bu vaziyete göre Türklerle Türk olmaları muhtemel bulunanların mecmûu umumî yekûnun üçte birinden biraz daha fazla demektir.

7 — Milliyetleri meçhul olan 46 kişi içinde bâzı Türkler bulunmak ihtimâline mukabil, Türk olmaları muhtemel bulunanlar içinde de bâzı Gayr-i-Türkler mevcud olmak ihtimâlinden

dolayı bizim a'zamî olarak esas ittihâz ettiğimiz 57 Türk yekûnu en nikbin hisâba müstenit demektir.

8 — Türklerle Türk olmıyanlar arasındaki sayı nisbetsizliğine mukabil, kıymet ve keyfiyyeti bakımından üstünlük Türklerdedir: Akdeniz'le diğer denizlerde Türk hâkimiyyetini te'sis eden en büyük ve şanlı Kapdanlar hep Türk unsurundan olduğu halde, onların canları ve kanları bahasına kurduklara deniz hâkimiyyetimizin yıkılmasına sebeb olanlar da Devşirmelerle diğer dönmelerdir. Bütün dünya denizcilik tarihinin en büyük şahsiyyeti olan ve Akdeniz'i bir Türk gölü hâline getiren muhteşem Barbarosumuzla şanlı Kılıç-Ali Türktür: Devşirmelerin entrikaları yüzünden maatteessüf Deryâ-kapdanları silsilesine girmemiş olan Trablusugarp fâtihi Turgud Paşa merhum da Akdeniz'i Türkleştiren en büyük denizcilerimizdendir: 26 numaranın izâhâtına bakınız. — Bunlardan başka Osmanlı tarihinin Uluc-Hasan Paşa, Girit fatihlerinden Deli-Hüseyn Paşa, Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa, Mezemorta-Hüseyn Paşa, «Hoca-Paşa» diye meşhur Hoca-Süleyman Paşa, Çengel-oğlu Tâhir Paşa vesaire gibi en büyük Deryâ-kapdanları da hep Türktür; Bunlar için 33, 54, 93, 95, 112 ve 179 numaralara bakınız. Bu vaziyete mukabil şahsî entrikalarıyla ihtirâsâtı uğrunda Türk donanmasını «Sıngın-donanma harbi» denilen Lepanto=İnebahtı felâketine bile bile atıp kasden sürükliyerek Barbaros'un kurduğu Akdeniz hâkimiyyetine ilk darbenin vurulmasına sebeb olan Sokullu'dan itibaren Abdülmecid'in cülûsunda Osmanlı donanmasını Mısır'a götürüp hâin ve âsi Mehmed Ali'ye teslim eden Firârî/Hâin Ahmed Fevzi Paşa'ya kadar sıralanan deniz felâketlerinin ekserisi Devşirmelerle Dönmeler yüzündendir. Sokullu'nun sebeb olduğu «Sıngın-donanma harbi» için 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

9 — Osmanlı tarihinde en uzun Kapdanlık müddeti, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerindeki Kılıc-Ali Paşa'nın 15 sene kadar süren Kapdanlığıdır: 31 numaraya bakınız. Bundan başka Birinci Abdülhamid ve Üçüncü Selim devirlerinde ikinci defa olarak Kapdan-ı-Deryâ olan Cezâyirli Gazi-Hasan Paşa'nın o me'muriyyeti de 14 sene, 9 buçuk ay sürmüştür: 155 numaraya bakınız.

10 — En az Kapdanlık müddeti de Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud demirleri arâsındaki Patrona ihtilâlinde Kapdan-ı-Deryâ olan Abdi Paşa'nın ancak 8 gün sürebilen ilk Kapdanlığıdır: 117 numaraya bakınız. Bu Abdi Paşa'nın Birinci Mahmud devrindeki ikinci me'mûriyyeti de 29 gün sürmüş olduğu için, iki Kapdanlık müddetinin mecmûu bile ancak 37 gün tutmaktadır; 120 numaraya bakınız.

11 — Bir kaç defa Kapdan-ı-Deryâ olanlar içinde birinci dereceyi Abdülmecid ve Abdül-Aziz devirlerinde bu tarihî makamı altı defa işgâl etmiş olan son Kapdan-ı-Deryâ Dâmad Mehmed Ali Paşa kazanmıştır; 184, 186, 188, 193, 195 ve 200 numaralara bakınız. Mehmed Ali Paşa'nın bu ilk altı Kapdanlık müddetinin mecmûu 12 sene, 1 ay, 2 gün tutmaktadır».

BAŞ-DEFTERDARLAR

(ŞIKK-I-EVVEL DEFTERDARLARI)

«Eski Osmanlı teşkilâtı umumiyetle Mülkiyye, İlmiyye, Kalemiyye ve Seyfiyye isimleriyle dört meslek zümresine ayrılır: Bunlardan (Kalemiyye) zümresinin (Menâsıb-ı sitte) denilen en yüksek mevkileri Baş-Defterdarlık, Şıkk-ı-sânî ve Şıkk-ı-sâlis Defterdarlıkları,

Nişancılık=Tevkiîlik, Reîs-ül-Küttâblık ve Defter-Eminliği makamlarıdır. Baş-Defterdarlık Maliye ve ilkönce Nişancılık, ondan sonra Reîs-ül-Küttâblık da Hâriciye Nazırlığı mahiyetinde olduğu için, (Menâsıb-ı sitte)nin en mühimleri demektir.

Bunlardan başka (Menâsıb-ı sitte) den ve (Dîvân-ı-Hümâyun) hizmetlerinden olmadığı halde fevkalâde bir ehemmiyet alan ve Dâhiliye Nâzırlığına muâdil sayılan (Kethudây-ı Sadr-ı-Âlî) makamı da vardır: (Sadâret Kethudâlığı/Sadâret Kâhyalığı/Vezir Kethudâlığı) gibi isimlerle de anılan bu büyük makam sahiplerine (Kethüda Bey/Ağa) ve (Kâhya Bey/Ağa) denilir ve hattâ (Netâic-ül-vukuât) sahibinin dediği gibi:

«Şeyh-ül-İslâmlara: (Veliyy-ün-niam) alem olduğu misillü âle-l-ıtlak/(Ağa Efendimiz); 'fa'biri dahî Vezir-Kethüdâsı demektir».

Vezir-i-a'zamların hususî dâire kahyâlığından bağlayıp gittikçe nüfuz kesbederek teşekkül etmiş olduğunda ittifak adilen bu makamın Dâhiliyye Nezâretine muâdil, bir ehemmiyet kazanması umumiyetle biraz muahhar devirlere, müsâdif gibi gösterilirse de, bu telâkkinin doğru olmadığını gösteren bir çok deliller vardır: Meselâ daha Fatih devrinde bile Kâhya-Bey'in Dâhiliyye Nâzırı vaziyetinde. bulunduğunu ve hattâ mühim, vak'alarda doğrudan doğruya pâdişâha rapor verecek kadar salâhiyet ve ehemmiyet sâhibi olduğunu gösteren mühim bir rivâyete tesâdüf edilir: 1452=856 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bununla beraber hacim müşkilâtından dolayı burada yalnız (Menâsıb-ı sitte)nin en mühimleri olan Baş-Defterdarlarla Nişancılar tâkib edilmekle iktifâ edilmiştir.

Baş-Defterdarlık makamının uzun bir teşekkül tarihi vardır; Selçukîlerdeki (Müstevfî) liğe tekabül eden bu makamın ilkönce tek bir (Defterdarlık) şeklinde vücuda geldikten sonra, Osmanlı imparatorluğu genişledikçe ihdâs edilen muhtelif Defterdarlıklara merci' olarak nihayet (Baş-Defterdarlık) şeklini almış olduğu muhakkak sayılabilir; fakat (Defterdarlık) müessesesi gibi (Baş-Defterdarlık) ünvanının da hangi tarihte ihdâs edilmiş olduğu kat'î vesikalarla sâbit değildir. Eski Osmanlı menbâlarında bu noktaları tavzih edecek sarîh bir şey mevcud olmadığı gibi, son tetkikler de bir takım tahminlerle istidlâllerden başka bir netice vermemiştir; hattâ bu tahminler o kadar mütenâkızdır ki, iki muhtelif makama sırayla alem olan (Şıkk-ı-sânî) ve bir aralık ihdâs edilmiş olan (Şıkk-ı-râbi') Defterdarlıklarının mâhiyetleri hakkında bile birbirini tutmaz bir takım izahata tesâdüf edilir! Meselâ (Şıkk-ı-sânî) bâzılarına göre Anadolu Defterdarlığı ve bâzılarına göre Istanbul ve sevâhil Defterdarlığıdır ve buna mukabil Tuna Defterdarlığı da bâzılarına göre (Şıkk-ı-sâlis) ve bâzılarına göre de (Şıkk-ı-râbi') dir! Bu gibi tenâkuzlarla ihtilâflara en son ve en yeni tetkikler arasında bile tesâdüf edilir. Tıpkı bunun gibi, Defterdarlığın teşekkül tarihinde de te'lifine imkân olmıyan ihtilâflar vardır: Bazılarına göre bu müessese ilk Osmanlı Sikkelerinin kesilmiş olduğu Orhan-Gazi devrinde, bâzılarına göre (Pencik) resminin ihdâs edilmiş olduğu Birinci Murad devrinde ve nihayet bâzılarına göre de onlardan çok sonra Fatih devrinde ihdâs edilmiştir: İlk Osmanlı sikkesi için 1326-1327=727 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Yeniçeri ocağının te'sisinde esas olan Pencik resminin ihdâsı için de 1361-1362=763 vukuâtının son fıkrasına bakınız.

Fatih 'in meşhur Kanun-nâme'sinde muhtelif Defterdarlarla bir Baş-Defterdardan bahsedilmekte olduğuna göre, bu müessesenin o tarihten çok evvel teşekkül etmiş olduğu o kadar tekâmül etmiş olmasıyla sâbittir; muhtelif vergilerle haraçlardan mürekkep bir vâridat sistemi bulunan ve Fatih devrine kadar muhtelif mâdenler üzerine sikkeler kestirmiş olan bir devletin Hazîne ve Mâliye teşkilâtına merci' olacak bir müesseseden bir buçuk asır mahrum kalmış olması tabiî kabil değildir; onun için Defterdarlık makamının her hangi bir isim altında

olursa olsun, en geç Birinci Murad devrinden itibaren her halde teşekküle başlamış olması zarurîdir ve hattâ böyle olduğunu gösteren muhtelif emâreler de yardır.

Umumiyetle Osmanlı fütühâtmm genişlemesi üzerine Defterdarlık makamının tıpkı Kadı-askerlikle-Beylerbeyliği gibi ikiye ayrılması Fatih devrinin sonlarına veyâhut İkinci Bâyezid devrine müsâdif gösterilirse de, bu nokta Defterdarlıklaarın teaddüdü bakımından değil, ancak bu müessesenin Anadolu ve Rumeli kıt'alarına göre iki büyük Defterdarlığa ayrılması bakımından doğru olabilir: Fatih devrine gelinceye kadar bir Baş-Defterdar'ın nezâretinde muhtelif (Mal-Defterdarlıkları) nın teşekkül etmiş olduğu (Kanunnâme-i Âl-i Osmân) ın metniyle sâbittir: Hattâ gene ayni metne göre Istanbul hâricinde taşra defterdarlıkları da vardır. lstanbuldakilere (Kâpu-Defterdarları), taşradakilere (Kenar-Defterdarları) denir; bütün bunlar Baş-Defterdar'ın emrindedir: Sonraları (Defter-i Hâkaanî Nâzırı) denilen (Defter-Emîni) nin maiyyetindeki (Tımar-Defterdarları) na Mukabil Baş-Defterdar'ın: emrindeki Mâlîye Defterdarlarına umumî olarak (Hazine yahut Mal-Defterdarları) da denilir; her halde (Defterdar) kelimesinin muhtelif derecelerdeki memurlara teşmili biraz karışık bir vaziyet hâsıl etmektedir.

Bir rivâyete göre Fatih devrinin sonlarında ve dâha kuvvetli bir rivâyete göre de İkinci Bâyezid devrinde Baş-Defterdarlığın Anadolu ve Rumeli Defterdarlıklarına ayrılması üzerine, tıpkı Beylerbeyliklerle Kadı-askerliklerde olduğu gibi Rumeli Defterdarının Anadolu işlerine bakan meslekdaşına takaddüm ettiği anlaşılmaktadır. Bu vaziyet, XVI ncı asır fütûhâtı üzerine iki Defterdarlık daha ihdâs edilince Rumeli Defterdarı'nın resmen (Baş-Defterdar) sayılmasıyla neticelenmiştir: Bu son iki Defterdarlığın biri Şarkî-Anadolu ve Suriye'nin fethi üzerine merkezi Haleb olmak üzere ihdâs edilen (Ârab ve Acem Defterdarlığı), diğeri de ondan biraz sonra Anadolu ve Rumeli sâhil boylarıyla Istanbul için ihdâs edilen (Şıkk-ı-sânî Defterdarlığı) dır: Rumeli Defterdarı bütün bunlara nisbetle (Baş-Defterdar), yâni imparatorluğun umumî Mâliye Nazırı vaziyetindedir.

Bu yeni teşkilât üzerine vaziyet şöyle: bir şekil almıştır:

1) Rumeli Defterdarı=«Baş-Defterdar»;

2) Anadolu Defterdarı=«Orta-Anadolu defterdarı»;

3) Şıkk-ı-sânî Defterdarı=«Rumeli ve Anadolu sâhilleriyle Istanbul defterdarı»;

4) Arab ve Acem Defterdarı=«Şarkî-Anadolu ve Suriye Defterdarı».

Fakat bunlardan merkezi Haleb'de olan ve Birinci Selim devrinde kurulan (Arab ve Acem Defterdarlığı) çok geçmeden XVI ncı asrın sonlarına doğru İkinci Selim devrinde Erzurum, Diyarbekir, Haleb, Şam ve Trablus merkezlerine dağıtılmak suretiyle beş Kenar-Defterdarlığına taksim edilmiş ve Üçüncü Murad devrinde de Karaman ve Sıvas, Anadolu Defterdarlığından ayrılarak iki kenar Defterdarlığı daha teşekkül etmiştir.

Bundan bir müddet sonra, gene Üçüncü Murad devrinde ve Selânikî-Mustafa Efendinin kaydine göre 1587=995 senesi Nisan=Cuma-da-l-ûlâ ayında Tuna havzası Rumeli Defterdarlığından ayrılıp (Şıkk-ı-Râbi') ismiyle dördüncü bir Defterdarlık daha te'sis edildiği için, bunların dördü birden şöyle bir tertib almıştır:.

1) Rumeli Defterdarı=Baş-Defterdar;

2) Anadolu Defterdarı=Kısmen Orta-Anadolu Defterdarı;

3) Şıkk-ı-sânî Defterdarı=Istanbul ve yalılar Defterdarı;

4) Şıkk-ı-râbi' Defterdarı=Tuna Defterdarı/Macaristan Defterdarı.

Bâzı yeni tetkiklerde Tuna Defterdarlığı (Şıkk-ı-sâlis) gibi gösterilmişse de muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde bunun (Dördüncü Defterdarlık) olduğu musarrahtır: Pek az süren bu Defterdarlık Üçüncü Mehmet devrinde lâğvedilip merkezde gene üç Defterdarlık kalmıştır. Resmî-Ahmed Efendi'nin «Sefînet-ür-Rüesâ»sında anlattığı vaziyet işte budur:

«Fil-l-asl Devlet-i-Aliyye'de Rumeli havâssma mübâşir ve nâzır olanlara Baş-Defterdar ve Anadolu mukataâtına mütesaddî olanlara Anadolu Defterdarı dinilüp iktizây-ı vakt-ü-hâl ile Rumeli ve Anadolu hâslarından bir mıkdar tefrik-ü-ifrâz ve Şıkk-ı-sânî tesmiye olunmağla üçüncü Defterdarlık sûretpezîr olduğu ba'zı tevârîhde mastûrdur».

Bunlardan ikisinin coğrafî isimlerle ve birinin de (Şıkk-ı-sânî) ismiyle anılmasına nihayet verilip teşrîfattaki ehemmiyetlerine göre sıra numaralarıyla anılmalarına XVII nci asrın sonlarından itibaren başlanmıştır: Son tetkiklerden birinde bu vaziyetin XVII inci asır ortalarından itibaren takarrür etmiş gösterilmesi doğru değildir; çünkü Tevkiî-Abdurrahman Paşa'nın Dördüncü Mehmet devrinde ve 1087=1676-1677 tarihinde tedvin etmiş olduğu Kanun-nâme'de eski vaziyetin o tarihe kadar devam etmiş olduğu sarâhatle sâbittir:

«Baş-Defterdar'dan gayri iki Defterdar dahî vardır: Birine Anadolu-Defterdarı ve birine Şıkk-ı-sânî ta'bîr iderler; bunlar dahî Baş-Defterdar ile bile Divân-ı-Hümâyûn'a müdâvemet iderler; lâkin çok zamandur ki bunlar bir işe karışmazlar; ancak sefer vâkı' olup Baş-Defterdar Ordûy-i-Hümâyun'la gitmek lâzım geldükde anun yirine Anadolu Defterdarı Âstâne'de vekâlet ider ve Şıkk-ı-sânî dahî Dîvân-ı-Hümâyûn'a anunla gelüp gider».

Bu üç Defterdarın sıra numaralarıyla anılmıya başlamaları üzerine, tekarrür eden son vaziyet şöyle bir tertib almaktadır:

1) Şıkk-ı-evvel=Rumeli Defterdarı/Baş-Defterdar;

2) Şıkk-ı-sânî=Anadolu Defterdarı /Orta-Defterdar;

3) Şıkk-ı-sâlis=Istanbul ve yalılar Defterdarı/Âstâne Defterdarı/Küçük-Defterdar.

Bu yeni tertipte Anadolu Defterdarlığı Rumeli'ye nisbetle (Şıkk-ı-sânî) itibar edilmiş, Istanbul ve Yalılar Defterdarlığı da (Şıkk-ı-sânî) likten (Şıkk-ı-sâlis) liğe inmiş demektir.

Tevkiî-Abdurrahman Paşa'nın. yukarıki Kanun-nâme fıkrasında da gördüğümüz gibi, (Şıkk-ı-sânî) ve (Şıkk-ı-sâlis) gittikçe eski ehemmiyet ve salâhiyetlerini kaybederek âdeta birer ünvandan ibaret kalmıştır. (Şıkk-ı-sânî) nin bütün rolü seferlerde (Şıkk-ı-evvel) e vekâletten ibarettir; fakat (Şıkk-ı-sâlis) in hemen hiç bir işi kalmamış gibidir! Bu vaziyette bunların bütün mâhiyetleri Mâliye Nâzırı demek olan (Şıkk-ı-evvel) in müsteşarları olmaktan ibaret sayılabilir.

Osmanlı menbâlarında Baş-Defterdar'dan çok defa yalnız (Defterdar) ünvâniyle bahsedilir: Buna nisbetle diğerleri umumiyetle (Şıkk-ı-sânî) ve (Şıkk-ı-sâlis) lâkaplariyle anılmaktadır. (Mâliye Nezâreti) mukabili olarak da (Hâzîne-i-Âmire), (Hızâne-i-Âmire), (Defterdar-Kapusu) ve (Defterdarlık) tâbirlerine tesâdüf edilir.

Daha Fatih devrinden itibaren Baş-Defterdar devletin en mühim erkânındandır; (Kanun-nâme-i Âl-i Osman) da bu nokta şöyle tesbit edilir;

«... ve Baş-Defterdar cümle mâlimün nâzırı olup umûr-i âlem ana müfevvazdur: Anun emrinsüz olmaz, bir akça ne dâhil ne hâriç olur ve anun kadri Rumeli Beğlerbeğlerüm ile beraberdür».

Baş-Defterdar'la diğer Defterdarlar Dîvân-ı-Hümâyûn'ün» yani'(Hey'et-i-Vükelâ) nın en mühim âzâsındandır:

«... ve Dîvân-ı-Hümâyun'da sadrda oturmak vüzerânun ve Kadı-askerün ve Defterdarlarun ve Nişancularun yoludur: Evvelâ vüzerâ oturup bir canibine Kadı-askerler, anların altuna Defterdarlar otururlar ve ol bir canibe Nişancı oturur».
..
«... ve Dîvân-ı-Hümâyûnumda taâmda Vezir-i-a'zam ile Baş-Defterdar ve sâir vüzerâ ile Defterdarlar ve Nişancı yiyeler ve Kadı-askerler başka yirler».

«Müşâvere umûr-i saltanatı-Vezir-i-a'zam sâyir vüzerâ ile ve Defterdarlarımı ile müşâveret ideler, anlardan gayri kimesne vâfık olmuya».

«... ve Baş-Defterdarlarum dahî umuru Vezir-i-a'zam ile müşâvere ideler, umûr-i mahfiye [yi] sânî duymuya».

XVII nci asırda bir müddet Baş-Defterdarlara vezâret payesi tevcih edilmişse de sonradan bu bid'at kaldırılmıştır.

Defterdarlığın ilgaasiyle onun yerine (Mâliye Nezâreti) nin teşkili (Vak'a-i-Hayriyye) den sonra ve (Tanzimat) dan biraz evvel İkinci Mahmud devrinin 1838=1253 senesi 28 Şubat=3 Zülhicce Çarşanba gününe müsâdiftir: İşte bu suretle o tarihten itibaren eski (Baş-Defterdar/Şıkk-ı-evvel Defterdarı) na artık (Mâliye Nâzırı) denilmiye başlamış ve Şıkk-ı-sânî ile Şıkk-ı-sâlis lâğvedilmiştir.

Aşağıki cedvelde ancak Fatih devrinden itibaren yalnız Baş-Defterdarlar tâkib edilmektedir: Fatih'den evvelkiler mâlûm olmadığı gibi, o devirdekilerin bile tamamiyle tesbiti kabil değildir. Amasya tarihi müellifi Hüseyn Hüsâmüddin Efendi merhum ilk Defterdar olarak Birinci Murad devrinde Mihalıç Kadısı (Hasan-Çelebi ibni Mehmet) isminde bir zâtin 774=1372-1373 yâhut 775=1373-1374 tarihlerinde tâyin edilmiş olmak ihtimâlinden bahsetmişse de bu noktayı tevsik edememiştir. Hattâ Fatih devrinde isimleri mâlûm olabilen bir iki Defterdarın bile me'muriyet tarihleri kat'î surette mâlûm değildir: Daha sonraki devirlerde de tesâdüf edilen bu gibi şüpheli noktalar aşağıki cedvelde istihfâm işaretleriyle belirtilmiştir. — Bu cedveldeki sıra numaraları ancak isimleri mâlûm olanların sırasına göredir: Tabiî bunlardan evvel ve hattâ bunların arasında daha başkaları da vardır. — Diğer cedvellerde olduğu gibi burada da sıra numaraları şahıslara değil, Defterdarlık makamındaki tebeddüllere göredir. — Umumiyetle ay ve gün tarihleri mâlûm olmadığı için, me'muriyet müddetleri takribîdir. — Defterdarların gerek sırası, gerek me'muriyet tarihleri ve hattâ bâzan

milliyetleriyle isimleri itibariyle eldeki menbâlar arasında çok büyük ihtilâflar mevcud olduğu için, bu cedvelde bilhassa Fatih devrinden İkinci Selim devrinin sonuna kadar sıralanan gibi ihtiyatla karşılanmalıdır: Bu karanlık devir ancak Hazine kayitleri bulundukça tedricen aydınlanabilir».

FATİH DEVRİ:

1) Detrik-Sinan Bey — Milliyeti: (?); tâyini: (?); idâmı: 1459=864; Defterdarlık müddeti: (?),

(Dursun Bey tarihinde bahsi geçen bu Sinan Bey'in eski yazıda «dirik» şeklinde yazılan lâkabı «keskin bakışlı» mânâsına «Detrik» şeklinde okunabileceği gibi» «Dıtrek/Titrek» şeklinde bile okunabilmek ihtimâli vardır. — Bunun kaçıncı Osmanlı Defterdarı olduğu belli değildir).

2) Fenârî-zâde Ahmed Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1474=879 (?); Şehzâde Bâyezid'In lalalığına nakli: 1479=884; Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene (?).

(lîk Şeyh-ül-İslâm «Molla Şemsüddin-i Fenârî»nin oğludur: Babası için «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 1 numaraya bakınız. — Yukarda gördüğümüz Sinan Bey'in idâmiyle bunun tâyini arasında geçen 15 sene içinde her halde bir kaç Defterdar daha geçmiş olması lâzımgelir: Meselâ Yahudi dönmesi Hekimbaşı Ya'kub-Çelebi/Paşa'nın işte bu müddet içinde bir aralık Baş-Defterdar olduğu rivâyet edilir. — 1473=878deki Otluk-beli muharebesinde Uzun-Hasan ordusuna esir düşen Ahmed-Çelebi'nin esâretten kaçıp Hindistan üzerinden Istanbul'a gelir gelmez Defterdar olduğu rivâyet edildiğine nazaran tâyininin takriben 1474=879 tarihine tesâdüf etmiş olmak ihtimâli vardır; 1479=884 tarihinde de şehzâde Bâyezid'in lalalığında göründüğüne göre, Defterdarlığının beş sene kadar sürmüş olması lâzımgelir. Daha ertesi sene Nişancılığa tâyin edildiği anlaşılmaktadır: «Nişancılar» cedvelinde 5 Numaraya bakınız. — Ahmed-Çelebi sonradan vezir olduğu için a Fenârî-zâde Ahmed Paşa» diye anılır}..

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BAYEZİD DEVİRLERİ:

3) Nûrüddin Hamze ibni Ali Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti: Tiirk; tâyini: 1419=884; azli: 1482=881; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene; «Bundan evvel Fatih devrine tesâdüf eden Defterdarlık tarihleri belli olmadığı için bu tarihten itibaren: Birinci defa».

(«Leys-Çelebi» lâkabiyle mârûf olan bu zâtın ismini Gelibolulu-Âlî «Mevlânâ Muhyiddin» şeklinde gösterirse de «Nûrüddin» rivâyeti daha kuvvetlidir. — İlmiyye'den yetişen ve çok kuvvetli bir muhâsib olduğu rivâyet edilen Leys-Çelebi ile yukarıki fıkrada gördüğümüz Fenârî-zâde Ahmed Paşa arasında bir Defterdar daha geçmiş olmak ihtimâli de vardır. — Hoca-Sa'düddin'e göre Leys-Çelebi bundan evvel Fatih devrinde bir kaç defa Defterdarlıkta bulunmuştur;

«Sultan Mehmet-Han Gaazî asrunda mirâen Dîvân-ı-Âlî Defterdârı oldu; sonra Bursa Murâdiyye müderrisi oldu ve girü Sultan Bâyezid-Han devründe Defterdâr olup ma'zûl olucak Bursa'da mütekaaîd oldu».

Nişancı tarihi de bunu te'yid etmektedir; fakat bundan evvelki memuriyetlerinin tarihleri mâlûm olmadığı için bu cedvelin başına alınamamıştır. — Leys-Çelebi'nin bu seferki

Defterdarlığı bir rivâyete göre de 1481=886 tarihinden 1484=889 tarihine kadar 3 sene sürmüştür. — Çelebi'nin bu tarihten itibaren üç defa Baş-Defterdar olduğu rivâyet edilirse de, aşağıda 5 numaranın izâhâtında görülecek kayda göre dört defa Defterdarlık ettiği anlaşılmaktadır).

İKİNCİ BÂYEZİD DEVRİ:

4) Feylesuf-zâde Ahmed-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1482=881; Nişancılığa nakli: 1485=890 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Alî-Çelebi bunun dört sene Defterdarlıktan sonra azledilmiş olduğundan bahsederse de doğru olmadığı anlaşılmaktadır; Nişancı tarihinde azli 1486=891 senesine müsâdif gösterilir: Halbuki o tarihte aşağıki fıkrada göreceğimiz İsâ-Fakîfe azledilmiş olduğu için, Feylesuf-zâde'nin 1485=890 da azledilmiş olmak ihtimâli daha kuvvetlidir; Aşağıki fıkrayla «Nişancılar» cedvelinde 9 numaraya da bakınız).

5) İsâ-Fakîh — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1485=890 (?); azlı: 1486=891; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu İsâ-Fakîh'in Defterdarlığı, «Kanun-nâme-i Âl-i Osman»ı tahşiye ve neşreden Mehmet Arif Bey merhumun eski bir mecmuada bulup Kanun-nâme'ye yazdığı mükaddimede bahsettiği şu tarih kıt'asıyla sâbittir:

Rûm mülkün yine kılmâğa harâb
Leys çün geldi ve İsâ gitdi
Ehl-i diller didiler târihin
Lâys İsâyı aceb nefyitdi

«Ebced hesabiyle 891 senesini gösteren bu manzum tarihten anlaşıldığına göre, İsâ-Fakîh yukarda 3 numarada gördüğümüz ve aşağıda 6 numarada göreceğimiz Leys-Çelebi'nin ikinci defâki Defterdarlığında selefidir),

6) Nûriddin Hamze ibni Ali Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1486=891; azli: 1492-1493=898 (?), Defterdarlık müddeti: Takriben 6 sene (?); «İkinci defa».

(Leys-Çelebi'nin 891 de İsâ-Fakîh'i istihlâf ettiği yukarıki fıkrada gördüğümüz tarih kıt'asıyla sâbittir; Bu vaziyete göre «Sicill-i Osmânî»nin 891 de Cendereci-zâde/Çandarlı Muhyiddin-Çelebi'yi Defterdar olmuş göstermesi yanlış demektir. Her halde Muhyiddin-Çelebi Leys'in bu ikinci Defterdarlığından sonra tâyin edilmiş olmak lâzımgelir; tabiî bütün bu gibi ihtiyatla karşılanmalıdır).

7) Cendereci-zâde/Çandarlı Şemsüddin yâhut Muhyiddin Ahmed/Mehmet/Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1492-1493=898 (?); ölümü: 1491-1495=900; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene (?).

(Bu «Cendereci-zâde»nin «Çandarlı» sülâlesine mensup olduğu ve hattâ kendisinin de bununla iftihâr ettiği rivâyet edilir. — Sehî tezkiresine göre «bî-nazîr bir muhâsib» olan bu Defterdarın ismi «Mehmet», şiirde mahlası «Şemsî»dir; fakat Gelibolulu-Âlî «Muhyiddin Ahmed-Çelebi»nin ismini «Cendereci-zâde Mustafa-Çelebi» şeklinde gösterir! — «Sicil» sâhibi Süreyyâ Bey bu Muhyiddin-Çelebi'nin ölümünü 898 tarihine müsâdif gösterirse de,

kendi kendini nakzetmek suretiyle halefinin tâyinini hem 898 de, hem 900 de gösterdiği için yanılmış olması lâzımgelir: Âlî'de ölüm tarihi 900 dür. Nişancı tarihinde de Defterdarlık müddeti 891=1486 dan 900=1494-1495 tarihine kadar takriben 9 sene sürdükten sonra o tarihte ölmeyip azledilmiş gösterilmektedir).

8) Nûriddin Hamze ibni Ali Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1494-1495=900; azli: 1499-1500 905; Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene (?); «Üçüncü defa».

(Leys-Çelebi'nin bu üçüncü Defterdarlığı «Sicill-i Osmânî»nin Defterdarlar cedvelinde 898-905 tarihlerine müsâdif gösterildiği halde, ayni menbaın «Nûrüddin Hamze» maddesinde daha doğru ve Nişancı tarihine de uygun olarak 900-905 senelerinde gösterilir: Yukarıki fıkraya da bakınız).

9) Ahmed-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1499-1500=905; azli: 1501-1502=907; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene (?); «Birinci defa».

(Bu Ahmed-Çelebi Fatih'in meşhur veziri Zağanos Mehmet Paşa'nın oğludur: Zağanos Paşa için 1453=857 vukuâtı içinde «6 Nisan» fıkralarının üçüncüsüne ve Ahmed-Çelebi'nin ikinci Defterdarlığı için de «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 22 numaraya bakınız).

10) Hüseyn-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1501-1502=907; azli: 1502-1503=908; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene (?).

(Şeyh-ül-İslâm Molla Yegân/Yegen'in oğludur: Babası için «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 2 numaraya bakınız. — «Kühn-ül-Ahbâr»da Hüseyn-Çelebi'nin Defterdarlığı pek az sürmüş gösterildiğine göre belki de tâyin edildiği sene azledilmiştir).

11) Tâci Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: ve azli: 1502-1503=908 (?); Defterdarlık müddeti: Belki bir kaç ay (?).

(«Nişancılar» cedvelinde 11 numarayla gösterilen «Mahrûsa-i Istanbul Fethnâ-mesi» müellifi Nişancı Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin babası olan bu Tâcî Bey'in Defterdarlık tarihi çok karanlıktır: Bâzı menbâlarda İkinci Bâyezid'in şehzâdeliğindeki Amasya valiliği zamanında lalalığında bulunduktan sonra cülûsuhda Defterdar olduğundan bahsedildiğine göre me'muriyetinin bu tarihten çok-evvel olması lâzımgelir. «Sicill-i Osmânî» de Tâcî Bey'in Defterdarlığı 905-908 senelerine müsâdif gösterilirse de, gene ayni menbâda 907-908 tarihlerinde yukarıkı fıkrada gördüğümüz Hüseyn-Çelebi'nin Defterdar olduğundan bahsedildiğine göre, her halde bir zühûl olması lâzımgelir. Tâcî Bey'in Defterdarlığı bu tarihe tesâdüf ettiği takdirde, ayni bir sene içinde ancak bir kaç ay sürmüş demektir. Müverrih Âlî bu Tâcî Bey'i Defterdarlar silsilesine hiç almamıştır; tabiî bütün bunlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Tâcî Bey'in ismine «Tâc Beğ» şeklinde de tesâdüf edilir). . '

12) Nûrüddin Hamze ibni Ali Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti Türk; tâyini; 1502-1503=908 (?).; azli: 1504-1505=910; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «Dördüncü ve sonuncu defa».

(Leys-Çelebi'nin bundan evvelki Defterdarlıkları için yukarda 3, 6 ve 8 numaralara, bakınız. — Bu son me'muriyetinden azli üzerine Bursa'da müderris olan Leys-Çelebi'nin gene o sene içinde ölmüş olduğu rivâyet edilmekle beraber, Hoca-Sa'düddin'le Bursalı-Belîg'e göre ölüm tarihi 913=1507-1508 dir).

13) Cezerî-zâde Koca-Kasım Safî-Çelebi — Milliyeti: Arab; tâyini: 1504-1505=910, azli (?); Defterdarlık müddeti: (?); «Birinci defa».

(Kasım-Çelebî, Fenârî-zâde Ali Efendi'nin dâmâdı olan Nişancı Mehmet-Çelebi'nin oğlu olduğu için, baba tarafından Arab olmakla beraber anası Türktür. — Sonradan babası gibi bu da Nişancı olmuştur: «Nişancılar» cedvelinde 6 numaraya bakınız. Daha sonra vezir olduğu için «Cezerî-Kasım Paşa» şöhretiyle de anılır; «Safî» şiir mahlasıdır. — Azil tarihi belli değildir. — İkinci Defterdarlığı için aşağıda 21 numaraya bakınız). '

14) Hüsâmüddin-Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: (?); azli: 1511=917; Defterdarlık müddeti: (?).

(«Sicill-i Osmanî» de yukarıki fıkrada gördüğümüz Kasım-Çelebi'nin yerine aşağıki fıkrada göreceğimiz Pîri-Mehmet-Çelebi tâyin edilmiş gibi gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Pîrî-Çelebi'nin «Evâhir-i Bâyezîd-i Velî» de Defterdar olup Yavuz devrinde Defterdarlıktan üçüncü vezirliğe tâyin edilmiş olduğu hemen bütün menbâların ittifakıyle sâbittir: Aşağıki fıkraya da, bakınız. — Hüsâmüddin-Çelebi 1511=917 tarihinde Defterdarlıktan vezârete geçtiği için «Hüsâmüddin Paşa» diye anılmıya başlamıştır).

İKİNCİ BÂYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

15) Pîrî-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1511=917; üçüncü vezirliğe terfii: 1514=920 senesi 15 Teşrinievvel=25 Şa'ban Pazar günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Mısır fethinden sonra Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilerek Yavuz'un son ve Kanunî'nin ilk Vezir-i-a'zamı olup 5 sene, 5 ay, 4 gün süren sadâreti esnâsında Türk ordularına Orta-Avrupa kapılarını açmak ve Türk donanmasına da Akdeniz hâkimiyyetinin esasını kurmak gibi unutulmaz hizmetlerde bulunan, bu çok büyük ve mümtâz devlet-adamı için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 33 numaraya bakınız. — Haydar-Çelebi Rûznâmesinde 1514=920 senesi 11 Receb=1 Eylül Cuma günü vukuâtından bahsedilirken:

«Çâşnîgîr-başı Hüsâm Beğ ki Rumeli Defterdarı idi, Rumeli Kethudâsı oldu ve yerine Nu'mân Beğ Rumeli Defterdarı oldu».

denilmek suretiyle Pîrî-Mehmet-Çelebi'nin vezâretinden evvel Hüsâm Bey'le Nu'man Bey isimlerinde iki Baş-Defterdar daha geçmiş gibi gösterilmekteyse de, bunun Tımar-Defterdarlığından galat olması lâzımgelir: Çünkü o tarihten tam bir buçuk ay sonra Pîrî-Mehmet-Çelebi Baş-Defterdarlıktan üçüncü vezir olmuştur ve vezâretinden evvel Defterdarlıktan ayrılmış olduğu da mâlûm değildir; eğer Rûznâmedeki rivâyet doğru ise bir buçuk ay içinde üç Baş-Defterdar değişmiş olması lâzımgelir! — Nişancı tarihinde Pîrî-Çelebi Anadolu Defterdarlığından vezir olmuş gibi gösterilirse de rivâyet zayıftır).

16) Şemsi Bey/Şemsüddin Paşa — Milliyeti: (?): tâyini: 1514=920 senesi 15 Teşrinievvel=25 Şa'ban Pazar güna; azli: 1516=922 senesi 11 Teşrinisâni=15 Şevvâl Salı günü; Defterdarlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 27 gün.

(Çaldıran seferi Menzilnâmelerinden birinde Pîrî-Mehmet Paşa'nın yerine Anadolu Defterdarlığından Rumeli Defterdarı=Baş-Defterdarı olmuş gösterilen bu Şemsi Bey'in şahsiyeti hakkında fazla mâlûmâta tesâdüf edilememiştir),

17) İskender-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1516=922 senesi 11 Teşrinisâni=15 Şevvâl Salı günü; azli: 1517=923 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu birinci yâhut eski İskender-Çelebi'yi Kanunî devrinin meşhur Baş-Defterdarı ikinci İskender ile karıştırmamalıdır: ikincisi için aşağıda 21 numaraya bakınız. — Yavuz devrindeki eski yâhut birinci İskender-Çelebi «Sicill-i Osmânî» de İran seferindeki Yeniçeri ısyânının müsebbipleri içinde idâm edilmiş gösterilirse de doğru değildir: Bu mesele için 1515=921 vukuâtının «18 Ağustos» fıkrasına bakınız).

18) Çömlekçi-zâde Kemâlüddin-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1517=923 (?); azli: 1518=924 senesi 8 Temmuz=29 Cuntıâda-l-âhire Perşenbe günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Süreyya Bey'in «Sicill-i Osmânî»sinde Çömlekçi-zâde 1518 922 tarihinde yalnız «Bilâd-ı Arab», yâni Haleb Defterdarı olmuş gibi gösterilirse de «Feridun Bey Münşeâtı»ndaki Menzilnâmelerden birinde ertesi sene Baş-Defterdarlıktan azledilmiş ve yerine Nişancı Hoca-zâde Mehmet-Çelebi Defterdar olmuş gösterilmektedir: Bu Mehmet-Çelebi için aşağıki fıkraya bakınız).

19) Hoca-zâde Mehmet-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1518=924 senesi 8 Temmuz=29 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; ölümü: 1519=925 senesi; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(1514=920 tarihinde müderrislikten Nişancı olan Hoca-zâde Mehmet-Çelebi Mısır seferi Menzilnâmelerinden birine göre 15171=923 tarihinde Nişancılıktan vezir olduğuna nazaran, yukarıki fıkrada gördüğümüz Çömlekçi-zâde'nin azli üzerine vezâretten Defterdarlığa geçmiş olması lâzımgelir: «Nişancılar» cedvelinde 14 numarayla yukarıki fıkraya da bakınız).

20) Abdülkerim-zâde Abdülvehhâb Hayalî-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1519=925 (?); azli (?); Defterdarlık müddeti: (?). '

(Abdülvehhâb Hayâlî-Çelebi İkinci Bâyezid devri Şeyh-ül-İslâmlarından Molla Abdülkerim'in oğludur; «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 6 numaraya bakınız. — Abdülvehhâb Efendi Defterdarlıktan sonra İzmir Kadılığına tâyin edilmiş ve orada ölmüştür. Tâyin ve azil tarihleri şüphelidir; Sehî tezkiresi Amasya isyânında azledilmiş göstermekte ve «Şakaayık» tercemesinde de:

«Dokuz yüz yirmi bir senesinde mahmiye-i Amasya'da Yeniçeri tâifesi gavga eyledikde ma'zûl»

olduğundan bahsedilmekteyse de, o vak'a Abdülvehhâb-Çelebi'nin Baş-Defterdarlığından evvel ve yukarda 16 numarayla gördüğümüz Şemsi Bey'in Defterdarlığına müsâdif olduğu için, bu rivâyetin yanlış olmak ihtimâli vardır: Amasya vak'ası için 1515=921 vukuâtının «22 Şubat» fıkrasına bakınız).

21) Cezerî-zâde Koca-Kasım Sâfî-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Arab; tâyini: (?); azli: (?); Defterdarlık müddeti: (?); «İkinci defa».

(İkinci Bâyezid devrindeki ilk Defterdarlığı için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 13 ve Nişancılığı için de gene «Nişancılar» cedvelinde 6 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî» gerek yukarıki fıkrada gördüğümüz Abdülvehhâb-Çelebi 'nin, gerek bu Koca-Kasım Paşa'nın Defterdarlıklarını 1515=921 tarihine müsâdif gösterirse de yanlış olmalıdır).

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

22) Ahmed-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: (?); azli: 1521=927; Defterdarlık müddeti: (?); «İkinci defa».

(Fatih devrindeki Zağanos Mehmet Paşa'nın oğlu olan bu Ahmed-Çelebi'nin Yavuz devrinde tâyin edilip Kanunî devrinde azledildiği rivâyet edilmekle beraber tâyin tarihi belli değildir: İkinci Bâyezid devrindeki ilk Defterdarlığı için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 9 numaraya bakınız). '

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

23) Mehmet-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1521=927; azli: 1525=931 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Kanunî'nin 1021=927 Belgrad seferi Ruznâmesinde Defterdar görünen bu Mehmet-Çelebi'nin şahsiyyeti hakkında fazla malûmata tesâdüf edilememiştir; azil tarihi için aşağıki fıkrada görülecek Âbdüsselâm-Çelebi'nin tâyin tarihi esas tutulmuşsa da ihtiyatla karşılanmalıdır).

24) Abdüsselâm-Çelebi — Milliyeti: Arab yâhut Yahudi (?); tâyini: 1524-1525=931; azli:1525-1526=932; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Gelibolulu-Âlî bu Abdüsselâm-Çelebi'nin Yahudi dönmesi olduğundan bahsetmekteyse de «Sicill-i Osmânî» sâhibi Süreyyâ Bey «Seyyid Abdül-Allâm mahdumu Seyyid Abdüsselâm-Çelebi» diye Arab seyyitlerinden göstermekte ve Mısır fethinden sonra Istanbul'a getirilip Mâliye işlerinde kullanıldığını söylemektedir. — Bu zâtın Siyâkat yazısında bir takım tâdilât yapmış olduğu rivâyet edilir. — Kanunî devrinde 'Istanbul'da çıkan bir Yeniçeri isyânında bu Abdüsselâm-Çelebi'nin konağı âsiler tarafından, yağma edilmiştir: 1525=931 vukuâtının «25 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu Baş-Defterdarın mezarı Küçük-Çekmece'dedir).

25) İskender-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1525-1526 — 932; azli: 1534=941 senesi 24 Teşrinievvel=16 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; idâmı: 1535=941 senesi 13 Mart=8 Ramazan Cumartesi günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 9 sene.

(Kanunî devrinin azamet ve ihtişâmını tantana ve debdebesi ve efsânevî servetiyle temsil eden Osmanlı ricâlinin en meşhurlarından olan bu İskender-Çelebi'yi yukarda Yavuz devri Defterdarları içinde 17 numarayla gördüğümüz eski İskender-Çelebi ile karıştırmamalıdır. — Bu ikinci İskender-Çelebi'nin Mısır valisi Hâin-Ahmed Paşa yetiştirmelerinden olduğu rivâyet edilir. Arnavut dönmesi «İnad» yâhut «Hâin» Ahmed için 1523=929 vukuâtının «15 Temmuz» ve 1524=930 vukuâtının da «Kânunusâni=Rebî'ül-evvel» ve «Ağustos=Şevvâl»

fıkralarına bakınız. — İskender-Çelebi'nin asırlarca dillerde destân olan servet ve ihtişâmını Gelibolulu-Âlî şöyle anlatır::

«Giderek Defterdâr-ı mezbûrun rütbe-i âliyesi bir dereceye vardı [ki] ol asırda Vezir-i-Sânî olan Ayas Paşa anun tumturâkına göre bir mîr-i-livâya döndü»!

Hattâ Peçevî'ye göre İskender-Çelebi'nin tantanasına nisbetle Vezir-i-a'zamlar bile sönük kalmıştır:

«Az müddetde bir azîm-üş-şân Defterdâr-ı âlî-vekaar oldu ki bu Devlet-i Aliyye'de Defterdâr ve Beğlerbeğlerde değül, Vüzerây-ı-İzâm'da dahi [misli] yoğudu»!

İskender-Çelebi'nin altınlar ve sırmalar içinde altı bin sekiz yüz kölesi olduğundan bahsedilir: Bunlardan bir çok Osmanlı vezirleri yetişmiştir; hattâ Sokullu-Mehmet Paşa'nın da işte bu İskender-Çelebi kölelerinden olduğu hakkında bir rivâyet vardır. Gene Kanunî devrinde Vezir-i-a'zam olan Ahmed Paşa da İskender-Çelebi kölelerindendir; bir gün bu Ahmed Paşa'nın eski efendisinden bahsederken:

— Hâlâ Dîvan'da yedi vezîrüz, merhûmun kudret ve mükneti cümlemüzün kudretinden ziyâde idi!

demiş olduğu hakkında bile kuvvetli bir rivâyet vardır. — İskender-Çelebi nihayet «Irâkayn» seferinde «Makbûl» yâhut «Maktûl» Vezir-i-a'zam Frenk-İbrahim Paşa'nın tezviriyle idâm edilmiştir: O zamana kadar âdetâ baba-oğul gibi iyi geçindiklerinden bahsedilen İbrahim Paşa ile İskender-Çelebi arasında çıkan husûmet için 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» ve 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkralarına, İskender-Çelebi'nin Irâkayn seferinde Baş-Defterdarlıktan azli için 1534=941 vukuâtının «24 Teşrinievvel» fıkrasına ve nihayet Bağdat çarşısında asılarak idâmı için de 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. İskender-Çelebinin iftirâ ve tezvîre kurban gittiğini Kanunî'nin sonradan anlayıp çok müteessir olduğu ve hattâ Çelebi'nin idâmından bir sene sonra Makbûl-İbrahim'in Topkapu sarayında idâm edilmesinin sebepleri içinde bu cinayetinin de mühim bir âmil olduğu rivâyet edilir: 1530=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. — İskender-Çelebi Osmanlı Defterdarlarının en muktedirlerinden sayılır).

26) Mustafa-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1534=941 senesi Teşrinievvel=Rebî'ül-âhir ayı; istî'fâsı: 1536-1537=943 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Irâkayn seferinde azil ve idâm edildiğini yukarıki fıkrada gördüğümüz İskender-Çelebi'nin yerine tâyin edilip o sefer esnâsında orduya iltihak etmiştir. —

Zamanının en mühim Mâliye mütehassıslarından olan Mustafa-Çelebi'ye Kanunî'nin çok kıymet verdiğini ve hattâ «Damla» illetine tutulup yürüyemiyecek hâle geldiği için isti'fâ eden bu kıymetli Defterdarı yerinde tutmak istiyen Pâdişahın Arz günleri «teskere=sedye» ile huzuruna girmesine bile müsâade ettiğini Gelibolulu-Âli şöyle anlatır:

«Teskere ile arza girmesi münâsib görülmüş; her hînde ki kendüsü isti'fâ idermiş, Pâdişâh-ı mağfûrün-leh:

— Anun vücûdu mahz-ı yümn-ü-bereketdür!

diyü mansıbda ibkaa idermiş».

Mustafa-Çelebi işte bundan dolayı hem Dîvân'a, hem huzûra sedye ile girmek suretiyle bir iki sene mevkiini muhâfaza etmiştir: Hattâ 1542=949 senesi Mayıs=Safer ayında ölünceye kadar Defterdarlıkta kaldığı hakkında bile bir rivâyet varsa da doğru değildir; aşağıki fıkraya da bakınız).

27) Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1586-1587=943 (?); Rumeli Kethudâlığına nakli: 1537=944 senesi 17 Eylül=11 Rebî'ul-âhir Pazartesi günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene..

(Reîs-ül-Küttâblık, Nişancılık ve Baş-Defterdarlık gibi büyük makamlarda bulunmuş ve «Nişancı» lâkabiyle şöhret bulmuş olan Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi Merzifonludur: «Nişancı tarihi» ismiyle meşhur umumî tarihin müellifidir; bu muhtasar tarihin en büyük ve en mühim kısmı Osmanlı devrine aittir; «Nişancı-zâde» lâkabiyle meşhur «Mir'ât-ül-Kâinât» müellifi Ramazan-zâde Kudsî-Mehmet Efendi bunun torunudur. — Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin terceme-i-hâllerinde umumiyetle Baş-Defterdarlığından bahsedilmemekle beraber, Kanunî'nin «Pulya seferi» Menzilnâmesinde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün «Rumeli Defterdarlığından Rumeli Kethudâlığına» nakledilip yerine aşağıki fıkrada göreceğimiz Mahmud-Çelebi'nin tâyin edilmiş olduğundan bahsedilmektedir. «Sicill-i Osmânî» de Mehmet-Çelebi'nin Baş-Defterdarlığı 1553=960 tarihine müsâdif gösterilirse de yanlış olması veyâhut Mehmet-Çelebi'nin o sene ikinci defa olarak bir kaç ay Defterdarlık etmiş olması lâzımgelir).

28) Nazlı-Mahmud-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1537=944 senesi 17 Eyiül=11 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1542=949 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene (?); «Birinci defa».

(Mahmud-Çelebi'nin tâyin tarihi yukarıki fıkrada gördüğümüz «Pulya seferi» Menzilnâmesiyle sâbitse de azil tarihi şüphelidir; bununla aşağıki fıkrada-göreceğimiz fbrahim-Çelebi arasında başka bir Defterdar daha geçmiş olmak ihtimâli de vardır Bilhassa yukarda 26 numarada gördüğümüz Mustâfa-Çelebi'nin ölünceye kadar Defterdarlık etmiş olduğu hakkında bir, rivâyet mevcud olduğuna göre, Mahmud-Çelebi'den sonra Mustafa-Çelebi'nin ikinci defa olarak Defterdarlık etmiş olması da muhtemeldir. — Nazlı-Mahmud-Çelebi'nin ikinci defa Defterdarlığı için aşağıda 30 numaraya bakınız).

29) İbrahim-Çelebi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1542=949 senesi Mayıs=Safer ayı; azli: 1544=951; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Sonradan Paşa olan bu İbrahim-Çelebi Mâliye'den yetişmiş ve doğruluğuyla şöhret bulmuştur).

30) Nazlı-Mahmud-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1544=951; ölümü; 1546=953; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «İkinci defa».

(Ayni zamanda hattat olan Mahmud-Çelebi meşhur Şeyh-Hamdullâh'ın talebesindendir. — Mezarı Eyüp'dedir. — İlk Defterdarlığı için yukarda 28 numaraya bakınız).

31) Sinan-Çelebi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1546=953; azli: 1548=955; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Azlinden biraz sonra öldüğü rivâyet edilir).

32) Çivi-zâde Abdullah/Abdî-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1548=955; ölümü: 1553=960 senesi 23 Kânunusâni=7 Safer Pazartesi günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene.

(Abdullah/Abdî-Çelebi «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 12 numarayla gördüğümüz Menteşeli Çivi-zâde Muhyiddin Mehmet Efendi'nin kardeşidir. Eşsiz bir Maliyeci olduğundan bahsedilir: Ayni zamanda doğruluğuyla meşhurdur. — «Münşeât-üs-Selâtîn» sâhibi Feridun Bey işte bu Çivi-zâde Abdullah-Çelebi'nin yetiştirmesidir: «Nişancılar» cedvelinde 28 numaraya bakınız).

33) Lûtfi Bey-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1553=960; azli: 1555-1556=963; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur dâmâdı Vezir-i-a'zam Hırvat Rüstera Paşa'nın adamı olan bu devşirme Lûtfi-Çelebi üç sene Baş-Defterdarlık ettikten ve Paşalık ünvânı da aldıktan sonra azledilip sancak-beyliğiyle taşraya gönderilmiştir).

34) Hasan-Çelebi — Milliyet! : Türk (?), tâyini; 1555-1556=063; azil; 1556-1557=964; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu Hasan-Çelebi'nin Şehir-eminliğinden Defterdar olduğu rivâyet edilir).

35) Muytâb-zâde Ahmed-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyinî: 1556-1557=964; azli: 1557=965; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Ahmed-Çelebi daha sonra muhtelif vilâyetlerde beylerbeyilik ettiği için Paşa ünvanını almıştır).

36) Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1557=965 senesi Teşrinisâni-Kânunuevvel=Safer ayı; isti'fâsı: 1561=968 senesi 10 Temmuz=26 Şevvâl Perşenbe günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene, 8 ay.

(Muhtelif Mâliye hizmetlerinde ve nihayet Şıkk-ı-sânî Defterdarlığında bulunan Eğri-Abdî/Eğri-Abdullah-zâde Mehmet Bey ehliyet ve iktidarı kadar «kalem gibi doğru» olmakla da mâruftur. — Kendisini Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa himâye ettiği için Nev'î-zâde Atâyî'nin «Şakaayık» zeyline göre Kehle'nin ölümü üzerine halefi Semiz-Ali Paşa ile geçinemiyeceğini anladığı için isti'fâ etmiştir. — Nişancılığı için «Nişancılar» cedvelinde 21 numaraya bakınız).

37) Baba-Nakkaş-zâde Derviş-Çelebi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1561=968 senesi 10 Temmuz=26 Şevvâl Perşenbe günü; azli: 1561-1562=969; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(İsmi «Nakkaş-köyü»ne alem olan İranlı Şeyh Baba-Nakkaş'ın oğlu Derviş-Çelebi «Sicill-i Osmânî» de bundan evvel bir kere daha Baş-Defterdar olup 1558=965 senesi Teşrinisâni-Kânunuevvel=Zülhicce ayında azledilmiş gibi gösterilirse de, diğer menbâlara uymıyan bu rivâyette bir zühul olmak lâzımgelir: Zâten gene ayni menbâdaki «Defterdarlar» listesinde ve

aynı tarihte Muytab-zâde Ahmed-Çelebi Baş-Defterdar gösterilmiştir! — Derviş-Çelebi'nin ikinci defa Defterdarlığı için aşağıda 40 numaraya bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

38) Murad-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1561-1562=969; ölümü: 1566-1567=974; Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene.

(Kanunî'nin son ve İkinci Selim'in ilk Baş-Defterdarı olan Murad-Çelebî'nin tâyini «Sicill-i Osmânî» de 973=1565-1566 tarihîne müsâdif gösterilirse de, yukarıki fıkrada bahsi geçen ve 1561-1562=969 da azledilen Derviş-Çelebi ile bunun arasında başka bir kimse gösterilmemiş olduğu için her halde bir zühul olmak lâzımgelir: Zâten diğer menbâlarda da Murad-Çelebi'nin ölünceye kadar uzun zaman Defterdarlık ettiğini gösteren bir ifâde kullanılmaktadır).

İKİNCİ SELİM DEVRİ:

39) Ebu-l-Fazl Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Kürt (?); tâyini: 1566-1567=974; azli yâhut isti'fâsı: 1569-1570=977; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Ebu-1-Fazl Mehmet-Çelebi, Şeyh Hüsâmüddin Aliyy-il-Bitlisî'nin torunu ve «Heşt-Bihişt» müellifi İdrîs-i-Bitlîsî'nin oğludur. Ahdî'nin «Gülsen-i Şuarâ»sında «Acem-zâde» gösterilmesi her halde babasının Osmanlılara iltihâkından evvelki tâbiiyyetiyle alâkadar olmak lâzımgelir. — Babası gibi büyük bir âlim ve sâir olan Ebu-l-Fazl Efendi'nin de İlmî ve edebî muhtelif eserleri vardır ve en meşhuru da «Heşt-Bihişt» zeylidir. Bundan başka babasının «Selim-nâme»sini de tamamlamıştır. — İktidarı kadar seciyye kuvveti ve ahlâkî meziyyetleriyle de mârûf olan Ebu-l-Fazl-Çelebi pâdişahın bir irâdesini kanuna mugayir bularak mükerreren reddettiği ve ayni zamanda bâzı devlet adamlarından Hazîne hukukunu aradığı için azledilmiş veyâhut isti'fâ etmiştir; Atâyî'nin «Şakaayık» zeylinde bu mesele şöyle izah edilir:

«Ol mansıb-ı celîlde [Baş-Defterdarlıkta] kemâl-i istikaamet ile ikaamet üzere hidmet eyleyüp muhâlif-i hâtır-hâh-ı Sultanî bir kelime-i hakka üzre ısrâr ve ba'zı mukarribân-ı devlete taleb-i Beyt-ül-Mâl ile ızrâr eyledikde azl ile mücâzât ve ba'dehu ta'yîn-i vazîfe-i tekaaüd ile mükâfat olunmuşudu».

Bununla beraber, Bursalı-Tâhir Bey'in «Osmanlı müellifleri»nde Pâdişahın irâdesini «bir kaç def'a redden sonra isti'fâ eylemiş» olduğundan bahsedilir. — Matbû «Şakaayık» zeylinde Ebul-l-FazI Efendi'nin takriben 1553=960 tarihlerine kadar «otuz üç sene» Baş-Defterdarlık etmiş gösterilmesi doğru değildir; bu «otuz üç sene»nin «üç sene»den galat olmak ihtimâli de vardır, Ebu-l-Fazl-Çelebi 982=1574-1575 tarihinde Hacc'a giderken Şam'da vefât etmiştir: Daha evvel Istanbul'da öldüğü hakkındaki rivâyet yanlıştır).

40) Baba-Nakkaş-zâde Derviş-Çelebi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1569-1570=977; ölümü: 1573-1574=981; Defterdarlık müddeti: 4 sene; «İkinci defa».

(Derviş-Çelebi'nin ilk Defterdarlığı için yukarda 31 numaraya bakınız).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

41) Lâle-izâr/LâIezâr/Lâl'i-zâde Mehmet-Çelebi — Millîyeti: Devşirme (?); tâyini: 1573-1574=981; azli: 1575=982; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Evvelâ-Budin, ondan sonra Arab-ve-Acem=Haleb Defterdarlıklarında bulunduktan sonra Baş-Defterdarlığa yükselmiş olan Lâle-izâr Mehmet-Çelebi «Balı/Bâlî-Çavuş» isminde bir Yeniçeri'nin oğludur ve babası gibi kendisi de Ocak'dan yetişmedir. — Âlî-Çelebi bunun ismiyle lâkabını «Lâle-zâde Mustafa-Çelebi» şeklinde kaydetmişse de doğru değildir; İsmi «Mehmet» olduğu gibi, muhtelif lâkab şekillerinin en doğrusu da «Lâle-izâr» olduğu anlaşılmaktadır).

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ:

42) Kara-Üveys Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1575=982 senesi Mart sonları=Zülhicce ortaları; Budin beylerbeyliğine nakli: 1578=986 senesi Teşrinievvel sonları=Şa'bân evâhiri; defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene, 7 ay; «Birinci defa».

(Aydınlı Kadı-Mehmed'in oğlu olan Üveys-Çelebi Mâliye mesleğine geçmeden evvel babası gibi Kadılıklarda bulunmuş olduğu için «Hoca Paşa» lâkabiyle de anılır: Paşalık ünvânını bundan sonraki Budin valiliğinde almıştır.

Üçüncü Murad veliahdliği zamanında Mağnisa valisi iken Tire kadılığında bulunan Üveys-Çelebi zekâ ve dirâyetiyle şehzâdenin gözüne girip eyâlet defterdarlığıyla maiyyetine intisâb etmiş ve cülûsundan sonra Şıkk-ı-Sâlis ve Şıkk-ı-Sânî defterdarlıklarını sür'atle kat'edip Lâle-izâr Mehmet-Çelebi'nin yerine Baş-Defterdar olmuştur: Umumiyetle Lâle-izâr'ın defterdarlığı 981=1573-1574 tarihinden 989=1581 tarihine kadar 8 sene fâsılasız devam etmiş gibi gösterilirse de doğru değildir: Lâle-izâr Çelebi'nin bu müddet zarfında iki defa Baş-defterdarlığı vardır. — Üveys-Çelebi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi Peçevî ile Selânikî'nin izahlarına göredir: Peçevî'ye göre Şıkk-ı-Sâlis defterdarlığında iken Sokullu'nun emriyle hesapları tedkik edilen Üveys-Çelebi, Selânikî'nin 19 Şevvâl 982=1 Şubat 1575 Salı gününe müsâdif gösterdiği bu hesap teftişinden «Bir kaç gün sonra Şıkk-ı-Sânî defterdarı» ve «İki ay mürûr itmedin» Lâle-izâr'ın yerine Baş-defterdar olmuştur. — Kara-Üveys Paşa'nın Budin beylerbeyliğine tâyini de Sokullu'nun o parlak mevkide bulunan amcazadesi Mustafa Paşa'nın idâmı üzerinedir: Bu mesele için 1578=986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına ve doğruluğuyla mârûf olan Üveys Paşa'nın bundan sonraki ikinci ve üçüncü defterdarlıkları için de aşağıda 44 ve 50 numaralara bakınız).

43) Lâle-izâr/Lâlezâr/Lâ'lî-zâde Mehmet Çelebi — Milliyeti: Devşirme oğlu (?); tâyini: 1518=986 senesi Teşrinievvel sonları=Şa'bân evâhiri; azli: 1581=989 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene; «İkinci defa».

(İlk defterdarlığı için yukarda 41 numaraya ve yanlış olarak bir defaya münhasır gösterilen me'muriyeti için de yukarıki maddeye bakınız. — Azlinin ay ve gün tarihleri belli değildir; bu ikinci azlinden bir sene kadar sonra öldüğünden bahsedilir; iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene tutmaktadır).

44) Kara-Üveys Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1581=989 senesi; azli: 1582=990 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene; «İkinci defa».

(İlk defterdarlığı için yukarda 42 numaraya ve bundan sonraki üçüncü defası için de aşağıda 50 numaraya bakınız).

45) Okçu-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1582=990 senesi; azli: 1582=990 senesi Temmuz-Ağustos=Receb ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 6 ay.

(Bir okçunun oğlu olduğu için «Okçu-zâde» denilen Mehmet Paşa Reîs-ül-küttâblıktan Baş-defterdar olmuş ve azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur; azlinin sebebi, pâdişâhın musâhipliğinden tardedilen meşhur Cüce Nasuh Ağa'nın irtişâ vâsıtası olmakla ithâm edilmesidir, ölümü 995=1587 Rebî'ül-evvel=Şubat ayındadır. — Bu Okçu-zâde Mehmet Paşa, meşhur münşî Okçu-zâde Mehmet-Şâh Efendi'nin babasıdır).

46) Hacı-İbrahim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1582=990 senesi Temmuz-Ağustos=Receb ayı; azli: 1583=991 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(Haleb defterdarlığından Baş-defterdar olan Hacı-İbrahim Efendi İlmiyyeden yetişmiş ve ilkönce Kadılıklarda bulunduktan sonra Mâliyyeye intisâb edip Tuna ve Haleb defterdarlıkları gibi mühim mevkilerde bulunmuştur. Paşalığı daha sonradır. İbrahim Efendi dört defa Baş-defterdarlıkta, muhtelif valiliklerde ve nihayet Kubbe-vezirliğiyle Celâlîlere karşı Ser-askerlikte bulunmuştur; Istanbul'daki Devşirmeler idaresine karşı ısyân ederek Anadolu'da «Halim-Şâh» ünvâniyle saltanatını ilân eden meşhur Kara-Yazıcı Abdülhalim'e karşı hareketiyle Kayseri mağlûbiyyeti için 1600=1008 vukuâtının «25 Nisan» ve 1600=1009 vukuâtının «23 Eylül» fıkralarına ve Hacı Paşa'nın bundan sonraki defterdarlıkları için de aşağıda 52, 56 ve 61 numaralara bakınız).

47) Mahmud Efendi/Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1583=991 senesi; azli: 1585=993 senesi 22 Nisan=21 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Meslekten yetişmiş kuvvetli bir mâliyeci olan Mahmud-Çelebi Şıkk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdar olmuştur. İkinci me'muriyetine tesâdüf eden «Beylerbeyi vak'ası»nda da hiç bir taksiri olmadığı halde nâ-hak yere kellesinin, uçurulması için aşağıda 54 numaraya bakınız).

48) Husrev Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1585=993 senesi 22 Nisan=21 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1585=993 senesi 11/12 Ağustos=14/15 Şa'ban Pazar/Pazartesi, gecesi; defterdarlık müddeti: 8 ay, 20 gün.

(Selefi gibi meslekten yetişmiş bir mâliyeci olan Husrev Bey Anadolu defterdarlığından Baş-defterdar olmuşsa da mevkiini pek az muhâfaza edebilmiştir: Defterdarların bu kadar sık değişmesinde en mühim sebeb, büdce muvâzenesinin artık bozulmuş ve devlet irâdının masrafları karşılıyamıyacak hâle gelmiş olmasıdır. — Husrev Bey'in azlinden bir müddet sonra öldüğünden bahsedilir).

49) Bürhânüddin Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1585=998 senesi 11/12 Ağustos=14/15 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi; azli: 1586=994 senesi 31 Mart=10 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 20 gün; «Birinci defa».

(Meslekten yetişmiş kuvvetli bir mâliyeci olan Bürhânüddin Efendi/Çelebi «Şıkk-ı-Râbi'» denilen Tuna yâhut Macaristan defterdarlığının ihdâs ve teşkilinde başlıca âmil olmakla mâruftur: Bu dördüncü defterdarlık için cedvelin başındaki izâhât fıkrasına bakınız. — 1008=1600 tarihinde öldüğünden bahsedilen ve Paşa ünvânını ikinci defterdarlığında almış

olan Bürhânüddin Efendi'nin iki defa Baş-defterdarlığı vardır: «Sicill-i Osmânî»de üç defa gösterilirse de doğru değildir. — Bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 67 numaraya bakınız).

50) Kara-Üveys Paşa/Hoca Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1586=994 senesi 31 Mart=10 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü; Mısır valiliğine nakil: 1587=995 senesi 7 Mart=27 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 7 gün; «Üçüncü defa».

(Haleb beylerbeyliğinden üçüncü defa olarak Baş-defterdar olan Üveys Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 42 ve 44 numaralara bakınız: üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 5 sene, 6 ay tutmaktadır. — Bu seferki üçüncü ve sonuncu defterdarlığından Mısır beylerbeyliğine nakledilmiş olan Kara-Üveys Paşa oranın vâridâtını tezyide muvaffak olduğu için vezâret pâyesiyle taltif edilmiştir. — Istanbul'daki «Hocapaşa» câmiiyle semti bu muktedir vezirin adını taşır, ölümü 999-1591 senesi Receb=Nisan/Mayıs ayında ve Mısırda'dır; o tarihten bir sene evvel olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Aşağıki maddede göreceğimiz Ramazan Efendi işte bu Kara-Üveys Paşa'nın küçük kardeşi ve halefidir).

51) Ramazan Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1587=995 senesi 7 Mart=27 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1587=995 senesi 29 Teşrinievvel=27 Zülka'de Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 23 gün; «Birinci defa».

(Yukarıki maddede gördüğümüz Kara-Üveys paşa/Hoca Paşa'nın küçük kardeşi olan bu Ramazan Efendi Haleb defterdarlığından Baş-defterdar olmuş, ikinci defterdarlığından sonra muhtelif valiliklerde bulunarak Paşa ünvânını almış ve nihayet Karaman valisi iken 1003=1594-1595 tarihinde vefât etmiştir. — Ramazan Efendi'nin bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 53 numaraya bakınız).

52) Hacı-İbrahim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1587=995 senesi 29 Teşrinievvel=27 Zülka'de Perşenbe günü; azli: 1588=996 senesi 1 Kânunusâni=1 Safer Cuma günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 3 gün; «İkinci defa».

(İbrahim Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 46 ve bundan sonrakiler için aşağıda 56 ve 61 numaralara bakınız. — Defterdarlar hakkında en fazla malûmat veren Selânikî-Mustafa Efendi bu sıradaki tâyinlerle azillerde içinden çıkılmaz bir karışıklık gösterir: Meselâ burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihinde 49 numarada gördüğümüz Bürhânüddin Efendi'yi Baş-defterdar olmuş gösterdiği halde, daha sonraki ifâdelerinde bil-akis İbrahim Efendi'den bahsetmektedir! Her halde bu noktada bir isim hatâsına düşmüş olması lâzımgelir; hattâ İbrahim Efendi'yi buradaki tâyin tarihinden daha evvel Baş-defterdarlık makamında gösteren bir ifâdesi de vardır! Bütün bunlar doğru olduğu takdirde, Baş-defterdarların bu aralık çok sık değişmiş ve bilhassa Bürhânüddin ve İbrahim Efendilerin kısa müddetlerle birbirine halef, selef olmuş bulunmaları lâzımgelir. Fakat bu noktanın tesbiti kabil değildir; bu gibi noktalar ancak Hazine vesikaları bulundukça tenvir edilebilecektir. — Hacı-İbrahim Efendi bu ikinci defterdarlığından azlinde Yedi-kule zindanına atılıp hesapları tedkik edilmişse de bir müddet sonra serbest bırakılmıştır),

53) Ramazan Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1588=996 senesi 1 Kânunusâni=1 Safer Cuma günü; azli: 1588=996 senesi Şubat sonları=Rebî'ül-evvel evâhiri; defterdarlık müddeti: Takriben 2 ay; «İkinci defa».

(Ramazan Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 51 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmanî» de Ramazan Efendi yalnız bir defa Baş-defterdar olmuş gibi gösterilirse de doğru değildir. — Defterdarlığından sonra bir müddet Üçüncü Mehmed'in lalalığında bulunmuş olduğu için «Lala-Ramazan Efendi» denildiğinden de bahsedilir. — Büyük kardeşi Kara-Üveys Paşa'nın defterdarlıkları için yukarda 42, 44 ve 50 numaralara bakınız. — Ramazan Efendi'nin iki defterdarlık müddetinin mecmûu takrîben 10 ay kadar tutmaktadır).

54) Mahmud Efendi/Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1588=996 senesi Şubat sonları=Rebî'ül-evvel evâhiri; «Beylerbeyi vak'ası» nda âsi askerler tarafından kellesinin uçurulması: 1589=997 senesi 2 Nisan=16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 1 ay; «İkinci defa».

(Mahmud Efendi'nih bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 47 numaraya bakınız. — Mesleğinde ihtisası ve doğruluğuyla mârûf olan bu zavallının şehâdetiyle neticelenen «Beylerbeyi vak'ası» nda askerin isyânına sebeb olan akça tağşişi meselesinde hiç bir alâka ve taksiri yoktur; sırf o sırada Osmanlı mâliyesinin başında bulunmak tali'sizliğinden dolayı kellesi gitmiştir; Bu mesele için 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız).

55) Şerîf/Seyyid Emîr-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1589=997 senesi 2 Nisan=16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1593=1001 senesi 26 Kânunusâni=22 Rebi'ül-âhir Salı günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 9 ay, 24 gün; «Birinci defa».

(İran'dan Türkiye'ye hicret edip Mâliyeye intisâb eden bu Mehmet Paşa'nın «Sâdât-ı Acem'den» olduğu rivâyet edilirse de, hakikatte Arap mı, Acem mi, Türk mü, ne olduğu belli değildir: «Seyyid» liğine nazaran Arap, Isfahanlığına nazaran Acem ve o zaman İran'a hâkim olan Türk ve Türkmen unsuruna mensubiyyet ihtimâline nazaran da Türk olabilir; muhakkak olan nokta, Sünnîliğidir; Türk olmak ihtimâli de kuvvetlidir. — Muhtelif Mâliye me'muriyetlerinde tecribe gördükten sonra Baş-defterdarlığa kadar yükselen Emîr-Mehmet Efendi'nin tâyini gibi azli de askerî bir ihtilâl üzerinedir: Yukarıki maddeyle 1593=1001 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Mehmet Efendi Kubbe-vezirliğinde bulunmuş ve nihayet Revan/Erivan beylerbeyi iken Safavîlere karşı kahramanca mukâvemetiyle şöhret bulmuştur; bilhassa şâhın teslim teklifine karşı «Fass-ı kal'adan her taş başına bizden bir baş gitmeyince ve evbâş-ı melâhide kellelerinden kulleler peydâ kılmayınca» teslim olmayacağına âit sözleri Osmanlı-Türklüğüne ne kadar candan bağlı olduğunu gösterir: 1603 1012 vukuâtının «15 Teşrinisâni» ve 1604=1013 vukuâtının da «8 Haziran» fıkralarına bakınız. — 6 ay, 23 gün süren kahramanca bir mukâvemetten sonra Erivan kalesi sukut ettiği zaman Emîr-Mehmet Paşa maiyyetiyle beraber esir olarak İran'a götürülmüş ve Meşhed'de «İmâm-Ali Rızâ» türbesine mütevellî olarak ölünceye kadar orada yaşamıştır; Şâhın emriyle idâm edildiği hâkkındaki rivâyet yanlıştır. — Emîr yâhut Şerîf-Mehmet Paşa şecâati kadar doğruluğuylada-mâruftur).

56) Hacı-İbrahim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1593=1001 senesi 26 Kânunusâni=22 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1594=1002 senesi 19 Temmuz=1 Zülka'de Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 13 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 46 ve 52 numaralara ve bundan sonraki dördüncü defterdarlığı için de aşağıda 61numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

57) Nuh Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1594=1002 senesi 19 Temmuz=1 Zülka'de Salı günü; azli: 1595=1003 senesi 4 Mart=22 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 16 gün.

(Mâliyeden yetişip bâzı valiliklerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan Nuh Paşa Trablusuşam valiliğine tâyin edilmek suretiyle azledilmiş ve ondan sonra Karaman=Konya ve Anadolu beylerbeyliklerinden Kubbe-vezirliğine kadar çıkmıştır).

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

58) Baş-Hasan Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1595=1003 senesi 4 Mart=22 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; azli: 1595=1003 senesi 6 Ağustos=30 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 3 gün.

(Meslekten yetişip Şıkk-ı-Sânî defterdarlığına kadar muhtelif Mâliye hizmetlerinde tecribe gördükten sonra Baş-defterdar olan Hasan Efendi Mısır valiliğinde vefât etmiştir. «Sicill-i Osmânî» de Baş-Hasan Efendi iki defa Baş-defterdar olmuş gösterilirse de, birincisi vekâlet olduğu için burada ayrıca gösterilmemiştir).

59) Şerîf/Seyyid Emîr-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1595=10O3 senesi 6 Ağustos=30 Zülka'de Pazar günü; azli: 1595=1004 senesi Teşrinisâni ortaları=Rebî'ül-evvel evâsıtı; defterdarlık müddeti: Takriben 3 buçuk ay; «İkinci defa».

(Emîr-Mehmet Paşa'nın ilk defterdarlığı için yukarda 55 numaraya bakınız. — Bir müddet ma'zul kaldıktan sonra 1004=1596 senesi 4 Receb=4 Mart Pazartesi günü Mısır valiliğine tâyin edilen bu kıymetli devlet-adamının iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 1 buçuk ay tutmaktadır. — «Sicill-i Osmânî» de Emîr Paşa'nın bu seferki azlinden evvel 49 numarada gördüğümüz Bürhânüddin Efendi Baş-defterdar olmuş gibi gösterilmekteyse de, Emîr-Mehmet. Paşa bir aralık ordu ile sefere gitmiş olduğu için, bu kaydin bir vekâletten galat olması lâzımgelir).

60) Mezbele-turpu Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1595=1004 senesi Teşrinisâni ortaları=Rebî'ül-evvel evâsıtı; azli: 1596=1004 senesi Nisan ortaları=Şa'bân evâsıtı; defterdarlık müddeti: Takriben 5 ay.

(Mâliyeden yetişmiş olan bu tuhaf lâkaplı Mahmud Efendi Anadolu defterdarlığına kadar muhtelif vazifelerde ilerledikten sonra, bir rivâyete göre Beylerbeylik pâyesiyle Baş-defterdar olmuştur; hattatlığı da olduğundan bahsedilir).

61) Hacı-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1596=1004 senesi Nisan ortaları=Şa'bân evâsıtı; azli: 1596=1005 senesi Eylül sonları=Safer iptidâları; defterdarlık müddeti: Takriben 5 buçuk ay; «Dördüncü defa».

(Karaman beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada dördüncü. defa olarak Baş-âefterdarhğa getirilen bu muktedir maliyecinin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 46, 52 ve 56 numaralara bakınız: Dört defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 1 ay tutmaktadır.. — Bu son defterdarlığında kalp paraları devlet hâzinesine kabul etmemek suretiyle o zaman çok ilerlemiş bir san'at hâline gelen kalpazanlığa karşı mücâdelesiyle şöhret bulan Hacı-İbrahim Paşa Baş-defterdarlıktan Haleb beylerbeyliğine nakledilmiş ve ondan sonra

kalpazanlık tekrar revaç bularak büsbütün ilerlemiştir: O sırada kalp ve mağşuş akça meselesi devletin en mühim gailelerindendir ve hattâ askerî isyânların çoğu işte bu yüzden çıkmıştır),

62) Ali-Çavuş/Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1596=1005 senesi Eylül sonları=Safer iptidâları; azli: 1597=1005 senesi Şubat-Mart=Receb ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 5 buçuk ay; «Birinci defa»..

(Meslekten yetişip Nüzl-Eminliğine kadar çıkan Ali-Çavuş'un Eğri seferinde Hacı-İbrahim Paşa'nın yerine Baş-defterdar olduğu Selânikî tarihinin yazma kısmındaki sarâhatle sâbittir: Buradaki gibi de ayni menbâdaki izâhâta göredir. «Sicill-i Osmânî»deki cedvelde Ali-Çavuş yoktur. — İki defa Baş-defterdar olduğu anlaşılan Ali-Çavuş'un ikinci defterdarlığı için aşağıda 64 numaraya bakınız).

63) Tophâneli-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1597=1005 senesi Şııbat-Mart 1=Receb ayı; azli: 1597=1006 senesi Ağustos sonları=Muharrem ortaları; defterdarlık müddeti: Takriben 6 ay; «Birinci defa».

(Üçüncü Murad'ın muallimlerinden İbrahim Efendi'nin oğlu olan bu Mahmud Efendi İlmiyyeden Mâliyyeye geçip bâzı mühim mevkilerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olmuştur. Bundan sonraki defterdarlıkları için aşağıda 65, 68 ve 71 numaraya bakınız).

64) Ali-Çavuş/Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1597=1006 senesi Ağustos sonları=Muharrem ortaları azli: 1597=1006 senesi Teşrinisâni başları=Rebî'ül-evvel sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Ali-Çavuş'un ilk defterdarlığı için yukarda 62 numaraya bakınız. — Ahlâkının temizliğiyle doğruluğundan bahsedilen Ali-Çavuş bu sefer bir ulûfe tevziine para yetlştiremediği için azledilmiştir. — İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 8 ay tutmaktadır).

65) Tophâneli-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1591=1006 senesi Teşrinisâni başları=Rebî'ül-evvel sonları; azli: 1598=1007 senesi 3 Eylül=1 Safer Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: Takriben 10 ay; «İkinci defa»,

(Tophâneli-Mahmud Efendi'ye Beylerbeylik pâyesiyle Paşa ünvânı işte bu ikinci defteedarlığına tâyininden takriben bir ay sonra 1006=1597 senesi 25 Rebî'ül-âhir =5 Kânunuevvel Cuma günü tevcih edilmiştir. — Azlinin sebebi, o zamanki büdce muvâzenesizliği karşısında daha muktedir bir mâliyeciye ihtiyaç hissedilmesidir. — Tophâneli'nin ilk defterdarlığı için, yukarda 63 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 68 ve 71 numaralara bakınız).

66) Tezkireci-zâde Mahmud Paşa — Milliyeti. Türk (?); tâyini: 1598=1007 senesi 3 Eylül=1 Safer Perşenbe günü; azli. 1599=1001 senesi 26 Mayıs=1 Zülka'de Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 23 gün.

(Trablusuşam beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Mahmud Paşa meslekten yetişmiş, zamanının en muktedir mâliye mütehassısı olmakla şöhret bulmuş ve bilhassa asker ulûfelerini muntazaman te'min etmekte muvaffakiyet göstermiş olduğu halde azledilmiştir: Yukarıki maddeye de bakınız. — Mahmud Paşa'nın çok gayretli ve ciddî bir devlet adamı olduğundan bahsedilir).

67) Bürhânüddin Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1599=1007 senesi 26 Mayıs=1 Zülka'de Çarşanba günü; ölümü: 1600=1068 senesi Nisan sonları=Şevvâl ortaları; defterdarlık müddeti: Takriben 11 ay; «İkine! defa».

(Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle ve Paşa ünvâniyle Defterdar olan Bürhânüddin. Paşa'nın bundan evvelki ilk Baş-defterdarlığı için yukarda 49 numaraya bakınız. — Orduyla sefere iştirâk etmiş olan Bürhânüddin Paşa Belgrad'da ölmüştür: Hiç serveti çıkmamış olduğundan bahsedilen bu doğru adamın iki defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 7 ay tutmaktadır). '

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

68) Tophâneli-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1600=1008 senesi Mayıs başları=Şevvâl sonları; azli: 1603-1604=1012 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 3 buçuk sene; «Üçüncü defa».

(Tophâneli'nin bundan evvelki iki defterdarlığı için yukarda 63 ve 65 ve bundan sonraki dördüncü defterdarlığı için de aşağıda 71 numaralara bakınız).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

69) Musâ-Çelebi-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1603-1604=1012 senesi; azli: 1604=1013 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene:

(Meslekten yetişmiş olan Mehmet Paşa Şehir-eminliği ve Mevkufâtîlik gibi mühim mevkilerde bulunduktan sonra Beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdar olmuş ve azlinden bir müddet sonra vefât etmiştir: Mezarı Eyüp'dedir).

70) Hâfız-Mahmud Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1604=1013 senesi Kânunuevvel ortaları=Receb sonları; azli: 1605=1013 senesi 11 Kânunusâni=20 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti; Takrîben 1 ay:

(Mâliye işlerindeki cehâletinden dolayı «Fenn-i istifadan bi-haber Hâfız-Mahmud Efendi» diye târif edilen bu zavallı Baş-defterdar «Mevâcib tekmilinde acz-ü-taksirâtı bâbında teraküm iden esbâb» dan dolayı çarçabuk azledilmiştir. — Peçevî, «Defterdarlukda vukuufu olmayan» bu Hâfız Efendi'yi 68 numarada gördüğümüz Mahmud Paşa'nın yerine geçmiş gösterir).

71) Tophâneli-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1605=1013 senesi 11 Kânunusâni=20 Şa'ban Salı günü; ölümü: 1606=1015 senesi Haziran=Safer ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 5 ay; «Dördüncü defa».

(Tophâneli-Mahmud Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 63, 65 ve 68 numaralara bakınız: Dört defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 6 sene, 3 ay tutmaktadır. — Bu Mahmud Paşa «Sicill-i Osmânî» de yalnız iki defa Baş-defterdarlık etmiş gibi gösterilirse de doğru değildir).

72) Etmekci/Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1606=1015 senesi Haziran=Safer ayı; azli: 1,613=1022 senesi Kânunuevvel ortaları=Şevvâl sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 7 sene, 6 ay.

(Meslekten yetişmiş ve bilhassa sefer/ordu defterdarlıklarında bulunmuş olan Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa Edirne'de doğmuştur; babasının adı Mehmet'dir; vezâret pâyesiyle Defterdar olduğundan bahsedilir. — Nâîmâ, en meşhur Osmanlı defterdarlarından olan Ekmekçi-zâde'yi Vezir-i-a'zam Dâmâd İbrahim Paşa'nın serdârlığında Baş-defterdar olduktan sonra 18 sene vezâret pâyesiyle mevkiini muhâfaza etmiş gösterirse de yanılmış olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü İbrahim Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremliği üçüncü sadâretine tesadüf. eden 1599=1007 senesi 6 Kânunusâni=8 Cumâda-l-âhire Çarşanba gününe müsâdiftir; gene Naîmâ Ekmekçi-zâde'nin azlini de 1022=1613 senesi Şevvâl Teşrinisâni ayına müsâdif gösterir; bu iki tarih arasında büyük vak'anüvisin dediği gibi 18 sene değil, Milâdî takvime göre 14 ve Hicrî takvime göre de 15 sene vardır. Bu 14 senelik müddetin burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihinden evvel geçen ilk 7 senesi içinde Ekmekçi-zâde seferlerde hep. ordu defterdarlığında bulunmuş ve işte bundan dolayı Naîmâ hepsini bir saymıştır: Halbuki ayni müddet zarfında Istanbul'da muhtelif Baş-defterdarlar teselsül etmiş ve gene Naîmâ muhtelif vesilelerle onlardan da bahsetmiştir. — Ekmekçi-zâde'nin bu Baş-defterdarlık müddetine tesâdüf eden 1017=1608 tarihinde Kuyucu-Murad Paşa ordusuna para götürmek üzere Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olduğundan bahsedilirse de, Defterdarlık uhdesinde olduğu halde o vazifeyle gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Dikkat edilecek noktalardan biri de, bâzan asıl Baş-defterdarın orduyla beraber sefere iştirâkinden dolayı Istanbul'da yerine bir vekil tâyin edilmesidir: Vak'anüvisler umumiyetle bu. vekillere de «Baş-defterdar» dedikleri için çok defa asille vekili ayırd etmek müşkilleşmektedir; bu cedvelde vekâleten tâyin edildikleri mâlûm olanlar müstesnâ olmak üzere hep Istanbul'da ve Osmanlı mâliyesinin başında bulunanlar esas ittihâz edilmiş ve ordu-defterdarları sıraya alınmamıştır. — Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa Baş-defterdarlığından sonra bâzı valiliklerle Kubbe-vezirliğinde ve nihayet Sadâret-Kaymakamlığmcla bulunmuş, Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 69 numarasında bahsi gecen Öküz-Mehmet Paşa 1616=1025 tarihinde azledildiği zaman Sadâret mührünü çok ummuşsa da elde edemedikten başka Kaymakamlık da elinden gittiği için teessüründen hastalanıp 1027=1618 tarihinde vefât etmiştir; mezarı Şehzâdebaşındadır).

73) Lonka-zâde Mustafa Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1613=1022 senesi Kânunuevvel ortaları=Şevvâl sonları; azli: 1614=1023 senesi Teşrinisâni sonları=Şevvâl evâhiri; defterdarlık müddeti: Takriben 11 ay, «Birinci defa».

(Mâliyeden yetişip Mevkufâtîlik, Harac-muhâsebeciliği ve Anadolu-defterdarlığı gibi mühim vazifelerde, bulunduktan sonra Baş-defterdar olan Lonka-sâde'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 75 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî» de Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa ile bu Lonka-zâde Mustafa Efendi arasında İstikamet Efendi Baş-defterdar olmuş gibi gösterilirse de» bu İstikamet Efendi 1615=1024 senesi 2 Mayıs=23 Rebî'ül-âhir «Cuma günü Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem, Öküz-Mehmet Paşa İran seferine çıkarken Ordu-defterdarlığına tâyin edilmiştir: Ekmekçi-zâde'nin yerine Lonka-zâde'nin geçtiği Naîmâ'daki sarâhatle sâbittir. Kâtib-Çelebi de «Fezleke»sinde Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'ya halef olarak aşağıki maddede göreceğimiz Bâki Paşa'dan bahsetmekteyse de, bunun bir zühûl eseri olmak ihtimâli vardır).

74) Abdülbâki/Bâki Efendi/Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1614=1023 senesi Teşrinisâni sonları=Şevvâl evâhiri; azli: 1615=1024 senesi 22 Mayıs=23 Rebî'ül-âhir Cuma günü; defterdarlık müddeti: Takriben. 5 ay; «Birinci defa»,.

(Yeniçeri-ocağından yetişmiş olan Bâki Paşa Edirneli olmakla beraber milliyeti belli değildir. Şıkk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdarlığa terfi etmişse de beş ay sonra azledilip Bosna valiliğine gönderildikten sonra tekrar Baş-defterdar olmuştur: Yukarıki maddeye de bakınız.

— Muktedir bir mâliyeci olan Bâki Paşa'nın üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 80 ve 82 numaralara bakınız).

75) Lonka-zâde Mustafa Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1615=1024 senesi 22 Mayıs=23 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1617=1026 senesi ortaları; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «İkinci defa».

(Lonka-zâde'nin ilk defterdarlığı için yukarda 73 numaraya bakınız. — Bu seferki azlinin ay ve gün tarihleri belli olmadığı için defterdarlık müddetinin tamamiyle tesbiti kabil olamamıştır: Buradaki bir sene müddet a'zamîsidir. — Bu ikinci defterdarlığından bir müddet sonra vefât etmiş olduğu rivâyet edilen Lonka-zâde'nin iki defterdarlık müddeti cem'an 3 sene tutmaktadır).

BİRİNCİ AHMED DEVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATI ve İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

76) Rizeli-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk yâhut Laz; tâyini: 1617=1026 sene ortaları; azli: 1618=1027 başları; defterdarlık müddeti: Takriben 7 ay; «Birinci defa».

(Üçüncü Mehmet devri valilerinden Rizeli-Abdullah Paşa'nın oğlu olan Hasan Paşa'nın Laz olmak ihtimâli kadar Türk olması da muhtemeldir: Muhtelif Mâliye hizmetlerinde bulunduktan sonra Haleb defterdarlığına kadar çıkmış ve nihayet Habeş beylerbeyliğinden Baş-defterdar olmuştur. — Üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 79 ve 81 numaralara bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATI ve İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

77) Yahni-kapan Abdülkerim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1618=1027 başları; azli: 1619=1628 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 6 ay; «Birinci defa».

(Şıkk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdar olan bu Abdülkerim Paşa İlmiyyeden Mâliyeye geçen defterdarlardandır: «Yahni-kapan» lâkabı softalığı devrinde Sultan-Bâyezid imâretine devam ederken yemeklere karşı «Şiddet-i hücûmundan» kinâyedir; Istanbul'un bir mahallesi hâlâ bu ismi taşır. — «Sicill-i Osmânî» cedvelinde yukarıki maddede gördüğümüz Hasan Paşa'nın yerine 74 numarada görmüş olduğumuz Bâki Paşa geçmiş gibi gösterilip Yahni-kapan'ın ilk Baş-defterdarlığından hiç bahsedilmemekte ve ayni menbâın metnindeki «Abdülkerim Paşa: Yahni-kapan» maddesinde ise bu zât ilk defa olarak 1032=1622-1623 de Baş-defterdar olmuş gösterilmekteyse de bu doğru değildir: 1027=1618 tarihinde Bâki Paşa'nın Baş-defterdarlık pâyesiyle Şark cephesindeki «Ordûy-i-Hümâyûn defterdarlığına» tâyin edilmiş olduğu Mâliye mesleğine mensub olan Peçevî'deki sarâhatle sâbittir: 1618=1027 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasına da bakınız. Nâimâ da Istanbul'da Yahni-kapan'ın Baş-defterdar olduğunu söylemekle Peçevî'yi te'yid ediyor demektir. — Uzun zaman Bâyezid câmiinde imamlık ve hatiplik etmiş olan Yahni-kapan'ın İlmiyyeden Mâliyeye geçişi, 72 numarada gördüğümüz meşhur Baş-defterdar Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'ya intisâbı üzerinedir: Muhtelif mâliye işlerinde tecribe gördüğünden ve «Çok hidmetlere karışup mâl-i Kaarûn'a mâlik» olduğundan bahsedilir; vezâret pâyesiyle taltifi 83 numarada göreceğimiz ikinci defterdarlığındadır).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

78) Kalavun-Yusuf Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1619=1028 senesi: azli: 1620=1029 senesi» defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Meslekten yetişip Genc-Osman devrinde meşhur Muallim-i-Sultânî Hoca-Ömer Efendi'ye intisâb ederek ilerliyen Yusuf Paşa vezâret pâyesiyle bir sene kadar Baş-defterdarlık ettikten sonra valilik etmiş ve Maraş beylerbeyliğinde bulunduğu sırada Sultan Osman'ın intikamını almak için ayaklanan meşhur Abaza Paşa'ya İltihak etmişse de i'timâdını kazanamadığı için nihayet idâm edilmiştir: 1623=1032 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız).

79) Rizeli-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk yâhut Laz; tâyini: 1620=1029 senesi; azli: 1821=1030 senesi 17 Eylül=1 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, «İkinci defa».

(Rizeli-Hasan Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 76 ve bundan sonraki üçüncü defterdarlığı için de aşağıda 81 numaralara bakınız. — Hasan Paşa bu ikinci defterdarlığından Genc-Osman'ın Lehistan seferinde Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa ile beraber azledilmiştir: 1621=1030 vukuâtının «17 Eylül» fıkrasına bakınız).

80) Abdülbaki/Bâki Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1621=1030 senesi 17 Eylül=1 Zülka'de Cuma günü; Genc-Osman vak'asında âsilerin elinden başını kurtarmak için saklanıp işten el çekmesi: 1622=1031 senesi 19 Mayıs=8 Receb Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 2 gün; «İkinci defa».

(Bâki Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 74 ve bundan sonraki için de aşağıda 82 numaralara bakınız. — Bu seferki tâyin tarihi Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sindeki sarâhatla ve «Hâile-i-Osmâniyye»de İkinci Osman'ın hal'iyle Birinci Mustafa'nın ikinci cülûs günü ihtifâsı da Peçevî ile «Nev'î» mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer'in kayitleriyle sâbittir; Saklanmasının sebebi, Genc-Osman fâciasında âsiler tarafından kelleleri istenilen devlet-adamları listesine dâhil bulunmasıdır. İhtifâsı üzerine konağı ilkönce mühürlenmiş ve ondan sonra yağma edilmiştir).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI ve DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

81) Rizeli-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk yâhut Laz; tâyini: 1622=1031 senesi. 21 Mayıs=10 Receb Cumartesi günü; azli: 1624=1033 senesi 3 Nisan=14 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 13 gün; «Üçüncü defa».

(Hasan Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 76 ve 79 numaralara bakınız. — «Sicill-i Osmânî» cedvelinde Bâki Paşa'nın yukarıki maddede gördüğümüz ikinci defterdarlığından sonra 1034=1624-1625 tarihinde Ömer Paşa Baş-defterdar olmuş gösterilirse de doğru değildir: Abdülbâki Paşa'dan sonra Hasan Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu Kâtib-Çelebi, Nâîmâ, Nev'î vesâirenin ittifâkiyle sâbittir. Azil tarihi için aşağıki maddeye bakınız. — Rizeli-Hasan Paşa'nın üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 5 buçuk ay tutmaktadır).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

82) Abdülbâki/Baki Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1624=1033 senesi 3 Nisan=14 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; ölümü: 1625=1034 senesi 8 Nisan=29 Cumâda-l-âhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 gün; «Üçüncü defa».

(Baki Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 74 ve 80 numaralara bakınız: üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 1 buçuk ay tutmaktadır; ordu defterdarlıkları bu hesaba dâhil değildir. — Buradaki tâyin tarihi, Vezir-i-a'zam Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığına müsâdif olduğu hakkındaki rivâyete göredir: Bununla beraber, 80 numarada bahsi geçen ihtifâsından Dördüncü Murad'ın cülûsu üzerine meydana çıktığı zaman, yâni 1032=1623 tarihinde tâyin edilmiş olduğu hakkında da müphem bir rivâyet vardır. — Bâki Paşa, Vezir-i-a'zam Çerkes-Mehmet Paşa'nın isyânını tenkil için çıktığı Anadolu seferinde ordu merkezi Tokat kışlağına çekildiği zaman altmış yaşını geçtiği sıralarda ölmüştür; ölüm tarihi, o sırada Tokat'da bulunan Peçevî'nin kaydine göredir. Bunun üzerine ordu defterdarlığı Tokat defterdarı Osman Efendî'ye tevcih edilmiştir).

83) Yahni-kapan Abdülkerim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1625=1034 senesi Nisan=Receb ayı; azli: 1625=1034 sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 5 ay; «İkinci defa».

(Yahni-kapan'ın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 77 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 1 sene, 11 ay tutmaktadır. — Yukarıki maddede gördüğümüz selefi Bâki Paşa seferdeyken Istanbul'da kendisine vekâlet eden Yahni-kapan onun ölümü üzerine ikinci defa olarak asâleten Baş-defterdar olmuş ve hattâ vezâret pâyesi bile alınmışsa da, az zamanda bir Sipâhî isyânına sebeb olduğu için derhâl azliyle malının müsâderesi hakkında irâde çıkmıştır; «Akça canlı denî âdem» olduğundan bahsedilen Yahni-kapan paralarının yerini söylemediği için «Habshânede işkence olunup hâdîd sahîfelerin kızdırup âteş levninde oldukda uryân bedenine basdurup vücûdunu bu vechile dâğ-ber-dâğ idüp» nihayet söyletmişler ve bütün servetini hazine nâmına müsâdere etmişlerdir. Zavallı Yahni-kapan Abdülkerim Paşa işte bu müdhiş işkence yaralarına dayanamıyarak ölmüştür).

84) Ebûbekir Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1625=1034 sonları; azli: 1625=1034 sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 1-2 ay (?); «Birinci defa».

(Osmanlı Baş-defterdarlarının en büyüklerinden olan Ebûbekir Efendi Mağnisalıdır: Meslekten yetişip bir çok Mâliye işlerinde tecribe gördükten sonra Darphâne nâzırlığında bulunmuş ve mağşuş akçaları tashih ederek bastırdığı tam ayarlı sikkeler «Bekir Efendi akçası» diye şöhret bulmuştur. Doğruluğu, ciddiyeti ve mesleğindeki ihtisas ve iktidâriyle herkesin hürmetini kazanan bu kıymetli adanı nihayet Şıkk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdar olmuşsa da, bu ilk defasında mevkiini pek az muhâfaza edebildiği anlaşılmaktadır: Hattâ «Sicill-i Osmânî» cedvelinde Ebûbekir Efendi'nin bu ilk defterdarlığı hiç sıraya alınmayıp yukarıki maddede gördüğümüz Yahni-kapan'ın yerine aşağıki maddede göreceğimiz Ömer Paşa geçmiş gibi gösterilmekteyse de doğru değildir; ikisinin arasında Ebûbekir Efendi'nin de bir iki ay defterdarlık ettiği Nâîmâ'daki sarâhatle sâbittir; yalnız tâyin ve azil tarihlerinin aylarıyla günleri belli değildir. — Hiç bir te'sire kapılmayıp vazifesinde istiklâliyle mârûf olan ve hattâ nihayet bu uğurda canını bile verep bu muhterem maliyecinin iki defa defterdarlığı vardır; Bundan sonraki için aşağıda 86 numaraya bakınız).

85) Ömer Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1625=1034 sonları; azli: 1626=1035 senesi Mart=Cumâda-l-âhire ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 4 ay.

(Meslekten yetişmiş mâliyecilerden olup beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdar olan Ömer Paşa'nın defterdarlığı Kâtib-Çelebi, Nâîmâ vesâiredeki sarâhatlerle sâbittir: Bunun ordu defterdarlığından ibaret olmadığı da azlinden sonra yukarıki maddede gördüğümüz Ebûbekir Efendi'nin ikinci defa Baş-defterdar olmasından ve «iki üç sene» mevkiini muhâfaza etmiş

olduğu hakkındaki kayitlerden anlaşılmaktadır. Ömer Paşa, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hâfız Paşa'nın Bağdad muhâsarası esnâsında azledilmiş ve yerine yalnız ordu defterdarı sıfatiyle Tokatlı Osman Efendi tâyin edilmiştir; o sırada Baş-defterdara Istanbul'da kimin vekâlet ettiği belli değildir: Belki Ebûbekir Efendi'dir. — «Sicill-i Osmânî» de Ömer Paşa iki defa Baş-defterdar olmuş gösterilirse de doğru değildir: Aşağıda 88 numaraya bakınız). '

86) Ebûbekir Paşa — Milliyeti. Türk; tâyini: 1626=1035 senesi Nisan=Receb ayı; azli: 1629=1039 senesi 1 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 7 ay; «İkinci defa».

(Ebûbekir Efendi/Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 84 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 9 ay tutmaktadır. — En büyük Osmanlı mâliyecilerinden olan Ebûbekir Paşa'nın vezâreti işte bu ikinci defterdarlığındadır: 1626=1036 senesi 4 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Cuma günü Vezir-i-a'zam Halil Paşa Serdâr-ı-Ekremlikle Abaza Paşa ısyânını bastırmak üzere Istanbul'dan hareket ederken Ebûbekir Paşa da ilâveten ordu defterdarı olarak beraber gitmiş, 1628=1037 senesi 6 Nisan=1 Şa'ban Perşenbe günü Sadâret-Kaymakamı olmuş, daha sonra hunhar Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Boşnak-Husrev Paşa'nın Bağdad seferine de ayni sıfatla iştirâk etmiş, fakat nihayet ordu Mardin eivârındaki Koçhisar konağına geldiği zaman bu büyük mâliyecinin «Azîm şan sâhibi» olmasından ürküp kendisinden memnun olmıyan askerin onu Serdâr-ı-Ekrem intihâb etmek ihtimâlinden korkan Boşnak-Husrev doğruluğuyla iktidârından başka bir günâhı olmıyan bu muhterem ihtiyarı azlettikten bir kaç gün sonra Musul yolunda boğdurarak idâm ettirmiştir: Boşnak-Husrev'in en müdhiş cinâyeti işte budur; bilhassa Ebûbekir Paşa'nın tok sözlerine dayanamadığından bahsedilir). '

87) Softa-Mustafa Paşa —Milliyeti: Türk; tâyini: 1629=1039 senesi 1 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; Yeniçeriler tarafından parçalanması: 1632=1041 senesi 22 Mart=1 Ramazan Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 3 ay, 21 gün.

(Yeniçeri-ağalarından Kapdan-ı-Deryâ ve yukarıki maddede gördüğümüz Bağdad seferi esnâsında da Ebûbekir Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğinden Baş-defterdar olan bu Sûhte=Softa-Mustafa Paşa'nın Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 48 numaraya bakınız. — 1036=1626-1627 tarihinde vezâret pâyesi almış olan Mustafa Paşa'nın tıpkı selefi Ebûbekir Paşa gibi hiç bir günâhı olmadığı halde Yeniçeriler tarafından parçalanması, Boşnak Vezir-i-a'zam Receb Paşa'nın rakiplerini ortadan kaldırmak için tertib ettirdiği Zorba ısyânındadır: 1632=1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu askerî ısyan esnâsında saklanmış olan zavallı Mustafa Paşa bir kaç gün arandıktan sonra bulunup kılıç ve hançer «üşürülerek» şehîd edilmiş ve kanlı cesedi Sultanahmet meydanında bir dut ağacına asılıp teşhir olunmuştur. — Bu Mustafa Paşa bâzı menbâlarda 89 numaradaki Mustafa Paşa ile karıştırılır; Hüviyeti için o numaraya bakınız).

88) Hüseyn Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1632=1041 senesi 22 Mart=1 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1632=1042 senesi Eylül-Teşrinievvel=Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 6 buçuk ay.

(Yeniçeri-kâtipliğiyle Arpa-Eminliği gibi vazifelerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan bu Hüseyn Efendi «Sicill-i Osmânî» cedveline alınmayıp onun yerine 85 numarada gördüğümüz Ömer Paşa ikinci defa olarak Defterdar olmuş gibi gösterilirse de doğru değildir. Yukarıki maddede gördüğümüz Mustafa Paşa'nın yerine Hüseyn Efendi'nin tâyin edildiği Kâtib-Çelebi, Nâîmâ vesâire gibi menbâların ittifakıyle sâbittir).

89) Prevezeli-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1632=1042 senesi Eylül-Teşrinievvel=Rebî'ül-evvel ayı; idâmı: 1633=1042 senesi 18/19 Haziran=10/11 Zülhicce Cumartesi/Pazar gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 8 buçuk ay.

(Bu Prevezeli-Mustafa Paşa ile 87 numarada gördüğümüz Softa-Mustafa Paşa'yı Kâtib-Çelebi «Fezleke»sinde birbirine karıştırmış ve Nâîmâ da bu karışıklığa dikkat etmiyerek aynen tekrar etmiştir; Her iki menbâda da Softa-Mustafa Paşa bu sefer Baş-defterdar olmuş gibi gösterildiği için, 87 numarada Yeniçeriler tarafından şehîd edildiği görülen Mustafa Paşa Prevezeli gibi görünmektedir! Halbuki 87 numaradaki Mustafa Paşa, 86 numaradaki Ebûbekir Paşa Bağdad seferinde idâm edildiği zaman Rumeli beylerbeyliğinden Baş-defterdar olmuştur ve o da Softa-Mustafa Paşa'dır: Prevezeli-Mustafa Paşa'nın Rumeli beylerbeyliği yoktur; fazla olarak o sefer esnâsında Rumeli beylerbeyliğinden Baş-defterdar olan Mustafa Paşa'nın Niğdeli Softa-Mustafa Paşa olduğu gene Naîmâ'nın tasrihiyle sâbittir: Bu suretle Naîmâ kendikendini nakzetmiş olduğunun da farkında olmamıştır. — Bundan evvel Matbah-eminliğiyle Şıkk-ı-Sânî defterdarlığında bulunmuş olan Prevezeli-Mustafa Paşa'nın idâmına sebeb, pâdişahın teveccühüne mağrur olarak «İbâdullaha hüsn-i-muâmele itmemesi»dir; aşağıki maddede göreceğimiz gibi halefinin çevirdiği entrikaların te'sirinden de bahsedilir; idâm tarihi «Mâh-ı Zülhicce'nün on ikinci gicesi ki leyle-i Yekşenbih» gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar gecesi o ayın 10/11 inci gecesine tesâdüf ettiği için; aradaki bir günlük farkın her halde bir «Rü'yet-i-hilâl» den mütevellid olduğu anlaşılmaktadır. — Bu Mustafa Paşa'nın oğlu olan Defterdar-zâde Mehmet Paşa için aşağıda. 114 numaraya bakınız). ,

90) Mostarlı-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1633=1042 senesi 18/19 Haziran=10/11 Zülhicce Cumartesi/Pazar gecesi: idam: 1636=1046 senesi 25 Ağustos=23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 2 ay, 6 gün.

(Meslekten yetişmiş muktedir bir maliyeci olan İbrahim Paşa «Melek-haslet» gösterilirse de, yukarıki maddede gördüğümüz selefinin fecî âkıbetinde oynadığı rolle kendi fecî akıbetine sebeb olan entrikası, seciyyesinin meleklikle hiç alâkadar olmadığını göstermektedir: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa Safavîlere karşı Erzurum karargâhında bulunduğu sırada pâdişaha gizli bir arıza yazıp Sadâret makamı kendisine tevcih edildiği takdirde Hâzineye te'min edeceği menfaatlerden bahsetmişse de, Dördüncü Murad Baş-Defterdarın bu gizli tezkiresini Vezir-i-a'zâma göndermiş ve o da İbrahim Paşa'yı otağına çağırtıp derhâl idâm ettirmiştir).

91) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1636=1046 senesi 25 Ağustos=23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1639=1049 senesi 31 Mayıs=28 Muharrem. Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 9 ay, 1 gün; «Birinci defa».

(74, 80 ve 82 numaralarda., gördüğümüz Bâki Paşa'nın kethudâlığından yetişmiş olan bu Mehmet Paşa «Koca», «Mevlevî» ve «Sofu» lâkaplarıyla anılır: «Koca» lâkabı ihtiyarlığından ve diğerleri de Mevlevîlik taslamasından kinâyedir; Hacılığı da vardır. — Yeniçeri-ağalığında ve vezâret pâyesiyle bâzı valiliklerde bulunmuş olan Sofu-Mehmet Paşa Aydın Muhassıllığından Baş-defterdar olmuştur; cehâletiyle mârûf olan bu ihtiyarın üç defa Defterdarlığından başka bir defa sadâreti bile vardır: Aşağıda 93 ve 95 numaralarla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 95 numaraya bakınız. — Sofu-Mehmet Paşa, Dördüncü Murad Bağdad fethinden dönerken yolda azledilmiştir. — Bu isimde bir Baş-defterdar daha vardır. Aşağıda 111 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

92) Defterdar-zâde İbrahim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1639=1049 senesi 31 Mayıs=28 Muharrem Salı günü; azli: 1641-1642=1051 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Kanunî devrinin mesleğinde ihtisas ve iktidâriyle meşhur Baş-defterdarlarından Mustafa-Çelebi'nin torunu ve eski Anadolu-defterdarlarından Abdurrahman-Çelebi'nin oğlu olduğu için «Defterdar-zâde» denilen İbrahim Paşa Kastamonu valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olmuştur; Dedesi için yukarda 26 numaraya bakınız. — Azlinin ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Defterdarlık müddetinin tamamiyle tesbiti kabil olamamıştır).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

93) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1641-1642=1051 senesi; azli: 1643=1053 senesi 8/9 Kânunuevvel=26/27 Ramazan Salı/Çarşanba gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene, «İkinci defa».

(Sofu Paşa'nın ilk defterdarlığı için yukarda 91 numaraya, bundan sonraki için aşağıda 95 numaraya ve sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 95 numaraya bakınız. — Kâtib-Çelebi bu seferki azil tarihini 1054=1644 senesi 8 Muharrem=17 Mart Perşenbe gününe müsâdif gösterirse de bir zühûl ihtimâli vardır).

94) Hacı/Kara-Hasan Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1643=1053 senesi 8/9 Kânunuevvel=26/27 Ramazan Salı/Çarşanba gecesi; azli: 1644=1054 senesi 12 Mart=3 Muharrem Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 4 gün.

(Meslekten yetişip bir aralık Baş-defterdar kaymakamlığında da bulunmuş olan bu Kara-Hasan Efendi azledildiği zaman Trablusuşam beylerbeyliğine tâyin edilmiş ve ondan sonra da muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

95) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1644=1054 senesi 12 Mart=3 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1644=1054 senesi 1 Ağustos=27 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 20 gün; «Üçüncü defa».

(Sofu yâhut Koca veyâhut Mevlevi Mehmet Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 91 ye 93 numaralara, sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 95 numaraya bakınız; üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 5 sene, 2 ay tutmaktadır. — Sofuluğuyla mârûf olan Koca-Mehmet Paşa bu seferki azli üzerine izin alıp Hacc'e gittiği için, üç lâkabına dördüncü olarak bir de Hacılık inzımâm etmiştir).:

96) Sâlih Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1644=1054 senesi 1 Ağustos 27 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi güaü; sadâreti üzerine Baş-defterdarlıktan ayrılması: 1645=1055 senesi 17 Kânunuevvel=28 Şevvâl Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 16 gün.

(Defter-eminliği ve Tersâne-emâneti gibi vazifelerde bulunduktan sonra Yeniçeri-ağalığından vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan bu Sâlih Paşa hilekârlığıyla çabuk yükselmiş bir «Rind-i kallâş» sayılır: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 92 numaraya ve araba yasağı yüzünden idâmı için de 1647=1057 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına bakınız).

97) Kapucu-başı/Kara-Musa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1645=1055 senesi 17 Kânunuevvel=28 Şevvâl Pazar günü; Deryâ-kapdanlığına nakli: 1647=1056 senesi Kânunusâni=Zülhicce ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 1 ay.

(Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi Şeker-pâre Hâtûn'un kocası olduğu için devletin en büyük makamlarına çıkarılan bu Kara-Musa Paşa vezâret pâyesiyle Yeniçeri-ağası olduktan sonra selefinin sadâreti üzerine Baş-defterdarlığa yükseltilmiştir. Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 63 ve 5 günlük gıyabî-sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 93 numaralara bakınız).

98) Hezâr-pâre Ahmed Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1647=1056 senesi Kânunusâni=Zülhicce ayı; sadâreti üzerine Baş-defter-darlıktan ayrılması: 1647=1057 senesi 21 Eylül=21 Şa'ban Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: Takriben 8 ay.

(Mevkufâtîlik ve Defterdar-eminliği gibi vazifelerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan bu Ahmed Paşa'ya «Hezâr-pâre» lâkabı idâm edildiği zaman cesedinin «pâre pâre» edilmesinden dolayı ölümünden sonra verilmiş ve tarihte işte bu fecî lâkapla şöhret bulmuştur. — Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 94 numaraya ve idâmı için de 1648=1058 vukuâtının «7/8 Ağustos «fıkrasına bakınız. — Hezâr-pâre'nin kardeşi İbrahim Paşa'nın da Baş»defterdarlığı. vardır: Aşağıda 101 ve 106 numaralara bakınız).

99) Halıcı-oğlu Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1647=1057 senesi 21 Eylül=21 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1648=1058 senesi Şubat-Mart=Safer ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 6 ay; «Birinci defa».

(Dördüncü Murad devri valilerinden Halıcı-zâde Mustafa Paşa'nın oğlu olan bu Mehmet Paşa meslekten yetişmiş maliyecilerdendir: Istanbul'un «Halıcıoğlu» semti bu âilenin adını taşır. — Halıcı-oğlu'nun üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 104 ve 112 numaralara bakınız. — Azil sebebi, Sultan-ahmet'deki İbrahim-Paşa sarayını «Menkûhası olan sekizinci hasekiye virüp» tefrişini emreden Sultan İbrahim'in dükkânlardan müsâdere suretiyle alınan «Envâ-ı dîbâ ve zîbâ ve semmûr-u-vaşak» la tertib edilmiş mefrûşâtı beğenmemesidir: Hattâ bu yüzden Defterdar Paşa bir müddet hapis bile edilmiştir).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

100) Köse-İsmail Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1648—1058 senesi Şubat-Mart=Safer ayı; azli: 1649=1059 senesi 15 Ağustos=6 Şa'ban Pazar günü; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 5 ay.

(Mâliyeden yetişip Defter-eminliğinden vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan Köse-İsmail Paşa azlinden sonra Kubbe-vezirliği ve valilik gibi bâzı mühim mevkilerde daha bulunduktan sonra 1061=1651 tarihinde vefât etmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

101) Hezâr-pâre-birâderi İbrahim Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1649=1059 senesi 15 Ağustos=6 Şa'ban Pazar günü; azli: 1650=1060 senesi 20 Haziran=20 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 10 ay, 6 gün; «Birinci defa».

(98 numarada gördüğümüz Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın kardeşi olan bu İbrahim Paşa sarhoşluğuyla meşhurdur. — Ağabeysinin sadâreti zamanında Kethudâlığında=Dâhiliyye nâzırlığında bulunmuş ve sarhoşluğundan dolayı azledilip tabanlarına iki yüz değnek vurulmuştur; bununla beraber biraz sonra Bağdad beylerbeyliğine gönderilmiş ve bu son vazifesinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olmuştur. — Bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 106 numaraya bakınız).

102) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1650=1060 senesi 20 Haziran=20 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1650=1060 senesi 10 Teşrinievvel=14 Şevvâl Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 20 gün; «Birinci defa».

(Rumeli beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan bu ehliyetsiz adamın iki defa defterdarlığıyla bir defa Deryâ-kapdanlığı ve-«Vak'a-i-vakvâkıyye»de 4 saatlik bir de sadâreti vardır: Bunlar için aşağıda 108 numaraya, «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 74 ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 106 numaralara bakınız).

103) Emîr-Mustafa Şerif Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1650=1068 senesi 10 Teşrinievvel=14 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1651=1061 senesi Eylül=Şevvâl ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 11 ay; «Birinci defa».

(Yeniçeri-ağalığından Bolu sancak-beyliğine gönderildikten sonra Baş-defterdar olan Divrikli Emîr-Mustafa Paşa'nın iki defa defterdarlığı vardır: ikincisi için aşağıda 107 numaraya bakınız).

104) Halıcı-oğlu Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1651=1061 senesi Eylül=Şevvâl ayı; azil: 1651=1062 senesi 14 Kânunuevvel=1 Muharrem Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: Takriben 3 ay; «İkinci defa».

(Halıcı-oğlu'nun bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 99 ve bundan sonraki için de aşağıda 112 numaralara bakınız).

105) Sarı-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1651=1062 senesi 14 Kânunuevvel=1 Muharrem Perşenbe günü; isti'fâsı: 1652=1062 senesi 1 Şubat=20 Safer Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 19 gün; «Birinci defa».

(Meslekten yetişip Baş-muhâsebecilikten ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Sarı-Ali Efendi Istanbulludur; iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 115 numaraya bakınız).

106) Hezâr-pâre-birâderi İbrahim Paşa — Milliyeti: Rum (?);-tâyini: 1652=1062 senesi 1 Şubat=20 Safer Perşenbe günü; ölümü: 1652=1062 senesi 22 Şubat=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 21 gün; «İkinci defa».

(İbrahim Paşa'nın ilk defterdarlığı için yukarda 101 numaraya bakınız. — İhtiyar ve ma'lûl olduğu halde bu sefer para yedirerek ikinci defa Defterdar olan bu meşhur sarhoşun iki defterdarlık müddeti cem'an 10 ay, 27 gün tutmaktadır. Kardeşinin defterdarlığı için yukarda 98 numaraya bakınız).

107) Emîr-Mustafa Şerif Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1652=1062 senesi 22 Şubat=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1652=1062 senesi 9 Ağustos=4 Ramazan Cuma günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 16 gön; «İkinci defa».

(Emîr Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 103 numaraya bakınız. İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 1 sene, 4 buçuk ay tutmaktadır).

108) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1652=1062 senesi 9 Ağustos=4 Ramazan Cuma günü; azli: 1653=1063 senesi 1 Nisan=3 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 23 gün; «İkinci defa».

(Bâzan «Borazan» lâkabiyle de anılan Zurnazen'in bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 102 numaraya bakınız. — Kâtib-Çelebi azil tarihini «11 Cumâda-l-ûlâ=15 Nisan Salı» gününe müsâdif gösterirse de, o tarih Zurnazen'in azil tarihi değil, halefinin tâyin tarihidir. Bu noktada daha sarîh olan Nâîmâ ise «Cumâda-l-ûlâ gurresine müsâdif düşen ibtidâ'-i Nisân» gününden bahsetmektedir: Fakat burada kasdettiği Nisan başı «Jülien» değil, «Gregorien» takvimindeki Nisan olduğuna göre hakikî Hicret takvimindeki Cumâda-l-ûlâ'nın «gurre»sine», yâni birinci gününe değil, 3 üncü gününe tesâdüf etmiş olması lâzımgelir. — Zurnazen-Mustafa Paşa'nın iki defterdarlık müddetinin mecmûu 11 ay, 13 gün tutmaktadır. — Kapdanlığ için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 74 ve «Vak'a-i-vakvâkîyye»de 4 saat süren sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 106 numaralara bakınız).

109) Moralı-Mustafa Ağa/Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1653=1063 senesi 15 Nisan=17 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1655=1065 senesi 27 Şubat=20 Rebî'ül-âhir Cumartesi'günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 12 gün.

(Gümrükçü-Ali Ağa isminde birinin köleliğinden yetişmiş olması mühtedî bir Rum olduğuna delâlet eden bu Mustafa Ağa beylerbeyi pâyesiyle Baş-deftedarlığa tâyininden bir müddet sonra vezâret pâyesi de almış ve hattâ Sadâret makamına bile göz dikmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 102 numarayla bahsi geçen İpşir Mustafa Paşa Sadr-ı-a'zam olup Istanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak «Mevâcibe züyûf akça katmak» bahânesiyle Baş-defterdarı azlettirmesi işte bundan dolayıdır; hattâ Sadâret mührünü elde etmek için pâdişaha rüşvet teklif etmiş olduğundan bile bahsedilir! Bir rivâyete göre de İpşir Paşa'nın muvâsalatından bir kaç hafta evvel «Dörder at çeker yirmi altı araba zer-ü-sîm»ini bir gece karanlığında Mora'ya kaçırmıştır! Moralı-Mustafa Paşa azledildiği zaman ilkönce hapsolunup bütün serveti müsâdere edildikten sonra sürgüne gönderilirken daha İzmit'e varmadan evvel yetiştirilen bir ferman mucibince yolda idâm edilivermiştir.. — Naîmâ azil tarihim iki gün sonra gösterirse de, Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın daha kuvvetli olan rivâyeti tercih edilmiştir).:

110) Kılavuz/Köse-Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1655=1065 senesi 27 Şubat=20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; isti'fâsı: 1655=1065 senesi 11 Mayıs=5 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 12 gün.

(Bu Ali Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 101 numarayla gördüğümüz Derviş-Mehmet Paşa'nın Kethudâlığını=Dâhiliyye nâzırlığını yaptıktan sonra, ona halef olan İpşir Mustafa Paşa'nın ısrâriyle Baş-defterdarlığı kabul etmiştir. — Köse Paşa'nın Deryâ-kapdanlığı da vardır: «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 86 numaraya bakınız).

111) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1655=1065 senesi 11 Mayıs=5 Receb Salı günü; isti'fâsı: 1655=1066 senesi 5 Kânunuevvel=6 Safer Pazar günü; defterdarlık müddeti 6 ay, 25 gün.

(Mâliyeden yetişmiş olan bu Sofu-Mehmet Paşa beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdarlığa çıkarılmışsa da, Yeniçerilerin mevâcibini tesviye edebildiği halde Sipâhilerin tahsisatına para yetiştiremediği için evinin camları kırılmış ve zavallı adam kellesini kurtarmak için isti'fâya mecbur olmuştur; defterdar konaklarının camlarını kırmak o zamanlar artık âdet hükmünü almış sayılır: Aşağıda 117 numaraya da bakınız. — Bu Sofu Paşa, yukarda 91, 93 ve 95 numaralarda gördüğümüz Sofu-Mehmet Paşa ile karıştırılmamalıdır).

112) Halıcı-oğlu Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1655=1066 senesi 5 Kânunuevvel=6 Safer Pazar günü; azli: 1656=1066 senesi 29 Şubat=4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 25 gün; «Üçüncü defa».

(Halıcı-oğlu'nun bundan evelki defterdarlıkları için yukarda 99 ve 104 numaralara bakınız; tîç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 1 sene tutmaktadır. — Asker mevâcibine züyûf akça karıştırmış olmak töhmetiyle «Vak'a-i-vakvâkıyye»ye tesâdüf eden bu seferki azlinde Yedikule zindanına atılmış olan Halıcı-oğlu Mehmet Paşa bir hafta sonra kemend atılarak boğulmuş ve cenâzesi üç gün teşhir edildikten sonra Mahmudpaşa câmiindeki mezarına gömülmüştür. — Azil tarihi umumiyetle «3 Cumâda-l-ûlâ» gösterilirse de, burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

113) Karagöz-Mehmet Paşa — Milliyeti: Laz; tâyini: 1656=1066 senesi 29 Şubat=4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1656-1066 senesi 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; defterdarlık müddeti: 5 gün.

(Sadâret-Kethudâlığı=Dâhiliyye nâzırlığı, Yeniçeri-ağalığı ve vezâret pâyesiyle beylerbeyilik gibi bâzı mühim mevkilerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan bu tâli'siz Karagöz Paşa'nın defterdarlığı «Vak'a-i-vakvâkıyye» gibi büyük bir askerî isyâna tesâdüf ettiği için ancak beş gün sürebilmiş ve azlinden sonra ilkönce hapsedilmiş ve bir müddet sonra da kellesi uçurulmuştur).

114) Defterdar-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1856=1066 senesi 5 Mart=9 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1656=1066 senesi 25 Nisan=1 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 21 gün.

(89 numarada gördüğümüz Prevezeli-Mustafa Paşa'nın oğlu olduğu için «Defterdar-zâde» denilen bu Mehmet Paşa Mâliyede yetiştirildikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet «Mevrûs-i peder» sayılan Bâş-defterdarlığa vezâret pâyesiyle tâyin edilmiştir. — Bir taraftan Sadâret makamına göz dikmesi ve bir taraftan da ilmî seviyyesiyle mizâcının istiklâline kapılarak «Müft-i fitne» denilen Şeyh-ül-İslâm Memik-zâde Mustafa Efendi'ye ehemmiyet vermemesi Sadr-ı-a'zam Abaza-Siyavuş Paşa ile Memik-zâde'yi kendisine karşı birleştirmiş, bunlar bir takım ihtilâslar isnâd ederek pâdişâhı kandırmış ve işte bu yüzden zavallı Defterdar-zâde azledildiği gün hapsedilip ertesi gün idâm olunmuştur: Anasının Şeyh-ül-İslâm'a gidip nefyiyle iktifâ edilmesi için yalvardığı halde büyük bir kabalık gösteren Memik-zâde'nin zavallı kadını koğduğundan bahsedilir; bu kadıncağız hem kocasının, hem oğlunun idâmını görmüştür. — Çok tuhaf bir tesâdüf eseri olarak Defterdar-zâde'nin felâketine sebeb olan Siyavuş Paşa o gece öldüğü için, ertesi gün her ikisinin cenâze namazı ayni namaz vaktinde kılınmıştır!).

115) Sarı-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1656=1066 senesi 25 Nisan=1 Receb Salı günü; azli: 1656=1066 senesi 2S Temmuz=1 Şevvâl Pazar günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(Sarı-Ali Efendi'nin bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 105 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu ancak 4 ay, 17 gün tutmaktadır. — Aşağıki maddeye de bakınız).

116) Saçbağı-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1656=1066 senesi 23 Temmuz=1 Şevvâl Pazar günü; azli: 1656=1066 senesi 14 Eylül=25 Zülka'de Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 22 gün.

(Muhtelif valiliklerde bulunmuş olan ve «Çağırgan» lâkabiyle de anıldığı rivâyet adilen bu Saç-bağı Paşa'nın Baş-defterdarlığa tâyini Vezir-i-a'zam Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın kaynı olmasındandır: Selefi Sarı-Ali Efendi'nin azline sebeb işte budur. Eniştesine güvenerek Mâliyeyi altüst eden Saç-bağı'nın «Vezir-i-azamun ve kendünün hazînelerini ma'mûr ve Hazîne-i Sultânîyi vîrân» ettiğinden bahsedilir: Hattâ;

Saç-bağı devran senündür şimdilik

nakaratlı bir şarkı bile bestelenip dillerde destân olmuşsa da o parlak «devrân» îki ay bile sürmemiştir! Bir rivâyete göre eniştesi kendisini «Irz-u-mâliyle vartadan kurtarmak» için azlettirmiştir!).

117) Divrikli Hacı-Mehmet Ağa/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1656=1066 senesi 14 Eylül=25 Zülka'de Perşenbe gönü; azli: 1656=1067 senesi 2 Kânunuevvel=14 Safer Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 18 gün.

(Sadâret-Kethudâlığı=Dâhiliyye nazırlığı ile diğer bâzı mühim mevkilerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan Divrikli'nin azline sebeb, Hâzinede para kalmadığı için evini taşlayıp camlarını kıran Sipâhilerden korkmasıdır: Bu gibi vaziyetlere karşı Baş-defterdarların konaklarında her pencere için bir kaç ihtiyat cam ve çerçeve bulundurulduğundan bile bahsedilir! Yukarda 111 numaraya da bakınız. Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa sabır ve sebât tavsiyesinde bulunmuşsa da Divrikli dinlemediği için azledilmiştir: Tabiî bu azil bir nevî istifa demektir; Baş-defterdarın istifâları umumiyetle kellelerini kurtarmak içindir).

118) Şeytan/Melek-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1656=1067 senesi 2 Kânunuevvel=14 Safer Cumartesi günü; Mısır valiliğine nakli: 1661=1071 senesi 26 Nisan=26 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: 4 sene, 4 ay, 25 gün.

(Selefi Hacı-Mehmet Ağa gibi Divrikli olan İbrahim Paşa Baş-bakı-kulluğundan yani, yâni Mâliye Baş-müfettişliğinden Baş-defterdar olmuş ve bir müddet, sonra da vezâret pâyesiyle taltif edilmiştir. — Defterdarlığından sonra ilkönce Mısır ve en nihayet Budin beylerbeylikleri gibi bir çok mühim valiliklerde ve bir aralık da Kubbe-vezirliğinde bulunmuş olan Şeytan-İbrahim fevkalâde zekâsı ve kahramanlıklarıyla meşhurdur: «Şeytan» lâkabı işte bundandır; «Melek» lâkabı da Avusturyalılara karşı Budin kalesini büyük bir şecâatle müdâfaa edip muhâsaradan kurtarması üzerine Dördüncü Mehmet tarafından Hatt-ı-Hümâyûn'la tevcih edilmiş ve ayni zamanda Macaristan serdârı olmuştur; 1684=1095 vukuâtının «2/3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu büyük kahraman nihayet Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim

Paşa'nın istirkabı yüzünden vâhî bahânelerle idâm edilmiş ve bu müdhiş cinâyet netice itibariyle Budin'in ve bütün Macaristan'ın elden çıkmasına sebeb olmuştur: 1885=1097 vukuâtının «18 Kânunuevvel» ve 1686=1097 vukuâtının da «2 Eylül» fıkralarına bakınız. — Melek-İbrahim Paşa Dördüncü Murad'ın kızlarından Rukıye-Sultan'la evlenmiş olduğu için dâmâdıdır. Fatma ve Ayşe Hanım-Sultanlar isminde iki kızı kalmıştır; o devrin valilerinden Koca-İsmail Paşa isminde bir kardeşi de vardır. — Defterdar-burnu mescidini işte bu Melek-İbrahim Paşa yaptırmıştır: O civarda diğer bir takım hayrâtı daha vardır).

119) Darbhâneci Hacı-Hüseyn Ağa/Paşa — Milliyeti: Türk (?): tâytnf: 1661=1071 senesi 26 Nisan=26 Şa'ban Salı günü;. azli: 1662=1072 senesi 3 Mayıs=14 Ramazan Çarşanba günü; defterdarlık müddeti; 1 sene, 7 gün..

(Selefi gibi Baş-Bakı-kulluğundan=Mâliye Baş-müfettişliğinden Rumeli beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdar olan bu Hacı-Hüseyn Paşa azlinde Van valiliğine gönderilmiş ve bir iki vilâyet daha dolaştıktan sonra nihayet Rumeli beylerbeyliğinde vefât etmiştir). '

120) Cebeci-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1662=1072 senesi 3 Mayıs=14 Ramazan Çarşanba günü; Mısır valiliğine nakli: 1675=1086 senesi 27 Ağustos=5 Cumâda-l-âhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 13 sene, 3 ay, 25 gün.

(Cebeci-başılıktan Baş-defterdar olan bu Ahmed Paşa'nın büdce bozuk ve sikke mağşuş olduğu bir devirde on üç seneden fazla mevkiini muhâfaza edebilmesi her halde çok büyük bir muvaffakiyettir: Defterdarlığında vezâret pâyesi de almış ve hattâ defterdarlıkla, dördüncü vezirliği cem'etmiştir. — Mısır beylerbeyliğinden sonra muhtelif eyâletlerde bulunmuş olan Ahmed-Paşa Istanbulludur. — Yanova valisi iken iştirâk ettiği 1683=1094 Viyana muhâsarasında vefât etmiştir).

121) Defterdar-zâde Hacı-Mehmet Muhlis Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini; 1675=1086 senesi 27 Ağustos=5 Cumâda-l-âhire-Salı günü; azli: 1677=1088 senesi 15 Mayıs=12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 8 ay, 19 gün.

(105 ve 115 numaralarda gördüğümüz Sarı-Ali Paşa'nın oğlu olduğu için «Defterdar-zâde» denilen bu Hacı-Mehmed Efendi sonraları Kubbe-veziri olduğu için Paşa ünvânını almıştır. — Yeniçeri-kâtipliğinden Baş-defterdarlığa çıkan-Mehmet Muhlis Efendi'nin âlim ve sâir bir zât olduğundan. bahsedilir. Defterdarlıktan azli halefinin iltizâm edilmesindendir. — Mehmet Paşa'nın ölüm tarihi 1090=1688 senesi 18 Şevvâl=16 Ağustos Pazartesi günüdür. — Râşid'le-Fmdıklılı azil tarihini Rebî'ül-evvelin 13 üne müsâdif gösterirlerse de, burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

122) Hacı/Celep-Hasan Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1677=1088 senesi 15 Mayıs=12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1688=1094 senesi 4 Eylül=12 Ramazan Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 6 sene, 3 ay, 20 gün.

(Şıkk-ı-Sânî defterdarlığından ma'zul bulunduğu sırada Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın akrabasından olduğu için Baş-defterdarlığa çıkarılan bu Çerkesli Hacı-Hasan Efendi defterdarlığının son zamanlarında Paşa'nın gözünden düşmüş olduğu için Viyana muhâsarası esnâsında azledilip Yanova beylerbeyliğine tâyin olunmak suretiyle paşalık ünvânını almıştır; muktedir bir mâliyeci olduğundan bahsedilir. — Azlinin ertesi sene idâm edilmiştir).

123) Mağnisalı-zâde Mahmud Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1683=1094 senesi 4 Eylül=12 Ramazan Cumartesi günü; azil: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevvel=1 Muharrem Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 16 gün.

(Yeniçeri-kâtipliğinden Baş-defterdar olan bu Mahmud Efendi hastalığından dolayı azledilmiş ve azlinden bir kaç gün sonra da ölmüştür; Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız):

124) Divrikli-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevvel=Muharrem Pazartesi günü; azli: 1685=1096 senesi 19 Ağustos=19 Ramazan Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 8 ay.

(Evvelce uzun müddet Baş-Bakı-kulluğunda=Mâliye Baş-müfettişliğinde bulunup tecribe görmüş bir mütehassıs olduğu için Adana valiliğinden vezâret pâyesiyle Baş-defterdarlığa dâvet edilen Divrikli-Mehmet Paşa'nın burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi o sırada Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın kaydine göredir: Vak'anüvis Râşid 1095=1784 senesi 11 Rebî'ül-evvel=27 Şubat Pazar tarihinden bahsederse de bu tâyin tarihi değil, Adana'dan gelen Paşa'nın muvâsalat tarihidir. — Azledildiği zaman Osek=Eszek Ser-askerliğine tâyin edilmiş olan Divrikli daha yoldayken Mora valiliğine gönderilmiştir. — Azil tarihi Râşid'de bir gün sonradır).

125) Kıncı-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1685=1096 senesi 19 Ağustos=19 Ramazan Pazar günü; azli: 1687=1098 senesi 7 Mayıs=24 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü;. defterdarlık müddeti 1 sene, 8 ay, 19 gün.

(Baş-muhâsebecilikten yâhut Anadolu-muhâsebeciliğinden Baş-defterdar olan bu Dimetokalı Kıncı-Ali Efendi'nin zikredilemiyecek kadar müstehcen bir lâkabı vardır. Azli, orduyla seferde bulunduğu zamana tesâdüf etmektedir: Fakat azlinden pek az sonra Vezir-i-a'zamın himâyesiyle Kubbe-vezirliğine terfi ediönlştir).

126) Emîr/Seyyid-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1687=1098 senesi 7 Mayıs=24 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü; âsi askerler tarafından parçalanması: 1687=1098 senesi 5 Teşrinievvel=5 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 29 gün.

(Selefinin seferdeyken azli üzerine Osmanlıların «Benefşe» dedikleri Monemvasia/Malvasia ve diğer bir rivâyete göre de Eğriboz muhâfızlığından Baş-defterdar olan Seyyid-Mustafa Paşa'nın beş ay kadar süren defterdarlığı hep orduda geçmiştir. — 1687=1098 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın askeri başsız bırakıp kaçması üzerine Dördüncü Mehmed'i hal'etmek için Belgrad'dan Istanbul'a doğru yürüyen âsî ordu Niş konağındayken kelleleri istenilenlerin en mühimlerinden olan Mustafa Paşa âsilere bir günâhı olmadığından bahsetmişse de dinletememiş ve hemen üstüne kılıç ve hançer üşürülerek derhâl parçalanmıştır).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

127) Doğancı-Hüseyn Ağa/Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1687=1098 senesi 14 Teşrinievvel=7 Zülhicce Salı günü; azli: 1688=1099 senesi 21 Mart=18 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 8 gün.

(Baş-Bakı-kulluğundan=Mâliye Baş-müfettişliğinden Baş-defterdar olan bu Hüseyn Ağanın azil tarihi Fındıklılı'nın eserinde «19 Cumâda-l-ûlâ Pazar», gününe müsâdif gösterilirse de

hakîkî takvimde Pazar günü o ayın 18 ine tesâdüf etmekledir: Hüseyn Ağa zorbalarla ittifak edip Hâzineyi zarara sokmuş olmakla ithâm edilerek azledilince hapse atılmışsa da biraz sonra serbest bırakılıp vezâret pâyesiyle Basra valiliğine gönderilmiştir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

128) Ramazan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1688=1099 senesi 21 Mart=18 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1688=1099 senesi 6 Temmuz=7 Ramazan Salı günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 16 gün.

(Yeniçeri-Kâtipliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Ramazan Efendi Hacıoğlu-pazarı'ndandır: Dördüncü Mehmet ikinci Lehistan seferi esnâsında bu kasabada kaldığı zaman Ramazan Efendi'nin evinde oturmuş ve Üçüncü Ahmed işte o evde dünyaya gelmiş olduğu için, ev sâhibi pâdişâhın gözüne girip mühim mevkiler elde etmiye başlamıştır; dördüncü cildin başında 1703=1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Bu sefer Baş-defterdarlıktan azlinde memleketine gönderilip orada ikamete me'mur edilen Ramazan Efendi bir müddet sonra affedilip tekrar Istanbul'a gelerek bâzı mühim vazifelerde daha bulunmuştur).

129) Kıtlık-şenliği Fındık-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: (?) tâyini: 1688=1099 senesi 6 Temmuz=1 Ramazan/Salı günü; azli 1688=1100 senesi 15 Kânunuevvel=21 Safer Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 10 gün.

(Evvelce Matbah-eminliği ve Şıkkı-Sâlis defterdarlığı gibi vazifelerde bulunmuş olan Kıtlık-şenliği tâyininden bir kaç gün sonra vezâret payesi de almıştır. — Azil tarihini Vak'anüvis Râşid 1100=1689 senesi 20 Rebî'ül-evvel=12 Kânunusâni Çarşanba gününe müsâdif gösterirse de, o sırada Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın kaydi tercih edilmiştir; Yalnız Fındıklılı Çarşanba gününü Safer'in 22 sine müsâdif gösterirse de burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. — Kıtlık-şenliğinin azline sebeb, Sadâret makamına göz dikmesi veyâhut göz diktiği hakkında düşmanlarının Vezir-i-a'zam Bekri-Mustafa Paşa nezdinde bir takım tezvirâtta bulunmuş olmalarıdır; Fındık-Mehmet Paşa Istanbul'da bırakılmıyarak Hanya muhâfızlığına gönderilmiştir). '

130) Sürmeli-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tayini: 1688=1100 senesi 15 Kânunuevvel=21 Safer Çarşanba günü; azli: 1690=1101 senesi 12 Kânunusâni=1 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 28 gün.

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Dimetokalı Sürmeli-Ali Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 121 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Râşid azil tarihini «21 Receb=30 Nisan Pazar» gününe müsâdif gösterir: Bununla yukarda esas ittihâz ettiğimiz Fındıklılı'nın kaydi arasında 3 ay, 20 günlük büyük bir fark olduğu için, iki rivâyetin telifi kabil değildir. Burada Fındıklılı'nın tercihi, o sırada Enderun'da bulunmasındandır: Bu menbâda Perşenbe günü Rebî'ül-âhir'in 2 nci gününe müsâdif gösterilirse de, burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir).

131) Kel-Yusuf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1690=1101 senesi 12 Kânunusâni=1 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1690=1101 senesi 19 Mayıs=10 Şa'ban Cuma günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 8 gün.

(Haleb muhassıllığından Baş-defterdar olan Kel-Yusuf Efendi Alâiyyelidir. Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Azil tarihi de ihtilâflıdır Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın kaydini tercih ederek esas ittihâz ettiğimiz yukarıki rivâyete mukabil, Vak'anüvis Râşid «29 Şa'ban=7 Haziran Çarşanba» gününden bahsetmektedir: Bu iki rivâyet arasında 19 günlük mühim bir fark vardır).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

132) Kirli-İsmail Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1690=1101 senesi 19 Mayıs=10 Şa'ban Cuma günü; azli: 1691=1102 senesi 30 Ağustos=5 Zülhicce Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 12 gün; «Birinci defa».

(Cizye-muhâsebeciliğinden Baş-defterdar olan bu Kirli-İsmail Efendi'nin Rumeli beylerbeyi pâyesiyle paşalığı ikinci defterdarhğındadır. — Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız; azil tarihinde daha büyük ihtilâf vardır; o sırada Enderun'da bulunduğu için tercih ettiğimiz Silihdar/Silâhdar'ın yukarda esas ittihâz ettiğimiz kaydine mukabil, Vak'anüvis Râşid 1103=1691 senesi 7 Safer=30 Teşrinievvel Salı gününden bahsetmektedir; bu iki rivâyet arasında tam iki aylık bir fark vardır ve tabiî bunun izahı kabil değildir. — Fındıklılı azil gününü «6 Zülhicce Perşenbe» gösterirse de, hakîkî takvimde Perşenbe günü o ayın 6 sına değil, 5 ine tesâdüf etmektedir. — Kirli-İsmail Efendi'nin sonraki defterdarlığı için aşağıda 136 numaraya bakınız).

İKİNCİ AHMED DEVRİ:

133) Kılıç-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1691=1102 senesi 30 Ağustos=5 Zülhicce Perşenbe günü; azli: 1692=1103 senesi 29 Mayıs=13 Ramazan Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 9 ay.

(Küçük-Defterdarlık ismiyle de anılan Şıkk-ı-Sâlis defterdarlığından ve bir rivâyete göre de selefi seferdeyken tâyin edilmiş olduğu Rikâb-ı-Hümâyûn defterdarlığından, yâni Şıkk-ı-Evvel vekâletinden Baş-defterdar olan bu Dimetokalı Kılıc-Ali Paşa'nın hem me'muriyyeti, hem şahsiyyeti, hem de lâkabı «Sicill-i Osmânî»de bu cedvelin 125 numarasında gördüğümüz Kıncı-Ali ve 130 numarada gördüğümüz Sürmeli-Ali paşalarla karıştırılır: Halbuki bunlardan Kıncı-Ali Paşa bu sırada Kıbrıs beylerbeyidir; Sürmeli-Ali Paşa ile karıştırılması ise, her ikisinin de Dimetokalı diye anılmasından galat olabilir: Bu Ali Paşa'nın lâkabı «Kılıc» olduğu vak'anüvis Râşid'deki sarâhatle sâbittir. — Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Kılıc-Ali Paşa tâyininden biraz sonra vezâret pâyesiyle taltif edilmiş ve azli üzerine de Kılıc-Ali Paşa'nın idâmından dolayı inhilâl eden Kıbrıs beylerbeyliğine gönderilmiştir).

134) Cânib Ahmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1692 1103 senesi 29 Mayıs=13 Ramazan Perşenbe günü; azli: 1693=1104 senesi 21 Mart=20 Receb Cuma günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Arpa-eminliğinden Baş-defterdar olan bu Cânib Ahmed Efendi doğruluğu ve mesleğinde iktidariyle mârûf olduğu halde, defterdarlığından zarar gören bâzı müfsidlerin iftiralarına uğrayıp pâdişâh tarafından iki defa azledilmişse de, Vezir-i-a'zam Hacı-Ali Paşa bu haksız irâdelerin ikisine de mukâvemet ettikten sonra, üçüncüsünde Sadâretten isti'fâ etmiştir: 1693=1104 vukuâtının «27 Mart» fıkrasıyla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 119 numaraya

bakınız. — Cânib Ahmed Efendi'nin üç defa Baş-defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 136 ve 141 numaralara bakınız).

135) Kalın-Ali Ağa/Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1693=1104 senesi 27 Mart=20 Receb Cuma günü; azli: 1698=1104 senesi 4 Nisan=28 Receb Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 8 gün.

(Meslek itibariyle hiç bir münâsebeti olmadığı halde Sipâhiler-ağalığındaki muvaffakiyetinden dolayı Efendilikle Baş-defterdarlığa çıkarılıveren bu zavallı askerin bilhassa selefi «Cânib Ahmed Efendi gibi kaviyy-ül-iktidâr bir Defterdar-ı kâr-güzâra halef» olması Mâliye işlerinin düzenini derhâl bozmuş olduğu için, sekiz gün sonra azlinden başka çâre bulunmamış ve bir taraftan da kalbi kırılmamak için Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle Cebeci-başılığa nakli emredilmiştir: Paşalığı da işte bundandır; bu suretle Kalın-Ali sekiz gün içinde ağalıktan efendiliğe ve efendilikten de paşalığa geçerek üç defa ünvan değiştirmiş demektir).

136) Kirli-İsmail Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1693=1104 senesi 4 Nisan=28 Receb Cumartesi günü; azli: 1694=1105 senesi 13 Ağustos=21 Zülhicce Cuma günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 9 gün; «İkinci defa».

(İlk defterdarlığından ma'zul bulunduğu sırada ikinci defa Baş-defterdar olan Kirli-İsmail Paşa bu sefer Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle paşalık da almıştır. — Bu ikinci azlinde boş bırakılmayıp Kilis sancak-beyliği verildiğinden bahsedilir. — İlk defterdarlığı için yukarda 132 numaraya bakınız. — Umumiyetle azil tarihinin «23 Zülhicce» olduğunda ittifak edilirse de, gün ismi «Cuma» gösterildiğine göre hakikî takvimde o ayın 23 üne değil, 21 ine tesâdüf etmiş olması lâzımgelir).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

137) Köse-Halil Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1694=1105 senesi 13 Ağustos=21 Zülhicce Cuma günü; azli: 1695=1106 senesi 28 Mart=12 Şa'ban Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 16 gün; «Birinci defa».

(Vak'anüvis Râşid'in Baş-Muhâsebe üçüncü halifeliğinden birdenbire Baş-defterdar olmuş gösterdiği bu Köse-Halil Efendi Silâhdar tarihine göre Baş-muhâsebecilikten Şıkk-ı-Evvel olmuştur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. Halil Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 139 numaraya bakınız).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

138) Cânib Ahmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1695=1106 senesi 28 Mart=12 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1695=1107 senesi 17 Teşrinievvel=8 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 20 gün; «İkinci defa».

(İktidariyle doğruluğundan dolayı vücuduna ihtiyaç hâsıl olduğu için ikinci defa Baş-defterdarlığa dâvet edilen Cânib Ahmed Efendi'nin bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 134 ve bundan sonraki için aşağıda 141 numaralara bakınız. — İlk defasında olduğu gibi bu sefer de onun doğruluğuyla ciddiyetinden zarar görenler «Günâgûn müftereyyât» tertib ederek İkinci Mustafa Macaristan seferinden dönerken Niğbolu konağında azline sebeb

olmuşlardır: Bu kıymette adamların iş başında duramamaları, Osmanlı inhitâtının artık çok ilerlemiş olmasındandır).

139) Köse-Halil Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1695=1107 senesi 17 Teşrinievvel=8 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; azli: 1698=1110 senesi 5 Teşrinisâni=1 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 19 gün; «İkinci defa».

(Köse-Halil Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 137 numaraya bakınız. İki defterdarlık müddetinin mecmûu 3 sene, 8 ay, 5 gün tutmaktadır. — Bu seferki defterdarlığında vezâret pâyesiyle de taltif edilmiş olan Köse Paşa Baş-defterdarlıktan Bosna beylerbeyliğine gönderilmiş ve daha sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

140) Sarı-Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1698=1110 senesi 5 Teşrinisâni=1 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; azli: 1700=1112 senesi 4 Eylül=20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 9 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Masraf-eminliğinden Baş-defterdar olan bu Mustafa Paşa'nın bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 143 numaraya bakınız).

141) Cânib Ahmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1700=1112 senesi 4 Eylül=20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1701=1112 senesi 8 Şubat=29 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 4 gün; «Üçüncü defa».

(Cânib Ahmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 134 ve 138 numaralara bakınız: üç defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 9 ay, 23 gün tutmaktadır).

142) Muhsin-zâde Hacı-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Arap (?); tâyini: 1701=1112 senesi 8 Şubat=29 Şa'ban Salı günü; azli: 1702=1114 senesi 31 Kânunuevvel=11 Şa'ban Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 20 gün.

(Tüccardan Halebli ve zayıf bir rivâyete göre de Musullu Muhsin-Çelebi'nin büyük oğlu olan bu Hacı-Ahmed Efendi «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 146 numarasında gördüğümüz Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın ağabeyisi ve ayni cedvelin 164 ve 170 numaralarında gördüğümüz Vezir-i-a'zam Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın amcasıdır. Bunlardan Muhsin-zâde Abdullah Paşa, İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen «Edirne vak'ası»nda âsiler tarafından Baş-defterdar intihâb edilmiştir: Aşağıda 144 numaraya bakınız).

143) Sarı-Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1702=1114 senesi 31 Kânunuevvel=11 Şa'ban Pazar günü; azli: 1703—1114 senesi 5 Mayıs=18 Zülhicce Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 5 gün; «İkinci defa».

(San-Mustafa Efendi'nin bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 140 numaraya bakınız. — Bu ikinci defterdarlığından azlinde Trablusuşam beylerbeyiliğine gönderilmiş ve o yeni vazifesinden itibaren Paşa ünvânını almıştır).

İKİNCİ MUSTAFA ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

144) Bakkal-zâde Sarı-Hacı-Mehmet Efendi/Paşa — Miliyeti: Türk (?); tâyini: 1703=1114 senesi 5 Mayıs=18 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1703=1115 senesi 22 Teşrinisâni=13 Receb Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 18 gün; «Birinci defa».

(Şıkk-ı-evvel mektupçuluğundan Baş-defterdar olan bu Hacı-Mehmed Efendi'nin defterdarlığı İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen ve Istanbul'da başlayıp Edirne'de nihayet bulduğu için «Edirne vak'ası» denilen büyük ihtilâl hareketine tesâdüf etmektedir: O sırada Hacı-Mehmed Efendi İkinci Mustafa'nın diğer devlet erkâniyle beraber Edirne'de bulunduğu için, Istanbul'da ısyan başladığı zaman âsiler tarafından 1115=1703 senesi 14 Rebî'ül-evvel=28 Temmuz Cumartesi günü Darbhâne-emini Muhsin-zâde Abdullah Efendi Baş-defterdar intihâb edilmiştir; bu Abdullah Efendi yukarda 142 numarada gördüğümüz Muhsin-zâde Hacı-Mehmed Efendi'nin küçük kardeşidir ve sonraları hem kendisi, hem oğlu Muhsin-zâde Mehmet Paşa Sadr-ı-a'zam olmuştur: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 146, 164 ve 170 numaralara bakınız. Üçüncü Ahmed Edirne'de tahta çıktığı gün âsiler tarafından Istanbul'da intihâb edilmiş olan devlet erkânının me'muriyetlerini umumiyetle tasdik etmek mecburiyetinde kalmıştır; 1703=1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. Âsilerin Baş-defterdar seçtikleri Muhsin-zâde Abdullah Efendi'nin me'muriyyeti de diğerleriyle beraber tasdik edilip edilmediği kat'î surette belli değildir; Mâlûm olan nokta, İkinci Mustafa'nın son Baş-defterdarı olan Hacı-Mehmed'Efendi'nin «Edirne vak'ası»nda «îhtifâ» etmiş olmasıdır; fakat vak'adan sonra Hacı Efendi meydana çıkınca Vak'anüvis Râşid'e göre Üçüncü Ahmed tarafından makamında «İbkaa» edilmiştir: Halbuki gene Râşid diğer bir münâsebetle bu «İbkaa» yı ikinci bir tâyin gibi göstermektedir! Her halde eğer Muhsin-zâde'nin defterdarlığı cülûs günü diğerleriyle beraber tasdik edilmişse, kaç gün sürmüş olduğu mâlûm değildir: İşte bu vaziyetten dolayı Muhsin-zâde Abdullah Efendi bu cedvele alınmamış ve Sarı/Hacı-Mehmed Efendi'nin yeni pâdişâh tarafından vazifesinde «İbkaa» edilmiş olması hakkındaki rivâyet esas ittihâz edilmiştir. — Hacı-Mehmed Efendi'nin bundan sonraki defterdarlıkları için aşağıda 146, 148, 151, 153 ve 157 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

145) Firârî-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1703=1115 senesi 22 Teşrinisâni=13 Receb Perşenbe günü; azliyle Rumeli-Beylerbeyîiğine nakli; 1704=1115 senesi 29 Şubat=23 Şevvâl Cuma günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 8 gün.

(İkinci Mustafa'nın hal'iyle neticelenen «Edirne vak'ası»nda âsilerle el-birliği ederek Istanbul-Kaymakamlığında bulunduktan sonra Vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan bu Hasan Paşa'ya «Firârî» denilmesi, vak'adan evvel Şehr-i-Zûr=Kerkük beylerbeyliğinde bulunduğu sırada i'dâma mahkûm edilince hükmü tebliğ eden Çavuşbaşı'yı katlettikten sonra Istanbul'a kaçıp saklanmış olmasındandır: Üçüncü ciltte 1703=1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

146) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti.: «Türk (?); tâyini: 1704=1115 senesi 29 Şubat=23 Şevvâl Cuma günü:; azli: 1705=1116 senesi 6 Şubat=11 Şevvâl Cuma günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 6 gün; «İkinci defa».

(Büyük-Ruznamçecilikten ikinci defa Baş-defterdar olan Hacı-Mehmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 144 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 148, 151, 153 ve 157 numaralara bakınız).

147) Tabl/Bavul-İsmail Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1705=1116 senesi 6 Şubat=11 Şevvâl Cuma günü; azli: 1705=1117 senesi 13 Haziran=20 Safer Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 5 gün.

(Haraç-muhâsebeciliğinden Baş-defterdar olan Davul-İsmail Efendi'nin aczinden dolayı azlolunduğundan bahsedilir. «Sicill-i-Osmânî» müellifi Süreyya Bey bu defterdarın mezar taşındaki «Davud İsmail» isminin «Davul» denilmemek için yapılmış bir «Hüsn-i te'vil» olduğuna hükmetmektedir).

148) Bakkal-zâde-Sarı/Hacı Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1705=1117 senesi 13 Haziran=20 Safer Cıımartesi günü; azli: 1706=1118 senesi 18 Temmuz=6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 5 gün; «Üçüncü defa».

(Bakkal-zâde Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 146 ve bundan sonrakiler için de aşağıda 151, 153 ve 157 numaralara bakınız).

149) Seyyid-Yahyâ Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1706=1118 senesi 18 Temmuz=6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; isti'fâsı: 1706=1118 senesi 12 Ağustos=2 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 25 gün.

(Şeyh-ül-İslâmlar cedveliniı 67, 70 ve 73 numaralarında gördüğümüz Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin akrabâsından olan bu Yahyâ Efendi Baş-Emîrâhurluktan Şıkk-ı-evvel defterdârı olmuştur; Me'mûriyyet müddeti bir ayı bile doldurmadan isti'fâ etmesine sebeb, kendisi vezâret pâyesiyle defterdarlık istemiş olduğu halde Sadr-ı-a'zam Çorlulu-Ali Paşa'nın muhâlefetinden dolayı vezir olamıyarak «Efendi» ünvâniyle tâyin edilmiş olmasından fevkalâde müteessir olmasıdır).

150) Dâmad-Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1706=1118 senesi 12 Ağustos=2 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; azli: 1708=1119 senesi 12 Şubat=20 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 6 ay, 1 gün; «Birinci defa».

(Mevkuf ât kalemi ikinci halifeliğinden birdenbire Baş-defterdar olan Dâmad-Mehmed Efendi kölelikten yetişmiş olduğu için milliyeti belli değildir: «Dâmad» lâkabı da Kasap-başı Ali Ağa'nın dâmâdı olmasındandır. Azline sebeb olarak me'mûriyyet müddetinin uzun sürmüş olmasından bahsedilir! — Mehmed Efendi'nin dört defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 152, 154 ve 158 numaralara ve oğlu İzzet Ali Bey'in defterdarlığı için de 162 numaraya bakınız).

151) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1708=1119 senesi 12 Şubat=20 Zülka'de Pazar günü; azli: 1709=1121 senesi 10 Ağustos=3 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 27 gün; «Dördüncü defa».

(Bakkal-zâde'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 148, 148 ve bundan sonrakiler için de aşağıda 153 ve 157 numaralara bakınız. — Bu seferki azli üzerine beylerbeylikle Bender muhâfızlığına tâyin edilmiş olduğu için «Paşa» ünvâniyle anılmıya başlamış ve daha sonra vezir de olmuştur).

152) Dâmad-Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1709=1121 senesi 10 Ağustos=3 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; azli: 1712=1123 senesi 19 Kânunusâni=10 Zülhicce Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 10 gün; «İkinci defa».

(Nişancılıktan ikinci defa Baş-defterdar olan Dâmad-Mehmed Efendi'nin, bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 150 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda, 154 ve 158 numaralara bakınız).

153) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1712=1123 senesi 19 Kânunusâni=10 Zülhicce Salı günü; azli: 1712=1124 senesi 22 Haziran=17 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 4 gün; «Beşinci defa».

(Bakkal-zâde'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 146, 148 ve 151 numaralara ve bundan sonraki son defterdarlığı için de aşağıda 157 numaraya bakınız).

154) Dâmad-Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1712=1124 senesi 22 Haziran=17 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; azli: 1713=1125 senesi 22 Haziran=28 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 sene; «Üçüncü defa».

(Dâmad-Mehmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 150 ve 152 numaralara ve bundan sonraki son defterdarlığı için de aşağıda 15S numaraya bakınız).

155) Sarı-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1713=1125 senesi 22 Haziran=28 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; azil; 1114=1126 senesi 28 Kânunusâni=12 Muharrem Pazar günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 6 gün; «Üçüncü defa».

(Rumeli-beylerbeyliğinden Vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan Sarı-Mustafa Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 140 ve 143 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 9 ay, 10 gün tutmaktadır. — Mustafa Paşa bu son defterdarlığından azli üzerine tekrar Rumeli-beylerbeyliğine gönderilmiş ve ondan sonra da bir çok valiliklerde bulunmuştur).

156) Kayserili-Osman Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1714=1126 senesi 28 Kânunusâni=12 Muharrem Pazar günü; azli: 1714=1126 senesi 18 Ağustos=7 Şa'ban Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 21 gün; «Birinci defa».

(Kapucular-kethudâlığından Baş-defterdar olan Osman Efendi'nin iki defa defterdarlığı ve bir defa da defterdar vekilliği vardır: Bundan sonraki Baş-defterdarlığı için aşağıda 159 numaraya ve vekâleti için de 157 ve 158 numaralara bakınız).

157) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1714=1126 senesi 18 Ağustos=7 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1716=1129 senesi 31 Kânunuevvel=16 Muharrem Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 18 gün; «Altıncı defa».

(Bakkal-zâde'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 146, 148, 151 ve 153 numaralara bakınız; Altı defterdarlık müddetinin mecmûu 6 sene, 10 ay, 13 gün tutmaktadır. — Bakkal-zâde bu seferki azli üzerine Selânik muhâfızlığına gönderilmiştir. — Azlinin sebebi, bir müddet evvel kendisine ihsâs edilmiş olan sadârete tâyini gecikince «Hilâf-ı ma'hûd açıkdan mühr-i Sadâret talebine âğâz» etmesi ve bir taraftan da şahsî nüfuz ve i'tibârına istinâden pâdişâhın irâdesi hilâfına bir takım mukaataalar tevcihine kalkışmasıdır!

Netice itibariyle sadâretten mahrumiyyetine bizzât kendisi sebeb olmuş demektir. Azli üzerine bütün mukaataa tevcihâtı ibtâl edilmiştir. — Bakkal-zâde azledilince Baş-defterdarlık vekâletine 156 numarada gördüğümüz sâbık Baş-defterdarlardan Kayserili-Osman Efendi tâyin edilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

158) Dâmad-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1717=1129 senesi 19 Kânunusâni=5 Safer Salı günü; azli: 1717=1129 senesi 19 Şubat=7 Rebî'ül-evvel Cuma günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 1 gün; «Dördüncü defa».

(Vezâret pâyesiyle bulunduğu Hotin muhâfızlığından dördüncü defa Baş-defterdar olan Dâmad-Mehmet Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 150, 152 ve 154 numaralara bakınız: Dört defterdarlık müddetinin mecmûu 5 sene, 12 gün tutmaktadır. — Mehmet Paşa'nın bu seferki tâyiniyle selefi Bakkal-zâde'nin azli arasında 19 gün Baş-defterdarlık makamı vekâlet suretiyle eski defterdarlardan Kayserili-Osman Efendi tarafından idare edilmiştir: Bu Osman Efendi için yukarda 156 numaraya bakınız. Bununla beraber, Dâmad-Mehmet Paşa'nın bu son tâyini üzerine Kayserili-Osman Efendi'nin vekâleti nihayet bulmuş değildir: İdarî bir garîbe olmuş, Mehmet Paşa'nın ihtiyarlığından dolayı «Vekili Osman Efendi temşiyetde devam» etmiş, ayni bir makamda asil ile vekil bir arada bulunmuş ve hattâ Dâmad-Mehmet Paşa vekil Osman Efendi ile pek tabiî olarak geçinemediği için azledilip Kubbe-vezirliğine naklolunmuştur! Aşağıki fıkraya da bakınız).

159) Kayserili-Osman Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1717=1129 senesi 19 Şubat=7 Rebî'ül-evvel Cuma günü; azli: 1717=1130 senesi 19 Kânunuevvel=15 Muharrem Pazar günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(Baş-defterdar vekilliğinden ikinci defa olarak asâleten defterdar olan Osman Efendi'nin bundan evvelki me'mûriyyeti için yukarda 156 numaraya bakınız. İki defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 4 ay, 19 gün tutmaktadır; 157 numarada gördüğümüz Bakkal-zâde Hacı-Mehmet Paşa'nın 1716=1129 senesi 31 Kânunuevvel — 16 Muharrem Perşenbe günü azli üzerine Osman Efendi Baş-defterdar vekili olmuş ve bu vekâlet müddeti de 158 numarada gördüğümüz Dâmad-Mehmet Paşa'nın defterdarlığı zamanında da devam ederek 1 ay, 20 gün sürmüştür: Osman Efendi'nin iki defterdarlık müddetine işte bu vekâlet müddeti de ilâve edildiği takdirde, asâlet ve vekâlet suretiyle defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 6 ay, 9 günü bulur. — Kayserili-Osman Efendi bu son defterdarlığından sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

160) Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1717=1180 senesi 19 Kânunuevvel=15 Muharrem Pazar günü; azli: 1719=1131 senesi 9 Mayıs=19 Cumâda-l-âhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 21 gün.

(Vidin defterdarlığından Baş-defterdar olan sâbık Reîs-ül-küttâb Hacı-Mustafa Efendi, Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın teveccühünü kazanmış ve iktidârını takdir ettirmiş kuvvetli bir mâliyecidir. Azline sebeb olarak Niş ve Vidin kalelerindeki yeniçerilerin mevacıpleri geciktiği için ısyân etmiş olmalarından dolayı kendisine haksız olarak kusur isnâd edilmiş olduğundan bahsedilir).

161) Türk-İbrahim Efendi/Hacı-İbrahim Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1719=1131 senesi 9 Mayıs=19 Cumâda-l-âhire Salı günü; ölümü: 1728-1729=1141 senesi (?); defterdarlık müddeti; takriben 10 sene.

(Baş-Muhâsebe-kesedarlığından Baş-defterdar olan Hacı-İbrahim Efendi on sene kadar Osmanlı mâliyesini idare etmiş muktedir ve büyük bir devlet-adamı olduğu halde, ölüm tarihi maatteessüf belli değildir: Vak'anüvis Küçük-Çelebi-zâde İsmail Âsim Efendi bir çok ehemmiyetsiz kimselerin bile ölüm tarihlerini tesbit ettiği halde, bu kadar mühim bir şahsiyyeti her nedense ihmâl. etmiş veyâhut bir müstensih veyâ matbaa zühulü olmuştur: «Sicill-i Osmânî» vesaire gibi muahhar menbâalar da Küçük-Çelebi-zâde'ye istinâd ettikleri için, onlar da bu noktayı meskût geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. «Sicil» de tenâkuz bile vardır: Birinci cildindeki Hacı-İbrahim Efendi maddesinde ölüm tarihi 1140 gösterildiği halde» dördüncü cildinin sonundaki Defterdarlar cedvelinde 1141 gösterilir: — İbrahim Efendi'nin çok uzun süren defterdarlığı, tebeddülât oldukça mütemâdiyen makamında ibka edilmek suretiyle on seneye yaklaşmıştır: Küçük Çelebi-zâde son defa olarak «11 Şevvâl 1140=21 Mayıs 1728 Cuma» günü yapılan tebeddülâtta Hacı-İbrahim Efendi'nin ibka edilmiş olduğundan bahsetmekte ve ondan sonra 1141=1729 senesi Zülhicce=Haziran/Temmuz ayında Baş-defterdar olarak İzzet Ali Bey'den bahsetmektedir! Her halde bu ölüm tarihinin mezar kitâbesi veyâhut yeni bulunacak bir vesika ile tesbiti çok faydalı olacaktır).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

162) İzzet Ali Bey/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1728-1729=1141 senesi (?); azli: 1732=1144 senesi 22 Mayıs=27 Zülka'de Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Mektûbî-i-Defteri me'mûriyyetinden, yâni. Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan İzzet Ali Bey yukarda 150, 152, 154 ve 158 numaralarda gördüğümüz Dâmad-Mehmet Paşa'nın oğludur; Babası kölelikten yetişmiş olduğu için milliyeti belli değildir. — Kuvvetli bir şâir olan İzzet Ali Bey'in büyük dostu Nedim ile karşılıklı nazîreleri vardır; Nedim dîvânında İzzet Ali Bey'in defterdarlığı hakkında iki tarih manzumesine, tesâdüf edilir; bunların birinde:

Vekâlet eyledi sıdk üzre Defterdâra bir müddet

denildiğine göre, selefi Hacı-İbrahim Efendi'nin ölüm hastalığı esnâsında İzzet Ali Bey bir müddet Baş-defterdar vekilliğinde bulunmuş demektir. — Daha sonraları Vezâret pâyesiyle taltif edilen İzzet Ali Paşa bir aralık Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur. — Defterdarlığından sonra Anadolu-beylerbeyliğinde ve bâzı askeri vazifelerde bulunmuş olan İzzet Ali Paşa nihayet Şark ser-askerliği esnâsında Revan'da vefât etmiştir).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

163) Üç-anbarlı Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk: tâyini: 1732=1144 senesi 22 Mayıs=27 Zülka'de Perşenbe günü; ölümü: 1732=1145 senesi 8 Eylül=18 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 17 gün.

(Reîs-ül-küttâblıkta bulunduktan sonra Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Mehmed Efendi, Hacı-Halil Âğa isminde bir Baltacı'nın oğludur. Muktedir bir devlet-adamı olduğundan bahsedilir. — Ölüm tarihini Vak'anüvis Subhi «Evâsıt-ı Rebî'ül-evvel»e ve Resmî Ahmed Efendi de «Sefînet-ür-Rüesâ»sında ayın 18 ine müsâdif gösterir).

l64) Cânibî-Ali Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1732=1145 senesi 8 Eylül=18 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1733=1145 senesi 25 Mart=9 Şevvâl Çarşanba günü; defterdarlık müddeti; 6 ay, 17 gün; «Birinci defa».

(Tersâne cânibliğinden, yâni Bahriye levâzım reisliğinden Baş-defterdar olan Alî Efendi'nin «Canibi» lâkabı eski me'mûriyyetinden dolayıdır. Bundan sonraki ikinci ve sonuncu defterdarlığı için aşağıda 174 numaraya bakınız).

165) Boz-oğlan/Hacı-İbrahim Efendi/Boz-İbrahim Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1733=1145 senesi 25 Mart=9 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1734=1147 senesi 125 Ağustos=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 şene, 4 ay, 18 gün; «Birinci defa».

(Ruznamçe-i-evvel makamından Baş-defterdar olan İbrahim Efendi'nin bu ilk me'mûriyyeti «Sicill-i Osmânî»de ikinci defterdarlığı gibi gösterilirse de doğru değildir: Bu zühûlün sebebi, müellifin 161 numarada gördüğümüz Hacı-İbrahim Efendi ile bunu birbirine karıştırmış olmasıdır. — Boz-İbrahim Efendi'nin bundan sonraki son defterdarlığı için aşağıda 167, yeğeni Memiş Efendi'nin defterdarlığı için 178 ve oğlu Rakım Efendi'nin defterdarlığı için de 193 numaraya bakınız).

166) Hacı-Halil Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1734=1147 senesi 12 Ağustos=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1735=1148 senesi 27 Teşrinisâni=11 Receb Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 16 gün; «Birinci defa».

(Baş-Muhâsebe halîfe-i-evvelliğinden Baş-defterdar olan Hacı-Halil Efendi'nin azil tarihi için aşağıki fıkraya ve bundan sonraki son defterdarlığı için de aşağıda 188 numaraya bakınız. — Halil Efendi'nin kuvvetli bir maliyeci olduğundan bahsedilir).

167) Boz-oğlan/Hacı-İbrahim Efendi/Boz-İbrahim Efendi — «Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1735=1148 senesi 27 Teşrinisâni=11Receb Pazar günü; ölümü: 1736=1149 senesi Temmuz/Ağustos=Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 8 buçuk ay; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan İbrahim Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 165 numaraya bakınız. — Bu seferki tâyin tarihini Vak'anüvis Subhi «12 Receb»e müsâdif gösterirse de, başka bir münâsebetle ayni ayın dokuzuncu gününü Perşenbe göstermekte olduğu için, aradaki bir günlük «Rü'yet-i-hilâl» farkı burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. Subhi'de İbrahim Efendi'nin ölüm tarihi yoktur; Burada «Sicill-i Osmânî»deki tarih esas ittihâz edilmiştir. — Boz-İbrahim Efendi'nin iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 1 ay tutmaktadır).

168) Hacı-Halil Efendi — Milliyeti: Türk, tâyini: 1736=1149 senesi Temmuz/Ağustos=Rebî'ül-evvel ayı; azli: 1737=1150 senesi Mayıs=Muharrem ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 10 ay; «İkinci defa».

(Halil Efendi'nin bu ikinci defterdarlığına âit tâyin ve azil günleri belli değildir: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 1 ay, 16 gün tutmaktadır. — Hacı-Halil Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 166 numaraya bakınız).

169) Âtıf Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1737=1150 senesi Mayıs=Muharrem ayı; azli: 1738=1151 senesi Haziran/Temmuz=Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 2 ay; «Birinci defa».

(Mektûbî-i-Defterî me'mmriyyetinden, yâni Mâliye mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Âtıf Efendi kuvvetli bir dîvan şâiridir; kendi ismini taşıyan kıymetli kütüphanesiyle de mâruftur. «Sicill-i Osmânî»de ismi «Âtıf Mehmet Efendi» gösterilirse de doğru değildir: Diğer menbâların hepsi «Âtıf Mustafa» isminde müttefiktir. — Âtıf Efendi'nin üç defa defterdarlığı vardır; Bundan sonrakiler için aşağıda 171 ve 173 numaralara ve oğlu Ömer Vahîd Efendi'nin defterdarlığı için de 197 numaraya bakınız).

170) Hacı-Yusuf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1738=1151 senesi Haziran/Temmuz=Rebî'ül-evvel ayı; azli: 1739=1152 senesi 18 Nisan=9 Muharrem Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: Takriben 9 buçuk ay; «Birinci defa».

(Mâden kalemi Baş-halîfeliğinden birdenbire Şıkk-ı-evvel defterdarı olan Hacı-Yusuf Efendi muktedir ve çalışkan bir devlet-adamıdır; üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 172 ve 176 numaralara bakınız).

171) Âtıf Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1739=1152 senesi 18 Nisan=9 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1741=1154 senesi 26 Eylül=15 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 8 gün; «İkinci defa».

(Âtıf Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 169 ve sonuncusu için de aşağıda 173 numaralara bakınız).

172) Hacı-Yusuf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1741=1154 senesi 26 Eylül=15 Receb Salı günü; azli: 1742=1155 senesi 27 Haziran=23 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 1 gün; «İkinci defa».

(Hacı-Yusuf Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 170 ve bundan: sonraki için de aşağıda 176 numaralara bakınız).

173) Âtıf Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1742=1155 senesi 27 Haziran=23 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; ölümü: 1742=1155 senesi 25 Temmuz=22 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 28 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-Âtıf Mustafa Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 189 ve 171 numaralara bakınız: Üc defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 8 ay tutmaktadır).

174) Cânibî-Ali Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1742=1155 senesi 25 Temmuz=22 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; ölümü;: 1743=1156 senesi 20 Nisan=25 Safer Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 26 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Şıkk-ı-evvel defterdarı olan Câıibî-Ali Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 164 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu sene, 3 ay, 13 gün tutmaktadır).

175) Hacı-Sa'dullâh Efendi — Milliyeti: Türk (?); tayini: 1743=1156 senesi 20 Nisan=25 Safer Cumartesi günü; Nişancılığa nakli; 1743=1156 senesi 20 Kânunuevvel=4 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: 8 ay.

(Darphâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Sa'dullah Efendi, Nişancılığa nakledildikten bir müddet sonra tekrar Darphânedeki vazifesine iâde edilmiştir).

176) Hacı-Yusuf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1743=1156 senesi 20 Kânunuevvel=4 Zülka'de Cuma günü; azli: 1746=1159 senesi 26 Haziran=6 Cumâda-l-âhire Pazar günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 6 ay, 7 gün; «Üçüneü defa».

(Nişancılıktan üçüncü defa Baş-defterdar olan Hacı-Yusuf Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 170 ve 172 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 18 gün tutmaktadır. — İzzî tarihinde bu seferki azli «7 Cumâda-l-âhire Ahad» gününe müsâdif gösterilirse de «Ahad=Pazar» günü hakikî takvimde o ayın 7 sine değil, 6 sına tesâdüf etmektedir).

177) Behçet Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1746=1159 senesi 26 Haziran=6 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1749=1162 senesi 18 Ağustos=4 Ramazan Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 1 ay, 22 gün; «Birinci defa».

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Behçet Efendi eski Tersâne-eminlerinden Acem-kılıcı Hacı-Mustafa Efendi'nin oğludur, üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 179 ve 183 numaralara ve kardeşi İbrahim Sârım Paşa'nın defterdarlığı için de 189 numaraya bakınız).

178) Seyyid-Memiş Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1743=1162 senesi 18 Ağustos=4 Ramazan Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1750=1163 senesi 29 Temmuz=24 Şa'ban Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 12 gün; «Birinci defa».

(Mâliye Zimmet-halîfeliğinden birdenbire Baş-defterdar olan Memiş/Mehmed Efendi yukarda 165 ve 167 numaralarda gördüğümüz Boz-İbrahim Efendi'nin yeğenidir. Bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 186 numaraya balanız).

179) Behçet Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1750=1163 senesi 29 Temmuz=24 Şa'ban Çarşanba günü; azli: 1750=1163 senesi 11 Teşrinievvel=10 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 13 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan Behçet Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 177 ve bundan sonraki için de aşağıda 183 numaralara bakınız. — Bu seferki azli üzerine iki tuğla Alâiyye sancağına tâyin edilmiş olduğu için Paşa ünvânını almıştır).

180) Sopa-Salan/Belgradî-Kâmil Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1750=1163 senesi 11 Teşrinievvel=10 Zülka'de Pazar günü; azli: 1751=1164 senesi 30 Kânunusâni=3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 20 gün.

(Tersane-eminliğinden baş-defterdar olan Belgradlı Kâmil Ahmed Efendi'nin azliyle halefinin tâyini İzzî tarihinde «2 Rebî'ül-evvel Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de, «Sebt=Cumartesi» günü hakikî takvimde o ayın 2 sine değil, 3 üne tesâdüf etmektedir. — Ahmed Efendi azlinden sonra Reîs-ül-Küttâblık ve Sadâret-kethudâlığı gibi merkez hizmetleriyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Baş-defterdarlığa vekâleten tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

181) Müezzin-zâde Halîmî Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1751=1164 senesi 30 Kânunnsâni=3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1753=1167 senesi. 29 Teşrinievvel=1 Muharrem Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 9 ay; «Birinci defa».

(Ruznamçe-kesedarlığından Baş-defterdar olan Halîmî Mustafa Efendi eski Ruznamçe-kesedarlarından Ali Efendi'nin oğludur: Tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya ve bundan sonraki defterdarlıkları için de aşağıda 184 ve 188 numaralara bakınız. — Sefâhet düşkünlüğünden dolayı azli üzerine Beylerbeyi pâyesiyle Sayda valiliğine tâyin edilerek Paşa ünvânını almıştır).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

182) Nâilî Abdullah Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1753=1167 senesi 29 Teşrinievvel=1 Muharrem Pazartesi günü; Sadârete tâyini üzerine defterdarlıktan ayrılması: 1755=1168 senesi 18 Mayıs=6 Şa'ban Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 6 ay, 20 gün.

(Reîs-ül-küttâblıktan Baş-defterdar olan Nâilî Abdullah Efendi, Davutpaşalı Hacı-Halil Ağa'nın oğludur: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 157 numaraya ve gün tarihi için de aşağıki fıkraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

183) Behcet-Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyiıi: 1755=1168 senesi 18 Mayıs=6 Şa'ban Pazar günü; ölümü: 1755=1168 senesi 22 Ağustos=14 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 5 gün; «Üçüncü defa».

(Baş-Ruznamçecilikten üçüncü defa Baş-defterdar olan Behçet Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 177 ve 179 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 3 sene, 7 ay, 10 gün tutmaktadır. — Bu seferki tâyin tarihini Vak'anüvis Vâsıf «7 Şa'ban Ahad» gününe müsâdif gösterirse de, «Ahad=Pazar» günü hakikî takvimde o ayın 7 sine değil, 6 sına tesâdüf etmektedir).

184) Müezzin-zâde Halîmî Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755=1168 senesi 22 Ağustos=14 Zülka'de Cuma günü; azli: 1755=1169 senesi 11 Teşrinisâni=6 Safer Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 20 gün; «İkinci defa».

(Halîmî Mustafa Paşa'nın bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 181 ve bundan sonraki için de aşağıda 188 numaralara bakınız. — Bundan evvelki gibi bu seferki azli de «Fisk-u-fücûra inhimâki» ile «Havâ ve hevesine» tâbiiyyetindendir).

185) Hacı-Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1756=1169 senesi 11 Teşrinisâni=6 Safer Salı günü; azli: 1756=1170 senesi 20 Teşrinievvel=25 Muharrem Çarşanba günü; defterdarlık müddeti 11 ay, 9 gün; «Beşinci defa».

(Baş-Muhâsebe kesedarlığından Şıkk-ı-evvel defterdarı olan Hacı-Ahmed Efendi'nin üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 187 ve 190 numaralara bakınız).

186) Seyyid-Memiş Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1756=1170 senesi 30 Teşrinievvel=25 Muharrem Çarşanba günü; azli: 1757=1170 senesi-31 Kânunusâni=10 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 12 gün; «İkinci defa».

(Yeniçeri-kâtipliğlnden ikinci defa Baş-defterdar olan Memiş Efendi'nin bundan evvelki me'mûriyyeti için yukarda, 178 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 2 ay, 24 gün tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

187) Hacı-Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1757=1170 senesi 31 Kânunusâni=10 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; azli: 1758=1171 senesi 23 Mayıs=15 Ramazan Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, S ay, 28 gün; «İkinci defa».

(Hacı-Ahmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 185 ve bundan sonraki için de aşağıda 190 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

188) Müezzin-zâde Hâlîmî Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1758=1171 senesi 23 Mayıs=15 Ramazan Salı günü; azli: 1759=1173 senesi 3 Teşrinisâni=12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 11 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-Ahmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 181 ve 184 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 4 sene, 5 ay, 1 gün tutmaktadır. — Bundan evvelki defterdarlıklarında olduğu gibi, bu sefer de azlinin sebebi sefâhat düşkünlüğüdür; bununla beraber, Mâliye işlerindeki fevkalâde iktidarını Vak'anüvis Vâsıf «Fenn-i defter de mâhir defâtîr-i mîrî münderis olsa müceddeden ihtirâına kaadir» şeklinde anlatır. — Azli üzerine Vezâret pâyesiyle Musul valiliğine tâyin edilmişse de, çok cömert ve müsrif olduğu için parasız yola çıkmak mecburiyyetinde kalmış ve hattâ Kocaeli=İzmit mutasarrıfından yüz altın borç almış, fakat Istanbuldaki alacaklıları pâdişâhı ve devlet erkânını arzıhallerle rahatsız ettiklerinden ve bir taraftan da irtikâbına âit bâzı emâreler bulunduğundan dolayı, azil tarihinden 3 ay, 9 gün sonra 1760=1173 senesi 12 Şubat=24 Cumâda-l-âhire Salı günü i'dâm ettirilip kesik başı Istanbul'a getirilerek Top-kapu sarayının orta kapısında teşhir edilmiştir).

189) Mektûbî-İbrahim Sârım Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1759=1173 senesi 3 Teşrinisâni=12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1760=1173 senesi 16 Haziran=2 Zülka'de Pazartesi güıiü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 13 gün; «Birinci defa».

(Baş-muhâsebeeilikten Şıkk-ı-evvel defterdarı olan İbrahim Sârım Efendi eski Tersâne-eminlerinden Acem-kılıcı Hacı-Mustafa Efendi'nin oğlu ve yukarda 177, 179 ve 183 numaralarda gördüğümüz Behçet Mehmed Efendi'nin kardeşidir: «Mektûbî» lâkabı uzun müddet Defterdar-mektupçuluğunda bulunmuş olmasındandır. Bunun hakkında şöyle bir beyit vardır:

Babası seyf-i Acemdir anası gaddâre
Yatağan huyludur uşşâka cefâlar kılıcı

İbrahim Sârım Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 196 numaraya bakınız).

190) Hacı-Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1760=1173 senesi 16 Haziran=2 Zülka'de Pazartesi günü; Kubbe-vezirliğine nakli; 1761=1174 senesi 7 Kânunusâni=30 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 21 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-Ahmed Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 185 ve 187 numaralara bakınız: üç defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene; 9 ay, 23 gün tutmaktadır).

191) Râmi-Paşa-zâde Hacı-Mustafa Nâilî Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1761=1174 senesi 7 Kânunusâni=30 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; azli: 1761=1174 senesi 24 Mart=17 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 18 gün.

(Defterdar-eminliğinden Baş-defterdâr olan Mustafa Nâilî Bey yukarda «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 125 numarasında gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Râmi Mehmet Paşa'nın oğludur: Mâliye işlerini idare edemediği için azlolunduğundan bahsedilir).

192) Hacı-Abdi Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1761=1174 senesi 24 Mart=17 Şa'ban Salı günü; azli: 1763=1176 senesi 27 Haziran=15 Zülhicce Pazartesi günü (?);. defterdarlık müddeti: 2 sene, 3 ay, 4 gün.

(İki defa Reîs-ül-küttâb olduktan sonra Ruznamçecilikten Şıkk-ı-evvel defterdarı olan Abdi Efendi, Hocapaşalı Hacı-Mustafa Ağa isminde birinin oğludur. Azline sebeb olarak «Hiddet-i mizâc»ından bahsedilir. — Buradaki azil tarihi, Vak'anüvis Vasıf'ın Kurban bayramını müteâkıp göstermesine göre tesbit edilmiş olduğu için ihtiyatla karşılanmalıdır).

193) Râkım Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1763=1176 senesi 27 Haziran=15 Zülhicce Pazartesi günü (?); azli: 1764=1177 senesi Kânunusâni iptidâları=Evâil-i Receb; defterdarlık müddeti: Takriben 6 ay, 10 gün,

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Râkım Efendi yukarda 165 ve 167 numaralarda gördüğümüz Boz-oğlan Hacı-İbrahim Efendi'nin oğlu ve 178 ve 186 numaralarda gördüğümüz Memiş Efendi'nin amcazâdesidir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

194) Şâtır-zâde Kâşif Mehmet Emin Efendi — (Milliyeti: (?); tâyini: 1764=1177 senesi Kânunusâni iptidâları=Evâil-i Receb; azli: 1764=1178 senesi 22 Ağustos=23 Safer Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: Takriben 7 ay, 10 gün.

(Sadâret-kethudâlığından mâzul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Kâşif Mehmet Emin Efendi, Şâtır-Yusuf Ağa isminde birinin oğludur; Kethudalıktan başka Reîs-ül-küttâblık da etmiştir; halk arasında «Emin-Kethudâ» lâkabiyle anıldığından bahsedilir).

195) Avni Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1764=1178 senesi 22 Ağustos=23 Safer Çarşanba günü; azli: 1766=1180 sekilesi 23 Temmuz=15 Safer Çarşanba günü (?); defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 11 ay, 2 gün.

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Avni Efendi'nin azil tarihi Vak'anüvis Vâsıf'ın «Safer-ül-hayr evâsıtında» kaydine göredir: «Evâsıt» tâbiriyle ayın on beşinden başka bir iki gün evvel ve sonrası da kasdedildiği için, buradaki gün tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır).

198) Mektûbî-İbrahim Sârım Efendi/Paşa — Milliyet: Türk (?); tâyini: 1766=1180 senesi 23 Temmuz=15 Safer Çarşanba günü (?); azli: 1769=1182 senesi 8 Şubat=1 Şevvâl Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 6 ay, 16 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan İbrahim Sârım Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 189 numaraya ve tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 1 ay, 29 gün tutmaktadır. Bu seferki azli, sefer münâsebetiyle vaktinden evvel yapılan tebeddülât arasında olmuş ve Vak'anüvis Vâsıf da halefinin tâyini münâsebetiyle bu noktayı «Gurre-i Şevvâlden mutasarrıf olmak üzere» kaydiyle tasrih etmiştir).

197) Âtıf-zâde Ömer Vahîd Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769=1182 senesi 8 Şubat=1 Şevvâl Çarşanba günü; isti'fâsı: 1769=1182 senesi Mart ortaları=Zülka'de iptidâları; defterdarlık müddeti: Takriben 1 ay, 10 gün; «Birinci defa».

(Çavuş-başılıktan Şıkk-ı-evel defterdarı olan Ömer Vahîd Efendi yukarda 169, 171 ve 173 numaralarda gördüğümüz Âtıf Mustafa Efendi'nin oğludur, iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 202 numaraya ve bu seferki tâyin tarihi için üç yukarıki fıkraya bakınız).

198) Meş'aleci-İbrahim Hıfzı Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769=1182 senesi Mart ortaları=Zülka'de iptidâları; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1769=1183 senesi Kânunuevvel=Şa'bân sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 8 buçuk ay.

(Baş-muhâsebecilikten Şıkk-ı-evvel defterdarı olan İbrahim Hıfzı Efendi Serhâddağası Amasyalı Seyyid-Halil Ağa'nın oğludur. Baş-defterdarlıktan başka Nişancılık ve Sadâret-kaymakamlığı gibi büyük makamlar işgâl ettikten sonra Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — «Meş'aleci» lâkabı harb meydanında meş'ale ile dolaşarak askere bahşiş dağıtmış olmasındandır. — Kardeşi Hacı-Mustafa Efendi'nin defterdarlığı için aşağıda 206 numaraya bakınız).

199) İsmetî Ali Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1769=1183 senesi Kânunuevvel=Şa'bân sonları; azli: 1771=1185 senesi Haziran ortaları=Safer sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 5 buçuk ay.

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan İsmetî Ali Efendi'nin azline sebeb olarak harb hâlinden dolayı «Kıllet-i vâridat ve kesret-i masârifât sebebiyle» zavallının aklına halel gelmiş olduğundan bahsedilir!).

200) Hacı-İsmail Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1771=1185 senesi Haziran ortaları=Safer sonları; ölümü: 1772=1185 senesi 24 Şubat=20 Zülka'de Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: Takriben 8 ay, 8 gün.

(Zimmet-hâlîfeliğinden birdenbire Baş-defterdar olan Hacı-İsmail Efendi de selefi gibi «Fakd-i nakd ile mütehayyir» olarak aklını kaçırmış ve ordugâhta ölmüştür!).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA ve BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

201) Derviş Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1772=1185 senesi 25 Şubat=21 Zülka'de Salı günü; azli: 1774=1188 senesi 5 Teşrinisâni=1 Ramazan Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 8 ay, 9 gün; «Birinci defa».

(Mâliye-tezkireciliğinden Baş-defterdar olan Derviş Mehmed Efendi'nin sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 172 ve bundan sonraki defterdarlığı için de aşağıda 203 numaraya-bakınız).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

202) Âtıf-zâde Ömer Vahîd Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1774=1188 senesi 5 Teşrinisâni=1 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1774=1188 senesi 25 Teşrinisâni=21 Ramazan Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 20 gün; «İkinci defa».

(Ömer Vahîd Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 197 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 ay tutmaktadır).

203) Derviş Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1774=1188 senesi 25 Teşrinisâni=21 Ramazan Çarşanba günü;. Sadâret-kethudâlığına nakli: 1775=1189 senesi 6 Mart=3 Muharrem Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Derviş Mehmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 201 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 172 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûju 2 sene, 11 ay, 20 gün tutmaktadır).

204) Recâî Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1775=1189 senesi 6 Mart=3 Muharrem Pazartesi günü; Nişancılığa nakli: 1776=1190 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 buçuk sene.

(Reîs-ül-küttablıkta da bulunduktan sonra Sadâret-kethudâlığından Baş-defterdar olan Recâî Efendi'nin Nişancılığa nakledildiği ay ve gün tarihleri hakkında Cevdet tarihi, Sefînet-ür-rüesâ ve Sicill-i Osmânî gibi menbâlarda hiç bir kayit yoktur).

205) Peykî-Hasan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1776=1190 senesi; azli: 1778=1192 senesi 7/8 Teşrinievvel=15/16 Ramazan Çarşanba/Perşenbe gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Hasan Efendi'nin meslekten yetişmiş çok kuvvetli bir mâliyeci olduğundan bahsedilir, üç defa defterdarlığı vardır; Bundan sonrakiler için aşağıda 207 ve 213 numaralara ve tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız).

206) Seyyid Hacı-Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1778=1192 senesi 7/8 Teşrinievvel=15/16 Ramazan Çarşanba/Perşenbe gecesi; azli: 1781=1195 senesi Mayıs=Cumâda-l-ûlâ sonları; defterdarlık müddeti Takrîben 2 sene, 7 buçuk ay «Birinci defa».

(Defterdar-mektupçuluğundan Şıkk-ı-evvel defterdarı olan Hacı-Mustafa Efendi yukarda 198 numarada gördüğümüz Meş'aleci-İbrahim Hıfzı Paşa'nın kardeşidir. Defterdarlığından sonra Sadâret-kethudâlığında ve Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. Azil günü belli değildir. — İkinci defterdarlığı için aşağıda 208 numaraya bakınız).

207) Peykî-Hasan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1781=1195, senesi Mayıs=Cumâda-l-ûlâ sonları; azli: 1782=1196 senesi 25/26 Ağustos=16/17 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 3 ay; «İkinci defa».

(Hasan Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 205 ve bundan sonraki için de aşağıda 213 numaralara bakınız).

208) Seyyid Hacı-Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782=1196 senesi 25/26 Ağustos=16/17 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi; Sadâret-kethudalığına nakli: 1782=1197 senesi 31 Kânunuevvel=25 Muharrem Salı günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 6 gün; (İkinci defa».

(Hacı-Mustafa Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 206 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 11 buçuk ay tutmaktadır. — «Sicill-i Osmânî»de Hacı-Mustafa Efendi'nin bu ikinci defterdarlığından hiç bahsedilmiyerek yukarıki fıkrada gördüğümüz Peykî-Hasan Efendi'nin yerine aşağıki fıkrada göreceğimiz Feyzullâh Efendi geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir).

209) Seyyid-Feyzullâh Efendi/Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782=1197 senesi 31 Kânunuevvel=25 Muharrem Salı günü; Reîs-ül-küttâblığa nakli: 1784=1198 senesi 6 Nisan=15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 6 gün; «Birinci defa».

(Zimmet-halîfesi vekilliğinden birdenbire Baş-defterdar olan Feyzi Efendi Mirî dellâl-başı Seyyid-Mustafa Ağa'nın oğludur; iyi bir maliyeci olduğundan bahsedilir. İkinci defterdarlığı için aşağıda 216 numaraya bakınız).

210) Ahmed Nazif Efendi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1784=1198 senesi 6 Nisan=15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; Sadâret-kethudalığına nakli: 1785=1199 senesi 13 Mayıs=4 Receb Cuma günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 7 gün; «Birinci defa».

(Üç defa Çavuş-başılıkta bulunduktan sonra Defter-eminliğinden Başdefterdar olan Ahmed Nazif Efendi, Tersâne-emini Hacı-Selim Ağa'nın oğludur; Bu Selim Ağa, Reîs-ül-küttâb Tavukçu-Mustafa Efendi'nin İran'dan satın almış olduğu bir köle olduğu için, milliyeti şüphelidir. — Ahmed Nazif Efendi, Birinci Abdülhamid devrinde Cevdet Paşa'nın tâbiriyle «Nüfûz-u-ikbâlini felek bile çekemiyecek dereceye gelmiş» çok mühim bir şahsiyyettir: Bu vaziyetinin sebebi de Birinci Abdülhamid'in şehzâdeliğinde bir odalığından dünyaya gelmiş ve Sultan Mecid devrine kadar devam eden bir âdet mucibince doğumu gizli tutulup sultanlığı ilân edilmemiş olduğu için «Dürr-i-Şehvâr Hanım» ismiyle ve «Âhiretik/Ahretlik Hanm» lâkabiyle anılan kızının kocası olmasındandır; işte bundan dolayı Ahmed Nazif Efendi pâdişâhın gayr-i-resmî dâmâdı demektir. Şehzâdelerin çocuk sâhibi olmaları tecviz edilmediği için, bu gibi doğumlar Sultan Mecid zamanına kadar umumiyyetle gizli tutulmuştur. — Nazif Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır; ikincisi için aşağıda 214 numaraya bakınız).

211) Süleyman Fevzi Efendi/Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1785=1199 senesi 13 Mayıs=4 Receb Cuma günü; azli: 1785=1199 senesi 23 Haziran=15 Şa'ban Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 11 gün.

(Baş-muhâsebecilikten Baş-defterdar olan Süleyman Feyzi Efendi, İzmirli Ahmed Efendi isminde bir me'mûrun köleliğinden yetişmedir. Az zamanda azline sebeb olarak «Re'y-i

hoduna i'tinâsı»ndan bahsedilir. — Daha sonraları Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde ve bâzı ser-askerliklerde bulunmuştur).

212) Süleyman Râşid Efendi — Milliyeti: (?); tâyini; 1785=1199 senesi 23 Haziran=15 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1786=1200 senesi 9 Mayıs=10 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 10 ay, 16 gün; «Birinci defa».

(Mâlikâne-halîfeliğinden Baş-defterdar olan Süleyman Râşid Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 215 numaraya bakınız).

213) Peykî-Hasan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1786=1200 senesi 9 Mayıs=10 Receb Salı günü; azli: 1786=1201 senesi 4 Kânunuevvel=12 Safer, Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 26 gün; «Üçüncü defa».

(Defter-eminliğinden üçüncü defa Baş-defterdar olan Peykî-Hasan Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 205 ve 207 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 10 ay tutmaktadır).

214) Ahmed Nazif Efendi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1786=1201 senesi 4 Kânunuevvel=12 Safer Pazartesi günü; azli: 1787=1202 senesi 18 Kânunuevvel=8 Rebî'ül-evvel Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 15 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Nazif Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 210 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 1 ay, 22 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

215) Süleyman Râşid Efendi — Milliyeti: (?) tâyini: 1787=1202 senesi 18 Kânunuevvel=8 Rebî'ül-evvel Salı günü; Sadâret-kethudalığına nakli: 1789=1208 senesi 22 Haziran=28 Ramazan Pazartesi günü; defterdarlık müddeti; 1 sene, 6 ay, 5 gün; «İkinci defa».

(Süleyman Râşid Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 212 numaraya bakınız; iki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 4 ay, 21 gün tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

216) Seyyid-Feyzullâh Efendi/Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk-tâyini: 1189=1203 senesi 22 Haziran=28 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1790=1204 senesi 16 Nisan=1 Şa'ban Cuma günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Seyyid-Feyzullâh Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 209 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 1 ay tutmaktadır. Oğlu Mehmet Emin Bey'in defterdarlığı için aşağıda 231 numaraya bakınız).

217) Ali Râık Rahîki Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1790=1204 senesi 16 Nisan=1 Şa'ban Cuma günü; azli: 1790=1205 senesi 10 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 24 gün.

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Ali Râık Efendi kölelikten yetişmiş olduğu için milliyeti belli değildir; çok harîs bir adam olduğundan bahsedilir).

218) Mehmet Şerif Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1790=1205 senesi 10 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; azli: 1793=1207 senesi 9 Nisan=27 Şa'bân Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 9 gün.

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Şerîf Efendi daha sonraları Sadâret-kethudâlığı ve Defter-eminliğinde ve Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur, iyi bir mâliyecı olduğundan bahsedilir).

219) Gizli-sıtma Hacı-İbrahim Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1793=1207 senesi 9 Nisan=27 Şa'ban Salı günü; azli: 1794=1209 senesi 8 Eylül=12 Safer Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Sâdaret-kethudâlığından ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Hacı-İbrahim Efendi eski Rikâb-defterdarlarından İsmail Efendinin oğludur. Kıymetli bir devlet-adamı ve Nizâm-ı-cedîd tarafdârı olmakla beraber, merhametsizliğiyle mârûf olduğu için «Gizli-sıtma» lâkabiyle anılmıştır, iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 222 numaraya bakınız).

220) Moralı-Osman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1794=1. 209 senesi 8 Eylül=12 Safer Pazartesi günü; azli: 1795=1209 senesi 19 Mart=27 Şa'ban Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Osman Efendi, Morali Süleyman Penâh Efendi isminde birinin oğludur; çok iyi bir maliyeci olduğundan bahsedilir. İki defa defterdarlığı vardır: ikincisi için aşağıda 229 numaraya bakınız):

221) Şerbetçi-zâde damadı Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1795=1209 senesi 19 Mart=27 Şa'ban Perşenbe günü; isti'fâsı: 1798=1210 senesi 11 Mart=2 Ramazan Cuma günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 23 gün.

(Mâlikâne-halîfeliğinden Başdefterdar olan Mehmet Emin Efendi iyi bir mâliyeci olmakla beraber etrâfında çevrilen entrikalara dayânamadığı için ihtiyarlığını bahâne ederek isti'fâ etmiştir).

222) Gizli-sıtma Hacı-İbrahim Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1796=1210 senesi 11 Mart=2 Ramazan Cuma günü; azli: 1799=4 1213 senesi 13 Nisan=8 Zülka'de Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 1 ay, 3 gün; «İkinci defa».

(Şıkk-ı-sâlis defterdarlığıyla Zahire nâzırlığından ikinci defa Baş-defterdar olan Gizli-sıtma'nın bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 219 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 4 sene, 6 ay, 2 gün tutmaktadır).

223) Köse-Kethudâ Çelebi-Mustafa Reşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1799=1213 senesi 13 Nisan=8 Zülka'de Cumartesi günü; Rikâb-ı-Hümâyûn Reîs-ül-küttâblığına nakli: 1800=1215 senesi Temmuz sonları=Rebî'ül-evvel iptidâları; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 3 buçuk ay; «Birinci defa».

(İrâd-ı-cedîd defterdarlığından Baş-defterdar olan Mustafa Reşid Efendi'ye «Köse-Kethudâ» denilmesi, bir kaç defa Sadâret-kethudâlığında bulunmuş olmasından ve köleliğinden kinâyedir. Çok muktedir bir zât olduğundan bahsedilir. İki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 228 numaraya bakınız).

224) Sa'dullâh Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1800=1215 senesi Temmuz sonları=Rebî'ül-evvel iptidâları; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1801=1215 senesi Nisan/Mayıs=Zülhicce ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 9 ay.

(Meslekten yetişmiş iyi bir mâliyeci olan Sa'dullâh Efendi Küçük-Hüseyn Efendi isminde birinin oğludur. Sadâret-kethudâlığından bir müddet sonra Rikâb-ı-Hümâyûn defterdarlığında da bulunmuştur).

225) Mehmet Recâî Efendi — «Milliyeti: Türk; tâyini: 1801=1215 senesi Nisan/Mayıs=Zülhicce ayı; azli: 1802=1217 senesi Teşrinievvel başları=Cumâda-l-âhire iptidâları; defterdarlık müddeti Takrîben 1 sene, 5 ay.

(Sadâret-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Recâî Efendi Kütahyalıdır. Azli üzerine Fransız istilâsından henüz kurtulduğu için mâliyesinin ıslâhına ehemmiyet verilen Mısır defterdarlığına tâyin edilmiştir: «Çakır pençeli bir zât»olduğundan bahsedilir).

226) Hasan Tahsin Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1802=1217 senesi Teşrinievvel başları=Cumâda-l-âhire iptidâları; azli: 1803=1218 senesi 3 Haziran=12 Safer Cuma günü; defterdarlık müddeti: Takriben 8 ay; «Birinci defa».

(Meslekten yetişmiş kuvvetli bir maliyeci olan Hasan Tahsin Efendi, Hüseyn Efendi isminde birinin oğludur. İki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için, aşağıda 230 numaraya bakınız).

227) Diviti-güzel/Ekin-iti Seyyid-Feyzullâh Efendi/Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1803=1218 senesi 3 Haziran=12 Safer Cuma günü; İrâd-ı-cedîd defterdarlığına nakli: 1805=1220 senesi 11 Haziran=13 Rebî'ül-evvel Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 8 gün.

(Tevkîilik=Nişancılıktan Baş-defterdar olan Feyzullâh Efendi, Peksimetçi-başı Ahmed Ağa'nın oğludur. Meslekten yetişmiş çok iyi bir maliyeci oiduğudaıı bahsedilir. «Ekin-iti» lâkabı, başını hep dik tutmasından dolayı ekinlerin içinde gezerken gözlerini başaklardan sakınmak için başlarını yukarı kaldıran köpeklere benzetilmesindendir!».

228) Köse-Kethudâ Çelebi-Mustafa Reşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1805=1220 senesi 11 Haziran=13 Rebî'ül-evvel Salı günü;. azli: 1806=1221 senesi 16 Teşrinisâni=3 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 5 gün; «İkinci defa».

(Tersâne eminliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Köse-Kethudâ Çelebi-Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için, yukarda 223 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 8 ay, 20 gün tutmaktadır).

229) Moralı-Osman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1806=1221 senesi 16 Teşrinisâni=3 Receb Salı günü; azli: 1807=1222 senesi 9 Nisan=30 Muharrem Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 23 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Osman Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 220 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 11 ay, 4 gün tutmaktadır).

230) Hasan Tahsin Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1807=1222 senesi 9 Nisan=30 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1807=1222 senesi 5 Mayıs=26 Safer Salı günü; defterdarlık müddeti: 26 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan Hasan. Tahsin Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 226 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 9 ay tutmaktadır. — Vak'anüvis Cevdet Paşa Tahsin Efendi'nin pek az süren bu ikinci me'mûriyyetinden hiç bahsetmeyip selefinin yerine doğrudan doğruya halefi geçmiş gibi gösterirse de doğru değildir: Âsım tarihindeki izaha göre Hasan Tahsin Efendi ordu sefere çıkmak üzere Davudpaşa karargâhındayken Baş-defterdar olmuş ve işlerini tesviye ettikten sonra Edirne'de orduya iltihak edeceğini taahhüt ettiği halde yetişemediği için azledilmiştir: Halefi Mehmet Emin Bey ilkönce kendisine vekâleten tâyin edilip ordu ile beraber hareket etmiş ve kendisi gelmeyince asâleten tâyin edilmiştir. Cevdet Paşa'nın zuhûlü işte bundandır).

ÜÇÜNCÜ SELİM ve DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

231) Çavuş-zâde/Feyzi-Bey-zâde Mehmet Emin Bey — Milliyeti: Türk; tâyini; 1807=1222 senesi 5 Mayıs=26 Safer Salı günü; azli: 1808=1223 senesi 7 Mayıs=11 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 gün.

(Zimmet-halîfeliğinden Baş-defterdar vekili olduktan sonra asâleten tâyin edilen Mehmet Emin Bey yukarda 209 ve 216 numaralarda-gördüğümüz Seyyid-Feyzullâh Efendi'nin oğludur. Meslekten yetişmiş çok muktedir bir maliyeci olduğundan bahsedilir).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

232) Seyyid-Mehmet Behic Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1808=1223 senesi 7 Mayıs=11 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Umûr-i-cihâdiyye nazırlığına nakli: 1808=1223 senesi 14 Teşrinievvel=23 Şa'ban Cuma günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 8 gün.

(Baş-muhasebecilikten Şıkk-ı-evvel defterdarı olan Mehmet Behic Efendi Rusçukludur ve Alemdar'ın meşhur 'yârânındandır. Umûr-i-Cihâdiyye nâzırlığı için 1808=1223 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ:

233) Mehmet Tahsin Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1808=1223 senesi 14 Teşrinievvel=23 Şa'ban Cuma günü; Alemdar vak'asında parçalanarak öldürülmesi: 1808=1223 senesi 15 Teşrinisâni=26 Ramazan Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 3 gün.

(Baruthâne nâzırlığından Baş-defterdar olan Tahsin Efendi'nin âlim ve sâir bir zât olduğundan bahsedilir: Hayâtına mal olan Alemdar vak'asında ilkönce kaçmıya muvaffak olmuşsa da biraz sonra âsilerin eline geçerek fecî şekilde öldürülmüştür).

234) Mehmet Râgıb Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1808=1223 senesi 22 Teşrinisâni=3 Şevvâl Salı günü; azli: 1811=1226 senesi 12 Haziran=20 Cumâda-1-ûlâ Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: t sene, 6 ay, 20 gün.

(Mâlikâne-halîfeliğinden Baş-defterdar olan Râgıb Efendi'nin tâyiniyle selefinin şehâdeti arasında 7 gün geçmiş olması, Alemdar vak'asına tesâdüf etmiş olmasındandır).

235) Hüseyn Hüsni Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1811=1226 senesi 12 Haziran=20 Cumâda-l-ûlâ Çarşanba günü; azli: 1814=1229 senesi 22 Kânunusâni=30 Muharrem Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 7 ay, 10 gün.

(Âmedcilikten Baş-defterdar olan Hüseyn Hüsni/Hüsnü Bey «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinin 147 numarasında gördüğümüz Ağa-Hüseyn Paşa'nın torunu ve Abdullah Bey'in oğludur: Bu Ağa-Hüseyn Hiisni Paşa devşirme olduğu için milliyeti belli değildir. — Hüsnî Bey daha sonraları Reîs-ül-küttâblık ve Çavuş-başılık gibi mevkilerde de bulunmuştur. — «Sicill-i-Osmânî»de 1227=1812 tarihinde azledilmiş gibi gösterilirse de doğru değildir Burada esas ittihâz ettiğimiz azil tarihi Şânî-zâde'nin kaydine göredir).

236) Mehmet Emin Rauf Bey/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1814=1229 senesi 22 Kânunusâni=30 Muharrem Cumartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Defterdarlıktan ayrılması: 1815=1230 senesi 1 Nisan=20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 10 gün.

(Sefer esnâsında Rikâb-ı-Hümâyûn defterdarlığında bulunduktan sonra Baş-defterdar olan Mehmet Emin Rauf Bey eski Çavuş-başılardan Said Mehmed Efendi'nin oğludur. Beş defa sadâreti vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 198, 207,» 209, 211 ve 215 numaralara ve defterdarlıktan sadârete terfiinin gün tarihindeki ihtilâf için de ayni cedvelde 196 numaranın izahatına bakınız).

237) Hacı-Mehmet Said Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1815=1230 senesi 3 Nisan=21 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1817=1232 senesi 22 Mart=4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 20 gün.

(Baruthâne nâzırlığından Baş-defterdar olan Hacı-Said Efendi daha sonraları Sadâret-kethudâlığı, Tophâne nâzırlığı vesaire gibi mühim mevkilerde bulunmuştur. — «Sicill-i Osmânî»de bununla selefi Rauf Paşa arasında İmam-Mustafa Efendi isminde bir Baş-defterdar daha gösterilirse de doğru değildir: Her halde bu zühul, İmam-Mustafa Efendi'nin bir aralık Rikâb-ı-Hümâyûn defterdarlığında bulunmuş olmasından mütevellid olmalıdır. — Şânî-zâde bunun tâyin tarihini selefinin sadâretinden bir gün sonra gösterir: Yukarıki fıkraya da bakınız).

238) Mustafa Mazhar Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1817=1232 senesi 22 Mart=4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: 1821=1236 senesi 10 Nisan=7 Receb Salı. günü; defterdarlık müddeti: 4 seme, 19 gün.

(Sadâret-kethudâlığından ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Mustafa Mazhar Efendi Yozgadlıdır. Bîr çok büyük makamlarda bulunmuş olan bu muktedir ve çalışkan devlet-adamının buradaki azil tarihi, halefinin «Sicill-i Osmânî»deki tâyin tarihine göre tesbit edilmiştir: Şânî-zâde ile Cevdet Paşa ve Enderun müverrihi Hızır İlyâs Efendi bu noktayı maatteessüf ihmâl etmişlerdir).

239) Mehmet Atâullâh Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1821=1236 senesi 10 Nisan=7 Receb Salı günü; Şark ordusu defterdaralığına nakli: 1821=1237 senesi 19 Kânunuevvel=24 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 9 gün.

(Darbhâne-eminliğinden Baş-defterdar-olan Atâullâh Efendi daha sonraları Top-hâne nazırlığı» Nişancılık ve Çavuş-başılık gibi mühim mevkilerde bulunmuş kıymetli ve doğruluğuyla mârûf bir devlet-adamıdır).

240) Derviş Mustafa Sabri Efendi — Milliyeti: Türk (?): tâyini: 1821=1237 senesi 19 Kânunuevvel=24 Rebî'ül-evvel Çarşanba günü; azli: 1823=1238 senesi 18 Şubat 6 Cumâda-l-âhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 2 ay.

(Ruznamçe-i-evvel kalemi kesedarlığından birdenbire Baş-defterdar olan Mustafa Sabri Efendi'nin iyi bir maliyeci olduğundan bahsedilir; daha sonraları Defter-eminliği ile Tophane nâzırlığında da bulunmuştur).

241) Mehmet Es'ad Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1823=1238 senesi 18 Şubat=6 Cumâda-l-âhire Salı günü; Darbhâne nazırlığına nakli: 1825=1240 senesi 21 Mayıs=3 Şevvâl Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 3 ay, 1 gün; «Birinci defa».

(Malikâne halifeliğinden Baş-defterdar olan Es'ad Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan, sonraki için aşağıda 243 numaraya bakınız. Mehmet Es'ad Efendi yukarda 189 ve 196 numaralarda gördüğümüz İbrahim Sârım Efendi'nin oğlu ve 177, 179 ve 183 mimaralarda gördüğümüz Behçet Mehmed Efendi'nin yeğenidir. — Cevdet tarihinde bu Es'ad Efendi 237 numarada gördüğümüz Hacı Mehmed Said Efendi ile karıştırılır).

242) Mehmet Tâhir Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1825=1240 senesi 21 Mayıs=3 Şevvâl Cumartesi günü; azli: 1828=1243 senesi 11 Şubat=24 Receb Paiartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 8 ay, 21 gün.

(Ulûfeciyân-ı-Yemîn kâtipliğinden Baş-defterdar olan Tâhir Efendi daha sonraları Sâdaret-kethudâlığıyla Evkaf nazırlığı gibi makamlarda da bulunmuştur).

243) Mehmet Es'ad Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1828=1243 senesi 11 Şubat=24 Receb Pazartesi günü; ordu defterdarlığına nakli: 1828=1244 senesi 6 Ağustos=24 Muharrem Çarşanba günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Mukaataât nâzırlığından ikinci defa Baş-defterdar olan Es'ad Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 241 numaraya bakınız; iki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 8 ay, 25 gün tutmaktadır).

244) Ali Necib Bey/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1828=1244 senesi 6 Ağustos=24 Muharrem Çarşanba günü; azli: 1829=1244 senesi 8 Mayıs=4 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 3 gün; «Birinci defa».

(Tophane nâzırlığından Baş-defterdar olan Necib Bey'in iki defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 248 numaraya bakınız).

245) Mehmet Sâdık Efendi —Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1829=1244 senesi 8 Mayıs=4 Zülka'de Cuma günü; fevkalâde me'mûriyyetle Bağdad'a gönderilmek suretiyle defterdarlıktan ayrılması: 1830=1246 senesi Ağustos/Eylül=Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 4 ay.

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Sâdık Efendi Fevkalâde me'muriyyetle nezdine gönderildiği Bağdad kölemen valisi âsi Davud Paşa tarafından öldürülmüştür).

246) Ali Necib/Bey/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1830=1246 senesi Ağustos/Eylül=Rebî'ül-evvel ayı; Baş-defterdarlığın lağvı ve bu müessese tarihinin nihayet bulması üzerine açıkta kalması: 1835=1251 senesi Eylül/Teşrinievvel=Cumâda-l-âhire ayı: defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene; «İkinci defa».

(Sadâret-kethudâlığından ikinci defa Baş-defterdar olan Ali Necib Bey'in bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 244 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 5 sene, 9 ay, 3 gün tutmaktadır.

«Şıkk-ı-evvel» de denilen Baş-defderdarlığın ilgâsı üzerine Mâliye nezâreti derhâl teşkil edilmiş değildir: Sultan Mahmud'un bir fermanıyla Şıkk-ı-evvel ilga edilince Mâliye işleri iki defterdarlığa taksim edilmiştir; Lûtfi tarihinin beşinci cildinin 17 nci sahifesinde tarihsiz bir sureti-bulunan bu tarihî fermanda:

«Ba'd-ez-in Şıkk-ı-evvel defterdarlığı lâğv ve Hazîne-i mîriyye ile Darbhâne masâlihi birleştirilerek Darbhâne defterdarlığı ünvâniyle tevcîh-ü-idâre ve defter-i Teşrifâtta rütbe-i Ülâ menâsıbından olmak üzere Mansûre defterdarlığı sırasına naklolunması münâsib görünmüş»

olduğundan bahsedilmektedir. Vak'anüvis Lûtfi bu fermanın tamamını aynen dercettikten sonra, Şıkk-ı-sânî ve Şıkk-ı-sâlis defterdarlıklarının da o tarihten itibaren tarihe karıştığını şöyle anlatır; '

«Bir şeyin evveli ilgaa olundukda sânî ve sâlisinin evvele tebaiyyeti tabiîdir».

Mansûre yâhut Asâkir-i-Mansûre-i Muhammediyye defterdarlığı daha evvel teşkil edilmiş olduğuna göre, Şıkk-ı-evvel'in ilgasına âit fermanla 1835=1251 tarihinde teşekkül eden Darbhâne defterdarlığının te'sisi üzerine Mâliye işleri Darbhâne ve Mansûre defterdarlıkları ismiyle mülkî ve askerî büdçelere göre iki idareye ayrılmış demektir; Bu muhtelif idarelerin «Mâliye nezâreti» ismiyle birleştirilip tek bir devlet dâiresi şeklini alması da gene İkinci Mahmud devrinde 1838=1253 senesi 28 Şubat 3 Zülhicce Çarşanba gününe müsâdiftir; bu vaziyete nazaran Baş-defterdarlığın ilgasiyle Mâliye nezâretinin teşkili arasında takriben iki buçuk senelik bir istihâle devresi geçmiş demektir).

«Osmanlı tarihinin Fâtih'den evvelki devri çok karanlık olduğu için, Istanbul'un fethinden evvelki Baş-defterdarların isimleriyle adedleri maatteessüf mâlûm değildir: İsmi tesbit edilebilen ilk Baş-defterdar, fetihten altı sene sonra 1459=864 tarihinde i'dâm edilmiş olan Detrik yâhut Ditrek Sinan Bey'dir. Bu vaziyete göre Defterdarlık müessesesinin tarihi işte o seneden İkinci Mahmud devrinin 1835=1251 senesinde Baş-defterdarlığın ilgasına kadar, ancak 376 yıl boyunca tâkib edilebiliyor demektir; fakat bu dört asra yaklaşan uzun devrin de bir çok karanlık noktaları vardır; XV inci asırdan XIX uncu asra kadar teselsül eden defterdarlar silsilesinde muhtelif boşluklara tesâdüf edilmektedir; hattâ On-dokuzuncu asır

defterdarları hakkında bile bâzı isim ihtilâfları olduktan başka, tâyin ve azil tarihleri bile müphem kalmış veyâhut ihmâl edilmiş olanlar da mühim bir yekûn tutmaktadır; meselâ «Sicill-i Osmânî» cedvelinde tesâdüf edilen bâzı isimler Vak'anüvis tarihlerinde mevcud değildir. İşte bu çetin, karışık ve karanlık vaziyetten dolayı Fâtih devrinden İkinci Mahmud devrine kadar tertib ettiğimiz Baş-defterdar cedvellerinde ancak mâlûm ve mevsuk olaıı isimlerle gibi tesbit edilebilmiş ve ihtilâflı noktalar mütemâdiyen izah edildikten başka, şüpheli noktalar da dâimâ istihfam işâretleriyle belirtilmiştir.

1459=864 den 1835=1251 tarihine kadar geçen 376 sene içinde 246 defterdar değişikliği olmuştur; bu rakam eşhâs adedini değil, me'mûriyyet tebeddüllerini gösterir: Çok defa ayni bir zâtın bir kaç defa Baş-defterdarlığı olduğu için, 166 yı bulan eşhâs adedi 246 tebeddül yekûnundan tarhedildiği takdirde elde edilecek 80 adedi de mükerrer me'mûriyyetler sayısıdır. Osmanlı tarihinde, tesbit edebildiğimiz 166 Baş-defterdarın milliyetlerine göre tasnifinden çıkacak neticeler şöyle sıralanabilir: Bunların 54 ü Türk, 36 sı belki Türk, 5 i Arnavut, 3 ü Boşnak, 3 ü belki Rum, 3 ü belki Acem, 1 i Arap, 1 i belki Arap, 1 i Arap yâhut Yahudi, 1 i belki Kürt, 1 i Laz ve biri de Gürcüdür. Türklerle Türk olmaları muhtemel bulunanların 54 + 36=90 ı bulan yekûnuna nisbetle, muhtelif milliyetlere mensub defterdarların yekûnu ancak 20 den ibarettir. Netice itibariyle milliyetleri mâlûm olan Türklerle Gayr-i-Türklerin mecmûu 110 kişiyi buluyor demektir; İşte bu 110 adedi umumî yekûn olan 166 dan tarhedildiği takdirde, geri kalan 56 rakamı da milliyetleri meçhul olanların sayısını gösterir.

Bazılarının menşe'leri mâlûm olduğu halde yalnız milliyetleri meçhul olan bu 56 Baş-defterdardan Türk olmadıkları kat'î surette sâbit olan 9 kişi şöyle sıralanmaktadır: A) 20 numarada gördüğümüz Abdülkerim-zâde Abdülvehhâb Hayâlî-Çelebi bir esir çocuğudur; İkinci Bâyezid devri Şeyh-ül-İslâmlarından olan babası Abdülkerim Efendi küçükken ihtidâ etmiş bir esirdir; B) 25 numarada bahsi geçen İskender-Çelebi kölelikten yetişmedir; C) 33 numaradaki Lûtfi Bey-Çelebi devşirmedir;) Ç) 41 numaradaki Lâle-izâr Mehmet-Çelebi devşirme çocuğudur; D) 74 numarada gördüğümüz Abdülbâki Efendi yeniçerilikten yetişmedir; E) 150 numaradaki Dâmad-Mehmed Efendi kölelikten yetişmedir ve 162 numaradaki İzzet Ali Bey/Paşa da bunun oğludur; F) 217 numarada bahsi geçen Ali Râik Rahîkî Efendi kölelikten yetişmedir; G) 235 numarada gördüğümüz Hüseyn Hüsni Bey bir devşirme torunudur. Milliyetleri meçhul olduğu halde Türk olmadıkları mâlûm olan bu 9 kişi yukarıki 56 yekûnundan tarhedilince 47 kişi kalır: İşte bu 47 Baş-defterdarın menşeleri belli olmadığı için, bunlardan bir kısmının Türk olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Bu vaziyete göre, Türklerle Türk olmaları muhtemel bulunanların 90 kişiyi bulan yekûnu hakikatte daha fazla olmak lâzımgelir. Netice itibariyle Baş-defterdarlar silsilesinde ekseriyyet Türklerde demektir. Bundan evelki cedvellerin neticelerini tesbit ederken de söylediğimiz gibi bu hâlin en mühim sebebi Şeyh-ül-İslâmlık, Defterdarlık, Nişancılık ve Reîs-ül-küttâblık gibi ilmî, fikrî, edebî ve medenî kudret ve kabiliyyet sahalarına Devşirmelerle diğer Dönmelerin pek rağbet edememiş olmalarıdır. Mükerrer me'muriyetleri bakımından bütün Osmanlı tarihinde en başta gelen şahsiyet, altı defa Baş-defterdar olduğunu 144, 146, 148, 151, 153 ve 157 numaralarda gördüğümüz Bakkal-zâde Sarı-Mehmet Paşa'dır: Ondan sonra en fazla dörder defa defterdarlık etmiş bir kaç kişi daha vardır.

Osmanlı tarihinde en uzun defterdarlık müddetleri şöyle sıralanır: A) 120 numarada gördüğümüz Cebeci-Ahmed Paşa'nın defterdarlığı 13 sene, 3 ay, 25 gün müddetle birinci gelmektedir; B) 161 numarada bahsi geçen Türk-İbrahim Efendi'nin takriben 10 sene süren defterdarlığı ikinci derecededir; C) 25 numaradaki İskender-Çelebi'nin takriben 9 sene süren

defterdarlık müddeti de üçüncü gelmektedir. Bunlara mukabil, en kısa defterdarlık müddetleri de şöyle sıralanabilir:

A) 113 numarada gördüğümüz Karagöz-Mehmet Paşa'nın defterdarlığı yalnız 5 günden ibaret olduğu için en kısasıdır; B) 135 numarada bahsi geçen Kalm-Ali Ağa'nın 8 gün süren defterdarlık müddeti ikinci derecede gelir; C) Âtıf-zâde Ömer Vahîd Efendi'nin 202 numarada gördüğümüz ikinci defterdarlığı da 20 gün sürmüş olduğu için, sıra itibariyle üçüncü demektir.

Anadolu Türklerinde soy-adı kullanmak âdeti umumî olduğu halde, Istanbul'da onun yerine asırlarca şahsî lâkaplar kullanılmış ve ayni ismi taşıyan muhtelif şahsiyyetler birbirlerinden işte bu lâkaplarla ayırd edilmiştir. Bilhassa pâyıtahta mahsus olan bu âdetin en muhtemel sebebi Devşirmelerle diğer Dönmelerin Müslüman ismi takındıktan sonra Hıristiyan soy-adlarını muhâfaza edememelerinde gösterilebilir. İşte bundan dolayı her hangi bir şahsın en bârız hususiyyetini ifâde eden kelime yâhut terkip göbek-adının başına lâkap şeklinde eklenmiş ve bu âdet gittikçe Türklere de teşmil edilerek umumileşmiştir. Hemen bütün devlet erkânı asırlarca hep işte böyle lâkaplarla anılmışlardır. En tuhaf lâkaplara Mâliye mesleğinde tesâdüf edilir. Bu garip vaziyet hakkında daha vazıh bir fikir hâsıl etmek için bâzı defterdarların lâkaplarına kısaca göz gezdirmek kâfidir.

Meselâ 28 numarada gördüğümüz Mahmud-Çelebi'nin lâkabı (Nazlı) dır ve (Nazlı-Mahmud Efendi) demeden hangi Mahmud Efendi'nin kastedildiğini anlamak kabil değildir! Tıpkı bunun gibi, 41 numarada bahsi geçen Mehmet-Çelebi'nin lâkabı (Lâle-izâr — Lâle-yanaklı), 60 numaradaki Mahmud Efendi'nin lâkabı (Mezbele-turpu), 77 numaradaki Abdülkerim Efendi'nin lâkabı (Yahni-kapan), 102 numaradaki Mustafa. Paşa'nın lâkabı (Zurnazen), 113 numaradaki Mehmet Paşa'nın lâkabı (Karagöz), 116 numaradaki Mehmet Paşa'nın-lâkabı (Saç-bağı), 129 numaradaki Mehmed Efendi'nin lâkabı (Kıtlık-şenliği Fındık), 130 numaradaki Ali Efendi'nin lâkabı (Sürmeli), 132 numaradaki İsmail Efendi'nin lâkabı (Kirli), 135 numaradaki Ali Ağa'nın lâkabı (Kaim), 147 numaradaki İsmail Efendi'nin lâkabı (Davul), 163 numaradaki Mehmed Efendi'nin lâkabı (Üç-anbarlı), 165 numaradaki İbrahim Efendi'nin lâkabı (Boz-oğlan) yahut (Buz-oğlan), 180 numaradaki Kâmil Ahmed Efendi'nin lâkabı (Sopa-salan), 198 numaradaki İbrahim Hıfzı Efendi'nin lâkabı (Meş'aleci), 219 numaradaki Hâcı-İbrahim Efendi'nin lâkabı (Gizli-sıtma) ve 227 numarada gördüğümüz; Feyzi Efendi'nin lâkapları da (Diviti-güzel) ve (Ekin-iti) dir).

Bâzıları babadan evlâda da intikal ederek soy-adı şeklini alan bu tuhaf lâkaplar hep birer maddî veya mânevî hususiyyetin ve bilhassa kusurların ifâdesidir: Meselâ 77 numaradaki (Yahni-kapan Abdülkerim Efendi'nin lâkabı softalığında imârethâne yemeği yerken açık-gözlülük edip arkadaşlarından evvel davranarak en iyi et parçalarını kapmasıyla ve 227 numarada bahsi geçen (Ekin-iti Feyzi Efendi)nin lâkabı da azamet ve gururundan dolayı başını dâima dim-dik tuttuğu için ekin tarlalarında gözlerini başaklardan sakınarak başlarını yukarı kaldırıp yürüyen-köpeklere benzetilmiş olmasıyla izah edilir. Tabiî bütün bu lâkaplar, ef kâr-ı-umumiyenin devlet-adamlarına vurduğu muziplik damgaları demektir».

1 — NİŞANCILAR (Tevkiîler/Tuğrâîler)

2 — REİS-ÜL-KÜTTÂBLAR

(=Hâriciyye Nazırları)

«Eski Osmanlı teşkilâtındaki dört meslek zümresinden (Kalemiyye) sınıfının (Menâsıb-ı sitte) denilen en yüksek makamlarından biri de Nişancılıktır: Bu meslek zümreleri için (Baş-Defterdarlar) cedvelinin başındaki izahata bakınız. Bu makamın ismi, (Tevkî') ve (Tuğrâ) gibi müteradif kelimelerle ayni mânâya kullanılan (Nişan) tâbirinden gelir; onun için (Nişânî=Nişancı) Tuğracı demektir ve hattâ (Nişancı) mânâsına (Tuğraî), (Tuğrakeş), (Tevkiî), (Muvakkı') ve (Muvakk'ı-ı Dîvân-ı-Hümâyun) tâbirleri de kullanılır. Makamın ismi de (Hidmet-i Tuğra), (Mansıb-ı Tevkî') ve (Nişancılık/Nişânîlik) gibi şekillerle anılır ve hattâ bâzan yalnız (Tuğrâ), (Tevkî') ve (Nişan) kelimelerinin de me'muriyet ismi olarak kullanıldığı vardır.

Nişancılık vazifesi, Tanzimat'tan sonraki Osmanlı teşkilâtında görülen makamlardan hiç biriyle doğrudan doğruya karşılaştırılabilecek mahiyette değildir; bu mühim mevkiin Kanun-nâmelerle tarih metinlerinden anlaşılan muhtelif vazifeleri vardır; onun için ayni zamanda hem Mâbeyn Baş-Kâtibliği, hem Hâriciyye Nazırlığı gibi mevkilerle karşılaşabilir ve hattâ Osmanlı kanunlarının tedvin ve tefsiri gibi hemen hiç bir muahhar vazifeyle karşılaştırılamıyacak hususiyetleri de vardır; Tevkiî-Abdurrahman Paşa'nın 1087=1676-1677 tarihli Kanunnâmesinde Nişancıların bu son vazifesi şöyle tesbit edilmektedir:

«Kâvânîn-i Osmâniyye ve merâsim-i Sultâniyye Nişancılardan suâl olunagelmişdür; Sâbıkda bunlara (Müftî-i kanun) ıtlak olunmuşdur».

(Netâic-ül-vukuât) da Nişancının vazifeleri şöyle izâh edilir: «Nişancılığın vazifesi Dîvân-ı-Hümâyun'dan sâdır olan evâmîr-i Aliyye'ye nezâret etmek ve tevcîhât-ı askeriyye ki Tımar ve Zeâmet tevcîhâtıdır, anları kanun ve nizâmı dâiresinde cereyân ettirmek ve memâlik-i meftûhanm tahrîrine i'tinâ eylemek kazıyyeleri olup hâsılı sonradan kesb-i temeyyüz ve tehayyüz eden Reîslik mansıbıyla Defter-Emâneti'nin vezâifini hâiz ve Reîs ve Defter-Eminleri anın maiyyetinde idi».

Fatih'in Kanunnâmesinde Nişancının vazifesine ait yegâne cümle şundan ibarettir:

«... ve tuğrây-ı şerifi vüzerâlar çeküp Nişancı'ya yardım itmek kanunumdur».

Bu Kanun-nâmeyi tahşiye eden Mehmet Ârif Bey merhum, Nişancıların müderrislerden intihâbı hakkındaki kanun maddesine ait hâşiyesinde vazife meselesini şöyle anlatır:

«Metn-i Kanun-nâmenin diğer mahallinde Nişancılığın vazifesi tuğra çekmek olduğu beyân edildiği halde, burada Ulemâ'dan nasbının bilhassa zikr-ü-irâd edilmesi devletlere yazılan nâme-i Hümâyunlar tahrîrinin dahî bunlara muhavvel bulunmasına mebnîdir. Ulemânın dahî ulûm-i edebiyyeye vâkıf ve usûl-i tahrîre âşnâ zevatı taharri olunarak ta'yin edilirdi. Nişancılığın ihdâsından evvel dahî nâme-i Hümâyunlar Ulemânın bu hususta sâhib-i-iktidâr bulunanları cânibinden yazılmış idi».

Nişancıların Hâriciyye Nazırlığına tekabül edebilecek vazifeleri işte bu diplomatik muhâberâtın tertip ve idaresinde, elçilerle müzakerede ve kısmen de teşrîfât işlerinin tanziminde gösterilebilir.

Umumiyetle Nişancılığın ihdâsı Fatih devrine izâfe edilir: Fakat Osmanlı devletinin teşekkülünden itibaren ecnebi devletlerle siyasî münasebetler ve muhâbereler pek tabiî olarak

başlamış olmak itibariyle böyle bir vazifenin gerek ayni isimle, gerek başka bir ünvanla daha evvel teşekkül etmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Bilhassa (Tuğrâîlik) makamının Anadolu Selçukîlerinde de mevcud olması böyle bir ihtimâli takviye edecek en mühim delillerden biri sayılabilir.

Nişancılık müessesesinin tarihinde vazife ve salâhiyet bakımından iki devir vardır: Birinci devirde Baş-Defterdar=Mâliye Nazırıyla beraber Dîvân-ı-Hümâyûn'un en mühim erkânından olan Nişancı-Hâriciyye Nâzırı yukarda gözden geçirdiğimiz salâhiyetlerin hepsini cem'eden mühim bir devlet-adamı vaziyetindedir: Fakat bilhassa diplomatik muhâberâtı idare eden bu büyük me'muru devletin bütün hârici siyasetine hâkim farzetmek de doğru değildir; umumî siyasetin asıl nâzırı Vezir-i-a'zamdır.

Nişancının maiyyetinde bir çok kâtiplerle bu kâtiplerin âmiri, yâni bir nevi «Hâriciyye Kâtib-i-Umumîsi» veyâhut «Hâriciyye Mektupçusu» olarak da «Reîsül-Küttâb — Kâtipler reisi» vardır. Bu birinci devirde Reîs-ül-Küttâb Nişancının maiyyetinde bulunduğu için, henüz Hâriciyye Nâzırı vaziyetinde değildir; o zaman bilâkis:

Nişancı=Hâriciyye Nazırı,
Reîs-ül-Küttâb=Hâriciyye Kâtib-i-Umumîsi

demektir. Resmî-Ahmed Efendi'nin «Sefînet-ür-Rüesâ» sındaki izâhına göre «Reîs-ül-Küttâb»ın eski ismi «Emîn-i-Ahkâm»dır; Bu müellif Riyâset ünvânının 926=1250 tarihinde Kamınî'nin cülûsundan itibaren takarrür etmiş olduğundan bahsederse de doğru değildir; çünkü Fatih'in Kanunnâmesinde bile Reîs-ül-Küttâbların teşrîfattaki mevkii ve terakki yolu hakkında muhtelif kayitler vardır:

«... ve Nişancılık Dâhil ve Sahn müderrislerinün yoludur ve Mal Defterdarluğundan Nişancı olsa ol Beğlerbeğilük hükmü ile olur ve Reîs-ül-Küttâb Nişancı olsa Sancak hükmü ile olur».

Bu vaziyete göre Resmî-Âhmed Efendi'nin bahsettiği «Emin-i-Ahkâm» ünvânının her halde Fatih'den evvel kullanılmış olmas lâzımgelir. Gene ayni menbâa göre Nişancının âmir ve Reîs-ül-Küttâbın mâdun vaziyeti 1000=1591-1592 senesine kadar devam ettikten sonra, o tarihten itibaren Riyâset ehemmiyet kazanmıya başlamış, hattâ Nişancılıkla Reîs-ül-Küttâblık arasında gittikçe bir teâdül hâsıl olduğu için Nişancılarla Reîs-ül-Küttâblar arasında becâyişler bile olmuş ve nihayet 1060=1650 tarihinden itibaren âdetâ kuru bir ünvan hâline gelen Nişancılık bâzı devlet-adamlarını tatmin için rütbe gibi tevcih edlmive başladığı halde, Reîs-ül-Küttâblık yeni bir Dîvan âzâlığı hâline gelmiştir. Mehmet Ârif Bey bu vaziyeti şöyle anlatır:

«Bu me'mûriyyet evâilde Dîvan-ı-Hümâyûn yâhut Reis-kâtibleri denilen küttâbın âmiri ve Nişancının maiyyeti idi. Ba'dehu Der-i-Saâdet'de süferây-ı ecnebiyye tekessür ettiğinden anlarla mükâleme hususu dahî me'mûriyyetine munzam oldu. Bu suretle rütbesi tereffü' ve Nişancılara takaddüm eyledi. Tanzîmat-ı-Hayriyye'den sonra da nâmı Hâriciyye Nâzırı'na tebdil olundu».

Resmî-Ahmed Efendi'nin yukarıki ifâdesinde gördüğümüz gibi, 1000=1591-1592 tarihinden itibaren Riyâsetin ehemmiyeti artmıya başlamış olmakla beraber, 1060=1650 tarihinden itibaren «hidemât-ı Dîvân-ı âlîşân Reîs-ül-Küttâblara mahsûr» kalmış değildir: Tevkiî-Abdurrahman Paşa'nın, 1087=1676 da, yâni Resmî Efendi'nin gösterdiği tarihten 27 sene sonra tedvin ettiği Osmanlı Kanunnâmesinde Nişancının hâlâ Dîvân'daki ehemmiyetini

muhâfaza ederek Reîs-ül-Küttâba takaddüm ettiği görülmektedir. Yalnız bu Kanun-nâmeye göre Nişancı ile Reîs-ül-Küttâbın vazifeleri arasında bir ayrılık başlamış olduğu anlaşılmaktadır; meselâ «Kanun-ı Nişancı» faslında Nişancıların başlıca vazifesi:

«Kendü hanelerinde kanûna müteallik ahkâm yazılur; mümeyyizi tashîh eyledikten sonra kendüsü tuğraların çeker»

şeklinde gösterildiği halde, «Kanûn-ı Reîs-ül-Küttâb» faslında diplomatik muhâberâtın artık Reîs-ül-Küttâba intikal etmiş olduğunu gösteren şöyle bir ibâre vardır:

«Nâmeleri terceme itdürmek ve nâmeleri tesvîd itmek cümle Reîs-ül-Küttâb Efendi'ye mahsûsdur».

Bu vaziyette tabiî artık Hâriciyye işleri Nişancıdan Reîs-ül-Küttaba intikal etmiş demektir. Bu intikalin tedricen tahakkuk etmiş olduğu pek tabiî olmakla beraber, Kanun-nâmenin resmî kıyâfetler hakkındaki izâhından anlaşıldığına göre Reîs-ül-Küttâbm ehemmiyet kazanması kanunun tedvin tarihi olan 1087=1676 tarihine nisbetle «yirmi seneden mütecâviz»dir; bu vaziyete göre Reîs-ül-Küttâbın ehemmiyet kesbetmesi, Resmî-Ahmed Efendi'nin gösterdiği 1060=1650 tarihlerinden itibaren başlamış demektir,. Bununla beraber, bu ehemmiyet Reisin Nişancıya takaddümü demek değildir: Yalnız artık Hâriciyye Nazırlığı Nişancıdan Reîs-ül-Küttâba intikal etmiş demektir.

Bu kısımda Osmanlı devletinin Hâriciyye Nâzırı vaziyetinde bulunmuş olan devlet-erkânı gözden geçirilecektir; İşte bundan dolayı bu kısma ait cedvellerde Hicretin XI inci ve Milâdın XVII nci asrının ortalarına kadar Nişancılar silsilesi tâkib edildiği halde, o tarihten itibaren Hâriciyye işlerinde onlara halef olan Reîs-ül-Küttâblar gözden geçirilmiştir.

Bundan evelki cedvellerin hepsinde olduğu gibi bunda da sıra numaraları eşhâs adedini değil, ancak mâlûm olabilen me'muriyet tebeddüllerini gösterir. Bilhassa ilk Nişancılara ait şüpheli noktalar dâimâ istifhâm işâretleriyle belirtilmiştir. Defterdarlarda olduğu gibi bunlarda da umumiyetle ay ve gün tarihleri belli olmadığından, me'muriyet müddetleri takribîdir. Eldeki menbâlar arasında çok büyük ihtilâflar ve hattâ tenâkuzlar bulunduğu için, bilhassa Fatih devrinden İkinci Selim devrinin sonuna kadar sıralanan tarihlerde bir çok şüpheli noktalar vardır; tabiî bunlar ancak Hazîne kayitleri bulundukça tashih ve ikmâl edilebilir».

Birinci devir: NİŞANCILAR

FATİH DEVRİ:

1) Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Arab; tâyini: (?); ölümü: 1464-1465=869; Nişancılık müddeti: (?).

(İmâm-Cezerî neslinden Ebul-Hayr Mehmed Efendi'nin oğlu ve Fenârî-zâde Ali Efendi'nin damadıdır: İkinci Bâyezid ve Birinci Selim devirlerinde Baş-Defter-darlık ve Nişancılık eden oğlu Koca-Kasım Sâfî-Çelebi için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 13 ve 21 numaralarla aşağıda 6 numaraya bakınız. — Bu Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi'nin genç yaşında esrarkeşlikten öldüğü rivâyet edilir).

2) Karamânî-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1464-1465=869; sadâreti: 1477=882; Nişancılık müddeti: Takriben 12 sene.

(Mevlâna sülâlesinden olan ve «Tevkiî-Mehmet Paşa/Nişânî-Mehmet Paşa» lâkaplarıyla şöhret bulan bu kıymetli devlet-adamı müderrislikten Dîvan kâtipliğine geçtikten sonra Nişancılığa kadar yükselmiş ve rivâyete nazaran bu vazifeye tâyininden on ay sonra vezâret pâyesi de alarak Vezir-i-a'zam oluncaya kadar hep Nişancılıkta bulunmuştur: Sadâreti için bu cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 17 numaraya bakınız. — Müverrih ve sâir olan ve şiirde «Nişânî» mahlasını kullanan Karamânî-Mehmet Paşa'nın Arapça bir Osmanlı tarihi vardır).

3) Molla Sirâcüddin/Sirâcüddin Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1477=882; azli: (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Sirâcüddin-Molla müderrislikten Nişancı olmuş ve «Sicill-i Osmanî» ye göre sonradan paşalık ünvânı da almıştır. «Nişancı tarihi» nde bunun için: «Ehl-i-ilm ve fâzıl kimesne olmağın Semâniye'de müderris oldu; teressül ve inşâda mâhir olmağın Nişancı itdiler» denilir. — Azil tarihi belli değildir: Aşağıki fıkraya da bakınız. Molla Sirâcüddin yâhut Sirâcüddin Paşa'nın ölümü 1482=887 tarihindedir).

4) Leys-zâde Mehmet ibni Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: (?); azli: 1480-1481=885 (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Leys-zâde Mehmet-Çelebi, Fatih'in Kanunnâmesini yazmış olan Nişancı olmak İtibariyle Türk hukuk tarihinde çok mühim bir mevkii vardır. Bu hukukî vesikayı 1330 tarihinde neşretmiş olan Mehmet Ârif Bey merhumun mukaddimesine nazaran, Leys-zâde «Kanun-nâme»yi 1477=882 den sonra ve 1481=886 dan evvel «Tevkiî» sıfatiyle yazmış olduğuna göre, her halde yukarıki fıkrada gördüğümüz Sirâcüddin-Molla'nın halefi olması lâzımgelir. Umumiyetle Siracüddin'e halef olarak aşağıki fıkrada göreceğimiz Fenârî-zâde Ahmed Paşa'dan bahsedilirse de, Arif Bey'in tetkikine göre bu Paşa 884=1479-1480 tarihinde şehzâde Bâyezid'in lalalığında bulunduğu için, o rivâyetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır; bu vaziyete göre Ahmed Paşa'nın takriben 885=1480-1481 tarihinde Leys-zâde'yi istihlâf etmiş olması lâzımgelir. — Leys-zâde Mehmet-Çelebi'yi «Leys-Çelebi» denilen Baş-Defterdar Nûrüddin Hamze-Çelebi ile karıştırmamalıdır; «Leys-Çelebi» için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 3, 6, 8 ve 12 numaralara bakınız).

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BÂYEZİD DEVİRLERİ:

5) Fenârî-zâde Ahmed-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1480-1481=885; azli: 1481=886; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(Ahmed-Çelebi ilk Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı Molla Şemsüddin-i Fenârî'nin oğludur; bir rivâyete göre Uzun-Hasan'a esir olduktan sonra kaçıp Hindistan üzerinden Istanbul'a dönmüş ve ikinci bir rivâyete göre de Fatih'in şiddetinden Hindistan'a kaçarak İkinci Bâyezid devrinde avdet etmiştir: «Künh-ül-ahbâr»a ve «Nişancı tarihi» ne göre Ahmed-Çelebi'nin Nişancılığı İkinci Bâyezid devrindedir; diğer bâzı menbâlara göre de Fatih devrinin sonlarındadır. Bu ihtilâf, Ahmed Paşa'nın iki defa Nişancılık etmiş olmasından da mütevellid olabilir: Aşağıda 7 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî»de tâyin tarihi 880=1475-1476 gösterilirse de doğru değildir: Yukarıki fıkraya bakınız. — Sonradan vezir olduğu için «Fenârî-zâde Ahmed paşa» denilen Ahmed-Çelebi'nin Fatih devrinde Defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 2 numaraya bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD DEVRİ:

6) Cezerî-zâde Koca-Kasım Sâfî-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Arab; tâyini: 1481=886; vezârete terfii: 1482=887; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(İkinci Bâyezid'in cülûsu üzerine Nişancılığa tâyin edildiğinden bahsedilen Kasım-Çelebi yukarda, 1 numarada gördüğümüz Mehmet-Çelebi'nin oğludur; «Safî» şiir mahlasıdır. İki defa Defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 13 ve 21 numaralara bakınız. — Koca-Kasım-Çelebi bir sene sonra vezir olduğu için «Cezerî-Kasım Paşa» şöhretiyle anılır). '

7) Fenârî-zâde Ahmed-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1482 887; vezârete terfii: 1485=890; Nişancılık müddeti: Takriben 3 sene; «İkinci defa».

(Tâyini için 888=1483 tarihi de rivâyet edilir: İlk Nişancılığı için yukarda 5 numaraya ve Defterdarlığı için de «Baş-defterdarlar» cedvelinde 2 numaraya bakınız. — Bâzı menbâlarda Fenârî-zâde Ahmed-Çelebi'nin yerine gene bu tarihte Feylesuf-zâde Ahmed-Çelebi'nin tâyininden bahsedilirse de, o Ahmed-Çelebi bu tarihte Defterdar görünmekte olduğu için, bu rivâyetin doğru olmaması lâzımgelir: Feylesuf-zâde'nin Nişancılığı için aşağıda 9 numaraya ve Defterdarlığı için de «Baş-Defterdar lar» cedvelinde 4 numaraya bakınız).

8) Sinan-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1485=899; azli: 1486=891 (?); Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu Sinan-Çelebi'nin hüviyyeti pek vâzıh değildir: Âlî-Çelebi, yukarda 5 ve 7 numaralarda gördüğümüz Fenârî-zâde Ahmed Paşa gibi bu Sinan-Çelebi'nin de «Hindistan seferinden» gelmiş olduğunu söylediğine göre, Ahmed-Çelebi ile beraber dönmüş olmak ihtimâli de vardır. Belki bu da onun gibi Uzun-Hasan'ın elinden kaçmış Osmanlı esirlerindendir).

9) Feylesuf-zâde Ahmed-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1486=891 (?); azli: 1488 — 893; Nişancılık müddeti: Takriben 2 sene.

(Bâzı menbâlarda bu Feylesuf-zâde'nin Nişancılığından hiç bahsedilmemektedir: «Sicill-i Osmânî»de Defterdarlıktan ayrılması 1486=891 tarihine müsâdif gösterilirse de yanlış olması lâzımgelir: «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 4 numarayla yukarda 7 numaraya bakınız). '

10) Kara-Nişancı Davnd-Çelebi/Kara-Davud-Çelebi — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1488=893; Gelibolu sancak-beyliğiyle Deryâ-kapdanlığına nakli: 1502-1503=908; Nişancılık müddeti: Takriben 14 sene.

(İkinci Bâyezid devrinde Vezir-i-a'zam Davud Paşa'dan başka Derya kapdanlığında birbiriyle halef-selef olmuş iki Davud Paşa daha vardır: Vezir-i-a'zam büyük Davud Paşa'ya nisbetle bunların birincisine «Küçük-Davud Paşa/Dâvud Pâşây-ı Sânî» ve ikincisine de «Kara-Davud Paşa/Kara-Nişancı Davud Paşa» denir: Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 19 ve «Kapdan-ı-Deryâlar» cedvelinde de 15 numaralara bakınız. Bir çok menbâlarda her ikisi de Kapdanlık eden bu iki Davud Paşa birbirine karıştırılır: Nişancı olan işte bu «Kara-Davud Paşa»dır; bunun Kapdanlığı için «Kapdan-ı-Deryâlar» cedvelinde 16 numaraya bakınız).

11) Tâcî-zâde/Tâc-zâde Ca'fer-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1502-1503=908 (?); azli: 1512=918; Nişancılık müddeti: Takriben 10 sene; «Birinci defa».

(Amasyalı Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 11 numarayla gördüğümüz Tâcî Bey'in oğludur; «Mahmudpaşa Medresesi» müderrisliğinden Nişancılığa intihâb edilmiştir. Çok kuvvetli bir münşî olan Ca'fer-Çelebi'nin «Mahrûsa-i Istanbul Fethnâmesi» isminde pek mustalah bir tarihi vardır; 1331 de neşredilen bu esere bir mukaddime yazmış olan Hâlis Efendi, Tâcî-zâde'nin Nişancılığa tâyinini 904=1498-1499 tarihine müsâdif gösterirse de, «Nişancı tarihi» nden almış olması lâzımgelen bu rivâyet çok zayıftır. «Şakaayık»da tâyin tarihi olmadığı halde «Atayı» zeylinde 910=1504-1505 senesinden bahsedilir: Alî'de tarih yoktur; «Sicill-i Osmânî»nin «Nişancılar» cedvelinde 907=1501-1502 tarihine tesâdüf edilirse de, yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Kara-Davud Paşa'nın 908=1502-1503 tarihinde Kapdan-ı-Deryâ olduğu rivâyet edildiğine göre bunun tâyini de o seneye müsâdif olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: Bununla beraber gene «Sicill»de 903=1497-1498 tarihinden 907=1501-1502 ye kadar Zağanos-Paşa-zâde Ahmed-Çelebi'nin Nişancılık ettiğinden de bahsedilir; fakat bu rivâyet pek zayıftır; bu Ahmed-Çelebi için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 22 numaraya bakınız. — Tâcî-zâde'nin bu ilk Nişancılığından azli, İkinci Bâyezid devrinin sonunda şehzâde Selim'in saltanatını istiyen Yeniçeriler tarafından şehzâde Ahmed tarafdaıiığıyla ithâm edilmiş olmasından mütevellit gösterilir: Sehî tezkiresinde bu nokta:

«Sultan Bâyezid'in evâhirinde feterât olup Nişancılukdan azl olunmuşudu»

şeklinde izâh edilmektedir. Bununla beraber 917=1511 tarihinde azledilmiş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. — Ca'fer-Çelebi'nin Nişancılığında:

«Menâşir-i Sultâniyye ve ferâmîn-i Hâkaaniyye-i Osmaniyye'nin terkîb-ü-tertib ve imlâ-vu-inşâsında kavâid-i cedîde-i sütûde ihtirâ'»

etmiş olduğundan bahsedilir. Bir rivâyete göre de:

«Merhum Ca'fer-Çelebi'ye değin Nişancılar Defterdarların altına oturup selâmda aşağa durur idi; mezkûr-i mebrûr Nişancı oldukda anın celâdet-i şân ve übbehet-i ünvânı muktezâsınca mastabe-i Hümâyunda vüzerânın sol canibinde iclâs olunup Nişancı-Paşa ünvâniyle muanven oldu».

Tâcî-zâde'nin ikinci defa Nişancılığı için aşağıda 13 numaraya bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

12) Çandarlı-İsâ Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1512=918; Beylerbeyliğine nakli: 1513=919; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(Fatih'in meşhur Vezir-i-a'zamı Çandarlı-Halil Paşa'nın torunu ve İkinci Bâyezid'in Vezir-i-a'zamlarından Çandarlı-İbrahim Paşa'nın oğludur: Selefleri gibi bu da müderrislikten Nişancı olmuştur. — «Sicill-i Osmânî» cedvelinde İsâ Paşa'nın Nişancılığa tâyini: 941=1534-1535 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Aşağıda 19 numaraya bakınız).

13) Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1513=919; Anadolu Kadı-askerliğine nakli: 1514=920 senesi 14 Teşrinievvel=24 Şa'ban Cumartesi günü; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene; «İkinci defa».

(Mısır seferi Menzilnâmelerinden birinde Tâci-zâde'nin Kadı-askerliği «23 Şa'ban Cumartesi» gününe müsâdif gösterilmekteyse de, o sene Şa'banının 23 ü değil, 24 ü Cumartesi'dir: Feridun Bey «Münşeât»ında bulunan, diğer bir Ruznâmede 25 Şa'ban=15 Teşrinievvel tarihine de tesâdüf edilir; fakat gün ismi yoktur. — Osmanlı Nişancılarının en meşhurlarından olan Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin ilk Nişancılığı için Yukarda 11 numaraya bakınız. — Ca'fer-Çelebi Yavuz'un İran seferindeki Yeniçeri isyânlarıyla alâkadar gösterilip iftirâya uğrıyarak idâm edilmiştir: 1515=921 vukuâtının «18 Ağustos=8 Receb» fıkrasına bakınız. — Şâh-İsmail'in Çaldıran muharebesinde esir edilen karılarından «Bihrûze-Hatun» Yavuz'un emriyle işte bu Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'ye nikâhlanmıştır: 1514=920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız).

14) Hoca-zâde Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1514=920 senesi 14 Teşrinievvel=24 Şa'ban Cumartesi günü; vezâreti; 1517=923 senesi 3 Şubat=11 Muharrem Salı günü; Nişancılık müddeti: 2 sene, 3 ay, 20 gün.

(Menzilnâmelerde tâyini için 25 Şa'ban 920=15 Teşrinievvel 1514 Pazar ve vezâreti için 11 Safer 923=5 Mart 1517 Perşenbe tarihlerine de tesâdüf edilir; bunlardan başka, Keşfî'nin «Selim-nâme»sinde de vezâret tarihi olarak 7 Muharrem=30 Kânunusâni Cuma rivâyeti vardır. — Edirne'deki «Yeni-Medrese» yâhut «Çifte-Medrese» müderrisliğinden Nişancı olmuştur. — Defterdarlığı da vardır: «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 19 numaraya bakınız).

15) Kadı-Çelebi/Kadı-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1517=923 senesi 17 Mayıs=25 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azil: (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Karaman Defterdarı Kadı-Çelebi'nin Hoca-zâde Mehmet Paşa'dan açılan Nişancılık makamına işte bu tarihte tâyin edilmiş olduğu «Feridun Bey Münşeâtı»nda münderic Mısır seferi Rûznâmelerinden birindeki sarâhatle sabitse de, azil yâhut ölüm tarihi belli değildir: Her halde vazifesi Yavuz devrinde nihayet bulup yerine aşağıki fıkrada görülecek Abdî Bey'in geçtiği anlaşılmaktadır. Bir çok melihalarda ve meselâ «Sicill-i Osmânî» cedvelinde bu Kadı-Çelebi'nin ismi yoktur).

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

16) Abdî Bey — Milliyeti (?); tâyini: (?).; azli: 1520=926; Nişancılık müddeti: (?).

(Selefi Kadı-Çelebi'nin azil tarihi gibi bu Abdî Bey'in de tâyin tarihi belli değildir: «Sicill-i Osmânî» cedvelinde bunun Nişancılığı 1520=926 dan evvel, yâni yalnız Birinci Selim devrine müsâdif gösterildiği halde, ayni menbâdaki terceme-i-hâlinde «Sultan Süleymân-ı Evvel Hazretlerinin bidâyet-i ahdinde Nişancı oldu; bir kaç sene mürurunda vefât eylemişdir» denilmesi tuhaf bir tenâkuz teşkil etmektedir. Her halde Abdî Bey'in azli Kanunî'nin culûsu üzerinedir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

17) Amasyalı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1520=926; ölümü (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Atâyî'nin «Şakaayık» zeyline göre bu Amasyalı-Mehmet Paşa «Sultan Süleyman'ın şehzâde iken Nişancısı olmağın culûsunda takrîr» olunmuş, yâni şehzâde Nişancılığından devlet Nişancılığına terfi etmiştir. «Sicill-i Osmânî»de «az müddetle fevt» olduğundan

bahsedilmekteyse de ölüm tarihi yoktur; yalnız Atâyî'nin ifâdesinden gene o sene içinde ölmüş olduğu istidlâl edilebilir).

18) Fîruz Bey — Milliyeti: (?); tâyini: (?); azli: (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Kanunî devrinin başlarında Nişanen olan bu Firuz Bey hakkında vazıh bir kayde tesâdüf edemedik; Yalnız yukarıki fıkrada gördüğümüz Amasyalı-Mehmet Paşa'ya halef olduğu ve idaresizliğinden dolayı azledildiği rivâyet edilir. Âlî-Çelebi'ye göre Fîruz Bey İkinci Selim devrinde de Nişancılık etmiştir).

19) Seydi/Seyyidi Bey — Milliyeti: (?); tâyini: (?); ölümü: 1534=941 senesi 10 Teşrinisâni=3 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; Nişancılık müddeti: (?).

(Bu Seydi Bey'in Dîvan kâtipliğinden, yâni meslekten yetişmiş olduğu rivâyet edilir, ölüm tarihi «Irâkayn seferi» Ruznâmesiyle sâbittir. — «Sicilî-i Osmânî» cedvelinde bunun yerine Çandarlı-İsâ Paşa geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir:. Yukarıda 12 numaraya da bakınız. Seydi Bey'in yerine aşağıki fıkrada göreceğimiz Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin geçmiş olduğu gerek «Irâkayn seferi» Ruznâmesiyle, gerek muhtelif menbâların ittifakıyle sâbittir. — «Târîh-i Osmânî Encümeni» âzasından Mehmet Arif Bey merhumun tetkikine göre Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur «Kanun-nâme-i Âl-i Osmân»ını kaleme alan işte bu Seydi Beydir).

20) Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1534=941 senesi 5 Kânunuevvel=28 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: yâhut istl'fâsı: 1551=964; Nişancılık müddeti: 23 sene; «Birinci defa».

(Yukarıda «Nişancılar» cedvelinde 11 ve 13 numaralarda gördüğümüz Tâcî-zâde Ca'fer ve aşağıda 22 numarada göreceğimiz Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet Çelebiler ve 28 numarada göreceğimiz «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'le beraber en büyük ve en parlak Osmanlı Nişancılarından olan Celâl-zâde Mustafa-Çelebi, Kanunî devrinin meşhur ulemâsından Tosyalı «Kadı Celâl» in oğludur. Buna «Koca-Nişancı» denilmesine mukabil Ramazan-zâde Mehmet-Çelebiye de «Küçük-Nişancı» denir. — Takrîben 20 yaşlarında me'muriyet hayatına giren Celâl-zâde 1516=922 tarihinde Dîvan kâtibi olmuş ve «Dîvânî» yazısındaki mehâreti kadar inşâsının, kuvvetiyle de teveccüh kazanarak ilkönce Vezir-i-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'nın ve ondan sonra da halefi Frenk-İbrahim Paşa'nın himâyelerini te'min etmiştir. Bilhassa İbrahim Paşa'nın Mısır ıslâhatında Vezir-i-a'zamın Sır-kâtibi yâhut Dîvan-kâtibi sıfatiyle maıyyetinde gitmesi meslek hayatında iktidarını gösterecek parlak bir vesîle teşkil etmiştir: Bu meşhur ıslâhat esnâsında Istanbul'da çıkan bir Yeniçeri ısyâniyle alâkadar görülerek Kanunî'nin emriyle idâm edilen Reîs-ül-Küttâb Haydar-Çelebi'den inhilâl eden Riyâset makamı, âdetâ tâliin Celâl-zâde için hazırladığı bir mevki olmuş ve İbrahim Paşa 1525=931 tarihinde Istanbul'a döner dönmez Dîvan kâtibini Riyâset makamına çıkarmıştır: Bununla beraber Istanbul'a gelmeden evvel 1524=930 tarihinde Reîs-ül-Küttâb olduğu hakkında da bir rivâyet vardır. Frenk-İbrahim Paşa'nın Mısır'a hareketi için 1524=930 vukuâtının «30 Eylül» ve Yavuz'un Mısır seferi hakkındaki kıymetli Rûznâmesiyle meşhur Reîs-ül-Küttâb Haydar-Çelebi'nin hayatına mal olan Yeniçeri isyânı için de 1525=931 vukuâtının «25 Mart» fıkralarına bakınız. Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin Reîs-ül-Küttablığı işte o tarihten itibaren bu ilk Nişancılığına kadar tam dokuz sene sürmüştür. Nişancılığa terfîi Kanunî'nin Irâkayn seferinde selefi Seydi Bey'in ölümü üzerinedir. — Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur Kanun-nâmelerinî işte bu Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin tedvin etmiş olduğu hakkında bir rivâyet varsa da doğru değildir: Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, o

kanunları Celâl-zâde'nin hem selefi, hem üstadı olan Seydi Bey tedvin etmiştir; bununla beraber Celâl-zâde'nin tedvin ettiği kanunlar da vardır. Fakat bu büyük münşînin en. mühim eserleri «Tabakaat-ül-Memâlik fî Derecât-il-Mesâlik» ismindeki tarihiyle asırlarca «düstûr-ül-amel-i küttâb-ı Dîvân» olduğundan bahsedilen Münşeâtı ve «Selimnâme»sidir. Alî'ye göre resmî inşâda kullanılan elkab ve sernâme gibi formüller de Celâl-zâde'den kalmıştır, — Sehî-tezkiresinde Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin Kanunî nazarındaki kıymet ve itibarı şöyle anlatılır:

«Hazret-i Pâdişâh-ı Sâhib-kırân huzûr-ı Şerîfinde bunlara olan i'tibâr nesl-i Osman'da bir Nişancıya olmamışdur».

Bu büyük adam Kanunî devrinde 23 sene Nişancılık makamında devlete bir çok hukukî ve siyasî hizmetlerde bulunduktan sonra «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur Vezir-i-a'zam Hırvat Rüstem Paşa'nın şerrine uğrayıp azledilmiş ve bir rivâyete göre de kendisi isti'fâ edip Nişancılık tahsisâtiyle Müteferrika-başı tâyin edilmiştir. — Fuzûli'nin meşhur «Şikâyetname»sinde hitâb ettiği «Hazret-i Nişancı Pâşâ» işte bu Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'dir. — Celâl-zâde'nin ikinci defa Nişancılığı için aşağıda 26 numaraya bakınız).

21) Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1557=964; Baş-Defterdarlığa nakli: 1557=965 senesi Teşrinisâni=Kânunuevvel =Safer ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(Kanunî devri ulemâsından «Eğri-Abdî» şöhretiyle mârûf Mudurnulu Abdullah Efendi'nin oğlu olan Mehmet Bey 1514 920 tarihinde doğmuş, 1536-1537=943 tarihinde Dîvan kâtipliğiyle devlet hizmetine girmiş, 1552=959 tarihinde Reîs-ül-Küttâb olmuş ve ondan sonra da Şıkk-ı-sânî Defterdarlığına kadar muhtelif Mâliye hizmetlerinde bulunmuştur. — «Kalem gibi doğru «olmakla şöhret bulan Mehmet Bey'in bu ilk Nişancılığından sonraki Defterdarlığı için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 36 numaraya ve ondan sonra ikinci defa Nişancılığı için de aşağıda. 25 numaraya bakınız).

22) Küçük-Nişancı Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1557=965; Arab-ve-Acem Defterdarlığına nakli: 1561=968; Nişancılık müddeti: Takriben 3 buçuk sene; «Birinci defa».

(Yukarda 20 numarayla gördüğümüz «Koca-Nişancı» Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'ye nisbetle «Küçük-Nişancı» denilen «Yeşilce» lâkabiyle meşhur «Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi» Merzifonludur. Dîvan kâtipliğinden yetişmiş ve Baş-Def-terdarlıkla Rumeli Kethudalığı gibi büyük mevkilerde bulunduktan sonra Reîs-ül-Küttâb olmuştur. Yeşilce-Mehmet-Çelebi 'nin terceme-i-hallerinde umumiyetle Baş-defterdarlığından bahsedilmemekle beraber, o makamda da bulunmuş olduğu Kanunî'nin «Pulya seferi» Menzilnâmesiyle sâbittir «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 27 numaraya bakınız. «Nişancı tarihi» ismiyle meşhur ve en mühim kısmı Osmanlı devrine ait umumî tarih işte bu Küçük-Nişancı Mehmet-Çelebi'nindir: Bu eserin matbû nüshalarında «Târîh-i Nîşancı-Mehmet Paşa» ismine tesâdüf edilmesi, Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi'nin hem haleflerinden, hem adaşlarından, hem muâsırlarından olan «Boyalı-Mehmet Paşa» ile karıştırılmasından mütevellit bir zühul sayılır. Bununla beraber, 20 numarada gördüğümüz Celâl-zâde Mustafa-Çelebi gibi Beylerbeyilik pâyesiyle Nişancı olanlara «Paşa» denildiği de vardır. — «Nişancı-zâde» lâkabiyle meşhur «Mir'ât-ül-Kâinat» müellifi «Ramazan-zâde Kudsî-Mehmet-Çelebi ibni Ahmed Efendi» işte bu «Küçük-Nişancı» Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin oğlunun oğludur: Onun için «Mir'ât-ül-Kâinât» a bâzan «Nişancı-zâde târihi» de denilir. — Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin «Ramazan-zâde» lâkabı

Ramazan-oğulları sülâlesiyle bir münasebeti olmasından değil, babasının ismi «Ramazan» olmasındandır. — Osmanlı inşâsının en büyük mümessillerinden olan Yeşilce-Mehmet-Çelebi seleflerinden Tâcî-zâde Ca'fer ve Celâl-zâde Mustafa Çelebilerle haleflerinden Feridun Bey'le beraber Osmanlı Nişancılarının en büyüklerinden biridir. — Bu ilk Nişancılığından sonra tâyin edilmiş olduğu «Arab-ve-Acem Defterdarlığı»nın merkezi Haleb'dir. ikinci defa Nişancılığı için aşağıdıa 24 numaraya bakınız).

23) Şa'ban Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1561=968; azli: 1561-1562=969; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(1561=968 tarihinde Vezir-i-a'zam olan Semiz-Ali Paşa'nın iltizâmiyle Nişancı olduğundan bahsedilen bu Şa'ban Bey'in şahsiyyeti hakkında vazıh mâlûmâta tesâdüf edemedik. Yalnız «Sicill-i Osmânî» de «erbâb-ı kalemden» gösterilmekle iktifâ edilir).

24) Küçük-Nişancı Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1561-1562=969; tekaüde sevki: 1563=970 senesi Temmuz/Ağustos Zülhicce ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 1 buçuk sene; «İkinci defa». '

(İlk Nişancılığından sonra Arab-ve-Acem Defterdarlığında, Mora Tahrir-me'murluğunda ve Mısır Muhafızlığında bulunan bu kıymetli adamı çekemiyenler bu sefer Nişancılık açılınca aleyhinde bir takım tezvirâta kalkışmışlarsa da, Resmî-Ahmed Efendi'nin rivâyetine göre Sultan Süleyman kadirşinaslık ederek:

— Erbâb-ı haysiyyet-ü-hüner Âstâne-i ahâlî-perverden Mısır'a gönderilmek nâ-becâ, belki o ıyârda olanlar şâir dıyâr-u-aktârdan isticlâb-u-ihzâr olunmak lâzım-u-revâdur!

dedikten sonra:

— Nişancılığı Mora muharriri Mehmed'e virdüm!

diye bir Hatt-ı-Hümâyûn ısdar etmiştir. — Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin «elli bin akça zeâmetle» tekaüde sevkedildiği rivâyet edilir: 1571=979 senesi Eylül=Teşrinievvel=Cumâda-l-ûlâ ayında ölmüş olan Küçük-Nişancı Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin mezarı Edirne-kapusu hâricindeki «Emîr-Buhârî» dergâhı civârındadır. — İlk Nişancılığı için yukarda 22 numaraya bakınız).

25) Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1563=970 senesi Temmuz/Ağustos=Zülhicce ayı; ölümü; 1566=974 senesi 1 Eylül=21 Safer Cumartesi günü; Nişancılık müddeti: Takriben 3 sene, 1 ay; «İkinci defa».

(Eğri-Abdî-zâde'nin üç seneden biraz fazla süren bu ikinci Nişancılığında iştirâk ettiği Szigetvar seferinde eceliyle öldüğü ittifakla rivâyet edilir. Mehmet Bey Szigetvar'ın iki mil mesafesinde müverrih Peçevî'nin vatanı olan ve Osmanlı menbâlarında «Peçuy» denilen «Pecs/Fünfkirchen» kasabasında vefât etmiş olduğu için, ölüm haberi Szigetvar ordugâhına öldüğü gün gelmiştir; O sırada bizzat ordugâhta bulunan meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre bu haberin orduya gelişi, Kanunî'nin öldüğü gecenin ertesi günü Szigetvar iç-kalesi fethedildikten biraz sonradır.

«Bu esnâda Mîr-i Tevkiî sâbıkaa Defterdar olan Mehmet Beğ zahîr marazından kasaba-i Peçuy'da âhıret seferin ihtiyâr eyledi».

İşte bundan dolayı, bir çok menbâlarda Mehmet Bey'in Kanunî'den biraz evvel ölmüş gibi gösterilmesi doğru değildir. Gene Selânikî'nin 47 nci sahifesindeki kaydine göre, halefini tâyini de Dîvan ictimâına bırakılmış ve Vezir-i-a'zam o gün fethedilen kale işleriyle «aled-devâm» meşgul olduğu ve Pâdişahın ölümü de şüyûuna rağmen gizendiği için, Dîvan ancak 28 Eylül 13 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü toplanabilmiştir: Bu mesele için aşağıki fıkraya ve Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey'in bundan evvelki ilk Nişancılığı için de yukarda 21 numaraya bakınız).

İKİNCİ SELİM DEVRİ:

26) Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1566=974 senesi 28 Eylül=Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; ölümü: 1567=975 senesi Teşrinievvel=Rebî'ül-âhir ayı: Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene, 1 ay, «İkinci defa».

(Bâzı menbâlarda Celâl-zâde'nin bu seferki tâyini: Kanunî'nin öldüğü güne müsâdif gösterilir: Sultan Süleyman 1566=974 senesi 6/7 Eylül=20/21 Safer Cuma/Cumartesi gecesi vefât etmiş olduğu için, bu pvayete göre Celâl-zâde o gecenin ertesine tesâdüf eden 7 Eylül=21 Safer Cumartesi günü tâyin edilmiş olmak lâzımgelir; hattâ gene ayni rivâyete göre Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa pâdişahın ölümünü gizlediği için Celâl-zâde'yi alelûsul «El öpmek» üzere Otağ-ı-Hümâyûn'a sokmuş, Koca-Nişancı taht yerine tabut görünce ağlamış ve Sokullu'nun nasihati üzerine dışarı çıkarken bir şey belli etmemek için güler yüzle çıkmış. Eğer bu rivâyet doğruysa, her halde Pâdişahın öldüğü güne değil, ordugâhta ölümün gizli tutulduğu daha sonraki günlerden birine tesâdüf etmiş olması lâzımgelir: Çünkü yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, o sırada orduda bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre Celâl-zâde'nin selefi olan Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey Kanunî'nin öldüğü gecenin ertesi gün vefât etmiş ve Dîvan toplanamadığı için halefinin tâyini gecikmiştir; hattâ gene Selânikî'ye göre Kanunî'nin ölümünden sonra Szigetvar iç-kalesinin fethi üzerine Vezir'i'a'zamın otağında bir hey'et tarafından «Feth-nâme»ler yazılırken Celâl-zâde bu mesâiye «Sâbıkaa Mîr-i Tevkîi Müteferika-başı» sıfatiyle iştirâk etmiştir. Selânikî, Vezir-i-a'zamın riyâsetinde Dîvân'ın içtimâını 14 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de, o sene Rebî'ül-evvellinin 14 ü değil, 13 ü Cumartesi'dir: Celâl-zâde'nin işte bu Dîvan'da Nişancılığa tâyin edilmiş olduğu Selânikî'nın:

«... ve A'yân-ı devlet, Vüzerây-ı izâm ve Beğlerbeğiler ve Sadreyn Efendiler ve Defterdar ve Nişancı Celâl-zâde cümlesi makamında takrîr olundu»

demesinden de istidlâl olunabilir; her halde bundan maksat, diğer devlet erkânının mevkilerinde ibkası ve Celâl-zâde'nin de eski mevkiine yeniden tâyini olmalıdır; Çünkü o tarihten evvel Dîvan toplanmamıştır. — Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 20 numaraya bakınız. — Bu sefer ancak bir sene bir ay kadar vazifesine devam edebilen Koca-Nişancı'nın bu ikinci me'muriyeti ölümüyle nihayet bulmuş ve Eyüp'de bâzı hayrâtından dolayı kendisine nisbet edilen «Nişancılar» mahallesindeki câmiine defnedilmişîir).

27) Kara-Nişancı Boyalı-Mehmet-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1567=975 senesi Teşrinievvel=Rebî'ül-âhir ayı; Maraş beylerbeyliğine nakli: 1573=981 senesi 27 Kânunuevvel=3 Ramazan Pazar günü; Nişancılık müddeti: Takriben 6 sene, 2 ay; «Birinci defa».

(Çok esmer olduğu için «Kara» ve «Boyalı» lâkaplarıyla anılan Mehmet-Çelebi sonradan Kubbe-veziri olduğu için «Boyalı-Mehmet Paşa» diye şöhret bulmuştur. Bu Mehmet-Çelebi Kanunî devri ulemâsından olup 1543=950 tarihinde ölen Haleb Kadısı Tosyalı Âhmed-Çelebi'nin oğludur, üstâdı olan Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin himâyesiyle Dîvan kâtiplerine katılarak devlet hizmetine girmiş, bâzı vezirlerin Tezkireciliklerinde bulunmuş ve nihayet Reîs-ül-Küttâblığa kadar yükseldikten sonra üstâdı ve hâmîsi olan Celâl-zâde'nin ölümü üzerine liyâkat ve iktidârından dolayı onun yerine tâyin edilmiştir. — Boyalı-Mehmet Paşa ilmî ve siyasî meziyyetleri kadar doğruluğuyla da şöhret bulmuştur: «Dört yıl Devâtdârlığında» bulunmuş olan Selânikî-Mustafa Efendi bu büyük adamın:

— Bu devletde bâb-ı rüşvet ki açıldı, bakaay-ı saltanata delâlet itmez!

diye yanıp yakıldığından bahseder. — Bu ilk Nişancılığı altı sene iki ay süren Boyalı-Mehmet Paşa umumiyetle Nişancılıktan Haleb beylerbeyliğine nakledilmiş gibi gösterilirse de doğru değildir: O sırada Haleb valiliğinde Lala-Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa vardır; Boyalı-Mehmet Paşa da Maraş beylerbeyliğine tâyin edilmiştir: 1575=982 senesi Kânunusâni=Şubat=Şevvâl ayında Haleb beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa-zâde Mehmet Paşa ölünce Maraş beylerbeyi Boyalı-Mehmet Paşa onun, yerine tâyin edimiş olduğu için, ikisi birbirine karıştırılmıştır. — Boyalı-Mehmet Paşa'nın ikinci defa Nişancılığı için aşağıdaki «Nişancılar» cedveline bakınız).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

28) Feridun Ahmed Bey/Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1573=981 senesi 27 Kânunuevvel=3 Ramazan Pazar günü; azliyle Semendire sancak-beyliğine **teb'îdi**: 1576=984 senesi Nisan=Muharrem ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 2 sene, 4 ay; «Birinci defa». '

(Halk arasında «Feridun Bey Münşeâtı» denilen «Münşeât-üs-Selâtîn» ismindeki vesikalar mecmuasının sâhibi olmakla meşhur Feridun Ahmed Bey «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 32 numarayla gördüğümüz Çivi-zâde Abdî/Abdullah-Çelebi'nin yetiştirmesidir: Çivi-zâde bu zeki ve müstait genci çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye ile yetiştirdikten sonra ikinci vezir Sokullu-Mehmet Paşa'ya takdim etmiş ve işte bu suretle Feridun Bey ilk hâmisi olan Baş-Defterdardan sonra ikinci hâmisi olan Sokullu'ya intisâb ederek Dîvan kâtipleri arasına katılmıştır. Sokullu-Mehmet Paşa Vezir-i-a'zam olduktan sonra, Feridun Bey'in ilk mühim vazifesi işte bu meşhur Sadr-ı-a'zamın Sır-kâtipliğidir; 1553=960 da tâyin edildiği bu vazifeden itibaren gittikçe ehliyet ve iktidarını gösterip ehemmiyet kazanarak nihayet 1570=978 senesi 12 Haziran=8 Muharrem Pazartesi günü Reîs-ül-Küttâb olan «Münşeât» sâhîbi 3 sene, 6 ay, 13 gün bu mühim mevkide bulunduktan sonra Boyalı-Mehmet Paşa'nın Maraş beylerbeyliğine nakli üzerine Nişancı olmuştur. Feridun Ahmed Bey'in iki defa Nişancılığı vardır: Sonradan Paşa ünvânı da aldığı halde, tarihte ismi «Feridun Bey» diye anılır; kendi künyesini «Ahmed-üş-şehîr bi-Ferîdûn-it-Tevkîî» şeklinde tesbit ettiğine göre asıl isminin Ahmed ve «Feridun» lâkabının da me'muriyet adı olmak ihtimâli vardır: Osmanlı tarihinde bu gibi me'muriyet isimlerine pek çok tesâdüf edilir. — İki defa basılmış olan Feridun Bey «Münşeât»ının en iyi tab'ı 1274-1275=1857-1858 tarihindeki ikinci baskısıdır: Bir takım ilâveleri de bulunan bu mühim eser iki büyük cilt hâlinde basılmıştır. — Bu büyük münşi gerek Reîs-ül-Küttâblığı, gerek Nişancılığı devirlerinde devlet kuyûdâtını tanzim etmiş olmakla da mâruftur; Şahsiyyeti, eseri ve «Münşeât-üs-Selâtîn»in Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa tarafından Üçüncü Murad'a takdimi için 1575=982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Üçüncü Murad'ın Feridun Bey'i Nişancılıktan azledip sancak-beyliğiyle Istanbul'dan uzaklaştırması, Sokullu'yu en mühim adamlarından mahrum

ederek nüfuzunu baltalama siyasetiyle izah edilir. — Feridun Bey'in ölümü için 1583=991 vukuâtının «16 Mart» fıkrasına bakınız).

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ:

29) Muallim-zâde Mahmud-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1578=984 senesi Nisan=Muharrem ayı; azli: 1577=985 senesi 23 Nisan=4 Safer Salı günü; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(İkinci Selim devri Kadı-asker/Kazaskerlerinden Muallim-zâde Ahmed Efendi'nin oğlu olan bu Mahmud-Çelebi Sahm-müderrisliğinden Nişancılığa getirilmiştir; Babası için ikinci ciltte 1586=974 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Azlinden sonra çok yaşamıyan Muallim-zâde 987=1579 senesi 29 Cumada-l-âhire=23 Ağustos Pazar günü vefât etmiştir; «Şakaayık zeyli»nde «27 Cumâda-l-âhire Ahad» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 27 sine değil, 29 una müsâdiftir).

80) Kara-Nişancı Boyalı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1577=985 senesi 23 Nisan=4 Safer Salı günü; Kubbe-vezirliğine terfii: 1580=988 senesi 8 Ağustos=26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; Nişancılık müddeti: 3 sene, 3 ay, 15 gün; «İkinci defa».

(Çok esmer olduğu için «Kara» ve «Boyalı» lâkaplarıyla anılan ve Haleb valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada Nişancı olan bu Mehmet Paşa'nın şahsiyyetiyle bundan evvelki nişancılığı için yukarda 27 numaraya bakınız. — Boyalı-Mehmet Paşa'nın üç defa Nişancılığı vardır; «Sicill-i Osmânî» cedvelinde dört defa gösterilirse de doğru değildir; Bundan sonraki Nişancılığı için aşağıda 35 numaraya bakınız. — Boyalı Mehmet Paşa bu seferki Nişancılığından dördüncü vezirlikle Kubbe-altına me'mur edilmiştir. — Paşa'nın bu ikinci Nişancılığından dördüncü vezirliğe terfii umumiyetle «Ramazan=Teşrinievvel/Teşrinisâni» âyına müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Dört sene kendisinin «Devâddârlık/Divitdarlık» hizmetinde bulunduğunu söyliyen Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre bu terfi «Vekil-i Saltanat» ünvâniyle Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Lala. Mustafa Paşa'nın ölümünün ertesi gününe müsâdiftir: Lala Paşa'nın ölümü için 1580=988 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

31) Hamze-Çelebi/Bey/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1580=988 senesi 8 Ağustos=26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1581=989 senesi Şubat-Mart=Muharrem ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 7 ay; «Birinci defa».

(Reîs-ül-küttâblıktan Nişancılığa nakledilen Hamze-Çelebi'nin dört defa Nişancılığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 37, 40 ve 44 numaralara bakınız. — Azli üzerine halefi Feridun Bey'in menkûb olarak bulunduğu Köstendil sancak-beyliğine tâyin edilmişse de kabul etmeyip «azlini ihtiyâr» etmiş olduğundan bahsedilir: Feridun Bey'in menkûbiyyeti için yukarda 28 numaraya bakınız; bu sefer Feridun Bey'in kurtulduğu menkûbiyyete Hamze-Çelebi uğramış demektir. — Çelebi'nin paşalığı ikinci Nişancılığındadır).

32) Feridun Ahmed Bey/Paşa — (Milliyeti: (?); tâyini: 1581=989 senesi Şubat-Mart=Muharrem ayı; ölümü: 1583=991 senesi 16 Mart=21 Safer Çarşanba günü; Nişancılık müddeti: 2 sene; «İkinci defa».

(Halk arasında «Feridun Bey Münşeâtı» ismiyle anılan «Münşeât-üs-Selâtîn» ismindeki siyasî ve idarî vesikalar mecmuasının sâhibi olan bu büyük münşî ikinci Nişancılığına tesâdüf eden

bu son ikbal devrinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu ve Mimrimah-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la 1582=990 senesi 6 Nisan=12 Rebî'ül-evvel Cuma günü evlenmiş ve o tarihten ölüm tarihine kadar 11 ay, 10 gün kısa bir tantana ve debdebe içinde yaşamıştır: 1575=982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız; bu Hanım-Sultan «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 43 numarasında gördüğümüz Semiz-Ahmed Paşa'dan dul kalmıştır; O numarayla 1579=987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız; bununla beraber, İkinci Selim'in Sokullu'dan dul kalan kızı Esmâ-Han-Sultan'la evlenmiş olduğu hakkında da tuhaf bir rivâyet yok değildir: Bu Sultan için 1585=993 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına ve Feridun Bey'in ölümü için de 1583=991 vukuâtının «16 Mart» fıkrasına bakınız. — En meşhur münşinin iki Nişancılık müddetinin mecmûu 4 sene, 4 ay tutmaktadır. — Mezarı Eyüp'deki türbesindedir).

33) Abdülmühyî/Muhyî-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1583=991 senesi 16 Mart=21 Safer Çarşanba günü; azli: 1588=996 senesi Kânunusâni=Safer ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 4 sene, 10 ay; «Birinci defa».

(Anadolu-defterdarlığından Nişancı olan Muhyî-Çelebi Geyve-Akhisarındandır; defterdarlığından evvel Reîs-ül-küttâblığı da vardır. İznik'de çiftliği bulunduğu için «İznikî» lâkabiyle de anılır. Azlinde Anadolu beylerbeyi pâyesiyle taltif edildiği için, o tarihten itibaren Paşa ünvânını almıştır. — Abdülmühyî-Çelebi'nin iki defa Nişancılığı vardır: ikincisi için aşağıda 36 numaraya bakınız).

34) Tâc/Tâcî-Bey-zâde Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini; 1588=996 senesi Kânunusâni=Safer ayı; ölümü 1588=996 senesi 31 Teşrinievvel=10 Zülhicce Pazartesi günü; Nişancılık müddeti: Takriben 9 buçuk ay.

(Yukarıda, 13 numarada gördüğümüz Birinci Selim devri Nişancılarından Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin sülâlesine mensub olan bu Mehmet-Çelebi Reîs-ül-küttâblıktan Nişancı olmuşsa da o sene genç yaşında ölmüştür: İnşâda ve Dîvânî hattında üstâd olduğundan bahsedilir).

35) Kara-Nişancı Boyalı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1588=996 senesi 31 Teşrinievvel=10 Zülhicce Pazartesi günü; Üçüncü vezirliğe terfii: 1589=997 senesi 2 Nisan=16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Nişancılık müddeti: 5 ay, 2 gün; «Üçüncü defa».

(Boyalı-Mehmet Paşa'nın üç defa Nişancılığı vardır: Bundan evvelkiler için yukarda 27 ve 30 numaralara bakınız; üç Nişancılık müddetinin mecmûu takriben 9 sene, 10 buçuk ay tutmaktadır. — Bâzı menbâlarda Boyalı-Mehmet Paşa bu üçüncü Nişancılığından altıncı vezirliğe nakledilmiş gibi gösterilirse de doğru değildir: «Beylerbeyi vak'ası»nda üçüncü vezir olduğu muhtelif rivâyetlerle sâbittir: Zâten 30 numarada gördüğümüz ikinci Nişancılığından dördüncü vezirliğe terfi etmiş olduğu için, bu sefer altıncı vezir olması kıdemiyle de mütenâsip değildir. — Kubbe-veziri iken vefât etmiş gösterilirse de, üç sene sonra öldüğü hakkında da bir rivâyet vardır. — Mezarı Istanbul'da kendi yaptırdığı «Nişancı-Paşa câmii»indeki türbesindedir).

36) Abdülmuhyî/Muhyî Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1589=997 senesi 2 Nisan=16 Cumâda-l-ulâ Pazar günü; ölümü: 1592=1000 senesi 15 Temmuz=5 Şevvâl Çarşanba günü; Nişancılık müddeti: 3 sene, 3 ay, 13 gün; «İkinci defa».

(Abdülmuhyî Paşa'nın bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 33 numaraya bakınız: İki Nişancılık müddetinin mecmûu takriben S sene, 1 buçuk ay tutmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

37) Hamze Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1592=1000 senesi 15 Temmuz=5 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1596=1005 senesi Eylül sonları=Safer ibtidâları; Nişancılık müddeti: Takriben 4 sene, 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Bu ikinci Nişancılığında Üçüncü Mehmed'in cülûsu üzerine Anadolu beylerbeyi pâyesiyle taltif edilerek Paşa ünvânını alan Hamze-Çelebi'nin bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 31 ve bundan sonraki üçüncü ve dördüncü me'muriyetleri için de aşağıda 40 ve 44 numaralara bakınız.. — Hamze Paşa bu sefer Baş-defterdar Hacı-İbrahim Paşa ile teşrifat meselelerinden dolayı geçinemediği için, Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinde onunla beraber azledilmiştir: Hacı-İbrahim Paşa için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 61 numaraya bakınız. Hamze Paşa'nın isti'fâ etmiş olduğu hakkındaki rivâyet doğru değildir. — Burada esas ittihâz ettiğimiz azil tarihi Selânikî'nin yazma kısmındaki izâhâta göredir).

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

38) Lâm-Ali Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1596=1005 senesi Eylül sonları=Safer ibtidâları; azli: 1596=1005 senesi 27 Kânunuevvel=7 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; Nişancılık müddeti: Takriben 3 ay.

(Anadolu-defterdarlığından ma'zul bulunduğu sırada iştirâk etmiş olduğu Eğri seferinde Nişancılığa tâyin edilen bu Lâm-Ali Çelebi'nin ismini Solakzâde «Lâm-İbrahim Çelebi» şekline sokmuşsa da doğru değildir; meşhur Kavânin risâleleri müellifi «Ayn-i-Ali»nin adı gibi bu ismin «Lâm-Ali» okunmak ihtimâli de vardır: 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız; o fıkrada gördüğümüz gibi, Lâm-Ali Çelebi'nin üç ay Nişancılık ettikten sonra Üçüncü Mehmet Istanbul'a döner dönmez azline sebep, Eğri seferinde kazanılan Haçova zaferini benimsiyerek Hoca-Sa'düddin Efendi'nin iltimâsiyle Vezir-i-a'zam olduktan sonra çılgınca hareketleriyle icrâatından dolayı yol boyunda azledilen İtalyan dönmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'yı zaferin âmili gibi gösteren bir fetihnâme yazmış olmasıdır. — Naîmâ azil tarihini pâdişâhın Davudpaşa'ya muvâsalat gününe, yâni aynı senenin 21 Kânunuevvel=1 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de, o sırada Istanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin Salı sabahından Cuma sabahına kadar üç gün üç gece süren zafer şenlikleri biter bitmez Nişancının azlinden bahseden kaydi daha kuvvetli olduğu için tercih edilmiştir. — «Mollacık» lâkabiyle de anıldığından bahsedilen Lâm-Ali Çelebi azlinden sonra Şıkk-ı-Sânî defterdarlığı vesaire gibi bâzı mühim me'muriyyetlerde daha bulunmuştur).

39) Musâ-Çelebi/Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1596=1005 senesi 27 Kânunuevvel=7 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1598=1006 senesi Haziran=Zülka'de ibtidâları; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene, 5 buçuk ay.

(Reîs-ül-küttâblıktan Nişancı olan Musâ-Çelebi'nin tâyin tarihi için yukarıki maddeye bakınız. — Selânikî azil tarihini «Zülka'de evâili»ne müsâdif gösterir: O sene bu ayın ilk günü Haziran'ın beşinci Cuma gününe tesâdüf etmektedir. — Musa Bey'in iki defa Nişancılık ettiği hakkında da bir rivâyet vardır: Fakat doğru olmadığı anlaşılmaktadır).

40) Hamze Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1598=1006 senesi Haziran=Zülka'de ibtidâları; azli: 1599=1007 senesi 18 Mayıs=22 Şevvâl Salı günü; Nişancılık müddeti: Takriben 11 ay, «Üçüncü defa».

(Hamze Paşa'nın bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 31, 37 ve bundan sonraki için aşağıda 44 numaralara bakınız. — Bu son Nişancılığından Rumeli beylerbeyi pâyesiyle taltif edilerek azledilmiştir).

41) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1599=1007 senesi 18 Mayıs=22 Şevvâl Salı günü; azli: 1600=1008 senesi Şubat ortaları=Şa'bân ibtidâları; Nişancılık müddeti: Takriben 9 ay; «Birinci defa».

(Defter-Eminliğinden ma'zul bulunduğu sırada Nişancılığa tâyin edilmiş olan Şah-Mehmed Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinin 45 numarasında gördüğümüz Okçu-zâde Mehmet Paşa'nın oğludur. — En büyük ve en meşhur Osmanlı münşîlerinden olan bu kıymetli adamın beş defa Nişancılığı vardır: Bundan sonraki me'muriyeti için aşağıda, 43, 46, 49 ve 51 numaralara bakınız. — Bâzı menbâlarda bu ilk Nişancılığı daha uzun sürmüş gibi gösterilirse de doğru değildir: Yukarıki tarih Selânikî yazmalarına göredir. — Okçu-zâde'nin şiirleri de vardır. Fakat nesri nazmından çok kuvvetlidir).

42) Yahyâ-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1600=1008 senesi Şubat ortaları=Şa'bân iptidâları; azli. 1601=1009 senesi Nisan/Mayıs=Şevvâl ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene, 2 ay.

(Yukarıki maddede gördüğümüz Okçu-zâde'nin yerine bu Yahyâ Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu Selânikî'nin yazma kısmındaki sarâhatle sâbittir. — Nişancılığından evvel iki defa Reîs-ül-küttâblık ta bulunmuş ve nihayet Defter-eminliğinden Gence valiliğine tâyin edilmiş olan Yahyâ Paşa beylerbeyi pâyesiyle Nişancı olmuştur). [1].

[1] Gereli vak'anüvis tarihlerinde, gerek diğer menbâlarıda bu Yahyâ-Çelebi'den itibaren Nişancılar hakkında pek az mâlûmâta tesâdüf edilmekte, bu mühim-mevkideki değişiklikler maatteessüf muntazam surette tâkip edilmemekte ve ancak bâzı münâsebetlerle Nişancıların isimlerine tesâdüf edilebilmektedir: Bu müphem ve hattâ karanlık vaziyet 1060=1650 tarihinde Hâriciyye işlerinin Nişancılardan Reîs-ül-küttâblara intikal ettiği tarihe kadar hep böyledir: Yukarda bu cedvelin başındaki izahata da bakınız. İşte bundan dolayı aşağıda gözden geçireceğimiz Nişancı değişikliklerinin umumiyetle ay ve gün tarihleri belli olmadıktan başka sene tarihlerinde ve hattâ eşhâs isimleriyle sıralarında hile ihtilâf vardır. Her halde bu müphem noktalar Dîvan kayitleriyle vesikaları bulundukça aydınlanabilir).

43) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Miliyeti: (?); tâyini: 1601=1009 senesi Nisan/Mayıs=Şevvâl ayı; azli 1601=1010 senesi 2 Ağustos=2 Safer Perşenbe günü; Nişancılık müddeti: Takriben 3 buçuk ay; «İkinci defa».

(Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi'nin bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 41 numaraya, bundan sonrakiler için aşağıda 46, 49 ve 51 numaralara ve azil tarihi için de aşağıki maddeye bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

44) Hamze Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1601=1010 senesi 2 Ağustos=2 Safer Perşenbe günü; azli: 1604-1605=1013 senesi Nişancılık müddeti: Takriben 3 buçuk sene; «Dördüncü defa».

(Hamze Paşa'nın bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 31, 37 ve 40 numaralara bakınız: Dört Nişancılık müddetinin mecmûu takriben 9 sene, 2 buçuk, ay tutmaktadır. Bu son azlinden bir sene kadar sonra öldüğünden bahsedilir. — Yukarıki tâyin tarihi, Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»siyle Naîmâ tarihinde Okçuzâde Mehmet-Şah Efendi'nin azliyle Hamze Paşa'nın Nişancılığı «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinin 25 numarasında gördüğümüz Ca'fer-Çelebi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi'nin azledildiği gün yapılan «Tebeddülat» içinde gösterilmiş olmasına göredir).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

45) Hızır Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1604-1605=1013 senesi; azil: 1613=1022 iptidâları; Nişancılık müddeti: Takriben 8 sene.

(Bâzı mühim vazifelerde bulunduktan sonra Nişancı olan bu Hızır Efendi'nin me'mûriyyetini bu tarihten daha sonra gösteren bir rivâyet de vardır: Hüviyyeti hakkında fazla mâlûmâta tesâdüf edilememiştir).

46) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti: (?), tâyini: 1613=1022 iptidâları; azli: 1613-1614=1022 sonları; Nişancılık müddeti: Takriben 10 ay, «Üçüncü defa».

(Okçu-zâde'nin bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 41, 43 ve bundan sonrakiler için aşağıda 49 ve 51 numaralara bakınız).

BİRİNCİ AHMED DEVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATI:

47) Hükmî Hasan Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1613-1614=1022 sonları; azli: 1618=1027 senesi 8 Şubat=12 Safer Perşenbe günü; Nişancılık müddeti: Takriben 4 sene, 2 ay.

(O devrin en mühim münşîlerinden olan bu Hükmî Efendi Dîvan-kâtipliğinden yetişerek Şehnâmecilik ve Reîs-ül-küttâbhk gibi mühim vazifelerde bulunduktan sonra Nişancı olmuştur. Tâyin tarihini 1027=1618 ve Nişancılıktan tekrar Reîs-ül-küttâblığa nakli tarihini de 1030=1620-1621 gösteren diğer bir rivâyet daha vardır. — Burada esas ittihâz ettiğimiz azil tarihi için aşağıki fıkraya ve bütün bu ihtilâflar için de yukarda 42 numaranın hâşiyesine bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATIYLE İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

48) Nişancı-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1618=1027 senesi 8 Şubat=12 Safer Perşenbe günü; Genc-Osman'ın Lehistan seferinde Istanbul muhâfızlığıyla Kaymakamlığına tâyini: 1621=1030 senesi Ağustos-Eylül=Şevvâl ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 3 sene, 7 ay.

(Evvelce Yeniçeri-ağalığında ve ondan sonra da Mısır valiliğinde bulunmuş olan Ahmed Paşa Istanbullu'dur; buradaki tâyin tarihi Mısır valiliğinden Nişancılığa nakli hakkındaki kayde göredir. Hammer de bu tarihi kabul etmektedir. — Nişancı Ahmed Paşa'nın Istanbul-Kaymakamlığı Genc-Osman'ın Lehistan seferi esnâsındadır: Pâdişâh yola çıkarken bu

vazifeye ilkönce vezâret pâyesiyle Sıvas beylerbeyi Pîr-Mehmet Paşa tâyin edilmiş ve bir müddet sonra ona halef olan Ahmed Paşa'nın asker ulûfelerini geciktirmesi hem konağının taşlanmasına, hem «Hâile-i-Osmâniyye» denilen Genc-Osman fâciasında âsiler tarafından kellesinin istenmesine sebeb olmuştur; Bunlar için 1621=1030 vukuâtının «8 Mayıs» ve 1622 — 1031 vukuâtının da «18 Mayıs» fıkralarıyla «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. — Nişancı-Ahmed Paşa «Hâile-i-Osmâniyye» de kellesini kurtarmak için saklanmıya mecbur olmuş ve ertesi sene eceliyle ölmüştür).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

49) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1621=1030 senesi Ağustos-Eylül=Şevvâl ayı: 1621=1030 senesi Teşrinievvel-Teşrinisâni=Zülhicce ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 3 ay; «Dördüncü defa».

(Okçu-zâde'nin çok az süren bu dördüncü Nişancılığı Genc-Osman'ın Lehistan seferindedir. Bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 41, 43, 46 ve bundan sonraki beşinci Nişancılığı için de aşağıda 51 numaralara bakınız).

İKİNCİ OSMAN DEVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI:

50) Hamîdi-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1621=1030 senesi Teşrinievvel-Teşrinisâni=Zülhicce ayı; azli: 1622=1031 senesi 13 Haziran=3 Şa'ban Pazartesi günü; Nişancılık müddeti: Takriben 1 buçuk ay.

(Bu Mustafa Paşa aslen İsparta havâlîsinden olduğu için «Hamîdi» denilir. — Yeniçeri-ağalığı ve Mısır valiliği gibi mevkilerde bulunduktan sonra vezâret pâyesiyle Nişancılığa getirilmiştir. Gene-Osman'ın. Lehistan seferi esnâsında tâyin edilmiş olduğu için, Kâtib-Çelebi, Naîmâ vesaire gibi menbâlarda pâdişahın Istanbul'a avdet ettiği zaman sayılan devlet erkânı içinde Mustafa Paşa'nın ismine de tesâdüf edilir. Azil tarihi için aşağıki maddeye bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI ve DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

51) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1622=1031 senesi 13 Haziran=3 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1623=1624=1033 senesi; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene; «Beşinci defa».

(Okgu-zâde'nin bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 41, 43, 46 ve 49 numaralara bakınız; Beş Nişancılık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 1 buçuk ay tutmaktadır. — Burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi Okçu-zâde'nin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 76 numarayla gördüğümüz Mere-Hüseyn Paşa Sadr-ı-a'zam olduğu gün «Hâmisen» Nişancılığa tâyin edilmiş olduğu hakkındaki rivâyete göredir; azil tarihi de Kâtib-Çelebi'nin kaydine istinâd etmektedir; Resmî-Ahmed Efendi tâyin tarihini bir sene evvel gösterirse de doğru değildir. — Osmanlı münşîlerinin en büyüklerinden olan Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi 970=1562-1563 tarihinde dünyaya gelmiş ve 1039=1629-1630 tarihinde Milâdî takvim hesabiyle 67-68 yaşlarında vefât etmiştir).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

52) Eyyub Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1623-1624=1033 senesi; azli: 1627-1628=1037 senesi; Nişancılık müddeti: Takriben 4 sene.

(Dördüncü Murad'ın dadısının kocası olduğu için Enderun'dan Nişancılığa çıkan bu Eyyub Paşa Nişancılığından sonra muhtelif vazifelerde bulunmuş ve nihayet 1054=1644 tarihinde Mısır valisi olmuştur. — Eyyub Paşa'nın azline tesâdüf eden 1037 tarihinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Tokat'da idâm ettirdiği Ordu-nişancısı Tokatlı Osman Efendi «Sicill-i Osmânî» cedvelinde Nişancılar arasına alınmışsa da, onun vazifesi orduya münhasır olduğu Naîmâ'daki sarâhatle sâbittir).

53) Koca-Yusuf Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1627—1628=1037 senesi; azli: 1633-1634=1043 senesi; Nişancılık müddeti: Takriben 6 sene.

(Selefi gibi Enderun'dan Nişancılıkla ve vezâret pâyesiyle çıkan Koca-Yusuf Paşa Nişancılığından sonra muhtelif valiliklerde ve bir aralık da Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — Azil tarihini 3 sene evvel gösteren bir rivâyet de vardır: Yukarda 42 numaranın haşiyesine bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

54) Mostarlı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1633 — 1634=1043 senesi; azli: 1643-1644=1053 senesi; Nişancılık müddeti: Takriben 10 sene; «Birinci defa».

(Enderun'dan yetişmiş olan Mostarlı/Mostarî-Mustafa Paşa «Nişancı» lâkabıyla da anılır; Yeniçeri-ağalığıyla, Şam valiliğinde bulunmuşsa da me'muriyet tarihleri ihtilâflıdır, iki defa Nişancılığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 56 numaraya bakınız. — Mostarlı-Mustafa Paşa Nişancılıktan azledilince Silistre valiliğine gönderilmiştir. — Bu Mustafa Paşa ile muâsır ve hattâ me'mûriyetleri kısmen ayni zamana müsâdif bir Şıkk-ı-evvel defterdarı Mostarlı-İbrahim Paşa da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 90 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

55) Sıdkı Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1643-1644=1053 senesi; azli: 1647=1057 senesi 20 Kânunuevvel=23 Zülka'de Cuma günü; Nişancılık müddeti: Takriben 4 sene; «Birinci defa».

(Defter-eminliği ve bir rivâyete göre de Reîs-ül-küttâblık gibi mühim mevkilerde bulunduktan sonra Nişancı olan bu Sıdkı Ahmed. Efendi'nin Nişancılığını Resmî-Ahmed Efendi daha sonra gösterir; fakat vâzıh bir tarih zikretmemiştir: Yukarda 42 numaranın hâşiyesine bakınız. — Sıdkı Efendi'nin paşalığı Dördüncü Mehmet devrinin başlarında Reîs-ül-küttâb olduğu sırada Rumeli beylerbeyi pâyesiyle taltifi üzerinedir: Aşağıda 57 numaraya bakınız. Bundan sonraki iki me'muriyeti Reîs-ül-küttâblıktır ve Reislerin Hâriciyye nazırlığı devrindedir: Aşağıda 57 ve 60 numaralara bakınız. — Sıdkı Ahmed Efendi'nin vefatı 1073=1662 Muharrem=Ağustos-Eylül ayında ve Tımışvar valiliğindedir).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

56) Mostarlı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1647=1057 senesi 20 Kânunuevvel=23 Zülka'de Cuma günü; ölümü: 1661=1072 senesi 13 Eylül=18 Muharrem Salı günü; Nişancılık müddeti: 13 sene, 8 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Mostarlı'nın bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 54 numaraya bakınız: iki Nişancılık müddetinin mecmûu takriben 23 sene, 9 ay tutmaktadır. — Tâyin tarihi Mısır valiliğinden vezâret pâyesiyle Nişancılığa nakli hakkındaki rivâyete göredir. — Hâriciyye işlerinin Reîs-ül-küttâblar uhdesinde takarrürü Mostarlı-Mustafa Paşa'nın işte bu ikinci Nişancılığına tesâdüf etmektedir).

İkinci devir: REÎS-ÜL-KÜTTÂBLAR

«Nişancılar ve Reîs-ül-Küttâblar cetvelinin başında verilen izahatda gördüğümüz gibi 1060=1650 tarihinden itibaren Hâriciyye işleri tamamiyle Riyâset makamında takarrür etmiş ve Nişancıların yerine o tarihten itibaren artık Reîs-ül-küttâblar Hâriciyye Nâzırı vaziyetine geçmiş oldukları için, aşağıda ayni sıra numarasıyla yalnız Riyâset makamındaki değişiklikler tâkib edilmiştir: Sıra numarasının değiştirilmeyip devam etmesi, bu numaraların Nişancılık ve Reislik ünvanlarıyla alâkadar olmayıp Hâriciyye Nezâreti makamındaki tebeddüllerin umumuna âit ve şâmil olmasındandır».

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

57) Sıdkı Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1648=1058 senesi Temmuz sonları=Receb iptidâları: azli: 1650=1060 senesi 6 Ağustos=8 Şa'ban Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 10 gün; «İkinci defa».

(Sultan İbrahim'in son günlerinde tâyin edilip Dördüncü Mehmed'in cülûsunda mevkiini muhâfaza ettikten başka Rumeli beylerbeyi pâyesiyle de taltif edilerek Paşa ünvânını alan Sıdkı Ahmed Efendi'nin Nişancılığı için yukarda 55 numaraya bakınız. Sıdkı Efendi'nin bu tarihten evvel bir kere daha reislik ettiği hakkında da bir rivâyet vardır. Bu rivâyet doğru olsa bile, 1060=1650 den evvelki devre âid olduğu için Hâriciyye nazırlığı demek değildir. — Sıdkı Ahmed Paşa'nın bundan sonraki riyâseti için aşağıda 60 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

58) Mevkufatçı-Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1650=1060 senesi 6 Ağustos=8 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1651=1061 senesi 5 Eylül=19 Ramazan Salı günü; Riyâset müddeti: 1 sene, 1 ay.

(Cizye-muhâsebeciliğinden Reîs-ül-küttâb olan ve eski vazifesinden dolayı «Mevkufatcı» lâkabiyle anılan bu Mehmed Efendi Midillilidir; azlinin sebebi, Küçük-Vâlide Turhan-Sultan'ın adamları tarafından öldürülmüş olan Büyük-Vâlide Kösem-Sultan'a intisâbıdır: 1651=1061 vukuâtının «2/3 Eylül» fıkrasına bakınız).

59) Şâmî-zâde Mehmed Efendi — Milliyeti: Arap; tâyini: 1651=1061 senesi 5 Eylül=19 Ramazan Salı günü; azli: 1655=1065 senesi 5 Mart=26 Rebî'ül-âhir Cuma günü; riyâset müddeti: 3 sene, 6 ay; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan bu Şâmî-zâde'nin iki defa riyâseti vardır; «Sicill-i Osmânî»de üç defa gösterilirse de doğru değildir; Bundan sonraki için aşağıda 61 numaraya bakınız. — Bu ilk riyâsetinden azlinin sebebi, «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 102 numarayla bahsi geçen İpşir-Mustafa Paşa'nın aleyhinde bulunmuş olmasıdır. — Naîmâ azil tarihini «25

Rebî'ül-ahir Cuma» gösterirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 26 sına tesâdüf etmektedir).

60) Sıdkı Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1655=1065 senesi 5 Mart=26 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1656=1066 senesi 15 Eylül=26 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 6 ay, 11 gün; «Üçüncü defa».

(Sıdkı Ahmed Paşa'nın Nişancılığı için yukarda 55 numaraya ve bundan evvelki Reîs-ül-küttâblığı için de 57 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 4 buçuk ay tutmaktadır; 4 sene kadar süren Nişancılık müddeti de bu yekûna zammedilince takriben 8 sene, 4 buçuk ay Hâriciyye nâzırı vaziyetinde bulunmuş olduğu anlaşılır. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

61) Şâmî-zâde Mehmed Efendi — Milliyeti: Arap; tâyini: 1656=1066 senesi 15 Eylül=26 Zülka'de Cuma günü; idâmı: 1663=1074 senesi 12 Eylül=9 Safer Çarşanba günü; riyâset müddeti: 6 sene, 11 ay, 27 gün; «İkinci defa».

(Tâyin tarihi, Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâretine çalışanlar içinde bulunan Şâmî-zâde'nin Köprülü iş başına gelir gelmez Riyâset makamına getirilmiş olduğu hakkındaki kayitlere göredir.. — İlk reisliği için yukarda 59 numaraya bakınız. İki riyâset müddetinin mecmûu 10 sene, 5 ay, 27 gün tutmaktadır. — Şâmî-zâde Mehmed Efendi Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâret devrinden sonra oğlu Köprülü-zade Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâretinde de mevkiini muhâfaza etmiş ve nihayet Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar=Neuhoeusel muhâsarası esnâsında idâm edilmiştir; bu fecî âkıbetinin sebebi, kendi dâmâdı olan Niğbolu valisi vezir Kadı-zâde İbrahim Paşa'nın sadâretini te'min etmek için pâdişaha gizli bir arıza gönderip;

«Bir oğlanı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı asâkir-i İslâm idüp göndermişsiz: Havâsına tâbi' olup bütün gün işi gücü hây-hûy ile evkaat geçirüp elden bir iş gelmez!»

diye Fâzıl Ahmed Paşa'nın aleyhinde bulunduktan sonra dâmâdını ileri sürmesi ve Dördüncü Mehmed'in de bu gizli arîzayı bir Hatt-ı-Hümâyûn'la Köprülü-zâde'ye yollamasıdır; Şâmî-zâde ile beraber dâmâdı Kadı-zâde de idâm edilmiştir).

62) Acem-zâde Deli-Hüseyn Efendi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1663=1074 senesi 12 Eylül=9 Safer Çarşanba günü; azli: 1670=1081 senesi 22 Temmuz=4 Rebî'ül-evvel Salı günü; riyâset müddeti: 6 sene, 10 ay, 10 gün.

(Baş-muhâsebecilikten Reîs-ül-küttâb olan Deli-Hüseyn Efendi selefinin idâmı üzerine Uyvar muhâsarası esnâsında tâyin edilmiştir: Yukarıki maddeye bakınız. Bâzı menbâlarda Şâmî-zâde'nin yerine aşağıki maddede göreceğimiz Koca-Mustafa Efendi geçmiş gibi gösterilirse de, onun vazifesi «Rikâb-ı-Hümâyûn Reîs-ül-küttâbı» sıfatiyle pâdişâhın bulunduğu Istanbul ve Edirne'de buna vekâletten ibarettir. — Acem-zâde Hüseyn Efendi, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine de iştirâk etmiş ve seferden avdetinde azledilmiştir).

63) Hacı-Koca/Frenk-Mustafa Efendi — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1670=1081 senesi 22 Temmuz=4 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1676=1087 senesi 5 Teşrinisâni=28 Şa'ban Perşenbe günü; riyâset müddeti: 6 sene, 3 ay, 14 gün; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden sonra Reîs-ül-küttâb vekâletinde bulunduğu sırada asâleten tâyin edilen bu Koca-Mustafa Efendi Enderun'dan yetişmiştir; esâletinden evvelki vekâletini bâzı müellifler ilk riyâseti gibi gösterirlerse de doğru değildir: Yukarıki maddeye de bakınız. — Hacı yâhut Koca-Mustafa Efendi'nin üç defa reisliği vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 66 ve 69 numaralara bakınız).

64) Köse-Ahmed Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1676=1087 senesi 5 Teşrinisâni=28 Şa'ban Perşenbe günü; ölümü: 1681=1092 senesi; riyâset müddeti: Takriben 4 buçuk sene.

(Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın sadâretinde Reîs-ül-küttâb olan ve «Köse-Reis» diye şöhret bulan bu Ahmed Efendi'nin terceme-i-hâli hakkında fazla mâlûmatâ tesâdüf edilememiştir; Hattâ Hammer'le Mehmet Süreyya'nın cedvellerinde ismi bile yoktur; yalnız Resmî-Ahmed Efendi'nin bir hâşiyesinde bahsi geçmektedir. — Bunun riyâset müddeti umumiyetle halefine ilâve edilir).

65) Telhîsî-zâde Mustafa Efendi — Milliyeti: Laz; tâyini: 1681=1092 senesi; azli: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevvel=1 Muharrem Pazartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 2 buçuk sene.

(Merzifonlu Kara-Mustafa-Paşa'nın Tezkireciliğinden Reîs-ül-küttâb olan Tel-hîsî-zâde ikinci Viyana muhâsarasına iştirâk etmiş ve o meşhur seferin muvaffakıyetsizlikle neticelenmesi üzerine Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı emredildiği zaman azledilmiş ve nihayet Paşa Belgrad'da idâm edilip kesik başı getirilirken Telhîsî-zâde Mustafa Efendi de taht-el-hıfz Edirne'ye sevkedilip 1095=1684 senesi 15 Safer=2 Şubat Çarşanba günü üç-şerefeli câmi önünde asılarak idâm olunmuştur: Bu fecî âkıbetinin sebebi, Paşa'nın Avusturya seferini açmasında mühim bir rol oynamış olmakla ithâm edilmesidir; fakat bu isnâd haksız olduğu için, Telhîsî-zâde Hâriciyye mesleğinin şehidlerinden sayılır).

66) Hacı/Koca/Frenk-Mustafa Efendi — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevvel=1 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1685=1097 senesi 20 Kânunuevvel=23 Muharrem Perşenbe günü; riyâset müddeti: 2 sene; «İkinci defa».

(Koca-Mustafa Efendinin bundan evvelki ilk riyâseti için yukarda 63 ve bundan sonraki için aşağıda 69 numaralara bakınız: Mustafa Efendi bu ikinci riyâsetiyle üçüncüsü arasında Mevkufatcılık ve Defter-eminliği vazifelerinde bulunmuştur).

67) Ebu-kavuk Yeğen-Mehmet Bey/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1685=1097 senesi 20 Kânunuevvel=23 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1687:2=1098 senesi 18/19 Eylül=11/12 Zülka'de Perşenbe/Cuma gecesi; riyâset müddeti: 1 sene, 9 ay.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Yeğen-Mehmet Bey Amasyalıdır; «Ebu-kavuk» lâkabı azlinden altı sene sonra tâyin edildiği Resmo sancak-beyliğinde iken kavuğunun büyüklüğünden dolayı oradaki Mısırlı askerler tarafından takılmıştır; «Yeğen» lâkabı da «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 112 numarayla gördüğümüz Kara-İbrahim Paşa'nın kız-kardeşinin oğlu olmasındandır. Paşalığı çok sonradır ve vezâret pâyesiyle muhtelif valilikleıde de bulunmuştur; çok muktedir ve halûk bir zât olduğundan bahsedilir. — Bâzı menbâlarda buncan sonra bir kere daha Reîs-ül-küttâb olduğundan bahsedilirse de ikincisi vekâlettir. — Macaristan'ın elden çıkmasına sebeb olan ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 113 numarasında bahsi geçen Boşnak-Süleyman Paşa düşman karşısındaki orduyu başı-boş bırakıp Istanbul'a kaçtığı zaman maiyyetinde götürdüğü erkân içinde bu Mehmet Bey de

vardır: 1687=1098 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız; onun için Sarı-Süleyman'la beraber azledilmiştir). ,

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

68) Nazmî Ahmed Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1687=1098 senesi 18/19 Eylül=11/12 Zülka'de Perşenbe/Cuma, gecesi; azli: 1688=1099 senesi 20 Kânunusâni=16 Rebî'ül-evvel Salı günü; riyâset müddeti: 4 ay, 1 gün.

(Divan-kâtipliğinden yetişip Beylikçiliğe kadar yükseldikten sonra Reîs-ül-küttâb olan Nazmî Ahmed Efendi azlinden bir müddet sonra Defter-eminliğinde de bulunmuştur).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

69) Hacı/Koca/Frenk Mustafa Efendi — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1688=1099 senesi 20 Kânunusâni=16 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1688=1100 senesi 26 Teşrinievvel=1 Muharrem Salı günü; riyâset müddeti: 9 ay, 17 gün; «Üçüncü defa».

(Koca-Mustafa Efendinin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 63 ve 68 numaralara bakınız; üç riyâset müddetinin mecmûu 9 sene, 1 ay, 1 gün tutmaktadır; üç defada cem'an 15 seneden fazla riyâsette bulunduğu hakkındaki rivâyet yanlıştır; çünkü o yekûnda Rikâb-ı-Hümâyûn Reîs-ül-küttâbı sıfatiyle gecen vekâlet seneleri de esâlet gibi hesab edilmiştir; Yukarda 62 numaranın izâhâtına bakınız. Mustafa Efendi'nin bu seferki riyâseti umumiyetle meskût geçilirse de tâyin tarihi Silihdar/Silâhdar tarihindeki sarâhatle sâbittir: Azil tarihi de Resmî-Ahmed Efendi'nin bir hâşiyesinde aşağıki maddede göreceğimiz Şemsî Ahmed Efendi'yi Bin yüz senesi ibtidâsında reîs olmuş göstermesinden anlaşılmaktadır. Yalnız Resmî Efendi'nin yanıldığı nokta, Şemsî Ahmed Efendi'yi yukarıki maddede gördüğümüz Nazmî Ahmed Efendi'nin yerine geçmiş gibi göstermesindedir. 1106=1694-1695 tarihinde doksanını geçtikten sonra öldüğünden bahsedilen Koca-Mustafa Efendi'nin mezarı Eyüp'dedir: Istanbul'da ve Eskişehir'de bâzı hayratı vardır).

70) Şemsî Ahmed Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1688=1100 senesi 26 Teşrinievvel=1 Muharrem Salı günü; ölümü: 1690=1101 senesi 12 Kânunusâni=1 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; riyâset müddeti: 1 sene, 2 ay, 17 gün.

(Dîvan-kâtipliğinden itibaren muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra ihtiyarlığında Reîs-ül-küttâb olan bu Şemsi Ahmed Efendi'nin «Bir pîr-i-rûşen zamîr» olduğundan bahsedilir: Şahsiyyeti hakkında fazla malûmata tesâdüf edilememiştir. — Tâyin tarihi için yukarıki maddeye bakınız).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

71) Acem/Karar-Bekir/Ebûbekir Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1690=1İ01 senesi 12 Kânunusâni=1 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1694=1106 senesi 9 Teşrinisâni=21 Rebî'ül-evvel Salı günü; riyâset müddeti: 4 sene, 9 ay, 28 gün; «Birinci defa».

(Umumiyetle «Acem» lâkabiyle anılan Kara-Bekir Efendi Şirvanlıdır ve künyesi de «Ebu-bekr ibni Rüstem ibni Ahmed ibni Mahmûd-iş-Şirvânî» şeklindedir; Bu vaziyete göre Şirvan'ın Sünnî Türklerinden olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Babası Rüstem Bey'le beraber Hacc'e gittikten sonra bir müddet Mısır'da tahsil eden Ebubekir Efendi, ondan sonra

Istanbul'a gelip yerleşerek Dîvan kâtibi olmuştur; daha sonra da Anadolu-muhâsebeciliği ve Yeniçeri-kâtipliği gibi mühim mevkilerde bulunmuş ve nihayet «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 117 numarasında gördüğümüz Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın sadâretinde Reîs-ül-küttâblığa yükselmiştir. Azli de gene «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 121 numarasında gördüğümüz Sürmeli-Ali Paşa'nın Varadin=Peterwardein seferindedir; 1694=1106 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Muhtelif eserleri bulunan bu kıymetli adam azledildiği zaman Elbasan sancak-beyliğine gönderilmiştir. — Bekir Efendi'nin dört defa reisliği vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 77, 79 ve 81 numaralara bakınız).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

72) Râmi Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk, (?); tâyini:. 1694=1106 senesi 9 Teşrinisâni=21 Rebî'ül-evvel Salı gün»; azli: 1697 1108 senesi Şubat iptidâları=Receb ortaları; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 3 ay; «Birinci defa».

(Osmanlı Hâriciyyesinin en meşhur şahsiyyetlerinden olan Râmî Mehmed Efendi Eyüplü Terâzici-Hasan Ağa isminde bir ihtisab me'murunun oğludur: 1065=1654-1655 tarihinde dünyaya geldiği hakkındaki rivâyet doğru olduğu takdirde 39-40 yaşlarında Beylikçilikten Reîs-ül-küttâbhğa yükselmiş olması lâzımgelir; iki defa reisliği vardır: Bundan sonraki için aşağıda 74 numaraya ve ondan sonraki sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 125 numaraya bakınız. — Rami Mehmed Efendi'nin Karlofça sulhünde Osmanlı Baş-murahhaslığı bundan sonraki ikinci Reîs-ül-küttâblığı zamanındadır: 1698=1110 vukuâtının «20 Teşrinievvel» ve 1699=1110 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — Umumî ve edebî kültürünün kuvvetiyle mârûf olan Rami Efendi Paşa ünvânını ikinci riyâsetinden sonra Kubbe-vezirliğine terfîinden itibaren almıştır; Eyüp civârındaki: Râmi semti bu meşhur vezirin ismini taşır).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

73) Küçük-Çelebi Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1697=1108 senesi Şubat iptidâları=Receb ortaları; azli: 1697=1109 senesi Teşrinievvel iptidâları=Rebî'ül-evvel sonları; riyâset müddeti: Takriben 8 ay.

(Mâliye-tezkireciliğinden Reîs-ül-küttâb olan Küçük-Çelebi'nin azline sebep 1697=1109 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Zenta=Sente fâciası üzerine sulh akdinin artık bir zaruret şeklini alması ve bu işi idare edecek kuvvetli bir diplomata ihtiyaç hissedilmesinden dolayı yukarıki. fıkrada gördüğümüz Râmi Mehmed Efendi'nin tekrar Riyâsete dâvetinden başka çâre görülememesidir: İşte bundan dolayı Küçük-Çelebi Baş-Muhâsebeciliğe tâyin edilmiş ve Riyâsetteki selefi kendisine halef olmuştur. — Bu Küçük-Çelebi Mehmed Efendi, Râşid tarihine zeyil yazan meşhur Vak'anüvis ve Şeyh-ül-İslâm Küçük-Çelebi-zâde İsmail Âsim Efendi'nin babasıdır).

74) Râmi Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1697=1109 senesi Teşrinievvel iptidâları=Rebî'ül-evvel sonları: Kubbe-vezirliğine terfii: 1702=1114 senesi 28 Kânunuevvel=8 Şa'ban Perşenbe günü; riyâset müddeti; Takrîben 5 sene, 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Râmi Mehmed Efendi'nin bundan evvelki ilk Reîs-ül-küttâblığı için yukarda 72 numaraya, bu ikinci riyâsetinden sonra tam 27 gün süren Kubbe-vezirliğini müteâkıp 1708=1114 senesi 24 Kânunusâni 6 Ramazan Çarşanba gününe tesâdüf eden sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar»

cedvelinde 125 numaraya ve bu ikinci riyâseti esnâsında Osmanlı Baş-murahhası sıfatlyle akdetmiş olduğu Karlofça muâhedeleri için de 1698=1110 vukuâtının «20 Teşrinievvel» ve 1699=1110 vukuâtının da «26 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen «Edirne vak'ası»nda bir müddet «ihtifâ» suretiyle başını kurtarmış olan Râmi Mehmet Paşa sadâretinden. sonra Kıbrıs ve Mısır valiliklerinde bulunmuş ve nihayet Hicretin 1119 senesi sonlarında=Milâdın 1708 senesi iptidâlarında ma'zul ve mahbus bulunduğu Rodos kalesinde vefât etmiştir. Siyasetteki mehâreti kadar «Şi'r-ü-inşâ»daki iktidâriyle de mârûf olan, bu kıymetli adamın Rodos'da hapsedilmesi, Mısır valiliğinde halkın isyânına sebeb olmasıyla izah edilir. — 1065=1654-1655 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu hakkında rivâyet doğru olduğu takdirde, Milâdî takvim hesabiyle 53-54 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir: Bununla beraber, Hicrî takvim hesabiye 52 yaşında ölmüş olduğu hakkında da bir rivâyet vardır).

75) Şeyh-zâde Abdi Efendi — Milliyeti: Arap: tâyini: 1702=1114 stenesi 28 Kânunuevvel=8 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1703=1114 senesi 21 Şubat=4 Şevvâl Çarşanba günü; riyâset müddeti: 1 ay, 24 gün.

(Bir Arap tarikat şeyhinin sülâlesinden olduğu için «Şeyh-zâde» lâkabiyle anılan Abdi Efendi Dördüncü Mehmet devri Matbah-eminlerinden Köse-Hüseyn Efendi'nin oğludur. Istanbul'da doğmuş ve muhtelif kalem hizmetlerinde ilerliyerek Sadâret-Mektupçuluğuna kadar yükseldikten sonra Reîs-ül-küttâb olmuştur. Az zamanda azlinin sebebi, Vezir-i-a'zam olan selefi Râmi Mehmet Paşa'nın teveccühünü kazanamamasıdır; bir müddet ma'zul kaldıktan sonra Üçüncü Ahmed devrinde muhtelif Mâliye vazifelerinde ve Yeniçeri-kâtipliğinde bulunmuştur. — Eski-Hâriciyye salnâmelerinde, 73 numarada gördüğümüz Küçük-Çelebi Mehmed Efendi ile bu Şeyh-zâde Abdi Efendi arasında Yusuf Efendi, İbrahim Efendi, Mehmed Efendi, Fethi Efendi, Sâlih Efendi ve Mehmed Efendi isimlerinde altı Reîs-ül-küttâb daha geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir).

İKİNCİ MUSTAFA ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

76) Abdülkerim Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1703=1114 senesi 21 Şubat=4 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1704=1115 senesi Mart ortaları=Zülka'de iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 1 ay; «Birinci defa».

(Dîvân-ı-Hümâyûn Kesadarlığından Reîs: üi-küttâb olan Abdülkerim Bey-Paşa Boluludur: Bu ilk riyâseti İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen «Edirne vak'ası»na tesâdüf etmiş olmakla beraber, yeni pâdişâh tahta çıktığı zaman kendisini mevkiinde ibka etmişse de, bir müddet sonra azledilip Beylikçi olmuş ve bir rivâyete göre de Beylikçiliğe naklini kendisi istemiştir. — Bundan sonraki riyâsetleri için aşağıda 78 ve 80 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

77) Acem/Kara-Bekir/Ebûbekir Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini; 1704=1115 senesi Mart ortaları — Zülka'de iptidâları; Nişancılığa nakli: 1706=1118 senesi 18 Temmuz=6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 8 ay, 20 gün; «İkinci defa».

(Nişancılıktan Reîs-ül-küttâb olan Ebûbekir Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için 71 numaraya ve bundan sonraki riyâsetleri için de aşağıda 79 ve 81 numaralara bakınız).

78) Abdülkerim Bey/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1706=1118 senesi 18 Temmuz=6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1711=1122 senesi 2 Şubat=13 Zülhicce Pazartesi günü; riyâset müddeti: 4 sene, 6 ay, 15 gün; «İkinci defa».

(Beylikçilikten ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Abdülkerim Bey'in bundan evvelki riyâseti için, yukarda 76 ve bundan sonraki için de aşağıda 80 numaraya bakınız. Vak'anüvis Râşid'in ifâdesine göre bu seferki azlinde «Kendi rızâsiyle Beylikçilik rütbesine tenzil» olunmuştur). '

73) Acem/Kara-Bekir/Ebûbekir Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1711=1122 senesi 2 Şubat=13 Zülhicce Pazartesi günü; azli: 1712=1124 senesi Eylül=Şa'bân ibtidâları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 7 ay; «Üçüncü defa».

(Nişancılıktan üçüncü defa Reîs-ül-küttâb olan Abdülkerim Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 71 ve 77 numaralara ve bundan sonraki dördüncü ve sonuncu riyâseti için de aşağıda 81 numaraya bakınız).

80) Abdülkerim Bey/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1712=1124 senesi Eylül=Şa'bân iptidâları; azli: 1713=1125 senesi Ağustos sonları=Şa'bân iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene; «Üçüncü defa».

(Beylikçilikten üçüncü defa Reîs-ül-küttâb olan Abdülkerim Bey'in bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 76 ve 78 numaralara bakınız: üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 6 sene, 7 ay tutmaktadır).

81) Acem/Kara-Bekir/Ebûbekir Efendi/Paşa — Milliyeti Türk (?); tâyini: 1713=1125 senesi Ağustos sonları=Şa'bân iptidâları; adi: 1713=1125 senesi Teşrinievvel ortaları=Ramazan sonları riyâset müddeti: Takriben 2 ay; «Dördüncü defa».

(Baş-ruznamçecilikten dördüncü defa Reîs-ül-küttâb olan Ebûbekir Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 71, 77 ve 79 numaralara bakınız: Dört riyâset müddetinin mecmûu takriben 8 sene, 10 ay, 18 gün tutmaktadır).

82) Süleyman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1713=1125 senesi Teşrinievvel ortaları=Ramazan sonları: azli: 1714=1126 senesi 9 Kânunuevvel=2 Zülhicce Pazar günü; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 1 buçuk ay; «Birinci defa».

(Reîs-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Efendi, Mukabeleci Ali Efendi isminde birinin «Yetiştirme»si olduğu için milliyeti belli değildir, üç defa riyâseti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 84 ve 88 numaralara bakınız).

88) Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1714=1126 senesi 9 Kânunuevvel=2 Zülhicce Pazar günü; azli: 1716=1128 senesi 29 Ağustos=11 Ramazan Cumartesi günü; riyâset müddeti: 1 sene, 8 ay, 21 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi Suvâri-mukabelecisi Hüseyn Efendi'nin oğludur; çok muktedir bir devlet-adamı olduğunda ittifak edilir. Riyâsetinden sonra Şıkk-ı-evvel defterdarlığında da bulunmuştur: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 160 numaraya bakınız).

84) Süleyman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1116=1128 senesi 29 Ağustos — 11 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1716=1128 senesi 5 Kânunuevvel=20 Zülhicce Cumartesi günü; riyâset müddeti: 3 ay, 7 gün «İkinci defa».

(Mora tahrir me'murluğundan ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 82 ve bundan sonraki için de aşağıda 88 numaraya bakınız).

85) Ramazan-zâde Abdülkadir Efendi/Kadri Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1716=1128 senesi 5 Kânunuevvel=20 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1717=1129 senesi 26 Ağustos=18 Ramazan Perşenbe günü; riyâset müddeti: 8 ay, 22 gün.

(Cizye muhasebeciliğinden Reîs-ül-küttâb olan Abdülkadir Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinde 128 numarayla gördüğümüz Ramazan Efendi'nin oğludur: Bu ailenin sebeb-i ikbâli için o numaranın, izâhâtına bakınız).

86) Ârifî Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1717=1129 senesi 26 Ağustos=18 Ramazan Perşenbe günü; azli: 1718=1130 senesi 2 Ağustos=5 Ramazan Salı günü; riyâset müddeti: 11 ay, 7 gün.

(Rikâb-ı-Hümâyûn reîs-ül-küttablığından, yâni riyâset vekilliğinden asâleten Reîs-ül-küttâb olan Ârifî Ahmed Efendi daha sonraları Şark ser-askerliğinde ve muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet gazaba uğrıyarak i'dâm edilmiştir).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

87) Üç-anbarlı Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini; 1718=1180 senesi 2 Ağustos=5 Ramazan Salı günü; azli: 1730=1148 senesi 18 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; riyâset müddeti: 12 sene, 2 ay, 17 gün.

(Nişancı vekilliğinden Reîs-ül-küttâb olan Mehmed Efendi'nin çok muktedir bir diplomat olduğundan bahsedilir. Daha sonraları Şıkk-ı-evvel defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 163 numaraya bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

88) Süleyman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1730=1143 senesi 18 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; azli: 1730=1143 denesi 26 Kânunuevvel=15 Cumâda-l-âhire Salı günü; riyâset müddeti: 2 ay, 9 gün; «Üçüncü defa».

(Yeniçeri-kâtipliğinden üçüncü defa Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 82 ve 84 numaralara bakınız: üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 1 sene, 7 ay tutmaktadır.

89) Kastamonulu-İsmail Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1730=1143 senesi 26 Kânunuevvel=15 Cumâda-l-âhire Salı günü; Nişancılığa nakli: 1736=1149 senesi 15 Teşrinisâni=11 Receb Perşenbe günü; riyâset müddeti: 5 sene, 10 ay, 20 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan İsmail Efendi Kastamonu köylülerinden Ali Ağa'nın oğludur, Muktedir, iyi ve doğru adam olduğundan bahsedilir. — «Sefînet-ür-rüesâ» ile «Sicill-i Osmânî» de Nişancılığa nakli 1149 sekesi Şa'ban ayının onuncu gününe müsâdif

gösterilirse de doğru değildir: Vak'anüvis Sub'hi, Receb ayı vukuâtı içinde gösterdiği bu tebeddülü «Mâh-ı merkumun on birinci. günü»ne müsâdif göstermektedir).

90) Tavukçu-başı-dâmâdı/Emâr-zâde Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1736=1149 senesi 15 Teşrinisâni=11 Receb Perşenbe günü; azli: 1741=1153 senesi 6 Şubat=20 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 4 sene, 2 ay, 21 gün; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi, Kastamonu eşrâfından Emâr-zâde Mehmed Ağâ'nun oğludur. Fevkalâde iktidârından ve «Elsine-i selâsede şâir» olduğundan bahsedilir. Bir çok hayratı vardır. — Subhi tarihinde azli Zülka'de'nin «On dokuzuncu Pazartesi gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazartesi günü o ayın 19 una değil, 20 sine tesâdüf etmektedir. — Hacı-Mustafa Efendi'nin ikinci riyâseti için aşağıda 92 numaraya, oğlu Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın riyâseti için 110 ve kızından torunu Atâullâh Bey'in riyâseti için de 121 numaraya bakınız).

91) Koca-Râgıb Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1741=1153 senesi 6 Şubat=20 Zülka'de Pazartesi günü; Vezâret pâyesiyle Mısır valiliğine tâyini üzerine Riyâsetten ayrılması 1744=1157 senesi 24 Nisan=11 Rebî'ül-evvel Cuma günü; riyâset müddeti: 3 sene, 2 ay, 16 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Koca-Râgıb Paşa dîvan edebiyatımızm en mühim şahsiyetlerinden ve en mümtâz devlet adamlarındandır. Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 161 numaraya bakınız).

92) Tavukçu-başı-dâmâdı/Emâr-zâde Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1744=1157 senesi 24 Nisan=11 Rebî'ül-evvel Cuma günü; azli: 1747=1160 senesi 13 Teşrinisâni=10 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 3 sene, 6 ay, 19 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 90 numaraya ve oğlu Abdurrezzak Bahir Paşa'nın riyâseti için de aşağıda 110 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu 7 sene, 9 ay, 10 gün tutmaktadır).

93) Nâilî Abdullah Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1747=1160 senesi 13 Teşrinisâni=10 Zülka'de Pazartesi günü; Baş-defterdarlığa nakli: 1753=1167 senesi 29 Teşrinievvel=1 Muharrem Pazartesi günü; riyâset müddeti: 5 sene, 11 ay, 16 gün.

(İkisi de uhdesinde bulunan teşrifatçılıkla Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Nâilî Abdullâh Efendi'nin defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 182 ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 157 numaralara bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

94) Hacı-Abdi Efendi/Mühürdar-Abdi Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1753=1167 senesi 29 Teşrinievvel=1 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1755=1168 senesi 25 Ağustos=17 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 1 sene, 9 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Büyük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Abdi Efendi'nin Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 192-numaraya, bundan sonraki riyâsetleri için aşağıda 99 ve 105 numaralara ve yeğeni Hacı-Mustafa Efendi'nin riyâseti için de 118 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

95) Sopa-salan/Belgradî-Kâmil Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1755=1168 senesi 25 Ağustos=17 Zülka'de Pazartesi günü; Sadâret-kethüdâlığına nakli: 1755=1169 senesi 25 Teşrinievvel=19 Muharrem Cumartesi günü; riyâset müddeti: 2 ay, 1 gün.

(Cizye-muhâsebeciliğinden Reîs-ül-küttâb olan sâbık Baş-defterdar Kâmil Ahmed Efendi'nin «Sopa-salan» lâkabı Sefînet-ür-rüesa'da «Sâhib-cerbeze ve ma'rekeârâ» olmasıyla izâh edilir. Sadâret-kethudâlığından sonra Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 180 numaraya bakınız).

96) Tevkiî-Hamze Hâmid Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755=1169 senesi 25 Teşrinievvel=19 Muharrem Cumartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1755=1169 senesi 19 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Cuma günü; riyâset müddeti: 1 ay, 25 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Hamze Hâmid Paşa'nın «Tevkiî-Nişancı» ünvânı daha sonraları Tevkiîlik makamında bulunmuş olmasındandır: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 162 numaraya bakınız).

97) Avni Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755=1169 senesi 19 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Cuma günü; azil: 1757=1170 senesi 11 Nisan=21 Receb Pazartesi günü; riyâset müddeti: 3 ay, 23 gün.

(Küçük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Avni Efendi'nin riyâsetinden sonraki defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 195 numaraya bakınız. — «Sefînet-ür-rüesâ» Zeylinde riyâset müddeti «Bir seneden ziyâde» gösterilirse de doğru değildir).

98) Ebubekir Râsim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1757=1170 senesi 11 Nisan=21 Receb Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına; tâyini: 1757=1170 senesi Haziran/Temmuz=Şevvâl ayı; riyâset müddeti: Takriben 3 ay.

(Darbhâne nâzırlığından Reîs-ül-küttâb olan Ebubekir Efendi daha sonraları Vezâret pâyesiyle Haleb ve Mısır valiliklerinde bulunmuştur. — Kethudâlığa naklinin gün tarihi belli değildir. — Oğlu Atâullâh Bey'in riyâseti için aşağıda 121 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

99) Hacı-Abdi Efendi/Mühürdar-Abdi Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1757=1170 senesi Haziran/Temmuz=Şevvâl ayı; azli. 1758=1171 senesi 20 Kânunusâni=10 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; riyâset müddeti: Takriben 6 buçuk ay; «İkinci defa».

(Hacı-Abdi Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 94, bundan sonraki için aşağıda 105 numaralara, defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 192 numaraya ve yeğeni Hacı-Mustafa Efendi'nin riyâseti için de aşağıda 118 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

100) Şâtır-zâde Kâşif Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tayini: 1758=1171 senesi 20 Kânunusâni=10 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1759=1172 senesi 31 Mayıs=4 Şevvâl Perşenbe günü; riyâset müddeti: 1 sene, 4 ay, 12 gün; «Birinci defa».

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Emin Efendi'nin halk arasında «Emin-kethüdâ» diye anıldığından bahsedilir. Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 194 ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 103 numaraya bakınız).

101) Dilâver-Ağa-zâde Ömer Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1759=1172 senesi 31 Mayıs=4 Şevvâl Perşenbe günü; ölümü: 1759=1172 senesi 18 Temmuz=23 Zülka'de Çarşanba günü; riyâset müddeti: 1 ay, 18 gün.

(Yeniçeri-kâtipliğinden mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Ömer Efendi, Enderunlu-Dilâver Ağa isminde birinin oğludur: Tâyininde yetmişi geçmiş olduğundan bahsedilir).

102) Âmedci-Abdullah/Abdi Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1759=1172 senesi 18 Temmuz=23 Zülka'de Çarşanba günü; azli: 1760=1173 senesi 16 Haziran=2 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 10 ay, 29 gün.

(Dîvân-ı-Hümâyûn âmediciliğinden Reîs-ül-küttâb olan Abdullah Efendi, Vak'a-nüvis Vâsıf'ın izâhına göre «Başlı başına bir takrir yazmaktan âciz» olduğu için riyâseti pek sönük geçmiştir).

103) Şâtır-zâde Kâşif Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1760=1173 senesi 16 Haziran=2 Zülka'de Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli; 1761=1175 senesi Ağustos=Muharrem sonları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Şâtır-zâde'nin defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 194 ve bundan evvelki riyâseti için de yukarda 100 üncü numaraya bakınız: ikî riyâset müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 7 ay tutmaktadır).

104) Recâî Mehmet Emin Efendi/Hacı-Mehmet Emin Recâî Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini; 1761=1175 senesi Ağustos=Muharrem sonları; Sadâret-kethudâlığına terfii: 1763=1177 senesi 8 Kânunuevvel=2 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 11 buçuk ay, «Birinci defa».

(Büyük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Recâî Efendi'nin defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 204 ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 109 numaraya bakınız. — Sicill-i Osmânî'de bu seferki azli yukarıki tarihten bir sene evvel gösterilirse de doğru olmadığı Vak'anüvis Vâsıf'ın kaydiyle sâbittir).

105) Hacı-Abdi Efendi/Mühürdar-Abdi Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1763=1177 senesi 8 Kânunuevvel=2 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; ölümü: 1764=1178 senesi 21 Ağustos=22 Safer Salı günü; riyâset müddeti: 8 ay, 14 gün; «Üçüncü defa».

(Baş-defterdarlıktan mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Abdi Efendi'nin «Enderûn-i-Hümâyun'da kahve fincanı yedinde iken» füc'eten vefât ettiğinden bahsedilir. Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 192 numaraya ve bundan evvelki riyâsetleri için de yukarda 94 ve 99 numaralara bakınız: üç; riyâset müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 1 ay tutmaktadır).

106) Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Efendi/Paşa — Milliyeti; Türk; tâyini: 1764=1178 senesi 21 Ağustos=22 Safer Salı günü; Vezâret pâyesiyle Nişancılığa nakli: 1765=1178 senesi 27 Mayıs=6 Zülhicce Pazartesi günü; riyâset müddeti: 9 ay, 7 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Emin Efendi riyâsetinden biraz sonra Üçüncü Mustafa'nın kızlarından biriyle evlenerek Dâmâd olmuş ve ondan sonra da Sadârete yükselmiştir: «Tevkiî=Nişancı Mehmet Emin paşa» lâkabiyle de anılır. Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 166 numaraya bakınız. — Vâsıf tarihinde Nişancılığa nakli «Evâil-i Zülhicce»de gösterilir; diğer menbâlarda da gün tarihi yoktur. Yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarih hususî kütüphanemizdeki yazma mecmualardan birindeki kayde göredir).

107) Hammamî-zâde Ömer Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1765=1178 senesi 27 Mayıs=6 Zülhicce Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1767=1181 senesi Teşrinievvel/Teşrinisâni=Cumâda-l-âhire ayı; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 5 buçuk ay.

(Yeniçeri-kâtipliğinden Reîs-ül-küttâb olan Ömer Efendi Cerraphaşa'da Hamamcı-İsmail Ağa isminde birinin oğlu olduğu için «Hamâmî-zâde» lâkabiyle anılır: «Sefînet-ür-rües'â» zeylinde «Hüner-ü-mea'rifetde râcil, lâkin mütebasır-u-âkıl» bir zât olduğundan bahsedilmektedir).

108) Yenişehirli-Osman Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1767=1181 senesi Teşrinievvel/Teşrinisâni=Cumâda-l-âhire ayı; azli: 1769=1182 senesi 8 Şubat=1 Şevvâl Çarşanba günü; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 3 ay.

(Çavuş-başılıktan Reîs-ül-küttâb olan Osman Efendi Tırhala Yenişehirindendir; daha sonraları Vezâret pâyesiyle bâzı valiliklerde de bulunmuştur. — Osman Paşa'nın azil tarihi umumiyetle 1182 senesinin «Cumâda-l-ûlâ» yâhut «Cumâda-l-âhire» ayına müsâdif gösterilirse de, Vak'anüvis Vâsıf aşağıki fıkrada göreceğimiz halefinin tâyinini «Gurre-i Şevvâlden mutasarrıf olmak üzere» kaydiyle tasrih etmiş olduğu için burada o tarih esas ittihaz edilmiştir).

109) Recâî Mehmet Emin Efendi/Hacı-Mehmet Emin Recâî Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769=1182 senesi 8 Şubat=1 Şevvâl Çarşanba günü; azli: 1772=1185 senesi 21 Kânunusâni=15 Şevvâl Salı günü; riyâset müddeti; 2 sene, 11 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden İkinci defa Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Recâî Efendi'nin Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 204 ve bundan evvelki riyâseti için de yukarda 104 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 11 ay tutmaktadır. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA VE BİRİNCİ ABDÜLHAMÎD DEVİRLERİ:

110) Abdürrezzak Bâhir Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1772=1185 senesi 21 Kânunusâni/15 Şevvâl Salı günü; azli: 1774=1188 senesi 25 Haziran=15 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; riyâset müddeti: 2 sene, 5 ay, 5 gün; «Birinci defa».

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Abdürrezzak Bâhir Efendi yukarda 90 ve 92 numaralarda gördüğümüz Tavukçu-başı dâmâdı Emâr-zâde Hacı-Mustafa Efendi'nin oğludur. Çok muktedir bir devlet-adamı olduğundan bahsedilir. Bundan sonraki riyâseti için aşağıda 114 numaraya bakınuız).

BİRİNCİ ABDÜLHAMÎD DEVRİ:

111) Mühürdar-İbrahim Münih Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1774=1188 senesi 25 Haziran=15 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1774=1188 senesi Ağustos ortaları=Cumâda-l-âhire iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 2 ay.

(Baş-ruznâmecilikten maatteessüf Reîs-ül-küttâb olan bu İbrahim Münib Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinin 170, 172 ve 176 numaralarında gördüğümüz Hacı-Yusuf Efendi'nin köleliğinden yetişen Erzurum gümrükçüsü Hacı-Yusuf isminde birinin oğlu ve Osmanlı diplomasi tarihinin belki en gaafil ve hattâ en ahmak tipidir: Ruslarla akdedilen Küçük-Kaynarca muâhedesinin müzâkeresine ikinci murahhaslıkla maatteessüf iştirâk ettiği ve nihayet sulh esasları tamamiyle tesbit edildiği, sırada bir «Dirsek safâsı» yâhut «Şekerleme» kestiren bu vicdansız ve vatansız köle dölü bir aralık birdenbire gözlerini açıverince etrâfına bakıp gûyâ uyuduğunu belli etmemek için «Yavegûluk» ederek;

— Gel gelelim tazminât meselesine:

diye Rus murahhasının hiç mevzubahis etmemiş oldukları harb tazminatı mevzûunu ortaya alıvermiş, Ruslar pek tabiî olarak bu ahmakça tekliften derhâl istifâde edip hemen tazminât mıkdârını müzâkereye girişmiş ve netice itibariyle bir vatansızın birkaç dakikalık «Dirsek safâsı» bu millete milyonlarca altın paraya mal olmuştur: 1774=1188 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız).

112) Râif İsmail Bey/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1774=1188 senesi Ağustos ortaları=Cumâda-l-âhire iptidâları; azli: 1776=1190 senesi Temmuz/Ağustos=Cumâda-l-âhire ayı; riyâset müddeti: Takriben 2 sene.

(Rikâb-ı-Hümâyûn riyâsetinden asâleten Reîs-ül-küttâb olan Râif İsmail Bey, Belgrad muhâfızlarından Malatyalı vezir İbrahim Paşa'nın oğludur. Riyâsetinden sonra Vezâret pâyesiyle Mısır, Girit ve Mora valilikleriyle Belgrad muhâfızlığında bulunmuştur. — Tâyiniyle azlinin gün tarihleri belli değildir),

113) Âtıf-zâde Ömer Vahîd Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1776=1190 senesi Temmuz/Ağustos=Cumâda-l-âhire-ayı; azli: 1779=1193 senesi 28 Nisan=11 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 8 buçuk ay.

(Nişancılıktan Reîs-ül-küttâb olan Vahîd Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinin 169, 171 ve 173 numaralarında gördüğümüz meşhur kütüphâne müessisi Âtıf Mustafa Efendi'nin oğludur; kendisinin de iki defa defterdarlığı vardır: Ayni cedvelde 197 ve 202 numaralara bakınız).

114) Abdürrezzak Bâhir Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1779=1193 senesi 28 Nisan=11 Rebî'ül-âhir Çarşanba günü; Vezâret pâyesiyle Aydın valiliğine tâyini üzerine riyâsetten ayrılması: 1779=1193 senesi 9 Kânunuevvel=30 Zülka'de Perşenbe günü; riyâset müddeti: 7 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden Reîs-ül-küttâb olan Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın bundan evvelki riyâseti için yukarda 110 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu 3 sene, 16 gün tutmaktadır).

115) Halil Hamîd Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1779=1193 senesi 9 Kânunuevvel=30 Zülka'de Perşenbe günü; Sadâret-kethudâlığına terfii: 1780=1194 senesi 2 Teşrinievvel=3 Şevvâl Pazartesi günü; riyâset müddeti: 9 ay, 24 gün.

(Büyük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Halil Hamîd Efendi İspartalı Ali Ağa oğlu Hacı-Mustafa Ağa'nın oğludur: Bu muktedir devlet-adamının sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 178 numaraya bakınız). '

116) Süleyman Feyzi Efendi/Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1780=1194 senesi 2 Teşrinievvel=3 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1781=1195 senesi 18 Teşrinisâni=1 Zülhicce Pazar günü, riyâset müddeti: 1 sene, 1 ay, 17 gün; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Feyzi Efendi kölelikten yetişmedir. Şıkk-ı-evvel defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 221 numaraya ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 122 numaraya bakınız. Daha sonraları Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

117) Seyyid-Mehmet Hayri Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1781=1195 senesi 18 Teşrinisâni=1 Zülhicce Pazar günü; sadâret-kethudâlığına nakli 1783=1197 senesi 17 Teşrinievvel=20 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 10 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Hayri Efendi Viranşehir kazâsının Ömerli köyünden Kastamonu mütesellimi Seyyid-Yahyâ Ağa'nın oğludur ve iktidarı doğruluğu ve iyiliği ile meşhurdur. Üç defa riyâseti vardır; Bundan sonrakiler için aşağıda 120 ve 125 numaralara bakınız).

118) Abdi-yeğeni Tevkiî Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1783=1197 senesi 17 Teşrinievvel=20 Zülka'de Cuma günü; ölümü: 1784=1198 senesi 6 Nisan=15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; riyâset müddeti: 5 ay, 20 gün.

(Sadâret-kethudâlığından mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi eski Mukabele-i-Suvâri ikinci halîfesi Hocapaşalı Süleyman Efendi'nin oğludur: «Abdi-yeğen» denilmesi, yukarda 94, 99 ve 105 numaralarda gördüğümüz Hacı/Mühürdar Abdi Efendi bunun dayısı olmasından ve «Tevkiî» lâkabı da bir aralık Nişancılıkta bulunmasındandır. Muktedir ve iyi bir adam olduğundan bahsedilir. — Oğlu Abdullah Birrî Efendi'nin riyâseti için aşağıda 126 numaraya bakınız).

119) Seyyid-Feyzullâh Efendi/Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1784=1198 senesi 6 Nisan=15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1786=1200 senesi 12 Kânunusâni=11 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; riyâset müddeti: 1 sene, 9 ay, 6 gün; «Birinci defa».

(Baş-defterdarlıktaıı Reîs-ül-küttâb olan Feyzullâh Efendi'nin defterdarlıkları için — «Baş-defterdarlar» cedvelinde 209 ve 216 numaralara ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 124 numaraya bakınız).

120) Seyyid-Mehmet Hayri Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1786=1200 senesi 12 Kânunusâni=11 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1786=1200 senesi 18 Haziran=20 Şa'ban Pazar günü; riyâset müddeti: 5 ay, 7 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Hayri Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 117 ve bundan sonraki için de aşağıda 125 numaraya bakınız).

121) Bekir-Paşa-zâde Mehmet Atâullah Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1786=1200 senesi 18 Haziran=20 Şa'ban Pazar günü; azli: 1781=1201 senesi 1 Şubat=12 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; riyâset müddeti: 7 ay, 13 gün.

(Çavuş-başılıktan Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Atâullâh Bey yukarda 98 numarada gördüğümüz Ebubekir Râsim Paşa'nın oğlu olduğu için «Bekir-Paşa-zâde» denilir; 90 ve 92 numaralarda gördüğümüz Tavukçu-başı dâmâdı Hacı-Mustafa Efendi'nin kızından torunu ve 110 numarada bahsi geçen Abdürrezzak Bahir Paşa'nın da teyzesinin oğludur; işte bundan dolayı Riyâset makamı «Mansıb-ı mevrûsu» sayılmıştır. — Tâyin tarihi umumiyetle «1201 evâili»ne müsâdif gösterilirse de doğru olmadığı Tarih-i Cevdet'deki sarâhatle sâbittir).

122) Süleyman Feyzi Efendi/Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1781=1201 senesi 1 Şubat=12 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; Vezâret piyesiyle-Rumeli beylerbeyliğine ve Sofya ser-askerliğine tâyini üzerine riyâsetten ayrılması: 1787=1202 senesi Kânunuevvel=Rebî'ül-evvel ayı; riyâset müddeti: Takriben 10 buçuk ay; «İkinci defa».

(Tevkiîlik=Nişancılıktan Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Feyzi Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 116 numaraya bakınız: iki riyâset müddetinin mecmûu takriben 2 sene tutmaktadır).

123) Mehmet Râşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1787=1202 senesi Kânunuevvel=Rebî'ül-evvel ayı; Rikâb-ı-Hümâyûn riyâsetine nakli: 1788=1203 senesi 18 Teşrinievvel=17 Muharrem Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 10 ay; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Râşid Efendi, Dîvân-ı-Hümây un kalemi kâtiplerinden Kayserili Ca'fer Fevzi Efendi'nin oğludur, üç defa riyâseti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 127 ve 132 numaralara bakınız).

124) Seyyid-Feyzullâh Efendi/Fevzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1788=1203 senesi 18 Teşrinievvel=17 Muharrem Cumartesi günü; Nişancılığa nakli: 1788=1203 senesi 27 Teşrinisâni=27 Safer Perşenbe günü; riyâset müddeti: 1 ay, 10 gün; «İkinci defa».

(Çavuş-başılıktan Reîs-ül-küttâb olan Seyyid-Feyzullâh, Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 119 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu 1 sene, 10 ay, 16 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

125) Seyyid Mehmet Hayri Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1738=1203 senesi 27 Teşrinisâni=27 Safer Perşenbe günü; Buza Bozgununda nehre düşüp boğulması: 1789=1204 senesi 23 Eylül=3 Muharrem Çarşanba günü; riyâset müddeti: 9 ay, 26 gün; «Üçüncü defa».

(Nişancılıktan Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Hayri Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 117, 120 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu 3 sene, 2 ay, 2 gün tutmaktadır. — Hayri Efendi Buza/Boza=Buzan çayı üzerindeki köprü yıkılınca atıyla beraber suya düşmüş ve adamları pek çok uğraştıkları halde kurtarılamamıştır: Buza bozgunu için

1789=1204 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

126) Seyyid-Abdullah Birrî Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1789=1204 senesi 23 Eylül=3 Muharrem Çarşanba günü; azli: 1792=1207 senesi 6 Eylül=19 Muharrem Perşenbe günü; riyâset müddeti: 2 sene, 11 ay, 13 gün.

(Dîvân-ı-Hümâyûn beylikçiliğinden Reîs-ül-küttâb olan Abdullah Birrî Efendi yukarda 94, 99 ve 105 numaralarda gördüğümüz Hacı/Mühürdar Abdi Efendi'nin yeğeni olan ve 118 numarada bahsi geçen Abdi-yeğeni Tevkiî Hacı-Mustafa Efendi'nin oğludur. Rusya ile Yaş muâhedesinin akdinde Baş-murahhas olarak bulunmuştur: Bu muâhede için 1792=1206 vukuâtının «9 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — Birrî Efendi'nin âlim ve fazıl bir zât olduğundan bahsedilir).

127) Mehmet Râşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1792=1207 senesi 6 Eylül=19 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1794=1209 senesi 20 Ağustos=23 Muharrem Çarşanba günü; riyâset müddeti: 1 sene, 11 ay, 14 gün; «İkinci defa».

(Çavuş-başılıktan ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Râşid Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 123 ve bundan sonraki için de aşağıda 132 numaralara bakınız).

128) Dürrî Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1794=1209 senesi 5 Kânunusâni=13 Muharremi Çarşanba günü; ölümü: 1795=1209 senesi 5 Kânunusâni=13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; riyâset müddeti: 4 ay, 18 gün.

(Defter-eminliğinden mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Dürrı Mehmed Efendi nakkaş-başı Kayserili Mustafa Ağa'nın oğludur. Doğruluğu ve iktidâriyle mârûf bir devlet-adamıdır. «Kapuya gitmek içün esbine süvâr olmak üzere iken nerdübanda füc'eten vefât» ettiğinden bahsedilir).

129) Firdevsî Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tâyini; 1795=1209 senesi 5 Kânunusâni=13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1795=1209 senesi 25 Mayıs=6 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 4 ay, 21 gün.

(Büyük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Firdevsî Efendi «Sefînet-ür-rüesâ» zeylindeki Büyük-tezkirecilerden «Vâhib İbrahim Efendi müteallikaatından» diye târif edilir ve Tarih-i Cevdet'de ise «Rüûs-kesedârı İbrahim Efendi'nin hizmetinden neş'et etmiş»gösterilir: «Müteallikaat» kelimesi umumiyyetle akrabâ mânâsına kullanılırsa da, bâzan «Mensûbîn» mânâsına da kullanıldığına göre, iki menbâ arasında ihtilâf yok demektir; bu vaziyeten anlaşıldığına göre Firdevsî Efendi kölelikten yetişmedir. — Az zamanda azlinin sebebi Hâriciyye işlerindeki behresizliğidir).

130) Ebûbekir Râtib Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1795=1209 senesi 25 Mayıs=6 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1796=1211 senesi 17 Ağustos=12 Safer Çarşanba günü; riyâset müddeti: 1 sene, 2 ay, 23 gün.

(Şıkk-ı-sâlis defterdarlığına ilâveten ifâ etmekte olduğu Hubûbât nezâretinden. Reîs-ül-küttâb olan Râtib Efendi merhum, Tosyalı ulemâdan Çilingir-Ali Efendi'nin oğludur: Üçüncü Selim devrinin en münevver ve en mümtâz devlet-adamlarından olan Ebûbekir Râtib Efendi «Ehl-i

hüner-ü-maârif ve ahvâl-i âlem ve atvâr-ı ümeme vâkıf» kıymetli bir diplomat olduktan başka «Fenn-i inşâda bînâzîr ve elsine-i selâsede şâir-i maârif-semîr» şeklinde tasvir edilen «Nâdir-ül-vücûd» bir zâttır: O kıymette adamların değersiz entrikacı sürülerinden mürekkeb yığınlarla düşmanlar peydâ etmeleri pek tabiîdir. Zavallı Râtib Efendi siyasî hayatın işte bu mülevves an'anesine kurban gidip bir sürü iftirâlara uğrıyarak azledildikten başka hemen Rodos'a nefyolunmuş, hattâ o kadarla da iktifâ edilmiyerek aradan üç sene geçtikten sonra 1799=1214 tarihinde i'dâm ettirilip kesik başı Istanbul'a getirilmiş ve her nasılsa teşhir cezâsından vâreste tutularak Kanlıca tekkesine defnedilmiştir. — Cevdet Paşa azil tarihini «14 Safer Çarşanba» gösterirse de, hakikî takvimde Çarşanba günü o ayın 14 üne değil, 12 sine tesâdüf etmektedir).

131) Bezirgân-başı-zâde Mustafa Râsih Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1796=1211 senesi 17 Ağustos=12 Safer Çarşanba günü; azli: 1797=1212 senesi 18 Ağustos=24 Safer Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 2 gün; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Bezirgân-başı-zâde'nin menşei neresi ve babası kim olduğu mâlûm değildir: Yalnız yukarda 113 numarada gördüğümüz Âtıf-zâde Ömer Vahîd Efendi'nin dâmâdı olduğundan bahsedilir; milliyetinin belli olmaması işte bundandır: Zâten soy-adı da bu hususta şüphe uyandıracak mâhiyettedir. — Bundan sonraki riyâseti için aşağıda 134 numaraya bakınız. — Tarih-i Cevdet'de azli «25 Safer Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 24 üne tesâdüf etmektedir).

132) Mehmet Râşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1797=1212 senesi 18 Ağustos=24 Safer Cuma günü; ölümü 1798=1212 senesi 3 Mart=15 Ramazan Cumartesi günü; riyâset müddeti: 6 ay, 18 gün; «Üçüncü defa».

(Tersâne-eminliğinden üçüncü defa Reîs-ül-küttâb olan Mehmed Râşid Efendi'nin bundan evvelki riyâsetlerı için yukarda 123 ve 127 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 4 ay tutmaktadır);

133) Ahmed Âtıf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini; 1198=1212 senesi 5 Mart=17 Ramazan Pazartesi günü; Mısır seferinde Rikâb-ı-Hümâyûn riyâsetine nakli: 1799=1213 senesi 14 Nisan=9 Zülka'de Pazar günü; riyâset müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün.

(Âmedcilikten Reîs-ül-küttâb olan Ahmed Âtıf Efendi, Üsküdar attar=aktarlarından Çankırılı Osman-Dede'nin oğludur: Vakur, nüktedan ve muktedir bir zât olduğundan bahsedilir).

134) Bezirgân-başı-zâde Mustafa Râsih Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1799=1213 senesi 14 Nisan=9 Zülka'de Pazar günü; azli: 1800=1215 senesi Ağustos sonları=Rebî'ül-âhir iptidâları; riyâset müddeti; takriben 1 sene, 4 buçuk ay; «İkinci defa».

(Zahîre-nâzırlığından ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Mustafa Râsih Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 131 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 4 buçuk ay tutmaktadır).

135) Tanburî/İngiliz-Mahmud Râif Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1800=1215 senesi Ağustos sonları=Rebî'ül-âhir iptidâları; azli: 1805=1220 senesi 4 Ağustos=8 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; riyâset müddeti: Takriben 5 sene.

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Mahmud Râif Efendi eski Anbar-eminlerinden İsmail Efendi'nin oğludur: «Tanburî» lâkabı tanbur çalmaktaki fevkalâde mehâretinden ve «İngiliz» lâkabı da İngiltere'de sefâret kâtipliğiyle bulunarak İngilizce öğrenmiş olmasındandır; bir kaç Garp dili bildiğinden bahsedilir; bâzı tercemeleri de vardır. Büyük bir musikişinas ve muktedir bir ressam olduğunda ittifak edilir. Her halde çok münevver ve mümtâz bir devlet-adamı olduğu muhakkaktır. — Üçüncü Selim devrindeki teceddüd hareketlerinin en samimî mümessillerinden olduğu için, Yeniçerilerin temsil ettikleri irtica cereyânının tazyiki karşısında nihayet bilmecburiyye azledilmiş, fakat büsbütün işsiz bırakılmıyarak Baş-ruznamçecilik ve Karadeniz-boğazı nâzırlığı gibi mühim vazifelere tâyin edilmiştir; Kabakçı vak'ası patlak verdiği zaman âsilerin ilk kurbanlarından olması işte bu son vazifesindendir: 1807=1222 vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasına bakınız).

136) Vak'anüvis Vâsıf Ahmed Efendi — Milliyeti: Arap (?); tâyini: 1805=1220 senesi 4 Ağustos=8 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1806=1221 senesi Teşrinievvel ortaları=Şa'bân iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 2 buçuk ay.

(Baş-ruznamçecilikten Reîs-ül-küttâb olan Vâsıf Efendi Bağdadlıdır: Bâzı mühim me'mûriyyetlerde bulunmuş olmakla beraber, uzun süren ma'zûliyyet devirlerinde «Evkatı fakr-u-zarûretle hebâ» olduğu için, yıllarca göz dikmiş olduğu Riyâset makamına yükselince «Sefînet-ür-rüesâ» zeyline göre «Endâzeden ziyâde kumâş-ı devletde kendüye câmeler biçerek mebâliğ-i külliye celb-ü-iddihârına ictisâr eylemiş»dir. Nihayet yetmişini geçtikten sonra vahim bir mi'de hastalığından dolayı yirmi gün kadar Bâb-ı-Âlî'ye gidemediği ve zâten gözden de düşmüş olduğu için azledilmiş ve bir iki gün sonra da vefât etmiştir. — Vak'anüvislik eseri olan «Vâsıf tarihi» Osmanlı vakaayi'nâmelerinin en iyilerindendir).

ÜÇÜNCÜ SELİM ve DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

137) Seyyid-Mehmet Said Galib Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1806=1221 senesi Teşrinievvel ortaları=Şa'bân, iptidâları; azli: 1807=1222 senesi 25 Temmuz=19 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 9 buçuk ay; «Birinci defa».

(Büyük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Galib Efendi Sadâret mektûbî kalemi Baş-halîfelerinden Seyyid-Ahmed Efendi'nin oğludur, üç defa riyâseti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 140 ve 142 numaralara bakınız. Reislikten başka Nişancılık ve Sadâret-kethudâlığı gibi büyük makamlarla bâzı valiliklerde bulunduktan sonra Sadr-ı-a'zam da olmuştur: Sadâreti için. «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 203 numaraya bakınız. — Bu ilk riyâsetinden azlinin sebebi Alemdar'ın Rusçuk yârânına iltihak etmiş olmasıdır).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

138) Ulu-Ârif Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1807=1222 senesi 25 Temmuz=19 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: 1807=1222 senesi 28 Teşrinievvel=25 Şa'ban Çarşanba günü; riyâset. müddeti: 3 ay, 4 gün.

(Çavuş-başılıktan Reîs-ül-küttâb olan Ârif Efendi Kastamonuludur: «hoş-gû», «Hande-rû» ve «Melek-hû» bir dîvan şâiri olduğundan bahsedilir, üç ay içinde azledilivermesi, aşağıki fıkrada göreceğimiz halefi Rusçuk yârânından Mustafa Refik Efendi'nin saray erkânını ustalıkla elde etmesi üzerinedir: 1808=1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu Ârif Efendi'ye «Ulu» denilmesi, aşağıda 141 numarada göreceğimiz Küçük-Arif Efendi'ye nisbetledir).

139) Mustafa Refik Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1807=1222 senesi 28 Teşrinievvel=25 Şa'ban Çarşanba günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1808=1223 senesi 16 Nisan=19 Safer Cumartesi günü; riyâset müddeti: 5 ay, 19 gün. .

(Sadâret-kethudâlığından mâ'zul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Mustafa Refik Efendi bir Has-ahır kethudâsının oğlu ise de babasının hüviyyetiyle menşei belli değildir. Alemdar'ın Rusçuk yârânından olan bu teceddüdçü devlet-adamının riyâsete tâyin tarzı için 1808=1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

140) Seyyid-Mehmet Said Galib Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk: tâyini: 1808=1223 senesi 16 Nisan=19 Safer Cumartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1811=1226 senesi Haziran/Temmuz=Cumâda-l-ûlâ/Cumâda-l-âhire ayları; riyâset müddeti: Takriben 3 sene, 3 ay; «İkinci defa».

(Nişancılıktan ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Galip Efendi'nin Kethudâlığa tâyin tarihi «1226 evâsıtında» gösterildiği için ay ve gün tarihleri belli değildir. Bundan evvelki riyâseti için yukarda 137, bundan sonraki için aşağıda 142 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 203 numaraya bakınız).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ:

141) Küçük-Ârif Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1811=1226 senesi Haziran/Temmuz=Cumâda-l-ûlâ/Cumâda-l-âhire ayları; azli: 1814=1229 senesi 22 Kânunusâni=30 Muharrem Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 7 ay.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Arif Mehmed Efendi, Nuruosmâniyye câmii ruznamçecisi İsmail Efendi isminde birinin oğludur: «Küçük» lâkabı yukarda 138 numarada gördüğümüz Ulu-Ârif Mehmed Efendi'ye mabetledir. «Sefînet-ür-rüesâ» ve «Sicill-i Osmânî» gibi menbâlarda azil tarihi müphem ve yanlış ifâdelerle kaydedilir: Burada Şânî-zâde'nin rivâyeti esas ittihâz edilmiştir).

142) Seyyid-Mehmet Said Galib Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1814=1229 senesi 22 Kânunusâni=30 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1814=1229 senesi Temmuz iptidâları=Receb ortaları; riyâset müddeti: Takriben 5 buçuk ay; «Üçüncü defa».

(Sadâret-kethudâlığından Reîs-ül-küttâb olan Galib Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 137 ve 140 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 6 ay tutmaktadır. — Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 203 numaraya bakınız).

143) Mehmet Seyyidâ Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1814=1229 senesi Temmuz iptidâları=Receb ortaları; azli: 1817=1232 senesi 22 Mart=4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 8 buçuk ay; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Seyyidâ Efendi, Dâr-üs-Saâde Kahveci-başısı Hasan Ağa'nın oğludur; iki defa riyâseti vardır: Bundan sonraki için aşağıda 14? numaraya bakınız).

144) Cânib/Cânibî-Mehmet Sâlih Vesîm/Besîm Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1817=1232 senesi 22 Mart=4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1821=1236 senesi 8 Mart=3 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; riyâset müddeti: 3 sene, 11 ay, 17 gün.

(Çavuş-başılıktan Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Sâlih Vesîm yâhut Besîm Efendi'nin «Cânib/Canibî» lâkabı hem babasının, hem kendisinin Tersâne Cânibliğinde, yâni Bahriye Levâzım reisliğinde bulunmuş olmasındandır: «Sefînet-ür-rüesâ» zeyline göre halk arasında bu lâkap isim gibi kullanılmış ve «Mehmet Sâlih Vesîm» isimleri hiç kullanılmamıştır. — Cânib Efendi çok muktedir ve mümtâz bir devlet-adamıdır; Mükemmel Fransızca, Arapça ve Acemce bildiği için Şark ve Garp kültürlerini cem'etmiş ve hayatını tetkik ve tetebbüe hasretmiştir. «Sefine» zeylini yazan Faik Efendi şahsî garazlarına kapılıp aleyhinde söylemediğini bırakmadığı halde, fikrî ve ilmî meziyetlerini o bile i'tirâfa mecbur olmuştur. Cevdet Paşa'nın kanâatince eğer «Cânib Efendi'nin re'yine tevfik-i hareket olunsaydı, Tepedelenli mes'elesi meydana çıkarılmaz ve andan dahî bağteten Rum fetreti zuhûra gelmez, idi». Fakat o büyük buhrânlarda fevkalâde nüfuziyle meş'um bir rol oynıyan meşhur Nişancı Tatar Hâlet Efendi'nin re'yi âmil olduğundan, zavallı Cânib Efendi kimseye derd anlatamamıştır; 1820=1235 vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Şânî-zâde azil tarihini «4 Cumâda-l-âhire Perşenbe» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Perşenbe günü o ayın 4 üne değil, 3 üne tesâdüf etmektedir).

145) Doğramacı-zâde Mehmet Hâmid Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1821=1236 senesi 8 Mart=3 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; riyâset müddeti: 7 ay, 24 gün; «Birinci defa».

(Nişancılıktan Reîs-ül-küttâb olan Hâmid Bey eski Sadâret-kethudâlarından Doğramacı-zâde Abdullâh Efendinin oğludur: Hâriciyye işlerini idareye iktidarı müsâid olmadığı halde, yukarıki fıkrada gördüğümüz kıymetli selefinin yerine Tatar-Hâlet Efendi'nin iltimâsiyle tâyin edilmiş olduğundan bahsedilir. — Hâmid Bey'in iki defa riyâseti vardır; Bundan sonraki için aşağıda 149 numaraya bakınız).:

146) Mehmet Sâdık Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1821=1237 senesi 1 Teşrinisâni=5 Safer Perşenbe günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1823=1239 senesi 22 Kânunuevvel=18 Eebi'ül-ahir Pazartesi günü; riyâset müddeti: 2 sene, 1 ay, 21 gün.

(Büyük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Sâdık Efendi'nin Sadâret-kethudâlığından sonra Şıkk-ı-evvel defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 245 numaraya bakınız).

147) Mehmet Seyyidâ Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1823=1239 senesi 22 Kânunuevvel=18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azil: 1827=1242 senesi 24 Mart=25 Şa'ban Cumartesi günü; riyâset müddeti: 3 sene, 3 ay, 3 gün; «İkinci defa».

(Tophâne nâzırlığından Reîs-ül-küttâb olan Seyyidâ Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 143 numaraya bakınız; iki riyâset müddetinin mecmûu takriben 6 sene tutmaktadır. — Azil tarihi Hâriciyye salnâmesine göredir).

148) Mehmet Said Pertev Efendi/Paşa — Milliyeti: Tatar; tâyini: 1827=1242 senesi 24 Mart=25 Şa'ban Cumartesi günü; azli 1830=1245 senesi 23 Şubat=29 Şa'ban Salı günü; riyâset müddeti; 2 sene, 11 ay.

(Dîvân-ı-Hümâyûn beylikçiliğinden Reîs-ül-küttâb olan Pertev Efendi/Paşa Darıca'ya yerleşmiş bir Tatar âilesine mensuptur: Şi'riyle nesri kuvvetli olmakla beraber, Tanzimat edebiyatının meşhur mübeşşirlerinden Erzurumlu Edhem Pertev Paşa ayarında değildir. Es'ad Efendi'ye göre «Yunan ve Rus mes'elelerinde Zât-i Şâhâneyi reis Pertev Efendi iğfâl etmesi sebebiyle hünkâr bed-duâ ederek azletmiştir». — Vak'anüvis Lûtfi azlin ay ve gün tarihlerini kaydetmediği için, burada Hâriciyye salnâmesindeki tarih esas ittihâz edilmiştir).

149) Doğramacı-zâde Mehmet Hâmid Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini; 1830=1245 senesi 23 Şubat=29 Şa'ban Salı günü; azli; 1831=1246 senesi 21 Mart=7 Şevvâl Pazartesi günü; riyâset müddeti: 1 sene, 26 gün; «İkinci defa».

(Hâmid Bey'in bundan evvelki riyâseti için yukarda 145 numaraya bakınız: iki riyâset müddetinin mecmûu 1 sene, 8 ay, 20 gün tutmaktadır).

150) Süleyman Necib Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1831=1246 senesi 21 Mart=7 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1832=1247 senesi 13 Nisan=12 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 23 gün.

(Tophâne nâzırlığından Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Necib Bey eski Midilli nâzırı ÂIi-Bey-zâde Vak'anüvis Mehmet Emin Edib Efendi'nin oğludur; muktedir bir zât olduğundan bahsedilir. Azlinin sebebi hastalığıdır; Zâten sekiz ay sonra vefât etmiştir. — Vak'anüvis Lûtfi azlin ay ve gün tarihlerini ihmâl etmiştir. Burada esas ittihâz edilen tarih Sicill-i-Osmânî ile Hâriciyye salnâmesine göredir).

151) Hacı-Mehmet Âkif Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini; 1832=1247 senesi 13 Nisan=12 Zülka'de Cuma günü; Umûr-ı-Hâriciyye nezâretinin teşekkülü üzerine Vezâret pâyesiyle ilk Hâriciyye nazırı olması ve Reîs-ül-küttâblık müessesesinin nihayet bulması: 1836=1251 senesi 11 Mart=23 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 3 sene, 10 ay, 28 gün.

(Dîvân-ı-Hümâyûn beylikçiliğinden Reîs-ül-küttâb olan Âkif Efendi/Paşa Yozgadlıdır ve taşra kadılarından Ayntâbî-zâde Mehmed Efendi'nin oğludur: Yanlış olarak Tanzimât edebiyatının mübeşşirlerinden sayılırsa da, hakikatte yeni tarzda bir nâşir olmaktan ziyâde eski tarzda bir münşîdir: En meşhur eserleri de «**Tab-sıra**»sıyla «Münşeâtadır. Nazmı da kuvvetlidir ve bilhassa «Adem» kasidesi en güzel şi'ridir. — Âkif Efendi Reîs-ül-küttâbların sonuncusu ve Hâriciyye nazırlarının da birincisidir: İkinci Mahmud'un Sadâret-kethudâlığını «Umur-ı Mülkiyye nâzırhğı»na ve Riyâset-i-küttâb'ı da «Umûr-ı Hâriciyye nezâreti»ne tahvili hakkında 23 Zülka'de 1251 Cuma tarihli Hatt-ı-Hümâyûnunda bu nokta şöyle izah edilmektedir:

«Fî-mâ-ba'd eski tâbirlerden sarf-ı nazar ile Kethudâlık hidmetiyçün Umûr-ı-Mülkiyye nâzırlığı ve Riyâset içün «Umûr-ı-Hâriciyye nezâreti ünvânı ıtlak olunmak... ahass-ı murâd-ı Şâhânem olmağla...»

Daha sonra Dâhiliyye ismini alan Mülkiyye nazırıyla Hâriciyye nâzırına Vezâret pâyesi tevcih edilmişse de «Paşa» ünvânı verilmediği için, Âkif Paşa o tarihte «Efendi» ünvâniyle vezir olmuştur; ayni Hatt-ı-Hümâyûnda bu nokta da:

«Kâffe-i ahvâl-ü-i'tibârâtda hükm-ü-te'siri câri olmak üzre bunlar bi'ayinihi ve bi-l-fiil Vezâret rütbesini hâiz olarak fakat merâtib-i seyfiyye ünvânı olan Paşa lâfzı tefevvühüne hâcet olmamak...»

şartiyle tasrih ve tavzih edilmektedir. Âkif Paşa'nın paşalık ünvânı daha sonradır. — Efendi'nin Riyâsetiyle Hâriciyye nezâreti fâsılasız olarak devâm etmiştir: Onun için yukarda gördüğümüz gibi 3 sene, 10 ay, 28 gün süren Riyâset müddetine 1836=1251 senesi 11 Mart=23 Zülka'de Cuma-gününden 1836=1252 senesi 17 Haziran=2 Rebî'ül-evvel Cuma gününe kadar 3 ay, 7 gün tutan Nezâret müddeti de ilâve edildiği takdirde Reis ve Nâzır ünvanlarıyla ceman 4 sene, 2 ay 5 gün Osmanlı Hâriciyyesinin başında bulunduğu anlaşılır).

«İkinci Mahmud'un 1251 1836 senesi 23 Zülka'de=11 Mart Cuma tarihli Hatt-ı-Hûmâyûniyle (Umûr-ı-Hâriciyye) Nezâretini ihdâsına kadar dört asra yakın bir zaman Osmanlı münâsebât-ı hâriciyyesini idâre eden devlet dâiresinin tarihi iki devre ayrılır:

1 — Osmanlı tarihinin Istanbul fethinden evvelki devirleri çok karanlık olduğu için eldeki menâbie göre mâlûm olabilen ve me'mûriyyeti Fâtih devrine tesâdüf eden ilk Nişancı Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi'nin 869=1464-1465 senesindeki ölüm tarihinden itibaren Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirlerinde takriben 2 sene, 10 gün iş başında bulunan Sıdkı Ahmed Efendi'nin riyâsetine tesâdüf eden 1060=1650 tarihine kadar 186 sene sürmüş olan birinci devirde Hâriciyye işlerini (Tevkiî) ve (Tuğrâî) ünvanlarıyla da anılan Nişancılar idare etmişlerdir. Tarihen mâlûm olan ve bu cedvelin 1 numarasında bahsi geçen ilk Nişancı Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi'nin tâyin tarihi belli değildir. Hâriciyye işlerini idare eden son Nişancı da bu cedvelin 56 numarasında gördüğümüz Mostarlı-Mustafa Paşa'dır. Bu ilk devirde Reîs-ül-küttâblar, (Hâriciyye Kâtib-i-umumîsi) vaziyetindedir: Daha fazla tafsilât için cedvelin başındaki izâhât fıkrasına bakınız.

2 — Hâriciyye işlerinin Nişancılardan Reîs-ül-küttâblara intikal tarihi olan 1060=1650 senesinden 1251=1836 tarihinde (Umûr-ı-Hâriciyye Nezâreti)nin ihdâsına kadar 186 sene sürmüş olan ikinci devirde devletin bütün münâsebât-ı hâriciyyesi Reîs Efendiler tarafından idare edilmiştir: İşte bu suretle Hâriciyye nâzırı vaziyetine geçen ilk Reîs-ül-küttâb, cedvelin 57 numarasında gördüğümüz Sıdkı Ahmed Efendi/Paşa'dır: Son Reîs-ül-küttâb da yukarda 151 numarayla gördüğümüz Hacı-Mehmet Âkif Efendi/Paşa'dır: ilk Hâriciyye nâzırı da odur.

Nişancılar devriyle Reîs-ül-küttâblar devrinin, yâni birinci ve ikinci devirlerin mecmûu 372 sene tutmaktadır; Tuhaf bir tesâdüf eseri olarak bu iki devrin her biri 186 sene sürmüştür! Yalnız birinci devirde bizim isimlerini bile bilmediğimiz ve ancak fetihten evvel sıralandıklarını bildiğimiz Nişancıların me'mûriyyet müddetleri bu hisâba dâhil değildir; Her halde onlarla beraber o ilk devrin İkincisinden çok fazla tutacağı muhakkaktır.

Nişancılık ve Reîs-ül-küttâblık devirlerine nisbetle Hâriciyye nâzırları devri de üçüncü ve sonuncu devir demektir. O da (Umûr-ı-Hâriciyye Nezâretinin) ihdâsına tesâdüf eden 1836=1251 senesi 11 Mart=23 Zülka'de Cuma gününden Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın riyâsetindeki son Osmanlı kabinesinin isti'fâ tarihi olan 1922=1341 senesi 4 Teşrinisâni=14 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe kadar Milâdî takvim hisâbiyle tam 86 sene, 7 ay, 24 gün tutmaktadır. İlk iki devrin mecmûu olan 372 seneye bu 87 seneye yaklaşan üçüncü devir de ilâve edildiği takdirde, Osmanlı Hâriciyye müessesesi tarihinin 459 sene tutmakta olduğu anlaşılır. Bu yekûna fetihten ve Fâtih'den evvelki meçhul devirler tabiî dâhil değildir.

Yukarda da gördüğümüz gibi, son Reîs-ül-küttâb Hacı-Mehmet Âkif Paşa'nın ilk Hâriciyye nâzırı olmasına mukabil, son Hâriciyye hâzırı da İzzet Paşa'dır.

Osmanlı tarihine birinci devrin Nişancı/Tevkiî ve ikinci devrin Reîs-ül-küttâb tebeddüllerinin mecmûu 151 i bulmaktadır; bu umumî yekûn yalnız me'mûriyyet değişikliklerini gösterir: Bunların 56 sı Nişancılar ve 95 i de **Reîs-ül-41, 43, 46, 49** ve 51 numaralarında beş defa Nişancı olduğuna göre, bu rakam 151 den çıkarılınca geri kalan 47 adedi de mükerrer me'mûriyyetlere aittir. Bu mükerrer me'mûriyyetler bakımından en başta gelen zât, cedvelin 41, 43, 46, 49 ve 51 numaralarında beş defa Nişancı olduğunu gördüğümüz meşhur münşî Okçu-zâde Şah-Mehmet Efendi'dir: Buna nisbetle dörder me'mûriyyetle ikinci derecede iki kişi vardır: Biri gene cedvelin 31, 37, 40 ve 44 numaralarında gördüğümüz Hamze-Çelebi ve biri de 71, 77, 79 ve 81 numaralarda bahsi geçen Acem/Kara Bekir Efendi'dir. üçer defa me'mûriyyette bulunmuş olanların sayısı dokuzdur: İkişer defa olanlar tabiî daha fazladır.

Me'mûriyyet müddetleri en uzun sürenler şöyle sıralanabilir;

A) Cedvelin 20 numarasında gördüğümüz Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin Kanunî devrinde 23 sene süren ilk me'mûriyyeti bütün Osmanlı tarihinde en uzun Nişancılık müddetidir;

B) Cedvelin 10 uncu numarasında gördüğümüz Kara-Ni-şanei Davud-Çelebi'nin İkinci Bâyezid devrinde takriben 14 sene süren Nişancılığı ikinci derecede gelir;

C) Cedvelin 56 ncı numarasında gördüğümüz Mostarlı-Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirlerine tesâdüf eden ikinci Nişancılığı 13 sene, 8 ay, 24 gün sürmüş olmak itibariyle üçüncü derecededir: Gene bu Mustafa Paşa'nın Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim devirlerine tesâdüf eden ve 54 numarada bahsi geçen ilk me'mûriyyeti de takriben 10 sene sürmüş olduğu için, iki Nişancılık müddetinin mecmûu 24 seneye yaklaşıyor demektir.

D) Yukarıki cedvelin 87 numarasında gördüğümüz Üç-Anbarlı Mehmed Efendi'nin Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirlerine tesâdüf eden Reîs-ül-küttâblığı 12 sene, 2 ay, 17 gün sürmüş olmak itibariyle dördüncü derecede gelir;

E) Cedvelin 2 numarasında gördüğümüz Karamânî-Mehmet Çelebi'nin Fâtih devrine tesâdüf eden Nişancılığı takriben 12 sene sürmek suretiyle beşinci gelmektedir;

F) Gene Cedvelin 11 inci numarasında gördüğümüz Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin İkinci Bâyezid devrindeki ilk Nişancılığı da takriben 10 sene sürmüş olmak itibariyle altıncı derecede demektir.

Me'mûriyyet müddetleri en kısa sürenler de şöyle sıralanabilir:

A) Yukarıki cedvelin 101 numarasında gördüğümüz Dilâver-Ağa-zâde Ömer Efendi'nin Üçüncü Mustafa devrinde 1 ay, 18 gün süren riyâset, müddeti bütün Osmanlı tarihinde kısalık bakımından birinci gelmektedir;

B) Cedvelin 75 numarasında bahsi geçen Şeyh-zâde Abdi Efendi'nin İkinci Mustafa devrine tesâdüf eden ve 1 ay, 24 gün süren riyâseti ikinci derecede gelir:

C) Yukarıki cedvelin 96 numarasında gördüğümüz Tevkiî-Hamze Hâmid Efendi'nin Üçüncü Osman devrindeki 1 ay, 25 günlük riyâseti üçüncü derecededir;

D) Gene yukarıki cedvelin 81 numarasında bahsi geçen Acem/Kara-Bekir Efendi'nin Üçüncü Ahmet devrindeki dördüncü me'mûriyyetiyle 111 numarada gördüğümüz Mühürdar-İbrahim Münib Efendi'nin Birinci Abdülhamid devrine tesâdüf eden riyâseti takriben 2 ay sürmüş olduğu için her ikisi de dördüncü gelmektedir.

E) Yukarıki cedvelin 95 numarasında gördüğümüz Sopa-salan Kâmil Ahmed Efendi'nin Üçüncü Osman devrindeki riyâseti de 2 ay, 1 gün sürmüş olmak itibariyle beşinci geliyor demektir.

Bundan başka takriben 3 ay ve 3 buçuk ay sürmüş bir takım riyâset müddetleri daha vardır.

Yukarda da gördüğümüz gibi, Osmanlı tarihinde isimle mâlûm olabilen Nişancılarla Reîs-ül-küttâblarıh mecmu 104 ü bulmaktadır. Bunlar milliyetleri itibariyle şöyle tasnif edilebilirler: Bu 104 kişinin 41 i Türk, 22 si belki Türk, 4 ü Arap, 11 belki Arap, 11 Tatar, 1 i belki Acem, 1 i Laz 1 i Gürcü, 1 i Boşnak ve 1 i de Frenk=Avrupalı (?) dır. Bu muhtelif Gayr-i-Türklerin yekûnu 11 den ibarettir. Milliyetleri tamamiyle meçhul olanların sayısı da 30 u bulmaktadır.

Türklerle Türk olmaları muhtemel-bulunanların mecmu 63 ü bulmaktadır; Bu muhtemel Türklerin 22 yi bulan yekûnu içinde Gayr-i-Türkler bulunmak ihtimâline mukabil milliyetleri meçhul olan 30 kişi içinde de bâzı Türkler bulunması pek muhtemel ve hattâ muhakkaktır: Bu bakımdan asgarî 63 kişiyi bulan Türk grubu 104 kişilik umumyekûn içinde ekseriyet teşkil ediyor demektir:

Geri kalan: Gayr-i-Türklerin mecmûu 41 kişiden ibarettir. Adliye ve Mâarif işlerini idare eden Şeyh-ül-İslâmlar, Mâliye nâzırı vaziyetinde bulunan Bâş-defterdarlar arasında olduğu gibi, Hâriciyye işlerini idare eden Nişancılarla Reîs-ül-küttâblar arasında da Türklerin ekseriyyet teşkil etmeleri, doğrudan doğruya zekâ, ilmî ve fikrî kabiliyyet ve umumî kültürle alâkadar olan bu sahalara Devşirmelerle diğer dönme unsurların pek rağbet edememiş olmalarındandır. Bu mühim nokta, rakamların sarahatiyle sâbit bir hakikattir.

İsmail Hami DANİŞMEND

5. Cildin Sonu